EL-MÎZAN
FÎ TEFSÎR'İL-KUR'AN

Allâme
Muhammed Hüseyn
TABATABAÎ

KEVSER

بسم الله الرحمن الرحيم

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

1. Cilt

Mütercim:
Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:
Seyyid Seccad KARAKUŞ
Abbas KAZIMÎ - Musa GÜNEŞ

KEVSER

Kevser Yayınları: 44

Eserin Orijinal Adı: el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân c. 1

Dizgi ve Mizanpaj: Kevser

Baskı: Yılmaz Matbaacılık (Sertifika: 27185)

Litros Yolu 2. Matb. Sitesi 3 NB 2
Zeytinburnu Topkapı / İst. Tel: 0212 493 00 85

1. Baskı: 1994 - **6. Baskı:** Nisan 2017

ISBN 978-975-6640-08-1 [Tk. No.]

ISBN 978-975-6640-09-8 (1. c) [Cilt No.]

KEVSER YAYINCILIK

Merkez: Kirazlı Mah. 1146 Sk. No: 35
Kat: 1 Bağcılar / İSTANBUL
Tel: 0212 555 16 66 - Faks: 0212 555 22 12

Şube: Balabanağa Mah. Büyük Reşitpaşa
Cad. Yumni İş Mrk. No: 16 B / 25
Fatih – İSTANBUL
Tel: 0212 534 35 28 - Faks: 0212 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

TAKDİM

Kur'ân-ı Kerim, Resulullah'ın (s.a.a) sünneti ve pak Ehlibeyti'nin adap ve siyeri eşliğinde büyük bir akait, fıkıh, hukuk ve ahlâk hazinesidir. Müslümanlar, bu eşsiz hazineye sahip olmakla, gelmiş-geçmiş ve yaşayan hiçbir ümmetin sahip olmadığı en sağlam, en kutsal ve en kapsamlı bilgi, marifet ve hidayet kaynağına sahiptirler.

Hedefimiz; bu zengin hazinenin edebî öğretilerine yeni bir canlılık kazandırmak, evrensel plânda hayatın boyutlarını tümüyle yönlendirmeye hazırlandığı şu dönemde İslâm'ı yeniden tanıyıp tanıtmak, İslâm düşünce ve kültürünün dünya uygarlığına yapmış olduğu onurlu katkıyı gözler önüne sererek Müslüman düşünür ve aydınların kendine güven duygusunu, gücümüz nispetinde takviye etmektir.

Çeşitli İslâmî mezhep ve çevreler mensubu Müslüman halkların birbirinin inanç ve düşüncelerini, temel kaynaklar aracılığıyla tanımalarını sağlamayı ve böylece birbirlerini daha iyi anlayıp İslâmî vahdet ve kardeşliğin pekişmesi yönünde daha bir kararlılıkla gayret etmelerine katkıda bulunmayı kendine ilke edinmiş yayınevimiz, **"el-Mîzân"** gibi eşsiz bir eseri Türkçe'ye kazandırmakla, bu doğrultudaki hizmetlerine bir diğerini daha eklemiş bulunmaktadır.

Böylelikle müessesemiz, hiçbir zaman ve dönemde, bu hassas misyonundan geri kalmayacağı hususunu bir kez daha ispatlamış bulunmaktadır. İnandığı ilke ve prensipler doğrultusunda hiçbir taviz vermeden çalışmalarını tüm ekonomik zorluklara rağmen sürdüren yayınevimiz, kınayanların kınamasına aldırış etmeden, hakikatleri görmekten rahatsız olanların engelleme barikatlarına takılmadan bu tür köklü ve kalıcı faaliyetlerine daha da hız vereceğini, bütün dostlarına müjdelemektedir.

Muhammedî İslâm'ın mübelliğlerinden ilâhî filozof, Rabbanî âlim merhum **Allâme Muhammed Hüseyin Tabatabaî'nin** yirmi ciltten oluşan **el-Mîzân** tefsirini Türkçe'ye kazandırmakla Türkçe konuşan Müslüman toplumlarda, Kur'ân tefsiri sahasında önemli bir boşluğu doldurduğuna inanan yayınevimiz, bu hizmetiyle onur duymaktadır.

Her Müslümanın evinde, kütüphanesinde ve bütün ilim ve eğitim merkezlerinde bulunması gereken bu ünlü eser, müessesemizin hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan, geceyi gündüze katması, günümüzün zor şartlarında tüm olanaklarını seferber etmesiyle insanlarımızın istifadesine sunmuştur.

Cilt, baskı, dizayn, kâğıt ve her hususta en üstün kalite düzeyini yakalamak nazar-ı dikkate alınmıştır. el-Mîzân'a yakışır bir tefsirin tahakkuk bulması amacıyla hiçbir titizlikten çekinilmemiştir. Yüksek düzeyde tercüme, tatbik ve tashih heyetinden yararlanılmıştır.

İşte bütün bu gayretlerin karşılığını, önce yüce Allah'tan, daha sonra siz okurların göstereceği ilgilerden beklemekteyiz. Çağımızın bu güzide eserinde baskı ve diğer hususlarda meydana gelecek herhangi bir olası hata ve teknik eksiklikten dolayı şimdiden özür diler, sonraki baskılarında giderilmesi amacıyla yapıcı eleştiri ve önerilerinizi beklemekteyiz.

Ya Rab! Bizden bu yolda yardımlarını esirgeme!
Bizleri bir an olsun kendi başımıza bırakma!

KEVSER

ALLÂME TABATABAÎ'NİN KISACA HAYATI

Seyyid Hüseyin NASR

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî, miladî 1902 yılının sonlarına doğru Tebriz'de ilim ve irfan ocağı olan bir sülâleden dünyaya geldi. On dördüncü büyük babasından kendi babasına kadar bütün babaları Tebriz'in meşhur âlim ve bilginlerindendi. Allâme, ilk tahsilini kendi doğum yeri olan Tebriz'de yaptı. Tahsilinin ilk aşamasını geride bıraktıktan sonra, o dönemin İslâmî ilimler merkezi olan Necef-i Eşref'e gidip, orada İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında on yıl eğitim gördü.

Fıkıh ve usul-ü fıkıh ilimlerini merhum Nainî ve İsfahanî (Kompanî) gibi meşhur üstatlardan ders aldı. Felsefeyi Ağa Ali Müderris'in öğrencilerinden olan Seyyid Hüseyin Badkubî'den, riyaziyatı (matematiği) Seyyid Ebu'l-Kasım Hansarî'den, ahlâkı ise hikmet ve irfanda büyük bir makama sahip olan Hacı Mirza Ali Kazî'den ders aldı. Daha sonra 1925 yılında maddî sıkıntılardan dolayı doğum yeri olan Tebriz'e geri dönme mecburiyetinde kaldı.

Allâme Tabatabaî sadece fıkıh dalında değil, hatta sarf, nahiv, Arap edebiyatı, fıkıh ve usul-ü fıkıh, matematik, felsefe, kelâm, irfan ve tefsir dallarında da ihtisas sahibi olacak derecede derin bir tahsil gördü.

Allâme Tabatabaî, bazı siyasî olaylar sonucu ortaya çıkan ve kötü izler bırakan İkinci Dünya Savaşından sonra, doğum yerini terk edip, İslâmî ilimler merkezi Kum şehrine giderek, tefsir ve felsefe dallarında ders toplantıları düzenledi. Tahran'a da sık sık yaptığı yolculuklar neticesinde felsefe ve İslâmî ilimlere ilgi duyan kesimlerle ilişkilerde bulundu. Din ve felsefe karşıtlarıyla çekinmeden tartışarak, doğru yoldan sapan nicelerini akıl ve mantık yoluyla ikna ederek aydınlanmalarına

vesile oldu. Son yirmi küsûr yıl zarfında ise, hem âlimler arasında, hem de Batıda tahsil görmüş aydınlar arasında üstün bir ilmî konuma oturdu.

Allâme Tabatabaî, yıllarca her sonbahar mevsiminde, Prof. Henri Corbin ve bir grup âlim ve bilginlerle toplantılar düzenledi. Bu toplantılarda din ve felsefe hakkında çok önemli konular işledi, günümüz dünyasının manevî boyutlu gerçeklerinin arayışında olan şahısların karşısına dikilen sorunlar ve bu sorunların çözümleri gündem edildi. Bu toplantılardan, çok önemli ve olumlu sonuçlar çıkmıştır. Bu gibi yüksek düzeyde ve geniş ufuklu toplantılar, maalesef günümüzde İslâm-Hıristiyanlık ilişkilerinde rastlanmayan bir olaydır.

Allâme Tabatabaî'nin büyük hizmet ve himmetiyle Kum şehri ilim havzalarında aklî ilimler, ayrıca Kur'ân-ı Kerim tefsiri ihya oldu. Allâme, felsefenin temeli sayılan Şifa ve Esfar gibi kitapları tedris etmekle tedricen bu ilim dalını medreselerde yaygınlaştırdı.

Allâme'nin yüce şahsiyeti, güzel sıfatlara sahip olması ve talebelerine karşı olgun ve ölçülü davranışı, gün geçtikçe felsefeye ilgi duyan kabiliyetli öğrencilerin üstadın dersine akın etmesine neden oldu. Öyle ki son yıllarda felsefe dersine yüzlerce öğrencinin katıldığı gözlemlendi. Yirmi küsûr yıl zarfında nice bilginler, Allâme'nin kılavuzluğu ve tedrisatı sayesinde felsefe dalında uzmanlaştılar. Bunların birçoğu fiilen felsefe üstatlarındandır.

Allâme Tabatabaî'nin birçok talebe eğitmekle ve felsefî kitapları neşretmekle felsefeye yapmış olduğu hizmetten daha da önemlisi öğrencilerinin ahlâkî talim ve terbiyesine ve nefis tezkiyesine dair göstermiş olduğu titizliktir. Allâme, hakikatte ilim ve ahlâkı beraberce öğrenip yaymak isteyen şahısları terbiye etmek için yepyeni bir mektep tesis ederek, çok değerli insanlar topluma kazandırmış ve sürekli olarak da öğrenim ve tezkiyenin bir arada sürdürülmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Allâme Tabatabaî sadece felsefe, tefsir, usul ve fürudaki hadisleri anlamak gibi konularda değil, tevhidî tanrıbilim ve kalbî ilhamlar yönünden de Allah'ın büyük bir ayet ve nişanesiydi.

Onu sessiz, sakin gören herkes hiçbir şey bilmediğini zannederdi; ama öylesine ilâhî nur ve gaybî müşahedelerin içine girmişti ki, aşağılara inmesine imkân yoktu. Ancak bununla birlikte, kesret âleminde zahiri korumayı, her âlemin hakkını lâyıkıyla edâ etmeyi, talebelerin eğitim

ve öğretimiyle ilgilenmeyi, din ve ilâhî sünnetler ve İslâm kanunlarının savunuculuğunu yapmayı ihmal etmiyordu.

Çeşitli ilimleri kendisinde toplamasıyla birlikte ilim ve amele birlikte sahipti. Yani vücudunun tüm uzuvları hakka teslim olmuş bir insandı. Şikeste ve nestâlik hattını çok güzel yazardı. Yaşlandıktan sonra bu yeteneği, yaşlılıktan olsa gerek, zayıflamıştı ve kendi kendine şöyle dediği söyleniyordu: "Gençlik zamanımdan kalma bazı yazılarıma bakıyorum da, 'Acaba bunlar benim yazım mı?' diye soruyorum kendi kendime."

Gizli ilimlerden reml ve cefri çok iyi bilirdi. Ama onlara amel ettiği görülmemiştir. Sayı ilmi ve ebced hesabını da oldukça iyi bilirdi. Cebir, mukabele ve geometride üstattı ve takvim hazırlayabilecek derecede astronomi bilirdi.

Kur'ân-ı Kerim'e karşı bir huşû ve saygısı vardı. Ayetleri genelde ezberden okur, ayetlerin yer ve numaralarını çeşitli surelerde gösterir ve de birbirlerine uygun ayetleri çıkarırdı. Merhumun Kur'ân üzerine inceleme ve toplantıları hayli içerikli ve ilgi çekiciydi. Hz. Peygamber'e (s.a.a) ve kızı Fatıma'ya (s.a.) ve On İki Ehlibeyt İmamlarına (a.s) karşı özel bir hayranlık ve muhabbeti vardı. Onlardan birinin adı anıldığı zaman yüz ifadesi, edep ve tevazu hâli alırdı. O yüce şahsiyetler hakkında sorulan sorulara karşı öyle bir beyan ve açıklamada bulunurdu ki insan zannederdi ki, onların siyerini aynı gün okumuş da gelmiş.

Yaz aylarında İmam Rıza'yı (a.s) ziyaret etmeyi kendi için görev hâline getirmişti. Meşhed'de bulunduğu zaman her gece İmam Rıza'nın (a.s) türbesini ziyaret eder, münacatta bulunurdu.

Allâme Tabatabaî, 15 Kasım 1981 yılında vefat etti. Allah onu kendi velileriyle haşretsin, ona Rızvanında yer versin!

ALLÂME'NİN SOY ŞECERESİ

Allâme Tabatabaî, baba tarafından İmam Hasan (a.s), anne tarafından ise İmam Hüseyin (a.s) soyundandır. Bu yüzden yazdığı kitapların bazısında adı, Seyyid Muhammed Hüseyin Hasanî Hüseynî Tabatabaî olarak geçmektedir. Allâme'nin soy zinciri şöyledir:

1- Seyyid Muhammed Hüseyin
2- Seyyid Muhammed
3- Seyyid Muhammed Hüseyin
4- Seyyid Ali Asgar
5- Seyyid Muhammed Takî Kazî
6- Mirza Muhammed Kazî
7- Mirza Muhammed Ali Kazî
8- Mirza Sadreddin Muhammed
9- Mirza Yusuf Nakib el-Eşref
10- Mirza Sadreddin Muhammed
11- Mecdüddin
12- Seyyid İsmail
13- Emir Ali Ekber
14- Emir Abdulvahhab
15- Emir Abdulgaffar
16- Seyyid İmaduddin Emiru'l-Hac
17- Fahreddin Hasan
18- Kemaleddin Muhammed
19- Seyyid Hasan
20- Şehabeddin Ali
21- İmaduddin Ali
22- Seyyid Ahmed
23- Seyyid İmad
24- Ebu'l-Hasan Ali
25- Ebu'l-Hasan Muhammed
26- Ebu Abdullah Ahmed
27- Muhammed Asgar
28- Ebu Abdullah Ahmed
29- İbrahim Tabataba
30- İsmail Dibac
31- İbrahim Gamr
32- Hasanu'l-Müsennâ
33- İmam Hasan (a.s)
34- İmam Ali b. Ebutalib (a.s)

ALLÂME TABATABAÎ VE TEFSİRDEKİ METODU

Ayetullah Cevadî Amulî

Bismillahirrahmanirrahim

Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmek, onu bilmeye bağlıdır. Kur'ân'ı bilmenin çeşitli dereceleri olduğuna göre, tefsirinin de çeşitli dereceleri vardır.

Bazıları Kur'ân'ı, onun hakikatiyle kaynaşma, birleşme sonucunda bilirler. Resul-i Ekrem (s.a.a) ve onun pak Ehlibeyti (a.s) bu zümredendir. Allah'ın (c.c.) kelâmının hakikati Resulullah'ın (s.a.a) ruhuna indikten ya da miraç sırasında Resulullah (s.a.a) vahyin hakikatinin mülâkatına nail olduktan sonra onun için artık bir ipham ve kapalılığın kalmış olması düşünülemez. Bilmenin özü olan o hakikati teslim alan bir kimse için, hiç kuşkusuz, ilâhî kelâm bütün boyutlarıyla bilinmiş olacaktır.

Bazıları Kur'ân'ı, onun cemal ve celâlini kendi ruhlarında müşahede sonucu bilirler. Bu özel cezbeyi, o parlak nurdan ve ilâhî nefhadan nasibi olmayanlar için açıklamak mümkün değildir.

Üçüncü bir grup ise Kur'ân'ı, onun çeşitli mucizevî boyutlarını araştırıp inceleme sonucu bilirler. Kur'ân bilimcilerin çoğu bu zümredendir.

Birinci gruptakilerin bilmesi, tıpkı tanrıbiliminde Allah'ın zatından hareketle O'nu bilme derecesine ulaşan sıddîklerin burhanı gibidir. İkinci gruptakilerin bilmesi, "Kim kendini bilirse, Rabbini bilir." sözü doğrultusunda enfüsî ayetlerin yardımıyla Rablerini bilenlerin nefsi bilme burhanı gibidir. Üçüncü gruptakilerin bilmesi ise, hudûs veya hareket

ya da imkân burhanı, dış nişaneler ve âfâkî ayetlerden deliller getirmek suretiyle Rablerini bilenlerin kanıtı gibidir.

Kur'ân-ı Kerim'i en mükemmel bilme derecesi, birinci gruptakilere özgü derinlemesine bilmedir. Bunlar, Kur'ân'ın bütün maarif ve öğretileriyle tanışık olmanın yanı sıra akıl aşamasında Kur'ân-ı Mütemessil, tabiat aşamasında Kur'ân-ı Natıktır. Çünkü Kur'ân'ın hakikati ile velâyetin hakikati, mefhum açısından her ne kadar birbirinden ayrı olsalar da, mısdak ve fenomen bakımından bir ve aynıdırlar. Bu yüce makama ulaşabilmek, ancak Kur'ân öğretileri ve konularına derin bir aşk ve engin bir şevk ile mümkün olur. Aşk sonucunda, bilinen unutulmaz; şevk sayesinde ise, bilinmeyen sorulup öğrenilir.

Allah'ın kitabını başka yazı ve sözlerle mukayese etmek yanlıştır. Çünkü konuşmacı sözlerinden ayrı, yazar yazılarından başkadır. Söz perdesi kalktı mı konuşmacı görünür. Yazı örtüsü çıkarıldı mı yazarın kendisi ortaya çıkar.

Konuşmacı ve yazarın varlığı, sınırlı olduğu gibi söz ve yazılarının da dışındadır. Bu nedenle konuşmacı ve yazara ulaşmanın yolu, söz ve yazı perdelerinden geçmekte yatar. Kaldı ki konuşmacı ve yazarın, eserleri kisvesine bürünmemiş, kendi mahiyetini açıkça ortaya koymamış olmaları da mümkündür.

Ancak her nurdan daha aydın olan yüce Allah, hiçbir perde arkasında gizli, hiçbir varlığın dışında değildir. Allah'ın (c.c) kelâm ve kitabı hakkında söylenebilecek en ince ifade, her türlü sınırlılık ihtimalini giderecek ve her türlü derin bilgiye, tanımaya zemin hazırlayacak "tecelli" kavramıdır.

Hz. Emirü'l-Müminin'in sözlerinde ifadesini bulduğu üzere gerçek muvahhid, can gözüyle ve iman hakikatiyle Rabbini görmedikçe ona ibadet etmez. O önce konuşanı görür, sonra sözünü dinler. Nitekim Resulullah (s.a.a) miraçlarında hakikati önce kalbiyle bulur, sonra gözle görürdü.

Evliyaullahın duyularıyla hissettikleri, akıllarıyla idrak ettiklerinden sonra gelir. Onlar için önce makul olan bir hakikat, sonra mahsus olur. Hâlbuki normal insanlar önce hisseder, sonra akılla idrak ederler. Bunlarda bir gerçek, olgu ancak duyular aracılığıyla akıllara yol bulur. Bu nedenle aralarında, "Bir duyudan yoksun olan, bir bilgiden yoksundur." mantığı işler.

Diğer insanlar akademik çalışmalara önem verirken evliyaullah, *"Ona, temiz olanlardan başkaları dokunamaz."*[1] ayeti uyarınca, batın berraklığı ve kalp temizliği elde edilmedikçe, ilâhî maarif ve bilgilere ulaşılamayacağına inanır, nefis tezkiye ve tehzibine önem verirler. *"Allah, ancak siz Ehlibeyt'ten her çeşit pisliği gidermeyi ve sizi tam bir temizlikle temizlemeyi irade etmektedir."*[2]

Kur'ân-ı Kerim'in temel özelliği eşsiz ve benzersiz Allah'ın (c.c) tecellisi olması itibariyle benzerinin bulunmaması, dolayısıyla bilinmesi ve algılanmasının da başka kitaplara benzememesidir. Bu seçkin zümrenin Kur'ân-ı Kerim'i bilme ve algılama derecesi, Hz. Resulullah'ın (s.a.a) şu hadisinden açıkça anlaşılır: "Ben sizin aranızda iki değerli şey bırakıyorum; Allah'ın kitabı ve Ehlibeyt'im; onlar havuzun kenarında tekrar bana gelinceye kadar asla birbirinden ayrılmazlar."[3] Çünkü bilen ve bilinenin her ikisi de mutlak hak olan tek bir hakikate bağlıdır. Bunun gibi, hitap ve muhatabın her ikisi de tek konuşmacıya bağlıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de insan için zikredilmiş en seçkin makam, bu birinci gruptakilere aittir. *"Ve ileri geçenler ki herkesi geçmişlerdir. Onlardır mabutlarına yaklaştırılanlar."*[4]

İkinci gruptakiler, Kur'ân-ı Kerim'in enfüsî ayetlerini müşahede ile bu yüce hedefe doğru cezbolmuş, Kur'ân'ın cezbesiyle onun engin ummanına dalmışlardır. Bunlar kendi gayretiyle değil de dalgaların kucağında, dalgalarla birlikte denize az miktarda sürüklenen yüzücüye benzerler. Okyanus, yüzücünün yüzücülüğüne değer vermez, denizcilik yetenek ve güçlerini etkisiz hâle getirir. Sadece kendi kuru yeteneğine güvenip denizin cezbesine kapılmayan, onun gizli mücevherlerinden gerektiği gibi yararlanamayacaktır. Ummanın derinliklerine dalmak isteyen, kendi yüzücülük gücünü bir yana bırakıp onunla tanışmaya bakmalı, dalgalandığı zaman kendisini onun dalgasına kaptırmalıdır.

Gönlünü Allah'ın kelâmına kaptıran, artık vahiy meleğiyle oturup kalkar, Kur'ân elçisiyle sohbete dalar. Kur'ân'ı öyle bir imanla okur ki, sanki Kur'ân onun etiyle, kanıyla, bütün bir varlığıyla kaynaşmış, bir-

---

1- Vâkıa, 79.

2- Ahzâb, 33.

3- Biharu'l-Envar, c. 89, s. 103.

4- Vâkıa, 10-11.

leşmiştir artık. Bu gruptakiler nebiler resullerden sonra Âdemoğulları-nın en seçkin simalarını oluştururlar.

Üçüncü gruptakiler, Kur'ân-ı Kerim'in mucizevî boyutlarını tetkik ederek onu anlamaya, bilmeye çalışırlar. Bunlar, Kur'ân'ı dış pencere-sinden seyrettikleri, ilâhî kelâmı sözcük ve mana perdeleri arkasından görmeye gayret sarf ettikleri için ister istemez terimler ve kavramlar örtülerini aradan kaldırıp Kur'ân'la doğrudan temasa geçemezler. Ancak bu gruptakilerin hepsi aynı seviyede olmayıp, bazıları sadece aklî kavramlar kanalıyla Kur'ân'a yaklaşırken, bazıları naklî manalarla ona yol bulurlar.

Nitekim ikinci gruptakiler arasında da seviye farkı vardır; bazıları kendilerini oldukça güçlü dalgalara kaptırarak okyanusun büyük bir bölümünü kat ederken, bazıları zayıf dalgalara kapılarak o ölçüde okyanusa girebilirler. Fakat her iki durumda da, Kur'ân hakikatiyle menus oldukları için ondan hiçbir zaman ayrılmak istemezler. Hâlbuki üçüncü gruptakiler bilme derecesi bakımından farklı seviyelerde olmanın yanı sıra Kur'ân'ın hakikatine dokunamadıkları için hastalıklarının bir bölümü henüz giderilmemiştir.

Dolayısıyla bu tedavi edilmemiş hastalıkları yüzünden bazen inhiraf ve dalalete sürüklenirler. Çünkü Kur'ân-ı Kerim sadece akıl ve ilimle ilgili bir kitap değildir ki mutlak bilimsel kanıtlarla anlaşılsın, amel edilmeksizin öğretileri kavranabilsin. Kur'ân hidayet nurudur; aklî ve bilimsel öğretileri vaaz, öğüt ve pratik uygulamalarla birlikte sunar, insanları onun hakkında derinlemesine düşünmeye çağırır ve kalbin mühürlenip kilitlenmesine yol açan günahı, onu anlama karşısında bir engel olarak görür.

Tahsille kazanılan ilim ve temel kavramlar eğer Kur'ân'la irtibata geçmenin tek yolu olsaydı, ilâhî kelâmın kalbe yerleşmesi yolu kapanır, karşılaşılacak bazı arızaların etkisiyle büsbütün Kur'ân'dan uzaklaşmakla sonuçlanırdı.

Yukarıda işaret edildiği üzere Kur'ân-ı Kerim'in tefsir ve tebyini, müfessirlerinin Kur'ân'ı bilme derecelerine bağlıdır.

Kur'ân'ı bilme dereceleri farklı olduğuna göre, yapılacak tefsirlerin seviyesi de farklı olacaktır. Kuşkusuz birinci gruptakilerin Kur'ân hakkındaki sözleri en mükemmel tefsiri oluşturur. Bu mümtaz sınıf temsilcilerinden Emirü'l-Müminin (a.s) şöyle buyurur: "Bana Kur'ân'dan sorun;

ayetlerinin kimin hakkında ve nerede indiğini size haber vereyim." Gazalî, Emirü'l-Müminin'den şöyle nakleder: "Eğer yüce Allah ve Resul-i Ekrem (s.a.a) izin buyursalar, Fâtiha Suresi'nin 'elif' harfini, kırk devenin taşıyabileceği yük ölçüsünde şerh ederim." Kur'ân-ı Kerim bu seçkin taifenin tefsir ve tebyinine başvurulmaksızın anlaşılmaz. Çünkü bunların birbirlerinden ayrılmayacağını bizzat Resul-i Emin haber vermiştir.

Dolayısıyla, eğer bir yerde görünürde Kur'ân var da Resulullah'ın (s.a.a) pak Ehlibeyti yoksa ya da görünürde Ehlibeyt var da Kur'ân yoksa o emin habercinin hadis-i şerifi uyarınca her ikisi de yoktur demektir.

İkinci gruptakiler bu seçkin taifenin öğrencileri sayılırlar. Kur'ân'ı bilmeleri Marifeti birinci gruptakilerinden sonra geldiği için tefsirleri de en seçkin tefsirlerdir. Eskilerden ve son devirdekilerden bu yolun yolcuları olan müfessirlerin her biri kendi bilgisi oranında bu yolun bir miktarını kat edebilmişse de, aralarında çok azı yolun sonuna varabilmiştir. Bunlardan biri, **Merhum Üstat Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabaî**'dir ki, ilk gençlik yıllarından itibaren Kur'ân'ın hizmetine girmiş, bütün bir vücuduyla Allah'ın kelâmıyla tanışmış, bereketli ömrünün acı, tatlı bütün anlarında Kur'ân'la birlikte olmuş, Kur'ân'dan ilham almış, ilim dünyasında baş gösteren gelişmelere Kur'ân-ı Kerim'in derin öğretileriyle yaklaşmış, çözümü için elinden gelen gayreti göstermiş ve sonuçta **"el-Mîzân"** gibi büyük bir tefsiri ortaya koymuştur.

Merhum Üstat, el-Mîzân'da akait, ahlâk ve davranışlarla ilgili söz konusu edilmiş hemen her meseleyi çok azı dışında şöyle veya böyle incelemiştir. Kısaca belirtmek istersek el-Mîzân, bir müfessir ve Kur'ân üzerinde araştırma yapan herkes için değerli bir Kur'ân ansiklopedisidir. el-Mîzan'ı çeşitli boyutlarıyla tanımak isteyenleri tefsirin kendisini okumaya davet ederken Üstat Allâme Tabatabaî'nin (r.a) tefsir metoduna burada kısaca değinmek istiyoruz.

Kur'ân-ı Kerim'de tecelli eden yüce Allah, kendi kelâmını "apaçık bir nur" ve "her şeyi açıklayan" olarak tanıttığı hâlde belirsiz ve karanlık noktalarının bulunduğunu, içeriğinin açık olmadığını tasavvur etmek mümkün değildir.

İnsanlığın mutluluğu için gerekli ilim ve kanunların açıklayıcısı olan Kur'ân-ı Kerim'in kendisinin açık olmaması mümkün olmadığı gibi, "insanlara yol gösterici" olarak indirildiği hâlde başka bir yol

gösterici tarafından açıklanma gereksiniminin bulunması da mümkün değildir. Dolayısıyla Kur'ân'da, kendisinden başka kaynakla bilmemizi gerektirecek müphem, kapalı hiçbir konu yoktur. Işık, ancak ışığın kendisiyle görülebilir. Zatı itibariyle beyyin, açık olan, ancak kendisiyle bilinebilir ve başka şeyler onun aracılığıyla açıklanabilir.

Öyleyse Kur'ân'ı, Kur'ân'ın kendisiyle bilmek gerekir. Kur'ân-ı Kerim'in apaçık ayetlerinden birine göre, onun saklı ve gizli bilgilerinin derinlik ve yüceliklerini "temizlenmiş olanlardan başkası" kavrayamaz. "Temizlenmişleri" ise Kur'ân'ın kendisi açıkça tanıtmıştır.(1)

Kur'ân-ı Kerim'in apaçık ayetlerinin ayrı birinde de, *"Peygamber size ne verdiyse onu alın; size neyi yasakladıysa ondan sakının."(2)* buyurur.

Yine *"Sana da bu zikri (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın..."* diye buyurur. Bu ayet de açıkça Resulullah'ı (s.a.a) Kur'ân'ın hudut ve ayrıntılarını açıklayıcı olarak tanıtır.

Kendisi apaçık nur olan Kur'ân-ı Kerim, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde Resul-i Ekrem'i (s.a.a) ve onun pak Ehlibeyti'ni, içerdiği öğretileri, kanunları ve diğer bilgileri anlamak için başvurulacak merci olarak tanıtmıştır. Böylece hüccet-i bizzat olan Kur'ân, Masumların sözleri ve davranışlarını (sünnet) da hüccet kılmıştır. Bu nedenle Masumların sünnetinden bağımsız olarak, ilâhî hükümlerin bütün boyutlarını açıklamak ve Kur'ân öğretileriyle gerektiği gibi tanışmak mümkün değildir. Çünkü Kur'ân'ın ayetleri birbirleriyle öyle bir ahenk ve insicam içerisindedirler ki, bir ayeti diğer ayetlerden bağımsız olarak yorumlamak mümkün değildir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim'i bir bütün olarak göz önünde tutarak ilgili ayete anlam kazandırmak gerekir. Ayetler arasında inceleme konusu ayetle ilgili tefsiri doğrulayan veya kanıtlayan ayetler varsa nazar-ı dikkate alınmalı, aksi takdirde başka ayetlerin anlamlarıyla çelişki oluşturmayacak biçimde tefsir edilmelidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de hiçbir şekilde ihtilâf ve çelişki bulunamaz. *"Eğer Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı."(3)*

1- Ahzâb, 33.

2- Haşr, 7.

3- Nisâ, 82.

Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim, aklî kanıt ve burhanlara da açıkça değer verir ve kendisi de ilâhî öğretilerin açıklanmasında kesin deliller gösterir. Böylece Kur'ân'ın kendisi, aklın bağlayıcı hüccet olmasının da delilidir. Aklî kanıt ve burhanlar olmaksızın ayetleri manalandırmak, aralarındaki ilişkiyi bulup kurmak imkânsızdır.

Bu kısa açıklamadan sonra Üstadımız Allâme Tabatabaî hazretlerinin tefsir metodunu tanıtmak kolaylaşmış olur.

Fıkıhla ilgili ayetleri tefsir edenler, Kur'ân'dan fıkhî bir hükmü çıkarmak amacıyla mukayyet ayetleri, mutlak ayetlerin takyidi için delil olarak gösterir, bunun gibi hass (tek bir ferde delâlet eden) ayetleri, âmm (bütün fertleri kapsayan) ayetlerin tahsisine senet olarak alırlar. Aynı şekilde mücmel (kapalı) ayetleri, mübeyyen (açık) ayetlerle açıklarlar. Fıkıh ve usul-ü fıkıh ile ilgili tüm konularda aynı metottan yararlanarak fıkhî hükümleri çıkarırlar.

Kur'ân'ın edebî tefsirine ağırlık verenler; hakikat, mecaz, fesahat, belâgat ve istiare sanatlarından hareketle edebî bir hükme varmak isterken ilgili kelime veya cümlenin geçtiği ayetlerin bütününü incelemeye tâbi tutarak kullanılış, delâlet, takdim, te'hir, hasr, şart ve benzeri sanatlar yardımıyla edebî incelikleri ortaya çıkarırlar.

Kur'ân kıssalarını yazanlar, ilâhî sünnetleri, tarihî kuralları ve peygamberlerin siyerini Kur'ân'dan çıkaranların metodu, bir kelime veya cümlenin hangi ayet ve surelerde geçtiğini araştırarak bunların bütününden kendi ihtisas dallarına uygun hükmü çıkarmak ekseni etrafında dönüp dolaşır.

Yukarıdaki işaret edilen tefsir metotları, el-Mîzân'dan önce var olduğu gibi, el-Mîzân'dan sonra da yaygınlaşmıştır. Ancak bunlardan hiçbiri, el-Mîzân'a özgü "Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri" metodu gibi değildir. Çünkü adı geçen yöntemlerin çoğunun ana sermayesi, "el-Mu'cem" tarafından kolayca temin edilir. Müfessir, el-Mu'cem'den rahatlıkla çıkarılabilen kelimeler veya cümleleri kavrayarak bunlar üzerinde etraflıca düşünce yürütmek suretiyle varmak istediği hedef ve hükme ulaşır.

Eski tefsirlerde yer alan Masumların hadislerinde de yer yer görülen el-Mîzân'a has bu metodun karakteristik özelliği, Kur'ân'ın anahtar ve kök niteliğindeki ayetlerinin tespit edilip tanınmasından ibarettir. Anahtar ayetler ışığında öteki ayetlerden birçoğunun kapıları açılmakta, bu Tûba ağacının kökü mesabesindeki ayetlerin tanınmasıyla dallar

niteliğindeki ayetlerin nereden, hangi yoldan beslendikleri su yüzüne çıkarılmaktadır. Bu keşifte artık birbirine benzer kelime ve cümleler söz konusu olmadığı için fihristler, sözlükler ve "el-Mu'cem" işlerliğini yitirmişti. Burada artık, *"Gaybın anahtarları, O'nun yanındadır..."* (En'âm, 59) sütununa sarılarak namahremlerin yüzüne kapalı olan anahtar ayetler sayesinde düğümler çözülür. Ancak bu sayede Kur'ân-ı Kerim'in her yanı, açık ilâhî kapılara dönüşür ve dalları besleyen kök ayetlerle Kur'ân'ın batınlarını açıp gözler önünde seren anahtar ayetler ötekilerinden ayırt edilebilir.

Burada hatırlatmamız gerekir ki Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri ile kesin olarak yasaklanmış Kur'ân'ın Kur'ân'a vurulması metodu hüküm ve konu itibariyle birbirinden tamamen farklı şeylerdir.

Ahenk içerisinde bir bütün olan Kur'ân ayetlerini, birbirlerinden ayırmak suretiyle birbirine vurmak; örneğin, nasih ile mensuh arasındaki bağı koparmak, nasihe dikkat etmeksizin mensuhla hükmetmek, mukayyet ile mutlak arasındaki takyidi göz ardı etmek, ayetin evveli ile sonu arasındaki ilişkiyi dikkate almamak, bunların hepsi tek bir bütün olan Kur'ân'ın öğelerini birbirinden ayırmak ve kendi reyine göre tefsir etmek anlamına gelir. İşte bu insanın küfre gitmesine sebep olan şeylerden biridir.

Merhum Şeyh Saduk, üstadı İbn Velid'den "Kur'ân'ın bir kısmının diğer kısmına vurulması insanı küfre götürür."[1] diye İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarılan hadisin hangi manaya geldiğini sormuştur. Üstadı cevaben şöyle demiştir: "Kur'ân'ı birbirine vurmak, birisinin senden bir ayetin tefsirini sorduğunda başka bir ayetin tefsiriyle ona cevap vermendir."

EL-MÎZÂN TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ

1- Merhum Allâme Tabatabaî (r.a) Kur'ân'ın zahiri hakkında oldukça kapsamlı ve geniş bir bilgiye sahipti. Tefsir etmek için ele aldığı her ayeti incelerken, Kur'ân-ı Kerim'in tamamını göz önünde bulundururdu. İlgili ayetin tefsirinde muvafık ayetleri istidlâl ve istimdat amacıyla söz konusu eder, muvafık ayetlerin olmaması hâlinde başka ayetlerle çelişki oluşturmamasına gerekli dikkati gösterirdi. Başka ayetlerle çelişki oluşturabilecek ihtimal ve görüşü deliller ileri sürerek reddederdi.

1- Biharu'l-Envar, c. 89, s. 39.

Çünkü ayetler arasında çelişki durumu ilâhî kitabın mucizevî insicamıyla asla uzlaşmaz.

2- Masumların (a.s) kesin sünneti sahasında çeşitli boyutlarıyla derin ve uzun bir araştırması olan Merhum Üstat Allâme Tabatabaî (r.a) incelemeye aldığı her ayeti tefsir ederken sünnette eğer bir delil veya teyit edici bir rivayet varsa, ondan istidlâl veya istimdat şeklinde yararlanırdı. Eğer sünnette bir delil veya teyit edici yoksa, ilgili ayetin tefsirinde sünnetle çelişki oluşturmamasına azamî dikkati gösterirdi. Çünkü Kur'ân ile Resulullah (s.a.a) ve onun pak itretinin sünneti iki ilâhî kurtuluş ipi olup birbirinden ayrılmaları imkânsızdır. "...O ikisi havuzun başında bana ulaşıncaya kadar asla birbirinden ayrılmazlar."

3- Allâme Tabatabaî (r.a) aklî tefekkürde eşine az rastlanır bir derinliğe sahipti. İncelemeye aldığı her ayetin tefsirinde aklî açık veya açıklanmış ilkeler arasında bir delil veya teyit edici bulunursa, ondan aklî öğretiler konusunda -şer'î-taabbudî hükümlerde değil- istidlâl veya istimdat mahiyetinde yararlanırdı. Aklî ilimlerin dışında kalan konularda ilgili ayetin kesin aklî delillere aykırı olmayacak biçimde anlamlandırır, kesin aklî kıstaslara -kesin olmayan doktrin ve bilimsel hipotezlere değil- aykırı olacak her ihtimalin batıllığını ispat ederdi. Çünkü akıl ile vahyin çelişkiye düşmesini ne kesin akıl, ne de ilâhî vahiy kabul eder. Allah'ın uyum içerisindeki iki hücceti (akıl ile vahiy) birbirine aykırı olamaz. Akıl aydınlatan bir lamba, vahiy dosdoğru bir yoldur. Bu ikisinden hiçbiri ötekisinden ayrı faydalı olamaz.

4- Allâme Tabatabaî (r.a) fıkıh ve usul gibi naklî ilimlerde görüş sahibi ve temel konularında yeterince derinleşmiş olduğundan tetkik ettiği ayet hakkında naklî herhangi bir delil bulunmuyorsa, bu ilimlerin kesin temelleriyle çelişki oluşturacak bir tefsir yapmazdı. Çünkü naklî konular her ne kadar teferruatla ilgili olsa da Kur'ân ve sünnetin kesin ilkelerine göre tanzim edilirler. Ayetin içeriği ile bu ilimlerin kesin ilkeleri arasındaki herhangi bir çelişki; Kur'ân'ın Kur'ân'la, sünnetin sünnetle veya sünnetin Kur'ân'la çeliştiği anlamına geleceğinden kesinlikle kabul edilemez.

Bunun için el-Mîzân'da bir ayetten çeşitli anlamlardan biri çıkarılırken ya da ayet bu anlamlardan birine uyarlanırken, diğer anlamlarla uyum içerisinde olmasına ve başka ilimlerin kesin ilkelerine aykırı olmamasına azamî dikkat gösterilmiştir.

5- Kur'ân-ı Kerim'in muhkem ayetlerinin tümünü tanıyan ve "Muhkem ayetlerinin en belirgini, *'O'nun gibi hiçbir şey yoktur.'* ayetidir." diyen Merhum Allâme Tabatabaî, müteşabih ayetleri tanımada da üstün bir beceriye sahipti. Müteşabihleri, Kur'ân'daki konuların temeli ve "Ümmü'l-Kitab" olan muhkem ayetlere döndürür, müteşabihleri izlemek yolunu kalbi kararmışlara kapatır, hadisleri Kur'ân'a sunmada muhkem ayetleri ölçü alır, başka ilimlerin temellerini aklın da önünde eğildiği bu kesin kıstasla değerlendirdi. İmam Rıza'nın (a.s) buyurduğu üzere bu, dosdoğru yolu kat etmenin işaretidir. "Her kim, Kur'ân'ın müteşabihini muhkemine döndürürse, doğru yola hidayet olmuştur."[1]

6- Burhanın temelleri ve ön koşulları konusunda derin bir bilgiye sahip olan Merhum Allâme Tabatabaî bilimsel varsayımları asla kanıt olarak görmez ve bunu pergelin sabit ayağına benzetirdi. İşin gerçekte sabit değil de hareket hâlindeki ayak tarafından yapıldığı gerçeğinden hareketle kanıtlanmamış varsayımlara ayetlerin tefsirinde yer vermekten şiddetle kaçınır, ilim ve teknolojinin ilerlemesini o varsayımın doğruluğuna delil olarak görmez, her varsayımın başka bir varsayıma dönüşme ihtimali tehlikesini gözden uzak tutmaz ve şöyle derdi: "Sabit olan Kur'ân-ı Kerim'i değişken olan geçici bilimsel varsayımlarla tefsir edemez, onlara uyarlayamayız."

7- İrfan'ın temelleri, keşfin genel hatları ve şühudun çeşitleriyle mükemmel boyutlarda tanışık olan Merhum Allâme Tabatabaî, tehzib-i nefse, Kur'ân'ın tezkiye yönteminden yararlanmaya davet etmek, meşru riyazeti onaylamak ve tefekkür yöntemi yanında kalp yolunu açıklamakla birlikte hiçbir zaman kendisi veya başkalarının irfanî keşfini tefsir ölçüsü olarak almaz; o münkeşif ve meşhudu doğru olması hâlinde sadece ayetin anlamının bir mısdakı, bir örneği olarak görürdü, ayetin temel ekseni olarak değil.

8- Merhum Allâme Tabatabaî, mefhum ve mısdakın (örnek) teşhisinde engin bir tecrübeye sahip olarak hiçbir zaman tefsiri tatbikle, mefhumu yaşanmış ve görünmüş dıştaki örnekleriyle karıştırmazdı. Muteber bir rivayetin, ayetin nüzul sebebini açıklamasını veya içeriğinin sahabeden biri veya bir grubuna intibak etmesini, ayetin genellik kisvesinden çıkıp kişisel muhtevaya bürünmesine sebep saymaz, bunun

---

1- Biharu'l-Envar, c. 89, s. 377.

kavramsal tefsir hanesine girmesine izin vermezdi. Ayetin bir tek mısdaktan başka diğer bir mısdakının olmamasını da ayetin şümullü anlamı ve genel kavramı yönünde tefsir edilmesine engel görmezdi. Çünkü Kur'ân ayetlerinden biri kavramsal kapsamlılığını yitirerek dıştaki bir fert düzeyinde belirginleşirse, bu ferdin zevaliyle ayetin mesajı da ortadan kalkmış olur. Hâlbuki Kur'ânı-ı Kerim, Güneş ve Ay dünyayı aydınlattığı sürece nuruyla insanlığın yolunu aydınlatacaktır. Mısdakların değişmesi, tefsirin de değişeceği anlamına gelmez. Çünkü sözcükler anlamların ruhları için koyulmuş olduğundan bir şeyin ruhu korunduğu sürece dıştaki örneklerinde birtakım değişimler meydana gelmiş olsa da adı korunmuş olur. Çünkü sözcük kavramda kullanılır, mısdakta değil. Mısdakların farklılığı mefhumda değişim meydana getirmez.

9- Merhum Allâme Tabatabaî, tefsirinde asaleti, önceliği zahire verir, ayetin kavramsal tefsiri makamında batını esas almazdı. Sadece ayetin zahirinin hüccet değerini korumak suretiyle batına geçer ve o batından başka bir batına yol bulurdu.

10- Merhum Allâme Tabatabaî, dinî öğretileri metafizik (tabiat ötesi) sınıfında değerlendirir, dinî öğretileri madde ve hareket kanunlarından uzak tutar, maddî olarak azalıp çoğalmayı bu sahaya sokmaz, dini değişim ve tekâmül hâlinde olan, eskime ve çürümeye maruz bulunan gelenek ve töreler gibi görmez, bu tür düşünce tarzını şiddetle reddederdi.

11- Kur'ân-ı Kerim hakkındaki mükemmel bilgisi sayesinde Kur'ân'daki kelime ve ayetleri birbirine yönlendirme, dayandırma yöntemiyle tefsir eden Rabbanî âlim Merhum Tabatabaî, aynı metodu huruf-i mukattaa (sure başlangıçlarındaki kopuk harfler) tefsirinde maharetle uygulardı. "Elif, Lâm, Mîm" ve "Sâd" gibi basit sure başlangıçlarına sahip sureleri ve yine "Elif, Lâm, Mîm, Sâd" gibi mürekkep sure başlangıçlarına sahip sureleri tetkik etmek suretiyle, sure başlangıçlarının surenin içeriğine dair bir remz ve gizli bir işret olduğu sonucunu çıkarırdı. Hatta Merhum Üstat, Kur'ân'a olan engin ilgi ve muhabbeti sayesinde tarihî bilgileri göz önünde tutmadan önce surenin metni üzerinde tedebbür ve tefekkür etmek suretiyle onun Mekke'de mi, yoksa Medine'de mi indiğine emin olur, daha sonra bunu doğrulayan naklî-tarihî delilleri getirirdi.

TEVHİTLE İLGİLİ AYETLER YA DA ANAHTAR AYETLER

Allâme (r.a), Kur'ân'ın anahtar ayetlerine, "Gurer-i Ayat" adını verir. Bu ayetler, sadece Kur'ân'ın geri kalan ayetlerinin anlaşılması için aydınlatıcı projektörler işlevini görmekle kalmaz, aynı zamanda birçok hadisin anlaşılmasında da sağlam bir temel fonksiyon üstlenirler. Değerli el-Mîzân Tefsirinin birinci cildinin mukaddimesinde sayılarını yedi temel bilime vardırdığı bütün bilgilerin temelini oluşturan ve onlara oranla mihenk konumunda olan ayetlerin sarih veya açık olarak tevhide ilişkin bilgileri veren ayetlerdir. Çünkü Kur'ân'da ortaya konan akait, ahlâk ve ahkâm gibi bütün meselelerle ilgili olarak sunulan açıklamalar mutlaka Allah'ın birliğiyle irtibatlandırılırlar. Nitekim Merhum Allâme bu hususla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Kur'ân ayetleri söz konusu ilâhi bilgilere, hakikat ilkelerine ilişkin ayrıntılar içermelerinin yanı sıra, aslında bir tek gerçeğe dayanmaktadırlar. Bu gerçek asıldır, diğer ayrıntılar ise füru konumundadır. Dinin binası da bu temele dayalı olarak kurulmuştur. Bu temel, İslâm dinin açıkladığı şekliyle Allah'ın birliğidir. Yani, Allah'ın her şeyin Rabbi olduğuna, O'ndan başka Rab olmadığına ve her açıdan sadece O'na yönelinmesi gerektiğine iman etmek. O'nun Rab oluşunun kabul edilmesinin bütün gereklerinin yerine getirilmesi, kalben O'ndan başkasından korkulmaması, amelde de O'ndan başkasına boyun eğilmemesi."

"Temel prensip budur. Kur'ân'ın içerdiği diğer tüm ayrıntı nitelikli anlamlar, bilgiler, yasalar ve kanunlar son tahlilde bu temele dayanır. Bütün açıklamalar, bileşim olarak da gelip bu temele dayanırlar."(1)

Merhum Allâme, bir ayeti ele alırken, söz konusu ölçüye dayanarak temel ve anahtar ayetler olarak belirlediği bu ayetleri eksene alarak, onları ileri sürülen yorum ve ihtimallerin değerlendirildiği bir eksen olarak kullanır ve bu görüş ve değerlendirmeler içinde tevhide aykırı olanları batıl olarak nitelendirir, bunun yanında yorum ve ihtimaller içinde tevhide yakın olanları da yakınlıkları oranında kabul ederdi. Buradan hareketle dünya görüşü ve ideolojik bağlantılarını tahlil ederdi. Çünkü her dünya görüşü özünde bir ideoloji barındırır. Şöyle ki mater-

---

1- el-Mîzân, c. 10, s. 139 ve c. 20, s. 543.

[Not: Verilen adreslerde el-Mîzân'ın Arapçası esas alınmıştır.]

yalist düşünce, toplumsal hayata maddî ve somut zevkler ve kemalleri beraberinde getirecek ve insanları bu amaca ulaştıracak şekilde bir düzenleme getirir. Aynı şekilde putlara tapmak, özünde putları memnun etmeye dönük bir toplumsal düzenin kurulmasını kaçınılmaz kılar. Fakat Allah'a ve kıyamet gününe iman etmek ise, insanın hem dünya hayatındaki mutluluğunu, hem de ahiret hayatındaki mutluluğunu garanti eden bir sosyal düzenin kurulmasını öngörür.

Dolayısıyla insanların toplumsal hayatlarında ortaya çıkan farklılıklar, insanların inanç sistemlerinin farklılığından kaynaklanır. Merhum Allâme buna şöyle değinmiştir: "Çünkü değişik mezhepler, toplumlarda egemen olan özel yasaların belirginleşmesi üzerinde birinci derecede etkili olurlar... Dolayısıyla toplumsal hayatın şekli, evrenin hakikatine ilişkin inançların şekillerinin farklılığı oranında farklılık arz eder..."(1)

Tevhidî ilkelerin, Kur'ân'ın anahtar ayetlerini oluşturmaları hasebiyle, ahlak sorunu ile ilgili olarak, ahlâkın izafîliğinin reddedilişi ve bu bağlamda güzellik ve çirkinlik kavramlarının izafîliğine ilişkin yaklaşımların mahkûm edilişi; erdem ve alçaklığın insanın öz doğasına dayanmadığını, bilâkis çevrenin ve türlü değişimlerin etkisiyle belirginleştiğini savunan düşüncelerin çürütülmesi, bu temel ilkelere dayalı olarak gerçekleştiriliyor. Ahlâkın temel prensipleri ortaya konulurken, ahlâk alanında boy gösteren üç disiplin ele alınıyor ve bunlar içinde, ahlak kurallarını makam, şöhret, toplumsal sempati, tarihî ihtişam ve ruhsal azıklanma için benimseyen disiplin ile bu kuralları cehennemden kurtuluş ve cennete giriş için benimseyen disiplin dışlanarak en üstün ahlak disiplinin, ahlak prensiplerini Allah'a kavuşma, O'nun sonsuz hoşnutluğunu kazanma amacına yönelik olarak benimseyip pratize eden disiplin olduğu vurgulanıyor. Bu ise, tevhidin ta kendisidir. Merhum Allâme şöyle vurguluyor bu hakikati: "...Şu anda, sadece Rabbinin hoşnutluğunu ister... Erdemlilik veya alçaklıkla bir ilgisi olmaz. Güzel nam ve övgüye aldırış bile etmez. Dünyaya, ahirete, cennete veya cehenneme göz ucuyla bile olsa dönüp bakmaz. Bütün ilgisini Rabbine yöneltir; azığı, kulluk zelilliğidir ve yol göstericisi, kanıtı Allah'ın sevgisidir."(2)

1- el-Mîzân, c. 16, s. 200-201, "Dinin Fıtrî Olması Üzerine" bölümü.

2- el-Mîzân, c. 1, s. 379.

Allâme'ye göre, bütün bilgilerin, bu arada ahlâkın ve olumlu, beğenilen davranışların temeli tevhittir. Ve bu tevhit, şecere-i tayyibe'nin (iyi ağacın) sağlam gövdesini oluşturur, dalları da ta göklere kadar uzanır. Meyvelerini de aralıksız verir. Bu bağlamda şunları söyler: "Ayetlerin genel akışından da anlaşılacağı üzere, tefsirini sunduğumuz ayetin asıl maksadı tevhittir. Ki diğer hak inançlar bu temelin uzantılarıdır. Tertemiz ahlak buradan kaynaklanıp gelişir. Burası salih amellerin de menşeidir."[1]

Bu tevhidî perspektiften bakınca, bütün bağışların Allah'ın katından geldiği görülür. Hiçbir varlık Allah'tan bağımsız değildir. Allah'tan başka hiçbir dayanağı yoktur. Ve kesinlikle hiçbir varlık doğal çerçeve içinde izah edilemez. Bilâkis her varlığın gaybî bir boyutu vardır. Allâme, bu temele işaret eden ve Kur'ân'ın her türlü tahrif girişimine karşı korunduğunu vurgulayan ayeti, "Seçkin ve Kilit Ayetler"den kabul eder ve der ki: "...Bu surede yer alan, *"Hiçbir şey yoktur ki hazineleri O'nun katında olmasın..."* ayeti, birçok gerçeği içermesi bakımından Kur'ân'ın "seçme ayetler"inden biridir..."[2] Çünkü *"Hiçbir şey yoktur ki hazineleri O'nun katında olmasın..."* ayetine dayanarak demirin indirilmesi,[3] giysinin ve süslenecek eşyanın indirilmesi,[4] hayvanlardan sekiz çiftin indirilmesi[5] gibi meseleleri Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederek halletmenin yanı sıra vahyin, meleğin ve Kur'ân'ın indirilişi; ayrıca, *"Bizim emrimizle hidayete ulaştıran imamlar..."* olarak nitelendirilen imamet meselesinin temelini de oluşturan melekûtî hidayet olgusunu da çözüme kavuştururdu.

Ayrıca Zerr Âlemi'nde insanların iman etmeleri, Allah'ın birliği üzerine onlardan misak alınması, kazanın kaderden önce oluşu meselesi, silme ve yerinde bırakma levhinin (levh-i mahv ve ispat) levh-i mahfuzla bağlantısı meselesi ve diğer ilâhî meseleleri, bu ayetin ışığında çözüme kavuştururdu. Bu münasebetle Kur'ân'ın tümü baştan sona bir nurdan ibaret olmakla birlikte, Ra'd Suresi'nde yer alan bazı ayetleri parlak, nuranî ayetler olarak değerlendirirdi. Aslında sırf bu gerekçeyle de olsa Kur'ân baştan sona bir nurdan ibarettir. "...Bu surede yer alan göz kamaştırıcı gerçeklerden bazısı da aşağıdaki ayetlerde dile getiril-

---

1- el-Mîzân, c. 12, s. 50.

2- el-Mîzân, c. 12, s. 98.

3- Hadîd, 25.

4- A'râf, 26.

5- Zümer, 6.

mişlerdir: *'Allah gökten bir su indirdi...'*, *'Haberiniz olsun! Kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur...'*, *'Allah dilediğini siler ve dilediğini bırakır, Ana kitap O'nun katındadır...'*, *Bütün çareler Allah'ındır."*[1]

Yüce Allah sadece bütün varlık kemalatına sahip değildir, aynı zamanda her türlü varoluşsal kemal da O'ndan kaynaklanır. Hatta yüce Allah sonluluk ve noksanlıkla karışık her türlü kemal sıfatından da münezzehtir. Daha doğrusu varlığın sınırsız kemalatı, âlemlerin Rabbinin kendisidir. O'nun her ismi, bu kemalattan birine delâlet eder ve yaratılanlar ile yaratıcı arasında bir irtibat yolu işlevini görür. Bu açıdan, *"Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır."*[2] ayetini de Kur'ân'ın "Seçkin ve Kilit Ayetler"inden biri kabul eder ve şöyle der: "Bu ayet, Kur'ân'ın 'Seçkin ve Kilit Ayetler'inden biridir. Çünkü putperestliğin zatta teklik, ibadette ortaklık tezine karşılık Kur'ân'ın sunduğu zatta teklik, ibadette teklik gerçeğini aydınlatıyor."[3]

Aynı münasebetle, *"Allah, O'ndan başka ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur."*[4] ayeti hakkında, "Seçkin ve kilit ayetlerden biri de surede yer alan şu ayettir..."[5] değerlendirmesini yapar.

Yine *"Allah göklerin ve yerin nurudur..."*[6] ayeti, gayet açık bir üslûpla bütün Kur'ânî bilgilerin temeli olan Allah'ın birliği ilkesini göstermektedir. Merhum Üstadın bu konudaki sözleri şunlardır: "Bu surede yer alan 'Seçme Ayetler'den biri Nûr ayetidir."[7]

Bu nedenle, gerçek birliğin açık bir şekilde ortaya çıktığı gün, çokluk bulutu, dağılır ve o gün, bütün işlerin Allah'tan kaynaklandığı anlaşılır. Ki o gün, gerçek tevhidin ortaya çıktığı gündür. Bundan dolayı Allâme, *"O gün hiçbir nefis bir başka nefis için hiçbir şeye sahip değildir ve o gün emir sadece Allah'ındır."*[8] ayetinin "Seçkin ve Kilit Ayetler"den olduğunu söyler.[9]

1- el-Mîzân, c. 11, s. 312.
2- İsrâ, 110.
3- el-Mîzân, c. 13, s. 3 ve s. 239.
4- Tâhâ, 8.
5- el-Mîzân, c. 14, s. 129.
6- Nûr, 35.
7- el-Mîzân, c. 15, s. 84.
8- İnfitâr, 19.
9- el-Mîzân, c. 20, s. 334.

Bu hususu vurgulamak bağlamında bir hatıramı aktarmak istiyorum. Bir gün merhum Üstat Allâme'ye, Yâsîn Suresi'ne neden Kur'ân'ın kalbi denilmiştir?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Aynı soruyu ben de üstadımız merhum Kazî hazretlerine sordum. (Meşhur Arif ve Rabbanî âlim.) O zat, bana şu cevabı verdi: Surenin sonunda yer alan şu iki ayetten dolayı bu nitelemede bulunulmuştur: *'Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı, 'Ol' demekten ibarettir. Hemen oluverir. Her şeyin melekûtu kendi elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir! Siz de O'na döneceksiniz.'*[1]"

Bu yüzden Allâme bu iki ayetle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapardı: Bu surede Kur'ân'ın 'Seçkin ve Kilit Ayetler'i kategorisine girecek ayetlerden biri de şu ayettir..."[2]

Aynı şekilde yaratılışın sonunun, varlık dünyasının idaresinin, insanlık âleminin kervanının son konağının yüce Allah olduğunu açıklayan *"Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir."* ayetini ve aynı şekilde, kıyamette amel ile amel eden arasındaki zorunlu ilişkiyi söz konusu eden *"İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur."* ayetini, varlık dünyasındaki yolcuların seyir çizgisini bütünsel olarak çizmesi, ceza ve mükâfat olgularının hangi kriterlerle belirleneceğini ortaya koyması açısında, anahtar ayetler kapsamına almakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Necm Suresi'nde yer alan, *'İnsana çalışmasından...'* ayeti, Kur'ân'ın 'Seçme Ayetler'indendir."[3] Çünkü *"Ve şüphesiz son varış..."* ayetinde bütün tedbirler, varlıklar arasında bağlantıların meydana getirilmesi, varlıkların yönetilmesi sadece yüce Allah'a getirilip dayandırılmaktadır. Bunu pekiştirmek maksadıyla da şunları söylemektedir: "Ayet, Allah'ın sınırsız, mutlak rububiyetini vurgulamaktadır..."

"Biz her şeyi bir ölçüye (bir kadere) göre yarattık." ayeti, Rabbanî birlik ve olguların matematiksel bağlamda düzenlemesiyle ilgilidir. Bu yüzden Allâme, bunu Kur'ân'ın anahtar ayetlerinden biri olarak ele alır ve şöyle der: "Kur'ân'ın 'Seçkin ve Kilit Ayetler'inden biri de bu surenin sonunda yer alan 'Kader Ayeti'dir."[4]

1- Yâsîn, 82-83.

2- el-Mîzân, c. 17, s. 64.

3- el-Mîzân c. 19 s. 25.

4- el-Mîzân, c. 19, s. 61.

Aynı şekilde Haşr Suresi'nin sonundaki yedi ayette, özdenetim ve kontrol yoluyla Allah ile buluşulacağı gerçeği işlendiği, her biri bir feyzin akış mecrası ve ayrı bir tecelligâh olarak belirginleşen yüce yaratıcının güzel isimlerinden bazıları zikredildiği için, temel ayetler olarak kabul edilmiştir. Allâme bunlar için de, "Kur'ânın 'Seçkin ve Kilit Ayetler'i arasına, bu surenin sonundaki yedi ayet de girer." der.[1]

"Böyledir. Çünkü Allah hakkın ta kendisi ve O'nun dışında taptıkları ise batıldır." ayeti, gerçek varlığı sadece yüce Allah'a özgü kılmaktadır. Buna göre, Allah'ın adına olmayan bir şey mutlaka batıldır. Dolayısıyla ayetin içeriği kâmil anlamda tevhidi yansıtmaktadır. Bu yüzden Kur'ân'ın anahtar ayetleri arasında yer alır. Bu nedenle Allâme, söz konusu ayetle ilgili olarak, "Lokman Suresi'nde yer alan, *'Böyledir. Çünkü Allah...'* ayeti, 'Seçkin ve Kilit Ayetler' arasında yer alır." der.[2]

Özetleyecek olursak; objeler dünyasındaki bütün varlıkların kaynağı yüce Allah'tır. Ki O'nun dışında hiçbir varlık kendi başına var olamaz. Bütün ilmî varlıkların kaynağı da bu salt varlığı tanımadır. O'nu bilmeden, tanımadan hiçbir şey bilinemez, tanınamaz. Bu yüzden Allah'ın zatının birliğini, yaratılışın kaynağının birliğini, Rabbin birliğini, tedbir edenin birliğini ve aynı zamanda mabudun birliğini vurgulayan, bunun yanı sıra Allah'ın kutsal zatının cemal ve celal sıfatlarını açıklayan tevhit ayetleri, "Seçkin ve Kilit Ayetler" olarak kabul edilir ve Kur'ân'ın içerdiği bilgilerin anahtarlarının bir bölümünü oluşturdukları ifade edilir. Bu açıdan başka ayetlerin tanınması da bunlar aracılığıyla olabilir. Bunlar olmadan hiçbir ayeti anlamak mümkün değildir.

Bu yüzden Kur'ân'ın bu bölümleri, Kur'ân'ı tanımanın bütünsel kurallarını barındırır. Bu temel kurallar kavrandığı zaman Kur'ân'ın diğer ayetleri de aydınlanırlar. Bu aydınlatma, yani temel ve anahtar ayetlerden hareketle diğer ayetleri anlama[3] yöntemi, pak Ehlibeyt İmamlarının (a.s) da yöntemidir. Merhum Üstat bu hususta şöyle der: "Eğer bu eski yöntem, unutulmasaydı, devam ettirilseydi, Kur'ân'ın birçok sırrı ortaya çıkarılırdı..."[4] Bu özel yöntem, yani Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir

---

1- el-Mîzân, c. 19, s. 231.

2- el-Mîzân, c. 16, s. 220.

3- el-Mîzân c. 1, s. 12.

4- el-Mîzân c. 1, s. 71.

edilmesi yöntemi, kaynaklardan, fihristlerden ve sözlüklerden yararlanılarak uhdesinden gelinecek bir şey değildir.

Bu yöntem, *"Eğer bu Kur'ân Allah'tan başkasının katından olsaydı, onda birçok çelişki bulacaklardı."* ayetinin en güzel pratik yansımalarından biridir. Ki istisnaî kıyas şeklinde sözünü ettiğimiz yöntemi ortaya koymaktadır. Yani, Kur'ân'ın başından sonuna kadar hiçbir çelişki yoktur. Bu cümlenin hedefi, sadece önermenin olumsuz kurgusunu açıklamak, yani sadece Kur'ân'ın içerdiği anlamlar arasında hiçbir çelişki olmadığını ortaya koymak değildir; bilâkis, asıl maksat, önermenin olumlu kurgusunu da kanıtlamak, yani, Kur'ân'daki bütün kavramların uyumlu, ahenkli olduğunu, birbirlerine yaslandıklarını ve Kur'ân ayetlerinin her birinin kendi içeriği itibariyle doğru, diğer bir ayete ilişkin olarak da dolaylı veya dolaysız doğrulayıcı konumunda olduğunu kanıtlamaktır.

Nitekim Konuşan Kur'ân (Kur'ân-ı Natık) Emirü'l-Müminin (a.s) bu ayetten şu çıkarsamayı yapıyor: "Kitabın bir kısmının diğer bir kısmını tasdik ettiğinden ve kitapta çelişki olmadığından söz ediliyor. Allah buyuruyor ki: *'Eğer bu Kur'ân Allah'tan başkasının katından olsaydı, onda birçok çelişki bulacaklardı.'* Kur'ân'ın zahiri güzel; batını ise, derindir."[1] Yani, bazı ayetler diğer bazı ayetleri tasdik etmektedirler.

Dolayısıyla bütün ayetler arasında bir uyum vardır -ki bu, olumlu bir kurgudur-. Sadece ayetlerin aralarında çelişki olmaması söz konusu değildir -ki bu, olumsuz bir kurgudur-. Bu açıdan Kur'ân baştan sona müteşabih (benzeşen) ve mesani (tekrarlanan) ayetlerden oluşmaktadır. Nitekim merhum Allâme şöyle demiştir: Kur'ân ayetlerine mesani (tekrarlanan) adı verilmiştir. Çünkü ayetlerin bazısı, diğer bazısının durumuna açıklamakta, onlara eğilim gösterip yönelmektedir. *"Benzeşen ve tekrarlanan kitap"* ayetinden de bunu anlamak mümkündür.

Bu ayette kitabın müteşabih (benzeşen) ve mesani (tekrarlanan) olduğu birlikte zikredilmiştir. Yani kitabın bazı ayetlerinin diğer bazı ayetlere benzediği, bazı ayetlerin bazısına eğilimli olduğu bir arada söz konusu edilmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.a) Kur'ân'ı vasfederken şöyle buyurmuştur: "Kur'ân'ın bazısı bazısını tasdik eder." Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bazı ayetler diğer bazısının içeriğini konuşur, bazısı bazısına tanıklık eder..."[2]

1- Nehcü'l-Belâğa, hutbe: 18.

2- el-Mîzân, c. 12, s. 202.

Bu demektir ki, Kur'ân ayetlerini birbirinden ayırmak, bir ayeti tefsir ederken, diğer ayetleri göz önünde bulundurmamak, her bir ayeti bütünden kopararak irdelemek, bir ayeti incelerken bir kanıt, bir destek veya bir tanık olarak diğer ayetlerden yararlanmamak, Kur'ân'ın uyumlu ve birlik hâlindeki ayetleri arasında bir tür ayırım, tefrika meydana getirmektir. Allah kelâmının bu bütünlüğünü parçalamanın çıkardığı sonuç, Kur'ân'ın şu ayetlerde yabancılar tarafından sergilenen yerilmiş tavırlarına işaret ettiği durumdur: *"Nitekim biz kısımlara ayıranlara indirmişizdir. Onlar, Kur'ân'ı bölüp ayıranlardır."*[1]

Gerçi rivayetler bağlamında ayetleri ele aldığımız zaman "idîn" (bölüp ayrılanlar) ifadesinden maksadın, Kur'ân'ı çeşitli kısımlara ayırdıktan sonra, bir kısmına inanıp da bir kısmını inkar eden kimselerle, kimi zaman Kur'ân sihirdir, kimi zaman geçmişlere ait masallardır v.s. şeklinde Kur'ân'a uygun olmayan yakıştırmalarda bulunan kimseler olduğu anlaşılıyor.

Fakat her biri bir bütünün birbirine benzeyen parçaları konumundaki ayetleri birbirinden koparmak da, kabul edilemez parçalamanın, bölüp ayırmanın bir başka türüdür. Çünkü başka ayetlere eğilimli, başka ayetlere yaslanmış bir ayeti, başka ayetlerin içerdiği kavramlara, değerlendirmelere başvurmadan tefsir etmek mümkün değildir.

Şunu da unutmamak gerekir ki, Tuba Ağacı'nın dallarının ilk eğilimi köklere doğrudur. Tuba Ağacı konumunda olan Kur'ân'ın kökleri ise, anahtar ayetler dediğimiz tevhidî bilgileri içeren ayetlerdir.

ALLÂME TABATABAÎ'NİN AHLÂKÎ VE EĞİTSEL ÖZELLİKLERİ

1- Merhum Allâme Tabatabaî, genel olarak bütün yazılarında, özellikle de "el-Mîzân" tefsirinde birinin görüşünü tetkik, tahlil ve tenkit ederken bu kişinin adını zikretmek yerine, düşünce ve görüşünü tartışma konusu etmeye özel bir dikkat gösterir ve şöyle derdi: "Birbiriyle çelişen düşünce sahipleri değil, düşüncelerdir." O, "Ne denildiğine, sözün içeriğine bak; kimin dediğine bakma!" sözünü kendine ilke edinmişti.

1- Hicr, 90-91.

2- Merhum Allâme Tabatabaî, bir görüşü tenkit ve tartışma konusu ederken görüş sahibinin hürmetini korumaya özen duyar, makamına saygı gösterir, aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan ve bilgiçlik taslamaktan şiddetle kaçınırdı.

3- O, normal konularda pek zihinsel hazırlıklı olmamakla birlikte aklî konularda genel olarak, tefsir bahislerinde de özellikle mükemmel bir derinlik ve zihinsel hazırlık içerisindeydi. Bu ise onun cismi ve ruhuyla bütün bir vücudunun Kur'ân'la kaynaşmış olduğunun işaretidir. İlerlemiş yaşlarında hastalanıp yatağa düştüğünde kişilerin adlarını unutmasına rağmen zikir ve duaları asla unutmadı. Bu, imanın onun ruhunun derinliklerine yerleşmiş olduğunun göstergesiydi.

4- O, hadis ilmini tedris ederken her ne kadar zayıf olsa da ravilerin adlarını mutlaka zikreder, hadis metnini okurken senet zincirini baştan sona tekrar ederdi. Böylece geçmiş âlimlerin ve muhaddislerin adlarının ihya edilmesine katkıda bulunurdu. Bir senedin zayıflığına işaret ederken ravilerin hürmet ve saygınlığını korumaya özel bir dikkat gösterirdi.

5- Üstat Allâme Tabatabaî, ilim havzasındaki klâsik ders devrelerini mantık devesiyle başlatır, felsefe ve irfan dersleriyle sürdürür ve nihayet Resul-i Ekrem'in (s.a.a) mirası Kur'ân ve hadisle sona erdirirdi.

O'nun vefatı da, aynen bereketli ömrü boyunca olduğu gibi, ilim dünyasında yeni bir hareketlilik meydana getirmiştir.

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bismillahirrahmanirrahim

Tüm âlemler için bir uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e (s.a.a) eğri ile doğruyu birbirinden ayırma özelliğine sahip olan Kur'ân'ı indiren Allah'a hamdolsun. Allah'ın, izniyle bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı, Allah'a kulluk sunmaya çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir ışık kıldığı sevgili peygamberi Hz. Muhammed'e ve onun Allah tarafından her türlü günah kirinden arındırılmış tertemiz Ehlibeyti'ne salât ve selâm olsun.

Bu mukaddimede kısaca, Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinin anlamlarını inceleme hususunda izlediğimiz metoda değineceğiz.

Kur'ân ayetlerinin anlamlarını açıklamak, delâlet ettikleri manaları beyan etmek ve onlarla kastedilen şeyleri belirlemek demek olan **Tefsir**, Müslümanların ilgilendikleri en eski ilmî alandır. Tefsir olarak nitelendirilen bu araştırma ve irdeleme türünün tarihi, Kur'ân'ın indiği dönemde başlamıştır. Yüce Allah'ın şu sözü buna ilişkin bir işaret içermektedir: *"Nitekim kendi içinizden, size ayetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak, size kitap ve hikmeti öğretecek ve size bilemeyeceğiniz şeyleri öğretecek bir resul gönderdik."* (Bakara, 151)

Müslüman tefsir bilginlerinin ilk kuşağı, bazı sahabîlerden oluşur. (Hz. Ali (a.s) ve onun soyundan gelen İmamları bu kapsamın dışında tutuyoruz. Çünkü onların ayrı bir konumu vardır ki, ileride buna da değineceğiz.) İbn Abbas, Abdullah b. Ömer, Übey ve bu konuya ilgi duyan diğer bazıları bu kuşağa ilişkin birkaç örnektir. O günkü tefsir araştırmaları, ayetlerin edebî yönlerini incelemek, indikleri ortamı ve koşulları belirlemek, bir ayetin diğer bir ayetin anlamını pekiştirici yönüne işaret etmek ve Peygamber Efendimizden (s.a.a), kıssalar, tevhit öğretileri, ahiret bilgileri ve diğer konularla ilgili rivayet edilen kimi hadisler yardımıyla tefsir yapmaktan öteye geçmiyordu.

Bu tarz tefsir araştırması, Hicret'in ilk iki yüzyılında Mücahid, Katade, İbn Ebu Leyla, Şa'bî, Süddî ve diğer tâbiîn kuşağı tefsir bilginleri tarafından da sürdürüldü. Bu tefsir bilginlerinin ilk kuşak sahabe müfessirlerinden tek farkları, rivayetlerle tefsir yapmaya ağırlık vermeleriydi. Bu arada Yahudilerin ve başkalarının rivayetlerine de yer vermişler, bu rivayetlerden Kur'ân'da yer alan kıssaların açıklamasında, göklerin meydana gelişi, yerin ve denizlerin oluşumu gibi yaratılışa dönük bilgilerin izahında, Şeddad'ın İrem bağı, peygamberlerin sürçmeleri, Kur'ân'ın tahrif edilmesi gibi hususlarda bol bol yararlanmışlar. Sahabeden aktarılan bazı tefsir ve araştırmalarda da bu yöntemin örneklerine rastlamak mümkündür.

Daha sonra Peygamber Efendimizin (s.a.a) ardından halifelerin döneminde, Müslümanların fethettikleri ülke ve ulusların bünyesindeki çeşitli gruplarla kaynaşmaları, değişik din ve mezhebe mensup bilginlerle karşılaşmaları sonucu, Kur'ân ayetlerini kelâmî açıdan inceleme eğilimi yaygınlık kazandı.

Hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru Emevî saltanatı döneminde Yunan felsefesine ilişkin eserler Arapça'ya çevrildi. Bu durum Abbasî döneminde de devam etti. Bunun yanı sıra Müslüman araştırmacılar arasında, aklî-felsefî tarzda inceleme yapma eğilimi baş gösterdi.

Bir üçüncü eğilim olarak da, felsefî yaklaşımın yaygınlaşmasına paralel olarak tasavvuf ekolü ortaya çıktı. İnsanların dinî bilgileri nefis mücadelesi ve egzersizleri yoluyla edinme eğilimleri arttı. Bu ekolün taraftarları sözlü ve aklî incelemelere ilgi duymazlardı.

Hadis ehli denen bir grup insan da, dinin sözel ifadelerini, sırf edebî yönden incelemeye tâbi tutup başka hiçbir incelemeye gerek görmeden bu ifadelerin zahirlerine tam bir bağlılık eğilimini sürdürdüler.

İnsanlar arasında mezhebî gruplaşmalar başlar başlamaz, tefsir araştırmacılarının yöntemleri de gruptan gruba farklılık gösterdi. "Lâ ilâhe illallah, Muhammed'un resulullah" ifadesinden başka üzerinde görüş birliği sağladıkları bir tek husus kalmadı. İsimlerin, sıfatların, fiillerin, gökler ve içindekilerin, yer ve üzerindekilerin, kaza ve kaderin, cebir ve tefvizin (tasarruf özgürlüğünün), sevap ve azabın, ölüm ve ölümle haşir arasındaki ara dönemin (berzah), ölümden sonra dirilişin, cennet ve cehennemin, kısacası, uzaktan veya yakından dinî gerçekler ve bilgiler kapsamına giren her şeyin ifade ettiği anlam üzerinde ihtilâfa

düştüler. Böylece ayetlerin anlamlarının araştırılması hususunda izlenecek yolu belirlemede görüş ayrılıkları baş gösterdi. Herkes izlediği mezhep ve yönteme dört elle sarıldı, onun dışına çıkamadı.

Hadisçiler, alanlarını sahabe ve tabiîne mensup ilk kuşak tefsir bilginlerinden gelen rivayetlerle sınırlandırdılar. Rivayet elverdiği sürece konunun peşini bırakmadılar. Rivayetin durduğu yerde de durdular, bir adım öteye atmadılar. İfadeden açık bir anlam edinemedilerse, araştırma gereğini duymadılar. Buna gerekçe olarak da yüce Allah'ın şu sözünü ileri sürdüler: *"İlimde derinleşenler ise, 'Biz ona inandık. Tümü Rabbimizin katındandır.' derler."* (Âl-i İmrân, 7)

Ama onlar bu tutumlarıyla büyük bir yanılgıya düştüler; çünkü yüce Allah kitabında akla dayalı kanıtları geçersiz kılmıyor. Böyle bir şey nasıl düşünülebilir ki, oysa bir şeyin kanıt olup olmaması ancak akılla belirlenebilir?! Kur'ân-ı Kerim, aralarında fahiş ihtilâflar olan sahabe ve tabiînin sözleri ve görüşlerini asıl kanıt olarak öngörmez. Kur'ân'da sadece ayetler üzerinde etraflıca düşünme, detaylı araştırma yapma teşvik edilir. Çünkü herhangi bir ihtilâf ancak bu şekilde ortadan kaldırılabilir. Allah Kur'ân'ı bir yol gösterici, bir nur ve her şeyin açıklayıcısı kılmıştır. Şu hâlde bu nasıl nurdur ki, kendisinden başka bir nurla aydınlanma gereği duyuyor?! Başkasının yol göstericiliğine muhtaç olan bir yol göstericiye ne denir?! Her şeyin açıklayıcısı konumunda olan bir şey, başka bir şey tarafından açıklanabilir mi?!

Kelâmcılara gelince; değişik mezhebî görüşleri, onları tefsir konusunda kendi mezheplerine uygun bir tutum içinde hareket etmeye zorladı. Mezheplerinin izin verdiği ölçülerde uygun olanı almak, uygun olmayanı da yorumlamak şeklinde bir tutum sergilediler.

Özel mezhepler tercih etmenin, özel yöntemler ve görüşler benimsemenin geri plânında, ilmî bakış açısının farklılığı ya da ulusal gelenek ve taassup gibi bir gerekçe yer alıyorsa da, -ki burası bu tür konularla ilgilenmenin yeri değildir- ancak Kur'ân'a ilişkin bu tür bir araştırma, tefsirden çok, uyarlama niteliğine lâyıktır.

Çünkü bir araştırmacının bir ayeti incelerken "Kur'ân ne diyor?" demesi ile "Bu, ayeti neye göre yorumlayabiliriz?" demesi arasında büyük bir fark vardır. Birincisinde, araştırma ve inceleme esnasında teoriyle ilgili her şeyin unutulup teorik olmayan bir şeye dayandırılması zorunludur. İkincisinde ise, meselede önce teorilerin ortaya konup

kabul edilmesi, sonra da araştırmanın bu çerçevede yapılması gerekir. Bilindiği gibi, ifade kapsamındaki bu tür bir araştırma, özü itibariyle ifadenin anlamına yönelik araştırma olarak değerlendirilmez.

Felsefeciler de tıpkı kelâmcı müfessirlerin düştükleri büyük hataya düştüler. Görüşlerine ters düşen ayetleri genel anlamda felsefe biliminin çeşitli alanlarının tartışılmazlarına uyarlama, onlara göre yorumlama yanılgısını tekrarladılar. Genel anlamda felsefe bilimi derken, matematik, doğa bilim, teoloji ve uygulamalı hikmeti, özellikle de Meşşa ekolünü kastediyorum. Bunlar, fizikötesi gerçeklere işaret eden ayetleri, göklerin ve yerin yaratılışına ilişkin ifadeler içeren ayetleri, ölüm-haşir arası ara dönemle ve kıyamet günüyle ilgili ayetleri yorumlayıp kendi felsefî tartışılmazlarına uyarladılar. O kadar ki, küllî ve cüz'î feleklerin düzeni, elementlerin tertip ve konumları, felekler ve elementlerle ilgili hükümler gibi doğa bilimin kesin ve kanıtlanmış olmadığını ve sırf varsayımlara dayandığını bildikleri prensipleriyle uyuşmayan ayetleri bile yorumlamaya, o prensiplere uyarlamaya kalkıştılar.

Mutasavvıflar ise, dış âlem ve dış âleme ilişkin ayetlerden çok, yaratılışın batınına yöneldikleri ve sırf iç âleme ilişkin ayetlere ilgi duydukları için araştırmalarını salt yoruma dayandırdılar ve ayetlerin sözel ifadelerini bir kenara bıraktılar. Bunun sonucu herkes, ayetleri batınî şekilde yorumlamaya, şiirsel cümlelerle her ifadeden ilgili ilgisiz birçok konuya işaretler çıkarmaya kalkıştı. Öyle ki ayetler cümle hesabıyla tefsir edildi, kelimelerdeki harfler nuranî ve zülmanî diye ikiye bölündü ve bu esasa dayanılacak yorumlar yapıldı.

Kur'ân-ı Kerim'in özel olarak tasavvufçulara yol göstermek üzere inmediği son derece açıktır. Kur'ân-ı Kerim'in muhatapları harflerin gizli sırlarına inanan, sayılardan anlamlar çıkaran, buradan hareketle bazı sayılarla tarihsel bazı olayları denk düşüren kimseler değildir. Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği bilgiler, yıldızların sırlarına ilişkin bilgilerin Yunanca'dan ve başka dillerden Arapça'ya çevrilmesinden sonra müneccimlerin ortaya koyduğu cümle hesabına dayanmamaktadır.

Evet Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından, *"Kur'ân'ın bir zahiri, bir de batını vardır. Batınının da yedi kat -veya yetmiş kat- daha ötesi batını vardır..."* şeklinde rivayetler mevcuttur. Ne var ki, Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, onlar batını göz önünde bulundurdukları gibi, zahiri de göz önünde bulundururlardı. Tevile (yo-

ruma) önem verdikleri gibi, tenzile (sözel ifadelere) de önem verirlerdi. Ancak burada bir hususu hemen vurgulayalım ki, Kur'ân ayetlerinin sözel ifadelerine ters düşecek bir anlam çıkarmak olarak algılanan "tevil", Kur'ân'ın inişinden ve İslâm'ın yayılışından sonra Müslümanların diline yerleşen terimlerden olup Kur'ân-ı Kerim'de bazı ayetlerde sözü edilen "tevil" ile hiçbir ilgisi yoktur ve Kur'ân-ı Kerim'deki "tevil", bir kere anlam ve kavram kategorisine girmektedir. İnşaallah Âl-i İmrân Suresi'nin giriş kısmında geniş biçimde bu hususa yer vereceğiz.

Son çağlarda ise yeni bir tefsir ekolü gelişmiştir. Şöyle ki: İslâm'ı benimseyen bazı kimseler somut verilere ve deneyime dayanan pozitif bilimlerle, istatistiksel deneyimlere dayanan sosyolojiden etkilenerek, duyuları ya da pratiği esas alan Avrupalı filozofların görüşlerine eğilim göstermişlerdir. (Onlara göre, hayatta ihtiyaç duyulan miktarda pratik bir sonucu olmayan hiçbir kavrayış bir değer ifade etmez.)

İşte anlayışlarının temeli bu tür yaklaşımlara dayanan söz konusu tefsirciler diyorlar ki:

Dinî bilgilerin, bilimin onayladığı yola ters düşmesi imkânsızdır. Çünkü varlıklar âleminde asıl olan madde ve onun somut belirtileridir. Şu hâlde arş, kürsü, levh ve kalem gibi dinin var olduklarını haber verdiği, buna karşın bilimin reddettiği olguları bir şekilde yorumlamak gerekir.

Kıyamet, hesaplaşma ve haşir gibi bilimin değinmediği olguları da maddî yasalara göre açıklama zorunluluğu vardır.

İlâhî yasalar sisteminin dayandığı vahiy, melek, şeytan, nübüvvet, risalet ve imamet gibi şeyler de birtakım ruhsal olgulardır. Ruh ise, madde kökenlidir, maddenin bir tür yansımasıdır. Dinî yasama ise, özel bir toplumsal dehadır ki, sağlıklı ve kalkınmış bir toplum meydana getirmek için, birtakım yasamalar öngörür.

Bu görüşün taraftarları diyorlar ki: Hadis rivayetlerinde birtakım karışıklar meydana geldiği için, Kur'ân'la uyum içinde olanları hariç, bunlara dayanmak doğru değildir. Kur'ân'ı da yorumlarken geçmiş mezheplere ve görüşlere dayanmak büyük bir yanılgıdır. Çünkü sözünü ettiğimiz görüş ve mezhepler akıl yürütmekle elde edilen bulgulara dayanıyorlardı. Bugün ise, somut verilere ve deneye dayanan çağdaş bilim, söz konusu yöntemin yanlışlığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, Kur'ân-ı Kerim'i sadece bilimsel verilere göre tefsir etmek bir zorunluluktur.

Kendi ifadeleri olan veya ifadelerinin zorunlu yorumu olan bu cümlelerde görüldüğü gibi, somut verilere ve deneye dayanan bu yöntemi izlemeleri, onları yukarıda işaret ettiğimiz tefsir anlayışına sürüklemiştir. Biz, burada onların görüşlerini dayandırdıkları bilimsel ve felsefî prensipler hakkında konuşacak değiliz.

Ama şunu demeden geçemeyeceğiz: Onların ilk kuşak tefsir bilginlerinin yöntemleriyle ilgili olarak, "Bu, uyarlamadır; tefsir değil." şeklindeki değerlendirmeleri bizzat kendi yöntemleri için de geçerlidir. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiridir, diye kendi yaklaşımlarını tek gerçekçi tutum olarak ilân etseler de.

Eğer Kur'ân ayetlerinin anlamlarını elde etme hususunda herhangi bir şeye dayanarak yoruma kalkışmıyorlarsa, ne diye bilimsel görüşleri tartışılmaz görüp ötesine geçemiyorlar?! Onlar bu tutumlarıyla ilk kuşak tefsir bilginlerinin bozduğunu onarmaktan çok uzaktırlar.

Yukarıda değindiğimiz bu tefsir ekollerinin her biri bir gözlemci titizliğiyle incelendiği zaman görülecektir ki, bu ekollerin ortak noktaları eksik ve yetersiz oluşlarıdır. Bunların en büyük kusurları da bilimsel ve felsefî araştırmaların verilerini dışarıdan Kur'ân ayetlerinin anlamlarına yüklemeleridir. Bu sayede, tefsir uyarlamaya dönüştü, uyarlama tefsir olarak nitelendirildi; Kur'ân'ın içerdiği birçok hakikatler mecaz olarak algılandı, birçok apaçık ayetler yorumlara tâbi tutuldu.

Bunun sonucu olarak (açıklamalarımızın başında da dolaylı olarak işaret ettiğimiz gibi) kendisini "âlemler için yol gösterici... aydınlatıcı nur... ve her şeyin açıklayıcısı" olarak nitelendiren Kur'ân'a ulaşmak için başkasının yol göstericiliğine başvurma gereği doğdu. Kur'ân'ın başkası tarafından aydınlatılması lüzumu görüldü. Artık, kendisi her şeyin açıklayıcısı olan Kur'ân, başkası tarafından açıklanır oldu. Nedir bu başkası?! Niteliği nedir?! Yol göstericiliği nasıl olacak?! Bir görüş ayrılığı baş gösterdiğinde hangi mercie başvurulacak, kime sığınılacak?! Nitekim görüş ayrılıkları baş göstermiş ve bu ayrılıklar korkunç boyutlara ulaşmıştır.

Niçin böyle oldu? Hiç kuşkusuz cümle ve ayetlerin anlamlarına yönelik bakışlarda bir görüş ayrılığı yaşanmamıştır. (Kelime veya cümle olarak ifadelerin dil ve gelenek açısından anlaşılmamaları söz konusu değildir.) Kur'ân'ın dili açık ve anlaşılır bir Arapça'dır. Bir Arap veya Arap dilinin ifade biçimini bilen bir yabancı onu anlamakta güçlük çekmez.

Sayıları birkaç bini bulan Kur'ân ayetleri içinde ifadesi kapalı olan ve zihni şaşırtacak düzeyde anlamı girift olan tek bir ayet yoktur. Nasıl olabilir ki?! Oysa Kur'ân son derece açık ve anlaşılır bir ifade tarzına sahiptir. Bir ifadenin açık ve anlaşılır olmasının şartı da kapalılıktan ve giriftlikten uzak olmasıdır. Öyle ki, Kur'ân-ı Kerim'de hükmü yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) ayetler gibi kimi müteşabih (benzeşen) ayetler bile anlam olarak son derece açıktırlar. Sadece bu anlamlarla kastedilen şeyler arasında bir benzeşme söz konusudur. Bunda anlaşılmayacak bir durum yoktur.

Evet, bütün bu görüş ayrılıkları, kelime veya cümlelerin anlamlarının bilinmemesinden değil, bu anlamların uyarlanacağı nesnelerin belirlenmesinden kaynaklanmıştır.

Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür: Bizim madde âlemine olan alışkanlığımız sonucu, -söylendiği gibi- kelimelerin işitilmesi sırasında ilk zihnimize gelen, bunların işaret ettikleri maddî veya maddeyle ilintili anlamları olmaktadır. Çünkü dünyada yaşadığımız sürece bedenlerimiz ve bedenlerimize bağlı gücümüz madde içinde faaliyet gösterir. Dolayısıyla hayat, ilim, kudret, işitme, görme, konuşma, irade, rıza, gazap ve yaratma gibi sözcükleri işittiğimiz zaman, ilk zihnimize gelen, bunların anlamlarının maddî varlıkları, maddî görüntüleri olur.

Aynı şekilde gök, yeryüzü, levh, kalem, arş, kürsü, melek ve iki kanadı, şeytan ve kabilesi, süvarileri ve piyadeleri gibi sözler duyduğumuzda derhâl bunların doğal örnekleri zihnimizde belirmeye başlar.

"Allah evreni yarattı. Şöyle yaptı. Şunu bildi. Şunu istedi veya şunu istiyor. Şunu irade etti veya şunu irade ediyor." şeklinde bazı ifadeler duyduğumuz zaman, alışageldiğimiz üzere, fiili zaman kavramıyla sınırlandırırız.

"Bizim katımızda daha fazlası vardır..." (Kaf, 35) *"...kendi katımızdan edinirdik."* (Enbiyâ, 17) *"...İyi kişiler için Allah katındaki daha hayırlıdır."* (Âl-i İmrân, 198) *"...O'na döndürüleceksiniz."* (Bakara, 28) gibi ifadeleri işittiğimizde, katında olma anlamını mekânla sınırlandırınız.

"Bir yerleşim birimini helâk etmek istediğimiz zaman, o beldenin şımarık varlıklarına emrederiz..." (İsrâ, 16) *"...lütufta bulunmak istiyoruz..."* (Kasas, 5) *"Allah size kolaylık diler..."* (Bakara, 185) gibi ifadeleri işittiğimiz zaman bütün bunların bir tür iradeyi ifade ettiklerini düşünü-

rüz. Çünkü bizdeki iradede durum böyledir. Buna benzer meseleleri de bu şekilde değerlendirmek mümkündür.

Nerede olursa olsun, kullanılan tüm ifadeler karşısındaki konumumuz bundan ibarettir ve bu, bizim doğamızdan kaynaklanan hakkımızdır da. Çünkü kelimeleri icat edip kullanmamızı gerektiren şey, anlatmaya ve anlaşmaya yönelik toplumsal ihtiyaçtır. İnsanoğlu, madde ve uzantılarıyla direkt bağlantısı bulunan işlerde yeterliliğe ulaşmak için toplumsallığa ilgi duyar. Dolayısıyla kelimeleri, kendilerinden bazı yararlar umduğu veya bazı hedefler güttüğü şeyleri gösteren işaretler olarak icat eder.

Şunu unutmamak gerekir ki, dönüşüm ve tekâmül yolunda ihtiyaçların değişmesi oranında ad konulmuş maddî varlıklar değişime ve dönüşüme mahkûmdurlar. Sözgelimi "Lamba" insanların kullandıkları bir aydınlatma aracıdır. Bunun ilk şekli şöyleydi: Bir kap içine bir fitil konur, içine bir miktar yağ da döküldükten sonra bu fitil karanlığı aydınlatma amacıyla tutuşturulurdu. Bu araç, sürekli gelişti ve nihayet bugünkü elektrik lambası şeklini aldı. Lamba adı verilen o ilk araçtan bir tek parça geride kalmadı, fakat "Lamba" kavramı hâlâ bu işlevi gören araç için kullanılıyor.

İlk kullanılan ölçüt ile bugün sözgelimi sıcağı ölçmek için kullanılan ölçüt açısından da durum aynıdır.

İlk kez silâh olarak kullanılan alet ile bugünkü modern silâhlar da bu konuya somut bir örnek oluşturmaktadır.

Şu hâlde, adlandırılan maddî varlıklar sürekli bir değişim yaşayarak geçmişteki özlerini ve niteliklerini yitirdiler; bununla beraber o işlevi gören alete işaret eden isim yerinde kaldı. Bunun bir tek izah tarzı vardır. O da, isimlendirmede asıl maksat, bir şeyin işlevidir, amacıdır, şekli ve biçimi değildir. Buna göre, ölçme, aydınlatma ve savunma amaçları var oldukça ölçüt, silâh ve lamba isimleri de söz konusu işlevi gören aletlere ad olmaya devam edeceklerdir.

Bu yüzden şu hususa dikkat etmeliyiz ki, bir ismin bir şeye ıtlak olunmasındaki ölçü, o şeyin o isimlendirmeden amaçlanan işlevi görüyor olmasıdır. Dolayısıyla kelimeleri belli biçimleri ifade etmek üzere donduramayız. Fakat ne var ki, buna bir diyeceğimiz olmamakla birlikte gelenekler ve alışkanlıklar bu noktayı algılamamıza engel oluşturuyor. İşte Haşviye ve Mücessime gibi hadisçi ekollerin, tefsirde ayetlerin

zahirleri üzerinde donuklaşmalarının altındaki gerekçe budur. Gerçekte onlar, ayetlerin zahirleri üzerinde değil, mısdakların teşhisi noktasında gelenek ve alışkanlığın kalıplarında donuklaşıp kalmışlar.

Hâlbuki, ayetlerin içinde öyle ayetler var ki, anlamlarını kavrama noktasında alışkanlık ve gelenekleri esas almak, amaç sapmasına ve kavram kargaşasına yol açar. *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 11) *"Gözler O'nu görmez, ama O gözleri görür. O latiftir, her şeyden haberdardır..."* (En'âm, 103) *"Allah onların nitelendirmelerinden uzaktır."* (Mü'minûn, 91) ifadeleri bu hususta birer örnektirler.

Bu yüzden insanlar, ayetlerin anlamlarını kavrama hususunda sırf geleneksel anlayışa ve alışılagelmiş örneklere göre hareket etmemek zorundadırlar. Nitekim yanlış yapmaktan ve bilinmeyen sonuçlar elde etmekten kaçınmak için insanlar, bilimsel araştırmaların verilerine sarılma durumunda kalmışlardır. Bundan dolayı, bir araştırmanın Kur'ân gerçeklerinin anlaşılması ve yüce hedeflerinin belirlenmesi üzerinde etkin rol oynaması normaldir. Bunun iki şekilde gerçekleşme ihtimali vardır:

Birincisi; incelediğimiz ayetle ilgili olarak ortaya çıkan bir sorunun çözümü amacına yönelik olarak bilimsel, felsefî veya başka türlü bir araştırma yapıp gerçeği buluruz, sonra da ayeti bu araştırmamızın verilerine göre yorumlarız. Bu, teorik araştırmanın onaylayacağı bir yöntemdir. Fakat bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerim bu tarz bir araştırmayı onaylamaz.

İkincisi; Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederiz. Bizzat Kur'ân-ı Kerim'in teşvik ettiği, ayetleri detaylı biçimde inceleme yöntemi ile ele almakta olduğumuz ayeti, benzeri ayetler yardımıyla açıklamaya çalışırız; ayetlerin bildirdiği özellikler ışığında örneklerini teşhis eder, tanırız. Nitekim yüce Allah, *"Biz sana Kitab'ı her şeyin açıklayıcısı olarak indirdik."* [Nahl, 89] buyuruyor. Her şeyin açıklayıcısı olan Kur'ân-ı Kerim'in kendi kendini açıklamaması mantıklı değildir. Bir diğer ayette de yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanlara yol gösterici, doğrunun ve hakkı batıldan ayırmanın apaçık delillerini kapsayan..."* [Bakara, 185] Bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"ve size apaçık bir nur indirdik."* [Nisâ, 174]

Kur'ân-ı Kerim insanlar için bir yol gösterici, bir açıklayıcı, eğri ile doğruyu birbirinden ayırt edici, insanları ilgilendiren her konuda apaçık bir aydınlatıcı nur olacak, ama en çok ihtiyaç duydukları bir hususta onlara yeterli gelmeyecektir! Böyle bir şey mümkün değildir. Bir ayet-i

kerimede yüce Allah, *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz..."* (Ankebût, 69) buyuruyor. Allah'ın kitabını anlamak için çaba sarf etmekten daha büyük bir cihat var mıdır? Ve hangi yol Allah'a ulaşma hususunda Kur'ân'dan daha doğrudur?

Bu tür ayetler Kur'ân-ı Kerim'de çokça yer alır. Âl-i İmrân Suresi'nin baş taraflarında "Muhkem ve Müteşabih" kavramlarına ilişkin araştırmamızda bu konuyu geniş biçimde ele alacağız.

Yüce Allah, kendisine Kur'ân'ı öğrettiği ve kitabını insanlara öğretmek üzere görevlendirdiği Peygamber Efendimiz (s.a.a) hakkında şöyle buyuruyor: *"Onu Ruhu'l-Emin senin kalbine indirdi."* [Şuarâ, 194] *"Sana bu zikri (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın..."* [Nahl, 44] *"...Onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onları arındırıyor, onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor..."* [Âl-i İmrân, 164] Peygamber Efendimizin (s.a.a) yakın akrabaları ve Ehlibeyti'ne gelince; hem Ehlisünnet'in, hem de Şia'nın üzerinde ittifak ettikleri bir hadiste, Peygamber Efendimiz (s.a.a) onların seçkin konumlarına şu şekilde işaret etmektedir: "Size iki şey bırakıyorum, benden sonra onlara sarıldığınız sürece hiçbir zaman sapmazsınız: Biri Allah'ın kitabı, diğeri de soyum, Ehlibeyt'imdir. Bu ikisi havuz başında bana dönene kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır."

Yüce Allah, Ehlibeyt'in Kur'ân bilgisini ise şu ifadelerle doğruluyor: *"Allah ancak siz Ehlibeyt'ten bütün pislikleri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* [Ahzâb, 33] Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"O, elbette şerefli bir Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptadır. Ona temizlenenlerden başkası dokunamaz."* [Vâkıa, 17-79] Tefsirle ilgili olarak bize ulaşan bilgilere göre Ehlibeyt'in tefsir ve öğretim yöntemi bu şekildeydi. Bu kitapta, hadisler alanındaki araştırmalarımız kapsamında, imkânlarımız ölçüsünde Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından nakledilen hadislere yer vereceğiz. Bir araştırmacı, hadislerde ayetlerin tefsirinde açık olmayan, tartışmalı bir aklî görüşe veya bilimsel bir varsayıma dayanılan bir tek örnek göremez.

Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Fitneler gecenin zifiri karanlığı gibi üzerinize çöreklendiği zaman, Kur'ân'a sarılınız. Çünkü Kur'ân şefaat eder ve şefaati kabul olur. Aleyhte tanıklıkta bulunur ve tanıklığı onaylanır. Onu kendisine imam edinen kişiyi cennete götürür. Onu arkasına atan kişiyi de cehenneme sürükler. O, en iyi

yola ileten bir yol göstericidir, o meseleleri nihaî olarak çözümleyen bir hüküm kitabıdır, bir açıklamadır, kesin bilgilerin kaynağıdır. O, hak içeriklidir, şaka değildir."

"Onun zahiri ve batını vardır. Zahiri hikmet, batını ise ilimdir. Zahiri güzel, batını ise derindir. Onun yıldızları vardır, yıldızlarının üzerinde de yıldızları vardır. Acayipleri saymakla bitmez, ilginç şeyleri eskimez. Onda hidayet lambaları ve hikmet meşaleleri vardır. İnsaf ve adaleti tanıyanlara iyiliği gösterir."

"Şu hâlde kişi gözünü dört açsın, bakışını netleştirsin; bozukluktan, takıntılardan kurtulsun. Çünkü tefekkür, algılama yeteneğini yitirmemiş kalbin hayatıdır. Bu sayede, tıpkı elinde meşalesi olan bir kişinin karanlıkların ortasında yol alması gibi, kurtuluş kolayca sağlanır, korkulu gözetlemeler en aza iner."

Hz. Ali (a.s) da Nehcü'l-Belâğa'da Kur'ân'ı şu şekilde tanımlar: "Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmını destekler, bir kısmı bir kısmına tanıklık eder."(1)

İşte Kur'ân muallimlerinin ve yol göstericilerinin (Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun) izledikleri dosdoğru yol ve apaçık metot budur.

İleride açıklamalarda bulunurken, ayetlerin incelenmesi ile ilgili bu metodun özelliklerini, Allah'ın yardımıyla, imkânlarımız ölçüsünde ortaya koyacağız. Hiç kuşkusuz biz, bu kitabımızda ayetlerin içerdikleri anlamların belirlenmesinde sırf aklî-felsefî kanıta veya bilimsel varsayıma ya da tasavvufî-irfanî sezgilere dayanmaktan kaçındık.

Arapça ifade tarzının ya da herkesçe kabul edilen ilmî veya amelî bir mukaddimenin yardımcı olacak edebî nüktelerin dışında ayetlerin edebî yönlerine geniş ölçüde yer vermekten kaçındık.

Araştırma yöntemimize ilişkin bu açıklamaların ardından şu hususları da vurgulama gereğini duyuyoruz: Biz bu kitabımızda ana hatlarıyla aşağıdaki konulara detaylı biçimde değineceğiz:

1- Yüce Allah'ın isimlerine ve hayat, ilim, kudret, işitme, görme ve birlik gibi sıfatlarına ilişkin bilgiler. Yüce Allah'ın zatına gelince, ileride görüleceği gibi Kur'ân-ı Kerim Allah'ın zatının hiçbir açıklamaya ihtiyacı olmadığını ortaya koyuyor.

1- [Nehcü'l-Belağa, hutbe:133.]

2- Yüce Allah'ın yaratma, emir, irade, dileme, doğru yola iletme, saptırma, kaza, kader, cebir, tefviz (tasarruf serbestliği), hoşnutluk ve öfkelenme gibi değişik fiillerine ilişkin bilgiler.

3- Perdeler, levh, kalem, arş, kürsü, Beyt-i Ma'mur, gök, yer, melekler, şeytanlar ve cinler gibi Allah'la insanlar arasındaki vasıtalara ilişkin bilgiler.

4- İnsanın dünya hayatından önceki durumuna ilişkin bilgiler.

5- İnsanın dünya hayatı ile ilgili bilgiler. İnsan türünün tarihi ile bilgiler, kendi nefsiyle ilgili bilgiler, toplumsal prensiplere ilişkin bilgiler, nübüvvet, risalet, vahiy, ilham, kitap, din ve şeriata ilişkin bilgiler, anlatılan kıssalardan çıkan sonuçlara göre peygamberlerin makamlarıyla ilgili bilgiler gibi.

6- İnsanın dünya hayatından sonraki serüveni ile ilgili bilgiler. Berzah (ölüm-haşir arası ara dönem) ve kıyamet gibi.

7- İnsanın ahlâk yapısına ilişkin bilgiler. Buna bağlı olarak kulluk yolunda evliyanın kat ettiği İslâm, iman, ihsan, tevazu ve ihlâs gibi makamlara ilişkin bilgiler.

Ancak fıkıh biliminin kapsamına girdiği için ahkâm ayetleriyle ilgili olarak ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktan kaçındık.

Bizim başvurduğumuz bu araştırma ve inceleme yöntemi sonucu, ayetin zahirinden anlaşılan anlama ters düşen bir anlam çıkarma anlamında olan tevil anlayışı ortadan kalkmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in, bazı ayetlerinde ispat ettiği tevile gelince, bunun anlamla bağlantılı olmadığını açıklamalarımız içinde göreceksin.

Açıklamalardan sonra, hadisler kapsamındaki incelemelerimizle ilgili bölümlere yer verdik. Bu bölümlerde, imkânlarımız ölçüsünde Şiî ve Sünnî kanallardan Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (a.s) nakledilen açıklamaları sunduk. Sahabe ve tabiîn kuşağına mensup müfessirlerden gelen rivayetler ise, çeşitli karıştırmalara maruz kaldıkları ve kendi aralarında çelişki arz ettikleri için, bunlar bir Müslüman için kanıt oluşturamazlar.

Ehlibeyt İmamlarından gelen hadisleri dikkatle inceleyen bir araştırmacı, bu kitapta izlenen bu yeni metodun tefsir alanında Kur'ân muallimleri (a.s) tarafından uygulanan en eski yöntem olduğunu görecektir.

Bunun ardından, imkânlarımız ölçüsünde ele aldığımız meseleyi farklı alanlarla ilgili felsefî, bilimsel, tarihsel, toplumsal ve ahlâkî açıdan da inceledik. Her incelememizde, araştırmanın amacını aşmayacak şekilde sözlerimizi konuyla ilgili genel önermelerle, değerlendirmelerle sınırlı tuttuk.

Allah'tan doğruluk ve hidayet diliyoruz. Çünkü en hayırlı yardımcı ve en iyi yol gösterici O'dur.

Allah'ın rahmetine muhtaç:
Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

FÂTİHA SÛRESİ

Medine Döneminde İnen
Bu Sûre 7 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢﴾ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُ ﴿٥﴾

AYETLERİN MEALİ

1- Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.
2- Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a özgüdür.
3- O, Rahmandır, Rahimdir.
4- Din (karşılık) gününün sahibidir.
5- Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

1) Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Yüce Allah, *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla"* buyurarak sureye başlıyor. Kimi zaman insanlar bir iş yaptıkları zaman veya bir işe başladıkları zaman, çok saygı duydukları ya da büyük olarak kabul ettikleri bir kişinin adını anarlar, o kişinin adıyla hareket ettiklerini belirtirler ki, işleri kutlu ve şerefli olsun. Bazen de bunu, saydıkları büyüklerini anmak için bir vesile edinirler. Böyle bir amaç, belli oranda isim koymada da söz konusudur. Yeni doğan bir çocuğa, yaptıkları veya kurdukları ürettikleri bir şeye, örneğin bir eve ya da bir kuruma ad verirken sevdikleri ya da saydıkları bir kimsenin adını verirler ki, adlandırılan nesne var oldukça isim kalıcı olsun, isim var oldukça da o ismin anısı kalıcı olsun. Anısı hep taze kalsın, sürekli hatırlansın diye babasının adını çocuğuna veren kişinin bu davranışının altındaki gerekçe budur işte.

Yüce Allah'ın bu sözü de buna benzer bir amaca yöneliktir. Söze O'nun yüce ismiyle başlanmıştır ki, ifadenin içerdiği anlam O'nun adıyla bilinsin, O'nun adıyla bağlantılı olarak zihinlerde yer etsin. Bu şekilde söze başlamanın bir diğer amacı da, kulları söz, fiil ve davranışlar hususunda eğitmek, onlara her şeye O'nun adını anarak başlamaları ve O'nun adıyla hareket etmeleri yönünde bir edep tarzı öğretmektir. Böylece yaptıkları işler, O'nun adıyla bilinir, O'nun sıfatlarıyla tanınır, O'nun rızasını elde etmek amacıyla yapılır. Böylece yaptıkları işler boşa gitmez, sonuçsuz kalmaz. Çünkü yokluk ve batıllığın asla kendisine yol bulmadığı yüce Allah'ın adıyla yapılmıştır.

Nitekim yüce Allah birçok yerde bu gerçeğe dikkat çekmektedir. O'nun birçok sözünden şu sonuçlar çıkmaktadır: O'nun yüce rızasına yönelik olmayan şey, yok olucudur, boştur. Allah insanların kendi rızasına dönük olmayan tüm amellerinin önüne geçecek ve onları yele savrulmuş toz duman gibi boşa çıkaracaktır. Yaptıklarını un ufak edip amellerini geçersiz kılacaktır. Hiçbir şey kalıcı değildir, O'nun yüzü hariç. O'nun rızası için yapılan, O'nun adına gerçekleştirilen şey ise kalıcıdır, yok olmaz. Her olgu, içinde Allah'a pay verildiği oranda kalıcılıktan pay alır. Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet edilen ve hem Ehlisünnet, hem de Şia tarafından sahih kabul edilen şu hadis de bu gerçeği dile getirmektedir: "Bir işe Allah'ın adıyla başlanmasa, o işin sonu kesiktir." Hadisin orijinal metninde geçen "ebter" ifadesi deyimi, sonu kesik, devamı olmayan demektir.

Sözün de bir tür iş olduğunu göz önünde bulundurarak rahatlıkla, besmelenin başındaki "ba" harfinin müteallakı "başlıyorum" fiilidir, diyebiliriz. Yani, bir tür iş olması itibariyle yüce Allah söze besmeleyle başlamıştır. Bu da sözde bir birleyici unsurun bulunmasını, sözün birliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Sözün birliği ise, içerdiği anlam, taşıdığı mesaj ve dile getirilişi ile elde edilmek istenen nihaî amacın birliği ile olur. Kur'ân'ın bütününden ibaret olan Allah'ın sözünün nihai amacı ise, şu şekilde belirlenmiştir: *"Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap geldi. Onunla Allah doğru yola iletir."* (Mâide, 15-16) Bunun gibi daha birçok ayet vardır ve bu ayetlerde Kitabın indiriliş gayesi şu şekilde ifade ediliyor: Allah'ın kitabının ve sözlerinin amacı, kulları doğru yola iletmektir. Şu hâlde hidayet, *"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla."* başlayan bir cümledir.

Buna göre O, kulların başvuru mercii olan Allah'tır. O, Rahman'dır; mümini de, kâfiri de kapsamına alan genel rahmetine giden yolu, kullarına gösterir. Bu yol, varoluşları ve hayatları için bir hayır kaynağıdır. O, Rahim'dir; özellikle mümin kullarına özgü kıldığı rahmetine giden yolu kullarına açıklar. Bu da onların ahirette elde edecekleri mutluluktur, Rableriyle buluşma zevkidir. Nitekim yüce Allah, *"Rahmetim her şeyi kaplamıştır; onu, korunanlara yazacağım."* (A'râf, 156) Bu açıklamada Kur'ân-ı Kerim bir bütün olarak göz önünde bulundurulmuştur.

Öte yandan yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde "sure" kavramından söz etmiştir: *"Ona benzer bir sure getiriniz."* (Yûnus, 38) *"Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin."* (Hûd, 13) *"Bir sure indirildiği zaman..."* (Tevbe, 86) *"Bu, indirdiğimiz ve hükümlerini farz kıldığımız bir suredir."* (Nûr, 1) Bu ifadelerden anlıyoruz ki, yüce Allah'ın parça parça ayırıp her bir parçasına sure adını verdiği sözleri kendi içinde bir tür birliğe ve bütünlüğe sahiptir. Bu bütünlük, ne bir surenin bölümleri, ne de iki ayrı sure arasında söz konusu değildir. Buradan hareketle anlıyoruz ki, güdülen amaç ve sağlanan sonuçlar sureden sureye farklılık gösterir. Her bir surenin akışı özel bir anlamı vurgulamaya, özel bir sonuç elde etmeye yöneliktir ve bu hedef gerçekleşmediği sürece sure bitmez. Dolayısıyla her surenin başında yer alan "Besmele" o sureyle güdülen özel hedefe dönüktür.

Şu hâlde Hamd Suresi'nin başındaki besmele de, surenin hedefine ve sureden çıkarılan anlama dönüktür. Bu surede ifade edilen amaç ise, kulluk sunmak suretiyle Allah'a hamdetmektir; kulluğu en geniş boyutlarıyla O'na özgü kılmak, ondan yardım ve hidayet dileyerek onu fiilen övmektir. Bu sözleri yüce Allah kulları adına dile getiriyor ki, kulluk sunma açısından Allah'ın öngördüğü ve gösterdiği tavırlar içinde hareket etsinler.

Kulluğun ifadesi, kulun yerine getirdiği davranışlardır; kulluk kastı taşıyan eylemlerdir. Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlamak, işte bu amaca yöneliktir. Bu durumda anlam şöyle olur: "Senin adınla sana yönelik kulluğumu ifade etmeye başlıyorum."

Bu açıklamaya göre de yine Hamd Suresi'nin besmelesindeki "ba" harf-i cerrinin müteallakı, "başlama" fiilidir. Bununla da karşılıklı hitaplaşma suretiyle kulluk makamındaki içtenlik ve samimiyet pekiştirilip ihlâs tamamlanmak isteniyor. "Ba" harf-i cerrinin müteallakı "yardım

isteme"dir de denilebilir. Böyle demenin bir sakıncası olmamakla birlikte müteallakın "başlama" olması daha uygundur. Çünkü sure "yardım isteme"yi açıkça içeriyor: *"Yalnız senden yardım dileriz."*

"İsim" kavramına gelince; bu ifade, ad olduğu varlığı gösteren bir sözdür. Ya işaret anlamına gelen "simet" kökünden ya da yücelik anlamını ifade eden "sümüvv" kökünden türemiştir. Hangi kökten türemiş olursa olsun, lügat ve örfte bu kelimenin bir varlığa işaret ettiği ve ad olduğu varlıktan ayrı olması gerektiği bilinmektedir.

Yüce Allah'ın sıfatlarından biri göz önünde bulundurularak zatı ifade eden "ism"e gelince; bu, lafızlar kategorisine girmeyen, zatlardan olan bir isimdir. Bu, birinci anlamıyla ismin müsemmasıdır. Örneğin; (yüce Allah'ın isimlerinden biri olan) "Âlim" ismi, müsemmasını gösterir. O da ilim sıfatı itibariyle ele alınan zattır. Bu bakımdan Allah'ın sıfatları, zatının isimleridir. Çünkü bu zatın durumu ancak sıfatlarından biri veya niteliklerinden biri aracılığıyla bilinebilir.

Bu kullanımın sebebi şudur: İnsanlar, "isim" lafzının "müsemma"yı gösteren kelime için kullanıldığını gördüler. Sonra baktılar ki, sıfatlar da bir açıdan zatı gösteriyorlar. Onların durumu, "isim" diye adlandırdığımız lafzın durumunu andırır. Onlar da aynen "isim" denilen lafızlar gibi dış âlemdeki zatlara işaret etmektedirler. Bu yüzden zatlara işaret eden bu sıfatları da "isim" olarak adlandırdılar. Sonuçta, "isim" lafzî bir şey olabileceği gibi, aynî bir şey de olabilir, sonucuna varıldı. Sonra baktılar ki zata dolaysız işaret eden "isim", tahlil sonucu elde edilen ikinci anlamdaki isimdir. Birinci anlamdaki isim ise, ikinci anlamdaki ismin aracılığıyla zata işaret etmektedir. Bu yüzden ikinci anlamdakine "isim", birinci anlamdakine ise "ismin ismi" dediler. Ne var ki bütün bunlar, aklî tahlil sonucunda varılan şeylerdir. Bunu lügate uyarlayamayız. Dolayısıyla lügat açısından "isim" ilk başta dediğimizden ibarettir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde, kelâmcılar arasında "İsim, müsemmanın aynısı mıdır yoksa gayrisi midir?" sorusu etrafında uzun tartışmalar meydana gelmiştir. Ne var ki, günümüzde bu tür meseleler artık bedihîlik düzeyinde açıklığa kavuşmuştur. Dolayısıyla, bu konuyla ilgili olarak ne dendiğini, ne denileceğini uzun uzadıya anlatmak, sözlerin doğrusunu tespit edip onaylamak, yanlışını bulup çürütmek artık gereksiz bir uğraştır. Kısacası meselenin dışında kalmak en iyisidir.

"Allah" lafzına gelince, bunun aslı "el-ilâh"tır. Çok kullanıldığından dolayı "ilâh"ın başındaki "hemze" düşmüştür. "İlâh" kelimesi, "kulluk etti" anlamına gelen "eleh'er-recülü ye'lehu" kökünden gelir. Ya da "hayret etti" anlamına gelen "elih'er-recülü" ya da "veleh'er-recülü" kökünden gelir. Bu kelime "meful" anlamında "fial" kipindendir. Tıpkı "mektup" anlamında "kitap" gibi. İlâh olarak nitelendirilmesi; mabut, yani kulluk sunulan olmasından ya da akılların zatını kavrama noktasında şaşkına düşmelerinden dolayıdır.

Görüldüğü kadarıyla "Allah" kelimesi, çok kullanma sonucu özel isim olmuştur. Kur'ân'ın inişinden önce de bu anlamıyla kullanılıyordu ve cahiliye Arapları onun ifade ettiği anlamı biliyorlardı. Yüce Allah bunu şu şekilde ifade etmektedir: *"Andolsun, onlara 'Kendilerini kim yarattı?' diye sorsan, elbette 'Allah.' derler."* (Zuhruf, 87) *"Zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza.' dediler."* (En'âm, 136)

Bu lafzın özel isim olduğunun bir kanıtı da, Allah'ın tüm güzel isimleri ve bu isimlerden kaynaklanan fiillerle nitelendirilmesi, ama bu lafzın hiçbir isme sıfat olmamasıdır. Sözgelimi; "Allah Rahmandır, Rahimdir. Allah rahmet etti. Allah bildi. Allah rızıklandırdı." denir; ama "Allah" lafzının bunlardan birine sıfat olduğu ya da bu lafızdan, bunlardan birine sıfat olacak bir kelimenin türetildiği görülmemiştir.

Her şeyin ilâhı olarak O'nun yüce zatının varlığı, bütün kemal sıfatlarıyla nitelendirildiğini gösterdiğinden bütün kemal sıfatları "Allah" lafzının iltizamî manası olur. Dolayısıyla da "Allah lafzı, varlığı zorunlu olan, tüm kemal sıfatlarını kendinde toplayan zatın ismidir." sözü doğrudur. Yoksa bu lafız, çok kullanma sonucu özel isime dönüşmüş ve "elehe" kökünün işaret ettiği anlamın dışında başka bir husus bu isimlendirmede etkin olmamıştır.

Rahman ve Rahim sıfatları ise, "rahmet" kökünden gelirler. Bu nitelikse, bir şeyini yitiren veya eksiğini giderecek bir şeye ihtiyaç duyan bir insanın görülmesi anında insan kalbini etkisi altına alan, heyecan yönü ağır basan özel bir duygudur. Bu duygu insanın içinde uyanınca eksiği olanın eksiğini gidermeye, ihtiyacını karşılamaya yeltenir. Ancak bu anlam, tahlil sonucunda ihtiyacı gidermek amacıyla verme, bağışta bulunma anlamına döner. İşte yüce Allah, bu anlamda rahmet sıfatıyla nitelendirilir.

Rahman kelimesi, çokluk ifade eden "fe'lân" vezninden mübalağa sıygasıdır. Rahim ise sıfat-ı müşebbehedir ve süreklilik, kalıcılık ifade eder. Bu açıdan "Rahman" niteliğinin hem müminlere ve hem de kâfirlere yönelik bol rahmeti ifade ediyor olduğu şeklindeki yaklaşım yerindedir. Bu kavramın ifade ettiği rahmet genel niteliklidir. Kavramın bu anlamda kullanıldığına Kur'ân-ı Kerim'de çokça rastlanır: *"Rahman arşa istiva etmiştir."* (Tâhâ, 5) *"De ki: Kim sapıklık içinde ise, Rahman ona mühlet versin."* (Meryem, 75) Aynı şekilde "rahim" sıfatının, müminlere yönelik sürekli nimetlere, değişmez ve kalıcı rahmete işaret ediyor şeklindeki yaklaşım da yerindedir. Nitekim yüce Allah'ın şu sözleri bu anlamı pekiştirir niteliktedir: *"Müminlere karşı çok merhamet edendir (rahimdir)."* (Ahzâb, 53) *"Çünkü O, onlara karşı çok merhametlidir (rahimdir)."* (Tevbe, 117) Bu yüzden, "Rahman sıfatı hem kâfiri ve hem de mümini genel olarak kapsadığı hâlde, rahim sıfatı sadece müminlere yöneliktir." denilmiştir.

2) Hamd Allah'a özgüdür.

Denildiğine göre "hamd", bir insanın özgür iradesiyle sergilediği güzelliklere yönelik övgüdür. "Medh=meth" ise, bundan daha kapsamlıdır. "Hamedtu fulânen ev medehtuhu li-keremihi" yani, "Falanı ikramından dolayı övdüm veya methettim." denir. Aynı şekilde, "Medehtu'l-lu'lue alâ safaihi" yani, "İnciyi saf oluşundan dolayı methettim" denir de, "Hamadtuhu alâ safaihi" yani, "Onu saf oluşundan dolayı övdüm" denmez. Hamd kelimesinin başındaki "el" takısı cins veya istiğrak anlamına dönüktür. Her iki bakımdan da sonuç değişmez.

Zira bir yandan yüce Allah, *"İşte Rabbiniz Allah budur, her şeyin yaratıcısıdır."* (Mü'min, 62) buyuruyor. Burada her şeyin Allah tarafından yaratıldığını ifade ediyor. Sonra şöyle buyuruyor: *"O'dur ki, her şeyin yaratılışını güzel yaptı."* (Secde, 7) Böylece yaratılan her şey için, O'nun yaratığı olması, O'na izafe edilmesi açısından güzelliği ispat ediyor. Buna göre, güzellik yaratılışı ekseninde, yaratılış da güzellik ekseninde dönmektedir. O hâlde, hiçbir yaratık yoktur ki O'nun güzelleştirmesi ile güzel olmasın ve hiçbir güzel yoktur ki O'nun yaratığı olmasın, O'na izafe edilmesin. Öte yandan yüce Allah, bir ayette şöyle buyuruyor: *"O, tek ve kahredici Allah'tır."* (Zümer, 4) ve *"Bütün yüzler, O (ölümsüz) diriye, O (her şeyi ayakta tutan) mutlak güce boyun eğmiştir."* (Tâhâ, 111) buyuruyor. Böylece yüce Allah, yarattıklarını herhangi bir gücün

baskısıyla yaratmadığını, yaptıklarını bir zorlayıcının zoruyla yapmadığını; tam tersine, yarattığı her şeyi ilmi ve özgür iradesiyle yarattığını bildiriyor. Şu hâlde, var olan her şey, güzeldir ve onun isteği sonucu var olmuştur. Bu, meselenin fiil yönüdür. İsim açısından meseleye yaklaşacak olursak, yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"En güzel isimler Allah'ındır. O hâlde O'nu onlarla çağırın ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın."* (A'râf, 180) Buna göre yüce Allah hem isimleriyle, hem de fiilleriyle güzeldir ve bütün güzellikler O'ndandır.

Böylece anlaşılıyor ki, yüce Allah hem isimlerinin güzelliğinden ve hem de fiillerinin güzelliğinden dolayı övgüye lâyıktır ve övgüye değer bir şey karşısında övgüsünü ifade eden bir insan gerçekte yüce Allah'ı övüyordur. Çünkü övgüye neden olan güzellik O'ndandır. Şu hâlde övgünün cinsi ve her türlü hamd yüce Allah'a özgüdür.

Ayrıca ifadelerin akışından ve *"Yalnız sana ibadet ederiz."* ifadesindeki hitap değişikliğinden anlaşılan o ki, bu sure kulların diliyle söylenmiştir. Yüce Allah bu surede, kuluna O'nu övmesini ve bir kulun kulluk makamında takınması gereken edep tavrını telkin ediyor. *"Hamd Allah'a özgüdür."* sözü bu anlamı pekiştirir niteliktedir.

Çünkü hamdetme bir nitelendirmedir ve yüce Allah, bazı kullarının kendisine yönelik nitelendirmelerinden kendisini tenzih etmiştir: *"Allah onların nitelendirmelerinden münezzehtir. Sadece Allah'ın arındırılmış kulları hariç."* (Sâffât, 159-160), İfade geneldir, bir kayıtlandırma söz konusu değildir. Yüce Allah'ın kitabında, bazı arınmış peygamberlerinden başka, herhangi bir kimsenin kendisine yönelik hamdını naklettiğine rastlanmaz. Yüce Allah Hz. Nuh'a (a.s) hitap ederken şöyle buyuruyor: *"De ki: Bizi zalimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun."* (Mü'minûn, 28) Yine bir ayette İbrahim Peygamber'in (a.s) diliyle şöyle buyuruyor: *"İhtiyarlık çağımda bana İsmail'i ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun."* (İbrâhîm, 39) Yüce Allah bazı yerlerde Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.a) şöyle hitap eder: *"De ki: Allah'a hamdolsun."* (Neml, 93) Bir ayette de Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın diliyle şöyle buyuruyor: *"Dediler ki: Allah'a hamdolsun."* (Neml, 15) Bir de cennet ehlinin O'na yönelik övgülerini aktarmıştır. Çünkü onlar da göğüslerdeki kin ve kıskançlıktan, boş ve günah sözden arındırılmış-

lardır. Şu ayette olduğu gibi: *"Dualarının sonu, 'Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun.' sözleridir."* (Yûnus, 10)

Bunun dışında her ne kadar yüce Allah yaratıklarının büyük çoğunluğunun ve hatta tümünün kendisine yönelik övgülerini birçok ayette dile getirmiştir; meselâ, *"Melekler Rabblerini hamd ile tesbih ederler."* (Şûrâ, 5) veya *"Gök gürültüsü O'nu övgüyle tesbih eder."* (Ra'd, 13) veya *"O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsrâ, 44) buyurmuştur; ancak ne var ki, yüce Allah bütün bunlarda kendisine yönelik övgülerini tesbih (tenzih etme) ile birlikte zikrediyor. Hatta asıl olarak tesbihi naklediyor, bunun yanında da övgülerini aktarıyor.

Bunun nedeni şudur: Yüce Allah'tan başkası, O'nun fiillerinin güzelliğini ve kemalini kuşatamaz. Aynı şekilde yüce Allah'ın fiillerinin güzelliğinin kaynağı olan sıfatlarının ve isimlerinin güzelliğini de tam anlamıyla O'ndan başka kimse kavrayamaz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar bilgice O'nu kuşatamazlar."* (Tâhâ, 110) Kullar O'nu neyle nitelendirirlerse, O'nu onunla kuşatmış olurlar. Bu nitelik onların kavrayışlarının kapasitesiyle sınırlanmış, algılayışları oranında belirlenmiş olur. Dolayısıyla O'nu, düşünceleriyle neden oldukları sınırlandırma ve değerlendirmeden tenzih etmedikleri sürece, O'nu bu nitelendirmeden dolayı tesbih etmedikleri sürece, O'na yönelik övgüleri hedefine ulaşamaz, doğruluk niteliğini kazanamaz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hiç kuşkusuz Allah bilir, siz ise bilmezsiniz."* (Nahl, 74)

Onun arındırılmış kullarına gelince; onların kendisine yönelik övgülerini kendi kendini övmesi ve onların kendisini nitelendirmelerini de kendi kendisini nitelendirmesi gibi değerlendirmiştir. Bu, onların Allah'ın arındırılmış kulları olmalarından geliyor. Bundan da anlaşılıyor ki, kulluğun öngördüğü edep, bir kulun Rabbini, O'nun kendisini övdüğü gibi övmesini ve bunun ötesine geçmemesini gerektiriyor. Hem Ehlisünnet'in, hem de Şia'nın Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet ettikleri hadis de bunu gösteriyor: *"Ben senin övgülerini sıralayamam. Sen, kendini övdüğün gibisin..."* Şu hâlde surenin başındaki *"Hamd, Allah'a özgüdür."* ifadesi, kulluğa yaraşır bir edep tavrını edindirme amacına yöneliktir. Eğer yüce Allah, ne şekilde övülmesi gerektiğini öğretmek için kullar adına bu sözü söylememiş olsaydı, kul kendi kendine bunu söyleyemezdi.

2-4) Âlemlerin Rabbi. O, Rahmandır, Rahimdir. Din gününün sahibidir.

(Büyük bir çoğunluk "Meliki yevm'id-dîn" şeklinde okumuştur.) "Rab", sahip bulunduğu varlıkların işlerini düzenleyen maliktir. Dolayısıyla bu kavram, mülkiyet anlamını da içermektedir. Mülkiyet, içinde bulunduğumuz toplumsal koşullar çerçevesinde bir şeyin bir kimseye özgü olmasının özel bir türüdür. Yani, tasarruf yetkisine sahip olunacak şekilde bir şeyin bir kimseye ait olmasıdır. Sözgelimi, "Falan şey bizim mülkümüzdür." dediğimiz zaman, o şey bir şekilde bize özgü kılınmış ve bu sayede onun üzerinde tasarrufta bulunma hakkına sahibiz demektir. Eğer bu özgü kılınmışlık olmasaydı, böyle bir tasarruf yetkimiz de olamazdı.

Toplumsal çerçevede bu, gerçekliği bulunmayan sözleşmeli ve itibarî anlamdır. Bu itibarî anlam, gerçekliği olan diğer bir anlamdan alınmıştır ki, ona da mülkiyet deriz. Bu mülkiyet, vücudumuzdaki organların ve güçlerin bizimle var olmaları şeklindeki mülkiyettir. Bizim gözümüz, kulağımız, elimiz ve ayağımız vardır, bunlara malikiz. Bunun anlamı şudur: Bunların varlığı bizim varlığımıza bağlıdır ve bunlar bizden bağımsız değiller, bizim bağımsızlığımızla bağımsızdırlar ve biz onların üzerinde dilediğimiz gibi tasarrufta bulunma yetkisine sahibiz. İşte gerçek mülkiyet budur.

Yüce Allah'a gerçeklik noktasında izafe edilebilecek mülkiyet, gerçek mülkiyettir, sözleşme ve itibarın ortadan kalkmasıyla geçersiz olan itibarî mülkiyet değildir. Bilindiği gibi gerçek maliklik, tedbir ve yönetim olgularından ayrı düşünülemez. Çünkü bir şey varlığı açısından başka bir şeye muhtaç ise, varlığı açısından o şeyden bağımsız değilse, varlığının sonuçları açısından da o şeyden bağımsız olamaz. Yüce Allah, her şeyin Rabbidir ve Rab, yönetici malik (sahip) demektir. İşte yüce Allah'ın rablığı ve malikliği bu niteliktedir.

"Âlemîn=âlemler" kelimesi, "âlem"in çoğuludur. Bir şeyin bilinmesine aracı olan şey demektir. Kaaleb, hâtem ve tâbe' gibi. Birincisi, bir şeye belli bir şekil vermeye yarayan şey; ikincisi, bir şeye son vermeye aracı olan şey; üçüncüsü ise, bir şeyin nakşedilmesine aracı olan şey demektir.

Bu kavram, bütün varlıklar için kullanıldığı gibi bireylerin ve parçaların bir araya gelmesinden oluşan her topluluğu, her bütünlüğü de

ifade eder. Cansız varlıklar âlemi, bitkiler âlemi, hayvanlar âlemi ve insanlar âlemi gibi. Belli niteliklere sahip bireylerden oluşan topluluklar için de kullanılır. Arap âlemi ve Acem âlemi gibi. Burada ikinci anlamın daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Çünkü "Malik-i yevm'id-dîn" ifadesine kadar sayılan yüce Allah'ın güzel isimleri hep bu kavramla bağlantılı olarak dile getiriliyor. Din ise, kıyamet günündeki karşılık demektir. Bunun ise sadece insanları ya da sadece insanları ve cinleri ilgilendiren bir durum olduğunu kabul edersek, "âlemler" ifadesiyle insanlar ve cinler âleminin, topluluğunun kastedildiği sonucu ortaya çıkar. Bu kavramın Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde belirgin biçimde bu anlamı ile kullanılmış olması da bizim bu yaklaşımımızı pekiştirmektedir: .*"Seni âlemlerin kadınlarına üstün kıldı."* (Âl-i İmrân, 42) *"Âlemlere uyarıcı olsun diye"* (Furkan, 1) *"Siz, sizden önce âlemlerde hiç kimsenin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?"* (A'râf, 80)

"Din gününün sahibidir." Bilindiği gibi "malik" kelimesi, "milk" kökünden gelir. "Melik" ise, "mülk" kökünden gelir ve ulusal düzene egemen olan ve onları idare eden kimse demektir. Diğer bir ifadeyle, onlar üzerinde emir ve hüküm yetkisine sahip kimse demektir.

Bu ifadenin hem "melik" ve hem de "malik" şeklinde okunduğuna ilişkin açıklamalar yapılmış, her birini pekiştiren kanıtlar ileri sürülmüştür. Şu kadarı var ki, saltanatın, egemenliğin her iki anlamı da yüce Allah için geçerlidir. Ancak Arapçayı ve Arap geleneğini bilen bir insan "mülk" kavramının "zaman" olgusuyla bağlantılı olduğunu bilir. Örneğin; "Falan dönemin meliki (kralı)" denir, ama "Falan dönemin maliki (sahibi)" denmez. Denirse bile zorlama olduğu anlaşılır. Yüce Allah, "melik-i yevm'id-dîn" buyurarak, deyimi "gün"e izafe etmiştir. Bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Bugün mülk kimindir? Bir ve ezici güce sahip Allah'ındır."* (Mü'min, 16)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Uyûn ve el-Maanî'de "Bismillah" ifadesiyle ilgili olarak İmam Rıza'nın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yani kendimi Allah'ın alâmetlerinden biriyle alâmetlendiriyorum ki o da ibadettir."[1]

1- [Uyûn-u Ahbar'ır-Rıza, c. 1, bab:26, hadis: 19. el-Maanî, s. 3.]

Ben derim ki: Bu anlam, bizim işaret ettiğimiz anlamdan elde edilebilecek bir sonuçtur. Biz demiştik ki, besmelenin başındaki "ba" harfi, başlama anlamını ifade eder. Çünkü kul, ibadetini Allah'ın adıyla alâmetlendirdiği zaman, ibadeti izafe ettiği nefsini de Allah'ın alâmetlerinden biriyle alâmetlendirmesi gerekir.

et-Tehzib adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s), el-Uyûn ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de ise İmam Rıza'nın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Besmele, Allah'ın ism-i a'zamına gözbebeğinin gözakına yakınlığından daha yakındır."(1)

Ben derim ki: İleride ism-i a'zamla ilgili açıklamamızda bu hadisi anlamına değineceğiz.

el-Uyûn'da Emirü'l-Müminin'in (a.s) şöyle dediği anlatılır: "Besmele Fâtiha'dan bir ayettir. Resulullah besmeleyi okur ve onu Fâtiha'dan bir ayet sayardı. 'Fâtiha Suresi tekrarlanan yedidir.' derdi."(2)

Ben derim ki: Bu görüşü destekleyen benzeri rivayetler Ehlisünnet kanallarınca da aktarılmıştır. Örneğin, Darekutnî Ebu Hureyre'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Fâtiha Suresi'ni okuduğunuz zaman, besmeleyi de okuyun. Fâtiha, Kur'ân'ın anası ve tekrarlanan yedidir, bismillahirrahmanirrahim de onun bir ayetidir."(3)

el-Hısal adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ne oluyor şunlara? Allah canlarını alasıcalar, Allah'ın kitabında yer alan en büyük ayetlerden birini bilerek terk ettiler ve onu açıkça okumanın bidat olduğunu ileri sürdüler."

İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) da şöyle dediği rivayet edilir: "Allah'ın kitabındaki en şerefli ayeti, yani besmeleyi çaldılar. Büyük-küçük her işin başında besmeleyi söylemek gerekir ki, o iş bereketlensin."(4)

Ben derim ki: Bu anlam doğrultusunda Ehlibeyt İmamlarından çokça rivayet aktarılmıştır. Bunlar da gösteriyor ki, Tevbe Suresi hariç, her surenin başında yer alan "besmele" o sureden bir ayettir. Ehlisünnet kanallarınca da bu görüşü pekiştiren hadisler rivayet edilmiştir.

1- [et-Tehzib, c. 2, s. 289, hadis: 15. el-Uyûn, c. 2, bab:30, hadis: 11. Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 21, hadis: 13.]

2- [c.1, s. 235, bab:28, hadis: 59.]

3- [Sünen-i Darekutnî, c. 1, s. 236, hadis: 28.]

4- [Biharu'l-Envar, c. 92, s. 238, hadis: 39.]

Örneğin; Sahih-i Müslim'de Enes, Resulullah'ın (s.a.a), "Az önce bana bir sure indirildi." dediğini ve besmeleyi okuyarak başladığını rivayet eder.(1)

Ebu Davud'un bildirdiğine göre İbn Abbas (bu hadisin rivayet zinciri sahih kabul edilmiştir) şöyle demiştir: "Bismillahirrahmanirrahim inmedikçe, Peygamber Efendimiz (s.a.a) surelerin aralarını (bir rivayete göre sonlarını) bilmezdi."(2)

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştiren açıklamalar, Şiî kanallardan İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.

el-Kâfi, et-Tevhit, el-Maanî ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği anlatılır: "Allah her şeyin ilâhıdır, tüm yaratıklarına karşı Rahman'dır ve özellikle müminlere karşı da Rahim'dir."(3)

Bir rivayete göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Rahman, genel nitelikli özel isimdir; Rahim ise, özel nitelikli genel isimdir."(4)

Ben derim ki: Yukarıdaki açıklamalarda Rahman sıfatının hem mümine ve hem de kâfire yönelik genel bir sıfat olduğuna, Rahim sıfatının da sırf müminlere yönelik olduğuna işaret etmiştik. Rahman'ın genel nitelikli özel bir isim oluşu ve Rahim'in de özel nitelikli genel bir isim oluşu ile de Rahman sıfatının dünya hayatına özgü olup hem kâfiri ve hem de mümini kapsaması, Rahim sıfatının ise hem dünya hayatını ve hem de ahireti kapsamakla birlikte sadece mümine yönelik olmasını kastediyor olsa gerektir. Diğer bir ifadeyle: Rahman sıfatı, tekvinî bağış ve lütuflara özgüdür ve bu hem kâfiri ve hem de mümini kapsıyor. Rahim ise, hem tekvinî [varoluşla ilgili] ve hem de teşrii (yasamayla ilgili) olanı kapsar. Bu ise, hidayet ve mutluluk kategorisine girer. O da sadece mümine özgüdür. Çünkü süreklilik ve kalıcılık müminlere özgü bağışlar için geçerlidir. Çünkü akıbet, Allah'tan korkanlarındır.

Keşfü'l-Gumme adlı eserde İmam Cafer Sadık'm (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Babamın katırı kaybolmuştu. 'Eğer Allah onu bana geri döndürürse, hiç kuşkusuz onun hoşnut olacağı bir şeyle ona hamdede-

---

1- [c.4, s. 112.]

2- [Sünen-i Ebu Davud, c. 1, s. 209, hadis: 788.]

3- [el-Kâfi, c. 1, s. 114, hadis: 11. et-Tevhit, s. 230, hadis: 1. el-Maanî, s. 3, hadis: 1. Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 22, hadis: 19-20.]

4- [Mecma'l-Beyan, c. 1, s. 21.]

ceğim.' dedi. Çok geçmeden katırı eğeriyle ve gemiyle birlikte getirildi. Şöyle bir doğruldu, elbiselerini toparladı. Sonra göğe başını kaldırarak, 'Allah'a hamdolsun!' dedi ve başka da bir şey söylemedi. Ardından şöyle dedi: Geride hiçbir şey bırakmadım, bütün hamtları Allah'a kıldım. Çünkü bu ifadenin içine girmeyen hiçbir hamt yoktur."(1)

el-Uyûn adlı eserde belirtildiğine göre, bu ifadenin tefsiri hakkında İmam Ali'den (a.s) bir soru sorulmuş o da şöyle cevap vermiştir: "Yüce Allah kullarına ancak nimetlerinin bir kısmını detaysız biçimde bildirmiştir. Çünkü bunların hepsini ayrıntılı biçimde bilemezler. Bu nimetler sayılmayacak ve bilinmeyecek kadar çokturlar. Öyleyse, 'Bize verdiği nimetlere karşılık Allah'a hamdolsun.' deyin."(2)

Ben derim ki: İmam (a.s) bu sözleriyle, yüce Allah kullarına kulluğa yaraşır edep tavrını göstermek ve onlara öğretmek amacıyla onlar adına hamdı dile getiriyor, şeklindeki açıklamamıza işaret ediyor.

FELSEFÎ BİR ARAŞTIRMA

Aklî kanıtlar, malûlün bağımsızlığını ve kendisiyle ilgili her hususun illetine dayandığını göstermektedir. Malûlde olan her kemal gerçekte illetinin varlığının bir uzantısıdır. Dolayısıyla eğer varlıkta güzelliğin bir gerçekliği varsa, onun kemali ve bağımsızlığı varlığı zorunlu olan yüce Allah'a aittir. Çünkü O, bütün illetlerin kaynağı olan tek illettir. Hamd ve övgü ise, herhangi bir varlığın kendi varlığıyla bir başka varlığın kemalini göstermesidir. O başka varlık da onun illetinden başkası değildir. Bilindiği gibi her kemalin kaynağı yüce Allah'tır. Şu hâlde, her övgünün ve her hamdın gerçekliği O'na dönüktür. Öyleyse hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah' a mahsustur.

* * *

5) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.

Ayetin orijinalinde geçen "na'budu" kelimesinin kökü olan "abd" kelimesi, sahip olunan insan veya -anlamı soyutlarsak- tüm bilinçli varlıklar anlamında bir kavramdır. Nitekim yüce Allah'ın şu sözünde bu soyutlanmış anlamda kullanılmıştır: *"Göklerde ve yerde bulunan her-*

1- [c.1, s. 118.]

2- [c.1, s. 220, hadis: 30.]

kes Rahman'a kul olarak gelecektir." (Meryem, 93) İbadet kavramı da bu kelimeden türemiştir. Yerlerine göre farklı köklerden gelmiş veya farklı anlamlarda kullanılmıştır da denebilir. Cevherî'nin, es-Sihah'ta; "Ubudiyet (kulluk) kavramının aslı boyun eğmedir." şeklideki sözüne gelince; boyun eğmenin ubudiyetin gereklerinden olduğundan dolayı bu sözü söylemiş olsa gerek. Yoksa, boyun eğme anlamına gelen "huzu" kelimesi ancak "lam" harf-i cerri ile geçişli olabiliyor, ibadet ise, yapısı itibariyle geçişlidir.

Kısacası; ibadet, kulun kendini Rabbinin mülkü yerine koyması ve öyle görmesidir. Bu yüzden kulluk büyüklenmenin karşıtıdır, böyle bir duyguyu yok eder; ama şirk koşmanın karşıtı değildir. Yani, kölenin köleliği ve kulun kulluğu üzerinde birden fazla kişinin ortaklığı söz konusu olabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bana ibadet etmekten büyüklenenler, aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."* (Mü'min, 60) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Ve Rabbine ibadete hiç kimseyi ortak etmesin."* (Kehf, 110) Bu ayete, şirk koşmanın mümkün olduğu varsayılarak yasaklanıyor. Yasaklama ancak mümkün ve güç yetirilebilen şeyler için geçerlidir. Oysa Allah'a ibadet etmeye tenezzül etmeyip büyüklük taslama, böyle bir durumu içermiyor.

Kulluk, ancak kölelerle onlara sahip olan efendiler arasında, efendilerin mülkiyeti altındaki hususlarda geçerli olan bir ilişki biçimidir. Kölenin varlığıyla ilgili olup da sahip olmanın kapsamına girmeyen hususlar, yani kölenin falanın oğlu olması ve boyunun uzun olması gibi hususlar ise ibadetle, kullukla ilintili değildir. Ne var ki, yüce Allah'ın kulları üzerindeki sahipliği bu tür bir ilişkiden farklıdır. O'nun sahipliği başkalarının sahipliğine benzemez. O'nun karşısında kulun konumu bölünme kabul etmez. Yani O'nun kulun bazı kısımlarına sahip olması, buna karşın bazı kısımlarına sahip olmaması mümkün değildir. Onun için, kul üzerindeki bazı tasarrufların caiz, bazılarınınsa caiz olmaması söz konusu değildir.

Nitekim insanlar arasındaki kölelik ilişkilerinde kölelerin kimi nitelikleri efendilerin mülkiyeti altındadır, kendi isteklerine bağlı olan fiilleri gibi; bazı nitelikleri de bu mülkiyetin kapsamına girmez, doğuştan gelen zorunlu nitelikleri gibi. Aynı şekilde köleler üzerinde bazı tasarruflarda bulunmak caizdir, işlerinden yararlanmak gibi; onlarla ilgili bazı tasarruflar da caiz değildir, onları suçsuz yere öldürmek gibi.

Yüce Allah kayıtsız ve şartsız olarak maliktir, mülkiyeti sınırsızdır. Onun dışındakilerse, kayıtsız ve şartsız olarak mülktürler. Onların Allah karşısındaki mülklükleri bölünme kabul etmez. Burada her iki açıdan da bir sınırlandırma vardır. Maliklik, sahiplik Rabb'e özgüdür, kulluksa kula özgüdür. İşte yüce Allah'ın şu sözü buna işaret etmektedir: *"Yalnız sana ibadet ederiz."* Burada meful öne geçirilmiş ve ibadet kavramı da mutlak tutularak hiçbir kayıtla kayıtlandırılmamıştır.

Daha önce de açıkladığımız gibi mülk ancak maliki ile var olabileceği için, ne malikini perdeler, ne de malikinden perdelenir. Sözgelimi, sen Zeyd'in evine baktığında oraya herhangi bir ev gözüyle bakarsan, Zeyd'i göz ardı edebilmen mümkündür. Ama eğer oraya Zeyd'in mülkü gözüyle bakarsan, onun sahibi olan Zeyd'i göz ardı etmen mümkün değildir.

Ancak Allah'ın dışındaki varlıklar sadece mülk oldukları ve bu gerçeklik onların hakikatini oluşturduğu için varlıklar âleminde hiçbir şey Allah'tan gizlenemez. Varlığa bakan bir göz yüce Allah'ı görmeden edemez. O her zaman hazırdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? İyi bil ki onlar, Rablerine kavuşmaktan kuşku içindedirler. İyi bil ki O, her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 53-54) Durum bundan ibaret olduğuna göre, gerçek ibadet, hakkı her iki tarafın da hazır bulunduğu bir ortamda gerçekleştirilen ibadettir.

Bu, yüce Allah açısından, O'na hazır bulunan bir mabut gibi ibadet edilmesiyle olur. *"Yalnız sana ibadet ederiz."* ifadesindeki üçüncü şahıstan ikinci şahsa yönelik hitap değişikliğini gerektiren husus da budur.

Kul açısından ise, şöyle olur: İbadetini, hazır olan bir kulun ibadeti gibi yerine getirir, ibadetinde mabudundan gaflet etmez. Aksi takdirde, ibadeti sadece anlamdan yoksun bir şekle ve ruhsuz bir cesede benzer. Ya da ibadetini böler, hem Rabbiyle ve hem de başkalarıyla açıkta ve gizlide ilgilenir. Tıpkı hem Allah'a ve hem de putlarına ibadet eden putperestler gibi. Ya da kulluğunu gizlice bir başkasına yöneltir. Çeşitli amaçlar için Allah'a ibadet ediyor görünen kimseler gibi. Böyle bir insan Allah'a ibadet eder ama ilgisi bir başkasına yöneliktir. Ya da cennet arzusuyla veya cehennem korkusuyla Allah'a ibadet eder. Bütün bunlar, ibadet açısından şirktir ve Kur'ân-ı Kerim'de yasaklanmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a kulluk et."* (Zümer, 2) *"İyi bil ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'ndan başka veliler edinenler, 'Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ta-*

pıyoruz.' derler. Şüphesiz ki Allah, onlar arasında, ayrılığa düştükleri şeyde hükmünü verecektir." (Zümer, 3)

Kul içten davranınca ve tüm benliğini bu işe verince, ancak o zaman ibadet gerçek ibadet niteliğini kazanır. Bu da sözünü ettiğimiz gibi ibadet anında, mabudundan gaflet etmemekle mümkündür. Bununla da anlaşılıyor ki kul, amelinde Allah'tan başkasıyla ilgilenmediği zaman ibadeti eksiksiz olur. Eğer başkasıyla ilgilenirse, ibadetinde, ilgilendiği kimseye Allah'ın ortağı niteliğini kazandırmış olur. Şayet kulun kalbi bir umuda veya bir korkuya takılı değilse, yani ibadetinin amacı cenneti elde etme veya ateşten korunma değilse, o zaman bu ibadet sırf Allah rızası için yerine getirilmiş olur. Kişi ibadet esnasında kendisiyle de meşgul olmamalıdır. Çünkü bu duygu, kulluk pozisyonuna ters düşer. Kulluk, benliği ve büyüklenmeyi içinde barındırmaz. *"ibadet ederiz"*, ifadesinin birinci çoğul şahıs kipiyle dile getirilmiş olması da, bu noktaya işaret etme amacına yönelik olabilir. Çünkü bu takdirde kişinin şahsı söz konusu değildir. Dolayısıyla bencillik ve bağımsızlık duygusuna kapılmaz, kişisel belirginlikleri, izleri topluluk içinde kaybolup gider.

Bu açıklamaların tümünden çıkan sonuç şudur: *"Yalnız sana ibadet ederiz."* sözüyle ifade edilen kulluk, anlam ve ihlâs açısından özünde bir noksanlık barındırmaz. Ancak; *"Yalnız sana ibadet ederiz."* derken kul, ibadeti kendine izafe etmiş oluyor. Bu da derken varlık, güç ve irade bağımsızlığı olduğu zannını uyandırıyor. Hâlbuki kul, mülktür ve başkasının mülkü olan bir kimse bir şeye malik olamaz. Bu yüzden bu zannın ortadan kalkması için olsa gerek, ardından hemen *"ve yalnız senden yardım dileriz."* buyuruluyor. Yani, biz ibadeti kendimize izafe ediyor ve bunu biz yapıyoruz diyorsak, ancak senin yardımın olmadan bunu yapamayacağımızın da bilincindeyiz. Bu yüzden sana ibadet ederken de senden yardım diliyoruz.

Şu hâlde, *"Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."* sözü bir tek anlamı vurgulama amacına yöneliktir. O da sırf Allah'a yöneltilmiş samimî ibadettir. İbadet ile yardım istemenin aynı ahenk içinde zikredilişinin amacının da bu noktayı vurgulamak olması mümkündür. Nitekim *"Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."* buyurulmuştur, "Yalnız sana ibadet ederiz. Bize yardım et, bizi doğru yola ilet." denmemiştir.

"Bizi doğru yola hidayet et." ifadesiyle birlikte surenin akışının ahenksel değişikliğe uğramasına gelince, inşaallah ileride bununla ilgili açıklamalarda bulunacağız.

"Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz." sözünün açıklaması esnasında; üçüncü şahıstan ikinci şahsa geçilmesinin sebebi, mefulün öne geçirilmesiyle ifade edilen hasrın amacı, *"ibadet ederiz"* ifadesinde, ibadet kavramının hiçbir kayıtla sınırlandırılmamış olmasının nedeni, birinci çoğul şahıs lafzının tercih edilişinin sebebi, birinci cümlenin ardından ikinci cümlenin getirilişi ile verilmek istenen mesaj ve surenin akışı içinde bu iki cümlenin aynı ahenk içinde oluşlarının amacı gibi hususlar açıklık kazandı.

Bu ayetle ilgili olarak tefsir bilginleri, başka hususlara da dikkat çekmişlerdir. Dileyen bu bilginlerin kitaplarına başvurabilir. Yüce Allah kullarından alacaklardır, O'nun borcunu ödemek gücümüzün üstünde bir yükümlülüktür.

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّينَ ﴿٧﴾

AYETLERİN MEALİ

6- Bizi doğru yola hidayet et.

7- Kendilerine nimet verdiğin, gazaba uğramamış ve de sapmamış kimselerin yoluna.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

6-7) Bizi doğru yola hidayet et. Kendilerine nimet verdiğin, gazaba uğramamış ve de sapmamış kimselerin yoluna.

Hidayet kavramının anlamı, "sırat=yol" kelimesini açıklarken açıklık kazanacaktır. Sırat, tarîk ve sebil, anlam olarak birbirine yakın kavramlardırlar. Yüce Allah, sıratı (yolu) müstakim (doğru) olmakla nitelendiriyor. Sonra bunun, Allah'ın nimet verdiği kimselerin izlediği yol olduğunu açıklıyor. Şu hâlde, niteliği bu olan ve kulların iletilme (hidayet) isteğine konu olan yol, ibadetin hedefidir. Yani, kul Rabbinden istiyor ki, kulluğu sırf bu yolun sınırları içinde kalsın.

Bunun açıklaması şöyledir: Yüce Allah, kitabında insan türü için, daha doğrusu tüm varlıklar için, kendisine doğru yol alırlarken izleyecekleri yolu belirlemiştir. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Ey insan! Muhakkak sen, Rabbine doğru varan bir yol üzerinde çabalayıp durmaktasın, nihayet O'na varacaksın."* (İnşikak, 6) *"Dönüş O'nadır."* (Teğâbun, 3) *"Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner."* (Şûrâ, 53) Bunun gibi daha birçok ayet açıkça gösteriyor ki tüm varlıklar, bir yolu kat etmekte ve yüce Allah'a doğru yol almaktadırlar.

Sonra şu gerçeği ortaya koymuştur: Tek bir özelliğe sahip tek bir yol söz konusu değildir. Yol, ikiye ayrılmaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey Âdemoğulları! Ben size, 'Şeytana tapmayın, o*

sizin apaçık düşmanınızdır. Bana tapın, doğru yol budur.' diye bildirmedim mi" (Yâsîn, 60-61)

Şu hâlde, bir doğru yol var, bir de onun ötesinde başka bir yol. Bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Ben pek yakınım. Bana dua ettiği zaman, dua edenin duasına cevap veririm. Öyleyse, onlar da benim çağrıma cevap versinler ve bana iman etsinler. Umulur ki doğru yolu bulmuş olurlar."* (Bakara, 186) Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: *"Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmekten büyüklenenler, aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."* (Mü'min, 60) Böylece yüce Allah, kendisinin kullarına yakın olduğunu ve kendisine en yakın yolun kendisine yönelik ibadet ve dua yolu olduğunu açıklamıştır. Sonra inanmayanları nitelendirirken de şöyle buyurmuştur: *"Onlar uzak bir yerden çağırılıyorlar."* (Fussilet, 44) Burada, inanmayanların izledikleri yolun hedefe çok uzak olduğu belirtilmiştir.

Bununla anlaşılıyor ki, Allah'a giden iki yol vardır: Biri yakın; ki bu, müminlerin yoludur. Diğeri de uzak; ki bu da başkalarının yoludur. Bu, bir yol ayrılığıdır. Bir başka yol ayrılığı daha var ki, yüce Allah şu ayette ona işaret etmektedir: *"Bizim ayetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenlere, göğün kapıları açılmayacaktır."* (A'râf, 40) Hiç kuşkusuz, yolcuların yürüdükleri bir yol olmasaydı, kapı bir anlam ifade etmezdi. Şu hâlde, aşağıdan yukarıya doğru giden bir yol vardır.

Yüce Allah, bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"Kimin üstüne gazabım inerse, artık o düşmüştür."* (Tâhâ, 81) İfadenin orijinalinde geçen "heva" fiili, aşağı doğru düşmek anlamını ifade eder. Şu hâlde, bir de aşağıya doğru yuvarlanırken de izlenen bir yol vardır. Sonra yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim küfrü imanla değişirse, artık dümdüz yoldan sapmış olur."* (Bakara, 108) Burada yüce Allah "sapıtmıştır" diyerek doğru yoldan ayrılmayı şirk olarak nitelendirmiştir.

Bu durumda, insanlar tuttukları yol itibariyle üç grup hâlinde değerlendirilmektedir:

a) Yukarıya doğru yol alanlar. Bunlar, Allah'ın ayetlerine inanan, ona kulluk sunmada büyüklenmeyen kimselerdir.

b) Aşağı doğru yol alanlar. Bunlar, Allah'ın gazabına uğramış kimselerdir.

c) Yoldan sapmış olanlar. Bunlar şaşkındırlar, nereye gideceklerini bilmezler, sapıktırlar. *"Kendilerine nimet verdiğin, gazaba uğramamış*

ve de sapmamış kimselerin yoluna." ifadesinin bu sınıflandırmaya yönelik bir işaret içerdiğini söylemek mümkündür.

Doğru yol, kesinlikle diğer iki yol değildir. Bununla gazaba uğramışların ve sapmışların yollarını kastediyorum. Şu hâlde doğru yol, sözü edilen ilk yoldur. Yani büyüklük taslamayan müminlerin yoludur. Ancak yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."* (Mücâdele, 11) Bu da gösteriyor ki, müminlerin yolu da kendi içinde derecelere ayrılmaktadır.

Bunun izahı şöyledir: Her sapıklık şirktir, bunun tersi de doğrudur. Yüce Allah'ın şu sözü bu gerçeği dile getirmektedir: *"Kim küfrü imanla değişirse, artık dümdüz yoldan sapmış olur."* (Bakara, 108) Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamı pekiştirir niteliktedir: *"...'Şeytana tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana tapın, doğru yol budur.' Nitekim o, sizden birçok nesilleri saptırdı."* (Yâsîn, 60-62) Kur'ân-ı Kerim şirki zulüm, zulmü de şirk olarak nitelendirir. Kıyamet koptuktan sonra her iş sonuca bağlanınca, şeytanın itirafını bize aktaran ayet-i kerime de bu anlamı destekler mahiyettedir: *"Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da tanımamıştım zaten. Doğrusu zalimler için acı bir azap vardır."* (İbrâhîm, 22)

Aynı şekilde şu ayet-i kerimede olduğu gibi zulüm de sapıklık olarak nitelendirilir: *"İnananlar ve imanlarını zulümle karıştırmayanlar, işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82) Bu anlamı, doğru yolu bulma ve sapıklık veya sapıklığı izleyen azaptan güvende olmanın zulmün bertaraf edilmesi ve imanın zulümle karıştırılmamasına bağlanmasından algılamak mümkündür. Kısacası sapıklık, şirk ve zulmün konumu birdir. Bunlar birbirlerinin vazgeçilmezleri, birbirlerinin pekiştiricileridirler. İşte, "Bunların her biri diğerini tanımlar veya her biri aynı zamanda diğeri demektir." derken bunu kastediyoruz. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki bu, anlam aşamasında değil, mısdak aşamasında böyledir.

Bunu bildikten sonra kesin olarak anlarsın ki, sapıkların yolundan ayrı bir yol olan "doğru yol"da kesinlikle şirk ve zulüm söz konusu olmadığı gibi, yine aynı kesinlikte sapma da söz konusu olmaz. Kalplerin derinliklerinde bir küfür veya yüce Allah'ın hoşnut olmadığı bir düşünce barınmaz. Bedenin organlarıyla bir günah fiili veya itaatte bir kusur işlenmez. İşte teori ve pratik olarak gerçek tevhit budur. Bu ikisinin arasında bir üçüncü yol yoktur. Haktan sonra, sapıklıktan başka ne var ki?

Yüce Allah'ın şu sözü de bu açıklamayı pekiştirir niteliktedir: *"İnananlar ve imanlarını bir zulümle karıştırmayanlar, işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82) Bu ayette, doğru yolun güvenli olduğu vurgulanıyor, tam hidayet vaat ediliyor. Çünkü burada ism-i fail [muhtedûn=doğru yolu bulanlar] ifadesi kullanılmış ve ism-i failin geleceğe delâlet ettiğini söylüyorlar. Dikkat edilsin! Kuşkusuz, bu da doğru yolun niteliklerinden biridir.

Daha sonra yüce Allah, doğru yolun sahipleri olan bu kendilerine nimet verilen kimseleri şöyle tanımlıyor: *"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar (gerçekler, dosdoğru kullar), (amellere olan) şehitler ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne de güzel arkadaştır!"* (Nisâ, 69)

Yüce Allah bu ayette sözü edilen iman ve itaati, bu ayetten önce şöyle tanımlamıştır: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar. Eğer biz, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Hâlbuki kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu."* (Nisâ, 65-66)

Burada yüce Allah onları söz, davranış, iç ve dış görünüm olarak kulluk açısından sağlam ve noksansız olarak nitelendiriyor. Bu açıdan hiçbir hususu bu genellemenin dışında tutmuyor. Bununla beraber, bu son ayette niteliklerine işaret edilen müminleri, kendilerine nimet verilmiş olanların izleyicileri ve bağlıları olarak tanıtıyor ve onların safından aşağıdaki bir safta yer aldıklarını belirtiyor. Bunu *"birlikte olur"* tabiri ile *"onlar ne de güzel arkadaştır!"* ifadesinde anlıyoruz. Çünkü aynı derecede olmaları söz konusu olsaydı, "onlar, şu kimselerle birlikte olur." değil de, "onlar, şu kimselerdendir." buyurulması gerekirdi.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu ayetin bir benzeridir: *"Allah'a ve Resulüne inananlar, Rableri yanında onlar, sıddıklar ve şehitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır."* (Hadîd, 19) Bu ayette müminlerin ahiret gününde şehitlere ve doğrulara ilhâk edilecekleri dile getiriliyor. *"Rableri yanında"* ve *"Onların mükâfatları"* sözleri bu sonucu öngörüyor.

Şu hâlde, doğru yolun sahipleri, kalpleri ve amelleri sapıklıktan, şirkten ve zulümden arınmış müminlerden daha üstün bir konuma ve

daha yüksek bir dereceye sahiptirler. Bu ayetler üzerinde düşünüldüğü zaman, zorunlu olarak, durumları ve konumları bundan ibaret olan müminlerde de bir eksiklik olduğu anlaşılıyor. Eğer bu eksikliği gidermiş olsalardı, onlar da kendilerine nimet verilen kimselerden olurlardı. Yani onlarla arkadaşlık etme derecesinden, onlardan olma derecesine yükselmiş olurlardı. Belki de bu ayrıcalıklarının sebebi, Allah hakkındaki derin marifetleri, ileri bilgileridir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah, inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."* (Mücâdele, 11) Şu hâlde doğru yolun sahipleri, kendilerine kâmil iman nimetinden daha üstün bir nimet verilen kimselerdir. Bu da doğru yolun niteliklerinden biridir.

Yüce Allah "yol" anlamına gelen "sırat" ve "sebil" kelimelerini Kur'ân-ı Kerim'de defalarca kullanmıştır. Fakat bir tek "sırat-ı müstakîm"den fazlasını kendisine izafe etmemiştir. Ama "sebil" olarak kendisine giden birçok yolun bulunduğunu vurgulamıştır: *"Ama bizim uğrumuzda cihat edenleri biz, elbette yollarımıza (sebillerimize) iletiriz."* (Ankebût, 69) Aynı şekilde, şu ayet-i kerimeden başka da "sırat-ı müstakîm"i yaratıklarından hiç kimseye izafe etmemiştir: *"Kendilerine nimet verdiğin... kimselerin yoluna (sıratına)."* Fakat "sebil" anlamında yol kavramını kendisinden başkasına da izafe ederek kullanmıştır: *"De ki: İşte benim yolum (sebilim) budur: Allah'a basiretle davet ederim."* (Yûsuf, 108) *"Bana yönelen kimsenin yolu (sebili)."* (Lokmân, 15) *"Müminlerin yolu"* (Nisâ, 115)

Bununla da anlaşılıyor ki "sebil", "sırat-ı müstakîm"den farklıdır ve izleyicilerin, kulluk sunanların sayısına ve çokluğuna göre farklılık gösterir, değişir, çok olur. Fakat "sırat-ı müstakîm" tek ve değişmezdir. Yüce Allah'ın şu sözü buna işaret etmektedir: *"Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir. Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına (sebil) iletir, onları kendi ilmiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve dosdoğru yola (sırat-ı müstakîme) iletir."* (Mâide, 15-16) "Sebil" birden fazla olarak nitelendirilirken, "sırat" bir tek olarak nitelendirilmiştir. Bu durumda sırat-ı müstakîm ya sebillerin tümünden ibarettir ya da sebillerin birleşmesi ve sırat-ı müstakîmle aynılaşması sonucu oluşan ana yoldur.

Aynı şekilde yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların çoğu, Allah'a ortak koşmadan inanmazlar."* (Yûsuf, 106) Bununla da anlaşılıyor ki, şirk

(ki bir sapıklıktır) imanla birlikte bulunabilir. İşte bu "sebil"dir. Dolayısıyla "sebil"in şirk ile bir araya gelebileceği anlaşılıyor. Fakat "sırat-ı müstakîm" sapıklıkla bir araya gelmez. Nitekim *"ve de sapmamı kimselerin"* buyurulmuştur.

Bu ayetler üzerinde kapsamlı bir şekilde düşünüldüğü zaman, bu "sebil"lerin her birinin "sırat-ı müstakîm"in aksine, kimi noksanlıklar ve kimi ayrıcalıklarla bir arada olabilecekleri anlaşılmaktadır. Yine anlaşılmaktadır ki, bu sebillerden her biri sırat-ı müstakîm olmakla birlikte diğerinden ayrıdır. Sırat-ı müstakîm de bu sebillerin her biriyle birleştiği gibi, her birinin muhalifiyle de birleşmektedir.

Böyle bir sonuca, sunduğumuz ayetlerden varmak mümkün olduğu gibi, diğer bazı ayetler de bu anlamı pekiştirir niteliktedir. Örneğin: *"Bana ibadet edin; doğru yol (sırat-ı müstakîm) budur."* (Yâsîn, 61) *"De ki: Rabbim, beni doğru yola (sırat-ı müstakîme) iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı bir bilen İbrahim'in dinine."* (En'âm, 161) Bu ayetlerde, hem ibadet, hem de din, "sırat-ı müstakîm" olarak nitelendirilmiştir. Bu ikisi ise, bütün "sebil"lerin ortak özellikleridir.

Buna göre, Allah'ın sebillerine oranla "sırat-ı müstakîm" bedendeki ruh gibidir. Nitekim bedenin hayatı boyunca geçirdiği değişik evreler vardır. Beden her evrede öncekinden farklıdır. Bebeklik, çocukluk, delikanlılık, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık ve ihtiyarlık gibi. Fakat her evrede ruh aynı ruhtur, bedenden ayrılmaz bir bütündür. Yine bedenin çeşitli hâlleri olabilir ki, ruhun isteklerine ve gereklerine ters düşebilir. Ama ruh öyle değildir. Bu, Allah'ın değişmez fıtratıdır ki, insanları onun üzerine yaratmıştır. Bununla birlikte beden ruhtur, yani insandır.

Aynı şekilde, yüce Allah'a giden "sebil" de "sırat-ı müstakîm"dir. Ancak müminlerin sebili, tövbe edenlerin sebili, Peygamber'i izleyenlerin sebili vs. gibi çoğaltabileceğimiz Allah'ın sebillerine dışarıdan bir afet veya noksanlık musallat olabilir. Fakat bunlar kesinlikle "sırat-ı müstakîm"e bulaşamazlar. Nitekim bir "sebil" olan imana, şirk ve sapıklığın karışabileceğini gördün. Ne var ki, bunların hiçbiri "sırat-ı müstakîm"in bünyesinde barınamaz. Şu hâlde arılığı, bulaşmışlığı, yakınlığı ve uzaklığı açısından sebilin dereceleri vardır ve bunların tümü sırat-ı müstakîm üzerindedir ya da bizzat onun kendisidir.

Yüce Allah hak ve batıla örnek verirken bu gerçeği açıklamıştır. Kastettiğim, hepsi de "sırat-ı müstakîm"den olmakla birlikte Allah'a gi-

den "sebil"lerin farklılık gösterebilecekleridir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce o su ile çağlayıp aktı. Sel üste çıkan köpüğü yüklenip götürdü. Süs yahut eşya yapmak için ateşte yakıp erittikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük vardır. Allah, hak ile batılı böyle bir benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır. İşte Allah, böyle meseller verir."* (Ra'd, 17) Burada yüce Allah, bilgi ve olgunluk edinmede kalplerin ve kavrama yeteneklerinin farklı kapasitelere sahip olmakla beraber, her birinin tek bir semavî rızka dayandığını, oradan beslendiğini vurguluyor. Bu örnekle ilgili yeterli açıklamaya Ra'd Suresi'nde yer vereceğiz. Kısacası, bu da sırat-ı müstakîmin, yani doğru yolun niteliklerinden bir diğeridir.

Doğru yolun (sırat-ı müstakîm) nitelikleri üzerinde düşündüğün zaman, onun Allah'a giden tüm yollara, tüm sebillere egemen olduğunu görürsün. Şöyle ki, bir yol sırat-ı müstakîm gerçeğinden barındırdığı oranda Allah'a ulaştırır. Oysa sırat-ı müstakîm kayıtsız ve şartsız olarak mutlak şekilde Allah'a ulaştırır. Bu yüzden yüce Allah onu "sırat-ı müstakîm" olarak nitelendirmiştir.

"Sırat", açık yol demektir. Bu kelime, "yutmak" anlamına gelen "serete" fiilinden türemiştir. Sanki bu yol, yürüyenlerini yutuyor da, kendisinden ayrılmalarına, midesinden çıkmalarına izin vermiyor gibi. "Müstakîm" ise, ayağının üzerine dikilip kendine ve kendisiyle ilgili şeylere egemen olmak isteyen kimsedir. İşinin idaresini ele alan kimse gibi. Sonuç itibariyle "müstakîm", durumu ve konumu değişmeyen, demektir.

Buna göre, "sırat-ı müstakîm", izleyicisini amacına ve maksadına ulaştırmaktan geri kalmayan hedefe ulaştırıcı yoldur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İşte Allah'a inanıp O'na sımsıkı tutunanları, kendi katından bir rahmetin ve lütfun içine alacak ve onları kendisine (varan) doğru bir yola iletecektir."* (Nisâ, 175) Yani bu hidayet değişmeyecek ve böylece sürüp gidecektir.

Bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah kimi hidayet etmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir. İşte Rabbinin doğru yolu budur."* (En'âm, 125-126) Yani, onun değişmeyen ve hedefe ulaştırmaktan geri durmayan yolu budur.

Bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah dedi ki: İşte bu, benim üstlendiğim dosdoğru yoldur. Şüphesiz, sana uyan sapıtmışların dışında, senin benim kullarım üzerinde zorlayıcı hiçbir gücün yoktur."* (Hicr, 41-42) Yani bu, benim değişmez yolumdur, yürürlükten kaldırılmaz yasamdır. Bir bakıma bu ifade, yüce Allah'ın şu sözüne çağrışım yapmaktadır: *"Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın. Allah'ın kanununda bir sapma bulamazsın."* (Fâtır, 43)

"Sırat-ı müstakîm" kavramının anlamına ilişkin olarak yaptığımız açıklamalardan şu hususlar belirginlik kazanıyor:

1- İslâm, iman, ibadet, ihlâs ve tevazu gibi Allah'a giden yollar (sebiller), gerçeğin kaynağı olan "sırat-ı müstakîm"e yakınlıkları oranında kâmillik ve eksiklik, pahalılık ve ucuzluk bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Bunların karşıtları olan küfür, şirk, inatçılık, azgınlık ve günahkârlık için de aynı durum söz konusudur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Her birinin yaptıklarından ötürü dereceleri vardır. Allah, onlara yaptıklarının karşılığını verir; asla kendilerine haksızlık edilmez."* (Ahkaf, 19)

Akılların yüce Allah'tan algıladıkları ilâhî bilgilerin durumu da tıpkı buna benzemektedir. Yeteneklerin farklılığı oranında bu bilgiler farklılık arz eder, kapasitelerin çeşitliliği oranında çeşitli algılama biçimleri ortaya çıkar. Yüce Allah'ın verdiği şu örnek de bunu vurgulamaktadır: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce o su ile çağlayıp aktı..."* (Ra'd, 17)

2- Sırat-ı müstakîm, bütün yollara egemen olduğu gibi, sırat-ı müstakîmin izleyicileri de öyledir. Yüce Allah onları bu yolda yerleşik ve kalıcı kılarak onların işlerini üzerine almış ve onları da kullarının doğru yola iletilmesinde yetkili kılmıştır. *"Onlar ne de güzel arkadaştır!"* (Nisâ, 69) *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namazı kılan ve rükû hâlinde zekât veren müminlerdir."* (Mâide, 55) derken, yüce Allah bunu kastetmiştir. Bu son ayetin müminlerin emiri Hz. Ali (a.s) hakkında indiği mütevatir hadislerle sabittir. O, bu ümmet içinde bu kapıyı açan ilk kişidir. Yeri gelince bu ayetle ilgili olarak geniş açıklamalarda bulunacağız.

3- Yola hidayet etmenin anlamı, yolun anlamının belirginleşmesiyle belirginleşir. es-Sihah adlı sözlükte belirtildiğine göre "hidayet", "göstermek, delâlet" demektir. Yine aynı sözlükte belirtildiğine göre,

bu fiil Hicazlıların lehçesinde iki mefulü birden etkilemektedir. Diğer lehçelerde bu fiilin ikinci mefulü da etkilemesi için "ilâ" harf-i cerrine başvurulur. Bize göre de doğru olan görüş budur. Ancak bir görüşe göre de "hidayet" kökünden türeyen fiil, "ilâ" harf-i cerri olmaksızın ikinci mefulü etkilediğinde "hedefe ulaştırma" anlamını ifade eder. Ama "ilâ" harf-i cerriyle geçişli kılındığı zaman "yol gösterme" anlamını ifade eder. Buna örnek olarak da şu ayet-i kerime gösterilir: *"Sen, sevdiğini hidayet edemezsin, fakat Allah dilediğini hidayet eder."* (Kasas, 56)

"Yol gösterme" anlamında "hidayet" Resulullah (s.a.a) için sabit olduğuna göre burada nefyedilen "hidayet", "hedefe ulaştırma" anlamındaki "hidayet"tir. Nitekim şu ayetlerde, birinci anlamda "hidayet" Allah'a, ikinci anlamda "hidayet" ise Peygamber'e izafe edilmiştir: *"Ve onları dosdoğru yola iletirdik."* (Nisâ, 68) *"Ve şüphesiz ki sen, doğru yola götürüyorsun."* (Şûrâ, 52) Şu hâlde "hedefe ulaştırma" anlamındaki "hidayet" kökünden türeyen fiil, ikinci mefulü doğrudan etkiler, "yol gösterme" anlamındaki "hidayet" kökünden türeyen fiil ise, "ilâ" harf-i cerriyle geçişlilik kazanır.

Ne var ki, bu görüşe kanıt olarak gösterilen ayette bizim sözümüz vardır. Şöyle ki, ayette nefyedilen hidayet, hidayetin gerçekliğidir ki bu, yalnızca Allah'ın elindedir. Yoksa bu gerçekliğin bazı dereceleri kesinlikle Peygamber için sabittir. Diğer bir ifadeyle; nefyedilen, hidayetin cinsi değil, kemal derecesidir. Ayrıca bu açıklama, Firavun hanedanı arasında yer alan bir müminin sözlerini içeren ayetin işaret ettiği anlamla çelişki arz etmektedir: *"Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreyim."* (Mü'min, 38) Çünkü bu ayette "hidayet" kökünden türeyen fiil, "ilâ" harf-i cerri olmaksızın mefulü etkilediği hâlde "yol gösterme" anlamını ifade etmektedir.

Buna göre bizce "ilâ" harf-i cerri ile kullanılıp kullanılmamasına göre "hidayet" kökünden türeyen fiilin anlamında bir değişlik meydana gelmez. Bu fiilin "ilâ" harf-i cerri olmaksızın ikinci mefulü etkilemesinin "dahalt'ud-dâre=eve girdim" cümlesindeki kurala bağlı olması da mümkündür.

Kısacası hidayet; işaret etmek, yolu göstermek suretiyle hedefi göstermektir. Bu da bir çeşit "hedefe ulaştırmak" demektir. Allah'ın düzeni, sebepler düzeni olduğuna göre, bunun gerçekleşmesi için yüce Allah bir sebep oluşturur. Bu sebep hedefin belirginleşmesini ve sonuçta ku-

lun bu hedefe ulaşmasını sağlar. Yüce Allah bu düzene şu şekilde işaret etmektedir: *"Allah kimi hidayet etmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* (En'âm, 125)

Şu ayet-i kerime de buna bir örnektir: "*Sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine (meylederek) yumuşar. İşte bu, Allah'ın hidayetidir; dilediğini bununla doğru yola iletir."* (Zümer, 23) İfadenin orijinalinde geçen "telînu=yumaşar" fiilinin "ilâ" harf-i cerriyle geçişli kılınmasının sebebi, eğilim ve güven gibi bir anlamı içermesini sağlamaktır. Kalbin yumuşaması, yüce Allah'ın kalpte, Allah'ın zikrini algılamasını, ona yönelmesini ve onunla güven bulmasını sağlayacak bir netlik meydana getirmesidir. Allah'ın yolları (sebilleri) farklı olduğu gibi, yollarının farklılığı oranında hidayeti de farklılık gösterir. Şu hâlde her yolun karşılığında ona özgü bir hidayet vardır.

Yüce Allah'ın şu sözü bizim vurguladığımız bu yol ve yol göstericilik farklılığına işaret ediyor: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri, biz elbette yollarımıza iletiriz. Hiç şüphe yok, Allah mutlaka iyilerle beraberdir."* (Ankebût, 69) Nitekim kulun Allah yolunda cihat etmesi ile Allah uğruna cihat etmesi arasında fark vardır. Birinci amaç için cihat eden kişi, yolun güvenliğinin sağlanmasını ve yoldaki engellerin bertaraf edilmesini istemektedir. İkinci amaç için cihat eden kişi ise, sadece Allah'ın rızasını elde etmek istiyor. Bunun sonucunda yüce Allah onu özel yeteneklerine ve kapasitesine uygun bir yola iletir. Sonra ilettiği bu yolun ardından onu bir diğer yola iletir ve nihayet onu kendine yakın, özel biri kılar.

4- "Sırat-ı müstakîm" farklı derece ve mertebeleri bulunan Allah yollarının (sebillerinin) tümünü kapsadığına göre, yüce Allah'ın insanı sırat-ı müstakimde olduğu hâlde yine sırat-ı müstakîme hidayet etmesi olası ve doğrudur. Yani Allah, insanı sırat-ı müstakimden yine sırat-ı müstakime hidayet edebilir, iletebilir. Şöyle ki, onu önce yollarından (sebillerinden) birine hidayet eder, iletir; sonra ona yönelik hidayetini artırır ve onu bir üst yola (sebile) iletir. Nitekim yüce Allah'ın hidayete erdirdiği kulları adına dile getirdiği *"bizi doğru yola hidayet et."* ifadesi, bu tür bir istek içermektedir.

Bu açıklamayla, "Fiilen hidayete ermiş bir kimsenin hidayet istemesi, elde edilen bir şeyi elde etmeye yönelik bir istektir ve bu muhaldir." veya "Kulun sırat-ı müstakîmde yürümesinden sonra sırat-ı müs-

takîmde yürüme isteğini dile getirmesi, elde edilmiş olanı elde etme isteğidir ki, bu tür bir istekte bulunmak anlamsızdır." şeklindeki soru ve eleştirilerin cevabı da verilmiş oldu.

Aynı şekilde, "Bizim şeriatımız bütün yönleriyle eski milletlere indirilen şeriatlardan daha geniş ve noksansızdır. Şu hâlde, yüce Allah'tan bizi onlardan nimet verdikleri kullarının yoluna iletmesini istemek ne anlam ifade eder?" şeklindeki eleştiri de geçersizdir. Çünkü bir şeriatın bir diğer şeriattan daha geniş ve noksansız olması ayrı, bir şeriata bağlı olan bir kimsenin diğer bir şeriata bağlı olan bir kimseden daha kusursuz, daha olgun olması da ayrı bir meseledir.

Sözgelimi; Hz. Muhammed'e (s.a.a) indirilen şeriata (en mükemmel ve en geniş kapsamlı şeriat olmasına rağmen) inanan normal bir mümin, şeriatları eski ve geçkin olmasına rağmen Hz. Nuh'tan ve Hz. İbrahim'den (selâm üzerlerine olsun) daha kusursuz ve daha olgun olamaz. Çünkü şeriatların ve bu şeriatlara göre amel etmenin hükmü, bu şeriatları özümseyip onu karakter hâline getirmekten doğan velâyet makamının hükmünden farklıdır.

Şu hâlde, eski şeriatlara bağlı olup da şirkten arı, katışıksız tevhit makamına ulaşmış bir insan, en kusursuz ve en geniş kapsamlı şeriat olan Hz. Muhammed'in (s.a.a) şeriatına göre amel etmekle beraber tevhit makamını kazanmayan, bilgiye dayalı hayat, ruhuna egemen olmayan, ilâhî hidayetin ve Rabbanî yol göstericiliğin nuru kalbine yerleşmeyen bir insandan daha kusursuzdur, ondan üstündür. Dolayısıyla kusursuz şeriatın ehlinden olmakla beraber makamı daha aşağıda olan bir insan, daha aşağı bir şeriatın ehlinden olan bir insanın ulaştığı yüksek makama ulaşmayı Allah'tan isteyebilir.

En ilginç olanı da, bazı tefsir bilginlerinin söz konusu kuşkuyu bertaraf etmek amacıyla yaptıkları açıklamadır. Şöyle ki: Allah'ın dini birdir, o da İslâm'dır. Tevhit, peygamberlik ve ahiret gibi temel bilgiler ve bunların ayrıntıları olan genel bilgiler tüm şeriatlar açısından birdir. Bu şeriatın önceki şeriatlara karşı tek ayrıcalığı, hayatın tüm meselelerine ilişkin ayrıntı niteliğindeki hükümlerin bu şeriatta daha geniş ve daha kapsamlı tutulmuş olmasıdır. Bu şeriat kulların çıkarlarının korunmasına diğerlerine oranla daha fazla özen gösteriyor.

Ayrıca bu şeriatın temeli, hikmet, öğüt ve güzel diyalog gibi kanıtlama yollarına dayanır. Ne var ki, din bir de olsa, bütün şeriatlardaki

temel bilgiler aynı da olsa, onlar bizden önce Rablerinin yoluna girdiler. Bu hususta bize göre önceliklidirler. Bu yüzden yüce Allah onların durumlarını göz önünde bulundurmamızı, onların tutumlarından olumlu dersler çıkarmamızı emretmiştir.

Ben derim ki: Bu açıklama dayanak olarak tefsir biliminin zorunlu gördüğü temellerden farklı bir anlayışın ürünüdür. Bu anlayışa göre, temel bilgilerin hakikatleri gerçekte birdirler ve aralarında derece ve düzey farklılığı söz konusu değildir. Batınî ve manevî dereceler de öyle.

Buna göre seçkin bir peygamberle en basit bir mümin, varlık ve dış âlemde gerçekliği olan olgunluk açısından aynı düzeydedir. Aralarındaki üstünlükse, gerçek olgunluğa dayanmayan yasamanın öngördüğü makamlar açısından söz konusudur. Tıpkı bir kral ile onun tebaası olan halk arasındaki makamsal üstünlük gibi. Böyle bir üstünlük sözleşmeli ve atamayla belirlenmiş makamlar itibariyledir ve insanın varlığıyla bir ilgisi yoktur.

Bu temelin de dayandığı bir diğer temel söz konusudur. Buna göre, asıl olan maddedir ve madde ötesi, bir değer ifade etmez. Madde ötesi, kanıtı olan bir istisna ile sadece yüce Allah'a özgüdür.

Birçokları bu büyük yanılgıya düşmüşlerdir. Bunun iki nedeni vardır: Ya maddî bilimlere dayanarak somut verilerle yetinmek ya da Kur'ân tefsirine ilişkin genel anlayışla yetinerek ayetler üzerinde etraflıca düşünmemek.

Bu meseleyle ilgili olarak söylenecek çok şey vardır. İnşaallah ileride yeri geldikçe bilimsel araştırmalara ilişkin bölümlerde daha geniş açıklamalarda bulunacağız.

5- "Sırat-ı müstakîm"in sahiplerinin başkalarından farklı olan tarafları ve yollarının başkalarının yollarına olan üstünlüğü bilgiden ileri gelir, amelden değil. Onlar, Rablerinin makamına ilişkin olarak başkalarının yoksun olduğu bilgiye sahiptirler. Nitekim yukarıdaki açıklamalarda, sırat-ı müstakîm ehli dışındakilerin sebillerinde de tam ve noksansız amelin gerçekleşebileceğini vurguladık. Şu hâlde sırat-ı müstakîm ehlinin tek ayrıcalıkları bilgidir. Ancak, nedir bu bilgi? Ve nasıl bir şeydir? İnşaallah, "*Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce o su ile çağlayıp aktı.*" (Ra'd, 17) ayetini ele alırken bu konuda ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamı çağrıştırmaktadır: *"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."* (Mücâdele, 11) Şu ayet de bu anlamı pekiştirir niteliktedir: *"Güzel söz ona çıkar, iyi amel onu yükseltir."* (Fâtır, 10) Buna göre yüce Allah'ın katına çıkan, güzel sözdür. Yani, inanç ve ilimdir. Salih amelin fonksiyonu ise, güzel sözü yükseltmek, Allah katına çıkmasında ona yardımcı olmaktır. Söz konusu ayeti ele alırken, konuya ilişkin geniş bilgiye yer vereceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de "ibadet" kavramının anlamı ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Üç tür ibadet şekli vardır: Bazı insanlar korktukları için Allah'a ibadet ederler. Bu, kölelerin ibadetidir. Bazıları sevap kazanmak amacıyla Allah'a ibadet ederler. Bu, ücretlilerin ibadetidir. Bazıları da sevdikleri için Allah'a ibadet ederler. Bu da, özgürlerin ibadetidir ve bu, en üstün ibadet şeklidir."[1]

Nehcü'l-Belâğa'da şöyle bir ifade yer alır: "Bir kısım insanlar, bir beklentiyle Allah'a ibadet ederler. Bu, tüccarların ibadetidir. Bazıları korkudan dolayı Allah'a ibadet ederler. Bu, kölelerin ibadetidir. Bazıları ise, sadece şükürlerini ifade etmek için Allah'a ibadet ederler. Bu da özgür insanların ibadetidir."[2]

el-İlel, el-Mecalis ve el-Hısal adlı eserlerde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu anlatılır: "İnsanların Allah'a yönelik kullukları üç gerekçeye dayanır: Bir kısım insanlar, sevap beklentisiyle O'na ibadet ederler. Bu, ihtiraslıların ibadetidir ve bu hırstır, tamahtır. Bazıları da cehennem ateşinden korktukları için O'na kulluk sunarlar. Bu ise, kölelerin ibadetidir ve bu ibadet şekli korku niteliklidir. Ama ben O'nu sevdiğim için O'na ibadet ediyorum. İşte bu, şerefli ve saygın insanların ibadetidir. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar.'*[3] Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *'De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.'*[4] Kim Allah'ı severse, Allah da onu sever ve Allah'ın sevdiği kimse de güvenli kimse-

---

1- [c.2, s. 84, hadis: 5, İbadet babı.]

2- [Feyzü'l-İslâm, s. 1192, hadis: 229.]

3- [Neml, 89.]

4- [Âl-i İmrân, 31.]

lerden olur. İşte bu, saklı ve koruma altında bulunan bir makamdır, ona arınmışlardan başkası ulaşamaz."[1]

Ben derim ki: Daha önce yaptığımız açıklamalardan, bu rivayetlerin içerdikleri anlamları açıklık kazanmış oldu. İmamların (selâm olsun onlara) özgür insanların ibadetini bir keresinde sevgi, bir keresinde de şükür olarak nitelendirmeleri, her ikisinin de sonuçta aynı anlamı ifade etmesinden dolayıdır. Çünkü şükür, insanın, kendisine nimet olarak verilen şeyi yerli yerine koymasıdır. İbadetin şükrü ise, zatı hasebiyle onu hak eden yüce Allah'a yönelik olmasıdır. Yani yüce Allah'a Allah olduğu için, yani bütün güzellik ve ululuk (cemal ve celâl) niteliklerini zatında topladığı için ibadet edilir. O, zatı itibariyle güzeldir ve bu yüzden zatı itibariyle sevilendir. Çünkü sevgi güzelliğe ilgi duymanın, çekiciliğe kapılmanın ifadesidir. Bu yüzden; "O, zatı itibariyle mabuttur. O, mabuttur; çünkü güzeldir, sevilendir. O, mabuttur; çünkü nimet verendir, ibadet edilerek şükrü yerine getirilendir." derken, bütün bu sözlerimiz bir tek anlamı ifade etmiş olurlar.

Ehlisünnet kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Yalnız sana ibadet ederiz..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Yani senden, senin dışında bir şey istemiyoruz. Karşılık ve bedel beklentisiyle sana ibadet etmiyoruz. Senin makamına ilişkin bilgiden yoksun olan cahiller gibi kulluk sunmuyoruz."

Ben derim ki: Bu rivayet, yukarıda "ibadetin, ibadet anında hazır bulunmayı ve samimiyeti gerektirdiğini, bununsa karşılık beklentisine ters düştüğünü" ifade ettiğimiz açıklamamıza yönelik bir işaret içeriyor.

Tuhafu'l-Ukul adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği anlatılır: "İdrak ile değil, sıfat ile ibadet ettiğini ileri süren kişi, gaip olan (hazır bulunmayan) bir şeye yönelmiş olur. Sıfata ve mevsufa birlikte ibadet ettiğini ileri süren kişi tevhit inancına ters düşmüş olur. Çünkü sıfat mevsuftan ayrı bir şeydir. Mevsufu sıfata izafe ettiğini ileri süren kişi, büyüğü küçültmüş olur. Allah'ı O'nun şanına yaraşır şekilde tanımlayamadılar..."[2]

"Bizi doğru yola hidayet et." ifadesiyle ilgili olarak el-Maanî adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yani, bizi

---

1- [İlelü'ş-Şerayi, c. 1, s. 12, hadis: 8. el-Hısal, s. 188.]

2- [s.242, Necef Baskısı.]

senin sevgine ulaştıracak, senin cennetine kavuşturacak, kendi heva ve hevesimize uyup da bozulmamıza ya da kendi görüşlerimize göre hareket edip de helâk olmamıza engel olacak yolda sebatlı olmaya ilet."[1]

Yine bu ayetle ilgili olarak el-Maanî adlı eserde İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yani, geçmiş günlerimizde bize bahşettiğin kolaylaştırıcı desteğini sürdür ki, ömrümüzün gelecekteki kısmında da aynı şekilde sana itaat edelim."[2]

Ben derim ki: Bu iki rivayet, hidayete ermiş kişinin hidayet istemesi ile ilgili olarak, elde olan bir şeyin elde edilmesini istemenin lâzım geldiği şeklindeki kuşkuya verilebilecek cevabın iki farklı yönünü ifade ediyor. Birinci rivayet, hidayetin derecelerinin farklılığına; ikincisi ise, bunların anlamsal birliğine işaret ediyor.

el-Maanî adlı eserde İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "sırat-ı müstakîm dünyada aşırılığa kaçmayan, kusur ve ihmalkârlıktan uzak olup dümdüz devam eden, ahirette ise müminleri cennete götüren yoldur."[3]

Yine aynı eserde İmam Ali'nin (a.s), *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yani, bizi dinine ve itaatine muvaffak olma nimeti verdiğin kimselerin yoluna ilet, mal ve sağlık nimeti verdiğin kimselerin yoluna değil. Çünkü mal ve sağlık nimeti verdiklerin kâfir ve fasık da olabilirler. Yüce Allah nimet verdiği kimseler hakkında şöyle buyuruyor: *'Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehitler ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne güzel arkadaştır!'* [Nisâ, 69]"[4]

el-Uyûn'da İmam Rıza'nın (a.s), ataları kanalıyla Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu aktardığı belirtilir: "Resulullah'ın (s.a.a) şöyle dediğini duydum: Allah diyor ki: Fâtiha Suresi'ni kendimle kulum arasında paylaştırdım. Fâtiha'nın yarısı benim ve yarısı da kulumundur. Kulumun istediği kendisine verilecektir. Kul, *'Bismillahirrahmanirrahim'* dediği zaman, yüce Allah, 'Kulum benim adımı anarak başladı. Bu yüzden

1- [el-Meanî, s. 33, hadis: 4.]
2- [el-Meanî, s. 33, hadis: 4.]
3- [el-Meanî, s. 33, hadis: 4.]
4- [el-Meanî, s. 36, hadis: 9.]

onun işlerini eksiksiz olarak sonuçlandırmam, durumunu bereketlendirmem gerekli oldu.' der. Kul, *'Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a özgüdür.'* dediği zaman, yüce Allah, 'Kulum beni övdü, elindeki nimetlerin benim katımdan olduğunu ve kendisine yönelen belâların benim lütfumla savıldığını bildi. Siz şahit olun ki, ben dünya nimetlerine ek olarak, ona ahiret nimetlerini de vereceğim ve dünya musibetlerini başından savdığım gibi, ahiret musibetlerini de başından savacağım.' der. Kul, *'Rahmandır, Rahimdir.'* dediği zaman, yüce Allah, 'Kulum benim Rahman ve Rahim olduğuma tanıklık etti. Siz şahit olun ki, ben rahmetimden onun payına düşen kısmı genişleteceğim, ona yönelik bağışlarımı arttıracağım.' der. Kul, *'Din (karşılık) gününün sahibidir.'* dediği zaman, yüce Allah, 'Nasıl ki o, benim 'din (karşılık) gününün sahibi' olduğumu itiraf etti, siz şahit olun ki, ben de hesap günü onun hesabını kolaylaştıracağım, onun iyiliklerini kabul edeceğim, işlediği kötülükleri sileceğim.' der. Kul, *'Yalnız sana ibadet ederiz'* dediği zaman, yüce Allah, 'Kulum doğru söyledi, sadece bana ibadet ediyor, siz şahit olun ki, bu ibadetine karşılık ona öyle bir sevap vereceğim ki, bana yönelik ibadetinde ona ters düşen herkes, ona gıpta edecektir.' der. Kul, *'Ve yalnız senden yardım dileriz.'* dediği zaman, yüce Allah, 'Kulum benden yardım istedi ve bana sığındı. Siz şahit olun ki, işinde ona yardım edeceğim, dara düştüğü zamanlarda imdadına yetişeceğim, felâketlere uğradığı zaman elinden tutacağım.' der. Kul, *'Bizi doğru yola hidayet et.'* diye surenin sonuna kadar okuduğu zaman, yüce Allah, 'İşte bu, kulumun hakkıdır, onun istediği verilecektir. Kulumun duasını kabul ettim ve onun arzuladıklarını verdim. Korktuğu şeyden güvene kavuşturdum.' der."[1]

Ben derim ki: Buna yakın bir açıklamayı, Şeyh Saduk el-İlel adlı eserinde İmam Rıza'dan (a.s) rivayet eder.[2] Görüldüğü gibi bu rivayet, namazda okunan Fâtiha Suresi'ni, defalarca vurguladığımız tarzda açıklamaktadır. Şöyle ki: Yüce Allah bu sureyi kulları adına dile getiriyor. Bu sure kulluk makamının ve Allah'a yönelik övgü ve ibadetin ifadesidir. Şu hâlde, bu sure ibadet için indirilmiş bir suredir ve bu hususta Kur'ân-ı Kerim'de ona benzer bir başka sure yoktur. Bunu derken vurgulamak istediğim noktalar şunlardır:

1- [s.234, bab:28, hadis: 59.]

2- [c. 2, s. 315, hadis: 1.]

1- Bu sure baştan sona kadar, yüce Allah tarafından dile getirilen kulların sözlerinden ibarettir. Kullar, kendilerini kulluk makamına koyup O'nun Rablık makamına yöneldikleri zaman bu sözleri ifade etsinler diye.

2- Bu sure iki kısımdır; bir kısmı Allah'a, bir kısmı da kula aittir.

3- Bu sure Kur'ân'ın içerdiği bilgileri kısaca ve özet olarak kapsamaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in temel bilgiler ve bunlara bina edilen ahlâk, hukuk, ibadet, insanlar arası ilişkiler, siyaset, toplumsal ilişkiler, vaat ve tehditler, kıssa ve ibret tabloları ile ilgili akıllara durgunluk veren kapsamlılığı, bütünüyle tevhide, peygamberliğe, ahirete ve bunların ayrıntılı açıklamasına, kulların dünya ve ahiretleri için elverişli olan yola iletilmesine dönüktür. Görüldüğü gibi bu sure, söz konusu gerçekleri öz, ama derin anlamlı ifadelerle içermektedir.

Dilersen yüce Allah'ın Müslümanların namazlarında okumalarını emrettiği bu surenin güzelliğini, Hıristiyanların namazlarında okudukları ve Matta İncili'nde yer alan şu sözlerle karşılaştırabilirsin: "Ey gökteki babamız, ismin kutsansın, egemenliğin gerçekleşsin, göklerde olduğu gibi yerde de senin iraden yürürlükte olsun. Bizim azığımız ekmeğimizdir, bugün bize ver. Nasıl ki biz, bize karşı suç işleyenleri bağışlıyoruz, sen de bizim günahımızı bağışla, bizi denemeye tâbi tutma, bizi kötülüklerden koru. Âmin!"[1]

Semavî olduğu ve kulluk tavrını içerdiği iddia edilen şu sözler üzerinde biraz durduğumuzda karşımıza şu sonuçlar çıkıyor. Birincisi: Babaları (hâşâ, bununla yüce Allah'ı kastediyorlar) göklerdedir! Sonra, babanın hakkında adının kutsanması, egemenliğinin gerçekleşmesi ve göklerde olduğu gibi iradesinin yerde de yürürlüğe girmesi için dua ediliyor. Fakat daha çok siyasal partilerin sloganlarına benzeyen bu duayı kim kabul edecektir?! Ardından yüce Allah'tan bugünün ekmeği ve bağışlamanın karşılığı bağışlama isteniyor, bir hakkı görmezlikten gelme, bir diğer hakkı görmezlikten gelmenin karşılığı olarak öngörülüyor. Eğer Allah onlara böyle bir hak vermezse, onların ne gibi bir hakları olabilir ki?!

Ayrıca burada, kendilerini sınamaması ve kötülüklerden kurtarması isteniyor. Bu ise, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir istektir. Çünkü dünya imtihan yurdudur, eksikliklerin giderileceği yerdir. Bu karşılaştır-

---

1- [Matta İncili: Bap: 6 : 9-13.]

mayı yaptıktan sonra Batılı bilginlerden bazı oryantalistlerin[1] ve onlara uyan bazı sözde Müslüman bilginlerin şu sözlerine şaşmadan edemeyeceksin: "Temel bilgiler konusunda İslâm'ın diğer dinlere herhangi bir üstünlüğü yoktur. Çünkü Allah'tan gelen bütün şeriatlar tevhide ve nefsi güzel ahlâk ve salih amel ile arındırmaya çağırıyorlar. Dinler arasındaki tek üstünlük toplumsal meyvelerinin kökleşmesinden ileri gelir."(!!)

HADİSLER IŞIĞINDA "SIRAT-I MÜSTAKÎM"İN AÇIKLAMASI

Men La Yahzuruhu'l-Fakih'te ve Tefsir-ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "Sırat-ı müstakîm, Emirü'l-Müminin Ali'dir (a.s)." dediği rivayet edilir.[2]

el-Maanî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bu (sırat-ı müstakîm), Allah'ı bilmeye giden yoldur. Bu yolun iki yönü vardır; biri dünyada, biri de ahirette. Dünyadaki yol, itaat edilmesi zorunlu olan imamdır. İmamı tanıyan ve onun rehberliğinde yol alan bir kimse ahiretteki yoldan, yani cehennem üzerinde kurulan köprüden geçer. Onu dünya hayatında tanımayan kimsenin de, ahirette ayağı kayar ve cehenneme yuvarlanır."[3]

Yine el-Maanî adlı eserde İmam Seccad'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah ile hücceti arasında bir hicap, hüccetini Allah'tan alıkoyacak bir perde yoktur. Biz Allah'ın kapılarıyız. Biz doğru yoluz. Biz Allah'ın bilgisinin mahalleriyiz, O'nun vahyinin tercümanlarıyız, birliğinin temel rükünleriyiz ve sırlarının saklı bulunduğu heybeleriz."[4]

İbn Şehraşub, Vekî b. Cerrah'dan, o da Sevrî'den, o da Süddî'den, o da Esbat ve Mücahid'den, o da İbn Abbas'tan, *"Bizi doğru yola hidayet et."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Ey kullar topluluğu, şöyle deyin: Bizi Muhammed (s.a.a) ve Ehlibeyti'nin (a.s) sevgisine ilet."[5]

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştiren birçok rivayet vardır. Bu tür rivayetler, ayetin anlamını değil, mısdakını, somut örneğini belirlemeyle

---

1- Piskopos Gustaw Lebon, "İslâm Medeniyet Tarihi".
2- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 24, hadis: 25.]
3- [el-Maanî, s. 32, hadis: 1.]
4- [el-Maanî, s. 35, hadis: 5.]
5- [el-Menakıb, c. 3, s. 73.]

ilgilidir. Bu Ehlibeyt İmamlarının dilinde "cery" (genel bir mefhumu, somut mısdaklarına, örneklerine tatbik etmek) kavramı ile ifade edilmiştir.

Örneğin, Tefsiru'l-Ayyâşî'de Fuzayl b. Yesar'ın şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) 'Kur'ân-ı Kerim'de bulunan her ayetin bir zahiri, bir de batını vardır. Kur'ân'daki tüm harflerin bir sınırı vardır, her sınırın da bir çıkış noktası vardır.' şeklindeki rivayette yer alan 'zahir ve batın' kavramlarının ne anlama geldiğini sordum, bana şu cevabı verdi: Ayetin zahiri, vahyedilen orijinal metnidir; batını ise, bu metnin tevilidir. Bu tevillerin bir kısmı geçmiştir, bir kısmı da henüz gerçekleşmemiştir. Ayetler güneş ve ay gibi akıp giderler, tevillerinden birinin zamanı gelince, gerçekleşir..."[1]

Bu anlamı destekler mahiyette birçok rivayet vardır. Bu, Ehlibeyt İmamlarının izledikleri bir yöntemdir. Onlar, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bir ayeti, o hususta inmemiş olsa bile, tatbik edilebilecek bir somut örneğe tatbik ederlerdi. Bu yöntemi, akıl da desteklemektedir. Çünkü Kur'ân âlemlere yol gösterici olarak inmiştir. İnsanlara gerekli olan inancı, zorunlu olan ahlâkı ve yerine getirilmesi kaçınılmaz olan ameli öğretir. Kur'ân'ın ortaya koyduğu teorik bilgiler, gerçeği ifade ederler ve sadece bir zamana ve bir duruma özgü kılınarak değerlendirilemezler. Kur'ân'ın dile getirdiği üstün nitelikler veya aşağılık huylar ya da pratik bir duruma ilişkin hükümler, sadece bir fertle veya bir dönemle sınırlandırılamazlar. Çünkü Kur'ân'ın öngördüğü yasal sistem, tüm zamanları kuşatıcı evrensel niteliktedir.

Ayetlerin inişiyle bağlantılı olgulara (bir kişi veya bir olayla ilgili olarak bir veya birkaç ayetin inişini ardından getiren durum veya olay) gelince; bir hükmü belli bir olayla sınırlandırmak, olayın ortadan kalkmasıyla hükmün yürürlükten kalktığına ya da şahsın ölümüyle birlikte ona ilişkin hükmün de geçersiz olduğuna inanmak doğru bir tutum değildir. Çünkü açıklama geneldir ve ardındaki gerekçe de mutlaktır.

Dolayısıyla mümin fertlerden bazıları hakkında inen övgülerin ve başkaları hakkında inen yergilerin gerekçesi, onların sahip bulundukları niteliklerdir. Böyle nitelikler daha sonra başka insanlar için de söz konusu olabileceği hâlde, bu yergi ve övgüleri indikleri dönemlerde-

---

1- [c.1, s. 11, hadis: 5.]

ki kişilere özgü kılmak tutarlı bir davranış değildir. Kur'ân-ı Kerim bu noktaya da dikkat çekmektedir: *"Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir."* (Mâide, 16) *"O, öyle bir kitaptır ki, ne önünden, ne de ardından ona batıl gelmez."* (Fussilet, 41-42) *"O zikri biz indirdik ve onun koruyucusu da elbette biziz."* (Hicr, 9)

Kur'ân ayetlerinin Ehlibeyt İmamlarına (a.s) ya da düşmanlarına tatbiki ile ilgili "cery" rivayetlerinin sayısı yüzleri bulmaktadır. Bu kısa değiniden sonra hadisler ışığındaki incelemelerimizde, bu tür rivayetlere yer vermeyeceğiz. Çünkü bu tür rivayetler amacımızın dışında kalır. Fakat meseleyi doğrudan ilgilendiren bir husus varsa ona da değineceğiz.

BAKARA SÛRESİ

Medine Döneminde İnen
Bu Sûre 286 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓۚ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَۚ ف۪يهِۚ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ
يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ
يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَۚ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ
﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

AYETLERİN MEALİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

1- Elif, Lâm, Mîm.

2- Bu, o kitaptır ki kendisinde hiç şüphe yoktur; muttakiler (kötülüklerden korunanlar) için yol göstericidir.

3- Onlar, gaybe iman ederler, namaz kılarlar ve kendilerine verdiğiniz rızktan infak ederler.

4- Sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler; ahirete de kesin inanırlar.

5- Onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler, işte onlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu sure belli aralıklarla ve dönem dönem indiği için bir hedef üzerinde yoğunlaşmaz. Ancak surenin geneli açısından belirgin bir hedefin olduğunu söyleyebiliriz. Bu hedef doğrultusunda Allah'a yönelik kulluğun bir gereği olarak kulun Allah'ın indirdiği ve peygamberleri aracılığıyla duyurduğu her şeye inanması, vahiyler ve peygamberler arasında

bir ayırım gözetmemesi vurgulanmakta, buna bağlı olarak da kâfirler ve münafıklar azarlanmakta, Allah'ın dininde ayırımcılık icat ettikleri ve peygamberler arasında ayırım gözettikleri için Ehlikitab'a mensup topluluklar kınanmaktadır. Bu husus iyice vurgulandıktan sonra da birtakım pratiğe dönük hükümlerin açıklanmasına geçiliyor. Kıble değişikliği, hac, miras ve oruç hükümleri gibi.

1) Elif, Lâm, Mîm.

Bazı surelerin girişinde yer alan bu tür birbirinden kopuk harflerle ilgili açıklamaları inşaallah Şûrâ Suresi'nin giriş kısmında yapacağız. Ayrıca Kur'ân'ın yol göstericiliğine ve kitap olarak nitelendirilişine de etraflıca değineceğiz.

2-4) Bu, o kitaptır ki kendisinde hiç şüphe yoktur; muttakiler (kötülüklerden korunanlar) için yol göstericidir. Onlar, gaybe iman ederler, namaz kılarlar ve kendilerine verdiğiniz rızktan infak ederler. Sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler.

Muttakilerden maksat müminlerdir. Takva müminlerin herhangi bir sınıfının özel niteliği değildir. Bunu derken, iman derecelerinden birini kastediyorum. Yani takva ihsan, ihlâs ve huşû gibi bir iman makamı değildir. Aksine, takva imanın tüm makamlarını kapsayan genel bir niteliktir. İman gerçekleşme aşamasına girer girmez, takva niteliği belirginleşmeye başlar. Bunun kanıtı da, yüce Allah'ın değişik sınıfları ve dereceleri bulunan mümin gruplardan birini özellikle takva ile nitelendirmiyor olmasıdır.

Yüce Allah, Bakara Suresi'nin giriş kısmındaki on dokuz ayette, müminlerin, kâfirlerin ve münafıkların durumunu tasvir ederken takvaya özgü beş özellik sıralıyor. Bunlar; gaybe inanmak, namaz kılmak, yüce Allah'ın rızk olarak verdiği şeyleri hayır amaçlı olmak üzere harcamak, Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplara inanmak ve ahirete en ufak bir kuşku duymayacak biçimde kesinlikle iman etmektir.

Sonra yüce Allah, onları Rableri tarafından bir hidayet üzere olmakla nitelendiriyor. Bu da gösteriyor ki, onların bu onur verici niteliklerle nitelendirilmelerinin sebebi, yüce Allah tarafından bir hidayete konu olmalarıdır. Ancak yüce Allah, daha önce de bu kitabın söz konusu muttakiler için bir hidayet, bir yol gösterici olduğunu bildirmiştir. Bununla anlıyoruz ki, bu hidayet öncekinden ayrıdır ve muttakiler, iki

hidayete muhataptırlar. Birinci hidayet sayesinde muttaki niteliğini kazanmışlardır. İkincisini de yüce Allah takvadan sonra onlara bahşetmiştir ve bu sayede muttakilerin kâfirler ve münafıklarla karşılaştırılmaları mümkün olabilmiştir.

Aynı şekilde yüce Allah, kâfirleri ve münafıkları iki sapıklık ve iki şaşkınlık içinde olmakla nitelendiriyor. Birinci sapıklık, küfür ve nifak gibi kötü niteliklerine sebep oluyor. İkincisi ile de birinci sapıklıkları pekiştiriliyor. Onlar bu ikinci sapıklık niteliğini küfür ve nifak niteliklerin gerçeklik kazanmasından sonra alıyorlar. Nitekim yüce Allah kâfirler hakkında şöyle buyuruyor: *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır."* (Bakara, 7) Burada yüce Allah mühürlemeyi kendisine, perdeyi ise onlara mal ediyor.

Münafıklar hakkında da şöyle buyuruyor: *"Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır."* (Bakara, 10) Birinci hastalığı onlara izafe ediyor, ikinci hastalığı ise kendisinin meydana getirdiğini vurguluyor. Bu husus bir ölçüde yüce Allah'ın şu sözünde de belirginlik kazanıyor: *"Onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu yola getirir. Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) Şu ayet-i kerime de bu hususa yönelik bir işaret içermektedir: *"Onlar eğrilince, Allah da kalplerini eğriltti."* (Saff, 5) Kısacası, kâfirler ve münafıklar iki sapma ile karşı karşıya oldukları gibi, muttakiler de iki hidayetle karşı karşıyadırlar.

Öte yandan, ikinci hidayet Kur'ân aracılığıyla gerçekleşirken, birinci hidayet Kur'ân'dan önce ve dejenere olmamış fıtrat sayesinde gerçekleşir. Fıtrat, bozulmadığı takdirde, zatı itibariyle dışındaki bir etkene muhtaç olduğunu görür. Aynı şekilde onun gibi his, vehim veya akıl ile algılanabilecek şeylerin de, ihtiyaç zincirinin son bulduğu noktada, dışlarındaki bir varlığa muhtaç olduklarını teslim eder. Dolayısıyla fıtrat, duyuları tarafından algılanmayan görünmez bir varlığa inanır. Her şeyin bu varlıktan geldiğini ve onda noktalanacağını kabul eder. Bu varlık, yaratıklarının ihtiyaç duydukları hiçbir şeyi ihmal etmediği gibi, insanları helâk edici ameller ve huylardan kurtaracak şeye hidayet etmeyi de ihmal etmediğini kavrar.

İşte bu, dinin temelini oluşturan tevhit, nübüvvet ve mead (ahiret) inancıdır. Bu inanç da, yüce Allah'ın Rablığı karşısında huzû ve huşû sunmayı; mal, mevki, ilim ve fazileti de bu hususun canlandırılıp yay-

gınlaştırılması için kullanmayı gerektirir. Bu iki husus ise, namaz ve infak şeklinde somutlaşmaktadır.

Böylece öğrenmiş bulunuyoruz ki, burada yüce Allah'ın onlar için sıraladığı nitelikler, bozulmamış fıtrattan kaynaklanan niteliklerdir. Ayrıca yüce Allah, onlara ek bir vaatte bulunuyor ve bunu da hidayet olarak nitelendiriyor. Şu hâlde, onların sergiledikleri bu olumlu ameller, iki hidayet arasında gerçekleşmektedir. Biri geçmiş, biri de bunu izleyen hidayet. Bu iki hidayet arasında da doğru inanç ve salih amel gerçekleşir. Yüce Allah'ın bahşettiği ikinci hidayetin sağlam ve bozulmamış fıtrattan kaynaklanan birinci hidayetin bir sonucu olduğuna kanıt oluşturacak birçok ayet vardır: *"Allah, iman edenleri, dünya hayatında ve ahirette sapasağlam sözle sabitleştirir."* (İbrâhîm, 27) *"Ey inananlar, Allah'tan korkun, O'nun Resulüne inanın ki, size rahmetinden iki pay versin, sizin için ışığında yürüyeceğiniz bir nur yaratsın."* (Hadîd, 28) *"Siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder, ayaklarınızı sağlam tutar."* (Muhammed, 7) *"Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."* (Saff, 7) *"Allah, fasıkları doğru yola iletmez."* (Saff, 5)

İleride değineceğimiz gibi, kâfirler ve münafıkların sapıklığı meselesi (iki aşamalı olması) de tıpkı muttakilerin hidayet durumu gibidir.

Bu ayetlerde, şu dünya hayatının altında gizli olan bir başka hayata işaret ediliyor. İnsanoğlu bu hayatı bu dünyada, ölümden sonra ve diriliş anında yaşar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122) İnşaallah yeri gelince bu ayet üzerinde gerekli açıklamalarda bulunacağız.

"İman ederler" ifadesinde geçen "iman", inancın kalbe yerleşmesi demektir. Bu kelime, güven anlamına gelen "emn" kökünden türemiştir. Sanki mümin, inandığı şeyi kuşku ve kuruntuya karşı korumaya almakta, güvende kılmaktadır. Bilindiği gibi kuşku ve kuruntu, inancın afetidir. Daha önce de değindiğimiz gibi imanın dereceleri vardır. Çünkü iman, bazen sadece bir şeyin özüne yönelik olur, onun gereklerine nüfuz etmez. Bazen biraz daha güçlü olup onun kimi gereklerini de kapsamına alır. Bazen de öyle güçlü olur ki, onun bütün gereklerini etkiler. Buradan da şu sonuç çıkar: İmanın sınıfları oranında müminlerin de sınıfları vardır.

"Gaybe" ifadesindeki "gayb", görünmeyen demektir ve görünenin karşıtıdır. Dolayısıyla duyularla algılanmayan her şey, gaybın kapsamına girer. O da, yüce Allah ve O'nun duyularımız tarafından algılanamayan büyük ayetleridir. Vahiy de duyularca algılanıp kavranmayan büyük ayetlerden biridir. Nitekim *"Sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler."* ifadesinde de vahiy gerçeğine işaret edilmiştir. Şu hâlde, vahye iman etme ve ahirete kesin inanma karşısında "gaybe iman etme" ifadesiyle yüce Allah'a iman kastediliyor. Böylece dinin üç temel ilkesi tamamlanmış oluyor. Kur'ân-ı Kerim burada sırf somut algılarla yetinilmemesini, aklıselime ve katıksız usa da uyulmasını teşvik ediyor.

Ahirete de kesin inanırlar.

Ahirete inanmaktan söz edilirken, iman yerine, yakin (kesin inanma) fiili kullanılıyor. Sanki takva sıfatının, ancak ahirete hiçbir zaman unutulmayacak şekilde kesin bilgiyle inanmakla gerçekleşebileceğine işaret ediliyor. Çünkü insan bazen bir şeye inandığı hâlde, onun bazı gereklerinden gaflet ederek inancına ters davranışlar içine girebilir.

Ancak insan, önemli-önemsiz tüm amellerinden dolayı bir gün hesaba çekileceğini sürekli hatırında tutarsa, yoldaki engellere takılıp tökezlemez ve elbette Allah'ın haramlarını işlemeye yeltenmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Nefsin isteğine uyma; sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar, hesap gününü unuttuklarından dolayı onlara çetin azap vardır."* (Sâd, 26)

Burada yüce Allah, Allah'ın yolundan sapmanın, hesap gününü unutmaktan kaynaklandığını vurguluyor. Şu hâlde hesap gününü sürekli akılda tutmak, takva gerçeğinin doğup gelişmesine yol açar.

5) Onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler, işte onlardır.

Hidayet tümüyle Allah'tandır ve kesinlikle O'ndan başkasına isnat edilemez. Ancak mecazî olarak hidayet fiili bir başkasına izafe edilebilir. İnşaallah ileride bu konuya daha geniş biçimde değineceğiz. Yüce Allah, muttakileri hidayet üzere olmakla nitelendirmiş, bir başka yerde de bunun özelliğini anlatmıştır: *"Allah kimi hidayet etmek isterse, onun göğsünü açar."* (En'âm, 125)

Göğsü açmak; göğsü genişletmek, kapasitesini artırmak demektir. Bu genişlik, ondan her türlü darlığı, dar görüşlülüğü uzaklaştırır. Bunun sonucu olarak da kurtuluşa erer. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle

buyuruyor: *"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."* (Haşr, 9)

Yüce Allah bu surede de, *"Onlar, Rableri tarafından bir hidayet üzeredirler."* ifadesinin ardından şöyle buyuruyor: *"ve kurtuluşa erenler, işte onlardır."*

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Maanî adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Onlar, gaybe iman ederler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Burada Hz. Mehdi'nin ortaya çıkışının hak olduğuna inanan kimseler kastediliyor."

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştiren başka rivayetler de vardır ve bunlar, tatbik (cery) türündendirler.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Kendilerine verdiğimiz rızktan infak ederler."* ifadesiyle ilgili olarak, "Onlara öğrettiğimiz bilgileri dağıtırlar." dediği rivayet edilir.(1)

el-Maanî adlı eserde yine o Hazretin şöyle dediği rivayet edilir: "Onlara öğrettiğimiz bilgileri dağıtırlar, Kur'ân'dan onlara öğrettiklerimizi insanlara okurlar."(2)

Ben derim ki: Her iki rivayette de, değindiğimiz gibi, "infak" kavramı mal dağıtmaktan daha geniş tutulmuştur.

FELSEFÎ BİR ARAŞTIRMA

Acaba duyu organlarının somut algılarının dışında aklî ve soyut algılara dayanmak doğru olur mu? Bu mesele, son kuşak Batılı düşünürler arasında görüş ayrılıklarına konu olan meselelerden biridir. Eski kuşaklara mensup Batılı düşünürler ile İslâm bilginleri, hem duyu organlarının algılarına, hem de akla dayanılabileceği düşüncesindedirler. Hatta bilimsel kanıtın, somut olanı somut olmaması açısından kapsamadığını söylemişlerdir. Buna karşılık, Batılı filozoflar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunların büyük çoğunluğu, özellikle doğa bilimcileri somut olmayana dayanılmayacağı düşüncesindedirler. Bunu ileri sürerken de gerekçeleri şudur:

1- [c.1, s. 25, hadis: 1.]

2- [el-Maani, s. 23, hadis: 2.]

Salt aklî algıların yanılma, yanlışa düşme ihtimali çok yüksektir. Çünkü soyut algıların doğruluk ve yanlışlığını belirleyecek bir ölçü yoktur. Çünkü ölçü, duyu ve denemedir ve bunlar ancak cüz'î olgulara ulaşabilirler. Sözgelimi biz, duyu organlarımızdan biri aracılığıyla bir şey algıladığımız zaman, örneklerini yineleyerek denemeye tâbi tutarız. Bu işlemi, elde edilmesi arzulanan özelliği kesinleştirene kadar sürdürürüz. Bundan sonra onun gerçekliği hakkında herhangi bir kuşku kalmaz."

Batılı filozofların bu kanıtları hem yanlış ve hem de çelişkilidir. Çünkü:

1- Bu kanıttaki bütün önermeler, duyusal deneyime dayalı olmayan aklî önermelerdir. Şu hâlde bu kanıt, içerdiği aklî önermelerle, aklî önermelere dayanmanın yanlışlığının kanıtıdır. Dolayısıyla bu kanıtın doğruluğu, yanlışlığını gerektirmektedir.

2- Somut verilerdeki yanılgılar, sayısal olarak aklî verilerdeki yanılgılardan, yanlışlardan daha az değildir. Nitekim onların göz veya diğer duyu organlarının yanılmaları ile ilgili araştırmaları bunu pekiştirir niteliktedir. Şayet, herhangi bir yöntemde yanılma söz konusu olduğunda bu, o yöntemi bir kerede silmeyi, bir daha ona dayanmamayı gerektiriyorsa, somut verilere dayanmama, güvenmeme çok daha gerekli ve çok daha zorunlu olurdu.

3- Doğru ile yanlışı birbirinden ayırma işlemi tüm algılar için kaçınılmazdır. Fakat somut verinin yinelenmesinden ibaret olan deneme, eğri ile doğruyu ayırt etmeye yarayan bir araç değildir. Bilakis deneysel önerme, sadece alınmak istenen sonucu kanıtlayan kıyasın iki önermesinden birini oluşturur. Örneğin biz, duyu organlarımız aracılığı ile herhangi bir olgunun bir özelliğini algıladığımız ve bunun örneklerini yineleyerek denemeden geçirdiğimiz zaman gerçekte şöyle bir kıyas elde etmiş oluruz: "Bu özellik, ele almakta olduğumuz olgu açısından varlığı süreklidir ya da daha çok bu özelliğin varlığı ön plândadır. Eğer bu özellik, bu olgudan başkasına özgü bir özellik olsaydı, bu şekilde sürekli ya da ön plânda olmazdı. Ama görüyoruz ki bu özellik, bu olgu için sürekli ya da ön plânda olma niteliğini koruyor." Görülüyor ki, bu kıyasta somut ve deneysel olmayan aklî öncüller vardır.

4- Farz edelim ki bütün somut bilimler, pratikte deney desteklidirler. Ancak, deneyin kendisinin bir başka deneyle pekiştirilmediği, doğruluğu kesin biçimde doğrulanmadığı ortadadır. Yoksa, her deneyin bir

başka deneyce doğrulanması işlemi sonsuza kadar sürüp giderdi. Şu hâlde, deneyin doğru olup olmadığı, somut verilerin dışındaki bir yöntemle bilinir. Dolayısıyla somut verilere ve deneye dayanmak, zorunlu olarak aklî bilgiye dayanmak demektir.

5- Duyu organları ile algılanan veriler, ancak cüz'î ve değişken şeyleri kapsarlar. Bilimler ise, sadece küllî önermeleri kullanırlar ve genel önermeler şeklindeki sonuçlara varırlar. Bunlarsa, somut ve deneysel değildirler. Sözgelimi; anatomi, insanlardan az veya çok sayılı kişilere ulaşabilir. Bu bilim aracılığıyla somut olarak, örneğin şu veya bu insanın bir kalbi ve bir ciğeri olduğu gözlemlenir. Bunun tekrarıyla az ya da çok birtakım gözlemler elde edilir. Fakat bu veri, "Her insanın bir kalbi ya da bir ciğeri vardır." şeklindeki bütünsel yargımızdan farklıdır. Bu yüzden kendimizi sırf somut ve deneysel verilerle sınırlandırırsak, sadece bunlara dayanarak hareket edersek, salt bunlardan yararlanırsak ve baştan itibaren aklî verilere dayanmaktan kaçınırsak, genel bir kavrayış, teorik bir düşünce ve bilimsel bir araştırma elde etmiş olamayız.

Şu hâlde, maddeye özgü alanlarda somut verilere dayanıp güvenmek nasıl bir zorunluluksa, aklî beceriye özgü alanlarda da aklî verilere dayanıp güvenmek bir zorunluluktur. Akıl derken, küllî önermeler ve genel yargıların kaynağı ve kavrayıcısını kastediyoruz. İnsanın bu tür bir yeteneğe sahip olduğunda kuşku yoktur.

Şu hâlde, kökünden yanılmaya mahkûm bulunan veya ilgili alanında dahi yanılabilecek olan bir şeyin, yaratılış tarafından meydana getirilmesi düşünülebilir mi? Çünkü yaratılış, ancak aralarında bir dış bağlantıyı kesin tespit ettikten sonra varlıklardan herhangi birini belli bir işlev görevlendirir. Şu hâlde, gerçekte var olmayan, yani hata ve yanılgı olarak değerlendirilen şeyle, var olan bir şey arasında bir bağ kurulabilir mi?

Bilimler ve duyu organlarının algılarındaki hata ve yanılgılara gelince; işin gerçeği yerinde açıklanmıştır, oraya başvurmak gerekir. Hiç kuşkusuz, doğruyu gösteren yüce Allah'tır.

BİR BAŞKA FELSEFÎ ARAŞTIRMA

Hayata henüz adım atan basit bir insan, olguları dış yansımaları itibariyle algıladığını zannederek olgularla kendi algılayışı arasında bilgi niteliğinin aracılık yaptığının farkında olmaz. Bazı tavırlarında kuşku

veya zanna kapılana kadar bu durum devam eder. Bu sırada şu gerçeğin farkına varır: İnsan bir canlı organizma olarak hareketlerinde ve dünyadaki yaşamında kaçınılmaz olarak bilgi niteliğini kullanır ve bu nitelik bazen eğri ile doğruyu birbirinden ayırmada yanılır. Yoksa, olguların dış yansımalarında yanılma ve yanlışa düşme söz konusu olamaz. Bu noktada insan "bilgi" niteliğinin varlığına kesin olarak inanır. (Kastettiğimiz önermenin olumsuzuna engel oluşturan "kavrama" yeteneğidir.)

Ayrıca, etraflı bir araştırma da bizi bu sonuca ulaştırır. Çünkü bizim onaylamalı kavrayışlarımız, tahlil sonucu şu ilkel (bedihî) önermeye dayanırlar: "Olumluluk ve olumsuzluk nitelikleri bir olguda aynı anda bulunamazlar ve ikisi birlikte de yok olamazlar." Şu hâlde, ilkel veya teorik her önerme, bütünüyle onaylanması için, ilkel önermelerin başında gelen bu önermeye muhtaçtır. Bu önerme, o kadar ilkel ve açıktır ki, bununla ilgili varsayılan kuşku dahi, kendi olumsuzuyla bir araya gelememektedir. Bu önerme bütün açıklığıyla kesinlik kazanınca, buna duyulan ihtiyaç oranında bilimsel onaylamalar alanında bol veriler elde edilmiş olur. İşte insan, bakış açısı ve amelleri açısından, bu verilere dayanır.

Şu hâlde, bilimsel bir tavır veya pratik bir olgu söz konusu olunca, kesinlikle insanın dayanağı bilgidir. O kadar ki, kişinin kuşkusu da, onun kuşku olduğuna ilişkin bilgisi ile belirginleşir. Zannı, vehmi ve bilgisizliği açısından da durum bundan ibarettir.

Antik Yunan'da kendilerini sofist olarak adlandıran bir grup filozof, bilginin varlığını inkâr etmişlerdi. Kendileri ve kuşkuları da dâhil, her şeyden kuşku duyuyorlardı. Bunları septizm adı altında diğer bir grup izledi ki, anlayışları aşağı yukarı aynıydı. Bunlar kendilerinin ve düşüncelerinin (kavrayışlarının) dışında bilginin varlığını kabul etmiyorlardı. Hatta bu görüşlerini ispatlayabilmek için birtakım kanıtlar da üretmişlerdi.

Kanıtlarından biri şöyledir: En güçlü bilgiler ve kavrayışlarımız dahi (duyu organlarımız aracılığıyla algıladıklarımız kastedilmekte) hata ve yanlışlarla doludur. Başka bilgilerimizde durum nasıl olur acaba?! Şu hâlde, kendimizin dışındakilerle ilgili bilgi ve hükümlerimize nasıl güvenebilir, dayanabiliriz?!

Bir diğer kanıtları da şudur: Dışımızdaki olgulardan birini algılamaya yöneldiğimiz zaman, onun yerine ona ilişkin bilgiyi algılarız. Şu hâlde herhangi bir olguyu algılamak mümkün değildir.

Ve daha bunun gibi birtakım kanıtlar...

Birinci kanıtlarına vereceğimiz cevap şudur: Bu kanıt öncelikle kendi kendini geçersiz kılıyor. Şayet herhangi bir hükme dayanmak doğru değilse, bu kanıtı oluşturan önermelere de dayanmak doğru olmaz. Ayrıca bilgilerde çok sayıda hata ve yanlışın varlığını kabul etmek, yanlışlara denk veya onlardan daha fazla doğruların da varlığını kabul etmek anlamına gelir. Kaldı ki, bilginin varlığını kabul eden bir kimse, onun tüm onaylarının tartışmasız doğrular olduğunu iddia etmez. Tam tersine, bazılarının böyle olduğunu savunur. Diğer bir ifadeyle; bu hususta küllî olumsuzluğa karşın cüz'î olumluluğu iddia eder. Söz konusu kanıt ise, cüz'î olumluluğu da reddetmeye yeterli gelmektedir.

İkinci kanıtlarına vereceğimiz cevap da şudur: Tartışma konusu olan bilginin gerçekliği ötesini keşfetmesi, göstermesidir. Dış olgulardan birine yöneldiğimiz zaman ona ilişkin bilgi edindiğimizi varsaymakla, o şeyi keşfettiğimizi kabul etmiş oluruz. Ancak biz, bu keşfin her zaman için söz konusu olmadığını da kabul ediyoruz. Bilginin varlığını kabul eden hiçbir kimse de, "Biz olgunun kendisini buluyoruz, kendisine ulaşıyoruz, keşfine değil." demiyor.

Böyleleri, vicdanlarının hayattaki isteğe bağlı davranışlar ve başka hususlar ile ilgili zorunlu olarak itiraf ettiği gerçeği görmüyorlar gibidir. Çünkü onlar, açlık ve susuzluk hissettikleri zaman yemeğe ve suya, başka bir şeye ihtiyaç duydukları zaman da ona yönelirler, sırf o şeyi düşünmekle ona yönelmezler. Aynı şekilde, ancak sakıncalı ve kaçınılması gereken şeylerin varlığı söz konusu olduğunda kaçarlar, sırf onu düşünmekle böyle bir harekete geçmezler.

Kısacası; doğalarının ihtiyacı olan her şeye ihtiyaç duyduklarında, o ihtiyacın giderilmesi için dışa yönelik bir hareket başlatırlar. Fakat doğaları ihtiyaç duymadan sırf o şeyi düşünmekle onu ortadan kaldırma yönünde bir çaba içine girmezler. Hiç kuşkusuz, bu iki durumda söz konusu olan bilgi arasında fark vardır. Şöyle ki: Bu iki bilgiden birisini insan kendi isteğiyle kendi meydana getirir. Diğer bilgi ise, insanın dışında ve insan üzerinde etkili olan bir etkenin etkisiyle meydana gelir. O dış etken de bilginin keşfettiği şeydir. Şu hâlde bilgi vardır ve bizim aradığımız da budur.

Bil ki: Bilginin varlığıyla ilgili bir başka açıdan da güçlü bir kuşku söz konusudur. Bu kuşku, günümüz pozitif bilimlerin temelini oluşturan her şeyin değişken olduğu ilkesi doğrultusunda, bilginin de değiş-

ken olduğu kuşkusuzdur. [Oysa ki her bilgi değişmezdir.] Bunun açıklaması şöyledir: Bilimsel araştırmalar, doğada bir dönüşüm ve tekâmül (olgunlaşma) sisteminin varlığını kanıtlamış bulunmaktadır. Buna göre doğada yer alan her parça, hareket hâlindedir ve tekâmüle yöneliktir. Her şeyin ikinci anındaki varoluşu, birinci anındaki varoluşundan farklıdır. Düşünme ve kavrama yeteneğinin de, beyine özgü özelliklerden olduğunda kuşku yoktur.

Şu hâlde düşünme ve kavrayış, maddî bir olgunun maddî bir özelliğidir ve dönüşüm ve tekâmül yasasına boyun eğmesi de kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu kavrayışlar, (aralarında bilgi denilen kavrayış da olmak üzere) sürekli bir değişim ve dönüşüm hâlindedirler. Demek ki, bilginin değişmezliği ve kalıcılığı söz konusu değildir. Her şeyde olduğu gibi bilginin de değişmezliği ve kalıcılığı nispîdir. Yani bazı bilgiler, diğer bazısına göre daha uzun sürelidirler, daha çok yaşarlar ya da daha az çelişiktirler.

Bunu şöylece cevaplamak mümkündür: Bu kanıt, bilginin varoluşu noktasında maddî olup soyut olmaması esasına dayalı bir kanıttır. Ne var ki, bilginin maddî olduğuna dair herhangi bir delil elde olmadığı gibi, maddî olmadığına dair deliler mevcuttur. Çünkü maddî olguların birtakım özellikleri vardır ki, bunlar bilgi hakkında söz konusu değildir. Örneğin:

1) Maddî olgular, bölünmeyi kabul etme noktasında ortaktırlar. Bilgi ise, bilgi olması itibariyle bölünmeyi kabul etmez.

2) Maddî olgular, mekâna ve zamana bağlıdırlar. Bilgi ise, bilgi olması itibariyle mekân ve zaman kabul etmez. Buna ilişkin kanıt ise, belli bir mekânda ve belli bir zamanda meydana gelen bir olayın, niteliğini ve belirliliğini korumak koşuluyla her mekân ve her zamanda düşünülebilir olmasıdır.

3) Bütün maddî olgular, genel devinim yasasının egemenliği altındadırlar. Şu hâlde değişim, maddî olguların genel bir özelliğidir. Oysa bilgi, bilgi olması itibariyle değişim kabul etmez. Çünkü bilgi, zatı itibariyle, değişime ve başkalaşıma ters düşer.

4) Eğer bilgi, tıpkı maddî olgular gibi bizzat değişken olsaydı, bir şeyin ve bir olayın iki farklı zamanda düşünülmesi mümkün olmazdı. Geçmişte kalan bir şey veya bir olay bir sonraki zamanda hatırlanamazdı. Çünkü değişken bir şey, ikinci anında, birinci anından farklıdır.

İşte bu gerekçeler ve benzeri yaklaşımlar sonucu bilginin, bilgi olması itibariyle, maddî olmadığı ortaya çıkıyor. Düşünme sırasında beyin dediğimiz duyarlı organda meydana gelen doğal harekete gelince, bunun konumuzla bir ilgisi olmadığı gibi bilgi olduğuna dair kesin bir delil de mevcut değildir. Sırf bir şeyin meydana gelişi sırasında bir hareketin gerçekleşiyor olması, o ikisinin aynı şey olduğu anlamına gelmez.

Daha fazla bilgi edinmek isteyenler, başka bir kaynağa başvurmak durumundadırlar.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾
خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ ؕ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ز وَلَهُمْ
عَذَابٌ عَظٖيمٌ ع ﴿٧﴾

AYETLERİN MEALİ

6- Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar.

7- Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır ve onlar için büyük bir azap vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

6) Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar.

Bunlar, inkârlarını sürdüren ve gerçeği kabul etmeme duygusu karakteristik bir özellik olarak kalplerine yerleşmiş bulunan kimselerdir. Uyarmakla uyarmamanın, onlar açısından fark etmediği şeklindeki nitelendirilişleri bunu gösteriyor. Bu ifadeyle Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinin ve Mekke kentinin kodamanlarının kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bunlar, inatçılıklarını sürdürmüş ve dinin mesajı karşısındaki katı tutumlarından vazgeçmemişlerdi. Bedir Savaşında ve başka yerlerde Allah onları helâk edene kadar da inanmamaya devam etmişlerdi. *"Onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* ifadesinin bütün kâfirler hakkında söz konusu olamayacağı da, bu ihtimali pekiştirmektedir. Aksi takdirde hidayet kapısının kapalı olduğunu söylememiz gerekir. Oysa Kur'ân açıkça bunun aksini ifade ediyor.

Ayrıca bu tür ifadeler, Mekke inişli Yâsîn Suresi ile Medine döneminin ilk başlarında inen Bakara Suresi'nde yer alır. Bu ayet inerken de

henüz Bedir Savaşı meydana gelmemişti. Dolayısıyla, gerek bu ifadede ve gerekse başka yerlerde geçen "kâfirler" sözüyle, Peygamberimizin gönderilişinin ilk dönemlerinde Kur'ân'a muhatap olan Mekke kodamanlarının kastedilmiş olması güçlü bir ihtimaldir. Ancak bunun aksini gösteren bir karine olduğu yerlerde durum değişir. Benzeri bir durum da "iman edenler" ifadesi için geçerlidir. Aksine bir karine yoksa, genelde bu ifade ilk Müslümanlara yönelik olarak kullanılmıştır. Onlar, bir onurlandırma olarak böyle bir hitaba özgü kılınmışlardır.

7) Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır ve onlar için büyük bir azap vardır.

İfadenin akışı içinde meydana gelen değişiklik (yüce Allah'ın kalpleri mühürlemeyi kendisine, gözlerin önündeki perdeyi de onlara izafe etmesi) gösteriyor ki, onların gerçeği görmelerine engel olan, biri kendilerinden, diğeri de kâfirlikleri ve fasıklıklarından dolayı yüce Allah'tan, iki perde vardır. Onların tüm amelleri, bu iki perde arasında meydana geliyor. *"Allah... örnek vermekten çekinmez..."* [Bakara, 26] ifadesini ele alırken konuya ilişkin bazı açıklamalarda bulunacağız.

Şunu da hatırlatalım ki, tıpkı iman gibi, küfür de güçlü veya zayıf olmaya elverişli bir niteliktir. Onun da, tıpkı iman gibi, değişik sonuçlar doğuran farklı dereceleri, mertebeleri vardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, Zübeyrî'den şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Allah'ın kitabında kaç çeşit küfürden söz edildiğini sordum, şöyle cevap verdi:

"Allah'ın kitabında beş çeşit küfürden söz edilir: [1 ve 2] İnkâr anlamında küfür ki bunun iki çeşidi vardır. [3] Allah'ın emirlerini terk etme anlamında küfür. [4] Uzaklığı bildirme, ilişkiyi kesme, tanımama anlamında küfür. [5] Nimete karşı nankörlük etme anlamında küfür."

"İnkâr anlamındaki küfür, Rablık makamını inkâr etmektir. 'Rab yoktur, cennet ve cehennem yoktur.' diyenlerin sözü gibi. Bu, zındıklar zümresine mensup iki grubun sözüdür. Bunlara dehrîler de denir. *'Bizi yok eden ancak zaman (dehr)dır.'* [Câsiye, 24] dedikleri için bu adı almışlardır. Bu anlayış, düşünme ve araştırmaya gerek duymadan, bu böyledir, böyle olur, diyerek kendini rahatlamaya çalışan bir zihniyetin

ürünüdür. Nitekim yüce Allah onlar hakkında, *'Onlar sadece zannediyorlar.'* [Câsiye, 24] buyuruyor. Yani, herhâlde böyledir diyerek kendilerini avutuyorlar. Yine buyuruyor ki: *'Hiç kuşkusuz, kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar.'* Yani, Allah'ın birliğini kabul etmezler. İşte küfrün bir çeşidi budur."

"Küfrün ikinci çeşidi ise, bilerek inkâr etmektir. Bununla kastettiğimiz, kişinin gerçek olduğunu kesin olarak bildiği hâlde bir şeyi inkâr etmesidir. Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyuruyor: *'Onların doğru olduğunu kesin bildikleri hâlde, haksızca ve böbürlenerek onları inkâr ettiler.'* [Neml, 14] Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *'Daha önce kâfirlere karşı zafer umurlarken, o bildikleri, tanıdıkları şey kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti, inkârcıların üzerine olsun!'* [Bakara, 89] İşte küfrün iki çeşidinin açıklaması budur."

"Küfrün üçüncü çeşidi ise, nimete karşı nankörlüktür. Yüce Allah bu durumu Hz. Süleyman'ın diliyle şöyle ifade etmektedir: *'Bu, Rabbimin lütfundandır; şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak istiyor. Şükreden, kendisi için şükretmiş olur; nankörlük eden de, bilsin ki, Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir.'* [Neml, 40] Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *'Andolsun, eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi arttırırım ve eğer nankörlük ederseniz, azabım pek çetindir.'* [İbrâhîm, 7] Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *'Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin.'* [Bakara, 152]"

"Küfrün dördüncü çeşidi de, yüce Allah'ın emirlerini terk etmektir. Bu hususta yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız, diye sizden kesin söz almıştık. Sonra siz de bunu ikrar etmiş, siz de buna tanık olmuştunuz. Ama siz yine birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grubu yurtlarından çıkarıyorsunuz, onlara karşı günah ve düşmanlık yapmakta birleşiyorsunuz, onları çıkarmak size yasaklanmış iken esir olarak geldiklerinde fidyelerini veriyorsunuz. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?'* (Bakara, 84)"

"Burada yüce Allah, emirlerini terk ettikleri için onları küfürle nitelendiriyor, bir yönden de onları imana nispet ediyor. Fakat bu imanlarını kabul etmediğini, bunun kendi katında onlara bir yarar sağlamayacağını da şöyle vurguluyor: "*Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında*

rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine itilirler. Allah yaptıklarınızı bilmez değildir.' [Bakara, 85]"

"Küfrün beşinci çeşidi ise, uzaklığı olmadığını bildirme, tanımama anlamındaki küfürdür. Bunun örneği de yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in (a s.) diliyle aktardığı şu ifadelerdir: *'Sizi tanımıyoruz. Siz, bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir.'* [Mümtahine, 4] Burada Hz. İbrahim, biz sizden uzağız, aramızda ilişki kalmadı, demek istiyor."

"Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor (şeytan, kıyamet günü insanlar arasındaki dostlarıyla bir ilişkisinin olmadığını dile getiriyor): *'Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da tanımamıştım zaten.'* [İbrâhîm, 22] Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: *Siz, dünya hayatında aranızdaki sevgi uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Daha sonra kıyamet gününde birbirinizi tanımaz ve birbirinizi lânetlersiniz. Varacağınız yer ateştir ve hiçbir yardımcınız yoktur.'* [Ankebût, 25]"[1]

Ben derim ki: Bu hadis, daha önce de söylediğimiz gibi, küfrün güçlülük ve zayıflık gösterilebilecek bir nitelik olduğunu açıklayıcı mahiyettedir.

1- [el-Usûlu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 389, hadis: 1.]

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنٖينَ ﴿٨﴾
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ
﴿٩﴾ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ بِمَا
كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ قَالُوٓا اِنَّمَا
نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ
﴿١٢﴾ وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُوٓا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ
السُّفَهَٓاءُ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذٖينَ
اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطٖينِهِمْ قَالُوٓا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ
مُسْتَهْزِؤُونَ ﴿١٤﴾ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فٖى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ
وَمَا كَانُوا مُهْتَدٖينَ ﴿١٦﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذٖى اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّٓا
اَضَٓاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فٖى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ
﴿١٨﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٧﴾ اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَٓاءِ
فٖيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فٖٓى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ

حَذَرَ الْمَوْتِ ۗ وَاللّٰهُ مُح۪يطٌ بِالْكَافِر۪ينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ ۗ كُلَّمَٓا اَضَٓاءَ لَهُمْ مَشَوْا ف۪يهِ ۙ وَاِذَٓا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ۗ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ۟ ﴿٢٠﴾

AYETLERİN MEALİ

8- İnsanlardan bazıları da vardır ki, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik." derler. Oysa inanmış değillerdir.

9- Onlar, Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar. Oysa yalnızca kendilerini aldatıyorlar da farkında değiller.

10- Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylüyor oldukları için de, onlara acı bir azap vardır.

11- Kendilerine, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın." denildiğinde, "Biz sadece ıslah edicileriz." derler.

12- Bilin ki, gerçekten asıl fesatçılar onlardır; ama farkında değiller.

13- Yine kendilerine, "İnsanların iman ettiği gibi, siz de iman edin." denildiğinde, "Düşük akılların iman ettiği gibi, biz de mi iman edelim?" derler. Bilin ki, gerçekten asıl düşük akıllılar kendileridir; ama bilmezler.

14- İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise derler ki: "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. (Onlarla) sadece alay ediyoruz."

15- (Asıl,) Allah onlarla alay eder ve taşkınları içinde şaşkınca dolaşmalarına (belli bir) süre tanır.

16- İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almışlardır; fakat bu alış verişleri kazançlı olamamış ve doğru yolu bulamamışlardır.

17- Onların örneği, tıpkı (karanlıkta) bir ateş tutuşturan adamın örneğine benzer; ateşi, çevresini her aydınlattığında,

Allah onların ışığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakıverir de artık göremezler.

18- Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar dönmezler.

19- Ya da (onların örneği,) gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek bulunan şiddetli bir yağmura (tutulmuş kimsenin örneğine benzer. Yıldırımların saldığı dehşetle; ölüm korkusundan parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

20- Şimşek, neredeyse gözlerini kapıverecek. Önlerini her aydınlattığında (biraz) yürürler; üzerlerine karanlık basıverince de kalakalırlar. Allah dileseydi, işitmelerini de, görmelerini de gideriverirdi. Şüphesiz, Allah her şeye güç yetirendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

8-16) İnsanlardan bazıları da vardır ki, "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik." derler. Oysa inanmış değillerdir. Onlar, Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar. Oysa yalnızca kendilerini aldatıyorlar da farkında değiller. Kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylüyor oldukları için de, onlara acı bir azap vardır. Kendilerine, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın." denildiğinde, "Biz sadece ıslah edicileriz." derler. Bilin ki, gerçekten asıl fesatçılar onlardır; ama farkında değiller. Yine kendilerine, "İnsanların iman ettiği gibi, siz de iman edin." denildiğinde, "Düşük akılların iman ettiği gibi, biz de mi iman edelim?" derler. Bilin ki, gerçekten asıl düşük akıllılar kendileridir; ama bilmezler. İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise derler ki: "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. (Onlarla) sadece alay ediyoruz." (Asıl,) Allah onlarla alay eder ve taşkınları içinde şaşkınca dolaşmalarına (belli bir) süre tanır. İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almışlardır; fakat bu alış verişleri kazançlı olamamış ve doğru yolu bulamamışlardır.

Ayetlerin orijinalinde geçen "hud'a" bir tür aldatmadır. "Şeytan" ise kötülüğün kaynağı, çok kötülük yapan demektir. İblis'in "Şeytan" olarak adlandırılması bu yüzdendir.

Bu ayetlerde münafıkların durumuna ilişkin açıklamalar yer almaktadır. İnşaallah, ileride Münafikûn Suresi'nde ve diğer bazı surelerde onlardan ayrıntılı olarak söz edeceğiz.

17-18) Onların örneği, tıpkı (karanlıkta) bir ateş tutuşturan adamın örneğine benzer; ateşi, çevresini her aydınlattığında, Allah onların ışığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakıverir de artık göremezler. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık onlar dönmezler.

Bu, münafıkların durumlarını somutlaştıran bir örnektir. Onlar, koyu bir karanlığın içine düşmüş gibidirler; o karanlıkta iyiyi kötüden ve zararlıyı yararlıdan ayırt edemiyorlar. Bu yüzden aydınlanma gereçlerinden birine başvurma gereğini duyuyorlar. Bir ateş yakıp çevreyi görmek istiyorlar. Ateş tutuşup çevrelerini aydınlatınca yüce Allah, rüzgâr ve yağmur gibi bir sebebi devreye sokarak ateşi söndürür. Böylece eski karanlığın içinde kalmaya devam ederler. Hatta bu defa iki karanlığın ortasında bocalarlar: Bir, çevrelerini saran karanlık; bir de şaşkınlık karanlığı, aydınlanma gerecinin devreden çıkması ile yaşadıkları psikolojik karanlık.

Bu örnek, münafikların durumunu gözler önüne seriyor. Bunlar mümin gibi görünerek, müminlerle iç içe yaşamaktan dolayı dinin sağladığı bazı nimetlerden yararlanırlar. Miras ve nikâh gibi. Fakat imandan asıl yararlanma dönemi olan ölüm vakti gelip çatınca, yüce Allah, nurlarını giderir, amellerini geçersiz kılar, onları koyu bir karanlığın ortasında bırakır. Burada ne yapacaklarını, nasıl edeceklerini bilemezler. Hem eski karanlığın ve hem de amellerinin yol açtığı karanlığın içinde bocalayıp dururlar.

19-20) Ya da (onların örneği,) gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek bulunan şiddetli bir yağmura (tutulmuş kimsenin örneğine benzer. Yıldırımların saldığı dehşetle; ölüm korkusundan parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek, neredeyse gözlerini kapıverecek. Önlerini her aydınlattığında (biraz) yürürler; üzerlerine karanlık basıverince de kalakalırlar. Allah dileseydi, işitmelerini de, görmelerini de gideriverirdi. Şüphesiz, Allah her şeye güç yetirendir.

İfadenin orijinalinde geçen "sayyib", şiddetli yağmur demektir. "Berk" herkesçe bilinen şimşek demektir. "Ra'd" ise, şimşek çakarken bulutlardan gelen gürlemedir. "Sâika" ise, şimşeklerden inen yıldırım demektir.

Bu ikinci örnek de, münafıkların iman niteliğini dışa vurmalarını somutlaştırmaktadır. Bu durumda onlar, tıpkı göz gözü görmez bir karanlığın ortasında şiddetli bir yağmura tutulan kimseler gibidirler. Şiddetli yağmur onları kaçıp kurtulma zorunda bırakıyor, karanlık ise buna imkân vermiyor. Gök gürlemesinin ve yıldırımların saçtıkları dehşet de onları çepeçevre kuşatmıştır. Artık tek seçenekleri, şimşekten ve onun sağladığı aydınlıktan yararlanmaktır. Ama şimşeğin aydınlığı sürekli ve kalıcı değildir. Şimşek çakınca bir parça yürürler; ardından tekrar karanlığın ortasında çakılıp kalırlar.

İşte, imanı benimsemeyen, ama müminmiş gibi görünmek zorunda kalan münafığın durumu bundan ibarettir. Kalbi ile dili anasında birlik, uyuşma ve ahenk olmadığı için yolu bütünüyle aydınlanmaz. Bu yüzden ikide bir tökezlemesi ve ayağının kayıp yere kapanması kaçınılmaz olur. Biraz yürür, az sonra tekrar durur. Böylece yüce Allah, onu rezil eder. Şayet Allah dileseydi, görme ve işitme organlarını devre dışı bırakarak, daha ilk günden onu rezil ederdi.

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ وَالَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَتَّقُونَۙ ﴿٢١﴾ اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَآءَ بِنَآءًۖ وَاَنْزَلَ
مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ
اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ فٖى رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا
فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖۖ وَادْعُوا شُهَدَآءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقٖينَ ﴿٢٣﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتٖى وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُۚ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرٖينَ ﴿٢٤﴾ وَبَشِّرِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا
مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًاۙ قَالُوا هٰذَا الَّذٖى رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًاۜ وَلَهُمْ
فٖيهَآ اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

AYETLERİN MEALİ

21- Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, belki korunasınız.

22- O, sizin için yeryüzünü bir döşek, gökyüzünü bir bina kıldı ve gökten yağmur indirerek sizin için (çeşitli) ürünlerden rızk çıkardı. Öyleyse, (bütün bunları) bile bile Allah'a eşler koşmayın.

23- Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphedeyseniz, o zaman siz de onun gibi bir sure getirin ve Allah'tan başka şahitle-

rinizi (kendilerine güvendiğiniz yardımcılarınızı) çağırın; eğer doğru söylüyorsanız (bunu yapın).

24- Ama eğer yapamazsanız, ki asla yapamayacaksınız, bu durumda, kâfirler için hazırlanmış, yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının.

25- İman edip iyi işler yapanları müjdele. Gerçekten, onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Onlardaki meyvelerden rızk olarak kendilerine bir şey verildiğinde, her defasında, "Bu daha önce de rızk olarak bize verilen şey!" derler. Bu, benzeşir olarak onlara sunulmuştur. O cennetlerde, onlar için tertemiz eşler de vardır ve onlar oralarda süresiz kalacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

21) Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, belki korunasınız.

Yüce Allah, bundan önce üç insan grubunun; muttakilerin, kâfirlerin ve münafıkların durumunu gözler önüne serdi. Muttakilerin, Rableri tarafından bir hidayet üzere olduklarını ve Kur'ân'ın onlar açısından bir yol gösterici olduğunu; kâfirlerinse, kalplerinin ve kulaklarının mühürlü olduğunu, gözlerinin önünde perde bulunduğunu; münafıkların da hasta olduklarını, yüce Allah'ın da onların hastalıklarını artırdığını, onların sağır, dilsiz ve kör olduklarını (ilk on dokuz ayet boyunca) açıkladı. Bunun ardından yüce Allah, şu beş ayette insanları Allah'a kulluk sunmaya, kâfirler ve münafıklardan değil, müminlerden olmaya çağırıyor.

Ayetlerin bu akışından anlaşılıyor ki, *"belki korunasınız."* ifadesi, *"kulluk edin"* ifadesiyle bağlantılıdır, *"sizi... yaratan"* ifadesiyle değil. Bununla beraber, bunu her iki ifadeyle de bağlantılandırmak doğrudur.

22) O, sizin için yeryüzünü bir döşek, gökyüzünü bir bina kıldı ve gökten yağmur indirerek sizin için (çeşitli) ürünlerden rızk çıkardı. Öyleyse bile bile Allah'a eşler koşmayın.

Ayetin orijinalinde geçen "endad" kelimesi, "nidd"in çoğuludur ve "misl" ile aynı kalıptan olduğu gibi aynı anlamı da ifade eder. *"Bile bile"* ifadesinin özel bir kayıtla sınırlandırılmadan *"eşler koşmayın"* ifadesi için hâl kılınması, insanların, az da olsa sahip oldukları bilgiler sayesinde, hiçbir şekilde yüce Allah'a eşler koşmamaları gerektiğini

vurgulamaktadır. Çünkü hem onları ve hem de onlardan öncekileri O yaratmış, evrensel düzeni O kurmuş ve bu düzen sayesinde beslenmelerini ve bu dünya üzerinde hayat sürdürmelerini mümkün kılmıştır.

23) Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphedeyseniz, o zaman siz de onun gibi bir sure getirin ve Allah'tan başka şahitlerinizi (kendilerine güvendiğiniz yardımcılarınızı) çağırın; eğer doğru söylüyorsanız (bunu yapın).

Bu ifade, Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliğini vurgulama amacına yönelik, karşıtları çaresiz bırakan bir meydan okumadır. Kur'ân'ın Allah katından geldiğinde kuşku yoktur. Geçen zamana ve çağlara rağmen Kur'ân'ın mucizeliği devam eder. Bu tür meydan okumalar Kur'ân-ı Kerim'de sık sık tekrarlanır: *"De ki: Andolsun, eğer insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler. Birbirlerine arka olsalar da."* (İsrâ, 88) *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın."* (Hûd, 13) Şu hâlde, *"onun gibi"* ifadesindeki zamir, *"indirdiğimiz"* ifadesine dönüktür. Bu durumda, meydan okuma hem Kur'ân'ın kendisi, hem ifade tarzı ve hem de açıklama yöntemiyle ilgilidir.

Zamirin *"kulumuz"* ifadesine dönük olması da mümkündür. [Bu ihtimale göre ayetin meali şöyle olur: "O zaman siz de onun (Peygamber) gibi birisinden bir sure getirin."] Bu durumda, bu meydan okuma Kur'ân'ı getiren kişinin, eğitim görmemiş okuma-yazmasız bir kişi oluşu, bu yüce ve değerli bilgileri, bu güzel ve sağlam ifade tarzlarını hiçbir kimseden öğrenmemiş bir kişi olması açısından ön plâna çıkıyor. Bu bakımdan ele aldığımız ifade, şu ayet-i kerimeyle aynı mesajı içermektedir: *"De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdim. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım, düşünmüyor musunuz?"* (Yûnus, 16) Elimize ulaşan bazı rivayetlerde, ayetin her iki şekilde de tefsir edildiği görülmektedir.

Biliniz ki: Bu ve benzeri ayetler, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan Kevser ve Asr sureleri gibi en kısa surelerin de mucize niteliğinde olduklarını ortaya koymaktadır. Kur'ân'ın mucizeliğini ifade eden ayetlerdeki zamirin, söz konusu ayetlerin içinde yer aldıkları Bakara ve Yûnus gibi surelere dönük olması ihtimali göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılırsa, bu, alışılagelmiş ifade biçimlerine ters düşer. Çün-

kü Kur'ân'ın Allah'a iftira edilerek uydurulduğunu ileri süren birisi, Kur'ân'ın tümünü göz önünde bulundurur, bu iddiasında sureler arasında ayrım yapmaz.

Dolayısıyla, Bakara veya Yunus suresiyle ona meydan okumanın bir anlamı yoktur. Çünkü bu durumda, "Eğer, sözgelimi Kevser ve İhlâs sureleri hakkında kuşku içindeyseniz, o zaman siz de Yûnus Suresi gibi bir sure getirin." gibi bir anlam ortaya çıkar. Bunun da ne kadar yanlış bir anlam olduğunu herkes teslim eder.

MUCİZE VE MAHİYETİ

Biliniz ki: Kur'ân-ı Kerim'in bu ayette, meydan okuyucu bir ifade tarzıyla kendini olağanüstü bir mucize olarak tanımlaması, gerçekte iki iddiayı gündeme getirmektedir. Birisi, mucize ve olağanüstülüğün varlığı; diğeri de, Kur'ân-ı Kerim'in mucize oluşu. Bilindiği gibi, ikinci iddianın kesinlik kazanması aynı zamanda birinci iddianın da kesinlik kazanması demektir. Kur'ân-ı Kerim de bu çerçevede kendisinin mucize oluşuyla meydan okuyarak, bununla yukarıda sözünü ettiğimiz her iki sonucu elde ediyor. Ancak bu noktada henüz, doğada alışılagelene aykırı bir görünüm sergileyen mucizenin nasıl gerçekleştiği açıklık kazanmış değildir. Doğanın normal sistemi, olguların bilinen somut sebeplerine dayanmalarını öngörür. Burada, nedensellik noktasında bir kural dışılığa ya da nedensellik yasasının şaşması veya çelişmesine rastlanmaz.

Kur'ân-ı Kerim, mucizenin hakikatini açıklayarak bu konudaki kuşkuları gidermektedir.

Kur'ân, konuya iki açıdan açıklık getirmektedir:

Birincisi; mucize vardır ve bunun örneklerinden biri de, meydan okuma yoluyla hem mucizenin varlığını, hem de kendisinin mucize olduğunu kanıtlayan Kur'ân-ı Kerim'dir.

İkincisi; mucizenin gerçek mahiyeti nedir? Doğada, onun olağan sisteminin dışında ve onun bütünlüğüyle çelişen gelişmeler nasıl meydana geliyor?

Kur'ân'ın Mucizeliği

Kur'ân-ı Kerim'in gerek Mekke ve gerekse Medine inişli birçok ayette kendi mucizeliğiyle meydan okuduğundan kuşku yoktur. Bütün

bunlar gösteriyor ki, Kur'ân olağanüstü bir mucizedir. Hatta söz konusu ayet-i kerime, ikinci ihtimaliyle de, Kur'ân'ın mucizeliğini kanıtlamaktadır. Şu ayeti kastediyorum: *"Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphedeyseniz, o zaman siz de onun gibi bir sure getirin."* Yani, Peygamber (s.a.a) gibi birisinden onun getirdiğine benzer bir sure getirin.

Burada, Peygamber gibi eğitim görmemiş, okuma-yazması olmayan bir şahıstan onun getirdiğine benzer bir surenin getirilmesi noktasında meydan okunarak, asıl Kur'ân'ın mucize olduğu kanıtlanmaktadır, direkt ve dolaysız olarak Peygamberimizin peygamberliği kanıtlanmamaktadır. Bunun delili, ayetin başındaki şu ifadedir: *"Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphedeyseniz."* Dikkat edilirse, "Eğer kulumuzun peygamberliğinden şüphedeyseniz." denmiyor.

Dolayısıyla, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bütün meydan okumalar, Kur'ân'ın Allah katından gelen olağanüstü bir mucize olduğunu kanıtlama amacına yöneliktir. Meydan okumaya ilişkin mesajlar içeren ayetlerin bir kısmı genel ve bir kısmı da özel niteliklidir. En genel nitelikli meydan okuma da şu ayet-i kerimede ifadesini bulmaktadır: *"De ki: Andolsun, eğer insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler. Birbirlerine arka olsalar da."* (İsrâ, 88) Bu ayet, Mekke inişlidir ve içerdiği meydan okuyuşun genel nitelikli olduğundan hiç kimse en ufak bir kuşku duymaz.

Şayet meydan okuma, sırf Kur'ân'ın ifadesinin belâgati, üslûbunun güzelliği ile ilgili olsaydı, sadece belli kavme karşı, yani cahiliye devrinin öz Arapları ile Arap dilinin (başka dillerle) karışıp bozulmasından önceki İslâmiyet devrinin Araplarına karşı meydan okunurdu. Oysa bu ayette bütün insanların ve cinlerin kulağı çınlatılmıştır.

Aynı şekilde, ifadenin belâgati ve fesahati dışında hakikî bilgiler, üstün ahlâka ilişkin öğretiler, yasalar, hükümler, gayb âlemine ilişkin haberler ve Kur'ân'ın indiği sıralar insanlığın henüz üzerindeki perdeyi aralayamadığı nice bilgiler gibi Kur'ân-ı Kerim'in kapsadığı niteliklerden herhangi birisiyle özellikle meydan okunmamıştır. Dolayısıyla, her iki topluluğa da mutlak bir şekilde meydan okunması, niteliksel açıdan üstünlük sağlanabilecek tüm hususlarla ilgilidir.

Şu hâlde, Kur'ân belâgat ve fesahat açısından beliğ ve etkin söz söyleyebilen insanlar için, hikmet açısından hekimler için, ilim açısından âlimler için, sosyoloji açısından sosyologlar için, yasalar açısından

yasamacılar için, siyaset açısından siyasetçiler için, yönetim açısından yöneticiler için bir ayet, bir mucize olduğu gibi, tüm âlemler için de birlikte ulaşamadıkları, birlikte çözemedikleri konular açısından -gayb âlemi ile ilgili bilgiler, yargıda, bilgide ve ifadede görüş ayrılıklarının çözümü gibi- olağanüstü, erişilmez bir mucizedir.

Buradan anlaşılıyor ki, Kur'ân, bütün yönlerden mucizelik niteliğine sahip olduğunu ilân ediyor. O, insan ve cin türünün tüm bireyleri, geneli ve özeli, bilgini ve cahili, erkeği ve kadını, üstün yetenekli veya daha alt düzeydeki tüm söz anlayan akıl sahipleri açısından bir mucizedir. Çünkü insan, öz yaratılışı itibariyle iyiliğin, üstünlüğün bilincindedir; bu niteliklerin az veya çok oluşunu fark eder.

Şu hâlde her insan, kendisinin veya aile efradının sahip bulundukları iyi ve üstün nitelikler üzerinde gözlemci bir yaklaşımla düşünsün, sonra da algıladıklarını Kur'ân'ın içerdiği iyi ve üstün niteliklerle karşılaştırsın, o zaman hak ve adaletle hükmetsin. Acaba insan gücü, gerçeklik noktasında Kur'ân'ın içerdiği bilgilere denk, kanıtlanmış ilâhî bilgiler ortaya koyabilir mi? Kur'ân'ın ortaya koyduğu ahlâkî sistemin saflığına ve üstünlüğüne denk, gerçeklere dayalı bir ahlâk sistemi ortaya koyabilir mi? Kur'ân-ı Kerim'in getirdiğine benzer insanların bütün amellerini kapsayan eksiksiz fıkhî hükümler koyabilir mi? Hem de tüm genişliğine rağmen bu hükümler çelişkiye neden olacak herhangi bir ihtilâfın bulunmaması şartıyla?! Bunun yanı sıra, her hükmünde ve elde ettiği her sonuçta tevhit ruhunu ve takva olgusunu koruyabilir mi? Koyduğu her hükmün temeline ve ayrıntısına temizliği, arılığı egemen kılabilir mi? Bu olağanüstü özen ve bu akıllara durgunluk veren titizlik, insanı hayran bırakan duyarlılık, okuma-yazması olmayan bir insandan kaynaklanabilir mi? Üstelik, bu insanın içinde yaşadığı toplumun tek ayrıcalığı haksız saldırı, talan etme, çalıp çırpma, insanların mallarını zorla gasp etme, kız çocukları diri diri toprağa gömme, yoksulluk korkusuyla çocukları öldürme, atalarla övünme, annelerle evlenme, günahları normal sayma, bilgiyi yerme, cehaletle belirginleşme olsa?! Ve sözde gayretkeşlik karakterine sahip olmalarına rağmen tüm zorbaların karşısında onursuzca ezilen, bir gün Yemenlilerin, bir gün Habeşlilerin, bir gün Romalıların ve bir gün İranlıların egemenliği altında yaşamış olan bir topluluk olsa, bu toplum?! Ki, Hicaz bölgesindeki cahiliye Araplarının durumu bundan ibaretti.

Bir insan, tüm âlemler için yol göstericilik iddiasıyla bir kitap ortaya koymaya yeltensin, sonra bu kitapta gayba ilişkin bilgilere, geçmiş ve geleceğe dair haberlere, geçip giden veya ileride ortaya çıkacak toplumların hayatına yer versin; bu kitapta bir değil, iki değil, birçok kıssaya, olaylara, geleceğe ilişkin gaybî bilgilere değinsin ve ama doğrudan hiç sapmasın; bu mümkün müdür?!

Sürekli bir dönüşüm ve tekâmül içinde olan maddî doğa âleminin bir parçası olan insan, mümkün müdür ki, insanlık âleminin her işine el atsın; dünyaya küçük-büyük, ince-kaba her konuda bilgiler, ilimler, kanunlar, hikmetler, öğütler, örnekler ve kıssalar sunsun ve fakat ömrünün sonuna kadar bütün bunların hiçbirinde en ufak bir değişiklik getirmeye bile ihtiyaç duymasın?! Oysa usulüyle, füruuyla bütün bunlar, aşamalı bir süreçten geçmeye, değişik aşamalarda değişik değerlendirmelere tâbi tutulmaya, çeşitli deneyimlerden geçirilmeye mahkûm olan şeylerdir. Buna, bir de hiçbir insanın düşünce ve eylem noktasında kemal ve eksiklik açısından aynı yerde olamayacağı gerçeğini eklersek, Peygamber'in (s.a.a) ve getirdiği ebedî mesajın yüceliği çok daha iyi anlaşılacaktır.

Bu anlamlar üzerinde düşünebilecek aklı başında bir insan, Kur'ân-ı Kerim'in kapsadığı bu genel veya başka nitelikli meziyetlerin, beşer gücünün üstünde ve doğal araçların ötesinde olduklarından kuşku duymayacaktır. Şayet bunların üzerinde düşünülebilecek kapasitede olmasa bile, insana yaraşır çizgiden sapmayacak, öz yaratılışından kaynaklanan duyarlılığı uyarınca, uzmanlık alanına girmeyen, hakkında bilgi sahibi olmadığı hususları uzmanlarına havale etmekten kaçınmayacaktır.

Denebilir ki: Meydan okumayı özel kapsamlılıktan çıkarıp genele yöneltmenin ne yararı var? Çünkü kitleler, bir çağrı karşısında çabuk heyecanlanırlar, ortaya konan her şeye koşabilecek karakterdedirler. Nitekim Bab, Baha, Kadiyanî ve Müseyleme gibi yalancıların getirdiklerini, deli saçmalarını ve hezeyanı andıran kanıtlarını onaylayıp benimseyenler çoktur.

Buna vereceğim cevap şudur: Bütün insanlar ve bütün zamanlar için mucize olabilmenin tek yolu, ilim ve bilgi türünden olmasıdır. Burada, insanların anlayış kapasitelerinin zorunlu olarak farklılık arz etmesi, yeteneklerinin aynı düzeyde olmaması sebebiyle herkesin bu mucizeyi kavrayamayacağı sorunu ise, üstün anlayışa ve isabetli bakış açısına sahip kişilerin onu iyice kavraması, ondan daha alt düzeyde

olan kimselerin de onlara başvurmasıyla çözümlenir. Bu konuda insanın fıtrat ve içgüdüsü hâkim pozisyonundadır.

Bunu biraz daha açalım: İnsanın kavrama gücüyle algıladığı ve anlayışının ulaştığı her şey, her zaman ve mekândaki her birey için aynı kapsamlılığı ve genelliği ifade edemez. Ancak sözünü ettiğimiz şey, ilim ve bilgi türünden bir şey olursa o zaman durum değişir. Çünkü ilim ve bilginin dışında olağanüstü bir mucize olarak değerlendirilen her şey, doğal bir varlıktır ya da somut bir olgudur ve madde âleminin yasalarına boyun eğmeye mahkûm olup zaman ve mekânla sınırlıdır. Şu hâlde, ancak bazı insanlar tarafından gözlemlenebilir. Olasılığı bulunmayan bir varsayımla böyle bir mucizenin tüm bireyler için genellik ifade ettiği farz edilse dahi, ancak tüm mekânlar içinde, bir tek mekân için söz konusu olabilir. Tüm mekânları kapsadığı da varsayılsa, tüm zamanları kuşatması mümkün değildir.

Ancak Kur'ân öyle bir şey getirmiş ki, onunla tüm zamanlar ve tüm mekânlardaki bireylere meydan okuyabilmektedir.

Kur'ân'ın Bilgiyle Meydan Okuması

Kur'ân-ı Kerim, özellikle bilgiyle meydan okur: *"Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik."* (Nahl, 89) *"Yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta olmasın."* (En'âm, 59) Bu ve benzeri ayetler, Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği bilgilerle meydan okuyuşunun örneklerini oluştururlar. Çünkü Kur'ân'ın içerdiği küllî gerçekleri ve *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının."* (Haşr, 7), *"...Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye..."* (Nisâ, 105) emirleri uyarınca bunların Peygamber'in açıklamalarına bırakılan cüz'î ayrıntılarını inceleyen biri, İslâm'ın, en üstün ve en ince ilâhî-felsefî bilgiler, üstün ahlâk, ibadetler, insanlar arası ilişkiler; siyaset, sosyoloji gibi insanı ilgilendiren her meselede ayrıntılı bilgiler sunduğunu ve bunların tümünü fıtrat temeline ve tevhit ilkesine dayandırdığını görecektir. Öyle ki, ayrıntılı hükümler analiz sonucu tevhit ilkesine, tevhit ilkesi ise bileşim sonucu ayrıntı niteliğindeki hükümlere dönüşür.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'in, zamanın geçmesine ve koşulların değişmesine rağmen her zaman kalıcığını ve insanların çıkarlarına uygunluğunu koruduğunu belirtiyor: *"O, üstün bir kitaptır. Ne önünden, ne de ardından ona batıl gelmez. O, hüküm ve hikmet sahibi, çok övü-*

len Allah tarafından indirilmiştir." (Fussilet, 41-42) *"O zikri biz indirdik ve onun koruyucusu da elbette biziz."* (Hicr, 9) Şu hâlde Kur'ân, neshin (yürürlükten kalkmanın) kendisine yol bulmadığı, dönüşüm ve tekâmül yasasının hakkında işlemediği kalıcı bir kitaptır.

Eğer denirse ki: Sosyal araştırmacılar ve kanun uzmanları günümüzde, toplumların değişmesiyle birlikte yürürlükteki yasaların da değişmesinin, zamanın değişmesi ve uygarlığın gelişmesiyle birlikte kanunların da değişip gelişmesinin zorunluluğunu ortaya koymuşlardır.

Buna karşılık olarak derim ki: İleride bu konuya değineceğiz. *"İnsanlar tek bir ümmet idi..."* (Bakara, 213) ayetini incelerken bu husustaki kuşkuları gidereceğiz.

Özetleyecek olursak; Kur'ân-ı Kerim, yasamanın temeli olarak insan fıtratından kaynaklanan tevhit ilkesini ve insan mizacının vazgeçilmez gördüğü üstün ahlâkı öngörür. Yasama, evrensel bütünlük ve varlık âlemi ile uyum içinde gelişme göstermelidir diye ilân eder. Sözünü ettiğimiz araştırmacılar ise, görüşlerini toplumun değişmesi esasına dayandırırken tevhidî bilgiler ve üstün ahlâk gibi manevî değerleri göz ardı ederler. Dolayısıyla onların sözleri, manevî değerlerden yoksun maddî toplumlar için geçerlidir. *"Allah'ın sözü ise en yücedir."*

Kendisine Kur'ân İnen Kişinin Şahsında Meydan Okuması

Kendisine ifade ve anlam olarak mucizelik niteliğine sahip Kur'ân indirilen okuma-yazmasız Peygamber'in kişiliği de bir meydan okuma unsuru olarak ön plâna çıkarılmıştır. Bir öğretmenden ders almamış olması, bir eğitimci tarafından yetiştirilmemiş olması Kur'ân'ın mucizeliğine bir kanıt olarak ileri sürülüyor. *"De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdim. Ben ondan önce aranızda bir ömür boyu kalmıştım, düşünmüyor musunuz?"* (Yûnus, 16)

Peygamber Efendimiz (s.a.a) onlardan biri olarak aralarında yaşıyordu, bir ayrıcalığı olmadığı gibi uzmanlaştığı bir bilim dalı da yoktu. Öyle ki, kırk yaşına kadar ne şiir ve ne de nesir (düz yazı) şeklinde bir eser ortaya koymamıştı. Kırk yaş ise, onun ömrünün üçte ikisini oluşturuyor. O güne kadar, bu yönde bir çaba içine girmediği gibi, bu tür bir ideale sahip olduğu da görülmemiştir. Sonra ne oluyorsa, birden bire oluyor ve getirdiği mesaj karşısında dâhiler küçük dillerini yutuyor, edebiyat ustaları dut yemiş bülbüle dönüyor. Ardından bu mesajı

yeryüzünün dört bir yanına yayıyor ve bir tek bilgin, bir tek erdemli kişi ve bir tek üstün zekâlı kimse, karşısında söyleyecek bir şey bulamıyor.

Hakkında bütün söyleyebildikleri şundan ibarettir: Ticaret amacıyla Şam'a gitmiş ve Kur'ân'da yer alan kıssaları oradaki papazlardan öğrenmiştir.(!) Oysa Şam'a yaptığı seferlerde amcası Ebu Talip'le beraber olmuş ve o zaman henüz ergenlik çağına ermemiştir. Hz. Hatice'nin kölesi Meysere ile birlikte yaptığı seferde ise, yirmi beş yaşındaydı ve yolculuk sırasında ne gece ve ne de gündüz arkadaşlarından ayrılmamıştı. Ayrıldığı varsayılsa bile, bu sırada hangi bilgileri öğrendi? Bu hikmetli bilgileri ve gerçekleri nereden edindi? Fesahat ustalarının, karşısında küçük dillerini yuttuğu ve dost-düşman herkesin büyüleyiciliğini onayladığı bu olağanüstü ifade tarzını kimden öğrendi?

Bir iddia da şudur: Hz. Peygamber Mekke'de yaşayan bir Bizanslı demircinin yanına gider, onunla sohbet ederdi. Bu adam kılıç yapar ve bunları satarak geçimini sağlardı. Yüce Allah bu iddiayla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Biz onların, 'Ona bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili yabancı, bu ise apaçık Arapça bir dildir."* (Nahl, 103)

Bir iddia da, onun bazı bilgileri İranlı bir bilgin olan ve dinler ve mezhepler hakkında geniş bilgilere sahip bulunan Selman-ı Farisî'den öğrendiği şeklindedir. Oysa Hz. Selman Medine döneminde ona inanmıştır. Kur'ân'ın büyük çoğunluğu ise Mekke'de inmiştir. Kur'ân'ın Mekke'de inen kısmı, Medine'de inen kısmından daha çok kıssa ve küllî bilgiler içermektedir. Şu hâlde Selman ve diğer sahabîlerin inanması, ona ne tür katkılar sağlamıştır?

Kaldı ki, Eski Ahit ile Yeni Ahit (Tevrat ile İncil) ve onların içerdiklerin olayları inceleyen biri, ardından Kur'ân'ın anlattığı peygamberler kıssalarını ve geçmiş toplumların tarihini inceleyecek olursa, görecektir ki, bu tarih o tarihten ve bu kıssa o kıssadan farklıdır. Ahitlerde büyük yanlışlıklar, çarpıtmalar vardır. Bunlar, Allah'ın peygamberlerine yönelik korkunç iddialar içermektedir. Bu iddialar karşısında fıtrat tiksinti duyar, bu tür nitelikleri insanların en iyilerine ve en akıllılarına yakıştırmaktan hayâ eder. Beri tarafta ise Kur'ân, peygamberlerin pak ve masumluklarını ortaya koyuyor. Eski ve Yeni Ahit'te gerçeğe ilişkin bir bilgi vermeyen, erdeme ve ahlâka ilişkin ilkeler, öğütler içermeyen gereksiz bölümler vardır. Kur'ân ise, kıssaların sadece insanlara bilim-

sel ve ahlâkî olarak yarar sağlayan bölümlerine yer vermiş, geri kalan büyük kısmına hiç değinmemiştir.

Kur'ân'ın Gaybe İlişkin Haberleriyle Meydan Okuması

Kur'ân-ı Kerim'in gayb âlemine ilişkin haberler vermek suretiyle karşıtlarına meydan okuduğuna örnek oluşturan birçok ayet vardır. Bu ayetlerin bir kısmı, geçmiş peygamberlerin ve onların gönderildikleri toplumların yaşadıkları serüvenlerle ilgilidir: *"Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz."* (Hûd, 49) Yüce Allah Yusuf Peygamber'in kıssasını anlattıktan sonra da şöyle buyuruyor: *"Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar kararlarını verip hile yaparlarken sen yanlarında değildin."* (Yûsuf, 102)

Meryem kıssası ile ilgili olarak da şöyle buyuruyor: *"Bunlar gayb haberlerindendir; bunları sana vahyediyoruz. Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin; çekişirlerken de yanlarında değildin."* (Âl-i İmrân, 44) *"İşte Meryem oğlu İsa! Şüphe edip ayrılığa düştükleri, gerçek söz budur."* (Meryem, 34) Bunlar gibi daha birçok ayet vardır.

Gelecekte yaşanacak olaylara ilişkin haberler de yer alır, Kur'ân-ı Kerim'de. Şu ayette olduğu gibi: *"Rumlar yenildi. En yakın bir yerde. Onlar, bu yenilgilerinden sonra yeneceklerdir. Birkaç yıl içinde."* (Rûm, 2-4) Şu ayetlerde de Peygamberimizin Medine'ye hicretinden sonra, Mekke'ye tekrar döneceği önceden haber verilmiştir: *"Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, elbette seni dönülecek yere döndürecektir."* (Kasas, 85) *"Allah dilerse güven içinde, başlarınızı tıraş ederek ve kısaltarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz."* (Fetih, 27) *"O geri bırakılanlar, ganimetleri almak için gittiğiniz zaman, 'Bizi bırakın, sizinle beraber gelelim.' diyeceklerdir."* (Fetih, 15)

Şu ayetleri de aynı kategoride değerlendirmeliyiz: *"Allah seni insanlardan korur."* (Mâide, 67) *"O zikri biz indirdik ve onun koruyucusu da elbette biziz."* (Hicr, 9) Ve bunlar gibi müminlere yönelik ileriye dönük vaatler ve Mekkeli kâfir ve müşriklere yönelik tehditler içeren birçok ayet vardır ki, aynen tahakkuk etmişlerdir.

Bunun yanı sıra Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetleri, kimi toplumların ve kimi gelişmelerin işaretlerini, belirleyici özelliklerini içermektedir:

"Helâk ettiğimiz bir ülkeye artık dünya hayatı haramdır. Onlar bir daha geri dönemezler. Nihayet Ye'cuc ve Me'cuc setleri açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği ve gerçek vaadin yaklaştığı zaman, birden inkâr edenlerin gözleri donup kalır: Vah bize, biz bundan gaflet içinde idik. Biz gerçekten zalim kimseler idik.' (Enbiyâ, 95-97) *"Allah sizden, inanıp salih amel işleyenlere vaat etti: Onları yeryüzünde hükümran kılacak."* (Nûr, 55) *"De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden bir azap göndermeye kadirdir."* (En'âm, 65)

Şu ayet-i kerimeler de aynı kategori içinde değerlendirilirler: *"Rüzgârları, aşılayıcı olarak gönderdik."* (Hicr, 22) *"Orada her şeyden ölçüsü belirlenmiş ürünler bitirdik."* (Hicr, 19) *"Dağları birer kazık kılmadık mı?"* (Nebe, 7) Bu ayetlerin içerdikleri bilgiler, Kur'ân'ın indiği dönemlerde bilinmeyen bilimsel gerçeklere dayanmaktadır. Söz konusu gerçekler üzerindeki bilinmezlik perdesi ancak son çağlarda bilim alanındaki gelişmelerden sonra aralanabilmiştir.

Mâide Suresi'nde yer alan şu ayet-i kerime de gayb âlemine ilişkin bilgiler içermektedir. (Bu yöntem, Kur'ân ayetlerinin bazısını bazısına uyarlama, bazısını bazısına tanık olarak öngörme esasına dayanan tefsir anlayışının özelliklerinden biridir.): *"Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse, (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever, onlar da onu severler."* (Mâide, 54) Yûnus Suresi'nde yer alan bir ayette de şöyle buyurulur: *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri onlara gelince aralarında adaletle hükmolunur ve onlara hiç zulmedilmez."* (Yûnus, 47) *"Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratışına, ki insanları ona göre yaratmıştır."* (Rûm, 30) Bunlar gibi, gelecekte İslâm ümmetinin veya tüm dünyanın tanık olacağı olayları haber veren birçok ayet vardır. Tüm bu haberler, Kur'ân'ın indiriliş döneminden sonrasını ilgilendirmektedir. İnşaallah, İsrâ Suresi'nin ilgili ayetinde bu konuyu etraflıca irdeleyeceğiz.

Kur'ân'ın, Çelişkilerden Uzak Olduğunu Söyleyerek Meydan Okuması

Kur'ân-ı Kerim, kimi ayetlerde de kendi içinde çelişki barındırmadığını vurgulayarak meydan okur: *"Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) Evren zorunlu

olarak maddî niteliklidir, ona egemen olan yasa da dönüşüm ve tekâmül yasasıdır. Şu hâlde, bu evrenin bir parçası olarak var olan her şey, aşamalı bir varoluş süreci yaşar; zayıflıktan güçlülüğe, eksiklikten olgunluğa yönelir. Bu yöneliş, o şeyin hem özünde ve hem de özüne bağlı unsurlarda, davranış ve eylemlerinde söz konusudur. İnsan da bu süreci yaşar; varoluşu, eylemleri ve eylemlerinin sonuçları itibariyle dönüşüm hâlindedir, tekâmül etmektedir. Fikir ve kavrayış noktasında da bu kural geçerlidir. Aramızda hiç kimse yoktur ki, kendisini bugün dünden daha olgun, daha yeterli görmesin. Yine hepimiz, ikinci anımızda birinci anımızdaki söz ve davranışlarımızdaki sürçmelerimizle karşılaşmaktayız. Bu, bilinçli bir insan olarak kendini tanıyan herkesin kabul edeceği, inkâr edemeyeceği bir realitedir.

Bu kitabı, Peygamberimiz dönem dönem insanlara sunmuş, yirmi üç yıl boyunca, değişik şartlarda, farklı ortamlarda, Mekke'de, Medine'de, zaman zaman gece, zaman zaman da gündüz, yolculukta, mukimlikte, savaşta, barışta, zor günlerde, zafer günlerinde, güvenli dönemlerde, korkulu anlarda, ilâhî bilgileri sunmak, üstün ahlâkın kurallarını öğretmek, ihtiyaç duyulan her konuda dinî hükümleri yasalaştırmak amacıyla parça parça insanlara okumuştur. Buna rağmen benzeşen söz diziminde en ufak bir çelişki, birbirini tutmazlık söz konusu değildir. Nitekim kendisi, kendisini *"(ayetleri) birbirine benzeyen ve tekrarlanan bir kitap"* [Zümer, 23] olarak nitelendirmektedir. Sunduğu bilgiler, koyduğu temel ilkeler ve ahlâk kuralları açısından tek bir uyuşmazlık, birbirini çürütme meydana gelmemiştir. Tam tersine, ayetleri birbirlerini tefsir eder, birbirlerinin kapalı noktalarını açıklar niteliktedir.

Nitekim Hz. Ali (a.s) şöyle buyuruyor: *"Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmını destekler, bir kısmı bir kısmına tanıklık eder."*[1] Eğer Kur'ân Allah'tan başkası tarafından ortaya konulmuş bir eser olsaydı, ifade tarzının bazı yerleri diğer bazı yerlerinden daha güzel olacaktı, sözün vurgusu ve etkinliği bakımından bazı yerleri diğer bazı yerlerinden daha parlak olacaktı. Sunduğu bilgiler, koyduğu ilkeler ve kurallar da doğruluk ve yanlışlık, sağlamlık ve çürüklük noktasında farklılık arz edecekti.

Denebilir ki: Bu, salt bir iddiadır ve bir kanıta da dayanmıyor. Çünkü Kur'ân'da birçok çelişkilere ve anlaşılmaz ifadelere rastlanmış-

---

1- [Nehcü'l-Belâğa, hutbe: 133.]

tır. Bunlar bir araya getirilse, ciltler dolusu kitap eder. Bunların bir kısmı, ifade biçimiyle ilgili ve belâgat açısından birer kusur sayılan sorunlardır. Bir kısmı da manevî anlamla ilgili ve Kur'ân'ın görüşleri ve öğretilerinin yanlışlığını ortaya koyan çelişkilerdir. Gerçi Müslümanlar bunlara cevap vermişlerdir, ama bu cevaplar gerçekte yorumdan öteye gitmezler, tutarlılık esasına ve orijinalitesi bozulmamış fıtrat duyarlılığına göre bir değer ifade etmezler.

Buna karşılık olarak ben de derim ki: İşaret edilen çelişkiler ve anlaşılmaz ifadeler, açıklamalarıyla ve doyurucu cevaplarıyla birlikte tefsir kitaplarında yer alırlar. Bu kitapta da yeri geldiğinde bu sorunlara değinilmiştir. Dolayısıyla bu eleştiri, delili olmayan boş bir iddiadan öteye gitmemektedir.

Kur'ân'da anlaşılmaz şeyler olduğunu ya da onda çelişki bulunduğunu iddia eden kimselerin, geniş tefsir kitaplarında cevaplarıyla birlikte değinilmemiş tek bir sorunları bulunmamaktadır. Ne var ki onlar, sorunları almış, bir araya toplamış, düzene sokmuş, ama cevaplarına değinmemişlerdir. Ne güzel söylemişler: "Eğer sevgi gözü (kusurları görememekle) suçlanıyorsa, (erdemleri görmeme noktasında da) kin gözü daha çok suçlanmaktadır."

Denebilir ki: Peki Kur'ân'daki "nesh" olgusuna ne dersin? Çünkü bizzat Kur'ân onun geçerliliğinden söz ediyor: *"Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz."* (Bakara, 106) *"Biz bir ayetin yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indirdiğini çok iyi biliyor-..."* (Nahl, 101) Şimdi, ifade tarzı açısından bu değişikliklerin bir çelişki sayılmayacağını kabul etsek bile, nesih görüş değişikliği değil de nedir?

Buna karşılık olarak ben de derim ki: Kur'ân-ı Kerim'deki nesih olgusu, ifade tarzı açısından bir çelişki olarak değerlendirilemeyeceği gibi, bakış açısı ve hüküm değişikliği olarak da değerlendirilemez. Bunun açıklanması şöyledir: Bakarsın, olumlu koşullar gereği verilen bir hüküm bir güne uygun düşer de, koşulların değişmesi sonucu bir başka güne uygun düşmez. Bu durumda, o günün koşullarına uygun düşen yeni bir hüküm yürürlüğe konur.

Bunun en açık kanıtı, Kur'ân-ı Kerim'de, içerdikleri hükümleri yürürlükten kaldırılan ayetlerde, sözlü olarak bu ayetlerin içerdikleri hükümlerin ileride yürürlükten kaldırılacağının ima edilmiş olmasıdır.

Örneğin, hükmü yürürlükten kaldırılan bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört erkek şahit isteyin; eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun (hapsedin)."* (Nisâ, 15) (Son cümlenin içerdiği ima dikkat çekicidir.) Bir başka ayette de şöyle buyuruluyor: *"Ehlikitap'tan birçoğu, gerçek kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan sonra vazgeçirip kâfir olmanızı istediler. Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoş görün."* (Bakara, 109) Görüldüğü gibi, ifadenin son cümlesi, onlara karşı takınılacak tavra ilişkin hükmün geçici olduğunu ima ediyor.

Kur'ân'ın, Belâgatiyle Meydan Okuması

Kur'ân-ı Kerim, ifade tarzının belâgat ve etkinlik açısından erişilmez olduğunu vurgulayarak bu alanda da karşıtlarına meydan okuyor: *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın.' Eğer size cevap veremedilerse, bilin ki o, Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Artık Müslüman oluyor musunuz?"* (Hûd, 13-14) Ayetler Mekke'de inmiştir. *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın.' Hayır, bilgisini kavrayamadıkları, tevili kendilerine gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar."* (Yûnus, 38-39) Bu ayetler de Mekke'de inmişlerdir.

Bu ayetlerde, Kur'ân ifadelerindeki belâgat ve düzen açısından bir meydan okuma söz konusudur. Çünkü o dönemde Kur'ân'ın muhatabı olan öz Arapların en belirgin özellikleri, belâgatte ileri gitmiş olmalarıdır. Nitekim tarih, belâgat ve fesahat alanında, açık, anlaşılır ve etkileyici söz söyleme sanatı açısından öz Arapları geride bırakan eski ve yeni bir ulustan söz etmez. Araplar, güzel, yeterli, anlaşılır hâl ve makama uygun konuşma sanatı açısından eski-yeni tüm ulusları geride bırakmışlardı.

İşte Kur'ân onları gayretkeşliğe itecek ve içlerindeki asabiyet damarını kabartacak şekilde, onlarla özdeşleşmiş bir alanda onlara meydan okuyor. Gururları, başkalarının karşısında eğilmemeleri, ürünlerinin küçük görülmesini kabullenmemeleri, onların karakteristik özellikleriydi. Bu meydan okumanın üzerinden uzun zaman geçmiş, ama onlardan ses çıkmamıştı; gün geçtikçe çaresizlikleri biraz daha belirginleşmişti. Bu

meydan okumanın karşısında sadece saklanıyorlardı, köşe bucak kaçıyorlardı. Nitekim yüce Allah, onların bu durumlarını şöyle tasvir ediyor: *"İyi bilin ki onlar, ondan (Peygamberden) gizlenmek için göğüslerini bükerler. İyi bilin ki onlar, örtülerine büründükleri zaman, Allah onların içlerinde gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir."* (Hûd, 5)

Bu meydan okumanın üzerinden bin dört yüzyılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, kimse onun bir benzerini getirebilmiş değildir ve kimse ona karşı çıkabilmiş değildir. Çıkanlar da rezil olmuşlardır, gülünç duruma düşmüşlerdir.

Kur'ân'a karşı çıkmaya yönelik bazı girişimlerin olduğu bilinmektedir. Sözgelimi yalancı Müseyleme "Fil" Suresi'ne nazire yaparak şöyle demiştir: "Fil; nedir fil? Nereden bileceksin ki, nedir fil? Onun sert bir kuyruğu ve uzun bir hortumu vardır." Yalancı kadın peygamber Seccah'a hitap olarak da şöyle der: "Onu bir şekilde siz kadınlara girdiriyoruz ve yine onu bir şekilde siz kadınlardan çıkarıyoruz." Şu saçmalıklara ve hezeyanlara bakıp da ibret alın. Şu da bazı Hıristiyanların Fâtiha Suresi'ne karşı uydurdukları bir sözdür: "Rahman'a hamdolsun. O, kâinatın Rabbidir, cezalandıran meliktir. İbadet sana ve yardım sendendir. Bizi iman yoluna ilet." Ve bunların benzeri tutarsız bir sürü hezeyan ve söylence ortaya atılmıştır.

Denebilir ki: İnsan zekâsının ortaya koymuş olduğu söz, nasıl insan açısından mucize düzeyinde olabilir? İnsan zekâsından kendisinin kavrayamadığı bir şeyin sızması mümkün müdür? Oysa fail fiilinden daha güçlüdür, bir eseri ortaya koyan, eserini kuşatmış durumdadır. Başka bir ifadeyle, sözü anlamın alâmeti hâline getiren insanın kendisidir. Çünkü toplumsal ihtiyaç, insanı içindekini başkalarına anlatma zorunluluğunu doğurur. Dolayısıyla, sözdeki anlamı ortaya çıkarma (keşif) özelliği itibarî, sözleşmeli ve anlaşmalı bir özelliktir. İnsan zekâsının ürünü olan bu özelliğin, insan zekâsının sınırlarını aşıp zekâ tarafından kavranamayacak bir olağanüstülüğe ulaşması muhaldir. Şu hâlde, herhangi bir sözün zekâ tarafından kavranamayacak bir anlamın ortaya çıkarması da muhaldir. Aksi takdirde söz, itibarî bir alâmet olmaktan çıkar.

Eğer "Sözel terkiplerin arasında, mucize düzeyine ulaşan bir terkip vardır." dense, bu demektir ki, kastedilen anlamlardan her birinin, eksiklik ve mükemmellik, fesahat ve belâgat açısından farklılık gösteren

birçok terkibi vardır. Bu terkiplerin arasında, son derece etkin, en üst düzeyde bir terkip vardır ki beşer gücünü aşa. Mucize olan da bu terkiptir işte. Bunun gereği, ifade edilmek istenen her anlam açısından mucize niteliğine sahip tek bir terkibin olduğudur. Oysa Kur'ân-ı Kerim'in bir anlamı değişik ifadelerle ve farklı terkiplerle dile getirdiği çokça görülmektedir. Peygamberler kıssalarında bu tür sözel değişikliklere rastlamak mümkündür. Eğer Kur'ân'ın sözel terkipleri mucize nitelikli olsaydı, o zaman ifade edilmek istenen her anlam için, her zaman aynı sözel terkip kullanılmalıydı, başkası değil.

Ben derim ki: Bu iki şüphe ve benzeri diğer şüpheler, bazı araştırmacıları, Kur'ân'ın sözel mucizeliğini Allah'ın caydırması, engellemesiyle açıklamaya itmiştir. Bunu derken şunu kastediyorlar: Kur'ân'ın ya da bir veya birkaç Suresi'nin bir benzerini getirmek, insan açısından imkânsız bir şeydir. Kur'ân'da yer alan meydan okuyucu ayetler ve yüzyıllardır Kur'ân'a karşı çıkanların bu husustaki çaresizlikleri bunu ortaya koyuyor. Fakat bu demek değildir ki, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ifadeler insan gücünün üstündedirler. Bilâkis, Kur'ân'da yer alan tüm ifadeler, insanlarca söylenebilecek türden ifadelerdir. Meselenin özü şudur:

Yüce Allah, insanları Kur'ân'a karşı çıkmaktan, onun bir benzerini ortaya koymaya kalkışmaktan alıkoyuyor, onları böyle bir girişimde bulunmaktan caydırıyor. Çünkü ilâhî irade beşer iradesine egemendir. Amaç, peygamberlik mucizesini korumak ve peygamberlik misyonunun dokunulmazlığını sağlamaktır.

Yukarıdaki iddia yanlıştır ve meydan okumaya ilişkin ayetlerin ifade ettiği gerçeklerle uyuşmaz: *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın.' Eğer size cevap veremedilerse, bilin ki o, Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir."* (Hûd, 13-14) Bu son cümleden anlaşılıyor ki, meydan okuma ile verilmek istenen mesaj, Kur'ân'ın Peygamber tarafından uydurulmadığı, onun Allah'ın bilgisi dâhilinde indiğidir. Onun şeytanlar tarafından indirilmediğini vurgulamaktır. Nitekim yüce Allah, bir ayette şöyle buyuruyor: *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar? Hayır, onlar inanmıyorlar. Eğer doğru söylüyorlarsa, onun gibi bir söz getirsinler."* (Tûr, 33-34)

Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Onu şeytanlar indirmedi. Bu, onlara yaraşmaz ve zaten yapamazlar da. Çünkü onlar işitmekten*

uzaklaştırılmışlardır." (Şuarâ, 210-212) Hâlbuki onların sözünü ettikleri caydırma ve vazgeçirme, Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş bir kitap oluşuna değil, sadece Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik misyonunun doğruluğuna yönelik bir kanıt oluşturur. Yukarıda sunduğumuz ayetle aynı mesajı içeren bir ayet de şudur: *"Yoksa, 'Onu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın.' Hayır, bilgisini kavrayamadıkları, tevili kendilerine gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar."* (Yûnus, 38-39)

Bununla da açıkça anlaşılıyor ki, imkânsızlığı ifade edilen şey, insanların Kur'ân'a benzer bir kitap getirebilmeleridir, hem kendilerinin ve hem de kendilerine bu hususta yardım edecek herkesin buna güç yetirebilmeleridir. Çünkü Kur'ân, bilgisini kuşatmadıkları, tevilini bilmedikleri bir kitaptır. Onun bilgisini ancak yüce Allah kuşatabilir. Bu yüzden de ona karşı çıkmamakta, bir benzerini getirememekteler.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) Bu da gösteriyor ki, insanları Kur'ân'ın benzerini ortaya koymaktan âciz kılan unsur, Allah'ın insanların onda çelişki bulmalarına engel olması değil, onun kendi içinde birbirini tutmaz şeyler barındırmasıdır; sözel ve anlamsal olarak bir çelişkinin Kur'ân'da yer almamasıdır. Bu yüzden Kur'ân'ın mucizeliğini, Allah'ın gönüllerde tasarruf ederek insanları ona karşı çıkmaktan caydırmasına bağlanmak kesinlikle yanlıştır, itibar etmemek gerekir.

Bu mukaddime aydınlandıktan sonra söz konusu iki şüphenin asıl cevabına geçelim. Birinci şüphede şöyle deniyordu: Belâgat sözün niteliklerindendir. Söz ise insan zekâsının icat ettiği bir şeydir. Dolayısıyla sözün insan zekâsının kapasitesini aşması mümkün değildir. Çünkü söz zekânın ürününden başka bir şey değildir.

Bu yaklaşıma verilecek cevap şudur: Söz açısından insan zekâsıyla ilgili olan şey, lafızların tek başına ifade ettikleri anlamlardır. Ancak zihindeki anlamı, zihinde olduğu biçimde, tam veya eksik olarak, açık veya kapalı olarak anlatabilmek için kelimeleri sıralayıp cümle kurmak, aynı şekilde, ifade edilmek istenen anlamı, tüm bağlantılarıyla, öncülleriyle, ilintileriyle ya da bunların bir kısmıyla realiteye uygun olabilecek

şekilde zihinde şekillendirmek, kelimeleri anlamlar karşılığında vazetmekle, kelimelere mana yüklemekle ilgisi bulunmayan bir meseledir. Bu, bir yandan ifade etme ve belâgat sanatındaki maharete, kelimeleri sıralayıp güzel cümleler kurma yeteneğine, öte yandan da zihnin dış âlemdeki anlatılan olguyu tüm yönleriyle, gerekleriyle ve bağlantılarıyla algılamasındaki inceliğe, dikkatine bağlı olan bir şeydir.

Dolayısıyla meselenin üç yönü vardır. Bunlar, bir varlıkta aynı anda bulunabildikleri gibi, birbirlerinden ayrı olarak da bulunabilirler. Örneğin, bir insan herhangi bir dilin istisnasız tüm kelimelerini bilebilir, ancak konuşma yeteneğine de sahip olmayabilir. Bir insan da, söz ve ifade sanatında uzmanlaşmış olduğu hâlde, bilgi ve kültür yönünde yetersiz olabilir. Böyle bir insan, tüm anlamları kuşatıcı, doyurucu bir konuşma yapamaz. Bir başka insan da, bilgi ve kültür açısından büyük bir birikime sahip olabilir, keskin bir zekâsı ve duyarlı bir fıtratı olabilir. Fakat içindeki birikimi açık ve anlaşılır bir dille insanlara aktarmaktan, gözlemlediği güzellikleri ve göz alıcı manzaraları verdikleri mesajlarla birlikte, büyüleyici kelimelere yükleyip anlatmaktan âciz olabilir.

Bu üç olgudan yalnızca birincisi, insanın toplumsal zekâsıyla ortaya koyduğu şeyle ilgilidir. İkincisi ve üçüncüsü ise, insanın kavrama gücündeki bir tür letafet ve incelikle ilgilidir. Bilindiği gibi, bizim sahip bulunduğumuz kavrama gücünün kapasitesi sınırlıdır, ölçülüdür. Dışımızda meydana gelen olayları tüm ayrıntılarıyla ve dış âlemde yer alan olguları tüm bağlantılarıyla birlikte kuşatamayız. Dolayısıyla biz, hiçbir zaman hata işlemeye karşı güvencede değiliz. Bunun yanı sıra varoluşumuzun aşamalılığı, bilgilerimizin de aşamalı bir farklılığa sahip olmalarını, yani noksandan tamama doğru bir süreç içinde olmalarını gerektirir.

Bu yüzden bir konuşmacı ne kadar yetenekli olursa olsun ve bir şair ne kadar kurcalayıcı, bilinmezlikleri ortaya çıkarıcı olursa olsun, başlangıçta ortaya koyduğu eser, zekâsının ve kavrama kapasitesinin elverdiği ölçüde, son demlerinde ortaya koyduğu eserin düzeyine ulaşamaz. İnsan ürünü bir sözü ele alacak olursak, bu söz hiçbir şekilde yanılgıdan soyutlanmış olarak değerlendirilemez. Çünkü bu sözü söyleyen kişi, her şeyden önce, konuşmasına konu olan olgunun tüm parçaları ve koşullarına vâkıf olamaz. Bu bir. İkinci olarak da; bu söz, ne önceki sözlerinin, ne de sonraki sözlerinin haddi ve ölçüsünde olamaz. Hatta çok ince olmasından dolayı biz somut olarak fark etmezsek bile, konuş-

manın başı ile sonu eşit düzeyde olamaz. Çünkü dönüşüm ve tekâmül kuralı geneldir.

Dolayısıyla, hiçbir şaka ve çelişki içermeyen son söz niteliğini taşıyan ciddî bir söz gördüğümüz zaman (kuşatıcı bir bilgiden kaynaklanmayan söz de, şakanın ciddîsidir) hiç tartışmasız, bunun beşer sözü olmadığını anlarız. Yüce Allah bu gerçeği şöyle dile getirir: *"Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) Bir ayette de şöyle buyurur: *"Dönüşü olan göğe, yarılan yere andolsun ki o, (hak ile batılı, doğru ile yanlışı) ayıran son sözdür; o, şaka değildir."* (Târık, 11-14) Bu ayette değişken olan iki olguya, yani göğe ve yere yemin ediliyor. Hakkında yemin edilen şeyse, değişmeyen ve tevilinden ibaret olan sabit gerçeğe dayanan Kur'ân'dır. (İleride Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "tevil" kavramının ne anlama geldiğini açıklayacağız.)

Yüce Allah bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Hayır! O, yüce Kur'ân'dır. Levh-i Mahfuz'dadır."* (Bürûc, 21-22) Bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Apaçık kitaba andolsun ki biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça Kur'ân kıldık. O, katımızda bulunan ana kitaptadır. Şanı yücedir, hüküm ve hikmet doludur."* (Zuhruf, 2-4) Bir başka ayette ise şöyle buyuruyor: *"Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim. Bilseniz, bu büyük bir yemindir. O, elbette şerefli Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptadır. Temizlenenlerden başkası ona dokunamaz."* (Vâkıa, 75-79) Bu ve benzeri ayetler, Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği anlamlar itibariyle kalıcı ve değişmez gerçeklere dayandığı gibi, kendisinin de değişmez olduğunu ortaya koyuyor.

Yukarıdaki açıklamaları anladıktan sonra bilirsin ki, dilin ortaya çıkışının insana dayanıyor olması, dili ortaya koyan insanın gücünün üstünde sözel terkibin olmamasını gerektirmez. Aksi takdirde, kılıç yapan demircinin onu kullanan en cesur, tavla ve satrancı çıkaranın onları oynayan en usta oyuncu ve udu icat edenin de onu çalan en güzel utçu olması gerekirdi.

Bütün bunlardan açıkça anlaşılıyor ki, söz sanatının erişilmezliği (eksiksiz belâgat), realiteyle örtüşen bir tür bilgiye dayanır. Bu örtüşmede hem lafzın manayla örtüşmesi, hem de mananın zihinsel biçimin aktardığı dış olguyla örtüşmesi şarttır.

Lafız yönüne gelince; Şeyh Abdulkahir Cürcanî'nin Delâilü'l-İ'caz adlı eserinde belirttiği gibi, ortaya çıkışı itibariyle lafzın cüzleri arasındaki tertip, doğası itibariyle lafız ile ifade edilen mananın cüzleri arasındaki tertiple örtüşür olmalıdır.

Mana yönüne gelince; doğruluğu ve uygunluğu açısından dış gerçeğe dayanmalıdır ki, içerdiği gerçekler çarçabuk ortadan kalkmasın. Bu mertebe, bir önceki mertebenin dayanağıdır. Çünkü ciddiyeti olmayan nice beliğ şakalar vardır ki, ciddî sözler karşısında hiçbir değer ifade etmezler. Aynı şekilde cehalete dayalı nice belâgatli sözler vardır ki, asla hikmete karşı koyamazlar, karşı koyacak durumda olamazlar. Bu nedenle, lafız tatlılığına, üslûp güzelliğine, anlam belâgatine ve dış gerçekliğine bir arada sahip bulunan söz, en üst düzeydeki sözdür.

Bir söz, gerçeklik temeline dayanır, ifade ettiği anlam tam tamına hakikatle örtüşürse, başka gerçekleri yalanlamaz, başka gerçeklerce de yalanlamaz. Çünkü hakkın parçaları birbiriyle uyum içindedir, temelleri birbiriyle bağlantılıdır. Bir gerçek bir başka gerçeği geçersiz kılmaz, çürütmez. Bir doğru bir başka doğruyu yalanlamaz. Ama batıl, hem bir başka batılla ve hem de gerçekle çelişir. Yüce Allah'ın şu sözünün ifade ettiği derin anlama bakınız: *"Gerçekten sonra sapıklıktan başka ne var?"* (Yûnus, 32) Burada, gerçeğin tekliği, bölünmezliği ve parçalanmazlığı dile getiriliyor. Bir de şu ayetin içerdiği anlama bakınız: *"Başka yollara uymayın. Yoksa sizi bölüp parçalar..."* (En'âm, 153) Burada batılın dağınıklığı ve dağıtıcılığı, bölünmüşlüğü ve bölücülüğü dile getiriliyor.

Durum böyle olunca, gerçeğin cüzleri arasında ayrılık olmaz; tam tersine, her yönüyle bütünlük ve kaynaşmışlık olur. Gerçeğin cüzleri, birbirine götürür, birbiriyle sonuçlanır, birbirine tanıklık eder, birbirini anlatır.

Hiç kuşkusuz bu, Kur'ân'ın şaşırtıcı bir yönüdür. Kur'ân ayetlerinden her birinin ifade ettiği bir anlam, verdiği bir sonuç vardır. Bununla birlikte, bu ayetlerin her biri, uygun bir ayetle birlikte ele alınınca, bugüne kadar fark edilmeyen yepyeni bir gerçeği dile getirir. Sonra bir üçüncü ayet de bu gerçeği doğrular ve ona şahitlik eder. Bu, Kur'ân'ın özelliğidir, ayırıcı niteliğidir.

Bu kitabımızda yer verdiğimiz kimi açıklamalarda bu yöntemin bazı örneklerini göreceksiniz. Ne var ki, bu yolu izleyen olmamış, bu yöntem bir kenara bırakılmış durumdadır. Şayet tefsir bilginleri bu yön-

teme başvurmuş olsalardı, bu yolu izleselerdi, bugün Kur'ân'ın tatlı denizlerinden nice kaynaklarla, onda saklı bulunan mücevherlerden nice hazinelerle tanışmış olurduk.

Böylece Kur'ân'ın belâgat açısından mucize olamayacağı yönündeki eleştirinin her iki yönüyle de batıl ve yanlış olduğu ortaya çıkmış oldu. Çünkü belâgatin mucizeliği, sözel ifadeden dolayı değildir ki, "Sözü ortaya koyan insandır, şu hâlde nasıl olur da insan sözün en belâgatlisine ve en etkileyicisine güç yetiremez?!" denilsin; ya da, "Tasarlanabilecek sözel terkipler içinde sadece bir tanesi belâgatin doruğunda olur.

Şu hâlde, bir anlamı birden fazla sözel terkiple ifade etmek ve üstelik bu terkiplerin her birinin mucizelik düzeyinde, beşer gücünün üstünde olması mümkün müdür?!" söylensin. Çünkü; mucizelik, zihin ve dış âlemle ilgili tüm yönleri özünde barındıran anlamla ilgilidir.

Kur'ân'da Mucizenin Anlamı ve Gerçek Mahiyeti

Hiç kuşkusuz, Kur'ân-ı Kerim mucize olgusunun varlığını ve gerçekleşmişliğini onaylar. Kur'ân'ın onayladığı şekliyle mucize, olağanüstü bir olgudur ve doğada ve maddî varoluşun sınırları içinde doğaüstü bir tasarrufa işaret eder. Kur'ân'ın onayladığı mucize, aklın kesin hükümlerini geçersiz kılmaz. Dolayısıyla günümüzde bazı kimselerin, mucizenin varlığına delâlet eden ayetleri yorumlayarak, doğa üzerindeki bilimsel araştırmaların verileri ile bunlar arasında bir paralellik kurma amacına yönelik girişimleri boş ve anlamsızdır.

Kur'ân'ın mucize kavramı ile vurguladığı gerçek anlama gelince; aşağıdaki açıklamalarımız arasında buna yer vereceğiz.

1- Kur'ân, Genel Nedensellik Yasasını Onaylar

Kur'ân-ı Kerim, doğal fenomenler ve olayların sebepleri olduğunu ifade eder ve genel nedensellik yasasını doğrular. Nitekim aklın kesin hükmü de bu yasayı ispat eder, bilimsel araştırmalar ve tüm kanıtlamalar bu yasaya dayanır. Çünkü insan, öz yaratılışı gereği, hiç tereddüt etmeden her maddî gelişmenin arkasında meydana getirici bir illet, bir neden aramaktadır. Doğal bilimler ve öteki bilimsel araştırmalar da olayları ve olguları eldeki verilere göre ilgili illetlerine, sebeplerine dayandırırlar. İllet derken şunu kastediyoruz: Bizler, gözlemler ve deneyimlerimiz sonucu, doğada bir olgu veya birkaç olgu birden gerçekleştiği zaman,

onlarla birlikte başka şeyler de gerçekleştiğini biliyoruz. İşte biz, o olgu veya olgulara illet (neden), meydana getirdiği şeylere de malûl (sonuç) deriz. Sözgelimi, deneyimle kanıtlanmıştır ki, bir "yanma" olayı söz konusu olduğu zaman, ondan önce ateş, hareket ya da çarpışma ve sürtüşme gibi yanmayı gerektirici bir illet (neden) söz konusudur. Bu yüzden, genellik ve değişmezlik nedenselliğin, sebep-sonuç ilkesinin vazgeçilmez hükümlerindendir.

Bu anlamı doğrulayan ifadeler Kur'ân-ı Kerim'de çokça yer alır. Ölüm, hayat, rızk, gök veya yer menşeli diğer gelişmeleri Kur'ân-ı Kerim, belli sebeplere bağlamakta, aynı zamanda bunların tümünü de tevhit ilkesi uyarınca, sonuçta yüce Allah'a dayandırmaktadır.

Evet; Kur'ân-ı Kerim, şu anlamda genel nedensellik yasasının doğruluğunu vurgular: Herhangi bir sebep, kendisini gerekli kılan ve kendisine dayanak oluşturan etkileyici koşullarıyla birlikte gerçekleşirse ve arada bir engel yoksa, yüce Allah'ın izniyle bu sebepten etkilenen ve varlığı ona bağlı olan müsebbep de gerçekleşir. Müsebbep varsa, bu kaçınılmaz olarak sebebinin varlığını gösterir.

2- Kur'ân, Olağanüstü Olguları İspat Eder

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim, birtakım olaylardan haber verir ki, bunlar doğada yürürlükte olan sebep-sonuç ilişkisine dayalı sistemin ölçüleri içinde, gözle görülür düzenin normlarına göre gelişmezler. Sözünü ettiğimiz olağanüstü gelişmeler, Kur'ân-ı Kerim'in kimi peygamberlere (selâm üzerlerine olsun) izafe ettiği mucizelerdir. Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, Davud, Süleyman, Musa, İsa ve Muhammed peygamberlerin (salât ve selâm tümünün üzerine olsun) gösterdikleri mucizeler gibi. Çünkü bunlar, normal doğa yasalarının ölçülerine uymazlar.

Şunu kesin olarak bilmek gerekir ki, söz konusu olaylar ve gelişmeler alışılagelmişin dışında olsalar bile, doğa yasalarına göre gerçekleşmiyor olsalar bile, aklın kesin hükmünün inkâr etiği imkânsız gelişmeler değildirler. Sözgelimi, akıl şu tür iddiaları kesinlikle imkânsız görür: "İki çelişik önerme, birlikte doğru veya birlikte yanlış olabilirler." Veya "Bir şey kendisi olmayabilir." Ya da "Bir, ikinin yarısı değildir." gibi. Bu gibi imkânsız olan şeyleri akıl kesin hükmüyle reddeder. Bu nedenle en eski dönemlerden beri, bütün milletlere mensup insanların akılları, yukarıda sözünü ettiğimiz şeylerin imkânsız olduklarını onaylamışlar-

dır. Eğer mucize de bizzat imkânsız olsaydı, hiçbir akıl onu kabul etmez ve bu hususta kanıt istemez ve herhangi bir kimse bir başkasına onu izafe etmezdi.

Ayrıca bu gelişmeler, yani mucizeler, temelden doğal sistem tarafından kabul edilemez nitelikte gelişmeler değildirler. Tersine, madde yasası her zaman bu tür bir hareket hâlindedir. Diriyi ölüye, ölüyü diriye dönüştürür, bir şekli diğer bir şeklin yerine koyar, bir olayı diğer olayla, rahatı sıkıntıyla, sıkıntıyı rahatla değiştirir. Normal gelişmelerle mucizevî gelişmeler arasındaki tek fark şudur: Gözlemleyebildiğimiz maddî sebepler, sonuçlarla olan özel bağlantılarından dolayı, zamana ve mekâna ilişkin özel koşulların gerçekleşmesiyle aşamalı olarak etkilerini yaparlar. Sözgelimi; bir asâ, hareket eden bir yılana ve canlı bir insana dönüşebilir. Fakat böyle bir dönüşüm, normal koşullarda, özel sebeplerin, zaman ve mekâna bağlı özel koşulların ortaya çıkması ile mümkündür. Bu koşullarda, madde bir durumdan diğer bir duruma geçiş yapar, önceki biçimi yerine diğer bir biçime bürünür, nihayet gözlem ve deneyimle tespit edilen evrelerden geçerek öngörülen son şeklini alır. Böyle bir dönüşüm, rastgele koşullarda veya nedensiz olarak ya da bir dileyenin dilemesiyle olmaz. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in sözünü ettiği mucizeler ve olağanüstü gelişmelerde görünürde böyle bir durum söz konusudur.

Her şeyi duyu organları ve basit deneyimlerle algılamaya alışık olan normal halk, bu tür olağanüstü gelişmeleri kabullenmekte bir hayli zorlandığı gibi doğa bilimleri de konuya iyimser yaklaşmamaktadır. Çünkü doğa bilimleri, ancak doğal sebep-sonuç sisteminin gözlemlenebilen yüzeyine ulaşabilmektedir. Bugünkü bilimsel deneyimlerin ve maddî gelişmelerin nedenlerini açıklamaya yönelik varsayımların uğraşı alanı olan yüzeyi kastediyorum.

Ancak bilim, olağanüstü olayların varlığını inkâr edemez, bunları perdeleyemez. Çünkü nice olağanüstü gelişmeler vardır ki, mücahede ve riyazet ehli tarafından ortaya koyuluyor ve herkes bunları gözleriyle görüyor, yayınlarda dile getiriliyor, gazeteler ve kitaplarda kaydediliyor. Öyle ki, hiçbir akıl sahibi bunları inkâr edemez ve kuşku duyamaz.

Bu yüzden psikoloji alanında araştırma yapan bazı çağdaş bilim adamları, bu tür olağanüstülükleri görünmez elektrik ve manyetik akım dalgaları ile sebeplendirmeye çalışıyorlar. Onların varsayımlarına göre, ağır bedensel riyazet, insanı görünmez güçlü ve rumuzlu akımlara ege-

men kılar. Bu sayede gerilim ve açılım yoluyla maddî olarak şaşırtıcı ve olağanüstü niteliğine sahip hareketler, hareketlendirmeler ve tasarruflar ortaya çıkar.

Bu varsayım doğru olur ve hiçbir probleme karşılaşmazsa, bütün değişik gelişmeleri tek bir nedene dayandıran yeni ve geniş bir varsayım ortaya çıkacaktır. Eskiden olayların tümünü veya bir kısmını yorumlamaya yönelik "hareket ve kuvvet" varsayımı gibi bir varsayım.

Söylenenler bundan ibaret. Bu konuda da biraz haklı sayılırlar. Çünkü sürekli korunan doğal bir bağlantının varsayılmasıyla, doğal bir malûlün doğal bir illetin olmaması düşünülemez. Başka bir ifadeyle; biz, doğal illet derken, bazı doğal varlıkların bir araya gelmesini ve aralarında özel bağlantıların olmasını kastediyoruz. Aralarında özel bir ilgi bulunan bu varlıklardan yeni ve doğal bir varlık meydana gelir. Bu ikinci varlık, illetinden sonra ve onunla bağlantılı olarak meydana gelmiştir. Eğer ondan önceki sistemde bir aksaklık olsaydı, böyle bir şey meydana gelmeyecek ve varlığı gerçekleşmeyecekti.

Kur'ân-ı Kerim, her ne kadar olağan veya (bize göre) olağanüstü tüm maddî gelişmelerin temelinde yatan bu son doğal illeti, amacının dışına çıktığı için, adıyla ve etkisinin mahiyetiyle tanımlamasa da, ancak her maddî olayın temelinde, Allah'ın izniyle bir sebebin bulunduğunu dile getirir. Başka bir ifadeyle; her maddî olayın, varlığı itibariyle yüce Allah'a dayandığını belirtir. Her şey, doğal sistem içinde gerçekleşen varoluşu itibariyle yüce Allah'a dayanır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor:

"Kim Allah'tan çekinirse, Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve ona ummadığı yerden rızk verir. Kim Allah'a güvenirse, O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur." (Talâk, 2-3) Ayetin baş tarafı genellik ifade eder ve bir kayıtlandırma söz konusu değildir. Buna göre, bizim algıladığımız normal sebepler aksini gösterse, olmayacağının işaretini verse bile, yüce Allah, kendisinden çekinen ve kendisine güvenen kimseye yeter, istenen durum kaçınılmaz olarak gerçekleşir.

Yüce Allah'ın şu sözünün ifade ettiği genellik de bu amaca yöneliktir: *"Kullarım, beni sana sorarlarsa, hiç şüphesiz ben yakınım; bana dua ettiği zaman dua edenin duasına karşılık veririm."* (Bakara, 186) Şu ayetler de buna örnek oluştururlar: *"Bana dua edin, duanızı kabul edeyim."* (Mü'min, 60) *"Allah, kuluna kâfi değil mi?"* (Zümer, 36) Yukarıdaki

ayetteki (Talâk, 2-3), *"Allah emrini yerine getirendir."* cümlesi, baş taraftaki ifadedeki genelliğin sebebini açıklayıcı niteliktedir.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamı pekiştirir niteliktedir: *"Allah, emrini yerine getirendir, ama insanların çoğu bilmezler."* (Yûsuf, 21) Bu cümlenin ifade ettiği anlam geneldir ve hiçbir şekilde sınırlandırılmaz. Buna göre, yüce Allah'ın irade ve meşiyetinin taalluk ettiği her olaya bir yolu vardır; alışılagelmiş normal yollar kapalı olsa dahi.

Burada iki ihtimal ortaya çıkar: Birincisi; yüce Allah, söz konusu gelişmeye maddî bir sebep ve doğal bir illet olmaksızın sırf iradesiyle müdahale edip yönlendirir. İkincisi; ortada doğal bir sebep vardır ve bu sebep bizim bilgimize kapalıdır; yüce Allah bu sebebi kuşatmış ve onun aracılığıyla iradesini gerçekleştiriyor.

Ancak söz konusu ayetin ikinci cümlesi, yani *"Allah, her şey için bir ölçü kılmıştır."* ifadesi, bu iki ihtimalden ikincisine delâlet etmektedir. Çünkü burada, sonuçların normal sebeplerin gerektirdiğinden veya gerektirmediğinden daha kapsamlı oldukları dile getiriliyor. Her şeyin, Allah tarafından belirlenmiş bir ölçüsü, başka varlıklarla bağlantıları ve diğer olgularla varoluşsal ilintileri vardır. Normal sebeplerle ilişkisi kopuk olup aralarında bir bağlantı olmasa bile. Yüce Allah, bu bağlantılar aracılığıyla iradesini yürürlüğe koyabilir. Çünkü bu ilişkiler ve bağlantılar eşyanın mülkiyetinde değildirler ki, bir durumda emre uysunlar ve bir başka durumda da başkaldırsınlar. Tersine; bunlar, yüce Allah'ın emriyle var olmuşlar, O'na itaat ederler ve O'nun iradesine bağlıdırlar.

Bu ayet gösteriyor ki yüce Allah, varlıklar arasında bağlantılar ve ilişkiler koymuştur ve dilediği zaman bunlardan birini ele alabilir. Ama bu, varlıklar arasındaki nedensellik ilişkisinin iptali anlamına gelmez. Tersine; nedenselliğin Allah'ın kontrolünde olduğunu ve onu dilediği şekilde harekete geçirdiğini ortaya koyar. Şu hâlde, varlıklar âleminde gerçek bir nedensellik ve bağlantı vardır. Her varlık, kendinden önceki varlıklarla bağlantılı olup aralarında belli bir düzen söz konusudur. Ancak bu ilişki, bizim normalde gözlemlediğimiz varlıklar arası ilişki türüne benzemez. (Bu yüzden, mevcut bilimsel varsayımların varlıklar âlemindeki gelişmeleri izah etmede, sebeplendirmede yetersiz kaldıklarını görüyoruz.) Tersine, bu ilişki türü, yüce Allah'ın bilgisine ve düzenlemesine göre gelişme gösterir.

İşte kadere ilişkin ayet-i kerimeler de bu gerçeği dile getirmektedirler: *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın, ama biz onu bilinen bir miktar ile indiririz."* (Hicr, 21) *"Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık."* (Kamer, 49) *"Her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiş, ölçüsünü tayin etmiştir."* (Furkan, 2) *"O ki, her şeyi yarattı, düzene koydu. O ki, belirleyip hedefini gösterdi."* (A'lâ, 2-3) *"Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın."* (Hadîd, 22) *"Hiçbir musibet başa gelmez ki, Allah'ın izniyle olmasın. Kim Allah'a inanırsa, onun kalbini hidayet eder. Allah, her şeyi bilendir."* (Teğâbun, 11) Birinci ayetle birlikte diğer ayetler, şeylerin belirsizlik alanından, Allah'ın takdiri sonucu belirlilik ve belirginlik aşamasına indiklerini gösteriyor. Yüce Allah, onları belli bir ölçüyle sınırlandırıyor. Bir şeyin diğer varlıklarla olan tüm bağları belirlenmeyince, sınırlanmayınca, o şeyin sınırlı ve ölçülü oluşu bir anlam ifade etmez. Maddî bir varlık, diğer tüm maddî varlıklarla ilişki ve bağlantı hâlindedir. Varlıklar bütünü, şeylerin varlığını belirleyen, sınırlandıran ve ölçen bir kalıp gibidir. Çünkü bütün maddî varlıklar, varlıklar bütünüyle ölçülürler, onlarla bağlantılıdırlar. Her maddî varlık, kendinden önceki ve kendisiyle birlikte olan tüm varlıklarla bağlantılıdır ve kendisi gibi bir varlığın malûlüdür, sonucudur.

Yaptığımız bu açıklamaları şu ayet-i kerimelerle pekiştirmek mümkündür: *"İşte Rabbiniz Allah budur, her* şeyin *yaratıcısıdır."* (Mü'min, 62) *"Hiçbir canlı yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Gerçekten Rabbim, doğru bir yol üzerindedir."* (Hûd, 56) Bu iki ayet, daha önce Kur'ân-ı Kerim'in genel nedensellik yasasını onayladığına ilişkin olarak sunulan ayetlerle birlikte ele alındıkları zaman, istenen sonuca yaklaştırırlar.

Şöyle ki: İlk ayet, yaratılışı her şeye genelleştiriyor. Hiçbir şey yoktur ki, yüce Allah tarafından yaratılmış olmasın. İkinci ayet ise, yaratılış ve varoluşun bir ahenk içinde ve bir düzen doğrultusunda gerçekleştiğini, değişikliğin, karışıklığın, çarpıklığın söz konusu olmadığını ifade ediyor.

Bildiğiniz gibi, Kur'ân-ı Kerim, maddî varlıklar arasında genel nedensellik yasasını doğruluyor. Böylece anlaşılıyor ki, maddî varlıklara egemen olan yasalar sistemi, ister normal şekliyle, ister olağanüstü şekliyle yürürlükte olsun, kesinlikle doğru yol üzerindedir. Bu yolda bir değişiklik olmaz. Sistem, bir ahenk içinde devam eder. Burada her olay, kendisinden önceki zorlayıcı bir illetin malûlüdür.

Yine buradan hareketle anlıyoruz ki, kimi durumlarda, sonuçlarından ayrılan sebepler, o sonuçların gerçek sebepleri değildirler. Tersine; burada gerçek sebepler vardır, bunlar sürekli yürürlüktedirler, hükümleri ve özellikleri değişikliğe uğramaz. Nitekim hayatın kökeni ile ilgili bilimsel deneyimler ve az önce değindiğimiz olağanüstü gelişmeler, bunu destekler niteliktedirler.

3- Kur'ân, Maddî Nedene Dayanan Şeyleri Aynı Zamanda Allah'a Dayandırır

Kur'ân-ı Kerim, eşya arasında nedensellik kuralının varlığını, bazı şeylerin diğer bazı şeylere sebeplik oluşturduğunu onayladığı gibi, bütün her şeyi sonunda Allah'a dayandırır. Buradan çıkan sonuç şudur: Varoluşsal sebepler, etkileme açısından kelimenin tam anlamıyla bağımsız değildirler. Tüm anlamıyla gerçek etkinlik, tartışılmaz otoriteye sahip yüce Allah'a özgüdür. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nundur."* (A'râf, 54) *"Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır."* (Bakara, 284) *"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur."* (Hadîd, 5) *"De ki: Hepsi Allah katındandır."* (Nisâ, 78)

Bunun gibi daha birçok ayet vardır ki, bunlar her şeyin salt Allah'ın mülkü olduğunu, bu hususta kimsenin O'na ortak olmadığını, bunlar üzerinde dilediği gibi tasarruf ettiğini ifade ederler. O'nun dışında hiç kimsenin tasarruf yetkisi yoktur. Ancak O, dilediği kimseye izin verir ve bazı hususlarda ona tasarruf yetkisi tanır; ama hiç kimse bu tasarrufunda bağımsız değildir. Çünkü izin alan kişinin tasarruf yetkisi, sadece izin verilen alanlarla sınırlı kalır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Allah'ım, ey mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın."* (Âl-i İmrân, 26) *"O ki, her şeye yaratılışını verdi, sonra onu doğru yola iletti"* (Tâhâ, 50) Bu anlamda başka ayetler de vardır. Yine şöyle buyuruyor: *"Göklerde ve yerde olanların hepsi Onundur. O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefaat edebilir?"* (Bakara, 255) *"Sonra arşa istiva etti; işi tedbir eder. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaat edemez."* (Yûnus, 3)

Buna göre, sebeplerin, sebepliğe sahip olmaları yüce Allah'ın kendilerine bu yetkiyi vermiş olmasına bağlıdır. Hiçbir sebep, sebepliğinde bağımsız değildir. İşte yüce Allah, bu anlamı şefaat ve izinle ifade ediyor. Bilindiği gibi izin olgusu, ancak tasarrufa engel oluşturan bir şeyin var-

lığı durumunda söz konusu olabilir. Engel olgusu da, engelleneni etkisiz bırakan, tasarrufta bulunmasını önleyen bir unsurun varlığı durumunda geçerlidir. Böylece anlaşılıyor ki, her sebepte sonucu gerektiren bir etkinlik özelliği vardır ki, herhangi bir engel olmadığı takdirde bu etkinlik kendini gösterir. Bununla birlikte işler bütünüyle yüce Allah'ın elindedir.

4- Kur'ân, Mucizelerde Peygamberlere Etkin Rol İspat Eder

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hiçbir elçi, Allah'ın izni olmadan bir mucize getiremez. Allah'ın emri geldiği zaman hak yerine getirilir ve işte o zaman Allah'ın ayetlerini boşa çıkarmaya uğraşanlar, hüsrana uğrarlar."* (Mü'min, 78) Burada, herhangi bir peygamberin herhangi bir mucize göstermesi, yüce Allah'ın iznine bağlanıyor, peygamberlerin gösterdikleri mucizeler üzerinde peygamberlerin içinde olan bir etkenin rol oynadığı, ancak bu etkenin devreye girebilmesi için, daha önce de söylediğimiz gibi, Allah'ın izninin şart olduğu belirtiliyor.

Bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar, küfre gittiler; insanlara büyü öğretiyorlardı ve yine onlar Babil'de Harut ve Marut adlı meleklere indirilene uydular. Oysa o ikisi (Harut ve Marut), 'Biz bir fitneyiz; sakın küfre gitme!' demedikçe, kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Onlar, o ikisinden, erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Ancak, Allah'ın izni olmadan o büyü ile hiç kimseye zarar veremezler."* (Bakara, 102)

Ayet-i kerime genel olarak sihrin gerçekliğini dile getirmekle birlikte, tıpkı mucizede olduğu gibi sihirde de, sihir yapan kimsede var olan bir gücün etkili olduğunu, ancak ilâhî izin olmadan bu gücün hiçbir işe yaramayacağını ortaya koyuyor.

Kısacası, ister mucize, ister sihir ve isterse evliyanın kerameti veya riyazetler ve meşakkatli mücahedelerle sağlanan özellikler gibi tüm olağanüstü olgular, ayet-i kerimelerde vurgulandığı gibi insanın içinde var olan birtakım etkenlere ve irade gücüne dayanır. Bunun yanı sıra ayet-i kerimelerde, peygamberlerin içinde var olan bu etkenin, her durumda tüm sebeplere egemen olduğu dile getirilmektedir: *"Gönderilen peygamber kullarımıza şu sözümüz geçmişti: Mutlaka kendilerine yardım edilecektir ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur."*

(Saffât, 171-173) *"Allah, 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz' diye yazmıştır."* (Mücâdele, 21) *"Elbette biz, elçilerimize ve inananlara hem dünya hayatında, hem de şahitlerin duracakları günde yardım edeceğiz."* (Mü'min, 51) Bu ayetler, hiçbir kayıtla mukayyet olmayan genel nitelikli anlamlar içermektedirler.

Buradan hareketle diyebiliriz ki, var olan ve üstünlüğü tartışılmaz şekilde belirgin olan bu iç etken, doğaötesi ve madde üstü bir olgudur. Çünkü maddî olgular ölçülü, oranlı ve sınırlıdırlar. Sürtüşme ve çarpışma durumunda kendilerinden daha güçlü olan bir olgu karşısında yenik düşerler. Soyut olgular da, öyle olmakla birlikte, bir şekilde maddeyle ilintili olmadıkça, aralarında sürtüşme ve engelleşme söz konusu olmaz. Allah'ın izniyle her zaman üstün olan bu soyut iç etken, maddî bir engelle karşılaştığı zaman, Allah ona öyle bir güç verir ki, hiçbir maddî engel onun karşısında tutunamaz.

5- Kur'ân, Mucizeleri Peygamberlerdeki Ruhanî Güce Dayandırdığı Gibi Allah'ın Emrine De Dayandırır

Bir önceki bölümde yer alan ayetin şu son cümlesi, yani *"Allah'ın emri geldiği zaman hak yerine getirilir..."* ifadesi gösteriyor ki, peygamberlerdeki o iç etkenin etkinliği, Allah'ın iznine bağlı olduğu gibi, o izinle birlikte yüce Allah'tan gelen bir emre de bağlıdır. Demek ki, diğer bütün sebeplerde olduğu gibi peygamberlerdeki mucizeleri meydana getirici iç etkenler de, ancak Allah'ın emrine denk düştüğü veya onunla özdeşleştiği takdirde etkili olabilir.

Emrin ne demek olduğu şu ayet-i kerimede açıklanmıştır: *"O'nun işi (emri), bir şeyi istedi mi ona, sadece 'Ol' demektir, hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) Yüce Allah'ın işleri, var etmeye ilişkin sözle ve "Ol" kelimesiyle tahakkuk bulur. *"Bu bir öğüttür; dileyen Rabbine varan bir yol tutar. Ancak, Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz."* (İnsân, 29-30) *"O, bütün âlemlere öğüttür; aranızdan doğru hareket etmek dileyenler için. Ancak, âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz."* (Tekvîr, 27-29)

Bu ayetler gösteriyor ki, insanın dilemesine ve tercihine bağlı olan bir iş, yüce Allah dilemedikçe gerçekleşmez. Allah, insanın o işi istemesini ister, o işi irade etmesini irade eder, sonra o iş gerçekleşir. Bu ayet-i kerimeler, şunu anlatmak istiyor: İnsanın işleri kendi eliyle

ve kendi iradesiyle gerçekleşmesine rağmen, iradesi ve istemesi kendi elinde değildir. Bu, bütünüyle yüce Allah'ın iradesine bağlı bir şeydir. Yoksa bu ayetler, insanın her dilediğini Allah da dilemiştir, demiyor. Böyle düşünmek, fahiş bir hata olur ve insanın bir fiile yönelik iradesinin gerçekleşmemesi durumunda, Allah'ın iradesinin gerçekleşmemesini gerektirir. Oysa yüce Allah böyle bir nitelendirmeden münezzehtir, uzaktır. Ayrıca, böyle bir düşünce birçok ayetin açık anlamına da ters düşmektedir. Şu ayetler gibi: *"Dileseydik, herkese hidayetini verirdik."* (Secde, 13) *"Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı."* (Yûnus, 99) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Buna göre, irademiz ve dileğimiz bizde gerçekleştiğinde, bu, Allah'ın bunu irade etmesi ve dilemesiyle gerçekleşmiş olur. Aynı şekilde, fiillerimiz de, bizim irademiz ve dileğimiz aracılığıyla Allah'ın iradesi sonucu gerçekleşir. Bu ikisi, yani irade ve fiil de, birlikte yüce Allah'ın emrine ve "Ol" kelimesine bağlıdır.

Dolayısıyla olgular, ister olağan, ister olağanüstü olsunlar, olağanüstü olgular da ister mucize ve keramet gibi hayır ve mutluluk yönünde olsunlar, ister sihir ve kehanet gibi kötülük yönünde olsunlar, gerçekleşme noktasında doğal sebeplere dayanırlar. Bununla beraber yüce Allah'ın iradesine bağlıdırlar, Allah'ın emri olmadıkça gerçekleşemezler. Bunu için de sebep, ya Allah'ın emriyle aynı doğrultuda olmalı ya da onunla birleşmiş olmalıdır.

Gerçi bütün şeyler, varlıklarının ilâhî emre dayalı olması açısından eşittirler -öyle ki, Allah'ın o şeylerin varoluşuna ilişkin izni ve emri gerçekleşirse, o şeyler de sebepleri aracılığıyla gerçekleşirler, izni ve emri gerçekleşmezse de, sebeplerin sebepliği tamamlanmadığı için, gerçekleşmezler- ancak bu şeylerin bir kısmı -peygamberlerin gösterdikleri mucizeler ve kulun dua aracılığıyla Rabbine yönelttiği dilekler gibi- hiçbir şekilde Allah'ın gerektirici iradesinden ve kesin emrinden ayrı düşünülemezler.

Şu ayet-i kerimeler bunu açık biçimde ortaya koyuyorlar: *"Allah, 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz' diye yazmıştır."* (Mücâdele, 21) *"Bana dua edince dua edenin duasına karşılık veririm."* (Bakara, 186)

Önceki bölümde yer verdiğimiz birçok ayetle birlikte bu ayetler, üzerinde durduğumuz gerçeği bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadırlar.

6- Kur'ân, Mucizeleri Alt Edilmez Bir Sebebe Dayandırır

Bundan önceki bölümlerden anlaşıldığı kadarıyla mucizenin, tıpkı öteki olağanüstü olgular gibi, doğal bir sebebe ihtiyaç duymak bakımından olağan olgulardan farklı bir yanı yoktur ve her ikisinde de gözlemlenmeyen birtakım gerçek sebepler söz konusudur. Aralarındaki tek fark şudur: Olağan gelişmeler görünürde birtakım zahirî sebeplere dayanırlar, ancak bu zahirî sebeplerin ardında genelde veya çoğunlukla birtakım gerçek sebepler vardır ki, yüce Allah'ın iradesi ve emri de bunlara eşlik eder. Ancak sihir ve kehanet gibi kötülük yönündeki veya duaların kabul olunması ve benzeri gibi iyilik yönündeki olağanüstü olaylar, Allah'ın izni ve iradesiyle, alışılagelmiş sebepler türünden olmayan gerçek doğal sebeplere dayanırlar.

Mucize de aynen bunlar gibi, Allah'ın izni ve emriyle gerçek bir doğal sebebe dayanır. Yalnız, mucizede bunlardan ayrı olarak peygamberliğin, elçiliğin ve Allah'a yönelik davetin doğruluğunu ispat için; "Bu iş insan gücünü aşan ilâhî bir iştir; inanmıyorsanız, siz de böyle bir iş yapın da görelim." diye bir iddia, bir meydan okuma söz konusudur. Ayrıca, diğerlerinin aksine son iki kısmın (duaların kabul olunması sonucu meydana gelen olağanüstü gelişmeler ile mucize) sebepleri kesinlikle alt edilemezler.

Denebilir ki: Buna bakılırsa, şayet mucizenin doğal sebebine ulaşılabilirse, peygamber olmayanların da mucize göstermeleri mümkün olur ve mucize ile diğer doğal gelişmeler arasında bir fark kalmaz, mucizenin izafî bir kavram olduğunu kabullenmemiz gerekir. Şu hâlde bazı insanlara göre mucize olan bir olgu, onun gerçek doğal sebebini bilen diğer insanlara göre mucize olmayabilir. Bir çağda mucize sayılan bir şey, bilim çağı olan diğer bir çağda mucize sayılmayabilir. Onun için şayet bilimsel gelişmeler, en üst düzeyde gerçek doğal sebepleri ortaya çıkarırsa, mucize diye bir şey kalmaz ve onunla herhangi bir iddia ispatlanamaz. Bu varsayımların doğru olduğu takdirde şu sonuç ortaya çıkar: Mucize özü itibariyle kanıt değil, sebebini bilmeyen cahil kimseler tarafından kanıt olarak algılanmaktadır.

Buna verilecek cevap şudur: Kesinlikle hayır. Mucizenin mucizeliği, bilinmeyen bir doğal sebebe dayanıyor olmasından kaynaklanmıyor ki, bilinmezlik ortadan kalkınca mucizelik de ortadan kalksın, kanıtlığı geçersiz olsun. Sırf olağandışı bir sebebe dayandığından dolayı

da bu niteliği kazanmış değildir. Mucizeyi mucize yapan; olağan dışı, aynı zamanda asla alt edilemeyen, daima üst olan bir sebebe, bir nedene dayanıyor olmasıdır. Duanın kabulü sonucu hastanın şifa bulmasının keramet sayılması da sebebinin alt edilemez olmasından dolayıdır. Yoksa böyle bir olay, başka türlü de gerçekleşebilir. İlâçla tedavi gibi. Fakat bu durumda olay olağanlık niteliğini kazanır ve dayandığı sebep daha güçlü bir sebep tarafından alt edilebilir.

7- Kur'ân, Mucizeyi Peygamberliğin Doğruluğuna Dair Avamca Bir Delil Değil, Kesin Bir Kanıt Sayar

Bu noktada şöyle bir soru akla geliyor: Akıl, peygamberin Allah'a kulluk sunmaya ilişkin çağrısının doğruluğu ile peygamberin olağanüstü bir olgu meydana getirmesi arasında zorunlu bir bağlantı öngörmediği hâlde, mucize ile peygamberlik iddiasının doğruluğu arasında ne gibi bir bağlantı olabilir? Kur'ân-ı Kerim'in anlattığı, Hud, Salih, Musa, İsa ve Muhammed (s.a.a) gibi peygamberlerin kıssalarından da, bu ikisi arasında böyle bir bağlantının olmadığı anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın anlattığına göre, bu peygamberler davalarını yayarlarken, davalarının gerçekliğini ortaya koyan bir mucize göstermeleri önerisi ile karşılaşmışlar. Onlar da öneriyi olumlu karşılayıp birtakım mucizeler göstermişlerdir.

Bazı durumlarda da halkları böyle bir istekte bulunmadan, onlar davet sürecinin başlangıcında mucize göstermişlerdir. Nitekim yüce Allah, Musa ve Harun (selâm üzerlerine olsun) hakkında şöyle buyuruyor: *"Sen ve kardeşin, ayetlerimi götürün ve beni anmakta gevşeklik etmeyin."* (Tâhâ, 42) İsa (a.s) ile ilgili olarak da şöyle buyuruyor: *"Onu İsrailoğullarına elçi kılacak (ve o, onlara şöyle diyecek): 'Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben siz çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izniyle kuş oluverir. Ve Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı ve alaca hastalığına tutulanı iyileştirir ve ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz, eğer inanmışsanız, bunda sizin için kesin bir ayet vardır."* (Âl-i İmrân, 49) Kur'ân-ı Kerim'in bir mucize olarak Peygamber Efendimize (s.a.a) indirilmiş olması da öyle.

Kısacası; aklıselim, peygamberlerin anlattıkları tevhit ve kıyamet bilgilerinin hakkaniyeti ile onların bazı olağanüstü mucizeler göstermeleri arasında zorunlu bir bağlantı görmez.

Bunun yanı sıra peygamberlerin getirdikleri bilgiler ve öğretiler açık ve sağlam kanıtlara dayanırlar. Ki bu kanıtların varlığıyla, bilgi ve basiret sahibi kimselerin ayrıca mucize aramalarına gerek kalmaz. Bu yüzden, mucizeler genel halk kitlelerinin ikna edilmeleri amacına yöneliktir, diyebiliriz. Çünkü onların aklî kapasiteleri aklî gerçekleri kavrama hususunda yetersiz kalır. Ama bilgide belli bir düzeyin üstünde bulunan seçkin kimseler, aklî gerçeklere inanmak için mucize gösterilmesine gerek duymazlar.

Yukarıdaki soruya şöyle bir cevap vermek mümkündür: Peygamberler (selâm üzerlerine olsun) Allah'ın birliği ve ölümden sonra diriliş gibi aklın algılayabildiği varoluşun başlangıcı ve sonucuna ilişkin bilgileri kanıtlamak için mucize göstermiş değildirler. Tam tersine, sözünü ettiğimiz meselelerde aklî kanıtlar sunmakla ve karşılıklı diyalogla yetinmişler. Örneğin; yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Peygamberleri, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?!' dediler." (İbrâhîm, 10) Bu ifade, Allah'ın birliğine kanıt gösterme amacına yöneliktir. *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, kâfirlerin zannıdır. Bu yüzden, o kâfirlere ateşten helâk vardır. Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa muttakileri, yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?"* (Sâd, 27-28) Bu ayet de ölümden sonra dirilişin gerçekleşeceğini kanıtlama amacına yöneliktir.

Dolayısıyla, peygamberlerden bu tür bilgileri kanıtlamak için değil, sadece peygamberlik iddialarında doğru olduklarının ortaya çıkması için mucize istenmiş, onlar da bu amaca yönelik olarak mucize göstermişlerdir. Çünkü peygamberler (selâm üzerlerine olsun) Allah'tan vahiy aldıklarını, yüce Allah'la konuştuklarını ve kendilerine melek geldiğini iddia ediyorlardı. Bu ise, insanların genelinin tanıdığı, kendilerinde buldukları zahirî ve batınî idrakler türünden olmayan olağanüstü bir idraktir.

Böyle bir idrak, ancak doğaötesi tarafından peygamberlerin nefislerine yönelik bir tasarrufla gerçekleşebilir. Oysa peygamberler de herkes gibi birer insandırlar. Bu yüzden de bu iddialarında insanların şiddetli inkârı ve amansız direnişiyle karşılaşmışlardır. Bu inkârları ve direnişleri iki şekilde kendini göstermiştir:

Kimi durumlarda, peygamberlik iddiasını delil ileri sürerek çürütmek istemişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dediler ki:*

Siz, ancak bizim gibi birer insanız. Bizi, babalarımızın taptığından çevirmek istiyorsunuz." (İbrâhîm, 10) Burada, peygamberlerin insan oluşlarını ileri sürerek peygamberlik iddialarını yalanlama amacındadırlar. Çünkü insanlar, aralarındaki yaratılış benzerliğine rağmen kendilerinde böyle bir olağanüstülük görmüyorlardı. Eğer gerçekten böyle bir şey varsa, o zaman herkes böyle olmalı, olabilmelidir. Bu yüzden peygamberler de, yüce Allah'ın bize bildirdiği şekliyle kendilerini şu şekilde savunmuşlardır: *"Peygamberleri onlara dediler ki: "Biz de ancak sizin gibi birer insanız; fakat Allah, kullarından dilediğine nimetini lütfeder."* (İbrâhîm, 11)

Görüldüğü gibi, peygamberler cevap verirlerken aradaki benzerliği kabul ediyorlar ama peygamberlik misyonunun Allah'ın özel lütuflarından biri olduğunu da vurguluyorlar. Bazı özel lütuflara özgü kılınmak ise genel benzerliğe ters düşmez. Çünkü her insanın özgü kılındığı birtakım özel lütuflar vardır. Yüce Allah, onlardan dilediği birine lütufta bulunmak isteseydi, yapardı ve buna kimse de engel olamazdı. Dolayısıyla peygamberlik herkes için mümkün bir şey olmakla birlikte, bazı kişilere özgü kılınmış bir misyondur.

Buna benzer bir delil ileri sürmelerine de, Peygamber Efendimizle (s.a.a) ilgili olarak söyledikleri şu sözlerinde rastlamaktayız: *"O zikir (Kur'ân) aramızdan ona mı indirildi?!"* (Sâd, 8) *"Bu Kur'ân, iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?!"* (Zuhruf, 31)

Aynı tarzda bir delil göstermelerini de, yüce Allah'ın onlardan aktardığı şu sözlerde görmekteyiz: *"Dediler ki: Bu peygambere ne oluyor ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?! Ona kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil miydi?! Yahut kendisine gökten bir hazine atılmalı, yahut kendisinin bir bahçesi olmalı da ondan yemeli değil mi?!"* (Furkan, 8) Burada ileri sürdükleri kanıtlarının özü şudur: Peygamberlik iddiasında bulunan kimse, bize benzememelidir. Çünkü onun sahip bulunduğu Allah'la konuşmak, doğaüstü bir kanaldan vahiy almak gibi nitelikler bizde yoktur. O hâlde, niçin yemek yiyor, ne diye geçimini sağlamak için çarşılarda dolaşıyor?! Eğer bu iddiasında doğru olsaydı, uyarıcılık görevini yerine getirmede ona yardımcı olacak bir melek de onunla birlikte görevlendirilmeliydi. Ona gökten bir hazine indirilmeliydi ki, geçimini sağlamak için çarşılarda dolaşmak zorunda kalmasın. Ya da özel bir bahçesi olmalıydı, o bahçenin meyvelerini yemeliydi, bizim yediklerimizden değil.

Yüce Allah onlara şöyle cevap veriyor: *"Bak, senin için nasıl misaller verdiler de saptılar. Artık bir daha yolu bulamazlar."* (Furkan, 9) *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşılarda gezerlerdi. Biz sizi birbiriniz için bir sınama aracı yaptık, 'Sabrediyor musunuz?' diye. Rabbin her şeyi görür."* (Furkan, 20) Yüce Allah, müşriklerin peygamberle birlikte bir meleğin de uyarı görevine katılması şeklindeki önerilerini bir diğer ayette şöyle cevaplandırıyor: *"Eğer onu melek yapsaydık, yine bir adam yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük."* (En'âm, 9)

Aynı yönde benzer bir delil göstermelerini de şu ayette görmekteyiz: *"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bize melekler indirilmeli yahut Rabbimizi görmeli değil miydik?' dediler. Andolsun ki, onlar kendi işlerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar."* (Furkan, 21) Onlar, peygamberlere benzer niteliklere sahip olmalarından dolayı, melek indirilişi veya yüce Rabbi görmek gibi önerilerde bulunmakla, peygamberlik iddiasını ve vahiy olgusunu geçersiz kıldıklarını sanıyorlardı. Yüce Allah onların bu kuruntularını şöyle cevaplandırıyor: *"Melekleri gördükleri gün, işte o gün suçlulara sevinç haberi yoktur ve '(Size sevinmek) yasaktır, yasak!' derler."* (Furkan, 22) Burada yüce Allah, onların ancak ölüm anında melekleri görebileceklerini vurguluyor.

Bir diğer ayette de konuya ilişkin olarak şöyle buyuruyor: *"Dediler ki: 'Ey kendisine Kur'ân indirilmiş olan, sen mutlaka delirmişsin. Eğer doğrulardansan, bize melekleri getirsene!' Biz melekleri ancak hak ile indiririz, o zaman da kendilerine mühlet verilmez."* (Hicr, 6-8) Son olarak sunduğumuz bu ayetler, onların inkârlarını gerekçelendirmede bir eklemede bulunduklarını aktarıyor. Yani, bu defa onun peygamberlik iddiasında yalancı olmadığını kabul etmekle beraber, bunun delilikten kaynaklanan, realiteyle bağdaşmayan bir iddia olduğunu ileri sürüyorlar. Nitekim başka bir yerde de bu iddiaları gündeme getiriliyor: *"Ve 'delidir.' dediler ve o zorlandı."* (Kamer, 9)

Özetleyecek olursak; bu ve benzeri ayetlerde, inkârcıların aradaki beşeri benzerliği ileri sürerek, peygamberlik iddiasını çürütme peşinde oldukları dile getiriliyor.

Kimi zamanlar da, yadsıyıcı bir tutum içine girerek, iddianın doğruluğuna ilişkin kanıtlar, belgeler istemişlerdir. Çünkü bu iddia insanın kabul edemediği, akılların alışık olmadığı bir olguya ilişkindi. (Tartış-

ma sanatındaki belge isteyerek iddiayı engelleme yöntemine başvuruyorlardı.) İşte onların sözünü ettikleri belge, mucizeydi. Onların bu yadsıyıcı tavırlarını şu şekilde izah edebiliriz: Kur'ân'ın anlattığı şekliyle nebi ve resullerin ortaya attıkları nübüvvet ve risalet iddiaları vahiy alma, doğrudan veya melek aracılığıyla Allah'la konuşma şeklindeki olağandışı olgulara dayanıyordu. Bu ise, somut verilerin desteklemediği ve deneyimin kanıtlamadığı bir durumdur.

Onların kuşkuları iki noktada yoğunlaşıyordu: Birincisi; ortada bu iddiayı doğrulayacak kanıt yoktur. İkincisi; iddianın doğru olmadığına dair elde kanıt vardır. Çünkü insanlar kendi nefislerinde vahiy almak, yüce Allah'la konuşmak, peygamberin getirdiği türden dinî yasama ve eğitim gibi şeylere rastlamıyorlar. Sebep ve sonuçlarla ilgili genelgeçer kural da böyle bir şeyi reddediyor. Şu hâlde bu, olağanüstü bir olgudur ve genel nedensellik yasası bunu normal karşılamaz.

Dolayısıyla, eğer peygamber bu iddiasında doğruysa, gerçekten peygamberlik misyonuna sahipse ve gerçekten vahiy alıyorsa, doğaüstü âlemle iletişim hâlinde olduğunu, olağanüstülükleri yaratan ilâhî güçle desteklendiğini ve olağanüstü bir şekilde peygamberlik misyonunu almasını, vahyi algılamasını yüce Allah'ın irade ettiğini kanıtlamalıdır.

Eğer bu iddia doğruysa, o zaman bir olağanüstülükle diğer bir olağanüstülük arasında fark olmamalıdır. Bir peygamber, herhangi bir engelle karşılaşmaksızın bir başka olağanüstülüğü de sergileyebilmelidir. Yüce Allah, hiçbir engel tanımadan peygamberlik misyonunu ve vahiy olgusunu doğrulayan yeni bir olağanüstülük gerçekleştirmelidir. Çünkü birbirlerine benzeyen şeyler aynı hükme tâbidirler. Eğer yüce Allah, insanların doğru yola girmelerini olağanüstü bir yöntemle, yani peygamberlik misyonu ve vahiy olgusu aracılığıyla dilemişse, bu olağanüstülüğü, diğer bir olağanüstülükle, yani mucizeyle pekiştirebilmelidir.

Aralarından biri çıkıp da peygamberlikle görevlendirildiğini ileri sürünce, bu iddiaya muhatap olan tüm toplumlar, öz yaratılışlarından kaynaklanan doğal bir dürtüyle, mucize gösterilmesini istemişlerdir. Dolayısıyla mucize isteği, peygamberlik misyonunun kanıtlanması ve doğrulanması amacına yöneliktir; peygamberlerin getirdikleri tevhit ve ahiret inancı gibi hak dayanaklı bilgilerin doğrulanması yönünde bir istek değildir bu. Çünkü bu bilgiler kanıtlarla ispatlanabilecek şeylerdir. Bu tıpkı şuna benzer: Diyelim ki bir adam, bir topluluğa, kendilerinin üzerinde egemenlik yetkisine sahip liderlerinden, onun emir ve yasak-

larını içeren bir mesaj getiriyor. Bu elçi, söz konusu hükümleri açıklıyor ve bunların kendilerinin yararına olduğunu kanıtlıyor. Onlar da liderlerinin kendilerinin yararını düşündüğünü biliyorlar.

Bu kanıtlar, gelen hükümlerin yararlı, gerçek ve uygulamaya elverişli olduğunu ispatlama bakımından yeterlidir, ancak bu kanıtlar o adamın elçi olduğunu, liderlerinin onu kendilerine bu emir ve yasakları iletmekle görevlendirdiğini kanıtlamaya yetmez. Tersine; liderin el yazısı, mührü veya ona ait olduğunu bildikleri bir işareti göstererek elçilik iddiasını kanıtlamasını isterler. Nitekim müşrikler de Peygamber Efendimize (s.a.a) şöyle demişlerdi: *"Sen, bize, okuyacağımız bir kitap indirmedikçe..."* (İsrâ, 93)

Bu açıklamalarımızla iki husus açıklık kazanmış oldu:

a) Peygamberlik iddiasının gerçekliği ile mucize arasında zorunlu bir bağlantı söz konusudur. Mucize peygamberlik iddiasının kanıtıdır ve bu konuda halkın geneli ile özel bir kesimi arasında hiçbir fark yoktur.

b) Nebi ve elçinin algılayıp kavradığı vahiy, bizim duyularımız ve aklî yeteneğimiz aracılığı ile algıladığımız şeylerden farklıdır. Çünkü vahiy, isabetli düşünceden, mahiyet olarak ayrıdır. Bu anlama gelen ifadeler, Allah'ın kitabında o kadar çoktur ki, en ufak bir anlayışa ve insaf duygusuna sahip olan birisi de, bundan kuşku duymaz.

Çağdaş araştırmacılardan bazıları bu gerçeğin dışına çıkarak ilâhî bilgileri ve dinî gerçekleri doğal bilimlerin ileri sürdüğü "dönüşüm ve tekâmül hâlindeki maddenin temel oluşu" şeklindeki kurala dayalı olarak değerlendirmek istemişlerdir. Bu adamlar, insanın sahip bulunduğu tüm algı yeteneklerinin insan beyninden salgılanan madde kökenli özellikler olduğuna; bütün varoluş gayelerinin, tüm gerçek kemallerin ve bireysel ya da toplumsal evrimlerin maddî nitelikli olduğuna inandıkları için böyle bir düşünce geliştirmişlerdir.

Bu adamlara göre, peygamberlik olgusu bir düşünsel derinlik ve zihinsel berraklıktır. Peygamber diye nitelendirilen insan, bununla toplumunun ilerlemesini, tekâmül etmesini sağlar. Halkını vahşilik ve barbarlık düzeyinden kurtarıp uygarlaştırmak ister. Geçmişten kalan inanç ve görüşleri bir araya getirip, çağının koşullarına uydurur. Böylece halkı için toplumsal yasalar ve davranış biçimlerini belirler. Bunlar sayesinde onların pratik hayatlarını ıslah etmeye çalışır. Bunu ibadet kastı taşıyan hüküm ve davranışlarla tamamlar. Bununla da onların manevî

duyarlılıklarını diri tutmayı amaçlar. Çünkü iyi bir toplum ve faziletli bir medeniyet, bu tür manevî dayanaklara da muhtaçtır. Bu varsayıma dayanarak da şu sonuçlara varırlar:

1- Peygamber, halkını sağlıklı ve yararlı bir toplumsal ortama davet eden büyük bir düşünür, büyük bir dâhidir.

2- Vahiy, erdemli düşüncelerin onun zihnine kazınmasıdır.

3- Semavî kitap, nefsanî tutkulardan, kişisel amaçlardan uzak, söz konusu erdemli düşüncelerin toplamıdır.

4- Peygamberin haber verdiği melekler, doğadaki gelişmeleri yönlendiren doğal güçler ya da insanlara, kemal niteliklerini kazandıran ruhsal güçlerdir. Ruhu'l-Kudüs, maddî doğal ruhun kutsal fikirleri üreten mertebesidir. Şeytan ise, aynı ruhun kötü düşünceleri üreten, insanları, iğrenç işleri ve toplumu ifsat edici amelleri işlemeye çağıran mertebesidir.

Maddeyi her şeyin temeli gören bu adamlar, Levh, Kalem, Arş, Kürsü, Kitap, Hesap, Cennet ve Cehennem gibi peygamberlerin haber verdikleri tüm gerçekleri yukarıda işaret ettiğimiz üslûplarıyla yorumlamaya çalışmışlardır.

5- Dinler yaşadıkları dönemin gereklerine tâbidirler; çağların değişmesi ile birlikte onlar da değişirler.

6- Peygamberlerden nakledilen, onlara atfedilen mucizeler, dine destek sağlama, kitlelerin inançlarını çağların değişmesine karşı korumaya alma ya da dinî önderlerin ve mezhep liderlerinin konumlarını koruma amacına yönelik hurafeler veya çarpıtılmış olaylardır. Bunları bir topluluk uydurmuş, başkaları da o topluluğa uymuştur.

Onların bu açıklamaları ve peygamberlik misyonu olarak değerlendirdikleri şey, Allah'ın öngördüğü peygamberlik misyonundan çok, politik bir oyun olarak nitelendirilmeye lâyıktır.

Bu iddiaları uzun uzadıya cevaplandırmak bu kitabın amacını aşar. Ancak şunu söyleyebiliriz: Semavî kitaplar ve elimizde bulunan peygamberlerden naklolunan açıklamalar, yukarıdaki yoruma hiçbir şekilde uymuyor, aralarında en ufak bir münasebet yoktur. Bu yorum, onların yeryüzüne çakılıp kalmalarından ve madde alanındaki araştırmalara dayanmalarından kaynaklanıyor. Bu durum onları, doğaötesi âlemi inkâr etmeye ve madde üstü gerçekleri, asıl konumlarından soyutlayıp donuk maddenin düzeyine indiren bir yorumla açıklamaya sürüklemiştir.

Bu yorumlama biçimi, gerçekte bir başka grubun sahip olduğu anlayışın biraz daha gelişmiş şeklidir. Onlar da, dinin kapsadığı tüm gerçekleri, maddeyi esas alarak yorumlama yönüne gitmişlerdi. Ancak onlar Arş, Kürsü, Levh, Kalem ve Melekler gibi gerçeklerin duyu organlarınca algılanmayan varlıkları olduğunu kabul ediyorlardı. Sonraki dönemlerde doğal bilimlerin etkinlik alanı genişleyip, araştırmalar somut verilere ve deneysel metoda dayalı olarak yapılmaya başlayınca, bu yöntemi benimseyen araştırmacılar, bu gerçeklerin duyu organlarınca algılanamayan varlıklarını da inkâr etmeye yeltendiler ve bunları somut bir varlığa sahipmişler gibi tanımlamaya kalkıştılar. Böylece dinle bilimi uzlaştırmayı, dini bilim karşısında silinmekten korumayı amaçlıyorlardı.

Bunlar, haksızlık ve aşırılık uçlarını temsil eden iki gruptur. Biri eski kelâm bilginlerinden, diğeri de çağdaş araştırmacılardan oluşmaktadır. Eski kelâm bilginleri, dinsel açıklamaların gerçek amaçlarını kavrıyor ve mecaz olarak değerlendirmiyor olmakla beraber, bu gerçeklerin tümünün salt maddî niteliklere sahip şeyler olduğunu, ancak duyu organlarının algılama alanının dışında olduklarını, madde oldukları hâlde maddeyle ilgili hükümlerin onlar hakkında geçerli olmadığını ileri sürüyorlardı. Çağdaş araştırmacılar ise, dinsel açıklamaları açık-seçik amaçlarından soyutlayacak şekilde yorumlayarak, bunları duyularla algılanan ve deneyimle onaylanan maddî gerçeklere uyarladılar. Oysa o açıklamalardan bunlar kastedilmemiştir ve bu yorumlarla bağdaşmamaktadırlar.

Bu konuda yapılacak doğru araştırma şöyle olmalıdır: Araştırmacı, dinsel metinleri, lafızların örf ve dil açısından ifade ettikleri anlama göre açıklamalı, sonra bu anlamlarını mısdaklarının, somut örneklerinin teşhisi konusunda sözün bazısının diğer bazısını açıklayabileceği ilkesine dayanmalıdır. Ardından, bilimsel görüşler bunları doğruluyor mu, reddediyor mu diye bakmalıdır. Eğer bu esnada madde dışı ve maddenin hükmünün kapsamına girmeyen bir şeye rastlanırsa, burada doğal araştırmadan ve doğal bilimlerin öngördüğünden farklı bir yöntemle söz konusu gerçeği kanıtlama yönüne gidilmelidir. Doğayla ilgilenen bilimsel araştırmanın doğaüstü şeylerle ne ilgisi olabilir?! Çünkü maddeyi ve maddenin özelliklerini araştıran bir bilim dalı, ister kanıtlama, ister reddetme amacıyla olsun madde ve maddenin özelliklerinin ötesine geçme hakkına sahip değildir.

Bir araştırmacı, bu şekilde alanının dışına çıkarsa, onun sunduğu veriler ve ifadeler ilgisiz şeyler olarak nitelendirilir. Sözgelimi; dilbilgisi alanında araştırma yapan bir bilgin astronomi biliminin alanına giren hususlarla ilgili olarak birtakım olumlu ya da olumsuz yargılarda bulunursa, bu tutum son derece yanlış ve sonuçları çarpık olur. Şimdi geriye kalan ayetleri inceleyelim.

* * *

24) Ama eğer yapamazsanız, ki asla yapamayacaksınız, bu durumda, kâfirler için hazırlanmış, yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının.

Surenin başından buraya kadar muttakilerin, kâfirlerin ve münafıkların (üç grubun) durumu anlatılıyor. Ancak yüce Allah, *"Ey insanlar, Rabbinize kulluk edin."* buyurarak onları topluca muhatap alıyor ve onları kendisine kulluk sunmaya davet ediyor. Bu durumda zorunlu olarak müminler ve diğerleri şeklinde bir bölünme söz konusu olur. Çünkü bu davet karşısında, davete olumlu ya da olumsuz karşılık vermek açısından insanlar iki gruba ayrılmak durumunda olurlar: Müminler ve kâfirler. Münafıklar ise, dış görünüşünün iç âleme, dilin kalbe eklenmesiyle bu bölünmedeki gerçek yerlerini alırlar. Bu davete olumlu karşılık verenlerde, dil ile kalbin iman açısından birlikteliği; olumsuz karşılık verenler ise, dil ile kalbin küfür açısından birlikteliği ya da dil ile kalbin birbirini tutmaması söz konusudur. İşte (belki) bu yüzden burada münafıklardan söz edilmemiş, ifade müminlerle kâfirlere özgü kılınmış ve takva yerine iman niteliği kullanılmıştır.

Bu ateşin yakıtı, ayetin kesin olarak ifade ettiği gibi bizzat insanın kendisidir. Buna göre insan, hem ateşin yakıtıdır, hem de ateşte yanan varlıktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sonra da ateşte yakılacaklardır."* (Mü'min, 72) *"Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir, ki gönüllere işler."* (Hümeze, 6-7) Buna göre insan, kendi tutuşturduğu ateşte azap görecektir. Şu ifade de benzeri bir mesaj içermektedir: *"Onlardaki meyvelerden rızk olarak kendilerine bir şey verildiğinde, her defasında, 'Bu, daha önce de rızk olarak bize verilen şeydir!' derler. Bu, benzeşir olarak onlara sunulmuştur."* (Bakara, 25) Bununla da anlaşılıyor ki, insana öte tarafta, burada kendisi için hazırladığı şeylerden başka bir şey verilmeyecektir.

Nitekim Peygamber Efendimiz (salât ve selâm ona ve Ehlibeyt'ine olsun) şöyle buyurmuştur: *"Yaşadığınız gibi ölürsünüz ve öldüğünüz*

gibi dirilirsiniz..." Ancak, iki grup arasında bir fark vardır. Şöyle ki; cennet ehli için Rableri katında fazladan nimetler vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Orada onlar için diledikleri her şey vardır. Katımızda da daha fazlası vardır."* (Kaf, 35)

Ayette cehennemin yakıtı olarak nitelendirilen taşlardan maksat, müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları putlardır. Yüce Allah'ın şu sözü bunu göstermektedir: *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemin odunusunuz."* (Enbiyâ, 98) İfadenin orijinalinde geçen "hasab", ateşin yakıtı demektir.

25) İman edip iyi işler yapanları müjdele. Gerçekten, onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Onlardaki meyvelerden rızk olarak kendilerine bir şey verildiğinde, her defasında, "Bu daha önce de rızk olarak bize verilen şey!" derler. Bu, benzeşir olarak onlara sunulmuştur. O cennetlerde, onlar için tertemiz eşler de vardır ve onlar oralarda süresiz kalacaklardır.

"Eşler" ifadesine bakarak anlıyoruz ki, *"tertemiz"* ifadesiyle kaynaşmaya, birleşmeye, yakınlaşmaya engel oluşturan her türlü fizikî ve ahlâkî çirkinliklerden, iğrençliklerden, tiksinti uyandırıcı şeylerden arınmışlık kastediliyor.

AYETLE İLGİLİ BİR HADİS

Şeyh Saduk şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) bu ayet sorulunca şöyle buyurdu: "Tertemiz eşler, aybaşı kanaması (hayız) geçirmeyen, hacet gidermek durumunda olmayan kadınlardır."

Ben derim ki: Bazı rivayetlerde "temizlik" kavramı, tüm kusurlardan ve hoşa gitmeyen şeylerden uzak olmayı kapsayacak şekilde genel tutulmuştur.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۚ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ
بِهٰذَا مَثَلًاۢ يُضِلُّ بِه۪ كَث۪يرًا وَيَهْد۪ي بِه۪ كَث۪يرًاۜ وَمَا يُضِلُّ بِه۪ٓ اِلَّا الْفَاسِق۪ينَۙ
﴿٢٦﴾ اَلَّذ۪ينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ م۪يثَاقِه۪ۖ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ
بِه۪ٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

AYETLERİN MEALİ

26- Allah herhangi bir örnek vermekten çekinmez, sivrisinek olsun veya ondan üstün olan. İman edenler onun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise, "Allah bu örnekle ne demek istemiştir?" derler. Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.

27- Onlar ki, Allah'a vermiş oldukları sözü kesin bir ahit hâline getirdikten sonra bozarlar, Allah'ın korunmasını emretmiş olduğu ilişkileri keserler ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar. İşte onlar hüsrana uğrayanlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

26) Allah herhangi bir örnek vermekten çekinmez, sivrisinek olsun veya ondan üstün olan. İman edenler onun Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise, "Allah bu örnekle ne demek istemiştir?" derler. Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir.

Sivrisinek bilinen bir hayvandır ve gözle görülür en küçük canlı türlerindendir. Bu ve bir sonrası ayet ile Ra'd Suresi'nde yer alan şu

ayetler içerik ve mesaj açısından benzerdirler: *"Şimdi Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör gibi olur mu? Ancak selim akıl sahipleri düşünüp öğüt alırlar. Onlar ki Allah'ın ahdini yerine getirirler ve antlaşmayı bozmazlar. Ve onlar Allah'ın sürdürülmesini emrettiği ilişkileri sürdürürler."* (Ra'd, 19-21)

Her ne ise; bu ayet gösteriyor ki: Kötü amellerinin sonucunda insan bir tür sapıklığa ve körlüğe düşürülür ve bu, onun daha önce yaşadığı sapıklık ve körlükten ayrıdır. Çünkü yüce Allah *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* buyuruyor. Bu ifadede söz konusu kişinin saptırılmasının fasıklığından sonra gündeme geldiği vurgulanıyor, önce değil.

Öte yandan hidayet ve sapıklık, yüce Allah tarafından mutlu ve bedbaht kullarına verilen her türlü onurluluğu ve alçaklığı kapsayan iki kavramdır. Yüce Allah Kur'ân'da mutlu kullarını güzel bir hayatta yaşattığını, onları iman ruhuyla desteklediğini, karanlıklardan aydınlığa çıkarttığını, kendilerine yollarını görmelerini sağlayan bir nur bahşettiğini, onların dostu, velisi olduğunu, onlar için bir korku olmadığı gibi üzülmelerinin de söz konusu olmadığını ve bunların yanı sıra dua ettiklerinde dualarını kabul ettiğini, kendisini andıklarında kendisinin de onları andığını ve meleklerin sürekli üzerlerine müjde ve selâm indirdiklerini dile getiriyor.

Bedbaht kullarına gelince, onları saptırdığını, aydınlıktan çıkarıp karanlıklara düşürdüğünü, kalplerini ve kulaklarını mühürlediğini, gözlerinin önünde bir perde bulunduğunu, onları yüzükoyun süründürdüğünü, boyunlarına çenelerinin altına gelip sıkışan zincirler taktığını, önlerine bir set, arkalarına da bir set çekerek onları perdelediğini, bu yüzden göremediklerini, şeytanları onlara arkadaş yaptığını ve bu şeytanların onları doğru yoldan saptırırken onların kendilerini doğru yolda sandıklarını, şeytanların onlara amellerini hoş gösterdiklerini, onların dostları olduklarını, farkında olmadıkları şekilde yüce Allah'ın yavaş yavaş onları acı akıbete doğru sürüklediğini, onlara süre tanıdığını, ama tuzağının da çetin olduğunu, bu tuzakla onları kıskıvrak yakalayacağını, azgınlıkları içinde bocalasınlar diye onlara mühlet verdiğini belirtiyor.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler, yüce Allah'ın her iki gruba yönelik tasvirlerinin bir kısmını oluşturur. Görüldüğü kadarıyla, insanoğlu bu dünyada yaşadığı hayatın ötesinde, mutlu ya da mutsuz bir başka hayat yaşar. İleride sebeplerin etkinlikleri sona erip perde kaldırılın-

ca insanoğlu bu hayatını çıplak gözle görür, gerçeği kavrar. Yine yüce Allah'ın bize verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, insanlar dünya hayatından önce de bir hayat yaşamışlar ve dünya hayatının ahiret hayatını şekillendirdiği gibi o hayat da dünya hayatına şekil vermektedir. Diğer bir ifadeyle, insanoğlunun dünya hayatından önce ve sonra bir hayatı vardır. Üçüncü hayat ikinci hayatın ve ikinci hayat da birinci hayatın hükmüne tâbidir. Şu hâlde dünya hayatında insan, iki hayatın ortasında duruyor demektir. Geçmiş hayat ve gelecek hayat... Kur'ân ayetlerinin ifadeleri bu sonucu öngörüyor.

Ne var ki, tefsir bilginlerinin büyük çoğunluğu, geçmiş hayatı tanımlayan birinci kısım ayetleri, insanların kabiliyetiyle ilgili bir tür lisan-i hâl şeklinde yorumlamışlar. Gelecekteki hayatı tanımlayan ikinci kısım ayetleri ise mecaz ve istiare yollu ifadeler olarak algılamışlardır. Oysa birçok ayetin açık anlamı bu yaklaşımı reddediyor. Birinci kısımdan maksat, zerr ve misak âlemiyle ilgili ayetlerdir. İnşaallah yeri gelince, bunlara değineceğiz.

İkinci kısım ayetlere gelince; birçok ayette vurgulandığı gibi, kıyamet günü insanlar işledikleri amellerin aynısı ile karşılık göreceklerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bugün özür dilemeyin. Çünkü siz ancak yaptıklarınızla cezalandırılıyorsunuz."* (Tahrîm, 7) *"Sonra herkese kazandığı eksiksizce verilecek."* (Bakara, 281) *"Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının."* (Bakara, 24) *"O zaman meclisini (taraftarlarını) çağırsın. Biz de zebanileri çağırırız."* (Alak, 17-18) *"O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de."* (Âl-i İmrân, 30) *"Onlar karınlarını ateşten başka bir şey doldurmuyorlar."* (Bakara, 174) *"Karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar."* (Nisâ, 10) Bunun gibi daha birçok ayet vardır.

Ömrüme andolsun ki, eğer Allah'ın kitabında *"Andolsun, sen bundan gaflet içinde idin. Biz senin gözünden perdeni açtık; bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22) ayetinden başka konuya işaret eden ayet olmasaydı, bu bile yeterli olacaktı. Çünkü ancak fiilen var olan ve bilinen bir şeyden gaflet içinde olunur. Perdeyi açmak, ancak perdeli bir şeyin var olması ile mümkündür. Eğer insanın kıyamet günü göreceği şeyler önceden var olmasaydı, hazır bekletilmeseydi, insana, "Sen bunlardan gaflet içindeydin. Bunlar senden gizlenmişti. Bugünse üzerlerindeki perde kaldırılmış ve senin gafletin giderilmiştir." demek doğru olmazdı.

Ömrüme andolsun ki, eğer bu anlamlar hiçbir mecaza yer bırakmayacak son derece net bir ifadeyle dile getirilmek istense, Kur'ân'ın ifadelerinden daha net bir ifade bulunamaz.

Kısacası, yüce Allah'ın sözü iki yönlüdür:

1- Sevap ve ceza olarak karşılık görme yönü. Bu noktayı vurgulayan birçok ayet vardır. Sonuç itibariyle, insanın ileride karşısına çıkacak cennet ve cehennem gibi hayır ve şerr ancak onun dünya hayatında işlediği amellerinin karşılığıdır.

2- Amellerin somutlaşması yönü. Bu noktaya da işaret eden çok sayıda ayet vardır. Bu ayetler gösteriyor ki, ameller ya bizzat ya da sonuçları itibariyle istenen ya da istenmeyen durumlara, hayra veya şerre yol açarlar. İşte insanlar her şeyin ortaya çıktığı günde bunları göreceklerdir. Sakın bu iki yönün birbirlerine ters düştüğü sanılmasın. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in de vurguladığı gibi gerçekler ancak verilen örneklerle anlaşılabilir.

26-27) Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.

İfadenin orijinal kökü olan "fısk", denildiğine göre, Kur'ân-ı Kerim'in kendisine yeni bir anlam yükleyerek kullandığı bir kavramdır. Bu ifade, hurmanın kabuğundan ve zarından çıkması anlamında "fesekati't-temretu" örneğinden alınmıştır. Nitekim ondan sonra yer alan ifade de bunu açıklar niteliktedir: *"Onlar ki, Allah'a vermiş oldukları sözü kesin bir ahit hâline getirdikten sonra bozarlar."* Bilindiği gibi, bozma, ancak bir şeyi önceden onaylama durumu söz konusuysa gerçekleşebilir. Ayrıca fasıklar "ahirette hüsrana uğrayanlar" olarak nitelendiriliyorlar. Bir insan sahip olduğu bir şeyde hüsrana uğrar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini hüsrana uğratanlardır."* (Şûrâ, 45)

Onun için, sakın yüce Allah'ın kitabında, mukarrebler, muhlisler, mütevazılar, salihler, arınmışlar vs.; veya zalimler, fasıklar, hüsrana uğrayanlar, azgınlar, sapıklar vs. gibi mutlu ve bedbaht kullarına yakıştırdığı sıfatları, birtakım bayağı nitelikler veya sözün güzelliği ve çekiciliğini sağlayan öğeler olarak algılamayasın! Aksi takdirde Allah'ın sözünü kavrama hususunda zihnin karışır, bunları tek bir değerlendirmeye tâbi tutar, basit bir laf olarak algılarsın.

Oysa bunlar mutluluk ve bedbahtlık yolunda psikolojik gerçekleri ve manevî makamları ortaya koyan niteliklerdir. Her biri kendi için-

de özel sonuçların başlangıcı, özel ve belirgin hükümlerin kaynağıdır. Tıpkı, insan ömrünün mertebelerinin, bu mertebelere özgü özelliklerin ve insandaki güçler ve fizikî niteliklerin her birinin özel hükümlerin ve sonuçların kaynağı olması gibi. Herhangi bir özelliği kaynağından ayrı olarak değerlendirmemiz mümkün değildir. Şayet, yeri geldikçe ayetler üzerinde düşünürsen ve derinine nüfuz etmeye çalışırsan bu iddialarımızı doğrulayan bulgulara rastlarsın.

CEBİR VE SERBESTLİK MESELESİ

Bil ki: Yüce Allah'ın saptırmanın fasıklarla ilgili bir durum olduğuna ilişkin açıklaması, Allah'ın kulların amelleri ve bu amellerin sonuçları üzerindeki etkinliğinin niteliğini açıklar mahiyettedir. (Cebir ve serbestlik başlığı altında açıklığa kavuşturulmak istenen de budur.)

Konunun açıklanması: Yüce Allah buyuruyor ki: *"Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır."* (Bakara, 284) *"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur."* (Hadîd, 5) *"Mülk O'nundur, hamd O'nundur."* (Teğâbun, 1) Bu ve benzeri ayetlerde âlemler üzerinde mutlak malikliğin O'na ait olduğu vurgulanıyor. Yani; onun malikliğinin hiçbir sınırı yoktur; bazı yönlerden evrene malik olup da diğer bazı yönlerden malik olmaması söz konusu değildir. Örneğin bir insanın bir köleye veya başka bir şeye malik olması gibi değildir. İnsanın malikliği, akıllılarca onaylanan tasaruflarla sınırlıdır; akıllılarca onaylanmayan beyinsizce tasarruflar insanın malikliğinin kapsamına girmez.

Allah mutlak malik olduğu gibi aynı şekilde evren de Allah'ın mutlak mülküdür. Bu mülkiyet, dünyanın bazı şeylerinin bizim mülkümüz olmasına benzemez. Bizim malikliğimiz eksiktir, malik olduğumuz şey üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip değiliz. Sözgelimi, bir merkebe malik olan insan, onu taşıma ve binme işinde kullanma yetkisine sahiptir. Ama onu durduk yerde susuzluktan veya açlıktan ya da ateşte yakarak öldürmesi onun yetkisinde değildir. Akıllılar ona bu hakkı vermezler. Yani insanlık âlemi içinde geçerli olan bütün maliklikler noksandırlar ve malik olunan şey üzerinde insana sınırsız değil, kısmi bir tasarruf yetkisi verirler.

Ama yüce Allah'ın şeyler üzerindeki malikliği bundan farklıdır. Şeylerin Allah'tan başka bir maliki, bir rabbi yoktur. Hiçbir şey kendisine yarar ve zarar verme, kendisini öldürme veya diriltme ya da ken-

dini var etme gücüne sahip değildir. Nesneler üzerinde akla gelebilecek her türlü tasarruf yetkisi yüce Allah'a aittir. Kulları ve yarattığı diğer varlıklar üzerinde hangi tasarrufta bulunursa bulunsun, bundan dolayı bir suçlamaya, bir yergiye veya bir kınamaya maruz kalmaz. Kulların tasarruflarından bir kısmı, kınanır ve yerilir; çünkü o tür tasarruflarda bulunma yetkileri yoktur, akıllılar onlara bu hakkı tanımamışlar.

Dolayısıyla söz konusu kişinin tasarrufu sınırlıdır ve aklın tasvip ettiği alanlara özgüdür. Fakat yüce Allah'ın bütün tasarrufları, mutlak malikin mutlak mülkü üzerindeki tasarrufudur; bunun için de hiçbir tasarrufu bir kınama ve bir yermeye konu olmaz. Yüce Allah, dilediği veya izin verdiği tasarrufların dışında kimsenin O'nun mülkünde herhangi bir tasarrufta bulunmayacağını vurgulayarak bu gerçeği beyan etmiştir. O, sınırlı tasarruf yetkisi tanıdığı kimseyi sorgular, hesaba çeker. Ama kendisi sorgulanmaz, sorumlu tutulmaz.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onun izni olmadan katında şefaat edecek kimmiş?"* (Bakara, 255) *"Onun izni olmadan hiç kimse şefaat edemez."* (Yûnus, 3) *"Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi."* (Ra'd, 31) *"O dilediğini saptırır ve dilediğini doğru yola iletir."* (Nahl, 93) *"Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz."* (Tekvîr, 29) *"O, yaptığından sorulmaz; ama onlar, sorulurlar."* (Enbiyâ, 23) Buna göre mülkünde etkin tasarruf yetkisine sahip olan yüce Allah'tır. O'nun dışında hiç kimsenin böyle bir yetkisi yoktur, O'nun izni ve yetki tanıması hariç. Bu, O'nun Rabliğinin gereğidir.

Sonra görüyoruz ki, yüce Allah kendini kanun koyucu olarak tanımlıyor ve bu hususta akıllı insanların, insanlık toplumu içinde yaptıkları değerlendirmelere benzer değerlendirmelerde bulunuyor. Güzel olanı güzel olarak nitelendirmek, onu övmek ve ona karşılık şükür etmek ve ayrıca çirkini çirkin olarak nitelendirmek, onu yermek ve kınamak gibi. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel!"* (Bakara, 271) *"Fasıklık ne kötü bir isimdir."* (Hucurât, 11)

Yüce Allah, yasamalarında insanların yararları ve zararlarının göz önünde bulundurulduğuna ve insanın eksikliklerinin giderilmesi için en uygun ve en tutarlı yolun izlenildiğine dikkat çekmiştir. Buna örnek olarak sunacağımız ayetler şunlardır: *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman."* (Enfâl, 24) *"Eğer bilirseniz sizin için en iyisi budur."* (Saf, 11)

"Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder; hayâsızlıktan, kötülükten ve azgınlıktan nehyeder." (Nahl, 90) *"Allah hayâsızlığı emretmez."* (A'râf, 28)

Bu hususla ilgili olarak çok sayıda ayet yer alır Kur'ân-ı Kerim'de. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Kur'ân'ın yasamalarında da akıllıların toplumdaki yöntemleri esas alınmıştır. Yani, güzel, çirkin, yararlı, zararlı, emir, yasak, ödül, ceza, övme ve yerme gibi akıllılar arasında geçerli olan kavramlar ve bu kavramlara dayandırılan "İyi ve güzel olan yapılmalı; kötü ve çirkin olandan kaçınmalı" gibi hükümler, akıllıların genel hükümlerinin temelini oluşturduğu gibi, yüce Allah'ın kulları için koyduğu şer'î hükümlerde de göz önünde bulundurulmuştur. Akıllı insanlar fiillerinin akıllıca amaç ve maslahatlara dayanması gerektiği noktasında müttefiktirler. Yasalar, hükümler ve kanunlar koymaları, iyiliğe iyilikle, dilerlerse kötülüğe kötülükle karşılık vermeyi öngörmeleri de onların fiillerinden olup bütün bunların temelinde birtakım maslahatlar ve geçerli sebepler bulunmalıdır. Öyle ki eğer akıl ürünü herhangi bir emir veya yasakta toplumun çıkarı ve maslahatı gözetilmemişse, akıllı insanlar böyle bir emir ve yasağa uymazlar.

Cezalandırma ve ödüllendirmelerde de verilen karşılıkla amelin hayır ve şer noktasında uyumluluğu ve uygun oranda ve nasıl uygun düşüyorsa öylece karşılık verilmesi, göz önünde bulundurulur. Yine akıllı insanların genel yargılarına göre, emir, yasak ve tüm yasal kurallar zor durumda kalan veya bir şey yapmaya zorlanan kimseye değil, ancak serbestçe davranabilen kimseye yöneliktirler. Aynı şekilde iyi veya kötü karşılık, yani sevap ve azap ancak isteğe bağlı olarak sergilenen amellere göre belirlenir. Ancak, isteğe bağlılığın kapsamından çıkıp zorlanmışlığın kapsamına girmek kötü tercihten kaynaklanıyorsa, akıllı insanlar böyle birinin cezalandırılmasını çirkin bir tutum olarak algılamazlar ve onun zorlanmışlıkla ilgili olarak anlattığı hikâyeye de aldırış etmezler.

Şayet yüce Allah kullarını itaat veya isyana zorlasaydı, itaat edenin cennetle ödüllendirilmesi gereksizlik ve günah işleyenin de cehennem azabına çarptırılması zulümden başka bir şey olmayacaktı. Oysa gereksizlik ve zulüm ise, akıllı insanlarca çirkinliği bilinen şeylerdir ve yine tercihi gerektirecek bir husus meydanda yokken, bir şeyden yana tercih koymayı gerektirecekti ki, bunun da çirkinliği yine akıllılarca bilinmek-

tedir. Çirkin bir tutumda da bahaneyi kesecek bir gerekçenin varlığı söz konusu değildir. Oysa yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ki, peygamberler geldikten sonra insanların Allah'a karşı bahaneleri kalmasın."* (Nisâ, 165) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Ki helâk olan, açık delille helâk olsun; yaşayan da açık delille yaşasın."* (Enfâl, 42) Şu ana kadar yaptığımız açıklamalardan aşağıdaki hususlar belirginleşiyor:

1- Yasama, fiillerde zorlama esasına dayalı olarak gerçekleşmez. Yükümlülükler kulların dünya ve ahiret çıkarlarına uygun olarak belirlenir, onların yapmak veya yapmamak hususunda tam bir serbestliğe sahip oluşları göz önünde bulundurularak kendilerine iletilir. Yükümlülük altında olanlar, ancak serbest iradeleri sonucu işledikleri iyilik veya kötülük üzerine ödüllendirilirler veya cezalandırılırlar.

2- Kur'ân-ı Kerim'de saptırma, kâfirlere karşı hile ve tuzak kurma, zorbaların azgınlıklarını uzun süreli kılma, şeytanı musallat etme, onu kimi insanlara dost ve yoldaş etme gibi, yüce Allah'a izafe edilen fiiller, O'nun kirlerden, noksanlıklardan, çirkinliklerden ve tiksinti uyandırıcı şeylerden münezzeh olan kutsal sahasına uygun olabilecek anlamda O'na izafe edilmektedir. Bu anlamların tümü sonuçta saptırmanın kapsamına girerler, onun şubeleri ve türleri sayılırlar. Aslında her saptırma da, hatta saptırmanın en ilkel türü olan aldatma da O'na izafe edilemez, O'nun kutsal sahasına yakıştırılamaz. Yüce Allah'a izafe edilen saptırma, kötülüğe kendi isteğiyle yöneleni cezalandırma ve onu kendi başına bırakma anlamını taşımaktadır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) *"Onlar eğrilince Allah da kalplerini eğriltti."* (Saf, 5) *"İşte Allah aşırı giden şüpheci kimseleri böyle saptırır."* (Mü'min, 34)

3- İlâhî kazâ, faillerine mensup fiiller olmaları itibariyle değil, varlık âlemindeki varlıklardan biri olmaları itibariyle kulların fiillerine taalluk eder. Biraz sonraki açıklamalarda ve kazâ-kader konusu açıldığı yerde bu hususla ilgili geniş açıklamalarda bulunacağız, inşaallah.

4- Yasama cebir (zorlama) ile bağdaşmadığı gibi tam serbestlikle de bağdaşmaz. Çünkü efendinin sahip olmadığı bir hususta kölelerine emir ve yasaklar koyması bir anlam ifade etmez. Kaldı ki, kulların tam serbestliği, yüce Allah'ın mülkünden bazı kısımların üzerindeki mutlak egemenlik, sınırsız sahiplik yetkisinden soyutlanması demektir.

HADİSLER IŞIĞINDA CEBİR VE SERBESTLİK MESELESİ

Ehlibeyt İmamlarının (selâm üzerlerine olsun): "Ne zorlama var, ne de tam serbestlik, kullar bu ikisinin ortasında bir yol izleyerek hareket ederler." dedikleri dilden dile dolaşmaktadır.

el-Uyûn adlı eserde, çeşitli kanallardan şöyle rivayet edilir: "Emirü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib (a.) Sıffin'den dönünce, onun saflarında savaşa katılmış bulunan yaşlıca bir adam, yanına gidip şöyle dedi: 'Ey müminlerin emiri, bize haber ver; bu başımıza gelenler Allah'ın kazâ ve kaderi uyarınca mı oluyor?' Emirü'l-Müminin şöyle dedi: 'Evet, ey ihtiyar! Allah'a andolsun ki, aştığınız her tümseği, geçtiğiniz her vadiyi Allah'ın kazâ ve kaderi uyarınca aşarsınız, geçersiniz.' Bunun üzerine yaşlı adam şöyle dedi: Öyleyse katlandığım zahmetleri, yorgunluklarımı Allah'ın hesabına yazıyorum."

"Emirü'l-Müminin şöyle dedi: 'Yavaş ol, ihtiyar! Herhâlde sen kazâyı kesin ve kaderi zorlayıcı sanıyorsun. Eğer öyle olsaydı, sevap, ceza, emir, nehiy ve azap geçersiz olurdu. Müminlere yönelik vaat ve kâfirlere yönelik azap tehdidi bir anlam ifade etmezdi. Kötülük yapan kınanmaz ve iyilik yapan övülmezdi. İyilik yapan kötülük yapandan daha çok kınanabilirdi. Kötülük yapan iyilik yapandan daha çok övülebilirdi. Bu tür sözler, putperestlere, Rahman olan Allah'a karşı çıkanlara ve bu ümmetin Kadercileri ve Mecusilerine aittir. Ey ihtiyar, yüce Allah isteğe bağlı olarak yükümlülük vermiş ve sakındırma amacı ile yasaklama getirmiştir. Az amele çok ödül vermiştir. Yenik düşürülerek O'na isyan edilmez; zorla da kendisine itaat edilmez. Allah gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki canlı-cansız varlıkları boşuna yaratmamıştır. Bu sadece kâfirlerin kuruntusudur. Cehennem azabı karşısında kâfirlerin vay hâline..."(1)

Ben derim ki: "Allah'ın kazâ ve kaderi uyarınca..." ifadesinden, "Öyleyse katlandığım zahmetleri, yorgunluklarımı Allah'ın hesabına yazıyorum." ifadesine kadar ki kısmın üzerinde biraz durmak istiyorum. İslâm'da üzerinde çokça tartışma çıkmış, eğri-doğru görüşler ileri sürülmüş en eski meselelerden biri, kelâm meselesi ile kazâ ve kader mese-

---

1- [Uyunu Ahbari'r-Rıza (a.s), c. 1, s. 114, bab: 11, hadis: 38.]

lesidir. O zamanlar kazâ ve kaderin ifade ettiği anlamı tasavvur ederek şöyle bir sonuca varmışlar: İlâhî irade öncesizliğiyle âlemde yer alan her şeye taalluk etmiştir. Âlemde hiçbir şey mümkünlük niteliğiyle var değildir. Tersine, bir şey varsa zorunlu olarak vardır, demektir. Çünkü ilâhî iradeyle bağlantılıdır ve yüce Allah'ın istediği şeyin O'nun iradesine ters düşmesi mümkün değildir. Eğer bir şey yoksa, bu da bir zorunluluktur. Çünkü ilâhî irade ona taalluk etmemiştir. Aksi takdirde var olurdu.

Bu kural tüm varlıklara uygulanınca, bizim sergilediğimiz isteğe bağlı fiillerde problemler baş gösterdi. Çünkü biz her şeyden önce bu fiillerin varlıklarının veya yokluklarının eşit olarak doğrudan bize izafe edildiklerini görüyoruz. Bu iki husustan biri kendisine yönelik tercihten sonra ancak iradenin devreye girişi ile belirginleşir. Dolayısıyla fiillerimizde herhangi bir zorlama söz konusu değildir ve bu fiillerin gerçekleşmesi ve varoluşunda irademiz etkin rol oynamaktadır. Ancak, muradından ayrılması mümkün olmayan ezelî ilâhî iradenin fiile taalluk edişinin farzı en başta, fiilin serbestiliğini, ikinci olarak da fiilin meydana gelişinde bizim irademizin rolünü geçersiz kılıyor. Böyle olunca da bir fiil gerçekleşmeden, o fiili yerine getirebilecek gücün varlığı bir anlam ifade etmez. Aynı şekilde, fiilden önce fiili yerine getirecek gücün varlığı söz konusu olmadığı için sorumluluk vermek de bir anlam ifade etmez.

Özellikle karşı çıkma ve başkaldırma durumları ile ilgili olarak düşündüğümüzde verilen yükümlülük güç yetirilemez niteliğinde olur. Yine zorla itaat ettirilen kişiyi sevapla ödüllendirmek de bir anlam ifade etmez, gereksiz ve çirkin bir tutum olur. Aynı şekilde zorlama sonucu günah işleyeni cezalandırmak da anlamsız ve çirkin bir zulüm olur. Bunun gibi daha bir sürü sorun gündeme gelir.

Sözünü ettiğimiz araştırmacılar bütün bu mahzurları kabullenerek, fiilden önce fiili gerçekleştirecek gücün var olmadığını, güzellik ve çirkinliğin gerçekliği olmayan iki itibarî kavram olduğunu, dolayısıyla da ilâhî fiilleri bu kavramlarla bağlantılı olarak değerlendirmemek gerektirdiğini, O'nun yaptığı her şeyin güzel olduğunu ve hiçbir fiilin çirkin olarak nitelendirilemeyeceğini, ortada tercihi gerektirecek bir gerekçe olmadan tercih yapılabileceğini, anlamsız iradenin, güç yetirilemez nitelikteki yükümlülüğün ve isyana zorlanan kimsenin cezalandırılmasının hiçbir sakıncası olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yüce Allah bütün bunlardan münezzehtir.

Kısacası, kazâ ve kader İslâm'ın ilk dönemlerinde güzellik, çirkinlik ve hak ederek karşılık alma kavramlarının ortadan kaldırılışı anlamında algılanıyordu. Bu yüzden yaşlı adam, başlarına gelenlerin kazâ ve kader sonucu meydana gelmiş olduğunu duyunca, çok etkilenmiş ve büyük bir üzüntü içinde; "Öyleyse katlandığım zahmetleri, yorgunluklarımı Allah'ın hesabına yazıyorum." demişti. Yani ilâhî irade bu işe taalluk ettikten sonra benim irade ve eylemimin hiçbir önemi kalmıyor. Bana kalan yorgunluk ve zahmetlere katlanmak oluyor. Dolayısıyla yorgunluğumu Allah'ın hesabına yazıyorum. Çünkü beni bu zahmetlere sokan O'dur.

İhtiyarın bu düşüncesine karşılık olarak İmam Ali (a.s) şöyle demişti: "Eğer böyle olsaydı, o zaman sevap ve ceza anlamsız olurdu..." İmam'ın bu sözleri aklın onayladığı ilkeleri içermektedir ki, yasamalar da bu ilkelere dayanır. İmam sözlerini tamamlarken, kanıt olarak da şöyle diyor: "Gökler, yer ve ikisinin arasındaki canlı-cansız varlıklar boşuna yaratılmamışlardır." Çünkü eğer seçme özgürlüğünü ortadan kaldıran amaçsız iradeyi doğru kabul edersek, o zaman amaçsız ve hedefsiz fiilin varlığı da gerçeklik kazanır. Bu da sonuçta yaratılışın ve varoluşun amaçsız olabileceğini gündeme getirir. Bu olabilirlik, gereklilikle aynı düzeydedir. Bu durumda yaratılışın ve varoluşun hiçbir gayesi olmaz. Gökler, yer ve ikisinin arasındaki canlı-cansız varlıklar boşuna yaratılmış olurlar. Ahiret de, anlamsızlaşır. Böyle olunca da çok büyük mahzurlarla karşı karşıya gelinir. Hz. Ali'nin "Yenik düşürülerek O'na isyan edilmez, zorla da kendisine itaat edilmez" şeklindeki sözünden maksat, "Günahkâr zorlamanın baskısı altında yenik düşürülerek günah işlemez ve itaatkâr itaat etme zorunda bırakılarak itaat etmez." olsa gerektir.

et-Tevhit ve el-Uyûn adlı eserlerde belirtildiğine göre, İmam Rıza'nın (a.s) yanında cebir (zorlama) ve serbestlikten söz açılmış, İmam şöyle demiştir: "Size, ona bağlı kaldığınız sürece ayrılığa düşmeyeceğiniz ve kimsenin sizinle baş edemeyeceği bir ilkeyi bildireyim mi?" Biz, "Nasıl isterseniz!" dedik. Bunun üzerine şöyle dedi: "Yüce Allah zorla itaat ettirmez, baskı sonucu kimseyi günah işleme durumunda bırakmaz. Mülkü içinde kullarını ihmal etmez. Kullarını sahip kıldığı şeylerin de sahibi O'dur. Onlara verdiği güçler üzerindeki etkin güç O'nundur. Eğer kullar Allah'a itaat etmeye karar verirlerse, Allah onların önüne geçmez, onları engellemez ve eğer kullar isyan etme kararındaysalar dilerse onlara engel olur, dilerse engel olmaz, isyan ederler.

Dolayısıyla, onları günaha sokan yüce Allah değildir." İmam devamla şöyle demiştir: "Kim bu açıklamayı hakkıyla kavrarsa, karşı çıkanları alt eder."[1]

Ben derim ki: Cebircilerin bu görüşü benimsemelerinin altında, kazâ ve kader konusu ile ilgili incelemeleri ve buradan kesin ve kaçınılmaz bir kazâ ve kader anlayışı çıkarmaları yatmaktadır. Bu inceleme ve bundan elde edilen sonuç doğru olmakla birlikte söz konusu kişiler, elde ettikleri sonucu pratiğe uyarlama noktasında yanılgıya düştüler. Gerçeklerle itibarî şeyleri birbirine karıştırdılar. Zorunlu ile mümkünü ayırt edemediler. Bu meselenin açıklaması şöyledir: Kesinlikleri varsayılırsa kazâ ve kader olgularının değerlendirilmesinden çıkan sonuç şudur: Varoluş ve yaratılış düzeninde eşya gereklilik ve zorunluluk niteliğine sahiptir.

Şu hâlde, her bir varlık ve her bir durumun ölçü ve sınırları, içinde bulunacağı tüm tavırlar ve koşullar Allah katında belirlenmiştir. Bilindiği gibi zorunluluk ve gereklilik nedenin niteliklerindendir. Bu yüzden bir şey kâmil nedeniyle birlikte düşünüldüğü zaman, zorunluluk ve gereklilik niteliği ile nitelenmiş olur. Ama kâmil nedenin dışında neyle düşünülürse düşünülsün ancak mümkünlük niteliği ile nitelendirilir.

Evrensel boyuttaki kazâ ve kader çizgisi, top yekûn âlemde kâmil nedensellik cereyanının akışıdır. Ama bu, bir başka açıdan ve bir diğer bakışa göre âlemde güç ve mümkünlük hükmünün de yürürlükte oluşuna ters düşmez. Örneğin insanın kendi iradesi uyarınca ortaya koyduğu isteğe bağlı bir fiil, varoluşu bakımından muhtaç olduğu bilgi, irade, gerekli gereçler ve fiilin gerçekleşmesi için elverişli zamansal ve mekânsal koşullara kıyasla zorunluluk niteliğini kazanır. İşte, ezelî ilâhî iradenin taalluk ettiği husus da budur. Fakat fiilin kâmil nedeninin tüm parçalarına kıyasla zorunluluk niteliğini kazanmış olması, kâmil nedeninin bazı parçalarına kıyasla da zorunluluk niteliğini kazanmasını gerektirmez.

Sözgelimi, bir fiil kâmil nedeninin tüm parçalarının içinden sadece failine kıyas edilirse, mümkünlüğün sınırını aşamaz, gereklilik sınırına ulaşamaz. Şu hâlde, "kazâ olgusunun genelliği ve ilâhî iradenin fiile taalluk edişi gücün ortadan kaldırılmasını ve serbestliğin geçersiz kılınmasını gerektirir" şeklindeki iddia bir anlam ifade etmez. Çünkü ilâhî

1- [el-Uyûn, c. 1, s. 119, hadis: 48; et-Tevhid, s. 361, hadis: 7.]

irade, tüm varoluşsal özellikleri, nedenlerine olan bağlantıları ve var olmasında etkili olan koşullarıyla birlikte bir fiile taalluk eder. Diğer bir ifadeyle, ilâhî iradenin, sözgelimi Zeyd tarafından sergilenen bir fiile taalluk edişi mutlak değildir. Tersine, ilâhî irade bu fiilin falanca failden falan zaman ve mekânda failin isteğine bağlı olarak gerçekleşmesine taalluk etmiştir.

Şu hâlde ilâhî iradenin fiil üzerindeki etkinliği, fiilin isteğe bağlı (ihtiyarî) olmasını gerektirir. Aksi takdirde, ilâhî iradenin muradından ayrılması gerekecektir. Öyleyse, fiili zorunlu kılan ilâhî iradenin etkinliği, fiilin isteğe bağlı olmasını da gerektiriyor. Yani, ilâhî irade açısından fiilin zorunlu olmasını, fiili işleyen insan iradesi açısından da mümkün ve ihtiyarî olmasını gerektiriyor. Şu hâlde, insanın iradesi ilâhî iradeye paralel değil, onun uzantısında yer almaktadır. Dolayısıyla aralarında bir çekişme söz konusu değildir ki, ilâhî iradenin etkinliğinden dolayı beşerî irade etkinliğini yitirsin.

Görülüyor ki, Cebriye ekolünün hatasının özü, ilâhî iradenin fiile taalluk edişinin niteliğini kavrayamamaları, birbirlerine paralel olan iki iradeyle, biri diğerinin uzantısında yer olan iki iradeyi birbirinden ayırt edememeleri ve yüce Allah'ın iradesinin taalluk etmesinden dolayı kulun iradesinin etkisizleştiğini zannetmeleridir.

Mutezile ekolü, gerçi kulların fiillerinin isteğe bağlı oluşu ve bunun diğer gerekleri konusunda Cebriye ekolünden farklı bir anlayış benimsemişlerdir; ama onların da tuttukları yol Cebriye ekolünün tutumundan daha az yıkıcı değildir. Mutezile ekolü, ilâhî iradenin fiillere taalluk etmesinin, isteğe bağlılığı geçersiz kılacağı hususunda Cebriye ekolünün görüşünü kabul etmişlerdir. Beri tarafta ise, isteğe bağlı fiillerin ihtiyarî oluşunda ısrar etmişlerdir. Sonuçta ilâhî iradenin fiillere taalluk edişini reddetmişlerdir. Bu yüzden fiiller için bir başka yaratıcı öngörmek durumunda kalmışlardır. Yani insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fiillerin dışındaki olguların yaratıcısı da yüce Allah olduğuna göre, Mutezile ekolü, iki yaratıcı olduğunu kabul etme gibi sapık bir inancı benimseme durumunda kalmıştır. Kısacası Cebriye ekolünün işlediği düşünsel yanlışlardan daha tehlikelisini, daha yıkıcısını işlemişlerdir. Nitekim İmam Ali (a.s) şöyle demiştir: "Kaderiyenin miskinleri Allah'ı adaletle nitelendirelim derken, O'nu gücünden ve egemenliğinden soyutladılar..."

Buna bir örnek verecek olursak, köle ile efendisinin durumunu örnek verebiliriz. Efendi kölelerinden birini cariyelerinden biriyle evlendirir, sonra ona bir tarla verir, dayalı döşeli bir ev tahsis eder. Bir insanın hayatı boyunca ihtiyaç duyabileceği her şeyi belli bir süre için onun emrine verir. Eğer biz, efendi kölesine bunları vermiş olmasına, bunları kölenin mülkü etmesine rağmen, "köle bunların maliki değildir. Köle nere, sahip olmak nere?" dersek, Cebriye'nin görüşünü yansıtmış oluruz. Eğer biz, "efendi kölesine mal vermekle, bazı şeyleri onun mülkü kılmakla, onu söz konusu malların maliki kılar ve kendisi de maliklikten azlolur. Asıl malik söz konusu köledir." dersek, Mutezile ekolünün görüşünü ifade etmiş oluruz. Eğer biz, konumlarını, statülerini korumakla birlikte iki mülkiyeti bir arada bulundursak ve: "Efendinin konumu efendiliktir. Kölenin konumu da köleliktir. Köle ancak efendinin mülkünün kapsamında olan bir şeye sahiptir. Efendi aynı zamanda kölenin sahip olduğu şeyin de sahibidir" dersek, Ehlibeyt İmamlarının ileri sürdükleri ve aklî kanıtların onayladığı gerçek sözü ifade etmiş oluruz.

el-İhticac adlı eserde Abâye b. Rib'î el-Esedî'nin, güç yetirebilmenin ne anlama geldiğini Emirü'l-Müminin'den sorduğu, onun da şöyle dediği belirtilir: "Sen bu güce Allah'la birlikte mi sahipsin? Yoksa ondan ayrı mı?" Abâye b. Rib'î sustu, İmam Ali (a.s), "Söyle, ey Abâye" dedi. Abâye, "Ne söyleyeyim ey Emirü'l-Müminin?" dedi. Hz. Emir şöyle dedi: "Ona Allah sayesinde sahibim ve O ben olmadan ona sahiptir, dersin. Eğer Allah onu sana verdiyse, bu, O'nun sana yönelik bir bağışıdır. Eğer onu senden aldıysa, bu da, O'nun sana yönelik bir sınamasıdır. O, seni malik kıldığı şeyin malikidir; O, seni kadir kıldığı şeye kadirdir..."[1]

Ben derim ki: Bu rivayetin ifade ettiği gerçeği az önceki açıklamalarımızda dile getirdik.

Şeyh Müfid'in Şerhu'l-Akâid'inde şöyle deniyor: Rivayete göre İmam Ali Naki'den (a.s) kulların fiillerini Allah mı yaratır? diye sorulmuş, o da şöyle demiştir: "Eğer fiillerin yaratıcısı Allah olsaydı, bunlardan teberri etmezdi, uzak olduğunu bildirmezdi. Oysa yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah müşriklerden beridir, uzaktır."*[2] Yaratılmışlardan

---

1- [el-İhticac, c. 2, s. 255.]

2- [Tevbe, 3.]

beri olmak, onların zatlarıyla ilgili değildir, berilik onların işledikleri şirk ve iğrenç davranışlar için geçerlidir."[1]

Ben derim ki: Fiillerin iki yönü vardır: 1) Varoluşluk, olguluk yönü. 2) Faile mensubiyet yönü. Fiillerin itaat, isyan, güzel veya kötü olarak nitelendirilmelerini sağlayan işte bu ikinci yöndür. Çünkü meydana gelme ve gerçekleşme açısından nikâh adı altında gerçekleşen cinsel birleşme ile zina arasında bir fark yoktur. Aradaki tek belirleyici fark, nikâh adı altındaki cinsel birleşmenin Allah'ın emrine uygun olması, buna karşın zinanın bu uygunluktan yoksun oluşudur. Bir cana karşılık olmak üzere adam öldürmekle, bir cana karşılık olmaksızın adam öldürmek, terbiye etmek amacıyla yetimi dövmekle, haksızlık ederek dövmek arasındaki niteliksel fark da bunun gibidir.

Dolayısıyla günahlarla günah olmayan fiillerin farkı, günahların yapıcı yönünün olmayışı veya ilâhî emre ters düşmesi ya da toplumsal bir amaç ile bağdaşmayışıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) Fiil ise, varlığı ve olguluğu ile bir "şey"dir. Hz. Ali (a.s), "Allah dışında 'şey' olarak isimlendirilen her olgu yaratılmıştır..."[2] diyor. Bir ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O'dur ki, her 'şey'in yaratılışını güzel yaptı."* (Fussilet, 7) Buradan anlaşılıyor ki; her şey "yaratılmış" olduğu gibi "yaratılmış olması yönünden güzeldir de. Şu hâlde yaratılış ve güzellik birbirlerini gerektirirler, birlikte bulunurlar ve hiçbir şekilde birbirlerinden ayrılmazlar.

Sonra yüce Allah bazı fiilleri "kötü" olarak nitelendirmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Kim iyilik getirirse, ona getirdiğinin on katı vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır."* (En'âm, 160) Cezalandırma olgusundan söz edilmiş olmasından anlıyoruz ki, burada insanların işlemiş oldukları günahlar kastediliyor. Bu şekilde, söz konusu günahların yaratılmışlıkla nitelendirilemeyecek ademî (yokluksal) kavramlar olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Aksi takdirde güzel olarak nitelendirilirlerdi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki biz, onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın."* (Hadid, 22)

1- [Şerhu'l-Akâid, s. 13.]

2- [Usûl-i Kâfi, c. 1, s. 82, hadis: 2.]

Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Hiçbir musibet başa gelmez ki Allah'ın izniyle olmasın. Kim Allah'a inanırsa onun kalbini hidayet eder."* (Teğâbun, 11) *"Başımıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığı işler yüzündendir. Allah birçoğunu da affeder."* (Şûrâ, 30) *"Sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana gelen her kötülük de kendindendir."* (Nisâ, 79) *"Onlara bir iyilik erişirse, 'Bu, senin yüzündendir.' derler. De ki: 'Hepsi Allah tarafındandır.' Bu topluma ne oluyor ki, hemen hiç söz anlamıyorlar."* (Nisâ, 78)

Bu ayetlerden anlıyoruz ki, insanın başına gelen musibetler, nisbî kötülüklerdir. Şöyle ki, güven, selamet, sağlık ve zenginlik gibi yüce Allah'ın nimetlerinden biriyle nimetlenen insan bunlara sahip olan kişi olarak nitelendiriliyor. Eğer bir felaketin inmesi ve musibetin başa gelmesi sonucu bu nimetlerden birini kaybederse, inen felâket onun açısından "kötü"dür. Çünkü bir şeyin yitirilmesi, yok olmasını beraberinde getiriyor. Şu halde her musibet Allah'tandır ve bu açıdan asla kötü değildir. Sadece insan açısından nisbî olarak kötü sayılmaktadır. Çünkü musibet sonucu sahip olduğu bir nimeti kaybetmiştir. Onun için her kötülük yoklukla ilgili bir durumdur ve kesinlikle bu açıdan yüce Allah'a mensup değildir.

Kurbu'l-İsnad adlı eserde Bezentî'nin şöyle dediği rivayet edilir: İmam Rıza'ya (a.s) dedim ki: "Bizim arkadaşların bir kısmı fiiller hususunda ilâhî bir zorlamanın olduğuna inanıyor, bir kısmı da insanın yapabilirliğinin etkin rol oynadığı düşüncesindedir." Bunun üzerine bana şöyle dedi: "Yaz. Yüce Allah diyor ki: Ey Âdemoğlu, benim dilememle kendin için dilediğin şeyi dileyebiliyor oldun. Benim gücümle öngördüğüm farzlarımı yerine getirdin. Benim sana bahşettiğim nimetlerim sayesinde bana karşı günah işleyecek gücü bulabildin. Seni işiten, gören ve güçlü biri kıldım. Karşına çıkan her iyilik Allah'tandır. Başına gelen her kötülük de sendendir. Çünkü sana iyilik verme hususunda ben senden daha öncelikliyim ve sana kötülük verme noktasında sen benden daha layıksın. Çünkü ben yaptığımdan dolayı sorgulanmam, ama onlar sorgulanırlar. Ben, senin dilediğin her şeyi düzenledim..."[1]

Bu ve benzeri açıklamalar diğer Şiî ve Sünnî kanallardan da rivayet edilmiştir. Kısacası, günahlar, sadece günah olmaları yönüyle yüce Al-

---

1- [Kurbu'l-İsnad, s. 155, s. 13.]

lah'a izafe edilmez. Buradan hareketle, bundan öneki rivayette yer alan "Eğer onları yaratan Allah olsaydı, onlardan teberri etmezdi... Allah sadece onların şirkleri ve iğrenç tutumlarından teberri etmiştir." ifadesi daha kolay anlaşılmış olur.

et-Tevhid adlı eserde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) ve İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dedikleri rivayet edilir: "Yüce Allah kullarını günahlara zorlayıp sonra da onlara azap etmekten çok daha merhametlidir ve Allah dilediği şeyin gerçekleşmemesinden çok daha yücedir." "O zaman zorlama ve kader arasında bir üçüncü olan mı var?" diye soruldu. "Evet, dediler. Bu alan yerle gök arası kadar geniştir."(1)

et-Tevhid adlı eserde Muhammed b. Aclan'ın şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Allah her şeyi kullarına mı bırakmıştır?' diye sordum. O şöyle buyurdu: 'Allah her şeyi kullarına bırakmayacak kadar yücedir, kerimdir.' 'Peki, Allah kullarını işledikleri fiillere zorluyor mu?' dedim. 'Yüce Allah bir kulu bir şey yapmaya zorlayıp sonra da ona azap etmeyecek kadar adildir.' dedi."(2)

Yine et-Tevhid adlı eserde Mihzem'in şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık (a.s) bana, 'Geride bıraktığın taraftarlarımızın üzerinde görüş ayrılığına düştükleri hususları bana haber ver.' dedi. Dedim ki: 'Cebir ve serbestlik meselesi hakkında farklı görüşleri savunuyorlar.' 'O zaman sor bana neyi soracaksan!' dedi. 'Allah kulları günah işlemeye zorlar mı?' dedim. 'Allah onlar üzerinde, bundan daha kahredicidir.' dedi. 'Onları bütünüyle serbest mi bırakmıştır?' dedim. 'Allah onlar üzerinde bundan daha güçlüdür.' dedi. 'Peki bunlardan hangisi doğrudur?' dedim. Bunun üzerine elini iki veya üç kere çevirdi, sonra şöyle dedi: Eğer bu konuda sana cevap verecek olursam, küfre girersin."(3)

Ben derim ki: "Allah onlar üzerinde bundan daha kahredicidir." sözünün anlamı şudur: Zorlama, ancak etkin gücün direncini kırma amacına yönelik bir baskıdır. Bundan daha kahredicilik ve daha güçlülük ise, isteğe bağlı fiilin failin irade ve serbestliğine gölge düşürülmeden veya fail ile âmirin iradeleri çelişmeden gerçekleşmesini sağlamaktır.

1- [et-Tevhid, s. 360, hadis: 3.]

2- [et-Tevhid, s. 361, hadis: 6.]

3- [et-Tevhid, s. 363, hadis: 11.]

et-Tevhid adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Kim, Allah'ın kötülüğü ve hayâsızlığı emrettiğini ileri sürerse, hiç kuşkusuz Allah adına yalan söylemiş olur. Kim hayır ve şerrin Allah'ın iradesinin dışında gerçekleştiğini iddia ederse, Allah'ı bir kısım egemenliğinden soyutlamış olur."(1)

et-Tarâif adlı eserde, Haccac b. Yusuf'un Hasan el-Basrî'ye, Amr b. Ubeyd'e, Vasıl b. Ata'ya ve Âmir b. Şa'bî'ye birer mektup göndererek kazâ ve kader meselesi hakkında bildiklerini ve bu hususla ilgili olarak bugüne kadar duyduklarını kendisine bildirmelerini istediği rivayet edilir. Hasan el-Basrî şu cevabı verir: "Bu mesele ile ilgili olarak bugüne kadar duyduğum en güzel söz Emirü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib'in (a.s) şu sözüdür: "Aklın mı seni nehyediyor sandın? Aklın sadece seni alçaltır ve yüceltir ve Allah bundan beridir." Amr b. Ubeyd'in cevap mektubunda ise şunlar yazılıydı: "Bugüne kadar, bu mesele ile ilgili olarak duyduğum en güzel söz Ali b. Ebu Talib'in (a.s) şu sözüdür: Zorbalığın temelinde zorlama olsaydı, hakkında kısas uygulanan zorba mazlum sayılırdı." Vasıl b. Atâ'nın mektubunda ise şunlar yazılıydı: "Kazâ ve kaderle ilgili olarak duyduğum en güzel söz Emirü'l-Müminin Ali b. Ebi Talib'in şu sözüdür: "Sana yol gösterip sonra da yolunu kapatacağını mı sandın?" Şa'bi ise mektubunda şunları yazmıştı: "Kazâ ve kader hakkında duyduğum en güzel söz Emirü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib'in şu sözleridir: "Dolayısıyla Allah'tan bağışlanma dilediğin her şey sendendir ve dolayısıyla Allah'a hamdettiğin her şey O'ndandır." Mektuplar Haccac'a ulaşıp içerikleri üzerinde biraz düşündükten sonra şöyle dedi: "Bu sözleri berrak bir kaynaktan almışlardır."(2)

Yine et-Tarâif adlı eserde belirtildiğine göre, bir adam İmam Cafer Sadık'tan (a.s) kazâ ve kader hakkında bir soru sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Bir kulu dolayısıyla kınayabileceğin her davranış ondandır, dolayısıyla kınayamadığın şeyler de Allah'tandır. Allah kuluna, 'Niçin günah işledin? Niçin yoldan çıktın? Niçin şarap içtin? Niçin zina ettin?' der. Çünkü bunlar kulun fiilleridirler. Ama 'Niye hastalandın? Niye kısa boylu oldun? Niye beyaz oldun? Veya Niye siyah oldun?' demez. Çünkü bunlar Allah'ın fiilleridirler."(3)

1- [et-Tevhid, s. 359, hadis: 2.]

2- [Tarâifu'l-Hikem, s. 329.]

3- [Tarâifu'l-Hikem, s. 340.]

Nehcü'l-Belâğa'da belirtildiğine göre, İmam Ali'ye (a.s) tevhidin ve adaletin ne anlama geldiği sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Tevhit, O'nun hakkında zan beslememendir. Adalet ise, O'nu suçlamamandır."[1]

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz rivayetlerin benzerleri oldukça fazladır. Ancak bizim aktardıklarımız, değinmediğimiz rivayetlerin içeriklerini içermektedir. Eğer şimdiye kadar sunduğumuz rivayetler üzerinde etraflıca düşünecek olursan, bu rivayetlerin çeşitli yönlerden konuya ilişkin kanıtlar içerdiğini görürsün.

Bunların bir kısmında emir, nehiy, ceza, sevap ve benzeri hususlarından yola çıkarak ne cebir, ne tevfiz (başıboşluk) olmaksızın serbestliğin söz konusu olduğu kanıtlanmıştır. Emirü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib'in yaşlı adama verdiği cevapta bu husus vurgulanıyor. Söz konusu açıklama, yüce Allah'ın sözünden çıkardığımız sonuçla da uyuşuyor. Bir kısmında; ne cebri ne de tefvizi (başıboşluk) doğrulamayan Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ifadelerle konu kanıtlanmıştır. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."* (Mâide, 18) *"Senin Rabbin kullara zulmedici değildir."* (Fussilet, 46) *"De ki: Allah, hayâsızlığı emretmez."* (A'râf, 28)

Bu konuda şöyle bir görüş ileri sürülebilir: Bir fiil bizim açımızdan hayâsızlık veya zulüm olarak nitelendirilebilir; ama aynı fiil Allah'a izafe edilince hayâsızlık veya zulüm olarak nitelendirilemez. Çünkü yüce Allah'tan hayâsızlık veya zulüm vuku bulmaz. Ne var ki, ayetin giriş kısmı özel işaretiyle bu anlamı reddeder özelliktedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bir hayâsızlık işledikleri zaman: "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk. Allah bunu bize emretti" derler. De ki: Allah hayâsızlığı emretmez."* ayette "Allah bunu bize emretti" denip ardından da hemen "Allah hayâsızlığı emretmez." buyurulması, nefyedilen hayâsızlıkla anlatılmak istenen şey "bunu" sözcüğüyle işaret edilen şeyin aynısıdır. Dolayısıyla o "şey", ister Allah'a izafe edilince hayâsızlık olarak nitelendirilsin, ister nitelendirilmesin Allah'ın emretmeyeceği bir şeydir.

Bir diğer kısmında; Allah'ın sıfatları yöntemiyle konuya yaklaşılmıştır. Şöyle ki; yüce Allah en güzel isimlere sahiptir. En yüce sıfatlar O'nundur. Zorlama veya başıboşluk söz konusu olursa, bu sıfatlar ve

---

1- [Nehcü'l-Belâğa, Kısa Sözler: 470.]

isimlerin bir kısmı doğru olmaz. Çünkü yüce Allah kahredicidir, her şeye güç yetirendir, kerimdir, rahimdir. Her şeyin varlığı O'ndan olmadığı sürece bu sıfatların anlamı pekişmez, kesinlik kazanmaz. Aynı şekilde bu niteliklerin gerçekten O'na ait olması için, eksiklik ve bozuklukların O'na dönük olmaması, O'nun kutsal katının bunlardan münezzeh olması gerekir. Nitekim et-Tevhid adlı eserden aktardığımız rivayetlerde bu husus vurgulanıyor.

Bir kısmında da cebir veya tefviz (başıboşluk) söz konusu olsaydı, bağışlanma dileme, kınama gibi şeylerin anlamsız olacağı vurgulanarak meselede hak görüş kanıtlanmak istenmiştir. Şöyle ki; eğer günah kuldan kaynaklanan bir davranış olmasaydı, onun bağışlanma dilemesi bir anlam ifade etmezdi. Eğer fiillerin tümü Allah'tan olsaydı, o zaman fiiller arasında kınanma veya kınanmama açısından bir fark olmazdı. Hâlbuki realite bunun aksidir.

Bu arada saptırma, mühürleme, azdırma gibi anlamların yüce Allah'a izafe edilince ne anlamlar ifade ettiğini açıklayan rivayetler de vardır.

Örneğin el-Uyûn adlı eserde, İmam Rıza'nın (a.s) yüce Allah'ın, *"Onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."* sözü ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Yaratıklarda olduğu gibi yüce Allah 'terk etmek'le, 'bırakıvermek'le nitelendirilemez. Ancak O, kullarının küfürden ve sapıklıktan dönmeyeceklerini bilince, onlara yönelik yardımını ve lütfunu keser. Onları kendi tercihleriyle baş başa bırakır."[1]

Yine el-Uyûn adlı eserde, İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediği anlatılır: *"Allah onların kalplerini mühürlemiştir."* Mühürleme, kâfirliklerinde ısrar etmelerinden dolayı, kâfirlerin kalplerinin algılama yeteneklerinin devre dışı bırakılmasıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Tersine, kâfirliklerinden dolayı, Allah o kalplerin üzerini mühürlemiştir. Artık çok azı hariç, onlar inanmazlar."*[2]

Mecmau'l-Beyan tefsirinde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Allah... çekinmez."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği belirtilir: "Yüce Allah'ın bu sözü Allah'ın kullarını saptırdığını, sonra da sapıklıklarından dolayı onları azaba çarptırdığını ileri sürenlerin, iddialarını çürütmektedir."

Bu ayetin açıklamasına daha önce yer verildi.

1- [c.1, s. 101, bab: 11.]

2- [Nisâ, 155. [c.1, s. 101, bab: 11.].]

CEBİR VE SERBESTLİKLE İLGİLİ FELSEFÎ İNCELEME

Hiç kuşkusuz, dış âlemde türler olarak nitelendirdiğimiz şeyler, türsel fiiller gerçekleştiren, türsel eserler bırakan olgulardır. Gerçek şu ki biz türlerin varlıklarını, onların başkalarından tür olarak farklı oluşlarını, ancak eserleri ve fiilleri aracılığı ile anlayabilmekteyiz. Bu durum, onlardan duyu organlarımız aracılığı ile türlü fiilleri gözlemlemek, başkalarından farklı eserleri algılamak şeklinde olur. Duyu organları, gözlemlenen eserlerin ötesinde herhangi bir gerçeği algılayamamaktalar.

Sonra burhan ve kanıtlama aracılığı ile söz konusu eserlerin meydana getirici nedenlerini ve oluştukları platformu belirleriz. Sonra bu nedenler ve platformların, yani türlerin farklı olduklarına karar veririz. Çünkü onlardan gözlemlediğimiz eserler ve fiiller farklıdır. Örneğin, insanların ve diğer canlı türlerinin ortaya koydukları eserlerde gözlemlenen farklılık, şöyle şöyle adlandırılan, şu şu eserleri ve fiilleri sergileyen değişik türlerin var olduğuna karar vermeyi bir zorunluluk hâline getirir.

Aynı şekilde arzular ve fiiller arasındaki farklılığı da ancak oluştukları platformları veya özellikleri aracılığı ile belirleyebiliyoruz.

Konumu ne olursa olsun bütün fiiller, en başta iki kısma ayrılırlar.

a) Meydana gelişinde bilginin herhangi bir müdahalesi söz konusu olmayan doğadan kaynaklanan fiiller. Büyüyüp gelişme ve beslenme (bitkiler için) ve çeşitli hareketler (cisimler için) bu tür fiillerdendir. Sağlık, hastalık ve benzeri şeyler de bu kapsama girerler. Bu fiiller bizim tarafımızdan biliniyor olsalar da ve bizimle birlikte var olsalar da, bilginin onlara yönelik taalluku, varoluşları ve sergilenişleri üzerinde hiçbir etkinlik sağlayamaz. Bu tür fiiller bütünüyle doğal faillerine dayanırlar.

b) Bilginin, meydana gelişleri üzerinde etkin rol oynadığı, failden bilinçli olarak kaynaklanan fiiller. İnsan ve öteki bilinçli canlıların isteğe bağlı olarak sergiledikleri fiiller gibi. Bu tür fiilleri, faili, bilgisinin taalluk etmesiyle, kendi tanımlamasıyla ve ayırt etmesiyle gerçekleştirir. Bu konudaki bilgi, fiilin belirginleşmesini ve başka fiillerden ayırt edilmesini sağlar. Bu ayırt etme ve belirginleştirme, fail için kemal sayılacak bir mefhumun bu fiile tatbik edip etmemesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü kim olursa olsun bir fail bir fiili ancak varlığının

kemali ve eksikliğini gidermek için yapar. Bilgiden kaynaklanan fiil, fail için kemal olan ile olmayan şeylerin birbirinden ayırt edilmesi bakımından bilgiye muhtaçtır.

Bu noktadan bakınca görüyoruz ki, konuşan insan tarafından düzenli harfler aracılığı ile ortaya konan sesler gibi özden kaynaklanan fiiller, aynı şekilde, insanın nefes alıp vermesi gibi doğanın da müdahalesi ile gerçekleşen fiiller ve aynı şekilde üzüntü, korku veya bunun gibi bir etkenin sonucu insanın sergileme durumunda kaldığı refleksler, failin uzun boylu düşünmesini gerektirmemektedir. Çünkü burada fiil ve faile tatbik eden tek bir bilgi şekli söz konusudur. Fiili bekleyen başka bir durum yoktur. İster istemez böyle bir fiil işlenme durumunda kalıyor. Fakat değişik bilgi şekilleri olan fiiller böyle değildir.

Bu şekillerin bazısında insanın gerçek veya hayalî kemali söz konusudur. Bazısında ise insanın ne gerçek ne de hayalî kemali söz konusu değildir. Nitekim acıkmış Zeyd açısından ekmeğin durumu bundan ibarettir. Ekmek onu doyuran ve açlığını gideren bir şeydir. Ancak bu ekmek kendinin olabileceği gibi, başka birine de ait olabilir. Temiz ve sağlıklı olabileceği gibi zehirli, pis ve insanı tiksindirici de olabilir. İnsanın bu ekmeği yiyeyim mi yemeyeyim mi diye düşünmesinin nedeni, bu niteliklerin hangisinin ekmeğe uyarlandığını anlamak istemesidir. Niteliklerden biri kesinlik kazanıp ötekileri devre dışı kalınca ve failin kemali de onda olunca, fail hiçbir şekilde bu fiili işlemekten geri durmayacaktır. Birinci kısım fiilleri **"zorunlu fiiller"** olarak adlandırıyoruz. Doğanın etkisi sonucu oluşan fiiller gibi. İkinci tür fiilleri de, **"irâdî fiiller"** olarak adlandırıyoruz. Yürümek ve konuşmak gibi.

Bilgi ve iradeden kaynaklanan "irâdî fiiller" de ayrıca iki kısma ayrılır: Çünkü fiilin iki yönünden birini tercih ederek yapıp veya yapmamak, ya başkalarından etkilenmeksizin failin kendisine dayalıdır. Yanında bulunan bir ekmeği yemeyi düşünen aç kimse gibi. Bu adam, ya başkasının malı olduğu ve onun izni olmadan yememesi gerektiği için onu yememeyi tercih edecek ve yemeyecek ya da onu yemeyi yeğleyecek ve yiyecektir. Ya da fiilin tercihi ve belirginleşmesi başka bir şeyin etkisine dayalıdır. Bir zorba tarafından ölümle veya başka bir şeyle tehdit edilerek herhangi bir fiili işlemeye zorlanan, dolayısıyla kendi seçimi ve isteği ile belirginleştirmeksizin söz konusu fiili zorlanarak işleyen kimse gibi.

Birinci kısım fiiller, **ihtiyarî**, yani isteyerek yapılan fiillerdir. İkinci kısma girenler ise, **icbarî**, yani zorlama sonucu işlenen fiillerdir. Şöyle ki; sen iyice düşündüğün zaman görürsün ki, icbarî bir fiili, gerçi bir zorlayıcının zorlamasına isnat ederiz ve zorlama aracılığı ile yapma veya yapmama şıklarından birinin imkânsızlaştığını dolayısıyla fail için tek bir şıkkın kaldığını söyleriz, ancak icbarî fiil de tıpkı ihtiyarî fiil gibi, ancak zorlanan failin yapmayı yapmamaya tercih etmesiyle gerçekleşebilir. Zorlayan kimsenin fiilin gerçekleşmesinde büyük rolü olması hiçbir şeyi değiştirmez. Çünkü tercihi zorlayıcının zorlamasına ve tehdidine dayanıyor olsa bile, failin kendisi yapmayı yapmamaya tercih etmediği sürece fiil gerçekleşmez. Yozlaşmamış vicdan bunun en büyük tanığıdır.

Böylece anlaşılıyor ki, irâdî fiillerin "ihtiyarî" (isteğe bağlı) ve "icbarî" (zorlamalı) olmak üzere ikiye bölünmesi, bölünen fiili zat ve sonuçlar açısından iki farklı türe ayıran gerçek bir bölünme değildir. Çünkü "iradî fiil" bilgiye dayalı bir tercih ve tayine muhtaçtır ki, fiilin kaderini belirlesin. Bu da, hem "ihtiyarî" ve hem de "cebrî" fiilde eşit düzeyde bir gerekliliğe sahiptir. İki fiilden birinde failin tercihi kendi temennisine, diğerinde bir dış etkene dayanıyor olması, sonuçların farklılaşmasına yol açan türsel bir farklılığa sebep olmaz.

Nitekim bir duvarın dibinde gölgelenen kimse, duvarın yıkılmak üzere olduğunu fark edip korkarak oradan ayrılırsa, bu fiili, "ihtiyarî fiil" olarak tanımlanır! Ama eğer bir zorba gelir ve "eğer kalkmazsan duvarı üzerine yıkarım" diye tehdit ederse, o da korkarak oradan ayrılırsa, bu fiili "icbarî fiil" olarak nitelendirilir. Oysa iki fiil ve iki tercih arasında temelde bir fark yoktur. Sadece tercihlerden biri zorbanın iradesine dayanıyor.

Eğer desen ki: "İki fiilin birbirlerinden farklı olduklarının anlaşılması için, ihtiyarî fiilin, meydana gelişi ile fail katındaki bir maslahatla uyuşmasının bilinmesi yeterlidir. Övgü ve yergi de bu tür bir fiili izler; sevap ve ceza gibi daha birçok sonuç da bu tür fiiller için söz konusudur. İcbarî fiilde ise, durum bundan farklıdır. Bu tür bir fiili yukarıdaki sonuçlardan herhangi birisi izlemez."

Buna karşılık olarak vereceğim cevap şudur:

Durum söylendiği gibidir, ancak bu sonuçlar, nihai toplumsal kemale uygun olarak akıllı insanların yaptıkları değerlendirmelerden iba-

rettirler. Dolayısıyla bunlar itibarî sonuçlardır, gerçek değil. Bu yüzden cebir ve ihtiyar meselesi felsefî bir mesele değildir. Çünkü felsefi meseleler, dış âlemde yer alan varlıkları ve onların objektif sonuçlarını kapsarlar. Fakat sonuç olarak akıllı insanların değerlendirmelerinden ibaret olan itibarî kavramlar felsefî bir araştırmaya tâbi tutulmaz ve aklî kanıtlarla ret veya ispat edilmez. Şu hâlde felsefî bir araştırmada söz konusu meseleyi başka bir yöntemle ele alıp şöyle demeliyiz:

Hiç kuşkusuz meydana gelen her mümkün bir illete muhtaçtır. Bu hüküm, kanıt yoluyla sabittir. Aynı şekilde, hiç kuşkusuz bir "şey" zorunlu olmadıkça var olmaz. Çünkü bir şeyin varlığı herhangi bir belirleyici tarafından belirlenmediği sürece, o şey eşit bir şekilde varlığa da, yokluğa da izafe edilir. Dolayısıyla bir şey, bu eşitlik konumunu korumakla beraber var olamaz. Çünkü bir şey var olduğu sürece zorunlulukla nitelenmek durumundadır. Bu zorunluluğu da hiç kuşkusuz illeti tarafından kazanmıştır. Dolayısıyla varlıklar âlemini bir bütün olarak ele aldığımız zaman, tümü de varlığı zorunlu olmak üzere birbirine bağlı ardışık halkalardan oluşan bir zincir gibi görürüz. Bu zincirde varlığı mümkün olarak nitelendirilebilecek tek bir halkaya rastlanmaz.

Ayrıca, söz konusu zorunluluk nispeti, dört illet, şartlar ve hazırlayıcılar gibi malûlün, yalın veya birçok şeyden meydana gelen bileşik nitelikli tam (eksiksiz) illetine izafe edilmesinden kaynaklanıyor. Fakat söz konusu malûl illetin bazı parçalarına veya sözgelimi başka bir şeye izafe edilirse, bu izafe zorunlu olarak mümkünlük nispeti niteliğini kazanır. Bu durum son derece açıktır. Eğer bu nispet, zorunluluk niteliğini taşıyor olsaydı, tam (eksiksiz) illete, tam (eksiksiz) illet olmasıyla beraber ihtiyaç duyulmaz olurdu.

Şu hâlde, içinde yaşadığımız doğaya iki sistem egemendir: Zorunluluk sistemi ve mümkünlük sistemi. Zorunluluk sistemi, eksiksiz tam illetlere ve onların malûllerine hâkimdir. Bu sistemin parçaları arasında, kesinlikle ne zat ve ne de zatın fiili açısından mümkünlük niteliğine sahip bir parçaya rastlanmaz. Mümkünlük sistemi ise, madde, maddenin alabileceği şekilleri ve madde tarafından kabul edilmesi imkân dâhilinde olan sonuçları kapsar. Sözgelimi, insanın ihtiyarî fiillerinden biri ele alınırsa, bu fiil, tam iletine kıyasla -ki o; insan, ilim, irade, kullanıma elverişli madde, mekân ve zamanla ilgili şartların gerçekleşmesi ve engellerin ortadan kaldırılması ve kısaca fiilin var olmak için ihtiyaç

duyduğu her şeydir- gereklilik ve zorunluluk niteliğine sahip olur. Ama bu fiil sadece insana izafe edilirse, -ki insan, tam illetin sadece bir parçasıdır- o zaman mümkünlük niteliğine sahip olur.

Kaldı ki, yerinde açıklandığı gibi illete ihtiyaç duyuluyor olmasının sebebi, varlığın mümkün niteliğine sahip bir varlık olmasıdır. Yani bağımlı olmasıdır, gerçeklik bakımından kendi başına bir varlık ifade etmemesidir. Çünkü bağımlılık zinciri sonuçta kendi başına bağımsız olan bir varlıkla noktalanmazsa, muhtaçlık ve yoksulluk zinciri öyle devam eder.

Buradan hareketle şu sonuçları elde ediyoruz:

a) Malûl illetine dayanıyor olmakla, mümkünlük zincirinin son bulduğu zorunlu illete muhtaç olmaktan kurtulmaz.

b) Bu muhtaçlık, var olmak bakımından olduğu için bütün varoluşsal özelliklerinin, illetleri ile olan bağlantılarının, zaman ve mekânla ilgili koşullarının korunmuş olmasıyla birlikte söz konusudur.

Böylece iki şey açıklık kazanmış oluyor:

1- İnsan, diğer tüm doğal olgular ve onların doğal fiilleri düzeyinde varoluşsal olarak ilâhî iradeye dayandığı gibi, insanın fiilleri de varoluşsal olarak ilâhî iradeye dayalıdırlar. Dolayısıyla Mutezile ekolünün, "insanın fiilleri varoluşsal olarak Allah'ın iradesine bağlı değildir" şeklindeki iddialarıyla kaderi inkâr etmeleri temelden yanlıştır. Bu dayanma, varoluş için kaçınılmaz bir durum olduğu için, malûlün varoluşsal özellikleri de burada etkin rol oynar.

Şu hâlde her malûl, kendine özgü varoluş sınırları içinde illetine dayalıdır. Bir insan bireyi de baba, ana, zaman, mekân, şekil, nicelik, nitelik ve diğer maddî etkenlerden müteşekkil tüm varoluşsal sınırlarıyla ilk illete dayandığı gibi, insanın fiilleri de tüm varoluşsal nitelikleriyle birlikte ilk illete dayanır. Örneğin şu fiil ilk illete ve zorunlu olan iradeye intisap ettiği zaman, bu durum onu, asıl konumunun dışına çıkarmaz. Sözgelimi, insan iradesinin etkinliğini geçersiz kılmaz. Çünkü zorunlu ilâhî irade, ancak irade ve ihtiyar sonucu insandan sadır olan fiile taalluk eder. Eğer bu fiil, gerçekleştiği zaman irade dışı ve istem dışı olursa, bu durum yüce Allah'ın iradesinin gerçekleşmemesi demektir ki, bu da yüce Allah açısından imkânsızdır. Bu yüzden Cebriye anlayışına sahip Eş'arîlerin, "İlâhî iradenin isteme bağlı fiillere taalluk edişi irade ve istemin etkinliğini geçersiz kılar." şeklindeki görüşleri temelden yanlıştır.

Doğruluğunda kuşku olmayan kesin gerçek şudur: İnsanların fiilleri hem faile ve hem de ilâhî iradeye izafe edilirler ve bu iki nispetlilik birbirlerini geçersiz kılmazlar. Çünkü bunlar, birbirlerinin karşısında değil, yanındadırlar.

2- Fiiller eksiksiz illetlerine izafe edildikleri gibi (Bu izafe edilişin, zorunlu olarak eksiksiz illetlerine izafe edilen diğer olgular gibi zorunlu ve gerekli olduğunu öğrenmiş bulunuyorsun) eksiksiz illetlerinin bazı cüzlerine de -insan gibi- izafe edilirler. (Bu izafe edilişin ise mümkünlük niteliğine sahip olduğunu öğrenmiş bulunuyorsun.) Şu hâlde zorunlu ve eksiksiz illetinden dolayı herhangi bir fiilin varoluşsal olarak zorunluluk niteliğine sahip olması, bu fiilin bir başka açıdan varoluşsal olarak mümkünlük niteliğine sahip olmasına engel değildir.

Öyleyse, önce de söylediğimiz gibi iki türlü nispet vardır ve bunlar arasında bir çelişki yoktur. Dolayısıyla günümüzde materyalistlerin ve çağdaş filozofların ortaya attıkları doğa sisteminin determinizminin evrenselliği ve isteme bağlı fiillerin geçersizliği şeklindeki teori yanlıştır. Aksine, evrensel sistemin dayanağı olan gerçek şudur:

Olaylar eksiksiz illetleri bakımından zorunlu birer varoluşa sahiptirler. Ama maddeleri ve illetlerinin parçaları bakımından varoluşları mümkünlük niteliğine sahiptir. İnsanın fiil ve davranışlarında da temel ölçü budur. Davranışlarının konumsal dayanağı umut, terbiye ve eğitim gibi olgulardır. Varlığı zorunlu ve gerekli olan olguları, terbiye ve eğitime dayandırmak bir anlam ifade etmez. Bu hususta umuda da dayanılmaz. Ne demek istediğimiz son derece açıktır.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْۚ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ
تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذٖى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى
اِلَى السَّمَآءِ فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍۜ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٩﴾

AYETLERİN MEALİ

28- Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölüler idiniz. O sizi diriltti, yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz.

29- O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Burada ikinci kez başa dönülüyor. Yüce Allah surenin giriş bölümünde bazı açıklamalarda bulunduktan sonra, tümünü özetleyen şöyle bir ifadeye yer vermişti: *"Ey insanlar Rabbinize kulluk sununuz..."* Sonra bir kez daha meseleye dönüyor ve daha ayrıntılı bir açıklamada bulunuyor: *"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz"* diye başlayan on iki ayette insan gerçeği, yüce Allah'ın onun özüne yerleştirdiği kemal özellikleri, varoluşunun kapsamı, bu varlığın geçmek zorunda olduğu ölüm, hayat, sonra tekrar ölüm, sonra tekrar hayat ve ardından Allah'a dönüş gibi aşamalar ayrıntılı biçimde açıklanıyor.

Bu ayetlerde yüce Allah'ın insana bahşettiği varoluşsal ve yasal nitelikli özel bağışlara, lütuflara değiniliyor. Buna göre, insan ölüydü, Allah onu diriltti, sonra onu öldürecek ve ardından tekrar diriltip huzuruna götürecektir. Allah yerde olan her şeyi onun için yaratmıştır. Gökleri ona musahhar etmiştir. Onu yeryüzünde kendi halifesi olarak görevlendirmiştir. Melekleri ona secde ettirmiştir, daha önce de babasını cenne-

te yerleştirmişti, ona tövbe kapılarını açmıştı. Nasıl kulluk sunacağını ve doğru yolu göstermek suretiyle lütufta bulunmuştu. Bu açıklamalar, ayet-i kerimenin akışıyla da uyum içindedir: *"Allah' ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölüler idiniz, O, sizi, diriltti..."* Görüldüğü gibi ayetin akışı, kınama ve nimetleri hatırlatma yönündedir.

28) Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölüler idiniz. O sizi diriltti, yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz.

Bu ayet içerik olarak yüce Allah'ın şu sözünü andırıyor: *"Dediler ki: Rabbimiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin. Günahlarımızı itiraf ettik. Şimdi çıkmak için bir yol var mı?"* (Mü'min, 11) Bu ayet dünya ile ahiret arasında bir ara dönemin (berzah) varlığına kanıt olarak gösterilen ayetlerdendir. Çünkü burada iki kez öldürmeden söz ediliyor. Eğer bunlardan biri insanın dünyadan ayrılışına yol açan ölümse, bu durumda bu ikinci ölümün tasviri bakımından iki ölüm arasında bir hayatın kaçınılmazlığı gündeme geliyor ki, bu berzah âlemidir. Bu da bize göre berzah âlemini ispat için yeterli bir kanıttır. Bazı rivayetlerde de bu kanıtlamaya rastlamaktayız.

Fakat berzah hayatını inkâr edenler, bu iki ayetin, yani *"Nasıl inkâr edersiniz..."* ve *"Dediler ki: Ey Rabbimiz"* ayetlerinin akışının bir amaca yönelik olduğunu söylerler. Çünkü her iki ayette de iki ölümden ve iki hayattan söz ediliyor. Şu hâlde vurguladıkları gerçek de aynı olmalıdır. Birinci ayette açıkça görülüyor ki, ilk ölüm, insanın, dünya hayatında kendisine ruh verilmeden önceki hâlidir. Şu hâlde birinci ölüm ve hayatla dünya hayatından önceki ölüm ve dünya hayatı kastediliyor. İkinci ölüm ve hayatla da, dünyadaki ölümle ahiretteki diriliş kastediliyor. İkinci ayetteki aşamalarla da birinci ayetteki aşamalar kastediliyor. Dolayısıyla bu ayetlerde berzah hayatına ilişkin bir işaret yoktur.

Ama bu, büyük bir yanılgıdır. Çünkü her iki ayetin akışı farklı mesajları vurgulamaya yöneliktir. Çünkü birinci ayette bir ölümden, bir öldürmeden ve iki diriltmeden söz ediliyor. İkinci ayette ise, iki öldürmeden ve iki diriltmeden bahsediliyor. Bilindiği gibi ölümün aksine, öldürmenin öncesinde hayatın varlığı kaçınılmazdır. Hayat olmazsa, öldürme olmaz. Şu hâlde birinci ayette sözü edilen ilk ölüm, ikinci ayette sözü edilen ilk öldürmeden farlıdır. Dolayısıyla, "Bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin" ifadesindeki ilk öldürmenin dünya hayatından son-

raki öldürme olduğu anlaşılıyor. Ondan sonraki diriltme ise berzah hayatı içindir. İkinci öldürme ve diriltme ise ahiretteki diriliş günü içindir. "*Siz ölüler idiniz, sizi dirilttik."* ifadesinde ise, dünya hayatından önceki ölüm hâli kastediliyor. Bu ise, öldürmeden ayrı bir durumdur. Burada kast edilen hayat da dünya hayatıdır. *"Sonra O'na döndürüleceksiniz"* ifadesinde ise, "sonra" edatıyla "diriltme" ile "döndürülme" arasında bir ara dönemin varlığı ifade ediliyor. Bu ifade tarzı, bizim yaptığımız açıklamayı pekiştirici niteliktedir.

"Siz ölüler idiniz." ifadesi insanın varoluşuna ilişkin temel bir gerçeği dile getiriyor. İnsanın varoluşu, dönüşen, tekâmül eden bir varoluştur. İnsan değişen ve dönüşen varoluş çizgisini tedricî olarak geçer. Bu çizgi aşamalara bölünmüş hâldedir. Buna göre, insanoğlu dünyaya gelmeden, varoluşa adımını atmadan önce ölüydü. Sonra Allah tarafından diriltildi. Sonra öldürme ve diriltilme olguları aracılığı ile durumdan duruma dönüşür. Böylece sürüp gider.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Ve insanı yaratmağa çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir özden, basbayağı bir sudan yaratmıştır. Sonra onu düzeltti ve ona kendi ruhundan üfledi."* (Secde, 7-9) *"Sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir."* (Mü'minûn, 14) *"Dediler ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği, canınızı alır."* (Secde 10-11) *"Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve bir kez daha ondan çıkaracağız."* (Tâhâ, 55)

Gördüğün gibi ayetler (yeri gelince daha ayrıntılı bilgi vereceğiz) insanın yeryüzünün ayrılmaz, koparılmaz bir parçası olduğunu ifade etmektedirler. Bir varlık olarak yerden çıkmıştır. İnsan, sonra çeşitli evrelerden geçerek gelişimini tamamlamış ve bir aşamaya ulaşınca da, orada bambaşka bir yaratığa dönüşmüştür, bambaşka bir yaratık olmuştur. Bu son ve mükemmel şeklini söz konusu dönüşümle sağlamıştır. Ardından ölüm meleği gelip insanı bir şekilde bedeninden ayırıyor, canını alıyor. Sonra Allah'a dönüyor. İşte insanın varoluş süreci budur.

Ayrıca ilâhî plânlama insanı öyle bir kalıba sokmuştur ki, yer ve gök menşeli tüm varlıklarla irtibata geçebilmekte, hayvanı, bitkisi, madeni, su ve hava gibi diğer öğeleriyle en basit hücrelisinden en karmaşık hücrelisine kadar tüm yaratıklarla bağlantı kurabilmektedir. Aslında doğada yer alan tüm varlıklar böyledir. Her varlık etkilemek, etkilenmek ve varlığını sürdürebilmek için başkasıyla irtibata geçmek zorundadır. Yaratılışı bunu gerektirmektedir.

Ancak bu arada insanın manevra alanı ve çalışma kapasitesi diğerlerinden daha geniş boyutludur. Nasıl mı? Bu donanımsız varlık, hayatındaki birtakım basit amaçlarına ulaşmak için doğada yer alan diğer varlıklarla yaklaşmak, uzaklaşmak, bir araya gelmek ve ayrılmak şeklinde gerçekleşen hareketlerle ortak yöne sahip olsa da, kavrama ve düşünme yeteneğine sahip olması bakımından kendine özgü bazı tasarruflarda bulunur ki, bu, öteki varlıkların gücünü aşar. İnsan bu yeteneği ile çevresindeki olguları, varlıkları ayırır, birleştirir, bozar ve ıslah eder. İnsanın etkinlik alanına girmeyen hiçbir varlık yoktur. Kimi zaman, doğada elde edemediği bir şeyi doğaya öykünerek teknoloji aracılığıyla meydana getirir. Zaman olur, doğaya doğayla karşı koyar.

Kısacası insan her amaç için, her şeyden yararlanır. Bu ilginç canlı türünün üzerinden geçen bunca zaman, tasarruf alanını genişletmesi ve bakışlarını daha derine nüfuz edici kılması için ona destek olmuştur. Çünkü Allah, sözleriyle gerçeği ortaya çıkarmak ve şu sözünün pratikte doğrulanmasını istemiştir: *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden size boyun eğdirdi."* (Câsiye, 13) *"Sonra göğe yöneldi..."* (Bakara, 29) Sözün, lütfun tamamlanması için sağlanan nimetlerin açıklanması amacına yönelik olması gösteriyor ki, yüce Allah'ın göğe yönelmesi de insan içindir. Gökyüzünün yedi gök hâlinde düzenlenmesi de onun içindir.

Daha önce anlattıklarımız insanın varoluş süreci olarak izlediği yolu ortaya koyuyordu. Şimdiki açıklamamız ise, insanın evrensel boyuttaki tasarruf alanının sınırlarını belirliyor. Yüce Allah insanlık âleminden bunları anlatıyor; nereden başladığını ve bu sürecin nerede noktalanacağını dile getiriyor.

Şu kadarı var ki, Kur'ân-ı Kerim insanın dünya hayatının başlangıcını doğadan alıp zaman zaman onunla irtibatlı olarak gündeme getiriyorsa da, bu sürecin başlangıcını noksan sıfatlardan münezzeh olan yüce Allah'la da bağlantılı olarak söz konusu ediyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sen hiçbir şey değilken, daha önce seni de yaratmıştım."* (Meryem, 9) *"İlkin var eden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur"* (Bürûc, 13)

Şu hâlde insanoğlu, evren beşiğinde yetiştirilip terbiye edilen, yaratılış ve varoluş memelerinden beslenen ve çeşitli varoluş aşamalarından geçen bir yaratıktır. Hayat çizgisinin ölü doğa ile sıkı bir ilişkisi vardır. Aynı şekilde öz yaratılış ve yoktan var edilme bakımından da yüce

Allah'ın emrine ve sınırsız egemenliğine bağlıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O'nun emri, birşeyi istedi mi ona, sadece 'ol' demektir, o da hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) *"Biz bir şeyi istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sadece ona 'ol' dememizdir; derhâl oluverir."* (Nahl, 40) Bu, meselenin başlangıcı ile ilgili açıklamadır.

Dönüş açısından ise, insanın izlediği yol ikiye ayrılır: Mutluluk ve mutsuzluk yolu. Sonunda insanı yüceler âlemine ulaştırmaya en elverişli olanı mutluluk yoludur. İnsan bu yolu Rabbine ulaşana kadar izler. Mutsuzluk yolu ise, menzile uzak düşer ve sonunda insanı aşağıların aşağısı bir konuma düşürerek âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkarır. Yüce Allah tüm varlıkları çepeçevre kuşatmıştır. Fâtiha Suresi'nde yer alan, *"Bizi doğru yola hidayet et."* ayetini incelerken bu hususa ilişkin açıklamalarda bulunmuştuk.

İnsanın izlediği yola ilişkin genel bir değerlendirmeydi bu. Onun dünya hayatından önceki, dünya hayatındaki ve dünya hayatından sonraki hayatı ile ilgili açıklamalara da yeri geldikçe yer vereceğiz. Şu kadarı var ki, Kur'ân-ı Kerim bu meseleyi, hidayet, sapıklık, mutluluk ve mutsuzluk durumlarıyla olan bağlantısı dolayısıyla gündeme getiriyor. Hedefinin dışında kalan hususları ise, üstü kapalı olarak geçiyor.

29) O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.

İnşaallah Fussilet Suresi'nin ilgili ayetinde "gök" kavramı üzerinde etraflı bir değerlendirme yapıp ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةً ۜ قَالُٓوا اَتَجْعَلُ ف۪يهَا
مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَ ۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۜ قَالَ
اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى
الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُلَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا
سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٓا
اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ ۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ ۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ
غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

AYETLERİN MEALİ

30- Hani bir zaman Rabbin, meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım." demişti. Onlar da, "Orada bozgunculuk yapacak ve kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz." dediler. Allah, "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi.

31- Ve Âdem'e isimlerin tümünü öğretti. Sonra onları meleklere sundu ve "Eğer doğru söylüyorsanız, bunların isimlerini bana haber verin." dedi.

32- Dediler ki: "Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz sen, bilensin, hikmet sahibisin."

33- (Allah) "Ey Âdem, bunlara onların isimlerini haber ver." dedi. O, bunları onlara isimleriyle haber verince de dedi ki: "Ben size, ben göklerin ve yerin gaybını bilirim, sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim, dememiş miydim?"

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayet-i kerimeler insanın yeryüzüne indiriliş gayesini, yeryüzüne halife olarak atanmasının mahiyetini, bu misyonunun sonuç ve özelliklerini açıklamaktadır. Bu kıssa, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan diğer kıssaların aksine sadece burada gündeme getirilmiştir.

30) Hani bir zaman Rabbin, meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım." demişti.

İleride yüce Allah'ın "demesinin", meleklerin "demelerinin" ve şeytanın "demesinin" ne anlam ifade ettiğini açıklayacağız, inşaallah.

Onlar da, "Orada bozgunculuk yapacak ve kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz." dediler. Allah, "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi.

Görüldüğü kadarıyla melekler, yüce Allah'ın *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* sözünden, yeryüzünde bozgunculuğun yaşanacağını ve kan döküleceğini anlıyorlar. Çünkü yer menşeli maddî varlık, öfke ve ihtiras güçlerinin bir bileşkesidir. Yaşanılacak yurt da didişme, sürtüşme yurdudur. Her bakımdan sınırlıdır. Her an çekişmeye yol açacak niteliktedir. Bileşimleri çözülmeye elverişlidir. Düzeni ve ıslah edilmiş yanları yeniden bozulabilir, sistemi allak bullak olabilir. Burada ancak türsel bir hayat sürdürülür. Birleşme ve dayanışma olmadığı sürece kalıcılık olmaz.

Buradan anladılar ki, yeryüzünde sözü edilen halifelik, ancak bireylerin bir araya gelmesiyle gerçekleşen toplumsal hayatta söz konusudur. Böyle bir düzende de bozgunculuk ve kan dökücülük kaçınılmazdır.

Halifelik misyonu ise, tam anlamıyla bu misyonun asıl sahibi temsil edilmedikçe gerçekleşmez. Yani halife, bu makamın asıl sahibinin adına yönetme, hükmetme ve düzenleme salahiyetine sahip olmalıdır. Yeryüzünde temsil edilmek istenen yüce Allah, varlığı itibariyle en güzel isimlere sahiptir. Güzellik ve yücelikle ilgili en üstün nitelikler O'nundur. Zatı açısından noksanlıklardan münezzehtir, fiilleri bakımından kötülükten ve bozgunculuktan uzaktır, yücedir.

Yer menşeli bir halife bu hâliyle Allah'ın halifesi olmaya lâyık değildir. Her türlü noksanlığı barındıran varlığıyla, noksanlıklardan münezzeh, her türlü yokluktan beri olan, ilâhî varlığın yerine halife olamaz.

Toprak nerede, sahiplerin sahibi, ortaksız Rab nerede! Meleklerin sarf ettikleri bu sözler, bilmedikleri hususları öğrenme, söz konusu halifeyle ilgili olarak içinden çıkamadıkları meseleleri çözüme kavuşturma amacına yöneliktir. Yoksa herhangi bir itiraz veya karşı çıkma söz konusu değildir. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın onlar adına aktardığı şu ifadedir: *"Şüphesiz sen bilensin, hikmet sahibisin."* Cümlenin ifade biçiminden meleklerin teslimiyetçi bir tavır içinde oldukları anlaşılıyor.

Meleklerin sözlerinden çıkan sonuç şudur: Halife tayini, ancak halifenin, kendisini tayin eden yüce zâtı, tüm noksanlıklardan tenzih ederek övmesi ve varlığı ile onun kutsiyetini kanıtlaması içindir. Yer menşeli bir varlık ise, bunu gerçekleştiremez. Tersine bu konumunu ve işlevini bozgunculuk ve kötülük uğrunda kullanacaktır. Bu görevlendirmenin amacı, Allah'ı tesbih etmektir, O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmektir. Bu ise, bizim seni tesbih etmemizle, sana hamd etmemizle, seni noksan sıfatlardan tenzih etmemizle gerçekleşmiş bulunmaktadır. Öyleyse senin halifelerin biziz veya bizi kendine halife kıl. Şu yer menşeli hilafetin sana ne faydası olacaktır? Yüce Allah onların bu değerlendirmelerini şu sözleriyle cevaplandırıyor: *"Dedi ki: 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' Ve Âdem'e isimlerin tümünü öğretti."*

Ayetlerin akışından öncelikle şu husus anlaşılıyor: Söz konusu halifelik, yüce Allah adınadır. Bazı tefsir âlimlerinin ihtimal verdikleri gibi, insanlardan önce yaşayan bir tür canlı adına değildir bu halifelik. İddiaya göre bu canlı türü yok olunca yüce Allah insanları onlara halife kılmak istemiştir. Ama bu doğru değildir. Çünkü yüce Allah'ın onlara, Âdem'e isimleri öğretmek suretiyle verdiği cevap, söz konusu iddiayla bağdaşmıyor. Bundan dolayı, hilafet Hz. Âdem'in (a.s) şahsıyla sınırlı değildir. Bir ayırım gözetilmeksizin tüm soyu bu görevde ona ortaktır. İsimlerin öğretilmesi, bu bilginin insanın özüne yerleştirilmesi demektir. Nitekim bunun etkisi yavaş yavaş ama kesintisiz olarak kendini belli eder. İlâhî hidayet söz konusu olursa insan, bu bilgiyi kuvveden fiile geçirebilir.

Halifeliğin tüm insanları kapsadığı yüce Allah'ın şu sözünde de vurgulanmaktadır: *"Hani sizi, Nuh kavminden sonra, halifeler kıldı."* (A'râf, 69) Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Sonra sizi yeryüzünde halifeler yaptık."* (Yûnus, 14) Konuyla ilgili bir diğer ayet de şudur: *"Ve sizi yeryüzünün halifeleri yapıyor."* (Neml, 62)

Ayetlerin akışından çıkan ikinci sonuç da şudur: Yüce Allah yeryüzü halifesinin bozgunculuk yapacağını ve kan dökeceğini reddetmiyor ve meleklerin kendisini tesbih edip noksanlıklardan tenzih ettikleri şeklindeki iddialarını da yalanlamıyor. Ancak yeni bir şey ortaya koyuyor. Meleklerin kaldıramayacakları bir olgudan söz ediyor. Ama yer menşeli bu halife bu yükümlülüğü kaldıracak kapasitededir. O, yüce Allah'tan bir örnek alabilmekte, bir sır taşıyabilmektedir ki, meleklerin buna güçleri yetmez. Bu yeteneğiyle de bozgunculuk ve kan dökücülük niteliği telafi edilmiş olur.

Yüce Allah, *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"* şeklindeki sözünü ikinci kez, *"Ben size, 'Ben göklerin ve yerin gaybını bilirim.' dememiş miydim?"* sözüyle değiştiriyor. Bu gaybdan maksat, isimlerdir; Âdem'in isimlere ilişkin bilgisi değildir. Yani melekler, kendilerinin bilmedikleri birtakım isimlerin varlığından haberdar değildiler. Bilgisizlikleri, bu isimleri biliyorlardı da Âdem'in bunları bildiğini bilmiyorlardı, şeklinde değildi. Aksi takdirde yüce Allah'ın bu isimleri onlardan sormasının anlamı olmazdı ve *"Ey Âdem, bunlara onların isimlerini haber ver"* sözü ile yetinilir; onlar da Âdem'in de bu isimleri bildiğini anlarlar, mesele bitip giderdi.

Oysa ayette, *"Bunların isimlerini bana haber verin"* diye meleklere soru yöneltilmiştir. Bu ifade tarzından anlaşılan o ki; melekler halifelik misyonuna taliptiler, ama sonunda Hz. Âdem'in bu iş için seçilmiş olmasını kabul etmek durumunda kaldılar. Çünkü halifelik misyonunu üstlenecek biri, isimleri bilmek zorundadır. Bu yüzden yüce Allah, meleklere isimleri soruyor, onlar bilemiyorlar, ama Âdem biliyor. O zaman Âdem'in halifelik misyonuna lâyık olduğu ve bu hususta meleklerden daha üstün olduğu ortaya çıkıyor. Yüce Allah meleklere yukarıdaki soruyu yöneltirken *"eğer doğru söylüyorsanız"* şeklinde bir ifade kullanıyor, bu da gösteriyor ki, melekler isimleri bilmeyi gerektiren bir iddiada bulunmuşlardı, bir misyona talip olmuşlardı.

31-32) Ve Âdem'e isimlerin tümünü öğretti. Sonra onları meleklere sundu ve "Eğer doğru söylüyorsanız, bunların isimlerini bana haber verin." dedi. Dediler ki: "Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz sen, bilensin, hikmet sahibisin."

Buradan anlaşılıyor ki, bu isimler veya isimlerinden söz edilen varlıklar, akıl sahibi canlı varlıklardı. Bunlar gayb perdesinin altında bulunuyorlardı ve onların isimlerini bilmek, bizim şu andaki eşyaların isimlerini bilişimize benzemiyordu. Yoksa Hz. Âdem'in söz konusu isimleri meleklere haber vermesi sırasında onlar da bu isimleri öğrenirler ve bilgi bakımından Âdem'le aynı düzeye gelirlerdi. Dolayısıyla Hz. Âdem'in meleklere karşı bir üstünlüğü söz konusu olmazdı.

Çünkü eğer Allah bu isimleri meleklere öğretmiş olsaydı, onlar da Âdem'in düzeyine gelirler, belki de ondan üstün olurlardı. Bu durumda da melekleri ikna eden veya gerekçelerini geçersiz kılan bir durum söz konusu olmazdı. Çünkü yüce Allah'ın öğretmesiyle bir adamın birtakım sözcükleri bilmesi, onu Allah'ın emrini eksiksiz yerine getiren meleklerden üstün kılmaz. Bu bilgi Allah'ın, "Bu benim halifemdir ve benim katımda meleklerden daha üstün bir konuma sahiptir." buyurmasına sebep olmaz.

Yüce Allah'ın meleklere, "İnsanların ileride duygu ve düşüncelerini anlatmak, aralarında anlaşmak için kullanacakları kelimeleri söyleyin; eğer iddianızda veya halifeliğimi istemenizde doğru iseniz!" buyuracağını düşünemeyiz. Çükü dil bilmenin kemal sayılması, kalplerin içindeki amaçları bildirmesinden ileri geliyor. Bu duyguları ifade etmek için meleklerin konuşmaya ihtiyaçları yoktur. Onlar duyguları, düşünceleri vasıtasız algılarlar. Dolayısıyla onlar bu hususta konuşmanın da ötesinde bir mükemmelliğe sahiptirler.

Kısacası, Hz. Âdem'in onlara isimleri haber vermesi sonucu meleklerde oluşan bilgi, yüce Allah'ın isimleri öğretmesi ile Âdem'de meydana gelen gerçek bilgiden farklıdır. Bu iki bilgiden sadece biri, melekler ve kapasiteleri açısından mümkündür. Hz. Âdem, isimleri meleklere haber vermesinden dolayı değil, isimlere ilişkin gerçek bilgisinden dolayı halifelik misyonunu hak etmişti. Nitekim melekler cevap niteliğinde şöyle demişlerdi: *"Sen yücesin; bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur."* Böylece bilgi hususunda olumsuz bir konuda olduklarını kabul ediyorlar.

Şimdiye kadar sunduğumuz açıklamalardan çıkan sonuca göre, söz konusu nesnelerin isimlerini bilmek, onların gerçek mahiyetlerini, somut varlıklarını bilmek şeklinde olmalıdır. Yani sırf, bir kavramı ifade etmeye yönelik bir kelimeyi bilmek yeterli değildir. Şu hâlde

söz konusu nesneler, göklerin ve yeryüzünün bilinmezlik perdesi altında gizli olan birtakım dışsal olgular ve somut varlıklardır. Bu nesneleri asıl nitelikleriyle bilmek de, ancak yer menşeli bir varlık için mümkündür; gök menşeli bir melek için değil. Ayrıca bu bilgi, ilâhî hilafetin bir gereğidir.

"Âdem'e isimlerin tümünü öğretti." ifadesinin orijinalinde geçen "el-esmâ=isimler" kelimesi başına "lâm" getirilmiş bir çoğuldur. Başında bu şekilde "lam" harfi bulunan çoğullar genellik ifade ederler. Bunun yanı sıra kelime, "kulleha=tümünü" ifadesiyle de pekiştirilmiştir. Yani varlıkları ifade için kullanılan tüm isimleri hiçbir sınırlandırma olmaksızın kapsadığı vurgulanmıştır. Ayrıca, *"Sonra onları meleklere sundu."* ifadesi gösteriyor ki, bütün isimler yani isim tarafından tanımlanan nesneler, hayat ve ilim sahibidirler. Bununla beraber gayb perdesi, yani göklerin ve yerin bilinmezlikleri altında gizlidirler.

"Gayb" kelimesinin göklere ve yere izafe edilmesi -kimi yerlerde "min" harf-i cerrinin ifade ettiği "bazı" anlamını ifade etmesi mümkün olmakla birlikte- burada "lâm" harf-i cerrinin anlamını ifade etmesi gerekiyor. Çünkü burada amaç yüce Allah'ın gücünün tümünü, kuşatıcılığını, buna karşılık meleklerin güçsüzlüklerini ve yetersizliklerini vurgulamaktadır. Bundan çıkan sonuca göre, Hz. Âdem'in bildiği isimler, gök ve âlemlerine oranla "gayb" sayılan şeylerdir, evrenin çerçevesinin dışında yer alan olgulardır.

Meselenin bu boyutları, yani isimlerin genelliği, işaret ettikleri nesnelerin hayat ve bilgi sahibi oluşları, bunların göklerin ve yerin gaybî olarak nitelendirilişleri üzerinde düşünüldüğünde, bununla yüce Allah'ın şu sözü arasında kaçınılmaz bir bağlantı olduğu görülecektir: *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın. Biz onu bilinen bir miktar ile indiririz."* (Hicr, 21)

Burada yüce Allah, "şey" denebilecek her şeyin, katında bir hazinesinin bulunduğunu, o şeyin orada saklandığını, sürekli olduğunu, hiç tükenmediğini, herhangi bir sınırla sınırlanmadığını, ölçü ve sınırın sadece indirme ve yaratma aşamasında söz konusu olduğunu, bu hazinelerdeki çokluğun, ölçü ve sınırlamayı kaçınılmaz kılan sayısal bir çokluk olmadığını, sadece mertebe ve derecelerle ilgili bir çokluğun söz konusu olduğunu bildiriyor. İnşaallah Hicr Suresi'nde yer alan bu ayeti açıklarken, daha ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Buna göre, yüce Allah'ın meleklere sunduğu isimler, Allah katında koruma altında olan, gayb perdesinin gerisinde gizli bulunan yüce varlıklardı. Yüce Allah âlemde olan her ismi, o yüce varlıkların hayrı ve bereketiyle indirmiştir. Göklerde ve yerde bulunan her şey bunların nurundan ve göz alıcı aydınlığından türemiştir. Çoklukları, farklılıkları, bireyler ve kişilerin çokluğuna, değişikliğine benzemez. Buradaki işlem, mertebeler ve dereceler şeklinde gerçekleşir. Bunların katından inen bir isim, bu tür bir inişle iner.

33) (Allah) "Ey Âdem, bunlara onların isimlerini haber ver." dedi. O, bunları onlara isimleriyle haber verince de dedi ki: "Ben size, ben göklerin ve yerin gaybını bilirim, sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim, dememiş miydim?"

"Sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim." ifadesinde işaret edilen bu ikisi, göklerin ve yerin bir parçası olan izafî gaybın kapsamına girerler. Bu yüzden bundan önce, *"Ben göklerin ve yerin gaybını bilirim."* denilmiştir. Amaç gaybın her iki yanını da, yani gökler ve yer âlemlerinin kapsamının dışındaki gayb ile, bu iki âlemin kapsamındaki gaybı birlikte ifade etmektir.

"içinizde gizlemekte olduğunuzu" ifadesinin orijinalinde "kitman= gizleme" fiilinin "kuntum" fiiliyle kayıtlandırılarak "gizlemekte olduğunuz" şeklinde bir ifade kullanılmasından ortada Hz. Âdem ve onun halife olarak görevlendirilmesi ile ilgili gizlenen bir hususun var olduğu anlaşılıyor. Bunu yüce Allah'ın bir sonraki ayetteki şu sözünden de sezinlemek mümkündür: *"hepsi secde ettiler. O ise imtina etti ve büyüklük tasladı ve o kâfirlerden idi."*

Buradan anlaşıldığı kadarıyla, İblis bundan önce kâfir olmuştu. Secde etmekten kaçınması daha önce içinde gizlediği şeye dayanıyordu. Açıklanan bu nüktenin kadrini bilmelisin.

Bununla da anlaşılıyor ki, meleklerin secde etmeleri ve İblis'in secde etmekten kaçınması, yüce Allah'ın, *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* sözü ile, *"sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim."* sözünün arasında yer alan bir anda gerçekleşmiştir. Yine bununla, *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* ifadesinden sonra, *"Ben göklerin ve yerin gaybını bilirim."* ifadesinin kullanılmış olmasının sırrı da açıklığa kavuşuyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle demiştir: "Eğer melekler yeryüzünde bozgunculuk yapan, orada kan döken kimseler görmemiş olsalardı, *'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın?'* şeklindeki bir bilgiye sahip olmazlardı."

Ben derim ki: Burada, Âdemoğullarından önce yaşanmış bir döneme işaret edilmiş olabilir. Böyle bir sonuç çıkarmak, meleklerin bu yargıya, *"Ben yeryüzünde halife yaratacağım."* sözünden hareketle vardıkları şeklindeki açıklamamızla da bir çelişki oluşturmaz. Bilakis bu açıklama göz önünde bulundurulmadan rivayeti de açıklayamayız. Aksi takdirde meleklerin bu sözleri, İblis'inki gibi kötü ve yerilmiş bir kıyas olur.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de şöyle bir rivayet yer alır: Zürare diyor ki: "İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) huzuruna çıktım. Bana, 'Yanında Şia kaynaklarınca aktarılan hadisler var mıdır?' diye sordu. Dedim ki: 'Yanımda birçok hadis vardır. Bir ateş tutuşturup onları yakmak istedim.' İmam buyurdu ki: 'Onları sakla, doğru bulmadıklarını unutursun.' Burada Âdemoğulları hatırımdan geçti. Bunun üzerine İmam şöyle buyurdu: *'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın?'* derlerken, melekler bunu nereden biliyorlardı?' Zürare dedi ki: 'İmam Cafer Sadık (a.s) da Âdem kıssasından söz açılınca şöyle diyordu: 'Bu hadise, Kaderiye'nin görüşünü red etmektedir.' Sonra İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: 'Hz. Âdem'in (a.s) gökyüzünde meleklerden bir dostu vardı. Âdem gökten yere inince melek yalnızlık hissetmeye başladı. Bunun üzerine durumunu yüce Allah'a şikâyet etti ve kendisine izin vermesini istedi. Yüce Allah ona izin verdi, o da yere, Âdem'in yanına indi. Onu bir çölde oturmuş buluverdi. Âdem onu görünce ellerini başının üzerine koyup bir çığlık attı.' İmam Cafer Sadık (a.s) diyor ki: 'Derler ki, bütün yaratıklar onun çığlığını duydular. Bunun üzerine melek ona şöyle dedi: 'Ey Âdem, görüyorum ki, sen Rabbine isyan ettin ve altından kalkılmaz bir yükün altına girdin. Yüce Allah'ın senin hakkında ne dediğini ve bizim ona ne cevap verdiğimizi biliyor musun?' Âdem, 'Hayır.' dedi. Melek dedi ki: 'Allah, *'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.'* dedi. Buna karşılık biz de dedik ki: *'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın?'* Allah seni yeryüzü

için yaratmıştır, gökte kalman uygun düşer mi?' İmam Cafer Sadık (a.s) üç defa şöyle dedi: Allah'a andolsun ki, Âdem bu sözle teselli buldu."

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşılıyor ki, Hz. Âdem'in yeryüzüne inmeden önce, içinde yaşadığı cennet gökteydi. Bunu destekleyen başka rivayetlere de ileride yer vereceğiz.

Yine Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu'l-Abbas kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: Ebu'l-Abbas diyor ki: *"Âdem'e isimlerin tümünü öğretti..."* ayetini okuduktan sonra, "Allah Âdem'e ne öğretti?" diye sordum. İmam Cafer Sadık şöyle cevap verdi: "Yerleri, dağları, dereleri, ovaları." Sonra altındaki sergiye baktı ve "Bu sergi de yüce Allah'ın, isimlerini Âdem'e öğrettiği şeyler arasında yer alır." dedi.

Yine aynı eserde Fuzayl b. Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Âdem'e isimlerin tümünü öğretti."* ayetini okuduktan sonra, "Neler öğretildi?" diye sordum, o da şöyle cevap verdi: "Yeryüzündeki vadilerin, bitkilerin, ağaçların ve dağların adını öğretti."

Söz konusu tefsirde belirtildiğine göre Davud b. Serhân el-Attâr şöyle demiştir: "Bir ara İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında bulunuyordum. Sofranın getirilmesini istedi. Yemeğimizi yedikten sonra, leğen ve ibrik istedi. Bunun üzerine, 'Sana feda olayım. Yüce Allah, *'Âdem'e isimlerin tümünü öğretti.'* buyuruyor. Leğen ve ibrik de Âdem'e öğretilen isimler arasında yer alır mı?' diye sordum. İmam, 'Bütün vadileri ve dereleri öğretti.' dedi."

el-Maanî adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah bütün hüccetlerinin isimlerini Âdem'e öğretti, sonra onların ruhlarını meleklere sundu ve 'Eğer tesbih etmenizden ve beni noksan sıfatlardan tenzih etmenizden dolayı, yeryüzündeki halifelik misyonu açısından Âdem'den daha lâyık olduğunuz şeklindeki iddianızda samimi ve doğru iseniz, bunların adlarını bana söyleyin.' buyurdu. Bunun üzerine melekler şöyle dediler: *'Seni tenzih ederiz. Bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen bilensin ve hikmet sahibisin.' Allah dedi ki: Ey Âdem, bunlara onların isimlerini haber ver."*

"Âdem, onların isimlerini meleklere haber verince, onların Allah katındaki yüksek makamlarını öğrendiler. O zaman anladılar ki, onlar yeryüzünde Allah'ın halifesi olmaya, Allah'ın insanlar üzerinde hücceti olmaya kendilerinden daha lâyıktırlar. Sonra onları meleklerin gözle-

rinden kaybetti. Kendilerinden onların velâyetini kabullenerek, sevgilerini besleyerek Allah'a kulluk sunmaya çağırdı. Ardından onlara şöyle dedi: *Ben size, ben göklerin ve yerin gaybını bilirim, sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim, dememiş miydim?"*

Ben derim ki: Bundan önceki açıklamalarımıza bir kez daha göz atılacak olursa, bu rivayetlerin ifade ettikleri anlamlar daha kolay anlaşılır ve bu rivayetler ile önceki açıklamalar arasında bir çelişki söz konusu olmadığı görülür. Nitekim daha önce de vurguladığımız gibi, *"Hiçbir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın."* (Hicr, 21) ayeti, bütün şeylerin gayb hazinelerinde bir varlığa sahip olduklarını ve oradan inerek burada var olduklarını ortaya koymaktadır. Varlıklara konulan tüm isimler, aynı zamanda gayb hazinelerinde yer alan şeylerin de isimleridir. Dolayısıyla, "Allah gaybının hazinelerinde bulunan şeyleri (ki bu göklerin ve yerin gaybıdır) Âdem'e öğretti." demekle, "O, Âdem'e her şeyin ismini öğretti; göklerin ve yerin gaybı budur." demek arasında bir fark yoktur. Her iki ifade de aynı sonuca dönüktür, her ikisi de aynı kapıya çıkar.

Yaratılışla ilgili bazı rivayetleri burada ele almamız uygun olacaktır. Biharu'l-Envar'da Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Bir gün Resulullah'a (s.a.a) dedim ki: 'Yüce Allah'ın ilk yarattığı şey nedir?' Şöyle dedi: Ey Câbir, Allah ilk önce senin peygamberinin nurunu yarattı. Sonra bütün iyilikleri ondan yarattı. Sonra onu, önünde, Allah'ın dilediği ölçüde bir yakınlığa oturttu. Sonra onu birkaç kısma ayırdı. Arşı bir kısımdan ve kürsüyü de bir kısımdan yarattı. Arşı taşıyanlarla, Kürsüyü tutanları bir diğer kısımdan yarattı."

"Dördüncü kısmı Allah'ın dilediği ölçüde sevgi makamına oturttu. Sonra bu makamı da kısımlara ayırdı. Kalemi bir kısmından, levhi bir kısmından, cenneti bir kısmından yarattı; dördüncü kısmını ise dilediği şekilde korku makamına yerleştirdi. Sonra onu da parçalara ayırdı, melekleri bir parçadan, güneşi bir parçadan ve ayı bir parçadan yarattı."

"Sonra dördüncü parçayı Allah'ın dilediği şeyler için umut makamına yerleştirdi. Sonra onu da parçalara ayırdı. Aklı bir parçasından, bilgiyi ve hilmi bir parçasından, günahsızlık ve başarıyı da bir parçasından yarattı. Dördüncü kısmı ise Allah'ın dilediği şeyler için hayâ makamına yerleştirdi. Sonra ona heybet gözüyle baktı ve söz konusu nur sızdı. Ondan da yüz yirmi dört bin katre damladı. Yüce Allah bu damla-

ların her birinden bir nebinin ve resulün ruhunu yarattı. Sonra peygamberlerin ruhları soluk alıp vermeye başladılar. Yüce Allah bu ruhların soluklarından evliyanın, şehitlerin ve salihlerin ruhlarını yarattı."

Ben derim ki: Bu anlamları içeren birçok rivayet vardır. Bunlar üzerinde sağlıklı bir inceleme yapıldığı zaman, bunların bizim açıklamalarımızı destekledikleri görülecektir. İleride bu konuya ilişkin olarak bazı açıklamalara yer vereceğiz. Onun için tasavvufçuların uydurmaları ve asılsız kuruntularıdır diye, ilim ve hikmet kaynaklarından gelen bu tür hadisler reddedilmemelidir. Çünkü yaratılışın bilmediğimiz birçok sırrı vardır.

Görüyorsunuz ki, yeryüzünde yaşayan ulusların en seçkin bilginleri, insan türünün doğup gelişmeye başlamasından bu yana doğanın sırlarını çözmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyor olmasına rağmen bu hususta attıkları her adımın ardından daha birçok şeyi bilmediklerinin farkına varıyorlar. Üstelik araştırdıkları da âlemlerin en dar kapsamlısı ve en önemsizi olan madde âlemidir. O hâlde madde ötesi uçsuz bucaksız nur âlemleri hakkında ne düşünülebilir!

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٤﴾

AYETİN MEALİ

34- Hani bir zaman meleklere, "Âdem'e secde edin." demiştik, İblis hariç hepsi secde ettiler. O ise imtina etti ve büyüklük tasladı ve o kâfirlerden idi.

AYETİN AÇIKLAMASI

Daha önceki açıklamalarımızda, *"içinizde gizlemekte olduğunuzu"* ifadesinden, önceleri gizli olup da sonra açığa çıkarılan bir hususun söz konusu olduğuna işaret etmiştik. Bunun, *"imtina etti ve büyüklük tasladı ve o kâfirlerden idi."* ifadesiyle bir ilgisi vardır. Çünkü "o diretti, böbürlendi ve inkâr etti" şeklinde bir ifade kullanılmıyor. Yine açıklamalarımızdan anlaşılıyor ki secde olayı, *"ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* sözünün sarf edildiği an ile *"sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim."* sözünün sarf edildiği an arasında gerçekleşmişe benziyor.

Dolayısıyla, *"Hani bir zaman meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik."* ifadesi, önceki ifadeleri noktalayıp cennet kıssasına geçişi sağlama amacına yöneliktir. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, bu ayetler, insana hilafet misyonunun yüklenmesini, yaratıklar arasındaki fonksiyonunu, yeryüzüne indirilişini, mutluluk ve mutsuzluğa yol açan davranışlarını konu ediniyorlar.

Dolayısıyla secde kıssasının buradaki en önemli işlevi, ana hatlarıyla cennet kıssasına ve Âdem'in indirilişi olayına geçişi kolaylaştırmaktır. Olayın etraflıca anlatılmayıp kısaca değinilmesinin gerisindeki gerekçe bu olsa gerektir. Belki de ifadede üçüncü tekil kipi yerine, birinci çoğul kipinin kullanılması da bu yüzdendir: *"meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik."* Oysa bundan önce, *"Hani bir zamanlar Rabbin*

meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti." şeklinde bir ifade kullanılmıştı.

Şimdiye kadarki açıklamalardan çıkan sonuca göre, İblis'in bir eylemi olmasına rağmen, gizleme fiilinin tüm meleklere izafe edilmesi, söz sanatının bir kuralının gereğidir. Bu kurala göre, bir topluluğun içinde yer alan, onlardan ayrı olarak değerlendirilmeyen bir ferdin fiili, içinde bulunduğu topluluğa mal edilir.

Bu ifade tarzı, bir diğer hususu da vurgulamaya yönelik olabilir. Şöyle ki: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* sözü ile dile getirilen "hilafet" misyonunun genelliği, melekleri de kapsıyor olabilir. Nitekim meleklere Âdem'e secde etmelerinin emredilmiş olması da bu anlamı pekiştirir niteliktedir. Bundan dolayı meleklerin içinde birtakım duygular uyanmış olabilir. Çünkü onlar, yeryüzü menşeli bir yaratığın her şeyden, hatta onlardan bile üstün olabileceğini düşünmüyorlardı. İleride de değineceğimiz gibi, elimize ulaşan bazı rivayetler de bu anlamı pekiştirir niteliktedir.

34) Hani bir zaman meleklere, "Âdem'e secde edin." demiştik, İblis hariç hepsi secde ettiler. O ise imtina etti ve büyüklük tasladı ve o kâfirlerden idi.

Bu ayetten, Allah'ın emrine uymak suretiyle O'na boyun eğme söz konusu olduğu zaman selâmlama ve saygı sunma amacıyla Allah'tan başkasına secde etmenin cevazı anlaşılmaktadır. Bunun bir örneği de Yusuf kıssasında görülmektedir: *"Ana-babasını tahtın üstüne çıkardı ve hepsi onun için secdeye kapandılar. Yusuf dedi ki: Babacığım, işte bu, önceden gördüğüm rüyanın tevilidir. Rabbim onu gerçek yaptı."* (Yûsuf, 100)

Bu konuda Fâtiha Suresi'nde de açıkladığımız gibi kısaca şöyle diyebiliriz: İbadet, kulun kendini, kulluk statüsüne oturtup bunu kanıtlayacak davranışlar sergilemesidir. Dolayısıyla kulluk kastı taşıyan bir fiilde efendinin efendiliğini açığa vurma salahiyeti olmalıdır ya da kulun kulluğunu sergileme kabiliyeti olmalıdır. Efendinin karşısında secdeye kapanmak, rükûa eğilmek, o oturduğu zaman önünde hazır ol vaziyette ayakta beklemek, yürüdüğü zaman peşinde yürümek gibi. Bir fiilde söz konusu salahiyet ne kadar fazla olursa, kulluğu sergileme açısından fiil ve yapılan ibadet bir o kadar belirginlik kazanır. Bu noktada efendiliğin üstünlüğünü, buna karşın kulluğun alçaklığını en çarpıcı biçimde somutlaştıran fiil secdedir. Çünkü secdede yere kapanma ve yüzü yere sürme gibi bir alçalma pozisyonu söz konusudur.

Ancak biz, "Secde zatî bir ibadettir" şeklindeki iddiaya katılmıyoruz. Çünkü zatla ilgili olan bir şey, hiçbir zaman ondan ayrılmaz. Ama bu fiil, ibadet kastı ile yüceltme duygusundan başka bir gerekçeyle de yerine getirilebilir. Alay etmek ve küçümsemek amacıyla secdeye gitmek gibi. İbadet kastı ile yerine getirilirken kapsadığı tüm unsurları içinde barındırıyor olmasına rağmen, böyle bir davranış ibadet niteliğini kazanmaz. Evet, diğer kulluk kastı taşıyan davranışlara kıyasla ibadet anlamı secde fiilinde daha belirgindir. Zatî bir ibadet olmadığına göre de, mabutluk Allah'a özgüdür, diye zatı hasebiyle Allah'a özgü kılınmış değildir. Eğer ortada bir engel varsa, bu, şer'î veya aklî bir yasaklamadan dolayıdır. Şer'an veya aklen yasaklanan şeyse, Rablık niteliğini Allah'tan başkasına yakıştırmaktan başka bir şey değildir.

Fakat Rablık niteliğini yakıştırmaksızın Allah'tan başkasına saygı göstermek, onu yüceltmek, daha doğrusu nezaket kurallarının gereğini yerine getirmek meselesine gelince, bunun yasak olduğuna ilişkin bir kanıt yoktur elimizde. Ancak ne var ki, dinin zahirî amelleri ile içli dışlı olmanın insana kazandırdığı dinsel haz, bu eylemin (sadece) yüce Allah'a özgü kılınmasını, sırf selâmlaşma veya saygı sunma amacıyla da olsa bu fiilin Allah'tan başkasına sunulmamasını öngörmektedir.

Ama secde dışında, Allah'ın salih kullarına veya velilerinin kabirlerine veya eserlerine karşı sevgiden kaynaklanan diğer fiillerin yasak olduğuna dair ne aklî, ne de naklî bir kanıt yoktur. İnşaallah yeri gelince bu hususa etraflıca değineceğiz.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah Âdem'i yaratınca meleklere ona secde etmelerini emretti. Melekler kendi kendilerine, 'Biz, yüce Allah'ın katında bizden daha büyük değer verdiği bir canlı türünü yaratacağını sanmıyorduk. Çünkü biz O'nun komşuları ve tüm yaratıklar arasında O'na en yakın olanlar idik.' Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: *'Sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim, dememiş miydim?'* Yüce Allah, burada, onların cinlerle ilgili olarak dışa vurdukları sözlerini ve içlerinde gizledikleri duygularını kastediyor. Bu yüzden o sözü söyleyen melekler arşa sığındılar."

Yine aynı tefsirde İmam Zeynelabidin'in (a.s) aşağı yukarı benzer

şeyleri söylediği rivayet edilir. Bu rivayette şöyle geçer: "Melekler, hata işlediklerini anlayınca arşa sığındılar. Ancak bu hatayı tüm melekler değil, arşın çevresinde bulunan meleklerden bir grubu işlemiş... Onlar kıyamete kadar arşın çevresine sığınırlar."

Ben derim ki: Bu iki rivayetin içeriğini şu ifadeden anlamak mümkündür: *"Biz seni överek tespih ediyor ve seni takdis ediyoruz... Sen yücesin. Bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur."*

İleride de değineceğimiz gibi "arş" ilimdir. Bu anlamı pekiştiren Ehlibeyt İmamlarından aktarılan birçok rivayet de mevcuttur. Buna göre, "kâfirlerden idi." sözü ile insanlardan önce yaratılan İblis'in soydaşları olan cinler kastedilmiştir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Andolsun biz insanı pişmemiş çamurdan, değişmiş cıvık balçıktan yarattık. Cinne gelince, onu da daha önce nüfuz eden çok sıcak ateşten yarattık."* (Hicr, 26-27)

Buradan hareketle diyebiliriz ki, gizleme durumunun tüm melekleri kapsadığını ortaya koymak için fazla zorlamaya gerek yoktur. Çünkü gizlenen anlam tüm meleklerin gönlünden geçmiş olabilir. Dolayısıyla bu rivayet ile, gizlenen şeyin, İblis'in kendi içinde gizlediği Âdem'e boyun eğmekten kaçınma, secdeye varmaya tenezzül etmeme niyeti olduğu şeklindeki yorum arasında bir çelişki yoktur ve her ikisi de kastedilmiş olabilir.

Kasasu'l-Enbiya adlı eserde Ebu Basir'in şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Melekler Âdem'e secde ederlerken alınlarını yere koydular mı?' diye sordum. 'Evet. Bu, yüce Allah'ın Âdem'e bahşettiği bir onurdu.' dedi."

Tuhafu'l-Ukûl adlı eserde ise, şöyle bir rivayet yer alıyor: "Meleklerin Âdem'e secde etmeleri, Allah'a yönelik itaatin ve Âdem'e karşı besledikleri sevginin ifadesiydi."

el-İhticac adlı eserde, İmam Musa Kâzım'ın (a.s), atalarından şu sözleri aktardığı rivayet edilir: "Bir Yahudi, geçmiş peygamberlerin mucizeleri karşısında, Resulullah'ın (s.a.a) ne tür mucizeler gösterdiğini Emirü'l-Müminin Ali b. Ebu Talip'ten (a.s) sordu. Şöyle dedi: Allah, meleklerine Âdem için secdeye kapanmalarını emretti. Söyler misiniz, Muhammed için de bu türden bir şey yaptı mı?"

"Bunun üzerine Ali (a.s) dedi ki: Dediğin gibi oldu. Ne var ki, yüce Allah'ın meleklerine Âdem için secdeye kapanmalarını emretmesi, on-

ların Allah'ı bir yana bırakarak Âdem'e kulluk sundukları anlamında değildir. Aksine bu, onların Âdem'in üstünlüğünü ve Allah'ın ona bahşettiği rahmeti kabul ettiklerinin bir ifadesiydi. Hz. Muhammed'e gelince, bundan daha fazlası ona verilmiştir. Yüce Allah o sonsuz mülkünde ona salât ediyor, tüm melekler, ona esenlik diliyorlar. Müminler de ona salât getirmek suretiyle Allah'a kulluk sunuyorlar. İşte bu, onun daha üstün bir konumda olduğunun göstergesidir, ey Yahudi!..."[1]

Tefsiru'l-Kummî'de deniyor ki: "Yüce Allah Âdem'i yarattı. Âdem kırk yıl kendisine biçim verilmiş hâlde bekledi. O sırada melun İblis yanından geçiyor ve 'Önemli bir şey için yaratılmış olmalısın!' diyordu. O sırada İblis'in içinden şöyle geçti: 'Eğer Allah buna secde etmemi emrederse, kesinlikle isyan ederim.' Daha sonra yüce Allah meleklere, 'Âdem için secdeye kapanın.' buyurunca, hepsi secdeye kapanırken İblis içindeki kıskançlığı dışa vurdu ve secde etmeye yanaşmadı."

Biharu'l-Envar'da, peygamberlerin kıssaları ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İblis'e Âdem için secdeye kapanması emredildi. Fakat İblis, 'Ya Rabbi, izzetin hakkı için, eğer Âdem'e secde etmekten beni muaf tutarsan, sana öyle bir kulluk sunacağım ki, hiç kimse benzeri bir kulluk sunmamıştır.' dedi. Bunun üzerine yüce Allah, 'Ben istediğim konuda bana itaat edilmesini severim.' buyurdu."

Yine İmam Cafer Sadık (a.s) buyurmuştur ki: "İblis dört kere acıyla feryat etmiştir: Birincisi, lânetlendiği gün. İkincisi, yeryüzüne indirildiği gün. Üçüncüsü, peygamberlerin ardından geçen uzun bir fetret döneminden sonra Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamber olarak görevlendirildiği gün. Dördüncüsü, Ümmü'l-Kitab [ana kitap yani Fâtiha suresi] indirildiği gün."

"İki kere de sevinçle çığlık atmıştır: Birincisi, Âdem'in yasak ağacın meyvesini yediği sırada. İkincisi, Âdem'in cennetten indirildiği sırada. Ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Böylece ayıp yerleri kendilerine göründü.'* Bundan önce görünmüyordu, ama artık açıkça görüyorlardı. Âdem'in yaklaşmaması istenen ağaç da başaktı."[2]

Ben derim ki: Sayıları oldukça kabarık olan rivayetlerde, bizim "secde" olayıyla ilgili açıklamalarımız desteklenmektedir.

1- [el-İhticac, c. 1, s. 314, Necef baskısı.]

2- [Biharu'l-Envar, c. 11, s. 145, hadis: 14.]

وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَاۖ
وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ
عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فٖيهِۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ
وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حٖينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهٖ
كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا
جَمٖيعًاۚ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّٖى هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

AYETLERİN MEALİ

35- Dedik ki: "Ey Âdem, sen ve eşin cennette durun, ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin. Ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. "

36- Derken şeytan onların ayaklarını oradan kaydırdı, onları içinde bulundukları durumdan çıkardı. Dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır.

37- Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı. Bunu üzerine (Rabbi, rahmetiyle) ona döndü. Şüphesiz O, tövbeyi çok kabul eden ve esirgeyendir.

38- "Hepiniz oradan inin." dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa, artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

39- İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir, onlar orada ebedî kalacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

35) Dedik ki: "**Ey Âdem, sen ve eşin cennette durun.**

Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri olayı Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde tekrarlanmasına karşın, Hz. Âdem'in dünya hayatından önceki cennet deneyimi sadece üç yerde gündeme getiriliyor.

Birincisi: Bakara Suresi'nin şu anda tefsirini sunduğumuz ayetinde.

İkincisi: A'râf Suresi'nde. Bu surede yüce Allah kıssayı şu ifadelerle sunuyor: *"(Dedi ki:) 'Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun ve istediğiniz yerden (dilediğinizi) yiyin. Fakat bu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.' Fakat şeytan, onlara örtülü olan ayıp yerlerini açığa çıkarıp onlara göstermek için onlara fısıldadı ve dedi ki: 'Rabbiniz iki melek olmayasınız veya sürekli kalanlardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı.' Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum.' diye yemin etti. Böylece onları aldatarak (ağaca) yaklaştırdı. Ağacın meyvesinden tattıklarında, ayıp yerleri onlara göründü. Bunun üzerine cennet yapraklarından üzerlerine toplamaya başladılar. Rableri onlara seslendi: 'Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın açık düşmanınız olduğunu size söylememiş miydim?' Dediler ki: 'Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz.' (Allah) dedi ki: "Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır.' (Allah) dedi ki: Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."* (A'râf, 19-25)

Üçüncüsü: Tâhâ Suresi'nde, yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun biz, önceden Âdem'e ahit vermiştik. Fakat o, unuttu. Biz onda bir kararlılık bulmadık. Meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik. İblis'in dışında diğerleri secde ettiler. O, ayak diretti. Bunun üzerine dedik ki: 'Ey Âdem! Bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulur, sıkıntı çekersiniz. Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın. Ve sen burada susamayacaksın ve güneşin altında yanmayacaksın da.' Nihayet şeytan ona fısıldayıp, 'Ey Âdem! Sana*

ebedilik ağacını ve yok olmayacak bir mülkü haber vereyim mi?' dedi. O ağaçtan yediler. Böylece kendilerine kötü yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağıyla örtmeğe başladılar. Âdem Rabbine karşı geldi de yolunu şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti, doğru yola iletti. Dedi ki: 'Hepiniz oradan inin, birbirinizin düşmanısınız.' İmdi benden size bir hidayet geldiği zaman kim benim hidayetime uyarsa o, sapmaz ve mutsuz olmaz. Ama kim benim zikrimden yüz çevirirse, onun için dar bir geçim vardır. Kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz. 'Rabbim, der, niçin beni kör haşrettin, oysa ben görür idim?' Allah buyurur ki: İşte böyle. Sana da bizim ayetlerimiz geldi, sen onları unuttun. Bugün de sen öyle unutulursun." (Tâhâ, 115-126)

Ayetlerin akışı, özellikle kıssanın giriş kısmındaki, *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* ifadesi gösteriyor ki, Hz. Âdem yeryüzünde yaşamak ve orada ölmek üzere yaratılmıştı. Onun ve eşinin cennete yerleştirilmeleri ise, bir denemeydi ki, bu vesileyle yeryüzüne insinler. Ayrıca Tâhâ Suresi'ndeki hitap, *"Biz dedik ki: Ey Âdem..."* şeklindedir. A'râf Suresi'nde ise, *"Ey Âdem, yerleş..."* şeklindedir. Yani cennet kıssasıyla meleklerin secde etmesi olayı, peş peşe gelişen bir kıssaymış gibi, aynı ifade tarzı ile sunulmuştur.

Kısacası, Hz. Âdem (a.s) yeryüzüne yerleşsin diye yaratılmıştı. Onun yeryüzüne yerleşmesinin yolu da şu aşamalardan geçiyordu: Halifeliğinin kanıtlanması için, meleklerden üstün olduğu gösterilmeliydi. Sonra meleklere, ona secde etmeleri emredilmeli; ardından cennete yerleştirilip yasak ağaca yaklaşmaları yasaklanmalı; yasağa rağmen o ağaçtan yemeli, bunun sonucunda ayıp yerleri kendilerine görünmeliydi ki, yeryüzüne inebilsinler. Dolayısıyla yeryüzüne yerleşme ve dünya hayatını seçme, nihayet ayıp yerlerinin ortaya çıkışına bağlıydı.

Şu ifadeden de anlaşıldığı gibi ayıp yerlerden maksat, cinsel organlardır: *"Üstlerini cennet yaprağıyla örtmeğe başladılar..."* Cinsellik, hayvanî bir eğilimdir ki, beslenmeyi ve büyüyüp gelişmeyi gerektirir. Şeytanın tek derdi de onların, ayıp yerlerini ortaya çıkarmaktı. Gerçi yüce Allah Âdem ve eşini yeryüzünün koşullarına uygun bir yaratılışta yaratmış, sonra da cennete sokmuştu; ama onlar yaratıldıktan sonra kendi ayıp yerlerinin farkına varacak ve dünya hayatının gereksinimlerini kavrayabilecek kadar uzun bir süre dünyada kalmamış, hemen cennete götürülmüşlerdi. Dolayısıyla yüce Allah, onları cennete götür-

düğü zaman, kavrayışları ruh ve melekler âleminden henüz tam olarak kopmamıştı.

Bunun kanıtı ise, yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Kendilerinden örtülüp gizlenen ayıp yerlerini açığa çıkarmak için."* (A'râf, 20) Burada "Onlara gizli olan" değil, "Onlardan gizletilen" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması ilgi çekicidir. Bu ifadeden anlaşılıyor ki, ayıp yerlerinin sürekli olarak gizlenmesi, dünya hayatı açısından mümkün değildir. Bu olay bir kere gerçekleşmiş ve onu da cennete yerleştirilme izlemiştir. Şu hâlde, yasak ağacın meyvesini yemekle birlikte dünya hayatında ayıp yerlerinin ortaya çıkması kaçınılmaz bir gereklilikti. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulur, sıkıntı çekersiniz."* Bir yerde de şöyle buyuruyor: *"Onları içinde bulundukları yerden çıkardı."*

Ayrıca yüce Allah, tövbe ettikten sonra, onların hatalarını bağışladı; ama onları cennete geri almadı, tersine, orada yaşasınlar diye onları yeryüzüne indirdi. Eğer yasak ağacın meyvesinin yenmesi ve ayıp yerlerinin ortaya çıkması ile birlikte dünya hayatı bir zorunluluk ve cennete dönüş de bir imkânsızlık niteliğini almasaydı, hiç kuşkusuz, hatanın bağışlanması ile birlikte cennete geri dönmeleri gerekirdi.

Kısacası, onların cennetten çıkmalarına ve yeryüzüne indirilmelerine yol açan etken, yasak ağacın meyvesini yemeleri ve ayıp yerlerinin görünmesiydi. Bu da lânetlenmiş şeytanın vesveseleri sonucu gerçekleşmişti. Nitekim yüce Allah, Tâhâ Suresi'nde kıssanın giriş kısmında şöyle buyuruyor: *"Andolsun biz, önceden Âdem'e ahit vermiştik. Fakat o, unuttu. Biz onda bir kararlılık bulmadık."* Sonra yüce Allah kıssayı ayrıntılı olarak sunuyor.

Acaba bu ahit, Allah'ın şu sözü müdür: *"Sakın bu ağaca yaklaşmayın, sonra zalimlerden olursunuz."* Yoksa şu sözü müdür: *"Bu senin ve eşinin düşmanıdır."* Yoksa genelde tüm insanlardan, özelde de, vurgulu ve pekiştirilmiş şekliyle peygamberlerden alınan bir söz müdür?

Birinci ihtimal doğru değildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şeytan onlara fısıldadı; 'Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf melek olursunuz ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan menetti.' dedi. Ve onlara, 'Elbette ben size öğüt verenlerdenim.' diye de yemin etti."* (A'râf, 20-21) Demek ki onlar, hata işlerken ve ağaca yaklaşırken, bunun yasaklanmış olduğunu unutmamışlardı. Oysa söz konusu

ahit hususunda yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Fakat o, unuttu. Biz onu kararlılardan bulmadık."* Şu hâlde söz konusu ahit, ağaca yaklaşmanın yasaklığı değildir.

İkinci ihtimale gelince, (söz konusu ahdin şeytana uymaktan sakındırma olduğu ihtimali) büsbütün uzak bir ihtimal olmasa bile, ayetlerin zahirî anlamı, bu ihtimali desteklememektedirler. Çünkü görüldüğü kadarıyla ahit, Hz. Âdem'in (a.s) şahsına özgüdür. Hâlbuki şeytana karşı uyarılma, hem ona ve hem de eşine yöneliktir.

Dolayısıyla, Tâhâ Suresi'nde ilgili ayetlerin son bölümüyle giriş kısmının uyumu da göz önünde bulundurularak söz konusu ahdin genel bir "söz alma" şeklinde olması daha uygun görünüyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İmdi benden size bir hidayet geldiği zaman, kim benim hidayetime uyarsa o, sapmaz ve mutsuz olmaz. Ama kim benim zikrimden yüz çevirirse, onun için dar bir geçim var. Kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz."*

Ayetler arasında bir uyarlamaya gidecek olursak, *"Kim benim zikrimden yüz çevirirse, onun için dar bir geçim vardır."* ifadesi, ahdi unutma olgusuyla uyuşmaktadır. Gördüğün gibi bu ifade, Rablık ve kulluk üzerine yapılmış bir ahitleşmeyi içermenin yanı sıra, İblis'e karşı uyarma anlamındaki bir ahitten daha uygun düşmektedir. Çünkü anlam olarak zikirden yüz çevirme ile, İblis'e uyma arasında fazla bir münasebet yoktur. Ama Rablık makamı üzerine söz alma anlamı daha uygundur. Çünkü Rablık üzerine söz alma, insanın yüce Allah'ın Rab olduğunu unutmaması anlamını içeriyor. Yani, her şeyi yönetip düzenleyen hükümdar O'dur. Yani, insan hiçbir zaman ve hiçbir durumda, Allah'ın mülkü olduğunu, hiçbir şeyi kendi başına yapamadığını, kendine bir fayda veya zarar dokunduramadığını, ölüm, hayat ve yeniden diriliş üzerinde bir etkinliğinin olmadığını, yani zat, nitelik ve fiil olarak etkin bir rol oynamadığını aklından çıkarmamalıdır.

Bu anlama uygun düşen, onu karşılayan hata ise, insanın Rabbinin makamını anmaktan kaçınması ve nefsine yahut da nefsine hoş gelen geçici ve sınama yurdu olan dünyanın çekici güzelliklerine yönelerek Rabbinden gafil olmasıdır.

Bunun için değişik yönleriyle, farklı taraflarıyla, mümin ile kâfire aynı oranda yansıyan cihetleriyle dünya hayatının üzerinde irdeleyici bir gözle düşünüp kavramaya çalıştığın zaman görürsün ki, hakikat ve öz

olarak, mümin ile kâfirin hayatı birbirinden farklıdır. Biri Allah'ı bilmenin zevkini yaşarken, öteki bu zevkten yoksun olmanın, bilgisizliğin ıstırabını çeker. Rabbinin makamının bilincinde olan kimse, kendine ve türlü elemleri ve acılarıyla birlikte dünya hayatına baktığı zaman, ölüm-hayat, sağlık-hastalık, bolluk-darlık, rahatlık-yorgunluk, varlık-yokluk, bulmak-yitirmek gibi olguları gözlemlediğinde, bütün bunların Yüce Rabbinin mülkü olduğunu görür. Bu mülkün içinde hiçbir şey, ondan bağımsız değildir. Her şey, izzet ve celâline yakışır biçimde katında güzellik, iyilik ve hayırdan başka bir şey olmayan yüce bir zattandır.

Böyle bir anlayışa, böylesine derin bir kavrayışa sahip olan bir insan etrafına baktığı zaman tiksinti duyacağı bir iğrençlik görmez. Hiçbir şeyden korkmaz, ürkmez. Sakınılması gereken sakıncalı bir şey görmez. Tam tersine, gördüğü her şeyi güzel ve sevimli bulur. Rabbinin tiksinti duymasını, buğzetmesini emrettiği şeyler hariç. Bu durumda bile o, Allah emrettiği için tiksinir. Allah'ın emri doğrultusunda, sevdiğini sever, O'nun emriyle zevk aldığı şeyden zevk alır. Bir şey O'nun emri gereği çekici gelir kendisine. Tek meşgalesi var, o da Rabbinin yüceliğidir.

Bütün bunların sebebi, her şeyi kayıtsız şartsız Rabbinin mülkü olarak görmesi, Allah'ın mülkünde, başka hiç kimsenin en ufak bir payının, bir etkinliğinin bulunmadığını düşünmesinden dolayıdır. O hâlde, mülk sahibinin, kendi diriltme, öldürme, zarar veya yarar verme gibi tasarruflarından ona ne?! İşte tertemiz hayat budur. Burada kesinlikle mutsuzluk söz konusu değildir. Bu hayat apaydınlıktır, karanlıktan eser bulunmaz. Sevinçtir, coşkudur bu hayatta; üzüntüye, gama, kedere yer yoktur. Bu hayatta bulmak vardır, yitirmek yoktur. Bu hayatta yoksulluğa rastlanmaz, herkes Allah sayesinde zengindir.

Bu mutlu hayatın karşıtı ise, Rabbinin makamının bilincinde olmayan bedbahtın hayatıdır. Bu miskin adam Rabbinden kopması sonucu, kendi iç âleminde ve dış âlemde gördüğü her şeyi kendi başına bağımsızmış gibi görür. Her varlığın kendi başına yarar, zarar, hayır ve şer dokundurabileceğini sanır. Bu yüzden tüm hayatı boyunca birtakım zevklerin tükeneceği korkusuyla, birtakım felâketlerin başına gelebileceği endişesiyle ve kaçırdığı fırsatların hüznüyle, kaybettiği makamların, malların, oğulların, yardımcıların ve sevgi beslediği, güvendiği, dayandığı ve önemsediği daha birçok şeyin hasretiyle yanıp tutuşur.

Bir kötülüğe iyice alışıp, onu bir alışkanlık hâline getirince, bu sefer yeni bir acıya bürünür. Sıkıntılar içinde kıvranarak vicdan azabı çeker. Boğulur gibi tıknefes olur; ahlarla, vahlarla, yürek sızılarıyla inleyen göğsü sıkıntıdan daraldıkça daralır. Göğe doğru çıkıyormuş gibi olur. İşte yüce Allah, inanmayanları bu şekil bir iğrençliğe mahkûm eder.

Bu noktayı kavradığın zaman, anlarsın ki, Allah'la yapılan sözleşmeyi unutmak, dünya hayatında mutsuzluğa mahkûm olmak demektir. Her iki durumun mercii aynıdır. Dünya hayatındaki mutsuzluk, Allah'la yapılan sözleşmeyi unutmanın bir sonucudur.

Yüce Allah'ın, tüm dünya halkına yönelik genel bir yükümlülük içeren şu hitabından çıkan sonuç budur: *"İmdi benden size bir hidayet geldiği zaman kim benim hidayetime uyarsa o, sapmaz ve mutsuz olmaz. Ama kim benim zikrimden yüz çevirirse, onun için de dar bir geçim vardır. Kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz."* (Tâhâ, 124)

Bu surede ise, bunun yerine şöyle bir ifade kullanıyor: *"Kim benim hidayetime uyarsa, artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."*

Eğer kavrama yeteneğin körelmemişse, o zaman anlamış olmalısın ki, söz konusu ağaca yaklaşma dünya hayatının yorgunluğunu ve mutsuzluğunu gerektiriyordu. Ki bu, insanın dünyada Rabbini unutmuş hâlde, O'ndan, O'nun yüce makamından gafil olarak yaşaması demekti. Öyle anlaşılıyor ki, Âdem hem ağaçtan yemek, hem de yaptığı sözleşmeye bağlı kalmak istiyordu. Ama bu mümkün olmadı, yaptığı sözleşmeyi unuttu ve dünya hayatının yorgunluğuna mahkûm oldu. Ama sonra tövbe ile bu sıkıntısı giderildi.

Ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin.

İfadenin orijinalinde geçen "rağad" kelimesi, afiyet ve hoşça geçinme, hayat sürme demektir. Araplar, "erğade'l-kavmu mevaşiyehum" derler. Yani sürülerini diledikleri gibi otlasınlar diye serbest bıraktılar. "Kavm'un rağadun" veya "nisâun rağadun" derler. Bununla, bir topluluğun veya kadınların rahat ve bolluk içinde bir hayat sürdürdüklerini vurgulamak isterler.

Ama şu ağaca yaklaşmayın.

Öyle anlaşılıyor ki, ağacın meyvesinin yenmesinin yasaklığı, ona yaklaşmayı yasaklamakla vurgulanmak isteniyor. Bununla söz konusu

yasağın ne kadar önemli olduğu, aşılmaması gerektiği ifade ediliyor. Yüce Allah'ın şu sözü bunu pekiştirici niteliktedir: *"Ağacı tadınca kötü yerleri kendilerine göründü."* (A'râf, 22)

"O ağaçtan yediler, böylece kendilerine kötü yerleri göründü." (Tâhâ, 121) Dolayısıyla onların yasağı çiğneyişleri, meyveyi yemekle somutlaşmıştır. Bu ise, *"yaklaşmayınız."* ifadesiyle yasaklanan şeyin "yemek" olduğunu gösteriyor.

Yoksa zalimlerden olursunuz.

Ayetin orijinalinde geçen "zalimîn" kelimesi, "zulm" kökünden gelir. Bazılarının ihtimal dâhilinde gördükleri gibi "karanlık" anlamını ifade eden "zulmet" kökünden gelmez. Nitekim onlar da suçlarını itiraf ederlerken, "zulüm" işlediklerini dile getirmişlerdi. Yüce Allah onların bu itiraflarını şu şekilde aktarıyor: *"Dediler ki: Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23)

Ne var ki, yüce Allah *"yoksa zalimlerden olursunuz"* ifadesi yerine, Tâhâ Suresi'nde "fe-teşga" yani "sıkıntıya düşersiniz, yorulursunuz ve mutsuz olursunuz" ifadesini kullanıyor. İfadenin kökü olan "eş-şika"nın anlamı, "yorulmak"tır. Sonra "yorulma"yı da şu şekilde açıklığa kavuşturuyor: *"Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın. Ve sen burada susamayacaksın, güneşte yanmayacaksın."*

Bununla da anlaşılıyor ki, söz konusu zulmün cezası, dünya hayatında yorulmaktır; açlık, susuzluk, çıplaklık ve meşakkat çekmektir. Buna göre, Hz. Âdem ve eşinin işledikleri zulüm, kendi nefislerine karşı işlenmiş bir zulümdü. Günah işleme ve Allah'a zulmetme anlamında bir suç söz konusu değildi. Yine buradan anlıyoruz ki, söz konusu yasak, yani "yaklaşmayınız," ifadesi, "irşadî nehiy" yani doğruyu gösterme, yükümlünün çıkarına ve iyiliğine olanı gösterme amacına yönelik öğüt nitelikli bir yasaklamaydı, "mevlevî nehiy" yani teşri nitelikli bir yasaklama değildi.

Dolayısıyla Hz. Âdem ve eşi cenneti terk etme durumunda kalmakla kendilerine karşı bir zulüm işlemişlerdi. Çünkü mevlevî nehye yani teşri nitelikli bir yasağa karşı gelmenin cezası tövbe edilirse ve tövbe de kabul görürse kaldırılır. Fakat görülüyor ki, Hz. Âdem ve eşinin cezası kaldırılmıyor. Tövbe etmiş, tövbeleri kabul görmüş olmasına rağmen, cennette bulunan önceki yerlerine geri döndürülmüyor. Eğer onlara getirilen yükümlülük, zorunlu sonuçları olan bir öğüt nitelikli yol göster-

me olmayıp, teşri nitelikli bir yükümlülük olsaydı, tövbelerinin kabulü ile birlikte önceki yerlerine dönmeleri de gerekecekti. İnşaallah, ileride bu konuyu daha ayrıntılı biçimde ele alacağız.

36) Derken şeytan onların ayaklarını oradan kaydırdı, onları içinde bulundukları durumdan çıkardı.

Bu ve benzeri ifadelerden, şeytanın onlara yaptığı telkinlerin biz Âdemoğullarına görünmeksizin yönelttiği vesveselerden farklı bir şey olmadığı anlaşılıyorsa da, ancak; *"Dedik ki: Ey Âdem, bu, senin ve eşinin düşmanıdır."* gibi ifadelerden de yüce Allah'ın, şeytanı onlara göstermiş ve onu nitelikleriyle değil, şahsen onlara tanıtmış olduğu anlaşılmaktadır. Yine şeytanın Âdem'e yönelik hitabını aktaran şu ayet-i kerimeden de aynı şey anlaşılıyor: *"Ey Âdem sana sonsuzluk ağacını göstereyim mi?"* İfadede doğrudan bir hitap kullanılmıştır. Bu da varlığının farkında olunan bir konuşmacıya tanıklık etmektedir.

A'râf Suresi'ndeki *"Ve onlara, 'Elbette ben size öğüt verenlerdenim.' diye yemin etti.'* ayeti de bunun gibidir. Ancak somut olarak varlığı hissedilen bir kişiden yemin gerçekleşebilir. Çünkü yüce Allah'ın şu sözü de bu yaklaşımı destekler mahiyettedir: *"Rableri onlara seslendi: Ben sizi o ağaçtan menetmedim mi ve şeytan size apaçık düşmandır, demedim mi?"* (A'râf, 22)

Bütün bunlar gösteriyor ki, şeytan onlara görünüyordu, onu çıplak gözle görebiliyorlardı. Eğer Âdem ve eşi de (selâm üzerlerine olsun) bizim gibi vesvese anında şeytanı göremez olsalardı, o zaman şunu söyleme hakkına sahip olurlardı: Rabbimiz, bilemedik. Onu açıkça göremediğimiz için şeytanın vesveselerini kendi düşüncemizmiş gibi değerlendirdik. Yoksa bu tavrımızla, onun vesveselerine karşı bize yönelttiğin uyarılara, karşı çıkmak niyetinde değildik.

Kısacası, Âdem ve eşi şeytanı görüyor ve onu tanıyorlardı. Allah'ın koruması altında bulunan masum peygamberler (üzerlerine selam olsun) de onu tanıyor ve kendilerine bir vesvese vermeye kalkıştığı zaman onu görüyorlardı. Bu hususta Hz. Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Yahya, Eyyub, İsmail ve Hz. Muhammed (salât ve selâm üzerlerine olsun) ile ilgili olarak birçok rivayet aktarılmıştır.

Aynı şekilde, yukarıda ayetlerden çıkardığımız sonucu şu ayet-i kerimeden de çıkarmak mümkündür: *"Rabbiniz başka bir sebepten dolayı değil... sizi bu ağaçtan menetti."* (A'râf, 20) Buradan anlaşıldığı kada-

rıyla Hz. Âdem ve eşi, cennette söz konusu ağacın civarında şeytanla (Allah'ın lâneti üzerine olsun) birlikte bulunuyorlardı, Şeytan cennete gitmiş, onlara eşlik etmiş ve vesveseleriyle onları yoldan çıkarmıştı. Burada sözü edilen cennet sonsuzluk cenneti olmadığı için, şeytanın oraya girmesinde bir sakınca yoktur. Bunun kanıtı da hep birlikte o cennetten çıkarılmış olmalarıdır.

Yüce Allah'ın İblis'e yönelik şu sözüne gelince, *"Öyle ise oradan in, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık oradan."* (A'râf, 13) burada, meleklerin arasından veya gökyüzünden çıkma kastedilmiş olabilir. Çünkü gökyüzü bir bakıma yakınlık ve onurlandırma makamıdır.

Dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır.

İfadeden anlaşıldığı kadarıyla hitap, Hz. Âdem, eşi ve İblis'e yöneliktir. A'râf Suresi'nde ise hitap özel olarak İblis'e yöneltiliyor: *"Oradan in, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir."* Burada ise, *"ininiz"* buyuruluyor. Sanki iki hitap birleştiriliyor gibi. Burada bir de yüce Allah'ın Âdem, eşi ve çocukları ile İblis arasında öngördüğü düşmanlığa dikkat çekiliyor ve bunların bir süre yeryüzünde yaşamaları; orada ölmeleri ve oradan dirilmelerinin öngörüldüğü açıklanıyor.

Âdem'in soyu da onunla aynı hükme tâbidir. Bu yargı şu ifadeden de anlaşılabilir: *"Orada yaşayacak, orada ölecek ve oradan çıkarılacaksınız."* (A'râf, 25) İleride ele alacağımız şu ayet-i kerimeden de bu hususu istifade etmek mümkündür: *"Sizi yarattıktan sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dedik."* (A'râf, 11)

Hiç kuşkusuz meleklere, *"Âdem'e secde edin."* emrinin verilmiş olması, bir anlamda onun yer menşeli bir halife olmasından dolayıdır. Secde edilen Âdem'di; ama secde hükmü tüm insanlık için geçerliydi. Kısacası, Hz. Âdem bir temsilci, bir model olarak secde edilen konumunda bulunuyordu.

Belki de yüce Allah, bu kıssayı anlatmak, Hz. Âdem ve eşinin cennete yerleştirilmelerini, sonra yasak ağacın meyvesini yedikleri için cennetten indirilişlerini hikâye etmekle, insanların dünya hayatına inmeden önce, cennette, yüksek ve yaklaştırılmış mekânda, nimet, sevinç, yakınlık ve aydınlık yurdunda, tertemiz arkadaşlarla, ruhanî dostlarla ve âlemlerin Rabbinin katında yaşadıkları mutluluğu ve nail oldukları saygınlığı bir örnekle dile getirmek istemiştir.

Ancak insan, o temiz hayat yerine fani, kokuşmuş ve alçak bir hayata eğilim göstererek her türlü yorgunluğu, meşakkati, acı ve ıstırabı seçiyor. Buna rağmen eğer insan, bundan sonra tekrar Rabbine dönecek olursa, Allah onu yeniden saygınlık ve mutluluk yurduna döndürecektir. Ama eğer Rabbine dönmez, toprağa bağlanıp kalırsa, heva ve hevesi doğrultusunda hareket ederse, bu durumda Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmiş, azap yurdunu hak etmiş olur, cehenneme atılır; orası ne kötü bir barınaktır.

37) Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı. Bunu üzerine (Rabbi, rahmetiyle) ona döndü. Şüphesiz O, tövbeyi çok kabul eden ve esirgeyendir.

İfadenin orijinalinde geçen "telekka" kelimesi, sözü derinden kavrayarak algılamak demektir. Bu algılama sayesinde Hz. Âdem'in tövbe etmesi kolaylaşmıştı.

Buradan anlıyoruz ki, tövbe iki kısma ayrılır: Biri, yüce Allah'ın tövbesidir ki, kuluna merhametle döner. Diğeri de kulun tövbesidir ki, bağışlanma dileyerek, günahından pişmanlık duyarak Allah'a döner.

Kulun tövbesi, Allah'ın iki tövbesi ile çevrilmiş hâldedir. Çünkü kul hiçbir durumda Rabbinden müstağni olamaz. Kulun; günahtan pişmanlık duyup dönmesi Rabbinin başarı vermesine, yardımına ve rahmetine muhtaçtır ki, tövbesi gerçekleşmiş olsun. Tövbe gerçekleştikten sonra da yüce Allah'ın tövbeyi kabul etmesine, lütuf ve merhametine ihtiyaç hâsıl oluyor. Buna göre kulun tövbesi, kabul görmesi durumunda, yüce Allah'tan kaynaklanan iki tövbe ile kuşatılmış durumdadır, demektir. Yüce Allah'ın şu sözü de bunu pekiştirici niteliktedir: *"Sonra tövbe etsinler diye rahmetiyle onlara döndü."* (Tevbe, 118)

"Âdem" kelimesinin nasb, "kelimat" sözcüğünün de ref hâlinde okunması bu hususu destekler mahiyettedir. Gerçi öteki okuyuş biçimi ("Âdem" kelimesinin ref, "kelimat" sözcüğünün de nasb hâlinde okunması) da bu anlama ters düşmüyor.

Şimdi, acaba Âdem'in Rabbinden aldığı, kavrayarak algıladığı kelimeler nelerdi? Bir ihtimal, bu kelimeler, yüce Allah'ın A'râf Suresi'nde dile getirdiği şu sözlerdir: *"Dediler ki: Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23) Fakat bu sözler, yani *"Dediler ki: Rabbimiz, biz..."* cümlesi, A'raf Suresi'nde *"Dedik ki: Oradan ininiz."* buyruğun-

dan önce ifade ediliyor. Dolayısıyla bu surede, *"oradan ininiz."* sözünden sonra, *"Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı."* sözünün yer almış olması yukarıdaki yaklaşımı desteklemiyor.

Ne var ki, ortada şöyle bir durum vardır: Gördüğün gibi yüce Allah kıssanın başında şöyle buyuruyor: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* Buna karşılık melekler şöyle diyorlar: *"Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tespih ediyoruz ve seni takdis ediyoruz."* Burada yüce Allah, meleklerin yer menşeli halifeye getirdikleri suçlamaları ve öteki iddiaları reddetmiyor; bu itiraza cevap olarak sadece, Âdem'e tüm isimleri öğrettiğini vurguluyor.

Eğer, yüce Allah'ın Âdem'e isimlerin tümünü öğretmesi, onların itirazlarını önleyici nitelikte olmasaydı, melekler sözlerini sürdürürlerdi ve kesinlikle ikna olmazlardı. Şu hâlde yüce Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimler arasında, isyan eden isyankâra ve günah işleyen günahkâra yararlı olan bir söz vardır. Dolayısıyla Hz. Âdem'in yüce Allah'tan algıladığı sözlerin bu öğretilen isimlerle bir ilgisi olsa gerek. Artık sen, bunun gerisini düşün.

Bil ki, her ne kadar Hz. Âdem kendini yok oluş uçurumunun kenarına kadar atarak ve mutluluk diyarı ile mutsuzluk diyarının, yani dünyanın yol ayırımına kadar gelerek kendine zulmetmiş, indirildiği yerde kalmalı olursa helâk olmuş, ilk mutluluğuna geri dönmeyi başarırsa kendini yormuş, dolayısıyla her hâlükârda kendine zulmetmiş idiyse de, ancak Hz. Âdem, bu inişi ile kendine öyle bir mutluluk derecesi ve öyle bir kemal mertebesi hazırladı ki, eğer bu iniş olmasaydı veya günah işlemeden olsaydı, kesinlikle bu mertebeye ulaşamazdı.

Bu iniş olmasaydı, insanoğlu kendi fakirliğini, zelilliğini, miskinliğini, muhtaçlığını ve kusurluluğunu nasıl gözlemleyecekti? Katlandığı zahmet ve meşakkatler, çektiği acı ve dertlere karşılık, âlemlerin Rabbinin komşuluğunda kendisi için huzurlu bir hayat, iç açıcı nimetler olduğunu nasıl anlayacaktı?! Yüce Allah'ın ancak günahkârların ulaşabilecekleri affetme, bağışlama, şefkat, tövbeleri kabul etme, günahları örtme, iyilikte bulunma ve acıma gibi sıfatları olduğunu ne bilecekti?! Yüce Allah'ın zaman içinde esen hoş kokulu bağış meltemlerinin var olduğunu, bu meltemlerden yararlanmak için sadece onların estiği yerde bulunmanın yeterli olduğunu nasıl öğrenecekti?!

İşte, izlenecek yolla ilgili teşrii (yasamayı) zorunlu kılan tövbe budur. Ancak tövbe sayesinde bu yolu izlemek mümkün olur ve ileride varılacağı umulan mekâna arınmış olarak varılır. Demek ki, tövbenin ardında dinin teşrii ve dine dayalı sosyal hayatın sağlam bir temele oturtulması söz konusudur.

Bunun en güzel kanıtı da, yüce Allah'ın sık sık tövbeyi imandan önce gündeme getirmesidir: *"Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol; ve seninle beraber tövbe edenler de."* (Hûd, 112) *"Ve ben tövbe eden ve inanan kimselere karşı elbette çok bağışlayıcıyım."* (Tâhâ, 82) Bu hususla ilgili olarak daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

38-39) "Hepiniz oradan inin." dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa, artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir, onlar orada ebedî kalacaklardır.

İşte din hususunda Hz. Âdem ve soyu için yasalaştırılan ilk ilke budur. Burada din iki cümle ile özetlenmiştir ve kıyamete kadar da buna bir eklemede bulunulmaz.

Bu kıssayı (cennet kıssasını) özellikle Tâhâ Suresi'nde ifade edildiği şekliyle inceleyecek olursan, sonuçta bu kıssanın akışı içinde yüce Allah'ın Âdem ve soyu ile ilgili iki yargıda bulunduğunu göreceksin. Yasak ağacın meyvesinden yemeleri yüce Allah'ın Âdem ve soyunun yeryüzüne indirilip oraya yerleştirilmelerine, orada ağacın meyvesine yaklaşmamaları uyarısında bulunurken işaret ettiği meşakkatli hayatı çekmelerine hüküm vermesini gerektirmiştir.

Bunun ardından gerçekleşen tövbe ise, yüce Allah'ın ikinci bir hüküm vermesini gerektirmiştir. Bunun sonucunda yüce Allah, Âdem ve soyuna, kulluk sunma biçimini göstermeye, onları doğru yola iletmeye karar vermiştir. İlk hüküm, dünya hayatının kendisiydi. Sonrasında gerçekleşen tövbe sonucu, yüce Allah bu hayatın koşullarını iyileştirmiştir; insanlara içinde yaşadıkları bu hayatta Allah'a nasıl kulluk sunacaklarını göstermiştir. Böylece insan hayatı, dünyevî ve semavî hayatın bir bileşimi hâlini almıştır.

Bu surede, cennetten "indiriliş" olayının tekrarlanışından da çıkan sonuç budur. Bir keresinde yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız*

lazımdır." Sonra şöyle buyuruyor: *"Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman..."*

Cennetten indirilmeye ilişkin iki emrin arasında tövbe olayının anlatılmış olması gösteriyor ki, Hz. Âdem ve eşi önceki gibi kalıcı olmamakla birlikte, tövbe ettikleri sırada henüz cennetteydiler. Yüce Allah'ın şu sözü de bunu destekler mahiyettedir: *"Rableri onlara seslendi: Ben sizi o ağaçtan menetmedim mi?"* Bundan önce de şöyle buyurmuştu: *"Sakın bu ağaca yaklaşmayın."* Daha önce ağaca yakını gösteren "bu" işaret edilirken, sonrasında uzağı gösteren "o" zamiriyle işaret ediliyor. Aynı şekilde daha önce yakını ima eden "dedi." ifadesi kullanılırken sonrasında uzağı ima eden "seslendi" ifadesi kullanılmıştır. Buna göre gerisini sen düşün.

Bil ki, *"Dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lazımdır."* ayeti ile ,*"Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve yine oradan çıkarılacaksınız."* ayetinin zahiri gösteriyor ki, cennetten indirilişten sonraki bu hayat, cennetten indirilişten önceki hayattan farklı niteliklere sahiptir. Yine anlıyoruz ki, bu hayatın özü, yerin özünden kaynaklanan bir karaktere sahiptir. Bu hayatın karakteristik özelliği meşakkat ve mutsuzluktur. Bu yüzden insanın yeryüzünde kalması, ölümle oraya dönmesi, sonra oradan diriltilmesi gerekir. Şu hâlde yeryüzündeki hayat, cennetteki hayattan farklıdır. Buna göre cennet hayatı dünyevî niteliklere sahip değildir, semavîdir.

Buradan hareketle kesin olarak denebilir ki, Hz. Âdem'in dünyaya indirilmeden önce yerleştirildiği cennet, gireni bir daha dışarı çıkmayan ahiretteki cennet değilse de mekân olarak gökte yer alan bir cennettir. Dolayısıyla "gök" kavramı üzerinde de durmamız gerekiyor. İnşaallah ileride bu kavramı etraflıca ele alma imkânını bulabiliriz.

Geriye bir şey kalıyor: O da Hz. Âdem'in işlediği hatadır. Biz diyoruz ki; ayetler, ilk bakışta onun bir günah, bir hata işlediğini ifade ediyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yoksa zalimlerden olursunuz."* Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Âdem, Rabbine karşı geldi de yolunu şaşırdı."* Nitekim yüce Allah'ın bize aktardığı şekliyle, onlar da suçlarını itiraf etmişlerdir: *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz."*

Ne var ki, kıssayı aktaran ayetler üzerinde iyice durulduğu ve ağacın meyvesi ile ilgili olarak konulan yasak titiz olarak incelendiği za-

man, kesin olarak bu yasağın mevlevî nehiy yani teşri nitelikli bir yasak olmadığı, tersine irşadî nehiy yani öğüt nitelikli yol gösterme amacına yönelik olduğu anlaşılır. Bu yasaklama ile yükümlüye yasağın, kendisine ne kadar yararlı ve hayırlı olduğu vurgulanmak istenmiştir. Yoksa Mevlâ-kul ilişkisi çerçevesinde getirilen bir yasak değildir.

Bunun ilk işareti şudur: Yüce Allah hem bu surede ve hem de A'râf Suresi'nde yasaktan sonra, bunun bir zulüm olduğu şeklinde bir ayrıntıya yer vermiştir: *"Sakın bu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz."* Tâhâ Suresi'nde ise, *"yorulursunuz"* şeklinde bir ayrıntıya yer veriyor. Bunu cennetin terkine yönelik bir ayrıntı olarak sunuyor. "eş-şika" kelimesinin anlamı, yorulmak, meşakkat çekmektir. Sonra bu kavramı açıklayıcı mahiyette şöyle buyuruyor: *"Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın. Ve sen burada susamayacaksın, güneşte yanmayacaksın."*

Böylece açık biçimde anlaşılıyor ki, "eş-şika" kavramından maksat, dünya hayatının gerektirdiği açlık, susuzluk ve çıplaklık gibi dünyevî meşakkatlerdir.

Şu hâlde, bu tür durumlardan korunmak, yukarıda işaret ettiğimiz irşadî nehiy yani öğüt nitelikli bir yasağı gerektirmektedir. Yani burada mevlevî nehiy yani teşri nitelikli, Mevlâ-kul ilişkisi çerçevesinde bir yasaklama söz konusu değildir. Bütün mesele, doğruyu gösterme amacına yöneliktir. İrşadî nehiy/öğüt nitelikli bir yasağı çiğnemek, mevlevî nehiy/teşri nitelikli bir yasağı çiğneme gibi, isyanı gerektirmez, kulluk sınırlarının dışına çıkma olarak nitelendirilemez. Buna göre, ayetlerde sözü edilen "zulüm"den maksat, kendilerini yorucu ve tehlikeli bir hayata atmış olmaları dolayısıyla kendilerine zulmetmeleridir. Yoksa, burada Rablık ve kulluk ilişkileri açısından yerilmeyi gerektiren bir zulmün söz konusu olmadığı gayet açıktır.

İkinci işareti şudur: Kulun, yaptığından pişmanlık duyup geri dönmesi anlamına gelen "tövbe" yüce Allah tarafından kabul edilirse, söz konusu günah hiç işlenmemiş gibi olur ve sanki böyle bir masiyet gerçekleşmemiş gibi yepyeni bir sayfa açılır. Dolayısıyla günahından tövbe eden az önceki günahkârla, emirlere içtenlikle uyan itaatkâr bir kul gibi muamele edilir. Yaptığı fiil emre uymak olarak değerlendirilir.

Eğer söz konusu ağacın meyvesi ile ilgili olarak konulan yasak mevlevî/teşri nitelikli olsaydı, bu fiilden sonra gerçekleşen tövbe de

kulluk görevi ile ilgili olarak işlenen bir günahtan ve ilâhî bir emre karşı gelmekten pişmanlık duymak olarak değerlendirilir ve her ikisi de tekrar cennete geri alınırdı. Ama görüyoruz ki, bu olaydan sonra ikisi de dönmüş değildir.

Bununla da anlaşılıyor ki, yasak meyvenin yenilmesinden sonra gerçekleşen cennetten çıkma olayı, önceden plânlanmış, evrensel sistemin gereği olarak gerçekleşmesi zorunlu olan bir olaydı. Tıpkı zehrin ölüme yol açması ve tıpkı ateşin yanmaya yol açması gibi kaçınılmazdı. İrşadî/öğüt nitelikli yükümlülüklerde bu böyledir. Oysa mevlevî/teşri nitelikli yükümlülüklerde cezalandırma türünden birtakım sonuçlar söz konusudur. Namaz kılmayı bırakanın ateşe atılması, kulun Mevlâ-kul ilişkisi çerçevesinde konan genel toplumsal kuralları çiğnemesi durumunda söz konusu olan kınanması ve dışlanması gibi.

Üçüncü İşareti de şudur: Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir, onlar orada ebedi kalacaklardır."* (Bakara, 38-39) Bu ayetlerin ifade tarzı, yüce Allah'ın melekler, kitaplar ve peygamberler aracılığı ile ayrıntılarıyla birlikte dünyada indirdiği tüm mevlevî/teşri nitelikli kuralları içerecek şekilde kapsamlıdır. Bu sözlerle Âdem ve soyunun yurdu olan bu dünyada konan ilk yasa anlatılıyor. Görüldüğü gibi bu yasama, yüce Allah'ın Âdem'in yeryüzüne inmesiyle ilgili ikinci emrinden sonra gerçekleşmiştir. Açıktır ki, yeryüzüne iniş emri, cennette oluştan sonra, söz konusu hatanın işlenmesinin ardından gerçekleşen tekvinî emirdir.

Demek ki, yasağın çiğnendiği ve yasak ağaca yaklaşıldığı sırada ne yürürlükte olan bir din ve ne de teşri nitelikli bir yükümlülük vardı. Dolayısıyla kulluk görevi ile ilgili bir günah ve teşri nitelikli bir emre karşı çıkma şeklinde bir durum gerçekleşmiş değildir. Bu durum, *"ağaca yaklaşmayın."* emrinden önce, meleklere ve İblis'e yönelik *"Âdem'e secde edin."* emrinin mevlevî/teşri nitelikli oluşu ile bir çelişki arz etmiyor. Çünkü bu iki emre muhatap olan yükümlüler farklı kimselerdirler.

Denebilir ki: Mademki bu yasak öğüt niteliklidir ve teşri nitelikli değildir, şu hâlde yüce Allah'ın Âdem ile eşinin davranışını zulüm, isyan ve azma olarak nitelendirmesi ne anlam ifade eder?

Buna karşılık olarak vereceğim cevap şudur: "Zulüm" niteliği ile ilgili olarak, bununla onların yüce Allah katında kendilerine zulmetmelerinin kastedildiğini vurgulamıştık. İsyan ise, etkilenme veya zorla etkilenmeyi ifade eden bir kavramdır. Nitekim "kesertuhu fe'n-kesere" (onu kırdım o da kırıldı) ve "kesertuhu fe-asâ" (onu kırmaya çalıştım, etkilenmedi) denir. Buna göre isyan bir emir veya yasaktan etkilenmemek, isteneni yapmamak demektir. Böyle bir durum, Mevlâ-kul ilişkisi çerçevesindeki yükümlülükler için söz konusu olduğu gibi irşadî/öğüt nitelikli hitaplar için de geçerlidir.

Günümüzde, "namaz kıl", "oruç tut", "hacca git" veya "şarap içme" ve "zina etme" gibi emir ve yasaklara karşı gelme durumunda Müslüman topluluğun dilinde "isyan" kavramının kullanılmasına gelince; bu, şeriat veya şeriat ehli tarafından bu kelimeye yüklenen anlamdır. Dolayısıyla sözlük ve genel örf açısından kavramın ifade ettiği anlamın genelliğine bir zarar vermez.

Azma olarak tercüme ettiğimiz "el-gavaye" ise, bir insanın yaşama amacını koruyamaması ve bu doğrultuda bir düzenlilik içinde hayatını sürdürme kabiliyetini gösterememesi demektir.

Bununsa, emrin irşadî/öğüt nitelikli mi; yoksa mevlevî/teşri nitelikli mi olma durumlarına göre farklılık göstereceği kesindir.

Bu durumda diyebilirsin ki: Şu hâlde Hz. Âdem ve eşinin tövbe etmesine ve *"Eğer sen bizi bağışlamasan ve bize acımasan elbette hüsrana uğrayanlardan oluruz."* demeleri ne anlam ifade eder?

Buna cevap olarak derim ki: Daha önce de söylediğimiz gibi "tövbe", yapılan işten pişmanlık duyup geri dönmektir. Duruma göre, dönüş de farklı olabilir.

Efendisinin emrine başkaldıran bir köle, yaptığına pişman olup tövbe etmekle efendisinin katında kaybettiği eski konumuna, eski yakınlığına dönmesi mümkün olduğu gibi, doktor tarafından belli bir meyveyi ve yiyeceği yemesi yasaklanmış bir hasta için de aynı durum söz konusudur: Doktorun bu yasağı bütünüyle onun sağlığı ve selâmeti ile ilgili öğüt nitelikli bir yasaklamadır.

Diyelim ki, hasta doktorun bu uyarısına uymadı ve yasağı çiğnedi, sonuçta ölümle burun buruna geldi. Böyle bir duruma düşen adamın yaptığına pişman olması, kendisini eski sağlığına kavuşturacak bir ilâç vermesi için yeniden doktora başvurması son derece normaldir. Doktor

da, ilk karakteristik sağlığına kavuşması ve hatta ondan daha iyi bir duruma gelmesi için bir süre zorluk çekmesi, meşakkatlere katlanması, yorulması, egzersiz yapması gerektiğini söyleyebilir.

Bağışlama ve merhamet etmeye gelince, yukarıdaki diğer durumlar için de söylediğimiz gibi, duruma göre bunların yönelik oldukları hedef de değişiklik arz edebilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de müellif kendi babasından a da rivayet zincirlerine yer vermeksizin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmam'a, 'Âdem'in yerleştirildiği cennet, dünya bahçelerinden bir bahçe miydi, yoksa ahiretteki bahçelerden biri miydi?' diye soruldu. İmam şöyle buyurdu: Bir dünya bahçesiydi, üzerine güneş ve ay doğardı. Eğer ahiret bahçelerinden bir bahçe olsaydı, sonsuza dek oradan çıkmazdı. Yüce Allah onu söz konusu cennete yerleştirince, o ağaç hariç diğer her şeyi ona helâl kıldı. Çünkü Âdem öyle bir yaratılışa sahipti ki, varlığını ancak emir, yasak, beslenme, giyinme, barınma ve nikâh (cinsel birleşme) ile sürdürebilirdi. Bir yerden destek almadığı sürece kendisine yararlı olan şeyi zararlı olan şeyden ayırt edemezdi."

"İblis, yanına gelip ona şöyle dedi: 'Eğer siz, yüce Allah'ın size yasak ettiği bu ağacın meyvesinden yerseniz, birer melek olursunuz ve sonsuza dek bu cennette kalırsınız. Eğer bu meyveden yemezseniz, Allah sizi buradan çıkaracaktır.' Sonra da kendilerine öğüt vermek istediğini bildirerek yemin etti. Nitekim yüce Allah da bu olayı şöyle haber veriyor: *'Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf melek olursunuz ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan menetti ve onlara, 'Elbette ben size öğüt verenlerdenim.' diye de yemin etti.'* [A'râf, 20-21]"

"Âdem onun sözünü tuttu ve eşi ile birlikte söz konusu ağacın meyvesinden yedi. Sonra da yüce Allah'ın bize haber verdiği gelişmeler oldu: *'Ayıp yerleri kendilerine göründü.'* Yüce Allah'ın üzerlerine giydirdiği cennet giysileri açıldı. Ayıp yerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye çalıştılar. Bunun üzerine, *'Rableri onlara şöyle seslendi: Ben sizi bu ağaçtan menetmemiş miydim ve ben size şeytan sizin apaçık düşmanınızdır, dememiş miydim?'* Yüce Allah'ın bize aktardığına göre onlar da şöyle demişlerdi: *'Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz.'*

Bunun üzerine yüce Allah onlara şöyle dedi: *'Birbirinize düşman olarak inin, sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz lazımdır.'* Yani kıyamete kadar... Âdem Safa tepesinin üzerine indi. Bu tepenin 'Safâ' olarak adlandırılması, Âdem Safiyyullah'ın oraya indirilmiş olmasından dolayıdır."

"Havva da Merve tepesine indi. Bu tepenin 'Merve' adını alması, kadının (el-mer'e) oraya indirilmiş olmasından dolayıdır. Hz. Âdem kırk gece secdeye kapanıp cennetten ayrılmış olmanın hüznüyle ağlayarak sabahladı. Cebrail yanına inerek ona şöyle dedi: 'Allah seni kendi elleriyle yaratmadı mı? Senin içine kendi ruhundan üfleyip bütün melekleri sana secde ettirmedi mi?' Âdem, 'Evet.' dedi. 'Şu ağaçtan yeme dediği hâlde, emrini çiğnemedin mi?' Âdem, 'İblis bana Allah adına yalan yemin içti.' dedi."

Ben derim ki: Hz. Âdem'in yerleştirildiği cennetin, dünya bahçelerinden biri olduğu şeklinde birçok açıklama Ehlibeyt İmamlarından rivayet edilmiştir. Bunların bir kısmı, İbrahim b. Haşim kanalıyla aktarılmış ve bu rivayetle uyum oluşturmuştur.[1]

Aslında Hz. Âdemin yerleştirildiği cennetin; dünya bahçelerinden biri olduğu şeklindeki ifadeden maksat, onun sonsuzluk cennetlerine karşılık, bir ara dönem (berzah) bahçesi oluşudur. Rivayetin bazı bölümlerinde de buna yönelik işaretler vardır. "Âdem Safa tepesine indi." ve "Havva Merve tepesine indi..." Yine "Bir süreden maksat, kıyamet günüdür." şeklindeki ifade de buna yönelik bir işaret içermektedir. O süreden maksat, kıyamet günü olduğuna göre de; ölümden sonraki berzah bekleyişi, yeryüzünde gerçekleşen bir bekleyiştir.

Nitekim Kur'ânı Kerim'de ölümden sonraki dirilişi konu edinen ayetler de berzah bekleyişinin yeryüzünde gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Ve Allah dedi: 'Yeryüzünde yıllar sayısınca ne kadar kaldınız?' 'Bir gün yahut günün bir kısmı kadar kaldık; sayabilenlere sor.' dediler. Buyurdu ki: Sadece az bir zaman kaldınız, keşke bilseydiniz."* (Mü'minûn, 112-114) *"Kıyamet koptuğu gün, suçlular yeryüzünde bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. Zaten onlar, böyle çevriliyorlardı. Kendilerine bilgi ve iman verilenler dediler ki: "Andolsun siz, Allah'ın kitabınca,*

1- [Biharu'l-Envar, c. 11, s. 143, hadis: 12.]

ta yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu da dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz." (Rûm, 55-56)

Ayrıca, Ehlibeyt İmamlarından aktarılan bazı rivayetler de, Hz. Âdem'in yerleştirildiği cennetin gökte olduğunu ve Âdem ile eşinin gökten indiklerini ifade ediyorlar. Bu arada, rivayetlerin diliyle tanışık olanlar, söz konusu cennetin gökte olması ve Hz. Âdem ile eşinin gökten indirilmiş olması ile bu ikisinin yeryüzünde yaratılmış olmaları ve orada yaşamış olmaları arasında bir çelişki doğacağından korkmazlar. Aynı şey, cennetin gökte oluşu ile kabir sorgulamasının yeryüzünde olması, ayrıca kabrin ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur olması için de geçerlidir. İnşaallah "gök" kavramı üzerinde durduğumuz zaman bu ve benzeri problemlerin ortadan kalkacağını umuyorum.

İblis'in Hz. Âdem ile eşinin yanına nasıl geldiği, hangi yollara başvurduğu hususuna gelince; sahih ve itibar edilen rivayetlerde buna ilişkin bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bize ulaşan bazı haberlerde yılan ve tavus kuşunun İblis'e Âdem ve eşini yoldan çıkarma hususunda yardımcı oldukları belirtilmekle beraber, bunlara itibar etmemek gerekir. Bunların uydurulmuş olduğuna inandığımız için, anlatma gereğini duymadık. Bu kıssa aslında Tevrat'tan alınmıştır. Onun için kıssayı olduğu gibi oradan aktarıyoruz.

Tekvin Kitabının 2. Babında şöyle denir: "Ve Rab Allah yerin toprağından Âdem'i yaptı, ve onun burnuna hayat nefesini üfledi; ve Âdem yaşayan can oldu. Ve Rab Allah şarka doğru Âdem'de bir bahçe dikti; ve yaptığı Âdem'i oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını, ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıkardı, ve oradan bölündü, ve dört kol oldu. Birinin adı Nil'dir; kendisinde altın olan bütün Havila diyarını kuşatır, ve bu diyarın altını iyidir; orada ak günnük ve akik taşı vardır. Ve ikinci ırmağın adı Ceyhun'dur. Bütün Habeş diyarını kuşatan odur. Ve üçüncü ırmağın adı Dicle'dir. Musul'un doğusunda akar. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır. Ve Rab Allah Âdem'i aldı baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu. Ve Rab Allah Âdem'e emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye; Fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin; çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün."

"Ve Rab Allah dedi: Âdem'in yalnız olması iyi değildir; kendisine uygun bir yardımcı yapacağım. Ve Rab Allah her kır hayvanını, ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı; ve onlara ne ad koyacağını görmek için Âdem'e getirdi; ve Âdem her birinin adını ne koydu ise canlı mahlukun adı o oldu. Ve Âdem bütün sığırlara ve göklerin kuşlarına, ve her kır hayvanına ad koydu; fakat Âdem için kendisine uygun yardımcı bulunmadı. Ve Rab Allah Âdem'in üzerine derin uyku getirdi; ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ve yerini etle kapadı; ve Rab Allah Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı, ve onu Âdem'e getirdi. Ve Âdem dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; buna Nisa denilecek, çünkü o insandan alındı. Bunun için insan anasını ve babasını bırakacak, ve karısına yapışacaktır, ve bir beden olacaklardır. Ve Âdem ve karısı, ikisi de çıplaktılar, ve utançları yoktu."

3. Bab: "Ve Rab Allah'ın yaptığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yılandı. Ve kadına dedi: Gerçek, Allah: Bahçenin hiçbir ağacından yemeyeceksiniz, dedi mi? Ve kadın yılana dedi: Bahçenin ağaçlarının meyvesinden yiyebiliriz; fakat bahçenin ortasında olan ağaç hakkında Allah: Ondan yemeyin, ve ona dokunmayın ki, ölmeyesiniz, dedi. Ve yılan kadına dedi: Katiyen ölmezsiniz; çünkü Allah bilir ki, ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, ve iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız. Ve kadın gördü ki, ağaç yemek için iyi; ve gözlere hoş ve anlayışlı kılmak için arzu olunur bir ağaçtı; ve onun meyvesinden aldı ve yedi; ve kendisiyle beraber kocasına da verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı, ve kendilerinin çıplak olduklarını bildiler; ve incir yaprakları dikip kendilerine önlükler yaptılar."

"Ve günün serinliğinde bahçede gezmekte olan Rab Allah'ın sesini işittiler; ve Âdem'le karısı Rab Allah'ın yüzünden bahçenin ağaçları arasına gizlendiler. Ve Rab Allah Âdem'e seslenip ona dedi: Neredesin? Ve o dedi: Senin sesini bahçede işittim ve korktum, çünkü ben çıplaktım, ve gizlendim. Ve dedi: Çıplak olduğunu sana kim bildirdi. Ondan yeme, diye sana emrettiğim ağaçtan mı yedin? Ve Âdem dedi: Yanıma verdiğin kadın o ağaçtan bana verdi, ve yedim."

"Ve Allah kadına dedi: Bu yaptığın nedir? Ve kadın dedi: Yılan beni aldattı, ve yedim. Ve Allah yılana dedi: Bunu bilerek yaptığın için bütün sığırlardan ve bütün kır hayvanlarından daha lânetlisin; karnın üzerinde yürüyeceksin, ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyecek-

sin; ve seninle kadın arasına, ve senin zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım; o senin başına saldıracak, ve sen onun topuğuna saldıracaksın. Kadına dedi: Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlât doğuracaksın; ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır. Ve Âdem'e dedi: Karının sözünü dinlediğin ve: Ondan yemeyeceksin, diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lânetli oldu; ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin; ve sana diken ve çalı bitirecek; ve kır otunu yiyeceksin, toprağa dönünceye kadar, alnının teriyle ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın, ve toprağa döneceksin. Ve Âdem karısının adını Havva (hayatı olan) koydu; çünkü bütün yaşayanların anası oldu. Ve Rab Allah Âdem için ve karısı için deriden kaftan yaptı, ve onlara giydirdi."

"Ve Rab Allah dedi: İşte, Âdem iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın, ve yemesin ve ebediyen yaşamasın diye, böylece Rab Allah onu Aden bahçesinden, kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı. Ve Âdem'i kovdu; ve hayat ağacının yolunu korumak için, Âdem bahçesinin şarkına Kerubileri, ve her tarafa dönen kılıcın alevini koydu." (Tevrat'tan alınan bölüm burada sona erdi.)

Kıssayı iki kanaldan, yani Kur'ân ve Tevrat kanallarından süzüp incelediğin zaman, ardından Şiî ve Sünnî kanallardan gelen rivayetleri göz önünde bulundurup üzerinde düşündüğün zaman, gerçeği kavrayabilirsin. Ne var ki, biz, kitabın amacını aştığı için bu hususta ayrıntılı bir inceleme yapmaktan kaçındık.

Gelelim şeytanın cennete girmesi olayına: Burada iki soruyla karşılaşıyoruz:

1- Bilindiği gibi cennet, Allah'a yakınlığın, arınmışlığın ve temizliğin sembolüdür. Nitekim yüce Allah cennet için şöyle buyuruyor: *"İçinde ne saçmalama var, ne de günaha sokma."* (Tûr, 23)

2- Cennet göktedir ve şeytan Âdem'e secde etmekten kaçınınca yüce Allah ona şöyle hitap etmiştir: *"Çık oradan, çünkü sen kovuldun."* (Hicr, 34) *"Oradan in, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir."* (A'râf, 13)

Birinci soruya verilebilecek cevap şudur: Kur'ân-ı Kerim'in işaret ettiği saçmalama ve günaha sokma durumlarının mümkün olmadığı cennet, müminlerin ahirette girecekleri sonsuzluk cenneti ile

ölümden sonra ve sorumluluk dünyasından göçün ardından girdikleri berzah cennetidir. Fakat insanın yeryüzüne yerleştirilip, sorumluluk altına sokulmasından, emir ve yasaklara muhatap kılınmasından önce Hz. Âdem'in yerleştirildiği cennetle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim bu tür bir nitelendirmede bulunmamıştır. Aslında bu cennette durum bunun tersini göstermektedir. Nitekim Hz. Âdem de burada söz konusu hatayı işlemiştir. Kaldı ki, saçmalama ve günaha sokma kavramları nispîdirler ve ancak insanın dünyaya gelip emir ve yasaklara muhatap olmasından ve sorumluluk altına girmesinden sonra gerçekleşebilirler.

İkinci soruya ise birkaç şekilde cevap vermek mümkündür: Birincisi: Her şeyden önce *"çık oradan"* ifadesi ile "in oradan" ifadesindeki zamirin "gök"e dönük olduğu hususu kesin değildir. Çünkü bu ifadelerden önce gökten söz edilmediği gibi, konunun da "gök"le bir ilgisi yoktur. Şu hâlde, bazı mülâhazalara göre meleklerin arasından çıkış ve inişin kastedildiği söylenebilir. Belki de, saygınlık makamından çıkış ve iniştir kastedilen.

İkincisi: Söz konusu iniş ve çıkış emriyle, kinaye yöntemi ile, orada meleklerin arasında sürekli kalmanın yasaklığı anlatılmak istenmiş olabilir. Buna göre, ara sıra oraya, meleklerin bulunduğu yere çıkmak söz konusu yasağın kapsamına girmez. Nitekim şeytanların kulak hırsızlığı yapmaktan alıkonduklarını ifade eden ayetlerde de buna yönelik işaretler vardır, daha doğrusu bu ayetler bizim bu yaklaşımımızı pekiştirir niteliktedir.

Bazı rivayetlerde de, Hz. İsa'dan önce şeytanların yedinci göğe kadar çıktıkları, İsa (a.s) doğduktan sonra dördüncü göğe ve daha yukarısına çıkmaları yasaklandığı, daha sonra Hz. Muhammed (s.a.a) dünyaya gelince, tüm göklere çıkışları, yakalandıkları yerden fırlatılıp atıldıkları anlatılmaktadır.

Üçüncüsü: Kur'ân-ı Kerim'de İblis'in cennete girdiğine değinilmiyor. Onun için meseleyi fazla kurcalamanın bir anlamı yoktur. Bu olay sadece bazı rivayetlerde konu ediliyor ki, bunlar, tevatür haddine ulaşmayan birtakım "ahbâr-ı âhâd"dır. Ayrıca ravinin, hadisi anlam olarak rivayet etme ihtimali de vardır.

İblis'in cennete girdiğine yönelik en belirgin işareti içeren ifade yüce Allah'ın bize aktardığı şeytanın şu sözüdür: *"Dedi ki: Rabbiniz başka bir sebepten dolayı değil, sırf melek olursunuz ya da ebedi kalıcılardan*

olursunuz diye sizi şu ağaçtan menetti." Burada "şu" zamiri kullanılmış ki, bu zamir nesneye yakın olan bir kişinin kullanacağı türdendir. Ne var ki, eğer bu zamir, mekânsal bir yakınlığı ifade ediyor olsaydı, o zaman, *"Sakın şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."* ifadesine bakılarak aynı durumun yüce Allah için de geçerli olduğunu söylemek gerekirdi.

el-Uyûn adlı eserde Abdusselâm el-Herevî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Rıza'ya (a.s) dedim ki: 'Ey Resulullah'ın oğlu Hz. Âdem ve eşi Havva hangi ağacın meyvesini yediler? Çünkü insanlar bu hususta farklı görüşler ileri sürüyorlar. Bir kısmı onun buğday ağacı olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da onun kıskançlık ağacı olduğunu söylüyorlar.' İmam, 'Hepsi doğrudur.' dedi. Bunun üzerine, 'Birbirlerinden farklı görüşler, aynı anda nasıl doğru olabilirler?' diye sordum, şöyle dedi: Ey Salt'ın oğlu, cennetteki bir ağaç, birkaç türden meyve verebilir. Buğday ağacı üzüm de verebilir. Onlar dünya ağaçlarına benzemezler."

"Yüce Allah melekleri Âdem'e secde ettirip, onu cennete yerleştirince, Hz. Âdem kendi kendine, 'Acaba Allah benden daha hayırlı bir insan yaratmış mıdır?' dedi. Yüce Allah onun içinden geçenleri bildi ve 'Ey Âdem, başını yukarı kaldır ve Arş'ın ayaklarına bak.' diye seslendi. Âdem Arş'ın ayaklarına bakınca, orada 'Allah'tan bşka ilâh yoktur; Muhammed O'nun elçisidir; Ali b. Ebu Talib müminlerin emiridir; Fatıma onun eşi dünya kadınlarının efendisidir; Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir.' diye yazılı olduğunu gördü. Bunu gören Âdem, 'Ya Rabbi, kim bunlar?' diye sordu. Yüce Allah, 'Ay Âdem, bunlar senin zürriyetindir. Ama senden de ve bütün yarattığım varlıklardan da daha hayırlıdırlar. Onlar olmasaydı, ne seni, ne cenneti, ne ateşi, ne göğü ve ne de yeryüzünü yaratırdım. Sakın onlara kıskanarak bakma. Yoksa seni yakın çevremden uzaklaştırırım.' dedi. Fakat Hz. Âdem onlara kıskanarak baktı, onların yerinde olmayı istedi. Bunun üzerine şeytan ona musallat oldu, nihayet kendisine yasaklanan ağacın meyvesini yedi. Aynı şekilde şeytan Havva'ya da musallat oldu. O da Fatıma'ya kıskanarak baktı. Nihayet o da Âdem gibi yasak meyveyi yedi. Bunun üzerine yüce Allah onları cennetinden çıkardı, onları yakın çevresinden uzaklaştırıp yeryüzüne indirdi."[1]

1- [el-Uyun, c. 1, s. 239, hadis: 1.]

Ben derim ki: Aşağı yukarı aynı anlamı vurgulayan başka rivayetler de vardır. Bir kısmı konuyu daha geniş çerçevede ele almış, bir kısmı daha kısa tutmuş, bir kısmı da daha özet ve daha genel ifadelerle meseleyi aktarmıştır. Gördüğün gibi bu rivayette İmam (a.s), söz konusu ağacın buğday ve kıskançlık ağacı olduğunu ve Âdem ile eşinin buğday ağacının meyvesinden yiyip kıskançlık illetine yakalandıklarını, bunun sonucunda da Hz. Muhammed ve soyunun (hepsine selâm olsun) yerinde olmayı temenni ettiklerini dile getiriyor. Birinci anlama göre, yasak ağaç cennet ehlinin ilgisini ve iştahını çekmeyecek kadar önemsiz ve cazibesizdi. İkinci anlama göre ise, bu ağaç Âdem ve eşinin ulaşamayacakları kadar önemli ve erişilmezdi. Nitekim bir rivayette de bu ağacın, Hz. Muhammed ve soyunun bilgisi olduğu bildirilmiştir.

Kısacası, bunlar iki farklı anlam ifade etmektedirler. Ancak sen, misakla ilgili olarak geçen konuya bir göz attığın zaman, anlamın bir olduğunu görürsün. Buna göre Hz. Âdem, Allah'tan başkasına yönelmeme anlamını kapsayan ve Allah'a yakınlığı sembolize eden cennetten yararlanma ile dünyaya bağlanma zorluk ve meşakkatini beraberinde getiren yasak ağaçtan yemeyi birlikte yürütmek istemişti. Ama bu iki olguyu birlikte yürütmek ona mümkün olmamış, nihayet yeryüzüne indirilmişti. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in (s.a.a) sahip olduğu, bu iki olguyu bir arada yürütme makamına erişememişti. Ama daha sonra yüce Allah onu seçerek ve tövbe etmesini sağlayarak onu dünyadan soyutlamıştı ve ona doğru yolu göstermişti. Unuttuğu misakı da bunun ardından ona hatırlatmıştı. Böylece meseleyi düşünüp anla.

İmam'ın, "Onlara kıskançlık gözüyle baktı, yerlerinde olmayı istedi." şeklindeki sözüne gelince; burada söz konusu kıskançlığın, onların yerinde olmayı istemek şeklinde gerçekleştiğini, yoksa aşağılık bir huy olan hasedin söz konusu olmadığı, bu şekilde açıklanmaktadır.

Yukarıdaki açıklama sayesinde Kemalu'd-Dîn adlı eserde Sumalî'nin İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı rivayet ile Tefsiru'l-Ayyâşî'de aktardığı rivayet arasında ilk etapta varmış gibi görünen çelişki de bertaraf edilmiş oluyor. Birinci rivayette[1] İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor: "Yüce Allah Âdem'den, bu ağaca yaklaşma diye söz aldı. Allah'ın öngördüğü vakit gelince, Âdem yememesine

1- [Kemal'ud-Dîn, c. 1, s. 213, hadis: 2.]

ilişkin sözü unutarak yasak ağacın meyvesini yedi. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *Andolsun Biz, önceden Âdem'den söz almıştık; fakat unuttu. Biz onda bir kararlılık görmedik."* [Tâhâ, 115]

İkinci rivayette ise[1], şöyle geçer: İmam Muhammed Bâkır (a.s) veya İmam Cafer Sadık'tan (a.s) birine, "Allah Âdem'i 'unuttu' diye nasıl sorumlu tutuyor?" diye soruldu. Şöyle cevap verdi: "Âdem unutmadı. Hem nasıl unutabilir ki? Oysa şeytan ona şöyle diyordu: *Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf melek olursunuz ya da ebedi kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan menetti."* Geçen açıklamalara dikkat edilirse, bu iki rivayetin arasıda çelişki olmadığı son derece açıktır.

Şeyh Saduk'un el-Emalî adlı eserinde, Ebu's-Salt el-Herevî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Halife Me'mun İmam Ali Rıza (a.s) ile tartışmak üzere İslâm bilginlerini ve Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabiîlik gibi diğer dinlere mensup bilginleri topladığı zaman, hiç kimse ona karşı bir kanıt ileri sürememişti. O, bir kayanın katılığı gibi görkemiyle duruyordu. Bu arada Ali b. Muhammed b. Cehm ayağa kalktı ve şöyle dedi: 'Ey Resulullah'ın oğlu, peygamberlerin masum olduklarını kabul ediyor musun?' İmam, 'Evet.' dedi. 'Peki, *'Âdem Rabbine karşı geldi ve yolunu şaşırdı.'* ayetini nasıl yorumluyorsun?' dedi."

"Bunun üzerine efendimiz Rıza (a.s) şöyle dedi: Yavaş ol, ey Ali; Allah'tan kork ve Allah'ın peygamberlerine kötü nitelikler yakıştırma. Allah'ın kitabını kişisel görüşünü esas alarak yorumlamaya kalkışma. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Onun yorumunu ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir.'* Yüce Allah'ın, *'Âdem Rabbine karşı geldi ve yolunu şaşırdı.'* sözüne gelince, Allah Âdem'i yeryüzündeki hücceti ve memleketlere hükmeden halifesi olsun diye yarattı. Allah Âdem'i cennet için yaratmadı. Âdem'in işlediği günah da cennette gerçekleşmişti, dünyada değil ve bu, yüce Allah'ın Âdem ve soyunun yaşam süreçleri için öngördüğü plânın gerçekleşmesine yönelik bir ilk adımdı. Âdem yeryüzüne indirildikten sonra yüce Allah onu hücceti ve halifesi yaptı. Sonra da ona masumluk niteliğini verdi: *'Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemler içinde seçkin kıldı.'[2]..."[3]*

1- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 2, s. 9, hadis: 9.]

2- [Âl-i İmrân, 33.]

3- [el-Emalî, Oturum: 20, s. 28, hadis: 32.]

Ben derim ki: "Günah cennette işlenmişti..." ifadesi, daha önce de değindiğimiz gibi, mevlevî ve teşri nitelikli dinsel yükümlülüğün henüz cennette yürürlüğe konulmadığına yönelik bir işaret içermektedir. Dinsel yükümlülüğün yurdu dünya hayatıdır ki, bu hayat, cennetten inişten sonra Hz. Âdem (a.s) için öngörülmüştür. Şu hâlde, söz konusu günah, irşadî ve öğüt nitelikli bir emre karşı işlenmişti, mevlevî/teşri nitelikli bir emre karşı değil. Dolayısıyla bazılarının yaptığı gibi, rivayeti körü körüne yorumlamanın bir anlamı yoktur.

el-Uyûn adlı eserde Ali b. Muhammed b. Cehm'in şöyle dediği rivayet edilir: "Bir gün Halife Me'mun'un yanına gittim, İmam Rıza da orada bulunuyordu. Me'mun dedi ki: 'Ey Resulullah'ın evlâdı, sen peygamberlerin masum olduğunu demiyor musun?' 'Evet.' dedi. 'Şu hâlde, *'Âdem Rabbinin emrine karşı çıktı ve yolunu şaşırdı.'* ayetini nasıl yorumluyorsun?' diye sordu. Bunun üzerine İmam Ali Rıza şöyle dedi: Allah Âdem'e dedi ki: *'Sen ve eşin cennette kalın. Ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin. Ama sakın şu ağaca yaklaşmayın.* (Onlara buğday ağacını gösterdi.) *Yoksa zalimlerden olursunuz.'* Allah onlara, 'Şu ağaçtan yemeyin.' demedi. O ağacın türünden olan diğer ağaçlarla ilgili olarak da böyle bir şey söylemedi. Onlar da söz konusu ağaca yaklaşmadılar ve meyvesinden yemediler. Başka ağaçların meyvesinden yediler. Nihayet şeytan onlara vesvese verip dedi ki: 'Allah sizi bu ağaçtan menetmedi. Tersine sizi başkasına yaklaşmaktan menetti. Sizi bundan menetmesi de, meyvelerini yiyip de melek veya sonsuza dek kalıcılardan olmamanız içindir."

"Ayrıca kendilerine öğüt vermek istediğini yemin ederek belirtti. Âdem ve Havva o güne kadar Allah adına yalan yemin içen birine rastlamamışlardı. Böylece onları kandırdı ve Allah adına içilen yemine güvenmelerini sağlayarak yasak ağacın meyvesini onlara yedirdi. Hz. Âdem bu suçu peygamberlik misyonunu üstlenmeden önce işlemişti. Yani ateşe atılmayı gerektiren bir büyük günah söz konusu değildi. Hz. Âdem'in (a.s) işlediği suç, peygamberlik misyonunu üstlenmeden önce bir peygamberin işleyebileceği türden bağışlanmış küçük bir hataydı. Allah onu seçip peygamberlikle görevlendirince, masumluk niteliğine sahip oldu; artık ne büyük ve ne de küçük günah işledi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Âdem Rabbinin emrine karşı çıktı ve yolunu şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.'*

Yine buyuruyor ki: *'Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini âlemler içinde seçkin kıldı.'...*"[1]

Ben derim ki: Şeyh Saduk (r.a) bu hadisi naklettikten sonra, "Bu hadisin Ali b. Muhammed b. Cehm kanalıyla gelmiş olması son derece ilginçtir. Çünkü bu adam Ehlibeyt'i sevmez, onlara düşmanlık beslerdi." demiştir. Şeyh Saduk'un ilgisini çeken husus, rivayetin, peygamberlerin masumluğuna ilişkin ifadeler içermesidir. Ancak rivayetin içeriği üzerinde daha derin düşünseydi, kendisine hiç de ilginç gelmezdi. Çünkü bu rivayette Âdem'le ilgili olarak Ehlibeyt mezhebinin yaklaşımıyla uyuşmayan hususlar vardır. Ehlibeyt kaynaklı çok sayıda rivayetlere dayanan görüşe göre, peygamberler, peygamberlikle görevlendirilmelerinden önce de, sonra da masumdurlar.

Ayrıca, İmam'ın Me'mun'un sorusuna cevap olarak sarf ettiği ileri sürülen sözlerde yüce Allah'ın, *"Rabbiniz başka bir sebepten dolayı sizi bu ağaçtan menetmedi, belki..."* şeklindeki sözü "Allah sizi bu ağaçtan menetmedi. Tersine başkasına yaklaşmaktan menetti. Başkasına yaklaşmaktan menetmesi de, meyvelerini yiyip de melek ya da sonsuza dek kalıcılardan olmamanız içindir..." şeklinde yorumlanmıştır. Oysa yüce Allah'ın, İblis'in dilinden aktardığı *"Rabbiniz başka bir sebepten dolayı değil, belki melek veya sonsuza dek kalıcılardan olmayasınız diye sizi bu ağaçtan menetti."* sözü ile, *"Dedi ki: Ey Âdem, sana sonsuzluk ve tükenmeyen hükümranlık ağacını göstereyim mi?"* ifadesi gösteriyor ki, şeytan onları sonsuzlukla ve yasak dolayısıyla görünmeyen hükümranlık umuduyla kandırıp bizzat yasaklanan ağacın meyvesinden yemeye teşvik etmişti.

Kaldı ki, adı geçen adam, yani Ali b. Muhammed b. Cehm yukarıda sunduğumuz rivayette sorusunun tam ve doğru cevabını almıştı. Şu hâlde, bazı hususlarla ilgili olarak bazı yorumlarda bulunmak mümkünse de, söz konusu rivayet tamamıyla sorunsuz değildir.

Şeyh Saduk, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), o da atalarından, onlar da Hz. Ali'den ve o da Resulullah'tan (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Âdem ile Havva'nın cennete girmeleri ve oradan çıkmaları, bir dünya gününün yedi saati kadar sürdü. Allah onları aynı gün yeryüzüne indirdi."[2]

1- [el-Uyun, c. 1, s. 155, hadis: 1, bab:15.]

2- [el-Hısal, s. 396, hadis: 103.]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdullah b. Sinan'ın şöyle dediği rivayet edilir: Benim de hazır bulunduğum bir sırada İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle bir soru yöneltildi: "Hz. Âdem ve eşinin cennete girişleri ile bir hata işleyip oradan çıkışları arasında ne kadar bir süre geçti?" İmam şu cevabı verdi: "Yüce Allah cuma günü, güneşin batıya meyletmesinden sonra Âdem'in burnuna kendi ruhundan bir nefha üfledi. Sonra eşini en alt kaburgasından yarattı. Ardından tüm melekleri ona secde ettirdi ve aynı gün içinde onu cennete yerleştirdi. Allah'a andolsun ki, cennete yerleştirilişinin üzerinden altı saat geçmemişti ki, Allah'ın emrine karşı geldi. Bunun üzerine yüce Allah, güneşin batışından sonra onları oradan çıkardı, sabaha kadar cennetin kapısının eşiğinde beklediler. Bu sırada ayıp yerleri kendilerine göründü. *'Bunun üzerine Rableri onlara şöyle seslendi: Ben sizi bu ağaca yaklaşmaktan menetmemiş miydim?'* Âdem çok utandı ve boyun bükerek şöyle dedi: *'Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Suçumuzu itiraf ettik. Şu hâlde bizi bağışla.'* Allah onlara şöyle dedi: Göklerimden yeryüzüne inin, çünkü bir günahkâr ne cennetimde ve ne de göklerimde bana komşuluk edemez."[1]

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği, cennetten çıkışın mahiyeti ile ilgili olarak bize ışık tutabilir. Buna göre, önce cennetten, kapısının eşiğine çıkmışlar, oradan da yere inmişler. Bu hususu, tekvinî bir emir olup karşı gelmesi mümkün olmamakla birlikte iniş emrinin ayetlerde iki kez tekrarlanmasından ve yüce Allah'ın, *"Dedi ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette durun... ve sakın şu ağaca yaklaşmayın."* sözü ile, *"Rableri onlara şöyle seslendi: Ben sizi o ağaçtan menetmemiş miydim?"* sözü arasındaki ifade tarzı farklılığından da anlamak mümkündür. Çünkü birincisinde yakını gösteren "dedi" kelimesi ile "şu" zamiri kullanılmışken, ikinci ayette uzağı gösteren "seslendi" fiili ile "o" zamiri kullanılmıştır.

Ne var ki, rivayette Tevrat'ta olduğu gibi Havva'nın Âdem'in en alt kaburgasından yaratıldığı belirtiliyor. Oysa ileride Âdem'in yaratılışı konusunda değineceğimiz gibi, Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetler bu iddiayı yalanlar niteliktedirler. Bununla birlikte rivayeti, Havva'nın, Âdem'in kaburgalarının yaratılışından sonra arta kalan balçıktan yaratıldığı şeklinde yorumlamak da mümkündür. Cennetteki kalış süreleri-

---

1- [c.2, s. 10, hadis: 11.]

nin altı veya yedi saat oluşuna gelince; bu, basit bir meseledir, çünkü rivayetlerde yaklaşık bir rakam kullanılmıştır.

el-Kâfi'de İmam Muhammed Bâkır (a.s) veya İmam Cafer Sadık'tan (a.s) birinin, *"Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Âdem'in aldığı kelimeler şunlardı: Senden başka ilâh yoktur. Allah'ım, seni överek tenzih ederim. Bir kötülük işledim, kendime zulmettim. Beni bağışla, Çünkü sen, bağışlayanların en hayırlısısın. Senden başka ilâh yoktur. Allah'ım, seni överek tenzih ederim. Bir kötülük işledim, kendime zulmettim. Bana acı, çünkü sen, bağışlayanların en hayırlısısın. Senden başka ilâh yoktur. Allah'ım seni överek tenzih ederim. Bir kötülük işledim, kendime zulmettim. Bana acı, çünkü sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Senden başka ilâh yoktur. Seni överek tenzih ederim. Bir kötülük işledim, kendime zulmettim. Beni bağışla ve tövbemi kabul et. Çünkü sen tövbeleri çok kabul edensin, çok merhamet edensin."[1]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren metinleri Şeyh Saduk, Ayyâşî, Kummî[2] ve diğerleri de rivayet etmişlerdir. Ayrıca Ehlisünnet mezhebinin dayandığı kanallardan da buna yakın anlamlar içeren hâdisler rivayet edilmiştir. Belki de bu sonuçları, kıssayı anlatan ayetlerin ifadelerinden edinmişlerdir.

Yine el-Kâfi'de Kuleynî şöyle der: "Bir diğer rivayette de, *'Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı.'* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyuruluyor: Âdem; Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin hakkı için Allah'tan bağışlanma diledi."[3]

Ben derim ki: Şeyh Saduk, Ayyâşî, Kummî ve diğerleri de buna yakın hâdisler rivayet etmişlerdir. Buna yakın rivayetler Ehlisünnet kanallarınca da aktarılmıştır. Örneğin ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde, Peygamber Efendimizin (s.a.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Âdem işlediği günahı işleyince, başını göğe kaldırıp şöyle dedi: 'Muhammed'in hakkı için beni bağışlamanı diliyorum.' Bunun üzerine Allah ona, 'Muhammed de kimdir?' diye vahyetti. Âdem, 'Senin şanın yücedir. Beni ya-

---

1- [er-Ravzatu Mine'l-Kâfi, c. 8, s. 253, hadis: 472.]

2- [Maani'l-Ahbar, s. 108, hadis: 1; Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 41, hadis: 25; Tefsiru'l-Kummî, c. 1, s. 44.]

3- [er-Ravzatu Mine'l-Kâfi, c. 8, s. 253.]

rattığın zaman, başımı kaldırıp Arş'ına baktım, orada 'La ilâhe illallah, Muhammedu'r-resulullah' yazılı olduğunu gördüm. O zaman anladım ki, senin katında, adını kendi adının yanına yazdığın zattan daha kadri yüce biri olamaz.' dedi. Bunun üzerine Allah ona şöyle vahyetti: Ey Âdem, o, senin soyundan gelen son peygamberdir, eğer o olmasaydı, seni yaratmazdım."

Ben derim ki: Bu anlam, ilk bakışta ayetlerin zahiri ile uyuşmuyor gibi görünse de, derine nüfuz edici bir bakış açısı ve titiz bir inceleme ile ayetlerle bir yakınlığı, bir ilgisi olduğu görülebilir. Çünkü *"Âdem... aldı."* ifadesinin orijinalinde geçen "telakka" kelimesi, karşılayarak kucaklayarak almak anlamını içermektedir. Burada Âdem'in bu kelimeleri Rabbinden aldığı belirtiliyor, yine burada "tövbe" olayından önce bir bilginin varlığından söz ediliyor. Çünkü Hz. Âdem, daha önce Rabbinden tüm isimleri öğrenmişti. Yüce Allah meleklere şöyle demişti: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım. Melekler, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni noksan sıfatlardan tenzih ediyoruz.' dediler. Allah, 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' dedi. Ve Âdem'e isimlerin tümünü öğretti."*

Bu bilgi kaçınılmaz olarak bütün zulüm ve günahların giderilmesini, tüm hastalıkların tedavi edilmesini gerektiriyordu. Aksi takdirde, meleklere cevap verilmemiş ve gerekçeleri geçersiz kılınmamış olacaktı. Çünkü yüce Allah, onların "bozgunculuk yapacak, kan dökecek" şeklindeki sözlerine herhangi bir cevap vermiyor, sadece Âdem'e tüm isimleri öğrettiğini belirtiyor. Şu hâlde, her türlü bozgunculuğun ıslahı bu isimlerin kapsamındadır. Bu isimlerin hakikatinin ne olduğunu daha önce öğrendin. Bunlar, göklerin ve yerin bilinmezlikleri arasında yer alan gaybî varlıklardır. Yüce Allah bunlar aracılığı ile kullarına yönelik lütuflarını aktarır. Bu isimlerin bereketi olmadan mükemmelleşmek isteyen hiç kimsenin tekâmülü gerçekleşemez.

Bize ulaşan bazı rivayetlerde[1] belirtildiğine göre yüce Allah ona isimleri öğretince, o, Ehlibeyt'in hayallerini ve nurlarını görmüştü. Yine bazı rivayetlere göre, yüce Allah, onlardan misak almak üzere sulbündeki soyunu çıkardığı zaman, Ehlibeyt'i görmüştü. Bazı rivayetlere göre de Hz. Âdem cennetteyken Ehlibeyt'i görmüştü. Yüce Allah,

---

1- [Biharu'l-Envar, c. 11, s. 175, hadis: 20.]

"Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı." derken, kelimeleri belirsiz kılarak, meseleye bir müphemlik getirmiştir. Ama Kur'ân-ı Kerim'de "kelime" kavramı açıkça dış dünyada gerçekliği olan bir varlığı, bir objeyi ifade etmek için kullanılmıştır: *"Adı Meryemoğlu İsa Mesih olan bir kelimeyle..."* (Âl-i İmrân, 45)

Bazı tefsir bilginlerine göre de, Hz. Âdem'in Allah'tan aldığı kelimeler, yüce Allah'ın A'râf Suresi'nde dile getirdiği şu sözlerdir: *"Dediler ki: Rabbimiz, biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz."*

Biz bu görüşe katılamayacağız. Çünkü Bakara Suresi'nde ele aldığımız ayetlerden de anlaşıldığı gibi Âdem ve eşinin tövbe etmeleri, yeryüzüne inişlerinden sonra gerçekleşmişti. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin."* Ardından şöyle buyuruyor: *"Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı, bunun üzerine Allah onun tövbesini kabul etti."*

Bu kelimeleri ise, A'râf Suresi'nde de vurgulandığı gibi Âdem ve eşi yeryüzüne inmeden önce cennette söylemişlerdi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rableri onlara seslendi: 'Ben sizi o ağaçtan menetmedim mi?' Onlarsa dediler ki: Rabbimiz, biz kendimize zulmettik..."* Ardından yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin..."*

Görüldüğü gibi, *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik."* sözünü söylemiş olmaları, yüce Allah'ın seslenişi karşısında duydukları ezikliğin, suçu itiraf etmenin bir ifadesidir. Bununla, Rablık niteliğinin Allah'a özgü olduğunu, kendilerininse hüsrana uğrama tehlikesi ile burun buruna gelmiş iki zalim olduklarını vurgulamakla birlikte meselenin tamamen Allah'ın yetkisinde olduğunu, nasıl dilerse öyle hareket edeceğini bildiriyorlar.

Tefsiru'l-Kummî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. Musa yüce Allah'tan kendisini Hz. Âdem'le karşılaştırmasını diledi. Yüce Allah da onları buluşturdu. Hz. Musa, Hz. Âdem'e şöyle dedi: 'Babacığım, yüce Allah seni kendi elleriyle yaratmadı mı? İçine kendi ruhundan üflemedi mi? Melekleri sana secde ettirmedi mi? Ve sana sakın şu ağaçtan yeme, demedi mi? Peki ne diye Rabbinin emrine karşı çıktın?' Âdem dedi ki: 'Ey Musa, Tevrat'ta, yaratılışımdan kaç yıl önce o hatayı işlediğime rastladın?' Musa dedi ki: 'Otuz bin yıl önce.'

Âdem dedi ki: Öyledir." İmam Cafer Sadık (a.s) diyor ki: "Böylece Âdem Musa'nın kanıtını çürütmüş oldu."

Ben derim ki: Allâme Suyutî de ed-Dürrü'l-Mensûr'da bu anlamı içeren bir hadisi birkaç kanaldan Peygamber Efendimize (s.a.a) dayandırarak rivayet etmektedir.

İlelu'ş-Şerayi adlı eserde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği anlatılır: "Allah'a andolsun ki, Allah Âdemi dünya için yarattı. Ama onu önce cennete yerleştirdi ki, emrine karşı gelsin de onu yaratılışının amacı olan yere indirsin."

Ben derim ki: Bundan önce değindiğimiz Ayyâşî'nin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet ettiği ve Hz. Âdem'in meleklerden bir arkadaşının olduğu şeklinde ifadeler içeren hâdis de buna yakın mesajlar kapsamaktadır. el-İhticac adlı eserde Şamlı bir adamın İmam Ali (a.s) ile girdiği şu diyaloga yer verilir: Adam Hz. Ali'ye şöyle sorar: "Yeryüzünün en şerefli vadisi hangisidir?" Hz. Ali der ki: "Serandib vadisidir. Hz. Âdem gökten oraya düşmüştür."

Ben derim ki: Buna karşın, diğer bazı rivayetlerde Hz. Âdem'in Mekke'ye indiği belirtilir. Bunların bir kısmına da değindik. Aslında bu rivayetleri uyuşturmak mümkündür. Hz. Âdem önce Serandib vadisine oradan da Mekke'ye inmiş olabilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde Taberanî'den, el-Azame'de Ebu'ş-Şeyh'ten ve İbn Mürdeveyh'den Ebuzer'in şöyle dediği rivayet edilir: "Dedim ki: 'Ya Resulallah! Sence Âdem, peygamber miydi, değil miydi?' Resulullah buyurdu ki: Evet, o bir nebi, bir resuldü. Allah onunla önceden konuştu ve ona şöyle dedi: Ey Âdem, sen ve eşin cennette kalın."

Ben derim ki: Ehlisünnet mezhebinin mensubu bazı bilginler, değişik kanallardan buna yakın ifadeler içeren hâdisler rivayet etmişlerdir.

يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْد۪ٓي اُوفِ
بِعَهْدِكُمْ وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ
وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ۖ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَنًا قَل۪يلًاۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ
﴿٤١﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾
وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِع۪ينَ ﴿٤٣﴾ اَتَأْمُرُونَ
النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

AYETLERİN MEALİ

40- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun.

41- Sizin yanınızda bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak indirmiş bulunduğum Kur'ân'a inanın ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Benim ayetlerimi az bir karşılık ile satmayın; yalnız benden çekinin.

42- Bile bile hakkı batıl ile örtmeyin ve hakkı gizlemeyin.

43- Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükûa varanlarla birlikte siz de rükûa varın.

44- İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Oysa siz kitabı okuyorsunuz. Hiç düşünmüyor musunuz?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah, Yahudilerin tutumunu kınamak amacı ile yüz küsur ayette kendilerine bahşettiği nimetlerden, kendilerine kazandırdığı seç-

kin ve onurlu konumdan, buna karşılık onların takındıkları inkârcı ve başkaldırıcı tavırdan, sözlerinde durmamalarından, inatçılıklarından ve dik başlılıklarından söz ediyor. Ulusal tarihleri boyunca başlarından geçen serüvenleri içeren on iki kıssaya değinerek onlara uyarıda bulunuyor. Denizi yarıp, Firavun'u ve ordusunu suda boğmak suretiyle onları Firavunoğullarından kurtarması; Musa ile gerçekleştirilen Tûr dağı randevusu; Musa'dan sonra buzağıya tapınmaları ve Musa'nın onlara kendinizi öldürün emrini vermesi; Hz. Musa'ya Allah'ı açıkça kendilerine göstermesini önerip ardından korkunç bir yıldırıma çarpılmaları ve yüce Allah'ın tekrar kendilerini diriltmesi gibi, onların yaşadığı birçok kıssaya işaret ediliyor.

Bu olayların tümü, ilâhî lütfun ve Rabbani inayetin damgasını taşıyorlar. Bunun yanı sıra kıssalarda, yüce Allah'ın onlardan aldığı sözlere, onlarınsa bu sözlerini tutmayıp kulak ardı edişlerine değiniliyor. Kazandıkları günahlar, işledikleri suçlar, kendilerine indirilen kitapta açıkça yasaklanmış olmasına rağmen bir türlü terk etmedikleri iğrenç huylar hatırlatılıyor. Katı kalpli, taş yürekli ve sapkın mizaçlı oldukları için akıllarını düşünmekten alıkoymaları gündeme getiriliyor bu kıssalarda.

40) Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun.

"Bana verdiğiniz sözü tutun." ifadesinin orijinalinde geçen "ahid" kelimesi, köken olarak "korumak" demektir. Bu köken anlamından hareketle birçok anlam da kullanılmıştır. Sözleşme, antlaşma, yemin, vasiyet, buluşma ve konaklama gibi.

"Sadece benden korkun." ifadesinin orijinalinde geçen "irhebû" fiilinin kökü olan "er-rehbe" kelimesi, "korku" demektir ve bunun karşıtı "er-rağbe"dir.

41) Sizin yanınızda bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak indirmiş bulunduğum Kur'ân'a inanın ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın.

"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın." ifadesi şu anlama gelmektedir: Ehlikitap toplulukları arasında veya kendi ulusunuzdan geçmiş ve gelecek kuşaklar içinde ilk inkârcılar siz olmayın. Yoksa Mekkeli kâfirler onlardan önce Kur'ân'ı inkâr etmişlerdi.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾

اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

AYETLERİN MEALİ

45- Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin. Ve kuşkusuz o, Allah'a saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.

46- Onlar ki, Rableri ile buluşacaklarını, onun huzuruna döneceklerini zannederler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

45) Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin.

İfadenin orijinalinde geçen "isteînû" fiilinin mastarı olan "istiane" kelimesi, yardım istemek demektir. Bu istek ise, ancak insanın tek başına üstesinden gelemediği görevler ve karşısında duramadığı felaketler açısından söz konusu olabilir. Çünkü gerçekte Allah'tan başka yardım edebilecek kimse yoktur.

Şu hâlde, üstlendiği görevler açısından insana yardım etmek ve onu sağlamlaştırmak, sürekli Allah ile iletişim hâlinde olmasını sağlamakla olur. İnsanın zorlukların üstesinden gelebilmesi için Allah'a yönelmesi, kendini O'na ve O'nun yoluna adaması gerekir. Bu ise, sabır ve namazdır. Yardım dilemenin en güzel yolu bu iki olgudur. Çünkü sabır her olağanüstü gelişmeyi, her felaketi insanın gözünde küçültür, sıradanlaştırır. Allah'a yönelmek ve O'na sığınmakla da iman ruhu uyanır ve insanın zihnine şu anlayış egemen olur: İnsan yıkılmaz bir dayanağa ve yerinden kopmaz bir sebebe dayanmaktadır.

Ve kuşkusuz o, Allah'a saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.

İfadenin orijinalindeki "ha=o" zamiri "namaz"a dönüktür. Önceki cümlenin "isteînû=yardım dileyin" ifadesinden hareketle, söz konusu

zamiri "istiane"ye dönük olarak kabul etmek, "Allah'a saygı gösterenlerden başka" ifadesi ile uyuşmamaktadır. Çünkü "saygı" kavramının orijinali olan "huşû" sabır olgusuyla fazla uyuşmamaktadır.

Her ikisi de ezikliği, düşüklüğü, ifade ediyor olmalarına rağmen "huşû=saygı" ile "hudû=boyun bükme" kavramları arasında niteliksel fark vardır. Çünkü hudû=boyun bükme, bedensel organlarla ilgili bir kavramdır, huşû/saygı ise kalp ile ilgili bir kavramdır.

46) Onlar ki, Rableri ile buluşacaklarını, onun huzuruna döneceklerini zannederler.

Bu meselede, ahirete inanma meselesini kastediyorum, zanna ve karşıt düşünceyi kesin olarak reddetmeyen sanıya dayalı bilginin hiçbir yararı yoktur. Burada kesin bilgiye dayanan inanç zorunludur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ahirete de kesin olarak iman ederler."* (Bakara, 9)

Ancak burada mesele "huşû=saygı"nın gerçekleşmesi açısından ele alınmış olabilir. Aşamalı sebeplerin ürünü olan aşamalı bilgilerde, söz konusu bilgiyi algılayan nefis, aşamalı olarak önce sorunun farkına varır, sonra kuşkulanmaya başlar, ardından karşıt düşüncelerden biri daha ağır basmaya başlar, bunu izleyen aşamada karşı ihtimaller peyderpey devre dışı kalırlar ve nihayet kesin kavrama gerçekleşir. İşte bilgi budur.

Bu tür bir bilgi nefsin sıkıntıya düşmesine, derinden ürpermesine ve belli oranda bir kaos yaşamasına yol açan önemli bir meseleyle ilgili olunca, huşû, yani içten ürpererek saygı duyma olayı, ilmî kavrayışın tamamlanmasından önce, ihtimallerin tercihi söz konusu olduğu andan itibaren gündeme gelir.

Şu hâlde kesin bilgiyi ilgilendiren bir meselede "zan" kavramının kullanılmış olması, şu gerçeği vurgulama amacına yöneliktir: Buluşabileceği ve huzuruna çıkabileceği bir Rabbi olduğunun farkına varan bir insan, bu konuda kesin bilgi edinmek için fazla bir şeye ihtiyaç duymaz. Bu zan, onu kesin bilgiye ulaştırmaya kâfi gelir. Tıpkı şairin şu beytinde belirttiği gibi:

"Onlara, 'Müzehhec kabilesinden iki bin / zırhlı savaşçı düşünün.' dedim."

Düşman ancak kesin olan bir şeyle korkutulabileceği hâlde şair burada onlara düşünmelerini emrediyor. Çünkü burada muhalefetten vaz-

geçmeleri için, düşünmek, zannetmek bile yeterlidir. Bunun için kesin bilgiye gerek yoktur. Onun için tehdit eden şahıs, karşı tarafta kesin bilgi oluşturma zahmetine katlanmıyor.

Buradan hareketle diyebiliriz ki, bu ayet-i kerime, içerik olarak şu ayeti kerimeye benzemektedir: *"Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin."* (Kehf, 110)

Bütün bunlar, *"Rableri ile buluşacaklarını"* sözündeki, buluşmadan maksadın diriliş günü olduğu takdirde geçerlidir. Ama eğer maksat, ileride A'râf Suresi'nde ayrıntılı olarak sunulacak durum ise, bu durumda hiçbir sorun kalmaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. Ali korkunç bir hadise ile karşılaşınca, hemen namaza durur ve *'Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin'* ayetini okurdu."[1]

Yine el-Kâfi'de, bu ayetle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Bu ayette geçen 'sabır' kavramından maksat oruçtur." Yine İmam Cafer Sadık (a.s) buyuruyor ki: "Bir adam zor bir durumla karşılaştıysa veya başına bir musibet geldiyse, oruç tutsun. Çünkü yüce Allah, *'Sabrederek... yardım dileyin.'* buyuruyor."[2]

Ben derim ki: Bu iki hadisin içerdiği anlamı Tefsiru'l-Ayyâşî'de de rivayet edilmiştir.[3] Sabrı oruca yorumlamak, genel kavramı örneklerine tatbik etmek babındandır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de söz konusu ayetle ilgili olarak İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Sabır, oruçtur. Bir adam zor bir durumla karşılaştıysa veya başına bir musibet geldiyse, oruç tutsun. Çünkü yüce Allah, *'Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin. Ve kuşkusuz o Allah'a huşû, edenler, saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.'* buyuruyor. Huşû eden, saygı gösteren ise, namaz esnasında zelilliğinin bilincinde olup namaza rağbet eden kimsedir. Bununla da Resulullah (s.a.a) ve Emirü'l-Müminin (a.s) kastediliyor."

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 480, hadis: 1.]

2- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 4, s. 63, hadis: 7.]

3- [c.1, s. 43, hadis: 39-40.]

Ben derim ki: Bu rivayetten çıkan sonuç, felaketlerin ve zorlukların baş gösterdikleri durumlarda oruç tutmanın ve namaz kılmanın müstehap olduğudur. Aynı şekilde bu sırada Peygamber ve veliye tevessül etmek de müstahaptır. Bu, oruç ve namazı Resulullah ve Emirü'l-Müminin olarak yorumlamaktır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hz. Ali'nin, *"Onlar ki, Rableri ile buluşacaklarını zannederler."* ayeti ile ilgili olarak, "Dirileceklerini kesin olarak bilirler. Bu husustaki zanları, kesin bilgi konumundadır." dediği rivayet edilir.

Şeyh Saduk da bunu rivayet etmiştir.

İbn Şehraşub İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bu ayet Ali, Osman b. Maz'un, Ammar b. Yasir ve arkadaşları hakkında inmiştir."

يَا بَنِيَ اِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِيَ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى
الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ
مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

AYETLERİN MEALİ

47- Ey İsrailoğulları, size bağışladığım nimetleri ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

48- Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez, hiç kimseden şefaat kabul edilmez, hiç kimseden fidye alınmaz ve hiç kimse başkalarından yardım görmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

47-48) Ey İsrailoğulları, size bağışladığım nimetleri ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın. Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez, hiç kimseden şefaat kabul edilmez, hiç kimseden fidye alınmaz ve hiç kimse başkalarından yardım görmez.

Bütün türleriyle, bütün kısımlarıyla ve bütün ilgi alanlarıyla dünyevî egemenlik ve hükümranlık, bu egemenliğin kanunları koyucu, uygulayıcı ve zorlayıcı gücü, hayatın ihtiyaçlarına dayanır. Amacı da zamana ve mekâna bağlı etkenlerin el verdiği ölçüde söz konusu ihtiyaçları gidermektir. Bununla ilgili olarak bazen egemenliği sürekli kılan genel sistemin dışında bir meta, bir diğer metayla, bir menfaat, bir diğer menfaatle ve bir hüküm bir diğer hükümle yer değiştirebilir.

Aynı şey ceza hukuku için de geçerlidir. Çünkü hukukçulara göre suç ve cinayet, cezayı kaçınılmaz kılar. Ama zaman olur, yargıç, bir amaç uğruna cezayı değiştirebilir. Sözgelimi, yargıç tarafından ceza-

landırılması beklenen mahkûm, yargıca yalvarabilir. Israrlı yakarışları sonucu yargıcı kendisine acındırabilir ya da rüşvet vermek suretiyle, kararını etkileyerek yanlış bir hüküm vermesine yol açabilir. Ya da suçlu kendisiyle yargıç veya hükmü uygulayacak olan kimse arasına bir aracı sokabilir. Ya da bir şekilde yargının yönünü değiştirebilir.

Diyelim ki, suçlu bir bedel veya fidye vermek istemektedir ve diyelim ki, adamı cezalandırmak isteyen hâkim, verilecek bedele ve fidyeye cezadan daha çok ihtiyaç duymaktadır; böyle bir durumda da yargının niteliği değişebilir. Veya Adam kavminden yardım isteyebilir, onlar da onu cezadan kurtarabilirler. Bunun benzeri diğer bir takım şeylerle de yargının yönü değiştirilebilir. Bu, öteden beri uygulanan bir kural ve her zaman başvurulan bir gelenektir.

Eski putperest milletler ve benzeri sapık inançlı kimseler, ahiret hayatının da tıpkı dünya hayatı gibi olduğunu düşünüyorlardı. Orada da sebepler yasasının yürürlükte olduğunu, doğada egemen olan madde kaynaklı etki ve tepki kuralının orada da geçerli olduğunu sanıyorlardı. Bu yüzden işledikleri suçları görmezlikten gelsinler veya birtakım ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olsunlar diye tanrılarına birtakım kurbanlar ve hediyeler sunuyorlardı.

Bununla o tanrıların şefaatlerini umuyorlardı veya günahlarının fidyesini verdiklerini düşünüyorlardı. Bazen bir canlı veya silah sunarak onlardan yardım diliyorlardı, hatta yer yer ölülerle birlikte bazı süs eşyalarını da gömüyorlardı ki, ölü ahirette onlardan yararlansın. Veya ölünün mezarına bazı silahlar da koyarlardı ki, gerektiğinde kendisini savunabilsin. Kimi zaman da, ölüyle birlikte ona arkadaşlık edecek bir cariyeyi ve ona yardım edecek bir yiğidi de defnederlerdi. Bugün müzelerde, topraktan çıkarılan tarihi eserlerin yanı sıra, bu tür amaçlar için kullanılan gereçler de sergilenmektedir.

Değişik dilleri ve farklı renkleri olan birçok İslâm milletleri arasında da bu tür inançların kalıntılarına rastlanmaktadır. Kalıtım yoluyla gelen bu inançlar zaman sürecinde bazı şekilsel değişimlere de uğramıştır.

Kur'ân-ı Kerim bu tür asılsız kuruntuların ve yalana dayalı söylencelerin tümünü geçersiz kılmıştır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"O gün emir yalnız Allah'a aittir."* (İnfitâr, 19) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Azabı gördüler ve aralarındaki bütün bağlar kesildi."* (Bakara, 166) Bir yerde de şöyle buyuruyor: *"Andolsun, sizi ilk kez*

yarattığımız gibi, yine tek olarak bize geldiniz ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. Hani ortaklarınız olduklarını sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmüyoruz. Aranızdaki bağlar kesilmiş ve iddia ettiğiniz şeyler sizden kaybolup gitmiştir." (En'âm, 94)

Bir başka ayette de bu gerçeği şu şekilde dile getirir: *"İşte orada her can, geçmişte yaptıklarını dener. Gerçek Mevlâları olan Allah'a döndürülürler ve uydurdukları şeyler, kendilerinden kaybolup gider."* (Yûnus, 30)

Bu ve benzeri ayetlerde ahiret ortamında dünyevî bağların, sebeplerin ortadan kalktığı, doğal ilgilerin yok olduğu dile getirilir. Ahiretle ilgili olarak göz önünde bulundurulması gereken gerçek ve asıl ilke budur.

Bu asılsız kuruntular genel bir ifadeyle çürütüldükten sonra, bu sefer de teker teker ele alınıp reddediliyor: *"Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez, hiç kimseden şefaat kabul edilemez, hiç kimseden fidye alınmaz ve hiç kimse başkalarından yardım görmez."* (Bakara, 48) *"O gün ne alışveriş, ne dostluk ve ne de şefaat olur."* (Bakara, 254) *"O gün dost, dostundan bir şey savamaz."* (Duhân, 41) *"O gün arkanızı dönüp kaçarsınız, ama sizi Allah'tan başka kurtaracak kimse yoktur."* (Mü'min, 33)

"Size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz? Hayır, onlar o gün teslim olmuşlardır." (Sâffât, 25-26) *"Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir.' diyorlar. De ki: 'Allah'ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz?' O, onların koştukları ortaklardan uzak ve yücedir."* (Yûnus, 18) *"Şimdi artık bizim ne şefaatçilerimiz var, ne de sıcak bir dostumuz."* (Şuarâ, 100-101) Bu ve benzeri ayetler kıyamet ortamında şefaat olayının, iltimasın, aracılığın ve dünyevi bağların söz konusu olamayacağını dile getiriyorlar.

Ancak bütün bunlarla birlikte Kur'ân'ı Kerim şefaat olayını bütünüyle de reddetmiyor, aksine kimi durumlarda şefaatin gerçekleşeceğini vurguluyor: *"O Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunan canlı-cansız varlıkları altı günde yarattı; sonra arşa istiva etti. Sizin, O'ndan başka bir dostunuz, şefaatçiniz yoktur. Düşünüp öğüt almıyor musunuz?"* (Secde, 4) *"Ondan başka ne dostları, ne de şefaatçileri yoktur."* (En'âm, 51) *"De ki: Bütün şefaat Allah'ındır."* (Zümer, 44) *"Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefaat edebilir? Onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir."* (Bakara, 255) *"Rabbiniz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı,*

sonra arşa istiva etti. İşleri evirip çevirir. Onun izni olmadan hiç kimse şefaat edemez." (Yûnus, 3) *"Rahman çocuk edindi, dediler. O, münezzehtir. Hayır, onlar ikram edilmiş kullardır. O'ndan önce söz söylemezler ve onlar, O'nun emriyle hareket ederler. Onların önlerinde ve arkalarında ne varsa bilir. Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaat edemezler ve onlar O'nun korkusundan titrerler."* (Enbiyâ, 26-28) *"O'ndan başka, yalvardıkları şeyler şefaat etme yetkisine sahip değildirler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) *"Rahmanın huzurunda söz almış olanlardan başkaları şefaat edemezler."* (Meryem, 7) *"O gün Rahman'ın izin verip sözünden hoşlandığı kimseden başkasının şefaati fayda vermez. Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir; onlar ise, bilgice O'nu kavrayamazlar."* (Tâhâ, 109-110) *"O'nun huzurunda O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez."* (Sebe', 23) *"Göklerde nice melek var ki, onların şefaati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimseye izin verdikten sonra olsun."* (Necm, 26)

Görüldüğü gibi bu ayetlerin ilk üçü şefaati bütünüyle Allah'ın tekeline verirken geriye kalanları Allah'ın izin vermesi koşuluyla başkalarının da şefaat edebileceklerini vurguluyor. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, bu ayetler şefaatin varlığını ortaya koyuyorlar. Ancak bu ayetlerin bir kısmı şefaatin temelden tek ve ortaksız Allah'a özgü olduğunu vurgularken, diğer bir kısmı, Allah'ın izin vermesi ve razı olması durumunda başkalarının da şefaat edebileceklerini ortaya koyuyorlar.

Bunun yanı sıra, şefaati temelden reddeden ayetleri de gördün. Bu ayetlerin şefaati reddedişleri, Allah'tan başkasının gaybı bilmesini reddeden ayetleri andırmaktadır. Yüce Allah, gaybı bilmeyi bütünüyle kendine özgü kılıyor ve başkalarının da gaybı bilmesini rızasına, onayına bağlı kılıyor. Nitekim yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez."* (Neml, 65) *"Gaybın anahtarları, O'nun yanındadır, onları O'ndan başkası bilmez."* (En'âm, 59) *"O, gaybı bilendir, kendi gaybını kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçiler hariç."* (Cin, 26-27)

Aynı durum öldürme, yaratma, rızk verme, etkileme, hükmetme, sahip olma gibi olguları ifade eden ayetler için de söz konusudur. Kur'ân'ın ifade tarzında benzeri bir üsluba sıkça rastlanır. Bu tür ayetlerde Allah'tan başka tüm varlıkların mükemmellikleri reddedilir, ardından bu mükemmellik bütünüyle Allah'a özgü kılınır, sonra Allah'ın

dışındaki varlıkların da O'nun izni ve iradesi ile birtakım kemallere sahip olabilecekleri vurgulanır.

Bu ifade tarzından edindiğimiz sonuç şudur: Yüce Allah'ın dışındaki tüm varlıkların bu tür kemallere ilişkin sahiplikleri kendilerinden kaynaklanan bağımsız nitelikli bir sahiplik değildir. Onlar sahip oldukları şeylere Allah'ın sahip kılması sayesinde sahip olabilmişlerdir. Hatta Kur'ân-ı Kerim, hakkında kesin olarak hüküm verilmiş, kesin karara bağlanmış konularda dahi, İlahî irade için bir açık kapı bırakmıştır. Bu konularda bile, Allah dilerse aksini yapabileceğini vurgulamıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bahtsızlar ateştedirler. Onların orada bir soluk alış verişleri vardır ki! Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbin dilerse, o başka. Çünkü Rabbin istediğini yapandır. Mutlu kılınanlar ise cennettedirler. Gökler ve yer durdukça onlar orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbin dilerse, o başka. Kesintisiz bir bağıştır bu."* (Hûd, 106-108)

Bu ifadede görüldüğü gibi sonsuzluk da Allah'ın dilemesine bağlı kılınmıştır. Özellikle cennetteki kalışın kesintisiz bir bağış olduğu vurgulanmakla birlikte, bunun bile Allah'ın dilemesiyle ilintili olduğu dile getiriliyor. Bu ifadeyle vurgulanmak istenen mesaj şudur: Yüce Allah sonsuzluğa hükmetmiştir, ama bu, meseleyi O'nun kontrolünün dışına çıkarmaz. Hükümranlığını ve yüce otoritesini geçersiz kılmaz. *"Rabbin istediğini yapandır."* sözü bunu vurgulama amacına yöneliktir. Kısaca bütünüyle O'nun kontrolünden çıkan, O'nu bir anlamda yoksun ve muhtaç bırakan hiçbir bağışı yoktur. Yine esirgediği şeyi esirgemesini engelleyecek hiçbir güç söz konusu değildir. Hiçbir güç O'nun otoritesini geçersiz kılamaz, hükmünü yürürlükten kaldıramaz.

Bununla da anlaşılıyor ki, şefaat olayını reddeden ayetler, kıyamet ortamına yönelik olduğu takdirde, Allah'tan başkasının şefaatçiliğini, kendi başına, bağımsız bir yetki olması anlamında reddetmektedirler. Şefaatin varlığını ifade eden ayetler ise, onun temelde Allah'a özgü bir yetki olduğunu, bunun yanı sıra Allah'tan başkasının da O'nun izni ve iradesiyle şefaat edebileceklerini dile getiriyorlar. Şu hâlde Allah'tan başkasının şefaatçilik etmesi, Onun iznine bağlıdır. Öyleyse şefaat kavramının ne anlama geldiğini ve buna bağlı olarak gündeme gelen sonuçlan ayrıntılı olarak inceleyelim. Şefaat nerelerde ve kimin için geçerlidir? Ne zaman doğru olur ve ne zaman gerçekleşir? Yüce Allah'ın affı ve bağışlaması içindeki oranı ne kadardır?

ŞEFAAT ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

1- Şefaat nedir?

Dayanışma ve toplumsal hayattan edindiğimiz anlayışla bildiğimiz anlamıyla "şefaat" kısaca, maksatlarımıza ulaşmak, hayatımızdaki ihtiyaçlarımızı karşılamak amacıyla kullandığımız yöntemlerden ve başvurduğumuz yollardan biridir. Kelime itibariyle "tek" anlamına gelen "vetr"in karşıtı olan "çift" anlamındaki "şef'a" kökünden türemiştir. Sanki şefaat eden kimse, şefaat olunan kimsenin yanındaki eksik araca ekleniyor; böylece daha önce tek olduğu, elindeki aracın eksikliği ve yetersizliği için istediğine ulaşamayan, şimdi "çift" oluyor, istediğine daha rahat ulaşabiliyor.

Şefaat aradığımız konular çoğunlukla ya bir yarar ve hayır elde etme amacına yöneliktir ya da bir zarar ve şerri defetme amacına yöneliktir. Fakat bu durum bütün yarar ve zararlar için geçerli değildir. Çünkü biz, doğal sebeplerin ve evrensel yasalar sisteminin kapsamında olan hususlarla ilgili hayır ve şerlerde, yarar ve zararlarda bir başkasının şefaatçiliğine başvurmayız. Açlık, susuzluk, sıcaklık, soğukluk, sağlık ve hastalık durumlarında olduğu gibi. Bu gibi durumlarda doğal sebeplere başvurur, uygun araçları kullanır ve münasip yöntemlere tevessül ederiz. Yemek, içmek, giyinmek, barınmak ve tedavi olmak gibi. Biz, toplum yönetiminin tanıdığı, yasayıp yürürlüğe koyduğu genel ve özel nitelikli hükümlerin, yasaların ve sistemlerin öngördükleri veya gerektirdikleri hayırlar, şerler, yararlar ve zararlarla ilgili olarak başkalarının aracılıklarına, şefaat etmelerine ihtiyaç duyarız.

Efendilik ve kölelik çerçevesi içinde, yöneten ve yönetilen ilişkilerinde birtakım emir ve yasak nitelikli hükümler vardır ki, yükümlü bu hükümleri uygulayıp gereklerini yerine getirdiği takdirde bu, övgü nitelikli bir sonuç doğurur veya yükümlüye bir mevki, bir mal kazandırır. Hükümlere muhalefet edip başkaldırdığı takdirde de yergi nitelikli bir sonuçla karşılaşır; kınanma, maddî veya manevî zarara uğrama gibi bir ceza alır. Efendi, kölesine veya otoritesi altında bulunan herkese bir emir verdiğinde veya bir şeyi yasakladığında, buyruğa muhatap olan kişi gerekeni yaptığı zaman büyük bir ödülü hak eder, muhalefet ettiği zaman da bir azaba veya cezaya çarptırılır. Şu hâlde, iki tür yasama ve değerlendirme ile karşı karşıyayız: Hükmün yasanması ve hükmün ge-

reğinin yasanması yani, hükme muvafakat veya muhalefetin gereğinin belirlenmesi.

Milletlerarası genel nitelikli ve her insan ile emri altında bulunanlar arasındaki özel nitelikli tüm egemenlikler bu temel üzerinde odaklaşır.

Dolayısıyla bir insan, toplumun belirlediği kurallara ve hak ediş ölçülerine uymaksızın maddî veya manevî bir hayra ve kemale ulaşmak isterse yahut karşı çıkışından dolayı kendisine yönelen bir kötülüğü savmak ister, ama elinde bir savunma aracı olmazsa -savunma aracı derken emirlere uymayı ve üzerinden yükümlülüğü kaldırmayı kastediyorum- daha açık bir ifadeyle, bir insan koşullarını yerine getirmeksizin, sebeplerini hazırlamaksızın bir sevap, bir ödül elde etmek isterse veya kendisine yöneltilen yükümlülüğü yerine getirmeksizin bir cezadan kurtulmak isterse, bu, şefaatin etkinlik alanına girer.

Böyle bir durumda şefaat, etkin rol oynayabilir. Fakat bu etkinlik şartsız, sınırsız değildir. Örneğin, yüksek ilmi bir makama gelmek isteyen okuma-yazmasız cahil bir kimse gibi, kemal kisvesine bürünme açısından bir liyakate sahip bulunmayan veya efendisinin emirlerine uymayan dik başlı, azgın bir köle gibi, kendisini katında şefaat edilen makama bağlayacak her hangi bir bağı bulunmayan kimse için şefaatin hiçbir yararı olmaz. Çünkü şefaat, kendi başına bağımsız bir etkinliğe sahip değildir, eksik sebebin tamamlayıcı öğesidir.

Ayrıca katında şefaat girişiminde bulunulan hâkimin nezdinde şefaatçilik pozisyonunda bulunan kişinin etkinliği, sebeplerden bağımsız ve ölçüsüz bir etkinlik değildir. Tersine, hâkim üzerinde etkinlik uyandıracak bir durumun söz konusu olması gerekir ki, ardından ödül almayı veya cezadan kurtulmayı getirsin.

Meselâ şefaatçi, efendiden, kendi efendiliğini ve kölesinin de köleliğini geçersiz kılarak onu cezalandırmamasını isteyemez. Efendiden hükmünden el çekmesini, kölesine yükümlülük vermekten kaçınmasını veya genel olarak veya olaya özgü olmak üzere hükmünü geçersiz kılmasını talep edemez. Aynı şekilde şefaatçi, hâkimden genel olarak veya özel bir durumla ilgili olarak cezalandırma yasasını yürürlükten kaldırmasını, cezalandırmamasını isteyemez.

Dolayısıyla efendilik, kulluk, hüküm ve ceza sistemi üzerinde şefaatçinin hiçbir etkinliği yoktur. Şefaatçi, sözünü ettiğimiz bu üç hususa, bu üç cihete, kesin gözüyle baktıktan ve tartışmasız kabul ettikten son-

ra ya hâkimlik pozisyonunda bulunan efendinin cömertliği; mertliği, şerefi ve yüceliği gibi affetmeyi ve bağışlamayı gerektiren sıfatlarını ya kölenin ezikliği, miskinliği, düşkünlüğü, hakirliği ve kötü hâllere düşmüşlüğü gibi acımayı gerektiren sıfatlarını ya da bizzat kendi niteliklerini, yani efendiye olan yakınlığını, şerefini ve yüksek konumunu öne sürerek şöyle der:

Senden kendi efendiliğini ve onun köleliğini geçersiz kılmanı, hüküm ve ceza sistemini yürürlükten kaldırmanı istemiyorum. Aksine senden bağışlamanı istiyorum. Çünkü sen efendisin, acıma duygusuna sahipsin, cömertsin. Onu cezalandırmak sana bir yarar sağlamaz, günahlarını bağışlaman da sana bir zarar dokundurmaz veya o, düşkün ve hakir bir cahildir. Senin gibiler onun durumuna aldırmazlar. Onunla gereğinden fazla ilgilenmezler veya senin katındaki seçkin konumuma ve sana olan yakınlığıma güvenerek onu affetmeni istiyorum.

Konuyu enine-boyuna irdeleyen biri açık olarak görür ki: Şefaatçi, örneğin cezanın kaldırılması ile ilgili olarak katında şefaatte bulunulan zatın sıfatları gibi konuyla ilgisi bulunan etkenleri kullanarak aracılıkta bulunur. Böylece konu bir hükmün kapsamından çıkıp diğer bir hükmün kapsamına girer. Yoksa birinci hükmün kapsamında olduğu hâlde hükmün iptali söz konusu değildir. Yani doğadaki birbirine zıt etkenlerin bazısının, diğer bazısının etkinliğini geçersiz kılması ve ona galebe çalması gibi bir durum söz konusu değildir. Şu hâlde şefaatin gerçek anlamı, konunun bir hükmün kapsamından çıkıp diğer bir hükmün kapsamına girmesini sağlayarak çelişkiye meydan vermeme suretiyle bir yarar elde etme veya bir zararı defetme amacına yönelik, aracılık girişimidir.

Ayrıca bununla, şefaatin nedensellik kuralının bir örneği olduğu da ortaya çıkıyor. Çünkü şefaat, yakın sebebin, ilk ve uzak sebep ile müsebbebi arasında aracı edinilmesinden ibarettir. Şefaat kavramının anlamı üzerinde yaptığımız analizlerden elde ettiğimiz sonuç budur.

Nedensellikle ilgili olarak yüce Allah'ın etkinliği iki açıdan değerlendirilebilir:

1- Etkinlik O'ndan başlar ve nedensellik O'nunla son bulur. Dolayısıyla o, sınırsız ve kayıtsız yaratma ve meydana getirme gücüne sahiptir. Tüm illetler ve sebepler O'nunla başkaları arasında, tükenmez rahmetinin ve yaratıklarına yönelik sayısız nimetlerinin yayılmasının ve aktarılmasının aracılarıdırlar.

2- Yüce Allah sonsuz yüceliğiyle birlikte bize yaklaşarak lütufta bulunmuştur. Dinini bir yasalar sistemi olarak yürürlüğe koymuş ve birtakım emir ve yasak nitelikli hükümler belirlemiştir. Ahiret yurdunda verilmek üzere, söz konusu emir ve yasaklara uymak veya karşı çıkmak durumlarına göre birtakım ödüller ve cezalar öngörmüştür. Bu amaca yönelik olarak cennetle müjdeleyen ve cehennem azabına karşı uyaran peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler de yüce Allah'tan aldıkları mesajı en güzel şekilde duyurmuş ve insanlara karşı bir gerekçe, bir kanıt ortaya koymuşlardır. Böylece Rabbinin sözü hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmış oldu. Hiç kimse de O'nun sözlerini değiştiremez...

İlk değerlendirme esas alınarak konuya bakıldığında, görülecektir ki, bu, tekvinle, varoluşsal ilgili bir değerlendirmedir. Bu durumda şefaat kavramının aradaki varoluş ile ilgili neden ve sebeplere intibak ettiği açık-seçiktir. Çünkü aradaki varoluşla ilgili nedenler, yüce Allah'ın rahmet, yaratma, diriltme ve rızk gibi üstün sıfatlarından yararlanıp çeşitli nimet ve lütufları, yaratıklardan muhtaç durumda olanlara ulaştırırlar.

Yüce Allah'ın bazı sözleri de muhtemelen bu anlamı çağrıştırmaktadırlar: *"Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefaat edebilir."* (Bakara, 255) *"Rabbiniz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra Arş'a istiva etti. İşi tedbir eder. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaat edemez."* (Yûnus, 3)

Şu hâlde şefaat, varoluşla ilgili alanda, neden ve sebeplerin O'nunla müsebbepler (sebeplerden etkilenenler) arasında, müsebbeplerin işlevlerini plânlanma, varlıklarını ve kalıcılıklarını düzenlenme noktasında aracılık etmeleridir. Buna "tekvinî (varoluşla ilgili) şefaat deriz.

İkinci değerlendirme esas alındığında, meselenin teşri nitelikli olduğu görülecektir. Böyle bir durumda söylenecek söz şudur: Yaptığımız analizlerden de açıkça anlaşılacağı gibi, şefaat kavramı yerinde kullanıldığı zaman doğru bir anlam ifade eder ve bunun bir sakıncası da yoktur. Şu ayet-i kerimeler de bu anlamı vurgulamaya yöneliktir: *"O gün Rahman'ın izin verip sözünden hoşlandığı kimseden başkasının şefaati fayda vermez."* (Tâhâ, 109) *"O'nun huzurunda, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez."* (Sebe', 23) *"Onların şefaati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimseye izin verdikten sonra olsun."* (Necm, 26) *"Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaat etmezler.* (Enbiyâ, 28) *"O'ndan başka yalvardıkları şeyler,*

şefaate sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır." (Zuhruf, 86)

Gördüğün gibi ayet-i kerimeler, yardım etmek anlamında, ilâhî izin ve rızadan sonra meleklerden ve insanlardan bazı kimselerin şefaatte bulunacaklarını vurgulamaktadırlar. Şu hâlde şefaat, mülk ve emir yetkisi kendisine özgü olan yüce Allah'ın bazı kimselere tanıdığı bir yetkidir. Dolayısıyla şefaat edecek kimseler O'nun rahmetine, affına, bağışlamasına ve buna benzer üstün niteliklerine sarılarak günahtan dolayı kötü duruma düşmüş, azap belasına duçar olmuş kullardan birinin O'nun rahmetinin kapsamına girmesini, kuşatıcı azabın ve işlenmiş cürmün kapsamının dışına çıkmasını sağlarlar. Nitekim daha önce de açıkladığımız gibi şefaatin etkinliği, konuyu bir hükmün kapsamından çıkarıp diğer bir hükmün kapsamına sokma şeklindedir; aynı hükmün kapsamında olmakla birlikte hükmün uygulanmasını engellemek şeklinde değildir. Şu ayet-i kerimeler de bunu ortaya koymaktadırlar: *"... İşte Allah onların kötülüklerini iyiliklere değiştirir."* (Furkan, 70)

Dolayısıyla yüce Allah bir amelin yerini diğer bir amelle değiştirebilir. Nitekim var olan bir ameli de yok edebilir. Bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor ulu Allah: *"Yaptıkları her işin önüne geçtik de, onları etrafa saçılmış toz zerreleri hâline getirdik."* (Furkan, 23) *"Allah onların amellerini heder etmiştir."* (Muhammed, 9) *"Eğer siz yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz."* (Nisâ, 31) *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediğine bağışlar."* (Nisâ, 48) Bu ayet kesinlikle iman ve tövbeyle ilgili değildir. Çünkü iman ve tövbe ile diğer günahlar gibi şirk günahı da bağışlanmanın kapsamına girer.

Ulu Allah az olan bir ameli arttırma, çoğaltma yetkisine de sahiptir: *"Onlara ödülleri iki kere verilir."* (Kasas, 54) *"Kim iyilik getirirse, ona getirdiği iyiliğin on katı vardır."* (En'âm, 160) Aynı şekilde yüce Allah var olmayan bir ameli var etme gücüne ve yetkisine de sahiptir: *"Onlar ki inandılar, zürriyetleri de imanda kendilerine uydu; zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır: kendi amellerinden de hiçbir şey eksiltmemişizdir. Herkes kendi kazandığına bağlıdır."* (Tûr, 21) Bu ayet, amellere başka amellerin de katılacağını ifade ediyor. Kısacası yüce Allah dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder.

Evet, yüce Allah dilediğini gerektirici bir maslahat icabı yapar ve bunun için de aracı vasıtalar kullanır. Peygamberlerden, evliyalardan ve seçkin kullarından bazı kimselerin şefaati de kuşkusuz bu konumdadır.

Böylece anlaşılmış oldu ki, aracılık anlamında şefaat, gerçekte yüce Allah hakkında geçerlidir. Çünkü O'nun her sıfatı, O'nunla yaratıkları arasında birer aracı pozisyonundadırlar; yaratıklara ilâhî cömertliği ve varoluş bağışını aktarırlar. Şu hâlde gerçek anlamda, mutlak şefaatçi O'dur. Bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Bütün şefaat sadece Allah'ındır."* (Zümer, 44) *"Sizin, O'ndan başka hiçbir dostunuz, bir şefaatçiniz yoktur."* (Secde, 4) *"O'ndan başka ne dostları, ne de şefaatçileri yoktur."* (En'âm, 51) Allah'tan başka birisi eğer şefaat edecekse, bu; Allah'ın izni ve yetki vermesi ile mümkün olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalarımızla, kısaca yüce makamına yakışmayacak bir olumsuzluk oluşturmadığı takdirde O'nun katında şefaatin gerçekleşeceği ispat edilmiş oldu.

2- Şefaatle İlgili Problemler Ve Yanıtları

Şefaatin kısaca bazı durumlarda söz konusu olduğunu, bu hususta bir genelleme yapamayacağımızı öğrenmiş bulunuyorsun. Aynı şekilde ileride Kitap ve sünnetin de bundan fazlasını dile getirmediğini de öğreneceksin. Daha doğrusu, sırf şefaat kavramının ifade ettiği anlam üzerinde derin bir bakış açısıyla düşünmek bile, insanı böyle bir sonuca götürebilir. Daha önce de söylediğimiz gibi şefaat, anlam olarak nedensellik ve etkinlik açısından bir tür aracılığa, tavassuta dönüktür. Şefaat için sınırsız bir nedensellik ve etkinlik anlamı söz konusu değildir. Hiçbir sebep koşulsuz olarak tüm müsebbeplerin sebebi niteliğini kazanamaz ve yine hiçbir müsebbep mutlak anlamda tüm sebeplerden etkilenen müsebbep konumunda olamaz. Böyle bir durum nedensellik yasasının geçersizliği sonucunu doğurur ki bu, hiç kuşkusuz yanlıştır. İşte şefaat olgusunu kabul etmeyenler, bu hususta yanılgıya düşmüşler ve şefaatin hiçbir şarta bağlı olmayan mutlak bir etkinlik olduğu kuruntusuna kapılmışlardır.

Dolayısıyla bazı açılardan meselenin içinden çıkamaz olmuşlardır. Buradan hareketle de Kur'ân'la sabit olan gerçeği reddetme esasına dayalı düşünceler geliştirmişlerdir. Onlar tarafından içinden çıkılmaz olarak algılanan şefaatle ilgili hususların bir kısmını aşağıya alıyoruz.

Birinci sorun: Yüce Allah'ın tehditle vurguladığı bir cezanın kıyamet günü suçluya uygulanmaması ya adalet ilkesine dayalı ya da zulme dayalı bir uygulamadır. Eğer adil bir uygulamaysa, bu durumda önceki cezalandırmaya ilişkin hüküm zulüm nitelikli olur; bu ise, yüce Allah'a yaraşmaz. Eğer zulüm esasına dayalı bir uygulamaysa bu durumda sözgelimi peygamberlerin şefaatleri yüce Allah'tan zulüm talep etme olarak kabul edilir ki bu, peygamberlere (Allah'ın selâmı onlara olsun) yakışmayan bir cehalettir.

Birinci sorunun çözümü: Birincisi nakzî cevaptır. Şöyle ki, tüm imtihan amaçlı emirlerde durum böyledir. Peki, onlarda ne diyeceksiniz? Bize sorulursa, imtihan amaçlı hükmün önce yasanması sonra da kaldırılması her ikisi de adaletin gereğidir. Bu gibi emirlerdeki temel gerekçe, yükümlünün içindekini bilmek veya gizli niteliklerini ortaya çıkarmak ya da onda bilkuvve var olan kabiliyetin bilfiil çiçeklenmesini sağlamaktır.

Şefaatle ilgili olarak da şöyle denebilir: Kıyamet günü tüm müminler için kurtuluş öngörülmüş olabilir. Sonra hükümler konuyor ve bu hükümlere aykırı hareket edenler için çeşitli cezalar öngörülüyor ki kâfirler, küfürlerinden dolayı helâk olsunlar. Müminlere gelince, aralarında yer alan muhsinlerin dereceleri itaatlerinden dolayı yükselir; geriye kalan günahkârlar, kötülük işleyenler ise şefaat aracılığı ile kendileri için öngörülen kurtuluşa nail olurlar. Berzah âleminde ve kıyametin dehşet verici ortamında bazı azaplara duçar olsalar bile, kurtuluşa ererler. Şu hâlde hem hükmün yasanıp muhalefetine azap kararı verilmesi, hem de daha sonra bu azabın kaldırılması adalet ilkesine uygundur.

İkinci cevabımız ise hallî, çözümsel cevaptır: Şöyle ki, ilkin verilmiş olan cezanın şefaat aracılığı ile uygulamadan kaldırılmasının söz konusu adalet ilkesi ya da zulme dayalı bir uygulama olma açısından birinci hükümle çelişki arz etmesi, ancak cezanın şefaat aracılığı ile kaldırılmasının, verilen ilk hükümle veya hükmün cezayla sonuçlandırılması ilkesiyle çelişki arz ettiği takdirde söz konusu olabilir. Ancak sen bunun böyle olmadığını öğrenmiş bulunuyorsun. Çünkü şefaatin etkinliği hükümle çelişki arz edecek şekilde değil, konuyu hükmün şümulünden çıkarmak şeklindedir. Şefaat aracılığı ile suçlu cezanın kapsamından çıkarılıp yüce Allah'ın rahmet, af, bağışlama gibi sıfatlarının kapsamına alınır. Yüce Allah'ın şefaatçiye yönelik ikramı ve onurlandırması da sözünü ettiğimiz İlâhî sıfatlardan biridir.

İkinci sorun: Yüce Allah'ın koyduğu evrensel yasalar sistemi, O'nun fiillerinin etkilerini yapmamak veya değişik etkiler yapmaktan korunmuş olmasını öngörmektedir. Bir şeye karar verdi mi veya bir hüküm koydu mu, onu istisnasız olarak tek bir çizgide ve kesintisiz olarak aynı tarzda uygular. Nedensellik yasası da bu tarz üzeredir.

Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Bu benim dosdoğru yolumdur. Kullarım üzerinde senin hiçbir etkinliğin, hiçbir yaptırım gücün yoktur. Fakat sana uyan azgınlar hariç. Cehennem onların tümünün buluşma yeridir."* (Hicr, 43) *"İşte bu, dosdoğru yolumdur. Ona uyunuz. Sakın başka yolları izlemeyin, sonra sizi doğru yoldan ayırırlar."* (En'âm, 153) *"Allah'ın yasasında bir değişiklik, Allah'ın yasasında bir farklılık bulamazsın."* (Fâtır, 43)

Şefaatin geçerli olması ise, fiillerde değişikliğe yol açar. Çünkü şefaat aracılığı ile bütün suçluların tüm cezalarını kaldırmak, mezkûr İlâhî sünnetin geçersizliği anlamını taşır ve yükümlülükle çelişmektedir. Bu ise, kesinlikle mümkün değildir ve kesinlikle yüce Allah'ın fiillerinin hikmete dayalı olmasıyla uyuşmaz. Bazı suçluların cezalarını kaldırmak veya tüm suçluların bazı suçlarına ve günahlarına ceza uygulamamak ise, yüce Allah'ın fiilinin farklılık göstermesi, yürürlükte olan yasasının değişmesi, öteden beri izlenilen yolunun yön değiştirmesi demektir. Çünkü suçluluk noktasında suçlular arasında bir fark olmadığı gibi, günahlık ve kulluğun sınırlarını aşmak bakımından günahlar arasında da bir fark yoktur.

Şu hâlde suçluların bir kısmını veya onların bazı suçlarını genelden ayrı olarak şefaat aracılığı ile hoşgörünün ve görmezlikten gelmenin kapsamına almak imkânsızdır. Şefaat ve benzeri aracılık girişimleri, ancak fiillerin, hak ve batılda aynı hükmü verebilen, hikmet ve cehaletten yana aynı tavrı takınabilen tutkular ve kuruntular üzerine bina edildiği dünya hayatında geçerli olabilir.

Bu soruna karşı vereceğimiz cevap şudur: Yüce Allah'ın yolunun dosdoğru ve yasalar sisteminin tek ve değişmez olduğu kuşkusuzdur. Ne var ki bu tek ve değişmez yasalar sistemi, sadece yüce Allah'ın örneğin yasa koyma ve hükmetme gibi sıfatlarından birine dayanmamaktadır ki, bir hususla ilgili hüküm değişmesin ve bir hükme ilişkin ceza hiçbir şekilde yürürlükten kaldırılmasın. Aksine ilâhî yasalar sistemi, yüce Allah'ın bunlarla ilgili tüm sıfatlarının öngördükleri hususlar üzerine bina edilmiştir. -Ki yüce Allah'ın sıfatları bizim kavrayışımızdan çok yücedir.-

Bunun açıklaması şöyledir: Varlıklar âleminde, hayat, ölüm, rızk ve nimet gibi olguları bahşeden, lütfeden yüce Allah'tır. Bunlarsa birbirlerinden farklı olgulardır ve yüce Allah'la olan bağlantıları aynı şekilde, aynı yönden ve aynı bağ ile değildir. Çünkü bu tür bir ilişki tarzında bağlılığın ve nedensellik yasasının iptali söz konusudur. Örneğin, yüce Allah gerektirici bir sebep ve iktiza edici bir maslahat olmaksızın hastaya şifa vermez. Hastaya şifâ vermesi, O'nun öldürücü, intikam alıcı ve şiddetle yakalayıcı olması gibi sıfatlarıyla ilgili değildir; şefkatli, merhametli, nimet bahşeden, şifa veren ve afiyete kavuşturan olması gibi sıfatlarıyla ilgilidir.

Keza, yüce Allah, sebepsiz yere bir zorbayı, bir müstekbiri helâk etmez; şefkatli, merhametli olduğu için de onu helâk etmez. Tersine intikam alıcı, şiddetle yakalayıcı ve karşı konulmaz gücüyle ezici olduğu için helâk eder. Kısacası yaptığı her iş, onunla ilgili bir sıfatın gereğidir... Kur'ân bu gerçeği ana hatlarıyla ortaya koymaktadır.

Şu hâlde meydana gelen herhangi bir olay, varoluşsal açıdan kapsadığı nitelikleri bakımından bir veya aralarındaki uyum ve itilafın gerektirdiği vecihle birden fazla ilâhî sıfata dayanmaktadır. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Her şey kapsadığı maslahat ve iyi niteliklere uygun yönüyle yüce Allah'a bağlıdır.

Bu gerçeği kavradıktan sonra şu hususu öğrenmiş olursun: Yüce Allah'ın yolunun doğruluğu, yasasının değişmezliği ve fiillerinin çelişmezliği, birbirleriyle bağlantı hâlinde olan tüm sıfatlarını kullanarak ortaya koyduğu düzen için söz konusudur. Yoksa tek bir sıfatın gerektirdiği sonuç için bu durum geçerli değildir. İstersen şöyle de diyebilirsin: Böyle bir durum hükümle, hükmün konusuna ilişkin tüm maslahatlar arasındaki etkileşimden kaynaklanan sonuç için geçerlidir. Tek bir maslahatın gerektirdiği sonuç için değil. Eğer konulmuş hükmün sebebi tek başına söz konusu olsaydı, bu hüküm ne iyiliksever, ne günahkâr, ne mümin ve ne de kâfir için değişmezdi. Ancak sebepler çoktur. Bunların hepsinin veya bir kısmının bir arada göz önünde bulundurulmasıyla doğacak sonuç, her birinin tek başına mülahaza edilmesinden doğacak sonuçla farklı olabilir. Ne demek istediğimizi iyice düşünün.

Dolayısıyla şefaatin varlığı ve cezanın yürürlükten kaldırılması -ki bu, rahmet, bağışlama, hükmetme, karar verme, her hak sahibine hakkını verme ve yargıda eğri ile doğruyu kesin biçimde ayırma gibi birtakım

sebeplerin doğurduğu sonuçtur- yürürlükte olan ilâhî yasalar sisteminde bir değişikliğe ve dosdoğru yolda bir sapmaya yol açmaz.

Üçüncü sorun: Halk arasında bilindiği şekliyle şefaat, şefaatçinin; katında şefaatte bulunulan zatı daha önce irade ettiğinin -ister iradesi doğrultusunda hükümde bulunsun, ister bulunmasın- aksi olan bir şeyi yapmaya veya terk etmeye zorlamasıdır. Buna göre, şefaatçinin isteği doğrultusunda, onun hatırı için irade terk edilmedikçe ve geçersiz kılınmadıkça şefaat gerçekleşmez. Şimdi, katında şefaatte bulunulan kimse, ya adildir ya da zalimdir.

Adil bir hâkim irade ettiği veya hükmettiği hususla ilgili bilgisinin niteliği değişmediği sürece şefaat girişimini kabul etmez. Yani, ancak yanılması, sonra doğruyu öğrenmesi ve yapılması gerekenin veya maslahatın, irade ettiği veya hükmettiğinden farklı olduğunu görmesi gibi bir durum söz konusu olursa, şefaat girişimini kabul eder.

Zalim ve despot bir yönetici ise, haksızlık ettiğini ve adalete uygun tutumun, yaptığının aksi olduğunu çok iyi bildiği hâlde yakın adamlarının ve elit zümrenin şefaatini kabul eder, kendi katında seçkin bir konumda olan kişiyle irtibatını korumada olacak çıkarını adalet ilkesine tercih eder.

Söz konusu her iki durum da, yüce Allah açısından imkânsızdır. Çünkü O'nun iradesi ilmine göre tecelli eder, ilmi ise ezelîdir, kesinlikle değişmez.

Şefaati inkâr edenlerin bu yaklaşımına vereceğimiz cevap şudur: Şefaat olayında yüce Allah açısından bir irade ve bilgi değişikliği söz konusu değildir. Değişiklik irade edilen ve bilinen şey açısından söz konusudur. Çünkü yüce Allah, falanca insanın başına çeşitli durumların geleceğini, şu sebepler ve koşullardan dolayı şu zamanda şu durumda olacağını bilir. Böyle bir durumda onun hakkında bir irade ortaya koyar. Sonra başka sebeplerin ve başka koşulların baş göstermesi ile diğer bir zamanda diğer bir duruma düşeceğini de bilir. Bu sefer de onun hakkında başka bir irade ortaya koyar. O, her gün yeni bir iştedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır, Ana kitap O'nun katındadır."* (R'ad, 39) *"Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."* (Mâide, 64)

Bunu şu şekilde örneklendirebiliriz: Biz biliriz ki, havayı bir süre sonra karânlık bürüyecektir ve gözlerimiz fonksiyonlarını yerine ge-

tiremez olacaklardır. Oysa buna da ihtiyacımız vardır. Sonra güneşin ışık saçması ile birlikte karanlık dağılacaktır. Bu örnekte gecenin gelişi ile birlikte, irademiz lamba aracılığı ile aydınlanmaya, gecenin sona ermesi ile birlikte de lambayı söndürmeğe taalluk eder. Burada bilgi ve irade değişmemiştir. Sadece bilinen ve irade edilen şey değişmiştir. Yani bilinen ve irade edilen şey, bilgi ve iradeye uygunluk pozisyonundan çıkar. Nitekim her bilgi, her bilinene uymaz. Her irade de her irade edilen şeye taalluk etmez.

Evet; yüce Allah açısından imkânsız olan bilgi ve irade değişikliği, bilinen ve irade edilen şeyin durumunu korumasına rağmen bilgi ve iradenin onlara uymamasıdır. Buna yanılma ve feshetme denir: Sözgelimi, bir karartı görürsün; önce bunun insan olduğuna hükmedersin; bir süre sonra karartının at olduğu ortaya çıkar, böylece karartıya ilişkin bilgi değişir. Ya da bir maslahat gözeterek bir şeyi irade edersin, daha sonra asıl maslahatın irade ettiğin şeyin karşıtında olduğunu öğrenirsin, buna bağlı olarak iradeni değiştirirsin, İşte bu iki örnekte vurguladığımız hususlar yüce Allah hakkında düşünülemez. Oysa şefaatin ve buna bağlı olarak da cezanın yürürlükten kaldırılması olayında yukarıdaki hususların söz konusu olmadığını öğrenmiş bulunuyorsun.

Dördüncü sorun: Yüce Allah'ın şefaat vaadinde bulunması veya peygamberlerin bunu duyurmuş olmaları, insanların günah işlemeye devam etmeleri ve Allah'ın koyduğu haramları çiğnemeleri yönünde teşvik edilmeleri sonucunu doğuruyor. Bu ise, dinin biricik hedefi ile çelişmektedir. Dinin tek ve değişmez amacı insanların tek ve ortaksız Allah'a kulluk sunmaya, O'na itaat etmeye yöneltilmeleridir. Şu hâlde Kitap ve sünnette şefaatle ilgili olarak yer alan nasları dinin bu apaçık temel ilkesi ile çelişmeyecek şekilde yorumlamak gerekir.

Dördüncü soruna çözüm şudur: Öncelikle bu yaklaşım, bağışlamanın kapsamlılığını ve rahmetin genişliğini gösteren ayetlerle çelişmektedir: *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar."* (Nisâ, 48) Daha önce de değindiğimiz gibi bu ayet, tövbe olayının söz konusu olmadığı durumlara işaret ediyor. Bunun kanıtı da tövbe edilmiş olması durumunda bağışlanan günahlar kapsamına giren şirkin bu ayette istisna edilmiş olmasıdır.

İkincisi; yüce Allah tarafından dile getirilen şefaat vaadinin veya bu vaadin peygamberler aracılığıyla duyurulmasının insanları günaha

sürüklemesi, dik başlılık ve isyankârlık yapmaya teşvik etmesi iki şarta bağlıdır:

1- Suçlunun şahsı ve nitelikleriyle belirlenmesi ya da hakkında şefaat edilen günahın hiçbir şüpheye yer bırakılmayacak şekilde belirginleştirilmesi. Yani şu şahıs veya bu günah hakkında kesin olarak şefaat sözü verilmesi ve hiçbir muhtemel şarta bağlı kılınmaması.

2- Şefaatin her türlü cezayı, tüm zamanlarda temelden yürürlükten kaldıracak şekilde etkin bir rol oynaması.

Eğer "Falanca gruptan olan insanlar veya bütün insanlar işledikleri suçlardan dolayı cezalandırılmazlar, günahlarından dolayı kesinlikle sorgulanmazlar." veya "Falanca günahtan dolayı hiçbir zaman azap görülmez." şeklinde bir iddia ortaya atılacak olursa, bu kesinlikle batıl bir iddiadır, yükümlülere yöneltilen hüküm ve sorumluluklarla alay etmektir. Fakat eğer her iki şart açısından konu müphem bırakılırsa; şefaatin hangi günahlar ve hangi günahkârlar hakkında geçerli olacağı belirtilmezse; ya da yürürlükten kaldırılacak cezaların, bütün cezalar, tüm zaman ve durumlarda olacağı şeklinde bir iddia ortaya atılmazsa, kişi vaat edilen şefaatin kapsamına girip girmeyeceğini bilmez, dolayısıyla yüce Allah'ın koyduğu yasakları çiğnemeye cesaret etmez. Tersine bu durum, kişide ilâhî rahmete yönelik bir duyarlılık meydana getirir, işlediği günahlardan ve kötülüklerden dolayı ümitsizliğe ve yüce Allah'ın rahmeti hakkında karamsarlığa kapılmaz.

Ayrıca yüce Allah şöyle buyurmuyor mu?: *"Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz."* (Nisâ, 31) Ayet-i kerime büyük günahlardan kaçınma şartına bağlı olarak küçük günahlar ve suçlar için öngörülen cezaların kaldırılacağını ifade etmektedir. Eğer: "Büyük günahlardan sakınırsanız, küçük günahlarınızı affederiz." demek doğru ise, bu durumda; "Eğer imanınızı korur da kıyamet gününde sağlam bir imanla bana gelirseniz, şefaatçilerin sizinle ilgili şefaatlerini kabul ederim." demek de doğru ve yerinde olur.

Bütün mesele de zaten nihayet imanı koruyabilmektir. Çünkü günahlar imanı zayıflatır, kalbi taşlaştırır ve nihayet şirke götürür. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hüsrana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın tuzağından emin olmaz"* (A'râf, 99) *"Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur."* (Müteffifîn, 14) *"Sonra kötülük edenlerin sonu; Allah'ın ayetlerini yalanlamak oldu."* (Rûm, 10) Bu uyarı-

lar günahkârı günahlarından uzaklaştırmaya, takva yolunu izleyip muhsinlere ulaşmasını sağlamaya yeter ve böylece bu anlamdaki şefaate bile ihtiyaç duymaz. İşte bu, en büyük yarar ve en güzel sonuçlardan biridir.

Aynı şekilde hakkında şefaat edilen suçlu veya şefaate konu olan suç belirlenir de, ancak azabın bazı yönlerini veya bazı zamanlarını kapsadığı vurgulanırsa, bu da, kesinlikle suçluların cesaretlenmesine, suç işlemeye teşvik edilmesine yol açmaz.

Kur'ân-ı Kerim şefaate konu olacak suçluları da günahları da belirleştirmez. Cezanın kaldırılmasını da, ancak bazı durumlar için söz konusu eder. Dolayısıyla bu yönden herhangi bir sorunla karşı karşıya değiliz.

Beşinci sorun: Akıl, eğer kanıtlık oluşturacaksa, ancak şefaatin mümkünlüğüne kanıtlık oluşturur; vukuuna değil. Bununla beraber, bu hususta aklın kanıtlık oluşturması kesinlikle geçersizdir.

Nakle gelince; Kur'ân ayetlerinde şefaatin vukuuna ilişkin bir kanıt yoktur, aksine şefaatin geçersizliğini ifade eden ayetlere rastlıyoruz: *"O gün ne alış veriş, ne dostluk ve ne de şefaat olur."* (Bakara, 254) Diğer bir ayet de şefaatin hiçbir yarar sağlamadığını ortaya koyuyor: *"Onlara şefaatçilerin şefaati fayda vermez."* (Müddessir, 48)

Olumsuzluk ifade eden diğer bazı ayetler de şu şekildedir: *"O'nun izninin olması dışında..."* (Bakara, 255) *"Ancak O'nun izninden sonra..."* (Yûnus, 3) *"Ancak razı olduğu kimse için..."* (Enbiyâ, 28) Bu tür istisnalar, yani izin ve iradeye bağlı olarak gündeme getirilen istisnalar Kur'ân-ı Kerim'de çokça yer alırlar ve Kur'ân'ın ifade tarzı içinde kesin olumsuzluk ifade ederler. Amaç, bunun yüce Allah'ın iznine ve iradesine bağlı olduğunu vurgulamaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sana okutacağız ve unutmayacaksın. Yalnız Allah'ın dilediği başka."* (A'lâ, 6-7) *"Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbin dilerse başka."* (Hûd, 107)

Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'de şefaatin kesinlikle gerçekleşeceğine ilişkin açık ve kesin bir nas yoktur.

Sünnete gelince; konunun detayına inen rivayetlerin sıhhati, tartışma konusudur ve onlara güvenilmez. Hadisler arasında doğruluğu tartışılmaz olanlarsa, Kur'ân-ı Kerim'in ifadesine ek bir açıklama getirmiyorlar.

Bu yaklaşıma vereceğimiz cevap şudur: Şefaatin geçersizliğini ifade eden ayetlerin, onu bütünüyle reddetmediklerini gördün. Tersine bu ayetlerde, Allah'ın izninden ve rızasından bağımsız şefaat reddediliyor.

Bu eleştiride bulunanın iddiasına göre, şefaatin bir yarar sağlamadığını ifade eden ayetler ise, onu olumsuzlamıyor, aksine onun kesinlikle gerçekleşeceğini ortaya koyuyor. Müddessir Suresi'nde yer alan bu ayetler, şefaatin suçlulardan belli bir zümreye yarar sağlamayacağını ifade ediyor, tüm suçlulara değil.

Ayrıca ayetlerde ifade edilen şefaat, izafet terkibi içinde dile getirilmiştir, yani tamlamadan soyut ve yalın değildir. Çünkü "Fela tenfeuhu'ş-şefaetu=şefaat onlara fayda vermez." demekle, "Fela tenfeuhum şefaetu'ş-şafiîn=şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez" demek arasında fark vardır. Birinci ifadede fiilin dışta gerçekleştiğine dair herhangi bir işaret olmamasına karşın ikinci ifadede fiilin dışta gerçekleşmiş olduğu söz konusudur. Delâilü'l-İ'caz adlı eserinde Şeyh Abdulkahir bunu açıkça ifade etmiştir. "Şefaatçilerin şefaati" ifadesi, şefaatin bir şekilde gerçekleştiğini, ama sözü edilen zümrelerin bundan yararlanamayacaklarını gösteriyor.

Ayrıca, "şefaatçiler" şeklinde çoğul bir ifadenin kullanılmış olması da bu yaklaşımı pekiştirici niteliktedir. Tıpkı şu ifadeler gibi: *"Ama o geride kalanlardan oldu..."*, *"O, kâfirlerdendi..."* *"O, azgınlardan idi..."*, *"Benim ahdim zalimlere ulaşmaz..."* Aksi takdirde, müfret bir nesneyi ifade için ek bir anlam taşıyan çoğul bir kelime kullanmak, ifade tarzı açısından gereksiz bir fazlalık olacaktı. Şu hâlde, "*şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."* ayeti, şefaati kanıtlayan ayetlerdendir, reddeden ayetlerden değil.

İzin ve rıza istisnasını kapsayan ayetlere gelince; "illa bi-iznihi= ancak O'nun izniyle", "illa min ba'di iznihi=ancak O'nun izninden sonra" ifadeleri, şefaatin gerçekleşeceğini ortaya koymaktadırlar. İzafet tamlamasının gereği budur. İfade tarzlarını ve söz söyleme yöntemlerini bilenler, bu gerçeği inkâr etmezler. Aynı şekilde, *"Ancak O'nun izniyle"* ve *"Ancak O'nun razı olduğu kimse için"* ifadelerinin aynı anlama, yani ilâhî iradeye yönelik olduğu şeklindeki söze de kulak asmamak gerekir.

Kaldı ki, şefaatle ilgili istisna değişik şekillerde gündeme gelmiştir. *"Ancak O'nun izniyle"*, *"Ancak O'nun izninden sonra"*, *"Ancak razı olduğu kimseler için"* ya da *"Ancak bilerek hakka şahitlik edenler için"* vb.

Kaldı ki, izin ve rızanın aynı anlama geldiğini, yani "irade" anlamını ifade ettiğini kabul etsek dahi, aynı şeyi yüce Allah'ın şu sözü için de söyleyebilir miyiz: *"Ancak bilerek hakka şahitlik edenler hariç."* Bu is-

tisna ile de iradeye ilişkin istisnanın kastedildiği söylenebilir mi? Böyle bir müsamahayı sıradan bir konuşma için bile düşünmemek gerekirken, söz sanatının parlak örneklerinden biri, daha doğrusu en parlak örneği için nasıl düşünebiliriz?!

Sünnete gelince; bu konuda Kur'ân'ın ifade ettiğinden başka bir şey ifade etmediğini yeri gelince açıklayacağız.

Altıncı sorun: Kıyamet günü suçun kesinlik kazanmasından ve cezanın zorunlu hâle gelmesinden sonra suçluların cezalarının kaldırılacağı hususu, ayet-i kerimelerde net biçimde dile getirilmemektedir. Bu ayetlerle kastedilen şey, peygamberlerin peygamber olmaları hasebiyle insanlarla Rableri arasında aracılık yaparak, vahiy kanalıyla hükümleri alıp insanlara duyurmaları ve insanlara doğru yolu göstermeleridir. Bu durum tıpkı toprağa atılan bir tohuma benzer; bu tohum yeşerir ve ondan gelecekteki oranlar, nitelikler ve durumlar ortaya çıkar. Peygamberler de (selâm üzerlerine olsun) hem dünyada ve hem de ahirette müminlerin bu anlamda şefaatçileridirler.

Bu iddiayı şu şekilde yanıtlayabiliriz: Bunun bir çeşit şefaat olduğuna söz yoktur. Ne var ki, daha önce de söylendiği gibi şefaat olgusu sırf bununla sınırlı değildir. Yüce Allah'ın şu sözü de bu sözlerimize kanıt oluşturmaktadır: *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar."* (Nisâ, 48) Daha önce bu ayetin iman ve tövbe olgularıyla ilgili olmadığını açıklamıştık. Oysa sorun çıkartanın peygamberler için öngördüğü şefaat ise, ancak iman ve tövbeye davet yoluyla gerçekleşebiliyor.

Yedinci sorun: Akıl aracılığı ile şefaatin gerçekleşeceğini kanıtlamak mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerim'de şefaatle ilgili ayetler ise, benzeşen (müteşabih) ayetlerdir. Bu ayetlerin kimisinde şefaat onaylanırken, kimisinde de reddedilmektedir. Bazen sınırlandırılırken, bazen de sınırsız tutulmaktadır. Dinin öngördüğü edep tavrı, bunlara inanmamızı ve yüce Allah'ın bilgisine havale etmemizi gerektirmektedir.

Bu sorunu şu şekilde cevaplandırabiliriz: Müteşabih ayetler, muhkem ayetlere döndürülerek muhkem olurlar. Bu da bizim için hem mümkün, hem de câizdir. İleride**,** *"Onun bazı ayetleri muhkemdir, bunlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir (birbirlerine benzerler)."* (Âl-i İmrân, 7) ayetini incelerken, bu hususa açıklık getireceğiz.

3- Kimler Hakkında Şefaat Edilir?

Kıyamet günü haklarında şefaat edilecek kişilerin belirlenmesinin dini anlayış ve edep tavrıyla uyuşmadığını, ancak bütünüyle müphemlik perdesinden soyutlandırılmamakla birlikte bir ölçüde bilinmelerinde de bir mahzur olmadığını daha önce öğrenmiş bulunuyorsun. Kur'ân'ın ifade tarzı bu şekilde meseleyi ortaya koymaktadır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Herkes kendi kazandığının rehinidir. Yalnız sağ ehli hariç. Onlar cennetler içinde, suçlulardan sorarlar: 'Sizi bu yakıcı ateşe ne sürükledi?' Derler ki: 'Biz namaz kılanlardan olmadık. Yoksula da yedirmezdik. Boş şeylere dalanlarla birlikte dalardık. Ceza gününü yalanlardık. Sonunda bu hâlde iken ölüm bize gelip çattı.' Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez." (Müddessir, 38-48)

Burada yüce Allah, kıyamet günü her nefsin kazandığı günahların rehini olduğu, geçmişte işlediği hatalardan dolayı sorgulanacağını, ama sağ ehli olanların bu kapsamın dışında tutulacağını, rehinlikten kurtarılıp serbest bırakılacaklarını ve cennetlere yerleştirileceklerini belirtmektedir. Ardından onlarla amellerinden dolayı rehin tutulan ve yakıcı ateş içinde sorgulanan suçlular arasında bir perde olmadığını dile getirmektedir. Sağ ehli olanlar, suçlulara yakıcı ateşe nasıl sürüklendiklerini soruyor, onlarsa kendilerini ateşe sürükleyen bazı sıfatlarına işaret ederek kendilerine yöneltilen soruyu cevaplandırıyorlar. Bu sıfatların sıralanmasının ardından, bundan dolayı şefaatçilerin şefaatlerinin kendilerine bir yarar sağlamadığı şeklinde bir ayrıntıya yer veriliyor.

Bu açıklamanın sonucu, sağ ehli olanların söz konusu sıfatlara sahip olmadıklarıdır ki, ifade tarzından bu sıfatların şefaatin kapsamına girmeye engel oluşturduğu anlaşılmaktadır. Şefaatin kapsamına girmeye engel oluşturan bu sıfatlara sahip olmadıkları için, şefaatten yoksun bırakılan ve yakıcı azaba sürüklenen suçlulardan ayrı olarak, yüce Allah onları günahlarından dolayı rehin tutulmaktan ve amellerinden ötürü sorguya çekilmekten kurtarmıştır. Söz konusu rehinlikten kurtulma ve sorgulamanın dışına çıkma da ancak şefaatle olmuştur. Şu hâlde haklarında şefaat edilen kişiler sağ ehli olanlardır. Ayet-i kerimelerde, sağ ehli kimseler söz konusu olumsuz niteliklere sahip olmayanlar olarak tanıtılmaktadırlar.

Şöyle ki: Bu ayetler Müddessir Suresi'nde yer almaktadır. Ayetlerin içeriğinden de anlaşıldığı gibi bu sure, Mekke döneminin başlarında inen surelerdendir. O dönemde ise, bugünkü şekliyle namaz ve zekât ibadetleri belirlenmemişti. Şu hâlde, *"Biz namaz kılanlardan değildik."* ifadesindeki "namaz"dan maksat, kulluk sunmak amacıyla boyun eğip Allah'a yönelmektir. Yoksulları doyurmakla da genel anlamda Allah yolunda muhtaçlara infak etme, malî yardımda bulunma kastedilmiştir. Bu iki kavramla, İslam şeriatında bugünkü şekliyle yer alan namaz ve zekât ibadetleri kastedilmiştir. Dalmaktan maksat ise, ya hayatın eğlencelerine ve dünyanın çekici süslerine kapılmaktır. Ki bunlar, insanı ahirete yönelmekten, hesaplaşma gününü anmaktan alıkoyar ya da hesaplaşma gününü hatırlatan müjdeleyici ve uyarıcı ayetlere tam anlamıyla karşı gelmektir.

Bu dört nitelik yani, Allah'a yönelmeyi ve Allah yolunda malî harcamada bulunmayı terk etmek, boş ve yararsız şeylere dalmak ve caza gününü yalanlamak insanda gerçekleşince, artık dinin temelleri yıkılmış olur. Aynı şekilde bunların karşıtlarıyla da dinin temelleri pekiştirilmiş olur.

Çünkü din, dünyaya sarılmaktan vazgeçip ahirete yönelmek suretiyle tertemiz hidayet rehberlerine uymaktır. Bu da boş şeylere dalmayı terk etmek ve ceza gününü tasdik etmekten ibarettir. Bu ikisi de, kulluk kastı taşıyan davranışlarla Allah'a yönelmek ve toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi için çabalamayı gerektirir. Bunları sembolize edenlerse namaz ve Allah yolunda infaktır. Şu hâlde, din ilim ve amel açısından bu dört temel unsura dayanır. Tevhit ve nübüvvete inanmak gibi dinin diğer temel unsurları da bu dört şeyin doğal olarak gerektirdiği şeylerdir. Bu hususa iyice dikkat edin ve üzerinde düşünün.

Buna göre, şefaat sayesinde kurtuluşa erenler sağ ehli olanlardır. Bunlar, amelleri kabul görmüş veya görmemiş olsun, şefaate muhtaç olsunlar veya olmasınlar din ve inanç açısından beğenilen kimselerdirler. Şefaat bunlar için öngörülmüştür. Buna göre, şefaat sağ ehlinin günahkârları içindir.

"Eğer size yasakladığımız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz." (Nisâ, 31) ayet-i kerimesinin gereğince de, kimin kıyamet gününe kadar affedilmeyen bir günahı kalmışsa, o, kesinlikle büyük günah işleyen kimselerdendir. Çünkü eğer günah, küçük günahlardan olsaydı, hiç kuşkusuz görmezlikten gelinecekti.

Bu açıklamalarımızla şu sonuca varılıyor: Şefaat, sağ ehlinden olup da büyük günah işleyen kimseler için ön görülmüştür. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyen kimseler içindir. Muhsinlere gelince, onlar aleyhine bir yol yoktur..."

Öte yandan, bunların sağ ehli (ashab-ı yemîn) olarak nitelendirilmeleri, sol ehli (ashab-ı şimal) olarak nitelendirilen zümreye karşılıktır. Kimi zaman "ashab-ı meymene" ve "ashab-ı meş'eme" olarak da nitelendirilirler. Bunlar Kur'ân-ı Kerim'in, kıyamet günü amel kitabının sağdan veya sol taraf tan verilmesini esas alarak kullandığı kavramlardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Her milletin önderini çağırdığımız gün kimlerin kitabı sağından verilirse işte onlar, kitaplarını okurlar ve en ufak bir haksızlığa uğratılmazlar. Şu dünyada kör olan kimse, ahirette de kördür ve yol bakımından daha da sapıktır."* (İsrâ, 71-72)

Bu ayet-i kerimeyi incelediğimiz zaman kitabın sağ taraftan verilmesinin hak imama uymayı kitabın sol taraftan verilmesinin de sapıklık önderine tâbi olmayı ifade ettiğini inşallah açıklayacağız. Nitekim yüce Allah, Firavun ile ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Kıyamet günü kavminin önünde gider. İşte onları ateşe soktu."* (Hûd, 98) Kısacası, sağ ehli nitelendirmesinin özü, dinin kabul görmesine dönüktür. Nitekim yukarıda değindiğimiz dört niteliğin özünün dönük olduğu nokta da budur. Bu hususa iyice dikkat etmelisin.

Ayrıca yüce Allah başka bir yerde de şöyle buyuruyor: *"Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaat etmezler."* (Enbiyâ, 28) Bu ayet-i kerimede Allah'ın razı olduğu kimseler hakkında şefaat edileceği kesin biçimde ortaya konmaktadır. *"Rahman'ın izin verip sözünden razı olduğu kimseden başka."* (Tâhâ, 109) ayet-i kerimesinin aksine burada "razı olma" fiilinin bir amel veya başka bir şeyle bağlantılı olarak kullanılmamış olmasından anlaşılıyor ki maksat, yüce Allah'ın kendilerinden, yani dinlerinden razı olmasıdır, amellerinden değil. Dolayısıyla bu ayet-i kerime de sonuç ve ifade bakımından önceki ayetlerle aynı noktaya dönüktür.

Yüce Allah bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Muttakileri heyet hâlinde Rahman'ın huzuruna topladığımız gün, suçluları da susuz olarak cehenneme sürdüğümüz gün, Rahman'ın huzurunda söz (ahit) almış olanlardan başkaları şefaat edilmeye malik değildir."* (Meryem, 85-87)

Demek ki, yüce Allah'ın katında söz almış olanlar için şefaat edilebilir. (Buradaki mastar (şefaat), meçhul fiil anlamını ifade eder. Yani, "la yemlikûne'ş-şefaete=şefaate malik değildirler." anlamındadır.) Çünkü her suçlu, ateşe girmesi kaçınılmaz olan kâfir değildir. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Kim Rabbine suçlu olarak gelirse, onun için cehennem vardır; orada ne ölür, ne de yaşar. Kim de ona salih ameller işleyen bir mümin olarak gelirse, işte onlar için de yüksek dereceler vardır."* (Tâhâ, 74-75)

Demek ki, "salih amel işleyen mümin"in dışında kalan suçludur. Bu noktada mümin olmaması ile iman edip de salih amel işlememesi arasında bir fark yoktur. Buna göre hak din üzerinde olup da salih amel işlememiş suçlular da vardır. İşte Allah katında söz almış olanlar bunlardır. Yüce Allah'ın şu sözü de buna işaret etmektedir: *"Ey Âdemoğulları, ben size söz (ahit) almadım mı: Şeytana tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana kulluk sunun, doğru yol budur, diye?"* (Yâsîn, 60-61) Şu hâlde, *"Bana kulluk sunun"* ifadesi, emir anlamında ahittir, *"doğru yol budur"* ifadesi de, emirlere sarılmak anlamında ahittir. Çünkü doğru yol, mutluluğa ve kurtuluşa iletici kılavuzluğu da kapsamaktadır.

Öyleyse sözü edilen kimseler, kötü amellerinden dolayı ateşe giren müminlerdir. Sonra şefaat aracılığı ile bu ateşten kurtulurlar. Yüce Allah'ın şu sözünde de bu anlama dönük işaret vardır: *"Dediler ki: 'Sayılı birkaç gün dışında bize asla ateş dokunmayacaktır.' De ki: Allah'tan bir söz (ahit) mü aldınız?"* (Bakara, 80) Bu ayetler de yukarıdaki ayetlerin vurguladıkları amaca yöneliktirler.

Buraya kadar sunduğumuz ayetlerin hepsi şefaate konu olanların, yani kıyamet günü kendileri için şefaatte bulunulacak kimselerin hak dini benimsemekle beraber büyük günah işleyen kimseler olduğunu kanıtlamaktadır. Bunlar, dinleri Allah tarafından hoşnutlukla karşılanan kimselerdirler.

4- Kimler Şefaat Edebilecek?

Daha önce şefaatin "tekvinî" ve "teşriî" olmak üzere iki kısım olduğunu öğrenmiş bulunuyorsun.

Tekvinî şefaati şöyle tanımlamak mümkündür: Evrende yer alan tüm sebepler Allah katında şefaatçi konumundadırlar. Çünkü Allah ile varlıklar arasında aracılık işlevini görmektedirler.

Teşriî şefaat ise, yükümlülük ve ceza âleminde geçerlidir. Bu tür şefaatin bir kısmı, dünyada Allah tarafından bağışlanmayı, ona yakınlaşmayı gerektiren şeylerdir. Bu tür şeyler de Allah ile kulları arasında aracılık yapan şefaatçilerdir.

Bunlardan biri tövbedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü o, çok bağışlayan, çok merhamet edendir. Rabbinize dönün."* (Zümer, 53-54) Şirk dâhil tüm günahları kapsayacak şekilde tövbenin etkinlik alanı geniş tutuluyor.

Bir şefaatçi de imandır. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Peygamber'ine inanın ki... günahlarınız bağışlansın."* (Hadîd, 28)

Bütün salih ameller de şefaatçi konumundadırlar: "*Allah, inanıp salih ameller işleyenlere vaat etmiştir: Bağışlama ve büyük ödül onlaradır."* (Mâide, 9) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor ulu Allah: *"Ey inananlar, Allah'tan korkun, O'na doğru (götürecek) vesile arayın."* (Mâide, 35) Bu hususa işaret eden birçok ayet vardır.

Kur'ân-ı Kerim de bir şefaatçidir: Bu ayet-i kerime bunu göstermektedir: *"Onunla Allah, rızasının peşinden gidenleri esenlik yollarına iletir ve onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola iletir."* (Mâide, 16)

Salih amelle bağlantısı bulunan her şey, mescitler, mübarek mekânlar ve kutsal günler de şefaatçi konumundadırlar.

Nebi ve resuller de ümmetleri için bağışlanma dilerken bu misyonu yerine getirirler. Yüce Allah'ın şu sözü buna yönelik mesajlar içermektedir: *"Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelselerdi, Allah'tan, günahlarını bağışlamasını isteselerdi ve Resul de onların bağışlanmasını dileseydi, elbette Allah'ı affedici, merhametli bulurlardı."* (Nisâ, 64)

Müminler için bağışlanma dileyen melekler de öyle. Onlarla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Arşı taşıyanlar ve O'nun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar ve müminler için bağışlanma dilerler."* (Mü'min, 7) Bir diğer ayette de şöyle buyurur ulu Allah: *"Melekler, Rablerini hamt ile tesbih ederler; yerdekiler için de bağışlanma dilerler. İyi bil ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir."* (Şûrâ, 5)

Kendilerine ve mümin kardeşlerine bağışlanma dileyen müminler de şefaatçilik işlevini görürler. Yüce Allah onların bu tavrını onların diliyle şöyle anlatır: *"Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim mevlâmızsın!"* (Bakara, 286)

Teşriî şefaatin bir kısmı da, bildiğin anlamı ile kıyamet günü gerçekleşecek olan şefaattir. Kıyamet günü şefaat edeceklerin başında peygamberler gelir. Yüce Allah buna şu şekilde değinmektedir: *"Rahman çocuk edindi, dediler. O, yücedir. Hayır onlar ikram edilmiş kullardır... Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaat etmezler."* (Enbiyâ, 26-28) Ayette sözü edilen kullardan biri de bir peygamber olan Meryem Oğlu İsa'dır. Yüce Allah bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"O'ndan başka yalvardıkları şeyler, şefaat yetkisine sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) Bu iki ayet, meleklerin de şefaat edebileceklerini göstermektedir. Çünkü müşrikler onların Allah'ın kızları olduklarını ileri sürüyorlardı.

Şefaat yetkisine sahip olanlardan biri de meleklerdir: *"Göklerde nice melekler var ki, onların şefaati hiçbir işe yaramaz. Meğer Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimseye izin verdikten sonra olsun."* (Necm, 26) Bir diğer ayette de yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O gün Rahman'ın izin verip sözünden hoşlandığı kimseden başkasının şefaati fayda vermez. Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir."* (Tâhâ, 109-110)

Şu ayet-i kerimeden anlaşıldığı kadarıyla kıyamet günü şahitler de şefaat edeceklerdir: *"Ondan başka yalvardıkları şeyler, şefaat yetkisine sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) Hakka şahitlik etmiş olmaları sayesinde şefaat yetkisine sahip olmuşlardır. Şu hâlde her şahit, şahitlik yetkisine sahip bir şefaatçidir. Ancak bu şahitlik, Fâtiha Suresi'nin tefsirinde değindiğimiz ve *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız."* (Bakara, 143) ayet-i kerimesini ele alırken değineceğimiz gibi amellere tanıklık anlamındaki "şehadet"tir, savaşta şehit düşme anlamındaki "şehadet" değil.

Bu ifadeden, müminlerin de şefaatte bulunacakları anlaşılmaktadır. Çünkü yüce Allah, onların kıyamet günü şahitlere katılacaklarını haber vermiştir: *"Allah'a ve Resulüne inananlar, Rableri yanında sıddıklar ve şahitlerdir."* (Hadîd, 19) İleride bu ayeti ele alırken daha geniş açıklamalarda bulunacağız.

5- Şefaat Neyle İlgilidir?

Şefaatin bir kısmının, sebepler âleminde varoluşla ilgili tüm sebepleri kapsamına alan "tekvinî"; bir kısmının da sevap ve azapla ilgili "teşriî şefaat" olduğunu öğrendin. Teşriî şefaatin bir kısmı, şirkten tut, daha aşağı düzeydekilere kadar tüm günahların cezalarıyla ilgilidir. Kıyamet gününden önce (dünyada) tövbe ve imanın şefaati böyledir. Bir kısmı da, bazı salih ameller gibi, kimi günahların sonuçlarıyla ilgilidir.

Üzerinde tartışılan şefaat türü ise, peygamberlerin ve başkalarının kıyamet günü, hesaplaşmadan sonra azabı hak edenlerden cezalarının kaldırılması için bulanacakları şefaat girişimidir. Konumuzun üçüncü bölümünde bu tür şefaatin, hak dini benimseyen ve dini inancı Allah tarafından hoşnutlukla karşılanan büyük günah işleyen kimselerle ilgili olduğunu öğrendin.

6- Şefaat Ne Zaman Fayda Verir?

Bununla da kesinleşmiş bir cezanın yürürlükten kaldırılmasına yol açan şefaati kastediyoruz. Yüce Allah'ın şu sözü bunu kanıtlar mahiyettedir: *"Her nefis kendi kazandığı ile rehin alınmıştır. Yalnız sağ ehli hariç. Onlar cennetler içinde, suçlulardan sorarlar: Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi?"* (Müddessir, 38-42) Daha önce de söylediğimiz gibi bu ayet-i kerimeler kimin şefaatin kapsamına girdiğini ve kimin de bu kapsamın dışında kaldığını vurgulama amacına yöneliktirler.

Ancak bu ayetler, şefaatin ancak günahlara karşılık rehin alınma, cezalandırılma ve ateş zindanına atılma cezasından kurtulma hususunda yararlı olacağını vurgulamaktadırlar. Ama bunlardan önceki kıyamet gününün dehşet verici ortamı ve akıllara durgunluk veren gelişmeler için şefaatin bir yarar sağlayacağına dair bir delil yoktur. Hatta ayet-i kerimelerin, şefaatin sırf ateşte rehin kalmaktan kurtulma açısından fayda sağlayacağı şeklinde bir sınırlandırmayı ifade ettiği de söylenebilir.

Ayrıca bu ayet-i kerimelerden, işaret edilen diyalogun, cennet ehlinin cennete ve ateş ehlinin de cehenneme yerleştirilmelerinden ve şefaatin birtakım suçluları kapsamına alıp cehennemden kurtarmasından sonra gerçekleşmiş olmasını istifade edebiliriz. Çünkü "cennetler içinde" ifadesi, oraya yerleştirilmiş olduklarını gösterir. "Sizi ateşe sürükleyen nedir?" ifadesi de bunu gösterir. Çünkü sürükleme de, bir tür sokmadır, ama her sokma değildir. Toplama, bir araya getirme ve düzene

koyma anlamı vardır bunda. Bu da yerleşmeyi gösterir. "Onlara fayda vermez." ifadesi de öyle. Çünkü ayetin orijinalinde kullanılan ve olumsuzluğu ifade eden "ma" edatı, şimdiki zamana yönelik bir olumsuzluğa delâlet eder. Bu mesele üzerinde iyice düşünmelisin.

Berzah âlemi, Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarının ölüm ve kabir sorgusu sırasında hazır bulunup, zorluklar karşısında kişiye yardımcı olmaları meselesine gelince; *"Andolsun, kitap ehlinden hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın."* (Nisâ, 159) ayetini incelerken de değineceğimiz gibi, bunun Allah katındaki şefaatle bir ilgisi yoktur. Bunlar yüce Allah'ın izniyle onlara bahşedilmiş bulunan tasarruf ve yetkilerdir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"A'râf üzerinde hepsini yüzlerindeki işaretleriyle tanıyan erkekler vardır. Cennet halkına "Selâm üzerinize olsun." diye seslenirler. Bunlar henüz oraya girmemişlerdir, fakat girmeyi çok istemektedirler... A'râf ehli, yüzlerindeki işaretleriyle tanıdıkları bir takım adamlara seslenerek derler ki: "Ne topluluğunuz, ne de büyüklük taslamanız, size hiçbir yarar sağlamadı. Allah onları hiçbir rahmete erdirmeyecek, diye yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı? Girin cennete, artık size ne korku vardır, ne de siz üzüleceksiniz."* (A'râf, 46-49)

Şu ayet-i kerime de bir bakıma aynı anlamı vurgulamaktadır: *"Her milletin imamını çağırdığımız gün kimlerin kitabı sağından verilirse..."* (İsrâ, 71) Buna göre imamın davet hareketinde ve kitabın verilmesinde aracılık yapması, bahşedilmiş bir yetkidir. Artık bu meseleyi iyice düşünmen gerekir.

Sonuç olarak ortaya şu çıkıyor: Şefaat, kıyamet günündeki en son durakta gerçekleşiyor. Bu sayedeki bağışlanma sonucu bazı kimseler ateşe girmekten alıkonulurlar. Ya da ateşe girenlerin bir kısmı oradan çıkarılırlar. Hiç kuşkusuz bütün bunlar rahmetin geniş kapsamlılığı veya kullara yönelik ilâhî lütfun zuhuru sayesinde gerçekleşirler.

ŞEFAATİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Şeyh Saduk'un el-Emâlî adlı eserinde Hüseyin b. Halid'in, İmam Rıza'dan (a.s), onun da atalarından, onların da Emirü'l-Müminin'den şu sözleri aktardıkları rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Benim havuzuma inanmayanı, Allah havuzumun başına getirmeyecektir. Benim şefaatime inanmayanı Allah şefaatimin kapsamına almayacaktır."

(Sonra şöyle buyurdu:) "Benim şefaatim, ancak ümmetimden büyük günahlar işleyen kimseler içindir. Muhsin kimselere gelince, onların aleyhine kullanılacak bir yol yoktur." Hüseyin b. Halid diyor ki: İmam Rıza'ya şunu sordum: "Ey Resulullah'ın oğlu, yüce Allah'ın; *'Ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaat ederler.'* sözü ne anlama gelir?" Dedi ki: "[Bu] Ancak Allah'ın, dininden hoşnut olduğu kimseye şefaat ederler [anlamındadır]."(1)

Ben derim ki: "Benim şefaatim, ancak..." sözüne gelince, bu anlamı pekiştirici birçok hadis, hem Şia ve hem de Ehlisünnet kanallarınca aktarılmıştır. Yukarıdaki ayetlerden de bunu pekiştiren sonuçlar çıkarıldı.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de yer alan bir hadiste, Semaa b. Mehran, İmam Musa Kâzım'ın (a.s) *"Belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır."* (İsrâ, 79) ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Kıyamet günü insanlar kırk yıl kadar bir süre kalırlar. Güneşe emredilir, insanların tepesine dikilir. Bu yüzden kan-ter içinde kalırlar. Yeryüzüne emredilir, onların tanıdığı hiçbir şeyi kabul etmez. İnsanlar Âdem peygamberin yanına gidip kendilerine şefaat etmesini isterler. O, Hz. Nuh'u gösterir onlara. Hz. Nuh da Hz. İbrahim'i gösterir. Hz. İbrahim de onları Hz. Musa'ya gönderir. Hz. Musa da Hz. İsa'ya gitmelerini söyler. Hz. İsa ise onlara şöyle der: Beşeriyetin son peygamberi olan Muhammed'e gidin."

"Hz. Muhammed (s.a.a) der ki: 'Sizin için şefaat edeceğim.' Sonra gidip cennetin kapısını çalar. 'Kim o?' diye seslenilir. Allah onun kim olduğunu bildiği hâlde o: 'Muhammed' diye cevap verir. 'Ona kapıyı açın.' diye seslenilir. Kapı açılınca Rabbi ile karşılaşır, hemen secdeye kapanır. Kendisine; 'Konuş, iste, istediğin verilsin; şefaat et, şefaatin kabul edilsin.' diye seslenilinceye kadar başını secdeden kaldırmaz. Başını kaldırınca, Rabbi ile karşılaşır; tekrar secdeye kapanır, az önceki gibi kendisine seslenilir, o da başını secdeden kaldırıp ateşte yanan kimseler için şefaatte bulunur. O gün gelmiş geçmiş tüm ümmetlere mensup tüm fertler, kıyamet günü kendisine şefaat etmesi için Hz. Muhammed'e (s.a.a) başvurur. İşte yüce Allah'ın, *'Belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır.'* sözünden maksat budur."(2)

1- [el-Emalî, s. 16, hadis: 4, Oturum: 2.]

2- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 315, hadis: 151.]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren ifadeler yaygın biçimde, bazen özet, bazen de ayrıntılı biçimde değişik kanallardan hem Şia, hem Ehlisünnet kaynaklarında rivayet edilmiştir. Bu ifadelerde, ayet-i kerimede işaret edilen "övülmüş makam"ın şefaat makamı olduğu vurgulanmıştır. Burada Peygamberimizin dışındaki peygamberlerin ve başkalarının şefaat edebilmeleri açısından bir olumsuzluk söz konusu değildir. Çünkü diğer peygamberlerin ve başkalarının şefaatleri Peygamberimizin şefaatinin bir ayrıntısı olabilir. Dolayısıyla da şefaat olayı Peygamberimizin eliyle başlar.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İmam Muhammed Bâkır (a.s) veya İmam Cafer Sadık'tan (a.s) birinin, *"Belki böylece Rabbin seni, övülmüş bir makama ulaştırır."* ifadesi ile ilgili olarak, "Bu makam şefaattir." dediği rivayet edilir.(1)

Yine Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Ubeyd b. Zürâre'nin şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Mümin için şefaat var mı?' diye soruldu. 'Evet.' dedi. Bunun üzerine topluluk içinden bir adam ona,; 'O gün mümin kimsenin Hz. Muhammed'in şefaatine ihtiyacı var mıdır?' diye sordu. 'Evet.' dedi. 'Müminlerin de birtakım hataları ve günahları olur. O gün Hz. Muhammed'in şefaatine muhtaç olmayan hiç kimse yoktur.' Sonra bir adam Resulullah'ın, 'Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ama kibirlenecek bir durum yoktur.' şeklindeki sözlerinin ne anlam ifade ettiğini sordu. 'Evet. Resulullah cennetin kapısının halkasını tutarak açar, ardından secdeye kapanır. Yüce Allah ona, 'Kaldır başını, şefaat et, şefaatin kabul edilsin; iste, istediğin verilsin.' der. Bunun üzerine Peygamberimiz başını kaldırır, şefaat eder, şefaati kabul edilir; istekte bulunur, istediği şey kendisine verilir.' dedi."(2)

el-Furat tefsirinde, Muhammed b. Kasım b. Ubeyd'den, zincirleme olarak Bişr b. Şureyh el-Basri'den şöyle rivayet edilir: "Muhammed Bâkır'a (a.s) dedim ki: 'Allah'ın kitabında yer alan hangi ayet daha çok ümit vericidir?' 'Senin kavmin bu konuda ne düşünüyor?' dedi. Dedim ki: 'Benim kavmime göre, Kur'ân-ı Kerim'deki en çok ümit verici olan ayet şudur: *'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.'* (Zümer, 53) Bunun üzerine, 'Ama biz Ehlibeyt böyle

---

1- [age.]

2- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 314, hadis: 148.]

demiyoruz.' dedi. 'Peki, size göre en çok ümit verici olan ayet hangisidir?' diye sordum. Dedi ki: Bize göre en çok ümit verici olan ayet şudur: *'Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın.'* (Zuhâ, 5) Bu şefaattir. Vallahi bu şefaattir. Vallahi bu şefaattir."[1]

Ben derim ki: *"Belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır"* sözü ile şefaatin kastedilmiş olduğunu ifade eden çok sayıdaki hadislerden başka ayetin ifade tarzından da bunu anlamak mümkündür. Çünkü "ulaştırır" ifadesi geleceğe dönüktür ve bu makamın Peygamberimize kıyamet günü verileceğine işaret etmektedir. "Övülmüş" ifadesi de mutlaktır, hiçbir kaydı yoktur. Herhangi bir sınırlandırma getirilmeyen bu övgü, bunun öncekiler ve sonrakilerle beraber tüm insanlık tarafından dile getirileceğini göstermektedir. Övgü, isteğe bağlı olarak gerçekleştirilen güzel bir şeyin yüceliğini ifade etmektir. Bu da herkesin yararlanacağı, istifade edeceği ve övgüyle anacağı bir fiilin Peygamberimiz (s.a.a) tarafından gerçekleştirileceğini gösterir. Bu yüzden İmam (a.s) Ubeyd b. Zürâre'nin aktardığı rivayette şöyle diyor: "O gün Hz. Muhammed'in şefaatine muhtaç olmayan hiç kimse yoktur..." Bu anlamı, ileride daha güzel bir açıdan da ele alıp açıklayacağız.

"Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." ayeti yerine, *"Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın."* ayetinin Allah'ın kitabındaki en çok ümit verici ayet olması meselesine gelince; Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin yasaklanmasına Kur'ân'da sıkça rastlanmasına rağmen, bu ifade bir keresinde Hz. İbrahim'in (a.s) dilinden hikâye ediliyor: *"Sapık bir kavimden başka kim Rabbinin rahmetinden ümit keser?"* (Hicr, 56) Bir keresinde de Hz. Yakûb'un dilinden aktarılıyor: *"Kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."* (Yûsuf, 87) Konunun da tanıklığıyla bu iki ayet, varoluşla ilgili tekvinî rahmetten ümit kesmeye işaret etmektedir.

"De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. O, çok bağışlayandır, çok merhametlidir. Rabbinize dönünüz..." (Zümer, 53-54) ayetlerinde, *"Nefislerine karşı aşırı giden"* ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla burada teşriî rahmetten ümit kesme yasaklanmış olmakla birlikte bu ümit kesmenin günah nedeniyle olduğu da anlaşılıyor. Yüce Allah da istisnasız

---

1- [el-Furat, s. 215.]

tüm günahlar için bağışlamayı genelleştirmiş olmakla beraber bunun devamında hemen tövbe, İslâm ve salih amel emrini vermektedir. Bu da gösteriyor ki, nefsine karşı aşın giden kul, tövbe, İslâm ve salih ameli seçme imkânı olduğu sürece Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemelidir.

Kısacası, söz konusu rahmet şartlı rahmettir. Yüce Allah kullarına O'na yönelmeyi emretmiştir. Şartlı bir rahmeti umma, yüce Allah'ın âlemler için rahmet olarak gönderdiği Peygamber'ine bahşettiği genel bir rahmeti ve sınırsız bir bağışı ve hoşnutluğu umma gibi değildir. Bu vaat ile yüce Allah elçisinin gönlünü hoş tutuyor, ona moral veriyor: *"Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın."*

Bunu şöylece açıklamak mümkündür: Ayet-i kerime minnet ve bağışı vurgulama amacına yöneliktir. Ayrıca burada Peygamber Efendimize özgü bir vaade yer verilmektedir ki, yüce Allah yarattığı canlılar arasında hiç kimseye böyle bir vaatte bulunmamıştır. Peygamberimize yönelik bu bağışını da hiçbir şeyle sınırlandırmamıştır. Dolayısıyla bu, sınırsız bir bağıştır.

Yüce Allah buna benzer bir lütfu, cennetteki bazı kullarına da bahşetmiştir: *"Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır."* (Şûrâ, 22) *"Orada onlar için diledikleri her şey vardır. Bizim katımızda ise, bundan fazlası vardır."* (Kaf, 35) Burada, onlara dilediklerinin de ötesinde nimetler bahşedildiği ifade edilmektedir. Dileyiş ise, insanın aklına gelebilecek her türlü mutluluk ve iyilikle ilgilidir. Ama öte yandan insanın aklına gelmeyecek nimet ve bağışlar da vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hiçbir nefis kendileri için gizlenen göz aydınlatıcı şeyleri bilemez."* (Secde, 17) Yüce Allah'ın iman edip salih ameller işleyen kullarına bahşettiği nimetlerin miktarı bu olduğuna göre, yüce Allah'ın minnet ve bağış anlamında Peygamber'ine bahşettiği nimetler ne kadar geniş kapsamlı ve görkemli olacağını anlamış olmalısın.

Yüce Allah'ın bağışının niteliği budur. Peygamber Efendimizin (s.a.a) hoşnut kalışına gelince; bu hoşnutluk, yüce Allah'ın, emri doğrultusunda bahşettiği nimete razı olmak değildir. Çünkü yüce Allah her şeyin sahibidir ve zenginliği sınırsızdır. Kul ise, zorunlu olarak yoksulluk ve muhtaçlık pozisyonundadır. Bu yüzden, Rabbinin bahşettiği az veya çok nimete razı olmalıdır. Rabbinin kendisi ile ilgili olarak verdiği karara rıza göstermelidir, bu karar ister onu sevindirsin, ister üzülmesine neden olsun, fark etmez.

Ne var ki bu rıza, bağışın karşısına konulduğu zaman başka bir anlam ifade eder. Bu rıza yoksulu, yokluğundan şikâyetçi olduğu şeyi vererek, aç insanı doyurarak hoşnut kılmaya benzer. Dolayısıyla bu, sınırsız bir bağışla hoşnut etmedir.

Bunun benzerini yüce Allah kimi kullarına da vaat etmiştir: *"İman edip salih ameller işleyenler, yaratılmışların en iyileridirler. Onların Rableri katındaki ödülleri; altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. Orada ebediyen kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Bu, Rabbinden korkanlar içindir."* (Beyyine, 8) Hiç kuşkusuz bu bağış da minnet ve özgü kılma niteliklidir. Onun için müminlere bahşedilen nimetlerden daha geniş boyutlu ve daha üstün olmalıdır.

Nitekim yüce Allah, Peygamber'ini tanımlarken şöyle buyuruyor: *"Müminlere karşı şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 128) Burada yüce Allah Peygamberimizin müminlere karşı acıma duygusuyla dolu ve şefkatli olduğunu vurguluyor. Peki, bazı müminler korkunç alevli ateşin içinde yanarlarken, Allah'ın rabliğini kabul ettikleri, Allah'ın elçisine ve peygamberlik misyonuna inandıkları, Peygamber'in getirdiği ilâhî mesajı onayladıkları hâlde cehaletlerine yenik düştükleri, şeytânın oyununa geldikleri, bu yüzden inatçılık ve büyüklenmeye kapılmaksızın birtakım günahlar işledikleri için ateşin katmanlarında zindan hayatı yaşarlarken Peygamber Efendimiz hoşnut olabilir mi? Gönlü hoş olabilir mi? Cennet nimetlerinin zevkini çıkarabilir mi? Cennet bahçeleri içinde mutluluktan coşabilir mi?

Herhangi birimiz ömrünün geçen kısmına dönüp baktığında, yarım kalmış olgunlukları, tamamlanmamış iyilikleri gördükçe büyük bir öfkeye kapılıp gücü dâhilinde olan bu hususları yerine getiremediği için kendini kınar. Ama gençliğin cehaletine, tecrübe yetersizliğine bakınca, büyük bir ihtimalle öfke ateşi söner, kınayıcı tutumunu terk eder. Yüce Allah'ın öz yaratılışına yerleştirdiği sınırlı ve eksik acıma duygusu depreşiverir.

Ya sen, sırf insanın cehaletinden ve zayıf karakterinden kaynaklanan bir hareket karşısında âlemlerin Rabbinin rahmetini ne sanıyorsun? Müminlere karşı acıma duygusuyla dopdolu olan şefkatli ve merhametli Peygamber'in cömert karakterini nasıl değerlendiriyorsun? Merhametlilerin en merhametlisi Ulu Allah kullarına acımaz mı? Üstelik günahkâr insan, kıyamet gününün o dehşet verici ortamını, günahının dayanılmaz ıstırabını sonuna kadar hissetmiştir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"İzin verdiklerinin dışında, O'nun katında şefaat fayda vermez."* ayeti ile ilgili olarak Ebu Abbâs el-Mükebbir'in şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Zeynelabidin'in (a.s) karısının Ebu Eymen adında azatlı kölesi bir gün İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) gelip şöyle dedi: 'Ey Ebu Cafer, insanları kandırıyorsunuz ve Muhammed'in şefaati, Muhammed'in şefaati deyip duruyorsunuz.' İmam Muhammed Bâkır (a.s) bu sözlere çok öfkelendi ve yüzünün rengi değişti, ardından şöyle dedi: Yazıklar olsun sana ey Ebu Eymen! Karımın ve avret yerini iffetli tutman seni aldattı mı? Hiç kuşkusuz kıyametin dehşetini gördüğün anda Muhammed'in şefaatine muhtaç olacaksın. Yazıklar olsun sana, Muhammed, ateşi hak edenden başkasına mı şefaat edecek? Önceki ve sonraki ümmetlerden, kıyamet günü Muhammed'in şefaatine muhtaç olmayan hiç kimse yoktur."

"Ardından İmam Muhammed Bâkır (a.s) devamla şöyle dedi: Resulullah ümmeti için şefaat edecek, biz de Şiilerimiz için şefaat edeceğiz. Şiilerimiz de ailelerine şefaat edeceklerdir." Sonra dedi ki: "Hiç kuşkusuz bir mümin Rabîa ve Mudar Oğulları sayısında insana şefaat eder. Mümin hizmetçisi için şefaat eder ve der ki: Ya Rabbi, bu, bana hizmetinin hakkıdır, beni sıcaktan ve soğuktan koruyordu."[1]

Ben derim ki: "Önceki ve sonraki ümmetlerden, kıyamet günü Muhammed'in şefaatine muhtaç olmayan hiç kimse yoktur." ifadesi gösteriyor ki, bu şefaat genel niteliklidir ve "Yazıklar olsun sana. Muhammed, ateşi hak edenden başkasına mı şefaat edecektir?" ifadesinde vurgulanan şefaatten ayrıdır. Buna benzer bir anlam da Ayyâşî'nin Ubeyd b. Zürâre'den, onun da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktardığı rivayette ifade edilmişti.

Bu anlamı pekiştiren, Şia ve Sünnî kanallardan aktarılan birçok rivayet vardır. Buna kanıt oluşturan da yüce Allah'ın şu sözü de delâlet eder: *"Ondan başka yalvardıkları şeyler, şefaate sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) Bu ayet gösteriyor ki, şefaatin özünde şahitlik yatmaktadır. Şu hâlde şahitler, şefaat yetkisine sahip şefaatçilerdir. İnşallah, *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* (Bakara, 143) ayetini ele alırken bu meseleyi daha detaylı biçimde

1- [Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 202.]

açıklayacağız. Buna göre, peygamberler insanlar üzerinde şahittirler, Hz. Muhammed de peygamberlerin üzerinde şahittir; şahitlerin şahidi, dolayısıyla da şefaatçilerin şefaatçisidir. Eğer şahitlerin şahitliği olmasaydı, kıyametin bir dayanağı olmazdı.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"İzin verdiklerinin dışında, O'nun katında şefaat fayda vermez."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir açıklama yer almaktadır: "Allah izin vermedikçe, hiçbir nebi ve resul şefaat edemez. Ama Resulullah (s.a.a) bu genellemenin dışındadır. Çünkü yüce Allah, kıyamet gününden önce ona şefaat iznini ve yetkisini vermiştir. Şefaat etmek öncelikle onun ve soyundan gelen imamların hakkıdır, bundan sonra da peygamberlerin hakkıdır."(1)

el-Hısal adlı eserde Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) dedi ki: "Üç grup, Allah katında şefaat ederler ve şefaatleri de kabul edilir: Peygamberler, sonra âlimler ve daha sonra da şehitler."

Ben derim ki: Büyük bir ihtimalle bu hadisin orijinalinde geçen "şüheda" kelimesinden maksat, savaş alanında öldürülen kimselerdir. Ehlibeyt İmamlarının dilinde bu kelime daha çok bu anlamda kullanılmaktadır. Yani burada, Kur'ânî bir kavram olan "amellerin tanıkları" kastedilmemiştir.

el-Hısal adlı eserde, "dört yüz hadisi"nde şöyle deniyor: İmam (a.s) dedi ki: "Biz şefaat ederiz, bizi sevenler de şefaat ederler."(2)

Ben derim ki: Kadınların efendisi Hz. Fatıma'nın (a.s), İmamların dışında Fatıma'nın soyundan gelen kimselerin, müminlerin ve hatta müminlerin düşük çocuklarının bile şefaat edeceğine ilişkin birçok hadis rivayet edilmiştir. Meşhur bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Evleniniz, çoğalınız; çünkü ben kıyamet günü diğer ümmetlere karşı, düşükleriniz dâhil, sizinle övüneceğim. Düşük çocuk, kıyamet günü cennetin kapısına dayanır. Ona; 'içeri gir' denir, ama o; 'Annem-babam girmedikçe girmem' der..."

Yine el-Hısal adlı eserde belirtildiğine göre İmam Cafer Sadık, babasından, dedesinden ve nihayet Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Cennetin sekiz kapısı vardır. Bir kapıdan peygamberler ve sıddıklar girerler. Bir kapıdan şehitler ve salihler girerler. Beş kapıdan da bizim

---

1- [Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 201.]

2- [el-Hısal, s. 624.]

taraftarlarımız (Şia) ve sevenlerimiz girerler. Ben de o sırada yol üzerinde durur şöyle dua ederim: 'Rabbim, benim Şia'ma, sevenlerime, yardımcılarıma ve dünya yurdunda bana dost olanlara esenlik ver.' O sırada Arş'tan şöyle bir ses gelir: 'Duan kabul edildi. Şia'n için şefaat edebilirsin.' Şia'ma, dostlarıma, yardım edenlerime ve sözlü ve fiili olarak düşmanlarıma savaş açanlara mensup her bir kişi, komşularından ve akrabalarından yetmiş bin kişi için şefaat eder. Bir kapıdan da, Allah'tan başka bir ilâh olmadığına tanıklık eden ve kalbinde, biz Ehlibeyt'e karşı en ufak bir kin kırıntısı bulunmayan diğer Müslümanlar girerler."(1)

el-Kâfi adlı eserde belirtildiğine göre, Hafs el-Müezzin İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ashabına gönderdiği mektupta şöyle dediğini rivayet eder: "Biliniz ki, Allah'ın yarattıklarından hiç kimse, ne seçkin bir melek, ne gönderilmiş bir peygamber ve ne de başka birisi, Allah'a karşı size bir yarar sağlayamaz. Kim, Allah katında şefaatçilerin şefaatinden yararlanma mutluluğuna ermek isterse, Allah'tan kendisinden razı olmasını dilesin."(2)

el-Furat tefsirinde, İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılan bir rivayete göre, Cabir İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) şöyle demiştir: "Sana feda olayım, ey Resulullah'ın oğlu! Bana büyük annen Fatıma hakkında bir hadis aktar." Bunun üzerine, Hz. Fatıma'nın kıyamet günü şefaat edeceğine ilişkin bir hadis anlattı ve şöyle ekledi: "Allah'a andolsun ki, Allah'ın dininden kuşku duyandan veya kâfirden ya da münafıktan başka hiç kimse ateşte kalmaz. Bunlar ateşin katmanlarına sürüklendikleri zaman, yüce Allah'ın da vurguladığı gibi, *'Bizim için ne şefaatçiler ve ne de sıcak bir dost vardır. Eğer bir kez daha dünyaya dönseydik, hiç kuşkusuz müminlerden olurduk.'* diye seslenirler." İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: "Ne mümkün! İstekleri geri çevrilir. Şayet tekrar dünyaya gönderilseler, yine de kendilerine yasaklanan şeyleri yaparlardı, onlar yalancılardır."(3)

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) "Bizim için şefaatçiler yoktur." sözünü ele alması gösteriyor ki; İmam, ayetlerin şefaatin gerçekleşeceğini kanıtladığına işaret etmek istemiştir. Şefaati inkâr edenler de bu ayeti şefaatin gerçekleşmeyeceğine yönelik bir kanıt olarak değerlendirmek

1- [el-Hısal, s. 407.]
2- [er-Ravzatu Mine'l-Kâfi, c. 8, s. 10.]
3- [el-Furat, s. 113-114.]

istemişlerdir. Biz de daha önce, *"şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."* ifadesinin şefaatin varlığına kanıt oluşturduğunu ana hatlarıyla ortaya koymuştuk. Eğer ifadeden maksat sırf şefaatin gerçekleşmeyeceğini vurgulamak olsaydı, o zaman ifadenin şu şekilde olması gerekirdi: "Bizim için ne bir şefaat eden ve ne de sıcak bir dost vardır." Çünkü olumsuzluk pozisyonunda çoğul bir ifade kullanmak, şefaatin bir cemaat tarafından gerçekleştirildiğini, ama onlar hakkında bir yarar sağlamadığını gösterir.

Bunun yanı sıra, *"Eğer bir kez daha dünyaya dönseydik, hiç kuşkusuz müminlerden olurduk."* ifadesi, *"Bizim için ne şefaatçiler ve ne de sıcak bir dost vardır."* ifadesinden sonra yer alıyor ve bu sözler, yaşanan realiteden duyulan hasreti ifade ediyorlar. Bilindiği gibi, hasret çekmek, kaybolan bir şeyden dolayı gündeme gelir ve bu hasreti ifade eden sözler, hasreti duyulan şeyi de ifade ederler. Buna göre, *"Eğer bir kez daha dünyaya dönseydik..."* sözünün anlamı şudur: Keşke dünyaya dönüp müminlerden olsaydık da şu müminler gibi biz de şefaatçilerin şefaatinin kapsamına girseydik. Şu hâlde, bu ayet de tıpkı diğer ayetler gibi şefaatin gerçekleşeceğini kanıtlamaktadır.

et-Tevhit adlı eserde, İmam Musa Kâzım'ın, babasından, o da atalarından aktararak Peygamber Efendimizin şöyle dediği rivayet edilir: "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir. Muhsinlere gelince, onlar aleyhine kullanılacak bir yol yoktur:' İmam Kâzım'a denildi ki: "Ey Resulullah'ın oğlu! Büyük günah işleyenler için şefaat olur mu? Yüce Allah *'Ancak Allah'ın razı olduğu kimse için şefaat ederler.'* demiyor mu? Büyük günah işleyenler Allah'ın razı olduğu kimseler olabilirler mi?" Bunun üzerine İmam (a.s) şöyle dedi:

"Hiçbir mümin yoktur ki, bir günah işlediği zaman üzülmesin ve pişmanlık duymasın. Peygamberimiz (s.a.a) buyuruyor ki: 'Tövbe için pişmanlık yeterlidir.' Ve yine buyuruyor ki: 'Kim iyi bir işten dolayı sevinir, kötü bir işten dolayı üzülürse, o, mümindir.' Buna göre, işlediği bir günahtan dolayı pişmanlık duymayan kişi mümin değildir, onun için şefaat gerekmez ve o, zalimdir. Yüce Allah böyle biri ile ilgili olarak; *'Zalimlerin yakın bir dostu ve sözü yerine getirilen bir şefaatçisi yoktur.'* buyuruyor."

Bunun üzerine denildi ki: "Ey Resulullah'ın oğlu! İşlediği günahtan dolayı pişmanlık duymayan kişi nasıl mümin olmaz?" Buna karşılık

olarak şöyle dedi: "Büyük bir günah işleyip de bundan dolayı cezaya çarptırılacağını bilen hiç kimse yoktur ki, işlediği günahtan dolayı pişmanlık duymasın. Ne zaman pişmanlık duyarsa, tövbe etmiş [Allah'a dönmüş] olur ve şefaati hak eder. Ama pişmanlık duymazsa, günahta ısrar ediyor sayılır."

"Günahta ısrar edeninse, bağışlanması söz konusu değildir. Çünkü o, işlediği suçtan dolayı cezalandırılacağına inanmıyordur. Eğer cezalandırılacağına inansaydı pişmanlık duyardı. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: 'İstiğfar edildikten sonra büyük günahtan söz edilmez. Israr edilince de küçük günahtan söz edilmez."

"Yüce Allah'ın, *'Ancak Allah'ın razı olduğu kimseler* için şefaat *ederler.'* sözüne gelince; bu demektir ki, ancak Allah'ın dininden razı olduğu kimseler için şefaat ederler. Din ise, iyiliklerin ve kötülüklerin belli bir günde karşılıklarını göreceklerine inanmaktır. Buna göre, dininden razı olunan kişi, kıyamet günü cezalandırılacağını bildiği için işlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyar."[1]

Ben derim ki: İmam'ın "o zalimdir." sözü, kıyamet günü zalim olanlar tanımlamakta, aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'in tanımlamasına da işaret etmektedir: *"Aralarında bir seslenici, 'Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!' diye seslenir. Onlar ki, Allah'ın yolundan menedip, onu eğriltmek isterler, ahireti de inkâr ederlerdi."* (A'râf, 44-45) Buna göre zalim, amellerin karşılık göreceği güne inanmayan, Allah'ın emirlerine uymamaktan dolayı üzülmeyen, Allah'ın koyduğu haramları çiğnemekten dolayı içinde bir ıstırap duymayan kimsedir. Bunun sebebi ise, ya tüm hak nitelikli mesajlara ve dini öğretilere inanmaması ya da hak içerikli mesajları küçümsemesi ve amellerin karşılık göreceği gerçeğine gereken özeni göstermemesi, din ve ceza günü ile alay etmesidir.

İmam'ın, "tövbe etmiş olur ve şefaati hak eder." sözünün anlamı şudur: Yani, razı olunmuş bir dinin sahibi olarak Allah'a döner ve böylece şefaati hak eder. Yoksa ıstılah anlamıyla "tövbe" başlı başına bir şefaatçidir, bir kurtarıcıdır.

İmam'ın, "Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: İstiğfar ile birlikte büyük günahtan söz edilmez..." şeklindeki değerlendirmesi, gösteriyor ki, İmam meseleye ısrar açısından yaklaşmıştır. Is-

1- [et-Tevhid, s. 407, hadis: 6, bab:43.]

rar ise, günahtan kaçınmamak ve günah işlemekten dolayı pişmanlık duymamaktır. Bu durumda günah asıl niteliğinden soyutlanıp başka bir niteliğe bürünür. Yani günah, günahlıktan çıkıp ahireti yalanlamaya, Allah'ın ayetlerine karşı haksızlık etmeye dönüşür; dolayısıyla bağışlamanın kapsamına girmez. Çünkü günah, ya tövbe aracılığı ile ya da hoşnut kalınmış bir dine dayalı olarak gerçekleşen şefaat aracılığı ile bağışlanmanın kapsamına girer. Burada ise, ne tövbe ve ne de hoşnut kalınmış bir din söz konusudur.

Buna benzer bir rivayet de el-İlel'de Ebu İshak el-Leysî kanalıyla aktarılmıştır: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dedim ki: 'Ey Resulullah'ın oğlu! Bana haber ver: Acaba bilgi ve kemalin son noktasına ulaşmış basiretli bir mümin zina eder mi?' 'Kesinlikle hayır.' dedi. 'Homoseksüel ilişkide bulunur mu?' dedim. 'Kesinlikle hayır.' dedi. 'Hırsızlık yapar mı?' dedim. 'Hayır.' dedi. 'Peki, şarap içer mi?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. 'Sözünü ettiğimiz bu büyük günahlardan veya hayâsızlıklardan birini işler mi?' dedim. 'Hayır.' dedi. 'Peki, bir günah işler mi?' dedim. 'Evet, o mümindir, günahkâr Müslümandır.' dedi. 'Müslüman ne demektir?' dedim. 'Müslüman, günahı alışkanlık hâline getirmez ve günahta ısrar etmez.' dedi..." [İlelü'ş-Şerayi, s.489]

el-Hısal adlı eserde, çeşitli kanallardan İmam Rıza'nın, atalarından şu hadisi rivayet ettiği belirtilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Kı-yamet günü yüce Allah mümin kuluna tecelli eder. İşlediği günahları birer bire ona bildirir, sonra onu bağışlar. Yüce Allah hiçbir seçkin meleği ve hiçbir gönderilmiş peygamberi onun durumundan haberdar kılmaz. Kimsenin onun durumunu öğrenmemesini sağlayacak şekilde onu örter. Sonra onun işlediği kötülüklere, iyiliğe dönüşün, der."

Sahih-i Müslim'de merfu olarak Ebuzer'e dayandırılan bir hadiste Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Kıyamet günü bir adam getirilir ve şöyle denir: 'Küçük günahlarını ona sunun, büyük günahlarını da ondan uzaklaştırın.' Sonra şöyle denir: 'Falan gün şu şu günahları işledin.' O da hepsini kabul eder, ama büyük günahlarından korkar. Bunun üzerine şöyle denir: 'İşlediği her kötülük yerine bir iyilik verin.' O der ki: Benim bazı günahlarım vardı, onları burada göremiyorum." Ebuzer der ki: "Bunu söylerken Resulullah'ın azı dişleri görülecek şekilde güldüğünü gördüm."

el-Emalî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir:

"Kıyamet günü yüce Allah rahmetini yayar, o kadar ki, İblis bile rahmete nail olma ümidine kapılır."[1]

Ben derim ki: Sunduğumuz son üç rivayet mutlaktır. Gerek Ehlibeyt kanalıyla, gerekse Ehlisünnet kanalıyla Peygamberimizin (s.a.a) kıyamet günü şefaat edeceğini ortaya koyan hadisler tevatür düzeyine ulaşmış bulunuyorlar. Aslında bu hadisler hep birlikte aynı anlama işaret etmektedirler: İman ehli günahkârlar şefaatten yararlanacaklardır. Bu yararlanma ya ateşe girmekten kurtulma ya da girdikten sonra çıkarılma şeklinde gerçekleşecektir. Bundan çıkan sonuca göre, iman ehli günahkârlar sonsuza dek ateşte kalmayacaklardır. Bildiğin gibi, Kur'ân-ı Kerim de bundan fazla bir açıklama getirmiyor.

ŞEFAATLE İLGİLİ BİR FELSEFÎ ARAŞTIRMA

Aklî kanıtlar, gerçi Şeyh İbn Sina'nın dediği gibi, sonuç elde etme için gerekli olan öncüllere ulaşmadığı için ahiretle ilgili olarak Kitap ve sünnette yer alan ayrıntıları vermek noktasında yetersizdirler; ama insanın ileride ruhunun bedeninden ayrılmasından sonra, haklarında kanıt ileri sürülen mutluluk ve bedbahtlık yollarında ulaşacağı aklî ve misali mükemmellikleri ortaya koyabilirler. Çünkü her şeyden önce insanın yaptığı her iş, onun için ruhsal bir atmosfer ve mutluluk veya bedbahtlıkla ilgili bir durum meydana getirir. Mutluluk derken, bir insan olarak kendisi için iyi olan şeyleri kastediyoruz. Bedbahtlık derken de, bunun aksini kastediyoruz. Bu durumlar yavaş yavaş tekrarlanmak suretiyle köklü ve karakteristik bir özellik kazanırlar.

Daha sonra bunlardan ruh için mutlu veya bedbaht bir şekil oluşur. Bu da ruhu bekleyen şekil ve biçimlerin temelini oluşturur. Eğer ruhun alacağı biçim mutluluk nitelikli ise, bunun yansıması varoluşsal karakterde olur ve yeni biçimi ile ve bu yeni biçimi kabullenecek madde konumunda olan ruh ile uyum içinde olur. Eğer kişinin ruhunun karakteristik özelliği bedbahtlık ise, yansıması yokluk nitelikli olur. Tahlil sonucu yitirmişliğe ve kötülüğe dönük bir mahiyet sergiler.

Mutlu ruh, insan olması hasebiyle eserlerinden zevk alır. Fiilen mutlu insan olması itibariyle de eserlerinden lezzet alır. Bedbaht ruhun eserleri, fiilleri ruha şekil veren unsurlar olmaları bakımından ruhla

---

1- [el-Emalî, s. 171, hadis: 2, Oturum: 37.]

uyum içinde olsalar bile, insana insan olması itibariyle ıstırap verirler. Bu durum, mutluluk ve bedbahtlık noktasında kâmilleşen ruhlar için geçerlidir. Kişilik ve salih amel itibariyle mutlu insan ile kişilik ve kötü amel itibariyle bedbaht insanı kastediyorum.

Mutluluğu ve bedbahtlığı açısından eksik olan ruha gelince; bu durumda insan, kişilik olarak mutlu, ama amel olarak bedbaht olur. Şöyle ki, insanın kişiliği özünde hak ve değişmez bir inanç sistemine inanma mutluluğuna erişir, ruhunda, seçim yetkisine sahip bulunduğu dünya hayatından edindiği günahlardan ve kötülüklerden kaynaklanan aşağılık ve bedbaht unsurlar bulunursa, bunlar, onun kişiliğiyle uyuşmadığı için sürekli olamazlar. Aklî kanıtlar, zorlamanın sürekli olmayacağını ortaya koymuştur.

Dolayısıyla bu olumsuz unsurlara bulaşmış ruh, bu unsurlardan etkilenmişliği oranında ya berzah âleminde ya da kıyamet günü onlardan arınır. Aynı durum, kimi mutluluk unsurlarına bulaşmış bedbaht ruh için de geçerlidir. Bedbaht ruh açısından bu mutluluk unsurları geçicidirler, hızlı veya yavaş bir süreçte ondan ayrılırlar.

Dünya hayatında mutluluk veya bedbahtlık operasyonunu tamamlamadan zayıf ve eksik bir şekilde bedenden ayrılan ruhların durumu, yüce Allah'ın buyruğuna kalmıştır. Sevap ve azapla cezalandırmaya ilişkin kanıtlar bunu öngörmektedir. Bu, amel ve sonuçlarının kaçınılmazlığından kaynaklanan bir zorunluluktur. Çünkü göreceli ve uyduruk bağların sonunda gerçek ve varoluşsal bağlara dönüşmeleri gerekmektedir. Bu nükteyi ganimet bil.

Ayrıca, kesin olarak kanıtlanmıştır ki, varoluş açısından kemale ulaşmak, kemal, eksiklik, şiddet ve zaaf dereceleri oranında farklılık arz etmektedir. Buna, özellikle soyut aydınlıkla ilgili olarak "teşkik" denir. Buna göre, kemal mertebesinin başlangıcına ve sonuna yakınlık ve uzaklık açısından ruhların değişik dereceleri vardır. İlerleme sürecinde veya başladığı noktaya yeniden dönme hareketinde de bu, böyledir. Dolayısıyla bazı ruhlar diğer bazısına oranla daha üstün düzeydedirler. Bu, failî illetlerin ve feyiz araçlarının temel karakteristik özelliğidir. Buna göre, peygamberlerin (selâm üzerlerine olsun) ruhları gibi, tam ve kâmil ruhlar, özellikle de kemal derecesinin en üst düzeyine ulaşanı, zayıf ruhların, kişilikleriyle uyuşmayan aşağılık ve bedbahtlık niteliklerini gidermede aracılık yaparak etkin rol oynarlar. İşte günahkârlara özgü şefaat budur.

SOSYOLOJİK AÇIDAN ŞEFAAT

Sosyoloji kurallarına göre, bir toplum ancak, aralarında otoritesi kabul edilmiş bir yasal sistem aracılığı ile hayatını koruyup varlığını sürdürebilir. Bu sistem toplumun durumuna göre biçimlenmeli, fertlerin amel ve işleri üzerinde otoriter bir konumda olmalıdır. Ayrıca bu yasal sistem, mevcut koşulların elverdiği ölçüde toplumu oluşturan fertlerin karakterlerinden ve toplumun doğuştan getirdiği özelliklerinden kaynaklanmalıdır. Toplumu oluşturan katmanların her biri, sistemin kendi durumunu yansıtması ve toplumsal statüsüne uygunluğu oranında sistemin rehberliği altında yaşamını sürdürür. Böylece toplum son derece özenli ve duyarlı hareketle yol alır.

Bütün unsurların kaynaşması ve farklı unsurlarının olumlu etkileşimleri sonucu sosyal adalet gerçekleşir. Bu ise, toplumun maddî kalkınmasının ihtiyaç duyduğu maddî çıkar ve yararların yanı sıra, doğru sözlülük, ahde vefa ve hayırseverlik gibi toplumsal hayatın gerektirdiği manevî mükemmelliklere, güzel ve üstün ahlâka dayanır.

Konulmuş yasa ve hükümlerin itibarî olması nedeniyle de, ceza sistemi ile ilgili olarak başka kanunlar koymak suretiyle önceki kanun ve hükümlerin etkinliğini sağlamak gerekir. Toplumun kimi ihtiraslı fertlerinin diğer fertlerin haklarını çiğnemelerini önlemek için böyle bir girişimde bulunmak bir zorunluluktur.

Bu yüzden, hükümet (hangi hükümet şekli olursa olsun) cezaî uygulamaları yürütme gücüne ve etkinliğine sahip olduğu oranda toplumsal gelişim süreci sekteye uğramaz, hedeflediği sonuca doğru yol alan birey, yolundan sapmaz. Hükümet zayıfladığı zaman, topluma kargaşa egemen olur. Toplum gelişim sürecinden sapar.

Dolayısıyla toplumun özüne yerleştirilmesi gereken öğretilerden biri, topluma ceza sisteminin telkini ve bireylere bu sisteme yönelik inancın aşılanmasıdır. Dolayısıyla, aracılık, rüşvet ve toplum açısından ölümcül yıkımlara yol açan türlü dolaplarla, bir şekilde cezadan kurtulmanın, isyan ve muhalefetin sorumluluğundan sıyrılmanın mümkün olduğu şeklindeki bir anlayışın kafalardan silinmesi gerekir.

Bu yüzden, Hıristiyanlık dinindeki, Hz. Mesih'in bütün insanların günahlarına kefaret olmak üzere çarmıha gerildiği şeklindeki inanç sapması, bu dine yönelik en büyük eleştirilerden birine gerekçe oluşturmaktadır. Hıristiyanlar bu inanç sapmasına güvenerek kıyamet günü

yargılanmaktan kurtulacaklarına inanmaktadırlar. Bu hâliyle din, insanlık için bir yıkımdır. Medeniyeti geriye götürücü rol oynar. İnsanı vahşiliğe, barbarlığa, kan emiciliğe yöneltir. İnsanı geriletir. Nitekim Hıristiyanlık dinine yönelik eleştirilerden biri de, onun bu özelliğidir. İstatistikler en çok yalan söyleyen, başkalarına karşı adalet ilkesini en fazla çiğneyenlerin, dinlerine bağlı Hıristiyanlar olduğunu gösteriyor.

Bunun nedeni, onların dini inançlarının özünden kaynaklanan söz konusu anlayıştır. Kıyamet günü şefaat sonucu işledikleri cinayetlerden kurtulacaklarına inanmalarıdır. Bu yüzden başkalarına karşı işledikleri suçları, haksızlıkları önemsemezler. Ama başkaları, onlar gibi fıtrat dejenerasyonuna uğramadıkları için, karakterleri ve öz yaratılışlarının duyarlılığıyla insanlığa ve uygarlığa ters düşen şeylerin geriliğine, aykırılığına ve iğrençliğine hükmederler.

Hıristiyanların bu sapık anlayışları yüzünden bazı araştırmacılar, Kur'ân'da sözü edilen ve sünnette de tevatür düzeyinde rivayetlerle gerçekleşeceği vurgulanan şefaatle ilgili olarak İslâm'da yer alan nasları yorumlama eğilimini göstermişlerdir.

Ancak İslâm'da onların açıklamaya çalıştıkları gibi bir şefaat anlayışı söz konusu değildir. İslâm'daki şefaat anlayışı, onların iddia ettikleri gibi bir etkinliğe de sahip değildir. Bu yüzden araştırmacılar, dinî bilgileri iyice araştırmalıdırlar, İslâm'ın toplumsal yapıya uyguladığı ilkeleri sağlıklı biçimde incelemelidirler. Sağlıklı bir toplum ve faziletli bir uygarlık için, İslâm'ın öngördüğü ilke ve yasaların uygulanış biçimini etüt etmelidirler. O zaman vaat edilen şefaatin ne olduğunu, İslam'ın getirdiği öğretiler arasında nasıl bir konum ve statüye sahip olduğunu öğrenirler.

Öncelikle şunu bilirler: Kur'ân-ı Kerim'de dile getirilen şefaatin özü şu gerçektir: Müminler kıyamet günü sonsuza dek ateşte kalmazlar. Ancak hoşnut kalınmış bir imana sahip ve hak bir dine mensup olarak Rablerinin huzuruna çıkmaları şarttır. Bu, Kur'ân-ı Kerim'in şartlı olarak sunduğu bir vaattir. Ardından imanın; kalıcılığı açısından günahlar, özellikle büyük günahlar ve özellikle de bu günahların alışkanlık hâline getirilmesi gibi büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu vurgulamaktadır.

Kısacası mümin sürekli bir yok oluş uçurumunun kenarında bulunmaktadır. Kurtuluş ümidi ile yok oluş korkusu bundan kaynaklanır.

Müminin ruhu ümit ve korku arasındaki bir denge çizgisinde yol alır. Kurtuluşu arzulayarak ve yok oluştan korkarak Rabbine kulluk sunar. Tüm hayatı boyunca dengeli bir tutumla orta bir yol izler. Ne büsbütün ümitsizliğe ve ne de yanıltıcı ve tembelleştirici bir güven duygusuna kapılır.

İkincisi: İslâm dini maddî ve manevî nitelikli toplumsal yasalar koymuştur. Bu yasalar fert ve toplumun her türlü hareket ve davranışını kuşatıcı niteliktedir. Sonra koyduğu her yasa maddesi için uygun bir sorumluluk ve cezaî yükümlülük öngörmüştür. Diyet, had ve tazirden tutun toplumsal ayrıcalıklardan yoksun bırakmaya, kınamaya, yermeye ve takbih etmeye kadar birtakım cezalar koymuştur. Sonra bu sistemini ayakta tutmak amacı ile ululemr (emir sahipleri) yönetiminin kurulmasını öngörmüştür. İyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama ilkesine dayalı olarak tam bir otoritenin kurulmasını gerektirmiştir. Sonra buna, dini davet ruhuyla canlılık kazandırmıştır.

Bu davetin mahiyeti, ahirette gerçekleşecek ceza ile korkutma ve sevapla da müjdelemedir. İslâm, böylece eğitim sistemini dünya ve ahiret hayatına ilişkin ilkelerin bireylere aşılanması esasına dayandırmıştır.

İslâm'ın prensipleriyle yerleştirdiği anlayışı budur. Peygamber Efendimiz (s.a.a) bunu getirmiş ve onun dönemi ile onun dönemini izleyen dönemdeki pratik uygulama bunu doğrulamıştır. Nihayet Emevî saltanatı döneminde yöneticiler bu anlayışla oynamış, zorbalıkları ve hükümlerle oynamaları sonucu bu anlayışı tanınmaz hâle getirmişler. Emevîler bununla da yetinmemiş şeriatın öngördüğü hadleri yürürlükten kaldırıp, dinsel siyaseti geçersiz kılmışlar ve bu sapma çizgisi günümüze kadar sürüp gelmiş. Bunun sonucu olarak da batıda özgürlük bayrakları yükseltilince batı medeniyeti, İslâm âlemine karşı kesin bir üstünlük sağladı. Müslümanlar arasında din namına, sadece bir yemek kabının dibindeki kırıntılar gibi bireysel uygulamalar kaldı.

Müslümanlar arasında yaygınlık kazanan dinsel siyasetin zayıflığı ve geri kalmışlık, Müslümanların üstün niteliklerini ve ayırıcı özelliklerini yitirmelerine, ahlak ve davranış biçimleri alanında kelimenin tam anlamıyla bir çöküş yaşamalarına, şehevî arzuların ve eğlencelerin köreltici dünyasında kaybolmalarına, fuhuş ve kötü alışkanlıklara dalmalarına yol açtı.

Bunun sonucu dinin öngördüğü her yasağı çiğnemeye cüret ettiler, haramları tanımaz oldular. Herhangi bir dine mensup olmayanların bile tiksindiği iğrençlikleri işlediler. Dine karşı çıkan bir insanın bile aklına gelmeyecek bozulmalar bulaştı kimi dini öğretilere. Oysa dinin prensiplerinin tek ve değişmez amacı, insanın dünya ve ahiret mutluluğudur. Hiç kuşkusuz yardım Allah'tandır. Sözü edilen istatistikler de, üzerlerinde güçlü bir otorite, içlerinde güçlü bir koruyucu bulunmayan dindar kesim ile toplumsal eğitim ve öğretim almış, toplumsal çıkarlarını bilen dinsiz kesim üzerinde gerçekleştirildiği için bilimsel açıdan hiçbir değer ifade etmezler.

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَآءَكُمْ
وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ط وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَاِذْ
فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾
وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ
﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذْ
اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى
لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوٓا اِلٰى بَارِئِكُمْ
فَاقْتُلُوٓا اَنْفُسَكُمْ ط ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ ط فَتَابَ عَلَيْكُمْ ط اِنَّهُ هُوَ
التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ
جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ
مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ
الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ط كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ط وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوٓا
اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ
شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ ط
وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ

فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذٖينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾
وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهٖ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ
اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ
اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدٖينَ ﴿٦٠﴾ وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ
نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ
بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذٖى هُوَ اَدْنٰى
بِالَّذٖى هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ
وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

AYETLERİN MEALİ

49- Hani sizi Firavun hanedanından kurtarmıştık. Size kötü bir işkence yapıyorlardı; oğullarınızı kesiyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda da, Rabbinizden size yönelik bir imtihan vardı.

50- Hani sizin için denizi yarmıştık da sizi kurtarmış, Firavun hanedanını (denizde) boğmuştuk; siz de bakıyordunuz.

51- Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Sonra siz onun ardından, zalimler olarak buzağıyı (tanrı) edindiniz.

52- Sonra, bunun ardından, belki şükredersiniz diye, sizi affetmiştik.

53- Hani belki doğru yolu bulursunuz diye, Musa'ya kitap ve furkan (doğruyla eğriyi ayıran hükümler) vermiştik.

54- Hani Musa, kavmine, "Ey kavmim, sizler buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. O hâlde, hemen yaratıcınıza tövbe edin ve kendinizi (birbirinizi) öldürün. Bu, yaratıcınız katında sizin için çok daha iyidir." demişti. Allah da tövbenizi kabul etmişti. O, tövbeleri kabul edendir, merhametlidir.

55- Hani siz, "Ey Musa, biz Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayız." demiştiniz. Bunun üzerine, sizi yıldırım kapıverdi ve siz bakıyordunuz.

56- Sonra, belki şükredersiniz diye, ölümünüzden sonra sizi diriltmiştik.

57- Ve bulutu üstünüze gölgelik yapmıştık ve size kudret helvası ile bıldırcın indirmiştik de, "Size verdiğimiz temiz rızklardan yiyin." (demiştik.) Onlar, bize zulmetmediler, sadece kendilerine zulmediyorlardı.

58- Hani "Şu şehre girin, nimetlerinden dilediğiniz yerde bol-bol yiyin. Kapısından secde ederek girin ve "(Rabbmiz!) Bizi bağışla!" deyin ki, hatalarınızı size bağışlayalım. İyilik edenlere ise, (iyiliklerinin karşılığını) fazlasıyla vereceğiz." demiştik.

59- Fakat zulmedenler, kendilerine söylenen başka bir söz uydurmuşlardı. ["Rabbimiz! Bizi bağışla!" yerine, "Bize buğday ver!" demişlerdi.] Biz de zulmedenlere, ha bire yoldan çıktıkları için gökten bir azap indirmiştik.

60- Hani Musa, kavmi için su istemişti. Ona, "Değneğinle taşa vur." demiştik de (vurunca) taştan on iki pınar fışkırmıştı. Her bölük, su içeceği kaynağı bilmişti. Allah'ın rızkından yiyin, için; fakat bozguncular olarak yeryüzünde azgınlık etmeyin.

61- Hani "Ey Musa, biz bir çeşit yiyeceğe dayanamayız. Bizim için Rabbine dua et de bize yerin bitirdiklerinden, sebzesinden, hıyarından, sarımsağından (veya buğdayından), mercimeğinden, soğanından çıkarsın." demiştiniz. Musa da, "Daha iyi olanı, daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?! O hâlde, bir şehre inin; istediğiniz, sizin için var." demişti. Üzerlerine aşağılık ve yoksulluk çullanmıştı ve Allah'tan gelen bir gazaba uğrayarak geri dönmüşlerdi. Bu, onların Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı idi. Bu, emre karşı geldikleri ve sürekli sınırları aştıkları içindi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

49) Hani sizi Firavun hanedanından kurtarmıştık. Size kötü bir işkence yapıyorlardı; oğullarınızı kesiyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda da, Rabbinizden size yönelik bir imtihan vardı.

Yani kadınlarınızı, oğullarınız gibi öldürmüyorlardı. Onları hizmet etmeleri için sağ bırakıyorlardı. İfadenin orijinalinde geçen "yestehyûne" fiilinin mastarı olan "istihya", "hayat istemek" anlamına gelir. Bunun "hayâ" kökünden olması da muhtemeldir. Bu durumda şöyle bir anlam ortaya çıkar: "Onların hayâ duygularını giderecek iş yapıyorlardı." Orijinal ifadede geçen "yesûmûnekum", "size reva görüyorlardı, yapıyorlardı" anlamındadır.

50) Hani sizin için denizi yarmıştık da sizi kurtarmış, Firavun hanedanını (denizde) boğmuştuk; siz de bakıyordunuz.

"Yarmak" anlamında kullanılan "fark", "toplama" demek olan "cem'"in karşıtıdır. Fasl (ayırma) ile vaslın (birleştirme) karşıtlığı gibi. "Fark" ifadesi, deniz için kullanıldığında "yarma" anlamını vurgular. İfadenin orijinalinde geçen "ba" harf-i cerri, "sebebiyet" ya da "mülabeset" anlamını ifade eder. Yani, "sizin kurtulmanız için denizi yardık." ya da "sizin denize girmeniz için denizi yardık."

51) Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Sonra siz onun ardından, zalimler olarak buzağıyı (tanrı) edindiniz.

Yüce Allah, Hz. Musa ile sözleşme kıssasını A'râf Suresi'nde şu ifadelerle anlatmaktadır: *"Musa ile otuz gece için sözleştik ve buna bir on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği vakit, kırk gece olarak tamamlandı."* (A'râf, 142) Dolayısıyla, tefsirini sunduğumuz ayette sözleşme süresinin kırk gece olarak belirtilmiş olmasını, ya son on gecenin hükmen sözleşmede belirlenen otuz geceden sayılmasına, ya da son on gecenin başka bir sözleşmeyle belirlenmiş olduğunu varsayarak burada toplam iki sözleşmede belirlenen süreden bahsedildiğine bağlamalıyız. Nitekim bazı hadislerde de kırk gecenin iki sözleşmeyle belirlenmiş olduğu vurgulanmıştır.

54) Hani Musa, kavmin, "Ey kavmim, sizler buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. O hâlde, hemen yaratıcınıza tövbe edin ve kendinizi (birbirinizi) öldürün... demişti."

Yaratıcı ve var edici anlamına yakın bir anlamda kullanılan orijinal ifadedeki "el-bâri'" ismi, yüce Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O, yaratan, var eden (el-bâri'), şekil veren Allah'tır:"* (Haşr, 24) Bu kelime, ikisi ele almakta olduğumuz bu ayette olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde kullanılmıştır. Belki de konuyla ilgili diğer isimler arasında özellikle bu ismin burada kullanılmış olmasının sebebi, kelimenin yaratma ve var etme anlamına yakın bir anlam taşımasıdır. Kök itibariyle "beree, yebreu, beraen"den gelir ve ayrılma anlamını ifade eder. Çünkü yüce Allah bu ismiyle yaratıkları yokluktan veya insanı topraktan ayırır. Bu anlamı göz önünde bulundurduğumuz zaman sanki yüce Allah şöyle buyurmuş oluyor:

"Gerçi bu tövbe ve kendinizi [birbirinizi] öldürmeniz, son derece ağır bir yükümlülüktür, ama öldürmek suretiyle sizin için bu yokluğu ve zevali öngören, sizi var eden ve varoluşunuzu seven yüce Allah'tır. Sizin için daha hayırlı olan varlığınızı isteyen yüce Allah, şimdi sizin öldürülmenizi istiyor. Demek ki bu sizin için daha hayırlıdır. Sizi var eden Allah, sizin için hayırlı olanı istemez mi?"

"el-Bâri'" ifadesi, her iki yerde de [yaratıcınıza ve yaratıcınız katında] onlara izafe edilerek kullanılmıştır. Bunun nedeni, onların yüce Allah'a olan sevgi duygularını uyandırmaktır."

"Bu, yaratıcının katında sizin için daha iyidir." demişti. Allah da tövbenizi kabul etmişti. O, tövbeleri kabul edendir, merhametlidir.

Bu ve önceki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, aralarında işlenen suçlar ve günahlar, bazıları tarafından işlenmiş olmasına rağmen hepsine izafe edilmiştir. Çünkü onlar, birbirlerinin işlerini hoşnutlukla karşılayan etnik bir topluluk idiler. Dolayısıyla bazılarının işleri hepsine izafe edilebilir. Çünkü aralarında bir birlik söz konusudur. Yoksa bütün İsrailoğulları buzağıya tapmış değildi. Onlara mensup olan her bireyin de peygamberlerin öldürülmesine adı karışmamıştı. Bunun gibi onlara izafe edilen her suça, tümü birden iştirak etmemişti. Dolayısıyla, *"kendinizi (birbirinizi) öldürün"* ifadesi ile aranızdaki bazı kimseleri, yani buzağıya tapanları öldürün denmek isteniyor.

Nitekim yüce Allah'ın şu sözleri de bu anlamı pekiştirici niteliktedir: *"Sizler buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz."*, *"Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir."* Hz. Musa'nın sözleri olarak

aktarılan bu cümlelerden bu anlamı çıkarmak mümkündür. *"Allah da tövbenizi kabul etmişti."* ifadesi, yüce Allah'ın onların tövbesini kabul ettiğini göstermektedir. Bazı hadislerde de belirtildiğine göre, henüz aralarındaki tüm suçlular öldürülmeden Allah, tövbelerini kabul etti.

Bununla, meselenin imtihan amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı Hz. İbrahim'in, henüz Hz. İsmail'i kurban etmeden, *"Ey İbrahim, sen rüyayı doğruladın."* (Saffât, 104-105) hitabına muhatap olduğu gibi. Burada Hz. Musa onlara, *"O hâlde, hemen yaratıcınıza tövbe edin ve kendinizi (birbirinizi) öldürün. Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir."* buyuruyor. Yüce Allah da, Hz. Musa'nın sözünü onaylıyor. Ancak, bazılarının öldürülmesini tümünün öldürülmesi gibi kabul edip, *"Allah da tövbenizi kabul etmişti."* sözüyle tövbelerini kabul ettiğini bildiriyor.

59- Fakat zulmedenler, kendilerine söylenen başka bir söz uydurmuşlardı. ["Rabbimiz! Bizi bağışla!" yerine, "Bize buğday ver!" demişlerdi.] Biz de zulmedenlere, ha bire yoldan çıktıkları için gökten bir azap indirmiştik.

İfadenin orijinalinde geçen "ricz", azap demektir.

60) Hani Musa, kavmi için su istemişti. Ona, "Değneğinle taşa vur." demiştik de (vurunca) taştan on iki pınar fışkırmıştı. Her bölük, su içeceği kaynağı bilmişti. Allah'ın rızkından yiyin, için; fakat bozguncular olarak yeryüzünde azgınlık etmeyin.

İfadenin orijinalinde geçen "lâ ta'sev" kelimesinin kökü olan "ays" ve "usiyy", bozgunculukta ileri gidip azgınlık yapmak demektir.

61) Hani "Ey Musa, biz bir çeşit yiyeceğe dayanamayız. Bizim için Rabbine dua et de bize yerin bitirdiklerinden, sebzesinden, hıyarından, sarımsağından (veya buğdayından), mercimeğinden, soğanından çıkarsın." demiştiniz. Musa da, "Daha iyi olanı, daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?! O hâlde, bir şehre inin; istediğiniz, sizin için var." demişti.

İfadenin orijinalinde geçen "kıssâ", hıyar; "fûm" ise sarımsak ya da buğday demektir.

Üzerlerine aşağılık ve yoksulluk çullanmıştı ve Allah'tan gelen bir gazaba uğrayarak geri dönmüşlerdi.

Orijinal ifadede geçen "bâu" kelimesi, geri döndüler anlamındadır.

Bu, onların Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı idi.

Bu ifade, öncesinde ifade edilen duruma sebep olan gerekçeyi açıklamaya yöneliktir.

Bu, emre karşı geldikleri ve sürekli sınırları aştıkları içindi.

Bu ifade de bir önceki sebep bildirmenin sebebini bildirmeye yönelik bir açıklamadır. Buna göre, emre karşı gelmeleri ve sınırları aşmayı sürdürmeleri, Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerine ve peygamberlerini öldürmelerine sebep olmuştur. Nitekim yüce Allah bu hususu şu şekilde açıklıyor: *"Sonra, kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu: Allah'ın ayetlerini yalanladılar ve onlarla alay ediyorlardı."* (Rûm, 10) Emre karşı gelmenin, işledikleri suçlara gerekçe olarak gösterilmesinde açıklığa kavuşturulması gereken bir husus var ki, hadisler ışığında açıklama bölümünde buna değineceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de *"Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik."* ayeti ile ilgili olarak, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İlâhî bilgi ve takdirde otuz gece kararlaştırılmıştı. Sonra duruma göre Allah buna on gece daha ekledi. Böylece Rabbinin tayin ettiği süre kırk gece olarak tamamlandı."

Ben derim ki: Bu hadis, kırk gecenin iki sözleşmenin toplam süresi olduğu şeklindeki değerlendirmeyi desteklemektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, *"Hani Musa, kavmine, 'Ey kavmim, sizler buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz.' demişti."* ifadesiyle ilgili olarak, Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Soydaşları Musa'ya dediler ki: 'Nasıl tövbe edeceğiz?' Musa, 'Birbirinizi öldüreceksiniz.' dedi. Bunun üzerine herkes bıçağa sarıldı; kardeşini, babasını ve oğlunu öldürmeye başladı. Allah'a andolsun ki, yetmiş bin kişi öldürülene kadar hiç kimse kimi öldürdüğüne aldırmıyordu. Nihayet yüce Allah, Musa'ya vahyetti ki: Onlara söyle; artık birbirlerini öldürmesinler. Allah, öldürülenleri bağışladı, geride kalanların da tövbesini kabul etti."

Tefsiru'l-Kummî'de ise şöyle deniyor: Hz. Ali (a.s) şöyle buyurdu: "Hz. Musa, Rabbi ile sözleştiği yere gidip dönünce, kavminin buzağıyı

tanrı edinip ona kulluk sunduklarını gördü. Bunun üzerine onlara şöyle dedi: *'Ey kavmim, sizler buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. O hâlde, hemen yaratıcınıza tövbe edin ve kendinizi öldürün. Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir.'* Onlar, 'Kendimizi nasıl öldüreceğiz?' dediler. Musa dedi ki: 'Hepiniz Beytü'l-Makdis'te toplanın. Yanınıza, bir bıçak veya bir demir parçası ya da bir kılıç alın. Ben İsrailoğullarının minberine çıktığım zaman, birbirinizi tanımamanız için yüzlerinizi örtün. Sonra birbirinizi öldürün.' Bunun üzerine, buzağıya tapan yetmiş bin kişi Beytü'l-Makdis'te toplandı. Musa onlara namaz kıldırıp minbere çıkınca, birbirlerini öldürmeye başladılar. Nihayet Cebrail inip şöyle dedi: 'Ey Musa, birbirlerini öldürmekten vazgeçmelerini söyle. Allah sizin tövbenizi kabul etti.' Bu olayda on bin kişi öldürüldü. Sonra yüce Allah şöyle buyurdu: *Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Allah da tövbenizi kabul etmişti. O, tövbeleri kabul edendir, merhametlidir."*

Ben derim ki: Gördüğün gibi rivayet, *"Bu, yaratıcınız katında sizin için daha iyidir."* ifadesinin hem Musa ve hem de yüce Allah tarafından söylenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, Hz. Musa'nın sözlerinin yüce Allah tarafından onaylandığını ve ilk etapta eksik gibi görünen ifadenin tam olduğunu ortaya koymaktadır. Yani ilk etapta Hz. Musa'nın, onların tümünün öldürülmesinin yaratıcıları katında daha iyi olduğunu dile getirmiş olduğu sanılıyor. Oysa tümü değil, sadece bir kısmı öldürülmüştü. Ancak yüce Allah'ın bu sözü onaylamasıyla gerçekleşen öldürülmenin, Hz. Musa'nın daha iyi olduğunu söylerken işaret ettiği durum olduğu anlaşılıyor.

Aynı şekilde Tefsiru'l-Kummî'de, *"Ve bulutu üstünüze gölgelik yapmıştık."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Hz. Musa, İsrailoğullarını denizden geçirip karşı kıyıdaki sahraya ulaştırınca, dediler ki: 'Ey Musa, bizi mahvettin, öldürdün ve uygarlıktan çıkarıp gölgeliksiz, ağaçsız ve susuz bir çöle getirdin.' Bunun üzerine gündüz vakti bir bulut onları gölgelendirip güneşin yakıcı sıcaklığından korurdu. Geceleyin kudret helvası bitkilere, ağaçlara konar, onlar da yerlerdi. Gece yarısı kızartılmış kuş gelir sofralarına konardı. Yiyip içtikten sonra kuş tekrar uçup giderdi. Hz. Musa'nın yanında da bir taş vardı. Bu taşı kampın orta yerine koyar, sonra da asasıyla vururdu. Bunun üzerine taşta oluşan on iki gözenekten su fışkırırdı. Yüce Allah'ın da vurguladığı gibi, her

gözeneğin suyu bir oymağa doğru akardı. İsrailoğulları o sıralar on iki oymaktan oluşuyordu."

el-Kâfi'de, *"Onlar bize zulmetmediler, sadece kendilerine zulmediyorlardı."* ifadesiyle ilgili olarak, İmam Musa Kâzım'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Yüce Allah, kendisine zulmedilmeyecek ve kendisine biz zulüm yakıştırmayacak kadar güçlü ve caydırıcıdır. Ne var ki, yüce Allah bizi kendisine katmış, bize yapılan zulmü, kendisine yapılmış bir zulüm olarak, bizim velâyetimizi de kendi velâyeti olarak kabul etmiştir. Sonra yüce Allah, bu anlamı pekiştiren ifadeleri Peygamber'ine (s.a.a) vahyetmiş ve şöyle buyurmuştur: *'Onlar bize zulmetmediler, sadece kendilerine zulmediyorlardı.'* Ravi diyor ki: 'Bu söylediğiniz, Kur'ân'ın ifade ettiği bir anlam mı?' diye sordum. 'Evet.' dedi."[1]

Ben derim ki: Buna benzer bir ifade de İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir. "Yüce Allah, kendisine zulmedilmeyecek... kadar güçlü ve caydırıcıdır." ifadesi, ayetteki *"Onlar bize zulmetmediler"* ifadesini açıklamaya dönüktür. "Ne var ki, yüce Allah bizi kendisine katmış" sözündeki "biz"den maksat, peygamberler, vasiler ve imamlardır. Ravinin, "Bu söylediğiniz, Kur'ân'ın ifade ettiği bir anlam mı, diye sordum. 'Evet.' dedi." şeklindeki sözü ise, şöyle izah edilebilir:

Bu gibi durumlardaki olumsuzluk ifadesi (*"Onlar bize zulmetmediler."*), ancak olumluluk ifadesinin doğru olduğu veya doğru olabileceği sanıldığı durumlarda kullanılır. Sözgelimi; özel bir mesaj verme amacı güdülmediği sürece, "şu duvar görmez veya zulmetmez" şeklinde bir ifade kullanılmaz. Yüce Allah, zulme uğrayabileceği düşüncesine sebep olacak veya böyle bir şeyin gerçekten mümkün olduğunu anlatacak bir söz söylemekten çok daha yücedir. Bu nedenle, bu ifadedeki olumsuzluğa anlam kazandıran nükte, işin içine söz konusu kişilerinde katılmasıdır. Çünkü büyükler, hizmetçileri ve yardımcıları adına da konuşurlar.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, *"Bu, onların Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir açıklamaya yer verilir: "İmam Cafer Sadık (a.s), *'Bu, onların Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı idi. Bu, emre karşı geldikleri ve sürekli sınırları aştıkları içindi.'* ayetini okudu ve şöyle dedi:

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 1, s. 435, hadis: 91.]

Allah'a andolsun ki onlar, peygamberleri elleriyle dövmediler ve kılıçlarıyla öldürmediler. Fakat onların sözlerini duyup yaydılar. Onlar da bu sözlerinden dolayı yakalanıp öldürdüler. İşte bu tutumları öldürme, zulüm ve felâkete sebep oldu."

Ben derim ki: el-Kâfi'de de İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılan benzeri bir açıklamaya yer verilmiştir.[1] Öyle anlaşılıyor ki, İmam (a.s) bu değerlendirmesine, *"Bu, emre karşı geldikleri ve sürekli sınırları aştıkları içindi."* ifadesini esas almıştır. Çünkü adam öldürmenin, özellikle peygamberleri öldürmenin ve Allah'ın ayetlerini inkâr etmenin geri plânındaki nedeni, emre karşı gelme olarak gösterilemez. Olayın şiddeti ve önemi bakımından bunun tersi söz konusu olabilir. Fakat peygamberlerin söylediklerini zorbalardan saklamama ve peygamberleri korumaya çalışmama anlamındaki "emre karşı gelme", bu durumlara sebep olabilecek niteliktedir.

1- [Usul-i Kâfi, c. 2, s. 371, hadis: 6.]

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئٖينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا
هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

AYETİN MEALİ

62- İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanların mükâfatları Rableri katında mahfuzdur; onlara ne bir korku vardır, ne de onlar üzüleceklerdir.

AYETİN AÇIKLAMASI

62) İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanların mükâfatları Rableri katında mahfuzdur; onlara ne bir korku vardır, ne de onlar üzüleceklerdir.

Ayetin akışından da anlaşılacağı gibi, ikinci kez imandan söz edilmiş olması, gerçek anlamda iman niteliğine sahip olmayı vurgulamaya dönüktür. Buna göre, ayetin girişinde yer alan "iman edenler" ifadesinden maksat, dış görünüş olarak imanla nitelendirilen, dışarıdan bu isimle anılan kimselerdir.

Bu durumda ayetten, şöyle bir anlam çıkıyor: Müminler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler gibi isimler ve bu isimlerle nitelendirilme, Allah katında ödül almayı gerektirici ve azaba karşı güvencede olmayı sağlayıcı unsurlar değildirler. Yani meselenin özü, Yahudiler ve Hıristiyanların, *"Yahudi yahut Hıristiyan olmayan kesin olarak cennete girmeyecek."* (Bakara, 111) dedikleri gibi değildir.

Meselenin özü, saygınlık ve mutluluğun sebebi, Allah'a ve ahirete gerçekten inanmak ve buna bağlı olarak iyi işler yapmaktır. Bu yüzden

"sıla" cümlesinde "mevsul"a dönmesi zorunlu olan zamir zikredilmemiş ve "onlardan inanıp iyi işler yapanlar" şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bununla, bir isimle anılmanın bir yarar sağlayacağı şeklinde yanlış bir yoruma yol açılmasın, istenmiştir. Bunu, ifadenin akış biçiminden açıkça anlamak mümkündür.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan birçok ayet tekrar tekrar bu anlamı vurgulamaktadır. Kur'ân-ı Kerim, mutluluk ve saygınlığın tek ve ortaksız Allah'a kulluk sunmaya bağlı olduğunu ısrarla belirtmektedir. Dolayısıyla bu isimlerden hiçbiri, ad oldukları kimseye bir yarar sağlayamazlar. Allah'a yönelik kullukla yoğrulmadığı sürece hiçbir kemal sıfatı sahibi için kalıcı olamaz, onu kurtaramaz. Bu temel gerçek açısından peygamberlerle başka insanlar arasında bir fark yoktur. Nitekim yüce Allah peygamberlerini bütün güzel sıfatlarla andıktan sonra, onlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı, yaptıkları işler hiç olur giderdi."* (En'âm, 88)

Yüce Allah, Peygamber'inin (s.a.a) ashabı ve onunla birlikte iman edenlerle ilgili olarak, haklarında zikredilen onca yücelik, üstünlük ve fazilete rağmen, şöyle buyuruyor: *"Allah, onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük bir ödül vaat etmiştir."* (Fetih, 29) Dikkat edilirse burada yüce Allah *"onlardan"* ifadesini kullanmıştır. Bunların dışında, kendisine Allah'ın ayetleri sunulan başkası hakkında da şöyle buyuruyor: *"Dileseydik elbette onu o ayetlerle yükseltirdik. Fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü."* (A'râf, 176) Buna benzer daha birçok ayet vardır ki, saygınlığın gerçek inanca bağlı olduğunu, dış görünüşle bir ilgisi olmadığını kesin olarak ortaya koymaktadır.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde Selman-i Farisî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "İslâm'dan önce, mensubu bulunduğum dinin bağlılarının durumlarını Resulullah'a sordum. Bana onların namazlarından ve ibadetlerinden söz etti. Bunun üzerine, *'İman edenler, Yahudiler...'* diye başlayan ayet-i kerime indi."

Ben derim ki: Bu ayetin Selman-i Farisi'nin adamları hakkında indiği başka kanallardan da rivayet edilmiştir.

el-Maanî adlı eserde belirtildiğine göre, İbn Fazzal şöyle demiştir: İmam Rıza'ya (a.s) dedim ki: "Hıristiyanlara niçin 'Nasara' deniyor?"

Dedi ki: "Çünkü ilk Hıristiyanlar Şam mıntıkasında yer alan 'Nasıra' adlı bir kasabanın halkındandılar. Hz. Meryem ve İsa Mısır'dan döndükten sonra orada konaklamışlardı."

Ben derim ki: İnşaallah Âl-i İmrân Suresi'nde Hz. İsa ile ilgili kıssalarda bu rivayeti inceleyeceğiz.

Aynı rivayette, Yahudilerin de Hz. Yakub'un oğlu Yahuda'nın soyundan geldikleri için bu ismi aldıkları belirtilmektedir.

Tefsiru'l-Kummî'de, İmam'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Sabiiler, ne Mecusi, ne Yahudi, ne Hıristiyan, ne de Müslümandırlar. Onlar yıldızlara ve gökcisimlerine taparlar."

Ben derim ki: Sabiilik bir tür putperestliktir. Onları diğer puta tapanlardan ayıran, yıldızlar putlarına tapmalarıdır.

SABİİLERLE İLGİLİ TARİHSEL BİR ARAŞTIRMA

Ebu Reyhan el-Bîrunî, el-Âsâru'l-Bakiye adlı eserinde şöyle der: "Onlardan, yani peygamberlik iddiasında bulunanlardan, adından ilk kez söz edilen kimse Yuzasef'tir. Hindistan topraklarında Tahmures'in kırallığa gelişinden bir yıl sonra ortaya çıkıp Farsça yazıyı icat etmişti. Halkı Sabiilik dinine davet etmiş, birçok kimse de ona uymuştu. Belh bölgesini yurt edinmiş Pişdadî kralları ve kimi Keyanîler, güneş, ay, yıldızlar ve genel unsurları (toprak, su, ateş, rüzgâr) kutsuyorlardı. Beştasef'in tahta çıkışının otuzuncu yılında Zerdüşt'ün ortaya çıkışına kadar durum böyleydi."

"Sabiilerin bir kısmı da Harran da yaşıyorlardı ve beldelerinin adı ile, yani 'Harranîler' olarak anılıyorlardı. Bazılarına göre bu isim, Hz. İbrahim'in (a.s) kardeşi Haran b. Tarh'a izafeten verilmiştir. Çünkü Haran onların önderleri arasında yer alan ve dinine son derece bağlı bulunan birisiydi..."

"Bir Hıristiyan olan İbn Senkela, onların çarpık inançlarını çürütme amacı ile kaleme aldığı eserinde, yalan ve batıl inançlarını dile getirdikten sonra, Hz. İbrahim'le ilgili olarak şöyle bir iddiayı ileri sürdüklerinden söz etmektedir: İbrahim'in sünnet yerinde alaca hastalığı çıktığı için aralarından ayrılır. Çünkü vücudunda alaca hastalığı bulunan biri onlara göre pistir ve bu yüzden aralarına karışamaz. İbrahim de bu yüzden derisini keser, yani sünnet olur. Sonra put evlerinden birine

girer. O sırada bir putun kendisine şöyle seslendiğini duyar: Ey İbrahim, aramızdan tek ayıpla ayrıldın, ama iki ayıpla döndün. Çık ve bir daha da yanımıza dönme. Bunun üzerine İbrahim öfkeye kapılıp putları parçalar. Sonra oradan ayrılır, ama yaptığından dolayı büyük pişmanlık duyar. Gelenekleri uyarınca oğlunu Müşteri (Jüpiter) yıldızına kurban etmek ister. Müşteri yıldızı, onun samimî olarak pişmanlık duyduğunu anlayınca, oğlunun yerine kurban etmek üzere ona bir koç gönderir."

"Abdulmesih b. İshak el-Kindî, Abdullah b. İsmail el-Haşimî'nin kitabına cevap olarak kaleme aldığı eserinde Sabiilerden şöyle söz eder: Sabiiler, insan kurban etmeleriyle bilinirler. Fakat günümüzde bu geleneklerini açıkça sürdüremiyorlar. Onların hakkında bildiğimiz tek şey, Allah'ı birledikleri, çirkinliklerden tenzih ettikleri, olumlu değil, olumsuz sıfatlarla nitelendirdikleridir. Örneğin, 'Allah öfkelenmez, görmez, zulmetmez, zor kullanmaz...' derler. O'nu mecazî anlamda güzel isimlerle adlandırırlar. Çünkü onlara göre, Allah'ın gerçek anlamda bir sıfatı yoktur. Tabiattaki plânı, düzeni feleğe ve gökcisimlerine mal ederler. Bunların canlı olduğuna, konuştuğuna, duyduğuna ve gördüğüne inanırlar, ruhlara büyük saygı gösterirler. Dimaşk Camiinin avlusundaki mihrabın üstündeki kubbe onların eseridir. Burası onların tapınaklarıydı. Yunanlılar ve Romalılar da onların dinleri üzerindeydiler. Sonra bu tapınak Yahudilerin eline geçti. Onu kendi ibadetlerine tahsis edip havraya dönüştürdüler. Sonra Hıristiyanların egemenliği altına girdi. Onu kilise hâline getirdiler. Nihayet İslâm geldi ve bölge Müslümanların eline geçti. Müslümanlar söz konusu tapınağı camiye dönüştürdüler."

"Sabiilerin çeşitli heykelleri ve putları vardı. Bunlara belli şekiller verir, güneşin adlarıyla adlandırırlardı. Nitekim Ebu Ma'şer el-Belhî, tapınaklara ilişkin eserinde, Ba'lebek heykelinin Güneş adına dikildiğinden söz eder. Kıran heykelinin de Ay adına dikildiğini belirtir. Onu yuvarlak bir halka şeklinde yapmışlardı. Heykelin yakınında 'Selemsin' adında bir kasaba vardır. Bu kasabanın eski adı 'Senem sin' idi. Yani 'Ay putu'. Bölgede diğer bir kasaba daha vardır ki, adı 'Tara Uz'dur. Yani 'Zühre kapısı'. Denildiğine göre, içindeki putlarla birlikte Kâbe onlara aitti. Bu putlara yönelik ibadetler de onlar aracılığı ile bölgeye aktarılmıştı. Lat putunu Zuhal adına, Uzza putunu da Zühre adına dikmişlerdi. Kendilerine gelmiş birçok peygamberden söz ederler. Bunların çoğu da Yunan filozoflarıdır. Mısırlı Hürmüs, Ağazimun, Valis, Pisagoros ve Eflatun'un ana tarafından büyük babası Papasuvar gibi."

"Bunların bir kısmı, köpük olur korkusuyla balığı sürekli hummalıdır diye civcivi, baş ağrısına yol açar; kanı kaynatır ya da âlemin temel dayanağı olan meniyi yakar diye sarımsağı zihni kalınlaştırıp bozar diye ve de ilk defa insan kafatasında yeşerdiği için baklagilleri kendilerine haram etmişlerdir. Sabiilerin üç tane farz namazları vardır: **Birincisi;** güneş doğarken kılınır ve sekiz rekâttır. **İkincisi;** güneşin göğü yarılamasından sonra kılınır ve beş rekâttır. Her rekâtında üç secde vardır. Biri gündüzün ikinci saatinde, biri de gündüzün dokuzuncu saatinde olmak üzere iki de nafile namaz kılarlar. **Üçüncüsü;** gecenin üçüncü saatinde kılınır."

"Temizlenerek ve abdest alarak namaz kılarlar. Cenabet oldukları zaman gusül alırlar. Sünnet olmazlar, böyle bir emir almadıklarını iddia ederler. Evlilik ve hadlerle ilgili yasaların büyük çoğunluğu, Müslümanların bu alanlardaki hükümlerine benzer. Ölülere dokunmayı necasete bulaşmak olarak değerlendirme gibi uygulamaları da, Tevrat'taki açıklamaları andırmaktadır. Gökcisimlerine, onlar adına dikilmiş putlara, heykellere, adaklar, kurbanlar sunarlar. Kurban sunma törenini kâhinleri ve büyücüleri yönetir. Bunun sonucunda kâhinlerin, ilâhî makama yakınlaşmayı ve sorulan soruların cevabını bulmayı gerektiren bir bilgiye ulaşacakları umulur. Bazen Hürmüs'ü, Tevrat'ta Ehnuh olarak geçen İdris adıyla anarlar. Bir kısmına göre de Hürmüs Yuzasef'tir."

"Bazıları şöyle bir iddiayı ileri sürmüşlerdir: Harranîler gerçek Sabiiler değildirler. Harranîler kitaplarda hanifler ve putperestler diye geçen kimselerdir. Gerçek Sabiiler ise, Babil esaretinin ardından Kûruş ve Artahuşust dönemlerinde Beytü'l-Makdis'te ortaya çıkan oymaklardan gelirler. Bunlar Mecusilik kanunlarına eğilim göstererek Buhtunnasr'ın dinine girmişlerdir."

"Böylece Şam Samirîleri gibi Mecusilik ve Yahudilik karışımı bir mezhep geliştirmişlerdir. Bunların çoğunluğu Irak'ın Vasıt, Cafer, Câmide ve Şattu'l-Arap bölgelerindeki yerleşim birimlerinde yaşarlardı ve Enuş b. Şit soyundan geldiklerini söylerlerdi. Harranîlere muhaliftiler. Onların mezheplerini ayıplar ve çok az meselede onlarla uyuşurlardı. Sözgelimi; onlar namazlarında kuzey kutbuna dönerlerken, Harranîler güney kutbuna dönerlerdi. Ehlikitab'a mensup bazılarına göre, Matuşalh'ın Sabî adında kral olmayan bir oğlu vardı. Sabiiler onun adıyla anılırlar. İnsanlar, şeriatların ortaya çıkışından ve Yuzasef'in gelişinden

önce Şamanist idiler. Bunlar, yeryüzünün doğu kısmında yaşarlar ve putlara taparlardı. Bunların kalıntıları, şu anda Hindistan, Çin ve Tagazgoz'da yaşarlar. Horasanlılar onlara Şamnan derler. Onların eserlerine, görkemli yapıtlarına, putlarına ve tapınaklarına Horasan'ın Hindistan'a komşu olan bölgelerinde rastlamak mümkündür. Bunlar, zamanın öncesizliğine, ruhların tenasuhuna ve feleğin sonsuz boşlukta yüzdüğüne inanırlar. Onlara göre, felek bu yüzden dönerek hareket eder. Çünkü yuvarlak bir şey, bir yerden ayrıldığı zaman dönerek iner. Onların bir kısmının da âlemin sonradan oluştuğuna ve bir milyon yıllık bir süresi olduğuna inandıkları söylenir." (Ebu Reyhan el-Bîrunî'den aktardıklarımız burada sona erdi.)

Ben derim ki: Sabiiliğin, Harranîliğin bazı özelliklerini taşımakla birlikte Yahudilik ve Mecusîlik dinlerinin bir karışımı olduğu şeklindeki açıklama ayetin içeriğine en uygun yorumdur. Çünkü görünen o ki, ayette semavî dinlerin mensupları sıralanmıştır.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ ۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ فَلَوْلَا
فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ
الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ۚ ﴿٦٥﴾
فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾
وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ۜ قَالُوٓا اَتَتَّخِذُنَا
هُزُوًا ۜ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِىَ ۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ ۜ عَوَانٌ بَيْنَ
ذٰلِكَ ۜ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا ۜ
قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَٓاءُ ۙ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِىَ ۙ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا ۜ وَاِنَّٓا اِنْ شَٓاءَ
اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ
وَلَا تَسْقِى الْحَرْثَ ۚ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا ۜ قَالُوا الْئٰنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ۜ
فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ۧ ﴿٧١﴾ وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا ۜ

وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَۚ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ
يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ
قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةًۜ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ
لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَآءُۜ وَاِنَّ
مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

AYETLERİN MEALİ

63- Hani sizden sağlam bir söz almıştık ve dağı üstünüze kaldırmıştık, "Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekileri (sürekli) hatırlayın, belki korunasınız." (demiştik.)

64- Sonra siz, bundan sonra yine yüz çevirmiştiniz. Eğer Allah'ın size yönelik lütfu ve rahmeti olmasaydı, kesinlikle ziyankârlardan olurdunuz.

65- Andolsun, içinizden cumartesi günü yasağı çiğneyenleri bilmişsinizdir. Onlara, "Aşağılık maymunlar olun." demiştik.

66- Biz bunu, görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret, korunanlara da bir öğüt kıldık.

67- Hani Musa kavmine, "Allah size, bir inek kesmenizi emrediyor." demişti de, "Bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. O da, "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım." demişti.

68- Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, bize onun ne (biçim bir inek) olduğunu açıklasın." demişlerdi. Musa, "Allah diyor ki: 'O, ne yaşlı, ne de körpe; ikisi arasında bir inektir. Hadi, size emredileni yapın.' " demişti.

69- (Bu defa) "Bizim için Rabbine dua et, bize onun renginin ne olduğunu açıklasın." Musa, "Allah diyor ki: O, halis koyu sarı, bakanlara sevinç veren bir inektir." demişti.

70- (Yine) "Bizim için Rabbine dua et, bize onun ne (biçim bir inek) olduğunu açıklasın. Zira inekler bizim için ayırt edilemez oldu. Allah dilerse, (bu kez) mutlaka ona iletileceğiz." demişlerdi.

71- Musa, "Allah diyor ki: O, yer sürmeyen, ekin sulamayan, boyunduruk altına alınmamış, serbest dolaşan (salma) ve (renginde hiç) alacası bulunmayan bir inektir." (O zaman) "İşte şimdi gerçeği getirdin." demişlerdi de onu kesmişlerdi. Ancak az kalsın yapmayacaklardı.

72- Hani siz bir adam öldürmüştünüz de suçu birbirinize atmaya kalkışmıştınız. Oysa Allah, gizlediğinizi ortaya çıkaracaktı.

73- Bunun için de, "İneğin bir parçasıyla ona (o öldürülene) vurun." demiştik. İşte Allah, ölüleri böyle diriltir ve belki düşünürsünüz diye, ayetlerini size böyle gösterir.

74- Sonra, bunun ardından kalpleriniz katılaştı. Şimdi o kalpler, taş gibi, hatta daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi var ki, çatlar da ondan su çıkar. Öylesi de var ki, Allah korkusundan (yukarılardan) aşağıya düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

63) Hani sizden sağlam bir söz almıştık ve dağı üstünüze kaldırmıştık, "Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekileri (sürekli) hatırlayın, belki korunasınız." (demiştik.)

Ayetin orijinalinde geçen "tûr" kelimesi, dağ demektir. Nitekim yüce Allah bir başka ayette bunun yerine yine dağ anlamında olan "cebel" kelimesini kullanmıştır: *"Hani dağı yerinden koparararak üstlerine bir gölge gibi kaldırmıştık."* (A'râf, 171) Bu ayetin orijinal metninde geçen "neteka" fiili, çekip koparmak demektir.

Ayetin başında, "sağlam bir söz almak"tan bahsediliyor, sonunda kendilerine verileni kuvvetle tutmaları ve içindekileri sürekli hatırlamaları emrediliyor, bu ikisinin arasında da üstlerine dağın kaldırılmasından bahsediliyor. Fakat bunun ne sebeple ve hangi amaca yönelik olarak gerçekleştirildiğine değinilmiyor. Bundan şu anlaşılıyor: Dağın,

başlarının üstüne kaldırılmasından maksat, ilâhî gücün büyüklüğünü göstererek onları korkutmaktır; onları zorlamak ve güç kullanarak kendilerine verileni uygulamalarını sağlamak değildi. Yoksa onlardan "söz alma"nın bir anlamı kalmazdı.

Dolayısıyla, "Üzerlerine dağın kaldırılması bir mucizedir. Bu da kaçınılmaz olarak onları emirleri yerine getirmeye zorlamıştır. Oysa yüce Allah, *'Dinde zorlama yoktur.'* (Bakara, 256) ve *'Yoksa sen, insanları mümin olmaları için zorlayacak mısın?'* (Yûnus, 99) buyuruyor." şeklindeki bir yorum doğru değildir. Çünkü az önce de vurguladığımız gibi ayet-i kerime korkutma ve ürkütme anlamından fazla bir şey ifade etmiyor. Şayet sırf dağın üzerlerine kaldırılmış olması, İsrailoğullarını inanmaya ve inancın gereklerini yerine getirmeye zorlayıcı bir olgu olarak değerlendirilecekse, Hz. Musa'nın gösterdiği birçok mucize daha çok zorlayıcı bir rol oynamış olmalıdır. Bazıları da bu olayı şöyle yorumlamışlardır: "İsrailoğulları dağın dibinde bulunuyorlardı. Daha sonra dağ sarsılmaya ve sallanmaya başladı; o kadar ki, dağın tepesi üzerlerine eğiliverdi. Onlar da dağın üzerlerine düşeceğini sandılar. İşte bu olay, dağın üzerlerine kaldırılması ya da yerinden koparılıp üzerlerine dikilmesi şeklinde ifade edilmiştir.

Bu şekilde bir yorum, temelde mucizeleri ve olağanüstü gelişmeleri inkâr esasına dayanır ki, biz bu konudaki düşüncemizi ve tavrımızı daha önce ortaya koyduk. Eğer bu tür yorumlar doğru kabul edilecek olursa, bundan böyle ifadeler için anlaşılır bir anlamdan, söz sanatının belâgat ve fesahatinden, söz söyleme sanatı için dayanılacak bir temel unsurdan söz edilemez olur.

"Belki korunasınız." ifadesinin orijinalinde geçen "lealle=belki" edatı, ümit etme anlamını ifade eder. Bu kelime, ancak ümit etmenin cümle içinde doğru ve yerinde olması durumunda kullanılır. Bu doğruluk ve yerindeliğin konuşan ya da muhatap yahut konu, konum ve durum itibariyle olması fark etmez. Eğer konuşan ve muhatap açısından ümit etme söz konusu değilse, bu durumda konu ve durumun ümit eme ile bir ilgisi olmalıdır. Çünkü ümit etmek, gerçekte işin sonucunu bilmemekten kaynaklanan bir duygudur. Dolayısıyla yüce Allah'ın sözünde geçen ümit etmeler ya muhatap ya da durum açısındandır. Yoksa yüce Allah işlerin akıbetini kesin olarak bildiği için, ümit etme ona izafe edilemez. Nitekim el-Müfredat adlı eserinde Ragıp da buna dikkat çekmiştir.

65) Andolsun, içinizden cumartesi günü yasağı çiğneyenleri bilmişsinizdir. Onlara, "Aşağılık maymunlar olun." demiştik.

Ayetin orijinalinde geçen "hasiîn" ifadesi, aşağılık, alçaklık, küçüklük anlamını ifade eder.

66) Biz bunu, görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret, korunanlara da bir öğüt kıldık.

Yani, ders alınan bir ibret tablosu yaptık. Orijinal metinde geçen "nekal" kelimesi, başkalarına ibret olsun diye, birine uygulanan küçük düşürücü ve onur kırıcı ceza demektir.

67-71) Hani Musa kavmine, "Allah size, bir inek kesmenizi emrediyor." demişti de, "Bizimle alay mı ediyorsun?" demişlerdi. O da, "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım." demişti. Onlar, "Bizim için Rabbine dua et, bize onun ne (biçim bir inek) olduğunu açıklasın." demişlerdi. Musa, "Allah diyor ki: 'O, ne yaşlı, ne de körpe; ikisi arasında bir inektir. Hadi, size emredileni yapın.' " demişti. (Bu defa) "Bizim için Rabbine dua et, bize onun renginin ne olduğunu açıklasın." Musa, "Allah diyor ki: O, halis koyu sarı, bakanlara sevinç veren bir inektir." demişti. (Yine) "Bizim için Rabbine dua et, bize onun ne (biçim bir inek) olduğunu açıklasın. Zira inekler bizim için ayırt edilemez oldu. Allah dilerse, (bu kez) mutlaka ona iletileceğiz." demişlerdi. Musa, "Allah diyor ki: O, yer sürmeyen, ekin sulamayan, boyunduruk altına alınmamış, serbest dolaşan (salma) ve (renginde hiç) alacası bulunmayan bir inektir." (O zaman) "İşte şimdi gerçeği getirdin." demişlerdi de onu kesmişlerdi. Ancak az kalsın yapmayacaklardı.

Bu, İsrailoğullarının başından geçen bakara (inek) kıssasıdır ve ele almakta olduğumuz sure de bu isimle anılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in bu kıssayı sunuş tarzı son derece dikkat çekicidir. Kıssanın bazı bölümleri diğer bazı kısımlarından ayrı olarak anlatılıyor. Mesela, *"Hani Musa kavmine... demişti de..."* şeklinde kıssaya başlıyor, yani geçmiş zamandan haber veriliyor. Ardından, şimdiki zamanda bulunan muhataba yönelerek şöyle buyuruluyor: *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz de suçu birbirinize atmaya kalkmıştınız."* Sonra kıssanın ortasından bir bölüm çıkarılıp başa konuyor, kıssanın başı ile devamına ise bunun ardından yer veriliyor.

Ayrıca geçen ayetlerde İsrailoğullarına yönelik hitap tarzı muhatapla konuşma şeklindeyken burada muhatapla konuşma tarzından, üçüncü şahısla konuşma tarzına dönülüyor ve *"Hani Musa, kavmine... demişti..."* buyruluyor. Ardından, bir kez daha muhatapla konuşma tarzına dönülüyor ve *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz de suçu birbirinize atmaya kalkmıştınız..."*

"Hani Musa kavmine, 'Allah size, bir inek kesmenizi emrediyor.' demişti..." ifadesinde hitap, kıssanın bir bölümünde, ineğin kesilmesini emreden ve onun niteliklerini sayan bölümde, İsrailoğullarından Peygamber Efendimize (s.a.a) yöneltiliyor ki, ileride İsrailoğullarına yöneltilecek şu hitaba ilişkin açıklayıcı bir giriş olsun: *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz de suçu birbirinize atmaya kalkmıştınız. Oysa Allah, gizlediğinizi ortaya çıkaracaktı. Bunun için de, 'İneğin bir parçasıyla ona (o öldürülene) vurun.' demiştik. İşte Allah, ölüleri böyle diriltir ve belki düşünürsünüz diye, ayetlerini size böyle gösterir."*

"Hani Musa kavime... demişti..." şeklinde başlayıp *"Ancak az kalsın yapmayacaklardı."* ifadesiyle son bulan beş ayet, İsrailoğullarına yönelik hitabın ortasında açılan bir parantez içi açıklama niteliğindedir ki, hemen ardından gelen hitabın anlamını açıklamaktadır. Bunun yanı sıra, İsrailoğullarının peygamberlerine karşı takındıkları edebe aykırı tavırları, ona gereksiz yere eziyet etmeleri, onu boş ve gereksiz yere konuşmakla suçlamaları ifade ediliyor.

Ayrıca onların zorluk çıkarmaları, işi yokuşa sürmeleri, biraz daha açıklama yapılsın bahanesi ile inatçı tutumlarını sürdürmeleri, ilâhî emirlerin ve peygamberlerin getirdikleri açıklamaların anlaşılmaz olduğu anlamına gelen sorular sorup durmaları çarpıcı biçimde dile getiriliyor. Onların bu olumsuz tavırlarını yansıtan sözlerinde, yüce Rablık makamını küçümsediklerini, önemsemediklerini de görmek mümkündür. Bakın Musa onlara ne diyor ve onlar nasıl cevap veriyorlar? Musa (a.s) onlara diyor ki: *"Allah size, bir inek kesmenizi emrediyor."* Onlar ise şöyle cevap veriyorlar: *"Bizim için Rabbine dua et, bize onun ne (biçim bir inek) olduğunu açıklasın. Zira inekler bizim için ayırt edilemez oldu."*

Dikkat edilirse, bütün sözlerinde "Rabbin" deyimini kullanıyorlar ve "Rabbimiz" demiyorlar. Ayrıca, sürekli "ne biçim bir inektir?" diyorlar ve yapılan bunca açıklamadan sonra da *"inekler bizim için ayırt edilemez oldu."* iddiasında bulunuyorlar. Dikkat edilirse, "O inek bizim

için ayırt edilemez oldu." demiyorlar, *"İnekler izim için ayırt edilemez oldu."* diyorlar. Böylece bütün ineklerin ölüyü diriltme etkinliği olamayacağını, bu kadar açıklamanın da bu etkinliğe sahip olan ineği belirlemek için yeterli olmadığını vurgulamak istiyorlar. Oysa etkinlik yüce Allah'a özgüdür, bunun inekle bir ilgisi yoktur.

Yüce Allah, onlara herhangi bir inek kesmelerini emretmişti ve ifadede herhangi kayda ve şarta yer vermemişti. Onlar da ifadedeki bu kayıtsızlıktan hareketle herhangi bir inek kesmeliydiler. Bakın peygamberlerine ne diyorlar? *"Bizimle alay mı ediyorsun?"* Bu ifadenin altında Hz. Musa'ya yönelik cahillik ve boş konuşma suçlaması yatıyor. Nitekim Hz. Musa da bu suçlamayı şu sözleriyle reddediyor: *"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."* Yüce Allah'ın açıklamaları son bulduktan sonra, *"İşte şimdi gerçeği getirdin."* demeleri de, bundan önceki açıklamaları, gerçeğin ifadesi olarak algılamadıklarını gösteriyor. Yani ilâhî açıklama tarzına ve nebevî tebliğe gerçek dışılık yakıştırmasında bulunuyorlar.

Genel bir değerlendirmede bulunacak olursak, kıssanın bu kısmının öne alınması, bir sonraki açıklamaya giriş olması içindir. Bu tarz bir yer değiştirmenin, bir diğer amacı da vurgulamaya yönelik olması mümkündür. Şöyle ki: Bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta inek kıssasından söz edilmiyor. Dolayısıyla böyle bir kıssayla hiç muhatap olmamaları ya da yaptıkları tahrifata dikkat çekildikten sonra kıssanın anlatımına geçilmesi gerekirdi. Onun için Kur'ân-ı Kerim İsrailoğullarına yönelik hitaba ara vererek hitabı Peygamber Efendimize (s.a.a) yöneltiyor. Ardından onlara yönelerek meselenin başlangıç noktasını açıklıyor. Tevrat'ta da bu kıssanın gerçekleştiğine ilişkin işaretler mevcuttur. Tevrat'taki metin şöyledir:

Tesniye kitabı 21. babda şöyle deniyor: "Allah'ın Rabbin mülk edinmek için sana vermekte olduğu diyarda kırda düşmüş ve kimin tarafından vurulduğu bilinmeyen öldürülmüş bir adam bulunursa, o zaman senin ihtiyarların ve hâkimlerin çıkacaklar ve öldürülmüş adamın etrafında olan şehirlere uzaklığını ölçecekler; ve vaki olacak ki, öldürülmüş adama en yakın olan şehrin ihtiyarları sığırlardan, çalıştırılmamış ve boyunduruk taşımamış genç bir inek alacaklar; ve o şehrin ihtiyarları ineği, sürülmemiş ve ekilmemiş bir yer olan, akan bir vadiye indirecekler ve orada, vadide ineğin boynunu kıracaklar. Ve Levi oğulları, kâhinler yaklaşacaklar; çünkü Allah'ın Rab kendisine hizmet etmek için

ve Rabbin ismiyle mübarek kılmak için onları seçti; ve her davada ve her döğüşte onların sözüne göre olacaktır. Ve o şehrin bütün ihtiyarları, öldürülmüş adama en yakın olanlar, vadide boynu kırılmış olan ineğin üzerinde ellerini yıkayacaklar; ve cevap verip diyecekler: Ellerimiz bu kanı dökmedi ve gözlerimiz onu görmedi. Kurtardığın kavmin İsraile bağışla, ya Rab ve kavmin İsrail arasında suçsuz kan bırakma. Ve kan onlara bağışlanacaktır. Ve Rabbin gözünde doğru olanı yaptığın zaman suçsuz kanı aranızdan kaldıracaksın."

Bu uzun açıklamalardan sonra, *"Hani siz bir adam öldürmüştünüz..."* hitabıyla, kıssanın tüm ayrıntılarıyla değil, genel hatlarıyla özet bir biçimde anlatıldığını anlamış olursun. Kıssanın bir bölümünün ayrıntılı bir biçimde ayrı bir kıssaymış gibi anlatılmasının sebebi ise, bununla bir mesaj verilmek isteniyor olmasıdır.

"Hani Musa kavmine, 'Allah size, bir inek kesmenizi emrediyor.' demişti..." ifadesindeki hitap, Peygamber Efendimize (s.a.a) yöneliktir ve ifadeye kıssa anlatım tarzı egemendir. Aslında bu, az sonraki hitaba ilişkin açıklayıcı bir giriştir. Fakat bu tarz bir ifadenin ne sebeple seçildiği, niçin böyle bir yola başvurulduğu açıklanmıyor. Tersine, bu hususta bilinçli bir belirsizlik sağlanıyor ki, dinleyici buna dikkat etsin ve işin iç yüzünü kurcalamaya çalışsın. Kıssanın aslını duyduğu zaman heyecanlansın ve iki değişik anlatım tarzı arasında bir bağlantı kurabilsin. Bu yüzden İsrailoğulları, *"Allah size, bir inek kesmenizi emrediyor."* sözünü duydukları zaman, hayret etmişlerdi, bunu Allah'ın peygamberi Musa'nın bir alayı olarak değerlendirmişlerdi. Çünkü ineğin kesilmesi ile onların, çekişmenin çözüme kavuşturulması ve katilin bulunması yönündeki istekleri arasında bir bağlantı kuramamışlardı. Bu yüzden, "Bizimle alay mı ediyor, dalga mı geçiyorsun?" demişlerdi.

Aslında bu sözler onların dinleme ve itaat etme ruhunu yitirmiş olmalarından, büyüklük ve inatçılık kompleksinin içlerine yerleşmiş olmasından ve "Biz taklit ehli değiliz; biz ancak gözlerimizle gördüğümüze inanırız" demelerinden kaynaklanıyordu. Nitekim Hz. Musa'ya, *"Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız."* demişlerdi. Bu duruma düşmeleri, bilir bilmez karar vermelerinden ve yetkilerinde olsun olmasın her meselede kendi başlarına yargıda bulunmalarından dolayıydı. Sözgelimi, akılla algılanan soyut bir varlığa, somut bir varlık gibi yaklaşıyorlardı. Bu yüzden Rabbi somut olarak ve çıplak gözle görmek

istemişlerdi. Nitekim bir keresinde de, *"Ey Musa, demişlerdi, nasıl onların tanrıları varsa, bize de bir tanrı yap. Musa, 'Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz.' demişti."* (A'râf, 138)

Onlar peygamberleri Musa'yı da kendileri gibi ihtirasları, hevesleri bulunan, kendileri gibi oyuna, eğlenceye düşkün biri sanıyorlardı. Bu yüzden onu alaycılıkla, ahmaklıkla ve cahillikle suçluyorlardı. Öyle ki Hz. Musa (a.s) onların bu nitelendirmelerine cevap olarak, *"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım."* demişti. Hz. Musa böyle bir niteliğe sahip olmaktan Allah'a sığınıyor ve "Ben cahil değilim." diye ortaya atılmıyor. Böylece cehalete karşı ilâhî korumanın (ismet) koruyuculuğuna güveniyor, yaratılışta kendisine bahşedilen hikmete değil.

Onlar, insan ancak doğruluğuna ilişkin bir kanıt varsa bir sözü kabul edebilir, sanmışlardı. Aslında bu sanıları ilkesel olarak doğrudur. Ancak buradan hareketle, "Her hükmün kanıtını en ince ayrıntısına kadar bilmek gerekir, bu hususta özet kanıtlamalar yeterli değildir." şeklinde bir yanlış sonuç çıkarmışlardı. Bu yüzden ineğin niteliklerinin ayrıntılı olarak belirtilmesini istemişlerdi. Çünkü inek türü diriltme özelliğine sahip olmadığına göre, kesilmesi istenen belli bir inek olmalı ve nitelikleri en ince ayrıntısına kadar açıklanmalı diye düşünmüşlerdi. *"Bizim için Rabbine dua et, onun ne (biçim bir inek) olduğunu bize açıklasın."* demeleri de bu yüzdendi.

Aslında bu istekle boş yere kendilerini zora sokuyorlardı. Allah da onların işini zorlaştırdı. Musa dedi ki: *"Allah diyor ki: O, ne yaşlı* -yani doğuramayacak kadar yaşlı- *ne de körpe;* -yani hiç doğurmamış- *ikisinin arasında bir inektir."* Kadınlar ve dişi hayvanlar için kullanılan "avân" niteliği, yaşlılıkla körpelik arası orta yaş demektir. Buna rağmen yüce Allah onlara acıyor ve gereksiz yere soru sormamalarını öğütlüyor. Durumlarını zorlaştırıcı tavırlardan sakınıp yapılan açıklamalarla yetinmeleri uyarısında bulunuyor: *"Hadi, size emredileni yapın."* Ne var ki onlar, bu uyarıyı dikkate almıyorlar ve *"Bizim için Rabbine da et, onun renginin ne olduğunu bize açıklasın."* diyorlar. Musa da şöyle diyor: *"Alla diyor ki: O, halis ve koyu sarı,* -koyu ve parlak bir sarı- *bakanlara sevinç veren bir inektir."*

İneğin tanımlanmasına ilişkin açıklama böylece tamamlanıyor. Onun nasıl bir şey olduğu ve renginin ne olduğu açıklığa kavuşuyor. Buna rağmen onlar hoşnut olmuyorlar ve tekrar başlangıçtaki sözle-

rine dönüyorlar; utanmadan, sıkılmadan, *"Bizim için Rabbine dua et, onun ne (biçim bir inek) olduğunu bize açıklasın. Zira inekler bizim için ayırt edilemez oldu. Allah dilerse, (bu kez) mutlaka ona iletileceğiz."* diyorlar. Hz. Musa üçüncü kez onun nasıl bir şey olduğunu açıklamak durumunda kalıyor, onlara şöyle cevap veriyor: *"Allah diyor ki: O, yer sürmeyen, ekin sulamayan, boyunduruk altına alınmamış* -çifte koşulmamış- *bir inektir..."*

Bu açıklamanın sonunda, söyleyecek bir şey bulamıyorlar, zorunlu olarak, *"İşte şimdi gerçeği getirdin."* diyorlar. Kesin delillerle susturulan ve artık gerçeği kabul etmekten başka seçeneği olmayan insanların söylediği türden bir sözdür bu. Reddetmek için bir yol bulamıyorlar. Bu yüzden gerçeği onaylamak zorunda kalıyorlar. Dolayısıyla önceki sözlerin tam anlamıyla açık olmadığı bahanesini ileri sürüyorlar. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın şu sözüdür: *"... onu kesmişlerdi. Ancak az kalsın yapmayacaklardı."*

72) Hani siz bir adam öldürmüştünüz de suçu birbirinize atmaya kalkışmıştınız. Oysa Allah, gizlediğinizi ortaya çıkaracaktı.

Bu ifade, kıssanın başlangıcını anlatmaktadır. Ayetin orijinalinde geçen ifadenin mastarı olan "tedaru", "tedafu" anlamındadır; yani, kendini savunup başkasını suçlamak demektir ve "defaa" anlamında "deree" kökünden gelir. Ortada öldürülen bir adam vardı, her taife de suçu başkasının üzerine atıyordu. Yüce Allah da onların gizlediklerini açığa çıkarmak istiyordu.

73) Bunun için de, "İneğin bir parçasıyla ona (o öldürülene) vurun." demiştik. İşte Allah, ölüleri böyle diriltir ve belki düşünürsünüz diye, ayetlerini size böyle gösterir.

Zamirlerden birincisi öldürülen adama dönüktür; ikincisi ise ineğe dönüktür. Şöyle de diyenler olmuştur: "Bu kıssanın anlatımı ile kastedilen şey, Tevrat'ta yer alan ve bizim de naklettiğimiz söz konusu hükmün yasalaştırılmasının sebebini açıklamaktır. Ölünün diriltilmesinden maksat ise, bu hükmün yasalaşması sonucu, öldürülenin kanının kimin tarafından döküldüğünün ortaya çıkmasıdır. Yani burada sözü edilen hayat, yüce Allah'ın *"Kısasta sizin için hayat vardır."* (Bakara, 179) şeklindeki sözünde geçen hayat gibi bir hayattır. Yoksa mucize yoluyla diriltme olayı söz konusu değildir. Ancak sizin de takdir edeceğiniz gibi

kıssanın akışı, özellikle, *"İneğin bir parçasıyla ona (o öldürülene) vurun, demiştik. İşte Allah, ölüleri böyle diriltir."* ifadesi, böyle bir yoruma engel oluşturmaktadır.

74) Sonra, bunun ardından kalpleriniz katılaştı. Şimdi o kalpler, taş gibi, hatta daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar. Öylesi var ki, çatlar da ondan su çıkar.

Kalpteki katılık, taştaki sertlik düzeyindedir. Ayetin orijinalinde geçen "ev" edatı, "bel=hatta" anlamındadır. Daha doğrusu, "bel" edatının kullanıldığı yerde kullanılmıştır. Kalplerin taştan da katı olabileceğini şöyle açıklıyor: *"Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar."* Bu ifadede taş ile su karşılaştırılıyor. Çünkü taş sertliğin sembolüdür, su ise yumuşaklığın. Buna rağmen sertliğin sembolü olan taştan, yumuşaklığın sembolü olan su kaynar. Sert taş yarılır içinden yumuşak sular akar. Ama onların kalbinden gerçeği kucaklayacak bir duygu yansımaz, pratik ve somut gerçeği yansıtacak bir hak söz ağızlarında çıkmaz.

Öylesi de var ki, Allah korkusundan (yukarılardan) aşağıya düşer.

Taşların aşağıya düşmesi; bildiğimiz gözlemlediğimiz, dağların doruklarındaki kayaların parçalanıp yer sarsıntıları veya kışın aralarında oluşan buzların bahar mevsiminde eriyip suya dönüşmesi sonucu aşağı doğru yuvarlanmasıdır. Doğal sebeplerine bağlı bu yukarıdan düşüşün yüce Allah'ın korkusundan kaynaklanan bir düşüş olarak nitelendirilmesi, bütün sebeplerin yüce Allah'ta son bulduğundan dolayıdır. Onun için taşın özel nedenlere bağlı olarak aşağı doğru yuvarlanması, yüce Allah'ın ona yuvarlanmaya ilişkin verdiği emre itaat etmesi demektir. Dolayısıyla o, varlığıyla Rabbinin kendisine yönelik emrini algılamaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız."* (İsrâ, 44) *"Hepsi ona boyun eğmiştir."* (Bakara, 116) Korku bilinçli edilgenliktir. O da Allah'ın korkusu ile yuvarlandığına göre, bu yuvarlanışında bilinçlidir. Bu bakımdan ele aldığımız ayet şu ayetleri andırmaktadır:

"Gök gürültüsü, övgüsüyle, melekler de korkusundan O'nu tesbih ederler." (R'ad, 13) *"Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler. Gölgeleri de sabah akşam."* (R'ad, 15) Bu ayetlerde gök gürlemesinin çıkardığı ses, övgüyle Allah'ı tesbih etme olarak nite-

lendirilmiştir. Gölgenin yüce Allah'a secde ettiği vurgulanmıştır. Buna benzer daha birçok ayet vardır ki, ifadenin tahlil niteliğinde olduğu gün gibi ortadadır.

Kısacası; *"Öylesi de var ki, Allah korkusundan (yukarılardan) aşağıya düşer."* ifadesi, kalplerinin taştan daha katı ve duyarsız olduğunu vurgulamaya yönelik ikinci bir açıklamadır. Çünkü taş Allah'tan korkar, O'nun korkusundan yukarıdan aşağı düşer. Ama onların kalpleri, ne Allah'tan korkar, ne de O'ndan çekinir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Mahasin adlı eserde, *"Size verdiğimizi kuvvetle tutun."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Bundan maksat beden kuvveti midir? Yoksa kalp kuvveti midir?" diye sorulduğu, İmam'ın da, "Her ikisi de kastedilmiştir." şeklinde cevap verdiği rivayet edilir.(1)

Ben derim ki: Aynı hadis, Tefsiru'l-Ayyâşî'de de rivayet edilmiştir.(2)

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, *"İçindekileri (sürekli) hatırlayın."* ifadesiyle ilgili olarak, Halebî'nin şöyle rivayet ettiği belirtilir: "İçindekilerini hatırlayın, onu terk etmekle uğranılacak cezayı unutmayın."

Ben derim ki: Bu mesajı, *"ve dağı üstünüze kaldırmıştık, 'Size verdiğimizi kuvvetle tutun.'..."* ifadesinin oluşturduğu atmosferden de algılamak mümkündür.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde Ebu Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Eğer İsrailoğulları, *'Allah dilerse, (bu kez) mutlaka ona iletiliriz.'* demeselerdi, hiçbir zaman o ineği bulamazlardı ve eğer herhangi bir ineği ilk etapta alıp kesselerdi, yeterli olacaktı. Ama onlar işi yokuşa sürdüler, yüce Allah da işlerini gittikçe zorlaştırdı."

Tefsiru'l-Kummî'de belirtildiğine göre, İbn Fazzal diyor ki, İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah, İsrailoğullarına bir inek kesmelerini emretti. Ama onlar daha fazla açıklama istediler. Bunun üzerine yüce Allah işlerini zorlaştırdı."

el-Maanî'de ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de Bezentî'nin şöyle dediği belirtilir: İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediğini duydum: "İsrailoğullarından

---

1- [el-Mahasin, c. 1, s. 319.]

2- [c.1, s. 45, hadis: 52.]

bir adam, akrabalarından birini öldürdü. Sonra adamın ölüsünü tutup İsrailoğullarından üstün nitelikleriyle bilinen bir oymağın yolunun üzerine attı ve gidip öldürülmüş akrabasının kan bedelini istedi. Musa'ya dediler ki: 'Falanca oğulları oymağı falanca adamı öldürdüler. Bize katilin kim olduğunu bildir.' Hz. Musa, 'Bana bir inek getirin.' dedi. Onlar, 'Bizimle alay mı ediyorsun?' dediler. Hz. Musa, 'Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.' dedi. Şayet herhangi bir inek getirselerdi, yükümlülükten kurtulacaklardı. Fakat onlar işi yokuşa sürdüler, yüce Allah da yükümlülüklerini zorlaştırarak arttırdı. Dediler ki: 'Bizim için Rabbine dua et, onun nasıl bir inek olduğunu bize açıklasın.' Musa dedi ki: O diyor ki: O inek ne yaşlı, ne de körpedir; yani ne küçük, ne de büyüktür; ikisinin ortasında bir inektir."

"Eğer bu açıklamayla yetinip herhangi bir inek getirip kesselerdi, yükümlükten kurtulacaklardı. Ama onlar emredileni yerine getirmemek için yan çizmeye devam ettiler, yüce Allah da işlerini gittikçe zorlaştırdı. Dediler ki: 'Bizim için Rabbine dua et, renginin nasıl olduğunu bize açıklasın.' Dedi ki: 'O diyor ki: O, halis koyu sarı, bakanlara sevinç veren bir inektir.' Şayet onlar istenen niteliklerde bir inek kesselerdi, görevlerini yerine getirmiş sayılacaklardı; ama kıvırmaya devam ettiler, yüce Allah da yükümlülüklerini bir kat daha arttırdı. Dediler ki: 'Bizim için Rabbine dua et, onun nasıl bir inek olduğunu bize açıklasın. Zira inekler bizim için ayırt edilemez oldu. Allah dilerse, (bu kez) mutlaka ona iletiliriz.' Dedi ki: 'O şöyle diyor: 'O, yer sürmeyen, ekin sulamayan, boyunduruk altına alınmamış, serbest dolaşan ve alacası bulunmayan bir inektir.' 'İşte şimdi gerçeği getirdin.' dediler. Ardından istenen niteliklere sahip bir inek aramaya koyuldular. Sonunda İsrailoğullarına mensup bir gencin yanında bu nitelikte bir inek buldular. Genç, 'Onu ancak derisi dolusu altın karşılığı satarım.' dedi. Bunun üzerine Musa'nın yanına gelip durumu ona bildirdiler. Musa, onu satın almalarını istedi. Onlar da gidip bedelini ödeyerek ineği satın aldılar. Hz. Musa ineği kesip kuyruğu ile ölüye vurmalarını emretti. İsteneni yapınca ölü dirildi ve 'Ey Allah'ın resulü, beni öldüren amcamın oğludur. Beni öldürdüğü iddia edilen diğer kişi suçsuzdur.' dedi. Böylece katilin kim olduğunu öğrenmiş oldular."

"Bazı arkadaşları Hz. Musa'ya, 'Bu ineğin ilginç bir öyküsü vardır.' dediler. Hz. Musa, 'Nedir bu?' dedi. Dediler ki: 'İsrailoğullarına mensup

bir genç babasına iyi davranırdı. Bir gün bir mal satın almıştı, babasının yanına döndüğünde anahtarların onun başının altında olduğunu gördü. Fakat o, babasını uyandırmak istemedi ve söz konusu malı almaktan vazgeçti. Daha sonra babası uyanınca, ona meseleyi açtı. O da, 'İyi ettin, kaçırdığın mala karşılık bu inek senin olsun.' dedi. Hz. Musa, bu öyküyü anlatana dedi ki: İyi davranışa bak, sahibine ne kadar yararlı oluyor."

Ben derim ki: Gördüğüm gibi bu rivayetlerle, ayet-i kerimelerden edindiğimiz genel değerlendirmeler arasında bir uyum vardır.

KONUYLA İLGİLİ FELSEFÎ BİR İNCELEME

Gördüğünüz gibi bu sure, gerek İsrailoğullarına ve gerekse başka topluluklara ilişkin kıssalarda sözü edilen birtakım mucizeler içermektedir. Denizin yarılması ve Firavun hanedanının denizde boğulması gibi: *"Hani izin için denizi yarmıştık da sizi kurtarmış, Firavun hanedanını (denizde) boğmuştuk."* İsrailoğullarına yıldırımın çarpması ve öldükten sonra tekrar diriltilmeleri gibi: *"Hani siz, 'Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız.' demiştiniz. Bunun üzerine, sizi yıldırım kapıverdi."* Üzerlerine bulutun gölgelik yapılması, kudret helvası ve bıldırcın etinin indirilmesi gibi: *"Bulutu üstünüze gölgelik yapmıştık."* Taştan göz göz pınarların fışkırması gibi: *"Hani Musa, kavmi için su istemişti..."* Üstlerine dağın kaldırılması gibi: *"ve dağı üstünüze kaldırmıştık."* Aralarında bazılarının başka bir yaratığa dönüşmesi gibi: *"Onlara, 'Aşağılık maymunlar olun.' demiştik."* Boğazlanmış ineğin etinden bir parçanın öldürülmüş adama değdirilmesi sonucu adamın dirilmesi gibi: *"Bunun için de, 'İneğin bir parçasıyla ona (o öldürülene) vurun.' demiştik."* Başka bir topluluğun diriltilmeleri gibi: *"Yurtlarından çıkanları görmedin mi?..."* [Bakara, 243] Harap olmuş bir beldeye uğrayan kişinin öldükten sonra mucizevî bir biçimde diriltilmesi gibi: *"Ya da (duvarları, çatıları üstüne yığılmış, alt üst olmuş,) ıssız duran bir şehre uğrayan gibisini (görmedin mi)?"* [Bakara, 259] Hz. İbrahim'in eliyle kuşların diriltilmeleri gibi: *"Hani bir zaman İbrahim, 'Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster.' demişti."* [Bakara, 260]

Kur'ân'da sözü edilen ve sayıları on ikiyi bulan bu olağanüstü mucizelerin büyük çoğunluğu, İsrailoğullarıyla ilgili olarak gerçekleşmiştir. Bundan önce, mucizevî olayların gerçekleşebileceğini ve varlık âleminde olağanüstü gelişmelerin her zaman mümkün olduğunu vurgula-

mıştık ve bunun genel neden-sonuç yasası ile çelişmediğini dile getirmiştik. Bununla da, mucizelere ilişkin ayetlerin zahirlerinden anlaşılan anlamları yorumlamanın, bu ayetlere, zahirlerinden anlaşılandan farklı anlamlar yüklemenin bir kanıta dayanmadığı ortaya çıkıyor. Çünkü bu gibi olgular, üçün iki tam sayıya bölünmesi ve çocuğun aynı zamanda kendi kendisinin babası olması gibi mümkün olmayan şeyler değiller.

Evet, ölülerin dirilmesi ve başka bir varlığa dönüşüm gibi mucizeler ayrı bir incelemenin konusudurlar. Bu gibi mucizelerle ilgili olarak şöyle bir şüphe ileri sürülmüştür: Yerinde kanıtlanmıştır ki, kemal ve fiilîlik kuvvesine sahip bir varlık kuvveden fiile dönüşünce onun bir kez daha kuvveye dönüşmesi imkânsız olur. Aynı şekilde varoluşsal olarak mükemmellik niteliğine sahip olan bir şey de, olgunlaşma süreci içinde varoluşsal olarak olduğundan daha noksan bir mükemmellik konumuna dönüş yapmaz. İnsanoğlu da ölüm sonucu maddeden soyutlanır, misalî ya da aklî niteliğe sahip soyut bir varlığa dönüşür. Bu varoluş aşamalarının her ikisi de, maddî varoluş aşamasından daha ileridirler. Bu düzeylerdeki varoluş, maddî varoluştan daha güçlüdür. Dolayısıyla ölümden sonra ruhun tekrar maddeye yönelmesi, ilgi duyması imkânsızdır. Aksi takdirde, fiile dönüşen bir şeyin tekrar kuvveye dönüşmesi gerekecek ki, bu muhaldir. Ayrıca, insanoğlu varoluş bakımından diğer canlı türlerinden daha güçlü bir konumdadır. Böyle bir varlığın da "mesh" aracılığı ile öteki canlı türlerinden birine dönüşmesi imkânsızdır.

Ben derim ki: Kuvveden fiile geçen bir şeyin tekrar kuvveye dönüşmesinin imkânsızlığı, kuşkusuz gerçektir. Ne var ki, ölenin bir kez daha dünya hayatına dönmesinde, aynı şekilde "başka bir canlıya, varlığa dönüşüm" olayında kuvveden fiile geçmek söz konusu değildir. Bunu şöylece izah etmek mümkündür: Somut olguların ve kanıtların verilerine göre, bitkisel maddî cevher, hayvanî tekâmül sürecine girdiği zaman, hayvanîliğe doğru hareket eder, hayvanî bir biçim alır. Bu biçim, madde ile madde ötesi arasındaki ara aşamadaki (berzah) özgü soyut bir biçimdir.

Bunun hakikati ise, 'şeyin' kendisini cüz'î ve hayalî bir kavrayışla algılamasıdır. Sözünü ettiğimiz biçim, bitkisel cevher açısından kâmil bir varoluştur ve söz konusu kuvve açısından cevherî hareketle elde edilen bir fiilîliktir. Dolayısıyla bunun bir gün maddî cevhere yönelmesi, ona dönüşmesi mümkün değildir. Ancak eğer söz konusu "şey" maddesin-

den ayrılır ve o madde, söz konusu maddî bir biçimle baş başa kalırsa, o başka. Bir hayvanın ölüp hareketsiz bir cesede dönüşmesi gibi. Bu hayvanî biçim, kendisinden kaynaklanan algılama faaliyetlerinin, bilmeyle ilgili durumların kaynağıdır. Hayvanî ruh, söz konusu eylemlerin gerçekleşmesi ile birlikte bilmeye ilişkin bu durumları özüne nakşeder.

Öze işlenen bu nakışlar üst üste yığılınca, birbirine benzeyen nakışlardan yepyeni bir nakış meydana gelir. Ve bu, yok edilmez kalıcı bir biçim ve köklü bir öz varlık olur. Bu yeni ruhsal biçimden, hayvanî bir tür ortaya çıkabilir, kendine özgü biçimi ve türü olan özel bir hayvan türü oluşabilir; hile, kin, şehvet, vefa ve ihtiras gibi biçimlerden biriyle belirginleşebilir. Fakat söz konusu biçimler, öz varlık hâlini almayınca nefis eski basit aşamasında kalır. Öze ilişkin cevherî hareketlilikten geri duran bitkiler gibi. Böyle olunca da bitki olarak kalırlar ve hayvanî faaliyet alanına çıkış yapamazlar. Şayet berzahî nefis aniden biçim elde etmek suretiyle durumları ve fiilleri açısından tekâmül ederse, varoluşunun ilk aşamasında bedeni ile olan ilişkisi kesilir. Ne var ki, berzahî nefis, madde ile bağlantılı olan algılama faaliyetleri aracılığı ile git gide tedricî bir tekâmül gerçekleştirir. Nihayet eğer doğal ömrünü ve kendisi için öngörülen süreyi tamamlarsa, kendine özgü bir canlı türü hâline gelir. Eğer yok edici ölüm gibi herhangi bir engelden dolayı doğal ömrünü yaşama ve kendisi için öngörülen süreyi tamamlama imkânını bulamazsa, basit hayvanîlik niteliğini korur.

Aynı şekilde eğer hayvan, insan olma sürecine girerse -insan, zatını maddeden, onun gereklerinden, oranlar ve renkler gibi ona ilişkin olgulardan soyutlanmış olarak bütünsel bir yaklaşımla düşünebilen bir varlıktır- cevherî hareketle aklın kuvve merhalesi olan misal fiilîliğinden çıkar, soyut akıl fiilîliğine girer. Böylece fiilî olarak insan biçimini kazanır. İşte bu fiilî durumun yeniden, hayvan için söz konusu olan kuvvesine, yani misalî soyutluğa dönüşmesi muhaldir. Ayrıca, bu biçimin de kendine özgü fiil ve durumları vardır. Bunların tedricî birikimi sonucu özel bir biçim oluşur. Bu da hayvanî türe ilişkin olarak söz konusu edilen durumun bir benzeri olmak üzere, insan türüne ilişkin yeni bir çeşitliliğe yol açar.

Yaptığımız açıklamayı anladıysan, şu varsayımı rahatlıkla kavrarsın: Diyelim ki, bir insan öldükten sonra tekrar dünyaya döndü ve ruhu yeniden maddeye bağlandı. Özellikle daha önce bağlı bulunduğu

maddî biçime yeniden kavuştu. Bu durum ruhunun soyutlanmışlığını geçersiz kılmaz. Çünkü ruh ilginin kesilmesinden önce de soyutlanmış durumdaydı. Aynı şekilde ikinci bir bağlantıdan sonra da soyutlanmışlığını korur. Ölüm olayı ile birlikte meydana gelen durum, ruhun madde içindeki faaliyetlerinin bağlantısını sağlayan araçları kaybetmesidir. Dolayısıyla artık ruh maddî bir eylem gerçekleştirememektedir. Tıpkı gerekli araç ve gerecini yitiren bir sanatkâr gibi. Ruh madde ile olan bağlantısını yeniden sağlayınca, bedensel güçlerini ve araçlarını yeniden kullanmaya başlar. Fiiller aracılığı ile kazandığı yeni durumlar ve melekeler sergiler. Bunlar daha önce elde ettiği durumlardan daha üstün bir konumda olurlar ve bunlar sayesinde yeni bir tekâmül gerçekleştirmiş olur. Dolayısıyla bu madde ile yeniden bağlantı kurmak, bir geriye dönüş, olgunluk konumundan noksanlık konumuna iniş ve fiilden kuvveye geçiş değildir.

Desen ki: Buna göre, sürekli aksiliğin, zorlamanın mümkün olduğunu söylemek gerekir. Hâlbuki bunun yanlış olduğu kesindir. Çünkü bedenden kopmuş soyut ruh, ikinci kez maddeyle bağlantı kurması dolayısıyla, maddî fiiller açısından karakteristik bir tekâmüle kavuşabilecekse, onu sonsuza dek bu tekâmülden yoksun bırakmak, karakteristik olarak sahip olması gereken bir nitelikten yoksun bırakmak anlamına gelir. Çünkü her ruh, mucizevî bir şekilde ya da olağanüstü bir yöntemle tekrar dünyaya dönmez. Şu hâlde kesintisiz yoksunluk, sürekli bir zorlamadır.

Buna karşılık ben derim ki: Dünya hayatında kuvveden fiile geçen ve belli bir sınıra varıp ardından ölen ruhlar açısından, sürekli olarak bir adım ötede bekleyen bir tekâmül imkânı söz konusu değildir. Aksine; ruh, bir süre sonra sahip bulunduğu fiilîlik durumu üzere istikrar kazanır. Ya da kendine uygun aklî biçimi alarak eriştiği düzeyi korur. Böylece söz konusu imkân da ortadan kalkar. Çünkü birtakım iyi ve kötü ameller işlemiş olmasına rağmen basit ve yalın bir ruhla ölen insan, eğer bir süre daha yaşayacak olsaydı, yalın ruhuna mutlu veya mutsuz bir biçim kazandırabilirdi. Aynı şekilde eğer öldükten sonra tekrar dünyaya dönerek bir süre daha yaşayacak olursa, eski biçimi üzerine yeni ve özel bir biçim edinebilir. Dönmediği takdirde ise, dünya ve ahiret arası ara dönemde (berzah âleminde) daha önce işlediği amellerden dolayı ya ödüllendirilir, sevap alır ya da cezaya çarptırılarak azap görür. Ta ki, geçmiş misalî biçimine uygun aklî bir biçim alana kadar. Böylece

de söz konusu imkân geçersiz olur ve sadece aklî tekâmül imkânı kalır. Eğer dünyaya dönecek olursa, -peygamberler ve velilerin öldükten sonra tekrar dünyaya dönecekleri varsayımı gibi- maddî bakımdan ve madde ile bağlantılı fiiller açısından başka bir aklî biçim elde edebilir. Dönmediği takdirde ise, onun için kazandığı kemal ve kemal yolu üzerindeki derecelerden başka bir şey olmaz.

Bilindiği gibi bu, sürekli bir zorlama olarak değerlendirilemez. Eğer ruhun, birtakım etkenler ve etkin illetlerin sonucu kendisi için mümkün olan tekâmülden yoksun olması sürekli bir zorlama olarak kabul edilecek olursa, didişme ve çekişme yurdu olan bu dünyadaki olayların büyük çoğunluğu ya da tümü, sürekli zorlama olarak değerlendirilmelidir. Çünkü doğanın bütün parçaları bütün olayların üzerinde etkin rol oynar. Hâlbuki sürekli zorlama, türlerden birinin karakteristik olarak tekâmül gücüne ve kabiliyetine sahip olması, sonra da bunun belirtilerini, ya kendi içinden ya da dışarıdan kaynaklanan ve karakteristik özelliğin işlevsiz bırakılmasına dönük olan bir olgunun etkisi sonucu, hiçbir zaman dışa vuramamasıdır. Bu durumda söz konusu türün tekâmül edebilme kabiliyetiyle donatılması saçma, gereksiz ve anlamsız olur. Gerisini sen anla artık.

Aynı şekilde, eğer bir insanın biçiminin değiştiğini, maymun ve domuz gibi herhangi bir hayvanın biçimine büründüğünü varsayarsak, bu, biçim üstüne biçim şeklinde gerçekleşir. Buna göre o, insan domuzdur veya insan maymundur. İnsanlığı devre dışı kalmış, onun yerini domuzluk veya maymunluk almış değildir. Çünkü insan kendisi için karakteristik biçimlerden birini elde ettiği zaman ruhunu onunla biçimlendirmiş olur. Bu biçimin tıpkı öldükten sonra ahirette olacağı gibi, dünyada da gizlenmişlikten açıklığa çıkmasının imkânsız olduğuna ilişkin bir kanıt elde mevcut değildir. Daha önce de vurgulandığı gibi insan ruhu, ilk varoluş aşamasında, özel bir biçimde türlenebilecek, belirsizlikten sonra belli bir biçim alabilecek, mutlaklıktan sonra sınırlandırılabilecek bir basitliktedir. Şu hâlde meshedilmiş insan, biçim değiştirmiş insandır. İnsanlığını yitirmiş değildir. Bizler günlük yayınlarda Avrupa ve Amerika'daki bilimsel kurumların yayınladıkları bildirilerde ölümden sonra hayatın olabileceğine ve insan şeklinin mesh yoluyla değişebileceğine ilişkin haberler okuyoruz. Gerçi biz, bu tür meseleleri ele alırken sırf bu tür haberlere dayanarak düşünce üretmeyiz, ama bir araştırmacı da dün okuduğunu bugün unutmamalıdır.

Desen ki: Şu hâlde, tenasuha (reenkarnasyon) inanmamak için herhangi bir neden yoktur.

Buna karşılık vereceğimiz cevap şudur: Bu yaklaşım kesinlikle doğru değildir. Çünkü kendine özgü tekâmülünü tamamlayan bir ruhun bedenden ayrılmasından sonra diğer bir bedene girmesi demek olan tenasuh imkânsızdır. Çünkü ruhun girdiği bu bedenin eğer bir ruhu varsa, bu durumda tenasuh soncu iki ruh aynı bedende bir araya gelmiş olacaktır. Bu ise, çoğun birliği ve birin çokluğu demektir. Yok eğer söz konusu bedenin ruhu yoksa o zaman da fiilî olanın kuvveye dönüşmesi söz konusu olur. Yaşlı adamın çocuk hâline gelmesi gibi. Aynı şekilde, yaptığımız bu açıklamalardan çıkan sonuca göre, tekâmülünü tamamlayıp bedenden ayrılan insan ruhunun bitkisel veya hayvanî bir bedene geçmesi de imkânsızdır.

KONUYLA İLGİLİ İLMÎ VE AHLÂKÎ BİR İNCELEME

Kur'ân-ı Kerim'de en çok sözü edilen, hayatlarından kesitler sunulan topluluk İsrailoğullarıdır. Adı en fazla geçen peygamber de İmran oğlu Musa'dır (selâm üzerine olsun). Söylenene göre, Hz. Musa'nın adı yüz otuz altı yerde geçer. Bu sayı, Hz. Musa'dan sonra en çok adı geçen peygamber olan Hz. İbrahim'in adının sayısından bir kat daha fazladır. Çünkü yine söylenene göre, Hz. İbrahim'in adı da altmış dokuz yerde geçmiştir. Bundaki belirgin amaç şudur: İslâm, Allah'ın birliği ve ortaksızlığı esasına dayanan hanif dindir. Bu dinin temelleri Hz. İbrahim döneminde atılmış ve nihayet yüce Allah, sevgili peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.a) gelişi ile birlikte bu dini tamamlayıp kemale erdirmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Babanız İbrahim'in dini (böyleydi). O, sizi daha önceden Müslümanlar olarak adlandırdı."* (Hac, 78)

Uluslar içinde en inatçı, en dik baş, hakka boyun eğmekten en çok kaçınan ulus, İsrailoğullarıdır. Nitekim Peygamber Efendimizin muhatap olduğu Arap kâfirleri de bu niteliğe sahiptiler. Öyle ki yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6) İsrailoğullarıyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'in sözünü ettiği hiçbir aşağılık nitelik yoktur ki, Arap müşriklerinde bulunmasın. Onlar da tıpkı İsrailoğulları gibi pislik içinde yüzüyorlardı. Katı yüreklilikte, anlayışsızlıkta İsrailoğullarından geri kalır bir yanları yoktu.

Kur'ân-ı Kerim'de İsrailoğullarıyla ilgili kıssalar üzerinde iyice düşündüğün zaman göreceksin ki, İsrailoğulları maddeye bağlanan, ondan vazgeçemeyen bir topluluktur. Tek hedefleri duyu organlarının sağladığı maddî hayata ilişkin zevklerdir. Bu topluluk duyu ötesine inanmazdı, sadece zevklerinin ve maddî doygunluğun peşinde koşarlardı. Nitekim bugünkü Yahudiler de aynı karaktere sahiptirler. Bu karakterleri, akıllarıı ve iradelerinin duyu organlarının ve maddenin kontrolünde olmasını sağlamıştı. Ancak duyularının ve maddenin elverdiği ölçüde akledebiliyor ve ancak bunların izin verdiği sınırlar içinde iradelerini kullanabiliyorlardı. Bütünüyle duyularına bağlı olmalarından dolayı, duyu organlarıyla algılayamadıkları bir şeyi gerçek de olsa kabul etmiyorlardı. Maddeye bağlılıkları yüzünden, maddî güzelliklere ve hayatın çekici süslerine sahip olan büyüklerinin her dediğini yanlış da olsa kabul ediyorlardı. Bu da onların söz ve fiillerinin çelişmesine yol açmıştı. Onlar, duyularından uzak olduğu sürece, uyulması gerekiyor olsa da, gelenek adına uygulanan her hususu kınayarak reddederlerdi. Ama uyulmaması gerekiyor olsa da, maddî tutkularıyla uyum içinde olan, hayatın zevki adına diye yapılan her şeyden övgüyle söz ederlerdi. Onların bu karaktere sahip olmalarını sağlayan etkenlerin başında uzun süre Mısırlıların egemenliği altında, onların köleleri olarak onur kırıcı bir hayat yaşamaları gelir. Mısırlılar onlara, kötü işkenceler yapıyor, oğullarını öldürüp kadınlarını sağ bırakıyorlardı. Bunda Rablerinden onlara yönelik büyük bir sınav vardı.

Kısacası İsrailoğulları, bu sebeplerden dolayı peygamberlerinin ve dini hayata geçirme misyonunu üstlenen bilginlerinin, onların dünya ve ahiret mutluluklarına yönelik sözlerine uymada çok ağır davranırlarken, aralarındaki müstekbirlerin ve haktan yüz çevirenlerin çağrılarından çok çabuk etkilenirlerdi. (Bu hususta Hz. Musa ve başkalarına karşı takındıkları tavırları hatırlayabilirsiniz.)

Hak ve hakikat, bugün de Batıda ortaya çıkan madde eksenli medeniyete karşı benzeri bir sınav vermektedir. Bu medeniyet de duyulara ve maddeye dayanmaktadır. Duyularca algılanmayan hiçbir kanıtı kabul etmiyor ve duyularca algılanan maddî bir lezzet kapsayan bir şey hakkında da kanıt arama gereğini duymuyor. Bu yüzden Batı medeniyeti, eşya ve olaylara ilişkin yargılarında insanî karakteristiği devre dışı bırakmıştır. Yüksek bilgiler ve üstün ahlâk insanlık âleminden uzaklaş-

mıştır. Dolayısıyla insanlık yok oluş tehdidiyle burun burunadır. İnsanoğlu yeryüzündeki serüveninde bugüne kadar tanık olmadığı korkunç bir fesadın, dejenerasyonun ölümcül tehdidi altındadır. Bir zaman sonra bunun haberleri duyulacaktır.

Oysa ahlâk alanında yapılacak bir araştırma aksi bir sonuç verecektir. Çünkü her kanıt zorunlu olarak istenmez ve her gelenek de zorunlu olarak kötülenmez. Şöyle ki: Beşer türü, insan olması hasebiyle iradeye bağlı fiilleri ile hayatta kendisi için öngörülen kemale doğru yol alır. İradesi de düşünceye bağlıdır. Düşünce olmadan iradenin gerçekleşmesi imkânsızdır. Dolayısıyla zorunlu varoluş kemalinin dayandığı biricik temel düşüncedir. Bu yüzden insanın varoluşsal kemali ile dolaylı veya dolaysız bağlantısı bulunan pratik veya teorik bilgilerinin bulunması kaçınılmazdır. Bunlar bireysel ve toplumsal eylemlerimizi ya da zihnimizde tasarlayıp da eylemlerimiz aracılığı ile dış âlemde elde ettiğimiz şeyleri gerekçelendirdiğimiz önermelerdir.

Ayrıca, insanın temel bir özelliği de, karşılaştığı olayların ya da zihnine hücum eden bilgilerin sebebini araştırma gereğini duymasıdır. Gerektirici illeti (nedeni) zihninde belirlemediği sürece bir insanın, dış âlemin yansıması olarak zihninde oluşan şeyin gerçekleşmesine yol açacak bir eylemi gerçekleştirmesi düşünülemez. Aynı şekilde insanoğlu, illetinin onaylanmasına dayanmayan teorik bir onayı da kabul etmez. İşte bu, insanın ayrılmaz bir karakteridir, onsuz edemediği özelliğidir. Şayet bu karakterin aksini gösteren bazı örnekler bulursak, üzerinde biraz düşündükten sonra hiçbir kuşku kalmaz, onların da bir illete dayandığı gün yüzüne çıkmış olur. Çünkü bu temele dayanıp güvenmek, insanın öz yaratılışının bir gereğidir. İnsanın öz yaratılışı, yani fıtratı ise, değişmez ve fiilleri arasında başkalaşım söz konusu olmaz. Bu da doğal ihtiyacın çok geniş çaplı olduğundan dolayı, insanı gücünün üstündeki bir düşünsel eyleme ve bundan kaynaklanan fiillere yöneltir.

İnsanoğlu, sırf kendisine güvenerek ve sadece kendi doğal gücüne başvurarak bu ihtiyacı ortadan kaldıramaz. İnsanın öz yaratılışı, onu toplum içinde destek ve güç araştırmasına yöneltir. Medeniyet dediğimiz şey de budur. Böylece söz konusu ihtiyaç kapıları toplum bireyleri arasında bölüştürülmüş olur. Her bir ihtiyacın giderilmesi bir gruba yüklenir. Tıpkı bir canlı organizmanın, görevleri değişik, ama amaçları bir olan organları gibi, tümünün çabası organizmanın ihtiyacının gide-

rilmesine yönelik olur. İnsanlığın ihtiyaçları da nitelik ve kapasite olarak sürekli gelişme kaydetmekte, sürekli artmaktadır. Yeni sanat, bilim ve sanayi dalları ortaya çıkmaktadır. Buna paralel olarak bilginler ve sanatkârlar arasında her gün yeni uzmanlar yetişmektedir. Bilimler ve sanatların birçoğu, bir zamanlar tek bir bilim, tek bir sanat sayılıyor, tek bir kişi üstesinden gelebiliyordu. Ama bugün bunların her bir dalı başlı başına bir bilim ya da bir sanat kabul edilmektedir. Sözgelimi, tıp bilimi geçmişte doğa biliminin bir dalı sayılıyorken, bugün kendi içinde birçok dallara ayrılmış ve bir uzman ancak onun bir dalı ile ilgili olarak öne çıkabilir.

Bu durum, öz yaratılışın da ilham etmesi ile birlikte, insanı sadece kendi alanında bağımsız davranmaya, ilgi alanının illetini araştırırken kendi uzmanlığını kullanmaya ve bunun dışındaki hususlarda, deneyimine ve maharetine güvendiği kimselere uymaya yöneltir.

Toplum fertlerinin akıllıları deneyimli kişilere başvurmayı öngörürler. Bu tür bir uymanın ve meşhur deyimiyle taklidin gerçek mahiyeti, insanın, kanıtsal ayrıntılarını elde edemediği hususlar da ayrıntısız, kısa kanıta uymasıdır. İlletini ve kanıtını ayrıntılı biçimde elde edebildiği hususlarda, tek başına ayrıntılı kanıtı araştırmaya koyulması insanın öz yaratılışından olduğu gibi, bu da öz yaratılıştan kaynaklanan bir tavırdır.

Meselenin özü ise şudur: İnsanoğlu, bilgiden başkasına dayanmaz. Öz yaratılışı açısından zorunlu olan da içtihattır. İçtihat, elinden geldiği hususlarda bağımsız araştırma yapmak demektir. Taklit ise, bilmeyenin, bilgisi ve kapasitesi dâhilinde olmayan hususlarda, bilene başvurup verdiği bilgilere uymasıdır. İnsan türü içinde bir bireyin, dünya hayatının temel dayanağı olan tüm hususlarda kendi başına davranabilmesi, bağımsız hareket etmesi imkânsız olduğu için, herhangi bir hususta başkasına uymamak ve taklitsizlik imkânsızdır. Onun için kim hayatta hiç kimseyi taklit etmediğini iddia ederse veya böyle bir sanıya kapılırsa, o kendini bilmeyen bir budaladır.

Evet, tıpkı ulaşılması ve elde edilmesi mümkün olmayan bir hususta içtihat yapmaya kalkışmak gibi, insanın illetine ve sebebine ulaşabileceği hususlarda başkasını körü körüne taklit etmesi de toplumları yok oluşa sürükleyen, üstün nitelikli uygarlıkları yıkıma uğratan aşağılık bir hastalıktır. Onun için sadece yüce Allah'a sorgusuz sualsiz uyulur. Çünkü tüm sebeplerin vardığı ilk sebep O'dur.

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ
ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ
اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُوٓا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا
فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَآجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ اَوَلَا
يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ
لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ
يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهٖ
ثَمَنًا قَلِيلًاۜ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ
﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةًۜ قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ
اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ
﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيئَتُهُ فَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ۟ ﴿٨٢﴾

AYETLERİN MEALİ

75- Şimdi siz bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir bölümü, Allah'ın sözünü işittiler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.

76- İman edenlerle karşılaştıkları zaman "İman ettik" derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, "Allah'ın size açtıklarını Rabbinizin katında aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz?" derler.

77- Bilmiyorlar mı ki Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir.

78- Bunların içinde bir de ümmîler (okur-yazar olmayanlar) var ki, kitabı bilmezler. Bütün bildikleri, birtakım kuruntulardır; onlar, ancak zannederler.

79- Artık vay hâline o kimselerin ki, kitabı elleriyle yazıp, sonra az bir değer karşılığında satmak için "Bu, Allah katındandır." diyenlere! Ellerinin yazdığından ötürü vay hâline onların; kazandıklarından ötürü vay hâline onların!

80- Dediler ki: "Sayılı günlerin dışında, bize ateş dokunmayacaktır." De ki: "Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden asla dönmez.- Yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?"

81- Hayır, kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa, işte onlar ateş halkıdırlar, orada ebedî kalacaklardır.

82- İman edip iyi işler yapanlar, işte onlar cennet ehlidir, onlar orada ebedî kalacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin akışı özellikle sona doğru, Yahudilerin kâfirlerle birlikte hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Özellikle Medineli kâfirlerin safında yer alıyorlardı. Çünkü birbirlerine komşuydular. Yahudiler, Peygamberimizin gönderilişinden önce Allah'ın elçisinin destekçileri olarak bilinirlerdi. Din ve kitap hakkında bilgi sahibiydiler. Bu yüzden herkesten çok onların inanması umuluyordu, Peygamber'e (s.a.a) kitleler hâlinde gelip iman etmeleri, ona destek olup, mesajının aydınlığının parlamasına, davetinin yayılmasına yardımcı olmaları beklenirdi.

Fakat Peygamber Efendimiz Medine'ye hicret edince, tavırlarından dolayı onlara yönelik ümit ümitsizliğe, beklenti de karamsarlığa dönüştü. Bu yüzden yüce Allah, *"Şimdi siz bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"* buyuruyor. Yani gerçeği örtbas etmek, sözü çarpıtıp ilâhî mesajı tahrif etmek onların karakteristik özelliğidir. Şu hâlde sözlerinin tersini yapmaları, verdikleri sözden dönüp anlaşmalarını çiğnemeleri yadırganmamalıdır.

75) Şimdi siz bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir bölümü, Allah'ın sözünü işittiler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.

Bu ifadede İsrailoğullarına yönelik hitap Peygamber Efendimize ve müminlere yöneltilerek, İsrailoğulları üçüncü şahıs konumuna getiriliyor. Bununla güdülen amaç şudur: Bakara Kıssası anlatıldığı sırada, Yahudilerin bu hususta meydana getirdikleri tahrifattan ve kıssayı Tevrat'tan çıkarmış olmalarından dolayı, hitap İsrailoğulları yerine Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmişti. Daha önce bu hususa dikkat çekmiştik. Şimdi de aynı tarz da, yani İsrailoğulları üçüncü şahıs konumuna getirilerek konu tamamlanmak isteniyor ve bu doğrultuda Allah'ın kitabı üzerinde meydana getirdikleri tahrifata dikkat çekiliyor. İfadenin gaip sıygası ile sunulması bu yüzdendir.

76-77) İman edenlerle karşılaştıkları zaman "İman ettik" derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, "Allah'ın size açtıklarını Rabbinizin katında aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz?" derler. Bilmiyorlar mı ki Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir.

Buna benzer bir ifade de bu surenin başlarında geçmişti. Orada şöyle buyruluyordu: *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İman ettik.' derler. Fakat şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise, derler ki, şüphesiz biz, sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz."* (Bakara, 14) Ne var ki, oradaki iki önerme arasındaki karşılık (tekabul) yöntemi burada söz konusu değildir. Çünkü burada amaç, Yahudilerin suçları ve cehaletlerinden iki örnek daha sunmaktır:

Birincisi: Onlar kendilerini eziyetten, kınamalardan ve ölümden kurtarmak için müminmiş gibi görünerek münafıklık yapıyorlar, ikiyüzlü davranıyorlar.

İkincisi: Onlar gizli-açık her şeylerini bilen yüce Allah'ı aldatabileceklerini sanıyorlar. Şöyle ki: Onların avam tabakası, bu tabakaya özgü saflıklarıyla kimi zaman müminlerle rahat bir şekilde konuşabiliyorlardı. Bu sırada kitaplarında yer alan Peygamber Efendimize ilişkin kimi müjdelerden veya Peygamberimizin nübüvvetini doğrulayan müminlere faydalı olacak kimi bilgilerden söz ederlerdi. Nitekim ayetlerin vurgusundan bu sonucu çıkarmak mümkündür.

İleri gelenleri, büyükleri, onları bundan sakındırıyor ve "Bu bilgileri müminlere söylememeniz gerekir, yoksa yüce Allah katında bunları aleyhinize kanıt olarak kullanırlar." diyorlardı. Sanki müminler bunları kanıt olarak sunmayacak olurlarsa, yüce Allah onların durumlarından haberdar olmayacak ve onları sorumlu tutmayacakmış gibi. Bundan çıkan sonuç, yüce Allah'ın ancak meselenin görünen kısmını bildiği, meselenin gizli yönünü, iç yüzünü bilmediğidir. Hiç kuşkusuz bu, yüce Allah'ın ulûhiyet makamının yüceliğini kavrayamamaktan kaynaklanan bir cehaletin ürünüdür. Ulu Allah onların çarpık anlayışlarını şöyle reddediyor: *"Bilmiyorlar mı ki, Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını biliyor?"* Bu tür bir bilgi yani meselenin iç yüzünü bilemeden sadece dış yüzünü bilme, duyuya dayalı bir bilgidir. Duyu ise, maddî gereçlerle donatılmış, zaman ve mekânla sınırlı, birtakım maddî illetlerin ürünü olan maddî bedene muhtaçtırlar. Böyle bir durum, âlemin bir parçası olan yaratığın niteliğidir; âlemin yaratıcısının niteliği değildir.

Bu da, İsrailoğullarına ilişkin az önceki değerlendirmemize ilişkin bir kanıttır. İsrailoğulları maddenin temel değer olduğuna inandıkları için, yüce Allah'ı da maddî varlıklar gibi değerlendiriyorlardı. Onun maddenin içinde etkin bir varlık olduğunu ve maddeye üstünlük sağlayıp ona egemen olduğunu sanıyorlardı; herhangi bir maddî illetin bir maddî malûlün üzerindeki etkinliği, egemenliği gibi. Bu çarpık anlayış sırf Yahudilere özgü değildir. Maddenin temel değer olduğuna inanan tüm toplulukların ortak anlayışıdır bu. Böyleleri, Allah'ın yüce zatı ile ilgili olarak maddî varlıklarda gördükleri; hayat, ilim, kudret, ihtiyar, irade, kaza, hüküm, olayları plânlayıp yönetme ve karar verme gibi sıfatlarla değerlendirme yapıyorlar. Bu öyle bir hastalıktır ki, hiçbir ilâç fayda vermez.

Mucizeler ve uyarı dolu mesajlar da böyle aklını kullanmayan toplumlara kâr etmez. Öyle oldu ki, hak dinle alakası olmayan, dinin sunduğu gerçeklerden habersiz olanlar, onlarla alay eder oldular. Dediler

ki: Peygamberlerinden, "Allah Âdem'i kendi suretinde yaratıyorlar." diye rivayet eden Müslümanlara bakın, Allah'ı Âdem suretinde yaratıyorlar (düşünüyorlar). Bunlar kendilerini Rableri hakkında iki şeyden birini seçme mecburiyetinde görüyorlardı: Ya maddeyle ilgili tüm hükümleri Rableri içinde geçerli bilecekler. Tıpkı Müslümanlar arasında ortaya çıkan müşebbihe ve müşebbihe olarak tanınmasa da bu konuda onlardan farklı düşünmeyenler gibi. Ya da O'nun güzel sıfatlarından hiçbir şey anlamadıklarını söyleyecek, tüm olumlu sıfatları olumsuz sıfatlara çevirerek Allah'ın sıfatlarını anlatan kelimelerin müşterek kavramlar olduğunu ileri süreceklerdir. Sözgelimi, "O, vardır, sabittir, âlimdir, kadirdir, diridir." derken birtakım anlamlarını anlayamadığımız, kavrayamadığımız kelimeler söylemişizdir. Bu yüzden bunların anlamlarını olumsuza çevirmek gerekir. "O; yok olucu, gidici, cahil, âciz ve ölü değildir" gibi.

Ey gören gözleri olanlar, varın siz ibret alın! Aslında bu, "Kavramadıkları şeye inandıkları, anlamadıkları şeye ibadet ettikleri, hem kendilerinin ve hem de hiç kimsenin akledemedikleri şeye dua ettiklerine" ilişkin bir itiraftır. Ancak, dinî çağrının sunduğu bilgiler, onların bu tür batıl düşüncelerden uzaklaşmalarını gerektirecek oranda açık gerçekler içermektedir. Dinsel öğreti genel olarak avam kesimi için teşbih ile tenzih arası bir noktada sözün gerçeğini ve gerçeğin özünü korumalarını öngörmüştür.

Avam kesimi, "Yüce Allah şeylere benzemeyen bir şeydir. O'nun bilgisi vardır, ama bizim bilgimize benzemez. O'nun gücü bizim gücümüz gibi değildir. Hayatı da bizimkine benzemez. İster, ama bu bir arzudan dolayı değildir. O'nun konuşması da ağız kanalı ile gerçekleşmez." demek durumundadır. Havas kesimi ise, onun ayetlerinin üzerinde düşünmeli, dininde derin bilgiye sahip olmalıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri ibret alırlar."* (Zümer, 9) Havas kesiminden olan insanlar avam kesiminden olan insanlarla aynı bilgi düzeyine sahip olmadıkları gibi, bunların yükümlülükleri de bir olmaz. Eğer benimseyip uyacaklarsa kendileri ile ilgili dinî prensip budur.

78) Bunların içinde bir de ümmîler (okur-yazar olmayanlar) var ki, kitabı bilmezler. Bütün bildikleri, birtakım kuruntulardır; onlar, ancak zannederler.

Ayette geçen "ümmî" kelimesi, okur-yazar olmayan demektir. "Anne" anlamındaki "ümm"e mensupluğu ifade eder. Çünkü analık duygusallığı ve şefkati; çocuğu öğretmene gönderip onu eğitmesine elvermemiş dolayısıyla çocuk anasının verdiği eğitimle yetinmek durumunda kalmıştır. Ayetin orijinal metninde geçen "emaniyy" kelimesi ise, "umniyye" kelimesinin çoğuludur; "yalanlar, asılsız kuruntular" demektir. Bundan çıkan sonuca göre, Yahudiler, kitabı okuyup yazan ve onu tahrif eden grupla okuma-yazma bilmeyen ve tahrifçilerin uydurdukları yalanlardan başka kitapla ilgili olarak herhangi bir bilgiye sahip olmayan iki gruptan oluşuyor.

79) Artık vay hâline o kimselerin ki, kitabı elleriyle yazıp, sonra az bir değer karşılığında satmak için "Bu, Allah katındandır." diyenlere!

Ayetin orijinalinde geçen ve "vay hâline" anlamını verdiğimiz "veyl" deyimi; yok oluş, şiddetli azap, dayanılmaz hüzün, rezil oluş ve insanın şiddetle kaçındığı her türlü onur kırıcı alçalış anlamını ifade eder. "el-İştira" ise "satmak" demektir.

Ellerinin yazdığından ötürü vay hâline onların; kazandıklarından ötürü vay hâline onların!

İfadedeki "hum=onlar" zamiri ya tüm İsrailoğullarına ya da sadece "kitabı tahrir" işinde fiilen katkısı bulunanlara dönüktür. Bunların her birine göre çıkan sonuç da değişir. Birinci ihtimale göre, onlardan okuma-yazma bilmeyenler de "veyl"in kapsamına girerler.

81) Hayır, kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa, işte onlar ateş halkıdırlar, orada ebedî kalacaklardır.

Suç (veya orijinal ifadede geçtiği şekliyle ("hata") günah kazanmaktan kaynaklanan psikolojik bir durumdur. Suçun insanı kuşatmasının "günah kazanma" olayından sonra söz konusu edilmesi bu yüzdendir. İnsanın suç ve hata tarafından kuşatılmış olması durumu, kurtuluşa giden tüm yolların kesilmesini doğurur. Suç tarafından kuşatıldığı için, hidayet, bu adama doğru yol bulamazmış gibi. Şu hâlde bu adam ateş halkıdır, orada sonsuza dek kalacaktır. Eğer kalbinde imandan bir şey kalmış olsaydı veya insaf ve gerçek karşısında boyun eğme gibi hakkı reddetmeyen huy ve melekelere sahip bulunsaydı, bu durumda hidayet ve mutluluk ona doğru yol bulabilirdi.

Şu hâlde, "suç tarafından kuşatılma" olayı ancak Allah'a ortak koşma söz konusu olursa gerçekleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 48) Diğer bir yaklaşımla suç tarafından kuşatılma, ancak küfür ve Allah'ın ayetlerini yalanlama söz konusu olursa gerçekleşir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidirler, onlar orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 39) Şu hâlde, "günah kazanma ve suç tarafından kuşatılma" deyimi ateşte sonsuza dek kalmayı gerektirici sebebi anlatan bir ifadedir.

Bil ki, bu iki ayet içerik olarak, *"Şüphesiz müminler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler..."* ayetine yakın anlamlar içermektedir. Aradaki tek fark şudur: Bu iki ayet, yani *"Kim bir günah kazanır..."* ifadesi, mutluluğun temel taşının gerçek iman ve salih amel olduğunu, bu hususta iddiaların bir yarar sağlamayacağını açıklama amacına yöneliktir. *"Şüphesiz müminler ve..."* diye başlayan ayetler ise, mutluluğun temel taşının gerçek iman ve salih amel olduğunu, bu hususta isimlerin bir yarar sağlamayacağını açıklama amacına yöneliktir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan tefsirinde, *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman"* ifadesi ile ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği bildirilir: "Yahudiler arasında bir grup vardı ki, inatçı değillerdi ve gerçek karşısında ayak diretmezlerdi. Müslümanlarla karşılaştıkları zaman, Tevrat'ta yer alan Hz. Muhammed'in kimi niteliklerinden söz ederlerdi. Yahudi toplumunun ileri gelenleri, bu tür açıklamalarda bulunmalarını yasaklayarak, Hz. Muhammed'in (a.s) Tevrat'ta yer alan sıfatlarından onlara söz etmeyin, yoksa Rabbinizin huzurunda verdiğiniz bu bilgileri aleyhinize kanıt olarak kullanılırlar, dediler. Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi."

el-Kâfi'de, *"Hayır, kim bir günah kazanır da..."* ayeti ile ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır (a.s) veya İmam Cafer Sadık'tan (a.s) birinin şöyle dediği belirtilir: "Emirü'l-Müminin'in velâyetini inkâr ederlerse, sonsuza dek kalmak üzere ateş ehli olurlar."(1)

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 1, s. 429, hadis: 82.]

Ben derim ki: Buna benzer bir hadisi de Şeyh Saduk, el-Emalî adlı eserinde Peygamber Efendimize (s.a.a) dayandırarak rivayet eder. Her iki rivayet de genel hükmün örneklerini sunma amacına yöneliktir. Nitekim yüce Allah velâyeti güzellik, iyilik olarak nitelendirmiştir: *"De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ancak akrabamı sevmenizi diliyorum. Kim bir iyilik işlerse onun iyiliğini arttırırız."* (Şûrâ, 23)

Bu rivayetlerde, Mâide Suresi'nin ilgili ayetini ele alırken açıklayacağımız hususun dile getirilmiş olabileceği de muhtemeldir. Orada açıklayacağımız üzere velâyet, tevhit inancının gereği olan amelleri yerine getirmek demektir. Bunun Hz. Ali (a.s) ile bağlantılı olarak ele alınmasının sebebi ise, bu ümmetin içinde tevhit kapısını ilk açanın o olmasıdır. Bununla ilgili olarak yapacağımız açıklamayı bekleyin.

وَاِذْ اَخَذْنَا مٖيثَاقَ بَنٖىٓ اِسْرَآءٖيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا
وَذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ط ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَاِذْ
اَخَذْنَا مٖيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَآءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ
وَتُخْرِجُونَ فَرٖيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ ز تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ط
وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ ط اَفَتُؤْمِنُونَ
بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ج فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا
خِزْىٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ج وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ ط وَمَا
اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
بِالْاٰخِرَةِ ز فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ع ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ
اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهٖ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عٖيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ط اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى
اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ ج فَفَرٖيقًا كَذَّبْتُمْ ز وَفَرٖيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا
غُلْفٌ ط بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلٖيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

AYETLERİN MEALİ

83- Hani İsrailoğullarından şöyle söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz. Anaya, babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyleyin. Namazı dosdoğru kılın. Zekât verin." Sonra siz, pek azınız hariç, (hakka) sırt çevirmiş olarak döndünüz.

84- Hani sizden, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz; kendinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız." diye söz almıştık. Sonra siz de bunu ikrar ettiniz ve buna tanıklık ediyorsunuz.

85- Sonra da sizler, o kişilersiniz ki, kendinizi (birbirinizi) öldürüyorsunuz. Bir bölüğünüzü yerinden yurdundan çıkarıyorsunuz. Onlara karşı, kötülükte ve düşmanlıkta bulunmak üzere yardımlaşıyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu hâlde, (hem çıkarıyor, hem de) size esirler olarak geldiklerinde, fidye verip onları düşmandan kurtarıyorsunuz. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunları yapanların kazancı, dünya hayatında ancak horluktan ibaret, kıyamet günüyse onlar daha çetin bir azaba atılırlar. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

86- Onlar, ahireti dünya yaşayışına satmış kimselerdir. Onların ne azabı hafifletilir, ne de onlara yardım edilir.

87- Andolsun biz Musa'ya kitabı verdik, onun arkasından peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik. Ne zaman bir peygamber size canlarınızın istemediği bir şey getirdiyse, onlardan bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürüyorsunuz.

88- Dediler ki, "Kalplerimiz perdelidir." Hayır, küfürleri yüzünden Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. Onun için çok azı inanır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

83) Hani İsrailoğullarından şöyle söz almıştık: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz. Anaya, babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz. İnsanlara güzel söz söyle-

yin. Namazı dosdoğru kılın. Zekât verin." Sonra siz, pek azınız hariç, (hakka) sırt çevirmiş olarak döndünüz.

Olağanüstü bir ifade tarzı ile önce üçüncü şahıs kipiyle söze başlanıyor. Daha sonra, *"sonra siz, pek azınız hariç, (hakka) sırt çevirmiş olarak döndünüz."* diyerek hitap ikinci şahsa yöneltiliyor. Ayrıca, ayet-i kerime başlangıçta yapılan ahdi hatırlatıyor. Söz konusu olan, tamamen sözlü bir antlaşmadır. Ardından üzerinde anlaşılan, söz alınan hususları sıralıyor ve haber kipi ile konuya giriyor: *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz."* İnşâ kipi ile de tamamlıyor: *"İnsanlara güzel söz söyleyin."*

Bu tür bir ifade tarzına başvurulmasının sebebi, ayetlerin İsrailoğullarına ilişkin kimi durumları yansıtmaları olsa gerektir. İfade önce hitap şeklinde başlıyor. Çünkü bu tür bir ifade tarzı azarlama ve serzenişte bulunma anlamını da ifade eder. Ayetlerin akışı bu tür bir hitap şeklinde sürüyor. Daha sonra, Bakara kıssasının ardından, bizim de işaret ettiğimiz bir gerekçeden dolayı bu ayete gelene kadar hitap tarzı üçüncü şahıs kipi şeklinde bir değişikliğe uğruyor.

Burada da üçüncü şahıs kipi ile söze başlanıyor; ancak sözlü olarak gerçekleştirilen ahitleşmenin anlatımına geçilince, ifade hitap şeklini alıyor. Şöyle deniyor: *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz..."* Burada haber verme tarzında bir yasaklama türü söz konusudur. Bu tür bir ifade tarzının seçilmiş olması da konuya verilen önemi vurgulama amacına yöneliktir. Sanki yasaklayıcı, yasakladığı hususa dışarıda eksiksiz uyulacağından en ufak bir kuşku duymamaktadır. Söz vermek suretiyle yükümlülük altına giren şahsın ileride bu yasağa uyacağı, söz konusu fiili gerçekleştirmeyeceği hususunda bir endişe duymamaktadır. *"Anaya-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz."* ifadesinde de aynı şey söz konusudur. Bütün bunlar, haber niteliğinde emirlerdir.

Bunun yanı sıra, olayın anlatımından önce üçüncü şahısla ilgili ifade tarzından ikinci şahsa hitap tarzına geçiş yapılmış olması, konunun özüne dokunulmasına imkân sağlıyor. Böylece, "Namazı kılacaksınız, zekât vereceksiniz" dedikten sonra, "sonra siz döndünüz." denince, arada bir kopukluk söz konusu olmuyor. Böylece ayetlerin akışında bir ahenk sağlanıyor.

"Anaya, babaya iyilik..." ifadesi, ya emirdir ya da emir hükmünde haberdir. Bu durumda ifadenin açıklaması ya şöyle olur: "Anaya-ba-

baya, yakınlara, yetimlere, yoksullara, iyilik ediniz." Ya da şöyle olur: "Anaya-babaya... iyilik edeceksiniz." İyilik edilecek gruplar önem derecesine göre sıralanmışlardır. Çünkü insanın kendi akrabaları başkasına göre kendisine daha yakındır. İnsanın ana-babası ise, varoluş ağacının dayandığı ve üzerinde boy attığı temeldir. Bu yüzden tüm akrabalar içinde insana en yakın olanlar onlardır. Akraba dışı gruplarda ise, iyiliğe en fazla lâyık olanlar yetimlerdir. Yoksullara göre, daha çok hak sahibidirler. Çünkü küçüktürler ve bakımlarını üstlenecek kimseleri yoktur.

"Yetimler" ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir hususa dikkat çekmek istiyoruz: "Yetim", babası ölen çocuğa denir. Anası ölene ise "yetim" denmez. Bazıları, "İnsanoğlu açısından 'yetim', babası ölen çocuktur. Hayvanlar açısından ise, anası ölen yavruya 'yetim' denir." demişlerdir. "Mesakîn" ise, "miskîn"in çoğuludur ve hiçbir şeyi bulunmayan, düşkün yoksul demektir.

Ayetin orijinalinde geçen "hüsnen" ifadesi, mübalağa amaçlı sıfat anlamında mastardır. Diğer bazı okuyuş tarzlarında bu ifade, "hasenen" şeklinde okunmuştur. Bu durumda ise, sıfat-ı müşebbehe olur ve "insanlara güzel söz söyleyin" anlamını ifade eder. Bu da kâfir olsun, mümin olsun tüm insanlarla iyi ilişkiler içinde olmayı öngörür. İnsanlarla iyi ilişkiler içinde olmak, savaşa ilişkin hükümle çelişen bir durum değildir. Yani "savaş" ayetinin bu emri neshetmiş olması söz konusu değildir. Çünkü bunların her birinin kendine özgü yeri vardır. Onun için savaş emri, iyi ilişkiler içinde olma emriyle çelişmez. Nitekim terbiye etme amacına yönelik sert söz de "iyi geçinme" ilkesi ile çelişmez.

84) Hani sizden, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz; kendinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız." diye söz almıştık. Sonra siz de bunu ikrar ettiniz ve buna tanıklık ediyorsunuz.

"Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz. " ifadesi, *"Allah'tan başkasına kulluk ermeyeceksiniz"* ifadesinde olduğu gibi inşâ tarzından haberdir. Ayetin orijinalinde geçen "tesfikûne" fiilinin kökü olan "es-sefk" kelimesi, "dökmek" demektir.

85) Sonra da sizler, o kişilersiniz ki, kendinizi (birbirinizi) öldürüyorsunuz. Bir bölüğünüzü yerinden yurdundan çıkarıyorsunuz. Onlara karşı, kötülükte ve düşmanlıkta bulunmak üzere yardımlaşıyorsunuz.

İfadenin orijinalindeki "tezâherûne" kelimesinin mastarı olan "el-muzahara" kelimesi, yardımlaşma demektir ve aynı kökten gelen "zahîr" de yardım eden, arka çıkan demektir. Bu kelimenin kökü "sırt, arka" anlamında "zahr"dır. Çünkü yardım insanın arkasından gelir.

Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu hâlde, (hem çıkarıyor, hem de) size esirler olarak geldiklerinde, fidye verip onları düşmandan kurtarıyorsunuz.

İfadenin orijinalinde geçen "huve" zamiri, anlatma ve durum bildirmeye dönüktür. Tıpkı İhlâs Suresi'nde yer alan "Kul huvellahu ahad" ayetinde olduğu gibi.

Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?

Yani fidye alma ile yurtlarından çıkarma durumlarının arasında ne fark vardır? Her ikisi de kitapta yer aldığı hâlde, neden fidyeye ilişkin hükmü uyguluyorsunuz da, insanları yurtlarından çıkarmaya ilişkin hükmü kulak ardı ediyorsunuz? Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyor, bir kısmını da inkâr mı ediyorsunuz?

87) Andolsun biz Musa'ya kitabı verdik, onun arkasından peygamberler gönderdik.

İfadenin orijinalinde yer alan "kaffeyna" fiilinin mastarı olan "takfiye" kelimesi, ardışık olarak getirme, birini diğerinin peşinden gönderme demektir.

Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik.

Âl-i İmrân Suresi'nin ilgili ayetinde bu hususa ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

88) Dediler ki, "Kalplerimiz perdelidir." Hayır, küfürleri yüzünden Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. Onun için çok azı inanır.

Ayetin orijinalinde geçen "ğulf" kelimesi, "eğlef" kelimesinin çoğuludur ve "ğilâf" kökünden gelir. Yani "kalplerimiz perdelerin, örtülerin ve sargıların altında korumaya alınmıştır." Bu ifade şu ayet-i kerimeyi andırmaktadır: *"Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye kalplerimiz örtüler içindedir."* (Fussilet, 5) Bu ifade, söz konusu mesajı o kalplerin duymasının imkânsızlığından kinaye olarak kullanılmıştır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, *"İnsanlara güzel söz söyleyin."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Sizin hakkınızda söylenmesini istediğiniz en güzel sözü söyleyin insanlara."[1]

Yine el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği bildirilir: "İnsanlara sadece hayır söz söyleyin ve ne dediğinizi bilmedikçe konuşmayın."[2]

el-Maanî'de İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Size söylenmesini istediğiniz en güzel şeyi söyleyin insanlara. Çünkü yüce Allah müminlere karşı ağzı bozuk olanları, onlara sürekli lânet okuyanları, onları sözleriyle incitenleri, hayâsızları, hayâsızlığı yaygınlaştıranları ve ihtiyaçları için başkalarına ağız açanları sevmez. Buna karşılık hayâlıları, güçleri yettiği hâlde sabrederek kötülüğü olgunlukla ve iyilikle savanları, iffetlileri ve haramdan kaçanları sever."

Ben derim ki: Buna benzer bir hadis de el-Kâfi'de başka bir kanaldan İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılarak rivayet edilmiştir. Ayyaşî de aynısını İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. el-Kâfi'de ikinci hadisin benzeri bir diğer hadis de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Üçüncü hadisin bir benzerini de Ayyaşî İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet eder. Bu anlamlar, güzel sözün, söyleyen ve söyleneceği zaman ve mekân açısından mutlak bırakılışından anlaşılmış olabilir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği bildirilir: "Yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.a) beş kılıçla göndermiştir. Bunlardan biri de zimmet ehlinin aleyhinedir. Yüce Allah, *'İnsanlara güzel söz söyleyin.'* buyuruyor. Bu ayet zimmet ehli hakkında indi. Sonra bir başka ayetle neshedildi. Şu ayetle: *Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşınız."*

Ben derim ki: İmam'ın bu ifadesi, "söz" kelimesinin bir başka açıdan mutlak olduğu esasına dayanır. Bu açıdan kelime konuşmayı ve her türlü yaklaşımı kapsamına alır. "Ona ancak güzel söz ve hayır söyle" denildiği zaman, "Ona hayırdan ve güzellikten başka bir şey sunma. Ona sadece hayır ve iyilik dokundur." anlamı kastedilir. Ancak bunun

---

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 165, hadis: 10.]

2- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 164, hadis: 9.]

için de, İmam'ın sözündeki neshin özel anlamda kullanılmış olması gerekir. Fakat bu ifadenin genel anlamda kullanılmış olması da mümkündür. Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: *"Biz daha iyisini veya benzerini getirmedikçe bir ayeti neshetmez veya unutturmayız."* (Bakara, 106) Aslında "nesh"in böyle genel anlamda kullanılması İmamların (a.s) sözlerinde çokça yer alır. Şu hâlde, bu ayetle savaş ayeti birbirleriyle kesişmemektedir.

وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ
يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَآءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ
اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَآ
اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَآؤُو
بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ
اٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَآءَهُ وَهُوَ
الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَآءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ
بَعْدِهِ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ
خُذُوا مَآ اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا فِى قُلُوبِهِمُ
الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ اِيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

AYETLERİN MEALİ

89- Ne zaman ki, onlara Allah katından yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi, daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip dururlarken, o bildikleri kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun.

90- Allah'ın, kullarından dilediğine kendi fazlından (vahiy) indirmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini inkâr ederek

kendilerini ne alçak şeye sattılar. Böylelikle gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap var.

91- Onlara, "Allah'ın indirdiğine inanın." denince, "Biz, bize indirilene inanırız." derler ve ötesini inkâr ederler. Oysa o, yanlarındakini doğrulayıcı olarak gelen hak kitaptır. De ki: "Gerçekten inanıyor idiyseniz, peki neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz?"

92- Andolsun ki Musa, size açık deliller getirmişti. Sonra onun ardından zalimler olarak buzağıyı tanrı edindiniz.

93- Hatırlayın ki, sizden kesin söz almıştık, Tur Dağı'nı üstünüze yüceltmiştik. "Size verdiğimizi azimle tutun, dinleyin." demiştik. Onlar da "İşittik ve isyan ettik." dediler. İnkârları yüzünden kalplerine buzağı sevgisi içirildi (yerleştirildi). De ki: "Eğer inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şey emrediyor!"

AYETLERİN AÇIKLAMASI

89) Ne zaman ki, onlara Allah katından yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi, daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip dururlarken, o bildikleri kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun.

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla "kitap"tan maksat Kur'ân-ı Kerim'dir.

"Daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip dururlarken" ifadesi de şuna işaret ediyor: Yahudiler, Arap kökenli kâfirlerin kendilerine yönelik saldırıları karşısında, Peygamber'in görevlendirilişi ve hicret edişi ile bir zafer beklentisi içindeydiler. Bu zafer beklentisi, hicret öncesinde onlar tarafından sıkça dile getirilirdi. Arap kâfirleri bile bunu bilmekteydiler. Sürekliliği ifade eden "idi (kânû)"li fiil ("yesteftihûne=zafer istiyorlardı) kullanılmasından bu anlaşılıyor.

"O bildikleri kendilerine gelince...", yani, ellerindeki kitapta sıfatları anlatılan peygamberin o olduğunu bildikleri, sıfatların ona tıpatıp uyduğunu gördükleri hâlde, onun peygamberliğini inkâr ettiler.

90) Allah'ın, kullarından dilediğine kendi fazlından (vahiy) indirmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini inkâr ederek

kendilerini ne alçak şeye sattılar. Böylelikle gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap var.

"Kendilerini ne alçak şeye sattılar." ifadesi bildikleri hâlde kâfir olmalarının sebebini açıklama amacına yöneliktir. Buna göre, inkârlarının tek sebebi çekememezlik ve kıskançlıktır. "Çekemezlikten" anlamını ifade eden "bağyen" kelimesi, türü bildiren meful-i mutlaktır. *"Allah'ın (vahiy indirmesini)"* ifadesi de bu meful ile ilgilidir. *"Gazap üstüne gazaba uğradılar."*, yani gazaba uğramış olarak döndüler. Ya da daha önce Tevrat'ı inkâr etmelerinden dolayı uğradıkları gazaba ek olarak bu sefer de Kur'ân'ı inkâr etmelerinden dolayı gazaba uğradılar.

Bundan çıkan sonuca göre, Yahudiler Peygamberimizin (s.a.a) gönderilişinden ve hicret edişinden önce ona destekçiydiler ve onunla, ona indirilecek kitapla zafer umuyorlardı. Ama ne zaman ki Hz. Peygamber onların yurtlarına konuk oldu ve kendisine Kur'ân inmeye başladı ve onlar da bunun kendisinin gelişi ile zafer istedikleri, gelişinin beklentisi içinde oldukları peygamber olduğunu iyice anladılar, o zaman içlerinde kıskançlık duygusu depreşmeye başladı, büyüklük kompleksine kapıldılar. Dolayısıyla sık sık sözünü ettikleri gerçeği inkâr ettiler, daha önce Tevrat'ı inkâr ettikleri gibi Kur'ân'ı da reddettiler. Küfür üstüne küfür kazandılar.

91) Onlara, "Allah'ın indirdiğine inanın." denince, "Biz, bize indirilene inanırız." derler ve ötesini inkâr ederler. Oysa o, yanlarındakini doğrulayıcı olarak gelen hak kitaptır.

"Ötesini inkâr ederler.", yani Tevrat'tan sonra indirilen kitaplara inanmadıklarını açıkça ifade ederler. Yoksa onlar kendilerine indirilmiş bulunan Tevrat'a da inanmazlar; ama bunu açığa vurmazlar.

De ki: "Gerçekten inanıyor idiyseniz, peki neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz?"

İfadenin orijinalinde geçen "fe-lime" kelimesinin başındaki "fe" bağlacı, sonuçlandırmayı ifade eder. Dolayısıyla bu soru *"bize indirilene inanırız"* şeklindeki sözlerinin gerektirdiği bir sorudur. Yani: Eğer sizin *"bize indirilene inanırız"* şeklindeki sözünüz doğru ise, gerçeği ifade ediyorsa, peki neden Allah'ın peygamberlerini öldürdünüz? Niçin Buzağıyı tanrı edinerek Hz. Musa'yı inkâr ettiniz? Neden sizden söz alınırken ve dağ üstünüze kaldırılmışken *"İşittik ve isyan ettik."* dediniz?

93) Hatırlayın ki, sizden kesin söz almıştık, Tur Dağı'nı üstünüze yüceltmiştik. "Size verdiğimizi azimle tutun, dinleyin." demiştik. Onlar da "İşittik ve isyan ettik." dediler. İnkârları yüzünden kalplerine buzağı sevgisi içirildi (yerleştirildi).

İçirilmekten maksat, benimsetmektir, özümsetmektir. Buzağıdan da maksat, buzağı sevgisidir. Durumlarının vahametini gözler önüne sermek amacı ile böyle bir değişikliğe gidilmiştir. Sanki bizzat buzağı onlara içirilmiştir. "Fî kulûbihim=kalpleriniz" ifadesi de "el-icl=buzağı" ile ilgilidir. Şu hâlde bu ifadede iki tane istiare sanatı örneği vardır. Ya da bir istiare sanatı bir de mecaz sanatı örneği vardır.

De ki: "Eğer inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şey emrediyor!"

Bu, peygamberleri öldürüşleri, Musa'yı inkâr edişleri ve isyan ettiklerini açıkça ifade edecek kadar küstahlaşmışlıklarından çıkarılan alay yollu bir sonuçtur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Ne zaman ki, onlara Allah katından, yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi..."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Yahudiler Allah'ın elçisi Muhammed'in (s.a.a) hicret edeceği yerin Ayr ve Uhud arası bir yer olduğunu kitaplarında okumuşlardı. Bu yeri bulmak için yola çıktılar. Yolda Hadad denilen bir dağa rastladılar. Hadad ile Uhud fark etmez diyerek orada birbirlerinden ayrıldılar. Bir kısmı Teyma bölgesine, bir kısmı Fedek bölgesine, bir kısmı da Hayber bölgesine yerleşti. Teyma bölgesine yerleşenler bir süre sonra akrabalarını özlemeye başladılar. Bir gün Kaysoğullarından bir bedevî yurtlarından geçerken develerini kiraladılar. Bedevî, 'Sizi Ayr ve Uhud arasındaki bölgeye götürürüm.' dedi. Dediler ki: 'Oraya vardığın zaman bize haber ver.' Adam onları Medine topraklarına getirdiği zaman, 'Şu gördüğünüz Ayr, şu da Uhut'tur.' dedi. Yahudiler, develerden inip ona, 'Biz amacımıza ulaştık. Artık senin develerine ihtiyacımız kalmadı. Dilediğin yere gidebilirsin.' dediler."

"Ardından Fedek ve Hayber'deki akrabalarına, 'Biz aradığımız yeri bulduk, bizim yanımıza gelin.' diye haber saldılar. Onlar da, 'Biz buraya yerleştik, mal-mülk sahibi olduk. Ama beklediğimiz olay gerçekleşirse hemen yanınıza koşarız.' diye cevap verdiler. Böylece Ya-

hudiler Medine topraklarına yerleşip büyük bir zenginliğe kavuştular. Bu durumu Tubba haber aldı ve onlara saldırdı. Yahudiler savunmaya geçerek evlerine kapandılar. Tubba onları kuşatma altına aldı. Sonra onlara güvence verdi. Bunun üzerine Yahudiler onun yanına geldiler. Tubba, 'Beldeniz hoşuma gitti. Buraya yerleşmeden edemeyeceğim.' dedi. Yahudiler, 'Burası senin olamaz. Çünkü burası bir peygamberin hicret yurdudur. Peygamber buraya hicret edene kadar burası hiç kimsenin olamaz.' dediler. Tubba, 'Ben aranızda ailemden, o peygamber çıkınca kendisine yardım edecek, destek olacak kimseler bırakacağım.' dedi. İşte, Evs ve Hazrec kabileleri ondan sonra sahneye çıkmışlardır. Bu kabileler çoğalınca, Yahudilerin mallarına el koymaya başladılar. Bunun üzerine Yahudiler onlara, 'Muhammed (s.a.a) gönderildiği zaman sizi yurdumuzdan çıkarıp mallarımızı sizden alacağız.' diyorlardı. Ama Hz. Muhammed (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilince (Evs ve Hazrec'den müteşekkil) Ensar ona inandı, Yahudiler ise, onun peygamberliğini inkâr ettiler. İşte yüce Allah'ın şu sözü buna işaret etmektedir: *Daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip duruyorlardı."*[1]

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde İbn İshak, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hâtem ve Ebu Nuaym (ed-Delail'de) İbn Abbas'a dayanarak şu bilgileri aktarırlar: "Peygamberimizin gönderilişinden önce Yahudiler Evs ve Hazrec kabilelerine karşı onunla zafer isterlerdi. Yüce Allah onu Araplar arasından gönderince de onu reddettiler ve daha önce onunla ilgili olarak sarf ettikleri olumlu sözleri inkâr ettiler. Bunun üzerine Muâz b. Cebel, Bişr b. Ebu'l-Bera ve Davud b. Seleme onlara, 'Ey Yahudi topluluğu Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Biz şirk içinde yaşarken sizler bize karşı Hz. Muhammed'le (s.a.a) zafer istiyordunuz. Onun gönderileceğini bize haber veriyor, sıfatlarını birer birer sayıyordunuz.' dediler. Bunun üzerine Nazıroğullarından Selâm b. Müşkem şöyle dedi: 'O bize bildiğimiz bir şey getirmiş değildir. Bizim size anlattığımız peygamber de o değildir.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Ne zaman ki, onlara Allah katından..."*

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym ed-Delail'inde Ata ve Dahhak kanalı ile İbn Abbas'ın şöyle dediğini bildirir: "Hz. Muhammed'in (s.a.a) gönderilişinden önce Kurayza ve Na-

---

1- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 49, hadis: 69.]

zır oğullarından Yahudiler Allah'tan zafer istiyor, kâfirlere karşı şöyle beddua ediyorlardı: 'Rabbimiz, Ümmî Peygamber'in hakkı için senden yardım istiyoruz. Eğer onlara karşı bize yardım etmezsen, bize üstünlük sağlarlar.' Ama tanıdıkları zat -yani Hz. Muhammed- kendilerine gelince, onun beklenen peygamber olduğundan kuşku etmediler. Buna rağmen onu inkâr ettiler."

Ben derim ki: Bu anlamları ifade eden rivayetler başka kanallardan da aktarılmıştır. Bazı tefsir bilginleri, sonuncu rivayet ve benzerlerine işaret ettikten sonra şöyle demişlerdir: "Bu rivayet senet bakımından zayıf ve aktarılan diğer rivayetlere muhalif olmasının yanı sıra anlam bakımından da doğru değildir. Çünkü Peygamber'in şahsı -bazı rivayetlerde de hakkı için- yardım istemek meşru değildir. Çünkü hiç kimsenin Allah üzerinde hakkı yoktur ki, bu hak adına Allah'a dua edilsin."

Bu yorum, hak ve yemin kavramlarının üzerinde gereği gibi durup düşünmemekten kaynaklanan bir yanılgıdır. Şöyle ki: Yemin, bir inşâ veya haberin saygın ve onurlu bir şeyin saygınlığı ve onuruyla bağlantılı olarak ifade edilmesidir. Dolayısıyla sözel nispetin geçersizliği, yemin edilen şeyin saygınlığının ve onurunun geçersizliğine yol açar. Eğer söz bir haber ise, doğru olmadığının ortaya çıkması ve eğer emir ve yasak niteliğinde bir açıklama (inşâ) ise, bunlara uyulmaması ile yemin edilen şey değer kaybına uğrar.

Sözgelimi, "Ömrüme andolsun ki, Zeyd ayaktadır." dediğin zaman sözünün doğruluğunu ömrünün ve hayatının onurluluğuna bağlı kılmış, bununla kayıtlamış olursun. Eğer sözün yalan çıkarsa, ömrün onurunu yitirmiş olur. Aynı şekilde, "Hayatıma andolsun ki, şöyle yap" veya "Sana hayatım üzerine yemin ediyorum ki, şöyle yapacaksın." dediğin zaman verdiğin emri hayatının onuru ile kayıtlamış olursun. Eğer muhatabın senin emrine uymayacak olursa hayatının onurunu ve ömrünün değerini yok etmiş olur.

Bundan çıkan sonuca göre: Öncelikle; edebiyatçıların da belirttikleri gibi, bir ifadedeki en yüksek düzeyli vurgulama yöntemi yemindir.

İkincisi: Üzerinde yemin edilen şey, yemine konu olan şeyden onursal olarak daha üstün olmalıdır. Bir sözü onur ve saygınlık bakımından daha aşağı düzeyde olan bir şeyle pekiştirmenin bir anlamı olmaz. Yüce Allah kitabında kendi adına ve sıfatına yemin etmiştir. *"Rabbimiz Allah'a andolsun."*, *"Rabbine andolsun ki, kesinlikle onları*

sorgulayacağız.", *"İzzetine andolsun ki, muhakkak onları azdıracağım."* gibi. Bunun yanı sıra peygamberine, meleklerine ve kitaplarına yemin etmiştir. Gök, yer, güneş, ay, yıldızlar, gece, gündüz, gün, dağlar, denizler, şehirler, insan, ağaç, incir ve zeytin gibi yaratıklar adına yemin içmiştir.

Bunun sebebi, bunların yüce Allah'ın onurlandırması ve saygın kılmasıyla gerçek bir saygınlığa ve onura sahip olmalarından başka bir şey değildir. Bunların her biri yüce Allah'ın mukaddes sıfatlarından birinin özelliklerini taşır. O'nun yüce zatının saygınlığının veya O'nun kutsal fiillerinin işaretlerini, izlerini yansıtır. Her onurlu O'nun zatının onuru ile onurludur. Öyleyse, içimizden dua eden herhangi biri, yüce Allah'tan bir şey istediği zaman yüce Allah'ın onurlandırdığı ve üzerlerine yemin ettiği bu yaratıklardan birinin adı ile istemesine engel olacak ne vardır? Resulullah'ı bu genel hükmün dışına çıkaran, onu isimlerine yemin edilenler cümlesinden istisna eden, o söz konusu olunca işi zorlaştıran gerekçe nedir?

Ömrüme andolsun ki, Allah'ın elçisi Muhammed (s.a.a) kesinlikle Allah katında Irak incirinden veya Şam zeytininden daha alt bir düzeyde değildir. Ulu Allah onun saygı değer kişiliğine şöyle yemin etmiştir: *"Ömrüne andolsun ki, onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı."* (Hicr, 72)

Şimdi gelelim "Peygamber'in hakkı için Allah'tan bir şey istenmez" şeklindeki değerlendirmeye: Batılın karşıtı olan "hak" kavramı, zihnin dışında sabit olan gerçeği, sırf dışta sabit olan bir gerçek olması açısından ifade eder. Yer ve insan gibi. Kendi sınırları içinde sabit olan her şeye de "hak" denir. Malî ve sosyal haklar gibi. Çünkü bunlar toplumun nazarında sabit şeylerdir. Kur'ân-ı Kerim gerek varoluş ve gerekse yasama ile ilgili olarak yüce Allah'ın gerçekleştirdikleri, sabitleştirdiklerinin dışında hak olduğu ileri sürülen her şeyi batıl ve geçersiz olarak nitelendirmiştir. Şu hâlde yasama alanında ve dinî toplumlarda hak olan, sadece yüce Allah'ın hak kıldığı şeylerdir. Mali haklar, kardeşlik hakları ve ana-babanın evlatları üzerindeki hakları gibi. Yüce Allah hiç kimsenin hükmünün etkisinde değildir; Hiçbir kimse yüce Allah'ı bir şey yapma durumunda bırakamaz. Nitekim Mutezile ekolünün bazı kanıtlamalarından bu yönde eğilimler sezinlemek mümkündür. Ancak hukuk dilinde O'nun bir şeyi kendi üzerine hak kılması mümkündür. Böylece başkasının O'nun üzerinde bir hakkı olmuş olur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Müminleri kurtarmamız bizim üzerimizde bir haktır."* (Yûnus, 103) *"Gönderilen peygamber kullarımıza şu sözümüz geçmiştir: Mutlaka kendilerine yardım edilecektir. Ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur."* (Saffât, 171-173)

Görüldüğü gibi ne tür bir yardım olacağı belli değildir ve herhangi bir şeyle sınırlandırılmamıştır. Şu hâlde, kurtarılma müminlerin Allah üzerindeki hakkıdır. Gönderilen peygamberlerin de Allah üzerindeki hakları yardım görmeleridir. Yüce Allah peygamberlerini bu şekilde onurlandırmış, onlara bu saygınlığı vermiştir. Dolayısıyla onlara izafe edebileceğimiz haklar vardır. Şu hâlde onların hakkı için Allah'tan bir şey istemenin hiçbir mahzuru yoktur. Çünkü hakkı hak kılan, hakkı onurlandıran ve onurlu olan her şeye yemin eden O'dur.

Bu açıklamamızı anladığın zaman, yüce Allah'ı Peygamber'ine (s.a.a) veya Peygamber'inin hakkına, aynı şekilde Allah'ın tertemiz velilerine veya onların haklarına yemine vermenin hiçbir sakıncası olmadığını anlarsın. Çünkü yüce Allah mutluluk yolunda, bununla ilgili her türlü yardım yöntemiyle onlara yardım etmeyi üzerine bir hak olarak almıştır. Nitekim bunun böyle olduğunu ayetlerde gördün.

Dolayısıyla "Hiç kimsenin Allah üzerinde hakkı yoktur." sözü anlamsızdır, dayanaktan yoksundur.

Evet, hiç kimsenin Allah üzerinde kendi etkisi ile gerektirdiği, kesinleştirdiği bir hakkı olamaz. Yani Allah başkasının verdiği hükümle yönlendirilemez. Bir başkası O'nu bir şeye zorlayamaz. Bu konuda kimsenin söyleyecek bir sözü de yoktur. Hiç kimse bir başkasının Allah'a dikte ettirdiği bir hak ile O'na dua edemez. Aksine, ancak O'nun bozulmaz vaadi ile üzerine aldığı hak adına O'na dua edilebilir.

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ
فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْدِيهِمْ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى
حَيٰوةٍ ۚ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ وَمَا هُوَ
بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَ ؕ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ؏ ﴿٩٦﴾ قُلْ
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ
وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا
اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَٓا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

AYETLERİN MEALİ

94- De ki: "Eğer Allah katında ahiret yurdu hoşlanmadığınız şeylerden arı olarak, başka insanların değil de, yalnızca sizin ise ve sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin."

95- Fakat ellerinin yapıp öne sürdüğü işlerden dolayı, ölümü asla istemezler. Allah, zalimleri bilir.

96- Andolsun ki onları, insanların hayata en düşkünü, hatta müşriklerden daha düşkün bulacaksın. Her biri ister ki bin yıl yaşatılsın. Oysa yaşatılması, onu azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah, ne yaptıklarını görüyor.

97- De ki: "Kim Cibrîl'e düşman ise, bilsin ki o, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle kendinden öncekileri doğrulayıcı, inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir.

98- Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır.

99- Andolsun, sana apaçık ayetler indirdik. Onları fasıklardan başkası inkâr etmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

94) De ki: "Eğer Allah katında ahiret yurdu hoşlanmadığınız şeylerden arı olarak, başka insanların değil de, yalnızca sizin ise ve sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin."

Yahudiler, *"Ateş yalnızca sayılı birkaç gün bize dokunacak."* diyorlardı. *"Allah'ın indirdiğine inanın."* çağrısına da, *"Biz bize indirilene inanırız."* diye cevap veriyorlardı. Bu sözleri, bütün insanlar arasında sadece kendilerinin ahirette kurtulacaklarına, ahiretteki kurtuluş ve mutluluklarının helâk ve mutsuzlukla gölgelenmeyeceğine inandıklarını gösteriyordu. Çünkü asılsız iddialarına göre, onlar sadece birkaç sayılı gün azap göreceklerdi. Bu da buzağıya taptıkları günlerin karşılığıydı. Yüce Allah onlara öyle bir cevap veriyor ki, iddialarının asılsızlığı ve bu husustaki kesinkes dile getirdikleri şeyin yanlışlığı açıkça ortaya çıkıyor.

"De ki: Eğer ahiret yurdu sizin ise..." Yani eğer ahiret yurdunun mutluluğu sadece size özgü ise. Hiç kuşkusuz bir eve, bir yurda sahip olan kimse, orada istediği gibi hareket eder. Ondan mutluluğun ve güzelliğin en son sınırına kadar yararlanır. *"Allah katında."* Yani Allah katında sabitleşmiş, O'nun hükmü ve izniyle. Bu tıpkı şu ayeti kerimeye benziyor: *"Allah katında din İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19) Ayetin orijinalinde geçen "hâliseten" ifadesi, "hoşlanmadığınız azap, horlanma ve benzeri onur kırıcı uygulamalardan, arı olarak" demektir. Çünkü iddianıza göre, orada sadece birkaç gün azap göreceksiniz.

"Başka insanların değil." Böyle düşünmenizin sebebi, sizin dininizin dışındaki tüm dinlerin batıl olduğunu iddia etmenizdir. *"Sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin."* ifadesi, *"De ki: Ey Yahudiler,*

eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah'ın dostları olduğunuzu sanıyorsanız, o hâlde ölümü temenni edin." (Cum'a, 6) ayetine benziyor. Bu tür bir öneri, onları etkisini hemen gösteren, hiçbir kuşku götürmeyen fıtrî bir gerçeğin kaçınılmaz gereği ile yüz yüze getirme amacına yöneliktir. Çünkü bütün insanlar, hatta bilinç sahibi tüm canlılar, rahatlık ve zorluk arasında bir tercih yapma durumunda bırakıldıklarında hiç tereddütsüz ve kıvırmasız rahatlığı seçerler. Sıkıntılı ve bulanık bir hayat ile berrak ve arı bir hayattan birini seçme önerisi karşısında kesinlikle esenlik dolu berrak, arı-duru hayattan taraf tercihlerini koyarlar. Böyle birisi Sözgelimi meşakkatli, mutsuzluk verici, aşağılık bir hayatla sınansa yine de öteki temiz, arı ve berrak hayatı ister. Onun özlemiyle tutuşur, dilinde hep o hayatın adı ve çabası, hep o hayata kavuşmaya yönelik olur.

Şayet, ahiret mutluluğunun diğer insanlardan ayrı olarak sırf kendilerine ait olduğu şeklindeki iddialarında samimi iseler, kalp, dil ve tavır olarak bu mutluluğu temenni etmeleri gerekir. Ama kesinlikle böyle bir temennide bulunmazlar, peygamberleri öldürdükleri, Hz. Musa'yı inkâr ettikleri, sözleşmelerini bozdukları için. Allah zalimleri herkesten daha iyi bilir.

95- Fakat ellerinin yapıp öne sürdüğü işlerden dolayı, ölümü asla istemezler. Allah, zalimleri bilir.

"Ellerinin yapıp öne sürdüğü..." ifadesi, yaptıkları amellerden kinaye olarak kullanılmıştır. Çünkü amellerin büyük çoğunluğu el aracılığı ile gerçekleştirilir. Daha sonra bu ameller, onlardan yararlanacak veya onları isteyen kimseye sunulur. Dikkat edilirse bu ifadede iki özentiyle karşı karşıyayız: Birincisi; fiiller el sahiplerine değil, ellere izafe edilmiştir: İkincisi, tüm fiiller ellerin işlediği ameller olarak nitelendirilmiştir.

Kısacası, insanın amelleri, özellikle sürekli sergilediği tavırlar, vicdanının derinlerinde sakladığı, kişiliğinin ayrılmaz parçası hâline gelen niteliklerini ortaya koyan en güzel ve en tartışmasız kanıtlardır. Kötü ameller, çirkin hareketler, ancak Allah'la buluşmak arzusundan, onun dostlarının yurtlarına girmekten kaçınan kötü ve çirkin batından kaynaklanır.

96) Andolsun ki onları, insanların hayata en düşkünü, hatta müşriklerden daha düşkün bulacaksın. Her biri ister ki bin yıl yaşatılsın. Oysa yaşatılması, onu azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah, ne yaptıklarını görüyor.

Bu ifade yüce Allah'ın, *"Ölümü asla istemezler."* şeklindeki sözünü açıklayıcı bir kanıt olarak sunuluyor. Yani onların ölümü arzulamadıklarının kanıtı, insanlar arasında şu dünya hayatına en düşkün olanların onlar olduğudur. Çünkü dünyada ahiret yurdunu arzulamanın önündeki tek engel hayata düşkünlüktür, toprağa bağlılıktır. İfadede "hayat" kelimesinin belirsiz bırakılması, dünya hayatını küçümseme amacına dönüktür. Nitekim yüce Allah bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, asıl hayat odur, keşke bilselerdi."* (Ankebût, 64)

"Hatta müşriklerden daha düşkün bulacaksın." ifadesi, anlaşıldığı kadarıyla "nâs=insanlar" ifadesine matuftur. Buna göre anlam şöyle olur: Onların müşriklerden daha çok hayata tutkun olduklarını göreceksin.

Anlaşıldığı kadarıyla *"Oysa yaşatılması, onu azaptan uzaklaştıracak değildir."* ifadesinin orijinalindeki "mâ", olumsuzluk edatıdır. "Huve" zamiri ise, ya durum bildirme ve anlatma içindir ki, o zaman "en yuemmer=yaşatılması" mübteda, "bi-muzehzihihi=uzaklaştıracak" ifadesi de haberi olur. Ya da "huve" zamiri yüce Allah'ın, *"her biri ister ki..."* sözünün ifade ettiği anlama dönüktür. Bu durumda, "Onun istediği şey kendisini azaptan uzaklaştıracak değildir." şeklinde bir anlam elde edilmiş olur. "En yuemmer=yaşatılması" sözü de zamirin dönük olduğu şeyin açıklayıcı konumuna gelir.

Bunun ışığında ayeti genel olarak açıklayacak olursak şöyle bir anlam çıkar: Onlar asla ölümü arzu etmezler. And içerim ki, insanlar arasında şu aşağılık, şu rezil, şu değersiz ve insanları mutluluk kaynağı, tertemiz ahiret hayatından alıkoyan dünya hayatına en tutkun olanların Yahudiler olduğunu göreceksin. Onlar ölümden sonra dirilişe, haşre inanmayan müşriklerden daha çok hayata düşkündürler. Kaldı ki müşrikler onların her biri en uzun ömrü yaşamak ister. Ama en uzun ömür bile onu azaptan uzaklaştıracak değildir. Çünkü dünyada sürdürülen ömür, ne kadar uzun da olsa sonuçta sınırlıdır, belli bir sürenin dolması ile sona erer.

"Her biri ister ki bin yıl yaşatılsın.", yani en uzun ve en fazla ömrü yaşasın. Dolayısıyla "bin" sayısı çokluktan kinayedir. Çünkü Arap dilinde bileşik olmayan en yüksek sayı adı "bin"dir. Bundan fazlası iki sayı adının bileşkesi veya birinin tekrarı şeklinde ifade edilir. On bin; yüz bin, bin bin, gibi.

"Allah ne yaptıklarını görüyor." ifadesinin orijinalinde geçen "el-Basîr", yüce Allah'ın güzel isimlerindendir. Görülecekleri bilmek, demektir. Dolayısıyla bu isim, alîm yani "bilen" isminin bir dalıdır.

97) De ki: "Kim Cibrîl'e düşman ise, bilsin ki o, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle kendinden öncekileri doğrulayıcı, inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir.

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu ayet Yahudilerin sarf ettikleri bir söze cevap olmak üzere inmiştir. İfadeden anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler Peygamber Efendimize (s.a.a) indirilen Kur'ân'a inanmaya yanaşmamışlar ve bu tavırlarına gerekçe olarak da vahyi indiren Cebrail'e düşman olduklarını göstermişlerdi. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın her iki ayette hem Kur'ân ve hem de Cebrail adına cevap vermesidir. Ayetin iniş sebebi ile ilgili aktarılan rivayet de bunu pekiştirir niteliktedir. Önce onların "Biz Kur'ân'a inanmayız, çünkü biz onu indiren Cebrail'e düşmanız." sözlerine cevap verilmiştir. Şöyle ki:

Bir kere: Cebrail Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir. Kendi yanından değil. Dolayısıyla onların Cebrail'e düşman oluşları, Allah'ın izniyle sana indirilmiş bulunan kelâma inanmaktan kaçınmalarını gerektirmez.

İkincisi: Bu Kur'ân onların yanındaki hak içerikli kitabı doğrulamaktadır. Dolayısıyla bir şeye inanıp da onu doğrulayana inanmamak anlamsızdır.

Üçüncüsü: Bu Kur'ân kendisine inananlara yol göstericilik yapar.

Dördüncüsü: Kur'ân bir müjdedir. Akıllı bir insan düşmanı tarafından sunuldu diye doğru yol kılavuzundan sapar mı? Kendisine ulaştırılan müjdeye ilgisiz kalır mı?

Onların "Biz Cebrail'e düşmanız." şeklindeki sözlerine de şu şekilde cevap verilmiştir: Cebrail ancak bir melektir. Tıpkı Mikâil ve diğer melekler gibi, Allah'ın kendisine yönelttiği emirleri eksiksiz yerine getirmekten başka bir iş görmez. Onlar saygın kılınmış kullardır. Allah'ın kendilerine yönelttiği emirlere karşı çıkmazlar. Emredilenleri yaparlar. Allah'ın peygamberleri de öyle, onların yaptığı Allah adına ve O'nun direktifleri doğrultusunda hareket etmektir.

Dolayısıyla meleklere ve peygamberlere düşman olmak, onlara buğzetmek, Allah'a düşman olmak, O'na buğzetmek anlamına gelir. Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düş-

man olursa, Allah da onun düşmanıdır. İşte bu iki ayet, değindiğimiz bu cevapları içermektedir.

"O, Kur'ân'ı... senin kalbine indirmiştir." ifadesinde birinci tekil şahıs anlatımından ikinci tekil şekline bir geçiş yaşanıyor. İfadenin normal akışı göz önünde bulundurulacak olursa, "O, Kur'ân'ı benim kalbime indirdi." şeklinde bir ifade kullanılmış olması gerekiyordu. Fakat hitaba yönelik bir değişiklik gerçekleşiyor ki, bununla güdülen amaç, "nasıl ki, Kur'ân'ın indirilişinde emirleri eksiksiz yerine getirmekle yükümlü Cebrail'in bir etkinliği bulunmuyor, aynı şekilde Kur'ân'ı algılayıp duyurma işinde Peygamber'in de bir etkinliği söz konusu değildir" gerçeğini vurgulamaktır. Peygamber'in kalbi yalnızca vahyi algılayan bir kaptır. Vahyin mahiyeti üzerinde bir etkinliği söz konusu değildir. O sadece tebliğle yükümlüdür.

Bil ki, bu ayetlerin sonlarında çeşitli şekillerde iltifat sanatı, yani hitapta şahıs değişikliği söz konusudur. Ayetlerin akışı içinde temel hitap ise İsrailoğullarına yöneliktir. Ne var ki, hitabın temel niteliği muhatabı azarlama ve yerme olur, söz de uzarsa konuşanın bir yolla muhatapla konuşmanın kendisine bıkkınlık verdiğini, muhatabı önemsemediğini hissettirmesi, bildirmesi yerinde olur.

Bu durumda usta bir konuşmacı zaman zaman konuşmasının akışını değiştirip hitaptan üçüncü şahsa, üçüncü şahıstan hitaba geçiş yapar. Bununla onları konuşturmaktan, onlara hitap etmekten hoşlanmadığını, onların buna lâyık olmadığını, buna rağmen onların aleyhine olmak üzere gerçeği açığa çıkarmak için de onlara hitap etme gereğini de duyduğunu ortaya koyar.

98) Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki, Allah da kâfirlerin düşmanıdır.

Burada zamir yerine "kâfirler" ifadesi kullanılmıştır. Buradaki incelik de yüce Allah'ın bu hükmünün sebebine dikkat çekmektir. Sanki şöyle denmek isteniyor: "Allah onlara düşmandır. Çünkü onlar kâfirdirler ve Allah da kâfirlerin düşmanıdır."

99) Andolsun, sana apaçık ayetler indirdik. Onları fasıklardan başkası inkâr etmez.

Bu ifade küfrün sebebini ortaya koyuyor ki, bu fısktır. Yani onlar fasık oldukları için kâfir olmuşlardır.

Ayetin orijinalinde geçen "el-Fasikûn=fasıklar" kelimesinin başındaki harf-i tarifin hatırlatma için olması uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda surenin başındaki şu ifadeye göndermede bulunulmuş oluyor: *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır. Onlar ki, Allah'a vermiş oldukları sözü kesin bir ahit hâline getirdikten sonra bozarlar."*

Hz. Cebrail'e, onun Kur'ân'ı Peygamber Efendimizin (s.a.a) kalbine indirişinin mahiyetine, ayrıca Mikâil ve diğer meleklere ilişkin bilgilere yeri gelince değineceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan'da belirtildiğine göre, *"De ki: Kim Cibril'e düşman olursa..."* ayeti ile ilgili olarak İbn Abbas'ın şöyle dediği bildirilir: "Bu ayetin iniş sebebi şu olaydır: Fedek bölgesinde yaşayan bir Yahudi grubu ile birlikte İbn Suriya Medine'ye gelip Peygamberimizin (s.a.a) huzuruna çıktı. Ona, 'Ya Muhammed, nasıl uyuyorsun? Çünkü ahir zamanda gönderilecek peygamberin uykusunun mahiyeti ile ilgili bazı bilgilere sahibiz.' dediler. Peygamberimiz, 'Gözlerim uyur, ama kalbim uyanıktır.' dedi. 'Doğru söyledin ya Muhammed.' dediler. 'Bize bildir bakalım çocuğun erkekten midir, yoksa kadından mı?' Peygamberimiz, 'Kemikler, sinirler ve damarlar erkektendir. Et, kan, tırnaklar ve saç ise kadındandır.' dedi. 'Doğru söyledin ya Muhammed.' dediler. 'Peki, nasıl oluyor da çocuk amcalarına benziyor; ama dayılarına hiç benzerlik göstermiyor ya da dayılarına benziyor da dayıları ile aralarında bir benzerlik olmuyor?' Peygamberimiz, 'Hangisinin suyu üst olursa, çocuk onun tarafına benzer.' dedi. 'Doğru söyledin ya Muhammed. Şu hâlde bize Rabbini anlat, kimdir ve nedir O?' dediler."

"Bunun üzerine yüce Allah, 'Kul huvellahu ahad...' Suresi'ni indirdi. Daha sonra İbn Suriya ona dedi ki: 'Bir husus daha var, eğer onu açıklarsan sana inanıp uyacağım. Allah'ın sana indirdiğini hangi melek sana getiriyor?' Peygamberimiz, 'Cebrail.' dedi. Bunun üzerine adam, 'O bizim düşmanımızdır. Savaş, şiddet ve harp emirlerini indirir. Mikâil ise, kolaylık ve bolluk indirir. Eğer sana gelen melek Mikail olsaydı, kesinlikle sana inanırdık.' dedi."

Ben derim ki: Resulullah (s.a.a), "Gözlerim uyur; ama kalbim uyanıktır." buyuruyor. Şiî ve Sünnî kanallardan gelen bilgilere göre, Peygamberimiz uyurdu, ama kalbi uyumazdı, yani uykunun etkisiyle ken-

dinden habersiz olmazdı. Uykudayken uyuduğunu, gördüklerinin rüya olduğunu, bunları uyanık olarak görmediğini biliyordu. Ruhlarını arındırmaları ve bütünüyle Rablerinin yüce makamını anmaları durumunda salih insanlarda da böyle durumlar kimi zamanlarda meydana gelebilir. Çünkü ruhun, Rabbinin yüce makamını olanca görkemiyle algılaması, onun dünya hayatındaki durumlarından ve Rabbine olan bağlılığından gaflet etmesine mani olur.

Böyle bir müşahede sonucu şu gerçek ortaya çıkıyor: İnsanoğlu bu dünya hayatında ister insanların uyku dedikleri durumda olsun, ister uyanıklık durumunda olsun, o aslında bir tür uyku ortamında bulunmaktadır. İnsanlar içinde bulundukları duyusal ortamla bütünleşmiş, doğal ortama uymuşlardır. Kendilerini uyanık kabul etseler bile, uykudadırlar onlar. Nitekim Hz. Ali (a.s) "İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar." diyor.

İleride bu konuda daha geniş bilgi vereceğimiz gibi, yeri geldikçe Hz. Ali'den rivayet edilen bu hadisin diğer bölümlerini de ele alacağız, inşaallah.

اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ ط بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾
وَلَمَّا جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ
اُوتُوا الْكِتَابَ ق كِتَابَ اللّٰهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

AYETLERİN MEALİ

100- Ne zaman bir ahit yaptılarsa, içlerinden bir gurup ahdi kaldırıp atmadı mı? Doğrusu şu ki, onların çoğu iman etmezler.

101- Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayan bir elçi gelince, kitap verilmiş olanlardan bir grup, Allah'ın kitabını, sanki bilmiyorlarmış gibi, sırtlarının arkasına attılar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

100) Ne zaman bir ahit yaptılarsa, içlerinden bir gurup ahdi kaldırıp atmadı mı? Doğrusu şu ki, onların çoğu iman etmezler.

Ayetin orijinalinde geçen "nebeze" kelimesinin kökü olan "nebz", atmak demektir.

101) Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayan bir elçi gelince, kitap verilmiş olanlardan bir grup, Allah'ın kitabını, sanki bilmiyorlarmış gibi, sırtlarının arkasına attılar.

Bundan maksat Peygamber Efendimizdir (s.a.a), onlara gelen ve yanlarındaki kitabı tasdik eden her peygamber değil. Çünkü yüce Allah'ın, *"kendilerine bir elçi gelince..."* ifadesinde sürekliliğe yönelik bir işaret bulunmuyor. Tersine, bu ifadede söz konusu tavrın bir kereye mahsus olmak üzere gerçekleştiği anlaşılıyor.

Ayet-i kerime bir yandan da, Tevrat'ta yer alan Peygamberimize ilişkin müjdeler içeren ifadeleri gizlemeleri, ellerindeki kitabı doğrulayıcı niteliğe sahip olan kitaba inanmamaları suretiyle gerçeğin karşısında yer almalarına da işaret ediyor.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ ج وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ
الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ ق وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ
هَارُوتَ وَمَارُوتَ ط وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ
فَلَا تَكْفُرْ ط فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهٖ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهٖ ط وَمَا هُمْ
بِضَٓارّٖينَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ط وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ط
وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ قف وَلَبِئْسَ مَا
شَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ ط لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا
لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ ط لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ع ﴿١٠٣﴾

AYETLERİN MEALİ

102- Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular. Oysa Süleyman küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar, küfre gittiler; insanlara büyü öğretiyorlardı. Ve yine onlar, Babil'de Harut ve Marut adlı meleklere indirilene uydular. Oysa o ikisi (Harut ve Marut), "Biz bir imtihan vesilesiyiz; sakın küfre gitme!" demedikçe, kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Onlar, o ikisinden, erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Ancak, Allah'ın izni olmadan o büyü ile hiç kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine yarar vereni değil, zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını gayet iyi biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey, ne kötüdür. Keşke bilselerdi.

103- Eğer onlar iman edip korunsalardı, elbette Allah katından verilecek sevap, kendileri için daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

102) Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular...

Tefsir bilginleri arasında bu ayetin yorumu ile ilgili olarak ilginç denecek düzeyde görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Diyebiliriz ki, Kur'ân-ı Kerim'in bir başka ayeti üzerinde bu düzeyde görüş ayrılıkları baş göstermemiştir. "Uydular" fiilindeki zamirin kimlere dönük olduğu hususunda görüş ayrılığı var: "Burada Hz. Süleyman dönemindeki Yahudilere mi, yoksa Resulullah Efendimiz dönemindeki Yahudilere mi ya da hepsine mi işaret ediliyor?" diye. (Mealde "uydurdukları" diye geçen orijinaldeki) "tetlû" ifadesi de ihtilâf konusudur: Acaba şeytanların uygulayıp işledikleri mi, yoksa okudukları mı, kastedilmiştir? "Şeytanlar" deyimi hakkında da değişik görüşler ileri sürülmüştür: Acaba bunlar cin kökenli şeytanlar mıdır, yoksa insan kökenli şeytanlar mıdır veya her iki türün şeytanları mıdır?

Orijinalindeki "alâ mulk-i Süleyman" ifadesinin anlamı da tartışılan bir konudur. Bir kısım tefsir bilginine göre, bunun anlamı "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında"dır. Bir kısmına göre de ifadenin anlamı, "Süleyman'ın hükümranlık döneminde"dir. Diğer bir grup da, "Süleyman'ın hükümranlığı üzerinde" anlamı kastedilmiştir, şeklinde bir görüş ileri sürmüşlerdir. Bu gruptaki bilginlerin bu yaklaşımlarının temel dayanağı, ifadedeki "alâ" harf-i cerrinin zahirî anlamındaki "üzerinde"lik unsurunu göz önünde bulundurmaktır. İfadenin anlamı, "Süleyman'ın hükümranlık dönemi üzerinde" şeklindedir, diyenler de olmuştur.

İhtilâfa konu olan ifadelerden biri de, *"Fakat o şeytanlar küfre gittiler"* ifadesidir. Bir kısım âlime göre, onlar sihri insanlara gösterdikleri için kâfir olmuşlardır. Bazıları da, şeytanlar sihri Hz. Süleyman'a mal ettikleri için küfre gitmişlerdir, şeklinde bir görüş ileri sürmüşlerdir. Diğer bazılarına göre, şeytanlar sihir yaptılar, dolayısıyla sihir, küfür şeklinde ifade edildi.

"İnsanlara büyü öğretiyorlardı." ifadesi üzerinde de farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazıları, şeytanlar insanlara büyü yapıyorlardı, böylece onlara öğretmiş oluyorlardı, demişlerdir. Bazı bilginlerin ifadenin anlamına ilişkin görüşleri ise şöyledir: Şeytanlar insanlara büyünün nerede olduğunu gösterdiler. Büyü Hz. Süleyman'ın tahtının altında gizliydi. Onu oradan çıkarıp öğrendiler.

"Harut ve Marut adlı meleklere indirilen" ifadesi hakkında da değişik görüşler benimsenmiştir. Bazıları orijinal ifadedeki "ma unzile" cümlesindeki "ma" edatı mevsuledir ve "ma tetlû" ifadesine matuftur, demişlerdir. Diğer bazı âlimler ise, "ma" edatı mevsuledir ve hemen öncesindeki "es-sihr" kelimesine matuftur. Yani söz konusu ifadenin anlamı: "İnsanlara iki meleğe indirileni öğretiyorlardı, şeklindedir" demişlerdir. Bazı âlimlere göre "ma" edatı olumsuzluk bildirir, başındaki "vav" harfi ise, önceki ifadeye atfetmek için değil, yeni bir cümleye başlandığını bildirmek içindir. Bu durumda ifadeye şöyle bir anlam vermek gerekir: "Yahudilerin ileri sürdükleri gibi Harut ve Marut adlı iki meleğe sihir indirilmiş değildir."

"İndirme" fiili üzerinde tartışma meydana gelmiştir. "Gökten indirme" kastediliyor, diyenler olduğu gibi, yeryüzünün yüksek yerlerinden indirme, kastediliyor, diyenler de olmuştur.

"İki melek" ifadesi üzerinde de tartışma meydana gelmiştir. Bazılarına göre bunlar gökteki meleklerdendiler. Bazıları ise, ifadeyi "melikeyn" şeklinde okuyarak, bunlar insandılar ve kraldılar, demişlerdir. Genelde olduğu gibi, "melekeyn" şeklinde okunması hâlinde bile, bununla "iki salih insan" ya da "salih gibi görünen iki insan" kastedilmiştir, demişlerdir.

"Babil" deyimi üzerinde de farklı görüşler ortaya atılmıştır. "Bu, Irak'taki Babil'dir" diyenlerin yanı sıra bazıları da, "Bu, Demavend'teki Babil'dir" demişlerdir. Bundan maksat, Nusaybin'den Re'sü'l-Ayn'e kadar uzayan bölgedir, diyenler de olmuştur.

"Öğretiyorlar." Bir kısım tefsir bilginine göre "alleme=bildirdi" fiili asıl anlamında kullanılmıştır; bir kısmı ise, "a'leme=bildirdi" anlamında kullanılmıştır, demişlerdir.

Bir ihtilâf konusu da "küfre gitme" ifadesidir. Sihir yapmak suretiyle küfre gitme, şeklinde bir yorum getirenlerin yanı sıra, bir kısım âlim de, sihir öğreterek küfre gitme, şeklinde bir yorum getirmişlerdir. Her iki anlam da kastedilmiştir, diyenler de olmuştur.

"O ikisinden... öğreniyorlardı." deyimi de ihtilâflıdır. Bazıları "ikisi"nden maksat, Harut ve Marut adlı meleklerdir, demişlerdir; bazıları da, "sihir ve küfür" kastedilmiştir, görüşündedirler. Bir üçüncü grup da, bu ifadeyle iki meleğin öğrettiklerinin yerine onlar o iki meleğin yasaklamasına rağmen erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı, şeklinde bir görüş benimsemiştir.

"Erkekle karısının arasını açacak şeyler" cümlesi de farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Yani, "Karı-koca arasında sevgi veya nefret oluşturacak şeyler" diyenlerin yanı sıra, "Onlar eşlerden birini baştan çıkarıyor, onu küfür ve şirke yöneltiyorlardı, din değişikliğinden dolayı karı koca birbirlerinden ayrılmak durumunda kalıyorlardı." diyenler de olmuştur. Bazıları, "Onlar eşler arasında şüphe ve güvensizlik yayarak sonuçta onları ayrılmağa yöneltiyorlardı." demişlerdir.

Buraya kadar sunduklarımız, kıssayı anlatan ayetteki ifadelere ilişkin görüş ayrılıklarından bir demetti. Bunun dışında kıssanın mahiyeti ile ilgili ihtilâflar da söz konusudur: "Bu kıssa gerçekten olmuş mudur? Yoksa temsilî bir kıssa mıdır bu? Ya da başka bir durum mu söz konusudur?" gibisinden. Sözünü ettiğimiz ihtimallere ilişkin bazı rakamlar diğer bazısı ile çarpıldığı zaman ihtimaller akıl almaz bir sayısal düzeye çıkıyor. Yaklaşık bir milyon iki yüz altmış bin (1.260.000) ihtimal ortaya çıkıyor. ($4x3^9x2^4$)

Allah'a andolsun ki, bu ayet Kur'ân'ın olağanüstü ifade tarzının akıllara durgunluk veren örneklerinden biridir. Ayet-i kerimede akılların dehşetten donakalacağı, kafaların allak-bullak olacağı kadar ihtimaller söz konusu olmakla birlikte sözel yapısının göz kamaştırıcı güzelliğini aynen korumakta, fesahat ve belâgat açısından en ufak bir helâl görülmemektedir. Bunun bir benzerini de şu ayet-i kerimede göreceksin: *"Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunan, onu yine ondan bir delil izleyen ve ondan önce bir önder ve rahmet kılavuzu olarak Musa'nın kitabı bulunan kimse, onlar gibi midir?"* (Hûd, 17)

Yaptığımız bu açıklamadan sonra şunu demek gerekir: Ayetin akışı Yahudilerin bir diğer özelliklerini gözler önüne seriyor. Sihrin aralarında yaygın biçimde başvurulan bir yöntem olduğunu sergiliyor. Bu tutumlarına gerekçe olarak, bildikleri bir veya iki kıssaya dayanıyorlardı. Bu kıssalarda Süleyman Peygamberden ve Babil'e inen Harut ve Marut adlı meleklerden söz ediliyordu. Şu hâlde ayet-i kerime Yahudiler arasında yaygın biçimde anlatılan bir kıssaya göndermede bulunuyor.

Ne var ki, Yahudiler, Kur'ân-ı Kerim'in de tanımladığı gibi gerçekleri tahrif etme, ellerindeki bilgileri değiştirme eğiliminde kimselerdirler. Ne inanmalarına, ne de tarihsel bir kıssayı tahrif etmeden, değiştirmeden sunmalarına güvenilmez. Bu, onların karakteristik özellikleridir. Her fırsatta kendi çıkarlarına olan söz ve davranışlar sergilemekten geri durmazlar. Ayetin satır aralarında buna ilişkin işaretler yeterli derecede belirgindir.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler yaygın biçimde sihir yapıyor, sihirle ilgileniyorlardı. Bunu da Hz. Süleyman'a mal ediyorlardı. Çünkü iddialarına göre Hz. Süleyman krallığını, cinler, insanlar, vahşi hayvanlar ve kuşlar üzerindeki egemenliğini, olağanüstü gelişmelere yol açma yeteneğini sihir sayesinde elde edebilmişti. Bildikleri sihrin bir kısmını ona mal ediyorlardı. Diğer bir kısmın da Babil'deki Harut ve Marut adlı meleklere mal ediyorlardı.

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Süleyman'ın sihirle ilgilenmediğini belirterek onlara cevap veriyor, bu yaklaşımlarının asılsızlığını vurgulayarak reddediyor. Hem nasıl olabilir ki, sihir Allah'ı inkâr demektir; evrende yüce Allah'ın koyduğu normal düzenin tersine uygulamalarda bulunmak demektir. Yüce Allah'ın canlılara bahşettiği algı ve duyu organlarını yanıltarak, yanlış yargılara yöneltmektir. Süleyman kâfir olmadı. O, Allah tarafından küfür ve günahlardan korunan bir peygamberdir. Ulu Allah onunla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Süleyman küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar küfre gittiler. İnsanlara büyü öğretiyorlardı... Andolsun, onu satanın, ahirette bir nasibi olmadığını gayet iyi biliyorlardı."* Hz. Süleyman, kendisine sihir ve küfür izafe edilmeyecek kadar üstün ve kutsal bir kişiliktir.

Yüce Allah kitabının birçok yerinde; bu sureden önce Mekke'de inen En'âm, Enbiyâ, Neml ve Sâd gibi surelerde onun üstün bir konuma sahip olduğunu vurgulamıştır. Buralarda belirtildiğine göre, Hz. Süleyman salih bir kul, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Allah ona bilgi ve hikmet vermiştir. Ona öyle bir hükümranlık bahşetmiştir ki, ondan sonra hiç kimse, böylesine göz kamaştırıcı, akıllara durgunluk verici bir egemenlik elde edememiştir. O, kesinlikle sihirbaz değildir. Bu, şeytanların uydurup insanlar arasındaki dostlarına fısıldadıkları asılsız bir kuruntu, güvenilmez bir hurafedir ve onlar da insanlara sihir öğrettikleri için kâfir olmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerim Yahudilerin Babil'e inen Harut ve Marut adlı meleklere ilişkin değerlendirmelerini de şu şekilde cevaplandırıyor: "Eğer yüce Allah onlara bunu indirmişse, hiç kuşkusuz bu, insanları sınamaya, denemeye yönelik bir ilâhî imtihandır. Nitekim yüce Allah sınama amacı ile Âdemoğullarının kalplerine çeşitli kötülükler ve bozgunculuklar ilham eder. Bu, bir kaderdir. Evrensel sisteminin öngördüğü bir uygulamadır. Dolayısıyla, eğer söz konusu iki meleğe sihir indirilmişse, onlar kesinlikle, "Biz birer sınama araçlarıyız, öğrendiğin sihri yerinde kullanmamak suretiyle sakın küfre gitme. Sihri bozma ve ailenin kötü yola düşmüşlüğünü ortaya çıkarma amacının dışında sakın sihir yapıp küfre sapma" demedikçe kimseye onu öğretmezlerdi. Ama onlar buna rağmen, o iki melekten yüce Allah'ın evrene yerleştirdiği normal düzeni bozucu şeyler öğreniyorlardı. Kötülük ve bozgunculuğun yaygınlaşması için öğrendikleri sihirle karı-kocanın arasını bozuyorlardı. Kendilerine yarar sağlayanı değil de zararlı olanı öğreniyorlardı.

Bu durumda ayet-i kerimeyi şöyle açıklamak gerekir: "Uydular", yani Yahudiler Hz. Süleyman'dan sonra, halefin seleften devralması şeklinde. "Uydurduklarına", yani cin kökenli şeytanların Süleyman'ın hükümranlığı üzerine yaydıkları yalanlara. İfadenin orijinalinde geçen "tetlû" kelimesinin "uydurdukları yalanlar" anlamına geldiğinin kanıtı, fiilin "alâ" harf-i cerri ile geçişli kılınmış olmasıdır. Bu şeytanlar cin kökenliydiler, Hz. Süleyman'ın kontrolü altındaydılar ve onun tarafından çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Böylece Hz. Süleyman onları bozgunculuk yapmaktan alıkoyuyordu. Bunları yüce Allah'ın şu sözlerinden anlamak mümkündür: *"Şeytanlardan, onun için denize dalan ve bundan başka işler gören kimseleri de. Biz onları, onun için koruyorduk."* (Enbiyâ, 82) *"Süleyman yıkılınca anlaşıldı ki, eğer cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı."* (Sebe', 14)

Oysa Süleyman küfre gitmemişti.

Yani, Süleyman sihir yapmamıştı ki, küfre gitsin. Ama şeytanlar kâfir oldular. Çünkü onlar insanları saptırıyor ve onlara sihir öğretiyorlardı.

"İndirilene..." Yani Yahudiler, Babil'deki Harut ve Marut adlı meleklere uyarı suretinde ve ilham yoluyla indirilene uyuyorlardı. Hâlbuki bu melekler, sihir yapmama hususunda uyarmadıkça kimseye sihir öğretmezlerdi ve şöyle derlerdi: "Biz sizin için birer sınama aracıyız.

Bizimle ve size öğrettiklerimizle sınanıyorsunuz. Dolayısıyla sihir yapmak suretiyle küfre girmeyin."

Fakat onlar, o ikisinden, erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı.

Yani Harut ve Marut adlı iki melekten, erkekle karısının arasını açacak şeyleri, yani uygulandığı takdirde bıraktığı etkiyle erkekle karısının arasını açacak sihri öğreniyorlardı.

Ancak, Allah'ın izni olmadan o büyü ile hiç kimseye zarar veremezler.

Bu ifade, Yahudilerin büyü aracılığı ile yaratılış ve oluşum sistemini bozdukları, Allah'ın öngördüğü kaderin önüne geçip, ona müdahale ettikleri şeklinde kafalara takılabilecek bir soruya cevap niteliğindedir. Burada yüce Allah, sihrin kendisinin de ilâhî takdirin bir sonucu olduğunu, Allah'ın izni olmaksızın etki gösteremeyeceğini vurguluyor. Şu hâlde onlar hiçbir şekilde Allah'ı etkisizleştiremezler. Bu ifadeye, *"Onlar kendilerine yarar vereni değil, zarar vereni öğreniyorlardı."* ifadesinden önce yer verilmesinin sebebi, *"Fakat onlar, o ikisinden erkekle karısının arasını açacak şeyler öğreniyorlardı."* cümlesinin sihrin tek başına etkinliğini gösteren bir anlam içermesidir. Onun için hemen ardından söz konusu etkinliğin Allah'ın izniyle olduğu vurgulanıyor.

"**Andolsun, onu satan alanın, ahirette bir nasibi olmadığını gayet iyi biliyorlardı.**" Bunu akılları sayesinde biliyorlardı. Çünkü akıl, sihrin insanlık âlemi için bozgunculuk kaynağı bir uğursuzluk olduğundan kuşku duymaz. Bu bilgilerinin bir kaynağı da Hz. Musa'nın şu sözüdür: *"Büyücü de nereye varsa iflah olmaz."* (Tâhâ, 69)

Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür, keşke bilselerdi.

Yani, onlar büyünün kendileri için bir kötülük, ahiretteki hayatlarını ifsat eden bir uğursuzluk olduğunu bildikleri hâlde, biliyor sayılmazlardı. Çünkü bildikleriyle amel etmiyorlardı. Bir bilgi bileni doğru yola iletemiyorsa, o, bilgi değil; sapıklıktır, cehalettir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Heva ve hevesini ilâh edinen ve bilgi sahibi olmasına rağmen Allah'ın saptırdığı kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) Şu hâlde, birisi böyleleri için bilgi ve hidayet dileğinde bulunsa, iyi olur.

103) Eğer onlar iman edip korunsalardı...

Şeytanların asılsız uydurmalarına uyacaklarına, sihir aracılığı ile küfre sapacaklarına, iman ve takva çizgisini izleselerdi... Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla sihir yapmak suretiyle küfre girmek, zekât vermemek gibi amelî bir küfürdür, itikadî değil. Eğer sihir itikadî bir küfür olsaydı yüce Allah, *"Eğer onlar inansalardı, elbette Allah katından verilecek sevap daha hayırlı olurdu."* der ve meseleyi sırf imanla sınırlandırıp takvadan, sakınmadan söz etmezdi. Oysa Yahudiler inanıyorlardı, fakat günahlardan sakınmadıkları, Allah'ın belirlediği haramları gözetmedikleri için yüce Allah imanlarını önemsememiştir, dolayısıyla onları kâfir olarak nitelendirmiştir.

Elbette Allah katından verilecek sevap, kendileri için daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi.

Yani Allah katındaki sevap sihir aracılığı ile küfre saparak umdukları, elde ettikleri çıkarlardan, menfaatlerden daha hayırlıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî ve Tefsiru'l-Kummî'de, *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular."* ifadesi ile ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Hz. Süleyman ölünce, İblis bir sihir uydurdu, onu bir kâğıda yazıp katladı, üzerine de şöyle bir not düştü: 'Bu, Asif b. Berhiya'nın Davud oğlu Süleyman'ın ortaya koyduğu ilim hazinelerinin saklı bulunduğu kitaptır. Şu şu şeyleri isteyen kimse şöyle şöyle yapmalıdır.' Sonra da yazıyı Süleyman'ın tahtının altına gömdü, ardından çıkarıp onlara okudu. Bunun üzerine kâfirler, 'Demek ki, Süleyman bu bilgiler sayesinde bize üstünlük sağlamıştı.' dediler. Müminler ise, 'Hayır, o, Allah'ın kulu ve peygamberidir.' dediler. İşte yüce Allah'ın şu sözü buna işaret etmektedir: *Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular."*

Ben derim ki: Sihrin uyduruluşunu, yazılıp okunuşunu İblis'e isnat etmek, bu eylemi öteki cin ve insan kökenli şeytanlara isnat etmeye ters düşen bir yaklaşım değildir. Çünkü her türlü kötülüğün kaynağı İblis'tir ve o mel'un kötülüğü, fısıltı ve vesvese aracılığı ile dostlarına, yardakçılarına ulaştırır. Rivayetler literatüründe bu tür bir ifade tarzının örneklerine sıkça rastlanır. Hadisten anlaşıldığı kadarıyla, ayetteki "tetlû" kelimesi, "okuma" anlamındaki "tilavet"ten gelir. Bunun böyle ol-

ması, bizim önceki açıklamamızın yanlış olduğu anlamına gelmez. Biz demiştik ki: "Tetlû" yalan uydurdu anlamına gelir. Çünkü ifadenin içeriğinden ve oluşturduğu atmosferden zımnen bu anlam anlaşılmaktadır. Bu durumda ifadenin açılımı şöyledir: "Şeytan Süleyman'ın hükümranlığı hakkında uydurdukları" yani yalana dayalı olarak okudukları... "Tela/yetlû" fiili, köken olarak "veliye/yelî/velâyet" köküne dönüktür. Bir şeye bir sıra dâhilinde, bir parçasının, diğer bir parçasının ardından meydana gelmesi şeklinde sahip olmak demektir. Mâide Suresi'ndeki, *"Sizin veliniz ancak Allah ve Peygamber'idir..."* (Mâide, 55) ayetini ele alırken, "velâyet" kavramı üzerinde ayrıntılı bilgi vereceğiz.

el-Uyun adlı eserde, İmam Rıza (a.s) ile Halife Me'mun arasında geçen konuşmada şöyle bir pasaja yer verilir: "Harut ve Marut iki melektiler. İnsanlara sihir öğretiyorlardı ki, bunun aracılığı ile sihirbazların yaptıkları büyüden korunsunlar, onların kurdukları hileleri bozabilsinler. *'Biz bir imtihan vesilesiyiz, sakın küfre gitme.'* demedikçe de kimseye bu sanatı öğretmezlerdi. Ama bu sihri öğrenenlerin bir kısmı sihir yapmak suretiyle küfre saptılar. Oysa sihirden kaçınmaları kendine emredilmişti. Yaptıkları sihir aracılığı ile erkekle karısının arasını açıyorlardı. Yüce Allah bunlarla ilgili olarak, *'Ancak, Allah'ın izni olmadan o büyü ile hiç kimseye zarar veremezler.'* buyuruyor."[1]

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde, İbn Cerir'in İbn Abbas'a dayanarak şöyle rivayet ettiği bildirilir: "Hz. Süleyman helaya gitmek istediğinde ya da özel bir iş yapmak istediğinde yüzüğünü karısı Cerade'ye verirdi. Yüce Allah'ın Süleyman'ı sınamak istediği bir günde o, yüzüğünü her zaman olduğu gibi Cerade'ye verdi. Ardından Şeytan Süleyman'ın şekline girerek kadının yanına gelip ona, 'Yüzüğümü getir.' dedi. Şeytan yüzüğü alıp parmağına takınca bütün cin ve insan kökenli şeytanlar ona boyun eğdi. Daha sonra Hz. Süleyman karısının yanına geldi ve 'Yüzüğümü getir.' dedi. Kadın, 'Yalan söylüyorsun. Sen Süleyman değilsin.' dedi."

"Bunun üzerine Hz. Süleyman bir sınavdan geçirildiğini anladı. O günlerde şeytanlar serbest kalıp sihir ve küfür içeren bir yazı hazırladılar. Bunu önce Süleyman'ın tahtının altına gizlediler, sonra çıkarıp insanlara okudular ve dediler ki: 'Süleyman bu yazılar aracılığı ile insanlar üzerinde egemenlik kuruyor, onlara üstünlük sağlıyor.' Bunun üzerine insanlar

1- [el-Uyun, c. 1, s. 271, hadis: 2.]

Hz. Süleyman'dan uzaklaşıp onu tekfir ettiler. Nihayet Hz. Muhammed (s.a.a) peygamber olarak görevlendirilince yüce Allah, *'Süleyman küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar, küfre gittiler.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Bu kıssa başka kanallardan da aktarılmıştır. Oldukça da uzundur ve peygamberlerden baş gösteren hatalar cümlesinden sayılmış ve bu hususla ilgili olarak nakledilir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde şöyle geçer: Said b. Cerir ve Hatip "Tarih"inde Nâfi'in şöyle dediğini tahriç ederler: "İbn Ömer ile birlikte yolculukta idim. Gecenin sonuna doğru, 'Ey Nâfi', bak bakalım zühre yıldızı çıktı mı?' dedi. 'Hayır.' dedim. Sonra bu soruyu iki veya üç kere tekrarladı. 'Yıldız çıktı.' dedim. 'Hoş gelmedi, safalar getirmedi.' dedi. 'Sübhanallah, Allah'ın buyruğuna boyun eğmiş, buyruğu dinleyip itaat etmiş bir yıldız hakkında nasıl böyle bir ifade kullanıyorsun?' dedim. Bunun üzerine dedi ki: 'Resulullah'tan ne duydumsa, onu söyledim sana, Resulullah şöyle buyurdu: Melekler dediler ki: 'Ya Rabbi, Âdemoğullarının işlediği hatalara ve günahlara karşı nasıl sabrediyorsun?' Yüce Allah buyurdu ki: 'Ben onları sınarım ve bağışlarım.' Bunun üzerine melekler, 'Eğer onların yerinde olsaydık, senin emirlerine karşı gelmezdik.' dediler."

"Allah dedi ki: 'Aranızdan iki melek seçin.' Çok geçmeden Harut ve Marut'u seçtiler. Böylece o ikisi yeryüzüne indi. Sonra yüce Allah onlara şehvet duygusunu verdi. Sonra Zühre adında bir kadın geldi. İkisi de kadından hoşlandı. Her biri içindeki duyguyu arkadaşından saklamaya çalıştı. Daha sonra biri diğerine dedi ki: 'Benim içimden geçenler senin de içinden geçti mi?' 'Evet.' dedi. Bunun üzerine kadınla birleşmek istediler. Kadın, 'Bana göğe çıkıp inmenizi sağlayan ismi öğretmedikçe bu isteğinize uymayacağım.' dedi. Ama onlar kadının isteğini yerine getirmediler. Sonra tekrar kadınla birleşme isteğini dile getirdiler. Kadın bir kez daha onları reddetti. Sonra melekler kadının isteğini yerine getirdiler. Kadın göğe doğru yükselince, Allah onu bir yıldız hâline getirdi ve o iki meleğin de kanatlarını kopardı."

"Melekler Rabbine tövbe ettiler. Yüce Allah onlara iki alternatif sundu. Dedi ki: 'İsterseniz sizi eski konumunuza getireyim de kıyamet günü cezalandırayım. Veya sizi dünyada cezalandırayım da kıyamet günü eski hâlinize döndüreyim.' Biri diğerine dedi ki: 'Dünyadaki azap kesilir, sona erer.' Bunun üzerine ahiret azabı yerine dünyada azap gör-

meyi tercih ettiler. Daha sonra yüce Allah onlara, 'Babil'e gidin.' diye vahyetti. Onlar da Babil'e doğru hareket ettiler. Allah onları gökle yer arasında baş aşağı astı. Böylece kıyamete kadar azap görürler."

Ben derim ki: Buna benzer bir yorum da Şiî kaynaklarından merfu olarak İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dayandırılarak rivayet edilmiştir. Suyutî, Harut ve Marut adlı meleklerle Zühre adlı kadın hakkında yirmi küsûr hadis rivayet eder. Bunlardan bazılarının sahih olduğu bildirilmiştir. Bu rivayetlerin isnat zincirinde bazı sahabelerin adlarına da rastlanmaktadır. İbn Abbas, İbn Mes'ud, Hz. Ali, Ebu Derda, Ömer, Ayşe ve İbn Ömer gibi. Ne var ki, bu asılsız bir hikâyedir. Saygın meleklere yakıştırılmış uydurma rivayettir. Kur'ân'ı Kerim meleklerin kutsallıklarını, şirk ve günahtan uzak oluşlarını açık biçimde bildirmiştir. En iğrenç şirk ve en iğrenç günah, puta tapıcılık, adam öldürme, zina etme, içki içmedir.

Bu uydurma rivayette, Zühre adlı yıldızın meshedilmiş zinakâr bir kadın olduğu belirtilir. Bu, gülünç bir iddiadır. Zühre yıldızı, doğuşu ve varoluşu bakımından tertemiz gök cismidir. Yüce Allah bir ayet-i kerime'de ona yemin etmiştir: "*Hayır, yemin ederim o geceleri geri dönüp ışık verenlere, gündüzün güneşi altında gizlenen gezegenlere.*" (Tekvîr, 15-16) Kaldı ki, Astronomi bilimi, günümüzde, söz konusu gezegenin mahiyetini, yapısındaki elementleri, hacmini ve diğer özelliklerini ortaya koymuştur.

Bu ve az önce sözü edilen kıssa, Yahudilerin anlattıkları kıssalara benzemektedir. Yahudilerin Harut ve Marut'la ilgili efsanelerini çağrıştırmaktadır. Bir bakıma bu hurafeler eski Yunan mitolojisinde yer alan gökcisimlerine ilişkin efsanelere de benzemektedir.

Titiz bir araştırmacı açıkça görür ki, peygamberlerin hataları ve yanılgıları ile ilgili olarak ortaya atılan bu tür hadisler, kesinlikle Yahudilerin desiselerinden uzak değildirler. Bir gözlemci biraz dikkat edince, Yahudilerin ilk kuşak hadisçiler üzerindeki derin etkilerini hemen fark eder. Yahudiler rivayetler üzerinde diledikleri gibi oynayarak, istedikleri fikirleri bunlara katmışlardır. Bu konuda onlara yardımcı olan başka kimseler de vardır.

Ne var ki, yüce Allah kitabını, düşmanları arasında yer alan art niyetli sapıkların komplolarına karşı koruma altına almıştır. Bu sapıklar arasında yer alan herhangi bir şeytan kulak hırsızlığına kalkışacak olursa, onu

yürek yakan kavurucu bir alev takip eder. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"O zikri biz indirdik biz ve onun koruyucusu da elbette biziz."* (Hicr, 9) *"O aziz bir kitaptır. Ne önünden, ne de arkasından ona batıl gelmez. Hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir."* (Fussilet, 42) *"Biz Kur'ân'dan, müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. Ama Kur'ân zalimlere ziyan arttırmaktan başka bir katkıda bulunmaz."* (İsrâ, 82)

Bu ayet-i kerimelerde ifade genel tutulmuş ve herhangi bir sınırlandırmaya gidilmemiştir. Şu hâlde hiçbir batıl karıştırma girişimi ve hiçbir art niyetli yaklaşım yoktur ki, Kur'ân-ı Kerim onu önlemesin. Bu tür girişimlerin sahiplerinin hüsranı çok geçmeden ortaya çıkar. Tarih sayfaları okunduğu zaman bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Her iki mezhebin de (Şia, Ehlisünnet) üzerinde ittifak ettikleri bir hadiste Resulullah (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Allah'ın kitabı ile uyuşanı alın, onunla çelişeni de bırakın." Böylece Peygamber Efendimiz (s.a.a) kendisinden ve yakın dostlarından aktarılan sözlerin değerlendirileceği genel bir ölçü koymuş oluyor.

Kısacası, Kur'ân aracılığı ile batıl, hakkın kutsal sahasından uzaklaştırılır ve çok geçmeden batıllığı, eğriliği ortaya çıkar. Gözlerden kaybolduğu gibi bir süre sonra dipdiri gönüllerde de etkinliğini, canlılığını yitirip gider. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Hayır, biz hakkı batılın üstüne atarız da onun beynini, parçalar."* (Enbiyâ, 18) *"Allah, kelimeleriyle hakkı gerçekleştirmek istiyor."* (Enfâl, 7) *"Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın."* (Enfâl, 8) Hakkı gerçekleştirmenin ve batılı batıllaştırmanın, her ikisinin temel niteliklerini gözler önüne sermekten başka bir anlamı yoktur.

Bazı insanlar, özellikle çağımızda her şeyi maddî açıdan değerlendirme taraftarı, çağdaş batı uygarlığının tutkunu bazı yazarlar, yukarıda değindiğimiz bu gerçeği yanlış algılamış ve kaynaklarda yer alan tüm rivayetleri Resulullah Efendimizin sünnetinin kapsamına giren her şeyi reddetme eğilimi göstermişlerdir. Bu hususta aşırı bir tepkisellik örneği göstererek, gelen her türlü rivayeti, hiçbir kriterden geçirmeden olduğu gibi kabul etme taraftarı olan bazı nakilciler, hadisçiler ve harurîlerin aşırılığının karşısında yer almaya çalışmışlardır.

Kayıtsız şartsız kabul nasıl, dinde hak ile batılı, eğri ile doğruyu birbirinden ayırma amacı ile konulmuş ölçüleri yalanlama ve yalan nitelikli saçma-sapan sözleri Resulullah Efendimize (s.a.a) yakıştırma

anlamına geliyorsa, nakledilmiş tüm rivayetleri ayırım gözetmeksizin bir kalemde atmak da önünden ve arkasından batıl bulaşmayan aziz Kur'ân'ı yalanlama ve geçersiz kılma anlamına gelir. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının."* (Haşr, 1) *"Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle itaat edilmekten başka bir amaçla göndermedik."* (Nisâ, 64)

Eğer Peygamber'in sözleri kanıt olmasaydı ya da sözleri çağında yaşamamış bizlere yahut ölümünden sonraki Müslümanlara ulaştırılmasaydı, din binasının duvarında tek bir taş bir diğer taşın üzerinde kalmaz, temelden yıkılıp giderdi. Aktarılan rivayetlere dayanmak, anlatılan hadislere başvurmak, bir insan için toplumsal hayatın zorunluluğudur. İnsanın fıtratı kaçınılmaz olarak böyle bir kabule zorlar insanı. Çünkü başka seçeneği yoktur insanın. Yalan yanlış sözlerin, saçma sapan açıklamaların bulaştırılmış olması, sadece geçmişten aktarılan dinsel metinlere, dinsel bilgilere özgü bir durum değildir. Bilakis toplum değirmeni, bütün yönleriyle özel ve genel nitelikli günlük haberler üzerinde dönüyor.

Bu haberlere art niyetli saptırmaların ve bilinçli karıştırmaların bulaşması daha yüksek bir ihtimaldir. Uzun ve kısa vadeli politikaların öngördüğü müdahalelerin izleri çok daha fazladır. Biz ise, fıtratımız gereği sırf herhangi bir toplantıda duyduğumuz bir haberi, nakledilen bir bilgiyi dinlemekle yetinmiyoruz. Tam tersine, bunları teker teker elimizde bulunan ölçülere vuruyoruz. Eğer elimizdeki ölçü söz konusu haberin doğruluğunu onaylarsa, biz de onu kabul ederiz. Ölçü rivayetin aksini bildirirse, onu yalanlarsa, biz de söz konusu haberi reddederiz. Şayet mahiyeti açıklığa kavuşmazsa, eğriliği veya doğruluğu, gerçekliği veya yalanlığı kesin olarak belirlenemezse, onu ne kabul ederiz, ne de reddederiz. Kötü ve zararlı şeyler karşısındaki doğal tavrımız gereği onu ihtiyatla karşılarız.

Bütün bunlar, bize ulaşan haberler hakkında belli bir deneyim düzeyine sahip olma şartına bağlıdır. Ancak bir insan kendisine ulaşan haberin içeriği hususunda deneyim sahibi değilse, toplumun akıllı insanlarının yöntemi, bu haberleri uzmanına götürüp onların görüşlerini ve bu husustaki değerlendirmelerini almaktır.

Toplumsal ilişkilerin doğal dayanağı, fıtrî temeli budur. Dinsel kriter hak ile batılı, eğri ile doğruyu birbirinden ayırt etme amacı ile ko-

nulmuştur. Bu ölçü değişmez ve hep olduğu gibi kalır. Ölçü Allah'ın kitabına başvurmaktır. Eğer bu başvuru sonucu eldeki haber bir açıklığa kavuşuyorsa, onu benimsemek bir zorunluluk niteliğini kazanır. Herhangi bir kuşku dolayısıyla mesele tam açıklığa kavuşamıyorsa, bu durumda orada durmak gerekir. Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve onun Ehlibeyti'nden olan imamlardan (a.s) gelen mütevatir haberlerde de bu, böyle belirlenmiştir. Bu dediklerimiz, fıkıh biliminin ilgi alanına girmeyen konular için geçerlidir. Fıkhî sorunlarda ise, başvurulacak merci, fıkıh metodolojisidir.

AYETLERLE İLGİLİ FELSEFÎ BİR ARAŞTIRMA

Bilindiği gibi, olağanüstü fiillerin meydana gelişini gösteren kanıtlar ya bizzat görmeye ya da nakledilen bir habere dayanırlar. Az-çok olağanüstü fiilleri bizzat görmeyenimiz ya da kendisine haberleri ulaşmayanımız yok gibidir. Ne var ki, bu alanda gerçekleştirilecek titiz bir araştırma bu olağanüstülüklerin birçoğunun temelde normal doğal sebeplere dayandıklarını ortaya çıkaracaktır. Olağanüstü hareketlerin birçoğu onları gerçekleştiren kişinin alıştırmalar ve sürekli tekrarlanan egzersizler sonucu bir tür bağışıklık kazanmış olmasına dayanır: Zehir yemek, çok ağır yükleri kaldırmak, boşluğa gerilmiş ip üzerinde yürümek gibi.

Bunların birçoğu da insanlara gizli bulunan, onlar tarafından bilinmeyen doğal sebeplere dayanır. Vücuduna talk sürdüğü için ateşe girdiği hâlde yanmayan bir kimsenin hareketi ya da üzerinde yazısı fark edilmeyen dolayısıyla ancak sahibi tarafından okunabilen bir yazı yazmak gibi. Bu yazı ancak ateş ve benzeri bir cisme tutulduğunda okunabilen bir madde ile yazılmıştır. Bunların birçoğu ise çok hızlı gerçekleştirilirler, dolayısıyla karşıdaki insan, olağanüstü hızından dolayı meydana gelen hareketin nasıl gerçekleştiğinin farkında olmaz. Ama bu hareket, olağanüstü bir hızın dışında tamamen olağan sebeplere dayalıdır, göz bağlayıcıların numaraları gibi.

Kısacası bunlar, farkında olmadığımız ya da güç yetiremediğimiz doğal sebeplere dayalı hareketlerdir. Ancak, bu olağanüstülüklerin bir kısmı, normal sisteme göre hareket eden doğal sebeplere dayanmazlar. Gaybın kapsamında olan, özellikle de gelecekte gerçekleşecek bazı olayları haber vermek gibi. Sevgi, nefret, bağlama, çözme, ipnotizma, hasta etme, uykuyu bağlama, ruh çağırma ve iradeyle hareket ettir-

me gibi. Riyazet ehlinin gerçekleştirdikleri bu hareketleri inkâr etmek mümkün değildir. Bunların bir kısmını bizzat görmüşüz, bir kısmını da kesinlikle doğruluğundan kuşku duyulmayan aktarma haberlerden öğrenmişiz. Bugün Hindistan'da, İran'da ve Batıda bu tür olağanüstülükleri sergileyen topluluklara rastlamak mümkündür.

Bu tür olağanüstülüklere yol açan egzersizler üzerinde yapılacak bir etüt, bu kişilerin yöntemleri alanında gerçekleştirilecek fiilî bir deneyim, bunların irade ve iman gücünün etkisine dayandığını söyleme zorunluluğunu doğuracaktır. Bununla beraber söz konusu yöntemler ve etkileme yolları da çok çeşitlidirler. İrade, kendisine oranla önceliği bulunan bilgi ve inanca dayanır. Böyle bir şey kimi zaman herhangi bir koşula bağlı olmaksızın gerçekleşir, kimi zaman da özel koşulların oluşması ile meydana gelir. Kimilerinde kimilerine karşı sevgi veya nefret oluşturmak amacı ile özel mekânlarda, özel bir mürekkeple özel bir yazı yazmak gibi. Yahut ruh çağırma seansı esnasında özel olarak seçilmiş bir çocuğun yüzüne ayna tutmak ya da özel bir koruyucu dua okumak gibi.

Bu koşulların tümü etkin iradeyi meydana getirme amacına yöneliktir. Çünkü bilgi, kesin bilgi niteliğine kavuşunca, duyulara kesin olarak bilgiyi görme yeteneği kazandırır. Bunun doğruluğunu kendi kendine sen de deneyebilirsin. Falanca şeyin veya falanca kimsenin şu anda yanında olduğunu, kendisini gözlerinle gördüğünü kendine telkin edersin. Sonra hiçbir şeye dikkat etmeyecek şekilde tüm dikkatini onun üzerinde yoğunlaştırarak onu hayal edersin. Birde bakarsın ki, o şey veya o kimse istediğin gibi karşında durmaktadır. Kaynaklarda bazı doktorların öldürücü hastalıklara yakalanan hastalarına sağlığa kavuşma isteğini telkin ederek onları tedavi ettiklerinden söz edilir.

Meselenin iç yüzü böylece ortaya konduktan sonra, irade bu sahada etkin bir güce kavuşursa, isteğe bağlı olarak seansa katılan insanda olduğu gibi, istemeyen insan üzerinde de etkin olabilir. Bu durum ya birtakım şartlara bağlı olur ya da herhangi bir şarta ve kayda bağlı olmaksızın gerçekleşir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan aşağıdaki hususlar açıklığa kavuşmuştur:

Birincisi: Söz konusu etki olağanüstülüğü gerçekleştiren şahısta kesin bilginin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu bilginin, gökcisimleriyle

bağlantısı olan ruhlara inanan müneccimlerin inandıkları gibi, dış âlemle uyum içinde olması şart değildir. Bazı dua ve çile erbabının kimi melek ve şeytanların adlarını söyleyerek özel yöntemlerle onlara çağrıda bulunmaları da bu kategoride değerlendirilebilir. Ruh çağırma seansları düzenleyenlerin buna ilişkin inançları da bunun gibidir. Ruhu hayalleri veya duyularıyla duyumsadıklarından fazlasına ilişkin bir kanıt yoktur. Ruhun gerçekten orada bulunduğunu iddia edemezler. Yoksa orada bulunan herkes görürdü. Çünkü herkes aynı doğal duygulara sahiptir. Böylece, herkesin tek bir ruhu olduğu da dikkate alınarak uyanıklılık hâlinde kendi işiyle meşgul iken yaşayan birinin ruhunun çağırılması ile ilgili şüphe giderilmiş olur.

Bunun yanı sıra bir diğer şüphe de bertaraf edilmiş olur. Şöyle ki: Ruh soyut bir cevherdir. Belli bir zamanla ve belli bir mekânla bir bağlantısı yoktur. (Öyleyse ruh çağırma olayı nasıl gerçekleştirilebilir?) Ortadan kaldırılan üçüncü şüphe ise şudur: Tek bir ruh nasıl iki adamın yanına farklı şekillerde gelebilir. Bir dördüncü kuşku da gidebiliyor böylece. Şöyle ki: Ruhlar çağırma seansı sırasında nasıl yanlış bilgi verebiliyorlar. Bazıları diğer bazılarını yalanlayabiliyor? Bu kuşkuların tümüne birden şöyle bir cevap vermek mümkündür: Ruh, çağıran kişinin duygularında gelmiş gibi olur. Onun dışında diğer doğal olguları algıladığımız türden bir geliş söz konusu değildir.

İkincisi: Böylesine etkin bir iradeye sahip olan kişi, bu hususta, bazen kişiliğinin gücüne ve egosunun sağlamlığına dayanıyordur. Mistik çilekeşler gibi. Bu durumda kaçınılmaz olarak güç ve etki irade eden kimse açısından ve dışarıda sınırlı olacaktır. Bunların bir kısmı da Rablerine dayanıyorlardır. Peygamberler, veliler, kendilerini Allah'a yönelik kulluğa adayanlar ve Allah'a yönelik inançları yakin düzeyinde olanlar gibi. Bu gibi insanlar irade ettikleri zaman Rableri için ve Rableri ile irade ederler. Bu tür bir irade tertemizdir. Kişiye özgü bağımsız bir dileyiş değildir. Onlardan yansıyan bu irade bir amaca yöneliktir, kişisel arzu niteliğinde değildir ve kesinlikle gerçeğe dayalıdır. Dolayısıyla bu tür bir irade rabbanîdir, sınırsızdır, kayıtsızdır.

İkinci kısma giren olaylar eğer bir meydan okumayla birlikteyse, Peygamberlerden aktarılan bazı gelişmeler gibi, bu, mucizedir ve eğer böyle bir niteliği yoksa kerametttir. Ya da dua esnasında oluşmuşsa, duanın kabul görmesidir.

Birinci kısma giren gelişmelere gelince, bunlar eğer bir cinden veya ruhtan haber almak, ondan yardım görmek şeklinde gerçekleşirse, bu, kehanettir. Bir dua, mistik bir egzersiz ya da bir düğüm sonucu ise, o zaman buna sihir denir.

Üçüncüsü: Bu mesele irade gücünün ekseni etrafında döndüğü için ve güçlülük ve zayıflık bakımından da iradeler arasında farklılık kaçınılmaz olduğu için, bunların bir kısmı diğer bir kısmının etkisini yok edebilir; büyü ve mucizenin karşı karşıya gelmesi gibi. Veya bazı nefisler diğer bazı nefisler üzerinde etkili olmayabilir; güç düzeyleri farklı olunca olduğu gibi. Nitekim ipnotizma ve ruh çağırma seanslarında bunu gözlemlemek mümkündür. İleride yine konuya ilişkin bazı açıklamalarda bulunacağız.

AYETLERLE İLGİLİ BİLİMSEL BİR İNCELEME

İlginç etkileme yöntemlerini araştıran birçok bilim dalı vardır. Bunların bölümleri ve ilgi alanları üzerinde genel bir değerlendirmede bulunmak oldukça güçtür. Uzmanları arasında yaygın olarak üzerinde durulan ve en çok bilinenleri şunlardır:

a) Simya: Doğal olgular üzerinde olağanüstü tasarruf gücüne ulaşmak amacı ile iradi güçlerle özel maddî güçleri kaynaştırmayı hedefleyen bir ilim. Algılama üzerinde tasarrufta bulunma da bu ilimin kapsamına girer. Buna ayrıca göz büyüsü denir. Sihrin en somut örneklerinden biridir bu.

b) Limya: Yıldızlar ve olaylar üzerinde etkili olan üstün ve güçlü ruhlarla iletişim kurmanın sonucu meydana gelen iradî etkilemelerin niteliğini araştıran ilim. İrade, bunları ya buyruğu altına alır ya onlarla iletişim kurar ya da cinlerin yardımıyla söz konusu güçleri hizmetine alır. Buna boyun eğdirme sanatı da denir.

c) Himya: İlginç etkiler meydana getirmek için yüceler âleminin güçleri ile aşağı unsurlar arasında bir bileşim meydana getirmeyi hedefleyen ilim. Buna "tılsımlar" da denir. Çünkü gökteki yıldızların, semavi düzenin maddî olaylarla bir ilgisi vardır. Unsurlar, bileşimler ve bunların doğal nitelikleri için de böyle bir bağlantı söz konusudur.

Sözgelimi falanın ölümü ve falanın dünyaya gelmesi ya da falanın dünyada kalması gibi herhangi bir olay için uygun semavi şekiller,

uygun maddî biçimle bir bileşim meydana getirilirse, istenen sonuca varılır. İşte tılsımın anlamı budur.

d) Rimya: Maddî güçleri, olağanüstü intibaı uyandıracak şekilde kullanma ilmine denir. Buna göz bağlayıcılık denir.

Bu dört ilmin yanı sıra bir de "Kimya" adı verilen bir ilim daha vardır. O da; unsurlardan bazısının diğer bazısının biçimini almasını inceler. Bunlara beş gizli ilim denir.

Üstadımız Şeyh Behaî diyor ki: "Bu ilimlerle ilgili olarak bugüne kadar rastladığım en güzel kitap, Herat'ta gördüğümdür. Kitabın adı "Kulluhu Sirrun" idi. Kitabın adı söz konusu beş ilmin, yani; Kimya, Limya, Himya, Simya ve Rimya ilimlerinin baş harflerinin birleşmesinden oluşuyor." Şeyhin açıklaması kısaca bundan ibaretti.

Bu alandaki muteber eserler ise, "Belinas'in kitaplarının özeti"; "Hüsrevşahi Risaleleri"; "Zahîretü'l-İskenderiye"; Razi'nin "es-Sırru'l-Mektum"u, Sekkakî'nin "et-Teshirat"ı; Feylesof Tamtam el-Hindî'nin "Yedi Yıldızın Hareketleri" adlı eserlerdir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ilimlerin bir şubesi de sayı ve tevafuk ilmidir. Bu ilim, sayı ve harflerin isteklerle bağlantısını inceler. Buna göre, istekle uyuşan sayı veya harfler özel bir düzenlemeyle üçgen veya dörtgen şeklindeki çerçevelere konur. "Hafiye" denen yöntem de bu kategoriye girer. Bu, istenen şeyin ya da istenen şeye uygun isimlerin harflerinin kesilmesi, böylece arzulanan meseleyle ilgili melekler veya şeytanların adlarının elde edilmesi ve bunlardan oluşan duaların okunmasıdır. Amaç, tutulan niyetin gerçekleşmesi. Bu sanatla ilgilenenlerin yanında en muteber eserler; Şeyh Abbas Tunî ve Seyyid Hüseyin Ahlatî vb. insanların kitaplarıdır.

Sözünü ettiğimiz ilimlerle aynı kategoride incelenebilecek bir sanat da günümüzde başvurulan ipnotizma ve ruh çağırmadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, bunlar iradenin düşünce üzerindeki etki ve uygulamasının sonucu meydana gelirler. Bunlarla ilgili olarak birçok kitap ve broşür yayımlanmıştır. Son derece yaygın oluşlarından dolayı, ayrıca bunlardan söz etme gereğini duymuyoruz. Bunları uzun uzadıya ele alışımızın nedeni, sihir ve kehanetin mahiyetini ortaya koymaktır.

يَآ اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا ط وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَا يَوَدُّ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكٖينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ ط وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَآءُ ط وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿١٠٥﴾

AYETLERİN MEALİ

104- "Ey iman edenler, "Raina" demeyin, "Unzurna" deyin ve dinleyin. Kâfirler için acı bir azap vardır."

105- "Kitap ehlinden olan kâfirler de, müşrikler de size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

104) Ey iman edenler.

Kur'ân-ı Kerim'de ilk kez bu ayette müminlere bu şekilde hitap edilmektedir. Böyle bir hitap yaklaşık olarak seksen beş yerde geçmektedir. İster hitap şeklinde olsun ve ister hitap dışı bir amaçla olsun, müminlerin "iman edenler, inananlar" olarak nitelendirilmesi bu ümmete özgü bir durumdur. Bundan önceki ümmetlerse "kavim" kelimesi ile anılmışlardır: *"Nuh kavmi veya Hud kavmi"* (Hûd, 89) *"Dedi ki: Ey kavmim, ya ben apaçık bir kanıta dayanıyorsam?"* (Hûd, 28) *"Medyen halkı"* (Tevbe, 70) *"Ress halkı"* (Kaf, 12) *"İsrailoğulları"* (Tâhâ, 47) *"Ey İsrailoğulları!"* (Tâhâ, 80) gibi. Şu hâlde "iman edenler" ifadesinin bu ümmete özgü kılınması, bir tür onurlandırmadır. Ancak yüce Allah'ın sözü üzerinde titiz bir yaklaşımla durulduğu zaman "ellezîne âmenû=iman edenler" ifadesiyle kastedilenin, "müminler" ifadesiyle kastedilenden farklı olduğu görülecektir.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Ey müminler, topluca Allah'a tövbe edin."* (Nûr, 31) Bu ifade bizim yaklaşımımızı doğrular niteliktedir. Bir ayette şöyle buyuruyor: "*Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar ve iman edenler için bağışlanma dilerler: Rabbimiz, rahmet ve bilgi bakımından her şeyi kapladın. Tövbe edip senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azabından koru. Rabbimiz, onları ve babalarından, eşlerinden, çocuklarından iyi olan kimseleri onlara söz verdiğin Adn cennetlerine sok. Şüphesiz üstün olan, hikmet sahibi olan sensin."* (Mü'min, 7-8)

Bu ayetlerde, önce, meleklerin ve Arşı taşıyanların bağışlanma dileyişi "iman edenlere" yönelik olarak sunuluyor, ardından bunu açıklayıcı olarak şöyle bir ifade kullanılıyor: *"Tövbe edip senin yoluna uyanları..."* Bilindiği gibi "tövbe", pişmanlık duyup dönmek demektir. Ardından duaları "iman edenler"e bağlantılı kılınıyor, daha sonra "iman edenler"in babaları, eşleri ve çocukları da bu duanın kapsamına alınıyor. Eğer "iman edenler" diye kendilerinden söz edilenler, nasıl olursa olsun Resulullah'a (s.a.a) inananlar ise, o zaman "iman edenler" ifadesi, babaları, oğulları, eşleri, herkesi kapsar, ayrıca "iman edenler"e atfedilerek zikrolunmalarına gerek kalmazdı. Tümü aynı hizada ve aynı safta yer alırlardı.

Benzeri bir sonucu şu ayet-i kerimeden de çıkarmak mümkündür: *"Onlar ki, iman ettiler, zürriyetleri de imanda kendilerine uydu; zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır; kendi amellerinden de hiçbir şey eksiltmemişizdir. Herkes kendi kazandığına bağlıdır."* (Tûr, 21) Eğer "imanda kendilerine uyan zürriyetleri" ayet-i kerimedeki "iman edenler" ifadesinin kapsamına giren kimseler olsaydı, o zaman ayet-i kerimede sözü edilen "katma" bir anlam ifade etmezdi. Şayet "Zürriyetleri de imanda kendilerine uydu" ifadesi, "iman edenler" ifadesiyle özel şahısların yani zürriyetleri olan tüm müminlerin kastedildiğine yönelik bir ipucu olarak değerlendirilecekse, bu durumda da "katma"dan söz etmenin somut bir anlamı olmamış olur.

Yine, *"Kendi amellerinden de hiçbir şey eksiltmemişizdir."* ifadesi de sadece, arkalarında zürriyet bırakmayan, dolayısıyla kendilerine iman noktasında uyacak bir soyları bulunmayan ve ancak kendileri babalarına uyma durumunda bulunan son kuşak açısından bir anlam ifade edebilir. Bu yaklaşım makul gibi görünse de ayetin akışından bunun bir onurlandırma ifadesi olduğunun anlaşılmasıyla çelişmektedir.

Çünkü bu yaklaşıma göre, ayetten şöyle bir şey anlamalıyız. "Müminler birbirlerindendirler. Ya da bir kısmı bir kısmına katılarak tek safta yer alırlar. Bir kısmının diğer bir kısmın üzerinde onursal bir üstünlüğü yoktur; daha önce iman etmekle daha sonra iman etmek arasında bir ayrıcalık söz konusu değildir. Çünkü üstünlük ölçüsü imandır ve o hepsinde vardır."

Ancak bu anlayış, ayetin oluşturduğu atmosferle çelişki arz etmektedir. Görüldüğü gibi ayet-i kerimede bir tür saygınlıktan söz ediliyor. Öncekilerin kendilerine katılma durumunda olan zürriyetlerine oranla daha şerefli bir konumda oluşları vurgulanıyor. Şu hâlde, *"zürriyetleri de imanda kendilerine uydu."* ifadesi, "iman edenler" ifadesi ile bazı özel kimselerin kastedildiğine yönelik bir ipucu konumundadır. Dolayısıyla bunlar, tüm insanlardan önce, zor zamanda Resulullah'a (s.a.a) iman eden öncülerdir, yani ilk Muhacirler ve Ensar topluluğudur. Buna göre, "iman edenler" deyimi, bir onurlandırma niteliğidir ve bununla söz konusu kişiler kastedilmiştir.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamı çağrıştırır mahiyettedir: *"Muhacirlerden olan fakirler içindir... ve onlardan önce o yurda yerleşen, imana sarılanlar... Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde iman edenlere karşı bir kin bırakma! Rabbimiz sen çok şefkatli, çok merhametlisin."* (Haşr, 8-10) Eğer "iman edenler" ile "bizden önce inananlar" ifadelerinde aynı kimseler kastedilmiş olsaydı, o zaman bir zamir ile "bizden önce inananlar"a göndermede bulunulur, ayrıca "iman edenler" ifadesinin kullanılmasına gerek kalmazdı. Çünkü bu durumda "iman edenler" ifadesinin kullanılmasında hiçbir incelik ve fayda söz konusu değildir.

Aşağıdaki ayet-i kerimeden de bunu anlamak mümkündür: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler. Onların, rükû ve secde ederek Allah'ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün... Allah, onlardan iman edip salih ameller işleyenlere bağışlanma ve büyük bir ödül vadetmiştir."* (Fetih, 29)

Böylece anlaşılıyor ki, bu kelime, müminlerden ilk iman edenlere özgü bir onurlandırma niteliğidir. "İnkâr edenler" ifadesi için de benzeri bir yorumda bulunmak mümkündür. Denebilir ki, bu ifadeyle herkesten önce Resulullah'ı inkâr eden Mekke'li müşriklerle benzeri kâfirler

kastedilmiştir. Nitekim yüce Allah'ın şu sözünden de benzeri bir sonuç çıkarsamak mümkündür: *"İnkâr edenlere gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir: Onlar inanmazlar."* (Bakara, 6)

Eğer desen ki: Şimdiye kadar ki açıklamalardan çıkan sonuca göre "ellezîne âmenû=iman edenler" hitabı ile Resulullah Efendimiz (s.a.a) zamanındaki belli bir grup kastedilmiştir. Oysa tüm İslâm âlimleri diyorlar ki: Bu tür hitaplar hem Peygamber Efendimiz zamanını, hem diğer zamanları, hem o zamanda hazır olanları ve hem de diğer zamanlardaki müminleri kapsar. Özellikle de bu hitapları, "hakikî önermeler" şeklinde değerlendirirsek, bu husus daha bir belirginlik kazanır.

Ben derim ki: Evet, bu, belli bir gruba yönelik özel bir onurlandırmadır. Ama bu demek değildir ki, hitabın kapsadığı yükümlülükler sırf onlara özgüdür. Çünkü yükümlülüğün kapsamını genişletip daraltan sebepler vardır ve bunlar hitabın kapsamını genişletip daraltan sebeplerden ayrıdırlar. Nitekim hitaptan soyutlanmış yükümlülükler de ortada herhangi bir hitap olmaksızın genel nitelikli, geniş kapsamlıdırlar. Dolayısıyla, bazı yükümlülüklerin "Ey iman edenler..." ifadesiyle başlaması, tıpkı diğer bazı yükümlülüklerin "Ey Nebi..." veya "Ey Resul..." diye başlaması gibi bir onurlandırma amacına yöneliktir; ama yükümlülük geneldir, kapsamı geniştir.

Bütün bunlara rağmen, bu söylediklerimiz, "iman edenler" ifadesinin söz konusu özel ve onurlandırılmış grubun dışındakiler için hiçbir zaman kullanılmadığı anlamına gelmez. Tersine bir ipucu, bir karine söz konusu olduğu zaman başka insanlar için de kullanıldığı tespit edilebilir: Yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: *"İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri Allah, ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir."* (Nisâ, 137) Bir diğer ayette de yüce Allah Hz. Nuh'tan aktararak şöyle buyurur: *"Ve ben iman edenleri kovacak değilim. Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır."* (Hûd, 29)

"**Raina**" **demeyin,** "**Unzurna**" **deyin.**

Yani, "bize bak" anlamını ifade etmek için "raina" kelimesi yerine onun anlamdaşı olan "unzurna" kelimesini kullanın. Eğer bunu yapmazsanız, bu tutumunuz küfür olur. Kâfirler içinse çok acı bir azap hazırlanmıştır. Görüldüğü gibi ayet-i kerime "raina" kelimesine yönelik şiddetli bir yasaklama içermektedir. Bu kelime bir başka ayette de yer

alıyor ve o ayette kelimenin hareket nitelikli bir başka anlamına dikkat çekiliyor: *"Yahudilerden bir kısmı, sözleri yerlerinden değiştirirler ve 'İşittik ve karşı geldik', 'Dinle, dinlemez olası' ve dillerini eğip bükerek ve dini yererek 'Raina' derler."* (Nisâ, 46) Bununla anlaşılıyor ki, Yahudiler "raina" kelimesi ile Resulullah Efendimize (s.a.a) hitap ederlerken, "dinle, dinlemez olası" gibi bir anlam kastediyorlardı. Peygamberimize bu kelime ile hitap edilmesinin yasaklanması bu yüzdendir.

Nakledilen olay da bunu pekiştirir niteliktedir: Resulullah konuşma yaptığı zaman Müslümanlar ona bu şekilde hitap ederlerdi: "Ya Resulallah raina; yani bizi gözet ki, ne dediğini iyice anlayalım." Bu kelime, Yahudi dilinde ise, sövgü ifade ederdi. Yahudiler bunu fırsat bilerek Resulullah Efendimize (s.a.a) bu kelimeyle hitap ediyorlardı. Böylece görünüşte ona saygılı olduklarını ifade etmiş olmakla birlikte aslında bununla, ona yönelik bir sövgü ifade ediyorlardı. Yahudilerin dilinde "raina", "dinle, dinlemeyesice" demektir. Bunun üzerine şu ayet-i kerime indi: *"Yahudilerden bir kısmı, sözleri yerlerinden değiştirirler ve 'İşittik ve karşı geldik', 'Dinle, dinlemez olası' ve dillerini eğip bükerek ve dini yererek 'Raina' derler."* Burada yüce Allah Yahudilerce yanlış anlama çekilebilecek kelimenin kullanımını yasaklıyor, onun yerine anlamdaşı olan "unzurna" kelimesinin kullanılmasını emrediyor. "Raina" demeyin, "unzurna" deyin, buyuruyor.

Kâfirler için acı bir azap vardır.

Bununla söz konusu yasağı dinlemeyenler kastediliyor. Ayrıntı niteliğindeki bir yükümlülüğü terk etmenin küfür olarak nitelendirildiği yerlerden biri de budur.

105) "Kitap ehlinden olan kâfirler de, müşrikler de size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir.

Eğer *"Kitap ehlinden olan kâfirler"* ifadesiyle özellikle Yahudiler kastedilmişse, -ki önceki ifadelerin onlara yönelik olması bunu gösteriyor- bu durumda onların Ehlikitap olarak nitelendirilmiş olmaları yargının illetine yönelik bir işarettir. Buna göre, onlar Ehlikitap oldukları için, müminlere kitap indirilmesini istemezler. Çünkü müminlere kitap indirilmesi, "kitap ehli" niteliğinin onlara özgü olmasını geçersiz kılar. Ayrıca, onlar bu istemeyişleriyle, Allah'ın rahmetinin genişliğine ve kullarına yönelik lütfunun büyüklüğüne karşı çıkmış sayılırlar. Ama

eğer bu ifadeyle Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan tüm kitap ehli topluluklar kastedilmişse, bu durumda, tahsis bildiren bir ifadenin ardından, genellik ifade eden bir ayete yer verildiği sonucu çıkarılır. Çünkü her iki topluluğun İslâm'a karşı kin gütme noktasında ortak özellikleri vardır.

Bu yorumu ayetlerin akışı içinde yer alan diğer bazı ayetler de pekiştirmektedir: *"Yahudi yahut Hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler."* (Bakara, 111) *"Yahudiler, 'Hıristiyanlar, bir temel üzerinde değiller.' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler, bir temel üzerinde değiller.' dediler. Oysa hepsi de kitabı okuyorlar."* (Bakara, 113)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym, el-Hilye adlı eserinde, İbn Abbas'a dayanarak şu hadisi tahric eder: Resulullah (s.a.a) buyuruyor ki: "Yüce Allah, içinde 'Ey iman edenler' ifadesi bulunan hiçbir ayet indirmemiştir ki, Ali, muhatapların başı ve emiri olmasın."

Ben derim ki: Bu rivayet, daha sonra, bazı ayetlerin Hz. Ali ya da Ehlibeyt İmamları hakkında indiklerine ilişkin olarak sunacağımız rivayetleri destekler niteliktedir. Buna örnek olarak şu ayet-i kerimeleri verebiliriz: *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz."* (Âl-i İmrân, 110) *"İnsanlara şahit olasınız..."* (Bakara, 143) *"Doğrularla beraber olun."* (Tevbe, 119)

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا ط اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ
عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ ط وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِیٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿١٠٧﴾

AYETLERİN MEALİ

106- Biz bir ayeti neshedersek veya unuttururursak, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi?

107- Göklerin ve yeryüzünün egemenliğinin yalnızca Allah'a ait olduğunu bilmedin mi? Sizin Allah'tan başka bir veliniz ve bir yardımcınız yoktur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu iki ayet, "nesih" meselesini işlemektedir. Fıkıh bilginleri açısından nesih, bir hükmün geçerliliğinin sona erdiğini, yürürlük süresinin bittiğini açıklamaktır. Fıkıhtaki nesih, ayetteki mutlak ifadeden alınan, ayetin ayrıntısı niteliğinde bir kavramdır. Anlamını ve içeriğini ayetten ve ayetin onunla ilgili işaretlerinden almaktadır.

106) Biz bir ayeti neshedersek...

Neshetme, giderme demektir. Güneş gölgeyi ortadan kaldırıp yok edince, Araplar, "Nesehati'ş-şemsü'z-zille" yani, "Güneş gölgeyi giderdi (neshetti)" derler. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermemiştik ki o, bir şey arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu içerisine mutlaka bir düşünce atmış olmasın. Fakat Allah şeytanın attığını derhâl giderir (nesheder)."* (Hac, 52) Bir kitaptan ikinci bir nüsha oluşturulunca, "kitap neshedildi, nüshası alındı" derler. Sanki kitap giderilmiş, yerine yenisi getirilmiştir. Aşağıdaki ayet-i kerimede "nesh" yerine "tebdil" kelimesinin kullanılmış olması bu yüzdendir:

"Biz bir ayetin yerine başka bir ayet getirdiğimiz zaman -Allah ne indirdiğini bilirken- 'Sen Allah'a iftira ediyorsun' derler. Hayır, çokları bilmiyorlar." (Nahl, 101)

Her ne ise, görüldüğü gibi, nesh ayetin kendisinin ortadan kaldırılmasını, varoluşunun iptal edilmesini gerektirmez. Tam tersine, bu hususta hüküm, "ayet" ve "alâmet" niteliği ile ilgilidir. Ayrıca ayet-i kerimenin son cümlesi (*Allah'ın her şeye... bilmedin mi?*), önceki cümlede varılan hükmün illetini bildirir niteliktedir. Dolayısıyla "nesh", ayetin bir alamet, bir işaret olarak etkisinin giderilmesi demektir. Yani, bir şey özünü korumakla birlikte işaret ve alâmet oluşunu elden veriyor. Buna göre, neshetme olayında ayetin yükümlülük ve benzeri etkileri giderilir; ama kendisine, özüne dokunulmaz. "Unutturma" ve "neshetme" fiillerinin bir arada kullanılmasından da böyle bir sonuca varabiliriz.

Ayetin orijinalinde geçen "nunsihâ" fiilinin mastarı olan "insâ", "nisyan" mastarının "if'al" kalıbına sokulmuş şeklidir ve "bilme"nin kapsamının dışına çıkarma, "ilim"den giderme anlamına gelir. Nesh ise, göz önünden gidermektir. Bu durumda ayete şöyle bir anlam vermek gerekir: Bir ayeti göz önünden giderirsek ya da "bilme"nin kapsamının dışına çıkarırsak, ondan daha iyisini veya bir benzerini getiririz.

Ayrıca bir şeyin "ayet" oluşu "şeylere", "yerlere" ve "cihetlere" göre değişir. Kur'ân bir yönüyle insanların benzerini getirememeleri bakımından yüce Allah'ın ayetidir. İlâhî hüküm ve yükümlülükler de Allah'ın ayetleridirler. Çünkü bunlar aracılığı ile Allah'tan korkma ve O'na yakın olma durumu meydana gelir. Somut varlıklar da Allah'ın ayetleridirler. Çünkü bu tür olgular kendi varlıkları ile yaratıcılarının varlığına işaret ederler. Varlıklarının özellikleriyle yaratıcılarının isim ve sıfatlarına tanıklık ederler. Allah'ın peygamberleri, velileri de ayettirler. Söz ve fiil olarak Allah'a davet ettikleri için... Dolayısıyla ayet, güçlü ve zayıf olabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun Rabbinin ayetlerinden en büyüğünü gördü."* (Necm, 18)

Öte yandan bir ayet, bir yönüyle ayet niteliğine sahip olabileceği gibi, birkaç yönüyle de ayet sayılabilir. Dolayısıyla bir ayet sahip olduğu tek yönüyle neshedilip giderilirse, ortadan kalkmış olur. Ama eğer birçok yönü bulunursa, neshedilen yönünün dışındaki diğer yönleriyle yine "ayet" olarak değerlendirilir. Kur'ân'daki herhangi bir ayetin, içerdiği şer'î hükmün yürürlükten kaldırılması, buna karşın ayetin belâgati ve mucizevîliği ile varlığını sürdürmesi gibi.

"Nesh" kavramının genelliğinden algıladığımız budur. Yüce Allah'ın şu sözünde ifadesini bulan illetlendirme unsurundan da bu sonucu çıkarmak mümkündür: *"Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi? Göklerin ve yeryüzünün egemenliğinin yalnızca Allah'a ait olduğunu bilmedin mi?"* Bu durumda, konuya yöneltilebilecek inkâr ya da ayetin iniş sebebine ilişkin rivayetlerde belirtildiğine göre Yahudilerin sergiledikleri inkâr, nesh kavramının anlamıyla ilgili olarak iki açıdan söz konusudur:

Birincisi: Ayet Allah katından geldiğine göre, kulların gerçek çıkarlarından birini koruma amacına yöneliktir ve bu çıkarı onun dışında hiçbir şey koruyamaz. Ayet giderilirse, çıkar da ortadan kalkar. Artık hiçbir şey ayetin yerine geçip söz konusu çıkara kalıcılık niteliğini kazandıramaz. Yaratıkların yararına ve kulların çıkarına olan böylece elden çıkmış olur. Oysa yüce Allah kullarına benzemez. Bilgisi de onların bilgisi gibi değildir.

Çünkü kulların bilgileri dış etkenlerin değişmesi ile birlikte değişiklik arz eder. Bu yüzden kul, bir gün herhangi bir çıkara ilişkin bir bilgi edinir ve o bilgi doğrultusunda bir hüküm verir. Sonra ertesi gün bilginin niteliği değişir, zihinde dün elde edemediği daha değişik bir çıkara yönelik bir bilgi belirir ve yeni bir hükümde bulunur; eski hükmün yanlışlığına karar verir; yeni bir hükmün konulmasının gerekliliğine inanır. Dolayısıyla her gün yeni bir hüküm vermek durumunda kalır. Renkten renge girer. Eşyadaki yarar unsurunu tüm yönleriyle kuşatıp algılayamayan kulların durumu bundan ibarettir. Yararlı ve zararlı şeylere ilişkin bilgileri değiştikçe, hükümleri ve durumları da değişir. Bilgi alanındaki değişiklik oranında, az veya çok pratikte de değişiklik olur, yeni oluşumlar baş gösterir. Bu da, gücün genel ve sınırsız olmayışından ileri gelir.

İkincisi: Güç sınırsız olsa da, var etme olgusunun gerçekleşmesi ve varoluşun fiilîleşmesi ile birlikte değişkenlik imkânsız olur. Çünkü şey, zorunlu olarak gerçekleştiği durumdan değişikliğe uğramaz. Bu durum, insanın isteğe bağlı fiilleri karşısındaki konumuna benzemektedir. Çünkü insanın isteğe bağlı olan fiilleri, pratikte meydana gelmediği sürece isteğe bağlı fiillerdir. Pratikte meydana geldikten sonra zorunluluk ve kesinlik niteliğini kazanırlar ve artık isteğe bağlı fiiller olarak değerlendirilemezler. Meselenin bu yönü mülkiyetin sınırsızlığının geçersizli-

ğini gerektirir ve dizgin elden çıktıktan sonra kimi tasarrufların yerine diğer bazı tasarruflarda bulunmanın imkânı söz konusu olamaz. Yahudilerin, *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* demeleri gibi.

Bu ayetlerde yüce Allah birinci duruma şu sözleriyle cevap veriyor: *"Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi?"* Yani; Allah, eskinin yerine daha iyisini veya bir benzerini koymaktan âciz değildir. İkinci duruma cevap verirken de şöyle buyuruyor: "*Göklerin ve yeryüzünün egemenliğinin yalnızca Allah'a ait olduğunu bilmedin mi? Sizin Allah'tan başka bir veliniz ve bir yardımcınız yoktur."* Yani; gökler ve dünya üzerindeki egemenlik Allah'a aittir. O, egemenliği altındaki mülkünde dilediği gibi hareket eder. O'nun dışında hiç kimsenin bu mülk üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi yoktur.

Dolayısıyla hiç kimse, O'nun tasarrufta bulunduğu kapılardan birini kapatamaz ya da onun tasarrufuna engel olamaz. Ne başlangıçtan, ne de yüce Allah'ın temliki ile hiçbir şey, hiçbir şeye sahip değildir. Çünkü yüce Allah'ın bir şeyi bir başkasının mülkiyetine vermesi, herhangi birimizin bir şeyi bir başkasının mülkiyetine vermemiz gibi değildir. Bizim kendi aramızdaki uygulamalarda birinci mülkiyet geçersiz olur ve ikinci mülkiyet yürürlüğe girer.

Allah ise, tıpkı sahip olduğu diğer şeyler gibi, başkasının mülkiyetine verdiği şeylerin de sahibidir. Meselenin iç yüzüne baktığımız zaman, mutlak mülkiyet ve mutlak tasarruf yetkisinin O'na ait olduğunu görürüz. O'nun mülkiyetimize vermesi ile sahip olduğumuz şeylere bakarsak, görürüz ki, O'ndan bağımsız bir mülkiyete sahip değiliz ve O bizim velimizdir. Aynı şekilde, görünüş olarak bize bahşettiği bağımsızlığa bakacak olursak -ki bu, gerçekte zenginlik şeklinde beliren bir fakirliktir, bağımsızlığa benzeyen uyduluktur- görürüz ki, O'nun yardımı ve desteği olmaksızın işlerimizi düzenleyemeyiz. Yardımcımız O'dur bizim.

Bu anlattıklarımız, *"Göklerin ve yeryüzünün egemenliğinin yalnızca Allah'a ait olduğunu..."* cümlesindeki hasr ifadesinden de anlaşılmaktadır.

"Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmedin mi? Göklerin ve yeryüzünün egemenliğinin yalnızca Allah'a ait olduğunu bilmedin mi?" Bu ifadeler sözü edilen iki itiraza cevap mahiyetindedir. İki itirazın söz konusu olduğunun kanıtı da, iki cümlenin bağlaçsız olarak birbirlerinden ayrılmış olmalarıdır. "*Sizin Allah'tan başka bir veliniz ve bir yardımcı-*

nız yoktur." ifadesi, iki hususu içermektedir ki bunlar, söz konusu iki itiraza verilen cevabın tamamlayıcısı durumundadırlar.

Yani, eğer O'nun sınırsız mülküne bakmazsanız, size bahşedilen mülke bakın. Bu mülk, bağımsız ve kopuk olmadığına göre, tek veliniz O'dur. Şu hâlde O, hem sizin üzerinizde ve hem de yanınızda bulunan şeyler üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Eğer mülkiyet hususunda bağımsız bir konumda olmadığınıza bakmaz, yanınızda bulunan zahirî mülkiyete ve bağımsızlığa baksanız, yine de gücünüzün, mülkünüzün ve bağımsızlığınızın tek başına gerçekleşmediğini görürsünüz. Amaçlarınız, sırf niyetlerinize ve iradenize boyun eğmenin sonucu olarak gerçekleşmezler. Bunun için Allah'ın yardımı ve desteği kaçınılmazdır. O, sizin yardımcınızdır, dilediği tasarrufta bulunabilir. Hangi yoldan giderseniz, O, işlerinize karışabilir. *"Sizin Allah'tan başka bir veliniz... yoktur."* ifadesinde "Allah" lafzının yerine zamir kullanılmamıştır. Çünkü ifade ayetin genel akışı içinde bağımsız bir cümle olarak görünmektedir. Yani bu cümle olmadan da cevap tamamlanmış sayılır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuçlar çıkıyor:

a) Nesh, sırf şer'î hükümlere özgü bir durum değildir. Tekvinî fenomenleri de kapsayan genel bir olgudur.

b) Nesh, ancak nasih ve mensuhun bulunması ile söz konusu olur.

c) Nasih, mensuhta bulunan iyilik, yeterlilik ve yararlılık unsurlarını da içerir.

d) Nasih, mensuh ile çelişir gibi görünse de, gerçekte, her ikisi de ortak bir yararı içerdiği için, arada bir çelişki söz konusu değildir. Örneğin bir peygamber vefat edip yerine bir başka peygamber gönderildiğinde, -ki bunlar Allah'ın birer ayeti konumundadırlar- biri diğerini neshetmiş olur. Bu durum doğa yasasının hayat, ölüm, rızk ve ecel gibi prensiplerinin bir gereğidir. Aynı şekilde kullar açısından yararlı olan unsurların çağların değişmesi ile değişkenlik göstermesi ve bireylerin tekâmülü de bunu kaçınılmaz kılar. Bir dinî hüküm, diğer bir dinî hükmü neshetse, yürürlükten kaldırsa, her ikisi de din için yarar sayılacak unsurları kapsıyorlardır. Bu hükümlerden her biri yürürlükte olduğu döneme oranla daha elverişli, daha uygundur ve müminlerin durumlarına daha yatkındır. Meselâ, davet hareketinin ilk yıllarında müminlerin gerekli sayı ve hazırlığa sahip bulunmadıkları dönemlerde kâfirlerle dalaşmamayı, savaşmaktan kaçınmayı öngören hüküm yürürlüğe konul-

muştu. Ama daha sonra İslâm güçlenince, Müslümanlar yapabildikleri kadar güç hazırlayınca ve ayrıca kâfirlerin ve müşriklerin yüreklerine korku salacak konuma gelince, yüce Allah cihat etmeye ilişkin hükmü içeren ayeti indirmişti.

Bunun yanı sıra, neshedilen ayetler, ileride neshedileceklerine ilişkin işaretler ve imalar da içermektedirler. Örneğin: *"Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoşgörün."* (Bakara, 109) Bu ayet, cihat hükmünü içeren ayet tarafından neshedilmiştir. İleride neshin gerçekleşeceğine ilişkin bir ima içeren bir ayet de şudur: *"...O kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."* (Nisâ, 15) Bu ayet de kırbaçla cezalandırma hükmünü içeren ayet tarafından neshedilmiştir. Dolayısıyla birinci ayetteki *"Allah emrini getirinceye kadar"* ile ikinci ayetteki *"Allah onlara bir yol açıncaya kadar"* ifadeleri, söz konusu hükümlerin geçici olduklarına, belli bir dönemi kapsamak üzere konulduklarına, bir süre sonra neshedileceklerine yönelik işaretler niteliğindedirler.

e) Nasih ile mensuh arasındaki ilişki, genel ve özel, mutlak ve kayıtlı, üstü kapalı ve açık nitelikli hükümler arasındaki ilişki gibi değildir. Çünkü nasih ile mensuh arasındaki görünürdeki uyuşmazlığı ve çelişkiyi kaldıran etken her ikisinin arasında var olan hikmet ve maslahattır. Oysa genel ile özel, mutlak ile kayıtlı, üstü kapalı ile açık nitelikli ayetler arasındaki uyuşmazlığı kaldıran etken özel, kayıtlı ve açık nitelikli ayetlerde bulunan sözlü belirginliğin gücüdür. Bu güç genel nitelikli hükmü özel nitelikli hükümle, mutlak nitelikli hükmü kayıtlı nitelikli hükümle ve üstü kapalı nitelikli hükmü açık nitelikli hükümle açıklar. Bunun yöntemi de fıkıh metodolojisinde ayrıntılı biçimde açıklığa kavuşturulmuştur. Muhkem ve müteşabih nitelikli ayetlerde de aynı durum söz konusudur: *"Ondan bir kısım ayetler muhkemdir, ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihtir."* (Âl-i İmrân, 7) ayetini incelerken bu meseleyi ayrıntılı biçimde ele alacağız.

"**Veya unutturursak...**"

Bu ifadenin orjinali "nunsiha" şeklinde okunmuştur. Yukarıda da açıkladığımız gibi bu kelime, "hatırdan ve bilgiden giderme" anlamına gelen "insâ" kalıbının çekimli hâlidir. Bu ifade geneldir ya da mutlaktır, sırf Peygamber Efendimize (s.a.a) özgü değildir. Daha doğrusu Peygamberimizi kapsamaz bile. Çünkü yüce Allah onunla ilgili olarak

şöyle buyuruyor: *"Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın. Yalnız Allah'ın dilediği başka."* (A'lâ, 6-7) Bu ayet Mekke inişlidir. Nesh meselesini içeren ayet ise, Medine inişlidir. Bu yüzden, *"sen unutmayacaksın."* sözünden sonra "unutma" olgusunun gerçekleşmesi doğru olmaz.

İfadenin *"Yalnız Allah'ın dilediği başka."* şeklinde bir istisna içermesine gelince, bu da tıpkı şu ayet-i kerimedeki istisnaya benzemektedir: *"Gökler ve yer durdukça onlar orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbin dilerse başka. Bu, kesintisiz bir bağıştır."* (Hûd, 108) Buradaki istisnaya, yapabilirliği vurgulamak amacıyla yer verilmiştir. Yani değiştirme gücünün her zaman kalıcılığını sürdürdüğü dile getirilmiştir. Şayet bu istisna dışarıda kalan farklı bir durumun varlığını gösterme amacına yönelik olsaydı, o zaman *"Sen unutmayacaksın."* şeklindeki minnet bildiren ifadenin bir anlamı olmazdı.

Çünkü hatırda bulundurma ve ezberleme yeteneğine sahip tüm insanlar ve hayvanlar bir şeyi hatırlarında bulundurabilir ve unutabilirler. Bunların hatırda tutmaları ve unutmaları yüce Allah'ın iradesine bağlıdır. Peygamberimiz (s.a.a) de, *"Sana okutacağız..."* ifadesiyle kendisine yönelik yapılacağı bildirilen okutma ve unutturmama lütfundan önce, bu durumdaydı. Bundan önce o da herkes gibi Allah'ın iradesiyle hatırlar ve O'nun iradesiyle unuturdu. Şu hâlde ifadedeki istisna, yüce Allah'ın yapabilirliğini vurgulamaktan başka bir amaca yönelik değildir. Yani, biz sana okutacağız ve sen hiçbir zaman unutmayacaksın. Buna rağmen Allah okuttuğunu sana unutturma gücüne sahiptir.

"Unutturursak" ifadesinin orijinali "nensehâ" şeklinde de okunmuştur. Fiilin bu çekimi "nesie / nesîen" -yani, erteledi- kalıbından gelir. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: "Biz, bir ayeti gidermek suretiyle neshedersek veya ortaya çıkışını geciktirmek suretiyle ertelersek, ondan daha iyisini ya da bir benzerini getiririz." Ayetler üzerinde, öne alma ya da erteleme şeklinde beliren ilâhî tasarruf, bir kemalin veya maslahatın elden gitmesini gerektirmez. Maksadın ilâhî tasarrufun sürekli kemal ve maslahat doğrultusunda geliştiğini vurgulamak olduğunun kanıtı şu ifadedir: *"Ondan daha hayırlısını veya onun benzerini."* Çünkü hayırlılık, ancak var olan şeyin mükemmelliği ya da konulan hükmün yararlılığı durumunda söz konusu olabilir. Bu durumda var olan şey ya ötekisine denk olur ya da hayırlılık noktasında ondan daha ileri düzeyde olur. Artık meseleyi anlamış olmalısın.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Gerek Şia ve gerekse Ehlisünnet kanalıyla Kur'ân-ı Kerim'de nasih ve mensuh olayının bulunduğuna ilişkin olarak Peygamber Efendimizden (s.a.a), ashaptan ve Ehlibeyt İmamlarından birçok hadis rivayet edilmiştir.

Nümanî tefsirinde, nasih ve mensuhla ilgili birçok ayetten söz edildikten sonra, Emirü'l-Müminin'in (a.s) şöyle dediği belirtilir: *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.* (Zâriyât, 56) ayetini, *'Ama ihtilâf edip durmaktadırlar. Yalnız Rabbinin rahmetine nail olanlar hariç. Zaten onları bunun için yarattı.'* [Hûd, 118-119] ayeti neshetmiştir. Yani acıdığı için onları yaratmıştır."[1]

Ben derim ki: Bu rivayet gösteriyor ki, İmam Ali (a.s) ayetteki nesh kavramını, yasama alanındaki nesh meselesinden daha geniş boyutlu olarak değerlendirmiştir. Çünkü İmam'ın örnek gösterdiği ikinci ayet, birinci ayetin vurguladığı gerçeğin sınırlandırılmasını gerektiren bir gerçeği ifade etmektedir.

Daha açık bir ifadeyle; birinci ayet, yaratılışın bir amacının olduğunu dile getiriyor ki bu amaç, Allah'a yönelik kulluktur. Yüce Allah, herhangi bir fiili ile irade ettiği bir amaç noktasında alt edilemez. Fakat yüce Allah, insanları ve cinleri farklı konumlara sahip olmaya yatkın olarak yaratmıştır. Bu yüzden onlar da doğru yolu bulma ve sapma hususunda farklı tavırlar içindedirler. İhtilâf edip durmaktadırlar. Ancak ilâhî yardımın kapsamına girenler, hidayet rahmeti tarafından kuşatılanlar başka. Allah bunun için, yani bu rahmet için onları yaratmıştır. Şu hâlde ikinci ayet de yaratılış için bir hedef gösteriyor, o da kulluğu ve hidayeti doğuran rahmettir. Bu ise, ancak bütünün içinden belli bir kısmı kapsayabilir. Birinci ayet, kulluğu herkes için bir amaç olarak öngörüyor.

Dolayısıyla kulluk, bir kısmın diğer bir kısım için yaratılmış olması açısından genelin amacı hâline getirilmiştir. Söz konusu ikinci kısım da bir başka kısım için yaratılmıştır. Böylece zincir, ibadet ehline kadar uzanır gider. Onlar ibadet etmek için yaratılmış abidlerdir. Bu durumda ibadetin herkes için amaç olması gerçeklik kazanmış oluyor. Tıpkı, meyve elde etmek ya da başka türlü malî menfaatler sağlamak amacı ile ağaç dikmek, bahçe oluşturmak gibi. Şu hâlde ikinci ayet, birinci ayetin mutlaklığını neshediyor.

1- [Nümanî tefsiri, s. 14.]

Yine Nümanî tefsirinde belirtildiğine göre, Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: *"İçinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Rabbinin üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür.* [Meryem, 71] ayetini, *'Ama bizden kendilerine güzellik geçmiş olanlar, işte onlar, ondan uzaklaştırılmışlardır. Onun uğultusunu duymazlar. Ve canlarının çektiği nimetler içinde ebedi kalırlar. O en büyük korku, onları asla tasalandırmaz.'* [Enbiyâ, 101-103] ayeti nesh etmiştir."[1]

Ben derim ki: Bu ayetler, genel ve özel nitelikli değildirler. Nedeni de şu ifadedir: *"Rabbinin üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür."* Kesinleşmiş hükmün kaldırılması olacak iş değildir. Böyle bir hükmün geçersiz kılınması imkânsızdır. Bu tür bir neshin anlamı, inşaallah ileride, *"Bizden kendilerine güzellik geçmiş olanlar, ondan uzaklaştırılmışlardır."* ayetini ele alırken, daha geniş biçimde açıklanacaktır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah'ın, *'Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitabın anası onun yanındadır.'* [Ra'd, 39] ayetinde ifade ettiği 'bedâ' da bir tür neshtir. Yunus kavminin kurtuluşu da bunun örneklerindendir."

Bu rivayetin vurguladığı husus son derece belirgindir.

Ehlibeyt İmamlarına dayandırılan bazı rivayetlerde bir imamın vefat edip yerine bir başka imamın geçmesi nesh olarak değerlendirilmiştir.

Ben derim ki: Bu tür bir yaklaşımın ifade ettiği anlama bundan önce işaret etmiştik. Bu anlamı pekiştiren rivayetlerin sayısı oldukça kabarıktır ve bunlar büyük ölçüde yaygınlık kazanmışlardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde, Abd b. Humeyd'in, Ebu Davud'un Nasih adlı eserinde ve İbn Cerîr'in Katade'ye dayanarak şu rivayeti tahric ettikleri belirtilir: "Ayet ayeti neshederdi. Allah'ın Nebisi bir ayet, bir sure ve bir surenin Allah'ın dilediği kadarını okurdu. Sonra Allah onu kaldırır ve Peygamber'ine unutturudu. Bu hususla ilgili olarak Peygamber'ine hitaben şöyle buyuruyor yüce Allah, *'Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını... getiririz.'* Nesh olayında bir hafifletme, bir ruhsat, bir emir ve bir yasaklama söz konusudur."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde ayetin orijinalinde geçen "nunsihâ" kelimesinin anlamı ile ilgili birçok rivayet nakledilmiştir. *"Unutturursak"* sözünün açıklaması sırasında vurguladığımız gibi, bunların tümü de Kur'ân'ın mesajına ters niteliktedirler; dolayısıyla reddedilmelidir.

1- [Nümanî tefsiri, s. 15.]

اَمْ تُرٖيدُونَ اَنْ تَسْئَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ ۜ وَمَنْ
يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاٖيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثٖيرٌ مِنْ
اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اٖيمَانِكُمْ كُفَّارًاۚ حَسَدًا مِنْ عِنْدِ
اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّۚ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ
بِاَمْرِهٖ ۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا
الزَّكٰوةَ ۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ ۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ
نَصَارٰى ۜ تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ ۜ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿١١١﴾
بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُٓ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهٖ ۖ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۚ ﴿١١٢﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى
عَلٰى شَيْءٍ ۖ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ ۙ وَهُمْ يَتْلُونَ
الْكِتَابَ ۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْۚ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ
مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فٖيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فٖي خَرَابِهَا ۜ اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ

لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَآ اِلَّا خَآئِفِينَ لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

AYETLERİN MEALİ

108- Yoksa siz de, Peygamber'inizi, daha önce Musa'ya sorulduğu gibi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim küfrü imanla değişirse, artık dümdüz yoldan sapmış olur.

109- Ehlikitap'tan birçoğu, gerçek kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan sonra vazgeçirip kâfir olmanızı istediler. Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoş görün. Şüphe yok ki, Allah'ın her şeye güce yeter.

110- Namazı ayakta tutun, zekât verin. Kendiniz için önceden ne hayırda bulunursanız onu, Allah katında bulursunuz. Şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızı görür.

111- (Ehlikitap,) "Yahudi yahut Hıristiyan olmayan kesin olarak cennete girmeyecek." dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: "Doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin."

112- Hayır, kim iyilikte bulunarak yüzünü Allah'a teslim ederse, ecri Rabbinin katındadır. Onlara ne korku vardır, ne de mahzun olurlar.

113- Yahudiler, "Hıristiyanlar, hiçbir şey (temel) üzerinde değildirler." dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler, hiçbir şey (temel) üzerinde değildirler." dediler. Oysa hepsi de kitabı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi. Allah, ayrılığa düştükleri şeyde kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

114- Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olandan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Bunların, oralara ancak korka korka girmeleri gerekirdi. Onlara dünyada horluk, ahirette de büyük bir azap.

115- Doğu da, batı da Allah'ındır. Artık nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır. Allah('ın mülkü ve kuşatması) şüphesiz, geniştir, bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

108) Yoksa siz de, Peygamber'inizi, daha önce Musa'ya sorulduğu gibi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim küfrü imanla değişirse, artık dümdüz yoldan sapmış olur.

Ayetin akışından -Resulullah'a (s.a.a) inanan- bazı Müslümanların, Yahudilerin peygamberleri Hz. Musa'ya (a.s) yönelik sorgulamaları düzeyinde, Peygamber Efendimizi sorguladıkları anlaşılıyor. Yüce Allah, Yahudilerin gerek Hz. Musa'ya ve gerekse ondan sonraki peygamberlere yönelik bu tutumlarını kınayarak, dolaylı olarak bu tür bir tavır içinde olan Müslümanları da kınamış oluyor. Gelen rivayetler de bu yaklaşımımızı destekler mahiyettedir.

İfadenin sonunda geçen *"dümdüz yol"* kelimesi, doğru ve amaca ulaştırıcı yol demektir.

109) Ehlikitap'tan birçoğu, gerçek kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan sonra vazgeçirip kâfir olmanızı istediler.

Rivayet edildiğine göre, bunlar Hayy b. Ahtap ve onunla birlikte olan bir grup bağnaz Yahudilerdi.

Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoş görün. Şüphe yok ki, Allah'ın her şeye güce yeter.

"**Allah emrini getirinceye kadar**" Daha önce de değindiğimiz gibi, bu ifade yüce Allah'ın Ehlikitap'la ilgili başka bir hüküm koyacağına ilişkin bir işaret içermektedir. Aynı durum, *"Bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekirdi."* ayeti ile, Tevbe Suresi'nde yer alan *"Müşrikler pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28) ayeti arasındaki bağlantı açısından da geçerlidir. *"Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* (İsrâ, 85) ayetini incelerken "emr" kavramı üzerinde duracağız.

Müfessirler, ayette geçen *"affedin, hoşgörün..."* ifadesinin, savaşla ilgili ayetle neshedildiğini söylemişlerdir.

111) (Ehlikitap,) "Yahudi yahut Hıristiyan olmayan kesin olarak cennete girmeyecek." dediler.

Hıristiyanlar da açıkça Yahudilere ilhak edilmeye başlanıyor ve ortak cürümleri açıklanıyor.

112) Hayır, kim iyilikte bulunarak yüzünü Allah'a teslim ederse, ecri Rabbinin katındadır. Onlara ne korku vardır, ne de mahzun olurlar.

Bu, üçüncüsü oluyor ki yüce Allah, mutluluğun ve Allah katındaki saygınlığın isimlerden çok, gerçek iman ve kulluğa bağlı olduğunu bildiriyor. Birincisi, *"Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler..."* (Bakara, 62) İkincisi, *"Evet kim günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa.."* (Bakara, 81) Üçüncüsü de bu ayettir. Bu ayetlerin vurguladıkları anlam göz önünde bulundurularak imanı, yüzü Allah'a teslim etmek; ihsanı da salih amel olarak değerlendirmek mümkündür.

113) Yahudiler, "Hıristiyanlar, hiçbir şey (temel) üzerinde değildirler." dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler, hiçbir şey (temel) üzerinde değildirler." dediler. Oysa hepsi de kitabı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi. Allah, ayrılığa düştükleri şeyde kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.

Yani onlar Allah'ın kitabından kendilerine geleni biliyorlar. Dolayısıyla böyle bir söz söylememeleri gerekirdi. Çünkü kitap, onlara gerçeği açıklar mahiyettedir. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi."* Şu hâlde "bilmeyenler"den maksat, Arap müşrikleridir. Bunlar, "Müslümanlar bir temele dayanmıyorlar" ya da "Kitap ehli olanlar bir temele dayanmıyorlar" demişlerdi.

114) Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olandan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?

İfadeden anlaşıldığı kadarıyla, burada hicret öncesi Mekkeli kâfirlerin umumu kastediliyor. Çünkü bu ayetler, Peygamber Efendimizin (s.a.a) Medine'ye hicret edişinin ilk günlerinde nazil olmuştur.

Bunların, oralara ancak korka korka girmeleri gerekirdi.

İfadenin orijinalinde geçen "kane" fiilini göz önünde bulundurur-

sak, aslında olmuş bitmiş bir olaydan söz edildiğini anlarız. Bu durum Kureyş kâfirlerine ve onların Mekke'deki tavırlarına uyuyor. Nitekim rivayetlerde de belirtildiğine göre mescitlere girişleri engelleyenler, Mekke kâfirleriydi. Kureyş kâfirleri, Müslümanların Mescid-i Haram'da ya da Kâbe'nin avlusunda edindikleri namazgâhlarda namaz kılmalarını engelliyorlardı.

115) Doğu da, batı da Allah'ındır. Artık nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır. Allah('ın mülkü ve kuşatması) şüphesiz, geniştir, bilendir.

Doğu, batı ve tüm yönler gerçek anlamıyla Allah'ın mülküdür. Bu durum değişim ve başkalaşım kabul etmez. Yani yüce Allah'ın bir şey üzerindeki mülkiyeti, biz insanların mülkiyetine benzemez. O'nun mülkiyeti bir şeyin özüne taalluk ettiği için o şeyin kendisini de, etkinlik alanını da kuşatır. Bizim mülkiyetimiz ise, şeylerin sonuçları, etkinlik alanları ve yararları açısından geçerlidir. Şeylerin özleri üzerinde herhangi bir sahipliğimiz söz konusu değildir. Bir mülk, mülk olması itibariyle ancak sahibi ile vardır. Buna göre yüce Allah söz konusu yönleri var etmiştir, onları kuşatmıştır ve onlarla beraberdir. Dolayısıyla herhangi bir yöne yönelen biri, Allah'a yönelmiş durumdadır.

Doğu ve batı yönleri göreceli oldukları için, aşağı yukarı tüm yönleri kapsarlar. Çünkü gerçek kuzey ve güney noktaları dışında herhangi bir yön bu kapsamın dışında kalmaz. Bu yüzden *"nereye..."* ifadesinin genelliği bu iki yönle kayıtlandırılmamıştır. Yani, "Bu iki yönden nereye dönerseniz" denilmemiştir. Sanki insanoğlu nereye dönerse dönsün, orası ya doğudur ya da batıdır. Dolayısıyla, *"Doğu da, batı da Allah'ındır."* sözü, "Bütün yönler Allah'ındır." sözü ile aynı gerçeği ifade eder.

Bütün yönler arasından, bu ikisinin seçilmiş olmasının sebebi, insanın yöneldiği tüm yönlerin ancak güneşin ve diğer aydınlatıcı gök cisimlerinin doğuş ve batışına göre belirleniyor olmasıdır.

"Allah'ın yüzü oradadır." Ceza cümlesindeki hükmün illeti, cezanın yerine konulmuştur. Allah doğrusunu daha iyi bilir; ifadenin açılımı şöyledir: "Nereye dönerseniz dönün, bu sizin için caizdir. Çünkü Allah'ın yüzü oradadır."

Bu tarz bir açıklamanın kanıtı da, yukarıdaki hükmün şu ifadeyle illetlendirilmiş olmasıdır: *"Allah geniştir, bilendir."* Yani Allah geniş bir mülke ve kuşatıcı bir bilgiye sahiptir. Nereye yönelirseniz, o sizin

maksatlarınızı bilir. Yani O, herhangi bir insan ya da diğer bir varlık gibi değildir ki, ancak özel bir yönde bulunduğu zaman kendisine yönelinebilsin ve ancak özel bir taraftan yönelenin yönelişini bilebilsin. Şu hâlde her yöne doğru gerçekleşen yöneliş, yüce Allah'a yöneliş demektir ve O bu yönelişi tüm yönleriyle bilir.

Bil ki, kıbleye ilişkin bu genişlik yönle ilgilidir, mekânla değil. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın, *"Doğu da, batı da Allah'ındır."* şeklindeki sözüdür.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tehzib adlı eserde Muhammed b. Husayn'ın şöyle dediği belirtilir: Salih kula (İmam Musa Kâzım'a) şöyle bir yazı gönderildi: "Adamın biri bir çölde ve bulutlu bir günde, kıbleyi tam olarak belirleyemeden namaz kılar. Namazı bitirince güneşi görür ve kıbleye yönelmeden namaz kıldığını fark eder. Bu namazı geçerli mi sayar, yoksa yeniden mi kılar?" Salih kul şu cevabı verdi: "Vakit geçmemişse namazı yeniden kılar. Yoksa o adam bilmiyor mu ki, -doğru sözlü olan- Allah, *'Artık nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır.'* buyuruyor?"[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî de belirtildiğine göre, *"Doğu da, batı da Allah'ındır..."* diye başlayan ayetle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah bu ayeti özellikle nafile namazlar hakkında indirmiştir. *'Artık nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır. Allah şüphesiz geniştir, bilendir."* Resulullah (s.a.a) devesinin sırtında işaretle namaz kılmıştır, bu sırada devenin yönü de değişebiliyordu. Bu durum hem Hayber'e gidişte ve hem de Mekke'den dönüşte gerçekleşmiştir ki, Mekke'den dönerken Kâbe'yi arkasına almış bulunuyordu."

Ben derim ki: Ayyâşî buna benzer bir açıklamayı Zürare'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.[2] Aynı şekilde, Kummî ve Şeyh Tusî, İmam Rıza'dan (a.s)[3], Şeyh Saduk da İmam Cafer Sadık'tan (a.s)[4] buna yakın ifadeler aktarmışlardır.

1- [et-Tehzib, c. 2, hadis: 160.]

2- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 56, hadis: 81.]

3- [et-Tehzib, c. 2, hadis: 155.]

4- [Men Lâ Yahzuruhu'l-Fakih, c. 1, hadis: 846.]

Bil ki, Ehlibeyt İmamlarından Kur'ân-ı Kerim'deki genel ve özel, mutlak ve kayıtlı ifadelerle ilgili olarak aktarılan rivayetler üzerinde uzun uzadıya durduğun zaman, göreceksin ki, bu rivayetlerde çoğu zaman genel nitelikli ayetten bir hüküm, özel nitelikli, yani özelle birlikte genel nitelikli ifadeden de bir başka hüküm çıkarılmıştır. Genellikle, genel nitelikli ifadeden müstehap hükümler, özel nitelikli ifadeden ise farz hükümler çıkarılmıştır. Aynı durum mekruhluk ve haramlık için de geçerlidir ve böylece...

İmamlardan aktarılan rivayetlerde belirlenen Kur'ân tefsiriyle ilgili anahtar yöntemlerden biri de budur. Onlardan rivayet edilen hadislerin kabarık bir yekûnu bu eksen etrafında döner. Buradan hareketle Kur'ânî bilgilere ilişkin iki temel kuralı belirleyebilirsin:

Birincisi: Kur'ân'ın her cümlesi, hem tek başına, hem de kendisi ile ilgili tüm kayıtlarla birlikte sabit, değişmez bir gerçekten ya da sabit, değişmez bir hükümden söz eder. Şu ayet-i kerimede olduğu gibi: *"Allah, de, sonra bırak onları, daldıkları bataklıkta oyalana dursunlar."* (En'âm, 91)

Bu ifadede dört bağımsız, değişmez, sabit anlam vardır. Bîrincisi: *"Allah, de."* İkincisi: *"Allah, de, sonra onları bırak."* Üçüncüsü: *"Allah, de, sonra bırak onları daldıkları bataklıkta."* Dördüncüsü: *"Allah, de, sonra bırak onları, daldıkları bataklıkta oyalana dursunlar."* Bu şekilde incelenmesi mümkün olan her ifadede bu yöntem göz önünde bulundurulabilir.

İkincisi: İki kıssa veya iki anlam aynı cümle veya aynı ifade ile anlatıldığı zaman, her ikisi de aynı mercie dönük olurlar. Bu iki kural iki sırdır ki, gerisinde sırlar yatar. Yol gösterici, hidayet edici Allah'tır.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ
لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا
يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

AYETLERİN MEALİ

116- "Allah çocuk edindi." dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Hayır, göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir.

117- O, örnek edinmeden göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

116) Allah çocuk edindi." dediler.

Ayetin akışı, bu sözü söyleyenlerin Yahudi ve Hıristiyanlar olduklarına ilişkin bir ipucu veriyor. Çünkü Yahudiler, *"Üzeyir Allah'ın oğludur..."*; Hıristiyanlar da, *"İsa Allah'ın oğludur..."* diyorlardı. Ayrıca buradaki ifadelerin hedefi de Ehlikitap'tır. Onlar, *"Allah çocuk edindi."* diyorlardı. Bunu önceleri peygamberlerine yönelik bir onurlandırma niteliği olarak kullanmışlardı. Nitekim *"Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz."* derlerdi. Bir onurlandırma aracı olarak kullandıkları bu sıfatı daha sonra, bir gerçeğin ifadesi olarak algılamaya başlamışlardı. İşte bu iki ayette yüce Allah onların bu sapık anlayışlarına cevap veriyor ve sözlerini şu şekilde çürütüyor: *"Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'nundur..."*

Bu ifade ve devamı iki kanıt içeriyor ki, bunların her biri, yüce Allah'ın çocuk edinmiş olmasını, O'nun bir çocuğunun olmasını reddediyor. Çünkü çocuk edinmek; doğal bir varlığın bazı cüzlerini kendi-

sinden koparması, bazı parçalarını kendinden ayırıp tedricî bir eğitim sonucu onu kendi türünden kendine benzer bir fert hâline getirmesi demektir. Yüce Allah ise, benzerlerden münezzehtir. Tam tersine göklerde ve yerde olan her şey O'nun mülküdür, varlığını O'na borçludur. Varoluşundan kaynaklanan bir zelillikle O'nun huzurunda boyun eğmiş durumdadır.

Herhangi bir şey, böyle bir niteliğe sahipken, gerçek konumu bundan ibaretken, O'nunla aynı türden ve O'na benzer olabilir mi? O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Yarattığı herhangi bir şeyi eski bir modele bakarak yaratmaz. O'nun yarattığı hiçbir şey eskiden yarattığı hiçbir şeye benzemez. Benzeşme ve taklit açısından O'nun fiilleri, başka hiç kimsenin fiillerini andırmaz. Sair yaratıklar gibi fiillerini tedricî olarak ve sebeplere yapışma suretiyle sergilemez. O, bir şeye karar verdi mi, ona sadece "Ol" der, o da geçmişte bir benzeri olmaksızın ve varoluşsal bir tedricîlik söz konusu olmaksızın hemen oluverir. Öyleyse O'na "Evlât edindi" yakıştırmasında bulunulabilir mi? Ki, evlât edinme bir terbiye sürecini, tedricî bir varoluşu gerektirir. Şu hâlde, *"Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir."* ifadesi eksiksiz bir kanıttır, susturucu bir belgedir. *"O, bir örnek edinmeden göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece 'Ol' der, o da hemen oluverir."* ifadesi de bir diğer eksiksiz kanıttır. Ayrıca bu iki ayetten şu sonuçlar çıkıyor:

a) Kulluk niteliği, göklerde ve yerde bulunan tüm yaratıkları kapsayıcı bir genelliğe sahiptir.

b) Yüce Allah'ın fiilleri tedricî değildirler. Bundan da şu sonuç çıkıyor: Tedricî olarak meydana gelen her varlığın bir de yüce Allah'tan kaynaklanan tedricîlik dışı bir yönü vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O'nun emri, bir şeyin olmasını istedi mi ona, sadece 'Ol' demektir, o da hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) *"Bizim emrimiz yalnız bir tektir, göz açıp yumma gibidir."* (Kamer, 50) Kur'ân'ın içerdiği bu evrensel gerçekle ilgili ayrıntılı bilgiyi Yâsîn Suresi'nin 82. ayetini ele alırken vereceğiz, inşaallah. Şimdilik söz konusu açıklamamızı bekle!

Hâşâ! O, bundan münezzehtir.

Ayetin orijinalinde geçen "subhanehu" deyimi tenzih etme anlamında mastardır. Bu ifade ancak bir isme muzaf olarak kullanılabilir. Dolayısıyla cümle içinde hazfedilmiş bir fiilin meful-i mutlakı konu-

mundadır. Açılımı şöyledir: "Sebbehtuhu tesbîhen." Yani, "O'nu tesbih ve tenzih ettim." Buna göre fiil hazfedilmiş, mastar da mefulün zamirine izafe edilerek onun yerine geçirilmiştir. Ayrıca ifadenin, yüce Allah'ın, kendi kutsal zatına yakışmayan nitelendirmelerden, asılsız yakıştırmalardan nasıl tenzih edileceğine ilişkin eğitici, yol gösterici bir yönü de vardır.

Hepsi ona boyun eğmiştir.

İfadenin orijinalinde geçen "kanitûne" isminin kökü olan "kunût" kelimesi, kulluk ve boyun eğme anlamına gelir.

117) O, örnek edinmeden göklerin ve yerin yaratıcısıdır.

Ayetin orijinalinde geçen "bedî" kavramı, bir şeyin bilinen ve alışılagelen bir örneği olmaksızın, benzersiz olarak meydana getirilmesini ifade eder.

Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir.

İfadenin orijinalinde geçen "fe-ykûnu=hemen oluverir", "kun=ol" deyiminin bir ayrıntısıdır. Dolayısıyla şart cümlesinin cezası konumunda değildir, bu yüzden sonu "cezm"li değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi ve el-Besâir adlı eserlerde bildirildiğine göre Südeyr es-Sayrafî şöyle demiştir: İmran b. A'yun'un, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Göklerin ve yerin yaratıcısı..."* diye başlayan ayetin ne anlam ifade ettiğini sorduğunu duydum. İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: "Yüce Allah tüm varlıkları kendi bilgisiyle ve geçmişten bir örneği olmaksızın var etmiştir. Gökleri ve yerleri de yoktan var etmiştir, yani bu yaratılıştan önce gökler ve yerler yoktu. Yoksa yüce Allah'ın, *"O'nun arşı su üzerinde idi."*[1] sözünü duymadın mı?"[2]

Ben derim ki: Bu rivayetten son derece ilginç bir sonuç daha çıkıyor. Şöyle ki, *"O'nun arşı su üzerinde idi."* ifadesindeki su ile bizim bildiğimiz "su" kastedilmiyor. Bunun kanıtı da, yaratılışın önceden var olan bir modele, bir örneğe dayanmamasıdır. Şu göklerin ve yerin yara-

---

1- [Hûd, 7.]

2- [el-Kâfi, c. 1 s. 256, hadis: 2.]

tılışından önce ilâhî otorite suya dayanıyordu. Şu hâlde o su bildiğimiz bu su değildir. *"O'nun arşı su üzerinde idi."* (Hûd, 7) ayetini incelerken bu hususa açıklık getireceğiz.

BİLİMSEL VE FELSEFÎ BİR ARAŞTIRMA

Pozitif denemeler, iki varlık aynı bütünsel özellikleri paylaşsalar bile, bunların kimlik olarak ayrı olduklarını kanıtlamaktadır. Aynı durum, farklılıkları duyularca ayırt edilemeyen iki varlık için de geçerlidir. Çünkü tüm algılayıcı unsurları devrede olan, donanımlı bir duyu, aralarındaki farklılığı belirler.

Felsefî kanıt da bunu gerektirir. Çünkü eğer iki varlık varsayılsa ve bunlardan biri ötekisinden kendi dışındaki bir şeyle ayırt edilemiyorsa, bu durumda varsayılan çokluğun sebebi, bu ikisinin dışında değil, demektir. Şu hâlde zat, katışıksızdır ve karışık değildir. Bir şeyin katışıksızlığının ikincisi ve tekrarı olmaz. Dolayısıyla çok olarak kabul edilen şey birdir ve çok değildir. Şu hâlde her varlık; zat olarak bir başka varlıktan ayrıdır. Her varlık eskiden bilinen bir benzeri olmaksızın meydana gelmiştir. Yüce Allah, benzersiz yaratır. Gökleri ve yeri örnek alınacak bir benzerleri olmaksızın yaratmıştır.

وَقَالَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتٖينَٓا اٰيَةٌۜ كَذٰلِكَ قَالَ
الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْۜ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْۜ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشٖيرًا وَنَذٖيرًاۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ
اَصْحَابِ الْجَحٖيمِ ﴿١١٩﴾

AYETLERİN MEALİ

118- Bilmeyenler dediler ki: "Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir ayet gelmeli değil miydi?" Onlardan öncekiler de onların dedikleri gibi demişlerdi. Kalpleri birbirine benzedi. Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere ayetleri apaçık gösterdik.

119- Doğrusu biz seni, gerçekle, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Cehennem halkından sen sorumlu değilsin.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

118) Bilmeyenler dediler ki: "Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir ayet gelmeli değil miydi?"

Bunlar Ehlikitab'ın dışında kalan müşriklerdir. Bundan önceki ayetlerden birindeki karşılaştırma bunun kanıtıdır: *"Yahudiler, 'Hıristiyanlar, hiçbir şey (temel) üzerinde değildirler.' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler, hiçbir şey (temel) üzerinde değildirler.' dediler. Oysa hepsi de kitabı okuyorlar. Bilmeyenler de tıpkı onların dedikleri gibi demişlerdi. Artık Allah, ayrılığa düştükleri şeyde, kıyamet günü aralarında hüküm verecektir."* (Bakara, 113)

O ayette Ehlikitap, sarf ettikleri sözler açısından Arap müşriklerinin kategorisine sokuluyor. Bu ayette ise, müşrikler Ehlikitabın

kategorisine sokuluyor. Yüce Allah diyor ki: *"Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı ya da bize bir ayet gelmeli değil miydi? Onlardan öncekiler de onların dedikleri gibi demişlerdi..."* Öncekilerden maksat, Ehlikitap ve Araplar arasında yaşayan Yahudilerdir. Çünkü Yahudiler de Allah'ın peygamberi Musa'ya benzeri sözler söylemişlerdi. Dolayısıyla onların ve kâfirlerin görüş ve düşünceleri benzeşmiştir. Bunlar da onların sözlerini tekrarlamış oluyorlar. Bunun nedeni kalplerinin benzerliğidir.

Gerçekleri iyice bilmek isteyenlere ayetleri apaçık gösterdik.

Bu ifade, *"Bilmeyenler dediler ki..."* şeklinde başlayan ifadeye bir cevap niteliğindedir. Denmek isteniyor ki: Onların istedikleri ayetler, ayrıntılı biçimde açıklanmış olarak gelmişlerdir. Ama ancak Allah'ın ayetlerine derinden inanan ve bunları doyurucu bulan kimseler onlardan yararlanabilir. Şu bilmeyenler ise, kalpleri cehalet örtüsüyle perdelidir. Tutuculuk ve inatçılık felaketine duçar olmuşlardır. Bilmeyenlere ayetler bir yarar sağlamaz. Böylece yüce Allah'ın onları bilgisizlikle nitelendirişi ile güdülen amaç belirginleşiyor.

Ayrıca bu husus, Resulullah Efendimize (s.a.a) yönelik, Allah katından hak içerikli mesaj ile birlikte bir uyarıcı ve müjdeleyici olarak gönderildiğine ilişkin hatırlatma ile de pekiştiriliyor. Şu hâlde, gönlünü hoş tutmalıdır ve bilmelidir ki: Onlar cehennem ehlidirler. Bu hüküm onların aleyhine kesinleşmiştir. Doğru yola girmeleri, dolayısıyla kurtuluşa ermeleri beklenemez.

119) Doğrusu biz seni, gerçekle, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Cehennem halkından sen sorumlu değilsin.

"Cehennem halkından sen sorumlu değilsin." ifadesi, şu ayet-i kerime ile aynı mesajı vurgulamaya yöneliktir: *"İnkâr edenlere, gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6)

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ اِنَّ هُدَى
اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى ۗ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ بَعْدَ الَّذٖى جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا
لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ ﴿١٢٠﴾ اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ
حَقَّ تِلَاوَتِهٖ ۗ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ۟
﴿١٢١﴾ يَا بَنٖىٓ اِسْرَآءٖيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتٖىٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّٖى
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزٖى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ
شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

AYETLERİN MEALİ

120- Onların dinine uymadıkça, ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar senden razı olmazlar. De ki: "Asıl yol göstericilik Allah'ın yol göstericiliğidir." Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olsan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir veli, ne de bir yardımcı olmaz.

121- Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte onlar, ona inanırlar. Onu inkâr edenler ise ziyankârların ta kendileridir.

122- Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığını hatırlayın.

123- Sakının o günden ki hiç kimse, başkasının yerine bir şey ödeyemez, hiç kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez ve hiç kimse başkalarından yardım görmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

120) Onların dinine uymadıkça, ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar senden razı olmazlar.

Bu ifade başkalarına yönelik hitaptan sonra Yahudi ve Hıristiyan topluluklara yönelik bir dönüş mahiyetindedir. Yani bir bakıma burada dal budak salan konuşma toparlanıyor. Yüce Allah Yahudi ve Hıristiyanları birkaç kez azarladıktan sonra, çarpık anlayışları yüzünden kınayıcı bir üslûpla onlara hitap ettikten sonra, Peygamber'ine (s.a.a) dönüyor ve ona şöyle diyor: "Sen onların kendi arzu ve istekleri ve ihtirasa dayalı görüşleri doğrultusunda uydurdukları dinlerine uymadıkça, bunlar senden hoşnut olacak değillerdir." Ardından Elçisine onlara karşı şunları söylemesini emrediyor:

De ki: "Asıl yol göstericilik Allah'ın yol göstericiliğidir." Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olsan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir veli, ne de bir yardımcı olmaz.

Yani, ancak doğru yolu bulmak için birinin yol göstericiliğine uyulur. Allah'ın gösterdiği doğru yoldan da başka yol, başka kılavuz yoktur. Uyulması zorunlu olan ise, ancak haktır. Onun dışındaki görüş ve sistemler -bu cümleden sizin dininiz de- doğru yol değildirler. Dininiz, sizin kişisel arzu ve ihtiraslarınızın manzumesidir. Ona din kisvesini giydirmiş, hayat sistemi adını takmışsınız.

"De ki: Asıl yol göstericilik Allah'ın yol göstericiliğidir." ifadesinde, yol göstericilik, yani hidayet, Allah katından inen Kur'ân'dan kinaye olarak kullanılmış, ardından bu kavram Allah'a izafe edilmiştir. Böylece, *"Asıl yol göstericilik Allah'ın yol göstericiliğidir."* ifadesinde "kasru'l-kalb" sanatı söz konusudur. Bu tür yöntem uyarınca gerçekleştirilen hasr, onların dinlerinin yol göstericilik niteliğinden uzak oluşunu gerektirir ki, bu da söz konusu dinin onların kişisel arzu ve ihtirasların ifadesinden ibaret olmasını doğurur. Bu da Resulullah Efendimizin (s.a.a) sunduğu mesajın bilgi nitelikli, onların savundukları dünya görüşünün ise, cehalet nitelikli olduğu gerçeğini ortaya koy uyor.

Dolayısıyla ardından hemen şu değerlendirme yapılabiliyor: *"Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olsan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir veli, ne de bir yardımcı olmaz."* Şu ifadenin derin etkili kanıtsallığına, özlü ama çarpıcı anlatım tarzına, akıcılığına ve berraklığına bakınız.

121) Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte onlar, ona inanırlar. Onu inkâr edenler ise ziyankârların ta kendileridir.

Bu cümle, *"İşte onlar, ona inanırlar."* ifadesinden anlaşılan hasr unsuru aracılığı ile öngörülen bir sorunun cevabı olabilir ki bu soru, *"Ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar senden razı olmazlar."* cümlesi ile zihinde uyanabilir. Şöyle ki, eğer bunların inanmaları beklenmiyorsa şu hâlde, aralarında kim inanacaktır? Mesajı onlara sunmak, çağrıyı onlara yöneltmek boş ve gereksiz bir çaba mıdır?

İşte zihinde uyanması mümkün olan bu soruya şöyle bir cevap veriliyor: "Kendilerine kitap verdiklerimiz -ki onlar kitabı gereği gibi etüt ederek okuyorlar- ellerindeki kitaba inanıyorlar, dolayısıyla sana da inanırlar." Ya da, *"Bunlar hangisi olursa olsun, Allah katından indirilmiş bulunan kitaba inanırlar."* Veya *"Onlar Kur'ân adlı kitaba iman ederler."* Buna göre, *"İşte onlar, ona inanırlar."* ifadesindeki hasr, "kasru'l-ifrad" türündendir ve "ona" zamiri hakkında bazı varsayımlara göre "istihdam" sanatı [yani, dönük olduğu mutlak kavramın bazı fertlerinin kastedilmiş olması] söz konusudur.

Dolayısıyla *"kitap verdiğimiz kimseler"* ifadesi ile Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki bir grup kastediliyor, bunlar onların içinde yer alan hak taraftarlarıdırlar ve kişisel arzu ve ihtiraslara uymazlar. Kitaptan kasıt ise, Tevrat ve İncil'dir. Ama eğer inananlardan maksat, Resulullah Efendimize iman eden müminler ise ve kitapla da Kur'ân-ı Kerim kastedilmişse, o zaman şöyle bir anlam vermek gerekir: "Kendilerine Kur'ân'ı verdiklerimiz, ki onlar bu Kur'ân'a inanırlar, heva ve heveslerine inanan şu kimseler değil." Bu durumda ifadedeki "hasr" unsuru, "kasru'l-kalb" türünden olur.

122-123) Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığını hatırlayın. Sakının o günden ki hiç kimse, başkasının yerine bir şey ödeyemez, hiç kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez ve hiç kimse başkalarından yardım görmez.

Bu iki ayette ise konuşmanın sonunda başlangıcına, bitiminde giriş kısmına göndermede bulunuluyor. Burada İsrailoğullarına yöneltilen bazı hitaplara nokta konuyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Deylemî'nin İrşâd'ında, *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu gereği gibi okurlar."* ayeti ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ayetlerini, üzerinde dura dura okurlar, içerdikleri mesajı derinden kavrarlar, onun hükümlerini uygularlar, onun içerdiği geleceğe dönük müjdeleri umarlar, yine bu tür tehditlerinin gerçekleşmesinden endişe ederler, anlattığı kıssalarından ibret verici sonuçlar çıkarır, dersler alırlar, emirlerine uyarlar, yasakladığı hususlardan kaçınırlar. Allah'a andolsun ki, burada kastedilen durum, ayetlerini ezberlemek, harflerini öğrenmek, surelerini okumak, onda birini, beşte birini ders almak, harflerini ezberleyip de içerdiği uygulamaya dönük hükümlerini unutmak değildir. Ayetlerinin üzerinde durarak okumak ve içerdiği hükümleri uygulamaktır, kastedilen. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *Mübarek bir kitaptır. O'nu sana indirdik ki, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar.*"[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Onu gereği gibi okurlar."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Yani cennet ve cehennem ile ilgili ayetlerin yanında dururlar."

Ben derim ki: Bundan maksat, ayetlerin üzerinde düşünmektir.

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın bu ayetle ilgili olarak, "Burada işaret edilen kimseler, İmamlardır." dediği belirtilir.[2]

Ben derim ki: Bu da bir tür uyarlamadır; meseleyi eksiksiz bir örneğine işaret ederek açıklığa kavuşturma yöntemidir.

1- [Sâd, 29. Deylem3i, el-İrşad, s. 101, bab:19.]

2- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 1, s. 215, hadis: 4.]

وَاِذِ ابْتَلٰىٓ اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ ؕ قَالَ اِنّ۪ى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ؕ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪ى ؕ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى الظَّالِم۪ينَ ﴿١٢٤﴾

AYETİN MEALİ

124- Hani Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca, "Ben seni insanlara imam yapacağım." demişti. İbrahim, "Soyumdan da" deyince, Allah, "Benim ahdim zalimlere ermez." demişti.

AYETİN AÇIKLAMASI

Burada, Hz. İbrahim'in (a.s) hayatından bazı kesitler sunmaya başlanıyor. Bu başlangıç bir anlamda kıble değişikliğini konu alan ayetlerle, hac ibadetine ilişkin hükümleri içeren ayetlere bir giriş niteliğindedir. Bunun yanı sıra, Allah'ın birliği esasına dayalı (hanif) İslâm dininin özü de bu sıralama içinde açıklığa kavuşturuluyor. Temel bilgilere, ahlâk kurallarına ve ayrıntı niteliğindeki fıkhî hükümlere yer veriliyor. Ayrıca yüce Allah'ın imamlık misyonunu İbrahim'e özgü kılmasını, onun Kâbe'nin temellerini atıp binasını kurmasını ve bir peygamber göndermesini istemesini konu alan ayetler sunuluyor.

124) Hani Rabbi bir zaman İbrahim'i... sınamış...

Bu ifade, Hz. İbrahim'e imamlık misyonunun verilişine, bu onurun ona bahşedilişine yönelik bir işarettir. Bu olay, Hz. İbrahim'in ömrünün sonlarında, iyice yaşlandığı sıralarda, İsmail ve İshak'ın dünyaya gelişlerinin ve İsmail ile annesini Mekke'ye yerleştirmesinin ardından gerçekleşmiştir. Kimi bilginler de bu hususa dikkat çekmişlerdir. Bunun kanıtı, yüce Allah'ın kendisine, *"Ben seni insanlara imam yapacağım"* demesinin ardından onun, *"soyumdan da"* demesidir.

Çünkü Hz. İbrahim, meleklerin gelip kendisine İsmail ve İshak adlı oğullarının dünyaya geleceklerini müjdelemelerinden önce, kendisin-

den sonra bir soyunun olacağını sanmıyordu. Hatta melekler kendisine bu müjdeyi verdiklerinde, o konuya ilişkin karamsarlığını ve ümitsizliğini şu ifadelerle dile getirmişti: *"Onlara, İbrahim'in konuklarını haber ver: Onun yanına girmişler, 'Selâm' demişlerdi. İbrahim, 'Biz sizden korkuyoruz.' dedi. 'Korkma, dediler, biz sana bilgin bir çocuğun olacağını müjdeleriz.' 'Bana ihtiyarlık dokunmuşken mi beni müjdelediniz? Ne ile müjdeliyorsunuz beni?' dedi. 'Sana gerçeği müjdeledik, ümit kesenlerden olma!' dediler."* (Hicr, 51-55)

Yüce Allah'ın bize bildirdiğine göre, onun eşi de, evlât müjdesi karşısında benzeri bir tavır sergilemişti: *"İbrahim'in karısı ayakta duruyordu. Bunu duyunca güldü. Biz de ona İshak'ı müjdeledik, İshak'ın ardından da Yakub'u. İbrahim'in karısı, 'Vay, dedi, ben bir koca karı, kocam da bir ihtiyar iken doğuracak mıyım? Bu, cidden şaşılacak bir şey.' Melekler dediler ki: Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizde ey ev halkı. O, övülmeye lâyıktır, iyiliği boldur."* (Hûd, 71-73)

Görüldüğü gibi hem İbrahim'in, hem de karısının sözlerinde, bir karamsarlık, bir ümitsizlik sezilmektedir. Meleklerin onları bir bakıma teselli etmeleri, gönüllerini hoş tutmaya çalışmaları bu yüzdendir. Buna göre ne kendisi, ne de ailesi geride bir soy bırakacaklarını biliyordu. Öyleyse, *"Seni insanlara imam yapacağım"* sözünden sonra, *"Soyumdan da"* şeklinde bir ifadenin dile getirilmiş olması, bunun arkasından soy bırakacağına inanan biri tarafından söylendiğinin kanıtıdır. Konuşma adabından az da olsa haberdar olan biri, özellikle İbrahim gibi Allah'ın halis dostu olan bir insan, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir hususta nasıl olur da Rabbinden bir istekte bulunabilir? Eğer böyle bir şey söz konusu olursa, o zaman ya "Eğer bana evlât bahşedeceksen soyumdan da" demeliydi ya da bu anlama gelen bir başka ifade kullanmalıydı. Şu hâlde bu olay, başlangıçta da işaret ettiğimiz gibi, Hz. İbrahim'in ömrünün son dönemlerinde yaşanmıştır.

Şu kadarı var ki: *"Hani Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca, 'Ben seni insanlara imam yapacağım.' demişti."* ifadesi, Hz. İbrahim'e bahşedilen imamlık misyonunun, ancak yüce Allah'ın onu birtakım sınavlardan geçirip denemesinden sonra ona verildiğini göstermektedir. Bu da, onun normal hayat sürecinde bazı musibetlere uğratılmasından başka bir şey değildir. Yine

Kur'ân'ın belirttiğine göre Hz. İbrahim'in geçtiği en ağır imtihan, İsmail'in kurban edilişi meselesidir. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Yavrum, dedi, ben uykuda görüyorum ki, seni kesiyorum... Gerçekten bu apaçık bir imtihan idi."* (Saffât, 102-106)

Yüce Allah'ın da belirttiği gibi, bu olayla Hz. İbrahim ömrünün son demlerinde karşılaşmıştı: *"İhtiyarlık çağında bana İsmail'i ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir."* (İbrâhîm, 39)

Bu kısa değerlendirmeden sonra, artık ayet-i kerimenin orijinal metninde geçen "kelimeler"in açıklamasına geçebiliriz: *"Hani Rabbi bir zaman İbrahim'i sınamıştı."* "İbtilâ" ve "belâ" kelimeleri aynı anlamı ifade ederler. Birini imtihandan geçirip denediğin zaman, "ibteleytuhu" veya "belevtuhu" dersin. Bununla onun gizli kalmış psikolojik niteliklerini ortaya çıkarmış olursun. İtaatkârlık, cesaretlilik, cömertlik, iffetlilik, bilgi, sözünde durma gibi. Ya da bunların karşıtı sayılabilecek özelliklerini öğrenirsin. Bundan dolayı, sınama ancak amelle, yani pratikte olabilir. Çünkü insanın gizli yönlerini amel ortaya döker, söz değil. Sözün doğru veya yalan olması aynı oranda muhtemeldir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Biz bahçe sahiplerini sınadığımız gibi, onları da, sınavdan geçirdik."* (Kalem, 17) Bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah sizi bir ırmakla sınayacaktır."* (Bakara, 249)

Ele almakta bulunduğumuz ayet-i kerimede, sınama eylemi "kelimeler"le ilgili olarak gündeme getiriliyor. Eğer bu kelimelerden maksat, sözler ise, bu ancak o sözlerin amellerle bağlantılarının olması dolayısıyladır. Bu sözlerin birtakım ahitleri ve emirleri ifade etmeleri dolayısıyladır ve bunların da fiil ile sıkı bağlantıları vardır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İnsanlara güzel söz söyleyin."* (Bakara, 83) Yani onlarla iyi ilişkiler içinde olun.

Birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca...

İfadenin orijinalinde geçen "kelimat", "kelime"nin çoğuludur. Bu deyim Kur'ân-ı Kerim'de "lafız" ve "söz" dışında nesneler için de kullanılmıştır, şu ayet-i kerimede olduğu gibi: *"...kendisinden bir kelime, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir."* (Âl-i İmrân, 45) Bunun sebebi ise, bütün yaratıkların Allah'ın "ol" sözünün sonucu meydana gelmesidir. Nitekim yüce Allah bir diğer ayette şöyle buyuruyor: *"Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona 'Ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59) Kur'ân-ı Kerim'de, "kelime" sözcü-

ğünün yüce Allah'a izafe edildiği her yerde bununla "söz" kastedilmiştir. Şu ayet-i kerimelerde olduğu gibi: *"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek kimse yoktur."* (En'âm, 34) *"Allah'ın kelimeleri değişmez."* (Yûnus, 64) *"Allah kelimeleriyle hakkı gerçekleştirir."* (Enfâl, 7) *"Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olanlar inanmazlar."* (Yûnus, 96) *"Ama kâfirlere azap kelimesi hak oldu."* (Zümer, 71) *"Böylece Rabbinin kâfirler hakkındaki, 'Onlar ateş ehlidir.' sözü yerini bulmuş oldu."* (Mü'min, 6) *"Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilirdi."* (Şûrâ, 14) *"Yüce olan, yalnız Allah'ın sözüdür."* (Tevbe, 40) *"Buyurdu ki: Gerçek ve ben gerçeği söylerim."* (Sâd, 84) *"Biz bir şeyi istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sadece ona 'Ol' dememizdir; derhâl oluverir."* (Nahl, 40)

Bu ve benzeri ayetlerde "söz" kavramı kastedilmiştir. Söz ise, konuşanın yanında bulunan bir şeyi muhataba bildirmesidir. Haber amaçlı cümlelerde olduğu gibi. Ya da yanındakini muhatabına yüklemesidir. Emir, nehiy sorgulama, dilek gibi inşâ amaçlı cümlelerde olduğu gibi. Bu kavramın yüce Allah'ın sözünde "tamam" sıfatı ile nitelendirilmesi de, bu yüzden olsa gerektir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbinin sözü hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek kimse yoktur."* (En'âm, 115) *"Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz tamamlandı."* (A'râf, 137) Âdeta deniliyor ki, kelime söyleyenin ağzından çıktıktan sonra henüz eksiktir, pratiğe dökülmedikçe tamamlanmış ve doğruluğu kanıtlanmış sayılmaz.

Ama bu durum, yüce Allah'ın sözünün aynı zamanda O'nun fiili olması ile çelişmez. Çünkü dış gerçekler bir hükme tâbidirler; sözlü, kelâmî amaçlar da bir başka hükme tâbidirler. Dolayısıyla yüce Allah'ın bir şeyi gizlilikten sonra bir peygamberine veya onların dışındaki birine göstermesi ya da onu birine yüklemesi, Allah'ın sözü ve kelâmıdır. Çünkü sözün ve kelâmın, haberin, emir veya yasağın hedeflediği hususu içermektedir. Böyle durumlar için söz (kavl) veya kelime sözcüğünün kullanılması son derece yaygındır. Ama bunun için de ifadenin söz (kavl) ve kelime ile kastedilen hedefi gerçekleştirmesi gerekir. Sözgelimi, söylediğin bir sözden, daha önce dile getirdiğin bir kelimeden dolayı "mutlaka şöyle şöyle yapacağım" dersin. Ama sen bir söz söylememişsin, önceden bir kelime dile getirmemişsin. Sadece bir şeye karar vermişsin, artık o sözünden, herhangi bir aracının girişiminden dolayı

vazgeçmezsin ve irade zaafına düşmezsin. Antara'nın şu beyti de buna bir örnektir.

"Savaşın korkulu anlarında kendi kendine de ki: Korkup sarsılma; / çünkü ya öldürüp rahatlarsın ya da ölüp övülürsün."

"Demek"ten maksat, nefsine sarsılmazlığı, kararlılığı ve yerini terk etmeyişi telkin etmektir. Çünkü eğer ölecek olursa, övgü ile ve eğer yenecek olursa rahata kavuşmakla başarı elde etmiş olacaktır.

Bu husus açıklığa kavuştuktan sonra, yüce Allah'ın "kelimeler" ifadesiyle, Hz. İbrahim'i sınavdan geçirdiği birtakım olayları ve uymasını istediği birtakım ahitleri kastettiğini anlarsın. Yıldızlar, putlar, ateşe atılma, hicret ve oğlunu kurban etme gibi sınavlar. Ayet-i kerimede "kelimeler"in neler olduğu belirtilmiyor; çünkü amaç bu değildir. Evet, *"Seni insanlara imam yapacağım."* ifadesinin "kelimeler"den sonra yer almış olması gösteriyor ki, bununla bazı işler kastedilmiştir ki, Hz. İbrahim (a.s) bunların gereklerini eksiksiz yerine getirerek imamlık misyonunu üstlenmeye lâyık olduğunu kanıtlamıştır.

"Kelimeler"in mahiyeti budur. Bunların tamamlanışına gelince, eğer "etemmehunne=tamamlayınca" fiilindeki zamir, Hz. İbrahim'e dönükse, bu, Hz. İbrahim'in, kendisinden istenenleri yerine getirmesinin, emredilenleri eksiksiz uygulamasının kastedildiğini gösterir. Şayet, ifadenin zahirinden de anlaşıldığı gibi, fiildeki zamir yüce Allah'a dönükse, o zaman yüce Allah'ın Hz. İbrahim'i kendisinden istenenleri yerine getirme hususunda başarılı kılması, bu hususta ona yardımcı olması kastedildiği sonucu çıkar.

Bazıları, ayet-i kerimede geçen "kelimeler"den maksat, "Yüce Allah'ın, *'Seni insanlara imam yapacağım.'* diye başlayan sözleridir." demişlerdir. Böyle bir yaklaşıma itina etmemek gerekir, çünkü Kur'ân-ı Kerim'de "kelimeler" deyiminin, sözel cümleler için kullanıldığına rastlanmaz.

"**Ben seni insanlara imam yapacağım.**" **demişti.**

Yani seni insanların izlediği bir önder yapacağım. Senin sözlerine ve fiillerine uyacaklardır. Çünkü imam, insanların peşinde gittikleri, kendilerine önder kabul ettikleri kimsedir. Bundan dolayı bazı tefsir bilginleri, önderlikten maksadın "peygamberlik misyonu" olduğunu söylemişlerdir. Çünkü ümmet din hususunda peygamberine uyar. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Biz her peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine ita-*

at edilmesi için gönderdik." (Nisâ, 64) Ama bu yaklaşım, yani Hz. İbrahim'e bahşedilen önderliğin peygamberlik olarak değerlendirilmesi son derece yanlıştır.

Çünkü **birincisi:** İfadedeki "imamen" kelimesi ikinci mefuldür, etkeni (âmili) de "câiluke" ifadesidir. Oysa ism-i fail mazi anlamını ifade ediyorsa, meful üzerinde etkili olmaz. Ancak şimdiki zaman ya da gelecek zaman anlamını ifade ettiğinde meful üzerinde etkisi söz konusu olabilir. Bu yüzden, *"Seni insanlara imam yapacağım."* sözüyle Hz. İbrahim'e (a.s) gelecekte imamet vaadi verilmiştir. Bu da, vahiy yoluyla verilen bir vaattir ki, ancak peygamberlik misyonuna sahip kimseler için mümkündür. Hz. İbrahim de (a.s) imamlık niteliğini almadan önce peygamber olarak görevlendirilmişti. Şu hâlde ayette sözü edilen "imâmet"ten maksat, bazı tefsir bilginlerinin ileri sürdükleri gibi peygamberlik görevi değildir.

İkincisi: Konunun giriş bölümünde de vurguladığımız gibi, imamlıkla görevlendirilme olayı İbrahim Peygamber'in (a.s) ömrünün son demlerinde, meleklerin gelip ona İsmail ve İshak'ı müjdelemelerinden sonra gerçekleşmişti. Melekler, Lût kavmine uğrayıp onları yeryüzünden silmek üzere yola çıkmışlarken ona uğramış ve ona bu müjdeyi iletmişlerdi. Hz. İbrahim bu sırada ilâhî mesajı insanlara sunmakla görevlendirilmiş bir peygamberdi. Dolayısıyla imam olmadan önce peygamber olmuştu. Yani onun imamlık misyonu, peygamberlik misyonundan farklıydı.

Yukarıda sunduğumuz yorumlama biçiminin kaynağı, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kavramların sürekli olarak kullanımından kaynaklanan aşınma ve anlam kaymasıdır. Bu şekilde içerik aşınmasına uğrayan kavramlardan biri de "imamet"tir. Bazıları bu kavramı, peygamberlik, öncülük ve sınırsız itaat edilirlik olarak yorumlamışlardır. Diğer bazı tefsir bilginleri, imamlık misyonunu, din ve dünya işleri ile ilgili halifelik, vasilik veya başkanlık olarak açıklamışlardır.

Ama bunların hiçbiri olmaz. Çünkü "nübüvvet"in anlamı, Allah katından haber getirmektir. "Risalet"in anlamı ise, tebliğ misyonunu üstlenmektir. Halifelik ise, bir tür naipliktir. Vasilik de öyle. Başkanlık kavramı da itaat edilirliği ifade eder. Bu da toplumsal yönetimde otorite işlevini görür. Ama bunların hiçbirisi imamlığın anlamını ifade etmez. İmamlık bir insanın başkalarınca izlenmesidir, söz ve fiillerinin tıpatıp

uygulanmasıdır. Dolayısıyla, itaat edilmesi zorunlu olan bir peygambere, *"Seni insanlara imam yapacağım."* ya da "Peygamberliğinin gereği sunduğun mesaj noktasında seni itaat edilen biri yapacağım." demenin bir anlamı yoktur. Bir peygambere, "Seni din hususunda emreden, nehyeden bir başkan, bir vasi, insanlar arasında baş gösteren anlaşmazlıkları Allah'ın hükmüne göre çözümleyen yeryüzü halifesi yapacağım." demenin ne anlamı vardır?

İmamlık kavramı salt sözel olarak az önceki kelimelerle çelişmez ve sırf bu açıdan kendine özgü bağımsız bir kavram olarak ön plâna çıkmaz. Çünkü -peygamber olarak görevlendirildikten sonra itaat edilmesi bu görevinin öngördüğü bir zorunluluk olan- bir peygambere, "Seni itaat edilmesi gereken biri yaptıktan sonra, insanların itaat ettikleri biri yapacağım." demek doğru olmaz. Birtakım ifadesel değişikliklerle de olsa bu anlama gelebilecek sözler sarf etmek uygun düşmez. Çünkü aynı mahzurla karşılaşılacaktır. Ayrıca ilâhî nimetler, sırf ifadesel anlamlarla sınırlı değildir. Bunların gerisinde yatan başka gerçekler vardır. Dolayısıyla, imamlık kavramı, bunlardan öte başka gerçekleri ifade etmektedir.

İlâhî kelâma baktığımızda görüyoruz ki, imamlık kavramına yer verilen her yerde, açıklayıcı bir unsur olarak da peşinden "hidayet" kavramına yer veriliyor. Yüce Allah Hz. İbrahim'in yaşam öyküsünden kesitler sunduğu ayetlerde şöyle buyuruyor: *"Ona İshak'ı hediye ettik, üstelik Yakub'u da. Hepsini de salih insanlar yaptık. Onları, emrimizle doğru yola ileten imamlar yaptık."* (Enbiyâ, 72-73) *"Onların içinden, emrimizle doğru yola ileten imamlar yaptık."* (Secde, 24)

Bu ayetlerde imamlık misyonu, tanımlayıcı bir unsur olarak hidayet, yani doğru yola ileticilik sıfatı ile açıklanıyor. Ayrıca yüce Allah, bu misyonu "emir" ile kayıtlı kılıyor. Bununla demek istiyor ki, imamlık misyonunun hidayet işlevi mutlak değildir. Tersine, bu misyon Allah'ın emriyle gerçekleşen bir misyondur. Emir meselesi de şu ayet-i kerimelerde açıklığa kavuşturuluyor: *"Onun emri, bir şeyin olmasını istedi mi ona sadece 'ol' demektir, hemen oluverir. Yücedir O ki, her şeyin melekûtu O'nun elindedir."* (Yâsîn, 82-83) *"Bizim emrimiz yalnız bir tektir, göz açıp yumma gibidir."* (Kamer, 50)

Bu iki ayetti açıkladığımızda, ilâhî emrin, bu ayetlerden birinde "melekût" olarak isimlendirildiğini ve bunun yaratılışın bir başka yönü olduğunu vurgulayacağız. Yaratılışın bu yönüyle yaratıklar her

türlü zaman ve mekân kaydından temizlenmiş değişim ve başkalaşım unsurlarından soyutlanmış olarak Allah'a yönelirler. "Ol" kelimesi ile kastedilen de budur ve bu, bir şeyin objektif varlığından başka bir şey değildir. Ki bu, şeylerin diğer yönü olan yaratma karşısındadır. Değişkenlik, tedricîlik, hareket ve zaman yasalarına uyarlanma da bu yönde (yaratmada) söz konusudur. İleride inşaallah daha ayrıntılı bilgi sunana kadar, şimdilik ana hatlarıyla yaptığımız bu değinme ile yetinmelisin.

Kısacası, imam yol ileticidir, kendisine eşlik eden melekûtî bir emirle doğru yola iletir. Bu bakımdan imamlık misyonu batınî olarak insanların işleri üzerinde bir tür velâyet yetkisine sahip olmak demektir. Allah'ın emri ile hidayet etmesi de, insanları istenen hedefe ulaştırmasıdır; salt bir yol gösterme işi değildir. Çünkü yol gösterme, nebi ve resulün görevidir. Her mümin de nasihat ve güzel öğüt aracılığı ile insanlara Allah'ın yolunu gösterebilir.

Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Biz, her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara açıklasın. Sonra, Allah dilediğini saptırır, dilediğini yola iletir."* (İbrâhîm, 4) Yüce Allah, Firavunoğulları arasında yer alan bir müminle ilgili olarak şöyle buyurur: *"İnanan adam dedi ki: Ey kavmim, bana uyun, sizi doğru yola götüreyim."* (Mü'min, 38) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor yüce Allah: *"Her topluluktan bir grubun toplanıp dini iyice öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine dönüp geldikleri zaman kaçınmaları için onları uyarmaları gerekmez mi?"* (Tevbe, 122) Bu hususta daha detaylı bilgiler sunacağız.

Yüce Allah, söz konusu kullarına imamlık misyonunu bahşedişinin gerekçesini şu şekilde açıklıyor: *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları için..."* (Secde, 24) Burada, söz konusu misyonu hak edişlerinin geri plânındaki sebep, Allah yolunda sabırlı oluşları olarak açıklanıyor. İfadede sabırla ilgili bir kayda yer verilmiyor. Dolayısıyla bu kavram, insanın tâbi tutulduğu her türlü sınavla, kulun kulluğunun sınandığı her türlü musibetle ilgilidir. Bir de onların kesinlikle inananlar olduğundan söz ediliyor.

Yine Hz. İbrahim'in yaşam öyküsü sunulurken şöyle bir ifadeye yer veriliyor: *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) Ayetin zahirinden şöyle bir sonuç elde edilebilir: Hz. İbrahim'e melekûtun gösterilmesi, kesin inanca ulaşması için bir mukaddime konumundaydı. Böylece, ke-

sin inancın melekûtu gözlemlemenin ayrılmaz bir unsuru olduğu açığa çıkıyor. Şu ayetler de bu gerçeği vurgulamaya yöneliktirler:

"Hayır, kesin bilgi ile bilseydiniz, elbette cehennemi görürdünüz." (Tekâsur, 5-6) *"Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur. Hayır, doğrusu o gün onlar, Rablerinden perdelenmişlerdir. Sonra onlar elbette cehenneme gireceklerdir... Hayır, iyilerin yazısı İlliyyîn'dedir. İlliyîn'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. Yaklaştırılmış olanlar onu görürler."* (Mutaffifîn, 14-21) Bu ayet-i kerimeler gösteriyor ki, yaklaştırılmış olanlar, kalbi ilgilendiren bir perde sonucu Rablerinden perdelenmeyen kimselerdir. Bu perde günah, cehalet, şek ve şüphedir. Yaklaştırılmışlar kesin inanç sahipleridirler ve onlar cehennemi gördükleri gibi İlliyîn'i de görürler.

Kısacası, imam kesin inanca sahip bir insan olmalıdır. Yüce Allah'ın kelimeleri aracılığı ile melekût âlemini gözlemleyebilmelidir. Bundan önce "melekût" kavramının "emir" olduğunu, onun da şu âlemin iki yönünden birini oluşturduğunu vurgulamıştık. Çünkü yüce Allah'ın, *"emrimizle doğru yola iletirler."* ifadesi gösteriyor ki, imam, hidayet kavramı ile ilgili olan her şeyin -kalpler ve amellerin- batınını ve hakikatini bilir. Söz konusu şeyin emirle (melekûtla) ilgili yönü imamın gözü önündedir, ona gizli olamaz. Bilindiği gibi kalpler ve ameller diğer şeyler gibi iki yönlüdürler. Dolayısıyla imam kulların hayır ve şer nitelikli amellerini görür. O her iki yolu da kontrol eder. Yani hem mutluluk, hem de bedbahtlık yolunu...

Ulu Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Her milleti imamıyla çağıracağımız gün..."* (İsrâ, 71) Burada amel kitabının dışında gerçek imamın kastedildiğini ileride açıklayacağız. Çünkü ayetin zahirinden böyle bir sanıya kapılabilir insan. İmam sırların yoklanıp ortaya döküleceği gün insanları Allah'a doğru yürütür. Tıpkı şu dünya hayatının zahirî ve batınî alanlarında onları sevk ettiği gibi. Bu ayet-i kerime bunun yanı sıra, hiçbir zamanın imamsız olmayacağını, her zamanın bir imamı olması gerektiğini ortaya koyuyor. *"Her millet..."* ifadesi bunu gösterir. Ayeti ele aldığımız zaman vardığımız bu sonucu daha ayrıntılı biçimde açıklayacağız.

Ancak bu anlam, yani imamlık misyonu, yüceliği ve onurlu bir makam oluşuna göre ancak kendi zatından dolayı mutluluk niteliğine sahip kimse için geçerli olabilir. Çünkü zatına zulüm ve bedbahtlık unsurlarının bulaşması muhtemel olan birisinin mutluluğu ancak kendisinin

dışındaki birinin hidayetine bağlıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"...Hakka götüren mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa yola götürülmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan mı?"* (Yûnus, 35) Bu ayette doğru yola ileten ile ancak başkası tarafından iletilebilen kişi arasında bir karşılaştırma yapılıyor. Bu karşılaştırmadan çıkan sonuca göre, doğru yola ileten kimse, kendiliğinden hidayet bulmuş olandır. Başkası tarafından doğru yola iletilen kimse ise, elbette hakka hidayet edici olamaz.

Yaptığımız bu açıklamalardan şu iki sonuç çıkıyor:

a) İmamın sapıklık ve günaha karşı korunmuş (masum) olması zorunluluğu vardır. Aksi takdirde kendisinden dolayı hidayet edici olamaz. Daha önce buna değindik. Şu ayet-i kerime de bu hususu vurgulamaya dönüktür: *"Onları, emrimizle doğru yola ileten imamlar yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden insanlardı."* (Enbiyâ, 73) Şu hâlde imamın işleri hayırdır, hayra dönüktür. Bu işleri başkasının yol göstericiliği ile değil, kendi nefsinin ulaşması ve ilâhî destek ve Rabbanî yardım ile gerçekleştirir.

Bunun kanıtı da, "hayırlı işler yapma" ifadesinin orijinalinde geçen mastarın muzaf oluşu [fi'le'l-hayrati] ve bunun da fiilen gerçekleşmiş bir şeyi göstermesidir. Yani bu ifade, "Onlara hayırlı işler yapın diye vahy ettik" ifadesinden farklı bir yapıdadır. Çünkü bu tarz bir ifade gerçekleşmişliği, yaşanmışlığı anlatmaz. Oysa *"Onlara hayırlı işler yapmayı vahyettik."* ifadesi, onların işlemiş oldukları hayırlı amellerin batınî bir vahiy ve semavî bir destek ile gerçekleştiğini gösterir.

b) Sapıklık ve günaha karşı korunmuş (masum) olmayan biri, elbette gerçeğe iletici imam olamaz.

Bu açıklamadan çıkan sonuç şudur: *"İbrahim, 'Soyumdan da.' deyince Allah, 'Benim ahdimin zalimlere ermez.' demişti."* ifadesindeki "zalimler" deyimini kısıtlayan bir kayıt yoktur. Bu yüzden kendisinden şirk ve günah gibi herhangi bir zulüm sadır olan herkes bu deyimin kapsamına girer. Ömrünün belli bir döneminde, böyle bir duruma düşse ve sonra tövbe edip durumunu düzeltse bile.

Üstatlarımızdan birine (Allah rahmet etsin); bu ayetten hareketle, imamın masumluğu sonucunun nasıl çıkarıldığı soruldu. O şu cevabı verdi: Aklî bir bölme olarak insanlar dört gruba ayrılırlar. a) Bütün ömürleri boyunca zalim olanlar. b) Bütün ömürleri boyunca hiç zulüm işlemeyenler. c) Ömrünün başlangıcında zalim olup da sonunda bundan

vazgeçenler. d) Ömrünün başında zulümden kaçınıp da sonunda zulüm işlemeye başlayanlar.

Hz. İbrahim (a.s), soyundan birinci ve dördüncü kategoriye girenler için imamlık niteliğini istemeyecek kadar büyük bir kişiliktir. Geriye iki kısım kalıyor. Yüce Allah bunlardan birini ahdinin kapsamına almayı reddediyor. Bunlar, ömürlerinin başlarında zulüm işleyip de sonunda bundan vazgeçenlerdir. Geriye bir grup insan kalıyor. Bunlar da tüm hayatları boyunca hiç zulüm işlemeyen kimselerdir.

Şu noktaya kadar yaptığımız açıklamaların ışığında aşağıdaki hususlar aydınlığa kavuşuyor.

1) İmam Allah'ın belirlemesiyle belirlenir.

2) İmam, ilâhî koruma sonucu masum olmalıdır.

3) Yeryüzü, üzerinde insanlar yaşadıkça gerçek imamdan yoksun kalmaz.

4) İmam Allah tarafından desteklenmelidir.

5) Kulların amelleri imamın bilgisine kapalı değildir.

6) İmam, insanların dünya ve ahiret ile ilgili olarak ihtiyaç duydukları tüm bilgilere sahip olmalıdır.

7) İnsanlar arasında kişisel faziletler bakımından imamdan daha üstün birinin bulunması muhaldir.

İmamlık misyonu ile ilgili meselelerin özünü bu yedi husus oluşturmaktadır. Bu sonuçları, ele almakta olduğumuz bu ayet-i kerime ile, ilgili diğer ayetlerden çıkarıyoruz. Gerçeğe ileten ulu Allah'tır.

Şayet desen ki: Eğer imamlık, Allah'ın emri ile hidayete iletmeyi ifade ediyorsa ve bu da *"...hakka götüren mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa yola götürülmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan mı?"* (Yûnus, 35) ayetinin de vurguladığı gibi, insanın kendiliğinden doğruyu bulması eşliğinde olan hakka iletmek demekse, o zaman bütün peygamberler kesinlikle imamdırlar. Çünkü peygamberin üstlendiği peygamberlik misyonunun, Allah'ın vahiy aracılığı ile sunduğu yol göstericiliği olmadıkça yerine gelmeyeceği açıktır. Yani peygamber bu niteliği kendi çabası ile bir başkasından, öğretim ya da öğüt gibi yöntemlerle edinmez. Bu durumda birine peygamberlik misyonunun bahşedilmesi, zorunlu olarak imamlık misyonunun da bahşedilmesini gerektirir. Şu hâlde siz yukarıdaki iddianızla, kendi kendinizi çelişkiye düşürdünüz.

Cevabında şöyle deriz: Ayet-i kerimeden çıkardığımız sonuçlar doğrultusunda yaptığımız açıklamaların ışığında şu husus açıklığa kavuşuyor: Hak ile hidayet edicilik, ki bu imamlık demektir, hak ile hidayet bulmuşluğu gerektirir. Ama bunun tersten ifadesi, yani hak ile hidayet bulmuş herkesin hak ile başkasını hidayet etmesi, dolayısıyla her peygamberin kendiliğinden hidayet bulmuş olduğuna göre imamlık misyonuna sahip olması gerektiği henüz tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Onun için de yüce Allah, bazı ayetlerde hak ile gerçeği bulmaktan söz ediyor; ama bunu başkalarını hakka iletmeye yönelik bir işaret olarak sunmuyor.

Nitekim şu ifadede buna yönelik bir vurgulama vardır: *"Biz ona İshak' ı ve Yakub'u da hediye ettik; hepsine de doğru yolu gösterdik. Nitekim daha önce Nuh'a ve onun soyundan Davud'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musay'a ve Harun'a yol göstermiştik. Biz güzel davrananlara böyle karşılık veririz. Zekeriya, Yahya, İsa ve İlyas'a da. Hepsi iyilerden idiler. İsmail, Elyes'a, Yunus ve Lût'a da. Hepsini âlemlerden üstün kıldık. Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da... Onları seçtik ve onları doğru yola ilettik. İşte bu Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini buna iletir. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı, kendileri için yaptıkları her şey hiç olur giderdi. İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Şimdi şunlar, bunları inkâr ederse, biz, onları inkâr etmeyecek bir toplumu onlara vekil bırakmışızdır. İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy."* (En'âm, 84-90)

Gördüğün gibi, ayetlerin akışının verdiği mesajdan söz konusu hidayetin değişmeyeceği, başkalaşmayacağı sonucu çıkmaktadır. Bu hidayet Resulullah'ın ardından, ümmetinin özellikle İbrahim'in soyundan gelenlerin üzerinden kaldırılmayacaktır. Şu ayet-i kerime de bu hususa yönelik bir işaret içermektedir: *"Bir zaman İbrahim, babasına ve kavmine demişti ki: 'Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben yalnız beni yaratana kulluk ederim. Çünkü O, bana doğru yolu gösterecektir.' Allah onu (tevhit kelimesini) soyu arasında devamlı kalacak bir kelime kıldı ki insanlar hakka dönebilsinler."* (Zuhruf, 26-28)

Bu ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, Hz. İbrahim şu anda, onların kulluk ettikleri düzmece ilâhlardan uzak olduğunu belirtiyor ve gelecekte Allah tarafından hidayet edileceğini onlara haber veriyor. Onun kastetti-

ği, gerçek anlamıyla Allah'ın emri ile hakka iletilmektir. Görüş ve ibret alma sonucu ulaşılan hidayet değil. Çünkü bu ikinci şıktaki hidayet, bu aşamada gerçekleşmiş durumdadır. *"Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben yalnız beni yaratana kulluk sunarım."* ifadesi bunun kanıtıdır.

Ardından yüce Allah, bu hidayeti, İbrahim'in soyunda kalıcı bir kelime yaptığını bildiriyor. Kur'ân-ı Kerim'in "kelime" kavramını "söz" anlamının dışında olgular için kullandığı yerlerden birisi de budur. Bunun bir örneği de şu ayet-i kerimedir: *"Onları takva kelimesine bağladı. Zaten onlar buna lâyık idiler."* (Fetih, 26)

Sonuç olarak diyoruz ki: İmamlık misyonu Hz. İbrahim'den sonra, onun evlâtlarına geçmiştir. *"Soyumdan da, deyince Allah, 'Benim ahdim zalimlere ermez.' demişti."* ifadesi buna işaret etmektedir. Hiç kuşkusuz Hz. İbrahim (a.s) imamlığı soyundan gelen bazı kimseler için istemiştir, tüm zürriyeti için değil. Bu misyonun zalimlere verilmeyeceği belirtilerek ona cevap veriliyor. Tüm soyu zalimlerden oluşamayacağına göre, bu isteğin zalimleri kapsamaması, tüm soyunu kapsamaması anlamına gelmez. Bu ayette, Hz. İbrahim'in isteğinin kabul gördüğü ve bunun bir ahit olduğu, ayrıca bu ahdin zalimlere ermeyeceği dile getiriliyor.

"Benim ahdim zalimlere ermez." ifadesi, zalimlerin ilâhî ahdin kapsamından uzak olduklarına işaret etmektedir. Buna kinaye yoluyla istiâre sanatı denir.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de belirtildiğine göre, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah İbrahim'i nebi yapmadan önce kul yaptı. Resul yapmadan önce nebi yaptı. Dost yapmadan önce resul yaptı. İmam yapmadan önce dost (halil) yaptı. Saydığımız bu nitelikleri üzerinde toplayınca Allah ona, *'Seni insanlara imam yapacağım.'* dedi. Hz. İbrahim'in gözünde imamlık o kadar önemliydi ki: *'Soyumdan da.'* dedi. Allah dedi ki: *'Benim ahdim zalimlere ermez, demişti.'* Ahmak ve beyinsiz biri, takvalı insanın imamı olamaz."[1]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir diğer hadis de yine İmam Cafer Sadık'tan (a.s), ama bir başka kanaldan rivayet edilmiştir. İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) da benzeri bir rivayet aktarılmıştır. İmam Mu-

---

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 1, s. 174-175, hadis: 1, 2 ve 4.]

hammed Bâkır'dan (a.s) aktarılan rivayetin aynısını Şeyh Müfid İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

"Allah İbrahim'i nebi yapmadan önce kul yaptı." Bunu yüce Allah'ın şu sözünden de anlamak mümkündür. *"Andolsun biz, önceden İbrahim'e de doğru yolu bulma kabiliyetini vermiştik. Zaten biz onu biliyorduk' ...Ben de buna şahitlik edenlerdenim."* (Enbiyâ, 51-56) Hz. İbrahim'in yaşam sürecinin ilk aşamasında kul yapıldığının işaretleri bu ayetlerde gözlemlenmektedir.

Bil ki, yüce Allah'ın herhangi bir insanı kul yapması, o insanın özünde sahip olduğu varoluşsal kulluk niteliğinden farklı bir durumdur. Çünkü kulluk, varoluşun ve yaratılışın bir gereğidir. Anlayış ve bilinç sahibi bir yaratık, bu temel nitelikten soyutlanmış olarak düşünülemez. Bu bakımdan birini kul yapmak veya edinmek söz konusu olamaz. Çünkü insanın varlığı Rabbinin mülküdür, O'nun tarafından yaratılmış, O'nun tarafından biçimlendirilmiştir. İnsanın günlük hayatında, Allah'ın mülkü olmanın gereklerini yerine getirmesi, yüce Rabbinin rablik makamına teslim olması veya bunun tam tersi bir tutum sergilemesi, onun bu varoluşsal niteliğinde bir değişikliğe yol açmaz.

Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Göklerde ve yerde bulunan herkes Rahman'a kul olarak gelecektir."* (Meryem, 93) Ancak bir insan günlük hayatında, yeryüzünde büyüklenerek, haddini aşarak kul olmanın gereklerini yerine getirmezse, kulluğun kurallarına uymazsa, kulluğun amaçları bakımından onun "kul" olarak isimlendirilmemesi gerekir. Çünkü kul, Rabbine, yani sahibine teslim olan, kendi yönetimini onun iradesine bağlayan kimseye denir. Dolayısıyla hem kişilik bakımından ve hem de amelde kulluğun gereğini yerine getirenden başkası "kul" olarak anılmamalıdır. Çünkü ancak böyle birisi gerçek kuldur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rahman'ın kulları yeryüzünde mütevazı olarak yürürler."* (Furkan, 63)

Şu hâlde yüce Allah'ın bir insanı kul edinmesi (yani kul olarak kabul etmesi ve rububiyet sıfatıyla ona yönelmesi), onun velâyetini (veliliğini), yönetimini üstlenmesi demektir. Tıpkı efendinin kölesinin yaşamını yönlendirmesi gibi, O da kulunun hayatını yönlendirir, biçimlendirir. Kulluk, velâyetin anahtarıdır. Şu ayet-i kerime de bunu pekiştirir niteliktedir: *Benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O iyilerin velisidir."* (A'râf, 196) Yani Allah, velâyete lâyık olanların velisidir.

Ayrıca yüce Allah kitabında yer alan bazı ayetlerde Hz. Peygamber'i kul olarak nitelendirmiştir. Ulu Allah buyuruyor ki: *"O ki, kuluna kitabı indirdi."* (Kehf, 1) *"Kuluna açık açık ayetler indiren O'dur."* (Hadîd, 9) *"Allah'ın kulu kalkıp ona dua edince..."* (Cinn, 19) Böylece anlaşılıyor ki, birini kul edinmek, onu velâyeti altına almaktır.

"Resul yapmadan önce nebi yaptı." Ehlibeyt İmamlarına dayandırılan rivayetlerde, nebi ile resul arasındaki fark şu şekilde dile getirilir: Nebi, kendisine vahyedilen mesajı, rüyasında görüp algılayan kimsedir. Resul ise, vahiy getiren meleği gören ve onunla konuşan kimsedir. Hz. İbrahim'in yaşam öyküsünü konu edinen ayetler incelendiğinde böyle bir süreci fark etmek mümkündür.

Ulu Allah buyuruyor ki: *"Kitapta İbrahim'i de an; o çok doğru bir peygamberdi. Babasına demişti ki: Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir şey kazandırmayacak olan şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 41-42) Ayette açıkça dile getiriliyor ki, Hz. İbrahim (a.s) babasına bu sözleri söylediği sırada doğru sözlü bir peygamberdi. Bu açıklama, Hz. İbrahim'in kavminin yanına ilk kez gelip, *"Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben yalnız beni yaratana kulluk sunarım. O bana doğru yolu gösterecektir."* (Zuhruf, 26-27) şeklindeki sözlerini doğrulayıcı bir işlev görüyor.

Bir ayette de şöyle buyuruyor yüce Allah: *"Elçilerimiz, İbrahim'e müjde getirdikleri zaman, 'Selâm' dediler. O da, 'Selâm' dedi."* (Hûd, 69) Bu ayette işaret edilen olay -ki burada melekleri görüp onlarla konuşma söz konusudur- Hz. İbrahim'in (a.s) babasını ve kavmini terk edişinin ardından, ömrünün son dönemlerinde yaşanmıştır.

"Allah onu dost yapmadan önce resul yaptı." şeklindeki söz, şu ayet-i kerimeden çıkarılan bir sonuçtur: *"...İbrahim'in hanif (Allah'ı bir tanıyan) dinine tâbi olan kimseden din bakımıdan daha güzel kim vardır? Allah, İbrahim'i dost edinmiştir."* (Nisâ, 125) Ayetten anlaşıldığı kadarıyla yüce Allah Hz. İbrahim'i bu hanif (Allah'ın birliği esasına dayanan) dininden dolayı dost edinmiştir ki, O, bu dini Rabbinin emri doğrultusunda sistemleştirmiştir. Şu hâlde, burada Hz. İbrahim'in hanif dininin yüksek onurunu vurgulama amacı güdülmektedir ki, Hz. İbrahim de bu din sayesinde dostluk onuruna erişmiştir.

Dost arkadaştan daha özel bir konuma sahiptir. Çünkü iki kişi ilişkileri ve karşılıklı sevgilerinde içten davrandıklarında arkadaş olurlar.

Bu arkadaşlık, ihtiyaçlarını yalnızca ona açma derecesine varırsa, o zaman dost (halîl) olunur. Çünkü "halîl"in kökü olan "hillet" yoksulluk ve ihtiyaç anlamını verir.

"Ahmak, beyinsiz biri takvalı insanın imamı olamaz." ifadesi şu ayet-i kerimeye göndermede bulunmaktadır: *"Nefsini ahamklaştırandan başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik. Ahirette de o iyilerdendir. (İbrahim'i seçtik) o zaman ki Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti"* (Bakara, 130-131)

Burada yüce Allah İbrahim'in dininden yüz çevirmeyi, -ki bu, bir tür zulümdür- ahmaklık, beyinsizlik olarak nitelendiriyor. Buna karşılık olarak da "seçme"den söz ediyor. Seçmeyi de "teslim olma" olarak açıklıyor. *"Rabbi ona 'Teslim ol.' demişti."* ifadesi üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, bu hususu kavramak mümkündür. Bir ayette de İslâm ile takvayı bir sayıyor ya da aynı konuma getiriyor: *"Allah'tan, nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa, öyleced korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün."* (Âl-i İmrân, 102) Bu mesele üzerinde iyice düşünmelisin!

Şeyh Müfid, Dürüst ve Hişam kanalıyla Ehlibeyt İmamlarından şöyle rivayet eder: "İbrahim önceleri peygamberdi, ama imam değildi. Sonra yüce Allah ona, *'Seni insanlara imam yapacağım.'* dedi. *'Soyumdan da.'* dedi. Allah-u Teâlâ dedi ki: *'Benim ahdim zalimlere ermez.'* Put, heykel ve benzeri şeylere kulluk sunan kimse imam olamaz."

Ben derim ki: Bu ifadelerin ne anlama geldiklerini önceki açıklamalarımızdan anlamak mümkündür.

Şeyh'in el-Emalî adlı eserinde senet zinciri ile İbnü'l-Meğazilî'nin el-Menakıb adlı eserinde merfu olarak İbn Mes'ud'un şöyle dediği rivayet edilir: "Peygamber Efendimiz (s.a.a) ayetle ilgili olarak yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e, 'Benim dışımda putlara secde eden birini imam yapmam.' şeklindeki sözünü açıkladıktan sonra şöyle buyurdu: Nihayet dua, bana ve kardeşim Ali'ye ulaştı ki, hiçbirimiz asla herhangi bir puta secde etmiş değiliz."[1]

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde deniyor ki: Veki ve İbn Mürdeveyh, Ali b. Ebu Talib'ten (a.s), o da Resulullah Efendimizden (s.a.a) *"Benim*

1- [Şeyh Tusî, el-Emalî, c. 1, s. 388.]

ahdim zalimelere ermez." ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Ancak maruf (iyilik) hususunda başkalarına itaat edilebilir."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre, Abd b. Humeyd, İmrân b. Husayn'den şöyle rivayet eder: Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu duydum: "Allah'a isyan hususunda yaratılmışa itaat edilmez."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, değişik rivayet zincirleriyle Safvan el-Cemmal'in şöyle dediği rivayet edilir: "Mekke'de bulunduğumuz sıralarda, *'Hani Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca...'* ayeti üzerinde konuşuyorduk. Dedi ki: O kelimeleri Muhammed, Ali ve Ali soyundan gelen imamlarla tamamladı. Şu ayet de bunu gösteriyor: *Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir. Allah işitendir, bilendir.*"(1)

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetteki "kelime" kavramı ile "imamlık" misyonunun kastedildiği varsayımına dayanıyor. Nitekim yüce Allah'ın şu sözü de bu yaklaşıma göre tefsir edilmiştir: *"O, bana doğru yolu gösterecektir. Allah bunu onun soyunda kalıcı bir kelime yaptı..."* (Zuhruf, 27-28) Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Rabbi, bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle, -ki bu, onun, İshak'ın ve soyunun imamlığıdır- sınamıştı ve bunu İsmail'in soyundan gelen Muhammed'in ve onun Ehlibeyti'nin imamlığı ile tamamladı. Sonra meseleyi şu sözüyle açıklamış ve şöyle demişti: *"Ben seni insanlara imam yapacağım..."*

1- [Âl-i İmrân, 34.]

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًاؕ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ مُصَلًّىؕ
وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ
السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ
اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِؕ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ
فَاُمَتِّعُهُ قَلٖيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِؕ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٢٦﴾
وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعٖيلُؕ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاؕ اِنَّكَ
اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَٓا
اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَۖ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ
﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فٖيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكّٖيهِمْؕ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿١٢٩﴾

AYETLERİN MEALİ

125- Hani biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için merci (dönüş) ve güven yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e, "Tavaf edenler, ibadete kapılanlar, rükû ve secde edenler için Evimi temizleyin." diye emretmiştik.

126- Hani İbrahim demişti ki: "Yâ Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap. Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır; (elbette)

onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları." Allah dedi ki: "İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırırım. Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!"

127- İbrahim, İsmail'le birlikte Evin temellerini yükseltiyor. "Rabbimiz, bizden kabul buyur. Şüphesiz sen işitensin, bilensin."

128- "Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar yap; neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadetlerimizi göster, rahmetinle bize dönüp tövbemizi kabul et. Zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin."

129- "Rabbimiz! Onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek ve onları arındıracak bir elçi gönder. Şüphesiz üstün güçlü ve hikmet sahibi ancak sensin.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

125) Hani biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için merci (dönüş) ve güven yeri yaptık.

Burada hac ibadetinin yasanmasına ve Kâbe'nin bir güvenli bölge kılınışına işaret ediliyor. İfadenin orijinalinde geçen "mesâbet", merci (=dönülen yer) demektir. Dönüp gelen biri için, "sâbe-yesûbu" denir.

Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin.

Bana öyle geliyor ki, burada *"Beyt'i... yeri yaptık."* sözüne dönük anlamsal bir atıf söz konusudur. Çünkü, *"Beyt'i... merci ve... yeri yaptık."* sözünde yasaya koymaya, hükme bağlamaya yönelik bir işaret vardır. Bu durumda ifadenin açık anlamı şöyle olur: "İnsanlara dedik ki: Kâbe'ye dönüp toplanın, oradâ haccedin ve İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin." Burada bir "kulnâ=dedik" fiili de takdirde tutulabilir. O zaman ifadenin açık anlamı şöyle olur: "Dedik ki: İbrahim'in makamından bir namaz yeri (musalla) edinin."

İfadenin orijinalinde geçen "musallâ" "salât"ın ism-i mekânıdır ki, "salât" da dua demektir. Yani, "İbrahim'in (a.s) makamından bir dua yeri edinin." Ne var ki, *"Beyt'i... merci ve... yeri yaptık."* sözünde, namazın yasanmasının sebebine işaret ediliyor. Bu yüzden "sallû fî makam-i İbrahim=İbrahim'in makamında namaz kılın." denilmiyor; "ittehızû min

makam-i İbrahim'e musallâ=İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin." deniliyor. Söz konusu emir, makamda namaz kılmaya bağlantılı olarak sunulmuyor, aksine, emir makamdan namaz yeri edinme ile bağlantılı olarak sunuluyor.

İbrahim ve İsmail'e, "Tavaf edenler, ibadete kapılanlar, rükû ve secde edenler için Evimi temizleyin." diye emretmiştik.

İfadenin orijinalinde geçen "ahidnâ" fiilinin mastarı olan "ahit" kelimesi, emir anlamında kullanılmıştır. Temizlemekten maksat; evin, ziyaretçilerin, tavaf edenlerin, itikâfa girenlerin ve namaz kılanların ibadet ve menâsiklerine tahsis edilmesi olabilir. Dolayısıyla kinaye ile istiare sanatına başvurulmuş olur. O zaman cümleyi şöyle anlamlandırmak gerekir: "İkiniz, evimi ibadet eden kulların ibadetine tahsis edin." Bu da bir tür temizlemektir. Ya da evin, insanların ilgisizliğinden dolayı bulaşmış kirlerden ve pisliklerden arındırılması kastedilmiştir. Ayettin orijinalinde geçen "rukkei's-sucûd", "râki'" ve "sâcid"in çoğuludurlar ve bu ifadelerle namaz kılanlar kastedilmişlerdir.

126) Hani İbrahim demişti ki: "Yâ Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap. Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır; (elbette) onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları."

Bu ifade bir duadır. Bu duada Hz. İbrahim (a.s), Mekke halkı için can güvenliği ve rızık istiyor. Hiç kuşkusuz bu duası kabul görmüştür. Çünkü yüce Allah kabul veya reddetmediği bir duaya sözleri arasında yer vermekten, gerçeğin ifadesi olan kitabında buna değinmekten münezzehtir. Ulu Allah kitabında, bir cahilin diline doladığı boş ve anlamsız sözlere yer vermez. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Ben gerçeği söylerim."* (Sâd, 84) *"O, elbette ayırt edici bir sözdür. O, şaka değildir."* (Târık, 13-14)

Kur'ân-ı Kerim Hz. İbrahim'in kimi zamanlarda yaptığı birçok duayı bize aktarmaktadır. İşin başında kendisi için dua etmesi, Suriye seferi sırasında dua etmesi, geride hayırlı bir anı bırakmaya ilişkin duası, kendisi, zürriyeti, ana-babası, mümin erkekler ve mümin kadınlara dua etmesi, Kâbe'nin duvarlarını tamamladıktan sonra Mekke halkına dua etmesi, son peygamberin kendi soyundan gönderilmesi için dua etmesi gibi... Bu dua ve isteklerde onun arzuları, mücadelesi ve Allah'ın rızasına yönelik çabaları ve kutsal kişiliğinin üstün nitelikleri somutlaşmaktadır. Kısacası, bu dua ve isteklerden Hz. İbrahim'in Allah katındaki

konumu ve yakınlığı yansımaktadır. Bu ve Rabbinin övgüsüne mazhar olan öteki kıssalardan, onun onurlu yaşamını ayrıntılı biçimde görmek mümkündür. En'âm Suresi'ni ele alırken, elimizden geldiğince onun yaşam öyküsünü ve onun onurlu savaşımını yansıtmaya çalışacağız.

"Allah'a ve ahiret gününe inananları." ifadesine gelince: Hz. İbrahim Mekke kenti için güvenlik ve halkının da çeşitli ürünlerle rızıklandırılmalarını isteyince, inanca ilişkin bir hususun farkına varır. Bu kentin halkının müminleri ve kâfirleri olacaktır. Halkın tümüne ilişkin bu istek, kâfiri de, mümini de kapsar. Oysa kendisi hem kâfirlerden, hem de onların Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları düzmece ilâhlarından uzaklığını belirterek onlarla arasındaki ilişkileri koparmıştır. Nitekim ulu Allah onun bu tavrına şu şekilde değiniyor: *"Fakat onun bir Allah düşmanı olduğu, kendisine belli olunca ondan uzak durdu."* (Tevbe, 114) Burada yüce Allah, onun babası dâhil Allah'ın düşmanı olan herkesten uzak olduğuna, onlarla ilişkisini kestiğine tanıklık ediyor.

Bu yüzden Hz. İbrahim duasının genel nitelikli olduğunu fark edince, *"(elbette) onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları."* diyerek bu genelliği belli bir gruba indirgiyor. Aslında o, halkın çeşitli ürünlerle rızıklandırılmasının, kâfirleri de kapsamaksızın gerçekleşmeyeceğini biliyordu. Çünkü toplumsal hayata egemen olan evrensel yasalar sistemi rızıklandırmanın genelliğini öngörür. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir; ama Hz. İbrahim, yüce Allah'ın bütün kullarını kapsayan hükmü ve iradesi doğrultusunda olan bu duasını müminlere tahsis ederek dile getiriyor. Fakat yüce Allah, onun duasını, hem kâfiri, hem de mümini kuşatacak bir karşılıkla kabul ediyor. Böylece anlaşılıyor ki onun duası, normal düzenin kurallarına ve doğa yasalarına göre kabul görüyor. Bu duanın karşılığı, olağanüstü bir yöntemle ve doğa yasaları devre dışı bırakılarak verilmiyor.

Hz. İbrahim, "Halkından iman edenleri çeşitli ürünlerle rızıklandır." şeklinde bir ifade kullanmıyor. Çünkü istenen şey, dokunulmaz Beytin saygınlığına dayanılarak Beytin içinde yer aldığı kente de saygınlığın bahşedilmesidir. Beytin kurulduğu bu ekinsiz, verimsiz ve çorak vadide herhangi bir ürün elde edilmiyordu çünkü. Oysa bu olmadan kent imar edilemezdi. Kimse gelip buraya yerleşmezdi.

Allah dedi ki: "İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırırım."

Bu ifadenin orijinalinde geçen tef'il kalıbındaki "umettiuhu" fiili, if'al kalıbına sokularak "umtiuhu" şeklinde de okunmuştur. Ne var ki, her iki kalıp da aynı anlamı ifade eder.

"**Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!**"

Bu ifadede bir yandan Kâbe'nin sahip bulunduğu saygınlığın büyüklüğüne işaret ediliyor, bir yandan da Hz. İbrahim'in (a.s) gönlü hoş tutuluyor. Sanki ona şöyle deniyor: Bu kentin halkından olan müminlerin çeşitli ürünlerle rızıklandırılıp Kâbe'ye bir saygınlık kazandırılmasına ilişkin duanı fazlasıyla kabul ettim. Kente yönelik bu onurlandırmadan maddî olarak yararlanan kâfir, Allah katında bir saygınlığa sahip olduğunu sanmasın. Bu, sadece onun da içinde yaşadığı şu kente yönelik bir ikrâmdır, senin duanın kat kat fazlasıyla karşılık görmesidir. Yoksa kâfir bir süre sonra cehennem azabına zorlanarak sürüklenecektir. Orası ne iğrenç bir barınaktır!

127) İbrahim, İsmail'le beraber Evin temellerini yükseltiyor.

İfadenin orijinalinde geçen "kavâid" kelimesi, "kâide"nin çoğuludur. Binanın yere oturan kısmı demektir. Geriye kalan duvarlar ona dayanırlar. Temellerin yükseltilmesi deyimi, temellere dayanacak kısımların mecazî olarak temel addedilmesine dayanmaktadır. Yükseltme fiili de, binanın bütününe müteallik olduğu hâlde mecaz sanatı uyarınca sırf temellerle ilintili olarak kullanılıyor. "Mine'l-beyti" ifadesinde bu mecaza yönelik işaret vardır.

"**Rabbimiz, bizden kabul buyur. Şüphesiz sen işitensin, bilensin.**"

Bu duayı Hz. İbrahim ve Hz. İsmail birlikte dile getiriyorlar. Bu ifadede "dediler" fiili veya aynı anlama gelecek bir fiilin takdir edilmesi ve ayetin, "Ve diyorlar ki: Rabbimiz bizden kabul buyur." şeklinde bir anlam taşıması söz konusu değildir. Aslında bu ayet, denilen sözü ve edilen duayı olduğu gibi yansıtmaktadır. Çünkü yüce Allah'ın, *"İbrahim İsmail'le beraber evin temellerini yükseltiyor."* ifadesi, aslında geçmişte yaşanmış bir durumu canlı bir şekilde anlatıyor. Bu şekilde onlar bir bakıma somutlaştırılıyorlar ve sanki şu anda, Evin temellerini yükseltme ile uğraşmaları gözlemleniyor ve dinleyici onları bu hâlleriyle görüyor. Ardından dile getirdikleri duayı, konumlarına ve işlerine işaret eden bir aracı olmaksızın işitiyor. Bu tür bir anlatımın örnekleri çok-

tur Kur'ân-ı Kerim'de. Bunlar Kur'ân'ın tümü de güzel olan olağanüstü ifade tarzının en güzel, en çarpıcı örnekleridir. Bu tür örneklerde kıssa somutlaştırılır, insanın duyu organlarının onu somut biçimde algılaması için yaklaştırılır. Sözlü olarak böylesine olağanüstü bir anlatımdaki güzellik, olayın geçmişte gerçekleştiğini vurgulayan örneğin "şöyle dua ettiler..." gibi ifadelerde görülmüş değildir.

Kabul buyrulması istenen amelden -Evin yapılmasından- söz edilmemesi, kulluk makamına yaraşır bir alçak gönüllülüğün, yaptığını küçümsemenin örneğidir. Yani demek istiyorlar ki; Rabbimiz, şu basit amelimizi kabul buyur, hiç kuşkusuz sen bizim duamızı işitirsin, kalbimizde beslediğimiz niyetlerimizi bilirsin.

128) "Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar yap; neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar."

Açıkça görülüyor ki, güncel konuşmamızda kullandığımız ve zihnimizde belli bir tutumun adı olarak yer verdiğimiz "Müslümanlık" kavramı kulluğun ilk aşamasıdır. Bu aşamaya adım atmakla, dine bağlanan kişi başkalarından ayrılır. Bu, inançlara ve dinin öngördüğü amellere dış görünüşte bağlanmayı ifade eder ki, imandan ve nifaktan daha genel kapsamlı bir kavramdır.

Hiç kuşkusuz, beş çığır açıcı peygamberden biri olan ve Allah'ın birliği esasına dayalı dinin sahibi olan İbrahim'in (a.s) bu ana kadar söz konusu aşamaya girmediği, yani Müslümanlık niteliğini almadığı düşünülemez. Aynı şey onun oğlu, Allah'ın elçisi, Kurbanlık İsmail için de geçerlidir. Böyle bir aşamaya girdikleri hâlde bunun farkında olmamaları da mümkün değildir. Bu aşamaya girdiklerini biliyor da kalıcılık kazanmak istiyor da değildirler. Onlar, yakınlık, yaklaştırılmışlık konumundaydılar; Allah'ın dokunulmaz Evini yaparlarken, duada bulunma makamındaydılar. Dolayısıyla onlar kimden istekte bulunduklarını, onun kim olduğunu ve yüce makamını biliyorlardı.

Ne var ki, bu ayette sözü edilen "teslim olma", emir ve yasak kapsamına giren, isteğe bağlı, ihtiyari meselelerle ilintilidir. Tıpkı şu ayet-i kerimede olduğu gibi: *"Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* (Bakara, 131) Böyle bir şeyi Allah'a isnat etmenin bir anlamı olmayacağı gibi doğru dürüst bir yorum getirmeksizin insanın ihtiyarî fiillerinin kapsamına giren bir şeyi istemek de yersizdir.

Dolayısıyla Hz. İbrahim ve İsmail tarafından istenen İslâm (teslimiyet) bizim günlük yaşantımızda kullandığımız, alışageldiğimiz "İslâm" kavramı değildir. Çünkü İslâm'ın da kendi içinde mertebeleri vardır. İslâm'ın mertebeliliğinin kanıtı yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* Burada yüce Allah, Müslüman olan İbrahim'e İslâm olmayı emrediyor. Şu hâlde, istenen bu İslâm, onun sahip olduğu İslâm niteliğinden farklıdır. Kur'ân-ı Kerim'de bunun örneklerine rastlamak mümkündür.

Burada sözü edilen İslâm'dan maksat, eksiksiz kulluktur. Kulun kendisine ait olan her şeyi Allah'a teslim etmesidir. Bu, her ne kadar öncülleri kanalıyla insan için ihtiyarî bir durum ise de, kalbî durumu bilinen normal bir insana izafe edildiği zaman ihtiyarî bir anlam ifade etmez. Şöyle ki, insanın hâli bundan ibaret olduğu sürece, diğer velâyet aşamaları ve yüksek makamlar gibi bu İslâm da onun için erişilmez ve diğer kemal dereceleri gibi ulaşılmazdır. Normal bir insan, bilinen hâliyle bu makamlardan uzaktır. Çünkü bunların öncülleri ağır ve dayanılmazdırlar. Bu yüzden sözünü ettiğimiz bu İslâm, insanın iradesini aşan ilâhî bir makam konumundadır. Allah'tan böyle bir makam bahşetmesi istenebilir. Bir insan böyle bir nitelikle nitelenmek için Allah'a dua edebilir.

Bunun yanı sıra konuyu daha incelikli ve daha titiz bir şekilde ele almak da mümkündür. Şöyle ki: İnsana isnat edilen ve ihtiyarî olarak nitelendirilen şey, fiillerdir. Sıfatlar ve sıkça tekrarlanma sonucu karakteristik özellik mahiyetini kazanan tavırlar gerçekte isteme bağlı (ihtiyarî) değildirler. Dolayısıyla bu tür tavır ve niteliklerin Allah'a izafe edilmeleri caiz ya da gereklidir. Özellikle bunlar güzel ve hayırlı nitelikler iseler, bunları insandansa Allah'a izafe etmek daha uygundur. Zâten Kur'ân'ın ifade tarzı da bu esas üzerinde gelişme gösterir. Örneğin: *"Rabbim, beni ve zürriyetimden bir kısmını namaz kılan yap."* (İbrâhîm, 40) *"Beni salihlere kat."* (Şuârâ, 83) *"Rabbim, bana ve anama, babama lütfettiğin nimete şükretmemi, senin beğeneceğin salih bir iş yapmamı gönlüme ilham eyle."* (Neml, 19) *"Rabbimiz bizi sana teslim olanlar yap."* Görüldüğü gibi, bu ifadede geçen "İslâm"ın anlamı, şu ayet-i kerimede işaret edilen "İslâm" kavramının ifade ettiği anlamdan farklıdır: *"Bedevîler, 'İnandık.' dediler. De ki: Siz inanmadınız, fakat 'İslâm olduk.' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi."* (Hucurât, 14) Hz. İbrahim ve İsmail'in istediği İslâm bundan üstün düzeyli, daha yüce bir kulluk mertebesidir. İleride buna ilişkin açıklamalarda bulunacağız.

"**Bize ibadetlerimizi göster, rahmetinle bize dönüp tövbelerimizi kabul et. Zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin.**"

Bu ifade de, az önce "İslâm" kavramının anlamına ilişkin olarak ortaya attığımız görüşleri pekiştirir niteliktedir. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen "menâsik" kelimesi, "mensek"in çoğuludur ve bu ya ibadet anlamına gelir. Nitekim şu ayet-i kerimede de bu anlamda kullanılmıştır: *"Her ümmet için bir ibadet şekli belirlemişiz."* (Hac, 34) Veya "mensek" ibadet olarak gerçekleştirilen fiil anlamına gelir. Mastarın izafe terkibinde kullanılması eylemin gerçekleştiğini ifade eder.

Şu hâlde, ele almakta olduğumuz ayetteki "menasikena" ifadesiyle her ikisinin sergilediği kulluk kastı taşıyan davranışlar ve sergilemeleri istenen ameller değil, bizzat sergilemekte oldukları kulluk amaçlı ameller kastediliyor. Yani, "Bize göster" ifadesi, "Bize öğret" ya da "Bize başarı ver" anlamına gelmez. Tersine, kelimenin ifade ettiği anlam, onların sergiledikleri kulluk kastı taşıyan fiil ve davranışların gerçek mahiyetlerinin, özlerinin net biçimde gösterilmesidir.

Nitekim *"...onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik."* (Enbiyâ, 73) ayeti hakkında konuşurken de meselenin bu yönüne işaret etmiştik. İnşaallah ilgili sureyi tefsir ederken konuya geniş ayrıntılı bir açıklık getireceğiz. Buna göre, ifadede işaret edilen vahiy, yapıla gelen fiilin doğru biçimde ve doğru amaca yönelik olarak işlenmesini sağlamak demektir, yerine getirilmesi istenen yükümlülüğü öğretmek değil.

Şu ayet-i kerime de bu hususa yönelik bir işaret içermektedir: *"Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u da an. Gerçekten biz onları katıksızca, ahiret yurdunu düşünüp anan ihlas sahipleri kıldık."* (Sâd, 45-46)

Bu ifadedeki "İslâm" kavramı ve "ibadette basiret sahibi olma" durumu ile yaygın olan anlamların kastedilmediği kesindir. *"Tövbemizi kabul et."* ifadesi için de aynı durum geçerlidir. Çünkü gerek İbrahim ve gerekse İsmail Allah'ın koruyuculuğu altında hareket eden birer masum peygamberdiler. Herhangi bir günah işlemeleri söz konusu değildi ki, tövbe etmek durumunda da kalmış olsunlar. İşlediğimiz kimi günahlardan pişmanlık duyup tövbe ettiğimiz gibi onlar da, Allah'tan bu tür bir günahtan bağışlanma dilemiş, olsunlar.

Şayet desen ki: İslâm, ibadet biçimlerinin gösterilmesi ve tövbe olguları ile ilgili olarak, Hz. İbrahim ve İsmail'in üstün konumlarına uygun biçimde yapılan bu anlamlandırmanın, zürriyeti için de kastedilmiş olması bir zorunluluk değildir. Çünkü o, kendisi ve oğlu İsmail için ettiği tüm dualara zürriyetini katmamıştı; zürriyeti için sadece Müslüman olmalarını istemişti, o da bir başka cümlede ve bir başka lafızla. Hz. İbrahim, *"neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar."* diyor, "Bizi ve soyumuzdan Müslümanlar kıl." demiyor ya da bu anlama gelecek bir ifade kullanmıyor.

Öyleyse, Hz. İbrahim'in "İslâm"dan zahirî yönü de içinde olmak üzere tüm mertebelerini kapsayan genel bir anlam kastetmiş olmasının ne gibi bir sakıncası vardır? Çünkü İslâm'ın zahirî yönü bile güzel sonuçlara ve insanlık toplumunda son derece yararlı hedeflerin gerçekleşmesine yol açar. Hz. İbrahim'in (a.s) bu amaçla Rabbinden böyle bir istekte bulunması son derece normaldir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.a) böyle davranmış ve zahirî olarak kelime-i şahadet söylenmesi ile yetinmiştir. Bunu söyleyen kimsenin kanını dokunulmaz, evlenmesini caiz ve onu mirasa yetkili saymıştır.

Bu bakımdan diyebiliriz ki, *"Bizi sana teslim olanlar yap."* ifadesi ile Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e yaraşır bir İslâm, *"neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar."* ifadesi ile de, içinde münafığı, zayıf imanlısı, güçlü imanlısı bulunan tüm Müslümanlar kastedilmiştir.

Buna karşılık cevabımız şöyledir: Teşri (yasama) ile, Allah'tan isteme konumları farklıdır. Her iki konum için ayrı hükümler geçerlidir. Dolayısıyla birinin diğeri ile mukayese edilmesi doğru değildir. Peygamber Efendimizin (s.a.a) ümmeti için "şehadet" cümlelerinin zahirî olarak söylenmesi ile yetinmesi, devlet otoritesinin caydırıcılığının geniş kapsamlı kılınması ve insanlığın fıtratına uygun ilâhî sisteminin zahirî etkinliğinin korunması amacına yöneliktir. Bu zahirî görünüm, özün, yani gerçek İslâm'ın korunmasını sağlayan bir kabuk işlevini görür, onu zaman zaman baş gösteren felâketlere karşı bir kalkan gibi korur. Ama dua ve Allah'tan isteme makamında gerçeklerin gerçek konumlarının sözü geçer. Bu durumlarda hedef, konumun gerçekliği ile ilintilidir. Gerçekten yakın olma ve sahiden yaklaştırılmış olma olgusu etkin rol oynar. Peygamberler işin zahirine ilişkin isteklerde bulunmazlar. Hz. İbrahim de soyu ile ilgili olarak zahire ilişkin bir duada bulun-

muş değildir. Eğer böyle bir isteği olsaydı, soyundan önce, babası ile ilgili bir istekte bulunurdu; Allah'ın düşmanı olduğunu bilince, onunla tüm ilişkilerini kesmezdi ve yüce Allah'ın bize aktardığı şu duayı dile getirmezdi: *"Kulların diriltilecekleri gün, beni utandırma. O gün ki, ne mal, ne de oğullar fayda vermez. Ancak Allah'a temiz bir kalple gelen başka."* (Şuarâ, 87-89) Ve, *"Sonra gelenler içinde bana, bir doğruluk dili nasip eyle."* (Şuarâ, 84) demezdi de, "Sonra gelenler içinde bir anılma nasip eyle" derdi.

Şu hâlde Hz. İbrahim'in (a.s), *"neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar."* ifadesi ile "nesli" için istediği İslâm, gerçek İslâm'dır. Şayet maksat, sırf İslâm isminin nesline verilmesi olsaydı, o zaman "teslim olmuş bir ümmet" derdi ve "sana" kelimesi hazfedilirdi.

129) "Rabbimiz! Onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek ve onları arındıracak bir elçi gönder. Şüphesiz üstün güçlü ve hikmet sahibi ancak sensin.

Peygamber Efendimize (s.a.a) işaret eden bir duadır bu. Nitekim Resulullah Efendimiz, "Ben İbrahim'in duasıyım." buyurmuştur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de yer alan bir rivayete göre, Kettânî diyor ki: İmam Cafer Sadık'a (a.s) "Hac ve Umre ziyaretinde İbrahim'in makamında iki rekât namaz kılmayı unutan adam nasıl davranmalıdır?" diye sordum, dedi ki: "Eğer adam hâlâ Mekke'deyse, İbrahim'in makamında iki rekât namaz kılmalıdır; yüce Allah buyuruyor ki: *'İbrahim'in makamından namaz yeri edinin.'* Eğer kenti terk etmişse, geri dönmesini emredemem."[1]

Ben derim ki: Şeyh Tusî "et-Tehzîb" adlı eserinde,[2] Ayyâşî de kendi tefsirinde[3] değişik rivayet zincirleriyle buna yakın rivayetler aktarmışlardır. Ayrıca hükmün özelliklerine, yani namazın söz konusu makamın yanında mı yoksa arkasında mı kılınacağına ilişkin açıklamalara yer vermişlerdir. Bazı rivayetlerde şöyle denir: "Bir kişi tavaf

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 4, s. 425, hadis: 1.]
2- [et-Tehzib, c. 5, hadis: 458.]
3- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 58, hadis: 91.]

namazının iki rekâtını ancak makamın arkasında kılabilir." Bu sonuç, "İbrahim'in makamından namaz yeri edinin." ifadesinin orijinalindeki "min" edatı ile "musalla" deyiminden çıkarılmıştır.

Tefsiru'l-Kummî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Evimi temizleyin."* ifadesi ile ilgili olarak, "Yani, müşrikleri oradan uzaklaştırın." dediği rivayet edilir.

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Yüce Allah buyuruyor ki: *'Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evimi temizleyin.'* Dolayısıyla bir kul, üzerindeki ter kokularından, kirden arınıp yıkanmadıkça Mekke'ye girmemelidir.[1]

Ben derim ki: Buna yakın anlamlar başka kanallardan da rivayet edilmiştir. Girilecek yerin temiz tutulmasına ilişkin emirden, gidenlerin de temiz olmaları gerektiğini, *"temiz kadınlar, temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara..."* (Nûr, 26) gibi ayetlerden anlamak mümkündür.

Mecmau'l-Beyan tefsirinde İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. İbrahim'in İsmail ve Hacer'i getirip Mekke vadisine bırakmasının üzerinden bir süre geçince, Cürhümoğulları kabilesi gelip oraya yerleşti. Hz. İsmail onlara mensup bir kızla evlendi. Daha sonra Hacer öldü. Hz. İbrahim Sara'dan, oğlunu ziyaret etmek için izin istedi. Sara izin verdi; ama orada konaklamamasını şart koştu. İbrahim yola çıktı. Hacer de vefat etmişti. Mekke'ye varınca doğruca İsmail'in evine gitti. Karısına, 'Kocan nerede?' dedi. Kadın, 'O, burada değildir, avlanmaya çıktı.' dedi. Hz. İsmail Harem bölgesinin dışına çıkıp orada avlanır, sonra da geri dönerdi."

"Hz. İbrahim kadına, 'Yanında yiyecek var mıdır?' dedi. Kadın, 'Yanımda hiçbir şey ve hiç kimse yoktur.' dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim ona, 'Kocan gelince, ona selâmımı ilet ve evinin eşiğini değiştirmesini, söyle.' dedi ve kalkıp gitti. Daha sonra İsmail geldi ve çevreden babasının kokusunu hissetti. Karısına, 'Kimse sana uğradı mı?' diye sordu. Kadın, 'Bugün şöyle şöyle bir ihtiyar geldi (onu küçümsüyor gibiydi).' dedi. 'Peki, sana ne dedi?' diye sordu. Kadın, 'Bana dedi ki: 'Kocana selâmımı ilet ve evinin eşiğini değiştirmesini söyle.' dedi.' diye cevap verdi."

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 4, s. 400, hadis: 3.]

"Bunun üzerine Hz. İsmail karısını boşadı ve başka bir kadınla evlendi. Hz. İbrahim yüce Allah'ın dilediği bir süre kadar bekledikten sonra, eşi Sara'dan oğlunu ziyaret etmek üzere izin istedi. Sara, konaklamaması koşuluyla ona izin verdi. İbrahim yola çıktı ve nihayet İsmail'in kapısına kadar geldi. Karısına, 'Kocan nerede?' diye sordu. Kadın, 'Ava gitti, inşaallah az sonra gelir, buyur otur. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.' dedi. Hz. İbrahim kadına, 'Yanında yiyecek bir şey var mı?' diye sordu. Kadın, 'Evet.' dedi ve gidip biraz sütle biraz et getirdi. Hz. İbrahim, 'Bereketli olsun.' diye dua etti."

[İmam devamla şöyle buyurdu:] "Eğer İsmail'in karısı o gün İbrahim'e ekmek ya da buğday yahut arpa veya hurma getirseydi, Mekke yeryüzünün buğdayı arpası ve hurması en bol olan bölgesi olurdu."

"Kadın Hz. İbrahim'e, 'Bindiğinden in de başını yıkayayım.' dedi; ama o inmedi. Bunun üzerine kadın gidip makamı getirdi ve İbrahim'in onun üstüne çıkmasını istedi. Hz. İbrahim onun üstüne çıktı ve ayak izi onun üzerinde kaldı. Önce başının sağ yanını yıkadı. Sonra makamı onun sol tarafına getirdi ve başının sol yanını yıkadı. Bu kez de İbrahim'in ayak izi onun üzerinde kaldı. Hz. İbrahim kadına, 'Kocan geldiği zaman ona selâmımı ilet ve evinin eşiği sağlamdır, dediğimi söyle.' dedi. Akşam olup İsmail eve dönünce çevreden babasının kokusunu hissetti. Karısına, 'Bugün yanına kimse geldi mi?' diye sordu. 'Evet, insanların en güzel yüzlüsü, en güzel kokulusu bir ihtiyar geldi. Bana şöyle şöyle dedi, ben de ona şöyle şöyle dedim ve başını yıkadım. İşte bu da onun ayaklarının izidir.' dedi. İsmail karısına, 'O gelen babam İbrahim'di.' dedi."

Kummî de tefsirinde, buna yakın bir rivayete yer vermektedir.

Tefsiru'l-Kummî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. İbrahim (a.s) Suriye çöllerine konaklamıştı. Oğlu İsmail Hacer'den dünyaya gelince, diğer eşi Sara bu olay karşısında şiddetli bir kıskançlık duygusuna kapıldı. Çünkü kendisinin bir evladı yoktu. Hacer'den dolayı İbrahim'i üzüyor ve kıskançlık duygularına kapılıyordu. Hz. İbrahim (a.s) içinde bulunduğu bu durumu yüce Allah'a şikâyet etti. Bunun üzerine yüce Allah ona şöyle vahyetti: 'Kadın kısmı eğik kaburga kemiği gibidir. Olduğu gibi bırakırsan ondan yararlanırsın, ama onu doğrultmaya kalkışırsan kırarsın.' Sonra ona, İsmail ve anasını evden çıkarmasını emretti. İbrahim, 'Ya Rabbi, onları nereye götüreyim?' dedi."

Yüce Allah, 'Benim Haremime, dokunulmaz kıldığım güvenlik yurduma ve yeryüzünde ilk önce yarattığım bölgeye, yani Mekke'ye götür.' dedi. Yüce Allah ona Cebrail'le birlikte Burak'ı da indirdi. Burak Hacer'i, İsmail'i ve İbrahim'i sırtladı. Ağaçlı, yeşil ve hurmalıklı bir bölgeden geçtiklerinde İbrahim, 'Ya Cebrail, buraya mı yerleştireceğim, buraya mı?' derdi. Cebrail ise, 'Hayır, yürümeye devam et.' diye cevap verirdi. Mekke vadisine geldiklerinde, Cebrail onları Kâbe'nin kurulacağı yere bıraktı. Hz. İbrahim, kendisine dönene kadar hiçbir yerde durmamak üzere Sara'ya söz vermişti. Söz konusu yere indiklerinde, orada bir ağaç vardı. Hacer, yanında getirdiği bir örtüyü ağacın dallarının üzerine serdi, sonra hep birlikte onun gölgesine sığındılar. İbrahim onları oraya bırakıp Sara'ya dönmek isteyince, Hacer ona şöyle seslendi: 'Ey İbrahim, bizi ıssız, susuz ve ekinsiz bir yere mi bırakıyorsun?' İbrahim, 'Sizi buraya bırakmamı emreden Allah'tır. O size yeterli bir güvencedir.' dedi ve dönüp gitti."

"Kedâ' Dağına ulaşınca (Zî-Tuvâ bölgesinde bulunan bir dağ adı) durup Rabbine şöyle yakardı: *'Ya Rabbi, neslimin bir kısmını, dokunulmaz evinin yanında ekinsiz, bitkisiz, çorak bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namaz kılsınlar diye bunu böyle yaptım. Öyleyse bir gurup insanın gönlünü onlara doğru kaydır. Onları çeşitli ürünlerle rızıklandır; belki şükredenlerden olurlar.'*[1] Sonra yoluna devam etti. Hacer olduğu yerde kaldı. Güneş iyice yükselince İsmail susadı. Hacer, bugün hacıların sa'y yaptıkları yerden Safa tepesine doğru yürüdü, vadide bir serap gördü, bunu su sandı. Tepeden vadiye doğru koştu. Merve denilen yere gelince, İsmail'i göremez oldu."

"Bunun üzerine tekrar Safa tepesine çıktı. Öyle ki bu koşuşturmayı yedi kez tekrarladı. Yedinci kez koşuyorken, Merve tepesinde bulunuyordu, o zaman İsmail'e baktı ki, ayaklarının dibinden sular akıyordu. Hacer döndü ve suyun önünü kumla kapattı. Çünkü su akıp gidiyordu, o da böyle yapmakla suyun akışını durdurdu. Bu yüzden suya 'Zemzem' adı verildi. [Zemzem, su toplama ve akışını durdurma anlamına gelir.] Cürhümoğulları kabilesi Zülmecâz ve Arafât bölgelerine yerleşmişti. Mekke'de su çıkınca kuşlar ve yabani hayvanlar suyun başına abandılar. Cürhümlüler, hayvanların ve kuşların o bölgeye doğru gittiklerini

---

1- [İbrâhîm, 37.]

fark edip onları izlediler. Nihayet, bir kadınla, küçük bir çocuğun oraya konaklamış olduklarını gördüler. Kadınla çocuk bir ağacın dibinde gölgeleniyorlardı ve su onlar için çıkmıştı. Hacer'e, 'Kimsin sen? Senle bu çocuk ne arıyorsunuz burada?' dediler. Hacer, 'Ben Halilü'r-Rahman İbrahim'in oğlunun anasıyım. Bu da onun oğludur. Allah ona bizi buraya yerleştirmesini emretti.' dedi."

"Bunun üzerine, 'Size yakın bir yerde konaklamamıza izin verir misin? "diye sordular. Hacer, 'İbrahim gelince size bir cevap veririm.' dedi. Bölgeye yerleştirilişlerinin üçüncü gününde İbrahim onları ziyarete gelince Hacer İbrahim'e, 'Ey Halilullah, şurada Cürhümoğullarına mensup bir kabile var. Yanımıza konaklamak için senden izin istiyorlar. Onlara yerleşme izni verecek misin?' diye sordu. İbrahim, 'Evet.' dedi. Bunun üzerine Hacer Cürhümoğullarına müsaade etti, onlar da gelip yakınlarında bir yere konakladılar, çadırlarını kurdular. Hacer'le İsmail yalnızlıktan kurtulup onlarla yakın ilişkiler içine girdiler. İbrahim (a.s) ikinci kez onları ziyarete gelince, çevrelerinde birçok insanın bulunduğunu gördü. Bunun üzerine çok sevindi. İsmail yürümeye başlayınca, Cürhümlülerin her biri ona bir veya iki koyun hediye etti. İsmail ve Hacer bunlarla geçimlerini sağlıyorlardı."

"İsmail erginlik çağına ulaşınca yüce Allah İbrahim'e, Kâbe'yi yapmasını emretti. Allah ona evi kurmasını emredince, o, evi nereye kuracağını bilemedi. Bunun üzerine yüce Allah Cebrail'i gönderip İbrahim'e evi kuracağı yeri gösterdi. Nihayet İbrahim evi yapmaya başladı. İsmail de Zî-Tuvâ'dan taş getiriyordu. Böylece Kâbe'nin duvarını dokuz zira [yaklaşık 4,5 metre] yükselttiler. Sonra yüce Allah ona Hacerü'l-Esved'in yerini gösterdi. Hz. İbrahim taşı bulunduğu yerden çıkardı ve şu anda Kâbe'nin duvarında bulunduğu yere koydu. İbrahim Kâbe'nin yapımını tamamlayınca, ona iki kapı yaptı. Biri doğuya, biri de batıya bakıyordu. Batıya doğru bakan kapıya 'Müstecâr' denildi. Sonra Kâbe'nin tavanını ağaç ve benzeri şeylerle örttü. Hacer, yanında bulunan bir örtüyü kapısının üzerine astı ve bu örtünün altında barınıyorlardı. Binanın yapımını tamamladıktan sonra İbrahim ve İsmail hac ettiler. Zilhiccenin sekizinci gününe denk gelen Terviye gününde Cebrail indi ve dedi ki: 'Ey İbrahim, kalk ve kana kana su iç. Çünkü Arafat ve Mina'da su bulunmaz.' O güne Terviye denilmesi bu yüzdendir. Sonra Cebrail onu Mina'ya çıkardı, orada gecelediler. Cebrail Âdem Peygamber'e nasıl yol

gösterdiyse, ona da ne yapacağını gösterdi. İbrahim Kâbe'nin yapımını tamamladığı zaman Allah'a şöyle dua etti: *"Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap. Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır, (elbette) onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları...'* Yani, onları kalplerin ürünleriyle besle. Yani onları insanlara sevdir ki, onlarla sıcak ilişkiler içine girsinler ve her zaman onlara dönsünler."

Ben derim ki: Hz. İbrahim'in hayatının bu bölümüne ilişkin kıssayı anlatan rivayetler arasından seçtiğimiz bu rivayetler, konuya ilişkin diğer rivayetlerin içeriklerini özet biçiminde kapsamaktadırlar. Bununla ilgili olarak başka rivayetler de nakledilmiştir. Bunlara göre, Kâbe'nin yapılış tarihi, bir olağanüstülükler tarihidir. Bazı rivayetlerde ilk önce kurulduğunda Kâbe nurdan bir kubbe olarak Âdem'e inmişti. Bu kubbe Hz. İbrahim'in daha sonraları evin temellerini yükselttiği bölgeye yerleşmişti. Nuh tufanı kopana kadar orada kalmıştı. Bütün dünya sular altında kalınca, Kâbe'nin bulunduğu yeri yüce Allah yükseltti. Böylece orası sular altında kalmadı. Kâbe'nin "Beytü'l-Atîk" yani, "Eski Ev" olarak isimlendirilmesi bu yüzdendir.

Bazı rivayetlerde, yüce Allah'ın Kâbe'nin temellerini cennetten indirdiği belirtilir. Diğer bazı rivayetlerde ise, şöyle deniyor: "Hacerü'l-Esved cennetten indirilmiştir. Bu taş önceleri kar gibi beyazdı. Daha sonra kâfirlerin dokunmaları yüzünden karardı."

el-Kâfi'de İmamlardan birinin şöyle dediği belirtilir: "Yüce Allah Hz. İbrahim'e, Kâbe'yi yapmasını, temellerini yükseltmesini ve insanlara ne şekilde ibadet edeceklerini göstermesini emretti. İbrahim ve İsmail Kâbe'nin duvarını her gün bir diz boyu yükselttiler. Sıra Hacerü'l-Esved'in konulacağı yere gelince, (İmam Muhammed Bâkır (a.s) diyor ki:) Ebu Kubeys dağı İbrahim'e, 'Bende sana ait bir emanet vardır.' diye seslendi. Ona Hacerü'l-Esved'i verdi. O da onu getirip Kâbe duvarındaki yerine koydu." [c.4, s.205, h: 4]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, belirtildiğine göre, Sevrî şöyle demiştir: "Bir gün İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) Hacerü'l-Esved'in mahiyetini sordum. Dedi ki: Cennetten üç taş indi. Biri İbrahim'in Kâbe'nin duvarına koyduğu Hacerü'l-Esved, biri İbrahim'in makamı, biri de İsrailoğullarının taşıdır."

Bazı rivayetlerde, Hacerü'l-Esved'in bir melek olduğu belirtilir.

Ben derim ki: Buna benzer bilgiler çok sayıdadır ve gerek Sünnî, gerekse Şiî kanallardan rivayet edilmiştir. Gerçi bunlar ne anlam, ne de lafız olarak tevatür düzeyine ulaşmayan âhâd haberler konumundadırlar; ama bunlar, dinî bilgiler açısından benzersiz değildirler. Dolayısıyla bir kalemde reddedilmeleri gerekmez.

Kâbe'nin ilk önce bir nurdan kubbe olarak Hz. Âdem'in üzerine inmesi ve Hz. İbrahim'in Burak sırtında Mekke'ye gelmesi gibi olaylar doğaüstü mucizevî kerametlerdir. Bu tür gelişmelerin imkânsızlığı kanıtlanamaz. Kaldı ki, yüce Allah peygamberlerini buna benzer birçok mucizevî ayetlerle özel bir şekilde ödüllendirmiştir. Onlara olağanüstü kerametler bahşetmiştir. Kur'ân-ı Kerim bunun birçok örneğini sunmaktadır bize.

Kâbe'nin temellerinin, Hacerü'l-Esved'in ve İbrahim'in makamındaki taşın cennetten indirilişine gelince; -ki denildiğine göre bu taş günümüzde İbrahim'in makamı olarak bilinen yapının altında gömülüdür ve cennetten indirilmedir- dediğimiz gibi, bunların örnekleri çoktur. Nitekim birçok bitki ve meyve için, "Bunlar cennetten gelmişlerdir ya da cehennemden gelmişlerdir yahut ateşten fışkırmışlardır." denilmiştir. İnsanların tıynetleri ile ilgili olarak da benzeri haberler aktarılmıştır. "Mutluların tıyneti cennettendir, mutsuz bedbahtların tıyneti ateştendir." ya da "Bunlar İlliyyîn ve Siccîn karakterlidirler." gibi. Bu kategoriye sokabileceğimiz bazı haberlerde ise, "Kıyamet ile dünya hayatı arasındaki ara dönemde (berzah) girilen cennet, yeryüzünün bazı bölgelerindendir. Berzah cehennemi de diğer bazı bölgelerindendir. Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur" denilmiştir.

Gözlemci bir yaklaşımla etüt eden bir okuyucu buna benzer bilgileri; konuya ilişkin rivayetlerden edinebilir. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu tür haberler sayısal olarak o kadar çokturlar ki, bunların tümünü atmak ya da doğruluğunu tartışma konusu yapmak, kaynaklarını kuşku ile karşılamak doğru olmaz. Bunlar Kur'ân-ı Kerim'in de belli ölçülerde yer verdiği ilâhî doğaüstü bilgilerdir ki, rivayetlerde de Kur'ân'ın bu yaklaşımı esas alınmıştır.

Kur'ân'ın verdiği bilgilerden yola çıkarak yüce Allah'ın bize şöyle bir mesaj verdiğini söyleyebiliriz: Doğal oluşum süreci içinde meydana geldikleri görülen tüm olgular, bu dünyaya Allah katından indiril-

mişlerdir. Bunlar arasında hayırlı ve güzel olanlar, hayra aracılık ya da kaynaklık oluşturan olgular, cennetten gelmişler, oraya döneceklerdir. Bunlar arasında kötü nitelikli olanlar, kötülüğe aracılık ya da kaynaklık oluşturanlar, ateşten gelmişler, tekrar oraya döneceklerdir.

Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın; ama biz onu bilinen bir miktar ile indiriyo*ruz." (Hicr, 21) Bu ayetten çıkan sonuca göre, her şey O'nun katında vardır ve varlığı bir sınırla sınırlı, bir miktar ile belirli değildir. Ama bunlar yeryüzüne indirilince -ki tedricî bir indiriliş söz konusudur- öngörülen miktara göre ölçülüyorlar. Belirlenen sınırlar içinde kalıyorlar. Meselenin genel boyutu böyle. Özel boyutuna ilişkin olarak da bazı açıklamalara yer verilmiştir: *"Sizin için duvardan sekiz çift indirdi."* (Zümer, 6) *"Demiri indirdik..."* (Hadîd, 25) *"Gökte rızkınız ve size söz verilen var."* (Zâriyât, 22) İnşaallah bununla neyin kastedildiğini geniş boyutlarıyla açıklığa kavuşturacağız.

Buna göre her şey Allah katından indirilmiştir. Yine yüce Allah'ın kelâmından her şeyin sonuçta O'na döneceği de dile getirilir. Bu hususla ilgili olanak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır."* (Necm, 42) *"Dönüş Rabbinedir."* (Alak, 8) *"Dönüş O'nadır."* (Mü'min, 3) *"Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner."* (Şûrâ, 53) Aynı mesajı vurgulamaya dönük daha birçok ayet vardır.

Buna göre: Olgular -başlangıcı ve dönüşü arasındaki süreçte- başlangıcında öngörülen amaca; kendileri için verilen mutluluk ya da bedbahtlık, hayır ya da şer hükmü doğrultusunda, paylarına düşen ölçüler içinde hareket ederler. Nitekim ulu Allah şöyle buruyor: *"Herkes kendine uygun yolda hareket eder."* (İsrâ, 84) *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır."* (Bakara, 148) İnşaallah bu hususu daha ayrıntılı biçimde açıklayacağız. Burada ise amacımız konunun boyutları içinde sadece genel nitelikli bir işarette bulunmaktır. Şöyle ki; bu tür rivayetler, doğal olguların ya cennetten ya da cehennemden geldiklerini hikâye etmektedirler. Bu rivayetler mutluluk ya da bedbahtlık yönüne zorunlu olarak yönelmişse, bunda bir doğruluk payı kesinlikle vardır. Çünkü bu yaklaşım konuya ilişkin tüm rivayetleri teker teker doğru kabul etmemizi zorunlu kılmaz. Artık ne kastedildiğini anlamış olmalısın.

Birisi şöyle demiştir: *"İbrahim İsmail'le birlikte Evin temellerini yükseltiyor."* ayeti, Hz. İbrahim'le İsmail'in Evi, putperest bir memle-

kette sırf Allah'a kulluk sunulması amacı ile kurduklarını dile getiriyor. Ne var ki, hikâyeciler, onların ardından tefsirciler, yüce Allah'ın bildirdiklerinin dışında kalan bu haberleri rivayet ettiler. Rivayetlerinde Evin eskiliğini, Âdem'in haccedişini, Kâbe'nin Tufan zamanı göğe yükseltilişini, Hacerü'l-Esved'in cennet taşlarından biri oluşunu allandıra ballandıra anlattılar. Kıssacıların amacı dini süslemek, bu tür rivayetleriyle onu çekici hâle getirmekti. Bu tür süslemeler ve ilgi uyandırıcı ifadeler, sıradan halk kitlelerinin kalplerinde belli ölçüde etkili olsalar bile, öz akıl sahipleri ve keskin bakışlı âlimler bilirler ki manevî onur, yüce Allah'ın bazı olguları diğer bazı olgulardan üstün kılarak bahşettiği niteliktir. Dolayısıyla Kâbe'nin onuru da, Allah'ın evi oluşudur, O'na izafe ediliyor olmasıdır.

Hacerü'l-Esved'in şerefi de, Allah'ın eli yerine ona el sürülüyor olmasıdır. Söz konusu taşın mahiyet olarak yakut, inci veya başka bir şey olması ona bir ayrıcalık, gerçek bir onur sağlamaz. Gerçekler pazarında Allah katında kara taş ile beyaz taş arasında ne gibi bir fark var ki? Şu hâlde Kâbe'nin onuru, yüce Allah'ın onu kendi evi olarak nitelendirmesidir, onu kendisine kulluk sunulan bir yer kılmasıdır. Bu onur, başka bir şeyden kaynaklanmaz, -az önce de değindiğimiz gibi- taşlarının diğer taşlardan üstün olmasından, bulunduğu yerin başka yerlerden üstün olmasından, gökten ya da aydınlık âleminden geliyor olmasından ileri gelmez.

Aynı şekilde peygamberlerin diğer insanlardan üstün olmaları, bedensel ayrıcalıklardan ya da giysilerinin kıymetli oluşundan kaynaklanmaz. Onların ayrıcalıkları, yüce Allah'ın onları seçmesinden ve manevî bir görev olan peygamberlik misyonu için onları ayırmış olmasından ileri gelir. Nitekim dünya ehli onlardan daha çekici süslere, daha bol nimetlere sahip olabilirler.

Yine demiştir ki: Bu rivayetler en başta birbirleriyle ve kendi içlerinde çelişik olmalarından dolayı, ikincisi rivayet zincirlerinin sahih olmayışından dolayı, üçüncüsü kitabın zahiri ile çelişmelerinden dolayı geçersizdirler.

Yine eklemiştir: Bu rivayetler İsrailiyat'tan kaynaklanan hurafelere dayanırlar. Dinlerini karıştırmak ve kitap ehli olanları bu dinden uzaklaştırmak amacı ile Yahudi kökenli zındıklar bunları Müslümanlar arasında yaymışlardır.

Ben derim ki: Bu yaklaşımı bir kalemde silip reddetmek doğru olmaz. Ancak görüş sahibi kimse, tartışma yönteminde aşırıya kaçmıştır. İtiraz ederken en ağır ve en yakışıksız ifadeyi kullanmıştır.

"Bu rivayetler en başta birbirleriyle ve kendi içlerinde çelişik olmalarından dolayı, ikincisi, Kitabın zahirine ters düştükleri için geçersizdirler" şeklindeki yaklaşımını ele alacak olursak, çelişki ve tutarsızlık eğer teker teker tüm rivayetlerde tespit edilirse zararlı olur. Ama bunları bir bütün olarak ele aldığımızda, bütünü aklen ve naklen imkânsız olanı içermeyecekleri için topluca reddedilmez. Bazı rivayetler arasındaki uyuşmazlık da geneli açısından bir olumsuzluk olarak değerlendirilmez.

Bununla kastettiğimiz husus şudur: Bu rivayetler, Resulullah Efendimiz (s.a.a) ve tertemiz Ehlibeyt İmamları gibi masum kaynaklara dayanırlar. Bunların dışındaki sahabe ve tabiin kuşağı tefsircilerinin durumu diğer insanların durumu gibidir. Çelişkiden uzak sözlerinin durumu, çelişki içeren sözlerinin durumu gibidir. Dolayısıyla Kitaba ve doğruluğu kanıtlanmış sünnete ters düşmediği sürece herhangi bir rivayeti ya da rivayetleri reddetmemek gerekir.

Ayrıca bu tür bir rivayetten yalanlık ve uydurulmuşluk kokusu alınır alınmaz, onu terk etmek gerekir. Çünkü ilâhî dinin bilgileri açısından tartışılmaz kanıt, Kitap ve doğruluğu kesinleşmiş sünnettir.

Şu hâlde, bazı şeyleri kabul etmek bir zorunluluktur. Bundan kastımız, Kitap ve doğruluğu tartışma götürmez sünnettir. Bazı şeyleri de kesin olarak reddetmek gerekir. Bununla Kitap ve sünnete ters düşen rivayetleri kastediyoruz. Bazı bilgiler de var ki, bunların reddine ya da kabulüne ilişkin bir kanıt bulunmaz. Bununla, imkânsızlığına ilişkin olarak ne aklî, ne de naklî (Kitap ve sünnet) bir kanıt bulunmayan rivayetleri kastediyoruz. Böylece, bu tür rivayetlerin sırf senetlerinin güvenilmezliğinden dolayı kuşkulu olduklarına ilişkin yaklaşımın tutarsızlığı ortaya çıkıyor. Çünkü bir rivayet akıl ya da doğru nakil ile çelişmediği sürece sırf bu yüzden reddedilemez.

Bu tür rivayetlerin, *"İbrahim, İsmail'le birlikte Evin temellerini yükseltiyor..."* ayetine ters düştüklerine ilişkin iddiaya gelince, Allah aşkına söyler misiniz, bu ayet-i kerime hangi açıdan Hacerü'l-Esved'in cennetten inmediğini ifade ediyor? Ya da nurdan bir kubbenin Hz. Âdem zamanında yeryüzünde bir yere inmediğini ve bu kubbenin Nuh zamanında göğe yükseltilmediğini nasıl ortaya koyuyor? Acaba bu ayet,

Kâbe'nin Hz. İbrahim tarafından taştan ve çamurdan bina edildiğinden başka bir şey mi anlatıyor? Olumlu ya da olumsuz, değindiğimiz bu rivayetlerle ne gibi bir ilgisi vardır ayetin?

Doğru, iddia sahibinin karakteri bu rivayetleri benimseyemiyor; görüşü bunları benimsemeye elverişli değildir. Çünkü onun mezhebî tutuculuğu, peygamberlerden aktarılan manevî gerçekleri reddetmeyi ve dinin zahirî kısmının köklü ve derine nüfuz etmiş temellere dayandığını inkâr etmeyi öngörüyor. Ya da çağdaş bilimin verilerine irade dışı bir teslimiyet söz konusudur. Bu anlayışta olanlar diyorlar ki: Doğada meydana gelen tüm gelişmeler ve bunlarla ilintili tüm manevî hususlar, maddî bir sebeple illetlendirilmelidirler. Ya da sonunda madde ile bağlantısı tespit edilmelidir. Çünkü tüm olaylara egemen olan maddedir. Sosyoloji prensiplerinde olduğu gibi.

Hiç kuşkusuz şu husus üzerinde iyice düşünmek bir zorunluluktur: Pozitif bilimlerin sahası, maddenin özelliklerini, bileşimlerini ve doğadaki gelişmelerin ilgi alanlarına giren hususlar üzerindeki etkilerini araştırıp ortaya koymaktır. Bunun adı olgular arası doğal bağlılıktır. Aynı şekilde sosyoloji bilimi de sadece toplumsal bağlarla toplumsal gelişmeler arasındaki bağlantıyı inceleyip ortaya koyma durumundadır.

Madde dünyasının, onun doğayı, özelliklerini ve manevî bağlarını kuşatan etkinlik sahasının dışında kalan gerçekler, maddî nitelikli değildirler. Evrensel gelişmelerle ve bizim algılanabilen somut dünyamızla bir ilgileri yoktur. Dolayısıyla bu tür gerçekler pozitif bilimlerin ve sosyolojinin araştırma alanlarının kapsamına girmezler. Sözünü ettiğimiz bilimler bu tür gerçekler hakkında konuşma, onları kanıtlamaya çalışma ya da çürütme güç ve yetkisine sahip değildirler. Pozitif bilimler, bir evin taş ve çamura ihtiyacının olduğundan, binayı yapacak bir ustanın çalışma ve hareketleriyle eve biçim vermesinin gerekliliğinden söz edebilirler. Ya da kara bir taşın nasıl oluştuğunu araştırabilirler.

Sosyoloji bilimi de, İbrahim'in Kâbe'yi yapmasına kadarki toplumsal gelişmeleri analiz edebilir. Yani onun yaşam sürecini, Hacer ve İsmail'in hayatını, Tehâme çölünde geçen günleri ve Cürhümoğullarının Mekke'ye yerleşmelerini inceleyebilir. Ama Sözgelimi, bu taşın cennete veya ateşe mensubiyeti hakkında söz söylemek, bunu inceleme konusu yapmak, hakkında olumlu ya da olumsuz görüş belirtmek, söylenenleri kabul ya da reddetmek bu bilimlerin yetkisinde değildir.

Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in doğal ve maddî nitelikli bazı olguların, bulundukları yerlere Allah katından indirildiklerinden ve bunların tekrar O'nun katına döneceklerinden söz ettiğini gördün. Her şey geldiği yere, yani "Ya cennete ya da cehenneme" dönecektir. Kur'ân-ı Kerim Allah'ın katına çıkan, O'na doğru yükselen, O'na kavuşan amellerden söz ediyor ki, bunlar doğal tutumlardır; varoluşsal gerçeklikten ayrı olarak, toplumsal nitelikli itibarî oluşumlardır.

Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Fakat sizin takvanız O'na ulaşır."* (Hac, 37) Takva ise bir fiildir ya da bir fiilin sonucu meydana gelen bir sıfattır. Yüce Allah bir diğer ayet-i kerimede de şöyle buyuruyor: *"Güzel söz ona çıkar, iyi amel onu yükseltir."* (Fâtır, 10)

Dolayısıyla dinî konular üzerinde çalışma yapan bir araştırmacı, bu ayetler üzerinde düşünmeli ve dini öğretilerin, doğal ve toplumsal bakış açısı bakımından doğal bilimlerle ve sosyolojik verilerle bir ilgilerinin söz konusu olmadığını, dini bilgilerin bundan öte gerçeklere ve anlamlara dayandıklarını anlamalıdır.

"Peygamberlerin şerefi, onlara ilişkin ahitler, onlara izafe edilen Kâbe, Hacerü'l-Esved gibi nesnelerin şerefi zahirî bir durum değildir. Yüce Allah'ın üstün kılması, lütfetmesi ile kazanılan manevî bir payedir." şeklindeki değerlendirme, hiç kuşkusuz gerçeğin ifadesidir. Ancak bu sözün gerçekte neyi ifade ettiği iyice anlaşılmalıdır. Söz konusu peygamberlere ve yapılara onur kazandıran bu manevî durum nedir? Eğer bununla, ülke ve ulusların insana yakıştırdıkları başkanlık ve komutanlık, ayrıca gümüş ve altın gibi madenlere izafe ettikleri kıymet, fiyat gibi değerlendirmeler ve anne-baba ve kanun saygısı gibi toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanan tutumlar kastediliyorsa, bilinmelidir ki, bunlar dünyevî ihtiyaçların zorunlu kılması ile toplum tarafından öngörülen itibarî nitelendirmelerdir. Toplumsal değerlendirme ve vehim dışında bir etkinlikleri söz konusu değildir. Bilindiği gibi herhangi bir toplum, yaşam sürdürmenin zorunlu kıldığı toplumsal hayatın sınırlarını zorlayamaz.

Yüce Allah ise, insanoğlu için baş gösteren bu tür yaşamsal ihtiyaçlardan münezzehtir. Bununla beraber eğer bir peygamberin gerçekliği bulunmayan bu tür bir onurla onurlanması caiz ise, bir evin ya da bir taşın da bu tür bir onura lâyık görülmesi de normal karşılanmalıdır; ama peygamberlerin, Kâbe'nin ve Hacerü'l-Esved'in sahip olduğu şeref, gerçekliği bulunan bir niteliktir. Aydınlık ve karanlık, bilgi ve cehalet,

akıl ve ahmaklık arasındaki oranlama kadar reeldir. Çünkü peygamberin varlığının gerçekliği, başkasının varlığının gerçekliği gibi değildir. Bizim yüzeysel duyu organlarımız bunu algılayamazsa da, peygamber fiil ve hüküm olarak yüce Allah'ın kutsal onurlandırmasına lâyıktır. Ulu Allah şöyle buyuruyor:

"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan canlı-cansız varlıkları, eğlenmek için yaratmadık. Onları sadece hakka dayalı olarak yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar." (Duhân, 38-39) İleride bunun doğaötesi, madde dışı manevî bir gerçekliğe dönük bir işaret olduğunu açıklayacağız. Bu gerçeklik bir şekilde peygamberler açısından normal bir nitelendirme ise, peygamberlerin dışında Kâbe ve Hacerü'l-Esved gibi nesneler için de normal bir nitelendirme olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber söz konusu manevî gerçeklikler, toplumsal çerçevede belirlenen genel kavramlarla anlatılırlar.

Acaba bu anlayışa sahip kimseler, cennetin altın ve gümüşle süslendirileceğinden, cennet ehlinin bunlarla ödüllendirilip onurlandırılacaklarından söz eden ayetleri ne yapacaklardır? Bilindiği gibi bunların az bulunur olmalarından kaynaklanan kıymetlilikten başka bir onurları yoktur. Şu hâlde cennet halkının bunlarla ödüllendirilip onurlandırılması ile ne kastediliyor? Servet sayılabilecek bir şey cennette ne işe yarar? Malî bir değer toplumsallık sınırları dışında bir anlam ifade etmez ki? Acaba bu tür ilâhî açıklamaların, dinsel bildirimlerin bir amacı, bir hedefi mi vardır? Ve bu hedef gerisinde bulunan sırlar sözel perdelerle mi saklanıyor? Eğer bu tür yakıştırmalar ahiret kaynaklı olgular için olabiliyorsa, dünya kaynaklı olgular için de olmalıdır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'nin bir yerinde Zübeyrî İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu açıklamayı rivayet eder: "İmama dedim ki: 'Ümmet-i Muhammed kimdir?' Dedi ki: 'Muhammed'in (s.a.a) ümmeti özellikle Haşimoğullarıdır.' 'Muhammed'in (s.a.a) ümmetinin sadece senin sözünü ettiğin Ehlibeyti'nin olduğuna ilişkin kanıt nedir?' diye sordum, şöyle cevap verdi: Yüce Allah diyor ki: *'İbrahim İsmail'le birlikte Evin temellerini yükseltiyor. Rabbimiz, bizden kabul buyur. Şüphesiz sen işitensin, bilensin. Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar yap; neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadet yerlerimizi göster, rahmetinle bize dönüp tövbemizi kabul et. Zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin.'* Yüce Allah İbrahim ve İsmail'in bu duasını kabul edince, onların

soyundan gelen Müslüman bir ümmet meydana getirdi. Aralarından, yani söz konusu ümmetin içinden bir resul gönderdi. Bu resul onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onları arındırıyor, onlara kitap ve hikmeti öğretiyor. Böylece onun ilk duası ile son duası aynı noktada buluştu."

"Sonra Hz. İbrahim adı geçen ümmet için şirkten arınmışlık ve putlara kulluk sunmaktan uzaklık diledi ki, onlara ilişkin değerlendirmesi doğru olsun ve onlar başkalarına uymak durumunda kalmasın. Bu amaçla şöyle dua etti: *"Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut! Rabbim, çünkü onlar insanlardan birçoğunu şaşırttılar. Artık bundan böyle kim bana uyarsa o, bendendir; kim bana karşı gelirse şüphesiz sen bağışlayan, esirgeyensin."*[1]

"Bu ayet gösteriyor ki, imamlar ve ümmet-i Muhammed (s.a.a) ancak İbrahim'in soyundan gelenlerden olurlar. *'Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.'* ifadesi bunu gösteriyor." [c.1, s.60, h: 101]

Ben derim ki: İmam'ın ayet-i kerimeden çıkardığı bu sonucun hangi amaca yönelik olduğu gayet açıktır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) özellikle kendi soyundan gelen bir Müslüman ümmet istemiştir. Yine bilindiği gibi duasının devamında şöyle bir ifade vardır: *"Rabbimiz! Onlara içlerinden... bir elçi gönder."* Şu hâlde Hz. İbrahim'in sözünü ettiği "Müslüman ümmet", Muhammed ümmetidir. Fakat Hz. Muhammed'in kendilerine gönderildiği ya da Hz. Muhammed'in peygamberliğine inananlar anlamındaki genel ümmet kavramı kastedilmemiştir. Çünkü bu ümmet, İbrahim ve İsmail'in soyundan daha geniş kapsamlıdır. Öyleyse burada İbrahim'in (a.s) soyundan gelen "Müslüman ümmet" kastedilmiştir. Sonra Hz. İbrahim kendisini, soyunu ve oğullarını şirkten ve sapıklıktan uzaklaştırmasını diliyor. İşte bu, "masumiyet"e işarettir.

Yine bilindiği gibi Hz. İbrahim'in ve İsmail'in (a.s) soyunun içinde -ki bunlar Mudaroğullarına ya da özellikle Kureyş kabilesine mensup Araplardı- sapık ve müşrik olanlar vardı. Şu hâlde *"oğullarım"* ifadesi ile özellikle onun soyundan gelen masumlar kastedilmiştir. Bunlarsa, Hz. Peygamber (s.a.a) ve onun tertemiz Ehlibeyti'dir. Demek ki, Hz. İbrahim'in duasında kastedilen ümmet-i Muhammed (s.a.a) bunlardır. Belki de duanın akışı içinde "soyu" kelimesinin "oğullar" ile yer değiştirmesi bu inceliği vurgulamaya dönüktür.

1- [İbrâhîm, 36.]

Hz. İbrahim'in (a.s) şu sözü de bunu pekiştirir niteliktedir: *"Kim bana uyarsa o, bendendir; kim bana karşı gelirse, şüphesiz sen bağışlayan, esirgeyensin."* Bu ifadede "ayrıntı" anlamına işaret eden "fa" bağlacı kullanılmıştır ki, bununla tâbi olanların ondan bir parça oldukları dile getirilmiştir. Ötekiler hakkında ise, herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Sanki Hz. İbrahim onları tanımadığını, bilmediğini ifade etmek istemiştir.

Rivayetteki "Onlar için şirkten arınmışlık ve putlara kulluk sunmaktan uzaklık diledi." ifadesine gelince, burada Hz. İbrahim putlara kulluk sunma saplantısından arınma diliyor; ama bunu sapıklığa götürücü olarak illetlendiriyor. Böylece "arınma" isteğinin her türlü sapıklık için; putlara kulluk sunmak, her türlü şirk ve her türlü günah için dile getirildiği anlaşılıyor. Nitekim Fâtiha Suresi'nin, *"nimet verdiklerinin yoluna."* (Fâtiha, 6) ayetinin tefsirinde de vurguladığımız gibi her günah bir bakıma şirktir.

Rivayetteki "Bu da gösteriyor ki, İmamlar ve Müslüman ümmet ancak İbrahim'in soyundan gelenlerden olurlar." ifadesine gelince, burada ayette kastedilen "Müslüman ümmet" ile "İmamlar"ın aynı kimseler oldukları anlatılıyor. Nitekim az önce de bu hususa işaret ettik.

Şayet desen ki: Eğer bu ve benzeri ayetlerde geçen "ümmet" kelimesi ile sayılı birkaç kişi kastedilmişse; sözgelimi: *"siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"* ifadesinde sadece birkaç insana işaret edilmişse, bu durumda, gerektirici bir unsur söz konusu olmadığı hâlde ifadede mecaz sanatına başvurulduğu anlamı çıkar ki, yüce Allah'ın kitabı için böyle bir şey düşünülemez. Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerim'deki hitapların Peygamber'e (s.a.a) inanan tüm ümmete yönelik olmasının bir zorunluluk olduğu gerçeğinin kanıta ihtiyacı yoktur.

Buna karşılık olarak derim ki: Hz. Muhammed'in (s.a.a) çağrısına olumlu karşılık verip inanan herkesi kuşatıcı bir kavram olarak "Muhammed ümmeti" deyiminin kullanılması, Kur'ân-ı Kerim'in nüzulünden ve İslâm davasının yayılmasından sonraki dönemlere rastlar. Yoksa "ümmet" kavim anlamına gelen bir kelimedir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Seninle beraber olanlardan gelen ümmetlere bizden esenlik ve bereketlerle in. Öyle ümmetler de var ki, onları bir süre yaşatacağız..."* (Hûd, 48) Bu kelime bazı ayetlerde de tek bir kişi için kullanılmıştır: *"İbrahim bir ümmet idi."* (Nahl, 120) Şu hâlde bu kavramın anlamı, kullanıldığı yere ve kimselere göre dar kapsamlı ya da geniş kapsamlı olabiliyor.

Dolayısıyla, *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar yap; neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar..."* ifadesiyle, -bir kulun dua makamında dile getirdiği bir istektir, daha önce buna değindik- ancak Peygamber'e inanan sayılı birkaç kişi kastedilmiştir. Aynı şekilde, *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."* ifadesi de söz konusu insanlara verilen büyük nimeti hatırlatma, değerlerini ve konumlarını yüceltme amacına yöneliktir ki, bu durum tüm ümmeti kapsamaz.

Böyle bir ifade, ancak dinin tüm izlerini silip yok etmeye çalışan, dinin büyüklerini öldürmeye yeltenen ümmetin Firavun ve Deccallarını da kapsar mı hiç? Bu ayetle ilgili ayrıntılı açıklamaya ilerde inşaallah yer vereceğiz. Aslında bu ayet, yüce Allah'ın İsrailoğullarına yönelik şu sözüne benzer: *"Sizi âlemlere üstün kıldım."* (Bakara, 47) Karun da onlar arasında yer alıyordu. Ama ayet-i kerime kesinlikle onu kapsamıyor. Yüce Allah bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Peygamber de, 'Ya Rabbi! Kavmim, bu Kur'ân'ı terkedilmiş bıraktılar.' dedi."* (Furkan, 30) Bu ifade Peygamber'in tüm kavmini kapsamaz kuşkusuz. Çünkü onlar arasında Kur'ân ehli kimseler vardır ki, hiçbir ticaret, hiçbir alış veriş onları Allah'ın zikrinden alıkoyamaz.

"Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız." (Bakara, 134) ifadesine gelince, burada hitap Peygamber'e inanan ya da Peygamber'in gönderildiği tüm kavimlere yöneliktir.

BİLİMSEL BİR ARAŞTIRMA

Hz. İbrahim'in (a.s) kıssasına, oğlunu ve karısını alıp Mekke'ye getirmesine, ikisinin başından geçen olaylara ve İsmail'in kurban edilmesi hadisesine kadarki sürece bir göz attığımızda, İsmail'in Allah tarafından bağışlanmasını, baba-oğlun birlikte Kâbe'yi yapmaya başlamalarını incelediğimizde, bu kıssanın kelimenin tam anlamıyla bir kulluk gösterisi olduğunu görürüz. Burada kul öz yurdundan ayrılıp Rabbinin yakınlarına göç ediyor; uzak diyarlardan koparak yakın yurda sığınıyor; dünyanın çekici süslerinden, lezzet verici nimetlerinden, makam, mal ve evlada yönelik arzu uyandırıcı telkinlerinden yüz çeviriyor; şeytanların vesvese ve desiselerinden sıyrılıp kurtuluyor; tam bir içtenlikle Rabbinin makamına ve ilâhî büyüklük yurduna yöneliyor.

Bölüm bölüm bir zincirin halkaları gibi dizilen bu tarihsel kıssa, bir kulun Rabbine yönelik kulluk amaçlı yolculuğunu sunuyor. Bu kıssada kulluk yolculuğunun adabını, kulluğa yaraşır talepleri, huzura varışı ve sevgi törenlerini gözlemliyoruz. Bu kıssada bir samimiyet, bir ihlâs numunesini seyrediyoruz. Üzerinde durup düşündükçe zihnini daha bir aydınlatıyor, yoluna gittikçe artan oranda ışık saçıyor.

Ayrıca, yüce Allah dostu İbrahim'e, insanlar için Kâbe'ye hac ziyaretinde bulunmanın farz kılındığını duyurmasını emrediyor. Şu ayet-i kerime buna işaret ediyor: *"İnsanlar içinde haccı ilan et; gerek yaya, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler."* (Hac, 27) Hz. İbrahim'in belirlediği hac kurallarının ayrıntılı olarak bizce bilinmesi imkânsız olmakla beraber, bunlar cahiliye Arapları tarafından uygulanan dinî şiarlardı. Bu durum Resulullah Efendimizin (s.a.a) gönderilişine kadar sürdü. O da hac ile ilgili birtakım uygulamalar belirledi. Hz. İbrahim'in koyduğu kuralları kaldırmadı, sadece eksik yönlerini tamamladı.

Nitekim şu ayet-i kerime de buna işaret etmektedir: *"De ki: Rabbim, beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ın birliği esasına dayanan İbrahim'in dinine."* (En'âm, 161) Ulu Allah bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"O size dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ, 13)

Her ne ise, Resulullah'ın (s.a.a) belirlediği ihrama girmek, Arafat'ta durmak, Meş'ar'de gecelemek, kurban kesmek, şeytan taşlamak, Safâ ile Merve tepeleri arasında koşmak, Kâbe'yi tavaf etmek, Makam-ı İbrahim'de namaz kılmak gibi hac dönemi sembolik ibadetler, İbrahim Peygamber'in kıssasını anlatıyor. Onun ve ailesinin tutum ve davranışlarını bir sahnede somutlaştırıyor. Ne güzel, ne temizdir bu tutum ve davranışlar ki, Rablık makamının cezbesine kapılma sonucu ve kulluk makamının zilletinin şuuruyla sergilenmektedir.

Hac dönemine özgü sembolik ibadetler -bunları fiilen uygulayarak bize öğreten peygamberlere salât ve selâm olsun- büyük peygamberlerin Rableri karşısındaki konumlarını yansıtan tablolardır; Allah'a yakınlık ve yaklaşmışlık yurduna doğru gerçekleştirdikleri yolculuğun başlangıç ve sonunu somutlaştıran somut manzaralardır. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun Allah'ın elçisinde sizin için gü-*

zel bir örnek vardır." (Ahzâb, 21) Hac dönemine özgü ibadetlerin temel niteliği budur.

Hac dönemine özgü sembolik ibadetlerin hükümlerini, konuluş ve yasallaştırılışlarının sırlarını açıklayıcı rivayetlerde, meselenin bu yönüne ilişkin anlamın birçok kanıtı vardır. İyi bir gözlemci bunları rahatlıkla tespit edebilir.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهٖيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ ط وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِى
الدُّنْيَا ج وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٣٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْ لا
قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰهٖيمُ بَنٖيهِ وَيَعْقُوبُ ط
يَا بَنِىَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّٖينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ط
﴿١٣٢﴾ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ لا اِذْ قَالَ لِبَنٖيهِ مَا
تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدٖى ط قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ
اِلٰهًا وَاحِدًا ج وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ج لَهَا مَا
كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ج وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

AYETLERİN MEALİ

130- Nefsini ahmaklaştırandan başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik. Ahirette de o, iyilerdendir.

131- (İbrahim'i seçtik) o zaman ki Rabbi ona, "İslâm ol." demişti. O da, "Âlemlerin Rabbine teslim oldum." demişti.

132- İbrahim de bunu kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: "Oğullarım, (dedi) Allah şüphesiz sizin için o dini seçti, sizler de Müslüman olmayanlar olarak ölmeyin."

133- Yoksa Yakub'a ölüm gelip çattığı zaman orda mı idiniz? O zaman Yakub oğullarına, "Benden sonra neye tapacaksınız?" dedi. Dediler ki: "Senin ilâhın; babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha tapacağız. Biz, O'na teslim olanlarız."

134- Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız kendinizindir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

130) Nefsini ahmaklaştırandan başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir?

"Rağbet" mastarından türeyen fiil "an" edatı ile geçişli hâle getirildiği zaman, "yüz çevirme, nefret etme, kaçınma" anlamını ifade eder. Bu fiil "fî" edatı ile geçişli hâle getirilince de, "isteme ve meyletme" anlamını ifade eder. İfadenin orijinalinde geçen "sefihe" fiili ise hem geçişli, hem de geçişsiz olarak kullanılabilir. Bu yüzden bazı tefsir bilginleri, "nefsehu" kelimesini "sefihe" fiilinin mefulü, bazıları da onun "meful" olmadığını, "temyiz" olduğunu söylemişlerdir.

Her iki durumda da ifadenin anlamı şudur: "İbrahim'in dininden yüz çevirmek nefsin ahmaklığının, kendisine yararlı ve zararlı olan şeyleri birbirinden ayırt edemeyişinin göstergesidir." Bu ayete bakarak şu hadisin verdiği mesajı daha net anlıyoruz: "Akıl, insanı Rahman'a kulluk sunmaya yöneltir."

Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik.

İfadenin orjinalinde geçen "istafâ" fiili bir şeyin özünü almak, onu karıştığı başka unsurların arasından seçip çıkarmak demektir. Bu anlam, velâyet makamları göz önünde bulundurularak samimi kullukla uyuşmaktadır. Yani kul, tüm davranışlarında, kulluğunun gereklerini yerine getirmelidir. Bütünüyle Rabbine teslim olup, sırf sahibinin buyrukları doğrultusunda hareket etmelidir. Bu da her işte dini kuralları uygulamakla gerçekleşir. Çünkü din, dünya ve ahiretle ilgili meselelerde uyulacak kulluk prensiplerini içerir. Dinin öngördüğü hayat biçiminde, kulun Rabbinin kendisine emrettiği ve hoşnut olduğu her hususu eksiksiz yerine getirmesi bir zorunluluktur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah katında din, İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19)

Açıkça görülüyor ki, seçme (istıfâ) makamı İslâm makamının aynısıdır. Yüce Allah'ın şu sözü bu tespitimizin tanığıdır: *"o zaman ki Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* Görüldüğü gibi zarf [iz=o zaman ki], yüce Allah'ın "istefeynâ-

hu=onu seçtik" sözüne taalluk ediyor. Bu durumda şöyle bir sonuç elde ediliyor: Onun seçilmesi, yüce Allah'ın ona, *"İslâm ol."* demesi, onun da, *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."* demesi sırasında gerçekleşmiştir. Buna göre, *"Rabbi ona, 'İslâm ol' demişti. O da 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* ifadesi, *"biz onu seçmiştik."* ifadesinin açıklaması niteliğindedir.

Ayette birinci şahıs konuşurken birden üçüncü şahıs devreye giriyor ve o anlatmaya başlıyor: *"Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti."* deniyor da, "Biz ona, 'İslâm ol.' demiştik." şeklinde bir ifade kullanılmıyor. Bu sanatın (iltifat sanatının) bir örneği de Hz. İbrahim'den aktarılan sözündeki hitaptan üçüncü şahsa yöneliştir. Hz. İbrahim, *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."* diyor da, "Sana teslim oldum." demiyor.

Birinci ifade tarzı değişikliğindeki incelik şudur: Bu konu bir sırdı ve Rabbi ona bu hususu gizlice baş başa bulundukları bir sırada açıyordu. Hiç kuşkusuz kendisine hitap edilen dinleyici ile konuşmacı arasında bir iletişim vardır. Konuşmacının hazır bulunma niteliği ortadan kalkınca muhatap da onun karşısındaki konumunu kaybeder. Onunla konuşmacının bulunduğu durum arasına bir perde gerilmiş olur. Bu da, kıssanın, sıcak bir ortamda ve halvet anında geliştiğini gösterir.

İkinci ifade tarzı değişikliğindeki incelik ise şudur: *"Rabbi ona demişti ki..."* ifadesi, ona özgü kılınan lütfu dile getiriyor ve gizlice sır açma durumunun devam ettiğini gösteriyor. Fakat yüce Rabbin huzurunda bulunma edebi, Hz. İbrahim gibi üzerinde alçak gönüllülüğün izlerini, mütevazılık damgasını taşıyan bir kulun kendisini böyle bir konumda görmemesini gerektiriyor. Hz. İbrahim bu göz kamaştırıcı makamda kendisini yakınlık şerefine nail olmuş, karşılıklı konuşma onuruna özgü kılınmış özel biri gibi görmüyor; tersine kendini başkasının malı, düşkün kullardan biri olarak görüyor ve tüm âlemlerin sığındığı yüce Rabbe teslim oluyor; *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."* diyor.

İslâm, istislâm ve teslim kelimeleri, aynı anlamı ifade ederler ve "silm" kökünden türemişlerdir. İki şeyden biri ötekisine isyan etmez, onu reddetmez konumda ise ona islâm olmuş/istislâm etmiş/teslim olmuş demektir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Hayır, kim özünü AIlah'a teslim ederse..."* (Bakara, 112) *"Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim."* (En'âm, 79) Bir şeyin yüzü, sana yönelen tarafıdır. Yüce Allah açısından ise,

bir şeyin yüzü, onun tüm varlığıdır. Dolayısıyla insanın Allah'a İslâm (teslim) oluşu, Allah karşısında boyun eğmesinin ve O'nun öngördüğü evrensel hükümlerin, kazâ ve kaderin, emir ve yasak nitelikli yasamaları ve buna benzer hususları kabul etmesinin niteliğidir. Bu yüzden, İslâm'ın dereceleri, mertebeleri vardır:

Birincisi: İlâhî emir ve yasakları, kelime-i şahadet getirerek zahiren kabul etmek anlamında İslâm. Kalbin bu kabulü onaylaması ya da reddetmesi dış görünüş açısından bir değişiklik arz etmez. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Bedeviler, 'İnandık.' dediler. De ki: Siz inanmadınız, fakat 'İslâm olduk.' deyin. Fakat henüz iman kalplerinize girmedi."* (Hücürât, 14) Bu anlamıyla İslâm'dan sonra imanın ilk mertebesi geliyor. Bu mertebe; şahadet cümlelerinin gereklerini toplu olarak kalben benimsemeyi ve ayrıntı niteliğindeki amellerin büyük çoğunluğunu yerine getirmeyi öngörür.

İkincisi: İmanın ilk mertebesinden sonra gelen İslâm. Bu hak nitelikli inanç prensiplerini tüm ayrıntıları ve buna bağlı salih amelleri kalben benimseyip uygulamak üzere teslim olmaktır. Bazı ayetlerde yer alan bu mertebeye ilişkin işaretleri şöylece sıralayabiliriz: Ulu Allah muttakileri tanımlarken şöyle buyuruyor: *"Onlar ayetlerimize inanmış ve Müslüman olmuş idiler."* (Zuhruf, 69) Bir ayette de şöyle buyuruyor: "*Ey inananlar, hepiniz birlikte İslâm'a girin."* (Bakara, 208)

Şu hâlde, İslâm'ın imandan sonra gerçekleşen bir mertebesi vardır ve bu, birinci mertebeden farklı bir konumdur. Bu konumdaki "İslâm"ın ardından "iman"ın ikinci mertebesi gelir. Bu, dinî gerçeklere ayrıntılı olarak inanma mertebesidir. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Müminler onlardır ki, Allah'a ve Resulüne inandılar, sonra şüphe etmediler; Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştılar. İşte doğru olanlar onlardır."* (Hücürât, 15) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Ey inananlar, size, sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? Allah'a ve Resulüne inanırsınız, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda savaşırsınız."* (Saff, 10-11) Bu ayette müminler inanmaya davet ediliyorlar. Şu hâlde imandan ayrı bir iman mertebesi vardır.

Üçüncüsü: İkinci iman mertebesinin ardından gelen İslâm. İnsan nefsi, sözünü ettiğimiz imana alışıp bu mertebenin öngördüğü ahlâkî özellikleri karakteristik özellikler olarak edinince ve iman kendisinin ayrılmaz bir özelliği hâline gelince, sahip bulunduğu tüm hayvansal

özellikler ve yırtıcı nitelikler, kısacası dünyanın çekici süslerine, fani ve geçici zevklerine eğilimli tüm güçler imanın kontrolüne girer ve bu aşamada insan Allah'ı görür gibi O'na ibadet eder. Çünkü o, her ne kadar Allah'ı göremezse de kuşkusuz Allah onu görüyordur.

Bu aşamada insanın içinde ve zihninde Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan ya da onun kaza ve kaderine rıza göstermeyen hiçbir duygu, hiçbir eğilim bulunmaz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da senin verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65) İslâm'ın bu mertebesini üçüncü bir iman mertebesi izler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Müminler kurtuldular... Onlar ki, boş şeylerden yüz çevirirler."* (Mü'minûn, 1-3) *"Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* ayeti de bu aşamaya ilişkin bir mesaj içermektedir. Bunun gibi daha birçok örnek verilebilir. İkinci ve üçüncü mertebeler, bir mertebe olarak da değerlendirilebilirler.

Rıza, teslimiyet, karşılık beklemeksizin iyilikte bulunma, Allah uğrunda eziyet çekerken sabretme, tam anlamıyla dünya çekiciliğinden soyutlanmışlık, arınmışlık, Allah için sevme ve Allah için buğzetme gibi üstün nitelikli ahlâkî özellikler, bu mertebenin gerekleridir.

Dördüncüsü: İmanın üçüncü mertebesinden sonra gelen İslâm mertebesi. Bir önceki aşamada insanın Rabbi karşısındaki durumu, kölenin sahibi karşısındaki durumu gibidir ve kulluğunun gereklerini, eksiksiz yerine getirir. Bu, sahibin arzusuna, sevdiğine ya da buğzettiğine katışıksız, itirazsız teslimiyettir. Yüce Allah'ın mülkü açısından, yaratıklar için durum daha dehşet vericidir. Çünkü gerçek mülk budur. Hiçbir şey ne zat, ne sıfat, ne de fiil olarak bu mülkten bağımsız değildir. Zaten yüce Allah'ın ululuğuna yaraşan da budur.

Bir önceki teslimiyet aşamasında bulunan insan, Rabbanî inayete kavuşabilir ve çıplak gözle, mülkün ve egemenliğin sırf Allah'a ait olduğunu, O'nun dışında hiç kimsenin kendisi hakkında en ufak bir yetkiye, en ufak bir malikliğe sahip olmadığını, O'nun dışında bir rabbi olmadığını görür. Bu, ilâhî bağışa, Rabbanî lütfa bağlı bir mertebedir. Bu hususta insan iradesinin bir etkinliği söz konusu değildir. Yüce Allah'ın, *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlar yap; neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadetlerimizi göster."* sözünde İs-

lâm'ın bu mertebesine işaret edilmiş olsa gerektir. Çünkü yüce Allah'ın, *"Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* sözünde varoluşsal değil, yasamaya ilişkin bir emrin söz konusu olduğu açık seçik ortadadır. Şu hâlde İbrahim kendi isteğiyle, Rabbinin çağrısına uyarak, O'nun buyruğunun gereğini yerine getirerek Müslüman olmuş birisiydi.

Yukarıdaki emir, onun ömrünün ilk dönemlerinde kendisine yöneltilmemişti. Dolayısıyla onun ömrünün son dönemlerinde oğluyla birlikte İslâm'ı ve ibadetlerinin gösterilmesini istemesi, elinde olmayan bir şeyi istemesidir ya da sahip olmadığı bir hususa kalıcılık, süreklilik dilemesidir. Öyleyse, bu ayette Hz. İbrahim'in istediği İslâm, bu mertebeye tekabül eden İslâm'dır. Bu anlamdaki bir İslâm'ı dördüncü bir iman mertebesi izler. Bu mertebe, söz konusu duygunun tüm durumları ve fiilleri kapsamasından ibarettir. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"İyi bil ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar ki, inandılar ve sakındılar."* (Yûnus, 62-63)

Sözünü ettiğimiz bu mertebeye ulaşan müminler hiçbir şeyin Allah'tan bağımsız olmadığına, Allah'ın izni olmadan hiçbir sebebin etkili olamayacağına kesin bilgiye dayalı olarak inanmak zorundadırlar ki, baş gösteren kötülüklerden dolayı üzüntüye kapılmasınlar, muhtemel bir tehlikeden korkmasınlar. Yoksa böyle olmaları bir anlam ifade etmez. Hiçbir şey onları korkutmamalıdır, hiçbir meseleden dolayı üzülmemelidirler. Bu tür bir iman son olarak değindiğimiz İslâm mertebesinden sonra gerçekleşir. Artık konuyu anlamış olmalısın.

Ahirette de o, iyilerdendir.

Ayetin orijinal metninde geçen "salihîn" kelimesinin mastarı olan "salâh" kelimesi, bir çeşit liyakat anlamını ifade eder. Bu deyim Kur'ân-ı Kerim'de kimi zaman insanın ameli, kimi zaman da nefsi ve kişiliği için kullanılır. Bu hususla ilgili olarak şu ayet-i kerimeleri örnek verebiliriz: *"...salih amel işlesin."* (Kehf, 110) *"İçinizden bekârları ve köle ve cariyelerinizden salihleri evlendirin."* (Nûr, 32)

Kur'ân-ı Kerim'de "salih amel"e ilişkin açıklayıcı bir bilgi verilmiş olmamakla birlikte, bu kavramın anlamını açıklığa kavuşturan sonuçlar ona izafe edilerek açıklama yönüne gidilmiştir.

Buna göre, bir amel, Allah rızasına yönelik olduğu için salihtir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rablerinin rızasını arzu ederek sabre-*

derler." (Ra'd, 22) *"Yalnız Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla infak edersiniz."* (Bakara, 272) Bazı ameller sevaba yol açtıkları için salih amel kategorisine girerler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnanan ve salih amel işleyen kimse için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır."* (Kasas, 80)

Kimi ameller, Allah'ın katına çıkmakta olan güzel sözü yükselttikleri için salih amel niteliğini kazanırlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Güzel söz O'na çıkar, salih amel onu yükseltir."* (Fâtır, 10) Söz konusu amele intisap edilen bu sonuçlara göre, amelin salihliği, onu hazırlayan ve üstünlük kisvesine bürünmesini sağlayan bir anlamdan, manevî bir unsurdan kaynaklanır. Bu anlam, güzel sözün yüce Allah'a ulaşması için arkadan bir destek ve yardım işlevini görür. Yüce Allah şöyle buyuruyor *"Fakat sizin takvanız O'na ulaşır."* (Hac, 37) *"Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin vergisinden imdat ederiz. Rabbinin ihsanı kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20) Buna göre yüce Allah'ın bağışı ve ihsanı biçim ve salih amel de madde konumundadır.

Kişilik ve nefis salihliği ile ilgili olarak da şöyle buyuruyor yüce Allah: *"Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştır!"* (Nisâ, 69) *"Onları rahmetimize soktuk, çünkü onlar salihlerdendi."* (Enbiyâ, 86) Yüce Allah bir ayet-i kerimede de Hz. Süleyman'ın şu sözlerini aktarır: *"Rahmetinle beni salih kullarının arasına kat."* (Neml, 19) *"Lut'a da hüküm ve ilim verdik... ve onu rahmetimizin içine soktuk. Çünkü o, salihlerden idi."* (Enbiyâ, 74-75)

Hiç kuşkusuz, "salâh" kavramından maksat, yüce Allah'ın her şeyi kuşatan genel rahmeti ile özellikle müminlere özgü olan rahmeti değildir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır. Onu, sakınanlara yazacağım."* (A'râf, 156) Şu hâlde sözünü ettiklerimiz, yani salihler, muttaki müminlerden oluşan özel bir gurupturlar. Rahmetin de bir kısmı vardır ki, genelin içinde sadece özel bir grubu kapsar. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder."* (Bakara, 105)

Burada "velâyet" onuruyla onurlandırma da kast edilmemiştir. Ki bu, yüce Allah'ın kulunun işlerini doğrudan üstlenmesi demektir. Eğer salihler bu onura erişirlerse, *"Bizi doğru yola ilet."* (Fâtiha, 6) ayetinin tefsirinde de vurguladığımız gibi ikram olunmuş evliyalar kategorisine girerler. İlgili ayetlerin tefsirinde bu hususla ilgili detaylı bilgi verece-

ğiz. Fakat velilik sıfatı salihlerle, peygamberler, doğrular ve şehitlerin ortak özelliğidir. Şu hâlde salihlerin diğer guruplardan bağımsız bir topluluk olarak değerlendirilmesi isabetli olmaz.

Evet, rahmetin kapsamına girmek yani genel anlamda azaba karşı güvencede olmak "salih"liğin bir sonucudur. Nitekim her iki durum birlikte cennet için söz konusu edilmiştir: *"Rableri onları rahmetine (yani cennetine) sokar."* (Câsiye, 30) Bir ayette de şöyle buyuruluyor: *"Orada (yani cennette) güven içinde her meyveyi isterler."* (Duhân, 55)

"Onu rahmetimizin içine soktuk." (Enbiyâ, 75) ayeti ile *"Hepsini de salihlerden yaptık."* (Enbiyâ, 72) ayeti üzerinde düşündüğün zaman, fiilin yüce Allah'a izafe edildiğini göreceksin, kula değil. Aynı şekilde, yüce Allah'ın sevap ve şükrü amel ve çabanın karşılığı olarak gündeme getirdiğini, kişisel salihliğinse bir ilâhî lütuf olduğunu ve bunun amelle ve istemekle bir ilgisinin bulunmadığını da anlayacaksın. Böylece *"Orada istediklerini bulurlar."* (Kaf, 35) ayeti ile kastedilen anlam açığa kavuşmuş oluyor. Bu ayette vurgulanan ödül salih amelin karşılığıdır. *"Katımızda daha fazla da var."* (Kaf, 35) ifadesinde işaret edilen nimetinse salih amelle bir ilgisi yoktur. İnşaallah bu ayeti ele aldığımız zaman konuya ilişkin ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Aynı şekilde Hz. İbrahim'in üstün konumunu düşündüğün zaman ve onun bir nebi, bir resul, insanlık tarihinde çığır açan (ulu'l-azm) peygamberlerden biri, bir imam, kendisinden sonra gelen birçok nebi ve resulün öncüsü ve *"Hepsini salihlerden yaptık."* ayet-i kerimesinin tanıklığıyla bir salih olduğunu göz önünde bulundurduğun zaman -ki, o kendisine bahşedilen bu salihlik niteliğinde birçok peygamberlerden daha ileri, daha üstün bir konumdadır- göreceksin ki, o, bütün bunlara rağmen salihlere katılma dileğinde bulunuyor. Görüldüğü gibi, burada ondan daha ileri, daha üstün bir konuma sahip salih bir topluluk vardır ve Hz. İbrahim kendisinden ileri olan bu topluluğa katılma isteğini dile getiriyor. Yüce Allah kitabının üç yerinde vurguladığı gibi onun bu dileğini ahirette kabul etmiştir. *"Biz onu dünyada beğenip seçmiştik; ahirette de o, salihlerdendir."* (Bakara, 130) *"Ona dünyada karşılığını verdik. Şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir."* (Ankebût, 27) *"Ona dünyada güzellik vermiştik. O, ahirette de salihlerdendir."* (Nahl, 122)

Hz. İbrahim'in bu konumu üzerinde gereği gibi düşünecek olursan, "salihlik" statüsünün de çeşitli mertebelerinin bulunduğunu ve

bazı mertebelerin diğer bazısından daha üstün olduğunu anlarsın. Bu yüzden Hz. İbrahim'in (a.s) yüce Allah'tan kendisini Hz. Muhammed (s.a.a) ve tertemiz Ehlibeyti'ne katmasını istediğini, bu isteğinin dünyada değil de, ahirette kabul edildiğini duyduğun zaman bunu tuhaf karşılamayacaksın.

Dikkat edilirse, Hz. İbrahim salihlere katılma isteğinde bulunuyor; Hz. Muhammed ise, kendisinin bu niteliğe sahip bulunduğunu duyuruyor. Ulu Allah buyuruyor ki: *"Benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O salihlerin koruyuculuğunu yapar."* (A'râf, 196) Bu ayetten açıkça anlaşıldığı gibi Resulullah Allah'ın velisi olduğunu dile getiriyor. Dolayısıyla Resulullah'ın (s.a.a) "salihlik" niteliğine sahipliği ayettin ifadesi ile kesinlik kazanıyor. Hz. İbrahim (a.s) ise "salihlik" statüsü bakımından kendisini geriye bırakmış bazı salih kimselere katılma isteğinde bulunuyor. İşte Hz. İbrahim'in istediği "salihlik" Resulullah Efendimizin (s.a.a) sahip bulunduğu bir niteliktir.

132) İbrahim de bunu kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da.

Yani, İbrahim oğullarına dini vasiyet etti.

"**Oğullarım, (dedi) Allah şüphesiz sizin için o dini seçti, sizler de Müslüman olmayanlar olarak ölmeyin.**"

Ayetteki *"ölmeyin."* ifadesi, insanın isteğine bağlı bulunmayan ölüm olgusuna ilişkin bir nehiy ifadesidir. Şu hâlde buradaki teklif, isteğe bağlı bir hususa ilişkindir. İsteğe bağlı bir meseleye dönüktür. Bu durumda ayeti şöyle anlamlandırabiliriz: "Ölümün sizi İslâm üzere olmadığınız bir durumda yakalamasından sakınınız. Yani, her zaman Müslüman olunuz ve İslâm'ın gereklerini yerine getiriniz ki, ölümünüz bu hâl üzere olduğunuz bir sırada gerçekleşsin." Bu ayette de tüm zamanlar için geçerli olan dinin İslâm olduğuna yönelik bir işaret vardır. Nitekim ulu Allah başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah katında din İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19)

133) Yoksa Yakub'a ölüm gelip çattığı zaman orda mı idiniz? O zaman Yakub oğullarına, "**Benden sonra neye tapacaksınız?**" **dedi. Dediler ki:** "**Senin ilâhın; babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha tapacağız.**"

Bu ifadenin orijinalindeki "âbâ=babalar" kelimesi dede, amca ve

baba için kullanılmıştır ve böyle bir kullanımın tağlibden[1] başka da bir gerekçesi yoktur. İleride değineceğimiz gibi, bu ayet, aynı zamanda Hz. İbrahim'in Azer'e baba diye hitap etmesinin nedenini açıklayıcı nitelikte olup, Azer'in, İbrahim'in öz babası olmadığının da kanıtıdır.

"Senin ilâhın; babalarının ilâhı" şeklindeki uzun açıklamadan sonra, *"tek ilâha"* şeklinde bir kısa ve öz ifade kullanılıyor. Bu ifade onun ilâhının, babalarının ilâhından ayrı olduğuna ilişkin bir kuruntunun zihinlerde uyanmasını önleme amacına yöneliktir. Putçuların birçok tanrı edinmeleri gibi bir durumla benzerlik oluşturmamak içindir.

"**Biz, O'na teslim olanlarız.**"

Bu ifade ibadet sistemini açıklayıcı niteliktedir. Yani, nasıl uygun düşerse, öyle ibadet edilmez. Tersine, İslâm sisteminin öngördüğü ölçüler içinde ibadet etmek bir zorunluluktur. Bu ayetten çıkan sonuca göre, İbrahim'in dini İslâm'dır ve bu din ondan İshak, Yakup ve İsmail'e, İsrailoğullarına ve İsmailoğullarına, kısacası tüm İbrahim soyuna miras kalmıştır. Bu din İslâm'dır, başka değil. Bu, İbrahim'in Rabbinden getirdiği dindir. Dolayısıyla hiç kimsenin bu dini terk etmesini, bundan başka bir dine insanları çağırmasını haklı kılacak bir gerekçesi yoktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'nin bir yerinde Semaa, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Harem bölgesi için Kâbe hangi konumda ise, İslâm açısından iman da o konumdadır. Bir insan Harem'de olabilir, ama Kâbe'de olmayabilir. Harem'de olması onun Kâbe'de olduğu anlamına gelmez."[2]

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Semaa İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu açıklamayı aktarmıştır: "İslâm, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmek, Allah'ın Resulünü doğrulamaktır. Bunun gerçekleşmesi ile birlikte, söz konusu kişinin kanı dokunulmazlık statüsünü kazanır. Nikâh ve miras işlemleri bu esasa dayalı olarak gerçekleştirilir. İnsan topluluğu bu ifade doğrultusunda tanımlanır. İman ise, doğru yol üzere olmadır. İslâm'ın kalplere yerleşmiş yansımasıdır."[3]

1- [Tağlib: Herhangi bir alakadan dolayı bir kelimeyi, başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanmak demektir. Anne-babaya "ebeveyn" denildiği gibi.]

2- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 28, hadis: 2.]

3- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 25, hadis: 1.]

Ben derim ki: Aynı mesajı içeren başka rivayetler de vardır.[1] Bunlar, bundan önce İslâm ve imanın birinci mertebesine ilişkin açıklamalara yönelik birer işaret niteliğindedirler.

el-Kâfi'de, el-Barkî'nin Hz. Ali'den (a.s) şu sözleri rivayet ettiği belirtilir: "İslâm, teslim olmak demektir. Teslim olmak ise, kesin bilgiye dayalı bir boyun eğme eylemidir."[2]

Yine aynı eserin bir yerinde Kâhil'in, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu sözleri rivayet ettiği belirtilir: "Bir topluluk, ortak koşmaksızın sırf Allah'a kulluk ederse, namaz kılar, zekât verir, hacca gider ve Ramazan ayında oruç tutarsa, sonra kalkıp yüce Allah'ın ya da Resulünün yaptığı bir şey için, 'Bunun tersine olan bir şeyi yapsaydı ya!' derse ya da böyle bir düşünceyi kalbinden geçirirse, bunlar müşrik olurlar."[3]

Ben derim ki: Sunduğumuz bu iki rivayet, İslâm ve imanın üçüncü mertebesine yönelik işaretler içermektedirler.

Biharu'l-Envar adlı eserde İrşad-ı Deylemî'den naklen, iki değişik rivayet zinciriyle miraçla ilgili olarak şöyle rivayet edilir. "Yüce Allah şöyle dedi: 'Ey Ahmed, bilir misin hangi yaşayış esenli ve hangi hayat kalıcıdır?' Peygamberimiz (s:â.a) dedi ki: 'Hayır, Allah'ım.' Allah dedi ki: Esenli ve rahat yaşayış odur ki, kişi beni anmaktan geri kalmaz ve hiçbir zaman nimetlerimi unutmaz. Hakkımı bilmemezlik etmez. Gece gündüz benim hoşnutluğumu ister."

"Kalıcı hayat ise şudur: Kişi kendisi için amel eder. Sonunda dünya onun yanında önemsizleşir, gözünde değer kaybına uğrar. Ahiret ise, önem kazanmaya başlar. Benim isteğimi kendi arzusuna tercih eder. Benim hoşnutluğumu arar. Nimetlerimin hakkını önemser. Kendisine yaptıklarımı anar. Gece-gündüz, işlediği her kötülük ve günah esnasında beni gözetler. Kalbini benim hoşlanmadığım her şeyden arındırır. Şeytandan ve onun vesveselerinden nefret eder. Kalbi üzerinde İblis'e bir otorite imkânı, bir etkinlik fırsatı tanımaz. Kişi bu düzeye gelince, kalbine bir sevgi yerleştiririm. Artık onun kalbi, boş ve dolu zamanı, bütün derdi ve konuşması, yarattığım canlılar arasında, sevgimin kapsamına aldığım kimselere yönelik nimetimle ilgili olur."

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 25, bab:15.]

2- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 45, hadis: 1.]

3- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 398, hadis: 6.]

"Kalbinin gözünü ve kulağını açarım. Artık kalbi aracılığı ile dinler, ululuğuma ve yüceliğime bakar. Ona dünyayı daraltırım, dünya zevklerinden nefret etmesini sağlarım. Bir çobanın, sürüsünü öldürücü otlaklardan sakındırdığı, gibi, onu dünya ve dünyalık ilgilerden sakındırırım. Böyle olunca da insanlardan kaçar, geçicilik yurdundan kalıcılık yurduna, şeytanın yurdundan Rahman'ın yurduna taşınır. Ey Ahmed, hiç kuşkusuz onu etkileyici bir heybet, göz kamaştırıcı bir azametle süslerim. İşte esenli, rahat yaşayış ve kalıcı hayat budur. Budur hoşnutların makamı."

"Benim rızam doğrultusunda hareket edene üç karakteristik özellik bahşederim. Ona cehalet karışmamış bir şükür, unutkanlık buluşmamış bir zikir ve yaratıklara yönelik sevgiyi bana yönelik sevginin üstüne çıkarmayan bir sevgi duygusunu veririm. Gecenin karanlıklarında ve gündüzün aydınlığında onun sırdaşı ben olurum. O kadar ki, yaratıklarla konuşmaya son verir. Onlarla birlikte oturmaz."

"Ona kendi sözümü ve meleklerimin sözlerini işittiririm. Bütün yaratıklarımdan gizlediğim sırrı ona bildiririm. Ona bir hayâ elbisesi giydiririm ki, bütün yaratıklar ondan utanır. Yeryüzünde günahları bağışlanmış biri olarak yürür. Kalbini uyanık ve basiretli yaparım."

"Ne cennet, ne de ateş ona gizli kalır. Kıyamet günü insanların yaşayacakları dehşeti ve korkuyu ona bildiririm. Zenginlerin, yoksulların, cahillerin ve âlimlerin ne şekilde sorguya çekileceklerini ona söylerim. Onu kabrinde uyuturum. Onu sorguya çekmek üzere Münker ve Nekir adlı melekleri kabrine indiririm. Ölüm hüznünü, kabir ve lahit karanlığını görmez, başını kaldırıp da cehennemi görenlerin dehşetini yaşamaz. Sonra terazisini kurar, onu teker teker okumasını sağlarım. Onunla kendim arasında bir tercüman koymam. İşte sevilenlerin nitelikleri bundan ibarettir. Ey Ahmed, bütün dertlerin bir tek dert olsun. Dilin tek bir dil olsun ve bedenin hiçbir zaman gaflet etmeyen diri, yaşayan bir beden olsun. Benden gafil olanın, hangi vadide helâk olduğuna bakmam."[1]

Biharu'l-Envar adlı eserde belirtildiğine göre, el-Kâfi, el-Maani, Nevadirü'r-Ravendî adlı eserlerde değişik rivayet zincirleri ile İmam Cafer Sadık ile İmam Musa Kazım'ın (onlara selâm olsun) şöyle dedikleri rivayet edilir: (Buraya aldığımız metin, el-Kâfi'de yer alan metin-

---

1- [Biharu'l-Envar, c. 77, s. 21, hadis: 6.]

dir.) "Bir gün Resulullah Efendimiz (s.a.a) Hârise b. Malik b. Numan el-Ensarî'ye rastladı ve ona şöyle dedi: 'Nasılsın, ey Hârise b. Malik b. Nüman el-Ensarî?' 'Ya Resulallah, gerçek bir müminim.' dedi. Resulullah, 'Her şeyin bir gerçekliği vardır. Senin sözünün gerçekliği nereden geliyor?' dedi. Hârise, 'Ya Resulallah! Nefsimi dünyadan kopardım, geceleri uyanık kaldım. Gündüzün kavurucu sıcaklığında susuz kaldım. İnsanların hesabını görmek üzere konulmuş gibi Rabbimin arşını seyrediyor gibiyim. Cennette birbirlerini ziyaret eden cennet ehlini görür gibiyim. Cehennem ehlinin ateşteki çığlıklarını duyuyor gibiyim.' dedi. Bunun üzerine Resulullah buyurdu ki: İşte, yüce Allah'ın kalbini aydınlattığı bir kul. [Ey Hârise!] Basiret gözün açılmış, devamlı bu durum üzere kalmaya gayret et."[1]

Ben derim ki: Bu iki rivayet, daha önce sözünü ettiğimiz İslâm ve imanın dördüncü mertebelerine işaret etmektedir. Bu iki rivayetin içerdiği anlamın özelliklerini içeren ve değişik kanallardan aktarılan birçok hadis vardır. İnşaallah bu kitapta zaman zaman bu hadislerin bir kısmını ele alma imkânını buluruz. Daha sonra açıklayacağımız gibi, bu tür hadislerin içeriklerini destekleyen ayetler de vardır.

Bil ki, İslâm ve iman mertebelerinden her birinin karşıtı olarak bir küfür ve şirk mertebesi vardır. Bilindiği gibi İslâm ve imanın anlamı zayıfladığı ve bu iki anlamın öngördüğü çizgide hareket etme çabası azaldığı oranda bu mertebelerin karşıtı olan küfür ve şirkten kurtulmak o derece güçleşir. Yine bilindiği gibi İslâm ve imanın tüm aşağı düzeyli mertebeleri, üst mertebelere tekabül eden küfür ve şirk olgularının ve sonuçlarının görülmesini önleyemezler. Bu iki temel ilkenin ayrıntısı olmak üzere şunu diyebiliriz: Kur'ân ayetlerinin batınî anlamları vardır ve bu anlamların ilgili oldukları hususlarla, bu ayetlerin zahirî anlamları ilgili olmazlar. Şimdilik bunu bu şekliyle bilmen yeterlidir. İleride ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"katımızda bundan fazlası var."* ifadesi ile ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Yani Allah'ın rahmetine bakmak vardır."

Mecmau'l-Beyan tefsirinde, Resulullah Efendimizin (s.a.a) şöyle dediği belirtilir: "Yüce Allah buyuruyor ki: Salih kullarım için, hiçbir

---

1- [Biharu'l-Envar, c. 67, s. 287, hadis: 9.]

gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşer kalbinin hatırına gelmeyeceği nimetler hazırladım."

Ben derim ki: "Salihlik" kavramının anlamını açıklarken, bu iki rivayetin işaret ettikleri gerçeği de açıklığa kavuşturmuş olduk. Doğruya ileten Allah'tır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de yer alan bir rivayete göre, İmam Muhammed Bâkır (a.s) *"Yoksa siz, Yakub'a ölüm gelip çattığı zaman orada mı idiniz?"* ifadesiyle ilgili olarak: "Bu ayet, zamanın imamı için de geçerlidir." demiştir. [c.1, s.61, h: 102]

Ben derim ki: es-Safi adlı eserde bu rivayetle ilgili olarak şöyle deniyor: "Belki de İmam'ın maksadı, Muhammed'in soyundan olan imamlardır. Çünkü onların her biri, ölüm anında Yakub'un oğullarına yönelik tavsiyesini kendi oğullarına ederler, onlar da Yakub'un oğullarının cevaplarını verirler.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا ط قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا ط وَمَا
كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُوتِىَ مُوسٰى
وَعِيسٰى وَمَٓا اُوتِىَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ ج لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ ز وَنَحْنُ لَهُ
مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَٓا اٰمَنْتُمْ بِهٖ فَقَدِ اهْتَدَوْا ج وَاِنْ تَوَلَّوْا
فَاِنَّمَا هُمْ فٖى شِقَاقٍ ج فَسَيَكْفٖيكَهُمُ اللّٰهُ ج وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ط ﴿١٣٧﴾
صِبْغَةَ اللّٰهِ ج وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً ز وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾
قُلْ اَتُحَٓاجُّونَنَا فِى اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ج وَلَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ ج
وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ لا ﴿١٣٩﴾ اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى ط قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ ط
وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ ط وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ج لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ ج
وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ع ﴿١٤١﴾

AYETLERİN MEALİ

135- "Yahudi veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız." dediler. De ki: "Hayır, İbrahim'in hanif dini(ne uyarız). O, müşriklerden değildi."

136- Deyin ki: "Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İshak'a, Yakub'a ve Yakub'un oğullarına indirilene, Musa'ya ve İsa'ya verilene ve peygamberlere Rablerinden verilene inanırız. Onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz ve biz sadece O'na teslim olmuşlarız."

137- Eğer sizin inandığınız gibisine inanırlarsa, doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, ancak onlar anlaşmazlık içindedirler. Onlara karşı Allah sana yeter. O, işitendir, bilendir.

138- Allah'ın boyası(dır bu verilen); Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir? Biz ancak O'na kulluk ederiz.

139- De ki: "Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? O, hem bizim, hem de sizin Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz yalnız O'na gönülden bağlanırız."

140- Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı sanıyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" Allah tarafından bildiği bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

141- Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız kendinizindir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

135) "Yahudi veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız." dediler.

Yüce Allah, İsmail, İshak ve Yakub gibi İbrahimoğullarının bağlı bulundukları hak dinin, İbrahim'in de uyduğu Allah'ın birliği esasına dayalı İslâm olduğunu açıklayınca, bunun kaçınılmaz sonucu olarak, değişik Yahudi ve Hıristiyan gruplarının öncülük ettikleri gruplaşma

ve ayrılıkların onların ihtiraslarından ve kendi elleriyle hazırladıkları komplolardan kaynaklandığı ortaya çıktı.

Bunun nedeni, onların bir esas üzerinde birlik oluşturmamalarıdır. Bu yüzden dini grup ve hiziplere bölündüler. Tevhit ve vahdet dini olan Allah'ın dinini kişisel ihtiras ve arzular boyası ile boyadılar. Oysa din birdir, tıpkı din aracılığı ile kulluk sunulan ilâhın bir olması gibi. Ve bu din İbrahim'in dinidir. Şu hâlde Müslümanlar bu dine sarılmalıdırlar ve Ehlikitab'ı yiyip bitiren ayrılıkları bir kenara bırakmalıdırlar.

Sürekli bir hareket hâlindeyken değişmek ve başkalaşmak, yeryüzü menşeli hayatın bir özelliğidir. Tıpkı doğanın kendisi gibi. Bu durum, onun özünü oluşturur. Doğanın ve dünya hayatının bu özelliği, davranış biçimlerinin; ulusal görgü kurallarının ve protokollerin ulustan ulusa, toplumdan topluma değişiklik arz etmesini gerektirmiştir. Bu kural kimi zaman dinsel törenlerde değişikliğe ve sapmaya yol açtığı gibi, kimi durumlarda da dinle bağdaşmayan şeylerin dine sokuşturulmaları sonucunu doğurmuştur. Bazen da bu sapma, dinin özünden kaynaklanan kimi kuralların atılması şeklinde kendini göstermiştir.

Dünyevî gaye ve hedefler, kimi durumlarda dini ve ilâhî gaye ve hedeflerin yerini alabilirler. (Bu durum dinin felâketi demektir.) Böyle durumlarda din, ulusal bir mahiyete bürünür. Asıl hedefinin dışında bambaşka bir hedefe çağırır insanları. Gerçek adap kurallarının dışındaki kurallarla insanların hayatını biçimlendirmeye çalışır. Çok geçmeden kötülük (yani dinle ilgisi bulunmayan şeyler) iyilik kimliğine bürünür. İnsanlar bu kötülüğe dört elle sarılırlar. Çünkü kişisel arzularıyla ve ihtiraslarıyla paralellik arz eder. İyilik ise kötülük gibi algılanır. Ne bir savunucusu, ne bir koruyucusu kalır. Bugün gördüğümüz türden bir çirkef hayat biçimi egemen olur.

"Yahudi veya Hıristiyan olun." Yani, "Yahudiler dediler ki: "Yahudi olun ki, doğru yolu bulasınız." Hıristiyanlar da dediler ki: Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız." Çünkü onlar kendi aralarında bir araya gelmez gruplar hâlindedirler.

De ki: "Hayır, İbrahim'in hanif dini(ne uyarız). O, müşriklerden değildi."

Bu ifade onların yukarıdaki sözlerine bir cevap niteliğindedir. Yani de ki: Biz İbrahim'in Allah'ın birliği esasına dayanan hanif dinine uyarız. Çünkü bu din, size gönderilen bütün peygamberlerin uydukları biri-

cik dindir. İbrahim ve ondan sonraki peygamberlerin... Bu dinin kurucusu İbrahim müşriklerden değildi. Eğer bidatçıların sonradan onun dinine sokuşturdukları bu sapmalar onun orijinal dininde olsaydı, bununla o, müşriklerden olurdu. Çünkü Allah'ın dininden olmayan bir şey, Allah'a davet etmez; aksine ondan başkasına yöneltir, şirke götürür. Öyleyse tevhit esasına dayanan bu din, Allah katından gelmeyen bir şeyi kapsamaz.

136) Deyin ki: "**Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İshak'a, Yakub'a ve Yakub'un oğullarına indirilene, Musa'ya ve İsa'ya verilene ve peygamberlere Rablerinden verilene inanırız. Onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz ve biz sadece O'na teslim olmuşlarız.**"

Yahudi ve Hıristiyanların dinsel anlayışlarına ilişkin önerilerine yer verilince, ardından yüce Allah katındaki gerçekten söz etti (ki, O gerçeği söyler). Buna göre gerçek; Allah'a ve aralarında hiçbir fark gözetmeksizin peygamberlerin sundukları mesaja inanmak olarak ifadesini bulan prensibe tanıklık etmektir ve bunun adı da İslâm'dır. İfadenin orijinalinde özel olarak Allah'a inanmaktan söz edilmiş ve bu husus öne alınarak, peygamberlere indirilen mesajlara inanma hususundan ayrı olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Allah'a inanmak fıtrî bir eğilimdir. Bunun için peygamberlik misyonunun sunduğu açıklamaya ve risaletin ortaya koyduğu kanıta gerek yoktur.

Ardından yüce Allah bize indirilen Kur'ân'dan ya da Kur'ân menşeli bilgilerden, İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub'a indirilen ilâhî mesajlardan söz ediyor. Sonra Musa'ya ve İsa'ya verilen kitaba değiniyor. Hz. Musa ve Hz. İsa'dan ayrıca söz edilmesinin nedeni hitabın Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik olmasıdır ve onlar sadece bu iki peygamberi benimseme durumundadırlar. Bunun ardından peygamberlerin geneline verilen mesajlara yer veriliyor ki, tanıklık tüm peygamberleri kapsasın ve yüce Allah'ın, *"Onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz."* ifadesinin anlamı gerçekleşsin.

Ayette bir ifade değişikliği söz konusudur. Bizim yanımızda, İbrahim, İshak ve Yakub'un yanında bulunanlar "inzâl=indirilme" fiili ile ifade ediliyorken, Musa, İsa ve diğer peygamberlerin yanındaki mesajlara ilişkin olarak da i'tâ=verme" fiili kullanılıyor. Belki de bu ifade tarzının asıl unsuru "verme"dir. Nitekim yüce Allah En'âm Suresi'nde Hz. İbrahim ve ondan önce ve sonra gönderilen peygamberlere ilişkin

olarak bu fiili kullanmıştır: *"İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir."* (En'âm, 89) Ne var ki, "verme" fiili kullanımı vahiy ve indirmenin gerçekleştiğini tam olarak vurgulamıyor. Şu ayet-i kerimelerde olduğu gibi: *"Andolsun biz Lokman'a hikmet verdik."* (Lokmân, 12) *"Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik."* (Câsiye, 16)

Yahudi ve Hıristiyanların her biri Hz. İbrahim'i, İsmail'i, İshak'ı, Yakub'u ve torunlarını kendi dinlerine bağlı, yani Yahudiler onları Yahudi, Hıristiyanlar da onları Hıristiyan kabul ediyor ve gerek Hıristiyanlık ve gerekse Yahudilik olarak hak dinin Musa ve İsa'ya verilen din olduğunu iddia ediyorlardı. Bu yüzden eğer, "İbrahim'e ve İsmail'e verilen" şeklinde bir ifade kullanılsaydı, bu cümle onların vahiy ve indirme suretiyle bir din sahibi olduklarını tam olarak ifade edemezdi. O zaman onlara verilenin, Musa ve İsa'ya verilenin aynısı olduğu ihtimali akla gelebilirdi. Yani, birbirini izleme kuralı uyarınca bu din onlara nispet edilebilirdi. Tıpkı kitap ve nübüvvetin İsrailoğullarına izafe edilmesi gibi. Bu yüzden Hz. İbrahim ve ona atıf edatı ile bağlanan diğerleri için özellikle "indirme" fiili kullanılmıştır. Hz. İbrahim'den önceki peygamberlere gelince, Yahudi ve Hıristiyanların onlarla ilgili bir iddiaları olmadığı için, "peygamberlere verilen" ifadesi, bertaraf edilmesi gereken bir kuruntuya yol açmazdı.

Ayetin orijinalinde geçen "esbât" kelimesine gelince; İsmailoğulları arasında "kabileler" ne anlam ifade ediyorsa, İsrailoğulları arasında da "esbât" o anlamı ifade ediyor. "es-Sebt", aynı babada birleşen topluluk demektir. İsrailoğulları on iki ana boya (esbât) bölünmüşlerdi. Bunların her biri Hz. Yakub'un on iki oğlundan birine dayanıyordu. Yakup Peygamber'in her bir oğlu, arkasında bir ümmet bırakmıştı.

Eğer ifadenin orijinalinde geçen "Esbât"tan maksat milletler ve uluslar ise, bu durumda ilâhî mesajın indirilişinin onlara izafe edilmesi, her birinin arasından peygamberlerin görevlendirilmiş olmasından dolayıdır. Yok, eğer bundan maksat kişilerse, bu durumda onlar, kendilerine vahiy indirilen peygamberlerdir. Bu durumda bunlar Hz. Yusuf'un kardeşleri değildirler. Çünkü onlar peygamberlikle görevlendirilmemişlerdi. Şu ayet-i kerimede aynı noktayı vurgulama amacına yöneliktir: *"İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlara ve İsa'ya vahyettik."* (Nisâ, 163)

137) Eğer sizin inandığınız gibisine inanırlarsa, doğru yolu bulmuş olurlar.

Maksat, "sizin inandığınıza" olmakla birlikte, "sizin inandığınız gibisine inanırlarsa" denilmesi, karşıtlık ve zıtlık durumunu ortadan kaldırma amacına yöneliktir. Şayet onlara, "Bizim inandığımıza inanın." denilse, "biz ancak bize indirilene inanırız ve bundan ötesini de inkâr ederiz" diyebilirlerdi. Ki, demişlerdi de. Fakat onlara: "Biz sadece gerçeği içeren bir dine inanıyoruz, siz de onun gibi gerçeği içeren dine inanın" denilse, inatçılık etmelerine, büyüklük kompleksine kapılmalarına fırsat verilmemiş olur. Çünkü onların benimsedikleri din, gerçeği saf olarak içermemektedir.

Eğer yüz çevirirlerse, ancak onlar anlaşmazlık içindedirler.

İfadenin orijinali olan "şikak"; nifak, çekişme, didişme, anlaşmazlık ve ayrılık demektir.

Onlara karşı Allah sana yeter. O, işitendir, bilendir.

Bu, yüce Allah'tan Resulullah Efendimize (s.a.a) yönelik, Ehlikitab'a karşı bir yardım sözüdür. Ulu Allah peygamberimize (s.a.a) verdiği bu sözü tuttu. Ve hiç kuşkusuz dilediği bir zamanda İslâm ümmetine yönelik bu nimeti tamamlayacaktır. Bil ki, bu ayet, kendisinden önceki ve sonraki ayet arasında yer alan bir ara cümle konumundadır.

138) Allah'ın boyası(dır bu verilen); Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?

"Sıbğa" boyanma suretiyle edinilen renk demektir. Yani, sözü edilen iman, yüce Allah'ın bize kazandırdığı bir renktir. Bu, en güzel boyadır. Dinde ayrılık ve dini hayata egemen kılmama esasına dayalı Yahudilik ve Hıristiyanlık boyasına benzemez.

Biz ancak O'na kulluk ederiz.

İfade bir hâl cümlesidir. Sanki bununla *"Allah'ın boyası; Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?"* ifadesinin illeti açıklanmak istenmiştir.

139) De ki: "Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? O, hem bizim, hem de sizin Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz yalnız O'na gönülden bağlanırız."

Bu ifade, Ehlikitap'la Müslümanların Allah hakkında tartışmalarının ne kadar yersiz olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Tartışmanın yersizliği, Ehlikitabın ısrarla tartışma açmalarının boş ve saçma bir girişim olduğu şu ifade ile dile getiriliyor: *"O hem bizim, hem de sizin Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz yalnız O'na gönülden bağlananlarız."*

Bunu şöylece açıklayabiliriz: Tâbi olma durumunda olan iki grubun, tâbi oldukları kimse hakkında tartışmaları, birbirleriyle çelişmeleri üç gerekçeden biri için olabilir:

Ya tâbilerden her biri, bir kişiye tâbi olmaktadır; dolayısıyla her biri, bu tartışma ile tâbi olduğu kimsenin ve Rabbinin ötekisinden üstün olduğunu kanıtlama amacını gütmektedir. Tıpkı bir putperest ile bir Müslümanın tartışmaları gibi.

Ya da taraflardan her biri veya sadece biri kendisinin daha fazla tâbi olduğunu, bağlılığının daha güçlü olduğunu, karşı tarafınsa bağlılık, yakınlık ve buna benzer iddialarının geçersiz olduğunu kanıtlama çabasındadır. Yani, bu durumda, tâbi olunan kişi birdir, ama taraflar birbirlerinin bağlılıklarına inanmamaktadırlar.

Ya da taraflardan biri öylesine iğrenç sıfatlara sahiptir ki, böyle biri söz konusu zata tâbi olmaya lâyık değildir. Bu davranışlara ve niteliklere sahip olduğu sürece bu iddiası anlamsızdır. Aksi takdirde, tâbi olunan kişiyi lekeler, değerini düşürür.

Tartışan ve birbirleriyle sürtüşen iki taraf arasında bu tür gerekçeler etkin olabilir. Müslümanlar ve Ehlikitap aynı ilâha kulluk etmektedirler. Taraflardan birinin ameli ötekisininkini engelleyici konumda değildir. Müslümanlar dinlerini ve kulluk kastı taşıyan davranışlarını sırf Allah'a özgü kılıyorlar. Dolayısıyla Ehlikitab'ın onlarla tartışmaya girmelerini haklı kılacak hiçbir gerekçe yoktur. Bu yüzden, ayet-i kerimede öncelikle onların tartışma istekleri yersiz karşılanıyor, ardından ikinci ve üçüncü gerekçeleri birer birer çürütülüyor.

140) Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarının Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı sanıyorsunuz?

Her iki topluluk da böyle bir iddiada bulunuyordu. Onlara göre, Hz. İbrahim ve onunla birlikte adı geçen diğer peygamberler kendi dinlerine mensuptular. Bu da onların Yahudi ya da Hıristiyan olmaları anlamına geliyordu. Yani onlar Yahudi veya Hıristiyan idiler. Nitekim bu ayet-i

kerime onların bu iddialarını açıkça dile getirmektedir: *"Ey kitap ehli, İbrahim hakkında ne diye çekişip tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Anlamıyor musunuz?"* (Âl-i İmrân, 65)

De ki: "**Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?**"

Çünkü Allah kitabında hem bize, hem de size, Hz. Musa ve İsa'ya İbrahim peygamber ve onunla birlikte adı geçen diğer peygamberlerden sonra kitap verildiğini haber veriyor.

Allah tarafından bildiği bir şahitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

Yani, yüce Allah'ın Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinin Hz. İbrahim ve onunla birlikte adı geçen diğer peygamberlerden sonra kurumlaştıklarını bildirdiğine ilişkin dolaylı şahitliği gizlemek. Çünkü ayette sözü edilen şahitlik dolaylı bir şahitliktir. Ya da şahitliği gizlemenin anlamı; adı geçen peygamberlerin Tevrat ve İncil'in indirilişinden önce yaşadıklarına ilişken Allah'ın tanıklığını gizlemektir. Bu durumda söz konusu şahitlik doğrudan bir şahitlik niteliğini kazanır. Ne var ki, ayette belirgin olan birinci anlamdır.

141) Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız kendinizindir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız.

Yani kişilere takılıp kalmak ve onların kimliklerini tartışmak, şimdiki durumumuz üzerinde olumlu bir rol oynamaz. Onlar hakkında konuşmamak, etnik kökenlerini tartışma konusu yapmamak da sizin açınızdan bir kayba yol açmaz. Sizin yapmanız gereken, yarın hakkında sorguya çekileceğiniz hususlarla ilgilenmektir.

Bu ayetin aynı konu içinde iki kez tekrarlanmasının nedeni, Yahudi ve Hıristiyanların kendilerine hiçbir yarar sağlamayan bu konuyla aşırı derecede ilgilenmeleridir. Üstelik Hz. İbrahim'in Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinin kurumlaşmalarından önce yaşadığını bilmelerine rağmen bu tür savlar ortaya atmaktan kaçınmıyorlardı. Yoksa nebi ve resullerin durumlarını araştırmak, sundukları mesajın ayırıcı özelliklerini ve kişisel üstünlüklerini ortaya çıkarmak gibi işin yararlı yönüyle uğraşmak elbette olumlu bir girişimdir. Kur'ân-ı Kerim peygamber kıssalarına yer vermek, onlar üzerinde düşünmeyi teşvik etmek suretiyle, bir anlamda bu tür araştırmaların olumluluğunu göstermiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'nin bir yerinde, *"Hayır, İbrahim'in hanif dinine..."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "Haniflik (yani Allah'ı tek ve ortaksız bilmek) İslâm'ın özüdür." dediği rivayet edilir.

İmam Muhammed Bâkır (a.s) diyor ki: "Haniflikte açıklığa kavuşturulmamış hiçbir şey kalmadı. Tırnakları kesmek ve sünnet olmak da hanifilikte vardır." [c.1, s.61, h: 103-104]

Tefsiru'l-Kummî'de deniyor ki: "Yüce Allah Hz. İbrahim'e hanif dinini indirdi. Bu dinin özü temizlikti ve on esas içeriyordu. Beşi başla, beşi de bedenle ilgiliydi. Başla ilgili beş esas şunlardır: Bıyığı kısaltmak, sakalı uzatmak, saçı toparlamak, dişleri misvaklamak ve dişlerin arasındaki kırıntıları ayıklamak. Bedenle ilgili beş esas ise şunlardır: Bedendeki kılları yolmak, sünnet olmak, tırnakları kesmek ve cenabetten dolayı yıkanmak ve su ile temizlenmek. Hz. İbrahim'in (a.s) getirdiği hanif dini bundan ibaretti. Bu dinin öngördüğü prensipler yürürlükten kaldırılmamıştır ve kıyamete kadar da yürürlükten kaldırılmayacaktır."

Ben derim ki: Rivayette belirtilen saçın toparlanmasından maksat, tıraş olup düzeltilmesidir. Buna yakın anlamlar içeren birçok hadis vardır. Bu hadislere Ehlisünnet'e mensup bilginler de, Şia bilginleri de kitaplarında yer vermişlerdir.

el-Kâfi'de[1] ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de[2], İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Deyin ki: Allah'a... inanırız."* ifadesinde, hitabın Ali'ye, Fatıma'ya, Hasan'a, Hüseyin'e ve onlardan sonraki Ehlibeyt İmamlarına yönelik olduğu rivayet edilir.

Ben derim ki: Bu sonuç, Hz. İbrahim'in duasının sonundaki *"neslimizden de sana teslim olmuş bir ümmet çıkar."* şeklindeki ifade ile Ehlibeyt'in kastedilmiş olması yaklaşımından elde edilir. Ama bu, hitabın tüm Müslüman ümmete yönelik olmasına ve her Müslümanın böyle bir yükümlülüğünün olmasına engel değildir. Çünkü bu tür hitapların içerdikleri anlamlar oranında genel ve özel mercileri vardır. İslâm ve imanın mertebelerine ilişkin açıklamalarımızda vurguladığımız gibi.

1- [Usûl-i Kâfi, c. 1, s. 415, hadis: 19.]

2- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 62, hadis: 102.]

Tefsiru'l-Kummî'de İmam Cafer Sadık ve İmam Muhammed Bâkır'dan birinin, el-Maanî adlı eserde ise, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Allah'ın boyası"* ifadesi ile ilgili olarak "Boya, İslâm'dır." dediği rivayet edilir.

Ayetlerin akışında bu anlam son derece belirgindir.

el-Kâfi[1] ve el-Maanî[2] adlı eserlerde İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "Müminlerin mîsak sırasında velâyet boyası ile boyanmaları kastedilmiştir." dediği belirtilir.

Ben derim ki: Bu yorum ayetin batınî anlamına dayanmaktadır. İnşaallah ileride ayetlerin "batınî anlamı" deyimini, aynı şekilde, "velâyet" kavramını ve "mîsak"ı açıklama fırsatını bulacağız.

1- [Usûl-i Kâfi, c. 1, s. 422, hadis: 53.]

2- [Maani'l-Ahbâr, s. 188.]

سَيَقُولُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتٖى كَانُوا عَلَيْهَا ؕ
قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ؕ يَهْدٖى مَنْ يَشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ
﴿١٤٢﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ
وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهٖيدًا ؕ وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتٖى كُنْتَ عَلَيْهَآ اِلَّا
لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ ؕ وَاِنْ كَانَتْ لَكَبٖيرَةً اِلَّا
عَلَى الَّذٖينَ هَدَى اللّٰهُ ؕ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضٖيعَ اٖيمَانَكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ
لَرَؤُفٌ رَحٖيمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى السَّمَآءِ ۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ
قِبْلَةً تَرْضٰيهَا ۖ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ؕ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ
فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ؕ وَاِنَّ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ
مِنْ رَبِّهِمْ ؕ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذٖينَ
اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَآ اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا
بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ ؕ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ
الْعِلْمِ ۙ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ۘ ﴿١٤٥﴾ اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ
كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَآءَهُمْ ؕ وَاِنَّ فَرٖيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ
﴿١٤٦﴾ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَ ؏ ﴿١٤٧﴾ وَلِكُلٍّ

وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلّٖيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ ؕ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ
جَمٖيعًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ
فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ؕ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ ؕ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ؕ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ۙ لِئَلَّا يَكُونَ
لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ ۗ اِلَّا الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنٖى
وَلِاُتِمَّ نِعْمَتٖى عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۙ ﴿١٥٠﴾ كَمَٓا اَرْسَلْنَا فٖيكُمْ
رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكّٖيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ؕ ﴿١٥١﴾

AYETLERİN MEALİ

142- İnsanlardan bazı beyinsizler, "Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da, batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir."

143- Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun. Biz, Peygamber'e uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, senin önceden üzerinde bulunduğun yönü kıble yapmıştık. Bu, Allah'ın hidayet ettiği kimseden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara şefkatli, merhametlidir.

144- Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz.

Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız, yüzünüzü o yöne çevirin. Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.

145- Andolsun ki, sen kitap verilenlere her türlü ayeti getirsen, yine onlar senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine uymazlar. Sana gelen ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyarsan, o takdirde sen, mutlaka zalimlerden olursun.

146- Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Ama onlardan bir grup bile bile hakkı gizler.

147- Gerçek, Rabbinden gelendir; artık kuşkulananlardan olma.

148- Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O hâlde hayır işlerde yarışın. Nerede olursanız olun, Allah hepinizi bir araya getirir. Allah hiç şüphesiz her şeye kadirdir.

149- Nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçektir; Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.

150- Nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir; nerede olursanız, yüzünüzü o yana çevirin ki, insanların aleyhinizde bir delili olmasın. Yalnız haksızlık edenler başka. O hâlde onlardan korkmayın, benden korkun. Ve size olan nimetimi tamamlayayım ve (bu sayede) belki hidayete eresiniz.

151- Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak, size kitap ve hikmeti öğretecek ve size bilemeyeceğiniz şeyleri öğretecek bir elçi gönderdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler üzerinde düşünüldüğü zaman, belli bir sıralama içinde, birbirleriyle uyumlu olarak bir bütünlük oluşturdukları ve bir düzene tâbi oldukları görülecektir. Bu ayetler de Kâbe'nin Müslümanlar için kıble olarak öngörüldüğü haber veriliyor. Dolayısıyla bu ayetlerde ileri ve geri olma şeklinde yer değişikliği olduğu yahut nasih ve mensuh olduklarını söyleyenlere aldırış edilmemesi gerekiyor. Nitekim bu tür şeyler

söylediklerine ilişkin rivayetler de yok değildir. Ancak Kur'ân ayetlerinin zahirî anlamlarıyla açıkça çelişen rivayetlere değer verilmez.

142) İnsanlardan bazı beyinsizler, "Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler.

Bu ifade, yüce Allah'ın Kâbe'nin kıble edinilmesine ilişkin olarak az sonra vereceği emre yönelik ikinci bir hazırlık niteliğindedir. Bununla ayrıca insanlar arasındaki beyinsizlerin (ki bunlar, kıbleleri olan Beytü'l-Mukaddes konusunda son derece tutucu bir tavır içinde olan Yahudilerle, tartışılabilecek niteliğe sahip her yeni şeye karşı çıkmayı ilke edinmiş Arap müşrikleridir) ortaya atabilecekleri itirazlara da cevap veriliyor. Bu amaçla, önce Hz. İbrahim'in hayatından bir kesit sunuluyor: Onun ve oğlunun Allah katındaki saygın konumlarına, Kâbe'ye, Mekke kentine, bu kentten gönderilecek peygambere ve Müslüman ümmete ilişkin duâlarına, ardından Kâbe'yi yapmaya başlamalarına ve onu ibadete hazır hâle getirmek amacı ile Allah tarafından kendilerine Kâbe'yi temizleme emrinin yöneltilmesine değiniliyor.

Bilindiği gibi, namaz esnasında kıble olarak Kudüs'teki Beytü'l-Mukaddes yerine Mekke'deki Kâbe'ye dönmek, Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicret edip İslâm'ın prensiplerini yerleştirmeye, mesajını yaymaya, gerçeklerini kökleştirmeye başlamasından sonra insanların karşılaştıkları en büyük dinî olaydır, en önemli şer'î uygulamadır.

Bu yasama karşısında ne Yahudiler ve ne de diğer kâfirler susmayacaklardı, rahat durmayacaklardı. Çünkü bu uygulamanın onların biricik dinsel övünçlerini bir çırpıda yerle bir ettiğini görüyorlardı. Bu kıble meselesiydi, başkaları onları izliyordu, bu dinsel şiar noktasında tüm insanlardan daha ileri bir konumdaydılar. Oysa Müslümanlar onlardan ileriye geçmişlerdi. Çünkü artık kulluk kastı taşıyan davranışlarında, dinsel törenlerinde hep birlikte yüzlerini aynı noktaya çeviriyorlardı. Bu durum, onları görünüşte yöneliş ayrılıklarından, geri plânda ise farklı amaçlara, farklı mesajlara bağlanmaktan kurtarıyordu.

Kâbe'ye yönelmek Müslümanların kalpleri üzerinde abdest ve dua gibi uygulamalardan daha şiddetli ve daha kapsamlı bir etki bırakıyordu. Yahudiler ve müşrikler bu etkinliğin farkındaydılar. Özellikle Yahudiler, Kur'ân-ı Kerim'de onlara ilişkin olarak yer alan kıssalardan da anlaşıldığı gibi, sadece doğanın görünen ve algılanan kısmına bakarlardı, bunun ötesindeki olguların bir gerçekliklerinin olduğuna inanmazlardı.

Bu yüzden yüce Allah'ın manevî bir hükmü ile karşılaştıkları zaman bunu hiç itirazsız kabul ederlerdi. Ama Rablerinin somut bir emri ile karşılaştıkları zaman, savaş, hicret, secde ve söze uyma gibi bir yükümlülük verildiği zaman bunu reddederlerdi; şiddetle karşı çıkarlardı.

Kısacası, yüce Allah bu ayetlerde, sözü edilen toplulukların yöneltecekleri itirazları Peygamberlerine bildiriyor ve onlara ne şekilde cevap vereceğini, onları nasıl susturacağını öğretiyor.

Kıble değişikliğine karşı çıkanların gerekçelerine gelince; yüce Allah'ın geçmiş peygamberler için kıble olarak öngördüğü Beytü'l-Mukaddes yerine aslında böyle bir onura sahip olmayan Kâbe'ye yönelmenin sebebi nedir? Eğer bu değişiklik Allah'ın emrinden dolayı ise, Beytü'l-Mukaddes'i kıble yapan Allah'tır. Allah kendi koyduğu hü- kümle çelişir mi? Önceden koyduğu bir hükmü sonradan yürürlükten kaldırır mı? Yahudiler dinde nesh olayını kabul etmezler. (Nesh ile ilgili ayeti ele alırken, neshe karşı çıkanların görüşlerine değindik.) Eğer bu değişiklik Allah'ın emri doğrultusunda gerçekleşmiyorsa, bu, doğru yoldan sapmadır; hidayetten ayrılıp sapıklığa dalmadır. Yüce Allah ayet-i kerimelerde onların itirazlarını bu şekilde sunmamakla birlikte, onlara verdiği cevaptan bu itirazları çıkarmak mümkündür.

Cevap şudur: Kâbe gibi bir evin ya da Beytü'l-Mukaddes gibi herhangi bir binanın ya da onların duvarlarında yer alan bir taşın kıble olarak öngörülmüş olması, o yapının ya da cismin özünden kaynaklanan bir gereklilik değildir ki, buna uymamak ya da gerekliliğini çiğnememek mümkün olmasın. Dolayısıyla Beytü'l-Mukaddes'in kıble oluşu değişmez ve değiştirilmez bir hüküm olarak algılansın. Aksine hiçbir cisim, hiçbir bina ve insanın yönelebileceği hiçbir yön kendiliğinden bir hükmün konulmasına yol açmaz, bir kuralın yasalaşmasını gerektirmez. Her şey ve her yön Allah'a aittir. Allah onlarla ilgili olarak dilediği şekilde ve dilediği zaman, dilediği hükmü verir. Yüce Allah'ın koyduğu bir hüküm de, onların bireysel ve toplumsal olarak ulaşmalarını dilediği bir hususu gösterme amacına yöneliktir. Allah doğruyu göstermek için hükmeder, gösterdiği de kesinlikle insanlığı, yararına olan şeye götüren dosdoğru yoldur.

"İnsanlardan bazı beyinsizler." ifadesiyle yüce Allah Yahudileri ve Arap müşriklerini kastediyor. Bu yüzden onları "insanlar" şeklinde genel bir kavramla nitelendiriyor. Beyinsizler olarak adlandırılmaları ise,

fıtratlarının dejenere olmasından, hüküm koyma meselesinde çarpık bir bakış açısına sahip olmalarından kaynaklanıyor. İfadenin orijinalinde geçen "sufehâ" kelimesinin kökü olan "sefahet", akıl tutarsızlığı ve görüş dengesizliği demektir.

"Onları... çeviren nedir?" ifadesinin orijinalinde geçen "vellâ" fiilinin mastarı olan "tevliye", bir şeyi veya yeri tam önüne almak demektir. Yöneliş gibi. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Elbette seni, hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz."* [Bu kelime "an" edatı ile kullanıldığında, bir şeyden döndürmek anlamına gelir.] Bir şeyden döndürmek ise, ondan yüz çevirmek demektir. Sırt çevirmek gibi. İfadenin anlamı şöyle olur bu durumda: Onları ya da yüzlerini daha önce üzerinde bulundukları kıbleden döndüren nedir?" Bundan maksat, Peygamber Efendimizin ve Müslümanların Mekke döneminde ve Medine döneminin başlarında yönelip namaz kıldıkları Kudüs kentindeki Beytü'l-Mukaddes'tir. Yahudiler Kudüs'e yönelip namaz kılma hususunda Müslümanlara oranla bir önceliğe sahip olmalarına rağmen kıblenin Müslümanlara izafe edilmesi, şaşkınlığın daha etkili olmasını ve itirazın haklılığının belirginleşmesini sağlamaya yönelik bir ifade tarzıdır. "Peygamber'i ve Müslümanları" yerine, *"onları... kıbleden çeviren nedir?"* ifadesinin kullanılmış olması da aynı amaca yöneliktir. Eğer "Peygamber'i ve Müslümanları Yahudilerin kıblesinden döndüren nedir?" şeklinde bir ifade kullanılsaydı, durumu şaşkınlıkla karşılamanın bir gerekçesi olmayacaktı. Bu itirazın cevabı ise, en az dikkate sahip dinleyici açısından bile açık ve belirgin olurdu.

De ki: "**Doğu da, batı da Allah**'**ındır.**"

Bütün yönler arasında bu ikisi ile yetiniliyor. Çünkü öteki asıl ve ayrıntı niteliğindeki yönleri, yani kuzey ve güney yönlerini de belirleyen bu iki yöndür. Dört asıl yönlerden her iki yön arasında yer alan diğer yönler de bunlara bağlıdır. Doğu ve batı nitelendirmesi görecelidir. Bunlar güneşin ya da yıldızların doğuşu ve batışı ile belirlenirler. Bu iki yön, gerçek kuzey ve güney yönlerini gösteren iki hayalî nokta dışındaki yeryüzünün her tarafını kapsarlar. Tüm yönler yerine doğu ve batı yönlerinin söz konusu edilmesinin geri plânındaki gerekçe bu olsa gerektir.

"**O, dilediğini doğru yola iletir.**"

İfadenin orijinalinde geçen "sırat" kelimesinin başına "el" takısı getirilmeden belirsiz olarak kullanılmasının nedeni, "sırat" kavramının

işaret ettiği gerçeğin, toplumların hidayete, kemale ve saadete yönelik yatkınlıklarının değişiklik göstermesi oranında değişebilmesidir.

143) Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun.

Şu demek isteniyor: Sizi doğru yola iletmek için kıblenizi değiştireceğimiz gibi, sizi orta bir ümmet yaptık. Bazılarına göre anlatılmak istenen şudur: Şu ilginç ve hayret uyandırıcı kıble değişikliğinde olduğu gibi, sizi hayret uyandırıcı bir şekilde orta bir ümmet yaptık. (Ama bu görüşün zaafı açıktır.)

Müslümanların insanlar üzerinde şahitlik görevini yerine getiren orta bir ümmet oluşları ile vurgulanmak istenen anlama gelince; bilindiği gibi "orta" demek olan "vasat" iki tarafın ortası anlamında kullanılmıştır. Yani ne o tarafta, ne bu tarafta. Bu ümmet de tüm insanlık açısından (Ehlikitap ve müşrikler) böyle bir konumdadır. Çünkü insanların bir kısmı -ki bunlar müşrikler ve putperestlerdir- sırf bedeni güçlendirmek amacına yönelik olarak, sadece dünya hayatını isterler, dünyadan tam zevk almak, dünyanın çekici süslerinden yeterince yararlanmak düşüncesindedirler. Ölümden sonra tekrar dirilip sorguya çekileceklerine ihtimal vermezler. Manevî, soyut hiçbir fazilete değer vermezler. Bazı insanlarsa -Hıristiyanlar örneğin- sırf insanın ruhî yönünü güçlendirme amacına yönelik olarak, ruhbanlığa ve insanın yaratılmış olduğu gayeye ulaşmada bir aracı olması için Allah'ın şu maddî dünyanın yaratıklarında ortaya çıkardığı cismî mükemmellikleri bir kenara bırakmaya çağırırlar.

Dolayısıyla bu ruhçular (ya da ruhbanlar), sebebi ortadan kaldırmak suretiyle sonucun bertaraf edilmesine neden oluyorlar. Cisimciler ise sırf sebebe takılıp kalarak sonucu zayi ediyorlar. Fakat yüce Allah bu ümmeti orta bir ümmet yapmıştır. Dinleri, onları normal bir yola, iki aşırı uç arasındaki orta bir çizgiye; ne o tarafa ne de bu tarafa eğilim göstermemeye yöneltir. Bu din, insanın iki yönünü -hem ruhu ve hem de bedeni- ona yakışan bir şekilde besler ve de güçlendirir; insanı her iki faziletten de yararlanmaya teşvik eder. Çünkü insan ruh ve bedenden oluşan bir varlıktır, ne sadece ruhtan ibarettir, ne de sadece bedendir. Mutlu bir hayat sürdürebilmek için hem maddî, hem de manevî açıdan tatmin olması bir zorunluluktur. Bu bakımdan İslâm ümmeti, adalet ölçeği ve bir orta ümmettir. Her iki aşırı ucun konumu bu ölçe-

ğe göre değerlendirilir. O, her iki uçta yer alan insanlar üzerinde şahit pozisyonundadır. Bu ümmet içinde en ideal örnek konumunda olan Hz. Peygamber de bu ümmet üzerinde şahittir. Ümmette yer alan tüm bireylerin söz ve davranışlarının teker teker değerlendirildiği adalet ölçeği odur. Ümmet de insanlığın durumunu ölçüp değerlendiren bir kriterdir. Her iki aşırı ucun başvuru merciidir.

Bazı tefsir bilginlerinin ayete ilişkin yorumları budur. Hiç kuşkusuz bu, özünde doğru ve titiz bir incelemenin, duyarlı bir yaklaşımın ürünü bir yorumdur. Ne var ki, bu yorum ayetin lafzı ile uyuşmuyor. Çünkü ümmetin orta oluşu, ancak her iki tarafın başvuru mercii oluşunu, her iki tarafın söz ve davranışlarının ölçüldüğü ölçek oluşunu gerçekleştirir; her iki tarafa şahitlik edişini ya da her iki tarafı müşahede ettiğini ispatlamaz. Bu anlamda bir "orta" oluş ile şahitlik birbirleriyle uyuşmazlar. Ayrıca bu durumda Resulullah (s.a.a) efendimizin ümmet üzerinde şahitlik pozisyonunda oluşuna değinmenin bir değeri kalmaz. Çünkü Resulullah Efendimizin (s.a.a) ümmet üzerinde şahit oluşu, gayenin gaye sahibinden sonra gelişi ya da müsebbebin sebebi izlemesi gibi, ümmetin orta bir ümmet oluşunun sonucu değildir.

Ne var ki, ayet-i kerimede sözü edilen bu şahitlik, Kur'ân'da sıkça tekrarlanan bir gerçeğe işarettir. Bu ifadenin kullanıldığı yerlerde, yönelik olduğu gerçek son derece belirgindir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Her bir ümmetten şahit getirdiğimiz, seni de bunlara şahit olarak getirdiğimiz zaman hâlleri nice olacak?"* (Nisâ, 41) *"Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz gün, artık ne inkâr edenlere izin verilir, ne de özür dilemeleri istenir."* (Nahl, 84) *"Kitap kondu, peygamberler ve şahitler getirildi."* (Zümer, 69)

Bu ayetlerdeki şahitlik mutlaktır. Tüm ayetlerin zahirî ifadeleri bu kavramın, ümmetlerin amelleri üzerinde şahitlik etme anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Yine bununla peygamberlerin dini tebliğ edişleri de kastedilmiştir. Nitekim şu ayet-i kerimede bu anlama yönelik bir işaret vardır: *"Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara soracağız ve elbette gönderilen elçilere de soracağız."* (A'râf, 6) Bu şahitlik her ne kadar ahirette gerçekleşecekse, yüce Allah'ın Hz. İsa'nın sözleri olarak aktardığı şu ayet-i kerimede de vurgulandığı gibi, bu nitelik dünya hayatında kazanılır: *"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum; fakat beni tam olarak*

onların içinden alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun ve sen her şeyin şahidisin." (Mâide, 117) *"Kıyamet günü de o (İsa), onlara şahit olacaktır."* (Nisâ, 159)

Bilindiği gibi sahip bulunduğumuz normal duyular ve bunlardan kaynaklanan gücümüz, sadece fiillerin ve amellerin şekillerini algılayacak durumdadır. Bu algılama da ancak duyu açısından var olan, hissedilen bir şey için söz konusu olabilir, yok olan ya da görünmeyen şeyler için değil. Küfür, iman, kurtuluş, hüsran, kısacası duyularca algılanamayan ama insanın özünde gizli bulunan amellerin gerçekliklerine ve ruhsal anlamlara gelince; bunlar, kalplerin kazanımlarıdırlar. Tüm sırların ortaya döküldüğü gün, yüce Allah insanları bunları esas olarak sorguya çeker. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Kalplerinizin kazandıklarından dolayı sorumlu tutar."* (Bakara, 225)

Bunları teker teker belirlemek, bilgice kuşatmak, göz önünde bulunmayanları bir yana, hazırda bulunanlar arasından belirlemek insanın gücü dâhilinde değildir. Yüce Allah'ın yetki tanıdığı ve bunları gözlerinin önüne serdiği kişi başka. Bu sonucu şu ayet-i kerimeden çıkarmak mümkündür: *"Ondan başka yalvardıkları şeyler, şefaat yetkisine sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) Bu ayete göre Hz. İsa (a.s) kesinlikle bu istisnanın kapsamındadır. Yüce Allah onun şahitlerden olduğuna şahitlik etmiştir. Yukarıda yer verdiğimiz iki ayette bunu gördük. Öyleyse Hz. İsa (a.s) hakkın şahididir ve hakikati bilir. Kısacası bu ayet-i kerimede kastedilen şahitlik, ümmetin hem cismanî, hem de ruhanî mükemmelliği kapsayan bir din üzere olması değildir. Çünkü bu durum, şahitlik kavramını anlatmamakla birlikte ayetlerin açık anlamlarına da ters düşmektedir. Tam tersine, şahitlik kavramı ile kastedilen; dünya hayatında insanların mutluluk, bedbahtlık, ret, kabul, bağlanmak, karşı çıkmak gibi amellerini algılayıp bunu yüce Allah'ın insanın organları dâhil her şahitten şahitlik yapmasını isteyeceği gün beyan etmek ve eksiksiz anlatmaktır. *"O gün Peygamber der ki: Ya Rabbi, kavmim, bu Kur'ân'ı terkedilmiş bıraktılar."* (Furkan, 30)

Bilindiği gibi bu üstün nitelik tüm ümmete bahşedilmiş değildir. Şu hâlde bu, sadece ümmet içinde yer alan tertemiz velilere özgü bir kerametttir. Onların dışındaki saadet açısından vasat bir konumda olanlar ve iman noktasında orta bir çizgide bulunanlar, bu tür bir fazilete sahip

değildirler. Kaldı ki ümmet içinde yer alan taş yürekli, imandan yoksun zorbalar ve Firavun kimlikli zalimler hiç sahip değildirler. Yüce Allah'ın, *"Kim Allah'a ve Resule itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar (gerçekler, dosdoğru kullar), şahitler ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne de güzel arkadaştır."* (Nisâ, 69) ayetini incelediğimizde görülüyor ki, şahitlerin (yani amellere şahitlik edenlerin) en azından Allah'ın velâyeti altında, onun bahşettiği nimetler arasında, dosdoğru yol ehli olmaları gerekir. *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna."* (Fâtiha, 7) ayetini incelerken buna genel nitelikli bir değinmede bulunmuştuk.

Şu hâlde ümmetin şahit olmasından maksat, şahitlik misyonunu üstlenenlerin onların arasında yer aldıklarıdır. Nitekim İsrailoğullarının da âlemlerden üstün olarak nitelendirilmeleri, bu niteliğe sahip kimselerin onların arasında yer alıyor olmalarından dolayıydı. Yani İsrailoğullarının her bireyi bu özellikte, bu misyona sahip değildi. Tersine bu belli bir grubun niteliğiydi; ama genele mal edilmiştir. Çünkü onlar da bu genelin bir parçasıydılar. Şu hâlde ümmetin şahitliği, aralarında insanlığa şahitlik edecek kimselerin yer aldığı anlamındadır, Peygamber de onlara şahitlik edecektir.

Şayet dense ki: *"Allah'a ve Resulüne inananlar, işte Rableri yanında onlar, sıddıklar ve şahitlerdir."* (Hadîd, 19) ayeti bütün müminlerin şahitler (şüheda) olduklarını gösteriyor.

Buna karşılık olarak vereceğimiz cevap şudur: *"Rableri yanında"* ifadesi, yüce Allah'ın onları kıyamet günü "şüheda" grubuna katacağını; onların bu dünyada böyle bir statüye kavuşamayacaklarını gösteriyor. Bunun bir örneği de şu ayet-i kerimedir: *"Onlar ki inandılar. Zürriyetleri de imanda kendilerine uydu; zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır."* (Tûr, 21) Kaldı ki ele almakta olduğumuz ayet-i kerimedeki "şüheda" kavramı genel niteliklidir ve her milletten müminleri kapsamaktadır. Yani sırf bu ümmete özgü bir durum değildir. Dolayısıyla onu tüm ümmete ilişkin bir nitelik olarak değerlendiren kimse açısından bir kanıt oluşturmaz.(1)

1- [Yani, bu ayet-i kerimeyi yukarıdaki şekilde tefsir edenler, onu yalnızca İslâm ümmetine tahsis ediyorlar; oysa ayette ifade edilen geneldir ve bütün ümmetlerin müminlerini içermektedir. Bundan da İslâm ümmetine özgü bir sıfat istifade edilemez.]

Şayet dense ki: Bu anlamda İslâm ümmetinin "orta" bir ümmet kılınması, beraberinde tüm ümmetin ya da ümmet içinde bazı kimselerin ameller üzerinde "şüheda/şahitler" kılınmasını, Peygamber'in de bu "şahitler" üzerinde şahit olmasını gerektirmez. Dolayısıyla yukarıdaki öncüllerle sonuçlar arasında birbirini tutmazlık söz konusu olduğu gibi burada da aynı uyuşmazlık geçerlidir.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Ayet-i kerimede "şehadet" kavramının İslâm ümmetinin "vasat" bir ümmet kılınışının bir sonucu olarak ön plâna çıkarıldığı, son derece belirgindir. Şu hâlde ümmet için öngörülen "vasatlık" niteliğinden şahitlerin şahitliğini gerektiren bir anlam kastedildiği bir zorunluluktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler! Rükû edin, secde edin (namaz kılın), Rabbinize ibadet edin (diğer ibadetleri de yerine getirin) ve hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz. Allah uğrunda, gerektiği gibi çaba ve gayret gösterin. O, sizi seçti ve din hususunda size hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahim'in dininde olduğu gibi. Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olun diye O (Allah), (Kur'ân inmeden) önce ve bunda (Kur'ân'da) sizi Müslümanlar olarak adlandırdı. O hâlde namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. (Çünkü) O, sizin Mevla'nızdır (sahibinizdir). O, ne güzel Mevla, ne güzel yardımcıdır!"* (Hac, 77-78)

Yüce Allah Resulullah'ın, onlar üzerinde şahit olmasını, onların da tüm insanlara şahitler olmalarını, seçilmiş olmanın ve sizin için dinden her türlü güçlüğün giderilmiş olmasının bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Sonra yüce Allah dini şu şekilde tanımlıyor: *"Babanız İbrahim'in dini o, bundan önce size 'Müslümanlar' adını verdi. Bir zamanki O (İbrahim) sizin için Rabbine, bizim neslimizden de sana teslim olmuş bir ümmet çıkar."* şeklinde dua etmişti. Allah da onun duasını kabul etmiş ve sizi "Müslüman" yapmıştı. Siz isyan etmeksizin, savsaklamaksızın hüküm ve emir yetkisini O'na verirsiniz. Bu yüzden O, dinde sizin için olabilecek her türlü zorluğu kaldırdı. Dinin hiçbir kuralı size ağır gelmez, sizin açınızdan güçlüğe yol açmaz. Sizler dosdoğru yola ileten seçilmişlersiniz. Hüküm ve emir yetkisi bakımından Rablerine tam teslim olmuş kimselersiniz. Sizi bu şekilde seçip bir misyon yüklememizin bir nedeni de, Resulün sizin üzerinizde, sizin de tüm insanlar üzerinde şahitlik görevini yerine getirmenizdir.

Yani Resul ile insanlar arasında aracılık yaparsınız. Bir bakıma aralarında iletişim sağlarsınız. Bu şekilde babanız İbrahim'in sizin ve

Resul hakkındaki duası amacına ulaşmış olur. İbrahim şöyle demişti: *"Rabbimiz, onlara içlerinden, senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek ve onları arındıracak bir elçi gönder."* (Bakara, 129)

Böylece siz Müslüman bir ümmet oldunuz, peygamber sizin kalplerinize kitap ve hikmeti yerleştirdi. Onun arındırması ile arındınız. Arınma, kalplere bulaşan kirlerden temizlenmedir. Kalpleri sırf kulluğa özgü kılmadır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi İslâm'ın anlamı budur. Böylece kulluğunuzda samimi Müslümanlar oldunuz. Bu hususta ilk adım, yol göstericilik ve eğiticilik misyonu Resulullah'a aittir. Şu hâlde o, herkesin ve her olumlu işin başıdır. Siz ise, ona uymakta aracılık işlevini görürsünüz, diğer insanlar da bir yanda yer alırlar.

Gerek ayetin başında ve gerekse sonunda verdiğimiz bu anlamı güçlendirecek son derece belirgin ipuçları vardır. Dikkatli bir gözlemci bunları rahatlıkla fark edebilir. İnşaallah biz de ayeti tefsir imkânını bulduğumuzda konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Şimdiye kadar ki açıklamalarımızdan şu sonuçlar çıkıyor:

a) Ümmetin "vasat" oluşu iki sonucu birlikte doğurmaktadır ve *"insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* ifadesindeki her iki husus da ümmetin "vasat" oluşunun gereğidir.

b) Ümmetin "vasatlığı" Peygamber ile insanlar arasında aracılık pozisyonunda olması anlamındadır, iki aşırı veyahut ruha önem veren tarafla, bedene önem veren taraf arasında "ortalama" bir konumda olması anlamında değildir.

c) Bu ayet anlam olarak Hz. İbrahim'in dualarını içeren ayetlerin bir sonucu, bir devamı niteliğindedir. Şahitlik ise Müslüman ümmetin üstlendiği misyonlardan biridir.

Bil ki; yüce Allah'ın sözünden çıkan sonuca göre, ameller üzerinde şahitlikte bulunma görevi, sırf insanlardan şahitlere özgü bir yükümlülük değildir. Tersine yapılan işle bir şekilde ilintisi bulunan herkes ve her şeyin, şahitlikte bulunma misyonu vardır. Melekler, zaman, mekân, din, kitap, organlar, duyular ve kalpler amel hakkında şahitlikte bulunurlar.

Buna göre, kıyamet günü şahitlikte bulunmak üzere çağırılan kimse, şu dünya hayatında bu işi yapabilecek bir duyarlılığa sahiptir. Bu duyarlılık sayesinde amellerin tüm özelliklerini algılar ve onları asıl nitelikleriyle belleğine kaydeder. Her şeyin içindeki hayatın aynı tür-

den olması bir zorunluluk değildir. Sözgelimi hayvan türünün hayatının kendine özgü özellik ve sonuçları vardır. Ama her hayat türünün böyle olması gerektiğini bir delil gerektirmemektedir. Dolayısıyla bütün hayat çeşitlerini bir türde sınırlandırmak mümkün değildir. Bu, konuya ilişkin genel bir değerlendirmedir. Ayrıntılı bilgi ise, yeri geldikçe sunulacaktır.

Biz, Peygamber'e uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, senin önceden üzerinde bulunduğun yönü kıble yapmıştık. Bu, Allah'ın hidayet ettiği kimseden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara şefkatli, merhametlidir.

İfadenin orijinalinde geçen "line'lame" kelimesi ile ya elçi ve nebilerin bilmesi kastedilmiştir. -Çünkü büyükler hem kendi adlarına, hem de izleyicileri adına konuşurlar. Tıpkı, hükümdarın "Falancayı öldürdük, falancayı tutukladık." demesi gibi; oysa kendisi fiilen bu eylemde bulunmamıştır. Bütün eylemi izleyicileri gerçekleştirmiştir- ya da yüce Allah'ın aynî ve fiilî olarak bilmesi kastedilmiştir. Bu bilme, yaratılış ve var edişle birlikte gerçekleşir ve var edişten önceki ezelî "bilme"den ayrıdır.

"Ökçeleri üzerinde geriye dönmek", yükümlülükten kaçınmak, görevi reddetmekten kinaye olarak kullanılmıştır. Çünkü ökçeleri üzerinde duran insan, bir yönden diğerine dönünce, ökçeleri üzerinde döner. Ve bu olay "yüz çevirme"den kinaye olarak dile getirilmiştir. Şu ayet-i kerimedeki ifade de bunun gibidir: *"Kim o gün arkasını dönerse."* (Enfâl, 16) Ayet-i kerimeden anlaşıldığı kadarıyla, ifade, kıble değişikliğinden dolayı müminlerin içlerinde meydana gelen çalkantıları dindirme amacına yöneliktir. Bu arada daha önce eski kıbleye dönerek kıldıkları namazların ne olacağı sorusuna da cevap vermiş oluyor.

Bununla anlaşılıyor ki, Resulullah'ın üzerinde bulunduğu kıbleden maksat Kudüs'teki Beytü'l-Mukaddes'tir, Kâbe değil. Beytü'l-Mukaddes'in iki kez, Kâbe'nin de iki kez kıble yapıldığına ilişkin bir kanıt yok ortada. Şayet, ayette sözü edilen "kıble" ile "Kâbe"nin kastedildiğini kabul edersek, böyle bir değerlendirme kaçınılmaz olacaktır. Kısacası, müminlerin aralarında birtakım çalkantıların yaşanması bekleniyordu:

a) Öncelikle; mademki sonunda kıble olarak Kâbe üzerinde karar kılınacaktıysa, başlangıçta Beytü'l-Mukaddes'i kıble yapmanın sebebi neydi? Böylece yüce Allah bu tür hüküm ve yasamalarını insanın eğitimine, olgunlaştırılmasına, müminlerin öteki insanlardan ayıklanmala-

rına, itaatkârların isyankârlardan ayırt edilmelerine, uysalların serkeşlerden uzaklaştırılmalarına yönelik maslahatlardan dolayı olduklarını açıklıyor. Zaten size kıble kılınan önceki kıblenin belirlenişi de aynı sebebe yönelikti.

Dolayısıyla, "Peygamber'e uyanı bilelim" sözü "sana uyanı ayırt edelim" demektir. İkinci şahsa yönelik hitap yerine üçüncü şahsa yönelik bir hitabın seçilmesi, bu ayırma işinde "peygamberlik misyonunun" etkin bir rol oynamasından dolayıdır. Önceki kıblenin tayini ile de Müslümanlar için kıble edilmesi kastedilmiştir. Eğer, bununla Beytü'l-Mukaddes'in öteden beri kıble olarak tayin edilmiş olması kastedilseydi, hiç kuşkusuz "peygamber" ifadesi de genel olacaktı ve tüm peygamberleri ilgilendiren bir durum söz konusu olacaktı; oysa ifadeden böyle bir sonuç çıkarmak uzak bir ihtimaldir.

b) Müslümanların Beytü'l-Mukaddes'e yönelerek kıldıkları namazlar ne olacak? Bu durumda kıbleye yönelmeden namaz kılmış olmuyorlar mı? Buna ise şöylece cevap verilmiştir: Bir kıble, kendisi ile ilgili hüküm yürürlükten kaldırılmadığı sürece kıbledir. Yüce Allah bir hükmü neshettiği zaman, o andan itibaren yürürlükten kaldırır. Yani hükmü geçmişiyle birlikte temelden geçersiz kılmaz. Müminlere yönelik şefkati ve rahmetinden dolayı böyle yapar. Şu cümlede de buna işaret ediliyor: *"Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah insanlara şefkatli, merhametlidir."* Şefkat ve merhamet kelimeleri ifade ettikleri anlamın özü açısından bir olmakla beraber "şefkat" bir musibetle sınanan kimse ile ilgilidir. Rahmet ise daha genel kapsamlıdır.

144) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz.

Bu ayet gösteriyor ki, Resulullah Efendimiz yüce Allah'ın kendisine özel bir kıble belirlemesini sevdiğinden (s.a.a) kıble ile ilgili ayetin inişinden önce -ki şu anda bu ayetin üzerinde duruyoruz- yüzünü göklere çeviriyordu, bir beklenti içindeydi. Kıble ile ilgili açıklayıcı bir bilginin vahyolunmasını bekliyordu. Ama bu Beytü'l-Mukaddes'e yönelmekten hoşlanmadığından değildi. Haşa, Resulullah için böyle bir şey söylemek doğru olmaz. Nitekim yüce Allah, *"Seni hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz."* buyuruyor. Bir şeyden hoşlanmak, onun karşıtı olan diğer şeyden nefret etmeyi gerektirmez. Tersine, ayetin inişi ile ilgili rivayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler, kendi kıblelerine

yönelerek namaz kılan Müslümanları ayıplıyorlardı, bunu kendileri için bir övünç vesilesi olarak değerlendiriyorlardı. Bu durum ise Resulullah Efendimizin (s.a.a) üzülmesine yol açtı. Bu yüzden geceleyin çıkıp göklere bakarak yüce Allah'tan vahiy gelmesini ve kalbinin üzerine çöken hüznün dağılmasını bekledi. Bunun üzerine söz konusu ayet indi.

Eğer, Allah'ın hükmü, kıblenin eskiden olduğu gibi Kudüs'teki Beytü'l-Mukaddes olması şeklinde inseydi, hiç kuşkusuz bu, Yahudilerin aleyhine bir kanıt olacaktı. Yoksa, gerek Resulullah için ve gerekse Müslümanlar için Yahudilerin kıblesine dönmekten dolayı utanılacak bir durum yoktur. Çünkü kul, sadece itaat etmekle yükümlüdür. Ne var ki yüce Allah yeni bir kıble gösterdi onlara. Böylece Yahudilerin Müslümanları utandırma girişimleri ve övünme gerekçeleri ortadan kalktı., Bunun yanı sıra yükümlülük de belirginlik kazandı. Bu, kesin bir kanıttı ve bundan hoşnutluk duyulacaktı.

Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız, yüzünüzü o yöne çevirin.

İfadenin orjinalinde geçen "şatr" kelimesi, bir şeyin "bir kısmı" demektir. Mescid-i Hâram'ın "bir kısmı" ise, "Kâbe"dir. Ayette "yüzünü Kâbe'ye çevir" yerine "Mescid-i Haram tarafına (ya da bir kısmına) çevir." deniyor. Aynı şekilde, "Yüzünü Beytü'l-Haram'a çevir." şeklinde bir ifade de kullanılmıyor ki, eski kıble ile tam bir karşıtlık, bir dengelilik oluşsun. Eskiden kıble, Mescid-i Aksa'nın bir tarafıydı, orada herkesçe bilinen bir kayaydı. Onun yerine, Mescid-i Haram'ın bir tarafı, yani Kâbe kıble olarak öngörüldü. Bunun yanı sıra "şatr" kelimesinin mescide izafe edilmesi ve Mescidin de "haram" olarak nitelendirilmesi, hükme birtakım ayırt edici özellikler katıyor ki, şayet "Kâbe" ya da "Beytü'l-Haram" denilseydi, bu ayrıntı niteliğindeki sonuçlar elde edilemeyecekti.

Yüce Allah'ın başlangıçta *"Yüzünü çevir"* diyerek hükmü Resulullah Efendimize (s.a.a) özgü kılması, ardından *"nerede olursanız"* buyurarak hükmü hem onu, hem de tüm müminleri kapsayacak şekilde genelleştirmesi gösteriyor ki, kıble değişikliğine ilişkin hüküm indiği sırada Resulullah Efendimiz (s.a.a) Müslümanlarla birlikte mescitte namaz kılıyordu. Bu yüzden emir önce özellikle ona yöneltildi. En başta onun namazı içinde hüküm yürürlüğe kondu. Sonra hem onu, hem de tüm Müslümanları kapsayan, tüm zamanlar ve mekânlar için geçerli olan hüküm bildirildi.

Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.

Çünkü ellerindeki kitaplarda Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğinin gerçekliğine ilişkin bilgiler yer alır. Yahut bu kitaplarda, bu doğru sözlü Peygamber'in kıblesinin Mescid-i Haram'ın bir yönü olduğu yazılıdır. Hangisi olursa olsun "Kitap verilenler" ifadesi, onların ellerindeki kitabın bu uygulamanın gerçekliğini içerdiğini gösteriyor. Ya uyuşma ya da zımnen onaylama söz konusudur. Ama yüce Allah, onların gerçeği gizlediklerinden, ellerindeki bilgiyi sakladıklarından habersiz değildir.

145) Andolsun ki, sen kitap verilenlere her türlü ayeti getirsen, yine onlar senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine uymazlar.

Bu ifade, onların inatçılıklarını, dik başlılıklarını yüzlerine vuran bir uyarı niteliğindedir. Onların kabule yanaşmamaları, gerçeğin belirsizliğinden ve gereği gibi açığa kavuşmamışlığından kaynaklanmıyor. Çünkü onlar, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde bunun gerçek olduğunu biliyorlar. Sürekli itiraz etmelerinin, kargaşa çıkarma çabası içinde olmalarının sebebi, din hususunda inatçı bir yaklaşıma sahip olmaları, bilerek gerçeği reddetmeleridir. Bu yüzden kanıt sunmak onlarda bir tavır değişikliğine yol açmaz. Ayet getirmiş olmak inkârcılıklarını sona erdirmez ve eğer sen her türlü ayeti, mucizeyi ve kanıtı getirip ortaya sersen, yine de senin kıblene uymazlar. Çünkü onlar dik başlı ve inatçı kimselerdirler. Sen de onların kıblelerine yönelmezsin; çünkü sen Rabbin tarafından sunulmuş bir kanıta dayanarak hareket ediyorsun. *"Sen de onların kıblesine uyacak değilsin."* ifadesi, haber verme biçiminde bir yasaklama da olabilir.

Onlar da birbirlerinin kıblelerine yönelmezler. Yahudiler, nerede olurlarsa Beytü'l-Mukaddes'teki kayaya yönelirler. Hıristiyanlar da nerede bulunurlarsa bulunsunlar, doğuya yönelirler. Bu iki grup da birbirlerinin kıblelerini kabul etmezler. Çünkü kabul ve red şeklindeki tavırlarının dayanağı kişisel ihtiraslarıdır, heva ve hevesleridir.

Sana gelen ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyarsan, o takdirde sen, mutlaka zalimlerden olursun.

Bu ifade Peygamber Efendimize yönelik bir tehdit niteliğindedir. Ama içerdiği anlam ve mesaj tüm ümmete yöneliktir. Bununla Ehliki-

tab'ın hevâ ve heveslerine uydukları için inatçılık ettikleri ve böylece zalimler kategorisine girdikleri vurgulanıyor.

146) Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Ama onlardan bir grup bile bile hakkı gizler.

İfadenin orijinalinde geçen "ya'rifûnehu=onu tanırlar" ifadesindeki zamir, kitaba değil, Resulullah Efendimize (s.a.a) dönüktür. Bunun kanıtı da söz konusu "tanıma"nın, oğulları tanımaya benzetilmiş olmasıdır. Çünkü böyle bir benzetme ancak insan için kullanıldığı zaman yerinde olur. Yani bir kitap için, "falanca adam oğlunu tanıdığı gibi ya da bildiği gibi bu kitabı da tanıyor" denmez.

Kaldı ki, ayetin akışı -ki, Resulullah ve ona inen kıble değişikliğine ilişkin emirle ilgilidir- Ehlikitab'a verilen kitaba büsbütün yabancıdır. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Kitap verilenler ellerinde bulunan kitapların içerdiği müjdeleyici işaretlerden dolayı Allah'ın elçisini kendi oğullarını tanır gibi tanıyorlar. Ama onlardan bir grup gerçeği bile bile saklıyor.

Buna göre, *"Onu... tanırlar."* ifadesinde hitap hazırda bulunan birinden alınıp üçüncü şahsa yöneltilmiş ve Resulullah Efendimiz (s.a.a) orada hazır bulunmayan biri olarak değerlendirilerek bundan önce kendisi hazır kabul edilerek konuşma ona yöneltilmişken, birden hitap müminlere yöneltilmiştir. Bu şekilde "iltifat" sanatına başvurulmasının nedeni ise şu hususun açığa kavuşturulmasıdır: "O'nun durumu kitap ehli toplumlar tarafından çok iyi bilinmektedir."

Bu tür bir konuşma tarzı, bir topluluğa hitap eden, ama içlerinde birini üstün niteliklerinden dolayı muhatap olarak kabul eden ve onunla konuşarak sözlerini başkalarına duyuran, muhatap aldığı kişinin şahsına ait üstün niteliklerini vurgulamaya gelince de, onun yerine topluluğa hitap etmeye başlayan, ardından onun üstünlüğünü anlatmaya son verince de baştaki gibi tekrar ona hitap etmeye başlayan birinin konuşma tarzını andırıyor. Bununla iltifat sanatına ne amaçla başvurulduğu anlaşılıyor.

147) Gerçek, Rabbinden gelendir; artık kuşkulananlardan olma.

Bu ifade, önceki açıklamayı pekiştirme amacına yöneliktir. Ayrıca kuşkuya düşmekten de sakındırıyor. Görünürde bu uyarı Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor, ama mesaj müminlere yöneliktir.

148) Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O hâlde hayır işlerde yarışın. Nerede olursanız olun, Allah hepinizi bir araya getirir. Allah hiç şüphesiz her şeye kadirdir.

Orijinal ifadede geçen "viche=yön" tıpkı "kıble" gibi yönelinen şey demektir. Bu cümle bir bakıma önceki açıklamanın özeti niteliğindedir. Ayrıca bununla konu değişikliğine de gidiliyor ve insanlar "kıble" meselesinin üzerine fazla düşmemeleri, sözü gereksiz yere uzatmamaları uyarısında bulunuluyor. Demek isteniyor ki: Her toplumun çıkarları göz önünde bulundurularak hükme bağlanmış bir kıblesi vardır. Bu, bizzat kıblenin kendisinden kaynaklanan evrensel bir zorunluluk ve kıble meselesi değişim ve başkalaşım kabul etmez değildir. Öyleyse bu konuda tartışmayı bırakın da hayırlara koşun, hayırlı işler yapmada birbirinizle yarışın. Çünkü geleceğinden kuşku duyulmayan bir günde yüce Allah sizi bir araya getirecektir. Nerede olursanız olun, Allah tümünüzü toplar. Çünkü Allah'ın her şeye gücü yeter.

Bil ki: Bu ayet-i kerime, kıble değişikliği meselesi ile ilgili ayetler arasında yer aldığı için, o meseleye uyarlanabildiği gibi, bunun dışında evrensel bir meseleye de uyarlanabilir. Bu ayette kazâ ve kader olgularına işaret ediliyor; hüküm ve kuralların kazâ ve kaderin fonksiyonunu yerine getirmesi için konuldukları dile getiriliyor. İnşaallah meseleyle ilgili ayeti ele aldığımızda doyurucu bilgiyi vereceğiz.

149) Nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçektir; Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.

Bazı tefsir bilginleri ayete, "Hangi yerden çıkıp hangi bölgeye varırsan, yüzünü Mescid-i Haram'a çevir" anlamını vermişlerdir. Bazıları, "Ülkenin neresinden çıkarsan" demişlerdir. "Nereden çıkarsan" sözü ile "Mekke" kenti kastedilmiş de olabilir. Çünkü Resulullah Efendimizin (s.a.a) çıktığı yer burasıdır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Seni çıkaran şehirden..."* (Muhammed, 13) Yani ister Mekke'de ol, ister başka bölgelerde bulun Kâbe'ye yönelmek senin için değişmez bir hükümdür. *"Bu, elbette Rabbinden gelen gerçektir, Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir."* ifadesi bu hükmü pekiştirmeye dönük bir vurgulamadır.

150) Nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir; nerede olursanız, yüzünüzü o yana çevirin.

Burada birinci cümle aynı ifadelerle tekrarlanmıştır. Bunun nedeni, hükmün her hâlükârda geçerli ve değişmez olduğunu vurgulama olsa gerektir. Bu, tıpkı birinin şöyle demesi gibidir: Ayağa kalktığın zaman Allah'tan kork, oturduğun zaman Allah'tan kork, konuştuğun zaman Allah'tan kork, sustuğun zaman Allah'tan kork." Bu adam her defasında takvadan söz etmekle, demek istiyor ki: Bu hâllerin her birinde takvaya sarıl, bu duygu her durumda seninle olsun." Eğer "Kalktığın zaman, oturduğun zaman, konuştuğun zaman ve sustuğun zaman Allah'tan kork" denilse, yukarıdaki incelik kaybolur. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Çıktığın Mescid-i Haram tarafına yönel, yeryüzünün neresinde olursanız, yüzünüzü onun tarafına çevirin.

Ki, insanların aleyhinizde bir delili olmasın. Yalnız haksızlık edenler başka. O hâlde onlardan korkmayın, benden korkun. Ve size olan nimetimi tamamlayayım ve (bu sayede) belki hidayete eresiniz.

Bu ifadede, üzerinde bunca durulan, bunca vurgularla pekiştirilen, uygulanması gerektiği bunca dile getirilen ve çiğnenmesinden sakındırılan bu hükmün üç hususu içerdiğine işaret ediliyor:

a) Yahudiler, vadedilen nebinin yöneleceği kıblenin Beytü'l-Mukaddes yerine Kâbe olacağını kitaplarından öğrenmişlerdi. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler."* Eğer bu hüküm terkedilecek olursa, Yahudiler bunu, "Peygamberiniz gerçek peygamber değildir." diyerek Müslümanların aleyhine kanıt olarak kullanacaklardı. Ama bu hüküm yerine getirildiği zaman, ellerinde hiçbir gerekçe kalmaz. Ancak zalimler başka. Bu ifade istisna-i münkatıdır [kopuk istisnadır]. Yani, onların içinde hevalarına uyan zalimler, itirazlarına son vermezler. Siz onlardan korkmayın. Çünkü onlar kişisel hevalarına uymaktan dolayı zalimler kategorisine girmişlerdir. Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. Siz benden korkun.

b) Bu hükme sıkı sıkıya sarılmak, Müslümanlara yönelik nimetin, dinlerinin kemale erdirilmesi suretiyle, tamamlanmasına yol açar. Nimetin tamamlanmasının ne demek olduğunu, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım."* (Mâide, 3) ayetini incelerken açıklayacağız.

c) Dosdoğru yolu bulma ümidi. *"Bizi doğru yola hidayet et."* (Fâtiha, 6) ayetini incelerken "hidayet" kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştik.

Bazı tefsir bilginleri, kıble değişikliği konusunu içeren bu ayetin, *"ve size olan nimetimi tamamlayayım ve bu sayede belki hidayete eresiniz."* şeklinde bir ifadeyi kapsamasını, aynı ifadenin Mekke'nin fethini konu alan Fetih Suresi'nde yer almasından hareketle, Mekke'nin fethine yönelik bir müjde olarak değerlendirmişlerdir. Fetih Suresi'nde şöyle buyuruluyor: *"Biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin günahından geçmişte ve yakın zamanda olanı bağışlasın ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin."* (Fetih, 1-3)

Bunun açıklaması şöyledir: Kâbe İslâm'ın ilk dönemlerinde müşriklerin düzmece ilâhları adına diktikleri heykellerle, putlarla doluydu. Otorite onların elindeydi. İslâm henüz gücünü ve caydırıcılığını gösterecek durumda değildi. Bu yüzden yüce Allah Peygamber'ine Beytü'l-Mukaddes'e yönelmesini emretti, ona bu yolu gösterdi. Çünkü orası Yahudilerin kıblesiydi ve Yahudiler müşriklere göre din olarak Müslümanlara daha yakındılar. Nihayet Resulullah'ın (s.a.a) Medine'ye hicret etmesiyle birlikte İslâm yaygınlık kazanınca ve fetih zamanı da yaklaşıp Kâbe'nin putlardan arınma ümidi doğunca, kıble değişikliğine ilişkin emir geldi. Hiç kuşkusuz bu, Müslümanlara özgü kılınan büyük bir nimetti. Kıble değişikliğine ilişkin ayette, nimetin tamamlanmasından ve hidayetten söz ediliyor.

Bundan maksat Kâbe'nin putların oluşturduğu iğrençlikten kurtulup, kendisine yönelinerek Allah'a kulluk sunulan bir kıble olması ve bunun sırf Müslümanlara özgü bir uygulama olmasıdır. Müslümanlar sadece ona yönelme durumundadırlar. Şu hâlde yukarıdaki ifade Mekke'nin fethine ilişkin bir müjdedir. Daha sonra yüce Allah, fetih zamanı Mekke'nin fethinden söz edince, daha önce onlara vadettiği nimetin tamamlanmasına ilişkin müjdeye işaret etti. *"Ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin."* buyurarak önceki ifadeye göndermede bulundu.

Bu yorum, görünürde ilginç ve tutarlı gibi görünse de titiz bir incelemeden yoksun olduğu bellidir. Çünkü ayetlerin akışı böyle bir yorumu destekler nitelikte değildir. Bu ayette nimetin tamamlanmasına ilişkin vaadi içeren, *"Ve size olan nimetimi tamamlayayım ve bu sayede belki hidayete eresiniz."* ifadesinin başındaki "lam" harfi gaye bildirir

mahiyettedir. Bu vaadin gerçekleşmesi olarak değerlendirilen Fetih Suresi'ndeki, *" Ta ki Allah, senin günahından geçmişte ve yakın zamanda olanı bağışlasın ve sana olan nimetini tamamlasın ve seni doğru yola iletsin..."* ayetinin başında da aynı harf vardır. Şu hâlde her iki ayet de, nimetin tamamlanmasına ilişkin güzel bir vaat içermektedirler. Ayrıca kıble değişikliğine ilişkin ayetin içerdiği vaat tüm Müslümanlara yöneliktir, Fetih Suresi'ndeki ayet ise, bu hususta özel olarak Resulullah Efendimize hitap ediyor. Dolayısıyla her iki ayetin akış yönü farklıdır. Eğer bu iki ayetin içerdiği vaadin gerçekleştiğine ilişkin bir ifade varsa, o da *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı beğendim."* (Mâide, 3) ayet-i kerimesidir. Biz bu ayeti incelerken "nimet" kavramı üzerinde duracağız ve yüce Allah'ın bu ayet-i kerimede bir lütuf olarak sunduğu nimeti somut biçimde tanımlamaya çalışacağız.

Yüce Allah'ın şu sözü de nimetin tamamlanmasına ilişkin bir vade ifadesini içermek bakımından bu iki ayete benziyor: *"...fakat sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki, şükredersiniz."* (Mâide, 6) Yine *"Allah nimetini böyle size tamamlıyor ki, siz Müslüman olasınız."* (Nahl, 81) ayeti aynı pozisyondadır. İnşaallah bu ayetlere ilişkin açıklamaların ardından, konuyla ilgili uygun bir yorumda bulunacağız.

151) Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak, size kitap ve hikmeti öğretecek ve size bilemeyeceğiniz şeyleri öğretecek bir elçi gönderdik.

Ayetin ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla cümlenin orijinalinin başındaki [kema erselnâ] "kâf" teşbih bildirir ve "ma" edatı da masdariyedir. Bu durumda ayetin açık anlamı şöyle olur: Hz. İbrahim'in yaptığı ve birtakım hayırlara ve bereketlere kavuşması için dua ettiği Kâbe'yi sizin için kıble yapmakla size nimet verdik. Nitekim kendi içinizden size bir peygamber gönderdik ki, bu peygamber size ayetlerimizi okuyor, size kitap ve hikmeti öğretiyor ve sizi arındırıyor. Bunlar İbrahim'in duasının karşılıklarıdırlar. Zira oğlu ile birlikte şöyle dua etmişti İbrahim: *"Rabbimiz, onlara içlerinden, senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi gönder."*

Dolayısıyla ayet-i kerimede Kâbe'nin kıble kılınmasının nimet yönü vurgulandığı gibi Peygamber'in gönderilişi de bir lütuf olarak ön plâna çı-

karılıyor. Şu hâlde "kendi içinizden" ifadesiyle kastedilenler teslim olmuş ümmettir. Teslim olmuş ümmetten gerçekte sadece bu ümmetin içinde yer alan dinin velileri kastediliyor. Zahire göre İsmail soyundan gelen tüm Müslümanlar (ki bunlar Mudar kabilesine mensup Araplardır), hükmen de tüm Araplar, daha doğrusu tüm Müslümanlar kastediliyor.

"Size ayetlerimizi okuyacak..." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla "ayetler"den kastedilen, Kur'ân ayetleridir. Çünkü "yetlû" kelimesinin türediği "tilâvet" mastarında anlamdan çok lafız ön plândadır. Ayetin orijinalinde geçen "yuzekkî" fiilinin mastarı olan "tezkiye" ise, temizleme, yani kirlerden ve pisliklerden arındırma demektir. Dolayısıyla şirk ve küfür gibi bozuk inançlardan, kibir ve kendini beğenmişlik gibi düşük karakterlerden, adam öldürme, zina etme ve içki içme gibi kötü amellerden arındırma bu kavramın kapsamına girer. Kitap ve hikmeti öğretmek ve bilmedikleri şeyleri öğretmek, tüm temel ve ayrıntı niteliğindeki bilgileri öğretmek demektir.

Bil ki: Ayet-i kerimelerde birkaç yerde iltifat sanatına başvurulmuştur. Yüce Allah'la ilgili olunca, hem gayb (üçüncü tekil şahıs), hem mutekellim-i vahde (birinci tekil şahıs) ve hem de mütekellim mea'l-gayr (ikinci şahıs) üslûbu kullanılmıştır. Onun dışında da gayb, hitap ve tekellüm üslubuna başvurulmuştur. İyi bir gözlemci bu üslûpta yatan inceliğin farkına varır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan tefsirinde Tefsiru'l-Kummî'ye dayanılarak *"bazı beyinsizler... O dilediğini doğru yola iletir."* ayeti ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah Efendimiz (s.a.a) Mekke'de on üç sene, Medine'ye hicret ettikten sonra da toplam yedi ay Kudüs'teki Beytü'l-Mukaddes'e yönelerek namaz kıldıktan sonra yeni kıble Kâbe olarak belirlendi. Allah onu Mekke'ye yöneltti. Çünkü Yahudiler Resulullah Efendimizi (s.a.a) alaya alıyor ve 'Sen bize tâbisin, bizim kıblemize yönelerek namaz kılıyorsun." diyerek dil uzatıyorlardı. Onların bu küçük düşürücü tavırları karşısında Resulullah büyük bir üzüntüye kapıldı. Gecenin karanlığında dışarı çıkıp göklere bakıyor, bu hususta yüce Allah'tan bir açıklama gelmesini bekliyordu. Gün ışıyıp öğlen namazının vakti girince, Resulullah Salimoğulları Mescidinde öğlen namazını kılıyordu. Henüz iki rekât kılmıştı ki,

Cebrail indi, iki kolundan tutup onu Kâbe'ye yöneltti ve ona şu ayet-i vahyetti: *'Biz senin yüzünün göğe doğru çevirilip durduğunu görüyoruz. Elbette seni hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."* Böylece efendimiz dört rekâtlı bir namazın iki rekâtını, Kudüs'teki Beytü'l-Mukaddes'e, iki rekâtını da Mekke'deki Kâbe'ye yönelerek kılmış oldu. Bunun üzerine Yahudiler ve kimi beyinsizler 'Bunları daha önce yöneldikleri kıbleden döndüren nedir?' dediler."

Ben derim ki: Bu hususla ilgili olarak gerek Şiî ve gerekse Sünnî kanallardan birçok hadis rivayet edilmiştir, ki bunlar birbirlerine yakın içerikli hadisler olarak kaynak eserlerde yer alırlar. Ama olayın gerçekleştiği tarih noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluk -ki doğrusu budur- kıble değişikliğinin, hicretin ikinci yılının recep ayında, yani hicretin on yedinci ayında gerçekleştiği görüşündedir. İnşaallah yeri geldiğinde, sınırlı da olsa birtakım açıklamalarda bulunacağız.

Ehlisünnet ve'l-Cemaat kanallarınca, bu ümmetin insanlar üzerinde şahitlik yapması, Peygamberimizin de bu ümmet üzerinde şahitlik yapması ile ilgili olarak şöyle bir rivayete yer verilir: "Kıyamet günü toplumlar, peygamberlerin tebliğ yaptıklarını inkâr ederler. Yüce Allah gerçeği bildiği hâlde peygamberlerden tebliğ görevini yerine getirdiklerine ilişkin kanıt ister. Bunun üzerine ümmet-i Muhammed getirtilir ve bunlar peygamberler lehine şahitlik ederler. Diğer toplumlar, 'Bunu nereden bildiniz?' diye karşı çıkarlar. Onlar da, 'Yüce Allah'ın doğru sözlü peygamberinin diliyle bize aktardığı kitabındaki bilgilerden öğrendik.' derler. Bundan sonra Hz. Muhammed getirtilir ve ümmetinin durumu ondan sorulur. O da onları temize çıkarır, adil oldukları yönünde şahitlikte bulunur. İşte yüce Allah, *'Her ümmetten bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman hâlleri nice olur?'* [Nisâ, 41] buyururken buna işaret ediyor."

Ben derim ki: Bu rivayetin içerdiği açıklamalar başka rivayetlerce de desteklenmektedir. Bunları Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserinde aktarmaktadır. Başka eserlerde de bunlara rastlamak mümkündür. Resulullah Efendimizin (s.a.a) ümmetini temize çıkarması, adilliğine şahitlik etmesi ile ümmetin içinde yer alan bazı kimseler kastedilmiş olsa gerektir, tüm ümmet değil. Yoksa öyle bir sonuç, zorunlu olarak kitap ve sünnetle çelişki arz etmektedir. Resulullah Efendimizin, yaşanan bunca faciayı ve geçmiş ümmetlerin hiçbirinde benzerine rastlanmayan

bunca zulmü onaylaması, doğrulaması mümkün müdür? Allah'ın elçisi bu ümmetin bünyesinde yer alan Firavun kimlikli zorbaları, tağutları temize çıkarır mı? Böyle düşünmek hanif dinine ağır bir darbe indirmek ve apaydınlık dinin içerdiği hakikatleri sulandırmak anlamına gelmez mi? Kaldı ki, hadis, nazarî bir şahadetten söz ediyor, bizzat görülüp tanık olunan bir şahitlikten değil.

el-Menâkıb adlı eserde, bu konuyla ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ancak imamlar ve peygamberler insanlar hakkında şahitlikte bulunabilirler. Yüce Allah'ın tüm ümmetin şahitliğini istemesi düşünülemez. Çünkü ümmet için de öyleleri var ki, bir demet ot hakkında bile onun şahitliğine güvenilmez."[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de nakledilen bir rivayete göre, İmam Cafer Sadık (a.s), *"ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* ifadesi ile ilgili olarak, "Eğer yüce Allah'ın bu ayeti kerimede İslâm kıblesine yönelen tüm ehl-i tevhidi kastettiği zannına kapılırsan, dünya hayatında bir ölçek hurma hakkında bile şahitliği geçersiz olan birinin yüce Allah'ın kıyamet günü şahitliğine başvuracağı ve tüm geçmiş ümmetlerin hazır bulunduğu bir sırada yaptığı şahitliği kabul edeceği iftirasını atmış olursun. Kesinlikle hayır! Allah böylelerini kastetmiyor. Onun kastettiği Hz. İbrahim'in duasına mazhar olan, kendileri için *"siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"* denilen kimselerdir. Onlar "vasat" ümmet, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet niteliğine yakışan kimselerdir.

Ben derim ki: Kitabın verdiği mesajdan yola çıkarak ilgili ayeti tefsir ettiğimizde bu hususu açıkladık.

Kurbu'l-İsnâd adlı eserde, İmam Cafer Sadık (a.s) babasından, o da Resulullah Efendimizden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah ümmetime üç özellik bahşetmiştir ki, bunları ancak peygamberlere lütfetmiştir... Yüce Allah bir peygamberi görevlendirince onu kavminin üzerine şahit eder. Yüce Allah benim ümmetimi de tüm insanların üzerinde şahit kılmıştır. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *'Peygamber'in size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için.'*[2]*..."*[3]

1- [el-Menâkıb, c. 4, s. 179]

2- [Hac, 78.]

3- [Kurbu'l-İsnâd, s. 41.]

Ben derim ki: Bu hadis, yukarıdaki açıklamamızı çürütmüyor, çünkü "ümmet"ten maksat, Hz. İbrahim'in duasına mazhar olan Müslüman ümmettir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Hz. Ali'nin (a.s) kıyamet gününü tasvir ettiği bir konuşmasında şu sözlere yer verilir: "Bir alanda toplanılır. Bütün insanlar orada sorguya çekilir. Rahmanın izin verdiklerinin dışında kimse konuşamaz, konuştuğunda da doğruyu söyler. Bu sırada Peygamberimiz (s.a.a) kaldırılır ve ondan sorulur. *'Her ümmetten bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman hâlleri nice olur?'* ayetinde Hz. Muhammed'e yönelik hitapla, işte bu olay kastedilmiştir. Resulullah Efendimiz (s.a.a) şahitlerin şahididir. Şahitler ise, peygamberlerdir."

et-Tehzîb adlı eserde, Ebu Basir'in şöyle dediği belirtilir: İki imamdan birine (yani İmam Muhammed Bâkır -a.s- veya İmam Cafer Sadık'a -a.s-) dedim ki: "Allah mı Beytü'l-Mukaddes'e yönelinerek namaz kılmayı emretmişti? "Evet, dedi. Yüce Allah'ın, *'Biz, peygambere uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, senin önceden üzerinde bulunduğun yönü kıble yapmıştık.'* dediğini duymadın mı?"[1]

Ben derim ki: Hadisten çıkan sonuca göre, "elletî kunte aleyha= önceden üzerinde bulunduğun" cümlesi, orijinal metinde geçen "el-kıble"nin sıfatıdır ve onunla da Beytü'l-Mukaddes kastedilmiştir. Yine buna göre Beytü'l-Mukaddes, Resulullah'ın eskiden yöneldiği kıbledir. Daha önce de vurguladığımız gibi, ayetlerin akışından çıkan sonuç da budur.

Bu sonuç, bazı eserlerde İmam Hasan Askerî'den (a.s) nakledilen rivayetleri pekiştirir niteliktedir: "Mekke halkının meyli Kâbe'ye yönelikti. Bunun üzerine yüce Allah, onları hoşlanmadıkları, ama Hz. Muhammed'in emrettiği bir kıbleye yönelterek Hz. Muhammed'in tâbileri ile muhaliflerini birbirlerinden ayırmak istedi. Medine'liler de Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya yönelme arzusuna sahip olduklarından bu sefer onun tersini bir kıble öngördü, Kâbe'ye yönelmelerini emretti ki, hoşlanmamasına rağmen Hz. Muhammed'in, doğrulayıp uygun gördüğü bir hususta ona uyan kimseyi ortaya çıkarsın..."[2]

Bu açıklama ile "önceden üzerinde bulunduğun" ifadesini "cealna" fiilinin ikinci mefulü olarak değerlendirenlerin yaklaşımlarının yanlış-

---

1- [et-Tehzîb, c. 2, s. 138.]

2- [el-Vafi, c. 5, s. 83, bab: 67.]

lığı da ortaya çıkıyor. Onlara göre ifadenin açıklaması şöyledir: "Beytü'l-Mukaddes'ten önce yöneldiğin Kâbe'yi kıble yapmadık..." Yüce Allah'ın *"meğer kimin elçiye uyduğunu bilelim"* sözünü de delil olarak getirmişlerdir. Bu anlam yanlıştır ve yanlış olduğu önceki ifadelerden de anlaşılmaktadır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Zübeyrî'den şöyle nakledilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Söyler misiniz, iman; söz ve amel midir, yoksa amelden ayrı sırf söz müdür?" Dedi ki: "İman, bütünüyle ameldir. Söz ise, bu amelin ancak bazısıdır. İman Allah tarafından farz kılınmış, kitabında açıklığa kavuşturulmuş, nuru son derece belirgindir ve kanıtı da değişmeden yerinde durmaktadır. Allah'ın kitabı imana tanıklık ediyor ve insanları ona çağırıyor."

"Nitekim yüce Allah, Peygamber'inin yüzünü, namaz esnasında, Kudüs'teki Beytü'l-Mukaddes'ten döndürüp Mekke'deki Kâbe'ye yöneltince, Müslümanlar Peygamber Efendimize (s.a.a), 'Beytü'l-Mukaddes'e yönelerek kıldığımız namazlar hakkında ne buyurursun? Bu hususta bizim ve Kudüs'teki Beytülmukaddese yönelinerek namaz kıldığı sıralarda ölen kardeşlerimizin durumu ne olacaktır?' dediler. Bunun üzerine yüce Allah, *'Allah sizi imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah insanlara şefkatli, merhametlidir.'* ayetini indirdi. Böylece namazı iman olarak nitelendirdi. Kim tüm organlarını koruyarak Allah'tan sakınırsa, organlarından her biri aracılığı ile Allah'ın koyduğu farzları yerine getirirse, imanı bütün bir cennet ehli olarak Allah'la karşılaşır. Kim de bu hususta bir hainlik yaparsa ya da Allah'ın bir emrini çiğnerse, eksik imanlı olarak Allah'ın huzuruna çıkar."

Ben derim ki: Bu hadisi Kuleynî de rivayet etmiştir.[1] Rivayette *"Allah imanınızı zayi edecek değildir."* ayetinin kıble değişikliğinden sonra indiğinin belirtilmesi, bundan önceki açıklamalara ters düşmemektedir.

Men Lâ Yahzuruhu'l-Fakîh adlı eserde belirtildiğine göre, Resulullah Efendimiz (s.a.a) Mekke döneminde on üç yıl, Medine döneminde de on dokuz yıl Kudüs'teki Beytü'l-Mukaddes'e yönelerek namaz kılmıştır. Sonra Yahudiler, "Sen bizim kıblemize yöneliyorsun." diyerek yüzüne vurmaya başladılar. Bu tavırları Resulullah Efendimizin (s.a.a) büyük bir üzüntüye kapılmasına neden oldu. Gecenin bir kısmında

---

1- [Usûl-i Kâfi, c. 2, s. 33, hadis: 1.]

evinden çıkıp yüzünü göklere çevirdi. Tan yeri ağarınca sabah namazını kıldı. Öğlen namazını kıldığı sırada, iki rekâtı tamamlayınca, Cebrail indi ve ona, *"Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz. Elbette seni hoşlanacağın bir kıbleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."* dedi, sonra efendimizin elinden tutup yüzünü Kâbe'ye yöneltti. Arkasında saf tutan müminler de yüzlerini o tarafa çevirdiler. Bu yüzden erkekler kadınların yerine kadınlar da erkeklerin yerine geçmiş oldular. Böylece Resulullah Efendimiz namazının ilk kısmını Mescid-i Aksa'ya, ikinci kısmını da Kâbe'ye yönelerek kılmış oldu. Bu haber Medine'de bulunan bir diğer mescide de iletildi. O sırada Mescitte bulunanlar ikindi namazının ilk iki rekâtını kılmış bulunuyorlardı. Bunun üzerine yüzlerini Kâbe'ye doğru çevirdiler.

Böylece namazın ilk kısmı Mescid-i Aksa'ya son kısmı ise, Mescid-i Haram'a doğru kılınmış oldu. Bu yüzden adı geçen mescide "Mescidü'l-Kıbleteyn" yani "iki kıble mescidi" denildi.[1]

Ben derim ki: Kummî de benzeri bir hadis rivayet ederek, Resulullah Efendimizin o sırada Salimoğulları Mescidinde namaz kıldığını belirtmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) *"Artık yüzünü Mescid-i Hâram tarafına çevir."* ifadesi ile ilgili olarak şöyle dediği belirtilir: "Yani kıbleye yönel ve yüzünü kıbleden başka tarafa çevirme, yoksa namazın bozulur. Çünkü yüce Allah Peygamber'ine farz namazla ilgili olarak, *'Yüzünü Mescid-i Hâram tarafına çevir. Nerede olursanız, yüzünüzü o yöne çevirin.'* buyuruyor."

Ben derim ki: Bu ayetin farz namazla ilgili olarak indiğini belirten ve bunun içeriğini farz namaza has kılan rivayetlerin sayısı oldukça kabarıktır.

Tefsiru'l-Kummî'de yer alan bir rivayete göre, İmam Cafer Sadık (a.s) *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."* ayeti ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu ayet Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir. Yüce Allah; *'kendilerine kitap verdiklerimiz onu* -yani Resulullah'ı- *oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.'* buyuruyor. Çünkü yüce Allah Tevrat'ta, İncil'de ve Zebur'da Hz. Muhammed'in ve arkadaşlarının niteliklerini, hicret edişini haber vermiştir. Yüce Allah

---

1- [Men Lâ Yahzuruhu'l-Fakîh, c. 1, s. 274.]

buna şu sözleriyle işaret ediyor: *'Muhammed Allah'ın Resulüdür. O'nun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler. Onların, rükû ve secde ederek Allah'ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün. Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır. Onların Tevrat'taki ve İncil'deki vasıfları budur.'* [Fetih, 29]

Resulullah ve arkadaşları Tevrat'ta böyle tanımlanırlar. Peygamberimiz ilâhî mesajı tebliğ etmekle görevlendirildiği zaman, Ehlikitap onu tanıdı. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *O bildikleri kendilerine gelince, onu inkâr ettiler."* [Bakara, 89]

Ben derim ki: Bunun bir benzeri de el-Kâfi adlı eserde Hz. Ali'den rivayet edilmiştir.[1]

Şiî kaynaklarının birçoğunda belirtildiğine göre, *"Nerede olursanız olun, Allah hepinizi bir araya getirir."* ayeti İmam-ı Kâim Hz. Mehdi'nin arkadaşları ile ilgilidir. Bazı kaynaklarda da bu yorumun bir tür uyarlama olduğu belirtilir.

Ehlisünnet kanallarından gelen bir rivayete göre, *"Size olan nimetimi tamamlayayım."* ifadesi ile ilgili olarak Hz. Ali, "Nimetin tamamlanması İslâm üzere ölmektir." demiştir.

Yine Ehlisünnet kaynaklarında belirtildiğine göre, "Nimetin tamamlanmasından maksat, cennete girmektir."

KIBLE HAKKINDA İLMÎ BİR İNCELEME

İslâm dininde kıbleye yönelmek, tüm Müslümanları kapsayan genel bir ibadet olan namaz, hayvan kesme ve umum halkı ilgilendiren diğer bazı konular açısından son derece önemlidir. Bu yüzden kıbleyi belirlemek için ciddî bir araştırma yapma gereğini duyarlar. Önceki dönemlerde genellikle zan, varsayım ve biraz da tahmin esasına dayalı olarak kıbleyi belirlemeye çalışırlardı. Daha sonraları ümmetin matematik bilginleri bilimsel bir araştırma ve gerçeğe en yakın noktayı belirleme gereğini duydular. Bu amaçla, ülkelerin enlem ve boylamlarını belirleme amacı ile kullanılan cetvellerden, aletlerden yararlanma yönüne gittiler.

Önce, girinti ve üçgen hesabı ile, Mekke'nin bulunulan yerin güney noktası karşısındaki sapma konumunu ortaya çıkardılar. Yani bulunulan

---

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 283, hadis: 16.]

yer ile Mekke arasındaki kavuşma çizgisinin, bulunulan yer ile o yerin güney noktası arasındaki kavuşma çizgisinden (gündüzün yarı çizgisi) sapma oranını belirlediler. Daha sonra, gündüzün yan çizgisini belirleyen ve Hint dairesi olarak bilinen ölçü yardımcılığı ile tüm İslâm ülkeleri açısından bu noktayı belirlediler. Ardından sapma derecelerini ve kıble hattını tayin ettiler.

Daha sonra kolaylık olsun diye pusula olarak bilinen mıknatıslı aleti kullandılar. Çünkü pusulanın iki ibresinden biri kuzeyi biri de güneyi gösterir. Bu alet, Hind dairesi yerine güney noktasının belirlenmesi için kullanılır. Ayrıca ülkenin sapma çizgisi bilindiğinden kıble tarafını belirleme kolaylaşır.

Ancak bu çalışma -Allah kendi rızasına yönelik bu çalışmaları kabul etsin- iki bakımdan da yanılmadan kurtulamamıştır. **Birincisi:** Son dönem matematikçiler, ilk kuşak matematikçilerin boylamı belirlemede yanıldıklarını ortaya koydular. Bu yüzden yön sapması ve Kâbe'nin bulunduğu noktanın belirlenmesi ile ilgili hesaplar altüst oldu. Şöyle ki: Bir ülkenin enlemini belirlemeye -kuzey kutbunun yüksekliğini göz önünde bulundurarak- ilişkin yöntemleri gerçeğe yakın bir isabetliliğe sahipti. Ancak boylamı belirlemeye ilişkin yöntemleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu ise, göksel bir olayla ilgili iki ortak nokta arasındaki mesafeyi göz önünde bulundurmaktır. Güneş tutulması gibi ki bu olay onlarca ancak, güneşin yörüngesindeki seyri oranında algılanabilirdi. Buna saatle ölçme denir. Ancak bu yöntem, eskiden kullanılan aletlerle oldukça güçtü ve titiz bir uygulamadan uzaktı.

Ne var ki, günümüzün gelişmiş araçları ve iletişimin sağladığı yakınlık, meseleyi son derece kolaylaştırmıştır. Kıbleyi tayin etme gereği de hala geçerlidir. Nitekim Serdar Kabilî adıyla tanınan faziletli Şeyh, bu hususta bir çalışma yapmıştır. Yeni yöntemlerle kıbleye ilişkin yön sapmasını belirlemiştir. Yaptığı çalışmalara ve incelemelere yer verdiği "Tuhfetu'l-Ecille Fî Marifeti'l-Kıble" adlı risaleyi yayımlamıştır. Son derece yararlı ve ayrıntılı bilgiler içeren bir risaledir. Bu risalede Şeyh, kıblenin nasıl belirleneceğini matematiksel olarak açıklıyor. Ayrıca ülkelerin kıble şemasını da çiziyor. Şeyhin ulaştığı bulguların en ilginci de (Allah çalışmalarından dolayı onu mükâfatlandırsın), Peygamber Efendimizin (s.a.a) Medine'deki Mescidinin mihrabı ile ilgili üstün kerametini ortaya koyan tespitidir.

Şöyle ki: Eskilerin hesaplamasına göre, Medine'nin coğrafi konumu, enlem: 25°, boylam: 75° 20 dk. Fakat Resulullah Efendimizin mescidindeki mihrap bu hesaplara uymuyordu. Bu yüzden âlimler mihrabın kıbleye uyumluluğunu çeşitli açılardan araştırmaya gidiyor ve yön sapmasına değişik açıklamalar getirme gereğini duyuyorlardı. Fakat bunların gerçekle uzaktan yakından bir ilgileri yoktu. Ancak Şeyh (r.a), Medine'nin coğrafi konumunun, enlem: 24° 25 dk. boylam; 39° 59 dk. yön sapması yaklaşık olarak 0° 45 dk. şeklinde olduğunu tespit etti. Bu hesaba göre Resulullah'ın mihrabı kıbleyle tam uyuşuyordu. Böylece, namaz kıldığı bir sırada dönüp yüzünü çevirdiği kıble ile ilgili olarak Resulullah Efendimizin akıllara durgunluk veren bir mucizesi daha gün yüzüne çıkıyordu. Resulullah Cebrail gelip kolumdan tuttu ve yüzümü Kâbe'ye döndürdü demişti. Hiç kuşkusuz Allah ve O'nun elçisi doğru söylüyor.

Daha sonra değerli mühendis ez-Zaim Abdurrezzak el-Beğairî -Allah rahmet etsin- yeryüzünün birçok bölgesinin kıblesini tespit etti ve buna "Marifetu'l-Kıble" adlı eserinde yer verdi. Bu eserde yaklaşık olarak dünyanın bin beş yüz bölgesinin kıble şeması çizilmiştir. Böylece kıble tayinine ilişkin ilâhî nimet tamamlanmış oldu.

İkincisi: Bu da meselenin manyetik yönüdür. Bilim adamlarına göre, dünyanın iki manyetik kutbu, dünyanın iki coğrafik kutbu ile uyuşmazlar. Sözgelimi manyetik kuzey kutbu ile coğrafi kuzey kutbu arasındaki farklılık zamanla bin mile kadar çıkar. Dolayısıyla pusula coğrafik güney kutbunu tam olarak göstermez. Öyle ki bazen hiç de normal karşılanmayacak bir yön farklılığı ortaya çıkar. Günümüzde, (1332 h.ş. yılını kastediyorum.) değerli mühendis Hüseyin Ali Rezmara bu meseleyi çözümlemiştir. Değişik bölgelere göre coğrafik kutupla manyetik kutup farklılığını tespit etmiştir ki, onun tespit ettiği bölge sayısı bin kadardır. Onun icat ettiği pusula, kıble tayininde gerçeğe yakın bir isabetlilik göstermektedir. Günümüzde kullanılan pusula onun icadıdır. Allah onu çalışmasından dolayı mükâfatlandırsın.

KIBLE HAKKINDA TOPLUMSAL BİR İNCELEME

İnsan topluluklarının yapısını inceleyen, toplum adı verilen birimin özellik ve etkinliklerini gözlemleyen bir insan, toplumu bir olgu olarak meydana getiren, ardından daha alt düzeyli birimlere ayıranın,

daha geniş alanlara doğru yaygınlaştıran etkenin insan doğası olduğunu görecektir. İnsan yüce Allah'ın, fıtratı kanalıyla kendisine ilham etmesi sonucu varlığını sürdürme ve eksiğini giderme amacı ile toplumsal hareketlere girişir. Topluma sığınır, toplumsal eğitim ve denetim aracılığı ile kendi hareketlerini toplumun hareketlerine uydurma, toplumla birlikte oturup kalkma gereğini duyar. Ardından insan bazı bilgilerin farkına varır, kendisine bazı bilgiler (zihinsel kavramlar) ve ilham edilir ve bazı kavrayışlar edinir ki, bunlar aracılığı ile maddeyi ve mâddî varlık içinde ihtiyaç duyduğu olguları, kendi hareket biçimini ve amaçlarını belirler. Bunlar onunla kendi hareketleri ve kendi ihtiyaçları arasındaki bağlantıyı sağlarlar. Güzel ya da çirkin, gerekli ya da zorunlu olduğuna inanmak gibi birtakım toplumsal temel prensiplerin belirlenmesi gibi. Ulusların, bölge ve çağların değişmesiyle değişim ve başkalaşma arz eden başkanlık, başkan tarafından yönetilme durumu, mülkiyet, özel mülkiyet, ortak ve özel ilişkiler, öteki genel nitelikli kural ve yasalar, ulusal gelenekler de bunlar arasında yer alır.

Şu hâlde üzerinde birleşilen ve görüş birliğine varılan toplumsal değerler ve kurallar yüce Allah'ın ilhamına dayalı insan doğasının ürünleridirler. İnsan doğası, inandığı ve istediği değeri dış âlemde somutlaştırıp ardından amel, fiil, terk ya da bütünleme şeklinde pratize etme saydamlığına sahip kılınmıştır.

Maddî olgulardan münezzeh ve maddî olarak algılanmaktan uzak olan yüce Allah'a kulluk sunma amacı ile yönelme, kalp ve vicdan sınırlarının dışına taşırılmak ve fiiller çerçevesine indirgenmek istenince -ki fiiller ancak maddî olgularca gerçekleştirilirler.- bu duyguların temsilî olarak somutlaştırılmalarından başka seçenek yoktur ki, kalbi yönelişler farklı nitelikleriyle nazara alınarak kendi anlamlarına uygun biçim ve şekillerle fiil şeklinde somutlaştırılırlar. Alçalmayı sembolize eden secde, saygı göstermeyi sembolize eden rüku, feda olmayı sembolize eden tavaf, ululamayı sembolize eden kıyam ve huzura pak ve temiz olarak çıkmayı sembolize eden gusül ve abdest gibi.

Hiç kuşkusuz kulun mabuduna yönelmesi, ibadet ederken yüzünü ona döndürmesi, sunduğu ibadetin ruhunu oluşturur. Bu ruh olmazsa, ibadetin hayatı ve varlığı söz konusu olmaz. İbadetin tam, kalıcı, sürekli ve gerçek olması bakımından bu ruhun sembolize edilmesi bir zorunluluktur.

Putperestler, yıldızlara ve diğer cisimlere kulluk sunan insanlar, ibadet ederlerken mabutlarını karşılarına alıyorlardı. Yüz yüze gelmeyi sağlayan özel mekânlarda bedenleriyle onlara yöneliyorlardı.

Fakat peygamberlerin sundukları din özellikle de bu dinlerin tümünü tasdik eden İslâm dini, kıble olarak Kâbe'yi öngörmüş ve namazda ona yönelmeyi emretmiştir. Bir Müslüman dünyanın neresinde olursa olsun, Kâbe'ye yönelerek namaz kılmak durumundadır ve bu hususta hiçbir mazeret ileri süremez. Bazı durumlarda kıbleye karşı durmayı, bazı durumlarda da ona sırt çevirmeyi yasaklamıştır İslâm. Diğer bazı durumlarda ise, Kâbe'ye yönelmeyi mendup saymıştır. İslâm bununla insan kalbindeki Allah'a yöneliş duygusunu, evine yönelterek korumayı amaçlamıştır ki, yalnızlığında, kalabalık arasında, ayakta, oturuşunda, uykusunda, uyanıklığında, ibadet anında ve kulluk kastı taşıyan herhangi bir davranışında Rabbini unutmasın. Hatta en basit hareketlerde bile bu duygunun göz önünde bulundurulmasını, korunmasını istemiştir. Bu, meselenin ferde yönelik kısmıdır.

Meselenin topluma bakan yönü ise, daha hayret verici, daha etkileyici, daha belirgin ve daha derin etkilidir. İnsanlar, aralarındaki zaman ve mekân farklılığına rağmen aynı noktaya yönelmek suretiyle birleşmiş oluyorlar. Bu olay onlar arasındaki düşünce birliğinin, toplumsal bağlılığın, gönüllerin kaynaşmışlığının somut ifadesidir. Ferdin maddî ve manevî hayatı ile ilintili her olguya nüfuz etmesi mümkün olan bu ruh, toplumsal boyutta daha engin, oluşturduğu toplumsal birlik daha güçlü ve daha yetkindir.

Yüce Allah bu ayrıcalığı Müslüman kullarına özgü kılmıştır. Bununla onların birlik ve beraberliklerini, toplumsal heybetlerini korumuştur. İnsanların iki kişinin bir görüş etrafında birleşmesi hayal olasıcasına çeşitli hiziplere, değişik mezhep ve meşreplere bölünmüş olmalarına rağmen, bize bahşettiği bu nimetlerinden dolayı ulu Allah'a şükrediyoruz.

فَاذْكُرُونِى اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِى وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

AYETİN MEALİ

152- Öyleyse beni anın ki, ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin.

AYETİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah, içlerinden bir peygamber göndermiş olmasını, hem Hz. Peygamber'e, hem de Müslümanlara yönelik bir lütuf olarak nitelendiriyor. Hiç kuşkusuz bu, değeri ölçülemeyen bir nimettir. Bağış üstüne bağıştır. Allah'ın onları hatırlamasıdır. Çünkü dosdoğru yola iletme hususunda onları unutmamış, varılabilecek en üst kemal noktasına kadar yükseltmiştir onları. Buna ek olarak bir de kendileri için bir kıble belirlemiştir. Bu olay, dinlerinin kemale ermesi, ibadet kastı taşıyan davranışlarının birlik ve ahenk içinde olması, dinsel ve toplumsal üstünlüklerinin pekişmesi demektir.

Bunun bir gereği olarak Müslümanları kendisini anmaya ve bu nimetine şükürle karşılık vermeye davet ediyor ki, kendisine yönelik kulluk ve itaatleri ile kendisini anmalarına bol nimetle karşılık vererek onları ansın. Şükrettikleri ve nankörlük etmedikleri için verdiğinin kat kat fazlasını versin.

Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Unuttuğun zaman Rabbini an ve umarım Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın bir bilgiyle ulaştırır."* (Kehf, 24) *"Andolsun şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım."* (İbrâhîm, 7) Her iki ayet de Bakara Suresi'nde yer alan kıble değişikliğine ilişkin ayetlerden önce inmiştir.

Ayrıca "anma" kimi zaman gafletin karşıtı olarak kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kalbini bizi zikretmekten gaflete düşürdüğümüz kimseye itaat etme."* (Kehf, 28) Gaflet, "bilgi"nin temelde

var olmasına rağmen, bilinmemesi, fark edilmemesidir. Bunun karşıtı "anma"dır, ki bildiğinin farkında olmayı, bildiğini bilmeyi ifade eder. Kimi durumlarda "anma", "unutma"nın karşıtı olarak da kullanılır. Bu ise, bilginin görünüm olarak zihinden kaybolmasıdır. Şu ayet-i kerimede buna işaret ediliyor: *"Unuttuğun zaman Rabbini an."* Bu bakımdan bazen "anma" da tıpkı "unutma" gibi ayrıntı niteliğindeki sonuçları ve özellikleri bulunup da kendisi bizzat gerçekleşmediği yerlerde bile kullanılabilmektedir. Sözgelimi, sen, yardımına ihtiyacı olduğu hâlde arkadaşına yardım etmezsen -onu andığın hâlde- onu unutmuşsundur. "Anma" için de aynı durum geçerlidir.

Görüldüğü kadarıyla lafzî "anma"ya da "anma" denilmiş olması bu yüzdendir. Çünkü bir şeyden söz etmek, onu kalben anmanın belirtisidir. Nitekim yüce Allah buyuruyor: *"De ki: Size ondan hatırlatma niteliğinde bazı bilgiler okuyacağım."* (Kehf, 83) Buna benzer birçok ayet vardır. Eğer lafzî "anma" da gerçek anlamda anma sayılsa, o zaman, "anma"nın bir mertebesi de lafzi anmadır, denilmelidir. Çünkü böyle bir anma sözle sınırlıdır, onunla kayıtlıdır.

Şu hâlde "anma"nın da mertebeleri vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kalpler yalnızca Allah'ın zikriyle mutmain olur."* (Ra'd, 28) *"Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam an ve gafillerden olma."* (A'râf, 205) *"Atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın."* (Bakara, 200) Kuvvetli deyimi, ancak anmamın niteliği olabilir, lafzın değil.

"Unuttuğun zaman Rabbini an ve umarım Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın bir bilgiyle ulaştırır." (Kehf, 24) Bu ayetin son kısmı, Peygamber Efendimizin (s.a.a) bulunduğu konumdan daha üstün olan bir konuma yönelik bir temennisini içeriyor. Sonuç olarak ayetin anlamı şöyle oluyor: "Sen, O'nu anma mertebelerinin yüksek bir mertebesinden daha aşağı bir mertebeye indiğin zaman, -ki bu "unutma"dır- Rabbini an ve bu anma ile en yakın yolu ve en üstün mertebeyi temenni et." Buna göre kalben anmanın da kendi içinde mertebeleri vardır. Öyleyse, "Anma, anlamın nefiste hazır olmasıdır." diyenin sözü doğrudur. Çünkü hazır olmanın dereceleri vardır.

Eğer *"beni anın"* ilâhî kelâmında (ki bu ifadenin orijinali birinci şahıs -mütekellim- "ya"sına müteallık bir fiildir) kastedilen "anma" hiçbir müsamahaya yer bırakmayacak şekilde gerçek nitelikli anma olsaydı,

bu, insanın diğer tür bir temel bilgiye sahip olduğu ve bu bilginin bizim alışageldiğimiz, bilinen şeyin biçim ve mefhumunun bilenin zihninde oluşmasından ibaret olan bilgiden farklı olduğunu ifade ederdi. Çünkü bu tür bir bilgi varsayılırsa, bu, bilenin bilineni belirlemesi ve tavsif etmesi demektir. Oysa yüce Allah, niteleyenlerin nitelemelerinden münezzehtir. Nitekim şöyle buyuruyor yüce Allah: *"Allah onların yakıştırmalarından münezzehtir. Fakat Allah'ın muhlis kulları hariç."* (Saffât, 159-160) *"Onlar bilgice O'nu kavrayamazlar."* (Tâhâ, 110) İnşaallah bu, iki ayet üzerinde durduğumuz zaman, daha etraflı bilgi vermeye çalışacağız

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Zikrin, yani Allah'ı anmanın fazileti ile ilgili birçok rivayet Sünnî ve Şiî kanallardan aktarılmıştır. Değişik kaynakların belirttiğine göre, her durumda Allah'ı anmak güzeldir, iyi bir davranıştır.

Uddetü'd-Daî'de şöyle deniyor: Rivayet ediliyor ki: Resulullah Efendimiz (s.a.a) ashabının yanına gelerek şöyle dedi: "Cennet bahçelerinde otlayın." Dediler ki: "Ya Resulallah, cennet bahçeleri nedir?" Buyurdu ki: "Allah'ın anıldığı meclislerdir. Sabah akşam Allah'ı anın. Kim Allah katındaki derecesini bilmek isterse, Allah'ın kendi katındaki derecesine baksın. Çünkü kul Allah'ı kendi içinde hangi dereceye koyarsa, Allah da onu o dereceye koyar. Biliniz ki: Yüce hükümdarınız katındaki en hayırlı, en temiz, en üstün dereceli ve üzerine güneş doğan en değerli ameliniz, Allah'ı anmanızdır. Çünkü yüce Allah, "Ben, beni ananın arkadaşıyım" diyor ve buyuruyor ki: "Beni anın, ben de sizi nimetlerimle anayım. Beni, itaat ederek, ibadet ederek anın; ben de sizi nimetlerle, lütufla, huzurla ve hoşnutlukla anayım."[1]

el-Mahasin'de ve Ravendî'nin ed-Daavat adlı eserinde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Yüce Allah diyor ki: "Kim vaktini sürekli beni anmakla geçirirse ve benden dilemeye zaman bulamazsa, ben ona benden isteyeceğinden daha hayırlısını veririm."[2]

el-Maanî adlı eserde Hüseyin el-Bezzâz, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) kendisine şöyle dediğini rivayet eder: "Yüce Allah'ın kullarına farz kıldığı en ağır yükümlülüğü sana haber vereyim mi?" "Evet"

1- [Uddetü'd-Daî, s. 238, hadis: 17.]

2- [ed-Daavat, c. 1, 39, hadis: 43.]

dedim. Dedi ki: "İnsanlara adil davranman, kardeşinle kendini eşit görmen ve her şart altında Allah'ı anmandır. Allah'ı anmanın kapsamına girmesine rağmen, 'Subhanallahi ve'l-hamdulillahi ve la ilâhe illellahu vellahu ekber'i kasdetmiyorum. Her şart altında Allah'ı anmak; On'a itaat ve isyan ettiğin durumlarda onu anman, demektir."(1)

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok hadis Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve onun Ehlibeyti'nden (a.s) rivayet edilmiştir. Bunların bazısında yüce Allah'ın şu sözüne işaret edilir: *"Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan gelen bir vesvese dokunduğu zaman, hemen Allah'ı anarlar, böylece hatalarını görürler."* (A'râf, 201)

Uddetü'd-Daî adlı eserde, Resulullah Efendimizin (s.a.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah diyor ki: Kulumun genellikle benimle ilgili olduğunu bildiğim zaman, onun şehvet duygusunu ve ihtirasını benden dilemeye, bana yakarmaya dönüştürürüm. Kulum böyle olunca da, bir yanılgıya düşmek üzereyken, onunla yanılgının arasını ayırırım. İşte bunlar benim gerçek dostlarımdır. İşte bunlar gerçek kahramanlardır. Onlar, öyle kimselerdirler ki, işledikleri bir suçtan dolayı bir memleketin halkını yok etmek istediğim zaman, bu kahramanların hatırı için, söz konusu cezayı kaldırırım."(2)

el-Mahasin adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (s.a.a) şöyle dediği rivayet edilir: Allah diyor ki: "Ey Âdemoğlu, beni kendi nefsinde an, ben de seni kendi nefsimde anayım. Ey Âdemoğlu, beni yalnızken an, ben de seni yalnızken anayım. Beni meclisin içinde an, ben de seni senin meclisinden daha hayırlı olan bir meclis içinde anayım." İmam dedi ki: "Bir kul Allah'ı insanlardan oluşan bir topluluk içinde anınca, Allah da onu meleklerden kurulu bir topluluk içinde anar."(3)

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok hadis hem Şia, hem de Ehlisünnet kaynaklarınca rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde, imanın şubeleri ile ilgili olarak Taberanî, İbn Mürdeveyh ve Beyhaki, İbn Mes'ûd'a dayanarak şu hadisi tahric ederler: Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Kime dört şey verilirse, ona dört şey verilir. Bu sözün açıklaması Allah'ın kitabındadır:

1- [el-Maanî, s. 192, hadis: 3.]

2- [Uddetü'd-Daî, s. 235.]

3- [el-Mahasin, c. 2, s. 39.]

Kime 'anma' başarısı verilirse, Allah da onu anar. Çünkü yüce Allah, *'Beni anın ki, ben de sizi anayım.'* buyuruyor. Kime dua etme tevfiki verilirse, karşılığı da verilir. Çünkü yüce Allah, *'Bana dua edin, size karşılık vereyim.'* buyuruyor. Kim şükretmeye muvaffak kılınırsa, kendisine fazlası da verilir. Ulu Allah buyuruyor ki: *'Eğer şükrederseniz, elbette size verdiğim nimetimi artırırım.'* Kime istiğfar verilirse, bağışlanma da verilir. Yüce Allah buyuruyor ki: *Rabbinizden bağışlanma dileyin. Çünkü O, çok bağışlayandır."*

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre, Said b. Mansûr, İbn Münzir ve Beyhaki imanın şubeleri ile ilgili olarak Halid b. Ebu İmran'a dayanarak şu hadisi tahric etmişlerdir: Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Kim Allah'a itaat ederse, kuşkusuz Allah'ı anmış olur, namazı, orucu ve Kur'ân okuması az miktarda olsa bile. Kim Allah'a isyan ederse, O'nu unutmuştur; çok namaz kılsa da, sürekli oruç tutsa da ve zamanını Kur'ân okumakla geçirse de."

Ben derim ki: Bu hadis gösteriyor ki, bir kul ancak gaflet ve unutma sonucu günah işleyebilir. Çünkü bir insan günahın gerçek mahiyetini ve olumsuz sonuçlarını hatırlayacak olursa, hiçbir şekilde günah işlemeye yeltenmez. Bir insanın yanında Allah'ın adı anıldığı hâlde aldırış etmeden günah işliyorsa ve Rabbinin ulu makamına bir değer vermiyorsa, bu insan Rabbinin yüceliğinin ve ululuğunun bilincinde olmayan azgın bir cahildir. Ulu Allah'ın insanı her yönden kuşattığını bilmeyen bir ahmaktır.

Bu hususa başka rivayetler de işaret ediyor. ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde Ebu Hind ed-Darî Resulullah Efendimizden şöyle rivayet ediyor: Allah buyuruyor ki: "İtaat ederek beni anın, ben de bağışlamak suretiyle sizi anayım. Kim -itaat eden biri olarak- beni ânarsa, onu bağışlamak suretiyle anmak benim için bir zorunluluk olur. Kim -isyan eden biri olarak- beni anarsa, onu da cezalandırmak suretiyle anmak benim için bir zorunluluk olur."

Bu hadiste günah anında anma olarak nitelendirilen durumla kastedilen, gerek bu ayette ve gerekse diğer rivayetlerde "Allah'ı unutma" olarak nitelendirilen durumdur. Çünkü bu durumun devamında "Allah'ı anma"nın kaçınılmaz sonuçları gerçekleşmiyor. Konu hakkında söylenecek daha çok söz var, yeri geldikçe konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ
﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌۜ بَلْ اَحْيَٓاءٌ وَلٰكِنْ
لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ
مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِۜ وَبَشِّرِ الصَّابِر۪ينَۙ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذ۪ينَ
اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌۙ قَالُٓوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَۜ ﴿١٥٦﴾ اُولٰٓئِكَ
عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

AYETLERİN MEALİ

153- Ey inananlar, sabır ve namazla yardım dileyin. Muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir.

154- Allah yolunda öldürülenlere de "ölüler" demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında değilsiniz.

155- Andolsun, sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden (evlatlardan) eksiltme gibi şeylerle deneriz. Sabredenleri müjdele.

156- Onlar ki, kendilerine bir bela eriştiği zaman, "Biz Allah içiniz ve O'na döneceğiz." derler.

157- İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ele aldığımız bu beş ayetin akışı bir bütünlük oluşturuyor. Cümleler arasında sözel vurgu ve bir ahenk var. Cümlelerin ifade ettikleri anlamlar ise, iç içe girmiş durumdadır. İlk ayetin akışı son ayete yöneliktir,

son ayetin anlamında ilk ayete göndermede bulunuluyor. Bu da gösteriyor ki, bu ayetler ayrı ayrı zamanlarda değil de bir kerede inmişlerdir. Ayetlerin akışı, bunların savaş emrinin verilmesinden, cihat hükmünün bir yükümlülük olarak bildirilmesinden kısa bir süre önce indiklerini gösteriyor. Çünkü bu ayetlerde müminlerin ileride karşılaşacakları bir sınama amaçlı beladan, başlarına gelecek bir musibetten söz ediliyor. Bu, tüm insanlar için geçerli olan bir bela ya da musibet değildir.

Burada kastedilen genel bir sınavdan geçirmedir ki, bu, normal ve sürekli vuku bulan bir gelişme değildir. Çünkü doğada yer alan diğer canlılar gibi insanoğlu da bireysel olarak bazı cüz'î gelişmelerle karşılaşır ki, bunlar sayesinde bireysel yaşanıma egemen olan sistemde bir bozulma, bir düzensizlik meydana gelir. Ölüm, hastalık, korku, açlık, üzüntü ve yoksunluk gibi. Bu, yüce Allah'ın kullarının ve yarattığı tüm canlıların hayatına egemen kıldığı bir yasadır. Dünya sürekli bir mücadele yurdudur. Varoluş yasasının özelliği değişim ve başkalaşımdır. Allah'ın yasasında bir değişme, Allah'ın yasasında bir başkalaşma bulamazsın.

Bireysel sınama amaçlı bela, sınavdan geçirilen insan açısından ağır ve istenmeyen bir olgu olmakla beraber, toplumsal nitelikli bela ve sınama amaçlı musibetler kadar korkunç ve ürkütücü değildir. Çünkü musibetle karşı karşıya kalan birey, başka bireylerin gücünden destek alır. Bunlar aracılığı ile dayanıklılığını, direncini ve kararlılığını pekiştirir. Ancak toplumsal nitelikli, kapsamlı musibetler kamu bilincini, kamuoyunu olumsuz yönde etkiler. Toplumsal yapılanmanın, sosyal örgütlenmenin işleyişini felç eder. Hayat düzeni altüst olur, korku büyüyerek yayılır. Yalnızlık ürkütücü boyutlara ulaşır. Böyle bir durum karşısında akıl ve bilinç karışır. İnsanın kararlılığı ve direnci kırılır. Kısacası, toplumsal nitelikli bela ve kapsamlı sınama daha meşakkatli ve sonuçları bakımından daha acıdır. Ayetlerden anladığımız budur.

Burada sözü edilen genel musibet, toplumsal nitelikli veba salgını ve kıtlık gibi her belayı kapsamamaktadır. Söz konusu olan, kendi tercihleri sonucu başlarına gelecek bir beladır. Çünkü onlar tevhit esasına dayalı dini benimsemiş ve hak içerikli davete olumlu karşılık vermişlerdir. Bu tercihlerinden dolayı dünya ile aralarında, özellikle de kendi ulusları ile aralarında görüş ayrılığı baş göstermiştir. Kendilerine karşı çıkanların tek amacı, Allah'ın nurunu söndürmek, adaleti öngören ilâhî mesajı dünya yüzünden silmek ve hak içerikli çağrıyı etkisiz hâle

getirmektir. Aradaki sürtüşmeyi, görüş ayrılıklarını sona erdirmek için savaştan başka da bir çözüm yolu görünmüyordu. Çünkü karşı taraf açısından mesaja karşı kanıt sunma, dinden döndürme amaçlı baskıyı yoğunlaştırma, saf gönüllere vesvese verme, kafaları karıştırmak için etrafa kuşku yayma ve benzeri girişimler sonuçsuz kalmıştı. Peygamber'in mesajına kanıtla karşılık verme, vesvese, fitne ve desise sokma din düşmanlarını tatmin edecek bir etki bırakmamıştı. Hak içerikli mesajın yolunu tıkamak, dinin göz kamaştırıcı parlak nurunu söndürmek için savaşmaktan başka bir çözüm kalmamıştı. Bu, sorunun kâfirlere yönelik kısmıydı.

Din açısından ise, problem gayet açıktı. Tevhit esasına dayalı ilâhî mesajı dünyanın dört bir yanına duyurmak, hak dini yaymak ve bu dinin öngördüğü adil hükmü egemen kılmak, batılın kökünü kurutmak için savaşmaktan başka seçenek yoktu. Çünkü insanoğlunun bu dünyaya inişinden bu yana yaşanan deneyimler göstermiştir ki, hakkın etkinliği batılın bertaraf edilmesi ile mümkündür. Batıl ise, ancak güce dayalı darbelerle bertaraf edilebilir.

Kısacası, bu ayetlerde söz konusu sınava "Allah yolunda savaş" deyimi ile işaret ediliyor. Bu savaş öyle bir üslupla tanımlanıyor ki, hoşlanılmayacak bir tarafı, olumsuz bir yönü kalmıyor. Buna göre cihat ölüm değil, hayattır. Hem de ne hayat!

Bu ayetler müminleri savaşa teşvik ediyor. Bir sınavdan geçirileceklerini ve sabretmedikleri, meşakkatlere katlanmadıkları sürece yüksek derecelere ulaşamayacaklarını, Rablerinin rahmetine ve esenliğine kavuşamayacaklarını, O'nun hidayetine eremeyeceklerini haber veriyor. Bu zorluklar karşısında ne ile yardım dileyeceklerini öğretiyor. Sabır ve namaz... Sabır; paniğe kapılmanın, bozguna uğramanın, şaşkınlığa düşmenin tek panzehiridir. Namaz ise, Rabbe yöneliştir, tüm işleri yönlendiren ilâhî güce sarılmadır. Namaz, tüm gücün yüce Allah'a ait olduğunun somut ifadesidir.

153) Ey inananlar, sabır ve namazla yardım dileyin. Muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir.

Bundan önce, *"Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin. Ve kuşkusuz o Allah'a saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir."* (Bakara, 45) ayetini incelerken, sabır ve namaz kavramları ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştuk. Sabır; Kur'ân-ı Kerim'in övgüyle söz ettiği ve sık

sık gündeme getirdiği karakterlerin, durumların başında gelir. Bu kavram, yaklaşık olarak yetmiş yerde geçer. Bir ayette, *"Bunlar yapılması gereken işlerdir."* (Lokmân, 17) diye söz ediliyor bu kavramdan. *"Buna ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak büyük pay sahibi olan kimse kavuşturulur."* (Fussilet, 35) denilerek, sabrın ne kadar önemsendiği vurgulanıyor. Bir ayette de, *"Sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir."* (Zümer, 10) buyuruluyor.

Namaz ise, Kur'ân-ı Kerim'de teşvik edilen en büyük ibadetlerden biridir. Namazla ilgili olarak şöyle bir ifade kullanılıyor Kur'ânda: *"Namaz çirkin utanmazlıklardan ve kötülüklerden vazgeçirir."* (Ankebût, 45) Yüce Allah'ın kitabında dile getirdiği hiçbir tavsiye yoktur ki, en başında namaz bulunmasın.

Ardından yüce Allah, sabır niteliğine sahip bulunan kimseler için: *"Allah sabredenlerle beraberdir."* buyuruyor. Ama namazla ilgili olarak böyle bir ifade kullanmıyor. Bundan önce yer alan, *"Sabırla ve namazla yardım dileyin. Çünkü namaz, Allah'a saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."* denilmişti. Ama bu ayetlerin atmosferi korkuların buluştuğu, yiğitlerin vuruştuğu bir atmosferdir. Dolayısıyla daha önce yer alan ayetin aksine, burada "sabır" olgusunu ön plâna çıkarmak daha uygundur. Bu yüzden, *"Allah sabredenlerle beraberdir."* denilmiştir. Hiç kuşkusuz burada kastedilen beraberlik, şu ayet-i kerimede kastedilen beraberlikten farklıdır: *"Nerede olursanız, O, sizinledir."* (Hadîd, 4) Bu ayette kastedilen beraberlik, kuşatıcılık ve yöneticiliktir. Fakat sabredenlerle olma şeklindeki beraberlik, yardımcı olma, destekleme anlamını ifade eder. Buna göre sabır, kurtuluşun anahtarıdır.

154) Allah yolunda öldürülenlere de "ölüler" demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında değilsiniz.

Denilebilir ki: Burada hitap, Allah'a, Peygamber'ine ve ahiret gününe inanan, ahirette hayatın olacağını kesin olarak bilen müminlere yöneliktir. Hak davete olumlu karşılık verdikten ve ahiretteki hayatı tasvir eden birçok ayeti dinledikten sonra bunların, ölümle birlikte insanın yok olduğuna inandıklarını düşünmek doğru değildir. Bununla beraber bu ayet-i kerime, belli bir grup için ölümden sonra yaşamaktan söz ediyor ki, bunlar, müminlerden olup da Allah yolunda savaşırken öldürülen şehitlerdir. Kâfirler için böyle bir durum söz konusu değildir. Oysa ölümden sonra hayat, herkesi kapsayan genel bir durumdur. O hâlde bu ayet-i

kerimede sözü edilen "ölümden sonra hayat"tan maksat ismin kalıcı olmasıdır, geçen zamana rağmen hatıranın canlı kalması ve iyi bir şekilde anılmadır. Bazı tefsir bilginleri ayeti bu şekilde yorumlamışlardır.

Yukarıdaki yorum birkaç açıdan tutarsızdır: **Birincisi:** Sözü edilen bu tür bir hayat, gerçekliği bulunmayan bir kuruntudur. Hayalî bir hayattır bu. Ve adından başka hiçbir şeyi yoktur. Böylesine kuruntuya dayalı bir meselenin Allah'ın kelâmında yer alması O'nun yüceliğine yaraşmaz. Ulu Allah, insanları gerçeğe çağırır ve *"haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır."* (Yûnus, 32) buyurur. Hz. İbrahim'in, *"Sonra gelenler arasında bana, bir doğruluk dili nasib eyle."* (Şuarâ, 84) şeklindeki isteğine gelince, Hz. İbrahim burada, hak içerikli daveti için ve dosdoğru anlatımı için kendisinden sonra kalıcılık istiyor. Sırf güzel bir övgü ve hoş bir anılma istemesi söz konusu değildir.

Evet, bu bozuk düşünce ve bu yalancı kuruntu, ancak materyalistlere ve natüralistlere yakışır. Çünkü onlar, ruhların madde kökenli olduklarına inanırlar. Ölümle birlikte insanın yok olduğunu ve ahiret hayatının olmayacağını düşünürler. Bununla beraber, insan fıtratının zorlaması ile ruhların kalıcılığını, ölümünden sonra mutluluk ve bedbahtlıktan etkilendiğini dile getirirler. Bu bakımdan özveri ve fedakârlık ile bu manevî makama ulaşmanın gerekliliğini söylerler. Özellikle de büyük ve önemli meseleler için birtakım insanların, başkalarının yaşaması için kendilerini ölüme atmaları gerektiğini ileri sürürler. Ancak eğer bir kişi, ölmesi ile birlikte yok olacaksa, (özellikle ölümün yok olmak olduğuna inananlar açısından) bu durumda bir insanın başkalarının yaşaması için kendisini yokluğa atmasının hiçbir mantıklı dayanağı, hiçbir haklı gerekçesi olmaz. Sırf başkaları adalete göre yararlansın diye, kendini zorla elde edebileceği lezzetlerden yoksun bırakması için hiçbir neden kalmaz. Çünkü akıllı insan bedelini almadıkça hiçbir şey vermez. Fakat başkalarının yaşaması uğruna ölmek, başkaları faydalansın diye kendini yoksun bırakmak gibi almadan vermek ve tutmadan bırakmak insan fıtratının kabul etmediği bir durumdur.

Maddeciler bunu fark edince, bu noksanlık onları söz konusu yalana dayalı kuruntuları uydurmaya zorladı. Ne var ki, bu kuruntuların hayal âleminden ve evham vadisinden başka bir yerde gerçekliği yoktur. Diyorlar ki: Kuruntuların tutsaklığından kurtulmuş özgür insan kendisini vatanına ya da onurlanacağı her olguya feda etmelidir ki, övgüy-

le anılmak, hatırlanmak suretiyle sonsuz hayata kavuşabilsin. Toplum ve uygarlığın ayakta kalabilmesi ve toplumsal adaletin sağlanabilmesi için, kişi bazı çıkarlarından ve zevklerinden fedakârlık edip başkalarının yararlanması uğruna bunlardan yoksun kalmasını bilmelidir ki, onurlu ve yüksek bir hayata kavuşabilsin.

Doğrusu ben, maddî bir bileşim olarak düşünülen, tüm özellikleri maddeye ayarlı olan, hayatı ve bilinci de maddî hayata bağlı olan bir insan, yok olup gittikten sonra, bu hayata ve bu onura nasıl kavuşabilecek, bunu nasıl algılayabilecek ve bundan nasıl zevk duyabilecek, anlayabilmiş değilim! Aslında bu, asılsız bir kuruntudan başka bir şey değildir.

İkincisi: Ayetin son cümlesi olan *"Ama siz farkında değilsiniz."* ifadesi, yukarıdaki yorumla uyuşmuyor. Böyle bir sonuç çıkarmak için ifadenin şöyle olması gerekirdi: "Onlar iyi nitelikleriyle anıldıkları ve kendilerinden sonra insanların övgülerine mazhar oldukları için diridirler." Hiç kuşkusuz teselli verme ve gönlü hoş tutma amacı ile böyle bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun olurdu.

Üçüncüsü: Aynı zamanda bu ayetin de açıklaması niteliğinde olan ve öldürüldükten sonraki hayatlarını tasvir eden başka ayetler, bu yorumun aksini ifade etmektedirler: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma; hayır, onlar diridirler ve Rableri yanında rızıklanırlar."* (Âl-i İmrân, 169) ayeti ile başlayan birkaç ayet, bize bu hayatın gerçek olduğunu ve bir değerlendirmeden ibaret olmadığını bildiriyor.

Dördüncüsü: Resulullah Efendimiz (s.a.a) döneminde, bazı Müslümanların ölümün hemen ardından başlayan bu hayattan haberdar olmamaları pek uzak bir ihtimal değildir. Kur'ân-ı Kerim'de açıkça ifadesini bulan ve başka türlü tevili mümkün olmayan husus, sadece kıyamet günü gerçekleşecek olan diriliş olgusudur. Ölüm ve haşir arası berzah hayatına gelince, Kur'ân'ın açıkladığı gerçek bilgilerden olmakla birlikte, Kur'ân'dan zorunlu olarak edinilen ve bilinmesi aynı kesinlikle zorunlu olan bir husus değildir.

Nitekim Müslümanlar arasında bu hususta bir görüş birliği yoktur. Hatta günümüzde bile bazıları bunu inkâr etmektedirler. Bu düşüncede olanlar ruhun bütünüyle maddeden soyutlanmadığına ve insanın ölümle birlikte, bedeninin çürümesi sonucu hayatı kesin biçimde son bulduğuna, sonra yüce Allah onu kıyamet günü hesaplaşma amacı ile dirilttiğine inanırlar. Bu yüzden diyoruz ki, bu ayette şehitlerin berzah

âleminde diri olduklarının açıklanmasının sebebi, belki de, bir kısmının bu gerçeği bilmesine rağmen, diğer bir kısım Müslümanın bundan habersiz olmasıdır.

Kısacası; bu ayette işaret edilen hayat, gerçek bir hayattır, takdirî bir hayat değildir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde kâfirin ölümünden sonraki hayatını yokoluş ve yıkım olarak nitelendirmiştir. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Kavimlerini de helâk yurduna kondururlar."* (İbrâhîm, 28) Aynı konuya işaret eden daha birçok ayet vardır. Şu hâlde ölümden sonraki hayat, mutluluk sürdürülen bir hayattır. Bu hayatı yaşayanlar da özellikle müminlerdir.

Bu hususa yönelik olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur. Keşke bilselerdi."* (Ankebût, 64) İnsanlar bunu bilemezlerdi. Çünkü duyu organları ve algılama cihazları, ancak dünyevi maddî hayatı algılayabilecek kapasitedeydi. Maddî hayatın ötesini algılayamadıkları için, onlarca yokoluş ile hayat ötesi arasında bir fark yoktu. Bu yüzden öteyi yokoluş olarak tanımladılar. Onların bu kuruntusu, dünyada mümin ve kâfir arasında ortak bir durumdur. Bu yüzden yüce Allah ayette, *"onlar diridirler; ama siz farkında değilsiniz."* buyuruyor. Yani siz kapasiteleri maddî dünya ile sınırlı olan duyu organlarınızla bu hayatı algılayamazsınız, hissedemezsiniz.

Nitekim bir başka ayette, *"İşte asıl hayat odur. Keşke bilselerdi!"* buyuruluyor. Yani kesin bir kavrayışla algılayıp bilselerdi. Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor yüce Allah: *"Hayır, kesin bilgi ile bilseydiniz, elbette cehennemi görürdünüz."* (Tekâsür, 5-6)

Bu açıklamaların ışığında diyebiliriz ki -doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir- ayeti şöylece anlamlandırmak gerekir: Allah yolunda öldürülenlere, ölüler, demeyiniz. Ölüm kavramının sizde uyandırdığı düşünceye dayanarak onların yok olduklarına, karanlığa gömüldüklerine inanmayın. Onların ölümlerini sahip olduğunuz hayatla karşılaştırıp da o yönde bir karar vermeyin. Duyu organlarınızın algısına dayanarak onlara "ölüler" demeyin. Çünkü onlar hayatın sona ermesi, canlılığın iptali anlamında ölü değildirler. Tam tersine onlar diridirler, fakat sizin duyu organlarınızın kapasitesi bunu algılayacak ve fark edecek durumda değildir. Bütünü, en azından büyük bir çoğunluğu, insanın ölümünden sonra hayat sürdürdüğüne ve zatın yok olmadığına inandıkları hâlde, bu ifadenin müminlere yöneltilmesi, bildikleri bir hususa dikkatlerini yeniden çekilmesi amacına yöneliktir.

Bu uyarı ile eğer bir öldürülme durumu ile karşılaşacaklarsa içlerindeki sıkıntı, huzursuzluk ve kalplerindeki endişe gideriliyor. Çünkü bu ilâhî açıklamadan sonra, öldürülen kişinin akrabaları açısından tek üzüntü verici durum olarak, şu dünya hayatındaki kaç günlük ayrılık kalıyor. Bu ise, öldürülen kişinin kavuştuğu ilâhî hoşnutluk, mutlu bir hayat, kalıcı nimet ve yüceler yücesi Allah'ın rızası yanında bir hiç mesabesindedir.

Bu ayet-i kerime üslup olarak yüce Allah'ın Peygamber Efendimize (s.a.a) yönelttiği şu hitaba benziyor: *"Gerçek Rabbinden gelendir, artık kuşkulananlardan olma."* (Bakara, 147) Oysa Resulullah Efendimiz (s.a.a) Rabbinin ayetlerine kesin bir bilgiye dayanarak inanan ilk kimsedir. Ne var ki, bu tür bir ifade tarzıyla verilmek istenen mesajın belirgin biçimde ön plâna çıkarılması ve hiçbir gönülde en ufak bir kuşku kırıntısına yer bırakmayacak şekilde açığa kavuşturulması amaçlanmaktadır.

BERZAH HAYATI

Tefsirini yaptığımız bu ayet-i kerime, açık biçimde insanın berzah âleminde bir tür hayat sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Aynı anlam şu ayet-i kerime tarafından da pekiştirilmektedir: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma; hayır, onlar diridirler, Rableri yanında rızıklanırlar."* (Âl-i İmrân, 169) Bu hususla ilgili olarak birçok ayet örnek olarak sunulabilir. En ilginç olanı da bazı kimselerin ayetle ilgili olarak şu açıklamada bulunmuş olmalarıdır: "Bu ayet Bedir savaşı şehitleri hakkında inmiştir: Bu hayat sırf onlara özgü bir ayrıcalıktır. Onların dışında kimse bu nimete kavuşamaz."

Bazı tefsir bilginleri, son derece yerinde bir kararla, *"Sabırla ve namazla yardım dileyin."* ayetini tefsir ederlerken, bu tür söylentilere katlanma hususunda kendilerine sabır vermesi için yüce Allah'a yalvarmışlardır.

Keşke, bu insanların bu tür sözlerle ne kastettiklerini bilseydim? Keşke, insanın öldükten veya öldürüldükten sonra yok olduğuna ve maddî vücudunun, ruhsal ve bedensel terkibinin çözüldüğüne inanmalarına karşın, Bedir şehitleri hakkında ne tür bir hayat tasavvur ettiklerini bilseydim?

Yoksa, onlar için tasavvur ettikleri hayat bir mucize midir? Ve yüce Allah, Resul-i Ekrem'den, diğer peygamberlerden ve Allah'a yakın olmuş velilerden ayrı olarak sırf onlar için mi öngörmüştür bu hayatı?

Ölüm yokoluşundan sonra sadece Bedir şehitlerine mi kalıcılık bahşetmiştir? Bu bir mucize değildir, tersine imkânsızlığı zorunlu olan bir icattır. İmkânsız bir hususta mucize söz konusu olamaz. Akıl açısından zorunlu olan bu hükmün (yokoluştan sonra varlıklarının sürdürülmesi) olanca açıklığına rağmen geçersiz olduğu farz edilirse, o zaman aklın zorunlu, zorunsuz hiçbir hükmüne güvence kalmaz.

Yoksa bunlara göre şehitler için; duyu organlarının hükmü açısından bir istisna mı söz konusudur? Yani duyu organları bu şehitler hakkında yanılıyorlar mı?

Çünkü onlar yaşıyorlar, yiyorlar, içiyorlar ve diğer nimetlerden yararlanıyorlar; ama duyu organlarının algılama kapasitelerinin dışındadırlar. Duyu organlarının onların durumundan algıladığı husus, onların öldürülmeleri, organlarının kesilmesi, duyularının devre dışı kalması ve bedensel ve ruhsal terkiplerinin çözülmesidir. Böyle olunca da duyu organları meseleyi kavrama noktasında, daha başından itibaren yanılmışlardır demektir. Şayet duyu organlarının bu tür hatalar yapmaları normal kabul edilse, bu durumda duyuların bazen doğruyu, bazen de eğriyi tutturmaları söz konusu olur ve bunun hangi olgularla ilgili olacağı kesin olarak bilinemez. Bu durumda da duyuların güvenilmezliği söz konusu olur.

Eğer bu hususta ilâhî irade belirleyici ise, onun taalluk etmesi için de bir başka belirleyici gereği doğar. Yine de problem -yani kavrayışa ve algılayışa güvenmeme durumu- devam eder. O zaman olmamışı olmuş ve olmuşu da olmamış gibi görmemiz normal olur. Aklı başında bir insan böyle bir saçmalığı kabul eder mi? Acaba bu bir safsata değil midir?

Bu düşünce bir grup modernist tarafından bir ekol hâlinde temsil edilmektedir. Diyorlar ki: Duyu organlarımızca algılanamayan, ama kitap ve sünnette zahirî olarak işaret edilen melek, müminlerin ruhları gibi olgular, doğal ve maddî olgulardırlar. Latif cisimler oldukları için, yoğunlaşmış cisimlere hulul edebilirler, onların içine girebilirler. Yani insan veya başka bir varlığın şekline girebilirler. Sözgelimi, insana özgü tüm faaliyetlerde bulunabilirler. Bizim için söz konusu olan güçler onlar için de geçerlidir. Ne var ki, bunlar doğa kanunlarına tâbi değildirler. Yani, değişim, başkalaşım, bileşim, ayrışım, iki doğal fenomen olan hayat ve ölüm bunlar için söz konusu değildir. Yüce Allah dilediği zaman bunları bizim duyularımızın algılama alanına sokar. Dilemediği

zaman ya da görünmelerini istemediği zaman da bunları bize göstermez. Bu, duyular ya da söz konusu olgular açısından belirlenemez, tamamen bağımsız bir irade işidir.

Bu tür bir anlayışa sahip olmaları, olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkisini kabul etmemelerinden kaynaklanıyor. Eğer bu yalancı kuruntu doğru kabul edilse, dinî öğretiler bir yana, tüm aklî gerçekler ve tüm ilmî hükümler geçersiz olur; onların doğal maddî etkileme ve etkilenmeden uzak olan sözüm ona saygın ve latif cisimlerine sıra gelmez bile.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan çıkan sonuca göre, ayet-i kerime berzah hayatının varlığına işaret ediyor. Bu hayatın bir diğer adı da "kabir âlemi"dir. Ölümle kıyamet arası orta âlem. Bu âlemde ölü kıyamet kopana kadar ya azap görür ya da nimetlendirilir.

Aynı hususa işaret eden ayetlere gelince; bir ayette ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma; hayır, onlar diridirler, Rableri yanında rızıklanırlar. Öyle ki onlar Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerinden dolayı sevinç içindedirler. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine hiçbir ve üzüntü bulunmadığı müjdesinin sevinci içindedirler. Onlar Allah'tan gelen nimet ve keremin; Allah'ın müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği müjdesinin sevinci içindedirler."* (Âl-i İmrân, 169-171)

Bu ayetlerin de aynı konuya işaret ettiklerini daha önce açıklamıştık. Bu ayetlerin Bedir Savaşına katılıp da şehit düşenlere özgü bir duruma işaret ettiklerine inanan kişi, bunlar üzerinde iyice düşündüğü zaman, ayetlerin akışının diğer müminlerin de onların kavuştukları ölümden sonraki hayata ve nimetlenmeye ortak olduklarını görecektir.

Berzah hayatına işaret eden ayetlerden biri de şudur: *"Nihayet onlardan birine ölüm geldiği zaman, 'Rabbim, der, beni geri döndürünüz ki, terk ettiğim dünyada yararlı bir iş yapayım.' 'Hayır, bu, onun söylediği bir laftır. Önlerinde, ta dirilecekleri güne kadar bir perde vardır."* (Mü'minûn, 99-100) Bu ifade, açıkça ortaya koyuyor ki, insanların dünyadaki hayatları ile kıyamet dirilişinden sonraki hayat arasında, yaşadıkları bir ara dönem hayatı vardır. Bu konuya ilişkin geniş açıklamayı ileride yapacağız, inşaallah.

Konuya ilişkin kanıtlar içeren ayetlerin bir örneği de şudur: *"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: 'Bize melekler indirilmeliydi yahut Rabbimizi görmeliydik değil mi?' dediler. Andolsun ki onlar kendi içlerinde*

büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar. Melekleri gördükleri gün, (Bilindiği gibi, burada kastedilen melekleri ilk kez gördükleri gündür. Yani öldükleri gündür. Başka ayetler de buna delildir.) *işte o gün suçlulara müjde yoktur ve 'size, sevinmek yasaktır, yasak!' derler. Yaptıkları her işin önüne geçtik de, onu etrafa saçılmış toz zerreleri hâline getirdik. O gün cennet halkının kalacakları yer daha iyi, dinlenip safa sürecekleri yer daha güzeldir. O gün ki, gök beyaz bulutlarla parçalanır* (Burada da kıyamet gününe işaret ediliyor) *ve melekler indirilir; işte o gün, gerçek mülk Rahman'ındır. Kâfirler için çetin bir gündür."* (Furkan, 21-26) Yeri gelince bu hususla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi vereceğiz, inşaallah.

Örnek verebileceğimiz bir ayet de şudur: *"Dediler ki: Rabbimiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin. Günahlarımızı itiraf ettik. Şimdi çıkmak için bize bir yol var mı?"* (Mü'min, 11) Bu ayette, kıyamet günü gerçekleşen dirilişe kadar (yani bu sözü söyledikleri güne kadar) iki öldürmeden ve iki diriltmeden söz ediliyor. Berzah hayatını kabul etmediğimiz sürece, bu anlam yerine oturmuyor. Kabul ettiğimiz zaman, bir öldürme ve diriltme berzahta, bir diriltme de kıyamette gerçekleştiği anlaşılır. Eğer iki diriltmeden biri dünyada, biri de ahirette meydana geliyorsa, o zaman sadece bir öldürme gerçekleşmiş olur, ikinci öldürme ise, gerçekleşme imkânı bulamamış olur. Bundan önce, *"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölüler idiniz, O sizi diriltti."* (Bakara, 28) ayetini ele alırken konuya ilişkin ayrıntılı açıklamada bulunmuştuk. Dileyen oraya başvurabilir.

Bir örnek de yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Firavun ailesini, azabın en kötüsü kuşattı. Ateş! Sabah akşam ona sunulurlar. Kıyamet koptuğu gün de, 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun!' deriz."* (Mü'min, 45-46) Bilindiği gibi kıyamet gününün sabahı akşamı olmaz. O, herhangi bir güne benzemeyen bir gündür.

Bu Kur'ân'î gerçeği dile getiren ya da ona işaret eden ayet sayısı oldukça kabarıktır. Bunlardan biri de yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Allah'a andolsun ki senden önceki milletlere de peygamberler gönderdik; şeytan, onlara yaptıkları işleri süsledi. O, bugün de onların dostudur. Onlar için acı bir azap vardır."* (Nahl, 63) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek verebiliriz.

RUHUN SOYUTLUĞU

Tefsirini yaptığımız bu ayet-i kerime ve konuya ilişkin diğer ayetler üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, bundan daha geniş boyutlu bir gerçek açıklığa kavuşacaktır. Sözünü ettiğimiz "ruhun soyutluğu"dur. Yani bedenden ayrı, beden ve diğer maddî terkiplerin hükmüne tâbi olmayan bir olgu oluşudur. Ruh bedenle bir tür birleşim gerçekleştirmiş, onu bilinç, irade ve kavramaya ilişkin öteki nitelikleriyle yönlendirir. Yukarıda söz konusu ettiğimiz ayetler üzerinde düşünüldüğü zaman bu anlam iyice belirginleşir.

Bu ayetlerden çıkan sonuca göre insan, kişilik olarak beden değildir. Bedenin ölmesi ile ölmez, onun yok olması ile yok olmaz. Bedensel terkibin ayrışması, elementlerinin dağılması ile ortadan kalkmaz. İnsan bedenin yok olmasından sonra da varlığını sürdürür, kalıcı nimetler içinde sürekli ve rahat bir hayat yaşar. Ya da bitmez tükenmez bir mutsuzluk girdabında elem verici bir azap çeker. İnsanın ölümden sonraki mutluluğu ya da mutsuzluğu onun karakteristik özelliğine ve amellerine bağlıdır; bedensel olgulara ya da toplumsal yargılara değil. Bu anlamları yukarıya aldığımız ayet-i kerimelerden ediniyoruz. Açıkça görülüyor ki, bunlar cismanî hükümlerden ayrı hükümlerdir, bütün yönleriyle dünyevi maddî özelliklerden farklıdırlar. Dolayısıyla insan ruhu bedenden ayrı bir olgudur.

Bu gerçeği pekiştiren ifadelerden biri yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Allah, öldükleri sırada canları alır, ölmeyenleri de uykularında; sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de gönderir."* (Zümer, 42) "Teveffî" ve "istîfâ" deyimleri, bir hakkın eksiksiz olarak tamamıyla alınmasını ifade ederler. Ayet-i kerimede geçen "tutmak" "almak" ve "göndermek" gibi fiiller, bedenle ruhun farklılıklarını ifade etmektedirler.

Bunlardan biri de şu ayet-i kerimedir: *"Dediler ki: 'Biz yerde kaybolduktan sonra, biz mi yeni bir yaratılışta olacağız?' Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir. De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği, sizi (canınızı) alır, sonra Rabbinize döndürülürsünüz."* (Secde, 10-11)

Burada yüce Allah, ahireti inkâr eden kâfirlerin kuşkularından birini gündeme getiriyor. Diyorlardı ki: Öldükten ve bedensel terkibimiz ayrıştıktan sonra organlarımız birbirlerinden ayrılır, vücudumuzun her bir parçası bir tarafa dağılır. Görünümümüz başkalaşır ve biz toprağın içinde kayboluruz. Dış âlemi algılamamızı sağlayan duyularımız iş gör-

mez hâle gelir. Bütün bunlardan sonra ikinci bir yaratılış mümkün olur mu? Onlara göre bu, imkânsız bir şeydir. Burada yüce Allah elçisine şu cevabı vermesini telkin ediyor: *"De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği, sizi (canınızı) alır."* Bu ayetten anlıyoruz ki, sizin üzerinize vekil edilen bir melek var; o, sizin canınızı alır ve sizi tutar. Kaybolup gitmenize izin vermez. Onun koruması ve kontrolü altında olursunuz. Toprağa karışıp kaybolan, yalnızca sizin bedenlerinizdir, ruhlarınız değil. "Kum=siz" zamiri bunu gösteriyor. Çünkü yüce Allah, *"sizi (canınızı) alır."* buyuruyor.

Aşağıdaki ayetleri de bu meseleye örnek olarak gösterebiliriz: *"Ona kendi ruhundan üfledi."* (Secde, 9) Yüce Allah bu hususu insanın yaratılışı ile ilgili olarak gündeme getiriyor. Başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* (İsrâ, 85) Burada yüce Allah "ruh"un köken olarak kendi "emr"inden olduğunu bildiriyor. Bir başka ayette ise "emrini" şöyle tanımlıyor: *"O'nun emri, bir şeyi istedi mi ona, sadece 'ol' demektir, hemen oluverir. Yücedir O ki, her şeyin melekûtu O'nun elindedir."* (Yâsîn, 82-83) Bu, "ruh"un "melekût"tan olduğu ve onun "ol" kelimesi olduğu sonucunu ortaya çıkarıyor. Sonra "emr"i bir başka yerde, başka bir nitelikle tanıtıyor: *"Bizim emrimiz bir tektir, göz açıp yumma gibidir."* (Kamer, 50) "Göz açıp yumma" ifadesi, gösteriyor ki, "ol" kelimesinden ibaret olan "emir" bir kerede var olan bir olgudur, tedricî bir varoluşu yoktur. O, varlığı zaman ve mekâna bağlı olmaksızın var olur.

Bundan da anlaşılıyor ki, emir -ve ondan olan ruh- cismanî, maddî bir varlık değildir. Çünkü cismanî, maddî varlıkların temel özellikleri, tedricî bir varoluşa sahip olmaları, zaman ve mekâna bağımlı olmalarıdır. Dolayısıyla insan ruhu cismanîlikle, maddî bedenle ilintili olsa bile, maddî ve cismanî bir olgu değildir.

Ruh ile maddî ve cismanî beden ilişkisinin mahiyetini ortaya koyan birçok ayet vardır. Bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sizi ondan (yani yerden) yarattık."* (Tâhâ, 55) Konuya ilişkin diğer örnekleri şöylece sıralayabiliriz: *"İnsanı ateşte pişmiş gibi kuru çamurdan yarattı."* (Rahman, 14) *"İnsanı yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir özden, hakir bir sudan yaptı."* (Secde, 7-8) *"Andolsun biz insanı çamurdan bir süzmeden yarattık. Sonra onu bir sperma olarak sağlam bir karar yerine koyduk. Sonra spermayı embriyoya çevirdik. Embriyoyu bir çiğnemlik ete çevirdik, bir çiğnemlik eti kemiklere çe-*

virdik, kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir." (Mü'minûn, 12-14)

Buna göre insan, önceleri sürekli değişen, farklı biçimler alan doğal bir cisimdi; sonra yüce Allah bu donuk ve hareketsiz cismi yeni bir yaratılış sürecine sokarak irade ve bilinç sahibi bir varlık hâline getirdi. Bu yeni hâliyle bilinç, irade, düşünce ve olgular üzerinde tasarrufta bulunma, yer değiştirerek ya da değişime uğratarak doğal olgulara ilişkin düzenlemelerde bulunma gibi hareketlerde, faaliyetlerde bulunabiliyor ki cisimler, maddî olgular böyle hareketlerde bulunamazlar. Şu hâlde ruh cismanî değildir ve ruhun içine konulduğu yer onun üzerinde etkin değildir.

Ruhun oluşumuna yol açan cisim -ki bu cisim kendisinden ruh var edilen bedendir- açısından ruh, ağacın meyvesi ya da daha uzak bir bağlantıyla kandilin ışığı gibidir. Bu şekilde ruhun bedenle olan ilişkisinin nasıl meydana geldiği ortaya çıkıyor. Ölümle birlikte bu ilişki kopuyor, bağlantı kesiliyor. Şu hâlde ruh varoluşunun ilk aşamasında bedenle aynıdır, sonra ondan yaratılarak ayrı bir olgu olarak ortaya çıkıyor, ardından bütünüyle ondan bağımsız bir yapıya kavuşuyor. Yukarıya aldığımız ayetlerin ifadelerinden çıkan sonuç budur. Bu gerçeği ima ya da dolaylı anlatımla ifade eden başka ayetler de vardır. Titiz bir gözlemci bunları rahatlıkla fark edebilir ve doğru yol kılavuzu ulu Allah'tır.

* * *

155) Andolsun, sizi korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden (evlatlardan) eksiltme gibi şeylerle deneriz.

Bundan önce yüce Allah müminlere sabırla ve namazla yardım istemelerini emretmiş, Allah yolunda öldürülen ve aslında diri olan kimselere de "ölü" demelerini yasaklamıştı. Şimdi de, böyle bir buyruğu yöneltmesinin sebebini açıklıyor.

Buna göre; müminler bir süre sonra sınama amaçlı bir musibete, bir belaya uğratılacaklar ki, bu sınav olmadan yüksek mertebelere ulaşmaları, onurlu ve tek ilâhın egemenliğine dayalı hanif dinin biçimlendirdiği şirkten uzak bir hayat sürdürmeleri mümkün olmayacaktır. Savaştan, vuruşmadan söz ediyoruz. Söz konusu iki kaleye sığınmadıkça, o iki güçten güç almadıkça, savaşta başarı elde etmeye ve zafere ulaşmaya ilişkin muratlarına eremezler. Bunlar sabır ve namazdır.

Bunlara bir de üçüncü bir güç ekleniyor: Bir topluluk bu hususu benimsediği zaman, bilincine vardığı zaman amacına ulaşır, kemal

açısından doruklara varır. Bu güç, kendilerinden olup da savaşta öldürülenlerin, ölmediklerine, yitip gitmediklerine inanmaktır. Mal ve can alanındaki fedakârlıklarının boşa gitmediğini, gereksiz bir çaba olmadığını bilmektir.

Şayet düşmanlarını öldürürlerse, düşmanlarını ve onların amaçladığı zor ve zulme dayalı yönetimi ortadan kaldırmış olmanın mutluluğunu yaşayarak hayatlarını sürdürürler. Şayet düşmanları tarafından öldürülürlerse, yine de yaşamaktadırlar ve de zorbalık ve batılın egemenliği altına girmemişlerdir. Dolayısıyla her iki durumda da onlar için iki güzellikten biri vardır.

Yüce Allah'ın ayet-i kerimede vurguladığı genel zorluklar, korku, açlık, mal ve can zayiatıdır. Ayetin orijinalinde geçen "semerat"tan (ürünler) maksat ise, görüldüğü kadarıyla evlâtlardır. Çünkü savaş sırasında erkeklerin ve gençlerin ölmesinden dolayı neslin azalması, ağaçların meyvelerinin azalmasından daha belirgin bir husustur. "Ürünlerden maksat, hurma meyvesidir. Mallar kelimesi ile de bunun dışındaki develer, sığırlar ve koyunlar kastedilmiştir" diyenler de olmuştur.

155-156) Sabredenleri müjdele. Onlar ki, kendilerine bir bela eriştiği zaman, "Biz Allah içiniz ve O'na döneceğiz." derler.

Önce, onlara müjdeyi vermek için sabredenlerden yeniden söz ediliyor. İkinci olarak; güzel sabrın ne olduğu öğretilerek nasıl sabredileceği gösteriliyor. Üçüncü kez; sabrı gerekli kılan yüce Allah'ın, insanın mutlak maliki oluşu gerçekliğine işaret ediliyor. Son olarak da; sabrın karşılığı olarak elde edilecek genel ödüle değiniliyor. Bu da bağışlanma, rahmet ve doğru yola iletilmedir.

Yüce Allah, Peygamber'ine önce, sabredenleri müjdelemesini emrediyor. İşin önemini vurgulamak için de müjdenin gerekçesinden söz etmiyor. Çünkü müjdenin kaynağı yüce Allah'tır, dolayısıyla hayır ve güzellikten başka bir şeyle ilintili olamaz. Yüce Rab bunu garantilemiştir. Sonra, sabredenlerin; başlarına bir musibet geldiği zaman, "şöyle şöyle" diyenler olduklarını açıklıyor.

İfade de geçen "musibet" insanın başına gelen herhangi bir olay demektir. Ancak bu deyim, insanın başına gelen istenmeyen durumlar için kullanılır.

Bilindiği gibi "demek"ten maksat, sadece bir cümleyi anlamını zihinde canlandırmadan telaffuz etmek, anlamını gerçekleştirmeksizin

hatırlamak değildir. Şöyle ki: İnsan kelimenin tam anlamıyla Allah'ın mülküdür ve sonunda O'na dönecektir. Ancak onunla gerçek ve güzel sabır gerçekleşir ki, bu da korku ve üzüntüyü kökünden yok eder, gaflet tortularını silip süpürür.

Bu gerçeği şöyle açabiliriz: İnsanın varlığı ve varlığı ile birlikte ortaya çıkan diğer olgular, sözgelimi gücü ve fiilleri, Allah sayesinde vardırlar. Onları yoktan var eden, varlık sahnesine çıkaran O'dur. Şu hâlde insan ancak Allah sayesinde ayakta durabilir. Her hâlükârda; varoluşta, varlığını sürdürmede O'na muhtaçtır. O'na dayanmak zorundadır. O'ndan bağımsız değildir. Rabbi onun üzerinde dilediği tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Bu hususta insanın hiçbir etkinliği ve hiçbir yetkisi yoktur. Çünkü bağımsızlığı, kendi başına hareket etme yeteneği söz konusu değildir. Kısacası insanın varoluşunun, gücünün ve fiillerinin gerçek mülkiyeti ulu Allah'a aittir.

Fakat yüce Allah, insanın varlığını kendi zatına izafe etmesine izin vermiştir. Örneğin; "insan vardır" denir. Yine güç ve fiillerini kendine izafe edilerek ifade edilmesine izin vermiştir. Sözgelimi; işitme ve görme duyuları gibi güçleri vardır insanın. Yürümek, konuşmak, yemek ve içmek gibi faaliyetleri vardır." deniyor. Şayet yüce Allah izin vermeseydi, ne insan ne de başka bir yaratık bu olguları kendine izafe edemezdi. Çünkü hiçbir varlık Allah'tan bağımsız bir varoluşa sahip değildir.

Nitekim yüce Allah, olguların, söz konusu izinden önceki durumlarına döneceklerini ve Allah'tan başka hiç kimsenin mülkiyetinin olmayacağını haber vermiştir: *"Bugün mülk kimindir? O tek ve kahhar olan Allah'ın."* Buna göre insanoğlu kendisine ait olan ve kendisiyle beraber olan her şeyle birlikte Allah'a dönecektir.

Gerçek anlamda mülk bir tektir, o da yüce Allah'a aittir ve bu hususta O'nun ortağı yoktur. Ne bir insan, ne de bir başka yaratık O'nun mülkünün ortağı değildir. Görünürdeki biçimsel mülkiyetler, sözgelimi insanın kendine, evladına ve malına sahip olması biçiminde beliren mülkiyet, gerçekte Allah'a özgüdür. İnsanın bunlar üzerindeki sahipliği ulu Allah'ın bahşetmesine dayalı mecazî bir sahipliktir. İnsanoğlu yüce Allah'ın sahipliğinin gerçekliğini ve kendisinin de bu sahipliğin kapsamına girdiğini düşündüğü zaman, sırf Rabbinin malı olduğunu görür. O zaman görünürdeki mülkiyetin, yani insanın kendine, malına ve evlâdına sahip olması şeklinde beliren ilişki türünün ileride geçersiz olacağını

ve Rabbine döneceğini anlayacaktır. Görecek ki, kendisi ahirette hiçbir şeye ne gerçek, ne de mecazî anlamda sahip olmayacaktır.

Durum bundan ibaret olduğuna göre, başa geldiği vakit insanın etkilenmesini gerektiren bir musibetin başa gelmesi durumunda etkilenmenin aslında bir anlamı yoktur. Çünkü etkilenme, insanın sahip olduğu bir şeyini yitirmesi durumunda bir anlam ifade edebilir ki, onu bulduğunda sevinmesi, kaybettiğinde üzülmesi gerçekçi olabilsin. Fakat insan iyice düşünüp hiçbir şeyin sahibi olmadığına inandığı zaman hiçbir şekilde etkilenmez, üzülmez. Her şeyin mülkiyetinin tek ve ortaksız Allah'a ait olduğuna, O'nun, mülkünde dilediği tasarrufta bulunduğuna inanan bir mümin etkilenir mi? Üzülür mü?

İSLAM'DA ÜSTÜN AHLÂKI EDİNMENİN TEMEL YÖNTEMİ

Biliniz ki, ruhun ahlâkını ve karakteristik özelliklerini bilgi ve amel açısından (teorik ve pratik açıdan) ıslah etmek, üstün ahlâkı kazanmak ve kötü ahlâkı yok etmek, sürekli olarak salih ameller işlemeye, uygun davranışlar içinde olmaya, bunlardan ödün vermemeye bağlıdır. Böylece cüz'î konulara ilişkin cüz'î bilgiler ruhta kalıcılık kazanır; üst üste biner, ruhun özüne kazınır ve silinmesi zor ve hatta imkânsız bir hâle gelir.

Sözgelimi, bir insan korkaklık özelliğini yok edip cesaret niteliğine sahip olmak isterse, bu adam yürekleri hoplatan, insanın dizlerinin bağının çözülmesine yol açan korkulu yerlere, dehşet verici zorluklara girip çıkmalıdır, bunu bir alışkanlık hâline getirmelidir. Bu tür bir yere girdiğinde, pratik olarak böyle bir yere girilebileceğini görür. O zaman direnmenin lezzetini ve kaçmanın ve çekinmenin iğrençliğini pratik olarak algılar. Bu husus tekrarlandıkça kişiliğine işler, nihayet cesaret niteliği onda kalıcı bir karakter hâlini alır. Bu teorik karakterin insanın içinde meydana gelmesi, isteğe bağlı bir şey değilse de, gördüğün gibi bu sonuca ulaştırıcı öncüller ihtiyarî ve kişisel kazanıma bağlı şeylerdir.

Bunu öğrenmiş bulunduğuna göre, ahlâkı güzelleştirmenin ve üstün ahlâkı elde etmenin iki yolunun bulunduğunu da bilmiş olursun.

Birinci yöntem: Ahlâk dünyaya yönelik salih amaçlarla, insanlar arasında övgüye lâyık görülen bilgi ve görüşlerle güzelleştirilir. Nitekim deniliyor ki: İffetlilik, elde olanla yetinme ve başkalarının sahip

bulunduğu şeylerden ilgi kesme, insanın başkalarının gözünde onurlu ve büyük görünmesini sağlar, insana toplum nezdinde saygın bir yer kazandırır. Bunun aksi bir görünüm hasisliğe ve fakirliğe yol açar. Tamahkârlık kişilik zilletine, alçaklığa sebep olur. Bilgi, halkın teveccühüne, onura, saygınlığa ve özel ilgiye sebep olur. Bilgi, gözdür. İnsan onun aracılığı ile her türlü pisliği, iğrençliği görür. Sevimli ve sempatik şeyleri algılar. Cehalet ise, körlüktür. Bilgi seni korur, malı ise sen korursun. Cesaret kararlılıktır, dirençtir, kalıcılıktır. İnsanın bukalemun gibi renkten renge girmesine engel olur. Yense de, yenilse de insanların övgüsüyle karşılaşır. Ama korkaklık ve döneklik için aynı şeyi söyleyemeyiz. Adalet, ruhun elem verici hüzünlerden kurtulması demektir. O, ölümden sora hayattır. Yani ismin, güzel hatıranın kalıcı olması, insanların yüreklerinde sevgiyle yer edinmesidir.

Ahlâk bilgisinin dayandığı yöntem budur ve bu yöntem eski Yunan'da ve benzeri toplumlarda yaygın biçimde kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim insanların çoğu tarafından övülen hususları seçmek ve yine onlarca yerilen hususları bırakmak, toplumun beğendiğini almak ve çirkin gördüğünü atmak esasına dayanan bu yöntemi kullanmamıştır. Ama bununla birlikte, gerçekte ahiret sevabına ya da ahiret azabına yönelik olmakla birlikte, bazı ayet-i kerimelerde ilâhî uyarılar toplumsal tepki ile ilintili olarak sunulmuşlardır. Sözgelimi yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Nerede olursanız, yüzünüzü o yana (Mescid-i Haram'a) çevirin ki, insanların, aleyhinizde bir delili olmasın."* (Bakara, 150) Yüce Allah bu ayet-i kerimede müminleri kararlılığa ve dirençliliğe çağırıyor; ama bunu *"ki, insanların... olmasın"* şeklinde illetlendiriyor.

Buna örnek olarak sunabileceğimiz bir diğer ayet de şudur: *"Çekişip birbirinize düşmeyin, çözülüp yılgınlaşırsınız, gücünüz gider. Sabredin."* (Enfâl, 46) Bu ayette ulu Allah müminleri sabretmeye çağırıyor ve gerekçe olarak da, bunun terk edilmesinin çelişmeye yol açacağını, bununsa yılgınlığa, gücün yok olmasına, düşmanın cesaret bulup saldırıya geçmesine sebep olacağını gösteriyor.

Bir diğer ayet-i kerime de şudur: *"Fakat kim sabreder, affederse, şüphesiz bu, yapılması gereken işlerdendir."* (Şûrâ, 43) Yüce Allah ayette müminleri sabretmeye ve bağışlamaya çağırıyor, buna gerekçe olarak da bu davranışın "yapılması gereken övgüye lâyık" bir iş olduğunu gösteriyor.

İkinci yöntem: Ahlâkın ahirete dönük hedeflerle güzelleştirilmesidir. Kur'ân-ı Kerim'de bu amaca yönelik ifadelere çokça rastlıyoruz: *"Allah, müminlerden mallarını ve canlarını cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır."* (Tevbe, 111) *"Ancak sabredenlere ödülleri hesapsız ödenecektir."* (Zümer, 10) *"Doğrusu zalimler için acı bir azap vardır."* (İbrâhîm, 22) *"Allah iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tağuttur. O da onları aydınlıktan karanlıklara çıkarır."* (Bakara, 257) Konu ve ifadelerin farklılığına rağmen, aynı amaca yönelik birçok ayet örnek olarak gösterilebilir.

Bu kısma aldığımız ayetlerin kategorisine bir diğer grup ayeti de sokabiliriz: *"Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce hir kitapta olmasın. Doğrusu bu, Allah'a kolaydır."* (Hadîd, 22)

Bu ayet-i kerime üzüntü ve sevinci bir kenara bırakmaya çağırıyor. Çünkü size isabet edecek olan şey, hedefinden sapacak değildir. Sizden sapan şeyler de size isabet edecek değildir. Çünkü olaylar önceden karara bağlanmış bir sistem doğrultusunda ve önceden belirlenmiş bir kader uyarınca gelişme gösterirler. Dolayısıyla olaylar karşısında üzülmek ya da sevinmek, her türlü işin dizginini elinde tutan Allah'a inanan bir mümine yakışmayan anlamsız bir davranıştır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hiçbir musibet başa gelmez ki, Allah'ın izniyle olmasın. Kim Allah'a inanırsa Allah onun kalbine hidayet verir."* (Teğâbun, 11) Bu kısım ayetler de içerik olarak bundan önceki ayetlere benziyorlar. Ki o ayetlerde ahlâkın ıslahı ahirete ilişkin onurlu amaçlarla sebeplendirilmişti. Hiç kuşkusuz bunlar zanna dayanmayan gerçek kemal dereceleridir. Ahlâkın ıslahı bu ayetlerde, kazâ, kader, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma, Allah'ın güzel isimlerini anma, yüce sıfatlarını hatırlama gibi gerçek ilkelerle illetlendiriliyor.

Şayet desen ki: Kazâ ve kader gibi olguları sebep olarak göstermek, şu seçmeye bağlı dünya hayatındaki hükümlerin geçersizliğini gerektirir. Bu da üstün ahlâkın geçersizliğine ve dünyanın doğal sisteminin bozulmasına yol açar. Çünkü eğer, geçen ayetten hareketle sabır ve kararlılık sıfatlarının ıslahı, sevinç ve üzüntünün terki gibi hususlarda, olayların levh-i mahfuzda yazılı olduklarına, uyulması kaçınılmaz bir kadere bağlı olduklarına dayanarak hareket etmek söz konusu olursa, bu durumda rızk arama faaliyetini, arzulanan kemal niteliklerini

kazanma çabasını, küçük düşürücü huylardan kaçınma içgüdüsünü askıya almada da aynı gerekçeye sığınma, doğru bir davranış olarak kabul edilmelidir. O zaman rızkımızı aramaksızın yerimizde oturmamız, gerçeği savunmaktan geri durmamız caiz olur. Nasılsa olacak şey önceden karar verilmiştir, levh-i mahfuzda yazılmıştır.

Aynı şekilde kaderin değişmezliği ve kesinliğine, levh-i mahfuzdaki yazının belirleyiciliğine dayanılarak, kemal sıfatlarını elde etmeye ve noksan niteliklerden kaçınmaya yönelik çabalar askıya alınır. Bu ise her türlü tekâmülün ortadan kalkması demektir.

Buna karşılık olarak deriz ki: Kazâ ve kader konusunu incelerken, aynı zamanda bu probleme de cevap sayılabilecek açıklamalarda bulunmuştuk. Demiştik ki, insanların fiilleri olayların illetlerinin birer cüz'üdürler. Bilindiği gibi malul ve müsebbeplerin varlığı, illet ve sebeplerinin varlığı ve cüzleri ile uyuşur. Dolayısıyla, "Tokluğun, ya varlığı ya da yokluğu mukadderdir. Her iki durumda da "yeme"nin bir etkinliği söz konusu değildir." demek korkunç bir hatadır. Çünkü tokluğun dışarıda gerçekleşmesi varsayımı ancak isteğe bağlı yeme fiilinin gerçekleşmesi varsayımı ile söz konusu olabilir. Çünkü "yeme" onun illetlerinin bir cüz'üdür. Bir insanın, herhangi bir malûl tasavvur etmesi, sonra da onun illetini ya da cüzlerini geçersiz sayması büyük bir yanılgıdır.

Buna göre, insanın kendi dünyevi hayatının ekseni olan ve mutluluğu veya mutsuzluğu açısından nedensellik rolü oynayan isteğe bağlılık hükmünü, geçersiz sayması doğru değildir. Çünkü bu olgu, insanların fiilleri ya da fiillerinden kaynaklanan durum ve özellikleri ile ilgili olayların illetlerininbir cüz'ü niteliğindedir. Ne var ki, bir insanın irâde ve istemini sebepler kategorisinden çıkartması ve bunun etkinliğini inkâr etmesi caiz olmadığı gibi, istemini tek sebep ve olayların dayandığı tek ve yeterli illet gibi görmesi de doğru değildir. Kendi irade ve istemini âlemdeki bir sürü illet ve cüzlerden sadece biri olarak görmelidir ki, bunların başında da ilâhî irade gelir.

Aksi bir yaklaşım kendini beğenmişlik, kibirlilik, cimrilik, coşku, üzüntü ve gamlanma gibi birçok yerilmiş özelliğe kaynaklık eder. Cahil insan der ki: "Şunu yapan, şunu da yapmayan benim." Böylece kendini beğenmişlik kompleksine kapılır ya da başkalarına karşı kendini daha üstün görür. Veya cimrilik eder, malından kimseye bir şey vermez. Böyle davranırken, kendi noksan ve yetersiz iradesinin dışında binlerce

sebep olduğunun farkında değildir. Bilmiyor ki, eğer bu sebepler hazırlanmış olmasaydı, iradesi hiçbir şeye engel olamazdı, hiçbir hususta işe yaramazdı. Cahil insan der ki: "Şayet şunu yapsaydım, şu zarara uğramazdım ya da şu şeyi elimden kaçırmazdım." Bunu derken o, söz konusu elden kaçırmanın ya da ölümün ortadan kalkmasının -yani kârın ya da sağlığın veya hayatın gerçekleşmesinin- binlerce sebebe dayandığının ve bunların yokluğu -yani elden kaçırmanın ya da ölümün gerçekleşmesi- için bu sebeplerden sadece birinin yokluğunun, kendi iradesinin varlığına rağmen yeterli olacağının farkında değildir. Kaldı ki, bizzat insanın kendi iradesi ve istemi de, insan iradesinin dışındaki birçok sebebe dayanmaktadır. Yani istemek de isteyerek gerçekleşmez.

Sunduğumuz bu Kur'ânî gerçeği ve içerdiği ilâhî öğretiyi kavradığın ve konuya ilişkin ayetler üzerinde düşündüğün zaman göreceksin ki, Kur'ân-ı Kerim bazı huyların ıslahında kesin olan kadere ve levh-i mahfuzdaki yazıya dayanıyor. Bazı huyların ıslahı içinse böyle gerekçelere değinmiyor.

Kazâ ve kadere dayandırılması, isteme bağlılığı geçersiz kılma anlamına gelebilecek fiilleri, durumları ve huyları Kur'ân-ı Kerim kazâ ve kadere dayalı olarak gündeme getirmez. Tersine bu tür iddiaları temelden reddeder. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize böyle emretti.' derler. 'Allah kötülüğü emretmez.' de. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"* (A'râf, 28)

Öte yandan söz konusu fiil ve davranışlardan bir kısmının kazâ ve kadere dayandırılmaması insan iradesinin etkinlik noktasında bağımsız bir olgu, etkilemede başkasına ihtiyacı bulunmayan eksiksiz bir sebep ve tamamen yeterli bir illet olduğu anlamına geliyorsa, Kur'ân-ı Kerim bunların kazâ ve kader ile bağlantılarını ortaya koyar, bu hususlarla ilgili olarak insanı doğru yola iletir. Bu yolu izleyen kişi düşünce ve davranışlarında yanılgıya düşmez, gitgide sahip bulunduğu küçük düşürücü sıfatları yok olur. Amaç olayları kazâ ve kadere dayandırarak insanın cehalete kapılıp elde ettiği bir şeyden dolayı sevinmesini ve yine cehaletten dolayı yitirdiği bir şeyin kaybına üzülmesini önlemektir. Nitekim bir ayet-i kerimede ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Ve Allah'ın size verdiği malından onlara da verin."* (Nûr, 33) Burada yüce Allah malı kendisine izafe ederek insanları cömertliğe, eli açıklığa çağırıyor.

Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: "*Kendilerine verdiğimiz rızktan harcarlar.*" (Bakara, 3) Burada ise, malın Allah'ın verdiği rızk olduğunu vurgulayarak insanları hayır amaçlı harcamada bulunmaya teşvik ediyor.

Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Demek onlar bu söze inanmazlarsa, onların peşinde üzüntüyle kendini helâk edeceksin! Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki, onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim."* (Kehf, 6-7) Burada yüce Allah, Resulullah Efendimizi (s.a.a) üzülmekten nehyediyor. Gerekçe olarak da, onların küfürde direnmelerinin Allah'a karşı üstünlük sağladıkları anlamına gelmeyeceğini gösteriyor. Tersine yeryüzünde bulunan her şeyin sınama amaçlı süsler olması için yaratılmış olduklarını vurguluyor.

Bu yöntem, yani ahlâkı ıslah amacı ile izlenen ikinci yol, peygamberlerin yöntemidir. Bu yöntemin birçok örneğini Kur'ân-ı Kerim'de bulabiliriz. Bir kısım örneklerini de Kur'ân-ı Kerim, öteki gök menşeli kitaplardan nakletmektedir bize.

Bir **üçüncü yöntem** daha vardır ki, sadece Kur'ân'a özgüdür. Bize aktarılan gök menşeli kitaplarda, geçmiş peygamberlerin öğretilerinde ve ilâhî hikmetle uğraşan filozofların eserlerinde böyle bir şeye rastlanmaz. Bu yöntem, bilgi ve marifetin kullanılması ile insanın vasıf ve ilim açısından eğitilmesidir. Bu yönteme başvurulduğu zaman aşağılık ve iğrenç sıfatların konusu ortadan kalkar. Diğer bir ifadeyle bu yöntem, iğrenç ve aşağılık sıfatları giderme esasına değil, defetme esasına dayanır.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Allah'tan gayrisinin hoşnutluğunun gözetildiği her bir davranışın arkasında ya bir şeref arayışı ya da korkulan ve sakınılan bir gücü memnun etmek çabası yatmaktadır. Ne var ki yüce Allah buyuruyor *ki: "Şeref ve üstünlük tamamen Allah'ındır."* (Yûnus, 65) *"Bütün kuvvet Allah'a aittir."* (Bakara, 165) Bu bilgi bu hâliyle insanın vicdanına yerleşince riya, gösteriş, Allah'tan başkasından korkma, O'ndan başkasına umut bağlama ve O'ndan başkasına güvenip dayanma gibi küçük düşürücü, onur kırıcı niteliklere yer kalmaz. Bu iki gerçek insan tarafından bilinince, tüm yerilmiş nitelik ve sıfatlar insandan uzaklaşır. İnsan bunların yerine, Allah'tan korkmak, şeref ve üstünlüğü Allah katında arama, Allah'tan başkasından bir şey istememe, azamet, ihtiyaçsızlık, ilâhî ve rabbanî heybet gibi övülmüş ilâhî niteliklerle kendini bezer.

Bunun yanı sıra, Kur'ân-ı Kerim'de, defalarca: "Mülk Allah'ındır. Gökler ve yer üzerindeki hükümranlık Allah'a aittir. Göklerde ve yerde bulunan her şey O'nundur." şeklinde ifadeler kullanılır. Ki, biz de defalarca bu ifadelerin içerdikleri gerçekleri gözler önüne serdik. Allah'ın hükümranlığının ve sahipliğinin gerçek mahiyeti, O'nun dışında hiçbir varlığın bağımsız olmaması, O'na muhtaç olmamak gibi bir durumda bulunmaması esasına dayanır. Hiçbir şey yoktur ki, yüce Allah hem onun ve hem de ona ait olan şeylerin sahibi olmasın.

İnsanın bu mülkiyete inanması ve bu inancının bir gerçeklik olarak kalbine yerleşmesi, bütün olguların onun nezdinde zat, nitelik ve fiil olarak bağımsızlık derecesinden inmeleri anlamına gelir. Böyle bir insanın Allah'ın rızasından başka bir şeyi istemesi, O'nun dışında bir şeye boyun eğmesi, ondan korkması, ondan bir beklenti içinde olması, ondan lezzet alması ya da coşkuya kapılması, ona sığınması, güvenip dayanması, teslim olması, ona tutkuyla eğilim göstermesi mümkün değildir.

Kısacası, her şeyin fani ve geçici olduğunu bildikten sonra yüce Allah'ın kalıcı ve sonsuz rızasından başka bir şey istemez, herhangi bir ihtiyacını başkasına arz etmez. O sadece batıldan kaçar. Batıl da O değildir ve gerçek bir varlığı yoktur. Böyle bir insan yüce yaratıcısının varlığı olan hakka karşı batıla tutunmaz.

Aşağıya alacağımız şu ayet-i kerimeler de aynı gerçeğe işaret etmektedirler: "*Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8) *"Rabbiniz Allah, işte budur. O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır."* (En'âm, 102) *"O'dur ki, her şeyin yaratılışını güzel yaptı."* (Secde, 7) *"Bütün yüzler, O diri yöneticiye boyun eğmiştir."* (Tâhâ, 111) *"Hepsi O'na boyun eğmiştir.* (Bakara, 116) *"Rabbin, yalnız kendisine kulluk sunmanızı emretti."* (İsrâ, 23) *"Rabbinin her* şeye *şahit olması yetmez mi?"* (Fussilet, 53) *"İyi bil ki, O, her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 54) *"Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır."* (Necm, 42)

Şu anda üzerinde durduğumuz: *"Sabredenleri müjdele. Onlar ki, kendilerine bir bela eriştiği zaman, 'Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz.' derler..."* ifadesini de bu kategoride değerlendirebiliriz. Çünkü bu ve benzeri ayetler, özel ilâhî bilgiler içermektedirler. Bunların sonuçları da özel ve gerçektirler. Bu yöntemin öngördüğü terbiye metodu da ne ahlâk ilminin uyguladığı metoda, ne de önceki peygamberlerin şeriatlarında uyguladıkları terbiye metoduna benzer. Daha önce de vurguladı-

ğımız gibi, birinci metot, güzel ve çirkin kavramlarına ilişkin toplumun genel inancını esas alır. İkinci metot ise, genel dinî inançlara, kulluk yükümlülüklerine ve bunların ödülle ya da azapla cezalandırılması esasına dayanır. Bu üçüncü metodun dayanağı da, saf ve eksiksiz tevhit inancıdır ki, sırf İslâm dinine özgü bir yöntemdir bu. Bu, dini tebliğ edip hayata egemen kılan Resulullah Efendimize ve onun saf ve temiz soyuna, Ehlibeyti'ne salât ve selâm olsun. Bu nükteyi ganimet bilmelisin.

Bir oryantalistin İslâm medeniyetinden söz ettiği eserinde dile getirdiği düşüncelere şaşmamak mümkün değildir. Diyor ki bu adam: "Bir araştırmacı, İslâm davetinin, izleyicileri arasında yaygınlaştırdığı medeniyet unsurlarına, ileri uygarlığa ve yüksek medeniyete ilişkin olarak geride bıraktığı, taraftarlarına miras olarak armağan ettiği özelliklere ve meziyetlere ilgi duymalıdır. Esas bunların üzerinde durmalıdır. İslâm'ın içerdiği dini öğretiler ise, bütün nebevî davetlerin içerdiği ahlâkî ilkelerdir. Bütün peygamberler bunlara davet etmişlerdir."

Daha önceki açıklamalarımızdan yola çıkarak bu bakış açısının yanlışlığını, bu görüşün çarpıklığını anlayabilirsin. Çünkü sonuç, öncüllerinin bir ayrıntısıdır. Bir terbiyeden sonra ortaya çıkan davranışlar, öğrencinin ve terbiye gören insanın öğrendiği bilgi ve marifetin ürünleri ve sonuçlarıdır. Daha düşük düzeyli bir gerçeğe, orta seviyeli bir tekâmüle yönelik çağrı ile, sırf gerçeğe ve doruktaki bir tekâmüle yönelik çağrı bir olamazlar. İşte işaret ettiğimiz üçüncü terbiye metodunun niteliği bundan ibarettir. Birinci metot, toplumsal gerçeğe çağırıyor. İkinci metot, pratik gerçeğe ve insanın ahirette mutlu bir hayat sürdürmesine yarayan gerçek tekâmüle çağırır. Üçüncü metot ise, sırf hakka, yani Allah'a davet eder. Eğitimini, Allah'ın bir ve ortaksız olduğu gerçeğine dayandırır. Bu ise, tam bir kulluğa yol açar. Metotların birbirlerinden ne kadar da farkı var!

Bu metot, insanlık âlemine birçok salih insan, kendini Allah'a adamış bilgin, kadın ve erkek evliya armağan etmiştir. Bir din için, bu onur bile yeterlidir.

Bu metot, diğer iki terbiye metodundan sonuçları bakımından da farklıdır. Çünkü bu yöntemin temel dayanağı kulluk sevgisini aşılamak ve Rabbi kula tercih etmektir. Bilindiği gibi, aşk, tutku ve sevgi kimi zaman seven insanı öyle davranışlara yöneltir ki, toplumsal ahlâkın özü olan toplumsal aklın ya da genel dinsel yükümlülüklerin esası olan sı-

radan genel anlayışın bunları tasvip etmesi mümkün değildir. Çünkü aklın kendine özgü kuralları, sevginin de kendine özgü kuralları vardır. İleriki bazı bölümlerde bu hususa ilişkin olarak daha geniş ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız, inşaallah.

* * *

157) İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.

Ayet üzerinde düşünüldüğü zaman, orijinal metinde geçen "salât" kelimesinin rahmet anlamında kullanılmadığı görülecektir. "Salât" kelimesinin çoğul, "rahmet" kelimesinin ise tekil olarak yer alması bunu gösterir. Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"O'dur ki, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize salât etmekte, melekleri de ve müminlere karşı çok merhamet edendir."* (Ahzâb, 43)

Bu ayetten çıkan sonuca göre, *"müminlere karşı çok merhamet edendir."* ifadesi, *"O'dur ki üzerinize salât etmektedir"* sözünün illetidir. Böyle olması da beklenen bir gereklilikte zaten. Çünkü ilâhî irade müminlere rahmet etmeyi öngörür. Siz de müminsiniz. Bu yüzden size merhamet edene kadar salât etmesi gerekir. Dolayısıyla "salât" ile "rahmet" arasındaki bağlantı mukaddime ile hedef, araç ile amaç arasındaki bağıntı gibidir. Veya bir şeye yönelmekle ona bakmak arasındaki münasebet gibidir. Ya da ateşe atmakla, yakmak gibidir. Bu durum "salât" kelimesini "şefkat gösterme, acıyıp meyletme" şeklinde anlamlandırmaya uygun düşüyor.

Buna göre, yüce Allah'ın salât etmesi, kula merhametle yönelmesi demektir. Melekler de Allah'ın rahmetini ulaştırmada aracılık yapmaları bakımından insanoğluna şefkat göstererek salât ederler. Müminlerin salâtı ise, kul olarak Allah'a dönmeleri ve dua etmeleridir. Ama bu durum "salât"ın kendisinin de "rahmet" olmasına ya da rahmetin bir belirtisi olmasına engel değildir. Çünkü rahmet kelimesinin geçtiği ayetler üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, bu kelimenin mutlak ilâhî bağışı, genel nitelikli rabbanî vergiyi ifade ettiği görülecektir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rahmetim her şeyi kaplamıştır."* (A'râf, 156) *"Rabbin, zengin rahmet sahibidir. Dilerse sizi götürür, sizi nasıl başka bir topluluğun soyundan yarattı ise, sizden sonra da dilediğini sizin yerinize, getirir."* (En'âm, 133) Buna göre, bir topluluğu ortadan kaldırıp götürmek O'nun zenginliğinin, ihtiyaçsızlığının

ifadesidir. Ortadan kaldırdığı bir topluluğun yerine başka bir topluluğu getirmesi de rahmetinin göstergesidir. Her iki durum da hem O'nun rahmetine, hem de O'nun müstağniliğine dayanırlar. Şu hâlde her "yaratma" ve her "emir" rahmettir. Aynı şekilde her "yaratma" ve her "emir" bir bağıştır ve müstağniliği gerektirir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbinin bağışı kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20) Bu bağışlardan biri de "salât"tır. Şu hâlde "salât" aynı zamanda "rahmet"tir. Ama özel bir rahmet. Bu şekilde ayet-i kerimede "salât"ın çoğul, buna karşın "rahmet"in de tekil olarak kullanılmış olması anlaşılabilir.

"Ve doğru yolu bulanlar da onlardır." Sanki bu durumları, *"Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır."* ifadesinin bir sonucudur. Bu yüzden onların doğru yolu bulmuş olmaları, birincisinden ayrı yeni bir cümle içinde ifade ediliyor. Yani, "Rablerinden bağışlamalar, rahmet ve hidayet onlaradır" denilmiyor. Ve yine, "Onlar hidayete ermişlerdir." denilmiyor da, *"Onlar doğru yolu bulanlardır."* denilerek hidayeti kabullenişleri "ihtidâ" fiili ile dile getiriliyor ki, "ihtida" "hidayet"ten sonra gelen ayrıntı niteliğinde bir konumdur. Bununla anlaşılıyor ki, rahmet, onların Allah'a iletilmeleridir. Bağışlamalar ise, bu iletilmenin öncülleri konumundadır. Onların doğru yolu bulmaları da bu hidayetin, iletilmenin bir sonucudur. Şu hâlde, ayette geçen salât, rahmet ve ihtida, sonuç itibariyle rahmet olarak değerlendirilseler de ayrı ayrı olguları ifade etmektedirler.

Yüce Allah'ın kendilerine yönelik ikramını dile getirişine bakarak diyebiliriz ki, bu ayetlerde sözü edilen müminlerin durumu, senin evini ararken seninle karşılaşan arkadaşının durumuna benzer. Söz konusu arkadaşın senin evini soruyor, oraya konaklama niyetindedir. Bu sırada seninle karşılaşıyor. Sen de onu güler yüzle ve saygı göstererek karşılıyorsun. Sonra onu evine giden yola koyarak onunla birlikte yürümeye başlıyorsun. Evine ulaştırıp konaklayana kadar yolunu kaybetmesine müsaade etmiyorsun. Yolculuk esnasında yemesini, içmesini, bineğini ve yürüyüşünü denetleyip yardımcı oluyorsun. Bütün bunlar, bir bakıma bir ikram sayılır. Çünkü senin amacın bu. Aynı zamanda bunların her biri de başlı başına bir ikramdır. Ama bununla birlikte yol gösterme, ikramdan ve muhabbet etmekten başka bir şeydir. Onlar da yol göstermekten farklı bir şeydir. Aynı zaman da hepsi de ikramdır. Şu hâl-

de genel anlamdaki ikram, rahmet konumundadır. Çeşitli ağırlamalar da "salât" olarak nitelendirilebilirler. Evde konaklama ise, ihtida, yani doğru yolu bulma mesabesindedir.

"Ve doğru yolu bulanlar da onlardır." cümlesinin isim cümlesi şeklinde kurulmuş olması, ayrıca cümleye uzağı gösteren işaret ismiyle [ulâike] başlanması, fasıl zamiri [hum]; "el-muhtedûn" diye başlayan ifadedeki haberin başına lam-ı mevsulun getirilmiş olması, onlara verilen önemi ve kavuşacakları nimetlerin yüceliğini gösterir. (Doğrusunu ise Allah bilir.)

HADİSLER IŞIĞINDA BERZAH VE RUHUN ÖLÜMDEN SONRAKİ HAYATI

Tefsiru'l-Kummî'de belirtildiğine göre, Süveyd b. Gafele Emirü'l-Müminin'in (a.s) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Âdemoğlu dünyanın son ve ahiretin de ilk gününe başlayınca malı, evladı ve ameli gözlerinin önünde canlanır. Malına dönerek, 'Allah'a andolsun ki, sana çok düşkündüm ve üzerine titrerdim. Senin yanında bana ait ne var?' der. Malı ona, 'Benden kefenini alabilirsin.' der. Sonra evladına döner ve 'Allah'a andolsun ki, ben sizi çok severdim, sizin koruyucunuzdum. Sizin yanınızda bana ait ne var?' der. Evladı ona, 'Seni mezarına kadar uğurlayacak ve üzerini toprakla örteceğiz.' derler. Sonra ameline bakar ve 'Allah'a andolsun ki, ben senin hakkında zahitçe davranırdım ve sen bana ağır gelirdin. Acaba bana ait neyin var?' diye sorar. Ameli der ki: Ben kabrinde ve mahşere gitmek üzere diriltildiğinde sana eşlik edeceğim. Nihayet ben ve sen birlikte Rabbinin huzuruna çıkarılacağız."

"Eğer bu adam Allah'ın dostu ise, yanına insanların en hoş kokulusu, en güzel görünümlüsü ve en süslü giysilisi gönderilir ve der ki: 'Allah'tan bir ruh ve bir hoş koku ve naim cenneti ile sevin. Amellerin en hayırlısını önceden gönderdin.' Adam, 'Sen de kimsin?' diye sorar. O, 'Ben senin salih amelinim. Dünyadan cennete göç et.' der."

"Adam kendisini yıkayanı tanır ve kabre taşıyanlara 'Acele edin.' der. Kabrine girince yanına iki melek gelir. Bunlar kabir sorgucularıdırlar. Saçlarını süslerler ve yeri dişleri ile eşelerler. Sesleri şiddetli bir gök gürlemesini andırır. Gözleri insanı kör edici bir şimşek gibidir. Bu iki melek adama, 'Rabbin kimdir? Peygamberin kimdir? Ve dinin nedir?' diye sorarlar. Adam, 'Rabbim Allah, peygamberim Muhammed

ve dinim İslâm'dır.' der. İki melek, 'Allah seni sevdiğin ve hoşlandığın şeyler içinde kalıcı kılsın.' derler. Burada yüce Allah'ın şu sözüne göndermede bulunurlar: *'Allah, inananları, dünya hayatında da, ahirette de sağlam sözle sebat içinde kılar.'* [İbrahim, 27] Sonra kabrini gözünün alabildiği kadar genişletirler ve kabirden cennete bakan bir kapı açarlar ve şöyle derler: 'Uyu, gözün aydın! Nimetlere kavuşmuş taze delikanlı uykusuna uyu.' Yüce Allah'ın bir ayetinde buna işaret ediliyor: *O gün cennet halkının kalacakları yer daha iyi, dinlenip safa sürecekleri yer daha güzeldir."* [Furkan, 24]

"Eğer adam Rabbine düşman biri ise, ameli ona yüce Allah'ın yarattığı en çirkin görünümlü, en iğrenç kokulu biri olarak gelir. Ve 'Kaynar su dolu bir konak ve cehenneme savurulma ile sevin.' der. Adam kendisini yıkayanı tanır ve kendisini kabre taşıyanlara ağır davranmalarını söyler. Kabre konulduğu zaman, kabrin iki sınavcısı gelir ve üzerindeki kefenini alarak, 'Rabbin kim? Peygamberin kim? Ve dinin nedir?' diye sorarlar. Adam, 'Bilmiyorum.' der. Melekler ona, 'Bilmedin ve doğru yolu bulmadın.' derler."

"Sonra ona öyle bir asâ darbesi indirirler ki, insanlar ve cinler dışındaki diğer tüm canlılar dehşete düşerler. Ardından kabrinden cehenneme bakan bir kapı açarlar ve ona, 'En kötü hâlde uyumana bak!' derler. Böylece o daracık yerde pestile dönüşür. O kadar ki, beyni tırnakları ile etinin arasından dışarı fışkırır. Yüce Allah toprağın altındaki yılanları, akrepleri ve böcekleri ona musallat eder. Bunlar onu kıyamet günü dirileceği saate kadar ısırıp dururlar, vücudunu tırmalarlar. İçinde bulunduğu bu korkunç durumdan dolayı kıyametin bir an önce kopmasını arzu eder."

Muntahabu'l-Besâir adlı eserde Ebu Bekir el-Hadremî'nin İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şu sözleri aktardığı bildirilir: "Kabirde sadece kesin olarak inanıp gereklerini eksiksiz yerine getirenlerle, kesin olarak küfrü seçenler sorgulanırlar. 'Peki, diğer insanlar ne olacak?' dedim. 'Onlar bekletilirler.' dedi."

el-Emalî adlı eserde belirtildiğine göre İbn Zebyân şöyle demiştir: "Bir ara İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında bulunuyordum. 'İnsanlar müminlerin ölümünden sonra onların ruhlarının durumları hakkında neler söylüyorlar?' diye sordu. Dedim ki: 'Müminlerin ruhları yeşil kuşların kursaklarında olur.' diyorlar. Bunun üzerine şöyle dedi: Subhanallah! Bir mümin böyle bir duruma sokulmayacak kadar Allah katında say-

gın bir konuma sahiptir. Ölüm gerçekleştikten sonra müminin yanına Resulullah Efendimiz (s.a.a) Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (hepsine selâm olsun) gelirler. Yanlarında da Allah'ın gözde melekleri olur. Eğer yüce Allah müminin kendi lisanıyla onun birliğine, Peygamber'inin peygamberliğine ve Ehlibeyt'in velayetine tanıklık etmesine imkân verirse, Resulullah Efendimiz (s.a.a) Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (a.s) onlarla birlikte olan gözde melekler de tanıklık ederler. Eğer adamın dili tutulursa, yüce Allah özel olarak Peygamber'ine adamın kalbindeki inancı gösterir. Bunun üzerine Peygamberimiz adamın müminliğine şahitlik eder. Resulullah'ın bu şahitliği üzerine, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin ve hazır bulunan gözde melekler de adamın müminliğine şahitlik ederler. Allah onu yanına alınca, ruhu eski görünümü ile cennete gider. Cennetteki ruhlar yerler, içerler. Biri yanlarına gelirse, onları dünyadaki şekilleri içinde görür ve tanırlar."[1]

el-Mahasin adlı eserde Hammad b. Osman, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şunları rivayet eder: "İmam ruhlardan, müminlerin ruhlarından söz etti ve 'Bu ruhlar cennette karşılaşırlar.' dedi. Ben, 'Karşılaşırlar mı?' dedim. 'Evet, dedi, birbirlerini sorarlar, birbirlerini tanırlar. Öyle ki birini gördüğün zaman, 'Bu, falancadır.' dersin."[2]

el-Kâfi'de belirtildiğine göre, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle demiştir: "Mümin öldükten sonra ailesini ziyaret eder, sevdiklerini görür, ama hoşlanmadığı şeyler kendisine gösterilmez. Kâfir de ailesini ziyarete gelir. Ama hoşlanmadığı şeyleri görür. Sevdiği şeyler kendisine gösterilmez. Bazıları her cuma ailesini ziyarete gelir. Bazıları da herkes ameli oranında ziyarete gelir."[3]

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Ruhlar ceset görünümünde cennetteki bir bahçede bulunurlar. Birbirlerini tanır ve birbirlerini sorarlar. Bir ruh, öteki ruhların yanına gelince, derler ki: 'Onu çağırın; çünkü büyük bir korku ve dehşet yaşamıştır.' Sonra ona, 'Falanca ne yapıyor, falanca ne yapıyor?' diye sorarlar. Eğer, 'Yaşıyor' dese, onun için ümitvar olurlar. Eğer, 'Öldü' dese, o zaman, 'Demek ki mahvolmuş, azabı hak etmiş, cehenneme gitmiştir.' derler."[4]

1- [el-Emalî, c. 2, s. 33.]

2- [el-Mahasin, s. 178, hadis: 164.]

3- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 230, hadis: 1.]

4- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 3, s244, hadis: 3.]

Ben derim ki: Berzah hayatı ile ilgili hadisler oldukça kabarıktır. Biz bunlar arasında berzahtaki gelişmeleri ana hatlarıyla kapsayanlarını naklettik. Aktarılan bu anlamlara ilişkin rivayetler oldukça yaygındır. Bunlarda maddeden soyutlanmış bir varoluşa işaret ediliyor.

RUHUN SOYUTLUĞU ÜZERİNE BİR FELSEFÎ ARAŞTIRMA

Acaba nefis maddeden ayrı soyut bir olgu mudur? (Nefis derken, her birimizin "ben" derken vurguladığı şeyi kastediyoruz. Soyut derken de, zaman ve mekâna bağımlı, bölünebilen maddî bir şey olmadığını kastediyoruz.)

Biz kendimizde "ben" dediğimiz bir anlamı gözlemlediğimizden kuşku duymayız. Aynı şekilde tüm insanların bu gözlem açısından bize benzediklerinden de kuşku duymayız. Bizim ve herkesin "ben" dediği bu olguyu hayatımızın ve bilincimizin hiçbir anında unutmayız, ondan gafil olmayız. Ama bu olgu, organlarımız arasında yer alan bir şey, bedenlerimizin bir parçası değildir. Ki biz bunları duyu organlarımızla ya da bir tür kanıtlama yöntemiyle algılarız. Görme ve dokunma gibi görünen duyularla algıladığımız organlarımız gibi. Ya da hissetme ve deneyim sonucu farkına vardığımız iç organlarımız gibi. Zaman olur ki, biz bunların birinden ya da bir grubundan, hatta beden dediğimiz tüm organlarımızdan gafil olabiliriz. Fakat "ben" diye ifade ettiğimiz olguyu asla unutmayız. Şu hâlde o, bedenden ve bedenin parçalarından ayrı bir olgudur.

Aynı şekilde şayet "nefis/ben", beden olsaydı ya da bedenin bir organı, bir parçası olsaydı yahut beden içinde yer alan özelliklerden biri olsaydı, -ki bu saydıklarımızın tümü madde özlüdürler. Maddenin özelliği ise, tedricî bir değişkenlik, bölünebilirlik ve parçalanmaya elverişliliktir- değişken ve bölünebilen bir madde olurdu. Oysa böyle değildir. Her bir insan, kendisinden ayrılmaz bu nefsanî olguyu gözlem altına alıp, kendisini bildiği andan itibaren bu ana kadar ki konumunu gözden geçirdiği zaman, görecektir ki, bu olgu hep aynı anlamda ve hep aynı konumda kalmıştır. En ufak bir artış ve en ufak bir değişiklik yaşamamıştır. Ama beden, bedenin parçaları, bedenin içinde yer alan özellikler her bakımdan değişkendirler, başkalaşım sürecini yaşarlar. Bu süreç söz konusu olguların maddesinin ve biçiminin yanı sıra diğer şekil ve görünümlerini de kapsar.

Aynı şekilde insan kendisini bilinçli bir gözleme tâbi tuttuğunda "nefis/ben" dediğimiz olgunun basit, yani bölünme ve parçalanma kabul etmez olduğunu görür. Oysa beden, bedenin parçaları ve bedende yer alan özellikler bölünme ve parçalanma sürecini yaşarlar. Her madde ve madde kaynaklı her olgu böyledir.

Şu hâlde "nefis/ben" beden değildir. Bedenin bir parçası ya da bedene özgü ve gerek duyularımızla ve gerekse kanıt aracılığı ile algıladığımız ya da algılayamadığımız bir özellik değildir. Çünkü bu saydıklarımız her ne şekilde varsayılsalar, yine de maddî niteliklidirler. Madde ise değişkendir, bölünebilir. Ortada bir gerçek vardır, o da, "nefis/ben" dediğimiz olgunun bu niteliklerden hiçbirine sahip olmadığıdır. Şu hâlde "nefis/ben" hiçbir şekilde madde olarak değerlendirilemez, maddî olgular kategorisine sokulamaz.

Aynı şekilde tek ve yalın olarak gözlemlediğimiz bu olguda, parçalar ve cüzler çokluğu söz konusu değildir. Dışarıdan bir karışım da kabul etmez. Tersine bu olgu tektir ve yalındır. Her insan bunu kendi şahsında gözlemler ve kendisinin kendisi olduğunu, başkası olmadığını görür. Demek ki, bu olgu bağımsızdır ve maddî ölçülere uymaz. Maddenin vazgeçilmez niteliklerinden hiçbirini taşımaz. Öyleyse "nefis/ben" maddeden ayrı soyut bir özdür. Bedenle birleşmesini gerektiren bir bağlantısı vardır. Bu bağlantı evrensel düzenlemenin öngördüğü, gerektirdiği bir husustur.

Ancak nefsin maddeden ayrı soyut bir olgu oluşunu tüm materyalistler, bazı kelâmcılar ve muhaddislerden olan zahiriciler inkâr etmişlerdir. Bunu kanıtlamak için de birçok girişimde bulunmuşlardır. Bu hususla ilgili olarak sunulan kanıtları da tamamen faydasız bir zorlamanın sonucu olarak reddetme yönüne gitmişlerdir.

Materyalistler diyorlar ki: Günümüzde bilimsel araştırmalar teknik olarak çok ilerlemiştir. İleri teknoloji sayesinde bilim son derece duyarlı, titiz ve kılı kırk yarar bir düzeye ulaşmıştır. Bu yüzden maddî illeti belirlenmeyen hiçbir bedensel özellik ve madde yasalarına uyarlanamayan hiçbir ruhî etkinlik kalmamıştır. Yani sırf bu etkinlik ve sonuçlardan hareketle ruhun maddeden soyut ve ayrı olduğuna hükmedilemez.

Diyorlar ki: Sinir sistemi, merkezî organda birleşir. Beyin dediğimiz bu organa yönelik sinirsel akım kesintisiz ve hızlıdır. Bunlar arasında aynı sisteme göre hareket eden kütlesel bir olgu vardır. Bu olgunun

parçalarını birbirinden ayırt etmek ve bunların devre dışı kalışlarını algılamak mümkün değildir. Parçaların birbirlerinin yerine geçmeleri de söz konusu değildir. Çeşitli olguların sonucunda oluşan bu birim bizim gözlemlediğimiz ve "ben" diye tanımladığımız nefsimizdir. Bunu tüm organlarımızdan ayrı bir olguymuş gibi gördüğümüz doğrudur; fakat bu onun bedenin ve bedensel özelliklerin dışındaki bir olgu olduğunu göstermez. Aksine nefis birleşik bir kütledir, faaliyetlerinin kesintisizliği ve sürekliliği yüzünden onu fark etmememiz mümkün olmuyor. Benlikten gafil olmak için, anlaşıldığı kadarıyla sinirlerin devre dışı kalması ve faaliyetin son bulması gerekir. Bu ise, ölümdür.

Nefsin kalıcı ve değişmez olduğu doğrudur. Ama bu onun kendi ve içinde değişmediği, orijinal durumunu koruduğu anlamına gelmez.

Aksine faaliyetlerinin kesintisizliği, algısal verilerin hızlı gelişimi gözlerimizde bir yanılgıya yol açıyor. Tıpkı içine sürekli su akan ve akan su oranında da dışarı su akıtılan bir havuz gibi. Dolan ve boşalan suyun miktarı bir olduğu için, havuzun içindeki suyun hiç değişmediği sanılır. İnsan havuzdaki suyu bir ve değişmez gibi görür. Oysa gerçeklik noktasında bakıldığında su ne birdir, ne de değişmezdir. Aynı şekilde suya yansıyan insan, ağaç veya herhangi bir cismin görüntüsü de, tek ve değişmez olarak kabul edilir. Hâlbuki havuzdaki suyun yaşadığı tedricî değişkenlikten dolayı bu yansımalar da tedricî bir değişiklik yaşarlar. Nefis olgusunda gördüğümüz değişmezlik, teklik ve belirginlik için de aynı husus geçerlidir.

Diyorlar ki: Batınî gözlem yöntemiyle bedenden ayrı ve soyut bir olgu olduğuna ilişkin kanıtlar sunulan nefis, gerçekte doğal özelliklerin bir toplamıdır. Buna sinirsel olgular da diyebiliriz. Ki bunlar, dış maddenin cüz'ü ile sinirsel birleşiğin cüz'ü arasındaki karşılıklı etkileşimin sonuçlarıdırlar. Birliktelikleri de toplanma niteliklidir, reel bir birlik değildir.

Şimdi bu yorumların değerlendirmesine geçiyoruz: Diyorlar ki: "Somut verilere ve deneysel yönteme dayalı bilimsel araştırmalar, ileri teknolojinin de yardımıyla gerçekleştirdiği son derece titiz çalışmalarında ruhla ilgili bir sonuç elde edememiştir. Aynı şekilde, ancak ruhun varlığı ile izah edilebilecek bir olguya da rastlayamamıştır." Bu söz, gerçeğin ifadesidir. Fakat bu, varlığına ilişkin olarak deliller sunulan soyut nefsin var olmadığı sonucunu doğurmaz. Çünkü doğanın yasala-

rını ve maddenin özelliklerini araştıran doğa bilimleri, ancak maddenin özelliklerini ve maddenin özünü tespit edip değerlendirebilir.

Aynı şekilde madde alanındaki deneyin tamamlanması için kullandığımız maddî araçlar da ancak maddî olgular üzerinde etkin olabilirler. Madde ve doğaötesi olgulara gelince, bu araçların olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmede bulunması doğru değildir. Bu alanda maddî araştırmanın varabileceği en son nokta, bir şey bulamamaktır. Bir şey bulamamak, bir şey yok demek değildir. Bilimsel araştırmanın, az önce de gördüğün gibi, ilgili bulunduğu madde tespit ettiği maddesel hüküm ve özellikler arasında, mâddenin özünden ve doğanın çerçevesinden hariç soyut bir olguyu belirlemesi beklenemez.

Onları, söz konusu inkâra yönelten etken şu asılsız sanılarıdır: "Soyut nefisten söz edenler, bedensel organların bazı organik hükümlerine rastlıyor; ama bunların bilimsel açıklamasını yapamamış, bu yüzden, söz konusu fiillerin kaynağı olarak maddeden bağımsız soyut nefsin varlığına inanma gereğini duymuşlardır. Ne var ki, modern bilim, söz konusu bilinmezliklerin illetini tespit etmiş bulunduğu için, artık böyle bir olgunun varlığına inanmak anlamsızdır." Böyle bir kuruntuyu Yaratıcının varlığına ilişkin olarak da gündeme getirmişlerdir.

Hiç kuşkusuz bu, bütünüyle dayanaksız bir yanılgıdır. Çünkü bedenden soyut nefsin varlığına inananlar, yukarıdaki gerekçeden dolayı buna inanmıyorlar. Yani, illeti gözle görülen fiili bedene, gözle görülemeyen fiili de nefse dayandırmaya yeltenmiyorlar. İddiaların aksine onlar, bütün fiilleri aracısız olarak bedensel illetlere ve yine bütün fiilleri dolaylı olarak nefse dayandırıyorlar. Ayrıca hiçbir şekilde bedene izafe edilemeyecek fiilleri de nefse dayandırarak açıklıyorlar. Bu ise, insanın kendi nefsini bilmesi, kendi zatını gözlemlemesidir. Daha önce bu gözlemin niteliğine değinmiştik.

"Tek bir şey olarak gözlemlenen insan benliği, aslında büyük bir hızla ve kesintisiz olarak merkez konumundaki organa doğru akan sinirsel algıların oluşturduğu bir toplamdır. Yani bir orada olma niteliğinde bir birliğe sahiptir." şeklindeki sözlerine gelince; kuşkusuz bu, sonuçsuz ve nefsanî gözleme uymayan bir sözdür. Bana öyle geliyor ki, bu iddiayı ortaya atanlar nefsanî gözlemden gaflet ederek, beyine akan somut verilere bakıyorlar. Yani ikinci derecede olgularla ilgileniyorlar. Diyelim ki, ortada reel olarak birçok olgu var ve bunların birliktelikleri

söz konusu değildir. Maddî olguların algılanmasından ibaret olan bu çok sayıdaki olgunun gerisinde hiçbir şey yoktur. Ve yine diyelim ki, tek nefis olarak gözlemlenen bu olgu da, söz konusu çok sayıdaki algıdan başka bir şey değildir. Peki, kendisinden başkasını göremediğimiz bu tek olgu nereden kaynaklandı? İçinde bizzat gözlemlenen söz konusu birlik nereden geldi? Bunun toplanma niteliğinde bir birlik olduğuna ilişkin iddia bir saçmalıktır. Çünkü toplanma niteliğindeki birlik, gerçekte çokluktur ve birliği ise hayalîdir. Tıpkı bir ev ya da bir çizgi gibi. Yani özünde birlik söz konusu değildir.

Bizim bu sözümüz yerine şöyle bir varsayımla çıkıyorlar ortaya: Algılar ve şuurlar haddizatında çokturlar; ama aynı zamanda bir bütün olarak tektirler. Oysa bu algılar ve şuurların haddizatında çok olmaları, hiçbir şekilde birliğe dönüşmemelerini gerektirmektedir. Hâlbuki gözlemlediğimiz o ki, bu, tek bir şuurdur, nefsanî ve reeldir. Bu kadar çok sayıdaki algılara sahip bulunan bir başka olgu da söz konusu değildir ki, onu tek bir niteliğe sahipmiş gibi algılasın. Tıpkı, duyu organları ve hayal gücünün toplanma niteliğindeki birliğe sahip olan somut ve hayalî olguları, toplanma niteliğinde bir birlik hâlinde algılaması gibi. Çünkü üzerinde durulan varsayım şudur: Haddizatında çok olan algılar, yine haddizatında bir olan nefsanî algının aynısıdır.

Şayet, "Burada algılayan pozisyonundaki organ beyindir. Birçok algıyı tek bir algıymış gibi değerlendirir." denilirse, yine de sorun çözülmüş olmaz. Çünkü varsayılan o ki, beynin algılayışı, birbirini izleyen bu çok sayıdaki algıların bizzat kendisidir. Yani, duyu güçlerinin dış âlemdeki bilgiye konu olan şeylere taalluk edip onlardan duyusal biçimler çıkardığı gibi, beyin bu algılara taalluk eden bir algılama gücü değildir.

Kendi içinde değişken ve bölünebilen bu gözlemlenen olgunun tekliğe ulaşması ile ilgili olarak ne söylenecekse, aynı şey değişmezliği ve yalınlığı için de söylenebilir.

Ne var ki, bu varsayım da -kesintisiz olarak birbirini izleyen ve beyinsel algı sonucu tek bir niteliğe sahipmiş gibi değerlendirilen bu çok sayıdaki algıları kastediyorum- doğru değildir. Beynin, beyin içindeki gücün, sahip bulunduğu bilincin ve yanındaki bilginin bu hususla ne ilgisi var? Bunların tümü maddî olgulardır. Maddenin ve maddî nitelikli olguların özelliği çokluk, değişkenlik ve bölünebilirliktir. Oysa bu bilgi biçiminde bu tür bir nitelik ve özellik söz konusu değildir. Ortalıkta da

madde dışı ya da maddî niteliklere sahip bulunmayan bir olgu da söz konusu değildir.

"His ya da algılayıcı güç yanılabilir. Dolayısıyla değişken ve bölünebilen bir olguyu tek, yalın ve değişmez gibi algılayabilir." şeklindeki sözlerine gelince, bu da son derece sakat bir anlayıştır. Çünkü yanılma ve yanlışa düşme, karşılaştırma ve nispet etme sonucu ortaya çıkan nisbî olgulardır. Kendiliğinde gerçekliği olan şeyler değildirler. Sözgelimi biz, kocaman gökcisimlerini küçücük beyaz bir nokta gibi görürüz. Ne var ki, bilimsel kanıtlar bu gözlemimizin yanlışlığını ortaya koyarlar. Duyu organlarımızın birçok gözlemi için aynı şeyi söyleyebiliriz. Ne var ki, bu tür yanılmalar, ancak algılanan hususla gözlemin dışındaki realitenin karşılaştırılması ile belirlenebilirler. Ama duygu organlarınca algılanan husus, kendi başına bir realitedir -bir beyaz nokta gibi- ve bunda bir yanılgı olması söz konusu olamaz.

Bu gibi durumlarda yapılacak değerlendirme şudur: Duyu organlarımız ve algılayıcı güçlerimiz, çok, değişken ve bölünebilen olguları, bir değişmez ve yalın gibi algıladığı zaman, bu demektir ki, algılayıcı güçler, algılamaları ile yanılmışlardır, reel olgu ile karşılaştırıldığında, elde ettikleri sonuç ile yanılgıya düşmüşlerdir. Ancak algılayıcı gücün algıladığı bu bilgisel biçim kendi içinde değişmez ve yalındır. Konumu ve niteliği bundan ibaret olan bir şey için, "Bu, maddîdir" demek mümkün değildir. Çünkü maddeye özgü genel niteliklere sahip değildir.

Şimdiye kadar ki açıklamalarımıza dayanarak diyebiliriz ki: Mâteryalistlerin somut verilere ve deneysel yönteme dayanarak ileri sürdükleri kanıt, olsa olsa "bulamama" sonucuna götürür bizi. Olmayan (bu onların iddiasıdır) ile bulunmayanı karıştırmış olmaları büyük bir yanılgıdır. Tek, değişmez ve yalın bir olguyu ortaya koyan gözleme, getirdikleri tasvir de yanlıştır. Tasvirleri somut veriler ve deneysel yöntemlerle varlığı kanıtlanan maddî temel ilkelerle ve olgunun özünde taşıdığı realiteyle bağdaşmaz.

Modern psikoloji sahasında araştırma yapan bilim adamlarının nefisle ilgili varsayımlarına gelince; diyorlar ki: "Nefis idrak, irade, hoşnutluk, sevgi ve bunun birleşik ve iç içe girmiş bir durumla sonuçlanabilen psikolojik durumların etkileşimlerinden doğan birleşik bir durumdur." Bununla ilgili söylenecek bir şey yoktur. Çünkü her araştırmacı, kendine bir konu seçme ve bu varsayıma dayalı konuyu araştırma

hakkına sahiptir. Ama bizim diyeceğimiz, varsayım ortaya atandan çok, söz konusu olgunun dış âlemdeki varlığı ya da yokluğuna ilişkindir. İşin erbabınca da bilindiği gibi bu, felsefî bir araştırmadır.

Nefsin maddeden ayrı ve soyut bir olgu oluşunu kabul etmeyen bir ekolün iddiası da şöyledir: "İnsan hayatını konu alan anatomi ve fizyoloji bilimlerine göre, hayatla ilgili psikolojik özellikler, hayat genlerine ve hücrelerine dayanırlar. Ki insan ve öteki canlıların hayatlarının temeli bundadır, bunlarla bağlantılıdır. Dolayısıyla ruh bu genlerin her birine özgü bir özellik ve etkinliktir. Her birinin ayrı bir ruhu vardır. İnsanın kendi içinde ruh adını verdiği "ben" diye ifade ettiği olgu, birliktelik ve toplanmışlık niteliğindeki sınırsız ruhlardan meydana gelen psikolojik bir toplamdır. Bilindiği gibi bu tür dokusal olgular ve psikolojik özellikler, genlerin ve kromozomların ölmesi ile birlikte yok olurlar. Onlar bozulunca, bunlar da bozulurlar. Yani, bedensel terkibin yok olmasından sonra, soyut ruhun kalıcılığı bir anlam ifade etmez.

Kısacası, bilimsel araştırma sonucu ortaya çıkarılan maddeye özgü temel prensipler, hayatın sırlarını çözemeyince şunu diyebiliriz: Doğal sebepler, ruhu ortaya çıkarmak için yeterli değildirler. Çünkü ruh, doğa ötesi başka sebebin malulüdür. Ancak, sırf akıl yoluyla nefsin de soyutluğunu kanıtlamaya kalkışmak, bugünkü bilimin kabul etmediği, dikkate almadığı bir husustur. Çünkü çağdaş bilim somut verilerden ve deneyden başkasını dikkate almaz.

Ben derim ki: Artık şu gerçeğin farkındasın: Materyalistlerin iddialarına karşı ortaya koyduğumuz kanıtlar, yukarıdaki iddia için de geçerlidirler. Yukarıdaki kanıtlara ek olarak bu iddianın dayanaksızlığına ilişkin şunu da diyebiliriz:

a) Günümüzün ileri biliminin ruh ve hayat gerçeğini açıklamak için yetersiz kalması, bunun sonsuza dek böyle yetersiz kalacağı ve bu olguların, bizim bilgimiz dışındaki maddî illetlere kadar uzanamayacakları anlamına gelmez. Acaba bu anlayış, yokluğu bilmeyi, bilmenin yokluğu yerine koymak şeklinde beliren bir çarpıklık, bir tutarsızlık değil midir?

b) Evrende meydana gelen maddî gelişmeleri maddeye, hayatla ilgili öteki gelişmeleri de madde ötesi bir olguya -Yaratıcıya- dayandırmak varoluş için iki temelin bulunduğuna inanmak demektir. Bunu ne materyalistler kabul eder, ne de Allah'a inananlar. Yaratıcının birliğine ilişkin tüm kanıtlar da bu çarpık anlayışı reddeder.

Sözünü ettiğimiz nefsin soyutluğuna ilişkin başka problemler de var ki, bunlara felsefe ve kelâm kitaplarında yer verilmiştir. Ne var ki, bu problemlerin tümü, yukarıda sunduğumuz kanıtlardan anlaşılacağı gibi, konunun üzerinde etraflıca düşünememekten, neyin amaçlandığını akledememekten kaynaklanmaktadır. Bu yüzden söz konusu problemleri teker teker ele alıp üzerinde düşünce üretmeye gerek duymadık. Yine de bunların üzerinde durmak isteyen biri varsa, söz konusu eserlere başvurabilirler. Doğruya ileten yol gösterici yüce Allah'tır.

AHLÂK ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ahlâk bilimi (insanın bitkisel, hayvanî ve insanî güçlerine bağlı insanî melekelerini, karakteristik özelliklerini inceleyen, arınmak, manevî mutluluğa kavuşmak için insanın tekâmülüne yönelik olarak bu karakteristik özelliklerin üstün olanlarını aşağılık olanlarından ayıran, böylece, kitlelerce övülen ve toplumun övgüsüne mazhar olan davranışları sergilemesini sağlayan bilim dalı), insan ahlâkının insanın içindeki üç genel güce dayandığını ve bunların nefsin pratik bilgiler edinmesine yardımcı olduklarını ve insan türünün davranışlarının, hazırlık ve yükümlülüklerinin bunlara bağlı olduğunu kanıtlaması bakımından büyük bir başarı sağlamıştır. İnsanın özündeki üç temel güç şunlardır: İhtiras, öfke ve düşünsel anlayış.

İnsanın sergilediği hareketler, davranışlar, ya yemek, içmek, giyinmek gibi bir çıkar sağlamaya dönüktür. Ya da insanın canını, namusunu ve malını korumaya yönelik olarak bir zararı defetmeye dönüktür. İkinci kısımdaki fiiller "öfke" kategorisine girerler. Birinci kısım fiiller de "ihtiras" kategorisine girer. Ya da düşünsel tasavvur ve tasdike dayalı düşünsel amellerdir. Karşılaştırma yapma, kanıt ileri sürme gibi. Bu tür davranışlar düşünsel anlayış gücünden kaynaklanır. İnsanın kişiliği bu üç gücün bir bileşkesidir. Bunların birleşmesi ve terkibi sonucu gerçekleşen birlik insanın türüne özgü fiilleri sergiler ve insan bu terkibin amacı olan mutluluğu elde eder.

Dolayısıyla insan türü bu güçlerden herhangi birinin ifrat ya da tefrite kaçmasına izin vermemelidir. Bu güçlerden birinin orta düzeyi aşıp fazlalık ya da eksiklik konumuna geçmesine imkân tanımamalıdır. Çünkü böyle bir durumda, terkibin gerçekleşmesi için ölçü alınan üç temel güç arasındaki denge bozulur. Artık insanın varoluş bileşkesi, ön-

görülen bileşke olmaktan çıkar. Bunun sonucu olarak da, insan türünün mutluluğu olarak belirlenen bileşkenin hedefi ortadan kalkar.

İhtiras gücünün denge noktası -yani bu gücün nicelik ve nitelik olarak istenen ve gereken ölçülerde kullanılması- "iffet" olarak nitelendirilir. Bunun iki aşırı ucu; yani ifrat ve tefriti oburluk, azgınlık ve uyuşukluktur. Öfke kaynaklı gücün denge noktası ise "cesaret"tir. Bunun iki aşırı ucu, saldırganlık ve korkaklıktır. Düşünsel gücün denge noktası, "hikmet"tir. Bunun iki aşırı ucu, demagoji, lafazanlık ve ahmaklıktır. Bu üç karakterin birleşmesi sonucu nefiste bir dördüncü karakter meydana gelir ki bu, değişik karakterlerin kaynaşımı gibidir. Buna "adalet" denir. Yani insan türünün karakterini belirleyen her gücü yerli yerinde kullanmak, hakkını vermek. Bu denge noktasının iki aşırı ucu zulmetmek ve zulme uğramaktır.

Üstün âhlakın bu temel prensiplerinin -yani iffet, cesaret, hikmet ve adaletin- her birinin bizzat kendisinden kaynaklanan ve yine analitik olarak kendisine dönük olan ayrıntı niteliğindeki bölümleri vardır. Bu ayrıntıların temel karakteristik güçle olan bağlantıları türün cinsle olan bağlantısı gibidir. Cömertlik, eli açıklık, kanaatkârlık, şükredicilik, sabır, izzet-i nefis, gözü peklik, hayâ, gayret, nasihat, saygınlık ve alçak gönüllülük gibi. Bunlar ahlâk kitaplarında yer alan üstün ahlâkın ayrıntılarıdır. (Burada üstün ahlâkın temelleri ve onlardan ayrılan dallar arka sayfada yer alan şemada belirlenmiştir.)

Ahlâk bilimi söz konusu karakterlerin her birinin sınırlarını belirler ve izlenecek orta yolu aşırı uçlarından ayırır ve ardından bunun iyi ve güzel bir karakter olduğunu açıklar. Daha sonra bu karakterin ne şekilde huy edinileceğini teorik ve pratik olarak gösterir. Önce söz konusu karakterin iyi ve güzel olduğuna inandırır, sonra alıştırmalar sonucu bunun nefsin karakteristik bir özelliği olmasını sağlar.

Bunu şöylece örneklendirebiliriz: Korkaklık, korkunun insanın içine yerleşmesinden kaynaklanır. Korku ise, gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi olası olan bir şeyden kaynaklanır. Akıllı insan ise, tercihi gerektirecek bir durum olmadığı sürece eşit derecede olası olan taraflardan birini tercih etmez. Şu hâlde insan korkmamalıdır. İnsan, bu gerçeği kendi kendine telkin edip ardından korkulu ve ürpertici ortamlara girip çıkmaya başladıktan sonra korku belasından kurtulur. Öteki aşağılık ve üstün huylar için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Üstün Alâkın Temel Prensipleri ve Ayrıntıları

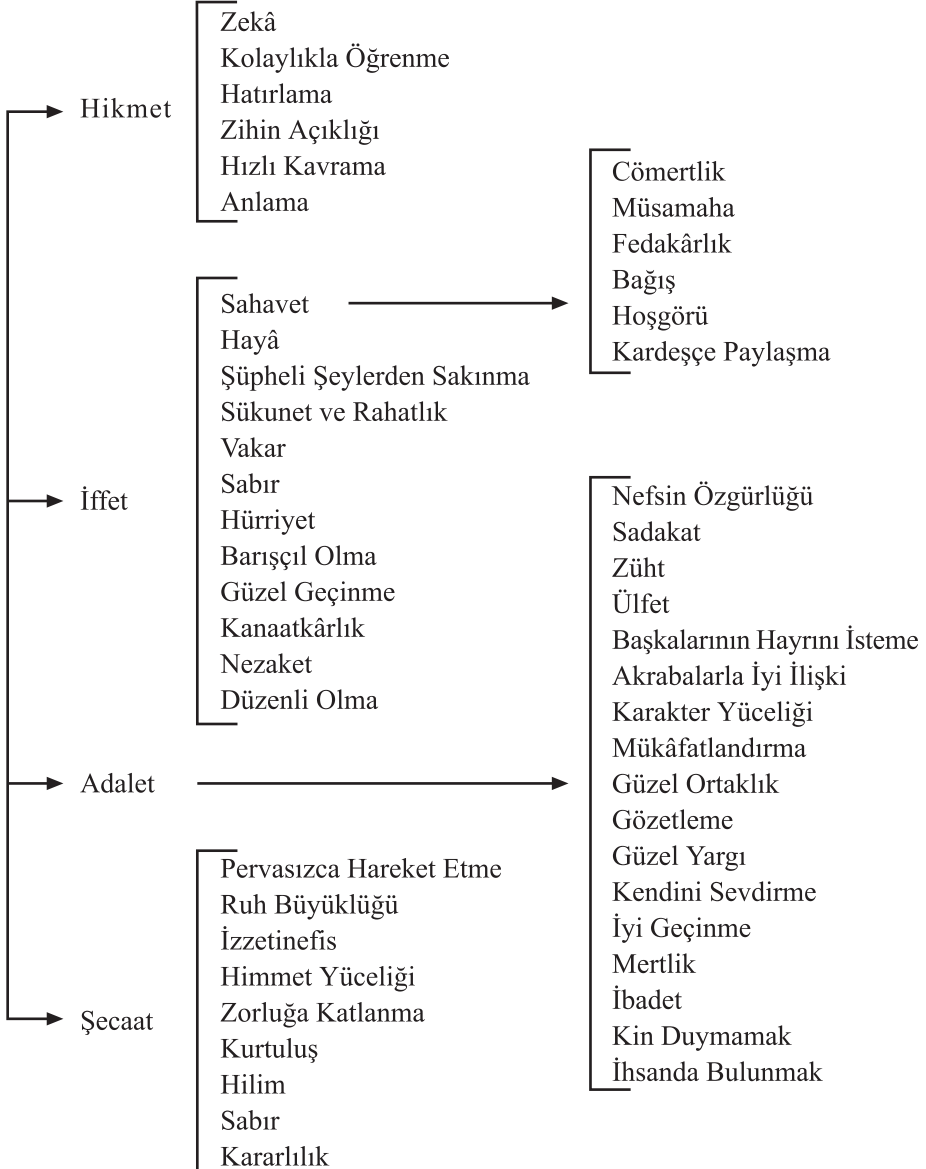

Önceki açıklamalarımızda yer verdiğimiz birinci terbiye yönteminin bir gereğidir bu. Bu yöntemin özü; övülmüş niteliklere sahip olmak ve güzel övgüyle karşılaşmak amacı ile nefsi ıslah etmek, karakteristik özellikler arasında denge sağlamaktı.

Bunun bir benzeri de peygamberlerin, şeriat koyan resullerin uyguladıkları eğitim metodudur. Aradaki tek fark amaçtır. Birinci terbiye metoduna göre, üstün ahlâkın amacı insanların övgüsüne, tasvibine mazhar olmaktır. İkinci terbiye metodunun hedefi ise insanı gerçek mutluluğa ulaştırmaktır. Allah'a ve ayetlerine yönelik inancı pekiştirip kemale erdirmek ve ahiret mutluluğunu kazandırmaktır. Bu ise, sırf insanların övgüsünden ibaret olmayıp gerçek mutluluk ve tekâmüldür. Bununla beraber her iki terbiye metodunun ortak noktası, insanın pratik olarak insanlık erdemine ulaşmasıdır.

Daha önce mahiyetini açıkladığımız üçüncü eğitim metodu, ilk iki metottan niteliksel olarak ayrılır. Bu metodun amacı, insanlık erdemine ulaşmak değil, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu yüzden, hedefi ilk iki yöntemden ayrılır ve yine bu yöntemdeki ahlâkî denge, ilk iki yöntemin öngördüğü ahlâki dengeden ayrıdır.

Meselenin özüne bu şekilde dikkat çektikten sonra, yöntemi şöylece açıklayabiliriz: Kulun imanı pekişip artmaya başlayınca, nefsi Rabbini düşünme hususunda karşı konulmaz bir istek hisseder. O'nun güzel isimlerini, eksikliklerden ve şaibelerden münezzeh sıfatlarını düşünme isteği ile dolup taşar. Bu karşı konulmaz istek, bu duyarlılık öyle bir noktaya varır ki, kişi Rabbini görür gibi ibadet eder, Rabbinin de kendisini gördüğünü sürekli düşünür. Rabbine yönelik tutkunluğu ve duyarlılığı büyük bir sevgi hâlini alır. Bu sevgi de gitgide artar. Çünkü insanoğlu güzeli sevmeye yatkın bir fıtrata sahip olarak yaratılmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnananların Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür."* (Bakara, 165) Bu noktada kul, her türlü hareketinde Allah'ın elçisinin söz ve davranışlarına uyar. Çünkü bir şeyi sevmek, onun sonuçlarını da sevmeyi gerektirir. Tüm evren Allah'ın eseri ve ayeti olduğu gibi, Peygamber de O'nun bir eseri ve işaretidir. Bu sevgi artarak devam eder, o kadar ki, bir süre sonra her şeyden ilgisini kesecek noktaya gelir. Artık Rabbinden başka bir şey sevemez, kalbi O'nun rızasından başka bir yere yönelmez olur. Çünkü bu kul hiçbir güzel ve iyi şeyle karşılaşmaz ki, onda tükenmez kemalin, sonu gelmez güzelliğin ve sınırsız iyiliğin bir numunesini görmesin.

Çünkü güzellik, iyilik, mükemmellik ve göz alıcılık yüce Allah'tan kaynaklanan olgulardır. Başkasının yanında bulunan bu tür nitelikler O'na aittirler. Çünkü O'nun dışındaki her şey, O'nun birer ayetidir, başka değil. Ayet ise, bağımsız bir kimliğe sahip olamaz. O sahibini gösteren bir nişane konumundadır. Bu kulun kalbi artık sevginin egemenliği altına girmiştir ve bu egemenlik sürüp gidecektir. O, her şeye bakarsa, Rabbinin bir ayetidir, diye bakar. Kısacası, her şeyle olan sevgi bağlarını koparıp Rabbine yönelmiştir. Bir şeyi ancak Allah adına ve ancak Allah için sever.

Bu aşamadan sonra algılayış ve davranış türü de değişir. Hiçbir şey yoktur ki, o öncesinde ve beraberinde ulu Allah'ı görmesin. Onun zihninde eşya ve olaylar bağımsız statülerini kaybederler. Onun bilme ve kavrama biçimi öteki insanlardan farklıdır. Çünkü insanlar onun aksine gördükleri her şeye bağımsızlık perdesinin gerisinden bakarlar. Bu, onun konumunun teorik izahıdır. Pratik açısından da durum bundan ibarettir. Teorik konumu bundan ibaret olan kişi Allah'tan başkasını sevmediği için, bir şeyi ancak O'nun rızasını elde etmek için ister. Ancak Allah için ister, Allah için bir şeyi kasteder. Allah için bir şeyi umar, Allah için bir şeyden korkar, Allah için bir şeyi seçer, Allah için bir şeyi terk eder, Allah için karamsar olur, Allah için yalnızlık hisseder, Allah için hoşnut olur ve Allah için öfkelenir.

Dolayısıyla sırf Allah'ın rızasını elde etme adına hareket eden bu insanın amacı öteki insanlarınkinden farklı olur. Fiillerinin yönelik oldukları hedef, öteki insanların fiillerinin yönelik oldukları hedeflerden ayrı olur. Çünkü o, bu aşamaya kadar bir fiili ya da bir kemal niteliğini insana yaraşır bir erdem olduğu için tercih ederdi, bir fiilden ya da ahlâktan insanlık açısından aşağılık bir nitelik olduğu için sakınırdı. Ama şimdi sadece Rabbinin rızasını istiyor, onun derdi başkaları tarafından üstün veya alçak niteliklerle bilinmek değildir. Güzel övgüye, övgüye değer biçimde anılmaya itibar etmez. Dünya, ahiret, cennet ya da cehennem onun umurunda değildir. Onun çabası bütünüyle Rabbine yöneliktir. Kulluk sunma amacıyla eğildikçe arzusu artar, bu serüveninde onun yol göstericisi sevgisidir.

"Bana hararetli aşk sözlerini rivayet etti,
Kişisel bilginin derinliğine dayanarak,
Hoş bir meltem esintisi Saba yelinden

O da ulu ağaçtan, karanlık vadiden, yüksek tepelerden,
Yaralı gözlerimden boşalan yaşlardan ve aşktan,
Aşk tutkunu kalbimin hüznünden ve vecde gelmiş gönülden:
İçimde biriken aşk ve arzu beni yok etmeye ve hatta
Mezara koyup üzerimi örtmeye yemin etmişler."

Sunduğumuz açıklamalarda özet bir anlatım tarzını seçmiş olmamıza karşın, bunların üzerinde iyice düşündüğün zaman amaca ulaştırması bakımından yeterli olduğunu göreceksin. Bu açıklamalardan çıkan sonuca göre, üçüncü eğitim metodunun gündeminde üstün ya da alçak ahlâkî davranışlar yoktur. Bu metotta hedef, bu yöntemde amaç farklıdır. Yani diyorum ki, insanlığın gereği üstün ve faziletli davranışlar, yerini Allah'ın rızasına bırakıyor. Çoğu zaman bu metodun öngördüğü bakış açısı da ötekilerden farklı olabiliyor. Onun dışındaki metotlarda üstün ahlâk kabul edilen bir şey onda, kötü ahlâk sayılabilir. Bunun aksi de söz konusu olabilir.

Bir husustan daha söz etmek gerekiyor: Önceki metotlardan mahiyet ve nitelik olarak ayrılan ahlâka ilişkin bir teori söz konusudur. Bu teoriyi başlı başına bir eğitim metodu kabul edenler de olmuştur. Bu teoriye göre, medenî toplulukların değişmesi ile birlikte ahlâkî anlayışın temel ve ayrıntı niteliğindeki ilkeleri de değişir. Çünkü her medeniyetin güzel ve çirkin anlayışı farklıdır; bu kavramlar, değişmez ve her yerde geçerli olan temellere dayanmaz. Bazılarına göre ahlâka ilişkin bu teori, maddeye ilişkin ünlü dönüşüm ve tekâmül teorisinin bir ürünüdür.

Diyorlar ki: Toplum, insanın başkalarıyla birlikte gidermek istediği varoluşsal ihtiyaçlarının toplamının ürünüdür. İnsan bu birlikteliği toplumsal kalıcılığı için bir aracı olarak görür ki, kişisel varoluşunun devamı bu kalıcılığa bağlıdır. Şöyle ki: Doğaya, dönüşüm ve tekâmül/evrim yasası egemendir. Toplum da kendi içinde değişkenlik karakterine sahiptir. Her an, daha mükemmele ve daha ileriye dönük bir eğilim içindedir. Güzel ve çirkin, hareket ve davranışın toplumun amacına (yani kemale) uyması ya da uymaması demektir.

Dolayısıyla bu kavramların hep aynı durumda kalmaları ve hep aynı tarz ve yönteme bağlı olarak değerlendirilmeleri anlamsızdır. Çünkü ne güzel ve ne de çirkin kavramı mutlaktır. Tersine bunlar izafîdirler. Toplumların zaman ve mekân olarak değişime uğramaları bu kavramların da değişime uğramalarına yol açar. Güzel ve çirkin izafî ve değişken

kavramlar olunca, zorunlu olarak ahlâkta da değişikliğe neden olurlar. Üstün ve kötü ahlâkın ifade ettikleri anlam başkalaşıma uğrar. Buna göre; ahlâk medeni tekâmüle ve toplumsal hedefe ulaşmanın aracı olan ulusal ideale bağlıdır. Çünkü güzel ve çirkin bu ideale göre belirginlik kazanır. Şu hâlde amaca biraz daha yaklaştıran ve hedefe varmaya aracı olan şey erdemdir. Bu itibarla güzeldir. Amaca ulaştırmayan, geriye dönüşe neden olan şey de anti erdemdir ve bu itibarla kötüdür.

Bu yüzden toplumsal idealle bağdaşmaları durumunda yalan, iftira, fuhuş, eşkıyalık, katı yüreklilik, hırsızlık ve utanmazlık güzel ve olumlu olarak değerlendirilebilirler. Yine ulusal idealden alıkoyucu bir işlev görmeleri durumunda doğruluk, iffet ve merhamet, çirkin ve aşağılık olarak nitelendirilebilirler. Materyalist sosyalistlerin benimsediği bu ilginç teorinin özeti budur.

İddialarının aksine yeni bir teori de değildir. Eski Yunan'daki Kelbîler -bize ulaşan bilgilere göre- bu anlayışa sahiptiler. Aynı, şekilde Mazdek taraftarları da bu düşünceyi benimsemişlerdi. (Mazdek Eski İran'da Kisra döneminde çıkmış ve insanları bir tür sosyalizme davet etmişti.) Afrika'da ve dünyanın başka bölgelerinde yaşayan ilkel kabileler arasında bu tanıma uyan davranışlara rastlamak mümkündür.

Durum her ne ise, bu yanlış ve çarpık bir metottur. Bu metodu benimsetme amacına yönelik olarak ortaya atılan kanıt da kurgu ve mantık olarak yanlıştır.

Şöyle ki: Gördüğümüz tüm dışsal olguların vazgeçilmez olarak bir kişilik taşıdıklarını gözlemliyoruz. Bunun bir gereği de, her varlığın bir başka varlığın aynı olmaması, varoluşsal olarak ondan ayrı olmasıdır. Sözgelimi Zeyd'in varlığı kişiliğini de beraberinde taşır. Bu kişilik bir tür birliktir ki, Zeyd'in aynı zamanda Amr'ın aynısı olması mümkün değildir. Çünkü Zeyd bir kişidir, Amr da başka bir kişi, ikisi iki kişiliktir, bir kişilik değil. Bu, kuşku götürmez bir gerçektir. (Bu durum, "maddî âlem, tek bir kişilik gerçekliğine sahiptir." şeklindeki değerlendirmemizden farklıdır. Bu ikisi birbirine karıştırılmamalıdır.)

Buna göre, dışsal varlık kişiliğin aynısıdır. Ancak bu yargıda zihinsel kavramlar dışsal varlıklardan farklılık gösterir. Çünkü anlam her ne olursa olsun, akıl onun birden çok örneklerde doğrulanmasına cevaz verir. İnsan, uzun insan ve önümüzde duran insan kavramları gibi. Mantıkçıların kavramı "küllî" ve "cüz'î" diye ikiye ayırmaları, aynı şekilde

cüz'îyi de "izafî" ve "hakikî" diye ayırmaları, nisbî ve izafî bir ayırımdır. Ya kavramlardan birinin öbürüne ya da dışarıdaki bir olguya izafe edilmesine dayalı bir ayrımdır. Kavramlarla ilgili bu nitelendirmeyi -birden fazla olguya uyarlanabilirlik- "mutlaklık" olarak isimlendiririz. Bunun karşıtı olan olguya da "kişilik" ya da "teklik" diye ad koyarız.

Ayrıca dış varlık (özellikle maddî varlığı kastediyoruz) değişim ve genel hareketlilik yasasına bağlıdır. Bu yüzden kaçınılmaz olarak sınırlara ve bölmelere bölünebilirlik gibi bir boyutu vardır. Bu bölmelerin her biri, ya öncesinde ya da sonrasında yer aldıkları için öteki bölmeden ayrılır. Bununla beraber varoluşsal olarak onunla bağlantı hâlindedir. Çünkü böyle olmazsa değişim ve başkalaşım olgusu kanıtlanmış olamaz. Çünkü iki şeyden biri temelden yok olursa ve öteki temelden var olursa, bu, diğerinin dönüşmüş hâli olarak değerlendirilemez. Tersine, her hareketin kaçınılmaz kıldığı değişim, ancak her iki durumda da varlığını koruyan ortak bir olgunun varlığıyla gerçekleşebilir.

Bununla da anlaşılıyor ki, hareket kişilik olarak bir tek olgudur; ama sınırlara izafe edilince, çokluk niteliğini kazanır. Her bir izafe ile hareketin ayrı bir bölümü belirginleşir ve bu bölüm ötekilerinden farklı olur. Fakat hareketin kendisi kişisel tek bir akımdır, tek bir cereyandır. Biz, kimi zaman her noktada bir sınır bulunan nispetler karşısında, hareketteki bu vasfı "mutlak" olarak nitelendiririz ve "mutlak hareket" tabirini kullanırız. Bunu derken hareketin sınırlara izafe edilişini göz ardı ediyoruz. Buradan anlıyoruz ki, "mutlak" birinci anlamının aksine, bu ikinci anlamıyla dışarıda var olan reel bir olgudur. Birinci anlamdaki "mutlak" ise, zihinsel bir varlığa ilişkin zihinsel bir niteliktir.

Ayrıca biz, insanın kendine özgü nitelikleri, hükümleri ve özellikleri bulunan doğal bir varlık olduğundan kuşku duymayız. Ayrıca, yaratılışın var ettiği, insan bireylerinden bir bireydir, bireylerin tümü, yani insan topluluğu değildir. Ancak yaratılış, bu bireyin varoluşsal bir eksikliği bulunduğunu, tek başına üstesinden gelemeyeceği hususların var olduğunu fark edince, onu birtakım araçlarla ve güçlerle donattı ki toplum çerçevesi içinde ve diğer bireylerle birlikte tekâmülünü gerçekleştirme amacına yönelik çabalarını sürdürebilsin. Buna göre, insan birey olarak yaratılışın başta gelen gayesidir. Toplum ise, ikinci derecedeki gayedir.

İnsan, doğasının gerektirdiği ve insanı yönelttiği toplumsallığa rağmen -şayet toplumla ilintili olarak gerektiricilik, nedensellik ve hare-

ketlilik kavramlarını gerçek anlamda kullanmak doğru olursa- insanın gerçek konumu bireysellliktir. Çünkü birey olarak insan, kişisel ve tek bir varlıktır. Kişisellikten ve teklikten ne kastettiğimizi daha önce açıklamıştık. Bunun yanı sıra birey olarak insan bir hareketlilik içindedir. Kemal noktasına doğru akıp giden bir değişim ve başkalaşım sürecini yaşamaktadır. Bundan dolayı varlığının her bir parçası ayrı bir değişim içindedir ve diğer parçalardan farklıdır.

Bununla beraber insan değişimin her aşamasında tekliğini ve kişiliğini koruyan mutlak ve akışkan bir mizaca sahiptir. Bireyin sahip bulunduğu bu karakter, üreme ve bireyden bireyin türemesi şeklinde korunur. İşte türsel karakter dediğimiz budur. Çünkü bu karakter bozulmayla karşı karşıya kalsa bile, değişikliğe uğrasa bile, bireyler arasında korunarak sürdürülür. Tıpkı bireysel mizaca ilişkin açıklamamızda değindiğimiz gibi. Şu hâlde bireysel ve kişisel karakter vardır ve bireysel tekâmüle yöneliktir. Aynı şekilde türsel karakter de vardır ve türsel tekâmüle yöneliktir.

Türsel tekâmül hiç kuşkusuz varoluşu ve gerçekleşmesi açısından doğal sistemin içinde gelişme gösterir. İşte biz sözgelimi, "İnsan türü kemale doğru ilerlemektedir. Bugünkü insan varoluş bakımından ilk insandan daha mükemmeldir" derken buna dayanıyoruz. Aynı şekilde türlerin dönüşümüne ilişkin varsayımla ilgili olarak da aynı şeyi söyleyebiliriz. Eğer bireyler ya da türler arasında korunarak sürdürülen türsel bir karakterin varlığı söz konusu olmasaydı, bu tür sözler şiirsellikten öteye bir anlam ifade etmezdi.

Bir ulusun bireyleri arasında ya da bir çağda yahut bir ortamda oluşan somut toplum için ve aynı şekilde insan türüyle birlikte var olan, onunla birlikte varlığını sürdüren ve onunla birlikte değişime uğrayan toplum türü (şayet toplumu da tıpkı bir araya toplanmış insanlar topluluğu gibi dışsal bir karakterin dışsal bir durumu olarak değerlendirmek doğru olursa) için söylenecek söz, kayıtlılık ve mutlaklık açısından türsel ve kişisel insan için söylenecek sözün aynısıdır.

Dolayısıyla toplum da insanın hareketi ve değişimi ile birlikte hareket eder, değişime uğrar ve toplum, hareketinin başlangıç noktasından mutlak varlığıyla her nereye yönelirse, birlik hâlindedir. Bu değişken birlik, sınırlardan her birine izafe edilmesi sonucu parçalara dönüşür. Her bir parça toplumu oluşturan şahıslardan bir şahıstır. Toplumun şa-

hısları, varlıkları bakımından insan bireylerine dayanırlar. Tıpkı yukarıda işaret ettiğimiz anlamda mutlak toplumun insani karakteristiğin mutlaklığına dayanması gibi. Çünkü kişinin hükmü, hükmün kişisi ve bireyidir. Yine mutlakın hükmü, hükmün mutlağıdır. (Ama küllî hüküm değil. Çünkü biz burada kavramsal mutlaklıktan söz etmiyoruz. Bunu göz ardı etme.) Biz, insanlar arasında yer alan bir bireyin tek olduğundan ve varlığını sürdürdüğü sürece tek bir hükümle niteleneceğinden kuşku duymuyoruz.

Ancak söz konusu birey, insan tanımına giren konumuna ilişkin olarak baş gösteren değişimleri izleyerek cüz'î değişikliklerle değişime uğrar. Sözgelimi, doğal insana ilişkin yargılar şöyledir: İnsan beslenir, iradesine göre hareket eder, hisseder, düşünür. -Bu yargı insan var oldukça vardır.- Aynı şey insanın efradı ile birlikte varlığını sürdüren insan mutlakına ilişkin hükümler için de geçerlidir.

Bir araya gelip toplum oluşturmak insan doğasının ve özelliklerinin bir gereği olduğuna göre; (sürekli beraberliği kastediyoruz ki, birey olarak insanın var olduğu günden bu yana sürekliliğini koruyan insan doğası bunu meydana getirmiştir) toplumsallığın mutlaklığı da insan türünün mutlaklığının bir özelliğidir. Onunla birlikte vardır ve o var olduğu sürece de o da varlığını sürdürecektir. İnsan türünün ortaya çıkardığı ve gerektirdiği toplumsal yargılar da, toplumla birlikte var olacak, onunla birlikte varlığını sürdürecektir. Ama tıpkı türünde olduğu gibi asıl cevherini korumak koşuluyla kimi cüz'î değişimlere de uğrayacaktır.

Bundan sonra şunu söylememiz doğru olur: Kalıcı ve değişmez toplumsal yargılar vardır. Güzel ve çirkin kavramlarının mutlak varlıkları gibi. Nitekim toplumun kendisi de bu anlamda mutlaktır. Şöyle ki, toplum, toplum dışı bir olguya, sözgelimi bireyliğe dönüşmez, bu yönde bir değişim gerçekleştirmez. Özel bir toplumun, başka bir özel topluma yönelik bir değişim geçirmesi ise mümkündür. Mutlak ve özel güzellik de tıpkı mutlak ve özel toplum gibidir.

Ayrıca biz biliyoruz ki, bir birey varoluşu ve kalıcılığı bakımından bazı kemal sıfatlara ve yararlara muhtaçtır. Bunları edinmesi, bunları elde etmesi bir zorunluluktur. Bu zorunluluğun kanıtı da, insanın varoluşunun değişik yönleri açısından bunlara ihtiyaç duymasıdır, yaratılışın kendini güçlendirip pekiştirmesi için bu donanıma başvurmasının gerekli olmasıdır. Beslenme ve üreme donanımı örneğin. İnsan bu

donanımı gerçekleştirmek zorundadır. Ama kesinlikle aşırıya kaçmamalıdır. Çünkü böyle bir durum, sözünü ettiğimiz zorunluluk kanıtı ile çelişki arz etmektedir.

Bir insan ihtiyaç duyduğu bir hususta, gereğinden fazla bir edinme yoluna gitmemelidir. Sözgelimi, ölene ya da hasta düşene yahut diğer yeteneklerini ve özelliklerini devre dışı bırakana kadar tıka basa yememelidir. Tüm kemal ve menfaatle ilgili hususlarda orta yolu tutmak gerekir. Sözünü ettiğimiz orta yol "iffet"tir. Bunun iki aşırı ucu oburluk ve uyuşukluktur.

Aynı şekilde bireyin varoluş ve kalıcılık açısından eksiklikler ve çelişik olgular ortasında bulunduğunu, varlığı açısından zararlı olan bu olguları bertaraf etmesi gerektiğini görüyoruz. Bunun kanıtı da insanın kendi içindeki ihtiyaç ve donanım eğilimidir. Bu yüzden gerekli olan orta çizgiyi yakalaması için söz konusu olguları bertaraf etmesi, istenen düzeyi yakalayana kadar savaşım vermesi gerekir; öteki donanımlarına zarar verecek bir ifrattan ya da birbirleriyle sağlam bağlantıları bulunan ihtiyaç ve donanıma zarar verecek bir tefritten kaçınmalıdır. İşte sözünü ettiğimiz bu orta çizgi, "cesaret"tir. İki aşırı ucu da saldırganlık ve korkaklıktır. Aynı şey "bilgi" ve karşıtları olan demagoji ve ahmaklık, ayrıca adâlet ve karşıtları olan zulmetme ve zulmedilme hususları için de geçerlidir.

Bu dört karakteri ve erdemi yani iffet, cesaret, hikmet ve adalet niteliklerini, donanmış bireysel tabiat kaçınılmaz kılıyor. Bunların tümü de güzel niteliklerdir. Çünkü güzelin anlamı bir şeyin amacını, kemalini ve mutluluğunu içermek demektir. Bu sözünü ettiklerimiz de bireyin mutluluğuna elverişlidirler. Buna ilişkin kanıtı az önce sunmuştuk. Karşıt durum ise, iğrenç ve rezillik niteliklidir. Bir insan karakter olarak ve kendi içinde bu niteliğe sahipse, o, toplumsal ortamda da aynı nitelikleri sergiler. İnsanın sahip bulunduğu bu karakterin bir gereği olan toplum, insanın öteki varoluşsal gereklerini geçersiz kılar mı? Böyle bir şey, tek bir karakterin kendi içinde çelişmesinden başka bir anlam ifade eder mi? Oysa toplum, bireylerin tabiatlarını kemale ulaştırmak, arzuladıkları hedefe varmak amacına yönelik yolun gidişatını kolaylaştırmak için kendi aralarında yardımlaşmalarından, dayanışmalarından ibarettir.

Bir insan kişisel olarak ve toplumsal ortamda bu niteliğe sahip olunca, insan türü de, türsel birlikteliklerinde bu niteliğe sahip demektir. Çünkü

insan türü toplumsal ortamda toplumu bozmayacak oranda bir savunma mekanizması oluşturarak kendini bütünler. Savunmasını toplumsal dengeye zarar vermeyecek ölçülerde bilgiye başvurarak ve yine toplumsal adâletle -her hak sahibine hakkını vermek, zulmetmeden ve zulme uğramadan kendisine yaraşan payı elde etmesini sağlamak- gerçekleştirir. Bu dört nitelik, mutlak toplumsallık açısından üstün ahlâk kategorisine girer ve insan topluluğu bunların mutlak güzelliğine, karşıtlarının ise rezillik nitelikler olduğuna ve mutlak çirkinliğine hükmeder.

Bu açıklamalarla şu hususun belirginleştiğini umuyoruz: İnsanoğlunun sürüp giden toplumsal ortamında, güzellik ve çirkinlik kesintisiz olarak varlıklarını sürdürürler. Ahlâkın bu dört temeli üstün niteliklerdirler ve her zaman güzeldirler. Bunların karşıtları da aşağılık niteliklerdirler ve her zaman çirkindirler. Çünkü insan doğası bunu gerektirir. Temel prensipler açısından durum bundan ibaret olduğuna göre, analitik olarak ayrıntı niteliğindeki prensipler de, bunun kabulü noktasında aynı hükme tâbidirler. Bununla beraber, uyarlanma noktasında örnek sayılabilecek olgular açısından görüş ayrılıkları gözlemlenebilir. İleride bu hususa işaret edeceğiz.

Bu hususu kavramışsan, karşıt görüşe sahip kimselerin ahlâk ile ilgili olarak buraya aldığımız görüşlerinin ne kadar yanlış olduğunu somut biçimde görmüş olmalısın. Bu görüşün değerlendirmesini aşağıya alıyoruz.

"Gerçekte mutlak güzellik ve çirkinlik diye bir şey yoktur. Bunlardan var olan şey, nisbî ve izafî güzellik ve çirkinliktir. Bu ise, değişen bölgelere, zamanlara ve toplumlara göre değişme gösterir." şeklindeki sözlerine gelince; aslında bu, küllîlik anlamında kavramsal mutlaklıkla, varlığı sürdürme anlamında varoluşsal mutlaklığı birbirine karıştırmaktan kaynaklanan bir yanılgıdır. Dolayısıyla küllî ve mutlak güzellik ve çirkinlik, küllîlik ve mutlaklık niteliklerinden dolayı dışsal bir olgu olarak var olmayan iki kavramdır. Ancak bunlar, sonuç olarak bizim hedeflediğimiz hususu gerektirici rol oynamazlar. Fakat doğanın sürekliliği ile sürekliliğini koruduğu sürece, toplumun hükmettiği anlamında mutlak güzellik ve çirkinlik, dışsal bir olgu olarak vardırlar. Çünkü toplumun amacı, türün mutluluğudur. Ama toplum için mümkün ve varsayılan tüm fiillerin varsayıldıkları gibi gerçekleşmeleri mümkün değildir. Çünkü her zaman uyuşan ve uyuşmayan fiiller olacaktır ve her zaman güzel ve çirkin nitelikleri varlıklarını sürdüreceklerdir.

Bu yüzden, bireyleri her hak sahibine hakkını vermenin veya gerektiği kadar birtakım menfaatler sağlamanın gerekliliğine yahut gerektiği ölçüde toplumun çıkarlarını savunmanın zorunluluğuna ya da insanın yararına olan hususları, başkalarından ayıran bilginin iyi ve güzel bir nitelik olduğuna inanmayan bir toplum düşünülebilir mi? İşte, bunlar, iffet, adalet, cesaret ve hikmettir.

Daha önce de söylediğimiz gibi bir insan topluluğu her ne şekilde tasavvur edilirse edilsin bu niteliklerin güzel olduklarına, insana yaraşır üstün ahlâkî prensipler olduklarına hükmetmek zorundadır. Aynı şekilde çirkin ve alçak bir görünüm sergilemekten kaçınmayan, buna tepki göstermeyen -ki bu iffetin bir şubesi olan hayâdır- ya da kutsal değerlere dil uzatma ve hukuku hiçe sayma noktasında öfke duymayı gerekli görmeyen -ki bu, cesaretin bir şubesi olan gayrettir- veya insan için öngörülen toplumsal haklarla yetinmeyi gerekli görmeyen -ki bu kanaattir- yahut nefsin toplumsal statüsünü, büyüklük ya da küçüklük kompleksine kapılmaksızın, yani haksız yere haddi aşmasına izin vermeksizin, korumanın -ki buna alçak gönüllülük denir- gerekliliğine inanmayan bir toplum düşünülebilir mi? Aynı durum teker teker tüm iyi niteliklerin ayrıntıları için de geçerlidir.

İyi nitelikler hakkında toplumların farklı bakış açılarına sahip oldukları, bir topluma göre iyi olan bir şeyin başka bir topluma göre kötü ve aşağılık olabileceğine ilişkin olarak ve birtakım cüz'î örneklere dayanarak ortaya attıkları iddialara gelince; toplumsal değer yargıları açısından baş gösteren bakış farklılıkları, bir toplumun iyi ve güzel olan şeyleri izlemenin gerekliliğine inanmasından, bir başka toplumun da böyle bir gerekliliğe inanmamasından kaynaklanmaz. Aksine bakış açısı farklılığı söz konusu olgunun hangi yargıya uyarlanması ile ilgilidir.

Sözgelimi, baskıcı rejimlerin yönetimi altında yaşayan toplumlar, krallığın dilediğini yapma, dilediği hükmü verme hususunda tam bir serbestliğe sahip olduğuna inanırlar. Bunun nedeni söz konusu toplumların adâlet ilkesine ilişkin kötü anlayışları değildir. Tersine, bunun nedeni, adı geçen halkların bunun saltanatın hakkı olduğuna inanmaları, öyle olunca da bunu bir zulüm olarak değil de iddialarına göre saltanatın yetkisini kullanması olarak değerlendirmeleridir.

Örneğin bazı toplumlarda krallar ilimle uğraşmayı ayıp sayarlardı. Anlatılanlara göre Ortaçağ Fransa'sında böyle bir anlayış egemen-

di. Kuşkusuz bunun nedeni, bilginin faziletini küçümsemeleri değildir. Aksine, siyaseti ve idare sanatını öğrenmenin saltanat işleriyle çeliştiğini düşündükleri için böyle davranıyorlardı.

Sözgelimi bazı toplumlarda evlilik dışı ilişkilerden sakınmak, kadınların utanmaları, kocalarının onları kıskanmaları, bunların yanı sıra kanaatkârlık, tevazu ve ahlâk gibi bazı iyi nitelikler, erdem ya da iyilik olarak değerlendirilmezler. Ne var ki, bu toplumlar söz konusu olgularla iffet, hayâ, kıskanma, kanaatkârlık ve tevazu nitelikleri arasında bir bağlantı kurmazlar. Yoksa bu erdemleri erdem olarak görmediklerinden dolayı değildir bu anlayışları.

Bunun kanıtı da söz konusu kavramları özünde kabullenmiş ve günlük yaşantılarında başka olgularla ilgili olarak kullanmış olmalarıdır. Mesela, hâkimin hüküm verirken, yargıç yargıda bulunurken iffetli davranmasını övgüye değer bulurlar. Yasaları çiğnemekten utanmayı iyi bir ahlâk olarak nitelendirirler. Bağımsızlığı, uygarlığı ve tüm kutsallarını savunma amacına yönelik gayretleri övgüye değer bulurlar. Kanunun kendilerine ayırdığı sınırlarla yetinmeyi güzel bir kanaatkârlık örneği sayarlar. Toplumsal liderler ve yol göstericileri için mütevazılığı överler.

"Güzelliği açısından ahlâk toplumsal ideale uygun düşüp düşmemesine bağlıdır." şeklindeki sözleri ve buradan hareketle güzelliği toplumun uygun gördüğü şey olarak değerlendirmeleri açık bir yanılgıdır. Çünkü toplumdan maksat doğanın, bir araya gelen bireyler arasında egemen kıldığı yasalar manzumesinin hareketi ile oluşan bir iskelettir. Şayet düzeni ve gelişim süreci rayından çıkmazsa, bireylerin mutluluğuna yol açması amacına yönelik olması kesin bir değerlendirmedir. Aynı şekilde toplumsal yapının birtakım değer yargılarının da olması kaçınılmazdır. Güzel, çirkin, üstün ve alçak gibi yargıları olmalıdır. Toplumsal idealden maksat ise, yeni biçimiyle bir toplum meydana getirmek amacı ile konulan ve bir araya gelen bireylerin omuzlarına birer yükümlülük olarak bindirilen öngörülerdir.

Demek istiyorum ki, toplum ve toplumsal ideal gerek pratik ve teori, gerek gerçeklik ve varsayılma noktasında, birbirlerinden tamamen farklı olgulardır. Dolayısıyla birine ilişkin yargı ötekisi için geçerli olamaz. İnsanın doğasının zorlaması sonucu toplumun belirlediği güzellik, çirkinlik, üstünlük ve alçaklık gibi olgular, bir varsayımdan öteye geçmeyen toplumsal idealin vardığı yargılara yerini verebilir mi?

Şayet denilse ki: Genel ve doğal toplumsal çerçevenin kendisinden kaynaklanan bir yargı söz konusu değildir. Tersine, değerlendirme ve yargı işlevi ideale aittir. Özellikle de varsayım bireylerin mutluluklarına dönük olunca. Bu durumda, yeniden yukarıda güzel, çirkin, üstün ve alçak niteliklere ilişkin değerlendirmemize dönmüş oluruz. Bu değerlendirmeye göre, söz konusu nitelikler sonuçta, süregelen bir doğal zorunluluğa dayanırlar.

Ne var ki, ortada bir diğer sakınca var. Şöyle ki: Eğer güzellik, çirkinlik ve diğer toplumsal yargılar -ki, toplumsal kanıtlar bunlara dayanır ve buna bağlı olarak başka kanıtlar ortaya konur- toplumsal ideale bağlı iseler, bu durumda; söz konusu idealden farklı, onunla çelişen ve taban tabana zıt olan başka ideallerin de ortaya çıkması mümkün olur. (Hatta pratikte durum böyledir diyebiliriz.) Bu olay toplumsal çerçevede kabul gören ortak kanıtın geçersizliği anlamına gelir. Bu durumda ilerleme ve başarı ancak güç ve tahakküm amacına yönelik olur. O zaman, "İnsan doğası, bireyleri toplumsallığa zorlamıştır ki, parçaları arasında bir uzlaşma, bir anlaşma zemini yoktur. Bunlara ancak toplum sallık yargısını geçersiz kılan bir hüküm egemendir." demek gerekir ki, bu da doğa hükmü ve onun varoluşsal etkinliğine ilişkin kabul edilemez bir çelişki olur.

HADİSLER IŞIĞINDA ÖNCEKİ KONULARLA İLGİLİ BİR BAŞKA AÇIKLAMA

İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Adamın biri Resulullah Efendimizin (s.a.a) yanına gelerek, 'Ben, cihat etme hususunda karşı konulmaz bir istek duyuyorum.' dedi. Resulullah, 'Allah yolunda cihat et, çünkü eğer öldürülecek olursan Allah katında yaşarsın ve orada rızıklanırsın. Eğer ölecek olursan Allah katında sevabın kesinleşir.' buyurdu."(1)

Ben derim ki: "Eğer ölecek olursan..." diye başlayan ifade *"Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, artık onun mükâfatı Allah'a düşer."* (Nisâ, 100) ayetine yönelik bir işarettir. Ayrıca bu ifade cihat için evden çıkmanın, Allah ve Resulü için göç etmek anlamına geldiğini kanıtlıyor.

1- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 206, hadis: 152.]

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de doğru sözlü olarak nitelendirdiği İsmail Peygamber'le (a.s) ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. İsmail'in (a.s) doğru sözlü olarak isimlendirilmesinin sebebi şudur: Hz. İsmail bir adama, kendisini falanca yerde bekleyeceğine söz vermişti. Onu söz konusu yerde bir yıl boyunca bekledi. Bu yüzden Allah ona 'doğru sözlü' dedi. Bu bir yıllık sürenin sonunda adam çıkageldi. Hz. İsmail ona dedi ki: Burada hep seni bekledim."[1]

Ben derim ki: Normal akıl bu davranışı çizgi dışı, ılımlılık çizgisinden sapma olarak değerlendirebilir. Fakat yüce Allah bu olayı onun için bir övünç vesilesi olarak nitelendirmiştir. Hz. İsmail'in bu davranışını o kadar önemsemiştir ki, onu Kur'ân-ı Kerim'de dahi gündeme getirmiştir: *"Kitapta İsmail'i de an. Çünkü o sözünde duran, gönderilmiş bir peygamberdi. Ailesine namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederdi. Rabbi yanında beğenilmişti."* (Meryem, 54-55) Bunun nedeni yüce Allah'ın eşya ve olayları değerlendirdiği ölçünün, normal aklın elindeki ölçüden farklı olmasıdır. Sıradan aklın kendi ürünü bir terbiye yöntemi vardır. Yüce Allah'ın da belirleyip dostlarını ona göre eğittiği bir terbiye yöntemi vardır. Hiç kuşkusuz Allah'ın sözü daha yücedir. Buna benzer birçok olay gerek Resulullah Efendimizden (s.a.a), gerek Ehlibeyt İmamlarından ve gerekse evliyadan rivayet edilmiştir.

Şayet desen ki: Aklın etkinlik alanına giren bir hususta şeriat akla muhalefet eder mi?

Buna karşılık olarak deriz ki: Aklın, etkinlik alanına giren hususlarda hüküm vermesi elbette ki geçerli olur. Fakat aklın, hükmedeceği konuyu bulması gerekir. Daha önceki açıklamalarımızda da gördüğün gibi, değindiğimiz üçüncü eğitim metodunun kapsamına giren bu tür ilimler, akla lehinde ya da aleyhinde bir yargıya varacakları konu bırakmazlar. Dolayısıyla bu alan ilâhî bilgilerin alanıdır. Öyle anlaşılıyor ki, İsmail Peygamber (a.s) adama söz verirken genel bir ifade kullanmış ve "Sen dönene kadar seni burada bekleyeceğim" demiştir. Daha sonra sözünde durmamaktan, yalan söylemekten korunmak ve Allah'ın diline attığı sözü muhafaza etmek için verdiği sözün genelliğini göz önünde bulundurarak bekleme gereğini duymuştur.

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 105, hadis: 7.]

Nitekim benzeri bir olay da Peygamber Efendimizle ilgili olarak rivayet edilir. Rivayete göre, Resulullah Efendimiz (s.a.a) bir gün Mescid-i Haram'ın yanında bulunuyordu. Ashabından biri oradan ayrılırken tekrar yanına döneceğini söyledi, efendimiz de onu bekleyeceğine söz verdi. Adam işine gitti ve o gün dönmedi. Resulullah Efendimiz (s.a.a) söz verdiği yerde üç gün bekledi. Nihayet üçüncü günün sonunda adam oradan geçerken, efendimizin orada oturup kendisini beklediğini gördü. Adam sözünü unutmuştu."[1]

Seyyid Razî'nin el-Hasaîs adlı eserinde Emirü'l-Müminin'in (a.s) bir adamın, *"Biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz."* ayetini okuduğunu duyunca şöyle dediği rivayet edilir: "Ey Adam, *'Biz Allah içiniz.'* derken Allah'ın üzerimizdeki egemenliğini itiraf ediyoruz. *'Ve biz O'na döneceğiz.'* derken de yok olacağımızı dile getirmiş oluyoruz."

Ben derim ki: Bu rivayette dikkat çekilen husus bizim yorumlarımızda açıklığa kavuşmuştur. Ayrıca bu hadis el-Kâfi'de[2] daha ayrıntılı olarak rivayet edilmiştir.

el-Kâfi'de İshak b. Ammâr ve Abdullah b. Sinan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet ettikleri belirtilir: "Resulullah buyurdu ki: Allah diyor ki: Ben dünyayı kullarım arasında bir borç kıldım. Kim bana ondan bir borç verirse, verdiği her bir şeyi on mislinden yedi yüz misline kadar arttırarak ona geri veririm. Kim bana ondan bir şey borç vermezse ve ben de ondan bir şeyi zorla alırsam, karşılığında ona üç haslet veririm. Eğer bunlardan birini meleklere verseydim hiç kuşkusuz memnun olurlardı."

"Sonra İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: *'Ki onlara bir bela eriştiği zaman, biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz, derler. İşte Rablerinden bağışlamalar* -üç hasletten biri budur- *ve rahmet* -ikinci haslet de budur- *onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.'* -Bu da üçüncü haslettir.- İmam dedi ki: Bunlar yüce Allah'ın kendisinden zorla bir şey aldığı kimseler içindir."[3]

Bu hadis başka kanallardan da yakın ifadelerle rivayet edilmiştir.

el-Maanî'de şöyle deniyor: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki:

1- [Sünen-i Ebu Davud, c. 4, s. 299, hadis: 4996.]
2- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 261, hadis: 40.]
3- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 92, hadis: 21.]

"Salât, yüce Allah açısından rahmetin, melekler açısından arındırmanın ve insanlar açısından duanın ifadesidir."[1]

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştiren pek çok rivayet vardır. Bu rivayetler içinde, yukarıya aldığımız bu rivayet bir bakıma farklılık arz ediyor. Çünkü önceki rivayet "salât"ı rahmetten ayrı değerlendiriyor. *"Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlaradır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* ifadesi de zahiren bu rivayeti pekiştiriyor. Ama bu son rivayet "salât"ı rahmet olarak değerlendiriyor. Fakat bizim önceki açıklamalarımıza bakıldığında bu çelişki ortadan kalkar.

1- [el-Maanî, s. 367, hadis: 1.]

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلٖيمٌ ﴿١٥٨﴾

AYETİN MEALİ

158- Safâ ve Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim Evi hacceder ya da umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Kim kendi isteği ile bir hayır işlerse, Allah hiç şüphesiz karşılık verendir, bilendir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Safâ ile Merve Mekke'de bulunan iki yer adıdır. Hacılar bu iki yer arasında sa'y dediğimiz hac mevsimine özgü ibadeti yerine getirirler. Bunlar iki tepedir. Aralarındaki uzaklık, denildiğine göre yediyüz altmış buçuk (760,5) zira'dır. "Safâ" sözlükte, düz ve sert taş anlamına gelir. "Merve" ise, sert taş, demektir. İfadenin orijinalinde geçen ve (nişanlar diye meallendirilen) "şeâir" kelimesi, "şaire"nin çoğuludur ve işaret anlamına gelir. "Meş'ar" da bu kökten türemiştir. "Eş'are'l-hedye" (yani, kurbanlığı işaretledi) sözü de buradan gelir. Hac ise, niyet üstüne niyet, yani niyeti tekrarlamak demektir.

Şer'î literatürde ise, Müslümanlarca bilinen bir ibadeti ifade eder. İfadenin orijinal metninde geçen "i'temere" fiilinin mastarı olan "i'timâr" ziyaret demektir ve bunun aslı "imaret"tir. Çünkü memleketler, yurtlar ziyaretle imar olurlar. Şer'î literatürde, bilinen yöntemlerle Kâbe'yi ziyaret etme anlamında kullanılır. "Cünah" ise, haktan ve adaletten sapma, demektir. Bununla "günah" kastedilmiştir. Dolayısıyla günahın olumsuzluk anlamında kullanılması caizlik anlamını ifade eder.

"Tatavvuf" kelimesi, "tavaf"tan türemiştir ve bir şeyin etrafında dönmek anlamına gelir. Kişinin yürüyüşe başladığı noktaya geri dönmesi şeklinde gerçekleşir. Bundan dolayı bu hareketin illa da bir şeyin etrafında gerçekleşmesi zorunlu değildir. Bir şeyin etrafında olması, sadece onun zahirî bir alametidir. Tatavvuf kelimesinin ayet-i kerimede

herhangi bir sınırlandırma, kayıtlama getirilmeden kullanılmış olması da bu yüzdendir. Çünkü bundan maksat saiydir, yani Safâ ile Merve arasındaki mesafeyi yedi kez üst üste ara vermeden yürümektir.

Yine ifadenin orijinalinde geçen "tatavvu'" kelimesi, "tav'" kökünden gelir ve itaat anlamında kullanılır. Bazılarına göre tatavvu' itaatten farklıdır ve özellikle müstehap durumlar için kullanılır. İtaatte ise böyle bir şey söz konusu değildir. Büyük bir ihtimalle -eğer bu yaklaşım doğruysa- bu ayrımın nedeni farz nitelikli amellerin zorunlu olarak yapılması söz konusu olduğu için sanki gönüllü olarak yapılmıyormuş olmasıdır. Fakat müstehap durumlarda ise, fiil gönüllü olarak yerine getirilir. Yani bir zorlama söz konusu değildir.

Ancak bu, zevkî anlayışa dayalı bir inceliktir. Yoksa "tav'" yani "gönüllülük" deyiminin karşıtı "kerh" yani "zorlama"dır ve bu uyulması zorunlu olan durumlar açısından bir olumsuzluk ifade etmez. Nitekim bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek (tav'an ev kerhen) gelin.' dedi."* (Fussilet, 11)

İfadenin kalıbı "tefe'ul" babıdır ve kendiliğinden başlamak anlamını ifade eder. Örneğin, "temeyyeze" kelimesi "ayrılmaya, temayüz etmeye başladı." demektir. "Tealleme" kelimesi "öğrenmeye başladı.", "tetavvaa" kelimesi "kendi isteği ile bir hayır işledi." demektir. Dolayısıyla dilbilgisi açısından "tatavvu'" fiilinin müstehap durumlar için kullanıldığına ilişkin bir kanıt yoktur. Ancak, değindiğimiz gibi geleneksel bir eğilim, böyle bir hususu gerekli kılıyor.

158) Safâ ve Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim Evi hacceder ya da umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.

Bu ifade, iki mekânın yüce Allah'ın belirlediği alametlerle bilindiklerine işaret ediyor. Bu iki mekânı Allah'ın belirlediği işaretlerle tanımlıyor. Bu iki mekânın Allah'ı hatırlatması ve yüce Allah'ın bütün diğer olguları bir yana bırakıp alâmet olarak sadece bunlara işaret etmesi gösteriyor ki, maksat, tekvinî (varoluşsal) nişanlar değildir. Tersine bunların nişan ve işaret oluşları, yüce Allah'ın onları içinde ibadet edilen birer mabet kılmasından ileri geliyor. Bu iki nişan insanlara Allah'ı hatırlatıyorlar.

Ayrıca söz konusu iki tepenin nişan olarak tanımlanması gösteriyor ki, yüce Allah sırf bu mekânlarda yerine getirilebilen bazı ibadetler belirlemiştir.

"Kim Evi hacceder ya da umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur." ifadesindeki ayrıntı niteliğindeki açıklama, Safâ ile Merve tepeleri arasındaki sa'yin bir ibadet olarak yasanmasını açıklamaya dönüktür. Amaç bu ibadetin müstehaplığını ifade etmek değildir. Eğer amaç söz konusu ibadetin müstehaplığını vurgulamak olsaydı, bunun için en uygun olanı, tavafın övülmesiydi, tavafın zemmedilmesine ilişkin ihtimali bertaraf etmek değil. Buna göre, ifadenin anlamı şöyledir: "Safâ ile Merve, içinde Allah'a kulluk sunulan iki mabet, iki ibadet yeri oldukları için, oralarda Allah'a kulluk sunmanız size bir zarar vermez." Bu tarz bir ifade, yasamayı bildirir.

Şayet amaç, oralarda kulluk sunmanın müstehaplığını vurgulamak olsaydı, şöyle bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun olurdu: "Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarından oldukları için Allah ikisinin arasında sa'y yapılmasını sever." Dolayısıyla ne demek istendiği gayet açıktır.

Kur'ân-ı Kerim'de yalnız başlarına zorunluluk ifade etmeyen, yasamaya yönelik buna benzer birçok ayet vardır. Sözgelimi cihat ile ilgili olarak şöyle buyuruluyor: *"Sizin için en iyisi budur."* (Saff, 11) Oruçla ilgili olarak da şöyle buyuruluyor: *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* (Bakara, 84) Namazların kısaltılmasına ilişkin ifade ise şöyledir: *"Namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur..."* (Nisâ, 101)

Kim kendi isteği ile bir hayır işlerse, Allah hiç şüphesiz karşılık verendir, bilendir.

Eğer bu ifade, *"Kim Ev'i hacceder ya da umre yaparsa..."* cümlesine atfedilmişse, bu durumda "tatavvuf"un (sa'yin) yasalaştırılmasına ilişkin bir illet anlamını ifade eder ve *"Safâ ve Merve..."* diye başlayan özel illetten daha genel nitelikli olur. O zaman "tatavvu'"dan maksat mutlak anlamda itaattir. İsteğe bağlı müstehap nitelikli itaat değildir. Şayet, ayetin başlangıcına yönelik bir ikinci atıf durumu söz konusu ise, bu durumda, ifade "tatavvuf"u sevdirme amacına yönelik olur. Gönüllü iyilikten maksat da "tatavvuf" olur. Ya da eğer, gönüllü iyilikten maksat hac ve umre ziyaretleri ise, bu durumda ifadenin amacı bu ibadetleri sevdirme olur.

İfadenin orijinalinde geçen "şakir" ve "âlim", yüce Allah'ın güzel isimleri arasında yer alırlar. Şükür, kendisine iyilik yapılan kişinin, iyilik yapana diliyle ya da davranışıyla karşılık vermesidir. Bir adamın kendisine mal bağışlayan birine güzel övgüyle karşılık vermesi gibi.

Ya da nimetine yönelik bir işaret olarak malı asıl sahibinin hoşlandığı alanlarda kullanması gibi. Böylece onun nimetini açığa vurmuş olur. Yüce Allah ezelden beri kullarına karşı lütufkârdır. Her iyilik O'ndan gelir. Hiç kimse O'nun karşılık vermesini gerektirecek bir iyilik yapamaz. Ancak yüce Allah, gerçekte kendisinin kullarına bahşettiği salih amelleri, kullarından kendisine yönelik iyilik ve ihsan olarak nitelendirmiştir ve bunları şükür ile ve karşı iyilikle ödüllendirmiştir. Buna iyilik üstüne iyilik denir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?"* (Rahmân, 60) *"Bu, sizin mükâfatınızdır. Çalışmanıza karşılık verilmiştir."* (İnsân, 22) Dolayısıyla "şakir" ifadesinin yüce Allah için kullanılışı hakikî anlamı iledir. Yani mecazî bir kullanım söz konusu değildir.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, mezhebimize mensup bilginlerden birinin İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırarak şöyle dediği rivayet edilir: İmam'a, "Safâ ile Merve tepeleri arasındaki sa'y, farz mıdır yoksa sünnet midir?" diye sordum. Dedi ki: "Farzdır." Dedim ki, "Yüce Allah, *'Onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.'* buyurmuyor mu?" Dedi ki: "Bu ifade kazaya kalmış umre ziyareti ile ilgilidir. Şöyle ki, Resulullah Efendimiz müşriklerin putlarını kaldırmalarını şart koştu. Resulullah'ın ashabından biri sa'y yapmada gecikti. Müşrikler putlarını tekrar getirip yerleştirmişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah, *'Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır. Kim Evi hacceder ya da umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.'* ayetini indirdi. Yani üzerlerinde müşriklerin putları bulunsa bile."

el-Kâfi adlı eserde de buna yakın anlamlar içeren bir hadis rivayet edilir.(1)

Aynı şekilde el-Kâfi'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Resulullah Efendimizin (s.a.a) haccı ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Resulullah Kâbe'yi tavaf edip iki rekât namaz kıldıktan sonra, 'Safâ ile Merve yüce Allah'ın belirlediği ibadet amaçlı nişanlardır. Ben de Allah'ın başladığı yerden başlıyorum.' dedi. O güne kadar Müslümanlar Safâ ile Merve tepeleri arasındaki sa'yin müşriklerin bir uydurması olduğunu

---

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 4, s. 435, hadis: 8.]

sanıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Safâ ve Merve Allah'ın nişanlarındandır. Kim Evi hacceder ya da umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.'* ayetini indirdi."[1]

Ben derim ki: Ayetin iniş sebebi ile ilgili bu iki rivayet arasında bir çelişki olmadığı açıktır. Rivayetlerin birinde Resulullah Efendimizin (s.a.a) "Allah'ın başladığı yerden başlıyorum" şeklindeki sözü, adı geçen ibadetin özünü ifade etmektedir. Daha önce, Hz. Hacer'in kıssasını anlatırken Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi kez üst üste koştuğunu ve söz konusu geleneğin o günden itibaren devam edip geldiğini vurgulamıştık.

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde Amir eş-Şa'bî'nin şöyle dediği belirtilir: "Safâ tepesinde İsaf adı verilen bir put vardı. Merve tepesinde de Naile adı verilen bir put bulunuyordu. Cahiliye döneminde müşrikler Kâbe'yi tavaf ettikleri zaman bu iki tepe arasında sa'y ediyor ve orada bulunan putlara el sürüyorlardı. Resulullah Efendimiz (s.a.a) hac ibadetini yerine getirmekte olduğu sırada, Müslümanlar, 'Ya Resulullah, müşrikler Safâ ile Merve tepelerini, bu iki puttan dolayı tavaf ediyorlardı. Bunları tavaf etmek Allah'ın öngördüğü bir ibadet şekli değildir.' dediler. Bunun üzerine yüce Allah adı geçen ayeti indirdi. Bu ayette, üzerindeki puttan dolayı tepenin birinden 'Safâ', diğerinden de 'Merve' diye söz etti."

Ben derim ki: Gerek Ehlisünnet ve gerekse Şia mezhebine mensup bilginler yukarıda sunduğumuz açıklamalar içeren pek çok hadis rivayet etmişlerdir.

Bu rivayetlerden çıkan sonuç şudur: Bu ayet-i kerime Müslümanların hac ibadetlerini yerine getirdikleri yılda Safâ ile Merve tepeleri arasındaki sâ'y ibadetini yasalaştırmak için inmiştir. Bakara Suresi de Medine döneminde inen ilk suredir. Bundan da anlaşılıyor ki, bu ayet ile öncesinde yer alan ve kıble değişikliğini konu alan ayetler arasında bir akış birliği yoktur. Çünkü kıble değişikliğini konu alan ayetler hicretin ikinci yılında inmişlerdir. Aynı şekilde surenin başındaki ayetlerle de akış birlikteliği söz konusu değildir. Çünkü bunlar da hicretin ilk yılında inmişlerdir. Şu hâlde, ayetler farklı akış yönlerine sahiptirler, tek bir konuya yönelik değildirler.

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 4, s. 245, hadis: 4.]

إِنَّ الَّذٖينَ يَكْتُمُونَ مَآ اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ
لِلنَّاسِ فِى الْكِتَابِ اُولٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾
اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَاُولٰٓئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاَنَا التَّوَّابُ
الرَّحٖيمُ ﴿١٦٠﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ
اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعٖينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَا لَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

AYETLERİN MEALİ

159- İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti, biz kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra gizleyenler; işte onlara hem Allah lânet eder ve hem de lânet edenler lânet ederler.

160- Ancak tövbe edip, hâllerini düzeltenler ve açıklayanlar başka. İşte onları bağışlarım ve ben tövbeyi çok kabul edenim, rahimim.

161- Kâfir olup küfürlerinde ısrar ederek ölenler; işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir.

162- Ebedî olarak lânette kalırlar. Ne kendilerine azap hafifletilir, ne de onlara bakılır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

159) İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti, biz kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra gizleyenler; işte onlara hem Allah lânet eder ve hem de lânet edenler lânet ederler.

Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir; ama ifadeden anladığımız kadarıyla, ifadenin orijinalinde geçen "hudâ" ifadesinden maksat, ilâhî dinin içerdiği ve izleyicisini mutluluğa ulaştıran öğretiler ve hükümler; açık deliller anlamında kullandığımız "beyyinat" deyiminden maksat da, hidayetin bir diğer ifadesi olan hakka tanıklık eden belgeler ve kanıtlar niteliğinde olan ayetler ve delillerdir.

Buna göre yüce Allah'ın kelâmında geçen "beyyinat" kelimesi, vahiy kanalıyla indirilen ayetlerin bir niteliğidir. Dolayısıyla, bir şeyi gizleme anlamında kullanılan "yektumûne" fiili, ayetin aslını gizlemekten, insanlara göstermemekten ya da ayetin ifade ettiği gerçeği değişik yorumlamaktan ya da yanlış yönlendirme ile gerçeğin fark edilmesini önlemekten daha geniş kapsamlıdır. Nitekim Yahudiler, kitaplarında yer alan Peygamberimizin (s.a.a) gelişini müjdeleyen ifadeleri gizlediler. Şöyle ki, insanların bilmedikleri gerçekleri gün yüzüne çıkarmıyor, bildikleri bazı gerçekleri ise, yanlış yorumlayarak doğru biçimde algılanmasını engelliyorlardı.

"Biz kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra" ifadesinden anlaşılıyor ki, söz konusu gizleme, adı geçen gerçekler sırf kendilerine değil, tüm insanlara açıklandıktan sonra meydana gelmiştir. Çünkü bir gerçeği teker teker tüm insanlara açıklamak değil vahiy olayında, normal doğal sisteminde bile üstesinden gelinebilecek bir durum değildir. Bu kural, her türlü genel duyuru ve her türlü mutlak açıklama için geçerlidir. Bir mesaj bazı insanlara aracısız, bazılarına da bunların aracılığı ile ulaştırılır. Orada bulunanlar bulunmayanlara, bilenler bilmeyenlere anlatır. Neticede âlim de tıpkı dil ve konuşma gibi duyuru araçlarından biridir.

Böylece bir haber, mecliste bulunan insanlarla ilmiyle ilgili Allah ile kendi arasında bağlı kalması gereken ahit ve misakı bulanan bir âlim kişiye bildirilince, bu haber tüm insanlara açıklanmış demektir. Dolayısıyla âlimin bu bilgisini gizlemesi, insanlara açıklandıktan sonra bilgiyi onlardan gizlemesi anlamına gelir. İşte yüce Allah'ın insanlar arasında din hususunda çeşitli görüş ayrılıklarının baş göstermesinin, insanların sapık ve doğru yol diye ikiye ayrılmalarının tek nedeni olarak vurguladığı gerekçe budur. Yoksa Allah'ın dini, insanın öz yaratılışı, fıtratı ile uyum içindedir. Fıtrat, bu din ile iletişim kurar kurmaz onu kabul eder; kendisine ayrıntılı biçimde açıklandıktan sonra insanın öz yaratılışında belirleyici bir unsur olarak yer alan ayırt edici güç beklemeksizin ona boyun eğer.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sen hanif (mutedil) olarak yüzünü doğruca dine çevir; Allah'ın yaratmada esas aldığı fıtrata ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."* (Rûm, 30)

Demek ki din, fıtrat ile örtüşüyor ve bu yaratılışın bir yasasıdır. Din gereği gibi açıklığa kavuşturulunca fıtrat, hiçbir zaman dini reddetmez. Bu açıklığa kavuşma, ya peygamberlerde olduğu gibi halis kalp ya da sözlü duyuru aracılığı ile gerçekleşir. İkinci hususun birinci husustan kaynaklanması da bir zorunluluktur. Bunu anlamış olmalısın.

Bu yüzden ayet-i kerimede, dinin yaratılış yasası uyarınca fıtratla örtüşmesi olayı ile dini bilmeme durumu aynı kategoride değerlendirilmiştir. Ulu Allah ayetin evvelinde *"...Allah'ın yaratmada esas aldığı fıtrata ki, insanları ona göre yaratmıştır..."* ve sonunda, *"Fakat insanların çoğu bilmezler."* buyuruyor.

Bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"...anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm vermek üzere o peygamberlerle beraber hak kitaplar indirdi. Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgın ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden başkası değildir..."* (Bakara, 213) Bu ayet-i kerimeye göre, kitabın içerdiği hak nitelikli mesaj hakkındaki görüş ayrılıkları, kitabı açıklayıp uygulama misyonunu üstlenen bilginlerin kıskançlıklarından, çekememezliklerinden kaynaklanıyor.

Şu hâlde, din alanındaki görüş ayrılıklarının ve doğru yoldan sapmanın sebebi, bilginlerin kıskançlıkları, gerçeği saklamaları, yanlış yorumlamaları, bilgileri tahrif etmeleri ve böylece zulmetmiş olmalarıdır. Nitekim yüce Allah onların bu konumlarını kıyamet gününe ilişkin bir sahnede zulüm olarak nitelendirmiştir: *"...Ve aralarında seslenen biri, 'Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun!' diye seslendi. Onlar ki Allah'ın yolundan men edip, onu eğriltmek isterler..."* (A'râf, 44-45) Bu anlamı içeren pek çok ayet vardır.

Bununla anlaşılıyor ki, ayetlerden biri bir diğer ayete dayanmaktadır: Yani demek istiyorum ki: *"İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti biz kitapta insanlara açıkça belirttikten sonra gizleyenler..."* ayet-i kerimesi, *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Allah peygamberleri, müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi; anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetsin diye o peygamberlerle beraber hak içerikli*

kitabı indirdi. Oysa kendilerine kitap verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan dolayı onda anlaşmazlığa düştüler..." (Bakara, 213) ayet-i kerimesine dayalı olarak bir anlam kazanıyor. Devamında ise, bilginler arasındaki bu kıskançlığın cezası şu ifadelerle dile getiriliyor: *"İşte onlara hem Allah lânet eder, hem bütün lânet edenler lânet eder."*

"İşte onlara hem Allah lânet eder, hem bütün lânet edenler lânet ederler." ifadesi, Allah'ın indirdiği ayetleri ve doğru yol kılavuzunu gizleyenlerin uğrayacakları azabı, çarptırılacakları cezayı açıklıyor. Bu ceza, hem Allah'ın lânetine, hem de lânet eden herkesin lânetine uğramadır. Bu ayette, lânet kavramı iki kere tekrarlanmıştır. Çünkü lânet, kaynaklandığı kimse açısından farklı anlamlar ifade eder. Yüce Allah açısından lânet; rahmet ve mutluluktan uzaklaştırmayı ifade eder. Diğer lânet eden kimseler açısından ise, bu akıbete uğramalarını Allah'tan dilemektir.

Hem yüce Allah ve hem de lânet eden diğer kimseler ile ilgili olarak lânet deyimi genel tutulmuştur. Lânet edenler nitelemesi de öyle. Bu da, lânet edenlerin her türlü lânetlerinin onlara yönelik olduğunu ifade eder. İfadeye ilişkin değerlendirmeden de bu anlam çıkıyor. Çünkü lânet edenin lânet etmesi sırasında kastettiği, mutluluktan uzak olmadır. Gerçekte ise, dinî mutluluktan başka mutluluk düşünülemez. Bu mutluluk da Allah tarafından açıklandığı ve fıtrat tarafından da tereddütsüz kabul edildiği için, bir insan ancak reddetmek ve inkâr etmekten dolayı bu mutluluktan yoksun olabilir. Bu yoksunluk da bilgisiz ve aydınlatılmayan kimseler için değil de, bilerek inkâr edip karşı çıkanlar için geçerlidir.

Bilginlerden bildiklerini yaymaları ve öğrendikleri ayet ve doğru yol kılavuzuna ilişkin prensipleri yaygınlaştırmak üzere söz alınmıştır. Bunu gizledikleri zaman, ilâhî mesajı yayma misyonunu yerine getirmedikleri zaman, inkâr etmiş, karşı çıkmış sayılırlar. İşte böylelerine hem Allah, hem de lânet edenler lânet eder.

Bir sonraki ayet-i kerime, bu söylediklerimizi destekler niteliktedir: *"Kâfir olup küfürlerinde ısrar ederek ölenler, Allah'ın meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir."* Buradan anlaşıldığı kadarıyla "inne" edatı, bu ayetin içerdiği anlamın sebebini açıklamaya ya da anlamını pekiştirmeye dönüktür. Çünkü şu ifadede içerik ve anlam tekrarlanıyor. *"kâfir olup küfürlerinde ısrar ederek ölenler."*

160) Ancak tövbe edip, hâllerini düzeltenler ve açıklayanlar başka. İşte onları bağışlarım ve ben tövbeyi çok kabul edenim, rahimim.

Bu ayet, bir önceki ayetten istisna konumundadır. Onların tövbelerinin "açıklama" fiili ile sınırlandırılmasından (yani "tövbe edenler" denildikten sonra "açıklayanlar" denilmesinden) amaç, durumlarının açığa çıkması ve tövbe etmiş olduklarını göstermeleridir. Bunun gereği de, gizlediklerini insanlara açıklamaları ve bundan önce gerçeği gizleyenler olduklarını itiraf etmeleridir. Aksi takdirde tövbe etmiş sayılmazlar. Çünkü daha önce gerçeği gizlediklerini itiraf etmemeleri hâlâ gerçeği gizledikleri anlamına gelir.

161) Kâfir olup küfürlerinde ısrar ederek ölenler; işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir.

Bu ifade, küfürde ayak diretmelerini, inatçılıklarını ve gerçeği kabule yanaşmamalarını kinaye yoluyla anlatmaktadır. Çünkü inatçılıktan ve büyüklük kompleksinden dolayı değil de sırf kendilerine açıklanmadığı için hak dini benimsemeyip ona uymayanlar, gerçek anlamda kâfir değildirler. Onlar müstazaftırlar ve durumları Allah'a kalmıştır.

Bunun şahidi de ayetlerin büyük çoğunluğunda kâfirlerin küfrünün, yalanlama ile kayıtlandırılmasıdır. Özellikle, insan türüne yönelik ilk yasamayı içeren, Hz. Âdem'in cennetten indirilişini konu alan ayetlerde bu husus son derece belirgindir. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Hepiniz oradan inin" dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir, onlar orada ebedi kalacaklardır."* (Bakara, 38-39)

Öyleyse bu ayette geçen "kâfirler"den maksat, Allah'ın ayetlerini yalanlayan, gerçeği kabul etmeye yanaşmayan inatçılardır. -Allah'ın indirdiklerini gizleyenler de bunlardır.- Böylelerinin cezasını yüce Allah şu şekilde belirlemiştir: *"İşte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir."* Bu, meleklerin ve istisnasız tüm insanların dile getirdikleri her türlü lânetin bunlara yönelik olmasına dair yüce Allah tarafından bırakılan bir hükümdür.

Bu cezayı hak eden insanların yolu, şeytanın yoludur. Çünkü yüce Allah onunla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Ve gerçekten de tâ ceza gününe kadar lânet senin üzerine olacaktır."* (Hicr, 35) Bu ayetin ifadesine

göre, her türlü lânet şeytana yönelik kılınmıştır. Dolayısıyla bildiklerini gizleyen bilginler de, genel lânetin muhatabı olma bakımından şeytana ortaktırlar, onunla aynı konumdadırlar. Ayet-i kerimenin ne kadar şiddetli bir ifade tarzına sahip olduğunu ve olayı ne kadar önemseyerek vurguladığını görüyor musunuz? İnşaallah, şu surede yer alan *"Ki, Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın..."* (Enfâl, 37) ayet-i kerimeyi ele alırken konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

162) Ebedî olarak lânette kalırlar. Ne kendilerine azap hafifletilir, ne de onlara bakılır.

İfadenin orijinalinde geçen "hâlidîne fîhâ" cümlesindeki "fîhâ" zamiri, lânete dönmektedir. Yani ebedî olarak lânet içinde kalırlar. *"Ne kendilerine azap hafifletilir, ne de onlara bakılır."* cümelesinde azabın lânet yerine konulmasıyla farklılık kazanması ise, onları kapsamına alan lânetin azap şekline dönüşeceğini ifade ediyor.

Biliniz ki, bu ayetlerde zaman zaman iltifat sanatına başvurulmuştur. Birinci ayette, "tekellüm mea'l-gayr" (başkası ile konuşma) sıygasından *(indirdiğimiz... biz kitapta... belirttikten...)* gaip sıygasına geçiş yapılıyor: *"İşte böylelerine Allah lânet eder..."* Çünkü konu, öfkenin şiddetini vurgulama ile ilgilidir. Lânetin şiddeti ise, ancak nispet edildiği ismin ya da sıfatın azameti oranında belirginleşir. Allah'tan daha büyük hiç kimse yoktur. Lânetin şiddeti en son noktasına kadar belirginleşsin diye O'nun yüce adına izafe edilmiştir.

İkinci ayette ise, gaip sıygasından birinci tekil şahıs (mütekellim vahde) sıygasına geçiş yapılmıştır: *"İşte onları bağışlarım ve ben tövbeyi çok kabul edenim, Rahimim."* Bu ifade tarzının seçilmesindeki amaç, her türlü niteliği ve sıfatı bırakıp konuyu bütünüyle vasıtasız yüce Allah'a bağlamak suretiyle, eksiksiz bir rahmetin ve şefkatin söz konusu olduğunu vurgulamaktır. Çünkü yukarıdaki ifadeden algılanan rahmet ve şefkat, "Allah onların tövbelerini kabul eder" ya da, "Rableri onların tövbelerini kabul eder" ifadelerinden algılanmaz. Üçüncü ayette ise, birinci tekil şahıs sıygasından gaip sıygasına geçiş yapılıyor: *"İşte Allah'ın... lâneti onların üzerinedir."* Birinci ayetteki ifade tarzı değişikliği ile güdülen amaç, bu ayetteki değişiklik için de geçerlidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî, bizim mezhebimize mensup ashabın vasıtasıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Yüce Allah'ın *'İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti... gizleyenler'* sözü hakkında ne buyurursunuz? Dedi ki: Bununla biz kastediliyoruz -Ancak Allah'tan yardım dilenir-. Bizden biri, İmamet makamına ulaşınca kendisinden sonraki imamı insanlara kesinlikle açıklamalıdır. Bu konuda özgür ve yetkili değildir."(1)

Bu ayetle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. "Bu ifadeyle biz kastediliyoruz. Ancak Allah'tan yardım dilenir."(2)

Muhammed b. Müslim'in İmam'ın (a.s) "Burada kastedilenler Ehlikitaptır." dediğini rivayet etmiştir.(3)

Ben derim ki: Bu rivayetlerin tümü uyarlama niteliğindedirler. Yoksa ayet-i kerimenin ifadesi geneldir.

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, Hz. Ali (a.s) bu ifadeyi bozulan âlimler şeklinde yorumlamıştır.(4)

Mecmau'l-Beyan tefsirinde yer alan bir rivayete göre Resulullah Efendimiz (s.a.a) bu ayetle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Kendisine bildiği bir şey sorulup da onu gizleyen kimsenin ağzına kıyamet günü ateşten bir gem geçirilir. *'İşte onlara hem Allah lânet eder, hem bütün lânet edenler lânet ederler.'* ifadesinin anlamı budur."

Ben derim ki: Bu iki rivayet, yukarıda sunduğumuz açıklamayı pekiştirir niteliktedirler.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"bütün lânet edenler lânet ederler."* ifadesi ile ilgili olarak "Bazıları burada kastedilenler canlı hayvanlardır." demişlerdir; ama kastedilenler bizleriz." dediği rivayet edilir.(5)

Ben derim ki: Bu ifade, *"Şahitler, 'İşte Rablerine karşı yalan söyleyenler bunlardır!' diyecekler. İyi bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin*

1- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 71, hadis: 139.]
2- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 71, hadis: 137.]
3- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 71, hadis: 140.]
4- [el-Burhan, c. 1, s. 171, hadis: 6.]
5- [c.1, s. 72, hadis: 141.]

üzerinedir." (Hûd, 18) ayetinin verdiği mesaja yönelik bir işaret konumundadır. Şu hâlde, burada sözü edilenler, kıyamet günü konuşmalarına izin verilen ve sadece doğruyu söyleyen şahitlerdir. İmam'ın, "Bazıları, burada kastedilen canlı yaratıklardır sözüne gelince; bu söz, Mücahid ve İkrime gibi tefsir bilginlerinden rivayet edilmiştir. Bazı rivayetlerde, Resulullah Efendimize (s.a.a) dayandırıldığı da görülür.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s): *"İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti... gizleyenler."* ayeti, Hz. Ali'ye ilişkin bilgiler hakkında inmiştir." dediği rivayet edilir.[1]

Ben derim ki: İmam'ın bu yorumu da bir tür uyarlamadır.

1- [c.1, s. 71, hadis: 136.]

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحٖيمُ ﴿١٦٣﴾ اِنَّ فٖى
خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتٖى تَجْرٖى
فِى الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا
بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فٖيهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍ وَتَصْرٖيفِ الرِّيَاحِ
وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾
وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ
اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذٖينَ ظَلَمُوٓا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ
لِلّٰهِ جَمٖيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ اِذْ تَبَرَّاَ الَّذٖينَ اتُّبِعُوا مِنَ
الَّذٖينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْاَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ
الَّذٖينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُوا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرٖيهِمُ
اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجٖينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

AYETLERİN MEALİ

163- İlâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O Rahmandır, Rahimdir.

164- Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde, Allah'ın gökten su indirip onunla yer-

yüzünü ölümünden sonra dirilterek üzerine her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları evirip çevirmesinde, gökle yer arasında boyun eğdirilmiş (emre hazır bekleyen) bulutlarda, elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.

165- İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar, Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenlerin ise Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür. Zulmedenler, azabı görecekleri (ve o zaman) "muhakkak bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın gerçekten şiddetli azap edici olduğunu" anlayacakları günü keşke bir görselerdi!

166- Öyle ki (o gün) uyulanlar uyanlardan uzaklaşmışlardır. Onlar azabı görmüşlerdir ve aralarındaki bütün bağlar kesilmiştir.

167- Uyanlar derler ki: Keşke bize bir daha dünyaya dönüş fırsatı verilseydi de onların bizden uzak durdukları gibi biz de onlardan uzak dursaydık. Böylece Allah onlara amellerini hasret kaynağı olarak gösterecektir. Ve onlar ateşten çıkacak değildirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin akışı uyumlu ve sürükleyici bir ifade tarzına sahiptir. Önce, Allah'ın tekliği ve ortaksızlığı gündeme getiriliyor; buna ilişkin evrensel kanıtlar sunuluyor. Ardından şirkten söz açılıyor ve Allah'a ortak koşanların çarptırılacakları korkunç azaba değiniliyor.

163) İlâhınız bir tek ilâhtır.

Fâtiha Suresi'ni tefsir ederken, Besmele ile ilgili açıklamalarımız arasında "ilâh" kavramının ifade ettiği anlama değinmiştik. "Birlik" kavramının ifade ettiği anlam ise, gayet açıktır. Bunun için yol gösterecek bir tanımlayıcıya ihtiyaç duymayız. Bir şey, genellikle niteliklerinden birine dayalı olarak "bir" diye nitelendirilir. "Bir adam, bir âlim, bir şair gibi." Bununla, söz konusu kişinin sahip bulunduğu niteliğin ortak kabul etmediği ve çoğalma durumu ile karşı karşıya olmadığı vurgulanıyor. Sözgelimi "Bir adam olan Zeyd'in adamlığı, onunla başkaları arasında bölünme kabul etmez. İki adam olan Zeyd ve Amr açısından ise, durum değişiyor.

Çünkü bu adamlık, ikisinin arasında paylaşılmış durumdadır. Dolayısıyla Zeyd, bu nitelik -yani adamlık niteliği- açısından birdir ve çoğalma kabul etmez. Gerçi bu nitelik, ilim, güç, hayat ve benzeri nitelikleri açısından bir değildir ve gerçekte birçokluk konumundadır.

Yüce Allah birdir. Çünkü O'na ait olan sıfatta başkasının ortaklığı söz konusu değildir. İlâhlık sıfatı gibi. Dolayısıyla Allah ilâhlık sıfatı bakımından birdir. Bu sıfatında başkasının ortaklığı söz konusu olamaz. Aynı şey, ilim, kudret ve hayat gibi sıfatları için de geçerlidir. Yüce Allah bilme, kudret ve hayat sıfatlarına sahiptir; ama bunlar, ondan başkasının sahip bulunduğu bu tür sıfatlara benzemezler. Kendisine ait sıfatların çoğalmaması ve artmaması açısından da birdir. Böyle bir çoğalma ve artış, ancak anlamsal açıdan söz konusudur.

Dolayısıyla O'nun bilgisi, kudreti ve hayatı aynı şeydir, O'nun tek ve ortaksız zatıdır. O'na ait bir sıfat, yine O'na ait başka bir sıfattan ayrı değildir. O, kudretiyle bilir, hayatı ile güç yetirir ve bilgisiyle hayat sahibidir. Yani başka varlıklar gibi sıfatları zat ve kavram olarak başkalık kabul etmez.

Bir "şey" kimi zaman zatı itibariyle "bir" olarak nitelendirilir. Bu, zatın bizzat çoğalma ve bölünme kabul etmemesidir. Yani böyle bir zat parçalara ayrılmaz, isim ve zat, zat ve sıfat olarak bölünmez. Bu tür bir "birlik", "zatın tekliği" (ahadiyet) olarak isimlendirilir. Bu anlamı ifade için de Arapça'da "ahad" yani (tek) kelimesi kullanılır. Ki bu kelime izafet terkibi ile kayıtlandırılmadığı sürece kullanılmaz. Fakat olumsuzluk, nehiy ve bunlara benzer durumlar karşısında kelime yalın olarak kullanılabilir. Sözgelimi, "Mâ câenî ahadun=bana hiç kimse gelmedi." dediğimizde, burada bir olsun, çok olsun zat, temelden yok sayılıyor. Çünkü ifademizdeki "birlik" zatın özüne aittir, herhangi bir sıfatından değil. ""Mâ câenî vahidun=bana bir kişi gelmedi." cümlesinde ise durum farklıdır. Bu söz, iki veya daha çok kimsenin gelmesi ile yalanlanmaz. Çünkü ifadedeki "birlik", gelen kimsenin niteliği ile ilgilidir. Kastettiğimiz, bir adamdaki "adamlık" sıfatıdır. Şimdilik bu genel değerlendirme ile yetinin. İnşaallah *"De ki: O, Allah, bir (tek)dir"* (İhlâs, 1) ayetini incelerken daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız:

Kısaca toparlayacak olursak: *"İlâhınız bir tek ilâhtır."* sözü bütünü bakımından, öncelikle ilâhlık sıfatının Allah'a özgü olduğunu, O'nun birliğini ifade ediyor. Bu, O'nun yüce şanına yaraşır bir birliktir. Şöyle

ki, "vahid=bir" kelimesi, bu ayete muhatap olanların anlaması açısından "vahdet=birlik" ifadesinden fazla bir şey ifade etmezdi. Ki bu kavram geneldir ve çeşitli türlere uyarlanabilir. Bununsa ancak belli bir kısmı yüce Allah için kullanıldığında doğru kabul edilebilir. Şu hâlde bir yerde sayısal birlik, bir yerde türsel birlik, bir yerde de cinsiyet birliği söz konusudur. Her bir muhatap bunlar karşısında, inandığı ve görüşüne uygun anlamı zihninde canlandırır. Eğer: "Allah bir ilâhtır" denilseydi, bu cümle "tevhit"i ifade etmeyecekti. Çünkü müşrikler yüce Allah'ı bir ilâh olarak göreceklerdi, diğer ilâhlarının her birini "bir ilâh" olarak gördükleri gibi.

Eğer "Sizin ilâhınız birdir" denilseydi, bu cümle de apaçık bir şekilde tevhidi ifade etmeyecekti. Çünkü böyle bir cümle karşısında, zihinde bu ilâhın, tür içinde yer alan bir ilâh olduğu düşüncesi uyanabilirdi. Sözünü ettiğimiz tür ilâhlık makamıdır. Tıpkı hayvan türleri için, "bir at, bir katır" denilmesi gibi. Oysa bunların her birisi için türleri açısından sayısal çokluk söz konusudur. Ancak *"İlâhınız bir tek ilâhtır."* denildiğinde, ilâhlığın tekliği anlamı vurgulanmış olur. Çünkü "iki ilâh ve çok ilâh" anlamlarının karşıtı olan "bir ilâh" anlamı "ilahınız" sözünün yanında yer alınca ilâhlık makamını inanılan ilâhlar içerisinde teke indirgeyerek apaçık bir şekilde tevhidi ispat ve ifade eder.

O'ndan başka ilâh yoktur.

Bu cümleye, ilk cümlenin tevhide ilişkin içeriğini pekiştirme ve bu hususla ilgili olarak zihinlerde uyanabilecek her türlü olumsuz yorum ve kuruntuyu dışlama amacıyla yer verilmiştir. Cümlenin ifade ettiği olumsuzluk, türe ilişkin bir olumsuzluktur. İlâhtan maksat, gerçekten var olan ve ona ilâh denilebilen ilâhtır. Bu durumda cümle içinde "var" ya da "olan" şeklinde bir haberin mahzuf olarak değerlendirilmesi doğru olur. Bunu esas alarak cümleyi şöylece anlamlandırabiliriz: Hak ve gerçek ilâh dışında ilâh mevcut değildir." Cümle içinde geçen "Allah"a yönelik zamirin lafzı merfu (huve) olduğu ve mansub (iyyahu) olmadığı için "illa" edatı, istisna edatı olarak değerlendirilemez. Aksine bu edat "başka" anlamda bir vasıf konumundadır. Buna göre cümlenin anlamı da şöyle olur: Allah'tan başka ilâh yoktur.

Bununla da anlaşılıyor ki: *"O'ndan başka ilâh yoktur."* cümlesi, Allah'ın dışında ilâhlık niteliğine sahip oldukları, asılsız bir kuruntuya, bir hayale dayalı olarak iddia edilen düzmece ilâhların bu niteliğe sahip olmadıklarını vurgulama amacına dönüktür. Yani birçoğunun sandığı gibi

bu cümle ile güdülen amaç, Allah'tan başka ilâhların varlıklarını reddedip, O'nun varlığını ispat etmek değildir. Bunun kanıtı da, ortamın sadece ilâhlık niteliğini reddetmeye uygun oluşudur. Ki, yüce Allah'ın ilâhlık niteliği açısından tekliği vurgulansın. Yani hem ret ve hem de ispat birlikte söz konusu değildirler. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim yüce Allah'ın varlığını tartışma götürmez, apaçık bir gerçek olarak değerlendirir. Bu yüzden bu konu üzerinde savunma ve ispat amacı ile durmaz. Kur'ân'ın ana hedefi O'nun sıfatlarını kanıtlamaktır: Birlik, yoktan var edicilik, ilim ve kudret gibi.

Cümle içinde "mevcud" ya da bu anlama gelebilecek bir kelimenin haber olarak takdir edilmesi, "Allah'tan başka ilâhların varlığı nefyediliyor, olabilirlikleri değil" kuşkusuna yol açabilir. Bu kuşkuyu şu cevapla giderebiliriz: Kendisi açısından varoluş ve yokoluşun aynı derecede mümkün olduğu bir varlığı, fiilen tüm varlıkların ve onlara ilişkin tüm olguların kaynağı olarak öngörmenin bir anlamı yoktur. Ayrıca "hak" kelimesinin mahzuf haber olduğunu esas alarak cümleyi değerlendirmek suretiyle de cevap verilebilir. Yani "Ondan başka gerçek mabut yoktur."

O Rahmandır, Rahimdir.

Fâtiha Suresi'ni tefsir ederken, "Besmele"yi açıkladığımızda, bu iki sıfatı da açıklamış ve Rablık anlamının ancak bu iki sıfatla tamamlanabildiğini vurgulamıştık. Çünkü "Rahman"lığın bir gereği olarak her türlü bağışın mercii yüce Allah'tır. Hidayet ve ahiret mutluluğuna ilişkin özel bağışlar da "Rahim"liğin bir gereğidir.

164) Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında... deliller vardır.

İfadenin akışı ile oluşan atmosfer gösteriyor ki, bu ayet-i kerime, bir önceki ayetin, yani *"İlahınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O Rahmandır, Rahimdir."* ayetinin içerdiği gerçeğe ilişkin bir kanıt, bir somut delil niteliğindedir. Çünkü ayet-i kerime anlam itibariyle, işaret edilen her şeyin bir ilâhının olduğunu ve tümünün ilâhının aynı zat olduğunu ve bu bir ve ortaksız ilâhın aynı zamanda sizin de ilâhınız olduğunu ifade ediyor.

O, Rahmandır, genel olarak herkesi ve her şeyi rahmetinin kapsamına alır. O, rahimdir, insanları son mutluluğuna (yani ahiret mutluluğuna) yöneltir. Bunlar, tartışma götürmez kesin gerçeklerdir. Buna göre, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün dönüşümlü olarak yer değiştirmelerinde ve ayet-i kerimenin sonuna kadar sözü edilen

diğer evrensel fenomenlerde, aklını kullanıp düşünebilen topluluklar açısından ilâhın birliğine, tek ve ortaksız oluşuna, Rahman ve Rahim olduğuna ilişkin somut kanıtlar vardır.

Şayet ayet-i kerime ile güdülen amaç, insanın bir ilâhının olduğunu ya da insanın ilâhının bir olduğunu kanıtlamak olsaydı, bu hususların tümü aralarındaki tasarım ve plânlama birliği dolayısıyla tek bir kanıt niteliğinde olacaktı. Bu yüzden önceki ayet-i kerimede şöyle bir ifadenin kullanılmış olması gerekecektir: "İlâhınız birdir, O'ndan başka ilâh yoktur..." (Böyle bir ifade kullanılmadığına göre) ayet-i kerime ilâhın varlığını ve O'nun birliğini kanıtlamaya dönüktür. Yani: İnsanın dışındaki büyük evrensel düzenin ilâhı birdir ve bu ilâh aynı zamanda insanın da ilâhıdır.

Ayetin bu anlamıyla kanıtsallığını toparlayacak olursak: Olağanüstü yaratılış düzeniyle ve göz kamaştırıcı fenomenleriyle birlikte yükselip üzerimize gölgelik gibi gerilen gökler; insanları üzerinde taşıyan, gece ve gündüzün dönüşümlü olarak yer değiştirmeleri, gemilerin denizler üzerinde akıp gitmeleri, yağmurların yağışı, rüzgârların esişi, bulutların hizmete sunuluşu gibi akıllara durgunluk veren fonksiyonlara sahip yeryüzü, bizzat bunların her biri bir yaratıcının varlığını kaçınılmaz kılan olgulardır. Bunların her birinin bir ilâhı vardır. (Ayetin ifade ettiği ilk kanıt budur.) Öte yandan, gök cisimleri büyüklük, küçüklük, uzaklık ve yakınlık açısından birbirlerinden oldukça farklı konumlardadırlar. Bilimsel araştırmalar sonucu, bir gök cisminin küçüklüğü 0,00000000000000000000000033 cm^3 olarak hesaplanmıştır. Bir gök cisminin büyüklüğü ise, dünyanın milyonlarca katı olarak belirlenmiştir. Ki, çapı yaklaşık olarak 9000 mildir. İki gök cisminin arasındaki uzaklık, yaklaşık olarak üç milyon ışık yılı olarak tespit edilmiştir. Bir ışık yılının miktarı ise, 300000X60X60X24X365 km.dir.

İnsanı dehşetler içinde bırakan, zihnini altüst eden şu rakamlara bak ve o zaman evrensel yasalar sisteminin işleyişindeki olağanüstülüğü istediğin gibi değerlendir. Bir kısım olgular diğer bir kısmında tesir bırakıyor; bir kısmı, diğer bir kısmından etkileniyor. Nerede ve ne şekilde olursa olsun genel çekim yasası ile, ışık ve ısı yansıması ile bazı fenomenler meydana geliyor. Bu işleyişin sonucu genel hareketlilik kuralı ve genel zaman kavramı oluşuyor. Değişmez bir kanuna dayalı genel ve süresiz bir düzendir bu. O kadar ki, maddî âlemdeki hareket yasalarında

değişikliğe yol açan nispî genellik yasası dahi, genel değişkenliğin de, değişim ve dönüşüme ilişkin değişmez bir yasaya tâbi olduğunu itiraf etmekten kaçınamaz.

Öte yandan işaret ettiğimiz genel hareketlilik ve değişim yasası, evrenin her parçasında kendine has bir biçimde tasavvur edilebilir. Bizim galaksimizi aydınlatan güneş ile güneş sistemi arasındaki iletişimde gözlemlendiği gibi. Sonra bu çerçeve gittikçe daralır; üzerinde yaşadığımız dünya ve onun uydusu olan gök cisimleri ve yeryüzünde yaşanan olaylar gibi. Ay, gece, gündüz, rüzgârlar, bulutlar ve yağmurlar işaret ettiğimiz genel hareketlilik ve değişkenlik yasasının dünya gezegenine yansıyan yönünü oluştururlar. Bu çerçeve biraz daha daralır: Madenler, bitkiler, hayvanlar ve öteki bileşiklerden oluşan yeryüzü menşeli olgularda olduğu gibi. Aynı yasa bunların bütün türleri için de geçerlidir. Çerçeve gittikçe daralır ve işin ucu, elementlere, atomlara, sonra atomun içindeki çekirdeklere ve çağdaş bilimin tespit ettiği en küçük maddî birimin yapısına kadar uzanır. Şu anda bilimin tespit ettiği en küçük maddî birimler, elektron ve protondur. Bunlarda da tıpkı güneş sistemine benzer bir oluşum vardır. Tıpkı güneş etrafında dönen ve yörüngelerinde yüzen gezegenler gibi, ortada bir cisim vardır ve öteki cisimler onun etrafında dönmektedirler.

Bu fenomenlerden hangisinin karşısında durursa dursun, insanoğlu, sürekli bir değişim ve dönüşüm hâlinde bulunan, akıllara durgunluk veren bir düzenle karşı karşıya kalır. Ki âlemi koruyan ve ilâhî sünnetin ihyasına sebep olan, bu değişim ve dönüşümdür. Bu, olağanüstülükleri saymakla bitmeyen, dehşet verici yönleri keşfetmekle son bulmayan bir düzendir. Hep aynı ve bir çizgide kalmakla birlikte, düzenin akışında bir istisnailik söz konusu değildir; eşi görülmemiş ve benzersiz bir sistem olmakla birlikte, katmanları arasında tesadüfî bir gelişme, bir rast gelelik asla yoktur.

Bu sistemin sahiline varılamaz, aşamaları yürümekle kat edilemez. Bu evrenin en ince ayrıntısından başlayıp, en ulu, en görkemli fenomenine kadar, yani basitten komplikeye doğru bir sıralama izleyerek incelediğin zaman hep aynı sisteme bağlı, kesintisiz, aralıksız plânlama ile karşılaşacaksın. Günümüzün modern biliminin icat ettiği tüm cihazları kullanıp derine, daha derine insen bile, aynı değişmez yasayı, aynı düzeni, aynı alanı, aynı tasarımı bulacaksın karşında. Bütünden parça-

ya doğru bir analize tâbi tutup moleküle kadar insen dahi, bu sistemin özelliklerinden hiçbir şey kaybetmediğini göreceksin. Şu kadarı var ki, örnek verdiğimiz bu cisimlerin her biri değişik yapılara, hüküm ve öz olarak farklı niteliklere sahiptir.

Evren bir bütündür, aynı tasarımın ürünüdür. Sayısal çokluğa ve değerlendirme farklılığına rağmen evrenin her parçası aynı yasalar sisteminin egemenliği altındadır. Yani bütün yüzler her zaman diri ve evrenin tek egemeni yüce Allah'a boyun eğmektedir. Şu hâlde evreni var eden ve evreni egemen düzeniyle yöneten, ilâh bir tek ilâhtır. (Ayet-i kerimenin ifade ettiği ikinci kanıt da budur.)

Şu insan yeryüzü menşeli bir varlıktır. Yeryüzünde hayata başlar, orada yaşar, orada ölür ve sonra toprağa döner. Bu hâliyle insan varoluşu ve varlığını sürdürme açısından, tüm varlıkları etkinliği altına alan ve tasarımında en ufak bir sapma söz konusu olmayan ve düzeni hep aynı özelliğini koruyan evrensel yasalar sisteminin dışında herhangi bir şeye ihtiyaç duymaz. Gök kubbemizde yer alan cisimlerin saçtıkları aydınlık ve ısı, şu yeryüzü ve onun hareketlerine bağlı olarak gelişen gece-gündüz fenomenleri, rüzgârlar, bulutlar, yağmurlar ve bir kıtasından diğer bir kıtasına taşınan rızk ve meta insanın maddî varlığını sürdürme ve ihtiyaçlarını giderme bakımından bağlı olduğu şeylerdir. -Evet, bunların tümünün gerisindeki etkin güç ulu Allah'tır.- Dolayısıyla bu olguları var edip varlıklarını düzenleyen zat aynı zamanda insanların da ilâhıdır; onları var edip varoluşlarını evrensel bir düzene bağlamıştır. (Ayetin ifade ettiği üçüncü kanıt da budur.)

Öte yandan gerek varoluşsal mutlulukları ve gerekse nihaî, yani ahiret mutlulukları (eğer yaratığın ahiret mutluluğu söz konusu ise -çünkü ahiret dünyanın sonucudur-) açısından varlıkların ihtiyaç duydukları her şeyi bahşeden bu ilâhtır. Bir işin akıbetini, o işin kendisini düzenleyenden başkasının düzenlemesi mümkün müdür? (Ayetin Rahman ve Rahim isimlerine yönelik kanıtsallığı da bu şekilde ifade edilebilir).

Birinci ayetin ikinci ayet ile illetlendirilmiş olması bu ifadeyle doğru olur. Ayetin başında illeti ifade eden "inne" edatının yer almış olması da bu illetlendirmeye ilişkin bir işaret niteliğindedir. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında" ifadesi, gökcisimlerine, yeryüzüne, bunların yapılarındaki yaratılış olağanüstülüğüne, sanatsal

göz kamaştırıcılığa, isimlerine dayanak oluşturan tablolara, özlerinin temelini oluşturan maddelere, kendi aralarındaki dönüşüme, periyodik artış ve azalışa, bileşim ve çözülmeye yönelik bir işarettir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Görmediler mi gerçekten biz, arza gelip, onu çevresinden eksiltiyoruz."* (Ra'd, 41) *"Kâfirler görmediler mi ki göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık?"* (Enbiyâ, 30)

Gece ve gündüzün değişmesinde... deliller vardır.

Burada iki doğal fenomenin yaşadığı azalış ve artışa, uzayış ve kısalışa işaret ediliyor, ki doğal etkenlerden ikisinin bir araya gelmesiyle bunlar meydana gelir. Bu iki etkenden biri, dünyanın günlük hareketidir. Bu hareketinde dünya kendi ekseni etrafında dönerek gece ve gündüzün meydana gelmesine yol açar. Bu sırada yerküresinin yandan az bir fazlası güneşe yönelir ve belli bir süre içinde güneşin ışığından yararlanarak ısınır ve aydınlanır. Bu olaya gündüz adı verilir. Dünyanın tam yarıdan biraz eksik olan diğer yarısı ise, bu esnada güneş ışınlarından yararlanmaz, öbür yarısı ters orantılı olarak karanlığa gömülür. Buna da gece adı verilir. Bu iki fenomen sürekli dünyanın etrafında dönerler.

Bir diğer etken de, ekvator ya da denge çizgisinin kuzey ve güney yönlerine doğru gerçekleşen yöneliş hareketi sırasında küresel dönüşün yüzeyinde meydana gelen eğilimidir. Bu da güneşin denge çizgisinden kuzeye ya da güneye doğru eğilim göstermesine yol açar ki, bununla da mevsimler meydana gelir. Ayrıca bu gelişme gece ve gündüzün ekvator çizgisinde ve kutuplarda eşit olmasının nedenidir. Dünyanın iki kutbunda bir güneş yılı süresince sadece bir gündüz ve bir gece yaşanır. Bunların her biri bir yılın yarısına eşittir. Yani kuzey kutbunda gece ise, güney kutbunda da gündüzdür ya da bunun tersi geçerlidir.

Ekvator çizgisinde, bir güneş yılı boyunca yaklaşık olarak üç yüz altmış beş gün meydana gelir. Burada gece ve gündüzün süreleri eşittir. Dünyanın geri kalan bölgelerinde ise, ekvator çizgisine ve kutuplara olan yakınlık oranında gece ve gündüz sayı ve süre açısından farklılık gösterir. Bu hususlar konuyla ilgili bilimlerin verilerini içeren eserlerde detaylı biçimde ortaya konmuştur.

Bu değişim, ışık ve ısının yansımasında birtakım değişikliklere yol açar. Buna bağlı olarak, yeryüzünde bileşimler ve dönüşümleri meydana getiren faktörlerde değişiklik yaşanır. Bu değişiklikler insanoğluna yararlar sağlar.

İnsanların faydasına olan şeyleri denizde taşıyıp giden gemilerde... deliller vardır.

Ayetin orijinalinde geçen "fulk" kelimesi, gemi demektir. Bu kelime hem tekil, hem de çoğul olarak kullanılır. Tıpkı "temr=hurma" ve "temret=bir hurma" dendiği gibi "fulk=gemi" ve "fulket=bir gemi" de denir. İnsanların faydasına olan şeylerden maksat, gemiler aracılığı ile bir sahilden karşı sahile, kıtadan kıtaya taşınan mal ve eşyadır.

Geminin de tıpkı gök, yer ve gece ile gündüzün dönüşümlü değişimi gibi, insan iradesinin müdahalesinin söz konusu olmadığı doğal olgular ve fenomenler kategorisine sokulması, onun da tıpkı diğer olgular gibi sonuçta Allah'ın tabiattaki meydana getirme fiiline dayandığını göstermektedir. Çünkü insana izafe edilen bir fiil üzerinde dikkatle düşünülünce, bunun herhangi bir fiili doğal sebeplere izafe etmekten farksız olduğu görülür. İnsanın övünüp durduğu iradesi, onu Allah'ın iradesine ihtiyaç duymayan bağımsız ve tam bir sebep konumuna getirmediği gibi ona Allah'a muhtaç olma açısından öteki doğal sebeplerle farklı bir konum kazandırmaz.

Şu hâlde, Allah'ın iradesine muhtaç olma bakımından, doğal bir gücün herhangi bir maddeye etki etmesi sonuçta etki, tepki, hareket ettirme, bileşik meydana getirme ya da bir tür analize tâbi tutmak suretiyle söz konusu maddede biçimsel bir değişikliğe yol açması (taşların aldığı biçimler gibi) ile bir insanın herhangi bir madde ile ilgili olarak meydana getirdiği hareket, yaklaştırma, uzaklaştırma gibi yöntemlerle biçimsel bir değişikliğe yol açması (gemi yapması gibi) arasında niteliksel bir fark yoktur. Her iki olay da sonuçta Allah'ın yaratmasına ve meydana getirmesine bağlıdır. Hiçbir şey ne fiili, ne de kendisi açısından yüce Allah'tan bağımsız ve müstağni değildir.

Şu hâlde, gemi de tıpkı diğer doğal olgular gibi, gerek varoluşu ve gerekse varlığını yönlendirmesi noktasında bir ilâha muhtaçtır. Ulu Allah bu gerçeğe şu şekilde işaret ediyor: *"Sizi de, yaptığınız şeyleri de Allah yaratmıştır."* (Saffât, 96) Yüce Allah bu sözleri Hz. İbrahim'in lisanıyla aktarıyor. Hz. İbrahim bunu söylerken kavminin ilâh edindikleri putların özellikleri hakkında onlarla tartışıyordu. Bilindiği gibi put da tıpkı denizde yüzen gemi gibi bir el yapmasıdır.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Denizde koca dağlar gibi akıp giden yüksek gemiler de O'nundur."* (Rahman, 24) Burada yüce Allah gemileri

kendine özgü bir mülkiyet olarak nitelendirmiştir. Bir ayette de şöyle buyuruyor: *"...Buyruğuyla denizde akıp gitmesi için gemileri emrinize verdi..."* (İbrâhîm, 32) Gemilere ilişkin düzenlemeleri de bu ayet-i kerimede kendi iradesine bağlı olarak ortaya koymuştur.

İNSANIN YAPTIKLARINI ALLAH'A DAYANDIRMAK ÜZERİNE

İnsan yapımı eşyaları, insan tarafından yapılmış ve yaratılmış olarak nitelendirenler, bunların âlemlerin Rabbi ile olan bağlantılarını büsbütün koparanlar ve bunu yaparken de söz konusu eylemin sadece insan iradesi ve seçme yeteneği tarafından yaratıldığını delil olarak gösterenler ne gâfil insanlardırlar!

Bunların bir kısmı -bunlar yaratıcının varlığını inkâr eden materyalistlerdir- şöyle bir iddiayı ileri sürmektedirler: Onlara göre dindarların yaratıcının varlığını kabul etmelerinin nedeni; onların doğada bazı gelişmeleri, dolayısıyla eşya ve olaylara ilişkin genel sebep-sonuç yasası gereği, bunların birer illetlerinin bulunması gerektiğine hükmetmeleridir. Bu sebebi de kesin olarak bilmedikleri için, doğaötesi bir sebebin varlığına inanma gereğini duymuşlardır. Bu sebep de yüce Allah'tır. Şu hâlde, bir yaratıcının varlığına ilişkin görüş bir varsayımdır. İlk insanlar sebepleri bilinmeyen doğal gelişmeleri; örneğin atmosferde meydana gelen bazı gelişmeler ve yeryüzünde sebebi bilinmeyen birçok olaylar ve yine bugün bile gerçek nedeni, modern bilim tarafından tespit edilemeyen ruhsal özellikler ve olaylar karşısında böyle bir varsayıma gerek duymuşlardı.

Bu görüşün mensupları iddialarını şu şekilde sürdürüyorlar: Çağdaş bilim maddî olayların, gelişmelerin sebeplerini belirlemek suretiyle, söz konusu varsayımın temel dayanaklarından birini yıkmıştır. Bu dayanak, maddî gelişmelerin madde ötesi sebebe ihtiyaç duymasıdır. İkinci dayanak ise, psikolojik gelişmelerin, bunun ötesindeki soyut sebebe varıncaya dek uzayan sebeplerine ihtiyaç duymasıdır. Şu kadarı var ki, çağdaş bilimin mekanik kimya alanında kaydettiği gelişmeler, bu hususta "kısa bir süre sonra insanoğlu ruhun sebeplerini belirleyecek ve canlı hücreyi yaratma başarısını gösterecektir. Herhangi bir ruhsal varlığı ya da herhangi bir ruhsal özelliği meydana getirebilecektir." müjdesini veriyor. Bu gerçekleşince de adı geçen varsayım yıkılacak ve insanoğlu doğada dilediği canlı türünü yaratacaktır, tıpkı bugün dilediği

biçimdeki nesneleri meydana getirdiği gibi. Oysa bugüne kadar insanoğlu yaratılışı, bu tür doğaötesi bir mevhum illete dayandırmak durumundaydı. Onun bu tutumunun nedeni söz konusu gelişmelerin illetini bilmemesiydi. Allah'ı inkâr edenlerin delilleri bunlardır.

Şu miskinler şayet biraz olsun gaflet ve gurur sarhoşluğundan uyanacak olurlarsa, göreceklerdir ki, evrenin bir ilâhının olduğuna inanan dindarlar, -tarih başlangıcını tespit edemez ama- ilk andan itibaren, bunu maddî sebebi bilinen ve bilinmeyen her türlü gelişmenin ve olgunun madde ötesi illeti olarak değerlendirmişlerdir. Yani bunlar açısından her gelişme madde ötesi bir illete muhtaçtır, böylece bunların ispat ettikleriyle onların inkâra kalkıştıkları farklı şeylerdir.

Tanrının varlığına inananlar -bilimsel araştırmalar ve tarih, insanlık hayatında bu akımın ne zaman başladığını tespit edememiştir- tüm evrenin bir ya da birden fazla ilâhının olduğuna inanırlar. (Şu kadarı var ki, Kur'ân-ı Kerim, tarihsel olarak tevhidin çoktanrıcılıktan daha öncelikli olduğunu ortaya koyar. Sanskritçeyi ilk defa çözen Alman Oryantalisti Dr. Max Müller de bu yönde bir görüş belirtmiştir.) Bunlar ve hatta ilk insan dahi, bazı maddî olayların, gelişmelerin doğal sebeplerini görebiliyorlardı. Şu hâlde, onların genel nedensellik yasasına dayanarak tüm evrenin bir yaratıcısının olduğuna inanmaları, sırf sebebini bilemedikleri olayların gelişimi ile ilgili olarak manen rahata kavuşma isteğine, dayanmıyordu. Ki böyle bir şey evrendeki sebebi bilinmeyen olayları bir ilâha dayandırmak, bilinenleri de söz konusu ilâhtan soyutlamak gibi bir sonuç doğuracaktır.

Oysa onların tanrıya inanmaları, bu evrenin bir dizi sebepler sonucu yaratıldığını ve evrenin düzenindeki birliğin onun sebepler ötesi bir sebebe dayandığını gösterdiğini düşünmeleridir. Evrendeki tüm olgular arasındaki etkileşimlerin buna bağlı olarak geliştiğini bilmeleridir. Sonuçta bu tür doğaötesi sebebin varlığına inanmak, evrene egemen olan genel nedensellik yasasının geçersizliği anlamına gelmez. Aynı şekilde maddî olguları, maddî sebepler bağlamında değerlendirmek de, maddî nedenler zincirinin ötesindeki yüce sebepten soyutlamayı gerektirmez. Madde ötesi illetin varlığı, illetler zincirinin işlevsizliği demek değildir. Bu, madde ötesi illetin maddî illetleri de her yönüyle kuşattığı anlamına gelir.

Bu inkârcıların içine düştükleri en ilginç çelişkilerden biri şudur: Bunlar olaylarla -(bu arada insanın fiilleriyle) ilgili olarak mutlak bir

zorlamaya inanmaktadırlar. Buna göre hiçbir fiil ve olay yoktur ki, onların sandıkları illetlerin zorunlu malulü olmasın. Bununla beraber bu düşüncede olanlar diyorlar ki: Bir insan şayet bir başka insanı yaratacak olursa, evren için bir illet varsayılsa bile, bu, sonuçta evren illetine bağlı olmayacaktır.

Bizim sunduğumuz bu düşünce son derece lâtif ve özenli anlatımıyla, her ne kadar basit ve genel anlayışın bunu kavramaya gücü yetmese bile, bu düşünce icmalî olarak onların zihinlerinde mevcuttu ki, tüm evrenin illet ve malûller de içlerinde olmakla birlikte bir yaratıcısının olduğuna inanıyorlardı. Bu birincisi.

Ayrıca evrenin bir yaratıcısının olduğuna inanan filozoflar, nedenselliğin evrenselliğini kanıtladıktan sonra, buna ilişkin aklî kanıtlar sunmuşlardır. Buna dayalı olarak varlığı mümkün olan illetlerin varlığının zorunlu olan bir illete dayanması gerektiğini söylemişlerdir. Felsefenin ilk kez ortaya çıkışından günümüze kadar geçen binlerce yıldır bu tutumlarını sürdüregelmişlerdir. Ve mümkün nitelikli maddî illetleri bilinen malûlleri, zorunlu nitelikli illete dayandırmakta en ufak bir tereddüt geçirmemişlerdir. Şu hâlde onların herhangi bir gelişmeyi, varlığı zorunlu olan illete bağlamaları, doğal illeti bilmemelerinden kaynaklanmıyor. Yani Materyalistlerin sandıkları gibi, sadece illeti bilinmeyen olguları, varlığı zorunlu illete dayandırmaları söz konusu değildir. Bu da ikincisi.

Kaldı ki, ilâhın birliğini öngören Kur'ân-ı Kerim, bunun yanı sıra, evrendeki olgular arasında genel nedensellik yasasının egemen olduğunu da vurgulamaktadır. Her olayın kendine özgü bir illete bağlı olduğunu kabul eder; bu hususta sağduyunun vardığı sonuçları onaylar.

Kur'ân-ı Kerim doğal fiilleri, kaynaklandıkları yere ve doğal faillerine dayandırır; burada nakletme gereğini duymadığımız birçok ayette İhtiyarî fiilleri insana izafe eder. Sonra bütün bunları istisnasız yüce Allah'a dayandırır: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) *"İşte Rabbiniz Allah budur, her* şeyin *yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 62) *"İyi bilin ki yaratma ve emir O'nundur."* (A'râf, 54) *"Göklerde ve yerde bulunanlar, hep O'nundur."* (Tâhâ, 6) Buna göre "şey" adını almaya hak kazanan her şey, yüce Allah tarafından yaratılmıştır. O'nun yüce şanına yaraşır şekilde O'na mensuptur her şey.

Bazı ayetlerde de her iki gerçek birlikte dile getirilmiştir. Bir fiil hem yüce Allah'a ve hem de failine izafe edilerek bir ayette gündeme getirilmiştir: *"Sizi de, yaptığınızı da Allah yaratmıştır."* (Saffât, 96) Burada insanların amelleri önce onlara izafe edilmiş, ardından hem kendi yaratılışları, hem de amelleri Allah'a izafe edilmiştir. Bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyuruyor: *"...Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı..."* (Enfâl, 17) Bu ayet önce atma fiilini Resulullah'a izafe ediyor, sonra bunu nefyederek adı geçen fiili yüce Allah'a izafe ediyor. Bu konuyu ifade eden birçok ayet vardır.

Bu iki gerçeği birlikte ifade eden genel nitelikli başka ayetler de vardır: *"Her şeyi yaratmış ve belli bir ölçüye göre düzenlemiştir."* (Furkan, 2) *"Hiç şüphesiz biz her şeyi bir kadere göre yarattık... Küçük-büyük hepsi satır satır yazılmıştır."* (Kamer, 49-53) *"Allah her şey için bir ölçü, bir kader koymuştur."* (Talâk, 3) *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın, ama biz onu bilinen bir miktar ile indiririz."* (Hicr, 21) Şu hâlde, bir şeyin takdir edilmesi, o şeyin maddî illetlerle, zaman ve mekân koşullarıyla sınırlandırılması demektir.

Kısacası, Kur'ân-ı Kerim'de tek ve ortaksız ilâhın varlığı, evrensel olgular arasındaki nedensellik ilkesi esasına dayalı olarak gündeme getirildiği, daha sonra her şeyin, yüce yaratıcıya, yoktan var eden ilâha dayandırıldığı hiçbir kuşkuya yer vermeyen konulardandır. Yoksa adı geçen gruba mensup sapıkların iddia ettikleri gibi bir kısım olaylar yüce Allah'a, maddî sebepleri bilinenler de bu sebeplere bağlanmıyor. Bu da üçüncüsü.

Kuşkusuz sözünü ettiğimiz bu düşünceyi benimseyenlerin böyle bir tutum izlemelerinde, ortaçağlarda kilisenin yaydığı ve başka dinlerin güçsüz ve bilgisiz kelâm âlimlerinin güvendiği, bu ve benzeri konularda yazılan ilmî seviyesi düşük felsefeyle ilgili kitapların büyük etkisi olmuştur. Bu kitaplarda eşya ve olaylara ilişkin yorumlar çeşitli hurafelerden oluşuyordu. Bu hususta ileri sürülen kanıtlar boş ve saçmaydı, bakış açıları doğruluktan tamamen uzaktı. Bunlar, doğruluğuna inandıkları (ve akıllarının icmâli olarak doğruluğuna hükmettikleri) davalarını ispat etmeye ve ayrıntılı bir şekilde anlatmaya çalışırken, güçlü düşünceden yoksun olmalarından dolayı doğru yolun dışında bir tutum izleyip görüşlerini genelleştirmiş ve ellerindeki kanıtı geniş tutmuşlardır. Buna bağlı olarak illeti bilinmeyen tüm olguları vasıtasız olarak

yüce Allah'a dayandırdılar. İhtiyarî fiillerin zorunlu bir illeti gerektirdiğine ilişkin görüşü reddettiler.

Ayrıca insanın ihtiyarî bir fiil ortaya koyarken bir ilâha ihtiyacının olduğunu da kabul etmediler. Bu tür fiiller de insanın bütünüyle bağımsız hareket ettiğini ileri sürdüler. *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayetini incelerken bu eğilime ilişkin açıklamalarda bulunmuştuk. Burada da söz konusu görüş hakkında bazı açıklamalarda bulunacağız.

Bunlardan bazıları -bunlar Müslüman hadis ve kelâm bilginlerinden zâhir ehli olan ve bazıları da Müslüman olmayan gruplardır- insan tarafından sergilenen İhtiyarî fiilleri rubûbiyet makamına yakışır bir şekilde yüce Allah'a dayandırmaya bir türlü anlam veremiyorlar. Bu yüzden insan yapısı olan şeyleri Allah'a izafe etmeye karşı çıkıyorlar. Özellikle, içki, kumar ve eğlence gereçleri gibi sadece masiyet amacıyla hazırlanan insan yapılarını Allah'a dayandırmama hususunda son derece katı tutumludurlar. *"İçki, kumar, putlar (veya dikili taşlar) ve (hayvan etini bölüşmekte yararlanılan) şans okları ancak şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının."* (Mâide, 90) ayetini ileri sürerek, "Bilindiği gibi yüce Allah'ın şeytan işi pislik olarak nitelendirdiği bir şeyi Allah'a izafe etmek caiz değildir." diyorlar.

Daha önceki açıklamalarımızda bu kuruntunun hem akıl ve hem de nakil yoluyla yanlışlığını ortaya koymuştuk. Çünkü İhtiyarî fiiller, yüce Allah'ın Rablığına yakışır bir şekilde O'na izafe edildikleri gibi, bunların sonuçları yani insanın organik ihtiyaçlarını gidermek amacı ile ortaya koyduğu ürünler için de aynı şey geçerlidir.

Ayrıca, yukarıdaki ayet-i kerimede işaret edilen dikili taşlardan maksat, kulluk sunmak amacı ile dikilen putlardır ki, yüce Allah bir ayet-i kerimede bunların kendisi tarafından yaratıldığını belirtmiştir: *"Allah sizi ve yaptıklarınızı yaratmıştır."* Bununla anlaşılıyor ki, bu olguda mensubiyet farklılığı söz konusudur. Bunların bir kısmı yüce Allah'a izafe edilir; varlıklarının öz maddesi sözgelimi. Ama bunlara taalluk eden günah niteliği bu hususun dışındadır. Çünkü put, gerçekte kendisine özel bir biçim verilen taştan ya da herhangi bir madenden başka bir şey değildir. Dolayısıyla onu, her şeyin var edicisine izafe etmemek için hiçbir neden yoktur. Ama onun, Allah'ın dışında kulluk sunulan bir put olmasını Allah'a izafe etmemek gerekir. Bunu insan ya

da şeytanın ameli olarak tanımlamak lazımdır. Bunun dışındaki olgular için de, Allah'a ya da ondan başkasına izafe edilmeleri bakımından aynı hüküm geçerlidir.

Şimdiye kadar ki açıklamalarımızdan çıkan sonuçlara göre, insan yapısı olgular da tıpkı doğal olgular gibi yaratılışın kapsamına girer. Evet, bir şeyin yaratılışa izafe edilmesi, onun varlıktan nasibinin ölçüsüne bağlıdır. Bunu iyice düşünün.

* * *

Allah'ın gökten su indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra dirilterek üzerine her çeşit canlıyı yaymasında... deliller vardır.

Gökten inen su, gerçekte yeryüzündeki deniz ve diğer su kaynaklarının taşıdıkları değişik unsurlardan ibarettir. Bu elementler sıcağın etkisiyle göğe doğru yükselen yoğunlaşmış bir buhara dönüşürler. Atmosferdeki soğuk hava tabakasına ulaşınca yağmura dönüşür ya da bir kez daha soğuyarak kar veya dolu şeklini alır. Bu hâliyle bir ağırlık kazandığı için de yeryüzüne yağar. Toprak gökten inen bu suyu emer, canlanır veya kendi bünyesinde depolayarak, bir süre sonra kaynak şeklinde dışarıya akıtır ki, her canlı türünün hayatı ona bağlıdır.

Dolayısıyla gökten inen su da bir varoluş hadisesidir ve son derece sağlam bir yasaya göre gelişmektedir. Bu yasada en ufak bir sapmaya, en ufak bir çelişkiye ve küçücük bir istisnaya rastlanmaz. Bitkilerin yeşermesi ve her türden hayvanın hayata adım atması bu yasaya bağlıdır.

Bu olay, onu enine ve boyuna kuşatan birtakım evrensel olaylarla sınırlandığı için, hepsi birlikte bir bütünü oluşturur ve onu meydana getiren bir varlık, ortaya çıkaran bir illetten müstağni olamaz, bu açıdan söz konusu olay, tek bir ilâhın varlığına kanıt oluşturur. Öte yandan, insanın varoluşu da, meydana gelme ve hayatını sürdürme bakımından bu yasaya dayandığı için, yasanın koyucusu olan ilâhın aynı zamanda insanın da ilâhı olduğu gerçeği ortaya çıkar.

Rüzgârları evirip çevirmesinde... deliller vardır.

Yüce Allah, değişik doğal etkenler aracılığı ile rüzgâr dediğimiz hava akımını bir bu yana, bir o yana yöneltir. Bu etkenlerin başında şu olay gelir: Havaya yansıyan güneş ışınları havanın ısı oranının değişmesine yol açar. Bu, havada bir tür genleşmeye ve hafifliğe neden olur. Çünkü sıcaklık hafifliğe ve genleşmeye neden olan etkenlerdendir.

Dolayısıyla havayı etkisi altına alan sıcaklık, kendisinden daha yukarı ya da kendisiyle aynı düzeydeki bir soğuk ve ağır hava akımına katlanamaz. Bu soğuk hava sıcak havaya doğru bir basınç uygular. Şiddetli basınca maruz kalan hava akımı aksi istikamete doğru bir akıma dönüşür. İşte bu akıma rüzgâr diyoruz. Bunun sağladığı yararların başında, bitkiler arasında bir tür aşılama olayını gerçekleştirmesi, sis katmanlarını ve yükselen pis kokuları dağıtması, yağmur yüklü bulutları sürüklemesi gibi doğal faaliyetler gelir. Dolayısıyla rüzgâr, bitkiler, hayvanlar ve insanlar açısından hayati bir öneme sahiptir.

Rüzgâr, varoluşuyla bir ilâha tanıklık eder; diğer varlıklarla bütünleşmesi, uyum içinde hareket etmesiyle de, daha önce işaret ettiğimiz gibi şu evrenin ilâhının tek olduğunu gösterir. Ayrıca insanın varoluşu ve varlığını sürdürmesi açısından önemli rol oynayan etkenlerden biri olmasıyla da insanın ve diğer varlıkların ilâhının bir olduğunu ortaya koyar.

Gökle yer arasında boyun eğdirilmiş (emre hazır bekleyen) bulutlarda... deliller vardır.

Bulut, yoğunlaşmış buhardır ki yağmur ondan meydana gelir. Yerden ayrılmadığı sürece sis diye anılır. Ama yerden ayrılıp göğe doğru yükselince bulut adını alır. Ayetin orijinalinde geçen "musahhar" kelimesinin mastarı olan "teshir" bir şeyi zorla ve alçaltarak işinde kullanmak demektir. Bulut da, hareketi ve yağmur yağdırması bakımından rüzgâr ve soğuk hava tarafından zorlanmaktadır ki, bunlar Allah tarafından ona musallat edilmişlerdir. Bulutun Allah'ın tek ve ortaksız olduğuna ilişkin bir kanıt oluşu hakkında söylenecek söz, onunla birlikte dile getirilen diğer ayetlerle ilgili olarak söylenecek sözün benzeri olacaktır kuşkusuz.

Biliniz ki: Gece ve gündüzün dönüşümlü olarak yer değiştirmesi, gökten inen su, bir o yana bir bu yana yöneltilen rüzgârlar, emre amade kılınmış bulutlar, evrensel düzenin özünü ve temel dayanağını oluşturan evrensel gelişmelerin, bitkisel ve hayvansal organizmalardan oluşan yer menşeli olguların bağlı olduğu birer olgulardır. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz bu ayet-i kerime, bir bakıma şu ayet-i kerimenin ayrıntılı bir açıklaması niteliğindedir: *"...Onda bereketler yarattı ve arayıp soranlar için eşit olmak üzere oradaki rızkları tam dört günde takdir etti."* (Fussilet, 10)

Elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.

"Akıl" kelimesi "akale/ya'kilu" fiilinin mastarıdır ve bir şeyi kavramak, eksiksiz anlamak demektir. Akıl ismi de buradan gelir. Çünkü insan bunun aracılığı ile yapıcı ve yıkıcıyı, hak ve batılı, doğru ve yalanı birbirinden ayırır. Bu, algılayıcı insanın nefsi ve özgüdür. Yani belleme ve görme yeteneği gibi nefsin ayrıntı niteliğindeki bir yeteneği değildir.

165) İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar.

İfadenin orijinalinde geçen "endad" kelimesi "en-nidd" kelimesinin çoğuludur ve "en-nidd" anlam ve kalıp olarak "el-misl" gibidir. Burada dikkat edilecek olursa, "Allah'a eşler tutar" denilmemiştir. Nitekim bazı ayetlerde böyle bir ifade kullanılmıştır: *"Öyleyse Allah'a eşler koşmayın."* (Bakara, 22) *"Allah'a eşler koştular."* (İbrâhîm, 30) Çünkü bu ayetteki atmosfer, daha önce de değindiğimiz gibi, tüm ilâhlığı Allah'a özgü kılmaya ilişkindir. Çünkü bundan önce, *"İlâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur."* buyurulmuştur. Allah'a birtakım eşler koşan bir kimse, ilâhlığın tekliği ilkesini çiğnemiş demektir. İlâh olmadığını bile bile, sırf kendi heva ve hevesine uyarak birini Allah'a eş koşmuştur ve bunu yaparken de aklını ve onun yargısını küçümsemiştir. Bu yüzden yüce Allah, ifade içinde, bu tür bir tavır sergileyen kişiyi belirsiz kılarak önemsizliğini ve basitliğini vurgulamıştır. *"İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar."*

Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenlerin ise Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür.

"Yuhibbûnehum=onları severler" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması gösteriyor ki, ayetin başında geçen "endad" (=eşler) deyiminden maksat, sadece putlar değildir. Aksine, bu ifade, Allah'ı bir yana bırakarak rab konumuna getirilen melekleri ve kimi insanları da kapsar. Hatta bu deyim, Allah'ın izin vermediği konularda kendisine itaat edilen herkesi kapsamına alır. Nitekim bir sonraki ayet-i kerime bunu ortaya koymaktadır: *"O gün uyulanlar uyanlardan uzaklaşmışlardır."* Bir ayet-i kerimede de şöyle buyuruluyor: *"Birimiz, diğerini Allah'tan başka rab edinmesin."* (Âl-i İmrân, 64) Bir diğer ayetin ifadesi de şöyledir: *"Hahamlarını ve Rahiplerini Allah'tan ayrı Rabler edindiler."* (Tevbe, 31)

Tefsirini sunduğumuz ayet-i kerime, sevginin gerçek anlamda yüce Allah'a yöneltilebileceğini ifade ediyor. Bazıları buna karşı çıkarak şöyle demişlerdir: Şehevi bir vasıf olan sevgi cisimlerle ve cismanî şey-

lerle ilgilidir. Bu yüzden gerçek anlamı ile yüce Allah'la ilgili olamaz. Dolayısıyla Allah'a izafe edilen "sevgi" mecaz anlamda kullanılmış ve ondan maksat, itaattir. Yani Allah'ın emrine uyup, yasakladıklarından kaçınmaktır. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"De ki: Eğer siz Allah' ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmrân, 31)

Ama ayet-i kerime onların aleyhine tanıklık etmektedir: *"Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür."* ifadesi gösteriyor ki, Allah'a yönelik sevgi artabilir. Bu ise, Allah'a eşler koşanlara oranla müminlerin içinde daha yoğun olarak bulunan bir duygudur. Eğer sevgiden maksat itaat olsaydı, o zaman (müşrikler de Allah'a itaat ederler ama) "inananlar Allah'a daha fazla itaat ederler" şeklinde bir anlam ortaya çıkacaktı ki, burada tafdil sıygası anlamsız olacaktı. Çünkü müminlerin dışındaki kimselerin itaati, Allah'a yönelik itaat olarak değerlendirilemez. Şu hâlde bu ayet-i kerimede sevginin gerçek manası kastedilmiştir.

Bunun bir kanıtı da yüce Allah'ın şu sözüdür: *"De ki: babalarınız oğullarınız.... size Allah'tan, Resulünden... daha sevimli ise..."* (Tevbe, 24) Bu ayet açıkça gösteriyor ki, Allah'a yönelik sevgi ile; Peygamber'e yönelik sevgi ile babalara, oğullara, mallara, yönelik sevgi aynıdır. Bunu *"size... daha sevimli ise"* sözünden anlıyoruz. Tafdil sıygası üstün olan ile üstün olunanın, aralarında fazlalık ve noksanlık durumu söz konusu olsa da, anlamın özünde ortaklıklarını öngörür.

Daha sonra ayet-i kerime eşler edinenleri, *"Allah'ı sever gibi onları severler."* sözüyle kınıyor, müminleri ise *"Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür."* diye övüyor. İki grubun bu açıdan karşılaştırılmış olması gösteriyor ki, birinci grubun kınanmış olmasının sebebi, ilâhî sevgiyi yüce Allah ile eşler olarak edindikleri düzmece ilâhlar arasında bölüştürmüş olmalarıdır. Gerçi, bu ifadeyi okuyan kişinin aklına ilk etapta "şayet sevgide en büyük payı Allah'a verselerdi, böyle bir kınamaya maruz kalmayacaklardı" şeklinde bir düşünce gelebilir. Ancak devamında gelen ifadeler bu ihtimali ortadan kaldırıyor: *"Muhakkak bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilselerdi."; "Uyulanlar uyanlardan uzaklaşmışlardır. Onlar azabı görmüşlerdir ve aralarındaki bütün bağlar kesilmiştir."; "Böylece Allah onlara amellerini hasret kaynağı olarak gösterecektir."*

Bu ifadeler açıkça ortaya koyuyorlar ki, Allah'a eşler koşanlara yönelik kınama bizzat sevgi dolayısıyla değildir. Tersine, sevginin gereği olan "uyma" dolayısıyladır. Çünkü putperestler, Allah'ın dışında rab bildikleri kimselere, onların güçlü olduklarına inandıkları için itaat ediyorlardı. Böylece bir güce dayanarak, istedikleri bir şeyi elde etmeyi ya da istemedikleri bir şeyi kendilerinden uzaklaştırmayı amaçlıyorlardı. Bu sapık anlayışlarından dolayı gerçeğe itaat etmeyi büsbütün ya da bazı konularda terk ediyorlardı. Hâlbuki bazı meselelerde Allah'a itaat edip de diğer bazı meselelerde O'na itaat etmeyen kişi, itaat etmiş sayılmaz. Böylece az önce dikkat çektiğimiz ilk etapta akla gelen sakıncalı söz kendiliğinden ortadan kalkmış olur.

Bundan dolayı, sözünü ettiğimiz sevgide Allah'a yönelik kısım, genelin içinde bir pay şeklinde olmamalıdır. Çünkü bu, şirk demektir. Bu sevginin artması, sadece Allah'ın emrine itaat etmeyi gerektirir. Müminlerin *"Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür."* şeklinde övülmeleri de bu yüzdendir.

Ayet-i kerimede gündeme getirilen övgü ve yergi, sevginin sonucu ile yani "uyma" ile ilgili oldukları için, Allah'a itaat etmeye davet eden ve bundan başka herhangi bir amaç taşımayan birini, Allah'ın emir ve yasaklarına uymanın gereği olarak sevmek, yukarıda değindiğimiz genel hükmün kapsamına girmez ve kuşkusuz böyle bir tavır yergiyi gerektirmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız... size Allah'tan, Resulünden... daha sevimli ise."* (Tevbe, 24)

Yüce Allah kendi zatına yönelik bir sevgiden söz ettiği gibi, Peygamber'ine yönelik bir sevgiden de söz ediyor. Çünkü Peygamber'i (s.a.a) sevmek, Allah'ı sevmek demektir. Bu sevginin sonucu olan "uyma" Peygamber'e yönelik olunca, Allah'a yönelikmiş gibi bir anlam kazanır. Çünkü bizzat yüce Allah insanları Peygamber'ine uymaya, itaat etmeye çağırıyor: *"Biz her peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesi için gönderdik..."* (Nisâ, 64) *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."* (Âl-i İmrân, 31) Kendisine uyulduğu zaman insanı Allah'a yönelten herkes için aynı durum söz konusudur. Bilgisiyle insanlara doğru yolu gösteren bilgin, işaretiyle gerçeğe ulaşılan ayet, okunmasıyla insanı Allah'a yaklaştıran Kur'ân gibi. Çünkü bunların tümü Allah'a yönelik sevgiyle sevilirler, bunlara uymak insanı Allah'a yaklaştıran bir itaat konumundadır.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki: "Sahip olduğu bir güçten dolayı Allah'tan başka bir şeyi, bir kimseyi seven, dolayısıyla itaat eden ve bunu bir ihtiyacını gidermede aracı olarak kullanan veya Allah'ın emretmediği bir hususta bir başkasına uyan kimse, Allah'ı bir yana bırakarak birtakım düzmece ilâhlar edinmiş demektir. Yüce Allah, ileride onların amellerini birer hasret ve üzüntü kaynağı olarak kendilerine gösterecektir.

Yine bununla anlaşılıyor ki; müminler sadece Allah'ı seven, gücü sadece Allah katında arayan ve Allah'ın emir ve yasaklarının dışında başka bir otoriteye uymayan kimselerdir. İşte dini Allah'a özgü kılanlar bunlardır.

Yine bu açıklamalardan anlaşılıyor ki; sevgisi Allah'ı sevmek, itaati Allah'a itaat etmek demek olanları; Hz. Peygamber, O'nun Ehlibeyti, Allah'ın dinini bilen âlimler, Allah'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve bir şekilde Allah'ı hatırlatan her şeyi sevmek Allah'a ihlâs sayılır ve ayet-i kerimede yerilmiş bulunan şirkin kapsamına girmez. Bu konumda olanlara sevmek ve itaat etmek suretiyle yaklaşmak, Allah'a yakınlaşmak demektir. Örfte büyüklere gösterilen her çeşit saygıyı bunlara göstermek, Allah'a yönelik takva sayılır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim Allah'ın şiarlarına saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır."* (Hac, 32) İfadede geçen "şiar" yol gösteren işaret demektir. Bunu Safâ ve Merve gibi yerlerle sınırlandırmak doğru olmaz. Dolayısıyla Allah'ı hatırlatan, Allah'ın şiarı, ayeti ve alâmeti konumunda olan herkese ve her şeye yönelik saygı, yüce Allah'a yönelik takvanın bir gereğidir. Takvayı emreden tüm ayetler bu hususu kapsar.

Aklı başında olan biri bilir ki; sözünü ettiğimiz şiar ve ayetlere, Allah'a karşı bir tür bağımsızlık tanımak, bunların kendi başlarına gerek kendilerine ve gerekse başkalarına bir yarar ya da zarar dokundurabildiklerine; öldürme, hayat verme ya da diriltme gücüne sahip olduklarına inanmak, onları Allah'ın şiarları konumundan çıkarıp ulu-hiyet makamına oturtmak demektir ki, bu da Allah'a ortak koşmaktır. Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Zulmedenler, azabı görecekleri (ve o zaman) "muhakkak bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın gerçekten şiddetli azap edici olduğunu" anlayacakları günü keşke bir görselerdi!

İfadeden anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalinde geçen "iz" edatı "yerâ" fiilinin mefulüdür. *"Muhakkak bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu"* diye başlayan ifade de "azab"ın açıklaması niteliğindedir. İfadenin başındaki "lev" edatı ise "temenni" içindir.

Buna göre, ayetin anlamı şöyle olur: Keşke dünya hayatında, müşahede edecekleri azap gününü bir görselerdi ve bütün gücün Allah'ın tekelinde olduğunu bizzat gözlemleselerdi! Ve böylece, bu hususta düzmece ilâhlara bir pay tanımakla ne büyük hata işlediklerini, bu hatanın akıbeti olan azabın ne kadar şiddetli olduğunu ve yaptıkları hatanın cezasını tadacaklarını bilselerdi!

Şu hâlde, bundan sonraki ayet-i kerimenin de açıkça ortaya koyduğu gibi, tefsirini sunduğumuz bu ayetteki "azap"tan maksat, onların, kendilerinde birtakım güçler olduğunu sanarak, Allah'ı bir yana bırakarak birtakım düzmece ilâhlar edinmenin bir yanılgı olduğunu görmeleri ve bu hatanın akıbetini gözleriyle görmeleridir.

Bu ayet-i izleyen iki ayet-i kerime bu anlamı pekiştirmektedir: *"Öyle ki (o gün) uyulanlar uyanlardan uzaklaşmışlardır* -uyanlar uyulanlardan bekledikleri yardımı görememişler-. *Onlar azabı görmüşlerdir ve aralarındaki bütün bağlar kesilmiştir* -Allah'ın dışındaki tüm güçler etkisiz hâle gelmiştir-. *Uyanlar derler ki 'Keşke bir daha dönüş mümkün olsaydı'* -bu, dünyaya dönüş temennisidir- *'Onlardan uzak dursaydık'* -yani dünyada uyulan düzmece ilâhlardan- *bizden uzak durdukları gibi* -yani ahirette.- *Böylece Allah onlara* -yani düzmece ilâhlar edinmek suretiyle zalim olanlara- *amellerini* -dünyada Allah'ı bir yana bırakıp düzmece ilâhları sevip, onlara uymalarını- *hasret kaynağı olarak gösterecektir. Ve onlar ateşten çıkacak değildirler."*

167) ...Ve onlar ateşten çıkacak değildirler.

Bu ifade, ahiretteki azabın kesintiye uğrayacağına inananlara karşı bir kanıt niteliğindedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Hısal, et-Tevhid ve el-Maanî adlı eserlerde[1] yer alan bir rivayete göre, Şüreyh b. Hani diyor ki: "Cemel Savaşı'nın olduğu gün bir bedevî

1- [el-Hısal, c. 1, s. 3, hadis: 1; et-Tevhid, s. 83, hadis: 3; el-Maanî, s. 5, h:2.]

kalkıp Hz. Ali'ye (a.s) şöyle dedi: 'Ey Emirü'l-Müminin, Allah'ın bir olduğunu mu, diyorsun?' Orada bulunan halk adamın üzerine yürüyüp: 'Ey bedevî, Emirü'l-Müminin'in kalbinin ıstıraplı olduğunu görmüyor musun?' dediler. Bunun üzerine Ali (a.s), 'Bırakın onu, çünkü onun istediğini biz de aynen halktan (düşman ordusundan) istiyoruz.' dedi ve şöyle devam etti: Ey bedevî, 'Allah birdir' sözünün dört kısmı vardır. Bunun iki kısmını yüce Allah için düşünmek caiz değildir. Ama öteki iki kısmını O'nun hakkında düşünmek doğru bir tutum olur."

"O'nun hakkında düşünülmesi caiz olmayan iki kısmı; (birincisi) birinin sayısal olarak onun sayılar içinde bir olduğunu, söylemesidir. Böyle düşünmek caiz değildir. Çünkü ikincisi bulunmayan bir, sayıların kapsamına girmez. 'Allah üçün üçüncüsüdür.' diyenin kâfir olduğunu görmüyor musun? (İkincisi de) birinin kalkıp, bir tür içindeki biri kastederek 'O insanlar içinde bir tanedir.' demesi de caiz değildir. Çünkü burada benzetme söz konusudur; bizim Rabbimiz ise, bu tür bir yakıştırmadan münezzehtir. O'nun hakkında düşünülmesi caiz olan diğer iki kısma gelince: Birinin, 'O, birdir ve varlıklar içinde hiçbir şey O'nun gibi değildir.' demesidir. Hiç kuşkusuz bizim Rabbimiz böyledir. Aynı şekilde, bir insanın "O tektir" demesi ve şu manayı kastetmesi caizdir. O'nun varlığı bölünmez, ne aklen ne de vehim açısından. İşte bizim Rabbimiz böyledir."

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) yüce Allah hakkında düşünülmesini caiz gördüğü iki kısım, "Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır" ayetine ilişkin açıklamalarımızla uyuşmaktadır.

Hz. Ali (a.s), İmam Rıza (a.s) ve öteki Ehlibeyt İmamlarından aktarılan hutbelerde şöyle ifadelere rastlanıyor: "O, birdir; ama bu, sayısal bir birlik değildir."(1) Yani O'nun zatı sayısallıktan uzak sırf bir zattır. İmam Zeynelabidin'in (a.s) Sahife-i Kâmile kitabından şöyle buyurduğu geçer: "Sayısal birlik sana özgüdür."(2) Bu ifade mülkiyete göre yorumlanır. Yani, sen sayısal birliğe sahipsin; sayısal birlikle nitelenme kastedilmemiştir. Çünkü hem akıl ve hem de nakil, yüce Allah'ın varlığının zat ve hakikat olarak ikincisi ve tekrarı bulunmayan bir sırflık olduğuna tanıklık ederler.

1- [Nehcü'l-Belâğa, hutbe: 185.]

2- [Sahife-i Seccadiyye, dua: 28.]

el-Kâfi, el-İhtisas ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de[1] belirtildiğine göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) *"İnsanlardan kimi, Allah'tan başka eşler tutar"* ayeti ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Allah'a andolsun ki, ey Cabir, onlar, zalim önderler ve taraftarlarıdır." Ayyâşî'nin naklettiği rivayette ise, ifade şöyledir: "Allah'a andolsun ki, ey Cabir, zulüm önderleri ve onların taraftarlarıdır."

Ben derim ki: Bu ifade ile ne kastedildiği, daha önceki açıklamalarımızda açıklığa kavuşmuştur. "Zulüm önderleri" ifadesi ise, ayet-i kerimede geçen "zulmedenler görselerdi" ifadesine yönelik bir işarettir. Burada Allah'ı bir yana bırakıp düzmece ilâhlar edinenler zalimler olarak nitelendirilmiştir. Onların uydukları kimseler de "Zalimlerin önderleri" ya da "zulüm önderleri"dir.

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Böylece Allah onlara amellerini hasret kaynağı olarak gösterecektir."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği belirtilir: "Bu, bir adamdır ki, cimrilikten dolayı malını Allah yolunda harcamaksızın biriktirir; sonra ölür ve o malı ya Allah yolunda ya da günah yolunda harcayacak birine bırakır. Eğer söz konusu kişi bu malı Allah'a itaat yolunda kullanırsa, asıl sahibi, malını başkasının mizanında görür ve bu, onun için bir üzüntü kaynağı olur. -Çünkü mal kendisinindi- Eğer malı bıraktığı kişi, onu günah yolunda kullanırsa, bu sefer günahkâr birini kendi malı ile desteklemiş olur."[2]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir rivayeti, Ayyâşî, Şeyh Saduk, Şeyh Müfid ve Tabersî İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun) nakletmişlerdir.[3] Bu anlam Allah'ı bir yana bırakıp birtakım düzmece ilâhlar edinme ile ilgili sunulan geniş kapsamlı tefsire bir işarettir. Önceden de belirttiğimiz gibi ayetin ifade ettiği anlam geniş boyutludur.

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 1, s. 374, hadis: 11; el-İhtisas, s. 334; Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 72, hadis: 42.]

2- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 4, s. 42, hadis: 2.]

3- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 72, hadis: 144; el-Fakih, c. 2, hadis: 1713; Mecmau'l-Beyan, c. 1, s. 251.]

SEVGİYLE İLGİLİ FELSEFÎ BİR İNCELEME

İnsan olarak kullandığımız soyut kavramlardan biri de sevgi kavramıdır. Yemek sevgisi, kadın sevgisi, mal sevgisi, makam sevgisi ve ilim sevgisi gibi çeşitli olgularla bağlantılı olarak kullanırız bu kavramı. Bu beş olgunun, içimizde yer ettiğinden en ufak bir kuşku duymayız. Bu olgularla ilgili olarak "sevgi" kavramını hep aynı anlamda kullanmamızda da hiç şüphe etmeyiz. Hiç kuşkusuz, burada lafzî ortaklık değil de, bir anlamsal ortaklık söz konusudur. Ayrıca bu kavramın mısdakları arasında farklılığın söz konusu olduğu da kuşkusuzdur. Acaba bu farklılık türsel midir, yoksa başka bir durum mu söz konusudur?

Yemek sevgisi üzerinde düşündüğümüz zaman örneğin meyveleri ele aldığımızda, bunların beslenme gücü ile bağlantılı olmalarından dolayı sevildiklerini görürüz. Eğer bu gücün etkinliği olmasaydı ve eğer insanın bu güç aracılığı ile bedensel yetersizliğini tamamlaması söz konusu olmasaydı, bunlar sevilmezlerdi ve sevgi olayı gerçekleşmezdi. Dolayısıyla gerçek anlamda sevgi, beslenme duygusu ile bu duygunun pratize edilişi ve eylem sırasında duyulan lezzet arasında söz konusudur. Lezzet derken, bununla tat alma lezzetini kastetmiyoruz. Çünkü bu duygu, beslenme gücüne ve duygusuna hizmet eden bir duygudur, onun kendisi değildir. O, beslenme duygusunun faaliyeti anında duyumsadığı özel bir hoşnutluktur.

Aynı şekilde kadın sevgisini de deneysel bir gözleme tâbi tuttuğumuzda, onlara yönelik sevginin gerçekte birleşme ile ilintili olduğunu görürüz. Kadınların kendilerine yönelikliği ise, ikinci derecede bir durumdur. Cinsel birleşme, canlılara yerleştirilen bir duygunun sonucudur. Tıpkı beslenmenin canlılardaki bir duygunun sonucu olması gibi.

Buradan da anlaşılıyor ki, bu iki sevgi aynı kaynağa dönüktürler. O kaynak da iki güç ve iki gücün faaliyetleri yani fiilî tekâmülleri arasındaki varoluşsal ilintidir.

Bu durumda sevgi kavramının bu iki olguyla kurulan özel bir bağlantıdan ibaret olması ve bu ikisinin dışında herhangi bir hususla ilintili olmaması muhtemeldir. Fakat sonuçlar üzerinde gerçekleştirilen deneyler bu yaklaşımı reddetmektedir. Çünkü sevgi adını verdiğimiz bu ilginin sahibinin üzerinde de etkili olması söz konusudur. Bu da gücün onu yitirdiğinde hareketi ve fiile yönelik ilgisi, bulunduğunda ise

terk etmeğe yönelik ilgisidir. Bu iki özelliği ya da bu tek özelliği, sahip olduğumuz tüm duyularda ve bunlardan kaynaklanan eylemlerde bulabiliriz. Çünkü görme, işitme, algılama ve düşünme gibi açık ve gizli duyularımızın tümü -gerek etkin ve gerekse edilgen durumda olsun- bu niteliktedirler. Tümü de fiilini sever ve ona ilgi duyar. Bunun nedeni, duyuların sergilediği fiillerin onların bütünleyicileri olmasıdır. Bu fiiller aracılığı ile eksikliklerini ve doğal ihtiyaçlarını giderirler. Bununla, mala, makama ve ilme yönelik sevgi de anlam kazanıyor. İnsanoğlu mal, makam ve ilimle bir bakıma kendini tamamlıyor.

Buna göre, sevgi, insan ile tekâmülü arasında yer alan özel bir ilgi ve belirli bir duygusal çekim gücüdür. Eserler ve özellikler üzerinde yapılan incelemeler bu duygunun insan türünün dışındaki canlılarda da bulunduğunu ortaya koymuştur. Yine açık biçimde ortaya konmuştur ki, bunun nedeni sevenin sevdiği fiil ve sonuca etki etmesi ya da ondan etkilenmesidir. İkinci derecede de etki etme ya da etkilenmesi ile ilgili her türlü sonuçla bağlantılı olmasıdır. Nitekim yemek ve meyve örneğinde bu husus üzerinde durmuştuk. Eğer bilinçle birlikte bir tekâmül de söz konusuysa, bu durumda hayvanların dışındaki canlılar da benzeri bir konumdadırlar. (Bitkilerin güneşin ışığına olan sevgileri gibi)

Başka bir açıdan konuya yaklaşacak olursak; sevgi, seven ile sevilen arasında yer alan varoluşsal bir ilgidir. Dolayısıyla ikisi arasında bir bağ işlevini görür. Dolayısıyla sevgi, fiili ile ilintili bulunan malûlün illeti bilinçli bir varlık ise, illeti devamlı kendisinde bulunan bir sevgi ortaya çıkar. Elbette kendisinin de özde bağımsız bir kişiliğe sahip olması gerekir.

Şimdiye kadar ki açıklamalarımızın sonuçlarını şöylece sıralayabiliriz:

1) Sevgi, bütünleyen illet ya da bunun benzeri bir olgu ile bütünlenen malûl ya da bunun benzeri bir olgu arasında bulunan varoluşsal bir ilinti ve özel bir çekimdir. Fiillerimizi sevmemiz de bu yüzdendir. Çünkü onlarla bütünleniyoruz. Yediğimiz besinler, birleştiğimiz eşler, elimizde bulundurup evirip çevirdiğimiz mallar, yararlandığımız makamlar, bize herhangi bir şey bahşeden iyiliksever, bizi eğiten öğretmen, bize yol gösteren kılavuz, bize yardım eden yardımsever, bizden bir şeyler öğrenen öğrenci, bize hizmet eden hizmetçi, bize uyan, itaat

eden herhangi bir kimse ve bunun gibi fiillerimizle ilgisi bulunan şeyleri seviyoruz. Sıraladığımız bu sevgi kısımlarının bazısı doğaldır, bazısı düşünseldir (hayalîdir) ve bazısı aklîdir.

2) Sevginin mertebeleri vardır. Zayıf ve güçlü olması mümkündür. Çünkü sevgi, varoluşsal bir bağdır -varoluş da mertebelerinde, müşekkik yani zayıf ve güçlülüğü kabul eden bir gerçektir.- Bilindiği gibi, tam bir illet ile malûlü arasındaki varoluşsal ilgi, eksik illetlerle malulleri arasındaki ilgi gibi değildir. Ve sevgiyi doğuran tekâmül olgusu, zorunlu ya da zorunluluk olmamak; beslenme gibi maddî olmak ya da ilim gibi madde ötesi olmak üzere çeşitli kısımları barındırır özünde. Böylece sevginin maddî olgulara yönelik olduğunu söyleyenlerin iddialarının yanlışlığı ortaya çıkmış oluyor. O kadar ki, bazıları: Bunun aslı yemek sevgisi, diğer sevgiler buna tâbidir demişlerdir. Bazıları ise; bu hususta aslolan cinsel birleşme sevgisidir. Bunun dışında kalanlar ona dönüktür, demişlerdir.

3) Yüce Allah, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, sevgiye lâyıktır. Çünkü zat olarak sonsuz kemale sahiptir. Onun dışında varsayılan tüm kemaller sınırlıdırlar. Sonlu ise, varoluşsal olarak sonsuz ile ilgilidir. İşte bu, ortadan kaldırılması mümkün olmayan zati sevgidir. Yüce Allah bizim yaratıcımızdır, sayı ve süre olarak sonsuz olan nimetler bahşeder bize. Bize bir nimet veren herkesi sevdiğimiz gibi O'nu da severiz.

4) Sevgi varoluşsal bir bağdır -varoluşsal bağlar ise, konum olarak varlığın dışında değildirler.- Buna göre, her varlık zatını sever. Daha önce de değindiğimiz gibi, kişi sevdiğine taalluk eden şeyi de sever: Yani varlığının sonuçlarını da sever. Buna göre, yüce Allah zatını sevdiği için yarattıklarını da sever. Nimetlerini kabul ettikleri, yol göstericiliğini onayladıkları için yarattıklarını sever.

5) Sevgi konusunda bilinç ve bilginin zorunluluğu, sevgiye konu olan şeyle bağlantılıdır. Çünkü sevginin gerçeği demek olan varoluşsal bağlantı; haddi zatında bilinç ve bilgiye dayalı bir şey değildir. Buna göre hissetme duygusundan yoksun doğal güç ve ilkelerin, etkilerine ve fiillerine yönelik sevgileri söz konusu olabilir.

6) Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Sevgi, varlıklar âlemini kapsayan bir gerçektir.

AZABIN SÜREKLİLİĞİ VE GEÇİCİLİĞİ HAKKINDA BİR FELSEFÎ İNCELEME

Azabın kesintiye uğraması ve sonsuz azap meselesi, araştırmacıların, hem aklî açıdan, hem de kitap ve sünnetin zahirlerinin ifadesi açısından, üzerinde farklı görüşler ileri sürdükleri bir meseledir.

Konuyla ilgili olarak şunu demek mümkündür: Konunun "Kitap ve sünnetin ifadelerinden anlaşılan nedir?" yönüne gelince, Kur'ân, azabın sonsuzluğunu dile getirir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Onlar, ateşten çıkacak değildirler."* Ehlibeyt İmamları kanalıyla bize ulaşan sünnet de, bu hususu çeşitli şekillerde ifade eder ve istifaze haddine yetişmiştir. Ehlibeyt İmamlarının dışındaki kimi kanallardan gelen rivayetlerde azabın bir noktada son bulacağı, sonsuz azabın söz konusu olmadığı ifade edilir. Bu tür rivayetler, açıkça Kur'ân'a ters düştükleri için kabul edilemezler.

Meselenin aklî açıdan ele alınmasına gelince, *"Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez."* (Bakara, 48) ayetini incelerken demiştik ki: Şeriatın ahiret ile ilgili olarak ortaya koyduğu hususları aklî ve küllî öncüllerden yararlanarak kanıtlamak bizim gücümüzü aşar. Çünkü akıl cüz'î olguları kapsayamaz. Bu hususta takınılacak en sağlıklı tutum, doğru sözlü Peygamber'in vahiy kanalıyla sunduğu hususları doğrulamaktır. Çünkü bunların doğruluğuna kesin kanıt vardır.

İyi veya kötü ahlâk, üstün meleke veya iğrenç melekelere sahip olması veya ondan soyutlanması; ya da iyi, güzel veya çirkin durumlara bürünmesi açısından insanın nefsine arız olan aklî nimet ve azap ise; bildiğin gibi bu durumlar ve huylar, nefse sahip oldukları çirkin ya da güzel şekilleriyle zahir olurlar. Dolayısıyla eğer nefsin özü bahtiyar ise, bunların güzel olanıyla nimetlenir. Öte yandan bunların çirkin suretli olanından da azap çeker, özü bahtiyar ya da bedbaht olsa da.

Bu niteliklerden herhangi biri kökleşmemişse ve nefis ile uyuşacak bir konuma gelmemişse, bir süre sonra ortadan kalkacaktır. Çünkü zorlama, sürekli ve çok fazla süreli olamaz. Burada sözünü ettiğimiz, özünde iyi olan, ama kötü ve aşağılık niteliklere bürünme durumunda kalan bahtiyar nefistir. Bu nefsin söz konusu kötülüklerden arınması mümkündür. Tıpkı suç işleyen mümin nefis gibi. Bunlar son derece belirgin gerçeklerdir.

Fakat insanın içine yer eden kötü huylar, gitgide bir sûret ya da sûrete benzer yeni bir nitelik hâlini alırlarsa, kişiye karakteristik bir özellik kazandırır: Cimri insan gibi. Çünkü cimrilik onun insanlığının görünümü hâlini almıştır. Tıpkı idrak etmenin onu diğer hayvanlardan ayıran karakteristik bir özellik olması gibi. Şu hâlde cimri insan da, insanlık kavramı içinde yer alan yeni bir tür insandır.

Bilindiği gibi insan türü, nefsi soyut ve varlığı süreklidir. Bir zorlama sonucu insan tarafından sergilenen her tutum köklü değildir. Bundan dolayı azap görür, işlediği suçun sorumluluğunu taşır. Ama onun türünden zorlamasız olarak meydana gelen tavırlar ise, her ne kadar Allah'ın izni sonucu bu tür tarafından sergileniyorsa da, zorlama sonucu meydana gelen tavırların aksine, sürekli ve kalıcıdırlar.

Karakterinden dolayı bir şekilde azap içinde olan bir insana, sürekli kâbus gören ve melankolik bir insanı örnek verebiliriz. Hiç kuşkusuz onun tahayyül gücü sürekli korkunç ve çirkin görünümler yaratır ki bununla azap çeker. Ama onun meydana getiricisi hiçbir zorlayıcının zorlaması söz konusu olmaksızın bizzat o insanın kendisidir. Şayet karakteri bu hastalığa elverişli olmasaydı, böyle bir şeyi meydana getirmeyecekti elbette. Kişi, hastalığın kaynağı olması bakımından bir acı duymuyorsa da, azap görüyordur. Çünkü azap; henüz yaşanmadığı zaman insanın kaçındığı ve duçar olduğu zaman da kurtulmak istediği şeydir.

Bu tanım iğrenç durumlara ve bedbaht insanın ahiret yurdunda karşılaştığı nahoş görünümlere tıpatıp uyar. Buna göre, karakteristik özelliği bedbahtlık olan sapkın insanın maruz kaldığı azap kesintiye uğramaz.

Bu hususta yanlışlığı ve tutarsızlığı apaçık görülen birtakım kuşkular ortaya atılmıştır: Sözgelimi **diyorlar ki:** Yüce Allah engin rahmet sahibidir ve rahmeti sonsuzdur. Hiçbir varlığın tahammül edemeyeceği sonsuz azaba doğru giden birini yaratması O'nun rahmetine sığar mı?

Yine diyorlar ki: Azap insanın tabiatı ile uyuşmadığı zaman yani, zorlama şeklinde belirdiği zaman azap niteliğini kazanır. Sürekli bir zorlama düşünülemeyeceğine göre, sürekli bir azap nasıl doğru kabul edilebilir?

Yine deniliyor ki: Kulun işlediği her günah kesinlikle sonludur, şu hâlde nasıl oluyor da sonsuz azapla cezalandırılıyor?

Bir kısmı da diyor ki: Günahkârların tavırları aslında evrensel sistem içinde mutluluk ehlinin yapmış oldukları hizmetten az değildir. Eğer bedbahtlar olmasa, mutlu insanlar için mutluluk gerçekleşmeyecektir. Şu hâlde onların sonsuz azaba mahkûm edilmelerinin gerekçesi nedir?

Bazıları da şöyle bir iddiayla ortaya çıkıyorlar: Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktan geri kalanı cezalandırmak bir intikam belirtisidir. İntikam ise, zalim günahkârın, güçlü intikam alıcıda meydana getirdiği eksikliğin giderilmesi içindir. Böyle bir şeyi yüce Allah için düşünmek doğru değildir. Çünkü O, mutlak anlamda müstağnidir. Bir şeye ihtiyaç duymaz. Şu hâlde O'nun kullarını cezalandırması, özellikle sonsuz azaba çarptırması mümkün müdür?

Bunlar sonsuz azaba ve azabın kesintiye uğramaması olgusuna karşı olanların ortaya attıkları görüş ve itirazlardır. Azabın sonsuzluğuna ilişkin olarak sunduğumuz açıklamaları kavradığın zaman bu iddiaların temelden yanlış olduğunu görürsün. Çünkü sonsuz azap bedbaht insandan ayrılmayan şekavet biçiminin bir sonucu ve özelliğidir. Öyle ki bu insanın zatı bu özellik doğrultusunda tasavvur edilir. Ancak bu da karşı konulmaz bir kabiliyetin, onun zatında meydana gelmesine bağlıdır. O zaman söz konusu kişinin zatında, baş gösteren durumlar aracılığı ile bir karakteristik oluşur ki, bu da sonuçta onun ihtiyarına dayanır. Tam bir kapasitenin oluşup pekişmesidir ki, tüm olaylarda kapasiteye uygun bir biçimin oluşmasına yol açar.

Nasıl ki, insanlık biçiminin, bir unsura varit olmasından sonra insanlık biçiminin var olması nedeniyle insana özgü fiillerin gerçekleşmesini sağlayan illeti sormak normal sayılmıyorsa, aynı şekilde insandan ayrılmayan bedbahtlığın da kaçınılmaz kıldığı sonuçları da sorgulamak anlamsızdır. Bu kaçınılmaz sonuçlardan biri de, isteme dayalı olarak ortaya çıkan bedbahtlık biçiminin gerçekleşmesi ile birlikte vazgeçilmez niteliğini kazanan sonsuz azaptır. Çünkü sonsuz azap, karakteristik özellik mahiyetini kazanan bedbahtlığın bir sonucu ve gereğidir. Şu hâlde yukarıdaki soruların tümü de yanlıştır. Söz konusu soruları toplu olarak, kısaca bu şekilde cevaplandırmak mümkündür.

Ayrıntılı cevaba gelince; birinci soruyu şöylece cevaplandırırız: Yüce Allah'ın rahmeti, acıma hissi, duygusallık ve iç etkilenme anlamını ifade etmez. Çünkü bu duygular maddîliği gerektirir. -Kuşkusuz yüce Allah bu yakıştırmalardan münezzehtir.- Aksine rahmetin anlamı,

karşı tarafta oluşan tam kapasiteye, kabiliyete uygun bağış ve lütuftur. Çünkü tam kapasiteyle hazırlanmış, kendini donatmış kişi, hazırlandığı şeyi sever, onu ister, kabiliyet diliyle onu talep eder. Dolayısıyla istediği, talep ettiği şey kendisine bahşedilir. Rahmet iki kısma ayrılır:

a) Genel rahmet: Evrensel varoluş çizgisinde, kendisi için hazırlık yapılan ve özlemle beklenen şeyin bahşedilmesi demektir.

b) Özel rahmet: Tevhide ve Allah'a yakınlık mutluluğuna giden hidayet yolunda kendisi için hazırlık yapılan ve özlemle beklenen şeyin bahşedilmesidir.

Kalıcı ve sürekli bedbahtlık biçiminin verilmesi -ki, buna büyük bir çabayla hazırlanan insanın sürekli azaba uğratılmasını gerektirir- genel rahmet olgusuna ters düşmez, aksine, bu durum onun bir gereğidir. Özel rahmete gelince, onun yolunun dışında olan birinin bu kapsama girmesi anlamsızdır. Dolayısıyla: "Sürekli azap, rahmetle çelişir" diyen kişi, bu sözüyle, genel rahmeti kastediyorsa, durum böyle değildir. Çünkü sürekli azap, genel rahmetin bir gereğidir. Eğer, bununla özel rahmeti kastediyorsa, bu yaklaşımı da doğru olmaz. Çünkü o, özel rahmetin ilgi alanının dışındadır.

Kaldı ki, bu kuşku eğer yerinde kabul edilirse, o zaman bunu, kesintiye uğrayan azaba ve hatta dünyevi azaplara da uyarlamak gerekecektir. Bu husus son derece belirgindir.

İkinci soruya ilişkin cevabımız da şöyledir: Azabın insanın mizacıyla uyuşmamasının ifade ettiği anlam, somut biçimde ortaya konulmalıdır. Çünkü kimi zaman bu olgu, konum ile sonucun örtüşmezliğini ifade eder. Bununla kastettiğimiz bir zorlayıcının zorlaması ile sergilenen fiildir. Bunun karşılığı da, bir musibetle karşı karşıya kalan mizacın ortaya koyduğu uygun sonuçtur. Bu sonuç bir süre sonra kişide derinlik kazanır ve gitgide kişinin mahiyeti görünüm hâlini alır ve konu onu talep etmeye koyulur. Ama o kişi buna rağmen söz konusu niteliği sevmeyebilir de. Melankolik insan örneğinde olduğu gibi.

Dolayısıyla bu tür sonuçlar, kişinin sapkın ve bedbaht doğasından kaynaklanmaları bakımından uygundurlar. Çünkü tabiattan kaynaklanan fiiller onunla uyum içerisinde olur. Uygun bir karakterden kaynaklanan tavırlar, aynı zamanda azap mahiyetinde de olabilirler. Çünkü azabın tanımı bunlarla uyum arz eder. Bir şey tat ve vicdan açısından hoşlanılmamasıyla birlikte, çıkış noktası açısından hoşlanılabilir.

Üçüncü soruyu şu şekilde cevaplandırabiliriz: Azap, gerçek mahiyeti itibariyle, hoşnut olmayan bir sonucun kalıcı ve gerçek bir konu üzerinde yer almasıdır. Bununla (konuyla) bedbahtlık biçimi mahiyeti kastediyoruz. Dolayısıyla bu sonuç, zemin hazırlayıcı illetlerin gerçekleşmesinden sonra oluşan mahiyetin malulü konumundadır. Zemin hazırlayıcı illetler, Allah'a karşı yapılan sınırlı itaatsizliklerdir. Yani sonsuz azap, zemin hazırlayan sınırlı illetlerin malûlü değildir ki, sonlu bir etki olarak sonsuz bir sonuca yol açsın ki böyle bir şey imkânsızdır: Bunun örneği, zemin hazırlayan, yaklaştırıcı, belirli ve sayılı illetler, maddenin insan biçimini almasını gerektirmişlerdir. Bunun sonucunda madde, söz konusu biçimin malûlü olan insana özgü oluşumlara yol açan bir insana dönüşmüştür.

Dolayısıyla şöyle bir görüş ileri sürmek yersizdir: Ölümden sonra insandan sadır olan sürekli ve kalıcı sonuçlar, maddenin kesintiye uğraması ile beliren belirli etmenlerin ürünü konumundadırlar. Şu hâlde, sonlu bazı etmenlerin sözünü ettiğimiz sonuçlarını ortaya çıkmalarında ve bunların sürekli insanla birlikte olmalarında etkin rol oynamaları mümkün müdür? Böyle bir söz denilemez. Çünkü farzımıza göre etkileyici illet olan insan mahiyeti, sürekli o maddeyle birliktedir. Nasıl ki, bu soru anlamsızdır, ötekisi de öylece bir anlam ifade etmez.

Dördüncü soruya vereceğimiz cevap şudur: Hizmet ve kulluk da tıpkı rahmet gibi iki kısma ayrılır: a) Genel kulluk: Varoluşsal olarak varlığın kaynağına boyun eğmek ve ondan etkilenmek, demektir bu. b) Özel kulluk: Bununla da, hidayet yolunda tevhit ilkesine boyun eğmeyi, bağlanmayı kastediyoruz. Bu iki kısımdan her birinin uygun bir karşılığı, kaçınılmaz bir sonucu vardır. Bunlara da uygun düşen bir rahmetle karşılık verilir. Evrensel sistem içinde genel kulluğun karşılığı genel rahmettir. Sürekli nimet de, sürekli azap da genel rahmetin belirtileridir. Özel kulluğun karşılığı ise, özel rahmettir. Bu da nimet ve cennettir. Bu husus, son derece belirgindir. Kaldı ki, eğer bu kuşku yerinde bir tavır olarak değerlendirilecek olursa, bu durum ahiret yurdundaki süreli azap ve hatta dünyadaki azap için de geçerli olacaktır.

Beşinci sorunun cevabı: Bildiğin gibi, sürekli azap, insanın içindeki bedbahtlık mahiyete dayanır. Ama yüce Allah'a dayanıyor olması tüm varlıklar için, "O, yüce Allah'a dayanır" dediğimiz anlamdadır. Yoksa intikam alma ve kin ateşini dindirme gibi bir duygu yüce Allah açısın-

dan muhaldir, O'nun hakkında böyle bir şey düşünülemez. Kuşkusuz, sapıklığın ve kötü tavrın cezası olarak intikam ifadesi yüce Allah için kullanılabilir. Burada efendinin kulluk tavırlarının dışına çıkan, boyun eğme konumundan sıyrılıp başkaldırı ve karşı çıkış pozisyonuna geçen kölesini cezalandırması söz konusudur. Ama bu durum elbette ki bu anlamıyla azabın bir intikam olarak öngörülmesini gerektirmez. Kaldı ki, eğer bu kuşku yerinde bir tavır olarak değerlendirilecek olursa, ahiret yurdundaki geçici ve sınırlı azap ve hatta dünyadaki azap için de söz konusu olacaktır.

GEÇEN BÖLÜMÜ TAMAMLAYICI BİR İNCELEME

Biliniz ki, yukarıda sözünü ettiğimiz kuşkuların reddine ilişkin kanıtları sunma yöntemine hem Kur'ân-ı Kerim'de ve hem de sünnette başvurulmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim çarçabuk olanı (geçici dünyayı) isterse, orada, istediğimiz kimseye hemen çabucak dilediğimiz kadar veririz; ama sonra ona cehennemi yurt yaparız. Kınanmış ve kovulmuş olarak oraya girer. Kim de ahireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde çalışırsa, öylelerinin çalışmaları şükre şayandır (karşılığı verilir). Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin vergisinden arttırarak -veririz- Rabbinin ihsanı kimseden men edilmiş değildir."* (İsrâ, 18-20)

Gördüğün gibi bu ayetler, azabı da, ödülü de bağış ve rahmet olarak nitelendiriyor. Bunların her birinin gerçekleşmesini kulun iradesine ve çalışmasına bağlıyor. Nitekim biz de, yukarıda sözü edilen kuşkuları giderip meselenin özünü ortaya koymak isterken aynı yönteme başvurduk. Konuya ilişkin pek çok ayet vardır. Bunlar hakkında yeri geldikçe açıklamalarda bulunacağız inşaallah.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا ۘ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ ۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّٓوءِ
وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾ وَاِذَا قِيلَ
لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا ۜ اَوَلَوْ
كَانَ اٰبَٓاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ
كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً وَنِدَٓاءً ۜ صُمٌّ بُكْمٌ
عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

AYETLERİN MEALİ

168- Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yiyin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Gerçekte o, sizin için apaçık bir düşmandır.

169- O size yalnızca, kötülüğü, çirkin-hayâsızlığı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

170- Ne zaman onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun." denilirse, "Hayır, biz atalarımızı, üzerinde bulduğumuz yola uyarız." derler. Peki, ama ataları hiçbir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?

171- İnkâr edenleri (çağıranı)n örneği, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyene haykıran kimsenin örneği gibidir. (Kâfirler) sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bundan dolayı akıl erdirmezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

168-169) Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yiyin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Gerçekte o, sizin için apaçık bir düşmandır. O size yalnızca, kötülüğü, çirkin-hayâsızlığı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

Helâl, işlenmesi yasak demek olan haramın karşıtıdır. Aynı kökten olmalarına rağmen "el-hill" kelimesi, "hurmet" yani haramlığın; "hill" kelimesi, "harem" yani Mekke ve etrafından belirli bir sınır; "el-hall" kelimesi, "akd"in yani düğümün karşıtı olarak kullanılır. Bu kavram bunların tümünde bir şeyin fiil ve eserinde serbestliğini ifade eder. Temiz, (et-tayyib) deyimi ise, pis (el-habis)in karşıtıdır. İnsanın nefsine veya herhangi bir tabiata uygun düşen şey anlamındadır. Tayyib söz, kulağa hoş gelen, dinlenebilen söze tayyib koku, koklama organının hoşuna gidene, tayyib mekân ise içine yerleşen kişiye uygun gelen bir mekâna denir.

İfadenin orijinalinde geçen "hutuvat" kelimesi, "hutva"nın çoğuludur ve yürümekte olan bir kimsenin iki ayağının arasındaki mesafe demektir. Bazıları bu ifadeyi "hatavat" şeklinde okumuşlardır. Bu ise, "hatva"nın çoğuludur ve "bir defa" demektir. Şeytanın adımları, onun amacına uygun düşen tavırlardır -şirke düşürüp saptırmak gibi-. Tıpkı yürüyen kişinin adımlarının amacı ve hedefi ile yakından ilgili olmaları gibi. Şu hâlde bununla şirke düşmeye ve Allah'tan uzaklaşmaya yol açan davranışlar kastedilmektedir.

Emir, emreden kişinin dilediğini yapsın diye iradesini emredilen kişiye yöneltmesi demektir. Şeytanın emretmesi ise, insan tarafından yapılmasını istediği şeyi vesvese yoluyla ona telkin etmesi, kalbine fısıldaması ve gözünde alımlı, çekici kılmasıdır. "es-Sû" kelimesi kötülük, insanın tiksindiği ve toplumsal çerçevede çirkin gördüğü şey demektir. Bu kötülük haddini aşıp kontrolden çıkınca "fahşâ", yani hayâsızlık, aşırılık niteliğini alır. Zinanın "fahşâ" olarak nitelendirilmesi bu yüzdendir. Fahşâ kelimesi, "serrâ ve "zarrâ" kelimeleri gibi mastardır.

Burada yüce Allah hitabı tüm insanlara yöneltmiştir. Çünkü dinletilen ve şu anda kendilerine açıklanan hüküm tümünü birden ilgilendirmektedir. Müşrikler; Allah'a iftira ederek bazı şeyleri kendilerine ha-

ram etmişlerdi. Rivayetlerde belirtildiğine göre Sakif, Huzaa, Amir b. Sa'saaoğulları ve Müdlicoğulları kimi ekinleri ve bahîra (kulağı parçalanmış dişi deve), sâibe (adakta bulunulan dişi deve) ve vasîle (özel bir koyun) adını verdikleri kimi hayvanları kendilerine haram kılmışlardı. Bu, uygulamanın Araplar arasındaki şekliydi. Onların dışındaki uluslarda da benzeri uygulamalara rastlanıyordu. Müminlere gelince; belki de Müslüman olduktan sonra, hâlâ aralarında birtakım hurafelere dayalı uygulamalar vardı. Geleneksel olarak kuşaktan kuşağa geçen ulusal ahlâk ve davranış kuralları, toplumsal yasalar ve neshedilmiş sünnetler gibi. Ki bunlar, aşamalı olmayan etmenler aracılığı ile yürürlükten kaldırılmışlardır. Dinler ve kanunlar gibi.

Kuşkusuz dinsel ya da dünyevi yeni bir yol, bir ulusun hayatına girmeye başlayınca öncelikle eski yolun temel ilkelerine ve toplumsal dayanaklarına yönelir ve onları yok eder. Eğer din ve kanun hayatını sürdürüyor ve gücünü koruyorsa -kuşkusuz bu, güzel eğitim ve halkın kabulü yöntemiyle gerçekleşir- ayrıntı ve uzantı niteliğindeki kural ve yasaları da yok etmiş olur. Aksi takdirde eski sistemin kalıntıları yeni sisteme karışacak ve ikisi arasında bir sentez oluşacaktır. Tıpkı bitkisel bir terkip gibi. Ama bu bileşim onu da bunu da temsil etmeyecektir.

Yüce Allah, bu ayet-i kerimede, insanlara yeryüzündeki şeylerden yemelerini emrediyor. Yemek fiili, çiğneyerek yutmayı ifade eder. Çoğu zaman mallar üzerindeki tasarruf serbestliğinden kinaye olarak kullanılır. Çünkü insan davranışlarının temeli ve hayatının dayanağı yemektir. Nitekim bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Karşılıklı rızayla yapılan ticaret müstesna, aranızda mallarınızı batıl ile yemeyin."* (Nisâ, 29) Ayetin ifadesi mutlak olduğu için, onu bu geniş anlamı esas alarak yorumlamakta hiçbir engel yoktur. Bu durumda tefsirini sunduğumuz ayet-i kerimenin anlamını şöyle belirlemek gerekir: "Yeryüzündeki ilâhî nimetlerden yiyin, onlar üzerinde tasarrufta bulunun ve yararların. Yeryüzü yüce Allah'ın izniyle ve musahhar kılmasıyla doğası gereği bunları sizin için hazırlamıştır. Helâl ve temiz olarak yiyin onları. Yani onları yemenize ya da onlar üzerinde tasarrufta bulunmanıza engel olacak, sizin tabiatınızdan ve yeryüzünün doğasından başka bir unsur yoktur. Sözgelimi yemeyi kabul etmeyen bir mizaç ya da yapısı gereği yenmeyen ve yahut mizacın reddetmediği ve doğanızın da nefret etmediği hâlde uygun olmayan yollardan ve anormal yöntemlerle elde edildiği için dinin gereği olarak insanın ondan tiksindiği ve nefret ettiği şeyler gibi.

"Yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yiyin." Bu ayet, hiçbir kayıt ve şart getirmeksizin genel bir mubahlık ifade eder. Ne var ki: *"Şeytanın adımlarını izlemeyin."* ifadesi, helâl ve temiz şeyleri yeme ile ilgili bazı hususların şeytanın adımlarını izleme olarak nitelendirildiğini gösteriyor. Bu durum, şeytana uyup bazı şeyleri yemekten kaçınmak ya da şeytana uyup bazı şeyleri yemek şeklinde gerçekleşir. Ardından, şeytana uyulan durumlara ilişkin bir genel bir nitelendirmeye yer veriliyor: Bunların kötülük, fahşa (çirkinlik, hayâsızlık) ve "Allah hakkında bilmediğiniz" şeyleri söylemek oldukları belirtiliyor.

Bir şeyi yemekten kaçınmanın ancak yüce Allah'ın izniyle caiz olabileceği gibi, bir şeyi yemek de ancak yüce Allah'ın izniyle caiz olabilir. Şu hâlde, yeryüzündeki helâl ve temiz şeylerden yemek, ancak yüce Allah'ın izin vermesi ve yasalaştırması -yüce Allah bunu da şu anda tefsirini sunduğumuz bu ayet-i kerimede ve diğer bazı ayetlerde belirtmiştir- ve onu yemekten sakındırmaması ile geçerlilik kazanır. *"Allah size ölüyü, kanı... haram kılmıştır."* ayetini incelerken bu hususu daha ayrıntılı biçimde ele alacağız.

Bu durumda -doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamı bizim şu sözümüze yönelik niteliktedir, diyebiliriz: "Yüce Allah'ın yeryüzünde sizin için yarattığı nimetlerinden yiyin. Yüce Allah bunları sizin için helâl ve temiz kılmıştır. Kaçınarak ve sakınarak bunların bir kısmını yememezlik etmeyin. Bu durumda bir kötülük, iğrençlik ve bir bilgiye yani ilâhî şeriata dayanmaksızın bir yasa koymuş olursunuz. Oysa bu tür bir yasa koymak sizin yetkinizde değildir. Bu, şeytanın adımlarına uymak demektir."

Ayet-i kerimeden çıkan sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Delil ile kapsam dışı bırakılan hususların dışında kalan her şeyde genel bir helâllik söz konusudur. Çünkü yüce Allah izin verdiği hususlarla ilgili yasaklar getirme yetkisine sahiptir.

b) İlmî bir delil olmaksızın yüce Allah'ın helâl kıldığı bir şeyden sakınmak, insanın yetkisinde olmayan ve haram olan bir tür yasa koyuculuktur.

c) Şeytanın adımlarını izlemekten maksat, Allah'ın izin vermediği bir biçimle ve hususla Allah'a kulluk sunmaktır. Çünkü yüce Allah yürümeyi yasaklamıyor. O'nun yasakladığı, insanın adımlarını şeytanın adımlarının yerine koyacak şekilde yürümesidir. Böyle bir durumda in-

sanın yürüyüşü ile şeytanın yürüyüşü uyuşmuş olur ve insan şeytanın adımlarını izleme durumuna düşer. Bundan dolayı biliyoruz ki illetlendirmenin genelliği, yani *"O daima size... emreder."* ifadesi, bir bilgiye dayanmaksızın bir fiili işlemekten kaçınmayı yasakladığı gibi, bir bilgiye dayanmaksızın bir fiili işlemeyi yasaklıyorsa da hitapla ilgili olarak bu husus kastedilmemiştir. Çünkü bu husus şeytana uymak sayılsa da, onun adımlarını izlemek olarak değerlendirilemez.

"O size yalnızca, kötülüğü, çirkin-hayâsızlığı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder." ifadesinde geçen kötülük ve çirkinlik, eylemlerle ilgili niteliklerdir. Bunun karşıtı da sözdür. Dolayısıyla şunu anlıyoruz ki: Şeytanın emrettiği hususlar kötülük ve çirkinlik niteliğine sahip fiillerle herhangi bir bilgiye dayanmayan sözleri söylemekle sınırlıdır.

170) Ne zaman onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun." denilirse, "Hayır, biz atalarımızı, üzerinde bulduğumuz yola uyarız." derler.

Ayetin orijinalinde geçen "elfâ" kelimesinin mastarı olan "ilfâ" bulmak demektir. Yani atalarımızı üzerinde bulduğumuz. Bu ayet, önceki ayet-i kerimede yer alan "şeytanın adımları" ifadesine ilişkin olarak sunduğumuz açıklamaları pekiştirir niteliktedir.

Peki, ama ataları hiçbir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?

Bu ifade, onların az önceki sözlerine cevap niteliğindedir ve onların bu gerekçelerinin herhangi bir bilgiye ve açıklayıcı kanıta dayanmayan kuru bir söz olduğunu açıklıyor. Böyle bir yaklaşım içinde olmak sağduyu ile çelişir. Çünkü *"Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız."* şeklindeki sözleri mutlaktır. Yani demek istiyorlar ki: Hangi durumda ve hangi konumda olurlarsa olsunlar, biz her hâlükârda onlara uyarız. Hiçbir şey bilmiyor olsalar da, doğru yolda olmasalar da, biz onların yaptıklarını hak kabul ederiz." Bu, bilgiye dayanmayan, bilinçli olarak söylenmeyen bir sözdür. Bu söz insanı akıllı bir insanın aklı başındayken diyemeyeceği sözleri sarf etme durumuna düşürür. Eğer onlar atalarını, bildikleri ve doğru yolu buldukları hususlarda izleselerdi, onların bildiklerini ve doğru yolu bulduklarını da bilselerdi, bilmeden doğru yolu bulmuş gibi bir duruma da düşmemiş olacaklardı.

Bununla da anlıyoruz ki, *"hiçbir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan"* ifadesi, durumlarını abartılı olarak vurgulama amacına yönelik değildir. Atalarının hayatları boyunca mutlaka bir şeyler bildiklerini göz önünde bulundurarak, onların hiçbir şey bilmediklerini söylemenin olsa olsa bir abartma olabileceğini düşünerek böyle bir şey söyleyemeyiz.

Şöyle ki: İfade, öyle bir faraza değerlendirme ile yola çıktığını vurgulamaktadır. Ki hiç kimse, onlara uymanın caiz olabileceğini söylemesin. Amaç, *"biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız."* şeklindeki genel yargılarının yanlışlığını vurgulamaktır. Bu, belirgin bir husustur.

171) İnkâr edenleri (çağıranı)n örneği, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyene haykıran kimsenin örneği gibidir. (Kâfirler) sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bundan dolayı akıl erdirmezler.

"Mesel" dilden dile dolaşan atasözü demektir. Ve yine "mesel", vasıf anlamına da gelir. Şu ayeti kerimede olduğu gibi: *"Bak, senin için nasıl vasıflar getirdiler de böylece saptılar. Artık hiçbir yol bulamazlar.* (Furkan, 9)

Tefsirini sunduğumuz ayet-i kerimenin orijinalinde geçen "yen'iku" fiili, "naik" kelimesindendir ve çobanın sürüsünü engellemek amacıyla bağırmasına denir. Çoban sürüsünü bir yerden alıkoymak amacıyla bağırdığı zaman, Araplar "Neaka'r-raî bi'l-ganem/yen'iku naîken" derler. Ayetin orijinalinde geçen "nidâ" kelimesi, "nâdâ/ yunâdî/munâdâten" kelimelerinin köküdür ve dua yani "çağırma"dan daha özel niteliklidir. Çünkü bu ifadenin altında, "dua"nın aksine, sesi yükseltme ve benzeri bir anlam yatar.

Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir, ama ayetin anlamı şöyle olsa gerektir: Senin kâfirleri inanmaya çağırman tıpkı, hayvanlara haykıran birinin durumuna benzer. Bu hayvanlar onun haykırışından ses ve çağrıdan başka bir şey duymazlar. Sırf bu sesin çıkardığı yankıdan ürker de yöneldikleri tarafa gitmekten vazgeçerler ve duyduklarından hiçbir şey düşünüp anlamazlar. Onlar kendilerine yararlı olan sözleri duymayan sağırlardır, yararlı bir söz konuşamayan dilsizlerdir, hiçbir şey göremeyen körlerdirler. Onlar hiçbir şey düşünemezler. Çünkü düşünmeyi sağlayan yollar tıkanmış durumdadır.

Böylece, ifadede kalb sanatının ya da ona yönelik bir ifade sanatının var olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyene haykıran kimsenin örneği, kâfirleri doğru yola çağıranın örneğidir; hidayete çağırılan kâfirlerin değil.

Fakat bunun bir sonucu ve gereği olarak sunulan üç sıfat, yani "Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler." sözü, kâfirlere özgü niteliklerdir; onları hakka çağıranların nitelikleri değil. Bu, örneğin Allah'ın elçisine değil de kâfirlere izafe edilmesini kaçınılmaz kılar. Bundan dolayı ifadede kalb (değiştirme) sanatı benzeri bir durumun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tehzîb adlı eserde Abdurrahman'ın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s) oğlunu kurban etmeye ant içen adamın durumunu sorduğumda buyurdu ki: "Bu şeytanın adımlarından biridir."(1)

Mansûr b. Hazim'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: İmam Cafer Sadık (a.s) bana dedi ki: "Târık'ın hikâyesini duymadın mı? Târık Medine'de bir köle tüccarıydı. Bir gün İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanına gelerek, 'Ya Ebu Cafer, ben karımı boşamaya, köle azat etmeye ve adak adamaya yemin ettim.' dedi. Bunun üzerine İmam ona dedi ki: Ey Târık, senin bu tavrın şeytanın adımlarındandır."(2)

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah'tan başkasının adına yapılan her yemin, şeytanın adımlarındandır."

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Bir adam bir şeyi yapmamaya yemin ettiyse -ve yapmamaya yemin ettiği şeyi yapmak, yapmamaktan daha iyiyse- onu yapsın ve ayrıca kefaret vermesi de gerekmez. Çünkü onun bu yemini şeytanın adımlarından biridir."(3)

Ben derim ki: Sunduğumuz bu rivayetlerde esas olan, şeytanın adımlarını izlemek olarak nitelendirilen davranışların kulluk kastı taşı-

---

1- [et-Tehzîb, c. 8, hadis: 1063.]
2- [et-Tehzîb, c. 8, hadis: 1058.]
3- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 7, s. 443, hadis: 1.]

yan fiiller olmalarıdır. Ama bunlar şer'î bir dayanaktan yoksun oldukları için kulluk ifadesi olarak değer görmezler. Nitekim önceki açıklamalarımızda da bu hususa değinmiştik. Boşanma ve benzeri durumların batıl olmalarının başka nedenleri vardır. O da inşâ ile çelişen ta'likin olmasıdır. [Talak ve benzeri birtakım akitler şartsız ve kayıtsız ifade edilmeleri gerekir. Akdin şartlı olması onu geçersiz kılar.]

TAKLİT VE HURAFELERE UYMANIN AHLÂKÎ VE SOSYAL AÇIDAN İNCELENMESİ

İnsanların benimsedikleri görüş ve inançlar, ya pratikle dolaysız ilintisi söz konusu olmayan teori niteliğindedir. Matematik, doğa ve doğaötesi konulara ilişkin meseleler gibi. Ya da uygulama ile vasıtasız ilintisi bulunan pratik niteliğindedir. Yapılması ve yapılmaması gereken eylemlere ilişkin meseleler gibi. Birinci sınıflandırmaya giren inanç ve görüşler karşısında takınılacak tavır, açık belge ve somut veriye dayalı kesin bilgi ve düşünceye uymaktır. İkinci sınıflandırmaya giren hususlarda ise, izlenecek yol; kendisinde insanın mutluluğunu barındıran ya da mutluluğu açısından yarar sağlayan hayra götürene uymak ve insanı bedbahtlığa sürükleyen ya da mutluluğu açısından zararlı bir rol oynayan tavırlardan kaçınmaktır. Birinci sınıflandırmadaki hususlardan biri ile ilgili kesin bir bilgiye sahip olmadan hak olduğuna inanmak ve yine ikinci sınıflandırmaya giren hususlardan biri ile ilgili olarak onun hayra ya da kötülüğe yönelik olduğunu bilmeksizin hak olduğuna inanmak, hurafe niteliğinde bir inanç olarak değer görür.

İnsanın görüşleri, varlıkların illetini araştıran fıtratın ve kendisini gerçek erdeme yönelten karakterin gereklerine dayanır. Bu yüzden insan, körü körüne kabul edilmiş, cahilane benimsenmiş hurafelere dayalı düşüncelere boyun eğmez. Ne var ki, hayal gücünün uyandırdığı nefsanî duygular ve iç duyarlılıklar ki çoğunlukla -korku ve ümittir- insanı bir şekilde hurafeye inanma durumunda bırakabilirler. Şöyle ki, hayal insana korku ya da ümit motiflerinin eşliğinde bir tablo çizer. Bu tabloyu korku ve ümit duygularının bunu korumasını ve sürekli olarak korku ya da ümit motifleri ile birlikte hatırlamasını sağlar, korkan ya da ümit bağlayan bu nefsin söz konusu tabloyu unutmasına izin vermez.

Örneğin bir insan göz gözü görmez bir zifiri karanlıkta tek başına ıssız bir vadiden geçmek durumunda kaldığı zaman ve eğer gerçeği ha-

yalden, zârarlı olanı zararsız olandan ayırt edecek aydınlatıcı bir aygıt da yoksa yanında, bir süre sonra hayalî, gördüğü her karaltıyı kendisini öldürmek isteyen korkunç bir dev veya ruh gibi canlandırmaya başlayacaktır. Birtakım inişler ve çıkışlar canlandıracaktır. Göğe çıkan ve yere inen varlıklar görmeye başlayacaktır. Etrafında gerçekte var olmayan cisimler ve şekiller belirecektir. Onun bu korkulu hâli devam ettiği sürece hayalî mevhum varlıkları canlandırma işini sürdürecektir. Hatta gidip bu durumu başkalarına da anlatacak ve onların zihninde de benzeri bir durumun meydana gelmesine yol açacaktır. Nitekim bu tür söylentiler halk arasında son derece yaygındır. Ama bunlar asılsız hurafelerdir ve bir gerçeğe dayanmazlar.

Kimi zaman hayal, bu mevhum varlığın zararını bertaraf etme amacına yönelik bir savunma içgüdüsü uyandırır. İnsan birtakım hareketler sergileme gereğini duyar. Başkalarını da bu mevhum varlıktan korunmak için, söz konusu hareketleri yapmaya teşvik eder. Böylece asılsız bir kuruntuya dayalı, hurafe nitelikli bir yasa, bir gelenek doğar.

İnsanoğlu eski çağlardan günümüze kadar hurafe nitelikli görüş ve anlayışların etkisinde kalmıştır. Sanıldığı gibi bu durum sırf doğulu toplumlara özgü değildir. Batılıların hurafelere daha fazla inandıklarını söylemesek bile, en azından onlarda da doğulular kadar hurafe yaygındır.

İnsanların seçkinleri -yani bilginler- insanlığın vicdanında kök salmış bu tür hurafelere dayalı gelenek ve alışkanlıkları yok etmek için, sürekli ince manevralarla halkı yönlendirmeye çalışıyorlar. Ki, kamuoyunun dikkatini bu noktaya çeksinler ve bu hususta uyanık olmalarını sağlasınlar. Artık doktorlar bu hastalıklar için reçeteler yazmaktan yorgun düşmüşlerdir. Çünkü insanoğlu bir açıdan teorik görüşleri ve gerçek bilgileri taklit etmekten, onlara uymaktan kendini alamaz. Bir diğer açıdan da nefsanî eğilim ve duyarlılıkların etkisinden sıyrılamaz. Kaldı ki, bu tür hastalıklarda, tedavinin bugüne kadar yararlı olmadığı da görülmüştür.

Bu hususta en fazla dikkati çeken tavır, çağdaş uygarlık mensuplarının ve pozitif bilim uzmanlarınınkidir. Bunlar çağdaş bilim, somut verilere ve deneysel yönteme dayanır, diyor ve gerisini reddediyorlar. Bunun yanı sıra uygarlığın temelde, elverişli her yolu kullanarak toplumsal tekâmülü sağlama amacına yönelik olduğunu ileri sürüyorlar ve eğitim sistemini de buna dayandırıyorlar.

Ne var ki -son derece ilginçtir- bu anlayışın kendisi de hurafeye dayanır. Çünkü doğa bilimleri, doğanın özelliklerini araştırır, onların konumlarını belirlerler. Diğer bir ifadeyle, bu maddî bilimler, her zaman maddenin gizli kalmış yönlerini araştırırlar. Madde ötesine gelince; maddî bilimlerin olumsuz bir görüş belirtmeleri söz konusu olamaz. Çünkü bir kanıt olmaksızın somut verilere ve deneysel yönteme uymuyor diye bir şeyi inkâra kalkışmak en büyük hurafedir.

Aynı şekilde medeniyetin temeli de, sözünü ettiğimiz toplumsal tekâmül hedefidir sözü de hurafedir. Bu tekâmül ve toplumsal mutluluk, kimi zaman bireyin kişisel mutluluğundan yoksun kalmasını gerektirebilir. Vatan uğrunda, kanun ve ideal uğrunda ölmek, kendini feda etmek gibi. Yani toplumun dokunulmazlığına zarar gelmesin diye ferdin mutluluktan yoksun kalması.

Bir insan ancak tekâmüle dayalı inanç sisteminin bir gereği olarak bu yoksunluklara katlanabilir. Onun bunları erdem olarak görmesi de buna bağlıdır. Bunlar -aslında onun için değil,- toplum için bir tekâmüldür. Gerçekte kendisi için, bir yokluk ve yoksunluktur. Eğer bunlar tekâmül kabul edilecekse, bu, ancak toplum için geçerlidir. Hâlbuki insan toplumu kendisi için ister, kendini toplum için değil. Bütün bunlardan dolayı toplumlar bireylerini bir bakıma kandırarak şu düşünceyi empoze ederler: Kişi kendini feda ederek toplum içinde iyi anılmayı, kalıcı bir isim bırakmayı, her zaman övgüyle kendisinden söz edilmeyi gerçekleştirir. İşte bu, sonsuza dek yaşamak demektir. Kuşkusuz bu, bir hurafedir. Gerisinde bir şeyin olmadığını iddia ettiğimiz bir hayatın tükenişinden ve yok olup gitmesinden sonra hangi hayat vardır?

Bunun bir örneği de şu iddiadır: Toplumsal birliğin korunması için insan, kanunların acı yönlerine katlanmalı ve canının çektiği bazı şeylerden yoksun kalmaya katlanmalıdır. Ve geri kalan diğer şeylerle tekâmülüne kavuşmalıdır. Bu tür telkinlerin etkisinde kalan kişi, toplumsal tekâmülü kendi tekâmülü gibi algılar. Ama bu bir hurafedir. Toplumsal tekâmül ile kendi tekâmülü örtüştükleri sürece böyle bir şey geçerli olabilir. Bunun dışındaki durumlar için böyle bir şey söylemek mümkün değildir.

Bir fert bireysel tekâmülü ya da bir toplum insanlık âlemi açısından zorla da olsa istediğini elde etme, üstün bir güce sahip ve dilediğini direnç görmeden benimsetme durumuna gelmişse, hangi etmen bu ferdi,

toplumun tekâmülünün aynı zamanda onun tekâmülü olduğunu, bunun onun için bir övünç ve güzel isim yapma fırsatı olduğuna inandırabilir?

Nitekim devamlı güçlü ulusların zayıf uluslardan yararlandığını, onların yaşamlarından çıkar sağladıklarını görüyoruz. Kendi ulusal çıkarları için ayak basmadıkları yer, ulaşmadıkları hedef kalmadı. Hiçbir kitle yoktur ki, tutsak edip köle gibi kullanmasınlar. Acaba bu telkin, yok olma fobisini unutturma amacına yönelik bir sosyal uyuşturucudan başka bir şey midir?

Bu hususta Kur'ân-ı Kerim'in başvurduğu yöntem ise, teoride, insanlara Allah'ın indirdiği hükümlere uymayı emretme ve hakkında bilgi sahibi olmadıkları hususlarda hükümler belirlemekten nehyetme şeklindedir. Pratikte ise, Kur'ân insanı Allah katında olan nimetleri istemeye yöneltir. Bu sonuç onun kişisel arzusuyla da uyuşursa, bu onun açısından hem dünya, hem de ahiret mutluluğunu ifade eder. Yok, eğer Allah'ın indirdiği hükümlere uyması, onun bireysel olarak birtakım şeylerden yoksun olmasına yol açıyorsa, kuşkusuz Allah katındaki ödül daha büyüktür. Allah katındaki nimetler daha iyi ve daha kalıcıdır:

Her şeyi somut verilere göre değerlendirme düşüncesinde olan materyalistler diyorlar ki: Dine uymak, bilimin reddettiği bir gelenektir. Dindarlık insanoğlunun yaşadığı dört dönemden ikincisine özgü bir hurafedir. (Mitoloji dönemi, din dönemi, felsefe dönemi, bilim dönemi.) Çağımızda insanlar bilime inanma ve hurafeleri reddetme dönemini yaşıyorlar.) Bu yaklaşım hiçbir bilimsel dayanağı bulunmayan bir safsata, asılsız bir hurafedir.

Dine uymayı bir gelenek olarak yorumlamak yanlıştır. Çünkü din, doğruluğu tartışma götürmez vahiy ve peygamberlik misyonu kanalıyla edinilen dünya ve ahirete ilişkin bilgilerden, toplumsal yasalardan, ibadet biçimlerinden ve insanlar arası ilişki kurallarından doğru sözlü peygamberin bildirdiği haberlerden oluşan bir bütündür. Nitelikleri bundan ibaret olan dine uymak, bilime uymaktır. Çünkü bu tür belgeli haberleri doğrulamak bilimin görevidir. Daha önce: *"Musa kavmine, 'Allah size bir inek kesmenizi emrediyor.' demişti."* (Bakara, 67) ayetini incelerken gelenek ve taklit kavramı üzerinde durmuştuk. Daha ayrıntılı bilgi için oraya başvurulabilir.

İşin ilginç tarafı da bu görüşü ileri sürenlerin, hayatın temel ilkeleri ve toplumsal davranış kuralları noktasında yeme, içme, giyinme, çift-

leşme ve barınma gibi konularda körü körüne geleneğe uymaktan, hiçbir kanıtlayıcı açıklama yapmaksızın heva ve heves peşine düşmekten başka bir şey yapmayanlar olmalarıdır. Evet, geleneğe yeni bir isim uydurduklarını biliyoruz. Artık ona kalkınmış dünyanın benimsediği kural diyorlar. Böylece gelenek ve taklit ismen değil, ama cismen varlığını sürdürüyor. Lafzı bir kenara atılmış, ama anlamı genel kabul görmüştür.

"Kovanı kovalar arasına bırak" deyimi bilimsel, ilerici ve uygarlığın ifadesi bir slogan, ama "Hava ve hevese uyma; yoksa seni saptırır." gerçeği de dinsel bir gelenek ve asılsız bir hurafe olmuştur.

İnsanlık hayatını düşünce plânında dört döneme ayırmalarına gelince, din ve felsefe tarihi bunu yalanlamaktadır. Bilindiği gibi Hz. İbrahim'in dininin ortaya çıkışı Hindistan'da, Mısır'da ve Keldonîlerin ülkesinde felsefenin ortaya çıkıp yaygınlaşmasından sonraki dönemlere rastlar. Hz. İsa'nın dininin ortaya çıkışı Yunan felsefesinden sonradır. Yine Hz. Muhammed'in (s.a.a) dininin (yani İslâm'ın) ortaya çıkışı da Yunan ve İskenderiye felsefesinden sonraya rastlar. Kısacası felsefenin zirveye ulaşması, dinin zirvesine ulaşmasından önce gerçekleşmiştir. Daha önceki açıklamalarımızda, Allah'ın birliği esasına dayalı dinin, çok tanrılı dinlerden, tarihsel olarak daha öncelikli olduğunu vurgulamıştık.

İnsanlık tarihi açısından Kur'ân'ın onayladığı bölünme şudur: a) Tüm ümmetlerin tek bir ümmet oldukları ilkel dönem. b) Duyumculuk ve maddenin etkinlik kazandığı dönem. *"İnsanlar tek bir ümmet idi. Allah peygamberleri, müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi."* (Bakara, 213) ayetini incelerken, sözünü ettiğimiz bu tarihsel dönemlerin niteliklerini de etraflıca anlatacağız.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ
اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْز۪يرِ
وَمَٓا اُهِلَّ بِه۪ لِغَيْرِ اللّٰهِۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ
اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٧٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ
وَيَشْتَرُونَ بِه۪ ثَمَنًا قَل۪يلًاۙ اُو۬لٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ ف۪ي بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ وَلَا
يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّ۪يهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٧٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذ۪ينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِۚ فَمَٓا اَصْبَرَهُمْ عَلَى
النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّۜ وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اخْتَلَفُوا
فِي الْكِتَابِ لَف۪ي شِقَاقٍ بَع۪يدٍ ﴿١٧٦﴾

AYETLERİN MEALİ

172- Ey inananlar, size verdiğimiz temiz rızklardan yiyin. Yalnızca Allah'a şükredin; eğer sadece O'na kulluk ediyorsanız.

173- Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni kesin olarak haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa, ona bir günah yoktur. Çünkü Allah hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir.

174- Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyenler ve onunla değeri az bir şeyi satın alanlar; işte onların yedikleri karınlarında ateşten başkası değildir. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve onları arındırmaz. Ve onlar için acı bir azap vardır.

175- Onlar, hidayete karşılık sapıklığı, bağışlanmaya karşılık azabı satın almışlardır. Ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!

176- Bu, Allah'ın kitabı şüphesiz hak olarak indirmesindendir. Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise, uzak bir ayrılık içindedirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

172) Ey inananlar, size verdiğimiz temiz rızklardan yiyin.

Daha önce tüm insanlara yöneltilen genel hitaptan sonra müminlere yöneltilen özel bir hitaptır bu. Hitabet sanatında, bir hitaptan diğer bir hitaba geçiş olarak nitelendirilir bu durum. Sanki burada öğüt almayan, söylenen sözleri dinlemeyen bir gruba hitap etmekten vazgeçiliyor ve imanından dolayı kendisini çağırana olumlu karşılık verene yöneltiliyor hitap. İki hitap tarzı arasındaki fark, muhatapların farklılığından kaynaklanıyor. Allah'a ve onun mesajına inananlar, çağrıyı kabul edecekleri beklendiği için *"Yeryüzündeki helâl ve temiz şeyler"* yerine *"size verdiğimiz temiz rızklardan."* ifadesi kullanılmıştır.

Bu durum tek ve ortaksız Allah'a şükür sunmalarına bir vesile olarak gündeme getirilmiştir. Çünkü onlar Allah'tan başkasına kulluk sunmayan muvahhitlerdir. Bu yüzden, *"size verdiğimiz temiz rızklar"* deniliyor da "size verilen temiz rızklar" ya da "yeryüzündeki" şeklinde bir ifade kullanılmıyor. Çünkü kullanılan ifade, onların yüce Allah'ı tanımalarına, yüce Allah'ın onlara yakın olduğuna, onlara acıdığına, şefkat beslediğine ilişkin bir ima içermektedir. "Min tayyibat-i mâ rezaknakum="size verdiğimiz temiz rızklardan" ifadesinde, sıfat mevsufa izafe edilmiştir. Yani sıfatın mevsuf konumuna geçmesi söz konusu değildir.

Çünkü birinci yaklaşım açısından anlam, "Tümü temiz olan rızkımızdan yiyin." şeklinde olur. Ki bu, ifadenin atmosferinden de algılanan yakınlaşma ve şefkat gösterme havasına daha uygundur. İkinci yaklaşım açısından anlam, "Rızkın temizinden yiyin, pis olanından değil." şeklinde olur ki, ayetlerin akışı ile oluşan ortama uymamaktadır bu yorum. Çünkü atmosfer kısıtlamaları kaldırmak, kendi arzuları doğrultusunda yasalar koymak suretiyle Allah'ın kendilerine bahşettiği bazı rızkları yemekten kaçınmalarını, hiçbir ilâhî direktife dayanmaksızın yasak koymalarını önlemek şeklinde belirginleşiyor.

Yalnızca Allah'a şükredin; eğer sadece O'na kulluk ediyorsanız.

Dikkat edilirse, "bize şükredin" şeklinde bir ifade kullanılmıyor, tersine *"Yalnızca Allah'a şükredin"* deniliyor ki, ifade daha net bir şekilde tevhidi vurgulasın. *"eğer sadece O'na kulluk ediyorsanız."* ifadesi de bu ilkeyi vurgulama amacına yöneliktir. Bu ifade de sınırlandırmayı ve bir noktaya özgü kılmayı dile getirir. Bu yüzden "eğer ona kulluk ediyorsanız." denilmiyor.

173) Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni kesin olarak haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa, ona bir günah yoktur. Çünkü Allah hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir.

"Allah'tan başkası adına kesilen"den maksat, put ve benzeri düzmece ilâhlar adına kesilen hayvanlardır.

"Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa", yani haksızlık etmeden ve haddini aşmadan. Bunlar zor durumda kalmaktan kaynaklanan durumlardır. Bu durumda ayeti şu şekilde anlamlandırabiliriz: Kim yasaklanan bu yiyecekleri haksızlık ve aşırılık pozisyonunda olmaksızın bir şekilde yemek zorunda kalırsa, bundan dolayı bir günah kazanmaz. Ama haksızlık ve aşırılık pozisyonundayken ve bu iki durum zorlanmanın etkin unsuru durumunda iseler, onlara bunları yemesi caiz olmaz. *"Çünkü Allah hiç şüphesiz bağışlayandır, esirgeyendir."* ifadesi gösteriyor ki, bu cevaz yüce Allah'tan mümin kullarına yönelik bir hafifletme ve ruhsattır. Yoksa yasaklamanın felsefesi ve hükmün hikmeti zorlanma ortamında bile mevcuttur.

174-176) Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyenler ve onunla değeri az bir şeyi satın alanlar; işte onların yedikleri karınlarında ateşten başkası değildir. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve onları arındırmaz. Ve onlar için acı bir azap vardır. Onlar, hidayete karşılık sapıklığı, bağışlanmaya karşılık azabı satın almışlardır. Ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar! Bu, Allah'ın kitabı şüphesiz hak olarak indirmesindendir. Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise, uzak bir ayrılık içindedirler.

Ehlikitab'a yönelik bir kınamadır bu. Onların ibadet ve başka hususlarla ilgili helâl ve temiz bildikleri birçok şey vardı ki, ileri gelenleri

ve başkanları bunları haram kılmıştı. Oysa yanlarında bulunan kitap söz konusu şeylerin haramlığını öngörmüyordu. Bunların kitapta helâl oldukları vurgulanan bu hususları gizlemelerinin tek nedeni, başkanlardan sağladıkları çıkarı korumak, liderler nezdindeki makam, mevki ve mali statülerini devam ettirmekti.

Bu ayet-i kerime, son derece belirgin bir şekilde amellerin somutlaştırılmasını, sonuçlarının gerçekleşeceğini ifade ediyor. Yüce Allah öncelikle onların Allah'ın ayetlerini az bir para karşılığı satmalarını, karınlarını ateşle doldurmak şeklinde nitelendiriyor. Sonra Allah'ın hükümlerini gizlemeyi tercih edip, Allah'ın ayetlerini açıklama karşılığında az bir para almayı tercih etmelerini, hidayete karşılık sapıklığı tercih etme şeklinde dile getiriyor. Daha sonra bunu, bağışlanma yerine azaba çarptırılmayı seçme olarak nitelendiriyor. Daha sonra tüm değerlendirmeyi şu çarpıcı ifadeyle noktalıyor: *"Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!"* Bu cezaya çarptırılmalarını gerektirecek suçları ise, Allah'ın hükümlerini gizlemeye devam etme ve bu tutumlarını sürdürme olarak ön plana çıkıyor. Bu konuya iyice dikkat et.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, *"ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa..."* ayeti ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "[Ayetin orijinalinde geçen] e'l-bağiy', av peşinde olandır, e'l-adiy' ise, hırsızdır. Zor durumda kalsalar dahi bunlar leş yiyemezler. Bu, onlara haramdır ve Müslümanlara yönelik bu izin onları kapsamaz. Onların sefer sırasında namazı kısaltmaları da caiz değildir."[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "el-Bağiy, zalim demektir. e'l-Adiy' ise, gasıp, [yani başkalarının hakkına zorla el koyan) demektir."

Hammad da İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "el-Bağiy, imama başkaldıran, e'l-adiy' de, hırsız demektir."[2]

Mecmau'l-Beyan tefsirinde, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'ın (her ikisine selâm olsun) şöyle buyurdukları belirtilmiştir:

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 438, hadis: 7.]

2- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 74, hadis: 154.]

"Yani Müslümanların imamına başkaldırmaksızın (el-bağiy) ve günah işleyerek hak ehlinin yolundan sapmaksızın (el-adiy)."

Ben derim ki: Bu rivayetlerde işaret edilen hususlar, bu kavramların somut belirtileri türündendirler ve bunlar bizim ifadeden çıkardığımız sonucu da pekiştirir niteliktedirler.

el-Kâfi ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!"* ifadesi ile ilgili olarak, "Yani onlar kendilerini ateşe sürükleyeceğini bildikleri fiilleri işlemeye ne kadar dayanıklıdırlar!" şeklinde bir açıklamada bulunduğu rivayet edilir.[1]

Mecmu'l-Beyan tefsirinde, Ali b. İbrahim, İmam Cafer Sadık'tan (s.a.) şöyle rivayet eder: "Onlar ateşe karşı ne kadar da cesurdurlar!"

Yine İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Ateş ehlinin amellerini ne kadar da çok yapıyorlar!"

Ben derim ki: Bu rivayetler yakın anlamlıdırlar. Birinci rivayette "ateşe karşı dayanıklılık" ifadesi, ateşin sebebine karşı dayanıklılık şeklinde yorumlanmıştır. İkinci rivayette "ateşe karşı dayanıklılık" ifadesi, ateşe karşı cesur olmak -cesaret dayanıklılığın temel koşuludur-" şeklinde açıklanmıştır. Üçüncü rivayette ise, "ateşe karşı dayanıklılık" ifadesi, "ateş ehlinin amellerini işleme" şeklinde yorumlanıyor. Buradaki anlam birinci rivayetin anlamına dönüktür.

1- [el-Usulu Mine'l-Kâfi, c. 2, s. 268, hadis: 2; Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 75, hadis: 157.]

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ
اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى
حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِى
الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ
وَالصَّابِرٖينَ فِى الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحٖينَ الْبَأْسِۜ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ صَدَقُواۜ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

AYETİN MEALİ

177- Yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Ama iyilik o kimsedir ki Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere inandı. Mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksunlara, yolda kalmışlara, dilencilere ve kölelere verdi. Namazı dosdoğru kıldı, zekât verdi. (Onlar) ahitleştikleri zaman ahitlerini yerine getirenler; sıkıntı, hastalık, savaş zamanlarında sabredenler(dir). İşte, bunlar doğru olanlardır, muttakiler de bunlardır.

AYETİN AÇIKLAMASI

Deniliyor ki: Kıblenin Kudüs kentindeki Beytü'l-Mukaddes yerine Mekke'deki Kâbe olarak değiştirilmesi insanlar arasında bir tartışmaya, sert münakaşalara yol açtı. Bu tartışmalar aldı başını gitti. Bunun üzerine yüce Allah tarafından bu ayet-i kerime indi.

177) Yüzünüzü doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir...

İfadenin orijinalinde geçen "birr" bol hayır ve ihsan demektir. Bu kelimenin "berr" şeklindeki okunuşu sıfat-ı müşebbehedir. (yani bol hayırlı ve ihsan sahibi olan kimse). Yine ifadede geçen "kibel" kelimesi de yön anlamına gelir. Kıble kelimesi de bundan türemiş ve bir tür yön ifade eder. İfadenin orijinalinde geçen "zevi'l-kurba", "yakınlar" demektir. "Yetama" kelimesi, yetimin çoğuludur ve babası olmayan çocuğa denir. "Mesakîn" kelimesi, "miskîn"in çoğuludur ve yoksullukta durumu fakirden daha kötü olan kimsedir. "İbni's-sebil" ailesinden uzakta bulunan kimse demektir. "er-Rikab" kelimesi, "rekabe"nin çoğuludur ve kölelik anlamını ifade eder. "Be'sâ" kelimesi, tıpkı "bu's" gibi mastardır ve felaket ve yoksulluk demektir. "Zarrâ" kelimesi de tıpkı "zurr" gibi mastardır ve bir insanın hastalık, yaralanma, malını yitirme ya da evladının ölmesi şeklinde zarara uğramasını ifade eder. "Be's" ise, savaşın kızıştığı zaman demektir.

"Ama iyilik o kimsedir ki Allah'a, ahiret gününe... inandı." ifadesinde "birr" kelimesinin tanımlanmasından vazgeçilip "berr"in tanımlanması tercih ediliyor ki, amaç, bu işi yapan adamları niteliklerine ilişkin ayrıntılı açıklamalarla birlikte etraflıca tanımlamaktır. Somut örnekten yoksun bir kavramın etkisiz olacağını ve bir fayda sağlamayacağını ima etmektir. Bu, Kur'ân-ı Kerim'in öteden beri uyguladığı bir anlatım tarzıdır. Kur'ân-ı Kerim konumları ve durumları açıklamak istediği zaman, öncelikle işte rol oynayan kişileri tanımlama yolunu seçer. Sadece kavramı açıklamakla yetinmez.

Kısacası, *"Ama iyilik o kimsedir ki Allah'a, ahiret gününe... inandı."* ifadesi iyileri tanımlamaya, onların durumlarını açıklamaya yöneliktir. Ayet-i kerime, onları üç mertebenin, yani inanç, amel ve ahlâk mertebelerinin tümünü göz önünde bulundurarak tanımlıyor. Başlangıçta *"Allah'a inanan..."*, ardından *"İşte bunlar doğru olanlardır."*, sonra *"muttakiler de bunlardır."* buyurarak onları tüm yönleriyle tanımlıyor.

Yüce Allah'ın iyileri tanımlarken ön plâna çıkardığı niteliklere gelince; öncelikle onların inançlarını gözler önüne seriyor: *"Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere inandı."* Bu ifade yüce Allah'ın kullarının inanmalarını istediği tüm hak prensipleri ve öğretileri kapsamaktadır. Bu imandan maksat, tüm olumlu sonuçlarını beraberinde doğuran eksiksiz imandır. Yani kalpte en ufak bir kuşku kırıntısı, bir kararsızlık, bir itiraz, ya da hoşa gitmeyen bir durumun baş göstermesi

anında en ufak bir kızgınlık bulunmayacaktır. Yine ahlâkî davranışlarda ve pratik hayatta imanla çelişen bir tavır sergilenmeyecektir. Bu hususun kastedildiğinin kanıtı da şu ifadedir: *"İşte bunlar doğru olanlardır."* Bu ifadede doğruluk kavramı genel olarak dile getirilmiş ve kalp ya da bedensel organların bir hareketiyle kayıtlandırılmamıştır. Şu hâlde onlar gerçek müminlerdir, imanlarında doğrudurlar, tavırlarıyla imanlarını doğrulamaktadırlar.

Nitekim ulu Allah iman-tavır uyumunun zorunluluğunu şu şekilde dile getirmektedir: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65) Bu durumda onlar, imanın dördüncü mertebesine ilişkin niteliklere sahip olurlar. *"Rabbi ona, 'Teslim ol' demişti. (O da)'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' dedi."* (Bakara, 131) ayetini incelerken söz konusu iman mertebesinin karakteristik özelliklerini okuyucuların dikkatine sunmuştuk.

Ardından yüce Allah iyilerin bazı amellerinden söz ediyor: *"Mala olan sevgisine rağmen onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve kölelere verdi; namazı dosdoğru kıldı, zekâtı verdi."* Burada namazdan söz ediliyor ki o, ibadetle ilgili bir hükümdür Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de namazı şu şekilde tanımlıyor: *"Namaz kötü ve iğrenç şeylerden vazgeçirir."* (Ankebût, 45) *"Beni anmak için namaz kıl."* (Tâhâ, 14) Bunun yanı sıra, maddî hayatın ıslahına yönelik malî bir yükümlülük olan zekâttan söz ediliyor. Bu iki ibadetten önce de mal vermekten söz edilmişti. Bununla da zorunlu bir yükümlülük olmaksızın, muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek ve açıklarını kapatmak amacıyla tamamen gönüllü olarak hayır amaçlı harcamada bulunmak, yoksullara ihsan etmek kastedilmiştir.

Bunun ardından yüce Allah onların kimi ahlâkî özelliklerini gündeme getiriyor: *"Ahitleştikleri zaman ahitlerini yerine getirenler, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler."* İfadenin orijinalinde geçen "ahid" kavramı bir şeye devamlı sarılmak ve kalben ona bağlı kalmak anlamını ifade eder. -Görüldüğü gibi yüce Allah bu kavramı da genel tutmuştur.- Bununla beraber bu kavram, bazılarının sandığı gibi imanı ve imanın hükümlerine uymayı kapsamına almıyor. *"Ahitleştikleri zaman ahitlerini"* ifadesi imanın kapsam dışı kalmasını gerektirir.

Çünkü inanmak, inanmanın gereklerini yerine getirmek, herhangi bir zamanla sınırlandırılmaz. Nitekim ifadede zaman sınırlandırılması son derece belirgindir.

Ancak bu ifade genelliği itibariyle insanın gerçekleştirdiği her türlü antlaşmayı, verdiği her türlü vaadi ve yapmaya söz verdiği her hususu ve söylediği her sözü kapsar. "Falanca şeyi muhakkak yapacağım, kesinlikle şu şeyi terk edeceğim" dememiz gibi. İnsanlar arası ilişkilerde, davranış kuralları içinde bağlanan her türlü akit de bu ifadenin kapsamı içindedir.

Sabır, musibetlerin dört bir yandan saldırıya geçtiği, felaketlerin kapıyı çaldığı zorluk dönemlerinde ve savaşta acılara karşı direnebilme gücüdür. Ayet-i kerimede ön plana çıkarılan bu iki karakter, iyi ahlâkın tümünü ifade etmeseler de, ancak bunlar gerçekleşti mi diğerleri de gerçekleşirler. Antlaşmaya bağlı kalmak ve zorluklara karşı sabretme karakterlerinden biri durma ile, biri de hareket ile ilintilidir. Hareketle ilintili olan, ahde bağlı kalma hareketidir. Onların bu iki karakterlerinin gündeme getirilmesi ile şu mesaj verilmek isteniyor. Onlar bir söz söyledikleri zaman, hemen onu yapmaya kalkarlar ve kendilerini bir köşeye çekmezler.

Yüce Allah iyileri tanımlarken kullandığı ikinci ifade şudur: *"İşte bunlar doğru olanlardır."* Hiç kuşkusuz bu, bilmeye ve uygulamaya ilişkin tüm iyi nitelikleri kapsayıcı bir nitelemedir. Çünkü doğruluk beraberinde iffetlilik, cesaret, hikmet, adalet ve bunların ayrıntılarını doğuran temel bir karakterdir. Çünkü bir insanın yapabileceği inanmak, söylemek ve amel etmektir. Doğru karakterli bir insan olduğu zaman bu üç nitelik birbirleriyle uyuşurlar. Yani dediğinden başkasını yapmaz, inandığından başkasını da demez. İnsanoğlu içten gelen bir duyguyla yaratılışı itibariyle gerçeği kabul etme ve gerçeğe boyun eğme eğilimindedir, bunun aksi bir tavır içinde olsa da... Gerçeği kabul ettiği zaman ve bu hususta da doğru bir tutum içinde olduğu zaman, inandığı şeyi söylemeye ve söylediğini yapmaya başlar. Bu denklem tanımlandığı zaman, katışıksız iman, üstün ahlâk ve salih amel gerçekleşmiş olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey inananlar, Allah'tan korkun* ve *doğrularla beraber olun."* (Tevbe, 119) Tefsirini sunduğumuz ayeti kerimedeki *"İşte bunlar doğru olanlardır"* şeklindeki sınırlandırıcı ifade, sınırlandırmayı pekiştirme, sınırı açık biçimde belirleme amacına

yöneliktir. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir, ama şu anlamın belirginleşmesi kastedilmiştir: Doğruların kim olduğunu öğrenmek istiyorsan, işte onlar iyiler (ebrar)dir.

İyilerin üçüncü ayırıcı özellikleri ise, şudur: *"Muttakiler de bunlardır."* Buradaki sınırlayıcı ifade de erdemin tamamlandığını vurgulamaya dönüktür. Çünkü iyilik ve doğruluk gerçekleşmese, takva da gerçekleşmez.

Yüce Allah, bu ayet-i kerimede iyilere ilişkin olarak söz konusu ettiği karakteristik özellikleri başka ayetlerde de dile getirmiştir: *"İyiler de, karışımı kafûr olan bir kadehten içerler. Bir kaynak ki, Allah'ın kulları ondan içerler, fışkırtarak akıtırlar. Adaklarını yerine getirirler ve kötülüğü salgın olan bir günden korkarlar. Ona olan sevgilerine rağmen, yoksula, yetime ve esire yemek yedirirler. Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. ...sabrettiklerinden dolayı onları cennet ve ipekle mükâfatlandırmıştır."* (İnsân, 5-12) Bu ayetlerde onların karakteristik özellikleri Allah'a ve ahiret gününe inanmak, Allah rızası için malî harcamada bulunmak, sözünde durmak ve sabretmek şeklinde dile getirilmiştir.

Bir başka yerde de şöyle buyuruyor: *"Hayır, iyilerin kitabı İlliyyîn'dedir. İlliyyîn'in ne olduğunu sana öğreten nedir? Yazılmış bir kitaptır, yaklaştırılmış olanlar onu görürler. İyiler elbette nimet içindedirler... Onlara mühürlü, halis bir şaraptan içirilir. ...Bir çeşme ki yaklaştırılanlar ondan içerler."* (Mutaffifîn, 18-28) Bu ayetlerle, bundan önce sunulan ayetler arasında bir karşılaştırma yapıldığı zaman iyilerin temel özellikleri ve sonuçta uğrayacakları akıbet belirginleşir. Ayetler iyileri "Allah'ın kulları ve mukarrebler (yaklaştırılmışlar)" olarak nitelendiriyor.

Bir ayette yüce Allah "kulları"nı şöyle tanımlıyor: "*Benim kullarıma karşı sen (Şeytan)in bir gücün yoktur.*" (Hicr, 42) Yaklaştırılmışları da şu şekilde tanıtıyor: "*Ve o sabıklar, o önde gidenler, işte o yaklaştırılanlar. Nimet cennetlerindedirler.*" (Vâkıa, 10-12) Dünyada onlar herkesten önce Rablerine koşanlardır ve ahirette de herkesten önce nimet cennetlerine konanlardır. Şayet ayet-i kerimelerin işaretleri doğrultusunda durumları incelenecek olursa ilginç şeylere rastlanacaktır.

Şimdiye kadar ki açıklamalardan çıkan sonuca göre, iyiler yüksek bir iman mertebesine sahiptirler. Daha önce değindiğimiz gibi, bu mertebe, dördüncü iman mertebesidir. Yüce Allah bu mertebeye erişenleri şu ifadeyle tanımlıyor: *"İnananlar ve imanlarını bir zulümle karıştır-*

mayanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır." (En'âm, 82)

"Sıkıntı, hastalık, savaş zamanlarında sabredenler(dir)." ifadesinde, sabır olgusunun önemini vurgulamaya dönük olarak, övgü amacı ile "es-sabirîn" kelimesi irab açısından mensup olmuştur. Bazılarına göre, ifade peş peşe vasıfları sıralamak suretiyle uzayınca, Araplar övgü ya da yergi ifade eden cümleciklerle vasıfları birbirinden ayırırlar. Bunun için bazen sözün bir kısmının irabını ref, bir kısmının irabını da nasb yaparlar.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Resulullah (s.a.a) buyuruyor ki: "Kim bu ayete göre amel ederse, eksiksiz imana sahip olur."[1]

Ben derim ki: Resulullah Efendimizin vurguladığı husus, yaptığımız açıklamalarda son derece belirgindir. Zeccac ve Ferra'nın şöyle dedikleri nakledilir: "Bu ayetin içerdiği nitelikler Allah tarafından korunan (masum) peygamberlere özgüdür. Çünkü bunları ancak peygamberler noksansız yerine getirebilirler..." Onların bu yaklaşımları ayetlerin ifade ettiği anlam üzerinde gereği gibi düşünememekten ve manevî makamları birbirine karıştırmaktan kaynaklanıyor. İnsan Suresi'ndeki ayetler Resulullah'ın Ehlibeyt'i hakkında inmiştir. Bu ayetlerde yüce Allah onları "ebrar=iyiler" olarak nitelendiriyor ki, onların peygamber olmadıklarını da biliyoruz. Evet, iyilerin mertebeleri çok yüksektir. Bir ayet-i kerimede yüce Allah, Allah'ı ayakta, otururken ve yanı üzerinde uzanırken anan, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünen sağduyu sahiplerinin durumlarını tasvir ettikten sonra, onların Allah'tan, kendilerini iyilere/ebrara katmalarını istediklerini dile getiriyor: *"İyilerle beraber canımızı al."* (Âl-i İmrân, 193)

ed-Dürrü'l-Mensûr tefsirinde, Hakim et-Tirmizî, Ebu Amir el-Eş'arî'den şöyle tahric eder: "Ya Resulullah, 'birr'in (iyiliğin) tamamı nedir?" dedim. Buyurdu ki: "Açıkta yaptığını gizlide de yapmandır."

Mecmau'l-Beyan tefsirinde İmam Muhammed Bâkır ve İman Sadık'ın (her ikisine de selâm olsun): "Yakınlardan maksat, Hz. Peygam-

---

1- [Tefsiru's-Safi, c. 1, s. 161.]

ber'in akrabalarıdır." buyurdukları rivayet edilir.

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği akrabalara ilişkin ayeti göz önünde bulundurarak mısdak belirlemek niteliğindedir.

el-Kâfi adlı eserde belirtildiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Fakir, insanlardan dilenmeyen yoksuldur. Miskin, fakirden daha fazla geçimini sağlama çabası içinde olan kimsedir. el-Bais ise, durumu her ikisinden de daha kötü olan kimsedir."[1]

Mecmau'l-Beyan tefsirinde, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) "İbn sebil, yolda kalmış kimsedir." buyurduğu rivayet edilir.

et-Tehzîb adlı eserde belirtildiğine göre, efendisiyle mal karşılığı azatlık sözleşmesi imzaladığı hâlde, taahhüt ettiği malın bir kısmını ödeyip de gerisini ödeyemeyen kölenin durumu İmam Cafer Sadık'tan (a.s) sorulmuş o da şöyle buyurmuştur: "Söz konusu kölenin açığı zekât gelirlerinden kapatılır. Çünkü yüce Allah, *'ve kölelere'* buyuruyor." [c.8, h: 102]

Tefsiru'l-Kummî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"sıkıntı ve hastalık zamanlarında sabredenler"* ifadesiyle ilgili olarak "Açlıkta, susuzlukta ve korkulu durumlarda sabredenler" dediği, ayrıca "hîne'l-ba's" ifadesi için de "savaşın kızıştığı anlarda" buyurduğu belirtilir.

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 3, s. 501, hadis: 16.]

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ
وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِىَ لَهُ مِنْ اَخٖيهِ شَىْءٌ فَاتِّبَاعٌ
بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْفٖيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ
اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ
يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

AYETLERİN MEALİ

178- Ey inananlar, öldürülenlerde kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama kimin lehine kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa, o zaman (maktulün velisinin) uygun olanı yapması, (katilin de) güzelce ona (diyeti) ödemesi gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve rahmettir. Kim bundan (affettikten) sonra saldırganlıkta bulunursa (katili öldürürse), onun için acı bir azap vardır.

179- Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır, umulur ki (öldürmekten) sakınırsınız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

178) Ey inananlar, öldürülenlerde kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın.

Bu hitabın özellikle müminlere yönelik olması, bu hükmün Müslümanlara özgü olduğuna ilişkin bir işarettir. Müslümanların dışındaki zimmet ehli ve benzeri azınlık gruplarına gelince, ayet-i kerime onlardan söz etmemektedir.

Ele aldığımız bu ayet-i kerime, Mâide Suresi'ndeki, *"Cana can..."* (Mâide, 45) ayetine bir açıklama konumundadır. Yani ayetler birbirlerinin

açıklayıcılarıdırlar. Dolayısıyla, "Bu ayet ötekinin hükmünü yürürlükten kaldırmıştır. Çünkü köleye karşılık özgür insan ve kadına karşılık erkek öldürülmez" demenin bir anlamı yoktur.

Toparlayacak olursak, "kısas" kelimesi, kâsse/yukâssu" fiilinin mastarıdır. Yani, bir şeyin ardından gidip sonuçlarını takip etmek demektir. "Kassas" da bu kökten türemiştir ve eski eserleri ve hikâyeleri anlatan demektir. Böyle biri, geçmiş toplulukların yollarını izlemiş gibi değerlendirilir. Kısas'ın da bu ismi almış olması, cinayeti işleyeni izleyip onun başkasına yaptığını ona yapmak anlamından ileri geliyor.

Ama kimin lehine kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa.

Cümledeki ism-i mevsul ile katil kastedilmiştir. Dolayısıyla katili kapsamına alacak bağışlama ancak kısas ile ilgili olabilir. İfadenin orijinalinde geçen "şey"den hak kastedilmiştir. Bunun belirsiz kılınmış olması (nekre isim olarak getirilmesi) hükmü genelleştirme amacına yöneliktir. Yani "hangi hak olursa olsun, ister tamamı, ister bir kısmı olsun. Sözgelimi, maktulün velileri birden çok olunca ve bunların bir kısmı da haklarından vazgeçince, bu durumda katile kısas uygulanmaz, bunun yerine katilin diyet ödeme zorunluluğu doğar. Maktulün velisinin "kardeş" olarak nitelendirilmesi, sevgi ve şefkat duygularını uyandırma ve bağışlamanın daha iyi olacağı mesajını verme amacına yöneliktir.

O zaman (maktulün velisinin) uygun olanı yapması, (katilin de) güzelce ona (diyeti) ödemesi gerekir.

Bu cümle müptedadır ve haberi de hazfedilmiştir. Yani, maktulun kardeşi uygun bir tavır içinde, katili izleyip ondan diyetini talep etmeli, katil de maktulun kardeşinin diyetini uygun koşullar içinde sürüncemede bırakmadan ödemelidir.

Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve rahmettir. Kim bundan (affettikten) sonra saldırganlıkta bulunursa (katili öldürürse), onun için acı bir azap vardır.

Yani, kısas yerine diyet hükmünün getirilmesi Rabbiniz tarafından bir hafifletmedir ve bir kere diyete karar verildi mi artık bundan dönülmez. Yani maktulün velisi affettikten sonra, kısas uygulamaya kalkışamaz. Bu tür bir tavır saldırganlık olarak değerlendirilir. Kim saldırganlık edip affettikten sonra kısas uygularsa, onun için can yakıcı bir azap vardır.

179) Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır, umulur ki (öldürmekten) sakınırsınız.

Bu ifade kısas hükmünün yasalaştırılmasının gerisindeki hikmete yönelik bir işarettir. Ayrıca bu ifadeyle, diyet hükmünün getirilmesi, bağışlama olgusundaki maslahat ve meziyetin açıklanması, şefkat ve merhametin yaygınlaştırılmasının istenmesi ile bağışlama insanlığın yararına daha uygundur, şeklindeki bir kuruntunun bertaraf edilmesi de hedeflenmiştir. Demek isteniyor ki: Gerçi bağışlama bir ceza indirimi ve bir rahmet belirtisidir; ama genel maslahat kısas ile mümkündür. Çünkü hayatın garantisi kısastır. Bağışlama, diyet ya da bunların dışındaki hiçbir uygulama değildir. İnsan eğer sağduyu sahibiyse kısasla hükmeder. *"Umulur ki sakınırsınız."* yani öldürmekten. Bu ifade, bir bakıma kısas hükmünün yasalaştırılmasının gerisindeki illeti açıklamaktadır.

Bazılarına göre, *"Kısasta sizin için hayat vardır..."* cümlesi, özet oluşuna, önemli bir meseleyi kısa ifadelerle anlatışına, harflerinin azlığına, sözel yapısının akıcılığına ve cümle kuruluşunun rahat ve basit oluşuna rağmen Kur'ân-ı Kerim'de anlamı en doyurucu biçimde vurgulayan, ifade biçiminin doruklarında olan bir ayettir. Bu ifadede kanıtsallık gücünü, anlam güzelliğini ve letafetini, ifade inceliğini ve kanıtlanan olgunun belirginliğini bir arada görmek mümkündür.

Bu ayet inmeden önce, Arap yarımadasında nam salmış söz ustaları, adam öldürmeye ve kısasa ilişkin olarak birtakım vecizeler söylemişlerdi. Bu vecizelerin ifade yetkinliği, büyüleyici vurgusu, üslup ve cümle kuruluşu dinleyicileri adeta büyülerdi, herkesi hayran bırakırdı. Örneğin, "Katlu'l-ba'z, ihyaun li'l-cemî=bazılarını öldürmek, bütünü diriltmektir. "Eksiru'l-katl li-yakile'l-katl=çok öldürün ki, öldürme azalsın." Hemen hemen herkes tarafından hayranlıkla karşılanan bir vecize de şuydu: "el-Katlu enfa li'l-katl=öldürme öldürmeyi ortadan kaldırır." Ne var ki bu ayet-i kerime, sözünü ettiğimiz vecizelerin tümünü unutturdu, ortadan kaldırdı: *"Sizin için kısasta hayat vardır."* Çünkü bu ayet-i kerime hem daha az harften oluşuyor, hem de daha kolay telaffuz edilebiliyor. Bunun yanı sıra "kısas" harf-i tarifle belirlenmiş, "hayat" kelimesi ise başına harf-i tarif getirilmemek suretiyle belirsiz bırakılmıştır. Bununla, sonucun kısastan daha geniş ve daha büyük olduğu vurgulanmak istenmiştir. Cümle aynı zamanda sonuca ilişkin açıklamayı içerdiği gibi, bununla elde edilecek gerçek maslahatı da içeriyor. O da hayattır. Bu, amacın

geri plânında gizli bulunan anlamın hangi gerçeğe dönük olduğunu da gösterir. Çünkü hayata yol açan olgu kısastır, öldürme değil. Çünkü kimi öldürmeler hayat yerine, düşmanlığa yol açarlar.

Ayrıca cümle de hayata götüren başka unsurlar da vardır. Bunlar öldürmenin dışında uygulanan kısasın kısımlarıdırlar. Bunun yanı sıra cümlede fazladan ifade edilen bir anlam daha vardır. Kısas kelimesinin ifade ettiği anlamın zorunlu kıldığı ikinci bir anlamı kastediyoruz. O da kısasın cinayetin gerekçeleşmesini takip etmesidir (yani cinayetten önce kısas yapılmaz.) Ki, "öldürme öldürmeyi ortadan kaldırır" vecizesinden bu anlamı elde etmek mümkün değildir.

Bunun yanında ayet-i kerime, teşvik ve yönlendirme işlevini de görüyor. Çünkü ayette insanlar için öngörülen, ama farkında olmadıkları ve aynı zamanda sahip oldukları hayata işaret ediliyor. Şu hâlde bu hayatı almaları gerekir. Sözgelimi birine, "Falan yerde ya da falan kimsenin yanında sana ait bir mal, bir servet vardır." denilmesi gibi.

Ayrıca, bu cümle, bir bakıma gösteriyor ki, söyleyen kişi muhataplarının çıkarını korumaktan, maslahatlarını gözetmekten başka bir amaç gütmüyor, yani kendisine dönecek bir sonuç gündemde değildir. "Sizin için" ifadesi de bunu gösterir.

Bunlar, tefsirini sunduğumuz ayet-i kerimenin içerdiği, ifade ettiği mesajlardır. Bazıları birtakım diğer yönler de zikretmişlerdir ki müracaat eden elde edebilir. Ama insanın kendisi ne kadar bu ayet-i kerime üzerinde düşünürse, anlamı daha bir belirginlik kazanacak, güzelliği ve aydınlığı seni her gün biraz daha büyüleyecektir. Evet, Allah'ın sözü tüm sözlerden daha yücedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, İmam Cafer Sadık (a.s) *"Hüre hür."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Özgür kimse köleye karşılık olarak öldürülmez; fakat ona ağır bir dayak cezası verilir. Kölenin diyeti de ödenir. Eğer bir erkek bir kadını öldürürse ve öldürülenin velileri de adamı öldürmek isteseler, diyetinin yarısını adamın velilerine vermeleri gerekir.

el-Kâfi'de Halebî şöyle der: "Yüce Allah'ın, *'Kim bunu sadaka olarak bağışlarsa, o kendisi için kefaret olur.'* (Mâide, 45) ayetinin anlamını, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) sordum. Buyurdu ki: 'Bağışladığı ceza

kadar, kendi günahı da bağışlanır.'" Sonra, *Ama kimin kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa, o zaman uygun olanı yapması, güzelce ona ödemesi gerekir.'* ayetinin ifade ettiği anlamı sordum, buyurdu ki: 'Bir diyetin ödenmesine karşılık olarak kendisi ile sulh yapmışsa, yükümlülük altında olan kişi kardeşine zorluk çıkarmamalıdır. Ve anlaşma sağlandıktan sonra, diyeti ödemesi gereken kişi de ödemeyi sürüncemede bırakmamalıdır.' Sonra, *'Kim bundan sonra saldırganlıkta bulunursa, artık onun için acı bir azap vardır.'* ifadesi hakkında sordum, buyurdu ki: Burada kastedilen, diyet kabul eden ya da katili bağışlayan yahut barışan, buna rağmen, intikam için adam öldüren kişidir. Nitekim yüce Allah da buna işaret ediyor."[1]

Ben derim ki: Bu anlamları içeren rivayetlerin sayısı oldukça fazladır.

KISASLA İLGİLİ BİR İLMÎ İNCELEME

Kısas ayetinin indiği sıralarda ve öncesinde Araplar, adam öldürmeye karşılık kısasın uygulanması gerektiğine inanırlardı. Ne var ki bunun nasıl uygulanacağına ilişkin kesin bir modelleri yoktu. Bu durum daha çok soruna taraf olan kabilelerin güçlülük veya zayıflıklarına bağlı bir gelişme gösterirdi. Bazen öldürülen bir erkeğe karşılık bir erkek, bir kadına karşılık bir kadın öldürülerek öldürmede eşitlik ilkesi gözetilirdi. Bazen bir adama karşılık on adam, köleye karşılık hür adam, tâbiye karşılık başkan öldürülürdü. Zaman olurdu bir kabile öldürülen bir adamlarına karşılık bir kabileyi topluca kılıçtan geçirirdi.

Tevrat'ın "çıkış" kitabının yirmi birinci ve yirmi ikinci bölümlerinde ve "sayı" kitabının beşinci ve otuzuncu bölümlerinde de yazıldığı gibi Yahudiler de kısas ilkesine inanırlardı. Kur'ân-ı Kerim, bu hususa ilişkin olarak Yahudilere getirilen yükümlülüğü şu ifadelerle aktarır: *"Onda onlara: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılık kısas yazdık."* (Mâide, 45) Elimize ulaşan bilgilere göre, Hıristiyanlar adam öldürme suçuna karşılık olarak bağışlama ve diyetten başka bir tutum benimsemezlerdi. Konum ve uygarlık düzeylerinin farklılığına karşın hemen her ulus ve topluluk bir şekilde kısas ilkesini benimserdi. Fakat son çağlara kadar bile bu ilke tam bir sistem şeklini almış değildir.

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 7, s. 88, hadis: 2.]

İslâm bu hususta bütünüyle ortadan kaldırmak (ilga) ile kesinlikle uygulama (ispat) arasında orta yolu benimsemiştir. Yani kısasın gerekliliğini vurgulamış; ama uygulanışını vazgeçilmez olarak sunmamıştır. Aksine, bağışlamaya ve diyete de açık kapı bırakmıştır. Bunun yanı sıra kısas ilkesini denklik esasına dayandırmıştır. Öldürenle öldürülen arasında denklik esastır. Hüre hür, köleye köle ve kadına kadın.

Genelde kısas ilkesine özelde de adam öldürme suçunun cezası olarak kısas ilkesinin uygulanmasına karşı çıkılmıştır, ileri ulusların koydukları uygar yasalar bu ilkeyi içermiyor ve günümüzde uygulanmasını kabul görmüyor diye.

Diyorlar ki: Adam öldüreni öldürmek insanın tiksindiği, doğasının benimsemediği bir uygulamadır. Böyle bir durumla karşı karşıya kaldığı zaman insan vicdanı, insanlığa yönelik acıma duygusundan ve hizmet isteğinden dolayı buna engel olmak ister.

Yine diyorlar ki: Birinci öldürme bir ferdin kaybı demekse, ikinci öldürme de kayıp üstüne kayıptır. Ve diyorlar ki: Kısas ilkesine dayanarak adam öldürmek katı yüreklilikten, intikam alma arzusunun ifadesidir. Bu ise, genel eğitim plânı çerçevesinde insandan uzaklaştırılması gereken bir eğilimdir. Adam öldürme suçunu cezalandırırken de işin eğitsel yönünü göz önünde bulundurup terbiyenin zorluğuyla cezalandırmak lazımdır. Bu da, öldürmenin dışında hapis ve benzeri ağır cezalarla gerçekleştirilebilir.

Bu görüşün mensupları düşüncelerini şu şekilde savunurlar: Bir suçlu, ancak akıl hastası olduğu zaman suçlu olabilir. Dolayısıyla suç işleyen katilin akıl hastanesine konulup tedavi edilmesi gerekir.

Bir itirazları da şudur: Uygar yasalar mevcut olan topluma uygulanır. Toplum hep aynı durumda kalmadığı için kanunlar da hep aynı durumda kalmazlar. Bu yüzden kısas ilkesini, günümüzün ileri toplumları başta olmak üzere tüm toplumlar için öngörülmüş ebedi bir uygulama olarak sunmak yersizdir. Bir toplum elinden geldiğince bireylerinin varlığından yararlanmalıdır. Suçluyu öldürmenin dışında verim ve sonuç açısından işlenen suça denk bir cezayla cezalandırması mümkündür, müebbet hapis ve yıllarca hapiste kalmak gibi. Bu uygulamada iki hak birden gözetilmiş olur, toplumun hakkı ve öldürülenin akrabalarının hakkı.

Adam öldürmenin cezalandırılmasında kısas ilkesini öngören yasamayı inkâr edenlerin asıl düşünsel dayanakları bunlardır.

Kur'ân-ı Kerim bütün bunlara bir cümleyle cevap vermiştir: *"Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur."* (Mâide, 32)

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bireyler arasında yürürlükte olan yasalar, itibarî ve farazî olmakla beraber, bunların konuluşunda toplumsal çıkar gözetilir. Şu kadarı var ki, bu hususta temelden etkin rol oynayan illet insanın dışsal karakteridir ki, insanın eksikliklerinin giderilmesini ve organik ihtiyaçlarının karşılanmasını öngörür. Bu dış realite, insana arız olan sayı ve toplumsal tek biçim değildir. Çünkü toplumsal biçim bizzat kendisi de insanın organik varlığının bir eseridir. Bu dış realite, insanın kendisi ve karakteridir. Tümünün insan olması ve varlık olarak bireyin toplum, toplumun da birey gibi olması noktasında bir insan ile bir araya gelmiş binlerce insan arasında bir fark yoktur.

Bu varoluşsal karakter, yapısal olarak birtakım güçler ve araçlarla donatılmıştır. Bunlar aracılığı ile yokluğu kendisinden uzaklaştırır. Çünkü yaratılış olarak var olma sevgisine ve hayatını tehlikeye sokan her türlü olumsuzluğu bertaraf etme eğilimine sahiptir. Bunun için mümkün olan her yöntemi, ulaşabildiği en uç noktaya kadar kullanır. Öldürmeye ve idam etmeye kadar vardırır işi. Bu yüzden hiçbir insan göremezsin ki, yaratılış olarak kendisini öldürmek isteyeni öldürmek istemesin ve amacına ulaşmadan ondan vazgeçsin. Sözü edilen kalkınmış ve ileri uluslar, bağımsızlıklarını, özgürlüklerini ve ulusal varlıklarını savunmak için savaşmaktan kaçınmazlar. Nerede kaldı kendilerini öldürmek isteyenleri?!

Kanunları çiğneyenlere karşı da sonuna kadar mücadele ederler. Bunun için adam öldürmekten de çekinmezler. Çıkarlarını korumak için, eğer başka yöntemler çözüm getiremiyorsa, savaşı bir yöntem olarak kabul ederler. Ki bu savaş dünya için bir yıkım, çevre ve nesil için yok oluştan başka bir şey değildir. Birtakım uluslar alabildiğine silahlanıyor, elindeki silahları geliştirme savaşımını veriyor, başka uluslar da dengeyi sağlamak için silahlanıyor ve her gün biraz daha ileri silah teknolojisinden yararlanma gereğini duyuyor.

Bütün bunları ancak toplumun durumunu gözetmek ve toplumsal hayatı korumakla izah edebiliriz. Toplum ise, doğanın öngördüğü, insanın öz yaratılışının gerektirdiği bir oluşumdur.

Doğa ve öz yaratılış ayrıntı niteliğindeki ürünün korunması için onun özünün öldürülmesine, yok edilmesine ve ortadan kaldırılmasına izin verir mi? Bakınız uygar toplumlar kendi hayatlarını korumak gerekçesiyle buna izin vermiyorlar, bu nasıl uygarlıktır ki, öldürmeye kastedip de öldürmeyenin öldürülmesini uygun görüyor da, öldürmeye kastedip ve bizzat fiili gerçekleştirenin öldürülmesine izin vermiyor? Bu nasıl doğadır ve bu nasıl karakterdir ki, tarihsel realitenin aksi bir durumu öngörür? "Kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür ve kim zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür. Her amelin bir aksülameli vardır. Etki tepki yaratır." esasına dayalı yasalara göre hareket eden tabiat, adam öldürmenin karşılığı olarak adam öldürmeyi zulüm olarak nitelendirip kendi kendisiyle çelişir mi?

Kaldı ki, İslâm, tevhit dinine bağlı olmadığı sürece insana bir değer ve evrensel terazide bir ağırlık tanımaz. İslâm'a göre bütün insanlık âlemi ile tevhit dinine mensup bir tek insan aynı ağırlığa sahiptirler. Dolayısıyla her ikisine ilişkin hüküm de bir olmalıdır. Dolayısıyla bir mümini öldüren kimse, evrensel gerçeğin onurunu küçük düşürdüğü, lekelediği için bütün insanları öldürmüş gibidir. Bir cana kıyan kimsenin varoluşun tabiatına göre tüm canlara kıymış olması gibi. Fakat uygar denilen uluslar dini önemsemezler. Şayet, onların ölçülerinde din de -üstün olması bir yana- medeni toplumla aynı ölçü ve değere sahip olsaydı, toplum için verdikleri hükmü din için de verirlerdi.

Ayrıca İslâm bütün dünya için geçerli olmak üzere yasalar koyar, özel bir ulus ve belli bir ümmet için değil. Kalkınmış olarak nitelendirilen toplumlar ise, bireylerin teker teker eğitilmeleri sonucuna ve hükümetlerinin uygulamasının iyi olduğuna kesin olarak kani olduktan sonra; cinayetler ve facialara ilişkin istatistikler mevcut eğitimin etkin olduğunu, yapılan eğitimin sonucu olarak toplumun öldürme ve şiddetten nefret ettiğini, ancak bazı istisnai durumlarda ittifak edebildiklerini, dolayısıyla öldürme dışındaki cezalara razı olduğunu ortaya koyduktan sonra herhangi bir hüküm koyarlar. Ne var ki, İslâm bu eğitimi ve bunun sonucu olan bağışlama duygusunu dışlamaz. Fakat bundan önce kısas ilkesini bir esas olarak yasamanın temeline oturtur.

Yüce Allah'ın kısas ayetindeki şu sözü buna yönelik bir işarettir: *"Ama kimin lehine kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa, o zaman uygun olanı yapması ve güzelce ödemesi gerekir."* Bu ayetin ifadesi,

eğitme amacına yöneliktir. Bir kavim, ulusal övüncün affetmekte olduğuna inandıklarında hiçbir zaman intikam almaya yönelmez.

Diğer toplumlarda ise, durum bunun tersinedir. Bunun kanıtı da canilerin, bozguncuların ve suçluların durumudur ki, bunları ne ağır hapis, ne de meşakkatli bir çalışma yıldırır. Hiçbir vaaz ve hiçbir öğüt bunlar üzerinde etkili olamaz. İnsan hakları gibi bir dertleri ya da değerleri yoktur. Hapishanelerdeki hayat onlar için dışarıdaki aşağılık, meşakkatli ve çileli hayattan daha üstün, daha sempatik ve daha konforludur. Bu yüzden hiçbir kınama, hiçbir yergi onları ürkütmez, hapis ve dayak onları korkutmaz.

Yine istatistiklerden öğrendiğimiz kadarıyla suç oranları günbegün artmaktadır. Şu hâlde her iki toplumu -özellikle ikincisini- kapsayacak genel hüküm kısas olmalı ve bağışlamaya da cevaz verilmelidir; şayet toplum ileri bir düzeye gelmişse ve bağışlamaya ilişkin eğitim plânı başarıya ulaşmışsa. (İslâm, eğitim için azami çabayı sarf etmekten kaçınmaz.) Ama toplum bir çöküşe doğru gidiyorsa ya da Rabbinin nimetlerini inkâr etmesi söz konusuysa ve doğru yoldan sapmışsa, bu durumda kısas ilkesini uygulamak gerekir ve bağışlamaya da cevaz verilmelidir.

İnsancıl acıma duygusu ve merhamete ilişkin sözlere gelince; her acıma övgüye değer olmadığı gibi, her merhamet de iyi değildir. Bir caniye, bir gaddara, taş kafalıya, inatçıya, cana ve ırza kasteden birine merhamet etmek salih fertlere ağır bir darbedir. Her yerde bu duyguyu ön plana çıkarmak, evrensel düzenin bozulmasına, insanlığın yokluğa doğru yuvarlanmasına ve üstün niteliklerin geçersiz olmasına yol açar.

Bu yaklaşımımız, "kısas ilkesi katı kalpliliğin ve intikam alma duygusunun ifadesidir." şeklindeki yaklaşım için de geçerlidir. Çünkü zulme uğrayanın kendisine zulmeden birinden intikam alması adalet ve hakkın gerçekleşmesi demektir. Yani kınanması gereken çirkin bir davranış değildir. Adalet sevgisi de kötü bir nitelik sayılmaz. Kaldı ki, adam öldürmeye karşılık olarak kısas ilkesini uygulamak, sırf intikam alma duygusuna dayanmaz. Tersine bu uygulamada toplumsal eğitim ve fesat kapısının kapatılması esastır.

"Adam öldürmek bir akıl hastalığıdır. Bunun hastanede tedavi edilmesi gerekir." şeklindeki ifade bir mazerettir, bir bahanedir. (Ne güzel bir mazeret) ki, toplum içinde adam öldürmenin, utanmazlığın ve cinayetlerin yaygınlaşmasına yol açar. Adam öldürmeyi ve fesat çıkarmayı

seven birisi, bu karakterin aklî bir hastalık ve geçerli bir özür sayıldığını ve hükümetlerin bu suçları işleyenleri özenle ve şefkatle tedavi etmelerinin gerekliliğini ve hükümetlerin de böyle bir inanca sahip olduğunu bilen birisi nasıl olurda her gün cinayet işlemez?

"Zor işlerde kullanmak, bununla beraber hapislerde tutarak topluma karışmalarına engel olmak suretiyle suçluların varlığından yararlanmak gerekir." şeklindeki iddia, eğer bir gerçeğe dayanıyorsa, şu hâlde neden yasalara karşı işlenen suçlara idam cezası vermek suretiyle çelişkiye düşüyorlar. -Çünkü hemen hemen dünyanın tüm ülkelerinde sisteme karşı işlenen suçlar ölümle cezalandırılır.- Bunun tek nedeni sisteme karşı işlenen suçları ölümle cezalandıracak kadar önemsemeleridir. Oysa, daha önce fert ve toplumun doğa açısından eşit öneme sahip olduklarını vurgulamıştık.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَۜ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا
سَمِعَهُ فَاِنَّمَٓا اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۜ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌۜ ﴿١٨١﴾
فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ
اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

AYETLERİN MEALİ

180- Birinize ölüm geldiği zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara, uygun biçimde vasiyet etmek yazıldı. Bu, muttakiler üzerinde bir haktır.

181- Kim işittikten sonra onu değiştirirse günahı, ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Hiç şüphesiz Allah işiten ve bilendir.

182- Kim de vasiyet edenin bir hata veya günah işlemesinden korkar da tarafların aralarını düzeltirse, ona günah yoktur. Gerçekten Allah bağışlayan ve esirgeyendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

180) Birinize ölüm geldiği zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara, uygun biçimde vasiyet etmek yazıldı. Bu, muttakiler üzerinde bir haktır.

Bu ayet-i kerime zorunluluk ifade ediyor. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de "yazıldı" ifadesi kesinlik ve gereklilik bildiren hususlarla ilgili olarak kullanılır. Ayetin sonundaki "bir hak" ifadesi de bunu pekiştirmektedir. Çünkü "hak" da tıpkı "yazıldı" kelimesi gibi gereklilik öngörür. Ne

var ki, "hak" deyiminin "muttakiler"le sınırlandırılmış olması, ifadenin farzlığa ve zorunluluğa yönelik kanıtsallığını bir miktar yumuşatıyor. Çünkü genel bir farziyet için en uygunu "müminlere bir haktır" denilmiş olmasıydı. Her ne ise, bazıları bu ayetin verasete ilişkin ayet ile neshedildiğini söylemişlerdir. Eğer dedikleri gibiyse, ifadenin içerdiği farz hüküm yürürlükten kaldırılmış, ama sevdirme amaçlı mendupluk devam ediyor demektir. Belki de ifadenin sonundaki "hak" deyiminin "muttakiler"le sınırlandırılması bu amaca yöneliktir.

İfadede geçen "hayır"dan maksat maldır. Bununla iş yapılabilen miktardaki bir mal kastedilmiş olsa gerektir. Herhangi bir iş yapmaya yaramayan bir miktar kastedilmemiştir. İfadenin orijinalinde geçen [ve "uygun biçimde" olarak anlamlandırdığımız] "maruf' deyimi ile iyilik ve ihsan nitelikli işlerde genel geçer uygulama kastedilmiştir.

181) Kim işittikten sonra onu değiştirirse günahı, ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Hiç şüphesiz Allah işiten ve bilendir.

İfadenin orijinalinde geçen "ismuhu=günahı" kelimesindeki zamir, "beddelehu=değiştirirse" fiiline dönüktür. Öteki zamirler ise, "uygun bir vasiyet"e dönüktürler. [Eğer "vasiyet" kelimesine dönük olan zamirlerin müzekker olması söz konusu edilir ve zamirlerin müennes olması gerektiği söylenirse cevapta deriz ki:] Bu kelime iki iki çeşit zamiri kabul edebilecek bir mastardır. İfadede "onu değiştirenlerin "denilmiş olup da "onların" denilmemiş olması, günahın sebebini gösterme amacına yöneliktir. Bu da "uygun vasiyeti değiştirme"dir. Ancak bu şekilde ikinci ayetin bununla bağlantılı olarak değerlendirilmesi mümkün olabilir.

182) Kim de vasiyet edenin bir hata veya günah işlemesinden korkar da tarafların aralarını düzeltirse, ona günah yoktur. Gerçekten Allah bağışlayan ve esirgeyendir.

Ayetin orijinalinde geçen "cenef" kelimesinin anlamı "eğilim ve sapma"dır. Bazıları, "Bu kelime yani "cenef" iki ayağın dışa yönelik eğilimini ifade eder. Nitekim "henef" de ayakların içe doğru eğilimlerini ifade eder" demişlerdir. Her hâlükârda, bu ifadede kastedilen amaç, günaha eğilim göstermedir. Çünkü ifade "günah" kelimesi ile bağlantılı olarak kullanılmıştır.

Bu ayet, önceki ayetin ifade ettiği anlamın ayrıntılı bir açıklaması niteliğindedir. Bunu göz önünde bulundurarak -doğrusunu Allah her-

kesten daha iyi bilir- ayetleri birlikte şu şekilde anlamlandırabiliriz: Değiştirmenin günahı, uygun vasiyeti değiştirenlerin boynunadır. Buna şu tarz bir ayrıntılı açıklama getiriliyor. "Kim de, vasiyet edenin vasiyetinin günah olmasından ya da günaha eğilimli olmasından korkarsa ve bu vasiyeti içinde günah olmayan ve günaha eğilimi bulunmayan bir duruma sokmak suretiyle tarafların arasını bulursa, ona bir günah yoktur. Çünkü uygun vasiyeti değiştirmiş olmaz. Tersine vasiyetin içerdiği günah ve sapma unsurlarını ayıklamış olur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi, et-Tehzib ve Tefsiru'l-Ayyâşî adlı eserlerde (ifade son esere aittir) Muhammed b. Müslim'in şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: 'Vâris olana vasiyet etmek caiz midir?' 'Evet.' buyurdu, sonra *'Eğer bir hayır bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek yazıldı.'* ayetini okudu."[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İmam Cafer Sadık (a.s) babasından, o da Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Kim ölüm döşeğindeyken varis olmayan akrabaları hakkında vasiyette bulunmazsa, amelini günahla sonuçlandırmış olur."

Yine Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) bu ayetle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "İmamlık sıfatına sahip olanlar için yüce Allah insanların malları içinde bir hak belirlemiştir." Ravi diyor ki: "Bunun bir sınırı var mı?" dedim. "Evet" buyurdu. "Peki, ne kadardır?" dedim, "En azı altıda bir, en çoğu üçte birdir." dedi.

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir açıklamayı da Şeyh Saduk el-Fakih adlı eserinde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.[2] Aslında bu yorum, ayeti yüce Allah'ın Ahzab Suresi'ndeki sözüne bağlantılı olarak ele almanın güzel bir örneğidir. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Peygamber, müminlere canlarından ileridir. Onun eşleri de onların anneleridir. Rahim sahipleri de Allah'ın kitabında birbirlerine öteki müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar. Ancak velilerinize bir iyilik yapmanız hâriç. Bunlar kitapta yazılmıştır."* (Ahzâb, 6)

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 7, s. 10, hadis: 5; et-Tehzib, c. 9, hadis: 793; Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 76, hadis: 164.]

2- [Men Lâ Yahzuruhu'l-Fakih, c. 4, s. 44.]

Bu ayet-i kerime, İslâm'ın ilk dönemlerinde muhacirlerle Ensar arasında gerçekleştirilen kardeşlik akdinin öngördüğü veraset uygulamasına ilişkin hükmü yürürlükten kaldırıyor. Kardeşlik akdi gereği varis olmayı geçersiz kılarak, bunun yerine akrabalık yoluyla varis olma zorunluluğunu getiriyor. Daha sonra velilere yapılacak iyiliği bu genel kuralın kapsamının dışında tutuyor. Bilindiği gibi ayet-i kerime Hz. Peygamber'i ve onun pak soyunu müminlerin velisi saymıştır. İşte kapsam dışı bırakılan bu iyilik, *"eğer bir hayır bırakacaksa..."* ayetinin konusunu oluşturuyor ki burada işaret edilen kimseler de akrabalardır. Bu açıklama sonucu aradaki münasebeti anlamış olmalısın.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İmam Muhammed Bâkır veya İmam Cafer Sadık'ın (her ikisine de selâm olsun) *"Birinize ölüm geldiği zaman..."* ayetinin içerdiği hüküm "feraiz" ayetinin içerdiği hüküm tarafından yürürlükten kaldırılmıştır." buyurduğu (a.s) rivayet edilir.

Ben derim ki: Bundan önceki rivayetler ve bu rivayet birlikte değerlendirildiğinde; ayet-i kerimenin yürürlükten kaldırılan yönünün vaciplik olduğu, müstehaplık yönünün ise devam ettiği sonucu çıkacaktır.

Mecmau'l-Beyan tefsirinde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Kim de vasiyet edenin bir hata veya günah işlemesinden korkarsa."* ifadesi ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "İfadede geçen 'cenef', kişinin caiz olduğunu bilmediği bir yönden hataya düşmesi demektir."

Tefsiru'l-Kummî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu belirtilir: "Adam vasiyetini yaptıktan sonra vasiyeti alanın vasiyeti değiştirmesi caiz olmaz. Aksine dinlediği vasiyeti olduğu gibi koruması gerekir. Ancak, yüce Allah'ın emrettiğinin dışında bir hususu vasiyet edip vasiyetinde günaha düşmesi ve zulme neden olması başka. Böyle bir durumda kendisine vasiyet edilen kişinin bu vasiyeti hakka göre düzeltmesi caiz olur."

"Sözgelimi, bir adamın birden fazla varisi varsa, tutup tüm malını bazılarına vasiyet etse ve diğerlerini bundan yoksun bıraksa, vasiyeti alan kişinin bunu hakka göre düzenlemesi caiz olur. Ayet-i kerimedeki 'hata ve günah' ifadesiyle kastedilen de budur. Şu hâlde 'cenef' vasiyet edenin varislerinden bazılarına eğilim gösterip diğer bazısını dışlaması demektir. Günah ise, adamın vasiyet ettiği kimseye ateşkedeler kurmasını ve içki yapmasını emretmesidir. Vasiyeti alan kimsenin bunlara uymaması caizdir."

Ben derim ki: Bu rivayette, "cenef" kavramına verilen anlam *"tarafların arasını bulması"* ifadesine de açıklık getirmektedir. Şu hâlde kastedilen, vasiyet edenin bir kısım varise eğilim göstermesi yüzünden varisler arasında baş gösteren çekişmeyi ortadan kaldırmaya yönelik ıslah edici girişimlerde bulunmaktır.

el-Kâfi adlı eserde, Muhammed b. Sevka'nın şöyle dediği belirtilir: *"Kim işittikten sonra onu değiştirirse günahı onu değiştirenlerin boynunadır."* ifadesi ile ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) sordum. Buyurdu ki: "Bu ifadenin kapsadığı durum, sonrasındaki *'Kim de vasiyet edenin bir hata veya günah işlemesinden korkar da tarafların aralarını düzeltirse, ona günah yoktur.'* ifadesinin içerdiği durumun hükmünce yürürlükten kaldırılmıştır. Yani kendisine vasiyet edilen kişi, eğer vasiyet edenin bu vasiyetiyle, Allah'ın hoşnut olmadığı ve hakka ters düşen bir şeyi istemek suretiyle evladıyla ilgili olarak günaha düşmesinden ve doğrudan sapmasından korkarsa, vasiyeti hakka göre düzeltmesinde ve hak yolunda Allah'ın rızasına uygun hale getirmesinde ona, yani vasiyeti dinleyen kişiye bir günah yoktur.[1]

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin ayetle tefsir edilmesine bir örnektir. Dolayısıyla nesh kelimesinin kullanılması, ıstılahî anlam ifade etmez. Daha önce de söylediğimiz gibi İmamların sözlerinin arasında geçen "nesh" kavramı, kimi zaman usulcülerin bu kavrama yükledikleri anlamı ifade etmeyebilir.

Hamd Allah'a mahsustur.

1- [el-Füruu Mine'l-Kâfi, c. 7, s. 21, hadis: 2.]

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ 21-25. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 26-27. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 28-29. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 30-33. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 34. AYET

BAKARA SÛRESİ 35-39. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 40-44. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 45-46. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 47-48. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 49-61. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 62. AYET

BAKARA SÛRESİ 63-74. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 75-82. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 83-88. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 89-93. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 94-99. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 100-101. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 102-103. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 104-105. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 106-107. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 108-115. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 116-117. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 118-119. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 120-123. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 124. AYET

BAKARA SÛRESİ 125-129. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 130-134. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 135-141. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 142-151. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 152. AYET

BAKARA SÛRESİ 153-157. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 158. AYET

BAKARA SÛRESİ 159-162. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 163-167. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 168-171. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 172-176. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 177. AYET

BAKARA SÛRESİ 178-179. AYETLER

BAKARA SÛRESİ 180-182. AYETLER

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

2. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Seyyid Seccad KARAKUŞ

Abbas KAZIMÎ - Musa GÜNEŞ

KEVSER

AYETLERİN MEÂLİ

183- Ey iman edenler, sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç size de yazıldı. Umulur ki sakınırsınız.

184- Sayılı günler. Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Zor daya-

nabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye vardır. Kim gönülden bir hayır yaparsa bu da kendisi için hayırlıdır. Oruç tutmanız -eğer bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır.

185- Ramazan ayı... İnsanlar için hidayet olan Kur'ân, onda indirilmiştir; insanlara yol gösterici, doğrunun ve hakkı batıldan ayırmanın apaçık delillerini kapsayan Kur'ân. Öyleyse sizden kim bu aya şahit olursa onu tutsun. Kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu, sayıyı tamamlamanız içindir. Ve sizi doğru yola ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Şu üç ayetin ifade tarzları arasındaki uyum, öncelikle bunların birlikte nazil olduklarını gösterir. Çünkü ikinci ayetin başındaki "Eyyamen ma'dudat (=sayılı günler)" ifadesi birinci ayette yer alan "es-siyam (=oruç)" ifadesi ile ilintili bir zarftır; üçüncü ayette yer alan "Şehru ramazan (=ramazan ayı)" ifadesi de mahzuf müptedanın haberidir. Bu müpteda da "sayılı günler" ifadesine dönük gizli bir zamirdir. Bu durumda "sayılı günler"den kasıt ramazan ayı olur. Veya "şehru ramazan" ifadesi, mahzuf bir haberin müptedasıdır. İfadeyi böyle algıladığımız zaman gramatik açılımı şöyle olur: "Ramazan ayı, odur oruç tutmak üzerinize farz kılınan ay." Ya da "şehru ramazan" ifadesi birinci ayette yer alan *"Sizlerin üzerinize oruç farz kılındı."* cümlesindeki "es-siyam" kelimesinin bedelidir. Hangi gramatik açılımı esas alırsak alalım, burada "şehru ramazan (=ramazan ayı)" ifadesi ile, içinde oruç tutulması farz kılınan sayılı günlerin açıklanması, izahı kastedildiği anlaşılır. Şu hâlde üç ayeti bir bütün olarak düşünmek, aynı konuyu izleyen, yani ramazan ayında oruç tutmanın farz olduğunu vurgulayan bir ayetler grubu olarak algılamak gerekir.

İkinci olarak söz konusu üç ayetin akışı, ayetlerin birinci yarısının, ikinci yarısı için bir ön hazırlık konumunda olduğunu göstermektedir. Şunu demek istiyorum: İlk iki ayette, ifade tarzı kişilerin huzursuzluğunu dindirmek, kararsızlığını yatıştırmak, huzur ve istikrara kavuşmalarını, bunalım ve belirsizlikten kurtulmalarını sağlamak amaçlı bir

giriş niteliğindedir. Çünkü konuşmacının amacı, daha sonra teklif edilecek hükmün ya da sunulacak haberin özü itibariyle muhataba ağır geleceğinden dolayı, uygulamasından emin olmadığı bir konuyu açıklamaktır. Bu yüzden ilk iki ayeti oluşturan her cümlede muhatabın zihninin orucu yadsıyıcı unsurları ve huzursuzluğu arttırıcı endişeleri bertaraf edecek, gönlü huzur ve istikrara kavuşturacak ve insanın istikbar ve büyüklük taslama sıfatını kıracak konulara değinilerek Ramazan ayı orucunun kolay ve hafif bir şekilde yasalaştırılmasına sevk edildiği görülür; şöyle ki söz konusu ayetlerde orucun sağladığı dünyevî ve uhrevî yararlarının yanı sıra bu hükmün yürürlüğe konulması hususunda göz önünde bulundurulan hafifletici ve kolaylaştırıcı öğeler hatırlatılıyor.

Bu yüzden *"Ey iman edenler, üzerinize oruç farz kılındı."* ifadesi ile, oruç farz bir ibadet olarak yürürlüğe girdiği belirtilir belirtilmez, hemen ardından şu cümleye yer veriliyor: *"Sizden öncekilerin üzerine farz kılındığı gibi"* yani oruç ibadetini ağır ve altından kalkılmaz görmeniz size yakışmaz. Sizin üzerinize böyle bir ibadetin farz kılınmış olmasından ürkmeyin. Çünkü bu hüküm ilk defa sizin için yürürlüğe konulmuş değildir. Aksine, sizden önceki toplumlara da farz kılınmış bir ibadet, sizden önceki milletler hakkında da yürürlüğe konulmuş bir hükümdür oruç. Siz oruç tutmakla yükümlü tutulmuş ilk ümmet değilsiniz. Kaldı ki, bu hükmü yürürlüğe koymakla, sizin imanınız aracılığı ile arzuladığınız bir sonucun gerçekleşmesi umuluyor. O da Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimse için azıkların en hayırlısı olan "takva"dır. Sizler de müminler olduğunuza göre, bu hayırlı azıktan kaçınamazsınız. Bu anlamı, *"umulur ki, sakınırsınız."* ifadesinden algılıyoruz.

Ayrıca sizin ve sizden önceki toplulukların "takva" niteliğine kavuşmanız amacına yönelik olarak konulmuş olan bu ibadet, tüm vaktinizi ve hatta vaktinizin çoğunu bile almıyor. Tersine sayıları belli, az miktardaki günleri oruçla geçirmek durumundasınız. "Sayılı günler" ifadesi bu mesajı vermeye dönüktür. Çünkü ifadenin orijinalindeki "günler" manasına gelen "eyyam" kelimesinin "nekre (=belirsiz)" kılınması küçültme, önemsizleştirme amacına yönelik bir kuraldır. Bir şeyin "sayılı" olarak nitelendirilmesi de o şeyin basitliğine yönelik bir işarettir. Nitekim bir ayet-i kerime'de şöyle buyuruluyor: *"Onu ucuz bir fiyata, sayısı belli dirheme sattılar."* (Yûsuf, 20)

Aynı şekilde "bu hususta" ağır gelebilecek, ona güç yetiremeyecek kimseler de gözetilmiştir. Onun için de şöyle bir çıkar yol belirlenmiş: Kendisini zora sokmayacak, kendisine ağır gelmeyecek bir fidye versin. Bu fidye ise, "yoksulları doyurması"dır. Bunu da *"kim hasta ya da yolculukta olursa... bir yoksulu doyurabilecek kadar fidye vardır..."* şeklinde iletmiştir. Bu amel özünde sizin lehinize hayır barındırdığına göre ve sizin için elden geldiğince hafifletici ve kolaylaştırıcı çözümler üretildiğine göre sizin için en uygunu onu gönül rızasıyla yerine getirmeniz, ondan kaçınmamanız, ağır ve meşakkatli görüp yüksünmemenizdir. Çünkü bir iyiliği gönül rızası ile işlemek onu istemeyerek yapmaktan her hâlükârda daha iyidir. Bu mesajı *"Kim gönülden bir hayır yaparsa bu da kendisi için hayırlıdır."* ifadesi vermektedir.

Görüldüğü gibi, bu üçlü ayetler grubunun ilk üç ayetinde söz, üçüncü ayette yer alan *"Öyleyse sizden kim bu aya şahit olursa, onu tutsun."* direktifine ön hazırlık oluşturma amacı etrafında dönüp dolaşıyor. Buna göre, ayetler grubunun birinci ayetindeki *"Oruç size yazıldı."* ifadesi, farz kılınışın gerçekleştiğinin bildirimi niteliğindedir. *"Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı."* (Bakara 178) *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya… vasiyette bulunması farz kılındı."* (Bakara, 180) ayetlerindeki gibi, bir hükmün ilk kez inşası söz konusu değildir. Çünkü öldürülenler hakkında öngörülen kısas cezası ve anne-babaya ve akrabalara vasiyette bulunma ile oruç arasında fark vardır. Şöyle ki öldürülenler hakkında kısas hükmünü uygulamak, maktulün yakınlarının içinde galeyana gelmiş intikam duygusu ile örtüşmektedir. Katilin elini kolunu sallayarak dolaştığını ve işlediği suçun cezasını görmeden sağ-salim hayat sürdüğünü görmekten kaynaklanan içgüdüsel kinin yatıştırılmasına uygun, yatıştırıcı, dolayısıyla rahatlıkla benimsenen bir uygulamadır.

Aynı şekilde yakın akrabaya yönelik doğal şefkat ve acıma duyguları, insanı anne-babaya ve akrabalara, özellikle sürekli bir ayrılığın arifesinde bulunulan ölüm anında, vasiyette bulunmaya yönelik iticidir. Dolayısıyla bu ikisi, yani kısas ve vasiyete ilişkin hükümler doğal olarak insanlar tarafından kabul görürler, insan tabiatının gereksinimiyle örtüşür niteliktedirler, aralarında doğal ve vazgeçilmez bir ilinti vardır. Bu yüzden, onlardan ön hazırlıkla, ortamı uygun hâle getirmek-

le söz etmek gereksizdir. Oruca ilişkin hükümde ise, durum farklıdır. Bir kere oruç, nefisleri en çok arzuladıkları, şiddetle eğilim gösterdikleri yeme, içme ve cinsel birleşmeden yoksun bırakmaktadır. Bu yüzden bu yükümlülük insan doğasına ağır gelir. Nefis, oruca karşı isteksiz davranır. Dolayısıyla böyle bir hükmün halkın genelinin teşkil ettiği muhataplara açıklanmasında bir takım ön hazırlıklara ihtiyaç duyulur. Bunların böylesine ağır ve meşakkatli bir hükmü kabul etmeleri için psikolojik ön hazırlığa uygun ortamı kollamaya, gönüllerini hoş tutmaya, bu hükmü doğaları ile uzlaşır bir üslupla sunmaya gerek vardır.

Bu yüzden, *"Size kısas yazıldı..."* ve *"birinize ölüm geldiği zaman... vasiyette bulunmak yazıldı."* ayetleri hükmün doğrudan inşaî biçimde sunuluşunu ifade etmişlerdir. Bunun için bir girişe, psikolojik bir ön hazırlığa gerek duyulmamıştır. *"Size oruç yazıldı."* ayetinde ise, farklı bir üslup kullanılmıştır. Yani bir hükmün varlığından söz edilmiştir. Hükmün direk konulmasına bir ön hazırlık olarak, varlığının bildirimi yönüne gidilmiştir. Sonunda ise, *"Sizden kim bu aya şahit olursa, onu tutsun."* denilerek, iki ayetteki yedi değerlendirme cümlesinin ardından direktif verilmiştir.

183) Ey iman edenler!

Bu şekilde bir hitabın yöneltilmiş olması, sahip oldukları iman niteliğinin hatırlatılması amacına dönüktür. Bu yüzden iman niteliğini taşıdıklarını hatırlayınca canlarının çektiği arzu, ihtiras ve alışkanlıkları ile uyuşmazsa bile Rablerinden gelen hükmü kabul etmeleri gerekir. Kısas ayeti de bu hitapla başlanmıştı. Çünkü birçok topluluk ve millet kısas hükmünü gerekli görüyor olsalar bile, Hıristiyanların katili affetmeyi, onu öldürmeye tercih ettikleri duyulmuştu.

Sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç size de yazıldı.

Yazma deyiminin anlamı bellidir. Ayrıca kinaye yoluyla "farz kılma" "azmetme" ve "kesin hüküm" anlamlarını da ifade eder. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Allah, 'Andolsun, ben galip geleceğim ve elçilerim de!' diye yazmıştır."* (Mücadele, 21) *"Onların önden takdim ettiklerini ve eserlerini biz yazarız."* (Yâsin, 12) *"Biz onda, onların üzerine yazdık: Cana can..."* (Mâide, 45)

"es-Siyam" ve "es-savm"; bir işten el çekme, onu yapmama anlamına gelen iki mastardır. "Yemek yemekten, içmekten, cinsel birleşmeden, konuşmaktan ve yürümekten kaçınmalı, bu tür işleri yapmamak" gibi... Denebilir ki: Bu mastar (es-savm=oruç) sadece nefsin istediği, canın çektiği şeylerden kaçınmak ve bunlardan sakınmak demektir. Daha sonra şer'î literatürde, "bir niyete dayanarak güneşin doğuşundan batışına kadar belli şeylerden kaçınma" anlamını ifade etmeye başlamıştır.

Ayette geçen *"Sizden öncekiler"* deyimi ile, İslâm dininin doğuşundan önce, Musa ve İsa gibi bir peygamberin öğretisine göre bir inanç ve hayat sistemi sürdüren geçmiş ümmetler kastedilmiştir. Çünkü bu deyim, Kur'ân-ı Kerim'de, kullanıldığı bütün yerlerde bu anlamı çağrıştırır. Yoksa, *"Sizden öncekilere yazıldığı gibi"* ifadesi; tüm şahısları kapsayacak ya da emsal oluşturacak bir genellik esas alınarak kullanılmamıştır. Yani bu demek değildir ki; Oruç ibadeti istisnasız bütün peygamberlerin ümmetlerine farz kılınmıştı. Ve yine, onların üzerine farz kılınan orucun, zaman, nitelik ve özellik itibariyle bizim üzerimize farz kılınan orucun aynısı olduğu anlamı da çıkmaz. Ayet-i Kerime'de emsal oluşturacak husus, orucun aslı ve bir şeylerden kaçınmadır. Tüm özelliklerde tıpatıp bir benzerlik söz konusu değildir.

"Sizden öncekiler" deyimi ile genel olarak dine inanan ümmetler kastedilmiştir. Kur'ân-ı Kerim bunların kimler olduğunu, isimleriyle belirtmemiştir. Şu kadarı var ki, "Yazıldı" ifadesi, bunların semavî dinlere mensup ümmetler olduklarına ve orucun vahiy yoluyla kendilerine farz kılındığına ilişkin bir ipucu niteliğindedir. Bu gün Yahudi ve Hıristiyanların elinde bulunan Tevrat ve İncil'de, orucun farzlığına ve vacipliğine ilişkin bir kayıt yoktur. Ancak her iki kitap oruç ibadetini öven, önemini vurgulayan ifadeler içermektedir. Gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar günümüze kadar, senenin bazı günlerinde oruç tuta gelmişlerdir; et yememe, süt içmeme, yemekten ve içmekten kaçınma... gibi; Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Zekeriya'nın ve Hz. Meryem'in konuşma orucu tuttuklarından söz edilir. Hatta diğer kitaplarda oruç ibadetinin semavî dinlere mensup olmayan topluluklar arasında da uygulandığı nakledilmiştir. Örneğin eski Mısırlıların, eski Yunanlıların ve Romalıların oruç tuttukları nakledilmiştir. Günümüzde Hindu putperestler de oruç tutarlar. İleride değineceğimiz gibi, oruç esas itibariy-

le, insanın öz yaratılışının yol göstericiliği ile tespit edebileceği bir ibadettir.

Bazı zayıf rivayetlere dayanılarak "Sizden öncekiler" deyimi ile Yahudilerin, Hıristiyanların ya da önceki peygamberlerin kastedildiği de ileri sürülebilir.

Umulur ki sakınırsınız.

Putperest topluluklar bir suç işlediklerinde ya da bir günaha irtikap ettiklerinde veya bir ihtiyaçlarının karşılanmasını arzuladıklarında, tanrılarını hoşnut etmek, onların kabaran öfkelerini yatıştırmak için oruç tutarlardı. Bu durum orucu bir anlaşma, bir değiş tokuş konumuna getirmiştir. Tanrının ihtiyacı gideriliyordu. Karşılığında da kulun ihtiyacını gidermesi beklenirdi. Diğer bir ifadeyle kulun rızasının gerçekleşmesi için, tanrının rızasına başvurulurdu. Oysa Allah, kendisi hakkında yoksulluk veya muhtaçlık ya da etkilenme yahut eziyet görme, incinme gibi durumların tasavvur edilmesinden daha yücedir. Zaten O, her türlü noksanlıktan münezzehtir. Dolayısıyla, bir ibadetin sebep olduğu güzel bir sonuç -hangi ibadet ve hangi sonuç olursa olsun-kula döner, yüce Allah'a değil. Aynı durum günahlar için de geçerlidir. Nitekim yüce Allah bir ayet-i Kerime'de şöyle buyuruyor: *"Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz ve eğer kötülük ederseniz o da kendi aleyhinizedir."* (İsrâ, 7)

Kur'ân-ı Kerim, evrensel öğretisi ile, isyan ve itaatin sonuçlarını, yoksulluk ve muhtaçlıktan başka bir fonksiyonu bulunmayan insanoğluna döndürürken, işte bu gerçeğe işaret ediyor. Bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçlarsınız; Allah ise, hiç bir şeye ihtiyacı olmayandır."* (Fâtır, 15) Özelde, oruç ibadeti gündeme getirilirken de, insanın bu konumuna *"Umulur ki sakınırsınız."* ifadesiyle işaret ediliyor. Takva olgusunun, oruç ibadeti aracılığı ile elde edilebilirliğinden kuşku yoktur. Çünkü her insan öz yaratılışının (fıtrat) ilham etmesi ile bilir ki; arınmışlık ve yücelik âlemi ile iletişim kurmak, kemal ve ruhanilik derecelerine ulaşmak isteyen biri, öncelikle bedensel arzularını tatmin alışkanlığını sürdürmekten arınmalı, bedensel ihtiraslara boyun eğmekten kaçınmalı ve yerin cazibelerine saplanıp kalmaktan kurtulmalıdır.

Kısacası, kendisini Rabbi ile ilgilenmekten alıkoyacak uğraşılardan uzak durmalıdır. Takva olarak ifade edebileceğimiz bu durum ancak oruç ve ihtiraslara, arzulara gem vurma ile gerçekleşebilir. Buna en elverişli ortam, hem dünya ve hem de ahiret eğilimli bütün insanların durumuna en uygun ve etkili uygulama ise, genel olarak insanların yeme, içme ve cinsel birleşme gibi mubah arzularından sakınmalarıdır ki, haram nitelikli arzularından sakınma alışkanlığına kavuşabilsinler. İradelerini günahlardan kaçınma ve yüce Allah'a yaklaşma yönünde eğitsinler. Çünkü, yüce Allah'ın, mubah nitelikli alışkanlıklara ilişkin çağrısına olumlu karşılık veren, çağrıyı duyan ve uyan biri, haram nitelikli alışkanlıklara ilişkin çağrısını daha bir içtenlikle duyar ve daha bir içtenlikle uyar.

184) Sayılı günler.

Bu ifadenin orijinali "fi" harf-i cerri takdir edilerek, zarf üzere mensup olduğu ve "es-siyam" ifadesiyle ilintili olduğu kabul edilir. Daha önce "eyyam (=günler)" kelimesinin "nekre (=belirsiz)" kılınmış olmasının, yükümlülüğün önemsizleştirilmesine, yükümlüyü cesaretlendirip ibadetin özündeki meşakkati küçümsemesini sağlamaya dönük olduğunu vurgulamıştık. Yine *"Ramazan ayı... Kur'ân onda indirilmiştir."* ifadesinin "günler" ifadesinin açıklaması konumunda olduğuna, yani "günler"le "Ramazan ayı"nın kastedileceğine değinmiştik.

Bazı müfessirler, *"Sayılı günler"* ifadesi ile, her ayın üç günü ve Aşura günü orucu kastedilmiştir." görüşünü ileri sürmüşler. Bazıları da "üç günden maksat, her ayın on üç, on dört ve on beşinci günler ile Aşura günü orucudur. Nitekim Resulullah efendimiz (s.a.a) ve ilk Müslümanlar bu günlerde oruç tutuyorlardı. Daha sonra yüce Allah, *"Ramazan ayı... Kur'ân onda indirilmiştir."* ayetini indirerek, sözünü ettiğimiz bu uygulamayı yürürlükten kaldırmış (neshetmiş) bunun yerine, Ramazan ayında oruç tutmayı nihai bir farz olarak yürürlüğe koymuştur." görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüşü savunanlar, kanıt olarak Ehlisünnet ve'l-Cemaat kanalları ile rivayet edilen birçok hadisi ileri sürmüşlerdir. Ancak bu rivayetler de kendi içlerinde bir takım çelişkiler ve karşıtlıklar barındırmaktadır.

Yukarıdaki görüşün asılsızlığı öncelikle şundan bellidir: Denildiği gibi oruç genel ve kapsamlı, yani herkesi doğrudan ilgilendiren bir ibadettir. Eğer, durum söyledikleri gibi olsaydı, tarih bunu kaydederdi,

ayrıca bu hükmün yürürlüğe konuluşu ve yürürlükten kaldırılışı hakkında din bilginleri arasında herhangi bir görüş ayrılığı baş göstermezdi. Halbuki durum böyle değildir ve her iki konuda çelişkiler mevcuttur. Demek ki durum onların sandıkları gibi değildir. Ve yine Aşura gününün, gerek farz ve gerekse müstehap nitelikli olarak her ayın üç gününün sonuna bir İslâmî bayram gibi eklenmesi, Emevîlerin -Allah'ın lâneti üzerlerine olsun- bir uydurmasıdır. Bilindiği gibi, Ümeyyeoğulları o gün Taff=Kerbela vakıasında Resulullah efendimizin (s.a.a) soyunu ve Ehlibeytini kadın, erkek, çocuk ve yaşlı demeden kılıçtan geçirmiş ve o günde mallarına el koymuşlardı. Sonra da bu günü kutsal addettiler. Bayram olarak ilan ettiler. Bu günün anısına bir de oruç hükmünü yürürlüğe koydular. Onunla ilgili faziletler, bereketler icat ettiler. Aşura gününün İslâmî bir bayram olduğuna, daha doğrusu Musa ve İsa'nın gönderilişinden itibaren Yahudiler ve Hıristiyanlar ve hatta cahiliye dönemi Arapları tarafından kutlana gelen bir evrensel bayram olduğuna ilişkin hadisler uydurdular. Oysa bunların hiçbirisi doğru değildir. Sözü edilen günün ulusal bir özelliği de yoktur, ki Farsların Nevruz gününe benzer bir şenlik günü, bir ulusal bayram olarak kabul edilsin. O gün büyük bir olay, büyük bir fetih gerçekleşmemiştir ki, Resulullah'ın bi'set (peygamber olarak görevlendirildiği gün) ya da doğum günü gibi, dini bir kutsal gün olarak kutlansın. Dini bir yönü de yoktur. Dolayısıyla Ramazan ve Kurban bayramları gibi kutlanmasını gerektiren bir olay söz konusu değildir. Şu hâlde sebepsiz yere bir günü ululamanın, kutsal bilmenin ne anlamı vardır?

İkincisi; *"ramazan ayı..."* diye başlayan, üçüncü ayet, akışı itibariyle, ayrı olarak inmediğini, kendisinden önceki ayetlerin içerdikleri hükümleri nesheder nitelikte olmadığını göstermektedir. Çünkü ifadenin zahirine baktığımız zaman "ramazan ayı" ifadesinin mahzuf müptedanın haberi ya da mahzuf haberin müptedası olduğunu görürüz. Nitekim açıklamamızın başında buna değindik. Böyle olunca da, "Sayılı günler" ifadesinin açıklaması niteliğinde olduğu dolayısıyla, bu üç ayet birlikte nazil olmuş ve bir tek amacı vurgulamaya, yani Ramazan ayında oruç tutmanın farz olduğunu haber vermeye dönük olduğu rahatlıkla anlaşılır. *"Ramazan ayı..."* ifadesi müpteda olarak algılanır, *"Kur'ân onda indirilmiştir."* ifadesi de onun haberi olarak değerlendirilirse, bu ayetin bağımsızlığını ve tek başına inmeye elverişli oluşunu

gerektirici mahiyette olsa da, bu ayetin önceki ayetleri neshetmesini gerektirmez. Çünkü bu ayetle, önceki ayetler arasında olumsuz öğeler söz konusu değildir. Kaldı ki, nesih olayının gerçekleşmesi için hükümler arasında tam manasıyla zıtlık ve çelişki olması gerekir.

Bundan daha zayıf olan bir görüş de -sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla- şudur: Üçlü ayetler grubunun ikinci ayeti, yani "Sayılı günler.." diye başlayan ayet, birinci ayeti, yani *"Sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç, size de yazıldı..."* ayetini neshetmiştir. Şöyle ki: Oruç daha önce Hıristiyanlara farz kılınmıştı. Onlar Hz. İsa'dan sonra, bu ibadete bazı eklemelerde ve azaltmalarda bulundular. Nihayet elli günde karar kıldılar. Sonra yüce Allah, söz konusu üçlü ayetler grubunun ilk ayetinde bu ibadeti Müslümanlar hakkında yürürlüğe koydu. Resulullah (s.a.a) ve ilk Müslümanlar, başlangıçta bu şekilde oruç tutuyorlardı. Ta ki yüce Allah "Sayılı günler..." diye başlayan ayeti indirinceye kadar. Böylece önceki hükmü yürürlükten kaldırıp yerine bir başka hükmü indirdi.

Bu görüş önceki görüşten daha tutarsız ve yanlışlığı daha belirgindir. Önceki görüşle ilgili olarak meydana çıkan tüm kuşkular bu görüş için de geçerlidir. Ayrıca ikinci ayetin birinci ayeti bütünleyici oluşu (üçüncü ayetin, ikinci ayeti bütünleyici oluşundan) daha belirgin ve daha açık bir değerlendirmedir. Yukarıdaki görüşü savunan zatın ileri sürdüğü rivayetlerinse, Kur'ân ayetlerinin zahirine ve akış bütünlüğüne ters düştükleri açıktır.

Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.

İfadenin orijinalinin başındaki "fa" harfi, ayrıntılandırma amacına yöneliktir. Dolayısıyla cümle "size yazıldı" ve "sayılı" ifadelerini açıklayıcı bir ayrıntı niteliğindedir. Yani, oruç kesin olarak üzerinize yazılmış bir farzdır ve orucun farz kılınışında sayılı günler göz önünde bulundurulmuştur. Nasıl, oruç farzının aslından el çekilmiyorsa, sayılardan da (orucun sayılı günlerde tutulur olmasından da) el çekilemez. Diyelim ki, oruç hükmünü sayılı günlerde, yani Ramazan ayında yürürlükten kaldıran hastalık ve yolculuk gibi bir etken baş gösterdi, bu, Ramazan ayının dışında, başka sayılı günlerde oruç tutmayı önleyici nitelikte değildir. Mükellefin ramazan ayının dışında tuttuğu oruçlar, sayılı olarak Ramazanda kaçırdığı günlere eşit olmalıdır. Nitekim ulu

Allah üçüncü ayette, buna şu şekilde işaret ediyor: *"Sayıyı tamamlamanız için..."* Buna göre "sayılı günler" ifadesi, oruç ibadeti dolayısıyla karşı karşıya kalınacak zorlukları küçümseme amacına yönelik bir kullanım olduğu gibi, "sayı" olgusunun oruç ibadetinin farz kılınışının, ve yürürlüğe konuluşunun bir esasını oluşturduğunu da ifade etmektedir.

Ayrıca hastalık, sağlığın karşıtıdır. Yolculuk anlamına gelen "sefer" kelimesi ise, köken olarak "açığa çıkma" anlamını ifade eder. Sanki "yolcu" yolculuğu için barınağı ve sığınağı konumundaki evinden ortaya ve açığa çıkıyor. Bana öyle geliyor ki; "Ya da yolculukta" ifadesinin kullanılmış olması, buna karşın "ya da yolcu" şeklinde bir ifadenin kullanılmamış olması, mazide ya da gelecek zamanda değil de, eylemin şimdiki zamanda gerçekleştiğine yönelik bir işarettir.

Bazı kimseler -Ehlisünnet ve'l-Cemaat ulemasının büyük çoğunluğu- şöyle bir görüş ileri sürmüşlerdir: *"Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa* (tutamadığı günler sayısınca) *başka günlerde tutsun."* ifadesi ile ruhsat kastedilmiştir, azimet değil. Dolayısıyla hasta ve yolcu olan kimse, oruç tutmayı ya da iftar açmayı tercih etme hususunda serbesttir. Oysa ki önceden de belirttiğimiz gibi *"başka günlerde tutsun."* ifadesinin zahirinden anlaşılan, azimettir (yani hasta ve yolcu olan birisi mutlaka iftar açmalıdır.) ruhsat değil (yani bu konuda tercih hakkına sahip değildir). Bu görüş Ehlibeyt İmamları'ndan ve Abdurrahman b. Avf, Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, Ebu Huüreyre ve Urve b. Zübeyr gibi bazı sahabelerden rivayet edilmiştir. Kanıtları ise, *"Başka günlerde tutsun."* ifadesidir.

Bunun için Ehlisünnet ve'l-Cemaat uleması ayette bir yoruma başvurmuşlardır. Onlara göre ayetin takdiri şöyledir: Kim hasta ya da yolculukta olursa ve iftar ederse, bu durumda tutmadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.

Öncelikle: Yaptıkları bu takdir, ayetin zahirine ters düşüyor. Böyle bir takdir ancak karineyle geliştirilebilir. Halbuki ifadede buna ilişkin en ufak bir karine yoktur.

İkincisi: Bu takdiri kabul edecek olursak dahi, bu hükmün ruhsat olduğunu göstermez. Çünkü konum yasamaya (teşri) ilişkindir. "Kim hasta veya yolculukta olursa ve iftar ederse" şeklinde bir ifade kullanmamız durumunda bu, en fazla, iftar etmenin günah olmayacağı bilakis vacibi, müstehap ve mubahı kapsayacak şekilde caiz olacağı anla-

mını ifade eder. Bunun, gereklilik ifade etmeyen bir caizlik anlamında kullanılmış olmasına ilişkin bir kanıtı kesin olarak ayetin zahirinden algılayamıyoruz. Tam tersine ayetten edindiğimiz kanıt, bu değerlendirmenin aksini göstermektedir. Çünkü yasama nitelikli bir ifadede açıklanması gereken bir hususu açıklamamak, hikmet sahibi yüce kanun koyucunun (şâri) şahsına yakışmaz. Bu açık gerçeği kimse inkâr edemez.

Zor dayanabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye vardır.

İfadenin orijinalinde geçen "yutikûne" fiilinin mastarı "itakat" kelimesidir, o da bazılarının dediği gibi, bir fiili gerçekleştirmek için tüm gücü sarf etmek demektir. Bu da fiilin bir çabayla ve meşakkatle gerçekleşmesini gerektirir. Orijinal metninde geçen "fidye" ise, bedel demektir. Burada kastedilen malî karşılıktır. Yani, ortalama olarak bir insanı doyuracak bir yiyecekle aç bir yoksulu doyurmaktır. Hasta ve yolcu için orucu kaza etme, farz nitelikli bir yükümlülük olduğu gibi, fidye de farz bir hükümdür. Çünkü, *"ve... üzerinde"* ifadesi açıkça belirli bir vacipliği ifade eder, ruhsat veya muhayyerliği değil.

Konuya ilişkin olarak şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Cümle, ruhsat bildirir niteliktedir. Sonra da neshedilmiştir. Buna göre, yüce Allah oruç tutmaya güç yetirebilen tüm insanları, oruç tutmakla, tutmadığı her bir güne karşılık bir yoksulu doyurmak üzere iftar etme arasında serbest bırakmıştır. Çünkü o sıralarda henüz insanlar oruç tutmaya hazır değildiler. Belli bir süre geçip de insanlar oruç ibadetini tutabilecek olgunluğuna erişince yüce Allah bu ruhsatı içeren ayeti neshetti, onun yerine *"Sizden kim bu aya şahit olursa onu tutsun."* ayetinin içerdiği hükmü yürürlüğe koydu. Bu görüşü benimseyenlerin bir kısmı da: "Bu son ifade, güçsüz olmayanlara ilişkin hükmü yürürlükten kaldırmıştır. Yaşlılara, hamile ve emzikli kadınlara ilişkin, fidyeyi caiz kılan hüküm hâlen yürürlüktedir." demişlerdir.

Andolsun bu, Kur'ân'la oynamaktan, ayetlerini parça parça kılmaktan başka bir şey değildir. Bu üç ayet üzerinde durup düşündüğün zaman, bunların aynı ifade tarzına sahip, cümleleri arasında uyum bulunan, birbirini pekiştirici nitelikte ve bir tek mesajı vermeye dönük olduklarını görürsün. Fakat bu ayetleri bir ve bitişik olmaktan çıkarır, yukarıdaki görüşü savunanların söyledikleri gibi parça parça ele alırsan, ayetlerin ahenginin bozulduğunu, cümlelerden bazısının bazısını

reddettiğini, sonunun başı ile çeliştiğini görürsün. Mesela bir yerde, "Sizin üzerinize oruç yazıldı." denirken, bir başka yerde, "Sizden oruç tutmaya gücü yetenler iftar edip ve fidye verebilirler" deniyor. Bir diğer yerde, "Ramazan ayına şahit olduğunuz zaman tümünüzün oruç tutması gerekir." denilerek, oruç tutmaya güç yetirenlerin fidye vererek iftar etmelerine ilişkin hüküm neshediliyor, bunun yanında oruç tutmaya güç yetiremeyenlerin fidye vermelerine imkân tanıyan hüküm yürürlükte kalıyor. Halbuki, ayet-i kerime'de, güç yetiremeyenlere ilişkin bir hüküm yoktur. Ancak denebilir ki: Ayetin orijinalinde geçen "yutîkûnehu (=ona güç yetirenler)" ifadesi, nesih olayından önce güç yetirmeye delalet ediyordu, nesih olayının gerçekleşmesinden sonra ise, güç yetirememeye delalet eder oldu. Bu ise, ayetlerin ortasında yer alan, "Ona güç yetirenler" ifadesinin, ayetlerin başında yer alan, *"Sizin üzerinize oruç yazıldı."* ifadesini neshetmesini gerektirir. Çünkü arada bir karşıtlık söz konusudur. Böyle olursa, ortada bir sebep yokken, ayet "güç yetirme" kaydını içermiş olur.

Ayrıca, ayetlerin sonunda yer alan, *"Sizden kim bu aya şahit olursa onu tutsun."* ifadesinin de, ayetlerin ortasında yer alan *"Ona güç yetirenler"* ifadesini neshediyor olması gerekir. O zaman ayet, sadece oruç tutmaya güç yetirenlere ilişkin hükmü neshetmiş olur, oruç tutmaktan aciz olanlara ilişkin hükmü değil. Oysa nesheden ayet, mutlaktır, hem güç yetireni, hem güç yetiremeyeni kapsayacak bir genelliktedir. Ortaya çıkan manzaraya bakılırsa, nesheden hükmün bu kapsayıcılığına karşın neshedilen hüküm sadece oruç tutmaya güç yetirenleri kapsıyor, güç yetiremeyenleri değil. Oysa onlara ilişkin fidye hükmünün devam etmesi isteniyor. Kısacası bu yaklaşımın fasit olduğunda hiç kuşku yoktur.

Bir nesih olayının ardından gelen bir başka nesih olayına bir de "ramazan ayı" diye başlayan ifadenin "sayılı günler..." diye başlayan ifadeyi neshedişini eklediğinde ve "sayılı günler..." diye başlayan ifadenin de "Sizin üzerinize oruç yazıldı." diye başlayan ifadeyi neshettiğini düşündüğün zaman ortaya ilginç bir manzara çıkıyor.

Kim gönülden bir hayır yaparsa bu da kendisi için hayırlıdır.

Ana ifadenin orijinalinde geçen "et-tatavvu" kelimesi "et-tav" kelimesinin "tefe'ul" kalıbına uyarlanmış türevidir. İsteksizliğin karşıtıdır. Bir işi gönül hoşluğuyla ve isteyerek yapmak demektir. Gramerde "te-

fe'ul" kalıbı, alma kabullenme anlamını ifade eder. Buna göre, "tatavvu" kelimesi, bir fiili gönül hoşluğuyla, isteyerek, yüksünmeden, yüzünü ekşitmeden gerçekleştirmektir. Bu fiilin zorunlu nitelikli olup olmaması önemli değildir. "Gönülden yapma" kavramının, kullanım olarak müstehap ve mendup nitelikli fiillere özgü kılınması, Kur'ân'ın inişinden sonra gerçekleşmiştir. Bunun nedeni ise Müslümanlar arasında, gönülden yapılan işlerin mendup olduğuna ilişkin bir kanaatin yaygınlık kazanmış olmasıdır. Bu kanaate göre, vacip nitelikli fiillerde bir parça zorlama vardı, çünkü burada zorunluluk unsuru ön plândaydı.

Kısacası, "gönülden yapma" kavramı, içerik ve biçim açısından, zorunlu olarak mendup nitelikli fiillere delalet etmez. Buna göre ifadenin orijinalinin başındaki, "fa" harfi, açıklama amaçlı ayrıntıya işaret eder. Dolayısıyla söz konusu cümle, önceki ifadenin içerdiği anlamın bir ayrıntısı niteliğindedir. Yüce Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir ama, bu durumda şöyle bir anlamın belirginlik kazandığını söyleyebiliriz: Oruç ibadeti sizin üzerinize yazılmış bir farzdır. Bu farz kılmada, sizin iyiliğiniz ve çıkarınız gözetilmiştir. Ayrıca bu yükümlülük sizi önceki toplulukların safına yerleştirmektedir. Kaldı ki, size özgün bir takım hafifletici ve kolaylaştırıcı öğeler de göz önünde bulundurulmuştur. Şu hâlde bu ibadeti gönülden yerine getirin, isteksiz davranmayın. Çünkü bir insanın bir iyiliği gönülden yapması onu istemeyerek yapmasından daha hayırlıdır.

Bu açıklamaların ışığında şöyle bir husus belirginlik kazanıyor: *"Kim gönülden bir hayır yaparsa"* ifadesi sebebin müsebbep yerine konuluşunun bir örneğidir. Demek istiyorum ki: Gönülden yapmanın mutlak olarak hayırlı oluşu, gönülden oruç tutmanın hayırlı oluşunun yerine konulmuştur. Tıpkı şu ayet-i kerime'de olduğu gibi: *"Kesin olarak biliyoruz ki, onların söyledikleri seni gerçekten üzüyor. Doğrusu onlar, seni yalanlamıyorlar, ancak zalimler, Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar."* (En'âm, 33) Yani; sabret ve kesinlikle üzülme, çünkü onlar seni yalanlamıyorlar.

Denebilir ki: *"Kim gönülden bir hayır yaparsa bu da kendisi için hayırlıdır."* cümlesi, kendisinden önce yer alan *"Zor dayanabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye vardır."* cümlesi ile bağlantılıdır. Buna göre şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Kim bir yoksulu doyurma hususunda gönülden bir hayır yaparsa, bir yoksulun yiye-

ceğinden fazlasını verirse, örneğin iki yoksulu doyurursa veya bir yoksula iki yoksulun yiyeceğini verirse bu, kendisi için daha hayırlıdır.

Bu görüşe şöyle bir karşılık verilebilir: Az önce de öğrenmiş bulunduğun gibi, "gönülden yapma" kavramının müstehap nitelikli fiillere özgü kılınışını haklı çıkaracak bir kanıt yoktur. Kaldı ki, ifadede, önceki hükmü ayrıntılandırma nüktesi de gizlidir. Halbuki, fidyeye ilişkin hükme, bir ek olarak "gönülden yapma" ayrıntısını getirmenin bu noktada makul bir izahı yoktur. Bununla beraber *"Kim gönülden bir hayır yaparsa"* ifadesinde, arttırma nitelikli bir gönüllülüğe yönelik bir delalet yoktur. Çünkü gönülden hayır yapma, gönülden arttırma demek değildir.

Oruç tutmanız -eğer bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır.

Bu cümle, kendisinden önceki ifadenin anlamını bütünler niteliktedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, bu takdirde şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Sizin üzerinize bir farz olarak yazılmış bulunan oruç ibadetini gönülden yerine getirin. Çünkü bir hayrı gönülden yapmak daha hayırlıdır. Oruç ise, sizin için bir hayırdır. Şu hâlde orucu gönülden tutmak, hayır üstüne hayırdır.

Bu noktada şöyle bir görüş ileri sürülebilir: *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* ifadesi, sadece mazeret sahibi kimselere yönelik bir hitaptır, oruç ibadetinin farz olarak yazılışının muhatabı konumundaki tüm müminlere değil. Çünkü ifade, zahiren oruç tutmanın daha iyi olacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu, oruç terk etmeye engel değildir. Şu hâlde konuya uygun nitelik müstehaplıktır, vaciplik değil. Oruç tutmanın öncelikliği ve müstehaplığı, hasta ve yolcu gibi ruhsat sahibi kimselere önerilerek, oruç tutmayı iftar etmeye ve sonradan kaza etmeye tercih etmenin müstehap olduğu ima ediliyor.

Bu aykırı görüşe vereceğimiz cevap şudur: Öncelikle bu görüşü destekleyen bir kanıt yoktur. İkincisi "sizden kim" cümlesi ile "Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." cümlelerinin hitap tarzları birbirinden farklıdır. (Birinde gayıb sıygası, birinde ise hitap sıygası kullanılmıştır) Üçüncüsü; birinci cümlenin akışı, ruhsat ve muhayyerlik durumunu açıklamaya dönüktür. Daha doğrusu "Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde" ifadesinin zahiri, başka günlerde oruç tutmanın gerekliliğini vurgular niteliktedir. Nitekim bu hususa daha önce de dikkat

çektik. Dördüncüsü; birinci cümlenin, mazeret sahibi olan kimselere ilişkin ruhsatı açıklamaya yönelik olduğu takdir edilecek olsa dahi, cümlede oruç ve iftardan söz edilmiyor. Dolayısıyla, *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* ifadesinin iki şıktan birinin açıklamasına yönelik olduğu düşünülemez. Tam tersine, sadece ramazan ayı orucundan ve başka günlerde tutulacak oruçtan söz edilmiştir. Bu durumda, açık bir belirti söz konusu olmaksızın, sırf *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* sözünden hareketle, ramazan ayı orucunun başka günlerdeki oruca tercih edildiği gibi bir sonuç elde etmeye imkân yoktur. Beşincisi; sorun bir hükmü açıklamayla ilgili değildir. Ki, tercih olgusunun ön plâna çıkışı, hükmün vacip nitelikli oluşu ile çelişsin. Tam tersine -daha önce de söylediğimiz gibi- sorun yasamanın (teşri) özü ile ilgilidir ve yasalaşan hüküm; maslahattan, hayırdan ve güzellikten beri değildir.

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in değişik yerlerinde şöyle buyuruluyor: *"Hemen yaratıcınıza tövbe edip nefislerinizi öldürün: Bu, sizin için daha hayırlıdır."* (Bakara, 54) *"Hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* (Cum'a, 9) *"Allah'a, O'nun resulüne iman ederseniz, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; eğer bilirseniz."* (Saff, 11) Kur'ân-ı Kerim'de bu tür ayetler çoktur.

185) Ramazan ayı... İnsanlar için hidayet olan Kur'ân, onda indirilmiştir.

Ramazan ayı, kamerî Arap aylarının dokuzuncusudur. Şaban ve şevval aylarının ortasında yer alır. Kur'ân-ı Kerim'de, ramazanın dışında bir diğer ayın adından söz edilmemiştir.

Ayette geçen "indirme" kelimesinin orijinali olan "nuzul" bir yere yukarıdan inmek demektir. Bu kelimenin türevleri olan "inzal" ve "tenzil" kelimeleri arasında fark vardır. İnzal, bir kerede gerçekleşen inişi ifade eder. Tenzil ise, peyderpey ve tedrici inişi anlatan bir kelimedir. Kur'ân, Allah tarafından peygamberi Hz. Muhammed'e (s.a.a) inen kitabın adıdır. Bu isimlendirmede onun "okunan" bir kitap oluşu esas alınmıştır. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerime'de şöyle buyuruyor: *"Gerçekten biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'ân kıldık."* (Zuhruf, 3) Bu isim kitabın tümü için kullanılabildiği gibi bazı kısımları için de kullanılabilir.

Tefsirini sunduğumuz ayet-i kerime, Kur'ân'ın ramazan ayında indiğini gösterir. Bir başka ayette ise şöyle buyuruluyor: *"Onu bir Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuman için (bölüm bölüm) ayırdık ve onu safha safha bir indirme ile indirdik."* (İsrâ, 106) Ayetin zahirinden gayet net olarak Kur'ân'ın, yaklaşık olarak yirmi üç yıl süren davet müddeti içinde aşamalı olarak, peyderpey indiği anlaşılmaktadır. Tartışma götürmez tarihsel realite de bunu pekiştirmektedir. Bu yüzden iki ayet arasında bir karşıtlık varmış gibi bir kuşku bazı zihinlerde uyanabilir.

Bu kuşkuya, zihinlerde belirebilecek bu probleme şöyle bir cevapla karşılık verilmiştir: Kur'ân-ı Kerim Ramazan ayı içinde bir kerede dünya göğüne indirilmiş, daha sonra, yirmi üç yıl süren davet süreci içinde Peygamber efendimize parça parça ve dura dura indirilmiştir. Bu yorumun aslını "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde söz konusu edeceğimiz bir takım rivayetler oluşturmaktadır.

Buna karşı da şöyle bir görüş ileri sürülmüştür: *"Onda Kur'ân indirildi."* ifadesinin ardından *"İnsanlara yol gösterici, doğrunun ve hakkı batıldan ayırmanın apaçık belgelerini içeren."* ifadesinin yer alması, yukarıdaki görüşü destekleyen bir durum değildir. Çünkü Kur'ân'ın yıllar boyu gökte kalması, bununla beraber hidayet ve hak ile batılı birbirinden ayıran niteliklere sahip olmasının pratikte bir anlamı yoktur.

Buna ilişkin şöyle cevap verilmiştir: Kur'ân'ın hidayet kaynağı olması, onun yol göstericiliğine ihtiyaç duyan kimseleri sapıklıktan kurtarıp doğru yola iletmesi demektir. Ayrıca (furkan) oluşu ise, hak ile batıl ayırt edilemez şekilde iç içe geçtiklerinde bunları belirgin özellikleriyle birbirinden ayırması demektir. Ama Kur'ân'ın bu özelliklere ve kabiliyete sahip olması, bir süre olduğu gibi durması, zamanı gelinceye kadar herhangi bir etkinlik ve faaliyet göstermemesi ile çelişmez. Bunun benzerlerini medeni kanunlarda da görebiliriz. Önceden düzenlenmiş yasalar, zamanı gelince yürürlüğe konur, kuvveden fiile geçirilir.

Doğrusu kanun ve düsturların durumu hitap nitelikli direktiflerin durumundan farklıdır. Hitap nitelikli bir direktifin çok az bir zaman da olsa, diyalogun gerçekleştiği zamandan önce gerçekleşmiş olması doğru olmaz. Kur'ân-ı Kerim'de bu kategoride ayetler çoktur: *"Gerçekten Allah eşi konusunda seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü işitti. Allah aranızda geçen konuşmaları işitiyordu."* (Müca-

dele, 1) *"Oysa onlar bir ticaret ya da bir eğlence gördükleri zaman, hemen ona sökün ettiler ve seni ayakta bıraktılar."* (Cum'a, 11) *"Müminlerden öyle adamlar vardır ki, Allah ile yaptıkları ahide sadakat gösterdiler; böylece onlardan kimi adağını gerçekleştirdi, kimi beklemektedir. Onlar hiçbir değiştirme ile sözlerini değiştirmediler."* (Ahzab, 23)

Ayrıca Kur'ân'da nasih ve mensuh ayetler de vardır. Bunları aynı anda indirmenin pratikte bir anlamı yoktur.

Zihinlerde belirebilecek bu probleme şöyle bir cevap da önerilmiştir: Kur'ân'ın Ramazan ayında indirilişinden maksat, ilk ayetlerin ramazan ayında indikleridir.

Bu cevaba karşılık şöyle denilebilir: Meşhur ve yaygın kanaat, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlikle görevlendirildiği andan itibaren fiilen Kur'ân'ın iniş sürecinin başladığı şeklindedir. Ve yine biliniyor -ki, peygamberlikle görevlendirilişi recep ayının yirmi yedinci gününe denk düşmektedir. O gün ile ramazan ayı arasında ise, otuz günden çok bir zaman vardır. Peygamberlikle görevlendirilişin, bu süre içinde Kur'ân'ın indirilişinden yoksun olduğu düşünülebilir mi? Kaldı ki, "Alak Suresi"nin giriş kısmı, onun ilk inen sure olduğuna ve efendimizin peygamberlik misyonunu üstlendiği anda indiğine tanıklık etmektedir. Aynı şekilde, "Müddessir Suresi"nin ifade tarzı ve atmosferi de onun davet sürecinin ilk günlerinde nazil olduğunu gösterir niteliktedir. Dolayısıyla, ilk önce inen ayetin Ramazan ayında inmiş olması gerçekten çok uzak bir ihtimaldir. Kaldı ki, *"Kur'ân onda indirildi."* ifadesi ile, Kur'ân'ın ilk kısımlarının ramazan ayında indiği yönünde bir mesaj verildiği hususu sanıldığı kadar net değildir. İfadenin akışı içinde bu görüşü pekiştiren bir belirti, bir ipucu yoktur. İfadeyi bu şekilde yorumlamak delilsiz tefsir olarak nitelendirilebilir.

Bu ayetin bir benzeri de şu ayetlerdir: *"Apaçık kitaba andolsun, gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik. Gerçekten biz uyaranlarız."* (Duhan, 2-3) *"Gerçek şu ki, biz onu kadir gecesinde indirdik."* (Kadir, 1) Görüldüğü gibi, ayetlerin zahirleri, Kur'ân'ın indirilişi ile, ilk kez indirilişinin ya da bazı kısımları ile bölümlerinin indirilişinin kastedildiği iddiası ile örtüşmemektedir. Ayetlerin akışında da bunu destekleyen bir ipucuna rastlanmıyor.

Oysa Kur'ân ayetleri üzerinde durup düşünüldüğü zaman bir başka gerçek belirginlik kazanıyor: Kur'ân'ın ramazan ayında veya ramazan

ayının belli bir gecesinde indiğinden söz eden ayetlerde kullanılan kelime "inzal"dır. Bu ise, bir defada inişi ifade eder. Bu ayetlerde "tenzil" kelimesi kullanılmamıştır. Şu ayetlere bir göz atalım: *"Ramazan ayı... Kur'ân onda indirildi."* (Bakara, 185) *"Ha. Mim, Apaçık kitaba andolsun, gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik."* (Duhan, 1-3) *"Gerçek şu ki biz onu kadir gecesinde indirdik."* (Kadir, 1)

Bu ayetlerin tümünün orijinalinde "bir defalık iniş" ifade eden "inzal" kelimesi kullanılmıştır. "Bir defalık iniş"te ise, ya kitabın tümü ya da bir kısmı göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin yüce Allah yağmurun yağmasını konu alan bir ayet-i kerime'de şöyle buyuruyor: *"Gökten indirdiğimiz bir su gibi."* (Yûnus, 24) Bu ayette de "inzal" kelimesi kullanılmıştır. Oysa yağmur bir defada yağmaz, damla damla, yani tedricî olarak yağar. Ancak bu ayette, yağmura yönelik bütünsel bir bakış esas alınmıştır. Bu yüzden, "tedrici inişi" ifade eden "tenzil" kelimesi yerine "bir defada iniş"i ifade eden "inzal" kelimesi kullanılmıştır. Tıpkı şu ayet-i kerimede olduğu gibi *"Ayetlerini iyiden iyiye düşünsünler ve temiz akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."* (Sâd, 29) Ayetin orijinalinde "bir defalık iniş"i ifade eden "inzal" kelimesinin kullanılışı belki de kitabın bizim anlayışımızdan öte bir hakikatinin oluşuna dayanıyordur. Bizim normal anlayışımızda, parçalara ayırma, ayrıntılandırma, yorumlama ve aşamalı olarak kavrama esastır. Ancak bir kerede indiği, tedrici ve peyderpey indirilmediği söylendiği zaman bizim normal anlayışımız değil de Kitabın normal anlayıştan öte bir hakikatinin oluşu esas alınmıştır.

Ayet-i kerimelerden algılanan da bu ikinci ihtimaldir. Örneğin: *"Ayetleri muhkem kılınmış, sonra hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından birer birer açıklanmış bir kitaptır."* (Hûd, 1) Ayette geçen "muhkem kılınma" (ihkam) ifadesi "birer birer açıklama" (tafsil) kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Tafsil, Kur'ân'ı bölüm bölüm ve parça parça kılma demektir. Dolayısıyla ihkam; bir parçasının bir diğer parçasından ayrılmaması, bazısının bazısından ayırt edilmemesi anlamını ifade eder. Çünkü hepside cüzler ve fasıllar bulunmayan bir anlama dönüktür. Ayet-i kerime bize açıkça anlatıyor ki: Kur'ân'da görülen bölüm bölüm ayrıntılar, parça parça ifadeler sonradan ortaya çıkmıştır. O önceleri muhkemdi, mufassal (ayrıntılı) değildi.

Şu ayet-i kerimeler konuyu biraz daha açmaktadır: *"Andolsun, biz onlara bir kitap getirdik; iman edecek bir topluluğa bir hidayet ve bir rahmet olmak üzere bir bilgiye dayanarak onu çeşitli biçimlerde açıkladık. Onlar, onun tevilinden başkasına bakmazlar mı? Onun tevilinin geleceği gün, daha önce onu unutanlar,diyecekler ki: Gerçekten Rabbimizin elçileri bize hakkı getirmişlerdir."* (A'râf, 52, 53) *"Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından yalan olarak uydurulmuş değildir. Ancak bu önündekileri doğrulayan ve kitabı ayrıntılı olarak açıklayandır. Bunda hiç şüphe yoktur. Âlemlerin Rabbindendir... Hayır, onlar ilmini kuşatamadıkları ve kendilerine henüz yorumu gelmemiş bir şeyi yalanladılar."* (Yûnus, 37-39)

Bu ayetler, özellikle "Yûnus Suresi"nden derlediğimiz ayetler, ayrıntılı açıklamanın Kitap açısından sonradan ortaya çıkmış bir durum olduğunu anlatmaktadırlar. Buna göre, Kitabın kendisi başka bir şeydir, Kitaba sonradan arız olan ayrıntılandırma olgusu da başka bir şey. Dolayısıyla, ayetlerde işaret edilen kimseler de, ancak Kitabın ayrıntısını yalanlamışlardır. Çünkü bu ayrıntıların yorumuna esas olacak bir şeyi unutmuşlardır, onun farkında değillerdir. Kıyamet günü unuttukları bir şeyin farkına varacaklar, kesin olarak bilme durumunda kalacaklardır. Ama pişmanlık fayda vermeyecektir. Kaçacak delik bulunmayacaktır. Burada kitabın aslının, ayrıntısının tevili olduğuna da işaret edilmektedir.

Şu ayet-i kerime önceki ayetlere nazaran konuyu biraz daha açmaktadır: *"Ha mim. Apaçık kitaba andolsun; gerçekten biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'ân kıldık. Şüphesiz o, bizim katımızda olan ana kitaptadır; çok yücedir, hikmet sahibidir."* (Zuhruf, 1-4) Açıkça anlaşılıyor ki, apaçık bir kitap vardır. Bu kitaba "Arapça okunma" durumu sonradan arız olmuş. Okunma ve Arapça olma giysisi, sırf insanlar akıllarını kullanarak anlayabilsinler diye ona sonradan giydirilmiştir. Yoksa o, ana kitapta, Allah katındadır. Yücedir, akılların ona erişmesi mümkün değildir. Hikmet sahibidir. İçinde fasl, bölüm, ayrıntı yoktur. Ayette ayrıca, apaçık kitaba bir tanım getiriliyor, onun apaçık Arapça olan Kur'ân'ın aslı olduğu vurgulanıyor.

Şu ayetler de aynı doğrultuda ele alınabilir: *"Hayır, yıldızların yerlerine yemin ederim. Şüphesiz bu, eğer bilirseniz gerçekten büyük bir yemindir. Elbette bu, bir Kur'ân-ı Kerim'dir. Saklanmış korunmuş bir*

kitaptır. Ona temizlenip, arınmış olanlardan başkası dokunamaz. âlemlerin Rabbinden indirilmedir." (Vakıa, 75-80) Bu ayetten açıkça anlaşılıyor ki, Kur'ân-ı Kerim'in saklanmış-korunmuş kitap içinde bir yeri ve mevkisi vardır. Oradayken Allah'ın kullarından temizlenip-arınmış olanların dışında kimse ona dokunamaz. Nazil oluşu ise, bundan sonradır. Bundan önce, Kur'ân, yabancılara ve başkalarına karşı korunmuş kitap içindeki yerindedir. Saklanmış-korunmuş kitap, Zuhruf Suresi'nin konuya ilişkin ayetlerinde "ana kitap", Buruc Suresi'nde ise "Levh-i Mahfuz olarak nitelendirilmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Hayır; o şerefli-üstün olan bir Kur'ân'dır; Levh-i Mahfuz'dadır."* (Burûc, 21-22) Levhin "Mahfuz" olarak nitelendirilmesi, değişime karşı korunmuş olması sebebiyledir. Oysa tedrici olarak inen Kur'ân'da nasih ve mensuh bulunduğu, aşamalı olarak indiği bilinmektedir. Kuşku yok ki, aşamalı olarak inmek bir tür değişimdir. Buna göre, hükümleri ayrıntılardan beri olan ve Kur'ân'ın aslını oluşturan apaçık kitap, indirilen bu kitaptan öte bir şeydir. Bu kitap ona göre bir giysi konumundadır.

Ayrıca bu anlam, yani Kur'ân'ın apaçık kitaba (ki biz ona kitabın hakikati diyoruz) göre bir inme oluşu hususunun giyinene göre bir giysi, hakikate göre bir örnek, kelâm ile kastedilen amaca göre bir darb-ı mesel mesabesinde oluşu, söz konusu bu asıl kitaba zaman zaman Kur'ân denilmesi ile de pekişen ve onu doğrulayan bir anlamdır. Örneğin, Buruc Suresi'nde şöyle buyuruluyor: *"Hayır, o şerefli-üstün olan bir Kur'ân'dır; Levh-i Mahfuz'dadır."* (Burûc, 21-22) Bunun gibi daha birçok örnek gösterilebilir... Dolayısıyla, şimdiye kadar anlattıklarımız; *"Ramazan ayı... Kur'ân onda indirildi."*, *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik."*, *"Biz onu kadir gecesinde indirdik."* ayetlerinin, kitabın hakikatinin ve apaçık kitabın Resulullah efendimizin (s.a.a) kalbine bir defada indirilişi olarak yorumlanmasını, gerektirmektedir. Ayrıntılı Kur'ân ise, Resulullah efendimizin (s.a.a) kalbine nebevî davet süreci boyunca peyderpey, tedrici olarak indirilmiştir.

Bu gerçek, Kur'ân'ın bazı ayetlerinde belirginlik kazanmaktadır: *"Onun vahyi sana gelip-tamamlanmadan evvel, Kur'ân'ı okumada acele etme."* (Tâhâ, 114) *"Onu aceleye kapılıp dilini onunla hareket ettirip-durma. Şüphesiz, onu toplamak ve onu sana okutmak Bize aittir. Şu hâlde, Biz onu okuduğumuz zaman, sen de onun okunuşunu izle. Sonra muhakkak onu açıklamak Bize aittir."* (Kıyamet, 16-19) Bu ayetlerden

açıkça anlaşılıyor ki, Resulullah efendimiz (s.a.a) kendisine indirilecek olan ayetler hakkında önceden bilgi sahibiydi. Bu yüzden, vahyin inişi tamamlanmadan, onu okumada acele etmekten alı konmuştur. Yeri gelince -inşaallah- bu hususu etraflıca açıklayacağız.

Kısacası, Kur'ân ayetleri üzerinde etraflıca düşünen biri, bu ayetlerin şu hususlara delalet ettiklerini kaçınılmaz olarak itiraf edecektir: Resulullah efendimize (s.a.a) tedrici olarak, bölüm bölüm indirilen Kur'ân-ı Kerim, yüce bir gerçeğe dayalıdır. Kur'ân'a dayanarak oluşturulan bu yüce gerçeğe insan aklı erişemez, heveslerle ve maddî kirlerle lekelenmiş fikirlerin kolları ona ulaşamaz. Bu gerçek ise, Resulullah efendimize (s.a.a) bir kerede inmiştir. Bununla yüce Allah, kitabın içerdiği gerçekleri ona öğretmiştir. İleri de, *"Sana kitabı indiren O'dur. Onda bir kısım ayetler muhkemdir."* (Âl-i İmrân, 7) ayetini tefsir ederken, "tenzil" ve "tevil" kavramları üzerinde durduğumuzda, konuya ilişkin detaylı açıklamalarda bulunacağız. Ayetler üzerinde etraflıca düşünmenin ışığında beliren ve ayetlerin işaret ettikleri gerçeklerdir bunlar.

Evet, hadis erbabı kimseler kelâmcıların büyük çoğunluğu ve çağdaş pozitivist ve araştırmacılarda elle tutulur maddî âlemin ötesinin varlığını inkâr ettikleri için söz konusu ayetleri ve Kur'ân'ın, hidayet, rahmet, nur, ruh, yıldızların yerleri, apaçık kitap, Levh-i Mahfuz'da, Allah katından indirildiğine, tertemiz sahifelerde olduğuna ilişkin gerçeklere işaret eden benzeri ayetleri istiare ve mecaz sanatıyla izah etmeye mecbur kalmışlardır. Böylece Kur'ân rast gele söylenmiş bir şiir düzeyine indirgenmiştir.

Araştırmacılardan birinin Kur'ân'ın ramazan ayında inmiş olması hususunda şöyle sözleri vardır: Sonuç olarak şöyle diyor: Peygamber efendimizin (s.a.a) peygamber olarak görevlendirildiği anın, zaman olarak, Kur'ân'dan ilk ayetlerin inişine ve tebliğ ve uyarı emrini alışına yakın olduğunda kuşku yoktur. Ayrıca bunun geceleyin gerçekleştiği de kesindir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Gerçekten Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Gerçekten Biz uyaranlarız."* (Duha, 3) *"Ramazan ayı... Kur'ân onda indirildi."* (Bakara, 185) ayetinden de, bu gecenin Ramazan ayının bir gecesi olduğunu anlıyoruz.

Kur'ân'ın tamamı bu gece inmemişse de, Fatiha Suresi'nin o gece indiği ve o da Kur'ân öğretisinin tümünü kapsayan ifadeler içerdiği için, Kur'ân'ın tümü o gece inmiş gibi değerlendirilmiştir. Dolayısıyla

"Biz onu bir gecede indirdik." demek bu bakımdan sahihtir. (Kaldı ki, "Kur'ân" ismi kitabın tümü için kullanıldığı gibi, bir kısmı için de kullanılabilir. Hatta Tevrat, İncil ve Zebur gibi öteki semavî kitaplar da Kur'ân (okunan kitap) tanımlamasına girerler ve bu, Kur'ânî bir ıstılahtır.)

Şöyle ki: Kur'ân'ın ilk nazil olan kısmı, yani *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* diye başlayan ayetler grubu, ramazan ayının yirmi beşinci gecesinde imiştir. O sırada Resulullah (s.a.a) vadinin ortasında Hatice'nin evine gidiyordu, Cebrail'i bizzat görüyordu ve o da kendisine: *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* diye başlayan ayetler grubunu vahyediyordu. Resulullah vahyi algılayınca aklına Rabbinin adını nasıl zikredeceği sorusu geldi. Bunun üzerine Cebrail tekrar kendisine göründü ve Besmeleden başlayarak tüm Fatiha Suresi'ni öğretti. Sonra nasıl namaz kılacağını gösterdi. Ardından gözünden kayboldu. Resulullah (s.a.a) kendine geldiğinde, üzerinde ağırlıktan başka bir ize rastlamadı. Bu da, vahyin esnasında üzerine çöken Cebrail'in ağırlığıydı. Sonra yoluna devam etti. Ama Allah tarafından insanlara gönderilen, onları doğru yola iletmekle yükümlü bir elçi olduğunu bilmiyordu. Eve girer girmez, üzerindeki şiddetli ağırlıktan dolayı sabaha kadar uyudu. O gecenin sabahında vahyin meleği tekrar yanına geldi ve şu ayeti vahyetti: *"Ey bürünüp örtünen, kalk ve uyar."* (Müddessir, 1-2)

İşte Kur'ân'ın Ramazan ayında inişinin ve Resulullah'ın peygamberlikle görevlendirilişinin Kadir gecesine denk düştüğünün anlamı budur. Kur'ân'ın Recep ayının yirmi yedinci gününde indiğine ilişkin olarak bazı Şia kaynaklarında yer alan bilgiler bildiğiniz gibi Kur'ân-ı Kerim'in bu husustaki içeriğiyle uyuşmamaktadır. Ayrıca bu konuyla ilgili rivayetlere ancak, yazılış tarihleri Hicri dördüncü yüzyılın başlarını geçmeyen bazı Şia kaynaklarında rastlanabilir.

Öte yandan önceki rivayetleri teyit nitelikte diğer bazı rivayetler vardır. Bu rivayetler Kur'ân'ın Ramazan ayında inişinin, onun peygamberimizin peygamberlikle görevlendirilişinden önce, Levh-i Mahfuz'dan Beyt'ül-Mamur'a indirilmesi ve Cebrail'in onu meleklere yazdırıp, bi'setten sonra da efendimize indirilmesi anlamına geldiğini vurgulamaktadır... Hiç kuşku yok ki, bunlar asılsız kuruntulardan ve peşinen reddedilmesi gereken haberler arasında yaygın olan hurafelerden başka bir şey değildirler. Öncelikle kitapla çelişmektedir. İkincisi, Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan Levh-i Mahfuz kavramından maksat tabiat âlemi-

dir. Beyt'ül-Mamur ise, yer küresidir. İnsanın yerleşip onu memur hâle getirmesinden dolayı bu adı almıştır. Adamın görüşleri özet olarak bundan ibarettir.

Adamın sarf ettiği cümlelerin hangisinin -bütün cüzleri fesattan, yalan yanlıştan ibaret olmakla beraber- düzeltilebileceğini, bu şekilde hakka ve hakikate uydurulabileceğini bilemiyorum? Çünkü yırtık yama tutacak gibi değildir.

Bir kere, peygamberlikle görevlendiriliş (bi'set) ve Kur'ân'dan inen ilk ayetler hakkında uydurduğu şu sözlere bakın: Diyor ki, Kur'ân'ın ilk inen ayetleri olan *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."* diye başlayan ayetler grubu, peygamberimiz yoldayken inmişlerdir. Sonra kendisine "Fatiha Suresi" indirilmiş ve namazın nasıl kılınacağı öğretilmiştir. Ardından evine girmiş ve yorgunluktan uyuya kalmıştır. Aynı gecenin sabahında kendisine "Müddessir Suresi" inmiş ve beraberinde Allah'ın dinini insanlara tebliğ etme emrini almıştır... Bütün bunlar asılsız söylentilerdir. Hiç bir delile dayanmamaktadır. Bunu doğrulayan ne bir muhkem ayet ve ne de sahih bir sünnet gösterilebilir. İleride değineceğimiz gibi bu, kitap ve nakille uyuşmayan hayal ürünü bir hikayedir.

İkincisi, adama göre, peygamberlikle görevlendirilişin, Kur'ân'ın nazil oluşunun ve tebliğ etme emrinin verilişinin aynı zamanda olduğu kesindir. Sonra bunu şöyle açıklıyor: Peygamberlik misyonu, Kur'ân'ın inmesi ile başladı. Peygamberimiz sadece bir gece Resul değil de nebi olarak sabahladı. Sabahleyin "Müddessir Suresi"nin indirilişi ile kendisine Resulluk görevi de verildi..." Yazarın bu iddiasını, kitaptan veya sünnetten bir kanıta dayandırması mümkün değildir. Dolayısıyla sözünü ettiği bu eşzamanlılık kesin değildir.

Sünnete gelince; eğer yazarın Şiî hadis kaynaklarının gecikmeli olarak yazıldığı şeklindeki itirazını yerinde bir eleştiri olarak kabul edecek olursak, hem Şiî ve hem de Ehlisünnet tarafından yazılmış hiç bir hadis kaynağını muteber kabul etmememiz gerekir. Çünkü bütün kaynaklar, Resulullah efendimizin (s.a.a) zamanından en az iki yüz yıl sonra yazılmışlardır. Bu sünnetin durumu. Tarih ise, -bu tür ayrıntılardan uzak olmasının yanı sıra- durumu daha da kötüdür. Hadise bulaşan hurafe ve uydurmalar, ona da bulaşmıştır.

Kitaba gelince, yazarın sözünü ettiği hususa delalet etmediği son derece belirgindir. Tam tersine aksini kanıtlamakta ve yazarın sözlerini

yalanlar nitelikte olduğu gün gibi ortadadır. Çünkü, *"Yaratan rabbinin adıyla oku."* diye başlayan ayetler grubu -ki nakil hususunda otorite sayılan kimselerin görüş birliği ve ayrıca surenin girişinde bulunan beş ayetin bu hususu teyit etmesi esas alınarak, Resulullah'a (s.a.a) inen ilk ayetler olduğu ve hiç kimsenin bu surenin bölüm bölüm indiğini iddia etmediği ve en azından bir kerede inmiş olma ihtimalinin var olduğu göz önünde bulundurularak- Peygamberimizin (s.a.a) kavminin görebileceği yerlerde namaz kıldığını, kavminin içinde birinin onun namazına engel olmaya çalıştığını, bunu kendi toplantılarında gündeme getirdiğini anlatmaktadır. (Resulullah efendimizin (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilişinin ilk günlerinde Rabbine yaklaşma vesilesi olarak kıldığı bu namazın nasıl olduğunu bilme durumunda değiliz. Bildiğimiz tek şey, bu surenin secde emrini içerdiğidir.) Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Engellemekte olanı gördün mü? Namaz kıldığı zaman bir kulu. Gördün mü ya o kul doğru yol üzerinde ise, ya da takvayı emrettiyse. Gördün mü? Ya bu yalanlıyor ve yüz çeviriyor ise, O Allah'ın gördüğünü bilmiyor mu? Hayır; eğer o, bir son vermeyecek olursa, andolsun, onu perçeminden tutup sürükleyeceğiz; o yalancı, günahkâr olan alnından. O zaman da meclisini (yakın çevresini) çağırsın. Biz de zebanileri çağıracağız."* (Alak, 9-18) Ayetlerden açıkça, birinin namaz kılan birini engellediği ve onun bu tavrını gidip meclisinde gündeme getirdiği ve bu hasmane tavrına son vermediği anlaşılmaktadır. Bundan sonraki ayette geçen *"Hayır ona boyun eğme"* (Alak, 19) ifadesinden hareketle, namaz kılan bu şahsın Peygamber efendimiz (s.a.a) olduğunu söyleyebiliriz.

Böylece "Alak Suresi" Resulullah efendimizin (s.a.a) Kur'ân'dan ilk surenin inişinden önce namaz kıldığını, bir hidayet üzere olduğunu, zaman zaman takvayı emrettiğini ortaya koymaktadır. Onun bu hâline peygamberlik (nübüvvet) denir (risalet değil.) Uyarı olarak nitelendirilemez. Dolayısıyla, O, bu surenin inişinden önce nebiydi ve namaz kılıyordu. Kur'ân kendisine inmemişti, Fatiha Suresi de inmemişti. Tebliğ etmekle de yükümlü değildi henüz.

"Fatiha Suresi" ise, bundan çok sonraları inmiştir. Eğer, yazarın iddia ettiği gibi, "Alak Suresi"nden hemen sonra ara verilmeden peygamberimizin aklına Rabbinin adını nasıl zikredeceği sorusu gelmesi üzere indirilmiş olsaydı, "Fatiha Suresi"nde şöyle bir ifade tarzının

kullanılmış olması gerekirdi: "De ki: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a özgüdür..." veya şöyle bir giriş yapılmış olması gerekirdi: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla: De ki: Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a özgüdür." Ayrıca, konu "Din gününün sahibidir." ifadesiyle son bulmalıydı. Çünkü bundan sonraki ayetler, konunun dışında sayılırlar. Yüce Kur'ân'ın kusursuz ifade tarzına yaraşan budur çünkü.

Evet, ayetlerinin içeriğinden de anlaşıldığı gibi, Mekke inişli olan "Hicr Suresi"nin bir ayetinde -yeri gelince bunu açıklayacağız- şöyle buyuruluyor: *"Andolsun, sana tekrarlanan yediyi ve büyük Kur'ân'ı verdik."* (Hicr, 87) "Tekrarlanan yedi"den maksat "Fatiha Suresi'dir." Büyük Kur'ân'la karşılaştırılarak gündeme getirilmiştir. Ancak yüceltme ve önemini vurgulama unsurlarının ön plânda tutulmuş olmasına rağmen, başlı başına "Kur'ân" olarak nitelendirilmemiş, tam tersine ondan yedi ayet; onun bir parçası olarak ön plâna çıkarılmıştır. Bunun kanıtı da, başka surede yeralan şu ayet-i kerimedir: *"Allah, müteşabih ikişerli (mesani=tekrarlanan) bir kitap olarak sözün en güzelini indirdi."* (Zümer, 23) [Bu ayette Kur'ân'ın bütünü mesani olarak nitelendirilmiştir.]

Bunun yanında, "Hicr Suresi"nde, "Fatiha Suresi"nden söz edilmiş olması, Fatiha'nın daha önce indiğini gösterir. Hicr Suresi'nde, ayrıca şöyle bir ayet de vardır: *"Öyleyse sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve müşriklere aldırış etme. Şüphesiz alay edenlere karşı Biz sana yeteriz."* (Hicr, 94-95) Bu ayet-i kerime, Resulullah efendimizin (s.a.a) bir süre uyarı işine ara verdiğini, sonra "açıkça söyle" emriyle yeniden bu süreci başlattığını ortaya koymaktadır.

"Kalk ve uyar." (Müddessir, 2) ayetini kapsayan Müddessir Suresi, bütün olarak bir kerede inmiş ise, içerdiği *"Kalk ve uyar."* ayetinin durumu "Hicr Suresi"nin içerdiği *"Öyleyse sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle..."* ayetiyle aynı olur. (Yani her iki ayetten Resulullah'ın (s.a.a) bir süre uyarı işine ara verdiği anlaşılır). Çünkü Müddessir Suresi'nde *"Kendisini tek olarak yarattığım kişiyi bana bırak."* (Müddessir, 11) ayet-i kerimesi yer almaktadır ve bu ayet içerik olarak Hicr Suresi'nde yer alan *"Müşriklere aldırış etme..."* ayetine yakındır. Eğer Müddessir Suresi parça parça inmiş ise, ayetlerin akışı sadece ilk ayetlerin onun ri-

saletinin başlangıcında (geri kalan ayetlerin de uyarı işine bir süre ara verildikten sonra) indiğini göstermektedir.

Üçüncüsü; yazar diyor ki: Kur'ân-ı Kerim'in Resulullah'ın (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilişinden önce, Kadir gecesinde Levh-i Mahfuz'dan Beyt'ül-Mamur'a bir kerede, daha sonra parça parça ve tedrici olarak indiğini vurgulayan rivayetler, Kitapla çeliştikleri ve içeriklerinin doğru olmaması sebebiyle uydurma ve hurafe hadislerdir. Levh-i Mahfuz'dan maksat, tabiat âlemidir ve Beyt'ül-Mamur da yerküresidir." Yazarın bütün bu sözleri hata ve iftiradır.

Öncelikle; önceden de değindiğimiz gibi, Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinden hiçbirinin zahirinin de, bu haberlerle çelişmesi söz konusu değildir.

İkincisi; gelen haberlerde, toplu inişin peygamberlikle görevlendirilişten önce gerçekleştiğine ilişkin bir ize rastlanmıyor. Bilakis yazar bu konuyu rivayetlerde olmadığı hâlde onlara yüklemiştir.

Üçüncüsü; yazarın "Levh-i Mahfuz tabiat âlemidir" sözü çirkin, yakışıksız bir açıklamadır -hatta gülünçtür- Ah, keşke bilseydim, bu adam neye dayanarak, ayet-i kerimede geçen "Levh-i Mahfuz'a" tabiat âlemi diyor? Acaba âlemin değişim ve dönüşüme karşı koruma altına alınmış olmasından mı? Oysa tabiat âlemi, hareketler, devinimler âlemidir, varlıkların zatlarının ve sıfatlarının sürekli değiştiği dünyadır. Yoksa varoluş ya da yasama olarak bozulmaya karşı korunduğunu mu söylemek istiyor? Oysa gerçek bunun tam aksinedir. Acaba ehil olmayanların kendisine muttali olması ihtimaline karşı evrenin korunduğunu mu söylemeye çalışıyor? Nitekim Cenab-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Elbette bu, bir Kur'ân-ı Kerim'dir. Saklanmış-korunmuş bir kitaptadır. Ona temizlenip arınmış olanlardan başkası el süremez."* (Vakıa, 77-79) Oysa idrak edenlerin idraki tabiat âleminde bir ölçüdedir.

Bütün bu denilenlerden sonra, yazar, Kur'ân'ın ramazan ayında indirilmiş olmasına, ayetin lafzı ile uyuşan bir açıklama getirememektedir. Çünkü yazarın açıklamalarından çıkan sonuç şudur: *"Kur'ân onda indirildi."* sözünün anlamı "Kur'ân sanki onda indirildi."dir. *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik."* sözünün anlamı da "Biz onu sanki mübarek bir gecede indirdik."tir. Bu ise, ne dilbilgisi kurallarına ve ne de geleneğe dayanarak ayetlerin akışı ile verilmek istenen mesaja sığar.

Eğer: Kur'ân-ı Kerim'in Kadir gecesi Peygamberimize indirilişinin anlamı, "Kur'ân öğretisini içeren cümleleri kapsayan Fatiha Suresi'nin o gece indirilmiş olmasıdır." demek caiz ise, Kur'ân'ın o gece inişinden maksat, "bir kerede ve bütün olarak öğretileri mücmel bir şekilde ve ayrıntılara geçilmeden Resulullah efendimizin (s.a.a) kalbine inmiş olmasıdır." demek de caiz olmalı. Bunu düşünmemizi engelleyecek hiç bir aksi kanıt yoktur. Nitekim daha önce bunu açıklamıştık.

Yukarıdan beri; görüşlerini eleştire geldiğimiz yazarın sözlerinde, diğer bazı yanlışlıklar da vardır. Ancak, konunun ana hedefinden sapma anlamına gelebileceği için bunlara değinmeden geçiyoruz.

İnsanlara yol gösterici, doğrunun ve hakkı batıldan ayırmanın apaçık delillerini kapsayan Kur'ân.

Ayetin orijinalinde geçen "en-nas" kelimesi ile, en düşük kavrayış düzeyine sahip olan ortalama insanlar kastedilmiştir. Genelde de bu kelime, onlar hakkında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Ancak insanların çoğu bilmezler."* (Rûm, 3) *"İşte bu örnekler; Biz bunları insanlara vermekteyiz. Ancak alimlerden başkası akıl erdirmez."* (Ankebut, 43) Bu ayetlerde işaret edilen ortalama insanlar, bilginleri taklit etme durumundadırlar. Mana âlemine ilişkin meseleleri delille, belge ile ayırt etmeye kapasiteleri el vermez. Kanıt aracılığı ile hakkı batıldan, eğriyi doğrudan ayırma becerisini gösteremezler. Kendilerine açıklamada bulunan bir açıklayıcının ve bir yol göstericinin olması başka. İşte Kur'ân bu tür insanlar için bir yol göstericidir. Ne güzel bir yol gösterici!

İnsanların genelinin dışında kalan, ilim ve amel açısından tekamüle doğru mesafe kat eden, ilâhî yol göstericiliğin aydınlatıcı nurlarından edinmeye ve hakkı ayırt etme misyonunu üstlenmeye hazır olan özel gruba gelince, Kur'ân onlar için hidayetten tanıklar ve belgeler içerir, hakkı batıldan, eğriyi doğrudan uyarma işlerini görür. Kur'ân onları hakka iletir; onlar için hakkı belirginleştirir; hakkı nasıl ayırt edeceklerini açıklar. Bir ayet-i kerime'de ulu Allah şöyle buyurur: *"Allah, rızasına uyanları bununla kurtuluş yollarına ulaştırır ve onları kendi izniyle karanlıklardan nura çıkarır. Onları dosdoğru yola yöneltip-iletir."* (Mâide, 6)

Bu noktada, "hidayet (=yol gösterici)" ile "hidayetten belgeler (=doğrunun apaçık delilleri)"nin birbirinin karşısında zikredilmelerinin sebebini fark ediyoruz. Bu ikisinin arasındaki tekabül genelle özelin teka-

bülü yani birbirlerinin karşılığı olarak ifade edilme türündendir. Şu hâlde hidayetin muhatabı bazı insanlar, hidayetten belgelerin muhatabı da diğer bazı insanlardır.

Öyleyse sizden kim bu aya şahit olursa, onu tutsun.

Şahit olma kavramı, bir olguya ilişkin bilgiye sahip olmakla birlikte onda hazır olma anlamını ifade eder. Bu anlamı göz önünde bulundurduğumuzda, bunun Ramazan ayına ulaşma ve ulaşılan ayın Ramazan olduğunu bilme demek olduğunu anlarız. Bu bilgi, olgunun bir kısmına ilişkin olabileceği gibi bütününe ilişkin de olabilir. Aya şahit olma ile, yolculuğun karşıtı olan hazır olma şartıyla birlikte Ramazan hilalini görmenin kastedildiğine ilişkin bir kanıt söz konusu değil. Ancak mantıksal mülazeme yoluyla bazı vakitlerle ilgili olmak üzere ipuçlarından yararlanarak ayete böyle bir anlamı yüklemek başka. Burada ise, buna kanıt oluşturacak bir ipucu söz konusu değildir.

Kim hasta ya da yolculukta olursa, tutmadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun.

Bu ifadenin ikinci kez, burada yer alması tekrar niteliğinde ve önceki ifadeyi pekiştirme amacına yönelik değildir. Nitekim daha önce, iki ayetin içerdikleri ifadelerle birlikte bir ön hazırlık niteliğinde olduklarını öğrenme imkânını bulmuştunuz. İlk iki ayet hüküm bildirmiyorlardı, hüküm üçüncü ayette bildiriliyor. Dolayısıyla bir tekrar söz konusu değildir.

Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu, sayıyı tamamlamanız içindir.

Bu ifade, istisna hükmünü içeren ifadenin, hükmünü açıklar gibidir. Yani "ramazan ayında iftar etme" zorluk durumunun ortadan kaldırılmasından "Diğer günlerde" oruç tutma zorunluluğu ise, "sayıyı tamamlama"nın farz olmasından kaynaklanıyor. *"Sayıyı tamamlamanız için"* ifadesinin orijinalinin başındaki "lam" harfi amaç ve hedefi bildirir ve "diler" ifadesine atfedilmiştir. Çünkü "diler" ifadesi, amaç, hedef anlamını da özünde taşımaktadır. Bu durumda ifadenin takdiri açılımı şöyledir: Size iftar etmeyi ve ardından orucu kaza etmeyi emretmemizin sebebi, size kolaylık sağlamak ve bir de sayıyı tamamlamanızdır. *"Bu, sayıyı tamamlamanız içindir."* ifadesine yer verilmiş olması, belki de *"Zor dayanabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye*

vardır." ifadesinin içerdiği anlamı, bu ayette söz konusu etmemeye neden olmuştur. Elbette ifadenin (zor dayanabilenlerin) hükmü, zorluğun ortadan kaldırılışı ile ve önceki ayet içinde zikredilişi ile anlaşılmaktadır.

Ve sizi doğru yola ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız içindir. Umulur ki, şükredersiniz.

Ayetin orijinalinde geçen hedef bildiren "lam"dan anlaşıldığı kadarıyla iki cümlenin zahiri ifadeleri, oruç ibadeti ile temelde göz önünde bulundurulan gayeyi açığa kavuşturmaya dönüktür. İstisna olgusunun hükmünü değil. Çünkü: "Ramazan ayı" ifadesinin *"Kur'ân onda indirilmiştir."* ifadesi ile sınırlandırılışı, bir tür nedensellik ima etmeye dönüktür. Ramazan ayında oruç tutmanın farzlığı, insanlar için hidayet olan, hidayet ve hakla batılı birbirinden ayıran belgeler içeren Kur'ân'ın bu ayda indirilmiş olması ile ilintilendirilmektedir. Bu durumda, ifadeler ile varılmak istenen gayenin anlamı şu şekilde belirginleşir: Oruç tutma, insanoğlunun kendisine Kur'ân'ı indiren, böylece tek ve ortaksız rablığını ve kendisinin de kulluğunu ilan eden Allah'ın yüceluluğunu, büyüklüğünü somut olarak izhar etmesi içindir. Kendisini hakka yönelten, indirdiği bu kitap aracılığı ile hak ile batılı birbirinden ayıran Rabbine fiili olarak şükretmesidir.

Orucun, yüce Allah'ın nimetlerine karşılık bir şükür ifadesi olarak nitelendirilişi, ancak oruç ibadetinin anlamının hakikatini kapsamasına bağlıdır. Yani, tabiatın kirliliklerinden arınma ve nefsin en büyük arzu ve isteklerine ara verme eyleminin, sırf Allah'ın rızasına yönelik olarak yapılmasına bağlıdır. Oysa oruç ibadetinin Allah'ı ululamanın ifadesi olarak algılanması için, böyle bir ayrıntıya gerek yoktur. Çünkü orucun ve bedensel ihtiyaçlara bir süre ara verme eyleminin dış görünüşü, niyetin halis olması ayrıntısını içerse de, içermese de yüce Allah'ın ululuğuna ve azametine delalet eder. Çünkü Allah'ı ululama (tekbir) ile ona şükretme arasında fark vardır. Bu yüzden "tekbir (=ululama)" değil de "şükretme" mesajı "umma" anlamı ile birlikte gündeme getirilerek: *"Bu, sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız içindir. Umulur ki şükredersiniz."* buyurulmuştur. Nitekim bu üçlü ayetler grubunun ilk ayetinin sonunda da: *"Umulur ki sakınırsınız."* buyurulmuştur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Bir kutsî hadiste yüce Allah: "Oruç benim içindir ve karşılığını da ben veririm. (veya karşılığı da, benim kendimim.) buyuruyor.[1]

Ben derim ki: Bu hadisi, gerek Ehlisünnet ve gerekse Şia kaynakları bazı küçük değişikliklerle rivayet etmişlerdir. Orucun yüce Allah için oluşunun anlamı şudur: Oruç ibadeti, ibadetler içinde olumsuz (negatif) tek ibadettir. Onun dışında namaz ve hac gibi ibadetler, olumluluktan (pozitif) oluşurlar veya bir şekilde olumlu unsurlar taşırlar. Varoluşsal bir eylem, pürüzsüz ve kesin olarak kulun kulluğunu ve yüce Allah'ın da Rablığını belirginleştirmez. Çünkü, bu tür bir faaliyetin maddî yetersizlikten, sınırlılık musibetinden ve bencillik olgusundan soyutlanması imkânsız gibidir. Bu davranışlarda, yüce Allah'tan başkasına pay verilmesi mümkündür. Riya, gösteriş ve Allah'tan başkasına secde etme gibi. Oysa, olumsuzluk içeren ve yerin cazibelerine saplanıp kalmaktan kurtulma ve nefsin temel arzularına bir süre için ara verme ve onlardan arınma olarak tanımlanan oruçta durum bundan tamamen farklıdır. Çünkü, Allah'tan başkasının olumsuzluk nitelikli bir eylemden pay alması söz konusu değildir. Bu, Allah ile kul arasında bir durumdur. Mahiyeti itibariyle de Allah'tan başkasının bunu bilmesi mümkün değildir.

Hadisin ikinci bölümünde yer alan fiil, "eczî bih" yani malum sıygası ile algılanırsa, orucun karşılığını verme hususunda Allah ile kul arasında kimse aracılık yapamaz, anlamını ifade eder. Tıpkı kulun, ancak Allah'ın bildiği bir ibadeti Rabbine aracısız sunması gibi. Bu, yüce Allah'ın, sadakaları hiç kimsenin aracılığı söz konusu olmadan almasına benzer. Ulu Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Sadakaları alır."* (Tevbe, 104) Eğer fiil, "ucza bih" yani meçhul sıygası ile algılanırsa, oruç tutanın ecrinin yüce Allah'a yakın olma olduğu anlaşılır.

el-Kâfi'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilişinin ilk dönemlerinde bazı zamanlar üst üste oruç tutardı. Öyle ki insanlar 'Bir daha hiç iftar etmeyecek.' derlerdi. Bazı zamanlar da sürekli iftar ederdi. Öyle - ki insanlar: "Hiç oruç tutmayacak" derlerdi. Sonra bu uygulamayı terk etti. Davud (a.s) gibi bir gün oruç tutup bir gün de iftar etmeye başladı.

1- [Bihar'ul-Envar, c.96, s.245, h: 14]

Sonra bunu da terk etti ve her ayın on üç, on dört ve on beşinci günlerini oruç tutmaya başladı. Sonra bunu da terk etti. Ve bunu on günde bir şekilde ayırdı. Bunun da aralarında bir çarşamba olan iki perşembe şeklinde, vefat edene kadar sürdürdü. (Yani on günde bir, iki perşembe ve aralarında bir çarşamba günleri oruç tutardı.)[1]

Anbeset'ul-Abid der ki: "Resulullah (s.a.a) vefat ederken, şaban ve ramazan aylarında ve bir de her ayın üç gününde oruç tutma geleneğini sürdürüyordu."

Ben derim ki: Ehlibeyt kanalıyla gelen bu nitelikte birçok haber vardır. Ramazan orucu hariç işaret edilen bu oruçların tümü sünnet niteliklidir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Ey iman edenler, oruç size yazıldı."* ayeti ile ilgili olarak: "Bu özellikle müminler içindir." buyurduğu rivayet edilir.[2]

Cemil der ki: İmam Cafer Sadık'a (a.s): *"Ey iman edenler, size savaş yazıldı."* ve *"Ey iman edenler, size oruç yazıldı."* ayetlerini sordum, dedi ki: "Bu ayetler, sapıklığı, münafıkları ve daveti zahiren ikrar eden herkesi kapsar."[3]

Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde Hafs'ın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu duydum: "Ramazan ayında oruç tutmayı yüce Allah bizden önce hiç bir ümmete farz kılmamıştır." Bunun üzerine, "Bu nasıl olur; yüce Allah, *'Ey iman edenler, sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç size de yazıldı.'* buyuruyor?" dedim. Dedi ki: "Yüce Allah ramazan ayında oruç tutmayı bizden önce, sadece peygamberlere farz kılmıştır, diğer ümmetlere değil. Dolayısıyla yüce Allah bu ümmeti üstün kılmış ve bu ayda oruç tutmayı Resulullah'a (s.a.a) ve ümmetine farz kılmıştır."[4]

Ben derim ki: Rivayet zincirinde İsmail b. Muhammed adlı şahıs yer aldığı için bu rivayet zayıftır. Ama bu anlamda bir rivayet -mürsel olarak- el-Alim'den (a.s) aktarılmıştır. İki rivayet birmiş gibi görünüyor. Her hâlükârda rivayet, ahad (tek kanallı rivayet)dan ibarettir. Aye-

---

1- [Furu-u Kâfi, c.4, Bab-u Savm-i Resulillah -s.a.a.-, s.89, 91]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.78]
3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.78]
4- [Men La Yahzuruh'ul-Fakih, c.2, s.61, h:14]

tin zahiri anlamı, *"Sizden öncekilere yazıldığı gibi."* ifadesinden maksat, "özellikle peygamberlerdir." yorumuyla örtüşmemektedir. Eğer de--nilen gibi olsaydı ayetin atmosferinin ön hazırlık yapma, uygun zemin oluşturma, teşvik etme nitelikli olması göz önünde bulundurulursa peygamberlerin isimlerinin açıkça zikredilmesi kinayeli ifadeden daha iyi ve daha etkileyici olurdu. Elbette Allah daha iyi bilir.

el-Kâfi'de, bir adamın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) "Kur'ân ile Furkan aynı şey midir? Yoksa ayrı şeyler midir?" diye sorduğu ve İmam'ın şu cevabı verdiği belirtilir: "Kur'ân kitabın tamamının adıdır. Furkan ise, yerine getirilmesi, uygulanması zorunlu olan hükmün adıdır."[1]

el-Cevami'de yine onun (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Furkan, Kur'ân'daki tüm muhkem ayetlere denir."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de ve Tefsir'ul-Kummî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu açıklamaya yer verilir: "Furkan, Kur'ân'daki her muhkem ayete denir. Kitab ise, kendisinden önce gelmiş bütün peygamberleri doğrulayan Kur'ân'ın bütününe denir."[2]

Ben derim ki: Furkan ve Kitap kelimelerinin lafzı, bu anlamı kabul eder mahiyettedir. Bize ulaşan bazı haberlerde "Ramazan, Allah'ın isimlerinden biridir. Bu yüzden "Ramazan geldi.", "Ramazan gitti" dememek gerekir. Bunun yerine "Ramazan ayı" tabirini kullanmak lazımdır." Bu hadis tektir ve konusunda gariptir. Bu söz, tefsir bilginlerinden olan Katade'den de nakledilmiştir.

Yüce Allah'ın isimlerine ilişkin rivayetlerde "Ramazan" adına rastlanmıyor. Ayrıca, "Ramazan" lafzının "ay" ile tamlamasız veya "Ramazanan" şeklinde tesniye olarak (iki Ramazan) zikredilişinin örneklerine, hem Resulullah efendimizin, hem de Ehlibeyt İmamları'nın sözlerinde çokça rastlanır. Bu lafzın bu şekilde yalın olarak yer almasını ravilerin marifetine bağlamak ve onların "ramazan ayı" yerine her yerde "Ramazan" kullandıklarını söylemek oldukça güçtür.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Sabbah b. Nebate'nin şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle dedim: "İbn Ebî Ya'fur senden bazı hususları sormamı istedi." "Nedir bu hususlar?" dedi. Dedim ki: "Diyor ki, ben evimde olduğum hâlde ramazan ayı girerse yolculuğa çıka-

---

1- [el-Kâfi, c.2, s.630, h:11]

2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.9; Tefsir'ul-Kummî c.1, s.96]

bilir miyim?" İmam dedi ki: "Yüce Allah, *'Sizden kim bu aya şahit olursa onu tutsun."* buyuruyor. Dolayısıyla ramazan ayı girdiğinde ailesinin yanında bulunan bir kimse, hac, umre veya zayi olmasından korktuğu bir mal için olması dışında yolculuğa çıkmamalıdır."[1]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) bu değerlendirmesi, ifadenin mutlaklığından (genel oluşundan) hareketle müstehap bir hüküm çıkarmanın dakik bir örneğidir. Yani ramazan ayında istisna edilen yerler dışında, yolculuğa çıkmamak müstehaptır.

el-Kâfi'de İmam Zeynelabidin'in (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yolculuk ve hastalık zamanlarındaki oruca gelince, Ehlisünnet bu hususta ihtilaf etmiştir. Bazıları, 'bu durumda olan bir kimse oruç tutmalıdır.' derken, bazıları da 'tutmaması gerekir.' demişlerdir. Bazısı ise; 'Dilerse tutar, dilerse tutmaz.' şeklinde görüş belirtmiştir. Bizim görüşümüz ise şöyledir: Her iki durumda da iftar etmek zorundadır. Eğer bir kimse yolculuk esnasında veya hastalık durumunda oruç tutarsa, onun bu oruçları kaza etmesi zorunludur. Çünkü yüce Allah, *'Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa tutmadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun.'* buyurmuştur."[2]

Bu açıklamayı Tefsir'ul-Ayyâşî'nin yazarı da rivayet etmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de *"Sizden kim bu aya şahit olursa onu tutsun."* ayeti ile ilgili olarak İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Akledenler için ne kadar açık bir ifade! Kim ramazan ayına şahit olursa oruç tutsun, kim de bu ayda yolculuğa çıkarsa orucunu açsın."[3]

Ben derim ki: Hasta ve yolcunun iftar etmesi gerektiğine ilişkin olarak Ehlibeyt İmamları'ndan birçok açıklama rivayet edilmiştir.[4] Bu, onların mezhebidir. Ayetin buna yönelik delaletine de dikkat çekmiştik.

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Muhammed Bakır'a (a.s) *"Zor dayanabilenlerin üzerinde bir yoksulu doyuracak kadar fidye vardır."* ifadesi ile kimlerin kastedildi-

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.80]
2- [el-Kâfi, c.4, s.86]
3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.81]
4- [Vesail'uş-Şia, c.7, s.123, 154]

ğini sordum. Dedi ki: "Burada hasta ve oruç tutmaya güç yetiremeyen yaşlılar kastedilmiştir."[1]

Yine aynı eserde, İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) aynı ayetle ilgili olarak şu görüşü belirttiğine yer verilir: "Burada kastedilenler, yaşlıları ve utaş (suya doymama) hastalığına yakalananlardır."[2]

Aynı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu açıklamaya yer verilir: "Çocuğundan endişelenen kadın ve yaşlılar kastedilmiştir."[3]

Ben derim ki: Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) bu konuya ilişkin olarak, aynı çizgide birçok açıklama ve değerlendirme rivayet edilmiştir. Ebu Basir rivayetinde, sözü edilen hasta, Ramazan ayında hastalanan kimse değildir. Burada senenin her günü hasta olduğu için başka günlerde oruç tutma imkânı bulamayan kimseler kastedilmiştir. Çünkü: *"Sizden kim hasta olursa"* ifadesinin, sözünü ettiğimiz bu tür kimseleri kapsamadığı gayet açıktır. Rivayetlerden birinde geçen "utaş" susuzluk hastalığıdır. Yani, suya doymama illeti demektir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Said'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu sözleri rivayet ettiği anlatılır: "Fıtır Bayramı'nda (Ramazan Bayramı) tekbir getirilir." Dedim ki: "Sadece kurban bayramında tekbir getirilir." Dedi ki: "Fıtır Bayramı'nda da getirilir. Ancak bu bayramdaki tekbir getirme, akşam, yatsı, sabah, öğle, ikindi ve iki rekât bayram namazının sünnetidir."[4]

el-Kâfi'de, Said Nakkkaş'ın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık (a.s) bana dedi ki: "Fıtır Bayramı gecesinde tekbir getirilir, ama bu sünnettir." Dedim ki: "Ne zaman tekbir getirilir?" Dedi ki: "Bayram gecesi akşam, yatsı, sabah ve bayram namazında tekbir getirilir ve burada son verilir." "Peki nasıl tekbir getirmeliyim?" diye sordum. Şöyle buyurdu: "Allah-u Ekber [Allah en büyüktür] Allahu Ekber, La ilâhe illallah [Allah'tan başka ilâh yoktur] Vallahu Ekber, Allah-u Ekber ala ma hedana. [Bizi doğru yola iletmesine karşılık olarak tekbir getiriyorum.] Bu, *'Sayıyı* (yani namazı) *tamamlamanız ve sizi doğru yola iletmesine karşılık olarak Allah'ı büyük tanımanız* (tekbir) *içindir.'* ayeti-

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.78-79]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.78-79]
3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.78-79]
4- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.82]

nin içeriğidir. [Yani "sayıyı tamamlamanız için" ayetinden maksat, namazı tamamlamanızdır.)[1] Tekbir ise şöyle getirilir: Allah-u Ekber, La ilâhe illallah vallahu Ekber. Ve lillah'il-hamd. ["Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilâh yoktur. Ve hamd Allah'a özgüdür."] Tekbire ilişkin bir diğer rivayette, bu sözün dört kez tekrarlandığı belirtilir.

Ben derim ki: Bir rivayette öğlen ve ikindi namazlarında tekbir getirileceği vurgulanırken, birinde bunlardan söz edilmemesi, müstehaplığın derecelerine ilişkin bir ayrıntıya dönük olabilir. İmam'ın (a.s) "Yani namazı" sözü ile de şu anlam kastedilmiş olabilir. "Orucun sayılarını bayram namazı ile tamamlamanız ve sizi doğru yola iletmesine karşılık namazlarda Allah'ı büyük tanımanız (tekbir getirmeniz) için." Bu yorum, bizim yukarıda *"Bu, sayıyı tamamlamanız ve sizi doğru yola ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız içindir."* ayeti ile yaptığımız değerlendirme ile çelişmemektedir. Çünkü burada vacipliği öngören bir noktada, müstehap nitelikli bir hüküm çıkarma söz konusudur. Tıpkı, *"Sizden kim bu aya şahit olursa onu tutsun."* ifadesinden, bu ayın ilk gecesine şahit olan bir kimsenin yolculuğa çıkmasının mekruhluğuna ilişkin bir hükmün çıkarılmış olması gibi. Son rivayette, yer alan iki tekbirin son cümlelerinin farklı oluşu bazıları tarafından "Sizi hidayet etmesine karşılık Allah'ı ululamanız için" ifadesiyle ilgili olarak, söz konusu edilen; "tekbir" "ala" harf-i cerri ile birlikte kullanıldığından hamd manasını içermektedir." şeklindeki değerlendirmeyi desteklemektedir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İbn Ebu Umeyr'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şu sözleri rivayet ettiği belirtilir: İmam'a dedim ki: "Sana feda olayım, aramızda: Resulullah'ın ramazan orucunu yirmi dokuz gün tutmasına dair hadisler, otuz gün tutmasına dair hadislerden daha fazladır. Bu doğru mudur?" Buyurdu ki: "Yüce Allah böyle bir söz halk etmemiş ve Resulullah da devamlı ramazan orucunu otuz gün olarak tutmuştur. Çünkü yüce Allah, *'Sayıyı tamamlamanız için'* buyuruyor. Buna rağmen Resulullah (s.a.a) sayıyı eksik mi tutuyordu."

Ben derim ki: Rivayetin orijinalindeki "Fe-kane Resulullah yenkusuhu (=Resulullah sayıyı eksik mi tutuyordu?)" ifadesi, istifham-ı istinkarî (bir şeyi reddetmeye yönelik soru) niteliğindedir. Rivayet, daha

---

1- [Furu-u Kâfi, c.4, s.166]

önce söylediğimiz "Buradaki tamamlamadan maksat, ramazan ayını tamamlamadır." sözünü de desteklemektedir.

Mehasin'ul-Berkî adlı eserde, bizim mezhebimize mensup bazılarından merfu olarak, *"Sizi doğru yola ulaştırmasına karşılık Allah'ı büyük tanımanız için."* ayeti ile ilgili bir hadis nakledilmiştir. Hadiste şöyle dedikleri vurgulanır: "Tekbir; tazim etme, büyük tanıma demektir. Hidayet ise, velâyettir."[1]

Ben derim ki: Hidayetin velâyet olarak nitelendirilmesi, bir tür uyarlama ve genel bir ifadenin bir mısdakını açıklamadır. Bir tür tevil olması da mümkündür. Nitekim bazı rivayetlerde "yusr (=kolaylık)" veyalet "usr (=zorluk)" da Allah'a karşı gelme ve Allah düşmanlarının velâyeti şeklinde yorumlanmıştır.

el-Kâfi'de, Hafs b.Gıyas kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: İmam'a *"Ramazan ayı... Kur'ân onda indirilmiştir."* ayetini sordum ve dedim ki: "Bizim bildiğimiz, Kur'ân'ın yirmi sene içinde indiğidir." İmam Cafer Sadık dedi ki: "Kur'ân-ı Kerim bütün olarak, ramazan ayında Beyt'ül-Mamur'a indirilmiştir. Sonra (bölüm bölüm) yirmi yıl içinde indirilmiştir." Daha sonra İmam, Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu söyledi: "İbrahim sahifeleri (suhuf) ramazan ayının ilk gecesinde, Tevrat altıncı gecesinde, Zebur on sekizinci gecesinde ve Kur'ân-ı Kerim de ramazan ayının yirmi üçüncü gecesinde inmiştir."[2]

Ben derim ki: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Resulullah'tan (s.a.a) rivayet ettiği kısmı, Suyutî de ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, değişik kanallardan Vasile b. el-Eska aracılığı ile Resulullah'a (s.a.a) dayandırmıştır.

el-Kâfi ve Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserlerde Yakub'un şöy--le dediği belirtilir: "Bir adamın İmam Cafer Sadık'a Kadir gecesini sorduğunu duydum. Adam diyordu ki: Bana Kadir gecesini anlat, var mıydı böyle bir gece? Veyahut her sene tekrarlanıyor mu?" İmam Cafer Sadık dedi ki: "Eğer Kadir gecesini ortadan kaldırırsan bütün Kur'ân'ı kaldırmış olursun."[3]

1- [Mehasin'ul-Berkî, s.107, Velâyet babı]
2- [el-Kâfi, c.2, s.628]
3- [Furû-i Kâfi, c.4, s.158, h:7; el-Fakih, c.2, s.101]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Ramazan ayı, mübarek gece ve Kadir gecesi... Kuşku yok ki, Kadir gecesi mübarek gecenin kendisidir. Ve bu gece ramazan ayındadır. O gece Kur'ân-ı Kerim bütün olarak 'Zikir'den, Beyt'ül-Mamur'a indirilmiştir. Kur'ân'ın indiği bu yer dünya göğündeki yıldız yerleridir. Bundan sonra, emir ve yasaklarla ve savaşlarla ilgili olarak parça parça Hz. Muhammed'e (s.a.a) indirilmiştir."

Ben derim ki: Aynı anlama gelen sözler, İbn Abbas'tan başka, örneğin Said b. Cübeyr'den de rivayet edilmiştir. İbn Abbas'ın sözlerinden, bu değerlendirmeyi bazı Kur'ân ayetlerinden edindiği anlaşılıyor. Bu ayetleri şöylece sıralayabiliriz: *"Ve hikmetli zikir'den"* (Âl-i İmrân, 58) *"Andolsun satır satır dizili kitaba, yayılmış ince deri üzerine; mamur eve (Beyt'ül-Mamur) yükseltilmiş tavana."* (Tûr, 2-5) *"Hayır, yıldızların yerlerine yemin ederim. Şüphesiz bu, eğer bilirseniz gerçekten büyük bir yemindir. Elbette bu, bir Kur'ân-ı Kerim'dir. Saklanmış-korunmuş bir kitaptadır. Ona, temizlenip-arınmış olanlardan başkası dokunamaz."* (Vâkıa, 75-79) *"Biz dünya göğünü de kandillerle süsleyip donattık ve bir koruma altına aldık."* (Fussilet, 12)

Bu değerlendirmesinin doğru olduğu, ayetlerin açık desteği ile de pekişmektedir. Ancak, birinci gökteki yıldızların yerlerine ve Kur'ân'ın oradaki mekânına ilişkin sözlerinin dayanağı o kadar belirgin değildir. Vakıa Suresi'ndeki ayetlerin buna yönelik işaretleri net değildir. Ehlibeyt kanallarından gelen rivayetlerde "Beyt'ül-Mamur"un gökte olduğu vurgulanır. Yeri gelince inşaallah bu konuya daha detaylı olarak değineceğiz. Ancak şunun bilinmesinde bir zorunluluk vardır ki: Tıpkı Kur'ân ayetleri gibi, hadislerin de muhkem ve müteşabihleri vardır. İşaretlere ve sembollere dayanan ifadeler oldukça yaygındır. Özellikle, Levh-i Mahfuz, Kalem, hicaplar, sema, Beyt'ül-Ma'mur, Bahr'ül-Mescur gibi gerçeklere ilişkin ifadeler, bütünüyle sembol niteliklidirler. Bu yüzden bu konuları inceleyen bir araştırmacının karineleri, ipuçlarını iyi değerlendirmesi gerekir.

AYETİN MEÂLİ

186- Kullarım Beni sana soracak olursa, muhakkak ki Ben pek yakınım. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm. Öyleyse, onlar da Benim çağrıma cevap versinler ve Bana iman etsinler. Umulur ki doğru yolu bulmuş olurlar.

AYETİN AÇIKLAMASI

Kullarım Beni sana soracak olursa, muhakkak ki ben pek yakınım. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm.

İçerdiği anlamı en güzel bir şekilde, en ince ve dakik bir üslupla dile getiren çarpıcı bir ifadedir. Bu ifadede, tekil şahıs kullanımı esas alınmıştır; gayp sıygasına ve çoğul zamirlere başvurulmamıştır. Bu, meseleye ne kadar önem verildiğini gösterir. Sonra, "insanlar" vb. yerine "Kullarım" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması, meseleye gösterilen özenin fazlalığının bir göstergesidir. Ve yine "Onlara de ki: Ben yakınım." şeklinde bir ifade kullanılmayıp, aradaki aracı kaldırılarak doğrudan *"Ben yakınım"* denilmesi, tekit edatı olarak "inne (=muhakkak ki)" harfinin kullanılması, yakınlığın sürekliliğine delalet etsin diye fiil (yakın olurum) yerine, sıfat (yakınım) tercih edilmesi, ayrıca duaya cevap verme olgusunun sürekliliğine işaret etmesi için muzari fiilinin kullanılmış olması, sonra *"Dua edenin duasına cevap veririm."* sözünün *"Bana dua ettiği zaman"* sözü ile kayıtlandırılması -ki, bu kayıt, *"dua edenin duasına"* belirginlik kazandırmaktan başka bir şey katmıyor. Ve tıpkı, *"Bana dua edin, size icabet edeyim."* (Mü'min, 60)

ayetinde olduğu gibi, dua edenin duasının kayıtsız ve şartsız olarak kabul edileceğini gösteriyor...- evet yukarıda değindiğimiz bu yedi ayrıntı, duanın kabulüne verilen önemi, dua olgusuna gösterilen özeni yansıtmaktadır. Ayrıca ayet-i kerimede -onca kısalığına rağmen- birinci tekil şahıs (mütekellim) zamiri yedi kez tekrarlanmıştır. Bu ayet-i kerime, bu niteliğiyle Kur'ân-ı Kerim'de tektir.

"ed-Dua" ve "ed-dave" (çağırma ve dua etme) mastarları, çağrılanın nazarını çağırana yöneltme anlamını ifade eder. "es-Sual" (=isteme) ise, istenenden bir yarar veya fazla hayır sağlamak demektir. Böylece istenenin nazarının isteyene yöneltilmesinin ardından isteyenin ihtiyacı giderilmiş olur. Dolayısıyla isteme, duanın amacı ve hedefi konumundadır. Bu anlam, istek söz konusu olan her yer ve her ortam için geçerlidir. Cehaleti giderip bilgi sahibi olmak için sorma, hesap anlamında soru ve fazla bir yarar elde etme vb. amaçlı soru gibi.

Daha önce de değindiğimiz gibi, kulluk birinin mülkü olma durumuna denir. Ama bu, her mülkiyet için geçerli bir tanım değildir. Sadece insanın mülk oluşunu ifade eder. (Öyleyse hayvana, sahibinin kuludur denilmez) Şu hâlde kul, insan ya da akıl ve bilinç sahibi her canlı için kullanılan bir tanımdır. Böylece bu kavram Allah'a nispet verildiğinde yüce Allah'a yönelik mülkiyet nitelikli mensubiyeti ifade eder.

Yüce Allah'ın mülkü, başkalarının mülkünden çok farklıdır. Bu, iddia ile hakikatin, gerçek ile mecazın farklılığı gibidir. Çünkü yüce Allah kulları üzerinde sınırsız ve kuşatıcı bir malikliğe sahiptir. Kullar ne kendi kişilikleri ne de kendi kişiliklerine tâbi nitelikler ve fiiller, ne kendilerine nispet edilen eşler, evlâtlar, mallar ve makamlar bakımından bu kuşatıcı malikliğin kapsamının dışına çıkamazlar. Dolayısıyla kulların herhangi bir şekilde kendilerine izafe edilen ve malik oldukları kabul edilen her çeşit, örneğin hakiki ve tabii mülkü sayılan "kendisi, bedeni, kulağı, gözü, fiili ve eseri" gibi ve göreceli ve itibarî mülkü denilen "eşi, malı, makamı ve hakkı" gibi bütün her şeye ancak Allah'ın izni ile sahip olmuşlardır. İlâhî izin onlarla sahip oldukları şeyler arasındaki nispetin kalıcılığını onayladıkça bu var olabilir. Şu hâlde onları malik kılan ilâhî izindir. Kişiliklerini ve cisimlerini kendilerine izafe eden ulu Allah'tır. Eğer O, dilemeseydi, bütün bunlar baştan itibaren olmazlardı. Kulları kulak, göz ve kalp sahibi yapan O'dur. Her şeyi yaratan ve her şeyi bir ölçü dahilinde tasarlayan O'dur.

Yüce Allah kişi ile nefsi arasına girer. Kişiye nefsinden daha yakındır. Ona, çocuk, eş, arkadaş, mal, mevki ve hak gibi yakını olarak bildiği şeylerden daha yakındır. O, yarattığı varlıklara, akla gelebilecek her şeyden daha yakındır. Kısacası O, mutlak olarak yakındır, yakınlığına bir sınır konulamaz. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Biz ona sizden daha yakınız; ancak siz görmezsiniz."* (Vâkıa, 85) *"Biz ona şahdamarından daha yakınız."* (Kaf, 16) *"Allah, kişi ile kalbi arasına girer."* (Enfâl, 24) Kalp'ten maksat, kişinin olup bitenleri, eşya ve olayları algılayan nefsidir.

Kısacası yüce Allah'ın kulları üzerindeki sahipliğinin gerçek bir sahiplik ve insanların da O'nun kulları olmaları, yüce Allah'ın kendilerine mutlak olarak ve bir karşılaştırma yapılacak olursa her şeyden daha yakın olmasını gerektirir. Hiç bir etken ve engel söz konusu olmaksızın dilediği gibi tasarruf etmeyi gerektiren bu mutlak sahiplik; yüce Allah'ın kullarından herhangi birinin duasına cevap verebilir, bağış ve tasarrufta bulunmak suretiyle arz ettiği ihtiyacını giderebilir olmasını gerektirir. Çünkü mülk geneldir, kapsayıcıdır. İlâhî egemenlik, otorite ve kuşatıcılık tüm takdirlere damgasını vurmuştur. Bir has durumla sınırlandırma söz konusu değildir. Yahudilerin iddiasının tam tersine. Çünkü onlara göre; yüce Allah varlıkları yaratmış, kaderleri belirlemiş, böylece misyonunu tamamlamıştır.

Artık kendisinin bir sebep sonuç zorunluluğu hâlinde yerleştirdiği kaza ve öntasarımın yürürlüğe girmesi ile, yeni tasarruf dizgini O'nun elinden çıkmıştır. Artık nesih (bir hükmü kaldırma, bir hükmü yürürlüğe koyma) ve bedâ söz konusu değildir. Dualara icabet etmez. Çünkü iş O'nun elinden çıkmıştır. Ve yine bu ümmetten bir grubun görüşünün tam aksine. Onlara göre; kulların fiillerini Allah yaratmaz. Bu son görüşü dile getiren kaderiye grubunu, Resulullah efendimiz, hem Şia, hem Ehlisünnet kanallarınca rivayet edilen bir hadiste *"Bu ümmetin Mecusileri"* olarak nitelemiştir. İşte bu iki görüş de doğru değildir.[1]

Mülk mutlak olarak Allah'ındır. Hiç kimse, O'nun sahip kılması dışında bir şeye sahip olamaz. O dilediği şeyi birinin mülkü kılar. Bir şeyin meydana gelmesine izin verirse, meydana gelir. Dilemediği, sahip kılmadığı ve izin vermediği şey, hiç bir şekilde meydana gelmez.

1- [Sefinet'ul-Bihar, Kadere maddesi]

Bu uğurda ne kadar çaba sarf edilirse edilsin. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçlarsınız; Allah ise zengindir."* (Fâtır, 15)

Böylece anlaşılıyor ki: *"Kullarım Beni sana soracak olursa, muhakkak ki Ben pek yakınım. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* ifadesi, duaları kabul etmeye ilişkin bir hükmü içerdiği gibi, bu hükmün gerekçelerini de içermektedir. Buna göre, dua edenlerin Allah-u Teâla'nın kulları olmaları, Allah'ın onlara yakın olmasını gerektirir. Yakın olması da mutlak olarak dualarını kabul etmesini gerektirir. Kabulün mutlaklığı ve kayıtsız oluşu ise, duanın mutlaklığını ve sınırsız oluşunu gerektiren bir olgudur. Şu hâlde O'na yöneltilen her duayı, O kabul eder.

Ancak bu konuda, bir hususa dikkat edilmelidir. O da şu ki: Yüce Allah *"Dua edenin duasına cevap veririm."* sözünü *"Bana dua ettiği zaman"* sözü ile kayıtlandırmıştır. Bu kayıt, mukayyet olan şeyin özüne bir katkıda bulunmuyor. Sadece gerçek olma şartını getiriyor. Mecaz olarak dua denilmesinin ve sadece duanın şekline benzer olmasının yetersizliğini öngörüyor. Çünkü birine "Sana öğüt verdiği zaman öğüt verenin sözüne kulak ver" veya "Alim olduğu zaman alime saygı göster." dediğimiz zaman, bu sözümüz işaret edilen kişinin gerçekten o sıfata sahip olması gerektiğini ifade eder. Buna göre, öğüt veren kişi sözleri ile öğüt vermeyi amaçladığı zaman, onun sözlerine kulak vermek gerekir. Alim de gerçekten ilim sahibi ise bildikleri ile amel ediyorsa, ona saygı göstermek bir zorunluluktur.

Şu hâlde *"Bana dua ettiği zaman"* ifadesi, icabete ilişkin mutlak vaadin ancak dua edenin gerçekten dua etmesi, fıtrî bilgi ve içgüdüsel aşinalık aracılığı ile istemesi ve dilin kalple birlikteliği ve uyum içerisinde olmasıyla gerçekleşeceğine delalet etmektedir. Çünkü dua ve dileğin gerçekliğini kalbin taşıdığı niyet ve fıtratının ifade ettiği amaç temsil etmektedir. Bu, konuşma lisanı ile ifadesini bulandan apayrı bir şeydir. Konuşma lisanını nasıl istersen öyle çevirirsin: Yalan söyletirsin, doğru söyletirsin, gerçek söyletirsin, ciddi söyletirsin, mecaz söyletirsin, şaka söyletirsin. Bütün bunlar senin elindedir ve içindeki gerçek niyetini ifade etmeyebilirler.

Bu yüzden, yüce Allah'ın konuşma dilinin bir etkinliğinin söz konusu olmadığı alana ilişkin temenniyi "isteme" olarak nitelemiş oldu-

ğunu görüyoruz: *"Size her istediğiniz şeyi verdi. Eğer Allah'ın nimetini saymaya kalkışırsanız, onu sayıp bitirmeye güç yetiremezsiniz. Gerçek şu ki, insan pek zalimdir, pek nankördür."* (İbrahim, 34) Buna göre insanlar sayıp bitiremedikleri nimetleri isteme durumundadırlar. Şu hâlde bu isteme "dil" dediğimiz organ aracılığı ile gerçekleşmemiştir. Tam tersine bu, muhtaçlık lisanını fıtraten ve varoluşsal olarak hak etmenin ifade ettiği bir istektir. Nitekim ulu Allah bir başka ayette şöyle buyuruyor: *"Gökte ve yerde olan ne varsa O'ndan ister. O, her gün bir iştedir."* (Rahmân, 29) Bu ayetin konumuza kanıt oluşturması son derece açık ve belirgindir.

Şu hâlde, insanın öz yaratılışının (fıtrat) lisanıyla yüce Allah'tan istediği bir şey, kesinlikle karşılığını bulur. Öyleyse dua kabul görmüyorsa, karşılığını almıyorsa, onda iki şeyden birisi eksiktir demektir. Bunlar da "Bana dua ettiği zaman dua edenin duasını..." sözünde açıklanmıştır.

Eğer ortada kabul görmeyen bir dua varsa, bu durumda, ya gerçekten tam manasıyla dua gerçekleşmemiş ve dua eden kişinin bir tür karıştırması söz konusudur. Örneğin olmayan bir şeyi isteyen ve bunu da bilmeyen veyahut işin içyüzünün farkına varacak olursa, bunu kesinlikle istemeyecek olan insanlar gibi. Örneğin hastanın şifa bulmasını ister ama bunun ölünün dirilmesini istemek olduğunu bilmez. Ancak peygamberlerin dua ettiği gibi, onun da gücü yetseydi, ölünün dirilmesi için dua etseydi hasta yeniden hayat kazanırdı. Ancak insanın böyle bir ümidi yoktur. Yahut bir insan, içyüzünü öğrenmesi durumunda kesinlikle istemeyeceği bir şey ister ama bu isteği kabul edilmez.

Veyahut da istek tam manasıyla gerçekleşir ama istek tek başına Allah'a yöneltilmez. Örneğin herhangi bir insan, yüce Allah'tan ihtiyaç duyduğu bir şeyi ister. Ama kalbi normal sebeplere takılıdır. Veya bu meselesinde bazı mevhum güçlerin kendisine yeterli olabileceklerini yahut işinde etkinliklerinin söz konusu olacağını sanmaktadır. Dolayısıyla duayı sırf yüce Allah'a özgü kılmamakta ve gerçekten O'ndan istememektedir. Duaları kabul eden Allah, öyle bir Allah'tır ki işinde ve otoritesinde ortak kabul etmez. O, sebeplerin veya mevhum güçlerin ortaklığı ve desteği ile hareket etmez. Şu hâlde dua edip Allah'tan bir takım şeyler isteyen bu iki grup, dilleri duayı Allah'a özgü kılsa da, kalpleri duayı sırf Allah'a yöneltmiş değildir.

Ayet-i kerimenin ışığı altında dua hakkında yapılabilecek açıklamanın özeti bu idi. Bu açıklama ile dua konusunu ele alan diğer ayetlerin anlamları da böylece açıklığa kavuşmuş oluyor: *"De ki: Sizin duanız olmasaydı, Rabbiniz size değer verir miydi?"* (Furkan, 77) *"De ki: Düşündünüz mü hiç; eğer size Allah'ın azabı gelirse ya da kıyamet saati gelip çatarsa, Allah'tan başkasını mı çağıracaksınız. Eğer doğru sözlü iseniz...Hayır, yalnızca O'nu çağırırsınız, dilerse kendisi çağırdığınız şeyi giderir ve şirk koşmakta olduklarınızı unutursunuz."* (En'âm 40-41) *"De ki: Sizi karanın ve denizin karanlıklarından kim kurtarmaktadır ki, siz gizliden gizliye O'na yalvararak dua etmektesiniz. Andolsun, bizi bundan kurtarırsan, gerçekten şükredenlerden oluruz. "De ki: Ondan ve her türlü sıkıntıdan sizi Allah kurtarmaktadır. Sonra siz yine şirk koşmaktasınız."* (En'âm, 63-64)

Bu ayetler, insanın içgüdüsel olarak dua ettiğini, fıtratın lisanı ile Rabbinden istediğini göstermektedir. Ancak insan refah ve konfor içinde bir hayat sürdürdüğü zaman nefsi, sebeplere takılır, onları Rabbine ortak koşar. Bu yüzden mesele onun açısından berraklığını ve anlaşılırlığını yitirir. Kafası karışır. Rabbine dua etmediğini, O'ndan bir şey istemediğini iddia eder. Oysa ki Rabbinden başkasından hiç bir şey istememektedir. Çünkü insan bir fıtrat, tasarlanmış ve rayına konulmuş bir öz yaratılış üzeredir. Allah'ın yaratma yasasında bir değişiklik olmaz. Şiddet baş gösterdiğinde ve sebepler birer birer etkinliklerini yitirdiklerinde ve Allah'ın ortağı oldukları, O'nun yanında şefaatçilik edecekleri iddia edilen düzmece ilâhlar ortadan kayboldukları zaman, insanoğlu, Allah'tan başka ihtiyacını giderecek, isteklerini karşılayacak bir merci olmadığını anlar, yeniden fıtrî tevhide döner ve bütün sebepleri unutur. Yüzünü yüce Rabbine taraf çevirir. O da kendisini abluka altına alan şiddeti, zorluğu bertaraf eder, ihtiyacını karşılar, huzura kavuşturur. Sonra insan huzura kavuşunca yeniden önceki şirk nitelikli hayat tarzına döner, Rabbini unutur.

Şu ayet-i kerime de açıklamamızı pekiştirir niteliktedir: *"Rabbiniz dedi ki: Bana dua edin, size icabet edeyim. Doğrusu Bana ibadet etmekten büyüklenenler; cehenneme boyun bükmüş kimseler olarak gireceklerdir."* (Mü'min, 60) Ayet-i kerime, insanları dua etmeye çağırıyor, duanın kabulünü de garantiliyor. Buna ek olarak da "dua"yı "ibadet" olarak niteliyor: *"Bana ibadet etmekten..."* yani, "Bana dua etmekten..."

buyuruyor. Hatta, ibadet kavramının mutlak olarak "dua" anlamını ifade ettiğini ima ediyor. Çünkü, dua'dan kaçınılması durumunda, bunun sonucunun ateş olacağı şeklinde bir tehdit ifadesi yer alıyor ki, "ateş", "ibadet"i terk etmenin başlıca cezasıdır, ibadetin bazı kısımlarının değil. Şu hâlde ibadetin aslı duadır. Bu nükteyi iyice düşünün.

Bu açıklamaların ışığında, konuya ilişkin başka ayetlerin de anlamı belirginleşiyor: *"Öyleyse, dini yalnızca O'na özgü kılanlar olarak Allah'a dua edin."* (Mü'min, 14) *"O'na korkarak ve umut taşıyarak dua edin. Doğrusu Allah'ın rahmeti iyilik yapanlara pek yakındır."* (A'râf, 56) *"Umarak ve korkarak bize dua ederlerdi. Bize derin saygı gösterirlerdi."* (Enbiyâ, 90) *"Rabbinize yalvara yalvara ve için için dua edin. Şüphesiz o haddi aşanları sevmez."* (Enbiyâ, 55) *"Hani o, rabbine gizlice seslendiği zaman; demişti ki: Rabbim, şüphesiz benim kemiklerim gevşedi ve baş yaşlılık aleviyle tutuştu; ben Sana dua etmekle mutsuz olmadım..."* (Meryem, 3-4) *"O, iman edip salih amellerde bulunanlara icabet eder ve onlara kendi fazlından artırır."* (Şûrâ, 26) gibi, birçok ayeti buna örnek gösterebiliriz, ki bu ayetler, dua ibadetinin prensiplerini, dua edecek kişinin nasıl bir tavır takınacağını dile getirmektedirler. Bu prensip ve tavırların temeli, ihlastır. İhlas dua ederken sadece Allah'ın hoşnutluğunu gözetmektir. Buna kalp lisan örtüşmesi denir. Allah'tan başka her türlü sebeple bağlantıyı kesmek ve sadece O'na bağlanmaktır. Bunun kapsamına da korku, umut, istek, ürperti duyma, saygı, yalvarış, ısrar, zikir, salih amel, iman ve Allah'ın huzurunda bulunma edebî gibi rivayetlerin ifade ettiği unsurlar girer.

Öyleyse onlar da benim çağrıma cevap versinler ve bana iman etsinler.

Bu ifade, önceki cümlenin iltizamî olarak ifade ettiği anlamın bir ayrıntısı konumundadır. Buna göre: Yüce Allah kullarına yakındır. O'nunla kullarının duası arasına hiç bir engel giremez. O, kullarına özen gösterir, isteklerine önem verir. Ve O şimdi kullarını kendisine dua etmeye davet ediyor. Durum böyle olunca, kulların O'nun bu davetine icabet etmeleri, O'na yönelmeleri, bu niteliğiyle O'na iman etmeleri, O'nun kendilerine yakın olduğunu, dualarını kabul ettiğini kesin olarak bilmeleri gerekir. Umulur ki, böylece, içtenlikle O'na yönelip dua ederler.

HADİSLERDE DUAYLA İLGİLİ AÇIKLAMA

Şia ve Ehlisünnet kaynaklarında, Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Dua müminin silahıdır."[1]

Uddet'ud-Daî adlı eserde yer alan bir kutsî hadiste yüce Allah şöyle buyurur: "Ey Musa, ihtiyaç duyduğun her şeyi Benden iste; koyunlarının yiyeceğini ve hamurunun tuzunu bile."[2]

Mekarim'ul-Ahlâk kitabında Peygamber efendimizin şöyle buyurduğu nakledilir: "Dua Kur'ân okumaktan daha faziletlidir. Çünkü yüce Allah, *'De ki sizin duanız olmasaydı Rabbim size değer verir miydi?'*[3] buyuruyor." Bu söz İmam Muhammed Bakır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir.[4]

Uddet'ud-Daî adlı eserde, Muhammed b. Aclan, Muhammed b. Ubeydullah b. Ali b. Hüseyn'den, o da amca çocuğu Sadık'tan, o da atalarından Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder. Yüce Allah peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiştir: İzzetim ve celalim hakkı için, benden başkasından uman her ümit sahibinin ümidini kesinlikle ümitsizlikle sonuçlandıracağım, ona insanlar içinde zillet elbisesini giydireceğim, onu kurtarışımdan ve fazlımdan uzaklaştıracağım. Benim kulum, zorluk zamanlarında Benden başkasına mı umut bağlar? Halbuki zorluklar Benim elimdedir. Benden başkasından mı umar? Oysa cömert, zengin Benim. Kilitli kapıların anahtarları Benim elimdedir. Benim kapım Bana dua eden herkese açıktır." (Hadisin devamı var.)[5]

Uddet'ud-Daî adlı eserin bir yerinde, Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: Yüce Allah buyurdu ki: Bir başka yaratılmışın himayesine sığınan hiçbir canlı yoktur ki, gökte ve yerde bulunan sebeplerle onun ilgisini koparmış olmayayım. Benden istese, ona vermem, Bana dua etse duasını kabul etmem. Yaratılmışları bir yana bırakarak Benim himayeme giren hiç bir canlı yoktur ki, gökleri ve yeri onun rızkına uhdedar etmiş olmayayım. Bana dua ettiği zaman dua-

1- [Usûl-i Kâfi, c.2, s.468]

2- [Uddet'ud-Daî, s.123]

3- [Furkan, 77]

4- [Mekarim'ul-Ahlâk, s.389]

5- [Uddet'ud-Daî, s.123-124]

sını kabul ederim, Benden istediği zaman ona veririm, Benden bağışlama dilediği zaman onu bağışlarım."[1]

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz iki hadis, duada ihlası, içtenliği öngörmektedirler, varlık bütününde işlenen varoluşsal sebeplerin işlevini geçersiz kılmayı değil. Bu sebepleri yüce Allah varlıklar ile onların varoluşsal ihtiyaçları arasında birer aracı kılmıştır. Yani, bunlar başıboş, yüce Allah'tan bağımsız hareket eden şeyler değildir. İnsanın buna yönelik gizli bir bilinci vardır. İnsan öz yaratılışı gereği ihtiyaçlarının bir sebebe bağlı olduğunu bilir. Bu sebep öyle bir sebeptir ki eseri ve sonucu hiçbir zaman ondan ayrılmaz. Yine öz yaratılışsal bir bilinç olarak bilir ki, ihtiyaçlarını gidermek amacı ile yöneldiği tüm zahiri sebeplerin göründüğünün aksine sonuç vermeleri mümkündür. Öyleyse insan fıtraten bilir ki, her işin kaynağı olan ilk kaynak, her ihtiyacın dayandığı ilk dayanak, ihtiyaçlarının gerçekleşmesi ve varolması için ihtiyaç duyduğu ilk merci, bu görünen sebeplerin dışında bir varlıktır. Bundan dolayı, bir insan, söz konusu sebeplerden birine bütün benliğiyle yönelmemelidir, gerçek sebeple ilgisini koparıp, görünen sebebe sarılmamalıdır.

İnsanoğlu bu gerçeği en küçük bir uyarıda fark eder, bamteline dokunan küçücük bir fiskede bu fıtrî gerçekle yüz yüze gelir. Bir dilekte bulunduğu, bir ihtiyacının giderilmesini istediği zaman, bu isteği gerçekleşirse, bu insanın Rabbinden istediğini ve içsel bilinç olarak fark ettiği ihtiyacının zahiri sebepler kanalıyla Rabbine ulaştığını ve ihtiyacını giderdiğini ortaya çıkarır. Ama bir ihtiyacının giderilmesini herhangi bir sebepten talep ederse, bu fıtratından kaynaklanan içsel bilincin sonucu olmayacaktır. Olsa olsa hayalinin kendisine tasavvur ettirdiği bir durumdur. Kuşku yok ki, hayali de zorlayan bir illetin varlığı söz konusudur. Ancak sebep, insanın içsel bir bilinç olarak böyle bir ihtiyacının olduğunu hissetmesi değildir. İşte burası, içle dışın farklılaştığı alanlardan biridir.

Bunu şu şekilde örneklendirebiliriz: İnsan çoğu zaman bir şeyi sever, ona önem verir. Ama bu isteğine kavuştuğu, sevdiği ve önem verdiği şeyle karşılaştığı zaman onu zararlı bulur. Daha önemli ve daha sevimli gördüğü bir başka şeyle kıyasladığında böyle bir sonuçla karşı-

---

1- [Uddet'ud-Daî, s.123-124]

laşır. Böylece ilk tercihini bırakır, ikincisine sarılır. Bazen de bir şeyden kaçındığı olur. Fakat kaçtığı şeyle karşılaştığı zaman onu, sakındığından daha yararlı ve daha iyi bulabilir. Böyle olunca da ilk tutumundan vazgeçerek ikincisini benimser. Örneğin hasta bir çocuğa acı ilaç içirilmek istendiği zaman ilacı içmekten kaçınır, ağlamaya başlar. Oysa sağlığına kavuşmayı istemektedir. Hasta çocuk öz yaratılışından kaynaklanan içsel bilinçle sağlığına kavuşmayı, dolayısıyla ilaç içmeyi istemektedir. Ağzıyla veya fiiliyle bunun aksini istediğini ifade etse de. Çünkü insan hayatı için fıtrî anlayış ve içsel bilinç açısından işleyen bir düzen vardır. Bunun yanında bir de düşünme yeteneği açısından işleyen bir düzen vardır. Fıtrî düzende hata olmaz, işleyişinde karışıklık yaşanmaz. Düşünsel düzende ise yanılma ve yanlışlık çok olur. Bu yüzden bir insan düşünsel biçimini göz önünde bulundurarak bir şey ister, ama aslında istediğinin tam karşıtı bir şey istemektedir. Dolayısıyla hadisler bu hususu baz alarak değerlendirilmelidir. Bu gerçek, ileride ele alacağımız Hz. Ali'nin (a.s) şu sözünde iyice belirgindir: "Bağış niyetlere göre verilir."

Uddet'ud-Daî adlı eserde Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kabul edileceğine kesin olarak inanmış hâlde Allah'a dua edin."[1]

Bir kutsî hadiste yüce Allah şöyle buyurur: "Ben kulumun Bana ilişkin zannının yanındayım. Şu hâlde benimle ilgili olarak hayırdan başka bir zanda bulunmasın."[2]

Ben derim ki: Yukarıda da bir parça değindiğimiz gibi, ümitsizlik ya da tereddütle karışık dua, gerçek anlamda bir isteğin söz konusu olmadığını gösterir. Olmayanı istemekle ilişkin duanın men edildiği ile ilgili rivayetler vardır.

Uddet'ud-Daî'de Peygamber efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: İhtiyaçlarınız için Allah'tan yardım isteyin. Başınıza gelen musibetlerde Allah'a sığının, O'na yalvarın, yakararak dua edin. Çünkü dua ibadetin özüdür. Allah'a dua eden hiç bir mümin yoktur ki, duası kabul edilmemiş olsun. Ancak Allah dilerse bu kabulü dünyada gerçekleştirir, dilerse ahirete erteler. Ya da dua ettiği ölçüde günahları-

1- [Uddet'ud-Daî, s.103]
2- [Uddet'ud-Daî, s.132]

nı siler. Elbette bunların hepsi, Allah'tan günahı talepte bulunmadığı takdirdedir.[1]

Nehc'ül-Belâğa'da Hz. Ali (a.s), oğlu Hüseyin'e (a.s) vasiyet ederken şöyle der: "Sonra senin eline hazinelerin anahtarını vermiştir. Ki sana kendisinden isteme iznini vermiştir. Dolayısıyla istediğin zaman dua aracılığı ile O'nun nimetlerinin kapılarını açarsın, rahmetinin üzerine sağanak yağmasını sağlarsın. Duana ilişkin cevabının gecikmesi, olmaya ki seni ümitsizliğe düşürsün. Çünkü bağış niyetlere göre verilir. Bazen, dilekte bulunan kişinin daha çok ecir kazanmasına ve temenni sahibi için daha hayırlı bir sonuca sebep olduğu için duanın kabulü geciktirilebilir. Bazen bir şey istersin, ama o şey sana verilmez. Ondan daha hayırlısı er veya geç sana bahşedilir. Ya da istediğin şey sana verilmez, çünkü bir belanın uzaklaştırılması ve sana daha hayırlı olan şeyin verilmesi istenilmektedir. Çoğu zaman istediğin şey, eğer yerine getirilirse bu, senin dinini mahvedebilir. Bu yüzden istekte bulunduğun zaman, güzelliği senin açından kalıcı olanları, sorumluluğu, vebali kalmayan şeyleri talep et. Mala gelince, ne o sana kalır, ne de sen ona kalırsın."[2]

Ben derim ki: Hz. Ali (a.s) "Çünkü bağış niyetlere göre verilir." sözü ile şunu vurgulamak istemiştir: Duanın kabulü, duanın mahiyetine uygun olur. Kul Rabbinden bir istekte bulunduğu zaman, vicdanının derinliklerine sinmiş niyet ve kalbinin kapsadığı düşünce neye yönelikse o kendisine verilir. Sözü ile dışarıya yansıttığı, diliyle telaffuz ettiği şey değil. Çünkü lafız, zaman olur, mana ile bütünüyle örtüşmeyebilir. Nitekim daha önce bu hususa değinmiştik. Kuşku yok ki, Hz. Ali'nin (a.s) bu sözü, dua ile icabet ilişkisini açıklayan en güzel ve en doyurucu bir ifadedir.

Bu açıklamasıyla Hz. Ali (a.s) dış görünüş itibariyle dua ile ibadetin birlikteliğinin gerçekleşmediği yerlerden bir kaçını aydınlığa kavuşturmuştur: Kabulün gecikmesi. Dünya için istenen şeyin, yine dünya için daha hayırlı olan bir şeyle değiştirilmesi. Ya da ahiret açısından daha hayırlı olan bir şeyle değiştirilmesi. Yahut dilekte bulunan kişinin durumuna daha uygun olan bir şeye dönüştürülmesi gibi... Çünkü di-

---

1- [Uddet'ud-Daî, s.25; Bihar'ul-Envar, c.93, s.302]

2- [Nehc'ül-Belâğa, 31. hutbe]

lekte bulunan kişi kimi zaman kendisini sevindirecek ve yararlı olacak bir nimet ister. Oysa bu isteği derhal yerine getirilecek olursa hiç de yararlı olmayacaktır. Buna rağmen duasının kabulü geciktirilir. Bu demektir ki, dilekte bulunan kişi kendisine yarar sağlayacak bir nimeti, aslında gecikmeli olarak eline geçmek üzere istemiştir. Aynı şekilde dinine büyük önem veren bir mümin, eğer bilmeden ve ahiret mutluluğu elde edeceğini sanarak dinle ilgili bir istekte bulunursa, o gerçekte dünya mutluluğu yerine ahiret mutluluğunu istediği için duası ahiretle ilgili olarak kabul edilir, dünya ile ilgili olarak değil.

Uddet'ud-Daî adlı eserde, İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bir kul yüce Allah'a el açtığı zaman, yüce Allah o eli boş çevirmekten haya eder. Bu yüzden kendisine açılan eli fazlından ve rahmetinden dilediği kadar doldurur. İçinizden biri dua ettiği zaman elleri ile başını ve yüzünü meshetmedikçe -bir başka rivayette yüzünü ve göğsünü meshetmedikçe- onları indirmesin."[1]

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Selman, Cabir, Abdullah b. Ömer, Enes b. Malik ve İbn Ebu Muğis kanalıyla aktarılan sekiz adet rivayette Resulullah efendimizin (s.a.a) dua ederken ellerini göğe kaldırmakla ilgili sözleri belirtilir. Dolayısıyla, bazı grupların, dua esnasında elleri göğe doğru kaldırmanın tecessüm (Allah'a cisim isnat etme) anlamına geleceğini ileri sürerek, bunu inkâr etmeleri anlamsızdır. Güya insan elini göğe kaldırmakla yüce Allah'ın gökte olduğunu ima ediyormuş! -Ulu Allah bu tür yakıştırmalardan münezzehtir-

Elleri göğe kaldırmayı bu şekilde değerlendirmek yanlıştır. Çünkü bütün bedensel ibadetlerin hakikati, kalbin derinliklerinde yer eden anlamı, içsel yönelişi biçim çerçevesine indirgemekten ibarettir. Madde ötesi yüce gerçekleri cisim kalıbına indirgemekten ibarettir. Madde ötesi yüce gerçekleri cisim kalıbına sokmaktır. Namaz, oruç ve hac gibi ibadetler, bunların parçaları ve şartları bunun en somut örnekleridir. Eğer öyle olmasaydı, bedensel ibadetin bir dayanağı olmazdı. Bunlardan biri de duadır. Dua, kalbi yönelişi ve içsel isteği, bizim kendi aramızda, birbirimizden bir şey isterken yaptığımız türden davranışlara, alt düzeydeki yoksulun üst düzeydeki zenginden bir şeyler isterken elini açmasına benzeterek somutlaştırmaktan ibarettir. Bu ilişkide yoksul

---

1- [Uddet'ud-Daî, s.139; Bihar'ul-Envar, c.93, s.37]

zengine yalvarır, ihtiyacını karşılaması için yakarır. eş-Şeyh, "Mecalis" ve "el-Ahbar" adlı eserde Ali b. Hüseyin'in (a.s) oğulları Muhammed ve Zeyd'e dayandırarak, onların babalarından, onun da cedleri Hz. Hüseyin'den (a.s), Resulullah'ın -ayrıca Uddet'ud-Daî'de mürsel olarak- dua ederken ellerini göğe doğru kaldırdığı ve tıpkı birinden yiyecek isteyen bir dilenci gibi yakardığı belirtilir.[1]

Bihar'ul-Envar adlı eserin bir yerinde şöyle rivayet edilir: Bir gün Hz. Ali (a.s) bir adamın, "Allah'ım, fitneden sana sığınırım." diye dua ettiğini duyar. Adama yaklaşarak, "Görüyorum ki, malından ve evlâdından Allah'a sığınıyorsun. Allah-u Teala buyuruyor ki: *'Mallarınız ve evlâtlarınız ancak birer fitnedir.'*[2] Bunun yerine, 'Allah'ım, saptırıcı fitnelerden sana sığınırım de.' diye tavsiyede bulunur."[3]

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) bu değerlendirmesi, lafzın anlamını somutlaştırmaya ilişkin bir başka konumun kapsamına girer. Rivayetler içinde bunun örnekleri çoktur. Rivayetlerde Allah-u Teâla'nın kelâmında ifade ettiği anlamın o lafzın gerçek anlamı olduğu belirtilmiştir. "Cüz" ve "çok" gibi kavramların anlamlarını açıklamaya ilişkin rivayetler de bu kategoriye girer.

Uddet'ud-Daî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah gafil bir kalple edilen duayı kabul etmez."[4]

Yine aynı eserde Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah başka şeylerle oyalanan kalbin duasını kabul etmez."[5]

Ben derim ki: Bu iki sözün içerdiği anlamı pekiştiren başka rivayetler de vardır. Meselenin özü şudur; gafil ve başka şeylerle oyalanan bir kalp ile dilekte bulunulduğu zaman, duanın hakikati gerçekleşmez.

Ravendî'nin Daavat adlı eserinde şöyle deniyor: Tevrat'ta yüce Allah bir kuluna şöyle hitap eder: "Sen, kullarımdan biri sana zulmettiği için bana dua edersen ve bir kulum da sen ona zulmettiğin için bana dua ederse, eğer dilersen senin de, onun da duasını kabul ederim. Eğer dilersen, ikinizin durumunu da kıyamet gününe ertelerim."

1- [Uddet'ud-Daî, s.139; Bihar'ul-Envar, c.93, s.306]

2- [Teğabun, 15]

3- [Vesail'uş-Şia'da da c.4, Dua bölümü, 59. bapta rivayet edilmiştir.]

4- [Bihar'ul-Envar, c.93, s.314]

5- [Uddet'ud-Daî, s.97; Bihar'ul-Envar, c.93, s.314]

Ben derim ki: Bunun izahı şöyledir: Bir insan nefsi için bir şey istediği zaman, bu onun istediği şeye ve her açıdan bu isteğinin benzeri olan şeylere rıza gösterilmesi gerektiğini ortaya koyar. Bir insan, kendisine zulmeden birinden intikam almak amacı ile bedduada bulunursa, onun kendisine zulmetmesinden dolayı bu bedduada bulunmuştur. Bu demektir ki, bedduada bulunan kişi zalimden intikam almak amacı ile beddua etmeye razıdır. Durum böyle olunca, kendisi de bir şekilde birine zulmetmişse, kendisine zulmeden hakkında yaptığı beddua, kendisi için de geçerli olur. Eğer insan, kendisinden intikam alınmasına razı olursa -ki asla razı olmaz- başkası için istediği cezaya çarptırılır. Ve eğer buna razı olmazsa o zaman da, gerçek bir bedduada bulunmuş sayılmaz. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"İnsan hayra dua ettiği gibi şerre de dua etmektedir. İnsan pek acelecidir."* (İsrâ, 11)

Uddet'ud-Daî adlı eserde, Resulullah efendimizin (s.a.a) Ebuzer'e şöyle dediği belirtilir: "Ey Ebuzer, yüce Allah'ın seni onlar aracılığı ile yararlandıracağı bazı sözleri sana öğreteyim mi?" Ebuzer diyor ki: "Evet, ya Resulallah." dedim. Buyurdu ki: "Allah'ı gözet ki, O da seni gözetsin, Allah'ı gözetirsen O'nu karşında bulursun. Rahatın yerinde olduğu zamanlarda Allah'ı tanırsan, O seni zorlu zamanlarda tanır. Bir şeyi istediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dilediğin zaman Allah'tan dile. Kuşkusuz kıyamete kadar olacak her şey üzerinden kalem geçmiştir. Bütün canlılar, yüce Allah'ın senin için öngörüp yazmadığı bir yararı sana dokundurmak üzere güç birliği etseler bile, buna güç yetiremezler."[1]

Ben derim ki: "Allah'ı rahatın yerinde olduğu zamanlarda tanırsan, O seni zorlu zamanlarda tanır." sözünün anlamı şudur: Rahat ortamda Allah'a dua et, O'nu unutma ki, zorlu zamanlarda senin duanı kabul etsin, seni unutmasın. Çünkü, rahat ortamda Rabbini unutan bir kimse, bilinç altında sebeplerin böyle bir ortamda Allah'tan bağımsız hareket ettiklerine inanmaktadır. Sonra bir zorluk baş gösterdiğinde, el açıp dua etmesi, onun ancak zorlu zamanlarda Rabbinin Rububiyetini onayladığı anlamına gelir. Oysa yüce Allah bu tür eksik ve yanlış nitelemelerden münezzehtir. O her zaman ve her koşulda Rabdır. Böyle olunca,

1- [Uddet'ud-Daî, s.97; Bihar'ul-Envar, c.13, s.314]

Rububiyetin etkinlik alanını bu şekilde bir bölünmeye tâbi tutan insan, aslında Rabbine hiç dua etmemiş sayılır.

Aynı husus, farklı ifadelerle başka rivayetlerde dile getirilmiştir. Örneğin Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Daha önce dua etmiş bulunan bir insan, musibet anında dua ettiği zaman, duası kabul edilir ve "bu, aşina bir sestir." denir. Bu sese gök kapıları kapanmaz. Ama önceden dua etmemiş bir insan, felaket zamanında dua ettiğinde melekler: "Biz daha önce bu sesi hiç duymadık" derler... "

Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu." (Tevbe, 67) ayetinin genel ifadesinden böyle bir sonuç elde edilebilir. Bu değerlendirme "bütün sebeplerden tam olarak kopma esnasında duanın geri çevrilmeyeceği" hususu içeren rivayetlerle de çelişmez. Çünkü mutlak olarak zorluk, sebeplerden tam olarak kopmuş olma hususuyla farklı bir şeydir. (Rivayetlerden şu sonuç alınabilir: Rahatlık anlarında Allah'ı unutan kimse için, genellikle zorluk anlarında bütün sebeplerden tam olarak kopmak imkânsızdır.)

"Bir şeyi istediğin zaman Allah'tan iste. Yardım dilediğin zaman Allah'tan dile." sözüne gelince; burada istek ve yardım dilemede gerçek anlamda bir içtenlikle Allah'a bağlanmanın gereğine işaret ediliyor. Çünkü bizim gözlemleyebildiğimiz âlemdeki normal sebeplerin nedensellikleri sınırlıdır. Allah'ın kendileri için belirlediği sınırlar içinde etkinlik gösterirler. Yoksa sanıldığı gibi ve göze yansıdığı şekliyle kendi başlarına bağımsız bir etkinlikleri söz konusu değildir. Daha doğrusu, gözlemlenen evrende işleri gören sebeplerin sadece, amaca ulaşmada yol ve araç fonksiyonunu yerine getirmeleri söz konusudur. Emir ve yetki Allah'ın elindedir. Şu hâlde bir kul, ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile üstün irade yönüne, ululuk kapısına yönelmelidir. Sebepler zincirine dayanıp güvenmemelidir. Gerçi yüce Allah, gelişmelerin ancak sebepler silsilesi içinde sonuçlanmasını öngörmüştür.

İmam'ın bu sözü sebeplere dayanmamaya ve sadece Allah'a güvenmeye yönelik bir çağrıdır. Çünkü sebeplere sebeplik niteliğini veren de O'dur. Fakat bu, sebepleri yok sayma, sebebine sarılmadan bir şeyi elde etmeye yönlendirme anlamına gelmez. Böyle bir yaklaşım ümit vermeyeni umma gibi bir şeydir. Hem nasıl olabilir ki, dua eden kimse, kalbi aracılığı ile ister, istediğini dili ile ifade eder ve bu husus-

ta var oluşunun temel niteliklerine dayanır. Bütün bunlar sebepler kategorisine girmez mi?

Bu durum, bir insanın bir şey yaparken bedensel organlarıyla yapması örneğin bir şey verirken eliyle vermesi, bir şey görürken gözüyle görmesi ve bir şey işitirken kulağıyla işitmesi gibi değerlendirilir. Dolayısıyla, sebepleri devre dışı bırakarak, onları yok sayarak Rabbinden istekte bulunan kimsenin bu tutumu, tıpkı bir insandan bir şeyi elini kullanmadan tutmasını veya gözünü kullanmadan görmesini yahut kulağını kullanmadan işitmesini istemeye benzer. Beri tarafta yüce Allah'ı bir yana bırakarak bütünüyle sebepleri ön plâna çıkaran insanın tutumu da tıpkı, kalbini, verme işinde insanın kullandığı ele, görüşünde insanın görme organına, işitişinde insanın işitme organına bağlayan, ama asla fail konumundaki insandan habersiz olan insanın durumuna benzer. Böyle yaklaşım gafletin en onulmazıdır.

Hiç kuşkusuz bu, sonsuz ilâhî kudreti sınırlama, vacip nitelikli iradesini yok sayma anlamına gelmez. Az önce insanla ilgili olarak işaret ettiğimiz, bazı olayları, bazı organlara özgü kılmanın, insanın gücünü ve iradesini yok sayma anlamına gelmeyeceği gibi. Çünkü söz konusu sınırlandırma gerçekte fiile dönüktür, faile değil. Şu bir gerçektir ki; her kes zorunlu olarak kabul eder; insan alma, görme ve işitme gücüne sahiptir. Ancak almayı ancak eli ile gerçekleştirebilir. Görme ve işitme işlerini de ancak göz ve kulak yardımıyla yapabilir, başka şeyle değil. Aynı şekilde yüce Allah da mutlak olarak kadirdir, her şeye güç yetirendir. Ancak fiilin özelliği, sebeplerin aracılık yapması ile örtüşen bir durumdur. Örneğin "Zeyd" Allah'ın fiilinin ürünüdür. O bir insandır. Falan adam ve falan kadından olmadır. Falan zamanda, falan yerde, falan şartların oluşması ve falan engellerin ortadan kalkması ile dünyaya gelmiştir. Bu sebeplerden biri eksik olursa, o olmayacaktır. Dolayısıyla onun, varoluşu ve meydana gelişi, bu sebeplerin tümünün gerçekleşmesine bağlıdır. Sebeplere bağlı olansa fiildir, fail değil. Artık bunu iyice düşünün.

"Kuşkusuz kıyamete kadar olacak her şey üzerinden kalem geçmiştir." sözü "Bir şeyi istediğin zaman Allah'tan iste." sözüne ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. Burada malulün peşice illet getirilmiştir. Şu hâlde "istediğin zaman..." sözünün gerekçesi ve sebebi açıklığa kavuşturuluyor. Bu ilişkinin ışığında ifadeyi açacak olursak: Olaylar Allah

katında yazılmış ve önceden takdir edilmiştir. Hiç bir sebebin bunlar üzerinde gerçek anlamda bir etkinliği olmaz. Dolayısıyla Allah'tan başka birinden bir şey isteme, başkasından yardım bekleme. Çünkü ulu Allah'ın otoritesi süreklidir. Egemenliği haklıdır. İradesinin hükmü her yerde geçer. O, her gün bir iştedir. Bu nedenle ifadenin sonuna şöyle bir değerlendirme cümlesi konulmuştur: "Bütün canlılar güç birliği etseler bile..."

Ravilerin mustafiz olarak dua ile ilgili naklettikleri hadislerden bir grubu da, "Dua kaderin bir parçasıdır." içerikli hadislerdir.

Ben derim ki: Bu aynı zamanda Yahudilere ve diğer bazı gruplara verilen bir cevaptır. Bunlara göre duaya gerek yoktur. "Çünkü dua ile talep edilen şey ya takdir edilmiştir, önceden öngörülmüştür ya da değil. Birinci durumda o şeyin olması zorunlu, ikinci durumda da imkânsızdır. Her hâlükârda duanın bu sonuç üzerinde bir etkisi olmaz."

Bu yaklaşıma ilişkin cevabımız şudur: Bir şeyin varlığının takdir edildiğini varsaymak, onun, var oluşunun sebeplerinden müstağni olmasını gerektirmez. Dua da bir şeyin var oluşu sebeplerinden biridir. Dolayısıyla dua ile birlikte varoluş sebeplerinden biri gerçekleşmiş olur. Yani, müsebbep sebebinden tahakkuk eder. "Dua kaderin bir parçasıdır." sözü ile kastedilen budur. Bu anlamı pekiştiren başka rivayetler de vardır.

Örneğin Bihar'ul-Envar adlı eserde Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Dua dışında hiç bir şey kazayı (ilâhî öntasarımı) geri çeviremez."[1]

İmam Cafer Sadık (a.s) der ki: "Dua, kesinleştikten sonra kazayı geri çevirir."[2]

İmam Ebu'l-Hasan Musa'nın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Dua edin. Çünkü yüce Allah'a dua etme ve O'ndan talepte bulunma belayı geri çevirir. Musibet takdir edilmiş, tasarlanmış ve onay aşamasına gelmiş olsa bile. Bir insan bu aşamada Allah'a dua edip, musibetin kaldırılmasını, geri çevrilmesini isterse Allah belayı bildiği bir şekilde geri çevirir."[3]

1- [Bihar'ul-Envar, c.93, s.296]
2- [Bihar'ul-Envar, c.93, s.295]
3- age.

İmam Cafer Sadık (a.s) der ki: "Dua karara bağlanmış ve kesin olarak yürürlüğe konulacak kazayı geri çevirir. Öyleyse çok dua edin. Çünkü dua, her rahmetin anahtarı ve her ihtiyacın giderilme kapısıdır. Allah katındaki şeyler ancak dua ile elde edilebilir. Çünkü çalınıp durulan hiç bir kapı yoktur ki, bir gün çalana açılmasın."[1]

Ben derim ki: Bu rivayetlerde dua ve istekte ısrarcı olmaya yönelik işaretler vardır. Israr, duanın gerçekleşmesi üzerinde olumlu rol oynar. Çünkü bir niyeti sık sık içinde geçirmek, sonunda o niyetin olumsuzluklardan arınmasını sağlar.

İsmail b. Hamam kanalıyla Ebu'l-Hasan'ın (a.s) şöyle dediği bildirilmiştir: "Kulun gizlice yaptığı tek bir dua, açıktan yapılan yetmiş duaya bedeldir."

Ben derim ki: Bu rivayette gizlice dua etmeye, içten içe yakarmaya yönelik bir işaret vardır. Çünkü talepte ihlaslı olmanın en garantili yolu budur.

Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Muhammed ve soyuna salavat getirilmedikçe dua kabul olunmaz."

Yine mezkur kitapta İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle bir açıklama rivayet edilir: "Kim, kendisinden önce kırk mümin hakkında dua eder sonra kendisi hakkında dua ederse, duası kabul olur."[2]

Bir başka yerde de şöyle bir olay aktarılır: İmam Cafer Sadık'ın ashabından biri, İmam'a şöyle dedi: "Allah'ın kitabında iki ayet vardır. Gereklerini yapıyorum; ama karşılığını alamıyorum." İmam: "Bunlar hangi ayetlerdir?" dedi. Adam dedi ki, *"Bana dua edin, size icabet edeyim.* ayeti. Dua ediyoruz, ama cevabını göremiyoruz." İmam buyurdu ki: "Allah'ın sözünden döndüğünü mü sanıyorsun?" Adam, "Hayır." dedi. İmam: "Öyleyse nedir?" dedi Adam, "Bilmiyorum." dedi. Bunun üzerine İmam: "Fakat ben sana gerçeği bildireceğim. Kim Allah'ın emrettiği şeylerde O'na itaat eder, ardından usulüne uygun olarak dua ederse, Allah duasını kabul eder." dedi. Adam, "Duanın usulü nasıldır?" diye sordu. İmam buyurdu ki: "Başlangıçta Allah'a hamd edersin, O'nun ululuğunu dile getirirsin, sana yönelik nimetlerini anar,

1- age.
2- [Mekarim'ul-Ahlâk, s.274]

O'na şükredersin, sonra Hz. Muhammed'e (s.a.a) ve soyuna salat getirirsin. Sonra günahlarını anar, bunları itiraf edersin. Sonra günahlarının affedilmesini istersin. İşte duanın usulü budur."

Ardından şöyle dedi: "Diğer ayet hangisidir?" Adam, *"Her neyi infak ederseniz, O, yerine bir başkasını verir.*[1] ayeti." dedi. İnfak ediyorum ama yerine bir başka mal verilmiyor. İmam dedi ki: "Allah'ın verdiği sözden döndüğünü mü sanıyorsun?" Adam, "Hayır." dedi. İmam: "Öyleyse nedir?" dedi. Adam, "Bilmiyorum." dedi. İmam şöyle dedi: "İçinizden biri helâl yoldan bir mal kazanırsa, sonra bu malı gerektiği yerde harcarsa, kesin olarak harcadığı her bir dirhemin yerine Allah ona başka bir mal verir."[2]

Ben derim ki: Duanın usulü ve adabına ilişkin bu tür rivayetlerin verdikleri mesaj gayet açıktır. Bu yöntem, kulu duanın ve dilemenin hakikatine yaklaştırır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Ömer kanalıyla Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yüce Allah bir kula karşılık vermek, icabet etmek istediği zaman, o kulun dua etmesine izin verir."

Yine İbn Ömer kanalıyla rivayet edilen bir hadiste Resulullah efendimiz (s.a.a) şöyle buyurur: "İçinizden kimin için dua kapısı açılmışsa, onun için rahmet kapıları da açılmıştır." Bir diğer rivayette: "Sizden kimin için dua kapısı açılmışsa, cennetin kapıları da onun için açılmıştır." buyurulur.[3]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren sözler, çeşitli kanallardan Ehlibeyt İmamları'ndan da aktarılmıştır: "Kime dua bahşedilmişse, ona icabet de bahşedilmiştir." Bu sözlerle verilmek istenen mesaj önceki açıklamalarımızdan aydınlığa kavuşmuştur.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Muaz b. Cebel kanalıyla Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Eğer siz Allah'ı gerektiği gibi tanısaydınız, dua ettiğiniz zaman dağlar un ufak olurdu."[4]

1- [Sebe, 39]

2- [Bihar'ul-Envar, c.93, s.316]

3- [Bihar'ul-Envar, c.69, s.409, h: 114]

4- [Bihar'ul-Envar, c.69, s.409]

Ben derim ki: Hakkın yüce makamını, tek ve ortaksız Rububiyetin otoritesinin boyutlarını bilmeme, dolayısıyla sebeplere dayanma, sebeplerin gerçek bir etkinliğe sahip olduklarına inanmayı gerektirir. Malulü, alışılagelen illetlerine ve normal sebeplerine hasretmeyi kaçınılmaz olarak doğurur. Hatta bazı zaman insan sebeplerin gerçek manada bir etkinliklerinin olduğu şekilde bir kabulü zihninden atar ama aracı konumundaki sebeplerin aracılıklarının ve değişik yolları öngörmek şeklindeki bir kabul yine de varlığını sürdürür. Örneğin, biz hareket etme ve yürüme olgularının amaca ulaştırıcı bir rol oynadıklarını görüyoruz, daha sonra maksada ulaşma açısından yürümenin gerçek ve belirleyici bir etkinliğinin olduğu şeklindeki anlayışı zihnimizden attığımızda, yürümenin aracı, asıl belirleyici etkeninse, yüce Allah olduğunu kabul etmiş oluruz. Ne var ki, aracının var oluşuna ilişkin inanç da belirginlik kazanmış olur. Buna göre, şayet yürüme olmasaydı ne yaklaşma, ne de yakınlık olurdu?

Kısacası sebepler birer aracıdan öte bir şey olamasalar, belirleyici etkinliğe sahip olamasalar bile, müsebbeplerin varlığı onlarsız tasavvur edilemez. Bu inanç yüce Allah'ın makamını bilmenin duyarlılığına sığmaz, noksansız ilâhî otorite ile bağdaşmaz. Aynı zamanda bu kuruntu müsebbeplerle normal sebeplerinin, örneğin; ağırlık ve yerçekiminin cisimden, yaklaşmanın hareket etmekten, doymanın yemekten, susuzluğu gidermenin içmekten vb. şeylerin ayrılmazlığına ilişkin inancı kabullenmemize neden olmuştur. Mucize konusunu işlerken, neden ve nedensellik yasasının, diğer bir ifadeyle "sebeplerin yüce Allah ile müsebbepler arasında aracı oldukları, kaçınılmaz, göz ardı edilmez gerçeğin ta kendisidir," demiştik. Ancak bu gerçeklik, olayları, normal sebeplerine hasretmeyi gerektirmez. Tam tersine teorik ve aklî araştırmalar ayrıca kitap ve sünnet, sebeplerin aracılıklarını onaylar, ama etkinliği belirleyiciliği onlara özgü kılmayı reddeder. Evet, aklen imkânsız olan şeyler bahis konusu değildir. (Ve Allah'ın kudreti böyle şeylere taalluk etmez.)

Bu gerçek, zihninde açığa kavuştuğuna göre, şunu bilmiş olmalısın: Allah'ı bilmek, zati itibariyle muhal nitelikli olmayıp da olağan dışı sayılan şeyler hususunda duanın gerçekleşeceğini ve icabete erişeceğini kabul etmeyi gerektirir. Nitekim, peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin büyük kısmı duanın kabulüne dönüktür.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Öyleyse onlar da benim çağrıma cevap versinler ve bana iman etsinler."* ifadesi ile ilgili olarak: "İstedikleri şeyi kendilerine bahşetme gücüne sahip olduğunu bilsinler, demektir." buyurduğu rivayet edilir.[1]

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şu ayetle ilgili olarak şöyle dediği aktarılır: *"Ve Bana iman etsinler"* kesin bir gerçek olarak bilsinler ki, Ben istedikleri şeyi verme gücüne sahibim. *"Umulur ki doğru yolu bulurlar."* hakka erişirler yani, ona ulaşırlar.

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.83]

AYETİN MEÂLİ

187- Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak, size helâl kılındı. Onlar, sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz. Allah, gerçekten sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi, rahmetiyle size dönüp tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazdıklarını dileyin. Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için. Sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Mescitlerde itikâfta olduğunuz zamanlarda onlara yaklaşmayın. Bun-lar, Allah'ın sınırlarıdır, onlara yanaşmayın. İşte Allah ayetlerini insanlara böyle açıklar ki onlar sakınsınlar.

AYETİN AÇIKLAMASI

Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak, size helâl kılındı.

"İhlal" kavramı, izin verme anlamına gelir. Kelimenin aslı "el-hill"dir. Ve akdin, düğümlemenin karşıtıdır. Yine ayette geçen "er-refes" ise, doğrudan doğruya zikredilmesi ayıp kaçacak olan şeyleri ifade etmek amacı ile kullanılan kinayeli bir kavramdır. Kapsamında kadınlarla cinsel birleşme anlamı da bulunan kelimelerden biridir. Nitekim bu ayet-i kerimedeki kullanılış da aynı anlama dönüktür. Doğrudan söz edilmesi ayıp kaçacak şeyleri bu tür kinayeli ifadelerle dile getirmek Kur'ân ifade tarzının ön plânda tuttuğu edep öğesinin bir gereğidir. Aynı şey Kur'ân'da aynı anlamda kullanılan diğer kelimeler için de geçerlidir. "el-mubaşere, ed-duhul, el-mess, el-lems, el-ityan ve el-kurb" gi-bi. Bu deyimlerin tümü, kinaye sanatının birer örneği olarak "cinsel birleşme" anlamında kullanılmışlardır. Yine Kur'ân terminolojisi dışında "cinsel ilişki" anlamında kullanılan "el-vaty" ve "el-cima" kavramları da kinayeli deyimlerdir. Ancak bunların bir kısmı, çok kullanımdan dolayı, kinaye sanatının sınırlarını aşıp artık doğrudan doğruya söz konusu anlamı birinci elden ifade etmek durumundadır. Nitekim "el-ferc" (kadının cinsel organı) ve "el-ğait" (ayak yolu) kelimeleri de bu gün için kinaye sanatının kapsamını aşmış artık işaret ettikleri şeyi doğrudan ifade ediyorlar. Cümle içinde "er-rafes" kelimesinin "ila" harf-i cerri ile geçişli kılınması, (denildiğine göre) genişletme anlamını kapsıyor olmasından dolayıdır.

Onlar, sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz.

Ayetin orijinalinde geçen "libas" kelimesi, bildiğimiz elbise anlamını ifade eder. İnsanın bedenini örtmede kullanıldığı giysi yani. Bu iki cümle, istiare sanatına örnek oluşturmaktadır. Çünkü eşlerden her biri, ötekisini günahların peşinden gitmekten alıkoymakta ve bu olumsuzluğu türünün fertleri arasında yaymasına engel olmaktadır. Şu hâlde eşlerden her biri eşinin ayıp yerlerini perdeleyen, avret mahallini örten bir giysi konumundadır.

İstiare sanatının bu hoş örneği, *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."* ifadesi ile birlikte sunulunca da daha belirgin bir letafet kazanmaktadır. Çünkü insan, ayıp yerlerini diğerlerine karşı elbise aracılığı ile örter. Fakat ayıp yerlerini elbisenin kendisine

karşı örtmez. Aynı şekilde, eşlerden her biri, eşini başkası ile cinsel ilişkiye girmekten alıkoyuyor, ama kendisi ile ilişkiye girmesini engellemiyor. Çünkü kendisi eşinin elbisesi konumundadır. Onun nefsi ile direk temas hâlindedir ve arada bir aracı olmaksızın onunla birliktedir.

Allah, gerçekten sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi, rahmetiyle size dönüp tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı.

"el-ihtiyan" ve "el-hiyane" aynı anlama gelen iki mastardır. Bunda bir görüşe göre "noksanlık" anlamı da vardır. "ihanet etmekte olduğunuz" ifadesinde, sürekliliğe işaret etmektedir. Dolayısıyla, ayet-i kerime, oruç tutmaya ilişkin hükmün yürürlüğe girdiği andan itibaren, Müslümanlar arasında bu ihanetin sürekli gündeme geldiğini vurgulamaktadır. Müslümanlar, gizlice nefislerine ihanet ederek Allah'ın emrine karşı çıkmış oluyorlardı. Eğer bu karşı çıkışları, bu ihanet, günah düzeyinde olmasaydı, tövbe ve bağışlama kavramlarını içeren bir ifade indirilmeyecekti. Bu iki kavram, öncesinde bir günahın var olduğuna net olarak işaret etmeseler de, ikisi özellikle bir arada olduğu zaman, bu tür bir duruma ilişkin mesajları açık olur.

Buna göre, tefsirini sunmakta olduğumuz bu ayetin inişinden önce, oruç tutmaya ilişkin hüküm, oruç gecesinde cinsel birleşme yasağını da içeriyordu. Bu ayet-i kerime, inmesi ile oruç gecesinde cinsel birleşmenin helâl olduğunu ilan etmiş ve haram oluşuna ilişkin hükmü yürürlükten kaldırmıştır (neshetmiştir) Nitekim, bir grup müfessir de buna işaret etmişlerdir. Ayrıca *"Size helâl kılındı."* ve *"ihanet etmekte olduğunuzu..."*, *rahmetiyle size dönüp tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı."* ve *"artık onlara yaklaşın."* ifadeleri de bunu ima etmekte veya bunu kanıtlamaktadır. Çünkü, eğer daha önce, haramlığa ilişkin bir hüküm olmasaydı, ifade şöyle olmalıydı: "Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmanızın bir sakıncası yoktur. Veya bu anlama gelebilecek bir başka ifade kullanılmalıydı. Dolayısıyla, ayet-i kerimenin verdiği mesaj gayet açıktır.

Denebilir ki: Ayet-i kerime herhangi bir hükmü neshetmiş değildir. Çünkü, oruçla ilgili ayetlerde cinsel birleşmenin, yeme ve içmenin haramlığına ilişkin bir hükmün varlığı söz konusu değildir. Bilakis, Ehlisünnet ve'l-Cemaat kanallarınca rivayet edilen hadislerde de işaret edildiği gibi meselenin özü şudur: Oruca ilişkin hükmü içeren ayet indiğinde, *"Sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç, size de yazıldı."* sözü-

nü işiten Müslümanlar, önceki milletlerin tuttuğu oruçla kendilerinin tutacağı oruç arasında her bakımdan benzerlik olduğunu anladılar. Nitekim Hıristiyanlar, oruç zamanı ancak gecenin başlangıcında eşleriyle ilişkiye giriyor, bir şeyler yiyip içiyorlardı. Sonra ertesi günün akşamına kadar bunlardan kaçınıyorlardı. Dolayısıyla Müslümanlar da bu geleneğe aynen uydular. Ancak bu uygulama onlara ağır geldi. Gençler bunun bir günah ve nefse ihanet olduğunu düşündükleri hâlde, gizlice cinsel ilişkiye girmekten kendilerini alamıyorlardı. Yaşlılara da, kimi zaman uykudan sonra yemekten içmekten kaçınmak zor geliyordu. Bazıları da kendilerini tutamayıp uyuyakalıyordu: Dolayısıyla, kendi varsayımına göre, yemesi içmesi haram oluyordu. Bunun üzerine söz konusu ayet indi ve oruç gecesinde cinsel ilişkiye girmenin, yemenin ve içmenin haram olmadığını açıkladı. Böylece, *"Sizden öncekilere yazıldığı gibi,"* ifadesindeki benzetmenin orucun farzlığı temeline yönelik bir benzetme olduğu, orucun nitelikleri ile ilgili olmadığı açıklığa kavuştu.

Kaldı ki: *"Size helâl kılındı."* ifadesi de, daha önce bir şeyin haram kılınmış olduğuna delalet etmez. Sadece söz konusu şeylerin şu anda helâl olduğunu ifade eder. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor. *"Deniz avı size helâl kılındı."* (Mâide, 96) oysa, deniz avının bu ayetin inişinden önce, ayete muhatap olan ihramlı olanlara haram kılınmış değildi. Aynı şekilde *"Allah, gerçekten sizin nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi."* ifadesi de bu tarzda ele alınmalıdır. Bu arada demek isteniyor ki: Onlar, bu işi ihanet ve günah saymaları varsayımı ile kendilerine ihanet ediyorlardı. Bu yüzden *"nefislerine ihanet etmekte olduğunuz."* buyruluyor da "Allah'a ihanet etmekte olduğunuz." şeklinde bir ifade kullanılmıyor, hâlbuki bir ayet-i kerimede şöyle buyuruluyor: *"Allah'a ve Resulüne ihanet etmeyin, bile bile emanetlerinize de ihanet etmeyin."* (Enfâl, 27) [Yani günah, Allah'a ve Resulüne karşı ihanet sayılmaktadır.]

Kaldı ki, ihanet etme kavramı ile noksanlık anlamı da kastedilmiş olabilir. Bu durumda ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşir: "Allah, sizin cinsel birleşme ve başka arzulardan pay almakta nefislerinize kusur işlettiğinizi bildi." Aynı şekilde: *"Rahmetiyle size dönüp tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı."* sözünün de, daha önce oruç gecesinde cin-

sel ilişkiye girmenin haram olduğuna yönelik işareti de sanıldığı kadar belirgin değildir.

Daha önceki açıklamalarımızın ışığında diyebiliriz ki: Bu yaklaşım, ayetin zahirine ters düşmektedir. Çünkü ayet-i kerimede, yüce Allah "size helâl kılındı... nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu... rahmetiyle size dönüp tövbenizi kabul etti ve sizi affetti." gibi ifadeler kullanıyor. Bunlar, açıkça neshetme olgusuna işaret etmeseler de, bu ifadelerde böyle bir durumun varlığına yönelik açıkça ve güçlü belirtiler vardır.

Kaldı ki, *"Artık onlara yaklaşın"* diye başlayan ifadenin bu yönü son derece belirgindir. Çünkü, eğer ayetin inişinden öncesinden başlayıp sonrasında devam eden bir "cinsel ilişki" cevazı söz konusu olsaydı, böyle bir ifade kullanmanın hiç bir mantıklı izahı olmazdı. Daha önce inmiş olan oruç ayetlerinin, söz konusu haramlığı ifade eden ayeti kapsamamış olmaları, bu ayetin içerdiği hükmün önceki bir uygulamayı yürürlükten kaldırma, neshetme özelliğini ortadan kaldırmaz. Çünkü, oruca ilişkin olarak önceden inen ayetler, gündüz vakti cinsel birleşme, yeme ve içme yasağı gibi, orucun diğer hükümlerini de içermemektedirler. Bilindiği gibi Resulullah efendimiz (s.a.a) bu hükümleri, tefsirini sunduğumuz bu ayetin inişinden önce, Müslümanlara açıklamıştı. Resulullah efendimiz bu açıklaması esnasında oruç gecesi cinsel birleşme yasağını da vurgulamış olabilir. Dolayısıyla, ayetlerde açıkça böyle bir yasaktan söze dilmese de, ele aldığımız bu ayet, Resulullah'ın vurguladığı bir yasağı yürürlükten kaldırmış olabilir.

Eğer desen ki: *"Onlar sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz."* ifadesi, cinsel birleşme cevazına ilişkin yasamanın gerekçesini gösteriyor. Bu yüzden nasih ve mensuha genelleştirilmemesi bir zorunluluktur. Çünkü, hem nasihe ve hem de mensuha genelleştirilebilen bir şeyin neshin kendisinin gerekçesi olarak öngörülmesi yakışık almaz. Hatta hükümlerin ilgili oldukları hususlara ilişkin olarak gündeme gelen bu gerekçelendirmeler, hikmet ve maslahat türündendir, illet değil. Bu durumda "Hikmetin, tıpkı illetler gibi olumlu şeyleri kapsayıcı, ve olumsuz şeyleri de dışlayıcı olması gerekmez." desek bile durum aynıdır. Bu yüzden eğer oruç gecesinde cinsel ilişkiye girme, bu ayetin inişinden önce haram, bu ayetle de helâl kılınarak, önceki hüküm neshedilmiş olsaydı haramlık ifade eden hükmün neshedilişinin, "erkeklerin

kadınlar için, kadınların da erkekler için örtü." olması ile gerekçelendirilmesi uygun düşmezdi.

Buna karşılık olarak Ben derim ki: Bir kere; bu değerlendirme, *"size helâl kılındı"* ifadesinin *"oruç gecesi"* ifadesi ile kayıtlı olması durumuyla çelişmektedir. Oysa ki eşlerin birbirlerine elbise ve örtü olmaları durumu hem gündüz, hem de gece için geçerlidir. Ama, cinsel birleşme yasağı sadece gündüz için geçerlidir.

İkincisi; "Oruç gecesi... "onlar, sizin örtülerinizdir... "nefislerinize ihanet etmekte olduğunuz..." gibi kayıtlar birbirini zorunlu kılan üç gerekçeyi bize göstermektedir. Nasih mensuh hükmü de buna dayanır. Çünkü, eşlerden birinin ötekisine caiz olması, mutlak olarak aralarında cinsel birleşmenin caiz olmasını gerektirir. Sonra "oruç gecesi" sözüyle işaret edilen oruç tutma hükmü -ki oruç, nefsin temel arzuları olan cinsel birleşme, yeme ve içmeden belli bir süre için el çekme, bu faaliyetlerden kaçınma demektir- cinsel birleşme cevazını sınırlandırmayı ve bunu oruç dışında uyarlamayı gerektirir. Ayrıca, bir ay boyunca cinsel ilişkiye girmemenin insanlara ağır gelmesi, dolayısıyla, peş peşe tekrarlanacak şekilde günaha girmeleri ve kesintisiz bir ihanetin gündeme gelmesi bu işe geceleyin izin vermek suretiyle bir kolaylaştırma girişimine başvurmayı gerektirir. Böylece, oruç ile kayıtlı, eşlerin birbirlerine örtü olma hükmünün mutlak niteliği, bir kısmının mutlak oluşuna dönüşmüş oluyor. Yani, bu işin gece yapılmasına izin verilmiş oluyor, gündüz değil.

Allah, doğrusunu herkesten daha iyi bilir, ama bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Oruç kaydını getirdiğimiz eşlerden birinin diğerine örtü olmasına ilişkin hükmün gece ve gündüzü kapsayacak şekilde mutlak olması, dolayısıyla cinsel birleşmeyi hem gündüz, hem de gece yasaklamış olmamıza bir sınırlandırma getiriyoruz ve cinsel birleşme yasağını oruç gecesi kaldırıyoruz. Çünkü sizin bu hususta nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildik ve size yönelik şefkat ve merhametimizin bir göstergesi olarak, sizin için belli ölçüde bir hafifletmeye gittik. Eşlerden birinin diğerine örtü olmalarının mutlak niteliğini oruç gecesi hususunda iade ettik (ve söz konusu hükmün, oruç gecesini de kapsamasına ilişkin yönünü yürürlükten kaldırdık) ve oruç hükmünün sırf gündüz için geçerli olmasını öngördük. Dolayısıyla, orucu geceye kadar tutun.

Kısacası; *"Onlar, sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz."* ifadesi, gerçi kadınlarla cinsel ilişki kurmanın aslında helâl kılınışının gerekçesi ya da hikmetini vurguluyor, ancak bu ayette yer alışı, söz konusu amacı vurgulamaya yönelik değildir. Bilakis, ifadenin kullanımı, oruç gecesi kadınlarla cinsel ilişkiye girmenin caizliğinin altındaki hikmeti açıklamaya dönüktür. Adı geçen açıklama da *"onlar, sizin örtüleriniz..."* ifadesiyle başlar *"sizi bağışladı."* ifadesine kadar sürer. Değindiğimiz bu hikmet sadece nesheden hükme özgüdür, kesinlikle mensuh hükmü kapsamaz.

Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazdıklarını dileyin.

Cinsel ilişki yasağının bir zaman dilimine hasr kılınışının ardından gündeme gelen ve cevaz bildiren bir emirdir bu. Bundan önce ayetin başında "size helâl kılındı" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Şu andan itibaren, kadınlara yaklaşmanız sizin için caizdir. Ayetin orijinalinde geçen "el-ibtiğâ" kelimesi "istemek, talep etmek" demektir. "Allah'ın yazdığını dilemek"-ten maksat, yüce Allah'ın insan türüne cinsel birleşme yoluyla yazdığı çocuğa sahip olmayı istemektir. Yüce Allah, insan türünü, öz yaratılış olarak çocuk sahibi olmayı isteyecek donanımda yaratmıştır; içlerine cinsel birleşme arzusunu, içgüdüsünü yerleştirmiştir. Bu içgüdü aracılığı ile, insan türünü adı geçen eylemi kendi isteğiyle yapmak durumunda bırakmıştır. Dolayısıyla insanlar, görünümde şehevi duygularını tatmin etmeyi cinsel birleşme zevkini tatmayı istiyor olsalar da, aslında onlar, yüce Allah'ın kendileri için yazdığı (çocuğu) talep ediyorlar. Nitekim yüce Allah hayatın devamını ve gelişimini yeme ve içme eylemlerine bağlı tutmuştur. Bu, fıtrî bir istektir. Ama insanlar yerken, içerken sadece tat alma duygularını tatmin etmek karınlarını doyurmak ve susuzluklarını gidermeyi isterler. Oysa bunun ötesinde hayatın devamını sağlama isteği gizlidir. İşte bu, yüce Allah'ın yaratılış yasası ile, insanları kendi öntasarımı doğrultusunda, yine kendisinin öngördüğü bir hedefe yöneltmesidir.

Şöyle bir görüş ileri sürülebilir: "Ayette geçen 'Allah'ın yazdığı' ifadesinden maksat cinsel birleşmenin helâl oluşu ve buna ruhsat verilmiş olmasıdır. Çünkü yüce Allah, insanların azimete sarılmalarını istediği gibi, ruhsata da sarılmalarını ister..."

Kur'ân-ı Kerim'de "yazma" fiilinin "helâl" ve "ruhsat" konularıyla ilgili olarak kullanıldığına rastlamadığımız için, bize göre, bu değerlendirme ihtimal dışıdır.

Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için.

İki fecir vardır. Birine fecr-i kâzip (yalancı fecir) denir. Belirdiğinde az bir süre sonra ufukta kayboluşundan dolayı bu adı almıştır. Yalancı fecrin bir diğer adı da "kurt kuyruğu" dur. Çünkü dikilmiş kurt kuyruğunu andırır. Gecenin sonunda güneş kursu ufuk dairesinden ufkun altındaki on sekizinci dereceye ulaştığında ufkun doğu tarafından beliren bir ışık huzmesidir. Ardından enine doğru yayılarak gözden kaybolmaya başlar. Tıpkı ufuk üzerinde uzatılmış bir beyaz ipi andırır. İşte ufuktaki bu duruma ikinci fecir denir. Bunun bir diğer adı da fecr-i sadık (doğru fecir)dir. Çünkü gündüzün gelişini ve güneşin ışınlarının etrafı aydınlatmak üzere olduğunu gerçek bir haber olarak aktarıyor.

Bundan da anlaşılıyor ki, "beyaz ip"ten maksat fecr-i sadıktır. Yine ifade içindeki "min" edatı da "beyaniye"dir (açıklamaya dönüktür.) Buna göre, *"Siyah iplikten ayırt edilinceye kadar"* ifadesi, edebî sanatlardan "istiare"nin kapsamına girer. Çünkü, fecir vakti gecenin karanlığı ile paralel olarak, ufuk çizgisi boyunca uzanan beyazlık, siyah iplikten ayırt edilen beyaz ipliğe benzetilmiştir.

Yine bununla anlaşılıyor ki, maksat, fecr-i sadığın belirdiği ilk anı tespit etmektir. Çünkü gündüzün ışınları yükselmeye başlayınca iki ipi görünmez kılar. Ne beyaz ip, ne de siyah ip kalır.

Sonra geceye kadar orucu tamamlayın.

Fecri tespit etmek, onun iyice ışıması ile birlikte geceye kadar oruç tutma, zorunluluğuna, zaten delalet ettiği için, icaz sanatının bir gereği olarak, detaylandırma yönüne gidilmemiştir (yani orucun başlangıç vaktine yeniden değinilmemiştir). Bilakis, geceye kadar, tamamlanmasına ilişkin bir tespite yer verilmiştir. "tamamlayın..." sözünde, orucun bir ve birleşik, tam ve bütünsel bir ibadet olduğuna yönelik bir işaret vardır. Her biri ayrı bir ibadet olan, değişik olgulardan mürekkep bir ibadetler bütünü değildir. Bu noktada "tamamlama" ile "ikmal etme" fiilleri arasındaki fark gündeme geliyor. Birinci fiil, her birinin değişik sonuçları olan cüzlerden oluşmayan bir şeyin var oluş

sürecinin sona erdiğini ifade ederken, ikinci fiil, her bir cüzünün kendine özgü ayrı bir etkinliği ve sonucu söz konusu olan mürekkep bir şeyin var oluşu sürecinin sona erdiğini ifade eder. Bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bugün size dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım."* (Mâide, 3) Bilindiği gibi din, her biri bağımsız bir sonuç öngören namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin toplamıdır. Ama nimet öyle değildir. İnşaallah, adı geçen ayeti incelediğimizde ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Mescitlerde itikâfta olduğunuz zamanlarda onlara yaklaşmayın.

"el-Ukûf" ve "el-itikâf" devam etmek anlamına gelen mastarlardır. İtikâf kavramı, kök itibariyle bir yerde devamlı ikamet etmek demektir.

İslâm literatüründe itikâf, özel bir ibadetin adıdır. Bu ibadetin bir şartı, mescitte sürekli oturmak ve ancak bir mazeret için dışarı çıkmaktır. Bu arada oruç tutmak da gerekir. Bu yüzden oruç gecesi, kadınlarla birleşmeye cevaz veren hükmün yürürlüğe girmesi, mescitte itikâflıyken de kadınlarla ilişki kurulabileceğine ilişkin bir düşünceyi akla getirebilir. Yüce Allah, bu ihtimali ve bu düşünceyi ortadan kaldırmak için şöyle buyuruyor: *"Mescitlerde itikâfta olduğunuz zamanlarda onlara yaklaşmayın."*

Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır, onlara yanaşmayın.

Ayetin orijinalinde geçen "had" kelimesinin kökeninde "men etme" anlamı yatar. Bu kelimenin tüm kullanımları ve tüm türevleri bu köke dönüktür. Hadd'us-seyf (=kılıcın keskinliği), hadd'ul-fucûr (=günahlardan dolayı uygulanan had cezası), hadd'ud-dar (=evin sınırı), hadîd (=demir veya keskin)" gibi. Sınırlara yanaşmaya ilişkin yasak içeren ifade, bu sınırları çiğnemekten, onları aşmaktan kinaye olarak kullanılmıştır. Yani; sakın oruçluyken yeme, içme ve kadınlara yanaşma günahlarını işlemeyin, veya Allah'ın belirlediği bu hükümleri ve yasakları çiğnemeyin. Allah bunları size açıklamış ve orucun hükümleri olarak vurgulamıştır. Bunları göz ardı ederek ve takva olgusunu terk ederek Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemeyin.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ramazan'da geceleyin uyuduktan sonra birinin yemesi, içmesi

ve kadınlara yanaşması haram idi. Yani, yatsı namazını kılan, ardından uyuyan bir kimse, şayet iftarını açmamışsa, artık ertesi günün akşamına kadar iftar açması haram olurdu. Cinsel birleşme ise, ramazan ayı boyunca hem gündüz, hem gece haram idi. Resulullah efendimizin (s.a.a) ashabı arasında Havvat b. Cübeyr el-Ensarî adında biri vardı. Bu adam, Resulullah'ın Uhud Savaşı'nda, elli okçunun başında bir geçidin ağzına yerleştirdiği, daha sonra, arkadaşlarının kendisini terk etmesinden dolayı, on iki kişiyle yalnız kalarak geçidin ağzında şehit edilen Abdullah b. Cübeyr'in kardeşiydi. İşte bu Havvat b. Cübeyr yaşı oldukça ilerlemiş zayıf bir kimseydi. Hendek savaşı sırasında Resulullah'ın yanında bulunuyor ve o sırada oruç da tutuyordu. Bir gün akşamleyin evine gitti ve yanınızda yiyecek bir şey var mı? dedi. 'Sana yiyecek bir şeyler hazırlayıncaya kadar uyuma.' dediler. Ailesi yemeği geç getirince, iftarını açmadan uyuya kaldı. Uyandığında ailesine şöyle dedi. Bu gece yemek, içmek artık bana haramdır. Sabah olunca, hendek kazma faaliyetlerine katıldı. Bir süre sonra da açlığın etkisiyle bayıldı. Resulullah (s.a.a) onun bu durumuna acıdı. Bazı gençler de Ramazan geceleri, yasağa rağmen eşleriyle cinsel ilişkiye giriyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı...'* ayetini indirdi. Dolayısıyla, ramazan ayında gece vakti cinsel ilişki ve şafak sökene kadar yeme, içme, -uyku uyunmuş olunsa dahi- serbest bırakıldı. Bunu, *'Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar...'* ifadesinden anlıyoruz. Beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edilmesi ile, gündüzün aydınlığının gecenin karanlığından ayırt edilmesi kastedilmiştir."[1]

Ben derim ki: "Yani, yatsı namazını kılan..." diye başlayan ve "hem gece haram idi" ifadesiyle son bulan söz, ravinin sözüdür. Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Kuleynî, Ayyâşî ve başkaları rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerin tümünde, *"Yiyin, için"* diye başlayan ifadenin iniş sebebi olarak, Havvat b. Cübeyr el-Ensarî'nin yaşadığı olay gösterilir. *"Size helâl kılındı."* cümlesinin iniş sebebininse, genç Müslümanların tutumu olduğu vurgulanır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, birçok tefsir bilgini kanalıyla Bura b. Azib'in şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Peygamber'in ashabından bi-

1- [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.66]

ri, oruçluyken iftar vakti, iftarını açmadan uyusaydı, ertesi günün akşamına kadar bir şey yiyemezdi. O günlerde Kays b. Sarme el-Ensarî de oruçlu olduğu hâlde tarlasında çalışmış, akşam vakti de iftarını açmak üzere karısının yanına gelmişti. Kadına, "Yanında yiyecek bir şey var mı?" diye sormuş, kadın da, "Hayır; ama gidip senin için yiyecek bir şeyler bulayım." demişti. Fakat Kays uykuya yenik düştü. Karısı geldiğinde kocasının uyuduğunu gördü. "Yazık sana uyudun mu?" dedi. Adam böylece bir şey yemeden uyuyakaldı. Gündüzün ortasına doğru, açlıktan bayıldı. Sonra Kays'ın başından geçenler Peygamber efendimize anlatıldı. Bunun üzerine, *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."* diye başlayan ayetin *"Fecir vakti... yiyin için."* diye başlayan kısmına kadarki bölümü indi. Bu ayetin inişiyle müminler büyük bir sevinç yaşadılar.

Ben derim ki: Aynı kıssa başka kanallardan da aktarılmıştır. Bazı ufak tefek farklılıkların yanında kimisinde olayın kahramanı Kube b. Sarme, kimisinde de Sarme b. Malik el-Ensarî gösterilir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde yer alan bir rivayette, İbn Cerir ve İbn Münzir'in tahricine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Önceleri Müslümanların ramazan ayında yatsı namazını kıldıktan sonra gelecek geceye kadar, eşleriyle cinsel ilişkiye girmeleri, yemeleri, içmeleri haramdı. Daha sonra bazı insanlar, Ramazan ayında yatsı namazını kıldıktan sonra eşleriyle ilişkiye girdiler, yiyip içtiler. Bunların arasında Ömer b. Hattab da vardı. Sonra bu olayı Resulullah'a açıp şikayette bulundular. Bunun üzerine yüce Allah, *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'* diye başlayan ayetin, *'Artık onlara yaklaşın...'* -yani onlarla cinsel ilişkiye girin- diye başlayan ifadesine kadarki kısmını indirdi."

Ben derim ki: Ehlisünnet kaynaklarında, bu anlamı destekleyen mahiyette birçok rivayet vardır. Çoğunda da bu gelişmelerin kahramanları arasında Ömer'in adı da geçer. Bu rivayetlerin tümünün ortak noktası, cinsel ilişkinin ve tıpkı yeme içme gibi yatsı namazından önce helâl yatsı namazından sonra haram olduğudur. Oysa, bizim sunduğumuz ilk rivayet, cinsel ilişkinin tüm ramazan ayı boyunca, hem gece, hem gündüz yasak olduğunu vurgulamaktadır. Yeme içme ise, gecenin başlangıcında ve uyumadan önce helâl, uyuduktan sonra da haram idi. Ayetin akışı da bunu destekler niteliktedir. Çünkü eğer, cinsel ilişki de

tıpkı yeme ve içme gibi uykudan önce serbest, uykudan sonra da yasak olsaydı, lafzın gaye ile kayıtlandırılması (yani cevazın sonunun belirlenmesi) gerekirdi: *"Sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için."* ifadesinde olduğu gibi. Oysa yüce Allah, *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."* buyurmuş, buna karşı, gayeye delalet eden bir kayda yer vermemiştir.

Bazı rivayetlerde deniliyor ki: "Ayet-i kerimede işaret edilen 'ihanet etme' sırf cinsel birleşmeye özgü bir durum değildi. Aksine yeme ve içme konusunda da bazılarının ihaneti söz konusuydu." Ama bu değerlendirme, ayetin akışı içinde "Yiyin için" sözünden önce, "Allah, gerçekten sizin nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi." ifadesinin yer alması ile verilmek istenen mesajla uyuşmamaktadır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde deniliyor ki: Resulullah efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "İki tane fecir vardır. Birisi kurt kuyruğuna benzer. Bu fecir hiç bir şeyi helâl, hiç bir şeyi de haram kılmaz. Ama bir tanesi vardır ki, ufuk çizgisi boyunca uzanır. İşte bu fecir sabah namazı vaktinin girdiğini ve yeme, içmenin haram olduğunu ifade eder."

Ben derim ki: Hem Ehlisünnet ve hem de Şia kanalıyla aktarılan ve aynı anlamı işleyen rivayetler müstafizdir, yani çok fazladır. Aynı durum itikâf ve bu durumda geçerli olan cinsel ilişki yasağı ile ilgili rivayetler için de geçerlidir.

AYETİN MEÂLİ

188- Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve bile bile insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hakimlere aktarmayın.

AYETİN AÇIKLAMASI

Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin.

Ayette kullanılan "yemek"ten maksat, alma, el koyma veya genel olarak tasarrufta bulunmadır. Bu, mecazî bir kullanımdır. Sözünü ettiğimiz bu mecazî kullanımın dayanağı da, "yeme"nin, insanın yapma gereğini duyduğu doğal fiillerin en yakını ve en öncelikli olanı olmasıdır. Çünkü insan, varlık âlemine adımını atar atmaz ilk algıladığı şey, beslenmeye duyduğu ihtiyaçtır. Sonra giyinme, barınma ve cinsel ilişki gibi diğer doğal ihtiyaçları algılar. Şu hâlde "yeme" insanın kendiliğinden bilincine vardığı ilk tasarruftur. Bu yüzden, özellikle mal ile ilintili olarak "tasarruf" ve "alma" eylemlerinin "yeme" fiili ile ifade edilmesi sadece Arapça'ya özgü bir durum değildir. Aksine bu tarz kullanım tüm dünya dilleri için geçerlidir.

"Mal"; mülk edinilmesine meyil gösterilen her şeye denir. Ve öyle sanıyorum ki "el-meyl" mastarından türetilmiş bir isim olarak değerlendirilebilir. Çünkü kalp mala meyleder. Ayetlerin orijinalinde geçen "beyn (=ara)" ise, iki veya daha fazla şeyin arasındaki mesafeye denir. "Batıl" hakkın karşıtıdır. Hak ise bir şekilde kalıcı olan şey demektir.

"Mallarınızı... yemeyin." ifadesindeki hükmün "aranızda" ifadesiyle kayıtlandırılması gösteriyor ki, bütün mallar, bütün insanlar içindir.

Yüce Allah, bu malları insanlar arasında hak ilkesine dayalı olarak bölüştürmüştür. Koyduğu adil yasalarla malın hakka göre aralarında dengelenmesini sağlamıştır. Bu sayede bozgunculuğun tohumlarının gelişme göstermesini önlemiştir. Ancak bu çerçevenin dışındaki her tasarruf batıldır. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz bu ayet-i kerime *"Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı."* ayetini açıklar niteliktedir.

Yüce Allah'ın bu ayet-i kerimede malları insanlara izafe etmesi ve "mallarınızı" diye buyurması, insan topluluklarının dayandıkları temeli vurgulayıcı ve geçerli kılar bir özelliğe sahiptir. Bu temel genel olarak mülkü geçerli bilip bu yasaya saygı gösterilmesidir. Dinsel metinler ve tarihsel verilerin bize bildirdiklerine göre mülkün bu niteliği, insan türünün yerküresine yerleştiği günden bu yana geçerliliğini korumuştur. Bu temel niteliğe Kur'ân-ı Kerim'de "mülk", "mal", mülkü ifade eden "lam" edatı, "bazılarını başkalarının mallarında tasarrufta halife ve yetkili kılma." gibi kavramlarla yüzden fazla yerde dikkat çekilmiştir. Burada hepsini teker teker zikretmenin bir anlamı yoktur. Ayrıca, alış veriş ve ticarete ilişkin yasamalar içeren ayetlerden hareketle böyle bir sonuca varabiliriz: *"Allah, alış verişi helâl kılmıştır."* (Bakara, 275) *"Mal--larınızı, sizden karşılıklı anlaşmadan doğan bir ticaretten başka, haksız yollarla yemeyin."* (Nisâ, 29) *"Az kâr getireceğinden korktuğunuz ticaret."* ... (Tevbe, 24) Mütevatir sünnet de bu anlamı pekiştirmektedir.

Ve bile bile insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hakimlere aktarmayın.

Ayetin orijinalinde kullanılan ["tudlû" kelimesinin mastarı olan] "el-idlâ" deyimi su çekmek amacı ile kovayı kuyuya salmak demektir. Bu deyimle, kinaye sanatı uyarınca, rüşvet verenin isteği doğrultusunda hükmetmeleri için hakimlere mal peşkeş çekme eylemi anlatılmıştır. Kuşkusuz, ilginç olduğu kadar latif bir kinayedir bu. Orijinal kullanımda, rüşvet aracılığı ile hakimlerden istenen hükmün verilişi, bir kimsenin kovasını salarak yukarı çekmek istediği kuyudaki suya benzetilmiştir. Yine ifadenin orijinalinde geçen "el-ferik" bir şeyden ayrılmış, kopuk kısmı demektir. Bu cümle de "yemeyin" ifadesiyle başlayan cümleye matuftur. Dolayısıyla, fiilin cezimli hâli, nehiyden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ifadenin başındaki "vav" "mea" birliktelik anlamında kullanılmış olabilir. Bu durumda, fiil, takdir edilen "en" edatı ile mansup kabul edilir. Buna göre ifadeyi açacak olursak: "yemenizle

beraber..." şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Bu takdirde ayet, bütün olarak aynı amacı açıklamaya dönük tek ifade olarak belirginleşir. Yani, rüşvet verenle alanın, aralarında anlaşarak insanların mallarını aralarında bölüştürmeleri, hakimin de rüşvet olarak kendisine aktarılanı alması, ayrıca rüşvet verenin, bu malın diğer bir kısmını günah yoluyla alması, hem rüşvet verenin, hem de rüşvet alan hakimin bunun haksız bir kazanım olduğunu bile bile bir cürümü işlemelerinin yasaklanışıdır, ayetin vurgulamak istediği husus.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) bu ayet-i kerime ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "İnsanlar aileleri ve malları üzerine kumar oynarlardı. Yüce Allah bu alışkanlığı yasakladı."[1]

Yine el-Kâfi'de Ebu Basir'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) *"Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin... onları hakimlere aktarmayın."* ayetini sordum, dedi ki: "Ey Ebu Basir, yüce Allah, bu ümmet içinde zulümle hükmedecek hakimlerin olacağını biliyordu. Burada adaletle hükmeden hakimleri kastetmiyor, zulümle hükmeden hakimleri kastediyor. Ey Ebu Muhammed, eğer senin bir adam üzerinde hakkın varsa ve sen onu adaletle hükmeden hakimlerin huzurunda mahkemeleşmeye çağırsan, buna karşın o, kendisinin lehine hükmedeceklerini bildiği zalim hakimlere başvurmayı önerirse, bil ki, o, tâğutun hükmüne başvurmak isteyen biridir. Şu ayet-i kerimede bu tür olaylara işaret ediliyor: *Sana indirilene ve senden önce indirilene gerçekten inandıklarını sananları görmedin mi? Bunlar, tâğut tarafından muhakeme olmayı istemektedirler."*[2]

Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle deniyor: Bir rivayete göre İmam Muhammed Bakır (a.s) şöyle demiştir: "Batıl ve haksızlıktan maksat başkasının malına el koymak için, yalan yere içilen anttır."

Bu anlam, ayetin anlamını somutlaştırıcı mevzii örneklerdir. Ama ayet geneldir, mutlaktır.

1- [Furû-i Kâfi, c.5, s.124]

2- [Nisâ, 60; Furû-i Kâfi, c.7, s.31]

İLMÎ VE SOSYOLOJİK AÇIDAN ÖZEL MALİKİYET

Yeryüzünde gördüğümüz tüm varlıklar, bitki, hayvan ve insanda dahil olmak üzere objeler dünyasında varlığını korumak ve sürdürmek amacı ile, kendi varlığı dışında bu amacına yönelik faydalanabileceği her türlü tasarrufta bulunur ve onlardan yararlanma mücadelesi verir. Buna göre varlıklar bütününde, aktif olmayan bir varlıktan söz edilemez. Yine varlıklar bütününde, failince sergilenen bir fiilin, failin yararına dönük olmaması mümkün değildir. Bitkiler, varlıklarını sürdürmek, gelişip serpilmek ve türlerinin devamını sağlamak maksadı ile kendi türlerine özgü bir aktivite içindedirler. İnsan ve hayvan türleri de, sonuçta bir şekilde kendilerine yarar olarak dönecek bir eylem sergilemektedirler. Bu yararlanmanın hayalî ya da akılsal olması, sonucu değiştirmez. Bu genel yapıdan kimse şüphe etmemektedir.

Sözünü ettiğimiz bu tekvinî aktivitelerin failleri doğal içgüdüyle, hayvanlar ve insanlar da bir tür içgüdüsel bilinç aracılığı ile varlıklarını sürdürmek noktasında yararlanma ve doğal ihtiyaçlarını giderme amacı ile, maddî evrende aktivite göstermelerinin, ancak o şeyi kendilerine özelleştirme yani "tek bir fiil iki fail tarafından gerçekleştirilemez." gerçeği çevresinde söz konusu olabileceğini algılarlar. (Meselenin sonucu, özü ve ölçüsü budur) Bu yüzden insan ya da eylemlerinin özünü algıladığımız herhangi bir türe mensup bir fail, kendi işine müdahale edilmesini, aktivite göstermek istediği alanda başka aktivitelerin gündeme gelmesini önler. İşte ihtisasın özelliğinin temeli budur. Ki hiçbir insan bu realiteye ilişkin şüphe etmez.

"Lî haza", bu benimdir. "Leke haza", şu senindir. "Lî en ef'ale keza", ben şunu yapmalıyım. "Leke en tef'ale keza", sen şunu yapmalısın gibi ifadelerdeki "lam" harfinin altında yatan anlam da budur.

Hayvanların, içinde yaşadıkları yuva, in ve kulübe için ya da avladıkları yahut buldukları yiyecekler için veya eşleri için birbirleriyle didişmeleri, çocukların yiyecekleri hususunda kavgaya tutuşmaları bunun tanığıdır.

Hatta süt emen çocuklar bile emdikleri memeyi bir başkasıyla paylaşmak istemezler, bunun için kavga ederler. Bunun ötesinde insanın öz yaratılışının gereği ve içgüdüsünün öngörüsü olarak toplumsal bir varlık olarak yaşamını sürdürmesi, insanın ancak fıtrî olarak algıladığı

bütünsel bilinci sağlamlaştırır. Topluma karışıp yaşamını bu çerçevede sürdürmesi ancak bütünsel olarak algıladığı bu karakteristik özelliğin, ilk konuluşu esas alınarak, yürürlükteki sosyolojik yasalar biçiminde düzenlenmesini ve ayrıca önemsemesini gerektirir. Bu aşamada herkeste bütünsel olarak yer eden o sözünü ettiğimiz özellik farklı türler olarak çeşitlenir. Farklı biçimlerde kendini gösterir, örneğin malî ihtisasa mülk, başka ihtisaslara da hak vs. denir.

İnsanların miras, alış veriş, sultanın gasbetmesi gibi sebepler bazında, ya da mülke sahip olan insan (bulûğ çağına ermiş, çocuk, aptal, birey veya topluluk gibi) bazında mülkiyetin gerçekleşme şekli üzerinde farklı yaklaşımları söz konusu olabilir. Söz gelimi kiminin mülkiyetinde arttırmaya gidilebilir, kimininki kısılabilir, kimininki olduğu gibi korunabilir, kiminin mülkiyetine de son verilebilir. Ama mülkiyetin herkes için bir kaçınılmazlık olduğu gerçeğini kimse inkâr edemez. Bu yüzden mülkiyete karşı çıkanların, neticede onu bireyden alıp topluma ya da egemen devlete devrettiklerini görüyoruz. Buna rağmen mülkiyeti tamamen bireyin elinden almaya güç yetiremiyorlar. Bunu hiçbir zaman gerçekleştiremezler de. Çünkü mülkiyet, fıtrat yasasının bir gereğidir. Fıtratın devre dışı bırakılması, insanın yok oluşu ile eşanlamlıdır.

İleride bu kalıcı gerçekle, sebepler bazında ilintili olan, ticaret, kâr, miras, ganimet ve toplama, yine kanun bazında ilintili olan buluğ çağına ermiş kimse ve çocuk gibi olgular üzerinde inşaallah uygun bir yerde etraflıca duracağız.

AYETİN MEÂLİ

189- Sana hilalleri sorarlar. De ki: "O, insanlar ve hac için belirlenmiş vakitlerdir. İyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir, ama iyilik sakınandır. Evlere kapılardan girin ve Allah'tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz."

AYETİN AÇIKLAMASI

Sana hilalleri sorarlar. De ki: "O, insanlar ve hac için belirlenmiş vakitlerdir."

Ayetin orijinalinde geçen "ehille (=hilaller)" kelimesi, "hilal" kelimesinin çoğuludur. Ay'a kamerî ayların başlarında "hilal" adı verilir. Bu sırada ay, ayın birinci ve ikinci gecesinde güneş ışınlarının altından çıkmaya başlamıştır. Bazılarına göre de dolunay hâline kadar bu isimle anılır. Başka bir görüş de şöyledir: Aydınlığı gecenin karanlığını bastırıncaya kadar ay'a hilal adı verilir. Bu da ayın yedinci gecesine kadar sürer. Bundan sonra "kamer" adını alır. On dördünde ise, "bedir" olarak nitelenir. Araplar nezdindeki genel adı ise "zibrikan"dır.

"Hilâl" kelimesi, doğum sırasında çocuğun ağlayışını veya çığlık atışını ifade etmek için kullanılan "istehalle's-sebiy" deyiminden alınmıştır. Arapların, hac yapan insanların "telbiye" getirirken seslerini yükseltmelerini ifade etmek için "ehalle'l-kavm" demeleri de, bu isimlendirmeye esas oluşturur. Dolayısıyla ayın ilk göründüğü gece, onu görenlerin bunu ilan etmek için bağrışmaları yüzünden ay'a hilal adı verilmiştir. Yine ifadenin orijinalinde geçen "mevakît" kelimesi,

"mîkat" kelimesinin çoğuludur. Bir fiil için belirlenen vakit demektir. Ayrıca bir fiil için belirlenen belli bir mekâna da bu ad verilir.

"Sana, hilalleri sorarlar." ifadesinde, sorunun hangi bakımdan yöneltildiği açıklanmamıştır. Bazılarının iddia ettiği gibi ay'ın hakikati, Hilal, Kamer ve Bedir şeklinde değişik görüntüler sergilemesinin sebebi mi sorulmuştur? Yoksa, yine bazılarının iddia ettiği gibi, ay'ın görünmez olduğu son on üç gecenin ardından, yeni ayın başında görünmeye başlayan hilalin mahiyeti mi sorulmuştur? Yoksa soru başka bir hususu öğrenmeye mi yöneliktir?

Ancak, *"Sana hilâlleri sorarlar."* ifadesinde "ehille (=hilâller)" şek--linde çoğul bir kelimenin kullanılmış olması gösteriyor ki, soru ayın mahiyetine, değişik oluşumlarına ilişkin değildi. Eğer öyle olsaydı, şöyle bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun olurdu: "Yes'elûneke ani'l-kamer." yani sana ayı sorarlar. Hilaller, ifadesinin kullanılması uygun düşmezdi. Ayrıca şayet, soru "hilal"in mahiyetine ve özel biçiminin sebebine ilişkin olsaydı, şöyle bir ifade daha uygun olurdu: Yes'elûneke ani'l-hilal (=sana hilali sorarlar...). Çünkü böyle bir durumda, çoğul bir ifade kullanmaya gerek duyulmazdı. Şu hâlde, "hilaller" şeklinde çoğul bir ifadeyle sorunun yöneltilmiş olması gösteriyor ki, ayın hilal şeklinde görünmesinin sebebi veyahut yararları ve kamerî ayları sergilemesi kastedilmiştir. Bu yüzden "hilaller" şeklinde çoğul bir ifade kullanılmıştır. Çünkü kameri ayları gerçekleştiren, bu hilal şekilleridir. Dolayısıyla cevapta da, aynı bu şekilde görünmesinin yararlarına dikkat çekilmiştir.

Bu sonucu, sadece verilen cevaptan algılıyoruz. *"De ki: O, insanlar ve hac için belirlenmiş vakitlerdir."* Çünkü fiiller ve işler için belirlenen vakitlerle ancak "aylar" kastedilebilir, gökteki "hilal" değil. Hilal zaman adı değildir. Ayın aldığı bir şekildir.

Kısacası, sorunun yöneltiliş amacı, kameri ayların sebep ve sonuçlarıyla bağlantılıdır. Bu yüzden, sonuçları, insan hayatına yönelik yansımaları ön plâna çıkarılıyor verilen cevapta. İnsanların dünya ve ahirete yönelik işleri için belirlenen vakitler ve zaman dilimleri oldukları vurgulanıyor. Çünkü yaratılış yasası itibariyle insanın hepsinde hareket kabilinden olan fiillerini ve amellerini belli zaman ölçülerine uydurması gerekir.

Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da insanların işlerinin ve aktivitelerinin mutabık olduğu uzayıp giden zamanın, küçük ya da büyük dilimlere bölünmesi gereği doğar. Gece, gündüz, gün, ay, mevsim ve yıl gibi. Kuşku yok ki zamanın bu şekilde bölünmüş olması ilâhî denetim ve gözetimin ve varlıklara ilişkin evrensel plânlamanın, onları yaşayışlarına ve reellerine uygun zemine yöneltmenin bir ürünüdür. Alim, cahil, ilkel, uygar herkesin istifade edebileceği, kavrayabileceği zamansal bölünme, ancak günlerin kameri aylara göre belli dilimlere ayrılmasıdır. Bu düzenlemeyi aklı ve duyuları yerinde olan her normal insan algılayabilir. Ama güneşin hareketlerine göre belirlenen aylar için aynı şeyi söyleyemeyiz. İnsanoğlu bu sistemin işleyişini ve ayrıntılı hesaplanışını ancak yeryüzündeki hayatının başlanmasının üzerinden uzun devirler, yüzyıllar geçtikten sonra tespit edebilmiştir. Bununla beraber söz konusu sistemi tespit etmek, her zaman her insanın harcı değildir.

O hâlde ayın hareketlerine göre belirlenmiş aylar, insanoğlunun dünya ve ahiret amaçlı aktiviteleri için konulmuş, öngörülmüş zaman dilimleridir. Özel olarak da hac ibadetinin icra edileceği vakitlerdir. Çünkü hac ibadeti ancak bilinen aylarda yerine getirilebilir. İkinci bir şık olarak özellikle haccın söz konusu edilmesi, bu ibadetin bazı aylara özgü olduğunun vurgulanacağı sonraki ayetlere bir ön hazırlık niteliğindedir.

İyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir, ama iyilik sakınandır. Evlere kapılardan girin.

Rivayetlerde vurgulandığına göre, cahiliye döneminde bazı Arap toplulukları hac amacı ile ihrama girdikleri zaman, bir şeye ihtiyaç duydukları zaman evlerine kapılarından girmezlerdi. Aksine evlerinin arkalarından bir delik açar, oradan girerlerdi. İslâm gelince bu uygulamayı yasakladı ve evlere kapılardan girilmesini emretti. Ayet-i kerimenin inişi de bu tür uygulamanın varlığı ile örtüşmektedir. Bir bakımdan, ileride nakledeceğimiz ve ayetlerin iniş sebebini içeren rivayetlere de güvenebiliriz.

Bu konudaki rivayetler olmasaydı, o zaman şunu söylemek mümkün olurdu: *"İyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir..."* diye başlayan ifade, ilâhî emirlerin ve dinde yasallaştırılan şer'î hükümlerin ancak yasallaştırıldıkları şekilde ve orijinaliteleri korunarak yerine getiri-

lebileceğini vurgulamaya yönelik bir kinayedir. Dolayısıyla, hac, ancak kendisi için öngörülen aylarda ifade edilebilir. Oruç ancak Ramazan ayında tutulur.

Cümle bu şekilde algılandığı zaman, ayetin baş kısmını bütünleyen bir nitelik kazanmış olur. Bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Söz konusu aylar, bu çerçevede yasallaştırılan şer'i hükümler ve uygulamalar için belirlenen vakitlerdir. Dolayısıyla örneğin hac gibi bir ibadeti kendisi için belirlenen ayların dışında ifa etmek veya orucu Ramazan ayının dışında herhangi bir ayda tutmak.. vs. caiz değildir. Buna göre ayet-i kerime, bir bütün olarak tek bir hükmün açıklanışını kapsamaktadır.

Naklî delillerce desteklenen ilk değerlendirmeyi esas aldığımız zaman, evlere arkalarından gelişin iyilik, sözü edilen uygulamanın dinin onayladığı bir iş olmadığına delalet etmiş olur. Aksi takdirde adı geçen uygulamanın iyilik olmadığını vurgulamanın bir anlamı olmazdı. Adı geçen uygulama çirkin bir cahiliye geleneğidir. Yüce Allah bu geleneğe yakıştırılan iyilik niteliğini kaldırmış, iyiliğin ancak "takva" olduğunu kesin olarak vurgulamıştır.

Ayetin akşına bakılırsa "iyilik takvadır" denilmesi gerektiği şeklinde bir düşünce zihinlerde beliriyor. Halbuki bunun yerine "iyilik sakınandır" denilmiştir. Bu kullanımla erdemliliğin ancak tavka niteliğine sahip olmakla elde edileceği ima ediliyor. Boş bir kavram değil, bu niteliğe sahip olmak kastedilmiştir, bu yaklaşımı şu ayetin ifade tarzı da pekiştirir niteliktedir. *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Ama iyilik Allah'a... iman edendir."* (Bakara, 177)

"Evlere kapılarından girin." ifadesindeki emir, itaati gerektiren bir buyruk değildir. Sadece evlere kapılarından girmenin daha uygun olacağını göstermeye yöneliktir. Çünkü evlere kapılarından girme alışılagelen ve aklen de hoş karşılanan geleneğe ve evlere giriş ve çıkış için uygun bir yerlerinde insanların kapı yapmalarından umdukları aklî amaca ve yarara uygundur. Buradaki emrin itaati gerektiren bir buyruk olmamasına delil, ifadenin akışının aklın öngörüsüne uygun olarak alışılagelen uygulamaya ters düşmekten başka hiçbir amacı bulunmayan kötü bir geleneği ortadan kaldırmaya dönük olmasıdır. Dolayısıyla, zorlama söz konusu olmaksızın, sadece, evlere normal giriş yöntemini

göstermektedir. Şu kadarı var ki, dinin bir gereğidir diye, evlere arkalarından girmek haram kılınmış bir bidattir.

Ve Allah'tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz.

Surenin başında, takva niteliğinin tüm iman mertebeleri ve bütün kemal makamlarıyla bağdaştığını öğrenmiştik. Bilindiği gibi bütün makamlar kurtuluşa ve mutluluğa ulaştırıcı değildir. Ancak kişide bulunan sapıklık ve şirk özelliklerini giderici niteliğini taşıyan son mertebede olan makamlar, insanı kurtuluşa ve mutluluğa ulaştırırlar. Diğer makamlar ise, sadece insanı kurtuluşa yöneltirler, bu yolun sonunda mutlulukla buluşacağını müjdelerler. Bu yüzden yüce Allah, *"Allah'tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz."* buyururken, temenni nitelikli bir kelime kullanıyor. Ayette işaret edilen "takva" ile, bu ayet-i kerimede gündeme getirilen özel emre uyma ve evlere kapılarından girmeye ilişkin yergisini göz önünde bulundurarak bu geleneği terk etme kastedilmiş olabilir.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinin bir yerinde, İbn Cerir ve İbn Ebû Hatem İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: "Halk Resulullah'a (s.a.a) hilalleri sordu, bunun üzerine, *'Sana hilaleri sorarlar. De ki: O, insanlar ve hac için belirlenmiş vakitlerdir.'* ayeti indi. İnsanlar hilaller aracılığı ile borçlarının vadesini, kadınların iddetini ve haccın vaktini bilirler."

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde yine aynı anlamı pekiştiren nitelikte, başka rivayetler Ebû Âliye, Katade ve diğerleri kanalıyla aktarılmıştır. Bir başka rivayete göre insanlar ayın değişik şekillerde görünmesinin sebebini Resulullah efendimize (s.a.a) sormuşlar. Bunun üzerine söz konusu ayet inmiştir. Az önce vurguladığımız gibi, soruyu ayın aldığı değişik şekillere yönelik olarak algılamayı destekleyen rivayetlere itibar etmemek gerekir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Veki, Buharî ve İbn Cerir'in Berâ kanalıyla şu hadisi tahriç ettikleri yer almıştır. Araplar cahiliye döneminde ihrama girdikleri zaman evlere arkalarından girerlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi: *"İyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir, ama iyilik sakınandır. Evlere kapılarından girin."*

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Ebû Hatem ve Hakim'in Cabir kanalıyla bir diğer hadisi rivayet ettikleri ve Hakim'in hadisin sahih olduğunu vurguladığı yer alır. Kureyşlilere "Hums" denirdi. Bunlar ihramlıyken evlere kapılarından girerlerdi. Fakat ensar ve diğer Arap toplulukları ihramlıyken evlere kapılarından girmezlerdi. Bir bahçe içinde, Resulullah (s.a.a) bahçenin kapısından çıkarken, ensardan Kutbe b. Amir de onunla birlikte çıktı. Bunun üzerine orada bulunanlar: "Ya Resulullah, Kutbe b. Amir günahkâr bir insandır. Senin gibi bahçenin kapısından çıktı dediler." Resulullah Kutbe b. Amir'e dönerek: "Neden böyle yaptın?" diye sordu. Kutbe, "Senin yaptığını görünce ben de yaptım." dedi Bunun üzerine Resulullah "Ahmes bir (Mekkeli) insanım." dedi. O da şu karşılığı verdi: "Ama benim dinim de senin dinindir." dedi. O sırada, *"İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir."* ayeti indi.

Ben derim ki: Buna yakın rivayetler başka kanallarca da aktarılmıştır. Hums "ahmes"in çoğuludur ["humr"un "ahmer" kelimesinin çoğulu olması gibi) "hamaset" kökünden gelir ve "şiddet" demektir. Kureyşlilere bu adın verilmesi, dinlerine şiddetli bağlılıklarından veya direnişli, çok güçlü ve baskılarının karşı konulmaz şiddette olmasından ileri geliyordu.

Rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, Resulullah efendimiz (s.a.a) bu olaydan önce Kureyşlilerin dışındaki Arap topluluklarının ihramlıyken evlere arkalarından girmelerine ilişkin geleneğini onaylıyordu. Bu yüzden: "Neden böyle yaptın?" diye, adamı azarlamıştır. Bu durumda, ayet nasih ayetler kategorisine girer. Yani, herhangi bir ayete istinat etmeden konulmuş yasal bir hükmü yürürlükten kaldırıyor. Ne var ki, daha önce de vurguladığımız gibi, ayet-i kerime, *"İyilik, evlere arkalarından gelmeniz değildir."* buyururken bu anlayışı dışlıyor. Haşa, yüce Allah'ın veya elçisinin bir hükmü yasalaştırmaları, ardından bu hükmü yermeleri, çirkinliğini dile getirmeleri, sonra da neshedip yürürlükten kaldırmaları düşünülemez. Böyle bir şeyin düşünülemeyeceği ise gayet açıktır.

Mehasin'ül-Berkî adlı eserde İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) *"Evlere kapılarından girin."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Yani, hangi iş olursa olsun, ona uygun yoldan, taraftan yaklaşın."[1]

el-Kâfi adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Vasiler Allah'a açılan kapılardır. O kapılardan girmek gerekir. Eğer onlar olmasaydı, Allah bilinmezdi. Yüce Allah onları yaratılmışlara karşı kanıt olarak öngörmüştür."

Ben derim ki: Bu rivayet, uyarlama türüne girer. Birinci rivayetin açıklanışına esas olan anlayışa dayanılarak ayetin somut mısdaklarından birinin açıklanmasıdır. Şüphe yok ki, ayet-i kerime, anlam ve verdiği mesaj itibariyle geneldir. Bir olay üzerine inmiş olması onun bu niteliğini ortadan kaldırmaz. "Eğer onlar olmasaydı, Allah bilinmezdi." sözü ile, vasilerin üstlendikleri hakkı açıklama, eksiksiz davet misyonu kastedilmiştir. Bu sözün daha ince bir anlamı var ki, inşaallah ilerde buna değinme imkânını buluruz. Bu iki rivayeti destekleyen birçok rivayetin olduğunu da vurgulayalım.

1- [Mehasin'ül-Berkî, s.74]

AYETLERİN MEÂLİ

190- Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın ve aşırı gitmeyin. Elbette ki Allah aşırı gidenleri sevmez.

191- Onları, bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Ve fitne öldürmekten beterdir. Onlar size karşı savaşıncaya kadar siz Mescid-i Haram yanında onlarla savaş-

mayın. Eğer sizinle savaşırlarsa, onlarla savaşın. Böyledir kâfirlerin cezası.

192- Eğer vazgeçerlerse şüphe yok ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

193- Hiçbir fitne (şirk) kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur.

194- Haram ay, haram aya karşılıktır; hürmetler de karşılıklıdır. Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki Allah muhakkak ki, korkup sakınanlarla beraberdir.

195- Allah yolunda infak edin, ellerinizi tehlikeye atmayın ve iyilik edin, şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin akışından, bu ayetler grubunun bir kerede indiğini anlıyoruz ve amaç, bir hedefi açıklamaktır. Vurgulanan bu hedef de, ilk kez Mekke müşrikleriyle savaşmanın yasalaştırılmasıdır. Çünkü bu ayetlerde müminleri çıkardıkları yerden onların da çıkarılmaları, dinden döndürme amaçlı baskılara, kısas, savaşı onların başlatmadıkları sürece Mescid-i Haram civarında savaş başlatmama gibi konular gündeme getiriliyor ki, bunların tümü Mekke müşrikleriyle yakından ilgilidir.

Ayrıca yüce Allah savaş iznini, karşı tarafın savaş ilan etmesi ile kayda bağlamıştır: *"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın."* Bunun anlamı, şart gibi algılanmamalıdır. Yani, "Sizinle savaşırlarsa, siz de onlarla savaşın." şeklinde bir anlam çıkarılmayacağı açıktır. Ayrıca, burada dışlama nitelikli bir kayıt da söz konusu değildir, yani erkeklerle savaşın, sizinle savaşacak durumda olmayan kadın ve çocuklarla değil, şeklinde bir anlam doğru değildir. Nitekim bazı alimler, bu yanlışlığa düşmüşler ve ayetten bu şekil bir anlam algılamışlardır. Çünkü savaşacak güce sahip olmayanlarla savaşmayı yasaklamak bir yana, onlarla savaşmanın anlamı yoktur ki "onlarla savaşmayın." şeklinde bir uyarıya gerek duyulsun. Aksi takdirde doğru olanı; durumu bundan ibaret olanlarla savaşmayı değil, onları öldürmeyi yasaklamaktır.

Gerçekte "sizinle savaşanlar" fiili hâl bildirir, vasıf ise, işaret niteliğindedir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: "Müminlerle savaş hâlinde olanlar ve savaşı kedilerine hedef edinenler." Bunların da Mekke müşrikleri olduğu gayet açıktır.

Buna göre, tefsirini sunduğumuz ayet-i kerime ile *"Kendilerine zulmedilmesi dolayısıyla, onlara karşı savaş açılanlara, savaşma izni verildi. Şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye güç yetirendir. Onlar, yalnızca 'Rabbimiz Allah'tır.' demelerinden dolayı, haksız yere yurtlarından sürgün edilip çıkarıldılar."* (Hac, 39-40) ayetleri arasında akış benzerliği vardır. Her iki grup ayette şartsız olarak savaş hâlindeki müşriklerle savaşma izni verildiği vurgulanmıştır.

Bütün bunların yanı sıra ayetlerin beşi de sınırları, boyutları ve gerekleriyle bir tek hükmü açıklamaya yöneliktir. Şöyle ki: *"Allah yolunda savaşın."* ifadesi hükmün temelini oluşturuyor. *"...aşırı gitmeyin"* diye başlayan ifade ise, bu hükmü düzenleme bakımından sınırlandırıyor. *"Onları öldürün."* ifadesi de, hükmü ağırlaştırma, şiddetlendirme bakımından sınırlandırıyor. "Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın." ifadesinin getirdiği sınırlandırma ise mekânla ilgilidir. *"Hiçbir fitne kalmayıncaya... kadar onlarla savaşın."* ifadesi ise, süre ve zamanla ilgili bir sınırlandırma getiriyor. *"Haram ay…"* diye başlayan ifade savaş ve öldürmede, kısas hükmünün, misliyle karşılık verme kuralının yürürlüğe girdiğini açıklama amacına yöneliktir. *"İnfak edin."* ifadesi ise, savaş öncesi malî hazırlığa ilişkindir. Asker donatımı için harcamada bulunma gereğini dile getirmektedir. Dolayısıyla, bu beş ayetin tek bir mesele ile ilgili olarak inmiş olmaları ve bazılarının ihtimal verdikleri gibi birbirlerini neshetmemiş olmaları daha yakın bir ihtimaldir. Bazı kimselerin ileri sürdükleri gibi, her ayetin değişik bir meseleyi ele almış olmaları uzak görünüyor. Hedef birdir. O da müminlerle savaş hâlinde olan Mekkeli müşriklere karşı savaşmanın bir yasa olarak hükme bağlanmasıdır.

190) Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın.

Kıtal ve savaş, bir adamın, kendisini öldürmek için uğraşan birini öldürmek için uğraşmasıdır. Savaşın Allah yolunda olması ise, savaşma ile güdülen amacın dini egemen kılmak, tevhid mesajını dört bir yana ulaştırmaktır. Böyle olunca savaş, sırf Allah rızası için yapılan bir ibadet niteliğini kazanır. İnsanların mallarına ve ırzlarına el koy-

mak için değil. İslâm'a göre savaş bir savunma yöntemidir. Dejenere olmamış fıtratın özüne yerleştirilmiş meşru insan haklarını korumaya yöneliktir. İslâm'daki savaşın bu niteliğini daha detaylı bir şekilde ele alacağız. Çünkü savunma öz ve zatı itibariyle sınırlıdır. Aşırı gitmek ise sınırın ve haddin dışına çıkmaktır. İfadenin sonunda, *"Aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez."* şeklinde bir değerlendirme cümlesinin yer alması da bunu vurgulamaya yöneliktir.

Ve aşırı gitmeyin. Elbette ki Allah aşırı gidenleri sevmez.

Ayetin orijinalinde geçen "te'tedû" fiili, "i'tidâ" kelimesinden olup sınırın dışına çıkmak, demektir. Kendisi için belirlenen sınırı aşan biri için "ada ve i'teda" ifadeleri kullanılır.

Aşırı gitmeye ilişkin yasak mutlaktır. Bu anlama gelebilecek her şeyi, her tutumu kapsar. Hakka davet etmeden savaşma, karşı taraftan önce savaşa başlama, kadın ve çocukları öldürme, saldırıya son vermeme gibi. Ayrıca Peygamber efendimizin (s.a.a) sünnetinde işaret edilen başka hususlar da söz konusudur.

191) Onları, bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Ve fitne, öldürmekten beterdir.

Araplar, "sekife, sekafeten; buldu, ulaştı." derler. Buna göre, ayet-i kerime, şu ayet-i kerime ile aynı anlamı paylaşmaktadır: *"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* (Tevbe, 5)

Ayetin orijinalinde geçen "fitne" ise, bir şeyin durumunu sınama, deneme amacı ile kullanılan araç demektir. Bu yüzden imtihan ve sınamaya ve bu anlamın genelde kendisinde barındırdığı, sapıklık ve şirkin cezası olan şiddet ve azaba da bu ad verilmiştir. Kuran-ı Kerim'de, işaret ettiğimiz bu anlamların tümü için de kullanılmıştır. Bu ayet-i kerimede ise, kastedilen "Allah'a ortak koşma ve O'nun Resulünü inkâr etme ve müminlere eziyet etme, işkence uygulama"dır. Tıpkı Mekkeli müşriklerin, Resulullah efendimizin (s.a.a) hicretten önce ve sonra müminlere uyguladıkları dinden döndürme amaçlı baskılar, işkenceler gibi.

Buna göre ayet-i kerimeyi şu şekilde yorumlayabiliriz: Mekkeli müşriklere karşı, var gücünüzle sert davranın. Bulundukları yerde öldürün onları. Bunu yurtlarından çıkana, topraklarını terk edene kadar sürdürün. Nitekim onlar da size böyle davranmışlardı. Ama onların yaptıkları daha şiddetliydi. Çünkü onlarınki fitne idi yani dinden dön-

dürme amacına yönelikti. Bu nitelikli bir şiddetse, adam öldürmekten daha beterdir. Adam öldürme, neticede dünya hayatının sona ermesidir. Dinden döndürme amaçlı şiddet ise, iki hayatın kesilmesine, iki yurdun (dünya-ahiret) da yıkıma uğramasına yol açar.

Onlar size karşı savaşıncaya kadar siz Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Eğer sizinle savaşırlarsa, onlarla savaşın. Böyledir kâfirlerin cezası.

İfadede Mescid-i Haram yanında savaşmanın yasak olduğu vurgulanıyor. Bu Mescidin saygınlığının korunmasından dolayı konulmuş bir yasaktır. Ama bunun için karşı tarafın da bu yasağa uyması gerekir. İfadenin orijinalinde yer alan "fîhi" kelimesindeki zamir, "Mescid-i Haram yanında" ifadesiyle işaret edilen mekâna dönüktür.

192) Eğer vazgeçerlerse, şüphe yok ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

Ayetin orijinalinde geçen "el-intiha" kelimesi, kaçınma ve vazgeçme anlamını ifade eder. Maksat ise, "Mescid-i Haram yanında savaşma" durumuna mutlak olarak son vermedir. Dine itaat ve İslâm'ı kabul etme sonucu gündeme gelen "mutlak olarak savaşa son verme" durumu değil. Bu ikinci husus, *"Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur."* ifadesinin kapsamına girer. Ama şu anda üzerinde durduğumuz "vazgeçme ve kaçınma" durumu, kendisine en yakın olan *"Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın."* cümlesine dönüktür. Buna göre, *"Eğer vazgeçerlerse, şüphe yok ki Allah…"* ifadesi ile *"Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm..."* ifadesinin her biri, bitişik olduğu cümle açısından bir kayıt niteliğindedir. Yani, tekrar söz konusu değildir.

"Şüphe yok ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir." cümlesinde, hükme gerekçe olsun diye, sebep müsebbebin yerine konulmuştur. Buna göre kastedilen anlam şudur: Eğer vazgeçerlerse, (siz de savaştan vazgeçin, çünkü) şüphe yok ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

193) Hiç bir fitne kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya ka-dar onlarla savaşın.

Daha önce de vurguladığımız gibi savaşın süresini ve zamanını belirleyen bir ifadedir bu. Ayette geçen "fitne" kavramı ise, bu ayetlerde şirk anlamında kullanılmıştır. Nitekim Mekke müşrikleri birtakım put-

ları Allah'a ortak koşup halkı da bu işe zorluyorlardı. "Fitne" kavramının bu ayetlerde şirk anlamında kullanıldığına *"Din Allah'ın oluncaya kadar"* ifadesi tanıklık etmektedir. Bu bakımdan ayet-i kerime bir başka suredeki şu ayet-i kerimeyi andırmaktadır: *"Hiç bir fitne kalmayıncaya ve din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet yüz çevirecek olurlarsa şüphesiz Allah, onların yaptıklarını görendir. Geri dönerlerse, bilin ki gerçekten Allah, sizin mevlânızdır. O, ne güzel mevlâdır ve ne güzel yardımcıdır."* (Enfâl, 39-40)

Ayrıca ayet-i kerimede, savaştan önce, karşı tarafı dine davet etme zorunluluğuna da işaret edilmektedir. Eğer daveti kabul ederlerse, savaşmanın gereği kalmaz. Daveti reddetmeleri durumunda ise, Allah'tan başka veli yoktur. O ne güzel mevlâdır ve ne güzel yardımcıdır. O yalnızca mümin kullarına yardım eder. Bilindiği gibi, İslâm açısından savaşın tek amacı vardır: Dinin bütünüyle Allah için olması. (Yani, Allah'ın dininin yeryüzüne egemen olması) Niteliği ve amacı bundan ibaret olan bir savaş, ancak karşı tarafı tevhid esasına dayalı hak dine davet etmekle anlam kazanır.

Şimdiye kadar, anlattıklarımızdan anlaşıldığı kadarıyla, tefsirini sunmakta olduğumuz bu ayetin içerdiği hüküm, *"Kendilerine kitap verilenlerden, Allah ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlerle küçük düşürülüp cizyeyi kendi elleriyle verinceye kadar savaşın."* (Tevbe, 29) ayetinin içerdiği hükmün yürürlüğe girmesi ile neshedilmiş değildir. Çünkü bu ayette sözü edilen Ehlikitab'ın dinleri Allah'a aittir.

Bunun izahı şöyledir: Ele aldığımız *"Hiç bir fitne kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."* ayet-i kerimesinin hükmü sırf müşriklere özgüdür, Ehlikitab'ı kapsamıyor. Şu hâlde "dinin Allah için olması"ndan maksat, putlara tapılmaması ve tevhid (Allah'ın tekliği) prensibinin kabul edilmesidir. Ehlikitab bu prensibi kabul ediyor. Gerçi bu kabulleri, gerçekte Allah'ı inkâr etmektir. Nitekim ulu Allah onlar hakkında şöyle buyuruyor: *"Allah'a ve ahiret gününe inanmıyorlar. Allah'ın ve resulünün haram kıldığını haram tanımıyorlar ve hak dini din edinmiyorlar."* Ne var ki İslâm onların sırf dilleriyle tevhidi onaylamalarını yeterli bulmuştur ve onlara yönelik savaşı, kendi elleriyle cizye vermeleri ile sınırlandırmıştır. Bu ise hak mesajın onla-

rın sözlerinden üstün olması ve İslâm'ın tüm dinlere karşı belirgin bir zafer kazanması içindir.

Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına kar-şı düşmanlık yoktur.

Eğer şirkten, dinden döndürme amaçlı baskıdan vazgeçer ve sizin gibi inanırlarsa, onlarla savaşmayın, çünkü zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur. *"Eğer vazgeçerlerse şüphe yok ki Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."* ayetinde olduğu gibi, burada da sebep müsebbebin yerine konulmuştur. Öyleyse bu ayete (anlam açısından) şu ayet-i kerimeyi örnek verebiliriz: *"Eğer onlar tövbe edip namazı kılarlarsa ve zekatı verirlerse, artık onlar sizin dinde kardeşlerinizdir."* (Tevbe, 11)

194) Haram ay, haram aya karşılıktır; hürmetler de karşılıklıdır. Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki Allah muhakkak ki, korkup sakınanlarla beraberdir.

İfadenin orijinalinde geçen "el-hurumat", "hürmet" kelimesinin çoğuludur. Saygınlığı ayaklar altına alınması yasak olan, saygı gösterilmesi ve gözetilmesi gereken şey demektir. Burada kastedilen ise, haram ayın, harem bölgesinin ve Mescid-i Haram'ın dokunulmazlığıdır. Buna göre, ayetin anlamı şöyledir: Eğer onlar haram ayda savaş başlatmak suretiyle söz konusu ayın saygınlığını ayaklar altına alırlarsa nitekim, Hudeybiye ateşkesinin gerçekleştiği yıl, Peygamber efendimizin ve müminlerin hac ziyaretinde bulunmalarına engel olmak, müminlere taşlarla ve oklarla saldırıda bulunmak suretiyle haram ayın saygınlığını çiğnemişlerdi. Bu gibi durumlarda müminlerin de onlara karşı savaşmaları caizdir ve bu, haram ayın dokunulmazlığını çiğnemek anlamına gelmez. Müminlerin yaptıkları, Allah'ın mesajı en yüksek olsun diye O'nun emirlerine sarılmak ve Allah yolunda cihat etmektir.

Bu yüzden müşriklerin, savaş başlatmak suretiyle harem bölgesinin ve Mescid-i Haram'ın saygınlığını gözetmedikleri durumda müminlerin misliyle karşılık vermeleri caiz olduğuna göre, *"Haram ay, haram aya karşılıktır."* ifadesi tüm dokunulmazlıkları içeren genel bir açıklamanın ardından yer alan özel bir açıklamadır. Söz konusu genel açıklamadan daha geneli de, onu izleyen şu ifadedir. *"Öyleyse kim size saldırırsa, onun saldırdığı gibi siz de ona saldırın."* Buna göre, vurgu-

lanmak istenen anlam şudur: Yüce Allah'ın haram aylarla ilgili olarak karşılıklılık (kısas) hükmünü öngörmesinin sebebi, O'nun tüm dokunulmazlıklar hususunda kısas hükmünü yasalaştırmasıdır. Tüm dokunulmazlıklar hususunda karşılıklılık ilkesini yürürlüğe koymasının sebebi ise, O'nun saldırıya misliyle karşılık verilmesini caiz kılmış olmasıdır.

Ardından yüce Allah saldırı noktasında ihtiyatı elden bırakmamalarını müminlere tavsiye ediyor. Çünkü saldırıda şiddet, baskın ve el koyma gibi taşkınlığa ve sapmaya yol açacak etkenlere baş vurulur. Oysa yüce Allah, saldırganları sevmez. Müminler daha çok Allah'ın sevgisine, dostluğuna ve yardımına muhtaçtırlar. Bu yüzden sonunda yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'tan korkup sakının ve bilin ki Allah muhakkak ki, korkup sakınanlarla beraberdir."*

Yüce Allah'ın bir yandan müminlere saldırı emri vermesi, bir yandan da "saldırganları sevmediğini" vurgulamasına gelince; İslâm'a göre saldırı, bir saldırıya karşılık olmadığı sürece kötüdür. Ama bir saldırıya karşılık olduğu zaman, onun asıl niteliği zilletten, aşağılanmaktan kurtulmadır, hüküm, kölelik ve zorbalık zincirlerini kırma adına ortaya konulan onurlu başkaldırıdır; kibirlenmeye karşı kibirlenmek ve zulmedene açıktan hakaret etmek, sayıp sövmek gibi.

195) Allah yolunda infak edin, ellerinizi tehlikeye atmayın ve iyilik edin, şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

Bu ayet-i kerimede Allah yolunda yürütülen savaşa destek maksadıyla, malî harcama emrediliyor. Savaşı destekleme amaçlı bu malî harcamanın "Allah yolunda" ifadesiyle kayıtlandırılmış olması tıpkı tefsirini sunduğumuz ayetler grubunun başında, savaşın "Allah yolunda..." şeklinde nitelendirilmiş olmasına benzer. Nitekim söz konusu ayet incelenirken, bunun önemine işaret etmiştik.

Ayetin orijinalinde yer alan "bi-eydîkum" ifadesinin başındaki "ba" fazlalıktır yani cümle içinde, anlam açısından bir etkinliği yoktur. Sadece cümlenin içeriğini tekit etme niteliğini taşır. Dolayısıyla ifadenin asıl anlamı şudur: *"Ellerinizi tehlikeye atmayın."* Buna göre, ifade güç merkezlerini dağıtmaktan, hazırlık yapmamaktan ve caydırıcı güç bulundurmamaktan kinayedir. Çünkü bu saydığımız unsurların somutlaştığı organ "el"dir.

Şöyle de denebilir ki: İfadenin başındaki "ba" sebebiyedir. "La tulkû (=atmayın)" fiilinin mefulü ise mahzuftur. Bu durumda ifadeye şu anlamı vermek gerekir. "Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın." Tehluke ve helak" aynı anlama gelir. İnsanın nerede olduğunu bilmediği hâlde gittiği yol demektir. "Tehluke" kelimesi "tef'ule" veznindedir. Arapça'da bunun dışında bu vezinde gelen bir başka mastar yoktur.

Aslında ifade mutlaktır ve ifrat ve tefrit gibi helake götürücü her şeyden sakındırma söz konusudur. Örneğin savaş zamanında cimrilik etmek, malî harcamadan kaçınmak kuvvetin dağılmasına, caydırıcı gücün etkisizleşmesine yol açar. Ayrıca bu tutum düşmana yenilmeye de yol açacağı için, eldeki hazırlık ve donanımın da yok olmasının nedeni sayılır. Beri tarafta, ölçüsüz harcama, elde avuçta ne varsa dağıtma, yoksulluğa, düşkünlüğe yol açar. Yoksulluk ve düşkünlük de hayatın çöküşüne ve kişiliğin yok olmasına neden olur.

Ardından yüce Allah konuyu "ihsan" niteliğine işaret ederek noktalıyor: *"İyilik edin, şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."* İfadenin orijinalinde geçen (ve iyilik olarak tercüme ettiğimiz) "ihsan"dan maksat, savaşmaktan vazgeçmek ya da insancıl damarların kabarmasından dolayı din düşmanlarını öldürmeye kıyamamak, onlara acımak veya benzeri bir şey değildir. Tam tersine, ayet-i kerimede vurgulanan "ihsan" bir şeyi en güzel şekilde yapmak demektir. Savaşmak gerektiği yerde savaşmak, barışmak veya ateşkes gerektiği yerde barışmak veya ateşkesi uygulamaktır. Şiddet gerektiği yerde şiddete baş vurmak, bağışlamanın uygun olduğu yerde de düşmanı bağışlamaktır ihsan. Dolayısıyla, bir zalimi gerekli yöntemlere başvurarak savmak, insanlık açısından iyiliktir. İnsanlığın yasal haklarını iade etmektir. İnsanlık hayatını hak ve adalet esaslarına göre düzenleyen hak dini savunmaktır. Nitekim yasal bir hakkı elde etmek uğruna uygun olmayan yöntemlerle dinsel normlarını zorlamaktan vazgeçmek de bir başka iyiliktir.

Yüce Allah'ın sevgisini kazanmak, dinin öngördüğü en yüce hedeftir. Dine bağlanan her insanın, dinin gereklerini yerine getirmek suretiyle Rabbinin sevgisini kazanmağa çalışması gerekir. Yüce Allah, konuya ilişkin olarak bir başka ayette şöyle buyuruyor: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun. Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmrân, 31) Tefsirini sunduğumuz bu savaş ayetleri saldırganlığı yasaklayarak, yü-

ce Allah'ın saldırganları sevmediğini vurgulayarak başlıyor, ihsanı (iyiliği) emrederek ve yüce Allah'ın iyilik yapanları sevdiğini vurgulayarak son buluyor. Kuşkusuz, bu ifade tarzının kendine özgü bir letafeti, bir tadı vardır ve bu ilk etapta göze çarpmaktadır.

KUR'ÂN'IN EMRETTİĞİ CİHAD

Kur'ân-ı Kerim, önceleri Müslümanlara savaştan el çekmelerini, Allah Tealâ yolunda karşılaştıkları eziyetlere sabretmelerini emrediyordu: *"Ey kâfirler. Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma siz tapacak değilsiniz. Ben de sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim bana."* (Kâfirûn, 1-6) Başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onların sözlerine karşı sen sabret."* (Müzzemmil, 10) Yine şöyle buyurmuştur: *"Kendilerine, 'Elinizi savaştan çekin, namazı kılın, zekatı verin.' denenleri görmedin mi? Oysa savaş üzerlerine yazıldığında..."* (Nisâ, 77) Bu ayette, Bakara Suresi'nde yer alan şu ayete işaret ediliyor gibi: *"Kitap ehlinden çoğu kendilerine gerçek apaçık belli olduktan sonra, nefislerini kuşatan kıskançlıktan dolayı, imanınızdan sonra sizi inkâra döndürmek arzusunu duydular. Fakat, Allah'ın emri gelinceye kadar onları bırakın ve onlara ilişmeyin. Hiç şüphesiz Allah, her şeye güç yetirendir. Namazı doğru kılın, zekatı verin."* (Bakara, 109-110)

Sonra savaş ayetleri indi. Bunların bir kısmı özellikle Mekke müşriklerine ve onlardan yana tavır koyanlara karşı yürütülecek savaşa ilişkindir: *"Kendilerine zulmedilmesi dolayısıyla, onlara karşı savaş açılanlara savaşma izni verildi. Şüphesiz Allah onlara yardım etmeye güç yetirendir. Onlar yalnızca: 'Rabbimiz Allah'tır.' demelerinden dolayı, haksız yere yurtlarından sürgün edilip çıkarıldılar."* (Hac, 39-40) Bu ayetlerin Bedir'de ve başka çatışmalarda emredilen savunma amaçlı savaşlar hakkında inmiş olması da mümkündür. Yine, şu ayetler de bu kategoride değerlendirilmelidir. *"Hiçbir fitne kalmayıncaya ve dinin hepsi Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçecek olurlarsa, şüphesiz Allah, yaptıklarını görendir. Geri dönerlerse, bilin ki gerçekten Allah, sizin mevlânızdır. O, ne güzel mevlâdır ve ne güzel yardımcıdır."* (Enfâl 39-40) *"Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın, ancak aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez."* (Bakara, 190)

Savaş ayetlerinin bir kısmı, Ehlikitab'a karşı yürütülecek savaşa ilişkindir. *"Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlerle, küçük düşürülüp cizyeyi kendi elleriyle verinceye kadar savaşın."* (Tevbe, 29)

Bazı ayetler de Ehlikitap dışındaki tüm müşriklere karşı yürütülecek savaşa ilişkindir. *"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* (Tevbe, 5) *"Onların sizlerle topluca savaşması gibi siz de müşriklerle topluca savaşın."* (Tevbe, 36)

Bazı ayetlerde, nitelik ve özellik farkı gözetmeksizin tüm kâfirlere karşı yürütülecek savaşa değinmektedir: *"Kâfirlerden size en yakın olanlarla savaşın. Sizde bir güç ve şiddet görsünler."* (Tevbe, 123)

Meselenin özü şudur: Kur'ân-ı Kerim verdiği mesajla, İslâm'ın ve tevhid dininin fıtrata dayandığını vurguluyor, fıtrata dayalı bu dinin fonksiyonu, hayat süresince insan türünü öz yaratılışı doğrultusunda ıslah etmektir. Hayatla fıtratı ortak bir noktada buluşturmaktır. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Öyleyse sen yüzünü Allah'ı birleyen bir hanif olarak dine, Allah'ın fıtratına çevir; ki insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışı için hiç bir değişme yoktur, işte dimdik ayakta duran din, budur. Ancak insanların çoğu bilmezler."* (Rûm, 30)

Şu hâlde insan fıtratıyla örtüşen bu dini egemen kılmak, bu dine dayalı hayat biçimini korumak, meşru insan haklarının en önemlisidir. Bu ayet-i kerimede bu hususa şöyle işaret ediliyor: *"O: 'Dini dosdoğru ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.' diye dinden Nuh'a vasiyet ettiğini ve sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vasiyet ettiğimizi sizin için şeriat kıldı."* (Şûrâ, 13) Sonra bir başka ayet-i kerimede, fıtrattan kaynaklanan bu meşru hakkı savunmanın da bir başka fıtrat kaynaklı hak olduğuna işaret ediyor: *"Eğer Allah'ın, insanların kimi kimiyle defetmesi olmasıydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın isminin çokça anıldığı mescitler yıkılır giderdi. Allah kendine yardım edenlere kesin olarak yardım eder. Şüphesiz Allah, güçlüdür, üstün iradelidir."* (Hac, 40) Böylece ulu Allah bize şu mesajı veriyor: Tevhid dininin ayakları üzerinde dimdik durması ve Allah'ı anmanın canlı kalması, bunları savunmaya bağlıdır.

Şu ayet-i kerimeyi de önceki ayet gibi bu kategoride inceleyebiliriz. *"Eğer Allah'ın insanların bir kısmı ile bir kısmını defi olmasaydı,*

yeryüzü mutlaka fesada uğrardı." (Bakara, 251) Yüce Allah Enfâl Suresi'nde yer alan savaş ayetlerinde, şöyle buyuruyor.: *"O, suçlu günahkârlar istemese de, hakkı gerçekleştirmek ve batılı çaresiz kılmak için böyle istiyordu."* (Enfâl, 8) Yine aynı surede, bir kaç ayet sonra şöyle bir çağrıda bulunuyor: *"Ey iman edenler, size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'a ve resulü'ne icabet edin."* (Enfâl, 24) Burada müminlerin çağrıldıkları cihad ve savaş, onlara hayat verecek şeyler olarak tanımlanıyor.

Bu demektir ki, ister Müslümanları, ister İslâm'ın temelini ve kökünü savunmak amacı ile olsun veya doğrudan karşı tarafa savaş ilan etmek şeklinde olsun İslâm'ın öngördüğü savaş olgusu gerçekte insanın yaşama hakkını savunmaya yönelik bir eylemdir. Çünkü Allah'a ortak koşma olgusu özü itibariyle insanlığın yok oluşu, fıtratın ölümü demektir. Savaş ise, insanlığın hakkını savunmaya yönelik olması bakımından insana hayatını geri vermek demektir, onu öldükten sonra diriltmektir.

Bu noktada, eşya ve olaylara derinlemesine nüfuz edebilen her aklı başında insanın algılayabileceği bir gerçek belirginleşiyor: İslâm, yeryüzünü her türlü şirk pisliğinden temizlemek ve imanı sırf Allah'a özgü kılmak için, savunma nitelikli bir hüküm elinde bulundurmalıdır. Çünkü buraya kadar sunduğumuz ayetlerin tümü, puta tapıcılık şeklinde belirginleşen açık şirki bertaraf etme ya da Ehlikitab'ı cizye vermeye zorlamak suretiyle hak içerikli mesajı onların sözlerine egemen kılmayı dile getirmektedir. Bunun yanı sıra Ehlikitap'la savaşma konusunu dile getiren ayetler, onların Allah'a ve Resulüne inanmadıklarını, hak dini din edinmediklerini vurgulamaktadır. Şu hâlde, onlar tevhide bağlıymış gibi görünseler de, gizli nitelikleri, dolayısıyla gerçek nitelikleri şirktir. Bu yüzden doğal insan haklarını savunma misyonu, onları hak dine yöneltmeyi zorunlu kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, her ne kadar, açık bir buyruk olarak bu hükmü (bütün savunma hükmünü) içermese de, müminlerin bir gün düşmanlarına üstünlük sağlayacaklarına ilişkin vaatten böyle bir sonuca varmak mümkündür. Çünkü adı geçen sonucu elde etmek, ancak bu düzeyde bir savaşla gerçekleşebilir. Bu, şirkten uzak, katışıksız tevhid inancına dayalı hayat sistemini egemen kılmaya yönelik bir savaştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Elçisini hidayet ve hak din üzere gönderen*

O'dur. Öyle ki onu bütün dinlere üstün kılacaktır, müşrikler hoş görmese bile." (Saff, 9) Şu ayet-i kerimenin mesajı ise, daha açık ve daha vurgulayıcıdır. *"Andolsun, biz zikirden sonra Zebur'da da, 'Şüphesiz yeryüzüne salih kullarım mirasçı olacaktır.' diye yazdık."* (Enbiyâ, 105)

Aşağıda ele alacağımız ayet-i kerimenin anlamı daha net ve mesajı daha açıktır: *"Allah, içinizden iman edenlere ve salih amellerde bulunanlara vadetmiştir: Hiç şüphesiz onlardan öncekileri nasıl güç ve iktidar sahibi kıldıysa, onları da yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kılacak, kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine yerleşik kılıp sağlamlaştıracak ve onları korkularından sonra güvenliğe çevirecektir. Onlar, yalnız bana ibadet ederler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar."* (Nûr, 55) *"Yalnız bana ibadet ederler"* ifadesi ile, gerçek imana dayalı, şirkten uzak ibadet kastediliyor. Bunu da *"bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar."* ifadesinden algılıyoruz. Ayrıca yüce Allah'ın imanın bir kısmını şirk olarak nitelediğini de unutmamak gerekir: *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."* (Yûsuf, 106) Bu yüce Allah'ın yeryüzünü müminler için şirkten arındıracağına, onları yeryüzünün her tarafına mirasçı kılacağına ilişkin vaadinin ifadesidir. Bu vaadin gerçekleştiği gün, tam manasıyla Allah'tan başkasına kulluk sunulmayacaktır.

Birinin aklına böyle bir kuruntu gelebilir: Burada gaybî yöntemlerle gerçekleşecek ilâhî yardım vaat ediliyor. Gözle görülür somut sebeplerin iş gördüğü bir husus değildir bu. Ne var ki, onları yeryüzünde güç ve iktidar sahibi yapacaktır, anlamına gelen "le-yestahlifennehum" ifadesi, bu yaklaşımı çürütmektedir. Çünkü "istihlaf (=halife kılma)" ancak, birilerinin egemenliğine son verme, onları yerlerinden etme, sonra başkalarını onların yerlerine yerleştirme, şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla, ifadede maddî sebeplerin belirgin rol oynadığı savaş olgusuna yönelik bir ima vardır.

Kaldı ki; *"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse, Allah onun yerine kendisinin onları sevdiği, onların da kendisini sevdiği, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı ise güçlü ve onurlu, Allah yolunda cihad eden ve kınayıcının kınamasından korkmayan bir topluluk getirir."* (Mâide, 54) ayet-i kerimesi yeri geldiğinde ayrıntılı biçimde açıklayacağımız gibi bir zaman yürütülecek hak çağrısına ve dinsel uyanışa işaret etmektedir. İleride yüce Allah'ın emri doğrultu-

sunda gerçekleşecek bu vaat edilmiş yeniden diriliş sürecinin, ancak cihat destekli davet yöntemiyle sonuçlanabilir olduğunu pekiştirmektedir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalar, İslâm'ın cihad hükmünü yasalaştırmasına yönelik eleştirilere de cevap niteliğindedir. Eleştiri şöyledir: Cihadın yasalaştırılması önceki peygamberlerin dini tebliğde kul--landıkları yöntemin dışına çıkılması demektir. İslâm'dan önceki dönemlerde görevlendirilen peygamberlerin sundukları dinin yayılması ve etkinlik kazanması sadece davet ve yol göstericilik yöntemine dayanıyordu. Adam öldürmeyi, tutsak almayı ve baskın düzenlemeyi kaçınılmaz olarak beraberinde getiren savaş yoluyla insanları inanmaya zorlamak, İslâm'dan önceki davet süre-since baş vurulmayan bir metottu. Bu yüzden Hıristiyan misyonerler İslâm'ı "kılıç ve kan dini", başkaları da zorlama ve baskı dini olarak nitelemişlerdir.

Önceki açıklamalardan anlaşılan cevabın izahı şöyledir: Kur'ân-ı Kerim öğretisiyle bize şunu açıklıyor. İslâm, insan fıtratının hükümleri esasına dayanıyor. Bu yüzden, hayat süresince insan türünün erdemliğe, kemale ermesinin ancak fıtratın Dolayısıyla İslâm'ın öngördüğü, hükmettiği ve davet ettiği şeylere uymakla mümkün olacağından kuşku duymamak gerekir. Fıtrat, tevhid ilkesinin bireysel ve toplumsal yasaların esası, temeli olmasını öngörür. Bu temel ilkenin insanlar arasında yayılmasını sağlamanın, yok oluştan ve dejenere oluştan korumanın insanlığın yasal hakkı olduğunu vurgular. Bu yüzden fıtratın onayladığı bu hakkı, mümkün olan yöntemlerle yerine getirmek bir zorunluluktur. Bu hususta yapılabilecek ifrat ve tefriti önlemek amacıyla itidal metodu ve hadd-ı vasat tercih edilmiştir.

Nitekim İslâm dini, başlangıçta salt çağrı ve Allah yolunda karşılaşılan eziyetlere karşı sabır şeklinde bir yönteme başvurmuştur. Daha sonra İslâm'ın temelini ve Müslümanların canlarını, ırzlarını ve mallarını korumaya yönelik savunma savaşı aşamasına girmiştir. Bunu izleyen aşama da, insan haklarını ve tevhid mesajını savunmaya yönelik doğrudan karşı tarafa savaş ilan etme dönemidir. Ama hiçbir saldırıda, uygun bir yöntemle sözlü davet gerçekleştirilmedikçe ve Dolayısıyla karşı tarafa saldırı için haklı bir gerekçe oluşturulmadıkça savaşa fiilen girilmemiştir. Resulullah efendimizin (s.a.a) pratik sünneti bunun somut kanıtıdır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et."* (Nahl, 125) Bu ayetin içerdiği hüküm, tüm aşamaları kapsayacak genel bir niteliğe sahiptir. Bir ayette de şöyle buyuruluyor: *"Böylece helak olacak kişi apaçık bir delilden sonra helak olsun, diri kalacak kişi apaçık bir delilden sonra hayatta kalsın."* (Enfâl, 42)

İslâm'ın cihad hükmü "üstünlük sağlandıktan sonra, insanları dine girmeleri yönünde bir zorlamayı gerektirir." şeklindeki eleştiriye gelince; insanlığın hakka yöneltilmesi gibi dirilişi anlamına gelebilecek önemli bir gelişme karşısında yeterli açıklama ve kesin kanıttan sonra bazı kimseler hakkında zorlama olmasının önemi yoktur. Bu, uluslararası ilişkilerde geçerli olan bir kuraldır. Örneğin medeni yasalara baş kaldıran, onları tanımayan kimseler, bu yasalara uymaya çağırılırlar, sonra her türlü yola, istemeyerek yasalara itaatini sağlamak için gerekirse savaşa dahi başvurulur.

Öte yandan şayet, zorluk varsa bile, bu kuşağın belli bir katmanına özgü kalır. Ardından dini eğitim ve öğretimle, diğer katmanların hayatları belli bir düzene sokulur, ıslah edilir. Fıtrata ve tevhid ilkesine dayalı bir gönüllü yapılanma süreci başlatılır.

"İslâm'dan önce gelmiş geçmiş peygamberlerin mücadeleleri, sırf davet ve yol göstericilik esasına dayalı olarak gerçekleşmiştir." şeklindeki bir iddiaya gelince, tarihin onların hayatıyla ilgili eldeki verilerinden algıladığımız kadarıyla savaşacak imkâna sahip değillerdi. Söz gelimi Hz. Nuh (a.s), Hûd (a.s) ve Salih (a.s) peygamberler dört bir yandan baskı ve diktatörlük sistemlerince kuşatılmışlardı. Hz. İsa'nın (a.s) durumu da insanlar arasında bulunup mesajını yaymakla meşgul olduğu dönemler de bundan farklı değildi. Hz. İsa'nın dini çok sonraları yayılmıştır, sunduğu mesaj ancak şeriatının artık yürürlükten kaldırılacağı dönemde, yani İslâm'ın doğduğu günlerde yaygın biçimde kabul görmüştür. (İslâm dinini kabul etmeyen gruplar, görünürde Hz. İsa'nın (a.s) dinine sığındılar. Sonuçta bu din yayıldı.)

Kaldı ki Tevrat'ta anlatıldığı kadarıyla birçok peygamber Allah yolunda savaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim de bu gerçeğe bir parça değinmektedir: *"Nice peygamberle birlikte birçok Rabbaniler savaşa girdiler de, Allah yolunda kendilerine isabet eden güçlük ve mihnetten dolayı ne gevşeklik gösterdiler, ne boyun eğdiler. Allah sabredenleri se-*

ver. Onların söyledikleri: 'Rabbimiz, günahlarımızı ve işlerimizdeki aşırılıklarımızı bağışla, ayaklarımızı sağlamlaştır ve kâfirler topluluğuna karşı yardım et.' demelerinden başka bir şey değildi." (Âl-i İmrân, 146-147)

Soydaşlarını Amalikalarla savaşmaya çağıran Hz. Musa'nın kıssasını anlatırken yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hani Musa kavmine şöyle demişti... Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı kutsal yere girin ve gerisin geri arkanıza dönmeyin; yoksa kayba uğrayanlar olarak çevrilirsiniz... Dediler ki: Ey Musa, biz, onlar durduğu sürece hiçbir zaman oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin git, ikiniz savaşın. Biz burada duracağız"* (Mâide, 20, 26) Bir başka ayette de şöyle buyuruluyor: *"Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın önde gelenlerini görmedin mi? Hani peygamberlerinden birine, 'Bize bir melik gönder de Allah yolunda savaşalım.' demişlerdi."* (Bakara, 246) Talut ve Calut kıssasının sonuna kadar, bu yönde ifadeler sık sık tekrarlanır.

Yüce Allah Hz. Süleyman ve Seba Melikesi kıssasında şöyle buyuruyor: *"Bana karşı büyüklük göstermeyin ve bana Müslüman olarak gelin... Sen onlara dön, biz onlara öyle ordularla geliriz ki, onların karşı koymaları mümkün değil ve biz onları ondan horlanmış, aşağılanmış ve küçük düşürülmüşler olarak sürüp çıkarırız."* (Neml, 34-37)

"Biz onlara öyle ordularla geliriz ki, onların karşı koymaları mümkün değil." sözüyle yapılan tehdit ilk kez dile getirilmiş bir davetin sonuçlanmasına yönelik bir savaştan başka bir şeyi ifade etmemektedir.

SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

− Savunma Hakkı −

Gerek insanlar arasında ve gerekse diğer hayvan türleri arasında, her ne zaman bir topluluk oluşursa ki bazı hayvan türlerinde topluluk hâlinde yaşamanın örneklerini gözlemleyebiliriz, (örneğin karınca ve bal arısı gibi) bu fıtrî ihtiyaç esasına dayalıdır. Söz konusu canlı türünün öz yaratılışında mevcut bulunan bu dürtü ile, varoluşun korunması ve sürekliliği amaçlanır.

Fıtrat ve yaratılış, canlı türüne varlığını koruma ve sürdürme bakımından hayatı için yararlanacağı alanlara yönelik tasarruf hakkını ver-

miştir. Söz gelimi insanoğlu; cansız varlıklar, bitkiler, hayvanlar ve hatta belli ölçülerde insanlar üzerinde, mümkün olan yöntemlerle tasarrufta bulunur. Hayvanların hakları, bitki ve cansız varlıkların kemale doğru ilerlemesi gibi diğer varlıkların haklarının çiğnenmesi söz konusu olsa da, insan bu tasarrufu kendisi için bir hak olarak algılar. Yine hayvan türleri de, başka varlıklar üzerinde bir tür tasarrufta bulunur ve içgüdüsel olarak bunu kendi hakkı olarak algılar.

Aynı zamanda fıtrat ve yaratılış her canlı türüne, fıtrat bağlamında yasal haklarını savunma hakkını da vermiştir. Çünkü tasarruf hakkı ancak savunma hakkının bulunması ile pratize edilebilir. Dünya didişme ve izdiham yurdudur. Bu yurtta geçerli olan yasa da, münakaşa, çekişme yasasıdır. Varlığını ve sürekliliğini bilen ve eylem olarak koruma durumunda olan her canlı türü fıtrî olarak haklarını korumak için, kendisinde savunma hakkını da görür. Bunun, kendisi için mubah olduğunu düşünür. Tıpkı söz konusu tasarrufu kendisi için mubah görmesi gibi.

Bunun kanıtı, hayvan türlerinde gözlemlenebilen davranışlardır. Bir kavga ve didişme anında hayvanlar derhal en elverişli bedensel gereçleri devreye sokarlar, onlarla kendilerini savunurlar. Kimisi boynuzunu kullanırken; kimisi keskin dişlerini kullanmayı yeğler. Bazısı pençesine güvenir. Kimisinin silahı çiftesidir. Bazısının gagası veya vücudundaki dikenler caydırıcı bir silahtır. Bu tür güçlü doğal silahlarla donatılmamış bazı hayvanlarsa, çareyi kaçmakta ya da gizlenmekte veya kendini kamufle etmekte bulur. Bazı av hayvanları, kurbağalar ve haşereler gibi. Bazı canlı türleri de düşmanını aldatma, hile ve tuzaklarla başından savma yeteneğiyle donatılmıştır. Bunları savunma amacı ile kullanırlar. Maymunlar, ayılar ve tilkiler bu hayvanlara örnek gösterilebilir.

Bütün hayvanlar içinde, sadece insanoğlu bilim ve düşünce silahıyla donatılmıştır. Bu özelliği sayesinde insan, başka canlıları ve nesneleri kendi savunması uğruna kullanabilir. Ayrıca yararlanma amaçlı tasarruflarda da bu özelliğine baş vurur. Her canlı türü gibi, insanın da dayandığı bir fıtratı vardır. Yine her canlı türünde olduğu gibi, onun fıtratının da bir takım öngörüleri ve hükümleri söz konusudur. Fıtratın hükümlerinden biri, insana tasarruf hakkını vermesidir. Buna bağlı olarak fıtrî haklarını savunma hakkını tanımasıdır. İşte insanı toplumun önemsediği konularda savaşım vermeye yönelten, mücadele ver-

meye iten, fıtratı ve öz yaratılışı uyarınca algıladığı bu (ikinci) haktır. İnsanın yaşamsal çıkarları doğrultusunda kullanabildiği her şeyi kullanabilir olmasıyla ilgili fıtrî olarak algıladığı ilk hüküm ve hak değildir. Çünkü her insanın kendi öz yaratılışı uyarınca algıladığı bu hak ve yetki, toplumsal boyutta, belli bir dengeye kavuşur. Şöyle ki insan, kendi türdeşlerini da kullanma ihtiyacını duyduğu zaman, onların da bu konuda kendisiyle aynı konumda olduklarını anlar. Bu noktada hemcinsleriyle anlaşma, uygarlık ve sosyal adalet uyarınca uzlaşma gereğini duyar. Kendi çıkarı ve savunması uğruna başkasını kullandığı kadar, kendisinin de başkasına hizmet etmesi gündeme gelir. Böylece ihtiyaçlar dengelenir. Toplum bu uzlaşı ve dengelenişin odak noktası işlevini görmüş olur.

Bundan dolayı biliyoruz ki: İnsanoğlu çevresine karşı verdiği savaşında yalın fıtratından algıladığı, başkasını kullanma, köleleştirme dürtüsüne dayanmamaktadır. Çünkü insanoğlu toplum içine adım attığı andan itibaren, fıtratın bu genel hükmünü yürürlükten kaldırmış (neshetmiş) ve başkalarının çıkarları üzerinde, ancak onların kendisinin çıkarları üzerindeki tasarrufları oranda tasarruf edebileceğini itiraf etmiştir. Tam tersine insanoğlu çevresine karşı verdiği savaşımda, çıkarları şeklinde somutlaşan haklarını koruma ve savunma hakkına dayanmaktadır. Dolayısıyla insan, önce kendisi için bir hakkı varsayıyor, sonra da bu hakkın bir şekilde kaybedilmek istendiğini gözlemliyor ve ardından kendi varsaydığı hakkını savunmaya kalkışıyor.

Bu yüzden her savaş, gerçekte bir savunmadır. Hatta ülkeler fetheden krallar ve galip gelen devletler bile, başlangıçta kedileri için bir hak varsayımına dayanırlar. Hükmetme hakkı ve başkalarını yönetme yeteneği ya da geçim sıkıntısı veya toprakların azlığı gibi. Bu ve benzeri gerekçelerle insanlara saldırmalarını, kan dökmelerini yeryüzünde bozgunculuk çıkarmalarını, çevreyi ve nesli mahvetmelerini mazur göstermeye çalışırlar.

Böylece anlaşılıyor ki: İnsan haklarını savunma, fıtrattan (öz yaratılıştan) kaynaklanan bir haktır. İnsanın bu hakkını kullanması mubahtır. Evet ama bu hak bizzat kendisi hedef değildir, bu hak başka bir şeye varılmak için istenilmektedir. Dolayısıyla önemlilik noktasında varılmak istenen başka şeyle dengelenmelidir. Bu yüzden savunma ile kaybedilecek yararlar karşısında, yaşamsal önem açısından, uğruna sa-

vaşılan ve kurtarılması istenen hakkın önemi fazla olduğu takdirde ancak savunma ilkesine başvurulur. Fakat Kur'ân-ı Kerim, insan haklarının en önemlisinin tevhid ilkesi ve buna dayalı dinsel yasalar (şeriat) olduğunu kesin olarak kanıtlamıştır. İnsan topluluklarının akıllıları da insanlık için en önemli hakkın, insan topluluğuna egemen olan ve bireylerin yaşamsal çıkarlarını güvence altına alan yasaların gölgesindeki yaşama hakkı olduğuna inanırlar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, İbn Abbas'ın *"Allah yolunda savaşın."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet, Hudeybiye barış antlaşması hakkında inmiştir. Resulullah (s.a.a) ashabı ile birlikte umre yapmak istedikleri yıl Medine'den hareket ettiği zaman, sayıları toplam olarak bin dört yüz kişiydi. Yollarına devam ederek Hudeybiye'ye gelip konakladılar. Müşrikler Mescid-i Haram'a girmelerine engel oldular. Onlar da kurbanlık hayvanları Hudeybiye'de boğazladılar. Sonra müşriklerle bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşma gereği Müslümanlar o yıl Kâbe'yi ziyaret etmeden geri döneceklerdi. Ama ertesi yıl gelip Kâbe'yi ziyaret edebileceklerdi. Mekke, onlar için üç gün boyunca boşaltılacak, Müslümanlar Kâbe'yi tavaf edecek ve dileklerini yapabileceklerdi.

Resulullah ve ashabı kaçırdıkları umreyi kaza etmek üzere hazırlıklara başladılar, donanmalarını tamamladılar. Kureyşlilerin sözlerini tutmamalarından, Mescid-i Haram'ı ziyaret etmelerine engel olmalarından, Dolayısıyla aralarında savaş çıkmasından korkuyorlardı. Resulullah haram ayda, harem bölgesinde müşriklerle savaşmak istemiyordu. Bunun üzerine Yüce Allah yukarıdaki ayeti indirdi.

Aynı anlamı destekleyen rivayetler, ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, çeşitli kanallardan İbn Abbas'a ve başkalarına dayandırılarak aktarılmıştır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinin bir yerinde Rabi b. Enes ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den şöyle rivayet edilir: Bu, ilk defa savaştan söz eden ayettir. Bu ayet indikten sonra, Resulullah kendisine savaş açanlara savaş açtı, savaşmaktan vazgeçenlere karşı yürüttüğü savaşa son

verdi. Nihayet şu ayet inerek adı geçen hükmü içeren ayeti neshetti: *"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."*[1]

Ben derim ki: Bu yorum, Rebi ve Abdurrahman'ın içtihadıdır. Çünkü daha önce bu ayetin herhangi bir ayeti neshetmediğini, bilâkis, özel bir hükmü genelleştirme niteliğinde olduğunu kanıtlamıştık.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, *"Onları bulduğunuz yerde öldürün."* ayeti ile ilgili olarak şöyle bir açıklamaya yer veriliyor: "Bu ayet, haram ayda, bir kâfiri öldüren bir sahabe hakkında inmiştir. Kâfirler, müminleri bundan dolayı ayıpladılar. Bunun üzerine yüce Allah dinde fitne çıkarmanın (yani, şirkin egemenliği için, insanları tevhid dininden vazgeçirmeye çalışmanın) caiz olmasa bile haram ayda müşrikleri öldürmekten daha ağır bir suç olduğunu açıkladı."

Ben derim ki: Daha önce, "tefsirini sunduğumuz ayetler grubunun ifade tarzlarındaki ahenk, akışlarındaki uyum, onların bir kerede indiklerini gösterir." diyerek, bu gerçeği vurgulamıştık (Neticede, ayetin nüzul sebebinin bu hadise olduğunu kabullenirsek, söz konusu bütün ayetler hakkında da bu nüzul sebebinin geçerli olduğunu söylemeliyiz.)

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, *"Hiçbir fitne kalmayıncaya... kadar onlarla savaşın."* ayeti ile ilgili olarak, çeşitli kanallardan Katade'ye dayandırılan şöyle bir rivayete yer verilir: "Hiçbir fitne," yani şirk kalmayıncaya ve din Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın." Yani; "la ilâhe illallah (=Allah'tan başka ilâh yoktur.)" deyinceye kadar. Resulullah (s.a.a) buna dayanarak savaştı. İnsanları buna davet etti. (Sonra Katade şunları ekler): Resulullah efendimiz (s.a.a) şöyle diyordu: Allah "La ilâhe illallah" deyinceye kadar insanlarla savaşmanızı emretti. Eğer şirke son verip bu gerçeği kabul ederlerse, artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. (Katade) der ki: "Zalim, la ilâhe illallah" demekten kaçınan kimseye denir. "La ilâhe illallah" deyinceye kadar onunla savaşmak gerekir.

Ben derim ki: "Zalim, 'La ilâhe illallah' demekten kaçınan kimseye denir." şeklindeki söz Katede'nin sözü olup Resulullah'ın sözünden bir çıkarmasıdır, ki, oldukça isabetli bir görüştür. Benzeri bir görüş de İkrime'den rivayet edilmiştir.

1- [Tevbe, 5]

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Buhârî, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh'in İbn Ömer'den şu sözleri naklettikleri yer almıştır: İbn Zübeyr kargaşası zamanında iki adam İbn Ömer'in yanına gelir ve ona şunu sorarlar: İnsanlar bir takım fitneler çıkarıyor. Sense Ömer'in oğlu ve Resulullah'ın (s.a.a) ashabısın, seni ortaya çıkmaktan ve kıyam etmekten alıkoyan nedir? İbn Ömer der ki: *"Allah, kardeşimin kanını dökmemi haram kılmıştır."* Bunun üzerine adamlar: "Allah, *'Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın.'* demiyor mu?" diye sorunca, İbn Ömer şu cevabı verir. "Fitne kalmayıncaya kadar savaştık. Din de Allah'ın oldu. Siz ise, fitne baş göstersin ve din Allah'tan başkasının olsun diye savaşmak istiyorsunuz."

Ben derim ki: İbn Ömer ve soruyu soranlar fitne kavramına yükledikleri anlam hususunda yanılmışlardır. Daha önce bu kavrama ilişkin açıklamalarda bulunduk. Oysa onların konumları fitneden çok, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmakla veya haksız yere savaşmakla ilgilidir. Böyle durumlarda ise, bir müminin ses çıkarmadan köşesine çekilmesi caiz değildir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."* ayeti ile ilgili olarak şöyle deniyor: Fitneden maksat şirktir. Bu görüş İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, *"Haram ay haram aya karşılıktır."* ayetine ilişkin olarak A'lâ b. Fuzayl'dan şöyle rivayet edilir. "Ona müşrikler hakkında sordum; Müslümanlar haram ayda onlara karşı savaş başlatabilir mi?" Dedi ki "Müşrikler, haram ayın kutsallığını çiğneyerek savaş başlatırsa ve Müslümanlar da bu ayda onlara üstünlük sağlayacaklarını öngörüyorsa, olur. Çünkü yüce Allah, *'Haram ay, haram aya karşılıktır ve hürmetler de karşılıklıdır.'* buyuruyor."[1]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Ahmed, İbn Cerir ve Nuhas "Nasih" adlı eserinde Cabir b. Abdullah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: "Karşı taraf savaşmadıkça Resulullah (s.a.a) haram ayda savaşmazdı. Resulullah savaşırdı, ancak haram ay girdiğinde, savaştan vazgeçer ve haram ay tamamlanınca yeniden savaşa başlardı."

el-Kâfi adlı eserde, Muaviye b. Ammar'dan şöyle rivayet edilir. İmam Cafer Sadık'a (s.a.) şöyle bir soru sordum: "Bir adam serbest böl-

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.86]

gede birini öldürse, sonra Harem'e girse, nasıl davranmak gerekir?" Dedi ki: "Öldürülmez, bunun yanında yiyecek ve içecek de verilmez, kendisi ile alış veriş yapılmaz Harem bölgesinden çıkana kadar beklenir. Çıkınca da kendisine adam öldürmenin cezası uygulanır." Bu sefer, "Haram bölgede adam öldüren veya hırsızlık yapan kimse için ne dersin?" diye sordum. Buyurdu ki: "Ona haram bölgede gerekli olan ceza uygulanır. Çünkü o haram bölgenin kutsallığını, dokunulmazlığını gözetmemiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor. *'Öyleyse kim size saldırırsa, onun saldırdığı gibi siz de ona saldırın.'* İşte bu hüküm haram bölge ile ilgilidir. Çünkü Allah, *'Zulmedenlerden başkasına karşı da düşmanlık yoktur.'* buyurmuştur."[1]

el-Kâfi adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (s.a.) *"Ellerinizi tehlikeye atmayın."* ayetine ilişkin olarak şöyle dediği rivayet edilir. "Bir adam, elinde avucunda ne varsa hepsini Allah yolunda infak etse, bu güzel olmaz, uygun ve olumlu karşılanmaz. Yüce Allah, *'Ellerinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah, iyilik edenleri sever.'* buyurmuyor mu? İşte bu, iyilik edenlerden maksat, orta yolu tutanlardır."[2]

Şeyh Saduk, Sabit b. Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Sultana (yönetime) itaat vaciptir. Sultana itaati terk eden, Allah'a itaatî terk etmiş olur. Allah'ın *'Ellerinizi tehlikeye atmayın.'* ayetinde açıklamış olduğu yasağını çiğnemiş olur.[3]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, çeşitli kanallardan Ebu İmran Eslem'e dayandırılan şöyle bir rivayete yer verilir: "Kostantiniyye (İstanbul) kentini kuşatmış bulunuyorduk. Mısır'dan gelen askerlerin başında Ukbe b. Amir bulunuyordu. Şamlı askerlerin komutanı ise Fuzale b. Ubeyd'di. Bizans ordusundan muazzam bir saf karşımıza çıktı. Biz de onlara karşı savaş düzenini aldık. Bu sırada Müslüman bir asker Bizans ordusunun saflarına doğru saldırıya geçti ve aralarına daldı. Bunu gören diğer askerler: 'Suphanallah, kendi elleriyle kendini tehlikeye atıyor.' dediler. O sırada aramızda bulunan, Resulullah'ın sahabesi Ebu Eyyub oturduğu yerden kalktı ve şöyle dedi: Ey insanlar, siz bu ayeti böyle yorumluyorsunuz; ama ayet biz ensar topluluğu hakkında inmiş-

1- [Furû-i Kâfi, c.4 s.288]
2- [Furû-i Kâfi, c.4. s.53]
3- [el-Emali, Şeyh Saduk, s.277, 54 oturum]

tir. Yüce Allah dinini üstün kılınca ve dine yardım edecek insanların sayısı da artınca, birbirimize Resulullah'tan habersiz şöyle demeye başladık: 'Şüphesiz, mallarımız zayi oldu. Yüce Allah İslâm'ı üstün kılmıştır. Bugün İslâm'a yardım edecek insanlar da çoğalmıştır. Artık mallarımızın başına dönsek ve zayi olanları yeniden toparlasak nasıl olur?' Bunun üzerine yüce Allah, *'Ellerinizi tehlikeye atmayın...'* ayetini indirdi. Ayetin işaret ettiği tehlike, mallarımızın başına dönmemiz, zayi olanları ıslah etmemiz ve savaşı terk etmemizdi."

Ben derim ki: Ayetin ifade ettiği anlamla ilgili rivayetlerin farklılığı, bizim görüşümüzü pekiştirici niteliktedir: Ayet-i kerime mutlaktır. İnfakla, hayır amaçlı harcama ile ilgili her iki aşırı ucu (ifrat-tefrit) da kapsamaktadır. Daha doğrusu ayet, hem infak konusu ve hem de başka konularda yapılan ifrat ve tefriti de kapsamaktadır.

AYETLERİN MEÂLİ

196- Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer alıkonulsanız, artık size kolay gelen kurbanı (gönderin). Kurban yerine varıncaya kadar, başlarınızı tıraş etmeyin. Kim sizden hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraş olur ve karşılığında), oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye verir. Güvene kavuştuğunuzda, hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene, kolayına gelen bir kurbanı kesmek gerekir. Bulamayana da, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde oruç vardır. İşte bu, tam on gündür. Bu da

ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, muhakkak cezası pek çetin olandır.

197- Hac, (onun zamanı) bilinen aylardır. Böylelikle kim onlarda haccı kendine farz ederse, bilsin ki hacda kadına yaklaşmak, fısk yapmak ve kavgaya girişmek yoktur. Siz hayır adına ne yaparsanız, Allah, onu bilir. Azık edinin. Şüphe yok ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, Benden korkup-sakının.

198- Rabbinizden bir fazl istemenizde (ticaret yapmanızda) sizin için bir sakınca yoktur. Arafat'tan hep birlikte indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-ı Haram'da anın. O, sizi nasıl doğru yola yöneltip-ilettiyse, siz de O'nu anın. Şüphesiz siz daha önce sapıklardan idiniz.

199- Sonra insanların topluca akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

200- Hac ibadetlerini bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anma ile Allah'ı anın. İnsanlardan öylesi vardır ki: "Rabbimiz, bize dünyada ver." der; onun ahirette nasibi yoktur.

201- Onlardan öylesi de vardır ki: "Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik (ver) ve bizi ateşin azabından koru" der.

202- İşte bunların kazandıklarına karşılık nasipleri vardır. Allah, hesabı pek seri görendir.

203- Sayılı günlerde Allah'ı anın. Kim iki günde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, onun bir günahı yoktur. Kim geri kalırsa, onun da bir günahı yoktur. Bu, sakınan içindir. Allah'tan korkup-sakının ve gerçekten bilin ki, siz O'na döndürülüp-toplanacaksınız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Resulullah efendimizin (s.a.a) son haccı olan veda haccı esnasında inmiştir. Temettü haccının yasalaştırılması da bu hacda gerçekleşmiştir.

196) Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın.

Bir nesnenin tamamı, o nesnenin diğer parçalarına eklenmesi ile, o nesnenin nesne olmasını sağlayan parçasına denir. Bu nesneden beklenilen ve arzulanan özellikler buna dayanarak belirginleşir. Şu hâlde, tamamlama, bazı parçaları ile başlanmasının ardından nesneyi tamamlayıcı parçayı önceden hazırlanmış diğer parçalara eklemek demektir. Kemal ise, bir durum, bir nitelik ya da bir olgudur. Tamamlanmış şey ya da nesne bunu bulduğu zaman, tamamlanışının ardından ona bir sonuç ve bir eser terettüp eder ki eğer kemal olmazsa, bu sonucun ona terettüp etmesi mümkün olmayacaktır. Buna göre, insan vücudunu oluşturan parçaların birbirine eklenmiş olması, insanın tamam olması anlamına gelir. Bu insanın bilgin, cesur ya da iffetli olması da, onun kemal niteliğine sahip olması anlamına gelir.

Bazı durumlarda "tamam" olmanın "kâmil" olma anlamında kullanıldığı görülür. Bu uygulama, "Bir nesneye ya da varlığa eklenen artık bir nitelik, önemi ve konumu itibariyle o varlığın içine, esaslı unsurları arasına girer." savına dayanan bir istiare şeklidir.

Haccı ve umreyi tamamlamayı öngören ifadede, "tamamlama" ilk ve gerçek anlamında kullanılmıştır. *"Eğer kuşatılırsanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin."* ifadesi bu değerlendirmeyi pekiştirici niteliktedir. Çünkü bu ifade, bir işi parçalarının en sonuncusuna ulaştırma ve bu sonuncu parçayı da başlangıcın ardından kendisine kadar ulaştırılan diğer parçalara ekleme anlamına gelen "tamamlama" buyruğuna ilişkin bir ayrıntıdır. Bunu "kemal" anlamında "tamamlama"nın bir ayrıntısı olarak değerlendirmeyi destekleyecek bir anlam yoktur. Konu bizce, bu bakımdan açık ve nettir.

Hac, Müslümanların her yıl yaptıkları belli bir ibadet şeklidir. İlk kez Hz. İbrahim (a.s) döneminde, ilâhî şeriatın bir emri olarak yerine getirilmiştir. Ondan sonra da Arapların uyguladıkları bir gelenek olarak varlığını korudu. Ardından yüce Allah haccı, bu ümmet için kıyamete kadar devam edecek bir ibadet şekli olarak yasalaştırdı.

Bir ibadetler bütünü olan hac uygulaması, ihrama girip Arafat'ta vakfede durmakla başlar. Ardından Meş'ar'ul-Haram'a gidilir. Ve yine Mina denilen yerde kurbanlar kesilir. Üç yerde şeytan taşlanır. Kâbe tavaf edilir. Tavaf namazı kılınır. Sonra Safa ile Merve arasında saiy yapılır. Bu esnada yerine getirilmesi farz olan başka ibadetler de var. Hac üçe ayrılır. 1- Hacc-ı İfrad 2- Hacc-ı Kıran 3- Hacc-ı Temettu. Bu

üçüncüsü Resulullah efendimizin (s.a.a) son dönemlerinde Allah'ın emriyle uygulamaya konulmuştur.

Umre ise, ayrı bir ibadettir. Herhangi bir zamanda ihrama girip Kâbe'yi tavaf etmek, orada tavaf namazını kılmak, Safa ile Merve arasında saiy yapmak ve taksir ile gerçekleştirilir.

Hac ve umre ancak, Allah rızasına dönük oldukları zaman, yerine getirilmiş sayılırlar. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın."*

Eğer alıkonulsanız, artık size kolay gelen kurbanı (gönderin). Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.

Ayetin orijinalinde geçen "ihsar" hapsedilme, alıkonma, demektir. Burada kastedilen anlam ise ihrama girerek hacca fiilen başlandıktan sonra hastalık ya da düşman sebebiyle ibadetin tamamlanışının engellenmesidir. "İstiysar" ise, bir şeyin kolayca olması demektir. Zorla değil. Bu ifade kullanıldığında, bir şeyin kolaylığı kendine celp ettiği şeklinde bir çağrışım yapar. "el-Hedyu" ise, kişinin yaklaşma amacıyla bir başkasına ya da tapınma mahalline, sunduğu hayvan demektir. Aslı ise "el-hedyetu" yani armağandır. Ya da "hidayet" anlamına gelen "el-hedyu"dur. Bu durumda, maksada sevk etme anlamı esas alınmış olur. "el-Hedyu ve el-hedyetu"; "et-temru (=hurma cinsi)" ve "et-temretu (=bir hurma)" gibi cinsi ve birliği ifade etme açısından farklılık kazanırlar. "el-Hedyu" ifadesi, insanın hacda kurban edilmek üzere, kurban mahalline sevk ettiği hayvanlar anlamında kullanılmıştır.

Kim sizden hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye verir.

İfadenin orijinalinin başındaki "fa" harfi ayrıntı niteliğindedir. Baş--ların tıraş edilmesine ilişkin yasağa böyle bir ayrıntının getirilmiş olması gösteriyor ki, ayette geçen "hastalık"tan maksat, başın tıraş edilmeden bırakılması hâlinde zararlı olabilecek özel bir hastalıktır. Ayrıca "veya başından bir rahatsızlığı varsa." ifadesinin başındaki şek ve terdidi gösteren "ev (=veya)" edatı, hastalık yoluyla olmayan örneğin haşarattan kaynaklanan bir rahatsızlığın kastedildiğini gösterir. Dolayısıyla "veya başından bir rahatsızlığı varsa" ifadesi başın bit gibi haşaratın varlığından rahatsızlığını ortaya koyan kinayeli bir ifadedir. Netice olarak bu ikisinden (hastalık veya rahatsızlık) birinin meydana

gelmiş olması, başın tıraş edilmesini caiz kılar. Ancak, oruç, sadaka veya kurban kesme şıklarından birini tercih etmek suretiyle bir fidyenin verilmesi de zorunludur.

Hadislerde fidye orucunun üç gün, sadakanın altı yoksulu doyurma, kurbanın da bir koyun olduğu kesinlik kazanmıştır.

Güvene kavuştuğunuzda, hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene, kolayına gelen bir kurbanı kesmek gerekir.

Bu ifade yukarıda geçen "alıkonulma" durumuna ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. Yani; hastalık, düşman veya başka bir şey olarak gündeme gelebilecek engellemelerden yana kendinizi güvenlikte gördüğünüzde hacca kadar umre ile yani umre sebebiyle yararlanmak isteyen kimsenin şöyle ki umreyi tamamlayarak Haccın başlamasına kadar ihramdan çıkanın, kolayına gelen bir kurbanı kesmesi gerekir. Dolayısıyla "Fe-men temettaa (=umre ile yararlanmak isteyene)" ifadesinin başındaki "fa" sebebiyet bildirir. Kastedilen sebebiyet ise, umrenin yararlanma (temettu)ya sebep oluşturmasıdır. Yani, ihramlıyken yapamayacağı, kadınlarla ilişkiye girme ve avlanmadan yararlanmasına sebep oluşturması. Çünkü umrenin tamamlanması ile ihramdan çıkmak bunları yapmaya imkân sağlar.

"Kolayına gelen bir kurban" Ayetten anlaşıldığı kadarıyla kurban kesme başlı başına bir ibadet ve ameldir. Dolayısıyla haccın başlangıç yeri olan mikatta ihrama girmeyip Mekke'de girmesine karşılık bir zorlama ve telafi olarak yorumlanması yanlıştır. Böyle bir şeyin ayet-i kerimeden algılanması için, fazladan işaretlere ihtiyaç vardır. Ve bu husus net ve açıktır.

Şayet *"...kolayına gelen kurbanı kesmek gerekir..."* ifadesinin *"yararlanmak isteyene..."* ifadesinden sonra yer alması, cezanın şarttan sonra yer almasına örnektir. Bununla beraber, cümlenin şart kısmının "yararlanma" lafzını kapsaması, kurbanın "yararlanma"ya karşılık olduğunu ima etmektedir. Bu ise, konulmuş bir hükme ilişkin bir tür kolaylaştırmadır. Neticede kurban kesme hükmü, müstakil bir ibadet sayılmaz; aksine yararlanmayla ilgili bir telafidir." şeklinde bir görüş ileri sürülecek olursa, buna cevap olarak deriz ki:

Bu görüşü "umre ile" ifadesi reddetmektedir. Çünkü böyle bir ifade tarzı, ancak, bir amel işlenirken, başka bir şeyden yararlanmanın caiz bırakılması durumuna uygun düşebilir. Dolayısıyla umrenin tamam-

lanması ve hac için şimdilik ihrama girilmediğinden ihramlı olma durumunun söz konusu olmadığı bir yerde, kolaylaştırmayı gündeme getirmenin bir anlamı yoktur.

Kaldı ki, şayet söz konusu ima'nın varlığı kanıtlanırsa, bu ancak, kurban kesme hükmünün getirilmesinin, hacca kadar umre ile yararlanma hükmünün verilmiş olmasından kaynaklanması ile anlam kazanır. Kurbanı, hacca başlamak için mikatta ihrama girilmediği ve yerine Mekke'de girildiğine karşılık bir telafi olarak algılamak doğru olmaz. Ayetin zahirinden ve akışından anladığımız kadarıyla "hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene kolayına gelen bir kurbanı kesmek gerekir." ifadesi, umre ile yararlanma (temettu) uygulamasının yasalaştırılmasına ilişkin bir haber niteliğindedir. Yasalaştırmayı anlatmaya ilişkin bir açıklama değildir. Çünkü ifade tarzı, önce "yararlanma"yı, ayrıntılandırılacak bir kök konumuna getiriyor, sonra da "kurban kesme"ye ilişkin hükmün yasalaşmasını bu köke dayandırıyor. Çünkü: "Kim yararlanırsa, onun bir kurban kesmesi gerekir." demekle "yararlanın ve kurbanı yerine gönderin" demek arasında fark vardır. Yararlanmaya ilişkin hükmün yasalaşması ile ilgili anlatımı, ayetin sonundaki şu ifade içermektedir: *"Bu, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir."*

Bulamayana da, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde oruç vardır.

Burada hac, oruç için zarf konumuna getirilmiştir. Bu değerlendirmede orucun, hacla ilgilenilen zaman ve mekânla örtüşmesi esas alınmıştır. Şu hâlde hac için ihrama girmekten başlayıp dönüş işlemlerine başlandığı zamana kadarki hac süresi, üç günlük orucun da zamanıdır. Bu yüzden Ehlibeyt İmamları'na dayandırılan hadislerde söz konusu orucun vaktinin kurban bayramından önce ya da teşrik günlerinden sonra olduğu belirtilir. Bu daha önce tutmaya güç yetiremeyenler içindir. Aksi takdirde memleketine dönünce tutması gerekir. Diğer yedi günlük orucun zarfı ise, hac dönüşünden sonradır. Bu değerlendirmeyi "döndüğünüzde" ifadesinden açıkça algılıyoruz. Çünkü "dönüş zamanı" şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Ayrıca "döndüğünüzde" ifadesinde, gayb kipinden muhatap kipine doğru bir geçiş yapılmış olması, bunu ima etmiyor değildir.

İşte bu, tam on gündür.

Üç günlük ile yedi günlük oruç toplam olarak on gün eder. Yedi günlük orucun, on günün ikmale ermesini sağlayıcı olarak vurgulanması, buna karşın tamamlayıcı olarak öngörülmemesi gösteriyor ki, üç günlük oruçla yedi günlük orucun her biri için ötekinden farklı bir hüküm söz konusudur. Ayetin başında "tamamlama" ile "ikmal etme" kavramlarına ilişkin değerlendirmemizi göz önünde bulundurduğumuz zaman, vardığımız bu sonucu bir yere oturtmuş oluruz. Şu hâlde üç günlük oruç, özü itibariyle eksiksiz bir ameldir. Yedi günlük oruçla birlikteliği sadece ikmal niteliğindedir, tamamlama değil.

Bu da, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir.

Yani bundan önce sözü edilen "hacca kadar umre ile yararlanma" hükmü, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar için geçerlidir. Bununla, hadislerin tanıklığıyla oturduğu yerle Mescid-i Haram arasında en az on iki mil mesafe bulunan kimseler kastedilmiştir.

Kişinin ailesi, karısı ve bakmakla yükümlü olduğu çoluk çocuğudur. Uzak diyarlardan gelen yabancılardan "ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar" olarak söz edilmesi, okşayıcı, sempati uyandırıcı ve çok dakik bir hoş ifade tarzıdır. Bu sempati uyandırıcı ifade, ayrıca bu tür bir hükmün yürürlüğe konuluşunun hikmetine de işaret etmektedir. Buna göre, öngörülen bir uygulamanın hikmeti hafifletme ve kolaylaştırmadır. Çünkü hac gibi emek, yorgunluk ve yol meşakkati gerektiren bir ibadet için uzak diyarlardan gelen insan, dinlenmeye ihtiyaç duyar. İnsan da doğal olarak ancak ailesinin yanında dinlenebilir, ancak aile ortamında rahata kavuşabilir. Oysa hac için uzak diyarlardan gelmiş kimsenin Mescid-i Haram yanında ailesi yoktur ki dinlensin. Bu yüzden yüce Allah durumu bundan ibaret olanlar için hacca kadar umre ile yararlanma ve hac için Mescid-i Haram'da ihrama girme ve ikinci kez mikata gitmemeleri şeklinde bir kolaylaştırma getirmiştir.

Bu açıklamaların ışığında, anlamış olmalısın ki: Umre ile yararlanmanın yasalaştırılmasına delalet eden ifade şudur: *"Bu da, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir."* "Hacca kadar umre ile yararlanmak isteyen." ifadesi ise, mutlaktır. Herhangi bir zaman, herhangi bir şahıs ve herhangi bir durumla kayıtlı değildir.

Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, muhakkak cezası pek çetin olandır.

Sadece hacla ilgili bir uygulamanın yasalaştırılmasını ifade eden bir sözün sonunda, böylesine sarsıcı, böylesine etkileyici ve bu derece sert bir ifadenin yer alması, bu açıklamaya muhatap olanların, söz konusu hükmü inkâr etmesinin ya da kabul etmeyi yavaştan almalarının beklendiğini vurgular niteliktedir. Nitekim öyle de oldu. Çünkü, dinin yasalaştırdığı, yürürlüğe koyduğu uygulamalar ve hükümler arasında, özellikle hac ibadeti, Allah dostu Hz. İbrahim (a.s) döneminden bu yana Araplar tarafından her yıl yerine getirilen bir gelenek olarak varlığını sürdürüyordu. Haccı biliyorlardı, uyguluyorlardı. Ruhları buna alışmış, kalpleri doğal olarak bu ibadete ısınmıştı. İslâm da bu geleneği yaklaşık olarak Resulullah efendimizin (s.a.a) son dönemlerine kadar, olduğu gibi onaylayıp uygulanmasını öngördü. Haccın yapısında bir değişikliğe gitmek, Arapların kolayca kabul edecekleri bir olay değildi. Bu yüzden, söz konusu değişikliği tepkiyle karşıladılar.

Elimize ulaşan rivayetlerden algıladığımız kadarıyla bu değişiklikler birçoklarının içine sinmemişti. Bundan dolayı, Resulullah efendimiz (s.a.a) onlarla konuşma, onlara açıklamada bulunma gereğini duydu. Ve şunu vurguladı: "Hükmetme yetkisi Allah'a aittir. O, dilediği gibi hükmeder. O'nun hükmü geneldir, herkesi kapsar. Herhangi bir peygamber ve topluluk bu hükmün kapsamının dışında değildir." İşte ayetin sonunda, takvayı emretme ve Allah'ın azabından korkutma içerikli sert bir ifadenin yer almasının gerekçesi, arka plânı budur.

197) Hac, (onun zamanı) bilinen aylardır. Böylelikle kim onlarda haccı kendine farz ederse, bilsin ki haçta kadına yaklaşmak, fısk yapmak ve kavgaya girişmek yoktur.

Haccın zamanı Araplarca bilinen aylardır. Hadisler de bunu bize belirlemiştir. Hac ayları; şevval, zilkade ve zilhiccedir.

Haccın ancak zilhicce ayının belirli bir kısmında yapılması, onun bütün olarak bir hac ayı olarak sayılmasına engel oluşturmaz. Bu, tıpkı birine: "Sana cuma günü geleceğim." dememize benzer. Halbuki, gelişimiz ancak cuma gününün belirli bir kısmında gerçekleşebilir, tümünde değil.

Ayet-i kerimede "hac" lafzının üç kere tekrarlanmış olması, ayrıca (uygun olmayan) açık ismin, müzmer isim yerine konulmasının nedeni, bunun "icaz lütuf"lu bir ifade biçimi olmasıdır. Çünkü ayette geçen hac lafzının ilki ile, haccın zamanı, ikincisi ile, bizzat hac ibadeti,

üçüncüsü ile de haccın zamanı ve yeri kastedilmiştir. Şayet "hac" lafzı her üçünde de açıkça telaffuz edilmeseydi bazılarının da söyledikleri gibi gereksiz yere sözü uzatma zorunluluğu doğacaktı. (Çünkü şöyle denilmesi, gerekecekti: Haccın zamanı bilinen aylardır. Böylelikle kim onlarda bu ameli kendine farz ederse, bilsin ki hac zamanında ve hac yapılırken kadına yaklaşmak...)

Haccın farz kılınması, bir insanın hacca fiilen başlamak suretiyle onu kendisi için bir yükümlülük hâline getirmesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın."*

Daha önce de söylediğimiz gibi, "er-refes" açıkça denilmesi çirkin olup kinaye yoluyla işaret edilen her amele yönelik kullanılan bir ifadedir. "Fusuk (=fısk)" ise, itaatin dışına çıkmak demektir. "Cidal (=kavgaya tutuşmak)" ile de, sözlü tartışma, sürtüşme kastedilmiştir. Fakat hadislerde "er-refes" cinsel birleşme, fusuk (=fısk)" yalan, "cidal (=kav--ga)" da "hayır, vallahi", "evet, vallahi" demek şeklinde açıklanmıştır.

Siz hayır adına ne yaparsanız, Allah, onu bilir... Ey akıl sahipleri benden korkup-sakının.

Bu ifade, işlenen amellerin Allah katından gizli kalmadıklarına yönelik bir uyarıdır ve takva çağrısıdır. Ki, Allah'a ibadet etmekle meşgul kimse, Allah'ın kendisini görüp denetlediği gerçeğini aklından çıkarmasın, Dolayısıyla ibadetin anlamı kaybolmasın. Bu, Kur'ân-ı Kerim'in bilgilerin temel dayanaklarını açıklarken, geçmişlerin kıssalarını aktarırken ve ilâhî yasaları hatırlatırken, sürekli baş vurduğu bir ifade tarzıdır. Her meselede, öze ilişkin açıklamayı öğütle, tavsiye ile pekiştirir. Ki ilimle amel, teoriyle pratik birbirinden ayrılmasın. Çünkü amelle desteklenmeyen ilmin, pratiğe yansımayan teorinin İslâm'da yeri yoktur. İslâm terminolojisinde bir değer ifade etmez. Söz konusu çağrının şöyle bir ifadeyle son bulması bu yüzdendir: *"Ey akıl sahipleri benden korkup-sakının."* Dikkat edilirse, önceki ifadede kullanılan gayb kipinden muhatap kipine yönelik bir geçiş gerçekleştiriliyor. Bu ise, meseleye verilen önemi, gösterilen yakınlığı ve özeni ve ancak takva yolunun izlenilmesi gerektiğini ortaya koyar niteliktedir.

198) Rabbinizden bir fazl istemenizde, sizin için bir sakınca yoktur.

Bu ayet-i kerime, içerdiği anlam, yüklendiği mesaj itibariyle şu ayet-i kerimeyi andırmaktadır: *"Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alış verişi bırakın... Artık, namazı kılınca, yeryüzünde dağılın. Allah'ın fazlını isteyip arayın."* (Cum'a, 9-10) Görüldüğü gibi, bu ayetlerde "Allah'ın fazlını arama" alış verişten bedel olarak kullanılmıştır. Zaten, alış verişte Allah'ın fazlını arama girişimidir. Nitekim hadisler de, bu ayette geçen "fazl" kavramını "alış veriş" olarak açıklamıştır. Dolayısıyla ayet-i kerime, hac esnasında alış veriş yapmanın mubah olduğunu ifade etmektedir.

Arafat'tan hep birlikte indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-ı Haram'-da anın.

Ayetin orijinalinde geçen "ifaze" deyimi, bir yerden topluca çıkış demektir. Dolayısıyla, Meş'ar-ı Haram'da vakfe yapmaya işaret ettiği gibi Arafat vakfesine de işaret eder. Meş'ar-ı Haram'dan maksat ise "Müzdelife"dir.

O, sizi nasıl doğru yola yöneltip-ilettiyse, siz de O'nu anın. Şüphesiz siz daha önce sapıklardan idiniz.

Size yol gösterip doğru yola iletmesine denk bir şekilde, O'nu anın. Çünkü O'nun sizi doğru yola iletmesinden önce, siz sapık kimseler idiniz.

199) Sonra insanların topluca akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

İfadenin zahiri, insanların öteden beri yapageldikleri Arafat'tan topluca çıkışı onaylar ve ayete muhatap olanları da bu geleneğe uymaya yöneltir niteliktedir. Bu değerlendirme, Kureyş kabilesi ve müttefiklerinin konumu ile ilgili olarak aktarılanlarla örtüşmektedir. Kureyş ve müttefiklerine "Hums" denirdi. Bunlar Arafat'ta vakfe yapmazlardı. Sadece Müzdelife vakfesine katılırlardı.

Diyorlardı ki: Biz Allah'ın dokunulmaz evinin halkıyız, bu yüzden Mescid-i Haram'dan ayrılamayız. Bunun üzerine yüce Allah, onların da diğer insanlar gibi Arafat'tan toplu çıkış yapmalarını emretti.

Buna göre, *"Arafat'tan hep birlikte indiğinizde"* ifadesinin ardından, bu hükmün "sümme (=sonra)" edatı ile gündeme getirilmiş olma-

sı, söz dizimindeki var olan düzeni gözetme amaçlı olduğunu gösterir. Aslında, bu önce belirtilen bir hükümle ilgili vurgulanması gerekli olan bir konudur. Bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Hacla ilgili hükümler bunlardan ibarettir. Ancak sizin de herkes gibi Arafat'tan toplu çıkış yapmanız gerekir, Müzdelife'den değil. Bazıları ise şöyle demişlerdir: İki ayette telif açısından takdim (öne alma) ve tehir (sona bırakma) yöntemine başvurulmuştur. Söz dizimini açacak olursak şöyle bir sonuçla karşılaşırız: Sonra insanların topluca akın ettikleri yerden siz de akın edin, Arafat'tan topluca akın ettiğiniz zaman...

200) Hac ibadetlerinizi bitirdiğinizde artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anma ile Allah'ı anın.

Allah'ı anmaya yönelik bir çağrı ve konunun önemini belirtecek en uygun ifadedir bu. Bu da ibadet eden kişinin, Allah'ı atalarını andığı gibi hatta daha kuvvetli bir anma ile anması şeklinde belirleniyor. Çünkü, *"O sizi nasıl doğru yola yöneltip-ilettiyse, siz de O'nu anın."* ifadesiyle işaret edilen, "Allah'ın insanları doğru yola iletmesi" nimetinin hakkının, kişinin üzerindeki baba haklarından daha büyük olduğudur.

Denildiğine göre: Cahiliye çağında Araplar, hac törenlerini tamamladıktan sonra, Mina'da bir süre bekler ve nazım ve nesir türü edebî ürünlerle atalarına övgüler düzerler ve böylece birbirlerine karşı yücelik taslarlardı. Yüce Allah, bu geleneği kendisinin anılması şeklinde değiştirdi. Atalarını andıkları gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anma ile kendisini anmaları direktifini verdi.

"Hatta ondan da kuvvetli" ifadesinin orijinalinin başındaki "ev" edatı, "hatta" anlamında olmak üzere daha kuvvetli bir vurgu elde etmek için kullanılmıştır. "Anma" fiilinin "kuvvet"le nitelendirilmesine gelince, bu fiil kemiyet olarak çokluğu kabul ettiği gibi, keyfiyet olarak da "kuvvetli"liği kabul eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ı çokça zikredin."* (Ahzab, 41) *"Allah'ı çokça zikredenler."* (Ahzab, 35) Çünkü zikir olgusu, özü itibariyle sırf sözle sınırlı değildir. Bilakis kalbi algılayış ve anışla ilgili bir durumdur. Söz sadece bu içsel durumun bir aktarıcısı konumundadır. Dolayısıyla, Allah'ı anmanın yerlerinin çokluğu baz alınarak "zikir" olgusunu çoklukla nitelemek mümkündür. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyuruluyor: *"Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı zikrederler."* (Âl-i İmrân, 191)

Dolayısıyla, herhangi bir durumda "zikir" olgusunun "kuvvetlilikle" nitelendirilmesi de mümkündür. *"İbadetlerinizi bitirdiğinizde..."* ifadesinden algıladığımız "konum" insanı Allah'tan alıkoyacak O'nu unutmasına neden olacak bir konum olması hasebiyle, emredilen "zikrin" çokluk yerine "kuvvetlilikle" nitelendirilmesi ortama daha uygun bir yaklaşımdır. Bu hususun net ve anlaşılır olduğu herkese malumdur.

İnsanlardan öylesi vardır ki: "Rabbimiz, bize dünyada ver." der; onun ahirette nasibi yoktur.

201) Onlardan öylesi de vardır ki: "Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik (ver) ve bizi ateşin azabından koru." der.

Bu ayet, *"atalarınızı andığınız gibi... Allah'ı anın."* ifadesine yönelik bir ayrıntıdır. İfadede geçen "insanlar" deyimi mutlaktır. İnsan türünün tüm fertleri kastedilmiştir. Yani "kâfir"lerden daha geneldir. Kâfir sadece atalarını anar. Sadece dünyevî övünçleri önemser. Sırf dünyayı ister. Ahiret gibi bir derdi yoktur onun. "İnsanlar" deyimi "mümin"i de aşan bir genelliktedir. Mümin sırf Allah katındaki nimetleri ister. Eğer dünyaya ilişkin bir şey isteyecekse, bu, sırf Rabbinin razı olduğu şeye yönelik bir girişimdir. Bu durumda "söz" ve "dua"dan, fiili söylemi anlamak gerekir. Böyle olunca şöyle bir anlam karşımıza çıkar: İnsanlar içinde öyleleri var ki, sadece dünyayı isterler. Bunların ahi-rette nasibi yoktur. Bir kısmı da, ister dünya ile ilgili olsun, ister ahiretle ilgili olsun, Rabbini hoşnut edecek şeyler isterler. Bunların ahirette nasipleri vardır.

Böylece: Ahireti isteyenlerin sözleri arasında geçen "iyilik" sözcüğünün, neden dünyayı isteyenlerin sözlerinin arasında yer almadığını anlıyoruz. Dünyayı isteyen kimse, istediği şeyi Allah katında "iyilik" niteliğine sahip olmasıyla sınırlandırmaz. Çünkü dünya ve yeryüzündeki hayatın tüm zevkleri ona göre "iyi"dir, heva ve hevesine uygundur. Allah katındaki nimetleri isteyen kimse açısından ise, durum faklıdır. Ona göre dünyada ve ahirette olan şeyler iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Bu yüzden istediği zaman, ancak iyi nitelikli şeyleri ister, kötü nitelikleri şeyleri değil.

Ayetlerin akışı içinde, *"Onun ahirette nasibi yoktur."* ifadesi ile *"İşte bunların kazandıklarına karşılık nasipleri vardır."* ifadesinin karşıt birer akıbeti yansıtan tablolar olarak sunulması, bize şu mesajı veriyor: Birinci gruba giren insanların amelleri habt olmuş boşa gitmiştir,

çabaları sonuçsuzdur. İkinci gruba giren insanlar için ise, bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Ulu Allah bu gerçeği değişik yerlerde farklı üslûplarla defalarca vurgulamıştır: *"Onların yaptıkları her işin önüne geçtik, böylece onu savrulmuş toz zerreleri kılıverdik."* (Furkan, 23) *"İnkâr edenler ateşe sunulacakları gün onlara şöyle denir: Siz dünya hayatınızda bütün güzelliklerinizi ve zevklerinizi tüketip yok ettiniz, onlarla yaşayıp zevk sürdünüz."* (Ahkaf, 20) *"Kıyamet gününde onlar için bir tartı tutmayacağız."* (Kehf, 105)

202) ...Allah, hesabı pek seri görendir.

Allah'ın güzel isimlerinden birinin ifade ettiği anlamdır bu. İfadenin belirsiz, mutlak nitelikte olması, hem dünyayı, hem de ahireti kapsadığını gösterir. Şu hâlde, hesap görme olgusu, kesintisiz devam etmektedir. Bir kul iyi ve kötü nitelikli bir şey işlediği zaman, yüce Allah işlediğine uygun bir karşılık verir.

Şu hâlde, *"İnsanlardan öylesi vardır ki..."* diye başlayan ayetlerden şöyle bir sonuç elde etmiş oluyoruz: Yüce Allah'ı anın, çünkü insanlar iki gruba ayrılır. Bir grup dünyayı ister, ondan başka bir şey aklına getirmez. Bu gruptaki insanların ahirette bir payları yoktur. Bir grup da, Allah'ın katında, O'nu hoşnut kılacak şeyler ister. Bu gruba giren insanların ahirette nasipleri vardır. Allah, hesabı çok çabuk görendir. Kulunun istediği şeyin hesabını çabuk görür ve istediğini verir. Öyleyse siz, Allah'ı anan nasipli kimselerden olun. Rabbinin zikrini terk ettiği için nasipsiz kalan kimseler gibi olmayın. Aksi takdirde, rahmetten yana ümitsiz, bedbaht insanlar olursunuz.

203) Sayılı günlerde Allah'ı anın.

Sayılı günler deyimi ile teşrik günleri, yani Zilhicce ayının on birinci, on ikinci ve on üçüncü günleri kastediliyor. Bu günlerin, Zilhicce'nin onundan sonraki günler olduğunun kanıtı, geçen hükmün, hacca özgü ibadetlerin tamamlanışından söz eden ifadenin ardından yer almasıdır. Bu günlerin sayısının üç olduğunun kanıtı ise "iki günde elini çabuk tutan." ifadesidir. Çünkü, ancak günlerin sayısının üç olması durumunda "iki günde elini çabuk tutmak" söz konusu olabilir. Bir gün de yolculuğa çıkılır. İki günde de acele edilir. Böylece sayı üçe tamamlanmış olur. Konuyla ilgili rivayetlerde de, ifade bu şekilde açıklanmıştır.

Kim iki günde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, onun bir günahı yoktur. Kim geri kalırsa, onun da bir gü-nahı yoktur. Bu, sakınan içindir.

İfadenin orijinalinin başındaki "la" cinsini nefyeden olumsuzluk edatıdır. Dolayısıyla, iki yerde kullanılan "la isme aleyh (=onun bir günahı yoktur.)" hac ziyaretinde bulunan şahısla ilgili olarak günah cinsini temelden yok saymaktadır. Ve hiç bir şeyle de kayıtlandırılmamaktadır. Eğer "acele etme açısından ona bir günah yoktur, geciktirme açısından da ona bir günah yoktur." şeklinde bir anlam kastedilmiş olsaydı, ifadenin bununla kayıtlı kılınmış olması gerekirdi: Öyleyse ayet-i kerimeden şöyle bir anlam elde etmek durumundayız: Kim haccı tamamlarsa, o bağışlanmıştır, günahsızdır. İki günde acele edip dönmek istese de geri kalsa da bu sonuç değişmez. Meseleyi bu şekilde algıladığımız zaman şunu anlıyoruz: Bu ayet, hac ibadetini yapmakta olan kişiyi "acele edip dönme" ile "geri kalma" arasında serbest bırakır nitelikte değildir. Tam tersine maksat, hac ibadetlerini tamamlayan kimsenin günahlarının her hâlükârda bağışlandığını vurgulamaktır.

"Bu, sakınan içindir." sözüne gelince,bu ifade,acele edip dönme ile geri kalmayı açıklar mahiyette değildir. Aksi takdirde şöyle demek gerekirdi: "La isme alâ men itteka (=sakınan üzerine bir günah yoktur.)" Halbuki, *"Bu sakınan içindir."* sözünün *"Bu, ailesi Mecsid-i Haram'da olmayanlar içindir."* sözüne benzediği açıkça görülmektedir. Demek ki, kastedilen; "Bu hüküm ve bu sonuç (günahların bağışlanması) takva sahibi, sakınan kimseler içindir. Ama takva sahibi olmayan, sakınmayan kimse için böyle bir sonuç yoktur." anlamıdır. Ayet-i kerimede sözü edilen takvanın (sakınmanın) yüce Allah'ın hac esnasında yasakladığı ve sırf hacca özgü kıldığı buy yasaklardan sakınma olması gerekir. Böylece ayetin anlamına şöyle bir yorum getirilmiş olur: (günahların tümden bağışlanması) sadece, ihrama girmekle birlikte yürürlüğe giren hacca özgü yasakların tümünden veya bir kısmından sakınanlar için geçerlidir. Sakınmayanlarınsa Mina'da beklemeleri ve sayılı günlerde Allah'ı anmaları gerekir. "Bu yorumu destekleyecek mahiyette rivayetler, Ehlibeyt İmamları'ndan da aktarılmıştır. İleride bunları ele alacağız, inşaallah.

Allah'tan korkup-sakının ve gerçekten bilin ki, siz O'na döndürülüp toplanacaksınız.

Ayetler grubunun sonunda takvalı olmaya Allah'ın koyduğu yasaklardan sakınmaya ilişkin bir emir ve Allah'ın huzurunda haşr olunacağına, ölümden sonra dirilişin gerçekleşeceğine ilişkin bir uyarı yer alıyor. Çünkü takva duygusu, ancak hesaplaşma gününün hatırlanması ile gerçekleşir, kök salar. Günahlardan ancak, hesaplaşma gününün hatırlanması sayesinde kaçınılabilir. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarından dolayı şiddetli bir azap vardır."* (Sâd, 26)

Ayet-i kerimenin sonunda haşr (toplanma) sözcüğünün seçilmesi, haccın bir tür haşr (toplanma) olması da göz önünde bulundurulursa ilginç bir benzetmeyi çağrıştırması bakımından üzerinde durmaya değer. Bu sözcüğün seçilmesinin altında şu mesaj yatıyor. Hac ibadetini yerine getiren kimse, bu toplanma ve toplu çıkışlarla, Allah'ın huzurunda istisnasız her kesin toplanacağı günü hatırlamalıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tehzib'ul-Ahkam adlı eserde ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın."* diye başlayan ayetle ilgili olarak "Hac da, umre de farzdır." dediği rivayet edilir.[1]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürare, Hamran ve Muhammed b. Müslim kanalıyla İmam Muhammed Bakır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İkisinden *'Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın.'* ayetini sorduk, dediler ki: Haccın tamamlanılması, hac sırasında kadına yaklaşılmaması, fısk yapılmaması ve kavgaya girişilmemesi, suretiyle gerçekleşir."[2]

el-Kâfi'de, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle naklediliyor: "Yani hacca ve umreyi eksiksiz eda etmek ve hacca ve umre niyetiyle ihrama girmiş kimsenin sakınmak zorunda olduğu şeylerden sakınmak suretiyle tamamlayın."[3]

Ben derim ki: Bu rivayetlerin, bizim yukarıda "tamamlama" kavramının anlamına ilişkin olarak yaptığımız açıklamaya ters düşen bir

---

1- [et-Tehzib, c.5, s.1593, hadis. Tefsir'ul-Ayyâşî,c.1, s.88]

2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.88]

3- [el-Kâfi, c.4, s.265]

yanı yoktur. Çünkü hacca ve umrenin farz oluşları ve bu farzların eda edilişleri, onların tamamlanmaları demektir.

el-Kâfi'nin bir yerinde Halebî kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir. "Resulullah (s.a.a) İslâm'ın öngördüğü biçimiyle haccı eda ettiği zaman, zilkade ayının sonuna dört gün kalmışken harekete geçti. Mescid-i Şecere'ye vardı ve orada namaz kıldı. Sonra kafileyi el-Beyda denilen yere kadar yürüttü. Oraya gelince ihrama girdi ve hacc niyetiyle tahlil getirdi. Oradan yüz adet kurbanlık deveyi sürdü. Bütün halk hac niyetiyle ihrama girdi. Umreye niyet etmediler ve hacda mut'a nedir bilmiyorlardı. Nihayet Resulullah (s.a.a) Mekke'ye geldi ve Kâbe'yi tavaf etti. İnsanlar da onunla birlikte tavafta bulundular. Sonra İbrahim makamının yanında iki rekât namaz kıldı ve Hacer'ul-Esved'e elini sürüp ziyaret etti. Sonra 'Allah'ın başladığı ile başlıyorum.' dedi ve safa tepesine geldi. Oradan başladı ve Safa ile Merve arasında yedi kez tavaf yaptı. Merve tepesi yanında tavafı son bulunca bir konuşma yapmak üzere ayağa kalktı ve insanlara ihramdan çıkmalarını ve bunu umre saymalarını emretti. Bu Allah'ın emrettiği bir şeydi. Bunun üzerine insanlar ihramdan çıktılar. Ardından Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu. 'Eğer böyle bir hükmün geleceğini bilseydim, sizin gibi bende kurbanlık deve getirmezdim ve size emrettiğim şeyi ben yapardım.' Ama beraberinde bulunan kurbanlıklardan dolayı böyle yapamazdı. Çünkü yüce Allah *'Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.'* buyuruyor."

Suraka b. Ca'sem el-Kenanî şöyle dedi: "Dinimizi bugün yaratılmışız gibi öğrendik. Acaba bize emrettiğin bu uygulama sırf bu yıl için mi geçerlidir? Yoksa her yıl böyle mi yapılacaktır?" Resulullah (s.a.a) "Hayır, sonsuza dek böyle olacaktır." buyurdu. O sırada bir adam oturduğu yerden kalktı ve şöyle dedi: "Ya Resulullah, biz hac için yola çıkacağız ve kadınlarımızla cinsel ilişkide bulunduğumuzdan dolayı yaptığımız guslün suyu da başımızdan akacak mı? (Yani bu ne biçim hükümdür.)" Resulullah (s.a.a): "Sen hiçbir zaman buna iman getirmeyeceksin." dedi.

Daha sonra İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Hz. Ali (a.s) Yemen'den gelip hacca yetişti. Baktı ki; Hz. Fatıma ihramdan çıkmış ve hoş kokular sürmüştür, bunun üzerine işin iç yüzünü öğrenmek için Resulullah' tan sormaya gitti. Resulullah (s.a.a) dedi ki: Ey, Ali sen ne

niyetle tahlil getirdin, (ihrama girdin)? Dedi ki: Resulullah'ın tahlil getirdiği niyetle. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a): 'Sen ihramdan çıkma.' dedi ve onu kurbanlıklara ortak etti ve otuz yedi tanesini ona ayırdı. Resulullah da altmış üç tanesini kendi elleriyle boğazladı. Sonra her kurbandan bir parça alıp bir tencereye koydu, sonra onu pişirmesini emretti. ardından pişirilen etten ve et suyundan bir miktar yedi. Sonra buyurdu ki: şu anda tümünden yemiş bulunuyoruz. Temettu haccı (umre ile yararlanmak suretiyle hac yapmak) Hacc-ı Kıran'dan (hacca ve umreye birlikte niyetlenip kurban götürerek hac ziyaretinde bulunmaktan) ve yine Hacc-ı İfrad'dan (umresiz hactan) daha iyidir."

Ravi der ki: İmam'a şöyle sordum: "Peki, Resulullah gece mi ihrama girdi, yoksa gündüz mü?" Dedi ki: "Gündüz. "Gündüzün hangi saatinde?" diye sordum. "Öğle namazında." cevabını verdi.[1]

Aynı anlamı destekleyen başka rivayetler hem Mecma'ul-Beyan tefsirinde, hem de başka eserlerde yer almaktadır.

et-Tehzib adlı eserde, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kıyamete kadar umre hacca dahil edilmiştir. *'Hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene, kolayına gelen bir kurbanı kesmek gerekir.'* buyuruluyor. Şu hâlde, hiç kimse 'hacca kadar umre ile yararlanmazlık.' edemez. Allah bu hükmü kitabında indirmiştir ve Resulullah fiilî sünneti ile bu hükmü uygulamıştır.[2]

el-Kâfi adlı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: kolayına gelen kurbandan maksat, koyundur.[3]

Aynı eserde, İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılan şöyle bir açıklama yer alır: "Hacca kadar umre ile yararlanan kimse koyun bulamazsa, terviye gününden bir gün önce, terviye günü (zilhiccenin sekizinci günü) ve arefe günü oruç tutar." Orada hazır bulunanlar, "Şayet terviye günü yeni gelmiş ise ne yapması lazım gelir?" diye sorarlar. İmam şu cevabı verir: "Teşrikten sonraki üç gün oruç tutar." Bu sefer, "Eğer deveci bu üç günü beklemezse ne yapsın?" derler. İmam şöyle der: "Hasbe günü ve ondan sonraki iki gün oruç tutar." "Hasbe nedir?" diye sorarlar. "Yolculuğun başladığı gündür." "Yolda mı oruç tutacak?" diye

---

1- [el-Kâfi, c.4, s.248]
2- [et-Tehzib, c.5, s.25-26]
3- [el-Kâfi, c.4, s.487]

sorarlar. İmam "Evet, arefe gününde yolcu değil miydi?" der ve şunu ekler: "Biz Ehlibeyt olarak bunu söylüyoruz. Yüce Allah, *'Hacda üç gün oruç."* buyuruyor. Yani zilhicce ayı içinde üç gün oruç tutsun."[1]

Şeyh Tusî, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini bildirir: "Hac mikatından itibaren Mekke'ye kadar olan kısım içinde ikamet edenler 'ailesi Mescid-i Haram'da bulunan' kimseler kapsamına girerler. Bu yüzden onlar için hacca kadar umre ile yararlanma söz konusu değildir."[2]

Ben derim ki: Hacc mikatından aşağı, Mekke'ye doğru olan alanda bulunanlar için "ailesi Mescid-i Haram'da bulunan kimse" ifadesi kullanılabilir. Bunlar Mekkelidirler ve "umre ile yararlanma" hakkından istifade edemezler. Bu anlamı pekiştiren birçok rivayet, çeşitli kanallardan Ehlibeyt İmamları'na dayandırılmıştır.

Yine el-Kâfi'de, İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) *"Hac, bilinen aylardır."* diye başlayan ayetle ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunduğu rivayet edilir: "Bilinen aylar ifadesiyle, şevval, zilkade ve zilhicce ayları kastedilmiştir. Hiç kimse bu ayların dışında hacc ibadetini yerine getiremez."[3]

Yine aynı eserde: *"Kim onlarda haccı kendine farz ederse"* ifadesiyle ilgili olarak, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) farz kılma; Telbiye, İş'ar (alamet koymak) ve kurbanlıklara gerdanlık takma ile olur. Kişi bunlardan hangisini yaparsa, haccı kendisi için gerekli kılmış olur.

Aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "*Hacda kadına yaklaşmak yoktur."* ifadesiyle ilgili "kadına yaklaşmak" onunla cinsel ilişkide bulunmak, "fusuk" yalan ve sövme, "cidal" ise, kişinin "hayır, vallahi" ve "evet, vallahi" demesidir." dediği rivayet edilir.[4]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Rabbinizden bir fazl istemenizde sizin için bir sakınca yoktur."* ayeti hakkında şöyle dediği belirtilir. "Fazldan kasıt rızktır. Kişi ihramından çıkınca, hac ibadetini tamamlayınca, hacc mevsiminde alış veriş yapabilir."[5]

1- [el-Kâfi, c.5, s.33]
2- [et-Tehzib, c.5, s.33]
3- [el-Kâfi, c.4, s.289]
4- [el-Kâfi, c.1, s.337]
5- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.96]

Ben derim ki: Denildiğine göre: Araplar hacc mevsiminde ticaret yapmayı günah sayarlardı. Bunun üzerine yüce Allah, söz konusu ayeti indirerek bu yanlış anlayışa son verdi.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle deniliyor: Bir görüşe göre bunun anlamı şudur: "Rabbinizden bağışlama dilemenizde sizin için bir sakınca yoktur." Bu görüşü Cabir, İmam Muhammed Bakır'dan (a.s) rivayet etmiştir.

Ben derim ki: Burada "fazl" kavramını, kapsamına giren en üstün bir amele uyarlamak söz konusudur.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Sonra insanların topluca akın ettiği yerden siz de akın edin."* ayeti hakkında şöyle dediği belirtilir: Mescid-i Haram etrafında ikamet edenler, hac zamanı Meş'ar'ul-Haram'da vakfe yapardı. Buna karşı dışarıdan gelen hacılar Arafat'ta vakfeye dururlardı. Meş'ar'ul-Haram'da duranlar, Arafat'taki insanlar toplu çıkış yapıp akın etmedikleri sürece yerlerinden ayrılmazlardı. Ebu Seyyar künyesiyle anılan bir adam vardı. Bu adamın çabuk yürüyen bir merkebi vardı. Arafat'ta vakfe yapanları geçiyordu. Bu adam Meş'ar'ul-Haram'da vakfe yapan Mekkelilerin yanına geldiği zaman, "İşte bu Ebu Seyyar'dır." derler. Ardından topluca akın ederlerdi. Bunun üzerine yüce Allah, Arafat'ta vakfe yapmalarını ve oradan akın etmelerini emretti.[1]

Bu anlamda birçok rivayet aktarılmıştır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver."* ayetini "Ahirette Allah'ın hoşnutluğu ve cennet, dünyada ise bol rızk ve güzel ahlâk ver." şeklinde açıkladığı rivayet edilir.[2]

Yine O'nun (a.s) şöyle dediği bildirilmiştir: "(Dünyada iyilik) Allah'ın hoşnutluğu, bol rızklı geniş bir geçim ve güzel arkadaşlık, ahirette de cennettir."[3]

Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Dünyada salih kadın, ahirette huriler ver. Ateşin azabı ile de 'kötü' kadın kastedilmiştir."

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.97]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.98]
3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.99]

Ben derim ki: Bu rivayetlerde, ayetin anlamının uyarlanabileceği hususlara dikkat çekilmiştir. Ancak ayet, mutlaktır. Allah'ın hoşnutluğu dünyada da gerçekleşebilir. Ancak, bu hoşnutluğun tam olarak belirginleşmesi ahiretle ilgili bir durumdur. Dolayısıyla, birinci rivayette olduğu gibi, dünyanın iyilikleri arasında, aynı şekilde, ikinci rivayette olduğu gibi ahirete özgü iyilikler arasında da sayılabilir. Bunun bir sakıncası yoktur.

el-Kâfi'de yer alan bir rivayete göre, İmam Cafer Sadık (a.s) *"Sayılı günlerde Allah'ı anın."* ayetini "yani teşrik günlerinde anın." şeklinde açıklamış ve şöyle demiştir. Cahiliye döneminde Araplar, kurban kestikten sonra Mina'da toplanır ve birbirlerine karşı üstünlük taslarlardı. İçlerinden biri çıkar övgü amacıyla şöyle derdi: Benim babam şöyle şöyle yapardı. Bunun üzerine yüce Allah, *"Hac ibadetlerinizi bitirdiğinizde, artık atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anma ile Allah'ı anın."* buyurarak söz konusu cahiliye geleneğine son verdi. Tekbir şöyle getirilir. "Allahu ekber, Allahu ekber, la ilâhe illellah, vallahu ekber ve lillahi'l-hamd. Allahu ekber alâ ma hedana, Allahu ekberu alâ ma rezakana min behîmeti'l-en'âm." [Allah en büyüktür. Allah en büyüktür. Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah en büyüktür ve Allah'a hamdolsun. Bizi doğru yola ileten Allah en büyüktür. Bize hayvanları rızk olarak veren Allah en büyüktür.][1]

Aynı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Teşrik günlerinde tekbir getirilir. Bu da kurban bayramının birinci gününün öğle namazından üçüncü günün sabah namazına kadar sürdürülür. Diğer şehirlerde ise, on namazın ardında tekbir getirilir."[2]

Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde *"Kim iki günde acele edip dönmek isterse, onun bir günahı yoktur. Kim geri kalırsa, onun da bir günahı yoktur."* ayeti ele alınarak, İmam Cafer Sadık'a (a.s) bu ayetin anlamının sorulduğu, onun da şu cevabı verdiği vurgulanır: Bu demek değildir ki kişi geniş imkâna sahiptir. Neyi dilerse onu yapar. Bilâkis, demek isteniyor ki: O, bağışlanmış ve günahı olmayan biri olarak dönecektir.[3]

1- [el-Kâfi, c.4, s.516]
2- [el-Kâfi, c.4, s.516]
3- [Men La Yahzuruh'ul-Fakih, c.2, s.289]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Oradan bağışlanmış ve günahı olmayan biri olarak döner. Bu takva sahibi, sakınan kimseler içindir."[1]

Men La Yahzuruh'ul-Fakih kitabında İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: *"Bu, sakınan içindir."* yani kadınlarla birleşmekten, yalandan, kavgadan ve Allah'ın ihramlılar için haram kıldığı her şeyden sakınan içindir.[2]

Yine onun (a.s) *"Allah'tan korkup-sakınanlar içindir."* şeklinde bir açıklama getirdiği belirtilir.[3]

İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılan bir diğer rivayette ise, "Büyük günahlardan sakınan içindir." şeklinde bir açıklamaya yer verilir.[4]

Ben derim ki: Ayet-i kerimenin hangi anlama işaret ettiğini anlamış bulunuyorsun. Ancak ele aldığımız son iki rivayette olduğu gibi "takva" kavramını genel olarak da algılayabiliriz.

TEMETTU HACCININ RİVAYETLER AÇISINDAN BİR DAHA ELE ALINIŞI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Buhârî ve Beyhakî kanalıyla İbn Abbas'a mut'a-ı hacca kadar umre ile yararlanma hususunun sorulduğu, onun da şu cevabı verdiği rivayet edilir: Veda Haccı'nda, muhacir, ensar ve Peygamberimizin (s.a.a) eşleri hac için tahlilde bulundular, (hacca başlayarak telbiye demek) biz de tahlilde bulunduk. Mekke'ye vardığımız zaman, Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Hac için yaptığınız tahlilleri umreye dönüştürün, ancak, kurbanlıkları işaretleyip onlara gerdanlık takanlar hariç. Bunun üzerine Kâbe'yi, Safa ve Merve'yi tavaf etttik. Kadınlarla ilişkiye girdik, normal elbiselerimizi giydik. Resulullah buyurdu ki: "Kurbanlığı işaretleyip gerdanlık takan kimse, kurbanlık hayvan yerine ulaşmadıkça ihramdan çıkamaz." Sonra terviye gününün akşamı, hac için ihrama girmemizi emretti. İbadetlerimizi tamamlayınca gelip Kâbe'yi ve Safa ile Merve'yi tavaf ettik. Haccımız tamam olmuş ve kurban kesmemizin zamanı gelmişti. Nitekim yüce

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.99]

2- [Men La Yahzuruh'ul-Fakih, c.2, s.288]

3- [age.]

4- [age]

Allah şöyle buyurdu: *"Kolayına gelen bir kurbanı kesmesi gerekir."* Bulamayana da, üç gün hacda yedi gün de memleketlerinize döndüğünüzde tutarsınız. Kurban olarak bir koyun yeterlidir.

Yine aynı eserde, Hakim'in tahriç ettiği, Mücahid ve Ata kanalıyla Cabir'e dayandırıp sahih olduğunu vurguladığı bir rivayette şöyle deniyor: İnsanlar arasında dedi-kodular yayılmaya başlamış, ihramdan çıkmamıza birkaç gece kalmıştı ki ihramdan çıkmaya ilişkin bir emir aldık. Bunun üzerine şöyle dedik: "Tenasül organlarımızdan meni damlarken Arafat'a mı çıkacağız?" Bu sözlerimiz Resulullah'a ulaştırıldı. Resulullah bir konuşma yaptı ve şöyle buyurdu: "Ey insanlar, Alah'a mı öğretmeye kalkışıyorsunuz? Allah'a andolsun ki ben içinizde Allah'ı en iyi bileninizim, Allah'tan en çok korkanınızım. Eğer sonradan karşılaştığım şeyi önceden bilseydim beraberimde kurbanlık getirmezdim ve başkalarının yaptığı gibi bende ihramdan çıkardım. kimin yanında kurban edeceği hayvan yoksa, üç gün hacda, yedi gün de ailesinin yanında olmak üzere toplam on gün oruç tutsun. Kimin yanında kurban edeceği hayvan varsa onu boğazlasın." Bizler yedi kişi topluca bir deve boğazladık.

Ata der ki: İbn Abbas şöyle dedi: "O gün Resulullah (s.a.a), bir sürüyü ashabı arasında bölüştürdü. Sa'd b. Ebu Vakkas'ın payına bir erkek keçi düştü. Sa'd, bunu kendi adına boğazladı."

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Ebu Şeybe, Buhârî ve Müslim, İmran b. Husayn'dan şöyle rivayet ederler: Mut'a (hacca kadar umre ile yararlanma) ayeti Allah'ın kitabında yer almıştır. Resulullah vefat edinceye kadar onunla bu ayetin hükmü uyarınca hareket ettik. Mut'a haccı (hac esnasında umre ile yararlanmaya) ilişkin ayetin içerdiği hükmü yürürlükten kaldıran (nesheden) bir ayet de inmedi. Resulullah (s.a.a) vefat edinceye kadar bu uygulamayı yasaklama yönüne de gitmedi. Sonra bir adam kalktı, kendi kişisel görüşüne dayanarak bir şeyler söyledi.

Aynı rivayet değişik lafızlarla ama aynı anlamı pekiştirir nitelikte, nakledilmiştir.

Müslim'in Sahih'inde, Ahmed'in Müsned'inde ve Neseî'nin Sünen'inde Mutraf'tan şöyle nakledilir: İmran b. Husayn ölümcül hastalığa yakalandığında, bana haber yolladı ve beni sesletti. Bana şöyle dedi: Sana bazı hadisler aktardım. Yüce Allah benden sonra seni bunlardan

yararlandırır diye açıklamıştım sana bunları. eğer yaşarsam kimseye bunlardan benim adıma söz etme. Eğer ölürsem, bunları benim adıma açıkla. Çünkü artık herhangi bir tehlike söz konusu değildir. Şunu şöyle bil ki:Resulullah haccı ve umreyi birlikte eda etti. Sonra bu uygulamayı değiştirmeye ilişkin bir ayet inmediği gibi, Allah'ın elçisi de bunu yasaklamadı. Ama sonra adamın biri, bu konuda kişisel görüşüne dayanarak dilediğini söyledi.[1]

Tirmizî'nin Sahihi'nde ve İbn Kayyım'ın Zad'ul-Mead adlı eserinde yer alan bir rivayete göre, Abdullah b. Ömer'e hac mut'ası (hacca kadar umre ile yararlanma) hakkındaki görüşü sorulur. "Böyle yapmak helâldir" der. Soruyu yönelten kişi şu karşılığı verir: "Ama senin baban bunu yasaklamıştır." İbn Ömer: "Sence Resulullah'ın (s.a.a) yaptığı bir şeyi babam yasaklamış olsa, babamın emrine mi uyulur, yoksa Resulullah'ın uygulamasına mı?" der. Adam şu cevabı verir: "Bilâkis, Resulullah'ın (s.a.a) emrine uyulur." Bunun üzerine İbn Ömer: "Resulullah (s.a.a) bunu yapmıştır." der.

Sahih-i Tirmizî'de, Sünen-i Neseî'de, Sünen-i Beyhakî'de, Malik'in Muvattaı'nda ve Şafiî'nin el-Ümm adlı eserinde, Muhammed b. Abdullah kanalıyla şöyle rivayet edilir: Muhammed b. Abdullah, Muaviye b. Ebu Süfyan'ın hac ziyaretinde bulunduğu yıl, Sa'd b. Ebu Vakkas ve Dahhak b. Kays arasında geçen hacca kadar umre ile yararlanmaya ilişkin şöyle bir konuşmaya şahit olur; Dahhak der ki: "Bunu, ancak Allah'ın emrini bilmeyen biri yapar." Bunun üzerine Sa'd şu cevabı verir: "Yeğenim, ne kötü konuştun." Dahhak der ki: "Fakat Ömer b. Hattab bunu yasakladı." Sa'd: "Resulullah (s.a.a) böyle yaptı ve biz de onunla birlikte bu uygulamayı gerçekleştirdik." der.[2]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Buhârî, Müslim ve Neseî'nin Ebu Musa'dan şöyle naklettikleri yer alır: Batha'da bulunduğu sırada Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldim. Bana dedi ki: "İhrama girdin mi?" Evet, dedim, Resulullah'ın (s.a.a) ihramıyla ihrama girdim. "Beraberinde kurbanlık getirdin mi? dedi. "Hayır." dedim. "Öyleyse Kâbe'yi, Safa ile Merve'yi tavaf et, sonra ihramdan çık." dedi. Bunun üzerine Kâbe'yi,

---

1- [Sahih-i Müslim, c.8, s. Cevaz'ut-Temettu bölümü]
2- [Sahih-i Tirmizî, c.3, Hac kitabı, 12. bölüm]

Safa ile Merve'yi tavaf ettim. Ardından akrabam olan bir kadını, yanıma getirttim, başımı tarattım, sonra başımı yıkadı.

Ben Ebu Bekir ve Ömer zamanında insanlara fetva verirdim. Bir ara hacda bulunurken bir adam yanıma geldi ve şöyle dedi: "Emir'ül-Müminin'in bu ibadetle ilgili olarak ne yaptığını biliyor musun?" Bunun üzerine şöyle dedim: "Ey insanlar kime bir hususta fetva vermişsek, işi zorlaşmıştır. Şu Emir'ül-Müminin'dir. Yanınıza gelmektedir. Siz gerekli olan uygulamaları ondan alın ve ona uyun. Emir'ül-Müminin gelince, ona dedim ki: "Bu ibadetle ilgili olarak ortaya attığın yeni uygulama nedir?" Şöyle dedi: "Allah'ın kitabını esas almaktır. Çünkü Allah, *'Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın.'* buyuruyor. Ayrıca Peygamber efendimizin (s.a.a) sünnetini de esas almaktır. O, kurban kesmedikçe, ihramdan çıkmazdı."

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Müslim, Ebu Nedra kanalıyla şöyle rivayet eder: İbn Ebî Abbas, (mut'a haccı=hacca kadar umre ile yararlanmayı) tavsiye ederdi. Buna karşın İbn Zübeyr, bu uygulamayı nehyederdi. Bu olay Cabir b. Abdullah'a aktarıldığında şu cevabı verdi: "Hadisler benim vasıtamla halkın arasında yayılmıştır. Resulullah (s.a.a) zamanında hacca kadar umre ile yararlanırdık. Ömer iş başına gelince şöyle dedi: Yüce Allah, Resulü için, her şeyden dilediklerini dilediği zaman helâl kılardı. Kur'ân, gereken yerlerde indirilmiştir. (Vazifemiz Kur'ân'a uymaktır.) Haccı ve umreyi Allah'ın emrettiği gibi tamamlayın. Haccınızı umrenizden ayırın (ikisini bir arada yapmayın). Böyle yapmanız hem haccınızın, hem de umrenizin tamam olması için daha uygundur."

Ahmed'in Müsned'inde yer alan bir rivayette Ebu Musa kanalıyla Ömer'in şöyle dediği belirtilir. "Bu, (yani, Hacc-ı temettu=hacca kadar umre ile yararlanma) Resulullah'ın (s.a.a) sünnetidir. Ne var ki, ben insanların misvak ağaçlarının gölgesinde kadınlarla gerdeğe girip, onlarla birlikte hac ibadetlerine devam etmelerinden korkuyorum."[1]

Suyutî'nin Cem'ul-Cevami adlı eserinde, Saîd b. Müseyyeb kanalıyla, Ömer b. Hattab'ın hac aylarında mut'ayı (hacca kadar umre ile yararlanma) yasakladığı ve şöyle dediği rivayet edilir: "Resulullah'la (s.a.a) birlikte bunu yaptım. Ama şimdi onu yasaklıyorum; çünkü her

---

1- [Sahih-i Müslim, c.8, s.201]

biriniz uzak diyarlardan yorgun argın olarak hac mevsimi dolayısıyla umreyi niyet ederek Kâbe'yi ziyaret etmeye gelirsiniz. Yorgunluğunuz, toz duman içinde kalışınız ve telbiyeleriniz yalnızca umre için geçerli olur. Kalkıp Kâbe'yi tavaf eder ve ihramdan çıkarsınız. Normal elbiselerinizi giyer, hoş kokular sürünürsünüz, beraberinizde getirmişseniz eğer, eşlerinizle de yatarsınız. Sonra terviye günü hac niyetiyle telbiye yaparsınız. Ne yorgunluk, ne bitkinlik, ne de bir günden başka telbiyesi olan bir hac ziyareti ile Mina'ya çıkarsınız. Oysa hac, umreden daha faziletlidir. (Ayrıca) bu uygulamayı yasaklamazsak, insanlar, misvak ağaçlarının gölgesinde eşleriyle sarmaş dolaş olurlar. Ve bu Mescid-i Haram çevresinde ikamet eden, çiftçilik ve hayvancılık nedir bilmeyen ve baharları, memleketlerine hacıların akın ettiği zaman olan insanların gözleri önünde yapılması uygun düşmez."

Beyhakî Sünen'inde, Müslim'den o da Ebu Nedra kanalıyla Cabir'den şöyle rivayet eder: Dedim ki: "İbn Zübeyr, hacca kadar umreden yararlanmayı yasaklıyor; ama İbn Abbas bunun yapılmasını öngörüyor. Buna ne dersin?" Dedi ki: "Hadisler benim elimle yayılmıştır. Biz Resulullah (s.a.a) zamanında hacca kadar umre ile yararlandık. (Temettu haccı yaptık.) Ebu Bekir zamanında da öyle yaptık. Ömer halife olunca, halka şu konuşmayı yaptı: Şüphesiz Resulullah (s.a.a) aynı resuldür ve Kur'ân da aynı Kur'ân'dır. Resulullah (s.a.a) zamanında iki mut'a helâl idi. Ben bu ikisini de yasaklıyorum. Bunları yapanı da cezalandırırım. Biri kadınlarla belli bir süre için evlenmektir [mut'a nikâhı yapmaktır]. Bir kadınla belli bir süre için evlenen bir adamı ele geçirirsem, taşlayarak öldürmekten başka bir seçenek bilmiyorum. Diğeri de temettu haccıdır [hacca kadar umre ile yararlanmadır].[1]

Sünen-i Neseî'de İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Ömer'in şöyle dediğini duydum: 'Allah'a andolsun ki ben Allah'ın kitabında yer aldığı ve Resulullah'ın da uyguladığı hâlde Mut'ayı yasaklamış bulunuyorum.' Onun kastı hacca kadar umre ile yararlanmaktı."[2]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Müslim b. Abdullah b. Şakik kanalıyla şöyle tahriç ettiği belirtilir: "Osman hacca kadar umre ile yararlanmayı yasaklardı. Ali ise yapılabileceğini söylerdi. Bunun üzerine

1- [Sünen-i Beyhakî, c.7, s.206]
2- [Sünen-i Neseî, c.5, s.119]

Osman, Ali'ye bir söz söyledi. Ali (a.s) da ona şu karşılığı verdi: Biliyorsun ki; biz Resulullah (s.a.a) zamanında temettu yapıyorduk. Osman, 'Fakat biz o zaman korku hâlindeydik.' der."

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İbn Ebu Şeybe ve Müslim, Ebuzer'den şöyle rivayet ederler: "Hacda temettu Hz. Muhammed'in (s.a.a) ashabına özgü bir uygulamaydı."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Müslim, Ebuzer'den şu sözleri aktarır: "İki mut'a (hacda temettü ve kadınlarla bir süre için evlenme) sadece bizim (ashap) için geçerlidir."[1]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bu tür rivayetlerin sayısı oldukça kabarıktır. Biz sadece konumuzun kapsamına girenleri derlemekle yetindik. Amacımız, hacca kadar umre ile yararlanmanın yasaklanışına ilişkin tefsir açısından bir yorumda bulunmaktır. Çünkü bu yasaklama etraflıca irdelendiği zaman bir açıdan yasağı koyan kişinin haklı olması ya da kendisini haklı kılacak bir mazeretinin bulunması ya da bunlardan hiç birinin olmaması açısından söz konusu olabilir ve üzerinde inceleme yapılabilir. Bu ise, şu kitapta güttüğümüz amacın dışında kalan kelamî bir araştırmanın konusudur.

Bir diğer açıdan, söz konusu rivayetlerde bu konuya ilişkin vurgulanan kanıtların kitap ve sünnetin zahiri anlamlarıyla ilintilendirilmesi incelenebilir. Bu değerlendirmeyi, kitabımızın, kapsamı hâlinde gerçekleştirebiliriz.

Biz diyoruz ki: Temettu haccını yasaklarken, bunu yüce Allah'ın: *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın"* sözüne dayandırmak ve Ebu Nedra'nın Cabir kanalıyla bildirdiği şu rivayete (Allah, Resulü için dilediği şeyi,dilediği zaman helâl kılardı) Kur'ân, inmesi gereken yerlerde inmiştir. Allah'ın size emrettiği gibi *"Haccı ve umreyi tamamlayın."* dayanarak bu uygulamanın Resulullah'a (s.a.a) özgü olduğu şeklinde izah etmek yanlıştır. Çünkü daha önce yaptığımız açıklamalardan şu gerçek açıkça ortaya çıkmıştır. *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın."* diye başlayan ayet, her iki ibadetin farz kılınmasından sonra, bunların tamamlanmalarının gerekliliğinden öte bir şeye delalet etmez. Bunun kanıtı da, *"Eğer alıkonursanız...."* ifadesidir. Ayet'i kerimenin "tamamlama"ya ilişkin mesajının, bunları ayrı ayrı yerine getirmeye, yani

1- [Sahih'i Müslim, c.8, s.208'de de nakledilmiştir.]

haccı ve umreyi birbirinden ayırmaya yönelik olduğunu söylemek, bunları ayırmadan yerine getirmeninse veda haccı ile sınırlı olmak üzere sırf Resulullah (s.a.a) veya O ve onunla beraber olan müminlere özgü olduğunu ispatlamak geven dikenini elle yolmaktan daha zordur.

Bununla beraber söz konusu rivayetlerde, temettunun Resulullah efendimizin (s.a.a) sünneti olduğu vurgulanıyor. Nitekim Neseî'nin İbn Abbas kanalıyla aktardığı rivayette, Ömer: "Allah'a andolsun ki, size mut'ayı yasaklıyorum. Hiç kuşkusuz Resulullah (s.a.a) bu uygulamayı gerçekleştirmiştir." diyor.

Bu rivayetlerde, söz konusu yasağın Allah'ın kitabına veya Resulünün sünnetine dayandırılarak izah edilmesine gelince; ki bu yaklaşımı Ebu Musa'nın aktardığı rivayetin şu bölümünden algılıyoruz. "Allah'ın kitabını esas almaktır. Çünkü o, *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın."* buyuruyor. Ayrıca Peygamberimizin (s.a.a) sünnetini esas almaktır. O, kurban kesmedikçe ihramdan çıkmazdı. Evet bu tür bir yaklaşım, yasağı haklı çıkaracak sağlamlıkta değildir. Çünkü Allah'ın kitabında yer alan ifade bu tür bir yaklaşımın tam tersini göstermektedir.

Resulullah'ın kurbanlık hayvanları boğazlamadıkça ihramdan çıkmasını ileri sürerek, Resulullah'ın (s.a.a) sünnetinin temettu'u terk etme olduğuna gelince, bu tavır da birkaç yönden yanlıştır:

1) Bir kere, bizzat kendisinin söylediği sözlerle çelişmektedir. Az önce geçen diğer bazı rivayetlerde bunu gördük.

2) Rivayetler, açık ve net bir şekilde Resulullah'ın (s.a.a) bunu kaptığını ortaya koyuyor. Önce umre niyetiyle ihrama girdiğini, sonra da hac niyetiyle ihrama girdiğini ve insanlara şu açıklamada bulunduğunu ortaya koyuyor: "Allah'a mı öğretmeye kalkışıyorsunuz, ey insanlar?" Bu konuyla ilgili olarak ortaya atılan görüşlerin en hayret vericisi, kuşku yok ki, İbn Teymiye'nin, "Resulullah'ın (s.a.a) o yıl gerçekleştirdiği hac, Hacc-ı Kıran'dı ve mut'a (yararlanma) kavramı Hacc-ı Kıran için kullanılırdı." şeklindeki açıklamasıdır.

3) Sadece, kurban yerine varıncaya dek başı tıraş etmemek, hac için ihrama girmek sayılmaz. Söz konusu rivayetler bunu ispatlayamaz. Ayrıca ayet'i kerime beraberinde kurban getirip de ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlardan olursa, başını tıraş etmemekle yükümlü olan kimsenin, kesinlikle temettu haccı yapması gerektiğini ifade etmektedir.

4) Varsayalım ki, Resulullah (s.a.a) temettu haccı yapmadı; ama bütün ashabına ve orada bulunanlara hacc-ı temettuu emretti. Böyle bir şey Resulullah'ın sünneti olarak adlandırılabilir mi? Bir uygulamanın sırf Resulullah'a (s.a.a) özgü olması, ümmetine de başka bir uygulamayı emretmesi ve ardından Kur'ân'da da bu hükmün yer almış olması, bundan sonra Resulullah'a özgü olan uygulamanın insanlar arasında uygulanan bir sünnet olması mümkün müdür?

Beri tarafta, söz konusu yasağı koyarken, hacca kadar umre ile yararlanmanın, hac ziyaretinde bulunan kimsenin içinde bulunduğu ortamla uyuşmayacağını, kadınlarla yatma, hoş kokular sürme ve alımlı, göz alıcı elbiseler giyme gibi zevklerin ibadet atmosferiyle bağdaşmayacağını gerekçe olarak sunmanın da makul bir dayanağı yoktur. Nitekim Ebu Musa kanalıyla Ömer'den nakledilen rivayette şöyle deniyor: "İnsanların misvak ağaçlarının gölgesinde gerdeğe girmelerinden, sonra da karılarını yanlarına alıp hac ibadetlerini sürdürmelerinden korkuyorum."

Diğer bazı rivayetlerde de, benzeri endişeler dile getirilmiştir: "Resulullah (s.a.a) ve ashabının böyle yaptığını biliyorum. Fakat ben, insanların misvak ağaçlarının gölgesinde kadınlarla beraber olup ardından saçlarının ıslaklığı ile hacca devam etmelerinden korkuyorum."

Böyle bir dayanağı, kanıt olarak göstermek doğru değildir. Çünkü bu nassa karşı içtihat yapmaktır. Allah ve Resulü adı geçen hükmü açık biçimde dile getirmiştir. Kuşkusuz Allah ve Resulü söz konusu hükmün, Ömer'in endişelendiği ve meydana gelmesini istemediği duruma yol açabileceğini herkesten daha iyi biliyorlardı. İlginçtir ki, adı geçen temettu hükmünü yasalaştıran ayet-i kerimenin devamında' Ömer'in endişelendiği, olmasını istemediği duruma dikkat çekiliyor. Yü-ce Allah, *"Kim hacca kadar umre ile yararlanmak isterse"* buyuruyor. Acaba, ayetin orijinalinde geçen "temettu (=yararlanma)" kavramı ile, "meta ve nimetlerden haz alma, nikâh ve giysi gibi güzelliklerden zevk alma"dan başka hangi anlam kastedilebilir? O ise, bunlardan endişeleniyor, bunların olmasını istemiyor.(!)

Bundan daha ilginç bir nokta da şudur: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Hakim'in Cabir'den aktardığı rivayette de vurguladığı gibi bu ayet-i kerime indiği ve Resulullah temettu emrini verdiği zaman sahabeler itiraz mahiyetinde konuşmaya başlamışlardı, Resulullah Ömer'in yasa-

ğına gerekçe olarak sunduğu şeyi ileri sürerek temettu haccını emretti. Rivayette ashap birbirlerine yani, şimdi birimizin cinsel organından meni damlarken, Arafat'a çıkması yakışık alır mı? dediler. Bu sözler Resulullah'a (s.a.a) ulaşınca kalkıp bir konuşma yaptı, itirazlarını reddederek önceden de farz kılınan temettu haccını yapmalarını ikinci bir kez emretti.

Suyutî'nin Said b. Müseyyeb kanalıyla aktardığı: "Bu, Mescid-i Haram çevresinde ikamet eden, çiftçilik ve hayvancılık nedir bilmeyen ve baharları, memleketlerine hacıların akın ettiği zaman olan insanların gözleri önünde yapılması uygun düşmez." sözünde vurgulandığı gibi, temettü haccı dolayısıyla Mekke çarşılarının iş göremez hâle geleceğini, ticarî hayatın sekteye uğrayacağını ileri sürerek, bu tür bir yasak koymak, öncelikle nassa karşı içtihat yapmak sayılır. Ayrıca, yüce Allah benzeri bir mesele ile ilgili olarak sergilenen bu tür yaklaşımları reddediyor: *"Ey iman edenler, müşrikler ancak bir pisliktirler; öyleyse bu yıllarından sonra artık Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. eğer ihtiyaç içinde kalmaktan korkarsanız, Allah dilerse sizi kendi fazlından zengin kılar. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir."* (Tevbe, 28)

Hacc-ı temettü hükmünün düşmandan korkulduğu durumlarda yürürlüğe gireceğine, korku söz konusu olmadığı durumlarda temettü haccının yapılmayacağına ilişkin görüşe gelince, bu yaklaşımı ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde yer alan ve Müslim'in Abdullah b. Şakik kanalıyla aktardığı Osman'ın Ali'ye söylediği: "Fakat, biz o zaman korku hâlindeydik." sözünden algılıyoruz. Benzeri bir görüş de, yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İbn Zübeyr'e dayandırılıyor: İbn Ebu Şeybe, İbn Cerir ve İbn Munzir, İbn Zübeyr'in bir konuşmasında şöyle dediğini rivayet ederler: Ey insanlar, Allah'a andolsun ki, "hacca kadar umre'den yararlanma" sizin yaptığınız gibi değildir. Hacca kadar umre ile yararlanma şöyledir: Bir adam hacc niyetiyle telbiye getirerek ihrama girer, sonra bir düşman karşısına çıkar veya hastalanır yahut bir yeri kırılır ya da her hangi bir şey yola çıkmasına engel olur. Böylece hacc zamanı geçer. Bu adam yine de ibadetini umre şeklinde sürdürür ve gelecek yıla kadar, ihramdan çıkarak umre ile yararlanır. Sonra haccını eda eder, kurbanını keser. İşte hacca kadar umre ile yararlanma budur.

Buna karşı bizim söyleyeceğimiz şudur: Ayet mutlaktır. Korkanı da, korkmayanı da kapsar. Bilindiği gibi "temettü haccı"na ilişkin

hükmün yürürlüğe girdiğini *"Bu, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir..."* ayeti ifade etmektedir, *"hacca kadar umre ile yararlanmak isteyene...."* ifadesi değil. Öte yandan, ele aldığımız rivayetlerin tümü, Resulullah efendimizin (s.a.a) temettü haccını yaptığını, biri umre, biri de hac için olmak üzere iki kez ihrama girdiğini dile getirmektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde yer alan ve Ebuzer'e dayandırılan iki rivayette olduğu gibi, söz konusu yasağın "Bu, Peygamber efendimizin ashabına özgü bir uygulamaydı." şeklinde gerekçelendirilmesine gelince: Eğer bundan maksat, Osman ve İbn Zübeyr'in yaklaşımı ise, buna gereken cevabı verdik. yok eğer bununla "Bu hüküm sırf Resulullah'ın ashabına özgüdür, onların dışındaki Müslümanları kapsamıyor." şeklinde bir görüş kastediliyorsa, buna karşı *"Bu, ailesi Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir."* ifadesinin mutlaklığını gösteririz.

Kaldı ki, Ömer, Osman, İbn Zübeyr, Ebu Musa ve Muaviye (bir rivayete göre Ebu Bekir) gibi bazı sahabelerin söz konusu uygulamayı inkâr etmiş olmaları, terk etmeleri yukarıda ki yorumla çelişmektedir.

Söz konusu yasağı, "emir sahibi olma statüsü ile gerekçelendirmek; onun bu yasağı koyması, ulu'l-emr olmasından kaynaklanan bir yetkiydi. Nitekim ulu Allah *'Ey iman edenler, Allah'a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de."* (Nisâ, 59) buyuruyor." demek de hatalı bir değerlendirmedir. Çünkü, Kur'ân'ın ehil olan kimseler için öngördüğü "emir sahipliği" kavramı adı geçen yasağı kapsayacak genişlikte değildir.

Şöyle ki: Yüce Allah'ın Resulüne indirdiği hükümlere uymanın zorunluluğunu vurgulayan birçok ayet vardır. *"Rabbinizden size indirilene uyun."* (A'râf, 3) ayetini buna örnek gösterebiliriz. Resulullah'ın öngördüğü, açıkladığı bir hüküm de, kuşku yok ki, Yüce Allah'ın onayına dayanır. Bunu şu ayet-i kerimelerden algılamak mümkündür: *"Allah'ın ve Resulünün haram kıldığını haram tanımayanlar."* (Tevbe, 29) *"Resul size ne verirse artık onu alın, sizi neden sakındırırsa ondan da sakının."* (Haşr, 7) Bu ayet-i kerimede geçen "verme"den maksat, "emretme"dir. Bunu, karşıt kavram olarak yer alan "sakındırma"dan algılıyoruz. Şu hâlde, emirlere sarılmak ve yasaklardan kaçınmak suretiyle, Allah'a ve Resulüne itaat etmek bir zorunluluktur.

Aynı zorunluluk hüküm ve yargı hususunda da geçerlidir. Nitekim ulu Allah hükümle ilgili buyuruyor: *"Allah'ın indirdikleriyle hükmet-*

meyenler, zalimlerin ta kendileridir." (Mâide, 45) Bir ayette: *"fasıkların ta kendileridirler."* (Mâide, 47) Yargı hususunda ise şöyle buyuruyor: *"Allah ve Resulü, bir işe hükmettiği zaman, mümin bir erkek ve mümin bir kadın için işte kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne isyan ederse, artık gerçekten o apaçık bir sapıklıkla sapmıştır."* (Ahzab, 36) Başka bir ayette ise şöyle buyuruyor: *"Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer; seçim onlara aittir."* (Kasas, 68) Kuşkusuz, ayette işaret edilen "seçme" den maksat, yargı, yasama yada bunları da kapsayacak nitelikteki uygulamadır. Kur'ân-ı Kerim kendisinin yürürlükten kaldırılmayacağını içerdiği hükümlerin kıyamete kadar hiçbir değişikliğe uğramadan baki kalacaklarını kesin ifadelerle vurgulamıştır: *"O, aziz, şerefi yüksek, üstün bir kitaptır. Batıl, ona önünden de ardından da gelemez. Çünkü, Kur'ân, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmedir."* (Fussilet, 41-42) Bu ifadeler mutlaktır. Allah ve Resulünün koyduğu bir hükmü yürürlükten kaldırıcı davranışları da kapsar niteliktedir. Buna göre Allah ve Resulünün yasalaştırdığı, Allah'ın ve Resulünün karar verdiği bir hükme uymak, ululemriyle, genel halk katmanlarıyla birlikte tüm ümmet için bir yükümlülüktür.

Buradan hareketle, şu kesin gerçekle karşı karşıya geliyoruz: *"Allah'a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de"* (Nisâ, 59) ayetinde, emir sahiplerine verilen itaat edilme hakkı, "hükmetme"nin dışında kalan alanlar için geçerlidir. Hem "emir sahipleri", hem de yönetilenler, Allah'ın ve Resulünün koyduğu hükümleri koruyup kollamakla yükümlüdür. Aslında yönetenler bu bakımdan daha ağır bir yükümlülük altındadırlar. Dolayısıyla, yönetene (ulu'l-emr) itaat zorunluluğu, onun Allah'ın hükmünü her zaman kollamakla beraber toplumun yararına olacağını öngördüğü diğer alanlarla ilgili emir ve yasaklara ilişkindir.

Her insan, kendi malından yeme içme hakkına sahip olmakla beraber, dilerse falan gün yer içer, dilerse, falan gün yemez içmez. Her insanın kendi malı ile alış veriş yapması helâl olmakla beraber, dilerse falan gün alış veriş yapmayabilir. Aynı şekilde her insan, kendisine ait bir mülkle ilgili olarak bir başkası ile anlaşmazlığa düştüğü zaman, bunu yargı mercilerine intikal ettirme hakkına sahiptir. Ama bu hakkını kullanmak ya da kendisini savunmaktan vazgeçmek ona kalmış bir şeydir. Bütün bunlarda, çıkarına uygun olduğunu düşündüğü biçimde

davranır. Ama genel-geçer hükümler olduğu gibi kalırlar. Ama bir insan, çıkarlarına uygun düşüyor diye içki içemez, faiz alıp veremez, başkasına ait bir malı, onun mülkiyetini hiçe sayarak gasp edemez. Çünkü bu eylemlerin tümü, yüce Allah'ın koyduğu hükümlere alternatif tavır içinde olma anlamını ifade eder. Bütün bunlar kişisel tasarruf kapsamına giren hususlardır.

Aynı şekilde, bir yönetici de, insan hayatını ilgilendiren genel meselelerde, kitlenin çıkarına uygun politikalar izleyebilir, ancak ilâhî hükümlerin orijinalitesini bozmamaya, onları oldukları gibi koruyup kollamaya dikkat etmelidir. Söz gelimi, bazen İslâm yurdunun sınırlarını savunur, bazen buna gerek duymaz. Toplumsal çıkarın hangi tavırda somutlaştığını görürse, o tür bir tavır takınır. Örneğin uygun görürse, orduları terhis edebilir, bir başka zaman seferberlik ilan eder, belirli bir günü genel tatil olarak ilan edebilir, her kes için devlete malî yardımda bulunma zorunluluğu getirebilir. Bütün bunlar, yönetimde olan şahsın, öngörüsüne, toplumsal çıkarlara uygun olduğunu düşünmesine kalmıştır.

Kısacası, herhangi bir Müslüman, yüce Allah'ın koyduğu hükümleri koruyup, kollamakla birlikte, kişisel çıkarına uygun gördüğü tavırlar takınma hakkına sahip olduğu gibi, Resulullah'ın (s.a.a) çizgisi doğrultusunda, onun ümmetine yönetici olmuş bir "ulu'l-emr" Müslümanların durumunu göz önünde bulundurarak, genel maslahata uygun politikaları belirleyebilir. Toplumsal çıkara yönelik bu politikaları esas alan uygulamalarda bulunabilir.

Şayet, yönetimin başında olan kişinin "yasama" konusunda bir şeyin sıhhat ve butlanına hükmetme, maslahat icabı olduğunu, zamanın böyle gerektirdiğini düşünerek, Allah tarafından konulmuş hükümler üzerinde yükümlülük getirme, bir şeyin sıhhat ve butlanına hükmetme gibi tasarrufta bulunma yetkisi olsaydı, hiçbir hüküm ayakta kalmazdı. İslâm şeriatının kıyamete kadar kalıcı olması da bir anlam ifade etmezdi. Bu bakımdan bir insanın çıkıp "Hayatın zevklerinden yararlanmaya (temettü) ilişkin hüküm hacc ortamı ile, hacc ziyaretinde bulunan kişinin içinde bulunduğu ibadet etme atmosferiyle uyuşmuyor, bu yüzden bunu terk etmek gerekir." demesi ile: "İslâm'ın köleliği mubah görmesi çağdaş dünyanın geldiği düzeyle, evrensel özgürlüğü öngören uygarlıkla bağdaşmıyor, İslâm'ın bu yönünü göz ardı etmek ge-

rekir." demesi, veya: "İslâm şeriatının bazı suçlar için öngördüğü, şiddet nitelikli had cezalarını, çağdaş kalkınmış insanın hazmetmesi mümkün değildir. Dünyanın genelinde yürürlükte olan çağdaş yasalarla bunları bağdaştıramayız. Bu yüzden söz konusu şiddet esaslı cezaları yürürlükten kaldırmak gerekir." demesi arasında, mahiyet ve nitelik arasında ne fark vardır?

Bu açıklamamızı pekiştirici rivayetler de vardır. Nitekim ed-Dür-r'ül-Mensûr tefsirinde, İshak b. Raeveyh Müsnedinde, ayrıca Ahmed, Hasan'dan şöyle rivayet eder: Ömer b. Hattab, hacca kadar umre ile yararlanma uygulamasını yasaklamak istedi. Ubey b. Ka'b buna karşı çıkarak: "Senin böyle bir yasak koymaya yetkin yoktur. Bu hüküm Allah'ın kitabında yer alır ve biz, Resulullah efendimizle (s.a.a) birlikte bu tarzda hac ziyaretinde bulunduk dedi." Bunun üzerine Ömer kararından vazgeçti.

AYETLERİN MEÂLİ

204- İnsanlardan öylesi vardır ki, sözleri dünya hayatında senin hoşuna gider ve kalbinde olana (samimi düşüncelerini söylediğine) Allah'ı şahit getirir; oysa o düşmanların en yamanıdır.

205- İş başına geçti mi (yahut dönüp gitti mi) yer yüzünde bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli helak etmeye çaba harcar. Allah ise bozgunculuğu sevmez.

206- Ona: "Allah'tan kork" denildiğinde, günahla edindiği büyüklük gururu onu kuşatır. Böylesine cehennem yeter, ne kötü bir yataktır, o.

207- İnsanlardan öylesi vardır ki, Allah'ın rızasını arayıp kazanmak amacıyla nefsini satar. Allah, kullarına karşı şefkatlidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler gurubu, insanların niteliklerinin sonuçlarını esas alan bir diğer ayrımı içermektedir. Nitekim önceki ayetlerde de, bir tür ayrıma tâbi tutulmuşlardı: *"İnsanlardan öylesi vardır ki, 'Rabbimiz, bize dünyada ver.' der."* diye başlayan ifadede, vurgulanan ayrım dünya ve ahiret isteği esaslıydı. Şu anda tefsirini sunduğumuz ayetlerde ise, insanlar nifak ve iman bazındaki içtenlik açısından ayrıma tâbi tutuluyorlar. Bu bakımdan söz konusu ayetler gurubuyla ilintisi açıktır.

204) İnsanların öylesi vardır ki, sözleri dünya hayatında senin hoşuna gider ve kalbinde olana Allah'ı şahit getirir; oysa o düşmanların en yamanıdır.

"A'cebeh'uş-şey'u" ifadesi; memnun etti, sevindirdi, demektir. "Fi'l-hayat'id-dünya" sözü de "yu'cibuke" fiili ile ilintilidir. Yani, dünyada sevindirmek, hoşnut etmek, bu hayatın, ancak eşya ve olayların dış görünüşü esas alınarak karar verilen, bir yargıya varılan bir hayat türü olduğundan kaynaklanmaktadır. Göze görünmeyen iç âlem ve gizli dünya ise, bir örtü altındadır, perde gerisindedir. İnsan dünya hayatına bağlı olduğu sürece bunu gözlemleme imkânına sahip değildir. Ancak bazı belirti ve alametler aracılığı ile iç âleme ilişkin pek az bazı gerçeklerin belirginleşmesi durumu başka. Ayet-i kerimede yer alan şu ifadede, söz konusu gerçeğe uygun ve münasiptir: *"Kalbinde olana, Allah'ı şahit getirir."* Buna göre söz konusu kişi, senin hoşuna gidecek şeyler söyler. Hakkın gözetilmesine, halkın çıkarının göz önünde bulundurulmasına, din ve toplumun ileri gitmesine, gelişmesine ilişkin ifadeler kullanır. Bunları vurgulamaya çalışır. Oysa o, gerçeğin, hakkın amansız hasmıdır.

Ayetin orijinalinde geçen "eleddu" kelimesi, "ledde yeluddu" fiilinin ism-i tafdilidir ve düşmanlığı, husumeti şiddetlendi, arttı demektir. "Hisam" kelimesi ise, "hasm" kelimesinin çoğuludur. "Sa'b" kelimesinin çoğulunun "siab", "ka'b" kelimesinin çoğulunun "kiab" olması gibi. Bir görüşe göre, "hisam" mastardır ve "eledd'ul-hisam (=husumeti), düşmanlığı şiddetli ve yaman olan" kimse anlamını ifade eder.

205) İş başına geçti mi (yahut dönüp gitti mi) yeryüzünde bozgunluk çıkarmaya… çaba harcar.

Ayetin orijinalinde geçen "tevella" kelimesi, yönetimi ve iktidarı ele geçirme demektir. Bu anlamı, bir sonraki ayette geçen: "*Büyüklük gururu onu günaha sürükler."* ifadesi pekiştirmektedir. Bu ifade gösteriyor ki, işaret buyurulan kişinin günahla kazanılmış bir gururu vardır. Bu gurur dolayısıyla kalbi günahkârdır ve dilinden dökülen tatlı ifadelerle bağdaşmamaktadır.

"es-Sa'yu" ise, çaba sarf etmek ve hızlı yürümek demektir. Buna göre, söz konusu azılı düşman, ağzından bal akan yaman münafık, hareket imkânı bulduğu, iktidarı ele geçirip insanları yönetme fırsatı yakaladığı zaman yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya yönelik çabalar içinde olur. "Tevella" kelimesinin yüz yüze gelmekten, karşılıklı konuşmadan kaçınma anlamında kullanılmış olması da ihtimal dahilindedir. Bu anlamı esas aldığımız zaman, yeni bir yorum çıkıyor karşımıza: Bu adam senin yanından ayrıldığı zaman, huzurunda bulunmadığı sıralardaki durumu, huzurunda bulunduğu sıralardaki hâlinden farklı olur. Hayır ve ıslaha ilişkin gösterişe yönelik taleplerinin yerini yer yüzünde bozgunculuk çıkarmaya, insanların arasını bozmaya yönelik çabalar alır.

Ekini ve nesli helak etmeye çaba harcar.

Açıkça görüldüğü gibi, bu ifade "bozgunculuk çıkarmaya" ifadesinin açıklaması niteliğindedir. Yani, bu adam, ekini ve nesli helak etmek suretiyle yer yüzünde bozgunculuk çıkarır. İnsan türünün hayatı ve devamı beslenme ve üremeye bağlı olduğu için, ekin ve nesil hayatın sağlam iki dayanağıdır. Hiçbir canlı türü bu iki temel dayanak olmadan varlığını sürdüremez. Üremenin önemi, açık ve tartışılmazdır.

Kimse neslin kaçınılmazlığını yadsıyamaz. Beslenme olgusuna gelince, insanoğlu bu ihtiyacını hayvanlar ve bitkiler aracılığı ile giderir. Hayvanlarınsa temel besin kaynakları bitkilerdir. Bu bakımdan bitki asıldır. Ekin aracılığı ile bu kaynak, koruma altına alınır, bitki türleri bu amaç doğrultusunda terbiye edilir, geliştirilir. Bozgunculuğun ekin ve nesil olgularıyla ilintili olarak gündeme getirilmiş olması bu yüzdendir. Dolayısıyla ayet-i kerimeden şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Söz konusu kişi ekini ve nesli helak etmekle insanoğlunu yok etmek ve beşer türünün kökünü kurutmak suretiyle yeryüzünde bozgunculuk çıkarır

Allah ise bozgunculuğu sevmez.

Bu ifade ile, evren ve varlık çapındaki bozulma (varoluşsal fesat) kastedilmiş değildir. Çünkü evren bir oluş ve bozuluş sürecidir. Dünya, varoluşu sürdürme, varolma mücadelesinin verildiği bir arenadır. Varoluş ancak bozuluş ile, hayat ancak ölüm ile tahakkuk bulur. Bu iki olgu, varlık bütünü içinde, doğal oluşum ve gelişim sürecinde iç içedir. Bu bakımdan yüce Allah'ın kendi takdir ettiği, evrensel yasalar sisteminin esas unsuru hâline getirdiği bir olguya buğzetmesi düşünülemez. Haşa, Allah bu yakıştırmadan münezzehtir.

Burada kastedilen, yasama ile, sosyal hukuk sistemi ile ilgili bozgunculuktur. Yüce Allah, dinde neyi yasalaştırmışsa, bunu kullarının hareketlerini, ahlâkî yapılarını ve nefislerinin karakteristik özelliklerini düzeltmek, ıslah etmek, bu vesileyle insanlığın hayatına, beşer türüne bir denge ve tutarlık kazandırmak için yapmıştır. Bu sayede beşer türünün dünya ve ahiret hayatı, mutluluk niteliğine kavuşabilir. İleride, *"insanlar tek bir ümmettir."* ayetini açıkladığımız zaman, bu hususla ilgili olarak daha detaylı bilgiler sunacağız.

Sözü kalbinin özü ile, iç dünyası ile çelişen bu adam, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalıştığı zaman, dışarıdan ıslahatçı, yapıcı gibi görünen davranışlarla bu amacını gerçekleştirir; kelimelerin yerlerini değiştirmek suretiyle tahrif yapar, Allah'ın hükümlerinin niteliklerini değiştirir, dinî öğretiler üzerinde art niyetli tasarruflarda bulunur. Bu da ahlâkî yapının bozulmasına ve her kafadan bir ses çıkmasına, söz ve davranış birliğinin ortadan kalkmasına neden olur. Bu ise dinin ölümü, insanlığın yok oluşu ve dünya düzeninin bozulması demektir.

İslâm tarihi boyunca olup bitenler, bazı adamların yönetimi ele geçirip İslâm ümmetinin omuzlarına binip ibiğini sıkmaları, din ve dünya ile ilgili tasarrufları, bu ayetleri doğrular niteliktedir. Bu despot yöneticilerin din ve dünya hayatına ilişkin uygulamaları, dini hayat için sadece vebal getirmiştir, Müslümanlar için sadece çöküş hazırlamıştır, ümmetin parçalanmasına yol açmıştır. Çok geçmeden din bu niteliklere sahip yöneticilerin elinde, önüne gelenin eğlendiği bir oyuncak hâline geldi. İnsanlıksa kapanın elinde kalan çaresiz bir sürüye döndü. Bu çabanın sonucu ise, yeryüzüne bozgunculuğun egemen olmasıdır. Önce dini hayatın helak olması, bunun ardından insanlığın helaki gündeme gelir. Bu yüzden bazı rivayetlerde "ekini ve nesli helak etmeye"

sözü, dinin ve insanlığın helaki şeklinde tefsir edilmiştir. İnşaallah, ileride rivayetleri açıklayacağız.

206) Ona: "Allah'tan kork." denildiğinde, günahla edindiği büyüklük gururu onu kuşatır. Böylesine cehennem yeter; ne kötü bir yataktır, o.

Ayetin orijinalinde geçen "izzet" kavramının ifade ettiği anlam bilinmektedir. "el-Mihad" ise, yatak, demektir. Görülüyor ki, "bi'l-ismi (=günah ile)" ifadesi, "izzet" ifadesi ile ilintilidir. Buna göre, şöyle bir anlam elde etmiş oluruz. Söz konusu kişiye Allah'tan korkması gerektiği hatırlatıldığı zaman, günahkârlıkla elde ettiği dış ve zahiri gurur ve iç dünyasında gizlediği nifak onu kuşatır. Çünkü izzet ve onur mutlak olduğu zaman ancak yüce Allah'tan kaynaklanabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dilediğinizi aziz kılar, dilediğini alçaltırsın."* (Âl-i İmrân, 26) *"İzzet Allah'ın, O'nun Resulünün ve müminlerindir."* (Münafıkun, 8) *"İzzeti onların yanında mı arıyorlar? şüphesiz bütün izzet (kuvvet ve onur) Allah'ındır."* (Nisâ, 139)

Yüce Allah'ın bir şeyi kendine nispet etmesi, bağışlamayı zatına özgü kılması, sonra bunu günah ve kötülüğün izlemesi düşünülemez, (Haşa). Tefsirini sunduğumuz ayet-i kerimede, sözü edilen "izzet (onur)" gerçeği bilmeyenlerin, dünya hayatının dış görünüşü itibariyle gerçek zannettikleri sahte bir onurdur. Ulu Allah'ın hak edenlere bahşettiği gerçek onur ve izzet değildir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, "bi'l-ismi (=günah ile)" ifadesi, "ba" harf-i cerrinin tadiye yani onu geçişli kıldığı varsayılarak "ahezethu (=kuşatır)" ifadesine taalluk etmez. Buna göre vurgulanmak istenen anlam şu olur: Kapıldığı gurur ve izzet onu günaha sürükler ve kendisine yöneltilen Allah'tan korkmaya ilişkin öneriyi reddeder. Bunun üzerine, kendisine Allah'tan korkmayı emreden kimseye de onu incitecek sözlerle karşılık verir. Yahut, "ba" harf-i cerrini sebep bildiren olarak algılayıp "ahezethu (=kuşatır)" ifadesine taalluk etmez. Çünkü o zaman da şöyle bir anlam çıkar: Edindiği günahlar yüzünden gurura kapılır, engelleyici bir tavır takınır, izzetlilik taslar.

"Bi'l-ismi" ifadesinin her iki durumda da "ahezethu" ifadesine taalluk etmemesinin sebebine gelince; "izzet" kavramının böyle bir psikolojik durumla ilgili kullanılması ve bunun "izzet" olarak isimlendirilmesi bunun onaylanmasını ulu Allah'ın onu gerçek bir izzet olarak tas-

dik etmesini gerektirir. Halbuki gerçek bir izzet söz konusu değildir. Bu yaklaşım "izzetin" günahtan kaynaklanan bir sıfat olarak nitelendirilmesinden tamamen farklıdır.

"Hayır; o kâfirler bir izzet ve parçalanma içindedirler. Biz kendilerinden önce nice kuşakları yıkıma uğrattık da onlar feryat ettiler; ancak kurtulma zamanı değildir." (Sâd, 2-3) ayeti kâfirleri durumunu onaylama, adlandırmayı olumlu karşılama türünden değildir. Çünkü ayetin orijinalinde "izzet" kavramı belirsiz tutulmuştur. Ayrıca ayet-i kerimenin sonunda "kendilerinden önce, nice kuşakları yıkıma uğrattık" şeklinde bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Dolayısıyla bu ayette işaret edilen "izzet (=onur)" şeklîdir. Kalıcı ve temel olma niteliğine sahip değildir.

207) İnsanlardan, öylesi vardır ki, Allah'ın rızasını arayıp kazanmak amacıyla nefsini satar. Allah kullarına karşı şefkatlidir.

Bu ayet-i kerimenin *"İnsanlardan öylesi vardır ki, sözleri dünya hayatında senin hoşuna gider."* diye başlayan ayetin karşılığı olarak yer alması bir niteliğin diğer bir niteliğe karşılık olarak vurgulandığını ifade eder. Buna göre: *"İnsanlardan öylesi vardır ki, sözleri dünya hayatında senin hoşuna gider."* ifadesi, kazandığı günahlarla gururlanan onurluluk taslayan, kendini beğenmiş, dış görünüş itibariyle yapıcı, salih bir insan olarak ön plâna çıkan, ama iç âlem itibariyle münafığın teki olan bir insanın var olduğunu ve tipini çizmektedir. Bu adamdan dine ve insanlığa fesat ve helakten başka bir hayır dokunmaz.

Aynı şekilde: *"İnsanlardan öylesi vardır ki, Allah'ın rızasını arayıp kazanmak amacıyla nefsini satar."* ifadesi de, nefsini yüce Allah'a satan, yüce Allah'ın irade ettiğinden başka bir şey istemeyen, nefsinden kaynaklanan bir arzusu bulunmayan, ancak rabbinin katından izzet ve şeref arayan, Allah'ın rızasından başka bir şey istemeyen bir başka insanın var olduğunu ve tipini çizmektedir. Bu tip insanın eliyle dini ve dünyevî hayat ıslah olur. Hak yeniden dirilir. İnsanlık hayatı güzelleşir ve İslâm'ın bereketi dünyanın dört bir yanına yayılır.

Bu noktada, ayetin sonu ile başı arasındaki ilişki açığa çıkmış oluyor. *"Allah kullarına karşı şefkatlidir."* ifadesinin, öncesi ile ilişkisi belirginlik kazanıyor. Çünkü insanın bu şekliyle var olması, ulu Allah'ın kullarına yönelik şefkatinin bir göstergesidir. Şayet temel nitelikleri münafıklık ve bozgunculuk olan bu tip insanlar karşısında işaret

edilen olumlu niteliklere sahip başka insanların varlığı söz konusu olmasaydı, dinin temel dayanakları yıkılır, ıslah ve doğruluk binasında taş üstünde taş kalmazdı.

Ne var ki, yüce Allah, her zaman için sözü edilen batıl oluşumu adı geçen bu hak realiteyle ortadan kaldırır. Düşmanlarının bozgunculuğunu, dostlarının yapıcılığı ile bertaraf eder. Nitekim ulu Allah, bu evrensel yasayı şu şekilde dile getirir: *"Eğer, Allah'ın insanların bir kısmı ile bir kısmını engellemesi olmasaydı, yer yüzü mutlaka fesada uğrardı."* (Bakara, 251) *"Eğer Allah'ın insanların kimini kimiyle engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın isminin çokça anıldığı mescitler, muhakkak yıkılır giderdi."* (Hacc, 40) *"Eğer bunları tanımayıp küfre sapıyorlarsa, andolsun, biz buna inkâra sapmayan bir topluluğu vekil kılmışızdır."* (En'âm, 89) Şu hâlde dini ve dünyevî hayata egemen olan fesat, bozgunculuk, ancak nefsinin arzuları, ihtirasları doğrultusunda hareket eden birkaç münafık tipin eliyle gerçekleşir.

Bunun açtığı gedik, ancak nefsini Allah'a satan insanların gerçekleştirdikleri yapıcılık ve salah ile kapatılabilir. Bu tip insanların, rablerinin iradesine alternatif bir havaları olmaz. Onların amacı, üzerindeki canlılarla birlikte yeryüzünü ıslah etmektir, imar etmektir. Bu karlı alış veriş yüce Allah katında şu ifadelerle dile getirilmiştir: *"Hiç şüphesiz Allah, müminlerden, -karşılığında onlara mutlaka cenneti ver-mek üzere- canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler; bu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'-ân'da O'nun üzerine gerçek olan bir vaattir. Allah'tan daha çok ahdine vefa gösterecek olan kimdir? Şu hâlde yaptığınız bu alış verişten dolayı sevinip müjdeleşiniz."* (Tevbe, 111) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Süddî'nin *"İnsanlardan öylesi vardır ki, sözleri dünya hayatında senin hoşuna gider."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: Bu ayet, Zühre oğullarının müttefiki Ahnes b. Şureyk es-Sakafî hakkında inmiştir. Bu adam, Medine'de Resulullah'ın (s.a.a) huzuruna gelir ve: "Müslüman olmayı istediğim için geldim. Allah, hiç şüphesiz, benim doğru söylediğimi bilir." der. Onun bu

tavrı, Resulullah'ın hoşuna gider. *"Kalbinde olana Allah'ı şahit getirir."* ifadesi ile, onun bu tavrına işaret edilmiştir. Sonra Resulullah efendimizin (s.a.a) huzurundan ayrılır. Yolda, Müslüman bir topluluğun ekinine ve merkeplerine rastlar. Ekinleri ateşe verip merkepleri de yaralar. Bunun üzerine yüce Allah: *"Sırtını çevirip gitti mi, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışır."* ayetini indirdi.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Bu üç ayet, riyakâr insanlar hakkında inmiştir. Bunlar, içlerinde olan niyetlerden farklı tavırlar sergilerler. Bu tefsirin yazarı şunu da eklemiştir ki; benzeri bir görüş de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir."

Ben derim ki: Önceki açıklamamızda, bu yönde bir yoruma yer verdik. Nitekim "ekin" kelimesinin "zürriyet" ve "ziraat" anlamına geldiğini vurgulayan rivayetler de söz konusudur. Kısacası, ayetin genelini her hangi bir olguya uyarlamak her zaman için kolayca gerçekleştirilebilecek bir yaklaşımdır.

Şeyh Tusî'nin el-Emali adlı eserinde, İmam Zeynelabidin'in (a.s) *"İnsanlardan öylesi vardır ki, Allah'ın rızasını arayıp kazanmak amacıyla nefsini satar."* ayeti ile ilgili olarak: "Bu ayet, Resulullah efendimizin (s.a.a) hicret ettiği gece onun yatağında geceleyen Ali (a.s) hakkında inmiştir." dediği rivayet edilir.[1]

Ben derim ki: Bu ayetin hicret gecesi Resulullah'ın yatağında geceleyen Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini dile getiren birçok rivayet, Sünnî ve Şiî kaynaklarca aktarılmıştır. el-Burhan tefsirinde, bu anlamı içeren rivayetler, beş değişik kanaldan Sa'lebî ve başkalarından rivayet edilir.[2]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İbn Mürdeveyh, Süheyb kanalıyla rivayet edip der ki: Mekke'den ayrılıp Medine'de bulunan Resulullah efendimizin(s.a.a) yanına hicret etmek istediğim zaman, Kureyşliler: "Ey Süheyb, bizim yanımıza geldiğin zaman, hiçbir malın yoktu. Malını yanına alıp ta buradan ayrılamazsın. Allah'a andolsun ki, buna kesinlikle izin vermeyiz." diye kentten ayrılışıma engel oldular. Onlara dedim ki: "Malımı size bıraksam, yolumdan çekilecek misiniz?"

1- [el-Emali, s.185]
2- [el-Burhan, c.1, s.206-207]

"Evet." dediler. Bunun üzerine tüm malımı onlara verdim. böylece yolumdan çekildiler. Ben de Mekke'den ayrılıp Medine'ye geldim. Bu olayı duyduğunda Resulullah efendimiz (s.a.a) iki kere "Süheyb bu alış verişinde kârlıdır." buyurdu.

Ben derim ki: Aynı rivayet başka kanallarca da aktarılmış, bazısında ise, şu değerlendirmeye yer verilmiştir:

Bunun üzerine *"İnsanlardan öylesi vardır ki,... nefsini satar."* ayeti indi. Bir diğer rivayette ise; bu ayetin mallarını vererek nefislerini satın alan Süheyb ve Ebuzer hakkında indiği vurgulanır. Daha önce "şira" fiili ile "satın alma" anlamının kastedilmiş olmasının ayetin akışı ile örtüşmediğine dikkat çekmiştik.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde de Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Ayetten maksat; iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak uğruna öldürülen kimsedir."

Ben derim ki: Bu açıklama, ayetin genelliğine ilişkindir. Bu da, ayetin bir durum hakkında inmiş olması gerçeği ile çelişmez.

AYETLERİN MEÂLİ

208- Ey iman edenler, hepiniz topluca Allah'a teslim olun ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık düşmandır.

209- Size apaçık belgeler geldikten sonra yine ayağınız kayarsa, bilin ki, Allah gerçekten üstün ve güçlüdür. Hikmet sahibidir.

210- Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah'ın meleklerle onlara gelmesini mi gözlüyorlar? Oysa emir gerçekleştirilmiştir ve bütün işler Allah'a döner.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Ey iman edenler" diye başlayan bu ayetler gurubundan *"Dikkat edin, şüphesiz Allah'ın yardımı pek yakındır."* ifadesiyle son bulan kısma kadarki yedi ayetin tümünde, insan topluluklarında dinsel birliği, bütünlüğü korumanın yolu, yöntemi açıklanıyor. Buna göre inanç esaslı toplumsal birlik ve bütünlüğün yönteminin ilk koşulu Allah'a teslim (silm) olmaktır. Hayat sistemini belirlerken yüce Allah'ın söyledikleriyle yetinmektir, O'nun gösterdiği hareket metodunun dışına çıkmamaktır. Allah'a teslim olunmuşluk çerçevesi dışına çıkılmadıkça,

O'nun ayetleri üzerinde art niyetli tasarruflarda bulunmadıkça, kelimelerin yerlerini değiştirip tahrif yönüne gidilmedikçe dini birlik, inanç esaslı toplumsal bütünlük parçalanmaz, dünya ve ahiret mutluluğu elden kaçmaz, herhangi bir ulusun yurduna ölümcül felaketler yağmaz. Bunun örneklerini İsrailoğulları'nın ve diğer bazı geçmiş ulusların tarihlerinde gözlemleyebiliriz. Kuşkusuz örnekleri, bu ümmetin hayatında da görülecektir. Fakat yüce Allah İslâm ümmetine zafer vaat ediyor: *"Dikkat edin, şüphesiz Allah'ın yardımı pek yakındır."*

208) Ey iman edenler, hepiniz topluca Allah'a teslim olun ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık düşmandır.

"Silm", "islâm" ve "teslim" mastarları aynı anlama gelir. İfadenin orijinalinde geçen "kaaffeten" kelimesi ise, "topluca" anlamına gelir ve cümle içindeki işleri tekittir, pekiştirmedir. Hitap müminlere yönelik olduğuna göre, dolayısıyla topluca Allah'a teslim olunmuşluk çerçevesi içine girmeleri, emredildiğine göre, bu durum bütünü ilgilendirdiği gibi, teker teker her parçayı, her ferdi de ilgilendirmektedir. Demek ki, Allah'a teslim olunmuşluk çerçevesi içinde hareket etmek her mümin için bir yükümlülüktür. Tüm müminlerin bu hususta farklı görüş ve tavırlar sergilememeleri de söz konusu yükümlülüğün vazgeçilmez gereğidir. Müminler Allah'ın ve onun elçisinin (s.a.a) emrine teslim olmak durumundadırlar.

Ayrıca hitap özellikle müminlere yöneltilmiştir. Buda gösteriyor ki, müminlerin çağrıldıkları ve "silm" kavramı ile ifade edilen pratik durumun, inandıktan sonra Allah'a teslim olmadır. Çünkü müminlerin onun emrine teslim olmaları, kişisel görüşlerinin etkinliğiyle, öngördükleri bir maslahat için nefislerine, kişisel arzularına boyun eğmemeleri, Allah ve Resulünden herhangi bir açıklama olmadığı hâlde, kendi kişisel görüşleri doğrultusunda bir yol, bir hareket metodu belirleyip onu izlememeleri zorunludur. Tarihte görülmüştür ki, uluslar heva ve heveslere, kişisel ihtiraslara uydukları için helak olmuşlardır, bir bilgiye dayanmadan hayat sistemine ve hareket metoduna ilişkin görüşler belirttikleri için yıkıma uğramışlardır. Bir ulus, kişisel ihtirasların, heva ve heveslerin peşi sıra, Allah'ın dini hususunda ihtilafa düştüğü zaman yaşama hakkını, mutluluğa yönelik çabalar sarf etme misyonunu yitirir.

Böylece anlıyoruz ki, bu ayetlerde işaret edilen "şeytanın adımlarına uyma" olgusundan maksat, onun batıla ilişkin tüm çağrılarına uyma değildir. Tersine, sadece dini meselelere ilişkin çağrılarına, söz gelimi dine ilişkin batıl bir yöntemi süsleyip hak nitelikli olarak sunmasına ve dinden olmayan tavırları dindenmiş gibi takdim etmesine uymadır, insanın her hangi bir bilgiye dayanmaksızın, bunları alıp benimsemesidir kastedilen. Şeytanın bu öneri ve taktiklerinin dinle bağdaşmadığını tespit etmenin yolu, Allah ve Resulünün dinsel öğretiler kapsamında bunlardan söz edip etmediklerini belirlemekten geçer.

Özellikle, ifadenin akışı ve cümlelerin kapsamında yer alan kayıtlandırıcı unsurlar, bu gerçeği vurgular niteliktedir. Şöyle ki: Adım atma, yürüme, ancak izlenecek bir yol söz konusuysa gerçekleşebilir. yolu yürüyecek kişi müminse eğer, izleyeceği yol ancak iman yoludur. Şu hâlde, burada iman görünümlü şeytani bir yol söz konusudur. Bir mümin için, Allah'a teslim olma zorunluluğu olduğuna göre, bu çerçevenin dışında tutturduğu her hangi bir yöntem, şeytanın adımlarını izleme anlamına gelir. Şeytana uyduğu kabul edilir.

Bu bakımdan, tefsirini sunduğumuz bu ayet-i kerimeyi şu ayetlere benzetebiliriz: *"Ey insanlar, yeryüzünde olan helâl ve temiz olarak yiyin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Gerçekte o sizin için apaçık bir düşmandır. O, size yalnızca, kötülüğü, çirkin hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."* (Bakara, 169) Bu ayetle ilgili olarak daha önce gerekli açıklamada bulunduk.

"Ey iman edenler, şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki, şeytan çirkin utanmazlıkları ve kötülüğü emreder." (Nur, 21) *"Allah'ın size rızk olarak verdiklerinden yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır."* (En'âm, 142)

Tefsirini sunmaya çalıştığımız ayet-i kerime ile, örnek olarak sunduğumuz bu ayetler arasındaki fark, bu ayette yer alan "kaaffeten (=topluca)" kelimesinden dolayı hitabın topluluğa yönelik olması, buna karşı örnek olarak sunduğumuz ayetlerinse, genel nitelikli olmalarıdır. Bu açıdan açıklamaya çalıştığımız ayet-i kerime, şu ayetlerin anlamını çağrıştırmaktadır: *"Allah'ın ipine hepiniz sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın."* (Âl-i İmrân, 103) *"Bu benim dosdoğru olan yolumdur. Şu hâlde ona uyun. Sizi O'nun yolundan ayıracak yollara uymayın."*

(En'âm, 153) Bu ayet-i kerimeden şu sonucu da çıkarıyoruz: İslâm dini, insanlığın ihtiyaç duyduğu ve çıkarına olan tüm hüküm ve öğretileri garanti etmektedir.

209) Size apaçık belgeler geldikten sonra yine ayağınız kayarsa, bilin ki, Allah gerçekten üstün ve güçlüdür. Hikmet sahibidir.

Ayetin orijinalinde geçen "ez-zelletu" ayak kayması, demektir. Kastedilen anlam ise şudur. Eğer topluca, Allah'a teslim olunmuşluk çerçevesi içine girmezseniz ve ayağınız kayarsa –ayak kayması, şeytanın adımlarına uyma, anlamına gelmektedir- biliniz ki, Allah güçlüdür, üstün iradelidir, emri geri çevrilemez, alt edilemez. Her yaptığı yerindedir, hikmet esaslı kararlarının dışına çıkılamaz. sizin hakkınızda verdiği tüm kararlar, engin hikmetine dayanır. Bu kararını da sizin hakkınızda uygular ve hiç kimse buna engel olamaz.

210) Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah'ın meleklerle onlara gelmesini mi gözlüyorlar?

İfadenin orijinalinde geçen "ez-zulel" kelimesi, "ez-zelle" kelimesinin çoğuludur ve gölgelik anlamına gelir. Ayetten açıkça algılandığı gibi "el-melâiketu (=melekler)" sözcüğü, "Allah" sözcüğüne atfedilmiştir. Yine ayette, muhatap kipinden (ayağınız kayarsa) gayıp (gözlüyorlar) kipine doğru bir ifade dönüşümüne (iltifat) başvurulmuştur. "Onlar" yerine, Resulullah'a (s.a.a) hitap yöneltilmiştir, onlarla muhatap olmaya gerek duyulmamıştır: İşte bunların hâli, kaza ve kader kapsamında kendileri için öngördüğümüz olayları, azapları bekleyenlerin durumunu andırmaktadır. Bu azaplar özgür iradeleri ve serbest seçimleriyle şeytanın adımlarına uyup ayrılık ve parçalanma sürecini yaşamalarına uygundur. Onların bekledikleri, yüce Allah'ın meleklerle birlikte bulut gölgeleri içinde gelip, farkında olmayacakları bir şekilde hükmü yürürlüğe koymasıdır yada hazırlıklı olmayacakları, bekledikleri helake uymayacak tarzda bir akıbetle karşı karşıya kalmalarıdır. *"Her işin dönüşü Allah'adır."* O'nun hükmünden, öngördüğü kader ve ön tasarımından kaçış mümkün değildir. Bu bakımdan ayetin akışı "gözlüyorlar?" ifadesinin önceki ayette yer alan *"Allah, gerçekten üstün ve güçlüdür. Hikmet sahibidir."* cümlesinde ifadesini bulan tehdide yönelik bir işaret olmasını gerektirici niteliktedir.

Ayrıca, kitap ve sünnette vurgulandığı gibi, yüce Allah'ın cisimlerin nitelikleriyle nitelendirilmeyeceği bilinmesi zorunlu ve kesin bir gerçektir. Mümkün nitelikli varlıklara özgü ve sonradan olma durumunu çağrıştıran bir vasıfla tanımlanamaz. Çünkü mümkün nitelikli varlıklara özgü sıfatlar yoksulluğu, muhtaçlığı ve eksikliği özünde taşır. Oysa yüce Allah, kendi zatı ile ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 11) *"Allah, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır"* (Fâtır, 15) *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) Buna benzer birçok ayetleri örnek vermek mümkündür.

Bunlar, muhkem ayetlerdir. Anlamları açık ve anlaşılırdır. Kur'ân'ın müteşabih ayetleri bunlara göre açıklanır. Dolayısıyla, kimi ayetlerde, sonradan olma varlıklara özgü nitelik ve fiillerin yüce Allah'a isnat edildiğini gördüğümüz zaman, bunları açık ve anlaşılır anlamlı (muhkem) ayetleri esas alarak değerlendirmemiz, yüce sıfatlar ile, güzel isimleriyle çelişmeyen bir anlam elde etmemiz gerekir. Şu hâlde: *"Rabbim geldiği ve melekler dizi dizi durduğu zaman"* (Fecr, 22) *"Allah, onlara hesaba katmadıkları bir yönden geldi."* (Haşr, 2) *"Allah, onların kurdukları yapıların temellerine geldi."* (Nahl, 26) gibi ayetler de yüce Alah'a nispet edilen gelme ve benzeri fiilleri yüce Allah'ın kutsal zatına ve yüce isimlerine yaraşır biçimde, örneğin "kuşatma" ve benzeri mecazî olaylarla açıklamak gerekir. Buna göre, *"Allah'ın gelmesi..."* ifadesindeki "gelme"den maksat, yüce Allah'ın kendilerine ilişkin hüküm ve kararını uygulamak üzere onları çepeçevre kuşatmasıdır.

Ayrıca yüce Allah'ın kitabının bazı ayetlerinde, her hangi bir nispeti yada fiili, sebeplerin bağımsızlığından ve araçların aracılığından soyutlarken, kimi zaman bunları zatına, bazen de emrine nispet ettiğini görürüz. Örneğin: *"Allah canları alır."* (Zümer, 42) *"Ölüm meleği hayatınıza son verecektir."* (Secde, 11) *"Elçilerimiz onun hayatına son verirler."* (En'âm, 61) Görüldüğü gibi yüce Allah "can alma" işini, bazen zatına nispet etmiş, bazen de meleklere nispet etmiştir. Meleklerin fiilleri ile ilgili olarak da bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onun emriyle yapıp etmektedirler."* (Enbiyâ, 27)

Şu ayet-i kerimeyi de aynı kategoride değerlendirmek gerekir: *"Şüphesiz Rabbin, aralarında hüküm verecektir."* (Yûnus, 93) Bir ayette ise şöyle buyuruyor: *"Allah'ın emri geldiği zaman hak ile hüküm verilir"* (Mü'min, 78) Şu anda üzerinde durduğumuz ayet-i kerimeyi de bu

çerçevede ele alabiliriz. Burada, yüce Allah'ın bulut gölgeleri içinde gelmesinden söz ediliyor. Bir diğer ayette ise şöyle buyuruluyor: *"Kendilerine meleklerin gelmesinden veya rabbinin emrinin gelmesinden başka bir şey mi gözlüyorlar."* (Nahl, 33)

Buradan hareketle diyoruz ki; *"Rabbin geldi."* ve *"Allah onlara gelir."* türü yüce Allah'ın ululuğu ile bağdaşmayan nispetlerin söz konusu olduğu yerlerde "emir" sözcüğünü takdir etmenin doğru bir değerlendirme olacağı açıktır. Bu durumda, benzeri yerlerde "Rabbinin emri geldi." ve "Allah'ın emri onlara gelir." demek gerekir.

Müfessirlerin büyük çoğunluğunun da öngördüğü gibi konumuzu oluşturan bu tarz nispetler üzerinde yapılacak basit bir araştırma ile böyle bir değerlendirmenin zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkar. Ancak, yüce Allah'ın kelâmı üzerinde irdeleyici bir gözle durduğumuz zaman, bu tarz nispetlerle son derece ince ve son derece latif bir mesajın verilmek istendiğini algılarız. Şöyle ki: *"Allah, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır."* (Fâtır, 15) *"Güçlü ve üstün olan, karşılıksız bağışlayandır."* (Sâd, 9) *"Her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolu gösterendir."* (Tâhâ, 50) benzeri ayetler bize şu mesajı verirler: Yarattığı varlıkları ilgilendiren olaylara ve tavırlara sahiptir yüce Allah. Varlıklara bol bol bahşedilenler,O'nun yanında bulunan sonsuz şeylerin yansımalarıdır. Gerçi bizim anlayışımızın, sürekli madde ile içli dışlı olmasından, maddenin somutu öngören yargılarıyla dolup taşmasından dolayı, yüce Allah'ın kullarına bahşettiği bazı niteliklerle kendisini nitelemesi, bunları kendine nispet etmesini kavraması güçtür.

Ancak söz konusu anlamların maddî kayıtlardan ve sonradan olma varlıkların niteliklerinden soyutlandırıldığı zaman, yüce Allah'a nispet edilmelerinin bir sakıncası yoktur. Çünkü, her kes gibi bir anlamın yüce Allah'a nispet edilişinin olumsuz karşılanmasının özü, o anlamın eksiklik ve muhtaçlık unsurlarını barındırmasıdır. Dolayısıyla bir anlam eksiklik ve muhtaçlık unsurlarından soyutlandırıldığı zaman, onu yüce Allah'a nispet etmek doğru ve olumlu karşılanır. Daha doğrusu böyle bir nispet bir zorunluluk olarak da algılanabilir. Çünkü "varlık" ismini hak eden her şey ulu Allah'ın yüceliğine ve azametine yaraşır bir tarzda O'ndan kaynaklanmıştır.

Şu hâlde, bizim açımızdan, bir cismin kendisi ile başka bir cismin arasındaki mesafeyi hareket etmek suretiyle kat etmesi, ona yaklaşma-

sı anlamını ifade eden "gelme" eyleminin, yakınlığın gerçekleşmesi ve iki şey arasındaki engel ve manilerin bir şekilde ortadan kaldırılması gibi maddî özelliklerden soyutlandırıldığı zaman, gerçek olarak -mecaz anlamında kullanılmaksızın- yüce Allah'a nispet edilmesi doğru ve olumlu kabul edilir. Şu hâlde, yüce Allah'ın insanlara gelmesi, O'nun insanlara ilişkin olarak öngördüğü kararı ile insanlar arasındaki engellerin bertaraf edilmesi anlamını ifade eder. Bu ise, Kur'ân'a özgü bir gerçektir ve kanıtsal araştırmalar, ancak uzun irdeleme ve etütlerle bunu algılayabilir. Zoru kolayı kulak ardı edip üzerinde yoğunlaşması ile kavrayabilir. Temel varoluşsal gerçeğin şiddet ve zaaf olmak üzere mertebeli ve merhaleli (teşkiki kabul ettiğini) olduğunu ispatlamakla ancak algılayabilir.

Herhâlukârda, tefsirini sunduğumuz ayet, önceki ayette yer alan: *"Allah, gerçekten üstün ve güçlüdür, hikmet sahibidir."* ifadesi ile dikkat çekilen tehdidi kapsamaktadır. Bunun yanı sıra, adı geçen topluluğun kıyamet günü karşılaşacağı korkunç akıbete ilişkin bir tehdidin de kastedilmiş olması mümkündür. Bunu *"Kendilerine meleklerin gelmesinden veya rabbinin emrinin gelmesinden başka bir şey mi gözlüyorlar?"* (Nahl, 33) ayetinden de algılayabiliriz. Dünya hayatında olması beklenen bir gelişmeye yönelik bir tehdit de olabilir. Bunu, Yûnus Suresi'nde yer alan: *"Her ümmetin bir Resulü vardır."* (Yûnus, 47) ifadesinin sonrasına ve Rûm Suresi'nde yer alan: *"Sen yüzünü Allah'ı birleyen olarak dine çevir."* (Rûm, 30) ifadesinin sonrasına ve Enbiyâ Suresi'ndeki ifadelere başvurduğumuzda algılayabiliriz. Buna göre sözü edilen ahiret/son, şu yaşadığımız dünyanın geleceğidir ve dünyada gerçekleşen olayların eksiksiz olarak belirginleşmesidir.

Aynı şekilde bu tehdidin, hem dünyada, hem de ahirette meydana gelecek bir korkunç akıbete yönelik olması da mümkündür. Bu anlamlardan hangisi kastedilirse edilsin, *"bulut gölgeleri içinde..."* ifadesi, içinde yer aldığı ayetler gurubunun akışına uygun bir anlamı kapsamaktadır.

Oysa emir gerçekleştirilmiştir ve bütün işler Allah'a döner.

Emir gerçekleştirenin kim olduğunu belirtmiyor. Oysa *"bütün işler Allah'a döner."* ifadesinden, bunun yüce Allah olduğunu biliyoruz. Bu tür bir ifade tarzının kullanılmış olması, failin ululuğunu vurgulamaya dönüktür. büyüklerin verdikleri hükümlerden, dile getirdikleri emirler-

den haber verildiği zaman bu tür bir ifade tarzına başvurulur. Kur'ân'da bunun örnekleri çoktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

"Ey insanlar, yeryüzünde olan şeyleri helâl ve temiz olarak yiyin." ayetini açıklamaya çalıştığımız zaman, yukarıda, şeytanın adımlarını izlemeye ilişkin olarak işaret ettiğimiz anlamı destekleyen birkaç rivayeti aktardık. Meseleyi iyice kavramak için bir kez daha oraya başvurabiliriz. Bazı rivayetlerde ise, ayetin orijinal metninde geçen "silm" kavramının "velâyet" anlamına geldiği vurgulanır. Benzeri yerlerde defalarca söylediğimiz gibi bu genel bir kavramı, kapsamına giren olgulardan birine uyarlamadır.

et-Tevhid[1] ve el-Maânî adlı eserlerde, İmam Rıza'nın (a.s) *"Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah'ın meleklerle onlara gelmesini mi gözlüyorlar?"* ifadesi ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: Bu ayette yüce Allah diyor ki: *"Allah'ın melekleri bulut gölgeleri içinde getirmesini mi gözlüyorlar?* (Hel yenzurûne... bi'l-melaiketi...) Ayet bu şekilde inmiştir. *"Rabbin geldi ve melekler saf saf dizilmiştir..."* ifadesi ile ilgili olarak da: Yüce Allah için geliş ve gidiş nitelikleri kulanıla-maz. Allah bir yerden bir yere gitmekten münezzehtir. Burada kastedilen anlam şudur: "Rabbinin emri geldi ve melekler saf saf dizilmiştir." dediği rivayet edilir.

Ben derim ki: İmam Rıza'nın (a.s): "Diyor ki..." sözünün anlamı "demek istiyor ki..."dir ve bu bir çeşit tefsirdir. İmam değişik bir kıraatten söz etmiş değildir.

İmam'ın sözünü ettiği husus, bizim de yüce Allah'ın gelişini, O'nun emrinin gelişi şeklinde izah ederek yaklaştığımız hususun aynısıdır. Çünkü melekler ne yaparlarsa ve her ne zaman inerlerse emirle inerler. Yüce Allah bu hususa şu şekilde dikkat çekiyor: *"Hayır, onlar ikrama layık görülmüş kullardır. Onlar sözde O'nun önüne geçmezler ve onlar O'nun emriyle yapıp etmektedirler."* (Enbiyâ, 26-27) *"Melekleri emrinden olan ruh ile indirir."* (Nahl, 2)

1- [et-Tevhid, Şeyh Saduk, s.162]

Burada bazı tefsir bilginlerinin ihtimal verdikleri bir diğer anlam da söz konusudur. Buna göre "Hel yenzurûne illa..." diye başlayan ifadenin başındaki istifham (hel harfi) inkârîdir. Dolayısıyla bu edat sadece başına geldiği kelimeyi değil, tüm cümleyi olumsuz kılmaktadır. Bu yaklaşımı esas aldığımızda şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Bu insanlar, imkânsız bir olayın gerçekleşmesini, yüce Allah'ın herhangi bir cisim gibi bulut gölgeleri arasında, beraberinde melekler olduğu hâlde gelmesini, kendilerine emir ve yasaklar yöneltmesini bekliyorlar, ki bu, imkânsızdır. Bu bakımdan ayet-i kerime kâfirlerin kendilerine yöneltilen öğüt ve uyarılardan yararlanmalarının da imkânsız olduğunu kinayeli bir ifadeyle vurgulamaktadır.

Bize göre, bu değerlendirme ayetlerin akış birliğine sahip olduklarına ilişkin açıklamamızla bağdaşmamaktadır. Çünkü ayetlerin akış birliğine sahip olması, ifadenin müminlere yönelik olmasını gerektirir. Oysa müminlerin durumu, bu tür bir açıklamayla örtüşmemektedir. Kaldı ki ayet-i kerimenin bu anlamı vurgulamaya dönük olduğunu kabul etsek ifadenin kapsamında kâfirlere yönelik bir cevap söz konusu olması gerekirdi. Kur'ân'ın bu gibi durumlarda başvurduğu bir ifade tarzıdır bu (yani karşı tarafın sözünü reddeder), şu ayetlerde olduğu gibi: *"Bize kavuşmayı ummayanlar, dediler ki: bize meleklerin indirilmesi yada rabbimizi görmemiz gerekmez miydi? Andolsun, onlar kendi nefislerinde büyüklüğe kapıldılar ve büyük bir azgınlıkla başkaldırdılar."* (Furkan, 21) *"Rahman olan Allah çocuk edindi, dediler. O, yücedir."* (Enbiyâ, 26)

Ayrıca bunu kabul etmemiz durumunda *"bulut gölgeleri içinde"* ifadesini izah etmemiz mümkün olmaz. Yine ifadenin geri kalan kısmından da net bir mesaj algılanmaz. Bunu ayetin bütününe baktığımızda gözlemleyebiliriz.

REC'ATLE İLGİLİ FELSEFÎ VE HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMA

Biliniz ki üzerinde durduğumuz bu ayet-i kerime Ehlibeyt İmamları tarafından "kıyamet günü" olarak tefsir edilmiştir. Nitekim Tefsir'ul-Ayyâşî'de bu tefsir İmam Muhammed Bakır'a (a.s) dayandırılmıştır.[1]

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.103]

Yine Şeyh Saduk kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Hz. Mehdi'nin dönüşü olarak yorumladığı rivayet edilmiştir.[1]

Aynı şekilde Tefsir'ul-Ayyâşî'de, iki kanaldan İmam Muhammed Bakır'dan (a.s) aktardığı gibi, Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkışı şeklinde tefsir edildiği rivayet edilmiştir.[2]

Bunun örnekleri çoktur. konuyu biraz irdelediğiniz zaman, birçok ayetin Ehlibeyt İmamları tarafından bazen "kıyamet günü" bazen "rec'at (=geriye dönüş)", bazen de "Mehdi'nin ortaya çıkışı" şeklinde tefsir edildiğini görürsünüz. Bunun nedeni söz konusu anlamların temelde bir ve aynı olmalarıdır. İnsanlar kıyamet gününün gerçek mahiyetini araştırmadıkları, Kur'ân-ı Kerim'in bu dehşet verici günün mahiyetine ilişkin olarak sunduğu bilgilerin satır aralarında gizli gerçekleri bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermek için var güçleriyle çaba sarf etmedikleri için bu rivayetlerle ilgili olarak değişik ve çelişkili görüşler ileri sürme durumunda kalıyorlar.

Bazısı bu rivayetleri elinin tersiyle iter. Oysa bunların sayısı yüzleri ve hatta değişik konularla ilgili olmak üzere beş yüzleri bulur. Bir kısmı bu rivayetleri taşıdıkları anlamı açık ve net bir şekilde ifade etmelerine rağmen, onları tevil etmeyi ve yorumlamayı tercih eder. Bir kısmı da ki ideal tutum da onlarınkidir bunları nakletmekle yetinir ve her hangi bir araştırma, etüt etme gereğini duymazlar.

Şia dışındaki tüm Müslümanlar da Hz. Mehdi'nin ortaya çıkışını kabul etmekle ve buna ilişkin Resulullah'tan mütevatir hadisler nakletmekle beraber "rec'atı ve geriye dönüşü" kabul etmezler ve bunu Şia'ya özgü inanışlardan sayarlar. Günümüzde Şia mezhebine mensup bazı kimseleri de buna katabiliriz. Bu gibi çağdaş yazarlara göre "geriye dönüş" fikri, Yahudilerin ve Abdullah b. Seba ve arkadaşlarının İslâm'a sokuşturdukları saçmalıklardan, asılsız hurafelerden biridir.

Bazıları "rec'at ve geriye dönüş" fikrini, kendince aklî delillerle çürütme peşindedir. Bu düşüncede olanlar diyorlar ki: "Ölüm olayı, Allah'ın lütuf ve keremi göz önünde bulundurularak, bir insanın hayatı kamil olmadıkça ve bilkuvve olan tüm kemal nitelikler bilfiil olarak tamamlanmadıkça gerçekleşmez. kişinin ölümden sonra dünyaya geri

---

1- [Bihar, c.53, s.43]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.103]

dönmesi, fiil durumuna erdiği hâlde yeniden kuvveye dönmesi anlamına gelir. Bu ise, imkânsızdır. Ancak doğru sözlü bir habercinin bu tür bir olayı haber vermesi başka. Doğru sözlü haberci ile yüce Allah veya halifelerinden birini kastediyoruz. Nitekim yüce Allah Musa, İsa ve İbrahim (a.s) kıssalarında bu tür gelişmelerden haber vermiştir. Ancak ne yüce Allah, ne de O'nun halifelerinden geriye dönüşle ilgili bir haber bize ulaşmış değildir. Bu tür bir olayın gerçekleşeceğine inanan kimselerin kanıt olarak sundukları da yetersizdir." Ardından rivayetlerin tümünü zayıf diye niteler, geride sağlam çürük bir şey bırakmazlar.

Ama bu zavallılar, ileri sürdükleri bu kanıtın, yeterli bir aklî delil olarak algılanması durumunda, başının sonunu çürüteceğinin farkında değildirler. Çünkü özü itibariyle muhal olan bir şey, istisna kabul etmez. Doğru sözlü bir habercinin haber vermesi, öz itibariyle imkânsız ve muhal olan bir şeyi mümkün kılmaz. imkânsızın meydana gelişini haber veren bir kimse de, doğru sözlü haberci olarak nitelendirile-mez. Şayet böyle bir haberi aktarırken doğru söylediği varsayılacak olursa, sözlerini mümkün dairesine çekmek için yorumlama zorunluluğu doğar. "Bir, ikinin yarısı değildir." ve ya "Her doğru söyleyen aynı zamanda yalancıdır." demesi gibi.

Kuvveden fiile geçen bir şeyin yeniden kuvveye dönmesinin imkânsızlığına ilişkin olarak söylenenler doğrudur. Ancak bu, üzerinde durduğumuz konuyu kapsamına almaz. Çünkü imkânsızlık, normal bir ölümle dünyadan giden insanların yeniden dirilip dünyaya geri dönmeleri için geçerlidir. Ruhun kuvveden fiile tam olarak geçtikten sonra bedenden, doğal bir şekilde ayrılışını kastediyoruz. Fakat, öldürülme, hastalık gibi dışarıdan bir etkenin zorlaması ile gerçekleşen cebrî ölümler için, bundan sonra dünyaya "geri dönüş"ün sakıncalı olması gerekmez. Çünkü bir insanın önceki dünya hayatından sonraki bir hayat için hazırlanıyor olması imkân dahilindedir. Bu insan ölür, ardından ikinci bir zamanda kendisi için öngörülen kemal misyonunu tamamlamak üzere yeniden hayata döner. Yada gerekli hazırlığı yapıp bir süre berzah âleminde yaşanıldıktan sonra ancak varılması mümkün olan bir kemale ermesi için hayatına ara verilir. Sonra gerekli şartlar oluşunca tekrar dünyaya döner. Her iki varsayımla da, dünyaya geri dönüş mümkün görünüyor. Bunun bir sakıncası olmadığı gibi,

imkânsız ve muhal da değildir. Bu mesele üzerine daha geniş açıklamayı ileride yapacağımızı bildirerek konuya dönüyoruz.

Konuya ilişkin rivayetlerin her biriyle ilgili olarak tartışmaya açılan hususlara gelince; bir kere Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan bu rivayetler anlam itibariyle tevatür düzeyindedir. Öyle ki, "rec'at ve geriye dönüş" fikri, muhalifler tarafından ta baştan itibaren Şiîlere ve onların imamlarına özgü kılınmıştır. Şimdi tevatür düzeyine ulaşmış bir düşünce, söz konusu rivayetlerin tek tek ele alınarak tartışılacak olmasına dayanılarak geçersiz sayılamaz. Kaldı ki, konuya ilişkin olarak inen birkaç ayet, elimize geçen bazı rivayetler, kanıt olma bakımından yeterlidir, onlar dayanılarak netliklerinden hareketle bir sonuca varılabilir. Uygun yerlerde, bu konuyu biraz daha açacağız. söz gelimi yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Ve her ümmetten ayetlerimizi yalanlayan bir gurubu toplayacağımız gün..."* (Neml, 83) Bu ve benzeri ayetleri ele aldığımız zaman konuya ilişkin ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Bunun yanı sıra, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bazı ayetler de, genel bir üslupla "rec'at ve geriye dönüş" olgusuna işaret etmektedir. Örneğin bir ayet-i kerimede şöyle buyuruluyor:*"Yoksa sizden önce gelip geçenlerin hâli başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"* (Bakara, 241) Bizden önceki toplulukların yaşadığı olaylardan biri de, ölülerin diriltilmesidir. Nitekim Kur'ân'- Kerim, İbrahim, Musa, İsa, Üzeyir ve İrmiye kıssalarında bu tür olaylardan söz etmektedir. Hem Şia, hem de Ehlisünnet kaynaklarında yer alan bir rivayette Resulullah efendimizin şöyle buyurduğu aktarılır: "Nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun ki, sizler, önceki ümmetlerin hayatlarına egemen olan ilâhî yasalar (sünnet)la yüz yüze kalacaksınız. Onları adım adım izleyeceksiniz. Onların geçtiği yollardan, şaşmadan siz de geçeceksiniz ve İsrailoğulları'nın hayatına egemen olan ilâhî yasalar da sizden şaşmayacaktır."[1]

Ayrıca Ehlibeyt İmamları'nın bize haber verdikleri bu tür sezgiler, kıyamete yakın (ahir zaman) zamanlara ilişkindir. Nakilciler ve raviler bu sözleri tespit edip geçmişteki nüshaları koruma altında olmak üzere çeşitli eserlerde dile getirmişlerdir. Geçen uzun zaman içinde bunların bir çoğu ne eksik ne de fazla, aynen söylendiği gibi gerçekleşmiştir.

1- [Bihar'ul-Envar, c.53, s.127]

Bu yüzden biz bu tür haberlerin ve içeriklerinin doğrulanmasını zorunlu görüyoruz.

Bu bilgileri sunduktan sonra, yeniden konunun başına dönüyoruz. Dedik ki: Hadislerde bu ayet, tefsir edilirken bazen "kıyamet günü" bazen "geri dönüş", bazen de "Hz. Mehdi'nin ortaya çıkışı" olarak yorumlanmıştır. Buna ilişkin değerlendirmemiz şöyledir: Kıyamet gününün özellikleri ve nitelikleri ile ilgili olarak, Allah kelâmından algıladığımız şudur: Kıyamet günü, sebeplerden hiç biri ve uğraşılardan hiç biri yüce Allah'a gizli kalmaz. O gün her türlü vehim, her türlü kuruntu silinip gider. O'nun ayetleri açık seçik olarak belirginleşir. Bu öyle bir gündür ki, varlığı ve meydana gelişi, şu cismani oluşumu ve varlığı geçersiz kılmaz. Kitap ve sünnette buna ilişkin bir kanıt bulamazsınız. Kaldı ki, durum bunun aksini gösterir. Kitap ve sünnetten algıladığımız kadarıyla, beşer türü, yani yüce Allah'ın Adem ve eşinde birleştirdiği şu nesil, kıyamet gününün gelişinden önce yeryüzünden silinecektir.

İki oluşum yani dünyadaki oluşum hayatı, ile diriliş oluşumu arasında bir karşıtlık söz konusu değildir. Birinin ötekisini itmesi, dışlaması düşünülemez. Nitekim, ölüm ile haşir arası ara dönem dediğimiz berzah âlemindeki oluşum ile -ki ölülerimiz şu anda bu âlemde yaşamaktadır- dünya hayatı arasında bir çelişki yoktur. Dünyada hayatın ve gelişimin sürmesi, berzahta hayatın ve gelişimin sürmesine engel değildir. Bir ayet-i kerimede yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun Allah'a, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik, fakat şeytan onlara yapıp ettiklerini süslü göstermiştir; bu günde onların velisi odur ve onlar için acı bir azap vardır."* (Nahl, 63)

Kıyamet gününün gerçek mahiyeti budur. Bu günde, insanlar yüce Allah'ın huzurunda dikilirler. tüm yapıp ettikleri ortaya dökülür, hiçbir özellikleri Allah'a gizli kalmaz. Ölüm gününün kimi yerlerde kıyamet günü olarak nitelendirilmesi de bu yüzden olsa gerektir. Çünkü o gün ölen kişinin kuruntularını örten perde açılır. Nitekim Ali'nin (a.s): "Her kişinin kıyameti öldüğü gün kopar." dediği rivayet edilir. İnşaallah bunların tümünü ileride açıklayacağız.

"Geriye dönüşü" ifade eden rivayetler, tek olarak ele alındıklarında farklılık arz etseler de tümünde de vurgulanan bir anlam vardır. O da şudur ki: Dünya düzeni, bir güne doğru seyretmektedir. O gün Allah'ın ayetleri bütün çıplaklıklarıyla gözler önünde olacaklardır. O gün

yüce Allah'a başkaldırma, isyan etme söz konusu olmayacaktır. Her kes tek ve ortaksız ilâh olarak O'na kulluk sunacaktır. O günün atmosferine nefsin, heva ve hevesinin gölgesi düşmeyecektir. Şeytanın azdırma girişimleri sonuç vermeyecektir. O gün, daha önce ölmüş kimi Allah dostu ile kimi Allah düşmanı dünyaya geri dönecektir ve o gün hak batıldan kesin biçimde ayrılacaktır.

Bundan şöyle bir sonuç çıkarıyoruz: "Rec'at" dediğimiz bu geriye dönüş günü, kıyamet gününün ön mertebelerinden biridir. Bununla beraber, belirginlik bakımından kıyamet gününden aşağıdır. Çünkü "geriye dönüş" gününde belli ölçüde şer ve bozgunculuk olabilecektir. Kıyamet gününde ise, böyle bir şey kesinlikle olmayacaktır. Bu yüzden, Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkış günü de bu günün (rec'at) kapsamında değerlendirilmiş olabilir. Çünkü Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkış günü zaman olarak "geriye dönüş" gününden önce olmakla beraber, hakkın tam olarak belirginlik kazanması bakımından onu andırmaktadır.

Ehlibeyt İmamları'ndan şöyle rivayet edilmiştir: "Allah'ın günleri üçtür: Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkış günü. dönüş günü ve kıyamet günü." Bir diğer rivayette ise şöyle denmiştir: "Allah'ın günleri üçtür: ölüm günü, dönüş günü ve kıyamet günü." Bu anlam yani özde birlik ama mertebe ve farklılık anlamı, Ehlibeyt İmamları'nın bazı ayetleri bir defasında "kıyamet günü", bazen de "dönüş günü", bazen de "Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkış günü" şeklinde izah ettikleri gibi bir yorumu zorunlu kılmaktadır. Bu açıklamalar ışığında adı geçen günün mümkün, daha doğrusu gerçekleşmiş olduğuna karşı çıkanların elinde aksini gösteren bir kanıt olmadığını kesin olarak öğrenmiş bulunuyorsunuz.

AYETLERİN MEÂLİ

211- İsrailoğulları'na sor, onlara nice açık ayetler verdik. Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse, şüphesiz Allah, cezası, pek çetin olandır.

212- İnkâr edenlere dünya hayatı çekici kılındı. Onlar, iman edenlerden kimileriyle alay ederler. Oysa korkup-sakınanlar, kıyamet günü onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızk verir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

211) İsrailoğulları'na sor, onlara nice açık ayetler verdik. Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse, şüphesiz Allah, cezası, pek çetin olandır.

Bu ifadelerle başlayan ayet-i kerime *"Size, apaçık belgeler geldikten sonra yine ayağınız kayarsa, bilin ki, Allah, gerçekten üstün ve güçlüdür. Hikmet sahibidir."* ayetinin, karşı çıkanların kıskıvrak yakalanıverilmelerine ilişkin olarak içerdiği sert tehdidi pekiştirici, kaçınılmazlığını vurgulayıcı bir ifade tarzına sahiptir.

Deniliyor ki: İşte şunlar; İsrailoğulları'dır, onları görüyorsunuz. İsrailoğulları, yüce Allah'ın kendilerine kitap, hikmet, peygamberlik ve egemenlik bahşettiği bir ümmettir. Yüce Allah, onları güzel nimetlerle rızklandırmış ve tüm âlemlerden üstün kılmıştı. Kendilerine nice açık ve anlaşılır ayetler verdiğimizi sor. Ardından şimdiki durumlarına bak. Nereden nereye gelmişlerdir? Kelimelerin yerlerini değiştirdiler. Allah'ın kitabının ve ayetlerinin karşısına, bilgiye sahip olduktan sonra kendi heva ve heveslerinin ürünü alternatif yöntemler, kurallar ve yasalar uydurdular. bunun üzerine yüce Allah, başkalarını kendisine eş koştukları ve buna bağlı olarak guruplara ayrılıp farklı görüşler ortaya attıkları için onları ağır bir ceza ile cezalandırdı. Allah'a eşler koşmanın sonucu birbirlerini yemeye başladılar, ayrıcalıkları, egemenlikleri son buldu, mutluluklarını yitirdiler. Dünyada alçaklık ve düşkünlük azabına çarptırıldılar. Ahirette çarptırılacakları azap ise, daha onur kırıcıdır, daha alçaltıcıdır. Üstelik orada kendilerine yardım edecek birini de bulamazlar.

Bu Allah tarafından konulmuş evrensel bir yasadır. Bir kimse Allah'ın nimetini değiştirse, onu doğal mecrasından çıkarıp amacı dışında kullanırsa Allah onu ağır bir şekilde cezalandırır. Allah'ın azabı da pek şiddetlidir. Buna göre *"Kim Allah'ın nimetini değiştirirse"* diye başlayan ve "cezası" ifadesiyle son bulan cümle, küllî bir hükmün, cüz'î bir hükmün yerine konuluşunun örneğidir. Bununla güdülen amaç, söz konusu hükmün sürekli ve evrensel bir yasa olduğunu vurgulamaktır.

212) İnkâr edenlere dünya hayatı çekici kılındı. Onlar, iman edenlerden kimileriyle alay ederler.

Bu ifade, kendisinden önceki, değerlendirmenin gerekçesi konumundadır. Buna göre, yukarıda işaret edilen konum ve tavırlarının arka plânında, dünya hayatının kendilerine süslü kılınmış olması yatmaktadır. Çünkü dünya hayatı, bir insana süslü kılındığı zaman, onu nefsin arzularının, ihtiraslarının, heva ve hevesinin peşinde koşmaya davet eder. Her türlü gerçeği, hak ve hakikati unutmasını sağlar. Artık insan dünya hayatının çekici süsleri arasında yer alır, mevki, makam, mal ve değişik cazibeleri elde etmekten başka bir şey düşünemez olur. Bu amacına ulaşmak için, bu uğurda her türlü yola başvurur. Yararlanmayacağı yöntem yoktur. Bu yöntemlerden biri de dindir. Kendisine dünya hayatı çekici kılınmış insan dini de bir takım ayrıcalıklar ve dünya

hayatına ilişkin imtiyazlar elde etmek için kullanır. Neticede din, liderlerin ve başkanların, ayrıcalığına dönüşür. Onların egemenliklerinin ve liderliklerinin pekiştirici unsuru hâline gelir. uydu ve taklitçiler açısından ise din, başkanlara ve liderlere yakın olmanın, onların eğilimlerini celp etmenin bir aracı konumundadır. Bu durumu bu günkü ümmetimizin yaşayışında bütün çıplaklığıyla gözlemliyoruz. Daha önce de İsrailoğulları'nın yaşayışında bu çıplaklığa tanık olmuştuk.

Örtme, gizleme anlamına gelen küfür kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de ıstılahî "küfür" kavramından yada mutlak "iman"ın karşıtı mutlak "küfür" kavramından daha genel ve kapsayıcıdır. Dolayısıyla, dünya hayatının süslü kılınması, sırf ıstılahî olarak küfür kavramı kapsamına giren kimselere özgü bir durum değildir. Tam tersine dini bir gerçeği gizleyen, örten, dini bir nimeti değiştirip tersyüz eden herkes kâfirdir, ona dünya hayatı süslü kılınmıştır. Bu yüzden kendini şiddetli bir azaba hazırlamalıdır.

Oysa korkup-sakınanlar, kıyamet günü onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızk verir.

Bu cümlede, "iman" yerine "takva (=korkup-sakınma)" kavramı kullanılmıştır. Çünkü, pratik amel olmadan tek başına iman bir yarar sağlamaz.

AYETİN MEÂLİ

213- İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberinde, insanların anlaşmazlıklara düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi. Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden başkası değildir. Böylece Allah, iman edenleri hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi. Allah, kimi dilerse onu doğru yola yöneltir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Ayet-i kerime, insanlık hayatında dinin temelinin atılış sebebini, insanoğlunun dinle yükümlü kılınış nedenini ve insanların dinle ilgili olarak görüş ayrılığına düşmelerinin gerekçesini açıklıyor. Buna göre: Öz yaratılış olarak toplu hâlde ve dayanışmalı olarak yaşamaya eğilimli olan insan türü, toplu hâlde yaşayışının ilk evresinde bir ümmetti. sonra öz yaratılışının bir gereği olarak, bir canlı olmaktan kaynaklanan meziyetler edinme noktasında aralarında farklılaşmalar baş gösterdi. Bu durum, ortaya çıkan ihtilafları ve hayatın gerekli olgularına ilişkin

çekişmeleri ortadan kaldıracak kanunların konulmasını kaçınılmaz kıldı. Sonra peygamberler ve elçiler gönderilmek suretiyle bu kanunlara din kisvesi giydirildi. Bu yasalar müjde, korkutma ve sevap-azap ikilemi ile pekiştirildi. Aksayan yönler, peygamberin gönderilmesi üzere ibadetler desteğiyle onarıldı.

Daha sonra dinsel bilgiler ya da dünya ve ahiret meselelerinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bunun sonunda dinî birlik ve bütünlük zedelendi. Guruplar ve hizipler oluştu. Bunun bir uzantısı olarak da, hayatın diğer alanlarında da ihtilaflar gündeme geldi. Bu ikinci ihtilafın tek nedeni, kendilerine kitap verilenlerin azgınlık ve kıskançlıklarıydı. Dinin temel prensipleri ve ana öğretileri kendilerine gösterilmesinin ardından zulüm ve azgınlığa sapmalarıydı. Böyle olunca da, aleyhlerine kullanılacak kanıt tamamlandı. sorumlu kılınışlarının gerekçesi, bizzat kendi hayatlarında somutlaştı.

Şu hâlde, insanlık hayatında iki türlü ihtilaf ve görüş ayrılığı söz konusudur. Biri dinle ilgilidir ki, dayanağı insanın öz yaratılışı ve doğal yapısı değil, aksine azgınların heva ve hevesleri, kıskançlıklarıdır. Diğeri ise, dünya meselelerine ilişkin ihtilaftır ki öz yaratılışa dayanır, fıtrîdir. Ayrıca dinin gönderilip insan hayatına egemen kılınmasının da sebebidir. Ardından yüce Allah, hakkında görüş ayrılığına düşülen meselelerle ilgili olarak, kendi izniyle müminleri gerçeğe iletti. Allah kimi dilerse onu doğru yola yöneltir.

Şu hâlde, insan türünün mutluluğa kavuşmasının, hayatının dengeli ve ahenkli bir düzen içinde sürmesinin tek etkeni ilâhî menşeli dindir. Allah katından gelen din, fıtratın aksayan yönlerini, yine fıtrat ile onarır. Gemi azıya almış, alabildiğine kışkırtılmış güç ve eğilimlerini doğal kapasitesinin sınırları içine ve normal mecrasına çeker. İnsanın dünyevî ve uhrevî, maddî ve manevî hayat biçimine düzen verir. İşte ayet-i kerimeden algıladığımız kadarıyla, insan türünün dünya üzerindeki toplumsal ve dinsel hayatının, tarihsel sürecinin özeti.

Görüldüğü gibi, ayet-i kerimede, ayrıntıya girmekten kaçınılmıştır. Çünkü, değişik meselelere işaret eden değişik ayetlerde, konu başka boyutlarıyla da ele alınmıştır.

İNSAN TÜRÜNÜN İLK KEZ YARATILIŞI

Konuya ilişkin farklı ayetlerden çıkan sonuca göre; insan türü ama bütün insan türleri değil, sadece şu anda yeryüzünde yaşayan şu nesil, başka bir türden, yada herhangi bir hayvan cinsinden evrimleşerek türemiş değildir. Bir başka türün, değişken ve evrimleşen doğanın etkisiyle bu günkü hâline dönüşmüş şekli değildir. Tam tersine, insanoğlu, yüce Allah'ın topraktan yarattığı bir canlı türüdür. Daha önce içindekilerle beraber yeryüzü ve gökyüzü vardı. Ama insan yoktu. Sonra yüce Allah, insan dediğimiz bu canlı türünün ilk çiftini yarattı. Şu anda yeryüzünde yaşayan insanlar işte bu çiftin çocuklarıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar, gerçekten, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve sizi halklar ve kabileler kıldık."* (Hucurat, 13) *"O sizi, tek bir nefisten yarattı ve kendisinden eşini var etti."* (A'râf, 189) *"...Adem'in durumu gibi onu topraktan yarattı."* (Âl-i İmrân, 59)

Bazı doğa bilimcilerin, savundukları türlerine evrimleşmesi teorisi ve buna bağlı olarak günümüzde tartışılan insanın maymundan türemiş olduğu savı veya bazılarının iddia ettikleri gibi balıktan evrimleşmiş olması iddiası, kesin bir bilgiye dayanmayan varsayımlardan öte bir şey değildir. Bu teorilerin geliştirilmesi, bütünüyle bilimsel açıklama ve değerlendirmeleri bir esasa dayandırma çabasına yöneliktir. Bu değerlendirmelerin göz önünde bulundurulması, kesin bilgiye dayalı gerçeklerin göz önünde bulundurulması ile çelişmez. Hatta zihinsel imkânlarla da bu tür varsayımlar çelişmez. Çünkü bunlar konuya ilişkin sonuç ve hükümleri bir gerekçeye dayandırma girişiminden öteye geç-mezler. İnşaallah: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı."* (Âl-i İmrân, 59) ayetini tefsir ettiğimiz zaman konuya ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgi sunacağız.

İNSANIN RUH VE BEDENDEN OLUŞMASI

Yüce Allah, insan denen bu canlı türünü, ilk kez yarattığı andan itibaren, iki cüzün birleşimi, iki cevherin terkibi şeklinde yaratmıştır. İnsan, bedensel maddenin ve nefsin ve ruh denen soyut cevherin birleşimidir. Bunların ikisi, yeryüzündeki hayat sürdükçe birbirlerinden ayrılmazlar. Birbirlerine eşlik ederler. Sonra beden ölür, diri olan ruh on-

dan ayrılır. Böylece insan, yüce Allah'ın katına döner. Yüce Allah bu süreci şu şekilde dile getirir: *"Andolsun, biz insanı, süzme bir çamurdan yarattık. Sonra onu bir su damlası olarak, savunması sağlam bir karar yerine yerleştirdik. Sonra o su damlasını bir embriyo olarak yarattık; ardından o embriyoyu bir çiğnem et parçası olarak yarattık; daha sonra o çiğnem et parçasını kemik olarak yarattık; böylece kemiklere de et giydirdik; sonra bir başka yaratışla onu inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir. Sonra bunun ardından siz gerçekten ölecek olanlarsınız. Sonra siz gerçekten kıyamet günü diriltileceksiniz."* (Mü'minun, 12-16) (Bu ayetlerin akışı içindeki *"Sonra bir başka yaratışla onu inşa ettik."* ifadesi dikkat çekicidir.)

Aşağıya alacağımız ayet-i kerime de aynı anlamı vurgulamaktadır: *"Onu bir biçime sokup, ona ruhumdan üflediğim zaman siz onun için hemen secdeye kapanın."* (Sâd, 72)

Şu ayet-i kerime ise, verdiği mesaj bakımından diğerlerinden daha açıktır: *"Dediler ki: Biz yerde yok olup gittikten sonra, gerçekten biz mi yeniden yaratılmış olacağız? Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir. De ki: size vekil kılınan ölüm meleği, hayatınıza son verecek, sonra Rabbinize döndürülmüş olacaksınız."* (Secde, 10-11) Burada yüce Allah, kâfirlerin, ölümden sonra bedenin parçalarının bir daha dirilişe elvermeyecek şekilde ayrılıp, organlarının çürüyerek yok olmalarına ilişkin kuşkularına, ölüm meleğinin canlarını alacağını, onları kontrolünde tutup bir tarafa gidip kaybolmalarına izin vermeyeceğini vurgulayarak cevap veriyor. Şu hâlde yitip giden, çürüyerek helak olan bedenleridir, nefisleri değildir. Demek ki, insanın "kendi"si, bedeninden ayrı bir şeydir. İnsanların bedenleri toprağa karışır toz olur gider. Ama kendileri, yitip gitmezler, yok olmazlar. İnşaallah, yeri gelince, Kur'anın ışığında, insan ruhunun hakikatı üzerinde ayrıntılı bilgi sunacağız.

İNSANIN GERÇEK BİLİNCİ VE EŞYA İLE İLİŞKİSİ

Yüce Allah, insan denen bu canlı türünü yaratmış ve onu bilinç ile donatmıştır. Ona işitme, görme organlarını ve kalp bahşetmiştir. Bu yüzden insan, kavrama ve düşünme yeteneğine sahiptir. Bu yeteneği sayesinde, gözlemleyebildiği eşya ve olayları, içinde bulunduğu anda var olan şeyleri, geçmişte olanları, eşya ve olayların gelecekte alacak-

ları biçim ve niteliklerini algılar, özümser. Dolayısıyla insan, bir şekilde olayları kuşatma becerisiyle donatılmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak, 5) *"Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmezken çıkardı ve umulur ki şükredersiniz diye işitme, görme duyularını ve kalpler verdi."* (Nahl, 78) *"Ve Adem'e isimlerin hepsini öğretti."* (Bakara, 31) Yüce Allah, insan türü için, her şeyle bağlantı kurabilecek ve her olgudan yararlanabilecek özellikte bir varoluş öngörmüştür. İnsanın bu varoluşsal yeteneği eşya ve olaylarla iletişim kurmaktan yada eşyayı başka şeylere ulaştırıcı birer araç gereç olarak kullanmaktan çok daha genel bir olgudur. Ki, biz insanın bu özelliğini, sanayideki olağanüstü becerisinde ve düşünsel metodolojisinde gözlemleyebiliyoruz.

Bu bağlamda yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sizin için yerde olanların tümünü yaratan O'dur."* (Bakara, 29) *"Kendinden bir nimet olarak göklerde ve yerde olanların tümünü sizin için boyun eğdirdi."* (Casiye, 13) Eşyanın insanoğlunun emrine verildiğini dile getiren bunun gibi birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

İNSANIN PRATİK BİLGİLERİ

Yüce Allah tarafından insanoğluna bahşedilen bu iki özellik, yani düşünme, algılama gücü ile varlıkları kendisine boyun eğdiren varoluşsal rabıta, üçüncü ve olağanüstü bir başka özelliğin oluşması ile sonuçlandı. Buda insanın kendi için bilgiler ve kavrayışlar hazırlaması, bunları eşya üzerinde tasarruf etme aşamasına yönelik olarak değerlendirmesidir. Etkinlik ve objeler dünyasındaki varlıklar arasında faaliyet gösterip varlığını ve neslinin devamını sağlama yönünde onlardan yararlanmasıdır.

Meseleyi biraz daha açacak olursak: Zihnini her türlü dış etkenden soyutlayıp, bütünüyle boş bir şekilde insan denen şu yeryüzü menşeli, düşünce ve iradesiyle hareket eden varlığa yönelttiğin zaman, bir an için ilk defa onu gözlemlediğini, ilk defa onunla karşılaştığını düşünecek olursan, bu canlı türünün bir tek ferdinin, bir canlı olarak sergilediği faaliyetlerde, sayısız ve sınırsız kavrayış ve düşünüş eylemlerini devreye soktuğunu, bunları akıllara durgunluk veren birçokluğa, geniş boyutluluğa ve çeşitliliğe sahip olduğunu göreceksin. Bunlar bilgilerdir. Bu bilgilerin oluşumlarının, bir araya gelişlerinin, bölünüş ve bir-

leşimlerinin baş etkenleri insanın gözle görülür veya görülmez duyularıdır. Yada insanoğlunun bu alanda düşünsel gücünün tasarrufudur. Bu tasarruf da ilk ve ön girişim yada ard arda yapılmaktadır. Bu realiteyi bir insan hem kendi üzerinde, hem de başkasının şahsında gözlemleyebilir. Bunun için fazladan bir uyarı ve yönlendirmeye gerek yoktur.

Sonra bir kez daha adı geçen biliş ve kavrayışlara baktığında, bunların, bir bölümünün insan ile iradeye bağlı fiilleri arasına girmelerinin uygun olmadığını fark edersin. Yer, gök, su, hava, insan ve at kavramları, "Dört sayısı çifttir." "Su akıcı bir maddedir." "Elma bir meyvedir." anlamları gibi olguları bu kategoride değerlendirmek gerekir. Bunlar, maddî objeler dünyası ile, bizim duyularımız ve kavrayışsal olgularımız arasında gerçekleşen etki ve tepkiler sonucu oluşan bilgilerdir. Nefsimiz üzerinde yaptığımız gözlemler sonucu algıladığımız (ve "ben" sözcüğüyle ifade ettiğimiz) bilgi ile, akıl aracılığı ile algılanan külli varlıklara ilişkin bilgi de bu kapsama girer. Bu tür bilgi ve kavrayışlar, bizden yana bir iradenin belirmesi yada bir fiilin sergilenmesini gerektirmez. Tersine, bunlar sadece, dışımızdaki olguları bize hikayet etmektedirler.

Az önce işaret ettiğimiz bu tür bilgilerin, tam aksine bir başka bilgiler de söz konusudur. Söz gelimi diyoruz ki: ortada güzel ve çirkin şeyler vardır. Yapılması ve yapılmaması gereken şeyler vardır. İyilik öz gösterilmesi gereken bir olgudur. Adalet olgusu güzeldir. Zulüm çirkindir.

Başkanlık, uyrukluk, kölelik ve efendilik kavramları vardır. İşte bu, düşünüş ve kavrayış zincirinde, bizden yana bir ilgi söz konusu değildir. Biz sadece, bunlarla meşgul oluyor, bunları ilişkilerimizde kullanıyoruz. İradeye bağlı hiçbir fiil bunların aracılığı olmadan gerçekleşmez. Hayata ilişkin meziyetlerin ve unsurunun egemen olması için bunlara ihtiyaç vardır.

Bununla söz konusu bilgiler bize, objeler dünyasında yer alan değişmez, bizimle ve kavrayışımızla bağımlılığı bulunmayan olguları hikayet etmezler. Nitekim, birinci kategoriye giren bilgiler açısından durum bundan farklıdır. Çünkü bu bilgiler ve kavrayışlar, amelin kapsamının dışında değildir. İçimizde, dış etkenlerin sonucu oluşmazlar. Tam tersine, bunlar, bizim kendimizin hazırladığımız, iç algılarımızın önceden bize ilham ettiği, dolayısıyla etkin güçlerimizin ve fonksiyon-

ları fiil ve çalışma olan organik aletlerimizin bir gereği olarak bir şekilde bizim için oluşan bilgi ve kavrayışlardır. Örneğin beslenme içgüdümüz yada üreme güdümüz, eyleme geçme dürtüsü ve uyuşmadığı olgulardan kaçışı ile, sevgi, nefret, özlem, eğilim ve arzu gibi duygu şekillerinin meydana gelmesine yol açar. Ardından söz konusu duygu şekilleri bizi, adı geçen biliş ve kavrayışları, güzel, çirkin, gerekli, gereksiz, farz, caiz türü değerlendirmeler yapmaya zorlar. Bu değerlendirmelerin bizimle dışımızdaki objeler dünyası ve onlar üzerinde sergilediğimiz fiiller arasındaki iletişim süresinde aracılık işlevini görmeleriyle bizim açımızdan işlem tamamlanır. Bunun ışığında anlıyoruz ki, bir takım bilgi ve kavrayışlara sahibiz. Ancak bunların pratiksiz hiçbir değerleri yoktur. (Buna pratik bilgiler denir) Konunun bir sonuca bağlanması, ayrıntılı bilgi verilmesi, ileride uygun bir yerde gerçekleşecektir.

Ulu Allah, bu bilgi ve kavrayışı, pratik aşamasına geçiş için bir donanım olsun ve bununla evrende tasarrufta bulunsun ve bunun sonucunda yüce Allah, meydana gelmesini dilediği bir şeyi gerçekleştirsin diye, bizlere ilham etmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolunu gösterendir."* (Tâhâ, 50) *"Ki, O, yarattı; bir düzen işinde biçim verdi. Takdir etti, böylece yol gösterdi."* (A'lâ, 2-3) Burada, varlığı kemale ermesi yönünde tüm yaratılmışlar için öngörülen genel bir yol göstericilikten söz edilmektedir. Bu yol göstericilik canlı türünü bilinçli veya bilinçsiz olarak varlığını koruyup sürdürecek faaliyetler ve çabalar içine sürükler.

Yüce Allah, özellikle insanlar hakkında şöyle buyuruyor: *"Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene, sonra ona fücurunu ve O'ndan sakınmayı ilham edene andolsun."* (Şems, 7-8) Bu ayet-i kerime insanoğlunun, yüce Allah'ın fıtrî olarak ilham etmesi sonucu günah ve takvayı, yapması yada gözetmesi gerekeni ve yapması yada gözetmesi gerekmeyeni bildiğini ifade ediyor. İşte burada, pratik bir bilgi söz konusudur ki, insan nefsinin dışında bir anlam ifade etmez. Belki de, günah ve takvanın nefse izafe edilerek söz edilmesi ile, değindiğimiz bu inceliğe işaret edilmektedir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bu dünya hayatı, yalnızca bir oyun ve tutkulu bir oyalanmadır. Gerçekten ahiret yurdu ise, asıl hayat odur. Bir bilselerdi."* (Ankebut, 164) Kuşkusuz, oyun gerçekliği söz ko-

nusu olmayan bir hayalden öte bir şey değildir. Dünya hayatı da öyle... Makam, mal, ilerilik, gerilik, başkanlık, uyrukluk gibi dünya hayatına ilişkin olgular, zihin dışı objeler dünyasında gerçekliği olmayan birer hayaldir. Sadece hayal edenin zihninde bir yer kaplarlar. Şöyle ki; bu olgulara ilişkin olarak zihin dışı objeler dünyasında olup bitenler, sadece insanın maddî âlemde sergilediği hareketler ve tasarruflardır. Bu hususta insan bireyleri ile durumları arasında herhangi bir fark yoktur.

Buna göre "başkan insan"dan gerçekte varolan, onun insanlığıdır. Başkanlığı ise sadece bir vehimdir. "Birisinin mülkü olan giysisi"nden gerçek olan giysidir. Birisinin mülkü olması ise, hayali bir olgudur. Zihnin sınırlarını aşamaz. Bu ölçüler dahilinde başka olguları da değerlendirebiliriz.

İNSANIN DİĞER VARLIKLARI KENDİ YARARINA KULLANMASI

İnsanı maddî âlemde faaliyet göstermeye yönelten, madde plânındaki eylemlerle ilgili olmasını sağlayan, işte sözünü ettiğimiz bu bilgi ve kavrayışlar silsilesidir. Aynı şekilde bu düşünüş ve onaylamaların kapsamına, insanın, kemale ulaşma yolunda kullanabileceği her şeyi kullanmasının gerektiğini onaylaması da girer. Diğer bir ifadeyle, insanoğlu, mümkün olan her sebepten kendisi için yararlanmaya, hayatını sürdürme amacına yönelik olarak kullanmaya inanır. Bu yüzden medde üzerinde tasarrufta bulunmaya, maddî araç ve gereçlerden yararlanmaya başlar. Bu aletleri de madde üzerinde kullanır. Örneğin bıçak aletini kesme işinde, iğneyi dikiş işinde, kap-kacak gibi şeyleri, sıvı maddelerin muhafazasında, merdiveni de tırmanış için kullanır. Bunun gibi sayısız örnekler gösterebiliriz. Bunları birleşim ve ayrışımı açısından sınırlandırmak imkânsızdır. Göz önünde bulundurulan amaçlara ulaşma, savaşım verilen hedeflere varmak için kullanılan yöntem ve sanayiler akıllara durgunluk verecek boyutlardadır.

Yine bu gerekçeyle insanoğlu, bitkiler üzerinde de çeşitli tasarruflarda bulunur. Bununla üzerindeki tasarrufları sonucu birçok bitki türünü gıda, giyim ve barınma alanında kullanır. Aynı gerekçeyle, hayvan türlerini kendi yaşamının çıkarı doğrultusunda kullanır. Hayvanların etinden, kanından, derisinden, kılından, tüyünden, yününden, boynuzundan, dışkısından, sütünden, ürününden ve tüm faaliyetlerinden

yararlanır. Sırf hayvan türlerinden yararlanmakla da yetinmez. Bilakis, kendi hemcinslerinden elinden geldiğince yararlanır. Mümkün olduğunca hemcinsinin varlığından ve bedensel faaliyetlerinden yararlanmanın yollarına bakar. Bütün bunlar, her zaman tanık olduğumuz ve gerçekliğinden kuşku duymadığımız olaylardır.

İNSANIN DOĞASI GEREĞİ UYGAR OLUŞU

Şu kadar var ki, insanoğlu kendi türünün, diğer bireylerinin, kendisinin onlardan beklediği ve umduğu şeyleri kendisinden beklediklerini, umduklarını görünce onlarla uzlaşma yoluna gitti. Onlardan yararlandığı oranda, kendisinden yaralanmalarına razı oldu. Bir uygarlık edinmenin, dayanışma esasına dayalı bir topluluk hâlinde yaşamanın zorunluluğuna hükmetmesi bu realiteden kaynaklanır. Ayrıca bu durum insanı, her hak sahibinin hakkını alabildiği, oran ve ilişkilerde dengenin gözetildiği bir sosyal istikrarın gerekliliğine inandırdı. Biz buna **"Toplumsal Adalet"** diyoruz.

İnsanın, uygar bir toplumsallığın ve sosyal adaletin gerekliliğine inanması, koşullarına kendisini zorladığı bir kaçınılmaz sonuçtur. Sözünü ettiğimiz bu zorlama olmasaydı, insan hiçbir zaman böyle bir yargıya varamazdı. İşte: insan doğası gereği uygardır. "Sosyal adaleti gerekli görür" sözü ile kastedilen, budur. Çünkü bu durum, az önce sözünü ettiğimiz kullanma, istihdam etme realitesinin doğurduğu bir sonuçtur. İnsan bu sonuca ortamın zorlaması ile varabilmiştir. Nitekim insan bir başkasına karşı güçlendikçe toplumsal dayanışma ve sosyal adalet olgusu buna bağlı olarak zayıflar. Güçlü olan, zayıf olan kimse hakkında bu gerekliliği yerine getirmemeye başlar. Biz bu realiteyi, zayıf uluslarla güçlü uluslar arasındaki ilişkilerde gözlemleyebiliriz. Tarih de, uygarlık ve özgürlük çağı olarak nitelendirilen günümüze kadar hep bu realite doğrultusunda gelişme göstermiştir.

Bunu şu ayetlerden de algılayabiliriz: *"Çünkü o, çok zalim, çok cahildir."* (Ahzab, 72) *"Gerçekten, insan, bencil ve haris olarak yaratıldı."* (Mearic, 19) *"Gerçek şu ki, insan pek zalimdir, pek nankördür."* (İbrahim, 34) *"Hayır: gerçekten insan, azar. Kendini müstağni gördüğünde."* (Alak, 6-7)

Şayet sosyal adalet olgusu, insan doğasının birincil gereği olsaydı, toplumlar düzeyinde ilişkiler genellikle adalete uygun gelişme gösterirdi. İş bölümünde güzellik, hoşnutluk esas alınırdı. Fertlerin eşitliği ilkesi gözetilirdi. Oysa, gözlemlenen realite bunun aksini göstermektedir. Bu güne kadar gördüğümüz; kudret ve galibiyetin fonksiyoner olduğu, üstün ve güçlü olanın isteklerini zayıf olana kabul ettirdiği, galibin mağluba öncülük ettiği; onu arzu ve amaçlarına erişmek maksadıyla sömürdüğüdür.

İNSAN TÜRÜNÜN BİREYLERİ ARASINDA İHTİLAF ÇIKMASI

İnsanın doğuştan başkasını kendi hizmetinde kullanma eğiliminde olmasına, insan bireyleri arasındaki, yaratılış, bölge, gelenek ve buna bağlı olarak ahlâkî yapı farklılıklarından kaynaklanan zorunlu ihtilaflar eklenince, zorunlu ihtilafların güçlülük ve zayıflık durumuna göre, sağlıklı bir toplumun sahip olduğu sosyal adalet ilkesinden sapmalar, buna bağlı yeni ihtilaflar ortaya çıkar. Bu yüzden güçlü olan zayıf olandan daha fazla yararlanmaya başlar. Galip olan, artık mağlup olanın kendisinden yararlanmasına izin vermeden ondan istifade etmenin yollarını arar. Buna karşılık zayıflar ve mağluplar da zayıf ve mağlup olarak kaldıkları sürece hile, komplo ve aldatma yolunu tutarlar. Kendileri de gün gelip güce ve galibiyete eriştiklerinde, kendilerine zulüm edenlere en şiddetli bir intikamla karşılık verirler. Bu tür ihtilafların baş göstermesi, bir tür hercümerce, alt-üst oluşa yol açar. Bunun sonu da hiç şüphesiz insanlığın helaki, fıtratın yok oluşu, mutluluğun bir daha geri gelmeyecek şekilde yitip gitmesidir.

Şu ayetler, bizim vurguladığımız bu realiteye işaret etmektedir: *"İnsanlar tek bir ümmetten başka değildi; sonra anlaşmazlığa düştüler."* (Yûnus, 19) *"oysa, onlar anlaşmazlığı sürdürmektedirler; Rabbinin rahmet ettikleri dışında, onları bunun için yarattı."* (Hûd, 119) Tefsirini sunduğumuz ayette yer alan şu ifadeyi de bu çerçevede değerlendirebiliriz: *"insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm versinler diye hak kitaplar indirdi.*

Bildiğin gibi bu anlaşmazlığın insan topluluklarının bireyleri arasında baş göstermesi zorunludur. Bunun nedeni, yaratılışın farklı maddelere dayanmasından dolayı, her kes açısından farklılık göstermesidir.

Tüm fertler, gerçi insan olarak, insan olmanın dış görünümü olarak birdir. Ve biçimsel birlik, bir ölçüde düşünüş ve davranış birliği sağlar. Ancak yaratılışa esas olan maddelerin her ferde göre farklı olması, insanlar arasında bir açıdan benzerlik ve tıpa tıplık olmasıyla birlikte farklı algılayışlara, farklı kavrayışlara ve farklı durumlara yol açar. Bu farklılık da eylem ve davranış farklılığını doğurur. Sosyal düzenin altüst olmasının temeli budur.

Neden ve gerekçelerini sıraladığımız bu farklılık ve anlaşmazlıklar ortaya çıkınca, yasama erkinin işlevi devreye girer. Söz konusu anlaşmazlık ve farklılıkları ortadan kaldırmaya yarayacak genel kanunlar koyma gereği doğar. Her hak sahibinin hakkını alması ancak bu yasalar sayesinde gerçekleşebileceği öngörüldüğü için, halkın bu yasalara uymaları zorunluluğu getirilir.

Günümüzde toplumu ıslah etme amacına yönelik olarak, yasa koyup uygulama bağlamında genelde iki yol izlenmektedir:

Birincisi: Toplumun, konulan yasalara uymaya zorlanması. Ki bütün insanlar yasama hakkına sahip olma noktasında, ortak bir pozisyonda ve tam haklarda eşit konumda olsunlar. Yani, bireyin, hayatın kemale ermesi açısından kendisine yarayan her türlü imkânı elde etmesi öngörülür bu yöntemde. Ayrıca, tevhit (Allah'ın tek ve ortaksız rablığı) ve üstün ahlâk gibi dinsel öğretiler gözetilmez. Bu yöntemde tevhide yer yoktur. Ahlâk ise, topluma ve toplumun durumuna uygun olan bir şey, üstün ahlâk olarak nitelendirilir. Buna göre, toplumun gelişim sürecinde bir gün iffet, bir gün müstehcenlik, bir gün doğruluk, bir gün yalan, bir gün güvenirlik ve bir başka gün de hainlik üstün ahlâk olarak nitelendirilebilir.

İkincisi: Toplumun kendi durumuna uygun ahlâkî yöntemlerle eğitilerek kanunlara itaat etmeye, onlara saygılı olmaya zorlanması. Bunun yanında toplumsal eğitim sürecinde dinsel öğretilerin dışlanması...

Toplumsal anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve insan türünün birlik ve bütünlüğünü sağlamak için, bu gün sözünü ettiğimiz bu iki yöntem uygulanmaktadır. Bunlardan biri, sadece otorite gücüne dayanırken, diğeri ahlâkî eğitim gücüne dayanmaktadır. Ne var ki, her iki yöntem de, bu gün tanık olduğumuz çeşitli alanlardaki bozgunculuklara yol açmalarından da anlaşıldığı gibi cehalet esasına dayanırlar. İnsan türünün sonunu hazırlıyorlar ve insan gerçeğini yok ediyorlar.

Çünkü insan denen bu varlık, yüce Allah tarafından yaratılmıştır. Varlığı, O'nun sanatının eseridir. Varlık sahnesine O'nun yanından adımını atmış ve tekrar O'nun katına dönecektir. İnsan için, şu dünya varoluşunun sonunda, başlayacak bir sonsuz hayat söz konusudur. Sonsuz, kesintisiz upuzun bir hayat ve bu hayat dünya hayatına, insanın dünya hayatındaki hayat biçimine göre mahiyet kazanacaktır. İnsanın dünya hayatında Allah'a kul olması, O'ndan gelip O'na dönmesi anlamına gelen tevhid ilkesine uygun olarak belirlediği tavırlar ve edindiği karakterler, ahiret hayatının niteliği üzerinde belirleyici rol oynayacaktır. Bu yüzden insanoğlu bu dünyadaki hayatını tevhid ilkesini unutma ve gerçeği örtbas etme esasına dayandırdığı zaman, nefsini helak eder, insanlık hakikatine ölümcül bir darbe indirir.

Günümüzde, insanlar arası anlaşmazlıkları ortadan kaldırma amacına yönelik olarak, yasama açısından bu iki yöntemi uygulayan bu insanlar, bir kente doğru yola koyulan bir kafileyi andırırlar. Kafile yolculuk için gerekli olan yiyecek, içecek ve araç-gereci eksiksiz olarak yanına almıştır. Bunlar yolculuk esnasında bir yerde mola verirler. Çok geçmeden, aralarında anlaşmazlık baş gösterir. Savaşlar, kavgalar, ırza tecavüzler, başkasının malına ve yerine el koymalar başlar. Bunun sonucunda can ve mal güvenliğini sağlama hususunda nasıl bir yol izleyeceklerine karar vermek üzere birbirlerine danışma gereğini duyarlar.

Biri der ki: sahip olduğumuz her şeyden ortakça yararlanmalıyız. her kes toplumsal ölçüler dahilinde istifade edebilir. Çünkü gideceğimiz başka bir yer yoktur. Buna muhalefet edenler güç ve politik yöntemlerle bertaraf edilmeli ve cezalandırılmalıdır.

Bir diğeri de şöyle bir öneride bulunur: Aranızdaki anlaşmazlıkları giderecek kanunları, varolan kişilikleri baz alarak belirlemelisiniz. Siz, bu kişilikleri, çıkıp geldiğiniz memleketinizden getirdiniz. Her biriniz, sahip olduğunuz karakteristik kişilikler doğrultusunda şefkatli, merhametli, duygusallık, sevecenlik ve faziletle davranmalısınız. Sonra bu özellikleriniz doğrultusunda, elinizdeki her şeyden ortakça yararlanmalısınız. Çünkü sahip olduğunuz başka bir şey yoktur. Gidebileceğiniz bir diğer yurdunuz da mevcut değildir.

Konuşmacıların her ikisi de yanılıyor. Kafiledekilerin yolculukta olduklarını unutmuşlardır. Bu yüzden bir yolcu bütün durumlarda yurdunun durumunu ve varmak istediği hedefin mahiyetini ve durumunu

göz önünde bulundurarak hareket etmelidir. Eğer bunlardan birini unutacak olursa, sapıklık, şaşırmışlık, azgınlık ve helakten başka bir şeyle karşılaşmayacaktır.

İçlerinde gerçeği kavramış olan ise, şöyle der: elinizdekilerden, bu gece için gerektiği kadarıyla yararlanın. Yanınızda, ileride yararlanacağınız kadar azık bulundurun. Çünkü gideceğiniz yol uzundur. Vatanınızdan ayrıldığınızda sizden istenenleri ve varmayı amaçladığınız hedefleri unutmayın!

ANLAŞMAZLIKLARIN DİNLE ORTADAN KALDIRILIŞI

Yüce Allah tarafından konulan yasa ve kanunlar da bu amaca yöneliktir. İlâhî yasalar sisteminin esası tevhid (Allah'ın tek ve ortaksız ilâhlığı), inanç, ahlâk ve davranış bütünlüğüdür. Diğer bir ifadeyle, yasamanın gerekçesi, insanlığa kimliklerini, nereden gelip nereye gideceklerini ve dünya hayatında yanlarında fayda sağlayacak bir tavır içinde olmaları gerektiğini öğretmektir. Dini yasamanın asıl misyonu, insanlığa ahirette yaşayacağı şeyleri bu dünya hayatında pratiğe dökmesini somut olarak göstermektir. Şu hâlde, dini yasalar ve ilâhî kanunlar bilgiye dayanırlar. Başka şeye değil. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Hüküm yalnızca Allah'ındır. O, kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru olan dini işte budur, ancak insanların çoğu bilmezler."* (Yûsuf, 40) Şu anda tefsirini sunduğumuz ayette ise, yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi."* Görüldüğü gibi, peygamberlerin müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderilişleri, insanlar arası anlaşmazlıkları giderici hüküm ve yasalar içeren kitabın indirilişi birbirlerini bütünleyen unsurlar olarak sunuluyor.

Şu ayet-i kerime de aynı gerçeği vurguluyor: *"Dediler ki: bu dünya hayatımızdan başkası değildir, ölürüz ve diriliriz; bizi 'kesintisi olmayan zamandan başkası helake uğratmıyor.' Oysa onların bununla ilgili hiçbir bilgileri yoktur; yalnızca zannediyorlar."* (Casiye, 24) Kâfirlerin bu sözü ısrarla getirmeleri, sadece ahiret hayatının varlığına ilişkin düşünceyi reddetme amacına yönelik değildir. Tam tersine bunun birincil sebebi, ahiret hayatının varlığına inanmanın ve bu yönde bir

davet hareketi içinde olmanın, dünya hayatını ahiret hayatına göre ayarlama zorunluluğunu doğuracak olmasıdır. Kâfirler biliyorlar ki, ahi-ret hayatının varlığına inanmak, ibadet muamelat (insanlar arası ilişkiler) ve siyaset bütünlüğünden oluşan şeriat hükümlerini ve prensiplerini kapsayan dinsel kanunlara itaat etmeyi gerektirir.

Özetleyecek olursak: Ahiret hayatının varlığına inanmak dine boyun eğmeyi, dinin hükümlerini hayata egemen kılmayı ve her türlü durum ve davranışta ölümden sonra diriliş ve ahireti göz önünde bulundurmayı gerektirir. Bu yüzden kâfirler, sosyal hayatı sırf dünya hayatını esas alıp düzenleyerek ve dünyanın ötesine hiç önem vermeyerek, ahiret inancını reddetme yönüne gittiler.

"Gerçekte zan, haktan yana hiçbir yarar sağlamaz. Şu hâlde sen, bizim zikrimize sırt çeviren ve dünya hayatından başkasını istemeyenden yüz çevir. İşte onların ilimden yana ulaşabildikleri son sınır budur." (Necm, 28-30) Bu ayetlerde yüce Allah, kâfirlerin dünya hayatını zan ve cehalet temelleri üzerinde bina ettiklerini vurguluyor. Oysa ulu Allah, insanları barış ve esenlik yurduna çağırır. Dinini ve hak ilkesine ve kesin bilgiye dayalı olarak sistemleştirir. Peygamberse, insanları kendilerine hayat verecek prensiplere çağırmaktadır: *"Ey iman edenler, size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman, Allah'a ve Resulüne icabet edin."* (Enfâl, 24) Burada kastedilen hayat, şu ayeti kerimelerde mahiyet olarak ortaya konmaktadır: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar içinde yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122) *"Peki, sana rabbinden indirilenin gerçekten hak olduğunu bilen kişi, o görmeyen gibimidir? Ancak akıl sahipleri öğüt alıp-düşünebilirler."* (Ra'd, 19) *"De ki: Bu, benim yolumdur. Bir basiret üzere Allah'a davet ederim; ben ve bana uyanlar da. ve Allah'ı tenzih ederim, ben müşriklerden değilim."* (Yûsuf, 108) *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? şüphesiz akıl sahipleri öğüt alıp-düşünürler."* (Zümer, 9) *"Kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları arındırsın."* (Bakara, 129) Konuya ilişkin örnekleri daha da çoğaltabiliriz. Kur'ân-ı Kerim ilmi öven, insanları ilim öğrenmeye davet eden, ilme teşvik eden ayetlerle doludur. Her şeyden önce, denildiği gibi İslâm doğuşundan önceki dönemi cahiliye dönemi olarak adlandırmış olması bu konuda yeterli bir kanıttır.

Bu söz ne kadar da insaftan, adaletten uzaktır: "(Güya) Din, bilimle çelişen, onu dışlayan, körü körüne taklit ve cehalete dayanır!" Bunu söyleyenler, doğa ve sosyal bilimlerle uğraşan bazı kimselerdir. Bu uğraşıları boyunca, doğa ötesini kanıtlayacak bir ipucuna, bir veriye rastlayamadıkları için, kanıtın yokluğunu, yokluğun kanıtı olarak algıladılar. Bu sanılarında büyük bir yanılgıya düştüler, değerlendirmelerinde gerçekleri çarpıtmış oldular. Sonra dönüp, hemcinslerinin hayatına egemen olan ve adına din denilen, aslında dinle alakası bulunmayan şirk nitelikli bir tapınma sisteminden öte bir şey olmayan –ki Allah ve Resulü müşriklerden beridir dinsel tören ve ayinlere baktılar ve bu yargılarını pekiştirdiler. Bu kafa yapısı ile, insanları tek ve ortaksız Allah'a kulluk sunmaya, sadece O'na itaat etmeye ilişkin davetle karşılaştıkları zaman da bunu, bilgiye dayanmayan bir taklit olarak algıladılar. Oysa bu yargılarında yanılıyorlardı. Gerçek din, cehalete ve körü körüne taklide davet etmekten yücedir. İnsanı, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir ameli işlemeye çağırmaktan yada bir yol gösterici ve aydınlatıcı bir kitap olmaksızın bir misyona, bir mesaja önayaklık etmekten uzaktır, beridir. Allah'a karşı yalan söyleyenden veya Allah katından kendisine gelen hak içerikli mesajı yalanlayandan daha zalim kimse olmaz.

DİNİN KENDİSİNDE ANLAŞMAZLIĞA DÜŞME

Toparlayacak olursak; Yüce Allah, dünya ve hayata ilişkin meselelerle ilgili olarak insanlar arasında baş gösteren anlaşmazlıkların ilk kez din aracılığı ile giderildiğini haber vermektedir. Şayet ortada din dışı yasalar varsa, bunlar dinin bu işlevini taklit etmekten öte bir şey değildir.

Ardından yüce Allah, insan denen bu canlı türünün dinin kendisi hakkında da kendi arasında anlaşmazlığa düştüğünü, bu durumun özellikle kendilerine apaçık kitap verilen din bilginleri arasında, sırf çekememezlik, zulüm ve aşırılık yüzünden baş gösterdiğini haber vermektedir *"O: 'Dini dosdoğru ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin' diye dinden Nuh'a vasiyet ettiğini ve sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vasiyet ettiğimizi sizin için de bir şeriat kıldı (yasalaştırdı)... Onlar, kendilerine ilim geldikten sonra yalnızca aralarındaki tecavüz ve haksızlık dolayısıyla ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinin adı konulmuş bir vakte kadar verilmiş sözü olmasaydı, muhakkak arala-*

rında hüküm verilmişti." (Şûrâ, 13-14) *"İnsanlar, tek bir ümmetten başka değildi; sonra anlaşmazlığa düştüler. Eğer Rabbin tarafından verilmiş bir söz olmasaydı, anlaşmazlığa düştükleri şey konusunda mutlaka aralarında hüküm verilmiş olurdu."* (Yûnus, 19) Her iki ayetin orijinalinde geçen "kelime (=söz)" kavramı ile kastedilen husus ise, şu ayet-i kerime de açıklanmaktadır: *"Yeryüzünde belli bir vakte kadar sizin için bir yerleşim ve yararlanma vardır."* (A'râf, 24)

Şu hâlde, din hakkında baş gösteren anlaşmazlık, saldırganlık ve azgınlıktan ileri geliyor, fıtrat menşeli değildir. Çünkü din, fıtrat menşelidir. Niteliği bundan ibaret olan bir şeyle, yaratılışın sapması ve hükümleri ile çelişmesi düşünülemez. Yüce Allah, bu gerçeğe şöyle işaret ediyor: *"Öyleyse sen yüzünü, Allah'ı birleyen olarak dine, Allah'ın fıtratına çevir; ki insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışı için hiçbir değiştirme yoktur. İşte dimdik ayakta duran din budur."* (Rûm, 30) Tefsirini sunduğumuz ayet ilişkin açıklamalarımızın kapsamında, bazı temel değerlendirmelerde bulunmuş olduk böylece.

DÜNYA HAYATINDAN SONRA İNSAN

Bunun yanı sıra yüce Allah, insanoğlunun toplumsal nitelikli bir hayat yaşadığı bu dünyadan göçüp, berzah (ölümle haşir arası ara dönem) adı verilen bir başka yurda taşınacağını haber veriyor. Ne var ki, insanoğlunun dünya sonrası hayatı bireyseldir. Hayatın bireyselliği, dayanışmalı toplumsallıkla, ortaklık ve yardımlaşma ile bir bağlantısının olmaması demektir. Bilakis orada, hayata egemen olan tüm hükümlerde, otorite kendi varlığınındır. Bir başkasının varlığı, dayanışma ve yardımlaşma adı altında kesinlikle onun hayatına etki edemez.

Eğer orada da, gözlemlediğimiz maddî âleme egemen olan doğal sistemin egemenliği söz konusu olsaydı, dayanışma ve ortaklık nitelikli bir yöntemin orada da kaçınılmaz olurdu. Ne var ki, insan, artık bu tür hayatı geride bırakmıştır. Rabbine yönelmiş bulunmaktadır. Daha önce sahip olduğu tüm pratik bilgileri geçersiz olmuştur. Artık başkalarını kullanma, madde üzerinde tasarrufta bulunma gereğini duymamaktadır. Uygarlığa, sosyal dayanışma ve dünyada geçerli olan diğer hükümlere ihtiyaç kalmamıştır. Onun için tek seçenek amellerinin, iyilik ve kötülüklerinin sonuçlarının yoldaşlığıdır. Bu âlemde, artık sadece işin gerçeğini görür. Hakkında anlaşmazlığa düştükleri o büyük ha-

ber olanca gerçekliğiyle gözlerinin önündedir: *"Onun söylemekte olduğuna biz mirasçı olacağız; Bize, yapayalnız tek başına gelecektir."* (Meryem, 80) *"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker, yapayalnız ve yalın olarak bize geldiniz ve size lütfettiklerimizi arkanızda bıraktınız. İçinizden gerçekten ortaklar olduklarını sandığınız şefaatçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz. Andolsun, aranızdaki bağlar parçalanıp koparılmıştır ve haklarında zanlar beslediklerininiz sizlerden uzaklaşmıştır."* (En'âm, 94) *"İşte orada, her nefis önceden yaptıklarıyla imtihana çekilmiş olacak ve onlar asıl mevlaları olan Allah'a döndürülecekler. Yalan yere uydurdukları da, kendilerinden kaybolup uzaklaşacaklar."* (Yûnus, 30) *"Ne oluyor size, birbirinizle yardımlaşmıyorsunuz? Hayır, bu gün onlar teslim olmuşlardır."* (Sâffat, 25-26) *"Yerin başka bir yere, göklerin de başka göklere dönüştürüldüğü gün, onlar tek olan, kahhar olan Allah'ın huzuruna çıkarılacaklardır."* (İbrahim, 48) *"Şüphesiz insana kendi emeğinden başkası yoktur. Şüphesiz kendi emeği görülecektir. Sonra ona en eksiksiz karşılık verilecektir."* (Necm, 39-41) Bunun gibi birçok ayet sıralanabilir.

Bu ayetlerden algıladığımız kadarıyla insan, öldükten sonra, yeni hayatı doğrultusunda bir değişime uğrayacaktır. Karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma esasına dayanan sosyal bir hayat yaşamayacaktır. Şu dünya hayatında kendi doğal donanımı sonucu icat ettiği pratik bilgileri kullanamayacaktır. Yani hayatında sadece çalışmasının meyvesini, çabasının neticesini devşirecektir. Her şey en açık biçimde ortaya konacak ve her şeyin karşılığı eksiksiz olarak verilecektir.

* * *

213) İnsanlar tek bir ümmetti.

Ayetin orijinalinde geçen "en-nas" kelimesinin anlamı bellidir: Bir araya gelmiş insan bireyleri demektir. "Ümmet" ise, insanlardan oluşan topluluğa denir. Bazen bir fert anlamında da kullanılmıştır: *"Gerçek şu ki, İbrahim tek başına, Allah'a gönülden itaat eden bir ümmetti."* (Nahl, 120) Bazen uzun bir zaman dilimi anlamında kullanılmıştır: *"Nice zaman sonra hatırladı"* (Yûsuf, 45) Yani, yıllar sonra hatırlayabildi. *"Andolsun, onlardan azabı sayılı bir zamana kadar ertelesek..."* (Hûd, 8) Bazen de din ve millet anlamında kullanılmıştır. Nitekim bazıları, şu ayetleri bu anlamı esas alarak yorumlamışlardır: *"Gerçekten,*

sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, öyleyse benden korkup sakınınız." (Mü'minun, 53) *"Gerçekte, sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim, Öyleyse bana ibadet ediniz."* (Enbiyâ, 92) "Ümmet" kelimesinin aslı, "emme/yeummu"dur ve "kastetmek" demektir. Bu yüzden, topluluk için kullanılmıştır. Ama her topluluk için bu isim kullanılmaz. Tam tersine, sadece aynı maksat ve aynı gaye etrafında birleşmiş topluluklar için kullanılır. Bir topluluğun "ümmet" olarak nitelendirilmesi için, bu topluluğun bireylerini bir tek bağ bir arada tutmalıdır. İşte bu kavram, hem bir fert anlamını, hem de diğer anlamlarda kullanıldığı zaman bu mana göz önünde bulundurularak kullanılmıştır.

Her hâlukârda ayet-i kerimeden algıladığımız kadarıyla, insan denen bu canlı türü, dünya hayatının bir döneminde, birlik ve beraberlik içinde yaşıyordu. Hayatına sadelik ve basitlik egemendi. Hayata ilişkin meseleler etrafında çekişmeler çekişmeler ve didişmeler tarzında bir anlaşmazlık yoktu aralarında. Dinsel ve mezhepsel farklılıklar, görüş ayrılıkları yaşanmıyordu. İhtilafın bu zaman diliminde yaşanmadığının kanıtı şu ifadedir: *"Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi."* Görüldüğü gibi, peygamberlerin gönderilişi ve anlaşmazlıkları çözmek üzere kitapla hükmedişleri, insanların tek bir ümmet oluşlarından sonrasına denk düşmektedir. Şu hâlde, hayat meselelerine ilişkin anlaşmazlıklar, insanların birlik ve beraberlik hâlinde yaşamalarından sonra baş göstermiştir. İkinci tür bir anlaşmazlık ve ayrılığın söz konusu olmadığının kanıtı ise, şu ifadedir: *"Birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden başkası değildir."* Şu hâlde, din etrafındaki anlaşmazlıklar, kitabın indirilişinden sonra, ona ilişkin bilgileri yüklenenler tarafından sergilenmiştir.

Ayet-i kerimeden çıkardığımız bu sonucu aklî kanıt da pekiştirmektedir. Çünkü, insan denen bu canlı türünün sürekli bilim ve düşünce alanında ilerlediğini, bilimsel ve kültürel düzeyini yıldan yıla, kuşaktan kuşağa arttırdığını, bununla toplumsal varlığının temel dinamiklerini gün be gün pekiştirdiğini gözlemliyoruz. İnsanoğlu günümüzde en ayrıntılı ihtiyaçlarını gidermede, doğaya dizgin vurma ve

hayatın her türlü meziyetlerinden istifade etme çabası içindedir. Günümüzden geriye doğru şöyle bir baktığımızda, insanın hayatın sembolleri ve doğanın sırları hakkında daha az bilgiye sahip olduğunu görürüz. Bu gözlemimizi, ilk insana vardırıncaya kadar sürdürdüğümüzde hayata ilişkin birkaç bilgi kırıntısından başka bir şey bilmeyen bir insan tipi ile karşılaşırız. İlk insanlar, sanki apaçık şeylerden başkasını algılayamazlar ve ancak en basit şekliyle varlıklarını sürdürmeleri sağlayacak düşünsel teoriler geliştirebilirler. Bitkiler aracılığı ile beslenme yada avlanarak geçimini sağlama, mağaralarda barınma, taşlar ve sopalarla kendini dış saldırılara karşı savunma gibi. En eski çağlarda, insanın hâli bundan ibaretti. Bilindiği gibi, durumu bu ilkellikte olan bir topluluk için de önemsenecek bir ihtilaf, bir anlaşmazlık, toplumsal hayatı, birlikteliği yaralayacak bir bozgunculuk baş göstermez. Tıpkı bir sürü gibi, bazılarının ele geçirdiği şeyi bulmaktan başka bir sorunları olamadan yaşayıp giderler. Tasasız, sorunsuz bir ağılda, bir yemlikte ve sulak yerde hayatlarını sürdürürler.

Ne var ki daha önce de işaret ettiğimiz gibi insanoğlu başkasını kullanma özelliğine sahip olduğu için, bazısının diğer bazısının ihtiyaçlarını gidermesi şeklinde cereyan eden dayanışma esaslı bir zorunlu birliktelik, bireylerin arasında anlaşmazlıkların, yengi ve yenilgilerin baş göstermesine engel olmamaktadır. Çünkü insanın, yararlanma çizgisi doğrultusunda gün geçtikçe bilgi ve gücü artma eğilimi göstermekte, her gün yeni meziyetlerin farkına varmakta, gün be gün çevreden istifade yolunda daha ince, daha ayrıntılı yöntemler keşfetmektedir. İçlerinde güçlüler, zorbalar, tuttuğunu koparanlar ve kudret sahipleri vardır. Zayıflar, düşkünler, alt düzeyde insanlar vardır. İşte anlaşmazlıkların menşei bu durumdur. Ve bu insanın başkasını kullanma, istihdam etme (kendi hizmetinde çalıştırma) özelliğinin önayak olduğu bir anlaşmazlıktır. Nitekim insanın sahip olduğu bu karakteristik özellik, toplumsallık ve uygarlık olgularının da birinci etkeni olmuştur.

Aralarında hükmedecek, işlerini adalete göre çekip çevirecek ve durumlarını düzeltecek bir üçüncü hakim bulunduğu sürece fıtrat menşeli iki olgunun çarpışmasının bir sakıncası yoktur. Bu tıpkı, sergilediği faaliyetlerinde sahip olduğu çeşitli güçleri yarıştıran ve böylece güçleri arasında çatışma meydana gelen adamın durumuna benzer. Örneğin insanın sahip olduğu beslenme içgüdüsü, hazmedilmeyecek, mide

tarafından kabul edilemeyecek bir şeyin yenmesini gerektirirse, ortada dengeyi sağlayacak, ve adalete uygun bir çözüm getirecek akıl vardır. Her bir güç ve içgüdü için gerekli olanı öngörür. Böylece aktivite hâlindeki bu güçlerin her biri, öteki ile çatışmadan faaliyet gösterecek şekilde belli bir ölçüye kavuşmuş olur.

Fiilen yaşadığımız ve somut olarak tanık olduğumuz, fıtrat menşeli iki hüküm çatışmasını bu tarzda ele alıp değerlendirmek gerekir. Buna göre, insanın uygarlaşmaya yönelik hareket tarzı ile, anlaşmazlık çıkarcı hareket tarzı bir zıtlaşmaya yol açar. Fakat yüce Allah, müjdeci ve uyarıcı peygamberler göndererek ve insanlar arasında baş gösteren ihtilaflar hakkında hükmetmek üzere kitap indirerek, mevcut anlaşmazlıkları gidererek, söz konusu çatışma durumunu bertaraf eder.

Bu açıklamanın ışığında, bazılarının ileri sürdükleri şu görüşün yanlışlığı ortaya çıkıyor: "Bu ayetle verilmek istenen mesaj şudur; insanlar başlangıçta doğru yol üzere hareket eden bir ümmetti. Çünkü anlaşmazlık, tamamen kitabın içerdiği misyonu üstlenen bilginlerin aralarındaki tecavüz ve haksızlık yüzünden ve kitabın inişinden sonra baş göstermiştir..."

Fakat bu görüşü savunan kimse, ayet-i kerimenin bir değil iki ihtilaftan söz ettiğinin farkında değildir. Ki biz bunu açık biçimde ortaya koyduk. Ayrıca iddia sahibi bir diğer gerçeği de göz ardı etmektedir: Eğer insanlar başlangıçta doğru yol üzere idiyseler, bunlara peygamberler gönderip, üzerlerine kitap indirerek onları ihtilaflar yüzünden tecavüz ve haksızlığa, içlerinde bozgunculuğun yaygınlaşmasına, insanın batınında gizli olan küfür ve günah gibi eğilimleri kışkırtmaya, yıkımı gerektirici ahlâkî çirkeflerin ortaya çıkmasına yol açmaya ne gerek vardır? Bunun gerekçesi neydi? Ayrıca: Ayeti kerimenin verdiği mesaj: insanlar sapıklık üzere yaşayan tek bir ümmetti, şeklindedir. Eğer böyle olmasaydı, ayetin devamında *'Allah peygamberler göndererek'* ifadesinin yer almış olmasının bir anlamı olmayacaktı..." şeklindeki iddianın yanlışlığı ortaya çıkıyor.

Çünkü bu iddia sahibinin işaret ettiği ve *"Böylece Allah, iman edenleri, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi."* sözünde ifadesini bulan ihtilaf ancak kitabın inişinden ve ayetlerinin insanlara açıklanışından sonra onu tebliğ etmekle yükümlü din bilginlerinin kötü karakterlerinden kaynaklanmıştır. Şayet insanlar, peygam-

berlerin gönderilişinden ve kitabın indirilişinden önce küfür, nifak ve günah nitelikli bir sapıklık üzere idiyseler, bu durumdan kitabı korumakla yükümlü din bilginlerini sorumlu tutmanın mantığı ne olabilir?

Bu açıklamaların ışığında bir başka görüşün de yanlışlığı ortaya çıkıyor. Bu görüşü savunanlara göre, ayette geçen "insanlar"dan maksat İsrailoğulları'dır. Çünkü yüce Allah, bir saldırganlık yüzünden ihtilafa düştüklerinden söz etmektedir. *"Onlar, kendilerine ilim geldikten sonra, yalnızca aralarındaki hakka tecavüz ve azgınlıktan dolayı ihtilafa düştüler."* (Casiye, 17)

Bu görüş, kanıtsız ve dayanaksız tefsirin tipik örneğidir. Bir kavmi sırf bir sıfatla nitelemek, o niteliğin onlara özgü olmasını ve onlarla sınırlı kalmasını gerektirmez.

Bundan daha da kötüsü, şu görüştür: "Ayet-i kerimede geçen insanlar (=en-nas)dan maksat, Hz. Adem'dir (a.s). Buna göre Hz. Adem (a.s) doğru yol üzerinde bulunan tek bir ümmetti. Sonra onun soyu içinde anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bunun üzerine yüce Allah, onlara peygamberler gönderdi..." Ayet-i kerime ne bütün, ne de parça parça, olarak bu iddia ile örtüşmemektedir.

Ayrıca, şu görüşün de yanlış olduğunu görüyoruz: "Ayetin başında yer alan 'kane' edatı, *'Allah, üstün ve güçlüdür, hikmet sahibidir.'* (Fetih, 7) ayetinde olduğu gibi 'zamana delalet etme' özelliğinden soyutlandırılmıştır. Dolayısıyla, her zaman olan, değişmez bir realiteye delalet etmektedir. Buna göre, ayet-i kerimenin verdiği mesaj şudur: İnsanlar, doğuştan uygar olmaları hasebiyle tek bir ümmettirler. Dolayısıyla doğuştan uygar olan insan türünün bir ferdi varoluşsal ihtiyaçlarının çokluğu, hayatın gereklerinin kapsamlılığı yüzünden hayatını tek başına sürdüremez. Hayatın kemale ermesi, ancak fertlerin bir araya gelip dayanışma içinde hareket etmeleri ve işbirliği içine girmeleri ile mümkün olabilir. Bu iş ve emek mübadelesi ile, her fert, çalışmasının sonunda hakkettiğini alır, geri kalanını da başkasına verir. Bunun bedeli olarak da, ihtiyaç duyduğu varoluşsal olarak hakkettiği başka şeyler alır. İnsanın bu karakteristik özelliği, bu kaçınılmaz durumu, hiçbir zaman toplumsuz ve dayanışmasız olamaz. İnsan denen bu toplumsal, bu uygar canlı türünün bu güne kadarki, tarihsel realitesi de bu tezimizi desteklemektedir. İnsanın toplumsal ve uygar oluşu, bu gün de gerçekliğini koruyan bir olgudur ve bu, onun fıtratının ve yaratılışının bir gere-

ğidir. Ancak insanın bu değişmez karakteristik özelliği, anlaşmazlıkların baş göstermesinin, sosyal düzenin bozulmasının da ana nedenidir. Bu yüzden yüce Allah, son derece yerinde ve hikmetli bir kararla, adı geçen anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak kanunları koymayı öngörmüştür. Bu kanunları (şeriat) müjdeci ve uyarıcı peygamberler göndermek, onlarla birlikte, anlaşmazlık konusu meselelerin çözümüne ilişkin hükümler içeren kitaplar indirmek suretiyle, insanlara duyurmuştur.

Kısacası, insanlar tek bir ümmettir, doğuştan uygardırlar. Bu yüzden, anlaşmazlığın ana sebebi olan toplu hâlde yaşama olmadan edemezler. Bu yüzden yüce Allah peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiştir.

Bu yaklaşım doğru değildir. Özellikle, iddia sahibi uygar olmayı insanın doğasının birincil özelliği, toplumsallık ve hayatta beraber ve ortak yaşamayı özünden kaynaklanan bir gereklilik olarak ele alıyor. Oysa, yukarıda durumun böyle olmadığını gördün. Tam tersine onun temel özellik dediği şey, koşulların zorladığı bir durumdur. Kur'ân-ı Kerim de bunun aksini göstermektedir.

İkincisi: Peygamberlerin gönderilişini ve kitabın indirilişini sırf, insanın doğuştan uygar olmasını göz önünde bulundurarak izah etmeye kalkışmak, ancak, doğuştan uygar olmayı, ihtilafın baş göstermesinin, bozgunculuğun ortaya çıkışının başlıca etkeni şeklinde kayıtlandırmadıkça, doğru bir değerlendirme olmaz. Bu durumda, cümle içinde takdiri bir ifadeye yer verme durumu doğar ki, bu, ayetin açık anlamı ile çelişmektedir. Kaldı ki, iddia sahibi de, sözün akışı içinde "ihtilaf" olgusunun takdir edilmesine razı görünmemektedir.

Üçüncüsü: Bu iddia, Ayet-i kerimenin üzerinde durduğu, etraflıca irdelediği anlaşmazlık olgusunu teke indirgeme esasına dayanıyor. Oysa ayet-i kerime, iki ayrı anlaşmazlık olgusunun varlığını ortaya koymaktadır. Ayet içinde yer alan bir ifadede: *"Ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi."* buyuruyor. Ki burada, kitabın indirilişinden önce meydana gelen bir anlaşmazlıktan söz ediliyor. Anlaşmazlığa düşenler de tüm insanlardır. Sonra buyuruluyor ki: *"Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden (kitap hakkında) anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden başkası değildir."* Yani, anlaşmazlığa düşenler, kita-

bı uygulamakla yükümlü olan din bilginleridir ve anlaşmazlığın sebebi de aralarındaki azgınlık ve kıskançlıktır. Bu son cümlede işaret edilen anlaşmazlık olgusu, kitabın indirilişinden sonraya tekabül etmektedir. Bu ikinci anlaşmazlığın kahramanları ise, sadece din bilginleridir. Tüm insanlar değil. şu hâlde sözü edilen bu iki anlaşmazlık mahiyet olarak birbirinden tamamen farklıdır. Birinde başlıca etken, bütünüyle din alimleri arasındaki azgınlık ve kıskançlıktır. Ötekisi ise, daha farklı ve kapsamlı boyutlara sahiptir.

Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi.

Yüce Allah, ifadenin orijinalinde, "gönderme" fiilini vurgulamak üzere, aynı anlama gelecek "irsal" vb. gibi fiiller yerine özellikle "baase" fiilini kullanmıştır. Çünkü ayet-i kerimede işaret edilen, insanlığın ilk dönemlerindeki bu birlik ve beraberlik hali, durgunluk ve suskunluk niteliklidir. Bu yüzden, insanı uykudan veya rahatından uyandırmak anlamına gelen "baase" fiilinin kullanılmış olması, yerinde bir seçimdir. Belki de o dönemde gönderilen peygamberlerin "mürsel" ya da "resul" yerine "nebiler" olarak adlandırılmış olmasının gerekçesi de bu inceliktir. Ayrıca daha önce de vurguladığımız gibi, peygamberlerin gönderilişinin ve kitabın indirilişinin özü, insanlara gerçeği açıklamak, varoluşlarının ve hayatlarının gerçek mahiyetini onlara tanıtmak, Rableri tarafından yaratılmış olduklarını hatırlatmak, onun da kendisinden başka ilâh bulunmayan yüce Allah olduğunu vurgulamaktır; izledikleri yolun ve çektikleri meşakkatin O'na doğru olduğunu, sonunda O'na varmak için yol aldıklarını, büyük ve olağanüstü bir günde diriltileceklerini, şu anda yol üzerindeki bir mola yerine konaklamış olduklarını, buradaki hayatın bir oyundan, bir oyalanmadan başka bir gerçekliğinin bulunmadığını, bu hayatta ve bu hayata ilişkin faaliyetlerinde bu gerçeği sürekli akıllarında bulundurmaları gerektiğini, nereden geldiklerini, nerede bulunduklarını ve nereye gideceklerini her zaman düşünmekle yükümlü olduklarını hatırlatmaktır. Bu ise, "resul"den çok, "yanında başkasına ulaştırılmak üzere bir haber bulunan kimse" anlamına gelen "Nebi" kavramı ile ifade edilmeye daha uygun bir anlam örgüsüdür. Bu yüzden gönderilen peygamberler "nebi" olarak nitelendirilmiştir.

Nebilerin gönderilişinin yüce Allah'a nispet edilmiş olması, peygamberlerin vahyi algılarken, ilâhî mesajları insanlara açıkça duyurur-

larken, ismet (yanılmazlık)sıfatına sahip olduklarına yönelik bir işaret içermektedir. Konunun sonuna doğru, bu hususla ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi sunacağız.

Tebşir (=müjdeleme) ve inzar (=uyarma) kavramlarına gelince ki, biri; inanıp takva sahibine Allah'ın rahmetini, hoşnutluğunu ve cennetini vaat etmek, diğeri de, Allah'ın mesajını yalanlayıp, peygambere baş kaldıranı Allah'ın gazabı ve cehennem azabı ile tehdit etmek demektir. Bu iki olgu, davet sürecinde, orta halli insanın ilgisini çekmede son derece etkilidir. Gerçi, Allah'ın bazı salih kulları ve dostları, Rableri dışında ödül ve cezaya ilgi duymazlar.

Beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitap indirdi.

"Kitap" kelimesi "fial" kalıbında "mektup (=yazılmış)" demektir. Bu kelime artık genel olarak kabul edilen kullanım anlamı ile, kalemle yazılmayı gerektirse bile uyulması zorunlu olan antlaşmalar ve fermanlar ancak yazı ile imzalandıkları için, bu kelimenin, kullanımı farz ve uygulaması zorunlu her hükmü, her açıklamayı ve hatta aksi yapılmaması gereken her anlamı kapsayacak şekilde genellik kazanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de, bu anlamı ile çokça kullanılmıştır. Yine bu anlam esas alınarak, ilâhî bir kalem olan Kur'ân da kitap olarak nitelendirilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."* (Sâd, 29) *"Çünkü namaz, müminlerin üzerine vakitleri belirlenmiş bir farzdır."* (Nisâ, 103)

"Anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda..." sözünden hareketle, ayeti kerimeden şöyle bir anlam algılıyoruz: "İnsanlar tek bir ümmetti. Ancak aralarında anlaşmazlık baş gösterdi. Bunun üzerine yüce Allah, Peygamberler gönderdi." Nitekim, bu hususu daha önce açıklığa kavuşturmuştuk.

"Beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm vermek üzere kitap indirdi." ifadesi, yasa koymanın (şeriat kılmanın) ancak gök menşeli bir kitapla olabileceğini gösterdiği için, bu ve Şûrâ Suresi'ndeki ilgili ayet bir arada düşünüldüğü zaman karşımıza şu hususlar çıkıyor:

1- Hz. Nuh'a bir şeriat içeren bir kitap indirilmişti. Dolayısıyla: *"Beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda*

aralarında hüküm vermek üzere kitap indirdi." ifadesi ile ya Hz. Nuh'un kitabı kastediliyor, yada onunla birlikte başka peygamberlere de indirilen kitaplar kastediliyor. Bu husus "kitap" kelimesinin başındaki "el" takısının cins yada "ahd-i zihnî (=zihin içi algı)" bildirir nitelikte değerlendirilmesine bağlı olarak belirginlik kazanır.

2- Hz. Nuh'a indirilen kitap, bir şeriat (Hukuk sistemi) içeren ilk gök menşeli kitaptır. Eğer ondan önce kitap indirilmiş olsaydı, ondan önce egemen olan bir şeriat da olacaktı. Ve yüce Allah, Şûrâ Suresi'nin ilgili ayetinde *"Sizin için şeriat kıldı..."* ifadesinin kapsamında bundan söz edecekti.

3- Yüce Allah'ın *"İnsanlar tek bir ümmetti."* ifadesiyle işaret ettiği dönem, Hz. Nuh'un gönderilişinden önceki bir dönemdir ve ona verilen kitap, dönemin anlaşmazlıklarını çözmek üzere indirilmişti.

Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden başkası değildir.

Daha önce, bununla, dinin kendisi ile ilgili olarak, dine ilişkin bilgiye sahip kimseler arasında baş gösteren anlaşmazlıkların kastedildiğini vurgulamıştık. *"Öyleyse sen yüzünü Allah'ı birleyen olarak dine, Allah'ın o fıtratına çevir; ki insanları bunun üzerine yaratmıştır."* (Rûm, 30) ayetinde vurgulandığı gibi din, fıtratla örtüştüğü için, yüce Allah, dinle ilgili anlaşmazlıkları, azgınlık ve kıskançlıkla izah etmiştir.

"O, kitap verilenlerden başkası değildi." ifadesi ile, şu hususa işaret ediliyor: Bu ayet-i kerimede, gökten indirilen kitapla ilgili dinsel nitelikli ihtilafların baş göstermesinin temel gerekçesine parmak basılıyor. Yoksa, dosdoğru yoldan sapan yada hak dinden başka bir dine bağlanan her kes dümdüz yoldan sapmış olsa dahi, bu durumun gerekçesi, belirleyici etkeni azgınlık ve kıskançlıktır, demek istenmiyor. Çünkü yüce Allah, azgınlığından dolayı sapan hiç kimseyi mazur görmez. Ama, işi karıştıranı, bir tedbir ve çözüm kestirmeyeni, bir çıkış yolu bulamayanı mazur kabul etmiştir. Söz gelimi bazı ayetlerde şöyle buyuruyor: *"Yol ancak insanlara zulmeden ve yer yüzünde haksız yere tecavüz ve haksızlıkta bulunanların aleyhindedir. İşte bunlara acıklı bir azap vardır."* (Şûrâ, 42) *"Diğerleri günahlarını itiraf ettiler, onlar salih bir ameli bir başka kötüyle karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Hiç şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyen-*

dir. ...Diğer bir kısmı, Allah'ın emri için ertelenmişlerdir. O bunları ya azaplandıracak veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilendir, hikmet sahibidir." (Tevbe, 102-106) Ve yine şöyle buyurmuştur: *"Ancak erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan mustazaflar olup hiçbir çareye güç yetiremeyenler ve bir yol bulamayanlar başka. Umulur ki, Allah bunları affeder. Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır."* (Nisâ, 98-99)

Kaldı ki, fıtrat, insanın öz yaratılışı, gaflet ve şüphe ile çatışmaz. Fıtratın çatıştığı bilinçli bir aldırmazlık ve azgınlıktır. Bu yüzden ayet-i kerimede "Azgınlık" niteliği bilginlere ve ilâhî ayetlerin açıklandığı, anlatıldığı kimselere özgü kılınmıştır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İnkar edip de ayetlerimizi yalanlayanlar ise; onlar, ateşin halkıdırlar ve orada süresiz kalacaklardır."* (Bakara, 39) aynı mesajı veren birçok ayet vardır. Bu ayetlerin tümünde küfür niteliği "Allah'ın ayetlerini yalanlama" ile kayıtlandırılmış, ondan sonra gerekli tehdide yer verilmiştir. Kısacası, bu ayet-i kerime, adı geçen anlaşmazlığın, kitabı uygulamakla yükümlü olanların, bilgi sahibi olduktan sonra birbirlerine karşı olan "azgınlık ve kıskançlıklarına" dayandığını vurgulamaktadır.

Böylece Allah, iman edenleri, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi.

Bu ifade, hakkında ayrılığa düşülen şeyin açıklaması niteliğindedir. Buna göre anlaşmazlık konusu, kitabın inişine de eşlik eden "hak" ilkesidir. Bunu: *"Beraberlerinde, hak kitabı indirdi."* ifadesinden çıkarıyoruz. Bu noktada, ilâhî yol göstericilik her iki anlaşmazlıkla ilgili olarak devreye giriyor. Bunlardan biri, hayat meselelerine ilişkindir. Biri de hakka, ilâhî öğretiye ilişkindir. Bu ikinci anlaşmazlık konusunun, başta gelen etkeni, kitabın hükümlerini uygulamakla yükümlü olan bilginlerin birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıklarıdır.

Ayet-i kerimede, "gerçeğe eriştirme"nin "izniyle" kayıtlandırılmış olması gösteriyor ki, yüce Allah'ın bu müminleri gerçeğe eriştirmiş olması, müminlerin zorlaması ve yüce Allah'ın imanlarından dolayı onların bu isteklerine olumlu karşılık vermesi şeklinde gerçekleşmiştir. Çünkü hiç kimse, yüce Allah'a bir hüküm empoze edemez. hiç kimse O'nun için bir şeyi gerekli kılamaz. O'nun kendisi için bir şeyi gerekli kılması başka. Tam tersine, hakka eriştirme, O'nun iznine bağlıdır. Eğer isterse izin vermez ve kimse hakka erişemez. Buna göre: *"Allah,*

kimi dilerse onu doğru yola yöneltir." ifadesi "izniyle" kelimesini gerçeklendirme niteliğindedir. Bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Kuşkusuz, yüce Allah müminleri kendi izniyle gerçeğe eriştirdi. Çünkü, onları doğru yola iletme yetkisi O'nun tekelindedir. Hiç kimse ile ilgili olarak, doğru yola iletme zorunda ve mecburiyetinde değildir. Tam tersine, kimi dilerse onu gerçeğe eriştirir. Nitekim iman edenleri, dosdoğru yola erişmeyi de kendisi dilemiştir.

Tefsirini sunduğumuz ayet-i kerime, bazı noktaların açığa kavuşmalarına yardımcı oldu:

1- Dinin sınırı ve tanımı. Buna göre din, dünya hayatına egemen olmak durumunda olan bir hayat sistemidir. Dünyayı, uhrevî kemale ve Allah katındaki gerçek ve sonsuz hayata uygun olarak düzenlemeyi garanti eder. Bu yüzden şeriatın, ihtiyaç duyulduğu kadarıyla, hayatın her türlü durumunu karşılayacak konuları kapsaması bir zorunluluktur.

2- Din, ilk kez ortaya çıktığı zaman, insanlar arasında baş gösteren fıtrat menşeli anlaşmazlıkları gidermek için ortaya çıktı. Sonra tekamül ederken hem fıtrat menşeli, hem de başka anlaşmazlıkları giderme misyonunu üstlendi.

3- Din realitesi bundan sonra da, sürekli gelişerek, kanunlarının, hayat sahnesinde ihtiyaç duyulan her şeye cevap verme durumuna geldi. Dini kanunlar bu evrenselliğe, bu kapasiteye kavuşunca gelişme noktalanmış ve bundan sonra yeni bir dine gerek kalmamıştı. Diğer bir ifadeyle herhangi bir din, eğer son din ise, tüm ihtiyaçlara cevap verecek yasaları kapsıyor, demektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Muhammed sizin erkeklerinizden hiç birinin babası değildir; ancak O, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur."* (Ahzab, 40) *"Biz kitabı sana, her şeyin açıklayıcısı olarak indirdik."* (Nahl, 89) *"O, üstün bir kitaptır. Batıl, önünden de ardından da gelemez."* (Fussilet, 42)

4- Her gelen yeni şeriat, öncekine göre daha yetkin ve daha yeterlidir.

5- Peygamberlerin gönderilişinin ve kitapların indirilişlerinin nedeni, diğer bir ifadeyle, dinsel çağrının gerekçesi şudur: İnsanoğlu doğası ve öz yaratılışı gereği anlaşmazlık çıkarmaya eğilimlidir. Aynı zamanda uygar bir topluluk içinde yaşama etkinliği içerisindedir, faaliyetleri bu yöndedir. Fıtratın kendisi, anlaşmazlığa götürücü, ihtilafa sürükleyici olduğuna göre, onun anlaşmazlığı gidermesi beklenemez.

Bir şey, cazibesine kapıldığı bir şeyi önleyici bir işlev gerçekleştirebilir mi? Bu yüzden yüce Allah, peygamberlik misyonu ve ilâhî yasama aracılığı ile kendine yaraşan ve konumuna uygun düşen ve durumunu düzeltecek kemal niteliğine sahip olmaya yöneltti. Bu kemal, gerçek bir erdemdi ve yaratılışın, yoktan var edişin kapsamı içindeydi, ezelden öngörülmüştü. Dolayısıyla böyle bir şeyin mukaddimesi de aynı durumda olmalıdır yani yaratılışın ve yoktan var edişin kapsamı içinde olmalıdır. yüce Allah, bir ayette şöyle buyuruyor: *"Bizim Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolunu gösterendir."* (Tâhâ, 50) Bu ayette, her şeye yaratılışını tamamlayıcı özellikler bahşetmenin yüce Allah'ın bir emri ve ve bir öntasarımı olduğu vurgulanıyor. İnsanın yaratılışının tamamlanmasının bir ifadesi de dünya ve ahirette varoluşunun kemale ermesine önayak olacak şeylere yöneltilmesidir. Nitekim, yüce Allah, bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin ihsanından arttırarak veririz. Rabbinin ihsanı kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20) Ayet-i kerime, yüce Allah'ın bağışını, ihsanını arttırarak verdiğini dile getiriyor. Hayat ve varoluş sürecinde ihsanına, yardımına ihtiyaç duyanlara, ihsanını, yardımını gönderir. Hayat ve varoluş olarak, herkese hak ettiğini verir. İhsanı ve yardımı kesilmiş değildir. Ancak, herhangi bir kimsenin, nefsinin bedbahtlığı yüzünden, ilâhî ihsanın kendine ulaşmasına neden olarak tavırlar içinde olması başka. Yine de bu kesinti Allah katından olmayacaktır.

Bilindiği gibi, insanoğlu kendi nefsinden kaynaklanan bu eksikliği giderme imkânına sahip değildir. Çünkü söz konusu eksikliğin meydana gelmesini sağlayan kendi öz yaratılışıdır. Kendisi bu eksikliği giderebilir mi? Toplumsal hayatında mutluluğa ve erdemliğe ulaşmasını sağlayacak şekilde, kendi iç âleminde bir düzenlemeye gidebilir mi?

İnsanın, kendisine yaraşan kemal düzeyine erişmesini engelleyici rol oynayan, söz konusu anlaşmazlığın başlıca etkeni yine insanın karakteri, öz yaratılışı olduğuna göre ve insanoğlu, bu özelliğinin yol açtığı gediği kapatacak, bozulanı onaracak yeteneğe ve donanıma sahip olmadığına göre, bir onarım, bir ıslah hareketi eğer olacaksa bu, doğa cihetinden olmamalıdır. Onarım gerçekleştirecek yön, ilâhî yöndür. Vahiy destekli peygamberlik misyonudur. Bu yüzden yüce Allah, peygamberlerin adı geçen onarımı, ıslahı gerçekleştirmelerini, anlaşmazlıkları gidermeye yönelik savaşmalarını "baas (=gönderme)" kavramı

ile ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu olaydan söz edildiği her defasında "gönderme" eylemini zatına nispet etmiştir. Halbuki, peygamberlerin görevlendirilişi de, bütün faaliyetler gibi, zaman ve mekân açısından maddî amele irtibatlı bir olgudur.

Buna göre, peygamberlik misyonu, ilâhî bir olgudur. (Dilersen buna gaybî de diyebilirsin) Bu olgunun kavrayışı ve fiili gibi genel durumlara nispeti, uyanıklıkla uyku arasındaki ilişkiye benzer. İnsanoğlu peygamberlik misyonu aracılığı ile, anlaşmazlıkları ve hayattaki çelişkileri ortadan kaldıracak bilgiler edinir. İşte gayb menşeli bu kavrayış ve algılayış Kur'ân teknolojisinde **"vahy"** ve insanın peygamberlik misyonu aracılığı ile kendisi için edindiği olgu da **"nübüvvet"** olarak isimlendirilir.

Bununla anlıyoruz ki: Öz yaratılışın bir yandan uygar toplumsallığa yol açması, bir yandan da bir takım anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına önayak olması, buna bağlı olarak yüce Allah'ın, insanı kendi yaratılışını tamamlayacak hususla yöneltmesi, aynı zamanda peygamberliğin varlığının gerekçesi niteliğindedir. Diğer bir ifadeyle bu realite, genel anlamda peygamberlik misyonunu kanıtlamaktadır.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İnsan denen bu canlı türü, doğuştan istihdamcıdır. (Kendinden başkasını kendi hizmetinde kullanma eğilimine sahiptir.) Bu öz yaratılış damgalı kullanma ve istihdam etme içgüdüsü uygar bir toplumun ve beraberinde, hayatın her alanına sirayet edebilecek bir anlaşmazlık ve fesat ortamının oluşmasına yol açar. Beri taraftan varoluş ve yaratılış süreci de bu anlaşmazlığın giderilmesini öngörmektedir. Bunu da, ancak, aradaki ihtilafları kaldırmak suretiyle toplumsal hayatı ıslah edecek nitelikte yasalar sağlayabilir. İnsanoğlunun kemale ermesi ve mutluluğu yakalaması, iki şeyle mümkündür: Fıtrat, yada ondan öte bir olgu. Bu hususta tek başına fıtrat yeterli değildir. Çünkü, anlaşmazlığın ortaya çıkış nedeni, kendisidir. Yine kendisi tek başına onu giderebilir mi? Bu yüzden, anlaşmazlığın, fıtrat ve doğa ötesi bir unsurun yol göstericiliği ile ortadan kaldırılması zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkıyor. Bu da, ilâhî bir anlayıştır. Doğal bir anlayış değil. Ve buna "peygamberlik misyonu" ve "vahy" diyoruz.

Bu kanıt ve gerekçe. Allah'ın kitabında açıkça vurgulanan, ifade edilen çeşitli önermelerden yola çıkarak somut bir şekilde elde edilebilir. Nitekim daha önce, belli ölçü de bu önermelere değindik. Bu

önermelerin her biri deneyseldir. İnsanoğlunun tarihsel süreci ve çeşitli toplumsal yapılanmaları içinde yaşadığı deneyimlerle açığa kavuşmuştur. Deneyimin yaşandığı bu toplumsal süre içinde, ard arda geçen asırlar boyunca oluşumlar ve yıkımlar olmuştur; tarihin tanık olduğu, insanın geçirdiği tüm deneyimlerde bu realiteyi en somut biçimde gözlemlemek mümkündür.

Demek ki,insanoğlu hayatının hiçbir döneminde, başkasını kullanma olgusundan vazgeçmiş değildir, onun başkasını kullanması da toplumsallığa yol açmıyor ve bireysel hayatı öngörüyor değildir. Ayrıca meydana getirdiği toplumsal yapı da hiçbir zaman anlaşmazlıktan soyutlanmamıştır. Ancak bu anlaşmazlıkların toplumsal yasalar olmaksızın giderilmesi de imkân dahilinde değildir. Öte yandan fıtratı ve insana göre "aklıselim" olarak nitelendirilen aklı da anlaşmazlıkların kaynağını kurutacak, bozgunculuğun ana maddesini ortadan kaldıracak kanunları koyacak güce ve yetkiye sahip değildir. Özellikle uygarlık, teknoloji, kültür ve bilim çağı olarak adlandırılan günümüzde tanık olduğumuz toplumsal hareketler, insanlık âleminde her gün ibretle seyrettiğimiz ahlâkî çözüntü ve bozgunculuk, çevreyi ve insan neslini mahveden, milyonlarca insanın ölümüne sebep olan korkunç savaşlar, insan soyu üzerine tahakküm etmeye, onları köleleştirmeye, ırz ve namuslarına ve mallarına haksızca el koymaya dayalı diktatörlükler, beşer aklının kanun yapmadaki yetersizliğinin somut bir göstergesidir. Uygarlık çağında durum bu ise, teknoloji ve bilimsel gelişmelerden yoksun, cehalet ve karanlığın egemen olduğu çağlarda durumun nasıl olduğunu kestirmek pek zor olmasa gerek.

Yaratılış ve varoluş yasası, her varlığı, kendisine yaraşan kemale yöneltir. Bu durumun tüm varlıklar için geçerli olduğu araştırma ve deneylerle kanıtlanmıştır. Ayrıca, yaratılış ve varoluş yasasının bir sonuca hükmetmeyeceği hususu, yine araştırmalar ve deneylerle kanıtlanmış tartışılmaz bir gerçektir. Aynı şekilde, peygamberlik misyonu ve vahiy olgusundan beslenen dinsel eğitim ve öğretimin, adı geçen ihtilaf ve anlaşmazlıkları ortadan kaldırabileceği de hem araştırmacılarca ve hem de deneysel olarak kanıtlanmıştır.

Araştırmalar ortaya koymuştur ki din, gerçeklere ilişkin doğru bilgilere, üstün ahlâka ve güzel davranışlarda bulunmaya davet eder. Şu hâlde, insanlık âleminin ıslahı ve onarımı, bu çerçevede mümkündür.

Deneye gelince, İslâm bir din olarak, Müslüman bireylerden oluşan bir topluma egemen olduğu kısa bir dönem zarfında bunu kanıtlamıştır. Bunu, eğitip nefislerini ıslah ettiği bireylerin şahsında kanıtlamıştır. Bunlar da aldıkları eğitim doğrultusunda başka insanları ıslah etmişlerdir. Kaldı ki, günümüzün uygar toplumları çeşitli alanlarda sergilediği tekamül örneği ve yapı iskeletindeki atardamarları –ki uygar ve ileri yaşamın özünü oluşturmaktadır- İslâm'ın bilimler alanındaki gelişim ve etkinliğine borçludur. Bu hususu tarih üzerine yapılan araştırmalar apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. İnşaallah yeri gelince bu konuda daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

6- Son din, insan tekamülünün bir noktada durmasını gerektirmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in peygamberliğin sona erdiğine, dinin her hangi bir şekilde neshedilmeyeceğine ve şeriatın değişmezliğine hükmetmiş olması, bireysel ve toplumsal tekamülün ölçü ve miktarının Kur'ân'ın açıklama ve yasamalarından ifadesini bulan şekliyle algılanması gerektiğini, insan için Kur'ân'da ifadesini bulan ve çerçevesi çizilen tekamülün dışında bir durumun söz konusu olmadığını ortaya koymaktadır.

Hiç kuşkusuz bu, Kur'ân'ın verdiği gaybî haberlerden biridir. Kur'ân'ın inişinden günümüze kadar geçen on dört kadar asırlık bir tarih süreci Kur'ân mesajını doğrulayan gelişmelere tanık olmuştur. Kuşku yok ki, insan denen canlı türü bu süre içinde, toplumsallığını ilgilendiren doğal yönlerde göz kamaştırıcı ilerlemeler kaydetmiştir. Azımsanmayacak mesafeler kat etmiştir. Ancak, hakikati bilgi ve öğretilere erişme alanında ve ahlâkî faziletler açısından bir adım dahi ileriye gidememiştir. Hatta önemli ölçüde gerileme kaydetmiştir. Dolayısıyla, ruhunu ve bedenini kapsayan olumlu bir tekamül gerçekleştirememiştir.

Şu iddiayı ortaya atan kişi büyük bir yanılgı içindedir: "Genel yasaları koymak, beşer türünün durumunu ve konumunu düzeltme amacına yönelik olduğu için, toplumlar kendi içlerinde geliştikçe, kemal merdivenlerini tırmanıp kalkındıkça, yaşadığı değişimlere paralel olarak bu yasaları da değiştirmek gerekir. Kuşkusuz bizimle Kur'ân'ın indiği İslâm kanunlarının konulduğu çağ arasındaki mesafe, o dönem ile İsa ve Musa peygamberlerin görevlendirildikleri dönemler arsındaki mesafeden çok daha fazladır. Bu yüzden günümüzde Hz. Peygamber

dönemi arasındaki farklılık İslâm şeriatını yürürlükten kaldırıp, onun yerine çağa uygun kanunlar yapmayı gerektirir..."

Bu iddiaya karşılık şunu söylüyoruz: "Daha önce de söylediğimiz gibi, dinsel yasamada (şeriat koymada) sadece insanın maddî ve doğal tekamülü göz önünde bulundurulmamıştır. Tam tersine, insan varoluşunun hakikati esas alınmıştır. Dinsel yasamanın temeli hem ruhsal, hem bedensel kemale dayanır. Maddî ve manevî mutluluk birlikte amaçlanmıştır. Bunun gereği de, dinsel tekamül aracılığı ile kemale eren toplum içindeki bireyin durumunun dikkate alınmasıdır. Sanayi ve politik olarak tekamül etmiş toplum içindeki bireyin değil.

Yukarıda yer verdiğimiz iddiaları ortaya atan araştırmacılar iki şeyi birbirine karıştırıyorlar. Bunlar beşer türünün toplumsallığını maddî açıdan inceleme ile ömürlerini tükettikleri için (ki madde,tıpkı kendisine dayanan toplumsal örgütlenmeler gibi sürekli değişkenlik göstermekte, evrimleşmektedir) dinin öngördüğü toplumsallığın da materyalist toplumsallık gibi olduğunu sanmaktadırlar. Bu yüzden tıpkı materyalist toplum gibi dinsel topluluğun da değişmesinin, nesneye açık olmasının gerekliliğine hükmetmektedirler. Oysa dinin yasamada, sadece gözettiğini biliyoruz. Bu yüzden dini eğitimden geçmiş bir birey yüce Allah da hem dini eğitimi hem de günümüzün maddî gelişmesini bünyesinde tamamlamaya muhtaç bir noksanlığı, takviyeyi gerektiren bir zaafı görebilecek mi?

7- Peygamberler (s.a.a) masumdurlar, yanılmalara karşı ilâhî korumanın kapsamındadırlar.

AYETLER IŞIĞINDA PEYGAMBERLERİN MASUM OLUŞLARI

Bu sonucu şöyle açıklayabiliriz: Peygamberlerin sahip oldukları ismet (kusursuzluk) niteliği üç kısma ayrılır:

a) Vahyi alırken yanılmama

b) Tebliğ ve elçilik görevini yerine getirirken yanlış yapmama

c) Günah işlememe (günahlara karşı korunmuş olma). Günah kulluğun saygınlığını lekeleyen ve efendiye muhalefet anlamına gelen her türlü kusur demektir. Yani kulluğa ters düşen söz ve davranış demek-

tir. İsmet niteliği ile, masum olan insanın içinde yer alıp da onu caiz olmayan yanılma ve günahlara karşı koruyan bir özelliği kastediyoruz.

Günah kavramının kapsamına girmeyen ve vahyi algılama ve tebliğ etme ile ilgisi bulunmayan, diğer bir ifadeyle vahyi algılama, onu tebliğ etme ve onunla amel etme konusunun kapsamının dışında olan, söz gelimi insanın dış âlemi algılama ve kavrama, yada kimi bilimsel değerlendirmelerde yanılgıya düşmesi, varoluşsal olguları yapıcılık-bozgunculuk, yarar-zarar açısından tanımlarken hata etmesi, meselesi bu konunun dışındadır.

Her ne ise bizim gördüğümüz şudur: Kur'ân-ı Kerim, her üç açıdan da peygamberleri masum (yanılmaz) olarak nitelemektedir.

Peygamberlerin Allah'tan vahyi alırken, aldıkları bu vahyin içerdiği mesajı insanlara sunarken, Allah adına elçilik görevini yerine getirirken masum, yanılmaz olduklarının kanıtı şu ayet-i kerimedir: *"Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi. Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden başkası değildi. Böylece Allah, iman edenleri, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi,"* Bu ayet-i kerimede, açık bir şekilde, yüce Allah'ın peygamberleri müjdeleme ve uyarma görevini yerine getirmek üzere gönderdiği, onlarla birlikte kitap (ki vahiy dediğimiz şey budur) indirdiği vurgulanmaktadır. Asıl misyonları da, inanç sistemine ve pratik yaşayışa ilişkin gerçeği açıklamaktır.

Diğer bir ifadeyle, Peygamberlerin Allah katında üstlendikleri görev, insanları hak nitelikli inanç sistemine ve buna dayalı hak nitelikli hayat biçimine eriştirmektir. Yüce Allah'ın, Peygamberleri gönderme hususunda öngördüğü hedef budur. Yine Allah Teala Hz. Musa'nın lisanıyla şöyle buyurmuştur: *"Benim Rabbim şaşırmaz ve unutmaz."* (Tâhâ, 52) Burada açıkça anlaşılıyor ki, yaptığı bir işte hiçbir tavrında yanılmaz. Bir şeyi dilediği zaman, onu, sonuçta amaca ulaşacak ve yanlışa sapmayacak bir yolla irade eder. bir hedef için herhangi bir yolun izlenmesini öngördüğü zaman, bu yöntemde asla şaşırmaz. Hem nasıl olur, yaratma ve emretme yetkisi O'na ait değil midir? Mülk ve egemenlik O'nun tekelinde değil midir? O, kendilerine vahiy indirmek,

dinin kapsadığı bilgileri öğretmek suretiyle Peygamber göndermiştir. Böyle de olmalıdır. Onları birer elçi olarak görevlendirerek mesajını insanlara duyurmalarını öngörmüştür. Ki, bu kaçınılmaz bir realitedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Elbette Allah, kendi emrini yerine getirip gerçekleştirendir. Allah, her şey için bir ölçü kılmıştır."* (Talak, 3) *"Allah, emrinde galip olandır."* (Yûsuf, 21)

Şu ayet-i kerimede, Peygamberlerin masum olduklarına, hatadan berî olduklarına, vahyi algılama ve tebliğ etme açısından yanılmaz olduklarına delalet etmektedir: *"O, gaybı bilendir. Kendi gaybını kimseye açık tutmaz. Ancak elçileri içinde razı olduğu kimseler başka. Çünkü, O, bunun önüne ve arkasına izleyiciler dizer. Öyle ki, onların Rablerinden gelen risaleti tebliğ ettiklerini bilsin. Allah onların nezdinde olanları sarıp-kuşatmış ve her şeyi sayı olarak da sayıp tespit etmiştir."* (Cin, 26-28) Buradan anlıyoruz ki, yüce Allah elçilerini vahyinin muhatabı olmaya özgü kılar. Sonra gaybı kendilerine göstererek onlara destek olur. Önlerinde ve arkalarında onları denetler. Yanlarında olanları çepeçevre kuşatır. Amaç, vahyi, yok olmaya, şeytanları ve başka art niyetli unsurların girişimleri sonucu değişmeye karşı koruma altına almalıdır. Böylece Rablerinin mesajını insanlara net biçimde ulaştırmalarını sağlamadır.

Bir diğer ayette de yüce Allah, bu gerçeği vahiy meleğinin lisanıyla şöyle dile getirir: *"Biz ancak Rabbimizin emriyle ineriz. Önümüzde, ardımızda ve bunlar arsında olan her şey O'nundur. senin Rabbin kesinlikle unutkan değildir."* (Meryem, 64) Bu ayetler gösteriyor ki: vahiy, inişinden, peygambere ulaştırılmasına ve onun aracılığı ile insanlara duyurulmasına kadar ki süreç içinde koruma altındadır. Herhangi bir değişikliğe uğramama konusunda güvence altındadır.

Masumiyeti kanıtlamaya ilişkin bu iki yaklaşım, peygamberlerin sadece vahyi algılamaları ve mesajı tebliğ etmeleri açısından masum olduklarını, zihinlerde çağrıştırır niteliktedir. Daha önce vurguladığımız, amelde masumiyeti, tavırda yanılmazlığı çağrıştırmıyorlar. Ancak, bu iki yaklaşımının masumiyete ilişkin kanıtsallığını şu şekilde bütünlemek mümkündür. Ki, düşünce ve fikir erbabına göre "Fiilde tıpkı söz gibi delil oluşturur, mesaj verir." Buna göre, bir işi yapan kimse, bu fiiliyle yaptığı işi güzel ve caiz gördüğünü anlatır. Bu, "Falan işi güzel ve caiz görüyorum." demesi ile vurgulama bakımından

birdir. Eğer, aksini emreden Peygamberden günah nitelikli bir davranış sudur etse, onun açısından, bu bir çelişki olur. Çünkü fiili, bu durumda sözü ile çelişir. O zaman da, Peygamber birbiriyle çelişen iki şeyin tebliğcisi konumuna düşer. Oysa iki zıt şeyi tebliğ etme, gerçeği tebliğ olarak adlandırılamaz. Çünkü iki zıt şeyi duyuran kimse, hakkı duyurmuş olamaz. Bunun nedeni birbirine zıt olan iki şeyin birbirlerini geçersiz kılacak nitelikte olmalarıdır. Buna göre, Peygamberin, ilâhî mesajı duyurma açısından masum oluşu, ancak günahtan masum olması ve söz fiil çelişkisinden korunmuş olması ile gerçekleşmiş olur. Bu da, son derece açık bir husustur.

Şu ayetler, Peygamberlerin, mutlak olarak masum olduklarını dile getirirler: *"İşte Allah'ın hidayet verdikleri bunlardır; öyleyse sen de onların bu hidayetlerine uy."* (En'âm, 90) *"Allah kimi saptırırsa, artık onun için bir yol gösterici yoktur. Allah kimi hidayete erdirirse onun için bir saptırıcı yoktur."* (Zümer, 36-37) *"Allah kime hidayet verirse, işte hayat bulan odur."* (Kehf, 17) Burada yüce Allah, hidayete erdirmesi sayesinde hidayet üzere olan kimseler üzerinde saptırıcıların etkilerini geçersiz kılıyor. Dolayısıyla, onlarda sapıklık bulunmaz. Her günah da bir sapıklıktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey ademoğulları, size ant vermedim mi ki: şeytana kulluk etmeyin, çünkü, o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin, doğru yol budur. Andolsun o, sizden birçok nesli saptırmıştı."* (Yasin, 60-62) Bu ayet-i kerimede, görüldüğü gibi, her türlü günah, şeytana yönelik kulluk olarak nitelendirildikten sonra, şeytanın saptırması sonucu gerçekleşmiş sapmalar olarak tanımlanıyor. Buna göre, yüce Allah'ın Peygamberleri hidayete erdirdiğini vurgulaması, ardından, kendisinin hidayete erdirdiği kimselerden sapmayı nefyetmesi, sonra her türlü günahı sapma olarak nitelemesi, yüce Allah'ın Peygamberleri, kendilerinden günah sudur etmekten beri kıldığını vahyi algılama ve tebliğ etme noktasında, onları yanılmaz kıldığının somut kanıtıdır.

Şu ayetler de bu gerçeği vurgular niteliktedir: *"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği Peygamberler, doğrular, şehitler ve salihlerle beraberdir. Ne iyi arkadaştır onlar!"* (Nisâ, 69) *"Biz doğru yola ilet, kendilerine nimet verdiklerinin, yoluna ki onlar ne gazaba uğramışlar ve ne de sapmışlardır."* (Fatiha, 5-7) Görüldüğü gibi, kendilerine nimet verilenlerden olan Peygam-

berler, sapmış olmayanlar olarak nitelendiriliyor. Eğer kendilerinden her hangi bir günah sudur etseydi, kuşkusuz bununla sapmış olanlardan olacaklardı.

Çıkardığımız bu sonucu, yüce Allah'ın Peygamberleri tanımlamaya ilişkin şu sözleri pekiştirmektedir: *"İşte bunlar; kendilerini Allah'a nimet verdiği Peygamberlerdendir; Adem'in soyundan Nuh ile birlikte taşıdıklarımızdan, İbrahim ve İsrail'in soyundan, doğru yola eriştirdiklerimizden ve seçtiklerimizdendirler. Onlara Rahman'ın ayetleri okunduğunda, ağlayarak secdeye kapanırlar. Sonra onların arkasından öyle nesiller türedi ki, namazı zayi ettiler ve şehvetlerine kapılıp-uydular. Böylece bunlar azgınlıklarının cezasıyla karşılaşacaklardır."* (Meryem, 58-59) Bu ayetlerde, gördüğümüz kadarıyla, en başta Peygamberlerin tümünde bulunan iki özelliğe dikkat çekiliyor: Nimet verilenlerden olma. Hidayet üzere olma... Öyle ki "En'amellahu aleyhim (=Allah'ın nimet verdiği)" ifadesinden sonra yer alan "mimmen hedeyna vectebeyna (=doğru yola eriştirdiklerimizden ve seçtiklerimizden)" ifadesinin başında, beyan etmeye, açıklamaya yönelik "min" edatı kullanılmıştır. Sonra bu Peygamberler, tevazuun, hakirliğin son zirvesi kullukla vasfediliyorlar. Daha sonra bunları izleyen kuşaklarsa kötü niteliklerle tanımlanıyorlar. Dolayısıyla, ikinci grubun, birinci gurupla aynı niteliklere sahip olmadığı vurgulanıyor. Çünkü ilk grupta yer alan kişiler, övgüye değer, teşekküre layık kimselerdir, ikinci gruptakiler değil. Ayet-i kerime ikinci gruptakileri ise, şehvetlere kapılan, ihtiraslarının peşinde koşan ve yakında azgınlıklarının cezasıyla karşılaşacaklar olarak tanımlanıyor.

Şu hâlde, ilk grupta yer alan Peygamberler, şehvetlerine uyan, dolayısıyla azgınlığın cezasına çarptırılacak kimseler değildirler. Bu niteliğe sahip birinden günah namına bir şeyin söz konusu olmayacağı açıktır. Hatta bunlar, eğer Peygamberlikle görevlendirilmeden önce şehvetlerine uyan kimseler olsalardı, bu durumlarını azgınlık izleyecekti, dolayısıyla azgınlığın cezasına çarptırılmış olacaklardı. Çünkü şu ifade, şehvetine uyan herkesi kapsayacak niteliktedir: *"Namazı zayi ettiler ve şehvetlerine kapılıp-uydular. Böylece bunlar azgınlıklarının cezasıyla karşılaşacaklardır."*

Bu yaklaşım, Peygamberlerin masum olduklarını aklen kanıtlamak isteyenlerin şu değerlendirmelerine de yakındır: Peygamberlerin gön-

derilmiş olmaları ve onlar aracılığı ile bir takım mucizelerin gerçekleşmiş olması, sözlerinin doğruluğunun kanıtıdır. Bu demektir ki, onlar kesinlikle yalan söylemezler. Ayrıca, ilâhî mesajı eksiksiz olarak insanlara duyurabileceklerini, buna layık olduklarını göstermektedir. Akıl, herhangi bir maksada ve merama aykırı davranışlar ve günahlar işleyen bir insanın, söz konusu maksada ve merama yönelik davet işlevini yerine getirmesini kabul etmez. Böyle bir çelişkiyi onaylamaz. Dolayısıyla peygamberlerin çeşitli mucizeler göstermiş olmaları, onların vahyi alırken, onun içerdiği mesajı insanlara sunarken, kendilerine yöneltilen emir ve yükümlülükleri yerine getirirken her türlü hatadan beri olduklarına ilişkin yaklaşımı onaylayıcı bir olgudur.

Bu yaklaşıma şöyle bir karşılık verilemez: "İnsanlar -ki akıl sahibi varlıklardır- çeşitli mesajların algılanışında ve birçok toplumsal hedefe ulaşmada, tebliğ açısından noksanlıktan ve yetersizlikten kurtulmayan bazı insanların sebep olmaları sonucu belli sonuçlara varırlar..." Çünkü insanlar için geçerli olan bu durum iki şeyden dolayıdır ki hiç birisi Peygamberlerin davetiyle ilgili olarak değerlendirmeye tâbi tutulamaz. Ya bu tavrın nedeni, az miktardaki kusur ve yanılgıyı önemsememeleri ya da, insanların amacı, istenen şeyin az bir miktarına ulaşmadır. İstedikleri az olanı alıp çok olandan kaçınmaktır. Her iki durum da yüce Allah'ın şanına yakışmaz.

Yine şu ayet-i kerimeye dayanılarak da bu yaklaşıma karşı çıkılamaz: *"Öyleyse onlardan her bir topluluktan bir grup da dince derin bir kavrayış edinmek ve kavimleri kendilerine geri döndüğünde onları uyarmak için geri döndüğünde onları uyarmak için geride kalabilir. Umulur ki, onlar da kaçınıp sakınırlar."* (Tevbe, 122)

Ayet-i kerime, gerçi, masumluk niteliğine sahip olmayan Müslümanların geneli ile ilgilidir, ancak onlara dinde öğrendiklerini, derin kavrama imkânına kavuştuklarını tebliğ etme iznini veriyor. Oysa uyardıkları şeye ilişkin bir onaylama söz konusu değildir. Sözlerinin insanlar katında hüccet olmasını onaylayıcı bir kanıt yoktur. Dolayısıyla sakıncalı husus söz konusu değildir.

Peygamberlerin masum olduklarını ifade eden ayetlerden biri de şudur: *"Biz elçilerden hiç kimseyi ancak Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir şeyle göndermedik."* (Nisâ, 64) Burada elçinin itaat edilmesi gereken biri olarak görevlendirilişi, Peygamber gönder-

menin amacı olarak sunuluyor ve amaç bununla sınırlandırılıyor. Bu durum zorunlu olarak Resulün şahsında itaat edilen söz veya fiil gibi şeylerin tümüne yüce Allah'ın iradesinin taalluk etmesini gerektirir. Çünkü söz ve davranış tebliğ sürecinde baş vurulan, sürekli kullanılan araçlardır. Eğer Peygamberden vahyi anlama noktasında veya vahyi tebliğ etme aşamasında bir hata gerçekleşse, bu yüce Allah'ın batılı istediği anlamına gelir ki, yüce Allah haktan başka bir şey istemez.

Aynı şekilde, eğer buğzedilen ve yasaklanan sözlü yada fiili bir günah, Peygamber tarafından işlenirse, özü itibariyle Allah'ın iradesi ile ilintili olur, dolayısıyla istenen, sevilen bir itaat konumuna gelir. Böylece yüce Allah, bir tek fiille ilgili olarak hem isteyen hem istemeyen, hem nehyeden hem emreden, hem seven hem buğzeden olur. Hiç kuşkusuz, ulu Allah çelişik sıfat ve fiillerden münezzehtir, yücedir. Böyle bir değerlendirmenin yanlış ve batıl olduğu ortadadır. Bazılarının savundukları gibi, güç yetirilmeyeni teklif etmeye ilişkin görüşü kabul etsek dahi bu değerlendirme yanlıştır. Çünkü güç yetirilmeyenin teklif edilmesi, imkânsızın, muhalin teklif edilmesi anlamına gelir. Bizim üzerinde durduğumuz husus ise, kendisi muhal olan bir tekliftir. Çünkü bir tek fiille ilgili olarak hem tekliftir, hem değildir, hem irade edilendir, hem edilmeyendir, hem sevilendir, hem sevilmeyendir, hem övülendir, hem yerilendir.

bunun bir kanıtı da şu ayet-i kerimedir: *"Elçiler, müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderildi. Öyle ki elçilerden sonra insanların Allah'a karşı delilleri olmasın."* (Nisâ, 164) Bu ayetten açıkça anlaşılıyor ki, yüce Allah insanların içinde bulundukları günah ve ilâhî emirlere muhalefet etme nitelikli tavırlarına ilişkin mazeretlerini ortadan kaldırmayı diliyor. Mazereti de ancak elçilerin -Selâm üzerlerine olsun- gönderilmiş olması ortadan kaldırır. Bilindiği gibi, elçilerin insanların mazeretlerini ortadan kaldırmaları, kanıtlarını geçersiz kılmaları, ancak bizzat kendilerinde, Allah'ın iradesine ve rızasına uyum olmayan bir söz veya fiilin, hata yada günahın bulunmaması ile mümkün olabilir. Aksi takdirde, insanların Peygamberlerde bulunan her hangi bir kusura veya günaha yapışıp Allah'a karşı bunu bir kanıt olarak sunmaları imkânı doğardı. Bu ise, yüce Allah'ın öngördüğü amaç ile çelişen bir olgudur.

Eğer desen ki: Yukarıda değinilen ayetler, peygamberlerin hata yapmayacaklarına, günah işlemeyeceklerine delalet etmektedir. Bu ise, herhangi bir şeyle ilgili olarak "ismet" sıfatına sahip olma anlamına gelmez. Çünkü bazılarının iddiasına göre "İsmet" insanı yanılmaktan alıkoyan, günah işlemeye ve hataya karşı koruma altına alan bir güçtür. Güç ise, sadece fiilin gerçekleşmesi yada gerçekleşmemesi değildir. Aksine güç, psikolojik bir başlangıç noktasıdır. Fiil bu noktadan kaynaklanır. Tıpkı fiillerin psikolojik melekelerden kaynaklanmaları gibi.

Buna göre karşılık olarak ben de derim ki: Evet, ama, yukarıdaki incelemede ihtiyaç duyulan husus, Peygamberden hata ve günahın meydana gelmiş olmasıdır. Doğru yada ibadet nitelikli fiilin kaynaklanacağı gücün sabit olmamasının bana bir zararı olmaz. Bu, gün gibi ortadadır.

Ayrıca "İsmet" sıfatının koruyucu bir güce dayandığını, mucize ile ilgili incelemede sunduğumuz ayetlerden yola çıkarak kanıtlamak mümkündür: *"Allah, kendi emrini yerine getirip gerçekleştirendir. Allah, her şey için bir ölçü kılmıştır."* (Talak, 3) *"Muhakkak benim Rabbim, dosdoğru bir yol üzerindedir."* (Hûd, 56)

Ve yine olayların her biri için, kaynaklanacağı bir başlangıç noktası ve gerçekleşmesini sağlayacak bir sebep gereklidir. Dolayısıyla Peygamberin aynı tarz üzere doğru ve ibadet nitelikli sergilediği fiiller, Peygamberle birlikte bulunan ve nefsinde yer alan bir sebebe dayanırlar. Bu sebebe koruyucu güç diyoruz. Bunu şöyle açabiliriz: Peygamberin birer ibadet ve ibadet olarak sergilediği varsayılan fiiller, bizim sergilediğimiz ve bazısı itaat, ve bazısı da günah nitelikli fiillerimiz gibi ihtiyari (isteğe bağlı) fiillerdir. Hiç kuşkusuz, isteğe bağlı bir fiil, bir bilgi ve dileyişten kaynaklanmasından ötürü isteğe bağlıdır. Bir fiilin itaat ve günah şeklinde farklı nitelikler kazanması, kaynaklandığı ilmi biçimin farklılığından ileri gelir. Örneğin, eğer amaç emredileni yapmak suretiyle kulluk tavrını sürdürmekse, itaat niteliği gerçekleşir. Şayet istenen -dileyişin dayandırıldığı ilmi biçimi kastediyorum- heva ve hevese uymak ve Allah'ın yasakladığı şeyi yapmaksa, günah niteliği gerçekleşir. Buna göre, fiillerimizin itaat ve günah şeklinde farklı biçimler almasının sebebi, fiillerin kaynaklandığı bilgimizin farklılığıdır. Eğer iki bilgiden biri yani, kulluk tavrını sürdürmenin ilâhî emre itaat etmenin gerekliliğine ilişkin hüküm devam edecek olursa, bu, ancak

itaat nitelikli bir fiil olarak dışarıya yansır. Eğer ancak günah türü fiillere kaynaklık eden diğer bilgi devam ederse (böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız) ancak günah nitelikli bir fiil şeklinde gerçekleşir. Buna göre, Hz. Peygamberin (s.a.a) sergilediği fiiller, daima itaat olarak nitelendirililirler. Bunun tek nedeni, fiillerin dileyişi sonucu kaynaklandıkları bilginin yapıcı, olumlu ve değişken olmamasıdır. söz konusu bilgi, kulluğun gerekliliğini her zaman kabullenip ona göre tavır almanın gerekliliğine inanmadır. Bilindiği gibi, ilmi şekil ve hiçbir şekilde ortadan kaybolmaz köklü nefsanî biçim, tıpkı iffet, cesaret ve adalet gibi ruhsal bir melekedir. Buna göre, Peygamberde ruhsal bir meleke vardır. İtaat ve boyun eğme niteliğindeki fiiller bu melekeden kaynaklanır. Buna, günahtan koruyan güç de denir.

Bir başka açıdan meseleye yaklaşacak olursak; Peygamber vahyi algılamada ve vahyin içerdiği mesajı tebliğ etmede hata etmez. Şu hâlde, onun kişiliğinde ruhsal bir biçim vardır ki bu, bilgileri algılama ve başkalarına aktarmada yanılmaya pay bırakmaz. Fiil plânında da isyan etmez. Eğer Peygamberin şahsından, aynı tarz üzere ve ancak doğruluk ve itaat şeklinde beliren fiillerin, beraberinde olan her hangi bir sebebin aracılığı söz konusu olmaksızın ve Peygamberin nefsine her hangi bir şeyin eklenişi gerçekleşmeksizin ortaya çıktıklarını varsayarak, bu demektir ki, onun isteğe bağlı fiilleri, bu şekilde, Allah'ın iradesi ile gerçekleşmişlerdir ve Hz. Peygamberin bir müdahalesi de söz konusu olmamıştır. Bu da, Peygamberin bilgisinin ve fiiller üzerinde etkili olan iradesinin geçersiz kılınması sonucunu doğurur. Böyle bir değerlendirme, isteğe bağlı fiillerin, isteğe bağlı olmaktan çıkmaları anlamına gelir. Bu da Peygamberin (s.a.a) bilgi ve iradesi ile hareket eden bir insan oluşu ile çelişir. Şu hâlde, "İsmet" niteliği, yüce Allah'ın Peygamber olan insanın kişiliğinde var ettiği bir sebeptir. Peygamberin isteğe bağlı fiilleri doğruluk ve itaat şeklinde bu sebepten kaynaklanır. Daha önce de vurguladığımız gibi, "İsmet" niteliği köklü bir bilgi, kişiliğe sinmiş bir melekedir.

KUR'ÂN IŞIĞINDA PEYGAMBERLİK

Yüce Allah bu gerçeği (insanlara vahiy aracılığı ile doğru yolu gösterme gerçeğini) birçok ayette gözler önüne serdikten sonra söz konusu yol göstericilik misyonunu üstlenen kişilikleri iki değişik kav-

ramla ifade etmiştir. Bu değişik tanımlama, bir bakıma onların iki kısımda değerlendirilmelerini öngören bir taksim veya taksim benzeri niteliğindedir. Bu kavramlardan biri "Resul" biri de "Nebi"dir. Ulu Allah bir ayet-i kerimede: *"Nebiler ve şahitler getirildi."* (Zümer, 69) *"Allah, Resulleri toplayacağı gün, 'size verilen cevap nedir?' diyecektir."* (Mâide, 109) buyuruyor. "Resul"ün anlamı; mesaj taşıyıcıdır. "Nebi" ise, haber taşıyan demektir. Buna göre, Resul, yüce Allah ile kulları arasında aracı olma onuruna sahiptir. Nebi de, Allah'ı ve katında olanları bilme onurunu taşımaktır.

Bir görüşe göre, Nebi ile Resul arasındaki fark "Umum ve husus-i mutlak" yani mutlak genellik ve özellikle ilgilidir. Dolayısıyla Resul, Peygamber olarak gönderilen, tebliğ etmekle yükümlü kılınan, aynı zamanda bir mesaj taşıyan kimsedir. Nebi ise, Peygamberlikle görevlendirilen kimseye denir. Tebliğe görevlendirilsin veya görevlendirilmesin fark etmez.

Ne var ki, ilâhî kalem bu tür bir ayrımı desteklemiyor: *"Kitapta Musa'yı da zikret, çünkü o, ihlasa ulaşmış bir Resul,bir Nebiydi."* (Meryem, 51) Ayet-i kerime, bir övgü ve tazim niteliğindedir. Böyle bir durumda daha özel bir nitelikten, daha genel bir niteliğe doğru aşama kaydetmek uygun düşmez. Bu husus son derece açıktır.

Bir de şu ayet-i kerimeye bakalım: *"Biz senden önce hiçbir Resul ve Nebi göndermiş olmayalım ki..."* (Hac, 52) Bu ayette, Resul ve Nebi nitelikleri birlikte zikredilmiş ayrıca her iki niteliğe birlikte sahip olanlar "gönderilmiş"ler olarak sunulmuştur. Ne var ki: *"Orta yere kitap kondu; Nebiler ve şahitler getirildi."* (Zümer, 69) *"O, Allah'ın resulü ve nebilerin sonuncusudur."* (Ahzab, 40) ayetleri ve bir de incelememize konu olan ayet-i kerimedeki *"Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak nebiler gönderdi."* ifadesi ve benzerleri, açıkça Allah tarafından gönderilen her Peygamberin "Nebi" olduğunu dile getirmektedir. Bununsa "Bir resul, bir nebiydi" ifadesine ters düşen bir yanı yoktur. Çünkü bu ifadede, her iki lafızla orijinal anlamları kastedilmiştir. Yani kavramlarda bir anlam kayması söz konusu değildir. Bu durumda söz konusu ifadeyi şu şekilde açıklayabiliriz: O, Allah'ın ayetlerinden ve Allah katındaki bilgilerden haberdar olan bir Resuldür.

Ayrıca: *"Biz senden önce hiçbir Resul ve Nebi göndermiş olmayalım ki..."* ayetini şu şekilde değerlendirebiliriz. Çünkü şöyle demek pe-

kala mümkündür: Nebi de, Resul de insanlara Peygamber olarak gönderilmiş kişilerdir. Ancak, Nebi, Allah katında olan şeylerden haberdar biri olduğu için edindiği bu haberi insanlara duyurmak üzere görevlendirilmiştir. Resul ise, Peygamberliğinin temel misyonu olan haber vermeye ek olarak özel bir mesaj sunmak üzere görevlendirilmiş kimsedir. Bu nüansı bazı ayetlerden algılamak mümkündür: *"Her ümmetin bir Resulü vardır. Onlara Resulleri geldiği zaman, aralarında adalet ile hüküm verirler."* (Yûnus, 47) *"Biz bir Resul gönderinceye kadar azap edecek değiliz."* (İsrâ, 15)

Buna göre Nebi, Allah'ın inayeti ve insanlığı mutluluğa eriştirmesine ilişkin hükmü uyarınca insanlara dünya ve ahiret hayatlarını islah edecek dinin temel ve ayrıntı niteliğindeki prensiplerini açıklayan Peygamberdir. Resul ise, hüccetin bütünüyle gerçekleşmesini kapsayan özel bir mesaj taşıyan Peygamberdir. Onun taşıdığı mesaj ve hüccete aykırı davrananları bir yıkım yada azap kuşatıverir. şu ayet-i kerime de bu açıdan ele alınabilir: *"Öyle ki Resullerden sonra insanların Allah'a karşı delilleri olmasın."* (Nisâ, 165)

İlâhî kelâmdan, resul ve nebi arasındaki farkı belirleyici nitelikte, iki kavramın orijinal anlamları dışında herhangi bir sonuç algılanmamaktadır. Bunun zorunlu sonucu bizim daha önce yaptığımız şu tespittir: Resul, Allah ile kulları arasında aracı olma onuruna sahiptir. Nebi de, Allah'ın ve katında olanları bilme onurunu taşımaktadır. İleride Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) gelen rivayetleri incelerken, bu iki kavram arasındaki farklılık üzerinde daha etraflıca duracağız.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim peygamberlerin sayılarının çok olduğunu,yüce Allah'ın onların tümüne kitabında yer vermediğini açık bir şekilde dile getirmektedir: *"Andolsun, biz senden önce elçiler gönderdik; onlardan kimini sana aktarıp anlattık, kimini anlatmadık."* (Mü'min, 78) vb. Yüce Allah'ın kitabında isimlerini anarak kıssalarını aktardığı Peygamberlerin sayısı yirmi küsurdur.

1) Adem, 2) Nuh, 3) İdris, 4) Hûd, 5) Salih, 6) İbrahim, 7) Lut, 8) İsmail, 9) El-Yesa 10) Zülkifl, 11) İlyas, 12) Yûnus, 13) İshak, 14) Yakub, 15) Yûsuf, 16) Şuayb, 17) Musa, 18) Harun, 19) Davud, 20) Süleymen, 21) Eyyub, 22) Zekeriyya, 23) Yahya, 24) İsmail Sadık'ul-Va'd, 25) İsa, 26) Muhammed (salat ve selâm üzerine olsun)

Bazı Peygamberlerin ise ismi geçmiyor, ima ve kinaye yoluyla kendilerine işaret edilmektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın önde gelenlerini görmedin mi? hani, Peygamberlerinden birine: 'Bize bir melik gönder'; demişlerdi."* (Bakara, 246) *"Ya da altı üstüne gelmiş, ıssız duran bir şehre uğrayan gibisini..."* (Bakara, 259) *"Hani onlara iki elçi göndermiştik, fakat ikisini yalanlamışlardı. Biz de iki elçiyi bir üçüncüyle güçlendirdik."* (Yasin, 14) *"Derken katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve tarafımızdan kendisine bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kulu buldular."* (Kehf, 65) *"Ve torunlarına"* (Bakara, 136) Ayrıca Hz. Musa ile arkadaşlık eden genç gibi, peygamber olup olmadığı açıklanmayan kimselerden de söz edilmektedir: *"Hani Musa genç yardımcısına demişti."* (Kehf, 60) Yine Zulkarneyn, Meryem'in babası İmran ve Üzeyr gibi adı geçmekle beraber, peygamberliklerinden söz edilmeyen kimseler de zikredilmiştir.

Kıacası, Kur'ân-ı Kerim peygamberlerin sayısını vermemiştir ki, bunu bir ölçü olarak alalım. Rivayetler arasında, peygamberlerin sayısına ilişkin ifadeler ise, metinleri birbirinden farklı ahad haberlerdir. Bunlar arasında en meşhur olanı Ebuzer'in Resulullah efendimize (s.a.a) dayandırdığı şu hadistir: *"yüz yirmi dört bin peygamber gönderilmiştir. Bunların üç yüz on üç tanesi Resuldür."*

Biliniz ki: Peygamberlerin efendileri, aralarındaki Ululazm peygamberlerdir. Bunlar: Hz. Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'dir -salat ve selâm üzerlerine olsun-. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Artık sen sabret; Resullerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi."* (Ahkaf, 35) ileride, söz konusu peygamberlerle ilgili olarak kullanılan bu "azim" kavramının kendilerinden alınan ilk ahitte, yaptıkları antlaşmada sebat göstermeleri ve üstlendikleri görevi unutmamaları anlamına geldiği hususunda ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hani biz, peygamberlerden kesin sözlerini almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan. Biz onlardan sapasağlam bir söz almıştık."* (Ahzab, 7) *"Andolsun, biz bundan önce Adem'e ahit vermiştik, fakat o, unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık."* (Tâhâ, 115)

Ululazm olarak nitelendirilen bu peygamberlerin her biri şeriat ve kitap sahibidir: *"Dinden Nuh'a vasiyet ettiğini ve sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vasiyet ettiğimizi sizin için de bir şeriat*

kıldı." (Şûrâ, 13) *"Şüphesiz bu, önceki sahifelerde vardır; İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde."* (A'lâ, 18-19) *"Gerçek şu ki, biz Tevrat'ı, içinde bir hidayet ve nur olarak indirdik... Onların ardından yanlarındaki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve içinde hidayet ve nur bulunan İncil'i verdik... Sana da önündeki kitapları doğrulayıcı ve ona bir şahit, gözetleyici olarak kitabı indirdik. Öyleyse aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen haktan sapıp onların havalarına uyma. sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol-yöntem kıldık. Eğer Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet kılardı; ancak bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir."* (Mâide, 44-48)

Sunduğumuz ayetler, söz konusu peygamberlerin uyguladıkları birer şeriatlarının olduğunu, Hz. İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya ve Muhammed'e -salat ve selâm üzerlerine olsun- kitap indirilmiş olduğunu dile getirmektedir. Hz. Nuh'a indirilen kitapla ilgili olarak daha önce; *"İnsanlar tek bir ümmetti."* ayeti *"Dinden Nuh'a vasiyet ettiğini..."* diye başlayan ayetle birlikte ele alındığı zaman, Hz. Nuh'a bir kitap verildiğinin anlaşılacağını vurgulamıştık. Bizim bu değerlendirmemiz, Hz. Davud'a bir kitap indirilmiş olması ile çelişmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Davud'a da Zebur'u verdik."* (Nisâ, 163) Aynı şekilde, çeşitli rivayetlerde, Hz. Adem'e, Şeys ve İdris'e kitap verildiğine ilişkin açıklamalara da ters düşmemektedir. Çünkü bunlar hüküm ve şeriat kapsamayan kitaplardır.

Biliniz ki, peygamberlik için vazgeçilmez bir olgu, vahiydir. Vahiy ise, bir tür ilâhî konuşmadır ki, peygamberlik misyonu bu iletişime dayanır. yüce Allah bir ayet-i kerime de şöyle buyuruyor: *"Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik."* (Nisâ, 163) İnşaallah, Şûrâ Suresi'nin ilgili ayetini incelediğimiz zaman yeterli ve ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. Nuh'tan önce insanlar, Allah'ın fıtratı üzere tek bir ümmetti. Ne doğru yolda idiler, ne de sapık idiler. Bunun üzerine Allah peygamberler gönderdi. -Böylece insanlar iki guruba bölündüler.-

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) söz konusu ayet-i kerime ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "İnsanların tek bir ümmet oldukları dönem Hz. Nuh'tan önceydi." Orada bulunanlar: "Peki hidayet üzere miydiler?" diye sorduklarında şu cevabı verdi:"Tersine, sapıklık üzereydiler. Çünkü Hz. Adem ve soyundan salih kimseler vefat etmişlerdi. Geride sadece vasisi olan Hz. Şeys kalmıştı. O da Hz. Adem ve soyundan salih olanların bağlı bulundukları Allah'ın dinini açıktan yayacak gücü bulamıyordu kendinde. Çünkü Kabil, kardeşi Habil'i öldürdüğü gibi Hz. Şeys'i de ölümle tehdit ediyordu. Bu yüzden takiyye yaparak, asıl inancını gizleyerek aralarında yaşamını sürdürdü. Sapıklıkları günbegün arttı ve nihayet göçüp gidenlerden başka içlerinde bir tek salih kimse kalmadı. Hz. Şeys bir adaya sığınıp Allah'a ibadet etmek zorunda kaldı. yüce Allah için bedâ gerçekleşti ve insanlara elçiler göndermeyi öngördü. Eğer bedâ olayı şu cahillere sorulursa: "Allah işten el çekti" diyecekler. Ama yalan söylüyorlar. yüce Allah'ın her yıl hükmettiği bir şeydir bu. Sonra şu ayeti okudu: *"Onda her hikmetli iş ayrılır."*[1] "Böylece yüce Allah, o yıl içinde gerçekleşecek kıtlığı, bolluğu, yağmuru v.s.yi hükme bağlar." Ravi şöyle diyor: Dedim ki: İnsanlar peygamberlerden önce sapıklık üzere miydiler, yoksa hidayet üzere miydiler?" Buyurdu ki: "Hidayet üzere değildiler. Yüce Allah'ın yaratılışa esas kıldığı hidayet üzereydiler. Allah'ın yaratmasında bir değişiklik olmaz. Allah kendilerine doğru yolu göstermedikçe hidayete ermeleri mümkün olmazdı. Hz. İbrahim'in şu sözünü duymadın mı?: *"Eğer Rabbim beni doğru yola erdirmezse gerçekten sapmışlar topluluğundan olurum."*[2] Yani, ezeli misakı unutanlardan olurum."[3]

Ben derim ki: "Hidayet üzere değildiler. Yüce Allah'ın yaratılışa esas kıldığı hidayet üzereydiler." sözü, hadisin baş tarafındaki "Sapıklık üzere" oluşlarına ilişkin ifadeyi açıklar niteliktedir. Buna göre onlar, ilâhî bilgilere ilişkin ayrıntılı bir hidayetten yoksundular. Ayrıntılardan uzak toplu hidayet ise, ayrıntılar hususunda cahil olmayı da kapsamına alır. Nitekim Mecma'ul-Beyan tefsirinden az önce aktardı-

---

1- [Duhan, 4]

2- [En'âm, 77]

3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.104]

ğımız rivayetteki şu ifade de bunu destekler niteliktedir: "Allah'ın fıtratı üzereydiler. Ne doğru yolda idiler, ne de sapık idiler."

"Yani ezelî misakı unutanlardan olurum." sözü ise, sapıklığın tefsiri durumundadır. Buna göre, hidayet gerçekte misakı hatırlamadır. Kamil müminlerde olduğu gibi. Ya da, gerçekte misakı hatırlamış olmasa da, onu hatırlayanların durumunun aynısı bir durum sergilemedir. Ki bu da diğer müminlerin durumudur. Bunu için de hidayet kavramının kullanılmış olması bir nevi inayeti gerektirir.

Şeyh Saduk'un et-Tevhid adlı eserinde Hişam b. Hakem'in şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'ın yanına gelen bir zındık ona şu soruyu yöneltti: "Nebi ve resullerin gönderilişini nasıl ispatlarsınız:" İmam şu cevabı verdi: "Biz, bir yaratıcımız, yoktan var edicimiz, bizden ve tüm varlıklardan yüce bir ilâhımız olduğunu, bu yoktan var edici ilâhın hikmet sahibi olduğunu, bu yüzden kullarının O'nu görmelerinin, O'na dokunmalarının, O'nun ve kullarının birbirleriyle doğrudan temas kurmalarının, yüz yüze tartışmalarının uygun düşmeyeceğine kesin kanaat getirdiğimiz zaman kulları arasında O'nun elçilerinin de bulunduğunu kanıtlamış, kabul etmiş oluruz. Bu elçiler kullara çıkarlarına ve yararlarına olan şeyleri, varlıklarını korumalarına elverişli bir hayat sürdürmenin yollarını gösterirler. Bu yolu terk etmeleri durumunda yok oluş tehdidi ile yüz yüze geleceklerini öğütlerler. Bu da, hüküm ve hikmet sahibi, her şeyi bilen yüce yaratıcı adına kulları arasında emir ve yasak koyma yetkisine sahip kimselerin varlığını kaçınılmaz kılar. Bu demektir ki, O'nun adına konuşan kimseler vardır. Bunlar da peygamberlerdir, Allah'ın seçkin kullarıdır. Hikmetle eğitilmiş, onunla görevlendirilmiş hikmetli zatlardır. Durumları diğer insanların durumuna benzemez. Ama yaratılış ve terkip olarak onlarla aynı özelliklere sahiptirler. Her yaptığı yerinde olan ve her şeyi bilen yüce yaratıcının hikmetli, kanıtlı, belge ve tanıklı desteğine sahiptirler. Ölüleri dirilten, anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştireme gibi mucizelerle desteklenirler. Yeryüzü, Resulün sözünün doğruluğuna ve adil oluşunun zorunluluğuna delalet eden bir ilme sahip hüccetten hiçbir zaman yoksun olmaz.[1]

1- [et-Tevhid, s.249, Kafi,c.1 s.168]

Gördüğünüz gibi, bu hadis, peygamberlikle ilgili üç soruna ilişkin üç kanıtı kapsamaktadır.

1- Nübuvvet-i âmme yani genel anlamda peygamberliğin kanıtlanışı. İmam'ın bu sözü üzerinde düşünüldüğü zaman "İnsanlar tek bir ümmetti." ifadesine ilişkin uyuştuğu fark edilecektir.

2- Peygamberlerin mucize ile desteklenmesinin zorunluluğunun kanıtlanışı. İmam'ın sözleri, bizim *"Eğer kulumuza indirdiğimizden (Kur'ân'dan) şüphelendiyseniz, bu durumda, siz de bunun benzeri bir sure getirin" ayetinin tefsirindeki mucize konusunda sözlerimizin kanıtıdır.*

3- Yeryüzünün hüccetten yoksun olması meselesi. İnşaallah ileride mesele üzerinde duracağız.

Şeyh Saduk'un el-Maanî ve el-Hisal adlı eserlerinde, Utbe el-Leysi, Ebuzer'den (r.a) şöyle rivayet eder: Dedim ki: "Ya Resulullah, bugüne kadar kaç peygamber gelmiştir?" Dedi ki: "yüz yirmi dört bin..." "Bunların kaç tanesi resuldür?" diye sordum. Buyurdu ki: "Tam tamına üç yüz on üç tanesi." Dedim ki: "Adem, nebilerinden bir resul muydu?" Dedi ki: "Evet, Allah, onu kendi kudretiyle yarattı, sonra kendi ruhundan üfledi." Sonra dedi ki: "Ey Ebuzer, peygamberlerin dört tanesi Süryanîdir; Adem, Şeys, Nuh Uhnuh yani, ilk defa kalemle yazı yazan İdris ve Nuh. Dört tanesi de araptır. Hûd, Salih, Şuayb ve senin peygamberin Muhammed (salat ve selâm üzerlerine olsun); İsrailoğulları'ndan gönderilen ilk peygamber Musa'dır. Sonuncusu da İsa'dır, İsrailoğulları'ndan gönderilen peygamberlerin sayısı altı yüzdür." Dedim ki: "Ya Resulullah, yüce Allah, kaç kitap indirmiştir?" Buyurdu ki: "Yüz tane küçük, dört tane de büyük kitap. Allah Şeys'e elli sahife, indirdi, İdris'e otuz sahife, İbrahim'e yirmi sahife indirmiştir. Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Furkan'ı (Kur'ân'ı) indirmiştir."

Ben derim ki: Bu rivayet, özellikle giriş kısmı, ki peygamberlerin ve Resullerin sayısını vermektedir, hem Şia ve hem de Ehlisünnet kanallarıyla rivayet edilen meşhur hadistir. Şeyh Saduk "el-Hisal" ve "el-Emalî" kitaplarında İmam Rıza'dan, o da ataları kanalıyla Resulullah'tan, yine Zeyd b. Ali'den o da ataları kanalıyla Emir'ül-Müminin'den aynı anlamda bir hadis rivayet etmiştir. İbn Kavleveyh Kamil'üz-Ziyarat adlı eserde, Seyyid b. Tavus "el-İkbal" adlı eserde İmam Zeynela-

bidin'den (a.s) Besair'ud-Berecat adlı eserde, İmam Muhammed Bakır'dan (a.s) rivayet etmiştir.[1]

el-Kâfi adlı eserde, İmam Muhammed Bakır'ın (a.s), *"Resul, bir peygamberdi."*[2] ifadesi ile ilgili olarak şöyle dediği vurgulanır: "Nebi; rüyada meleğin sesini işiten, ama meleğin kendisini görmeyen kimsedir. Resul ise, meleğin sesini işiten ama rüyada görmeyen, bununla beraber meleğin kendisini gören kimsedir."[3]

Aynı anlamı içeren başka hadisler de vardır. Aynı anlamı şu ayetten de algılamak mümkündür: *"Harun'a da gönder."* (Şuara, 13) Ama bu demek değildir ki, resul, kendisine vahiy meleği gönderilen peygamberdir. Tam tersine, burada şu husus kastediliyor: Nübüvvet (nebilik) risalet (resullük) peygamberlik misyonu kapsamında iki makamdır. Birinin özelliği rüya, diğerinin özelliği de vahiy meleğini görmedir. Bazen bu iki makam bir kişide toplanabilir. O zaman iki özellik de onda toplanmış demektir. Bazen Nebilik olur da Resullük olmaz. Bu durumda Resullük kavram olarak değil ama somutlaşma bakımından Nebilikten daha özel bir nitelik olur. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz Ebuzer hadisinde bu durumu fark etmek mümkündür. Ebuzer'in: "Bunların kaç tanesi resuldür?" sorusu bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, her resul nebidir. Ama her nebi resul değildir. Bununla, bazılarının *"Ancak o, Allah'ın resulü ve nebilerin sonuncusudur."* (Ahzab, 40) ayetini ileri sürerek, bu ve benzeri rivayetleri de kanıt göstererek, "Sona eren nebiliktir, resullük devam ediyor." şeklindeki iddialarına ilişkin cevap belirginleşiyor.

Yukarıdaki iddiaya verilecek cevap şudur: Nebilik mısdak ve somutlaşma bakımından Resullükten daha geneldir. Genel nitelikli bir şeyin kaldırılışı, onun kapsamındaki özel nitelikli bir şeyin de kaldırılışını kaçınılmaz kılar. Elimizdeki rivayetlerde, ki siz de fark etmişsinizdir, hiçbir şekilde Resullük ve Nebilik arasında umum-i min vech, yani birbirisinin bir bakımdan genel olmasına ilişkin bir kanıt söz konusu değildir. Tersine rivayetler mutlak bir genelliğe yani sadece nebiliğin genel olmasına işaret etmektedir.

1- [el-Hisal, s.300 ve 641. Besair'ud-Derecat, s. 121]
2- [Meryem, 51]
3- [el-Kâfi, c.1, s.176]

Uyun-u Ahbar'ır-Rıza adlı eserde, İmam Ebu'l-Hasan er-Rıza'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Ululazm" peygamberlerin bu ismi almalarının nedeni şudur: onlar çığır açıcı, kararlı ve şeriat sahibi idiler. Şöyle ki: Nuh'tan sonra gelen bütün peygamberler onun şeriatı ve metodu üzereydiler, onun kitabına uyuyorlardı. Bu durum Musa'nın zamanına kadar devam etti. Musa döneminden sonra gelen peygamberler, onun şeriatı ve metodu doğrultusunda hareket ediyorlardı, onun kitabına uyuyorlardı. Bu durum İsa'nın zamanına kadar devam etti. İsa'dan sonra gelen peygamberler onun şeriatı ve metodu doğrultusunda hareket ediyorlardı, onun kitabına uyuyorlardı. Bu durum Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.a) zamanına kadar devam etti. İşte adı geçen bu beş peygambere ululazm (=çığır açıcı) denir. Bunlar nebi ve resullerin en üstünleridir. Hz. Muhammed'in şeriatı kıyamete kadar nesh olmaz. Ondan sonra kıyamete kadar hiçbir peygamber gelmeyecektir. Kim Hz. Muhammed'den sonra peygamberlik iddiasında bulunursa, veya Kur'ân'dan sonra bir kitap getirse, bunu duyan her kes için söz konusu iddia sahibinin kanını dökmek mubahtır.[1]

Aynı anlamı içeren bir rivayet de, Kısas'ul-Enbiyâ yazarı kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Resullerden azim sahipleri gibi sabret."*[2] ifadesi ile ilgili olarak şöyle bir açıklamaya yer veriliyor: Ululazm peygamberler, Hz. Nuh, İbrahim, Musa, Meryem oğlu İsa'dır. "Ululazm" olmalarının anlamı, onların Allah'ı onaylamada bütün peygamberlerden önce davrandıkları, kendilerinden önce ve sonra gelen peygamberleri onayladıklarıdır. Yalanlandıkları hâlde, çeşitli eziyetlerle karşılaştıkları hâlde sabır ve kararlılıklarından ödün vermemişlerdir."[3]

Ben derim ki: Ehlisünnet ve'l-Cemaat kaynaklarında, İbn Abbas ve Katade kanalıyla ululazm peygamberlerin beş kişi oldukları, onların da Hz. Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (s.a.a) oldukları rivayet edilir. Aynı görüşü biz de, Ehlibeyt kanallarından rivayet ettik. Bu konuda başka görüşlerde vardır. Bazılarına göre, çığır açıcı peygamberlerin sayısı altıdır ve bunlar Hz. Nuh, İbrahim, İshak. Yakub. Yûsuf ve

---

1- [Uyun-u Ahbar'ır-Rıza, c.2, s.80]

2- [Ahkaf, 35]

3- [Tefsir'ul-Kummî, c.2, s.300]

Eyyub'tur. Bazılarına göre, onlar cihad ve savaşla yükümlü kılınan, gizli şeyleri açığa çıkaran, din için mücadele eden peygamberlerdir. Bazıları da onların sayısının dört olduğunu ileri sürmüştür: İbrahim, Nuh, Hûd ve Hz. Muhammed (s.a.a). Ama bu iddialar kanıttan yoksundur. Biz doğru görüşe yer verdik.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Sumalî aracılığı ile İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Adem ile Nuh arasında kendilerini gizleyen peygamberler vardır. Bu yüzden Kur'ân'da adları gizli tutulmuştur. Kendini açıklayan peygamberler gibi isimleri açıkça geçmiyor..."[1]

Aynı anlamı pekiştiren başka rivayetler, birçok kanaldan, masumiyet evinin halkından (Masum Ehlibeyt'ten) aktarılmıştır.

Tefsir'us-Safi'de Mecma'ul-Beyan tefsirinden naklen Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah bize (Kur'ân'da) kıssasını anlatmadığı siyah bir peygamber göndermiştir."[2]

Emir'ül-Müminin, Nehc'ül-Belâğa'da Hz. Adem'den söz ettiği bir hutbesinde şöyle der: "Yüce Allah onu ölüm yurduna ve zürriyetin tenasülle çoğaldığı diyara indirdi. Allah-u Teala onun çocukları arasından peygamberler seçip görevlendirdi. Vahiy yoluyla onlardan misak aldı. Mesajı tebliğ etme hususunda onları güvenilir kıldı. çünkü kulların büyük çoğunluğu Allah'a verdikleri ahdi değiştirmiş, O'nun hakkını unutmuş ve O'na eşler koşmuştu. Şeytanlar onları Allah'ı bilmekten uzaklaştırmış, O'na kulluk sunmalarına engel olmuştu. Bu yüzden içlerinde Resuller görevlendirdi. Nebileri peş peşe gönderdi. Fıtratlarının misakını pekiştirsinler, unutulan nimetleri hatırlasınlar diye. Tebliğ aracılığı ile kendilerine kanıtlar sunsunlar, akılların gizli ve örtülü yönlerini, kavrayışlarını harekete geçirsinler, bir plân ve ölçü dahilinde evrene yerleştirilen ayetleri kendilerine göstersinler; üzerlerinde yükseltilmiş tavanı (gök), altlarına serilmiş döşeği (yer), yaşadıkları hayatı, yok olacakları ecelleri, kendilerini kocaltan hastalıkları, birbirinin ardı sıra başlarına gelen hadiseleri anlatsınlar diye. Ulu Allah kullarını gönderilmiş bir nebiden, indirilmiş bir kitaptan, gerekli bir hüccetten ve kanıtlanmış bir belgeden yoksun bırakmamıştır. Allah resuller gön-

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.285]
2- [Tefsir'us-Safi, c.4, s.349]

dermiştir. Sayılarının azlığı ve kendilerini yalanlayanların çokluğu onlar için bir kusur değildir. Önce gelen sonrakinin adını vermiştir. Göçüp gideni de, önceki tanıtmıştır. Bu minval üzere asırlar geçti, çağlar birbirini izledi. Babalar göçtü, oğullar yerlerini aldı. Nihayet ulu Allah resullerin sayısını tamamlamak ve peygamberliği sona erdirmek üzere Hz. Muhammed'i gönderdi..."[1]

Ben derim ki: Hutbenin orijinalinde yer alan "ictalethum (=onları Allah'ı bilmekten uzaklaştırdı.)" yani, haktan saptırıp şaşkın bir hâle getirdi. İfadenin orijinalindeki "vatere ileyhim (=nebileri peş peşe gönderdi.)" yani, birini diğerinin ardından gönderdi. İfadenin orijinalinde yer alan "el-evsab" kelimesi, "vaseb" kelimesinin çoğuludur ve hastalık demektir. "Ahdas" kelimesi, "hades" kelimesinin çoğuludur ve hadise demektir. İfadenin orijinalinde yer alan "neselet'il-kurûn" asırlar geçti anlamınadır. "Sayıyı tamamlamak" va'di tasdik etmektir. Bununla kastedilen, yüce Allah'ın Resulü Muhammed'i (s.a.a) göndereceğine ilişkin va'didir. Nitekim Hz. İsa (a.s) ve diğer peygamberler onun geleceğini müjdelemişlerdir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbinin sözü, doğruluk bakımından da adalet bakımından da tastamamdır."* (En'âm, 115)

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Abdullah b. Velid'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: Yüce Allah Hz. Musa hakkında şöyle buyuruyor: *"Onun için levhalarda her şeyden yazdık."*[2] Böylece biz anladık ki, Hz. Musa'ya her şey yazılmamıştır. Hz. İsa hakkında da şöyle buyuruyor: *"Sizin için anlaşmazlığa düştüğünüz bazı şeyleri açıklayacağım."*[3] Ama Hz Muhammed (s.a.a) şöyle buyuruyor: *"Seni de bunlar üzerine şahit getirdik. Sana her şeyin açıklayıcısı olan bir kitap indirdik."*[4]

Ben derim ki: Aynı değerlendirme Besair'ud-Derecat adlı eserde, iki değişik kanaldan Abdullah b. Velid aracılığı ile rivayet edilmiştir. Yüce Allah, Hz. Musa hakkında şöyle buyuruyor...." ifadesi, yüce Allah'ın Musa'ya verilen levhalarla ilgili bu çözümün, Tevrat'la ilgili *"Her şeyin tafsili"* şeklindeki sözünün açıklaması niteliğindedir. Çün-

---

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 1]

2- [A'râf, 145]

3- [Zuhruf, 163]

4- [Nahl, 19]

kü eğer, her şeyin bütün yönlerden, eksiksiz bir açıklamayla kapsadığı kastedilseydi, o zaman levhalarla ilgili olarak "Her şeyden" sözü gerçeği yansıtmamış olacaktı. Bu da gösteriyor ki, "Her şeyin tafsili"nden maksat, şeylerin bir yönüyle açıklanışıdır, tüm yönleriyle değil. Artık, maksadı varın siz anlayın.

PEYGAMBERLİĞİN FELSEFÎ AÇIDAN İNCELENİŞİ

Genel olarak peygamberlik meselesi, peygamberliğin düzenlenmiş ve yasalaştırılmış hüküm ve kanunların tebliğine yönelik bir misyon olması ve bunların da itibarî olgular olmaları, yani gerçek birer olgu olmamaları nedeniyle, kelâmî bir meseledir, felsefî değildir. Çünkü felsefî araştırmalar varlıkların objeler dünyasındaki oluşları ile ve somut gerçeklikleriyle ilgilenir. İtibarî ve farazî olgularla ilgilenmez.

Ne var ki, peygamberlik meselesi, bir başka açıdan felsefîdir, felsefî bir araştırmanın konusu olabilecek niteliktedir. Şöyle ki: Temel öğretiler, ahlâkî ve pratik hükümler gibi dinsel prensipler, insan nefsi ile ilintilidirler. Çünkü nefiste kökleşmiş sağlam bilgilere ya da köklü karakterlere, hâllere dönüşmeleri söz konusudur. Bu bilgi ve karakterler insan nefsi için birer şekil oluştururlar. Mutluluğa ya da mutsuzluğa, Allah'a yakın ya da uzak olmaya doğru giden yolunu belirlemede etkin rol oynarlar. Çünkü insanoğlu, salih ameller, gerçek ve doğru inançlar aracılığı ile nefsi için bir takım kemal nitelikler edinir ve bu nitelikler de ancak kendisi için önceden hazırlanan Allah katındaki yakınlık ve gözdelik makamlarıyla, ilâhî hoşnutluk ve göz kamaştırıcı cennet ödülleriyle ilintilidir. Yıkıcı ameller, batıl ve saçma-sapan inançlar aracılığı ile de, nefsi için bir takım şekiller edinir. Bunlar da ancak geçici dünya ile fani süsleri ile ilintilidir. Böyle bir insan dünyadan ayrıldıktan ve seçme imkânını kaybettikten sonra, hüsran yurduna, ateşten barınağa sürüklerler insanı. Kuşkusuz bu gerçekliği bulunan bir yolculuktur.

Şu hâlde peygamberlik gerçek bir meseledir. Önceki açıklamalarımızda değindiğimiz ve Allah'ın kitabından algıladığımız kanıtsa, gerçekliği bulunan kesin bir kanıt ve aklî burhandır, naklî delil değildir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Amel vasıtasıyla gerçekleşen bu şekiller, kemale doğru giden yolda hareket eden insanın nefsi ile ilintilidir.

İnsanın gerçek bir canlı türü, gerçekliği bulunan bir varlık ve bir takım gerçekliği bulunan sonuçlara kaynak olduğu hususunda şüphe yoktur. Varlıkların kemallerine doğru hareket etmelerini sağlayan sebepler insana da varoluşunun son kemal noktasına erişme yeteneğini bahşetmiştir. Bu olguyu deneyim ve somut kanıtların tanıklığıyla algılıyoruz.

Yüce Allah, bağışı ve feyzi eksiksiz olduğu için, her nefse kemale erişmesine elverişli bir bağışta bulunması, ona bu yeteneği bahşetmesi gerekir. Kemale doğru içinde bulunan eğilim, bu ilâhî bağış sayesinde kuvveden fiile geçer ki, biz buna mutluluk diyoruz. Ancak bunun için kişinin güzel sıfatlara, faziletli ve ılımlı karakterlere sahip olması kaçınılmazdır. Eğer kişi, alçaltıcı, rezil niteliklere, aşağılayıcı karakterlere sahipse, kemale yatkın bu içindeki dürtüler onu mutsuzluğa, bedbahtlığa sürükler.

Şayet bu karakterler ve ruhsal şekiller yapıcılık-bozgunculuk, korku-ümit, faydalı şeyleri arzulama-zararlı şeylerden kaçma inancından kaynaklanan isteğe bağlı fiiller aracılığı ile olmuş olması söz konusu bağışın dinsel daveti ile müjdeleme ve uyarma ile, korkutma ve umutlandırma ile ilintili olmasını gerektirir. Ki, müminler için bir şifa olsun, böylece mutlulukları için de öngörülen kemale ersinler. Zalimler için de bir yıkım, bir hüsran olsun, böylece bedbahtlıkları için de öngörülen kemale doğru yol alsınlar. Davet için, bu işi yapacak bir davetçinin olması şarttır. Bu da Allah tarafından görevlendirilmiş peygamberden başkası değildir. (Böylece genel peygamberlik meselesi ile ilgili felsefî inceleme doğmuş oldu.)

Eğer desen ki: Davet için, aklın insanı, hak nitelikli inanç ve amellere uymaya, iyilik ve takva yolunda hareket etmeye çağırması yeterlidir. Ayrıca peygamber göndermeye ne gerek vardır.

Senin bu yaklaşımına cevap olarak derim ki: Bu dediğin şeylere davet eden, bu tür tavırların sergilenmesini emreden akıl, güzellikle ve çirkinlikle hükmeden pratik akıldır. Daha önce de vurguladığımız gibi, varlıkların gerçekliklerini kavrayan teorik akıl değildir. Pratik akıl, değerlendirmelerinin, hükümlerinin önermelerini içsel algılardan edinir. İlk hâlinden itibaren insanın iç dünyasında bulunan algılar, şehevi ve öfkesel içgüdülerin algılarıdır. Fakat kutsal idrak gücü ise, o sırada henüz kavramdan fiile geçmemiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi, fıtrî algılar insanlar arasında anlaşmazlığa yol açar. Ve fiili olarak insanda

varolan algılar şimdilik kuvve hâlinde olan gücün bil fiil olmasına izin vermez. Bunu insanın pratik hâlinden somut olarak gözlemleyebiliriz. Çünkü olumlu ve yapıcı bir eğitim sistemini, bir terbiye sürecini yitiren herhangi bir topluluk ya da birey çok geçmeden, kendilerinde akıl bulunduğu ve fıtratın hükmü üzerlerinde geçerli olduğu hâlde barbarlaşırlar, vahşileşirler. Dolayısıyla, yüce Allah'ın insana bahşettiği aklı, peygamberlik misyonuyla desteklemesinden başka seçenek yoktur.

PEYGAMBERLİĞİN SOSYOLOJİK AÇIDAN ELE ALINIŞI

Eğer desen ki: Varsayalım ki, akıl her bireyden ve her toplulukta, her ölçekte tek başına hareket etme bağımsızlığına sahip değildir. Fakat doğa, her zaman kendi yararına, ıslahına dönük olanın eğilimi içindedir. Bu yüzden doğayı izleyen, ona göre tavır belirleyen bir topluluk da bireylerinin ıslahına dönük olan sonuçlara eriştirir. Sonuçta toplum, elverişli bir zemine oturma imkânını bulur, bir araya gelmiş bireylerinin mutluluğunu garanti altına almış olur. Bu noktada belirleyici olan, çevreye uyma diye bildiğimiz temel olgudur. Çünkü karşıt yönler arasındaki etkileşim, bir süre sonra, insan hayatının öngördüğü ortama elverişli bir topluluğun doğmasına yol açar. Bu da, insan denen canlı türünün bir araya gelmiş bireyleri için mutluluk kaynağı olur. Tarihsel süreçte gözlemlediğimiz gelişmeler bunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü toplumlar her zaman tekamül etme eğilimi içindedirler, yapıcılığı, ıslahı isterler. İnsana tat veren mutluluğa yönelirler. Nitekim İsviçre gibi bazı topluluklar da bu standardı tutturma yolundadırlar. Henüz kemal düzeyine ulaşmanın şartları olgunlaşmamıştır. Buna er veya geç ulaşacaklardır. Kimi ülkelerde gözlemlediğimiz gibi.

Buna cevap olarak derim ki: Doğanın kemal ve mutluluğa eğilimli olduğunu kimse inkâr edemez. Durumu doğa ile örtüşen bir topluluk, kemale eğilimli doğa ile aynı durumu paylaşmış olur. Ancak şu gerçeği göz ardı etmemek ve üzerinde dikkatle durmak gerekir. Bu doğal eğilim ve yöneliş pratik kemali ve gerçek mutluluğu kaçınılmaz olarak öngörmez. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, insanın iç âlemindeki şehevi ve öfkesel tekamül pratize olmuştur. Buna karşın, iç dünyasındaki gerçek mutluluğun kaynağı sayılacak odak noktaları henüz kuvveden fiile geçmemişlerdir; atıl durumdadırlar.

Bunun tanığı da, bizzat yukarıdaki karşıt görüşte örnek gösterilen, tarih sahnesinden çekilmiş ya da şu anda tekamül sürecinde olan ve bir kısmı mutlu fazilet kentine ulaşmış, bir kısmı ise er veya geç ulaşacak olan uygar topluluklardır. Çünkü söz konusu toplumlarda gözlemlediğimiz kemal ve mutluluk bedenseldir. Bedensel mutluluk ve kemal ise insanın mutluluğu ve kemali demek değildir. Çünkü insan, cisim değildir. Aksine cisim ve ruhun bileşimi bir varlıktır. Maddî ve manevî yönlerin bir araya gelip oluşturdukları bir canlıdır. Beden içinde sürdürdüğü bir hayatı vardır. Bir de bedenden ayrıldıktan sonra sürecek olan, asla son bulmayacak olan bir başka hayatı vardır. Bu yüzden insan, öteki hayatında dayanacağı bir kemalin ve mutluluğun ihtiyacı içindedir. Bu yüzden, insanın gerçek mahiyeti buyken, doğal hayatın esasları üzerinde kurulu bedensel mutluluğu ve kemali, onun mutluluğu ve kemale erişi olarak değerlendirmek doğru değildir.

Bununla anlaşılıyor ki, toplum deneysel olarak pratikte bedensel kemale yöneliktir, insani kemale değil. Onun bu pratik hareketi ile, insanın gerçek kemalini kastediyor olması durumu değiştirmez. İnsanın helaki, bileşiminin çözülmesi ve dosdoğru yoldan ayrılması anlamına gelen bedensel kemali teorik olarak düşünmemesi, üzerinde bulunduğu pratik açısından hiçbir şeyi farklı kılmaz. Dolayısıyla, insan için öngörülen kemal, ancak peygamberlik misyonunun desteği ile, ancak ilâhî yol göstericilik ile gerçekleşebilir.

Eğer desen ki: Peygamberlik misyonu aracılığı ile gerçekleşecek ve varoluşsal hidayetle ilintili olacak bir davetin varlığının bir zorunluluk olduğunu kabul etsek, bu durumda adı geçen davet hareketinin insan toplulukları üzerinde etkin bir faaliyet sürecini gerçekleştirmesi zorunluluğu doğuyor. Nitekim insanın, daha doğrusu tüm varlıkların varoluşsal yararlarına yönelik yolu bulmaları pratik bir olgudur, yaratılış ve varoluş sürecinde aksiyoner bir işlev görür. Bu yüzden toplumların bu davetle biçimlenmeleri varoluşsal bir zorunluluk olur. Peygamberlik misyonu aracılığı ile yürütülen davet hareketinin insanlar arasında, diğer doğal içgüdüler gibi yürürlükte olması ve hiç bir zaman işlevsiz bırakılmaması gerekirdi. Oysa pratik durumun böyle olmadığını hep birlikte gözlemliyoruz. Bu nasıl bir gerçek ıslah hareketidir ki insan toplulukları onu kabul etmiyor? Bu bakımdan dinsel davetin haya-

ta ilişkin anlaşmazlıkları ortadan kaldıracağı savı, gerçekle, pratik hayatla bağdaşmayan bir varsayımdan öte bir şeydir.

Bu iddiaya cevap olarak derim ki: Öncelikle, dinsel davetin etkisi açık ve belirgindir. Ancak gerçekler karşısında büyüklenenler bundan kuşku duyar. Çünkü din olgusu, ortaya çıktığı günden itibaren, bu güne değin geçen çağlar boyunca milyonlarca bireyi mutluluk yönünde bunların bir kaç katını da bedbahtlık yönünde eğitmiştir. Dinin önayak olduğu bu iki farklı sonuç, kabul ya da ret, boyun eğme ya da büyüklenme, iman ya da küfür tavrına göre şekillenir. Ayrıca kimi zamanlarda, kimi dinsel topluluklar kurtulmuş ve saadete ermişlerdir. Bununla birlikte dünya henüz ömrünü tamamlamış değildir. İnsanlık âlemi hayattan silinmemiştir. Bu yüzden herhangi bir topluluğun yapıcı bir dinsel topluluğa dönüşmesi, insanlığın gerçekliğine uygun bir hayatın yaşanması, faziletlerin, mutluluğunun ve yüksek ahlâkî değerlerin hayata egemen olması her zaman için mümkündür. O gün toplum içinde Allah'tan başkasına kulluk sunulmaz. Adalet ve fazilet geçerli olur. Böylesine olağanüstü bir etkiyi basit ve önemsiz olarak algılamamız doğru bir davranış olmaz.

İkincisi: Sosyolojik araştırmalar, aynı şekilde psikoloji ve ahlâk bilimi, dışarıda sergilenen fiillerin psikolojik niteliklerden beslenen ahlâkî karakter ve durumlarla ilgisinin olduğunu ve bunların ruhlar üzerinde etkisinin bulunduğunu kanıtlamıştır. Şu hâlde dış âlemde gerçekleşen fiiller, ruhların eserleri ve sıfatları konumundadır. Ayrıca bunların da ruhlar üzerinde ve sıfatlarının şekillenmesinde etkileri vardır. Bu noktada insan hayatına ilişkin iki temel sonuç çıkıyor karşımıza: a) Sıfat ve ahlâkî yapının sirayet etmesi. b) Sıfat ve ahlâkî yapının veraseti. Şu hâlde nitelikler ve ahlâkî karakterler amele dökülerek genişlemek suretiyle varlıklarını yaygınlaştırırlar. Veraset yoluyla da varlıklarına süreklilik kazandırırlar. Karakter ve sıfatlarla insanın amelleri arasında etkileşim söz konusudur. İnsanın nefsi her ne kadar yetkin karaktere sahip olursa onunla uyum sağlayan iyi ameller gerçekleşir. İşte bu, sıfat ve ahlâkî yapının sirayet etmesidir. Amellerin tekrarlanması sonucu nefiste üstün meleke ve karakter kökleşir ve sonuçta böylesine ameller süreklilik kazanırlar. İşte bu, ahlâkî yapının veraseti demektir.

En eski çağlardan beri, yazılı tarihten önce ve sonra insan topluluklarına paralel olarak süregelen bu büyük dinsel davet sürecinin de ahlâkî faziletler ve güzel, saygın nitelikler açısından insanoğlunun toplumsal hayatı üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakması kaçınılmazdır. Birçok insan olumlu tepki gösterip inanmasa bile dinsel davetin onların ruhları üzerindeki etkisi inkâr edilemez.

Gerçek şudur: Günümüzün birçok toplumunda, varlığını sürdüren birçok milletin hayatında peygamberlik misyonunun ve dinin izlerine rastlıyoruz. Bu topluluklar ve milletler bu nitelikleri katılım ya da başkalarını taklit yoluyla edinmişlerdir. Çünkü din olgusu, insan denen şu canlı türünün içinde ortaya çıktığı günden itibaren önemli uluslar ve topluluklar mesajını taşımış, onun ilkeleri doğrultusunda hayatını biçimlendirmiştir. Çünkü imana, güzel ahlâka, adalet ve iyiliğe çağıran tek davetçi din olagelmiştir. Şu hâlde bu gün az da olsa insanlar arasında, övgüye değer hasletler namına rastladığımız bulgular dinin izlerinin ve sonuçlarının kalıntılarıdır. Çünkü toplumları biçimlendirme işlevini yürüten genel düzenlemeler üçtür, dört değil. Biri dikta nitelikli düzenlemedir. İnsana ilişkin her faaliyette mutlak bir itaati, köleliği öngörür. İkincisi medeni kanunlardır ki, sadece fiiller alanında yürürlüktedir ve sadece fiillere hükmeder. Üçüncüsü ise, dindir. Hem inanç sistemine, hem ahlâk sistemine, hem de pratik hayata ilişkin hükümler koyar. Tümünü birden ıslah etmeye, birlikte düzenlemeye çalışır.

Eğer yeryüzünde umulan bir hayır ya da mutluluk varsa, dine ve dinsel eğitime nispet edilmesi gerekir.

Bu realiteye toplumsal hayat sistemlerini doğal kemal ekseni üzerinde bina eden, din ve ahlâk gerçeğini toplumsal yapılanmalarından dışlayan milletlerin pratik deneyimlerinden gözlemleyebiliriz. Çünkü bu milletler çok geçmeden, iyilik, merhamet, sevgi, kalp temizliği gibi ahlâkî ve fıtrî faziletleri yitirdiler. fıtrat gerçeği her zaman varlığını korudu. Eğer çok yönlü bir kemal için tek başına fıtrat yeterli olsaydı ve insanlar arasında bulunan kimi faziletler, katılım yoluyla geçen dinsel kalıntılar olmasaydı, söz konusu toplumların bu saydığımız güzellikleri yitirmemeleri gerekirdi.

Kaldı ki, tarih Hıristiyan toplumların haçlı seferleri sırasında, İslâm'ın evrensel kanunlarının önemli noktalarını alıntıladıklarının tanığıdır. Hıristiyanlar İslâm yasalarını taklit edip maddî alanda ilerledi-

ler, Müslümanlar ise bu kanunları bir kenara attılar. Onlar kalkınırken, bunlar geri kaldılar. Bu konuda söylenecek çok şey var, ama biz kısa kesiyoruz.

Kısacası, sözünü ettiğimiz iki temel sonuç, yani sirayet ve veraset realiteleri insanın sahip olduğu içgüdüsel taklidin, alışılageleni koruma dürtüsünün gerekleridir. Dolayısıyla din ruhunun toplumlara nüfuz etmesini gerektirirler. Nitekim başka alanlarda da benzeri bir işlev görürler. Bu pratik bir etkidir.

Eğer desen ki: Bu durum da fıtrat neye yarar; hiç bir şeye cevap vermedikten sonra ve insan mutluluğu peygamberlik misyonuna bağlı olduktan sonra? Ayrıca, peygamberlik misyonunun davet ettiği dinsel yasamayı (Şeriat kılmayı) fıtrat esasına dayandırmanın anlamı nedir?

Buna cevap olarak derim ki: Daha önce, fıtratın insan mutluluğu ve kemali ile olan ilintisine ilişkin olarak sunduğumuz açıklamalar, bu kuşkuyu giderecek yeterliktedir. Çünkü peygamberlik misyonunun insana kazandırdığı mutluluk ve kemal olgusu, insan denen bu canlı türünün dışında, ya da fıtratın yabancısı olduğu bir durum değildir. Çünkü bizzat insanı buna yönelten fıtratın kendisidir. Fakat fıtratın yönelticiliği, tek başına, bir destek olmadan bu sonuca ulaşma bakımından yetersiz kalıyor. Sözünü ettiğimiz bu destekçi peygamberlik gerçeğidir ki, o da insanlığın ve kemalinin dışındaki bir olgu değildir. İnsanın bir yanına konulmuş bir taş gibi, insana eklenmiş bir olgu değildir. Aksi taktirde, onun insana kazandıracağı şey, kemal ve mutluluğun dışında olacaktı. Bir insanın terazideki ağırlığına ek olarak konulmuş bir taş gibi kendisine yük olacaktı. Aksine peygamberlik misyonu da insan için öngörülen fıtrî bir kemaldir, bu canlı türünün öz yaratılışında yer alan temel bir unsurdur. Özel bir bilinç, insana özgü kılınmış bir kavrayış, yaratılış gerçeğindeki köklü bir algılayıştır. Buna ancak, insan denen canlı türünün içinden bazı kişiler, ilâhî bağış sonucu ulaşabilir. Tıpkı, bulûğ çağına eren insanların, cinsel birleşme lezzetini özel olarak algılamaları gibi. Bu lezzete fiilen bulûğ çağına ermiş kimselerin dışındaki bireyler fiilen ulaşamazlar. Oysa bulûğ çağına ermiş ermemiş herkes insani fıtrat açısından bir ve ortak özelliklere sahiptirler ve bu algılayış da fıtratla bağlantılıdır.

Kısacası, peygamberlik gerçeği, peygamber olarak adlandırılan insanın insanlığı açısından fazlalık sayılabilecek, onun fıtratının dışında

olan bir olgu değildir. Diğer toplumların ulaştıkları mutluluk da, kendi insanlıklarının ve fıtratlarının dışında değildir. İnsani varoluşun alışık olduğu olguların dışında değerlendirilmez. Yoksa insanlık açısından bir mutluluktan, bir kemalden söz edilemezdi.

Eğer desen ki: Bu açıklamadan sonra, peygamberlik misyonu etrafında yeni bir kuşku beliriyor. Çünkü bu hâliyle fıtrat yeterlidir. Nasıl olsa, peygamberlik de fıtratın dışındaki bir olgu değildir.

Yukarıdaki açıklamadan çıkan sonuç şudur: Fıtratı gereği uygar olan ve çeşitli topluluklar kurarak yaşamını sürdüren insan denen canlı türünün bireyleri arasında, sağlam ve dosdoğru fıtratlı, akılları asılsız kuruntulardan ve heveslerden arınmış, küçük düşürücü niteliklerden beri bazı salih kimseler, doğru ve normal fıtratları ve dejenere olmamış akılları aracılığı ile toplumun yararına ve insanın mutluluğuna neden olacak düşüncelere erişirler. Buna dayanarak insanlığın çıkarına, dünya ve ahiret imarına yarayan kanunlar koyarlar. Şu hâlde peygamber toplumsal bir dehaya sahip bir insandır.

Cevap olarak şöyle derim ki: Kesinlikle hayır! Bu, peygamberlik gerçeği ile, kapsadığı misyon ve sonuçları ile bağdaşmayan bir yorumdur.

Birincisi: Bu varsayımı bazı sosyologlar ileri sürmüşlerdir ki, bunların dinsel araştırmalarda bir etkinlikleri yoktur. Dünya ve ahiret hayatının gerçekleri üzerinde derin bir araştırma yapmış değildirler.

Bu iddiayı ortaya atanlar diyorlar ki, peygamberlik, özel bir toplumsal dehadır. Fıtrî sağlamlığın ve aklî olgunluğun bir sonucudur. Bu deha, kişiyi toplumun durumunu düşünmeye, çürümüş toplumu ıslah edecek fikirler üretmeye, toplumun bireylerini mutlu edecek adımları tespit etme yönünde bir düşünsel işlev görmeye zorlar.

İşte bu toplumsal deha sahibi kimse, peygamberdir. Düşünsel melekesinden süzülen salih ve yapıcı fikir ise vahiydir. Toplumun ıslahı için koyduğu kanunlarsa dindir. Bu fikirleri kendisine telkin eden, düşünce melekesine derc eden ve heva ve hevese uymak suretiyle insan âlemine ihanet etmeyen tertemiz ruhu ise emin ruh Cebrail'dir. Bunu da vahyeden gerçekte yüce Allah'tır. Onun yüksek ve temiz fikirlerini içeren kitap ise, semavî kitaptır. Melekler ise, doğal güçlerdir ya da insanın hayra çağıran yönleridir. Şeytan ise, kötülüğü ısrarla emreden nefistir, ya da insanın kötülüğe ve bozgunculuğa davet eden yönleridir. Artık buna göre, diğer olgular da mukayese edilebilir.

Bu varsayım dayanaktan yoksundur. Daha önce "mucize" konusunda, iddia edilen bu anlamı ile peygamberliğin ilâhî nübüvvetten çok, politik manevra olarak isimlendirilmesinin daha uygun olacağını vurgulamıştık.

Ayrıca, şunu da vurgulamıştık ki, adı geçen araştırmacıların "peygamberlik misyonu" olarak tanımladıkları bu özel deha, pratik aklın bir özelliğidir. Yapıcılık ve bozgunculuk esası üzerinde iyi fiillerle, kötü fiilleri birbirinden ayırt etme işlevini görür. Bu ise, akıl melekesine sahip insan türünün tüm fertlerinin ortak bir özelliğidir ve bu niteliğe ortak fıtratın yol göstericiliği sonucu ulaşılır. Aynı şekilde, bizzat bu aklın anlaşmazlıkların baş göstermesine neden olduğunu vurgulamıştık. Bu özellikte olan bir şeyin, sonra dönüp anlaşmazlıkları gidermesinin mümkün olmayacağını, bunun için bütünleyici bir başka olguya muhtaç olduğunu belirtmiştik. Değindiğimiz bu açıklamamızdan hareketle, bütünleyici olgunun özel bir algılama türü olması gerektiğini kavramış olmalısınız. İnsan türünün bazı fertleri pratik olarak bu niteliğe özgü kılınırlar. Bu özel donanımlı fertler, fıtratı dünya ve ahiretin gerçek mutluluğuna eriştirirler.

Buradan anlıyoruz ki, bu özel nitelikli algılama, düşünsel algıyla aynı mahiyette değildir. İnsanın aklî önermeler yoluyla vardığı düşünsel sonuçlarla peygamberliğe özgü algı ile varılan sonuçlar farklı şeylerdir. İki yol arasında büyük fark vardır.

İnsan psikolojisinin özellikleri üzerinde araştırma yapanlar, insanda psikolojik bir içsel algı yeteneğinin bulunduğundan kuşku duymazlar. Bazı fertler açısından bu özellik belirginleşebilir ve gözlemlenebilen âlemin ötesindeki âleme açılan bir kapı açabilir. Söz konusu kişi olağanüstü bilgilere, gelişmelere tanık olur ki bu, düşünce ve aklın ulaştığının ötesinde olan bir durumdur. Bizim eski zamanlarda yaşayan bütün psikologlarımız ve İngiliz uyruklu James gibi birçok Avrupalı ruh bilimcisi bu gerçeği açıkça dile getirmişlerdir.

Burada çıkan sonuç şudur: Peygamberlerin algıladıkları vahiy, aklın algıladığı düşünce ile aynı kategoride değerlendirilemez. Peygamberlik, şeriat, din, kitap, melek ve şeytan gibi olgular çağdaş yorumcuların uydurdukları anlamlarla örtüşmemektedir.

İkincisi: Peygamber olduklarını söyleyen, Allah'tan vahiy aldıklarını ileri süren Hz. Muhammed (s.a.a), İsa, Musa, İbrahim ve Nuh (a.s)

gibi zatların sözleri (ki hepsi birbirini doğrular niteliktedir) aynı şekilde eldeki semavî kitaplar, söz gelimi Kur'ân-ı Kerim, çağdaş yorumcuların peygamberlik, vahiy, kitabın indirilişi ve melek gibi gerçekleri açıklamalarından farklı bir şekilde ve mahiyette sunmaktadır. Çünkü peygamberlerden geride kalan kitap ve sünnet açık bir şekilde, bu gerçeklerin ve sonuçlarının, doğal olguların, maddî oluşumun ve duyu organlarının dışında değerlendirilmeleri gerektiğini dile getirmektedir. Öyle ki bunları doğaya ve doğanın hükmüne bağlamak, ancak söz sanatının kaldıramayacağı, konuşma zevkinin dışlayacağı yorumlarla mümkün olabilir.

Dolayısıyla bu açıklamalarımızdan çıkan sonuç şudur: İnsan toplulukları aralarındaki anlaşmazlık bozgunculuğunu ortadan kaldıran şey, toplumun iyiliğinin ne yönde olduğunu kavrayan bu içsel algılayıştır. Peygamberlerin diğer insanlar içinde ön plâna çıkmalarını sağlayan ayrıca gücü kastediyorum. Ki bu tüm insan fertlerinin ortak özellikleri olan düşünsel algının ötesinde bir şeydir.

Eğer desen ki: Buna göre, adı geçen içsel algı, olağanüstü bir durumdur. Çünkü insan türünün fertleri kendi nefislerinde böyle bir olguya tanık olamıyorlar. Bu, sadece belli sayıdaki kimi fertlerin iddia ettikleri bir durumdur. Dolayısıyla mahiyeti ve konumu bundan ibaret olan bir olgunun tüm insanlığı, ıslah etmesi, gerçek mutluluğa eriştirmesi nasıl mümkün olabilir? Daha önce, insanı mutluluğa ve kemale yönelteceği varsayılan bir olgunun, insanın fıtratı ile bağlantı hâlinde ve birlik içinde hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştı. İnsana yol göstericilik işlevini gören bir misyonun, onun eline konulmuş bir taş gibi ilgisiz ve yabancı olmaması gerekir.

Buna karşılık olarak derim ki: Peygamberlik olgusunun olağanüstülüğü tartışılmaz. Yine içsel algılarla ilgili bir durum olduğu, zahiri duyu organları ile algılanamayan bir iletişim şekli olduğu da şüphesizdir. Fakat akıl, olağanüstü bir durumu, zahiri duyularla algılanamayan bir olguyu reddetmez. Tersine, sadece imkânsızı reddeder. Aklın, olağanüstü durumları ve zahiri duyularla algılanamayan olguları doğrulamasının bir yolu, bir yöntemi vardır. Akıl, bir şeyi illetleri aracılığı ile kanıtlayabilir. Buna "nedensel" kanıtlama diyoruz. Bir de, irade ettiği şeyi, gerekleri ya da sonuçları aracılığı ile kanıtlar, buna da "innî "yani "şartla" kanıtlama yöntemi diyoruz.

Peygamberlik olgusu da, yukarıda işaret ettiğimiz anlamı ile bu her iki yöntemle de kanıtlanabilir: Peygamberlik misyonunun sonuçları ve neden olduğu gelişmeler göz önünde bulundurulur. Ki insanın dünya ve ahiret mutluluğunu kapsamına almasıdır. Bazı durumlarda da gerektiricileri göz önünde bulundurulur. Şöyle ki: Peygamberlik misyonu olağanüstü bir olgu olduğu için, bu misyona sahip olduğunu iddia eden kimse şunu demek istiyordur: Doğa ötesinde olan zat, ki doğadaki gelişmelere yol gösteren ve onları kendi mahiyetlerine uygun bir mutluluğa eriştiren ve aynı zamanda doğanın bir parçası olan insan türünü de kendisi için öngörülen mutluluk ve kemal düzeyine yönelten ilâh, insan türünün bazı fertleri üzerinde olağanüstü bir tasarrufta bulunur. İşte, vahiy bu tasarrufun bir göstergesidir. Eğer bu olağanüstü tasarruf caiz ise, olabilirlik niteliğine sahipse, başka olağanüstülükler de caiz olurlar. Çünkü benzer şeyler, caizlik ya da caiz olmazlık açısından aynı hükme tâbidirler. Bu bakımdan herhangi bir kimsenin peygamberlik iddiası gerçek ise, kendisinde bu olağanüstü nitelik bulunuyorsa, peygamberliği ile bağlantılı başka olağanüstülükler de sergilemesi normaldir, mümkündür. Söz konusu peygamberlik iddiasının gerçekliğinden kuşku duyan birini tasdik etme durumunda bırakma gibi bir bağlantıdan dolayı mucize göstermeyi de bu kategoride değerlendirmek gerekir. İşte sözünü ettiğimiz diğer olağanüstülük de mucize göstermedir. *"Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphedeyseniz, bu durumda, siz de bunun benzeri bir sure getirin."* (Bakara, 23)

Eğer desen ki: Diyelim ki, insanlar arasında anlaşmazlık peygamberlere inen vahiy adıyla anılan söz konusu içsel algı aracılığı ile ortadan kaldırıldı ve peygamber olan zat, bunu mucize ile kanıtladı. Fakat bu peygamberin hiç yanlış yapmayacağının güvencesi nedir? Yasa koyarken bu peygamber, onu yanlışlıklara karşı ne koruyacaktır? Nitekim o da bir insandır ve her insan gibi yanlış yapabilecek bir yaratılışa sahiptir. Bilindiği gibi, bu aşamada yapılacak bir hata, yani din vaz etme ve toplumda anlaşmazlıkları ortadan kaldırma aşamasında yanılgıya düşme, toplumu kemale erme süresinden alıkoyması, insan türünü kendisi için öngörülen mutluluğa götürücü yoldan saptırması bakımından, anlaşmazlığın kendisi kadar olumsuz bir durumdur. Dolayısıyla aynı sakınca bir kez daha karşımıza çıkıyor.

Ben derim ki: Önceki incelemelerimiz, aslında sorunu çözücü niteliktedir. Bu konuda yeterli güvence vermektedir. Çünkü insan türünü böyle bir faaliyete sevk eden güç- anlaşmazlıkları giderici ruhsal olguyu kastediyorum- aslında evrensel yasalar sistemidir, bu sistem her varlık türünün varoluşsal kemaline ve gerçek mutluluğuna ulaştırılmasını öngörür. Çünkü, insanın olgular dünyasında, tüm dışsal gerçek varlıklar gibi varlığını gerektiren sebep, onu mutluluğa eriştirecek dışsal ve evrensel yol göstericiliği de sunmuştur. Bilindiği gibi, objeler dünyasının dışındaki olgular, söz konusu dünyanın dışında oldukları için yanlışla, yanılgıyla karşılaşmazlar. Demek istiyorum ki, objeler dünyasının dışındaki varlıklarda yanlışlık ve hata olmaz. Çünkü, dış âlemde olan şeyin orada olan şeyin kendisi olduğu açıktır. Bu tür olgular, ancak tasdiki bilgiler ve düşünsel faaliyetler aşamasında ve dış âlemde uygulama sürecinde yanlışlık ve hata ile karşılaşabilirler. Çünkü doğru ve yalan önermelerin özelliklerindendir. Bunlar önermelerin dış dünyaya uyup uymamalarına göre belirginlik kazanırlar.

İnsan türünü mutluluğa eriştirenin, toplumunda baş gösteren anlaşmazlıkları giderenin yaratılış ve varoluş olduğunu varsayarak, bu, yol göstericiliğinde ve yol göstericilikte kullanılan araçta -Peygamberlik ruhu ve vahiy bilinci- bir yanlışlık, bir hata ile karşılaşmamasını gerektirir. Evrensel yasalar sistemi, bu ruhu ve bilinci peygamberin varlığına yerleştirirken yanılmış olamaz. Evrensel yasalar sistemin belirlediği bu bilinçte, insan denen canlı türünün iyiliklerini bozgunculuklarından, mutluluğunu mutsuzluğundan ayırdetme işleminde bir hata yapmaz. Bir işte hata yaptığını, yanılgıya düştüğünü varsayarsak, hatadan ve yanılgıdan korunmuş bir başka işle, söz konusu yanlışlığın, yanılgının bertaraf edilmesi zorunluluğu doğar. Buna göre, evrensel yasalar sisteminin, varoluş düzeninin doğrular üzerinde yükselmesi, bünyesinde hata ve yanlışlık barındırmaması kaçınılmazdır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, peygamberlik misyonuna ilgili olduğu her konuda, her alanda ismet (yanılmazlık) niteliği eşlik etmektedir. Din ve yasalaştırılan şeriat konusunda hatadan korunma durumu yani, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu masumluk, günah işlememek anlamındaki masumluktan farklıdır. Bu masumluk, yüce Allah'tan vahiy algılarken yanılmama anlamındadır. Ötekisi ise, amel ve kullukla, ibadetle ilgilidir. Bu noktada üçüncü bir masumluk aşaması ön

plâna çıkıyor ki, bu, algılanan vahiy insanlara duyurmada hata işlememe, yanılgılara karşı korunmuş olma ile bağlantılı bir aşamadır. Bu iki aşama, insanın varoluşsal mutluluğunun yolunda, yine varoluşun bir gereği olarak yer almaktadır varoluş sisteminde hataya, yanılgıya yer yoktur.

Cevap olarak sunduğumuz bu açıklamalar ile konuya ilişkin bir başka probleme de çözüm getirmiş oluyoruz: Niçin, adı geçen bu içsel bilincin, batini algının, ortak fıtrî bilince, yani düşünsel algıya benzemesi caiz değildir? Varlık içinde tıpkı onun gibi değişime ve etkilenmeye açık olması neden uygun düşmez? Çünkü fıtrî algılama, maddeden öte, maddeden soyutlanmış nefisle kaim olan olgulardan olmakla beraber, madde ile bağlantısı açısından güçlülüğe, zayıflığa, kalıcılığa ve gidiciliğe açıktır. Delirme, aptallık, ahmaklık, cahillik, yaşlanıp güçten düşme gibi algılama yeteneğine musallat olan musibetlere kaçınılmaz olarak maruz kalır. Aynı şekilde, gündemimizde olan içsel algılama da, bir şekilde maddî bedenle ilgilidir. Gerçi zati itibariyle maddeden bağımsız olduğu hususu tartışılmazdır. Ama bu ilgiden dolayı, tıpkı düşünsel algılama gibi değişimden ve bozulmadan etkilenmesi gerekir. İşte değişim ve bozulmaya maruz kalmasının imkân dahilinde olması ile birlikte, kaçınılmaz olarak yukarıda işaret edilen soru işaretleri belirmeye başlıyor.

Bu sorulara cevap olarak diyoruz ki: Daha önce, bu içgüdünün, yani insan denen canlı türünün gerçek mutluluğa yönelik içgüdüsünü, ancak kendi varlığının dışındaki bir var ediş, bir yaratış hâliyle gerçekleştiğini, düşünsel aklın bu noktada bir etkinliğinin bulunmadığını açıklamıştık. Dolayısıyla dışsal bir varoluşta hatanın yer almasının pratik bir anlamı yoktur.

Ancak bu içsel algılamanın, bedenle bir tür ilintisi bulunmasından dolayı değişim ve bozulmanın hedefi olacağı varsayımına gelince, biz bedenle ilintisi bulunan her algılamanın, değişimin ve bozulmanın açık hedefi hâline geleceğini kabul etmiyoruz. Bu konuda, sadece düşünsel algılama için böyle bir durumun söz konusu olabileceğini kabul edebiliriz. (Daha önce peygamberin vahyi algılamasının düşünsel türden bir algılama olmadığını vurgulamıştık.) Çünkü, insanın kendini algılaması da bu kapsama girer. Oysa bu algılama geçersizliği, bozulmayı, değişmeyi ve hatayı kabul etmez. Bu, insanın içine dolaysız doğan bir bilgi-

dir. Bu bilginin bilinmesi de dışsal, objeler dünyasında varolan bir bilinenin aynısıdır. Yeri gelince, daha ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Şimdiye kadar, sunduğumuz bu açıklamaların ışığında bazı hususlar belirginlik kazanıyor:

1) İnsan türünün toplumsallığı uygarlaşmaya ve anlaşmazlığa yöneliktir.

2) İnsan türünün mutluluk yolunu tıkayan bu anlaşmazlık, insan aklının koyduğu kanunlarıyla ortadan kalkmaz ve bu formülle hiç bir zaman kalkmayacaktır.

3) Bu anlaşmazlığı ancak peygamberlik misyonu ile somutlaşan algılama bertaraf edebilir. Ancak yüce Allah, insan türü içinde tek tük kimseleri bu bilinçle donatır, başkasını değil.

4) Peygamberlerde bulunan bu içsel algılama, akıl sahibi tüm insanların sahip bulundukları düşünsel algılamanın aynısı değildir.

5) Söz konusu içsel algılama, insan türünü gerçek mutluluğa eriştirme amacına yönelik ve onun durumunu ıslah edici inanç ilkelerini ve kanunları kavrama hususunda yanılgıya düşmez.

6) Bu sonuçları, (Bizi özellikle son üç şık ilgilendiriyor. Peygamberin gönderilişinin zorunluluğunu, vahyi algılamanın, düşünsel algılamanın aynısı olmadığını ve peygamberin vahyi algılarken hiçbir şekilde hata yapmayacağını, yani masum olduğunu vurgulayan şıkları kastediyorum.) evrene egemen olan gözlemlenebilir genel yasalar sistemi öngörmektedir. Bu, aynı zamanda gözlemlenebilen her canlı türünün varoluşsal sebeplerin yol göstericiliği ile kendi mutluluğuna yönelik hareketlerin tarzıdır da. Canlı türleri bu sebepleri ve yol göstericiliği, mutluluğuna eriştirici, onu özümsemesini, sağlayıcı araçlar sayesinde edinmiştir. İnsan da bu türlerden biridir. Gerçek bir inanç sistemine inanmasını, üstün niteliklere bürünmesini ve iyilik ve fazilet kentinde salih, yapıcı ameller işlemesini mümkün kılacak özelliklerle donatılmıştır. Bu yüzden varoluşun, bir gün kendi dışında onun için mutlu bir ortam hazırlaması ve onu varoluşsal hidayete yöneltmesi ve daha önce de söylediğimiz gibi bu hidayette yanılgı ve yanlışlığın yer almaması kaçınılmazdır.

AYETİN MEÂLİ

214- Yoksa sizden önce gelip geçenlerin misali (hâli) başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle bir yoksulluk, öyle dayanılmaz bir zorluk çattı ve öylesine sarsıldılar ki, sonunda Peygamber ve beraberindeki müminler; "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyorlardı. Dikkat edin, şüphesiz Allah'ın yardımı pek yakındır.

AYETİN AÇIKLAMASI

Önceki bir açıklamamızda, bu ayet-i kerimenin *"Ey iman edenler, hepiniz topluca (Allah'a) teslim olun…"* diye başlayan ayetler grubunun içinde yer aldığını, bu ayetlerin akışının aynı tarzda ve birbirine bağlı olarak devam ettiğini vurgulamıştık.

Yoksa sizden önce gelip geçenlerin misali (hâli) başınıza gel-meden cennete gireceğinizi mi sandınız?

Bu ifade, önceki ayetlerin işaret ettiği gerçeği pekiştirici niteliktedir. Buna göre din, yüce Allah'ın insanlığa yönelik bir tür yol göstericiliğidir; onlara dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını gösterir. Bu çerçevede değerlendirildiği zaman din, yüce Allah'ın insanoğluna bahşettiği bir nimet olarak ön plâna çıkar. Şu hâlde insanların dine teslim olmaları, şeytanın adımlarına uymamaları, din de anlaşmazlığa düşmemeleri, ilacı hastalık hâline getirmemeleri, Allah'ın nimetini küfre ve uğursuzluğa dönüştürmemeleri bir zorunluluktur. Heva ve hevesin peşine takılmaları, dünyanın çekici süslerine ve nimet kırıntılarına kapıl-

maları durumunda, Rab'lerinin gazabına uğrarlar. Nitekim İsrailoğulları da kendilerine bahşedilen din nimetini değiştirmişlerdi de Allah'ın gazabı üzerlerine çöküvermişti. Çünkü imtihan süreklidir, dinsel duyarlılığı ölçmeye yönelik sınama değişmez bir kuraldır. Hiç bir insan, inanç üzere sebat ve teslimiyet göstermeden dünya ve ahiret mutluluğuna ve âlemlerin Rabbinin yakınlığına erişemez.

Önceki ayetlerde üçüncü şahıslar konumuna getirilen müminlere, bu ayette hitap direkt onlara yöneltilerek gayıptan muhataba geçiş sağlanıyor. Çünkü ayetlerin akışı içinde, asıl muhataplar onlardır. *"Ey iman edenler, hepiniz topluca (Allah'a) teslim olun..."* ifadesinde de görüldüğü gibi mesajın dolaysız muhatapları müminlerdir. Ayetlerin akışı içinde söz sanatının bir gereği olarak hitap başkalarına yöneltilmiştir. İfade değişikliğine duyulan ihtiyaç ortadan kalkınca, söz yeniden asıl muhataplara yöneltilmiştir. "Em" edatı munkatıdır (önceki cümleden kopuktur) ve vurgulama ifade eder. Söylendiğine göre ifadenin anlamı da şöyledir: *"Yoksa cennete gireceğinizi mi sandınız?"* Munkatı "em" edatı hakkında dilbilimciler arasında görüş ayrılığı olduğu bilinmektedir. Bu görüşler içinde en doğrusu, "em" edatının tereddüt anlamını ifade ettiğini dile getirendir. Vurgulama anlamını ifade etmesi ise, vurgunun konuya uygun olmasına bağlıdır. Yani, vurgulama bu edatın yalın anlamı içinde yer almamaktadır. Örneğin işlediğimiz ayetten konu itibariyle şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: İmandan sonra teslim olmaya, din nimeti üzere sabit kalmaya ve dinde bir ve beraber olmaya ilişkin emrimiz üzerine artık teslim oldunuz mu? Yoksa, siz cennete gireceğinizi mi sandınız..?

"Sizden önce gelip geçenlerin hâli başınıza gelmeden..."

"Misl" kelimesi, tıpkı "şibh" ve "şebeh" gibi, hem "misl", hem de "mesel" olarak telaffuz edilebilir. Onunla dinleyicinin zihnini başka bir şeye iterek benzetme yoluyla konuyu onun zihninde canlandıran, somutlaştıran şey kastedilmiştir. Bu kelimeden türeyen "mesel" istenen manayı temsil istiare yöntemiyle dinleyicinin zihninde canlandırmaya yarayan cümle ya da kıssaya da denir. Şu ayet-i kerimeyi buna örnek verebiliriz: *"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımamış olanların (Tevrat kendilerine öğretildiği hâlde onun emirlerine uymayanların) durumu, koskoca kitap yükü taşıyan eşeğin durumu gibidir."* (Cum'a, 5) Sıfat anlamına kullanılan "mesel" de bu kapsama girer: *"Bir*

bak, seni nasıl nitelendirdiler." (Furkan, 9) Müşrikler Resulullah'a (s.a.a) deli, büyücü ve yalancı gibi sıfatlar yakıştırıyorlardı. Sonuç olarak bahsettiğimiz ayette yüce Allah'ın, *"Onlara öyle bir yoksulluk, öyle dayanılmaz bir zorluk çattı..."* sözünden anlıyoruz ki, "mesel" kelimesi ile işaret ettiğimiz ilk anlam kastedilmiştir.

Onlara öyle bir yoksulluk, öyle dayanılmaz bir zorluk çattı ve öylesine sarsıldılar ki...

"Sizden önce gelip geçenlerin hâli başınıza gelmeden..." ifadesinin ardından, muhatap olan kişi, bu sözün ayrıntılı açıklamasını şiddetle arzular hâle geldiği için, söz konusu genel ve toplu ifade şu şekilde ayrıntılandırılıyor: "Onlara öyle bir yoksulluk, öyle dayanılmaz bir zorluk çattı ve öylesine sarsıldılar ki..." Ayetin metninde, geçen "el-be'sa" kelimesi, nefsinin dışında olan mal, makam, aile ve güvenlik gibi yaşamının zorunlu ihtiyaçları ile ilgili olarak insanın karşı karşıya kaldığı zorluklar demektir. "ed-Darra" ise, yaralanma, öldürülme ve hastalık gibi insanın nefsi ile ilgili zorluklar anlamına gelir.

"ez-Zelzele, ez-Zilzal" kelimelerinin anlamı bilinmektedir. Sarsıntı demek olan bu ifadelerin aslı "zelle"dir. Yani, tökezleyip düştü. Bu kelimede bulunan tekrar, manada olan tekrarı ifade etmek içindir. Öyle ki yer sarsıntı esnasında tekrar tekrar düşüyor sanki. Bu tarz kullanışın Arapça'da diğer birçok örneği de vardır: "Sarra/sarsara, salla/salsala, kebbe/kebkebe gibi. Bu ayette geçen "zilzal (=sarsıntı)"dan maksat, büyük acı duyma ve dehşete kapılmadır.

Sonunda elçi, beraberindeki müminlerle şöyle dedi:

İfadenin orijinalinde geçen "yegûlu" kelimesi mensup olarak okunmuştur. Bu şekilde cümle, önceki cümlenin gayesi niteliğini kazanır. Bir kıraatte de "merfu" okunmuştur, bu şekilde cümle, geçmiş bir durumun anlatımı niteliğini alır. İfade için, bu anlamların her ikisi de uygun olmakla beraber, ikinci anlam, ayetin akışına daha uygundur. Çünkü, cümlenin, önceki cümlenin gayesi niteliğinde olması, ve "sarsıldılar" ifadesine gerekçe olması tam olarak ayetin akışına uygun düşmemektedir.

"Allah'ın yardımı ne zaman?"

İfadeden anladığımız kadarıyla bu, Resulün ve beraberindeki müminlerin söyledikleri bir sözdür. Ancak bunun yüce Allah'ın peygamberlerine ve müminlere vaat ettiği zaferi ve yardımı istemeye yönelik

bir temenni ve talep şeklinde Resul tarafından telaffuz edilmiş olmasının bir sakıncası yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımıza şu sözümüz geçmiştir: Gerçekten onlar, muhakkak nusret bulacaklardır."* (Sâffat, 171-172) *"Allah yazmıştır: Andolsun, ben galip geleceğim ve elçilerim de."* (Mücadele, 21) *"Öyle ki elçiler, umutlarını kesip de artık onların gerçekten yalanlandıklarını sandıkları bir sırada onlara yardımımız gelmiştir."* (Yûsuf, 110) Görüldüğü gibi, bu ayetin vurgusu, incelediğimiz ayetin vurgusundan daha serttir.

Aynı şekilde, ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla *"Dikkat edin, şüphesiz Allah'ın yardımı yakındır."* ifadesi, yüce Allah tarafından söylenmiştir. Peygamberin ve beraberindeki müminlerin sözlerinin devamı değildir.

Önce de değindiğimiz gibi, ayet-i kerime, sınamanın, dinsel duyarlılığı deneme amaçlı imtihanın sürekliliğini, bu kuralın eski ümmetler için olduğu kadar İslâm ümmeti için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır.

Aynı zamanda, geçmiş olayların tekrarlanması karşısında nitelik ve misalin değişmeyeceğini de ifade etmektedir. Tarihin tekerrür etmesi, yinelenmesi dediğimiz şey budur.

AYETİN MEÂLİ

215- Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Hayırdan infak edeceğiniz şey, anne-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Hayırdan infak edeceğiniz şey, anne-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir.

Bazı tefsir bilginlerine göre, bu ayet-i kerime, hikmetli bir ifade tarzına sahiptir. Çünkü soruyu soranlar infak edecekleri şeyin cinsini ve türünü öğrenmek istiyorlardı, oysa böyle bir soru anlamsızdır. Çünkü infak edilecek türün mal ve kapsamına giren şeyler olduğu açıktır. Bu yüzden sorunun "kimlere infak edeceğiz?" şeklinde olması gerekirdi. O nedenle, cevap, neyin infak edileceği değil, kimlere infak edileceğine ilişkin olmuştur. Bunda da, sorunun nasıl olması gerektiğine yönelik bir uyarı vardır.

Tefsir bilginlerinin bu tespitleri son derece vurgulayıcı olmakla beraber, önemli bir şeyi göz ardı etmişlerdir. Çünkü ayet-i kerime, buna rağmen infak edecekleri şeyin cinsini de açıklamaktadır. Ayet-i kerimede infak edilecek şeyler, önce "hayırdan..." ifadesiyle genel olarak ortaya konuluyor. İkinci olarak da "Hayır olarak ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir." ifadesiyle vurgulanıyor. Buna, göre ayet-i kerime,

infak edilecek şeyi de göstermektedir. Bu da az veya çok herhangi bir maldır. Hem de bunu yapmanın hayır bir iş olduğunu ve yüce Allah'ın bunu bildiğini açıklamaktadır. Ne var ki, onların asıl infak edecekleri kimseleri sorup öğrenmeleri gerekirdi. Bunlar da, anne-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolculardır.

Bazı müfessirlerin şu görüşleri son derece tuhaftır; demişler ki: *"neyi infak edecekler..."* ifadesinin orijinalindeki "ma" edatı ile mahiyete yönelik bir soru sorulmamıştır. Çünkü mahiyet, mantıksal bir kavramdır. Arapça bir sözün, özellikle en açık ve en vurgulayıcı bir sözün bu tarzda inmesi yakışık almaz. Şu hâlde burada niteliğe yönelik bir soru söz konusudur. Yani, onlar nasıl infak edecekler ve bu infakı kimlere ve nerelere yapacaklardır? Bu yüzden cevap, ayette zikredilen gruplara harcamaya ilişkin olarak belirginleşmiştir. Dolayısıyla cevapla soru arasında bir uyum vardır. Belagat bilginlerinin söyledikleri tarzda bir durum yoktur.

Bunun gibi ve hatta daha da tuhaf olanı bazılarının ileri sürdüğü şu görüştür: Soru "ma" edatı ile yöneltilmiş olmakla beraber, soru ile kastedilen, aslında niteliktir. Çünkü infak edilecek şeyin "mal" olduğu bilinmektedir. Bu, bilindiğine göre, o konuda kimse soru sormak hissi duymaz böylece sorunun niteliğe ilişkin olduğu belirginlik kazanmaktadır. Tıpkı şu ayet-i kerimede olduğu gibi: *"Dediler ki: Bizim için Rabbine dua et, onun nasıl bir şey olduğunu bize açıklasın. Çünkü o inek bize başka ineklere benzer geldi."* (Bakara, 70) Çünkü ineğin nasıl bir hayvan olduğu, doğuşu ve nitelikleri bilinmekteydi. Dolayısıyla, ayetin orijinalinde geçen "ma" (nasıl bir şeydir) sözünü "mahiyet" öğrenme şeklinde yorumlamanın mantıklı bir dayanağı bulunmamaktadır. Dolayısıyla, sorunun ineği, bunu cinslerinden ayıran bir sıfatının öğrenilmesine ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim verilen cevap da, bu değerlendirme ile uyuşmaktadır: *"O, henüz boyunduruk altına alınmamış bir inektir."* (Bakara, 71)

Bu görüşleri ileri sürenler önemli bir yanlışlık yapmışlardır. Çünkü "ma" edatı, her ne kadar lügatte mantıksal bir deyim hâline gelen mahiyeti öğrenmek için mantığın kavramsallaştırdığı ve cinsin kaynaşmış sınırı ve birbirine yakın iki şeyi ayıran ara bölme anlamına gelen mahiyeti ifade etmek için kullanılmasa da, bu, onun niteliği öğrenmeye ilişkin soru için kullanılması gerektiği anlamına da gelmez, öyle ki

biri kalkıp da, infakı hak eden grupları öğrenmek amacı ile "Neyi infak etmek gerekir?" desin ve bu "Kime infak etmek gerekir?" anlamını ifade etsin; buna cevap olarak da: "Anne-babaya, akrabalara..." denilsin. Bunun yanlış bir kullanış tarzı olduğu açıktır.

Tam tersine, "ma" edatı, bir şeyi tanıtıcı şeyin tespitine yönelik soru için konulmuştur. Bunun mahiyet olarak bilinmesi ya da özellik ve sıfatlar olarak bilinmesi arasında herhangi bir fark yoktur. Edatın bu özelliği, mantık biliminin kavramsallaştırdığından daha geneldir. Yoksa bu, mantıktaki deyimden başka bir şey olup da şeyin niteliğini tespite ilişkin soru için konulmuş değildir. Buradan hareketle anlıyoruz ki, önce de Kur'ân'dan naklettiğimiz *"Onun nasıl bir şey olduğunu bize açıklasın"* ifadesi ile *"O, henüz boyunduruk altına alınmamış inektir."* ifadesi, dilbilgisi kurallarına uygun olarak gerçekleşmiş soru-cevap niteliğindedir. Soru, bir şeyi tanıtıcı bir özelliği belirtici şeye yöneliktir. Cevap da buna ilişkindir.

Bazılarının da: "Mahiyetin ne olduğu bilindiğinden, burada "ma" edatı ile, niteliğe ilişkin soru sorulmuş ve mahiyeti öğrenmeye dönük bir soru sorulmamıştır" şeklindeki değerlendirmesi ise, apaçık bir yanılgıdır. Çünkü böyle olsa bile bu, kelimenin orijinal anlamından başka bir anlama kaydırılmasını gerektirmez.

Yukarıda sunduğumuz iki görüşü tuhaflıkta geride bırakanı ise şu görüştür: Soru iki şeyi birden öğrenmeye yöneliktir: Ne infak edecekler ve kime infak edecekler? sorulardan biri dile getirilirken, ötekisi (ikinci soru) cevaptan anlaşıldığı için zikredilmemiştir. Bu görüşün durumu da ortadadır!

Her hâlükârda, ayet-i kerimede bir cevaptan diğer bir cevaba dönüşün olduğundan kuşku duymamak gerekir. Bu dönüşüm "kimlere infak edileceğine" ilişkin bir sorunun daha yerinde, olacağını vurgulamaya dönüktür. Yoksa infakın "hayır"dan ve "mal"dan yapılacağı açıktır. Asıl bilinmesi gerekenin başka bir şey olduğunu vurgulayan bu tür dönüşümlü cevapların örnekleri Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. Bu, Kur'ân'a özgü ifade tarzında rastladığımız edebi sanatların en tatlılarından biridir.

Şu ayet-i kerimeleri buna örnek gösterebiliriz: *"İnkâr edenlerin örneği (hayvanlara) haykırdığı zaman bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen kimsenin örneği gibidir."* (Bakara, 171) *"Onların bu dünya ha-*

yatındaki harcamaları kavurucu soğuktaki bir rüzgara benzer." (Âl-i İmrân, 117) *"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği, yedi başak bitiren bir tanenin örneği gibidir."* (Bakara, 261)

"Malın da, çocukların da bir yarar, sağlayamadığı bir günde. Ancak Allah'a selim bir kalple gelenler başka." (Şuara, 88-89) *"De ki: Ben buna karşılık, Rabbine doğru bir yol tutmayı dileyen olmak dışında sizden bir ücret istemiyorum."* (Furkan, 57) *"Onların nitelendirdiklerinden Allah münezzehtir. Ancak muhlis olan kullar başka."* (Sâffat, 159-160) Ve buna benzer daha birçok ayet-i kerime.

Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu şüphesiz bilir.

Bu ifadede, "infak etme"nin "hayır yapma" ile yer değiştirmesi, tıpkı ayetin başında "mal" yerine "hayır" deyiminin kullanılmış olması gibi, şu hususa yönelik bir ima içermektedir: İnfak etme, malın azından veya çoğundan olmak üzere iyi ve müstehap bir fiil olmakla beraber, altında istek ve sevgi yatan bir hayır olması gerekmektedir. Nitekim şu ayet-i kerimelerde de bu inceliğe işaret edilmiştir: *"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla iyiliğe eremezsiniz."* (Âl-i İmrân, 92) *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyi olanından ve sizin için yerden bitirdiklerimizden infak edin. Kendinizin göz yummadan alamayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın."* (Bakara, 267)

Ayet-i kerimede, ayrıca infakın bir kötülükle beraber olmaması gerektiğine ilişkin, bir işaret de bulunmaktadır. İnfak ederken başa kakmak, eziyet etmek gibi. Şu ayetlerde de bu hususa dikkat çekilmiştir: *"Sonra infak ettikleri şeyin peşinden başa kakmayan ve eziyet etmeyenler."* (Bakara, 262) *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyaçtan artakalanı."* (Bakara, 219)

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. Muhammed'in (s.a.a) ashabından daha hayırlı bir topluluğa rastlamadım. O vefat edinceye kadar, sadece on üç mesele hakkında soru sordular. Bu soruların tümü de Kur'ân'da yer almaktadır. *"Sana haram ay hakkında soru sorarlar..." "Sana yetimler hakkında soru sorarlar..." "Sana kadınların aybaşı hâli hakkında soru sorarlar..." "Sana ganimetler hakkında soru sorarlar..." "Sana neyi infak edeceklerini*

sorarlar..." Bu soruların bir kaçıdır. Onlar, ancak kendilerine yararı olan şeyleri sorarlardı."

Mecma'ul-Beyan tefsirinde belirtildiğine göre, tefsirini sunduğumuz ayet-i kerime, Amr b. Cumuh hakkında inmiştir. Amr yaşlı bir adamdı ve çok malı vardı. Resulullah'ın yanına gelerek: "Ya Resulullah, sadaka olarak ne vereyim ve kime infak edeyim" dedi. Bunun üzerine söz konusu ayet indi.

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, aynı rivayet İbn Münzir ve İbn Hibban kanalıyla aktarılmıştır. Rivayeti, zayıf bulanlar da çıkmıştır. Bununla beraber, ayetle de uyuşmamaktadır. Çünkü ayette, sorunun sadece "neyin infak edileceği"ne ilişkin olduğundan söz edilmektedir. Kime infak edileceği hususu soru kısmında yer almamaktadır.

Ayetle uyuşmayan bir diğer rivayet de, yine aynı eserde, İbn Cerir, İbni Münzir kanalıyla İbn Cüreyh'ten aktarılandır: Müminler, Resulullah'a mallarını nereye harcayacaklarını sordular. Bunun üzerine *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Hayırdan her ne infak ederseniz..."* diye başlayan ayet indi. Burada kastedilen gönüllü sadakadır. Zekât ise, bütün bunlardan ayrıdır.

Yine aynı eserde Süddî kanalıyla aktarılan rivayeti de bu şekilde değerlendirebiliriz: Bu ayet indiği zaman, zekât hükmü yoktu. Burada, kişinin kendi ailesine yaptığı harcamalar kastedilmiştir. Bir de hayır amaçlı harcamalar. Zekata ilişkin hüküm bunu yürürlükten kaldırmıştır (neshetmiştir).

Ben derim ki: *"Onların mallarından sadaka al."* (Tevbe, 104) şeklindeki zekât ayeti ile, bu ayet arasındaki ilişki, nesh ile izah edilecek bir ilişki değildir. Bu husus son derece belirgindir. Ancak "nesh" kavramı ile başka bir anlamın kastedilmiş olması başka.

AYETLERİN MEÂLİ

216- Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde üzerinize yazıldı. Olur ki, hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için hayırlıdır ve olur ki sevdiğiniz şey de sizin için şerdir. Allah bilir de siz bilmezsiniz.

217- Sana, haram olan aydan, onda savaşmayı sorarlar. De ki: O'nda savaşmak büyük bir günahtır. Allah yolundan alıkoymaktır. Halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahtır. Fitne katlden beterdir. Ellerinden gelse sizi dininizden geri çevirmek için sizinle savaşmayı sürdürürler. Sizden kim dininden geri

döner ve inkâr hâlinde ölürse, onların dünya ve ahirette amelleri boşa gider, onlar ateş ehlidir ve onlar orada kalıcılardır.

218- Onlar ki iman edip hicrette bunlundular ve Allah yolunda cihad ettiler, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah bağışlayandır, rahimdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

216) Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde üzerinize yazıldı.

Bundan önce defalarca vurguladığımız gibi "yazma" fiili, yasama (teşri) nitelikli bir ifade akışı içinde yer alıyorsa "farz kılma" anlamına gelir, varoluş ve evrensel yasalar sistemi ile ilgili bir ifade akışı içinde kullanılmışsa, bu sefer de kesin hüküm anlamını ifade eder. Bu bakımdan, ayet-i kerime, savaşın tüm müminlere farz kılındığını göstermektedir. Çünkü hitap onlara yöneliktir. Ancak bir başka şer'i kanıtın istisna kıldığı kimseler bu genel hükmün dışındadır. Şu ayet-i kerimede olduğu gibi: *"Kör olana güçlük yoktur, topal olana güçlük yoktur, hasta olana da güçlük yoktur."* (Nur, 61) Bunun dışında birçok ayet ve kanıt örnek gösterilebilir.

"Yazma" fiilinin failinin kim olduğu cümle içinde belirtilmiyor. Çünkü cümlenin sonunda şöyle bir cümlecik yer almaktadır: *"Savaş hoşunuza gitmediği hâlde"* Bu ise, faili açıklamaya, uygun bir ifade değildir. Onun makamının saygınlığını korumak için bu gereklidir. İsminin ağırlığı zedelenmemelidir, müminlerin hoşnutsuzluğunu gerektiren bir olay açıkça ona nispet edilerek, isminin etrafında olumsuz bir hava oluşturmasına izin verilmemelidir.

"K-r-h" kelimesi "kurh" şeklinde telaffuz edildiği zaman, insanın doğal olarak veya başka bir şekilde kendi içersinde algıladığı meşakkat, sıkıntı anlamını ifade eder. "Kerh" şeklinde telaffuz edildiğinde ise, dışarıdan kendisine yüklenen meşakkat, sıkıntı anlamına gelir. Başka bir insanın, istemediği nefret ettiği bir şeye onu zorlaması gibi. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Kadınlara zorla mirasçı olmaya kalkışmanız helâl değildir."* (Fussilet, 11) Savaşın farz kılınmasının müminlerin hoşuna gitmemesi ya savaşın can kaybına, bedensel zorluklara, maddî zarara, güvenlik, rahat ve huzurun ortadan kalkmasına yol açtığı içindir. Çünkü bu tür durumlar, insanın toplumsal hayatı açısın-

dan olumsuz ve istenmeyen şeylerdir. Müminlere ağır gelmesi, sıkıntı meydana getirmesi doğaldır. Nitekim yüce Allah, kitabında müminlerden övgüyle söz etmiş, içlerinde inançlarında sadık olan ve çabasında başarıya ulaşan kimseler olduğunu hatırlatmış olmakla beraber, yer yer içlerinde bir grubu da azarlamıştır. Bunlar kalplerinde haktan sapma eğilimi bulunan, ayakları kayan kimselerdir. Bedir, Uhud ve Hendek Savaşları ile ilgili olarak inen ayetler incelendiğinde, bu husus açıkça görülecektir. Bu bakımdan, bir konudan hoşnutsuzluk ve ağır davranma olgusu, içinde bunu istemeyen ve isteyen kimseler bulunan, ancak istemeyeni daha çok olan bir topluluğa nispet edilebilir. Bu, bir yorumdur.

Ya da, müminler yeterli güce ve donanıma sahip olmadıkları için kâfirlerle girişilecek bir savaşın İslâm'ın ve Müslümanların yararına sonuçlanmayacağını düşünüyorlardı. Yeterli sayı, mal ve donanım hazırlanana kadar bu emrin geciktirilmesini daha akıllı olarak görüyorlardı. Bu yüzden savaşa başlamaktan ve bu işte acele etmekten hoşlanmıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, onların bu görüş ve değerlendirmelerinin yanlış olduğunu bildirdi. Çünkü yüce Allah'ın bu emirle gerçekleştirmek istediği bir husus vardı ve o emrini kesinlikle gerçekleştirecekti. O, meselenin iç yüzünü bilir, onlar ise, sadece dış yüzünü bilebilirler. Bu da bir başka yorum.

Veya müminler Kur'ân terbiyesi ile eğitilmiş kimselerdi, Allah'ın yarattığı varlıklara şefkatle yaklaşma, acıma ve merhamet etme içlerinde köklü bir duyguydu. Bu yüzden kâfirlerle savaşmaktan hoşlanmıyorlardı. Çünkü, kâfirlerle girişilecek bir savaşta, kaçınılmaz olarak can kaybı olacaktı. İşte müminler bunlara razı değildiler. Onların istediği, kâfirleri ikna etmeye çalışmak, onlarla güzelce geçinmek, iç içe yaşamak, belki doğru yola erişirler diye güzel öğütle onları İslâm'a davet edip, iman sancağı altına girmelerini sağlamaktı. Böylece müminler açısından can kaybı olmayacağı gibi kâfirler de ebedi helake mahkum olmayacaklardı. Bunun üzerine yüce Allah onların bu değerlendirmelerinin yanlış olduğunu bildirdi. Çünkü, savaş hükmünü yasallaştıran yüce Allah, davetin bu hüsrana uğramış bedbaht gönüller üzerinde etkili olmadığını biliyordu. Onların çoğu dine dönüp dünya ve ahiret mutluluğuna erişecek değildi. Onlar insanlık topluluğu içinde, kangren olmuş ve yavaş yavaş vücudun başka organlarını da etkilemek

üzere olan bir organ gibiydiler. Böyle bir organı kesip atmaktan başka hiç bir ilaç, hiç bir tedavi kar etmez. Bu da bir diğer yorum.

Bu yorumların her biriyle *"O hoşunuza gitmediği hâlde"* ifadesi yorumlanabilir. Ancak içlerinde en uygunu, azarlamaya ilişkin ayetleri göz önünde bulundurduğumuzda, ilk yorum ve değerlendirmedir. Kaldı ki, *"Savaş üzerinize yazıldı."* ifadesinin, az önce de değindiğimiz gibi, meçhul sıygası ile cümle içinde yer almasının gerekçesine yönelik açıklamamız, söz konusu yorum ve değerlendirmeyi destekler niteliktedir.

Olur ki, hoşunuza gitmeyen bir şey sizin için hayırlıdır.

Daha önce "asa" ve "lealle" gibi kelimelerin Kur'ân-ı Kerim'de "dilek" anlamında kullanıldığını vurgulamıştık. Dileme niteliğinin bizzat konuşan için söz konusu olması bir zorunluluk değildir. Bilakis, bu niteliğin muhatap için ya da hitap pozisyonu için söz konusu olması yeterlidir. Çünkü yüce Allah: "Olur ki falan şey sizin için ...dir." türünden bir ifade kullanıyor. Bu, O'nun söz konusu şeyi "temenni" ettiği anlamına gelmez. Yüce Allah, bundan münezzehtir. Aksine, bu tür ifadelerin maksadı, muhatabın ya da dinleyicinin bunu dilemesidir, temenni etmesidir. "Asa" edatının ayet-i kerimede tekrarlanmasının sebebi, müminlerin savaştan hoşlanmamaları, barışsever olmalarıdır. Böylece yüce Allah, her iki hususla ilgili yanlışlarını kendilerine gösteriyor. Bunu şöyle açıklayabiliriz:

Eğer: "Olur ki hoşunuza gitmeyen bir şey, sizin için hayırlıdır. Ve sevdiğiniz şey de sizin için şerdir." şeklinde bir ifade kullanılsaydı ("asa" edatı ikinci cümlenin başında tekrarlanmasaydı) bunun anlamı: Hoşlanmamanızın ve sevmenizin bir anlamı yoktur. Bunlar gerçekle bağdaşmayabilir. Bu tür ifadeler, sadece bir hata yapan kimseler için kullanılır. Örneğin, sadece, Zeyd'le karşılaşmak istemeyen kimse için, bu ifadeyi kullanmak yerindedir. Ama iki hata birden yapan, hem birlikte yaşamaktan, topluma karışmaktan hoşlanmayan hem de uzlete çekilmeyi isteyen kimse için, kullanılacak bir ifadede, belagat sanatı, her iki hatasına da işaret edilmesini öngörür. Böyle bir tutumu sergileyen birine şöyle denir: "Hoşlanmamakla isabetli bir tavır sergilemedin. Sevdiğin hususla ilgili olarak da doğruyu bulmadın. Olur ki, hoşlanmadığın bir şey, senin için hayırlıdır ve olur ki, sevdiğin bir şey de senin için bir şerdir. Çünkü, sen cahilsin, kendi başına meselenin içyüzünü kavrayamazsın." Müminler de, *"Yoksa sizden önce gelip geçenlerin*

hâli başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?" ayetinde de işaret buyurulduğu gibi, savaştan hoşlanmayan ve barışsever kimseler olmakla beraber, yüce Allah *"Olur ki hoşunuza gitmeyen... ve olur ki sevdiğiniz..."* diye başlayan iki bağımsız cümle ile, işledikleri iki hataya dikkatlerini çekiyor.

Allah bilir de siz bilmezsiniz.

İşledikleri hataya yönelik açıklamayı tamamlayan bir ifadedir bu. Görüldüğü gibi yüce Allah zihinlerini okşamak suretiyle, açıklamayı aşamalı olarak sunuyor. Önce savaştan hoşlanmamaları ile hataya düşmüş olabilecekleri ihtimalini gündeme getiriyor. *"Olur ki, hoşunuza gitmeyen"* buyurarak dikkatlerini bu noktaya çeviriyor. Zihinlerinde kuşku belirmesiyle zihinsel bir ılımlılığa ulaştıklarında, katmerli cehaleti terk etmeleriyle ikinci bir açıklamada bulunuyor ve buyuruyor ki: Sizin hoşlanmadığınız bu hükmü Allah koymuştur ki, hiç bir meselenin ve olgunun içyüzü O'nun sonsuz bilgisinin kapsamının dışında kalmaz. Siz bu gerçeği kendi nefislerinizde de gözlemleyebilirsiniz ki, yüce Allah'ın öğrettiğinden başka hakkında herhangi bir şey bilmiyorsunuz; gerçek mahiyetini ortaya çıkaracak durumda değilsiniz. Şu hâlde işi bütünüyle O'na teslim etmeniz gerekir.

Ayet-i kerime, ilim niteliğini yüce Allah açısından mutlak olarak kanıtlaması ve mutlak bilgiyi O'nun dışındakiler için nefyetmesi, aynı anlama işaret eden başka ayetlerle de uyuşmaktadır: *"Şüphesiz Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz."* (Âl-i İmrân, 5) *"O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp kuşatmazlar."* (Bakara, 255) *"Daha önce, "Allah yolunda savaşın."* (Bakara, 190) ayetini incelerken savaşla ilgili olarak bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

217) Sana, haram olan aydan, onda savaşmayı sorarlar.

Ayet-i kerime, haram ayda savaşmanın yasak olduğunu, bunun son derece kötü bir davranış olduğunu dile getirmektedir. Bunun insanları Allah yolundan alıkoymak anlamına geldiğini, dolayısıyla küfür olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanında, halkını Mescid-i Haram'dan çıkarıp, sürgün etmenin Allah katında daha büyük bir günah olduğunu, fitne çıkarmanın adam öldürmekten daha ağır bir suç olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ayet-i kerimeden, soruyu gerektirecek bir olayın meydana geldiğini ve adam öldürmenin de yaşandığını anlı-

yoruz. Bu olayın bir yanlışlık sonucu meydana geldiğini de, ayetlerin grubunun sonundaki şu ifadeden anlıyoruz: "Şüphesiz iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler; işte onlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah bağışlayandır, esirgeyendir." Bunlar, bir yanlışlık sonucu müminlerle kâfirler arasında haram ayda cereyan eden bir çatışmada, bazı adamların öldürüldüğünü, bu yüzden kâfirlerin müminleri suçladığını gösteren ipuçlarıdır. Dolayısıyla ayet-i kerime, Abdullah b. Cahş ve arkadaşları ile ilgili olarak nakledilen rivayetleri doğrulamaktadır.

De ki: O'nda savaşmak büyük bir günahtır. Allah yolunda alıkoymaktır. Onu inkâr etmektir ve Mescid-i Haram'dan alıkoymaktır.

Ayetin orijinalinde geçen "es-saddu" engellemek, geri çevirmek anlamına gelir. Yine ifade içinde yer alan "Allah yolu" deyiminden de maksat ibadet ve özellikle hacca özgü ayinlerdir. Görüldüğü kadarıyla, "bihi" zamiri "yol"a dönüktür. Dolayısıyla, değinilen küfür amellerle ilgili olur, inançla değil. "Mescid-i Haram" ifadesi "Allah yolu" ifadesine atfedilmiştir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan alıkoymak...

Ayet-i kerime, haram ayda savaşmanın yasak olduğunu göstermektedir. Bir görüşe göre, bu ayet-i kerimenin içerdiği hüküm, *"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* (Tevbe, 5) ayetinin içerdiği hükmün inmesi ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. Ama bu iddia doğru değildir. Konuya ilişkin olarak, savaş ayetlerini tefsir ederken bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

Halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahtır. Fitne katlden beterdir.

Müşriklerin Mescid-i Haram'ın halkından olan Resulullah'ı ve müminleri oradan çıkarmaları, savaştan daha ağır bir suçtur. Müminlere çeşitli baskılar ve işkenceler uygulamaları, onları yeniden küfre davet etmeleri şeklinde gerçekleşen fitne, adam öldürmekten beterdir. Daha beter ve daha ağırını işledikleri hâlde müşriklerin kalkıp da müminleri suçlamaya hakları yoktur. Bu tür bir hata işleme durumunda kalan müminlerse, ancak Allah'ın rahmetini ummaktadırlar. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

Sizinle savaşmayı sürdürürler.

İfadenin orijinalinde geçen "hatta" edatı varılacak değerlendirmeyi bir gerekçeye dayandırmak içindir. Yani, "sizi dininizden geri çevirmek" için savaşmayı sürdürürler.

Sizden kim dininden geri dönerse...

Bu ifade, mürtetlere yönelik bir tehdit niteliğindedir. Bu durumda amellerin boşa gideceği, üstelik ebediyen ateşte kalacakları hatırlatılmaktadır.

AMELLERİN BOŞA GİTMESİ ÜZERİNE

"Habt" kavramı, amelin boşa gitmesi, etkisinin son bulması demektir. Kur'ân-ı Kerim'de bu kavram sadece "amel"e nispet edilerek kullanılmıştır: *"Eğer şirk koşacak olursan, şüphesiz amellerin boşa çıkacak ve elbette sen, hüsrana uğrayanlardan olacaksın."* (Zümer, 65) *"Şüphesiz inkâr edenler, Allah'ın yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet açıkça belli olduktan sonra elçiye karşı gelenler kesin olarak Allah'a hiç bir şeyle zarar veremezler. Allah, onların amellerini boşa çıkaracaktır. Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Resule itaat edin ve kendi amellerinizi geçersiz kılmayın."* (Muhammed, 32-33) Ayetin sonundaki değerlendirme cümlesi karşılıklı niteliğinde "habt"ın amelin geçersiz kılınması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Nitekim şu ayet-i kerimenin zahirinden de bu anlaşılmaktadır: *"Onda bütün işledikleri boşa çıkmıştır ve yapmakta oldukları şeyler de geçersiz olmuştur."* (Hûd, 16) Bu ayete yakın bir ifadesi olan bir başka ayet de şudur: *"İşledikleri her ameli değerlendirdiğimizde onu toz gibi savururuz. (Boşa çıkarırız.)"* (Furkan, 23)

Kısacası, "habt" amelin boşa gitmesi, etkisinin yok olması demektir. Bir görüşe göre; bu kelimenin aslı "habat"tır. Ve hayvanın çok yiyerek karnının şişmesi ve bunun sonucunda da çatlayıp gitmesi, demektir.

Yüce Allah'ın "habt"ın sonucu olarak vurguladığı husus, amellerin hem dünyada hem de ahirette boşa gitmesi, geçersiz olmasıdır. Buna göre "habt"ın amellerin ahiret hayatını ilgilendiren sonuçları ile de ilişkisi vardır. Çünkü İman dünya hayatını güzelleştirdiği gibi ahiret hayatını da güzelleştirir. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Erkek olsun, kadın olsun, bir mümin olarak kim salih bir amelde bulunursa, hiç şüphesiz Biz onu güzel bir hayatla yaşatırız ve*

onların sevap ve mükafatını yaptıklarının en güzeliyle Biz muhakkak vereceğiz." (Nahl, 97) Kâfirlerin çabalarının özellikle iman ettikten sonra irtidat edenlerin amellerinin hüsranla yıkımla sonuçlandığı, amellerinin dünyada boşa gittiği apaçık bir gerçektir. Çünkü kâfir ya da mürtedin kalbi kalıcı, değişmez bir değere bağlı değildir. Kalıcı ve sonsuz güç olarak ulu Allah'la bir bağlantısı yoktur. Nitekim nimet verildiği zaman sevinci sunacağı, musibet zamanında teselli bulacağı, ihtiyacını gidermesi için başvuracağı bir dayanaktan yoksundur. Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: *"Ölü iken kendisini diriltiğimiz ve insanlar içinde yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122) Ayet-i kerime açık bir ifadeyle, müminin dünya hayatındaki amellerinde bir hayat ve nur olduğunu dile getiriyor. Kâfir içinse böyle bir hayat ve nur söz konusu değildir. Bu bakımdan şu ayet-i kerime de buna benzemektedir: *"...Kim Benim hidayetime uyarsa artık o şaşırıp sapmaz ve mutsuz olmaz; kim de Benim zikrimden yüz çevirirse, artık onun için sıkıntılı bir geçim vardır ve Biz onu kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."* (Tâhâ, 123-124) Burada kâfirin dünya hayatının dar, sıkıntılı ve yorucu olduğu, buna karşılık müminin hayatının mutlu, ferah ve geniş olduğu belirtiliyor.

Bu hususla ilgili ayetlerin en kapsamlısı ve mutlulukla mutsuzluğun sebebini açıklamak bakımından en vurgulayıcı şu ayet-i kerimedir: *"İşte böyle, çünkü Allah, iman edenlerin velisidir; kâfirlerin ise, velisi yoktur."* (Muhammed, 11)

Bu karşılaştırmalı açıklamamız sonucu şu husus belirginleşiyor: Amellerden maksat, insanın yaşamsal mutluluğa yönelik olarak sergilediği tüm fiillerdir. Sadece ibadet niteliği taşıyan davranışlar değildir. Mürtet olan bir kimsenin müminken işlediği ibadet amaçlı fiiller, hiçbir amel işlemeyen, ibadet kastı taşıyan hiçbir fiil sergilemeyen kâfir ve münafıkların boşa gitmiş amelleri gibi değerlendirilir. Nitekim bu ayet-i kerime şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve sizin ayaklarınızı sağlamlaştırır. İnkâr edenler ise, yüzü koyun düşüş onlara olsun; Allah amellerini giderip boşa çıkarmıştır. İşte böyle; çünkü onlar, Allah'ın indirdiğini çirkin gördüler, bundan dolayı, O da, onların amellerini boşa çıkardı."* (Muhammed, 7-9) *"Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, peygamberleri*

haksız yere öldürenler; insanlar arasında adaleti emredenleri öldürenler (yok mu?) işte onlara acıklı bir azabı müjdele. Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gitmiş olanlardır. Ve onların yardımcıları yoktur." (Âl-i İmrân, 21-22) Bu konuda benzeri birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

Amellerin boşa gitmesine (habt) ilişkin diğer ayetlerde olduğu gibi bu ayetten de çıkan sonuç şudur: Küfür ve irtidat, amellerin hayatın mutluluğu yönündeki olumlu etkisini geçersiz kılarlar. Beri tarafta iman da amellere canlılık kazandırdığı gibi, mutluluk açısından da olumlu sonuçlar vermelerini sağlar. Eğer insan, küfürden sonra iman ederse, boşa gitmiş, geçersiz olmuş amelleri, mutluluk açısındaki olumlu etkinliklerini yeniden kazanır, öldükten sonra dirilirler. Şayet iman ettikten sonra irtidat ederse, amelleri tümden ölür, boşa gider. Dünya ve ahiret mutluluğuna yönelik olumlu etkileri son bulur. Ne var ki kişi irtidat üzere ölmediği sürece, yeniden inanıp amellerinin dirilmesi umulur. İrtidat üzere ölecek olursa, amellerinin geçersizliği kesinleşir, mutsuzluğu kaçınılmaz olur.

Bundan dolayı, mürtedin amellerinin ölüm anına kadar bekletildiği ve o zaman boşa çıkarıldığı, yoksa mürtet olduğu sırada onların boşa çıktığına dayalı tartışmaların yersizliği de ortaya çıkıyor.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bazıları mürtet olan kişinin irtidat etmeden önce işlediği amellerin ölüm anına kadar kalıcı olduklarını, eğer bu sırada imana yeniden dönmezse, amellerinin o zaman boşa gideceğini söylemişlerdir. Bu iddialarına kanıt olarak da şu ayeti göstermişlerdir: *"Sizden kim dininden geri döner ve kâfir olarak ölürse artık onların bütün işledikleri ameller dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır."* Bu görüşü bir bakıma şu ayet de desteklemektedir: *"Onların işledikleri her ameli değerlendirdiğimizde onu toz gibi savururuz."* (Furkan, 23) Çünkü ayet, kâfirlerin ölüm anındaki durumlarını açıklamaktadır. Bundan şu sonuç çıkıyor: Eğer söz konusu şahıs imana yeniden dönerse, irtidat etmeden önceki salih amellerine yeniden kavuşur.

Bir diğer gruba göre de irtidat amelleri temelden geçersiz kılar. Kişi irtidat ettikten sonra yeniden iman etse bile artık eski amellerine sahip olamaz. Ama ikinci kez iman ettikten sonra, ölümüne kadar yaptığı amellere sahip olur. Ölümün kaydını getirmiş olmasının nedeni de

ölümün, dünyada işlenen tüm fiil ve amellerin açıklaması konumunda olmasıdır.

Eğer, şimdiye kadar yaptığımız açıklamalar üzerinde etraflıca düşünecek olursan, bu tür bir tartışmaya girmenin yersiz olduğunu anlarsın. Ve yine anlarsın ki, ayet-i kerime irtidat eden kişinin tüm amel ve fiillerinin mutluluk yönündeki olumlu etkilerinin geçersiz kılındığını açıklayıcı niteliktedir.

Ortada bu meselenin bir ayrıntısı sayılabilecek bir başka mesele vardır; amellerin boşa gitmesi ve günahların örtülmesi meselesi... Ameller birbirini geçersiz kılar mı? Yoksa iyiliğin hükmü ayrı, kötülüğün de hükmü ayrı mıdır? Evet Kur'ân'da yer alan açık nassa göre, bazı iyilikler, işlenen bazı kötülükleri örtebilir.

Bazı bilginler amellerin birbirini geçersiz kılmalarını, birbirinin etkinliğini boşa çıkarmalarını savunmuşlardır. Ama bu görüşü savunanlar da kendi aralarında bölünmüşlerdir. İçlerinden bazıları "işlenen her kötülük, bundan önce işlenen bir iyiliği geçersiz kılar. İşlenen her iyilik de bir önceki kötülüğü giderir." demişlerdir. Buna göre, insanın ya sadece iyi nitelikli amellerinin, ya da sadece kötü nitelikli amellerinin olması gerekir. Bazısı ise, iyilikle kötülükler arasında dengenin gerekliliğine, dolayısıyla çok olandan, az olanın miktarı kadar bir kısıtlamaya gidilmesine ilişkin bir görüş ileri sürmüşlerdir. Buna göre, denge sağlandıktan sonra, geriye kalan amel etkilenmelerden uzak olarak varlığını sürdürür. Bu iki görüşe bakılırsa, insanın sadece iyi ya da sadece kötü amellere sahip olması gerekir. Elbette, bu iki tür amelden bir şeye sahipse eğer.

Bu iki görüş öncelikle şu ayet-i kerime ile çelişmektedir: *"Diğerleri günahlarını itiraf ettiler, onlar salih bir ameli bir başka kötüyle karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Hiç şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."* (Tevbe, 102) Ayet-i kerime, insan tarafından işlenen farklı nitelikli amellerin, yüce Allah'a yönelik bir tövbe ve bu tövbenin kabulü anına kadar varlıklarını koruduklarını dile getirmektedir. Bu ise, her ne surette algılanırsa algılansın amellerin birbirini gidermesi fikrine ters düşmektedir. İkincisi; yüce Allah'ın amellerin etkisi ile ilgili olarak öngördüğü kural, insan topluluklarındaki, ilişkilerde bilginlerce de "işlerin karşılık görmesi" meselesine uyarlanmıştır. Buna göre, iyi amelin belli ve ayrı bir karşılığı, kötü

amelin de belli bir karşılığı vardır. Ancak, rablık ve kulluk ilişkisini temelden koparıp atan bazı günahlar vardır. İşte bu günahların işlenmesi, daha önce işlenmiş bulunan iyi amellerin geçersiz kılınmasını gündeme getirir. Bu konu ile ilgili ayetler teker teker burada sunulmayacak kadar çoktur.

Bir diğer grup ise işlenen amellerin türünün korunduğu, ister iyi, ister kötü nitelikli olsun her amelin etkisinin devam ettiği görüşündedir.

İyiliğin bazen kötülüğü örttüğü, giderdiği doğrudur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, Allah'tan korkup sakınırsanız, size doğruyu yanlıştan ayıran bir nur ve anlayış verir, kötülüklerinizi örter."* (Enfâl, 29) *"İki günde elini çabuk tutana günah yoktur."* (Bakara, 203) *"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin kusurlarınızı örteriz."* (Nisâ, 31) Hatta bazı ameller, kötülüğü iyiliğe dönüştürürler. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Ancak tövbe eden, iman eden ve salih amellerde bulunup davranan başka, işte onların günahlarını Allah iyiliklere çevirir."* (Furkan, 70)

Burada, bu iki meselenin de aslı sayılabilecek bir başka mesele vardır. Cezanın hak edildiği vakti ve yeri belirleme meselesi... Bir görüşe göre amelin karşılığının verilmesinin vakti ve çerçevesi, amelin işlendiği andır. Bir diğer görüşe göre, ölüm anıdır. Bir başka görüşe göre de, ahirettir. Başka bir görüşe göre de: Amellerin karşılığı hak edişlerinin vakti ve çerçevesi, amelin işlendiği vakittir. Ancak ölünceye kadar bu hâlin devam etmesi gereklidir. Yani, kişi, işlediği amelin niteliğini ölüm anına kadar sürdürmezse, tavrını korumazsa, karşılık almaya hak kazanmaz. Ancak yüce Allah'ın söz konusu şahsın durumunun akıbetini ve üzerinde karar kılacağı şekli bilmesi, dolayısıyla, amelinin durumuna göre hak ettiği karşılığı önceden sevap hanesine yazması başka.

Bu görüşleri ileri süren gruplar, kendi görüşlerini desteklediğini düşündükleri ayetleri kanıt olarak sunmuşlardır. Çünkü bu ayetler içinde, uyarlama kuralı gereğince, sözü edilen vakitlerin tümü ile uyuşturulabilecek ifadeler vardır. Bu konuda bazı aklî değerlendirmelere de kanıt olarak baş vurulmamış değildir.

"Şüphesiz Allah, bir sivrisineği de, ondan üstün olanı da örnek vermekten çekinmez." (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, açıkladığımız gibi sevap, ceza, boşa gitme ve örtme meselesi ile ilgili olarak iki yön-

tem mevcuttur: "Amellerin sonuçları" yöntemi ve "Amellerin karşılık görmesi" yöntemi. Birinci yöntemin zorunlu bir gereği, insan nefsinin bedenle ilintili olduğu sürece, zatı ve zatından kaynaklanan etkiler ve sonuçlar açısından dönüşüme yatkın bir cevherdir. İnsanın zatına bağlı olan bu etki ve sonuçlar hem mutluluk yönünde olabilir hem de bedbahtlık. Kendisinden bir iyilik kaynaklandığı zaman, zatında da sevapla nitelendirilmesini gerektiren manevî bir biçim meydana gelir. Bir kötülük işlediği zaman da zatında buna göre manevî bir biçim oluşur ve cezalandırma şekli buna dayalı olarak belirlenir. Ne var ki, zat kendisi açısından baş gösteren iyilikler ve kötülükler bakımından dönüşüme ve değişime maruz kaldığı için, kendisinde varolan biçimin değişerek, başka bir şekil alması mümkündür. İnsan nefsinin bu durumu ölüm anına kadar, bedenden ayrılıp hareketsiz kalana, dönüşüm ve yeteneği devre dışı kalana kadar devam eder. Bu noktadan itibaren değişim ve dönüşüm kabul etmeyen değişmez şekiller edinir. Ancak daha önce de vurguladığımız gibi, bağışlama ve şefaat olgularının devreye girmesi başka.

İkinci yönteme gelince, önceden de değindiğimiz gibi, "amellerin karşılık görmesi" yöntemine göre ilâhî yükümlülükler ve bunlardan kaynaklanan sevap ve azap açısından insanın iyilik ve günah kazanmasındaki hâli, tıpkı, toplumsal yükümlülükler ve bunlardan kaynaklanan övgü ve yergi açısından insanın itaatkar veya isyankar olmasındaki hâli gibidir. Akıllı insanlar, sadece bir fiilin faili tarafından sergilenmesi ile, itaatkar ve iyilikseveri över, isyankar ve kötülük işleyen kimseyi de yererler. Ancak onlar yerginin değişim ve dönüşüme açık olduğunu da düşünürler. Çünkü fiili sergileyen kişinin üzerinde bulunduğu uysallık ya da serkeşlik tavrının değişebileceğine, başkalaşabileceğine inanırlar. Şu hâlde, bir failin fiili üzerine ortaya koydukları övücü ya da yerici tavır, onlar için fiilin gerçekleşmesi sonucu sergilenen pratik bir eylemdir. Ancak bu övgü ve yergi tavrının kalıcılığı, sergilenen fiilin karşıtının gerçekleşmemesine bağlıdır. Övgü ve yerginin kalıcı olması, hiç bir şekilde geçersiz olmaması, ancak kişinin bu tepkiye yol açan tavırlarını ölene kadar hayattaki buna ilişkin fonksiyonlarını yitirmemesine kadar geçerlidir.

Bundan dolayı anlıyoruz ki, söz konusu meselelerle ilgili olarak ortaya konulan bu görüşlerin tümü, gerçeklerden uzaklaşmış durumda-

dırlar. Çünkü, meseleye ilişkin araştırmalarını yanlış temellere dayandırmışlardır.

Buna göre gerçek şudur ki: Evvela; İnsan, sırf sergilediği bir fiile sevap ya da azap hak eder. Ancak bu durum bundan sonra da dönüşüme ve değişime açıktır. Söz konusu sonuçların ortadan kalkmayacak şekilde kalıcılık kazanması ölüm ile gerçekleşen bir durumdur. Buna açıklamalarımız içinde değindik.

İkincisi; küfür ve benzeri gelişmelerden dolayı amellerin boşa gidişi, tıpkı günahın gerçekleşmesi ile birlikte karşılığın hak edilişi gibi normaldir. Bu durum ölüm ile birlikte kesinlik kazanır.

Üçüncüsü; amellerin boşa gitmesi, ahirete ilişkin amellerle ilgili olduğu kadar, dünyaya ilişkin amellerle de ilgilidir.

Dördüncüsü; amellerin birbirini boşa çıkarması, yanlış bir görüştür. Ancak iyi amellerin kötü amelleri örtmesi başka.

CEZA AÇISINDAN AMELLERİN HÜKMÜ ÜZERİNE

Amellere ilişkin hükümlerden biri şudur: İrtidat (dinden dönme) gibi bazı günahlar, dünya hayatına ve ahirete ilişkin iyilikleri boşa çıkarırlar, geçersiz kılarlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sizden kim dininden geri döner ve kâfir olarak ölürse, artık onların bütün amelleri dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır." Allah'ın ayetlerini inkâr etmek ve bu tutumu inatla sürdürmek de bunun gibidir. *"Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenler; işte onlara acıklı bir azabı müjdele. Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gitmiş olanlardır."* (Âl-i İmrân, 21-22) Aynı şekilde, Müslüman olma ve tövbe etme gibi bazı ameller de dünya ve ahiret hayatına ilişkin olarak daha önce işlenmiş kötülükleri örter: *"De ki: Ey kendi aleyhlerinde olmak üzere ölçüyü taşıran kullarım. Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları bağışlar. Çünkü, O, bağışlayandır, esirgeyendir. Azap size gelip çatmadan evvel, Rabbinize yönelip dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez. Rabbinizden, size indirilen en güzele uyun."* (Zümer, 53-55) Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: *"Kim Benim hidayetime uyarsa, artık o şaşırıp sapmaz ve mutsuz olmaz. Kim de Benim zikrimden yüz çevirirse, artık onun için sıkıntılı bir geçim*

vardır ve Biz onu kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz." (Tâhâ, 123-124)

Yine, Peygambere karşı tutum sergilemek gibi bazı günahlar, kimi iyilikleri boşa çıkarabilir. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz inkâr edenler, Allah'ın yolundan alıkoyanlar ve kendilerine hidayet belli olduktan sonra elçiye karşı çıkanlar, kesin olarak Allah'a hiç bir şeyle zarar veremezler. Allah onların amellerini boşa çıkaracaktır. Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Resule itaat edin ve kendi amellerinizi geçersiz kılmayın."* (Muhammed, 32-33) Yukarıdaki ayetle, bu ayeti karşılaştırdığımız zaman şöyle bir sonuç elde etmiş oluruz: İtaatin emredilmiş olması, karşı çıkmanın yasak olduğu anlamına gelir. Amelin iptali ise, boşa gitmesi demektir. Bir kimsenin sesini peygamberin sesi üstünde yükseltmesi gibi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, seslerinizi peygamberin sesi üstünde yükseltmeyin ve birbirlerinize bağırdığınız gibi, ona sözle bağırıp söylemeyin; yoksa siz şuurunda değilken amelleriniz boşa gider."* (Hucurat, 2)

Aynı şekilde, farz namazları kılmak gibi bazı ameller de kimi kötülükleri örterler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Gündüzün iki tarafında ve gecenin yakın saatlerinde namaz kıl. Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir."* (Hûd, 114)

Hac için de aynı durum söz konusudur: *"İki günde elini çabuk tutana günah yoktur. Geri kalana da günah yoktur."* (Bakara, 203) Büyük günahlardan kaçınmak da öyle: *"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin kusurlarınızı örteriz."* (Nisâ, 31) Bir diğer ayet-i kerimede de şöyle buyuruluyor: *"Onlar ufak tefek günahlar dışında, günahın büyük olanından ve çirkin utanmazlıklarından kaçınırlar. Şüphesiz senin Rabbin, mağfireti geniş olandır."* (Necm, 32)

Yine, bazı günahlar vardır ki, onları işleyenlerin daha önce işledikleri iyilikler, başkasının sevap hanesine yazılır. Adam öldürme suçunu işlemek gibi. Kur'ân, Habil-Kabil olayında Habil'in Kabil'e şöyle dediğini naklediyor: *"Şüphesiz kendi günahını, benim günahımı yüklenmeni isterim."* (Mâide, 29) Peygamber efendimizden ve Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetlerde, gıybet ve iftira gibi bazı günahların da bu tür bir sonuca yol açtıkları vurgulanır. İleride değineceğimiz gibi, bazı ibadetler de, günahların başkasının hanesine yazılmasına neden olur.

Bazı günahlar da var ki, bunları işlemek, başkasının işlediği günahların aynısı değil de, benzerinin insanın hanesine yazılması sonucunu doğurur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kıyamet gününde kendi günahlarının tümünü ve bilgisizce saptırdıklarının günahlarının bir kısmını yüklenmeleri için."* (Nahl, 25) *"Şüphesiz onlar, hem kendi yüklerini, hem kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yüklenecekler."* (Ankebut, 13) Aynı şekilde, bazı ibadetler de, başkasının güzelliklerinin aynısı değil de, benzerlerinin insanın sevap hanesine yazılmasına yol açarlar. *"Onların önden takdim ettiklerini ve eserlerini Biz yazarız."* (Yasin, 12)

Bazı günahlar da azabın ikiye katlanmasına neden olurlar: *"Bu durumda, biz sana hayatın kat kat, ölümün kat kat acısını tattırırdık."* (İsrâ, 75) *"Onun azabı iki kat arttırılır."* (Ahzab, 30) Aynı şekilde, bazı ibadetler de sevabın kat kat arttırılmasını gerektirir; Allah yolunda infak gibi. *"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği yedi başak bitiren, her bir başakta yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir."* (Bakara, 261) *"İşte onlara ecirleri iki defa verilir."* (Kasas, 54) *"Size rahmetinden iki kat verir. Size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur kılar ve size mağfiret eder."* (Hadid, 28) Şu kadarı var ki, *"Kim bir iyilikle gelirse, kendisine bunun on katı vardır."* (En'âm, 160) ayetinden anladığımız kadarıyla sevapları Allah katında katlanarak verilen iyilikler mutlaktır, bir sınırlandırma getirilmemiştir.

Bazı iyilikler de vardır ki, işlendikleri zaman kötülükleri iyiliklere dönüştürürler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ancak tövbe eden, iman eden ve salih amellerde bulunup davranan başka; işte onların günahlarını Allah iyiliklere çevirir."* (Furkan, 70)

Kimi iyilikler de vardır ki, bir benzerinin başkasının hanesine de yazılmasını gerektirir: *"İman edenler ve soyları kendilerini imanda izleyenler; Biz onların soylarını da kendilerine katıp-ekledik. Onların amellerinden hiç bir şeyi eksiltmedik, her kişi kendi kazandığına karşılık bir rehindir."* (Tur, 21) Bunu esas alarak, kimi günahlar için de benzeri bir sonucun olabileceğini hesap edebiliriz. Yetimlere zulmetmek gibi. Çünkü bu durum, yetimlere zulmeden kişinin soyundan gelecek yetimlere bir başkasının zulmetmesi sonucunu doğurabilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Arkalarından bıraktıkları zayıf çocuklardan dolayı korku duyanların içleri ürpertiyle titresin."* (Nisâ, 9)

Ayrıca bazı iyilikler vardır ki, bunları işleyenlerin kötülükleri başkasının hanesine yazılır, başkasının iyilikleri de bu iyilikleri işleyen kimsenin sevap hanesine yazılır. Yine bunun gibi kimi kötülükler de vardır ki, bunları işleyenlerin iyilikleri başkasına, başkasının kötülükleri de kendisine devredilir. Bu husus, ceza ve hak ediş meselesi açısından son derece ilginçtir. İnşaallah *"Bu Allah'ın murdarı olan temizden ayırt etmesi; murdarı, bir kısmını bir kısmı üzerinde kılıp tümünü biriktirerek cehenneme atması içindir."* (Enfâl, 37) ayetini tefsir ederken bu konuda genişçe bahsedeceğiz.

İçerik olarak bu ayetleri destekleyen birçok rivayet vardır. İnşaallah, uygun yerlerinde bu rivayetlerden etraflıca söz edeceğiz.

Yukarıda sunduğumuz ayetler üzerinde dikkatlice durup düşündüğümüz zaman şu gerçekle karşılaşırız: Amellerde, karşılık itibariyle, yani insanın mutluluğu ve mutsuzluğu üzerindeki etkileri itibariyle, bir düzenin egemenliği söz konusudur. Ancak bu düzen, amellerin mahiyetleri itibariyle mevcut evrenle ilişkilerini düzenleyen doğal düzenden farklıdır. Söz gelimi, etki ve tepki bütünselliği içinde bir bedensel hareket olarak "yeme" fiilini ele aldığımız zaman, görürüz ki, bu fiil ancak faili ile kaim olabilir. Aralarındaki bu ilişki, failin doyuma ulaşması şeklinde somutlaşır ve bu ilişkide bir yanlışlık olmaz. Yani, doyma sonucu, asıl yiyen şahıs yerine bir başkasından belirmez. Ayrıca bu fiil, yenilen gıda ile de ilişkilidir. Peşi sıra gıdayı bir başka şekle dönüştürür. Ama bu sınırı aşmaz, başka bir şeyin dönüşümüne yol açmaz. Yenilen gıdanın mahiyetinden ve zatından öteye geçmez. Aynı şekilde, Zeyd Amr'i dövdüğü zaman, söz hususu olan özel hareket vurmadır, başka değil; döven de Zeyd'dir, başkası değil; dövülen de Amr'dır, başka birinin bu ilişki tarzı içinde dövülmesi söz konusu değildir. Bu tür örnekleri çoğaltabiliriz. Ama mutluluk ve mutsuzluğun ortaya çıkması söz konusu olduğu zaman, bu tür fiiller, işaret ettiğimiz bu doğal düzenden farklı bir düzene tâbi olurlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar bize zulmetmediler, ancak kendi nefislerine zulmettiler."* (Bakara, 57) *"Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler."* (En'âm, 24) *"Hileli düzen, kendi sahibinden başkasını sarıp kuşatmaz."* (Fâtır, 43) *"Sonra onlara denilecek: Sizin şirk koştuklarınız nerede; Allah'ın dışında taptıklarınız? Derler ki: Bizi bırakıp kayboluverdiler.*

Hayır, biz önceleri meğer hiç bir şeye tapar değil mişiz. İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtıp saptırır." (Mü'min, 73-74)

Kısacası, amellerin karşılıklarını görmeleri evresinde, bazen fiil, kendinden başkası ile yer değiştirir. Bazen fiil, nakledilir ve asıl failinden başkasına isnat edilir. Kimi durumlarda, bir fiil, tâbi olduğu hükümden farklı bir hükümle muamele görür. Bunun gibi, maddî evrende yürürlükte olan sistemden farklı sonuçlar ve etkiler çıkar karşınıza.

Ama hiç kimse şöyle bir kuruntuya kapılmamalıdır: Fiillerle sonuçları arasında böyle bir ilişki varsa, bu ameller ve sonuçları ile ilgili aklî kanıtları geçersiz kılar, aklın değerlendirmesini, hükmünü bozar; aklın değerlendirmeleri namına hiç bir şeyi yerine bırakmaz, her şeyi altüst eder. Oysa biz, Kur'ân-ı Kerim'den algıladığımız kadarı ile yüce Allah'ın ya da suçluların işleriyle görevli meleklerin, ölüm ve berzah (ölümle haşir arası ara dönem) da, aynı şekilde kıyamet günü, azapla yüz yüze geldikleri anda, suçlulara karşı aklın bildiği, aşina olduğu kanıtları ileri süreceklerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sur'a üfürüldü; böylece Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde olanlar çarpılıp yakılıverdi. Sonra bir daha ona üfürüldü, artık onlar ayağa kalkmış durumda gözetiliyorlar. Yer, Rabbinin nuruyla parıldadı; orta yere kitap kondu; peygamberler ve şahitler getirildi ve aralarında hak ile hüküm verildi; onlar haksızlığa uğratılmazlar. Her bir nefse yaptığının, tam karşılığı verildi. O, onların işlediklerini daha iyi bilendir."* (Zümer, 69-71) Kur'ân'da, yüce Allah'ın kıyamet günü, insanların daha önce anlaşmazlığa düştükleri meselelerle ilgili olarak hak ilkesine dayalı hüküm edeceği sık sık tekrarlanarak vurgulanır. Konuyla bağlantılı olarak, yüce Allah'ın şeytanın ağzından aktardığı şu ifade yeterlidir: *"İş hükme bağlanıp bitince şeytan der ki: Doğrusu, Allah size gerçek olan vadi vadetti, ben de size vaatte bulundum; fakat size yalan söyledim. Benim size karşı zorlayıcı bir gücüm yoktu, yalnızca sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, siz kendinizi kınayın."* (İbrahim, 22)

İşte buradan hareketle anlıyoruz ki: Aklî kanıtlar, amellerin sergilenişi ve karşılığını görmesi evrelerinde geçersiz değildirler. Bununla beraber, iki oluşum arasında, yani doğal oluşum ve karşılığın belirginleşmesi arasında, daha önce işaret ettiğimiz gibi belirgin bir farklılık vardır.

Bu düğümün çözümü şu şekilde mümkündür; yüce Allah, insanları davet ederken, onlara doğru yolu gösterirken, onların kendi dilini kullanmıştır. Onlara hitap ederken, yol gösterici açıklamalarda bulunurken, toplumsal aklın yöntemini kullanmıştır. Efendi ve köle arasındaki ilişkiler dünyasında geçerli olan ilke ve kuralları esas alarak mesajını sunmuştur. Bu nedenle kendini efendi, insanları köle, peygamberleri de, efendi ile kul arasında iletişimi sağlayan elçiler olarak nitelendirmiştir. Elçiler, kölelere emirler, yasaklar, müjdeler ve uyarı nitelikli mesajlar, vaatler ve tehditler ulaştırma görevini üstlenmişlerdir. Bunun gibi azap ya da bağışlanmayı ilgilendiren çeşitli açıklamalar bu yolla, muhataplara ulaştırılmıştır.

Kur'ân'ın insanlarla konuşma hususunda başvurduğu yöntem budur. Bir yandan da Kur'ân, işin insanların hayal ettiklerinden ya da vehmettiklerinden çok daha büyük ve olağanüstü boyutlarda olduğunu açıkça beyan etmektedir. Ancak insanoğlunun havsalası bu olağanüstü iletişim tarzını algılayacak, anlayışları, bu gerçekleri kavrayacak kapasitede değildir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim, bu gerçekleri, insanların kavrayışlarının ufuklarına yakın bir konuma indirgeyerek anlatma yöntemine başvurmuştur. Ki, yüce Allah'ın bu kitabın yorumu ile ilgili olarak algılamalarını istediği şeyleri algılayabilsinler. Nitekim Allah-u Teala bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Gerçekten Biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'ân kıldık. Şüphesiz o, Bizim katımızda olan Ana kitaptadır; çok yücedir, hikmet doludur."* (Zuhruf, 3-4)

Görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerim amellerin karşılığı ve onunla bağlantılı konulara ilişkin hükümlerle ilgili açıklamalarında, akıl sahibi insanlar arasında olan ve bir takım iyi veya kötü sonuçlara dayatılan aklın külli hükümlerine dayanmaktadır. Meselenin ince ve ilginç yanı şudur ki: Normal anlayışların seviyesini aşan söz konusu gerçekler, az önce dikkat çektiğimiz aklî hükümlere uyarlanabilir, bu doğrultuda ele alınabilir. Örneğin, pratik, toplumsal akıl; bazı bozguncuların, işledikleri suçtan kaynaklanan tüm toplumsal zarar ve yıkıcılıklardan sorumlu tutulmaları suretiyle cezalarının ağırlaştırılmasını olumsuz karşılamaz. Örneğin katilin, maktulün ölümünden dolayı toplumun uğrattığı tüm kayıplardan sorumlu tutulması ya da kötü bir çığır açan kimsenin, bu hareketinin öncülük ettiği tüm aykırılıklardan sorumlu tutulması gibi. Birinci örnekte, dışarıdan maktulün işlediği fiiller olarak görülen

günahlar, söz konusu aklî itibarla katilin fiilleri olarak nitelendirilmiştir. İkinci örnekte ise, söz konusu kötü çığırın açtığı yolu izleyenlerin işledikleri kötülükler, izlenen bu çığırı ilk kez açan kimseye aitmiş gibi değerlendirilmiştir. Ama bunlar aynı zamanda asıl faillere de aittirler. Yani bu kötülükler onlarla beraber aynı zamanda asıl faillere de aittirler. Yani bu kötülükler onlarla beraber, ilk kez bu kötü çığırı açan kimsenin de hanesine yazılır. Dolayısıyla onlar gibi, bu kötülüklerin öncüsü de bu günahlardan sorumlu olur.

Aynı şekilde, bir fiil işleyen kimsenin, o fiili işleyen olmadığına ya da belli ve müşahhas bir fiilin, karşılığı açısından o fiil olmadığına veya başkasının iyiliklerinin bir başka insanın iyilikleri olduğuna yahut bir başka insan için de buna benzer iyilikler bulunduğuna hükmedilebilir. Bütün bunlar bir takım mevcut maslahatlara göre belirginlik kazanır.

Buna göre, Kur'ân-ı Kerim, bir insanın başkası tarafından işlenen hayır ya da şer nitelikli bir fiilden dolayı cezalandırılması, bir fiilin, failinden başkasına dayandırılması, bir fiilin, olmadığı bir şey gibi değerlendirilmesi gibi amel ve cezaya ilişkin bu ilginç hükümleri, toplumsal koşullarda geçerli olan ve genel anlayış düzeyinde yürürlükte olan aklî yasalarla gerekçelendirmekte, buna göre izah etmektedir. Ancak bu ilginç hükümler gerçekte, duyularla algılanan maddî düzenden farklı bir düzene tâbidir. Akıl menşeli toplumsal hükümler, dünya hayatı ile sınırlı, dünya hayatına özgüdür. Bu gün insana gizli kalan amel ceza ilişkisinin bu boyutu, sırların orta yere serileceği günde açığa çıkacaktır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun, Biz onlara bir kitap getirdik; iman edecek bir topluluğa bir hidayet ve bir rahmet olmak üzere bir bilgiye dayanarak onu çeşitli biçimlerde açıkladık. Onlar, onun tevilinden başkasına bakmazlar mı? Onun tevilinin geleceği gün, daha önce onu unutanlar, diyecekler ki: Gerçekten Rabbimizin elçileri bize hakkı getirmişlerdi."* (A'râf, 52-53) *"Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından yalan olarak uydurulmuş değildir. Ancak bu, önündekileri doğrulayan ve kitabı ayrıntılı olarak açıklayandır. Bunda hiç şüphe yoktur, âlemlerin Rabbindendir... Hayır, onlar ilmini kuşatamadıkları ve kendilerine henüz yorumu gelmemiş bir şeyi yalanladılar."* (Yûnus, 37-39)

Bu açıklamalarla birlikte, söz konusu ilginç hükümleri kapsayan ayetlerle, aşağıya alacağımız ayetler arasında ilk etapta varmış gibi görünen çelişki ortadan kalkıyor: *"Kim zerre ağırlığınca hayır işlerse, onu görür. Kim zerre ağırlığınca şer işlerse, onu görür."* (Zilzal, 7-8) *"Günahkâr olan hiç bir nefis bir başkasının günah yükünü taşımaz."* (En'âm, 164) *"Her kişi kendi kazandığına karşılık bir rehindir."* (Tur, 21) *"Şüphesiz insana kendi emeğinden başkası yoktur."* (Necm, 39) *"Şüphesiz Allah, insanlara hiçbir şeyle zulmetmez."* (Yûnus, 44) Bunun gibi daha birçok ayeti, bu kategoride değerlendirebiliriz.

Zahiren gözüken bu çelişkinin halli ise şöyledir: Önceki ayetlere göre, haksız yere öldürülen kişinin günahlarını, ona zulmeden katil işlemiş sayılıyor. Dolayısıyla katilin bunlardan sorumlu tutulması başkasının işlediği günahlardan değil, kendi işlediği günahlara dayalı bir yargılamadır. Yine, söz konusu ayetlere göre, bir kimse, daha önce başlatılmış kötü bir geleneğe uyarak bir günah işlese, bu günahı sadece izleyici konumundaki kişi işlememiştir, izlenen konumundaki kişi de o günahı işlemiş sayılır. Dolayısıyla, ortada işlenmiş iki günah vardır. Aynı şekilde, bir zalime zulmünde yardımcı olan, sapık bir yol göstericiye uyan kimse, onların günahına ortaktır; tıpkı onlar gibi, işlenen günahın faili konumundadır. Bu ve benzeri kimseler ceza ve karşılık bakımından şu ayet-i kerimenin; *"Günahkâr olan hiç bir nefis, bir başkasının günah yükünü taşımaz."* (En'âm, 164) ve benzerinin kapsamına girerler. Yoksa önceki hükmün kaldırılışı veya ondan bir istisna olduğu anlamına gelmez.

Nitekim şu ayet-i kerime buna işaret etmektedir: *"Ve aralarında hak ile hüküm verildi, onlar haksızlığa uğratılmazlar. Her bir nefse yaptığının tam karşılığı verildi. O, onların işlediklerini daha iyi bilendir."* (Zümer, 69-70) Ayette yer alan *"O, onların işlediklerini daha iyi bilendir."* ifadesi, her nefsin yaptığının karşılığının eksiksiz verilmesi, Allah'ın bilgisi ve yaptıklarını hesap etmesi doğrultusunda gerçekleştiğini göstermekte ya da bunu ima etmektedir. Buna göre, amellerin karşılığı, insanların kendi kafalarına göre, bir bilgiye ve aklî bir değerlendirmeye dayanmaksızın yaptıkları hesaplamalar doğrultusunda belirlenmez. Çünkü yüce Allah dünya hayatında onların akıl melekelerini işlevsiz hâle getirmiştir. Nitekim, çılgın, alevli ateşin halkından söz ederken şöyle buyuruyor: *"Eğer dinlemiş olsaydık ya da akıl etmiş ol-*

saydık, şu çılgınca yanan ateşin halkından olmazdık." (Mülk, 10) Ahirette de bunların akılları başlarından alınacaktır: *"Kim bu (dünyada) kör ise O, ahirette de kördür ve yol bakımından daha şaşkın bir sapıktır."* (İsrâ, 72) *"Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Ki, O, yüreklerin üstüne tırmanıp çıkar."* (Hümeze, 6-7) Yine, akıl melekesinin işlevsiz bırakılması ile ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"En sonra yer alanlar, en önde gelenler için; 'Rabbimiz, işte bunlar bizi saptırdı; öyleyse kat kat arttırılmış bir azap ver onlara.' diyecekler. Allah da: 'Hepsi için kat kattır. Ancak siz bilmezsiniz.' diyecek."* (A'râf, 38)

Bu ayet-i kerime, hem önder pozisyonunda olanlar hem de takipçi kitleler için kat kat azap olduğunu ortaya koymaktadır. Önderlerin bu tür bir cezaya çarptırılmalarının nedeni hem sapmaları, hem de başkalarını saptırmalarıdır. Önderlerin taklitçisi konumundaki halk kitlelerinin böylesi ağır bir cezayı hak edişleri ise, hem sapmış olmaları, hem de önderlerinin açtığı yolda gösterdiği hedefe doğru hareket etmeleri, onların ekollerini sürdürmeleridir. Sonra yüce Allah, her iki grubun da bilmezler olduklarını vurguluyor.

Şayet dersin ki: Suçluları dünya ve ahirette bilgiden soyutlanmış olarak sunan bu ayetler, onların bilgi sahibi olduklarını ortaya koyan başka ayetlerle çelişmektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bilen bir kavim için, ayetleri açık Arapça bir okunuşla açıklanmış bir kitaptır."* (Fussilet, 3) Ayrıca, kâfirlerin aleyhine kanıtları sunan ayetleri de buna örnek gösterebiliriz. Çünkü bilgisi olmayana, deliller üzerinde derin düşünüp sonuç çıkarma yeteneğinden yoksun bulunana, belgeler sunmanın bir anlamı yoktur. Kaldı ki, bizzat onların bilgiden yoksun olduklarını ifade eden bu ayetler bile, ahirette aleyhlerine kullanılacak kanıtlar içermektedir. Şu hâlde, ahirette, onların akıl ve kavrayış sahibi olacaklarını kabul etmekten başka seçenek yoktur. Kaldı ki, özellikle ahirette onların aklî ve yakinî inanca sahip olacaklarını vurgulayan birçok ayet vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun, sen bundan gaflet içindeydin; işte Biz de senin üzerindeki örtüyü açıp kaldırdık. Artık bu gün görüş gücün keskindir."* (Kaf, 22) *"Suçluları, Rab'leri huzurunda başları öne eğilmiş olarak: 'Rabbimiz, gördük ve işittik; şimdi bizi geri çevir, salih bir amelde bulunalım, artık biz gerçekten kesin bilgiye inananlarız.' dediklerini bir görsen."* (Secde, 12)

Buna karşılık olarak derim ki: Dünya hayatında, onların "bilgi"den yoksun olmaları, sahip oldukları bilginin gereğini yapmamaları anlamını ifade eder. Bu niteliğin ahirette onlardan soyutlandırılmasının anlamı ise, dünya hayatında sürdürdükleri cehaletin, diriliş gününde yakalarına yapışması, işledikleri amellerin kendilerinden ayrılmaması anlamını ifade eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz, her insanın (amel) kuşunu kendi boynuna doladık, kıyamet gününde de onun için açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız."* (İsrâ, 13) *"Der ki: Keşke benimle senin aranda iki doğu uzaklığı olsaydı. Meğer ne kötü yakın arkadaşmışsın sen."* (Zuhruf, 38) Bunun gibi birçok ayet örnek gösterilebilir. *"İşte Allah, size ayetlerini böyle açıklar; ki akıl erdiresiniz."* (Bakara, 242) ayetini ele aldığımız zaman, konuya ilişkin daha detaylı açıklamalarda bulunacağız.

İmam Gazali, amellerin nakli problemine ilişkin olarak değişik bir cevap vermiştir. Risalelerinden birinde söz konusu ettiği bu cevabın özeti şudur: Dünya hayatında, zulüm sebebi ile iyiliklerin ve kötülüklerin yer değiştirmesi olayı, zulmün meydana geldiği anda gerçekleşir. Ancak bu durum kıyamet günü ortaya çıkar. O gün zalimler yaptıkları ibadetlerin bir başkasının hanesine yazıldığını görürler. Bu yer değişikliği o sırada gerçekleşmiş değildir. Tersine, daha dünya hayatında böyle bir nakil meydana gelmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Bu gün mülk kimindir? Bir olan, kahhar olan Allah'ındır."* (Mü'min, 16) Bu ayette, yüce Allah ahirette mülkün kendisine ait olduğunu vurguluyor. Oysa mülkün O'na ait olduğu gerçeği o gün için gerçekleşmiş değildir. Tersine, O her zaman mülkün sahibidir. Mülk her zaman O'nundur. Ancak, mülkün Allah'ın tekelinde olduğu gerçeği, tüm varlıklar için, ancak kıyamet günü olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar. İnsanın bilmediği bir şey kendi içinde varolsa da, onun için mevcut değildir. Bir şeyi bilince de, o şey, sanki o an varolmuş gibi, kendisi için mevcut hâle gelir.

Bu cevap ile, "yok ve araz nitelikli olgular nasıl yer değiştirir?" şeklindeki bir sorunun yersizliği de ortaya çıkmış oluyor. Yine de böyle bir soru ile karşılaşacak olursak deriz ki: Yer değiştiren, ibadet ve itaatin sevabıdır, kendisi değil. Ne var ki bir ibadet ve iyi bir amel ancak sevabı için yerine getirilmek istendiği için, sonucunun yer değiştirmesi, kendisinin yer değiştirmesi şeklinde ifade edilmiştir. İyi nitelikli

amelin itaatin etki ve sonucu, insanın dışında, olup da sonradan onun üzerine yüklenen bir şey değildir ki, onun dünyada yer değiştirmesi, bir arazın yer değiştirmesi gibi imkânsız olarak algılanıp, bir problem gibi değerlendirilsin. Veya yok oluşundan sonra ahirette yer değiştiriyor olarak algılanıp, "Yokun geri dönüşü imkânsızdır" kuralının kapsamında gösterilsin. Eğer iyi nitelikli amelin, itaatin sonucunu cevher olarak algılarsak, o zaman da bunu tarif ve isnat edebilmemiz gerekir. Evet, iyi nitelikli amelin sonucu ile, kalp üzerindeki aydınlatıcı etkisi kastedilir. Çünkü ibadet ve itaatin kalp üzerinde aydınlatıcı etkisi vardır. Yine günahların da kalpler üzerinde karartıcı, katılaştırıcı bir etki meydana getirdikleri bilinmektedir. İbadetin sağladığı aydınlık sayesinde kalbin nur, marifet ve şûhud âlemi ile ilişkileri pekişir, sağlamlaşır. Aynı şekilde zulüm ve katılık ile kalp, gitgide yosun tutmaya, aydınlıktan uzaklaşmaya başlar. İbadet ve günahın sonuçları arasında bir ardışıklık ve bir karşıtlık vardır. Nitekim yüce Allah konuya ilişkin olarak şöyle buyurur: *"Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir."* (Hûd, 114)

Bu gerçeği pekiştirici mahiyette Resulullah Efendimiz (s.a.a) de şöyle buyurur: "İşlediğin bir günahın ardından iyi bir amel yap ki onu yok etsin." Yine insanın karşılaştığı zorluklar ve belalar günahları giderir. Bu yüzden Resulullah (s.a.a) şöyle buyurur: "Kişi ayağına batan bir dikenden dolayı da sevap kazanır." Yine buyurur ki: "Şeriatın kimi suçlar için öngördüğü had cezaları, o suçların keffareti sayılır."

Buna göre, zalim kimsenin işlediği zulmün ardından kalbini bir karanlık ve katılık bürür. Bu da daha önce işlediği iyi nitelikli amellerin, ibadetlerin etkisi ile kalbinde oluşan nurun etkinliğine son verir. Zulme uğrayan kimse de, acı duyar, bunun sonucunda şehveti, ihtirası kırılır. Dolayısıyla, kalbinde karanlık bir atmosfere neden olan günahların olumsuz sonuçları bertaraf olur. Sonuçta kalbi bir şekilde aydınlanır. Bunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, zalimin kalbindeki aydınlığın, mazlumun kalbine, buna karşılık mazlumun kalbindeki karanlığın da zalimin kalbine transfer olduğunu söyleyebiliriz. İşte iyilik ve kötülüklerin yer değiştirmesi ile kastedilen anlam budur.

Biri çıkıp da: "Bu söylediğiniz, gerçek bir yer değiştirme sayılmaz. Çünkü sonuçta karşımıza çıkan şudur: Zalimin kalbindeki nur gideriliyor. Buna karşılık mazlumun kalbinde bir başka nur meydana ge-

tiriliyor. Beri tarafta, mazlumun kalbindeki karanlık bertaraf ediliyor, zalimin kalbinde ise, bir başka karanlık oluşturuluyor. Dolayısıyla, gerçek anlamda bir yer değiştirmeden söz edemeyiz." dese, ona şu cevabı veririz:

Nakil, yani değiştirme ismi, istiare, olarak bu tür gelişmeler için kullanılabilir. Nitekim şöyle ifadelerin kullanıldığını sık sık görürüz: "Gölge bir yerden başka bir yere geçti. Güneşin ya da lambanın ışığı yerden duvara geçti." gibi. İşte iyi amellerin yer değiştirmesi ile, bu tür bir anlam kastedilir. Burada ise, sadece, kinaye yoluyla iyi ameller ifadesi ile onların sevapları kastedilmiştir. Kimi zaman, sebeple, müsebbebin kastedilmesi gibi. Bir niteliğin bir yerde varoluşunun vurgulanışı, buna karşılık bir benzerinin başka bir yerde geçersiz kılınışı, nakil yani yer değiştirme olarak isimlendirilmiştir. Diyelim ki şer'i literatürde örnekleri yoktur. Ama dilde bu tür kullanımların örnekleri çoktur. Ayrıca kanıt aracılığı ile de tespit edilebilir. Kaldı ki, şer'i literatürde de bu tür kullanımlara rastlıyoruz." İmam Gazalî'den kısaltarak yaptığımız alıntı burada sona erdi.

Ben derim ki: Gazali'nin yaptığı açıklamadan çıkan sonuç şudur: Yüce Allah'ın her hangi bir katil ve maktul hakkında yaptığı işlemler için yer değiştirme adının kullanılmış olması, istiare sanatının bir örneğidir ki, bunun içinde de bir diğer istiare yer almaktadır. Şunu demek istiyorum: İyi amel ve itaatin kalpte meydana gelen sonucu için, bizzat iyi amel veya itaat adının kullanılması ve bir şeyin giderilişi, bir başka şeyin de bir diğer yerde meydana getirilişi için yer değiştirme (Nakil) adının kullanılması, istiare içinde istiarenin bir örneğidir. Bu yaklaşımı, sözünü ettiğimiz amellere ilişkin diğer hükümlerle ilgili değerlendirmelerimize de esas aldığımız zaman, bu hükümlerin tümü birer mecazî nitelendirmeye dönüşürler.

Oysa önce de açıkladığımız gibi yüce Allah, söz konusu amelleri, pratik toplumsal aklın yaklaşımı ve onun öngördüğü bir takım maslahat (iyi sonuçlar) veya mefsedetler (kötü sonuçlar) doğrultusunda karara bağlamıştır. Hiç kuşkusuz, adı geçen hükümler, akıldan, gerçeklik olarak kaynaklanırlar ve akıl, söz gelimi katili, maktulün suçlarından da sorumlu tutar ya da maktulü veya mirasçılarını katilin iyiliklerinden ve benzeri şeylerden pay sahibi kılar. Bunu yaparken de, suçun aynı suç ve iyiliğin de aynı iyilik olduğuna inanır vb.

Aklın yaptığı pratik değerlendirmelerin çerçevesi sayılan toplumsal koşullara göre bu yargıların durumu bu. Ama bu koşulların dışında kalan gerçekler ortamına gelince, bunların tümü birer mecaz konumunda olur. Ancak aklî bir analizin sonucu olmaları başka. Yani, söz konusu kavramların kendileri, itibarî kavramlar oldukları için iddia ve benzetme yoluyla gerçeklerden edinilmişlerdir. Bu yüzden, edinildikleri gerçeklere oranla tümü, birer mecaz hükmündedir. Bu yaklaşımı esas alarak, meseleyi kavramaya çalışın.

Amellere ilişkin bir değerlendirme de şudur: Ameller koruma altındadır, yazılıdır ve somuttur: *"Öyle bir gün ki herkes yaptığı iyilik ve kötülüğü karşısında hazır bulur ve o kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister..."* (Âl-i İmrân, 30) *"Biz, her insanın kuşunu kendi boynuna doladık, kıyamet gününde onun için açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız."* (İsrâ, 13) *"Onların öne sürdükleri amelleri ve eserlerini Biz yazarız. Biz her şeyi, apaçık bir kitapta tespit edip korumuşuz."* (Yasin, 12) *"Andolsun, sen bundan gaflet içindeydin; işte Biz de senin üzerindeki örtüyü açıp-kaldırdık. Artık bu gün görüşgücün keskindir."* (Kaf, 22) Daha önce, amellerin kıyamet günü somutlaşacağından söz etmiştik.

Amellere ilişkin bir diğer değerlendirme de şudur: Amellerle objeler dünyasındaki olaylar arasında bağlantı vardır. Ameller deyimi ile, objeler dünyasında sergilenen hareketlerin unvanı niteliğindeki iyilik ve kötülükleri kastediyoruz. Cisimlerin doğal etkinliklerinden olan hareket etme ve durma gibi faaliyetleri değil. Konuya ilişkin olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Size isabet eden her musibet, ellerinizin yaptığı (işler) dolayısıyladır. Allah çoğunu da affeder."* (Şûrâ, 30) *"Gerçekten Allah, kendi nefislerinde olanı değiştirinceye kadar, bir toplulukta olanı değiştirmez. Allah bir topluluğa kötülük istedi mi, artık onu geri çevirmeye imkân yoktur."* (Ra'd, 11) Yine şöyle buyuruyor: *"Nedeni şu: Bir kavim kendinde olanı değiştirmedikçe Allah, ona nimet olarak bağışladığını değiştirici değildir."* (Enfâl, 53) Ayetler, açıkça amellerle olaylar arasında iyi ya da kötü bir bağlantının olduğunu ortaya koymaktadır.

Allah'ın kitabında yer alan iki ayet-i kerime meseleyi bir bütün olarak ifade edecek yeterliliktedir: *"Eğer o ülkelerin halkı inansalardı ve korkup sakınsalardı, gerçekten üzerlerine hem gökten, hem yerden bolluklar açardık; ancak onlar yalanladılar, Biz de onları kazandıkla-*

rından dolayı yakalayıverdik." (A'râf, 96) Diğer bir ayette ise şöyle buyruyor: *"İnsanların kendi ellerinin kazandığı dolayısıyla, karada ve denizde fesat ortaya çıktı. Umulur ki, dönerler diye Allah onlara yaptıklarının bir kısmının (cezasını) kendilerine tattırmaktadır."* (Rûm, 41)

Buna göre, evrensel gelişmeler bir yere kadar insanlar tarafından sergilenen amellere tâbidir. Şu hâlde insan denen canlı türünün Allah'a itaat etmesini, O'nun hoşnut olacağı bir hareket tarzını yaşamasını, üzerlerine hayırların yağması ve bereket kapılarının açılması izler. İnsan türünün kulluk esaslı hayat biçiminden sapması azgınlık ve sapıklık çizgisini inatla sürdürmesi, bozguncu niyetler besleyip çirkin ameller sergilemesi ise, karada ve denizde bozgunculuğun ortaya çıkmasını; zulmün yaygınlaşması, pervasızlaşması, can güvenliğinin ortadan kalkması, insan ve ameli ile ilintili savaş ve benzeri felaketlerin baş göstermesi sonucu milletlerin helak olmasını gerektirir. Aynı şekilde, sel, deprem, kasırga ve tufan gibi birçok canlının kökünü kurutan doğal afetlerin bir kısmı da insan denen canlı türünün sergilediği olumsuz tavırlarla doğrudan ilintilidir. Nitekim yüce Allah, Arim selini, Nuh tufanını, Semudoğulları'nın kökünü kurutan korkunç yıldırımı, Ad kavmini yeryüzünden silen dehşetli, kavurucu rüzgarı bu kategoride değerlendirmiştir.

Buna göre, bedbaht bir topluluk çeşitli rezilliklere ve kötülüklere daldığı zaman, yüce Allah bu olumsuz tavırlarının kötü akıbetinin bir kısmını kendisine tattırır; bu durum onun yok oluşuna, kökünün kurutuluşuna giden dehşet verici sürecin başlangıcı olur: *"Onlar, yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı ki, böylece kendilerinden öncekilerin nasıl bir sona uğradıklarını bir görsünler. Onlar, kuvvet ve yeryüzündeki eserleri bakımından kendilerinden daha üstün idiler. Fakat Allah, onları günahları dolayısıyla yakalayıverdi. Onları Allah'tan koruyacak kimse olmadı."* (Mü'min, 21) *"Biz, bir ülkeyi helak etmek istediğimiz zaman, onun varlık ve güç sahibi önde gelenlerine emrederiz, böylelikle. Onlar orada bozgunculuk çıkarırlar. Artık onun üzerine söz hak olur da onu kökünden darmadağın ederiz."* (İsrâ, 16) *"Sonra birbirinin peşi sıra elçilerimizi gönderdik; her ümmete kendi elçisi geldiğinde, onu yalanladılar. Böylece Biz de onları kimini kiminin izinde yürüttük ve onları birer efsaneye çevirdik. İman etmeyen kavim uzak olsun."* (Mü'minun, 44) Bunların tümü yıkıcı, bozguncu topluluklar için geçerli-

dir. Yapıcı ve ıslah edici topluluklar açısından ise, bunun tam tersi bir süreç söz konusudur.

Fert de tıpkı topluluk gibi, işlediği iyilik ve kötülüklerden dolayı sorguya çekilir; azaba çarptırılır. Kendisinden intikam alınır. Ne var ki, fert, kimi zaman geçmişlerine bahşedilen nimetlerden yararlandığı gibi, babasının ve atalarının işlediği zulümlerden de sorumlu tutulur. Yüce Allah, Hz. Yûsuf'un (a.s) dilinden şöyle aktarmaktadır: *"Ben Yûsuf'um, dedi. Ve bu da kardeşimdir. Doğrusu Allah bize lütufta bulundu. Gerçek şu ki, kim sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah, iyilikte bulunanların karşılığını boşa çıkarmaz."* (Yûsuf, 90) Hz. Yûsuf (a.s) burada, yüce Allah'ın kendisine bahşettiği egemenliği ve üstün konumu kastediyor. Bir diğer ayette ise şöyle buyuruyor: *"Sonunda onu da, evini de yerin dibine geçirdik."* (Kasas, 81) *"Onlar için yüce bir doğruluk dili verdik."* (Meryem, 50) Burada kendilerine nimetler bahşedilmiş salih bir zürriyet kastediliyor gibidir. Nitekim başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Onu ardından kalıcı bir kelime olarak bıraktı."* (Zuhruf, 28) *"Duvar, ise şehirde iki öksüz çocuğundu, altında onlara ait bir define vardı; babaları salih biriydi. Rabbin diledi ki, onlar erginlik çağına erişsinler ve kendi definelerini çıkarsınlar."* (Kehf, 82)

"Arkalarında bıraktıkları zayıf çocuklardan dolayı korku duyanların, içleri ürpertiyle titresin." (Nisâ, 9) Burada, geçmişlerinin işlediği zulümden dolayı, başkaları tarafından zulme uğratılan zürriyet kastedilmektedir. Kısacası, yüce Allah her hangi bir topluluğa ya da bir ferde nimet bahşettiğinde, şayet nimet bahşedilen kişi ya da topluluk salih ve yapıcı ise, yüce Allah, ona bu nimeti bir nimet, ihsan ve sınama aracı olarak bahşetmiştir. Nitekim yüce Allah Hz. Süleyman'ın (a.s) dilinden bu gerçeği şu şekilde aktarmaktadır: *"Dedi ki: Bu rabbimin fazl (ve lütfundan)dır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek istiyor. Kim şükrederse, artık o kendisi için şükretmiştir. Kim nankörlük ederse, gerçekten benim Rab'bim hiç bir şeye ihtiyacı olmayandır, Kerim olandır."* (Neml, 40) *"Andolsun, eğer şükrederseniz, gerçekten size arttırırım ve andolsun, eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz, benim azabım pek şiddetlidir."* (İbrahim, 7) Bu ayet-i kerime de tıpkı bundan önceki ayetler gibi şükür olgusunun, peşinden nimet gelen bir salih amel olduğuna işaret etmektedir.

Şayet nimet bahşedilen toplum ya da fert, fesatçı ve bedbaht ise, kendisine bahşedilen bu nimet, kendisi açısından bir tuzaktır, yavaş yavaş azaba sürükleniştir, belli bir süreye özgü oyalanıştır. Nitekim Allah-u Teala şöyle buyuruyor: *"Onlar bir tuzak kuruyorlardı, Allah da bir tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir."* (Enfâl, 30) *"Biz onları, bilmeyecekleri bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaştıracağız. Ben onlara süre tanıyorum. Elbette Benim düzenim sapasağlamdır."* (Kalem, 44-45) *"Andolsun, Biz kendilerinden önce, Firavun'un kavmini denedik."* (Duhan, 17)

Bir kavim ya da ferdin başına felaketler yağdığı, musibetler ve belalar yakasını bırakmadığı zaman, eğer bu fert ya da kavim, salih ve yapıcı ise, söz konusu musibetler, felaketler onlar için birer sınav işlevini görür. Yüce Allah, bu felaketler aracılığı ile pisi temizden ayırmak için kullarını sınar. Musibetlerle sınanan topluluk ya da fert bu hâliyle tıpkı potada eritilen ve mihenk taşı ile ayarı ölçülen altın gibidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"İnsanlar, 'iman ettik' diyerek, sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun, onlardan öncekileri sınadık; Allah, gerçekten doğruları da bilmekte ve gerçekten yalancıları da bilmektedir. Yoksa kötülükleri yapanlar, bizi geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü hükmediyorlar?"* (Ankebut, 2-4) *"İşte o günleri Biz insanlar arasında devrettirip dururuz. Bu, Allah'ın iman edenleri belirtip-ayırması ve sizden şahitler edinmesi içindir."* (Âl-i İmrân, 140)

Şayet, musibetlere maruz kalan toplum ya da fert, yıkıcı ve bedbaht ise, onun bu durumu öç alma amaçlı bir yakalayıştır. O, işlediği amellerin cezasını çekmektedir. Önceki ayetler, buna yönelik işaretler içermektedir.

Dünyada işlenen ve akıbeti, bizzat işleyene dönük olan amellerin hükmü bundan ibarettir.

"Eğer insanlar tek bir ümmet (hepsi aynı yaşam düzeni ve kurallarına tâbi) olacak olmasaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerinde çıkıp-yükselecekleri merdivenler yapardık. Evlerine kapılar ve üzerinde yaslanıp dayanacakları koltuklar ve çekici süsler verirdik. Bütün bunlar, yalnızca dünya hayatının metaıdır. Ahiret ise, Rabbinin katında muttakiler içindir." (Zuhruf, 33-35) ayetlerine gelince, bunları aynı kategoride değerlendirmemek gerekir. (Yüce Allah herkesten daha iyi bilir) ama, bu ayetlerde kastedilen, dünya ve

çekici süslerinin yerilmesi ve Allah katında bir değer ifade etmediğinin vurgulanmasıdır. Bu yüzden dünya metaı söz konusu olduğunda kâfirler tercih edilmiştir. Asıl değer, ahiret nimetleri içindir. Eğer insan topluluklarını oluşturan fertler, benzer çabalar içine girerek tek tip ve benzer niteliklere sahip tek bir topluluk hâline gelmemiş olsaydı, yüce Allah dünya nimetlerini sırf kâfirlere özgü kılardı.

Denebilir ki: Sel, deprem, salgın hastalıklar, savaşlar ve kuraklık gibi doğal afetlerin, sebepleri vardır. Bu sebepler oluştuğu zaman, söz konusu felaketler meydana gelir. Kişilerin salih, ya da bozguncu olmaları önemli değildir. Dolayısıyla, bunları iyi ya da kötü amellerle ilintilendirme gerçekçi görünmemektedir. Bu, sadece dinsel bir varsayımdır, realiteyle bağdaşmayan bir değerlendirmedir.

Buna cevap olarak derim ki: Bu, felsefî bir problemdir. Ayrıca, yüce Allah'ın kelâmından algıladığımız mesajdan hareketle sunduğumuz tefsir niteliğindeki araştırmamız ile de çelişmemektedir. *"Eğer o ülkeler halkı, inansalardı ve korkup sakınsalardı, gerçekten üzerlerine gökten bolluklar açardık."* (A'râf, 96) ayetini tefsir ettiğimiz zaman konunun felsefî açıdan incelenişi başlığı altında belli ölçüde ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Kısaca şunu söyleyebiliriz: Yanlış anlamadan, Kur'ân'ın ve Kur'ân'ı tefsir edenlerin maksadını algılayamamaktan kaynaklanan bir kuşkudur bu. Eşya ve olayları Kur'ân'ın öğretileri doğrultusunda algılayanlar: "İyi ya da kötü amelleri hayır ya da şer nitelikli hadiseler takip eder" derken, doğal sebepleri geçersiz kılmak, etkinliklerini inkâr etmek amacında değildirler.

Amellerle, maddî etmenler arasında etkinlik ortaklığının olduğunu da söylemek istemiyorlar. Teologlar, yaratıcının varlığını kanıtlarken, evrene egemen olan sebep-sonuç yasasının geçersiz olduğunu, varlıklar âleminde tesadüf ve başıboşluğun egemen olduğunu iddia etmiş olmuyorlar. Ya da evren üzerinde yüce yaratıcı ile doğal sebeplerin ortak egemenliklerinin bulunduğunu, dolayısıyla bazı gelişmeler yaratıcının eseri olarak tezahür ederken diğer bazısının da bu sebeplerin eseri olduğunu savunmuyorlar. Tam tersine, onların amacı, sebepler üstü bir sebebin, maddî etkenlere egemen manevî bir etkenin varlığını kanıtlamaktır. Teologlar, etkinliği bu iki sebebe dayandırırlar; ama öncelik ve

sonralık düzenini göz ardı etmeden. İlk ve ikinci etken diye... Tıpkı bir yazının önce insana, ardından eline nispet edilmesi gibi.

Meselenin özü şudur: Evreni idare eden güç insanı varoluşsal mutluluğuna ve yaşamsal tekamülüne doğru iter. Nitekim, peygamberlik misyonunu genel olarak incelediğimiz bölümde, bu hususa ilişkin açıklamalarda bulunduk. Bilindiği gibi, insan denen canlı türünün mutluluğa doğru kat ettiği mesafede yer alan konaklardan biri de amellerdir. Bu hareketinde, karşısına bir engel, bir barikat çıktığı zaman; bu onun yerinde saymasını ya da onun hareketinin yıkımla, helakle noktalanma tehlikesini doğurursa, buna karşı bir önlem alınır ve söz konusu barikatın kaldırılmasına çalışılır ya da iş görmez hâle gelmiş olan parça kesilip atılır ve hareket devam eder. Tıpkı bir bedene, ya da bedenin herhangi bir organına musallat olan bir hastalık gibi. Eğer imkân varsa, hastalık olan yerin tedavisine başvurulur, değilse, işlevsiz, yararsız ve felçli olarak kendi hâline bırakılır.

Canlılar üzerinde yapılan gözlemler ve deneyler, yaratılış ve varoluşun her canlı türünü, karşısına çıkan felaketlere, baş gösteren bozgunculuklara karşı kendini savunmasını sağlayacak yetenek ve becerilerle donattığını kanıtlamıştır. İnsanoğlunu tür ve birey olarak bu genellemenin dışında tutmanın bir anlamı yoktur. Yine deney ve gözlemlerle kanıtlanmıştır ki, evrensel yasalar sistemi, her varlık türünün karşısına alışık olmadığı, konumu ile uyuşmayan olaylar ve olgular çıkarır. Bu da doğal olarak söz konusu canlı türünü varoluşsal güçlerini kullanmaya zorlar. Varoluşsal evrelerini tamamlamak, kendisi için öngörülen gaye ve mutluluğa ulaşmak için böyle bir ilişki kaçınılmazdır. İnsanoğlu, böylesi evrensel bir faaliyetin dışında tasavvur edilebilir mi?

Bu gerçeği şu ayet-i kerimelerden algılıyoruz: *"Biz gökleri, yeri ve her ikisinin arasında bulunan varlıkları oyun olsun diye yaratmadık. Biz her ikisini ancak hak ilkesine göre yarattık. Ancak insanların çoğu bilmezler."* (Duhan, 38) *"Biz gökyüzünü, yeryüzünü ve ikisi arasında bulunan şeyleri batıl olarak yaratmadık. Bu inkâr edenlerin zannıdır."* (Sâd, 27) Herhangi bir sanatkar, bir sanat eserini, sırf oyun olsun diye ve bir amaca yönelik olmadan meydana getirdiği zaman, eser meydana gelir gelmez, sanatkar ile eser arasındaki bağ kopar. Artık eserinin sonu nereye varacak? Ne tür felaketlerle karşılaşacak? Buna aldırmaz. Ama, bu eseri bir amaca yönelik olarak meydana getirseydi, onu dene-

timi altında tutar, başında durup gözlemlerdi. Varsın diye meydana getirdiği, bu amaçla çeşitli özelliklerle donattığı hedefine ulaşmasını önleyici bir engel karşısına çıktığı zaman, durumunu düzeltmeye çalışır; bazı eklemelerde ya da çıkarmalarda bulunur. Belki de onu tümden iptal eder, bileşimini çözer, yeni baştan meydana getirmeye çalışırdı. Aynı durum göklerin, yerin ve başta insan olmak üzere bu ikisi arasında yer alan canlı cansız tüm varlıkların yaratılışı için de geçerlidir. Yüce Allah, ne yaratmışsa, onu amaçsız yaratmamıştır. Yarattığı hiç bir şeyin varlığı boşuna değildir. Tam tersine, ulu Allah her şeyi, sonunda kendi katına dönsün diye yaratmıştır. Nitekim, Kur'ân'da konuya ilişkin olarak şöyle buyurur: *"Sizi boşuna yarattığımızı ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Mü'minun, 16) *"Elbette son varış Rabbine olacaktır."* (Necm, 42) Bu durumda, Rabbani ilginin, yarattığı her varlık gibi davet ve yol gösterme şeklinde asıl amacına ulaşmasını sağlamak için insana yönelmesi, sonra onu sınayıp denemesi, sonra yaratılışın gayesinden sapanı helak etmesi kaçınılmaz olur. Bu, fert ve tür boyutundaki yaratılışı sağlamlaştırmak, yaratıcı çizgisinden sapan bir topluluğun yaşamasına son vermek suretiyle diğer toplulukları huzura kavuşturmak için bir zorunluluktur. Nitekim yüce Allah, bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: *"Rabbin, hiç bir şeye ihtiyacı olmayan rahmet sahibidir. Dilerse sizi götürür ve dilerse, sizi bir başka topluluğun soyundan var ettiği gibi, yerinize bir başkasını getirir."* (En'âm, 133) Ayet-i kerimedeki: *"Rabbin, hiç bir şeye ihtiyacı olmayan rahmet sahibidir."* ifadesine dikkat ediniz.

Bu, Rabbani bir sünnettir. Sınama ve yaratılış çizgisinden sapanlardan öç alma yasasını kastediyorum. Yüce Allah bundan "Yenilgiye uğratılmaz, alt edilmez, tersine daima galip ve hakim olan" şeklinde söz eder. Bunu şöyle dile getirir: *"Size isabet eden her musibet, ellerinizin kazandığı dolayısıyladır. Allah çoğunu da affeder. Siz yeryüzünde O'nu aciz bırakacak değilsiniz. Ve sizin Allah dışında ne bir veliniz vardır, ne bir yardımcınız."* (Şûrâ, 30-31) *"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımıza şu sözümüz geçmiştir: Gerçekten onlar, yardım ve zafer bulacaklardır. Ve şüphesiz; bizim ordularımız, üstün geleceklerdir."* (Sâffat, 171-173)

Amellerle ilgili bir diğer yargı da mutluluk ve mutsuzlukla ilintilidir: Kur'ân-ı Kerim'den algıladığımız kadarıyla mutluluğa sebep olan

ameller grubu, mutsuzluk grubundan üstündür. Mutluluk grubunun ayırıcı özelliği, tüm güzel sıfat ve niteliklere sahip olmasıdır. Fetih, zafer, sebat, istikrar, güven, derinlik ve kalıcılık gibi. Bunların karşıtı olan silinip gitme, batıl olma, sarsılma, korku içinde yaşama, geçicilik, yenilgi vb. nitelikler de mutsuzluğa yol açan ameller grubunun ayırıcı özelliğidir.

Bu anlamı vurgulayan Kur'ân ayetlerinin sayısı çoktur. Konuya ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ama bu gerçeği vurgulama bakımından yüce Allah'ın verdiği şu örnek yeterlidir: *"Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir ki, onun kökü sabit, dalı ise göktedir. Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Allah insanlar için örnekler verir; umulur ki onlar öğüt alır, düşünürler. Kötü söz ise, kötü bir ağaç gibidir. Onun kökü yerin üstünden koparılmış kararı kalmamıştır. Allah, iman edenleri, dünya hayatında ve ahirette sapasağlam sözle sebat içinde kılar. Zalimleri de şaşırtıp saptırır; Allah dilediğini yapar."* (İbrahim, 24-27)

"Hakkı gerçekleştirmek ve batılı geçersiz kılmak istemiştir." (Enfâl, 8) *"Sonuç takvanındır."* (Tâhâ, 132) *"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımıza şu sözümüz geçmiştir; gerçekten onlar, yardım ve zafer bulacaklardır. Ve şüphesiz; bizim ordularımız, üstün gelecekler-dir."* (Sâffat, 173) *"Allah, emrinde galip olandır, ancak insanların çoğu bilmezler."* (Yûsuf, 21) gibi ayetleri sıralamak mümkündür.

Örnek olarak sunduğumuz son ayetin, değerlendirme cümlesinde yer alan "ancak insanların çoğu bilmezler" den bahsedilen bu galibiyetin, insanlar tarafından algılanacak türünden olmadığını, bilakis insanların çoğunun bunu bilmediğini ima etmektedir. Eğer bu, herkesin bildiği türden maddî ve hissedilebilir bir galibiyet olsaydı, insanların çoğunun onu bilmemesi söz konusu olmazdı. Bu galibiyeti bilmeyenin bilmeyişi, onu inkâr edenin inkâr edişi iki açıdan değerlendirilebilir:

Birincisi; insanın düşünce kapasitesi sınırlıdır. Görüşü, sadece gözlerinin önünde bulunan, kendisine göre gayb konumunda olmayan şeyleri, yani gözlemleyebildiği olguları kuşatır. İçinde bulunduğu an hakkında konuşur, ama gelecek zamanı bilemez, ondan yana gafildir. Bir günlük devleti devlet sayar. Bir saatlik galibiyet ve zaferi, galibiyet olarak nitelendirir. Kısacık ömrünü ve eve sahip olduğu naçiz ve değersiz dünya metaını ölçü alarak bütün varlık hakkında hüküm verir.

Oysa yüce Allah, zamanı ve mekânı kuşatmıştır. Dünya ve ahirette egemendir. Her şey üzerindeki otorite O'nun tekelindedir. İşte bu yüzden hükmettiği zaman kesin ve tavizsiz hükmeder. Hak ilkesine göre yargıda bulunur. Dünya da ahiret de O'nun için aynıdır. Filan şeyi kaybedecek, elden verecek diye bir tasası, korkusu olmaz. Hiç bir işte acele etmez. Dolayısıyla, baş gösteren bir günün mahrumiyet ve meşakkatini, bir dönemin ıslahına vesile olacağını takdir etmesi mümkündür. (Daha doğrusu, realite, böyle bir takdirin somut tanığıdır.) Ya da bir ferdin yoksun kalışı, bir topluluğun kurtuluşuna neden olur. Cahiller, gördükleri bir meşakkat ve mahrumiyetin yüce Allah'ı aciz bıraktığını, O'nun geçilebileceğini, mağlup edilebileceğini sanırlar. (Ne kötü hükmediyorlar!) Yüce Allah, zamanın bir dilimini gördüğü gibi akıp giden zaman silsilesini de görür. Tek bir varlığa egemen olduğu gibi, varlık bütününe de egemendir. Bir işle ilgilenmesi, O'nu bir diğer işle ilgilenmekten alıkoymaz. Göklerle yerin korunması O'na güç gelmez. O yücedir, büyüktür. *"Kâfirlerin ülke ülke dönüp dolaşmaları seni aldatmasın. Az bir yararlanmadır. Sonra bunların barınma yerleri cehennemdir. Ne kötü bir yataktır o."* (Âl-i İmrân, 196-197)

İkincisi; manevî olguların galibiyeti, maddî olguların galibiyetinden farklıdır. Maddî olguların galibiyeti, yenilgisi fiillere egemen olması, onların seçme özgürlüklerini ellerinden alıp, galiplere boyun eğer, itaat eder hak getirmesi, şiddete başvurarak zora dayalı bir baskıcı atmosfer oluşturması şeklinde gerçekleşir. Baskıcı, diktatör kralların yönetimdeki tutum ve davranışlarını buna örnek gösterebiliriz. Bunlar, bir ülkeye egemen oldukları zaman halkının bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da tutsak ediyorlardı. Tahakküm ve büyüklenme duygusuyla istediklerini yaptırıyorlardı. Deneyimler ve somut kanıtlar, baskı ve şiddete dayalı egemenliğin sürekli olmadığını, diri ve dinamik topluluklar üzerindeki yabancı hakimiyetinin sonsuza dek sürmediğini, bu durumun sayılı günlerle sınırlı olduğunu ortaya koymuştur.

Manevî olguların galibiyeti ise, buna ilişkin mesajın yerleşeceğini kalplerin bulunuşu, bu mesaja inanan, onu bir inanç sistemi olarak benimseyen fertlerin eğitilmesi ile gerçekleşir. Eksiksiz bir imandan daha üstün hiç bir derece yoktur. Tam bir iman kadar sağlam bir kale düşünülemez. İman kalbe yerleşirse, kısa bir süre gizli kalsa bile, bilahare aşikar olup uzun zaman etkisini sürdürecektir. Bu yüzden, günümüzde

büyük devletlerin ya da yaşayan ulusların güç ve maddî donanımdan çok, propagandaya önem verdiklerini görüyoruz. Çünkü ideoloji ve maneviyat silahı daha etkilidir, daha dehşetlidir.

Bu değerlendirmemiz, hayal ve vehim sınırlarını aşmayan, toplumsal koşullarda, insanlar arasında genel geçer vehme ve tasarıma dayalı düşünce ve ideolojiler için geçerlidir.

Hak ise, özü itibariyle ancak sapıklığın ve batılın karşısıdır. Zaten haktan sonra sapıklıktan başka bir şey yoktur. Bilindiği gibi batıl hakkın karşısında tutunamaz. Dolayısıyla galibiyet, batıla karşı hakla ilişkin karşısıdır.

Hak, etkinliği ve amacına ulaşması bakımından değişmezlik ve geçilmezlik niteliğine sahiptir. Çünkü bir mümin, şayet hak düşmanlarına karşı, hayatın gözlenebilir sahasında bir üstünlük sağlasa, bu bir zaferdir. Ve bundan dolayı ödüllendirilir. Eğer hak düşmanı, ona bir üstünlük sağlasa ve kendisini Allah'ın hoşnut olmadığı şeyleri yapmaya zorlasa, bu durumda görevi, zorlama ve zor durumda kalma şartlarına göre hareket etmektir. Müminin, böyle yapması da Allah'ın rızasına uygundur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başka."* (Âl-i İmrân, 28) Şayet hak düşmanı olan kimse mümini öldürse, mümin için tertemiz bir hayat vardır; ölüm değil: *"Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin, bilakis onlar diridirler. Fakat siz anlayamazsınız."* (Bakara, 154)

Şu hâlde mümin her hâlükârda muzafferdir ve hiç bir zaman mağlup edilemez. Ya zahiri olarak ya da sadece batinî olarak, ama mutlaka üstündür, galiptir. *"De ki: Siz bizim için iki güzellikten birinin başkasını mı bekliyorsunuz?"* (Tevbe, 52)

Buradan anlıyoruz ki: Hak, dünyada hem zahiren hem de batınen galiptir, üstündür. Hakkın zahiren galip oluşunu şöyle izah edebiliriz: Bilindiği gibi, evren, varoluşsal bir yol göstericilikle, insan türünü hakka ve mutluluğa yöneltir. İleride onu bu amacına ulaştıracaktır. Batılın kimi zaman, görünüp üstünlük sağlaması, gelip-geçici saldırılardır. Bunlar hakkın sürekliliği karşısında bir anlam ifade etmezler. Batılın kimi zaman üstünlük sağlaması, hakkın nihai zaferinin ön hazırlığıdır. Yoksa zaman silsilesi kopmuş, devran sona ermiş değildir. Evrensel düzen asla alt edilemez. Hakkın batınen üstünlük sağlamasına ge-

lince; bildiğiniz gibi, galibiyet her zaman hakka ilişkin kesin ve tereddütsüz kanıtlardan kaynaklanmaktadır; batılın ise hiç bir kanıtı yoktur.

Sebat, hakçılık ve iyilik gibi tüm güzel niteliklerin hak söze ve hak fiile özgü olduğunu, buna karşın sarsılma, geçicilik, çirkinlik ve kötülük gibi tüm olumsuz niteliklerin de batıl söze ve batıl fiile özgü olduğu meselesine gelince, önceki bölümlerde bunun nedenine şu şekilde işaret etmiştik: *"İşte bu, sizin Rabbiniz Allah'tır; her şeyin yaratıcısıdır."* (Mü'min, 67) *"O yarattığı her şeyi güzel yapandır."* (Secde, 7) *"Sana iyilikten her ne gelirse Allah'tandır, kötülükten de sana ne gelirse o da kendindendir."* (Nisâ, 79) Bu âyetlerden anlaşıldığı gibi kötülükler, yok ve asılsız olan şeyler olduğu için, yüce Allah'a dayanmazlar; zira Allah ancak varolan şeyleri yaratan ve onlara vücut verendir, yokluktan değil. İyiliklerde ise, durum bunun tersidir. Çünkü mezkur ayetlerden de anlaşıldığı üzere iyilikler hakka dayandığı için varolan şeylerdir. Bunun için iyi söz ve iyi davranış her türlü güzelliğin menşei, değişmezlik, kalıcılık, bereket ve yarar gibi, tüm hayırların ve mutlulukların kaynağıdır. Ama kötü söz ve kötü davranış böyle değildir. Yüce Allah bu gerçeği şöyle dile getirir: *"Allah gökten bir su indirdi de dereler kendi miktarınca çağlayıp aktı. Sel de yüze vuran bir köpük yüklendi. Bir süs veya bir meta sağlamak için ateş üzerinde yakıp erittikleri şeylerde de bunun gibi bir köpük vardır. İşte Allah, hak ile batıla böyle örnekler verir. Köpüğe gelince, o atılır gider; insanlara yarar sağlayacak şey ise, yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17)

Amellerle ilgili bir değerlendirme de şudur: Güzel söz ve davranışlar, aklın değerlendirmeleri ile örtüşür, kötü söz ve davranışlarsa öyle değildir. Daha önce, yüce Allah'ın insanlara açıkladığı prensipleri akıl esasına dayandırdığını vurgulamıştık. (Akıl derken, insanın hak ile batılı algılamasını ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırdetmesini sağlayan melekeyi kastediyoruz.)

Bu yüzden yüce Allah, insanlara akla uymayı tavsiye etmiş, içki, kumar, eğlence, insanlar arası ilişkilerde aldatma ve hileye başvurma gibi aklı, asli fonksiyonunu icra etmekten alıkoyan davranışları yasaklamıştır. Aynı şekilde, yüce Allah, yalan, iftira, bühtan, ihanet ve küstahlık gibi aklın sağlıklı bir yargıya varmasına engel olan tutum ve davranışları da kesin şekilde yasaklamıştır. Çünkü bu tür tutum ve davranışlar, insan aklının, işlevini yerine getirirken olguları karıştırma-

sına, meseleleri çarpıtmasına yol açar. Oysa insan hayatı, bireysel ve toplumsal çabanın her alanında sağlıklı bir kavrayış ve sağlıklı bir düşünüş esası üzerine bina edilmiştir.

Toplumsal ve bireysel bozgunculukları ve hatta hiç bir kimsenin inkâr etmeyeceği, üzerinde görüş birliği sağlanmış bozgunculukları analiz ettiğiniz zaman, bunların temelinde, aklın sağlıksız bir yargıya varmasına yol açan, onu işlevsiz hâle getiren davranışların yattığını görürüz. Olanca çokluğu ve boyutluluğuyla tüm bozgunculuklar, aklı olumsuz yönde etkileyen bu tür tutum ve davranışlara dayanırlar. İnşaallah uygun bir yerde, konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle bir rivayet yer alır: İbn Cerir, İbn Abbas kanalıyla aktardı: Resulullah efendimizin (s.a.a) terkisine binmiştim. Bana dedi ki: "Ey Abbas'ın oğlu, senin tutkularına uymasa bile, Allah'ın takdir ettiği şeye razı ol, çünkü bu, Allah'ın kitabında kesin olarak ifade edilmiştir." Dedim ki: "Ya Resulullah, nerede yazılıdır, ben Kur'ân'ı okuduğum hâlde böyle bir şeye rastlamadım?" Buyurdu ki: *'Olur ki, hoşunuza gitmeyen bir şey, sizin için hayırlıdır ve olur ki, sevdiğiniz şey de sizin için bir şerdir. Allah bilir de siz bilmezsiniz.'* ayeti."

Ben derim ki: Bu rivayet, ilâhî takdirin hem tekvinî (yaratılışı, varoluşu) hem de teşriî (şerî yasamayı) kapsadığını ima etmektedir. Tekvin ve teşri' arasındaki farklılık ise, itibarlara göre değişir. Ayet-i kerimede geçen "Asa" (Olur ki) edatının bu ayette "zorunluluk" ifade ettiğine ilişkin bir kanıt yoktur. Daha önce "asa" edatının Kur'ân-ı Kerim'-de, sözlük anlamı ile, yani "umma" anlamında kullanıldığını vurgulamıştık. Dolayısıyla, bazı tefsircilerden aktarılan: "Kur'ân'da yer alan her şey "asa" edatı ile ifade edilebilir. Çünkü bu edat, yüce Allah açısından zorunluluk ifade eder" şeklindeki görüşün bir dayanağı yoktur. Bundan daha da ilginci şu görüştür: "Asa" edatı, iki yer hariç Kur'-ân-ı Kerim'in her yerinde zorunluluk ifade eder; biri, tahrim meselesi ile ilgilidir: *"Belki onun Rabbi, o sizi boşayacak olursa..."* (Tahrim, 5) Diğeri ise, İsrailoğulları ile ilgilidir: *"Umulur ki, Rabbiniz size merhamet eder."* (İsrâ, 8)

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İbn Cerir Süddî kanalıyla şöyle rivayet eder: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) keşif için bir müfreze çıkardı. Müfrezede yedi kişi bulunuyordu. Komutanları da Abdullah b. Cahş el-Esedî idi. İçlerinde Ammar b. Yasir, Ebu Hüzeyfe b. Utbe b. Rabia, Sa'd b. Ebu Vakkas, Nevfeloğulları'nın müttefiki Süleymi oğullarından Utbe b. Safvan, Sehl b. Beyda, Amir b. Füheyre, Ömer b. Hattab'ın müttefiki Vakid b. Abdullah el-Yarbui gibi zatlar bulunuyordu. Resulullah (s.a.a) bir yazı yazıp İbn Cahş'a verdi ve Milel denen mevkiye gelmedikçe yazıyı okumamasını emretti. İbn Cahş ve müfrezesi Milel denen yere geldiklerinde yazıyı açıp okudular. "Nahla vadisine kadar yürü." şeklinde bir not vardı. Bunun üzerine arkadaşlarına şöyle dedi: "Ölümü isteyen yola devam etsin ve vasiyetini yapsın. Ben, vasiyetimi yapıyor ve Resulullah'ın emrini yerine getirmek üzere harekete geçiyorum." Ardından yola koyuldu. Develerini kaybeden Sa'd b. Ebî Vakkas ve Utbe b. Gazzan (Safvan olsa gerektir) müfrezeden kopup geride kaldılar.

İbn Cahş yola devam etti. Bir yerde onlar Hakem b. Kiysan, Abdullah b. Muğire b. Osman ve Amr el-Hadremi ile karşılaştılar. Aralarında çatışma çıktı. Hakem b. Kiysan'ı ve Abdullah b. Muğire'yi esir aldılar. Daha sonra İbn Muğire iplerini çözüp (kaçtı), Amr el-Hadremî ise Vakid b. Abdullah tarafından öldürüldü. Bu, Hz. Muhammed'in (s.a.a) ashabının aldığı ilk ganimetti. Müfreze, esirler ve ganimet mallarıyla Medine'ye döndü. Bunun üzerine müşrikler; "Muhammed Allah'ın emirlerine uyduğunu iddia ediyor; ama haram ayın dokunulmazlığını ilk önce ihlal eden kendisidir." demeye başladılar. Bunun üzerine yüce Allah, şu ayeti indirdi: *"Sana, haram olan ayı, onda savaşmayı sorarlar." De ki: "Onda savaşmak büyük bir günahtır. Helâl olmaz."* Ancak, ey müşrikler, sizin yaptığınız haram ayda savaşmaktan daha ağır bir suçtur. Çünkü siz Allah'ı inkâr ettiniz, Muhammed'i, O'nun (evinin bulunduğu Mekke'ye gelmesine) engel oldunuz. Fitne, (yani şirk) Allah katında, haram ayda savaşmaktan daha ağır bir suçtur. İşte "Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek" ibaresiyle kastedilen anlam budur.

Ben derim ki: Aynı anlamı ya da yakın anlamları içeren birçok rivayet, Ehlisünnet kanallarınca aktarılmıştır. Aynı anlamı içeren bir hadis

Mecma'ul-Beyan tefsirinde de yer alır. Bazı rivayetlerde müfrezede, sekiz kişinin yer aldığı, dokuzuncu kişinin de komutanları olduğu belirtilir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İbn İshak, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem ve Beyhakî Yezid b. Ruman kanalıyla Urve'nin şöyle dediğini rivayet ederler: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) Abdullah b. Cahş'ı, Nahla Vadisine gönderdi ve Kureyş hakkında bize bir bilgi getirene kadar orada kal, dedi. Ama ona savaşma emrini vermedi. Bu da, haram ayda gerçekleşiyordu. Resulullah ona, gideceğini haber vermeden bir yazı verdi ve şöyle dedi: "Sen ve arkadaşların yola çıkın. İki gün yol aldıktan sonra, sana verdiğim yazıyı açıp oku. Sana emrettiğim gibi hareket et. Hiç bir arkadaşını da seninle birlikte gelmeye zorlama." İbn Cahş iki gün yol aldıktan sonra, yazıyı açtı. Şöyle yazıyordu: "Nahla vadisine gelinceye kadar yürü. Bize oradan Kureyş hakkında edindiğin bilgileri getirirsin." Yazıyı okurken arkadaşlarına şöyle dedi: "Duyduk ve uyduk. İçinizde şehid olmak isteyen benimle gelsin. Çünkü ben, Resulullah'ın emrini yerine getireceğim, içinizde bunu istemeyenler de geri dönebilir. Çünkü, Resulullah herhangi birinizi, benimle beraber gelmeye zorlamamı yasakladı." Bunun üzerine, müfrezedeki her kes, onunla birlikte hareket etti. Necran vadisine geldikleri zaman, Sa'd b. Ebu Vakkas ve Utbe b. Gazvan nöbetleşerek bindikleri develerini kaybettiler.

Müfrezeden ayrılıp develerini aramaya koyuldular. Müfreze ise, Nahla vadisine gelene kadar yoluna devam etti. Orada Amr b. el-Hadremî, Hakem b. Kiysan, Osman ve Muğire b. Abdullah ile karşılaştılar. Bunlar beraberlerinde, Taif'ten getirdikleri, deri ve yağ gibi ticaret malları taşıyorlardı. Müfreze onları gördüğünde, Vakid b. Abdullah onlara doğru gitti. Vakid başını tıraş etmişti. Adamlar başı tıraşlı birini gördüklerinde, Ammar şöyle dedi: "Onun sizinle bir işi yoktur." Resulullah'ın ashabı, aralarında istişare ettiler. Cemaziyelevvelin son günüydü. Dediler ki: "Onları öldürürseniz, haram ayda öldürmüş olursunuz. Eğer serbest bırakırsanız, bu gece, dokunulmazlığı bulunan Mekke'ye girmiş olacaklar ve elinizden kurtulmuş olacaklardır." Sonunda onları öldürme hususunda görüş birliğine vardılar. Temim kabilesine mensup Vakid b. Abdullah, Amr b. el-Hadremî'ye bir ok fırlatıp öldürdü. Osman b. Abdullah ve Hakem b. Kiysan da esir alındılar. Muğire ise kaçıp ellerinden kurtuldu. Ardından el koydukları kervanı Medine'ye Resulullah'ın yanına getirdiler. Resulullah (s.a.a) onlara şöyle

dedi: "Allah'a andolsun, ben size haram ayda savaşmanızı emretmedim." Daha sonra iki esire ve mallara el koydu ve onlardan hiç birisini almadı. Resulullah (s.a.a) onlara bu sözleri söyleyince, dizlerinin bağı çözüldü. Üzüntüden elleri yana düştü. Helak olduklarını sandılar. Müslüman kardeşleri de kendilerine karşı sert tutum sergilemeye, onları kınamaya başladılar.

Kureyş kabilesi, bu haberi duyunca, şöyle bir tepki gösterdi: Muhammed haram kan dökmüştür; hakkı olmayan mala el koymuştur; haram ayın dokunulmazlığını ihlal ederek insanları tutsak almıştır." Bunun üzerine yüce Allah: *"Sana haram olan ayı, onda savaşmayı sorarlar."* ayetini indirdi. Bu ayet inince, Resulullah efendimiz (s.a.a) kervana el koydu ve esirleri de fidye karşılığı salıverdi. Bunun üzerine Müslümanlar: "Ya Rasulallah, bu olayın bizim için bir savaş olmasını umuyor musun?" dediler. Bu gelişmeler üzerine yüce Allah, *"Şüphesiz iman edenler ve Allah yolunda cihad edenler; işte onlar, Allah'ın rahmetini umabilirler."* ayetini indirdi. Müfrezedekilerin sayısı sekiz idi. Komutanları Abdullah b. Cahş ile birlikte bu sayı dokuza ulaşıyordu.

Ben derim ki: *"Şüphesiz iman edenler, hicret edenler..."* diye başlayan ayetin, Abdullah b. Cahş ve arkadaşları hakkında indiğini ifade eden başka rivayetler de vardır. Bunun yanı sıra, ayet-i kerime ibadet kastiyle bir amel işleyen, ama ameli gerçek ilâhî hükümle uyuşmayan, dolayısıyla yanılan kimsenin mazur sayılacağına delalet etmektedir. Buna göre yanılmak günaha sebep olmaz. Ayrıca, bağışlanmanın, günah dışındaki durumlar için de söz konusu olabileceğine işaret etmektedir.

Konuya ilişkin rivayetler, ayet-i kerimede yer alan *"Sana sorarlar"* ifadesi ile müminlerin kastedildiğine işaret etmektedir. Müminlerin davranışını eleştiren müşrikler değildir soruyu soranlar. Önceki bölümün sonunda yer alan rivayetlerin birinde geçen İbn Abbas'ın şu sözü de bunu pekiştirici niteliktedir: "Muhammed ashabından daha hayırlı bir topluluk görmedim. Resulullah (s.a.a) vefat edinceye kadar ona sadece on üç soru sordular ve bunların tümü de Kur'ân-ı Kerim'de yer alır: *"Sana içki ve kumarı sorarlar", "Sana haram olan ayı sorarlar..."* Ayet-i kerimedeki hitabın da müminlere yönelik olması bunu desteklemektedir: *"Sizi dininizden geri çevirinceye kadar sizinle savaşmayı sürdürürler."*

AYETLERİN MEÂLİ

219- Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar vardır. Ama günahları faydalarından daha büyüktür." Ve sana ne kadar infak edeceklerini sorarlar. De ki: "(Sizi zor duruma düşürmeyecek) orta bir miktarı." Böylece Allah, size ayetlerini açıklar; umulur ki düşünürsünüz.

220- Dünya ve ahiret hakkında (düşünürsünüz). Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onların (işlerini) ıslah etmek (onları kendi hâllerine bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgun çıkaranı ıslah ediciden ayırdeder. Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah güçlü ve üstün olandır, hikmet sahibidir."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

219) Sana içkiyi ve kumarı sorarlar.

Sözlükten algıladığımız kadarıyla "hamr" sarhoşluk yapması için imal edilen her türlü içkiye denir. Kelimenin anlam esası, örtmedir. Aklı örttüğü, güzeli çirkinden, hayrı şerden ayırdetmesine engel olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır. Araplar, kadının baş örtüsüne "himar" derler. "Hamertu'l-inae" yani kabın kapağını örttüm. "Ahmertu'l-acin" yani hamura maya kattım. Hamur mayasına "hamire" denmesinin sebebi önceden yoğrulması, sonra üzerinin örtülmesidir. Araplar, sadece üzüm, hurma ve arpadan üretilen içkiyi bilirlerdi. Sonra insanlar zamanla yeni türler icat ettiler. Bu gün, sarhoşluk verme derecesine göre, sınıflandırılan birçok içki türü vardır ki, tümü de "hamr" adı altında toplanır.

"el-Meysir" kelimesi de sözlükte "kumar" anlamına gelir. Kumar oynayan kimseye "yasir" denir. Bu kelimenin de asıl anlamı "kolaylık"tır. Kumarın böyle adlandırılmasının sebebi, herhangi bir yorgunluk, emek ve çalışma söz konusu olmaksızın başkasının malını elde etmesidir. Araplar, daha çok bu ismi, özel bir kumar oyunu için kullanırlardı. Şans okları çekme şeklinde oynanırdı. Ayrıca bu oyuna "ezlam" ve "aklam" da derlerdi.

Oynanış şekline gelince; cahiliye döneminde Araplar semiz develer satın alıp boğazlarlardı. Sonra boğazladıkları deveyi yirmi sekiz parçaya bölerlerdi. Sonra yanına on adet ok bırakırlardı. Oklara "fez, tev'em, rakib, hils, nafis, müsbil, mualla, munih, senih ve rağad" adını vermişlerdi. Fez adını verdikleri okun payı, yirmi sekizde birdi. Tev'emin ise iki payı vardı. Rakibin payına üç, hils'in payına dört, nafisin payına beş, müsbilin payına altı, muallanın payına yedi parça düşerdi. En büyük pay buydu. Münih, senih ve rağad adlı oklara ise bir şey düşmezdi. Onların payı yoktu. Kime adı geçen oklardan biri çıksaydı, öngörülen payını alırdı. Son üç oku çekenlerse develerin fiyatını üstlenirlerdi. Bu oyun on kişi arasında, oklardan kura çekmek şeklinde oynanırdı.

De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar vardır. Ama günahları faydalarından daha büyüktür."

Bir okuyuş tarzında "kebir" yerine "kesir" (çok) ifadesi geçer. Ayetin orijinalinde geçen "ism" kelimesi "zenb (=günah)" kelimesine ve anlam olarak ona benzeyen başka kelimelere yakın bir anlam ifade eder. "İsm" bir durumdur. Bir şeyde veya akılda baş gösteren bu du-

rum, insanın hayırlara ulaşmasını geciktirir. Dolayısıyla, peşinden mutsuzluk ve başka alanlarda yoksunluk gelen bir günahtır bu. İçki ve kumar hayatın başka alanlarındaki mutlulukları bozarlar. Bu bakımdan hem içki hem de kumar, bu şekilde değerlendirilebilir.

İçki içmeye gelince, tıbbî zararları ve mide, bağırsak, kara ciğer, akciğer, sinir sistemi, atar damarlar, kalp gibi organlar, görme ve tatma gibi duyular üzerindeki olumsuz etkileri hakkında eskiden ve günümüzde alanının uzman doktorlar tarafından binlerce eser kaleme alınmıştır. Bu sahada yapılan istatistikler, içki müptelalarının yakalandıkları çeşitli hastalıkları ortaya koymuştur. Birçok ölümcül hastalığın sebebinin bu zehir olduğu kanıtlanmıştır.

İçkinin ahlâkî zararlarına gelince; içki içen kimselerde ahlâkî çöküntü başlar. Kişi yavaş yavaş hayasızlığa doğru yuvarlanır. Birçok maddî zarara uğrar. Suç işler, adam öldürür, sırlarını ifşa eder, haramları, sınırları, kutsalları çiğner, hayattaki mutluluk unsurunun dayanağı olan tüm beşerî yasaları, özellikle ırz, can ve mal ile ilgili namusluluk ilkesini ayaklar altına alır. Ne dediğini bilmeyen, ne yapacağını kestiremeyen bir sarhoştan hiçbir konuda emin olunmaz. Dünyayı kaplayan ve insan hayatını kıskaca alan birçok suçun geri plânında ya doğrudan ya da dolaylı olarak içkinin müdahalesi söz konusudur.

İçkinin insanın algılama yeteneğine yönelik olumsuz etkisini, insanın aklını başından almasını, düşünce üzerindeki düzensiz etkilerini, sarhoşluk esnasında ve sonrasında idrakin insicamını bozmasını hiç kimse inkâr edemez. İçindeki günah ve fesadın en büyüğü budur. Diğer bütün bozgunculuklar buradan kaynaklanır.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, İslâm şeriatı hükümlerinin temelini, aklıselimin korunmasına dayandırmıştır. Aklı işlevsiz bırakacak, içki, kumar, aldatma ve yalan gibi şeyleri şiddetle yasaklamıştır. Aklın işlevini yerine getirmesini engelleyen fiillerin başında içki içme, sözlerin başında da yalan ve yalancı şahitliktir.

Bu fiiller, yani aklı işlevsiz hâle getiren ameller -ki yalan ve sarhoşluğa dayanan politikalar en başta yer alır- insanlığı tehdit etmekte, mutluluk binasını yerle bir etmektedir. Yalan ve sarhoşluğa dayalı politikaların her bir meyvesi mutlaka öncekilerinden daha acıdır. Yük ağırlaştıkça ve kişi bu yükü kaldıramayacak hâle geldikçe, biraz daha yükü ağırlaşır. Sonunda emekler boşa gider, çabalar hüsranla biter.

Hükümlerini aklıselime dayandırması, aklı bozacak, onu işlevsiz hâle getirecek heva ve heves menşeli amelleri yasaklamış olması, bu göz kamaştırıcı kanıtları içeren İslâm dini için, bu şeriat-ı garra için yeterli bir övünçtür. İnşaallah Mâide Suresi'nin ilgili ayetini tefsir ederken daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

İnsanlar, hayvansal içgüdülerinin etkisiyle her zaman şehevi lezzetlere eğilimlidirler. Bu yüzden şehevi arzuları tatmin etmeye yönelik faaliyetler, hak ve hakikatten çok daha hızlı bir şekilde aralarında yaygınlık kazanır. Bu arzuları tatmine yönelik alışkanlıklar edinir. Bu alışkanlıkları bir yana bırakıp insanlığın mutluluğunu öngören evrensel yasalar sistemine göre hareket etmek onlara ağır gelir. Bu yüzden yüce Allah bu hususla ilgili olarak koyduğu yasaları aşamalı olarak hayata geçirmiş. İnsanların bu hükümlere uymasını şefkatle ve zaman tanıyarak sağlamıştır.

İnsanlar arasında yaygın olarak işlenen söz konusu kötü alışkanlıklardan biri de içki kullanmadır. Konuya ilişkin ayetleri incelediğimiz zaman, içkinin haram kılınışında aşamalı bir yöntemin izlendiğini görürüz. İçkinin haram kılınışı dört aşamada gerçekleştirilmiştir:

Birincisi; *"De ki: Rabbim yalnızca çirkin hayasızlıkları, onlardan açıkta olanlarını ve gizli olanlarını, günah işlemeyi, haklı nedeni olmayan isyan ve saldırıyı haram kılmıştır."* (A'râf, 33) ayet-i kerime Mekke döneminde inmiştir ve burada "ism (=günah)" haram kılınmıştır. İçkide de günah (ism) vardır. Ancak günahın ne olduğu ve içkinin de büyük günah olduğu vurgulanmamıştır.

Bu ayet-i kerimenin ifade tarzı, kapalı hususları açıklamama türünden bir kolaylaştırma, bir hafifletme olsa gerektir. Nitekim bunu şu ayet-i kerimeden de algılıyoruz: *"Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem sarhoşluk verici içki, hem güzel bir rızk edinmektesiniz."* (Nahl, 67) Bu ayet-i kerime de Mekke döneminde inmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, insanlar henüz içkideki büyük haramın farkında değildirler. Ta ki şu ayet-i kerime inene kadar: *"Ey iman edenler, sarhoş iken, namaza yaklaşmayın."* (Nisâ, 43) Bu ayet-i kerime de Medine'de inmiştir. Ve insanların bir ölçüde en efdal bir hâl ve en efdal bir mekân olan mescitte namaz kılındığı anda içki içmelerini engelleyerek kısmi bir yasak getirmiştir.

Aklî değerlendirme ve ayrıca ayetin akışı, Bakara Suresi'ndeki ilgili ayetin ve Mâide Suresi'ndeki iki ayetin bundan önce inmiş olmasını, ihtimal dışı bırakıyor; çünkü Bakara ve Mâide surelerindeki ayetler mutlak bir yasaktan söz etmektedir. Genel bir yasaktan sonra özel bir yasak koymanın anlamı yoktur. Kaldı ki, böyle bir yaklaşım söz konusu ayetlerden algıladığımız, hükümlerin aşamalılığı hususu ile de bağdaşmamaktadır. Çünkü aşamalılık, kolaydan zora doğru gelişme gösteren bir süreçtir, zordan kolaya değil.

Sonra da Bakara Suresi'ndeki bu bölümde tefsir ettiğimiz ayet inmiştir: *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür."* Daha önce de açıkladığımız gibi, bu ayet, Nisâ Suresi'ndeki ilgili ayetten sonra inmiştir. Dolayısıyla ayet-i kerime, içkinin haram kılındığına ilişkin bir hüküm içermektedir. Çünkü, içkinin de günah olduğuna kesin bir ifadeyle delalet etmektedir: *"Onlarda büyük günah vardır."* Daha önce Mekke inişli A'râf Suresi'ndeki ilgili ayetin, günah anlamına gelen "ism"i haram kıldığını vurgulamıştık.

Bu noktada bazı tefsir bilginlerinin aşağıdaki değerlendirmelerinin yanlışlığı ortaya çıkıyor: "Bakara Suresi'ndeki ilgili ayetin, içki ve kumarı haram kıldığı hususu açık değildir. Çünkü: *"Onlarda büyük günah vardır."* ifadesi, sadece bunlarda günah olduğunu dile getirmektedir. Bu ifadede yer alan günah kelimesi ile de "zarar" kastedilmiştir. Zararlı olan her şeyin haram kılınmış olması, başka delillerle sabittir fakat bir yönüyle zarar bir başka yönüyle de yarar sağlayan şeylerin de haram kılındığı anlamına gelmez. Bu yüzden yukarıdaki ayet, sahabenin içtihadına havale edilmiştir. Nitekim bazısı, bu ayetten yola çıkarak içkiyi bırakmış, bazısı da içmeye devam etmiştir. Bu ikinci gurup, zararlarından sakınmak kaydıyla, yararlarından istifade edebilme serbestisine sahip olduklarını öngörmüş gibidirler. Aslında bu ayet-i kerime, daha sonra konulacak kesin yasağa ilişkin bir ön hazırlık niteliğindeydi: *"İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir... Artık vazgeçtiniz değil mi?* (Mâide, 90-91)

Yukarıdaki görüşün yanlışlığının nedenlerine gelince:

Birincisi; ayetin orijinalinde geçen "ism" kelimesi, mutlak olarak "zarar" şeklinde algılanmıştır. Oysa "ism" kelimesi "zarar" demek değildir. Sırf ayetin akışı içinde, "ism" kelimesi "yarar"ın karşılığı olarak

yer aldı diye onu "yarar"ın karşıtı "zarar" şeklinde algılamayı gerektirmez. Şu ayetlerde geçen "ism" kelimesi "zarar" şeklinde algılanabilir mi?: *"Kim Allah'a şirk koşarsa, doğrusu büyük bir günahla iftira etmiş olur."* (Nisâ, 48) *"Şüphesiz onun kalbi günahkârdır."* (Bakara, 283) *"... Kendi günahını ve benim günahımı üstlenesin."* (Mâide, 29) *"Onlardan her bir kişinin (kendisi) içindir kazandığı günah"* (Nur, 11) *"Kim bir günah kazanırsa, o ancak kendi nefsi aleyhinde onu kazanmıştır."* (Nisâ, 111) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

İkincisi; ayet-i kerime, hükmü "zarar" olgusu ile gerekçelendirmiyor. Böyle bir şey söz konusu olsa bile, zararın yarara galebe çalması şeklinde gerekçelendirilmiş olur. *"Onlarda büyük günah vardır."* ifadesi, bu konuda son derece açıktır. Böyle bir durumda mesele içtihada nasıl bırakılabilir? Bu açıkça nassa karşı bir içtihat olmuş olur.

Üçüncüsü; ayet-i kerimenin, içkiyi haram kılma açısından kesin bir hüküm dile getirmediğini bir an için varsayalım, ancak ayet-i kerimenin "ism"e delalet ettiği kesindir. Ayet-i kerimenin Medine'de indiğini ve A'râf Suresi'ndeki ilgili ayetin daha önce nazil olduğunu unutmayalım. O da "ism"i kesin olarak haram kılmıştır. Mekkî bir ayetin herhangi bir şeyi haram kıldığını duyduğu hâlde, Medeni bir ayetten yola çıkarak, söz konusu şeyin helâl olabileceğine ilişkin içtihat yürüten birinin gerekçesi ne olabilir ki?

Ne var ki, A'râf Suresi'nin ilgili ayeti "ism"i mutlak olarak haram kılmaktadır. Bu ayette ise "ism" kavramı "büyük" niteliği ile kayıtlandırılıyor. Böylece, herhangi bir kimsenin, içkinin tam olarak "ism (=günah)" kavramının kapsamına girdiğinden şüphe etmesine gerek kalmamaktadır. İçkinin haram kılınmış bir günah (ism) olduğundan şüphe etmemek gerekir. Kur'ân-ı Kerim, adam öldürme, şahitliği gizleme ve iftira gibi günahları "ism" olarak nitelendirmiş, ama bunların hiç biri için "büyük" sıfatını kullanmamıştır. Sadece içki ve şirki bu şekilde nitelemiştir. Yüce Allah, şirk ile ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Kim Allah'a şirk koşarsa, doğrusu büyük bir günahla iftira etmiş olur."* (Nisâ, 48) Kısacası, ayet-i kerimenin, içkinin haram kılınışına ilişkin açık bir kanıt olduğundan kuşku duymamak gerekir.

Sonra, Mâide Suresi'nin ilgili iki ayet-i inmiştir: *"Ey iman edenler, içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak şeytanın işlerinden olan pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının; umulur ki kurtuluşa erersiniz.*

Gerçekten Şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?" (Mâide, 90-91) Ayetlerin sonundaki ifade, Müslümanların Bakara Suresi'ndeki ilgili ayetin inişinden sonra, içkiyi bırakmadıklarını, Mâide Suresi'ndeki ilgili ayetlerin inişine ve *"Artık vazgeçtiniz değil mi?"* uyarısında bulunana kadar bu alışkanlığı sürdürdüklerini göstermektedir. Ayetin içki ile ilgili boyutu bu.

Kumara gelince; onun toplumu nasıl bozduğu, hayat binasını nasıl yıktığı belli ve gözlemlenebilir bir olgudur. Açık ve belli şeyleri ayrıca izaha gerek yoktur. İnşaallah Mâide Suresi'nin ilgili ayetini tefsir ettiğimizde, kumara ilişkin daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Bu kadarlık bir açıklamadan sonra, artık ayet-i kerimenin kapsamına giren kelimelerle ilgili incelememize dönebiliriz: *"De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için yararlar vardır."* İfadenin orijinalinde geçen "ism" kelimesinin ne anlama geldiğini daha önce açıklamıştık. "Kebir (=büyük)" kelimesine gelince, sayılar için "çok" niteliği ne anlam ifade ediyorsa, hacimler için de "büyük" niteliği bu anlamı ifade ediyor. "Çokluk" nitelemesi "azlık"ın karşıtı olduğu gibi "büyüklük" de "küçüklük"ün karşıtıdır. Dolayısıyla bunlar izafî niteliklerdir. Yani, bir cisim ya da hacim bir başka cisme ya da hacme göre daha büyükken, aynı cisim, kendisinden daha büyük olan bir başka cisme göre küçüktür. Eğer mukayese ve izafîlik durumu söz konusu olmasaydı, çokluk ve azlık diye bir şey olmayacağı gibi, büyüklük ve küçüklük de olmayacaktı. Öyle anlaşılıyor ki, insanlar, ilk kez maddî ve bitişik cisimlerle ilgili olarak "büyüklük" anlamının farkına vardılar. Sonra bu nitelemeyi, şekilden anlama kaydırarak, bu alanda da "büyük" ve "küçük" anlamını kullanır oldular. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Gerçekten o, büyüklerden biridir."* (Müddessir, 35) *"Ağızlarından çıkan söz ne büyük."* (Kehf, 5) *"Senin kendilerini çağırdığın şey, müşriklere ağır geldi."* (Şûrâ, 13) "el-İzemu" deyimi de anlam itibariyle "el-kiberu" (büyüklük) gibidir. Ancak görünen o ki, "azamet" kelimesi "el-azm" kökünden türemiştir. Bu da canlı varlıkların bedenlerinin bir parçası olan "kemik" anlamına gelir. Çünkü, canlı varlığın cisminin büyüklüğü, iskeletini oluşturan kemiklerin iriliğine dayalı bir nitelemedir. Dolayısıyla, büyük olan her şey, istiare yoluyla "azim" olarak

nitelendirilmiştir. Sonra, uzun süreli kullanım sonucu, bu kelime de, bir kök olarak algılanıp ondan türetme yoluna gidilmiştir.

"Yarar" kelimesi, "zarar"ın karşıtıdır. Bu iki kelime, gayrisi için istenen ya da gayrisi için istenmeyen olgularla ilgili olarak kullanılır. Nitekim "hayır" ve "şer" nitelemeleri de zatı için istenen ya da zatı için istenmeyen olgularla ilgili olarak kullanılırlar. İçki ve kumardaki "yararlar"dan maksat, insanların bu ikisi aracılığı ile ulaşmayı amaçladıkları alış veriş, çalışma, zevk alma ve eğlenme gibi malî istifadelerdir. İkinci kez, "günah" ile "yararlar"ın büyüklüğü arasındaki karşılaştırmaya gelince, bu sefer "yararlar"ın müfret olarak kullanılması ve çokluk yönünün bir kenara bırakılması gerekmiştir. Çünkü "büyüklük" üzerinde sayının bir etkisi yoktur. Bu yüzden "ikisinin günahı yararından daha büyüktür." denilmiş de "yararlarından daha büyüktür" denilmemiştir.

Ve sana ne kadar infak edeceklerini sorarlar. De ki: "(Sizi zor duruma düşürmeyecek) orta bir miktarı."

Ragıp el-İsfahanî'nin dediğine göre, bu ifadenin orijinalinde geçen "afv" kelimesi bir şeyi almak amacı ile ona yönelmek, demektir. Daha sonra, çeşitli anlatım mülahazaları kelimenin bağışlama, izini silme ve infakta itidalli olma gibi farklı anlamlara gelmesini gerektirmiştir. Bu ayette ise, kastedilen işte bu son anlamıdır. Bununla beraber, yüce Allah bu kelime ile hangi anlamın kastedildiğini herkesten daha iyi bilir.

Bu ayet-i kerimedeki, soru-cevap uygunluğu üzerine söylenecek şey, *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Hayır olarak infak edeceğiniz şey, anne babaya, yakınlara..."* ayeti ile ilgili açıklamalarımızla aynıdır.

Böylece Allah, size ayetlerini açıklar; umulur ki düşünürsünüz,

220) Dünya ve ahiret hakkında.

"Fi'd-Dunya ve'l-ahireti (=dünya ve ahiret hakkında)" ifadesindeki zarf, "tetefekkerûn (=düşünürsünüz)" ifadesine taalluk eder, ama onun zarfı değildir.

Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Umulur ki, hem dünya, hem ahiret hakkında ve hem de bu iki âlemle ilgili gerçekler üzerinde düşünürsünüz. Çünkü, yüce Allah, dünya yurdunu sizin için yaratmıştır ki, orada yaşayasınız ve asıl ikametgâhınız olan ahirette işi-

nize yarayacak şeyleri kazanasınız. Siz ahirette Rabbinize döneceksiniz. O da, dünya hayatında işlediğiniz amellerden dolayı sizi yargılayacaktır.

Ayet-i kerimede öncelikle, varlık bütününe ilişkin gerçeklerin, mebde (varlığın başlangıç noktası olan dünya) ve mead (varlıkların dönüş yeri ve ahiret) ile ilgili bilgilerin ve evrendeki sırların incelenip araştırılmasına, toplumun mahiyeti, ahlâk sistemi, toplumsal ve bireysel hayatın yasaları, kısacası mebde (dünya) ve mead (ahiret) ve bu ikisi arasında, insanın mutluluğu ve mutsuzluğu ile ilintili tüm olguların üzerinde düşünülmesine yönelik bir teşvik vardır.

İkincisi; Kur'ân-ı Kerim, gerçi insanları Allah ve Resulüne kayıtsız-şartsız itaat etmeye, mutlak şekilde boyun eğmeye davet eder, ama içerdiği hüküm ve öğretilerin gerçeği ortaya çıkaran bir tefekkür ve irdeleme ve bu süreç içinde yola ışık tutacak aydınlanma söz konusu olmaksızın körü körüne ve basma kalıp bir şekilde alınmasından hoşnut olmaz.

Sanki bu ayet-i kerimede geçen "açıklama" deyiminden maksat, hüküm ve kanunların illet ve felsefelerini ortaya çıkarmak, ilim ve öğretilerin temel prensiplerini izah etmektir.

Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onların (işlerini) ıslah etmek daha hayırlıdır."

Ayet-i kerimede, yetimlerle iç içe yaşanmasına izin verilmesi bakımından bir tür hafifletmeye, kolaylaştırmaya dolaylı hatta açık olarak işaret ediyor. Sonra: *"Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı."* buyuruluyor. Bu ifade, yetimlerle ilgili olarak yüce Allah tarafından daha önce ağır bir uygulamanın konulduğunu, bu uygulamanın Müslüman gönüllerde bir burukluğa, bir sıkıntıya neden olduğunu, bu yüzden yetimler hakkında soru sorma durumunda kaldıklarını ortaya koymaktadır. Gerçekte de öyle olmuştur. Çünkü yetimlerle ilgili olarak, son derece sert ifadeler içeren ayetler vardır: *"Gerçekten, yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Onlar, çılgın bir ateşe gireceklerdir."* (Nisâ, 10) *"Yetimlere mallarını verin ve murdar olanla temiz olanı değiştirmeyin. Onların mallarını mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir suçtur."* (Nisâ, 2) Görüldüğü kadarıyla, tefsirini sunduğumuz bu ayet-i kerime, Nisâ Suresi'nin ilgili ayetlerinden sonra inmiştir. Bu yaklaşım, rivayetler açı-

sından konuyu ele aldığımız zaman, ayetin iniş sebebi ile ilgili olarak sunacağımız rivayeti de destekler niteliktedir.

De ki: "Onları ıslah etmek hayırlıdır." ifadesinde "ıslah" kelimesi "nekre (=belirsiz)" olarak kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki, Allah katında hoşnutlukla karşılanan, sadece bir tür ıslahtır. Her türlü ıslah değil. Bu yüzden sadece dış görünüş itibariyle ıslah gibi gözüken fakat gerçekte ıslah amacı güdülmeyen hareketler ıslah değildir. Çünkü, *"Onları ıslah etmek..."* ifadesindeki "ıslah" kelimesinin nekre oluşu, ıslahın çeşitliliğini vurgulamaya dönük bir kullanımdır. Şu hâlde bununla kastedilen, gerçek ıslahtır. Şeklî ıslah değil. İfadenin sonundaki şu değerlendirme cümlesi de bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Allah ifsat ediciyi ıslah ediciden ayırdeder."*

Eğer onlara karışırsanız artık onlar sizin kardeşlerinizdir.

Bu ifadede bütün müminler arasında sağlanan eşitliğe, her türlü ayrıcalıklıya yol açan niteliklerin geçersizliğine yönelik bir işaret vardır. Çünkü bu tür ayırımcı nitelikler, insanlar arasında kimilerini köleleştirme, güçsüzleştirme, ezme, dolayısıyla büyüklenme gibi zulüm ve azgınlığa yol açan yıkıcı unsurların ortaya çıkmasına kaynaklık eder. Bu unsurların geçersizliği vurgulanınca, toplumda denge egemen olur, zayıf yetimle güçlü veli, servet sahibi zenginle, hiçbir şeyi olmayan yoksul arasında eşitlik sağlanmış olur. Aynı denge ve eşitlik her türlü tam ve eksik şeyler arasında da geçerlidir. Nitekim yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurur: *"Müminler ancak kardeştirler."* (Hucurat, 10)

Veli ve yetimin iç içe yaşaması ile ilgili olarak ayet-i kerimenin caiz kıldığı husus, birlikteliğin, insanlar arası haklar bakımından eşit konumda olan iki kardeşin beraberliği şeklinde olmasıdır. Malından alınan kimse, malı verilen kimse ile aynı statüde olmasıdır. Bu bakımdan ele aldığımız ayet, şu ayetin karşıtı niteliğindedir: *"Yetimlere mallarını verin ve murdar olanla temiz olanı değiştirmeyin. Onların mallarını mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu büyük bir suçtur."* (Nisâ, 2) İki ayet arasındaki bu karşılıklılık, tefsirini sunduğumuz ayetin bir tür kolaylık, bir tür hafifletme içerdiğinin bir kanıtıdır. Ayetin devamı da, buna işaret etmektedir. Nitekim şu ifade de bir ölçüde buna işaret eder niteliktedir: *"Allah bozgun çıkaranı ıslah ediciden (ayırt eder) bilir."* Bu demektir ki: Eğer birlikte yaşayacaksanız (ki bu bir hafifletmedir) bu, eşit haklara sahip iki kardeşin birlikteliği şeklinde olmalı-

dır. Yetimler de başkalarıyla eşit haklara sahip olduktan sonra onlarla birlikte yaşamaktan kaçınmak, bundan korkmak gereksizdir. Çünkü böyle bir beraberlik, göstermelik değil, gerçek bir ıslahı amaçladığı zaman, iyilik ve hayır olarak ön plâna çıkar. Kaldı ki işin iç yüzü Allah'a gizli kalmaz. Dolayısıyla O sırf yetimlerle iç içe yaşamanızdan dolayı sizi sorumlu tutmaz, çünkü o, bozguncuyu ıslah ediciden ayırt eder.

Allah bozgun çıkaranı ıslah ediciden (ayırt eder) bilir.

İfadenin orijinalinde geçen "ya'lemu (=bilir)" fiili, "müfsid" kelimesini vasıtasız, "muslih" kelimesini ise "min" harf-i cerri ile kendisine "mef'ul" almıştır. Bu ise "ya'lemu" kelimesine "ayırt etme" anlamını kazandırmıştır. Yine ifadenin orijinalinde geçen "el-anefu" kelimesi, zorluk ve meşakkat anlamına gelir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLANIŞI

el-Kâfi kitabında, Ali b. Yaktin'in şöyle dediği rivayet edilir: "Halife el-Mehdi, İmam Ebu'l-Hasan'dan (a.s), "İçki, Allah'ın kitabında haram kılınmış mıdır? Çünkü insanlar, içkinin Allah'ın kitabında, nehyedildiğini biliyorlar, ama haram kılındığına ilişkin bir ifadeye rastlamıyorlar?" diye sordu. İmam Ebu'l-Hasan (a.s): "Tersine, içki Allah'ın kitabında haram kılınmıştır." cevabını verdi. el-Mehdi: "Ey Ebu'l-Hasan, Allah'ın kitabının neresinde, içkinin haram kılındığı yazılıdır?" diye sorunca. İmam şöyle buyurdu: "Yüce Allah buyuruyor ki: *'Rabbin yalnızca çirkin hayasızlıkları, onlardan açıkta olanlarını ve gizli olanlarını, günah işlemeyi (ism), haklı nedeni olmayan isyan ve saldırıyı.... haram kılmıştır.'*[1] "İsm" olarak ifade edilen bu günah içkinin bizzat kendisidir. Çünkü yüce Allah, bir başka ayette şöyle buyuruyor: *'Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için zararlar vardır. Ama günahları zararlarından daha büyüktür.'*[2] Allah'ın kitabına göre "ism" içki ve kumardır. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi, bunların günahları (ism) zararlarından daha büyüktür." Bunun üzerine el-Mehdi şöyle dedi: "Ey Ali b. Yaktin, işte bu, Haşimoğulları'na yaraşan bir fetvadır." Ben de ona şöyle dedim: "Doğru söyledin, ey Emir'el-Müminin, siz Ehlibeyt'den bu ilmi çıkarmayan Alla-

1- [A'râf, 33]
2- [Bakara, 219]

h'a hamdolsun." Bunun üzerine el-Mehdi sabredemedi ve: "Doğru söyledin ey Rafızî" dedi."

Ben derim ki: Bu rivayetin anlamını pekiştiren açıklamalara daha önce yer vermiştik.

Yine el-Kâfi kitabında, Ebu Basir, İmam Cafer Sadık ve İmam Muhammed Bâkır'dan birinin şöyle dediğini rivayet eder: "Yüce Allah, günah için bir ev, ev için bir kapı, kapı için bir kilit ve kilit için de bir anahtar yaratmıştır. Günahın anahtarı da içkidir."

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "İçki her günahın başıdır."

Aynı kaynakta, İsmail'in şöyle dediği belirtilir: İmam Muhammed Bakır (a.s) Mescid-i Haram'a geldi. Kureyş kabilelerine mensup bazı kimseler ona bakıp şöyle dediler: "İşte Iraklıların taptıkları adam!" [Iraklıların kendisini aşırı derecede sevdiklerini vurgulamak istemişlerdir.] Onlardan bazısı: "Onun yanına birisini gönderelim" dedi. Bunun üzerine, bazı gençler İmamın yanına gidip: "Amca, büyük günahların en büyüğü hangisidir?" diye sordular. İmam buyurdu ki: "İçki içmektir."

Aynı eserin bir başka yerinde Ebu'l-Bilad kanalıyla İmam Cafer Sadık ve İmam Muhammed Bâkır'dan birinin şöyle dediği rivayet edilir: "İçki içmekten daha büyük bir şeyle Allah'a isyan edilmiş değildir. Çünkü bir sarhoş, farz namazı terk eder, anasına, kızına ve kız kardeşine sarkıntılık eder de bunun farkında olmaz."

el-İhticac adlı eserde, belirtildiğine göre, zındığın biri İmam Cafer Sadık'a (a.s) sorar: "Yüce Allah içkiyi neden haram kılmış ki? Ondan daha lezzetli bir şey mi var?" İmam şöyle cevap verir: "Allah içkiyi haram kılmıştır. Çünkü içki pisliklerin anası, her kötülüğün başıdır. Bir an gelir ki, içki içenin aklı başından gider. Rabbini bilmez olur ve yapmadığı günah kalmaz..."

Ben derim ki: Bu rivayetler, birbirini açıklayıcı niteliktedir. Deneyimler ve konuya ilişkin aklî muhasebeler de bunları pekiştirici mahiyettedir.

el-Kâfi kitabında, Cabir kanalıyla İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Resulullah efendimiz (s.a.a) içki ile ilgili olarak on kişiyi lânetlemiştir:

1) İçki elde etmek amacı ile üzüm vs. ağacını diken.

2) Dikilen ağaçların bahçıvanlığını yapan
3) Üzüm vs.'yi içki elde etmek amacı ile sıkan.
4) İçen
5) Sunan
6) Yükü taşıyan
7) Yükü teslim alan
8) Satan
9) Satın alan
10) İçkiden elde edilen parayı yiyen."

el-Kâfi ve el-Mahasin adlı eserlerde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Melundur; melundur, içki içilen bir sofrada oturan kimse."

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz iki rivayeti şu ayet-i kerime doğrulamaktadır: *"Günah ve ahdi aşmada yardımlaşmayın"* (Mâide, 2)

el-Hisal adlı eserde Ebu Emame'ye dayandırılarak şöyle deniyor: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Kıyamet günü yüce Allah dört kişiye (rahmet gözüyle) bakmaz: 1)Anne-babasına karşı vazifesini yapmayıp onların hoşnutsuzluğunu kazanan. 2) Çok başa kakan. 3) Kaza ve kaderi yalanlayan. 4) İçki içmeyi alışkanlık hâline getiren (alkolik)."

İbn Şeyh, el-Emali adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Rabbim ant içmiştir ki; dünyada içki içen bir kuluma kıyamet günü, ister azaba çarptırılmış olsun, ister bağışlanmış olsun, mutlaka içtiği içkinin miktarınca, kaynar su içireceğim." Resulullah devamla şöyle dedi: "Kıyamet günü, içki içen adam yüzü kara, gözleri yuvalarından fırlamış, avurtları çökmüş, ağzından salyalar dökülür ve dilini ağzından sarkıtmış bir hâlde getirilir."

Tefsir'ul-Kummî'de İmam Muhammed Bakır'ın (a.s) şöyle dediği nakledilmiştir: "Kıyamet günü, içki içenlere fahişe kadınların vajinalarından sızan irin ve kan karışımı sıvıyı içirmek Allah'ın hakkıdır. Ki ateş ehli bu iğrenç sıvının hararetinden ve pis kokusundan rahatsız olurlar."

Ben derim ki: Bu rivayetleri, şu ayet-i kerime ile desteklemek mümkündür: *"Doğrusu, o zakkum ağacı; günahkâr olanın yemeğidir. Pota gibi; karınlarında kaynar-durur, kaynar suyun kaynaması gibi. Onu tutun da cehennemin orta yerine sürükleyin. Sonra kaynar suyun azabından başının üstüne dökün. Tat; çünkü sen, üstün, onurluydun."* (Duhan, 43-49) Yukarıda sunduğumuz rivayetleri, anlam olarak destekleyen birçok rivayet vardır.

el-Kâfi kitabında, Veşşa adlı ravinin İmam Ebu'l-Hasan'ın ayette geçen "el-meysir" kelimesi, "kumar demektir" dediğini duyduğunu belirtir.

Ben derim ki: Bu anlamı apaçık bir şekilde destekleyen daha birçok rivayet vardır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Abbas'ın *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar..."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Hayır amaçlı harcama (infak) emri geldiği zaman, sahabeden bazıları, Resulullah efendimizin (s.a.a) yanına gelerek: "Malımızdan harcamamız istenen bu infakın ne olduğunu ve malımızdan neyi infak edeceğimizi anlayamadık?" dediler. Bunun üzerine yüce Allah, *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Orta olan miktarı."* ayetini indirdi. Bundan önce, insanlar geride infak edeceği ve hatta yiyeceği birşey bırakmadan her şeylerini infak edebiliyorlardı.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Yahya'nın Muaz b. Cebel ve Sa'lebe adlı sahabelerin Resulullah'ın yanına gelerek: "Ya Resulallah, bizim kölelerimiz ve eşlerimiz vardır. Malımızdan neyi infak edelim?" dediklerini, bunun üzerine yüce Allah'ın, *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: ihtiyaçtan fazlasını..."* ayetini indirdiğini, duyduğu rivayet edilir.

el-Kâfi ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ayetin orijinalinde geçen "afv" kelimesini "orta" şeklinde açıkladığı belirtilir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'ın (a.s) bu kelimeyi "yeterli miktar", Ebu Basir rivayetinde de "orta" şeklinde anlamlandırdıkları rivayet edilir.

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Onlar, infak ettikleri zaman, ne israf ederler, ne kısarlar; ikisi arasında orta bir yoldur."*[1] ayeti ile ilgili olarak "Birinci şık da doğru olmazsa, ikinci şık da doğru

1- [Furkan, 27]

olmazsa, ister istemez bu ikisinin ortası doğru olacaktır." buyurduğu nakledilmiştir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) ayette geçen "afv" kavramını "Yıllık ihtiyaçtan fazlası" şeklinde açıkladığı rivayet edilir.

Ben derim ki: Rivayetler arasında bir uyum vardır. Son rivayetin ifade tarzı ise, üstteki mananın bir ferdini zikretmeğe yöneliktir. Hayır amaçlı harcamanın (infak) fazileti, niceliği, alanı ve niteliği ile ilgili rivayetlerse sayılmayacak kadar çoktur. İnşaallah, yeri geldikçe bunların bir kısmını sunma imkânını bulacağız.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Sana yetimleri sorarlar."* ayeti ile ilgili olarak, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: *"Gerçekten, yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar. Onlar, çılgın bir ateşe gireceklerdir."*[1] ayet-i kerimesi indiği zaman, evinde yetim barındıran herkes, onları evlerinden çıkardılar ve bununla ilgili olarak gidip Resulullah'a soru sordular. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: Onları ıslah etmek hayırlıdır. Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgun çıkaranı ıslah ediciden -ayırt eder- bilir."*

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: *"Yetimin malına, en güzel şeklin dışında yaklaşmayın."*[2] *"Gerçekten, yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar."*[3] ayetlerinin inmesi üzerine, evinde yetim bulunduran kimseler, onların yiyecek ve içeceklerini kendi yiyecek ve içeceklerinden ayırdılar. Yetimin payını kendi paylarından fazla olarak belirlediler. Onun için hazırladıkları yiyecekleri sadece ona yedirdiler, artanı da kendileri yemeksizin bozulmaya terk ettiler. Bu durum yetim velilerine ağır geldi. Gidip sorunu Resulullah'a açtılar. Bunun üzerine yüce Allah şu ayet-i kerimeyi indirdi: "Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: Onları ıslah etmek hayırlıdır. Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgun çıkaranı ıslah ediciden bilir."

1- [Nisâ, 10]
2- [En'âm, 152]
3- [Nisâ, 10]

Bunun üzerine yetimlerin yiyeceklerini ve içeceklerini kendi yiyecek ve içeceklerine karıştırmaya başladılar.

Ben derim ki: Aynı mana Said b. Cübeyr, Ata ve Katade'den de rivayet edilmiştir.

AYETİN MEÂLİ

221- Müşrik kadınları, iman edinceye kadar nikâhlamayın; iman eden bir cariye, -hoşunuza gitse de- müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri de iman edinceye kadar nikâhlamayın; iman eden bir köle, -hoşunuza gitse de- müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar. Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar. Umulur ki öğüt alıp düşünürler.

AYETİN AÇIKLAMASI

Müşrik kadınları, iman edinceye kadar nikâhlamayın.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Nikâh" kavramı, aslında evlilik akdi anlamına gelir. Daha sonra, cinsel ilişki anlamında kullanılmıştır. Kelimenin aslında "cinsel ilişki" anlamını ifade etmiş olması imkânsızdır. Çünkü "cinsel ilişki'yi ifade eden bütün isimler kinaye türündendir. Bunun nedeni de, tıpkı cinsel ilişkiye girmenin manzara olarak tiksindirici olması gibi, doğrudan söz edilmesi de tiksindiricidir. Hayasızlık amacında olmayan bir kimsenin, tiksindirici buldu-

ğu bir şeyi ifade eden bir ismi, güzel gördüğü bir şeyi ifade etmek için kullanması imkânsızdır."

Ragıp, bu değerlendirmesinde haklıdır, ancak söz konusu akit ile ev--lilik ilişkisinin kastedilmesi zorunludur, bilinen lafzî akit değil.

Ayetin orijinalinde geçen "el-müşrikat" kelimesi, "işrak" mastarından türemiş ism-i faildir ve yüce Allah'a ortak koşmak anlamına gelir. Bilindiği gibi, şirkin de tıpkı iman ve küfür gibi, açıklığı ve gizliliği bakımından değişik mertebeleri vardır. Bu bakımdan, birden fazla tanrının varlığına inanmak, putlar ve şefaatçiler edinmek (paganizm) açık şirktir. Ehlikitab'ın üzerinde bulunduğu Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmek, özellikle "Üzeyir" veya "Mesih Allah'ın oğludur." demek ya da "Biz Allah'ın çocukları ve sevdikleriyiz." demek şeklindeki küfür nitelikli söz ve davranışlar şirk olmakla beraber, yukarıda değindiğimiz "açık şirk"ten biraz daha gizli ve hafif bir şirktir.

Bir tür şirk olmakla beraber, sebeplerin Allah'ın iradesinden bağımsız olduğuna inanmak, onlara güvenip dayanmak da derece olarak bundan daha gizli ve hafiftir. Bunun gibi, ancak ihlaslı kimselerin korunabildiği, Allah'tan gafil olmak, O'ndan başkasına eğilim göstermek türünden birçok şirk derecesini burada zikredebiliriz. Ve bunların tümü de şirktir. Ne var ki, bu durum, "müşrik" niteliğini, şirkin herhangi bir türünü işleyen herkes için kullanmamızı gerektirmez. Çünkü birine bir fiili isnat etmek, onu bir vasıfla nitelemekten, bu vasfı onun için ad olarak kullanmaktan farklıdır. Nitekim, farzlardan herhangi birini terk eden bir mümin o farzla ilgili olarak küfre girmiş sayılır, ancak ona kâfir denmez. Çünkü yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Evi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim küfrederse..."* (Âl-i İm-rân, 97) Görüldüğü gibi, haccı terk etmek "küfür" olarak nitelendirilmiştir. Ancak, haccı terk eden kimse "kaâfir" değildir. Sadece bir farzla ilgili olarak küfre sapan bir fasıktır. Eğer mutlaka onun için "kâfir" niteliği kullanılacaksa, "haccın kâfiri" denebilir. Kur'ân'da geçen salihler, gönülden boyun eğenler (kânıtîn), şükredenler, temizler, fasıklar ve zalimler gibi, sıfatlar için de aynı durum geçerlidir. Bu sıfatlar, köken olarak ortak oldukları fiillerle özdeş değildirler. Bu husus, apaçık ortadadır. Şu hâlde isimlendirme ve nitelendirme ayrı bir konu ve ayrı bir hükme tâbi, bir fiili birine isnat etmek de ayrı bir konu ve ayrı bir hükme tâbidir.

Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerim'de "müşrikler" niteliğinin Ehlikitap'la ilgili olarak kullanılışı pek de belirgin değildir. Ama "kâfirler" niteliği için aynı şeyi söyleyemeyiz. Oysa bilindiği kadarıyla, "müşrik" niteliği onların dışındaki kâfirler için kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Kitap ehlinden olan kâfirler ve müşriklerden olan kâfirler, kendilerine apaçık bir delil gelinceye kadar, bulundukları durumdan ayrılacak değillerdi."* (Beyyine, 1) *"Müşrikler ancak pistirler; öyleyse bu yıldan sonra artık Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28) *"Müşriklerin nasıl bir ahdi olabilir?"* (Tevbe, 7) *"Müşriklerle topluca savaşın."* (Tev--be, 36) *"Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* (Tevbe, 5) Diğer birçok ayeti de buna örnek gösterebiliriz.

"Dediler ki: Yahudi veya Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz. De ki: Hayır, doğru yol hanif olan İbrahim'in dinidir; o müşriklerden değildi." (Bakara, 135) ayetine gelince, burada geçen "müşrikler" ifadesi ile, Yahudiler ya da Hıristiyanlar kastedilmemiştir ki, onlara karşı bir dokundurma olarak değerlendirilsin. Tersine, "müşrikler" kavramı ile Ehlikitab'ın dışındaki kâfirlerin kastedildiği açıktır. Üstelik şu ayet-i kerime de bunu pekiştirmektedir: *"İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıris-tiyan'dı, ancak o hanif bir Müslümandı, müşriklerden de değildi."* (Âl-i İmrân, 67)

Görüldüğü gibi, bu ayette Hz. İbrahim'in hanifliğinin vurgulanışı, Ehlikitab'ın iddiasına karşı bir itiraz niteliğindedir. Hz. İbrahim'i, Yahudiliğin sırf maddeciliğinden ve Hıristiyanlığın sırf maneviyatçılığından soyutlamaya ve O'nun vasat bir çizgide olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Evet, o, Yahudi ya da Hıristiyan değildi. Allah'a teslim olmuştu ve puta tapıcı müşrikler gibi Allah'a ortak da koşmuş değildi.

"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a inanırlar." (Yûsuf, 106) *"Vay hâline o müşriklerin ki, onlar zekatı vermeyenlerdir."* (Fussilet, 7) *"Onun zorlayıcı gücü ancak onu veli edinenlerle, onunla O'na ortak koşanlar üzerindedir."* (Nahl, 100) ayetlerinde de amaç, isimlendirme değildir. Dolayısıyla, şirk niteliğinin somutlaştığı ve müşrik olarak nitelenebilecek mümin olmayan kimseler söz konusu değildir. Çünkü bu ayetlerde işaret edilen durumların bir kısmı bazı müminler için de söz konusu olabilir. Daha doğrusu, Allah'ın salih kullarından gözde evliyanın dışındaki tüm müminler bu tür sapmalar yaşayabilirler.

Bir ölçüde uzun sayılabilecek bu açıklamadan sonra şu husus belirginlik kazanıyor: *"Müşrik kadınları nikâhlamayın"* ayetinde ifadesini bulan yasaklama, müşrik erkek ve müşrik kadınlarla sınırlıdır. Ehlikitab'ı kapsamıyor.

Bununla anlıyoruz ki; tefsirini sunduğumuz bu ayetin, Mâide Suresi'nde yer alan: *"Bugün size temiz olan şeyler helâl kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin de yemeğiniz onlara helâldir. Müminlerden özgür ve iffetli kadınlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden özgür ve iffetli kadınlar da size helâl kılındı."* (Mâide, 5) ayetini neshettiği (hükmünü yürürlükten kaldırdığı) şeklindeki görüş yanlıştır.

"Müşrik kadınları, nikâhlamayın." diye başlayan ayette, Mümtehine Suresi'ndeki, *"Kâfir kadınların nikâhlarını tutmayın."* (Mümtehine, 10) ayetinin Mâide Suresi'ndeki ilgili ayeti neshettikleri şeklindeki görüş de bu açıdan yanlıştır. Yine Mâide Suresi'ndeki ayetin, Bakara ve Mümtehine surelerindeki ilgili ayetleri neshettiği şeklindeki görüşün de yanlışlığı ortaya çıkmış oluyor.

Yukarıdaki görüşlerin yanlışlığının nedenleri: Bakara Suresi'nin bu ilgili ayeti, zahiri ifadesi itibariyle Ehlikitab'ı kapsamıyor. Dolayısıyla iki ayet arasında karşıtlık ilişkisi yoktur ki, Bakara Suresi'nde yer alan ayet, Mâide Suresi'nde yer alan ayeti neshetsin veya onun tarafından neshedilsin. Mümtehine Suresi'ndeki ilgili ayete gelince, bu ayette geçen "Kâfir kadınlar" unvanı ele alınacak olursa, gerçi bu unvan müşrik kadınlar unvanından daha kapsamlıdır; dolayısıyla Ehlikitap kadınlarını da içeriyor. Çünkü kâfir niteliğini, isimlendirme amacı ile kullanmak durumunda, bunun mümin olmayan herkesi ezcümle Ehlikitab'ı da kapsayacağı açıktır. Nitekim bunu şu ayet-i kerimeden de algılayabiliriz: "Her kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cibril'e ve Mikail'e düşman ise, artık şüphesiz Allah da kâfirlerin düşmanıdır." (Bakara, 98) Fakat ileride de değineceğimiz gibi Mümtehine ayetinin zahirinden şu husus anlaşılıyor: Erkeklerden her kim ki iman eder de, nikâhı altında kâfir bir kadın bulunuyorsa, o kadının nikâhını tutması, yani önceki gibi eşi olarak yanında bulundurması kendisine haram olur. Ancak kadın iman ederse, nikâhını tutabilir. Şu hâlde ayet, Kitap ehli kadınlarla ilk kez evlenme hususuna yönelik bir kanıt içermemektedir.

Bir an için, Bakara ve Mümtehine Surelerindeki ilgili ayetlerin Kitap ehli kadınlarla ilk kez nikâhlanmanın haramlığına delalet ettiğini kabul etsek bile, bu ayetler akışları itibariyle, Mâide Suresi'ndeki ilgili ayeti neshedici türden değildirler. Çünkü sürenin akışı üzerinde durulduğunda görülecektir ki, Mâide Suresi'ndeki ilgili ayet, yapılan iyiliği vurgulama ve bir tür hafifletmeye gitme olarak ön plâna çıkmaktadır. Şu hâlde, ayetin neshedilmiş olması uzak bir ihtimaldir. Tam tersine, ayetten algılanan hafifletme, Bakara Suresi'nin ilgili ayetinden algılanan zorlaştırmaya hakim niteliktedir. İllaki bir nesihten söz edilecekse, Mâide Suresi'ndeki ayet nesheden konumunda olmalıdır.

Kaldı ki, Bakara Suresi Hicretten sonra, Medine'de ilk inen suredir. Mümtehine Suresi ise, Medine'de Mekke fethinden önce inmiştir. Mâide Suresi ise, Resulullah efendimize (s.a.a) inen son suredir. Yani Mâide Suresi olsa olsa nasih olur, mensuh değil. Önce inen bir hükmün kendisinden sonraki bir hükmü neshetmiş olmasının mantığı yoktur.

İman eden bir cariye, -hoşunuza gitse dahi- müşrik bir kadın-dan daha hayırlıdır.

Görülen şu ki, ayetin orijinalinde geçen "el-emet'ul-mu'mine" ifadesi ile, özgür kadının karşıtı olan "cariye" kastedilmiştir. O dönemde insanlar, cariyeleri aşağılıyor, onlarla evlenmeyi utanç olarak algılıyorlardı. İnsanların cariyeleri aşağılamalarına, onları horlamalarına ve onlarla evlenmekten kaçınmalarına karşın, ayetin akışı içinde cariyenin mümin niteliği ile kayıtlandırılışı, bunun yanında "müşrik kadının" kayıtsız olarak ifade edilişi gösteriyor ki, mümin bir kadın -cariye de olsa- müşrik bir kadından -özgür de olsa- daha iyidir. Geleneksel olarak insanların hoşuna giden mal, soy-sop gibi ayrıcalıklar müşrik kadına bir ayrıcalık sağlamaz.

Bazı tefsircilere göre, bu ayette geçen "el-emetu" (cariye) kelimesi ile, tıpkı bir sonraki cümlede geçen "abd" (köle) kelimesi gibi "Allah'ın kulu" anlamı kastedilmiştir. Ancak bu yorum, uzak bir ihtimaldir.

Müşrik erkekleri de iman edinceye kadar nikâhlamayın; i-man eden bir köle, -hoşunuza gitse de- müşrik bir erkekten da-ha hayırlıdır.

Önceki ifade ile ilgili olarak ne söylediysek, bu ifade için de aynen geçerlidir.

Onlar, ateşe çağırırlar, Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar. Umulur ki, ö-ğüt alıp düşünürler.

Bu ifade ile, müşrik kadınları nikâhlamayı haram kılmaya ilişkin hükmün altında yatan hikmete işaret ediliyor. Buna göre, müşrikler saçma ve asılsız şeylere inandıkları, sapıklık yolunu izledikleri için, rezil karakterler bunların içinde kök salmıştır; bu yüzden küfür ve yoldan sapmışlık onlar için çekici bir mahiyete bürünür. Bu aşağılık karakterler, hak ve hakikat yolunu görünmez kılar. Bu yüzden ağızlarından çıkan her söz ve sergiledikleri her tavır şirke yönelik bir çağrı niteliğinde olur; yıkıma sürükler. Ahirette de insanın ateşe atılmasına neden olur. Öyleyse, müşrikler, ateşe davet ederler, müminlerse, -onların aksine- iman çizgisi doğrultusundaki hayat tarzları ile, takva giysisine bürünmüşlükleri ile, söz ve davranışları ile -Allah'ın izniyle- cennete ve bağışlanmaya davet ederler. Çünkü insanları davet etmelerine cennet ve bağışlanma ile sonuçlanan iyilik ve kurtuluş yollarına onları hidayet etmelerine O izin vermiştir.

Dolayısıyla, bu ayette: "Onlar (müminler) cennete çağırırlar" dense yeridir. Çünkü ayet-i kerimede sanki müminler adına konuşuluyor ve onlar davetçi kimlikleriyle, daha doğrusu tüm varoluşsal faaliyetleriyle kendilerini Rablerine bağlı biliyor ve hiç bir şeyde kendilerini bağımsız görmüyorlar. Çünkü Allah, onların velisidir, ihtiyar ve tasarruf sahibidir: *"Allah, müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68)

Ayetle ilgili olarak şöyle bir değerlendirme de yapılabilir: Cennete ve bağışlanmaya davet etmekten maksat, ayetin giriş kısmındaki *"Müşrik kadınları nikâhlamayın."* hükmüdür. Çünkü bu hükmün konuluşu, müminleri, insanı Allah'tan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramayan kimselerle yakınlık kurmaktan, sıcak ilişkiler içine girmekten, birlikte yaşamaktan korumaya yöneliktir. Amaç, müminleri öyle kimselerle beraberlik kurmaya teşvik etmektir ki, beraberlikleri kendilerini Allah'a yaklaştırmaya, ayetlerini hatırlamaya, emir ve nehiylerini gözetmeye yarasın. Kuşkusuz bu, yüce Allah tarafından ifade buyurulan bir cennet çağrısıdır. Bu yaklaşımı, ayetin sonundaki şu değerlendirme cümlesi de pekiştirmektedir: *"O, insanlara ayetlerini açıklar. Umulur ki, öğüt alıp düşünürler."*

Elbette ayette geçen "davet" kavramı ile, bu iki yaklaşımın her ikisinin de kastedilmiş olması mümkündür. Bu durumda ayet-i kerimenin ifadesinde, özel bir lütuf ve inceliğin olduğuna dikkat etmek gerekir.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, bu ayet-i kerime ile ilgili olarak şöyle bir rivayete yer verilir: Ayet, Mur'id b. Ebî Mur'id el-Ganevî hakkında inmiştir. Resulullah Efendimiz (s.a.a) onu, bazı Müslümanları, şehir dışına çıkarmak için Mekke'ye göndermişti. Mur'id güçlü ve cesur biriydi. Inak adlı bir kadın onu yatağına çağırdı. Ama Mur'id bu öneriyi kabul etmedi. Cahiliye döneminde ikisi dost hayatı yaşıyordu. İnak ona: Benimle evlenir misin? dedi. Mur'id ona şu karşılığı verdi: Resulullah'tan izin almadan olmaz. "Medine'ye dönünce Inak'la evlenmek için Resulullah'tan izin istedi.

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir rivayeti, Suyutî ed-Dürr'ül-Men-sûr tefsirinde, İbn Abbas kanalıyla aktarmıştır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, *"İman eden bir cariye müşrik bir kadından daha hayırlıdır."* ifadesi ile ilgili olarak Vahidî Süddî kanalıyla, o da Ebu Malik'ten, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Bu ayet, Abdullah b. Revaha hakkında inmiştir. Onun siyah bir cariyesi vardı. Bir gün kızıp cariyeye bir tokat vurdu. Sonra yaptığına pişman olarak, Resulullah'ın yanına geldi ve cariyenin durumunu ona bildirdi. Resulullah: "O nasıl biridir, ey Abdullah" diye sordu. Abdullah dedi ki: "Oruç tutar, namaz kılar, güzel abdest alır. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin Allah'ın Resulü olduğuna şehadet getirir." Bunun üzerine Resulullah: "Ey Abdullah, o mü'mindir." dedi. Abdullah dedi ki: "Seni hak olarak bize gönderene andolsun ki, onu azat edip kendisiyle evleneceğim." Nitekim dediğini yaptı da. Ama bazı Müslümanlar onu eleştirerek: "Bir cariye ile evlendi" diye olumsuz tepki gösterdiler. O sırada Müslümanlar soy soplarını göz önünde bulundurarak müşriklerle evlenmeyi arzu ediyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onlar hakkında: *"İman eden bir cariye, müşrik bir kadından hayırlıdır."* ayetini indirdi.

Yine aynı eserde, Mukatil'in aynı ifadeyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bize ulaşan haberlere göre Huzeyfe'nin bir cariyesi vardı. Hüzeyfe onu boşadı, ardından kendisiyle evlendi."

Ben derim ki: İniş sebebiyle ilgili bu rivayetler arasında bir karşıtlık yoktur. Çünkü peş peşe bir kaç olayın yaşanması, ardından tümüne ilişkin hükmü içeren bir ayetin inmiş olması mümkündür.

Beri tarafta, *"Müşrik kadınları, iman edinceye kadar nikâhlamayın..."* ayetinin *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden özgür ve iffetli kadınlar..."* (Mâide, 5) ayetinin içerdiği hükmü neshettiğine, ya da onun tarafından neshedildiğine ilişkin birbiriyle çelişen rivayetler de yer alır kaynaklarda. Mâide Suresi'nin ilgili ayetinde bunlara değineceğiz.

AYETLERİN MEÂLİ

222- Sana kadınların aybaşı hâlini sorarlar. De ki: O bir ezadır. Aybaşı hâlinde kadınlardan ayrılın ve temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendiklerinde, Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin. Şüphesiz Allah; tövbe edenleri sever, temizlenenleri de sever.

223- Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlalarınıza dilediğiniz gibi varın. Kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki, elbette O'na kavuşacaksınız. İman edenlere müjde ver.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

222) Sana kadınların aybaşı hâlini sorarlar. De ki: "O bir ezadır."

Ayetin orijinalinde geçen "el-mahiz" kelimesi tıpkı "el-hayız" kelimesinde olduğu gibi "hazet/tehizu" kelimelerinin mastarıdır. Bu kelimenin manası ise kadınların, özel nitelikleri bulunan malum aybaşı kanının dışarıya atmalarına denir. Bu kan kadınlara özgü bir şey olduğu için bu kelimeden türeyen müzekker ism-i faillerden de yine kadınlar kastedilerek şöyle denir: "Hiye haiz" (=o hayızlıdır.) Aynı hamilelik konusunda da: "Hiye hamil" (=o hamiledir.)

Ayette geçen "eza" deyimi ise, söylendiğine göre "zarar" demektir. Ne var ki, bu değerlendirmenin doğruluğu kuşkuludur. Çünkü eğer "eza" "zarar"ın kendisi olsaydı, "yarar"la karşılaştırılması doğru olurdu. Nitekim "zarar" da "yarar"ın karşıtıdır. Ama bu yaklaşım doğru değildir. Mesela "zarar veren hastalık" yerine "eza veren hastalık" deyimi kullanılmaz. Çünkü "eza veren hastalık" denilirse, bu başka bir anlamı ifade etmiş olur. Aynı şekilde, yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: *"Onlar size ezadan başka kesinlikle bir zarar veremezler."* (Âl-i İmrân, 111) Eğer: "Onlar size zarardan başka bir zarar vermezler." denilecek olursa, ifadenin bozuk olduğu açıktır. Kaldı ki, "eza"nın "zarar" anlamına geldiği, şu ayetlerde de pek belirgin değildir: *"Gerçek şu ki, Allah'a ve elçisine eziyet edenler..."* (Ahzab, 57) *"Benim sizin için Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğumu bildiğiniz hâlde, niçin bana eziyet ediyorsunuz?"* (Saff, 5) Görülen şu ki "eza" bir şeye arız olmuş ve onun doğasıyla uyuşmayan şey anlamına gelir ki, bir açıdan "zarar" anlamı ile de uyuşur görünmesi bu yüzdendir.

Bu bakımdan "ay başı hâli"nin "eza" olarak nitelendirilmesi, söz konusu kanın kadınların adetlerine dayanmasından ileri gelir. Bu kan, kadının vücudundaki özel bir faaliyet sonucu salgılanır. Beslenme organlarının çalışması ile elde edilen doğal kan üzerinde etkilenmesi sonucunda o kanın bir kısmı, doğallığını yitirir. Sonra temizleme işlemi yapmak ya da ceninin besini olmak veya doğmuş çocuk için süt hâline dönüşmek üzere ana rahmine iner. Ayette geçen "eza" kelimesi "zarar" anlamına gelir, şeklindeki değerlendirmeyi ele alacak olursak, bu görüşe göre, ayette geçen "el-mahiz" kelimesi ile, aybaşı hâlindeki kadınla cinsel ilişkiye girme anlamı kastedilmiştir. Buna göre, ayetin anlamı şudur: "Sana, aybaşı hâlinde olan kadınla cinsel ilişkiye girme hakkında soru sorarlar."

Bu soruya cevap olarak da: "Onun zararlı olduğu" dile getirildi. Aslında hayızlı kadınla cinsel ilişkiye girmenin zararlı olduğu hususu bir gerçektir. Çünkü doktorlar, aybaşı hâlinde vücudun rahmi temizlemek, gebeliğe hazırlamakla meşgul olduğunu, dolayısıyla, cinsel ilişkinin, vücudun bu organik düzenini bozduğunu, bu yüzden gebelik ve benzeri doğal sonuçları olumsuz yönde etkilediğini söylemektedirler.

Aybaşı hâlinde kadınlardan ayrılın ve... onlara yaklaşmayın.

İfadenin orijinalinde geçen "i'tizal" fiili bir yana çekilmek, yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmak demektir. Araplar: "A'zeltu nasibehu" derler. Yani: Onun payını belirledim, bir kenara koydum, onunla diğer payları birbirinden ayırdım. "el-kurb" (=yakınlık) kelimesi, "el-bu'd" (=uzaklık) kelimesinin karşıtıdır. Hem kendiliğinden, hem de "min" harf-i cerri yardımıyla geçişli olabilir. Bu ayette geçen "i'tizal"dan (yana çekilmekten) maksat, hayız kanının aktığı mahalden kadına yaklaşmayı terk etmektir. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi sunacağız.

İnsanlar, kadınların aybaşı hâli ile ilgili olarak farklı tutumlar içindeydiler: Yahudiler bu hususta oldukça katı davranıyorlardı. Aybaşı hâlindeki kadının yiyeceğini, içeceğini ve yatağını ayırırlardı. Onunla aynı yerde oturmazlardı. Tevrat'ta, kadınların aybaşı hâliyle ilgili sert hükümler vardır. Onlarla birlikte oturup kalkan aynı yatağı paylaşan ya da onlara dokunan kimselere yönelik ağır ve sert ifadeler yer alır. Hıristiyanlara gelince, onları aybaşı hâlindeki kadınlarla cinsel ilişki kurma, onlarla yatıp kalkmaktan alıkoyacak hiç bir kuralları yoktur. Arap müşrikleriyse bu hususta herhangi bir tutum içinde değildiler. Ancak Medine ve çevresinde yaşayan Arap kabileleri, aybaşı hâli ile ilgili bazı ağır adetler edinmişlerdi. Aybaşı hâlindeki kadınla ilişkilere sınırlandırma getirmişlerdi. Onların dışındaki Arap kabileleri, aybaşı hâlinde kadınla cinsel ilişkiye girmeyi olumlu karşılıyor, hatta bu durumda oluşacak çocuğun kan dökücülükte ileri gideceğine inanırlardı. Kan dökücülükse bedevi kabilelere göre olumlu ve övünç duyulan bir nitelikti.

Her hâlükârda, *"Aybaşı hâlinde kadınlardan ayrılın"* ifadesi, ayrılmaya ilişkin emrin mutlak oluşundan dolayı, Yahudilerin tutumunu destekliyor gibi görünebilir. Hatta: Onlara yaklaşmayın. ifadesi de bu tutumu pekiştirici niteliktedir. Ne var ki; ayetin sonundaki, *"Allah'ın emrettiği yerden onlara gidin"* (ki kastedilen "yer"in hayız kanının aktığı mahal olduğu açıktır) ifadesi "ayrılın" ve "yaklaşmayın" ifadelerinin kinaye olarak kullanıldıkları yönünde bir ipucu vermektedir. Onun için bu ifadelerle kastedilen, sadece "hayız kanının aktığı" mahaldir. Mutlak olarak aybaşı hâlindeki kadınlarla oturup kalkmak, onlardan yararlanmak, oynaşmak değil.

Bu bakımdan, İslâm dini "kadınların aybaşı hâlleri" ile ilgili olarak, Yahudilerin izlediği şiddetli sınırlandırma ile Hıristiyanların izle-

diği tam serbestlik arası bir tutum belirlemiştir. İslâm dini, hayız kanı akan mahalden cinsel ilişkiye girmeyi yasaklarken, bunun dışında kadından her türlü istifadeye, oynaşmaya izin vermiştir. *"Aybaşı hâlinde"* ifadesinde, kelimenin zahiri, zamiri yerine kullanılmıştır. Çünkü cümleye uygun düşen: "Onda kadınlardan ayrılın." şeklinde bir ifadenin kullanılmasıdır. Bu kullanımın gerekçesine gelince, ayet-i kerimede geçen "el-mahiz" kelimesinin birinci kullanımında mastar anlamı, ikinci kullanımında ise, aybaşı hâlinin zamanı kastedilmiştir. Dolayısıyla ikinci kullanımdaki "el-mahiz"in anlamı, birinci kullanımdaki "el-mahiz"den farklıdır. İkinci kullanımdaki "el-mahiz" yerine, anlamı dışındaki bir şeye dönük olan bir zamir kullanılsaydı, değindiğimiz bu anlam elde edilemezdi.

Temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendiklerinde, Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin.

"Temizlik" ve karşıtı "pislik" (necaset) İslâm milleti arasında yaygın olarak kullanılan kavramlardır. Kendilerine özgü hükümleri ve özellikleri vardır. Bunlar dini meselelerin önemli bir yönünü teşkil eder. Bu iki kavram kullanım çokluğundan dolayı, "Usul-ü Fıkıh" ilmindeki ıstılahıyla ya "hakikat-ı şer'iyye" olan (şeriatın belli manalarda kullandığı) yahut "hakikat-ı müteşarrıa" olan (şeriat ehlinin kendi aralarında belli manalarda kullandıkları) kelimelerdir.

"Temizlik" kavramının ifade ettiği anlam, dillerinin farklı olmasına rağmen tüm insanlarca bilinmektedir. Bundan dolayı, anlıyoruz ki, "temizlik" kavramı, hayatının bir zorunluluğu olarak her insan tarafından bilinmektedir. Tek bir ulusa ya da çağa özgü kılınamaz.

Çünkü hayat olgusu, madde üzerinde tasarrufta bulunma, onu hayat için öngörülen amaçlara ulaşmada aracı olarak kullanma ve yaşamak için gerekli olan alanlarda ondan yararlanma esasına dayanır. Bu bakımdan insanoğlu, doğası gereği bir şeyin ardına gidiyorsa, o şeyden umduğu bir yarar ve bir özellik ve gereklilik dolayısıyladır bu eğilim. Bunun için ona ulaşmayı istemektedir. Kuşku yok ki, insanın eğilim gösterdiği yararların en genişi, beslenme ve üremeye ilişkin yararlardır.

Kimi zaman, her hangi bir şeye yönelik dışarıdan gelen bir müdahale, daha önce onun sempati ile karşılanan, benimsenen niteliklerinin değişime uğramasına neden olabilir. Söz konusu değişimi daha çok, tat, koku ve renk aracılığıyla algılayabiliriz. Meydana gelen bu nitelik-

sel değişim karşı tarafta antipati ve tiksinti uyandırır. İşte "necaset (pislik)" dediğimiz şey, bu dönüşümün, olumsuz başkalaşımın kavramsal ifadesidir. İnsan bu kavram ile, bir şeye yönelik tiksinişini ifade eder; bu anlama dayalı olarak o şeyden kaçınır. Bunun karşıtı ise, bir şeyin değişmeyen ilk durumudur; gereklilik ve yararlılık hâlidir ki, insan doğası ona eğilim gösterir. İşte biz buna temizlik diyoruz. Şu hâlde "temizlik" ve "pislik" eşyada bulunan iki varoluşsal niteliktir. Bunlardan biri varolduğu zaman eşyayı çekici kılar, ötekisi varolunca da eşyayı itici ve iğrenç kılar.

İnsanoğlu bu iki anlamın farkına varır-varmaz, onları somut olgulara uyarladı. Sonra manevî olgulara kadar genelleştirdi. Çünkü, soy, fiil, ahlâk, inanç ve söz gibi manevî olgularda da rağbet (eğilim) ve nefret (kaçış) anlamları söz konusudur.

İnsanlar arasında kullanıla gelen "temizlik" ve "pislik" kavramlarının ifade ettikleri anlamlarla ilgili değerlendirmenin özeti budur. Ama "nezafet, nezahet, kuddüs ve sübhan" gibi, anlam olarak "temizlik" (taharet)'e yakın kavramlara gelince; söz gelimi "nezafet" kavramı, önceki bir pislik durumunu izleyen "temizlik" anlamını ifade eder ve özellikle somut olgularla ilgili olarak kullanılır. "Nezahet" kavramının kökeninde ise "uzaklık, berilik" yatar. Temizlik anlamında kullanılışı istiare yöntemine göre gerçekleşmiştir. "Kuddüs" ve "sübhan" gibi kavramlar da manevî, soyut olgulara ilişkin olarak kullanılır. "el-Kazare" ve "er-rics" ise necasete (pislik) yakın anlamlar ifade ederler. Ancak "el-kazare" kavramının kökeni "uzaklık"tır. Araplar "Nakatun kazur": (Sürüden ayrı duran deve), "reculun kazur" (kötü huyundan dolayı insanlarla dostluk kuramayan, onlarla birlikte oturamayan adam.), "reculun mukazzer" (insanların nefret ettiği, uzak durduğu kimse) derler.

Yine Araplar: "Kazirtu'ş-şey'e ve tekazertuhu vestakzertuhu" (falan şeyden tiksindim.) derler. Bu bakımdan "el-kazare" kavramının "pislik=necaset" anlamında kullanılışı istiare yöntemine göre gerçekleşmiştir. Çünkü, bir şeyin "pis" oluşu insanların ondan uzak durmalarını, kaçınmalarını gerektirici bir durumdur. "er-Rics" ve "er-ricz" kavramları için de aynı husus geçerlidir. "er-Ricz" kavramının anlamsal kökeni, korku ve ürküntüdür. Dolayısıyla "pisliğe" yönelik işareti, istiare yoluyladır.

İslâm dini, "temizlik" ve "necaset" kavramlarını dikkate almış, bunları somut ve soyut olgularla ilgili olarak kullanmış ve külli feno-

menler ve hatta sosyal yasalar hakkında bu kavramları gündeme getirmiştir. Yüce Allah, *"Temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın."* buyuruyor ki, burada kastedilen hayızdan arınma ve kanın kesilmesidir. Bir diğer ayette, *"Elbiseni temizle."* (Müddessir, 4) bir diğerinde, *"Ama sizi temizlemek ister."* (Mâide, 6) bir başka ayette, *"İşte onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemedikleridir."* (Mâide, 41) başka bir ayette de, *"O (Kur'ân'a) temizlenmiş olanlardan başkası dokunamaz."* (Vakıa, 79) buyuruyor.

İslâm şeriatı, insan ve bazı hayvanların kanı, idrarı, dışkısı ve menisi, leş ve domuz gibi özü itibariyle pis olan şeylerin necis olduklarını vurgulamıştır. Namazda, yeme ve içmede bunlardan uzak durulmasına ilişkin hükümler koymuştur. Hem necis şeylere bulaşmakla gelen habaset ve necisliğin giderilmesini taharet olarak nitelendirmiştir, hem de hadesin abdest veya gusül ile giderilmesini. Bunların yöntemi ve açıklaması fıkıh kitaplarında mevcuttur.

Daha önce, İslâm dininin temelde "tevhid" ilkesine dayandığını vurgulamıştık. Bu bakımdan İslâm dini, her türlü ayrıntıyı, tek bir temele, yani tevhide dayandırır. Dinin bütün ayrıntı niteliğindeki hükümlerinde bu temel ilkenin izini görmek mümkündür.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: Tevhidin özü, Allah katındaki büyük temizliktir. Bundan sonraki tüm külli ilkeler de, insan için temizleyicilik işlevini görür. Bunu üstün ahlâka ilişkin ilkeler izler. Ardından dünya ve ahiretin, ıslahına ilişkin hükümler gelir. Az önce sunduğumuz ayetleri bu temel üzerinde değerlendirdiğimiz zaman, aradaki örtüşmeyi, bağdaşmayı rahatlıkla kavrarız: *"Sizi temizlemek ister."* (Mâide, 6) *"Sizi tertemiz kılmak ister."* (Ahzab 33) Temizlik olgusuna ilişkin daha birçok ayetten hareketle bu sonuca varabiliriz.

Bu ara değerlendirmeden sonra, artık asıl konumuza dönebiliriz: *"Temizlenmelerine kadar"* ifadesi ile "kanın kesilmesi" kastedilmiştir. Demek ki, aybaşı hâlinden sonraki temizlik durumu, hayız kanının kesilmesidir.

"Temizlendiklerinde" yani hayız kanının aktığı mahalli (vajina) yıkadıkları ya da gusül abdesti aldıkları zaman "Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin." Sakındırmanın ardından yer aldığı için, caizliği ifade eden (vacip netelikli olmayan) bir emirdir bu. Burada ilâhî edebe uygun olarak Kur'ân'a yaraşır, kinayeli bir üslupla, cinsel ilişki kaste-

diliyor. Cinsel ilişkiye girmenin *"Allah'ın size emrettiği..."* ifadesiyle kayıtlandırılması, az önce işaret ettiğimiz ilâhî edebi tam anlamıyla ifade etmeye yönelik bir kullanımdır. Çünkü cinsel ilişki, ilk etapta eğlenme ve oynaşma, yani gereksiz bir faaliyet gibi görülür. Bu yüzden, cinsel ilişkinin *"Allah'ın emrettiği..."* bir şey olarak kayıtlandırılması, insan denen canlı türünün hayat düzeninin devamının bu faaliyet ile mümkün olduğuna işaret etmeye yöneliktir. Dolayısıyla cinsel ilişkiyi bir eğlence, bir oyalanma gibi algılamamak gerekir. Tam tersine kadın-erkek birleşmesi evrensel yasalar sisteminin vazgeçilmez bir temel prensibidir.

Bu yüzden, *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin."* ifadesi, akışı itibariyle *"Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazdığı şeyleri talep edin.."* (Bakara, 187) *"Tarlanıza dilediğimiz gibi varın. Kendiniz için ileriye hazırlık yapın."* (Bakara, 223) ayetlerine benzer. Çünkü açık bir şekilde görüyoruz ki ayette, kadınlarla birleşmeye ilişkin olarak verilen emir, özü itibariyle varoluşsal bir emirdir. İnsanın organik yapısının üremeye yatkın ve elverişli olarak yaratılmış olması bunun somut kanıtıdır. Biraz önce işaret ettiğimiz ayetlerden birinde yer alan *"Allah'ın sizin için yazdıkları..."* ifadesi ile de bu varoluşsal gerçek (üreme) kastedilmiştir. Bu olgu bütün çıplaklığıyla ortadadır. Öte yandan, cinsel birleşmeye ilişkin bu emrin, evlenme ve üremeye yönelik bir farz-ı kifaye niteliğinde olması da mümkündür. Tıpkı, insan hayatının devamı için vazgeçilmez nitelikte olan diğer "farz-ı kifayeler" gibi. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir.

Bazı tefsir alimleri bu ayeti kadınlarla ters ilişkiye girmenin haramlığına kanıt olarak sunmuşlardır ki, son derece zayıf ve basit bir kanıtlama yöntemidir. Onların bu yaklaşımı ya: *"Onlara gidin."* ifadesine dayanır, ki bu bir tür lakap mefhumudur, dolayısıyla kanıtsallık yönü yoktur. Ya da, "Bir şeye emretmek o şeyin zıddından nehyetmektir." kaidesine dayanır; ki bunun da zayıf bir kanıtlama yöntemi olduğu usul ilminde kesinlik kazanmıştır.

Kaldı ki eğer kanıt *"Onlara gidin..."* ifadesindeki emir ise, bu emir sakındırmadan sonra yer aldığı için zorunluluğa delalet etmez. Şayet, *"Allah'ın size emrettiği yerden..."* ifadesine dayandırılıyorsa, bu durumda, emirden maksat tekvinî (varoluşsal) bir emir ise o zaman lafzî bir delaleti yoktur, demektir. Eğer teşriî (yasal) bir emir içeriyorsa, bu

durumda da farz-ı kifaye niteliğinde bir zorunluluk ifade eder. Halbuki "Bir şeye emir, o şeyin zıddından nehiydir" kaidesini kabul etsek dahi bu kaide sadece farz-ı aynı olan kesin emirlerle ilgilidir; farz-ı kifayeyle herhangi bir ilişkisi yoktur.

Şüphesiz Allah, tövbe edenleri sever, temizlenenleri de sever.

Tövbe, yüce Allah'a dönmek demektir. "Tatahhür" (temizlenme işlemi) ise temizliğe başlamak ve onu kabul etmek demektir. Bu bakımdan "temizlenme" pislikten soyutlanıp asıl duruma dönmektir ki, bu durum temizliktir. Bu iki anlam, yüce Allah'ın emir ve yasakları bağlamında birbirini destekler niteliktedir. Özellikle temizlik ve necaset olguları ile ilgili olarak söz konusu uygunluk daha bir belirginleşmektedir. Şu hâlde yüce Allah'ın verdiği emirlerden herhangi birini yerine getirmek, koyduğu yasaklardan birine uymak, pislikten, aykırılıktan ve bozgunculuktan temizlenmek ve yüce Allah'a dönmek demektir. Aradaki bu ilintiden dolayı yüce Allah, söz konusu hükmü şu şekilde gerekçelendirmiştir: *"Şüphesiz Allah, tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever."* Çünkü, yüce Allah'ın işaret buyurduğu gerekçenin, söz konusu ettiği hükümle uyuşması bir zorunluluktur. *"Aybaşı hâlinde kadınlardan ayrılın..."* ve *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin."* ifadelerini kastediyorum.

"Şüphesiz Allah; tövbe edenleri sever, temizlenenleri de sever." ifadesi mutlaktır, herhangi bir şeyle kayıtlı değildir. Dolayısıyla daha önce değindiğimiz gibi, tövbe etmenin ve temizlenmenin tüm mertebelerini kapsar niteliktedir. *"Temizlenenler..."* kelimesinin, mübalağa sıygası olan "tevvabin (=çok tövbe edenler)" ifadesiyle bir arada kullanılması, tevvabin kelimesinden mübalağayı istifade ettiğimiz gibi "mütatahhirin (=temizlenenler)" kelimesinden de mübalağa anlamını çıkarabilmemize imkân sağlayabileceği hiç de uzak bir ihtimal değildir. Böyle olunca da ayetten hem tür hem de sayı bakımından çok tövbe ve çok temizlik anlamı çıkar. Demek istiyorum ki: Yüce Allah tövbe etmenin her türünü sever; ister istiğfar etme (bağışlanma dileme), ister emir ve yasaklara uyma, ister hak nitelikli tüm inanç prensiplerini benimseme şeklinde olsun... Yine, her türlü temizlenmeyi de sever; ister abdest ve gusül yoluyla yıkanma şeklinde olsun, ister salih ameller veya hak nitelikli bilgiler aracılığı ile arınma şeklinde olsun... Bunun yanı sıra tövbe etmeyi ve temizlenmenin sık sık tekrarlanmasını da sever.

223) Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlalarınıza dilediğiniz gibi varın.

İfadenin orijinalinde geçen "hars" kelimesi, ziraat anlamında mastardır. Tıpkı ziraat gibi, sürülen ve ekin ekilen tarla için kullanılır. "Enna" edatı ise "meta" gibi, zamanla ilgili bir şart edatıdır. Bazı durumlarda mekânla ilgili olarak da kullanılabilir. Nitekim yüce Allah, bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Ey Meryem, bu sana nereden geldi?"* (Âl-i İmrân, 37) Şayet ayetin orijinalinde geçen "enna" edatını, mekânla ilgili olarak ele alırsak "hangi mahalden dilerseniz..." şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz; eğer bu edatı zamanla bağlantılı olarak ele alırsak, bu durumda "ne zaman dilerseniz..." şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Her iki durumda da, anlam açısından ayet, mutlaklık ifade eder. Özellikle "dilerseniz..." şeklinde bir kelimenin de cümle içinde yer alması, bu mutlaklığı pekiştirici niteliktedir. İşte "Tarlanıza varın..." emrinin zorunlu bir yükümlük oluşunu engelleyen budur. Çünkü, bir işi yükümlünün seçimine ve dilemesine bıraktıktan sonra onu zorunlu kılmanın bir anlamı yoktur.

Ayrıca, bu hükümden önce, ayetin başında *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır..."* şeklinde bir ifadenin yer alması, ikinci kez kadınlardan "tar--la" olarak söz edilmesi, gösteriyor ki maksat, kadınlarla cinsel ilişkiye girme hususunda zamansal ve mekânsal bir genişliğe işaret etmektedir. Fakat önemli olan kadının kastettiği mekândır. Erkeğin değil. Yani, erkek kadının herhangi bir mahallinden ilişki kurma serbestisine sahiptir, şeklinde bir sonuç çıkarılamaz. Şayet, mutlaklık mekânla ilgili ise, zamanla ilgili mutlaklık ayet-i kerime ile çelişmez. Dolayısıyla, kendisinden önceki: "Aybaşı hâlinde kadınlardan ayrılın ve temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın." ifadesi ile bir zıtlık oluşturmamaktadır. Eğer, söz konusu mutlaklık, zamanla ilgili ise, bu durumda "aybaşı hâli"nden söz eden ayetle kayıtlandırılmıştır demektir. Bunun kanıtı da "Aybaşı hâli..." ile ilgili ayetin, "tarla" ifadesini içeren ayeti neshedemeyeceği unsurları içermesidir. Kastettiğimiz husus, "aybaşı hâli" ile ilgili ayetin, bu hâli "eza" olarak nitelemesi ve "aybaşı hâlinde.." kadınlarla cinsel ilişki kurmanın haramlığının gerekçesinin, onun "eza" oluşu olarak sunmasıdır. Çünkü "aybaşı hâli" her zaman için "eza" dır. Yine ayet-i kerime, aybaşı hâlinde kadınlarla cinsel ilişki kurmanın haram kılınışının bir tür "pislik"ten temizlenme olduğuna delalet etmek-

tedir. Yüce Allah'ın, temizlenenleri sevmesi de, her zaman için geçerli olan bir husustur. O, kullarını temiz kılmakla, ne büyük iyilikte bulunduğunu dile getirmektedir. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Allah size güçlük çıkarmak istemez, ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister."* (Mâide, 6)

Görüldüğü gibi bu mana (hayız ile ilgili ayet) *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayeti gibi bir ayetle, kayıtlanamaz. Çünkü bu ayet, her şeyden önce bir genişlik, müsamaha ve özgürlüğe işaret etmektedir. Bu ise hayız hâlindeki yaklaşmanın haram kılınış sebebi (eziyet oluşu) ve bu haram oluş hükmü koyulduğunda mevcut olan bir sebepti. Bununla birlikte herhangi bir etkisi olmadı (haramlığı kaldıramadı.) Hükmün yürürlüğe konuluşundan sonra da bir etkisinin olabileceği düşünülemez. Saniyen, ayet-i kerime şöyle bir değerlendirme cümlesini kapsamaktadır: *"Kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki, elbette O'na kavuşacaksınız. İman edenlere müjde ver."* Bu açıklamanın ışığında şunu diyebiliriz ki: Kadınların tarla oluşundan söz eden ayet ister önce, ister sonra inmiş olsun, aybaşı hâlini konu alan ayet-i kerimeyi neshetmiş olamaz.

Ayetin ifade ettiği anlam ile ilgili olarak kısaca şunu söyleyebiliriz: İnsan topluluğu için kadının önemi, tarlanın önemi gibidir. İnsanoğlu tohumun devamı ve yeryüzündeki hayatını sürdürmek için gerekli olan besin maddelerini elde etme hususunda, nasıl tarlaya muhtaçsa, neslin varlığı ve insan türünün devamı için de kadınlara muhtaçtır. Çünkü yüce Allah, insan neslinin kadınların rahminde şekillenmesini öngörmüştür. Ardından erkeklerin organik yapısına da kadınlara eğimli temel içgüdüler yerleştirmiştir. Yanı sıra insan denen canlı türünün bu iki cinsi arasına sevgi ve rahmet bağını yerleştirmiştir. Durum böyle olunca, aradaki bu ilgi için öngörülen varoluşsal amaç, insan denen canlı türünün devamına yönelik sebeplerin bir ön hazırlık olarak gerçekleştirilmesi şeklinde ön plâna çıkar. Dolayısıyla bu anlamı belli bir vakitle kayıtlandırmanın ya da belli bir mekâna özgü kılmanın pratik bir anlamı yoktur. Yeter ki, söz konusu varoluşsal amaca ulaştırıcı nitelikte olsun ve ihmale gelmeyecek vacip nitelikli bir diğer yükümlülükle çakışmasın. Bu açıklamamız ile *"Kendiniz için ileriye hazırlık yapın..."* ifadesi ile de ne kastedildiği açığa çıkmış oldu.

Bazılarının *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır."* diye başlayan ayeti, cinsel ilişki esnasında erkeğin azil yapmasının (meniyi dışarı akıtmasının) caiz oluşuna bir kanıt olarak algılamaları son derece tuhaf bir yaklaşımdır. Çünkü ayet-i kerimenin, bu hususa bakan bir yönü yoktur. Yine *"Kendiniz için ileriye hazırlık yapın..."* ifadesini de, cinsel ilişkiye başlamadan önce "besmele" getirmeye yönelik bir direktif olarak algılamak da en az bunun kadar tuhaf bir yaklaşımdır.

Kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki elbette O'na kavuşacaksınız. İman edenlere müjde ver.

Dedik ki: *"Kendiniz için ileriye hazırlık yapın..."* ifadesiyle -ki hitap erkeklere ya da kadın-erkek tüm insanlara yöneliktir- evlenme ve üreme yoluyla insan türünün devamını sağlayıcı bir teşvik kastedilmiştir. Şu kadarı var ki, yüce Allah, insan türünün devamı ile, sadece dininin yaşamasını, tevhid mesajının yayılmasını ve kendisine kulluk esasına dayalı sistemin evrensel çapta hakimiyetini ister: *"Ben, cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56) Eğer yüce Allah, insanlara hayatları ve varlıklarının devamı ile ilgili bir şey emretmişse, kesinlikle bu hususu, Rablerine yönelik ibadetle bağlantılı olarak algılamaları için emretmiştir. Sırf yeryüzündeki varlıklarını sürdürmeleri, işkembelerini doyurmak ve cinsel arzularını tatmin etmek için yaşamaları, azgınlık ve gaflet çöllerinde yitip gitmeleri kastedilmiş değildir.

Gerçi *"Kendiniz için ileriye hazırlık yapın..."* ifadesinden maksat, üreme ve insanlık camiasına yeni bireyler kazandırmaktır -ki insanlık camiası her an ölüm aracılığı ile birçok bireyini yitirmekte, zamanın geçmesi sonucu sayıları azalmaktadır.- Fakat bunlar asıl amaç değildir. Tersine, amaç, neslin devamı, salih ameller işleyen bireylerin kazanılması aracılığı ile yeryüzünde Allah'ın zikrinin kalıcılık kazanmasıdır. Hiç kuşkusuz yeryüzünde Allah'ın zikrini kalıcı kılmaya yönelik olarak dünyaya gelmeleri sağlanan salih amelli bireylerin kazandıkları sevaplar, hem kendilerinin hem de salih atalarının hanesine yazılır: *"Onların önde takdim ettikleri ve eserlerini biz yazarız."* (Yasin, 12)

Bu açıklamamızla, "kendileri için ileriye takdim ve hazırlık yapma" ifadesiyle, kıyamet günü için önceden salih ameller sunma, anlamı kastedildiği belirginlik kazanıyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"O gün kişi ellerinin öne sürdüğü şeylere bakar."* (Nebe, 41) *"Hayır*

olarak kendi nefislerimiz için önceden ileri sürdüğünüz şeyleri, daha hayırlı ve daha büyük bir ecir olarak Allah katında bulursunuz." (Müzzemmil, 20) Bu açıdan, *"Kendiniz için hazırlık yapın. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki elbette O'na kavuşacaksınız..."* ayeti, *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun. Herkes yarın için neyi takdim ettiğine (ileri sürdüğüne) baksın. Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."* (Haşr, 18) ayetine benzemektedir. Şu hâlde, -Allah herkesten daha iyi bilir- "Kendiniz için takdim edin (ileriye hazırlık yapın)." ifadesinden maksat, Allah'ın rızasına yönelik olarak salih ameller takdim etmektir. İnsanlık camiası için yararlı olacaklarını umarak çocuk sahibi olmayı amaçlamak da salih amel kavramının kapsamına girer. *"Allah'tan korkup sakının."* ifadesi ile de, tarla diye nitelenen kadınlarla cinsel ilişkiye girme, Allah'ın bu hususta belirlediği sınırları aşmama, O'nun öngördüğü doğrultuda hareket etmekten kaçınmama ve haramlara bulaşmama gibi salih amellerin şahsında somutlaşan takva duygusu kastedilmektedir. *"Ve bilin ki elbette O'na kavuşacaksınız."* ifadesi ile, Allah'tan korkup sakınmaya yönelik bir işaret vardır. Buradaki korku ise, kıyamet günü ve kötü hesaptan duyulan endişedir, korkudur. Nitekim, yukarıda değindiğimiz Haşr Suresi'nin ilgili ayetinde yer alan, *"Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."* ifadesi ile de, "korku" anlamında "takva" kastedilmiştir. "Bilin" diyerek bilgiye emretmek ve bu emirde de bilginin gerektirdiği şeyleri, yani dikkatli olma, korunma ve sakınmayı kastetmek, konuşma ve yazı dilinde (söz sanatında) sıkça başvurulan bir yöntemdir. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: *"Ve bilin ki muhakkak Allah, kişi ile kalbi arasına girer."* (Enfâl, 24) Yani, Allah'ın sizinle kalbinizin arasına girmesinden korkun-sakının. Salih ameller işlemek ve hesaplaşma gününden korkmak, imanla direkt ilişkisi bulunan olgular olduğu için, ayetin sonunda şöyle bir değerlendirme cümlesi yer almıştır: *"İman edenlere müjde ver."* Nitekim Haşr Suresi'nin ilgili ayetinin *"Ey iman edenler..."* diye başlaması da bu ilgiden dolayıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ahmed, Abd b. Humeyd, Daremî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî, İbn Mace, Ebu Ya'la, İbn Münzir,

Ebu Hatem, en-Nuhas (en-Nasih adlı eserinde), Ebu Hayyan ve Beyhakî (Sünen'inde) Enes'ten rivayet ederler: "Yahudiler, kadınları aybaşı hâlindeyken onları evden çıkarır, onlarla birlikte yemez ve içmezlerdi. Evlerde onlarla bir arada bulunmazlardı. Bu durumla ilgili olarak Resulullah efendimize (s.a.a) bir soru soruldu. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Sana kadınların aybaşı hâlini sorarlar. De ki: O, bir eziyet (ve rahatsızlık hâlidir). Aybaşı hâlinde kadınlardan ayrılın..."* Ayetin inişi üzerine Resulullah efendimiz (s.a.a) "Aybaşı hâlinde, kadınlarınızla bir arada oturun ve cinsel birleşme hariç her şeyi yapabilirsiniz." dedi. Bunu duyan Yahudiler: "Bu adam, her şeyde mutlaka bize muhalefet edecektir." dediler. Useyd b. Hudayr ve Ubad b. Bişr, Resulullah'a gelerek: "Yahudiler, şöyle, şöyle dediler. Şimdi biz kadınlarımızla cinsel ilişkiye girmeyelim mi?" dediler. Bunun üzerine, Resulullah'ın yüzünün rengi değişti. Öyle ki biz, onun bu iki adama kızdığını sandık sonra adı geçen iki şahıs oradan ayrıldılar. O sırada bir kap dolusu süt Resulullah'a hediye olarak sunuldu. Resulullah o ikisini çağırıp onlara bu sütten içirdi. Bunun üzerine onun bu ikisine kızmadığını anladık."

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Süddî kanalıyla şöyle rivayet edilir: *"Sana kadınların aybaşı hâlini sorarlar."* Bu soruyu soran Sabit b. Dehdah'tı.

Bu rivayetin benzeri, Mukatil'den de rivayet edilmiştir.

et-Tehzib adlı eserin bir yerinde, İmam Cafer Sadık'ın *"Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin."* ifadesiyle ilgili olarak: "Bu ayet, çocuk sahibi olma isteğiyle ilgilidir. Allah'ın size emrettiği yerden çocuk isteyin." dediği rivayet edilir.

el-Kâfi'de deniliyor ki: İmam Cafer Sadık'a soruldu ki: "Karısı aybaşı hâlinde olan bir erkek, karısından ne kadar yararlanabilir?" İmam buyurdu ki: "Önü (cinsel organı) hariç her tarafından yararlanabilir."

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) aybaşı hâlinin son günlerinde hayız kanı kesilen kadınla ilgili olarak "Eğer kocasının uzun süre cinsel ilişki kurmamasından dolayı, şehevî arzuları şiddetlenmişse, karısına cinsel organını yıkamasını emretsin ve dilerse kadın gusül almadan ilişki kursun." dediği rivayet edilir. Bir diğer rivayete göre, İmam Cafer Sadık (a.s), "Bana göre, kadının gusül alması daha iyidir." demiştir.

Ben derim ki: Bu konuyla ilgili birçok rivayet vardır. Bu rivayetler genellikle, ayetteki "temizlenme" anlamına gelen ifadenin "yethurne" şeklinde okunmasını pekiştirir niteliktedir. Bu ise, "kanın kesilmesi" anlamına gelir. Nitekim "yethurne" ve "yettahharne" kelimelerinin arasındaki fark vurgulama bakımından, ikincisinin "temizlenmeyi kabul etme" anlamına geldiği söylenmiştir. Dolayısıyla ikincisinde isteğe bağlılık anlamı bulunduğu için gusletmeye de uygundur. Birincisi ise, temizliğin meydana gelişi demektir. Bunda da isteğe bağlılık anlamı söz konusu değildir. Dolayısıyla, buna uygun olan kanın kesilmesi ile birlikte oluşan temizlik hâlidir. Eğer "tatahhur" kelimesi ile, "yıkama" kastedilmişse, bu yıkamanın müstehaplığını ifade eder. Şayet "gusletme" anlamı kastedilmişse, bu da gusülden sonra cinsel ilişki kurmanın müstehaplığını ifade eder. Nitekim İmam Cafer Sadık (a.s): "Bana göre, kadının gusül alması daha iyidir." sözü ile bu anlamı vurgulamıştı. Bundan önceki yani kanın kesilmesi ile guslün alınması arasındaki zamanda, ilişki kurmanın haram olduğunu ifade etmez. Çünkü "yethurne"nin cinsel ilişki yasağı için konulmuş bir sınır olmasıyla bağdaşmaz.

el-Kâfi'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s): *"Şüphesiz Allah, tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever."* ifadesiyle ilgili olarak: "Cahiliye döneminde insanlar pamuk ve taşlarla istinca ediyorlardı. (kendilerini temizliyorlardı.) Sonra abdest almaları öngörüldü. Bu, güzel bir uygulamaydı. Resulullah (s.a.a) abdest alınmasını, emretti, kendisi de su ile temizlenmeye dikkat etti. Bunun üzerine yüce Allah: *"Şüphesiz Allah, tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever."* ayetini indirdi." dediği rivayet edilir.

Ben derim ki: Aynı anlamı destekleyen birçok rivayet vardır. Bu rivayetlerin bazısında, ilk kez su ile temizlenen zatın Berâ b. Azib olduğu, onun bu davranışını destekler mahiyette ayet indiği ve Resulullah'ın uygulamasının da bunu pekiştirdiği rivayet edilir.

Yine aynı eserde Selâm b. Müstenir'in şöyle dediği rivayet edilir: "Bir gün İmam Ebu Cafer'in (İmam Muhammed Bâkır'ın) (a.s) yanında bulunuyordum. O sırada Hamran b. A'yan geldi ve ona bazı şeyler sordu. Hamran gitmek üzereyken, İmam Ebu Cafer'e şöyle dedi: "Sana bir şey arz edeceğim. -Allah aramızdaki varlığını uzun süreli kılsın ve bizi senden yararlandırsın- Biz senin yanına geldiğimiz zaman, çıkıp giderken kalplerimiz incelmiş, nefislerimiz dünyadan ilgisini kesmiş

olur, insanların sahip oldukları şu malları önemsiz görmeye başlarız. Sonra yanından çıkar gideriz. Halkla ve tüccarlarla kaynaşırız. Bu sefer dünya bize sevimli görünmeye başlar."

İmam Muhammed Bâkır dedi ki: "Evet, kalptir bunlar. Bazen katı, bazen yumuşak olurlar. Ama Hz. Muhammed'in (s.a.a) ashabı, "Ya Resulullah, biz münafık olmaktan korkuyoruz." demişlerdi. Resulullah: "Niçin böyle bir endişe taşıyorsunuz ki?" deyince şu cevabı vermişlerdi: "Senin yanında olduğumuz zaman, bizi uyarıyor, teşvik ediyorsun. Bunun üzerine kalbimiz yumuşar, dünyayı unuturuz, her şeyden el-etek çekeriz. Öyle ki, senin yanında olduğumuz hâlde ahireti, cenneti ve cehennemi gözlemliyor gibi oluruz. Ama senin yanından ayrılıp şu evlere girdiğimizde, çoluk çocuğumuzu kokladığımız, ailemizi gördüğümüzde, senin yanındayken içinde bulunduğumuz hâlden neredeyse eser kalmıyor. Sanki hiç böyle bir hâl yaşamadık gibi. Sence, bizim bu hâlimiz nifak değil midir?" Resulullah onlara şu cevabı verdi: "Hayır. Bu Şeytan'ın saptırma amaçlı girişimleridir. Dünyaya eğilim göstermenizi istiyor. Allah'a andolsun, eğer siz tasvir ettiğiniz hâl üzere kalsaydınız, meleklerle musafaha eder ve su üzerinde yürürdünüz. Eğer siz günah işleyip sonra da Allah'tan bağışlanma dileyen kimseler olmasaydınız, yüce Allah, günah işleyen, ardından Allah'tan bağışlanma dileyen ve Allah tarafından bağışlanan kimseler yaratırdı. Hiç şüphesiz mümin sınanır günahlara duçar olur ve ardından tevbe eder." Allah'ın: *"Şüphesiz Allah, tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever."* sözünü duymadınız mı? Yüce Allah'ın şu ayetinden haberiniz yok mu?: *"Rabbinizden bağışlanma dileyin; sonra ona tevbe edin."*[1]

Ben derim ki: Benzeri bir hadisi Tefsir'ul-Ayyâşî'de rivayet edilmiştir. Resulullah efendimizin (s.a.a) "Eğer siz tasvir ettiğiniz hâl üzere kalsaydınız" sözü vilayet (velilik) makamına yönelik bir işarettir. Bu makamın özelliği, dünyadan yüz çevirip Allah katında olan şeylere yönelmektir. Daha önce *"Onlara bir musibet isabet ettiğinde..."* (Bakara, 156) ayetini tefsir ederken, velilik makamı ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

"Eğer siz günah işleyen..." sözü ile de Efendimiz (s.a.a) kaderin sırrına işaret etmektedir. Kader, yüce Allah'ın isimleriyle ilgili hüküm-

1- [Hûd, 3]

lerin fiiller mertebesine ve olayların, gelişmelerin teferruatına Esmaullah kavramlarının gerektirdiği doğrultuda akışıdır. *"Hiç bir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın."* (Hicr, 21) ayetini ve kaderle ilgili diğer ayetleri incelerken, konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

"Allah'ın: *'Şüphesiz Allah, tövbe edenleri sever, temizlenenleri de sever.'* sözünü duymadınız mı?" ifadesi, İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) aittir ve hitap da Hamran'a yöneliktir. Bu ifadede, tövbe ve temizlik kavramları, günahlardan vazgeçip Allah'a dönme, günahların nefis üzerine çöreklenmiş tortularını, pisliklerini ve kalp üzerindeki pasını giderme şeklinde açıklanmıştır. Bu yaklaşım; hükmün mertebelerini, bazı mertebelerin hükmüne göre belirlemeye bir örnek oluşturmaktadır. Aynı yaklaşım *"Ona, temizlenip arınmış olanlardan başkası dokunamaz."* (Vakıa, 79) ayeti ile ilgili olarak da ortaya konmuştur. Yani bu ayetten hareketle: "Kitaba ilişkin bilgi, temizlenip-arınmış Ehlibeyt'in yanındadır." denildiği gibi, "Temizlenmeden (abdest-gusül olmadan) Kur'ân'a dokunmak, haramdır." şeklinde bir hüküm de algılanmıştır.

Nitekim, *"Hiç bir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın; onu ancak belirlenmiş bir miktar ile indiririz."* (Hicr, 21) ayetine göre, varlık âlemi, yaratılmışlar dünyası, Allah katındaki hazinelerden başlayıp, en alt yaratılış katmanlarına kadar peyderpey inmektedir. Aynı şekilde kaderlere ilişkin hükümler de ancak, hakikatler menzillerinden geçerek inerler. (Dikkat edin!) *"Sana kitabı indiren O'dur. O'ndan bir kısım ayetler muhkemdir."* (Âl-i İmrân, 7) ayetini incelerken, bu konuya ilişkin olarak daha detaylı bilgiler sunacağız.

Şimdi, yukarıda işaret ettiğimiz hususa biraz daha aşina olmuş gibiyiz. Orada dedik ki: Ayetin zahirine bakarsak, ayette geçen "tövbe" ve "temizlenme" kavramlarından maksat, su ile yıkanmadır. Bu ise, pislikten arındırmak suretiyle bedeni Allah'a döndürmek demektir.

Yine daha önce, Tefsir'ul-Kummî'den naklen sunduğumuz, Resulullah efendimizin (s.a.a) şu sözünün anlamı da belirginlik kazanmış oluyor: "Yüce Allah, İbrahim'e (a.s) hanifiyet'i indirdi. Bu ise temizlik demektir; temizlik ise on kısma bölünür. Beşi başla, beşi de bedenle ilgilidir. Başla ilgili olanlar şunlardır: Bıyıkları kısaltmak, sakalları uzatmak, saçları kesmek, misvak, dişlerin arasını temizlemek. Bedenle ilgili olanlar da şunlardır: Bedendeki kılları almak, sünnet olmak, tır-

nak kesmek, cenabet olduktan sonra gusül almak ve su ile temizlenmek. İşte bu, Hz. İbrahim'in getirdiği temiz hanifliktir. Bunlar yürürlükten kaldırılmamıştır ve kıyamete kadar da kaldırılmayacaktır." Bu hususların temizlikten sayıldığına dair birçok rivayet vardır. Bazılarında ağda yaptırmak da temizlik olarak nitelendirilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır."* ifadesi ile ilgili olarak, Muammer b. Hallad'ın İmam Ebu'l-Hasan er-Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtilir: "İmam buyurdu ki, "Kadınlara kıçlarından yanaşma hakkında ne diyorsunuz? Dedim ki: "Medinelilerin bunda bir sakınca görmediklerini duydum." Bunun üzerine İmam şöyle dedi: "Yahudiler, bir adam arkadan karısına yanaşırsa, doğacak çocuk şaşı olur, derlerdi. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayetini indirdi. Yani ister önden, ister arkadan yanaşın. Bu aynı zamanda, kadınlarla ters ilişki kurma hususunda Yahudilere muhalefet niteliğindeydi.

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ayet-i kerime ile ilgili olarak: "Normal mekâna (vajinaya) erkeğin önden ya da arkadan yanaşması fark etmez." dediği rivayet edilir.

Aynı eserde, Ebu Basir kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir. "Ebu Basir der ki: "Karısı ile ters ilişki kuran adamın durumunu İmam'a sordum. Bunu hoş karşılamadı ve şöyle dedi: "Sakın kadınların anüs (makat)ından ilişkiye girmeyin. *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayetinin anlamı, "dilediğiniz zaman onlara varın" şeklindedir."

Aynı eserde Fetih b. Yezid el-Curcanî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Bunun gibi bir hususla ilgili olarak fikrini öğrenmek üzere İmam Rıza'ya (a.s) bir mektup yazdım. Bana şöyle bir cevap geldi: "Cariyesi ile ters ilişki kuran birinden soruyorsun. Kadın bir oyuncak gibidir. İncitilmemesi gerekir ve o, yüce Allah'ın buyurduğu gibi tarladır."

Ben derim ki: Bu anlamda birçok hadis, Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılmıştır. el-Kâfi, et-Tehzib, Tefsir'ul-Ayyâşî ve Tefsir'ul-Kummî'de bunları görmek mümkündür. Bu rivayetlerin tümü şuna delalet eder: Ayet-i kerime kadınlara arkadan (vajinadan olmak koşuluyla) da yanaşılabileceğinden öte bir şeye delalet etmez. Ayyâşî'nin Abdullah b. Ebu Ya'fur kanalıyla rivayet ettiği: "Ebu Abdullah'a (a.s) kadınlara kıçlarından yanaşmayı sordum. "Bunun bir sakıncası yoktur" dedi ve *"Ka-*

dınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza dilediğiniz gibi varın." ayetini okudu." rivayetini de bu şekilde yorumlamak mümkündür.

Ben derim ki: Kadınlara kıçlarından yanaşma ile, arkadan vajinayı kullanmanın kastedildiği açıktır. Ayet-i kerime buna delalet etmektedir. Nitekim az önce sunduğumuz Muammer b. Hallad'ın aktardığı hadis de bunu göstermektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Asakir Cabir b. Abdullah'tan rivayet eder: Ensar erkekleri kadınlarla klasik (kadın altta, erkek üstte ve önden) şekilde ilişki kurardı. Fakat Kureyş erkekleri çeşitli şekiller denerlerdi. Kureyşli bir erkek ensardan bir kadınla evlendi. Kadınla bildiği şekilde ilişki kurmak isterken, kadın bunu reddetti ve "Ancak klasik ilişki tarzını uygulayabilirsin." dedi. Karı-kocanın bu anlaşmazlığı Resulullah'a ulaştırıldı. Bunun üzerine şu ayet-i kerime indi: *"Tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* Yani ister ayakta, ister oturarak, ister yatarak ilişki kurun. Ama her durumda da tek kanalı kullanın (ters ilişki kurmayın).

Ben derim ki: İncelemekte olduğumuz ayetin iniş sebebi ile ilgili olarak çeşitli kanallardan sahabenin konuya ilişkin görüşleri ve değerlendirmeleri aktarılmıştır. Benzeri bir yaklaşım da İmam Rıza'dan (a.s) rivayet edilmiştir. Yukarıda, ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinden alıntı yaptığımız rivayette geçen "tek kanaldan" maksat kadınlarla sadece, önden ilişki kurulabileceğidir. Çünkü, kadınlarla ters ilişki kurmanın haramlığına ilişkin olarak Ehlisünnet kanallarından birçok hadis vardır. Bunlar, birçok sahabîye dayandırılarak değişik kanallardan Resulullah'tan (s.a.s.) aktarılmıştır. Gerçi bizim mezhebimize mensup bilginlerin Ehlibeyt İmamları'ndan ettikleri rivayetlere göre onlar (a.s) kadınlarla ters ilişki kurmayı şiddetli mekruh saymakla beraber caiz görmüşlerdir. Ancak, Ehlibeyt İmamları (a.s) daha önce açıkladığımız gibi bu hususta, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayetini kanıt olarak sunmamışlardır. Onlar (a.s) Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Lut'tan (a.s) aktarılan, *"Eğer yapmak istiyorsanız, işte bunlar, benim kızlarım."* (Hicr, 71) sözleri kanıt göstermişlerdir. Çünkü Hz. Lut (a.s) onların kadınların cinsel organlarına ilgi duymadıklarını bile bile kızlarını onlara takdim etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu hükmü nesheder niteliğiyle başka bir ayet de yoktur.

Bununla beraber, Ehlisünnet kaynaklarınca aktarılan sahabe görüşlerinde de konu üzerinde görüş birliği sağlanmadığı görülür. Rivayete göre, İbn Ömer, Malik b. Enes, Ebu Said Hudrî ve başkaları, kadınlarla ters ilişki kurmakta bir sakınca görmezlerdi ve bu hususta *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır."* ayetini delil kabul ederlerdi. Hatta, İbn Ömer'in: "Bu ayet, kadınlarla ters ilişki kurmanın caizliğini vurgulamak için inmiştir." dediği de rivayet edilmiştir.

Söz gelimi ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Darekutnî'nin "Garaib-i Malik"te Nafi'ye dayandırarak şöyle rivayet ettiğini nakleder: Bir gün İbn Ömer bana dedi ki, "Ey Nafi, şu mushafı al ve beni dinle." *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayetine kadar okudu ve bana şöyle dedi: "Biliyor musun ey Nafi, bu ayet kimin hakkında inmiştir?" "Hayır," dedim. Dedi ki: "Karısı ile ters ilişki kuran ensardan bir adam hakkında inmiştir. Adamın bu tavrını halk yadırgadı. Bunun üzerine yüce Allah, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayetini indirdi." Dedim ki: "Adam karısının cinsel organına yanaştığı için mi yadırganmıştı, yoksa karısının maketinden yanaştığı için mi?" "Hayır, karısının maketinden yanaştığı için yadırganmıştı." dedi."

Ben derim ki: Bu görüş, birçok kanaldan İbn Ömer'e dayandırılmıştır. İbn Abdulbirr der ki: "İbn Ömere dayandırılan bu rivayetler sahihtir. Onun meşhur görüşüdür."

Yine "ed-Dürr'ül-Mensûr'da, İbn Raheveyh, Ebu Ya'la, İbn Cerir, et-Tahavî Müşkil'ül-Asar adlı eserde, İbni Mürdeveyh hasen bir rivayet zinciriyle Ebu Said Hudrî'den şöyle rivayet ederler: "Adamın biri karısı ile ters ilişki kurmuştu. Halk adamın bu tavrını normal karşılamadı. Bunun üzerine, *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayeti indi."

Aynı eserde, el-Hatib, Malik'in ravilerinden Ebu Süleyman el-Cevzecanî'nin şöyle dediğini belirtir: "Malik'ten eşlerle anüsten cinsel ilişki kurma hakkında bir soru sordum; bana dedi ki: "Şimdi böyle bir ilişkiden dolayı gusül aldım."

Adı geçen eserin bir yerinde, Tahavî İsbağ b. Ferec'ten o da Abdullah b. Kasım'dan şöyle rivayet eder: "Dinimle ilgili olarak kendisine uyduğum hiç bir üstadımın bu işin, yani kadınlarla anüsten ilişki

kurmanın helâl oluşundan şüphe ettiğine rastlamadım. "Kadınlarınız sizin tarlanızdır." Bundan daha açık bir hüküm olabilir mi?"

Sünen-i Ebî Davud'da İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "İbn Ömer -Allah günahlarını bağışlasın- putperest ensardan şu grubun, Ehli-kitap Yahudilerden şu grupla beraber olduklarını sanmıştır. Ensar cahiliye döneminde, Yahudilerin bilgice kendilerinden üstün olduklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden onların birçok fiilini taklit ediyorlardı. Ehlikitab'ın bir özelliği de kadınlarla sadece vajinadan ilişki kurmalarıydı. Bu kadınları memnun etme bakımından uygun bir yöntemdi. Ensarın bu grubu bu hususta Ehlikitab'a uyuyorlardı. Kureyşliler ise, cinsel ilişki noktasında son derece özgür davranıyorlardı. Önden, arkadan ve sırt üstü yatarak olmak üzere çeşitli fanteziler deniyorlardı. Muhacirler Medine'ye geldikleri zaman, içlerinden biri ensardan bir kadınla evlendi. Adam onunla da aynı tarzda ilişki kurmak istedi, fakat kadın bunu kabul etmedi ve "Biz bu güne kadar hep bir tarzda ilişki kurduk. Aynı yolu deneyeceksen buyur, aksi taktirde benden uzak dur." dedi. Karı-koca arasındaki bu tartışma açığa çıktı ve bilahare Resulullah'a ulaştı. Bunun üzerine şu ayet-i kerime indi: *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* İster önden, ister arkadan, ister sırt üstü yatarak... Yeter ki üreme organından olsun."

Ben derim ki: Suyutî ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde bu olayı, başka kanallardan Mücahid ve İbn Abbas'tan da rivayet etmiştir.

Yine aynı eserde, İbn Abdulhakem şöyle rivayet eder: "Şafii bu konuda Muhammed b. Hasan'la tartıştı. Karşı kanıt olarak İbn Hasan "tarla" niteliğinin ancak kadının cinsel organı için söz konusu olabileceğini iddia etti ve: "Kadının cinsel organı dışındaki bölgeler cinsel ilişki anlamında haramdır." dedi. Şafiî ona şu cevabı verdi: "Eğer adam kadının bacaklarının arasını ya da karnının etini bu amaç için kullanırsa, sence burada "tarla" niteliğine uygun bir durum var mı?" İbn Hasan: "Hayır" dedi. Şafiî: "Peki adam böyle yaparsa bu haram mıdır?" diye sordu, İbn Hasan: "Hayır" dedi. Bunun üzerine Şafiî: "Öyleyse, kendinizin de kabul etmediğiniz bir şeyi ne diye kanıt olarak sunuyorsun?" dedi."

Adı geçen eserde, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem Said b. Cübeyr'den şöyle rivayet ederler: "Ben ve Mücahid, İbn Abbas'ın yanında oturduğumuz bir sırada, adamın biri yanına geldi ve şöyle dedi: "Kadınların

aybaşı hâline ilişkin ayet hakkında rahatlatıcı bir açıklama yapmaz mısınız?"

İbn Abbas: "Yaparım" dedi ve: *"Sana kadınların aybaşı hâlini sorarlar.... Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin."* ayetini okudu. Sonra şöyle dedi: "Yani hayız kanının geldiği yerden onlara gidin. Çünkü kan kesilmeden önce bu yerden ilişki kurman yasaklanmıştı." Adam: *"Ya "Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza dilediğiniz gibi varın."* ayetine ne dersin?" diye sordu. İbn Abbas: "Yazıklar olsun sana, anüsten tarla mı olurmuş? Eğer senin bu dediğin doğru olsaydı "aybaşı hâline ilişkin" ayetin bir hükmü kalmazdı. Çünkü kadının bir tarafı meşgul olunca öteki tarafıyla ilişki kurulurdu. Ancak "dilediğiniz gibi varın" ifadesi "dilediğiniz zaman; gece veya gündüz onlarla ilişki kurabilirsiniz" demektir."

Ben derim ki: Gördüğün gibi, İbn Abbas'ın ayetten çıkardığı bu sonuç, yanlıştır. Çünkü "kadınların aybaşı hâline" ilişkin ayet, sadece, aybaşı hâlinde kadınlarla vajinadan ilişki kurmanın haramlığına delalet etmektedir. Şayet kadınların tarla olduğundan söz eden ayet, kadınlarla anüsten ilişki kurmanın caizliğine delalet etseydi, iki ayet arasında kesinlikle bir karşıtlık olmazdı, dolayısıyla kadınların tarla olduğundan söz eden ayet kadınların aybaşı hâline ilişkin ayetin hükmünü neshetmiş (yürürlükten kaldırmış) olamaz. Kaldı ki, daha önce de vurguladığımız gibi, kadınların tarla olduğundan söz eden ayet, sanıldığı gibi, kadınlarla anüsten ilişki kurmanın caizliğine delalet etmez. Bazı rivayetlerde, İbn Abbas'ın "Allah'ın size emrettiği yerden onlara gidin." ifadesinden hareketle, kadınlarla anüsten ilişki kurmanın haram olduğuna ilişkin görüş belirttiği nakledilmiştir. Ne var ki, bu tür bir kanıtlamanın son derece yanlış olduğunu ortaya koymuştuk. Ayet-i kerime, sadece, aybaşı kanaması devam ettiği sürece, kadın temizlenmedikçe, vajinadan ilişki kurmanın haram olduğuna delalet ediyor. Başka hususlara ilişkin bir açıklama getirmiyor. Kadınların tarla olduğundan söz eden ayetse, sadece tarlanın istendiği gibi, serbestçe kullanılabileceğine delalet etmektedir. Aslında bu mesele, Fıkıh bilimini ilgilendirir. Bizse, ayetlerin işaret ettikleri hususlar miktarınca, konu üzerinde durmayı amaçladık.

AYETLERİN MEÂLİ

224- Yeminlerinizi bahane ederek Allah'ı, iyilik etmenize, sakınmanıza ve insanların arasını bulmanıza engel kılmayın. Allah işitendir bilendir.

225- Allah yeminlerinizdeki beyhudelikle sizi sorumlu tutmaz; ancak kalplerinizin kazandıkları ile sizi sorumlu tutar. Allah bağışlayandır, halimdir.

226- Kendi eşlerinden uzak durmaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer dönerlerse Allah bağışlayandır, rahimdir.

227- Ve eğer boşamaya azmederlerse, şüphesiz ki Allah işitendir, bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

224) Yeminlerinizi bahane ederek Allah'ı, iyilik etmenize, sakınmanıza ve insanların arasını bulmanıza engel kılmayın. Allah işitendir bilendir.

İfadenin orijinalinde geçen "el-urzatu" kelimesi, "el-arz" kökünden gelir ve bir şeyi birine işine gelip gelmediğini ve neticede isteyip istemediğini öğrenmek maksadıyla kendisine sunmak demektir. Bir malı satışa sunmak, bir evi konaklamaya açmak ve bir yiyeceği sunmak gibi. Kelimenin asıl manası bundan ibarettir. Fakat, yolda karşılaşılan engel veya okların hedefi gibi gidip gelen şeylerin karşısına dikilen şeyler anlamında kullanılan "el-urzatu" engellerin çokluğunu ifade eder. Bunun gibi daha birçok değişik anlamda kullanılır. Bu anlamlar, kullanıldığı yere göre belirginlik kazanır. Ancak kelimenin asıl anlamı ile bir bağlantısı yoktur ve sonraları bulunmuştur.

İfadenin orijinalinde geçen "eyman" kelimesi de "yemin"in çoğuludur ve "ant içme" anlamına gelir; "sağ" el anlamındaki "yemin"den türemiştir. Çünkü Araplar içinde and içme, anlaşma ve alış veriş yapmada, sağ ellerle müsafaha yapılırdı.

Dolayısıyla işin aracı olan bir şeyin isminden işin kendisi için isim türetilmiştir. Çünkü orada vazgeçilmez bir bağlantı vardır. Bunun gibi, işin isminden araca da isim türetilebilir. Nitekim sebbetmek (parmak basmak) için kullanılan parmağa da "sebbabe" yani, parmak basma işlemini yapan parmak denilir.

Buna göre -Allah herkesten daha iyi bilir- ayetle ilgili olarak şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: İyilik yapmamak, sakınmamak ve insanların arasını bulmamak üzere yaptığınız yeminleri bahane ederek, Allah'ı bunlar için bir engel kılmayın. Çünkü Allah, isminin, iyilik, takva ve insanların arasını bulma gibi emrettiği şeyler için engelleyici bir etken olarak kullanılmasından razı değildir. Meseleyi rivayetler açısından incelediğimiz zaman göreceğimiz gibi, ayetin iniş sebebi ile ilgili olarak rivayet edilen olay da bu değerlendirmemizi pekiştirici niteliktedir.

Buna göre, "iyilik etmenize..." şeklindeki ifadeyi "iyilik etmemeniz" şeklinde takdir etmek, yani cümlenin orijinalinde olumsuzluk edatı "la"yı varsaymak gerekir. Böyle bir uygulamaya, mastar edatı olan "en" ile birlikte sıkça rastlanır. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyruluyor: "Yubeyyinullahu lekum en tezillû (=*Allah, şaşırıp saparsınız diye açıklar.)"* (Nisâ, 176) Yani açıklıyor ki sapmayasınız.

İncelediğimiz cümlede "la" edatı takdir edilmeyebilir de. Bu durumda *"iyilik etmenize, sakınmanıza ve..."* ifadeleri, ayetin başındaki "la tec'alû (=kılmayınız)" ifadesinin işaret ettiği yasağa taalluk etmiş

olur. Yani, "Allah şu tür yeminler yapmanızı yasaklıyor" ya da "iyilik yapmanız, sakınmanız ve insanların arasını bulmanızla ilgili şu hükmünü açıklar."

Ayetin orijinalinde geçen "el-urzatu" kelimesinin, arz edilişi çokça olan şey anlamında kullanılmış olması da mümkündür. Bu durumda, yüce Allah adına çok yemin etmenin yasaklanışı, söz konusu olur. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Allah adına çok yemin etmeyin; eğer böyle yaparsanız, bu sizi iyilik yapmamaya, Allah'tan korkup, sakınmamaya, insanların arasını bulmamaya yöneltebilir. Çünkü yemini bir alışkanlık hâline getiren, çokça yemin eden kimse, bir süre sonra adına yemin ettiği zata gereken saygıyı, lazım gelen önemi göstermemeye ve yeminine konu olan hususu küçümsemeye başlar. Artık yalan söylemeye aldırış etmez; sık sık yalan söylemeye başlar. Ayrıca kendisi de saygınlığını yitirir. İnsanların yanında değeri düşer. Çünkü halk onun doğruluk adına bir payeye sahip olmadığının farkında olduğunu ve halkın sözlerini tasdik etmediklerini bilir.

Halk onun kendi nefsine bir değer vermediğini bildiğinden ona güven de duymaz. Dolayısıyla şu ayet-i kerimede vurgulanan durum somut olarak gerçekleşir: *"Yemin edip duran aşağılık hiç kimseye itaat etme."* (Kalem, 10) Bu manaya göre ayet-i kerimenin orijinali için "la" olumsuzluk edatını takdir etmemek, çok daha uygun olabilir. Bu durumda "en teberrû" ifadesi harf-i cerrin hazfedilmesinden dolayı mensuptur ya da meful-u lehtir. Daha önce de söylediğimiz gibi "ve la tec'alû" ifadesindeki nehiy buna delalet eder.

"Allah işitendir, bilendir." ifadesi, ayet-i kerime ile ilgili tüm anlamlara ilişkin bir tür tehdittir. Bununla beraber ilk önce işaret ettiğimiz anlamın daha belirgin olduğu ortadadır.

225) Allah, yeminlerinizdeki beyhudelikle sizi sorumlu tutmaz; ancak kalplerinizin kazandıkları ile sorumlu tutar. Allah bağışlayandır, halimdir.

Ayetin orijinalinde geçen "el-lağvu" rast gele söylenen, boş, amaçsız söz demektir ki, bir sonuç doğurmayan fiiller için de kullanılır. Her şeyin sonucu, ait olduğu şeylere ve yönlerine göre değişiklik arz eder. Şu hâlde, bir lafız olması bakımından yeminin sonucu vardır. Sözü pekiştirici olması bakımından da bir sonuca, bir etkiye sahiptir. Bir akit ve ayrıca bozulabilir olması açısından da sonucu ve etkisi söz konusu-

dur. Ancak ayet-i kerimede, yeminlerdeki rast gele söylemler, boş, amaçsız sözlerden dolayı kişinin sorumlu tutulmayacağı hususu ile, kalbin kazandıklarından dolayı sorumlu tutulacağı hususu arasında, özellikle yemin açısından bir karşılaştırmanın yapılmış olması gösteriyor ki, yeminlerdeki rast gele söylenen, boş ve amaçsız sözlerden maksat, yeminin maksadı üzerinde etkisi bulunmayan sözlerdir. Bu da, "Hayır, vallahi" ve "Evet, vallahi" gibi kişinin bir akit bağlama amacı ile değil, bir dil alışkanlığından dolayı söylediği sözlerdir.

Ayetin orijinalinde geçen "kesb (=kazanç)" bir sanat veya bir meslek aracılığı ile çalışıp menfaat celp etmek demektir. Kelimenin asıl anlamı, insanın maddî ihtiyaçlarını giderecek şeyleri elde etmedir. Zamanla insanın herhangi bir ameli ile edindiği hayır ve şer gibi her türlü sonuç için kullanılır olmuştur.

Güzel ahlâk ve hizmetler sonucu övgü, şan ve iftihar kazanma; uygun davranışlar sonucu güzel ahlâk ve faydalı ve faziletli ilim sahibi olma; bir takım davranışlar aracılığı ile kınama, yergi, lânet, serzeniş, günah ve kötülük kazanma gibi... Kesb ve iktisabın anlamı budur. Bazılarına göre, iktisap; kişinin herhangi bir menfaati kendi nefsi için kazanması, kesb ise; hem kendi nefsi, hem de başkası için kazanması demektir. Kölenin efendisi için velinin velâyeti altında bulunan kimseler için menfaat kazanması gibi.

Her hâlükârda kasib ve muktesib (kazanan, iktisab eden) insanın kendisidir, başkası değil.

KALB KAVRAMININ KUR'ÂN'DAKİ ANLAMI ÜZERİNE

Bu ayet-i kerime, diğer birçok delil gibi "kalb" kavramı ile kastedilen şeyin, nefis ve ruh anlamında bizzat insanın kendisidir. Çünkü, herhangi bir insan avam insanların kanılarına dayanarak, bedendeki kavrayıcı organ olması hasebiyle, akıl etme, düşünme, sevgi, öfke, korku ve benzeri duyguları kalbe atfedebilir. İşitme duyusunun kulağa, görme duyusunun göze ve tatma duyusunun dile nispet edilmesi gibi, bunlardan her biri bir kavrama işlemidir ve kavrama da kesb ve iktisab (kazanma) olayının bir ferdi olması itibariyle ancak insanın kendisine nispet edilebilir, kalp, göz, kulak ve dil gibi organlarsa buna bir araçtırlar sadece. Gerçek müdrik (kavrayıcı) insanın kendisidir.

Şu ayet-i kerimeler de bu kategoride değerlendirilebilir: *"Şüphesiz onun kalbi günahkârdır."* (Bakara, 283) *"İçten Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen"* (Kaf, 33)

Şu açık bir gerçektir ki, insanoğlu kendini ve diğer canlı türlerini gözlem altına alıp üzerinde düşündüğü zaman, şöyle bir durumla karşı karşıya gelir: Herhangi bir canlı bayılma ya da sara nöbeti sonucu algılama ve kavrama yeteneğini, bilincini yitirir. Ancak kalbin hareket etmesi bu durumda hayatın devam ettiğine delalet eder. Halbuki kalp durduğu zaman, hayat sona erer. Bu da kesinlikle gösteriyor ki, hayatın kaynağı kalptir. Yani, canlı türlerinde varolduğuna inanılan ruhun ilk olanlardan ilişkisi, kalple olmuştur. Oradan hayat belirtisi olan diğer organlara da sirayet etmiştir. Dolayısıyla, bilinç, irade, sevgi, öfke, umut ve korku gibi tüm vicdani duyarlılıklar, ruhsal özellik ve sonuçlar, ruhun ilgili olduğu ilk merkez olması bakımından kalple ilintilidirler. Ancak bu durum, her organın kendine özgü olan fiillerin kaynağı olması gerçeği ile çelişmez. Beyinin düşünce, gözün görme, kulağın duyma, akciğerin solumanın kaynağı oluşu gibi. Bu organların tümü, ancak bir aracı ile gerçekleşebilen fiillere ilişkin aracı aletler konumundadır.

Bu teoriyi birçok bilimsel deneyler de desteklemektedir: Örneğin bir operasyonla beyinleri yerinden çıkarılan kuşlar ölmemektedir; sadece kavrama ve algılama yeteneklerini yitirmektedir. Bu yüzden hiç bir şeyi algılayamaz şekilde gıdasızlıktan kalpleri durana kadar bu hâlde beklerler.

Bu teoriyi pekiştirici bir diğer husus da şudur: Bilimsel araştırmalar bu güne kadar, bedenle ilgili tüm hükümlerin kaynağı olan, buyrukları bedendeki tüm organlar tarafından yerine getirilen merkez konumundaki bir organ tespit edebilmiş değildir. Oysa bedeni oluşturan organlar nitelik ve etkinlik bakımından farklılık göstermelerine karşın, aynı sancak altında toplanmış, tek bir komuta merkezinden emir alan gerçek bir birlik görünümündedir.

Bu değerlendirmeyi, beynin fonksiyonundan, onun kavrama yeteneğinden gafil olma şeklinde algılamamak gerekir. Çünkü insanoğlu en eski çağlardan beri "baş"ın öneminin farkındadır. Bunun somut kanıtı da, dillerinin farklılığına rağmen tüm ulusların ve tüm toplulukların hüküm ve emir merciini "baş" olarak nitelemeleri, bundan çeşitli kavram ve adları türetmiş olmalarıdır. Başbaşkan, başkanlık, ipin başı,

sürenin başı, mesafenin başı, sözün başı, dağın başı, canlı türlerinin başı, kılıçların başı vb.

Görüldüğü kadarıyla kavrama, algılama ve sevgi, öfke, umut, korku, yönelme, kıskançlık, iffet, cesaret ve cüret gibi kavrayış ve algılayış kategorisine giren duyguları kalbe isnat etmenin sebebi de budur. Aslında bu nispet edişte, insanların asıl kastettikleri bedenle ilintili olan ya da kalp aracılığı ile bedene sirayet eden ruhtur. Bu yüzden söz konusu faaliyetleri ruha ve kendi nefislerine nispet ettikleri gibi kalbe de nispet edebiliyorlar. Örneğin insanlar: Onu sevdim "ruhum onu sevdi" "nefsim onu sevdi." ve "kalbim onu sevdi." diyebiliyorlar. Zamanla bu mecazî kullanım dile yerleşti ve kalp mutlak olarak algılanıp onunla mecazen nefis kastedilir oldu. Bazı durumlarda mecazî kullanım kalbi de aşıp göğüs kavramını da kapsayabiliyor. İnsanlar kalbi kapsamına aldığı için göğsü, kavrama faaliyetinin ruhsal eylem ve sıfatların merkezi olarak algılıyorlar.

Kur'ân-ı Kerim'de bu tür nispetlerin birçok örnekleri vardır: *"Onun göğsünü İslâm'a açar."* (En'âm, 125) *"Senin göğsün daralıyor."* (Hicr, 97) *"Kalpler hançereye gelip dayanmıştı."* (Ahzab, 10) Bu ifade ile, göğsün daralması kastedilmiştir. *"Şüphesiz Allah, göğüslerin özünde olanı bilir."* (Mâide, 7) Allah'ın kitabındaki bu örneklerle, o kadar açık olmasa bile söz konusu teorinin gerçekliğine işaret ediliyor olması pek de uzak bir ihtimal değildir.

Şeyh Ebu Ali İbn Sina kavrama yeteneğinin kalple ilgili olduğunu söylemiştir. Ona göre, beynin kavrama olgusundaki fonksiyonu, alet olmaktır. Şu hâlde kalp kavrar, beyin de buna aracı olur.

* * *

İncelediğimiz ayete yeniden dönüyoruz: *"Ancak kalplerinizin kazandıkları ile sorumlu tutar."* Manevî mecaza bir örnektir. Çünkü insanları yeminin bir kısmından, yani boş ve amaçsız olanlarından sorumlu tutmayıp, diğer bir kısmından sorumlu tutma söz konusudur. Yeminin kendisinden çok, sonuçları esas alınmıştır; yeminin bozulması ile kazanılacak günah gibi. Şu hâlde burada bir manevî mecaz ve i'raz içinde i'raz söz konusudur. Bununla yüce Allah'ın ancak kalplerle ilgilendiğine işaret ediliyor. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyuruluyor: *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla*

sorguya çeker." (Bakara, 284) *"Ancak O'na sizden takva ulaşır."* (Hac, 37) *"Allah bağışlayandır, halimdir."* ifadesinde, boş ve amaçsız yeminlerin hoş karşılanmadığına yönelik bir işaret vardır. Böyle bir yeminin müminden kaynaklanması yakışık olmaz. Yüce Allah başka bir yerde şöyle buyuruyor: *"Müminler gerçekten felah bulmuştur; onlar namazlarında huşu içinde olanlardır; onlar, tümüyle boş şeylerden yüz çevirenlerdir."* (Mü'minun, 1-3)

226-227) "Kendi eşlerinden uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer dönerlerse, Allah bağışlayandır, rahimdir...

Ayetin orijinalinde geçen "yu'lûne" kelimesi "if'al" kalıbından "iyla" mastarının muzari (gelecek zaman) çekimidir. Kökü "eleye"dir ve "yemin" anlamına gelir. Şeri literatürde ise, kocanın öfkelenerek ve zarar verme amacı ile karısı ile birleşmemeye yemin etmesi anlamında kullanılır. Ayette kastedilen anlam da budur. Yine ayetin orijinalinde geçen "et-tarabbus" bekleme, gözlem altında tutma, "fâû" kelimesinin mastarı "el-fey'" ise dönüş anlamına gelir.

Görüldüğü kadarıyla "iyla" kelimesinin "min" harf-i cerri ile geçişli kılınmış olması, uzaklaşma ve benzeri bir anlamı kapsıyor olmasından dolayıdır. Bu durumda, yeminin cinsel birleşmeden kaçınma ile ilgili olarak gerçekleştiğini ifade etmiş olur. Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenlerin dört ay beklemeleri şeklinde bir sınırlandırmanın getirilmiş olması da bu anlamı çağrıştırmaktadır. Çünkü şeriata göre, eşlerin birleşmelerinin zorunlu olduğu süre dört aydır. Bir insan dört aydan fazla eşi ile cinsel ilişkiye girmeye ara veremez. Bundan dolayı anlıyoruz ki, boşanmaya karar vermekten maksat, boşanmanın fiilen gerçekleşmesidir. Şu değerlendirme cümlesi de bunu çağrıştırmaktadır: *"Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."* Çünkü işitme ancak gerçekleşmiş bir boşanmaya taalluk eder, boşanma kararına değil.

"Allah bağışlayandır, rahimdir." ifadesi gösteriyor ki, sonunda eşine dönme durumu gerçekleştikten sonra "iyla"dan dolayı bir cezalandırma olmayacaktır. Keffarete gelince, bu şer'î bir hükümdür. Bunda bağışlama olmaz. Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Al-lah sizi, boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (Böyle bir yemini bozarsanız) keffareti, ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üze-*

rinden on yoksulu doyurmak..." (Mâide, 89)
Buna göre ayet-i kerime şu anlamı ifade etmektedir: Kim karısına yaklaşmamaya yemin ederse (iyla yaparsa) yargıç onun için dört ay bekleme süresi tayin eder. Eğer bu süre sonunda evliliğin gereklerini yerine getirmeye, yani cinsel ilişki kurmaya yeniden karar verir, yeminin keffaretini ödeyip eşiyle birleşirse, kendisine herhangi bir cezai müeyyide uygulanmaz. Şayet boşanmaya karar verir ve bu kararını uygularsa, bu durumda da cezadan kurtulmuş olur. Allah her şeyi işitir, bilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Yeminlerinizi bahane ederek Allah'ı... engel kılmayın. "* ayeti ile ilgili olarak, burada adamın "Hayır vallahi" ve "Evet vallahi" demesi kastedilmiştir." dediği rivayet edilir.[1]

Yine aynı eserde İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ilgili ayet hakkında: "Yani adam kardeşi ile konuşmamaya ve benzeri bir şey yapmamaya ya da annesi ile konuşmamaya yemin eder. İşte bu kastedilmiştir." dedikleri rivayet edilir.

el-Kâfi kitabında, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ilgili ayet hakkında şöyle dediği aktarılır: "İki kişinin arasını bulmak üzere çağrıldığın zaman, 'Daha önce bunu yapmamaya yemin etmiştim.' deme."[2]

Ben derim ki: Gördüğün gibi ilk rivayet, ayet-i kerimeyi, iki anlamdan biriyle tefsir etme esasına dayanıyor. İkinci ve üçüncü rivayetlerde ise, ayet-i kerime öteki anlamı esas alınarak tefsir ediliyor.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarılan şu sözler de buna yakındır: "Burada kastedilen, iki kişinin arasını ıslah ederken bir parça sözlü günah (yalan, gıybet gibi) üstlenen kimsedir. Sanki şöyle bir mesaj veriliyor; bundan dolayı kişi yemin etmesin ve söz konusu iki kişinin arasını bulsun ve eğer gerekiyorsa bir parça günah da üstlensin, Allah onu bağışlar. Böyle bir kimse, bu hâliyle ayetin hükmünün somut uygulayıcısı konumundadır."[3]

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.111]
2- [el-Kâfi, c.2, s.210]
3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.112]

Yine el-Kâfî'de *" Allah yeminlerinizdeki beyhudelikle sizi sorumlu tutmaz."* ayeti ile ilgili olarak Mes'ede isimli ravi İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "Ayette geçen "el-lağv (=boş, amaçsız) sözden maksat, kişinin, herhangi bir akit gerçekleştirmeksizin 'Hayır vallahi' ve 'Evet vallahi' demesidir."[1]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir diğer rivayet, başka bir kanaldan, ayrıca Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.

el-Kâfi kitabında İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'ın (her ikisine Allah'ın selâmı olsun) şöyle dedikleri haber verilir: "Kişi karısı ile cinsel ilişki kurmamaya yemin ederse (iyla yaparsa), dört ay içinde kadının söyleyecek bir sözü ve herhangi bir hak iddia etmesi söz konusu değildir. Adam, bu dört ay içinde kadınla ilişki kurmamasından dolayı bir günah da kazanmış olmaz. Dört ayın sonunda, adam kadınla ilişki kurmazsa, kadın buna ses çıkarmadığı, rıza gösterdiği sürece adam için bir rahat hareket etme imkânı vardır. Ancak kadın meseleyi yargıya intikal ettirirse, adama şöyle denir: Ya kadına dön ve onunla ilişki kur ya da boşa. Eğer adam boşamaya karar verirse, kadından uzak durur. Kadın aybaşı hâlini geçirip temizlenince adam onu boşar. Üç aybaşı hâli geçmediği sürece kocası, karısını geri alma önceliğine sahiptir. İşte yüce Allah'ın kitabında değindiği ve Resulullah'ın (s.a.a) fiili uygulaması ile pratiğe geçildiği "iyla" (kadınlarla ilişki kurmamak üzere yemin etme) meselesi bundan ibarettir.[2]

Adı geçen eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İyla" adamın şöyle demesidir: 'Vallahi seninle şu şu cinsel münasebeti kurmayacağım.' ya da 'Vallahi seni öfkelendireceğim.' demesi ve bunu yapmasıdır..."[3]

Ben derim ki: İyla'nın özellikleri ve sonuçları ile ilgili olarak Ehlisünnet ve Şia fıkıh ekolleri arasında bir takım farklılıklar vardır. Konu fıkhı ilgilendirdiği için, fıkıh kitaplarında etraflıca ele alınmıştır.

1- [el-Kâfi, c.7, s.443]
2- [el-Kâfi, c.6, s.131]
3- [el-Kâfi, c.6, s.131]

AYETLERİN MEÂLİ

228- Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç temizlenme süresi beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını saklamaları onlara helâl olmaz. Kocaları, bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almada daha çok hak sahibidirler. Onların lehine de, aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır. Ancak erkekler için onlar üzerinde üstün bir derece var. Allah güçlüdür, hakîmdir.

229- Boşanma iki defadır. Sonra ya iyilikle tutmak veya güzellik ve ihsanla bırakmak gerekir. Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız size helâl değildir; ancak ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmuş olmaları başka. Eğer ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkarsanız, bu durumda kadının fidye vermesinde ikisi için de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; onlara tecavüz etmeyin. Kim Allah'ın sınırlarına tecavüz ederse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.

230- Yine onu boşarsa, kadın onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. Eğer (bu koca da) onu boşarsa, onların Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını sanıyorlarsa, tekrar birbirlerine dönmelerinde ikisi için günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; bunları, bilen bir topluluk için açıklar.

231- Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini tamamlamak üzerelerse onları ya iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın; haklarını ihlal edip zarar vermek için onları tutmayın. Kim böyle yaparsa artık o, kendi nefsine zulmetmiş olur. Allah'ın ayetlerini oyun konusu edinmeyin. Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti anın. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki, hiç şüphesiz Allah her şeyi bilendir.

232- Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, onlara, kendilerini (eski) kocalarına nikâhlamalarına engel çıkarmayın. İşte, içinizde Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah, bilir de siz bilmezsiniz.

233- Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların yiyeceği, giyeceği bilinen örfe uygun olarak, çocuk kendisinin olana (babaya) aittir. Kimseye güç yetireceğinin dışında yük teklif edilmez. Anne, çocuğu, çocuk kendisinin olan baba da çocuğu dolayısıyla zarara uğratılmasın; mirasçı üzerindeki sorumluluk da bunun gibidir. Eğer anne ve baba aralarında rıza ile ve danışarak çocuğu sütten ayırmayı isterlerse, ikisi için de bir günah yoktur. Ve eğer çocuklarınızı (bir süt anneye) emzirtmek isterseniz, vereceğinizi örfe uygun olarak ödedikten sonra üzerinize bir günah yoktur. Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki, kuşkusuz Allah yaptıklarınızı görendir.

234- İçinizden ölenlerin geride bıraktığı eşler, kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler. Sürelerini bitirince, artık kendi haklarında maruf bir şekilde yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur. Allah, işlediklerinizden haberdardır.

235- (İddetini bekleyen) kadınları nikâhlamak istediğinizi onlara sezdirmenizde ya da gönlünüzde saklamanızda size bir günah yoktur. Allah, sizin onları anacağınızı bilir. Sakın bilinen (meşru) söz söylemeniz dışında onlarla gizlice sözleşmeyin; bekleme süresi tamamlanıncaya kadar nikâh bağını bağlamaya kesin karar vermeyin. Ve bilin ki, elbette Allah kalbinizden geçeni bilmektedir. Artık O'ndan sakının. Ve bilin ki, şüphesiz Allah bağışlayandır, hâlimdir.

236- Henüz dokunmadan, ya da mehirlerini kesmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. (Ancak) Onları yararlandırın, zengin olan kendi gücü, darda olan da kendi gücü oranında, maruf (güzel) bir şekilde (yararlandırsın). Bu, iyilik edenler üzerinde bir haktır.

237- Eğer onlara mehir keser de, dokunmadan boşarsanız, kestiğinizin yarısını (verin). Ancak, kadınlar vazgeçerse başka. Sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır. Aranızdaki fazileti unutmayın. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı görendir.

238- Namazları ve orta namazı koruyun ve gönülden boyun eğiciler olarak Allah'a itaat edin.

239- Eğer korkarsanız, yaya veya binekte iken kılın. Güvenliğe girdiğinizde ise, yine Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi zikredin.

240- İçinizde ölüp de (geride) eşler bırakanlar, (evlerinden) çıkarılmaksızın, bir yıla kadar yararlanmaları için eşlerine vasiyet (bıraksınlar). Ama kendileri çıkarlarsa, onların kendileri hakkında uygun olanı yapmalarında sizin için bir günah yoktur. Allah, güçlü ve üstündür, hikmet sâhibidir.

241- Boşanan kadınların meşru bir tarzda yararlanma payları vardır. Bu, sakınanlar üzerinde bir haktır.

242- İşte Allah, size ayetlerini böyle açıklar; ki akıl erdiresiniz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunda, boşanmanın, boşanma sonrası bekleme süresinin (iddet), boşanmış kadının çocuğunu emzirmesinin ve bir parça da namazın hükümleri ele alınıyor.

228) Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizlenme süresi beklerler.

Talak kelimesinin asıl anlamı, kayıtlardan ve bağlardan kurtulmadır. Sonraları, istiare yöntemiyle kadının nikâh bağından ve evlilik kaydından kurtulması anlamında kullanıldı. Git-gide, kullanım çokluğundan dolayı, kelimenin asıl anlamı gibi algılandı.

Ayetin orijinalinde geçen "et-tarabbus" bekleme ve hapsetme anlamına gelir. Bu kelimenin "kendi kendilerine" ifadesiyle kayıtlı kılınması, erkeklerden uzak durma anlamına işaret etmesi, dolayısıyla boşanma sonrası beklenme süresinin ne anlama geldiğine delalet etmesi içindir. Buna göre, boşanma sonrası bekleme süresinin (iddet) anlamı; kadının, döl sularının karışmaması için kendini evlilikten alıkoymasıdır. Boşanma sonrası bekleme süresini ifade ettiğinin yanı sıra, yasamanın (teşri) geri plânındaki hikmete de işaret ediliyor. Döl sularının karışmasına, dolayısıyla nesillerin bozulmasına karşı önlem alma. Hiç kuşkusuz, her yerde yasamanın hikmetinin geçerli olmasının gereği yoktur. Çünkü yasa ve hükümler ağır basan maslahat ve hikmetlere göre belirlenirler, kapsayıcı genel maslahat ve hikmetlere göre değil (sonuçta boşanmış kısır kadın da iddet beklemelidir). Bu bakımdan

"kendi kendilerine... beklerler." sözü, ifade ve vurgu bakımından "Evlilikten dolayı, döl sularının, dolayısıyla neslin karışmasını önlemek için üç aybaşı hâli ve temizlenme süresi kendi kendilerini gözlem altında tutarlar." ifadesine eştir. Dolayısıyla cümle haber (beklerler) niteliğindedir, ama onunla inşa ve talep (beklemelidirler) amaçlanmıştır. Bu yöntem, tekidi ifade etmesi bakımından kullanılmıştır.

Ayette geçen "kurû" kelimesi "el-kur'u" kelimesinin çoğuludur. Hem aybaşı hâli hem aybaşı hâlinden temizlenme anlamında kullanılır. Dendiğine göre bu kelime, zıt anlamlıdır. Şu kadarı var ki "Kur" kökünün asıl anlamı, "toplama"dır. Ama her "toplama" değil. Ardından başkalaşmayı ve farklılaşmayı doğuran toplama... Bu bakımdan, kelimenin aybaşı hâlinden temizlenme anlamında kullanılmış olması ihtimali daha belirgindir. Bunun nedeni temizlenme hâlinde kanın rahimde toplanmasının söz konusu olmasıdır. Sonra, aybaşı hâli için kullanılmıştır. Bunun nedeni de, bu durumda kanın toplandıktan sonra dışarı atılmasıdır. Bu itibarla harflerin toplanmasına ve okuma aracılığı ile dışarı dökülmesine de "kıraat" denilmiştir. Dilciler "kıraat" kelimesinin "toplama" anlamına geldiği hususunda görüş birliği içindedirler.

Aşağıdaki ayetler de "kıraat" sözcüğünün asıl anlamının toplama olduğunu çağrıştırır niteliktedir: *"Onu çarçabuk almak için dilini kımıldatma, şüphesiz onu toplamak ve onu okutmak bize aittir. Şu hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, sen de onun okunuşunu izle."* (Kıyamet, 16-18) *"Onu bir Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuman için ayırdık."* (İsrâ, 106) Dikkat edilirse, bu ayetlerde yüce Allah "el-Kitab" veya "el-Furkan" gibi bir ifade yerine "Kur'ân" kelimesini kullanıyor. Allah kitabına "Kur'ân" adının verilmiş olmasının altında da bu incelik yatmaktadır.

Ragıb İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: Gerçekte "el-kur'u" temizlik hâlinden aybaşı hâline geçişin adıdır. Hem temizlik hâlinin ve hem de onu izleyen aybaşı hâlinin adı olduğu için, bu iki durumdan her biri için ayrı bir isim olarak da kullanılmıştır. Çünkü iki anlamı birlikte ifade etmek için konulan bütün isimler, bu anlamlar ayrı olarak değerlendirildiklerinde bunlar için de ad olurlar. "Yemek sofrası" anlamına gelen "el-mâide" kelimesinin hem sofra, hem de yemek anlamına gelmesi gibi. Bunlardan biri ayrı olarak mütalaa edildiğinde "maide" adını alabilir. "el-Kur'u" ise, sırf temiz olma hâlinin ya da sırf aybaşı hâlinin adı değildir. Çünkü üzerinde aybaşı kanamasının izi bu-

lunmayan kadına "zat-u kur (=temizlik ve aybaşı hâlinde kadın)" denmez. Yine kanaması sürekli devam eden kadına da bu ad verilmez.

Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa sürekli Alla-h'ın rahimlerinde yarattığını saklamaları onlara helâl olmaz.

Burada, boşanmış kadının, bir an önce boşanma sonrası bekleme süresini sona erdirmek ya da geriye dönüş hususunda kocasına zarar vermek veya bunun benzeri başka şeyler için aybaşı hâli kanını ya da rahmindeki cenini gizlemesinin haram olduğu kastediliyor. Hükmün aslı yani üç temizlenme süresi bekleme gerekliliği iman şartına bağlanmış olmamasına rağmen, yukarıdaki "saklamaları onlara helâl olmaz" ifadesinin "Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa" şeklinde kayıtlandırılmış olması, hükmü kabullenmeye, bunda kararlılık göstermeye yönelik bir tür teşviktir. Çünkü adı geçen kayıt cümlesinde, söz konusu hükmün Allah'a ve ahiret gününe inanmanın bir gereği olduğuna yönelik bir işaret vardır. Ki İslâm şeriatının temelini de bu inanç prensibi oluşturmaktadır.Böylece hiç bir Müslüman böyle bir hükme ihtiyaç duymadığını söyleyemez. Yukarıdaki ifade tıpkı şuna benzer: "Eğer hayır istiyorsan insanlarla iyi geçin. "Ya da hasta için: "Eğer iyileşmek, şifa bulmak istiyorsan perhiz yap." dememiz gibi.

Kocaları, bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almada daha çok hak sahibidirler.

"el-Buûletu" kelimesi "ba'l" kelimesinin çoğuludur. Evli çiftlerin evli kaldıkları sürece erkeğine denir. Bu kelime üstünlük, güç, zorluklara karşı dayanma gibi anlamları çağrıştırmaktadır. Kadına oranla erkek için bu tür özelliklerin varolduğu bir gerçektir. Sonra bu anlamı ile kelime kök kabul edilip bundan başka kavramlar türetilmiştir. Bu bağlamda hayvan binicisine, yüksek yere, büyük puta ve iri hurma ağacına vb. şeylere de "ba'l" denmiştir.

İfadenin orijinalinde geçen "buûletuhunne" kelimesinin sonundaki zamir, boşanmış kadınlara dönüktür. Ancak, hüküm sırf geri dönmeli (ric'i talak) boşanmışlara özgüdür. Tüm boşanmış kadınlarla yani hem geri dönmeli ve hem de geri dönmesiz (bain talak) boşanmışlarla ilgili değildir. İşaret isimlerinden olan "zalike" ile işaret edilen de, boşanma sonrası bekleme süresi anlamında, kendini gözlem altında tutma'dır. *"Barışmak isterlerse"* kaydı da dönüşün barış amacına yönelik olması-

nın zorunluluğuna işaret etmektedir. "Zarar vermek için onları tutmayın." ifadesinde de buyurulduğu gibi, bu amaçla kadını tutmak yasaktır.

İfadenin orijinalinde kullanılan "ahakku" kelimesi, ism-i tafdildir. Bu ise, anlamının sürekli olarak üstün tutulanla birlikte olmasını gerektirir. Sanki, boşanmış kadınla ilgili olarak ilk koca bir hakka sahiptir, diğer görücüler de bir hakka sahiptirler. Ama ilk koca, boşanma öncesinde bir evlilik yaşadıkları için, kadını geri almada daha çok hak sahibidir. Fakat şu var ki ayette geçen "geri alma" ifadesi, ancak ilk koca açısından ele alındığı zaman bir anlam ifade edebilir.

Buradan anlaşılıyor ki; ayet-i kerimede, anlam açısından ince bir takdir kullanılmıştır. Buna göre "kocaları, onlar hususunda başkalarından daha çok hak sahibidirler." şeklinde bir anlam çıkıyor karşımıza. Bu ise, ancak boşanma sonrası bekleme süresi içinde geri alma, yeniden bir araya gelme şeklinde gerçekleşir. Kuşkusuz kocanın başkalarına göre, daha çok hak sahibi olması, geri dönmeli boşanmış kadınlar için söz konusudur, geri dönmesiz boşanmış kadınlar için değil. Böyle bir durumda karı-kocanın yeniden birleşmeleri caiz değildir çünkü. Bu sonuç adı geçen hükmün, geri dönmeli boşanmış kadınlara özgü olduğuna ilişkin bir ipucu konumundadır. Yoksa, "buûletuhunne" kelimesinin sonundaki zamir istihdam ya da benzeri bir durumla bir kısım boşanmış kadınlara dönük olarak algılanması söz konusu değildir. Öte yandan ayet-i kerime, sadece kocası ile cinsel ilişkiye girmiş, hâlen aybaşı kanamasını gören hamile olmayan kadınlarla ilgili hükmü içermektedir. Kocası ile cinsel ilişkiye girmemiş, henüz buluğ çağına erişmemiş, aybaşı hâlini görme yaşını geride bırakmış veya hamile olan kadınlara ilişkin hükümlerse başka ayetlerin konusudur.

Onların lehine de aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır. Ancak erkekler için onlar üzerine üstün bir derece var.

"Maruf" kavramı, insanlar arasında cereyan eden hayat türünden edinilen doğal zevk aracılığı ile bilinen, tanınan ve olumlu karşılanan şey demektir. Yüce Allah, incelediğimiz bu ayetler grubunda "maruf" kavramını bir kaç kez tekrarlamıştır. On iki yerde bu kavramdan söz etmesi, onun bu işin yani boşanma ve boşamadan kaynaklanan diğer gelişmelerin fıtratın yasalarına göre ve sağlıklı bir tarzda gerçekleşmesine verdiği önemi vurgulamaktadır. Şu hâlde "maruf" kavramı, aklın yol göstericiliğini, şeriatın hükmünü, güzel ahlâkın faziletini ve adap

kurallarını kapsamaktadır.

İslâm dini, şeriatını (hukuk sistemini) fıtrat ve öz yaratılış esasına dayandırdığı için, İslâm'a göre "maruf" fıtratın çizgisini izleyen ve yaratılıştan kaynaklanan doğal tavrın dışına taşmayan, insanlara aşina gelen, onlarca bilinen, tanınan şey anlamını ifade eder. Bu bakımdan, fıtrat esasına göre biçimlenen bir toplumsal düzene egemen olan yasalar, bireylerin ve parçaların hükümler karşısında eşit olmasını öngörür, her ferdin lehine olan hakka denk olmak üzere aleyhine de bir hak vardır. Ancak yasalar ve haklar karşısındaki bu eşitlik, her bireyin toplumsal sistem içindeki ağırlığının, etkisinin ve hayata ilişkin konulardaki kemale yönelik performansının olduğu gibi korunması ile birlikte düşünülmelidir. Yani yönetici pozisyonunda olanın yöneticiliği, yönetilen konumunda olanın bu durumu, bilginin bilgisi, cahilin bilgisizliği, güçlünün çalışma bağlamında gücü ve zayıfın zayıflığı göz önünde bulundurulmalı, sonra her hak sahibine hakkını vermek suretiyle toplumu oluşturan bireyler arasında eşitlik sağlanmalıdır. İslâm dini, kadının lehine ve aleyhine olmak üzere koyduğu hükümlerde bu esasa göre hareket etmiştir. Kadının lehine olan haklara denk olacak şekilde aleyhine de bir takım haklar öngörmüştür. Bununla beraber, toplumsal hayattaki ağırlığını, evlenme ve üreme bağlamında erkekle kurduğu birliktelikteki işlevini özenle korumuştur. İslâm bu konuda, erkekler için onların üzerinde bir derece öngörür. Derece dediğimiz, mertebedir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki; *"Ancak, erkekler için onlar üzerinde üstün bir derece var."* ifadesi, önceki cümlenin içerdiği hükmü bütünleyici bir kayıttır. Tüm cümle ile aynı anlam kastedilmiştir: Yüce Allah kadınlarla ya da boşanmış kadınlarla erkekleri eşit kılmıştır. Bununla beraber, erkeklerin onlar üzerindeki bir derecelik üstünlüklerini de korumuştur. Kadınların aleyhine koyduğu hükümlere denk olacak şekilde, onların lehine de bazı hükümler koymuştur. Meseleyi bilimsel açıdan incelediğimizde daha ayrıntılı açıklamalar sunacağız.

229) Boşanma iki defadır. Sonra ya iyilikle tutmak veya güzellik ve ihsanla bırakmak gerekir.

Ayetin orijinalinde geçen "el-merretani", "el-merratu" kelimesinden, o da "el-murûr" mastarından türetilmiş ve "defa" demektir. İşin bir kere yapıldığını ifade eder. Nitekim "ed-def'atu, en-nezletu" kelimeleri de kalıp, anlam ve ifade bakımından aynı kategoriye girerler.

Yine ayette geçen "et-tasrih" kelimesi, kök olarak hayvanı otlamada serbest bırakma anlamını ifade eder. "Serahtu'l-ibile=Deveyi saldım ki gidip kızıl ağacın meyvesini yesin." Kızıl ağaç (serh) meyvesi develer tarafından yenen bir ağaçtır. Ayet-i kerimede kadının, boşanma sonrası bekleme süresi içinde geri alınmaması, bu süre dolana kadar serbest bırakılması anlamında kullanılmıştır.

"Boşanma iki defadır." ifadesindeki "boşanma"dan maksat, kadının geri alınması caiz olan boşanmadır, bu yüzden peşi sıra "tutmak" ifadesi kullanılmıştır. Üçüncü kez boşanmaya ise, şu ifade işaret etmektedir: *"Yine onu boşarsa, kadın onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz."*

Kadının güzellikle bırakılması deyimi ile görüldüğü kadarıyla, ilk iki boşanmadan sonra kadını ayrılma ve ayrılmama hususunda serbest bırakma kastedilmiştir. Böylece kadın boşanma sonrası bekleme süresinin sona ermesi ile ayrılabilir. Bununla beraber, belirgin olan husus, bunun üçüncü kez boşanma olduğudur. Nitekim "ya tutmak..." ifadesindeki ayrıntının mutlak oluşu da bunu pekiştirmektedir. Buna göre "yine onu boşarsa..." ifadesi üstü kapalı açıklamadan sonra yer alan bir ayrıntılı açıklama niteliğindedir.

"Tutma"nın "maruf"la (=iyilikle), "bırakma"nınsa "ihsan"la (=güzellikle) kayıtlı kılınmasında, ince bir mesaj yattığı ortadadır. Çünkü bazı durumlarda, boşanmış kadın kendisine zarar vermek amacı ile geri alınabilir. Nikâh altında tutulabilir. Bu ise, normal fıtratın kabul etmediği (maruf görmediği) çirkin (münker) bir davranıştır. Bir adamın karısını boşaması, sonra iddeti dolana kadar serbest bırakması, sürenin sonunda geri alması, ardından bir kez daha boşayıp geri alması, bunu yaparken de kadına eziyet etmeyi, zarar vermeyi amaçlaması gibi. Kuşkusuz bu tavır, İslâm şeriatının tanımadığı, onaylamadığı (maruf olarak nitelemediği) çirkin bir tavırdır, hoş olmayan, zarar amaçlı bir uygulamadır. Tam tersine, şeriatın onayladığı, caiz gördüğü husus, kadının bir tür kaynaşma, ünsiyet peyda etme ve nefsi yatıştırma amacı ile nikâh bağı altında tutulmasıdır. Ulu Allah kadın-erkek arasında bu sıcak atmosferin egemen olmasını öngörmüştür.

Kimi durumlarda, kadını salıverme de şiddet ve öfke unsurlarının rol oynadığı, intikam duygularının ön plâna çıktığı çirkin bir atmosferde, maruf olmayan bir tarzda cereyan edebilir. İslâm şeriatının caiz

gördüğü, onayladığı salıverme, insanların üzerinde ittifak ettikleri ve şeriatın çirkin diye nitelemediği bir atmosferde gerçekleşenidir. İslam'ın onayladığı, iyilikle salıvermedir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Onları ya iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın."* Sözünü ettiğimiz isteği dile getirmede aslolan, bu ifadedir. Fakat incelemekte olduğumuz şu ayet-i kerimedeki "veya ihsan ve güzellik" ifadesinde, kadının salıverilmesi "ihsan (=güzellik)" kaydına bağlanmıştır. Bu ise, "maruf" kavramına bir katkı niteliğindedir. Çünkü cümlenin devamında bu değerlendirmeyi gerektirici bir ifade yer almaktadır: *"Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız size helâl değildir."*

Şöyle ki: Boşanma konusunda, kadına karşı takınılacak tavırların maruf (iyilik) ve ihsan (güzellik) şeklinde kayda bağlanması, konulan ve yerleşmesi amaçlanan hükmü geçersiz kılıcı tutumlardan uzak durmayı sağlamaya yöneliktir. İyilikle tutma ile istenen, zarar amaçlı ve eziyet etmeye dönük tutmayı geçersiz kılmadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Haklarını ihlal edip zarar vermek için onları tutmayın."* "Güzellikle bırakma" ile de kocanın karısına mehir olarak verdiği malın bir kısmını almaya kalkışmasını önleme amaçlanmıştır. Böyle bir durumda, kadını bırakmanın bir sonraki ayette olduğu gibi "maruf" kaydına bağlı kılınması yetmeyebilir. Çünkü kocanın karısına verdiği malın bir kısmını isteyip alması, insanlar arası ilişkiler açısından, çirkin olarak değerlendirilmeyebilir. Bu yüzden, bir sonraki ayette değil de sadece bu ayette "bırakma..." girişimi "güzellik" kaydına bağlı kılınmıştır. Ki, bir sonraki cümle bir anlam ifade etmiş olsun: *"Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız size helâl değildir."* Bir başka açıdan da, kadının evlilik hayatındaki nikâhın sağladığı kaynaşmayı, sıcak ortamı yitirişi bir ölçüde giderilmiş olsun. Eğer "veya marufa göre bırakma ve size helâl değildir ki..." denilseydi, bu incelik kaybolurdu.

Ancak ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacakların-dan korkmuş olmaları başka.

"Korku" ile ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarına ilişkin güçlü bir zan beslemeleri kastediliyor. Allah'ın sınırları ise, dinin kapsamında belirlediği haramlar, farzlar, emir ve yasaklardır. Bu ise, ancak karı-kocanın karakterlerinin uyuşmaması, arzuladıkları şeylerin farklı olması, buna bağlı olarak da aralarında bir sevgisizlik ve nefret ortamının doğması ile söz konusu olabilir.

Eğer ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkarsanız, bu durumda kadının fidye vermesinde ikisi için de günah yoktur.

Görüldüğü gibi, cümle içinde "korkarsanız" şeklinde bir ifade kullanılarak "tesniye" (ikiyi ifade eden) zamirinden "çoğul" zamirine bir geçiş gerçekleştiriliyor. Sanki, duyulacak korkunun geleneğin ve örfün tanıyıp onayladığı bir "korku" olmasının gerekliliğine işaret ediliyor. Korkunun karı-kocanın hevesinden, kuruntusundan, ya da aşırı titizlikten doğan vesveselerden ileri gelmiş olmaması gerekir. Bu yüzden bir kez daha, bir geçiş sağlanıyor ve "ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından" deniliyor. Buna karşın "eğer bu hususta korkarsanız" denilmiyor. Bunun nedeni ise, bir karışıklığa meydan vermemektir.

"Geri almanız size helâl değildir." ifadesi, sadece "koca"yla ilgili olduğu hâlde, "günah" olgusunun karı-kocanın ikisinden de uzaklaştırılmasına gelince; çünkü, kocanın eşinin verdiği şeyi yani mihriyeyi almasının haram kılınması, kadının da vermesinin haram olmasını gerektirir. Bu, günah ve haddi aşma noktasında yardımlaşma suçunun kapsamına girer. Ancak Hul' nitelikli boşanmada bu husus geçerli değildir. Karı kocanın boşanma amacıyla fidye üzerinde uzlaşmaları caizdir. Yani kocanın fidye almasının, kadının da fidye vermesinin bir sakıncası yoktur. Böylece kadının fidye vermesinde ikisi için de günah olmadığı anlaşılıyor.

İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; onlara tecavüz etmeyin. Kim Allah'n sınırlarına tecavüz ederse, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.

Allah'ın sınırları deyimi ile, iki ayette işaret edilen dini öğretiler kastedilmiştir. Bunlar ahlâkî meselelerle iç içe olan fıkhî hükümlerdir. Bir kısmı da temel olgulara dayalı, ilmi konulardır. "İtidâ" kelimesi ayetin orijinalinde geçen "la te'tedûha" kelimesinin mastarıdır ve aşma, tecavüz etme anlamına gelir.

Ayet-i kerime fıkhî hükümlerle ahlâkî prensipleri ayırmanın, sırf fıkhî hükümlerle amel edip zahiri anlamlar üzerinde donuklaşmanın, kalıplaşmanın caiz olmadığına yönelik bir mesaj veriyor gibidir. Hiç kuşkusuz, kabuğa takılıp kalma ve fıkhî kurallar içinde donuklaşma, ilâhî yasamanın hedeflediği maslahatı iptal etme, dinin gayesini geçersiz kılma ve insanlık hayatının mutluluğuna kastetme anlamına gelir. Daha önce defalarca vurguladığımız gibi, İslâm, söz değil, eylem dini-

dir. Pratiğin şeriatıdır, teorinin değil. Müslüman topluluklarının bu gün içinde yaşadıkları çöküş ve gerilemenin tek nedeni, hükümlerin kabuğuna takılıp, ahkamın ruhundan ve iç dünyasından yüz çevirmeleridir. Ruhsuz şekilcilikitir toplumsal çöküşün ana nedeni. *"Kim böyle yaparsa artık o, kendi nefsine zulmetmiş olur."* (Bakara, 231) ayeti de değineceğimiz gibi, bu mesajı pekiştirici niteliktedir.

Ayet-i kerimede, önceleri *"size helâl değildir."* ve *"eğer korkarsanız"* ifadelerindeki çoğul hitabından, *"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır."* ifadesindeki tekil hitaba yönelik bir dönüş gerçekleştiriliyor. Sonra *"onlara tecavüz etmeyin."* ifadesiyle yeniden çoğul hitaba dönüş yapılıyor, ardından *"işte onlar zalimlerin tâ kendileridir..."* ifadesiyle tekil hitaba geçiş sağlanıyor. [Ayetin orijinalinde kullanılan "tilke (=işte bunlar)" ve "ulaike (=işte onlar)" çoğul hitapta kullanılmaz. Bu iki sözcük tekil şahısta kullanılır.] Kuşkusuz bu da, muhatabın zihninde bir dinamizm meydana getiriyor. Zihin uyanık tutuluyor. Oradan oraya, zamirden zamire geçiş yapılarak tembelleşmesinin önüne geçiliyor.

230) Yine onu boşarsa, kadın onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz... İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; bunları, bilen bir topluluk için açıklar.

Burada üçüncü kez boşanmanın hükmü açıklanıyor. Buna göre, boşanan kadın bir başkasıyla evlenip boşanmadıkça eski kocasına helâl olmaz. "Helâl olmama" durumu kadının kendisiyle ilintili olarak vurgulanıyor. Oysa haram olan kadınla nikâhlanma veya onunla cinsel ilişkiye girmedir. Bunun nedeni de, haramlığın hem nikâhla ve hem de cinsel ilişkiyle bağlantılı olarak algılanmasını sağlamaktır. Ayrıca, *"Onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça"* ifadesinden, hem nikâh akdi, hem de cinsel ilişki anlaşılsın diye, böyle bir ifade tarzına baş vurulmuştur. Evlendiği ikinci koca, kadını boşarsa, eski kocanın karısı ile yeniden evlenmesinde, birbirlerine iki tarafın onayı ile dönmelerinde ikisi için bir sakınca yoktur. Bu ise, karı-kocanın kendi istekleriyle birbirine dönmesidir. İlk iki boşanmada kocaya tanınan karısını geri alma hakkı ile bir benzerliği yoktur. Kuşkusuz iki taraflı bu dönüş kararı, ikisinin Allah'ın sınırlarını gözeteceklerine ilişkin güçlü bir zan beslemelerine bağlıdır.

"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır." ifadesinde zamir yerine, zahir ismin yer alması, söz konusu olanın önce belirtilen sınırlar olmadığına ve farklı sınırların söz konusu olduğunun vurgulanışına yöneliktir.

İncelediğimiz bu ayet-i kerime, akıllara durgunluk veren bir özlü ifade tarzına sahiptir. Söz son derece kısa tutulmasına karşın, toplam on dört tane zamir içermektedir. Üstelik her bir zamirin dönük olduğu yer de farklıdır. Bunca karışıklık içinde sözün akışında en ufak bir düğümlenme, anlam kapalılığı da söz konusu değildir. Kuşku yok ki, bu Kur'ân'ın ifade tarzının göz kamaştırıcı bir örneğidir.

Önceki ayetle birlikte, incelediğimiz bu ayet, birçok nekre isim ve kinayeli ifade kapsamakla beraber, ayetlerin akışında en ufak bir bozulma, güzelliğinde en ufak bir zedelenme göze çarpmamaktadır. Söz gelimi: *"Ya iyilikle tutmak ya da ihsan ve güzellikle bırakmak."* cümlesinde, dört tane nekre isim vardır. "Onlara verdiğiniz bir şeyi..." ifadesi ise, kadına, nikâh akdinin kapsamında verilen mehir anlamında kullanılmıştır. *"Eğer korkarsanız."* ifadesi de, hissedilecek korkunun genel temayüllere, örfe uygun oluşunun zorunluluğunu anlatmaktadır. *"Kadının fidye vermesinde"* ifadesi ise, kadının kocasına kendisini boşaması için verdiği maldan kinayedir. *"Yine onu boşarsa"* cümlesi ile, üçüncü kez boşanma kastediliyor. *"Kadın ona helâl olmaz."* ifadesi ile, nikâh akdinin ve cinsel ilişkinin haramlığı vurgulanıyor. *"Onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça"* ifadesi ile de, nikâh akdi ve cinsel ilişki, birlikte kastedilmiştir ki, bu edep kuralları gözetilerek başvurulan bir kinayedir. *"Birbirlerine dönmelerinde..."* cümlesi ile de, nikâh akdi kastedilmiştir.

Yine incelemekte olduğumuz bu iki ayette, "kadını tutma" ya da "bırakma" arasında, *"ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmaları"* cümlesi ile *"ikisi Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını sanıyorlarsa"* arasında olduğu gibi, güzel karşılaştırmalara ve yine *"onlara tecavüz etmeyin"* ve *"kim tecavüz ederse"* ifadelerindeki, değişik tabirler kullanma sanatına rastlıyoruz.

231) Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini tamamla-mak üzerelerse, onları ya iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın; haklarını ihlal edip zarar vermek için (yanınızda) tutmayın.

Bekleme süresini tamamlamaktan maksat, boşanma sonrası zorunlu bekleme süresinin sonuna yaklaşılmasıdır. Çünkü ayetin orijinalinde

geçen "buluğ" ifadesi, amaca ulaşmak anlamında kullanıldığı gibi, amaca yaklaşmak anlamında da kullanılır. Söz konusu ifadeyle bu ikinci anlamın kastedildiğinin kanıtı: *"onları ya iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın."* ifadesidir. Çünkü, boşanma sonrası zorunlu bekleme süresinin dolmasından sonra, kadını tutma ya da bırakma bir anlam ifade etmez. *"Haklarını ihlal edip zarar vermek için tutmayın"* ifadesiyle kadına zarar vermek maksadı ile onu yeniden geri alma yasaklanıyor. Aynı şekilde talak-ı hul' ile boşanmanın dışında, kadından mehirinin bir kısmını almak suretiyle, onu bırakmak da yasaklanmıştır.

Kim böyle yaparsa artık o, kendi nefsine zulmetmiş olur… Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti anın…

Bu cümlelerde, zarar amaçlı tutmanın haram kılınışının hikmetine işaret ediliyor. Çünkü evlilik, dünya hayatı mutluluğunu tamamlama amacına yöneliktir. Bu ise, ancak eşlerden her birinin diğeri ile huzur bulduğu, doğal ihtiyaçlarına cevap verdiği durumlarda gerçekleşebilir. İlk iki boşanma süresince gerçekleşen kocanın eşine dönme durumu ise, özellikle ayrılık ve kopukluk sonrası birleşme, bir araya gelme olması açısından önemlidir. Dağılıp gitme sonrası, kapsamlı bir toplanma sürecidir. Zarar vermek kastıyla kadını geri almada bu özellik var mıdır?

"Kim bunu yaparsa" yani ilk iki boşanma süreci içinde sırf zarar vermek amacı ile eşini tekrar geri alırsa, kuşkusuz nefsine zulmetmiş olur. Çünkü nefsini öz yaratılışının ulaştırabileceği dosdoğru yoldan saptırmış olur.

Öte yandan zarar amaçlı geri almalar, Allah'ın ayetlerini alaya alma anlamına gelir. Çünkü yüce Allah, koyduğu yasaları ve indirdiği şer'i hükümleri basmakalıp, klişeleşmiş, almak, vermek, tutmak ve bırakmak gibi somut eylemlerle ifade edilen kuru kurallar olsun diye indirmemiştir. Tam tersine ulu Allah inanç ve hayat sistemini genel maslahat esası üzerine bina etmiştir. Bu sistemle, toplumun bozulan yönleri ıslah edilir, insanlık hayatı için öngörülen mutluluk unsuru temin edilir. Bu yüzden bırakmış olduğu yasaları, üstün ahlâkla bezemiştir ki, nefisleri onunla terbiye etsin ve ruhları onunla arındırsın. Tevhid, velâyet ve benzeri inanç ilkelerinden oluşan yüce değerleri billurlaştırsın. Bu bakımdan bir insan, dini açısından sırf hükümlerin dış görünü-

şü ile yetinir, gerisini kulak ardı ederse, kuşku yok ki, bu insan Allah'ın ayetlerini alaya almış olur.

"Allah'ın size olan nimetini… anın." ifadesinde geçen nimetten mak--sat, "din" nimetidir. Ya da dinin hakikatidir ki bu, dinin koyduğu yasalara göre hareket etmenin sonucu elde edilen manevî mutluluktur. Karı-kocanın kaynaşması ile sağlanan özel hayat mutluluğu gibi. Bilindiği gibi yüce Allah, dinsel mutluluğu nimet olarak nitelemiştir: *"Üzerinizdeki nimetimi tamamladım."* (Mâide, 3) *"Üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister."* (Mâide, 6) *"Siz onun nimetiyle kardeşler oldunuz."* (Âl-i İmrân, 103)

Buna göre, *"size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti..."* ifadesi, söz konusu "nimet"in bir açıklaması niteliğindedir. Dolayısıyla "kitab" ve "hikmet" kavramları ile de şeriatın zahiri ve batını yani hükümleri ve hikmetleri kastediliyor.

Ayette geçen "nimet" kavramı ile, yüce Allah'ın bahşettiği tüm nimetler ister tekvinî nimetler ister diğer nimetler olsun kastedilmiş olabilir. Buna göre şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Hayatınızın anlamının gerçek mahiyetini, özellikle iki eş arasındaki kaynaşma ve huzurun güzellik ve meziyetlerini anın. Bunun yanı sıra, ulu Allah'ın öğüt niteliğinde sunduğu doğrudan ilişkili hüküm ve hikmetleri de hatırlayın. Siz bunlar üzerinde durup düşündüğünüz zaman, mutluluk yolunu izlemeniz hayatınızın kemale yönelik gidişatını, ve varlığınızın nimetini bozmamanız kaçınılmaz olur. Allah'tan korkup sakının. Şunu unutmayın ki, ulu Allah her şeyi bilir. Dolayısıyla dış görünüşünüzle iç dünyanız arasında herhangi bir çelişkinin olmamasına özen gösterin. Dinin zahirini onarmak adı altında batını yıkmak suretiyle Allah'a karşı küstahlaşmayın.

232) Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini de bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, onlara, kendilerini (eski) kocalarına nikâhlamalarına engel çıkarmayın.

Ayetin orijinalinde geçen "la ta'zulûhunne" fiilinin mastarı olan "el-azl" ifadesi engelleme, menetme, anlamına gelir. Anlaşıldığı kadarıyla "Engel çıkarmayın." ifadesindeki hitap kadınların velilerine ya da kadınlar nezdinde kararına itiraz edilmeyecek konumda olan kimselere yöneliktir. "Kocaları..." ifadesi ile de, boşanma olayı gerçekleşmeden önceki kocalarıdır. Dolayısıyla ayet-i kerime, kadınların iddeti dolduk-

tan sonra velilerin ya da veliler konumunda olan başka kimselerin kızgınlıkla, ayak direterek kadınların ikinci kez kocalarına dönmelerini engellemeleri yasaklanıyor. Bu ayette, nikâh akdinin ancak velinin izni ile sahih olabileceğine ilişkin bir kanıt da yoktur.

Bir kere, *"onlara engel çıkarmayın..."* ifadesi, şayet nikâh işinde, velinin bir etkisinin olmadığına delalet etmiyorsa, etkisinin olduğuna da delalet etmiyor.

İkincisi; hitabın sadece velilere yöneltilmiş olmasına bir kanıt yoktur. Tersine, anlaşılan, hitabın onları da içine alacak şekilde kapsamlı oluşu ve bu ifadenin içerdiği yasağın, karı-kocanın birbirine dönüşü ile sağlanacak yararlara ve maslahata yönelik bir yol göstericilik işlevini görmekte olduğudur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir."*

Müfessirlerden bazıları demişler ki: Ayetin başında yer alan *"Kadınları boşadığınızda"* ifadesinden hareketle, hitabın "kocalara" yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre kastedilen anlam şudur: Ey kocalar, kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini de tamamlamışlarsa, başka eşlerle evlenmelerine engel çıkarmayın. Boşadığınızı onlardan gizleyip, bekleme sürelerini uzatmak suretiyle onlara zarar vermeyi amaçlamayın.

Ancak, bu yorum "azvacehunne (=kocalarına)" ifadesiyle bağdaşmamaktadır. Böyle bir anlama şu tür bir ifade daha uygun düşmektedir: "En yenkihne (=nikâhlamalarına)" veya "en yenkihne ezvacen (=herhangi bir kocayla nikâhlamalarına)." Bu bakımdan konu son derece açıktır.

"Bekleme sürelerini de bitirdiler mi" ifadesi ile, boşanma sonrası zorunlu bekleme süresinin (iddet) tamamlanışı kastediliyor. Çünkü, eğer bu süre sona ermemişse, ne kadının velisi, ne de bir başkası, onun kocasına dönüşünü engelleyebilir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse onları geri almada daha çok hak sahibidirler."* Kaldı ki, "dönmelerine" yerine "nikâhlamalarına" ifadesinin kullanılmış olması da böyle bir ihtimali dışlamaktadır.

İşte, içinizde Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir.

Bu ifade, daha önce geçen şu ifadeyi andırmaktadır: *"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığını sakla-*

maları onlara helâl olmaz." Eşlerle ilgili ayetler grubunun içinde, özellikle bu iki konu Allah'a ve ahiret gününe yani tevhide iman ile ilintilendiriliyor. Çünkü tevhid esasına dayalı bir din birliğe çağırır, ayrılığa değil. Birleşmeye dönük kararlar verir, ayrılığa değil.

"İşte, içinizde Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir." ifadesinde çoğula yönelik hitaptan (Kadınları boşadığınızda), tekile yönelik hitaba (zalike=işte) doğru bir geçiş (iltifat) gerçekleştiriliyor. Sonra tekilden, çoğula (içinizden) hitap dönüştürülüyor. Bu ayetler grubunda toplu hitap asıldır. Yani, Resulullah efendimizle birlikte bütün ümmetine hitap ediliyor. Ancak hüküm söz konusu olmayan durumlarda, sadece Resulullah'a yönelik bir hitaba yer verilebiliyor: *"İşte bu, Allah'ın sınırlarıdır. Onlara tecavüz etmeyin." "İşte onlar zalimlerin ta kendileridir." "Kocaları onları geri almada daha çok hak sahibidirler." "İşte… inanan kimseye bununla öğüt verilir."* gibi... [Önceden de belirtildiği üzere, bu ayetlerin orijinallerinde kullanılan "tilke, ulaike, zalike" kelimeleri ile tekile yönelik hitap edilir.] Bu tür bir hitap tarzının tercih edilmesinin sebebi, hitabın dayanağını korumak ve bu konuşmada başrol oynayan Resulullah'ın durumunu gözetmektir. Çünkü konuşmanın direkt muhatabı odur. Onun dışındakiler, konuşmanın dolaylı muhataplarıdır.

Ancak, hükümler içeren ifadelerde hitap topluluğa yöneliktir. Konuşma esnasında, iltifat sanatının bu tür örneklerine başvurmanın altında yatan neden, daralmış bulunan hitap alanını genişletmek, genişleme eğilimi gösteren hitap alanını yeniden daraltmak ve ardından yeniden genişlemesine imkân vermektir. Bu konu üzerinde gereği gibi düşünmelisin.

Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir.

İfadenin orijinalinde geçen "ezkâ" kelimesinin türediği "zekât" kavramı, iyi, yapıcı, salih gelişme demektir. "Ethar" kelimesinin mastarı olan "taharet" kavramı ile ilgili açıklamalarda bulunmuştuk. Ayette yer alan "zalikum (=işte)" edatı ile, "kadınların kocalarına dönüşlerinin engellenmemesi" veya "kocalarına dönüşleri" kastediliyor. Aslında, her ikisi de aynı kapıya çıkar. Daha temiz ve daha hayırlı olmasının nedeni şudur ki: Karı-kocanın yeniden birleşmesi, çatlama ve ayrılmanın ardından kaynaşma ve buluşma demektir. Tevhidi özümseyen duygula-

rın pekişmesi anlamına gelir. Bunun üzerine, bütün dinsel faziletler gelişir, neşvu nema bulur.

Ayrıca, bunun geri plânında kadınlardaki iffetlilik ve hayâ duygusunun geliştirilmesi yatmaktadır. Böylesi kadınlar için, daha koruyucu, daha örtücü ve nefisleri için daha temizdir. Öte yandan, bununla kadınların kalplerinin yabancı erkeklere kayması da, önlenmiş olur. Kocaları ile evlenmeleri engellenirse, bu durum kaçınılmaz olur.

İslâm, zekât (arınma), temizlik ve ilim dinidir. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Onları arındırıyor ve onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor."* (Âl-i İmrân, 164) *"Ama sizi temizlemek ister."* (Mâide, 6)

Allah, bilir de siz bilmezsiniz.

Siz ancak O'nun size öğrettiği şeyleri bilebilirsiniz. Yüce Allah bir ayette, *"Onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor."* (Âl-i İmrân, 164) buyuruyor. Bir diğerinde de, *"Dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayıp kuşatamazlar."* (Bakara, 255) buyuruyor. Bu iki ayet-i kerime ile, şu ayet-i kerime arasında bir çelişki yoktur: *"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; bunları bilen bir topluluk için açıklar."* (Bakara, 230) Yani, Allah'ın öğretmesi sonucu bilen bir topluluk için...

233) Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler çocuk-larını iki tam yıl emzirirler.

Ayetin orijinalinde geçen "validat" kelimesi "anneler" demektir. Ay--nı anlama gelen "ummehat" yerine bunun kullanılmış olması, "umm" kelimesinin "valide" kelimesinden daha kapsamlı oluşundan kaynaklanıyor. Nitekim "baba" anlamına gelen "eb" ismi "valid" isminden ve "oğul" anlamına gelen "ibn" ismi de "veled" isminden daha kapsamlıdır. Ayet-i kerimenin içerdiği hüküm, anne (valide) çocuk (veled) ve baba (mevludun leh) ile ilgili olarak yürürlüğe konulmuştur. Öte yandan "baba" anlamında "valid" yerine "mevludun leh" kelimesinin kullanılmış olması da hükmün yasalaştırılmasının hikmetine işaret etmektedir: Buna göre "veled" (çocuk) "valid" için dünyaya getirilmiş olduğundan ve hayatına ilişkin hükümlerin önemli bir kısmında ona tâbi oluşundan dolayı -ama tümünde değil. İnşaallah Nisâ Suresi'nin "tahrim"le ilgili ayetini incelerken konuya açıklık getireceğiz- baba için, çocuğun hayatı ile ilgili maslahatı, eğitimi ve terbiyesi ile ilgili gereçleri temin etmek bir yükümlülüktür. Bu yükümlülüğün kapsamına, ço-

cuğu emziren anneyi giydirmek ve geçimini (nafaka) temin etmek de girer. Çocuğun annesine düşen görev de, çocuğun babasına zarar vermemektir. Çünkü çocuk baba için (mevludun leh)dir.

Bazı tefsir bilginlerinin şu değerlendirmesi ise, oldukça şaşırtıcıdır: Ayette "baba" anlamında "valid" yerine "mevludun leh" ifadesinin kullanılmış olması, annelerin (validat) babalar için çocuk doğurduklarını göstermektedir. Çünkü çocuklar babalarındır. Bu yüzden babalarının soyadını alırlar (babalarına nispet edilirler) annelerinin değil. Nitekim Me'mun b. er-Reşid bir beytinde şöyle der:

"İnsanların anneleri, âriyet verilen ve içinde eşya saklanan kaplar konumundadır. Oğullar babalarındır."

Alıntı özetle sona erdi. Yukarıdaki değerlendirmeyi yapan müfessir ayetin giriş kısmında ve son kısmında yer alan "evladehunne" (=çocukları) ve "bi-velediha" (=çocuğu) için ifadelerinden habersiz gibidir. Kanıt olarak sunulan Me'mun'un şiirine gelince, bunun gibi adamların sözleri, Allah'ın kelâmını desteklemek amacı ile sunulacak düzeyde değildir.

Edebiyat bilginlerinin çoğu, dili, yasamayı, toplumsal sistemi ve evrensel düzeni birbirine karıştırırlar. Dille ilgili bir değerlendirmeyi, toplumsal sisteme ya da evrensel bir gerçeğe tanıklık olarak sundukları çok görülmüştür.

"Çocuk"la ilgili olarak şunu diyebiliriz, varoluş yasası onu anne ve babaya birlikte bağlı kılmıştır. Çünkü varlığı, ikisine birden dayanır. Toplumsal değerlendirmeler bazında ise, takınılan tavır ulustan ulusa değişiklik gösterir. Bazı topluluklar çocuğu anneye nispet ederken, bazısı da babaya nispet etmektedir. Ayet-i kerime, bu ikinci kısmı onaylamaktadır. Bunu da şu ifadeyle ortaya koymaktadır: "el-Mevlûdu leh (=çocuk kendisinin olan baba.) "

Ayette geçen "yurzi'ne" kelimesinin mastarı olan "irzâ" kelimesi "er-rezaa" ve "er-raz" mastarından türemiş, onun "if'al" kalıbına uyarlanmış hâlidir. İçindeki sütü içmek amacı ile memeyi emmek demektir. "Havl" kelimesi de "yıl" demektir. Yılın dönüp devretmesinden kaynaklanıyor bu isimlendirme. Ayrıca "tam" diye nitelenmesi, yılın birkaç dönemden, parçadan oluşuyor olmasından ve bazı toleranslar tanınıp eksiğine de tanımlamada "yıl "deme ihtimali olduğundan kay-

naklanıyor. Söz gelimi, bir kaç gün eksik de olsa, bir yerde ikamet edilmişse, bir veya iki yıl ikamet ettim denebilir.

"Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için" ifadesi gösteriyor ki, emzirme ve dadılık boşanmış annenin isteğine bağlı bir hakkıdır. Şayet çocuğu iki tam yıl emzirmek isterse, süreyi doldurmak da ona ait bir haktır. Şayet süreyi tamamlamak istemezse, bu da ona kalmış bir durumdur. Kocaya gelince, bu hususta bir hakka veya yetkiye sahip değildir. Ancak karşılıklı rıza ile, kadının ona bir hususta muvafakat vermesi başka. Nitekim, *"Eğer anne ve baba… çocuğu sütten ayırmayı isterlerse..."* ifadesi de bunu göstermektedir.

Onların yiyeceği, giyeceği bilinen örfe uygun olarak, çocuk kendisinin olana aittir. Kimseye güç yetireceğinin dışında yük teklif edilmez.

Daha önce de belirttiğimiz gibi "çocuk kendisinin olan mevludun leh"den maksat "baba"dır. "Rızk ve giyecek"le de "nafaka ve giysi"ler kastedilmiştir. Yüce Allah bunların bilinen örfe göre olmasını öngörmüştür. Demek oluyor ki, nafaka ve giysi bedeli belirlenirken karı-kocanın bilinen durumu esas alınacaktır. Ulu Allah bu hükmü, zorluğu bertaraf edici bir genel kuralla gerekçelendiriyor: *"Kimseye güç yetireceğinin dışında yük teklif edilmez."* Buna bağlı olarak ayrıntı niteliğindeki iki hükme de işaret ediyor. Bunlardan biri, emzirme ve bakım gibi hakların kadına ait olmasıdır. Koca, kadının çocuğa bakmasını, görmesini ve buna benzer şeyleri engellemek suretiyle anne ile çocuğu birbirinden ayırma hakkına sahip değildir. Çünkü bu kadına zarar vermek ve onu zora sokmak demektir. İkincisi; kocasının çocuğunu görmesini engellemesi gibi hareketlerle çocuğundan dolayı kocaya zarar vermesi yasaklanıyor. Bu husus şu şekilde dile getiriliyor: *"Anne, çocuğu, çocuk kendisinin olan baba da çocuğu dolayısıyla zarara uğratılmasın."*

"Baba da çocuğu dolayısıyla" ifadesinde zahir ismin zamir yerine kullanılması yani "çocuğu" yerine "onunla" ifadesinin kullanılması ile muhtemel bir çelişki bertaraf edilmiştir. Eğer: "Çocuk kendisinin olan baba da onunla" şeklinde bir ifade kullanılsaydı, "onunla" kelimesindeki zamir "anne, çocuğu" ifadesine dönük olacaktı ve şöyle bir anlam ile karşı karşıya kalacaktık: "Çocuk kendisinin olan baba da kadının çocuğu dolayısıyla..." Bu durumda bir çelişki olduğu vehmine kapılacaktı insanlar. Çünkü "doğurma"nın erkeğe isnadı, kadına isnadı ile çelişir. Şu hâlde ayet-i kerimede kullanılan bu ifade tarzı ile hükmün

hem sosyal boyutu, hem de evrensel boyutu göz önünde bulundurulmuştur. Evrensel yasalar sistemine göre çocuk ikisine aittir (karı-koca). Hem kocanın çocuğudur, hem de kadının çocuğudur. Ama sosyal yasaya göre sadece erkeğe aittir. Çünkü çocuk onun için dünyaya getirilmiştir.

Mirasçı üzerindeki sorumluluk da bunun gibidir.

Ayetten anladığımız kadarıyla "baba"ya ait olan kadını giydirme ve nafakasını temin etme sorumluluğu, babanın ölmesi durumunda, mirasçılarına devreder. Ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak başka şeyler de söylenmiştir. Ancak bu söylenenler ayetin zahiri anlamı ile bağdaşmamaktadır. Burada ayrıca onlardan söz etmeyişimizin sebebi, fıkıh biliminin kapsamına girmesinden dolayıdır. Dileyen fıkıh kitaplarından ayrıntılı bilgi edinebilir. Bizim benimsediğimiz yorum, elimize ulaşan rivayetlere göre Ehlibeyt İmamları'nın görüşüne uygundur. Ayrıca ayetin zahiri ile de uyuşmaktadır.

Öyleyse eğer anne ve baba aralarında rıza ile ve danışarak çocuğu sütten ayırmayı isterlerse... Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki, Allah yaptıklarınızı görendir.

Ayetin orijinalinde geçen "el-fisal" sütten kesme, "et-teşavur" ise, danışmak üzere bir araya gelmek demektir. Görüldüğü gibi, kadına tanınan hak ve aradaki sıkıntıyı kaldırmayı içeren ifade açısından, ayrıntı bir değerlendirme ile karşı karşıyayız. Buna göre çocuğu emzirmek ve bakımını üstlenmek kadın için değişmez bir yükümlülük değildir. Kadın dilediği an bu hakkından vazgeçebilir.

Şu hâlde, karı-koca karşılıklı rızaya dayalı bir danışma sonucu çocuğu sütten ayırabilirler. Bunun ne bir günahı var, ne de bir sakıncası vardır. Anne çocuğuna süt vermeyebilir, bu durumda adam çocuğunu, öz annesinin dışındaki bir kadına emzirebilir. Anne hastalık, sütün kesilmesi gibi bir nedenle çocuğuna süt vermeyebilir ve çocuk bir başka kadının sütünü emmek durumunda kalabilir. Bunun için de gerekli olan ücretin (nafaka vs.nin) örfe uygun olarak verilmesi gerekir. Bu gelişmeler karşısında, öz annenin hakları da göz ardı edilmemelidir: *"Ve eğer çocuklarınızı bir süt anneye emzirtmek isterseniz, vereceğinizi örfe uygun olarak ödedikten sonra üzerinize bir günah yoktur."* ifadesi buna dönüktür.

"Allah'tan korkup-sakının ve bilin ki, Allah yaptıklarınızı görendir." ifadesinde, karı-kocaya Allah'tan korkup, sakınmaları (takva) ve gözetilecek takva unsurunun, mezkur amellerin zahirinin ve dışyüzünün ıslahının gerçekleştirilmesi emrediliyor. Çünkü gündemdeki hükümler, dış biçimle doğrudan bağlantılıdır. Bu yüzden yüce Allah: *"Bi--lin ki, Allah yaptıklarınızı görendir."* buyuruyor. Oysa, iç duyguların önemli rol oynadığı bir diğer meselede başka bir ifade tarzına başvurulmuştur: *"Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini tamamlamak üzerelerse..." "Allah'tan korkup sakının ve bilin ki hiç şüphesiz Allah her şeyi bilendir."* Çünkü bu ayet, şöyle bir ifade de içermektedir: *"Haklarını ihlal edip zarar vermek için onları tutmayın."* Zarar verme olgusu, davranışın dış biçiminden çok, insanın içindeki niyete bağlıdır. Davranışlara yansıyan bu niyetin etkisidir.

234) İçinizden ölenlerin geride bıraktığı eşler, kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler.

Ayetin orijinalinde geçen "yuteveffevne" kelimesinin mastarı "ettevaffi"dir ve ölüm, anlamında kullanılan bir deyimdir. "Teveffahu'llah" yani Allah onun canını aldı. Ölmüş birine de "muteveffa" denir. Yine ifade içinde geçen "yezerûne" kelimesi, "yedeûne kelimesiyle eşanlamlıdır; her ikisi geride bırakma, terk etme, anlamında kullanılır ve kelimenin aynı kökten mazi siygası (geçmiş için kullanılan biçimi) yoktur. Ayetin metninde sadece "on" kelimesi yer alıyor ve "gün" ifadesi geçmiyor. Çünkü ayetin akışından "on gün" kastedildiği rahatlıkla anlaşılabiliyor.

Sürelerini bitirince, artık kendi haklarında maruf bir şekilde yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur.

Bekleme süresini bitirmek ile, kocası ölen kadının zorunlu olarak beklediği dört ay on günlük sürenin sona ermesi kastediliyor. *"bir günah yoktur."* ifadesi ile de, davranışları ve takınacakları tavırları açısından serbest seçim hakkının kadınlara verildiği vurgulanıyor. Eğer evlenmeyi isterlerse, bu hakka ve yetkiye sahiptirler. Ölmüş kocanın yakınları, bilgisizliğe, körü körüne taklit ya da kıskançlık ve cimriliğe dayalı kimi gelenekleri gerekçe göstererek kadının bu haklarını kullanmasına engel olamazlar. Bu, onların şeriat yasasında belirlenmiş (maruf) haklarıdır. Hiç kimse şeriatın tanıdığı, onayladığı bir hakkı geçersiz kılma yetkisine sahip değildir.

Kocası ölen kadına karşı takınılan tavırla ilgili olarak, İslâm öncesi topluluklar büyük farklılıklar içindeydi. Bazı toplumlar, ölü kocası ile birlikte diri karısını da yakmayı, ya da ikisini birlikte bir tabuta koyup gömmeyi öngörüyordu. Bazı topluluklar kocası ölen kadının ömrünün sonuna kadar evlenmeksizin beklemesini gelenek edinmişti. Hıristiyanları buna örnek gösterebiliriz. Cahiliye Arapları da kocası ölen kadının bir yıl boyunca erkeklerden uzak durmasını öngörüyorlardı. Bazı ileri toplumlarda da dokuz aylık bir süre boyunca bunu uygulamalarına rastlıyoruz. Bazı uluslar, kocası ölmüş kadının, süresi belli olmaksızın, bir dönem evlilikten uzak durmasının, kocasının kendisi üzerindeki bir hakkı olduğuna inanıyorlardı.

Bütün bu denilenlerin nedeni şudur ki bunlar kendi sanılarınca, evliliği hayat ortaklığı ve kaynaşmışlığı şeklinde algılıyorlardı. Bu da sıcaklık ve kaynaşma nitelikli bir beraberliğin temel niteliğidir. Onlara göre, sevginin, gözetilmesi zorunlu olan bir saygınlığı vardır. Bu da çift yönlü bir duygu, karı-kocanın ikisine birden dayanan bir anlam olmasına ve birine ölüm gelip çattığı zaman, ötekisinin arkadaşına duyduğu saygının bir göstergesi olarak aradaki duygusal bağı gözetmesi zorunluluğu doğmasına rağmen ancak kadının bu bağı gözetmesi çok daha gerekli ve çok daha zorunluydu. Çünkü öte yandan haya, hicap ve iffet gibi duyguları da gözetmesi gerekirdi. Açılıp saçılması ve elden ele dolaşan bir eşya gibi oradan oraya gitmesi yakışık almazdı.

Değişik ulusların, kocası ölmüş kadına ilişkin olarak belirledikleri kuralların arka plânında işte bu sosyolojik gerekçeler yatıyordu. İslâm dini, bu bağlamda kocası ölmüş kadının kendi kendini gözlem altında tutması için öngördüğü süre ise bir yılın yaklaşık olarak üçte biri kadardır. Zaman olarak dört ay on gündür.

Allah işlediklerinizden haberdardır.

Ayet, kocası ölmüş kadının zorunlu bekleme süresini belirlemeye ve bu sürenin sonunda kadının evlenme hakkına sahip olduğunu vurgulamaya yönelikti. Bu ise, bir takım amellerin somutlaştığı, belirginleştiği bir ortamdır ve yüce Allah'ın "haberdardır" sıfatı ile bağlantılıdır. Dolayısıyla adı geçen değerlendirmenin, yüce Allah'ın amelleri bildiğinin ve mubah ameli yasak amelden ayırt edici olmasının vurgulanması ile gerekçelendirilişi, ayetin akış amacı ile de örtüşmektedir. Şu hâlde, kocası ölmüş kadınlar, bir yerde kendilerini gözlem altında

tutmak durumundadırlar. Bir yerde de kendileri hakkında diledikleri kararı verme serbestisine sahiptirler. Ayetin sonunda, *"Allah, işlediklerinizden haberdardır."* şeklinde bir ifadenin yer alması bu yüzdendir.

235) Böyle (iddetini bekleyen) kadınları nikâhlamak istediğinizi onlara sezdirmenizde ya da gönlünüzde saklamanızda size bir günah yoktur.

Ayette geçen "arraztum" fiilinin mastarı olan "ta'riz (=sezdirme)" kelimesinden maksat, sözü bir yana çekerek muhatabın kastedilen hususu dolaylı olarak anlamasını sağlamaktır. Konuşanın meseleyi direkt olarak açmayı istemediği durumlarda bu tür imalı bir üslup tercih edilir. Deyimin kökü taraf ve yön anlamına gelen "ârz"dır ve "açıklama"nın zıddıdır. "Ta'riz (=sezdirme)" ile kinaye arasındaki farka gelince; sezdirme içeren ifadenin, söylenenden farklı bir anlamı vardır. Kocası ölmüş kadına, bir adamın, "Ben kadınlarla hoşça geçinen ve onları seven bir kimseyim" demesi gibi. Burada demek istiyor ki: "Eğer benimle evlenirsen, hoş bir hayat sürdürür ve memnun kalırsın." Kinaye ise, bundan farklıdır. Kinayeli bir ifadede, kinaye edilenin dışında bir anlam kastedilmez. "Falanın külü çoktur" derken, onun cömert biri olduğunu kastetmen gibi.

"el-Hitbetu" kelimesi, "hatb" kökünden gelir ve "karşılıklı konuşma ve konuşmaya tekrar dönmek" anlamına gelir. "Hatab'el mer'ete hitbeten" yani kadınla evlenme hususunda konuştu. Bu amaçla konuşmayı gerçekleştirene "hâtib" denir, "hatîb" değil. Bir topluluğa konuştu ve onlara hutbe okudu, özellikle vaaz nitelikli konuşma yaptı anlamına gelir. Evlenme amacıyla konuşan kimseye "hâtib" denir. Çoğulu da "huttab" kelimesidir. Vaaz nitelikli konuşma yapan kimse hakkında "hatîb", kullanılır. Çoğulu ise "hutabâ"dır.

"el-İknan" kelimesi, "kenn" kökünden gelir ve örtme anlamını ifade eder. Ancak "iknan" özellikle insanın bir şeyi kendi içinde gizlemesi anlamında kullanılır. "gönlünüzde saklamanız..." ifadesinde olduğu gibi. "Kenn" kelimesi, çanta, elbise ya da ev gibi şeylerin içinde gizlenen şeyler için kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Sanki onlar, saklı bir yumurta gibi."* (Saffât, 49), *"Sanki saklı inciler gibi."* (Vakıa, 23) Bu bakımdan, incelediğimiz ayet-i kerimede, evlenme isteğini kadınlara sezdirmenin ya da bu istekle ilgili bir duyguyu gönülde saklamanın herhangi bir sakıncasının olmadığı vurgulanıyor.

Allah, sizin onları anacağınızı bilir.

Kadınlarla evlilik amacı ile konuşmak ya da bu isteği sezdirmek şeklindeki girişimlerin günah olmayışlarına ilişkin bir gerekçe sunuluyor. Buna göre,şu mesajı algılamamız gerekir: Kadınları düşünmeniz, onlarla evlilikten söz etmeniz, öz yaratılışınıza yerleştirilmiş doğal bir içgüdüdür. Yüce Allah fıtrî yapınızın ve yaratılış sisteminizin öngördüğü eğilimlerinizi yasaklamaz. Tam tersine bu tür ihtiyaçlarınızı gidermenizi caiz görür. Bu da, İslâm dininin fıtrat esasına dayandığını gösteren somut bir örnektir.

Bekleme süresi tamamlanıncaya kadar nikâh bağını bağlamaya kesin karar vermeyin.

İfadenin orijinalinde geçen "azim" bir şeyi yapmaya yönelik kalbi kararlılık ve akit demektir. Tamamen iptal edilmediği sürece bir hükmü, etkisinde en ufak bir gevşeklik meydana getirmeyecek şekilde sağlamlaştırmak anlamına gelir. "el-Ukdetu" kelimesinin kökü de "el-akdu"dur ve bağlamak anlamına gelir. Ayette evlilik sözleşmesi, birbirine bağlanarak bitişik bir tek ip hâline gelmiş iki ipin düğümlenmesine benzetilmiştir.

Ayrıca, evlilik akdi üzerine, kalbi ilgilendiren bir duygu olan "kararlılık" değerlendirmesinin yapılması ile, bu düğümün ve adı geçen evlilik ilişkisinin niyet ve inanca bağlı olgular olduklarına işaret edilmektedir. Çünkü bu ilişki göreceli bir olgudur ve ancak inanç ve kavrayış çerçevesinde anlam kazanır. Tıpkı mülkiyet ve diğer göreceli toplumsal haklar gibi. Nitekim *"İnsanlar tek bir ümmettir."* (Bakara, 213) ayetini incelerken bu hususa açıklık getirdik. Şu hâlde, incelemekte olduğumuz ayette istiare ve kinaye sanatına başvurulmuştur. [Kesin kararlılığı, düğümü sağlamlaştırma olarak nitelendirmek istiaredir. Evliliği de bir çeşit düğüm olarak nitelemek kinayedir.] Yine ayetin kapsamında yer alan "kitap" kelimesi ile, yazılmış ve tarafların uyma zorunluluğu bulunan hüküm kastedilmiştir. Ki, söz konusu olan yüce Allah'ın kocaları ölmüş kadınlar için öngördüğü zorunlu bekleme ve kendini gözlem altında tutma süresidir.

Bir kez daha ayetin anlamına dönecek olursak: "Kocaları ölmüş kadınların, zorunlu bekleme süreleri dolmadıkça onlarla nikâh bağını bağlamayın..." Bu ifade ve bundan önceki *"Kadınları nikâhlamak istediğinizi onlara sezdirmenizde size bir günah yoktur."* ifadesi gösteriyor

ki, konu sadece kocalarının ölümü üzerine zorunlu bekleme süresini dolduran kadınlara evlenme isteğini sezdirme ve onlarla nikâh bağını bağlama ile ilgilidir. Buna göre "en-nisâ" kelimesinin başındaki "lam-ı tarif", zihin içi anlamı (yani sözü edilen kadınlara ait olduğunu) gösterir, cinsi veya bir başkasını değil.

Ve bilin ki, elbette Allah kalbinizden geçeni bilmektedir...

Ayetin kapsamı içinde, yüce Allah'ın ilim, bağışlama ve hüküm gibi sıfatlara yer verilmesi gösteriyor ki, iki ayette sözü edilen, iddet bekleyen kadınlarla söz kesme, evlenme isteğini onlara sezdirme ve gizlice onlarla evlenmek üzere sözleşme gibi meseleler helak edici özelliği bulunan kaygan bir zemine dayanmaktadır. Yüce Allah bu tür ilişkilere belli ölçüler dahilinde izin vermekle beraber, büsbütün razı değildir.

236) Henüz dokunmadan, ya da mehirlerini kesmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur.

"Dokunmak"tan maksat, cinsel ilişkidir. Yine ayetin orijinalinde geçen ve motamot tercümesi "bir farzı farz kılma" olan ifade ile de "mehrin tespit edilişi" kastedilmiştir. Buna göre; kocanın kadınla cinsel ilişkiye girmemiş olması, aynı şekilde kadına verilecek mehrin tespit edilmemiş olması, meydana gelebilecek bir boşanmanın geçerliliğine engel değildir.

Onları yararlandırın, zengin olan kendi gücü, darda olan da kendi gücü oranında, maruf bir şekilde (yararlandırsın).

Yararlandırma, bir kimseye yararlanacağı şeyleri vermek demektir. "Meta" ve "mut'a" yararlanılan şey anlamına gelir. Ayetin orijinalinde geçen "metaen" kelimesi, "onları yararlandırın" ifadesinin meful-u mutlakıdır. *"zengin olan kendi gücü, darda olan da kendi gücü oranında..."* şeklindeki ifadeye ise bir ara cümlecik olarak yer verilmiştir. İfadenin orijinal metninde geçen "el-mûsi" kelimesi "evsaa" fiilinin ism-i failidir ve malı bol ve imkânları geniş olan kimse demektir. Daha çok mefulü hazfedilerek kullanılan bir geçişli fiil gibidir. Böylece ifadede öz ve kısa bir tarz tutturulmuş olur. Bu kullanım gitgide, anlamın asıl kökünü ifade etmeye başlamış ve böylece lazım (geçişsiz) bir fiil durumuna gelmiştir. "el-Muktir" ise "aktara" fiilinin ism-i failidir. Ge-

çim sıkıntısı çeken kimse demektir. "Kader veya kadr" kelimeleri, "oranında" demektir.

Bu gramatik değerlendirmeler ışığında, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Mehri belirlemeden önce boşadığınız kadınları marufa (normal geçim ölçülerine) göre yararlandırmanız gerekir. Zengin olan, geniş imkânları oranında ve durumuna göre yararlandırmalı. Darda olanın da, gücü oranında yararlandırması gerekir. Bu uygulama, mehri tespit edilmeden boşanan kadınlara özgüdür. Bu hükmün sırf bu şekilde boşanmış kadınlara özgü olduğunun, mehri tespit edildikten sonra el sürülmeden boşanan kadınların bu kapsama girmediğinin kanıtı, bundan sonra yer alan ve konuya ilişkin hükmü içeren ayet-i kerimedir.

Bu, iyilik edenler üzerinde bir haktır.

Ayetin orijinalinde geçen "hakken" kelimesi, hazfedilmiş "hakka" fiilinin meful-u mutlakıdır, yani asl "hakka'l-hümkü hakkan"dır. Cümlenin zahirine bakılırsa, iyilik (ihsan) vasfı hükmün kapsamına giriyor ve hükümde geçerli konuma sahiptir. İyilik de zorunlu bir yükümlülük olmadığına göre, hükmün müstehap olması söz konusu olur, vacip değil. Ne var ki Ehlibeyt kanallarından gelen nasslar, adı geçen hükmü farz olarak nitelemektedir. Belki de bunun kanıtı "Boşanma iki defadır. Sonra ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmak gerekir." ayetidir. Bu ayete göre, iyilikle bırakmak, kadınları boşayanlar için zorunlu bir tavırdır. Böyle yapanlar "muhsinlerdir" dolayısıyla adı geçen hüküm, bu ayet-i kerimeye göre, kadınları boşayanlar üzerinde bir haktır. Bununla beraber doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

237) Eğer onlara mehir keser de, dokunmadan boşarsanız, kestiğinizin yarısını (verin). Ancak kadınlar vazgeçerse başka. Sizin bağışlamanız takvaya daha yakındır.

Kadınlara vereceğiniz mehri tesbit edip bu yükümlülük altına girdikten sonra, cinsel ilişki kurmadan onları boşarsanız, kararlaştırdığınız mehrin yarısını ödemek zorundasınız. Ancak bizzat boşanmış kadınların ya da onlar adına nikâh akdini gerçekleştirme yetkisini ellerinde bulunduran velilerinin bundan vazgeçmeleri başka. Bu durumda mehrin diğer yarısının da ödenme zorunluluğu ortadan kalkar. Ayrıca akit yetkisine sahip koca için de böyle bir tasarruf söz konusudur. Bu durumda boşanmış kadın, almış olduğu mehrin yarısını geri ödemek

zorunda değildir. Bağışlama her hâlükârda takvaya daha yakındır. Çün--kü şeriata göre hak ettiği bir şeyden vazgeçen bir kimse yüce Allah'ın haram kıldığı şeylere yeltenmeme bakımından daha dirençli ve daha kararlı olur.

Aranızdaki fazileti unutmayın. Şüphesiz Allah, yapmakta ol-duklarınızı görendir.

"Fazl" da tıpkı "fuzûl" gibi ziyade, artı demektir. Şu kadarı var ki, söylendiğine göre, "fazl" saygı uyandıran ve övgüye değer bulunan ziyadelikler anlamında kullanılır. "Fuzûl" ise övgüye değer bir yanı bulunmayan ziyadelikler anlamında kullanılır. Ayetin akışı içinde "fazilet" ten söz ediliyor ki toplumsal düzeyde, insan hayatında etkinlik kazanması gereken bir niteliktir bu. İnsanlar birbirlerine karşı lütufkar ve erdemli davranmak durumundadırlar. Bu ifade ile, iyiliğe, fazilete, kişisel hakları bağışlamaya, karı kocanın birbirlerine karşı kolaylaştırıcı, hafifletici tavırlar içinde olmaları amaçlanmıştır. *"Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı görendir."* ifadesinin içerdiği mesaj ve nükte daha önce, *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."* diye başlayan ayetin sonunda verilen mesajı ve onda bulunan nükteyi çağrıştırmaktadır.

238) Namazları ve orta namazı koruyun...

Bir şeyi korumak, onu kuşatıp kontrol etmek, zabt etmek demektir. Daha çok nefsin algıladığı ve kavradığı soyut anlamları koruma anlamını ifade eder. Ayetin devamında geçen "vusta" ise "avset"in müennesidir ve "orta" demektir. "Orta namazı" ile vakit itibariyle namazların ortası sayılan namaz kastedilmiştir. Ayet-i kerimeden, bu ifadeyle hangi namazın kastedildiği belirgin değildir. Hadisler bu hususta açıklayıcı rol oynuyor. Bu namazın belirlenmesine ilişkin rivayetleri yeri gelince sunacağız.

"Kûmû lillahi" cümlesindeki "lam" amaç bildirir. Bir şeyle kaim olmak onu uygulamak, yapmak anlamını ifade eder. "el-Kunût" ise gönülden itaat ederek boyun eğmek demektir. Nitekim yüce Allah, bazı ayetlerde şöyle buyuruyor: *"Tüm O'na gönülden boyun eğmiştir."* (Bakara, 116) *"Sizden kim Allah'a ve Resulüne gönülden itaat ederse..."* (Ahzab, 31) Buna göre, incelediğimiz ayetin anlamının özü şudur: İçtenlikle ve hoşnutluğunu gözeterek yüce Allah'a gönülden boyun eğip itaat edin.

239) Eğer korkarsanız, yaya veya binekte iken kılın...

Şartın önceki cümleye atfedilmiş olması, mahzuf bir şartın varlığına delalet eder. Buna göre şöyle bir ifade çıkıyor karşımıza: Eğer korkmuyorsanız, namazları koruyun. Eğer korkarsanız, koruyabildiğiniz kadarıyla koruyun; yaya, durarak, yürüyerek ve binek sırtında kılın. Ayetin metninde geçen "rical" kelimesi, "racil (=yaya)"in çoğuludur. "Rukban" da "rakib"in çoğuludur. Burada da korku namazına değiniliyor.

"Fe-iza emintum (=öyleyse güvenliğe girdiğinizde)" ifadesinin başındaki "fa" harfi, ayrıntılandırma belirtisidir. Yani; namazı korumak, temelden geçersiz olması mümkün olmayan bir durumdur. Tam tersine, herhangi bir şeyden korkmazsanız ve imkân da bulursanız, namazı normal şekliyle kılmanız sizin için bir zorunluluktur. Ama normal biçimde kılmanız güçleşirse, yapabildiğiniz kadarıyla orijinalitesini korumaya çalışın. Yeniden güvenliğe kavuşup korkunuz geçtikten sonra, namazı normal şekliyle kılma zorunluluğunuz da avdet eder. Bu durumda yüce Allah'ı zikretmeniz de zorunlu olur.

"Kema allemekum (=size öğrettiği gibi)" cümlesinin başındaki "kef" harfi teşbih belirtisidir. *"bilmediğiniz şeyleri..."* ifadesi ise, genel nitelikli bir yargının özel nitelikli bir yargının yerine konuluşuna örnek oluşturmaktadır. (Çünkü şöyle bir ifade kullanılabilirdi: Güvenliğe girdiğinizde, Allah'ı, korku namazını size öğrettiği gibi anın.) Bu bol nimet ve engin bilgi bağışının ne büyük bir lütuf olduğuna delalet etmesi içindir. Buna göre, cümleyi şu şekilde toparlayabiliriz: Allah'ı, dini yasaları ve içerisinde güvenlik hâlinde farz kılınmış namazı size öğretmesine denk bir çabayla zikredin.

240) İçinizde ölüp de geride eşler bırakanlar... eşlerine vasi-yet bıraksınlar...

"Vasiyyeten" kelimesi, takdir edilmiş bir fiilin (li-yûsû) meful-u mutlakıdır. Cümleyi bu takdiri baz alarak açacak olursak: Eşleri için ölümden bir yıl sonrasına kadar yararlanmalarını, geçinmelerini sağlayacak bir vasiyet bıraksınlar.

Ayetin akışı içinde "havl (=yıl)" kelimesinin başına harf-ı tarifin (el takısının) getirilmiş olması, bu ayetin, ölüm sonrası zorunlu bekleme süresini dört ay on gün olarak tespit eden ayetten önce inmiş olduğunu gösterir gibidir. Çünkü cahiliye Arapları içinde, kocaları ölen kadınlar onların ardından tam bir yıl evlenmeksizin beklerlerdi. Dolayısıyla ayet-i kerime bu kadınların bir yıl boyunca evlerinden çıkarıl-

maksızın geçimlerini sağlayacak bir vasiyetin yapılmasını önermektedir. Şu kadarı var ki, bu kadınlara özgü bir hak olduğuna göre ve ayrıca bir haktan vazgeçmek de caiz olduğuna göre, kadınlar bu haklarını talep edebildikleri gibi, vazgeçebilirler de. Kocaları öldükten sonra, işaret edilen bu yıl içinde evlerinden dışarı çıkarlarsa ölünün varisleri ya da onların konumunda olan başka kimseler için kadınların meşru ölçüler dahilinde yaptıkları şeyler hakkında onlar için bir sakınca yoktur. Bu ayette yer alan tavsiyenin bir örneği şu ayet-i kerimedir: *"Biriniz ölürken kendisinden sonra bir hayır bırakacaksa, anasına, babasına ve yakınlarına, örfe uyarak vasiyete bulunmalı. Bu, sakınanlara (muttakilere) bir haktır, bir borçtur."* (Bakara, 180)

Bu açıklamamızdan anlaşıldığı kadarıyla, incelediğimiz bu ayet, kocası ölen kadının zorunlu bekleme süresine ilişkin ayetin ve çocuk sahibi kadının mirasını dörtte bir, evladı olmayan kadının da mirasını sekizde bir olarak hükme bağlayan ayetin içerdiği hükümle yürürlükten kaldırılmıştır (neshedilmiştir.)

241) Boşanan kadınların meşru bir tarzda yararlanma payları vardır. Bu, sakınanlar üzerinde bir haktır.

Ayetin içerdiği hüküm boşanmış kadınların genelini ilgilendiriyor. Hükmün takva niteliği ile birlikte sunuluşu ise müstehaplığı çağrıştırmaktadır.

242) İşte Allah, size ayetlerini böyle açıklar; ki akıl erdiresiniz.

"Akıl" kelimesinin asıl anlamı, bağlama ve tutmadır. İnsanın idrak ve kavrayışına da akıl denmiştir. Ki bağlanıp tutulma işlemi akıl olarak nitelendirilmiştir. İnsanın idrak ettiği şeylere, iyiyi, kötüyü, hakkı, batılı ayırdetmesini sağlayan tek güç olduğuna inanılan melekeye de akıl denmiştir. Bunun karşıtı da, çeşitli bağlamlarda delilik, aptallık, ahmaklık ve cehalettir.

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli kavrayış, algılayış türlerini ifade etmek için yirmiye yakın kavram kullanılmıştır. Zan, hisban, şuur, zikir, irfan, fehm, fıkıh, dirayet, yakin, fikir, rey, zaam, hıfz, hikmet, hubret, şehadet, akıl ve bunlara bağlı olan kavl, fetva ve basiret gibi.

Zann: Kesinlik düzeyinde olmasa bile ağır basan doğru, kabul etmek demektir.

Hisban da öyle. Ancak hesap etmenin zanni kavrayış anlamında kullanılışı, istiare tarzına giriyor gibidir. "Add" (=sayma) kelimesinin de "zann" anlamında kullanılışı gibi. Oysa "sayma ve hesap etmenin" asıl anlamı şöyledir: "Adde Zeyden mine'l-ebtâli ve hasebehu minhum" yani "Zeydi kahramanlardan saydı, onu onlardan hesap etti." Yani sayıda ve hesapta kahramanların arasına kattı onu.

Şuur (Farkına varma): İnce kavrayış demektir. Aslı "şa'r (=saç teli)" maddesidir. Saç telinin inceliğine benzetilmiştir. Daha çok somut şeyleri kavrama anlamında kullanılır, soyut şeyleri değil. Bu yüzden belirgin duyu organlarına "meşair" adı verilmiştir.

Zikir (Hatırlama): Zihinde kayıtlı bulunan bir şekli, kavrayışın dışına kaybolduktan sonra yeniden canlandırmak ya da kavrayışın dışına çıkmaması için korumak.

İrfan ve Marifet: Kavrama gücü etkisiyle oluşan bir sureti, zihinde kayıtlı bulunan surete uyarlama işlemidir. Bu yüzden: "Marifet ve irfan, önceki bilgiden sonra oluşan kavrayıştır" denmiştir.

Fehm (Anlama): Zihin dışındaki objeler dünyasında yer alan bir sureti kendi içine nakşetmek suretiyle, dış dünyadan aldığı bir tür etkilenme.

Fıkıh (Derin Anlama): Zihnin kendisine nakşedilen sureti kabulde ve tastikde süreklilik kazanması işlemi.

Dirayet: Zihin içi suretin kabul görüş ve tasdik edilişinin ileri düzeye varması. Bilinen şeyin özelliklerinin, gizli yönlerinin ve ayırıcı niteliklerinin kavranışı. Bu yüzden adı geçen kavram, bir işi büyütme ve önemini vurgulama anlamında kullanılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Elbette gerçekleşecek olan. Nedir o muhakkak gerçekleşecek olan? O gerçekleşecek olanı sana bildiren nedir?"* (Hakka, 1-3) *"Gerçek şu ki, Biz onu kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sana bildiren nedir?* (Kadir, 1-2)

Yakin: Zihinsel kavrayışın yok olmayacak ve gevşemeyecek şekilde güçlenmesi, sağlamlaşması.

Fikir (Düşünme): Konuya ilişkin meçhul noktaları ortaya çıkarmak amacıyla zihinde mevcut bulunan bilgileri tekrarlama ve gözden geçirme işlemi.

Rey (Görüş): Düşünüp taşınma işlemi sonucu varılan tasdik düzeyi. Ancak bu kavram genellikle yapılması ve yapılmaması gereken şeylere ilişkin pratik bilgiler bağlamında kullanılır. Evrensel olgulara yönelik teorik bilgiler düzeyinde kullanıldığına pek rastlanmaz. Basiret (önsezi) ve fetva (çıkış yolu gösterme) ve kavl (deyiş) kavramları da buna yakın bir anlam ifade etmektedir. Şu kadarı var ki, bu anlamla (düşünce sonucu varılan tasdikle) ilintili olarak "kavl" kavramının kullanılışı "lazımın (=gerekenin) "melzumun (=gerektiren)" yerine geçmesi türünden bir istiare örneğidir. Çünkü bir şey hakkında söz söylemek (kavl) o sözün içerdiği şeylere inanmayı gerektirir.

Zaam (İddia): Zihin içi bir suret olarak tasdik anlamını ifade eder. Söz konusu tasdikin tercihe dayanması (zann olması) ya da kesin olması arasında bu açıdan bir fark yoktur.

İlim (Bilme): Daha önce de söylediğimiz gibi, aksine ihtimal bulunmayan kavrayış demektir.

Hıfz (Koruma): Zihin içinde bilinen biçimin değişime ve dönüşüme uğramayacak şekilde zihinde korunması, zabt edilmesi.

Hikmet: Zihin içindeki ilmî bir suretin sağlamlığı, dayanıklılığı yönü.

Hubret (Haberdar olma): Zihin içindeki bilgi biçiminin, öncüllerinden hangi sonuçların çıkacağını bilecek düzeyde bilen kişiye açık olması, onun tarafından kuşatılmış olması.

Şehadet (Şahid olma): Bir şeyin kendisine ve özüne ulaşma. Onu somut şeylerde olduğu gibi duyu organlarıyla ya da bilgi, irade, sevgi, nefret gibi batını soyut duygularla algılama.

Yukarıda sunduğumuz kavramların anlamlarından da fark edileceği gibi, maddeden, hareketten ve değişimden soyutlanamayacakları açıktır. Bu yüzden içlerinde son beş tanesi hariç, bu kavramlar yüce Allah'la ilgili olarak kullanılamazlar. Sadece ilim, hıfz, hikmet, haberdar olma ve şehadet kavramları kullanılabilir. Biri kalkıp da, yüce Allah hakkında: O sanıyor "veya "hesap ediyor" ya da "iddia ediyor" yahut "anlıyor" veyahut "derin anlıyor" şeklinde bir ifade kullanamaz.

Son beş kavram ise, eksiklik ve yitirme anlamını çağrıştırmamaları açısından yüce Allah'la ilgili olarak kullanılmalarında bir sakınca yoktur. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Allah her şeyi bilir."* (Bakara, 282) *"Senin Rabbin, her şeyin üzerinde koruyucudur."* (Sebe, 21) *"Allah,*

işlediklerinizden haberdardır." (Bakara, 234) *"O, bilendir, hikmet sahibidir."* (Yûsuf, 83) *"O her şeyin üzerinde şahittir."* (Fussilet, 53)

Kavramlara ilişkin bu değerlendirmelerin ardından konumuza dönüyoruz ve diyoruz ki: Bildiğimiz gibi "akıl" kelimesi kavrayış anlamında kullanılır. Çünkü kavrama işleminde kalbin tasdik yoluyla bağlanması söz konusudur. Yüce Allah, bu durumu insanın yaratılışının esası kılmıştır; teori düzeyinde hakkı ve batılı bu şekilde kavrar. Pratik boyutuyla iyiyi, kötüyü, faydalıyı ve zararlıyı bu sayede algılar. Yüce Allah insanı, önce kendi varlığını algılayacak bir mahiyette yaratmıştır. Ardından onu somut duyu organlarıyla donatmıştır. Bunlar aracılığı ile somut şeyleri algılar. Bunun yanında içsel duyularla da donatmıştır ki, bunlar aracılığı ile soyut ve manevî şeyleri algılar. Bunlar insanın kendisini dış âleme bağlama işlevini de görürler; irade, sevgi, öfke, umut ve korku gibi. Ardından dış âlemde, düzenleme, ayırma, özelleştirme ve genelleştirme türünden tasarruflara girişir. Dış âlemdeki, pratik aşamasının dışında kalan teorik olgularla ilgili teorik yargılara varır. Pratik olgular hakkında da pratik yargılarda bulunur. Bütün bunları, öz yaratılışının kendisi için belirlediği mecrada gerçekleştirir. İşte akıl dediğimiz şey, bu işlemlerin tümünü gerçekleştiren şeyin adıdır.

Ancak bazı durumlarda, insanın sahip olduğu kimi güçler insanı etkisi altına alabilir. Söz gelimi, ihtiras ve öfke gibi güçler diğer güçleri bütünüyle devre dışı bırakabilir veya zayıflatabilir. Böyle bir durumda insan ılımlılık ve itidal çizgisinden saparak, ifrat ve tefrit gibi iki uç kutuptan birine kayabilir. O zaman, akıl dediğimiz güç, normal işlevini, sağlıklı biçimde göremez olur. Sapık ve saptırıcı algılara ve yalancı tanıklıklara göre hükmeden bir yargıcı düşünün. Bu tür bir yargı, kesinlikle haktan sapar. Yargıç asıl itibariyle batılı, yanlışlığı kastetmezse de böyle bir insan yargı makamında oturmuştur ama, yargının amacına ve işlevine uygun olarak hareket eden bir yargıç değildir.

Yargılarında, batıl ve yanlış bilgileri esas alan bir insanı da bu çerçevede değerlendirebiliriz. Bir tür hoşgörü kılıfına sokarak, söz konusu yargısını akıl olarak değerlendirse dahi, gerçek aklın yapabileceği bir iş değildir bu. Çünkü böyle bir harekette insan, normal fıtratın çizgisinden ve doğruluğun değişmez kurallarından sapmış olur.

Kur'ân-ı Kerim bu çerçevede ele alıyor meseleyi. Aklı insanın dini açısından yararlandığı ve yol göstericiliği altında gerçek bilgilere ve

salih amellere ulaştığı güç olarak tanımlıyor. Bu doğrultuda işini yerine getirmeyince, o gücü akıl diye nitelemez. Sırf dünyevî hayır ve şer bağlamında işlev görse de. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Ve derler ki: Eğer dinlemiş olsaydık ya da akıl etmiş olsaydık, şu çılgınca yanan ateşin halkı arasında olmayacaktık."* (Mülk, 10)

Bir diğer ayette ise şöyle buyuruyor: *"Yeryüzünde gezip dolaşmıyorlar mı, böylece onların kendisiyle akledebilecek kalpleri ve işitebilecek kulakları oluversin? Çünkü doğrusu, gözler kör olmaz, ancak sinelerdeki kalpler körelir."* (Hac, 46)

Görüldüğü gibi, ayetlerde "akıl" kavramı, ilimle ilgili olarak kullanılıyor, ki insan bunu yalnız başına gerçekleştirir. İşitme ise, algılama ile ilgili olarak kullanılıyor. Burada ise, insanın bir başkasının yardımına ihtiyacı vardır. Ancak dikkati çeken husus, her iki faaliyette de öz yaratılışın (fıtrat) bozulmamışlığı esastır. Ulu Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Nefsini ahmaklaştıran beyinsizden başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir."* (Bakara, 130) Daha önce bu ayetin, *"Akıl, aracılığıyla Rahman olan Allah'a kulluk sunulan şeydir."* hadisinin diğer bir ifadesi olduğunu vurgulamıştık.

Bu açıklamaların ışığında şunu diyebiliriz: Kur'ân-ı Kerim'de "akıl" kavramı ile kastedilen, insanın bozulmamış fıtratı ile elde ettiği idrak ve kavrayıştır. Bununla, *"Size ayetlerini böyle açıklar; ki akledesiniz."* ifadesinin anlamı belirginleşiyor. Buna göre, bilgi açıklama ile kazanılır. Bilgi ise, aklın öncüsü ve aracıdır. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: *"İşte bu örnekler; biz bunları insanlara vermekteyiz. Ancak alimlerden başkası bunlara akıl erdirmez."* (Ankebut, 43)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Sünen-i Ebu Davud'da ensarlı bir kadın olan Esmâ bint-i Yezid b. es-Seken'in şöyle dediği rivayet edilir: "Resulullah zamanında, kocam beni boşadı. O sırada boşanmış kadın için iddet bekleme zorunluluğu yoktu. Kocam beni boşayınca, boşanmış kadınların iddetine ilişkin şu

ayet indi: *'Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizlenme süresi beklerler.'* Hakkında iddet hükmü inen ilk boşanmış kadın oydu.[1]

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizlenme süresi beklerler."* ayeti ile ilgili olarak Zürare'nin şöyle dediği rivayet edilir: Rabiat'ur-Re'y'in şöyle dediğini duydum: "Benim görüşüme göre, yüce Allah'ın Kur'ân'da belirtmiş olduğu "el-kur'u" kelimesi, iki ay başı kanaması arasındaki temizlik hâli anlamına gelir. Aybaşı kanaması değil." Bunun üzerine İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanına gittim ve Rebia'nın sözlerini ona aktardım. Bana dedi ki: "O kendi görüşü ile konuşmamıştır. Ona Ali'den (a.s) bir rivayet ulaşmıştır." O zaman dedim ki: "Allah, işlerini düzene koysun, Ali (a.s) mi bunu söylemiştir?" Evet, dedi. Ali, el-kur'u, temizlik hâlidir. O sırada kan toplanır ve vakti gelince de dışarı atılır diyordu. Bunun üzerine dedim ki: Allah işlerini düzene koysun. Bir adam iki adil şahidin huzurunda, cinsel birleşmede bulunmaksızın, temizlik hâlindeyken boşarsa, ne lazım gelir? Buyurdu ki: Kadın üçüncü aybaşı hâline girdiğinde iddeti sona ermiş olur. Artık evlenmesine bir engel kalmamış olur.[2]

Aynı anlamı içeren sözler başka kanallardan da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir. Ravinin: "Allah işlerini düzene koysun, Ali mi bunu söylemiştir?" sözüne gelince, bu soruyu İmam'ın, "O'na Ali'den bir rivayet ulaşmıştır." sözünden sonra yöneltiyor. Bunun nedeni de, Ehlisünnet arasında, Hz. Ali'nin (a.s), "Ayette geçen el-kur'u kelimesi ile, aybaşı kanaması kastedilmiştir, temizlenme hâli değil." dediği yaygın bir görüştü." Nitekim ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Şafii, Abdurrezzak, Abd b. Humeyd ve Beyhakî Ali b. Ebu Talib'den (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: "Kadın üçüncü aybaşı hâlini görünceye ve temizleninceye kadar, kocası onu geri alabilir. Yıkandıktan sonra evlenmesinde bir sakınca kalmaz."[3]

Ancak Ehlibeyt İmamları bunu reddetmiş ve şu rivayeti ona nispet etmişlerdir: "el-Kuru" kavramı, temizlenmedir, aybaşı kanaması değil. Nitekim yukarıda sunduğumuz rivayette buna işaret edilmiştir. Bu gö-

---

1- [Sünen-i Ebu Davud, c.2, hadis: 228]
2- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.114]
3- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.275]

rüşü, Hz. Ali'nin (a.s) dışında Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer ve Aişe gibi sahabelere de nispet edip rivayet etmişlerdir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Allah'ın rahimlerinde yarattığını saklamaları onlara helâl olmaz."* ifadesi ile ilgili olarak: "Hamileliği ve aybaşı hâlini gizlemeleri helâl olmaz." dediği rivayet edilir.

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: "Yüce Allah, üç şeyi kadınların inisiyatifine bırakmıştır. Aybaşı hâlinden temizlenme, aybaşı kanaması ve hamilelik."

Yine Tefsir'ul-Kummî'de *"Erkekler için onlar üzerinde bir derece var."* ayeti ile ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: "Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakkı, kadınların erkekler üzerindeki hakkından daha üstündür."

Daha önce de vurguladığımız gibi, bu değerlendirme kadın ve erkek hakları arasındaki eşitlik ilkesi ile çelişmez.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, *"Boşanma iki defadır. Sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle bırakmak gerekir."* ayeti ile ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah, kadınlar iki defa boşanır. Bundan sonrası, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle bırakmaktır. Güzellikle bırakmak üçüncü kez boşama yerine geçer."[1]

et-Tehzib adlı eserde, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Sünnete uygun boşama şöyledir: Adam kadını, temizlik hâlindeyken, cinsel ilişkiye girmeksizin iki şahidin huzurunda boşar. Sonra onu, iddetini doldurmak üzere serbest bırakır. İddeti dolunca, kadın ondan ayrılmış olur. Bu noktada kocası onunla evlenmek isteyen herhangi bir talipli gibi olur. Eğer kadın isterse, adam onu tekrar nikâhlayabilir. İstemezse nikâhlayamaz. Eğer adam kadını geri almak düşüncesindeyse, kadının iddeti dolmadan bunu şahitlerin huzurunda ifade etmek durumundadır. Bu durumda kadın, geçmiş boşamadan sonra tekrar onun karısıdır..."[2]

Men La Yahzuruhu'l-Fakih adlı eserde Hasan b. Faddal'dan şöyle rivayet edilir: İmam Rıza'dan (a.s), üçüncü boşamadan sonra boşanmış kadının bir başka erkekle nikâhlanmadıkça, eski kocası ile evlenmesi-

---

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.116]

2- [et-Tehzib, c.8, s.25]

nin helâl olmayışının gerekçesinin ne olduğunu sordum. Bana dedi ki: "Yüce Allah, iki kere boşamaya izin vermiştir. *'Boşanma iki keredir. Sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle bırakmak gerekir.'* buyurmuştur. Güzellikle bırakmak deyimiyle üçüncü boşama kastedilmiştir. Üçüncü kez boşama, Allah'ın hoşnut olmadığı şeylerin kapsamına girdiği için, kadın bir başkasıyla nikâhlanmadıkça, eski kocasına helâl olmaz. Ki, insanlar boşamayı hafifsemesinler ve kadınlar zarara uğratılmasın."[1]

Ben derim ki: Ehlibeyt'in boşama ile ilgili görüşleri şöyledir: Bir lafızla veya bir oturumda gerçekleşen boşama, adam "seni üç kere boşuyorum" dese bile, Şia'ya göre bir boşamadır. Ehlisünnet'in meseleye ilişkin rivayetleri arasında ihtilaf vardır. Ehlisünnet kaynaklarınca aktarılan bazı rivayetler, bir boşamanın gerçekleştiğine delalet ederken, bazı rivayetler de üç kez boşamanın gerçekleşmiş olacağına delalet etmektedir. Bu görüşü Hz. Ali (a.s) ve Cafer b. Muhammed'den (a.s) de rivayet ederler.

Ancak, Müslim, Ebu Davud ve Neseî gibi sünen ve sıhah sahiplerinin aktardığı bazı rivayetlerden şu husus belirginleşiyor: Üç boşamanın bir kerede gerçekleşmesi, ikinci halifenin hilafetinin başlamasından iki veya üç yıl sonra cevaz verdiği bir uygulamadır. Nitekim ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: Abdurrezzak, Müslim, Ebu Davud, Neseî, Hakim ve Beyhakî İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Boşama, Resulullah (s.a.a) döneminde, Ebubekir döneminde ve Ömer'in hilafetinin ilk iki senesinde bir oturumda üç kere gerçekleşmiş olsa bile, bir boşama kabul ediliyordu. Ömer "İnsanlar, kendilerine ait olan ve mühlet tanınan bir yetkiyi acele ile kullanmak istiyorlar. Biz de bunu onaylasak ya." dedi ve bir oturuşta üç boşamanın geçerliliğini onayladı.

Sünen-i Ebu Davud'da İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: Ebu Rukane Abdu Yezid, Ümmü Rukane'yi boşadı ve Muzeyne kabilesinden bir kadınla evlendi. Kadın Resulullah'ın yanına geldi ve saçından bir tel göstererek şöyle dedi: "Şu saç telinin şuna ne faydası varsa, Ebu Rukane'nin de bana o faydası vardır. (Kadın Ebu Rukane'nin iktidarsız olduğunu anlatmaya çalışıyordu.) İkimizi birbirimizden ayır." Bunun üzerine Resulullah efendimizin (s.a.a) canı sıkıldı ve Rukane ve kardeşlerini çağırdı. Sonra orada bulunanlara sordu: "Sizce

1- [Men La Yahzuruhu'l-Fakih, c.3, s.324, hadis: 1570]

şu çocuk, şu şu hususlarda, şunlar da şu şu hususlarda Ebu Rukane'ye benzemiyorlar mı? Meclistekiler: "Evet, benziyorlar" dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.s) Abdu Yezid'e: "Bu kadını boşa" dedi. O da boşadı. Sonra: "Karın Ümmü Rukaneyi geri al" dedi. Abdu Yezid: "Ama onu üç kere boşadım, ya Resulallah" dedi. Resulullah:" Biliyorum. Onu geri al." buyurdu ve şu ayeti okudu: "Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman, iddetleri süresinde boşayın." (Talak, 1)

ed-Dürr'ül-Mensur tefsirinde Beyhakî İbn Abbas'tan şöyle nakleder: Rukane, bir kadını tek oturumda üç talakla boşadı. Ardından, yaptığına çok üzüldü. Resulullah (s.a.a) kadını nasıl boşadığını sordu: "Onu bir oturumda üç kere boşadım" dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) "Bu sadece bir boşama yerine geçer. İstersen onu geri alabilirsin." buyurdu. Rukane de gidip karısını geri aldı. İbn Abbas, boşamanın ancak her temizlik hâlinde olabileceği ve bunun, yüce Allah'ın uyulmasını emrettiği kural: "onları iddetleri süresinde boşayın." olduğu görüşündeydi.

Ben derim ki: Aynı anlamın başka rivayetlerce de aktarıldığını görüyoruz. Ömer'in bir oturumda üç kere boşamaya cevaz vermesi üzerine yapılacak değerlendirme, temettü haccına ilişkin tavrı üzerine yapılan değerlendirmeden farksız olacaktır.

Bazı bilginler bir oturumda ve tek bir lafızla üç talaklı boşamanın gerçekleşmeyeceğini şu şekilde ispat etmeye çalışmışlardır. Yüce Allah, *"Boşanma iki defadır."* buyuruyor. "İki defa" ve "üç defa" ifadeleri, tek bir lafızla dile getirilmiş sözlerle bağdaşmaz. Nitekim "lian" olayında da bu hususta ittifak vardır. Lian hususunda karı-kocanın her birisinin dört kez Allah'ı şahit tutmaları gerekir ve bir defa dört defa yerine geçerli sayılmaz.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde *"Veya güzellikle bırakmak gerekir."* ifadesi ile ilgili olarak şu açıklamaya yer verilir. Bu deyimin anlamı hususunda iki görüş ileri sürülmüştür: a) Bununla üçüncü kez boşama kastedilmiştir. b) Adam kadını iddetini doldurmak üzere bırakır. Süre dolunca da ayrılık kesinleşir. Bu görüşü Süddî ve Dahhak benimsemiştir. Benzeri bir değerlendirme İmam Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir.

Ben derim ki: Gördüğün gibi *"veya güzellikle bırakmak gerekir."* sözünün anlamına ilişkin rivayetler arasında ihtilaf vardır.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız size helâl değildir; ancak ikisinin Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından korkmuş olmaları durumu başka."* ayeti ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şu sözlerine yer verilir: "Hul" nitelikli boşama, ancak kadının kocasına: Senin için ettiğim hiç bir yemine sadık kalmayacağım. Senin iznin olmadan dışarı çıkacağım. Senin yatağına başka bir erkeği alacağım. Seninle cinsel ilişkiye girmekten dolayı gusül abdesti almayacağım." veya "ya beni boşarsın ya da senin hiç bir emrine itaat etmeyeceğim." demesi ile gerçekleşir. Kadın bu sözü söyleyince, adam kadına verdiği malın tümünü alabilir. Kadının kendi malından verdiği miktarı da alması helâl olur. Bu şekilde karşılıklı olarak anlaştıkları zaman, adam kadını şahitlerin huzurunda, hayızdan temizlenmiş olarak boşar. (Bu durumda "bain talak" gerçekleşir) Kadın bir boşanma ile ondan ayrılmış olur. Artık adam taliplilerden biri konumuna düşer. Kadın tekrar evlenmek isterse kocası ile yeniden evlenebilir. İstemezse evlenmez. Adam tekrar kadınla evlenirse, kadının iki talakı yerinde kalmış olur (iddet süresi içerisinde bile karısına dönemez.) Bu durumda, kocanın tıpkı talak-ı mübaratta olduğu gibi yani şiddetli geçimsizlikten dolayı ayrılmaya karar verenlerin yaptığı gibi şunu şart koşması iyidir: Bana verdiğin bir şeyi geri olmak istersen ben de tekrar senin kocan olurum.[1]

İmam Cafer Sadık (a.s) der ki: Hul' mübarat yani karşılıklı ayrılma kararı ve muhayyerlik[2] şeklindeki boşanma kararları, ancak cinsel iliş-

---

1- [Talak-ı hul' kocasıyla geçinemeyen, mehrini veya daha fazlasını boşanması için veren kadının, boşanma türüne denir. Talak-ı mübarat ise karşılıklı geçimsizlikten dolayı ayrılmaya karar vermeleri ve ayrılmalarıdır. Bu durumda kadın mehrinin bir miktarından vazgeçer. Erkek bu durumda mehirden fazlasını karısından isteyemediği gibi bütününü de isteyemez.]

2- [*"Ey Peygamber, eşlerine söyle: Eğer siz, dünya hayâtını ve onun süsünü istiyorsanız gelin size müt'a vereyim (bağışta bulunayım) ve sizi güzellikle salıvereyim."* (Ahzab, 28) Bu ayet indikten sonra Peygamber efendimiz hanımlarını boşanma ve kalma hususunda serbest bıraktı. Ehlisünnet bu ayete istinaden, erkeğin eşinin ayrılma hususunda serbest bırakabileceği ve kadının ayrılma taraftarı olduğu takdirde kendiliğinden boşanmanın gerçekleşeceği noktasında ittifak etmişlerdir. Ancak Şia, bunu Resulullah'a (s.a.a.) özgü bir hüküm olarak telakki etmiştir. Nakledilen söz konusu rivayete gelince, hiç kimsenin buna amel etmemesiyle birlikte bu konudaki diğer bir takım rivayetlerle de çelişmektedir.]

ki olmaksızın, kadının temiz olduğu bir sırada ve iki şahidin huzurunda gerçekleşebilir. Hul' ile boşanmış kadın bir başkası ile evlenir, ondan da boşanırsa, eski kocası onunla evlenebilir. İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle der: Koca, hul' veya mübarat usulü ile boşanan karısına iddet süresi içinde dönemez. Ancak karısı kararından döner ve pişmanlık duyarsa o başka. Bu durumda karısından aldığı malı geri verme suretiyle karısına dönebilir.[1]

Men La Yahzuruhu'l-Fakih adlı eserde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şu sözlerine yer verilir: "Kadın kocasına, 'Senin bir emrine itaat etmeyeceğim.' dese, bunun hangi emir olduğunu açıklasa da, açıklamasa da, adamın kadına verdiklerini alma hakkı doğar. İddeti süresinde kadını tekrar alamaz da."[2]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Ahmed, Sehl b. Ebu Hasmeden şöyle rivayet eder: "Sehl'in kızı Habibe, Sabit b. Kays b. Şammas'ın nikâhı altındaydı. Kadın adamdan tiksiniyordu. Sabit ufak tefek ve çirkin yüzlü biriydi. Kadın Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve şöyle dedi: 'Bu adamın yüzüne bakamıyorum. Eğer Allah'tan korkmasaydım, yüzüne tükürürdüm.' dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) ona, 'Mehir olarak sana verdiği bahçeyi geri vermeye hazır mısın?' diye sordu. Kadın, 'Evet' dedi ve bahçeyi geri verdi. Resulullah da onları birbirinden ayırdı. İslâm'da ilk hul' şeklindeki boşanma buydu."

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, *"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır; onlara tecavüz etmeyin."* ifadesi ile ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah, zina eden kimseye öfkelenmiş ve ona yüz kırbaç vurulmasını öngörmüştür. Kim zina edene kızıp da cezasını arttırırsa, ben ondan beriyim. Allah'a sığınırım. *'...Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; onlara tecavüz etmeyin...'* ayeti ile kastedilen budur."[3]

el-Kâfi'de Ebu Basir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bir başkası ile evlenip boşanmadıkça eski kocasına helâl olmayan kadın, bir kere boşanıp geri alınan, sonra üçüncü kez boşanan kadındır. Üçüncü kez boşanan kadın, bir başka-

---

1- [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.75]
2- [Men La Yahzuruhu'l-Fakih, c.3, hadis: 4823]
3- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.117]

sıyla evlenmedikçe ve adam tadına bakmadıkça eski kocasına helâl olmaz."[1]

Ben derim ki: "Tadına bakmak (useylet)"la, cinsel ilişki kastedilmiştir. es-Sıhah da şöyle denir: Cinsel ilişkide bir zevk anı vardır. Bu zevk balın tadına benzetilmiştir. Kelimenin orijinalinin sonundaki küçültme amaçlı "ta"nın yer almasının sebebi, bal ile ilgili kelimelerin genellikle müennes olarak kullanılmasıdır. Bazılarına göre: Kelimenin müennes kılınmasının sebebi, bir parça zevk anlamını ifade etmesindendir. Altının bir parçasına "zehebet" denilmesi gibi.

"Tadına bakmadıkça" ifadesi, Rufaa kıssası kapsamında, Resulullah'ın söylediği şu sözden iktibas edilmiş gibidir: "Sen onun tadına, o da senin tadına varmadıkça bu olmaz."

Nitekim ed-Dürr'ül-Mensur tefsirinde, Bezzaz, Taberanî ve Beyhakî kanalıyla şöyle rivayet edilir: "Rufaa b. Samuel karısını boşadı. Kadın Resulullah'ın huzuruna gelerek şöyle dedi: 'Ya Resulallah, Abdurrahman benimle evlendi, ama onun şundan (üzerindeki elbiseden bir parça göstererek) başka bir şeyi yoktur.' Resulullah ise, bu sözlerine kulak vermiyordu. Sonunda şöyle buyurdu: Bana öyle geliyor ki, sen tekrar Rufaa'ya dönmek istiyorsun. Hayır, sen onun tadına, o da senin tadına bakmadıkça bu olmaz."

Bu rivayet meşhurdur. Ehlisünnet'ten sünen sahipleri ve başkalarından oluşan kalabalık bir grup rivayet etmişlerdir. Şia'dan da bazı kimseler bu hadisi rivayet etmiştir. Rivayetlerin lafızları arasında bir takım farklar olmakla birlikte, çoğusunda da bu son cümle aynı lafızlarla yer alır.

et-Tehzib adlı eserde, İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle bir soru yöneltildiği rivayet edilir: "Boşanmış kadın, biri ile mut'a nikâhı ile evlense, sonra ilk kocasına dönebilir mi?" İmam buyuruyor ki: "Hayır. Çünkü yüce Allah, *'Yine onu boşarsa (üçüncü defa) kadın onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. Eğer bu koca da onu boşarsa, onların... birbirlerine dönmelerinde ikisi için bir günah yoktur."* buyuruyor. Halbuki müt'a evliliğinde boşanma yoktur."[2]

1- [el-Kâfi, c.6, s.75]
2- [et-Tehzib, c.6, s.34]

Yine aynı eserde, Muhammed b. Mudarib'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Rıza'ya (a.s), "Üç talakla boşanmış kadın, iğdiş edilmiş bir adamla evlenip boşanırsa, eski kocasına helâl olur mu?" diye sordum." Helâl olmaz." cevabını verdi.[1]

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini tamamlamışlarsa... haklarını ihlal edip zarar vermek için onları tutmayın."* ayeti ile ilgili olarak, İmam'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Adam kadını boşadıktan sonra, eğer kadını istemiyorsa, onu geri alması kendisine caiz olmaz."

Men La Yahzuruhu'l-Fakih adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bir adamın, karısını boşaması ardından hiç de ihtiyaç duymadığı hâlde tekrar geri alıp boşaması, uygun düşmez. Bu, yüce Allah'ın yasakladığı zarar amaçlı bir boşayıp geri almadır. Ancak adamın karısını boşayıp da, ardından nikâhı altında sürekli tutmak maksadıyla geri alması başka."[2]

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, *"Allah'ın ayetlerini oyun konusu edinmeyin."* ifadesiyle ilgili olarak, Ömer b. Cemi, bir rivayet zincirine yer vermeksizin, doğrudan Emir'ül-Müminin'den şöyle rivayet eder: "Bu ümmetten olup da Kur'ân okuduktan sonra ateşe girenler, Allah'ın ayetlerini oyun konusu edinenlerdir."

Buharî, "Sahih"inde, *"Kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini tamamlamışlarsa..."* ayetinin içerdiği anlamla ilgili olarak şöyle bir rivayete yer verir: "Ma'kıl b. Yesar'ın kızkardeşini kocası boşadı. Sonra kadını, iddetini doldurana kadar geri almadı. Sonra tekrar onunla evlenmek istedi. Ama Ma'kıl buna izin vermedi. Bunun üzerine şu ayet indi: *Onlara, kendilerini kocalarına nikâhlamalarına engel çıkarmayın."*[3]

Bu hadis ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Buharî'den, Neseî, İbn Mace, Tirmizî ve Ebu Davud gibi diğer bazı sünen sahiplerinden rivayet edilmiştir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Süddî kanalıyla şöyle rivayet edilir: "Bu ayet, Ensardan Cabir b. Abdullah hakkında, inmiştir. Onun bir amca kızı vardı. Kocası onu bir kere boşadı. Kadının iddeti tamam-

---

1- [et-Tehzib, c.6, s.34]

2- [Men La Yahzuruhu'l-Fakih, c.3, hadis: 4762]

3- [Sahih-i Buhârî, c.19. s.98, hadis: 4805]

lanınca tekrar onunla evlenmek istedi. Ama Cabir bunu kabul etmedi ve şöyle dedi: Amcamızın kızını boşuyorsun, sonra tekrar geri mi almak istiyorsun? Öte yandan, kadın da kocasına dönmek istiyordu. Bunun üzerine yüce Allah, *'Kadınları boşadığınızda...'* diye başlayan ayeti indirdi."

Ben derim ki: Ehlibeyt mezhebine göre, erkek kardeşin ve amca - oğlunun bir kadın üzerinde velâyet hakkı yoktur. Eğer sunulan bu rivayetlerden biri sahih ise, ayetteki yasaklama, velâyeti sınırlama amacına yönelik olmadığı gibi, bir vaz'i hükmü de geçerli kılıyor değildir. Tam tersine, iki eş arasına girmenin çirkinliğini ya da mekruhluğunu veya haramlığını vurgulamaya yöneliktir. Kadınların eski kocaları ile evlenmelerini engelleyen her kese ilişkin teklif nitelikli bir yasaklamadır, başka değil.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."* ifadesi ile ilgili olarak, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Çocuk süt emme çağında olduğu sürece, anne-babanın her biri eşit oranda bir velâyet hakkına sahiptir. Çocuk sütten ayrıldığı zaman, baba, soy itibariyle çocuk üzerinde daha çok hak sahibi olur. Şayet, baba, çocuğunu dört dirhem karşılığı emzirecek bir süt anne bulsa ve çocuğun öz annesi 'beş dirhemden aşağıya emzirmem.' diye tuttursa, adam çocuğu öz annesinden ayırıp süt anneye teslim edebilir. Ne var ki, çocuk açısından bir tür zorlamadır bu. Onu annesi ile bırakmak daha öncelikli, şefkat açısından daha uygun olur."

Yine aynı eserde, İmam'ın (a.s) *"Anne, çocuğu dolayısıyla zarara uğratılmasın..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Kadın, kendisi ile cinsel ilişki kurmak isteyen kocasının göğsüne ellerini red anlamında koyar ve şöyle derdi: 'Bırakmam. Kucağımda bebeğim olduğu hâlde hamile kalmaktan korkuyorum.' Veya kocası ona şöyle derdi: 'Seninle ilişki kurmayacağım. (Kız çocuğuna) hamile kalmandan, dolayısıyla çocuğumu öldürmemden korkuyorum.' Bunun üzerine yüce Allah erkeğin kadına, kadının da erkeğe zarar vermesini yasakladı."

Yine aynı eserde, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (her ikisine selâm olsun) şöyle rivayet edilir: *"Mirasçı üzerindeki sorumluluk da bunun gibidir."* ayeti nafaka ile ilgilidir. Baba-

nın sorumluluğu kadar, onun meşru varisinin de kadına nafaka verme yükümlülüğü vardır.[1]

Adı geçen eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), bu ayetle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Mirasçı da kadına zarar veremez." Çocuğun ona gitmesine izin vermeyeceğim" diyemez. Kadın da eğer yanında bir şeyler varsa, (geri vermeli) bununla çocuğu da zarara uğratamaz. Mirasçılar da çocuğa zorluk çıkarmamalıdır."[2]

Aynı eserde, Hammad İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Çocuk sütten kesildikten sonra, artık emzirme olmaz." Dedim ki: "Sana feda olayım. Çocuğun sütten kesilme süresi ne kadardır? Buyurdu ki: Yüce Allah'ın ayet-i kerimede sözünü ettiği iki yıl."

Ben derim ki: İmamın "iki yıl" sözü, ayette geçen lafzın hikayesi niteliğindedir. Bu yüzden "Allah'ın sözünü ettiği" şekilde vasfetmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensur tefsirinde, Abdurrezzak "Musannaf" adlı eserde ve İbn Adiy Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet eder: "Büluğ çağından sonra yetimlik olmaz. Çocuk normal sürenin sonunda sütten ayrıldıktan sonra bir daha emzirme olmaz. Bir gün boyunca akşama kadar konuşmama orucu tutmak geçersizdir. İki gün üst üste iftarsız oruç tutmak caiz değildir. Günah amaçlı adak olmaz. Günah uğrunda infak yapılmaz. Akrabalık bağlarını kesme amacı ile yemin edilmez. Hicret zamanı, bir Müslümanın küfür diyarını terketmemesi doğru değildir. Fetihten sonra da hicret olmaz. Kadının kocasına karşı, oğulun babasına karşı, kölenin efendisine karşı ettiği yeminlere bağlı kalmak gerekmez. Evlenilmeden karı boşanmaz. Sahip olunmadan köle azad edilmez."

Tefsir'ul-Ayyaşî'de Ebu Bekir el-Hadremi kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: *"İçinizde ölenlerin geride bıraktıkları eşler, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."* ayeti inince, kadınlar Resulullah'ın huzuruna gelip onunla tartıştılar ve dediler ki: "Bu kadar beklemeye sabredemeyiz." Resulullah onlara dedi ki: "Eskiden birinizin kocası öldüğünde deve tersini alır, arkasına dökerek bir örtünün arkasına girerdi. Öylece oturuyordu. Bir yıl dolunca deve tersini alır, sonra onu gözlerine sürme olarak çekip evlenirdi. Şimdi ise yüce Allah, sekiz ay beklemenizi üzerinizden kaldırdı."

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.121]
2- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.121]

et-Tehzib adlı eserde, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Her türlü nikâh ile evlenen bir kadın, ister hür, ister cariye olsun, ister mut'a nikâhı ile, ister daimi evlilik nikâhı ile ve ister cariye olma suretiyle evli bulunsun, kocası öldüğü zaman, iddeti dört ay on gündür."[1]

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, Muhammed b. Müslim, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Ona dedim ki: Sana feda olayım, nasıl olur da, boşanmış kadının bekleme süresi üç aybaşı hâli veya üç ay olur; buna karşın kocası ölen kadının bekleme süresi dört ay on gün olur? Buyurdu ki: "Boşanmış kadının, üç aybaşı hâli beklemesi, rahimde ceninin olup olmadığının anlaşılması amacına yöneliktir."

"Kocası ölen kadının dört ay on gün beklemesine gelince; yüce Allah kadınların lehine bir şart, aleyhlerine de bir şart koşmuştur. Lehlerine koştuğu şart şudur: Erkeğin eşi ile ilişki kurmamaya yemin etmesi(yle yapması) durumunda şu hükmü yürürlüğe koymuştur: *'Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır.'* [Bakara, 226] Bir insanın dört aydan fazla karısından uzak durması caiz değildir. Çünkü yüce Allah, kadınların erkeksizliğe dayanma sınırının dört ay olduğunu biliyor. Kadınların aleyhlerine koştuğu şart ise şudur: Kocaları öldüğünde, dört ay on gün beklemelerini öngörmüştür. Adam hayattayken, kadının lehine olmak üzere aldığı süreyi, o ölürken onun lehine olmak üzere kadından alıyor."

Aynı anlamı içeren bir haber başka kanallardan İmam Rıza (a.s) ve İmam Hadi'den (a.s) rivayet edilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Kadınları nikâhlamak istediğinizi onlara sezdirmenizde size bir günah yoktur."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Kadın iddetini doldururken ona güzel söz söyleyerek ilgisini çekersin. 'Ben şunu yaparım veya şu kötü şeyi yaparım ya da her çirkin şeyi yaparım.' demesin." Bir diğer rivayette şöyle bir ifade yer alır: "Kadın iddetini doldururken ona şöyle dersin: 'Ey falanca, sadece seni mutlu etmeyi severim. İddetin dolduğunda, inşaallah beni gözden kaçırmazsın, yalnız başına kalmayı istemezsin.' Bütün bunları yapabilirsin ama, nikâh kıymaya kalkışamazsın."

1- [et-Tehzib, c.8, s.157]

Bu konuda, Ehlibeyt İmamları'ndan başka hadisler de rivayet edilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, *"..Kadınları boşamanızda size bir günah yoktur."* ayeti ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Adam, cinsel ilişki kurmadan önce karısını boşarsa, belirlenen mehrin yarısı kadınındır. Şayet mehir belirlenmemişse, örfe uygun bir yararlandırma ile kadına ödemede bulunulur. İmkânları geniş olan imkânlarına göre, eli darda olan da gücüne göre bir şeyler verir. Bu şekilde boşanan bir kadın için iddet bekleme zorunluluğu yoktur. Taliplisi çıkarsa, o saatte de evlenebilir."

el-Kâfi adlı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), cinsel ilişki kurmadan karısını boşayan bir adam hakkında şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer adam kadın için bir mehir belirlemişse yükümlülük altına girdiği miktarın yarısını kadına vermek zorundadır. Şayet bir mehir belirlememişse onun durumundaki kadınların yararlandıkları miktar kadar bir mal vererek kadını yararlandırmalıdır."[1]

Bu rivayette, "maruf bir şekilde yararlandırma" ifadesi tefsir ediliyor.

el-Kâfi[2], et-Tehzib, Tefsir'ul-Ayyaşî ve başka kaynaklarda, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"nikâh bağı elinde olan..."* ifadesini "kadının velisi" şeklinde açıkladıkları rivayet edilir.

Bu yorumu destekleyen rivayetlerin sayısı oldukça kabarıktır. Ehlisünnet ve'l-Cemaat kanallarınca Resulullah (s.a.a) ve Hz. Ali'ye (a.s) dayandırılan bazı rivayetlerde "nikâh bağını elinde bulunduran"ın "koca" olduğu belirtilir.

el-Kâfi[3], Men La Yahzuruhu'l-Fakih[4], Tefsir'ul-Ayyaşî'de[5] ve Tefsir'ul-Kummî'de, *"Namazları ve orta namazı koruyun."* ayetinin tefsiri bağlamında, çeşitli rivayet kanallarından, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "Kuşkusuz orta namazı, öğle namazıdır." dedikleri rivayet edilir.

1- [el-Kâfi, c.6, s.106]
2- [el-Kâfi, c.6, s.106]
3- [el-Kâfi, c.3, s.277]
4- [Men La Yahzuruhu'l-Fakih, c.1, hadis: 600]
5- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.127]

Ben derim ki: Bu görüş Ehlibeyt İmamları'ndan konuya ilişkin olarak, aynı ifade tarzıyla rivayet edilen hadislerden ağır basan bir değerlendirmedir. Elbette, Ehlibeyt İmamları'ndan gelen bazı rivayetlerde, orta namazının cuma namazı olduğu belirtilir. Ancak bu rivayetlerde onların öğle ile cuma namazını bir gördükleri, iki ayrı namaz olarak değerlendirmedikleri unutulmamalıdır. Nitekim el-Kâfi ve Tefsir'ul-Ayyaşî'de Zürare kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: (Rivayetin metni el-Kâfi'den alınmıştır) Yüce Allah buyuruyor ki:

"Namazları ve orta namazı kuruyun. Orta namaz öğlen namazıdır. Resulullah'ın kıldığı ilk namazdır. Öğlen gündüzün ortasıdır. Öğlen namazı, gündüzün kılınan sabah ve ikindi namazlarının ortasındaki bir vakitte kılınır. Bu ayet indiği zaman, Resulullah (s.a.a) bir seferde bulunuyordu. Bu namazın içinde kunut duasını da okudu. Bundan sonra öğlen namazının seferde ve hazarda bu hâliyle kılınmasını öngördü. Mukim olan için de iki rekat ilave etti. Ancak Resulullah (s.a.a) mukim (seferde olmayan) için ilave ettiği bu iki rekatı, cuma gününe özgü bir uygulama olmak üzere kaldırdı. Çünkü imamın okuduğu iki hutbe, iki rekat yerine geçmektedir. Bu yüzden cuma günü cemaatle namaz kılmayan bir kimse diğer günlerdeki gibi, öğlen namazını dört rekat kılmalıdır..."

Görüldüğü gibi, rivayette öğle ve cuma namazları, bir namaz olarak değerlendiriliyor ve bunun ayette işaret buyrulan "orta namaz" olduğuna hükmediliyor. Ne var ki konuya ilişkin rivayetlerin bir çoğunun rivayet zincirinde kopukluk vardır. Rivayet zinciri sağlam olanlarınsa, metinlerinde karışıklık göze çarpmaktadır. el-Kâfi'de yer alan rivayeti buna örnek gösterebiliriz. Bunun yanında, rivayetin, incelediğimiz ayete tatbiki ve uygunluğu da pek açık değildir. Yine de, doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Ahmed, İbn Menî', Neseî, İbn Cerir, Şaşi ve Ziya Zibrekan kanalıyla şöyle rivayet ederler: Bir gün Zeyd b. Sabit, toplu hâlde bir yerde bulunan Kureyş kabilesine mensup bir grup insanın yanından geçiyordu. Onlar, iki köleyi ona göndererek "orta namazı" hakkındaki görüşünü sordular. Dedi ki: "Öğle namazıdır." Onu bırakıp Usame b. Zeyd'in yanına geldiler ve ondan sordular. O şu cevabı verdi: Orta namazı, öğle namazıdır. Resulullah Hecir de-

nilen yerde öğlen namazını kıldığı zaman arkasında bir veya iki saf insan bulunuyordu. Geri kalan insanlar, sohbete dalmış günlük işleriyle uğraşıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Namazları ve orta namazını koruyun ve Allah'a gönülden boyun eğiciler olarak itaat edin."* Ayetin inişinden sonra Resulullah efendimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: İnsanlar ya namaz vakti günlük işleri ile uğraşmaktan vazgeçerler ya da evlerini yakarım."

Ayetin iniş sebebi olarak rivayet edilen bu olay, başka bir kanaldan Zeyd b. Sabit'e ve başkalarına da dayandırılmıştır.

Biliniz ki: "Orta namazı"nın açıklamasına ilişkin yorumlar, grupların dayandıkları rivayetlerin farklılığına paralel olarak, farklılık arzetmektedir. Bazılarına göre, orta namaz, sabah namazıdır. Bu görüş Hz. Ali'den (a.s) ve bir grub sahabeden rivayet edilmiştir. Bir gruba göre; öğle namazıdır. Bu da Resulallah'tan ve bazı sahabelerden aktarılmıştır. Diğer bazısına göre; ikindi namazıdır. Bu da Resulullah'tan ve bazı sahabelerden rivayet edilmiştir. Suyutî, ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirinde, bu hususta elli küsûr hadis rivayet eder. Bir diğer grup da: Orta namazının, akşam namazı olduğu görüşündedir. Bazılarına göre, orta namazının hangi namaz olduğu belli değildir. Tıpkı, kadir gecesinin, geceler içinde gizlenmiş olması gibi, o da namazlar içinde gizlenmiştir. Bu iki yorumla ilgili olarak da bazı sahabelerden bunu pekiştirici sözler rivayet edilmiştir. "Yatsı namazıdır." diyenler ve "cuma namazıdır." diyenler de vardır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, *"Allah'a gönülden boyun eğiciler olarak itaat edin."* cümlesi ile ilgili olarak: "Namazda ayakta iken dua etme hâli kastedilmiştir. Bu yorum, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir." şeklinde bir açıklama yer alır.

Bazı sahabelerden de benzeri yorumlar rivayet edilmiştir.

Aynı ayet hakkında, Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ın şöyle dediği belirtilir: "Kişinin namaza özen göstermesi, vaktinde kılması, namazdan alıkoyucu, oyalayıcı şeylerden kaçınması kastedilmiştir."[1]

Bu iki rivayet arasında bir çelişki olmadığı açıktır.

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.127]

el-Kâfi'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Eğer korkarsanız, yaya veya binekte iken kılın."* ifadesinin açıklaması bağlamında şöyle dediği belirtilir: "Kişi yırtıcı hayvanlardan veya hırsızlardan korkarsa, tekbir getirerek namaza başlar ve gerisini işaretle tamamlar."[1]

Men La Yahzuruhu'l-Fakîh adlı eserde savaşta namaz kılma hakkında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "Bu namaz tekbir ve tahlil (La ilâhe illallah, deme)den ibarettir." dediği, sonra da bu ayeti okuduğu rivayet edilir.[2]

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Eğer korkulu bir yerde bulunuyorsan ve soygunculardan ve yırtıcı hayvanlardan korkuyorsan, farz namazını bineğinin sırtında kıl."[3]

Aynı eserde, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Soygunculardan korkan bir kimse, bineğinin sırtında, işaretle namaz kılabilir."

Aynı değerlendirmeyi pekiştiren rivayetlerin sayısı oldukça kabarıktır.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, Ebu Basîr'in şöyle dediği anlatılır: İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"İçinizde ölüp de geride eşler bırakanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, bir yıla kadar yararlanmaları için eşlerine vasiyet bıraksınlar."* ayetini sordum. Dedi ki: "Bu ayetin içerdiği hüküm yürürlükten kaldırılmıştır (neshedilmiştir)." "Nasıl?" diye sordum, şu cevabı verdi: "Adam öldüğünde, malının ana kısmından karısına bir miktar ayırırdı ki, bir yıllık geçimini sağlayabilsin. Sonra kadın, kocasının mirasından pay almaksızın evden çıkmak durumunda kalırdı. Daha sonra bu hüküm, kadının kocasının mirasından dörtte bir ve sekizde bir pay alması hükmünü içeren ayetin inmesi ile birlikte yürürlükten kaldırıldı. Bundan sonra kadına kendi payından infak edilir oldu."[4]

Aynı eserde, Muaviye b. Ammar'ın şöyle dediği belirtilir: İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"İçinizde ölüp de..."* diye başlayan ayetin izahını sordum. Buyurdu ki: "Bu ayet neshedilmiştir. Onun hükmünü *'kendi*

1- [el-Kâfi, c.3, s.457]

2- [Men La Yahzuruhu'l-Fakih, c.1, hadis: 1341]

3- [Men La Yahzuruhu'l-Fakih, c.1, hadis: 1342]

4- [el-Kâfi, c.1, s.129]

kendilerine dört ay on gün beklerler.' ayeti ile kadınlara kocanın mirasından pay ayrılmasını öngören miras ayeti yürürlükten kaldırmıştır."[1]

el-Kâfi ve Tefsir'ul-Ayyaşî'de belirtildiğine göre İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Bir adam karısını boşarsa, onu malından yararlandırır mı?" diye soruldu, buyurdu ki: "Evet, adam muhsinlerden olmayı istemez mi? Muttakilerden olmayı istemez mi?"[2]

İLMÎ ARAŞTIRMA: İSLÂM'DA KADIN

Bilindiği gibi, İslâm'ın yasa koyucusu ulu Allah olması hasebiyle yasaları, beşerî kanunlarda olduğu gibi deneyimlere göre biçimlenmezler. Ancak aklın İslâm yasalarına ilişkin sağlıklı bir değerlendirmede bulunması için, günümüz toplumlarına ve geçmiş yüzyıllara egemen olan hüküm, yasa ve töreler üzerinde gözlemci bir tavırla durmak zorundayız. Ardından, insanın mutluluğuna elverişli olanı bulup ortaya çıkarmak gibi bir yükümlülüğümüz vardır. Yanı sıra, araştırma ve incelemelerimizi düşünsel görüş ve metotlara uyarlayıp, İslâm'ın ve beşerî deneyim ürünü yasaların pozisyonunu belirlemek, İslâm yasalarının canlı ve dinamik ruhunu, beşerî yasaların ölgün ve klişeleşmiş ruhundan ayırt etmemiz kaçınılmazdır. Bu da, bir diğer kaçınılmazı gündeme getirir: Milletlerin tarihini ve hayat tarzını incelemek. Günümüz toplumlarının karakteristik özelliklerini ve dünya görüşlerini incelemek…

İslam'ın aşağıda sıralanan kadınlarla ilgili hususlarda görüşünü ve benimsediği ilkeleri araştırırken kadının tarihini bilmek gerekir.

1- Kadının kimliği ve kadın kimliği ile erkek kimliğinin karşılaştırılması.

2- Kadının toplumsal dengedeki yeri. İnsanlık bağlamında, kadının hayat üzerindeki etkinliğinin oranını bilmek açısından önemlidir.

3- Kadın hakları ve kadınlar için konulmuş yasalar.

4- Kadınlara ilişkin hükümlerin dayandığı temel.

İslâm'ın bu hususlarla ilgili görüşlerini incelerken, İslâm'ın doğuşundan önce, kadının yaşadığı tarihsel sürecin ne olduğunu, gay-

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.129]

2- [el-Kâfi, c.6, s.104. Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.124]

rimüslim toplumlardan günümüzün uygar ve uygar olmayan toplumlarına kadar kadının nasıl bir muamele gördüğünü araştırmak gerekir.

Kitabımızın kapsamını epey zorlayacak olmasına karşın, meselenin daha iyi kavranması için, bu hususlara bir parça değinme gereğini duyuyoruz.

İlkel Toplumlarda Kadın

Afrika, Avustralya, Büyük okyanusun meskun adalarında ve Amerika kıtasında yaşayan ilkel kabile ve topluluklar arasında, erkeğe göre kadın, insana göre evcil bir hayvan gibi algılanıyordu.

İnsanoğlu, kullanma içgüdüsünden hareketle, hayvanlara sahip olma, onları dilediği gibi kullanma ve istediği ihtiyacını giderme hakkını görmektedir kendisinde. Bu gerekçeyle evcil hayvanların yünlerinden, kıllarından, etlerinden, kemiklerinden, derilerinden, sütlerinden yararlanır. Onları ağıllarda korur, besler. Çiftleştirir, yavrusundan istifade eder. Taşımada kullanır. Tarla sürer. Avcılıkta, onların yeteneklerinden yararlanarak yabani hemcinslerini avlar. Bunun gibi sayılmayacak kadar çok faydası vardır insana.

Bu dilsiz hayvanların hayattan bir beklentileri yoktur. Yiyecek, içecek, barınma, çiftleşme ve dinlenme hususunda bir arzuları olmaz. Kendilerine sahip olan insan ne dilerse o olur. İnsan da, ancak hayvanı kullanma hakkına halel gelmeyecek şekilde, onun temel ihtiyaçlarının giderilmesine razı olur.

İnsan-hayvan arasındaki bu ilişki tarzı, çoğu zaman son derece zalimce ve çarpık bir görüntü arzeder. Kullanılan hayvan açısından büyük haksızlıklar yaşanır. Eğer hayvan kendi adına karar verme niteliğine ve kapasitesine sahip olsaydı, kuşku yok ki, tepkisi çok farklı olacaktı. İnsan-hayvan, ilişkisinin bir sonucu olarak bazı hayvanlar, işledikleri hiç bir suç olmadığı hâlde, mazlum konumundadır. Yardıma muhtaçtır, ama yardım edecek kimsesi yoktur. Kimisi zalim konumundadır, ama onu zulmünden alıkoyacak kimse bulunmaz. Bazısı da hiç de hak etmediği hâlde mutlu bir hayat yaşar. Söz gelimi döl elde etmek için beslenen soylu atlar, nimetler içinde lezzetli bir hayat sürdürürler. Bazısı da hak etmediği hâlde mutsuzdur. Yük eşeği ve dolap beygiri örneğin.

Hayvanın hayat hakkı da yoktur. Ancak sahip pozisyonundaki insan, ona bir şans tanısa başka. Bir kimse hayvana karşı bir suç işlese, ancak sahibi olan insanın malına verdiği zarar açısından sorumlu tutulur.Hayvanın kendisine karşı her hangi bir sorumluluk taşımaz. Çünkü insanoğlu, hayvanın varlığını kendi varlığının bir uzantısı, hayatını da kendi hayatının bir ayrıntısı, konumunu da asalak bir konum olarak değerlendirir.

Söz konusu ilkel toplum ve kabilelerin hayatında, kadın da erkek karşısında böyle bir konumdaydı. Onunkisi asıl olmayan bir hayattı. Onlara göre kadın erkek için yaratılmıştır. Bu kadar kesin ve mutlaktı değerlendirmeleri: Kadın varlık ve hayat olarak onlara tâbiydi. Bağımsız bir hayatı yoktu. Kendine özgü hakları da olamazdı. Onlar evlenmedikçe babaları, evlendikten sonra da kocaları, üzerlerinde mutlak bir velâyet hakkına sahiptiler.

Erkek, kadını isteyen birine satabilirdi. Bir başkasına hibe etmek yetkisi de vardı. Yatmak, çocuk elde etmek ya da hizmetçi olarak kullanmak amacı ile ödünç isteyen birine, erkek kadını ödünç verebilirdi. Erkek kadını ölüme kadar varan şiddet nitelikli yöntemlerle eğitebilir. Ölüme terk edebilirdi. İstese onu öldürür, bir hayvan gibi açlık zamanlarında veya toplu ziyafetlerde etini yiyebilirdi. Kadına ait her şey erkeğindi. Özellikle alış veriş ilişkilerinde kadının elde ettiği gelirler onundu.

Babası veya kocası olsun, erkek ne emrettiyse, kadın ister-istemez itaat etmek zorundaydı. Erkeğe ya da kendisine ilişkin bir meselede kendi başına hareket etme hakkı yoktu. Ev işlerini, çocuk bakımını ve erkeğin ihtiyaç duyduğu her şeyi görmek zorundaydı. Yük taşıma, toprak işinde, kazı ve ağır sanatlarda çalıştırılırdı.

Bu toplumlardaki tuhaflıklar o düzeye ulaşmıştı ki, gebe bir kadın doğumu yapar yapmaz kalkıp ev işlerini görmek durumundaydı. Erkekse, hiçbir hastalığı olmadığı hâlde günlerce yatağa uzanır, tedavi görürdü. Bu toplumlarda kadının lehine ve aleyhine olan durum bundan ibaretti. Bu ilkel kuşakların her birinin kendine özgü karakteristik özellikleri, ulusal yasa ve kuralları bulunurdu. Çevrelerinden, hayat koşullarından edindikleri gelenekleri vardı. Konuya ilişkin eserleri inceleyenler, bu hususla ilgili ayrıntılı bilgiler edinebilirler.

İslâm Öncesi Uygar Toplumlarda Kadın

Bu niteleme ile kastettiğimiz, atalarından miras yoluyla devralınan gelenekler aracılığı ile korunan ulusal törelere göre idare edilen ve bir gök menşeli kitaba veya yasaya dayanmayan Çin, Hind, eski Mısır ve eski İran gibi köklü uygarlıklara sahip topluluklardır.

Bu toplumların hepsinin ortak noktası şuydu: Kadın ne iradesi, ne de amelleri bakımından, özgür ve bağımsızdı. Tam tersine, başkasının velâyeti ve yönetimi altındaydı. Kendi başına bir iş göremez, bir sonuç alamazdı. Yönetim, yargı vb. gibi toplumsal işlere müdahale etme hakkına sahip değildi.

Para kazanma olsun, başka işlerde olsun, her konuda erkeğe katkıda bulunmak zorundaydı.

Ayrıca, ev işlerine bakmak ve çocukla ilgilenmek özel olarak onun göreviydi. Erkeğin her emrine itaat etmek, her istediğini yerine getirmek onun için bir zorunluluktu.

İlkel toplumlara göre kadın, bu toplumlarda son derece müreffeh bir ortamda yaşıyordu. En azından öldürülüp eti yenmezdi. Mal sahibi olmasına büsbütün engel olunmazdı.Tersine, miras ya da evlilik yoluyla özel mülkiyete sahip olma imkânı bulunuyordu. Ama kendi malı üzerinde bağımsız tasarrufta bulunma hakkına sahip değildi. Erkek sayısız kadınla evlenebilirdi. Bu konuda bir sınırlandırma yoktu. Dilediğini de boşayabilirdi. Koca karısının ölümünden sonra evlenebilirdi, ama, bunun tersi pek olmazdı. Genelde ev dışında bir takım kimselerle diyalog kurması yasaklanırdı.

Bu toplulukların her birinin çevresinden ve sosyal yapısından kaynaklanan karakteristik özellikleri vardı. Söz gelimi, eski İran'daki kast sistemi, yüksek sınıflara mensup kadınların yönetime karışmalarına ya da iktidarı ele geçirmelerine veya anne, kız kardeş ve kız çocuğu ile evlenmeye izin vermekle, diğerlerinden ayrılıyordu.

Çin de ise, kadınla evlenmek, onu ve sahip olduğu şeyleri satın alma anlamına geliyordu. Kadın mirastan pay alamazdı. Oğulları dahi olsa, erkeklerle oturup yemek yiyemezdi. Birçok erkek ortaklaşa bir kadınla evlenip ondan ve çalışmasından ortak bir şekilde yararlanabilirlerdi. Çocuksa, genelde kocalar içinde güçlü olana nispet edilirdi.

Hindistan'da, kadınlar kocalarının uydularıydılar. Kocanın ölümünden sonra kadın ebediyen evlenemezdi. Ya kocalarının cesedi ile birlikte diri diri yakılır ya da hayatlarının sonuna kadar aşağılanmış ve horlanmış olarak yaşamaya mahkum edilirlerdi. Aybaşı hâlinde, uzak durulması gereken pis ve necis varlıklar olarak algılanırlardı. Giysileri ve elleri veyahut diğer organlarıyla dokundukları her şey pis kabul edilirdi.

İslâm öncesi uygar toplumlarda kadının durumu, hayvan-insan arası bir ara dönem olarak tanımlanabilir. Ortalama, zayıf bir insan gibi, istifade edilirdi kendisinden. Ki hayatı boyunca ortalama bir insan olarak hareket etmekten başka seçeneği yoktu. Tıpkı velisinin himayesindeki bir küçük çocuk gibi. Ancak kadının velâyet ve vesayet altındaki hayatı sürekliydi.

Diğer Toplumlarda Kadın

Az önce sözünü ettiğimiz toplumların hayat tarzları, özel töre ve kuralları içinde yaşadıkları çevre ve miras alınan geleneklere dayanıyordu. Bir gök menşeli kitaba ya da kanuna bağlı değildiler.

Ancak o sırada bir kanuna ya da kitaba bağlı olarak yaşayan başka toplumlar hayat sürdürüyordu. Keldanîler, Roma ve Eski Yunan gibi.

Keldanîlerin ve Asurluların hayatına egemen olan "Hamurabî yasaları" kadının kocasına tâbi olmasını ve irade ve amel açısından bağımsızlığının yok sayılmasını ön görüyordu. Öyle ki, şayet kadın, karı-koca ilişkileri ile ilgili bir hususta kocasına itaatsizlik etseydi veya bu konuda, bir şekilde bağımsız hareket etseydi, kocası onu evinden atmak veya üzerine kuma getirip onu salt bir cariye gibi kullanma hakkına sahipti. Ev işlerinde israf etmek ya da tedbirsiz davranıp saçıp savurmak gibi bir hata işleyecek olsaydı, kocası onu yargıca şikayet eder ve eğer mahkemece suçu sabit görülseydi onu suda boğabilirdi.

Roma toplumu, medeni kanun bazında, en eskilere dayanan toplumlardandır. Roma toplumunda ilk kanun, milattan dört yüz yıl önce konulmuştu. Sonra bu kanunu aşamalı olarak geliştirdiler. Roma hukuku, eve kendine özgü işlerde, bir bağımsızlık tanır. Kadının kocası ve çocukların babası bir bakıma evin tanrısıdır. Ev halkı ona tapardı. O da, evin kuruluşunu gerçekleştiren atalarına tapardı. Bu yüzden ev halkı ile ilgili olan her istediğini yaptırma, onları istediği gibi kullanma

yetkisi bulunuyordu. Uygun görürse ailesinin bir ferdini öldürebilir ve buna kimse karşı çıkamazdı. Evdeki kadınlar, yani eş, kız çocuğu ve kız kardeş, erkeklerden çok daha aşağı bir konumdaydılar. Evin tanrısına tâbi konumundaki oğullar bile onlardan üstün tutulurdu.

Kadınlar uygar toplumun bir parçası sayılmazlardı. Şikayetleri dik-kate alınmaz, yaptıkları bir muamele geçerli sayılmazdı. Toplumsal işlere müdahale etmeleri uygun görülmezdi. Fakat erkekler, yani kardeşler ve oğullar, hatta evlâtlıklar (Evlât edinme ve çocuğun babasından başkasının nesebine dahil edilmesi, Romalılar arasında yaygın bir uygulamaydı. Aynı uygulama eski Yunan'da, İran'da ve cahiliye Arabistan'ında da revaçtaydı.) ev tanrısının, onlara, kendi şahıslarını ilgilendiren meselelerde bir tür bağımsız hareket etme yetkisi tanıması mümkündü.

Kadınlar evin temel bir unsuru sayılmazlardı. Evin temel unsuru erkeklerdi; kadınlar da onlara tâbiydiler. Miras ve benzeri durumlarda geçerliliği olan resmi-toplumsal akrabalık erkekler için geçerliydi. Kadınlara gelince, ana-kız ve kız kardeşler arası bir akrabalığa sahip olmadıkları gibi, ana-oğul, kız kardeş-erkek kardeş, kız-baba arasında da bir akrabalık söz konusu değildi. Resmî akrabalığı olmayanın, mirastan pay alması da düşünülemezdi. Kuşkusuz aralarında (doğumdan kaynaklanan) doğal akrabalık vardı. Kimi zaman, mahremlerle evlenme ve ev tanrısının velâyeti gibi durumlarda toplumsal boyutta belirginlik kazandığı da olurdu.

Kısacası, onlara göre kadın asalak bir varlıktı. Toplum içinde (sosyal hayatta ve ev içinde) uydu bir hayat sürdürüyordu. Hayat dizginleri ve iradesi, şayet baba evindeyse baba şahsında, eğer evliyse koca şahsında veya bir başkasında somutlaşan ev tanrısının elinde bulunuyordu. Tanrısı ona dilediğini yapardı. Hakkında istediği hükmü verebilirdi. İsterse satar, birine hibe eder ya da kâr amacıyla kiraya verirdi. Bazen ödemek zorunda olduğu borç, haraç ya da vergiye karşılık olarak verilirdi. Ev tanrısı, öldürmek, dövmek ve işkence etmek suretiyle onu cezalandırabilirdi. Şayet kadın evlenmek ya da çalışmak suretiyle bir mal kazanmışsa, tasarruf yetkisi tanrı pozisyonundaki aile reisine aittir. Elbette kadın miras yoluyla mülk edinemezdi. Çünkü yasalara göre mirastan mahrumdu. Erkeğin iznine bağlıydı. Evlenmesi babasının ya da akrabalarından bir reis erkeğin, boşanması da kocasının elindeydi.

Eski Yunan'daki durumsa, ailenin yapısı ve aile reisinin tanrısal pozisyonu bakımından Roma toplumuna yakındı.

Sosyal hayat ve aile hayatı, Yunanlara göre erkeğe bağlıydı. Kadınsa uydu konumundaydı. Kadının irade ve hareket bağımsızlığı yoktu. Ancak erkeğin velâyeti altında hareket edebilirdi. Ne var ki, bu toplumların tümü de, bu tutumlarıyla, gerçekte, kendileriyle çelişiyorlardı. Yasaları, kadınların aleyhine olan bir durumda, onların bağımsızlığını, buna karşın, lehlerine olan bir durumdaysa, erkeğin yararına olduğu sürece onun velâyet altında oluşunu öngörürdü. Söz gelimi kadın işlediği tüm suçlardan dolayı bağımsız bir birey olarak algılanır ve cezalandırılırdı. Buna karşılık, iyi davranışları ödüllendirilmez, çıkarı gözetilmezdi. Olsa olsa erkeğe tâbi olarak ve onun velâyeti altında, bir şekilde değer bulabilirdi.

Bütün bunlar gösteriyor ki, söz konusu toplumlara egemen olan yasalar, kadını, toplumun uydu bir şahsiyete sahip zayıf bir parçası olarak görmüyordu. Tam tersine onu, toplumun bünyesi için zararlı bir unsur olarak değerlendiriyordu. Toplumsal sağlık açısından tehlikeli bir varlıktı. Ne var ki, toplum da, neslin devamı açısından kadına yönelik zorunlu bir ihtiyaç hissediyordu. Bundan dolayı özen gösterilmeliydi.

Bir suç işlediği zaman, cerimesini çekecekti. Güzel ya da yararlı bir şey yaptığı zaman da erkekler bundan yararlanacaktı. Onu iradesi ile baş başa bırakmamak gerekirdi. Kötülüğünden korunmak için tedbiri elden bırakmamalıydı! Tıpkı yenilgiye uğratılan ve tutsak alınarak ömür boyu baskı altında tutulan güçlü bir düşman gibi... Bir kötülük işlediğinde cezalandırılır. Bir iyilik yaptığında teşekkür edilmez.

Sizin de duymuş olduğunuz: "Bu toplumlarda, erkek toplumsal varlığın tek unsuru olarak algılanırdı." sözü, sadece erkek çocukları gerçek evlât olarak görmelerine neden oldu. Çünkü neslin devamı, onların varlığına bağlıydı. Evlât edinme ve başkasının çocuğunu soyuna katma uygulamalarının altında yatan neden buydu. Çünkü, aile reisinin erkek çocuğa sahip olmadığı bir aile yıkılmaya mahkumdu. Nesil için yok oluş ve yıkılış kaçınılmazdı. Bu yüzden, erkek çocukları olmayan aile reisleri, nesillerinin yıkımını ve erkeklerin ölümünü önlemek için evlât edinme yoluna başvurmak zorunda hissederlerdi kendilerini. Kendi soylarından gelmeyen oğulları, kendi oğulları olarak ilan ederlerdi. Bunlar yasalar önünde resmen evlât edinenin oğlu kabul edilirlerdi, mi-

rasa ortak olur, öz evladın sahip olduğu tüm haklara sahip olurlardı. Bir adam kısır olduğuna, çocuğunun olmayacağına iyice kanaat getirdiği zaman, kardeşi ve kardeşinin çocuğu gibi bir yakınına, kendi eşi ile yatmasını önerirdi. Ki ondan bir evlât edinebilsin, doğacak çocuğu kendi soyuna katsın ve böylece aileyi yıkılmaktan kurtarsın.

Eski Yunandaki evlenme ve boşanma durumu, roma toplumuna çok benziyordu. Birden çok kadınla evlenmek serbestti. Ancak, bir adamın birden çok karısı olunca, bunlardan sadece biri resmi eş, geri kalanları gayri resmi eş olarak kabul edilirlerdi.

Arap Toplumunda Kadın ve Arabistan'ın Hayat Tarzı (Kur'ân'ın İndiği Ortam)

Araplar, tarihin bilinen çağlarından beri Arap yarımadasında yaşıyorlardı. Burası sıcak ve kurak bir mıntıkadır. Toplumun büyük çoğunluğu uygarlıktan ve yerleşik hayattan uzak bedevi kabilelerden oluşuyordu. Komşu kabilelere yönelik gece baskınlarından elde ettikleri ganimetlerle geçiniyorlardı. Bir yandan İran, bir yandan Roma, bir yandan da Habeşistan ve Sudana bitişiklerdi.

Bu yüzden törelerinin karakteristik özelliği barbarlıktı. İran'dan, Romalılardan, Hind ve Mısır uygarlıklarından bazı gelenekler de edinmemiş değillerdi.

Araplar, kadına bağımsız bir hayat hakkı tanımıyorlardı. Kadın saygı görmezdi. Onur sahibi olarak algılanmazdı. Evin saygınlığı ve onuru dışında bir değer ifade etmezdi. Araplar, mirastan kadına pay ayırmazlardı. Tıpkı Yahudiler gibi, onlar da sınırsız sayıda kadınla evlenebilirlerdi. Boşanma hususunda da erkekler tam bir özgürlüğe sahiptiler. Kızlar diri diri toprağa gömülürdü. Bu geleneği ilk önce Temimoğulları kabilesi başlatmıştı. Nu'man b. Munzir oğulları ile aralarında çıkan bir çatışma sonrası böyle bir gelenek başlatmışlardı. Bu çatışmada kabilenin kızlarından bir grup karşı tarafa tutsak düşmüştü. Hikaye meşhurdur... Bundan dolayı, büyük bir öfkeye kapılmış, bunu kabileleri için bir kara leke olarak algılamışlardı. Bunun üzerine kız çocuklarını kendi elleriyle toprağa gömmeyi kararlaştırmışlardı. Gitgide bu gelenek başka kabilelere de sirayet etti.

Araplar, kız çocuğunun doğumunu uğursuzluk sayarlardı. Birinin kızı olunca, bunu kendisi için bir utanç kabul ederdi. Kendisine verilen bu kötü müjdeden dolayı, halkın içine çıkacak yüzü olmazdı. Ama erkek çocuğun doğum haberi onu sevindirirdi. Erkek çocukları ne kadar çok olsa, o kadar iyiydi. Erkek çocuklarını evlât edinme, başkasının çocuğunu soyuna katma gelenekleri yaygındı. Zina ettikleri evli bir kadının çocuğunu kendi çocukları olarak ilan edebilirlerdi. Hatta zaman olurdu, kavmin ileri gelenleri zina ettikleri bir kadının doğurduğu çocuğu paylaşamaz, her biri çocuğun kendisine ait olduğunu iddia ederdi.

Bazı ailelerde, kadına bağımsızlık tanındığı da olurdu. Özellikle kız çocuğunun, evlilik meselesinde fikrini sorarlardı. Bu hususta kadının rızası ve seçimi gözetilirdi. İleri gelenler arasında göze çarpan bu gelenek, İran'da yürürlükte olan kast sisteminin bir yansımasıydı.

Her ne ise... Arapların kadına karşı takındıkları tavır, karma bir tavırdı... Bir yandan uygar Roma ve İran gibi davranıyorlardı. Bağımsız haklara sahip olmasını yasaklamak, yönetim ve savaş gibi genel toplumsal meselelere müdahale etmesini önlemek, buna karşın evlilik hususunda kısmi bir özgürlük tanımak gibi... Bir yandan da ilkel ve barbar topluluklar gibi davranıyorlardı... Ancak kadını toplumsal faaliyetlerden yoksun bırakmaları, aile reislerinin kutsanmasından, onlara tapılmasından ileri gelmiyordu. Tam tersine, cahiliye Arapları arasında yaygın olan bu gelenek güçlünün zayıfı ezmesinden, onu hizmetinde kullanması realitesinden kaynaklanıyordu.

İbadet sistemine gelince, kadın-erkek tüm Araplar putlara tapıyorlardı. Putları algılayış biçimleri, gök cisimlerine ve tür tanrılarına inanan Sabiîleri andırıyordu. Farklı kabilelere ve değişen arzulara göre putları bulunurdu. Ayrıca yıldızlara ve Allah'ın kızları olduklarını iddia ettikleri meleklere tapıyor, kendi kafalarına göre, onları temsilen şekiller yapıyorlardı. Taştan, ağaçtan yontma tanrılar edinirlerdi. Bu hususta, o kadar değişik yöntemler uyguluyorlardı ki, Hanifeoğulları ile ilgili olarak anlatılan olay son derece ilginçtir. Rivayete göre, bunlar kabileleri için, "hurma" "kavut" "yağ" ve "un" dan bir put yapmışlardı. Uzun süre bu puta ibadet ettikten sonra, kıtlık basınca tutup putlarını yemişlerdi. Bu olay üzerine onlar hakkında şöyle demişti şairin biri:

"Hanifeoğulları tanrısını yedi, / Kıtlık ve açlık zamanı.

Bunu yaparken çekinmediler tanrılarından / Bunun kötü akıbetinden."

Bazen bir taşa taparlardı, ondan daha güzelini bulunca da, onu bırakıp diğerine taparlardı. Tapacak taş bulamadıkları zamanlarda, biraz toprak yığar, sonra da bir koyun getirip bu toprağın üzerinde sağarlardı. Ardından bu toprak kümesinin etrafını tavaf edip taparlardı.

Toplum içinde yüz yüze kaldıkları bu yoksunluk ve bedbahtlık kadınlarda bir düşünce zafiyetine yol açmıştı. Bunun sonucunda kadınlar, değişik olan ve gelişmelerle ilgili akıl almaz hurafe ve kuruntular üretirlerdi. Bunları siyer ve tarih kitaplarında etüt etmek mümkündür.

İslâm öncesi çeşitli dönemlerde hüküm sürmüş toplulukların ve İslâm'ın doğduğu dönemin topluluklarının hayatında kadının işgal ettiği yeri ve gördüğü muameleyi anlatan kesitler sunduk. Bu husustaki bilgilerin kısa ve öz olmasına özen gösterdik. Bütün bunlardan şu sonuçlar çıkıyor:

1) Kimi toplumlar kadını, dilsiz hayvanlar ufkunda bir insan ya da düşük düzeyli bir insan olarak algılıyorlardı. Uyduluk bağından kurtulsa veya hayat içinde özgürlüğüne kavuşsa şerrinden ve bozgunculuğundan emin olunmazdı. Bu anlayışın kapsamındaki ilk değerlendirme ilkel topluluklar, ikinci değerlendirme ise uygar topluluklar için geçerliydi.

2) Kadının toplumsal dengedeki yeri itibariyle, sosyal iskelette ona bir yer ayırmazlardı, bileşimin içinde bir fonksiyonu yoktu. Sadece, olmazsa olmaz bir hayat gereksinimiydi. Tıpkı, barınma için kaçınılmaz olan mesken gibi. Ya da galip topluma uymak zorunda olan bir esir gibiydi. İş gücünden yararlanılırdı ki tutumun farklılığına rağmen hilesinden de emin olunmazdı.

3) Kadını yararlanma imkânı olan her şeyden yoksun bırakırlardı. Ancak, yararlanacağı şeyin, sonunda yöneticisi konumunda olan erkeğin yarar hanesine yazılacak olması hususu başka.

4) Kadına karşı takındıkları tavır, güçlünün zayıfı ezmesinin, tipik bir uygulamasıydı. Diğer bir ifadeyle başkasını kullanma içgüdüsü etkin rol oynuyordu. İlkel toplumlarda durum buydu. Uygar toplumlarda ise, kadın zayıf yaratılışlı bir insan olarak algılanırdı. Bu yüzden bağımsız hareket edemezdi, kendi başına kalacak olsa şerrinden emin olunamazdı. Bazen toplumuna ve kuşağına göre kadına yönelik tavırlarda da farklılık olurdu.

İslâm Kadın Açısından Neyi Değiştirdi?

Kesitler hâlinde sunduğumuz bu inanç sistemleri, tüm dünyaya egemendi ve kadın bir aşağılanmışlık, horlanmışlık zindanında yaşıyordu. Zayıflık ve küçüklük onun ikinci karakteristik özelliği hâline gelmişti. Bu karakter, bu özellik üzere eti, kemiği gelişiyor, bu özellik üzere yaşıyor, bu nitelik üzere ölüyordu.

Kadın, zayıflık, basitlik kelimeleriyle anlamdaş gibi algılanıyordu. Temelde ayrı olguları ifade etmelerine rağmen, birbirinin anlamını çağrıştırır hâle gelmişlerdi. Bu sırf erkekler açısından böyle değildi. Kadınlar da -ki asıl ilginç olanı budur- kendilerini böyle algılıyorlardı. Uygar, ilkel hiç bir toplum göremezsin ki, konuşma dilinde kadının zayıflığını, basitliğini anlatan deyimler, darb-ı meseller bulunmasın. Hiç bir toplum yoktur ki, dillerin, ifade tarzlarının, vurgu ve tasvir yöntemlerinin farklılığına karşın, "kadın" sözcüğüyle ilintili benzetmeler, kinayeli ifadeler ve istiareli deyimler yer almasın. Korkaklar bu deyimlerle kınanır, zayıflar bu örneklerle ayıplanır ve yılgın, zelil ve zulme boyun eğen tipler, bununla yerilirler. Tıpkı şu ifadede olduğu gibi.

"Bilmiyorum, keşke bilseydim! / Acaba Hisnoğulları erkek midirler, yoksa kadın mıdırlar?"

Her dilde bunun gibi yüzlerce, binlerce manzum ya da nesir türünden deyimler bulunur.

Siyer ve tarih kitaplarının kapsadığı çeşitli dinlerin, toplumların ve ulusların kadına bakış açısını anlatan bilgiler olmasa bile, dünya dillerindeki bu deyimler, insanlığın kadına bakış açısını yansıtma bakımından bir araştırmacıya çok şey anlatır. Çünkü her toplumun psikolojik karakterleri ve varoluşsal eğilimleri diline ve edebiyatına, insanlar arası ilişki tarzına yansır.

Tevrat'ta yer alan bazı tavsiyeler ve Meryemoğlu İsa'nın (a.s), kadına zorluk çıkarılmamasını, şefkatle muamele edilmesini öngören direktifleri dışında geçmiş toplumlardan kadının durumunda iyileştirme olarak değerlendirebilecek, önemsendiğini ifade edebilecek en ufak bir gelişme bize miras kalmamıştır.

Ama İslâm, yani Kur'ân'ın temelini oluşturduğu bu şirkten uzak, tek ilâha kulluk sunma esaslı din gelince, dünya kurulalı beri insanlığın tanık olmadığı gelişmeler yaşandı kadın lehine. Öz yaratılışa uygun top-

lumsal yapısını oluştururken, bugüne kadar tevarüs etmiş kadına yönelik muamelelerin tersine hareket etti. Ki o güne kadar insanlık, öz yaratılış dediğimiz fıtratı, ilk günden bozmuştu, izlerini yeryüzünden silmişti. Dünyanın, kadının kimliğine ilişkin teorik ve pratik yaklaşımı temelden reddedildi.

İslâm'a Göre Kadının Kimliği

İslâm dini, kadının da tıpkı erkek gibi bir insan olduğunu ilan etti. Her insan, erkeğiyle, dişisiyle, maddesi ve öğeleri itibariyle eşittir. Erkek-kadın insan olarak birdirler, aralarında bir fark yoktur. Birinin diğerine, takva dışında bir üstünlüğü yoktur. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ey insanlar, gerçekten, Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler kıldık. Şüphesiz Allah katında sizin en üstün olanınız, takvaca en ileride olanınızdır."* (Hucurat, 13) Bu ayet-i kerimede, yüce Allah, her insanı, biri erkek biri dişi iki insanın birleşimi olarak tanımlar. İkisi birlikte ve bir ölçüde onun varlığına nedendir. Erkek ya da dişi olsun, her insan, bir erkek ve dişinin ortak ürünüdür. Mesela, ulu Allah şuna benzer bir ifade kullanmıyor:

"Anneler, sadece insan neslinin ürediği birer kuluçkadırlar."

Veya şuna benzer bir söz söylemiyor:

"Oğullarımızdır, oğullarımızın oğulları. Ya kızlarımız? / Onların oğulları yabancı adamların oğullarıdır."

Bilakis ulu Allah, her insanı, bir dişi ve bir erkekten meydana gelmiş olarak tanımlar. Buna göre, bütün insanlar -kadınıyla, erkeğiyle- birbirinin aynısıdır. Bundan daha tam bir açıklama, bundan daha yeterli bir duyuru olur mu? Ardından üstünlüğün takvada olduğunu vurguluyor.

Bir diğer ayette şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz Ben erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195) Burada ulu Allah, çalışmanın boşa gitmeyeceğini, amellerin, katında zayi olmayacağını ifade ediyor, bunu da şu ifadeyle gerekçelendiriyor: *"Sizin kiminiz kiminizdendir."* Böylece, *"Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık."* ayetinin sonucu olacak bir durumu açık bir ifadeyle dile getirmiştir: Buna

göre, erkek ve kadın aynı kökten türemişlerdir, aralarında kök ve mahiyet itibariyle bir fark yoktur.

Sonra bununla şu hususu açıklığa kavuşturuyor: Kadın ve erkek hiç kimsenin gördüğü bir iş Allah katında zayi olmaz. Hiç kimsenin ameli iptal edilmez ya da başkasının adına işlenmez. Her kişi kazancından sorumludur. Yoksa İslâm dışı toplulukların iddia ettikleri gibi, "kadınların işledikleri kötülükler kendi aleyhlerine ve işledikleri iyilikler, varoluşlarından kaynaklanan yararlıklar da erkeklerin lehinedir." şeklinde bir anlayışa yer yoktur İslâm'da... Bu konuya ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgiler sunacağız.

Kadın, erkek herkes için ancak yaptığı iş vardır. Tek üstünlük de takva ile ilgilidir. Takva ise, üstün ahlâk da diyebileceğimiz, tüm dereceleriyle iman, faydalı ilim, vakur akıl, güzel ahlâk, sabır ve ağırbaşlılıktan ibarettir. Buna göre, bütün iman derecelerini özümseyen, ilimle dopdolu olan, vakur akıl sahibi, güzel ahlâklı bir kadın kim olursa olsun, İslâm çerçevesinde, bu niteliklere sahip olmayan bir erkekten daha üstün, derece bakımından daha yüksektir. Üstünlük cinsiyette değil, takva ve fazilettedir.

Biraz önce sunduğumuz ayetin anlamına yakın bir anlam içeren, ondan biraz daha açık ve vurgulu ayetler şunlardır: *"Erkek olsun, kadın olsun, bir mümin olarak kim salih amelde bulunursa, hiç şüphesiz Biz onu güzel bir hayatta yaşatırız ve onların karşılığını, yaptıklarının en güzeliyle muhakkak veririz."* (Nahl, 97)

"Kim de, erkek olsun, dişi olsun, bir mümin olarak salih bir amelde bulunursa, işte onlar, içinde hesapsız olarak rızklandırılmak üzere cennete girerler." (Mü'min, 40)

"Erkek olsun, kadın olsun, her kim mümin olarak bir takım iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve onlara bir çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez." (Nisâ, 124)

Ayrıca yüce Allah, birçok ayette, kız çocuklarının aşağılanmasını şiddetle yermiştir: *"Onlardan birine kız çocuk müjdelendiği zaman içi öfkeyle taşarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı topluluktan gizlenir; onu aşağılanarak tutacak mı, yoksa toprağa gömecek mi? Bak verdikleri hüküm ne kötüdür."* (Nahl, 58-59) Topluluktan gizlenmelerinin tek sebebi kız çocuğunun doğumunu kendileri için bir utanç olarak algılamalarıydı. Gerekçesi de şuydu: Kız

çocuğu büyüyecek ve başkasının kullandığı bir oyuncak hâline gelecektir." Kastettikleriyse kadın erkek arasındaki cinsel ilişkidir ki, bunu da erkeğin bir tür üstünlüğü olarak değerlendiriyorlardı. Onlara göre, kadının bu durumu utanç vericiydi ve utancı da ailesine, baba ocağına dönüktü. Bu yüzden kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Bunun ilk sebebini daha önce anlattık. Yüce Allah bu dehşet verici geleneği, bu tüyler ürpertici cinayeti, çok sert ifadelerle yermiştir: *"Ve diri diri toprağa gömülen kızcağıza sorulduğu zaman: Hangi suçtan dolayı öldürüldü?"* (Tekvir, 8-9)

Kadına ilişkin bu asılsız hurafelerin bir kısmı, kimi Müslüman topluluklarda yine devam etmektedir. Birçok İslâm topluluğu bu cahiliye tortularını yüreklerinden silip atamamışlardır. Bakarsın zina suçunu tövbe etmiş olsa bile kadın ve ailesi için büyük bir utanç olarak değerlendirirken, zinayı bir alışkanlık hâline getiren erkek için böyle bir yaklaşım içine girmezler. Oysa İslâm dini, utanç ve çirkinliği günahta görmüştür. İslâm nazarında zina eden erkekle, zina eden kadın aynı derecede suçludur. Utanç ikisi için de aynı oranda geçerlidir.

Kadının İslâm Toplumundaki Yeri

İslâm dini, hayata ilişkin işlerin plânlanması ve yönetimi itibariyle, kadın ve erkeği irade ve amel bakımından eşit görmüştür. Çünkü, kadın ve erkek, insan varoluşunun yapısal olarak ihtiyaç duyduğu ve varlığının devamı için kaçınılmaz olan yeme, içme, gibi temel içgüdülere ve eylemlere taalluk eden irade bazında eşit konumdadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195) Şu hâlde kadın iradesini serbestçe kullanma hakkına sahiptir. Bağımsız hareket etme özgürlüğü vardır. Tıpkı erkek gibi ve arada hiçbir fark gözetilmeksizin, çalışmasının ve iradesinin neticesine sahip olabilir. Kadının "Kazandığı iyilik lehine, kötülük de aleyhinedir."

Kadın-erkek İslâm'ın dünya görüşünde eşittir. Kur'ân bunu en açık biçimde vurgulamıştır. Allah, kelâmı aracılığı ile gerçeği insan hayatına egemen kılar. Şu kadarı var ki, yüce Allah kadına bahşettiği iki hasletle onu ayrıcalıklı kılmıştır:

1) Kadın, insan denen canlı türünün oluşumu ve gelişimi açısından, tarla konumundadır. İnsan türünün devamı ve bekası ona bağlıdır.

Bu yüzden, tarla olmanın gerektirdiği bazı özel hükümlerin muhatabıdır. Bu açıdan erkekten ayrılır.

2) Kadının varlığı, bünyesel letafete ve algısal inceliğe dayanır. Davranışları ve kendisine yüklenen toplumsal görevleri üzerinde, onun bu özelliklerinin de etkisi vardır.

Onun toplumsal dengedeki yeri budur. Bununla erkeğin de toplumsal dengedeki konumu belirginleşiyor. Bunun ışığında, her ikisini eşit düzeyde muhatap alan hükümlerle, her birini ayrı ayrı muhatap alan hükümler, şeriatın genel bütünlüğü içinde yerli yerine oturmuş oluyor. Ulu Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Allah'ın kendisiyle bazılarınızı bazılarınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin. Erkeklere de kendi kazandıklarından bir pay var; kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay var. Allah'ın fazlından isteyin. Gerçekten, Allah her şeyi bilendir."* (Nisâ, 32) İki cinsten her birinin, toplumsal bütünlük içinde icra ettiği rol, gerçekleştirdiği eylemler, ilâhî fazlın kendisine özgü kılınmasının ölçüsüdür. İlâhî fazl, kimi durumlarda, cinslerden birinin diğerinin ardından gelmesini öngörebilir: Miras paylaşımında erkeğin kadından üstün tutulması ve kadının nafaka verme zorunluluğunun olmaması bakımından erkekten üstün tutulmuş olması gibi. Her birine hayattaki rolleri icabı tanınan bu ayrıcalıkları, diğerinin temenni etmesi uygun düşmez. Bazı durumlar da vardır ki, kimin üstün ve öncelikli olduğu belirtilmemiştir. Bu alanlar çalışmaya, amel etmeye bağlıdır. Kim bu hususta öne geçerse, üstünlük, ayrıcalık ona aittir. İman, ilim, akıl, takva ve dinin teşvik ettiği öteki güzellikler örneğin... Burada, Allah'ın fazlı, lütfü, belirleyici rol oynar. Kime dilerse ona verir. O hâlde Allah'ın lütfünü, fazlını isteyin. Bu değerlendirmemizin kanıtı da, hemen sonra gelen şu ifadedir: *"Erkekler, kadınların yöneticisidir."* (Nisâ, 34) Yeri gelince, bu ifadeyi de etraflıca inceleyeceğiz.

Kadın-Erkek Arasında Ortak Olan Hükümler ve Her Bir Cinse Özgü Kılınan Hükümler

Kadın, kullukla ilgili bütün hükümlerde ve toplumsal haklarda, erkekle ortaktır. Tıpkı erkek gibi, miras, kazanç, muamelat, eğitim, öğretim, bir hakkı benimseme ve bir hakkı savunma gibi hususlarda bağım-

sız hareket etme hakkına sahiptir. Sadece, doğal yapısının gerektirdiği bazı hususlar bu genellemenin dışında tutulabilir.

Doğal yapısından kaynaklanan bu hususların özü de şudur: Kadın hükümet ve yargı işini üstlenemez. Doğrudan savaşa katılamaz. Bu yasak direkt çatışmaya girmekle ilgilidir. Mutlak değildir. Nitekim kadın cephe gerisinde, yaralıları tedavi etmek gibi görevler ifa etmek üzere savaşa katılabilir. Mirasta erkeğin yarısı kadar pay alır. Ayrıca örtünmesi, ziynet yerlerini gizlemesi gerekir. Bir eş olarak kendisinden yararlanılacak hususlar söz konusu olduğunda kocasına itaat etmesi bir zorunluluktur. Kadının bu alanlardaki göze çarpan kayıpları, başka alanlardaki artıklarla gideriliyor. Söz gelimi, hayatta olduğu sürece geçimini temin etmek, babası ya da kocası olarak erkeğe aittir. Erkek, gücünün son noktasına kadar, kadını korumakla yükümlüdür. Ayrıca, çocuğu terbiye etme ve himaye etme hakkı da kadına aittir.

Yüce Allah, kadına yönelik kolaylaştırmalar bağlamında, onun can, ırz ve hatta hakkında kötü söz söyletmeme güvenliğini de garanti etmiştir. Aybaşı hâllerinde ve loğusalık döneminde ibadet etme zorunluluğu kalkar. İlâhî yasalar sistemi, bütün bunların yanı sıra, her hâlükârda kadına yumuşak muamele edilmesi zorunluluğu getirmiştir.

Bütün bunlardan şu sonuçları çıkarıyoruz: Bilgi açısından, kadın, sadece temel bilgileri ve dini ayrıntıları bilmekle yükümlüdür (ibadetlere ilişkin hükümler ve toplum hayatına egemen olan yasalar.) Pratikte ise, dinin hükümlerine uymak ve bir eş olarak kendisinden yararlanılacak hususlarda kocasına itaat etmekle yükümlüdür. Bir meslek ya da sanat sahibi olmak suretiyle, çalışarak, kazanç sağlayarak bireysel hayatı düzenlemelerinin, yanı sıra aile düzeni ile ilgili sorumluluklar üstlenmesini, ayrıca genel hayatın maslahatına olan ilimleri tahsil etmenin, kendisi için konulan sınırları koruyup gözeterek genelin yararına olan sanatlar ve meslekler edinmenin, toplumlar açısından faydalı faaliyetler içinde olmanın, kadınlara hiç bir zorunluluğu yoktur. İlim, kazanç, iş ya da eğitim ve benzeri alanlarda bir misyon üstlenmesi durumunda, bu onun için bir övünç vesilesidir. Nitekim İslâm, kadınların aralarında, birbirlerine karşı övünmelerini caiz görmüş, hatta teşvik etmiştir. Erkeklerse, savaş ortamı dışında birbirlerine karşı övünemezler.

Peygamber efendimizin (s.a.a) pratik sünneti, bu dediklerimizi pekiştirici niteliktedir. Şayet yapacağımız açıklamalar, konunun sınırları-

nı zorlamayacak olsaydı, Resulullah efendimizin (s.a.a) eşi Hz. Hatice ile, kızı kadınların efendisi Hz. Fatıma ile ve diğer eşleri ile, kavminin kadınları ile kurduğu diyaloglardan, Ehlibeyt kanalıyla gelen, kadınlara ilişkin tavsiyelerinden kesitler sunacaktık. Zeyneb bint-i Ali, Hüseyin'in kızları Fatıma ve Sekîne gibi saygı değer hatunların Ehlibeyt içindeki konumlarını anlatacaktık. Ehlibeyt'in kadınlarla ilgili vasiyetlerini ele alacaktık. Kadınlarla ilgili ayetleri incelediğimizde, rivayetler kısmında, bununla ilgili bazı pasajlar sunmayı umuyoruz. Gerektiğinde o bölümlere bakılabilir.

Kuşkusuz, bu hüküm ve hakların dayandıkları esas, fıtrattır, insanın öz yaratılışıdır. Kadının toplumsal dengedeki konumunu ele aldığımızda, hüküm ve haklara ilişkin bu yapının mahiyetini gördük. Burada konuyu biraz daha açıyoruz ve diyoruz ki:

Toplumsal hayata ilişkin hükümleri ve bununla bağlantılı bilimsel konuları inceleyen bir araştırmacı, şu temel gerçekten kuşku duymamalıdır: Toplumsal yükümlülükler ve bunların ayrıntısı niteliğindeki göreceli sorumluluklar, sonuç itibariyle doğaya gelip dayanmalıdır. Çünkü, insanoğlunu, bu günkü gibi bir toplumsallığa yönelten, insanın doğal yapısının özellikleridir. Yeryüzündeki beşerî varlığın ilk gününden bu yana, toplumsallıktan uzak bir beşerî varlık gösterilemez. Kuşkusuz, doğal gerektiriciliğe dayanan bu toplumsallığın sağlıklı mecrasından sapıp bozguncu bir mecraya girmesi mümkündür. Nitekim bedenin doğal yapısına musallat olan bir hastalık, onu doğal mükemmellikten uzaklaştırıp, yaratılışsal bir noksanlığa itebilir. Sağlıklı hâlinden uzaklaştırıp sakat ve hastalıklı kılabilir.

İster iyilikler esasına göre biçimlenmiş faziletli bir toplum olsun, ister kötülükler esasına göre biçimlenmiş bozguncu bir toplum olsun, bir topluluk tüm faaliyetleri ve eğilimleriyle, sonuçta doğaya dayanırlar. Kuşkusuz, faziletli ve bozguncu toplum arasında nitelik açısından bir takım farklılıklar vardır. Söz gelimi, bozguncu toplum, kendisi için öngörülen sürecin içinde, iyi toplum izlerini silip süpüren bir bozgunla karşılaşır. Faziletli toplum ise bunun tam tersine her hangi bir bozgunla karşılaşmaz.

Bu bir realitedir. Bu alanda araştırma yapan birçok bilim adamı bu gerçeğe doğrudan ya da dolaylı olarak işaret etmişlerdir. Ama bu alanda öncelik Allah'ın kitabınındır. Kur'ân-ı Kerim bu gerçeği, olağanüstü

ifade tarzıyla, çağlar önce ortaya koymuştur: *"O her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolunu gösterendir."* (Tâhâ, 50) *"Ki O, yarattı, bir düzen içinde biçim verdi. Takdir etti, böylece yol gösterdi."* (A'lâ, 2-3) *"Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene, sonra ona fücurunu ve ondan sakınmayı ilham edene."* (Şems, 7-8) Bunun gibi daha birçok "kader"le ilgili ayeti örnek gösterebiliriz.

Buna göre, varlıklar, bu arada insanoğlu varlığı ve yaşayışı itibariyle, yaratılışına esas olan gayeye yöneliktir. Bu amaca ulaşmasına yetecek ve uygun olan özellik ve yeteneklerle donatılmıştır. İnsanın mutluluğunu sağlayacak hayat, insanın hareketlerinin yaratılış yasasına ve fıtrata bütün yönleriyle eksiksiz bir biçimde uygun olmasına bağlıdır ve insanın görev ve yükümlülük bakımından, sonuçta doğa ile kusursuz bir uyuşma sağlamasına dayanır. Yüce Allah, şu ayet-i kerimede buna işaret etmektedir: *"Öyleyse sen yüzünü Allah'ı birleyen bir hanif olarak dine, Allah'ın o fıtratına çevir; ki insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratılışı için hiç bir değiştirme yoktur. İşte dimdik ayakta duran din budur."* (Rûm, 30)

Fertler arası toplumsal görevler ve haklar açısından, fıtratın öngördüğü, bütün insanların beşerî fıtrata sahip olduklarını unutmadan aralarında eşit davranılması, birileri kayırılırken, birilerinin hakları gasp edilmek suretiyle baskı altında tutulmamasıdır. Ancak sosyal adaletin bir gereği olan bu eşitlik, bütün sosyal makamların bütün fertler arasında dağıtılması, paylaştırılması anlamına gelmez. Söz gelimi, bir çocuk veya aptal bir insan bu hâliyle, görmüş, geçirmiş, deneyimli ve akıllı bir insanın görevini üstlenemez. Çaresiz, düşkün bir insan, güçlü, kuvvetli bir insanın işlerini yürütemez, onun derecesine ulaşamaz. Çünkü, herhangi bir hususta, uygun niteliklere sahip olan bir insanla, uygun olmayan bir insanı eşit tutmak, ikisi için de zararlı, olumsuz sonuçlara yol açar.

Sosyal adaletin öngördüğü husus, eşitlik kavramına yüklediği anlam şudur: Her hak sahibine hakkı verilmeli ve herkes hak ettiği yerde olmalıdır. Fertler ve sınıflar arası eşitlik, ancak her hak sahibinin kendine özgü haklara ulaşması, bir başkasının hakkına tecavüz etmemesi, azgınlık ve tahakküm yoluyla bir başkasının hakkını geçersiz kılmaması, savsaklanmaması şeklinde algılanmalıdır. İşte şu ayet-i kerime bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Onların lehine de, aleyhlerindeki maruf*

hakka denk bir hak vardır. Yalnız erkek için onlar üzerinde üstün bir derece var." İfadenin içerdiği mesaja ilişkin açıklamalarda bulunmuştuk. Burada ayrıca şunu söyleyebiliriz: Ayet-i kerime, kadınlarla erkeklerin doğuştan getirdikleri farklılıklara işaret ettiği bir sırada, iki cinsin eşitliğini de vurguluyor.

İki cinsin (yani, kadın ve erkeğin) temel varoluşsal yetenekler dediğimiz, seçebilme becerisini kazandıran düşünce ve irade bazında eşit düzeyde oluşları, kadının, seçebilme becerisinin ana kaynağı olan özgür düşünce ve özgür irade bağlamında erkeğe eşit olmasını gerektirir. Şu hâlde, kadın bireysel ve toplumsal hayatının her meselesinde, yasal bir engel olmadığı sürece, tam bağımsız bir tasarruf yetkisine sahiptir.

Daha önce de vurguladığımız gibi, İslâm kadına bu bağımsızlığı ve özgürlüğü en kapsamlı şekliyle bahşetmiştir. Bu sayede kadın, Allah'ın nimetinin bir sonucu olarak, bağımsız bir kişiliğe, erkeklerin velâyet ve yöneticiliklerinden ayrı bir çalışma iradesine sahip olmuştur. Ki, tarihin hiç bir döneminde, dünya kurulalı beri kadın böylesine onurlu bir statü kazanabilmiş değildir. Nitekim yüce Allah: *"Onların kendi haklarında maruf bir şekilde yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur."* (Bakara, 234) buyuruyor.

Az önce de işaret ettiğimiz gibi, iki cins arasında ortak etkenlerin bulunduğu bir gerçektir. Bunun yanında, kadının erkekten ayrıldığı, farklılık gösterdiği alanlar da vardır. Çünkü normal bir kadın, organik gelişme açısından, örneğin beyin, kalp, damarlar, sinirler, boy ve ağırlık bağlamında normal bir erkekten daha geri bir pozisyondadır. Buna, fizyoloji bilimi kesin olarak tanıklık etmektedir.

Bunun doğal sonucu olarak, kadının bedeni daha nazik ve daha yumuşaktır. Buna karşın erkeğin bedeni haşin ve serttir. Sevgi, yufka yüreklilik, güzelliğe ve süse düşkünlük gibi ruhsal eğilimleri erkeğe göre daha belirgin, daha ağır basar. Akletme, isabetli karar verme hususunda da erkeğin belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu görülür. Dolayısıyla kadının hayatı, duyarlılıklar üzere kurulu, duygusal bir hayattır. Erkeğin hayatı ise düşünme ve akletme ağırlıklı mantıksal bir hayattır.

Bu yüzden İslâm akletme ya da hissetme hususlarından birine göre biçimlenen genel nitelikli toplumsal görev ve yükümlülükler bazında kadınla erkeği birbirinden ayırmıştır. Örneğin yönetim, yargı ve savaş gibi görev ve yükümlülükleri erkeklere özgü kılmıştır. Çünkü bu tür gö-

rev ve yükümlülüklerin akletme yeteneğine, mantık esaslı bir hayat çizgisine olan vazgeçilmez ihtiyaçları yadsınamaz. Bu ise, ancak erkeğin üstesinden gelebileceği bir durumdur. Kadının değil. Öte yandan çocuk bakımı ve terbiyesi, yanı sıra evin idaresini kadınlara özgü bir yükümlülük olarak belirlemiştir. Bunun yanında, bu tür görevleri yerine getiren kadının geçimini sağlamayı da erkeğe yüklemiştir. Mirastan iki pay vermek suretiyle de bunu erkeğe zorunlu kılmıştır. Mirastaki uygulama, gerçekte mirasın iki temel paya ayrılması sonra kadının, nafakasına karşılık olarak payının üçte birini erkeğe vermesi şeklindedir. Çünkü kadın, erkeğe ait olan mirasın diğer yarısından da yararlanmaktadır.

Buradan hareketle şöyle bir sonuç çıkıyor karşımıza: Dünya, malının üçte ikisi, mülkiyet ve ayni olarak erkeğe aittir. Diğer üçte ikisi ise, yararlanma bakımından kadına aittir. Şu hâlde, akletme yetenekleri ağır bastığı için, genel anlamda idare ve plânlama yetkisi erkeklere aittir. Kadınlarsa, duyarlılıkları ve duygusallıkları daha belirgin olduğu için yararlanma açısından daha önceliklidirler. İnşaallah, mirasla ilgili ayetleri incelediğimiz zaman daha ayrıntılı bilgiler sunacağız. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu paylaşım kadın lehine kolaylaştırma ve hafifletmelerle bir sisteme bağlanmıştır.

Eğer desen ki: Vurgulandığı gibi, İslâm'ın kadına karşı gösterdiği bu aşırı ilgi ve şefkat, onun çalışmayı bir kenara bırakıp, asalak bir hayat sürdürmesine yol açar. Çünkü hayatın vazgeçilmez ihtiyaçlarını, onu uyuşturmak suretiyle gidermek, üstlendiği rolün karşılığı olarak da, geçimini erkeğin boynuna yıkmak, kadını önemsizleştirir, tembelleştirir. İş ve çalışmanın ağır koşullarına karşı isteksiz davranmasına yol açar. Bundan güzel bir sonuç beklemek yanlıştır. Çirkin bir manzarayla yüz yüze kalırız. Ekilen bu tohum, toplumun gelişimine elverişli olmayan kötü, yararsız bir bitki olarak yeşerir. Deneyimler bunu göstermektedir.

Buna cevap olarak deriz ki: İnsanlığın durumunu ıslah edecek uygun yasalar koymak bir olgudur. Bu yasaları, uygun bir yöntemle, insanı güzel bir bitki gibi özenle yetiştirecek, güzel bir eğitim sistemiyle uygulamak da bir diğer olgudur.

Doğduğu günden bu yana geçen süre içinde İslâm, yapıcı, salih ve mücahit yöneticilerini yitirdi. Bunun sonucunda, hükümleri yozlaştırıl-

dı. Buna bağlı olarak İslâmî eğitimde önceleri bir duraklama ardından bir geriye dönüş süreci başladı.

Deneyimler kesin olarak kanıtlamıştır ki: Salih ve yapıcı önderlerin denetimindeki bir tebliğ ve eğitim sürecinden geçilmedikçe, soyut teoriler ve inançlar beklenen meyveyi veremezler. Belli az bir süre dışında, Müslümanlar velâyet (yönetim) yetkilerini ellerine geçiren ve onların işlerini yürütmekle sorumlu tanınan önderlerden ilimle ameli birlikte taşıyan yapıcı ve salih eğitim konusunda istifade edemediler. Bakınız, hilafeti ele geçirdikten sonra, Irak'ta minbere çıkan Muaviye ne söylüyor: "Namaz kılasınız veya oruç tutasınız diye sizinle savaşmadım. Bu size kalmış bir şeydir. İster uyarsınız, ister uymazsınız. Benim istediğim bu değildir. Ben size hükmetmek için sizinle savaştım. Bu amacıma da ulaştım." Emevîleri, Abbasîleri ve diğerlerini gözünüzün önünde bulundurun. Hiç kuşkusuz, eğer bu din Allah'ın nuru aracılığı ile parlamasaydı ve kâfirlerin istememesine rağmen Allah nurunu tamamlayacak olmasaydı, bunlar Allah'ın dinini şimdiye kadar hayat sahnesinden silmiş olacaklardı.

Batı Uygarlığında Kadın Özgürlüğü

Hiç kuşkusuz İslâm dini, kadını esaret zincirinden kurtarmak, ona irade ve hareket bağımsızlığı tanımak hususunda tüm inanç ve düşünce sistemlerine karşı açık bir üstünlüğe sahiptir. Batı ulusları bu konuda, ne yapmışlarsa, İslâm'ı taklit ederek yapmışlardır -onu da yanlış taklit etmişler ya!- İslâm deneyimi, belirgin ve etkin bir halkadır. Toplumsal süreç silsilesi üzerindeki etkisi kusursuzdur.

İslâm, toplumsal hayat zincirinin ortasında yer alan, belirgin ve etkin bir halkadır. Bu ara halka olmadan zincirin başı ile sonunun buluşması mümkün değildir.

Kısacası, Avrupalılar uzun yıllar süren çalışmalardan sonra, günümüzde, tüm haklar alanında kadın-erkek arasında tam eşitliği öngören bir sistem oluşturmuşlardır. Bunu yaparken de, organik gelişim bakımından kadının erkeğe oranla daha geri bir konumda olduğunu göz ardı etmişlerdir. Nitekim, kadın-erkek arasındaki bu organik farklılığa dikkat çekmiştik.

Batı toplumlarının konuya ilişkin genel değerlendirmeleri yaklaşık olarak şöyledir: Kadının gelişim ve fazilet bağlamındaki geriliği, eksikliği, yüzyıllar boyunca, kesintisiz olarak uygulanan kötü eğitimden kaynaklanmaktadır. Neredeyse, bu kötü eğitim, dünya kurulalı beri sürüp gelmektedir. Aslında kadınla-erkek arasında yapısal bir farklılık yoktur. İkisinin doğası birbirine denktir.

Buna şu karşılığı vermek yerinde olur: İnsanlığın geneli, en eski çağlardan beri kadının, genel olarak erkekten daha zayıf, organik açıdan daha geri olduğuna hükmetmiştir. Şayet iki cinsin doğal yapıları eşit olsaydı, genel temayülün aksi bir durum, zaman zaman dahi olsa ortaya çıkardı. Başlıca organları, erkeğinkine benzer bir değişime uğrardı.

Ayrıca, batı uygarlığının kadının ilerlemesine verdiği bunca öneme, bu hususta harcadığı bunca çabaya karşın henüz, iki cins arasında tam bir eşitlik sağlayamamış olması da bu değerlendirmeyi pekiştirmektedir. Özellikle İslâm nazarında erkeğin kadına göre daha öncelikli olarak kabul edildiği yönetim, yargı ve savaş olgularına ilişkin istatistikler her şeyi en somut biçimde ortaya koymaktadır. Öte yandan, Batı uluslarının bu doğal farklılığı göz ardı edip iki cins arasında tam bir eşitliği dayatmalarının, toplumsal yapıda meydana getirdiği onarılmaz yıkımları da, inşaallah yeri gelince, ayrıntılı biçimde gözler önüne sereceğiz.

NİKÂH VE BOŞANMAYLA İLGİLİ İLMÎ BİR İNCELEME

Cinsellik toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurlarından biridir. İnsanlık ilk kez oluştuğu ve çoğalmaya başladığı günden bu yana, söz konusu olguyu hiç bir zaman hayatından dışlamamıştır. Böyle olduğuna göre, bu olgunun -ki daha önce işaret etmiştik- başı ve sonu itibariyle gelip dayanacağı bir doğal dayanağının olması gündeme geliyor.

İslâm dini, yasalarını yerleştirirken, cinsellik olgusunu erkeklik ve üreme organlarının yaratılışı esasına göre biçimlendirmiştir. Çünkü erkek ve kadında karşılıklı olarak, bulunan bu cinsel donanımın -ki bütün erkek ve dişi bedenleri kapsayan son derece ince bir donanımdır- boşuna ve hiç bir amaca dönük olmaksızın yaratılmış olamayacağı açıktır. Yine, insan fizyolojisini etüt eden biri, kesin olarak görecektir ki, erkek cinselliği bu donanımıyla sadece dişileri arzulamaktadır. Aynı şey dişi cinselliği için de geçerlidir. Bu donanımın tek gayesi, türün

devamı ve neslin üremesidir. İşte cinsellik bu gerçeğe dayanmaktadır. Cinsellikle ilgili tüm hükümlerin ekseni, bu doğal yasadır. Yasamada, iki cinsin doğuştan sahip oldukları, cinsel organların varlığı baş alınmıştır. Namus, cinsel birleşme, kadının sırf kocasına ait olması, ayrıca boşanma, iddet, çocuk ve mirasla ilgili hükümlerin esasını da, insan türünün her bireyinde bulunan bu organ oluşturmaktadır.

Günümüzün diğer yasaları ise, karı-koca birlikteliğini ve ortak hayatı, cinselliğin esası olarak değerlendirirler. Cinsellik bunlara göre, bir tür ortak yaşama biçimidir. Uygar birlikteliğin dar kapsamlı bir çerçevesidir. Bu yüzden çağdaş yasalar İslâm'ın cinsellikle ilgili olarak açıklamış olduğu şeyleri sunmazlar. Namus ve benzeri konulara ilişkin hükümler içermezler.

Çağdaş yasal yapılanma, ileride değineceğimiz gibi çeşitli problemler ve toplumsal sakıncalar içermesinin yanı sıra, hiç bir şekilde yaratılış gerçeği ve fıtrat yasası ile de bağdaşmamaktadır. Çünkü, insan denen canlı türünde mevcut olan toplumsallığa ve teşriki mesaiye yönelik doğal içgüdünün yönelik olduğu amaç "insanın bedensel ve ruhsal yapısının mutluluğu, ancak çeşitli unsurlar birlikteliği sonucu gerçekleşebilir." şeklindedir. İnsan tek başına mutluluğa ulaştırıcı bu unsurları sağlayamaz. Ancak hemcinsleriyle bir araya gelmesi ve yardımlaşması ile mümkün olur bu. Bütün ihtiyaçların giderilmesi, herkesin katılımıyla gerçekleşebilir ancak. Her bireyin kendine özgü arzuları, bu arzuların etkisiyle gerçekleştirdiği fiiller, teker teker her birey bazında farklı gibi görünmekle birlikte, toplumsal düzeyde, bütünsel, bağdaşık fiiller ve ameller olarak ön plâna çıkar.

Bu doğal içgüdü, kim olursa olsun, bir ferdi diğer bir fertle birlik olmaya, dayanışma içinde hareket etmeye zorlar. Ama kadın ile erkek arasındaki birlikteliğin bu içgüdüyle bir ilgisi yoktur. Evliliği yaşamsal dayanışma esasına dayandırmak, üremeye ilişkin doğal gerekirlik yolundan sapmak anlamına gelir. Doğanın ve fıtratın bu sapma ile bir ilişkisi yoktur.

Eğer durum böyle olsaydı, yani, eğer evlilik kurumu, hayat ortaklığı ve dayanışması esasına dayansaydı, evlilik meselesinin şirketler ve kooperatiflerle ilgili yasalar dışında toplumsal hükümlerle bir ilintisinin olmaması gerekirdi. Bunun için en başta iffet ve namus faziletinin, komünizmde olduğu gibi soy ve mirasla ilgili hükümlerin iptali gere-

kirdi. Bu da, erkek, dişi, tüm insanların sahip oldukları tüm fıtrî donanımın devre dışı bırakılması anlamına gelirdi. İnşaallah, yeri gelince daha detaylı açıklamalarda bulunacağız. Cinsellikle ilgili olarak biraz da ana hatlarıyla söyleyeceklerimiz bu kadar.

Boşanmaya gelince, böyle bir kurumu içermesi, kuşku yok ki, İslâm şeriatı için bir övünç kaynağıdır. İslâm bu konuya ilişkin onayını da fıtrata dayandırmıştır. Fıtratın bunu onaylamadığına ilişkin hiç bir bulgu mevcut değildir. Ama şeriatın bu hususta getirdiği özel kayıtlara, inşaallah "Talak Suresi"nde değineceğiz.

Daha önce boşanmayı onaylamayan birçok devlet, sonunda bu çözümü yasalarının kapsamına almak zorunda kalmışlardır.

AYETİN MEÂLİ

243- Binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara, "Ölün." dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı fazl sahibidir. Ama, insanların çoğu şükretmezler.

AYETİN AÇIKLAMASI

Binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi?

Bu ifadenin orijinalinde geçen "tera" fiilinin mastarı olan "ru'yet (=görmek)" kelimesi burada "bilmek" anlamında kullanılmıştır. Bu şekilde ifade edilmesi, söylenen şeyin son derece açık ve kesin olmasından ileri geliyor. Öyle ki, buna ilişkin bilgi, bizzat gözle görmek kadar kesindir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: *"Allah'ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmüyor musun?"* (İbrahim, 19) *"Görmüyor musun; Allah, yedi göğü birbiriyle bir uyum içinde yaratmıştır."* (Nuh, 15)

Zemahşeri: "E-lem tera (=görmedin mi?)" ifadesinin örnek yerine geçtiğini ve "şaşkınlık" belirttiğini söyler. Buna göre "e-lem tera keza ve keza" derken, "Şuna şuna şaşmaz mısın?" anlamı kastedilir gibi. "Hazere'l-mevt (=ölüm korkusu)" deyimi, cümle içinde "meful-i leh"tir (yani çıkışlarının nedenini açıklıyor). Meful-i mutlak (konuyu tekitle birlikte açıklayıcı) olması da mümkündür. Bu durumda "yahzerûne" fiili takdir edilmiş olur ve "ölümden şiddetle korkuyorlar." şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz.

Allah onlara, "Ölün." dedi, sonra da onları diriltti.

Bu cümlede ifade edilen emir, varoluşsaldır. Ama bu, ölümlerinin, doğal ölümle gerçekleşmesi ile çelişmez. Nitekim bazı rivayetlerde, bu ölümün veba salgını sonucu gerçekleştiği belirtilir. Bu hususta, emir verildiğinin belirtilmesi, bunun yerine: "Allah onları öldürdü, sonra diriltti," şeklinde bir ifadenin kullanılmaması, Allah'ın gücünün etkinliğini ve emrinin karşı konulmazlığını daha vurgulu bir şekilde yansıtmasına yöneliktir. Varolma ile ilgili konularda, inşaî ifade biçimi, ihbarî ifade biçiminden daha etkili ve daha vurgulayıcıdır. Buna karşılık, yasama ile ilgili meselelerde, ihbarî ifade biçimi, oluşa delalet etmesi bakımından, inşaî ifade biçiminden daha etkileyici ve daha vurgulayıcıdır.

"Sonra da onları diriltti." ifadesinden şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Yüce Allah, yaşasınlar diye onları diriltti. Yani, dirildikten sonra da yaşadılar. Çünkü eğer, diriltilişleri, başkalarının ibret almasına ya da bir hüccetin tamamlanışına veya bir gerçeğin açıklanışına yönelik olsaydı, buna kesinlikle işaret edilirdi. Çünkü bu, Kur'ân'ın, bu tür konularda başvurduğu bir ifade tarzıdır. Bunun örneğini, Ashab-ı Kehf kıssasında görebiliriz. Ayrıca, incelediğimiz ayetin sonunda yer alan *"Şüphesiz Allah, insanlara karşı fazl sahibidir."* şeklindeki değerlendirme cümlesi de bu yorumu destekler niteliktedir.

Ama, insanların çoğu şükretmezler.

Zamir yerine zahir isim kullanılmıştır. Yani, insanlar kelimesi ayet içinde ikinci kez geçmektedir. Bununla düşünce düzeylerinin düşüklüğü vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca, yüce Allah'ın dirilttiği bu kimseler, özel bir topluluktur. Maksat, sadece onların çoğunluğunun bizzat şükredenler olmadıklarının anlatılması değildir. Tersine, kastedilenler, genel olarak insanların çoğunluğudur. Bu ayet-i kerimenin, kendisinden sonra yer alan ve cihadın farz kılındığını ifade eden ayetlerle de bir tür ilintisi vardır. Çünkü cihad eyleminde, milletin ölümünden sonra dirilmesi söz konusudur.

Bazı tefsir bilginleri, ayet-i kerimenin, yüce Allah tarafından, yabancıların boyunduruğuna girmek suretiyle geri kalan, dolayısıyla bir tür ölüm sürecine giren, sonra silkinip yaşamsal haklarını, bağımsızlığını savunup kendi kendini yönetmeye talip olmakla yeniden hayata

kavuşan bir ümmetin durumuna ilişkin bir örnek olarak sunulduğunu savunmuşlardır.

Bu görüşü savunan bir müfessir özetle şöyle der: Eğer ayet-i kerime, birçok rivayette belirtildiği gibi İsrailoğulları'nın ya da bir kısım rivayette belirtildiği gibi başka kavimlerin hayatında geçen bir olayı anlatmaya yönelik olsaydı, bunların İsrailoğulları'na mensup kimseler oldukları belirtilirdi. Kur'ân'ın, bilinen ifade tarzının bir gereği olarak, kendilerini dirilten peygamberin kimliği açıklanırdı. Ama görüldüğü gibi, ayette buna yönelik bir işaret yoktur.

Kaldı ki, Tevrat'ta Hizkîl Peygamber'in (Ona, Peygamberimize ve pak Ehlibeyt'ine selâm olsun) kıssaları kapsamında böyle bir olaydan söz etmemektedir. Şu hâlde, bu husustaki rivayetler, Yahudiler tarafından uydurulan İsrailiyattan başka bir şey değildirler.

Öte yandan dünyada bir tek hayat ve bir tek ölüm vardır. Nitekim şu ayetler bunu kesin olarak ortaya koymaktadır: *"Orda, ilk ölümün dışında başka ölüm tatmazlar."* (Duhan, 56) *"Bizi iki kere dirilttin."* (Mü'min, 11) Şu hâlde ise, dünyada iki kere hayat yaşandığı anlamsızdır. Öyleyse incelediğimiz ayet bir örnektir. Güçlü düşmanların istilasına uğramış bir kavimden söz ediliyor. Bunlar, kendilerine egemen olan düşmanlar, tarafından aşağılanıyor, horlanıyorlar. Bağımsızlıklarını savunamayacakları durumdadırlar. Sayıları binlerle ölçüldüğü hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarından çıkarlar. Allah onlara, onursuzluk ve cehalet ölümüne uğrayın, emrini verdi. Hiç kuşkusuz, cehalet, donukluktur, ölümdür. Bilgi ve zulme karşı direnme de hayattır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Ey iman edenler, size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resulüne icabet edin."* (Enfâl, 24) *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar içinde yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122)

Kısacası, bu insanlar, rezil olmak ve düşman karşısında yenilmek suretiyle bir tür ölüm sürecine giriyor ve ölü olarak kalıyorlar. Sonra yüce Allah, içlerine uyanış ve haklarını savunma ruhunu atmak suretiyle kendilerini diriltiyor. Böylece, haklarını koruyor ve bağımsızlıklarını kazanıyorlar. Gerçi, bu şekilde bir uyanışla dirilenler, önceki ölüm sürecine giren şahıslar değildir, ama, bunların hepsi bir ümmettir ki bir zaman ölüp bir başka zaman dirilmiştir.

Yüce Allah, ayrı ayrı şahıslardan oluşan kavmi bir olarak değerlendirmiştir. Nitekim İsrailoğulları ile ilgili olarak şöyle buyuruyor:

"Firavun ailesinden sizi kurtarmıştık." (A'râf, 141) *"Sizi ölümünüzden sonra dirilttik."* (Bakara, 56) Eğer, söylediğimiz gibi, ayet bir örneklendirme niteliğinde olmasaydı, kendisini izleyen savaş ayetleri ile de ilintilendirilmesi doğru olmazdı. Bu da son derece belirgin bir husustur." Müfessirin sözleri özetle bundan ibarettir.

Bu değerlendirme, görüldüğü gibi:

a) Mucizelerin ve olağanüstü gelişmelerin, en azından ölüleri diriltmek gibi bir kısmının inkârına dayanır ki, biz bunları kesin olarak kanıtladık. Kaldı ki ölüyü diriltme ve benzeri olağanüstülükleri kanıtlayan Kur'ân'ın ayetleri inkâr edilemeyecek açıklıktadır. Akıl yoluyla, bunun olabilirliğini kanıtlama imkânını bulamazsak dahi, Kur'ân'ın bu kesin nassları yeterlidir.

b) Bu değerlendirme, Kur'ân'ın dünya hayatında birden fazla hayatı mümkün görmediği yorumuna dayanır. Nitekim kanıt olarak şu ayetler gösterilir: *"Orda ilk ölümün dışında başka ölüm tatmazlar."* (Duhan, 56) *"Bizi iki kere dirilttin."* (Mü'min, 11)

Kur'ân-ı Kerim'de, birçok ayet, dünyada ölünün diriltildiğini anlatmaktadır. İbrahim, Musa, İsa ve Üzeyr kıssalarında bunu gözlemlemek mümkündür. Kimse, bu ayetlerin meseleye yönelik kanıtsallığını inkâr edemez. Dolayısıyla bu ayetler, yukarıda görüşüne yer verdiğimiz müfessirin değerlendirmelerini reddetmektedir. Kaldı ki, dünya hayatı, araya ölüm girmesiyle, iki hayat hâlini almaz. Bunun en güzel ifadesini Üzeyr kıssasında görüyoruz. Bu kıssada, Üzeyr, uzun süren bu ölümünün farkına varmıyor. Yazarın kanıt olarak sunduğu ayetlerde, bir tür hayata işaret ediliyor.

c) Müellifin değerlendirmesi şu varsayıma dayanıyor: Eğer, ayet-i kerime, kıssanın açıklanışına yönelik olsaydı, bunların hangi kavme mensup oldukları ve hangi peygamberin aracılığı ile diriltildikleri açıklanırdı.

Biliyorsunuz ki, belagat yöntemleri değişik ve çeşitlidirler. Söz, bazı durumlarda, itnab (geniş ve teferruatlı anlatım) yerine geçtiği gibi, bazı durumlarda da özlü anlatım işlevini görür. Üstelik bu ayetin Kur'ân'da başka örnekleri de vardır: *"Kahrolsun Ashab-ı Uhdud. Tutuştu-*

rucu yakıt dolu o ateş Hani kendileri çevresinde oturmuşlardı ve müminlere yaptıklarını seyrediyorlardı." (Buruc, 4-7) *"Yarattıklarımızdan, hakka yöneltip-ileten ve onunla adaleti kılan bir ümmet vardır."* (A'râf, 181) Bu ayetlerde söz konusu kavimlerin isimleri belirtilmemiş.

d) Adı geçen müfessirin iddiasına göre, incelediğimiz ayet, bir örnek olarak algılanmazsa, anlam itibariyle kendisinden sonraki ayetlerle bir bağlantısı olmaz. Oysa, Kur'ân'ın bölüm bölüm inişi, ayetlerin bir kısmının diğer bir kısmına bağlanmasını sağlamaya dönük gereksiz ve soğuk zorlamalara ihtiyaç bırakmamaktadır. Ancak aralarında açık bir bağlantı bulunması durumu başka. Kuşkusuz sözde bütünlük, etkileyici ve vurgulayıcı kelâmın başta gelen özelliklerindendir.

Gerçekte, görüldüğü gibi, ayet-i kerime, bir kıssayı anlatmaya dönüktür. Söyler misiniz bana, yüce Allah'ın, kullarına bir söz söylemesi ve bu sözü inceleyenlerin çoğunun, bunun geçmişlere ilişkin ibret verici bir kıssa olarak algılaması, ancak, gerçekte bunun hayale dayalı bir örneklendirme olması hangi belagat türüne sığdırılabilir.

Oysa, Kur'ân-ı Kerim'in bir özelliği vardır. Örneklerle kıssaları birbirinden ayırır. Bunu, anlatılan olayların başında yer alan şunun gibi ifadelerden anlıyoruz: *"Bunların örneği, şunun ki gibidir..."* (Bakara, 17) *"Dünya hayatının örneği ancak..."* (Yûnus, 24) *"...Yüklenenlerin örneği..."* (Cuma, 5) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-İhticac adlı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah bir kavim yarattı. Bunlar veba salgınından kaçarak yurtlarını terk ettiler. Bunlar sayılmayacak kadar kalabalıktılar. Allah onları, uzun bir süre öldürdü. Kemikleri çürüdü, eklemleri, iskeletleri dağıldı. Sonunda toprak oldular. Yüce Allah dilediği bir zamanda, bir peygamber gönderdi. Bu peygamberin adı Hızkîl'di. Hızkîl onları çağırdı, bedenleri bir araya geldi, bu sırada da ruhları bedenlerine geri döndü. Öldükleri günkü gibi ayağa kalktılar. Sayılarında bir eksilme olmamıştı. Bundan sonra uzun bir süre yaşadılar."[1]

1- [el-İhticac, c.2, s.88]

Küleyni[1] ve Ayyaşî[2] bu anlamı içeren bir rivayeti daha geniş bir şekilde aktarmışlardır. Sonunda da "İşte bu ayet onlar hakkında inmiştir." şeklinde bir ifade yer alır.

1- [el-Kafî, c.8, s.237]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.130]

AYETLERİN MEÂLİ

244- Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah işitendir, bilendir.

245- Allah'a karşılığını çok arttırma ile kat kat artıracağı güzel bir borcu verecek olan kimdir? Allah hem daraltır ve hem genişletir ve siz O'na döndürüleceksiniz.

246- Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın önde gelenlerini gör-medin mi? Hani, peygamberlerinden birine: "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım." demişlerdi. O: "Ya üzerinize savaş yazılınca (farz kılınınca) savaşmayacak olursanız?" demişti. "Bize ne oluyur ki, Allah yolunda savaşmayalım? Ki biz yurdumuzdan ve oğullarımız arasından çıkarılıp sürüldük?" demişlerdi. Ama onlara

savaş yazıldığı (farz kılındığı) zaman, az bir kısmı hariç, yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir.

247- Onlara Peygamberleri dedi ki: "Allah size Talut'u hükümdar olarak gönderdi." Onlar: "Biz hükümdarlığa ondan daha çok layık iken ve ona bir mal bolluğu verilmemişken, onun bizim üzerimize nasıl hükümdarlığı olabilir?" dediler. O şöyle demişti: "Doğrusu Allah size onu seçti ve onun bilgisini ve bedenî gücünü arttırdı. Allah kime dilerse mülkünü verir. Allah, (rahmeti ve lütfu) geniş olandır, bilendir."

248- Onlara peygamberleri şöyle dedi: "Onun hükümdarlığının belgesi, size tabut'un (sandığın) gelmesi olacaktır ki onda Rabbinizden bir sekîne (güven duygusu ve huzur) ile Musa ailesinin ve Harun ailesinin geriye bıraktığından bir kalıntı var; onu melekler taşır. Eğer inanmışlarsanız, bunda şüphesiz sizin için kesin bir alâmet vardır."

249- Talut askerleriyle birlikte ayrıldığında dedi ki: "Doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse, artık o benden değildir. Ve kim de onu tatmazsa bendendir. Eliyle bir avuç alanlar başka." İçlerinden pek azı hariç, hepsi ondan içtiler. O, kendisiyle beraber iman edenlerle (ırmağı) geçince (sudan bir avuç içenler) "Bugün bizim Calut'a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok." dediler. Allah'a kavuşacaklarına kanâat getirenler ise: "Nice küçük topluluk, daha çok olan bir topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir." dediler.

250- Onlar, Calut ve ordusuna karşı meydana çıktıklarında dediler ki: "Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır, adımlarımızı sabit kıl ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."

251- Böylece onları, Allah'ın izniyle yenilgiye uğrattılar. Davud Calut'u öldürdü; Allah ona mülk ve hikmet verdi ve ona dilediğinden öğretti. Eğer Allah'ın insanların bir kısmı ile bir kısmını def'i olmasaydı, yeryüzü mutlaka fesada uğrardı. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı fazl sahibidir.

252- İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir; onları sana bir hak olarak okuyuruz. Elbette sen gönderilen elçilerdensin.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler arasındaki açık bütünlük yani savaşın farz kılınışı ile güzel borç (karz-ı hasen) arasındaki ilişki Talut, Davud ve Calut kıssasından elde edilen sonuç, bu ayetlerin bir kerede indiği sonucunu çıkarıyor karşımıza. Bu ayetlerden amaç, savaşla hayat bağlantısını ortaya çıkarmak, bir milletin dini ve dünyevî hayatında ilerleyişini ve gerçek mutluluğa erişmelerini sağlayan ruha işaret etmektir. Bu ayetler grubunda ulu Allah, cihad yükümlülüğünü açıklıyor. Müminleri, mücahitlerin donanımı, teçhizatı için maddî harcamada bulunmaya, barış zamanında hazır güç bulundurmaya davet ediyor. Bu maddî ve manevî harcamaları da kendi uğrunda olduğu için "Allah'a borç verme" olarak nitelendiriyor. Ayrıca bu tabir, anlaşılırdır ve bu harcamaları yapanların Allah'a yakınlığını ortaya koymaktadır. Ardından, din düşmanlarıyla savaşmakla yükümlü tutulan müminler gerekli dersi çıkarsınlar diye Talut, Calut ve Davut kıssası anlatılıyor. Bir de, egemenlik ve üstünlüğün, taraftarları sayısal olarak azınlık da olsalar iman ve takvanın olduğunu, alçaklık ve zilletin de, taraftarlar çoğunlukta da olsalar nifak ve sapıklık için olduğunu bilmeleri amaçlanıyor.

Bu kıssanın kahramanları olan İsrailoğulları, suskunluk, uyuşukluk, tembellik ve nemelazımcılık üzere bir hayat sürdürdükleri sürece aşağılanıyor, eziliyor ve onursuzca bir zillet içinde yaşıyorlardı. Ama Allah için ayaklanıp, O'nun yolunda savaştıklarında, hak mesajı açıkça haykırdıklarında, her ne kadar sözü ile özü bir olanlar azınlıkta idiyseler de, savaşın başlaması sırasında çoğu geri döndüyse de, ardından Talut'un komutanlığına karşı çıktıysalar da, sonra yasaklandığı hâlde nehrin suyundan içtiyseler de ve ayrıca "Bugün bizim Calut'a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok" dediyseler de, ulu Allah düşmanlarına karşı onlara yardım etti. Allah'ın izniyle, o güçlü orduyu ağır bir hezimete uğrattılar. Savaşın devam ettiği sırada Davud Calut'u öldürdü. Saltanat ve mülk, İsrailoğulları'na yerleşti. Yeniden hayata döndüler. Tekrar eski egemenliklerine ve güçlerine kavuştular.

Bütün bunlar, Calut ve ordusu ile karşı karşıya geldiklerinde, sürekli tekrarladıkları şu iman ve takva içerikli sözün etkisiyle gerçekleşiyordu: *"Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır, adımlarımızı sabit kıl ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."* İşte böyle, her zaman ve her

mekândaki müminler, geçmişte yaşamış salih toplulukların yolunu izlemelidirler. Onlar mümin olarak kaldıkları sürece üstündürler.

244) Allah yolunda savaşın…

Cihadın farz ve zorunlu olduğu belirtiliyor. Yüce Allah, gerek burada ve gerekse, konuya ilişkin başka ayetlerde cihadı "Allah yolunda" olmakla sınırlandırıyor. Bu kayıtlandırma ile güdülen amaç şudur: Hiç kimse, bu dinsel görevin, kupkuru bir dünyevî sulta uğruna olduğu, şeklî bir yayılma amacı ile yürütüldüğü vehmine kapılmasın. Nitekim, günümüzde İslâm'ın yayılışını inceleyen sosyologların ve başka kimselerin bu tür bir kuruntuya kapıldıklarını görüyoruz. Tam tersine, cihad, insanlık için dünya ve ahiret iyiliği anlamına gelen dinsel egemenliğin genişlemesine, pekişmesine yönelik bir yükümlülüktür.

"Bilin ki, şüphesiz Allah işitendir, bilendir." ifadesinde, bu görevi yerine getirmekte olan müminlere yönelik bir uyarı vardır. Ki, Allah ve Resulü bir emir verdiklerinde sözlü olarak buna karşı çıkmasınlar ya da iki yüzlülük edip karşı çıkışlarını içlerinde tutmasınlar. Nitekim İsrailoğulları da, Talut hakkında ileri geri konuşmuş ve *"Onun bizim üzerimize nasıl hükümdarlığı olabilir?"* demişlerdi. Ayrıca kendi içlerinde şöyle demişlerdi: *"Bugün bizim Calut'a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok."* Bir de savaşla yükümlü kılındıkları zaman içlerinde bir grup çil yavrusu gibi dağılıp gerisin geri dönmüşlerdi. Daha sonra, komutanları Talut yasakladığı hâlde, üzerinden geçmekte oldukları bir nehrin suyundan içmişlerdi.

245) Allah'a, karşılığını çok arttırma ile kat kat artıracağı güzel bir borcu verecek olan kimdir?

Ayette geçen "karz" kelimesi borç demektir. Yüce Allah, kendi uğruna yapılan maddî harcamaları, kendisine verilmiş borçlar olarak nitelendiriyor. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu, teşvik amaçlı bir nitelendirmedir. Hem yapılan harcamalar O'nun yolundadır ve bu harcamalar,kat kat arttırılmış olarak kendilerine dönecektir.

Ayetlerin akışı içinde, emir nitelikli hitaptan, soru tarzına yöneliniyor. Örneğin: *"Allah yolunda savaşın."* dendikten sonra, *"Allah'a güzel bir borcu verecek olan kimdir?"* deniliyor. "Allah yolunda savaşın." sonra da, "Borç verin..." denmiyor. Böylece, yükümlülük çerçevesinden çıkmadan, muhatabın zihninin yükümlülük içeren emir at-

mosferinden çıkıp hayra ve iyiliğe ilişkin çağrıya yönelmesi, rahatlaması, coşması amaçlanıyor.

Allah hem daraltır ve hem genişletir ve siz O'na döndürüleceksiniz.

"Yakbizu" fiilinin mastarı olan "kabz" insanın bir şeyi kendine doğru tutması demektir. Karşıtı ise "yaymak, dağıtmak" anlamında olan "sin" harfiyle yazılan "bast" dır. İfadenin orijinalinde yer alan "sâd" harfiyle yazılı "bast" aynı kelimeden gelmedir. Ancak "sin" harfi "itbak ve tefhîm nitelikli "tı" harfine yakın olması hasebiyle "sad" harfine dönüşmüştür.

Ayet-i kerimede yüce Allah'ın üç sıfatının, yani O'nun daraltan, genişleten ve dönülen merci oluşunun gündeme getirilişi, Allah'a borç olarak harcadıkları malların boşa gitmeyeceğinin maddî harcamaların kat kat artarak sahibine dönmesinin imkânsız sayılmamasının vurgulanmasına yöneliktir. Çünkü rızkı daraltıp genişleten bizzat yüce Allah'tır. Dilediğini azaltır, dilediğini de artırır. Dönüş O'nadır. Kendisine verilen borcu eksiksiz, hem de en iyi bir şekilde öder.

246) Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın önde gelenlerini görmedin mi? Hani, peygamberlerinden birine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım." demişlerdi.

Ayette geçen "el-mele'" kelimesi, söylendiğine göre, bir görüş etrafında toplanmış grup demektir. Azamet açısından göz doldurdukları için "mele'" diye nitelendirilmişlerdir.

O gün aralarında yaşayan peygamberlerine, *"Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"* ifadesi ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla, şuna delalet etmektedir: Calut isimli bir kral İsrailoğulları'na egemen olmuştu. Üzerlerinde öyle bir baskı uygulamıştı ki, yurt ve evlât gibi bağımsız bir hayatın tüm nimetlerini kaybetmişlerdi.

Bu gelişmeler, yüce Allah'ın, kendilerini Firavunoğulları'ndan, elçisi Musa'nın velâyeti ve O'ndan sonraki vasilerinin velâyeti sayesinde kurtarmasından sonra yaşanmıştı. Firavunoğulları onlara görülmemiş bir baskı uyguluyorlardı. İşte bu kurtuluşun ardından Calut isimli zorba kral başlarına musallat olmuştu. Bu baskılar öyle bir noktaya gelmişti ki, deyim yerindeyse "bıçak kemiğe dayanmıştı." Öz varlıklarındaki uyuyan gizli güçler depreşmeye başlamıştı. Hamiyet duygusu önü

alınmaz bir galeyana dönüşmüştü. İşte bu sırada kavmin sözüne itibar edilir ileri gelenleri, o sırada aralarında bulunan peygamberlerden birinden görüş ayrılıklarına son verecek, şuraya buraya serpilmiş etkisiz güç odaklarını bir bayrak altında toplayacak bir hükümdar belirlemesini istediler. Onun komutası altında, Allah yolunda savaşacaklarını vurguladılar.

O, "Ya üzerinize savaş yazılınca (farz kılınınca) savaşmayacak olursanız?" demişti.

İsrailoğulları, peygamberlerinden, komutası altında, Allah yolunda savaşacakları bir hükümdar göndermesini istemişlerdi. Oysa bu, peygamberin yetkisinde değildi, tamamen Allah'ın yetkisindeydi. Bu nedenle peygamber, savaş emrini vermek ve hükümdar göndermek işini Allah'a havale etti.

Peygamber, Allah'ın adını saygı ifadesi olarak açıkça zikretmiyor. Çünkü, peygamberin onlara verdiği cevap, karşı çıkışlarını ima eden bir soru niteliğindedir. Bu, onların tavırlarından ve yüce Allah'ın vahiy yoluyla bildirmesinden anlaşılıyordu. Bu yüzden peygamber, Allah'ın adını açıkça zikretmemek suretiyle, onların muhalefetinden tenzih ediyor. Sadece yetkinin yüce Allah'a ait olduğunu, her şeyin O'nda çözümlendiğini *"ya üzerinize savaş yazılınca"* ifadesiyle vurguluyor. "Farz kılma" anlamını ifade eden "yazma" fiili ancak yüce Allah hakkında kullanılır. Ancak O, bir şeyi farz kılabilir.

İsrailoğulları'nın savaş emrine karşı çıkmaları ve savaş alanında düşman karşısında gerisin geri dönmeleri bekleniyordu, ancak peygamberleri, bunu bir soru şeklinde dile getiriyor. Ki, böyle bir varsayımı reddetmek suretiyle, kendi aleyhlerine bir kanıt oluşsun. Nitekim: *"Bize ne oluyor ki Allah yolunda savaşmayalım?"* diyerek, kendilerini bağlayıcı bir üstlenmede bulundular.

"Bize ne oluyor ki, Allah yolunda savaşmayalım? Ki biz yurdumuzdan ve oğullarımızın arasından çıkarılıp sürüldük." demişlerdi.

Vatandan çıkarılmak, insanın doğup büyüdüğü memleketinden ayrılması, bu yurdun her türlü nimetinden yoksun bırakılması anlamına gelir. Bu durum mutlak bir tasarruf ve yararlanma şeklinde kinayeli bir ifade tarzıyla anlatılmıştır. Bu yüzden "çıkarılma" fiili vatanla ilgili olarak kullanıldığı gibi, oğullara nispet edilerek de kullanılmıştır.

Ama onlara savaş yazıldığı (farz kılındığı) zaman, az bir kıs-mı hariç, yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir.

Bu ifade, peygamberin onlara söylediği, *"Ya savaşmayacak olursanız?"* sözü ile, onların cevap olarak söyledikleri *"Bize ne oluyor ki savaş mayalım?"* sözleri üzerine yapılmış bir ayrıntı değerlendirmedir. *"Allah zalimleri bilir."* sözü gösteriyor ki, peygamberinin "Ya üzerinize savaş yazılınca savaşmayacak olursanız?" söylediği söz, yüce Allah'ın kendisine ilettiği bir vahiydi. Allah, onların savaştan kaçacaklarını peygamberine bildirmişti.

247) Onlara peygamberleri dedi ki: "Allah size Talut'u hüküm-dar olarak gönderdi... ona bir mal bolluğu verilmemişken onun bizim üzerimize nasıl hükümdarlığı olabilir." dediler.

Peygamber (a.s) bu cevabında, hükümdar gönderme işini Allah'a izafe ederek, onların: "Allah'tan bize bir hükümdar göndermesini ve üzerimize savaşı farz kılmasını dile" demeyip de, *"Bize bir hükümdar gönder de savaşalım."* demek suretiyle gözden kaçırdıkları bir inceliğe dikkat çekiyor.

Kısacası hükümdar olarak Talut'un adının açıklanması, onların itirazlarını gerektirmiştir. Talut'un sahip olduğu iki nitelik onlara göre, hükümdarlıkla bağdaşmıyordu. Bu tür niteliklere sahip olanlar kral olamazlardı. Yüce Allah'ın onların lisanından aktardığı *"Biz hükümdarlığa ondan daha çok lâyıkken ve ona bir mal bolluğu verilmemişken, onun bizim üzerimize nasıl hükümdarlığı olabilir?"* şeklindeki sözlerden, onların neyi kastettikleri anlaşılıyor.Peygamberlerine bunu söylerken, kendilerinin ondan daha çok krallığa layık olduklarına her hangi bir somut gerekçe sunmamaları, meselenin izahı gerektirmeyecek şekilde açık ve taraflarca biliniyor olduğunu gösterir. İşin özü şudur: Peygamberlik ve krallık gibi övünç vesilesi olan iki yetki, İsrailoğulları içinde iki sülaleye özgü nitelikler olarak sürüp geliyordu. Talut'sa bu sülalelerden birine mensup değildi. Diğer bir ifadeyle, Talut ne peygamberlik misyonunu temsil eden aileden ne de krallık misyonunu taşıyan aileden gelmiyordu. Bu yüzden, duyar duymaz karşı çıktılar. Kendileriyse krallık, ya hem krallık ve hem de peygamberlik ailesinden geliyorlardı. Ve ona göre kendileri krallığa daha layıktılar. Allah krallık yetkisini bizim sülalemize vermiştir. Bunun başkasına geçmesini nasıl kabul eder; diyorlardı.

Bu sözleri, bir bakıma, bedâ, nesh ve değişimi kabul etmeme anlayışlarının da bir ayrıntısı niteliğindeydi. Nitekim: Yüce Allah onların bu inançları hakkında şöyle buyurmuştur: *"Yahudiler, Allah'ın eli kolu bağlıdır, dediler. Kendi elleri kolları bağlansın."* (Mâide, 64) Peygamberleri bu sözlerine karşılık şu cevabı verir: *"Doğrusu Allah size onu seçti..."* Onlara göre, krallıkla bağdaşmayan ilk nitelik buydu. Krallık misyonunu taşıyan aileye mensup olmamak... İkinci nitelikse, onların şu sözlerinden anlaşılıyor: *"Ona bir mal bolluğu verilmemişken."* Talut yoksul biriydi. Peygamberleri onların bu itirazlarına da şu cevabı verir: *"Onun bilgisini ve bedenî gücünü arttırdı."*

O şöyle demişti: "Doğrusu Allah size onu seçti ve onun bilgisini ve bedenî gücünü arttırdı."

İstifâ" ve "istisfâ" kelimeleri, seçme, tercih etme anlamına gelirler. Aslı "safv (=safi ve duru olmak)"tır. Ayetin orijinalinde geçen "basteten" kelimesi ise, genişlik ve kudret demektir. Bu, onların itirazlarına cevaptı.

Aile üstünlüğü hasebiyle, hükümdarlığa Talut'tan daha çok layık olduklarını söyleyerek krallığına karşı çıkışları, şu şekilde cevaplandırılıyor: Hükümdarlık Allah'ın söz konusu ailelere bahşettiği bir üstünlük ve ayrıcalıktır. Yüce Allah'ın bir başkasını onlara seçmesi, onun hükümdarlığa bunlardan daha çok layık olduğunu, ailesinin söz konusu ailelere, bizzat kendisinin de onlara üstünlüğünü gösterir. Çünkü üstünlük Allah'ın üstün kılmasıyla gerçekleşebilir ancak.

Talut'a bol mal verilmemiştir, diye onun krallığına karşı çıkışları şu şekilde cevaplandırılıyor: Krallık, hükümdarlık; bir insan topluluğuna egemen olmaktır. Hükümdarlığın tek hedefi, insanların farklı yönlere eğilim gösteren iradelerini kaynaştırmak, tek bir iradenin egemenliği altında toplamaktır. Farklı eğilimler bir iradenin kontrolü altında, dizginlenince, kriz aşılmış olur. Toplumsal birlik sağlanmış olur. Toplumu oluşturan her fert, bu sayede, layık olduğu erdemlilik yolunda yürür. Bu hususta kimse kimseyi dışlayamaz ve kimse hak etmediği hâlde bir başkasının önüne geçemez. Bir ferdin, haksız yere geride kalması da düşünülemez. Kısacası, hükümdarlığa yüklenen misyon, bu konuma gelen kişinin toplumu, her ferdin layık olduğu erdem düzeyine ulaşabileceği bir şekilde yönetmesi, buna engel olacak unsurları bertaraf etmesidir. Bu amaca ulaşmak için iki unsur gereklidir:

a) İnsan hayatını yapan (ıslah eden) ve yıkan (ifsat eden) her şeyi bilmek.

b) Memleketin çıkarına olacak faaliyetleri yapabilecek bedensel kudrete sahip olmak.

Bu iki unsura, şu ayette işaret ediliyor: *"Onun bilgisini ve bedenî gücünü arttırdı."* Bol mala sahip olmaya gelince, hükümdarlık için bunu bir ön koşul saymak cahillik örneğidir.

Sonra, bütün bunlar bir tek kanıtın altında birleştiriliyor: *"Allah kime dilerse mülkünü verir."* Çünkü mülk, yani egemenlik Allah'ın tekelindedir. Hiç kimse bu egemenlikte pay sahibi değildir. Yüce Allah'ın her hangi bir kimseye mülkünü bahşetmesi başka. Bununla beraber, kişilerin bu şekilde sahip oldukları mülk de Allah'ındır. Bunu "Mülkünü verir." tamlamasından da algılayabiliriz. Böyle olunca, ulu Allah mülkü üzerinde dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Hiç kimse: "Niçin, nasıl? "diye sorma hakkını kendinde bulamaz. (Yani, bir insan kalkıp da, yüce Allah'ın mülkü üzerinde ki tasarrufunu sorgulayamaz. Çünkü Allah, kayıtsız, şartsız mutlak sebeptir. Kimsenin, nedensel bütünleyici ve fiil aracını araması da gerekmez. Allah noksansızdır bütünleyici sebebe ihtiyaç duymaz.) Şu hâlde, hükümdarlığın bir hanedandan diğerine aktarılışını birinin güç ve mal gibi zahiri sebeplerden yoksun olduğu hâlde bu yetkiye ulaştırılışını sorgulamamak gerekir.

İlâhî bağış, her ne kadar, Allah nasıl ve kimin için dilerse, öyle ger--çekleşiyor olsa da, hikmet ve maslahattan uzak değildir. Dolayısıyla, *"Allah dilediğini yapar." "Mülkü dilediğine verir."* ve benzeri sözler, "Yüce Allah, fiillerinde maslahat unsurunu göz önünde bulundurmaz." veya: "Yüce Allah bir şey yapar. Eğer bir maslahata denk gelse, denk gelmiş olur. Bu işin amaçsız olması da, mümkündür. Bunun bir sakıncası yoktur. Çünkü mülk O'nundur. O dilediğini yapar." anlamına gelmez. Çünkü dini somut kanıtlar ve aklî deliller bu tür bir yaklaşımı geçersiz kılmaktadır.

Bilakis, bizim bu tür ifadelerle kastettiğimiz anlam şudur: Her yaratılmış ve her iş sonuç itibariyle Allah'a gelip dayanır. Maslahat ve hayır yönleri de her şey gibi O'nun tarafından yaratılmışlardır. Böyle olunca, yüce Allah, yaptığı her hangi bir işte, her hangi bir maslahatın baskısı altında hareket etmez. Maslahatın gerektirdiği hükmün etkisi altına girmez. Bu tür bir baskı ve etkilenme bizim fiillerimiz için ge-

çerlidir. Yüce Allah, bir iş yaptığı veya bir şey yarattığı zaman, sadece güzeli yapar, sadece güzeli yaratır olduğundan O'nun fiili maslahata uygun olma niteliği kazanır. Ve bu işlerde kulların iyiliği göz önünde bulundurulmuş olur. Şu kadarı var ki, ulu Allah hiç bir maslahatın etkisinde değildir. Çıkarların baskısı altında hareket etmez.

Bundan dolayı, bu değerlendirmeyi, önceki ile birlikte düşünmek doğru olur. *"Allah, kime dilerse mülkünü verir."* ifadesi ile "Doğrusu Allah, size onu seçti ve onun bilgisini ve bedenî gücünü arttırdı." ifadelerinin birlikte değerlendirilmelerini kastediyorum. Çünkü ilk kanıt, maslahat ve sebeplere ilintilendirmeyi kapsamaktadır. İkinci kanıt ise, mülkü mutlak manada dilediğini yapar Allah'a özgü kılmayı kapsamaktadır. Eğer mülkün mutlak anlamda Allah'a özgü oluşu ve yüce Allah'ın da dilediğini yapıyor olması, O'nun fiillerinin maslahat ve hikmetle paralel oluşlarıyla çelişmiyor olmasaydı, burada ikisini birlikte zikretmek uygun olmazdı. Nerde kaldı ki iki ifadeden biri ötekini pekiştirsin veya bütünlesin.

Ayet-i kerimenin sonunda yer alan şu değerlendirme cümlesi, bu anlamı çok güzel vurgulamaktadır: *"Allah, (rahmeti ve lütfü) geniş olandır, bilendir."* "Geniş"lik niteliği, yüce Allah'ın bir işi yapmasının ya da bir şeyi vermesinin asla engellenemeyeceğini gösterir. "Bilme" niteliği de, O'nun fiillerinin yanılmaz ve değişmez bir bilgiye göre gerçekleştiğine delalet eder. Şu hâlde, dilediği her şeyi yapar ve ancak maslahat içeren şeyler yapar.

"Genişlik" kavramı, aslında, cismin başka şeyleri kaplamaya elverişli olması durumunu ifade eder. Kabın, içine dökülen şeyi kapsaması, sandığın, içine konulan eşyayı kapsaması ve evin içindekileri içermesi gibi. Daha sonra, zenginlik, müstağnilik anlamında kullanılır oldu. Ama her yönüyle her zenginlik değil. Tersine,beraberinde harcama yapabilme özelliğini de taşıyan zenginlik kullanılır. Sanki mal, harcanması istenen miktarı kapsayacak genişliktedir. Bu anlamıyla ulu Allah için de kullanılır. O, geniştir. Yani zengindir, harcamayı istediği şeyi dağıtıp harcaması O'nu zor durumda bırakmaz. Tam tersine, O, bu güce sahiptir.

248) Onlara peygamberleri şöyle dedi: "Onun hükümdarlığının belgesi, size Tabut'un gelmesi olacaktır ki onda Rabbinizden bir sekîne... var.

Tabut; sandık demektir. Söylendiğine göre, bu kelime "tevb (=dönme)" kelimesinin "fa'lut" kalıbına uyarlanmış şeklidir. Çünkü insan, defalarca sandığa döner.

"SEKÎNE"NİN ANLAMI ÜZERİNE

"Sekîne" kelimesi "sükûn" kökünden gelir. Hareketin karşıtıdır. Kalbin sükunu anlamında kullanılır. İnsanın istikrarlı oluşu, iradesinin özü itibariyle iç dünyasında çalkantının olmayışı demektir. Hikmet sahibi insanın hâlidir bu (Ahlâk biliminde hikmeti kastediyorum). Böyle bir insan, fiillerinde kararlı ve azimet sahibidir. Ulu Allah "sekîne"yi, kemal mertebesine ulaşmış imanın bir niteliği olarak öngörmüştür. Üstün bağışlarından biri olarak nitelemiştir.

Açıklamasına gelince; insanın öz yaratılışından kaynaklanan bir içgüdüyle, fiilleri düşünce sonrası gerçekleştirir. Fiillerin maslahatını, hayatındaki mutluluğu ve toplumsallığı için öngörülen hayır üzerindeki etkisini kapsayan aklî önermelerin düzenlenişinden ibarettir bu. Sonra yapması ve yapmaması gereken şeylerin belirlenişi ile sonuçlanır.

Bu düşünsel eylemi, insanoğlu fıtratının tarzına uygun olarak gerçekleştirdiği, mutluluğu açısından gerçek bir yarardan başkasını kastetmediği zaman, nefisten kaynaklanan bir istikrar ve bir düşünsel sükunet üzere gerçekleşir. Çalkantısız ve sarsıntısız olarak... Fakat insanoğlu, hayatı itibariyle yere çakılıp ondan kopamayınca, havasının peşine takılıp, tutkularına esir olunca, işi karışır. Düşünce ve karar aşamasında yanıltıcı ve baştan çıkarıcı süslerin zihnini bulandırması ile yüz yüze kalır. Bu durum, onun kimi zaman doğru yoldan sapmasına ve kimi zaman da karar ve irade bazında sarsıntı geçirmesine, iç çalkantı yaşamasına, zorluklar karşısında tutunamaz olmasına ve derin iç sarsıntıların bunaltıcı girdabına düşmesine neden olur.

Mümin, yüce Allah'a yönelik inancı nedeniyle, sarsılmaz bir dayanağa, yıkılmaz bir temele dayanmıştır. İşlerini, şüphe kabul etmez gerçek bilgiler üzere kurmuş bir insandır o. Amellerini kuşku duymadığı ilâhî yükümlülükler oluşturur. Bu işte bir yetkisi yoktur ki, bir şeyi kaçırmaktan korksun ya da bir şeyi yitirmekten dolayı üzülsün veya hayır ile şerri ayırt etmede tereddüt geçirsin.

İnanmayanlara gelince, onların, işlerinin idaresini, kontrolünü verebilecekleri bir dostları yoktur. İşlerinin iyisi de, kötüsü de sonunda kendi nefsine döner. Heva ve heves yoluyla, hayaller ve uğursuz sezgiler yoluyla, her taraftan üzerine hücum eden bu düşüncelerin karanlığına düşmüştür.

Ulu Allah şöyle buyurur: *"Allah, müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) *"Bu böyledir; çünkü Allah, İman edenlerin velisidir; kâfirlerin ise, velisi yoktur."* (Muhammed, 11) *"Allah iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır; inkâr edenlerin velileri ise tâğuttur. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar."* (Bakara, 257) *"Biz gerçekten şeytanları, inanmayanların velileri kıldık."* (A'râf, 27) *"İşte bu şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur."* (Âl-i İmrân, 175) *"Şeytan, sizi fakirlikle korkutuyor ve size çirkin-hayasızlığı emrediyor. Allah ise, size kendisinden bağışlanma vadediyor."* (Bakara, 268) *"Kim Allah'ı bırakıp da Şeytanı dost edinirse, elbette apaçık bir ziyana uğramıştır. Şeytan onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki Şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir... Bu, Allah'ın gerçek vaadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* (Nisâ, 119-122) *"Haberiniz olsun; Allah'ın velileri, onlar için korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır."* (Yûnus, 62)

Gördüğünüz gibi ayetler korku, üzüntü, bunalım ve aldanış gibi nitelikleri küfrün yanına, bunların karşıtı olabilecek nitelikleri de imanın yanına koymaktadır.

Şu ayet-i kerimede, bu gerçek biraz daha açık bir şekilde dile getiriliyor: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar içinde yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122) Bu ayet-i kerime gösteriyor ki, kâfirin yürürken tökezlemesi, göz gözü görmez bir karanlığın içinde olmasından kaynaklanıyor. Ama mümin, ilâhî bir nura sahiptir. Bu nur aracılığı ile yolunu görmektedir, hayrı ve şerri ayırdetmektedir. Çünkü yüce Allah, ona kâfirlerle ortak olduğu ve aynı derecede paylaştığı hayatının yanı sıra yepyeni bir hayat bahşetmiştir. Bu hayat, peşi sıra nurla aydınlanmayı getirmektedir.

Şu ayet de önceki ayet gibi bu gerçeği dile getirmektedir: *"Ey iman edenler, Allah'tan sakınıp korkun ve O'nun elçisine iman edin, si-*

ze kendi rahmetinden iki kat versin. Size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur kılsın ve size mağfiret etsin." (Hadid, 28)

Bir diğer ayette ise, şöyle buyuruyor: *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiç bir kavim bulamazsın ki, Allah'a ve elçisine başkaldıran kimselerle bir sevgi bağı kurmuş olsunlar; bunlar, ister babaları, ister çocukları, ister kardeşleri, isterse kendi aşiretleri olsun. Onlar, öyle kimselerdir ki, Allah kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir."* (Mücadele, 22) Bu ayet, müminlerin yaşadıkları hayatın, Allah katından bir ruhla destekli olduğunu ifade etmektedir. Bu da imanın gerekliliğini ve kalpte yerleşmiş olmasını gerektirir. Bu müminler, iman kalplerine yerleştikten sonra, Allah katından bir ruhla desteklenirler. Bedenlerine yepyeni bir hayat bahşedilir ve önlerinde bir nur parlamaya başlar.

Görüldüğü gibi, bu ayeti şu ayetle bağdaştırmak mümkündür: *"Müminlerin kalplerine, imanlarına iman katıp-arttırsınlar diye güven duygusu ve huzur (sekîne) indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, hikmet sahibidir."* (Fetih, 4) Şu ayette geçen "sekîne" kavramı, bundan önce sunduğumuz ayette geçen "ruh" kavramı ile ve bunda geçen "imana iman katılması" durumu, öncekinde geçen "imanın yazılması" durumu ile uyuşmaktadır. Ayetin sonundaki ifade de bu uyumu pekiştirici niteliktedir: *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* Bilindiği gibi Kur'ân "ordu" kavramını melekler ve ruh gibi varlıklar anlamında da kullanır.

Şu ayetler de akışları itibariyle, önceki ayette benzemektedir: *"Allah, elçisinin ve müminlerin üzerine (sekîne) güven ve yatışma duygusunu indirdi. Ve onları takva sözü üzerinde kararlılıkla ayakta tuttu. Zaten onlar da, buna layık ve ehil idiler."* (Fetih, 26) *"Böylece Allah O'na huzuru, güvenlik duygusunu (sekîne) indirmişti. O'nu sizin görmediğiniz ordularla desteklemişti."* (Tevbe, 40)

Bu açıklamalardan sonra, ayet-i kerimede geçen "sekîne" kavramının, ilâhî bir ruh anlamında olduğunu ya da Allah'ın emrinden ilâhî bir ruh gerektirdiğini, bunun da kalpte huzur ve güvenlik duygusunu meydana getirdiğini, nefsi istikrara kavuşturduğunu, iç çalkantıyı durdurduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi, bu yorum, ifadenin açık anlamının dışına çıkarılması anlamına gelmez. Ve kalbin sükunu ve iç çalkantıdan kurtulması anlamında olan "sekîne" kavramının ilâhî ruh an-

lamında kullanılmasını gerektirmez. Bu anlamı ile kavramın, ileride sunacağımız rivayetlerin ışığında bir kez daha ele alınması gerekir ve rivayetlerin bu anlam ile yorumlanması gerekir.

* * *

Musa ailesinden ve Harun ailesinin geriye bıraktığından bir kalıntı var; onu melekler taşır...

Kişinin ailesi, onun eşi ve çocuklarıdır. Mutlak olarak kullanıldığı zaman, kişinin kendisi de içine girer. Şu hâlde Musa'nın ailesi ve Harun'un ailesi ile, onlar ve çocukları kastedilmiştir. *"Onu melekler taşır."* ifadesi, cümle içinde "tabut"un hâlidir. *"Eğer inanmışlarsanız, bunda şüphesiz sizin için kesin bir alâmet vardır."* ifadesi de, tıpkı ayetin giriş kısmının akışı gibi, onların peygamberlerinden, sözünün doğruluğunu gösteren bir kanıt istemiş olduklarını göstermektedir. *"Allah size Talut'u hükümdar olarak gönderdi."* sözünün doğruluğunu kanıtlamasını istemişlerdi.

249) Talut, askerleriyle birlikte ayrıldığında dedi ki: "Doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir..." İçlerinden pek azı hariç hepsi ondan içtiler.

Ayetin orijinalinde geçen "fasl" kelimesi, bu ayette bir yerden ayrılma anlamında kullanılmıştır. Şu ayette olduğu gibi: "Fe-lemma fesaleti'l-îr *(=kafile ayrıldığı zaman)"* (Yûsuf, 94) Bazı durumlarda, iki şeyin arasını ayırma anlamında da kullanılır. Şu ayette olduğu gibi: "ve huve hayru'l-fâsilîn" yani *O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır."* (En'-âm, 57) Böylece kelime, hem geçişli, hem de geçişsiz olarak kullanılır.

Yine ayette geçen "cund" kelimesi de, her şeyden büyük topluluk anlamına gelir. Asker anlamında kullanılışı da kişilerin ordu içinde büyük kalabalıklar hâlinde ve sıkışık bir vaziyette bir araya geliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Cümle içinde "cund" kelimesinin de çoğul olarak kullanılmış olması, onların hatırı sayılır bir kalabalık oluşturduklarını göstermektedir. Özellikle, nehrin geçilmesinden ve insanların ayrılmasından sonra, içlerinde müminlerin küçük bir azınlık olarak kaldıkları düşünülünce kalabalığın boyutları daha iyi anlaşılmaktadır.

Aynı nükte ve incelik, *"Calut ve askerlerinin karşısına çıktıklarında..."* ifadesinde de göz önünde bulundurulmuştur.

Ayetlerin ifade ettikleri anlamın bütünü, İsrailoğulları'nın gerçek tutumlarını ve Allah'a verdikleri sözü tutmalarını içeriyor. İsrailoğulları bir hükümdar gönderilmesini isteyerek, yüce Allah'la bir sözleşme yapmışlardı. Sayıları da oldukça kalabalıktı. Buna rağmen, küçük bir azınlık hariç, tümü savaşa katılmaktan son anda vazgeçmişti. Bu azınlık bile, ordularla ifade edilecek bir sayısal yekunu bulunuyordu. Bu da yetmedi, bir çoğu içilmesi yasaklanan nehrin suyundan içerek emirlere karşı çıktı. Geride azınlığın da azınlığı kaldı. Bunların da içinde istikrarsızlık nehrin suyundan içenler tarafından belirtileri, münafıklık örnekleri sergilendi. Buna rağmen zafer, Calut'un olağanüstü kalabalıklığa sahip ordularına karşı, iman edip sabredenlerin oldu.

Ayette geçen "mubtelîkum" kelimesinin mastarı olan "ibtilâ" kelimesi imtihan demektir. Nehirse, büyük su yatağına denir. "İğtiraf" bir şeyi kaldırıp alma, avuçlama, anlamına gelir. Suyu avuçlayıp içme anlamında "Ğarefe'l-mâe" ve "İğterafe'l-mâe" derler.

"Eliyle bir avuç alanlar başka" şeklinde "nehir suyundan içme" eyleminden bir istisna yapılmış olması gösteriyor ki: Özel bir şekilde su içme, yasaklanmıştı. İfadenin zahirini göz önünde bulundurduğumuz zaman, şöyle denilmiş olması gerekiyordu: "Kim bundan içerse, artık o benden değildir, eliyle bir avuç alanlar hariç." Fakat görüyoruz ki, araya şu ifade konulmuştur: *"Kim de onu tatmazsa bendendir."* Bu arada içme fiili yerine "tatma" fiilinin kullanıldığını görüyoruz. Bu da ifadede anlamsal bir değişikliği gerektiriyor. Çünkü ikinci cümlenin izafe edilmemesi durumunda, ifadeden şöyle bir sonuç çıkar: Bütün ordular Talut'tandı. Sudan içme, bir grubun ondan kopmasını, bir avuç alıp içme de, bir grubun bu kopanlardan kopmasını, yani yeniden onunla birleşmesini gerektirdi.

Ama ikinci cümle, yani *"Kim de onu tatmazsa bendendir..."* cümlesi birinci cümleye izafe edilirse, şöyle bir durumla karşı karşıya kalırız: Gerçekte kimin ondan olduğu, kimin de olmadığı henüz belli değildir. Sadece zahiri bir beraberlik söz konusudur. Çünkü bütün askerler görünürde Talut'la beraberdir. Ancak, kimin gerçek anlamda Talut'la beraber olduğu henüz belli değildir. Az sonra, sunacakları nehir iki grubun belirlenmesinde, ayrılmasında önemli bir rol oynayacaktır. O zaman, ondan olmayanların sudan içenler olduğu, ondan olanların da suyu tatmayanlar olduğu anlaşılacaktır. İfadenin bütününden bu an-

laşıldığına göre, *"Eliyle bir avuç alanlar hariç"* istisnası, eliyle bir avuç alanların Talut'la birlikte olmalarını gerektirmez. Böyle bir sonuç sadece birinci cümlenin zikredilmesi durumunda söz konusu olabilir. Ama, iki cümlenin varlığı, iki grubun varlığını gerektiriyor. Yani, ondan olmayan su içenler ve ondan olan suyu tatmayanlar. Bilindiği gibi, birinci gruptan çıkma, sadece bu gruptan çıkışı ifade eder. İkinci gruba giriş anlamına gelmez.

Buradan anlıyoruz ki, ayet-i kerimenin bütünü, üç grubun varlığını anlatmaktadır. Talut'tan olmayanlar, ondan olanlar ve sudan bir avuç alanlar... Buna göre, nehir geçildikten sonra onunla birlikte iki grup ka--lıyor. Ondan olanlar ve ordunun safından çıkanlardan olmayanlar. Dolayısıyla, bunların sabır, panik, Allah'a güvenip dayanma, sarsılma ve iç çalkantı yaşama hususunda, ondan olanlardan farklı bir tutum sergilemiş olmaları mümkündür.

O, kendisiyle beraber iman edenlerle (ırmağı) geçince... Allah sabredenlerle beraberdir." dediler.

Ayette geçen "el-fieh" bir grup insan demektir. Ayetler grubu üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, "Gücümüz yok." diyenlerin "sudan bir avuç içenler" olduğu anlaşılır. Talut'un savaş emrine olumlu tepki gösterenler de, sudan tatmayanlardır. Allah'a kavuşmayı ummak ya kesin olarak inanmak anlamında kullanılmıştır, ya da iç ürpertiden kinayedir.

Müminler; "Küçük bir topluluğun, Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelmesi mümkündür." demiyorlar. Tersine, *"Nice küçük topluluk..."* diye başlayan bir ifade kullanarak, yaşanmış realiteyi somut bir örnek olarak gösteriyor, böylece, düşman karşısında iç sarsıntı geçirenlere karşı daha inandırıcı, daha ikna edici bir tavır sergiliyorlar.

250) Onlar, Calut ve ordusuna karşı meydana çıktıklarında dediler ki...

Ayetin orijinalinde geçen "berazû" fiilinin kökü olan "el-bürûz" or--taya çıkma demektir. Savaş meydanına çıkıp meydan okuma anlamına gelen "biraz" kelimesinin kökü de budur. "İfrağ" ise, sıvı bir maddeyi kalıba dökme anlamına gelir. Burada kastedilen ise, yüce Allah'ın her birinin kapasitesine göre üzerlerine sabır dökmesidir. Bu bakımdan son derece hoş ve latif bir kinaye ve istiare sanatı kullanılmıştır. Yine

"ayakların sabit kılınması" da düşman karşısında direnip kaçmama anlamında kullanılmış kinayeli bir ifadedir.

251) Böylece onları, Allah'ın izniyle yenilgiye uğrattılar.

Ayetin orijinalinde geçen "hazemû" fiilinin kökü olan "hazm" kelimesi püskürtme ve defetme demektir.

Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile bir kısmını def'i olmasaydı...

Bilindiği gibi, yeryüzünün fesada uğraması, yeryüzünde yaşayanların, yani insan topluluklarının fesada uğraması demektir. Eğer insan topluluklarının bozulması, yeryüzünün bozulmasını gerektiriyorsa, kuş--ku yok ki, bu da ifadenin amacının kapsamındadır. Ancak bu kapsam içinde oluş, asıl maksada tâbi olma şeklindedir, bizzat kastedilme şeklinde değildir. Hiç kuşkusuz bu, Kur'an'ın dikkat çektiği bilimsel bir gerçektir.

Şöyle ki: İnsan denen canlı türünün mutluluğu ancak toplu ve dayanışmalı bir hayatla mümkündür. Bilindiği gibi bu da ancak, toplumsal iskelet bağlamında bir bütünlüğün gerçekleşmesi ile mümkündür. Çünkü bu sayede toplumun organları ve parçaları arasında bütünlük sağlanabilir. Böylece toplumun bütünü, tıpkı bir fert gibi, birlikte etkilenir ve aynı tepkiyi gösterir. Toplumsal birlik ve insan türünün fertlerinin toplamından ibaret bileşimi, bu açıdan evrensel birliğe ve gözle görülür âlemdeki parçalarının toplamından ibaret evrensel bileşimlere benzer.

Bilindiği gibi, bu düzenin, yani evrensel düzenin birliği, sadece, âlemi oluşturan varlık parçaları arasındaki etki ve tepkinin bir sonucudur. Eğer evrensel sebepler arasındaki birbirini yenme mücadelesi, kiminin kimini yenmesi, kiminin kimine karşı savunma pozisyonuna girmesi ve kiminin kimi karşısında yenilgiye uğraması realitesi olmasaydı, evrensel düzenin parçaları arasında, gözlemlediğimiz bu bağlantı olmayacaktı. Tersine, her parça kendi sınırları içinde etkinliğine devam edecekti. O zaman da hareketler iptal olacak, buna bağlı olarak da varlık bütünü iptal olacaktı.

İnsan topluluklarına egemen olan sistem için de aynı durum geçerlidir. Toplumsal sistem, etki, tepki, savunma ve saldırı esaslarına dayanıyor olmasaydı, sistemin parçaları arasında bir bağlantı söz konusu olmayacaktı. O zaman sistem diye bir şey olmadığı için, insan denen

canlı türünün mutluluğu da gerçekleşmeyecekti. Söz gelimi biz, galip gelme ve iradeyi kabul ettirme anlamında def'i, püskürtmeyi aradan kaldırırsak, toplumun tüm fertleri başkasının menfaatlerine ters düşen bir fiil içinde olacaklardır (başkasının meşru ya da gayri meşru menfaatleri arasında bu bakımdan bir fark yoktur) Bu durumda, başkasının ortamı kendi çıkarına uygun hâle getirmesi, dönüştürmesi şansı olmayacaktır. Böylece, toplumsal varlığın parçaları arasındaki birlik kopacağı için toplumun varlığı da söz konusu olmayacaktır.

Biz daha önce varlık yasasının bu temel ilkesine değindik ve dedik ki: Toplu hâlde yaşamaya elverişli olarak yaratılan insanın fıtratının temel özelliği, başkasını kullanma içgüdüsüdür. Dayanışma ve uygarlık ikinci derecede özelliklerdir. *"İnsanlar tek bir ümmetti."* (Bakara, 213) ayetini incelerken, insanın bu karakteristik özelliği hakkında, ayrıntılı açıklamalar sunduk.

Gerçekte, defetme, yenme anlamı, genel niteliklidir ve toplumsal olguların tümünde etkin biçimde rol oynayan bir realitedir. Özü ise, başkasını mümkün olan bir yöntemle kendi iradesi doğrultusunda kullanmaktır. Önündeki engelleri bertaraf etme amacına yönelik olarak çalışmasıdır.

Bu genel anlam, hem savaşın, hem de barışın arka plânında mevcuttur. Zorlukta, genişlikte, rahatta ve yorgunlukta mevcuttur. Zorlukta, genişlikte rahatta ve yorgunlukta bu anlamı etkin ve belirleyici olarak görebiliriz. Toplu hâlde yaşayan tüm halkları oluşturan fertler arasındaki ilişkide esas olan, bu anlamlardır. İnsan, özellikle bazı fertler arasında, hayata ilişkin haklar, arzular ya da eğilimlerle ilgili olarak baş gösteren çekişmelerin, çatışmaların gün yüzüne çıkması ile bu temel gerçeğin farkına varır. O zaman, insan, kendisi ile sürtüşen, hakkına ya da arzularına engel olan öteki insanı yenilgiye uğratma amacına yönelik faaliyetler içine girer. Bilindiği gibi bu mücadelenin zayıf ve güçlü olmak üzere çeşitli aşamaları vardır. Savaş ve çatışma da bunun bir aşamasıdır.

Biliyorsunuz ki, bu gerçek, yani yenme, püskürtme içgüdüsünün insanın öz yaratılışında yer alan fıtrî temellerden biri olması gerçeği, meşru bir hakkı adalet ilkesine uygun olarak veya başka bir yöntemle savunmaktan çok daha genel kapsamlıdır. Çünkü, eğer insanın fıtratında bu tarzda özümsenmiş bir özellik bulunmasaydı, insan tarafından

bir hakkı elde etmeye yönelik meşru ya da başka türlü bir savunma mekanizması geliştirilmezdi. Daha önce de söylediğimiz gibi, insan tarafından sergilenen fiillerin, gerçekleştirilen işlerin kaynağı fıtrattır. Şayet müminle kâfir arasında fıtrat ortaklığı olmasaydı, müminin amellerine temel oluşturacak kendine özgü bir fıtrata sahip olması mümkün olmayacaktı.

Yine önceki bölümlerde değindiğimiz gibi, bu fıtrî temelden, toplum temelini atma hususunda yararlanılır, sonra iradeyi bir başkasına kabul ettirme, elindeki her şeye saldırganlık ve galibiyet yoluyla sahip olma hususunda yararlanılır. Veya gerçekten bir saldırıyı püskürtmede ve galibiyet ve saldırı yoluyla el konulan malları geri almada yararlanılır. Ayrıca, insanların tamamen bilgisizlik sonucu öldürdükleri hakları yeniden diriltme, mutluluklarını onlara zorla kabul ettirme hususunda da bu fıtrî özellikten yararlanmak mümkündür. Demek oluyor ki, bu karakteristik özellik, insana verdiği zarardan çok, ona yarar sağlamaktadır.

"Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile bir kısmını def'i olmasaydı, yeryüzü mutlaka fesada uğrardı." ifadesi ile, yukarıda sunduğumuz açıklama ile işaret ettiğimiz, insanın bu karakteristik özelliği kastedilmiş olabilir. *"Ancak Allah, âlemlere karşı büyük fazl sahibidir."* şeklindeki değerlendirme cümlesi de bunu destekleyici niteliktedir.

Bazı tefsirciler, "Ayette işaret edilen, insanların bir kısmının bir kısmını def'i ile yüce Allah'ın müminler aracılığı ile kâfirleri defetmesi kastedilmiştir. Nitekim ayetin içinde bulunduğu ayetler grubu da bu konuyu işlemektedir." demişlerdir. Şu ayet-i kerime de, bu görüşü destekler niteliktedir: *"Eğer Allah'ın, insanların kimini kimiyle defetmesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın isminin çokça anıldığı mescitler, muhakkak yıkılır giderdi..."* (Hac, 40)

Bu yorumla ilgili sorun şudur: Aslında doğru bir değerlendirmedir bu. Ancak, incelemekte olduğumuz ayetin zahirinden anlıyoruz ki; yeryüzünün ıslahından maksat, mutlak, sürekli ve insanın toplumsal yaşantısını ayakta tutucu bir ıslahtır. Belli dönemlerde ortaya çıkan özel bir ıslah değil. Talut kıssası ve diğer mevzii, geçici ıslahları konu edinen kıssalarda anlatıldığı şekliyle bir yeryüzü ıslahı kastedilmiyor.

Bir diğeri de şöyle bir yorum getirmiştir: Burada kastedilen, yüce Allah'ın iyi nitelikli, iyilik yapan insanlar nedeniyle, günahkâr insan-

lardan azap ve helaki defetmesidir. Bununla ilgili olarak gerek Şia ve gerekse Ehlisünnet kaynaklarında birçok hadis rivayet edilmiştir. Nitekim Mecma'ul-Beyan ve ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirlerinde Cabir kanalıyla şöyle rivayet edilir: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Hiç şüphesiz yüce Allah, Müslüman insanın salih biri olmasıyla, onun çocuğunu ve çocuğunun çocuğunu, ev halkını ve çevresindeki aileleri salih kimseler yapar. Bu salih insan aralarında olduğu sürece Allah'ın koruması altında olurlar."

el-Kâfi[1] ve Tefsir'ul-Ayyaşî'de[2], İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah, bizim Şiamızdan namaz kılan nedeniyle, bizim Şiamızdan namaz kılmayanı savunur, korur. Eğer tümü namaz kılmayacak olurlarsa, helak olurlar. Yüce Allah, bizim Şiamızdan zekât veren nedeniyle, bizim Şiamızdan zekât vermeyeni korur. Eğer tümü zekât vermeyecek olurlarsa, helak olurlar. Yüce Allah, bizim Şiamızdan hacca giden nedeniyle bizim Şiamızdan hacca gitmeyeni korur. Eğer tümü hacca gitmeyecek olurlarsa, helak olurlar." Buna benzer birçok rivayet vardır.

Bu yoruma ilişkin değerlendirmemiz ise şöyledir: Yukarıda sunulan iki ayetin, bu iki hadisin içerdiği anlamla örtüşmedikleri açıktır. Aralarındaki tek uyuşma noktası, anlatılan hususların da, insanların def'i konusuyla ilintili olmalarıdır.

Bazıları: "Burada, yüce Allah'ın bazı zalimleri, diğer bazı zalimler aracılığı ile defetmesi kastedilmiştir." demişlerdir. Bu değerlendirmenin ayetle örtüşmediği herkesçe bilinen bir husustur.

252) İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir.

Bu ifade, bir bakıma konuyu ve kıssayı sonuçlandırıyor. Şu kadarı var ki, ayetin sonundaki, *"Sen de gönderilen elçilerdensin."* cümlesi, bundan sonraki ayetle bağlantısının olduğunu gösteriyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Abdurrezzak ve İbn Cerir, Zeyd b. Eslem'den şöyle rivayet ederler: *"Allah'a güzel bir borcu verecek olan*

1- [Usul-i Kâfi, c.2, s.451]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.135]

kimdir?..." ayeti inince, Ebu Dehdah Resulullah efendimizin (s.a.a) yanına gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın peygamberi, gördüğüm kadarıyla, Rabbimiz bize bahşettiği şeylerden borç istiyor. Benim iki tarlam var. Biri şehrin yukarısında, biri de aşağısındadır. Bu tarlaların en verimlisini sadaka olarak veriyorum." Resulullah şöyle diyordu: "Cennette salkımlarını Ebu Dehdah için aşağı doğru sarkıtan nice hurma ağaçları vardır."

Aynı hadis değişik kanallardan da rivayet edilmiştir.

Maani'l-Ahbâr adlı eserde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: *"Kim bir iyilikle gelirse, kendisine ondan daha hayırlısı vardır."* ayeti inince, Resulullah efendimiz, "Benim için artır Allah'ım!" dedi. Bunun üzerine yüce Allah, *"Kim bir iyilikle gelirse kendisine bunun on katı vardır."* ayetini indirdi. Resulullah, "Benim için arttır Allah'ım!" dedi. Bunun üzerine yüce Allah, *"Allah'a, karşılığını çok arttırma ile kat kat arttıracağı güzel bir borcu verecek olan kimdir?"* ayetini indirdi. Bu ayetten sonra Resulullah bildi ki, yüce Allah'ın bahşedeceği çokluk, sayısızdır, sonsuzdur.[1]

Ben derim ki: Tabersi Mecma'ul-Beyan adlı eserinde, Ayyaşî de kendi tefsirinde[2], benzeri bir hadisi rivayet etmişlerdir. Yakın anlamlar içeren bir hadis de Ehlisünnet kaynaklarınca rivayet edilmiştir. İmam'ın, *"Resulullah bildi ki..."* şeklindeki sözü, ayetin sonundaki cümlesinin ifade ettiği anlama yönelik bir işaret niteliğindedir: *"Allah, daraltır ve genişletir."* Çünkü ulu Allah'ın bağışının sınırı yoktur. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Rabbinin ihsanı kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20)

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, İmam Ebul'Hasan'ın (a.s) ayet-i kerime ile ilgili olarak; "Burada imama bağlılık ve bağış kastedilmiştir." dediği rivayet edilir.[3]

Benzeri bir yorum da el-Kâfi'de[4] İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılmıştır. Bu, genel bir anlamı somutlaştırma niteliğinde bir yorumdur.

1- [Maani'l-Ahbâr, s.397]
2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.131]
3- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.131]
4- [el-Kâfi, c.1, s.537]

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, *"Hani, peygamberlerinden birine demişlerdi ki..."* ayeti ile ilgili olarak, "Bu peygamber Uşmuil'dir, Arapça telaffuzu da İsmail şeklindedir." deniyor.

Ben derim ki: Aynı yorum, Ehlisünnet kaynaklarınca da rivayet edilmiştir ki: Şumuil'in adı eski ve yeni ahitte Samuel olarak geçer.

Tefsir'ul-Kummî'de, babasından, o da Nadr b. Süveyd'den, o da Yahya el-Halebi'den, o da Harun b. Harice'den, o da Ebu Basir'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "İsrailoğulları Hz. Musa'nın (a.s) ölümünden sonra günah işlemeye başladılar. Allah'ın dinini değiştirdiler. Rablerinin emrini çiğnediler. Aralarında bir peygamber bulunuyordu ve kendilerini iyiliği emredip kötülüğü yasaklıyordu. Ama onu dinlemediler. Rivayet edilir ki, bu peygamberin adı Ermiya (Ona, Resululah'a ve Ehlibeyt'ine selâm olsun) idi. (Bu uyarı dinlemez tutumlarını sürdürmeleri üzerine) yüce Allah, Kıbtîlerden olan Calut'u üzerlerine musallat etti. Calut onları aşağılıyor, erkeklerini öldürüp onları yurtlarından ve mallarından uzaklaştırıyordu. Kadınlarını da köleleştirmişti."

"Bunlar peygamberlerinin yanına koştular ve sızladılar ve 'Allah'tan, bize bir hükümdar göndermesini dile. Allah yolunda savaşalım.' dediler. Peygamberlik misyonunu, İsrailoğulları içinde bir aile temsil ediyordu. Hükümdarlık misyonunu da bir başka aile temsil ediyordu. Yüce Allah, peygamberlik ve hükümdarlık misyonlarını aynı ailede toplamamıştı. Bu yüzden peygamberlerine, 'Bize bir hükümdar gönder de, Allah yolunda savaşalım.' dediler. Peygamber onlara şu karşılığı verdi: 'Ya üzerinize savaş yazılınca savaşmayacak olursanız?' Bunun üzerine şöyle dediler: 'Bize ne oluyor ki Allah yolunda savaşmayalım? Ki biz yurdumuzdan çıkarıldık ve çocuklarımızdan (uzaklaştırıldık)?' Sonra yüce Allah'ın dediği gibi oldu: *Onlara savaş yazıldığı zaman, az bir kısmı hariç yüz çevirdiler, Allah zalimleri bilir."*

"Onlara peygamberleri dedi ki: 'Allah size Talut'u hükümdar olarak gönderdi.' Buna çok kızdılar ve şöyle dediler: 'Hükümdarlığı nasıl olabilir? Biz hükümdarlığa, ondan daha çok layık iken ve ona mal bolluğu da verilmemiş iken onun bizim üzerimize nasıl hükümdarlığı olabilir.' Peygamberlik misyonunu Lavi sülalesi, hükümdarlık misyonunu da Yûsuf sülalesi taşıyordu. Talut, Yûsuf'un öz kardeşi Bünyamin'in

soyundan geliyordu. Yani ne peygamberlik, ne de hükümdarlık sülalesinden geliyordu."

Bu itirazları üzerine, peygamberleri onlara şöyle dedi: 'Doğrusu Allah size onun seçti ve onu bilgi ve bedenî gücünü arttırdı. Allah, kime dilerse mülkünü verir; Allah (rahmeti ve lütfü) geniş olandır, bilendir.' Talut, beden olarak içlerinde en iri ve en güçlü olanıydı. Ayrıca onlardan daha bilgiliydi. Ama yoksuldu. Onu yoksul olmakla ayıpladılar. Dediler ki: Ona bir mal bolluğu verilmemiştir."

"Peygamberleri onlara şöyle dedi: 'O'nun krallığının belgesi, size Tabut'un gelmesi olacaktır ki onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile Musa ailesinin ve Harun ailesinin geriye bıraktığından bir kalıntı var; onu melekler taşır.' Tabutu yüce Allah Musa (a.s) için indirmişti. Annesi onu içine koyup suya bırakmıştı. İsrailoğulları bu sandığı kutsal sayıyorlardı. Hz. Musa (a.s) vefat edeceği sırada, levhaları, zırhını ve peygamberliğinin belgelerini bu sandığın içine koyup vasisi Yuşa'a emanet etti. Sandık aralarında kaldı. Ta ki, artık önemsemez oldular ve çocuklar yollarda onunla oynamaya başladılar. Sandık aralarında olduğu sürece, İsrailoğulları onurlu bir hayat sürdürdüler. Günah işlemeye ve sandığa saygı göstermemeye başlayınca, Allah sandığı onların arasından kaldırdı. İşte peygamberden hükümdar istediklerinde, Allah onlara Talut'u gönderdi. Onlarla birlikte savaştı. Bunun üzerine Allah, onlara Tabut'u geri gönderdi: Nitekim şöyle buyurmuştur: 'O'nun hükümdarlığının belgesi, size Tabut'un gelmesi olacaktır ki onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile, Musa ailesinin ve Harun ailesinin geriye bıraktığından bir kalıntı var; onu melekler taşır.' Ayette geçen *kalıntı*dan maksat, peygamberlerin soyudur."

Ben derim ki: "Rivayet edilir ki bu peygamberin adı Ermiya (Ona, Resulullah'a ve Ehlibeyt'ine selâm olsun) idi." şeklindeki söz bu hadisin içinde yer verilen başka bir rivayettir. "Ve ardından Allah'ın dediği gibi oldu." Yani, çoğu sırt çevirdi, savaş hükmünün gerekliliğini kabul eden, az sayıda kimse kaldı. Bazı rivayetlerde, bu azınlığın da sayısının altmış bini bulduğu belirtilir. Bunu Tefsir'ul-Kummî'nin müellifi babası kanalıyla Hüseyin b. Halid'den, o da İmam Rıza'dan (a.s), Ayyâşî de İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet eder.[1]

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.132]

"Peygamberlik misyonunu Lavi ailesi, hükümdarlık misyonunu da Yûsuf ailesi taşıyordu." Denilmiştir ki; hükümdarlık yetkisi Yahuda ailesine aitti. Buna şu şekilde itiraz edilmiştir ki, Yahuda ailesi arasında Talut, Davut ve Süleyman'dan önce krallık yoktu, dolayısıyla Yahuda'nın ailesinde krallık yetkisinin bulunması düşünülemez. Bu değerlendirme Ehlibeyt İmamları'ndan nakledilen: "Krallık Yûsuf ailesine aittti. Çünkü Hz. Yûsuf'un bir zamanlar hükümdar olduğu inkâr edilemez bir gerçektir." şeklindeki rivayeti desteklemektedir.

"Kalıntıdan maksat, peygamberlerin soyudur." sözüne gelince, bu söz raviye ait yanlış bir değerlendirmedir. O, bu sözüyle "kalıntı" ifadesini açıklamak istemiştir. Hâlbuki İmam bu sözüyle, "Musa'nın ailesinin ve Harun'un ailesinin" sözünü tefsir etmiştir. Bu değerlendirmemizi Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'a (a.s) isnat edilen şu rivayet de desteklemektedir: İmam'a, *"Musa ailesinin ve Harun ailesinin geriye bıraktığından bir kalıntı var; onu melekler taşır."* ifadesi soruldu. Buyurdu ki: (Musa ailesi ve Harun ailesinden) peygamberlerin soyu, kastediliyor.

el-Kâfi'de Muhammed b. Yahya, Muhammed b Ahmed, Muhammed b. Halid, Hüseyin b. Said, Nasr b. Süveyd, Yahya el-Halebi, Harun b. Harice ve Ebu Basir'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah, *'Sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse, artık o benden değildir. Ve kim de onu tatmazsa bendendir.'* buyuruyor. Ama üç yüz on üç kişi hariç, tümü de o sudan içti. Birer avuç içenler ve hiç içmeyenler bu sayının içindedir. Calut'a karşı savaş meydanına çıktıklarında, sudan bir avuç içenler şöyle dediler: *'Bugün bizim Calut'a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok.'* Ama o sudan hiç tatmayanlar: *'Nice küçük topluluk daha çok olan bir topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.'* dediler."[1]

Ben derim ki: Talut'un yanında kalan asker sayısının, tıpkı Bedir savaşına katılanlar gibi üç yüz on üç olması, şeklindeki değerlendirmeye gelince, buna ilişkin birçok rivayet, Şia ve Ehlisünnet kaynaklarında yer almaktadır. "Bizim gücümüz yok" diyenlerin, sudan bir avuç içenler ve "nice küçük topluluk..." diyenlerinse, sudan hiç tatmayanlar

---

1- [el-Kâfi, c.8, s.498]

olması, daha önce bizim, ayetteki istisna üzerine yaptığımız değerlendirmeden de çıkarılabilir.

el-Kâfi adlı eserde, kendi isnadıyla Ahmed b. Muhammed'den, o da Hüseyin b.Said'den, o da Fudale b. Eyüp'ten, o da Yahya el-Halebi'den, o da Abdullah b. Süleyman aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s): *"Onun hükümdarlığının belgesi..."* diye başlayan ifade hakkında "Melekler onu sığır suretinde taşıyorlardı." dediğini rivayet eder.

Biz genelde hadislerin rivayet zincirlerine yer vermezken, bu rivayeti ravi zinciriyle birlikte sunmamızın nedeni şudur: Biz Kur'ân'la uyuşan rivayetlerin ravi zincirine yer vermeyiz. Çünkü Kur'ân'la uyuştuktan sonra, artık hadisin rivayet zincirine gerek yoktur. Ama Kur'ân'-la uyuşmayan, bağdaştırma imkânı bulunamayan hadislerin rivayet zin--cirlerini sunmaktan başka seçenek yoktur. Bununla beraber biz, senetleri sahih ya da karinelerle destekli rivayetlere yer vermeyi uygun görüyoruz.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, Muhammed el-Halebi kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Davud'un dört kardeşi ve bir de yaşlı babası bulunuyordu. Davud babasına ait bir koyun sürüsünün başında geride kaldı (kardeşleri ise Talut'un ordusunda yer almışlardı.) Talut ordusuyla birlikte ayrılınca, babası en küçük oğlu olan Davud'u çağırdı ve ona şöyle dedi: "Yavrucuğum bu yemeği götür kardeşlerine ver. Düşmana karşı güçlensinler." Davud kısa boylu, zayıf, saçı seyrek ve temiz kalpli birisiydi. Babasının verdiği şeyleri alıp yola koyuldu. Geldiğinde iki ordu birbirine yaklaşmıştı.

(Ayyâşî bundan sonrasını Ebu Basir'den nakleder) Ebu Basir der ki İmam'ın şöyle dediğini duydum: Davud yoluna devam ederken bir taşın yanından geçti. Taş ona seslendi: Ey Davud, beni al ve benimle Calut'u öldür. Çünkü ben, onu öldürmek için yaratıldım. Davud taşı alıp koyunlarını güderken, gerektiğinde kullanmak üzere yanında bulundurduğu taş torbasına koydu. Askerlerin yanına geldiğinde onların Calut'un ordusunu gözlerinde büyüttüklerini gördü. Davud onlara dedi ki: Onu ve gücünü neden abartıyorsunuz ki? Allah'a andolsun, şayet onu bana gösterirseniz, onu öldürürüm. Askerler bu haberi Talut'a ilettiler. Nihayet Talut'un huzuruna götürdüklerinde Talut: Delikanlı, senin gücün nedir? Gücünü denedin mi? diye sordu. Davud: Arslan ko-

yunlarıma saldırırdı. Ben de onu yakalar, başını tutup sakalından çekerek kaptığı koyunu ağzından çıkarırdım.

Bunun üzerine Talut: "Bana yüksek bir zırh getirin" dedi. Zırhı Da--vud'a giydirdi. Davud, Talut'u ve yanındaki İsrailoğulları'nın ileri gelenlerini hayrete düşürecek şekilde zırhı doldurdu. Bunun üzerine Talut şöyle dedi: "Allah'a andolsun, belki de Allah Culat'u bunun eliyle öldürecektir." Sabah olup İsrailoğulları Talut'un yanına dönünce ve iki ordu karşı karşıya gelince, Davud: "Bana Calut'u gösterin." dedi. Onu gösterdiklerinde, torbasındaki taşı çıkarıp taş atmak için kullanılan aletin içine koyup fırlattı. Taş Calut'un iki gözünün ortasına isabet etti ve başını yardı. Calut atının sırtından yere düştü. İnsanlar: Davud Calut'u öldürdü, diye bağırdılar. Böylece Davud'u kral ilân ettiler. Artık Talut'tan söz edilmez oldu. İsrailoğulları Davud'un etrafında birleştiler. Yüce Allah ona "Zebur"u indirdi. Ona demirciliği öğretti ve demiri onun rahatlıkla işleyebileceği şekilde yumuşattı. Dağlara ve kuşlara onunla birlikte tesbih etmelerini emretti. Yüce Allah, hiç kimseye, onunkisi gibi bir ses vermemişti. Davud İsrailoğulları içinde gizlice kalkıp ibadet ederdi. Allah ona büyük bir ibadet isteği ve gücü bahşetmişti.[1]

Metnin orijinalinde geçen "Mikzaf" taşatma aleti" çobanlarca kullanılan ve sürüyü gütmek için kulanılan bir alettir. Hem Şia, hem Ehlisünnet kaynakları, Davud'un Calut'u taşla öldürdüğü hususunda görüş birliği içindedirler.

Mecmau'l-Beyan tefsirinde Hz. Ali'nin (a.s) "sekîne"yi içinde cennetten bir yel esen ve insana benzer yüzü olan bir varlık olarak tarif ettiği rivayet edilir.

Aynı açıklama ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Süfyan b. Üyeyne'den, İbn Cerir Seleme b. Küheyl kanalıyla Hz. Ali'den (a.s), yine Abdurrezzak'tan ve, Ebu Ubeyd, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Munzir, İbn Ebu Hatem ve Hakim (hadisin sahih olduğunu belirtmiş) İbn Asakir ve Beyhakî, Delail adlı eserinde, Ebul Ahves kanalıyla onun benzerini Hz. Ali'den (a.s) rivayet etmişlerdir.

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.134]

Tefsir'ul-Kummî'de Kummî babasından, o da Ali b. Hüseyin b. Ha--lid kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Sekîne, cennetten esen bir rüzgardır ve insana benzer bir yüzü vardır."

Ben derim ki: Aynı açıklamayı, Şeyh Saduk Maani'l-Ahbar adlı eserinde ve Tefsir'ul-Ayyaşî'de[1] İmam Rıza'dan (a.s) rivayet etmişlerdir. "Sekîne"nin anlamına ilişkin bu rivayetler, her ne kadar haber-i ahad niteliğindeyseler de, ayetin anlamı ile bağdaştırılıp değerlendirilebilirler. Şu hâlde, rivayetin sahih olduğunu varsayarak, vurgulamak istenen anlamın şu olduğunu söyleyebiliriz: Ayette geçen "sekîne" huzur ve güven duygusu nefsin ulaştığı bir kemal derecesidir. Nefsin Allah'ın emrine güven duyup huzurla bağlı kalmasını öngörür. Soyut olguları somutlaştırma nitelikli bu tür ifadelere, Ehlibeyt İmamları'nın sözleri arasında çokça rastlanır. Bu açıdan "sekîne"nin iman ruhuyla benzeştiğini görüyoruz. Nitekim bundan önceki açıklamada "sekîne"nin (huzur ve güven duygusu) iman ruhu ile bağlaştığını, benzeştiğini söylemiştik.

Buna göre, Maani'l-Ahbar adlı eserde, İmam Ebu'l-Hasan'dan (a.s) "sekîne"nin anlamı ile ilgili olarak rivayet edilen: "O, Allah'ın konuşan ruhudur. Müminler ihtilafa düştükleri zaman onlarla konuşur gerçeği onlara haber verirdi..." şeklindeki hadisi şu şekilde yorumlamak gerekir: O, iman ruhudur. Hakkında görüş ayrılıkları baş gösteren meselelerde, müminlere gerçeği gösterir.

[VAROLMA MÜCADELESİ VE DOĞAL SEÇİM YASALARI ÜZERİNE] BİLİMSEL VE SOSYOLOJİK BİR AÇIKLAMA

Biyoloji uzmanlarının araştırmaları ve bilimsel deneylerinden çıkan sonuca göre, varlığını koruma ve sürdürme içgüdüsüne sahip ve bu amaca uygun fiiller gerçekleştirmesini sağlayan güç ve enerjiyle donatılmış canlılar, varlıklarını sürdürmek için birbirleriyle mücadele hâlindedirler. Bu mücadele, başkasına yönelik etkiyi arttırma veya başkasından etkilenme şeklinde cereyan eder. Üstünlükse mücadele eden tarafların en güçlüsüne ve en gelişmişine ait olur. Bunun sonucu şudur: Doğa bir türün fertleri içinde veya iki canlı türü arasında en gelişmişini ve en idealini belirlemek için sürekli bir seçim mekanizması-

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.133]

nı işletmektedir. En gelişmiş ve en ideali belirlenince, bu varlığını sürdürür, diğerleri aşamalı olarak hayat sahnesinden çekilmek durumunda kalır. Böylece doğanın iki temel kuralı meydana çıkmış olur.

a) Canlılar arasında varolma mücadelesi

b) Doğal seçim ve en idealin varlığını sürdürmesi.

Toplum da varlığı itibariyle doğaya dayandığı için ona da aynı yasa egemendir: Varolmak için mücadele etme... ve İdeal varlığı olanın varlığını sürdürmeye hak kazanması, yasası yani.

Şu hâlde, tam ve sağlam bir birliğe dayanan, bünyesinde bireylerinin, bireysel ve toplumsal hakları gözetilen kamil toplum, varlığını sürdürme noktasında başkalarına göre daha çok hak sahibidir. Bu özellikleri özünde barındırmayan toplumsa, yok olmaya ve çökmeye mahkumdur.

Deneyimler, dinamik, toplumsal yükümlülüklerini titiz bir özdenetim içinde yerine getiren, toplumsal tarzına uygun hareket etmeyi şiar hâline getiren milletlerin yaşadığı, bunun dışındaki milletlerinse, önce kalplerin ayrılması, ardından iki yüzlülüğün genel bir karakteristik özellik hâlini alması, sonra zulüm ve bozgunculuğun yaygınlaşması, cid-diyetin kalkması buna paralel olarak etkinlik sahibi kimselerin, şımarıp azgınlaşması ve sosyal bünyenin çökmesi sonucu dünya sahnesinden çekildiklerini ortaya koymaktadır.

Toplumsal deneyimler, bize bu değişmez doğa yasasını anlatmaktadır. Arkeolojik araştırmalar, yerkürenin ilk oluşum evresinden kalma bazı hayvan türlerinin fosillerini ortaya çıkarmıştır. Bu hayvanların günümüzde nesilleri yok olmuştur. "Buruntosarus" adlı hayvanı buna örnek verebiliriz. Bunun yanında Timsah ve kurbağa gibi az sayıda örnekleri bulunan hayvan türleri tespit edilmiştir. Bu hayvan türlerinin nesillerinin tükenmesinde sadece canlılar arası varolma, varlığını sürdürme mücadelesi ve doğanın ideal olanın devamına karar vermesi yasası belirleyici rol oynamıştır. Aynı şekilde günümüzde nesillerini devam ettiren canlı türleri de mücadele ve doğal seçim etkenlerinin belirleyiciliği altında değişim geçirmektedirler. Bunların içinde de sadece varlık açısından daha güçlü ve daha ideal olanlar yaşama şansına sahiptir. Sonra, kalıtım yasası, varlığı sürdürmeye ve türü devamlı kılmaya ilişkin hükmünü yürürlüğe koyar.

Bu tarz üzere, canlı türleri ve evrende mevcut bulunan bileşimler, özü itibariyle, boşluğa yayılmış madde cüzleri hâlindeydiler. Bu cüzlerin bileşimi ve bir araya gelmesi sonucu yeryüzü ve benzeri küreler ve bunlar üzerinde var olan türler meydana geldi. Bunlar içinde varlığını sürdürmeye elverişli olanlar, kaldılar, sonra da kalıtım yoluyla varlıklarını sürdürdüler. Varlığını sürdürmeye elverişli olmayanlarsa, kendilerinden daha güçlü olan canlılarla giriştikleri var olma savaşımından yenik çıktılar, varlık sahnesinden çekildiler. Biyologların ve sosyologların değerlendirmeleri bundan ibarettir.

Son kuşak bilim adamlarıysa, birçok zayıf canlı türünün günümüze kadar varlığını sürdürmüş olmasını, yeryüzünde birçok bitki ve hayvan türlerinin varlığını göstererek bu teoriye karşı çıkmışlardır. Şöyle ki: Aşılama ve evcilleştirme yöntemiyle birçok zayıf yapılı bitki ve hayvan türü bu ilkel ve güçsüz konumundan çıkarılıp daha soylu ve daha mükemmel bir hâle getirilmektedir. Bununla beraber, aynı türden birçok bitki ve hayvan da eski cılız ve güçsüz durumunu sürdürmektedir. Zayıflıkları, cılızlıkları gün be gün artarak devam etmektedir. Ayrıca bu özellik onlarda kalıtım yoluyla süreklilik kazanmaktadır. Bütün bunlar gösteriyor ki; varolmak için türler arası savaşım ve doğanın en mükemmel olanı seçip gerisini yok olmaya mahkum etmesi yasası, her yerde geçerli değildir.

Bu nedenle, bazı bilim adamları, canlıların sahip oldukları bu niteliği çevre faktörüyle ilintilendirmeye çalışmışlardır. Doğal etkenler bütününden ibaret olan çevre faktörü, zamansal ve mekânsal özel koşulların etkisiyle, varlıkları, varoluşları açısından kendisine uymaya zorlar. Aynı şekilde bireyin doğası da varlığının yaşam sürdüğü çevrenin özellikleriyle uyum içinde olmasını öngörür.

Bu yüzden, karada, denizde, ya da yeryüzünün değişik katmanlarında, kutuplarda ve ekvator bölgesinde yaşayan canlı türlerinden her birinin yaşadığı çevreye, bölgeye elverişli organları, aletleri ve güçleri bulunur. Şu hâlde, bir canlının varlığı çevre koşullarına uyum sağladığında, çevre faktörü onun kalıcılığını öngörür. Aynı faktör, canlının çevre koşullarına uyum sağlamaması durumunda da adı geçen canlının yok olmasını zorunlu kılar.

Bu demektir ki, yukarıda değindiğimiz iki kural, bu yasadan kaynaklanıyorlar. Yani, canlılar arası yaşama mücadelesi ve doğanın en ge-

lişmiş canlıyı seçip gerisini yokluğa terk etmesi olgusunun temeli, çevreye uyumdur. Buna göre, bir yerde bu iki kuralın etkinliği söz konusu değilse, orada, etkinliği gerektirecek bir çevre faktörü yok demektir.

Ne var ki, tıpkı bu iki kuralda olduğu gibi, çevreye uyum faktörünün de sürekliliği ve kapsamlılığı ile çelişen durumlarla karşılaşıyoruz. Konunun uzmanları eserlerinde buna ilişkin ayrıntılı açıklamalar sunmuşlardır.

Eğer çevre faktörünün etkinliği tam ve sürekli yenilenir olsaydı, çevreye uymayan bir türün ya da bir ferdin bulunmaması ve ayrıca çevre faktörünün de hiç değişmemesi gerekirdi. Aynı şekilde, yukarıda işaret ettiğimiz iki kuralın da etkinlikleri tam ve egemenlikleri sürekli olsaydı, hiç bir zayıf bünyeli varlığın güçlülerle birlikte varlığını sürdürmemesi, ayrıca birçok zayıf bünyeli bitki ve hayvan türlerinin bu özelliklerinin kalıtım yoluyla sürüp gitmemesi gerekirdi.

Gerçekte, bilimsel araştırmalarında da ortaya koydukları gibi, bu kurallar, belli ölçülerde geçerli olmakla beraber, her yerde yinelenen bir etkinliğe sahip değildirler.

Felsefenin bu konuya ilişkin genel değerlendirmesi şöyledir: Maddî olayların meydana gelişleri, ister varoluşlarının temeli açısından, ister varoluşlarının çevresinde meydana gelen değişim ve dönüşümler açısından, sebep-sonuç yasası ekseni etrafında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, her maddî varlık, varoluşumu yararına yönelik aktif bir mekanizmaya sahip olması bakımından etkinliğini bir başkasına yöneltir. Amaç, onda kendisi ile uyuşan bir şekil meydana getirmektir. Varlıkların birbirleri karşısındaki konumları üzerinde düşünüldüğü zaman, bu gerçeği kabul etmekten başka seçenek yoktur.

Bu da her varlığın bir başkasından bir parça eksiltmesi ve kendi varlığının yararına olmak üzere, kendi varlığındaki eksikliği bununla gidermesi gerçeğini kaçınılmaz kılar. Bu demektir ki, her varlık, varlığını ve hayatını sürdürmek için sürekli faaliyet hâlinde olmak durumundadır. Bu durumda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Varlıklar arasında, bir varolma savaşımı sürüp gitmektedir. Ayrıca güçlü olanın zayıf olan üzerinde bir etkinlik kurması, onu yok etmek ya da değişime uğratmak suretiyle kendi varlığına yararlı hâle getirmesi kaçınılmazdır.

O zaman, doğal seçim ve çevre faktörü yasalarının pratikteki işlev--leri belirginlik kazanmış olur. Çünkü bir canlı türü, karşıt etmenlerin

baskısı altında olduğu zaman, varoluşsal güçleri kendini savunabilecek durumda olmaları hâlinde, bunlara karşı bir direnç gösterebilir. Aynı durum, bir türün tek bir ferdi için de geçerlidir. Bunlardan sadece kendilerine yönelen olumsuzluklara ve karşıt güçlere karşı koyabilecek güce sahip olanlar, yaşamlarını sürdürmeye elverişlidirler. İşte, doğal seçim ve ideal olanın varlığını sürdürmesi dediğimiz şey budur.

Aynı şekilde, birçok faktör toplandığında, bunların büyük çoğunluğu birleştiğinde ya da işleyiş noktasında paralellik gösterdiğinde arada kalan bir varlığın, pratiğine uygun bir şekilde etkilenmemesi mümkün değildir. Çevre faktörü dediğimiz şey de budur.

Şu gerçeğin bilinmesi bir zorunluluktur: Bu tür evrensel yasalar, yani çevre faktörü ve benzeri olguların etkinliği, ancak etki etmeye elverişli ortamlarda, bir şeyin arazı ve tabii olan olgular üzerinde söz konusu olabilir. Ama, bir şeyin zatı üzerinde, onu bir başka türe dönüştürecek şekilde bir etkinliğe sahip olmaları, kesinlikle mümkün değildir.

Ancak bazıları, cevher zatın varlığını kabul etmezler. Onların araştırmaları şu esasa dayanır: "Her varlık, madde için sonradan ortaya çıkmış arazların birleşiminden ibarettir. Bir tür bir başkasından bu şekilde ayrılır. Gerçekten bir başka türden ayrılan bir cevher tür yoktur. Tam tersine, bütün türler sonunda bir türe sahip maddeye gelip dayanırlar. Farklılıkları, birleşimlerinin farklılığından kaynaklanır." Bu yüzden, bu görüşü benimseyen bilim adamlarının türlerin dönüşümünü ve çevre faktörünün belirleyiciliğini ya da diğer doğal etmenlerin etkinliğini savunduklarını, bu türlerin değişmez bir zatlarının olduğu gerçeğini büsbütün göz ardı ettiklerini görüyoruz. Meselenin ele alınacak birçok boyutu vardır. İnşaallah, ileride daha ayrıntılı açıklamalar sunma imkânını buluruz.

Şimdi yeniden başa dönüyor ve diyoruz ki: Bazı tefsir bilginleri: *"Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerlerini defi olmasaydı yeryüzü mutlaka fesada uğrardı. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir."* ayetinde, canlılar arası var olma savaşı ve doğanın mükemmel olanı seçmesi, yasasına işaret edildiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü savunanlara göre; şu ayette de aynı evrensel yasaya işaret edilmiştir: *"Kendileriyle savaşılan müminlere, karşı koyma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar, sırf 'Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız*

yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın bazı insanları diğer bazılarıyla defi olmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın ismi çokça anılan mescitler yıkılırdı. Allah, kendine yardım edene elbette yardım eder. Kuşkusuz Allah, kuvvetlidir, galiptir. Onları yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde namazı ayakta tutarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vaçgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah'a aittir." (Hac, 39-41) Bu ayet varolmak için mücadele etmeye ve gerçeği savunmaya yönelik bir işaret içermektedir. Yine bu ayette, mücadelenin sonunda ideal olanın varlığını sürdürdüğü, üstün olanın korunduğu vurgulanıyor.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan şu ayet de bunu destekler niteliktedir: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı. Sel üste çıkan köpüğü taşıdı. Süs yahut eşya yapmak için ateşte yaktıkları madenlerde de bunun gibi bir köpük vardır. Allah, hak ile batılı böyle benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır. İşte Allah, böyle güzel örnekler verir."* (Ra'd, 17) Buna göre, olayların akışı ve canlılar arası var olma savaşımı ile oluşan denge, topluma zararlı olan batıl köpüğünü önüne katıp götürüyor, geride ise, hakkın yararlı ve verimli, yeryüzünün imarında kullanılan zararlı unsurlardan arınmış süzme toprağı ve insanoğlunun süs olarak kullandığı som altın kalıyor.

Ben derim ki: Varolmak için canlıların savaşım verdikleri ve doğanın türler arası bir seçim gerçekleştirdiği (daha önce açıklandığı şekliyle) belli ölçülerde hak olması ve Kur'ân'ın da bunu ifade ettiği gerçeği hakkında söyleyecek bir şeyimiz yoktur. Ne var ki, bu iki evrensel yasayı kanıtlamak amacı ile yer verdikleri bu iki ayetler grubunun, konuyla bir ilgisi yoktur.

Çünkü ilk grup ta ki ayetlerin amacı, ulu Allah'ın iradesinin alt edilemez olduğunu, yüce Allah'ın hoşnut olduğu tek gerçek olan dinsel ilkelerin yenilmez olduğunu vurgulamaktır. Bu ilkeleri benimseyen kimse, gerçeğe uygun olarak ve içtenlikle bağlı kaldığı sürece, hiç kimse tarafından yenilgiye uğratılamaz. Öncelikle: *"Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye kadirdir."* ifadesi ile: *"Onlar, sırf Rabbimiz Allah'tır, dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar."* ifadesi bunu göstermektedir. Çünkü her iki cümlede, müminlerin düşmanlarını yenilgiye uğratacaklarına işaret ediliyor. A-

ma bu, varolma savaşımı sonucunda ideal olanın ve güçlü olanın varlığını koruması türünde bir gelişme değildir. Çünkü doğada güçlü olmak ve ideal varlığa sahip olmak bireyin doğal donanımı itibariyle güçlü olması anlamını ifade eder, hakka bağlı olmayı ve manen ideal bir düşünceye sahip olmayı değil.

Ancak, müminler düşmanlarını hezimete uğratacaklar. Çünkü,hak içerikli ilâhî mesaja bağlanmalarından dolayı haksızlığa, zulme uğratıldılar. Ulu Allah hak ilâhtır ve hakka yardım eder. Yani, karşı karşıya geldikleri zaman, batıl hakkın dayandığı kanıtı çürütemez.

Hak mesajı taşıyan insan, misyonunun bilincinde samimi bir mümin olarak kaldığı sürece, batılın ona üstünlük sağlaması, onu yenilgiye uğratması mümkün değildir. Nitekim şu ifade de bunu ortaya koymaktadır: *"Allah, kendine yardım edene elbette yardım eder. Kuşkusuz Allah, kuvvetlidir, galiptir. Onları yeryüzünde iktidara getirdiğimiz takdirde namazı ayakta tutar, zekatı verirler, iyiliği emrederler..."* Yani, onlar hak içerikli ilâhî mesajı benimsediklerini söylerlerken samimidirler, doğruyu ifade etmektedirler. Hakkı içtenlikle ve özveriyle savunmaktadırlar.

Sonra ayet-i kerime şu cümle ile son buluyor: *"Bütün işlerin sonu Allah'a aittir."* Birçok ayette bu gerçeğe işaret edilir. Aslında bu ifade, tüm evrenin kemale erme sürecinde hakka, doğruluğa ve gerçek mutluluğa doğru hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in, eninde sonunda galibiyetin ulu Allah'ın ve askerlerinin olacağını vurguladığı da tartışma götürmez bir gerçektir: *"Allah: Elbette Ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır."* (Mücadele, 21) *"Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmişti: Mutlaka zafere ulaştırılanlar kendileri olacaktır! Ve galip gelenler, mutlaka Bizim ordumuz olacaktır."* (Sâffat, 173) *"Allah emrinde galiptir, buyruğunu yerine getirendir."* (Yûsuf, 21)

Yine, yazarın kendi görüşünü kanıtlamak üzere yer verdiği: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünde çağlayıp aktı..."* ayetini de aynı kategoride değerlendirebiliriz. Çünkü bu ayette, hakkın kalıcılığını, buna karşın batılın geçiciliğini vurgulamaktadır. Bu sonucun hak ile batılın mücadelesinden -bununla maddî varlıklarla ilgili hak ve batılı kastediyoruz- ya da çekişme ve çatışma tarzından olmayan bir süreçten -maddî varlıklarla manevî varlıklar arasındaki hak ve batılda

olduğu gibi- kaynaklanıyor olması arasında bir fark yoktur. Çünkü, mana -ki biz bununla maddeden soyutlanmış varlığı kastediyoruz- maddeye göre daha önceliklidir. Ve hiç bir şekilde mağlup edilemez. Şu hâlde, arada bir mücadele söz konusu olmaksızın öncelik ve kalıcılık maneviyata aittir. Manevî ve soyut varlıklarla ilgili hak (iman gibi) ve batıl (nifak gibi) için böylesi bir durum söz konusudur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Bütün yüzler, O diri ve yöneticiye boyun eğmiştir."* (Tâhâ, 111) *"Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir."* (Bakara, 116) *"Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır."* (Necm, 42) Yüce Allah her şeyin üzerinde galiptir ve tek caydırıcı güç sahibidir.

İncelemekte olduğumuz: *"Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerlerini def'i olmasaydı yeryüzü mutlaka fesada uğrardı..."* ayetine gelince; bildiğiniz gibi, bu ayet, toplumsal hayatın dayandığı ve yeryüzünün imarına ön ayak olan bir gerçeğe işaret ediyor. Şayet toplumsal hayatın dayandığı bu temel gerçek sarsılırsa, yeryüzünün imarı sekteye uğrar ve yeryüzüne bozgunculuk egemen olur. İnsanın karakteristik özelliği olan, başkasını kullanma içgüdüsünden söz ediyoruz. Bu içgüdünün yararlı şeylere, uygarlığa ve sosyal dayanışmaya kanalize edilişini vurguluyoruz. Gerçi, bu realitenin bazı boyutları varolma savaşımına ve doğal seçim mekanizmasına dayanır, ancak bu, yeryüzü imarının ve bozgundan korunuşunun dayandığı ilk sebep niteliğindedir. Şu hâlde, yeryüzünde fesada yol açan etmenlerin yokluğuna ilişkin sebepleri vurgulayan bu ayet, adı geçen gerçek esas alınarak yorumlanmalıdır, sözü edilen öteki iki evrensel kural değil.

Daha açık bir ifadeyle: Varolma mücadelesi ve doğal seçim mekanizması, çokluğun ortadan kaldırılışını ve türlerin teke indirgenişini gerektirir. Çünkü mücadele eden tarafların her biri, bu mücadelesi ile, karşı tarafın yok olmasını ve varlık olarak sahip olduğu özellikleri kendi varlığına katmayı amaçlar. Doğa ise, varlıklar arasında uyguladığı seçim mekanizması aracılığı ile,mücadele eden taraflardan en güçlüsünün, en idealinin yaşamasını, ötekisinin yokluğa terk edilmesini ister. Dolayısıyla, bu iki evrensel kuralın işleyişi çokluğun bozulmasını, geçersiz olmasını, ideal teke indirgenmesini doğurur.

Bu ise, hayat sahnesinde, insanın öz yaratılışı ile isteği, iç güdüsüyle yöneldiği toplumsallıkla, dayanışma ve ortak hareket realitesiyle

çelişir. İnsan denen canlı türünün yeryüzünü imar etmesi ancak fıtratın bu öngörüsünün realize edilmesiyle mümkündür. Bir ulusun diğerini yok etmesi, bir toplumun diğerini yutması ile değil. İnsanı, yeryüzünü imar etmeye, onu bozguncu girişimlere karşı korumaya iten güç, aynı zamanda insanı toplu hâlde yaşamaya, çokluğa dayalı birlik kurmaya ve cemaat olmaya itmektedir. Toplumsallığı bir kenara bırakıp türleri teke indirgemek insan fıtratının onayladığı bir şey değildir.

Şu hâlde, savaş, yeryüzünün imarı, bozgunluktan korunması için bir nedendir. Çünkü savaş aracılığı ile, yok edilmek istenen, ezilmek istenen toplumların yaşamsal hakları, sosyal hakları korunur, diriltilir. Yoksa savaşın işlevi, toplumu dağıtmak, kaynağı kurutmak ve karşı tarafa ait uygarlık izlerini yeryüzünden silmek değildir. Bu hususu iyice düşünmek gerekir.

TARİH VE KUR'ÂN'IN ONA VERDİĞİ ÖNEM

Küllî ve cüz'î olayların sözlü olarak aktarımı suretiyle tespit edilişi demek olan naklî tarih, insanoğlunun yeryüzüne adım attığı, ilk günden, hayatının en eski çağlarından itibaren ilgi duyduğu bir konudur. Her dönemde, bazı kimselerin gelişmeleri zihninde tutup sözlü olarak aktardıklarını ya da kitaplar yazarak, yaşanan olayları tespit ettiklerini biliyoruz. Başkaları da tespit edilen bu olayları kuşaktan kuşağa aktırmışlardır. İnsan, hayatın çeşitli alanlarında bunlardan yararlanır. Toplumsal gelişmeler açısından örnek almak, ibret dersleri çıkarmak, geçmişte olup bitenleri kıssalar şeklinde anlatıp eğlenmek gibi. Geçmişe ait bilgilerin aktarımı, siyasi, ekonomik ya da sanayi alanında da çeşitli yararlar sağlar.

Son derece onurlu bir bilim dalı olmasına ve sayısız yararları bulunmasına rağmen, tarih üzerinde etkin olan iki faktör, onun doğal ve sağlıklı gelişimini bozmakta, gerçek beyan yerine yalan ve yanlış açıklamalar içermesine neden olmaktadır.

Bu faktörlerden ilki şudur: Tarih bilimi her dönemde, iktidarın, gücü ve otoriteyi elinde bulunduran yönetimin etkisinde olur. Bu nedenle iktidarın, siyasal otoritenin yararına olabilecek şeyleri ön plâna çıkarıp ona zarar verebilecek ya da kurduğu sistemin işleyişini bozabilecek şeyleri örtbas etme eğilimi içinde olmak durumundadır. Çünkü, her

dönemin siyasal iktidarının, kendi yararına olduğuna inandığı gerçekleri halka duyurmaya, zararına olacağını tahmin ettiği gerçekleri de gizlemeye, en azından onları yararlanabileceği bir kılıfa sokmaya ya da batılı ve yalanı hak ve doğruluk kisvesi altında benimsetmeye büyük önem verdiğinden kuşku duymuyoruz. Çünkü insan denen canlı türünün bireyi ve bireyler toplamından oluşan kitlesi, öz yaratılış olarak, imkânlar ölçüsünde kendine yarar sağlamak ve zararına olabilecek şeyleri de bertaraf etmek eğilimindedir. Günümüzde egemen olan rejimleri ve geçmişte yaşayan toplulukların hayat biçimlerini irdeleyip gerekli sonuçlar çıkarabilecek en ufak bir bilinç kırıntısına sahip hiç kimsenin kuşku duymayacağı bir realitedir bu.

İkinci faktör ise şudur: Tarihsel gelişmelere ilişkin haberleri derleyip kuşaktan kuşağa aktaranlar, onları bir araya getirip yorum yapanların tümü, taşıyıp aktardıkları ya da değerlendirme yaptıkları hususlarda kesinlikle ulusal asabiyetin ve içsel duyguların etkisinden kurtulamazlar. Geçmiş toplumlara ilişkin bilgileri kuşaktan kuşağa aktaran tarihçiler ve onların yaşadıkları dönemde egemen olan dinsel yönetimler belli bir mezhebin, belli bir dinin bağlılarıydılar. Dinsel duyarlılıkları son derece güçlü ve ulusal taassupları oldukça ileri boyutlardaydı. Bu nedenle, aynı zamanda olaylar hakkında hüküm verme, onları değerlendirme özelliği de bulunan tarihsel gelişmelere ilişkin haberlere bir şekilde müdahale etmeleri kaçınılmazdı.

Nitekim günümüzde de, materyalizm ve din karşıtı sözde özgürlükçü hareketler, akıldan çok arzuları bayraklaştıran ideolojilerin taassup düzeyindeki tutuculukları da, çağımızda yaşanan olaylara ilişkin değerlendirmelere müdahale edip onları istedikleri gibi yorumlama eğilimindedirler. Tıpkı eskinin mutaassıp yöneticilerinin kaydettikleri ya da başka kuşaklara aktardıkları haberlere müdahale edip onları belli bir kalıba sokmaları gibi.

Bu yüzden, herhangi bir dine ya da mezhebe mensup bir kimsenin, kaleme aldığı bir eserde, ya da geçmişe ilişkin haberleri derlediği bir kitapta kendi dinine, mezhebine ters düşen bir bilgiye, bir aleyhte açıklamaya yer verdiğini göremezsiniz. Her dinin mensubu, kendi dininin temel ilkeleriyle uyuşan bilgileri kaydetmiş, derlediği haberleri kendi mezhebinin süzgecinden geçirerek başka kuşaklara aktarmıştır. Çağımızın tarihini yazanlar için de aynı durum geçerlidir. Tarihe ilişkin hiç

bir değerlendirmeleri yoktur ki, materyalizmi destekleyen bir yanı bulunmasın.

Öte yandan tarih biliminin soysuzlaşmasına, yozlaşmasına neden olan başka etkenler de söz konusudur. Bunların başında da tarihsel olayları kaydetmeye, kaynağından edinmeye, onları bir yerde toplayıp gelecek kuşaklara aktarmaya, bunları kitaplaştırmaya, değiştirmelere ve yitip gitmelere karşı koruma altına almaya yarayacak araç ve gereçlerin bulunmayışı gelir. Gerçi bu eksiklik günümüzde ülkelerin yakınlaşmaları, iletişim araçlarının baş döndürücü bir hızla gelişme göstermeleri, haber aktarımının, intikalinin ve dönüşümünün kolaylaşması sonucu ortadan kalkmış bulunuyor.

Ancak, bu sefer de felaket bir başka açıdan etkisini gösteriyor. Şöyle ki: Politika insanın her işine, hayatının her cephesine müdahale eder hâle gelmiştir. Günümüz dünyası artık bilimsel politikanın ekseni etrafında dönüyor. Ülkelerin politikaları değiştikçe, haberler de değişikliğe uğramaktadır. Bu ise, tarih bilimine yönelik olumsuz bir tepkinin oluşmasına neden olmaktadır. Neredeyse tarih bilimi artık hiç bir şekilde itina edilemez hâle gelecektir.

Nakle dayanan tarihin bünyesindeki bu eksiklikler ya da bu çelişkiler, günümüzde bilim adamlarının, tarihsel yargılarını arkeolojik bulgulara göre biçimlendirmelerinin başta gelen sebebi ya da ana etkeni olmuştur. Çağımızda geliştirilen bu yöntem, sözünü ettiğimiz problemlerin bir kısmından, örneğin ilk faktörden kurtulmuş gibi görünüyorsa da, öteki problemlerden ve faktörlerden kurtulmadığı ortadadır. Ana faktörü de, bizzat tarihçinin, tarihsel yargılarında tutkularının, duy-gularının ve asabiyetinin etkisinde kalmasıdır. Politik düşüncesinin, tarihsel bulgular üzerinde, bazısını duyurma, diğer bazısını örtbas etme, değiştirme ya da başkalaştırma şeklinde etkin olmasıdır. İşte, onulmaz bozuk yönleriyle birlikte tarih biliminin gerçek durumu.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kıssalar, tarihsel verilerle karşılaştırılamaz. Çünkü Kur'ân vahiydir, hatadan münezzehtir, yalandan uzaktır. Dolayısıyla Tarih bilimi Kur'ân'ın anlatımına itiraz edemez. Çünkü tarihin yalan ve hatadan uzak olduğuna ilişkin bir güvence yoktur. Örneğin Kur'ân-ı Kerim'de yeralan kıssaların çoğu (en başta da incelemekte olduğumuz Talut kıssası), eski ve yeni (Tevrat-İncil) ahitlerde anlatılanlardan farklıdır. Ama bunun bir

önemi yoktur. Kur'ân'da anlatılanlardan kuşkulanmamızı gerektirmez. Çünkü eski ve yeni ahitlerin, tarih biliminden farklı yönleri pek bulunmamaktadır. Ona da nasıl müdahale edildiğini, nasıl verileriyle oynandığını gördün. Kaldı ki, eski ve yeni ahitlerde Samuel ve Şarl adıyla geçen bu kıssanın yazarı, kesin olarak bilinmeyen bir kişiliktir.

Kısacası Kur'ân-ı Kerim'de anlatılanların tarih kitapları, özellikle Tevrat ve İncil'le çelişmeleri bizce önemli değildir. Çünkü Kur'ân, Haktan gelen hak bir kelâmdır.

Öte yandan, Kur'ân-ı Kerim bir tarih kitabı değildir. İçindeki kıssalarla, tarih kitaplarında hedeflendiği oranda, bir tarihsel açıklama amaçlanmıyor. Kur'ân vahiy kalıbıyla sunulan bir ilâhî mesajdır. Ulu Allah, onunla hoşnutluğuna tâbi olan kimseleri esenlik ve barış yollarına iletir. Bu yüzden Kur'ân'ın bir kıssayı bütün yönleriyle ve kapsadığı tüm olay ve gelişmeleriyle aktardığını göremezsiniz. Sadece bir kıssadan üzerinde düşünülmesi, yoğunlaşılması gereken farklı bölümler alır. Bununla da ibret alınması, hikmetin kavranması ya da öğüt alınması gibi bir hedefin gerçekleşmesini amaçlar. Aynı özelliği incelemekte olduğumuz Talut ve Calut kıssası, için de söyleyebiliriz: Kıssa şöyle bir ifadeyle başlıyor: *"Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi?"* Sonra şöyle buyuruluyor: *"Peygamberleri onlara dedi ki: Onun hükümdarlığının alameti..." "Talut ayrılınca..." "Calut'un karşısına çıktıklarında..."* Bilindiği gibi ifadenin bütünü içerisinde, bu cümleleri birbirine bağlamak için uzun bir hikaye anlatmak gerekir.

Daha önce "Bakara" kıssası ile ilgili olarak da bu hususa dikkat çekmiştik. Bu özellik, Kur'ân'ın anlattığı bütün kıssalarda yinelenen belirgin bir özelliktir. Kur'ân, kıssaların sadece gerekli olan kısımlarını sırf ibret alınması, öğüt olarak tutulması, hikmetinin algılanması veya tarih sahnesinden çekilmiş milletler ve yok olmuş toplumlar hakkında yürürlüğe konmuş bir ilâhî yasanın tespit edilmesi amacına yönelik olarak anlatır. Nitekim ulu Allah şöyle buyurur: *"Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır."* (Yûsuf, 111) *"Allah size açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına ve yasalarına iletmek ister."* (Nisâ, 26) *"Sizden önce ilâhî yasaların değişmezliğini kanıtlayan birçok olaylar geldi geçti. O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün. Bu (Kur'ân), insanlara yönelik bir*

açıklama, muttakiler için bir yol gösterici ve bir öğüttür." (Âl-i İmrân, 137-138) Bunlar gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

AYETLERİN MEÂLİ

253- İşte o elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve derecelerle yükselttiği vardır. Meryemoğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik. Şayet Allah dileseydi, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, onların peşinden gelenler, birbirlerini öldürmezdi. Ancak ihtilafa düştüler; onlardan kimi inandı, kimi inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapandır.

254- Ey iman edenler, hiç bir alış verişin, hiç bir dostluğun ve hiç bir şefaatin olmadığı gün gelmezden evvel, size rızk olarak verdiklerimizden infak edin. Kâfirler... Onlar zulmedenlerdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Aslında bu iki ayetin akışı, cihadı emreden, hayır amaçlı harcamaları teşvik eden, ardından müminler gerekli ibret dersleri çıkarsınlar diye Talut'un savaş kıssasını sunan önceki ayetlerin akışından bütünüyle uzak değildir.Hatırlanacağı gibi söz konusu ayetler grubu: *"Sen de gönderilen elçilerdensin."* ifadesiyle son bulmuştu. Şu iki ayet ise, *"İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."* ifadesiyle başlıyor. Ardından, peygamberlerden sonra, onların ümmetlerinin birbirleriyle savaşmalarına değiniliyor. Önceki kıssada, yani Talut kıssasında ise, şöyle bir ifadeye yer veriliyordu: *"Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın önde gelenlerini görmedin mi?"* Dikkat edilirse, ifadede "Musa'dan sonra..." kaydı vardır. Sonra, bir kez daha hiç bir alış verişin hiç bir dostluğun ve hiç bir şefaatin olmadığı gün gelmezden evvel, müminler hayır amaçlı harcamalarda bulunmaya teşvik ediliyorlar. Bütün bunlar gösteriyor ki, bu iki ayet, önceki ayetler grubunun devamı niteliğindedir ve tümü birlikte nazil olmuşlardır.

Kısacası, ayet-i kerime, akla gelebilecek şu tür kuruntuların yersizliğini vurgulayıcı niteliktedir: Peygamberlik misyonu, özellikle bu misyonun hak nitelikli olduğunu gösteren apaçık belgelerle destekli oluşu, savaş felaketini sona erdirmelidir. Bunun birinci gerekçesi şudur: Ulu Allah, elçileri göndermek ve onları apaçık ve olağanüstü belgelerle desteklemekle insanların dünya ve ahiret mutluluğuna erişmelerini istemiştir. Bunun için de onları savaştan alıkoyması ve onları hidayet üzere birleştirmesi gerekirdi. Şu hâlde, peygamberlerden sonra, ümmetleri arasında patlak veren savaşlar ve bitmez tükenmez didişmeler ne oluyor? Özellikle hükümlerinin temeli ve yasalarının özü birlik ve bütünlüğe dayalı İslâm dininin yayılmasının ardından yaşanan Müslümanlar arası üzücü olaylara ne demeli?

Peygamberlik misyonunun ardından savaşın ortadan kalkması gereğini doğuran ikinci gerekçe de şudur: Hiç kuşkusuz, peygamberlerin gönderilişi ve hak içerikli davetin apaçık belgeler ve mucizelerle desteklenişi, kalplerin inanmasını sağlama amacına yöneliktir. İman kalbin bir özelliğidir. Kalpte ise zora ve baskıya dayalı bir inanç oluşturulamaz. Peygamberlik misyonu işlevini gördükten sonra, savaşmanın ne anlamı vardır? Bu problemi, savaş ayetlerini incelerken gündeme getirmiş ve gerekli cevabı da vermiştik.

Fakat incelemekte olduğumuz ayette, yüce Allah şu cevabı veriyor: Savaş, ümmetler arası ihtilafların bir sonucudur. Eğer ihtilaflar olmasaydı, toplumlar işi savaşa kadar götürmezlerdi. Şu hâlde savaşın nedeni, toplumlararası ihtilaftır. Eğer yüce Allah dileseydi, kuşkusuz ihtilaf olmazdı, dolayısıyla savaş olgusu da yaşanmazdı. Allah dileseydi, bu sebebi ortaya çıkışından sonra, etkisiz hâle getirebilirdi. Ancak O, dilediğini yapar ve kuşkusuz olayların sebepler yasasına göre gelişme göstermelerini dilemiştir. Bu yüzden ihtilaf olgusu varolmuştur, bu yüzden savaş olmuştur. Ayetin verdiği mesajın özü bundan ibarettir.

253) İşte o elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.

Bu ifadede, peygamberlerin işgal ettikleri makamın yüceliğine, misyonlarının ululuğuna yönelik bir işaret vardır. Bu yüzden, uzaktaki bir şeye işaret etmek için kullanılan "tilke" işaret ismi kullanılmıştır. Ayrıca ayet-i kerimede, ulu Allah'ın peygamberlerin bir kısmını, diğer bir kısmından üstün kıldığına ilişkin işaretler de vardır. Buna göre, peygamberleri arasında daha üstün olanlar da vardır, bir derece alt düzeyde olanlar da vardır. Ama buna rağmen tümünün değişmez bir üstünlüğü de söz konusudur. Çünkü peygamberlik misyonu, başlı başına bir fazilettir ve bu fazilet, tümünün ortak olduğu bir husustur. Aynı şekilde, peygamberler arasında makam farklılıkları ve derece ayrılıkları da söz konusudur. Nitekim, ayet-i kerimenin son kısmında da işaret edildiği gibi, onlardan sonra, misyonlarını taşımakla yükümlü ümmetleri arasında da ayrılıklar yaşanmıştır. Ancak bu ikisi arasında belirgin bir fark vardır. Peygamberler arasındaki farklılıklar, makam ve derece üstünlüğüne ilişkindir. Ama, peygamberlik misyonunun sahip olduğu fazilet ve tüm erdemleri içeren tevhid, tümü için aynı oranda geçerlidir.

Peygamberlerden sonra, onların misyonlarını devam ettirmekle yükümlü ümmetler arasında yaşanan ayrılıklarsa, nitelik olarak bundan farklıdır. Burada küfür ve iman ayrılığı, olumlu ve olumsuz ayrılığı söz konusudur. Bilindiği gibi, bu iki tür ayrılık ve farklılıkların ortak bir noktası yoktur. Bu yüzden yüce Allah her ikisini farklı ifadelerle dile getirmiştir. Örneğin, peygamberlerin arasındaki derece ve makam ayrılığını "üstünlük=fazilet" olarak nitelemiş ve bunu kendi zatına nispet etmiş, ümmetlerinin yaşadığı ayrılıkları da ihtilaf olarak niteleyerek bunu onların kendilerine nispet etmiştir. Peygamberlerle ilgili ola-

rak: "Üstün kıldık" buyururken, ümmetleri için "ihtilafa düştüler." buyurmuştur.

İncelemekte olduğumuz ayetin son kısmında, savaş konusu işlendiği, içeriği savaşla ilgili olduğu, ayrıca önceki ayetlerin içeriği de savaşla ilintili olduğu, savaşmaya ilişkin emir kapsadıkları, saldırıya aynısıyla misillemede bulunmayı öngördükleri için, bu bölümün, yani: *"İşte o elçiler; bir kısmını üstün kıldık..."* diye başlayan kısımdan *"Onu Ruh'ul-Kudüs'le destekledik..."* kısmına kadar ki ifadenin, ayetin sonundaki şu ifade açısından bir giriş olması kaçınılmaz olarak ön plâna çıkıyor: *"Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapandır."*

Buna göre, ayetin giriş kısmı şu gerçeği vurgulamaya dönüktür: Peygamberlik makamı, tüm peygamberlerin ortak oldukları bir makam olmakla beraber, hayır ve bereketlerin gelişmesine, kemal ve mutlulukların çoğalmasına, ilâhî konuşmaya aracısız muhatap olma, apaçık belgeler alma ve Ruh'ul-Kudüs ile desteklenme gibi yakınlık ve gözdelik ifade eden dereceleri de içinde barındıran bir makamdır. Bunca hayır ve kemal unsurunu içinde barındırmasına rağmen bu yüce makam, savaş olgusunun ortadan kaldırılmasını gerektirmiyor. Çünkü savaşın dayanağı, insanlar arası ihtilaftır.

Diğer bir ifadeyle, ayet-i kerimeden şu sonucu algılıyoruz: Peygamberlik misyonu, temelde dayandığı üstünlüğe karşın, bünyesinde hayırların gelişme gösterdiği bir makamdır. Bu makamın ne tarafına bakılırsa, karşımıza yeni bir üstünlük çıkacaktır. Bu misyonun bir yönüne eğilip baktığında terütaze bir yumuşaklık, bir güzellik fark edeceksin. Bütün göz kamaştırıcılığı, görkemi, apaçık ayetlerle destekliliği ile beraber bu makamın varlığı, insanlar arasındaki küfür-iman ikilemine dayalı ihtilafı kaldırmayı gerçekleştirmiyor. Çünkü bu ihtilafın tek kaynağı insanların bizzat kendileridir ve bu ihtilafı meydana getirenler de onlardır. Nitekim yüce Allah, başka ayetlerde bu gerçeği dile getirmiştir: *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık ve hakka başkaldırma yüzünden ayrılığa düştüler."* (Âl-i İmrân, 19) ayetini buna örnek gösterebiliriz. Nitekim *"İnsanlar tek bir ümmetti."* (Bakara, 213) ayetini incelerken, bu realiteyi ayrıntılı biçimde açıkladık.

Kuşkusuz, ulu Allah dileseydi, peygamberlerden sonra, onların ümmetleri arasında yaşanan savaşları, evrensel yasalar sistemi çerçevesinde önlerdi. Ama söz konusu ümmetler, aralarındaki kıskançlık ve hakka başkaldırma dürtüsü yüzünden ihtilafa düştüler. Beri tarafta, yüce Allah yaratılış yasası çerçevesinde varlık bütününe sebep-sonuç ilkesini egemen kılmıştır. İhtilaf sürtüşme, çekişme nedenidir. Ayrıca ulu Allah dileseydi, yasa zoruyla savaşı önlerdi veya en azından savaşma emrini vermezdi. Ama yüce Allah, savaşı emretti ve savaş emriyle insanları deneyip sınavdan geçirmeyi amaçladı. Allah'ın pisle iyiyi ayırt etmesi, iman edenlerle yalancıları belirlemesi için bu gerekliydi.

Kısacası, peygamberlerden sonra, onların misyonlarını üstlenen ümmetlerin savaşmaları kaçınılmazdı. Çünkü hakka başkaldırma ve kıskançlıktan kaynaklanan bir ihtilaf olgusu söz konusuydu. Peygamberlik misyonu ve açıklamaları, sadece batıl aleyhine kanıtlar sunarak, hakkın etrafındaki kuşkuları giderme işlevini görür. Kıskançlık, inat ve benzeri rezillikleri yeryüzünden silmenin, insan denen canlı türünü bunlara karşı ıslah etmenin savaştan başka yolu yoktur. Deneyimler göstermiştir ki, kılıçla desteklenmediği sürece tek başına kanıt işe yaramıyor. Bu nedenle, gerek duyulduğu her seferinde yüce Allah, hakkı egemen kılma ve Allah yolunda cihad etmeyi emretmiştir. Hz. İbrahim'de (a.s), İsrailoğulları'nda ve Resulullah efendimizin (s.a.a) peygamber olarak görevlendirilişinden sonra olduğu gibi. Daha önce savaşa ilişkin ayetleri incelerken, bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve derecelerle yükselttiği vardır.

Bu iki cümlede, muhataptan gayp sıygasına geçiş (iltilaf) yapılıyor. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir ama, bununla verilmek istenen mesaj şudur: Peygamberlerin sahip oldukları üstün nitelikler iki kısımdır: Bunların bir kısmı, ismin ifade ettiği anlam itibariyle, üstünlüğe delalet eder; Hz. İsa (a.s) ile ilgili olarak söz konusu edilen apaçık ayetler ve Ruh'ul-Kudüs'le desteklenme gibi. Çünkü bu nitelikler bizzat üstündürler, erişilmezdirler.

Diğer bir kısmı ise, böyle değildirler. Bu kısım nitelikler ancak yüce bir makama izafe edilmek suretiyle bir üstünlüğe delalet edebilir, bir değer kazanabilir. Konuşma niteliğini buna örnek gösterebiliriz. Çünkü konuşma, değer ve fazilet edineceği bir şeye ya da bir kimseye

izafe edilmedikçe kendi başına bir değer ya da bir üstünlük ifade etmez. Mesela, konuşmanın Allah'a izafe edilmesi gibi. Aynı şekilde "Allah derecelere yükseltti." denilerek yükseltme fiili Allah'a nispet edilmeyince, derecelerin yükseltilmesi de kendi başına bir anlam ifade etmez. Bunu tespit ettikten sonra, üç cümlenin ikisinde, muhataptan gayp sıygasına geçiş yapılmasının arka plânında ki hikmeti de kavramış oluruz. *"Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve derecelerle yükselttiği vardır. Meryemoğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik."* Görüldüğü gibi ilk iki cümlede, konuşmanın yönü, muhatap sıygasından gayb sıygasına çevrilmiştir. Maksat hasıl olunca da, konuşmanın başlangıçtaki, muhatap sıygasına dönüş yapılarak *"Meryemoğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik..."* buyurulmuştur.

Tefsir bilginleri, bu iki cümle ile kimin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir görüşe göre; yüce Allah'ın konuştuğu kişiden maksat Hz. Musa'dır (a.s). Çünkü yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah, Musa ile de konuştu."* (Nisâ, 164) Bunu dile getiren başka ayetler de vardır. Bir diğer görüşe göre de, bununla peygamber efendimiz (s.a.a) kastedilmiştir. Çünkü yüce Allah miraç gecesi onunla konuşmuştur: Onu kendine yaklaştırarak, aradaki bütün aracıları bir kenara atmış ve vahiy yoluyla vasıtasız onunla konuşmuştur. Nitekim ulu Allah şöyle buyurur: *"Sonra yaklaştı, derken sarkıverdi. Nitekim ikisi arasındaki uzaklık iki yay kadar oldu veya daha yakınlaştı. Böylece kendi kuluna vahyettiğini vahyetti."* (Necm, 8-10)

Bir başka görüşe göre de, bununla mutlak olarak vahiy kastedilmiştir. Çünkü vahiy "gizli konuşma" demektir. Nitekim yüce Allah da vahyi "konuşma" olarak nitelemiştir: *"Kendisiyle Allah'ın konuşması, bir beşer için olacak şey değildir; ancak bir vahiy ile ya da perde arkasından (konuşması) başka."* (Şûrâ, 51) Ama bu değerlendirme, incelemekte olduğumuz ayetteki *"Onlardan, bazıları ile, Allah konuştu. Bazısını da derecelerle yükseltti."* şeklindeki bütünden parçayı ayırıcı nitelikteki ifadeyle bağdaşmıyor. Bu anlamı ifadenin orijinalinde geçen "min" harfi ifade ediyor.

Ayetin akışı ile oluşan atmosfere, burada Hz. Musa'nın (a.s) kastedilmiş olması daha uygundur. Çünkü, yüce Allah'ın, onunla konuştuğu, incelemekte olduğumuz bu Medine inişli sureden önce inen surelerde dile getirilmişti. *"Musa tayin edilen sürede gelince ve Rabbi*

onunla konuşunca..." "Allah: Ey Musa, dedi. Sana verdiğim risaletimle ve seninle konuşmamla seni insanlar üzerinde seçkin kıldım." (A'raf, 143-144) Bilindiği gibi bu ayet Mekke döneminde imiştir. Şu hâlde, Allah'ın Musa ile konuşması olayı, incelediğimiz ayetin indiği sıralarda bilinmekteydi.

Aynı şekilde, *"Bazısını derecelerle yükseltti."* ifadesiyle de, peygamber efendimizin (s.a.a) kastedildiği söylenmiştir. Çünkü yüce Allah, onu bütün insanlara elçi olarak göndermek suretiyle, derecesini yükseltmiştir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Biz seni ancak bütün insanlara gönderdik."* (Sebe, 28) Bir yerde de onun (s.a.a) tüm âlemlere rahmet olarak gönderildiği vurgulanır: *"Biz seni âlemler için yalnızca bir rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107) Peygamberlik misyonunun son halkası olduğu vurgulanır bir diğer ayette: *"Ancak o, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur."* (Ahzab, 40) Onun derecesinin yükseltildiğinin bir belgesi de, tüm gök menşeli kitapları kuşatıcı, her şeyin açıklamasını kapsayıcı, art niyetli batıl taraftarlarının tahrif amaçlı girişimlerine karşı koruma altına alınmış ve dünya durdukça göz kamaştırıcı, akıllara durgunluk verici bir mucize olarak kalacak olan Kur'ân'ın kendisine indirilmiş olmasıdır. Nitekim ulu Allah şu ayetlerde bu gerçeği dile getirir: *"Sana da, önündeki kitapları doğrulayıcı ve ona bir şahit- gözetleyici olarak kitabı indirdik."* (Mâide, 48) *"Biz kitabı sana, her şeyin açıklayıcısı olarak indirdik."* (Nahl, 89) *"Hiç şüphesiz, Kur'ân'ı Biz indirdik Biz, onun koruyucuları da gerçekten Biziz."* (Hicr, 9) *"De ki: Eğer bütün ins ve cin toplulukları, bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansa, onların bir kısmı bir kısmına destekçi olsa bile onun bir benzerini getiremezler."* (İsrâ, 88) Yine, peygamber efendimize (s.a.a) dünya ve ahiret işlerinin tümünü düzenleyen ve dimdik ayakta tutan dinin gönderilişi de derecelerinin yükseltildiğinin bir işaretidir. *"Öyleyse sen, yüzünü dimdik ayakta duran dine çevir."* (Rûm, 43)

Bazılarına göre; derecesi yükseltilen ifadesi ile birden çok peygamber kastedilmiştir. Nitekim yüce Allah, Hz. Nuh (a.s) hakkında şöyle buyurur: *"Âlemler içinde selâm olsun Nuh'a."* (Sâffat, 79) Hz. İbrahim (a.s) hakkında da şöyle buyurur: *"Hani Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle denemişti. O da istenenleri tam olarak yerine getirmişti. O zaman Allah İbrahim'e; Seni şüphesiz insanlara imam kılacağım, dedi."* (Bakara, 124) *"Sonra gelecekler arasında bir doğruluk dili ver."*

(Şuara, 84) İdris Peygamber (a.s) hakkında da şöyle buyurur: *"Biz onu yüce bir makama yükseltmiştik."* (Meryem 57) Hz. Yûsuf'la (a.s) ilgili olarak şöyle buyurur: *"Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz."* (Yûsuf, 76) Hz. Davud'la (a.s) ilgili olarak da şöyle buyurur: *"Davud'a da Zebur'u verdik."* (Nisâ, 163) Bunun gibi, kimi peygamberlere özgü kılınan birçok ayrıcalığı sıralayabiliriz.

Yine deniliyor ki: Ayet-i kerimede işaret edilen "elçiler"den maksat, Bakara Suresi'nde, söz konusu edilen, Hz. İbrahim, Musa, İsa, Üzeyr, İrmiya, Samuel, Davud ve Muhammed (s.a.a) gibi peygamberlerdir. Buraya kadar bunların arasında Hz. Musa ve İsa'ya işaret edildi, gerisi kaldı. Bunların içerisinde, derecesi yükseltilen peygamber Hz. Muhammed'dir (s.a.a).

Bir diğer yaklaşım da şöyledir: Ayette işaret edilen "elçiler"den maksat, kıssada önce adı geçen Musa, Davud, Samuel ve Hz. Muhammed (s.a.a) olduğunu düşünürsek, Hz. Musa'ya özgü kılınan "konuşma" niteliğine işaret edildi. Sonra derecelerin yükseltilmesinden söz edildi. Bundan maksat da Hz. Muhammed (s.a.a) den başkası olamaz. Hz. İsa'nın adının açıkça zikredilmiş olması da şu şeklide yorumlanabilir: Bunun nedeni, incelediğimiz bu ayetlerde zikredilen peygamberler arasında adının geçmemesidir.

Bu aşamada şunu söylemek gerekir: Hiç kuşkusuz, "Allah'ın dereceleri yükseltmesi" şeklindeki ifadenin kapsamına bizim peygamberimiz (s.a.a) girer. Ancak ayeti sırf peygamberimizle ya da bu ayetlerde zikredilen İrmiya, Samuel, Davud ve Hz. Muhammed'le ya da bu surenin bütününde zikredilen peygamberlerle sınırlandırmanın bir anlamı yoktur. Çünkü bu tür yaklaşımlar belirgin bir delili olmayan zorlamalardır. Tam tersine, ayetin zahirinden şunu algılıyoruz: "Elçiler" ifadesinin genelliğinden, tüm elçilerin kastedildiği anlaşılıyor. "Bazısını da derecelerle yükselttiği" ifadesinin zahiri de, yüce Allah'ın nimetler bahşederek derecelerini yükselttiği gözde peygamberlerin hepsini içerir.

Bir diğer yaklaşımsa şöyledir: Ayetlerin ifade tarzı, kastedilen elçinin Hz. Muhammed (s.a.a) olmasını öngörür. Çünkü, ayetlerin akışı, dinleri aynı olduğu hâlde, peygamberlerinden sonra birbirlerini öldüren ümmetlerin bu olumsuz tavırlarından ibret almaya yöneliktir. Bu gün söz konusu ümmetlerden mevcut olanlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlardır. Uygun olanı da bu dinlerin peygamberlerinin söz

konusu edilmesidir. Ayet-i kerimede, Hz. Musa ve İsa'nın üstün kılındıklarından söz edildi. Bu durumda, derecelerle yükseltilen bazı peygamberlerle Hz. Muhammed'in (s.a.a) kastedildiği anlaşılıyor.

Bu yaklaşıma ilişkin değerlendirmemiz şudur: Bir kere Kur'ân-ı Kerim, tüm peygamberlerin tüm insanlara gönderilmiş olduklarını ifade eder: *"Onlardan hiç birini diğerinden ayırt etmeyiz."* (Bakara, 136) Şu hâlde, bütün peygamberlerin, apaçık ayetlerin desteği ile gönderilmiş olmaları, kendilerinden sonraki kuşakların arasında fesat ve savaşın kökünün kazınmış olmasını gerektirirdi. Ancak sonraki kuşaklar, aralarındaki kıskançlık yüzünden ihtilafa düştüler. Bu, savaş olgusunu gündeme getiren ana faktördür. Bu yüzden ulu Allah, mesajı aracılığı ile hakkın egemen olması ve batıl taraftarlarının egemenliklerine son verilmesi amacına yönelik olarak gerektiğinde savaşılması emrini vermiştir.

YÜCE ALLAH'IN "KELÂM=KONUŞMA" SIFATI ÜZERİNE

"Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu kimseler vardır." ifadesi, yüce Allah'ın genel anlamda bazı insanlarla konuştuğunu gösteriyor. Demek istiyoruz ki, bu konuşma, gerçek anlamda bir konuşmadır, mecazî ya da benzetme değil. Yüce Allah, bunu kitabın da "Kelâm (=konuşma)" olarak nitelemiştir. Nitelemenin gerçek ya da mecazî olması fark etmez. Biz meseleye iki açıdan yaklaşabiliriz:

1) Ayet-i kerime gösteriyor ki; yüce Allah'ın peygamberlerine ve elçilerine özgü kılıp da öteki insanların algılamalarına imkân vermediği vahiy, konuşma, ruhun ve meleklerin inişi, büyük ilâhî ayetleri gözlemleme gibi ayrıcalıklar ve nimetler ya da peygamberlere ve elçilere haber verdiği ama sıradan insanın kavrayışının ilgi alanının dışında tuttuğu "melek, şeytan, levh, kalem" ve diğer gizli şeyler gerçek olgulardır. Bazılarının iddia ettikleri gibi mecazî olgular değildirler. Söz gelimi, bunlar; iyiliğe çağıran aklî melekeyi "Melek" olarak isimlendirirler. Bu, meleklerin insan idrakine telkin ettikleri esinler de "vahiy"dir. Söz konusu meleklerin, en üst mertebesi, insanlık camiasının yararına olan temiz fikirler üreten bu güçlerin en üst noktası da "Ruh'ul-Kudüs" ya da "Ruh'ul-Emin"dir. Bu adamlar, kötülüğe ve bozgunculuğa teşvik eden nefsanî öfke ve şehevi duyguları da "şeytanlar" ve "cinler" olarak nitelendirirler. Yine, iyi ve yapıcı bir toplumun düzenini bozan veya kötülüklere düşüren aşağılık düşünceler de vesvesedir, vs.

Oysa Kur'ân ayetleri ve geçmiş peygamberlere ilişkin olarak bize aktarılan kıssalar, söz konusu olgularla "mecaz" ya da "benzetme"nin kastedilmediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu gerçeklerden ancak büyüklük kompleksine kapılan bu yüzden gözleri hiç bir gerçeği göremeyen tipler kuşkulanabilir. Bizim de bu tür insanlara söyleyecek sözümüz yoktur. Şayet bu tür açıklamaları, yukarıda işaret edilen mecazlarla yorumlamak caiz olsaydı, kuşkusuz, Kur'ân-ı Kerim'de haber verilen diğer tüm ilâhî gerçekleri metafiziği reddeden bir yaklaşımla salt maddî olgularla izah etmek, yorumlamak caiz olacaktı. "Mucize" ile ilgili açıklamamızda bu konuya bir parça değindik. Şu hâlde, "ilâhî konuşmayı, gerçek bir konuşma olarak değerlendirmek kaçınılmazdır. "Yüce Allah'ın bazı peygamberlerle konuşmuş olması bir vakıadır. Tıpkı insanlar arasındaki konuşmaların doğurduğu sonuçlar, bu ilâhî konuşma için de geçerlidir.

Biraz daha açacak olursak: Ulu Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, bazı fiillerini "kelâm" ve "konuşma" şeklinde ifade etmiştir: *"Allah, Musa ile de konuştu."* (Nisâ, 164) *"Allah'ın kendisiyle konuştuğu kimseler vardır."...* Yüce Allah bu ve benzeri ayetlerde, biraz kapalı olarak işaret edilen bu nitelemeyi şu ayet-i kerimede biraz daha açık ifadelerle ortaya koymaktadır: *"Kendisiyle Allah'ın konuşması, bir beşer için olacak şey değildir; ancak bir vahiy ile ya da perde arkasından veya bir elçi gönderip kendi izniyle dilediğini vahyetmesi başka."* (Şûrâ, 51) Bu ayette yer alan "…vahyetmesi başka." şeklindeki istisna, ancak "...Allah'ın konuşması" şeklinde ifade edilen olayın gerçek bir "konuşma" olması durumunda bir anlam ifade edebilir. Şu hâlde, yüce Allah'ın bir insanla konuşması, gerçekten konuşmadır, ama özel nitelikli bir konuşmadır. Dolayısıyla, gerçek bir konuşmayı yüce Allah'tan soyutlamanın gereği yoktur. "Konuşma"nın tanımı bunu da içermektedir.

İnsan olarak bizim açımızdan "konuşma"nın mahiyeti ve işlevi: İnsanoğlu topluma ve uygar yaşama muhtaç olduğu için, fıtratının gereği olarak, bu dayanışmalı toplumsallığın gerektirdiği her şeye ihtiyaç duyar. Bunların başında da "konuşma" gelir. İnsanın öz yaratılışı, ağızdaki harflerin çıkış bölgelerinden kaynaklanan sesler aracılığı ile içinde geçenleri ifade etmesini öngörür. İnsan, kaynaşmış ve karışmış harfleri, içinde gizli bulunan anlamları gösteren işaret ve semboller olarak

kullanır. Çünkü bu anlamlara işaretler ve belirtiler aracılığı ile ulaşmaktan başka seçenek yoktur.

İnsanoğlu konuşmak zorundadır. Düşüncesini anlatmak ve anlaşmak için kaynaşmış harflerden oluşan sözcükleri ve sesleri işaret ve sembol olarak kullanmaktan başka çaresi yoktur. Bu yüzden sözlüklerin, olanca kapsayıcılıklarıyla insanların mevcut ihtiyaçları etrafında gelişme gösterdiklerini görüyoruz. Burada kastettiğimiz; insanın içinde yaşadığı çağda farkına vardığı ihtiyaçlardır. Nitekim, toplumlar gelişme, ilerleme kaydettikçe, insanın toplumsal hayatı açısından ihtiyaç duyduğu şeyler arttıkça, diller de buna paralel olarak gelişmektedir.

Bundan şunu anlıyoruz: Konuşma, yani, insanın içinde geçen duygu ve düşünceleri, onları sembolize eden birleşik sesler aracılığı ile anlatması, ancak toplumsal koşullarda gerçekleşebilecek bir olgudur. Bazı hayvan türlerini de bu kapsama almak mümkündür. Toplu hâlde yaşadıkları için, bunlardan da bir takım sesler aracılığı ile anlaşma söz konusu olabilir (bizim sanımıza göre)...

İnsana gelince; dayanışmalı toplumsal koşulların dışında, konuşma olgusu onun açısından gerçekleşmez. İnsan tek başına olsa, hiç bir toplum söz konusu olmasa, kesinlikle konuşmaya yönelik en ufak bir ihtiyaç hissetmez. Çünkü anlatmak ve anlamak yönünde bir ihtiyaç hissetmeyecektir. Örneğin melek ve cin gibi varlığı itibariyle toplumsal dayanışmaya ihtiyaç duymayan varlıklarda durum bundan ibarettir.

Yüce Allah'ın konuşması, bizim konuşmamız gibi gerçekleşmez. O'nun konuşması için, seslerin hançereden çıkması, konuşma esnasında, ağızdan nefes alıp verilmesi, telaffuz edilmesi için havanın ağızda parçalara bölünmesi ve kendisi dışındaki varlıklarla itibara dayalı ve sembol olarak kullanılan sözcükler hususunda anlaşma yapılması gibi şeylere, ihtiyaç yoktur. Bu tür itibarî şeyler, insanın konuşması açısından gereklidirler. Çünkü ulu Allah, cismani gerekçelerle donanmaktan ya da, itibarî ve vehme dayalı sembollerle eksikliğini gidermiş olmaktan münezzehtir. O, şöyle buyurur: *"Onun benzeri gibi olan hiç bir şey yoktur."* (Şûrâ, 11)

Ne var ki, yüce Allah biz insanlar arasında geçerli olan konuşmayı reddetmesiyle birlikte, daha önce de değindiğimiz gibi: *"Kendisiyle Allah'ın konuşması, bir beşer için olacak şey değildir; ancak bir vahiy ile ya da perde arkasında olması başka..."* (Şûrâ, 51) ayetinde, zatı için

gerçek anlamda bir konuşma fiilinden söz ediyor. Öyleyse bilinen itibarî şekliyle konuşma, ilâhî konuşma için geçerli değildir. Ama konuşma, özellikleri ve sonuçları itibariyle yüce Allah'ın konuşması için geçerlidir. Daha önce açıklamalarda bulunduğumuz gibi insan toplulukları arasında geçerli olan ekim, ölçü, tartı, lamba ve silah gibi olgularda sonuç ve amacın varolması, tanımlanan olgunun var olması demektir.

Böylece, anlaşılıyor ki; yüce Allah'ın peygamberlerine anlatmayı amaçladığı anlamı ortaya koyma şeklindeki fiili gerçek anlamda konuşmadır. Gerçi yüce Allah, dolaylı bir ifade tarzıyla da olsa, bunun bizim kullanageldiğimiz konuşma tarzında olmayan bir gerçek konuşma olduğunu, açıklamış bulunuyor, ancak yüce Allah, peygamberleriyle yaptığı ve adına konuşma dediği bu fiilin gerçek mahiyetinin ne olduğunu ve nasıl gerçekleştiği hususunda herhangi bir açıklamada bulunmuyor ve biz de ulu Allah'ın kitabında şöyle bir açıklamayı tespit etmiş durumda değiliz. Fakat, Allah'ın hiç bir şekilde zatını, bizim alışageldiğimiz konuşmanın özelliklerinden soyutlayamayız. Konuşmanın, kastedilen anlamın anlatılması ve dinleyicinin zihnine ulaştırılması gibi sonuçların zatı açısından da geçerli olduğunu söylemek gerekir.

Buna göre, ulu Allah açısından "Konuşma"da tıpkı diriltme, öldürme, rızk verme, doğru yola iletme ve tövbeyi kabul etme gibi fiillere benzer. Tıpkı bu saydığımız fiiller gibi, onun da gerçekleşmesi, kendisinden önce zatın tamam olmasına bağlıdır. Bunlar, vacip zatın tamamlanışının bağlı olduğu ve zatın aynısı olan ilim, kudret ve hayat gibi, sıfatlara benzemez. Şu hâlde yüce Allah'ın zatî sıfatları ile onun zatının tamamlılığından sonra tahakkuk eden diğer ilâhî fiiller arasında herhangi bir farkın olmaması mümkün müdür? Hatta bazen bu filler zamana intibakı bile kabullenir ve onlarla ilgili olarak zaman geçerli sayılır.

Ulu Allah şöyle buyurur: *"Musa tayin edilen sürede gelince ve Rabbi onunla konuşunca: "Rabbim, bana göster, seni göreyim" dedi. Allah: "Beni asla göremezsin" dedi."* (A'râf, 143) *"Daha önce sen hiç bir şey değil iken, seni yaratmıştım."* (Meryem, 9) *"Allah onlara: Ölün, dedi. sonra da onları diriltti."* (Bakara, 243) *"Sizin de, onların da rızklarını Biz vermekteyiz."* (En'âm, 151) *"Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolu gösterendir."* (Tâhâ, 50) *"Sonra tövbe etsinler diye onların tövbesini kabul etti."* (Tevbe, 119) Görüldüğü gibi, yukarıda sunduğumuz bu ayetler, yaratma, öldürme, diriltme, rızk verme, doğru yolu

gösterme ve tövbeleri kabul etme gibi fiillerin zamana bağlılığını ortaya koyduğu gibi, "konuşma (=kelâm)" fiilinin de zamana bağlılığını ortaya koymaktadır.

Allah'ın kitabı üzerinde durup düşündüğümüz zaman, bu sonuca varıyoruz. "Konuşma" kavramı etrafında, Kur'ân ayetleri çerçevesinde söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. İlk kuşak Müslüman kelâmcıların ve felsefî incelemelerin konuya ilişkin değerlendirmelerini az ileride sunacağız.

Biliniz ki; yüce Allah "Kelâm" ve "Teklim" kelimelerini sadece insanla ilgili olarak kullanır. Fakat, "kelime" ya da "kelimat" gibi kelimeleri, insanla ilgili olmayan yerlerde de kullanır. Söz gelimi bir ayette şöyle buyurur: *"Meryem'e yöneltiği kelimesidir."* (Nisâ, 171) Burada kastedilen, insanın ruhudur. *"Oysa Allah'ın kelimesi yüce olandır."* (Tevbe, 40) *"Rabbimin kelimesi, doğruluk bakımından da, adalet bakımından da tastamamdır."* (En'âm, 115) *"Allah'ın kelimeleri tükenmez."* (Lokman, 27) İleride de işaret edileceği gibi, bu ayetlerde, Allah'ın kesin hükmü ve kararı ya da bir tür yaratma kastedilmiştir.

"Kavl (=söz)" kelimesi ise Kur'ân-ı Kerim'de hem insan, hem de başka canlılarla ilgili olarak kullanılmıştır. Yüce Allah, insanla ilgili olarak şöyle buyurur: *"Dedik ki: Ey Adem, bu gerçekten sana ve eşine düşmandır."* (Tâhâ, 117) Meleklerle ilgili olarak da şöyle buyurur: "Hani Rabbin bir zaman, Meleklere: *"Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife kılacağım" demişti."* (Bakara, 30) *"Hani Rabbin meleklere: "Gerçekten Ben, çamurdan bir beşer yaratacağım" demişti."* (Sâd, 71) İblis'le ilgili olarak da şöyle buyurur: *"Dedi ki: Ey İblis, iki elimle yarattığıma seni secde etmekten alıkoyan neydi?"* (Sâd, 75)

Yüce Allah, akıl sahibi olmayan varlıklarla ilgili olarak da şöyle buyurur: *"Sonra, duman hâlinde olan göğe yöneldi; böylece ona ve yere dedik ki: İsteyerek veya istemeyerek gelin. İkisi de: 'İsteyerek geldik.' dediler."* (Fussilet, 11) *"Biz de dedik ki: Ey ateş, İbrahim'e karşı soğuk ve esenlik ol."* (Enbiyâ, 69) *"Denildi ki: Ey yer, suyunu yut ve ey gök, sen de tut."* (Hûd, 44) Şu ayetler ise, akıl sahibi olsun, olmasın her türlü varlığı kapsayıcı genelliktedirler: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri yalnızca: 'Ol' demesidir. O da hemen oluverir."* (Yasin, 82) *"Bir işin olmasına karar verirse, ancak ona 'Ol.' der, o da hemen oluverir."* (Meryem, 35)

Ayet-i kerimenin, "kavl" kelimesini, bizce bilinen anlamda, örneğin işiten ve idrak eden "insan"la ilgili olarak kullanması, ayrıca, işitme ve idrak etme duyularından yoksun yer ve gök gibi, bizce bilinen anlamın dışında ve ancak evrensel yaratılış bağlamında kullanması ve ayrıca iki ayetin, önceki ayetlerin bir tür açıklaması niteliğinde olması gösteriyor ki, "kavl" kelimesi, yüce Allah açısından, "kastedilen anlama delalet eden bir şeyin yaratılışı" demektir.

Meseleyi tekvinî varlıklar açısından ele alacak olursak, yüce Allah tarafından varedilen, yaratılan bir şeyin kendisi, yaratılmış ve var edilmiş bir şeydir. Aynı zamanda yüce Allah'ın "kavl=sözü"dür. Çünkü, varlığı O'nun iradesine delalet etmektedir. Bilindiği gibi, yüce Allah bir şey dilediği zaman, ona "ol" der. O da oluverir. Yüce Allah ile olması irade edilen şey arasında cereyan eden bir lafzın varlığı söz konusu değildir. Ortada, adı geçen şeyin varlığının kendisinden başka bir şey de yoktur. Şu hâlde, o şey özü itibariyle yaratılmıştır ve yine o, özü itibariyle yüce Allah'ın "ol" sözüdür. Buna göre, yüce Allah'ın varlıklarla ilgili "sözü" fiilin kendisidir. Yani, yaratma fiilidir. O varlıktır, varolanın kendisidir.

Ama, cansız varlıkların dışında, söz gelimi insan hakkında ele alınacak olursa: Yüce Allah'ın "kavli (=demesi)" insanın içinde "şöyle, şöyledir" bir batını bilginin oluşmasına yol açan bir şeyi yaratması demektir. Bu durum, ya herhangi bir cisimde bir ses meydana getirmek ya da bizim kavrayamadığımız bir başka tarzda hitap etmek şeklinde olur. Ya da, peygamberin nefsinde nasıl bir etki oluşturduğunu kavrayamadığımız bir yönteme başvurmak biçiminde gelişir. Bunun sonucunda, peygamberin içinde, "kelâm" konusunda açıkladığımız çerçeve içinde, "şu şudur" tarzda bir bilgi meydana gelir.

Aynı durum, ayet-i kerimede "melekler" ve "şeytanlar"la ilgili "kavl (=deme)" kavramı için de geçerlidir. Ama bu iki canlı türü ve (eğer varsa) benzeri varlıklar için özel bir durum söz konusudur. Şöyle ki: İnsanlar arasında bilinen "konuşma" ve "deme" fiilleri, sesler ya da işaretler aracılığı ile gerçekleşir. Bunlar da insanın içindeki duygu ve düşünceleri ifade etmek için konulan sembollerdir. Bunu, hayatımızın vazgeçilmez bir öğesi olarak ve toplumsallığımızın gerektirmesi sonucu fıtratımız öngörür. Bilindiği gibi (Allah'ın ayetlerinden algıladığımız kadarıyla) melek ve şeytan'ın varlığı bizim hayvansal ve sosyal varlığımı-

za benzemez. Onların varlıklarında, bu tür itibarî sembolleri belirlemeyi öngören bilgi bağlamında tedrici tekamül söz konusu değildir.

Bununla da anlaşılıyor ki: Melekler arası ya da şeytanlar arası iletişimde, bir düşünceyi anlatmada, anlamları sembolize eden seslerden oluşan dilsel ifadeler geçerli değildir. Buna göre "deme" fiili, onların birbirleriyle olan iletişimlerinde, tıpkı biz insanlardaki gibi, ağız denen organdan çıkan kelime biçimini almış birleşik seslerin çıkarılması şeklinde gerçekleşmez. Aynı şekilde, birinin gerçekleştirdiği "deme" eylemini, ötekisi, telaffuz edilen sesi, kulak denen organ aracılığı ile algılamaz. Bunda kuşku yoktur.

Ama "deme" fiilinin gerçekliği, her iki tür arasında da mevcuttur, "deme"nin etkisi ve özelliği, yani kast edilen anlamı algılamak ve kavramak onlar için de geçerlidir. Şu hâlde melekler ve şeytanlar arasında, bir iletişim yöntemi olarak "deme (=kavl)" vardır, ama bu, bizim "deme"mize benzemez. Yine, onlarla yüce Allah arasında da bir tür sözleşme vardır. Fakat, manaları sembolize eden seslerin bileşiminden ibaret olan kelimelerin oluşturulması ve bu kelimelerin bizde olduğu biçimde muhataba duyurulması şeklinde değil.

Aynı şekilde, Kur'ân-ı Kerim'de bazı dilsiz hayvanlarla ilgili olarak kullanılan "deme" fiilini de ele alabiliriz. Söz gelimi yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bir dişi karınca dedi ki: Ey karınca topluluğu, kendi yuvalarınıza girin."* (Neml, 18) *"Dedi ki: Senin kuşatamadığın şeyi, ben kuşattım ve sana Saba'dan kesin bir haber getirdim."* (Neml, 22) Ayrıca bazı ayetlerde, yüce Allah'ın bazı canlılara vahyetmesinden söz edilir: *"Rabbin bal arısına vahyetti: Dağlarda, ağaçlarda ve onların kurdukları çardaklarda kendine evler edin."* (Nahl, 68)

"Kavl" ve "kelâm" anlamında ya da bunlara yakın bir anlamda kullanılan başka kelimeler de vardır. Bunlardan biri "vahiy"dir: *"Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik."* (Nisâ, 163) Bunlardan biri de "ilham"dır: *"Nefse ve ona bir düzen içinde biçim verene. Sonra ona fücurunu ve ondan kaçınmayı ilham edene (andolsun)."* Bir diğeri de "haber verme"dir: *"Bana bilen, her şeyden haberdar olan Allah haber verdi."* (Tahrim, 3) Bir başka kelime de "kıssa etmek, anlatmak" tır: *"O doğruyu anlatır."* (En'âm, 57) Yukarıdaki ayetlerde geçen, bu kavramların tümüne ilişkin olarak, anlamın gerçekliği bakımından, konunun başında söylediklerimizi yenileyebili-

riz. Gerçek bir iletişimin söz konusu olması kaçınılmazdır. Bu iletişim, "deme" fiilinin etki ve özelliklerini de beraberinde getirir. Kaçınılmaz olarak gerçekleşen bu reel durumun içyüzünü bilmemiz ya da ayrıntılı olarak bilmememiz fark etmez. Bu arada, inşaallah, Şûrâ Suresi'ni incelerken "vahiy" kavramı ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunacağımızı belirtelim.

Tümünde ortak bir anlam bulunmasına karşın, bu kelimelerden bazılarının bazı yerlerde özellikle kullanılmasına gelince: Bazı yerlerde "kelâm", bazısında "kavl" ve bazısında da "vahiy" kelimesinin özellikle tercih edilmesi, birinin kullanıldığı bu yerde ötekisinin kullanılmamış olması, kullanılan kelime ile kastedilen anlam arasındaki uyumla bağlantılıdır. Bu yüzden, anlamın zihinde belirmesi ile sonuçlanan sebep göz önünde bulundurulduğunda, "söz" fiili "kelâm" olarak nitelendirilir. Peygamberin üstünlükleri ve onurlandırılmaları bağlamında, ayette işaret edilen ilâhî fiilin "kelâm" olarak isimlendirilmesinin altında da bu gerekçe yatar. Çünkü bu iletişimde belirleyici olan unsur, karşılıklı hitap ve konuşmadır.

Kastedilen anlamın birine aktarımı ve anlatımı göz önünde bulundurulduğunda, "söz" fiili, "kavl" olarak nitelendirilir. Bu konuya ilişkin ilâhî fiilin, kaza, kader, hüküm ve yasama gibi hususlarda "kavl" olarak nitelendirilmesi bu yüzdendir. Nitekim yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: *"İşte bu haktır ve ben hakkı söylerim, dedi. Andolsun senden ve içlerinde sana tâbi olacak olanlardan tümüyle cehennemi dolduracağım."* (Sâd, 84-85) Peygamberlerin dışındaki birinden gizli bir söz oluşu göz önünde bulundurulduğunda ise "vahiy" diye adlandırılır. Bu yüzden peygamberlere (a.s) yönelik ilâhî hitaba "vahiy" adı verilmiştir: *"Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik."* (Nisâ, 163)

2) Adı geçen kelimelerin kullanımlarının niteliği: Daha önce vurguladığımız gibi, konuşma dilindeki ifadelerin, insanoğlu önce anlamlarını algılamıştır. Sonra bu anlamların karşısına onları sembolize eden lafızlar koymuştur. Başlangıçta bunları, bu çerçeve içerisinde somut olgularla ilgili olarak kullanmıştır. Sonra yavaş yavaş soyut olgulara kayma gerçekleşmiştir. Bu durum her ne kadar, başlangıçta, somut olguları ifade etmek için kullanılan lafızların mecazen soyut olgular için de kullanılmasını gerektirmişse de, bu mecazî kullanım rayına otur-

duktan ve ilk andan itibaren sembolize ettiği soyut olguyu çağrıştırdıktan sonra gerçek bir isimlendirme olarak dildeki yerini alacaktır. Aynı şekilde toplumun kalkınması, buna paralel olarak insanın uygarlık alanında büyük ilerlemeler kaydetmesi, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayan araçların değişmesini, isim yerinde kalmak şartıyla, kendi içinde gelişmesini gerektirmiştir. Çünkü isimlerin ifade ettikleri anlamların işaret ettikleri olgular sürekli değişir, bununla beraber, isimlendirmeden beklenilen sonuç ve amaçta bir değişme olmaz.

Söz gelimi insanoğlu, gece karanlığında aydınlanma ihtiyacını giderme hususunda, bir araç olarak farkına vardığı zaman "lamba"yı keşfetti. Lamba, bir kap içine konmuş yağ ve o yağın içine daldırılmış bir fitilden ibaretti. Fitilin ucu tutuşturulur ve geceleyin aydınlanmada ondan yararlanılırdı. Bu biçimde bir alet geliştirilmiş oldu ve insanoğlu buna "lamba" adını verdi. Ama bu alet sürekli gelişme kaydetti, şekilden şekle girdi. Sonunda günümüzün elektrikle çalışan lambası keşfedildi. Bu lamba, ilk kez icat edilen lambadan en ufak bir iz taşımamakla beraber, yağ, fitil, porselen ya da madenden mamul ilkel aydınlanma aracının adını taşıyor. Çünkü, ilk kez icat edilen aydınlanma aracından beklenen sonuç, yani ışık verme, son icat edilen aydınlanma aracından da elde edilmektedir. Bizse, hayatta kullandığımız araç ve gereçleri amaçları, yani doğurdukları sonuçları itibariyle değerlendiririz.

Şu hâlde "lamba"nın gerçekliği ışığı ile gece karanlığını aydınlatmasıdır. Bu özellik ve sonuç varoldukça "lamba" gerçekliği de varolacaktır. "Lamba" ismi, anlamının gerçekliği ile beraber değişmeden, dönüşmeden kalıcılığını sürdürecektir. Ama, örnekte de gördüğümüz gibi, ismin işaret ettiği aletin şekli, niteliği, niceliği ya da parçaları belli zamanlarda değişime uğrayabilir.

Şu hâlde, anlamsal gerçekliğin kalıcı olması ya da olmamasının özü, bir şeyden beklenen sonucun değişime uğramadan ilk günkü gibi varolmasıdır. Günümüzde icat edilmiş aletlerden ve hayatın gereçlerinden -ki sayıları milyonları bulur- çok azı ilk günkü orijinalitesini koruyabilmektedir. Fakat, biçimsel değişime rağmen tümü de ilk günkü işlevlerini korudukları için, ilk günkü isimlerini de korumaktadırlar. Dünya dillerinde, ilk kategoriye giren değişimin örnekleri çoktur. Yani, somut bir anlama işaret eden bir kelimenin, anlam kaymasına uğra-

yarak soyut bir olguya işaret etmesi normal sayılır. Dilleri bu açıdan inceleyenler, bu bağlamda çok şey görebilirler.

Buradan şu sonucu çıkarıyoruz: "Kelâm" ve "kavl" kelimelerinin, yukarıda değindiğimiz anlamla ilgili olarak, sonuç ve özelliğin değişmemesi koşuluyla, kullanılması, gerçek bir kullanımdır, mecazî değil.

Bu açıklamaların ışığında şunu söyleyebiliriz: "Kelâm" ve "kavl" kelimelerinin yüce Allah ile ilgili olarak kullanılması, gerçek ve pratik bir şeyi anlatır. Bu gerçeklik ve pratiklik, söz konusu iki lafzın anlamsal gerçeklerinin bir mertebesi sayılır. Ama isimlendirmenin ilgili olduğu olgu, bu kavramların bizce niteledikleri olgudan farklıdır. Aynı durum hem biz insanlar ve hem de yüce Allah ile ilgili olarak kullanılan diğer tüm lafızlar için geçerlidir. Hayat, ilim, irade ve verme gibi.

Biliniz ki: *"Ve derecelerle yükselttiği vardır."* ifadesinin gerçek ve pratik bir olguyu kapsaması, itibarî bir nitelemeyi içermemesi ile ilgili olarak söylenecek şey, "kelâm" ile ilgili açıklamamızdan farklı olmayacaktır. Dini bilimlerde araştırma yapanlardan bazıları, bu tür açıklamaların kapsadığı olgular, tıpkı, toplumsal bir canlı türü olan biz insanlar arasında geçerli olan "başkanlık, liderlik, üstünlük, öncülük ve önderlik" makamları gibi itibarî olgular, varsayılan anlamlar oldukları sanısına kapılmışlardır.

Bu yüzden söz konusu olgulara bağlı bulunan "cennet, cehennem ve sorgu-sual" gibi uhrevî makam ve aşamaları da, tıpkı toplumsal itibarî makamlara bağlı bulunan zihin dışı sonuçlar gibi algılamak zorunda kalmışlardır. Yani, bunlara göre, adı geçen manevî makamlarla, bu makamları izleyen sonuçlar arasındaki bağ itibarîdir. Bunlar -zorunlu olarak- bu bağı belirleyen ulu Allah'ın, tıpkı objeler dünyasında yer alan ve tekamül etmek üzere hareket âlemine inen insan gibi, itibarî görüşlerin, vehme dayalı şuurdan kaynaklanan değerlendirmelerin etkisinde olduğu sonucuna varmışladır.

Bu yüzden söz konusu düşünceyi benimseyen kimselerin, peygamber ve velilerden oluşan gözde kulların kavuşacakları manevî makamları dile getiren ayet ve hadisleri bu tarzda algılamaktan kaçındıkları görülür. Bu ayet ve hadisleri, gerçek anlamlarından soyutlayıp bir tür itibarî anlam yükleyerek benimserler.

* * *

Meryemoğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik ve onu Ruh'ul-Ku-düs'le destekledik.

İfadede yeniden ayetin asıl ifade tarzına yani, üçüncü kişi kipinden birinci çoğul kişi kipine dönüş yapılıyor. Biz, ayetteki bu sanatsal yöne daha önce işaret etmiştik.

Başka peygamberlerin isimleri açıkça zikredilmezken, Hz. İsa'nın (a.s) adının açıkça zikredilmesinin gerekçesi şu olabilir: Hz. İsa (a.s) için bir üstünlük unsuru olarak belirtilen "apaçık belgelerin verilmesi" ve "Ruh'ul-Kudüs'le desteklenme" bütün peygamberlerin ortak niteliğidir. Bu konuda bazı peygamberlerin ayrıcalığı yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Andolsun, "Biz elçilerimizi apaçık belgelerle gönderdik."* (Hadid, 25) *"Kullarından dilediklerine, melekleri emrinden olan ruh ile indirir: Uyarın..."* (Nahl, 2) Ancak bu nitelikler Hz. İsa (a.s) açı-sından farklı bir işlev görmüşlerdir. Dolayısıyla, ölüleri diriltme, balçıktan yapılmış bir kuş şeklinin içine üflemek suretiyle ona can verme, anadan doğma kör ve alacalıyı iyileştirme, gelecekte olacak şeyleri haber verme gibi mucizeler, ruhtan süzülen ve hayata dayalı olgulardır. Bu yüzden yüce Allah bunu Hz. İsa'ya (a.s) nispet etmiş ve adını açıkça zikretmiştir.

Eğer İsa'nın (a.s) adı açıkça zikredilmeseydi, bu nitelik onun için bir ayrıcalık, bir üstünlük olarak anlam kazanmayacaktı. "Biz peygamberlerden bazısına apaçık belgeler verdik ve onları Ruh'ul-Kudüs'le destekledik." denilseydi, kastedilen peygamberin Hz. İsa (a.s) olduğu anlaşılmayacaktı. Çünkü az önce de vurguladığımız gibi, "apaçık belgelerin verilmesi" ve "Ruh'ul-Kudüs'le desteklenme" bütün peygamberlerin ortak özelliğidir. Sırf bazılarına özgü değildir. Bu nitelik içlerinde sadece bir kısmına özgü bir üstünlükmüş gibi sunulamaz. Ancak kastedilen peygamberin adının açıkça zikredilmesi başka. Bunda da amaç, onun bu nitelik bağlamında belli ölçüde bir ayrıcalığa sahip olduğunu, bu ayrıcalığa diğer peygamberlerin aşağı-yukarı ortak olmadığını vurgulamaktır.

Öte yandan "İsa" isminin bir diğer özelliği, mucizesel işlevi vardır. Şöyle ki: O, Meryem'in oğludur ve babasız dünyaya gelmiştir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"Onu ve oğlunu insanlığa bir ayet kıldık."* (Enbiyâ, 91) Buna göre, ana-oğul ilâhî bir mucize konumundadır, bu özellikleri bir ayrıcalık, bir üstünlük niteliğindedir.

Şayet Allah dileseydi, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, onların peşinden gelenler, birbirlerini öldürmezlerdi.

Ayetin akışı içinde bir kez daha üçüncü tekil kişi kipine geçiş yapılıyor. Çünkü gelinen aşama, Rabbani istek ve iradenin alt edilemeyeceğini, ilâhî kudretin geçersiz kılınamayacağını vurgulama aşamasıdır. Buna göre, olumlu, olumsuz hiçbir gelişme ilâhî otoritenin etkisi dışında değildir.

Kısacası, ilâhlık niteliği, gücün kayıtlandırılmasıyla çelişir, gücün mutlak olarak olumlu, olumsuz her şeyle ilintili olmasını zorunlu kılar. Bu nedenle, ayetin akışı ile oluşan bu atmosferde bu yüce niteliği, yani ilâhlığı vurgulama zorunluluğu doğmuştur. Dolayısıyla: *"Şayet Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi."* buyurulmuş, "Dileseydik, birbirlerini öldürmezlerdi" denilmemiştir. Ayetin sonundaki: *"Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi."* ifadesi ve *"Ama Allah dilediğini yapandır."* cümlesi, ayrıca, zamir yerine ismin açıkça zikredilmesi bu gerçeği vurgulamaya yöneliktir.

Ancak ihtilafa düştüler; onlardan kimi inandı, kimi inkâr etti.

Burada yüce Allah ihtilafa düşmeyi onlara nispet ediyor, kendisine değil. Çünkü yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde: "İman, küfür ve peygamberlere indirilen kitaplarda açıklanan diğer temel prensiplerle ilgili tüm görüş ayrılıkları, insanlar arası kıskançlıktan kaynaklanmaktadır." anlamında mesajlar vermektedir. Ulu Allah kıskançlık ya da zulmü kendine nispet etmekten münezzehtir.

Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah diledi-ğini yapandır.

Şayet yüce Allah dileseydi, bu ihtilafın savaşla sonuçlanmasını önlerdi. Ama o, dilediğini yapar. Evrene egemen olan yasalar sisteminin kapsamındaki, sebep-sonuç kuralı uyarınca, söz konusu ihtilafın insanları savaşa sürükleme noktasında etkili olmasını öngörmüştür.

Allah, doğrusunu herkesten daha iyi bilir, ama bizce ayet-i kerimeden çıkan sonuç şudur: İnsanlara elçi olarak gönderilen peygamberler, Rableri katında seçkin makamlara sahip gözde kullardır. Ufukları sıradan insanlara göre yücedir, geniştir. Temelde aynı makama ve ortak misyona sahip olmakla beraber, aralarında bazı üstünlükler söz konusudur. İşte elçilerin durumu bundan ibarettir. Bu elçiler insanlara apa-

çık belgelerle gelmiş, bunlar aracılığı ile hak içerikli mesajı açıklamış ve doğru yolu kusursuz bir şekilde anlatmışlardır. Bundan sonra insanların birlik ve beraberlik hâlinde, birbirlerine karşı sevgi besleyerek Allah'ın dinine bağlı kalmaları, ayrılığa düşmemeleri ve savaşmamaları gerekirdi. Ama öyle olmadı. Çünkü bu sebebi geçersiz kılan bir başka sebep vardı: İnsanların birbirlerine karşı duydukları kıskançlıktan dolayı ihtilafa düşmeleri, kâfir, mümin diye çeşitli gruplara ayrılmaları ve buna bağlı olarak hayat ve mutlulukla ilintili her meselede farklı tavırlar sergilemeleri, etkinlik gösteren bir diğer sebepti. Yüce Allah dileseydi, bu sebebi, yani insanlar arası ihtilafı ortadan kaldırırdı, dolayısıyla savaşma gereği kalmazdı ve insanlar savaşmazdı. Ama Allah böyle dilemedi, bu sebep de tıpkı diğer sebep ve illetler gibi, yüce Allah'ın yaratılış ve varoluş evresinde irade buyurduğu illetlilik yasası uyarınca işlevini gerçekleştirdi. Allah, dilediğini yapandır.

254) Ey iman edenler... infak edin...

Bu ayetle neyin kastedildiği gayet açıktır. Ayetin sonundaki değerlendirme cümlesinde ise, infaktan, Allah yolunda hayır amaçlı harcamada bulunmaktan kaçınmanın küfür ve zulüm olduğu vurgulanıyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) *"İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık..."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayetin ışığında görüyoruz ki, Hz. Muhammed'den (s.a.a) sonra ihtilafa düşmüş ashabın bir kısmı mümin kalmış, bir kısmı da küfre sapmıştır."

Tefsir'ul-Ayyaşî'de Asbağ b. Nebata'nin şöyle dediği rivayet edilir: Cemel Savaşı'nda, Emirü'l-Mü'minin Ali b. Ebu Talib'in (a.s) yanında bulunuyordum. Bir adam gelip ona şöyle dedi: "Ey Emirü'l-Mü'minin, karşımızdakiler de tekbir getiriyor, biz de getiriyoruz, onlar da, La ilâhe illallah diyor biz de diyoruz. Onlar da namaz kılıyor, biz de kılıyoruz. Peki biz niçin bunlarla savaşıyoruz?"

Hz. Ali (a.s) dedi ki: Biz şu ayete dayanarak onlarla savaşıyoruz: *"İşte bu elçiler, bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve derecelerle yükselttiği vardır. Meryemoğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik ve onu Ruh'ul-Kudüs'le destekledik. Şa-*

yet Allah dileseydi, kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, onların peşinden gelenler (biz onların peşinden gelenleriz) *birbirlerini öldürmezlerdi. Ancak ihtilafa düştüler; onlardan kimi inandı, kimi inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapandır."* Biz inananlarız, onlarsa inkâr edenlerdir. Bunun üzerine adam şöyle dedi: Ka'be'nin Rabbine andolsun ki, onlar inkâr ettiler ve ardından karşı tarafa saldırdı, öldürülünceye kadar savaştı. (Allah rahmet etsin.)[1]

Ben derim ki: Bu olayı Şeyh Müfid[2] ve Şeyh Tûsî el-Emali adlı eserlerinde, Kummî de tefsirinde rivayet etmiştir. Rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Ali, ayet-i kerimede geçen "küfür" kavramını genel anlamda ele almıştır. Onun kastettiği, dinde özel hükümler gerektiren ve dinden çıkma anlamına gelen küfür değildir. Çünkü rivayetler ve tarihsel belgeler Hz. Ali'nin (a.s) kendisine karşı savaşanlara, yani Cemel, Sıffin Savaşı'na katılanlara ve Haricîlere, ne Ehlikitab'ın dışındaki kâfirlerin ne de Ehlikitab'ın muamelesini yapmadığını ortaya koymaktadır. Onları dinden dönmüşler olarak da değerlendirmemiştir. Şu hâlde muhalifleri, ona göre batinen kâfirdiler, zahiren değil. Nitekim Hz. Ali'nin: "Onlarla tevil üzere savaşıyorum, tenzil (açık nass üzere) değil." dediği rivayet edilir.

Ayetin zahiri de bu anlamı pekiştirici niteliktedir. Çünkü ayet-i kerime, Resullerin sundukları apaçık belgelerin, onlardan sonra, insanların birbirleriyle savaşmaları durumunu ortadan kaldırma yönünde bir sonuç almadığını ifade etmektedir. Bunun nedeni nefislerinden kaynaklanan ihtilaftır. Şu hâlde elçilerin sundukları apaçık belgelerin, insanlar arası ihtilafları kaldırma hususunda bir yararı olmaz. Bu insanın toplumsallığının etkin rol oynadığı bir sonuçtur ki, kıskançlık ve zulüm unsurlarından ayrı düşünülemez.

Dolayısıyla, incelemekte olduğumuz bu ayet, şu ayetlerle aynı kategoriye girmektedir: *"İnsanlar, tek bir ümmetten başka değildi; sonra anlaşmazlığa düştüler. Eğer Rabbinden geçmiş bir söz olmasaydı, anlaşmazlığa düştükleri şey konusunda mutlaka aralarında hüküm verilmiş olurdu."* (Yûnus, 19) *"İnsanlar tek bir ümmetti.... Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra birbirlerine karşı olan "azgınlık ve kıs-*

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.136]
2- [el-Emâlî, Şeyh Müfid, s.60. Oturum: 12]

kançlıkları" yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden baş-kası değildir. Böylece Allah, iman edenleri, hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi." (Bakara, 213) *"Oysa, onlar, anlaşmazlığı sürdürmektedirler."* (Hûd, 119) Bu ayetler gösteriyor ki, peygamberlerden sonra, izleyicileri arasında baş gösteren, kitapla ilgili ihtilaf -ki dinde ihtilaf demektir- kaçınılmaz bir durumdur. Yüce Allah, İslâm ümmetine ilişkin olarak şöyle buyurmuştur: *"Yoksa sizden önce gelip geçenlerin hâli başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"* (Bakara, 214) Bir diğer ayette ise, yüce Allah, Resulünün kıyamet günü şöyle diyeceğini anlatır: *"Ve elçi dedi ki: Rabbim gerçekten benim kavmim, bu Kur'ân'ı terk edilmiş olarak bıraktılar."* (Furkan, 30) Ayetlerin satır aralarında, buna ilişkin birçok açık ifadeler ve dolaylı işaretler tespit etmek mümkündür.

Bu ihtilafın, Resulullah efendimizin (s.a.a) vefatından hemen sonra, sahabe zamanına kadar yaygınlaştırılmasına gelince, güvenilir tarihsel belgeler ve müstafiz veya mütevatir düzeyindeki haberler, bizzat sahabelerin de, Resulullah'ın vefatından sonra birbirleriyle ihtilaf ettikleri, çeşitli karışıklıklar çıkardıklarını göstermektedir. Bu olaylar esnasında, önceki ümmetler arasında yaşanan muameleleri birbirlerine karşı sergilemişlerdir. Sahabenin hiç biri, "İslâm ümmeti masumdur" ya da "bize müjde vardır" veya "biz bir içtihada dayanıyoruz" ya da "Allah ve Resulü bizi bu durumun dışında tuttu." diye bir iddia ileri sürüp bu kargaşadan kendini istisna etme yoluna gitmemiştir. Konuyu bundan fazla uzatma, ayrıntılara gitme bu tefsirin amacının dışındadır.

el-Kafî adlı eserde, Ebu Basir'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah zatını biliyordu ama bilinen yoktu, kadirdi ama güç yetirilen yoktu. Dedim ki: "Sana feda olayım. Peki konuşan değil miydi?" Dedi ki: "Kelâm hadistir. Yüce Allah mütekellim (konuşan) değildi, kelâmı sonra var etti."[1]

el-İhticac adlı eserde, Safvan b. Yahya'nın şöyle dediği rivayet edilir: Muhaddis Ebu Kurra, İmam Rıza'ya (a.s) şöyle dedi: "Sana feda olayım. Bana yüce Allah'ın Hz. Musa (a.s) ile konuşmasını anlat." İmam buyurdu ki: "Yüce Allah, onunla hangi dille konuştuğunu, Süryanice ya da İbranice mi konuştuğunu herkesten daha iyi bilir." Ebu

1- [el-Kafî, c.1, s.107]

Kurra, dilinden tutup dedi ki: "Sana bu dili soruyorum." Bunun üzerine Ebul Hasan (a.s) şöyle dedi: "Allah senin dediğinden münezzehtir. O'nu yarattıklarına benzetmekten yine O'na sığınırız. O, konuşanlar gibi konuşmaktan münezzehtir. O'nun benzeri gibi kimse yoktur. Der ve yapar." Ebu Kurra: Nasıl? Diye sordu. İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: "Yaratıcının yaratılmışla konuşması, yaratılmışın yaratılmışla konuşmasına benzemez. Ağız ve dil aracılığı ile söz söylemez. O, sadece "ol" der, o da oluverir, O'nun iradesiyle. Musa'ya (a.s) yönelttiği emir ve ne--hiyler, haber sırasında nefes alıp verme şeklinde olmamıştır."

Nehc'ül-Belâğa'da Hz. Ali (a.s) bir hutbesinde şöyle der: "Yüce Allah mütekellimdir, ama düşünerek söz söyleme şeklinde değil. İrade eder, ama azmederek değil..."[1]

Yine Nehc'ül-Belâğa'da Hz. Ali (a.s) bir hutbesinde şöyle der: "Allah Musa ile bir şekilde konuştu, ona büyük ayetlerini gösterdi. Ama herhangi bir organ, araç, konuşma ve hançere aracılığı ile değil..."[2]

Konuya ilişkin olarak Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan birçok rivayet vardır. Bunların tümündeki ortak mesaj; ulu Allah'ın kitap ve sünnette ifadesini bulan kelâm sıfatının, zat sıfat değil, fiil sıfat olduğu yönündedir.

KELÂMLA İLGİLİ FELSEFÎ BİR İNCELEME

Felsefecilerin konuya ilişkin değerlendirmeleri şöyledir: İnsanlar arasında "söz" ve "konuşma" olarak adlandırılan olay, konuşan kişinin zihnindeki bir anlamı, birleşik ve anlamı sembolize eden sesler aracılığı ile aktarmasından ibarettir. Sesler dışarıya yansıtılınca muhatap ya da dinleyici konumundaki kişi bunları duyar. Böylece, seslerin sembolize ettikleri anlam, konuşanın zihninden muhatabın ya da dinleyicinin zihnine aktarılmış olur. Dolayısıyla "konuşma" fiili ile güdülen anlatma ve anlaşma amacı gerçekleşir.

"Konuşma"nın gerçek mahiyeti, gizli bir anlama delalet eden bir şeye dayanır. İnsanın göğsünde oluşan ve hançereden geçip ağız içindeki organların etkisiyle şekillenen ve ses titreşimi saniyede belirli

1- [Nehc'ül-Belâğa, hutbe: 179]
2- [Nehc'ül-Belâğa, hutbe: 182]

miktarda ne fazla ne de eksik olması koşuluyla. Dinleyici tarafından algılanan sesler gibi özelliklere gelince, bunlar konuşma olgusunun özüne tâbi olan ayrıntı niteliğindeki unsurlardır. Konuşmanın (kelâm'ın) temel unsurunun bir parçası değildirler.

Buna göre, kalpte olan duygu ve düşünceyi sembolize eden lafzî konuşma, özü itibariyle bir konuşmadır. Yine, bir anlamı gösterme işlevini gören işaret de öyle. Örneğin, senin elinle birine "otur" veya "gel" anlamında işaret etmen, emirdir, konuşmadır. Aynı şekilde, objeler dünyasında yer alan varlıklar, illetlerinin malulü olmaları ve malulün da illetinin varlığını yansıtması bakımından, ayrıca illeti ile ilintili ve onun uzantısı olması hasebiyle, kendi varlığı illetinin varlığını anlatır. Kendi zatı ile, iletinin özelliklerine delalet eder. Ki malulün ona yönelik delaleti söz konusu olmasa illette bulunan bu özellikler gizli kalacaktır.

Şu hâlde, her malul, varlığının özelliklerine delalet eder. Şu hâlde, her malul, varlığının özellikleri itibariyle, illetinin konuşması konumundadır. Kendisinden ve tekamül etmiş özelliklerinden söz eder. Bu özelliklerin her biri, bütünlük olarak illetinin kelimelerinden biri sayılır. Varlıklar âleminde yer alan her varlık, varlık bağışlayan illetinin mükemmelliğinin örneği olduğu için, bunların tümü ve bütün mümkün nitelikli varlıklar, yüce Allah'ın kelâmı konumundadır. Allah bunlar aracılığı ile konuşur. Böylece isim ve sıfatlarının kusursuzluğu ortaya çıkmış olur. Allah evrenin yaratıcısı, dolayısıyla evren de Allah'ın mah--luku konumunda olduğuna göre, Allah evren aracılığı ile konuşmaktadır. Böylece isim ve sıfatların gizliliklerini ortaya çıkarmaktadır. Evren Allah'ın kelâmıdır.

"Bir anlama delalet etme" olgusu üzerinde dikkatlice durduğumuzda şunu söylemek zorunda kalırız: Zatın kendisi, kendisine delalet eder. Çünkü delalet etme, sonuç itibariyle varlığa ilişkin bir olgudur. Dolayısıyla varlıkların sahip oldukları bu nitelik ancak Allah sayesinde ve ancak O'nunla bir temele, bir öze sahip olabilir, başka değil. Buna göre, her varlığın yaratıcısına, var edicisine, delaleti, nefsine yönelik delaletinin bir ayrıntısı niteliğindedir. Allah'a yönelik delaleti ise, bir gerçekliktir. Ulu Allah, hem delalet etme işlevini gören bu şeye ve hem de onun başkasına yönelik delaletine delalet eder. Öyleyse O, zatı ile zatına delalet eder. Ve O, bütün yaratılmışlara delalet eder. Şu hâlde, zatla ilintili bu duruma "kelâm" demek doğru olur. Nitekim fiil-

le ilintili olan duruma da önceki açıklamalarımıza göre "Kelâm" demek doğru olur.

Bu açıklamadan şu sonucu çıkarıyoruz; kelâmın bir kısmı zatın sıfatıdır. O da zata delalet etmesi açısından zatın kendisidir. Bir kısmı da fiilin sıfatıdır. Yaratma ve var etme gibi. Yani, varlığın, var edicisinin kemeline delalet etmesi.

Ben derim ki: Felsefecilerin bu değerlendirmeleri, varsayalım ki, doğrudur, yine de, dil ve lügat, bunu destekler nitelikte değildir. Çünkü Kur'ân ve Sünnette, "kelâm" ve "konuşma" ile ilgili ifadeler şu türdendir: *"Allah'ın kendisiyle konuştuğu kimseler vardır."*, *"Allah Musa ile konuştu."*, *"Allah: Ey İsa, dedi."*, *"Dedik ki: Ey Adem..."*, *"Biz sana vahyettik."*, *"Bana, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan haber verdi."*... Bilindiği gibi, zat anlamında kelâm ve söz, bu hususların hiç biriyle uyuşmaz.

Biliniz ki; kelâm konusu, Müslüman araştırmacıların uğraştığı en eski ilmi sahalardan biridir. (Kelâm İlmi de adını buradan alır.) Yani, Allah'ın kelâmı kadim (öncesiz) midir, yoksa hadis (sonradan olma) midir?

Eş'arîlere göre, Allah'ın kelâmı kadimdir. Ancak, onlar "kelâm"ı, lafzî konuşmanın delalet ettiği zihinsel anlamlar olarak açıklamışlardır. Bu anlamlar Allah'ın bilgileridir. O'nun zatı ile kaim olup tıpkı O'nun zatı gibi, öncesizdirler. Sesler ve nağmelerden oluşan lafzî kelâma gelince bu, sonradan olmadır. Öncesiz zata taalluk ettiği apaçıktır.

Mutezile ekolüne mensup bilginlerse, "kelâm"ın "sonradan olma"lığını savunmuşlardır. Fakat, "kelâmı" da, eksiksiz bir anlama delalet eden lafızlar olarak yorumlamışlardır. Lafızların bu anlama yönelik delaletleri de semboliktir. Çünkü, normalde "kelâm" dediğimizde, örfe göre, bu anlaşılır. Eş'arîlerin nefsî kelâm olarak niteledikleri, nefsi anlamlarsa, bilgi niteliğinde suretlerdir, kelâm değil.

Diğer bir ifadeyle: Biz, konuşma esnasında bilgi nitelikli suretlerden ibaret olan zihinsel kavramlardan başka, içimizde "kelâm" diye adlandırılacak bir şey bulamayız. Şayet bununla, bilgi nitelikli suretten öte bir şey kast edilirse, biz bunun ötesinde herhangi bir şey algılayamıyoruz.

Belki de, şöyle bir cevap verilebilir: Tek bir şeyin, iki yönden ya da iki açıdan iki ya da daha fazla sıfatın somutlaştığı bir şey olması mümkündür. Bunda kuşku yoktur. Şu hâlde, neden zihinsel bir suret, realiteyi ortaya çıkarması açısından bilgi ve başkasına aktarımı mümkün olan bir bilgi olma açısından da kelâm olmasın?

Ben derim ki: Bu tartışmayı kökten halledecek bir şey vardır: Yüce Allah'ın ilim sıfatını hangi anlamda alırsak alalım, ister, zatı ile tafsili ve başkaları ile icmali ya da hem zat ile hem de başkası ile tafsili olarak algılansın, zat konumundadır. İlmin bu iki anlamı, zatın aynısı demektir. Veya, var etmeden önce ve zattan sonra tafsili bilgi olarak algılansın ya da var etmeden ve zattan sonra tafsilî bilgi olarak algılansın, bütün tasvirleriyle her zaman huzurî (sezgisel) bir bilgidir, husulî (zihinsel) bir bilgi değildir. Eş'ar'ilerin ve Mütezile ekolüne mensup bilginlerin sözünü edip üzerinde tartıştıkları şey, husulî türden bir bilgidir ki, objeler dünyasından algılanan kavrayışların varlığına dönüktür. Ve objeler dünyasındaki sonuçları buna terettüp etmez. Nitekim biz aynı konuda şu kanıtı ortaya koymuştuk: Kavramlar ve mahiyetler ancak insanların ya da tür olarak insana yakın olup ta zahiri organları ve içsel algılayışları aracılığı ile çevresini algılayabilen canlı türlerinin zihinlerinde gerçekleşebilir.

Kısacası, yüce Allah kavramları ve itibarî mahiyetleri algılayabileceği bir zihne sahip olmaktan münezzehtir. Çünkü bu tür bir olgunun gerçekleşmesinin özü vehimden başka bir şey değildir. Tıpkı toplumsal koşullardaki itibarî kavramlar ve yokluk kavramı gibi. Eğer böyle olsaydı, ulu Allah'ın kutsal zatı, bileşimler mahalli olurdu. Oluşların oluşuna maruz kalırdı. Kelâmı da, yalan ve doğru olma ihtimallerini aynı oranda taşırdı. Daha bunun gibi, yüce Allah'ın münezzeh olduğu birçok fesat gündeme gelirdi.

Lafızların altında gizli bulunan kavramlar açısından ulu Allah'ın bilgisinin ifade ettiği anlama gelince, inşaallah yeri gelince, ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

AYETİN MEÂLİ

255- Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, (yaratıklarını) koruyup yöneticidir. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir. Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar. O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır. Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek büyüktür.

AYETİN AÇIKLAMASI

Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, koruyup yöneticidir.

Fatiha Suresi'nde "Allah" lafzı ile ilgili olarak ister "elehe'r-reculu (=şaşırdı)" kökünden, ister "elehe'r-reculu (=kulluk etti)" kökünden alınmış olsun, işaret yoluyla tüm kemal sıfatlarını üzerinde toplayan zat anlamını ifade eder demiştik.

Yine *"İlâhınız tek bir ilâhtır."* (Bakara, 163) ayetini incelerken *"O'ndan başka ilâh yoktur."* ifadesi hakkında bazı açıklamalarda bulunduk. "O" zamiri "Allah" lafzına dönük olmakla beraber, "Allah"

lafzı, ağırlıklı olarak "âlem"dir. Bu yüzden başındaki "lam-ı tarif" ya da "mutlak oluşu itibariyle bazı niteliksel anlamları kapsamakla beraber, bizzat O'nun zatına delalet eder. Şu hâlde, *"O'ndan başka ilâh yoktur."* ifadesi, Allah'ın dışında, iddia edilen düzmece ilâhların var oluş haklarını ortadan kaldırıcı bir anlam içerir.

"Diri" anlamına gelen "Hayy" ismi, kalıcı hayat sahibi demektir. O da, diğer "sıfat-ı müşebbehe"ler gibi süreklilliğe ve kalıcılığa delalet eder.

İnsanlar ilk kez varlıkların durumunu algılamaya başladıklarında onların iki kısma ayrıldıklarını fark ettiler:

a) Varlığı sürdükçe somut durumu değişmeyenler. Taşlar ve diğer cansız varlıklar gibi.

b) Varlığı, somut olarak sahip olduğu şekli sürdürmekle beraber durumu değişebilen, güçleri devre dışı kalabilenler. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi. Çünkü bunların sahip oldukları güçlerin bazen işlevsiz kaldıklarını, çevrelerini algılayamadıklarını, normal eylemlerini gerçekleştiremediklerini ve aşamalı olarak bozulmaya yüz tuttuklarını görebiliyoruz. Bundan dolayı, insanoğlu, duyguların ötesinde, bilgi nitelikli algılayış ve kavrayışların, iradeye ve bilgiye dayalı fiillerin kaynağı olan bir başka olgunun farkına vardı. Bu olgu, "hayat" olarak isimlendirilir. Hayatın ortadan kalkması ise "ölüm" adını alan bir durumdur. Şu hâlde, hayat kendisinden bilgi ve kudret sızan bir varlık türüdür.

Yüce Allah, Kur'ân'da, insanların bu algılayışını onaylar biçimde, mahiyeti bundan ibaret olan hayattan söz etmiştir: *"Biliniz ki gerçekten Allah, ölümünden sonra yeryüzüne hayat verir."* (Hadid, 17) *"Şüphesiz sen, toprağı boynu bükük görürsün. Ama Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, deprenir ve kabarır. Şüphesiz onu dirilten, ölüleri de elbette diriltıcidir."* (Fussilet, 39) *"Diri olanlar da ölüler de bir değildir."* (Fâtır, 22) *"Her canlı şeyi sudan yarattık."* (Enbiyâ, 30) Bu ayetler, insan, hayvan ve bitki gibi canlı türlerinin sahip oldukları hayatı kapsamaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de, hayat kısımlarına ilişkin ifadeler de vardır: *"Dünya hayatına razı olanlar ve bununla tatmin olanlar."* (Yûnus 7)

"Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve iki kere dirilttin." (Mü'min, 11) İki kere diriltme ifadesi, iki hayatı, yani ölüm-haşir arası berzah haya-

tını ve ahiret hayatını kapsamaktadır. Buna göre, tıpkı hayat sahibi olan canlılar gibi, hayatın kendisi de kısımlara ayrılır.

Yüce Allah, insanların dünya hayatına ilişkin bu algılayışlarını onaylamakla birlikte, birçok ayette onu düşük, basit ve önemsiz bir değer olarak niteler: *"Oysa ki dünya hayatı, ahirette bir metadan başkası değildir."* (Ra'd, 26) *"Dünya hayatının geçiciliğini isteyerek."* (Nisâ, 94) *"Dünya hayatının süsünü isteyerek..."* (Kehf, 28) *"Dünya hayatı yalnızca bir oyun ve oyalanmadan başkası değildir."* (En'âm, 32) *"Dünya hayatı, aldanış olan bir metadan başkası değildir."* (Hadid, 20)

Görüldüğü gibi, yüce Allah dünya hayatını bu şekilde nitelendiriyor ve onu bir meta konumuna indirgiyor. Meta ise, başka bir şeyi elde etmeye yönelik bir araçtır. Yine, bir ayette "geçici" olarak niteliyor. Bir görünüyor, sonra da kaybolup gidiyor. Sonra "süs" olarak tanımlıyor. Süs ise, onu çekici kılmak için bir şeye eklenen güzelliktir. Böylece kastedilmeyen gerçekleşir, gerçekleşmeyen kastedilmiş olur. Bir ayette de "oyalanma" olarak nitelemiştir. Oyalanma ise, insanı önemsediği şeylerden alıkoyar, oyalar. "Oyun" olarak da tasvir ediyor dünya hayatını... Bilindiği gibi, oyun, gerçekliği bulunmayan hayali bir amaca yönelik fiilin adıdır. Bir ayette de "aldanış metaı", yani insanı aldatıp yoldan çıkaran meta olarak nitelendiriyor.

Aşağı alacağımız şu ayetse, yukarıdaki ayetlerin tefsiri ve açıklaması niteliğindedir: *"Bu dünya hayatı, yalnızca bir oyun ve 'tutkulu bir oyalanma'dır. Gerçekten ahiret yurdu ise, asıl hayat odur. Bir bilselerdi."* (Ankebut, 64) Dünya hayatının, gerçek hayat olmadığı, mükemmel bir yaşayış olarak değerlendirilmeyeceği belirtiliyor ve ardından ahiret hayatının gerçek ve mükemmel hayat olduğu vurgulanıyor.

Ahiret hayatının ardından ölüm gelmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Orada güvenlik içindedirler; onda, ilk ölümün dışında başka ölüm tatmazlar."* (Duhan, 55-56) *"Orda diledikleri her şey onlarındır; katımızda daha fazlası da var."* (Kaf, 35) Ahiret hayatında ölmemek üzere yaşarlar. En ufak bir eksiklik bir üzüntü hissetmezler. Ama ahiret hayatı ile ilgili olarak gündeme getirilen niteliklerden ilki, yani ahiret hayatının güvenli oluşu, yaşamanın gerçek ve zorunlu bir özelliğidir.

Şu hâlde, asıl hayat ahiret hayatıdır. Çünkü dünya hayatının aksine, orada ölüm diye bir şey yoktur. Yüce Allah, birçok ayette, ahiretteki gerçek hayatı bahşettiğini, insanları ölümden sonra o hayatı yaşa-

mak üzere dirilteceğini, her şeyin kontrolünün kendi elinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu da gösteriyor ki, ahiret hayatı da mülktür, malik değil. Boyun eğdirilmiştir, kendi başına bırakılmış değildir. Yani, söz konusu özellikleri yüce Allah ona kazandırmıştır, o kendisi bu özellikleri elde etmemiştir.

Bundan da anlaşılıyor ki, gerçek hayatta ölümün imkânsız olması gerekir. Bu, söz konusu hayatın temel niteliğinden kaynaklanmalıdır. Bu ise, ancak adı geçen hayatın, kendisini yaşayanın zatının aynısı olması, ona arız olmamış, bir anda ortaya çıkmamış yani başkasının mülk edindirmesi ve bağışı sonucu olmaması durumunda tasavvur edilebilir. Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Sen, asla ölmeyen ve daima diri olan Allah'a tevekkül et."* (Furkan, 58) Buna göre gerçek hayat, vacip nitelikli hayattır. Yani, varlığı öyle bir biçimdir ki zatı ile bilen ve zatı ile her şeye güç yetirendir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"Ancak O, diridir, O'ndan başka ilâh yoktur."* (Ğafir, 2) ifadesindeki özgü kılma, gerçektir, izafî değil. Dolayısıyla, ölümün ulaşmadığı, yokluk ve tükenişle buluşmayan gerçek hayat, yüce Allah'ın hayatıdır.

Bu durumda *"Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, koruyup yöneticidir."* ayeti ile *"Elif, Lam, Mim. Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, koruyup yöneticidir."* (Âl-i İmrân, 1-2) ayetinde yer alan "Diridir." ifadesinin, haberden sonra gelen ikinci haber olması daha uygundur. Böyle olunca da hayatın özgü kılınışını, hasredilişini ifade etmiş olur. Çünkü ifadenin açılımı; Allah'tır ki diridir... şeklindedir. Şu hâlde ayet, hayatın tamamen Allah'a özgü olduğunu ifade etmektedir. O'nun başka canlılara bahşettiği hayat başka.

"Kaimdir", (Keyyum) sıfatına gelince; dilbilimcilere göre, bu kelime, "fey'ul" veznindedir. Tıpkı, "keyam" kelimesinin "fey'al" vezninde olması gibi. Kökü "kıyam"dır ve mübalağaya delalet eden bir sıfattır. "Kıyam" kavramı, bir şeyi koruma yapıp-etme, yönetme, terbiye etme, denetleme ve güç yetirme anlamını ifade eder ki, bütün bunlar, dikilme anlamında "kıyam" dan alınan anlamlardır. Çünkü bu anlamlarla dikilme arasında birbirini gerektirme söz konusudur.

Yüce Allah, yarattığı varlıkları ilgilendiren işler üzerinde kaim olmayı (denetleme, evirip çevirme, yönetme, eğitme, güç yetirme yetkisini) zatına özgü kılıyor: *"Her nefsin bütün kazandıkları üzerinde gö-*

zetici olan mı?" (Ra'd, 33) Bir diğer ayette ise, daha kapsamlı bir ifade kullanılıyor: *"Allah, adaleti ayakta tutarak gerçekten kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilâh olmadığına şahitlik ettiler. Mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur."* (Âl-i İmrân, 18) Bu ayette yüce Allah'ın tüm varlıkları adaletle denetlediği, varlık âleminde alıp-verdiği (varlık, bir alıp-vermeden başka bir şey değildir) her şeyi adalet ilkesine göre gerçekleştirdiği, herkese ve her şeye hak ettiğini verdiği anlatılıyor. Ardından, adalet ilkesine dayalı bu denetimin, O'nun iki sıfatının gereği olduğu vurgulanıyor: Aziz ve Hakim... O, üstün gücüyle her şeyi denetliyor ve hikmetinin gereği olarak bu denetimi adalet ilkesi doğrultusunda gerçekleştiriyor.

Kısacası, yüce Allah, bütün varlıkların varlıkları, nitelikleri ve etkinlikleriyle kaynaklandıkları ilk güçtür. Hiçbir kaynak, hiç bir başlangıç yoktur ki, O'nda son bulmasın. Şu hâlde O, bütün yönleriyle ve gerçek anlamda her şeyin kontrolünü elinde tutmaktadır. Bu denetim ve kontrol asla gevşemez ve savsaklanamaz. O'nun bir şekilde izin vermiş olması dışında hiç bir varlığın böyle bir yetkisi ve gücü yoktur. O, zayıflamaz ve gevşemez bir denetimi tekelinde tutmaktadır. Başkaları ise, bu denetimin altındadır.

Burada iki tür hasr ve özgü kılma gözümüze çarpıyor: O'nun kıyama özgü kılınışı ve kıyamın O'na özgü kılınışı... Birincisine, ayet-i kerimedeki "kayyûm" sıfatının "Allah" isminin haberden sonraki haberi oluşu delalet etmektedir. (Allahu'l-kayyûm=Allah kayyûmdur). İkincisine de, bundan sonra gelen cümle delalet ediyor: *"O'nu uyuklama ve uyku tutmaz."*

Bu açıklamalardan çıkan sonuca göre, "kayyûm" sıfatı, yüce Allah hakkında ispat edilen tüm izafî sıfatların temelidir. İzafî sıfatlardan kastettiğimiz, bir şekilde, yüce Allah'ın zatının dışındaki anlamlara delalet eden isimlerdir. Yaratıcı, rızk veren, mubdi (ilk kez var eden), muîd (yaratmayı tekrarlayan), dirilten, öldüren, bağışlayan, rahim ve vedûd (seven, rahmeti çok olan) gibi.

O'nu uyuklama ve uyku tutmaz.

ayetin orijinalinde geçen "es-sinetu" kelimesi, canlıların uyumaya başladıkları sırada vücutlarında baş gösteren gevşemeyi ifade eder.

"en-Nevm" ise, canlının duyu organlarının doğal işlevlerini yerine getirmeyecek şekilde durgunlaşmasını ifade eder. "Rüya" ise, bundan farklıdır. Uyuyan kimsenin, uyku hâlindeyken gördüğü şey demektir.

Bazıları, *"O'nu uyuklama ve uyku tutmaz"* sözünü, belagat sanatının öngördüğü tertibe aykırı bulmuştur. Çünkü konu ilerleme niteliklidir. Müspet yönde ilerleyişse, zayıftan güçlüye doğru bir hareketi, bir ilerlemeyi öngörür. "Falan adam on hatta yirmi ölçek yük taşıyabilir." "Falan adam yüzlerce, hatta binlerce lira harcayacak kadar cömerttir." ifadelerinde olduğu gibi. Menfi yönde ilerleyişteyse bunun aksi bir durum geçerlidir. "Falan adam ne yirmi, ne de on ölçek taşıyabilir."... "Falan adam, ne binlerce lira, ne de yüzlerce lire harcayacak kadar cömerttir." ifadelerinde olduğu gibi. Dolayısıyla, *"Onu uyku ve uyuklama tutmaz."* şeklinde bir ifade kullanılmalıydı.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Sözü edilen tertip her zaman müspet veya menfi oluşa göre gerçekleşmez. Nitekim: "Falan adamı yirmi ölçeklik hatta on ölçeklik yük yoruyor." denilebilir, ama aksi söylenemez. Dolayısıyla kastedilen, ilerleme olgusunun sahih oluşudur. Bu da yerine göre değişir. Uyku tutması hâli, uyuklamaya göre "kayyûm" olma açısından daha büyük etkili ve daha çok zararlı olduğu için, önce uyuklamanın etkisinin nefyi gerekmiştir. Ardından daha güçlü olanın etkisinin nefyine doğru bir ilerleyiş kaydedilmiştir. Dolayısıyla, *"O'nu uyuklama ve uyku tutmaz."* ifadesi, şuna benzer bir anlam içermiş oluyor: Şu zayıf etken, işini gevşetecek şekilde O'na etki edemez, daha güçlü ve etkili olanı da.

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?

Yüce Allah'ın "kayyûm" oluşu, ancak göklere, yere ve ikisinin arasında bulunan canlı-cansız tüm varlıklara sahip ve egemen oluşu ile mümkün olduğundan, ardından, göklerin ve yerin egemenliğinin O'nun tekelinde olduğu vurgulanıyor. Nitekim, ilâhlık makamının gerçek anlamda tekliği ve ortaksızlığı (tevhid) ancak, bu makama sahip olanın tüm evren üzerinde kaim ve egemen olması ile gerçekleşen bir durum olduğu için, ayet-i kerimede Allah'ın ilâhlıkta tekliği vurgulandıktan hemen sonra "kaim" oluşu da gündeme getirilmiştir.

Son olarak yer verilen iki cümlenin her biri kayıtlıdır ya da yanlış algılamaları dışlayan bir tür anlamsal kayıt içermektedir. *"Göklerde ve*

yerde ne varsa hepsi O'nundur." ifadesiyle, *"izni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"* ifadesi ayrıca, *"O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir."* ifadesi ile *"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* ifadesini kastediyorum.

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur." ifadesine gelince; yüce Allah'ın sahip (malik) oluşu ve sahip olduğu şeyler üzerindeki egemenliğinin (melik oluşunun) ifade ettiği anlamı, daha önce açıklamaya çalıştık. Yüce Allah'ın varlıklara sahip olması, tüm varlıkların, bütün vasıf ve etkinlikleriyle, yüce Allah ile kaim olmaları anlamını ifade eder. Malik oluşu *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur."* cümlesinde vurgulanıyor. Dolayısıyla cümle, ulu Allah'ın varlıkların zatına ve zata tâbi olan sıfat ve özelliklere sahip olduğunu anlatmaktadır.

"...Koruyup yöneticidir. O'nu uyuklama ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur." ifadesiyle, varlık üzerindeki tek ve mutlak egemenliğin yüce Allah'a ait olduğu, evrendeki tüm tasarruf yetkisinin O'nun olduğu, O'ndan kaynaklandığı vurgulanıyor. Bu gerçek karşısında, insanın zihninde şöyle bir soru uyanıyor: Durum bundan ibaret olduğuna göre, evrende rol oynayan sebepler ne işe yarar? Tüm etkinlik Allah'ın tekelinde olduğuna göre, sebepler için evrensel yasalar sistemi içinde bir etkinlik hangi gerekçeyle tasavvur edilebilir?

Buna verilecek cevap şudur: Malul konumundaki varlıklar üzerinde, sebep ve illetlerin oynadığı rol, tasarrufta aracılık yapmaktan öteye geçmez. Diğer bir ifadeyle, sebepler Allah'ın izni doğrultusunda malullerle ilgili olarak aracılık (şefaatçilik) yapmaktadırlar. Sebepler bir anlamda şefaatçilerdir. Hayrı ulaştırmada ya da kötülüğü bertaraf etmede aracılık yapmak veya şefaatçinin, şefaat dileyen kimse hakkında yaptığı her türlü girişim anlamına gelen şefaat ise, ancak Allah'ın izni doğrultusunda gerçekleşmediği, O'nun iradesine dayanmadığı, tersine bağımsız ve bağlantısız olduğu zaman ilâhî otoriteyle, sınırsız Rabbani tasarrufla çelişir.

Bu bakımdan, evrende işlev görmekte olan hiçbir sebep, hiç bir illet yoktur ki, Allah sayesinde etkinlik göstermesin, tasarrufta bulunması Allah'ın iznine bağlı olmasın. Şu hâlde sebeplerin etkinliği ve tasarrufu, yüce Allah'ın etkinliği ve tasarrufta bulunması anlamına gelir.

Varlıklar âleminde yüce Allah'ın egemenliğinden başka egemenlik yoktur. Evren üzerindeki tek yönetim, evirip-çevirme yetkisi O'na aittir.

Bu açıklamalarımıza göre şöyle bir sonuç çıkıyor karşımıza; şefaat, sebepler ve aracılar âlemindeki mutlak aracılık demektir. Bu, ister oluş evresinde sebeplerin aracılığı anlamındaki tekvinî şefaat olsun, ister teşriî şefaat, yani, kitap ve sünnetin, kıyamet günü gerçekleşeceğini haber verdikleri yargı aşamasındaki şefaat olsun. Nitekim; *"Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez."* (Bakara, 48) ayetini incelerken gerekli açıklamalarda bulunmuştuk. Şefaat, her iki kısmı kapsamaktadır. *"İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"* cümlesinden önce, yüce Allah'ın otoritesinden ve egemenliğinden söz ediliyor. Ulu Allah'ın bu nitelikleri hem tekvinî (oluşsal), hem de teşriî (hukuksal)dir. Hatta tekvin (oluş süreci) ile ilintileri daha belirgindir. Dolayısıyla, konunun devamı olarak, kıyamet gününe özgü şefaatten söz etmenin bir anlamı olabilsin diye bunları teşriî (hukuksal) otorite ve egemenlikle sınırlandırmaya gerek yoktur.

Şu hâlde, bu ayeti şefaatin her iki kısmını kapsaması açısından, aşağıdaki ayetlerin kategorisine sokup inceleyebiliriz: "Şüphesiz sizin Rabbiniz, altı günde gökleri ve yeri yaratan, sonra arşa istiva eden, işleri evirip-çeviren Allah'tır. O'nun izni olmadıktan sonra hiç kimse şefaatçi olamaz." (Yûnus, 3) "Allah; gökleri, yeri ve ikisi arasında olanları altı günde yarattı, sonra arşa istiva etti. Sizin O'nun dışında bir yardımcınız ve şefaatçiniz yoktur." (Secde, 4) Şefaat konusunu incelerken, şu gerçeği ortaya koyduk: Şefaat olgusunun tanımı, teşriî aracılığı kapsadığı gibi, tekvinî (evrensel) nedenselliği de kapsar. Çünkü her sebep, Allah katında müsebbebi için şefaatçi olur. Nimetin ona ulaşması için Allah'ın fazlına, cömertliğine ve rahmetine sarılır. Dolayısıyla, nedensellik sistemi, tıpatıp şefaat sistemine de uygundur. Dua ve dilek sistemine uyduğu gibi: *"Göklerde ve yerde olan ne varsa, O'ndan ister. O, her gün bir iştedir."* (Rahman, 29) *"Size her istediğiniz şeyi verdi."* (İbrahim, 34) Bu konuyla ilgili *"Kullarım beni sana soracak olursa..."* (Bakara, 186) ayetini incelerken geniş açıklamalar sunduk.

O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir. Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar.

Her ne kadar, öncesinde, şefaat meselesi ile ilgili bir ifade yer alıyorsa da, ayet-i kerimenin bu cümlesinin akışı, *"Hayır, onlar ikrama layık görülmüş kullardır. Onlar sözle O'nun önüne geçmezler ve onlar O'nun emriyle yapıp-etmektedirler. O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir; Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaat etmezler. Ve onlar, O'nun korkusundan içleri titremekte olanlardır."* (Enbiyâ, 26-28) ayetlerinin akışını ve içeriğini andırmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla "beyne eydîhim ve ma halfehum (=önlerindekini ve arkalarındakini)" kelimelerinde geçen gaip çoğul zamiri, önceki cümlenin anlamsal olarak delalet ettiği şefaatçilere dönüktür.

Şu hâlde, yüce Allah'ın onların önlerindekini ve arkalarındakini bilmesi, O'nun onları eksiksiz bir şekilde kuşatmış olmasından kinayedir. Onlar, ilâhî izinle sahip oldukları şefaatçilik ve aracılık yetkisini kullanarak yüce Allah'ın egemenliği açısından istemediği, razı olmadığı bir işi gerçekleştiremezler. Başkaları da onların bu şefaatçilik ve aracılık yetkilerini kötüye kullanamaz, dolayısıyla Allah'ın güç yetiremeyeceği bir şeyi O'nun mülkünde gerçekleştiremez.

Aşağıya alacağımız ayetler de, benzeri bir anlamı pekiştirici niteliktedir: *"Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz. Önümüzde, ardımızda ve bunlar arasında olan her şey O'nundur. Senin Rabbin kesinlikle unutkan değildir."* (Meryem, 64) *"O, gaybı bilendir. Kendi gaybını kimseye açık tutmaz. Ancak elçileri içinde razı olduğu kimseler başka. Çünkü, O', bunun önüne ve arkasına izleyiciler dizer. Öyle ki onların, Rablerinden gelen risaleti tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onların nezdinde olanları sarıp-kuşatmış ve her şeyi sayı olarak da sayıp-tespit etmiştir."* (Cin, 26-28)

Bu ayetler, yüce Allah'ın melekleri ve peygamberleri sarıp-kuşattığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Allah'ın istemediği bir şeyi yapmaları mümkün değildir. Ancak O'nun emriyle inerler, ancak O'nun istediği mesajı duyururlar. Buna göre, "önlerindekini..." deyiminden maksat, onların içinde bulundukları an ve durumdur. "Arkalarındakini..." deyimi ile de, göremedikleri, uzak gelecekteki durumlarıdır. Neticede anlam, gözlemlenebilir ve gözlenemez (gayb) anlamına dönük olur.

Kısacası, *"O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir."* deyimi, yüce Allah'ın onların içinde bulundukları durumu ve konumu ve gelecekte alacakları durumu sarıp-kuşattığından kinayedir. Ardından şu değer-

lendirmenin yapılmış olması da bunu gösterir: *"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* Rabbani kuşatıcılığı ve ilâhî otoriteyi açıklayıcı bir ifadedir bu. Ulu Allah bilendir, onları ve bilgilerini kavrayıp-kuşatmıştır. Onlar ise, O'nun dilediği kadarının dışında O'nun bilgisinden bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar.

Ayet-i kerimenin üç yerinde (beyne eydîhim, ma halfehum, yuhîtûne) geçen ve akıl sahibi varlıklar için kullanılan "hum (=onlar)" zamirinin şefaatçilere dönük olması, daha önce yaptığımız: "Şefaat, tekvinî nedensellikten ve teşriî aracılıktan daha genel kapsamlıdır ve şefaatçilerden maksat, mutlak olarak sebep ve illetlerdir." şeklindeki değerlendirme ile çelişmez. Çünkü, şefaat, aracılık, tespih etme ve hamdetme gibi durumlar daha çok akıl ve bilinç sahibi varlıklarla bağlantılı olarak düşünüldüğünden bu gibi durumları ifade etmek için, ilk plânda akıl sahibi varlıkları çağrıştıran ifadelerle anlatılmıştır. Bu, Kur'ân'a özgü ifade tarzının bir özelliğidir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"O'nu övgü ile tespih etmeyen hiç bir şey yoktur, ancak siz onların tespihlerini kavramıyorsunuz."* (İsrâ, 44) *"Sonra, duman hâlinde olan göğe yöneldi; böylece ona ve yere dedi ki: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' İkisi de: 'İsteyerek geldik.' dediler."* (Fussilet, 11) vb.

Dolayısıyla, *"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* cümlesi, ilâhî otoritenin, evrensel çaptaki tedbir ve plânlamanın kusursuzluğunu, tamamlığını ifade eder. İdare edilenin, kendisini idare edenin kendisinin durumu ve geleceği ile ilgili olarak ne tür plânlar ve tedbir tasarladığını bilmemesi, yönetimin, plânlamanın mükemmelliğini gösterir. Böyle olunca idare edilen, geleceği ile ilgili olarak hoşlanmadığı bir plândan kurtulma, dolayısıyla idare edenin tasarımını bozma imkânına sahip olamaz. Tıpkı arzuladıklarının tersine hareket eden bir grup gibi, Bunların, basiretleri o derece bağlanmıştır ki, nereden geldiklerini, nerede konaklayacaklarını ve nereye varmaları istendiğini bilmezler. Kuşkusuz bu durumları, kendilerini yönlendiren kimsenin kusursuz yönetiminin somut kanıtıdır.

Ulu Allah, bu cümle ile bize şunu anlatıyor: Evrenin yönetimi Allah'ın tekelindedir. Varlıklar arasındaki bağlara ilişkin bilgisine dayanarak evreni yönetir. Çünkü bu bağları var eden de kendisidir. Diğer sebep ve illetler, özellikle bunların arasında akıl ve bilgi sahibi olanlar,

belli oranda tasarruf ve bilgi yetkisine sahip olmakla beraber, yararlandıkları, istifade ettikleri bilgi, yüce Allah'ın ilminden, meşiyetinden ve iradesinden kaynaklanmaktadır. Onların bilgi ve tasarrufları da ilâhî bilginin bir uzantısıdır. Yaptıkları tasarruflar, ilâhî tasarrufun bir devamıdır. O'nun evrensel çaptaki yönetim ve plânlamasının bir parçasıdır. İçlerinde hiç biri, yüce Allah'ın mülkü için öngördüğü plânın aksine bir durum sergileyemez. Bunun da ilâhî yönetim ve ön tasarımın bir parçası olması başka.

"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar." cümlesi ile bağlantılı bir değerlendirme olarak "ilim" sözcüğü ile mastar (bilmek) anlamının ya da ism-i mastar (bilgi) anlamının kastedildiğini, "bilinen şeyler" kastedilmediğini varsayarak, şöyle bir sonuç elde etmiş oluruz: "Bütün bilgi Allah'ındır. Hiç bir bilgi sahibi yoktur ki, bilgisi Allah'ın bilgisinin bir parçası olmasın." Bu bakımdan söz konusu cümle, "güç" "üstünlük" ve "hayat" gibi nitelikleri yüce Allah'a özgü kılan Kur'ân ayetlerini çağrıştırmaktadır. *"Zulmedenler, azabı görecekleri (ve o zaman) muhakkak bütün kuvvetin tümüyle Allah'a ait olduğunu... anlayacakları günü keşke bir görselerdi."* (Bakara, 165) *"Onların yanında mı izzet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu, izzet bütün olarak Allah'ındır."* (Nisâ, 139) *"O, Hayy (diri) olandır. O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 65)

Bilginin tümüyle Allah'a özgü kılınışına kanıt olarak şu ayetler de örnek verilebilir: *"Çünkü O, bilenin ve hikmet sahibi olanın kendisidir."* (Yûsuf, 83) *"Allah bilir, sizler bilmezsiniz."* (Âl-i İmrân, 66) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. *"O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* cümlesinde "bilemezler" yerine ihata (kavrayıp-kuşatma) ifadesinin kullanılışı açık bir lütfu yansıtmaktadır.

O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır.

"Kürsü" herkesçe bilinen bir şeydir (oturulacak yüksekçe yer). Bu ismi alması, iskeletini oluşturan parçalarının birbirine eklenmesinden ileri gelir. Bu isim çoğu zaman krallık tahtından kinaye olarak kullanılır ve "kürsiyyu'l-melik" denir ki, bununla onun egemenlik alanı, gücünün boyutları kastedilir.

Hangi anlam kastedilmiş olursa olsun, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur..."* diye başlayan cümlelerden, "kürsünün genişliği"

ifadesinden ilâhî otoritenin kuşatıcılığını anlıyoruz. Buna göre "kürsü" sözcüğü için şu anlam belirginleşiyor: Göklerde ve yerde bulunan tüm varlıkların dayanağı olan Rabbani makam. Bu bakımdan göklerde ve yerde bulunan her şey, O'nun idaresi altındadır, O'nun mülküdür ve O'nun tarafından bilinmektedir.Öyleyse kürsü bilginin bir mertebesidir. "Genişlik" kavramı için de şu anlam ön plâna çıkıyor: Göklerde ve yerde bulunan tüm varlıkların zat ve etkinlik olarak korunması. Cümlenin sonunda *"Onların korunması O'na güç gelmez."* deyimi de bunu vurgulamaya yöneliktir.

Onların korunması O'na güç gelmez. O, pek yücedir, pek bü-yüktür.

Araplar, bir şeyin birine ağır geldiğini, onu yorduğunu anlatmak için "adehu, yeûduhu evden" derler. "Ona güç gelmez (=la yeûuduhu)" ifadesindeki zamirin, yüce Allah'a dönük olması mümkün olmakla beraber, "kürsü"ye dönük olduğu daha belirgin bir durumdur. Ayetin sonunda, göklerde ve yerde bulunanların korunmasının güç gelmeyişi ayetin başında, gökler ve yer üzerindeki otorite açısından uyuklama ve uykunun tutmayışına ilişkin ifadeyle ahenk oluşturmaktadır.

Ayet-i kerimeden edindiğimiz anlamı şu şekilde özetlemek mümkündür: Hiç şüphesiz Allah'tan başka ilâh yoktur. Bütün hayat O'nundur. Zayıflamaz ve savsaklamaz. Mutlak otorite, tartışmasız egemenlik O'nun tekelindedir. Ayetin sonundaki, *"O, pek yücedir, pek büyüktür."* sıfatların yer aldığı değerlendirme cümlesi de bu gerçeği vurgulamaktadır. Buna göre Allah pek yüce olduğu için, varlıkların etkinliği O'na ulaşmaz; O'nun varlığında bir zaaf, egemenliğinde de bir savsaklama meydana getirmez. Pek büyük olduğu için de, varlıkların çokluğu O'nu yormaz, göklerin ve yerin büyüklüğü O'nu güçsüz düşürmez.

Öte yandan, *"O, pek yücedir, pek büyüktür."* cümlesi bir tür özgü kılma niteliğindedir. Bu özgü kılma, ya gerçeklik ifade eder: Çünkü "yücelik" ve "büyüklük" kusursuzluğun, mükemmelliğin nitelikleridir ve yüce Allah da her bakımdan kusursuzdur, mükemmeldir. Ya da iddia türünden bir özgü kılmadır; çünkü nedeni belirtme bağlamında böyle bir iddiaya ihtiyaç vardır. Ki, yücelik ve büyüklük iddiası sırf Allah'a özgü kılınabilsin, O'nun yüceliği ve büyüklüğü karşısında göklerin ve yerin yüceliğinden ve büyüklüğünden söz edilmesin.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyaşî'de, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle der: Ebuzer dedi ki: "Ya Resulallah, sana indirilen ayetlerin en üstünü hangisidir?" Resulullah buyurdu ki: Ayet'el-Kürsü. Yedi kat gök ve yedi kat yer kürsünün yanında uçsuz bucaksız bir çöle atılmış bir halka gibi kalır." Sonra şöyle dedi: "Arşın kürsüden üstünlüğü, çölün halkadan üstün oluşu gibidir."[1]

Bu hadisin baş kısmını Suyutî, ed-Dürr'ül-Mensûr adlı eserinde İbn Raheveyh'den, o da Müsnedinde Avf b. Malik kanalıyla Ebuzer'den rivayet eder. Yine, Ahmet ve İbn Dureys ve Hakim'den (Hakim, sahih olduğunu belirtmiştir) Beyhakî'den (Şuab'ul-İman) kitabında Ebuzer'den rivayet ederler.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Ahmed ve Taberanî Ebu Emame'den şöyle rivayet ederler: Dedim ki: "Ya Rasulallah, sana indirilen ayetlerin içinde en büyük olanı hangisidir?" Buyurdu ki: *"Allah'tır ki O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, koruyup yöneticidir."* (Ayet'el-Kürsü)

Aynı eserde, bu anlamı pekiştiren bir rivayet Hatib el-Bağdadi'nin tarihle ilgili eserinde, Enes kanalıyla Peygamber'den (s.a.a) aktardığı belirtilir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Daremî Eyfa b. Abdullah el-Kelaği'den şöyle rivayet eder: Bir adam Resulullah'a dedi ki: "Ya Rasulallah, Allah'ın kitabında bulunan hangi ayet daha büyüktür?" Resulullah buyurdu ki: *"Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, koruyup yöneticidir..."*

Ben derim ki: İncelemekte olduğumuz bu ayetin "Ayet'el-Kürsü" olarak nitelendirilişinin öyküsü, İslâm'ın ilk dönemlerine, hatta Resulullah efendimizin hayatta olduğu günlere hatta bizzat Resulullah'ın da (s.a.a) bu adı ona vermesine dayanır. Resulullah'tan, Ehlibeyt İmamları'ndan ve sahabeden aktarılan rivayetlerden bunu rahatlıkla anlayabiliriz.

Bu tarz bir nitelemenin tek gerekçesi, ayeti anlamak için gösterilen kusursuz özen ve onun önemsenmesidir. İşaret ettiği anlamın yüceliği,

---

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.137]

inceliği ve latifliğidir. *"Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur."* ayetinin ifade ettiği içeriği saf ve katışıksız tevhiddir. Ayette ulu Allah'ın evren üzerindeki sınırsız otoritesinden, kaimliğinden söz edilir ki, zat isimlerin dışındaki tüm güzel isimler bu anlama dönüktür. Yanı sıra, ilâhî otoritenin varlıklar âleminin en basitinden, en büyüğüne kadar her şeyi kuşattığı; başından sonuna kadar tüm gelişmeleri kontrolünde tuttuğu ayrıntılı biçimde dile getiriliyor. İlâhî otoritenin dışında cereyan ediyormuş gibi görünen olguların, bu sınırsız otoritenin içinde olacak şekilde dışında olduğu vurgulanıyor. Bu yüzden adı geçen ayetin, Kur'ân'daki en büyük ayet olduğu dile getirilmiştir. Bu ayet, ayrıntılı bir açıklama içermesi açısından büyüktür. Çünkü: *"Allah; O'ndan başka ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8) ayeti ve benzeri ayetler, Ayet'el-Kürsü'nün içerdiği anlamı içermekle beraber onlardaki ifade öz ve topludur. Ayet'el-Kürsü'de ise, ayrıntılı açıklamalar yer almaktadır.

Bu yüzden bazı rivayetlerde, Ayet'el-Kürsü'nün Kur'ân ayetlerinin efendisi olduğu belirtilir. ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre Ebu Hureyre, Peygamber efendimizden rivayet etmiştir. Diğer bazı rivayetlerde ise şöyle buyurulur: "Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'ân'ın zirvesi de Ayet'el-Kürsü'dür." Tefsir'ul-Ayyaşî'de[1] Abdullah b. Senan aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan rivayet eder.

Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde Ebu Emame el-Bahili'ye dayandırarak şöyle der: Bahili der ki Ali b. Ebu Talib'in (a.s) şöyle dediğini duydum: "İslâm'ı anlayan ya da Müslüman bir anne-babadan dünyaya gelen bir kimsenin, gecenin karası boyunca (sözünün burasında araya girdim ve 'gecenin karası' ne demektir? diye sordum. Dedi ki: "Gecenin tamamıdır) *Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir, koruyup yöneticidir...* ayetini okumadan uyuması düşünülemez." sonra ayeti sonuna kadar okudu. Ardından şöyle dedi: "Eğer bu ayetin ne olduğunu [veya bu ayette ne anlatıldığını] bilseydiniz, hiç bir durumda onu okumayı ihmal etmezdiniz. Çünkü Resulullah şöyle buyurdu: "Ayet'el-Kürsü bana arşın altındaki bir hazineden verildi. Benden önce hiç bir pey-

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.136]

gambere verilmemişti." Hz. Ali (a.s) dedi ki: "Resulullah'tan bunu duyduğumdan beri hiç bir gece Ayet'el-Kürsü okumadan sabahlamadım..."[1]

Ben derim ki: Aşağı-yukarı aynı anlamı içeren bu rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Ubeyd İbn Ebî Şeybe, Daremi, Muhammed b. Nasr ve İbn Dureys kanalıyla Hz. Ali'ye (a.s) dayandırılır. Yine aynı eserde, Deylemî kanalıyla Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilir. Gerek Ehlisünnet kaynaklarında ve gerekse Şia kaynaklarında, Ayet'el-Kürsü'nün üstünlüğüne ilişkin birçok rivayete yer verilir. Yukarıda geçen rivayette, Hz. Ali'nin şöyle dediğinden söz edildi: Resulullah şöyle buyurdu: "Ayet'el-Kürsü bana arşın altındaki bir hazineden verildi." Benzeri bir ifadeye ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde yer alan ve Buharî'nin tarihinden nakledilen İbn Dureys'in Enes kanalıyla Resulullah'a (s.a.a) dayandırdığı şu rivayette de rastlanmaktadır: "Ayet'el-Kürsü bana arşın altından verildi." Rivayette, kürsünün arşın altında olduğuna, arş tarafından kuşatıldığına işaret ediliyor. İleride konuya açıklık getireceğiz.

el-Kâfi adlı eserde, Zürare'nin şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır."* ifadesi ile ilgili olarak şu soruyu yönelttim: "Acaba, göklerle yer mi kürsüyü kaplamıştır? Yoksa, kürsü mü onları kaplamıştır?" Buyurdu ki: "Her şey kürsü'nün içindedir."[2]

Ben derim ki: Benzeri bir anlamı içeren ve aynı soru-cevap tarzında ifadeler kapsayan birçok rivayet Ehlibeyt İmamları'na dayandırılmıştır. Ancak ifade, zahiri itibariyle gariptir. Çünkü "kürsiyyuhu" ifadesinin mensup (yani nesne olarak) "es-semavati ve'l-arze" ifadesinin de merfu (yani özne olarak) okunduğuna ilişkin herhangi bir kıraat mevcut değildir. Dolayısıyla bu sorunun sağlam bir dayanağı yok görünmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu rivayet, halk arasında, kürsü'nün belli bir cisim olduğu ve gökler üzerine ya da yedinci göğün (cisimler âleminin) üzerine konulduğu şeklindeki yaygın söylentiye dayanmaktadır. Bu söylentilere göre, maddî âleme ilişkin hükümler göğün bu en üst katmanının üzerinde bulunan kürsüden veriliyor. Dolayısıyla göklerle yer kürsü'nün konulduğu, kürsü'yü kaplayan alan konumundadır. Çünkü kürsü onların üzerine konulmuştur. Tıpkı yerin üzerine konul-

1- [el-Emali, c.2, s.122]
2- [el-Kâfi, c.1, s.132]

muş bir kürsü gibi. Bu bakımdan yöneltilen soruya en elverişli anlam şudur: Göklerle yer kürsü'yü kaplamalıdır. Öyleyse kürsü'nün gökler ve yeri kaplaması ne anlam ifade eder.

Nitekim "arş" ile ilgili olarak da benzeri ifadeler kullanılmıştır. Verilen cevapta ise, konuyla ilişkin olarak kullanılan "kaplama" deyimi ile herhangi bir cismin bir başka cismi kaplaması gibi maddî âlemde alışageldiğimiz şeklinde bir anlam kastedilmediği vurgulanmıştır.

Meani'l-Ahbar adlı eserde, Hafs b. el-Ğıyas'ın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"O'nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır."* ifadesinin ne anlama geldiğini sordum, dedi ki: (Burada yüce Allah'ın) ilmi(nin kuşatıcılığı) kastedilmiştir.[1]

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) söz konusu ifadeyle ilgili olarak: Gökler, yer ve ikisinin arasında bulunan tüm varlıklar kürsünün içindedir. Arş ise, hiç kimsenin sınırlarını kavrayıp kuşatamayacağı ilimdir.[2]

Ben derim ki: Bu iki rivayetten şu sonuç anlaşılıyor: Kürsü yüce Allah'ın ilminin bir mertebesidir. Nitekim daha önce, bu yönde bir açıklamada bulunduk. Ayrıca, anlam olarak bu iki rivayeti pekiştiren baş-ka hadisler de rivayet edilmiştir.

İleride daha ayrıntılı biçimde üzerinde duracağımız bir diğer sonuç da çıkıyor karşımıza: Varlık âleminde, hiç bir şekilde sınırlandırılamayan bir ilim mertebesi vardır. Demek istiyorum ki: İçinde yaşadığımız bu evrenin üstünde bir başka evren yer alıyor ve bu evrende yer alan varlıklar, alışageldiğimiz maddî sınırlarla tasavvur edilecek, sınırlandırılacak türden değildirler. Bizim varoluşumuz için geçerli olan tanımlamalar, belirlemeler bu üst evrende iş görmezler. Bu evren sınırlandırılamaz olmakla beraber, ulu Allah tarafından bilinmektedir. Yani söz konusu üst evrenin varlığı, ilmin kendisidir. Tıpkı varlık bütününde yer alan sınırlı ve belli varlıkların, var oluşu merhalesinde Allah tarafından biliniyor olması gibi. Yani varlıklar âleminin varlığı yüce Allah'ın ilminin, O'nun katında biliniyor olmanın kendisidir. İleride ele alacağımız: *"Yerde ve gökte zerre ağırlığınca hiç bir şey Rabbinden uzakta kalmaz."* (Yûnus, 61) ayetinin tefsiri bağlamında "ilm-i fi'lî (=pra-

1- [Meani'l-Ahbar, s.30]
2- [Meani'l-Ahbar, s.29]

tik bilgi)" diye nitelendirilen bu "ilim" hakkında daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmayı umuyoruz.

"Sınırlandırılmayan ilim" diye sözünü ettiğimiz hususu, İmam Cafer Sadık'ın (a.s): "Arş, hiç kimsenin sınırlarını kavrayıp kuşatamayacağı ilimdir." açıklamasından algılıyoruz. Bilindiği gibi, ölçülememe, sınırlandırılamama, söz konusu ilmin kapsamına giren olguların sayısal çokluğundan ileri gelen bir durum değildir. Çünkü, sonsuz bir sayının varlığı imkânsızdır. Varlığa bürünen her sayı sonludur. Çünkü kendisinden bir sayı daha fazla olandan daha azdır.

Eğer ilim, yani arşın sonsuz olmayışı, kapsamına giren olguların çokluk itibariyle sonsuz olmayışından ileri geliyorsa, bu durumda kürsü arşın bir parçası olarak belirginleşir. Çünkü o da, sınırlı da olsa ilimdir. Aksine, sonsuz olmama ve ölçülebilir olma, varlığın kemali ile ilgili bir durumdur. Yani, varlık bütünü ile ilgili sınırlar ve kayıtlar çokluk, belirginlik ve bizim maddî evrenimizde yer alan varlıklar arasında olduğu gibi ayrıcalık gerektirir. Bu da türlerin sınıflara ve fertlere, fertlerin de durumlara ve mevcut olmayan izafîliklere bölünmesini doğurur. Bu durum da şu ayet-i kerimede işaret edilen hususla uygunluk arz etmektedir: *"Hiç bir şey yoktur ki, hazineleri Bizim katımızda olmasın; ancak onu belirlenmiş bir miktar olarak indiririz."* (Hicr, 21) İnşaallah, ileride daha doyurucu açıklamalarda bulunacağız.

Şu varlıklar bütünü, miktarı bilinmeyen bir ilmin kapsamına giren malum olgular olmaları, yani, ölçülemez bir varoluşla bir ilmin kapsamı içinde varolmaları gibi, sınırlarıyla da birlikte bilinmektedirler. Kendi miktarlarını da kuşatan bir bilgi tarafından kuşatılan malum olgulardır. İşte açıklamaya çalıştığımız kürsü budur.

"O, önlerindekini ve arkalarındakini bilir." ifadesiyle de buna işaret edilmiş olsa gerektir. Çünkü burada, bilinen şeyler "önlerindeki ve arkalarındaki" olarak nitelendirilmiştir. Bu ikisi ise, yani, "önlerindeki ve arkalarındaki" şeyler, şu maddî âlemde bir araya gelmiş değildirler. Şu hâlde, zamana ve başka şeylere bağlı olarak bölünmüş ve parçalanmış olan olguların tümünün toplandığı bir makam bulunmalıdır. Şu varlıklarsa, kemali sonsuz, sınırsız, miktarı bilinmez varlıklar değildirler. Öyle olsaydı, *"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden bir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* ifadesindeki kuşatıcılıkla ilgili istisna sahih olmayacaktı. Şu hâlde, ister istemez, şefaat edenlerin bir

kısmını kavrayıp kuşatabildikleri bir makamın varlığı aklımıza geliyor. Bu, sınırlı ve miktarı belli olması bakımından sınırlı ve miktarı belli varlıkları bilme aşamasıdır. Bununla beraber, doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

et-Tevhid adlı eserde rivayet edildiğine göre Hannan şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s) arş ve kürsü hakkında bir soru sordum. Bana şu cevabı verdi: Arşın çok ve çeşitli sıfatları vardır. Kur'ân-ı Kerim'de, her sebeple ilgili olarak farklı bir sıfatı kastedilmiştir. Söz gelimi: *"Büyük arşın Rabbi."* ifadesi ile "Büyük mülkün Rabbi" anlamı, *"Rahman arşa istiva etti."* ifadesi ile de "mülkü ihtiva etti." anlamı kastedilmiştir. Bu, eşyaya nitelik verme bilgisidir. Arş ve kürsü'nün birlikte yer aldıkları ifadelerde, her biriyle ayrı anlamlar kastedilmiştir. Çünkü bunlar, gaybın en büyük kapılarındandır. İkisi birlikte gayptır. Gaybın kap--samında yanaşıktırlar. Çünkü kürsü, gaybın dış kapısıdır. Görülmemiş varlıklar oradan doğar ve tüm varlıklar buradan başlar. Arş ise, gaybın iç kapısıdır. Nitelik bilgisi, oluş, miktar, sınır, istek, iradenin niteliği, lafızları, hareketleri, yapıp etmeleri ve etmemeleri bilme, ilk kez var etme ve yeniden yaratma bunda bulunur. Dolayısıyla kürsü ve arş ilim içinde yanaşıktır. Çünkü arşın mülkü, kürsü'nün mülkünden ayrıdır. Yine arş'ın ilmi kürsü'nün ilminden daha gizli, daha gaybîdir. Bu yüzden yüce Allah *"Büyük arşın Rabbi"* demiştir. Yani, bunlar bu hususta birbirlerine yakın ve yanaşık olmalarıyla birlikte arş'ın sıfatı, kürsü'nün sıfatından daha büyüktür.

Bu sırada İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle dedim: Sana feda olayım. Neden arş üstünlükte kürsü'ye komşu olmuştur ki? Bana şu cevabı verdi: "Arş kürsü'ye komşu olmuştur. Çünkü nitelikler bilgisi arştadır. Yine bir etkenin ötesine galip gelip eserini yok etme kapıları ve nihayet kapılarından her şey ve yine bitiştirme ve ayırma sınırları kürsüde belirginleşir. Bu iki komşudan biri ötekisini kendi mekânına taşır. Yüce Allah bu örnekle bilgi sahiplerini yönlendirir ki, bu ikisinin iddialarını kanıtlamış olsunlar. Kuşku yok ki, Allah, dilediği kimseyi rahmetinin kapsamına alır. O, güçlüdür, üstün iradelidir."[1]

Ben derim ki: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "Çünkü kürsü gaybın zahiri, dış kapısıdır." sözünün ne anlamı ifade ettiğini ana hatlarıyla öğ-

---

1- [et-Tevhid, s.321]

renmiş bulunuyorsunuz. Şöyle ki: Miktarı belli ve sınırlı olan bilgi mertebesi, miktarı ölçülemeyen ve sınırlandırılamayan âlemden çok şu bizim miktarı ölçülebilen ve sınırlandırılan cismani evrenimize yakındır. İmam'ın sözlerinin geri kalan kısımlarına ilişkin değerlendirmelerimize: *"Gerçekten sizin Rabbiniz, altı günde gökleri ve yeri yaratandır."* (A'râf, 54) ayetini incelerken yer vereceğiz. "Bu örnekle bilgi sahiplerini yönlendirir." sözü ile şu anlama işaret ediliyor: Arş, kürsü ve benzeri lafızlar insanlara örnek olarak sunulur, sadece bilgi sahibi olanlar bunlar üzerinde düşünürler.

el-İhticac adlı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Yüce Allah her şeyi kürsü'nün içinde yarattı. Arşı hariç. Çünkü arş, kürsü'nün içine sığmayacak kadar büyüktür.[1]

Ben derim ki: Bu hususla ilgili açıklamalara daha önce yer verdik. Bu rivayet, diğer hadislerle de uyuşmaktadır. Bazı rivayetlerde: "Arş, yüce Allah'ın nebi ve resullerine açtığı bilgidir. Kürsü ise, hiç kimseye açmadığı bilgidir." deniliyor. Bunu Şeyh Saduk, Mufazzal kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Bana öyle geliyor ki, arş ve kürsü lafızlarının yer değiştirmiş olması, ravinin yaptığı bir şeydir. Ya da Zeyneb el-Attare'ye dayandırılan rivayet gibi uydurmadır.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Gök, yer ve ikisi arasında bulunan tüm varlıklar kürsü'nün içinde yaratılmışlardır. Bu kürsü'yü, Allah'ın emri uyarınca dört melek taşımaktadır."[2]

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Saduk, Asbağ b. Nebate kanalıyla Hz. Ali'den (a.s) rivayet eder. Bunun dışında, Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan rivayetlerde, meleklerin kürsü'yü taşıdıklarından söz edilmez. Bilakis, Allah'ın kitabına uygun olarak arş'ın taşıyıcısı meleklerden bahsedilir. Nitekim ulu Allah şöyle buyurur: *"Arşı yüklenmekte olanlar ve çevresinde bulunanlar..."* (Mü'min, 7) *"O gün, Rabbinin arşını onların da üstünde sekiz melek taşır."* (Hakka, 17) Hz. Ali'den (a.s) gelen bu haberi şöyle tashih etmek mümkündür: Kürsü -ileride açıklanacağı gibi- arş ile birleşir. Bir şeyin dışının içi ile birleşmesi gibi. Bu şekilde,

---

1- [el-İhticac, c.2, s.100]
2- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.138]

bunlardan birini taşıyan melekleri, ötekisinin taşıyıcıları olarak nitelemek doğrudur.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de Muaviye b. Ammar'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiği bildirilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"* cümlesinin ne anlama geldiğini sordum. Dedi ki: "Şefaatte bulunacak o kimseler biziz."[1]

Ben derim ki: Berkî de el-Mehasin adlı eserde aynı hadisi rivayet etmiştir. Bundan önce de vurguladığımız gibi, ayet-i kerimede işaret edilen şefaat, mutlaktır. Yani hem tekvinî, hem de teşriî aracılığı kapsamaktadır. Dolayısıyla Ehlibeyt İmamları'nın şefaatçilikleri de ifadenin içerdiği bir husustur. Bu bakımdan rivayette, genel bir anlam, özel bir örneğe uyarlanmıştır.

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.136]

AYETLERİN MEÂLİ

256- Dinde zorlama yoktur. Şüphesiz doğruluk sapıklıktan apaçık ayrılmıştır. Artık kim tâğutu inkâr edip Allah'a inanırsa, o, sapasağlam bir kulpa yapışmıştır; onun kopması yoktur. Allah, işitendir, bilendir.

257- Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır; inkâr edenlerin velileri ise tâğuttur. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar, ateş ehlidirler. Onda süresiz kalacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

256) Dinde zorlama yoktur. Şüphesiz doğruluk sapıklıktan apaçık ayrılmıştır.

İfadenin orijinalinde geçen "ikrah" kelimesi, bir kimseyi rızası olmaksızın bir işi yapmaya zorlamak anlamına gelir. "er-Rüşd veya er-rüşüd" ise; bir şeyin gerçekliğine, işin aslına ve doğru yola ulaşma demektir. Karşıtı ise "el-ğayy" (sapıklık)tır. Bu iki kavram. "hidayet" ve

"delalet"ten daha genel kapsamlıdır. Çünkü "hidayet" amaca ulaştırıcı yolu bulmak, "delalet" ise (söylendiğine göre) bu yolu bulamamak anlamına gelir. Öyle anlaşılıyor ki "rüşd" kelimesinin doğru yola ulaşma anlamında kullanılması, kavramı, içine giren olgulardan birine uyarlama yöntemine uygun bir uyarlamadır. Çünkü, yolda yürümekte olan bir kimsenin, bir işin gerçekliğine ulaşması, onun doğru yolu bulup izlemesine bağlıdır. Böylece, yola ulaşma, bir işin gerçekliğine ulaşmanın bir mısdakıdır.

Gerçekte "rüşd" ile "hidayet" birbirinden farklı anlamlar ifade ederler. Bunlardan birinin ötekisinin anlamını ifade etmesi özel bir itinayı gerektirir ki, bu son derece belirgindir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer onlarda bir rüşd (olgunluk) görürseniz..."* (Nisâ, 6) *"Andolsun, bundan önce İbrahim'e rüşdünü vermiştik."* (Enbiyâ, 51)

Aynı ilişki "ğayy" ve "dalal" kavramları arasında da söz konusudur. Bu yüzden, daha önce şöyle bir açıklamada bulunma gereğini duyduk: Dalal, gözönünde bulundurulan amacı ve maksadı hatırlamakla birlikte yoldan sapma demektir. "Ğayy" ise yolun varacağı hedefi unutmak suretiyle sapmak anlamına gelir. Bu yüzden sapık (ğaviyy) insan ne istediğini, neyi amaçladığını bilmez.

"Dinde zorlama yoktur." ifadesinde, zorla dayatılan dinsel inancın geçersizliği vurgulanmaktadır. Çünkü din, teorik bilgiler silsilesidir ve bunu pratik bilgiler silsilesi izler. İkisinin toplamına inançlar (itikad) denir. İtikat ve iman kalbi ilgilendiren olgulardır. Kalp üzerinde zorlamanın, dayatmanın hükmü geçmez. Çünkü zorlamanın etkisi, ancak zahiri ameller, bedensel fiil ve hareketler üzerinde görülebilir. Kalbi inançlara gelince, bu alanda itikad ve idrak kabilinden olan kalbi sebepler rol oynar. Cehaletten bilginin doğması muhaldır. Ya da, bilimsel olmayan önermelerden bilimsel tasdike varmak imkânsızdır.

Dolayısıyla, *"Dinde zorlama yoktur."* ifadesi, eğer haber nitelikli bir önermeyse, tekvinî ve oluşsal bir durumu anlatıyorsa, bundan herhangi bir kimseyi dine ve inanç sistemine bağlanmaya zorlamanın geçersizliğine ilişkin dinsel bir hüküm doğar. Eğer yasa koyma ve kural bildirme niteliğindeyse, ki onu izleyen cümle bu niteliğini pekiştirmektedir, *"Şüphesiz, doğruluk sapıklıktan apaçık ayrılmıştır."* Bu durumda, *"Dinde zorlama yoktur."* cümlesi, bir insanı inanç sistemine bağlanmaya, iman etmeye zorlamanın yasak olduğunu ifade etmiş

olur. Bu yasaklama, tekvinî ve oluşsal bir gerçeğe dayanıyor, demektir. Tevkinî gerçek ise, az önce açıkladığımız gibi şu şekilde ifade edilebilir: Zorlama, ancak bedensel fiiller aşamasında etkili olabilir, kalbî inançlar aşamasında değil.

Yüce Allah bu hükmü şu şekilde açıklamıştır: *"Şüphesiz, doğruluk sapıklıktan apaçık ayrılmıştır."* Bu ifade bir bakıma, malulden hareketle illeti açıklama niteliğindedir. Çünkü, yönetiminde hikmeti esas alan akıllı bir yönetici, bir lider, ancak emre muhatap olanların anlayışlarının basitliği ve yönetilenlerin zihinlerinin yetersizliği ya da başka nedenlerden dolayı, gerçeği açıklama imkânı bulunmayan önemli meselelerin algılanışı ve uygulanışı bağlamında zorlama ve dayatma, taklide emretme ve benzeri yöntemlere başvurur.

İyi ve kötü yönü açıklanan, yapılması ya da yapılmaması durumunda ne tür bir akıbetle karşılaşılacağı belirlenen önemli meselelerin benimsenip gereklerinin yapılması bağlamında zorlama ve dayatma yöntemine başvurmaya gerek yoktur. Tam tersine, bu hususta insan, iki şıktan birini yapma, iki akıbetten birini seçme özgürlüğüne sahiptir. Dinin gerçekleri ve yolu ilâhî duyurular ve peygamberin pratik yaşayışı aracılığı ile açıklığa kavuşmuş olduğu için, doğruluğun dince temsil edildiği, dine tâbi olmanın doğru yolda olma anlamına geldiği, dini terk etmenin, hükümlerini uygulamamanın sapıklık olduğu açıklığa kavuşmuştur. Bu bakımdan, bir kimsenin bir başkasını dine girmeye zorlaması gerekmez.

Araştırmacı ve başka dinlere mensup bilginler kisvesi altında, İslâm'ın kılıç dini olduğunu iddia edenlerin ve bunu da cihadın İslâm dininin bir ilkesi olması ile kanıtlamaya çalışanların görüşlerinin tam aksine bu ayet-i kerime, İslâm dininin kılıç ve kana dayanmadığını, zorlama ve dayatmaya izin vermediğini gösteren önemli bir kanıttır.

Savaş ayetlerini incelerken bu tür iddialara gerekli cevabı verdik. Dedik ki: İslâm'ın öngördüğü, Müslümanları çağırdığı savaş,dini zor ve güç kullanarak yayma ve toprak kazanma amacına yönelik değildir. Tam tersine, İslâm'ın öngördüğü savaş, hakkı egemen kılma, fıtratın en gözde değerini yani tevhid ilkesini savunma amacına yöneliktir. Ama, tevhid ilkesi insanlar arasında yaygınlık kazanınca ve insanlar, Yahudilik ve Hıristiyanlık şeklinde bile olsa, peygamberlik misyonunun temsil ettiği dine boyun eğince, artık bir Müslümanın tevhid ehli ile bir

işi olmaz, onlarla mücadele etmek gibi bir yükümlülüğü yoktur. Dolayısıyla, sözde araştırmacıların İslâm dininin öngördüğü cihad yükümlülüğüne yönelik eleştirileri, meseleyi gereği gibi kavrayamamış olmalarından kaynaklanan bir durumdur.

Bu açıklamalardan anlıyoruz ki: *"Dinde zorlama yoktur."* ifadesinin içerdiği hüküm, bazılarının söylediği gibi, savaş hükmünü içeren ayetle neshedilmiş değildir.

Bu ayetin neshedilmediğinin en belirgin kanıtı, yine aynı ayetin içerdiği şu sebep nitelikli ifadedir: *"Şüphesiz, doğruluk sapıklıktan apaçık ayrılmıştır."* Nesheden hüküm, sebebi neshetmediği sürece hükmün kendisini neshetmez. Çünkü hüküm, sebebi varoldukça vardır. Bilindiği gibi, doğruluğun sapıklıktan ayrılması, İslâm dini ölçülerinde, savaş hükmünü içeren ayetle ortadan kalkacak türden bir olgu değildir. Örneğin: *"Müşrikleri her nerede bulursanız onlarla savaşın."* veya *"Allah yolunda savaşın."* ayetleri dinin açık bir şekilde ortada oluşu noktasında bir etkinlik göstermedikleri için bu açık oluşla ilintili bir hükmü neshetmiş olmaları düşünülemez.

Diğer bir ifadeyle, incelemekte olduğumuz ayet-i kerime *"Dinde zorlama yoktur."* ifadesini, hakkın açık ve belirgin oluşu ile izah ediyor. Bu ise, savaş hükmünü içeren ayetin inişinden önce ve inişinden sonra değişebilecek bir durum değildir.Bu durum her durumda kalıcı ve değişmezdir. Şu hâlde, ayet neshedilmiş değildir.

Artık kim tâğut'u inkâr edip Allah'a inanırsa, o, sapasağlam bir kulpa yapışmıştır.

"Tâğut" kelimesi, azgınlık ve haddi aşma anlamına gelir. Tıpkı "melekût" ve "ceberût" kavramlarında olduğu gibi bu kavramın da anlamında mübalağa esastır. İnsanların Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları putlar, şeytanlar, cinler, sapıklığın önderleri konumundaki insanlar ve yüce Allah'ın tâbi olunmasından hoşnut olmadığı her lider anlamında kullanılan bir kavramdır. Bu kelimede, müzekker (eril), müennes, (dişil) müfret (tekil), tesniye (iki şahsı belirleme kalıbı) ve cemi (çoğul) fark etmez.

"Kim tâğutu inkâr edip Allah'a inanırsa" ifadesinde, inkârın imandan önce zikredilmesi, ceza cümlesinde yer alan fiilde söz konusu olan söz dizimi ile uygunluk oluşturması içindir. Ceza cümlesi derken:

"Kopması olmayan sağlam kulpa yapışma"yı ifade eden cümleyi kastediyorum. Çünkü bir şeye yapışmak, ancak her şeyi bırakıp bir kulpa sarılmakla mümkündür. Dolayısıyla önce terk, sonra yapışma söz konusudur. Bu yüzden terk etme anlamını içeren "inkâr", yapışma anlamını içeren "iman"dan, önce zikredilmiştir ki, bu pratik, tertibe uygun olabilsin.

Ayetin orijinalinde geçen "istemseke" kelimesinin mastarı olan "istimsak" bir şeye kuvvetle sarılmak anlamına gelir. "Urve" ise "kulp" anlamında kullanılır. "Kovanın kulpu, tencerenin kulpu" gibi. Ayrıca toprağa kök salan ve yaprağı dökülmeyen bitki ve ağaç anlamında da kullanılır. Kelimenin anlamının temelinde "asılma" unsuru yer alır. Araplar: "Arâhu, i'terâhu (=ona asıldı, bağlandı.)" derler.

"O, sapasağlam bir kulpa yapışmıştır." ifadesi, istiaredir. Verilmek istenen mesaj ise şudur: Mutluluğa göre iman, bir kabın kulpunun kaba ya da kabın içindeki şeylere olan konumu gibidir. Kulpa sıkı sıkıya sarılmadığı sürece insan, onu tam anlamıyla tutup-kavramış olmaz. Tıpkı bunun gibi, bir insan gerçek mutluluğa da ancak tâğutu inkâr edip Allah'a iman etmekle kavuşabilir.

Onun kopması yoktur. Allah, işitendir, bilendir.

Ayetin orijinalinde geçen "infisâm" kelimesi, kopma, kırılma, anlamına gelir. Bu bakımdan cümle, ayetin geneli içinde "Urve" kelimesinden "hal"dir, sağlam kulpun anlamını pekiştirmektedir. Ardından şu değerlendirme cümlesi yer alıyor: "Allah, işitendir, bilendir." Böyle bir ifadenin kullanılmış olması iman ve küfrün kalp ve dille ilintili olmasından kaynaklanıyor.

257) Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır…

Tâğutun dostlarını aydınlıktan karanlığa çıkarması ile ilgili olarak bazı açıklamalarda bulunduk. Bu açıklamayı yaparken şunu söylemiştik: Söz konusu "çıkarma" ve benzeri ifadelerle, kelimenin gerçek anlamı kastediliyor. Çoğu tefsir bilginlerinin ve diğer bazı araştırmacıların sandıkları gibi, mecazî bir kullanım söz konusu değildir.

Bu görüşü benimseyenler diyorlar ki: Bunlar mecazî anlamlardır; bunlarla bedenin zahiri hareketleri ve hareketsizlikleri ve bunlara bağlı olarak belirginleşen iyi ya da kötü hedefler kastediliyor. Söz gelimi;

"nur" gerçek inanç sistemidir; cehaletin karanlığını, şüphenin neden olduğu şaşkınlığı ve kalbin huzursuzluğunu gideren akidedir. Şu hâlde, yol göstericiliği tartışma götürmez bir gerçek olan salih amel nurdur. Çünkü salih amelin mutluluk üzerindeki etkisi yadsınamaz. Nitekim "nur" dediğimiz şey de, gerçekte bu işlevi görür, bu niteliklere sahiptir. Bu karanlık ise, inanç sistemine egemen olan cehalettir, kuşkudur, kararsızlıktır, yıkıcı amellerdir. Bütün bu tanımlamalar istiare kategorisine girer.

Yüce Allah'a nispet edilen "karanlıktan nura çıkarma" tıpkı "tâğuta nispet edilen" nurdan karanlığa çıkarma gibi, yukarıda işaret ettiğimiz amel ve inançların kendisidir. Yoksa, yüce Allah'ın ya da bir başkasının gerçek anlamda "çıkarma" gibi bir fiil sergilemesi söz konusu değildir. Yüce Allah'ın ya da bir başkasının fiilinin nur ve karanlık gibi somut bir etkinliği kastedilmiyor. Bazı tefsircilerin ve araştırmacıların iddiasıdır bu.

Bir diğer grup da şöyle bir görüşü savunuyor: "Yüce Allah "karanlıktan nura çıkarma", "hayat, genişlik, rahmet vb. verme" gibi bir fiil gerçekleştirir. Yüce Allah'ın bu fiili, nur, karanlık, ruh, rahmet, ve meleklerin inişi gibi bir sonuç doğurur. Ancak bizim kavrayışımız ve duyularımız bunu algılamaz, havsalamız almaz. Ne var ki, biz yüce Allah'ın bize haber verdiği gibi -O'nun sözü gerçeğin ta kendisidir- inanırız. Bu gibi şeyler vardır ve bunlar Allah'ın fiilleridir. Verilen haberleri tam olarak kavrayamazsak da bu böyledir."

Bu görüş de, tıpkı önceki görüş gibi, nur, karanlık, çıkarma ve benzeri ifadelerin, mecazî anlamda ve istiare yoluyla kullanılmış olmasını öngörür. Bu iki görüş arasındaki tek fark şudur: Birincisine göre, nur ve karanlık gibi ifadelerin somut hâlleri bizim inanç ve amellerimizdir. İkincisine göre de, bunlar, bizim inanç ve amellerimizin dışında olgulardır. Ancak bizim bunları kavramamız mümkün değildir. Bunlara ulaşıp etüt etmek imkânsızdır.

Her iki görüş de dosdoğru yolun dışındadır. Zıt istikametli iki aşırı eğilimi yansıtmaktadır. Meselenin gerçeğe uygun değerlendirmesi şöyledir: Yüce Allah'ın, bizim itaat ya da isyanımızla bağlantılı olarak var ettiğini, yapıp-ettiğini haber verdiği olgular, gerçekliğe sahiptirler. Mecazî bir kullanım söz konusu değildir. Ne var ki, bu olgular bizim inanç ve amellerimizden ayrı değildirler. Tam tersine, inanç ve amelle-

rimizin iç kapsamında yer edinen zorunlu sonuçlardır. Daha önce, bu konuya değinmiştik. Ama bu değerlendirme: *"Allah onları karanlıklardan nura çıkarır."* ve *"Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar."* ifadelerinin, yüce Allah'ın doğru yola ileticiliğinden ve tâğut'un saptırmasından kinaye olmasına engel değildir. "Kelâm" konusunu incelerken de demiştik ki: Tartışma iki noktadadır,

a) Nur ve karanlık gibi olgular şu evrende birer gerçekliğe sahip midir, yoksa gerçekliği bulunmayan birer benzetme midir?

b) Bunların birer gerçeklik olduklarını kabul etsek, karşımıza şu ikilem çıkıyor: Acaba, hidayetin gerçekliğinden ibaret olan bir gerçeklikle ilintili olarak, örneğin "nur" sözcüğünü kullanmak, gerçek bir kullanım mıdır? Yoksa mecazî bir kullanım mıdır?

Her hâlükârda, *"Onları karanlıklardan nura çıkarır."* ve *"Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar."* cümleleri, hidayet ve sapıklıktan kinaye olarak kullanılmışlardır. Aksi takdirde, her bir mümin ve kâfirin hem nuru, hem de karanlığı olması gerekirdi. Çünkü, müminin karanlıktan nura çıkarılışı, onun imandan önce karanlıkta olmasını gerektirir. Kâfir içinse, bunun aksi bir durum lazım gelirdi. Şu hâlde müminlerin ve kâfirlerin geneli -ki bunlar ya yalnızca mümin olarak yaşar ya da yalnızca kâfir olarak yaşarlar- yükümlülük alacak konuma geldiklerinde, şayet iman ederlerse, karanlıklardan nura çıkarılırlar. Dolayısıyla, onlar bundan önce hem nur, hem de karanlık içindeydiler. Ancak bu; hiçbir yönüyle doğru değildir.

Fakat şöyle bir yorum getirmek mümkündür: İnsan, yaratılışı itibariyle fıtrat nuru üzeredir. Bu, icmali fakat ayrıntıya elverişli bir nurdur. Gerçeklik bilgileri ve salih ameller söz konusu olduğunda ise, henüz karanlık içindedir. Çünkü konumu ve karşı karşıya bulunduğu olgular açıklığa kavuşmamıştır. Bu anlamı ile nur ve karanlık birbirleriyle çelişmezler, ikisinin bir arada olmasının sakıncası yoktur. Dolayısıyla mümin imanı aracılığı ile karanlıktan ayrıntılı gerçeklik bilgilerinin ve itaatin aydınlığına çıkar. Kâfir de, inkârı aracılığı ile fıtratın nurundan küfrün ve günahların ayrıntılı karanlıklarına çıkar...

"Onları karanlıklardan nura çıkarır." ve *"Onları nurdan karanlıklara çıkarır."* ifadelerinde "nur"un tekil "karınlık"ın da çoğul olarak kullanılmış olması, hakkın tek ve farklılaşmaz olduğunu, buna karşın batılın çeşit çeşit ve farklı niteliklerde ortaya çıktığını, birlik hâlinde

olmadığını vurgulamaya yöneliktir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Bu benim dosdoğru olan yolumdur. Şu hâlde ona uyun. Sizi O'nun yolundan ayıracak yollara uymayın."* (En'âm, 153)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Ebu Davud, Neseî, İbn Munzir, İbn Ebî Hatem ve en-Nuhas (Nasih adlı eserinde) İbn Mende (Garaib-i Şuab adlı eserde) İbn Hibban, İbn Mürdeveyh, Beyhakî (Sünen'inde) Ziya (el-Muhtare adlı eserde) İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: İslâm'dan önce, Medineliler arasında şöyle bir gelenek vardı: Çocukları doğar doğmaz ölen bir kadın, "şayet bir çocuğum yaşayacak olursa onu Yahudi yapacağım" diye adakta bulunurdu. İslâm'dan sonra, Yahudi kökenli Nadiroğulları kabilesi, Medine'nin dışına sürgün edilince, içlerinde, bu şekilde adanmış Ensar çocukları da bulunuyordu. Medineliler şöyle dediler: "Çocuklarımızın onlarla birlikte gitmesine izin vermeyeceğiz." Bunun üzerine, *"Dinde zorlama yoktur."* ayeti indi.

Aynı rivayet başka kanallardan Said b. Cübeyr ve eş-Şa'bi'den de rivayet edilmiştir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Abd b. Humeyd, İbn Cerir ve İbn Münzir, Mücahid'den şöyle rivayet ederler: Yahudi kökenli Nadiroğulları kabilesinin kadınları, Evs kabilesinden bazı çocukları emzirmişlerdi. Resulullah efendimiz (s.a.a) Nadiroğulları'nın Medine'yi terk etmelerini emredince, Evslilerin çocukları: "Biz onlarla birlikte gideceğiz, biz onların dinlerini benimseyeceğiz" dediler. Çocukların aileleri ise, buna engel olmak istediler ve Müslüman olmaları için baskı uyguladılar. İşte *"Dinde zorlama yoktur."* ayeti, bu olay üzerine inmiştir.

Ben derim ki: Bu rivayet de önceki gibi, başka kanallardan da aktarılmıştır. Ayrıca, İslâm'dan önce Ensar kadınlarının, eğer çocukları yaşayacaklarsa onları Yahudileştireceklerine ilişkin rivayetle de çelişmemektedir.

Yine aynı eserde, İbn İshak ve İbn Cerir, İbn Abbas'ın *"Dinde zorlama yoktur."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediğini rivayet ederler: Bu ayet, adına Hasiyn denen Benî Salim b. Avf kabilesine mensup bir ensarlı hakkında inmiştir: Bu adamın Hıristiyan olmuş iki oğlu vardı. Kendisi de Müslümandı. Bir gün Resulullah'a (s.a.a) şöyle dedi:

"Oğullarıma Müslüman olmaları için baskı uygulayayım mı? Çünkü Hıristiyanlık dışında herhangi bir dini kabul etmek gibi bir niyetleri yoktur." Bunun üzerine söz konusu ayet indi.

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Ayette geçen "nur"dan maksat, Muhammed'in Ehlibeyt'idir. Karanlıklar ise Ehlibeyt düşmanlarıdır.

Ben derim ki: Bu rivayet, genel bir hükmü özel bir duruma uyarlama ya da batını anlamını verme veya tevilini açıklama olarak değerlendirilebilir.

AYETLERİN MEÂLİ

258- Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya giren (gibisin)i görmedin mi? Hani İbra-

him: "Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür." demişti. O da, ben diriltir ve öldürürüm demişti. O zaman İbrahim: "Şüphe yok, Allah güneşi doğudan getirir, hadi sen de onu batıdan getir." deyince o inkârcı böylece afallayıp kalmıştı. Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

259- Ya da (duvarları, çatıları üstüne yığılmış alt üst olmuş), ıssız duran bir şehre uğrayan gibisini (görmedin mi?) Demişti ki: "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?" Bunun üzerine Allah, onu yüz yıl öldürdü, sonra onu diriltti ve ona dedi ki: "Ne kadar kaldın?" O: "Bir gün veya bir günden az kaldım" dedi. Allah ona: "Hayır, yüz yıl kaldın, böyleyken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış; eşeğine de bir bak; bunu yapmamız seni insanlara ibret-belgesi kılmamız içindir. Kemiklere de bir bak nasıl bir araya getiriyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz?" dedi. O, kendisine bunlar apaçık belli olduktan sonra dedi ki: "Biliyorum ki, gerçekten Allah, her şeye güç yetirendir."

260- Hani bir zaman İbrahim, "Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster." demişti. Allah ona, "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım), ancak kalbimin tatmin olması için." dedi. Allah dedi ki: "Öyleyse, kuşlardan dördünü tut. Onları kendine çek sonra onları parçalayıp her bir dağın üzerine onlardan birer parça bırak, sonra da onları çağır; sana koşarak gelirler. Bil ki: Hiç şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hikmet sahibidir."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıda sunduğumuz ayetlerin ana teması tevhid esaslı inanç sistemidir. Allah'ın tek ve ortaksız ilâhlığıdır. Dolayısıyla, bundan önceki ayetlerle bağlantılı olmamaları düşünülemez. O kadar ki, tümünün birlikte inmiş olmaları ihtimali de mevcuttur.

258) ...Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya gireni görmedin mi?

Ayetin orijinalinde geçen "hâcce (=tartışmaya girdi.)" anlamınadır. Tartışmaya girme, iddiayı kanıtlama ya da karşıt iddiayı çürütme amacı ile, kanıta kanıtla karşılık vermek demektir. İfadenin orijinalinde geçen "hüccet" kavramı, kelimenin aslı itibariyle "kast, niyet" demektir.

Ne var ki, daha çok kanıtlanmak istenen bir iddiayı belgeleme amacı ile sunulan şey anlamında kullanılır olmuştur. *"Rabbi konusunda..."* ifadesi, "hacce" fiiline taalluk ediyor ve onunla ilintilidir. Zamirse, Hz. İbrahim'e dönüktür. Bunu daha sonra yer alan şu ifadeden de algılayabiliriz: *"İbrahim,'Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür.' demişti."* Hz. İbrahim'le Rabbi konusunda tartışan kişi, İbrahim Peygamber'in yaşadığı dönemde Babil üzerinde egemenlik sürdüren Kral Nemrut'tur. Tarihî belgelerden ve dinî rivayetlerden bu anlaşılıyor.

Ayetlerin akışı, insanlığın bu güne kadarki yaşam tarzı ve bundan sonra da sürüp gidecek doğal süreci üzerinde düşünüldüğü zaman, ayet-i kerimede geçen "tartışma" kavramını ve tartışmaya esas oluşturan konuyu bütün boyutlarıyla kavramış oluruz.

Şöyle ki: İnsanoğlu öz yaratılışı itibariyle kendisinden üstün olan, varlığı üzerinde etkili olan güçlere boyun eğme eğilimindedir. Gelip geçmiş toplulukların yaşam evrelerini, günümüzde yaşayan çeşitli toplulukların hayat tarzlarını inceleyenler, bu realiteden kuşku duymazlar. Bu gerçeğe değişik bölümlerde değindik. İnsanoğlu, fıtratının bir öngörüsü olarak, evrenin bir yaratıcısının, evren üzerinde varoluş ve yönetim açısından bir etkin gücün varlığını kabul eder. Bu hususu da defalarca vurguladık.

İnsan her hâlukârda, her türlü konumda tavır ve davranışlarıyla bu gerçeği ortaya koyar. İnsan, ister peygamberlik misyonunun dayandığı ve davetlerine esas kıldıkları tevhid dinine bağlı olsun, ister putperestlerde olduğu gibi birden çok tanrının varlığına inansın ya da Dehrîler ve Materyalistler gibi evrenin bir yaratıcısının olduğunu inkâr etsin, o, kesinlikle bu temel eğilimin dışında bir pozisyonda olamaz. Çünkü insan, insan olarak kaldığı sürece, bazı durumlarda gaflet etse de, fıtrat hiç bir zaman yok olmaz.

Ne var ki, ilkel insanlar eşya ve olayları kendileriyle karşılaştırıyorlardı. Kendisinin çeşitli fiillerinin bedeninin çeşitli güçlerine ve farklı organlarına dayandığını görüyordu. Aynı şekilde, toplumsal boyuttaki farklı eylemler de, toplumda yer alan değişik kişiliklere dayanıyordu. Yine, değişik olayların, algılanabilir çeşitli yakın sebeplerden kaynaklandığını gözlemliyordu. Her ne kadar, tüm gelişmeler sonuçta bir yaratıcıda odaklanıyor ve varlık âleminde varolan her şey ona dayanıyor olsa da, bu gözlemleri sonucu, değişik gelişmeleri, yüce Al-

lah'ın dışındaki bir takım düzmece ilâhlara mal etmeleri kaçınılmaz gibi görünüyordu.

Kimi zaman, bunu her bir tür için bir tanrı belirlemekle gerçekleştiriyorlardı. Yer tanrısı... Deniz tanrısı... Ateş tanrısı.. Hava tanrısı ve Rüzgar tanrısı gibi. Kimi zaman yıldızlara bir yetki, bir tanrısal fonksiyon atfediyorlardı. Özellikle bazı gezegenlerin değişikliklerine göre kimi unsurlar üzerinde ve doğacak çocukların yazgısı bağlamında etkili olduklarına inanıyorlardı. Nitekim Sabiîlerin bu sistemlere inandıkları nakledilmiş. Sonra, bu düzmece ilâhlar, bu yakıştırma güçler adına resimler ve heykeller yaptılar ve putun, temsil ettiği zat nezdinde (Yer tanrısı vb.), o zatın da Allah nezdinde (Yüce Allah bu tür asılsız yakıştırmalardan münezzehtir) şefaatçi olması, dolayısıyla hayat ve ölüm sonrası mutluluğa kavuşmaları için kendi elleriyle yontup diktikleri putlara tapmaya başladılar.

Bu yüzden her toplumun ve kuşağın putları diğer toplumların ve kuşakların putlarından farklı oluyordu. Çünkü, değişik türleri somutlaştırmaya ilişkin görüşleri ve putlar aracılığı ile tasvir edilen türlerin sözde tanrılarının zihinlerde canlandırdığı tipler farklılık arz ediyordu. Kuşkusuz eğilimler ve başka ihtiraslar da bunda rol oynuyordu. Sonunda iş o düzeye vardı ki, putun temsil ettiği güç veya zat unutuldu. Hatta tanrılar tanrısı en büyük ilâh bile hatırlanmaz oldu. Direkt bu taştan, ağaçtan yontulmuş cansız heykeller tanrı kabul edildi. Çünkü somutu algılama ve tasavvur etme alışkanlığı, içinde bulundukları durumu onlara çekici kıldı. Karşılarındaki nesneler, sadece kendilerini hatırlatıyor, perde gerisindeki düşünceyi unutturuyordu. Bu eğilim doğal olarak, somut olarak algılanan düzmece ilâhlar adına dikilen heykellerin, yüce Allah'a yönelik kulluk eğilimini bastırması sonucunu doğurdu. İlkel insanların bu değerlendirmeleri, bütünüyle, söz konusu düzmece ilâhların hayatları üzerinde etkin rol oynadıklarına, iradelerinin kendi iradelerini alt ettiğine, plân ve ön tasarımlarının kendi tedbir ve tasarımlarına baskın çıktığına inanmalarından kaynaklanıyordu.

Otoriteyi, siyasal iktidarı elinde bulunduran bazı despot krallar da, ilkel insanların bu ilkel inanç sisteminden yararlanıyorlardı. İradelerini halkın hayatının değişik alanlarına egemen kılmak için insanların bu zaafını kullanıyorlardı. Konumlarını daha bir pekiştirmek için ilâhlık iddiasında bulunuyorlardı. Firavun, Nemrut vb. gibi. Bunlar bir yan-

dan putlara tapıyorlarken, bir yandan da kendilerini tanrılar kategorisine sokuyorlardı. Başlangıçta, bu şekilde beliren statüye rağmen, tanrılık iddiasındaki kralın etkinliğinin ve otoritesinin belirginliği nedeniyle, diğer düzmece tanrılara göre, insanlar nezdinde kendini daha çok ön plâna çıkarıyordu. Kralın halk üzerindeki ilâhlık otoritesi, kuşkusuz cansız putların otoritesinden daha ağır basıyordu. Az önce bu gerçeğe işaret ettik.

Nitekim yüce Allah bu realiteliyi, bu tür bir iddiada bulunan Firavun'un dilinden şöyle aktarır: *"Sizin en yüce Rabbiniz benim."* (Naziat, 24) En yüce ilâh olduğunu iddia ediyordu. Oysa kendisi de bir takım tanrılar edinmiş onlara tapıyordu: *"...Seni ve ilâhlarını terk etmeleri için..."* (A'raf, 127) İncelemekte olduğumuz ayette yer alan, *"Ben de öldürür ve diriltirim."* ifadesinden algıladığımız kadarıyla Nemrut da böyle bir iddiada bulunuyordu. Daha sonra meseleyi yakın bir zamanda etraflıca ele alacağız.

Bu açıklama ile Hz. İbrahim (a.s) ve Kral Nemrut arasında geçen tartışma atmosferi, zihnimizde bir ölçüde netlik kazanıyor. Buna göre Kral Nemrud yüce Allah'ın ilâhlığını kabul ediyordu. Öyle olmasaydı, Hz. İbrahim'in (a.s), *"Şüphe yok, Allah güneşi doğudan getirir."* sözünü kabul etmeyecek ve *"hadi sen de onu batıdan getir."* önerisi karşısında da afallayıp kalmayacak, belki de "Senin iddia ettiğin gibi değildir, asıl güneşi doğudan getiren benim veya başka tanrılardır." diyecekti. Nitekim Nemrud yüce Allah'ın dışında bir takım tanrıların varlığına inanıyordu.

Soydaşları da aynı inanç sistemine sahipti. Hz. İbrahim'in kıssasının genelini göz önünde bulundurduğumuzda, söz gelimi, kıssanın kapsamında yer alan "Yıldız, ay ve güneş"e ilişkin değerlendirmelerden, yine İbrahim'in babasının putlarla ilgili sözlerinden, en büyükleri hariç diğer tüm putları parçalaması üzerine soydaşlarının tepkisinden bunu algılayabiliriz. Dolayısıyla Nemrud yüce Allah'ın ilâhlığını kabul ediyordu. Bu arada başka tanrıların da varolduğuna inanıyordu. Ancak kendisinin de bir ilâh olduğunu düşünüyordu. Hem de ilâhların en yücesi. Bu yüzden Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya girerken, kendi ilâhlığını kanıtlamaya çalışmış, ancak Allah dışındaki diğer düzmece ilâhlardan söz etmemişti.

Buradan hareketle, Kral Nemrud ve Hz. İbrahim (a.s) arasında geçen tartışmanın şöyle olduğunu çıkarıyoruz: Hz.İbrahim (a.s) Rabbinin (yöneticisinin) sadece Allah olduğunu savunuyordu. Nemrud'sa İbrahim'in ve diğer soydaşlarının Rabbinin (yönetici) kendisi olduğunu iddia ediyordu. Bu yüzden Hz. İbrahim (a.s) bu görüşünü, *"Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür."* sözleriyle kanıtlamak isteyince, Nem-- rud şöyle demişti: *"Ben diriltir ve öldürürüm."* Böyle demekle, İbrahim'in, Rabbi ile ilgili olarak gündeme getirdiği niteliklere kendisinin de sahip olduğunu, dolayısıyla kendisine boyun eğilmesi ve kulluk sunulması gerektiğini söylemeye çalışıyordu. Allah'a veya putlara değil, Nemrut'a tapmalıydı halk. Dikkat edilirse Nemrud, *"Ben de öldürür ve diriltirim"* demiyor. Çünkü, ifadenin orijinalinden böyle bir anlam elde etmek için başına konulacak atıf harfi, toplum üzerindeki egemenlik anlamında Rablik makamına Allah'ın da ortak olmasını gerektirir ki, Nemrut'un istediği bu değildir. O, bu sosyal otorite açısından kesin üstünlük peşindedir. Nitekim: "Diğer ilâhlar da öldürür ve diriltir." de demiyor.

Kral Nemrud, Hz. İbrahim'e karşı çıkarken, bir gerçeğe dayanmıyor, sadece yanıltmayı, tartışmaya tanık olanların kafasını karıştırmayı amaçlıyor. Hz. İbrahim (a.s) ise, *"Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür."* sözü ile, canlı, bilinç ve irade sahibi varlıklar dünyasında göz-- lemlenen hayat ve ölüm olgularını kastediyor. Çünkü hayat dediğimiz şu bilinmez sırrı, ancak onun asıl var edicisi yaratabilir. Bu hayatın, cansız hayattan yoksun doğa ile ilintilendirilerek izahı mümkün değildir. Canlı varlıkların da hayatın varoluşu üzerinde bir etkinlikleri söz konusu değildir. Çünkü canlı varlıkların hayatı, hayatın varlığı, ölümü ise hayatın yokluğu anlamına gelir. Hiç bir canlı kendini var etme ve varlığına son verme gücüne sahip değildir.

Eğer Nemrud, Hz. İbrahim'in sözlerini bu şekilde algılasaydı, hiç bir şekilde karşı çıkamayacaktı. Fakat safsataya başvurdu ve "hayat ve ölüm" olgularını, mecazî anlamlarını ya da hem mecazî, hem de gerçek anlamlarından daha genel bir anlamı esas alarak yorumladı. Çünkü, diriltme fiili, ana rahmindeki embriyona ruh üflemek suretiyle ona hayat verme anlamında kullanıldığı gibi, bir insanı ölüm tehlikesinden kurtarmak anlamında da kullanılır.

Aynı şekilde, "öldürme" fiili de yüce Allah tarafından insanın canının alınması anlamında kullanıldığı gibi, bir kimsenin hayatına öldürücü bir aletle son verilmesi anlamında da kullanılır.

Nitekim Kral Nemrud da tartışmanın bu aşamasında, zindanda tutuklu bulunan iki kişinin getirilmesini ister. Bunlardan birinin öldürülmesini, birinin de serbest bırakılmasını emreder. Adamları Kral Nemrud'un emrini yerine getirirler. Bunun üzerine Nemrud, *"Ben diriltir ve öldürürüm."* der. Olaya tanık olan insanlar, gerçekle mecazı birbirine karıştırırlar ve Nemrud'u tasdik ederler. Bu yüzden Hz. İbrahim (a.s), Nemrut'un yaptığı safsatayı, çarpıtmayı anlatma imkânını bulamaz. Halbuki, "diriltme" ve "öldürme" fiilleriyle, Nemrut'un yaptığı bu yorumu kastetmemişti.

Dolayısıyla, Nemrud'un ortaya koyduğu kanıt, İbrahim peygamberin ileri sürdüğü kanıta karşı getirilen bir kanıt değildi.

Eğer Hz. İbrahim (a.s) imkân bulsaydı, meselenin çarpıtıldığını açıklayacaktı. Bu gerçekleşmedi. Çünkü Nemrud'un gerçekleri çarpıtmadaki ustalığını ve seyircilerin onu hararetle destekleyişlerini, batıl ve yalan iddiaları körü körüne onaylayışlarını hayretle izliyordu. Bu yüzden, çarpıtmayı, gerçeğin ters yüz edilişini anlatacak olsa, kimsenin kendisini tasdik etmeyeceğini anladı ve bir başka kanıtı ileri sürme gereğini duydu.

Bu öyle bir kanıttı ki, büyüklük kompleksine kapılan hiç bir zorba buna karşı söyleyecek bir söz bulamazdı. İbrahim (a.s) dedi ki: *"Şüphe yok, Allah, güneşi doğudan getirir, hadi sen de onu batıdan getir."*

Güneş, Nemrud'un idaresi altında yaşayan halkın ya da bir kısmının nazarında, tanrı konumundaydı. Bunu, Hz. İbrahim'in kıssasının kapsamındaki "Yıldız, Ay ve Güneş"le ilgili değerlendirmelerden algılayabiliriz. Ne var ki, güneşin kendisi ya da doğuş ve batış gibi durumları sonuçta yüce Allah'a dayanıyordu. Çünkü söz konusu topluma göre, yüce Allah "tanrılar tanrısıydı" kendi iradesine dayanarak hareket eden bir kimse, özgür iradesi doğrultusunda bir fiil seçtiği zaman, onun aksini de seçebilir. Çünkü mesele, iradenin ekseni etrafında gelişme gösteriyor.

Sonuçta Hz. İbrahim (a.s) bunu söyleyince Nemrut afalladı. Çünkü şöyle söyleyemezdi: "Bu olay sürekli, aynı tarzda gerçekleşmektedir. Güneşin her zaman doğudan doğması tesadüfi bir olaydır ve bir sebebe

de gerek yoktur." Şunu da iddia edemezdi: "Güneşin bu şekilde doğması, yine kendisine bağlıdır. Allah'la bir ilgisi yoktur. "Çünkü kendisi de bunun aksini kabul ediyordu. "Güneşi doğudan getiren benim." de diyemezdi. O zaman güneşi batıdan getirmesi istenirdi.

Böylece Allah onun dilini bağladı. Dut yemiş bülbüle döndü. Gerçekten Allah, zalimleri doğru yola iletmez.

Allah kendisine hükümdarlık verdi, diye...

Cümlenin ifade tarzı, bize şöyle bir sözü çağrıştırıyor: "Falan adama iyilik ettim diye, o bana kötülük etti." Bu tür bir sözü söyleyen kimse demek istiyor ki: "Ona iyilik yapmış olmam, onun da bana iyilik yapmasını gerektiriyor. Ama o, iyiliğime kötülükle karşılık verdi ve bana kötülük yaptı." Araplar: "İyilik ettiğin kimsenin şerrinden kork." derler. Şair der ki:

"İhtiyarlığında çocukları Ebu Ğaylan'ın iyiliklerine
Sinimmar'ınkine benzer bir karşılık verdi."[1]

Dolayısıyla *"Allah, kendisine mülk verdi, diye"* cümlesinin orijinalinin başına sebebiyet bildiren "lam" takdir edildiğinde, bir şeyin, zıddı olan bir başka şeyin yerine konuluşu tarzında bir ifade işlevini görür. Bu tür ifadelerle güdülen amaç yapılan şikayetin daha etkili olmasını sağlamaktır. Bu bakımdan, Nemrud'un bu tartışmada sergilediği saldırgan ve taşkın tutum, ancak yüce Allah'ın kendisine saltanat nimetini bahşetmiş olmasının zıddı şeklinde gerekçelendirilebilir. Ne var ki, yüce Allah tarafından ancak iyilik bahşedildiğinden ve kendisine saltanat verildiğinden, bu ilâhî bağış illet yerine konmuştur. Böylece, Nemrut'un Allah tarafından kendisine bahşedilen nimetlere nankörlük ettiği vurgulanmış olur. Şu ayet-i kerime de, bu tarz ifadelere bir örnektir: *"Nihayet Firavun ailesi, onu kendileri için bir düşman ve üzüntü konusu olsun diye sahipsiz görüp aldılar."* (Kasas, 8) Nemrut'a saltanat ve mülk verilmiş olmasından söz edilmesinin altında yatan incelik budur.

1- Rivayete göre, Sinimmar, Nu'man b. İmreu'l-Kays için Kufe yakınlarında olağanüstü görkemliliğe sahip bir saray yapar. Sarayın bitiminde Nu'man b. İmreu'l-Kays Sinimmar'ın sarayın üzerinden yere atılmasını emreder. Ki başkası için de böyle bir saray inşa etmesin ve sarayının dünyada bir eşi bulunmasın. Nu'man'ın bu tavrı iyiliğe kötülükle karşılık vermenin darb-ı meseli olmuştur.

Bir diğer incelik de şudur: Bu ifade, Nemrut'un iddiasının başından beri çürük olduğunu gösterir. O, Allah tarafından kendisine bahşedilen bir mülke dayanarak ilâhlık iddiasında bulunuyordu. Yani sahip bulunduğu mülk dahi kendisine ait değildi. O, Rabbinin nimeti sayesinde otoriteye, egemenliğe kavuşmuş Kral Nemruttu. Tek başına, yalın bir fert olarak düşünüldüğünde, belirgin bir sıfatı, parmakla gösterilen bir özelliği bulunmayan sıradan bir insandı. Bu yüzden isminden söz edilmiyor, sadece *"Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya giren..."* diye işaret ediliyor. Bununla güdülen amaç, şahsının basitliğini ve fonksiyonunun önemsizliğini vurgulamaktır.

Sahip olduğu mülkün Allah vergisi olarak nitelendirilmesine gelince, daha önceki bölümlerde, bunun bir sakıncasının olmadığını belirttik. Çünkü topluma egemen olmak anlamında mülk, öteki iktidar ve güç türleri gibi yüce Allah'ın bahşettiği bir nimettir. Allah'ın dilediğine özgü kıldığı bir bağıştır. İnsanın fıtratına bu duygu yerleştirilmiştir. Fıtratı gereği otoriteyi tanır. Bunu ister, arzular. Şayet bu nimet yerli yerine konulsa, bu otorite hakkedenin elinde olsa nimete ve mutluluğa dönüşür. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Allah'ın sana verdiğiyle ahiret yurdunu ara."* (Kasas, 77) Eğer Allah tarafından bahşedilen saltanat nimeti, saldırganlığa, haksızlık aracına dönüştürülürse, dosdoğru yoldan saptırıcı bir olgu hâlini alırsa, felakete ve yıkıma yol açar. *"Allah'ın nimetini değiştirenleri ve kavimlerini yıkım ve azap yurduna konduranları görmedin mi?"* (İbrahim, 28) Daha önce söylediğimiz gibi, her şey ulu Allah'a nispet edilir. Ama O'nun şanına yaraşır bir tarzda olması koşuluyla. Yani her şeyin güzel tarafı Allah'a nispet edilir. Çirkin ve kötü yönleri değil.

Bu açıklama ile, bazı tefsir bilginlerinin, *"Allah, kendisine hükümdarlık verdi, diye"* cümlesindeki "zamir" İbrahim'e (a.s) dönüktür." Kastedilen "mülk" ise, İbrahim Peygamber'e (a.s) bahşedilen mülktür. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi fazlından insanlara verdiklerini mi kıskanıyorlar? Doğrusu Biz, İbrahim ailesine kitabı ve hikmeti verdik; onlara büyük bir mülk de verdik."* (Nisâ, 53) Yoksa, Nemrud'un sahip bulunduğu mülk kastedilmiyor. Çünkü onun mülkü zora, zorbalığa ve günaha dayanıyordu. Böyle bir mülkü Allah'a nispet etmek caiz değildir." şeklindeki değerlendirmelerinin yanlışlığı da ortaya çıkıyor.

Bu değerlendirmeye ilişkin açıklamalarımız şöyledir:

1) Kur'ân-ı Kerim'in bu tür bir mülkü yüce Allah'a nispet ettiğinin örnekleri çoktur. Örneğin Firavun hanedanından iman etmiş bir şahsın dilinden şöyle hikaye edilir: *"Ey kavmim, bu gün mülk sizindir, yeryüzünde hüküm sahibi kimselersiniz."* (Mü'min, 29) Bir ayette Firavun'un şöyle dediği hikaye edilir (Firavun'un bu sözünün hikaye edilmesi içeriğinin onaylanması anlamına gelir): *"Ey kavmim, Mısır'ın mülkü benim değil mi?"* (Zuhruf, 51) Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Mülk O'nundur."* (Teğabun, 1) Burada yüce Allah her türlü mülkü kendine özgü kılıyor. Şu hâlde, yeryüzünde varolan bütün mülkün kaynağı yüce Allah'tır.

Bir ayette Hz. Musa'nın (a.s) dilinden şöyle buyuruluyor: *"Rabbimiz, şüphesiz sen, Firavun ve önde gelen çevresine bir çekicilik verdin."* (Yûnus, 88) Karun'la ilgili olarak şöyle buyurulur: *"Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarları, birlikte davranan güçlü bir topluluğa ağır geliyordu."* (Kasas, 76) Bir ayette de Peygamber efendimize (s.a.a) şöyle hitap edilir: *"Kendisini tek olarak yarattığımı bana bırak ki Ben ona alabildiğine geniş kapsamlı bir mal verdim... ve sayısız imkân ve fırsatları önüne serdim. Sonra, daha arttırmam için tamah eder."* (Müddessir, 11-15) Buna benzer birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

2) Yukarıdaki değerlendirme, ayetin zahiri ile bağdaşmıyor. Çünkü ayetin zahirinde, Nemrut'un Hz. İbrahim'le tevhid ve iman konusunda tartıştığı anlatılıyor. Mülkü hakkında tartışmıyordu.

Çünkü görünürde mülk ve egemenlik Nemrut'undu. Hz. İbrahim adına somut bir mülk yoktu ki, onunla tartışmaya girsin.

3) Her şey bir şekilde yüce Allah'a bağlıdır. Mülk ve egemenlik de bu şeyler bağlamındadır. Dolayısıyla bunu Allah'a nispet etmenin bir sakıncası yoktur. Yukarıda ayrıntılı açıklamalarda bulunduk.

Hani İbrahim, "Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür." demişti.

"Hayat" ve "ölüm" olguları hayvanların dışında, bitkiler için de söz konusudur. Ayet'el-Kürsü'nün tefsirini sunarken vurguladığımız gibi, Kur'ân bitkilerin bir tür hayata sahip olduklarını ifade etmektedir. Ancak Hz. İbrahim (a.s) bu iki kavramla, ya hayvanların "hayat" ve "ölüm"ünü ya da bundan daha genel kapsamlısını kastetmektedir. Lafzın mutlak oluşu bu ikinci şıkkın lehine yorumlanabilir. Bunun kanıtı

da Nemrud'un şu sözüdür: *"Ben diriltir ve öldürürüm."* Çünkü Nemrud'un ortaya attığı bu iddia, söz gelimi ekim ve dikim yoluyla bitkileri yetiştirmek ya da hayvanları çiftleştirme yoluyla üretmek anlamına gelmez. Çünkü bu sadece ona özgü bir beceri değildir, bütün insanlar bunu yapabilirler. Bütün bunlar, rivayetlerde anlatılan kıssayı pekiştiriyor: Nemrut zindanda bulunan iki kişinin getirilmesini emreder. Birini serbest bırakır, birini de öldürür. Sonra İbrahim'e (a.s) döner ve şöyle der: *"Ben diriltir ve öldürürüm."*

Hz. İbrahim (a.s) tartışma sırasında, diriltme ve öldürme olgularını kanıt olarak sunuyor. Çünkü, hayat özelliğine sahip bulunmayan doğanın bunlar üzerinde bir etkinliği olamaz. Özellikle hayvanların sahip bulundukları "hayat" olgusu, bilinç ve iradeyi doğurur ki bunlar kesinlikle maddî olgular değildirler. Aynı durum, canlı varlıkların karşıtı olan ölüm olgusu için de geçerlidir. Fakat, bunca açıklığına ve görkemine rağmen, dinleyicileri etkileyemiyor. Çünkü topluluk, düşünce plânında çökmüştü, akletme melekesini yitirmişti. Çarpık bir anlayışa sahip olmuştu. Bu dejenerasyon, Hz. İbrahim'in onlar hakkında sandığı boyutların çok çok ötesindeydi. Diriltme ve öldürme olgularından, sadece onların mecazî anlamları olan serbest bırakma ve öldürme olgularını anlıyorlardı. Bu yüzden Nemrut "Ben diriltir ve öldürürüm." dediğinde dinleyiciler bunu doğruladılar.

Hz. İbrahim ve Nemrut arasında geçen bu tartışmaya yönelik dikkatli bir gözlem sonucu, o günkü toplumun düşünce ve manevî değerler plânında yaşadığı çöküşü algılamak mümkündür. Babil ve Firavunlar döneminin eski Mısırı ile ilgili arkeolojik bulguların kanıtladığı yüksek uygarlık ve maddî kalkınmışlık düzeyi böylesi bir manevî çürümüşlüğe engel değildir. Çünkü maddî uygarlıkla ve kalkınma ile manevî değerler birbirlerinden bağımsız olgulardır. Bu günkü uygar dünyanın maddî olarak onca kalkınmışlığına rağmen, ahlâk ve manevî değerler plânında iflas etmiş olması bu gözlemimizin yaşayan, somut kanıtıdır.

Bu açıklamalardan sonra, Hz. İbrahim'in (a.s) neden, mesajının ve misyonunun doğruluğunu kanıtlamak için, evrenin bir yaratıcısı, göklerin ve yerin bir var edicisi olmasının zorunluluğunu gündeme getirmediğini anlıyoruz. Öyle ya, ilk başta kendisi, çevresini ve evreni gözlemlerken, bir kanıt olarak bunu düşünmüştü. Kur'ân-ı Kerim, onun bu

gözleminden sonra şöyle söylediğini bize haber vermektedir: *"Gerçek şu ki, ben bir muvahhid olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ve ben müşriklerden değilim."* (En'âm, 79) Çünkü Hz. İbrahim'in soydaşları, fıtratları gereği, genel anlamda evrenin bir yaratıcısının olduğunu kabul etmiş olmalarına rağmen son derece düşük bir anlayış düzeyine sahiptiler. Hz. İbrahim'in sunacağı bu tür bir kanıtı algılayacak düzeyde değildiler. *"Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür."* sözü karşısındaki duyarsızlıkları bunun en somut kanıtıdır.

O da "Ben diriltir ve öldürürüm." demişti.

Yani şu hâlde, senin "diriltir ve öldürür." şeklinde nitelediğin Rabbin, benim.

O zaman İbrahim, "Şüphe yok, Allah güneşi doğudan getirir, hadi sen de onu batıdan getir." deyince, o inkârcı böylece afallayıp kalmıştı.

Hz. İbrahim (a.s), *"Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür."* ifadesiyle sunduğu kanıtın, bu kıt anlayışlı, çarpık zihniyetli rakip üzerinde etkili olmasından ümit kesince, "diriltir ve öldürür" sözü ile neyi kastettiğini ayrıntılı biçimde açıklamaya gerek duymadan, başka bir kanıt ortaya sundu. Ne var ki, Hz. İbrahim bu ikinci kanıtını, karşı tarafın birinci kanıtla ilgili iddiasına dayandırmayı da ihmal etmedi. *"Şüphe yok, Allah"* diye başlayan ifadenin orijinalinin "fe-innellahe..." başındaki "fa" harfi bunu vurgulamaya yönelik bir ayrıntıdır. Demek istiyor ki: "Eğer söylediğin gibi sen benim Rabbimsen, evrensel yasalar sistemi ve evrensel fenomenler üzerinde tasarrufta bulunma ve tedbir ve plân dahilinde evreni yönetme, Rablığın bir gereğidir. Nitekim yüce Allah, doğudan getirmek suretiyle güneş üzerinde tasarrufta bulunuyor. Hadi sen de, batıdan getirmek suretiyle güneş üzerindeki tasarrufunu kanıtla. Böylece, yüce Allah'ın her şeyin Rabbi olması gibi, sen de Rablığını ya da tanrılar tanrısı(!) olduğunu kanıtlamış olursun." Hz. İbrahim'in (a.s) bu konuşması karşısında Nemrud, afallayıp kaldı.

Hz. İbrahim'in bu ikinci kanıtı, birinci kanıta bağlı olarak sunması, birinci kanıtta Nemrut'un haklı çıktığı, iddiasını ispat ettiği şeklinde bir sonucun algılanmasını önlemeye yönelik bir girişimdir. Yine bu amaca yönelik olarak Hz. İbrahim, *"Şüphe yok, Allah..."* şeklinde söze başlıyor ve "Benim Rabbim..." demiyor. Çünkü karşı taraf, onun "Rabbim" sözünü yanlış yorumluyor, bunu çarpıtarak kendine uyarlıyor. Bu yüz-

den ikinci kanıtı sunarken "Allah" ismine yer veriyor ki, Nemrut, önceki kanıtta olduğu gibi bunu da kendi lehine yorumlamaya kalkışmasın. Daha önce de vurgulandığı gibi, Nemrut bu kanıt karşısında söyleyecek söz bulamamış, öylece susup kalmıştı.

Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu cümle *"O inkârcı böylece afallayıp kalmıştı."* sözünü gerekçelendirmeye yöneliktir. Şu hâlde Nemrud'un, Hz. İbrahim'in sunduğu kanıt karşısında afallayıp kalması, yüce Allah'ın ona yol göstermemesinden dolayıydı, kâfir biri olmasından değil. Diğer bir ifadeyle, şu demektir: Allah ona yol göstermedi, böylece afallayıp kaldı. Eğer Allah ona yol gösterseydi, hiç şüphesiz İbrahim'e (a.s) üstünlük sağlayacaktı. Yani, Allah ona yol göstermedi diye kâfir olmadı. Çünkü, burada vurgulanmak istenen, onun Hz. İbrahim'le tartışmaya girmesidir, kâfir olması değil. Bu husus gayet açıktır.

Buradan şu sonuç çıkıyor: Söz konusu nitelemede, nedenselliğe yönelik bir işaret vardır. Demek istiyorum ki: Yüce Allah'ın zalimlere doğru yolu göstermemesinin sebebi, onların zulümleridir. Nitekim bu anlamı ifade eden cümlelerin yer aldığı bütün ayetlerde verilmek istenen mesaj budur. *"İslâm'a çağrıldığı hâlde, Allah'a karşı yalan uyduranlardan daha zalim kimdir? Allah, zalim bir kavmi hidayete erdirmez."* (Saff, 7) *"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu yüklenmemiş olanların durumu, koskoca kitap yükü taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini yalanlayan kavmin durumu ne kötüdür. Allah, zalim bir kavmi hidayete erdirmez."* (Cum'a, 5)

Fısk da tıpkı zulüm gibi, Allah'ın doğru yolu göstermemesine sebeptir. *"İşte onlar eğrilip sapınca Allah da onların kalplerini eğriltip saptırmış oldu. Allah, fasık bir kavmi hidayete erdirmez."* (Saff, 5)

Kısacası, zulüm yani adalet ilkesinden sapıp, yapılması gerekeni bir kenara bırakarak yapılmaması gerekeni işlemek, kastedilen hedefe ulaşamamayı, doğru yolu bulamamayı gerektirir. Ahirette hüsrana ve yıkıma neden olur. Bunlar Kur'ân-ı Kerim'in kesin olarak vurguladığı ve çeşitli münasebetlerle pekiştirdiği belirgin gerçeklerdir.

İHSANIN HİDAYETE, ZULMÜN DE SAPIKLIĞA YOL AÇMASI ÜZERİNE

Az önce de değindiğimiz gibi bu, Kur'ân'ın açıkladığı değişmez bir gerçektir. Kur'ân, istisna kabul etmez bu külli kuralı değişik ifadelerle dile getirmiştir. Öğretilerinin esasını oluşturan birçok gerçeği de, buna dayandırmıştır. Söz gelimi yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyurur: *"O, her şeye yaratılışını verdi, sonra doğru yolu gösterdi."* (Tâhâ, 50)

Bu ayet-i kerime gösteriyor ki, bütün varlıklar, yaratılış süreçlerinin tamamlanmasından sonra, yüce Allah'ın yol göstericiliği ile, kendilerine bahşettiği bir hidayet ile, varlığının hedeflerine ve zatının kemalatına yönelir. Bu ise, ancak kendisinin dışındaki varlıklarla kurduğu ilişki, etki, tepki, birleşme, ayrışma, bütünleşme, ayrılma, yakın olma, uzak olma, alma, verme, türünden gerçekleştirdiği yararlanma şekilleriyle mümkün olabilir.

Bilindiği gibi, varoluş ve yaratılışla ilgili olgular, öngörülen sonuçlara varma hususunda hiç yanılmazlar, varlıklar hedeflerini şaşırmazlar, maksatlarında yanılgıya düşmezler. Örneğin ateş, oduna temas etmesi durumunda, onu soğutmayı irade etmez (tersine, yakar). Yeşeren bir bitki, bu doğal hareketiyle sadece gövdesinin büyümesini kasteder, küçülmesini değil. Yüce Allah, bir ayette şöyle buyurur: *"Muhakkak benim Rabbim, dosdoğru bir yol üzerinedir."* (Hûd, 56) Öyleyse varlık âleminde hedefinden şaşma, ihtilaf yoktur.

Bu iki öncülden, yani hidayetin evrenselliğinden ve varlıkların hedefini şaşırmamasından şu sonuç çıkıyor: Her şey, başkasıyla gerçek bir bağlantı içindedir. Varlıklarla, izleri ve hedefleri arasında özel bir yol ya da yollar mevcuttur. Varlıklar kendilerine özgü maksat ve sonuçlara ulaşmak için bu yoldan veya yollardan geçerler. Varoluşsal maksat ve amaçlar da, ancak özel yollardan, amaca ulaştırıcı kanallardan elde edilebilir. Şu hâlde bir çekirdek, ancak yeşertebileceği bir ağacı yeşertebilir. Bu arada, böyle bir sonuca ulaşmasını kolaylaştıracak yolu, sebepleri ve özel şartları devreye sokması gerekecektir. Aynı şekilde, bir ağaç da ancak verebileceği meyveyi verir. Çünkü her sebep, her sonucu doğurmaz. Nitekim yüce Allah buyuruyor ki: *"Güzel şehrin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise, kavruktan baş-*

kası çıkmaz." (A'râf, 58) Hem akıl, hem de duygu bu yasaya tanıklık etmektedir. Aksi olsaydı, genel nedensellik yasası bozulmuş olacaktı.

Durum bundan ibaret olduğuna göre, yaratılış ve varoluş yasası, her şeyi özel bir hedefe yöneltmektedir, başkasına değil. Yaratılış yasası, her hedefe belli bir yoldan ulaşılmasını öngörür, bu özel yoldan başka bir yol ile hedefe ulaşılmaz. *"Her şeyi sapasağlam ve yerli yerinde yapan Allah'ın sanatıdır."* (Neml, 88) Şu hâlde, bu varoluşsal silsilelerin her biri bir hedefe ve sonuca bağlıdır. Bu silsilenin herhangi bir halkasının değiştiğini varsayarsak, bu kaçınılmaz olarak sonuçların da değişmesini gerektirir. Bu söylediklerimiz yaratılış ve varoluşla ilgilidir.

Varoluş yasası ile ilgili olmayan sosyal değerlendirmeler ve benzeri şeyler de öyle. Çünkü bunlar da varoluş yasasına dayanan fıtratın gerektirdiği sonuçlardır. Buna göre bütün sosyal işler, toplumun öngördüğü bütün makamlar ve sergilenen bütün fiiller, sonuçlar ve amaçlarla ilintilidirler. Bunlardan ancak bu sonuçlar ve amaçlar doğar. Bunlar da ancak ondan türeyebilirler.

Şu hâlde, yapıcı, olumlu bir eğitim ancak yapıcı ve olumlu bir eğitici tarafından gerçekleştirilebilir. Bozguncu bir eğiticinin eğitimini ancak yıkıcı sonuçlar izler (bozgunculuk, onun özünde gizlidir). Bu adam yapıcı biri gibi görünse de, eğitimde doğru bir yöntem uygulasa da, içindeki bozgunculuk unsurunun üzerini yüzlerce perde ile örtse de, bunun da üzerine bin hicap gerse de, sonuç olumsuz olacaktır. Zorba yönetici ve yargı makamına layık olmadığı hâlde bu makama oturan yargıç da öyle. Aynı değerlendirme, toplumsal bir makamı yasal olmayan yollardan işgal eden herkes için geçerlidir.

Aynı şekilde, batıl esaslı bir fiil, bir şekilde hakka benzese ve bu özelliğiyle bir süre için hakkın yerine geçse, batıl bir söz, batıl bir mesaj hak sözün, hak mesajın yerine geçse, örneğin hainlik güvenilirlik gibi, kötülük iyilik gibi, düzenbazlık yapıcılık gibi, yalan doğruluk gibi görünse de çok geçmeden belirtiler, sonuçlar kendini gösterir, bir süre için gözleri yanıltsa da, doğruluk ve hak kisvesine bürünse de devamlılık göstermez, bir yerde kesilir ve gerçek ortaya çıkar. Bu Allah'ın yaratılışa esas kıldığı yasasıdır. *"Allah'ın yasasının değiştiğini göremezsin, Allah'ın yazısının başkalaştığını göremezsin."* (Fâtır, 43)

Hak ölmez, etkinliği sarsılmaz. Belli bir dönem, algılanmasa bile. Batıl da kalıcı değildir. Kimi zaman idrakleri yanıltsa bile etkisi sürek-

lilik göstermez. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hakkı gerçekleştirmek ve batılı geçersiz kılmak için."* (Enfâl, 8) Hakkın gerçekliğinin bir kanıtı da, etkisinin kalıcılığıdır. Batılın geçersizliğinin bir ifadesi de, bozgunculuğunun, yıkıcılığının ortaya çıkmasıdır, çeşitli hile ve entrikalar sonucu büründüğü hak kisvesinden soyutlanmasıdır. Yüce Allah bu gerçeğe şöyle temas eder:

"Görmedin mi ki, Allah nasıl bir örnek vermiştir: Güzel bir söz güzel bir ağaç gibidir ki, onun kökü sabit, dalı ise göktedir. Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Allah insanlar için örnekler verir; umulur ki onlar öğüt alır-düşünürler. Kötü söz ise, kötü bir ağaç gibidir. Onun kökü yerin üstünden koparılmış, kararı kalmamıştır. Allah, iman edenleri, dünya hayatında ve ahirette sapasağlam sözle sebat içinde kılar. Zalimleri de şaşırtıp-saptırır; Allah dilediğini yapar." (İbrahim, 24-29)

"Zalimler" sözcüğü ayet içinde mutlak olarak kullanılmıştır. Buna göre yüce Allah, içinde bulundukları durumdan ötürü onları saptırır. Onların durumu ise hakkı, kendisine yakışmayan bir yoldan yani batıl yoldan talep etmeleridir. Nitekim yüce Allah, Yûsuf'tan (a.s) naklen şöy--le buyurur: *"Dedi ki: Allah'a sığınırım. Çünkü o benim Rabbimdir, yerimi güzel tutmuştur. Gerçek şu ki, zalimler kurtuluşa ermez."* (Yûsuf, 23)

Zalim kimse, zulmüyle kurtuluşa ermez, zulmü de onu, ihsan sahibi kimsenin iyiliğiyle ve muttakinin de takvasıyla ulaştığı sonuca ulaştırmaz. Yüce Allah, bu anlamı şu şekilde vurgulamaktadır: *"Bizim uğrumuzda cihad edenlere, şüphesiz yollarımızı gösteririz. Gerçekten Allah, ihsan edenlerle beraberdir."* (Ankebut, 69) *"Sonuç ta takvanındır."* (Tâhâ, 132)

Değişik konularla ilgili olmakla beraber, bu değerlendirmemizi pekiştirecek içerikte birçok ayet vardır. bu ayetlerin en kapsamlısı ve etraflısı hiç kuşkusuz şu ayet-i kerimedir: *"Allah gökten bir su indirdi de dereler kendi miktarınca çağlayıp aktı. Sel de yüze vuran bir köpük yüklendi. Bir süs veya bir meta sağlamak için ateşte üzerinde yakıp-erittikleri şeyler (madenler)de de bunun gibi bir köpük vardır. İşte Allah, hak ile batıla böyle örnekler verir. Köpüğe gelince, o atılır gider. İnsanlara yarar sağlayacak şey ise, yeryüzünde kalır. İşte Allah örnekleri böyle vermektedir."* (Ra'd, 17)

Daha önce, aklın da bunu onayladığına işaret etmiştik. Çünkü bu, bütün evrende yürürlükte olan sebep-sonuç kanununun evrenselliğinin bir gereğidir. Ayrıca, sık sık yinelenen duyumlar ile oluşan kesin deney de buna tanıklık etmektedir. Hemen her kes zalimlerin akıbetine, köklerinin kurutulmasına ilişkin en az bir kaç haberi zihninde muhafaza etmiştir.

* * *

259) Ya da ıssız duran bir şehre uğrayan gibisini görmedin mi?

Ayetin orijinalinde geçen "haviye" kelimesi "haliye" yani "boş ve ıssız" demektir. Kimsenin oturmadığı terk edilmiş boş ev için "Havet'-id-daru, tehvî, havaen" derler. "Urûş" kelimesi ise, "arş"ın çoğuludur. Direklere dayalı olarak uzanan asmalar anlamında kullanılır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Asmalı ve asmasız bahçeleri"* (En'âm, 141) Bu yüzden evin tavanına da "arş" denilmiştir. Ancak ikisinin arasında fark vardır. Tavan, yerden yükselen duvarlar üzerine konur. Çardak ise, tavanla birlikte, direklere de denir. Asmalı bahçelerin şekli gibi. Bu yüzden ıssız şehirler için "haliyetun alâ urûşiha (=altı üstüne gelmiş)" denebilir, ama "haliyetun alâ sakfiha (=tavanı tabana gelmiş)" denemez.

Tefsir bilginleri "ya da" diye başlayan ifadenin başındaki atıf edatının, hangi maksadı vurgulamaya yönelik olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre: Bu ifade, önceki ayette yer alan "ellezî hâcce İbrahîme (=İbrahim'le tartışmaya giren)" ifadesine atfedilmiştir. Atıf edatından sonraki "kef" harfi ise, "gibi" manasını ifade eden bir isimdir; harf değil. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde edilmiş olur: ...Ya da bir şehre uğrayan kimse gibisini gördün mü? İfadenin başında "kef" harfinin yer alması ise, tanıkların birden fazla olduğuna dikkat çekmek içindir.

Bir diğer görüş de şöyledir: Atıf edatından sonra yer alan "kef" harfi fazladır, fonksiyoner değildir (tekidi bildirir). Cümlenin anlamı da şöyledir: "İbrahim'le tartışanı görmedin mi ya da bir şehre uğrayanı?" Bir diğer görüş de şudur: Burada mana nitelikli bir atıf söz konusudur; yani bu cümle önceki cümleden kastedilen anlamı belirginleştirmiştir ve anlamı göz önünde bulundurularak ona atfedilmiştir. Sonuç cümlenin anlamı şöyledir: İbrahim'le tartışan gibisini, ya da bir şehre uğrayan gibisini görmedin mi?

Bir diğer görüş ise şöyledir: Bu söz, Hz. İbrahim'in kendisinin diriltip öldürdüğünü iddia eden hasmına verdiği cevaptan ibarettir. Bu durumda ifadenin açılımı şöyle olur: "Eğer sen diriltiyorsan, haydi, bir şehre uğrayan adamın diriltilişi gibi bir diriltme olayını gerçekleştir." Tefsir bilginlerinin, ayetin başındaki atıf edatının hangi maksada yönelik olduğunu belirlemek için ileri sürdükleri görüşler bunlardır. Ancak, hiçbirisi okuyucunun da gözlemlediği gibi doğru değildir.

Benim zannımca -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ifadenin başındaki atıf edatı, yapılan değerlendirmelerin üçüncüsünde işaret edildiği gibi önceki cümlenin anlamına yöneliktir. Fakat ifadenin açılımı, orada yapıldığı gibi değildir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: *"Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır; inkâr edenlerin velileri ise tâğuttur. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar."* ayetinden şu sonuç çıkıyor: Allah müminleri hakka iletir, kâfir olanı da küfür içindeyken doğru yola iletmez. Tam tersine, kâfirin Allah'ı bir yana bırakarak edindiği dostları onu saptırırlar. Ardından yüce Allah, bunu kanıtlayıcı üç örnek sunarak, Allah'ın doğru yola iletmesini, çeşitli kısımlarını gözler önüne serdi. Yüce Allah'ın yol göstericiliğini birbirini izleyen üç aşama şeklinde inceleyebiliriz:

1) Delil ve belge sunmak suretiyle hakka iletme. Hz. İbrahim'le Rabbi konusunda tartışmaya giren kâfir adamın (Nemrud'un) kıssasında olduğu gibi. Bu kıssada görüldüğü gibi, Hz. İbrahim hakka iletilmiş, doğru sözü söylemesi sağlanmıştır. Hz. İbrahim'le tartışan adam ise, bu belgeler aracılığı ile doğruya erişememiştir. Tam tersine, apışıp kalmış, küfrü onu sapıklığa iletmişti. Kıssada Hz. İbrahim'in gerçeğe iletilmesine doğrudan değinilmemiş, konunun iskeletini rakibinin tavrı oluşturmuştur. Bununla da daha değişik bir amaç güdülmüştür ki bu amaç şu cümlede belirtilmiştir: *"Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."*

2) Göstermek ve somut kanıtlar sunmak suretiyle gerçeğe iletme. Altı üstüne gelmiş ıssız bir şehre uğrayan adamın kıssasında olduğu gibi. Bu kıssada, diriltme ve öldürme hususunda adamın kafasında problemler oldu. Onun öldürülüp diriltilmesiyle ve ayette işaret edilen diğer hususlarla meselenin kanıtlandığı vurgulanıyor.

3) Olayın süzüldüğü gerçeği ve sebebi tanık göstermek suretiyle olguyu açıklama ve gerçeğe iletme. Diğer bir ifadeyle sebep ve sonucu

birlikte gösterme. Hiç kuşkusuz bu, doğru yola iletmenin ve bir gerçeği açıklamanın en etkili, en üstün ve en kalıcı mertebesidir.

Diyelim ki bir adam, peynir denen nesneyi hiç görmemiştir ve onunla ilgili kuşkuları vardır. Bu adamın kuşkuları peyniri gören, yiyen ve tadına bakmış bulunan bir adamın şahitliğine başvurularak giderilmeye çalışılabilir. Ve yine, bir parça peynir kendisine gösterilir, tadına baktırılabilir. Üçüncü yol ise şudur ki; bir miktar süt getirilir, içine biraz peynir mayası katılır ve peynir kıvamına gelince, kendisine sunulur ve tadına bakması istenir. Şüpheyi gidermenin en etkili yolu budur.

Bu açıklamadan sonra söz konusu üç ayetten güdülen amaçla ilgili olarak (ki üç makama şahit ve örnek göstermedir) her üç kısım akış ve doğru yolu gösterme karşı tarafa amacı iletmede geçerli olabilir. Buna göre üç değişik yorum çıkarabiliriz: Allah mümini hakka iletir: Hz. İbrahim'le Nemrud kıssasını duymadın mı? Ya da bir şehre uğrayan adamın kıssasını? Ya da Hz. İbrahim ve kuşlar kıssasını?

Şöyle de denebilir: Hiç şüphesiz Allah müminleri hakka iletir: Ya tartışma kıssasında Hz. İbrahim'in gerçeğe iletilmesi gibi -ki bir tür hidayete ermedir bu- ya da bir şehre uğrayan adamın gerçeğe iletilmesi gibi- bu da hidayete ermenin bir başka şeklidir- ya da Hz. İbrahim ve kuşlar kıssasındaki gibi- hidayete ermenin, doru yola erişmenin bir başka şekli-

Veya şöyle denir: Yüce Allah müminleri hakka iletir. Sana bunu kanıtlayacak somut olayları hatırlatıyorum. Söz gelimi, tartışma kıssasını, bir şehre uğrayan adamın kıssasını ve bir de İbrahim'in *"Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster."* dediğini hatırla.

Konunun akışı gereği, her üç ayete uyabilecek değerlendirmelerdir bunlar. Ne var ki, yüce Allah, bu açıklamaları yaparken edebi sanatlara başvuruyor. Bu amaçla üç ayetin her birini farklı bir ifade tarzıyla sunuyor. Böylece muhatapların zihinleri canlı tutuluyor, bir de mümkün olduğunca ifade tarzından yararlanma hedefleniyor.

Bundan sonra şu husus açıklığa kavuşuyor: "Ev kellezî (=Ya da... gibisini...)" ifadesi, önceki ayetin işaret ettiği takdir edilmiş bir cümleye atfedilmiştir. Bu durumda ifadenin takdiri açılımı şöyledir: Ya İbrahim'le tartışmaya giren gibisini veya bir şehre uğrayan gibisini..." Açıklığa kavuşan bir diğer husus da şudur: Bir sonraki ayette yer alan,

"Hani İbrahim…" demişti." ifadesi, önceki ayetin işaret ettiği takdir edilmiş bir cümleye atfedilmiştir. Ki şöyle bir anlam elde edebiliriz: Tartışma kıssasını, bir şehre uğrayan kimsenin kıssasını ve İbrahim'in "Rabbim bana... göster" dediğini hatırla..."

Yüce Allah, ayette işaret edilen şehre uğrayan kimsenin adını, uğradığı şehri ve bu şehirde ikamet edenleri ve "seni insanlara ibret belgesi kılacağız." şeklinde ayette işaret edildiği gibi bir ayet olsun diye diriltilip gönderildiği halkın kimliğini gizli tutmuştur. Oysa, örneklendirme bağlamında isimlerine işaret edilmiş olması daha uygun ve kuşkuları giderme bakımından daha etkili olacaktı.

Ancak, ayette sözü edilen ölümden sonra dirilme mucizesi, aynı şekilde bu tarz bir yol göstericilik örneği, büyük bir olay olduğu, ayrıca imkânsız ve olağanüstü bir şey gibi algılandığı için her şeye gücü yeten hikmet sahibi konuşmacının olaydan küçümseyici, basitleştirici bir edayla söz etmesi belagat sanatının bir gereğidir. Bununla muhatapların ve dinleyicilerin olayı imkânsız görme eğilimlerinin kırılması amaçlanmıştır. Büyük şahsiyetler, kendi konumlarını yüceltmek için, başka şahsiyetlerden ve onların gerçekleştirdikleri büyük işlerden söz ederlerken böyle bir tavır takınırlar... Bu nedenle, ayet-i kerimede kıssanın birçok yönü karanlıkta bırakılmıştır ki, aslını belirlemek güçtür. Amaç, bu işin Allah'a göre basit olduğunu vurgulamaktır.

Yine bu gerekçeden dolayı, önceki ayette işaret edilen tartışmada İbrahim'in rakibi konumundaki kişinin adından da söz edilmemiştir. Hemen sonraki ayette, gündeme getirilen kıssanın bağlamında kuşların, dağların isimlerinin, parçalara ayrılan kuşların kaç parçaya ayrıldıklarının belirtilmemiş olması da bu amaca yöneliktir.

Hz. İbrahim'in (a.s) adının açıkça zikredilmesine gelince, Kur'ân'da ona ayrı bir önem verilir: *"Bu, İbrahim'e kavmine karşı verdiğimiz delilimizdir."* (En'âm, 83) *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki… ve kesin inananlardan olsun."* (En'âm; 75) Hz. İbrahim'in adından açıkça söz edilmesi ona verilen özel önemi yansıtmaktadır.

Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de diriltme ve öldürme olayından söz ederken, genellikle bu işin basitliğini, küçümseyici bir ifadeyle dile getirmesinde yatan neden, önce işaret edilen nüktedir: *"Yaratmayı başlatan, sonra onu iade edecek olan O'dur. Bu O'na pek kolaydır. Gökler-*

de ve yerde en yüce misal O'nundur. O, güçlü ve üstün olandır, hikmet sahibidir." (Rûm, 27) *(Zekeriyyâ): "Rabbim, dedi benim nasıl oğlum olur?... "Rabbin dedi ki: Bu Benim için kolaydır, daha önce sen hiç bir şey değil iken seni yaratmıştım."* (Meryem, 8-9)

Demişti ki: "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?"

Yani: Allah bu şehrin halkını nasıl diriltecek?" Dolayısıyla *"Şehre sor."* (Yûsuf, 82) ayetinde olduğu gibi burada da mecazî bir ifade kullanılmıştır.

Adam bu sözü, işin önemini, büyüklüğünü vurgulamak ve yüce Allah'ın gücüne dikkat çekmek için söylemiştir. İnkâra yol açan imkânsız görmeden ya da imkânsız görmeye yol açan inkârdan kaynaklanan bir söz değildir bu. Bunun kanıtı da, yüce Allah'ın onun ağzından kıssanın sonunda aktardığı şu ifadedir: *"Biliyorum ki gerçekten Allah, her şeye güç yetirendir."* Dikkat edilirse, "Şimdi biliyorum..." şeklinde bir ifade kullanmıyor. Nitekim benzeri bir ifade Mısır vezirinin karısının ağzından aktarılmıştır: *"İşte şu anda gerçek orta yere çıktı."* (Yûsuf, 51) Buna ilişkin açıklamaya az sonra yer vereceğiz.

Kaldı ki adam, kendisiyle konuşulan bir peygamberdir ve insanlara bir ibret dersi olsun diye diriltilen bir mucizedir. Peygamberlerse masumdurlar. Dinin temel bir ilkesi olan "ölümden sonra diriliş"ten yana kuşku içinde olmaları mümkün değildir.

Bunun üzerine Allah, onu yüz yıl öldürdü, sonra onu diriltti.

İfadeden ruhunun alınması suretiyle öldürüldüğü ve bu şekilde yüz yıl bekletildiği, sonra da ruhu bedenine iade edilerek diriltildiği anlaşılıyor.

Bazı tefsir bilginleri bu ifadeye ilişkin olarak şöyle demişlerdir: "Bu ifadede işaret edilen ölümden maksat, tıp bilginlerinin koma hâli dedikleri olaydır ki bu durumda canlı varlık duyarlılığını ve bilincini yitirmekle beraber, hayatın asıl fonksiyonuna sahip olur ve bu şekilde uzun süre, günler, aylar ve yıllarca kalabilir. Nitekim Ashab-ı Kehf kıssasından da anlaşılan aynı şeyin olmasıdır. Bunlar üç yüz dokuz yıl uyumuşlar, arkasından yüce Allah onları dirilterek, bunu ölümden sonra dirilişin bir kanıtı olarak insanların dikkatine sunmuştur. Bu bakımdan iki kıssa arasında benzerlik vardır.

Bu tefsir bilgini devamında şöyle diyor: Bu zamana kadar karşılaşılan koma hâllerinde, bu durumun birkaç yılı aştığına rastlanmamıştır. Dolayısıyla yüzyıllık bir koma hâli, alışılmadık olağanüstü bir durumdur. Ancak insanı, birkaç yıllık bir komaya sokmak suretiyle canını almaya güç yetiren yüce Allah, koma hâlini yüz yıla kadar uzatma gücüne de sahiptir. Bizim kanaatimize göre, Allah'ın ayetlerinde tevatür düzeyinde ifade edilen olayları ve bunların zahiri anlamlarını kabul etmek, bunların imkânsızlardan olmayıp mümkün nitelikli olmaları şartına bağlıdır. Nitekim yüce Allah, bu koma hâlini, ardından duygu ve bilincin yüz senelik bir zamandan sonra geri verilişini, ölmelerinin üzerinden binlerce yıl geçtikten sonra, ölülere tekrar hayatın geri verilişinin mümkün oluşuna bir kanıt olarak ileri sürüyor." Söz konusu tefsir bilgininin söyledikleri özetle bunlardan ibarettir.

Anlayamıyorum, nasıl oluyor da ayette sözü edilen "öldürdü" (e-mâtehu) ifadesi ile sırf Ashab-ı Kehf kıssasına olan benzerlikten (bir tür koma hâlinin söz konusu olduğu varsayımından hareketle) dolayı, "koma" hâlinin kastedildiğine hükmediliyor? Oysa ifade son derece açıktır: "Allah onu öldürdü." yani, bildiğimiz ölüm olayı kastediliyor, adı geçen tefsircinin uydurduğu "koma hâli" değil. Acaba bu, hiç kimsenin kıyası onaylamadığı bir meseleyle ilgili olarak kıyas yapmak değil midir? Halbuki konu yol göstericilikle ilgilidir.

Eğer, yüce Allah'ın bir insanı, olağanüstü bir durum olarak yüz yıl boyunca "koma hâli"ne sokması mümkün ise, aynı kişiyi yüzyıl boyunca ölü bırakıp sonra diriltmesi de mümkün olmalıdır. Çünkü O'nun katında şu olağanüstü durumla, bu olağanüstü durum arasında herhangi bir fark yoktur. Ne var ki, yukarıdaki iddiayı ortaya atan tefsirci, herhangi bir somut kanıta dayanmadan ölülerin dünyadayken diriltilmesini imkânsız görüyor. Bu yüzden ayet-i kerimenin devamındaki şu cümleyi de tevil etme gereğini duyuyor: *"Kemiklere de bir bak nasıl bir araya getiriyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz."* İleride bunu da etraflıca ele alacağız.

Kısacası, *"Bunun üzerine Allah onu yüz yıl öldürdü."* ifadesinde kullanılan "öldürdü" kelimesi açıklığı itibariyle, bir de kendisinden önce yer alan, *"Allah bunu nasıl diriltecekmiş"* ifadesi ve sonrasında yer alan, *"Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış; eşeğine de bir bak..."* ifadesi ve *"kemiklere de bir bak"* ifadesi ile birlikte düşünülün-

ce, gerçek anlamda bir öldürme ve diriltmeye delalet ettiğinden kuşku duyulmaz.

Ve ona dedi ki: "Ne kadar kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden az kaldım." dedi. Allah ona, "Hayır, yüz yıl kaldın." dedi.

Ayetin orijinalinde geçen "lebiste" fiilinin mastarı olan "lebs" kelimesi, "durup eğlenmek, beklemek" demektir. *"Bir gün veya bir günden az"* şeklinde mütereddit bir cevap verilmiş olması, adamın öldüğü vakitle dirildiği vaktin farklılığını gösterir. Sabahın erken vakitlerinde ölüp günün sonunda dirilmiş olması yani. Öyle anlaşılıyor ki adam, ölüp dirilmeyi uyuyup uyanma şeklinde algılamış. Sonra zamanlarda bir farklılık olduğunu fark edince, bu iki vaktin arasına gecenin girip girmediği hususunda tereddüde düştü ve eğer araya gece girmişse *"bir gün"* (şayet girmemişse) *"veya bir günden az"* şeklinde bir cevap verdi. *Bunun üzerine Allah ona: "Hayır yüz yıl kaldın" dedi."*

Böyleyken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış... kemiklere de bir bak, nasıl bir araya getiriyoruz, sonra onlara et giydiriyoruz." dedi.

Adamın başından geçenleri anlatan bu cümlelerin ifade tarzı son derece ilginçtir. Mesela "bak" kelimesi üç kere tekrarlanmıştır. Oysa konunun akışı bir kereyle yetinilmesini gerektiriyor. Yiyecek, içecek ve eşekten söz ediliyor. Oysa ilk bakışta bunlardan söz etmeye gerek olmadığı şeklinde bir düşünce geliyor zihnimize. Sonra araya: "Seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir" cümlesi giriyor. Halbuki, normalde bu cümlenin "Kemiklere de bir bak" ifadesinden sonra yer alması gerekirdi. Bununla beraber, söz konusu yıkık beldeden geçmekte olan bu adamın gözünde büyüttüğü bu olay (üzerinden uzun bir süre geçtikten ve bütünüyle değişime uğradıktan sonra ölünün dirilmesi olayı) bizzat kendisinin ölümden sonra gerçekleşmiş oldu. Şu hâlde bu adama *"Kemiklere bak"* diye ikinci bir emir yöneltmeyi gerektiren neydi? Ancak ayet-i kerime etraflıca incelendiğinde, kıssanın özellikleri belirginlik kazanır. Bu da düğümü çözecek ve yukarıda sözünü ettiğimiz şüpheyi bertaraf edecektir.

KISSA HAKKINDA

Ayet üzerinde düşünüldüğü zaman, adamın Allah'ın salih kullarından, Rabbinin makamının yüceliğinin bilincinde, O'nun emirlerine titizlikle uyan bir kişi hatta ilâhî kelâma muhatap bir peygamber olduğu anlaşılıyor. Çünkü, *"Biliyorum ki gerçekten Allah..."* ifadesinin zahiri, işin özünün onun tarafından kesin bir açıklığa kavuşmasının ardından daha önce bildiği ilâhî mutlak kudrete döndüğünü ortaya koymaktadır. *"Sonra onu diriltti ve ona dedi ki: Ne kadar kaldın?"* ifadesinden de anlaşıldığı kadarıyla o, vahye ve ilâhî kelâma da alışıktı. Ve bu ona yöneltilen ilk vahiy de değildi. Yoksa ifadenin şu şekilde olması gerekirdi: "Onu diriltince dedi ki..." veya buna benzer bir ifade kullanılmalıydı. Yüce Allah'ın Hz. Musa (a.s) ile ilgili olarak söylediği sözlerde olduğu gibi: *(Musa), o (ateşin yanı)na gelince kendisine seslenildi: "Ey Musa, gerçekten Ben, senin Rabbinim."* (Tâhâ, 12) *"Derken oraya geldiğinde, o kutlu yerdeki vadinin sağ yanında olan bir ağaçtan seslenildi..."* (Kasas, 30)

Her neyse, öyle anlaşılıyor ki, bu zat (a.s) köyünden uzak bir yere gitmek için evinden çıkmıştı. Bunun delili de binek olarak eşeğini ve azık olarak gerekli olan yiyecek, içeceğini de yanına almış olarak yola çıkmış olmasıdır. Amaçladığı yere doğru yol alırken, yüce Allah'ın *"altı üstüne gelmiş, ıssız duran şehir"* diye tanımladığı harabe yerden geçer. Hiç kuşkusuz bu ıssız şehre gelmek için yola çıkmamıştı. Sadece oradan geçiyordu. Ancak harabe şehrin manzarası etkileyiciydi ve o da ibret almak amacıyla durup bu hayret uyandırıcı manzarayı seyre daldı. Şehir halkının soyu kurutulmuştu. Ölüm felaketi hepsini kuşatmıştı. Çürümüş kemikleri bu zatın (a.s) görebileceği şekilde açıktaydı.

"Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?" derken, işte bu çürümüş kemikleri gösteriyordu. Eğer amacı, harabeye dönüşmüş bu kentin yeniden imarı olsaydı bu kente işaret etmek isteseydi "Allah burasını nasıl imar edecekmiş?" diye sorması gerekirdi. Kaldı ki, harabeye dönmüş bir beldenin yeniden imarı; harap oluşundan sonra beklenen bir durum değildir. Ayrıca, harabeye dönmüş bir kentin yeniden imarı da olağanüstü bir durum olarak algılanmaz. Eğer bu zatın (a.s) işaret ettiği ölüler mezarlarında idiyseler ve o da onların mezarlarına bakarak ibret dersleri çıkarmaya çalışıyorduysa, bundan söz edilmesi gerekirdi ve kentten ayrıca söz açılmamalıydı. Bir gerçeği en

doğru ve en etkili tarzda sunmanın en ileri örneği olan Kur'ân'ın ifade tarzına bu yaraşır çünkü.

Ardından bu zat (a.s) ibret alma amaçlı gözlemlerini derinleştiriyor ve gördüğü manzaranın tüyler ürpertici etkisinde kalarak, bu kentin uzun bir süredir bu şekilde kalışına ve bu arada hâlden hâle geçişine, şekilden şekile girişine, öyle ki ilk hâlinin artık kimse tarafından hatırlanmıyor oluşuna akıl sır erdiremiyor ve bu şaşkınlığının bir ifadesi olarak, *"Allah burasını nasıl diriltecekmiş?"* diyor. Onun bu sözü iki yönlü olarak ele alınabilir: Birincisi; olayın üzerinden uzun bir süre geçmiş olmasına karşın, bunun ardından bir dirilişin gerçekleşeceğine akıl erdirememek, ikincisi; bunca değişimden geçmiş hücre ve organların ilk şekillerine yeniden dönmelerini büyük bir şaşkınlıkla karşılamak.

Yüce Allah, olayı bu iki boyutunu kapsayacak şekilde açıklıyor. Olayın birinci boyutunu, onu bir süre ölü bırakmak, sonra diriltip başından geçenleri sormak suretiyle; ikinci boyutunu ise, çürümüş kemikleri onun gözü önünde canlandırmak suretiyle açıklıyor.

Yüce *"Allah onu yüzyıl öldürdü sonra diriltti."* Ölüm ve dirilme olayları, daha önce de söylediğimiz gibi gündüzün değişik vakitlerinde gerçekleşti. *Ona dedi ki: "Ne kadar kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden az kaldım." dedi.* Adam bu şekilde mütereddit bir cevabı, iki vaktin farklılığından dolayı verdi. Buna göre, ölümü gündüzün ilk yarısındaki bir vakitte, dirilişi de gündüzün son yarısındaki bir vakitte gerçekleşmiştir. Eğer aksi olsaydı, hiç tereddüt etmeden, "Bir gün kaldım." cevabını verirdi. Yüce Allah ona şu karşılığı verdi: *"Hayır, yüz yıl kaldın."* Böylece kendisinin yüzyılı bir gün veya bir günden az gördüğüne hayretle tanıklık etti. Bu, uzun süre ölü olarak bekledikten sonra dirilmeyi aklına sığdıramayışına bir cevaptı.

Ardından yüce Allah, *"Yüz yıl kaldın."* sözünün kanıtı olarak ona şöyle sesleniyor: *"Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış; eşeğine de bir bak;...* Bunun izahı şöyledir: *"Bir gün veya bir günden az kaldım."* sözü, onun kaldığı sürenin uzunluğu veya kısalığı hususunda herhangi bir şey hissetmediğini, bunu anlamak için de gündüzün durumuna; güneşin, gölgenin veya başka bir fenomenin konumunu göz önünde bulundurduğunu ortaya koyuyor. *"Hayır, yüz yıl kaldın."* cevabını alınca, kendisine bakıp herhangi bir değişim geçirmediğini düşünerek bir kuşkuya düşmesi normaldir. Bir insan ölür de üzerinden yüz

yıl geçerse, bedeninin değişime uğraması, tazeliğini ve dinçliğini yitirmesi, toprağa, çürümüş kemiklere dönüşmesi kaçınılmazdır. Yüce Allah onun aklına gelebilecek bu şüpheyi yok etmek için ona yiyeceğine ve içeceğine bakmasını emrediyor. Ki durumlarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bir de çürümüş kemiklere dönüşmüş eşeğine bakmasını emrediyor. Eşeğin durumu, uzun süre ölü kalışın kanıtıdır. Yiyecek ve içeceğin durumu da, bu süre boyunca durumda herhangi bir değişiklik olmadan kalınabileceğinin kanıtıdır.

Bundan anlaşılıyor ki: Eşek de bir süre boyunca ölmüş ve kemik yığınına dönmüştü. Onunla birlikte eşeğin de öldüğünden söz edilmemesi Kur'ân'ın göz kamaştırıcı bir edep tavrı olsa gerektir.

Kısacası, bununla ilâhî mesaj açıklığa kavuşuyor: Şöyle ki: Onun ölü olarak kalınan uzun süreyi aklına sığdıramaması yersizdi. Çünkü yüce Allah, ona yüzyılın (ölü kaldığı süre) bir gün veya bir günden az gibi geldiğini itiraf ettirmişti. Nitekim kıyamet günü bütün insanlar da aynı itirafta bulunurlar. Böylece söz konusu zat (a.s) ölme ve dirilme zamanlarının arasının uzun veya kısa olmasının O'nun her şeye egemen olan kudretini etkilemediğini açıkça anlamış oldu. O'nun gücü zamana bağlı maddî bir güç değildir ki, bir yere yönelik az veya çok miktardaki değişim O'nun gücünde bir takım farklılıklara yol açsın ve bundan dolayı da eskiden ölmüş olanları diriltmek kısa süre önce ölmüş olanlara oranla kendisine zor gelsin. Tersine uzak da O'nun yanında yakın gibidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyuruyor:

"Gerçekten onlar, bunu uzak görüyorlar. Biz ise, onu pek yakın gö--rüyoruz." (Mearic, 5-7) *"Kıyamet saatinin emri de yalnızca göz açıp kapama gibidir."* (Nahl, 77)

"Seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir." buyuruyor. Burada amaç bildiren ifadenin başında atıf edatının bulunması, başka amaçların da gözetildiğini göstermektedir. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: "Sana bunları yaptık ki, şunu şunu açıklayalım ve seni insanlara ibret belgesi kılalım." Bununla da anlaşılıyor ki, bu olayın gerisindeki ilâhî maksat, sırf olayı ona açıklamakla sınırlı değildir. Aksine bir diğer maksat da vardır ve bu da onun insanlara bir ibret belgesi kılınmasıdır. Şu hâlde, *"Kemiklere bak."* ifadesinden maksat, olayın sırf ona açıklanmasıdır; ancak onun bir süre ölü bırakılıp sonra diriltilmesindeki maksat da olayın ona açıklanmasının yanı sıra, onun insanlara bir

ibret belgesi kılınmasıdır. Bu yüzden, *"Seni insanlara ibret-belgesi kılmamız içindir."* ifadesi, *"Kemiklere de bir bak."* ifadesinden önce yer almıştır.

Bu açıklamalarımızdan "bak" ifadesinin ayet-i kerime içinde üç kere tekrarlanmış olmasının sebebi de anlaşılıyor. Çünkü her üç yerde de kelime başka bir amaca yöneliktir ve ötekilerle ortak bir yönü yoktur.

Adamın bir süre ölü bırakılmasının, sonra diriltilmesinin ve bu olanların ona anlatılmasının amacı, yüce Allah'ın diriliş günü ölüleri dirilttiği zaman insanların neler hissettiğini açıklamaktır. Yüce Allah insanların o günkü durumlarını şöyle tasvir etmektedir: *"Kıyamet saatinin kopacağı gün, suçlu günahkârlar, tek bir saatin dışında kalmadıklarına ant içerler. İşte onlar böyle çevriliyorlardı. Kendilerine ilim ve iman verilenler ise, dediler ki: Andolsun, siz Allah'ın kitabında diriliş gününe kadar kaldınız; işte bu dirilme günüdür. Ancak siz bilmiyorsunuz."* (Rûm, 55-56)

Daha sonra yüce Allah, *"Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?"* ifadesinin kapsadığı ikinci anlamı açıklığa kavuşturuyor. Yani: "Organlar ve bedenin cüzleri bunca değişimi ve dönüşümü yaşadıktan sonra tekrar nasıl eski şekillerine dönerler. O bu düşünceler içindeyken Allah, O'nun dikkatini kemiklere yöneltir: *"Kemiklere de bak nasıl bir araya getiriyoruz."* Ayetin orijinalinde geçen "nunşizuha" fiilinin mastarı olan "inşaz" büyütmek, geliştirmek demektir. Ayetten anladığımız kadarıyla burada eşeğin kemikleri kastediliyor. Eğer bütün kent halkının kemikleri kastedilmiş olsaydı, *"seni insanlara ibret belgesi kılmamız için."* ifadesi sırf ona özgü olmazdı, Allah'ın dirilttiği diğer halk da bu kapsama girerdi.

Bazı tefsircilerin, bu ayette canlı bedenindeki kemiklerin kastedilmiş olduğunu söylemiş olmaları son derece şaşırtıcıdır. Bu yoruma göre, canlı bedenindeki kemiklerin gelişmeleri ve üzerlerine et giydirilmesi dirilişin kanıtlarından biridir. Bu kemikleri geliştiren ve büyüten Allah, ölüleri de diriltir ve O'nun gücü her şeye yeter. Nitekim yüce Allah dirilişi kanıtlamak amacıyla buna benzer olguları örnek göstermiştir. Bunlardan biri de yüce Allah'ın üzerinde çeşitli bitkiler yeşertmek suretiyle canlandırdığı ölü topraktır... Gördüğünüz gibi bu yorumda, gereksiz ve sebepsiz bir zorlama ve zahmete düşmekle karşı karşıyayız. Bu delilsiz bir iddiadır.

Bütün bu açıklamalardan şu sonuç çıkıyor: *"Bunun üzerine Allah onu yüz yıl öldürdü..."* ifadesinden ayetin sonuna kadar *"Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?"* sorusunun tekrardan uzak cevabı niteliğindedir.

O, kendisine bunlar apaçık belli olduktan sonra dedi ki: "Bi-liyorum ki gerçekten Allah, her şeye güç yetirendir."

Durum somut olarak açıklığa kavuştuktan sonra, adı geçen zat, bundan önceki bilgisine dönüş yapıyor. Sanki, *"Allah, burasını ölümden sonra nasıl diriltecekmiş."* sözünde dile getirilen düşünce aklına geldiğinde mutlak kudrete ilişkin bilgisiyle kendisini ikna ediyor. Daha sonra yüce Allah, bizzat gözleme ve somut deneyime dayalı bir yöntemle meseleyi ona açıklayınca da kendine geliyor ve sahip olduğu bilgiye ilişkin güvenini tazeliyor ve kendi kendine şöyle diyor: Bana öğüt vermedesin. Bana yönelik yol göstericiliğinde ihanet etmedin, beni sağlam bir kanaate ulaştırdın. Dolayısıyla nefsimin güvenip dayandığı mutlak kudrete ilişkin durum cehalet değildir. Tersine güvenip dayanılacak bir bilgidir.

Burada gündeme getirilen olayın benzerlerine çokça rastlamak mümkündür. Çoğu zaman insan bir şeyi bilir de sonra aklına bir şey gelir, içinde bu bilgisiyle çelişen bir duygu uyanır. Bunun geri plânında gerçeğe ilişkin kuşku ya da bilginin asılsızlığı gibi bir durum yatmaz elbette. Burada daha başka sebepler ve etkenler söz konusudur. İşte bu durumda insan, şüpheyi giderene kadar kendine, ikna etmeye yönelik telkinlerde bulunur. Sonra döner kendi kendine şöyle der: Ben biliyorum ki, şu şöyledir ve bu böyle değildir. Böylece bilgisini pekiştirir ve nefsi hoşnut olur.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, *"O, kendisine bunlar açıkça belli olduktan sonra..."* ifadesiyle şöyle bir durum kastedilmiyor: Daha önce Allah'ın kudreti hakkında kuşku içindeydi, bu somut deneyimi yaşayınca da, *"Biliyorum ki..."* diye başlayan sözleriyle ifade ettiği gibi bu hususta kesin bilgiye kavuştu..." Böyle değil.

Birincisi; kıssanın kahramanı, ilâhî kelâma muhatap olan bir peygamberdi. Peygamberlerse, Allah'ı, bilmemek, özellikle zatî sıfatlardan biri olan "kudret"ten habersiz olmaktan beridirler.

İkincisi; şayet böyle bir durum söz konusu olsaydı, "şimdi bildim" veya buna benzer bir ifade kullanılmalıydı.

Üçüncüsü; hiç kuşkusuz ölüleri diriltme gücüne ilişkin bilginin meydana gelmesi, kudretin bütün her şeye taalluk edeceğine dair bir bilginin gerçekleşmesini gerektirmez. Halbuki adam: "Biliyorum ki gerçekten Allah, her şeye güç yetirendir." demiştir. Evet, bazı insanların içinde bu tür bir sezgi meydana gelebilir. Güç açısından diriltmeyi gözlerinde büyütüp imkânsız görenler gibi. Bunlar, içlerindeki sezgiyi güçlendirecek somut bir olayla karşılaşıp da, başka konular akıllarından geçiremez durumda olunca, ölüleri diriltenin her istediğini ve kendisinden istenen her şeyi yapabilecek güce sahip olduğuna hükmederler. Ancak bu sezgisel bir inançtır ve arkasında yukarıda da işaret ettiğimiz gibi psikolojik korku ve büyük görme eğilimi yatmaktadır. Bu duyguların yok olmasıyla birlikte, sezgi de yok olur. Buna bizzat tanık olmadıkça da insanda bir etkisi kalmaz. Her hâlükârda bu tür bir inanca dayanmak, güvenmek gerekmez. İlâhî kelâmın bu tür bir inancı ve sözü, ilâhî açıklamanın övgüye değer güzel bir sonuç olarak nitelemiş olması düşünülemez. Nitekim yüce Allah'ın kıssayı anlattıktan sonra şu ifadeyi kullanması da bu sözü methetmesini göstermektedir: *"O, kendisine bunlar apaçık belli olduktan sonra dedi ki: Biliyorum ki gerçekten Allah, her şeye güç yetirendir.."*

260) Hani bir zaman İbrahim, "Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster." demişti.

Daha önce bu ifadenin takdir edilmiş bir ifadeye matuf olduğunu ve takdirin de, "Hatırla ki, bir zaman İbrahim şöyle demişti..." şeklinde olduğunu, bunun (hatırla) cümle içinde zarf (iz) üzerinde etkili olduğunu söylemiştik. Bazıları, zarf üzerinde amel eden etkenin "inanmıyor musun? dedi." ifadesi olabileceğini söylemişlerdir. Buna göre ifadenin tertibi şöyledir: *"İbrahim, Rabbim bana göster..."* dediği zaman Allah: *"Yoksa inanmıyor musun?"* dedi. Ancak bu değerlendirme isabetli değildir.

"Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster." ifadesi bir kaç hususa yönelik işaretler içermektedir:

1) Hz. İbrahim (a.s) ölülerin nasıl diriltildiğini görmeyi istemişti, kanıtsal bir açıklamayı değil. Çünkü peygamberlerin, özellikle Allah dostu Hz. İbrahim gibi ulu bir peygamberin, ölülerin diriltileceğine

ilişkin kanıtsız bir inanca sahip olmaları düşünülemez. Delile dayanmayan teorik bir inanç, ya taklidî bir inanıştır ya da düşünsel bozukluktan kaynaklanan bir durumdur. Bunların hiç biri, Hz. İbrahim'in (a.s) şanına yakışmaz.

Kaldı ki; Hz. İbrahim (a.s) söz konusu soruyu "keyfe (=nasıl)" soru edatıyla soruyor. Bir soru "keyfe" edatıyla başlıyorsa, bir şeyin özeliğinin anlaşılmak istendiği kastedilir, o şeyin aslen varolup olmadığı değil. Örneğin: "Zeyd'i gördün mü?" şeklinde bir soru yönelttiğin zaman, amacın "görme" olayının temelden gerçekleşip gerçekleşmediğini öğrenmektir. Ama "Zeyd'i nasıl gördün?" diye sorduğun zaman, artık bu soruda "görme" olayının aslı söz konusu edilmediği açıktır. Soru "görme"nin niteliğiyle ilgilidir. Böylece anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim (a.s) bu soruyu, ölülerin dirilmesinin gösterme ve gözlemleme suretiyle açıklanması için sormuştur, delil ve kanıt edinmek için değil.

2) Hz. İbrahim (a.s) dirilişin niteliğini gözlemlemek istemiştir, dirilişin aslını değil. Bunu, *"Ölüleri nasıl diriltiyorsun?"* sözünden anlıyoruz. Bu ifadeyi iki yönden tasavvur edebiliriz:

a) Soru, maddî parçaların hayatı kabul edişlerinin, ayrışıp çürüdükten sonra yeniden bir araya gelişlerinin ve canlı bir varlık olarak tasvir edilişlerinin nasıl gerçekleştiğine ilişkindir. Dolayısıyla, sorunun özü, ölümden sonra dirilişi gerçekleştirme gücüyle ilgilidir.

b) Soru, yüce Allah'ın ölülere hayat vermesinin ve yeniden dirilen bedenlerini oluşturan parçaları canlandırılışının nasıl gerçekleştiğiyle ilgilidir. Dolayısıyla sorunun amacı, sebebi ve etkisinin niteliğini belirlemektir. Bu, yüce Allah'ın bir ayette "varlıkların melekûtu" diye adlandırdığı olaydır: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri yalnızca: "Ol" demesidir; o da hemen oluverir. Her şeyin melekûtu elinde bulunan Al--lah ne yücedir."* (Yasin, 82-83)

Hz. İbrahim (a.s) yukarıdaki soruyu işaret ettiğimiz bu ikinci anlamı esas alarak sormuştur, birinci anlamı değil. Bunun bir kaç nedeni vardır:

Birincisi; *"Ölüleri nasıl diriltiyorsun?"* derken "tuhyi" fiilini kullanıyor; ki bunun kökü "ihyâ=diriltme"dir. Dolayısıyla yüce Allah'a özgü olan ve O'nun emriyle canlı varlığın hayatına sebep oluşturan "diriltme"nin niteliğini sormuştur. Bu yüzden "keyfe tehyi'l-mevta" şeklinde bir ifade kullanmamıştır. Çünkü "tehyi" hayat" kökünden gelir. Eğer

böyle olsaydı, soru dağılan beden parçalarının bir araya gelişi, ilk şekline dönüp hayatı kabul edişinin niteliğiyle ilgili olurdu. Şu hâlde diriltmenin bu anlamdaki niteliğiyle ilgili olsaydı soru, bu durumda ifadenin de ikinci şekliyle varit olması yani "tehyi'l-mevta" şeklinde olması gerekirdi.

İkincisi: Eğer soru, dağılan beden parçalarının hayatı kabul edişlerinin niteliğiyle ilgili olsaydı, o zaman diriltme işleminin Hz. İbrahim eliyle yürütülmesinin bir amacı olmayacak, yüce Allah'ın bir canlıyı ölümünden sonra diriltmesi yeterli olacaktı.

Üçüncüsü: Şayet sorunun maksadı bu olsaydı, ifadenin *"Bil ki, şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hikmet sahibidir."* yerine, "Bil ki, şüphesiz Allah'ın gücü her şeye yeter." şeklinde son bulması gerekirdi. Çünkü Kur'ân'ın bildiğimiz ifade tarzı bunu gerektirir. Çünkü söz konusu soruya, "kudret" sıfatı uygun düşüyor, "üstünlük" ve "hikmet" sıfatları değil. Çünkü, "izzet=üstünlük" ve "hikmet" (birincisi, yüce Allah'ın zatının başkalarının sahip olmadığı ve hak ettiği şeylere sahip olması, ikincisi de, yüce Allah'ın işlerini sağlam yapması demektir) hayat bahşetmeyle ilintilidir, maddenin hayatı edinmesi ile değil. Buna dikkat edip anlayınız.

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan, bazı müfessirlerin değerlendirmelerinin yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Diyorlar ki: Hz. İbrahim (a.s) *"Rabbim bana... göster."* derken, diriltmenin meydana gelişinin niteliğini bilmeyi istemişti, diriltmenin niteliğini bizzat gözlemeyi değil. Ayette ona cevap olarak yer alan ifadede de bundan fazlasına işaret edilmiyor.

Onların bu değerlendirmelerinin özü şudur: Ayette, yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e diriltmeyi emrettiğine ve onun da bu emri yerine getirdiğine dair bir kanıt yoktur. Çünkü her "emir"le, onun uygulanması kastedilmez. Nitekim bazen haber, emir tarzında sunulabilir. Örneğin: Biri sana: Mürekkep nasıl elde edilir? diye sorsa, sen de ona şu cevabı verebilirsin: "Şu şu maddeleri al ve onları şöyle şöyle yap, mürekkebi elde edersin." Bunu söylerken, mürekkebin nasıl elde edildiğini kastediyorsun, bizzat onun da gidip mürekkep yapmasını emretmiyorsun.

Kur'ân-ı Kerim'de, haberin emir tarzında sunulduğunun örnekleri çoktur. Bu ayetteki ifade de ölülerin diriltilmesine bir örnek niteliğindedir ve anlamı şudur: Dört tane kuş tut ve bunları bir süre yanında bu-

lundur ki sen onlara, onlar da sana alışsınlar. Ki onları çağırdığın zaman sana gelsinler. Çünkü bütün hayvanlar içinde en fazla kuşlar böyle bir eğitime yatkındırlar. Sonra bunların her birini bir dağın tepesine bırak, arkasından onları çağır. Aranızdaki mekân farklılığına ve mesafe uzaklığına rağmen uçup sana geleceklerdir. İşte Rabbinin işi de böyledir. Ölüleri diriltmek istediği zaman, onları şu varoluş sözüyle çağırır: "Dirilin" Onlar da, tıpkı yaratılışın başında olduğu gibi, diriliverirler. Nitekim, *"Göklere ve yere de isteyerek veya istemeyerek, gelin, demiş, onlar da isteyerek, geldik, demişlerdi."* (Fussilet, 11)

Bunun kanıtı; **birincisi,** Ayette geçen *"onları kendine alıştır."* anlamına gelen "fe-surhunne" kelimesidir. Yani, sana meyletmelerini ve alışmalarını sağla. Kelimenin "ila" harf-i cerriyle geçişli yapılması da bunu gösterir. "Sare" fiili "ila" harf-i cerriyle geçişli yapıldığı zaman, "meyletme" anlamını ifade eder. Dolayısıyla tefsir bilginlerinin, kelimeye "parçalama" yani "boğazladıktan sonra parçalara ayırma" anlamını vermiş olmaları, kelimenin geçişli oluşuyla bağdaşmıyor. Bir de şunu diyorlar: İfadede geçen "ileyke (=sana)" sözü, "tut" ifadesiyle ilintilidir, "kendine alıştır" anlamına gelen "fe-surhunne" ifadesiyle değil. Dolayısıyla, "Kendine dört tane kuş tut ve onları parçala " şeklinde bir anlam vermek, ayetin zahirine aykırıdır.

İkincisi: Şurası açık bir gerçektir ki: "Fe-surhunne (=Onları kendine alıştır)", "minhunne (=her bir parçasını)", "ved'uhunne (=onları çağır)", "ye'tîneke (=sana koşarak gelirler)" ifadelerindeki zamirler, "kuşlar" kelimesine dönüktür. Halbuki, "Burada kuşların parçalanması, her bir parçasının bir dağın tepesine bırakılması, sonra onların çağrılması kastedilmiştir." diyenlerin bu değerlendirmeleri doğru olsaydı, zamirlerde farklılık olacaktı, ilk ikisi "kuşlar"a, üçüncü ve dördüncüsü de "parçalar"a dönük olacaktı. Fakat ayette bunu haklı çıkaracak bir durum söz konusu değildir.

Ayetin anlamı hususunda yukarıda aktardığımız bu değerlendirmeleri onaylayan bazı müfessirler, diğer bir takım kanıtlar sunmuşlardır. Ki bunlardan ibarettir:

Üçüncüsü: Hiç şüphesiz, yaratılışın niteliğini göstermek, eğer dağılan beden parçalarının bir araya getirilişini ve ilk canlı şekline doğru bir değişime uğratılışının niteliğini gözlemek anlamını ifade ediyorsa, bu sonuç tefsir bilginlerinin Hz. İbrahim'in kuşları parçalara ayırdığı,

bu parçaları birbirine karıştırıp her bir parçasını uzak bir dağın zirvesine bıraktığı şeklindeki değerlendirmelerden çıkmaz. Bu durumda, bedenin parçalarını oluşturan zerrelerin değişik hareketlerinin ve çeşitli değişimlerinin gözlemlenişi tasavvur edilebilir mi? Şayet, diriltmenin niteliğini göstermekle, varoluş kelimesinin künhünü kuşatmak anlamı kastediliyorsa, hiç şüphesiz bu, yüce Allah'ın eşyanın varoluşuyla ilintili ve eşyaya söylettiği iradesidir. Kur'ân'ın zahirine göre -ki bütün Müslümanlar bu kanaattedir.- bir insan için böyle bir gözlem mümkün değildir. Çünkü yüce Allah'ın sıfatları nitelikten münezzehtir.

Dördüncüsü: *"Sonra bırak..."* ifadesi, erteleme anlamına işaret etmektedir ki bu da "alıştırma" anlamına uygun düşen bir durumdur. Dolayısıyla, "fe-surhunne" kelimesi tefsir bilginlerinin ileri sürdüklerinin aksine, kesme ve parçalama anlamını ifade etmemektedir.

Beşincisi: Eğer tefsir bilginlerinin bu değerlendirmeleri doğru olsaydı, ayetin "aziz" ve "hakim" isimleri yerine "kadir" ismiyle son bulması daha uygun düşerdi. Çünkü "aziz" erişilmez galip demektir. Bazı müfessirlerin iddiaları bu şekildedir.

Ancak, şimdiye kadar yaptığımız açıklamalar üzerinde iyice düşündüğünüz zaman, yukarıdaki değerlendirmelerin yanlışlığını fark edeceksin. Çünkü ayet-i kerimede "bana göster" sözüyle bir sorunun yer alması, ayrıca "nasıl diriltiyorsun?" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması, bir de daha önce söylediğimiz gibi, işin Hz. İbrahim'in eliyle gerçekleşmiş olması bu anlamla bağdaşmamaktadır. Kaldı ki, ayet-i kerimenin bir yerinde geçen, *"Her bir dağın üzerine onlardan birer parça koy."* ifadesindeki "birer parça" ile kuştan bir parçanın kastedildiği, kuşlardan birinin kastedilmediği açıktır.

Bir de ileri sürülen bazı açıklamalar var. Bunlardan ilkine ilişkin cevabımız şudur: Ayetin orijinalinde geçen "surhunne" kelimesi "onları parçala" demektir. Kelimenin "ila" harf-i cerriyle geçişli kılınması, kelimenin ayrıca kendine doğru çekme anlamını da içermesinden dolayıdır. Tıpkı, *"Kadınlarınıza yaklaşmak..."* (Bakara, 187) ayetinde olduğu gibi. Burada da "rafas" kelimesi "ila" harfi cerriyle geçişli kılınmış, böylece "cinsel birleşme" anlamını içermesi sağlanmıştır.

İkincisine ilişkin cevabımız şudur: Ayetteki zamirlerin dördü de kuşlara dönüktür. Kuşlar cüzleri ve şekilleriyle birlikte var olmadıkları, sadece cüzleriyle varoldukları hâlde "onları çağır" ve "sana gelecek-

ler" ifadelerindeki zamirlerin kuşlara dönük olmasının izahına gelince, bu tıpkı "Fussillet Suresi'nin; 11. ayetinde, zamirin madde olarak var olan göğe dönük olmasına benzer. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi. Ona ve arza: İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. "İsteyerek geldik" dediler."* (Fussilet, 11) Bir de şu ayet-i kerime örnek verilebilir: *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istedi mi ona sadece 'Ol' demektir, o da hemen oluverir."* (Yasin, 82) İşin aslı şudur: Lafzî hitapta aslolan, hitabın muhatabın varlığından sonra olmasıdır. Ancak varoluşsal hitapta ise, bunun aksi söz konusudur. Burada muhatabın varlığı hitaptan sonra gelir, onun bir ayrıntısı konumundadır. Bu bağlamda hitap, meydana getirmek ve icat etmek demektir. Bilindiği gibi var olma, var etmeden sonra gelir, onun bir ayrıntısıdır. Nitekim şu ayette bu gerçeğe işaret edilmiştir: *"...Sadece ona 'Ol' deriz. O da derhal oluverir."* (Nahl, 40) Dolayısıyla "derhal oluverir." sözü, emir hitabı olan "Ol" sözünün ayrıntısı, bir fer'i konumundaki "şeyin varlığı"na yönelik bir işaret niteliğindedir.

Üçüncüsüne ilişkin cevabımız ise şudur: Biz ikinci şıkkı tercih ediyoruz ve diyoruz ki, soru, yüce Allah'ın fiilinin ve ölüleri diriltişinin niteliğine ilişkindir. Maddenin hayatı kabul edişinin niteliğine ilişkin değildir. Eğer: "Kur'ân'dan açıkça anlaşıldığı ve bütün Müslümanların da görüş birliği içinde ifade ettiği gibi, insan, ilâhî sıfatlardan biri olan ilâhî iradenin özünü kavrayamaz." denilirse buna ilişkin cevabımız şudur: İrade tıpkı "yaratma" ve "diriltme" vb. sıfatlar gibi, O'ndan çıkan fiilin sıfatıdır. İnsanın kavrayamadığı ise, O'nun yüce zatıdır. Şu ayette bu gerçeğe işaret edilmiştir: *"Onlar bilgice onu kavrayamazlar."* (Tâhâ, 110)

Şu hâlde irade fiilden çıkar. Fiil ise "şey"in varlığıyla birleşik hâlde bulunan "var etme"dir. Yani *"Sadece ona 'Ol' demesidir o da hemen oluverir."* ayetindeki "Ol" sözüdür. Yüce Allah, ayetin sonunda "Ol" kelimesinin, her şeyin melekûtu olduğunu vurgulamıştır: *"Her şeyin melekûtu elinde bulunan Allah, ne yücedir."* Yüce Allah Hz. İbrahim'e yaratmasına esas oluşturan melekûtu gösterdiğinden söz etmiştir. *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki... ve kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) Tefsirini sunduğumuz ayette sözü edilen "kuşların diriltilmesi" olayı da yukarıdaki ayette, Hz. İbrahim'e gösterildiği belirtilen "melekût"un kapsamına girer.

Adı geçen araştırmacıların dille getirdikleri bu tür şüphelerin kaynağı şudur: Onların zanlarına göre, kuşların diriltilişinin de Hz. İbrahim'in onları çağırışı, ölüyü diriltirken Hz. İsa'nın ona, *"Allah'ın izniyle kalk."* deyişi ve rüzgarın Hz. Süleyman'ın emriyle esişi gibi Kur'ân ve sünnette işaret edilen olaylar, yüce Allah'ın onların hece harflerinden oluşan lafızlarına yerleştirdiği bir etki (eser)dir. Ya da tahayyülî kavrayışlarına yerleştirdiği bir etkidir ki, lafızları buna delalet ediyor. Tıpkı bizim sıradan sözlerimizle onların anlamları arasındaki ilişki gibi... Ama onlar: sözü edilen zatların gösterdikleri bu etki ile mağlup edilemez sonsuz güç arasında batınî bir ilişkinin varlığını göz ardı ediyorlar. Gerçekte etki sahibi olan, bu faal güçtür.

Dördüncüsüne ilişkin cevabımız ise şudur; "Sonra" ifadesinin işaret ettiği "erteleme" onların da söyledikleri gibi "eğitme" ve "alıştırma" anlamıyla uyuştuğu gibi, parçalama ve parçalarıyla ayrı ayrı dağların başına koyma anlamıyla da uyuşur. İfadenin zahirinden de bu anlaşılıyor.

Beşincisine ilişkin cevabımız ise şudur: Aynı problem kendi yaptıkları yoruma göre de karşılarına çıkıyor. Çünkü onların dedikleri şudur: Yüce Allah, Hz. İbrahim'e ölülerin diriltilişinin niteliğini teorik ilmi açıklamayla göstermiştir, somut gözlemle değil..." O zaman onlara şunu demek gerekir: Şayet dediğiniz gibi olsaydı, ayet-i kerimenin "üstün irade (izzet)" ve "her yaptığının yerinde olması (hikmet) sıfatları yerine "kudret" sıfatına göndermede bulunarak son bulması gerekirdi. Önceki açıklamalarımızın ışığında şunu biliyorsun ki, ayetin açıkladığımız anlamına en uygun olanı, ayetin "aziz ve hakim" isimlerini içeren bir değerlendirme cümlesiyle son bulmasıdır. Nitekim öyledir de.

Bu açıklamalarımızla, bazı müfessirlerin şu tür değerlendirmelerinin de yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Diyorlar ki: Ayette sözü edilen istekten maksat, dirilişin niteliğini gözlemlemedir. Cüzlerin hayatın şeklini kabul edişlerinin niteliği yani.

Özetle şunu diyorlar: Hz. İbrahim'in bu isteği dinsel bir meseleyle ilgili değildi. (Allah'a sığınırız.) Sadece dirilişin nasıl gerçekleştiğine ilişkindi ve amacı da olayı bilgice kuşatıp kavramaktı. Ölülerin nasıl dirildikleri meselesi de bu olayın şeklini kuşatmaya ilişkin imanın bir şartı değildir. Şu hâlde Hz. İbrahim (a.s) yüce Allah'tan iman için vazgeçilmez olan bir bilgi istemiş değildir. Sorunun "nasıl" edatıyla sorul-

muş olması da bunu gösteriyor. Bu edatsa, sorunun "hal" ile ilgili olduğu ifadelerde kullanılır. Bu söz gelimi bir adam: "Zeyd, insanlar arasında nasıl hükmediyor?" diye sorsa onun Zeyd'in insanlar arasında hükmettiğinden kuşku duymadığı açıktır. Sorduğu soru, varlığı bilinen hükmünün niteliğiyle ilgilidir. Eğer hükmedişin olup olmadığını sormuş olsaydı: "Zeyd, insanlar arasında hükmediyor mu?" şeklinde bir ifade kullanırdı.

Bundan sonra, "inanmıyor musun?" açıklamasının yer almış olmasının gerekçesi şudur: Bildiğin gibi bu tür bir ifade tarzı, zahiren niteliğe ilişkin sorularda kullanılıyor olsa da, zaman zaman "acizliği vurgulamak" için de kullanılır. Söz gelimi, bir kimse bir ağırlığı kaldırabileceğini iddia etse, sen de, onun bu ağırlığı kaldıramayacağını bilirsen, ona dersin ki: "Göster bakayım nasıl kaldırıyorsun?" Bunu derken senin söylemek istediğin: "Sen bunu kaldıramazsın" dır. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in bu tür bir anlamı kastetmiş olmaktan uzak olduğunu bildiği için cevap niteliğindeki ifadesinde, bu tür bir lafzî ihtimali bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Çünkü ilk ifade her şeye rağmen bu tür bir ihtimal içermektedir. Böylece imanının her türlü yanlış ihtimalden beri olması kastedilmiştir. Bu bağlamda öyle bir ifade kullanılmıştır ki, bunu dinleyen kimse, içinde en ufak bir kuşku uyanmadan anlayacaktır.

Bu durumda, ayette geçen "tatmin" kelimesi, gözlemlenen tasvirin açıktan gerçekleşmesi suretiyle kalbin muhtemel diriliş nitelikleri arasında dolaşmaktan kurtulup sükun bulması anlamını ifade eder. Daha önce bu "tatmin"in olmaması, ölüleri en mükemmel bir şekilde diriltme gücüne (ilâhî kudrete) imanın olması ile bir çelişki oluşturmaz. Dirilişin gözlemlenmesi de, kendisinden istenen imanın olması ile bir çelişki oluşturmaz. Dirilişin gözlemlenmesi de, kendisinden istenen imanı arttırmış olmaz. Yalnızca inanılması zorunlu olmayan bir işi etmiş olur.

Adı geçen müfessir uzun açıklamasından sonra şunu söylüyor: "Ayet-i kerime Hz. İbrahim'in (a.s) üstünlüğünü gösteriyor. Çünkü yüce Allah istediği şeyi en kolay yoldan ve aynı anda gerçekleştirmiştir. Hz. Üzeyir'e ise gösterdiği şeyi, onu yüzyıl ölü bırakıp dirilttikten sonra göstermiştir."

Ayet-i kerime ve bundan önceki açıklamalarımızın üzerinde etraflıca düşündüğün zaman, onun bu açıklamalarının yanlışlığını görürsün.

Çünkü soru, yüce Allah'ın ölüleri diriltişinin niteliği hakkında sorulmuştur, vücut parçalarının hayatı kabul edişlerinin niteliği hakkında değil. İkincisi: Dikkat edilirse "keyfe tuhyî" (nasıl diriltiyorsun) denilmiştir "keyfe tehyi" (nasıl diriliyor) değil. Ayrıca işin Hz. İbrahim'in (a.s) eliyle gerçekleştirilmiş olması da buna delalet ediyor. Eğer soru, vücut parçalarının hayatı kabul edişleriyle ilgili olsaydı, bu durumda yüce Allah'ın dirilttiği bir ölünün durumunun ona gösterilmiş olması yeterli olacaktı. Önceki ayette işaret edilen, bir ıssız beldeye uğrayan zatın kıssasında olduğu gibi: *"Kemiklere bir bak, nasıl bir araya getiriyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz?"* Eğer durum böyle olsaydı, işin Hz. İbrahim'in eliyle gerçekleştirilmesine gerek olmayacaktı.

Az önce işaret ettiğimiz buydu: Bunlar, ilâhî marifetleri ve olağanüstü gelişmelere kaynaklık edişlerini algılamaları bağlamında peygamberlerin nefislerini kendi normal nefisleriyle karşılaştırdıkları için böyle bir sonuca varıyorlar. Örneğin: Hz. İbrahim'in durumuna göre, hayatın İbrahim'in eliyle oluşması ile objeler dünyasında oluşması arasında fark yoktur. Böyle bir şey, haberdar olduğu gerçekleri araştıran bir kimsenin aklına gelmez. Fakat bunların derdi gerçekler olmadığı için, böylesi bir fesadın içine düşüyorlar. Çırpındıkça da haktan uzaklıkları artıyor. Görmüyor musun ki, bu adam, ayette geçen "tatmin" kavramını muhtemel oluşum şekilleri ve tasavvur edilen biçimler ile ilgili olarak zihinde beliren düşüncelerin ortadan kaldırılması olarak açıklıyor. Oysa, anlamsız bu tür bir düşünsel git gellerin Hz. İbrahim'e yakışmadığı ortadadır. Kaldı ki, ayette nakledilen cevapta, bu değerlendirmeyi haklı çıkaracak bir ipucu yoktur. Hz. İbrahim orada şöyle buyuruyor: *"Ölüleri nasıl diriltiyorsun?"* Dikkat edilirse "ölüler" şeklinde genel bir ifade kullanılmıştır. O ise, ölü insanlar mı yoksa bundan daha genelini mi ya da başka bir şeyi mi kastediyordu? Kesin olarak ifade edilmemiştir. Yüce Allah ise, hayatın var oluşunu sadece dört adet kuşun şahsında ona göstererek örneklendirmiştir.

Müfessir, yaptığı açıklamalarla Hz. İbrahim'in Üzeyr'den (önceki ayette kıssası anlatılan zat) üstün olduğunu vurgularken, her iki ayetteki kıssaları aynı kategoriye sokuyor. Bu da onun kendisinin açıklayıp cevabını da verdiği gibi "hayatı kabul ediş"in niteliğine ilişkin sorudur. Dolayısıyla her iki ayetin anlamını birbirine karıştırıyor. Oysa her iki ayet de olağanüstü ifade tarzları ve ince anlamlarıyla müfessirin sözü-

nü ettiği anlamda "niteliğe ilişkin" sorudan uzaktırlar. Her iki ayete ilişkin açıklamalarımıza bakıldığında bu gerçek açık bir şekilde görülecektir.

Kaldı ki, eğer maksat keyfiyetin açıklaması olsaydı, ayet-i kerimenin "izzet" ve hikmet" sıfatları yerine "kudret" sıfatıyla son bulması uygun düşerdi. Şu ayeti kerimede olduğu gibi: *"O'nun ayetlerinden biri de, senin gerçekten yeryüzünü huşu içinde (solmuş ve kupkuru) görmendir. Ama biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarır. Şüphesiz onu dirilten, ölüleri de elbette dirilticidir.Çünkü o her şeye güç yetirendir."* (Fussilet, 39)

Gördüğün gibi ayet, keyfiyetin açıklanmasıyla ilgilidir ve dolayısıyla mutlak kudret sıfatıyla son buluyor.

Bunun bir benzeri de şu ayettir: *"Onlar görmüyorlar mı ki, gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah, ölüleri de diriltmeye güç yetirir. Hayır; gerçekten O, her şeye güç yetirendir."* (Ahkaf, 33) Bu ayette de örnekler gösterilmek suretiyle keyfiyet açıklanıyor. Bu yüzden ifade kudret sıfatına göndermede bulunularak son buluyor.

Allah ona, "İnanıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım), ancak kalbimin tatmin olması için." dedi.

Ayetin orijinalinde geçen "bela" edatıyla olumsuz soruya cevap verilir, böylece olumsuzluk olumluluğa dönüştürülür. Şu ayet-i kerimede olduğu gibi: *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti de onlar, "Hayır (Rabbimizsin)" demişlerdi.* (A'râf, 172) Eğer, bu anlamda "neam (=evet)" edatını kullanmış olsalardı, kâfir olacaklardı. "et-Tume'nîne" ve "el-itminan" kelimeleri, nefsin kararsızlık ve huzursuzluktan sonra huzura ermesi, sükunet bulması demektir. Bu mastar Arapların şu kullanımından kaynaklanır: "İtmeannet'il-arzu." Yani yer sakin ve sabit oldu. "Arzun mutmainne" yani "Akan suyun gelip birikeceği ve yükseklerden yuvarlanan taşın duracağı şekilde düz ve basık yer."

Yüce Allah, Hz. İbrahim'e hitap ederken, *"İnanmıyor musun?"* ifadesini kullanıyor "inanmadın mı?" demiyor. Bu kullanımdan maksat, so--ru ve isteğin yerinde olduğunu, ancak bunu ölümden sonra dirilmeye inanmamakla ilintilendirilmesi gerektiğini vurgulamaktır. Eğer: İnanmadın mı?" şeklinde bir karşı soru yöneltilmiş olsaydı, bu soruya mu-

hatap olan kişinin bu isteğinin iman etmemişlikten kaynaklandığını gösterecekti. Dolayısıyla karşı soru, bu tür bir istekle bulunmaya yönelik bir azarlama ve yasak mahiyetinde olacaktı. Şöyle ki: "Vav" harfi bağlaçtır. Sorunun onunla birlikte yöneltilmiş olması, bu isteğin gerisinde imansızlık var olup olmadığının ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Yoksa isteğin amacı ile ilgili değildir, dolayısıyla azarlama ve yasaklama niteliği yoktur.

Yüce Allah'ın buyurduğu sözde ki "iman" kavramı genel niteliklidir. Bu da gösteriyor ki, ölümden sonra diriliş meselesi ile ilgili bir kuş--ku olduğu sürece Allah'a iman gerçekleşemez. İfadenin ölülerin diriltilişine özgü olması, böyle bir genel çıkarsama yapmaya engel değildir. Çünkü meselenin belli bir olguyla ilintili olması, lafzın genelliğini özel kılmayı ve mutlaklıklığı da kayıtlandırmayı gerektirmez.

Aynı şekilde, Hz. İbrahim (a.s), *"kalbimin tatmin olması için"* sözünün de mutlak olması gösteriyor ki, onun bu isteğinin arkasındaki amaç, mutlak sükunetin, iç huzurun gerçekleşmesi, kalbe gelen her türlü olumsuz düşünce ve kuruntuların kaynağının kurutulmasıdır. Çünkü vehim, cüzü kavrama ve yargılarında hisse dayanır. Bu yüzden yargı ve onaylarının önemli bir kısmı duyu organları aracılığıyla algıladığı hususlarla ilgilidir. Dolayısıyla nefis inansa ve ikna olsa da aklın onayladığı şeyleri benimsemekten kaçınır. Aynı şekilde, duyu organlarıyla algılanamayan fizik ötesi olgulara ilişkin aklî, külli gerçeklerle ilgili hükümleri de kabule yanaşmaz, bunları doğuran öncülleri onaylasa da. Dolayısıyla bunlarla çelişen yargıları zihinlerde uyandırmaya devam eder. Ardından bu kaçışına uygun psikolojik durumlar meydana getirerek, konumunu pekiştirir, karşıt etkisini sağlamlaştırma yönünde çabalar. Bu vehim, eğer nefis akıl açısından yargıya inanıyor, olguyu kesin kabul ediyorsa, ona sadece eza ederek zarar verir. Tıpkı karanlık bir odaya girip de orada bir cesetle karşılaşan kimse gibi. Bu kimse, şuursuz, iradesiz soğuk cesedin kendisine zarar veremeyeceğini bilir. Fakat vehim bu sonuçtan kaçar ve zihinde, ölümle ilgili ürkütücü, korkunç şekiller canlandırır. Sonra korkuyu tüm nefse egemen kılacak şekilde tahrik eder. Bu durum insanın aklını yitirmesi ya da canından olması ile de sonuçlanabilir.

Buradan şu sonuç çıkıyor: Kesin inançlarla çelişen vehim menşeli kuruntuların varlığı her zaman için imanla, tasdikle çelişmez. Ancak

bu durum nefse eziyettir. Sükunet bulmasını, yatışmasını engeller. Bu tür kuruntular da ancak duyumsama ya da somut gözlemle ortadan kalkabilir. Bu yüzden, "Gözlemin insan üzerinde bıraktığı etki, bilgiyle oluşmaz." denmiştir. Nitekim yüce Allah, kendisiyle buluşma için gelen Hz. Musa'ya kavminin kendisinden sonra yoldan çıktığını buzağıya taptığını haber verdiğinde Hz. Musa o anda kızgınlığı göstermemişti. Ama kavminin yanına gelip de durumlarını bizzat gözlemlediğinde öfkelenmiş, elindeki levhaları yere atarak kardeşinin saçını başını çekmeye başlamıştı.

Bundan önceki açıklamamızdan hareketle şuraya varıyoruz: Hz. İbrahim (a.s) hayat unsurunu yitiren ölünün vücut parçalarının tekrar hayatı kabul edişleriyle ilintili somut gözlemi istemiyordu. Onun istediği yüce Allah'ın fiilini ve ölülere hayat verişini gözlemlemekti. Bu ise, maddî cüzlerin bir araya gelmek ve canlı şeklini almak suretiyle hayat unsurunu kabul edişleri olan somut olgudan ayrı olmasa da kendisi somut olgu değildir. Dolayısıyla o (a.s) yakinin son merhalesi olan "hakk'ul-yakin"i istiyordu. Yani kesin, pürüzsüz ve gözlemlenebilen yakini istiyordu.

Allah dedi ki: "Öyleyse kuşlardan dördünü tut. Onları kendine çek. Sonra onları parçalayıp her bir dağın üzerine onlardan birer parça bırak, sonra da onları çağır, sana koşarak gelirler."

Ayetin orijinalinde geçen "surhunne" kelimesi, bilinen iki kıraatten (okunuş tarzı) birine göre "sare, yesuru" kökünden geliyor. Bu durumda "parçalamak" ve "meylettirmek" anlamını ifade eder. "Sirhunne" diye okunan diğer bir kıraate göre de "sare, yesîru" kökünden gelir. Bu durumda da iki anlamdan birini ifade eder. İfade tarzının sağladığı ip uçlardan "parçalama" anlamının kastedildiği anlaşılıyor. Ancak kelimenin "ila" harfi cerriyle geçişli kılınması, aynı zamanda "alıştırma ve meylettirme" anlamını da kapsadığını vurgulamaya yöneliktir. Şu hâlde karşımıza şöyle bir anlam çıkıyor: "Kuşları kendine meylettirdiğin hâlde parçala" ya da "onları parçaladığın hâlde kendine meylettirmiş bulun." Bu iki farklı anlam, bir kelimenin diğer bir anlamı kapsaması kuralına ilişkin ifade açılımı ve takdiri hakkında bulunan görüş farklılığından kaynaklanmaktadır.

Bu anlamlardan hangisi takdir edilmişse edilsin, *"kuşlardan dördünü tut."* ifadesi, Hz. İbrahim'in, *"Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilti-*

ğini göster." şeklindeki isteğine yönelik bir cevap niteliğindedir. Bilindiği gibi, soru ile cevabın uyuşması zorunludur. Çünkü söz söyleme sanatı ve bir konuşmacıda olması gereken tutarlılık ve hikmet, konuşma ile amaçlanan ana fikre dönük olmayan, yararsız, fazlalık ve saçma ifadelerin kullanılmasını onaylamaz. Özellikle en hayırlı konuşmacının (ulu Allah) en hayırlı dinleyici ve kavrayıcıya (Resulullah) indirdiği en hayırlı kelâm olan Kur'ân-ı Kerim böyle bir münasebetsizlikten uzaktır. Aslında kıssa, ilk bakışta sanıldığı gibi, bu kadar yalın ve basit değildir; şayet böyle olsaydı, herhangi bir ölünün, bir şekilde diriltilmesiyle, Hz. İbrahim'in (s.a) isteği yerine getirilmiş olurdu. Bu durumda, bundan fazlası, gereksiz ve anlamsız olarak belirirdi. Ama böyle olmadı.

Görüyoruz ki, asıl anlama ek olarak bir takım kayıtlar ve özellikler de göz önünde bulundurulmuştur; söz gelimi, diriltilmesi istenen varlığın kuş olması, kuşların canlı olması, sayılarının dört olması, bunların öldürülüp parçalarının birbirine karıştırılması, sonra birbirine karıştırılan parçaların kısımlara ayrılması, her bir kısmın diğerinden uzak bir yere bırakılması, her birinin bir dağın zirvesine bırakılması ve diriltme işleminin istekte bulunan Hz. İbrahim'in eliyle, kuşların çağırılması şeklinde gerçekleşmesi ve çağrı üzerine bütün kuşların onun yanına gelmesi gibi kayıtlar ifade içinde önemli birer olgu olarak ön plâna çıkıyorlar.

Görüldüğü gibi, bunlar kıssada fazlalık türünden özelliklerdir. Dolayısıyla bunların da vurgulanmak istenen anlama katkıları ve bu hususta rolü oldukları kaçınılmazdır. Bununla ilgili olarak tefsir bilginleri araştırma yapacak bir kimsenin şaşkınlığını arttıracak nitelikte birçok nükte üzerinde durmuşlardır. (Geniş açıklamalı tefsirlerde yer alan ayrıntılara baş vurulduğunda anlattıklarımızın doğruluğu anlaşılacaktır.)

Her hâlukârda, bu özelliklerin, soru ile ilintili olmaları kaçınılmazdır. *"Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster."* şeklindeki soruda ise, iki husus önemlidir:

Birincisi: "Diriltiyorsun" ifadesinin kapsadığı anlamdır. Dolayısıyla soruya konu olan, dirilişin gözlenmesidir. Ancak yüce Allah'ın bir vasfı olarak, hayatı taşıyan madde parçalarının değil.

İkincisi: "Ölüler" şeklindeki çoğul ifadenin kapsadığı anlamdır. Bu ise, fazlalık bir özelliktir.

Birincisine gelince; bu işin, bizzat Hz. İbrahim'in eliyle gerçekleştirilişi, verilen cevapta birinci hususla ilintili yön olarak algılanabilir. Çünkü ifadede, *Tut onları parçala... sonra bırak...* gibi emir sıygası ile direktifler veriliyor. Ardından şöyle buyuruluyor: *"Sonra da onları çağır; sana koşarak gelirler."* Burada yüce Allah, kuşların koşarak gelişinin başka bir ifadeyle hayat olgusunun çağrıyla ilintili, onun bir ayrıntısı olduğunu vurgulamıştır. Şu hâlde çağrı, diriltilmesi istenen şeye hayat kazandıran bir sebeptir. Diriltme ise, ancak Allah'ın emriyle olabilir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in kuşları çağırması, Allah'ın emri sonucu gerçekleşmiştir. Bu çağrı, bir şekilde yüce Allah'ın emriyle bağlantılıdır. Ki canlıların hayatı bu emirden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde Hz. İbrahim, ilâhî emrin hayat bahşedişinin niteliğini gözlemlemiş, somut olarak görmüştür.

Şayet Hz. İbrahim'in kuşlara yönelttiği çağrı, Allah'ın dilediği bir şeye "ol" demesi ve onun da "hemen oluvermesi" demek olan emriyle bağlantılı olmasaydı ve tıpkı Allah'ın emriyle olan ilintisi sadece düşünce ve hayale dayalı olan sözlerimiz gibi olsaydı, tıpkı bizim boş sözlerimiz gibi varlık üzerinde bir etki göstermeyecekti. Çünkü biz bir şeye "ol" dediğimizde, o şey olmaz. Velhasıl varlık âleminde boş ve sebepsiz yere etki bırakma görülmez.

İkincisine gelince; Hz. İbrahim'in, *"Ölüleri nasıl diriltiyorsun?"* sözü, ölülerin çokluğunun ve fazlalığının soruda önem taşıdığını ve rolü olduğunu gösterir. Şöyle ki bedenler ölüp çürüdükten, şekli değiştikten ve başkalaşıma tâbi olduktan sonra, farklılık ve ayırt edilme durumu ve yine parçaları arasındaki bağlantı niteliği ortadan kalkar, aralarındaki farklılık ve bağlantı yönleri yok oluş karanlığına gömülür, hepsi birer unutulan olaylar gibi olurlar ki, ne zihin içinde ne de dış dünyada onlardan bir haber olur. Şu hâlde, pratikte kuşatılacak bir şey bulunmazken, kuşatıcı kuvvet bunları nasıl kuşatır?

Firavun da Hz. Musa'ya (a.s) bu soruyu yöneltmişti. Hz. Musa da ona, bu kuşatmanın bilgiyle gerçekleşeceğini söylemişti. Yüce Allah bu diyalogu şöyle aktarır: *"Firavun dedi ki: İlk çağlardaki nesillerin durumu nedir öyleyse? Dedi ki: Bunun bilgisi Rabbimin katında bir kitaptadır. Benim Rabbim şaşırmaz ve unutmaz."* (Tâhâ, 51-52)

Konuyu toplayacak olursak: Yüce Allah, Hz. İbrahim'in isteğine şu karşılığı veriyor: Yapılması gereken iş, dört kuş tutması (belki de

kuşların tercih edilmesinin sebebi, işin daha kolay ve daha az zaman almasıdır.) bunların canlı olduklarını gözlemlemesi, beden ve şekillerinin farklı olduğunu görmesi ve onları en başta tam olarak tanımasıdır. Sonra bunları öldürmesi, bedenlerinin parçalarını özenle birbirine karıştırması, sonra bunları kısımlara ayırması, farklılık, ayrı bedenlere sahip olma ve tanınma durumu ortadan kalksın diye her bir kısmı bir dağın üzerine bırakması ve onları çağırmasıdır. Bunu yapınca onlar ona koşarak geleceklerdir.

O zaman farklılaşma ve hayat suretine bürünme gibi olguların, onların nefislerine yöneltilen bir çağrıya tâbi olduğunu görecektir. Yani, onların bedenleri nefislerine tâbidir, nefisleri bedenlerine değil. Çünkü beden ruha tâbi bir ayrıntıdır, bunun aksi doğru değildir. Daha doğrusu bedenin ruhla olan münasebeti, bir bakıma gölgenin cisme olan münasebetine benzer. Cisim var olduğu zaman, gölgenin varlığı onun varlığını izler. Cisim veya parçaları hangi hâle girerlerse gölge de onları izler. Yok olsalar, gölge de yok olur.

Yüce Allah her hangi bir canlıyı var ettiği veya daha önce yaşamış cüzlere yeniden hayat verdiği zaman, bu icadı, hayatı var olan ruha taalluk eder. Sonra, onu maddî cüzler izler ve Allah'ın bilgisi kapsamında olan cüzler arasındaki bağlantı, yeniden kurulur ki, bizim bilgimiz bunu kuşatamaz. Dolayısıyla bir ara verme ve engel söz konusu olmaksızın, ruh belirginleşince beden de belirginleşir. Yüce Allah'ın şu sözü bunu çağrıştırmaktadır: *"Sonra onları çağır. Sana koşarak gelirler."* Yani çabuk ve acele ederek gelirler.

Bu anlamı şu ayetten de algılayabiliriz: *Dediler ki: "Biz yerde yok olup gittikten sonra, gerçekten yeniden yaratılış içinde mi olacağız?" Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir. De ki: "Size vekil kılınan ölüm meleği, canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürülmüş olacaksınız."* (Secde; 10-11) Nefsin soyutluğu meselesini incelerken bu ayet hakkında bazı açıklamalara yer verdik. İnşaallah yeri gelince daha detaylı açıklamalarda bulunacağız.

"Öyleyse kuşlardan dördünü tut." Hz. İbrahim'e bu emrin yöneltilmesi onun kuşları tanımasını, dolayısıyla, yeniden canlandırıldıkları zaman onların kendi tuttuğu kuşlar olup olmadığı hususunda bir kuşkuya kapılıp olayı inkâr etmesini önleme amacına dönüktür. Bir de

kuşların farklılıklarını, ardından bu farklılık ve ayrılıkların ortadan kaldırılışını görmesi amacı güdülmüştür.

"Onları kendine çek. Sonra onları parçalayıp her bir dağın üzerine onlardan birer parça bırak." Yani, onları boğazla, parçalara ayır. Ardından birbirine karıştır. Sonra kısımlara ayırarak her bir kısmı, orada bulunan bir dağın üzerine bırak. Böylece, birbirinden ayırt edilemez hâlde bulunan parçalar iyice uzaklaşsınlar... Bu da gösteriyor ki, kıssa, Hz. İbrahim'in (a.s) Babil topraklarından Suriye'ye hicret etmesinden sonra gerçekleşmiştir. Çünkü Babil topraklarında dağ yoktur.

"Sonra onları çağır." Kuşları, "Ey tavus kuşu, ey falan kuş" veya "ey filan diye çağır. (Hz. İbrahim kuşları çağırdı, parçalarını değil) Bunu "Onları çağır." ifadesindeki kuşlara dönük olan "hunne (=onları)" zamirinin yanı sıra ud'u (=çağır ve davet et)" kelimesinden anlayabiliriz. Çünkü, eğer "çağrı" kuşların kendilerine değil, parçalarına yönelik olsaydı, "Sümme nadihinne (=sonra onlara seslen)" denilmesi daha uygun olurdu. Çünkü kuşların parçaları, Hz. İbrahim'in bulunduğu yerden uzak dağların üzerinde bulunuyordu. Uzaktaki varlıkları çağırmak anlamında özellikle "nida (=seslenme)" fiili kullanılır "dua (=çağrı)" değil.

"Sana koşarak gelirler." Bedene bürünerek, geliş ve koşuş niteliğine sahip olarak sana doğru gelirler.

Bil ki: Hiç şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hikmet sa-hibidir.

Ayetin orijinalinde kullanılan "aziz" kelimesi, üstün iradeli ve güçlü demektir ki, hiçbir şey O'nun gücünün kapsamı dışında kalmaz. *"Hikmet sahibidir."* Bir şeyi ancak en uygun şekilde yapar. Her yaptığı yerindedir. Söz gelimi, bedenleri, ruhların hazır edilişi ve icadı ile meydana getirir. Bunun tersi olarak değil.

"Hiç şüphesiz Allah..." yerine *"Bil ki: Hiç şüphesiz Allah..."* şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması gösteriyor ki, Hz. İbrahim'in kendi açısından kalbinin yatışması için Rabbinden ölülerin diriltilişini gözlemlemeyi istemesine esas olan düşüncesi, "Aziz" ve Hakim" isimlerinin ifade ettikleri gerçeklikle ilintiliydi. Bu yüzden yüce Allah bu isimlerin gerçekliklerine ilişkin bilgiyi ortaya koyan cevapla meseleyi ifade etmiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde *"Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya gireni görmedin mi?"* ayeti ile ilgili olarak şu rivayete yer verilir: Tayalisi ve İbn Ebu Hatem, Ali b. Ebu Talib'in şöyle dediğini rivayet ederler: "Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya giren kişi, Nemrud b. Kenan'dı."

Tefsir'ul-Burhan'da şu açıklamaya yer verilir: Ebu Ali Tabersi der ki: Bu tartışmanın zamanı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, bu tartışma, Hz.İbrahim'in ateşe atılmadan önce putları kırarken gerçekleşmişti. (Bu görüş Mukatil'den rivayet edilmiştir.) Bir diğer görüşe göre de: Tartışma Hz. İbrahim'in ateşe atılmasından ve ateşin ona karşı serin ve selametli oluşundan sonra gerçekleşmişti. (Bu ise, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir.)

Ben derim ki: Ayet-i kerime tartışmanın ateşe atılıştan sonra ya da önce olduğuna değinmese de, konunun akış sürecine baktığımızda, ateşe atılıştan sonra gerçekleştiğini anlarız. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. İbrahim'le ilgili kıssanın onun babası ve kavmiyle tartışması, ardından putları kırması ile başlaması bize şunu gösteriyor: Hz. İbrahim'in ilk kez Nemrut'la karşılaşması, onun putları kırmasının Nemrud'a haber verilmesi dolayısıyla bir suçlu olarak huzuruna çıkarılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda onun ateşte yakılmasına hükmedilmişti. Dolayısıyla, Hz. İbrahim'in bir suçlu olarak yargılanması sonrasında "Rabbinin Allah mı yoksa Nemrut mu?" olduğunu tartışması söz konusu olamazdı. Eğer Nemrud bu sırada onunla tartışacak olsaydı, kuşkusuz Allah ve putlar hakkında tartışacaktı, Allah ve kendisi hakkında değil.

"Ya da duvarları, çatıları üstüne yığılmış (alt üst olmuş), ıssız duran bir şehre uğrayan gibisini (görmedin mi?)" ayeti ile ilgili olarak Sünnî ve Şiî kanallardan nakledilen bazı rivayetler de kıssanın kahramanı peygamber "Ermiya", diğer bazısında da "Üzeyir" olarak geçer. Fakat bunlar, kabulü zorunlu olmayan "ahad" (tek) haberlerdir. Ayrıca rivayet zincirlerinde de bazı zaaflar vardır. Kur'ân ayetlerinin zahiri anlamlarında, bunları pekiştirecek bir kanıt da yoktur. Ayrıca bu kıssa Tevrat'ta da yer almamıştır. Rivayetlerde anlatılan uzun kıssada bazı

farklılıklar da vardır. Ancak bu, bizim konumuzun dışındadır. Dileyen rivayetlerin bulunduğu kaynaklara baş vurabilir.

Maani'l-Ahbar adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Hani bir zaman İbrahim, Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster, demişti..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: Bu ayet, müteşabihtir. Bu demektir ki, Hz. İbrahim keyfiyeti sormuştur. Keyfiyetse yüce Allah'ın fiilinden sayılır. Bir alim bunu bilemezse, onun için kusur sayılmadığı gibi, tevhid açısından da bir eksiklik olarak algılanmaz.[1]

Bu hadisin işaret ettiği anlam önceki değerlendirmelerimizle açıklığa kavuşmuştur.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de Ali b. Esbat'tan şöyle rivayet edilir: Ebu'l-Hasan er-Rıza'dan (a.s) *"Hayır, inandım, ancak kalbimin tatmin olması için, dedi."* ayetinin izahı bağlamında: Yoksa Hz. İbrahim'in (a.s) kalbinde şüphe mi vardı? " diye soruldu, o şu cevabı verdi. Hayır, O bunu yüce Allah'tan imanının artması için istedi."[2]

Bu anlamı pekiştiren bir açıklama da el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve Salih Kul İmam Musa b. Cafer'den (a.s) rivayet edilir. Bunun da açıklaması daha önce yapıldı.[3]

Tefsir'ul-Kummî'nin müellifi babasından, o, İbn Ebu Umeyr'den, o da Ebu Eyyub'dan, o da Ebu Basir'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: Hz. İbrahim (a.s) deniz kenarında bir leş gördü. Bu leş deniz canavarları tarafından yeniyordu. Sonra canavarlar birbirlerine saldırarak birbirlerini yemeye başladılar. Hz. İbrahim gördükleri karşısında hayrete düştü ve şöyle dedi: *"Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster." dedi Allah ona, "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır, inandım, ancak kalbimin tatmin olması için." dedi. Allah buyurdu ki: "Öyleyse kuşlardan dördünü tut. Onları kendine çek. Sonra onları parçalayıp her bir dağın üzerine onlardan birer parça bırak, sonra da onları çağır; sana koşarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, hikmet sahibidir."* Bunun üzerine Hz. İbrahim (a.s) bir tavus kuşu, bir horoz, bir güvercin, bir de karga tuttu. Yüce Allah yine ona "surhunne ileyke" yani parçalayarak etlerini birbirine karıştır. On

---

1- [Maani'l-Ahbar, s.129]

2- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.143]

3- [el-Kâfi, c.2, s.399]

parçaya bölerek her birini bir dağın üzerine bırak. Hz. İbrahim sonra onları çağırdı ve Hz. İbrahim: "Allah'ın izniyle canlanın." dedi. Bunun üzerine her birinin eti bir araya gelmeye ve başı ile bütünleşmeye başladı. Uçup Hz. İbrahim'in yanına geldiler. Bu olayı gören Hz. İbrahim: *"Şüphesiz Allah, üstün iradelidir, hikmet sahibidir."* dedi.

Aynı anlamı destekleyen ifadeler Tefsir'ul-Ayyaşî'de[1] Ebu Basir kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve Ehlisünnet kaynaklarında da İbn Abbas'tan rivayet edilir.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s): "Hz. İbrahim deniz kenarında bir leş gördü... Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster." cümlesine kadar ki sözleri Hz. İbrahim'i soruyu sormaya iten şüpheyi açıklamaya yöneliktir. Hz. İbrahim cesedin öldükten sonra parçalandığını, değişime uğradığını, farklı yerlere aktarıldığını ve aslından geriye bir şey kalmayacak şekilde değişik hâllere büründüğünü görünce bu istekte bulunuyor.

Eğer desen ki: Rivayetten şunu anlıyoruz: Söz konusu olan şüphe Akil ve Me'kul şüphesiyle yani yiyen ve yenen şeyle ilgiliydi. Çünkü rivayette bazısının bazısına saldırması, bazısının bazısını yemesi yer almıştır. Ardından Hz. İbrahim'in şaşkınlığı ve istekte bulunması bunun bir ayrıntısı olarak söz konusu edilmiştir.

Ben derim ki: Burada iki şüphe söz konusudur. Biri ceset parçalarının ayrışması, asıl bedenin şeklini ve görünümünü kaybetmesi, kısacası, hayat kabul edecek ve diğer canlılarla farklılığını ve ayrıcalığını ortaya koyacak bütün her şeyinin son bulmasıdır.

İkinci şüphe ise, bazı hayvanların vücut parçalarının bir kısmı, diğer bazısının vücut parçalarına dönüşmesidir ki artık iki hayvanın bedenlerinin bütün parçalarıyla birlikte dirilmelerini imkânsız kılıyor. Çünkü burada varsayılan, birinin bedeninin bir kısmı, olduğu gibi bir başkasının bedeninin parçası hâline gelmesidir. Bunlardan biri bedeni eksiksiz olarak diriltilirse, ötekisi eksik kalacaktır, dolayısıyla eksiksiz olarak dirilişi gerçekleşemeyecektir. İşte bu, yiyen ve yenen canlılarla ilgili şüphedir.

Bedenin ruha tâbi olduğunu ortaya koyma özelliğine sahip ilâhî cevap yukarıda ki iki şüphenin esasını bertaraf edecek yeterliliktedir. Ancak ayetten anladığımız kadarıyla Hz. İbrahim'e emredilen husus,

---

1- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.142, Hadis: 469]

yiyen ve yenen canlılarla ilgili şüpheyi kapsamıyor. Yani bazı hayvanların diğer bazısını yemesini kapsamıyor. Ayet-i kerime, yalnızca beden cüzlerinin dağılmasını, birbirine karışmasını, şekil ve durumlarının değişmesini içeriyor. Bu ise, ilk şüphenin esasıdır. Dolayısıyla, ayet sadece bu şüpheyi bertaraf etmeye yöneliktir. Gerçi, yukarıda da söylediğimiz gibi, ayetin içerdiği cevap her iki şüpheyi de bertaraf edecek niteliktedir. Böylece rivayette işaret edilen bazı hayvanların diğer bazısını yemesi, ayetin tefsirinin amaçları arasında yer almaz.

Kuşlara gelince; bu rivayette *"İbrahim bir tavus kuşu, bir horoz, bir güvercin ve bir karga tuttu."* diye açıklanmıştır. Diğer bazı rivayetlerde Hz. İbrahim'in (a.s) tuttuğu kuşların kartal, ördek tavus kuşu ve horoz olduğu belirtilir. Bunu Şeyh Saduk "Uyunu Ahbari'r-Rıza" kitabında" da İmam Rıza'dan (a.s) rivayet etmiştir.[1] Mücahid, İbn Cerih, Ata ve İbn Zeyd'den de aynı rivayet nakledilmiştir. Başka rivayetler de ise, bu kuşların "Çavuşkuşu, Göçeğen kuşu, Tavus kuşu ve Karga" olduğu ifade edilir. Bunu, Ayyaşî, Salih Sehl'den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.[2] Bir başka rivayette, kuşların "Deve kuşu, Tavuskuşu, Kaz ve Horoz" olduğu nakledilir. Bu rivayeti, Ayyâşî Maruf b. Horbuz'dan o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktarmıştır.[3] İbn Abbas'tan da benzeri bir görüş aktarılmıştır. Yine Ehlisünnet kanallarından İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: Hz. İbrahim'in (a.s) tuttuğu kuşlar "Kuğu, Tavus kuşu, Horoz ve Güvercin" di. Bütün rivayetlerin üzerinde birleştikleri kuş "Tavus kuşu"dur.

On parçaya bölerek her birini bir dağın üzerine bırak." Dağların on tane olduğu hususu, Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetlerin üzerinde birleştikleri bir husustur. Bazılarına göre dağlar "dört" bazılarına göre de "yedi" taneydi.

Uyûnu Ahbar'ir-Rıza adlı eserde rivayet zinciriyle birlikte Ali b. Muhammed b. el-Cehm'in şöyle dediği rivayet edilir: Bir gün Halife Me'mun'un meclisine gittim. Ali b. Musa er-Rıza da onun yanında bulunuyordu. Me'mun ona, "Ey Resulullah'ın oğlu, peygamberler masum--dur, diyen sen değil misin?" diye sordu. İmam (a.s) "Evet." dedi. Bu-

---

1- [Uyunu Ahbari'r-Rıza, c.1, s.198]
2- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1 s.145, hadis: 477]
3- [Tefsir'ul-Ayyasi, c.1, s.143, hadis: 471]

nun üzerine Me'mun ona, "Bana şu ayeti açıkla. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster, demişti. Allah ona: İnanmıyor musun? deyince, "Hayır, inandım, ancak kalbimin tatmin olması için, dedi.*"

İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: Yüce Allah daha önce Hz. İbrahim'e (a.s): "Ben kullarım içinden kendime bir dost edineceğim. Benden ölüleri diriltmemi isterse, ona cevap vereceğim." diye vahyetmişti. Hz. İbrahim'in (a.s) içinden bu "dost"un kendisi olduğuna ilişkin bir duygu geçmişti. Dolayısıyla şöyle dedi: Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster? Allah ona: "İnanmıyor musun?" deyince "Hayır inandım, ancak kalbimin senin dostun olduğum sevinciyle tatmin olması için." dedi.[1]

Ben derim ki: Hz. Adem'in yerleştirildiği cennete ilişkin haberler aktarılırken, Ali b. Muhammed b. el-Cehm hakkında ve onun İmam Rıza'dan aktardığı bu haber hakkında açıklamalarda bulunduk. Söz konusu bölüme başvurulabilir.

Biliniz ki: Bu rivayet şu mesajı içeriyor: Dostluk makamı, duanın kabulünü gerektirir."Hullet lafzı" da bu mesajı pekiştirici niteliktedir. Çünkü dostluk manasına gelen "hullet" kelimesi "ihtiyaç" demektir. Dosta "Halil" denilmesinin nedenine gelince, dostluk kemale erdikçe samimiyet ilerledikçe, dost ihtiyaçlarını dostuna açar. Ancak ihtiyaçları giderecek güce ve yeterliliğe sahip değilse, bunları ona bildirmenin anlamı yoktur.

1- [Uyûnu Ahbar'ir-Rıza, c.1, s.198]

AYETLERİN MEÂLİ

261- Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği, yedi başak bitiren, her bir başakta yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir. Allah, dilediğine kat kat artırır. Allah (ın ihsanı ve lütfu) geniştir, bilendir.

262- Mallarını Allah yolunda infak edip de sonra infak ettikleri şeyin peşinden başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin, Rableri katında ödülleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

263- Maruf (güzel) bir söz ve affetmek, peşinden eziyet gelen sadakadan daha iyidir. Allah, zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır) halimdir (yumuşak davranandır)

264- Ey inananlar, Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını infak eden adam gibi başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı geçersiz kılmayın. Böylesinin durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumuna benzer; üzerine sağanak bir yağmur indi de (üstündeki toprağı silip süpürerek) onu sert bir taş hâlinde çırılçıplak bıraktı. Onlar kazandıklarından hiçbir şeye güç yetiremez (elde edemez)ler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayet etmez.

265- Allah'ın rızasını istemek ve kendilerinde olanı (ruhlarındaki halis niyetlerini) kökleştirip-güçlendirmesi için mallarını infak edenlerin örneği, tepe üzerinde bulunan bir bahçenin örneğine benzer ki, sağanak yağmur değince ürününü iki kat verdi. Ona sağanak yağmur değmeseydi bile çisenti olurdu. Allah, yaptıklarınızı görendir.

266- Hangi biriniz ister ki, altından ırmaklar akan hurmalardan ve üzümlerden bir bahçesi olsun, içinde kendisinin olan bütün ürünler de bulunsun; fakat kendisinin üstüne tam ihtiyarlığın çöktüğü, aciz çocuklarının da bulunduğu bir sırada birden ona ateşli bir kasırga isabet etsin de yanıversin. İşte Allah size ayetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.

267- Ey inananlar, kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan infak edin. Kendinizin göz yummadan

alamayacağınız kötü şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki, şüphesiz Allah, zengindir, övülendir.

268- Şeytan, sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin-hayâsız-lığı emreder. Allah ise, kendi tarafından bağışlama ve bol ihsan vaat eder. Allah, (ihsanı ve lütfu) geniştir, bilendir.

269- Kime dilerse hikmeti ona verir; şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır verilmiştir. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez.

270- Her neyi nafaka olarak infak eder ve adak olarak neyi adarsanız, muhakkak Allah onu bilir. Zulmedenlerin yardımcıları yoktur.

271- Sadakaları açıktan verirseniz ne iyi! Eğer gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve sizin günahlarınızdan bir kısmını kapatır. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

272- Onların hidayete ermesi, senin üzerinde (bir yükümlülük) değildir. Ancak Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak her ne infak ederseniz, kendiniz içindir. (Elbette) yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için infak ediyorsanızsa (bu böyledir). Hayır olarak her ne infak ederseniz, haksızlığa uğratılmaksızın size eksiksizce ödenecektir.

273- (Sadakalar) Allah yolunda alıkonan ve kapanıp kalan fakirler içindir ki, onlar, yeryüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Bilmeyen iffetlerinden dolayı onları zengin sanır. (Ama) Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler. Hayır olarak her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.

274- Mallarını gece, gündüz; gizli ve açık infak edenlerin ödülü, Rableri katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin akışı, hep birlikte hayır amaçlı harcamanın (infak) açıklanması ile ilgili olmaları ve içerik ve amaç bakımından birbirlerine dönük olmaları açısından, bir kerede indiklerini gösteriyor. Bu bölümde, müminler Allah yolunda hayır amaçlı harcamalara teşvik ediliyor-

lar. En başta bu tür harcamaların Allah katında artışına ve gelişmesine bir örnek veriliyor: Bire yedi yüz. Ayrıca bu oranın Allah'ın izniyle artabileceği de vurgulanıyor. İkinci olarak, bu tür harcamaların hiç bir şekilde hak ettikleri ödülden geri kalmayacaklarına bir örnek veriliyor.

Ardından riya amaçlı infaka ilişkin bir yasak yer alıyor ve Allah'ın rızası gözetilmeyen riya amaçlı infakın hiçbir gelişme kaydetmediği, hiçbir ürün vermediği, bir örnekle anlatılıyor. Başa kakarak ve eziyet ederek yapılan infak da yasaklanıyor. Bunların infakın etkisini giderdikleri, büyük ödülünü geçersiz kıldıkları dile getiriliyor. Sonra infakın malın en iyisinden yapılması emrediliyor. Cimrilik ve düşkünlük yüzünden malın kötüsünden harcama yapılmaması vurgulanıyor. Ardından bu tür harcamaların kimlere yapılacağı belirtiliyor. Allah yolunda kapanıp kalmış fakirlere verilmesi gerektiği dile getiriliyor. Sonra, bu tür harcamaların Allah katında büyük bir ödülle ödüllendirilecekleri açıklanıyor.

Kısaca özetleyecek olursak, ayetler hayır amaçlı harcamaya davet ediyor; ilk önce bu tür harcamaların yönünü ve amacını açıklıyor. İnsanlar için değil Allah için yapılması gerektiği vurgulanıyor. İkinci olarak nasıl ve ne şekilde yapılacağı belirtiliyor: Başa kakmadan, eziyet etmeden gerçekleşmesi gerektiği açıklanıyor. Üçüncüsü harcama yapılacak malın niteliği açıklanıyor. Malın iyisinden olmalı, kötüsünden değil. Dördüncü olarak harcama yapılacak yerin niteliği belirtiliyor: Allah yolunda kapanıp kalmış yoksullar. Beşinci ve son olarak, bu tür harcamalardan dolayı, dünyada ve ahirette kazanılacak büyük ödüle dikkat çekiliyor.

İNFAK ÜZERİNE

İnfak İslâm'ın iki temel ilkesinden insan haklarıyla ilgili olarak önemle üzerinde durduğu olgulardan biridir. Çeşitli araçlar kullanarak, değişik açılardan insanları infaka, hayır amaçlı harcamalara teşvik etmiştir İslâm. Zekât, humus, malî keffaretler, fidye çeşitleri, farz nitelikli infaklar, mendup ve müstehap sadakalar bu tür harcama yollarının başında gelir. Vakıf, bir meskeni kaydı hayatla (hayatta kaldığı sürece) birine bağışlama, hibe ve vasiyet etme ve gibi yollar da infak için başvurulan yöntemlerdir.

Bununla, başkalarının yardımı olmadan temel hayati ihtiyaçlarını gideremeyen alt sınıfların geçim standartlarının yükseltilmesi, ufuklarının zenginlik ve nimetler içinde yüzen sınıfların ufuklarına yaklaştırılması amaçlanmıştır. Öte yandan yüksek tabakalara mensup kimselerin, dünya hayatının gösterişli süslerini ve göz alıcı nimetlerini, hoş karşılanmayacak bir şekilde ve ortalama insanların elde edemeyeceği pahalı eşyaları sergilemeleri yasaklanmıştır. Bu amaçla saçıp savurma, israf ve benzeri tutumların yasak olduğu belirtilmiştir.

Bundan amaç, insan türüne özgü birbirine yakın konumlarda, katmanların birbirine benzer standartlarda olduğu ortalama bir hayat düzeyi oluşturmaktır. Birlik ve dayanışma ruhunu canlandırmak, zıt iradeleri, kalplerin kin duygularını ve kıskançlığa yol açacak düşünceleri öldürmektir. Çünkü Kur'ân'a göre, hak dinin görevi, hayatı tüm yönleriyle düzenlemek, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu garantileyen bir hayat biçimi kurmaktır. Böyle bir hayatta insan, gerçek bilgiler ve üstün ahlâk ilkeleriyle bezenmiş hoş bir hayat yaşar. Dünyada yüce Allah'ın bahşettiği nimetlerden yararlanır. Bu güzel hayat sayesinde zorlukları, musibetleri ve maddî yetersizlikleri kendisi uzaklaştırır.

Bu amacın gerçekleşmesi, güzelliği ve berraklığıyla benzer standartta olan, insan türüne özgü hoş bir hayatın oluşturulmasına bağlıdır. Bu ise, ancak, hayati ihtiyaçlarını gidermek suretiyle insan türünün durumunu düzeltmekle mümkündür. Kuşkusuz, bu hayatın mükemmellik niteliğine kavuşması, ancak mal, kazanç ve servette ilgili düzenlemelerin yapılması ile olabilir.

İzlenecek yol, bireylerin ellerinin emeği ve alınlarının teriyle kazandıkları mallardan ihtiyaç sahiplerine hayır amaçlı harcamalarda bulunmalarıdır. Çünkü müminler kardeştir. Yeryüzü Allah'ındır. Mal da Allah'ın mülküdür.

Peygamber efendimizin -salat ve selâm üzerine olsun- pratik hayatı bu gerçeği, gelişim ve sonuç itibariyle, en sağlıklı ve en doğru yol olduğunu. yaşadığı ve hükmünün etkin olduğu zaman diliminde kanıtlamış ve bu realiteyi somut bir şekilde ortaya koymuştur.

Emir'ül-Müminin Hz. Ali de (selâm üzerine olsun) Resulullah (s.a.a) zamanındaki bu realitenin yok oluşundan dolayı üzüntülerini ve insanların bu çizgiden sapmalarına yönelik şikayet nitelikli eleştirilerini şöy--le dile getirmiştir.

"Öyle bir zamana gelip çattınız ki, hayır ancak geride kalmakta ve kötülük öne geçmektedir. Şeytanın insanları helake sürükleme hususundaki umudu fazlalaşmaktadır. Bu öyle bir zamandır ki, şeytanın gücü artmış, düzeni her yanı tutmuş, kurbanlarını ağına düşürmesi her zamankinden daha kolay olmuştur. Gözlerini dilediğin tarafa çevir; fakirlikten bitap düşmüş yoksuldan, Allah'ın nimetini küfürle değiştirmiş zenginden, malı çoğaltmaktan dolayı Allah'ın hakkında cimrilik eden pintiden veya sanki kulağında öğüt dinlemesini engelleyen bir ağırlık varmış gibi hakka karşı direnen inatçıdan başka bir şey görebilir misin?"[1]

Geçen zaman, Kur'ân'ın bu teorisinin (aşağı katmanlara yardım etmek, yüksek tabakaları da nimet içinde şımarıp gösteri yapmalarına, göz alıcı süslerini sergilemelerine engel olmak suretiyle toplumun katmanlarını birbirine yaklaştırma teorisinin) doğruluğunu ortaya koydu. Batı uygarlığının ortaya çıkmasından sonra insanlar yoğun bir şekilde dünyaya meylettiler. Hayvanî tutkuların tatmini noktasında önü alınmaz bir azgınlığa kapıldılar. Nefsanî arzularının peşine düştüler. Bunun için alabildiğine kuvvet yığdılar. Bu da doğal olarak servetin ve dünya lezzetlerinin en rafinelerinin güçlülerin ve servet sahiplerinin yanında birikmesini sağladı. Aşağı tabakaların elinde yoksunluktan başka bir şey kalmadı. Üst sınıfların mensupları da maddî hayatın mutluluğunu elde etme noktasında tek başına kalma uğruna birbirlerini yemeye başladılar. Ki netice olarak insanların çok azı bu nimetlerden yararlandı ve geriye kalan çoğunluk hayat hakkından yoksun oldu.

İki farklı katmanın ortaya çıkması sonucunda, ahlâkî çöküntü ve rezalet her iki tarafta da baş gösterdi. Her kes her şeyi yıkıp yok eden niteliğe sahip kendi karakterine uygun bir sapma içine girdi. Dolayısıyla iki sınıfın karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Taraflar arasında çatışmalar, sürtüşmeler ve çekişmeler yaşandı. Zengin, fakir, varsıl, yoksul, olan, olmayan arasında ölümüne bir mücadele başladı. Bunun neticesinde dünya savaşı patlak verdi. Komünizm ortaya çıktı. Gerçek ve fazilet başka diyarlara göçtü. Sükûnet ve huzur, güzel ve sakin hayat insan denen canlı türünün dünyasından taşındı. Bu gün insanlık dünyasında somut olarak gözlemlediğimiz yıkım ve bozgunculuk bun-

1- [Nehc'ül-Belâğa, hutbe: 129]

dan ibarettir. Gelecekte bu canlı türünü tehdit eden felaket bundan daha büyük ve daha dehşetli olacaktır.

Kuşku yok ki, bu bozgunculuğun en büyük etkenlerinden biri, hayır amaçlı harcama (infak) kapsamının kapanması, buna karşılık faiz kapılarının açılmasıdır. İnfak konusunu işleyen bu ayetlerin ardından yer alan ayetlerin yedisinde yüce Allah, faiz felaketinin dehşet verici yıkımını gözler önüne sermektedir. Faizin yaygınlaşmasının dünyanın bozgunculuğa teslim olması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Hiç kuşkusuz bu, Kur'ân-ı Kerim'in öngörüşünün bir göstergesidir. Çünkü Kur'ân'ın indiği zamanda bu bozgunculuk henüz ana rahminde bulunuyordu. Dünya bu felaketi günümüzde doğurmuş bulunuyor.

Eğer bu açıklamalarımızın doğruluğunu test etmek istiyorsan, Rûm Suresi'ndeki ilgili ayetleri inceleyebilirsin. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Öyleyse sen yüzünü Allah'ı birleyici (bir hanif) olarak dine, Allah'ın o yaratma kanununa çevir; ki insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışı için hiçbir değiştirme yoktur. İşte dimdik ayakta duran doğru din budur. Ancak insanların çoğu bilmezler.*

Gönülden katıksız bağlılar olarak, O'na yönelin ve O'ndan korkup-sakının, namazı ayakta tutun ve müşriklerden olmayın.

O müşrikler ki, kendi dinlerini fırkalara ayırmış ve kendileri de parça parça olmuşlardır; ki her grup kendi elindekiyle (övünüp) sevinç duymaktadır.

İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, gönülden katıksız bağlılar olarak, Rablerine dua ederler; sonra kendinden onlara bir rahmet tattırınca hemencecik bir grup Rablerine şirk koşarlar.

Kendilerine (nimet olarak) verdiklerimize nankörlük etsinler diye. Öyleyse zevk içinde yararlanın ve yaşayın, artık yakında bileceksiniz

Öyleyse yakınlara hakkını ver, yoksula da, yolcuya da. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, daha hayırlıdır ve kurtuluşa erenler onlardır.

İnsanların malları içinde artsın diye, verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât ise, işte (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlar onlardır.

İnsanların elleriyle kazandıkları (günahları) yüzünden, karada ve denizde fesat ortaya çıktı. Umulur ki, dönerler diye Allah onlara yaptıklarının bir kısmını kendilerine tattırmaktadır.

De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın, böylece daha öncekilerin nasıl bir sona uğradıklarını görün. Onların çoğu müşrik kimselerdi.

Öyleyse sen, Allah'tan geri çevrilmesi mümkün olmayan gün gelmeden önce, yüzünü dimdik ayakta duran doğru dine çevir. O gün parça parça bölünecekler." (Rûm, 30-43)

Hûd, Yûnus, İsrâ, Enbiyâ gibi surelerde buna benzer ayetler yer almaktadır. Hepsinde bu duruma dikkat çekiliyor. İnşaallah ileride bunları açıklayacağız.

Kısacası, bu ayetlerde, yani infak konusunu işleyen ayetlerde, hayır amaçlı harcamanın bu kadar şiddetle teşvik edilmesinin, bu konuya bunca önemin atfedilmesinin sebebi bu olsa gerektir. Ayetlerden bunu anlıyoruz.

* * *

261) Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği, yedi başak bitiren, her bir başakta yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir.

"Allah yolu"ndan maksat, dinî bir amaç güdülerek ve bunun için çaba sarfedilerek Allah'ın rızası ile sonuçlanan her iştir. Çünkü ifade, ayet içinde mutlak olarak sunulmuştur. Gerçi bundan önceki ayetlerde "Allah yolunda savaş"tan söz ediliyor. "Allah'ın yolunda" ifadesi birçok ayette "cihad" ile birlikte anılır. Ancak bu durumun ifadenin "cihad"a özgü kılınmasını gerektirmediği açıktır.

Tefsir bilginleri "bir tek tanenin örneği gibi." ifadesinin "bir tek tane ekip de, bundan yedi başak elde eden kimsenin örneği gibi" şeklinde yorumlanması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü yedi başak bitiren bir tek tane, Allah yolunda infak edilen mala benzer, malı infak edene değil. Bu husus açık bir şekilde ortadadır.

Bu değerlendirme özü itibariyle isabetli görünüyor ise de, biraz düşünüldüğü zaman farklı bir sonuçla karşılaşılacaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de verilen örneklerin büyük çoğunluğunun durumu bundan ibarettir. Kur'ân'da yaygın olarak başvurulan bir ifade tarzıdır bu.

"İnkâr edenlerin örneği tıpkı bağırıp çağırmaktan başka bir şey işitmeyene haykıran kimsenin örneği gibidir." (Bakara, 171) Halbuki bu kâfirlerin değil, kâfirleri çağıranın örneğidir.

"Dünya hayatının örneği, ancak gökten indirdiğimiz su gibidir." [Oysa ki dünya hayatı, yağmur vasıtasıyla yeşeren bitkilere benzetilmiştir.] (Yûnus, 24)

"Onun nurunun misali, bir kandil gibidir." (Nur; 35) [Oysa O'nun nuru kandil nuruna benzetilmiştir.]

Ayrıca tefsirini sunduğumuz ayeti izleyen ayette de şöyle buyuruluyor: *"Onun durumu bir kayanın durumuna benzer."* [Oysa kayanın üzerinde bulunan toprağın durumuna benzetilmek istenmiştir] (Bakara, 264)

"Yalnızca Allah'ın rızasını istemek ve kendilerinde olanı kökleştirip-güçlendirmek için mallarını infak edenlerin örneği, yüksekçe bir tepede bulunan bir bahçenin örneğine benzer." (Bakara, 264) [Oysa bahçe, verilen malın örneğidir, malı verenlerin değil.] Daha birçok ayeti buna örnek gösterebiliriz.

Ayetlerde dikkatlerimize sunulan bu örnekler ortak bir nokta üzerinde birleşiyorlar. Şöyle ki: Sadece örneğe esas oluşturan nesnenin üzerinde duruluyor. Yani örnek verilen madde ön plâna çıkarılıyor ve bir örneklendirme ifadesinde olması gereken diğer temel öğeler göz ardı ediliyor. Bununla güdülen amaç, ifadenin kısa ve öz olmasını sağlamaktır.

Konuyu biraz daha açacak olursak: Gerçekte örnek çeşitli yönlerden bir başka olaya benzerlik arz eden yaşanmış bir olaydan ya da bir varsayımdan ibarettir. Örnek vermedeki amaç, muhatabın zihnini örneği tasavvur etmekten alıp örnek verilen olgunun eksiksiz tasavvuruna yöneltmektir. "Ne dişi, ne de erkek devem var." [Hiç bir şeyim yok denmek istenildiğinde bu örnek söylenir.] ve "Yaz mevsiminde sütü kaybettin." [Muhataba işi zamanında yapmadığı ve bu konuda çok geç kaldığı anlatılmak istenince bu örnek verilir.] ifadelerinde olduğu gibi. Bunlar gerçekte yaşanmış olayları anlatmaktadır. Bu örneklendirme ile güdülen amaç, dinleyicinin bu olayları hatırlaması ve asıl konuya uyarlaması, dolayısıyla konunun ana fikrini daha açık bir şekilde anlamasıdır. Bu nedenle "Örnekler değişmez." denilmiştir. Varsayımdan ibaret olan örnekler ise tıpkı bunun gibi: Allah yolunda mallarını infak edenlerin örneği, bir tek tane ekip, bunun karşılığında her birinde yüz tane bulunan yedi başak ürün elde eden adamın örneğine benzer." Bu örnek, varsayıma dayalı, hayali bir kıssadır.

Örneklendirilen durumun ölçüldüğü bir kriter işlevini de gören örneğin içerdiği anlam, bazen örnekten ibaret olan kıssanın tamamı ola-

bilir. Şu ayet-i kerimede olduğu gibi: *"Kötü söz, kötü bir ağaç gibidir."* (İbrahim, 26) Şu ayet de buna bir örnektir: *"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların (buyruklarını tutmayanların) durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir."* (Cuma, 5) Bazı durumlarda da kıssanın bir kısmı olabilir. Şayet örneklendirme ile güdülen amaç gerçekleşiyorsa. İşte biz buna "temsil maddesi (=örneğin ana maddesi)" diyoruz. Kıssanın diğer kısmının açıklanmasında amaç ise, kıssayı tamamlamaktır. Son örnekte olduğu gibi (infak ve tek bir tane örneği); çünkü burada, örneğin ana maddesi "yedi yüz tane bitiren tek tane"dir. Biz de tek taneyi eken adamı, kıssanın öğeleri tamamlansın diye ona ekledik.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan örneklerden, örneklendirmenin ana maddesini oluşturanlar, örneğin tamamı iseler, bunlar oldukları gibi sunulurlar. Bunlar arasında, örneklendirmenin ana maddesi kıssanın bir kısmı niteliğinde olanlarda ise, fakat kıssanın ana maddesi sunulur, dolayısıyla, kıssanın tamamı yerine geçerli olurlar. Çünkü verilen örnekle güdülen amaç dinleyicinin zihnini harekete geçirmektedir. Ki bir şeyi kaybederken, bir başka şeyi onun yerine buluyor, ki bu da amacın gerçekleşmesi için yeterli oluyor. Dolayısıyla güdülen amaç, bir açıdan kıssanın kendisidir, bir diğer açıdan başka bir şeydir. Burada Kur'ân'ın son derece latif bir şekilde kullandığı edebî sanatlardan kalb sanatı ile özlü anlatımın güzel bir örneğiyle karşı karşıya bulunuyoruz. [Bu özlü anlatım sanatına örnektir. Çünkü, örneklendirilmenin sadece ana maddesi olan "bir tek tane" sunulmuştur. Kalb sanatına bir örnektir. Çünkü "tek bir tane"yle infakı örneklendirme yerine infak eden kimse örneklendirilmiştir.]

"Yedi başak bitiren, her bir başakta yüz tane bulunan..." Başak anlamına gelen "sünbül"ün ne olduğunu hepimiz biliyoruz. "Fun'ul" veznindedir. Bir görüşe göre, kelimenin asıl anlamı "örtme"dir. Başak da taneleri kılıfları içinde örttüğü için bu şekilde adlandırılmıştır.

Ayetle ilgili olarak ileri sürülen ipe sapa gelmez itirazlardan biri şudur: Güya burada verilen örnek, yani bir başağın yüz taneyi kapsaması örneği realite dünyasında gerçekleşmiyormuş. Oysa daha önce de vurguladığımız gibi, örneğin içeriğinin objeler dünyasında gerçekleşmiş olması şart değildir. Çünkü hayal ürünü sayısız örnekler vardır.

Kaldı ki, bir başakta yüz tanenin bulunması veya bir tanenin yedi yüz tane başak bitirmesi hiç bulunmayan bir olgu da değildir.

Allah, dilediğine kat kat artırır. Allah ('ın ihsanı ve lütfu) geniştir, bilendir.

Yani dilediğine yedi yüzden daha fazlasını verir. Çünkü O'nun ihsanı geniştir. Kimse O'nun bağışını, cömertliğini, engelleyemez, lütfunu sınırlandıramaz. Bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Allah'a karşılığını çok arttırma ile kat kat arttıracağı güzel bir borcu verecek olan kimdir?"* (Bakara, 245) Burada "çok arttırma" mutlak olarak kullanılmıştır. Belli bir sayıyla sınırlandırılmamıştır.

Bir görüşe göre; ifadenin anlamı şudur: "Yüce Allah dilediği kimse için bu arttırmayı kat kat fazlalaştırır. Dolayısıyla, yedi yüz kat arttırma, ayetin işaret ettiği kat kat arttırmanın son noktasıdır." Bu durumda cümle illetlendirme konumunda olur. Dolayısıyla, ifadenin şu ayet-i kerimedeki gibi "inne (=şüphesiz)" kelimesi ile başlaması gerekirdi: *"Allah, kendisinde sükun bulmanız için geceyi, aydınlık olarak da gündüzü sizin için var etti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı fazl sahibidir."* (Mü'min, 61) [Şüphesiz manasına gelen "inne" kelimesi, cümlenin illet ve nedenini açıklamaya yönelik olduğunu gösterir] Buna örnek olarak başka ayetler de gösterilebilir.

Yüce Allah'ın verdiği örnek, ahiret hayatı ile sınırlandırılmamıştır. Bilakis, örnek (Allah infakınızı kat kat artırır) mutlaktır; ahiret gibi dünyayı da kapsamaktadır. Akıl da bunu gerektirmektedir. Çünkü herhangi bir şeyi hayır amacıyla infak eden bir kimse, ilk anda malının elinden çıktığını ve karşılığında da herhangi bir şey almadığını zannetse bile, biraz düşününce görecektir ki, insanlık topluluğu bir şahıs konumundadır. Bu şahsın isimleri, şekilleri ve farklı organları vardır; ancak tümü hayatın amacı noktasında birdir. Sonuç ve etki bakımından birbirleriyle bağlantılıdır. Bunlardan biri, sağlık ve dengelilik nimetini yitirecek olursa, fonksiyonunu yerine getiremez hâle gelirse, bu durum diğer bütün organların da fonksiyonlarını görmede bir gevşekliğe maruz kalmalarına yol açar. Onların da hedeflerini yitirmelerine neden olur.

Söz gelimi göz ve el, görünüşte isimleri ve işlevleri farklı birer organdır. Ancak yaratılış yasası, insanı görme duyusuyla donatmıştır ki, objeleri ışık, renk, yakınlık ve uzaklık açısından ayırt etsin. Bu işlemden sonra el, insanın kendisi için cezp etmesi gereken nesneyi alır,

kendisinden uzaklaştırması gereken nesneyi de iter. Diyelim ki, el etkinlik gösteremez hâle geldi. Bu durumda insanın, elin kaybıyla birlikte kaybettiği tüm faydaları diğer organları aracılığıyla sağlaması gerekir. Bu da her şeyden önce normalde insanın tahammül edemeyeceği bir yük, bir zahmete tahammül edilir kılar. [İkinci olarak da] işlevini göremez hâle gelmiş organın fonksiyonundan üstlendikleri oranda diğer organların asli fonksiyonlarında bir eksilme olur.

Ama eğer, işlevini göremez hâle gelen elin durumu, daha işin başındayken, diğer organların yedek güç ve destekleriyle ıslah edilseydi bu tüm organların durumunun normalleşmesine yol açacaktı. Yararlı bir amaç için harcadıkları yedek enerji kat kat artarak kendilerine geri dönecekti. Başkalarının durumunu ıslah ederken, kazanç yüzler ve binlerle ifade edilecekti. Ayrıca fakirliğin insan içinde oluşmasına yol açtığı kötü ve yıkıcı duygular bertaraf edilmiş olacak, kalpte sevgi meydana getirilecekti. Kalbine sevgi yerleşen insanın dilinde tatlı ifadeler, hareketlerinde bir coşku olur. Toplum bütün bunları, doğal olarak infak eden kimse ile irtibatlandırır. Özellikle yapılan harcamalar eğitim, terbiye ve benzeri insan türünün ihtiyaçlarını giderme amacını güden alanlara yöneltildiğinde toplumun tepkisi son derece olumlu olur. İnfak olayı, özü itibariyle bundan ibarettir.

Hayır amaçlı harcama Allah yolunda ve O'nun hoşnutluğu doğrultusunda olduğu zaman bunu malın bereketlenip artmasının izlemesi tartışılmaz bir gerçektir. Ancak infak, Allah rızası için olmadığı durumlarda, sadece infak eden kişiye dönebilecek bir yarar için olur. Zengin bir kimsenin zararını defetmek için bir yoksula yardım etmesi ya da imkânları geniş bir servet sahibinin toplumsal durumu dengelemek için fakirlerin ihtiyaçlarını gidermesi, böylece infak eden servet sahibinin hayatının tehlikelerden arınması gibi. Bu da, zenginin bir anlamda fakiri kendi çıkarına kullanması, onu istismar etmesidir. Bu durumun, bu tarz bir infakın fakirin üzerinde kötü bir etki bırakması ve bu etkilerin birikerek bir gün bir patlamaya dönüşmesi mümkündür. Fakat sırf Allah rızası gözetilerek gerçekleştirilen, yalnızca O'nun rızasını elde etme amacıyla yapılan harcama bu tür kusurlardan uzaktır. Sadece güzel etkiler bırakır. Arkasından hayırdan başka bir şey gelmez.

262) Mallarını Allah yolunda infak edip de sonra infak ettikleri şeyin peşinden başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin Rableri karında ödülleri vardır...

Ayetin orijinalinde geçen "itba" kelimesi izlemek, ulaşmak, peşinden gitmek ve izletmek, peşinden göndermek anlamına gelir. Bir ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Böylece güneşin doğuş vakti onları izlemeye koyuldular."* (Şuara, 60) Yani onların peşinden gittiler. *"Bu dünya hayatında onların arkasına lânet düşürdük."* (Kasas, 42) Yani lâneti arkalarına taktık.

Ayetin orijinalinde geçen "menn" ise, iyiliği yakışıksız duruma düşürecek bir şeyin hatırlatılması yani minnet etmek, başa kakmak demektir; kişinin yaptığı iyiliği yakışıksız bir şekilde iyilik yaptığı kişiye hatırlatması "Ben sana şu şu iyiliği yaptım." demesi gibi. Bu kelimenin asıl anlamı "kesmek"tir. Bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Onlar için kesintisiz bir ecir vardır."* (Fussilet, 8) Görüldüğü gibi, kelime "kesmek" anlamında kullanılmıştır. "Eza" ise "çabuk veya küçük zarar demektir. "Havf" zarar beklentisinden dolayı duyulan endişedir. "Hüzn" kelimesi de, olan ya da olabilecek nahoş bir olaydan dolayı insan nefsini etkileyen ağır üzüntü anlamına gelir.

263) Maruf (güzel) bir söz ve affetmek, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir...

Ayetin orijinalinde geçen "maruf" kavramı, burada insanların geleneksel olarak tepki göstermedikleri söz anlamında kullanılmıştır. Kullanıldığı yere ve geleneklere göre değişir. "Mağfiret" ise, aslında "örtmek" demektir. "Gına" ihtiyacın ve fakirliğin zıddıdır. "Hilm" de hoşlanılmayan kötü söz veya fiil karşısında sessiz kalmak anlamına gelir.

Güzel sözün ve bağışlamanın, peşinden eziyet gelen bir sadakaya tercih edilişi şeklindeki bu karşılaştırma gösteriyor ki, "maruf" kelimesi ile dua ya da istekte bulunan kişi geri çevrilirken kullanılan başka bir güzel söz kastedilmiştir. Kuşkusuz istekte bulunan kişinin, herhangi bir şey istediği kişiyi incitici kötü bir söz kullanmaması da gereklidir. Şayet herhangi bir şeyi isteyen kişi bu arada kötü bir şey de söylerse, bu kusurunu örtmek ve hoşgörüyle yaklaşmak söz konusu olur. Ve bu davranış, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Çünkü infak edenin infak ettiği kişiye eziyet etmesi, yaptığı iyiliği başına kakması, onun infakı ve harcadığı malı gözünde büyüttüğünü gösterir. O

kadar ki, istekte bulunan kişinin bu tavrından rahatsız olmuştur. Bunlar bir müminin içinde sökülüp atılması gereken olumsuz duygulardır. Çünkü mümin Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanan kişi demektir. Yüce Allah ise, zengindir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; bahşettiği nimetleri asla büyütmez, başa kakmaz. Halimdir; kötülüğü cezalandırma hususunda acele etmez. Her cahilce tutum karşısında öfkeye kapılmaz. Ayetin sonundaki değerlendirme cümlesinin vermek istediği mesaj budur: "Allah, zengin ve hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır, halîm ve yumuşak davranandır."

264) Ey inananlar, Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını infak eden adam gibi başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı geçersiz kılmayın.

Ayet-i kerime, peşinden başa kakma ve eziyet etmenin gelmesi, yapılan infakın geçersiz ve boş olacağını göstermektedir. Bazıları, bu ayeti, işlenen her günahın en azından büyük günahların kendilerinden önceki ibadetlerin sevaplarını geçersiz kıldığının ve yok ettiğinin kanıtı olarak ileri sürmüşlerdir. Oysa ayette, sadakayla ilgili başa kakma ve eziyet dışında herhangi bir konuya işaret edilmiyor. Amellerin geçersiz kılınışı ile ilgili doyurucu bilgiler vermiştik.

"...Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını infak eden adam gibi..." Burada hitap müminlere yöneliktir. Yüce Allah'ın belirttiği gibi, gösteriş yapan riyakârlar mümin değildirler. Çünkü riyakârlar yaptıkları işlerde Allah'ın hoşnutluğunu gözetmezler. Bu yüzden yüce Allah, yasağı riya ile ilintilendirmiyor [yani, "ey inananlar riyakâr olmayın" şeklinde buyurmuyor], başa kakma ve eziyetle ilintilendiriyor. Yalnızca verdiği sadakanın ardından başa kakan ve eziyet edici söz ve davranışlarda bulunan kişinin sadakasının geçersiz olması bakımından riyakârlara benzeyeceği vurgulanıyor. Çünkü riyakârın ameli daha baştan itibaren geçersizdir. Sadaka verdikten sonra bunu başa kakan kişinin ameli ise başlangıçta sahih ve geçerlidir. Geçersizlik illeti sonradan arız oluyor.

"Yunfiku malehu (=malını infak eden...)" ve "la yu'minu (=inanmayan)" ifadelerindeki fiillerin akışının birliği ve "lem yu'min (=inanmadı)" şeklinde bir ifadenin kullanılmamış olması gösteriyor ki, infak ederken riyakârlık eden kimsenin Allah'a ve ahiret gününe inancının olmamasından kastedilen, infak davetine inancının olmadığıdır. Çünkü

bu çağrıyı yüce Allah yapıyor ve buna karşılık büyük bir ödül vadediyor. Şayet bu daveti itibariyle davette bulunana ve her amelin karşılığını alacağı ahiret gününe inansaydı, davranışında Allah'ın rızasını amaç edinecekti. Ahiretin büyük ödülünü isteyecek, onu tercih edecekti. İnsanlara gösteriş yapmayı düşünmeyecekti. Şu hâlde riyakârın imanının olmayışından maksat, onun baştan itibaren asla Allah'a iman etmemiş olması değildir.

Ayet-i kerimeden anladığımız kadarıyla, bir davranışta riyanın olması, kişinin o konuyla ilgili olarak Allah'a ve ahiret gününe inanmadığını gösterir.

Böylesinin durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumuna benzer... Allah, kâfirler topluluğunu hidayet etmez.

Ayetin içinde yer alan "durumu" ifadesindeki zamir, malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimseye dönüktür. Örnek de onun için verilmiştir. Ayette geçen "safvan" ve "safa" düz, pürüzsüz ve sert kaya demektir. "Vabil" ise şiddetli sağanak yağmur anlamına gelir. "Hiç bir şeye güç yetiremezler." ifadesindeki zamir "gösteriş için malını infak eden adam"a dönüktür. Çünkü, bu ifade (infak eden adam), çoğul anlamındadır.

Cümle benzerliğin şeklini açıklamayı amaçlıyor. Benzerlik noktası hem benzeyen unsuru, hem de benzetilen unsuru kapsıyor.

"Allah, kâfirler topluluğunu hidayet etmez." ifadesi, varılan yargının genel olarak açıklanışından ibarettir. Buna göre, riyakâr kimse, bu tutumunda kâfirin somut bir karşılığı konumundadır. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez. Söz konusu ifade bu nedenle, illetlendirme hükmündedir.

Örneğin ifade ettiği anlamı özetleyecek olursak: Gösteriş olsun diye malını infak eden riyakârın ve bundan dolayı elde etmesi beklenen ödülün durumu, üzerinde bir miktar toprak bulunan pürüzsüz ve sert bir kayanın sağanak bir yağmur karşısındaki durumuna benzer. Yağmur, özellikle sağanak hâlinde yağanı, toprağın canlanmasının, yeşermesinin ve bitki örtüsüyle süslenmesinin gözle görülür bir sebebidir. Ancak toprak, düz ve sert bir kayanın üzerinde bulunduğu zaman sağanak yağmur karşısında tutunamaz. Tam tersine, sağanak hâlinde yağan, onu silip süpürür, geride suyu emmeyen ve içinde yeşerecek bir

tohum barındırmayan sert kaya kalır. Dolayısıyla sağanak hâlindeki yağmur ve toprak, hayatın ortaya çıkışının ve serpilişinin en belirgin sebepleri olmakla beraber, yerin sert olması, bu ikisinin etkisini geçersiz kılıyor. Bunda da her ikisinin de herhangi bir kusuru yoktur. Bütün kabahat sert zeminindir.

İşte, yaptığı işte Allah'ın hoşnutluğunu gözetmeyen riyakâr insanın durumu, yaptığı iş, infak gibi, Allah yolunda yapılan, dolayısıyla, sevap almanın en belirgin sebeplerinden olan bir amel dahi olsa, karşılığında herhangi bir sevap alamaz. Çünkü riyakâr insan algılama yeteneğini kaybetmiştir. Onun kalbi rahmeti ve onuru karşılayacak kapasitede değildir.

Bu ayetten anlıyoruz ki: Bir amelin Allah katında kabul görmesi için halis bir niyete ve Allah rızasının amaçlanmasına ihtiyaç vardır. Hem Sünnî kaynaklarda hem de Şiî kaynaklarda Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Ameller niyetlere göre değerlendirilir."*

265) Allah'ın rızasını istemek ve kendilerinde olanı kökleştirip-güçlendirmesi için mallarını infak edenlerin örneği...

"İbtiğae'l-merzat (=Allah'ın rızasını aramak)", O'nun hoşnutluğunu istemektir. Sonuçta Allah'ın yüzünü istemeyi vurgulayan bir ifadedir. Çünkü bir şeyin yüzü, onun sana yönelik olan, seni karşılayan tarafıdır. Kula göre kendisine emir ve yasak yönelten Allah'ın yüzü ise, O'nun yaptığı işten ve görevi yerine getirişinden memnun olmasıdır. Çünkü emredici pozisyonunda olan zat, önce emredilen kişiye emir yöneltir, şayet emre uyarsa, bu sefer ona hoşnutluğuyla yönelir. Şu hâlde yüce Allah'ın herhangi bir yükümlülük altında giren kula yönelik hoşnutluğu, O'nun kula yönelik yüzü konumundadır. Dolayısıyla Allah'ın rızasını aramak, O'nun yüzünü istemek demektir.

"Ve kendilerinde olanı kökleştirip-güçlendirmek için..." ifadesine gelince, bir görüşe göre, bununla, tasdik etme ve pürüzsüz yakin kastedilmiştir. Bazıları ise: "Mallarını nerede harcayacakları hususunda basiret sahibidirler." demişlerdir. Diğer bir görüşe göre; "İnfak üzerinde derince düşünürler. Eğer Allah rızasına yönelik olduğunu görürlerse devam ederler. Şayet bir parça riya karışırsa, vazgeçerler." şeklinde bir anlam kastedilmiştir. Bazılarına göre: Cümle içinde geçen kökleşme-güçlenme ifadesi, nefsin Allah'a itaate hazırlanması anlamına gelir. Di-

ğer bazıları:"Nefsin Allah rızası için mal harcamayı alışkanlık hâline getirmek suretiyle iman menzillerine yerleşmesi kastedilmiştir." demişlerdir. Bildiğiniz gibi, bu görüşlerin hiç biri, zorlama olmadan ayetin ifade ettiği anlamla bağdaşmaz.

Bu bağlamda -Allah iyisini bilir- şunu söylemeliyiz: Başlangıçta yüce Allah, Allah yolunda infak amelini övmeye ilişkin ifadeyi mutlak tuttu. Bunun Allah katında büyük bir ödül hak eden bir amel olduğunu vurguladı. Ardından bu genel değerlendirmeye bir sınırlandırma getirdi ve iki tür infak şeklini bunun dışında tuttu. Allah'ın hoşnut olmadığı ve karşılığında sevap yazmadığı infak türleridir bunlar. Biri gösteriş amaçlı infaktır. Dolayısıyla ta baştan itibaren amelin sahih olmamasını sağlar. Diğeri ise, peşinden başa kakma ve eziyet gelen infak şeklidir. Bu infak, başlangıçta sahih olsa bile başa kakma ve eziyetten dolayı sonuçta geçersiz olur.

Bu iki infak türünün geçersiz olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarının tek sebebi, ta başından itibaren Allah'ın rızasının gözetilmemesi ya da sonradan nefsin başlangıçta içinde taşıdığı bu niyeti -Allah'ın rızasını gözetlemeyi- içinden söküp atmasıdır. Bu son ayette ise, riyakârların ve yaptıkları infakı başa kakıp eziyet edenlerin durumu istisna edildikten sonra, halis niyetli özel bir grubun infak edişleri gündeme getiriliyor. Bunlar, mallarını Allah'ın rızasını elde etmek için harcarlar. Sonra da nefislerinin bu tertemiz geliştirici niyet üzere kalıcı olmasını sağlamaya özen gösterirler. Ameli bozan ve geçersiz kılan tavır ve düşüncelerden uzak tutarlar.

Buradan anlaşılıyor ki, Allah'ın rızasını istemekten maksat, amelin riya ve benzeri niyetin sırf Allah için olmasını engelleyen duygulardan arınmış olmasıdır. "Kendilerinde olanı kökleştirip-güçlendirmek"ten maksat da insanın kendini içinde beslediği halis niyet üzere kalıcı kılmasıdır. Bu insanın kendisinden kaynaklanıp yine insanın kendisini etkileyen bir sabitleşme, bir kökleşip-güçlenmedir. "Tesbiten" kelimesi cümle içinde temyiz, "min" edatı da iptidaiyedir. "Enfusihim" ifadesi de fail anlamında kullanılmıştır. Meful anlamındaki ise, takdir edilmiştir. Bu durumda cümlenin şöyle takdir edilmesi gerekir: "Kendilerinde olanı kendileri için kökleştirip-güçlendirmek" Ya da "tesbiten" kelimesi, kendi kökünden gelen fiilin meful-u mutlak konumundadır. [Takdiri şöyle olur: Yusbitu enfusuhum li-enfusihim tesbîten.]

Tepe üzerinde bulunan bir bahçenin örneğine benzer ki, sağanak yağmur değince ürününü iki kat verdi...

"Riba" kelimesinin asıl anlamı "fazlalık"tır. "Rebve, ribve veya rubve" kelimesi ise, bol, fazla, gelişmesi iyi ve ürün veren iyi toprak anlamına gelir. "Ukul" ise herhangi bir şeyin yenilen kısmı demektir. Tekili "ukle"dir. "et-Tallu" ise, etkisi az, en zayıf yağmur, çisenti demektir.

Örneğin ana fikri şudur: Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla yapılan harcamayı, kesinlikle iyi ve güzel etkisi izler, olumlu etkisi görülür. Şüphesiz ilâhî inayete mazhardır ve O'nunla ilintilidir. Çünkü Yüce Allah'la olan bağlantısı devam etmektedir. Kuşkusuz ilâhî inayetin mertebeleri farklıdır. Çünkü niyetlerdeki ihlasın da dereceleri farklı olur. Niyetlerdeki ihlas derecelerinin farklılığı amellerin terazideki ağırlıklarının farklı olması sonucunu doğurur. Tıpkı yüksekçe bir tepe üzerinde bulunan bir bahçe gibi. Bu bahçenin üzerine yağmur yağarsa, çok geçmeden iyi yiyecekler verir. Gerçi üzerine yağan yağmurun sağanak veya çisenti olması durumunda yiyeceklerin bolluğunda da oransal bir farklılık olur.

İşte bu oransal farklılığın varlığından dolayıdır ki, cümlenin sonu şöyle bağlanmıştır: *"Allah, yaptıklarınızı görendir."* Sevap verme işi, O'nun açısından karmaşık bir şey değildir. Farklı amellerin farklı ödüllerini birbirine karıştırmaz. Onun sevabını buna, bununkini de ona vermez.

266) Hangi biriniz ister ki, hurmalardan, üzümlerden bir bahçesi olsun... fakat kendisinin üstüne tam ihtiyarlığın çöktüğü, aciz çocuklarının da bulunduğu bir sırada birden ona ateşli bir kasırga isabet etsin de yanıversin. İşte Allah size ayetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.

Ayette geçen "yeveddu" fiilinin mastarı olan "vedd" kelimesi "sevgi" demektir. Kelimenin kökünde "temenni" anlamı vardır. "Cennet" ise, birbirine geçmiş sık ağaçlık demektir, bostan gibi. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi yeri sarması ve güneş ışınlarına ve başka şeylere karşı örtme işlevini görmesidir. Bu yüzden "Altından ırmaklar akıyor" sözü yerindedir. Şayet, "Cennet" kelimesinin anlamı ağaçlık yer olsaydı, bu tür bir ifade doğru olmazdı. Çünkü ifade, maksada aykırı olurdu. ("Yerin altından ırmaklar akıyor." ifadesi yanlıştır.) Bu yüzden yüce Allah bir önceki ayette örnek verilen bol ürünlü yer ve tepe anla-

mında "revbe" hakkında şöyle buyurmuştur: *"Barınmaya elverişli ve akar suyu olan bir tepede."* (Mü'minun, 50) Kur'ân-ı Kerim'de, "altından ırmaklar akan cennetler" ifadesi defalarca tekrarlanır. Ancak yerle ilgili kullanıldığında, onda akar denmiştir, altından değil. (Bu açıklamayla "cennet" kelimesinin sık ağaçlık, "rebve" kelimesinin ise bol ürünlü tepe ve yer anlamına geldiği bilinmiş oldu.)

"Min nahîl (=hurmalardan)", "min e'nab (=üzümlerden)" ifadesindeki "min" edatı, açıklama amacına yöneliktir. Üstünlük anlamını ifade eder, bütünü kapsamak anlamını değil. Çünkü "bahçe" ve "bostan" gibi şeylerde nispet, en fazla bulunan cinse göre belirginleşir. Söz gelimi bir bahçe ve ya bostanda diğer meyve ve ürünlere göre üzüm ağacı daha fazla bulunuyorsa, ona üzüm bahçesi denir. İçinde başka meyve ağaçları bulunmasına rağmen. Bu yüzden yüce Allah, arkasından şöyle buyuruyor: "içinde kendisinin olan bütün ürünler de bulunsun."

"el-Kiber" yaşın ilerlemiş olması, yani yaşlılık demektir. "Zürriyet" çocuklar anlamına gelir. "Zuafa" zayıfın çoğuludur. Bu ayette yüce Allah yaşlılığın gelip çatması ile zayıf çocukların bulunuşunu birlikte zikrederek, örnekte belirtilen bahçeye yönelik ihtiyacın önemini vurgulamak istiyor. Ayrıca, mutluluğun sağlanması ve geçimin temini açısından gerekli olan diğer sebepler de meydanda görünmüyor. Şayet bahçe sahibi gücü-kuvveti yerinde bir genç olsa, bahçeye bir hâl olacak olsa, bileğinin gücüyle durumunu rahatlatacak çalışmalar yapabilir. Eğer, zayıf çocukları bulunmayan bir yaşlı olsa, bu musibet, o kadar da ümitsizliğe itmezdi onu. Çünkü bu dünyada az sayıda günlerinin kaldığını düşünecek, bahçenin afete uğraması, kendisine ağır gelmeyecekti. Şayet kendisi yaşlı olmayla beraber, yetişkin evlâtları olsa, bunlar çalışacak, geçimlerini temin edeceklerdi. Bir şekilde bahçeden dolayı uğranılan zararı bertaraf edebileceklerdir. Ama yaşlılık, zayıf çocukların bulunması, üstüne üstelik bahçenin yanması, tüm sebeplerin kopması anlamına gelir. Ne bahçe sahibi yitip giden gençliğini ve gücünü geriye getirebilir. Ne boş geçen günlerini yeniden değerlendirip bugüne hazırlık yapabilir. Ne de çocuklarını güçlü hâle getirme imkânı vardır. Artık bahçenin eski göz alıcılığına ve bol meyveli günlerine dönmesi ümidi de kalmamıştır, yanıp kül oluşundan sonra.

Geçmiş asırlar ki, gökle yer arasında maziye ve birbirlerine bürünmüşlerdir. Tıpkı elbisenin sıkıldığında birbirine geçmesi ve kendisine bürünmesi gibi.

Bu örneği yüce Allah, mallarını infak ettikten sonra, yaptıkları iyiliği başa kakan, eziyet eden kimseler için veriyor. Onların amelleri boşa gider; geçersiz ameli sahih ve doğru bir duruma döndürmelerine imkân yoktur. Örneğin işaret edilen durumla ne kadar örtüştüğü ortadadır. Onlardan beklenen, düşünmektir. Çünkü bu tür amelleri ifsat eden etkenler insanlardan kaynaklanır. İnsanlar mal ve mevki sevgisi, büyüklenme, kendini beğenme ve cimrilik gibi nefsanî duygulara sahiptirler. Bu duygular da insana, iyice irdeleme, düşünme ve yararlıyla zararlıyı ayırma fırsatını vermezler. Şayet düşünseler gerçeği görürler.

267) Ey inananlar, kazandıklarınızın iyilerinden... infak edin... ve bilin ki, şüphesiz Allah, zengindir, övülendir.

Ayette geçen "teyemmüm" kelimesi, "kast" ve "bilinçli kalkışma" demektir. "Habis" ise iyinin karşıtı, kötü, pis anlamında kullanılmıştır. "Minhu (=ondan)" kelimesi, "habis" kelimesine taalluk eder. "Tunfikûne" kelimesi, "la teyemmemû (=kalkışmayın)" fiilinin failinden hâldır. "Lestüm bi-ahizihi (=alamayacağınız)" kelimesi de "tunfikûne" fiilinin failinden hâldir. Etkeni (amili) ise aynı fiildir. "En tuğmizû fihi (=göz yummadan)" kelimesi ise, başındaki "en" edatından dolayı mastar işlevini görür. Söylendiğine göre "lam" takdirdedir. Buna göre cümlenin takdiri şöyle olur: "Ancak ona karşı gözünüzü yummanız dışında." Ya da beraberlik anlamındaki "ba" takdir edilir. Bu durumda şöyle bir anlam elde edilir: "İlla bi-musahabeti'l-iğmaz (=ancak göz yumma ile beraber olan durum dışında)."

Ayetin ifade ettiği anlam açıktır. Burada yüce Allah, infak edilecek malın niteliğini açıklıyor. Malın iyisinden harcanması gerektiğini, infak edilenin ancak gözü kapalı alarak olabileceği kötü bir mal infak etmesinin yanlışlığını vurguluyor. Böyle bir mal infak eden kimse cömertlikle, yardım severlikle nitelendirilemez. Olsa olsa malın kötüsünden kurtulmayı amaçlayan biri olarak nitelendirilir. Onun bu davranışı iyilik severlik olarak değerlendirilemez. Nefsini kemale erdiremez. Ayetin sonundaki ifade de bunu vurgulamaya yönelik getirilmiştir: *"Bilin ki, şüphesiz Allah, zengindir, övülendir."* Yani, bir şey infak ederken O'nun herhangi bir şeye muhtaç olmadığını düşünün. Övülme-

ye layık olduğunu aklınızdan çıkarmayın. O, hiç bir şeye muhtaç olmamakla beraber, hayır amaçlı harcamalarınızdan, güzel infaklarınızdan övgüyle söz eder. Şu hâlde malın iyisinden infak edin. Veya: "O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O övülmüştür." Bu yüzden ulu şanına yakışmayan bir şeyle huzuruna çıkmayın.

268) Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin-hayasızlığı emreder. Allah ise, kendi tarafından bağışlama ve bol ihsan vaat eder. Allah, (ihsanı ve lütfu) geniştir, bilendir.

Bu ifade şu çıkarsamaya ilişkin bir kanıt niteliğindedir: İnfak için malın kötüsünün tercih edilmesi infak edenler için hayırlı olmaz. Ama malın iyisinin harcanması harcayanlar için hayırlıdır.

Şu hâlde bu yasaklama, durumlarının düzelmesi amacına yöneliktir. Yasaklanan şey de onlar için yıkıcı bir olgudur. Aslında insanların malın iyisini infak etmekten, ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktan kaçınmalarının nedeni, bunu malın ve servetin devamı için bir etken olarak algılamalarıdır. Bu yüzden malın iyisini harcama hususunda nefisleri isteksiz davranır. Ancak malın kötüsü ile ilgili olarak böyle bir durum söz konusu değildir. Kötü malın bir değeri yoktur, dolayısıyla harcanmasında da bir sakınca yoktur. Bu, şeytanın dostlarını yoksullukla korkutma amacıyla ortaya attığı bir vesvesedir. Oysa Allah yolunda ve O'nun hoşnutluğunu elde etmek amacıyla mal harcamak, infak etmek, dağıtmak karşılıksız ve karsız kalmayan bir harcamaya benzer. Daha önce de bunu vurgulamıştık. Kaldı ki, insanları varsıl ve zengin kılan yüce Allah'tır, mal değil. Bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Doğrusu, muhtaç olmaktan O kurtardı ve sermaye verip hoşnut kıldı."* (Necm, 48)

Kısacası; malın iyisini harcamaktan kaçınmaları, yoksul düşme korkusundan kaynaklanan bir yanılgı olduğu için "Şeytan sizi fakirlikle korkutur." diye uyarılmışlardır. Ancak, ayet-i kerimede sebep müsebbebin yerine konmuştur. Yani "şeytanın va'di", "kendilerinin korkması" yerine konmuştur. Bununla vurgulanmak istenen husus şudur: Bu korku kendilerine zarar verir. Çünkü şeytan ancak batılı ve sapıklığı emreder. Bunu ya başta ve aracısız veya sonunda ve haklı görünümler arkasında, araçlarıyla gerçekleştirir.

Şeytandan kaynaklansa bile, bazılarının bu korkuyu gerçek sanması, böyle bir vehme kapılması mümkün olduğu için, bu tür bir vehmin yersizliğini vurgulamak için *"Şeytan, sizi fakirlikle korkutur."* ifadesi-

nin hemen arkasından bir ilk uyarıcı unsur olmak üzere şu ifade yer alıyor: *"ve size çirkin-hayasızlığı emreder."* Çünkü varlıklı insanların fakirlik korkusuyla hayır amaçlı harcamalardan geri durmaları, ağırdan almaları bu tavrın ruhlarında bir karaktere, cimrilik gibi kötü bir seciyeye dönüşmesine neden olur. Bunun sonucunda yüce Allah'ın malî konularda getirdiği yükümlülüklerin reddedilmesi kaçınılmaz olur. Bu ise, ulu Allah'ı, inkâr etmek demektir. Sonra ihtiyaç sahiplerinin şiddetli tehlikeler, yoksulluk ve düşkünlük içinde kıvranmalarına yol açar. Bunun sonucunda da birçok canlar yitirilir, namus ayaklar altına alınır, cinayetler işlenir ve çirkin hayasızlıkların birçok çeşidi toplumu kaplar.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *Onlardan kimi de: "Andolsun, eğer bize bol ihsanından verirse gerçekten sadaka vereceğiz ve salihlerden olacağız." diye Allah'a ahdetmiştir. Onlara kendi bol ihsanından verince, onunla cimrilik yaptılar ve yüz çevirdiler; onlar böyle sırt dönenlerdir. Böylece O da Allah'a verdikleri sözü tutmamaları ve yalan söylemeleri nedeniyle, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar, kalplerinde nifakı yerleşik kıldı... Sadakalar konusunda müminlerden ek bağışlarda bulunanlarla emeklerinden başkasını bulamayanları yadırgayarak bunlarla alay edenler; Allah asıl onları alay konusu kılmıştır ve onlar için acı bir azap vardır."* (Tevbe, 75-79)

İkinci bir uyarı unsuru olarak da şu değerlendirme cümlesine yer verilmiştir: *"Allah ise, size kendi tarafından bağışlama ve bol ihsan vaat eder. Allah, (ihsanı ve lütfu) geniştir, bilendir."* Burada yüce Allah müminlere şu mesajı veriyor: Davranışlar için biri hak, biri de batıl olmak üzere iki yol vardır. Bir üçüncü yol yoktur. Hak olan, dosdoğru yoldur ve Allah'tandır. Sapıklık yolu ise şeytandandır. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır?"* (Yûnus, 32) *"De ki: Hakka ulaştıracak Allah'tır."* (Yûnus, 35) Bir ayette de şeytanla ilgili olarak şöyle buyuruluyor: *"O, gerçekten açıkça saptırıcı bir düşmandır."* (Kasas, 15) Bu ayetlerin tamamının Mekke inişli olduklarını da vurgulayalım.

Toparlayacak olursak; yüce Allah: *"Allah vaat eder..."* sözü ile şu hususa dikkatimizi çekiyor: Yoksulluk korkusu bağlamında aklınıza gelen bu düşünce sapık bir düşüncedir. Allah'ın bağışlaması ve önceki

ayetlerde sözü edilen arttırma, ancak malın iyisinin infak edilmesi durumunda söz konusu olabilir.

Şu hâlde: *"Allah vaat eder..."* ifadesi de tıpkı *"Şeytan korkutur."* sözünde olduğu gibi sebebin müsebbep yerine konulduğu ifadelere bir örnektir. Burada rahmeti sınırsız ve her şeyi bilen yüce Allah'ın vadi ile şeytanın vadi arasında bir karşılaştırma yapılıyor. Ki infak edenler her iki vade baksınlar ve akılları hangisini kesiyorsa, onu tercih etsinler.

Ayetin ortaya koyduğu kanıtın özü şudur: Sizin kötüyü iyiye tercih etmeniz fakir düşme korkusundan ve infakın mahiyetini, sonuçlarını bilmeyişinizden kaynaklanıyor. Fakir düşme korkusu şeytanın bir telkinidir. Şeytan ise, sizin için sapıklıktan ve çirkin hayasızlıktan başka bir şey istemez. Dolayısıyla onun telkinlerinin etkisinde kalıp peşine düşmeniz doğru değildir. Öte yandan hayır amaçlı infakın ardından mal açısından artış ve bağışlama gelir, ki önceki ayetlerde buna işaret edildi. Bu gerçek bir sonuçtur. Çünkü hayır amaçlı infakın ardından, bağışlama ve mal artışı vadinde bulunan yüce Allah'tır. O'nun vadi gerçeğin ta kendisidir. O'nun rahmeti geniştir. Vaat ettiği mal artışını ve bağışlamayı gerçekleştirebilecek güçtedir. O, bilendir. Herhangi bir şeyi ve durumu bilmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla O'nun vadi bilgiye dayanır.

269) Kime dilerse, hikmeti ona verir.

Ayetin orijinalinde geçen "yûti" fiilinin mastarı olan "i'tâ" vermek demektir. "Hikmet" ise, türe işaret eden "fi'let" veznindedir. Bu vezin, anlamın türüne delalet eder. Dolayısıyla kelime bir tür muhkemleştirme ve sağlamlaştırma anlamını ifade eder. Ya da içinde en ufak bir çatlak ve delik bulunmayan sağlam ve muhkem işe delalet eder. Ancak bu kavram genelde, hiçbir şekilde batıl ve yalan unsurlarını barındırmayan doğru ve gerçek akılsal bilgiler anlamında kullanılır.

Cümle şuna delalet ediyor: Yüce Allah'ın tüm gerçekleri ve sebepleriyle birlikte infakın durumu ve onun insan hayatı üzerindeki gerçek ve yapıcı etkileri ile ilgili olarak yaptığı bu açıklama hikmetin ta kendisidir. Öyleyse hikmet, realiteye uygun gerçek önermeler demektir. Bunlar bir şekilde insanın mutluluğunu kapsayan olgulardır. Dünya ve ahirete ilişkin ilâhî gerçek bilgiler gibi. Bir de doğal âlemin insan mutlulu-

ğuyla ilintili gerçeklerini açıklamaya yönelik ve dini hükümlerin esasını oluşturan fıtrî gerçekler gibi bilgileri de buna örnek gösterebiliriz.

Şüphesiz kendisine hikmet verilene, büyük bir hayır verilmiştir.

Cümlenin anlamı son derece açıktır. Verme fiilinin faili gizli tutulmuştur. Bununla beraber, önceki cümle failin, yüce Allah olduğunu göstermektedir. Bu tarz bir ifadeyle güdülen amaç, hikmet olgusunun başlı başına birçok hayrın kaynağı olduğunu vurgulamaktır. Dolayısıyla hikmete sahip olmak, birçok hayra ulaşmanın garantisidir. Ancak bu garanti, hikmetin verilişinin Allah'a atfedilmesi açısından söz konusu değildir. Çünkü sırf verilişin atfedilmesi bütün bunları gerektirmez. Malın verilmesinde olduğu gibi. Örneğin yüce Allah Karun hakkında şöyle buyuruyor: *"Biz, ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarları birlikte davranan güçlü bir topluluğa ağır geliyordu."* (Kasas, 76)

Dikkat edilirse, tefsirini sunduğumuz ayette "hikmet" olgusuna "çok hayır" nispet ediliyor, sınırsız hayır değil. Hikmetin öneminin büyük ve şanının göz kamaştırıcı olmasına rağmen hayr-ı mutlak değildir. Çünkü işin özü Allah'ın yardımına ve başarılı kılan desteğine bağlıdır. Mutlulukta ise akıbet ve sonuç önemlidir.

Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez.

Ayette geçen "elbab" kelimesinin tekili olan "lubb" akıl demektir. Çünkü akıl insan için bir çekirdek kabuğunun içindeki öz konumundadır. Kur'ân'daki kullanımda da bu anlam esas alınmıştır. Öyle anlaşılıyor ki "akıl" kelimesi, bu günkü anlamıyla, çok kullanım sonucu sonradan türetilen bir isimdir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim'de "akıl" şeklinde geçmez, sadece "ya'kilun" gibi fiiller kullanılır.

Ayette geçen "yezzekkeru" fiilinin mastarı olan "tezekkür" (öğüt alıp düşünmek), sonuçtan yola çıkarak öncülleri değerlendirmektir. Ya da bir şeyi sonuçlarına varmada basamak olarak kullanmak demektir. Ayet-i kerime, hikmeti elde etmenin yolu, gelişmelerden öğüt alıp-düşünmekten geçtiğini, öğüt alıp düşünmenin de akla bağlı olduğunu gösteriyor. Aklı olmayanın hikmeti de yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de, insanın kavrama, algılama, yeteneği ile ilgili olarak kullanılan kavramlara ilişkin araştırmayı konu alan bölümde "akıl" olgusu hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştuk.

270) Her neyi nafaka olarak infak eder ve adak olarak neyi adarsanız, muhakkak Allah onu bilir. Zulmedenlerin yardımcıları yoktur.

Allah sizi her neye çağırmışsa veya siz kendi kendinize mal dağıtmak gibi her neyi adamışsanız, bu Allah'a gizli değildir. O, kendine itaat edeni ödüllendirir, zulmedeni de cezalandırır. Burada ima yollu bir tehdit söz konusudur. *"Zulmedenlerin yardımcıları yoktur."* ifadesi de bunu desteklemektedir.

"Zulmedenlerin yardımcıları yoktur." cümlesi, *öncelikle* şuna delalet ediyor: Buradaki zulümden maksat, infak etmekten kaçınmak ve malî haklarından alıkoymak suretiyle fakir ve miskinlere zulmetmektir, mutlak olarak günah anlamını ifade eden zulüm değil. Çünkü mutlak anlamda günah için bir takım yardımcılar, keffaretler ve şefaatçiler olabilir. Tövbe, büyük günahlardan kaçınma ve kıyamet günü şefaat edecek kimselerin şefaati gibi. Ancak bu günahların ilâhî haklarla ilgili olması lazım gelir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları bağışlar... Rabbinize yönelip-dönün."* (Zümer, 53-54) *"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin kusurlarınızı örteriz."* (Nisâ, 31) *"Onlar kendisinden hoşnut olunandan başkası için şefaat etmezler."* (Enbiyâ, 28)

Böylece "yardımcılar"ın çoğul sıygasıyla kullanılmış olmasının nedeni de anlaşılıyor. Çünkü zulmün mutlak anlamda kullanılması durumunda "yardımcılar" söz konusu olur.

İkincisi; ayette sözü edilen bu zulüm -ki ihtiyaç sahiplerine infak etmeyi terk etmek demektir- keffaretle bağışlanacak bir suç da değildir. Şayet küçük günah kategorisine girseydi, keffaretle bağışlanabilirdi. Keffaret kabul edilmediğine göre, büyük günahlardan biri sayılır. Aynı zamanda bu suçtan dolayı yapılan tövbe de geçersizdir. Bunu şu rivayet de desteklemektedir:"İnsan haklarıyla ilgili olarak işlenen günahlardan tövbe etmek, ancak hak sahibine hakkının iade edilmesi durumunda kabul görür." Bu günah için kıyamet günü şefaat de kabul edilmez. Şu ayet de bunu ortaya koymaktadır: *"Ancak ashab-ı yemin (kitapları sağdan verilenler) hariç. Onlar cennetler içinde sorarlar, suçluların durumunu: 'Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi.' Onlar: 'Biz namaz kılanlardan değildik.' dediler. 'Yoksula yedirmezdik...' Artık, şefaat edenlerin şefaati onlara bir yarar sağlamaz.* (Müddessir, 39-48)

Üçüncüsü; bu zalim kişi, Allah katında hoşnut olunan biri değildir. Çünkü, şefaat konusunu işlerken de belirttiğimiz gibi, yüce Allah'ın dininden hoşnut olmadığı bir insan şefaatten yararlanamaz. Dolayısıyla şu ifadenin nüktesi de anlaşılır oluyor: *Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu istemek için mallarını infak edenler..."* Dikkat edilirse, burada "Allah'ın yüzü" yerine "rızası" ifadesi kullanılmıştır.

Dördüncüsü; ortada yoksul kimseler olduğu ve bunlar muhtaç durumda bulundukları hâlde mal infak etmenin aslından kaçınmak, insanı helak eden büyük günahlardandır. Yüce Allah infakın zekât gibi bazı kısımlarını yapmaktan kaçınmayı Allah'a şirk koşmak ve ahirete inanmamak olarak nitelemiştir: *"Vay hâline o müşriklerin. Ki onlar, zekatı vermeyenler ve ahireti inkâr edenlerdir."* (Fussilet, 6-7) (Müşriklerden zekâtı vermeyen Müslümanların kastedildiğinin delili), ayetin yer aldığı surenin Mekke inişli olmasıdır. Ve indiği sırada, henüz bildiğimiz zekât ibadeti farz kılınmamıştı.

271) Sadakaları açıktan verirseniz ne iyi! Eğer gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır... Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

Ayetin orijinalinde geçen "tubdû" fiilinin mastarı olan "ibda" kelimesi, "açığa çıkarmak" demektir. "Sadakat" kelimesi, "sadaka"nın çoğuludur. Bundan Allah yolunda yapılan tüm harcamalar kastediliyor. Farz ve müstehap nitelikli harcamaları kapsıyor. Hatta bazıları sadakanın mendup nitelikli infaklar manasına geldiğini söyleyebilirler.

Yüce Allah sadaka vermenin gizlisini de, açığını da övmüştür. Çünkü sadaka vermenin her iki şeklinin de yapıcı etkileri söz konusudur. Sadakayı açıktan vermek, insanları iyi şeyler yapmaya davet etmek, malı hayır yolunda harcamaya, yoksul ve miskinlerin gönlünü hoş tutmaya teşvik etmek anlamını taşır. Bu durum karşısında yoksullar toplum içinde durumlarını görüp acıyan insanların ve ihtiyaçlarının giderilmesi için göz önünde bulundurulan malların, sıkıntıya düştüklerinde ellerini uzatabilecekleri servetlerin varolduğunu görüp içlerini sükûnet duygusu kaplar. İçlerindeki karamsarlık dağılır. Umutsuzluk yok olur. İşlerine daha bir şevkle sarılırlar. Kendileriyle servet sahibi zenginlerin emek ve kazançlarının ortak olduğuna inanırlar. Bu ise, her açıdan daha hayırlıdır.

İnfakın gizlice yapılması ise, riyadan, başa kakmadan ve eziyetten uzak durmak için daha güvenli bir yoldur. Bu aynı zamanda ihtiyaç sahiplerinin ezilmemeleri, rencide olmamaları, onurlarının çiğnenmemesi ve saygınlıklarının korunması için de daha iyi bir yöntemdir. Dolayısıyla açıktan verilen sadaka daha çok olumlu sonuçlara yol açar. Gizliden verilen sadaka ise, riyadan arınma bakımından daha güvenlidir.

Dinin temeli ihlas olduğu ve bir iş ihlasla yapıldığı oranda fazilete daha yakın olduğu için yüce Allah gizlice verilen sadakayı tercih etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Eğer gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."* Çünkü "hayr" kelimesi, "ef'al-ı tafdil"dir (ve bir şeyin diğerine oranla üstünlüğünü ifade eder.) Yüce Allah kullarının yaptıklarından haberdardır. Hayırlı işleri diğerlerinden ayırt etmede yanılmaz. *"Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır."* ifadesi ile kastedilen budur.

272) Onların hidayete ermesi, senin üzerinde bir yükümlülük değildir. Ancak Allah, dilediğini hidayete erdirir.

Ayetlerin akışı içinde müminlere yönelik hitaptan Resulullah'a yönelik hitaba geçiş (iltifat) yapılıyor. Öyle anlaşılıyor ki, Resulullah efendimiz (s.a.a) müminlerin sadaka verirken karakterlerine uygun tavırlar sergileyişlerini gözlemliyordu; bir kısmı ihlasla yükümlülüğünü yerine getiriyor, diğer bir kısmı, yaptığı infakı başa kakıyor, harcamada bulunduğu kişiyi rencide edici tutumlar içine giriyordu.Mümin oldukları hâlde, bazısı malın iyisinden sadaka vermeyi ağırdan alıyordu, yüksünüyordu.Bu durum Peygamberimizin (s.a.a) hüzünlenmesine, rahatsız olmasına yol açıyordu. Bu nedenle yüce Allah ona şu gerçeği hatırlatarak onu teselli ediyor: Onların sahip oldukları iman ve üzerinde bulundukları hidayet Allah'ın yetkisinde olan bir iştir. Allah dilediğini imana ve imanın kendi içindeki derecelerine ulaştırır, bu niteliklerin varlığı ve kalıcılığı Peygambere (s.a.a) dayalı bir iş olmadığı için, bunun korunması da ona düşmez. Dolayısıyla bu niteliklerin herhangi bir kimse bağlamında ortadan kalkması veya zayıflaması yüzünden üzülmesi ya da bu ayetlerde işaret edilen tehditlere, katılıklara ve azarlara bakıp karamsarlığa düşmesi gereksizdir.

Bizim bu değerlendirmemizin kanıtı "onların hidayeti.." ifadesidir ki, mastar olarak muzaftır. Bu da imanın onlar içinde gerçekleşme olgusuna delalet etmesi bakımından açıktır (ve bu gerçekleşen iman,

senden kaynaklanmamıştır). Ayrıca, hidayet olgusunun Hz. Peygamber'e (s.a.a) nispet edilmeyişi, buna karşılık yüce Allah'a nispet edilişi meselesi, Kur'ân-ı Kerim'de gündeme geldiğinde, Peygamberimizin (s.a.a) teselli edilişi ve gönlünün hoş tutuluşu amaçlanır.

Şu hâlde: *"Onların hidayete ermesi, senin üzerinde bir yükümlülük değildir. Ancak Allah, dilediğini hidayete erdirir."* cümlesi, bir ara cümlecik konumundadır. Sözün burasında yer almış olması, Peygamber'in (s.a.a) gönlünü hoş tutmaya yöneliktir. Bu amaçla müminlere yönelik hitap kesilerek Peygamberimize (s.a.a) yöneliniyor. Sözün akışı içinde yer verilen bu ara cümle, bu açıdan şu ayet-i kerimeye de benziyor: *"Onu (kavrayıp belletmek için) aceleye kapılıp dilini onunla hareket ettirip durma. Şüphesiz onu toplamak ve onu sana okutmak bize ait bir iştir."* (Kıyamet, 16-17) Ara cümle tamamlanınca da, müminlere yönelik asıl hitap şekline geri dönülüyor.

Hayır olarak her ne infak ederseniz, kendiniz içindir. (Elbette) yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için ediyorsanızsa. Hayır olarak her ne infak ederseniz haksızlığa uğratılmaksızın size eksiksizce ödenecektir.

Burada hitap yeniden müminlere yöneltiliyor. Burada seçilen ifade tarzı müjdelemeden, uyarılardan, yumuşak ve sert ifadelerden uzaktır. Bu, açıkça görüldüğü gibi, *"Ancak Allah, dilediğini hidayete erdirir."* sözünün bir gereğidir. Dolayısıyla, sözü yalın olarak davete özgü kılmıştır. Bunun elde edilmesi için de söz söyleyen davetçinin, bu davetin sebep olacağı yararlardan istifade etmekten uzak olduğuna, bütün yararların davet edilenlere yönelik olduğuna dikkat çekiliyor: *"Hayır olarak her ne infak ederseniz, kendiniz içindir."* Ama bu da mutlak değildir. İnfakı sırf Allah'ın rızasını elde etmek için yaptığınız takdirde bu böyledir. *"(Elbette) yalnız Allah'ın hoşnutluğunu istemek için infak ediyorsanızsa."* sözü, hitap zamiri ile ilgili hâl konumundadır. Amili de zarfın, yani "fe-lienfusikum (=kendiniz içindir)" sözünün taalluk ettiği amildir.

Birilerinin aklına şöyle bir kuruntu gelebilir: "Malın harcanması ile kendilerinin sağlayacağı yarar, sırf bir isimden ibarettir ve objeler dünyasında gerçekliği yoktur. Tek gerçek vardır. O da objeler dünyasında gerçekliği olan malın vehmedilen bir yararla değiştirilmesidir.

İşte böyle bir kuruntuyu ortadan kaldırmak amacıyla şöyle bir ifadeye yer veriliyor: *"Hayır olarak her ne infak ederseniz haksızlığa uğ-*

ratılmaksızın size eksiksizce ödenecektir." Burada demek isteniyor ki: Dünyada ve ahirette ödüllendirilmeyi gerektiren bu mendup nitelikli infakın sağladığı yarar, vehimden ibaret bir olgu değildir. Tam tersine bu, gerçek ve reel bir olgudur. Eksiklik ya da kayıp gibi bir haksızlığa uğratılmaksızın, yüce Allah bu yararı size eksiksizce ulaştıracaktır.

"Size eksiksizce ödenecektir." ifadesinde fail gizlenmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi, ayetlerin akışında ağırlıklı olarak davet olgusu işleniyor. Bu yüzden sözlerin nasihat etkisinin daha kalıcı olması için fail gizlenmiş ve yarar amacı failden ayrı olarak sunulmuştur. -Sanki konuşanı olmayan bir konuşma ile karşı karşıyayız.- Şu hâlde, ortada bir fayda varsa bu sadece konuşmanın dinleyicisine dönecektir, başkasına değil.

273) (Sadakalar) Allah yolunda alıkonan ve kapanıp kalan fakirler içindir ki, onlar, yeryüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Bilmeyen iffetlerinden dolayı onları zengin sanır. (Ama) Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler...

Ayetin orijinalinde geçen "uhsirû" fiilinin kökü olan "hasr" engel olma ve alıkoyma demektir. Kelimenin anlamının aslı sıkıştırmadır. Ragıp İsfahanî "el-Müfredat" kitabında şöyle der: "Hasr ve ihsar, Kâbe'nin yolundan alıkonma, engellenme demektir."

İhsar kelimesi, hem düşman gibi açık engeller, hem de hastalık gibi gizli engeller için kullanılır. Buna karşılık "hasr" sadece gizli engel anlamında kullanılır. Şu hâlde: "Eğer alıkonulursanız" ifadesini her iki anlamda yorumlamak gerekir. "Allah yolunda alıkonan fakirler için.." ayeti için de aynı değerlendirme söz konusudur. *"Ya da göğüslerini sıkıntı basıp size gelenler."* (Nisâ, 90) ayetinde cimrilik ve korkaklık yüzünden göğüsleri daralanlar demek isteniyor.

"Taaffuf" bir insanın iffetlilik niteliğine sahip olması demektir. "Sîma" ise belirti anlamına gelir. "İlhaf" ise, yüzsüzlük edip ısrarlı bir şekilde dilenmek anlamında kullanılır.

Ayette sadakaların verileceği yerler açıklanıyor. Bunlar, bir harcamanın yapılacağı en hayırlı zemin olan yoksullardır. Bunlar bir takım etkenler ve sebepler yüzünden Allah yolunda engellenen, alıkonulan fakirlerdir. Ya düşman bunların giysilerine el koymuştur. Ya da ev işleriyle meşgul olmak çalışmalarına engel olmuştur. Yahut ilim taleple-

ri gibi yaptıkları işin yanında para kazanmalarına imkân olmayan kimselerdir.

Yüce Allah'ın: *"İffetlerinden dolayı, cahil* -yani durumlarını bilmeyen- *onları zengin sanır."* ifadesi, onların yoksulluklarını gösteremediklerini ve ancak örtülmesi mümkün olmayan barınak, giysi, yüzlerinin rengi gibi örtülmesi mümkün olmayan belirtileri dışında bütün yoksulluk belirtilerini vurguluyor.

Buradan anlaşılıyor ki: *"Yüzsüzlük ederek insanlardan istemezler ..."* ifadesi insanlardan hiç istemezler ki, bir de ısrar etsinler veya yüzsüzlük etsinler. Çünkü denildiğine göre fakirliğin dayanılmaz acısı karşısında bunalan nefsin ilk kez istemesi sonraları, her defasında sabretmediği devamlı dilenme isteğini doğurur. Gitgide yüzsüzlük etmeye, ısrarlı istemeye başlar. Ancak yüzsüzlük edip ısrarlı istemenin olumsuzluğu kastedilmiş olması da uzak bir görüş değildir. Yani salt isteme yasaklanmış olmayabilir.Bu durumda ısrarlı istemeden maksat, normal ihtiyacı belli etmenin zorunlu miktarından fazla olan kısmıdır. Çünkü ihtiyaç zamanında bunu belli etmenin bir sakıncası olmadığı gibi bazen zorunlu da olabilir. Bundan fazlası ise, yergiye konu olan ısrarcılık ve yüzsüzlüktür.

"Sen onları yüzlerinden tanırsın." buyuruluyor. "Onları yüzlerinden tanırsınız" denilmiyor. Bunun nedeni yoksulların yüzlerinin suyuna, onurlarına saygı göstermek, iffetliliklerinden sakladıkları durumlarının dile düşmesini engellemektir. Çünkü yoksulluklarının herkes tarafından bilinmesi, konumlarının sarsılmasına ve ezikliklerinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Ancak Resulullah'ın (s.a.a) yüz belirtilerinden onları bilip tanımasının, onların onurlarını kırmaz. O kendilerine gönderilmiş şefkatli peygamberleridir. Onların durumlarını bilmesi saygınlıklarını zedelemez. Allah daha iyi bilir; ama çoğul sıygasındaki hitaptan tekil sıygasına geçiş yapılmasının altında yatan nükte bu olsa gerek.

274) Mallarını gece, gündüz; gizli ve açık infak edenlerin ö-dülü, Rableri katındadır...

Gizlilik ve açıklık birbirlerinin zıddıdır. "Yunfikûne (=infak ederler)" cümlesinden hâldırlar. Yani gizliden ve açıktan yapmak suretiyle infak ederler. İnfak olayındaki zaman ve durumların büyük bir itinayla söz konusu edilmesi, infak eden kimselerin sevap elde etmeye verdikleri önemi, Allah'ın rızasını elde etmeye dönük çabalarını, O'nun hoş-

nutluğunu arzu edişlerini vurgulama amacına yöneliktir. Bu yüzden yüce Allah onlara iltifat ediyor. Yumuşak ve lütufkâr bir dille onlara güzel bir vaatte bulunuyor ve diyor ki: Bunların ödülleri Rableri katındadır...

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, *"Allah, dilediğine kat kat artırır."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İbn Mace, Hasan b. Ali b. Ebu Talib, Ebuderda, Ebu Hureyre, Ebu Emame el-Bahilî, Abdullah b. Ömer, Cabir. b. Abdullah ve İmran b. Husayn kanalıyla hepsinden Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kim infak ederek bir kimseyi donatıp cihada gönderir de kendisi evinde oturursa, ona harcadığı her dirhem karşılığında yedi yüz dirhem vardır. Kim Allah yolunda cihad maksadıyla sefere çıkarsa ve kendisi kendi masrafları için infak ederse, harcadığı her bir dirheme karşılık kıyamet günü yedi yüz -bin dirhem verilir. Sonra peygamberimiz (s.a.a) şu ayeti okudu: "Allah, dilediğine kat kat artırır."

ed-Dürr'ül-Mensûr'un diğer bir nüshasında İbn Mace'nin ve İbn Ebu Hatem'in bu rivayeti İmran İbni Husayn kanalıyla Resulullah'tan (s.a.a) naklettikleri yer almıştır. Ayyâşî, tefsirinde ve Berki de kendi kitabında İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Müminin işlediği amel güzel olunca, yüce Allah, her bir iyiliğine yedi yüz kat fazlasını vermek üzere amelini kat kat arttırır. Çünkü yüce Allah: *"Allah dilediğine kat kat arttırır."* buyuruyor. Şu hâlde Allah'ın sevabını kazanmak için yaptığınız amelleri güzel işleyin.[1]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ömer b. Müslim'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittim: Mümin amelini güzel yapınca, yüce Allah her bir iyiliğe yedi yüz kat fazlasını vermek üzere amelini kat kat arttırır. Çünkü yüce Allah: *"Allah, dilediğine kat kat artırır."* buyuruyor. Şu hâlde Allah'ın sevabını elde etmek için yaptığınız amelleri güzel işleyin. Dedim ki: Ameli güzelleştirmek (ihsan) nasıl olur? Buyurdu ki: Namaz kıldığın zaman rüku ve secdeni güzel yap. Oruç tuttuğun zaman, orucunu bozacak şeylerden sakın. Hacca gittiğin

---

1- [Tefsir'ül-Ayyâşî, c.1, s.146; el-Mehasin, s.254]

zaman, hac ve Umre için yapılması haram olan her şeyden uzak dur. Sonra şöyle buyurdu: "İşlediğin her amel kirden arı olmalıdır."[1]

Yine aynı eserde, Hamran İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle aktarır: Ona dedim ki: Sizce miras, yargı ve hükümlerde müminin Müslümandan bir üstünlüğü söz konusu mudur? Söz gelimi miras veya başka bir hususta mümine Müslümandan daha fazla bir pay var mıdır? Buyurdu ki: Hayır. Bu hususta her ikisi de aynı hükme tâbidir. İmam, haklarında hükmettiği zaman her ikisine de eşit davranır. Ancak amelleri bağlamında mümin Müslümandan üstündür.

Dedim ki: Yüce Allah: *"Kim bir iyilik getirirse, kendisine bunun on katı vardır."* [En'âm, 160] buyurmuyor mu? Ben onların namazda, zekatta, oruçta ve hacda müminle bir değerlendirildiğini sanıyordum! Buyurdu ki: Yüce Allah şöyle buyurmamış mıdır: *"Allah, dilediği kimse için çok artırma ile kat kat arttırır."* Dolayısıyla, amelleri kat kat arttırılanlar müminlerdir. İşledikleri her bir iyilik için yetmiş kat fazlası ödül verilir. İşte bu, onların üstünlükleridir. Allah mümin bir kimsenin, imanının sahihliği oranında amellerini kat kat artırır. Allah mü'mine dilediğini yapar.[2]

Ben derim ki: Bu anlamda başka haberler de aktarılmıştır. Tümünün ortak özelliği, *"Allah, dilediğine kat kat arttırır."* ifadesinin infak edenlerin dışındaki insanları da kapsamış olması ve mutlak algılanmış olmasıdır. Doğrusu da budur. Çünkü bunu sırf infak edenlerle kayıtlandırmaya ilişkin bir kanıt yoktur. Ayet infak edenler hakkında inmiştir, ancak onu bir hususa özgü kılmak, sınırlandırmak ve ayetin inişiyle ilgili özellikleri sınırlandırıcı ve kayıtlandırıcı bilmek doğru değildir. Ayet-i kerime mutlak olduğuna göre, "kat kat arttırır." ifadesi de, hem sayısal hem de başka şekildeki kat kat artışı kapsayacak şekilde mutlak olur. Bu durumda şöyle bir anlam çıkar karşımıza: Allah ameli dilediği gibi, dilediği kimse için artırır. Her iyilik yapanın iyiliği üzerine yedi yüz kat veya daha fazlasını ya da daha azını koyar. Tıpkı dilediği zaman, infak edenlerin infakını yedi yüz kat arttırdığı gibi.

Bu, daha önce açıkladığımız gibi, maksadın, "Allah bu arttırmayı dilediği için arttırır." olmaması durumu ile çelişmez. Çünkü bizim orada

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.146]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.479]

olumsuz gördüğümüz, ifadenin sırf infak edenlerle sınırlandırılmasıdır. Rivayetin işaret ettiği anlam da sınırlandırmanın olumsuzluğudur.

İmam'ın (a.s) cevap olarak buyurduğu: Yüce Allah şöyle buyurmamış mıdır: *"Allah dilediği kimse için çok arttırma ile kat kat arttırır."* sözüne gelince; bu, iki ayetin anlamının ortak mesajından yapılan bir nakildir. Ayetlerden biri Bakara Suresi'ndeki incelediğimiz bu ayet, diğeri de aynı surenin 245. ayetidir: *"Allah'ın karşılığını çok arttırma ile kat kat artıracağı güzel bir borcu verecek olan kimdir?"* (Bakara, 245)

Bu rivayetten şu çıkarmayı da yapmak mümkündür: Mümin olmayan öteki Müslüman grupların amelleri kabul edilebilir, onlar da yaptıklarının karşılığında sevap alabilirler. *"Ancak erkeklerden... mustazaflar hariç..."* (Nisâ 98) ayetini incelediğimizde bu konuya değineceğiz.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle deniyor: Ayet-i kerime infakın her çeşidini kapsayacak şekilde geneldir (Cihad ve benzeri iyilik yollarına işaret ediliyor). Bu yorum, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Abdurrezzak'ın "Musannef" kitabında Eyyup'tan şöyle rivayet ettiği yer alır: Adamın biri tepenin başında son derece ağır ve tehlikeli koşullar altında Resulullah (s.a.a) ile karşılaştı. Orada bulunanlar dediler ki: Ne dayanıklı ve dinamik bir adam! Keşki bu dayanıklılığı Allah yolunda olsaydı." Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Sadece savaşan mı Allah yolundadır?" Sonra şunları söyledi: "Kim anne-babasının geçimini temin etmek için helâl rızk aramak üzere yeryüzünde dolaşmaya çıkarsa, o, Allah yolundadır. Kim ailesinin geçimini temin etmek için helâl rızk aramak üzere yeryüzünde dolaşmaya çıkarsa, o, Allah yolundadır. Kim kendisinin geçimini temin etmek için helâl rızk aramak üzere yeryüzünde dolaşmaya çıkarsa, o, Allah yolundadır. Kim de daha fazla mal kazanmak için sefere çıkarsa, o, şeytanın yolundadır."

Yine aynı eserde İbn Münzir ve Hakim'in (sahih olduğunu belirterek) şöyle rivayet ettikleri yer alır: Resulullah efendimiz (s.a.a) Berâ b. Azib'e sordu: "Ey Berâ, annene nasıl infak ediyorsun?" Berâ ailesi için bol harcamada bulunurdu. Dedi ki: "Ya Resulallah, yaptığım bu infak ne güzeldir." Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Şüphesiz senin ailene, çocuklarına ve hizmetçilerine yaptığın harcama sadakadır, sakın bunu onların başına kakma, bununla onları rencide etme."

Bu anlamı pekiştiren birçok rivayet hem Şiî, hem de Sünnî kaynaklarca aktarılmıştır. Bu rivayetlerde vurgulanan ortak mesaj şudur: Allah'ı razı eden her amel, O'nun yolundadır. Allah yolunda yapılan her harcama, sadakadır.

Tefsir'ul-Kummî'de *"Mallarını Allah yolunda infak edenler..."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Bir kimse bir mümine bir iyilikte bulunursa, sonra sözle onu incitse veya yaptığı iyiliği başına kaksa, hiç şüphesiz sadakasını geçersiz kılmış olur..." Devamla İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Ayette geçen "safvan" çölde bulunan büyük kaya demektir." Sonra *"Tepe üzerinde bulunan bir bahçenin örneğine benzer ki..."* ifadesiyle ilgili olarak buyurdu ki: "Ayette geçen "vabil" yağmur demektir. "Tal" ise geceleğin bitki ve ağaçların yapraklarına düşen çiğ, şebnem anlamına gelir. "İmam (a.s) "Ateşli kasırga..." ifadesiyle ilgili olarak ayette geçen "i'sar"dan rüzgarın kastedildiğini söyledi.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyilerinden infak edin."* ayeti ile ilgili olarak deniyor ki: İbn Cerir Ali b. Ebu Talib'in: *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyilerinden infak edin."* ayetinin tefsiri bağlamında: "Altın ve gümüşten "ve sizin için topraktan çıkardıklarımızdan", cümlesi ile ilgili olarak da yani tahıldan, hurmadan ve zekât düşen her şeyden infak edin" dediğini rivayet eder.

Yine aynı eserde, İbni Ebu Şeybe, Abd b. Humeyd, Tirmizî (rivayeti sahih saymıştır), İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hakem, İbn Mürdeveyh, Hakim (o da rivayeti sahih kabul etmiştir) ve Beyhakî Sünen kitabında Berâ b. Azib'den *"Kötü şeyleri vermeye kalmışmayın."* ayeti ile ilgili olarak şöyle rivayet ederler: Bu ayet, biz Ensar hakkında indi. Bizim hurma bağlarımız vardı. Bir adam az veya çok, gücü oranında bağından hurma getirirdi. Bir veya iki salkım hurma getiren olurdu. Bunu mescidin tavanına asardı. Suffa'da kalanların yiyecekleri olmazdı. İçlerinden biri acıktığı zaman salkımın asılı olduğu yere gelir, bastonuyla vurur, yere düşen olgunlaşmış ve olgunlaşmamış hurmaları, toplar ve yerdi. Bazı insanlar da hayır işlemeyi amaçlamazlardı. Bunlardan kimileri henüz olgunlaşmamış kötü hurma ya da kırık salkımlar getirirlerdi. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi:"Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yer-

den çıkardıklarımızdan infak edin. Kendinizin göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri vermeye kalkışmayın." Yani, sizden birinize, infak ettiği bu şeylerin benzeri verilirse, ancak gözünü kapatarak ya da utana sıkıla alır. Bu ayetten sonra, hepimiz artık sahip olduğumuzun en iyisini getirirdik.

el-Kâfi'de, İmam Cafer Sadık'ın (a.s): *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin. Kendinizin göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri vermeye kalkışmayın."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah efendimiz (s.a.a) hurma zekatının toplanmasını emrettiği zaman, bazıları "Cu'rûr ve Muafara" denen hurmanın en kötüsünü, en bayağısını ayırır, zekât olarak verirlerdi. Yani meyve kısmı zayıf, çekirdeği büyük hurmaları verirlerdi. Bazıları da zekatlarını hurmanın en iyisinden ayırırlardı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Bu iki çeşit hurmayı (kötülerini) hesaba katmayın, bunları zekât olarak getirmeyin. Bunun üzerine: "Kendinizin göz yummadan alamayacağınız kötü şeyleri vermeye kalkışmayın." ayeti indi. Ayette geçen (tuğmizû fiilinin mastarı olan) "iğmaz"dan maksat, bu iki tür hurmanın alınmasıdır."[1]

İmam Cafer Sadık'tan (a.s): *"Kazandıklarınızın iyilerinden infak edin."* ayeti ile ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bazı insanlar cahiliye döneminde kötü işler yaparak mal elde etmişlerdi. Bunlar Müslüman olunca, bu malları diğer malların içinden çıkarıp infak etmek istediler. Ancak yüce Allah, kazandıklarının iyisinden infak etmeleri dışında, bu tür harcamalarını kabul etmedi."[2]

Bu anlamı destekleyici mahiyette birçok rivayet gerek Şiî, gerekse Sünnî kaynaklarda çeşitli kanallardan aktarılmıştır.

Tefsir'ul-Kummî'de, İmam'ın: *"Şeytan, sizi fakirlikle korkutuyor."* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediği yer alır: Şeydan der ki: Mallarınızı infak etmeyin, yoksa fakir düşersiniz. *"Allah ise, size kendisinden bağışlanma vaat ediyor."* Eğer Allah rızası için infak ederseniz, O, sizi bağışlar. *"size bol ihsan vaat ediyor."* Yaptığınız harcamanın yerine bol ihsanda bulunmayı vaat ediyor.[3]

1- [el-Kâfi, c.4, s.48]
2- [Furu-u Kafi, c.4, s.48]
3- [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.92]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Tirmizî (Hasen hadis olduğunu belirterek), Neseî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve İbn Hibban ve Beyhakî (Şu'ab adlı eserde) İbn Mesud'dan şöyle rivayet ederler: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: Hem şeytan, hem de melek insanoğluyla arkadaşlık eder. Şeytanın arkadaşlığı, onu kötülüğe döndürmek ve hakkı yalanlamasını sağlamak amacına yöneliktir. Meleğin arkadaşlığı ise, onu hayra döndürmek ve hakkı tasdik etmesini sağlamak amacına yöneliktir. Kim bu durumu kendisinde görürse, bilsin ki, bu Allah'tandır ve Allah'a hamdetsin. Kim de öteki durumu kendisinde görürse, şeytandan Allah'a sığınsın. Sonra şu ayeti okudu: "Şeytan, sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin-hayasızlığı emreder.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s): *"Şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır verilmiştir."* ayeti ile ilgili olarak "Burada kastedilen marifettir. Yani dini bilgidir." dediği rivayet edilir.[1]

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s): "Hikmet marifettir, dinde derin kavrayışa ulaşmadır." buyurduğu belirtilir.[2]

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) bu ayetle ilgili olarak: "Kastedilen Allah'a itaat etme ve imamı tanımadır." dediği ifade ediliyor.[3]

Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Bunlar genel anlamın nesnel karşılıklarını saymak türündendir.

el-Kâfi'de, bizim mezhebin bazı ravilerinden, Ahmed b. Muhammed b. Halid'den, o da Şiî olan bazı ravilerden (merfu olduğunu belirterek) Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: Yüce Allah, kullar için akıldan daha güzel bir şey ayırmamıştır. Bu yüzden akıllı adamın uykusu, cahilin uykusuz kalışından daha iyidir. Akıllı adamın oturması cahilin savaşa katılmasından, daha iyidir. Yüce Allah bütün nebi ve resulleri ancak akıllarını tamamladıktan sonra göndermiştir. Göndermiş olduğu peygamberin aklı, ümmetinin toplamının aklından daha üstündür. Peygamberin kendisinde taşıdığı (manevî kemaller), kemale erişme amacıyla çalışanların çabalarından daha iyidir. Kulun aklı ermedikçe Allah'ın farz kıldığı ibadetleri yerine getiremez. Bütün abitler ibadetlerinin fazileti bakımından akıllı kişinin dü-

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.151]

2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.151]

3- [Furu-u Kâfi, c.1, s.185]

zeyine ulaşamazlar. Akıllılar "ulu'l-elbab" (temiz akıl sahipleri)dir. Yüce Allah: *"Ancak temiz akıl sahipleri düşünür."* buyuruyor.[1]

İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Hikmet marifetin ışığı, takvanın mizanı ve doğruluğun meyvesidir. Desen ki: Yüce Allah'ın kullarına bahşettiği şeyler arasında hikmetten daha büyük, daha yüksek, daha ulu ve güzel olan nimet yoktur? Derim ki: Yüce Allah: "Kime dilerse hikmeti ona verir, şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır verilmiştir. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp düşünmez." buyuruyor.[2]

Ben derim ki: "Her neyi nafaka olarak infak ederseniz." ayetinin tefsiri bağlamında sadaka, adak ve zulmün anlamına ilişkin birçok rivayet vardır. İnşaallah yeri gelince bunları aktaracağız.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, çeşitli kanallardan İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Esma bint-i Ebu Bekir'e dayandırılarak şöyle rivayet edilir: "Resulullah efendimiz Müslüman olmayanlara sadaka verilmesini yasaklardı. Bu yüzden Müslümanlar kâfir akrabalarına infak etmek istemezlerdi. Bunun üzerine yüce Allah: "Onların hidayete ermesi, senin üzerinde (bir yükümlülük) değildir." ayetini indirdi. Böylece kâfir akrabalara infak etmeye izin verdi."

Ben derim ki: *"Onların hidayete ermesi…"* ifadesi ile ancak, o gün mevcut bulunan Müslümanların kastedilmiş olabileceğini daha önce vurgulamıştık. Yani kastedilenler kâfirler değildir. Şu hâlde ayet ile, iniş sebebi olarak aktarılan rivayetler arasında bir bağlantı yoktur. Kaldı ki: *"(Sadakalar) Allah yolunda alıkonan ve kapanıp kalan fakirler içindir..."* ifadesinde, somut bir tamamlamanın da geliştirilmiş olması, yukarıdaki değerlendirmelerle büsbütün bağdaşmamaktadır. Müslüman olmayanlara infak etme meselesine gelince, bu davranış Allah yolunda ve O'nun rızasını elde etme amacına yönelik olunca, ayetlerdeki ifadelerin mutlak oluşundan hareketle, bunun caiz olduğuna ilişkin bir çıkarma yapılabilir.

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s): *"(Sadakaları) gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."* ayeti ile ilgili olarak:

1- [Furu-u Kâfi, c.1, s.12]
2- [Furu-u Kâfi, c.1, s.12]

Burada kastedilen sadaka zekât dışındaki hayır amaçlı harcamalardır. Çünkü zekât gizli değil açıktan verilir."[1]

Yine aynı eserde, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: Yüce Allah sana neyi farz kılmışsa, onu açıktan yapmak gizli yapmaktan, müstehap ve gönüllü olarak yapılması istenen her şeyi de gizli yapmak açıktan yapmaktan daha hayırlıdır.[2]

Yukarıda sunduğumuz iki hadisin içerdiği anlamı pekiştirici başka hadisler de rivayet edilmiştir. Bundan önce, bunların anlamını netleştirici rivayetlere yer verdik.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde: *"Allah yolunda alıkonan ve kapanıp kalan fakirler için..."* ile ilgili olarak şu rivayete yer veriliyor: İmam Muhammed Bâkır (a.s): "Bu ayet Ashab-ı Suffa hakkında inmiştir." buyurdu. Müellif devamla: "el-Kelbi de bunu destekleyen bir açıklamayı İbn Abbas'tan rivayet eder." der.

Ashab-ı Suffa yaklaşık dört yüz erkekten oluşuyordu. Bunların Medine'de ne evleri ne de sığınabilecekleri aşiretleri vardı. Bu yüzden Mescid'de yatıp kalkıyorlardı.

Bunlar, Resulullah efendimizin (s.a.a) düşman üzerine gönderdiği her müfreze (seriyye)de yer alıyorlardı. Bu nedenle yüce Allah, insanları onlara yardım etmeye teşvik etti. Bir kimsenin yiyeceği arttığında, akşam olunca onlara götürürdü."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: Allah yüzsüzlük eden ısrarcı dilencileri sevmez."[3]

Mecma'ul-Beyan tefsirinde: *"Mallarını gece, gündüz; gizli ve açık infak edenlerin"* ayetinin iniş sebebiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu ayet Ali b. Ebu Talib (a.s) hakkında inmiştir. Hz. Ali'nin yanında dört dirhem vardı. Birini gece, birini gündüz, birini gizliden ve birini de açıktan sadaka olarak verdi. Bunun üzerine şu ayet indi, "Mallarını gece, gündüz; gizli ve açık infak edenlerin." Tabersi der ki: Bu rivayet İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da nakledilmiştir."

1- [Furu-u Kâfi, c.2, s.501-502]

2- [Furu-u Kâfi, c.3., s.501-502]

3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.151]

Ben derim ki: Aynı anlamı vurgulayan rivayetlere Ayyâşî tefsirinde, Şeyh Müfid el-İhtisas adlı eserinde ve Şeyh Saduk el-Uyûn kitabında yer vermiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Abdurrezzak, Abd b. Hamid, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem Taberanî ve İbni Asakir Abdulvahhab b. Mücahid kanalıyla babasından, o da İbn Abbas'ın *"Mallarını gece, gündüz; gizli ve açık infak edenlerin ödülü"* ayeti ile ilgili olarak şöyle dediğini rivayet ederler: "Bu ayet Ali b. Ebu Talib hakkında indi. O'nun dört dirhemi vardı. Geceleyin bir dirhem, gündüz bir dirhem, gizlice bir dirhem ve açıktan bir dirhem infak etti."

el-Burhan tefsirinde İbn Şehraşub'un "el-Menakıb"ından, İbn Abbas, Süddî, Mücahid el-Kelbi, Ebu Salih, Vahidi, Tusî, Sa'lebi, Tabersi, Maverdi, Kuşeyri, Simali, en-Nakkaş, Fettal, Abdullah b. Hüseyin ve Ali b. Harb et-Taî'nin tefsirlerinde şöyle dedikleri aktarılır: Ali b. Ebu Talib'in dirhemleri vardı. Birini gece, birini gündüz, birini gizli ve birini açıktan infak etti. Bunun üzerine: *"Mallarını gece, gündüz; gizli ve açık infak edenlerin ödülü"* ayeti indi. Her bir dirhemi mal olarak niteledi ve infakın kabul edildiği müjdesini verdi.[1]

Bazı tefsirlerde şöyle deniyor: "Bu ayet Ebu Bekir hakkında inmiştir. Onun kırk bin dirhemi vardı. On binini gece, on binini gündüz, on binini gizli ve on binini açıktan infak etti."

Ben derim ki: Alusî, tefsirinde bu hadisi değerlendirirken şöyle der: İmam Suyutî bu hadisle ilgili olarak şu açıklamayı yapar: Ebu Bekir'in kırk bin dinarı sadaka olarak dağıttığı haberini İbn Asakir tarihle ilgili eserinde Aişe'den nakleder. Ki burada ayetin inişinden söz edilmiyor. Bunu iddia eden kimse, İbni Münzir'in İbni İshak'tan aktardığı şu rivayetten böyle bir sonuca varmıştır. Rivayete göre Ebu Bekir, ölümü yaklaşıp yerine Ömer'i halife olarak belirledikten sonra halka hitabetti. Önce Allah'a hamdetti, O'nu şanına yaraşır biçimde övdü. Sonra şunları söyledi: "Ey insanlar, şüphesiz tamahkarlık her ne kadar az da olsa fakirliktir. İnsanların mallarından yana ümitsizliğe düşmek (onların mallarına göz dikmemek), her ne kadar da olsa zenginliktir. Siz yemeyeceğiniz şeyleri topluyorsunuz, ulaşamayacağınız şeyler hakkında düşünüyor ve onları arzuluyorsunuz. Biliniz ki, cimrilik az bile olsa

1- [el-Burhan tefsiri, c.1, s.257]

münafıklığın bir şubesidir. İnfak ediniz; bu sizin için daha hayırlıdır. Nerede bu ayetin buyruğuna uyanlar?" Sonra yukarıdaki ayeti okudu... Suyutî şöyle der: "Bildiğin gibi, bu rivayette, ayetin Ebu Bekir hakkında indiğine ilişkin hiçbir kanıt yoktur." (Alusî'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde çeşitli kanallardan Ebu Emame, Ebu Derda, İbn Abbas ve başkalarına dayandırılarak şöyle deniliyor: Bu ayet, atlılar hakkında inmiştir.

Ben derim ki: Rivayette geçen atlılardan, gece-gündüz atları için harcamada bulunan süvariler kastedilmiştir. Oysa ayette ki lafız, yani "gizli ve açık" ifadesi bununla bağdaşmıyor. Çünkü temelde at için yapılan bir harcamayı bu şekilde genelleştirmenin, sonra değişik şekillerde ve zamanlarda harcamanın yapılmış olduğunu vurgulamanın bir anlamı yoktur.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde el-Müseyyib şöyle der: "Mallarını infak edenler" diye başlayan ayetin tamamı, "Ceyş'ul-Usret" yani sıkıntılı bir dönemde sefere hazırlanan ordunun donanımına katkıda bulunmak üzere infak eden Abdurrahman b. Avf ve Osman b. Affan hakkında inmiştir."

Ben derim ki: Bu rivayet de ayetle örtüşmeme açısından önceki rivayete benzemektedir.

AYETLERİN MEÂLİ

275- Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin ayakta durması (yaşaması) gibi bir hayat sürdürmekten başka bir tarzda ayakta durmazlar (yaşamazlar). Bu onların: " Alış veriş de ancak faiz gibidir." demelerinden dolayıdır. Allah, alış verişi helâl, faizi haram kılmıştır. Öyleyse kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak haramdan) vazgeçerse, artık geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır. Kim (harama) geri dönerse, artık onlar ateş ehlidir, orada sürekli kalacaklardır.

276- Allah, faizi yok eder de, sadakaları artırır. Şüphesiz Allah, hiçbir içine günah yerleşip de fazlasıyla inkâr edeni sevmez.

277- İnanıp güzel amellerde bulunanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve zekâtı verenler; şüphesiz onların ödülleri Rablerinin katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır.

278- Ey inananlar, Allah'tan sakının ve eğer inanmışsanız, faizden (henüz alınmayıp) artakalan kısmı bırakın.

279- Şayet böyle yapmazsanız, Allah'a ve Resulüne savaş açtığınızı bilin. Eğer tövbe ederseniz, artık sermayeleriniz sizindir; böylece ne zulmetmiş olursunuz, ne de zulme uğratılmış.

280- Eğer (borçlu) zorluk içindeyse, ona varlıklı ve imkân sahibi oluncaya kadar süre verin. Borcu sadaka olarak bağışlamanız ise, sizin için daha hayırlıdır; eğer bilirseniz.

281- Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının. Sonra herkese kazandığı eksiksizce ödenecek ve onlara haksızlık yapılmayacaktır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler faiz yasağını pekiştirmeye, faizle muamele edenlere sert eleştiriler yöneltmeye dönüktür. İlk kez yasa koymaya özgü bir ifade tarzı değildir bu. Yasa koyma dili bundan farklıdır. Faizle ilgili yasağı ilk kez bildiren ayet olarak Âl-i İmrân Suresi'nde yer alan şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Ey iman edenler. Faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin. Ve Allah'tan sakının, umulur ki kurtulursunuz."* (Âl-i İmrân, 130) Gerçi incelediğimiz ayetler grubundaki bir ayetin ifadesi yasa koyma

niteliğindedir: *"Ey iman edenler, Allah'tan sakının ve eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın."* Bu ayetin akışı gösteriyor ki, Müslümanlar, faiz yasağına ilişkin önceki direktiften sonra, hâla faizli muameleye devam ediyorlardı. Aralarında belli ölçüde faizle iş görüyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, bundan vazgeçmelerini ve borçlulardan asıl borcun dışındaki faizi almamalarını emrediyor. Buradan baktığımızda şu ayetin anlamı açıklık kazanıyor: *"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de faize bir son verirse, artık geçmişi kendisine, işi de Allah'a aittir."* Bu ayetin açıklamasını ileride yapacağız.

Âl-i İmrân Suresi'ndeki faiz yasağından önce, Mekke dönemi inişli Rûm Suresi'nde şöyle bir ayet yer alıyor: *"İnsanların mallarından artsın diye, verdiğiniz faiz Allah katında artmaz. Ama Allah'ın yüzünü (rızasını) isteyerek verdiğiniz zekât ise, işte(sevap ve gelirlerini) kat kat artıranlar onlardır."* (Rûm, 39) Bu da gösteriyor ki, faiz, daha Resulullah efendimizin (s.a.a) görevlendirilişinin ilk dönemlerinde, hicretten önce kaçınılması gereken bir ekonomik muamele olarak algılanıyordu. Nihayet Âl-i İmrân Suresi'ndeki ilgili ayette kesin olarak yasaklandı. Sonra Bakara Suresi'ndeki bu ayetlerde yasak pekiştirildi. Ayetlerin akışı,yasağın daha önce gerçekleştiğini gösteriyor. Bundan da anlıyoruz ki, bu ayetler, Âl-i İmrân Suresi'nden sonra inmişlerdir.

Öte yandan, yüce Allah'ın: *"Ondan nehyedildikleri hâlde faiz almaları"* (Nisâ, 161) sözünde vurgulandığı ve onların diliyle anlatılan: *"Ümmiler konusunda üzerimizde bir sorumluluk yoktur."* (Âl-i İmrân, 75) sözünden de anlaşıldığı gibi, faizin Yahudilik dininde yasak olması, bunun yanında Kur'ân'ın onların kitabını tasdik etmesi ve onların kitabında yer alan yasağın neshedildiğine ilişkin açık bir kanıtın da bulunmaması, onun İslâm'da da haram olma niteliğini sürdürdüğünü gösterir.

Faiz konusunu işleyen bu ayetlerin, bundan önceki infak ayetleriyle bağlantısı vardır. Nitekim yüce Allah ayetin birinde bu bağlantıya işaret ediyor: *"Allah, faizi yok eder de sadakaları arttırır."* Bir yerde de şöyle buyuruyor: *"Sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır."* Aynı şekilde, Rûm ve Âl-i İmrân surelerinde faiz konusu işlenirken infaktan da söz edilmiş. İnsanlar infak etmeye teşvik edilmişlerdir.

Ayrıca faizle sadaka arasında tersten bir karşılaştırma yapmak suretiyle de aralarında bir bağlantı kurulabilir. Faiz karşılıksız almadır. Sadaka ise karşılıksız vermedir. Faizin yol açtığı kötü sonuçlar, sada-

kanın yol açtığı güzel sonuçlara tekabül eder, tek bir istisna ve ayrılık söz konusu olmaksızın tam hizasında yer alır. Buna göre, faizden kaynaklanan her bir bozgunculuğun tam karşısında, sadakadan kaynaklanan tersi bir yapıcılık, bir maslahat yer alır; rahmet ve sevginin yayılması yoksulların ve muhtaçların omurgalarının dik durması, malın real olarak gelişme göstermesi, ekonomik hayatın düzene kavuşması, sosyal düzenin istikrarı ve toplumsal güven sadakadan kaynaklanırken, bunların tam tersi faizden kaynaklanır.

Yüce Allah faiz yasağının üzerinde çok sıkı bir şekilde durmuştur. Öyle ki, din düşmanlarını dost edinme ve yönetime getirme meselesi hariç, dindeki ayrıntı nitelikli hiçbir mesele üzerinde bu kadar sıkı durulmamıştır. Din düşmanlarını dost edinme (ya da yönetime getirme) meselesinde takınılan tavır, faize karşı takınılan tavra benzer. Diğer büyük günahlara gelince, Kur'ân-ı Kerim bunlara karşı çıkmış ve sert ifadelerle bu tür davranışlara son verilmesini istemiştir; ancak bunların haram kılınışı bağlamında kullanılan dil, bu iki olgu (faiz ve din düşmanlarını dost ve yönetici edinmenin yasaklığı) bağlamında kullanılan dilden daha yumuşaktır. Buna zina, içki, kumar, bunlardan daha ağır bir suç olan Allah'ın haram kıldığı cana kıyma ve yeryüzünde bozgunculuk yapma da dahildir. Bu suçların tümü, faizle muamele etmek ve din düşmanlarını dost ve yönetici edinmek suçundan daha hafif kalırlar.

Bunun sebebi şudur: Yukarıda işaret edilen günahların tümünün uğursuz sonuçları bir ferdin ya da birkaç ferdin ötesine geçmez. Sadece ruhların bazı yönlerini olumsuz yönden etkilerler. Yalnızca bireysel işlere ve fiillere egemen olma özellikleri vardır. Ama bu iki büyük suçun (faizle muamele etme ve din düşmanlarını dost ve yönetici edinme suçlarının) olumsuz sonuçları, dinin binasını temelinden yıkıcı, insan hayatı üzerindeki etkilerini silici niteliklere sahiptir. İnsan denen canlı türünün hayat düzenini alt üst eder, insanın fıtratı üzerine kalın bir perde çekerek, onu fonksiyonsuz hâle getirir. Fıtrat unutulmaya terk edilir. İnşaallah bu hususa belli ölçülerde açıklık getireceğiz.

Tarihin akışı, bu iki suç üzerinde sıkı sıkıya duran Allah'ın hitabını doğrulamıştır. Çünkü din düşmanlarıyla uzlaşma, onları dost ve yönetici edinme, onlarla sevgi bağlarını kurma, onlara eğilim gösterme İslâm milletlerini helake sürüklemiştir. Yok oluş çukurlarına yuvarlayarak onlara yem olmuşlardır. Mallarına, ırzlarına ve namuslarına sa-

hip olamamışlardır. Bu duruma düşen İslâm milletlerinin ne ölme ne de yaşama hakları vardır. Onlara egemen olan İslâm düşmanları izin vermezler ki ölsünler, göz yummazlar ki hayatın nimetlerinden yararlansınlar. Din, bu duruma düşen İslâm milletlerini terk etmiş, bütün değerler kervanı onları geride bırakarak göçüp gitmiştir.

Faizle muamele etmenin doğal sonucu malın depolanması, servetin üst üste yapılması, böylece en üstün şeref hâline gelmesidir. Bu durum dünya savaşlarına ve insanlık âleminin mutlu varsıllarla, mutsuz yoksullara bölünmesine neden olmuştur. Aradaki uçurum da durmadan büyümektedir. Öyle felaketler yaşadı ki bu yüzden insanlık, dağları un ufak eden, dünyayı sarsan, insanlığı yok oluşla ve dünyayı yıkılışla tehdit eden cinsinden. Evet kötülük edenlerin akıbeti kötü oldu.

İnşaallah, yüce Allah'ın faiz ve din düşmanlarını dost ve yönetici edinme ile ilgili olarak buyurduğu hususların Kur'ân'ın mucizevi mesajlarından olduğunu açık bir şekilde göreceksiniz.

275) Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin ayakta durması (yaşaması) gibi bir hayat sürdürmekten başka bir tarzda ayakta durmazlar (yaşamazlar).

Ayetin orijinalinde geçen "yetehabbetu" fiilinin kökü olan "habt" düzensiz ve dengesiz yürüme, demektir. Gidiş yönünde bir düzensizlik olan deve için Arapça "Habete'l-beîru" denir. İnsanoğlunun hayatı boyunca sağa-sola sapmadan izlediği dosdoğru bir yol vardır. O, hayat yolunda zorunlu olarak, içinde yaşadığı çevreye uygun bir takım fiiller ve hareketler sergilemek durumundadır. Bu davranışların düzeni, manevî inanç hükümleriyle koruma altına alınmıştır. İnsan bu hükümleri belirlemiş, bir sistem hâline getirmiş, sonra da bireysel ve toplumsal davranışlarını bu sisteme uydurmuştur. Örneğin insan acıktığı zaman bir şeyler yemek için harekete geçer. Susadığı zaman su ister. Cinsel birleşme istediğinde yatağa yönelir. Yorulduğunda istirahata çekilir. Dinlenmek istediğinde gölgelik arar. Aynı şekilde insanlar arası ilişkilerinde bazı şeylerin peşine düşer, bazı şeylerden de kaçınır. Bir şeye muhtaç olduğunu hissettiğinde onun öncüllerini araştırır. Bir şeyi elde etmeyi düşündüğünde başlangıçta sebeplerine sarılır.

Bu inanç temellerine dayalı bu davranışlar birbirleriyle bağlantılı ve bir tür birlik hâlindedirler. Aralarında çelişkiye yol vermeyen uyum vardır. Bunların toplamına hayat yolu denir.

İnsanoğlu, içine yerleştirilmiş bir güç aracılığı ile sözünü ettiğimiz bu dosdoğru yola iletilmiştir. Buna hayır ile şerri, yararlı ile zararlıyı, güzel ile çirkini birbirinden ayırma yeteneği diyoruz. Daha önce bu meseleye değindik.

Çarpılmış insan ise, ayırt etme yeteneği bozulan kimseye denir. Böyle bir insan güzel ile çirkini, yararlı ile zararlıyı, hayır ile şerri birbirinden ayıramaz. Bunların her biri ile ilgili hükmü, karşıtı olan olgu hakkında yürütür. Fakat güzelin, çirkinin veya başka bir şeyin anlamını unuttuğu için böyle yapıyor değildir. Nihayetinde o da irade sahibi bir insandır. Bir insandan gayri insani davranışların sadır olması mümkün değildir. Tam tersine, onun böyle davranmasının sebebi, çirkini güzel, güzeli çirkin, hayrı ve yararlıyı şerr ve zararlı olan ya da bunun tersi görmesidir. Böyle bir insan hüküm yürütmede ve olguları belirlemede dengesiz davranır.

Bununla beraber, bu insan anormal davranışı normal ve normal davranışı da anormal hâle getirmez. Böyle bir durum onun düzenli görüş ve düşüncelere sahip olmasını ve fakat bunları ait olmadıkları olgulara uyarlamış olmasını gerektirir. Oysa onun kafasında normalin ve anormalin hükmü bozulmuştur. Onun nazarında tâbi olunan, hayal edilen ve irade edilendir. Dolayısıyla normal ve anormal onun yanında birdir. Tıpkı dengesiz bir şekilde yolda yalpalayarak yürüyen bir deve gibi. Bu adam anormal bir ortamda, normali ancak anormal gibi görür. Normale hiç bir ayrıcalık tanımaz. Sonuçta anormalden kaçınıp normale yönelmez. Buna dikkat edip anlayınız.

Faiz alan (bir şeyi belli bir süre için veren ve bu sürenin sonunda verdiği şeyle beraber fazlasını da alan) faizcinin durumu bundan ibarettir. Oysa fıtratın istediği, öz yaratılışın onayladığı ve insanın sosyal hayatını dayandırdığı temel ilke şudur: İnsanın ihtiyaç fazlası olan malını vererek karşılığında ihtiyaç duyduğu şeyi almasıdır. Malı verip de belli bir süre sonra verilen malla birlikte fazlasını da almak, fıtratın hükmünü ve hayatın temelini yıkan bir davranıştır. Faiz esaslı muamele faizcinin, borçlunun elinde avucunda olan malı kapmasına, servetini kat kat arttırmasına neden olur. Bu mal, hiç kuşkusuz artacak, gelişecektir; ama başkalarına ait mallarla... Faizli muamele bir taraf için eksilme ve ayrılma, öbür taraf içinse artış ve eklenti demektir.

Faiz ödemekle yükümlü borçlu açısından bu muamele, zaman geçtikçe sürekli artan ve bir türlü bitmeyen ihtiyaçlarla birlikte masrafların da artması anlamına gelir. Masraf arttıkça, yani faiz katlandıkça ihtiyaçlar da eksilmeden artmaya devam eder. Bu ise borçlu açısından hayatın yıkılması demektir.

Şu hâlde faiz sosyal dengenin, ölçülü hayatın zıddıdır. İlâhî fıtratın insana telkin ettiği dosdoğru insani yola egemen olan düzenin bozulmasıdır.

Faizcinin, şeytan tarafından çarpılmış kimse gibi çarpılışının anlamı budur. Çünkü faiz esaslı ekonomik muamele, insanlar arası ilişkilerin ve alış veriş sisteminin onun açısından bozulması sonucunu doğurur. Bu yüzden alış veriş ile faiz arasında fark görmez.

Faizden vazgeçip alış veriş yapması istendiğinde "Alış veriş de faiz gibidir. Faizden bir ayrıcalığı yoktur. Dolayısıyla alış veriş için faizi bırakmak gereksizdir." cevabını verir. Bu yüzden yüce Allah, faizle muamele edenlerin çarpılmışlıklarına delil olarak onların: "Alış veriş de ancak faiz gibidir." sözlerini aktarıyor.

Bu değerlendirmelerden sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

1) *"...Ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin ayakta durması (yaşaması) gibi bir hayat sürdürmekten başka bir tarzda ayakta durmazlar."* ifadesinin orijinalinde geçen "kıyam" kavramı ile kastedilen anlam hayata atanmak ve maişet işini yerine getirmektir. Arapların da kullanımlarında yer verdiği gibi, "kıyam" kavramının bir anlamı da budur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanlar adaleti ayakta tutsunlar diye."* (Hadid, 25) *"Göğün ve yerin O'nun emriyle durması."* (Rûm, 25) *"Yetimlere karşı adaleti ayakta tutmanız."* (Nisâ, 127) Burada kavramın oturmanın karşıtı anlamında kullanılmış olması ihtimaline gelince, bu ayetin içinde yer aldığı ayetler grubunun konusu ile bağdaşmadığı gibi ayetin anlamı da bu şekilde netleşmiş olmuyor.

2) Bazı tefsir bilginlerinin sözlerinden anlaşıldığı gibi, şeytan çarpılmışlarının düzensiz ve dengesiz davranışlarından maksat, sara esnasındaki ya da sonrasındaki davranışlar değildir. Çünkü bu durum, ayetlerin açıklamayı hedefledikleri konu ile de örtüşmüyor. Asıl kastedilen, faizle muamele eden kişinin, alım satımla faiz arasında fark görmeyen anlayışı ve bu anlayışa bina ettiği davranışlarıdır. Bunun, sonucunda, çarpık ve dengesiz inancından kaynaklanan özgür iradesi ile

sergilenen hareketlerdir. Bununla saralının davranışları arasındaki fark büyüktür. Dolayısıyla açıklamanın seyri, bizim, "Kastedilen husus, faizle muamele eden kişinin hayatının seyrinde ve yaşayışını sürdürmesinde şeytan çarpmış birinin hayat meselelerinde dengesiz bir tavır içine girmesine benzemesidir." şeklindeki değerlendirmemize yöneliktir.

3) *"Bu, onların: Alış veriş de ancak faiz gibidir." demelerinden dolayıdır."* buyurularak alım satımın faize benzetilmesi, bunun yanında "faiz de ancak alım satım gibidir." şeklinde bir ifade kullanılmamış olmasında ince bir nokta vardır. Nitekim bu son ifade zihinde daha önce beliriyor. Az sonra bunun detaylı açıklamasını sunacağız.

4) *"...Şeytanın dokunup çarptığı kimsenin..."* ifadesindeki teşbih, bazı delirmelerin şeytanın dokunup çarpması sonucunda gerçekleştiğini ima ediyor gibidir. Gerçi ayet-i kerime, her deliliğin şeytan çarpması olduğuna delalet etmiyor; ancak, bazı deliliklerin şeytan çarpması sonucunda gerçekleştiklerine de delalet etmiyor değildir. Aynı şekilde ayet, bu çarpmanın bizzat, İblis'in işi olduğuna da delalet etmiyor. Çünkü, "şeytan" çok şerli demektir. Bu hem İblis, hem de insanlardan ve cinlerden kötü olan kimseler için de kullanılan bir niteliktir. İblis cin kökenlidir. Ayetin işaretlerinden şöyle bir kesin sonuç çıkıyor karşımıza. Hepsinde olmazsa bile, bazı çarpılma olaylarında cinlerin etkisi vardır.

Bazı müfessirler, bu teşbihin halkın bazı yanlış inançlarıyla mecazî olarak örneklendirme türünden olduğunu söylemişlerdir. Çünkü halkın geneli delilerin bu durumları üzerinde cinlerin etkisinin olduğuna inanıyordu. Böyle bir örneklendirmenin herhangi bir sakıncası yoktur. Çünkü neticede hükümle ilgisi bulunmayan bir teşbih yapılıyor. Dolayısıyla pratik durum açısından yanılmaya da düşülmüş olmaz. Buna göre, ayetin anlamının gerçek açılımı şöyledir: "Faiz yiyenlerin durumu, şeytan çarpmış delilerin durumu gibidir. Ancak deliliğin şeytanın çarpmasından kaynaklanması mümkün değildir. Çünkü yüce Allah şey-tanı kulunun aklına veya mümin kuluna musallat etmekten münezzehtir, O, adildir. Böyle bir haksızlık yapmaz."

Yukarıdaki değerlendirme ile ilgili olarak söyleyeceklerimiz vardır: Bir kere yüce Allah hiç bir şekilde kelâmında batıla ve saçma sapan sözlere dayanmaz. Ancak batıllığını vurgulamak ve sahibine gereken cevabı vermek amacıyla aktarır. Nitekim yüce Allah kelâmını vasf

ederken şöyle buyuruyor: *"O, aziz bir kitaptır. Batıl, ona önünden de, ardından da gelemez."* (Fussilet, 41-42) *"Şüphesiz o, (hak ile batılı) ayırt eden bir sözdür, o, bir şaka değildir."* (Tarık, 13-14)

Deliliği şeytanın tasarrufuna bağlamak, onun insanın aklını başından götürdüğünü düşünmek, yüce Allah'ın adaletiyle bağdaşmaz meselesine gelince; aynı problem, kendilerinin yaklaşımı için geçerlidir. Çünkü onlar da aklın gitmesini doğal sebeplere dayandırıyorlar. Ancak doğal sebepler de, aklı götürmeleriyle birlikte neticede yüce Allah'a dayanırlar.

Ayrıca, yüce Allah'ın insanın aklını başından alması bir problem oluşturmaz. Çünkü aklın ortadan kalkması ile birlikte yükümlülük de ortadan kalkar. Asıl problem aklî kavrayışın, yerinde duruyor olmasına rağmen hakkın akış yolundan ve doğruluk yasalarından sapmasıdır. Aklı başında olan bir insanın güzeli çirkin, çirkini de güzel görmesi ya da sorumsuzca, şeytanın etkisinde kalarak hakkı batıl, batılı da hak olarak algılaması gibi. Asıl bunun yüce Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Fakat ayırt etme yeteneğinin ortadan kalkmasının ve buna bağlı olarak hükümlerinin bozulmasının doğaya ya da şeytana nispet edilmesinin bir sakıncası yoktur.

Kaldı ki, deliliğin şeytana nispet edilmesi de direkt ve aracısız değildir. Tersine sinirlerin bozulması ya da beyinde bir hasarın meydana gelmesi gibi doğal sebeplerin arkasında yer alır şeytan. Aynı şekilde kerametler de meleklere nispet edilir. Oysa burada da doğal sebeplerin aracılığı söz konusudur. Benzeri bir durumu, Kur'ân-ı Kerim Hz. Eyyub'la (a.s) ilgili olarak dile getiriyor: *"Gerçekten şeytan, bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu."* (Sâd, 41) *"Şüphesiz bu dert beni sarıverdi. Sen merhametlilerin en merhametli olanısın."* (Enbiyâ, 83) Dert dediği hastalıktır. Bunun da bedende açıkça görülen doğal sebepleri vardır. Dolayısıyla Hz. Eyyub (a.s) bir takım doğal sebeplere dayanan hastalığını şeytana nispet etmiş oluyor.

Bu ve benzeri problemler materyalist görüşlerden kaynaklanıyor, ki bu düşünceler bir çok araştırmacının zihninde debeleniyor. Ama şunun farkında değildirler ki, materyalistler, Allah'a inanan kimselerin meydana gelen olayları O'na ya da bir kısım olayları ruha, meleklere ya da şeytana nispet ettiklerini görünce, bunu yanlış algıladılar. Sandılar ki, burada doğal sebepler iptal ediliyor, onların yerine metafizik

güçler yerleştiriliyor. Ama şunu düşünemediler: Bununla kastedilen, sebeplerin boyuna araştırılmasıydı, enine değil. Daha önce defalarca bu konuya değindik.

5) Diğer bazı tefsir bilginlerinin şu değerlendirmeleri de yanlıştır: Bu benzetme ile kastedilen, faiz yiyenin kıyamet günündeki durumunu açıklamaktır. Buna göre, onlar, kıyamet günü kabirlerinden cinnet getiren saralının çarpılmış hâlini andırır bir hâlde kalkacaklardır. Bu görüşün yanlışlığı şuradan ileri geliyor: Daha önce açıkladığımız gibi ayetin zahiri bu manaya müsait değildir. Rivayet de ayette açıkça belirtilmeyen bir şeyi, ayette açık bir hâl almasını sağlayamaz. Olsa olsa faiz yiyenlerin kıyamet günündeki durumlarını açıklamış olur.

el-Menar tefsirinde konuya ilişkin olarak deniyor ki: Faiz yiyenin, şeytan tarafından çarpılmış olan kimsenin ayakta durması ve yaşaması gibi durmasına ve yaşamasına gelince; İbn Atiye bu ifadenin tefsiri bağlamında diyor ki: Burada kastedilen dünyada faiz yiyen kişinin şeytan çarpmış saralının durumuna benzetilmesidir. Tıpkı değişik ve düzensiz hareketler sergileyen biri için: Falanı cin çarpmıştır." denilmesi gibi.

Müellif devamla der ki: Benim kanaatime göre, ayette anlatılmak istenen belirgin anlam budur. Ancak ulemanın çoğunluğu farklı bir yorum benimsemiştir. Demişler ki: Bu ayette sözü edilen kalkıştan maksat, diriliş günündeki kabirlerden kalkıştır. Yüce Allah, faizle muamele edenlerin ayırıcı vasfını, saralılar gibi dirilmeleri olarak öngörmüştür. Tefsir bilginleri İbni Abbas ve İbn Mes'ud'dan bunu destekleyen açıklamalar rivayet etmişlerdir. Hatta Taberanî Avf b. Malik'ten merfu olarak şöyle rivayet eder: Bağışlanmaz günahlardan sakın: Biri hıyanettir. Her kes ne hainlik yapmışsa kıyamet günü onunla huzura getirilir. Bir diğeri de faizdir. Faiz yiyen kimse, kıyamet günü şeytan çarpmış deli gibi diriltilir.

Müellif devamla der ki: Ayet-i kerimeden ilk bakışta algılanan şey, İbn Atiye'nin dediğidir. Çünkü "kalkmak"tan söz edildiği zaman, hemen bildiğimiz işlere başlama, yapma anlamına çekilir. Bununla ölümden sonra dirilişin kastedildiğine ilişkin bir ipucu da yoktur. Bu ayetin kıyamet günündeki duruma işaret ettiğini belirten rivayetlerin dayanakları kuşkudan uzak değildirler. Ayrıca bunlar Kur'ân'la birlikte vahiy yoluyla da inmiş değildirler. Merfu bir haberin ayetin tefsirinde

esas alınması doğru değildir. Böyle olmasaydı, pratik sıhhatini görmeyenlerden başkası, İbn Atiye'nin işaret ettiği anlamın dışında bir yorum getirmezdi.

el-Menar müellifi devamla şöyle diyor: Hadis uydurmacıları, Kur'ân'ın zahiriyle çelişme problemini ortadan kaldırmak için de, ayetleri açıklayıcı rivayetler de uydurmuşlardır. Dolayısıyla tefsirle ilgili rivayetlerin pek azı sahihtir. Müellifin sözleri burada sona erdi.[1]

Adı geçen müfessir, yukarıdaki değerlendirmelerin yanlışlığını vurgulamada isabet etmiştir; ancak kendisi, ayetteki benzetmenin anlamını belirleme noktasında yanılgıya düşmüştür. Benzetmeyi açıklarken şöyle diyor: İbn Atiye'nin söylediği şey apaçık ve tutarlıdır. Çünkü ma--lın cazibesine kapılan, onun tutsakları hâline gelenler, ömürlerini onu toplamakla tüketiyorlar. Onlar için mal, bizatihi amaçtır. Mal kazanmak için, tüm doğal kazanma yollarını bir kenara bırakıyorlar. Bu nedenle, insanların çoğunluğunun sahip olduğu dengelilik onlarda bulunmaz. Bunu onların hareketlerinde ve tüm davranışlarında gözlemlemek mümkündür. Borsada oynayanlarla, kumarbazların hareketleri bunun tipik bir örneğidir. Bu insanlar işlerine öylesine dalıyorlar ki, düzensiz davranışlar sergilediklerinin farkına varmıyorlar. İşte onların hareketleriyle şeytan çarpmış kimsenin hareketleri arasındaki benzerlik buradan geliyor. Çünkü "tehabbut" kelimesi, "habt" kökünden gelir ve bir tür düzensizlik anlamını ifade eder. Kör devenin düzensiz yürüyüşü gibi. (el-Menar tefsirinden yaptığımız alıntı burada son buldu.)

Yazarın, faiz yiyenlerle ilgili olarak: "Onların hareketleri denge ve düzen sınırları dışına çıkar" şeklindeki açıklaması sözün özü itibariyle doğru olmakla beraber, bu sadece faiz yemenin sonucunda ortaya çıkan bir durum olmadığı gibi, ayetteki teşbihin de amacı bu değildir. Sebebine gelince; öncelikle kulluğun anlamından uzaklaşıp maddî lezzetler dünyasına dalarlar. Bilgi bakımından ulaştıkları düzey budur onların. Bu yüzden dinin iffetini ve nefsin vakarını yitirirler. Nefisleri her türlü maddî lezzetten etkilenir. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da hareketlerindeki denge unsuru ortadan kalkar, davranışlarının düzeni bozulur. Bunu yukarıda yaptığımız tanımlamanın içine giren herkeste so-

---

1- [el-Menar, c.3., s.94]

mut olarak gözlemleyebiliriz. Böyle birisi hayatı boyunca faize bulaşmamış biri de olabilir.

İkincisi; ayet-i kerimede yer verilen gerekçelendirme bağlamında, onların çarpılmış olmaları, teşbihin hedefi ile ilgili olarak söylenenlerle örtüşmüyor. Çünkü yüce Allah, onları, kalkışlarında çarpılmışlar gibi olmalarının nedeni olarak onların şu sözlerini gösteriyor: "Bu onların: "Alış veriş de ancak faiz gibidir" demelerinden dolayıdır." Eğer du-rum yazarın söylediği gibi olsaydı, kanıt olarak onların davranışlarındaki düzensizliğin ve dengesizliğin gösterilmiş olması daha uygun düşerdi. Şu hâlde bizim söylediklerimiz daha isabetlidir.

Bu, onların: "Alış veriş de ancak faiz gibidir." demelerinden dolayıdır.

Daha önce neden alım satımın faize benzetildiğini, örneğin neden "faiz de ancak alım satım gibidir" denilmediğini açıklamıştık. Çünkü çarpılan ve davranışlarındaki denge bozulan kimseler, oturmuş normal sistemin dışına çıkarlar. Akıllı insanların nazarındaki maruf ve münker kavramları onların nazarında bir anlam ifade etmez. Söz gelimi onlardan birine işlediği münkeri terk etmesini ve marufa dönmesini emredecek olursan sana şöyle cevap verecektir -şayet cevap verirse-: "Yapmamı istediğin şey de, yapmamamı istediğin şey gibidir. Aralarında bir fark yoktur. " Eğer sana "Yapmamamı istediğin şey de, yapmamı istediğin şey gibidir." derse bu durumda aklı başında olduğu, düşüncesinde bir düzensizlik olmadığı anlaşılır. Çünkü bunun anlamı, şudur: "Bu adam kendisine emredilen şeyin asıl olduğunu, meziyetinin bulunduğunu, dolayısıyla uyulması gerektiğini kabul ediyor; ancak yasaklanan şeyin de onun gibi meziyetli olduğunu, iddia ediyor." Bu sözleri, çarpılmış kimseninki gibi, emredilen şeyin meziyetlerinin iptali anlamına gelmezdi. Şeytan çarpmış gibi davranan faizcinin: *"Alış veriş de ancak faiz gibidir."* şeklindeki sözünden bu anlaşılıyor. Eğer: "Faiz de ancak alım satım gibidir." deseydi, yüce Allah'ın emrini reddetmiş, şeriatını inkâr etmiş olurdu, şeytan çarpmış bir dengesiz değil.

Şurası açıktır ki: *"Bu, onların: "Alış veriş de ancak faiz gibidir."* demelerinden dolayıdır." ifadesi onların fiili tavırlarını anlatmaktadır. Bunu dilleriyle ifade etmiş olmaları şart değildir. Bu tarz bir söylem, yani durumun söylenmiş söz olarak aktarımı halkın içerisinde bilinen bir ifade tarzıdır.

Bununla, bazı kimselerin şu sözlerinin yanlışlığı ortaya çıkıyor: *"Alış veriş de ancak faiz gibidir."* sözleri ile, faiz ile alım satımın bir olduğunu vurgulamak istiyorlar. Teşbihte bu şekilde yer değiştirip faizi asıl ve alım satımı da ona benzetmeleri mübalağa amacına yöneliktir. Tıpkı şairin şu sözünde olduğu gibi:

"Bir çöl ki, her tarafını toz kaplamış,

Sanki zemini göğünün rengini almış."

(Halbuki asıl amaç, göğün tozun şiddetli oluşundan dolayı zemin rengini almış olmasını açıklamaktır.)

Diğer bazı müfessirlerin şu tür değerlendirmeleri de yanlıştır: Diyorlar ki: "Teşbihte yer değiştirme olmaması ihtimali de vardır. Belki de onlar kendi anlayışlarına dayanarak böyle bir teşbih yapmışlardır: Alım satım ancak kazanç ve fayda sağladığı için helâldir. Bu da faizde vardır. Faiz dışındaki muamelelerde ise bu kadar kesin değildir..." Yukarıdaki açıklamalarımızdan, bu iki değerlendirmenin yanlış olduğu anlaşılabilir.

Allah, alış verişi helâl, faizi haram kılmıştır.

Bu cümle, yeniden başlayan bir ifadedir. Yeniden başa dönüştür. Bunu söylememizin dayanağı şudur: Fiil cümlesi, mazi fiille başlamıştır. Eğer cümle hâl konumunda olsaydı, başında "kad" edatının bulunması gerekirdi. Araplar şöyle derler: "Caenî Zeyd'un ve kad zarabe Amren"Yani, "Bana Zeyd geldi Amr'ı dövmüş olduğu hâlde.." Ayrıca bu cümlenin hâl oluşu, sözün başlangıcında oluşan anlam ile örtüşmüyor. Çünkü hâl, amilinin zamanı için bir kayıt, tahakkuku için de bir zarf hükmündedir. Eğer cümle hâl olsaydı, şu anlamı ifade etmiş olacaktı: "Onların çarpılmışlıkları, alım satım da ancak faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Halbuki, Allah alış verişi helâl, faizi ise onlara haram kılmıştır." Oysa durum bunun tam tersidir. Çünkü onlar, bu helâl kılma ve haram kılmadan sonra da önce de çarpılmış hâldeydiler. Şu hâlde cümle hâl değil, söze yeni bir başlangıçtır.

Daha önceki açıklamalarımıza dayanarak diyoruz ki, ifadenin yeniden başlamış olması, ilk kez yasama anlamını ifade etmez. Çünkü ayetlerden, haram hükmünün daha önce verildiği açıkça anlaşılmaktadır. Bilakis, buradaki açıklamalar, Âl-i İmrân Suresi'ndeki şu ifadeye dayandırılmış durumdadır: *"Ey inananlar, faizi kat kat arttırılmış olarak*

yemeyin. Ve Allah'tan sakının, umulur ki kurtulursunuz." (Âl-i İmrân, 130) Dolayısıyla *"Allah alış verişi helâl kıldı."* ifadesi hükmün yürürlüğe konuluşunu değil, önceden verilmiş bir hükmü haber vermeyi ve bu hükmü geliştirmeyi ve hemen arkasından gelen şu ayrıntı nitelikli ifadeye hazırlık yapmayı hedefliyor: *"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de..."* Bu, ayet-i kerimenin ifade ettiği ve zahiri ile örtüşen bir değerlendirmedir.

Bazıları demişlerdi ki: *"Allah alış verişi helâl, faizi haram kılmıştır."* sözü faizcinin: *"Alış veriş de ancak faiz gibidir."* şeklindeki iddialarını çürütmeye dönüktür. Demek isteniyor ki, eğer durum söyledikleri gibi olsaydı, bunların hükümleri, hükmedenlerin hakimi olan Allah'ın katında farklı olmazdı. Halbuki Allah, alış verişi helâl, faizi haram kılmıştır.

Bu değerlendirme, kendi içinde kanıtsallık açısından tutarlı olmakla beraber, ayetin lafzı ile uyuşmuyor. Çünkü bu, *"Allah alış verişi helâl kıldı."* diye başlayan cümlenin hâl olmasını gerektiriyor ki, hâl olmadığını belirttik.

Bunlardan daha zayıf olan bir görüş de şudur: *"Allah, alış verişi helâl kıldı..."* diye başlayan cümle ile vurgulanan anlam şudur: "Alış veriş yoluyla sağlanan artış, faiz yoluyla sağlanan artış gibi değildir. Çünkü ben, alışverişi helâl, faizi ise haram kıldım. Emir bana aittir. Varlıkları da ben yarattım. Nasıl dilersem öyle hükmederim. Onları istediğim şekilde kendime ibadet ettiririm. Hiç kimsenin benim hükmüme itiraz etme yetkisi yoktur."

Bu yoruma ilişkin değerlendirmemiz şudur: Bu yorum da önceki gibi cümlenin yeni bir başlangıç değil de hâl olması varsayımına dayanıyor. Ayrıca hükümlerle maslahatlar ve fasit olgular arasındaki bağlantı, sebep müsebbeb ilişkisi inkârı söz konusudur. Diğer bir ifadeyle varlıklar arasındaki nedensellik ve malullük olgusu bir kenara atılarak her şey aracısız bir şekilde yüce Allah'la irtibatlandırılıyor.Bu görüşün batıl olduğu apaçık ve herkes tarafından bilinen bir şeydir. Ayrıca bu yaklaşım, Kur'ân yöntemine aykırıdır. Çünkü Kur'ân'da hükümler ve yasalar özel ya da genel maslahatla illetlendirilir.

Kaldı ki, incelediğimiz ayetler kapsamındaki: *"Eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın."*, *"...Ne de zulme uğratılmış olursunuz."*, *"Fiaz yiyenler..."* ve *"faiz gibidir."* şeklindeki ifadeler gösteriyor ki,

alım satımın helâl kılınışının nedeni; fıtratın ve öz yaratılışın sünnetine uygun cereyan etmesi, faizin haram kılınışının altındaki neden de hayattaki yerleşik ve değişmez yasaların dışında cereyan eden bir olgu olmasıdır. Allah'a iman ile bağdaşmaması, bir zulüm olmasıdır.

Öyleyse kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak günahtan) vazgeçerse artık geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır.

Bu ifade, *"Allah, alış verişi helâl kıldı."* cümlesinin bir ayrıntısı ko--numundadır. Aslında bu ifade, sırf faizle kayıtlı değildir. Bu, külli bir hükümdür, cüz'î bir mesele için konulmuştur ki onun bu hükmün somut karşılıklarından biri olduğunu, hükmün onun için geçerli olduğunu göstersin. Bu durumda ifadenin anlamı şöyle olur: Faizle ilgili olarak size anlattığımız, Rabbinizden size gelen bir öğüttür. *"Kime Rabbinden bir öğüt gelirse..."* Eğer faiz işine son verirseniz, geçmişte yaptıklarınız sizindir, işiniz de Allah'a kalmıştır.

Buradan anlaşılıyor ki: Öğütün gelmesinden maksat, Allah'ın koyduğu hükmün ulaşmasıdır. Vazgeçmekten maksat da tövbe etmek ve Allah'ın yasakladığı fiili işlememektir. Geçmişin kendisine ait olması ile kastedilen anlam da hükmün, konulduğu zamandan öncesine dönük olmamasıdır. Dolayısıyla: *"Artık geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a aittir."* sözünün anlamı şudur: "Kim günaha geri dönerse, artık onlar ateş ehlidir, orada sürekli kalacaklardır." cümlesinin işaret ettiği sonsuz azap onlar için geçerli olmaz. Dolayısıyla onlar bu yok edici azaptan kurtulmak suretiyle geçmişte yaptıklarından yararlanıyorlar. Üzerlerinde bir tek şu kalıyor: İşleri Allah'a aittir. Belki de bazı hükümlerde onları serbest bırakır. Ya da kaçırdıklarını elde etmelerini sağlayacak bir hükme tâbi tutar onları.

Biliniz ki: Bu ayet son derece ilginçtir. Şöyle ki: *"Öyleyse kime Rabbinden bir öğüt gelir de."* diye başlayan ifadenin içerdiği kolaylaştırıcı durum ve sert hüküm sırf faize özgü değildir. Bilakis, genel bir ilkedir ve bütün helak edici büyük günahlar için geçerlidir. Bazıları, bu ayeti anlamlandırmada yetersiz kaldıkları için, geçmişte yapılanların atfı bağlamındaki değerlendirmeleri sırf faiz konusuna indirgemişlerdir. Yaptığına son verenin işinin Allah'a kalması, sonsuz azabın, kendisine öğüt geldikten sonra tekrar eski suçuna geri dönen kimseler için

geçerli olmasını sırf faizle ilgili olarak değerlendirmişlerdir. Oysa bütün bunlar, gördüğün gibi, ayetin içerdiği genel nitelikli ilkelerdir.

Bunu bildiğine göre, şu gerçek de senin açından açıklığa kavuşmuş olmalıdır. *"Artık geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır."* ifadesi, üstü kapalı bir anlam içermektedir. Bu anlam, öğüte muhatap olan günahın belirginleşmesiyle belirginleşir. Öğütün kastettiği günah değiştikçe anlam da değişir. Bu durumda ifadenin anlamı şudur: Kim kendisine gelen bir öğütten dolayı işlediği günahtan vazgeçerse, daha önce işlediği günah ister Allah'ın hakları, ister insanların haklarıyla ilgili olsun, o, bizzat bunlardan sorumlu tutulmaz. Ama bu, zorunlu olarak onun işlediği günahın sonuçlarından da kurtulacağı anlamına gelmez. Tıpkı günahın kendisinden kurtulduğu gibi. Tersine, işi Allah'a kalmıştır. Dilerse onun için bir yükümlülük koyar, kaçırılan namazın, bozulan orucun kaza edilmesi gibi. Had ve tazir cezasını gerektiren suçlar, gasp ya da faiz yoluyla alınan ve şimdi mevcut olan malın iadesi vs. gibi, ama tövbe ve vazgeçme ile günahın kendisi affedilir. Yahut dilerse, günahı bağışlar ve tövbeden sonra artık kişiye bir yükümlülük öngörmez. Şirkten tövbe eden müşrik, yakışıksız eğlence ve içki gibi kulla Allah arasında olan günahlardan vazgeçen kimse gibi. Çünkü, *"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de yaptığı işten vazgeçerse..."* ifadesi mutlaktır; hükmün ilk konuluşu zamanında bulunan kâfir, mümin herkesi, tâbiini ve bunlardan sonra gelecek kuşakları da kapsar.

Kim geri dönerse, artık onlar ateş ehlidir, orada sürekli kalacaklardır.

Bundan önceki cümlede yer alan "vazgeçme" kelimesine karşılık bu cümlede "geri dönme" kelimesinin kullanılmış olması gösteriyor ki, bununla son vermemeyi de kapsayan geri dönme fiili kastediliyor. Bunun doğal sonucu, günahta ısrar etmek ve hükmü kabul etmemektir. Bu ise, sözlü bir kanıt olmamakla beraber gizli küfür ve irtidad anlamına gelir. Çünkü bir kimse bir günaha geri dönerse ve pişmanlık ile de olsa günah işlemeye son vermezse, o, konulan hükme kesinlikle teslim olmamıştır ve ebediyen kurtuluşa eremez. Şu hâlde, ayet-i kerimede ifade edilen iki şık gerçekte muhalefet etmemeye dayalı hükme teslim oluş ile genellikle teslim olmayıştan kaynaklanan ve öğrenmiş olduğunuz gibi ebediyen cehennemde kalmayı gerektiren günahta ısrar ediştir.

Bu, aynı zamanda, ayet-i kerimeden büyük günah işleyenlerin ebediyen cehennemde kalacakları çıkarmasını yapan mutezile ekolüne de bir cevap niteliğindedir. Çünkü ayet-i kerime büyük günah işleyenlerin, daha doğrusu günah işleyen herkesin ebediyen cehennemde kalacaklarına delalet ediyorsa da, ayetin delaleti, hükme teslim olmamakla beraber günah işleme durumuna özgüdür. Bu çıkarsama da yanlış değildir.

Tefsir bilginleri: *"geçmişte olan kendisinindir"*, *"işi Allah'a kalmıştır"* ve *"kim geri dönerse"* ifadeleriyle ilgili olarak; ulemanın genel olarak daha önce de işaret ettiğimiz gibi ayetten anladığına dayalı olarak çeşitli anlamlara ve ihtimallere dikkat çekmişlerdir. Ancak bu ihtimallerin dayanakları çürük olduğu için bunları sıralamakta bir yarar görmedik.

276) Allah, faizi yok eder de, sadakaları artırır.

Ayetin orijinalinde geçen "mahk" kelimesi, bir şeyin peyderpey eksilişi ve tedrici olarak yok oluş sürecine girmesi anlamına gelir. "Yurbî" fiilinin mastarı olan "irba" ise geliştirme, çoğaltma demektir. "Esîm" günah taşıyan günahkâr demektir. Daha önce "ism" kelimesinin anlamına işaret etmiştik.

Ayet-i kerimede sadakaların artışı ve faizin peyderpey tükenişi karşılıklı olarak gündeme getiriliyor. Daha önce sadakaların artışının ve gelişmesinin sırf ahirete özgü bir durum olmadığını, bilakis özelde ahirette ve genelde de ahirette olduğu gibi dünyayla da ilgili bir durum olduğunu belirtmiştik. Netice olarak aynı durum zorunlu olarak faizin tükenişi için de geçerlidir.

Malın çoğalması sadakanın ayrılmaz bir özelliğidir. Bu onun en belirgin ve kaçınılmaz işlevidir. Bu da beraberinde rahmetin yaygınlaşmasını, sevginin ve güzel anlaşmanın davranışlara egemen olmasını, kalplerin birbiriyle kaynaşmasını, güven koruyuculuğun her tarafı kuşatmasını getirir. Kalpler başkasının malını kapma duygusundan, bozgunculuktan ve hırsızlıktan uzaklaşır. Sadaka, birliği, yardımlaşmayı ve dayanışmayı gerektirir. Bu sayede, mala musallat olan bozgunculuk ve yok oluş yollarının bir çoğu kapanır. Bütün bunlar malın artışına, kat kat gelişmesine yardımcı olurlar.

Aynı şekilde faizin de karakteristik özelliği malı peyderpey tüketmesi, tedrici olarak yok etmesidir. Katılığın ve hüsranın yayılmasını

sağlar. Geride kin,düşmanlık ve kötü zan duygularını bırakır. Güven duygusunu yok eder. İnsanları imkân buldukça, sözlü, fiili, dolaysız ya da dolaylı yollardan intikam almaya iter. Tefrikaya, ihtilafa sebep olur. Bu şekilde bozgunculuğun birçok yolu ve mal tükenişinin birçok kapısı açılmış olur. Malın, faizin yol açtığı afetlerden, yaygınlaşmasına neden olduğu musibetlerden kurtulduğu pek nadir görülmüş şeydir.

Bütün bunların nedeni gerek sadakanın ve gerekse faizin yoksul ve muhtaçlar sınıfı hayatıyla ilintili olmasıdır. Bunların derin duyguları, zorunlu ihtiyaçları nedeniyle uyarılmış hâlde olurlar. Bastırılmış ve tatmin edilmemiş nefislerinin hayat hakkını savunmaya hazırdırlar. Her fırsatta karşı çıkmayı başkaldırmayı düşünürler. Şayet bu gergin atmosferde onlara iyilik yapılsa, karşılıksız yardımda bulunulsa, duyguları iyilikle karşılık verme, iyi niyet besleme yönünde eğilim gösterir, bunu olumlu sonuçlar izler. Bunun üzerine onlara kötülük edilse, kaba ve haşin davranılsa, mallarına, ırzlarına ve canlarına yönelik tavırlar içinde olunsa, buna intikamla ve ellerine geçen her fırsatı zarar verme amacıyla kullanırlar. Yoksulların bu ölümcül ve yıkıcı intikamlarından faizcilerin canlarını kurtardıkları pek görülmüş değildir. Her yerde faizcilerin mallarının yok olduğuna, evlerinin harap ve emeklerinin hüsrana uğradığına ilişkin haberler duymak ya da bizzat gözlemlemek mümkündür.

Öncelikle şunu bilmemiz lazım: Sosyal olguların ve olayların dayandığı sebep ve illetlerin varlık ve etkinlikleri genellik ifade eder. Biz sergilediğimiz fiiller aracılığı ile, onların genellikle gerçekleşen hedef ve sonuçlarını kastederiz. Bunlardan birini kastettiğimiz zaman, sürekli değil, ama genellikle ondan, yani müsebbebinden ayrılmayan sebebini de yanı başında hazırlarız. Nadiren ortaya çıkabilen ihtimalleri de yok sayıyoruz. Varoluş açısından malulünün kendisinden ayrı olması muhal olan noksansız illetlere gelince, bunlar tekvine ve varoluşa özgüdürler ve objeler dünyasındaki hakikatleri araştırmaya dayalı ilimlerin kapsamına girerler.

Mutluluk ya da mutsuzluğu doğuran fiil ve davranışların yapıcı ve yıkıcı yönlerinden söz eden hükümleri içeren ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman, Kur'ân'ın amellerin sonuçlarını yine amellere dayandırma ve amelleri illetleri üzerinde bina etme ameliyesinde bu yöntemi

izlediğini; genellikle ortaya çıkan sonucu her zaman ortaya çıkan sonuç gibi sunduğunu görürüz. Akıllıların yönteminde de bu tutum esastır.

İkincisi: Toplum fert gibidir. Toplumsal işler tıpkı ferdi işleri andırırlar. Varlık itibariyle her birine uygun olarak baş gösteren durumları birbirine benzer. Ferdin bir hayatı, ömrü, zamanı belirlenmiş ölümü, fiiller ve bunları izleyen sonuçları olduğu gibi toplumun da hayatı, ölümü, ömrü, fiilleri ve sonuçları vardır. Kur'ân bunu açık bir dille ifade ediyor: *"Biz kendisi için bilinen bir kitap olmaksızın hiçbir ülkeyi yıkıma uğratmadık. Hiç bir ümmet, kendi ecelini ne geçebilir, ne de (onlar) geri kalır."* (Hicr, 4-5)

Buna göre, bir iş ferdilikten çıkıp toplumsallık niteliğini kazanırsa kalıcılığının veya yok oluşunun niteliği de değişir, söz gelimi iffetlilik ya da iffetsizlik nitelikleri ferdi boyutlarda kaldıkları sürece, bunların kendi çapında bir etkinlikleri olur hayat üzerinde. Çünkü hayasızlık yapan bir kimse insanların nefretini kazanır; onunla evlenmekten, oturup, kalkmaktan kaçınırlar. İnsanların güvenini kaybeder. Bu, toplumun karşı olduğu durumda hayasızlığın ferdi boyutlarda kalmasının sonucudur.

Hayasızlık ve fuhuş, toplumsal boyutlar kazanıp herkes tarafından bilinir hâle gelince, yukarıdaki sakıncalar ortadan kalkar. Çünkü bunlar genel inkârın ve işlenen fiile yönelik toplumsal tepkinin sonuçları olarak ortaya çıkmışlardı. Hayasızlık yaygınlaşıp genellik kazanınca bu tür sakıncalar da ortadan kalkmış olur. Ancak neslin kesilmesi ve cinsel hastalıklar gibi doğal bozgunculuklar ve fıtratın kabullenmediği diğer sosyal bozgunculuklar -neslin birbirine karışması, soyun bozulması, etnik köken ayrılıklarının ortadan kalkması ve bunlara bağlı olan diğer sosyal yararların yok olması gibi- bunun kaçınılmaz sonuçlarıdır. Aynı şekilde, bozgunculuğun ferdi olması durumunda sonuçları çabuk ya da yavaş ortaya çıkma bakımından bunun toplumsal nitelikli bir bozgunculuk olmasından farklı olur.

Bunu öğrendiğine göre, şunu bilmiş olmalısın: Yüce Allah'ın sadakaları arttırmasına karşılık faizi yok etmesi, kaçınılmaz olarak fiilin ferdi ya da toplumsal nitelikte olması durumuna göre değişiklik arz edecektir. Kişisel çerçevede gerçekleşen faiz muamelesi ile toplumsal boyutlar kazanan faiz muameleleri gibi. Ferdi olunca, bu işi yapan kişi genellikle helak olur. Faizcilerin bu akıbetten kurtuldukları çok az gö-

rülmüştür. Çünkü ancak bu muamelelerin gerçekleştiği ortama özgü bazı sebepler ve etkenler faizcinin hayatından yok oluş ve zelillik unsurlarını bertaraf edebilirler.

Fiilin toplumsallığına gelince; buna günümüzdeki milletler ve devletler arasında cari olan faiz muamelelerini örnek gösterebiliriz. Bunun için kanunlar konulmuş, bankalar kurulmuştur. Toplum bu fiili onayladığı, yaygınlaşmasına izin verdiği ve ekonomik muamelelerinde bir uygulama olarak kabul ettiği, ayrıca insanlar bunun olumsuzlukları üzerinde kafa yorma gereğini duymadıkları için ferdi niteliklerini belli ölçülerde kaybetmiştir. Ancak faizle muamele etmenin kaçınılmaz sonuçlarında bir değişim olmamıştır. Bir yandan genel servetin katlanarak büyüyüp bir kesim yanında toplanması, bir diğer yandan genel bir yoksulluk ve yoksunluğun egemen olması, öte yandan zenginlerle fakirler arasındaki uçurumun gittikçe büyümesi gibi. Bunlar çağdaş faiz sisteminin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Yakında bu sistemin uğursuz etkileri kendini gösterecektir.

Sonuçların bu tarz belirginleyişini, ortaya çıkışını ferdi açıdan yavaş ve ağır bir gelişme olarak algılarsak, bazen uzun vadeli oluşundan dolayı yok gibi değerlendirsek bile, toplumsal açıdan hızlı bir gelişmedir bu. Çünkü toplumsal ömür, ferdi ömürden farklıdır. Toplum açısından bir gün gibi değerlendirilen bir zaman dilimi, ferdi açıdan uzun bir zaman dilimine denk olabilir. Yüce Allah bir ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"İşte o günleri Biz insanlar arasında devrettirip dururuz."* (Âl-i İmrân, 140) Bu ayette geçen gün kelimesi ile, bazı insanların diğer bazı insanlara, bir taifenin diğer bir taifeye, bir hükümetin diğer bir hükümete ve bir toplumun diğer bir topluma üstünlük sağladığı çağ kastedilmiştir. Şu göz ardı edilemez bir gerçektir ki, insanın mutluluğuna ferdi açıdan nasıl özen gösteriliyorsa, toplumsal açıdan da özen gösterilmelidir.

Kur'ân-ı Kerim fertle ilgili ifadelere yer verse de aslında fert hakkında konuşmaz, onu esas alan değerlendirmelerde bulunmaz, bilakis Kur'ân, tür ve fert olarak insanın mutluluğunu gerçekleştirmek üzere Allah tarafından indirilmiştir, dünyanın geçmişiyle, geleceğiyle mutluluğunu garanti eder.

Şu hâlde: *"Allah faizi yok eder de, sadakaları artırır."* ifadesi, faiz ve sadakanın durumu ve fert ve tür olarak insan üzerindeki etkisi ile il-

gilidir. Yok olma faizin kaçınılmaz bir gereğidir; ondan ayrılmaz. Aynı şekilde artış da sadakanın kaçınılmaz gereğidir ve ondan ayrılmaz. Şu hâlde faiz "riba (=artış ve fazlalık)" olarak adlandırılsa bile, aslında tükeniştir. Sadaka da, artış olarak isimlendirilmezse bile, aslında gerçek bir artış (riba)dır. Ayet-i kerime buna işaret ediyor: *"Allah, faizi yok eder de, sadakaları artırır."* Görüldüğü gibi, burada faizin (riba) niteliği (riba=artış) sadaka çeşitlerine uyarlanıyor. Faiz ise, bilinen adının (riba=artış, fazlalık) ifade ettiği anlamın aksine bir nitelikle yani tükenişle anılıyor.

Şu ana kadar ki açıklamalardan, bazılarının şu tarz iddialarının zayıflığı ortaya çıkıyor: Diyorlar ki: Faizin yok edilişi, çalışmanın geçersiz kılınışı, faizden elde edilen malın ortadan kaldırılması suretiyle işin hüsranla sonuçlanışı anlamına gelmez. Çünkü somut gözlem ve fiili durum bunu yalanlıyor. Ayet-i kerimede geçen "yok etme"den maksat, çalışmanın, emeğin, faiz muamelesiyle güdülen amaçlar bağlamında geçersiz kılınışıdır. Çünkü faizle muamele eden kişi, bu tarz mal biriktirme yöntemiyle rahatlığın lezzetini, hayatın güzelliğini ve kolay bir geçimi arzuluyor. Ancak mal biriktirme telaşı, dirheme dirhem ekleme endişesi, kendisine, malına ve kârına göz koyanlara karşı koyma içgüdüsü bütün bunlara engel olur. İnsanların düşmanca bakışları ve yoksulların kini faizci üzerinde yoğunlaşır. Bu değerlendirmenin zayıflığı ortadadır.

Aynı durum diğer bazılarının şu tarz değerlendirmeleri için de geçerlidir: Onlara göre de, kastedilen ahiretteki yok oluştur. Faizcinin kıyamet günü amellerinin sevabından yoksun kalışıdır. Ya da faizle uğraşmasından dolayı farz ibadetlerinin sevabından mahrum olmasıdır.

Bu değerlendirmenin zayıf yönü şudur: Onların işaret ettiği tarzda bir yoksun oluşun da yaşanacağı kuşkusuzdur. Ancak, yok oluşu sırf buna özgü kılmanın kanıtı yoktur.

Aynı şekilde, mutezile ekolünün: *"kim geri dönerse"* diye başlayan ifadeye dayanarak büyük günah işleyenlerin ebediyen ateşte kalacaklarına ilişkin çıkarsamalarının da zayıflığı ortaya çıkıyor. Daha önce bu çıkarsamaya ve cevabımıza yer vermiştik.

Şüphesiz Allah, hiçbir içine günah yerleşip de fazlasıyla in-kâr edeni sevmez.

Bu ifade, faizin yok edilişine yönelik genel nitelikli bir gerekçelendirme konumundadır. Vurgulanan anlam şudur: Faiz yiyenin küfrü çoktur. En başta yüce Allah'ın kendisine bahşettiği birçok nimete karşılık nankörlük eder, küfran-ı nimette bulunur; çünkü insan hayatına egemen olan fıtrî yolların üzerini örter. Fıtrî yollardan kastımız, fıtrî muamele ve alış veriş yöntemleridir.

Ayrıca faiz yiyen kişi, ibadetlerle ve meşru alış veriş muameleleriyle ilgili birçok hükmü de inkâr eden bir pozisyondadır. Faizle muamele eden kişi, faizden elde ettiği malı yiyeceğinde, içeceğinde, giyeceğinde ve barınağında kullanmakla ibadetlerinin bir çoğunu iptal etmiş olur. Çünkü şartlarını yitirir. Elindeki faiz malını kullanmakla birçok muamelesini de geçersiz kılar. Başkalarına ait malları çeşitli şekillerde gasp eder. İnsanların mallarına yönelik olarak tamahkar davranır, ihtirasına göre hareket eder, kendisi için hak gördüğünü elde etme için en sert ve en kaba yöntemlere başvurur. Böylece ahlâk ve faziletin birçok temel ilkesini ve ayrıntı nitelikli kurallarını çiğner. O, bir günah taşıyıcısıdır.Günah onun içine yerleşmiştir. Bu yüzden Allah, onu sevmez. Çünkü Allah, içine günah yerleşip de fazlasıyla inkâr da bulunan birini sevmez.

277) İnanıp güzel amellerde bulunanlar...

Sadaka verenlerin ve Allah'ın yasakladığı faiz muamelesine son verenlerin uğrayacakları sevabı açıklamaya yönelik bir genel gerekçelendirmedir bu ifade ve konuyla da tam bir uyum oluşturmaktadır.

278) Ey inananlar, Allah'tan sakının ve eğer inanmışsanız, faizden (henüz alınmayıp) artakalan kısmı bırakın.

Burada hitap müminlere yöneliktir. Bu bağlamda Allah'tan korkup sakınmaları emrediliyor. Bir bakıma bu emirle, biraz sonra gelecek şu emre zemin hazırlanıyor: *"Faizden artakalan kısmı bırakın."* Bu ifade gösteriyor ki, ayet-i kerimenin indiği sıralarda müminlerin içindeki bazı kişiler faiz alıyorlardı. Bunların bir takım insanların üzerinde faiz borçları vardı. İşte burada bu tür borçlardan vazgeçmeleri isteniyor ve arkasından şu tehdit cümlesine yer veriliyor: *"Şayet böyle yapmazsanız, Allah'a ve Resulüne savaş açtığınızı bilin."*

Bu değerlendirmemiz, bir sonraki rivayetler bölümünde ayetin iniş sebebine ilişkin olarak yer vereceğimiz rivayeti de pekiştiriyor.

"Eğer inanmışsanız" ifadesi ile cümlenin kayıtlandırılması, faizden artakalanı terk etmenin imanın gereklerinden olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Ayrıca daha önce geçen: *"Kim geri dönerse..."* ve *"Allah, günahkâr kâfirlerin hiç birini sevmez."* cümlelerinin anlamını da destekleyici bir ifadedir.

279) Şayet böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüne savaş açtığınızı bilin.

"İ'zenû" kelimesinin kökü olan "izn" kelimesi, kalıp ve anlam olarak "ilm" kelimesiyle aynıdır. Bazıları, "izan" kökünden emir olmak üzere "fe-azinu" şeklinde okumuşlardır. (Yani Allah ve Resulüne karşı savaş ilan edin) "Bi-harbin" kelimesinin başındaki "ba" harfi, kelimenin "yakin" ve benzeri kesinlik ifade eden bir anlamı içermesine dönüktür. Bu durumda cümlenin anlamı şöyle olur: "Savaşı kesin bilin veya kendinize Allah'tan ve Resulünden taraf ilan edilmiş savaşı kesin olarak bildirin." "Harb" kelimesinin nekre (=belirsiz) bırakılması savaşın büyüklüğünü (Allah ve Resulü ile yapılan savaş, çok büyüktür.) ya da çeşitliliği (Faiz almak bir nevi Allah ve Resulü ile savaştır.) vurgulamaya dönüktür. Yine "savaş"ın Allah'a ve Resulüne nispet edilişi, onun konuluş ve yasama açısından yüce Allah'ın ve tebliğ açısından elçisinin (s.a.a) pay sahibi olduğu hükümle irtibatlı oluşundan kaynaklanıyor. Şayet sadece Allah'la bağlantılı olsaydı, bu durumda tekvinî ve varoluşsal bir olgu olurdu. Elçisine (s.a.a) gelince, bir işte, bir emirde Allah'tan ayrı bağımsız bir yetkiye sahip olması söz konusu değildir. *"İşte sana bir yetki yoktur."* (Âl-i İmrân, 128) Yani hiçbir konuda müstakil değilsin. (Buraya kadar denilenler faizcinin Allah ve Resulü ile savaşmasıyla ilgilidir. Ancak Allah ve Resulünün faizciye karşı savaşı ise şöyledir:

Herhangi bir hükmü kabul etmeyenlere karşı Allah ve Resulünün savaş açması, Müslümanlar içinde söz konusu hükmü reddedenlere, o hükmün savaş yoluyla dayatılması demektir. Şu ayet-i kerime buna işaret ediyor: *"Tecavüzde bulunanla, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın."* (Hucurat, 9) Ancak yüce Allah, koyduğu hükmü savunmada bir diğer yöntemi de devreye sokuyor. Hükmünü reddedenlere karşı fıtrat yoluyla savaşıyor. Genelin sahip olduğu fıtratı onların aleyhine ayaklandırıyor. Nefes alıp vermelerini bu fıtrat engeller; yurtlarını viraneye çevirir. Yeryüzünden izlerini siler. Yüce Allah bir ayeti kerimede şöy-

le buyuruyor: *"Biz, bir ülkeyi helak etmek istediğimiz zaman, onun varlık ve güç sahibi önde gelenlerine emrederiz, böylelikle onlar onda bozgunculuk çıkarırlar. Artık onun üzerine söz (azap kararı)hak olur da, onu kökünden darmadağın ederiz."* (İsrâ, 16)

Eğer tövbe ederseniz, artık sermayeleriniz sizindir; böylece ne zulmetmiş olursunuz, ne de zulme uğratılmış.

"Eğer tövbe ederseniz" diye başlayan cümle, daha önce hitabın faizle muamele eden bazılarının kendileriyle alış veriş edenlerin üzerinde faiz borçları olan bazı müminlere yönelik olduğu şeklindeki açıklamamızı destekliyor. *"Artık sermayeleriniz sizindir."* yani, faizden arınmış asıl malınız size aittir. Ne faiz almak suretiyle zulmetmiş olursunuz, ne de sermayelerinize tecavüz edilmek ve alınması suretiyle zulme uğramış olursunuz.

Ayet-i kerimede öncelikle mülkiyetin asli olduğu vurgulanıyor. İkincisi; daha önce de söylediğimiz gibi faiz almanın bir zulüm olduğu belirtiliyor. Üçüncüsü; alış veriş ve muamele çeşitleri onaylanıyor. Çünkü "sermayeleriniz" buyuruluyor. Mal çeşitli muamelelerde ve kazanç yollarında kullanıldığı zaman "sermaye" adını alır.

280) Eğer borçlu zorluk içindeyse, ona varlıklı ve imkân sahibi oluncaya kadar süre verin.

Ayette geçen "kane" fiili nahiv ilmi ıstılahına göre "tamme"dir; yani "bulunursa" anlamını ifade eder. Yani: "Eğer zorluk içinde bulunursa..." "Nazire" kelimesi, süre, mühlet anlamında kullanılmıştır. "Meysere" ise,varlıklı ve imkân sahibi olmak ve zorluğun karşıtıdır. Yani: Borçlularınızdan biri; zorluk içinde bulunursa, borcunu ödeyecek imkânı yoksa, bu durumda ona süre verin. Borcunu verebilecek duruma kadar mühlet tanıyın.

Ayet, mutlak bir ifadeye sahip olmasına ve herhangi bir kayıtla sınırlandırılmış olmamasına karşın, faiz konusu ile örtüşüyor. Çünkü cahiliye döneminde faizle borç verenler borçlarının vadesi dolunca borçlarını isterlerdi. Borçlu da "Bana şu kadar ek süre ver, şu kadar fazla ödeyeyim" derdi. İşte ayet-i kerime, faiz karşılığı yapılan bu vade uzatımını yasaklayarak borçluya faizsiz süre tanınmasını emrediyor.

Borcu sadaka olarak bağışlamanız ise, sizin için daha hayırlıdır; eğer bilirseniz.

Yani zor durumdaki borçludan borcunu silerseniz, sadaka olarak bağışlarsanız, bu sizin için daha hayırlı bir tutumdur; eğer bilirseniz. Çünkü siz böyle yapmakla, faiz şeklinde alacağınız, ama tükenmesi kaçınılmaz olan artış yerine, sadaka yoluyla gerçekten artacak olan bir gelir elde etmiş olursunuz.

281) Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının...

Bu ifade, faizin hükmünü ve cezasını kapsayan ayetlere ilişkin bir değerlendirme ve tamamlama hükmündedir. Burada genel olarak kıyamet gününün konuya uygun olan bazı nitelikleri hatırlatılıyor. Bu sıfatları hatırlatma muhatapların nefislerini Allah korkusuna ve hayatın esasını oluşturan insan hakları ile ilgili yasaklardan kaçınmaya hazır hâle getirir. Deniliyor ki: Önünüzde bir gün vardır; o günde Allah'a döneceksiniz ve her nefis kazandığının karşılığını eksiksiz alacaktır ve hiç kimse en ufak bir haksızlığa uğratılmayacaktır.

Allah'a göre her zaman O'nun huzurunda olduğumuz hâlde, tekrar O'na dönmek ne anlama gelir? Eksiksiz olarak karşılık almak ne anlam taşıyor? Bu soruların cevabını inşaallah En'âm Suresi'nde ayrıntılı bir şekilde vereceğiz.

Bir görüşe göre: *"Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının. Sonra herkese kazandığı eksiksizce ödenecek ve onlara haksızlık yapılmayacaktır."* ayeti Resulullah efendimize (s.a.a) inen en son ayettir. Biraz sonra ele alacağımız rivayetler bölümünde, bu görüşü destekleyen rivayetleri de sunacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de: *"Faiz yiyenler..."* ayetiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Gece vakti gökyüzüne (miraca) götürüldüğüm zaman bir kavimle karşılaştım. Bunlardan biri kalkmak istediğinde, karnının büyüklüğünden dolayı yerinden kalkamazdı. "Bunlar da kim ya Cebrail?" dedim. Dedi: "Bunlar faiz yiyenlerdir. Şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi, çarpılmış olmaktan başka bir tarzda kalkamazlar. "Gördük ki, bu

kavim Firavunoğulları hanedanı mensupları gibi, sabah-akşam ateşe sunuluyorlar ve "Rabbimiz, kıyamet ne zaman kopacak?" diyorlar."[1]

Ben derim ki: Burada görülen berzah âlemine ilişkin bir örnek ve misaldir, bu hadis, Peygamberimizin (s.a.a) şu sözünü de tasdik eder mahiyettedir: "Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz."

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, İsfahanî "Terğib" adlı eserinde Enes'ten şöyle rivayet eder: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Kıyamet günü, faiz yiyen kişi deli ve ayaklarını yerde sürüyerek haşredilir." Sonra şu ayeti okudu: *"Ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin yaşaması gibi bir hayat sürdürmekten başka bir tarzda yaşamazlar..."*

Ben derim ki: Gerek Şiî kanallardan ve gerekse Ehlisünnet kanallardan faizin cezası ile ilgili çok sayıda hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin bazısında, faizin, faizcinin yetmiş kere annesi ile zina etmesine denk ağır bir suç olduğu belirtiliyor.[2]

et-Tehzib adlı eserde, yazar kendi rivayet zinciriyle, Sabur parçası (Huzistan'ın Şapur kentine ait bir parça türü) satıcı Ömer b. Yezid'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Sana feda olayım. İnsanlar para almaya mecbur olan kimselerin de faizli para almalarının haram olduğunu sanıyorlar?" İmam dedi ki: "Zengin olsun, fakir olsun, herhangi bir kimsenin ihtiyacı olmadan bir şey satın aldığını gördün mü? Ey Ömer, hiç şüphesiz yüce Allah alış verişi helâl, faizi haram kılmıştır. Kâr et, ama faiz alma." Dedim ki: "Faiz nedir?" Buyurdu ki: "Bir miktar dirhemi, iki mislini almak üzere vermektir. Bir miktar buğdayı iki mislini almak üzere vermektir."[3]

el-Fakih'de yazar kendi rivayet zinciriyle, Ubeyd b. Zürare'den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Faiz ancak ölçekle (keyl) veya teraziyle tartılıp ölçülen şeyler de olur."[4]

Ben derim ki: Faiz muamelesine esas oluşturan şeyler hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ehlibeyt mezhebinin görüşü şöyledir: Faiz ancak nakit (altın, gümüş, para vs.) ölçekle veya teraziyle ölçülüp

---

1- [Tefsir'ul-Kummî c.1, s.93]

2- [Vesail'uş-Şia, c.12, s.422, Faiz bölümü, bap: 8]

3- [et-Tehzib, c.7, s.18]

4- [el-Fakih, c.3, s.275]

tartılan şeylerde söz konusu olabilir. Konu fıkhın kapsamına girdiği için, bundan fazla bir ayrıntıya girmeyi gerekli görmüyoruz.

el-Kâfi'de İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık olmak üzere ikisinden birisinin ancak Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın, *"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (haramdan) vazgeçerse..."* ayeti ile ilgili olarak: "Öğütten kasıt, tövbedir." dediği rivayet edilir.[1]

et-Tehzib adlı eserde Muhammed b. Müslim'in şöyle dediği rivayet edilir: "Horasan halkından bir adam İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanına geldi. Adam faizle muamele etmiş ve artmıştı. Durumunu fakihlere arzetmiş, onlar da: "Sen faiz yoluyla elde ettiğin bu malları sahiplerine iade etmediğin sürece senin hiçbir amelin kabul edilmez." demişlerdi. İşte bu adam İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) geldi ve başından geçenleri anlattı. İmam Muhammed Bâkır (a.s) ona dedi ki: "Se--nin kurtuluşun Allah'ın kitabında belirtilmiştir: *"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (haramdan) vazgeçerse, artık geçmişte olan kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır."* Sonra şöyle buyurdu: "Buradaki öğütten maksat, tövbedir.[2]

el-Kâfi ve el-Fakih'te İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "İnsanlar bilmeden faiz yeseler, sonra bundan tövbe etseler, şayet tövbeleri samimi ise, kendilerinden kabul edilir. "Sonra buyurdu ki: "Bir adama babasından bir mal miras kalsa, adam bu malın içinde faiz olduğunu bilse, ancak faizli mal ile faizsiz mal muamelede birbirine karışmış olsa, bu mal adama helâldir. Bundan yiyebilir. Şayet faizle elde edilen malın hangisi olduğunu bilirse, sermayeyi ayırıp fazlasını iade etmesi gerekir."[3]

el-Fakih ve el-Uyûn adlı eserlerde İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Faiz yiyen, haram olduğunu açıkladıktan sonra da bu işi yaparsa, büyük günah işlemiş olur. Allah'ın haram kılışını küçümsemek insanı küfre düşürür."[4]

el-Kâfi'de rivayet edildiğine göre: İmam Rıza'dan (a.s) şöyle sorulmuş: "Bir adam helâl olduğunu sanarak faiz yese durumu ne olur?

1- [Usul-u Kâfi c.2, s.431; Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.152]

2- [et-Tehzib, c.7, s.15]

3- [el-Kâfi c.5, s.145; el-Fakih c.3, s.275]

4- [el-Fakih, c.3, s.565; el-Uyun, c.2, s.94]

"İmam şu cevabı vermiştir: "Haram olduğunu bilerek yemediği sürece bu ona zarar vermez. Ama haram olduğunu bilerek faiz yese, o, yüce Allah'ın belirttiği menzilde olur."[1]

el-Kâfi ve el-Fakih'te belirtildiğine göre İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Allah faizi yok eder de, sadakaları arttırır."* ayetinin yorumu sorulmuş, ve: "Bana göre faiz alan kişi malını arttırır, denilmiştir. Bunun üzerine İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Faizle alınan dinardan başka hangi şey kişinin dinini bu şekilde yok eder. Hem adamın tövbe etse bile malı gider, kendisi de fakir düşer."[2]

Ben derim ki: Bu rivayette görüldüğü gibi, malın yok oluşu, teşriî yok oluşla açıklanıyor. Demek istiyorum ki: Yok oluş, mülkiyetin muteber olmayışı ve elde edilen malın haram oluşu şeklinde algılanıyor. Bunun tam karşıtı ise, sadakadır. Bu değerlendirme, daha önce belirttiğimiz "yok oluş"un genelliği ile çelişmiyor.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Resulullah efendimiz (s.a.a) faiz muamelesiyle ilgili olarak beş kişiyi lânetledi: Faiz yiyen, yediren, şahit olan iki kişi ve yazan kişi."

Aynı anlamı içeren bir rivayet, ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde çeşitli kanallardan Hz. Ali'ye dayandırılmıştır.

Tefsir'ul-Ayyaşî'de İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: Allah buyurdu ki: "Ben her şeyin yaratıcısıyım, her şeye de başkasını vekil kıldım. Ancak sadaka hariç. Onu bizzat ben kendi elimle alırım. Hatta bir adam veya kadın bir hurmanın yarısını bile sadaka olarak verirlerse, onu arttırır, geliştiririm. Tıpkı bir adamın sütten kesilmiş deve (veya inek) yavrusunu ve tayını beslemesi gibi. Nihayet onu kıyamet günü Uhud Dağı'ndan daha büyük bir hâldeyken serbest bırakırım."[3]

Yine aynı eserde İmam Zeynelabidin'in (a.s) Resulullah efendimizden (s.a.a) şöyle aktardığı rivayet edilir: "Allah birinizin sadakasını tıpkı sizin çocuklarınızı beslediğiniz gibi besleyip geliştirir. Nihayet bu sadakayı kıyamet günü Uhud Dağı kadar büyümüş hâlde görür."[4]

1- [el-Kâfi, c.5, s.144]

2- [el-Kafî, c.7, s.15; el-Fakih, c.3, s.279]

3- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.153]

4- [Tefsir'ul-Ayyaşî, c.1, s.153]

Aynı anlam ifade eden rivayetler, Ehlisünnet kaynaklarında Ebu Hureyre, Aişe, İbn Ömer ve Ebu Berze el-Eslemî gibi sahabeler kanalıyla Resulullah efendimize (s.a.a) dayandırılmıştır.

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: *"Faiz yiyenler..."* diye başlayan ayet inince, Resulullah efendimizin (s.a.a) yanında oturan Halid b. Velid ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ya Resulullah, babam Sakif'te faizle borç veriyordu, ölürken de bunları almamı vasiyet etti." Bunun üzerine şu ayet indi: *"Ey inananlar, Allah'tan korkup-sakının ve eğer inanmışsanız, faizden artakalanı bırakın."*[1]

Buna yakın bir rivayet de Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.

Mecma'ul-Beyan'da Süddî ve İkrime'nin şöyle dedikleri rivayet edilir: Bu ayet, Abbas ve Halid b. Velid'in bazıları üzerinde bulunan faiz borçlarından arta kalanları hakkında inmiştir. Bu ikisi cahiliye döneminde ortaktı ve Sakif aşiretinin bir kolu olan Amr b. Umeyr oğullarına faizle borç para verirlerdi. İslâm geldiği sırada bunların faizden birikmiş büyük miktarda malları vardı. Bu ayet inince Resulullah efendimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Haberiniz olsun, cahiliye döneminin bütün faiz muameleleri geçersizdir. İlk geçersiz kıldığım faiz, Abdulmuttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir. Cahiliye döneminin bütün kan davaları da iptal edilmiştir. İlk iptal ettiğim kan davası, Abdulmuttalib'in oğlu Ha-rise'nin oğlu Rebia'nın kan davasıdır. Rebia Leys oğulları arasında süt çocuğu olarak büyüdü, Hüzeyl tarafından da öldürülmüştü."

Bu rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem kanalıyla Süddî'den aktarılmıştır. Ancak burada ayetin Abdulmuttalib'in oğlu Abbas ve Muğire oğullarından bir adam hakkında indiği belirtiliyor.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ebu Davud, Tirmizî (sahih olduğunu belirterek), Neseî, İbn Mace, İbn Ebu Hatem ve Beyhakî (Sünen'inde) Amr b. el-Ahvas'dan şöyle rivayet ederler: "Amr, Resulullah'ın Veda haccı'na katıldığını belirttikten sonra, onun şöyle buyurduğunu söyler: "Haberiniz olsun, cahiliye dönemindeki bütün faizler geçersizdir. Ancak sermayeniz sizindir. Ne zulmetmiş olursunuz, ne de zulme uğratılmış olursunuz."

1- [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.93]

Bu anlamı pekiştiren birçok rivayet aktarılmıştır. Şiî ve Sünnî kanallardan gelen bu rivayetlerin ortak noktası, bu ayetin Muğire oğullarının Sakif aşireti mensupları üzerindeki faiz borçları hakkında indiğidir. Muğireoğulları, Sakiflilere cahiliye döneminde faizle borç verirlerdi. İslâm gelince, alacaklarını talep ettiler. Onlar da İslâm'ın faizi geçersiz kıldığını ileri sürerek bu borçları ödemeyi reddettiler. Mesele Resulullah'a (s.a.a) intikal etti. Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi.

Bu rivayetler, bizim daha önce yaptığımız şu değerlendirmeyi pekiştiriyor. Faiz bu ayetin inişinden önce haram kılınmıştı. Ayrıca haram olduğu da insanlara açıklanmıştı. Bu ayet, sadece önceki haramı yeniden hatırlatıyor ve vazgeçilmesini tembihliyor. Dolayısıyla faizin peygamber efendimizin (s.a.a) son dönemlerinde inen ayetlerle haram kılındığı ve Resulullah vefat ederken birçok kimsenin bu yasaktan haberdar olmadığı şeklindeki rivayetlere itibar etmemek gerekir. Nitekim ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Cerir ve İbn Mürdeveyh kanalıyla Ömer b. Hattab'ın bir hutbesinde şöyle dediği rivayet ediliyor: "Kur'ân'ın en son inen ayetlerinden biri de faiz ayetidir. Resulullah (s.a.a) vefat ederken bunu bize açıklamamıştı. Siz de şüphelendiklerinizi bırakıp şüphelenmediklerinizi uygulayın."

Ayrıca Ehlibeyt İmamları'nın (a.s) mezhebinde esas olan şudur: Yüce Allah, elçisini (s.a.a) insanların dinde ihtiyaç duydukları her şeyi hüküm olarak belirtip insanlara açıklamadıkça onu aramızdan almamıştır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde çeşitli kanallardan İbn Abas, Süddî, Atiye el-Avfi, Ebu Salih ve Said b. Cübeyr'den şöyle rivayet edilir: "Kur'ân'ın en son inen ayeti: *"Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının."* diye başlayan ayettir."

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Allah faizi çok şiddetli bir şekilde yasaklamıştır ki, insanlar güzel borç ve karşılıksız yardım gibi iyilikler yapmaktan kaçınmasınlar."

Yine Mecma'ul-Beyan tefsirinde, Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah bir memleketin helak olmasını diledi mi, orada faizle muamele yaygınlaşır."

Daha önceki açıklamalarımız içinde, bu rivayetlerin içeriklerini açıklayıcı bölümler vardır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde: *"Eğer borçlu zorluk içindeyse, ona varlıklı ve imkân sahibi oluncaya kadar süre verin..."* ayetinin tefsiri bağlamında "zorluk içinde olma"nın sınırı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu çerçevede İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Zorluk içinde olmanın sınırı, kişinin gerek kendisinin ve gerekse ailesinin ortalama geçimini temin etmeden fazla bir güce sahip olmamasıdır."

Yine aynı eserde, İbn Abbas, Dahhak ve el-Hasan'a dayandırılarak, her türlü borç işleminde zorluk içinde olan borçlulara süre vermenin farz olduğu belirtilir. Aynı yönde bir görüş de İmam Cafer Sadık (a.s) ve İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.

Aynı eserde, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu belirtilir: *"İmkân sahibi oluncaya kadar"* ifadesinin anlamı zor durumda olduğu haberi imama ulaşıp, imam onun yerine alacakların haklarını ödeyinceye kadardır. Ancak borçlu kişinin aldığı malı maruf yollarda harcamış olması gerekir."

el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bir gün Resulullah efendimiz (s.a.a) minbere çıktı. Allah'a hamdetti, O'nu övgülerle tenzih etti. Sonra peygamberlerine salavat getirerek şöyle buyurdu: "Ey insanlar, burada bulunanlarınız, hazır olmayanlara duyursun. Haberiniz olsun, kim zor durumdaki borçluya süre tanısa, yüce Allah her gün için ona malı miktarında sadaka yazar. O borcunu alana kadar böyle devam eder." Sonra İmam Cafer Sadık şöyle dedi: *"Eğer borçlu zorluk içindeyse, ona varlıklı ve imkân sahibi oluncaya kadar süre verin. Borcu sadaka olarak bağışlamanız ise, sizin için daha hayırlıdır; eğer bilirseniz."* Zor durumda olduğunu bildiğiniz borçludaki alacaklarınızı sadaka olarak ona bağışlayın, bu sizin için daha hayırlıdır."[1]

Bu rivayet, aynı zamanda *"Eğer bilirseniz"* ifadesinin tefsirini de kapsıyor. Daha önce diğer bir anlamını sunmuştuk. Bu ve benzeri anlamları içeren birçok rivayet aktarılmıştır. Bunlar için başvurulacak kaynaklar fıkıh kitaplarının borçla (deyn) ilgili bölümleridir.

1- [Furu-u Kâfi c.4, s.35]

FAİZLE İLGİLİ İLMÎ YAKLAŞIM

Geçen bölümlerde defalarca şunu vurguladık: İnsanın hayattaki tek gayesi, sergilediği hareketlerle varoluşsal kemalini sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, insan fiil ve davranışlarının gayesi, maddî ihtiyaçlarını ortadan kaldırmaktır. İnsan, bir açıdan madde ile ilintili olan bir iş yapar; bununla hayati bir ihtiyacını gidermiş olur. Dolayısıyla insan hem işinin ve hem de işin hedefi olan maddenin sahibidir. (Bu konuda iş (amel), etmek ve edilmekten daha genel bir kavramdır. Sosyal bilimcilere göre, amel, insanın madde ile olan nispeti ve bağlantısıdır ki bunu sonuçlar izler.) Yani, insan, üzerinde çalıştığı maddeyi kendi nefsine özgü kılar. Onu üzerinde tasarruf edebileceği bir kişisel mülkü addeder. Sosyal realiteyi gözlemleyen akıl erbapları da insanın bu davranışını onaylıyorlar. Ne demek istediğimizi iyice anlamalısınız.

Ne var ki, insan yalnızca kendi çabasıyla tüm ihtiyaçlarını gideremediği için, bu durum sosyal dayanışmayı gündeme getirmiştir. Başkasının çalışmalarından yararlanma ya da başkasının çalışması sonucu elde ettiği şeylerden istifade etme olgusu belirginleşmiştir. Bunun sonucu insanlar arasında mübadele (değiş-tokuş) fikri doğmuştur. Her insan bir alanda ya da birkaç alanda çalışacak, bunun sonucunda bazı şeylere sahip olacak, bunun ihtiyacını giderecek kısmını kendisine ayırıp, ihtiyaç fazlası olan kısmını da, sahip olmadığı, ancak başkasının yanında bulunan bir diğer madde ile değiştirecektir. Ticari alış verişin ve değiş-tokuşun temeli bu anlayıştır.

Ancak mal ve eşyanın tür olarak büyük farklılıklar göstermeleri, bir mala ve eşyaya duyulan ihtiyacın şiddeti ve zayıflığı, azlığı ve çokluğu değiş-tokuş işleminde bazı problemlere yol açmıştır. Söz gelimi meyve yemek amacı ile üretilir. Merkep yük için vardır. Suyun varoluş gayesi de içme içgüdüsüdür. Pahalı mücevherler de örneğin gerdana takılmak ya da yüzük olarak kullanılmak içindirler. Bunların da, hayatta duyulan ihtiyaç oranında değerleri ve ağırlıkları farklı olur. Birbirlerine göre oranları farklıdır.

Böyle bir ihtiyaç, nesnelerin değerlerine karşılık para, dirhem ve dinar gibi itibarî değerlerin icat edilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Paranın bir değer olarak ortaya çıkışının öyküsü şöyledir: İnsanlar örneğin altın gibi değerli bir madeni esas alarak, diğer tüm eşya ve fiyatların

değerini ona göre belirlemeye başladılar. Böylece herhangi bir türün noksansız birimi diğer parçalarının da ölçüsü hâline geldi. Mıskal ve tartı gibi. Para olarak herhangi bir birim, genel değerin ölçüldüğü değer olarak algılandı. Her eşyanın değeri ona göre belirlendi. Böylece her şeyin bu birim karşısındaki değeri ve birbirlerine karşı olan değerleri de belirginleşti.

Sonra insanlar bu icadın yararını genelleştirmek amacıyla, eşyanın türlerine göre ölçü birimlerini icat ettiler. Örneğin zira ve benzeri ölçüleri, uzunluk ölçü birimi, litreyi hacim ölçü birimi, rıtıl gibi şeyleri de ağırlık ölçü birimi olarak geliştirdiler. Bu sayede eşyanın bir birine karşı değeri ve oranı belirginlik kazandığı gibi, karışıklık da ortadan kalktı. Örneğin bir kırat elmasın dört dinara, bir rıtıl buğday ununun on dinara denk olduğu anlaşıldı. Bir kırat elmasın da kırk rıtıl buğday ununa denk olduğu da böylece ortaya çıkmış oldu. Bütün eşyayı buna göre değerlendirebilirsin.

Arkasından insanlar, değişik madenlerden, pahalısından, ucuzundan daha farklı para birimlerini icat ettiler. Bununla kolaylık ve genişlik sağlamayı amaçladılar. Gümüş, bakır, bronz, kağıt gibi para birimlerini geliştirdiler. Ayrıntılı açıklamaları iktisatla ilgili kitaplarda bulabilirsiniz.

Alım satımın yaygınlaşmasından sonra ticaret ve kazanç kapılarının açılması ile birlikte, sadece değiş-tokuş işleriyle uğraşan insanlar ortaya çıktı. Bunlar kâr amacıyla bir eşyayı diğer bir eşyayla değiştirmeyi iş edindiler. Kişinin verdiğine karşılık olarak aldığı fazlalıktır kâr.

Bu işleri insanlar öncelikle ihtiyaçlarını gidermek için geliştirdiler. Ancak git gide genel ihtiyacın dirhem ve dinarın kapısına dayandığı şeklinde bir durum ortaya çıktı. Her şey gelip paraya dayandı. Bunun değer yönü malın kendisiymiş gibi algılandı. Sanki insanın ihtiyaç duyduğu tüm eşya paradan ibaretmiş gibi, pratik bir durum ortaya çıktı. Çünkü insan, paraya sahip olmakla, dünya hayatında ihtiyaç duyduğu ve arzuladığı her şeyi elde edebileceği bir durumla karşılaştı. Sonuçta para da bir ticaret eşyası konumuna getirildi. Başka eşyalar kazanmak için çalışıldığı gibi para kazanmak için de çalışma gereği doğdu ve para üzerinde değiş-tokuş gerçekleşti. Buna da "Sarf" ve bu işi yapana "Sarraf" adı verildi.

Bu açıklamalardan şu sonuca varıyoruz: Ticari alış verişin ve mübadelenin aslı ihtiyaç fazlası bir eşyanın ihtiyaç duyulan diğer bir eşya ile değiştirilmesine dayanıyordu. Değiş-tokuş böyle bir ihtiyaçtan doğmuştur. Ya da burada aslolan, değer olarak mübadele edilen şeyden arta kalan kâr amacı güdülmüştür. Bu şey, yani verilen şeyle alınan şeyin farklılığı, toplumsal hayatın dayanağını oluşturur. Bir şeyin tür olarak benzeri olan bir şeyle değiştirilmesi şeklindeki alış veriş türüne gelince, şayet bir artı değer istemiyorsa, bir şeyi ayniyle geri almak üzere borç vermek gibi, aklı başında olan insanlar, bir ihtiyaçtan dolayı böyle bir muameleye ihtiyaç duyabilirler. Böyle bir muamele toplumun yükünü hafifletir, ihtiyaç sahibinin ihtiyacının giderilmesine yol açar ve ayrıca yıkıcı sonuçlara da sebep olmaz. Eğer böyle bir muamelede verilen şeyin misli ile birlikte fazladan bir ödemede de bulunulsa, bu artı değere faiz denir. Şimdi faizin nasıl bir sonuç doğurduğuna bakalım?

Faiz -ki bir şeyin kendi misliyle bir miktar fazla alınmak suretiyle değiştirilmesine denir. Bir süre için on vermek ya da değeri, on eden bir eşyayı belli bir süre için verip, süre dolunca da on iki almak gibi-ancak müşterinin ya da borçlunun zor durumda olması hâlinde gündeme geldiğini düşünürsek, onun ihtiyacının kazancından fazla olduğu anlaşılır. Diyelim ki, bu adam günde ortalama on (lira) kazanıyor, buna karşılık günlük ihtiyacının miktarı yirmi (lira)dır. Bu yüzden ihtiyaç duyduğu on lirayı yarın on iki lira vermek üzere borç alıyor. Bu durumda, yirmi liraya ihtiyaç duyduğu hâlde ertesi günü ancak sekiz lirası vardır. bu noktadan itibaren geçiminin ve hayatının dengesi yıkılışa ve çöküşe yüz tutar. Çok geçmeden, bütün kazancı tükenip ama bütün borçları yerinde durur. Kendisinden yirmi lira istenir, oysa elinde hiçbir şey yoktur. Bulunduğu nokta (O-20)dir. Bunun anlamı helaktir, hayattaki tüm emeklerin boşa gitmesidir.

Faiz alan kimseninse, yanında hem kendi on lirası, hem de borçlunun on lirası birikir. Bu yirmi liranın tamamı demektir. Her iki mal bir tarafta toplanır, diğer taraf malsız kalır. Bunun tek sebebi, maddî bir karşılığı olmaksızın alınan fazlalıktır.

Dolayısıyla faiz, zor durumdaki yoksullar sınıfının helak olmasına ve malın zenginler sınıfında toplanmasına yol açar. Bunun kaçınılmaz sonucu faizci sermayedarların emredici pozisyonda olmaları, insanların mallarına, ırzlarına ve canlarına hükmeder duruma gelmeleridir.

Arzuladıkları ve tutkuyla canlarının çektiği şeyleri elde etme uğruna yoksulların kanını emerler. Çünkü insanda yükselme ve bu amaçla başkalarını kullanma içgüdüsü vardır. Beri tarafta kullanılan ve horlanan yoksullar da, içinde bulundukları acılarla dolu bir hayatta canlarını savunmak durumunda kalırlar. Bunun için her türlü savunma ve öç alma yöntemlerini kullanırlar. İşte sosyal sistemin hercümerç oluşu, insan hayatının bozuluşu budur. Bu ise insanlığın helaki ve medeniyetin çöküşü demektir.

Bunun yanında bir de faizcilerin mallarının da zarara uğradığını ya da yok olduğunu düşünmeliyiz. Çünkü ağır faiz borcu altında inleyen her borçlu borcunu ödeyemez ya da ödemek istemez.

Bu, zenginlerle fakirler arasındaki faiz esaslı muamelenin durumu. Bir de bankaların temsil ettiği ticari faiz vardır; faizle borç vermek ve faiz ticareti yapmak gibi. Bu muamelede en azından malın tedrici olarak bütünüyle faize yatırılma sonucunu doğurur. Öte yandan ticari sermayenin büyümesini ve real değerinden daha güçlü görünmesini sağlar? Böylece sermayedarlar birbirlerini yemeye, birbirlerini tüketmeye başlarlar. Her bir sermayedar kendisinden daha güçlü olanın yok olması için çabalar. Yoksulların durumu gittikçe ağırlaşır, servet belli bir azınlığın elinde birikmeye başlar ve az önce sıraladığımız sakıncalar bir kez daha gündeme gelir.

Ekonomi alanında araştırma yapan biri şundan kuşku duymaz ki: Komünizmin yayılmasının, sosyalist hareketlerin ilgi görmesinin tek sebebi, servetin belli kişiler nezdinde aşırı bir şekilde birikmesi ve hayat düzeylerinin belirgin bir şekilde farklılaşarak yükselmesidir. Çoğunluğu oluşturan diğer insanlarınsa, yoksun olmaktan başka seçenekleri yoktur.

İktidarı da ellerinde bulunduran zenginler sınıfı, bu zayıfları aldatmaktan da geri durmuyor. "Uygarlık", "adalet", "özgürlük", "eşitlik" ve "insan hakları" gibi parlak sözlerle akıllarını çalıyorlar. İçlerinde geçmeyen, inanmadıkları şeyleri dilleriyle söylüyorlar. Bunlarla, gerçekte asıl anlamlarının karşıtı olan bambaşka anlamlar kastediyorlar? Bunu yaparken, arzuladıkları lüks hayata ulaşma, alt sınıfları ezme, onlara üstünlük sağlama, onlara istedikleri gibi egemen olma amacına yardımcı olduğunu sanıyorlar. Ancak kazdıkları kuyuya kendileri düşüyor, kurdukları tuzak kendi başlarına geçiyor. Onlar hileli düzenler

kurdular, Allah da bir düzen kurdu. Allah'ın kurduğu düzen, hileli düzenleri boşa çıkarma bakımından daha hayırlıdır. Kötülük edenlerin akıbeti çok kötü oldu. İnsan denen bu canlı türünün geleceğinin hangi yöne doğru gittiğini yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

Bu faiz denen uğursuz illet, malın kolaylıkla hazinelerde birikmesi, milyonlarca servetin Banka mahzenlerinde hapsedilmesi onca servetin ticaretten alı konulması, bazılarının yan gelip lüks ve tembellik koltuklarına oturması, diğer büyük çoğunluğunsa fıtratının kendisine tanıdığı ve aynı zamanda beşerî hayatın çalışmaya dayanmasının bir gereği olan haklardan yoksun kalması gibi büyük felaketlere yol açar. Bu günkü realite tam da şunu gösteriyor: Bazıları lüks içinde rahat bir hayat yaşadıkları için çalışmıyor, bazıları da lüks içinde yaşayanların serveti tekellerine almış olmalarından dolayı çalışamıyorlar. Böylece hayat en temel dayanağından yoksun kalıyor.

BİR DİĞER İLMÎ YAKLAŞIM

[Gazalî'nin Parayla İlgili Görüşü ve Reddi]

Gazali "İhyau'l-Ulum" adlı eserinin "şükür" bölümünde şöyle der: "Allah'ın nimetlerinden biri de dirhem ve dinarın (paranın) yaratılmış olmasıdır. Bu ikisi dünya hayatının ayakta durmasını, devam etmesini sağlayan unsurlardır. Gerçi bu ikisi cansız donuk birer maddedir; bizzat kendilerinden kaynaklanan bir yararları yoktur. Ancak bütün insanlar onlara ihtiyaç duyar. Çünkü bir insan yiyecek, giyecek ve benzeri ihtiyaçları için birçok maddeye muhtaçtır. Bazen kendisine gerekli olan bir şeyi elde edemezken, buna karşın ihtiyaç duymadığı bir şeye de sahip olabiliyor. Tıpkı elinde zaferan bulunan, ama asıl ihtiyaç duyduğu şey binebileceği bir deve olan bir kimse gibi. Bunun yanında bir başkası da muhtaç olmadığı hâlde deveye sahip olabilir, ayrıca zaferana da büyük bir ihtiyaç hissedebilir. Bu yüzden bunların ellerindeki malları değiş tokuş etmekten başka seçenekleri yoktur.

Ayrıca mübadelesi yapılan malların değerini de takdir etmek gerekir. Çünkü deve sahibi, devesini belirsiz herhangi bir zaferan miktarı karşılığı vermek istemez. Aynı şekilde deve ile zaferan arasında da herhangi bir münasebet yoktur ki şöyle densin: Onun şekli veya ağırlığı kadar zaferan verilmelidir. "Aynı durum bir elbise karşılığında ev, ayakkabı karşılığında köle ya da merkep karşılığında un alan kimse

için de geçerlidir. Çünkü bu nesneler arasında bir münasebet yoktur. Ayrıca bir devenin ne kadar zaferan ettiği de anlaşılmaz. Böyle durumlarda ticarî alış veriş çok zor olur. Dolayısıyla birbirinden uzak ve birbirlerine ters olan bu nesnelerin, aralarında adaletle hükmedecek bir aracıya ihtiyaçları vardır. Bu aracı her birinin derecesini ve mertebesini belirleyerek, gerçek düzeylerini tespit ettikten, değerlerini somutlaştırdıktan sonra birbirine eşit değerde olan nesnelerle eşit değerde olmayan nesneleri bilmek kolaylaşır.

Şu hâlde yüce Allah dirhem ve dinarı (parayı) mallar arasında aracı hakemler olup değerlerini belirlesinler diye yaratmıştır. Örneğin insanlar şöyle derler: Bu devenin değeri yüz dinardır. Şu kadar zaferan da yüz dinar eder. Dolayısıyla ikisi bir şeye eşit oldukları oranda birbirlerine de eşit olurlar.

Öte yandan sadece bu iki nesne ile mahiyetinde değerleri tespit ve belirlemek mümkündür. Çünkü bunların bizzat kendilerinden bir hedef gözetilmez. Şayet bizzat kendileri amaç olsalardı, herhalde bu amacın amaç sahibi için özellik ve üstünlük sağlaması gerekecekti. Ama bu, amaca yönelmeyen kimse açısından gerekmeyecekti. Dolayısıyla insanlar arası ilişkilerin bu yönü belli bir düzene kavuşamayacaktı. Bu yüzden yüce Allah onları (dinar ve dirhemi) ellerde dolaşsınlar ve mallar üzerinde adaletle hükmetsinler diye yaratmıştır.

Dinar ve dirhemin yaratılışının altında yatan bir diğer hikmet şudur: İnsanlar diğer eşyalara ulaşmak için bunları aracı ederler. Çünkü bunlar özü itibariyle az bulunur şeylerdir. Yalnız bizzat kendileri bir amaca taalluk etmezler ve direkt olarak talep edilmezler.

Diğer eşyalara yönelik nispetleri birdir, bu yüzden onlara sahip olan, her şeye sahip olmuş gibi olur. Halbuki, bir elbiseye sahip olan sadece bir elbiseye sahip olmuş olur. Diyelim ki, bu adam yiyeceğe ihtiyaç duyuyor, yanında yiyecek bulunan kimse elbiseden çok, söz gelimi bir hayvana ihtiyacı varsa, bu adama öyle bir şey gereklidir ki, görünürde hiçbir şey olmayan bu şey, anlam itibariyle her şeydir. Bir şey, özelliği vurgulayıcı belirgin bir şekli olmadığı zaman farklı şeylere eşit olur. Örneğin ayna kendine ait bir rengi olmadığı hâlde bütün renkleri yansıtıcı bir özelliği vardır. Aynı şekilde paranın kendisine de bir amaç taalluk etmez; ancak her gayeye ulaştırıcı bir araçtır. Harf de öyle. Kendi başına bir anlamı yoktur, sadece onun aracılığı ile başka şeyler-

de olan anlamlar belirginlik kazanır. İşte paranın yaratılışının altındaki ikinci hikmet de budur. Bunun diğer hikmetleri de vardır ki, onlardan söz etmek uzun zaman alır."

Gazali arkasından bir değerlendirmede bulunur ki şöylece özetlemek mümkündür: "Dinar ve dirhem varoluşlarına esas oluşturan bu hikmetler açısından Allah'ın nimetlerinden oldukları için, amaçlanan bu hikmetlere aykırı parayla ilgili bir çalışma yapan kimse, Allah'ın nimetine karşı nankörlük etmiş olur."

Buradan paranın saklanmasının haram olduğu sonucunu çıkarıyor. Çünkü parayı biriktirmek, hazineye koymak zulümdür, varoluşuna esas oluşturan hikmeti iptal etmektir. Dinar ve dirhemi hazinelerde saklamak, insanlar arasında hükmetmesi gereken birini zindana atmak, onu insanlar arasında hükmetmekten alıkoymak anlamına gelir. Bu, adaletle hükmeden biri olmaksızın insanlar arasında bir başı boşluğa yol açmaktır.

Gazali'nin bir diğer çıkarsaması da şudur: "Altın ve gümüşten kaplar yapmak ve edinmek de haramdır. Çünkü altın ve gümüşten kap yapma, onların başlı başına maksat olmalarını gerektirir. Oysa bunlar maksat değil, araçtırlar. Bu da zulümdür. Tıpkı bir memleketin hakimini, yöneticisini dokumacılık, gümrük memurluğu ve vasıfsız insanların yapabileceği diğer işlerde çalıştırmak gibi uygunsuzdur."

Son olarak şu çıkarsamada bulunur: "Dinar ve dirhem üzerinden faizle muamele etmek de haramdır. Çünkü bu nimete karşı nankörlük ve zulümdür. Bunlar başka bir amaç için yaratılmışlardır, bizzat kendileri için değil. Kendilerine taalluk eden bir gaye yoktur."

Ben derim ki: Gazali bu iki nesnenin temel özelliklerini ve ayrıntılarını değerlendirirken yanılgıya düşmüştür. Bu yanılgıları şöyle sıralayabiliriz:

1) Diyor ki: Bu ikisinin kendisine taalluk eden bir gaye yoktur. Eğer böyle olsaydı, diğer eşya ve ihtiyaç maddelerinin değerleri onlarla ölçülemezdi. Bir şeyin kendisinde olmayan bir şeyle bir başka şeyin değerini belirlemesi mümkün müdür? Acaba "zira" bir şeyin uzunluğunu kendi uzunluğunun dışında ne ile ölçebilir? Yoksa bir ölçek, bir maddenin hacmini kendi hacmi ile ölçmüyor mu?

Ayrıca Gazali dinar ve dirhemin aslında az bulunur ve değerli şeyler olduklarını itiraf ediyor. Bu ise, ancak onların aranır, kastedilir şeyler olmaları durumunda bir anlam ifade edebilir. Bir şey istenmediği hâlde saygın ve değerli olabilir mi? Hakkında "az bulunur" ifadesi kullanılır mı?

Kaldı ki, eğer bunlar yaratılış itibariyle sadece başka şeylerle ilintili olarak aranan şeyler olsalardı, dinar ve dirhem yani altın ve gümüş arasında bir değer farkı olmazdı. Pratik ise bunu yalanlıyor. Eğer öyle olsaydı bütün para birimlerinin değeri eşit olurdu. Onların dışındaki deri ve tuz gibi şeylerle diğer eşyaların değerleri tespit edilmezdi.

2) Dinar ve dirhemi (altın ve gümüş para) bir hazinede saklamanın haramlığının altındaki hikmet, onlara bağımsız bir amaç olma niteliğini kazandırma gerekçesinden kaynaklanmıyor. Bunun altındaki gerekçe bir ayet-i kerimede şöyle açıklanıyor: *"Altını ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar..."* (Tevbe; 34) Buna göre, altın ve gümüşü biriktirmenin haramlığının gerekçesi, böyle bir tutumun ihtiyaçların giderilmesi için sürekli olarak çalışmaya ve mübadeleye ihtiyaç varken yoksulları rızk edinme imkânlarından mahrum bırakmasıdır. Bu hususu, ilgili ayetin tefsiri çerçevesinde açıklayacağız.

3) Gazali'nin altın ve gümüş kapların haram oluşunun gerekçesi olarak ileri sürdüğü ve küfür ve zulüm olarak nitelediği durum bu iki maddenin süs eşyası olarak kullanılmaları ve alınıp satılmaları için de geçerlidir. Bu ise, şeriatta zulüm, küfür ya da haram olarak nitelendirilmemiştir.

4) Gazali'nin bozgunculuk olarak nitelediği durum, şayet zulüm ve Allah'ın nimetine karşı nankörlük etmek gibi işaret ettiği şeyleri gerektirici olsaydı, bu erteleme faizi ve borç faizi şeklindeki muameleler için geçerli olduğu gibi mutlak olarak alım satım muameleleri için de geçerli olurdu. Ayrıca Gazali ölçülen ve tartılan şeylerdeki faize uyarlamamıştır bu değerlendirmesini. Halbuki, tümü için de aynı hüküm geçerlidir. Dolayısıyla Gazali'nin açıklaması, eksiktir; faizle ilintilendirilebilecek her şeyi kapsamıyor ve süs eşyası gibi helâl kullanımları da kapsam dışı tutmuyor.

Yüce Allah'ın faizin haram kılınışının altındaki hikmet olarak sunduğu husus, bizim de daha önce işaret ettiğimiz gibi, karşılıksız olarak fazladan bir şey almaktır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanların*

mallarından artsın diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz. Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât ise, işte (sevap ve gelirlerini) kat kat arttıranlar onlardır." (Rûm, 39) Bu ayette faiz, insanların mallarında fazlalaşma olarak nitelendirilmiştir. Çünkü mal, insanların mallarının kendisine eklenmesi suretiyle gelişir. Tıpkı bir tohumun topraktan beslenmesi ve onu unsurlarının kendisine katılması sonucu gelişmesi gibi. Faiz de gelişir ve artar. Ama öbür taraftan insanların mallarını da eksiltir. Bir gün bu malları tümüyle bitirir. Daha önce de vurguladığımız, bu husustu.

Buradan anlıyoruz ki: *"Eğer tövbe ederseniz, artık sermayeleriniz sizindir. Böylece ne zulmetmiş olursunuz, ne de zulme uğratılmış olursunuz."* ayeti ile kastedilen anlam şudur: İnsanlara zulmetmezsiniz ve onlar tarafından veya Allah tarafından zulme uğratılmazsınız. Sonuç şudur ki: Faiz insanlara zulmetmektir.

AYETLERİN MEÂLİ

282- Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirlerinize borç verdiğiniz zaman onu yazınız.Aranızda bir yazıcı (onu) adâletle yazsın. Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın; üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan sakınsın, borcundan hiç bir şeyi eksiltmesin. Eğer üzerinde hak olan (borçlu), düşük akıllı ya da za'f sahibi veya kendisi yazdıramayacak durumda ise velisi onu adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden de iki şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa râzı olduğunuz şâhitlerden bir erkek, iki kadın (şâhitlik etsin.) Tâ ki kadınlardan biri şaşırırsa diğeri ona hatırlatsın. Şâhitler çağrıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, onu süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adâletli, şâhitlik için daha sağlam, kuşkulanmamanız için de en yakın olanıdır (elverişlidir). Ancak aranızda devredip durduğunuz ve peşin olarak yaptığınız ticaret başka, bunu yazmamanızdan dolayı üzerinize bir günâh yoktur. Alış veriş yaptığınız zaman da şâhitlik tutun. Yazana da, şâhide de aslâ zarar verilmesin. (Aksini) yaparsanız, bu kendiniz için fısk (zulüm ve kötülük) olur. Allah'tan sakının, Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilendir.

283- Ve eğer yolculukta olur da yazacak birini bulamazsanız, alınan rehinler (yeter). Şu durumda birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen kimse emâneti (borcunu) ödesin, Rabbi olan Allah'tan sakınsın. Şâhitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, artık şüphesiz, onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

282-283) Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirlerinize borç verdiğiniz zaman...

Ayetin orijinalinde geçen "tedayentum" fiilinin mastarı olan "et-tedayun" kelimesi, borç verme ve borç alma demektir. Ayette geçen "yumlil" fiilinin mastarı olan "el-imlal" adamın yazan kişiye yazacağı şeyleri dikte ettirmesi anlamına gelir. "el-İmlâ"da aynı anlamı ifade eder. "Yabhes" fiilinin mastarı olan "el-bahs" ise, eksiltmek ve başka-

larının malını zayi etmektir. "Tes'emû" fiilinin mastarı olan "es-se'metu" üşenmek demektir. "Yuzarre"nin mastarı olan "el-muzarre" kelimesi, "zarar" mastarının "mufaele" kalıbına uyarlanmış hâlidir. İki ve daha fazla kişi arasındaki zarar verdirmeler anlamında kullanılır. "el-fusûk" itaatin sınırları dışına çıkmak demektir. "er-Rihan" kelimesi "ru--hun" şeklinde de okunmuştur. Her ikisi de "rehn"in çoğuludur ve rehin bırakılan şey anlamına gelir.

"Eğer üzerinde hak olan düşük akıllı..." denilmesi ifadesinde zamir kullanılıp yerine açık işaretin "üzerinde hak olan" yer almış olması, ifadedeki zamirin "yazan kişiye" dönük sanılması şeklindeki bir karışıklığı önlemeye yöneliktir.

"En yumille huve..." (=kendisi yazmaya güç yetiremeyecekse, velisi dosdoğru yazdırsın.) cümlesindeki açık "huve" zamirin sağladığı yarar, üzerinde hak olanın da velisi ile ortak sorumluluk taşıdığının vurgulanmasıdır. Buradaki manzara önceki iki manzaradan farklıdır. Oralarda veli tek başına sorumluluk taşıyordu. Burada ise, üzerinde hak olan kişi de veli ile birlikte yapılan işe ortak oluyor. Adeta şu mesaj veriliyor: Üzerinde hak olan kişi yapabildiği işlerde kendisi sorumludur; yapamadığı işlerde ise hak velisinin üzerinedir.

"En tezille ihdahuma (biri şaşırdığında) cümlesi, "hazere en tezille" takdirindedir. Yani birinin şaşırması ihtimaline karşı bir uyarı niteliğindedir. "İhdahume'l-uhra (=biri öbürüne)" ifadesinde ise açık isim "ihdahuma (=biri)" müzmer ismin yerine konulmuş ve bu kelime tekrar edilmiştir. Buradaki incelik, kelimenin her iki yerde farklı anlamlar ifade etmesidir. Çünkü birincisinde "biri" ifadesi ile kastedilenin hangisi olduğu kesin olarak belli değildir. İkincisinde ise, birinin şaşırması hâlinde geriye kalan öbürü kastediliyor. Dolayısıyla iki anlam birbirinden farklıdır.

"...sakının..." ifadesi Allah'ın bu ayette kendilerine yönelttiği emir ve yasaklar hususunda Allah'tan korkmaları emrini içeriyor.

"Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilendir." ifadesine gelince, bu bir yeni ve ara cümledir ve Allah'ın iyiliğini vurgulama amacına yöneliktir. Tıpkı mirasla ilgili şu ayette olduğu gibi: *"Allah, şaşırıp sapmayasınız diye size açıklar."* (Nisâ, 176) Burada dinin hükümlerinin helâl ve haram meselelerinin öğretilişi ile insanlara yapılan iyiliğe dikkat çekiliyor.

Denilmiştir ki: *"Allah'tan sakının. Allah size öğretiyor."* ifadesi, takvanın ilâhî öğretime sebep olduğunu gösteriyor. Bu değerlendirme özü itibariyle doğru ve kitap ve sünnetteki açıklamalarla uyuşmaktadır; ancak bu ayet-i kerime buna delalet etmekten uzaktır. Bunun nedeni de arada atıf harfi "vav" bulunmasıdır. Kaldı ki, böyle bir çıkarsama, ayetin genel akışı ile giriş ve sonuç kısmının uyumu ile örtüşmemektedir.

Bizim bu söylediklerimizi "Allah" lafzının ikinci kez tekrarlanmış olması da desteklemektedir. Eğer *"Allah size öğretiyor."* ifadesi ayrı bir anlam vurgulamaya dönük olmasaydı, ifadenin şöyle olması gerekirdi: Allah'tan sakının; ta size öğretsin. Yani failin zamir hâlinde olması gerekirdi. Oysa *"Allah'tan sakının, Allah size öğretiyor. Allah her şeyi bilendir."* ifadesinde isim hem birinci cümlede, hem de ikinci cümlede tekrarlanıyor. Bunun nedeni iki bağımsız cümlede yer almasıdır. Üçüncü cümlede de tekrarlanmış olması, illetlendirmeye delalet etmesi içindir. Bununla verilmek istenen, mesaj şudur: "O, her şeyi bilir. Çünkü o, Allahtır."

Biliniz ki: Tefsirini sunduğumuz bu iki ayet, yaklaşık olarak yirmi tane hükmü içeriyor. Borç, rehin ve benzeri muamelelerle ilgili temel kuralları kapsıyor. Bu konuyla ilgili hadisler ve bunlara ilişkin değerlendirmeler çoktur. Ancak bu konunun incelenmesi fıkıh biliminin ilgi alanına girer. Bu yüzden meseleyi irdelememeyi uygun gördük. Bu konuda araştırma yapmak isteyenler fıkıh kaynaklarına başvurabilirler.

AYETİN MEÂLİ

284- Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğini azaplandırır. Allah, her şeye güç yetirendir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır.

Bu ifade, yüce Allah'ın göklerde ve yerde bulunan tüm yaratılmış âlemlere olan malikiyetini ve onların Allah'ın mülkü olduğunu vurguluyor. Aynı zamanda şu ifadeye de bir hazırlık niteliğindedir: *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* Yani: Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Siz, yaptıklarınız ve nefislerinizin kazandıkları da bunlar arasında yer alır. Dolayısıyla o, sizi kuşatmıştır. Sizin yapıp ettiklerinizi denetlemektedir. Amellerinizin gizli ya da açık olması O'nun açısından fark etmez. O, sizi bunlardan dolayı sorguya çekecektir.

Bu ayetten şöyle bir çıkarsama yapmak da mümkündür: Gökteki gelişmeler karakteristik özellikleri itibariyle kalplerin amelleri ve nefislerin sıfatları ile uyum içerisinde ve bir cinstendirler. Şu hâlde nefislerde olanlar göklerde olanlarla aynı tarza sahiptir. Göklerde olanlar Allah'ındır. Nefislerde olanlar, bedensel organlar aracılığı ile pratikte sergilendikleri zaman, yerde olanlar niteliğini kazanırlar. Yerde olanlar

da Allah'ındır. Şu hâlde insanın içindeki duygular ister açığa vurulsun, ister gizlensin Allah'ın kontrolü altındadırlar, O'nun mülküdürler. Allah insanları bunlardan dolayı sorguya çekmek suretiyle onlar üzerinde tasarrufta bulunacaktır.

İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker.

Ayette geçen "tubdû" fiilinin mastarı olan "ibda" gizlemenin karşıtı olan "açığa vurmak"tır. "İçinizdeki" ile kastedilen anlam, geleneğin ve dilbilim uzmanlarının da bildiği gibi içinizde yer eden duygu ve düşüncelerdir. Nefislerde ise sadece iman, küfür, sevgi, kin ve azim gibi iyi ve kötü karakterler ve sıfatlar yer eder. Çünkü ancak bu tür karakter ve sıfatlar gizlenebilir ya da açığa vurulabilirler. Bunların açığa vurulması, bedensel organ aracılığı ile uygun davranışlar şeklinde sergilenmesi ve duyular tarafından algılanması şeklinde olur.

Akılda, davranışlarla uyum içerisinde olan nefisle ilintili bu kaynakların var olduğuna hükmeder. Çünkü azim, hoşlanmamak, iman, küfür, sevgi, kin, vb. nefisle ilintili iyi ve kötü karakterler ve sıfatların varlığı söz konusu olmazsa, bu fiillerin insan aracılığıyla yapıldığı düşünülemez. Akıl, bu davranışların sadır olmasıyla, bir kaynağın bulunduğunu kesinlikle algılar. Bunların gizli tutulması ise, bunların nefislerdeki varlığını ortaya çıkaracak herhangi bir davranışın yapılmasından kaçınılması ile gerçekleşir.

Kısaca söylemek gerekirse, "içinizdeki" ifadesinin zahiri anlamı, bir şeyin nefiste sabitleşip karar kılınmasıdır. Ama bununla köklü melekeler gibi kesinlikle ortadan kalkmayacak tarzda nefiste yerleşmiş olma durumu kastedilmiyor. Aksine eksiksiz bir sabitleşme durumu kastediliyor ki, fiilin sergilenmesi açısından güvenilir ve hazırlayıcı bir unsur işlevini görür. Bunu "açığa vursanız da..." ve "gizleseniz de" ifadelerinden de algılayabiliriz. Çünkü bu iki nitelik gösteriyor ki, nefiste olan açığa vurmanın menşei olabildiği gibi, onun menşei olmaya bilir de. Bu ise, gizlemedir. Bu sıfatlar ister durumlar, ister melekeler şeklinde olsun, bu şekilde olabilirler. Nefiste zaman zaman uyanan düşünceler ve duygular ise, bunlar insanın iradesine bağlı olmayan şeylerdir. Aynı durum onaylanmayan basit düşünceler için de geçerlidir. Arzulamadan ve işlemek üzere harekete geçmeden günahların şeklini tasavvur etmek gibi. Ayet-i kerimenin lafzı, kesinlikle bunları kapsamıyor.

Çünkü bilindiği gibi bunlar nefislerde karar kılınmadıkları gibi, fiillerin sergilenişine de kaynaklık etmezler.

Özetleyecek olursak: Ayet-i kerime, yalnızca itaat ve günah nitelikli fiillerin sergilenişine zemin hazırlayan nefsanî melekelere ve durumlara işaret ediyor. Yüce Allah, insanları bunlardan dolayı sorguya çeker, dolayısıyla bu ayeti şununla aynı kategoriye sokabiliriz: *"Allah sizi yeminlerinizdeki rast gele söylemelerinizden, boş, amaçsız sözlerden dolayı sorumlu tutmaz, fakat kalplerinizin kazandıklarınızdan dolayı sorumlu tutar."* (Bakara, 225) Şu ayetleri de aynı kategoride değerlendirebiliriz: *"Şüphesiz onun kalbi günahkârdır."* (Bakara, 283) *"Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."* (İsrâ, 36)

Bu ayetler gösteriyor ki, kalplerin (yani nefislerin) bazı durum ve vasıfları vardır ki, insan bunlardan dolayı sorguya çekilir. Bu ayeti de aynı kategoride değerlendirebiliriz: *"Çirkin utanmazlıkların iman edenler içinde yaygınlaşmasından hoşlananlara, dünyada ve ahirette acıklı bir azap vardır."* (Nur, 19) Bu ayet, açıkça hoşlanmaktan dolayı, azabın söz konusu olduğunu ortaya koyuyor ki bu, kalple ilgili bir duygudur. Bu hususa dikkat etmelisiniz.

Ayetin açık anlamı budur ve şunun da bilinmesi gerekir: Ayet-i kerime ister açığa vurulsun, ister gizli tutulsun nefiste olanlardan dolayı insanların sorguya çekileceklerini gösteriyor. Bu özellikleri açığa vurma ile gizleme durumunun eşit miktarda cezayı hak etmeleri diğer bir ifadeyle, cezanın ister işlensin ister işlenmesin azmetme üzerinde yoğunlaşması ya da fiilin kastedilen pratiğe isabet edip etmemesine bakılmaksızın eşit cezanın öngörülmesi meselesine gelince, -bir insanın içki olduğunu düşünerek bir bardak sıvıyı içtikten sonra, bunun su olduğunun anlaşılması gibi- ayet-i kerime meselenin bu yönüyle ilgili değildir.

Bu ayetin anlamı çerçevesinde tefsirciler farklı yöntemler izlemişlerdir. Bunun nedeni ise genellikle bu ayetin, ister yerleşsin, ister gelip geçici olsun insan nefsinde geçen her türlü düşünceyi kapsadığı sanısına kapılmalarıdır. Oysa böyle bir yorum güç yetirilmeyeni teklif etmek demektir. Bazıları böyle olduğunu kabul etmiş, bazıları da böyle bir çıkarsamadan kurtulmak için tevil yolunu tutmak zorunda kalmışlardır.

Bu bağlamda bazıları demişlerdir ki: Ayeti-i kerime, kalpte geçen her şeyin sorgulanacağını gösteriyor. Bu güç yetirilmeyeni teklif et-

mektir. Fakat bu hüküm peşinden gelen hüküm ile neshedilmiştir. *"Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez."*

Bu yoruma karşı bizim değerlendirmemiz şudur: Daha önce de söylediğimiz gibi ayetin bu kadar geniş bir anlam ifade edip etmediği belirgin değildir. Öte yandan yüce Allah'ın insanlar tarafından güç yetirilmeyecek bir şeyi teklif etmesi de kesinlikle caiz değildir. Üstelik yüce Allah bir ayette bunu açıkça dile getirmiştir: *"O, din konusunda size bir güçlük yüklememiştir."* (Hacc; 78) Bu demektir ki, Allah'ın dinde güç yetirmeyen herhangi bir yükümlülüğü yasallaştırması söz konusu değildir.

Bazılarının ayete ilişkin yorumları ise şöyledir: Ayetin içeriği şahadeti gizlemeye özgüdür ve öncesindeki borç ayetiyle bağlantılıdır. Bu değerlendirme de ayetin mutlak ifadesi ile bağdaşmamaktadır. Tıpkı: "Ayet sırf kâfirlere özgüdür." diyenlerin görüşü gibi.

Bazılarının yorumu da şöyledir: İçinizdeki kötülükleri amellerinizle ortaya koysanız; açıkça ve ilan ederek yapsanız ya da bunları gizlice yapmak suretiyle gizleseniz de Allah sizi bunlardan dolayı sorguya çeker.

Tefsir bilginlerinin bazıları da şöyle demişlerdir: Ayet-i kerime insanın içinden geçen her şeyi kapsayacak şekilde mutlaktır. Ancak, ayette işaret edilen "sorguya çekmek"ten maksat haber vermektir. Yani, sizin aklınızdan geçen her şey, ister açığa vurmuş olun, ister gizlemiş olun, Allah kıyamet günü bunları size haber verecektir. Dolayısıyla ayet, içerdiği mesaj itibariyle şu ayeti andırmaktadır: *"O, size yaptıklarınızı haber verecektir."* (Maide, 105) Bu ve önceki değerlendirmenin daha öncede açıklandığı gibi ayetin zahiri anlamına ters düştüğü ortadadır.

Sonra dilediğini bağışlar, dilediğini azaplandırır. Allah, her şeye güç yetirendir.

Allah'ın egemenlik ve her şeye sahip olmasını, bağışlama ve azaplan-dırma olmak üzere iki kısım ifadeyle ayrıntılandırma şu mesajı ve işareti vermeye yöneliktir: Nefislerde olanlardan maksat, insanın içindeki kötü sıfatlar ve hâllerdir. Gerçi Kur'ân-ı Kerim'de "bağışlama" kavramı günahla ilgisi bulunmayan konularda da kullanılmıştır. Ancak bu tarz bir kullanım çok nadirdir ve özel karinelerin bulunmasına bağlı, olarak anlaşılabilecek bir husustur. *"Şüphesiz Allah..."* diye başlayan

ifade, son cümlenin içeriğini ya da tüm ayetin anlamını illetlendirmeye dönüktür.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Sahih-i Müslim'de Ebu Hureyre'den şöyle rivayet edilir: "Resulullah efendimize (s.a.a): *"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* ayeti inince, bu durum Resulullah'ın ashabına ağır geldi, Bunun üzerine Resulullah'ın yanına gelip diz üstü oturdular ve dediler ki: "Ya Resulullah, namaz, oruç, cihad ve sadaka gibi yapabileceğimiz yükümlülüklerle bizi görevlendir. Ancak Yüce Allah bu ayeti indirdi. Oysa bizim buna gücümüz yetmez." Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Yoksa siz, sizden önceki Ehlikitap gibi: *"Duyduk ve isyan ettik" mi* demek istiyorsunuz? Hayır öyle değil, *"Duyduk ve uyduk, Rabbimiz, bağışlamanı dileriz ve dönüş sanadır."* deyin. Orada bulunanlar kendilerini buna alıştırıyor ve bunu tekrarlıyorlardı ki, arkasından yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Elçi, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, müminler de..."* insanlar bu ayetin gereğini yapmaya başlayınca, Allah hükmünü neshetti ve şu ayeti indirdi: *"Allah hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez."*[1]

Aynı hadis ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ahmed, Müslim ve Ebu Davud (Nasih adlı eserinden), İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem kanalıyla Ebu Hureyre'den rivayet edilir. Buna yakın bir rivayet de çeşitli kanallardan İbn Abbas'a dayandırılır. Ayetin neshi ile ilgili açıklamalar, bunların dışında İbn Mesud ve Aişe'ye de nispet edilir.

Rebi b. Enes'in şöyle dediği rivayet edilir: "Ayet muhkemdir. Neshedilmemiştir. Sorguya çekmekten maksat, yüce Allah'ın kıyamet günü kulun dünyadayken işlediği amelleri haber vermesidir."

Değişik kanallardan İbn Abbas'dan şöyle rivayet edilir: "Ayet, şahadetin gizlenmesi ve yerine getirilmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla muhkemdir. Mensuh değildir."

Aişe'den de şöyle rivayet edilmiştir: "Sorguya çekmek"ten maksat, kişinin bir günahı işlemeye karar verip de bu niyetini gerçekleştirme-

1- [Sahih-i Müslim, c.2, s.145]

mesi üzerine duyduğu hüzün ve gamdır. Dolayısıyla ayet muhkemdir, neshedilmemiştir.

Hz. Ali (a.s) aracılığıyla İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de."* Burada kastedilen senin gizli ve açık olarak işlediğin fiillerdir. "Allah sizi onunla sorguya çeker." Bu ayet neshedilmemiştir. Ancak yüce Allah kıyamet günü insanları toplar ve onlara şöyle der: "Size içinizde gizleyip de meleklerimin haberdar olmadıkları şeyleri haber vereceğim." Müminlere bunları haber verir ve içlerinde geçen olumsuz duygulardan ötürü onları bağışlar. *"Allah sizi onunla sorguya çeker."* sözünün anlamı budur. Yani size haber verir. Şüphe ve kararsızlık ehline ise, içlerinde gizledikleri hakkı yalanlama duygusunu haber verir. *"Fakat kalplerinizin kazandıklarından dolayı sorumlu tutar."* (Bakara, 225) ayeti ile de bu kastedilmiştir.

Ben derim ki: Bu rivayetler, içerikleri itibariyle farklılıklar arzetmelerine karşın, daha önce de vurguladığımız gibi Kur'ân'ın zahiriyle çelişmek açısından benzerdirler. Çünkü ayetin zahiri şunu vurgulamaya yöneliktir: Sorguya çekilme, kalplerin ya bizzat ya da bedensel organlar aracılığı ile kazandıkları şeyler için geçerlidir. Yoksa nefiste zaman zaman uyanan gelip geçici duygular açısından bir kazanç söz konusu değildir. Bu bağlamda şahitlikle başka şeyler arasında bir farklılık olmadığı gibi, kâfirle mümin arasında da bir fark yoktur. Sorguya çekme ifadesinden anlaşılan, açıkça cezalandırmak için sorguya çekmedir, nefsanî arzular ve gelip geçici düşünceleri haber verme değil. Ayet-i kerime buna delalet ediyor. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi başka ayetlerde de bu anlam pekiştiriliyor.

Özellikle nesihten söz eden rivayette birçok açıdan tutarsızlık vardır. Dolayısıyla bu rivayetin kanıtsallık özelliği yoktur.

Öncelikle Kur'ân'ın zahiri anlamı ile çelişiyor. Bunu daha önce de vurguladık.

İkincisi: Güç yetirilemeyecek şeyin teklif edilebileceğini ima ediyor. Ki akıl, özellikle Yüce Allah açısından böyle bir şeyin geçersiz olduğundan kuşku duymaz. Görüldüğü gibi, bu konuda nesh olduğu yönünde bir tevil getirmek de kâr etmiyor. Sadece problem içinde problem doğuruyor. Çünkü rivayette: "Orada bulunanlar kendilerini buna alıştırıyor ve bunu tekrar ediyorlardı ki..." şeklinde bir ifade geçiyor.

Bu demektir ki, nesih olayı amelden önce gerçekleşmiştir. Bunun da sakıncası ortadadır.

Üçüncüsü: Bundan sonraki iki ayeti incelediğimizde göreceksin ki, *"Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez."* ifadesi, herhangi bir hükmü neshedici olmaya elverişli değildir, sadece şuna delalet ediyor ki: Her nefis kendi elleriyle kazandıklarını karşısında bulacaktır, bunlar ister kendisine ağır gelsin, isterse kolay gelsin fark etmez. Eğer güç yetiremeyeceği bir şey kendisine yüklenirse veya bizden öncekilerde olduğu gibi ağır bir yük yüklenirse, bu onun nefsinin kötü seçimi sonucu kazandığı bir şeydir. Bu durumda insan yalnızca kendi nefsini kınamalıdır. Dolayısıyla, *"Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez."* ifadesi, yersiz bir düşünce ve sanıyı reddetmeye dönük bir ara cümle konumundadır.

Dördüncüsü: Biraz sonra da göreceğimiz gibi, bundan sonraki iki ayetin hedefi, kesinlikle insanın içinde uyanabilen gelip geçici duygu ve düşünceleri açıklamaya yönelik değildir. Oysa nesh konusunda en başta olması gereken, nasih ile mensuhun tam olarak birbirlerine karşı olmaları gerekir.

Tam tersine; *"Elçi, kendisi Rabbinden indirilene inandı."* diye başlayan ayet ve arkasından gelen ayetin vurguladığı husus, *"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır."* ayetinin vurguladığı husustan farklıdır. İnşaallah, daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

AYETLERİN MEÂLİ

285- Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de. Tümü, Allah'a, meleklere, kitaplarına ve elçilerine inandı. "Onun elçileri arasında hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." (dediler.) Ve dediler ki: "İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz bağışlamanı dileriz. Varış ancak sanadır."

286- Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. Rabbimiz, unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Rabbimiz, kendisine güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize taşıtma.

Bizi affet. Bizi bağışla. Bizi esirge. Sen bizim mevlamızsın; öyleyse kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

İncelediğimiz bu iki ayet, bütün surede açıklanan ayrıntılı değerlendirmelerin bir özeti niteliğindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, surenin ana hedefi, şu hususun da Allah'a kul olmanın bir gereği olduğunu vurgulamaktadır: "Yüce Allah'ın elçilerinin lisanıyla kullarına indirdiklerinin tamamına inanmak ve elçiler arasında herhangi bir ayırım yapmamak." Tefsirini sunduğumuz ayetlerin ilkinde de vurgulanan husus budur: *"Elçi, kendisine Rabbinden indirilene inandı... Onun elçileri arasında hiç birini (diğerinden) ayırt etmeyiz."*

Surede yer alan bazı kıssalarda yüce Allah'ın İsrailoğulları'na bahşettiği birçok nimetler içinde kitap, peygamberlik ve egemenlikten de söz ediliyor. Onlarınsa bu nimetleri isyan, inatçılık, ahitleri bozma ve küfürle karşıladıkları belirtiliyor. İşte tefsirini sunduğumuz ayetlerin ilkinin sonlarında ve ikinci ayetin tamamında, bundan ve bu tür davranışlardan kaçınıp Allah'a sığınmaktan söz ediliyor. Dolayısıyla bu iki ayet, surenin sonunu baş tarafına döndürüyor; bitimi ile başlangıcını aynı noktada buluşturuyor.

Bununla iki ayetin içerdiği açıklamanın özelliği de belirginleşiyor. Buna göre yüce Allah, Bakara Suresi'ni takva ehlinde bulunması gereken bir nitelikle yani kulun yerine getirmekle yükümlü olduğu, Rububiyet hakkı ile açıyor. Bu bağlamda, Allah'ın muttaki kullarının gaybe inandıkları, namazı kıldıkları, Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği şeylerden infak ettikleri, Allah'ın elçisine ve ondan önceki elçilere indirdiklerine inandıkları ve ahirete de kesin olarak iman ettikleri vurgulanıyor. Hiç kuşkusuz yüce Allah Kur'ân'ın yol göstericiliğiyle onlara büyük bir nimet bahşetmiştir. Bunun tam tersi bir konumun temsilcileri olarak da kâfir ve münafıkların durumu açıklanmıştır.

Ardından Ehlikitap, özellikle Yahudilerle ilgili detaylı açıklamalara yer veriliyor. Yüce Allah'ın kendilerine hidayet vermekle büyük bir lütufta bulunduğu, çeşitli nimetler bahşettiği, çok büyük iltifatlarda bulunduğu dile getiriliyor. Ama onlar bütün bunlara serkeşlikle, emre itaatsizlikle ve nimete karşı nankörlük etmekle, Allah ve resullerini red-

detmekle, meleklere düşmanlık beslemekle, Allah'ın elçilerini ve kitaplarını birbirinden ayırmakla karşılık verdiler. Bunun üzerine yüce Allah, ağır hükümler vaz etmek, birbirlerini (kendilerini) öldürmek, maymun ve domuza dönüşme, yıldırım çarpma ve gökten üzerlerine onur kırıcı azap indirme gibi güç yetirilmesi mümkün olmayan teklifler yüklemekle onlara karşılık verdi.

Açıklamanın sonunda, Hz. Peygamber'in (s.a.a) ve kendisine tâbi olan müminlerin niteliklerine yer veriliyor. Buna göre onlar Ehlikitap gibi davranmıyorlar. Rablerinin kendilerine bahşettiği hidayeti, yol göstericiliği en güzel bir tavırla yani "duyduk ve uyduk" demekle karşıladıkları dile getiriliyor. Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine inandıkları, resulleri arasında bir ayırım yapmadıkları belirtiliyor. Onlar böyle yapmakla tavırlarına esas oluşturan kulluk zelilliğiyle Rab--lık yüceliği arasındaki dengeyi korumuş oluyorlar. Çünkü onlar hak çağrısını mutlak olarak kabul edişlerine rağmen, bu hakkı tam olarak yerine getirmekten aciz olduklarını da itiraf etmiş oluyorlar.

Çünkü varoluşları zaafa ve cehalete dayalıdır. Bu nedenle unutmak ya da yanılmak suretiyle, bütün yükümlülüklerini yerine getirme hususunda kusur edebilirler. Ya da kulluk görevini yerine getirme hususunda bir kusurları olabilir. Örneğin nefislerinin ihanetine uğrayıp, herhangi bir kötülük işlemek suretiyle azap ve sorgu durumuyla karşı karşıya kalmaları mümkündür. Nitekim kendilerinden önce kitap verilenler de böyle bir durumla karşı karşıya geldiler. Bu yüzden müminler üstünlük ve izzete sahip zâta, rahmetin kaynağına sığınma gereğini duyuyorlar. Unuttukları zaman ya da bir hata işledikleri zaman kendilerini sorumlu tutmamasını istiyorlar. Kendilerine ağır yük yüklememesini, güç yetiremeyecekleri yükümlülüklerin altına sokmamasını, kusurlarını affetmesini, günahlarını bağışlamasını ve kâfirler topluluğuna karşı kendilerine yardım etmesini talep ediyorlar.

İncelediğimiz iki ayetteki açıklamaların hedefi budur. Görüldüğü gibi bu surenin genel atmosferi ilk güdülen amaca da uygundur. Yoksa bazılarının sandığı gibi, bu iki ayet bir önceki ayette geçen: *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* ayetle ilgilidir ve bu ayet, güç yetirilmez yükümlülüğüne delalet etmektedir. *"Elçi, kendisine Rabbinden indirilene inandı, müminler de..."* ayeti ashabın güç yetirilmez yükümlülüğü kabul ettiklerini ifade et-

mektedir. Arkasından gelen ayet de bunu neshetmiştir." şeklindeki değerlendirme doğru değildir.

Bizim söylediklerimiz, ayetlerin iniş sebebiyle ilgili rivayetlere de uygundur. Bu rivayetlerde deniliyor ki: Bakara Suresi Medine'de inen ilk suredir. Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicret etmesi ve oraya yerleşmesi, Allah'ın dininin yardımcıları olan ensar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Canlarıyla ve mallarıyla Allah'ın elçisine (s.a.a) yardım ettiler. Muhacirler de Allah için evlerini, evlâtlarını, mallarını ve yurtlarını terk ettiler. Allah'ın Resulünü izlediler. Her iki topluluğun bu tavırları, peygamberin çağrısını "duyduk ve uyduk" şeklinde karşılamaları yüce Allah'ın övgüsünü, iltifatını hakkediyordu. Ayrıca ayet-i kerimedeki bir ifade de buna yönelik işaretler içeriyor: *"Sen bizim mevlamızsın; öyleyse kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."* Bu cümle, müminlerin bu taleplerinin İslâm'ın ortaya çıkışının başlarında gerçekleştiğini ima ediyor.

Ayette hem genel, hem de ayrıntılı ifadeler var. Hem öz, hem de detaylı açıklamalar yer alıyor. Ayrıca kulluğa yakışan edep tavrı, kemal ve mutluluğun garantisi direktifler sunuluyor. Kuşkusuz bu, Kur'ân'ın kendine özgü olağanüstü ifade tarzının bir özelliğidir.

285) Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de.

Burada Peygamber efendimizin (s.a.a) ve müminlerin imanları tasdik ediliyor. Peygamber efendimizin (s.a.a) ayrı olarak kendisine Rabbinden indirilene iman ettiğinin belirtilmesi, sonra müminlerden bahsedilmesi, O'na (s.a.a) yönelik bir onurlandırma ifadesidir. Kur'ân'ın sık sık baş vurduğu bir ifade tarzıdır bu. Peygamberimizin (s.a.a) ayrı olarak onurlandırılması gereken yerlerde, yalnız ondan söz ediliyor. Önce onun ismi geçiyor, sonra müminler onun peşinden zikrediliyorlar. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Allah; elçisinin ve müminlerin üzerine güven ve yatışma duygusunu indirdi."* (Fetih, 26) *"O gün Allah, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri küçük düşürmeyecektir."* (Tahrim, 8)

Tümü, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inandı.

Önceki cümlenin genel olarak değindiği anlam ayrıntılandırmaya yönelik bir ifade bu. Çünkü Allah'ın elçisine indirilenler, insanları kitaplar, elçileri ve Allah'ın seçkin kulları olan melekleri tasdik etmeye

ilişkin davet içermektedir. Dolayısıyla, Allah'ın elçisine iman eden kimse, bütün bunlara da layıkıyla inanmış olur.

Onun elçileri arasında hiç birini ayırt etmeyiz.

Araya "dediler" gibi bir ifade olmadan, onların sözleri hikaye ediliyor. Daha önce: "İbrahim, İsmail'le birlikte Evin sütunlarını yükselttiğinde: *"Rabbimiz bizden bunu kabul et. Şüphesiz, sen işiten ve bilensin."* (Bakara, 127) ayetinin tefsiri çerçevesinde bu tarz ifadelerde genel bir incelik bulunduğundan söz etmiştik. Orada demiştik ki, bu tarz ifadeler, Kur'ân'ın en güzel ifadeleridir. Burada konumla ilgili bir incelik daha vardır ki burada onların hem tavırları, hem de sözleri temsil ediliyor. Aslında bu söz, onların Allah'ın indirdiklerine imanla ilgili durumlarına özgü olmaktan uzaktır. Çünkü onlar bunu ancak lisan-ı hâlleriyle söylüyorlar; kuşkusuz her biri bunu kendi içinde de söylüyordur. Ancak onların bunu bir lisanla ifade etmeleri sadece lisan-ı hâl ile mümkün olabilir.

Ayet-i kerimenin ifade tarzı son derece ilginçtir. Burada müminlerden aktarılan iki söze yer veriliyor. Ancak, iki sözün aktarılışında farklı bir anlatıma başvuruluyor. *"Onun elçileri arasında hiçbirini ayırt etmeyiz."* ve *"İşittik ve itaat ettik, dediler."* ifadelerini önceki ifadede "dediler" sözüne yer verilmezken, ikincisinde, bu söze yer veriliyor. Ve her ikisi de müminlerin, davetçinin davetine icabet ettiklerini anlatan ifadelerdir.

Bu farklı anlatımın nedeni, "ayırt etmeyiz." diye başlayan ifadenin lisan-i hâl ve fiili anlatım olması, *"İşittik ve itaat ettik."* ifadesinin ise sözlü anlatım olmasıdır.

Yüce Allah, her birinin hâlinden haber vermeye başlarken tekil bir ifade kullanıyor. *"Tümü Allah'a... inandı."* Sonra çoğul ifadeye başvuruyor: *"Onun elçileri arasında hiçbirini ayırt etmeyiz..."* Çünkü Ehlikitap arasında yaşanan benzeri olaylar, kitlesel karakter arz ediyor. Örneğin Yahudiler Hz. Musa ile Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i birbirinden ayırt ediyorlardı. Hıristiyanlar da Hz. Musa ve İsa ile Hz. Muhammedi birbirinden ayırıyorlardı. Gruplara ve parçalara ayrılmışlardı. Oysa yüce Allah onları fıtrat üzere tek bir ümmet olarak yaratmıştı. Aynı şekilde ağır yük yükleme ve sorumlu kılma gibi durumlar da topluluk açısından söz konusu olmuş ve kitlesel karakter arz ediyordu. Ayrıca aye-

tin sonunda, işaret edilen kâfirlere karşı yardım isteme, durumu da kitlesel bir talepti, bireysel değil. Oysa imanda bu söz konusu değildir. Çünkü gerçekte bireyle ilgili bir durumdur.

Ve dediler ki: "İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz bağışlamanı dileriz. Varış ancak sanadır."

"İşittik ve itaat ettik." sözü bizzat kendilerinin sunulan şeye itaat edeceklerini bildirmedir, [Türkçe'de "baş üstüne" kullanıldığı gibi] ve haber verme şeklinde bir ifade değildir. Bu ifade, kalben onaylanmış ve organlar vasıtasıyla pratize edilmiş bir şekilde icabet etmekten kinayedir. Çünkü dil biliminde işitmek, kabul ve kalben onaylamayı ifade eder. İtaat ise, pratik uygulamaya baş eğme anlamına gelir. Dolayısıyla iman olgusu, işitme ve itaatin bir araya gelmesi ile gerçekleşir.

Müminlerin *"İşittik ve itaat ettik."* demeleri, kulun üzerinde bir yükümlülük olan Rububiyet karşısında, o makamın çağrısı karşısında tam bir bağlılığın, boyun eğişin ifadesidir. Yüce Allah'ın kulundan istediği ve kulu üzerinde olan hakkı budur. Bu, İtaat etmek üzere işitmesidir ki, işte buna ibadet denir. Konuya ilişkin olarak ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Ben, cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızk istemiyorum ve onların beni doyurup beslemelerini de istemiyorum."* (Zâriyat, 56-57) Ve yine şöyle buyuruyor: *"Ey Ademoğulları, ben size ant vermedim mi ki: Şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin."* (Yâsin, 60-61)

Yüce Allah, zatı için kullara yüklediği bu hakka karşılık, kullar için de kendisine bir hak öngörmüştür. Bu hak, ulu Allah'ın kulunu bağışlamasıdır. Nebi, resul ve diğer insanlardan olsun her kes, kişisel mutluluk için buna muhtaçtır. Buna göre yüce Allah, kulları kendisine ibadet etmek suretiyle itaat edecek olursa, O da kedilerini bağışlayacaktır. Nitekim bu hükmü, Adem ve çocukları için öngördüğü şeriatta her şeyden önce vurgulamıştır: *"Dedik ki oradan tümünüz inin. Bundan sonra size benden bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa, onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır."* (Bakara, 38) Burada kastedilen, bağışlamadan başka bir şey değildir.

Müminler: *"İşittik ve itaat ettik."* dediklerinde, çağrıya "işitme ve itaat etme" suretiyle icabet ettiklerini, mutlak olarak ve hiç bir kayıt getirmeden belirtmiş olmakla, Rububiyet makamının üzerlerindeki hak-

kını eksiksiz yerine getirmiş oldular. Ondan sonra da ulu Allah'tan, kendileri için öngördüğü haklarını talep ettiler. Bu hak da Rabbin kulunu bağışlamasıdır. Bu yüzden: *"İşittik ve itaat ettik."* sözlerinden sonra şöyle demişlerdir: *"Rabbimiz, bağışlamanı dileriz, varış ancak sanadır."* "Bağışlama" anlamına gelen "mağfiret" ve "gufran" kelimelerinin anlamlarının esasında "örtme" olgusu yatar. Dolayısıyla yüce Allah'ın bağışlamasının esası, azabın bertaraf edilişi ve kulluk aşamasındaki kusurların örtülmesidir ki bu kusurlar Dönüş sürecinin sonunda kulun, Rabbinin huzuruna çıktığında ortaya çıkacaktır. Bu nedenle, *"Rabbimiz, bağışlamanı dileriz."* ifadesinden sonra: *"Varış ancak sanadır."* demişlerdir.

286) Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.

Ayetin orijinalinde geçen "vus'" yapabilirlik ve güç demektir. Asıl anlamı ise, genişlik ve mekânsal kapasitedir. Sonra insanın isteğine bağlı fiillerinin kaynağı olan gücü için de bir tür mekân tasavvur edilir olmuştur. Buna göre, insanın yapabildiği her iş, onun gücünün bunu kapsayabildiği şeklinde algılanmıştır. Güç yetiremediği de, gücünün onu kapsayamadığı şeklinde düşünülmüştür. Bu yeteneğe ve kapasiteye "takat" (yapabilme yeteneği) ismi uygun görülmüş, daha sonra bu "takat"a da "kapasite" anlamında "vus" adı verilmiştir. "Vus'ul insan" denildiğinde "insanın takati, gücünün kapasitesi" kastedilmiştir.

Şu anda biliyorsun ki: Yüce Allah'ın kulu üzerindeki hakkının tamamı, kulun, işitip itaat etmesidir. Ancak insân, nefsinin anlamak suretiyle kabule yanaşabileceği durumda "işittim" ifadesinin anlam kazanacağı kuşku götürmez bir realitedir. İnsan nefsinin anlayıp kavrayamayacağı şeyleri, işitme ve kabul etme suretiyle icabet etmesinin bir anlamı olmaz. Ve yine kulun ancak, bedensel organlarla ve fiillerle gönüllü boyun eğme mümkün olduğu hususlarda "itaat ederim ve baş üstüne" diyebilmesi apaçık bir gerçektir. Çünkü itaat, insanın gönüllü boyun eğmesidir. Gücünün ve azalarının etkileyici emrediciden etkilenmesidir.

Olurluluk mümkün olmadığı durumlara gelince, örneğin bir insana gözüyle bir sesi işitmesinin ya da bedeniyle aynı anda bir kaç yerde olmasının ya da annesinden ikinci kez doğmasının emredilmesi gibi durumlarda itaat da düşünülemez ve mevlevî bir teklif de böyle bir şeye

taalluk etmez. Şu hâlde hakka çağıran kişiye yönelik işitme ve uyma şeklindeki itaat, ancak, insanın gücüne taalluk eden ihtiyari, isteğe bağlı tutum ve davranışlarda olur. İnsan bununla kendisine yarar ya da zarar veren şeyler kazanır. Dolayısıyla kazanma, kelimesi, insanın karşısına çıkan ve kendisine, nispet edilen her şeyin onun gücü ve kapasitesi ile gerçekleştiğinin en iyi kanıtıdır.

Bununla da anlaşılıyor ki: *"Allah... yüklemez."* ifadesi yüce Allah'ın kullar hakkında yürürlüğe koyduğu bir yasaya (sünnete) işaret ediyor. Buna göre yüce Allah, kullardan anlama kapasitelerinin üstünde olan şeylere inanmalarını ve güçlerinin kaldıramayacağı şeylerde itaat etmelerini istemez. Bu, Allah'ın yarattığı akıl sahibi, bilinçli varlıklar arasında geçerli kılınan bir kuraldır. Bu ifade, aynı zamanda, yüce Allah'ın Resulünün ve müminlerin lisanıyla aktardığı ifadenin içeriğiyle de uyuşmaktadır. Yani: *"İşittik ve itaat ettik."* Ne fazla ne de eksik.

"Allah hiç kimseye... yüklemez." cümlesinin içeriği, her iki ayetin yani hem kendisinden önceki, hem de sonraki ayetlerin ifadesiyle bağlantılıdır.

Kendisinden önceki ifadeyle bağlantısına gelince, bu açıdan verilen mesaj şudur: Allah kullarına işitebilecekleri ve itaat edebilecekleri şeylerden fazlasını yüklemez. Şu hâlde bu çağrı, onların yapabilecekleri şeyleri içeriyor.

Kendisinden sonraki ifadeyle bağlantılı olarak ele alındığında ifade ettiği anlam şudur: Yanılma ve unutmadan dolayı sorumlu tutulmama, kendilerine ağır yük yüklenmemesi ve kaldıramayacakları sorumlulukların verilmemesi şeklinde Resul ve müminler tarafından dile getirilen istekler, bir takım zorlukları da beraberlerinde getiriyorlarsa da, insanın kapasitesinin üstündeki yükümlülükler değildir. Çünkü, eğer kendilerine güç yetirilmeyecek bir şey yüklenilecekse bu, teklif ve görev şeklinde olmayacaktır. Ancak inatlaşmanın ve isyanın cezası olacaktır. Yanılma ve unutmadan dolayı sorumlu tutulma durumuna gelince, yanılma ve unutma ihtiyari ve isteğe bağıl tutumlar olmasalar da, bizzat öncülleri aracılığıyla ihtiyari ve isteğe bağlı tutumlar olarak değerlendirilebilirler. Söz gelimi, öncüllerinin önüne geçilmesi ya da korunma tedbirlerine başvurulmanın gerekli kılınması suretiyle bunların önüne geçmek mümkündür. Özellikle insanın bunlara yakalanması, kötü tercihinden ileri geliyorsa.

Aynı durum "ağır yük yükleme" için de geçerlidir. Şayet bu durum, insanın kendisine önerilen kolay yükümlülüğe başkaldırmasının bir cezası olarak ve kolay yükümlülüğün ağır yükümlülükle değiştirilmesi şeklinde ortaya çıkıyorsa, bu yükümlendirme olarak algılanamaz, "Ulu Allah, bundan münezzehtir. Akıl da böyle bir şeyi kabul etmez" gibi ifadeler böyle bir durumda söz konusu edilemez. Çünkü bunu, bizzat insan, kötü tercihi ile böyle bir sonucu hak etmiştir. Dolayısıyla bu yükün ona yükletilmesinin de bir sakıncası yoktur.

Rabbimiz, unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma.

Yapılan çağrıya karşılık niteliğinde *"İşittik ve itaat ettik."* dedikten ve hiç bir kayda bağlı olmayan mutlak icabet bildiren bir ifade kullandıktan ve sonra varoluşlarının içinde barındırdığı zaaf ve çatlaklığı fark ettikten ve yine kendilerinden öncekilerin akıbetlerine baktıktan ve bunlar da tıpkı kendileri gibi birer ümmet olduğunu hatırladıktan sonra Rablerinden, onlarınkine benzer bir muamelede bulunmamasını isteyerek, merhametini dilediler. Ağır yük yüklememesini, altından kal-kamayacakları bir teklif getirmemesini talep ettiler. Çünkü onlar, yüce Allah'ın kendilerine öğrettiği gibi, Allah'ın üstünde herhangi bir güç ve kudret olmadığını biliyorlardı. Kendilerini Allah'ın azabından ancak O'nun merhametinin koruyabileceğinin bilincindeydiler.

Hz. Peygamber (s.a.a) gerçi masumdu; yanılmazdı, unutmazdı. Ancak o, Allah'ın koruması, masum kılması ile bu niteliğe sahipti. Dolayısıyla, kendi nefsi açısından emin olmadığı bir şeyi Rabbinden dilemesi ve bu bağlamda kendisini müminlerin zümresine dahil etmesi yerindeydi.

Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.

Ayetin orijinalinde geçen "isr", denildiğine göre "ağırlık" demektir. Bir görüşe göre de, bir şeyi zorla alıkoymak demektir. Bu da ilk anlama yakındır. Çünkü alıkoyma işinde, istenmeyen ve ağır gelen bir şeye zorlama anlamı da söz konusudur.

"Bizden öncekiler"den maksat, Ehlikitap özellikle Yahudilerdir. Çünkü bu surede tarihlerinden birçok kesitler aktarılmıştır. Ve bir ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların ağır yüklerini, üzerlerindeki zin-cirleri indiriyor."* (A'râf; 157)

Rabbimiz, kendisine güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize taşıtma.

"Güç yetiremeyeceğimiz şey"den maksat, ilkel olarak altından kalkılmayacak yükümlülük değildir. Çünkü aklın hiçbir zaman böyle bir şeyi olumlu karşılamayacağını biliyorsunuz. Kaldı ki, Allah'ın kelâmı, yani *"İşittik ve itaat ettik."* sözü de bunun tersini ortaya koyuyor. Şu hâlde burada kastedilen, yaptıkları kötülüklerin cezası olarak kendilerine teklif edilen ağır sorumluluklardır ve bunlara da normal olarak bir insan katlanamaz. Veya üzerlerine inen bir azap yahut maymun ve domuza dönüşme gibi onur kırıcı bir ceza kastediliyor.

Bizi affet. Bizi bağışla. Bizi esirge.

Af, bir şeyin izinin silinmesi, "mağfiret (=bağışlama)" ise örtülmesi demektir. "Rahmet" de bilindiği gibi, acıma, esirgeme anlamına gelir. Ancak nesnel karşılık açısından, bu kelimelerin sözlük anlamlarının göz önünde bulundurulması, üç cümlenin peş peşe sıralanışı ile ayrıntıdan asıl olana yönelik bir tedricilik gözetildiği fark edilecektir. Diğer bir ifadeyle, sonuç ve fayda itibariyle özelden genele doğru bir tertip gözetilmiştir. Buna göre, yüce Allah'ın affı, günahkâr için öngörülen ceza gibi, günahın kaçınılmaz izinin onun tarafından silinmesi, giderilmesi, demektir. Bağışlaması (mağfiret) da günahın nefis içindeki biçiminin giderilmesi ve üzerinin örtülmesi, rahmet ise, ilâhî şefkat ve acımanın günah ve izlerini bürümesi anlamını ifade eder.

Bu üç cümlenin, yani *"Bizi affet. Bizi bağışla. Bizi esirge."* cümlelerinin *"Rabbimiz, unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma."* ifadesine atfedilmiş olması, bununla beraber her birinin kendine özgü bir ifade ve akış tarzının olması şu mesajı vermeye yöneliktir: Af, bağışlama ve esirgeme kavramları onların unutma, yanılma vb. sonucu işledikleri günahlarla ilintili olarak gündeme getirilmişlerdir. Bununla da anlaşılıyor ki: Müminlerin bu ayette, istedikleri bağışlama, daha önce, *"bağışlamanı dileriz."* şeklinde dile getirdikleri bağışlamadan farklıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi, önceki bağışlama, mutlak bir icabete karşılık olarak talep edilen mutlak bir bağışlanmadır. Burada ise, unutma veya yanılma sonucu işlenen günahlara karşı özel bir bağışlanma talebi söz konusudur. Dolayısıyla bağışlama isteğine ilişkin ifadenin tekrarlanmışlığından söz edilemez.

Bu dualarda "Rab" sözü dört kere tekrarlanıyor. Amaç kulluk sıfatına imalı göndermelerde bulunarak ilâhî rahmet sıfatının devreye sokulmasını sağlamaktır. Çünkü "Rablık" sıfatından söz edilince, insanın aklına ister istemez, kulluk ve zelillik gelir.

Sen bizim mevlamızsın. Öyleyse kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.

Yeniden ve öncekilerden bağımsız bir duaya başlanıyor. "Mevla" yardım eden, demektir, ama her yardım eden değil. Aksine, yardım edilenin işlerinin yönetimini de üstlenen yardım eden, anlamında kullanılmıştır. Çünkü "mevla" işlerin yönetimini üzerine almak, anlamına gelen "velâyet" kökünden gelir. Yüce Allah müminlerin velisi olduğuna göre, O, onların yardımcısı, mevlasıdır da. Yardımına ihtiyaç duydukları şeylerde onlara yardım eder. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) Bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"İşte böyle; çünkü Allah, iman edenlerin velisidir; kâfirlerin ise, velisi yoktur."* (Muhammed, 11)

Bu dua gösteriyor ki, müminler için dinin temel ilkelerini işitip bunları gönüllü olarak hayata egemen kıldıktan sonra, tek amaç bunların uygulanmasını ve yayılmasını sağlamaktır. Hak içerikli mesajı insanlığa duyurmak için cihad etmektir. İnsan topluluklarının bu mesaj etrafında birleşmelerini sağlamaktır. Yüce Allah bir ayette bu hedefi şöyle vurguluyor: *"De ki: Bu, benim yolumdur. Bir basiret üzere Allah'a davet ederim; ben de bana uyanlar da. Ve Allah'ı tenzih ederim, ben müşriklerden değilim."* (Yûsuf, 108)

Buna göre, dinin yolu, insanları tevhid dinine davet etmektir. Cihad etmek, savaşmak, marufu emredip münkeri yasaklamak gibi davet ve uyarı yöntemleri hep bu amaca yöneliktir. Tüm çabaların hedefi, insan denen canlı türünün arasında baş gösteren ihtilaf, anlaşmazlık olgusuna kesin bir çözüm getirmektir. Yüce kanun koyucu (şâri) açısından bu hedefin ne kadar önemli olduğunu şu ayet-i kerime açık bir şekilde ortaya koyuyor: *"O, 'Dini dosdoğru hayata egemen kılın (ikame edin) ve onda ayrılığa düşmeyin.' diye dinden Nuh'a vasiyet ettiğini ve sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya vasiyet ettiğimizi, sizin için de bir şeriat kıldı."* (Şûrâ, 13)

Dolayısıyla müminlerin *"Sen bizim mevlamızsın. Öyleyse kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."* sözü gösteriyor ki, dine yönelik

çağrıyı işitip itaat edeceklerini vurguladıktan sonra, akıllarına ilk gelen şey, bir dine genel bir davet hareketine başlamaları olmuştur. Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Bakara Suresi'nin Sonu
Hamd Allah'a Mahsustur

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu halde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

ALLÂME MUHAMMED HÜSEYİN TABATABAÎ

El-MÎZAN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

c.3

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Abbas Kazimi - Musa Güneş
Seyyid Seccad Karakuş

K E V S E R

Kevser Yayınları: **25**

Eserin Orijinal Adı:

el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân c.3

Dizgi ve Mizanpaj:

Kevser Yayıncılık

Baskı ve Cilt:
Step Ajans Matbaacılık (Sertifika No: 12266)
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11
Bağcılar / İstanbul Tel: 212 446 88 46

1. Basım: Eylül 1998
2. Basım: Haziran 2008
3. Basım: Mayıs 2012

ISBN: 978-9944-709-19-4

Adres:
Kevser Yayınları
Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14/1
Fatih – İSTANBUL
Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01
www.kevseryayincilik.com

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Medine döneminde inen bu sûre 200 ayettir.

1- Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Elif, lâm, mîm.

2- Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur. Diridir, (yaratıklarını) koruyup yöneticidir.

3- O, sana kitabı hak ve kendinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, Tevrat'ı ve İncil'i de indirmişti.

4- Daha önce, insanlara yol gösterici olarak. Furkan'ı (dini) da indirdi. Muhakkak ki, Allah'ın ayetlerini inkar edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah güçlüdür, intikam alıcıdır.

5- Şüphesiz, yerde ve gökte Allah'a hiç bir şey gizli kalmaz.

6- Döl yataklarında size dilediği gibi suret veren O'dur. O'ndan başka ilah yoktur; üstün ve güçlü olandır, hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin ana hedefi, mü'minlerin dinde ortak bir kelime etrafında birleşmeye, dinin ilkelerinin korunmasına yönelik çabalar bağlamında sabır göstermeye ve kararlılığa çağırılmalarıdır. Son derece hassas bir noktada bulunduklarına dikkatleri çekilerek, Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden oluşan bir düşman çemberiyle kuşatıldıkları vurgulanıyor. Bu topluluklar bir araya gelmiş ve Allah'ın nurunu elleri ve ağızlarıyla söndürme kararını almışlardır.

Surenin bir kerede inmiş olması güçlü bir ihtimaldir. Çünkü iki yüz ayeti arasında başından sonuna kadar bir ahenk ve intizam olduğu, ayetler arasında güçlü bir bağ bulunduğu, maksatlarının birbiriyle bağlantılı olduğu açıktır.

Bu yüzden, zihnimizde şöyle bir bakış açısı ağırlık kazanıyor: Bu sure Peygamber Efendimize (s.a.a) indiği zaman, konumu henüz tam anlamıyla istikrar kazanmış değildi. Çünkü surede Uhud savaşından, Necran Hıristiyanlarıyla lanetleşmeden, Yahudilerin bazı tutum ve davranışlarından söz ediliyor. Müşrikler aleyhine mücadele etmeye ilişkin teşvik edici ifadelere yer veriliyor. Sabırlı olma gereği vurgulanıyor, birbirlerini sabra tavsiye etmeye ve aralarında birlik, beraberlik oluşturmaya ilişkin çağrılar yapılıyor. Bütün bunlar gösteriyor ki: Âl-i İmrân suresi indiği sıralarda Müslümanlar bütün güçleriyle ve tüm imkanlarıyla dinin varlığını savunma sınavıyla karşı karşıyaydılar. Bir yandan Yahudi ve Hıristiyanların kışkırtmaları sonucu, toplulukları içinde baş gösteren çözülme ve çatırdamalara karşı direniyor, kanıtlar gösteriyor, cevaplar sunuyorlardı. Bir yandan da müşriklerle savaşıyorlardı. Onlar savaş halinde ve can güvenliğinden yoksun bir ortamda yaşıyorlardı. Çünkü İslam'ın çağrısı yankı uyandırmıştı. Bütün dünya; Yahudi'si ve Hıristiyan'ı, Arap müşrikleri, daha gerilerde Bizanslılar, İranlılar vb. İslam aleyhine harekete geçmişlerdi.

Yüce Allah, bu surede mü'minlere aracılığıyla hidayet buldukları dinin gönüllerini hoş tutacak, şeytanın kalplerine telkin ettiği şüphe ve vesveseleri giderecek, ehl-i kitabın saptırıcı kandırmalarını etkisiz hale getirecek gerçeklerinden bazılarını hatırlatıyor ve bu bağlamda şu gerçeği vurguluyor; Allah mülkünü idare etmekten gafil değildir. O'nun yarattığı varlıkların O'nu aciz bırakmaları söz konusu olamaz. O'nun

dinini seçip kullarından bir grubu bu dine iletmiş olması öteden beri sürüp gelen teamüllerin ve kesintisiz bir sünnetin gereğidir. Sebepler ve illetler yasasıdır bu. Dolayısıyla mü'min ve kâfir sebepler yasasına göre hareket etmek durumundadır. Bir gün kâfirin lehine, bir başka gün de mü'minin lehine olur. Yurt sınav yurdudur. Bugün çalışma günüdür. Sınav ve çalışmanın karşılığı ise, yarın verilecektir.

"Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur. Diridir, (yaratıklarını) koruyup yöneticidir." Ayet-el Kürsi'yi tefsir ederken, bu ifadeyle ilgili açıklamalarda bulunduk. Bu açıklamalarımızdan şu sonuç çıktı: Burada kastedilen, yüce Allah'ın var etme ve var ettiğini yönetme işini eksiksiz bir şekilde yerine getirdiği, varlıklar üzerinde yönetici-kaim olduğudur. Şu halde varlıklar alemi, objeleri ve etkileriyle Allah'ın yönetimi, egemenliği altındadır. Bu, bilinçsiz doğal sebeplerinkine benzer salt etkiden ibaret bir egemenlik değildir. Tersine, ilim ve kudret gerektiren hayat nitelikli bir egemenlik söz konusudur. Buna göre ilahi bilgi, varlıklar alemine nüfuz edicidir ve hiç bir şey bu bilginin kapsamının dışında kalamaz. İlahi kudret de varlıklar alemine egemendir. Bu alemde O'nun dileği ve izni olmadan hiç bir şey meydana gelmez. Bu yüzden iki ayetin ardından şu değerlendirme cümlesi yer almıştır. *"Şüphesiz, yerde ve gökte Allah'a hiç bir şey gizli kalmaz. Döl yataklarında size dilediği gibi şekil veren O'dur."*

Âl-i İmrân suresinin başındaki bu altı ayet, surenin içerdiği ayrıntıları -kapsayıcı (surenin ana hedefinden söz etmiştik) bir özet-giriş niteliğindedir. Dolayısıyla bu ayet de, konuya hedefi sonuçlandıracak bir türde küllî açıklamayla giriş yapma konumundadır. Nitekim *"Şüphesiz, yerde ve gökte Allah'a..."* cümlesiyle başlayan son iki ayet de, açıklama sonrası gerekçelendirme işlevini görüyor. Buna göre, kapsamlı girişin tamamlanışını sağlayan söz, ortadaki iki ayet olarak ön plana çıkıyor: *"Sana kitabı indirdi... üstün iradelidir, intikam alıcıdır."*

Dolayısıyla, şöyle bir anlam ortaya çıkmış olur ki, mü'minler şunu akıllarından çıkarmamaları gerekir: İman ettikleri Allah, uluhiyette tektir. Varlıklar üzerinde hayat sahibi bir egemendir. Varlıkların idaresi O'nun tekelindedir. Mülkünde O'na üstünlük sağlanamaz. Evrende ancak O'nun dilediği ve izin verdiği şey olur. Mü'minler bu gerçeği düşündükleri zaman, hakka ileten kitabı, hak ile batılı birbirinden ayı-

ran ve aydınlatıcı Furkan'ı indirenin O olduğunu bilirler. Yüce Allah, yol gösterici kitabı indirirken, hiç kuşkusuz sebepler aleminde ve özgür seçim ortamına egemen olan yasaları yürürlüğe koymuştur. Kim iman ederse, ödülünü alacaktır; kim de inkar ederse, Allah ilerde onu cezalandıracaktır. Çünkü O, güçlüdür, intikam alıcıdır. Bu da şundan dolayıdır ki; O, Allah'tır. O'ndan başka ilah yoktur ki bu yönlerde hükmetsin. Kâfirlerin, mü'minlerin durumu O'ndan gizli kalamaz. Davranışları ve küfürleri O'nun iradesinin ve meşietinin dışında gerçekleşmez.

"O, sana kitabı hak ve kendinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi." Daha önce, "tenzil" kelimesinin peyderpey indirme "inzal" kelimesininse bir kere de indirme anlamına geldiğini belirtmiştik.

Bu değerlendirmemiz, aşağıdaki ayetlerde geçen "tenzil" kelimesinin ifade ettiği anlam ile çelişiyormuş gibi görülebilir.

"Kur'an ona tek bir defada, toplu olarak indirilmeli değil miydi?" (Furkan, 32) *"Bize gökten bir sofra indirebilir mi?"* (Mâide, 112) *"Ona bir ayet indirilmeli değil miydi?"* (En'âm, 37) *"De ki: Şüphesiz Allah, ayet indirmeye güç yetirendir."* (En'âm, 37) [Bilindiği gibi bir ayetin indirilişi, ancak bir defada ve toplu olarak düşünülebilir.] Bu yüzden bazı tefsir bilginleri: Çelişkiyi ortadan kaldırmak için ifadeyle ilgili olarak şöyle demek daha uygundur: "Sana kitabı indirdi" demek, "Onu bir indirmenin ardından tekrar indirdi" demektir." demişlerdir.

Bunu şöyle cevaplandırmak mümkündür: İndirişin peyderpey gerçekleştirilmesinden maksat, herhangi bir şeyin cüzlerinin indirilişi sırasında, bu cüzler arasında önemsenecek kadar bir zaman aralığının bulunması değildir. Bilakis, cüzlerinin varolmaları ile meydana gelen bileşik varlıkların bazen bütün cüzleri ile olan ilintisi göz önünde bulundurulur ki, bu durumda parçalara bölünmemiş tek bir şey olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, *"Gökten bir su indirdi."* (Râ'd, 17) yâni yağmur yağdırdı, ayetinde olduğu gibi böyle bir varlık için bir kerede indirilişi ifade eden "inzal" kelimesi kullanılır. Bazen de bileşik varlıklar, ardarda meydana gelmeleriyle kendilerini oluşturan cüzlerinin tümüyle değil de her birisiyle olan ilintisi göz önünde bulundurularak değerlendirilir. Cüzlerin ardarda varoluşları esnasında, aralarında uzun bir zaman aralığının bulunup bulunmaması hiç bir şeyi değiştirmez.

İşte bu olaya "peyderpey oluş" denir ve böyle bir indiriliş "tenzil" kelimesiyle ifade edilir. Şu ayette olduğu gibi *"O'dur ki yağmuru yağdırır."* (Şurâ, 28)

Buradan çıkan sonuç şudur: Çelişkiye örnek olarak gösterilen ayetler arasında aslında çelişkiyi sergileyecek bir ayet yoktur. Çünkü: *"Kur'an ona tek bir defada, toplu olarak indirilmeli değil miydi?"* ayetinden maksat, Kur'an'ın farklı işler, olaylar ve zamanlarla ilgili olarak ayetlerinin ardarda indirildiği gibi tümünün de uzun bir zaman aralığı olmaksızın, bitişik ve tek bir zamanda ayetlerin ardarda indirilişi şeklinde ona nazil olmasıdır. Bu, aynı zamanda yukarıda örnek gösterilen öteki ayetler açısından da geçerli bir cevaptır.

Yukarıda işaret ettiğimiz bazı tefsir bilginlerinin *"Sana kitabı indirdi."* cümlesiyle ilgili açıklamaları istihsan [şer'i delillerden birine dayanmaksızın sırf ilk nazarda hatıra güzel görünen şahsi görüş] olup kesin olarak kelimenin lügatteki anlamını belirlemede caiz olmamakla birlikte, mezkur ayetlere dayanarak varsayılan çelişkiyi de ortadan kaldırmıyor. Tam tersine çelişki olduğu gibi söz konusudur. [Çünkü "bir indirmenin ardından tekrar tekrar indirdi" cümlesi tedrici indirmede kullanılan başka bir ifadedir ve bu ifadeyle ilgili olarak da tenzil kelimesi kullanılmalıdır. Sonuç olarak da söz konusu ayetlerde tenzil kelimesinin kullanılmış olmasının nedeni bu yorumla açıklığa kavuşturulamaz.] Verilen cevabın yetersizliği apaçık ortadadır.

Kur'an-ı Kerim'de, kitabın Peygamber Efendimize (s.a.a) indirilişi hem "tenzil" hem de "inzal" ifadesiyle anlatılmıştır. "İnme" (nüzul) eylemi, herhangi bir şeyin bir şekilde çıktığı yüksek bir makam veya mekanın yanı sıra, yönelip karar kılacağı aşağı bir makam veya mekanı da gerektirir. Yüce Allah, zatını yükseklik ve yüce derecelerle vasfetmiştir. Kitabını da kendi katından indirilme olarak nitelemiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten o, yücedir, hikmet sahibidir."* (Şura, 51) *"Ne zaman ki, onlara Allah katından, yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi mi..."* (Bakara, 89) Buna göre, vahyin Resulullah Efendimizin (s.a.a.) kalbinde yerleşip karar kılması bağlamında "iniş" (nüzul) lafzının kullanılması yerindedir.

"Hak" kavramı objeler dünyasında sabit, değişmez bir karşılığı olan haber ve bilgi, "doğruluk" (sıdk) kavramı ise, objeler dünyasındaki realiteye uyan haber ve bilgi şeklinde açıklanmıştır. Dolayısıyla,

objeler dünyasındaki nesneleri ve reel olguları, tıpkı Yüce Allah'a ve reel olgulara söylendiği gibi "hak" diye nitelemek, bu nesne ve olguların kendileri hakkında verilen haber itibariyle "hak" oldukları anlamını ifade eder. Her halükarda, ayet-i kerimede geçen "hak" kavramı ile değişmez, geçersiz olmaz ve kalıcı şey kastedilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla ayette geçen "hak" kelimesinin başındaki "ba" harf-i cerri birlikteliği ifade ediyor. Buna göre ayeti şöyle anlamak gerekir: O sana kitabı, hak ile birlikte, ondan ayrılmaz bir şekilde indirdi." Hakkın birlikteliği, hak ile beraberlik, onun üzerine batılın sıçramamasını, içine batılın karışmamasını gerektirir. Dolayısıyla, Allah tarafından indirilen kitap, batılın ona üstünlüğü, egemenliği açısından güvencededir. Demek ki, *"O, sana kitabı hak olarak indirdi."* ayeti kinayeli istiare sanatına örnek oluşturmaktadır. "Hak" kelimesinin başındaki "ba" harf-i cerrinin anlamı ile ilgili başka şeyler de söylenmiştir; ancak bunların hiç biri tutarsızlıktan beri değildir.

Ayette geçen "musaddikan" kelimesi "tasdik" (doğrulama) kelimesinden, o da "sıdk" mastarından türemiştir. "Saddaktu makalen keza" falan sözü tasdik ettim; yâni, onun doğruluğunu onayladım, doğru olduğunu itiraf ettim, "saddaktu fulanen" falan adamın haber verdiği şeylerin doğru olduğunu kabul ettim, demektir.

*"Kendinden öncekiler..."*den maksat, Kur'an'dan önce indirilen Tevrat ve İncil'dir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Gerçek şu ki, biz Tevrat'ı, içinde bir hidayet ve nur olarak indirdik... Ona içinde hidayet bulunan İncil'i verdik... Sana da, önündeki kitapları doğrulayıcı olarak Kitab'ı verdik."* (Mâide, 44-48) Bu ifade şuna delalet ve işaret ediyor: Bugün Yahudi ve Hıristiyanların ellerinde bulunan Tevrat ve İncil'de yüce Allah'ın Hz. Musa ve Hz. İsa'ya (a.s) indirdiği ayetler bulunmaktadır, içinde bazı çıkartmalar ve tahrifler olsa da. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a.) devrinde Yahudi ve Hıristiyanların ellerinde bulunan Tevrat ve İncil, Bugünkü Tevrat ile dört maruf İncil'di. Böylece Kur'an-ı Kerim'in mevcut Tevrat ve İncil'i tasdik ediyor olması sonucu ortaya çıkıyor; ancak bu, yüzde yüz bir tasdik değil, genel anlamda bir tasdiktir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de, Tevrat ve İncil'de tahrifat yapıldığını, bazı açıklamaların çıkarıldığını ifade eden ayetler vardır.

"Andolsun, Allah İsrail oğullarından kesin söz almıştı... ve kalplerini kaskatı kıldık. Onlar, kelimeleri konuldukları yerlerden saptırırlar. Kendilerine hatırlatılan şeyden pay almayı unuttular... Ve biz Hıristiyanlarız diyenlerden kesin söz almıştık. Sonunda onlar kendilerine hatırlatılan şeyden pay almayı unuttular." (Mâide, 12-14)

"O, Tevrat'ı ve İncil'i de indirmişti daha önce, insanlara yol gösterici olarak." "Tevrat" kelimesi, İbranice'de şeriat anlamına gelir. İncil ise, Yunanca bir kelimedir. Bazıları kelimenin aslının Farsça ve anlamının müjde olduğunu söylemişlerdir. *"Gerçek şu ki, biz Tevrat'ı, içinde bir hidayet ve nur olarak indirdik..."* (Mâide, 44) ayetlerini incelerken, iki kitap hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Kur'an-ı Kerim, ısrarla Hz. İsa'nın tebliğ ettiği dinin kitabını 'İncil' şeklinde tekil olarak isimlendiriyor ve onun Allah katından indirildiğini vurguluyor. Oysa, bir çok İncil vardır. Ayrıca bugünkü tanınan dört İncil, Kur'an'ın inişinden önce ve indiği dönemde mevcuttu. Bu İncillerin yazarları Luka, Markos, Matta ve Yuhanna adlı şahıslardır. Bir çok İncil bulunduğu halde, adlandırmanın tekil yapılması ve onun da Allah katından indirildiğinin vurgulanması, eldeki İncillerde tahrif ve çıkartmaların bulunduğuna yönelik bir işarettir. Her halükarda surenin başlarında yer alan bu ayette, Tevrat ve İncil'den söz edilmiş olmasının, Yahudi ve Hıristiyanların tutumlarına, ileride işaret edileceği gibi Hz. İsa'nın doğumuna, peygamber oluşuna ve göğe yükseltilişine ilişkin tavırlarına itiraz yönlü iğneleyici üslubunu da göz ardı etmemek gerekir.

"Furkan'ı da indirdi." es-Sıhah adlı eserde belirtildiğine göre "furkan" hak ile batılı birbirinden ayıran şey demektir. Ancak kelime maddesi itibariyle, bu anlamdan daha geniş kapsamlıdır. Yâni farklı iki şeyi birbirinden ayıran her şey için bu kelime kullanılabilir. Bir ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Furkan (ayrılma) günü, iki ordunun karşı karşıya geldiği günde"* (Enfâl, 41) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Size bir furkan (doğruyu yanlıştan ayıran) verir."* (Enfâl, 29) Allah katında istenen ayırım, hidayete erme anlamı ile ilintili olduğuna göre, burada kastedilen, inanç ve bilgiler bağlamında hak olanla batıl olanı birbirinden ayırma ve dünya hayatı boyunca kişinin sergile-

diği ameller bağlamında kulluk görevi kapsamına giren davranışlarla, bu kapsama girmeyen davranışları ayırdetmedir.

Dolayısıyla, kullanılan kavramın anlamı, yüce Allah'ın vahiy yoluyla peygamberlerine indirdiği temel ve ayrıntı nitelikli bilgileri kapsar. İster bu vahiy kitapta açıklansın, ister kitapta olmayıp da peygamberler vasıtasıyla açıklansın. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, biz Musa ve Harun'a Furkan (hak ile batılı birbirinden ayıran)'ı verdik."* (Enbiya, 48) [Bu ayette Musa ve Harun'a indirilen şeylerin tümüne furkan adı verilmiştir.] Bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"...Musa'ya Kitab'ı ve Furkan'ı verdik."* (Bakara, 53) [Tevrat'ın yanı sıra Musa'ya indirilen emirlere furkan denilmiştir.] Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: *"Alemlere uyarıcı olsun diye, kuluna Furkan'ı indiren Allah ne yücedir."* (Furkan, 1)

Yüce Allah Furkan kavramının ifade ettiği bu anlamı, mizan kelimesi ile de anlatmıştır. *"Andolsun, biz elçilerimizi apaçık belgelerle gönderdik ve insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye, onlarla birlikte kitabı ve mizanı indirdik."* (Hadid, 25) [Bu ayette kitap ve furkan yerine, kitap ve mizan denilmiştir.] Bu ayet aşağıdaki ayetle aynı anlamı ve mesajı içermektedir. *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi."* (Bakara, 213) Şu halde mizan da tıpkı furkan gibi, insanlar arasında, içerdiği bilgiler ve kulluk görevleriyle birlikte, adaletle hükmetmek üzere gönderilen dinin kendisidir. Yine de doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

Bir görüşe göre; furkan kavramı ile Kur'an kastedilmiştir. Diğer bir değerlendirmede furkan kavramı, hak ile batılın ayırdedilmesini sağlayan yol göstericilik şeklinde anlamlandırılmıştır. Bazılarına göre, furkan, Hz. İsa hakkında tartışanlara karşı Peygamber Efendimizin (s.a.a) sunduğu kesin hüccet ve kanıt demektir. Zafer ve akıl olarak anlamlandıranlar da olmuştur. Ancak en iyi açıklama bizim yukarıda anlattığımızdır.

"Muhakkak ki, Allah'ın ayetlerini inkar edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah güçlüdür, intikam alıcıdır." Denildiği gibi intikam almak, kötülük yapana kötülüğünün karşılığını vermek anlamında kullanılır; ama bu anlamın kin ve gayzı dindirmek,

yüreği soğutmak gayesiyle gerçekleşmesi anlamını içermesi bir zorunluluk değildir. Bu duygu, biz insanlar arasında geçerli olan intikam almalar için söz konusudur. Çünkü kötülük yapan kimsenin bu davranışı, bir eksikliğe ve zarara yol açar. Bu yüzden, yüreğimizi soğutacak, kinimizi dindirecek şekilde şiddetli bir cezalandırma yönüne gitmek suretiyle, uğradığımız zararı gidermek, bizim tarafımızda meydana gelen noksanlığı tamamlamak gereğini duyarız.

Yüce Allah'a gelince O, kulların davranışlarından dolayı yararlanmaktan veya zarara uğramaktan münezzehtir. Bunun yanında O, kulları arasında hakkı yerine getireceğini vaat etmiştir (O'nun vadi de hakkın ta kendisidir) Kulların yaptıkları hayırsa, hayır olarak, şerse şer olarak karşılığını verecektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah hak ile hükmeder."* (Mü'min, 20) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Ta ki, kötülükte bulunanları, yaptıkları dolayısıyla cezalandırsın, güzel davranışta bulunanları da daha güzeliyle ödüllendirsin."* (Necm, 31) Bu böyledir, çünkü O, kutsiyetinin çiğnenmesinden münezzehtir, mutlak olarak azizdir (üstündür). Bu tür girişimleri kesin olarak engeller. Bir görüşe göre, Aziz kelimesinin anlamının temelinde engelleme gücüne sahip olma yatmaktadır.

"Muhakkak ki, Allah'ın ayetlerini inkar edenler için şiddetli bir azap vardır." ayetinde azap kavramı mutlak olarak kullanılmıştır ve ahiret günüyle yada kıyametle sınırlandırılmamıştır. Dolayısıyla bu ifadede ahiret azabı bağlamında bir tehdit söz konusu olduğu gibi, dünya azabı bağlamında da bir tehdit söz konusudur. Aslında bu, Kur'an'ın kapsadığı temel gerçeklerden biridir; ancak araştırmacıların çoğunluğu bunu gerektiği şekilde açıklayamamışlardır. Bunun nedeni, biz insanların ancak bedene acı veren şeyleri, maddi nimetlerde bir eksilme veya bozulmayı, malların heder olması, sevilenlerin ölümü ya da bedenin takatsızlaşması gibi şeyleri azap olarak algılamamızdır. Oysa Kur'an-ı Kerim, bilgileri aracılığıyla bize bundan ötesini anlatmaktadır.

KUR'AN'DA AZAP KAVRAMININ İFADE ETTİĞİ ANLAM

Kur'an-ı Kerim, Rabbini unutan kimselerin hayatlarını, geçimlerini onca genişliğine ve bollu görünüşlü olmasına rağmen sıkıntılı ve

zor bir hayat olarak nitelemektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için dar ve sıkıntılı bir geçim vardır."* (Tâhâ, 124) Nimet ve afiyet olarak algıladığımız mal ve çocukları, Kur'an-ı Kerim azap olarak nitelemektedir. *"Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; Allah onlara dünyada bunlarla azap etmeyi ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor."* (Tevbe, 85)

"Ve dedik ki: Ey Adem, sen ve eşin cennette yerleş." (Bakara, 35) ayetini tefsir ederken, ana hatlarıyla açıkladığımız gibi, işin aslı şudur: Birincisi; insanın sevinci, neşesi, hüznü, tasası, arzusu, korkusu, azap duyması ve nimetlenmesi onun mutluluk veya mutsuzluk olarak algıladığı olgular etrafında odaklaşmaktadır. İkincisi; gerek nimet, gerekse azap ve bunlara yakın olgular, izafe edildikleri şeyin durumuna göre farklılık gösterirler. Örneğin, ruhun kendine göre bir mutluluğu ve bir mutsuzluğu vardır. Bedenin de bir mutluluğu ve mutsuzluğu vardır. Aynı şekilde bu bağlamda insanın kendine özgü bir konumu ve hayvanın da kendine özgü bir konumu vardır. vs.

Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmanyan, yüzü dünyaya dönük materyalist insan, Allah'ın edebiyle edeplenmediği için, asıl mutluluğu maddi mutluluk olarak algılar ve manevi mutluluk olarak ifade edilen ruhsal mutluluğa itibar etmez. Bu yüzden mal, evlat, ve mevki sahibi olmaya uğraşır, iktidar ve kudretini yaygınlaştırmanın yollarını arar. Bu insan, nefsi aracılığıyla arzuladığı bu şeyleri, yalnızca hayalinin kendisine tasvir ettiği nimetlenmeye ve lezzete ulaşmak için belirtmiştir. Arzusuna kavuşunca da, bir lezzetin gerisinde bin acının gizli olduğunu görür. Bunlara kavuşmadığı zaman, içinde hasret ve umut besler, kavuştuğunda ise, arzuladığından farklı bir durumla karşılaşır. Çünkü bir takım eksiklerinin olduğunu görecektir, beraberinde acılar taşıdığını fark edecektir. Kalbi güven ve huzur bulacağı sebepler ötesi Allah'a ilgi duymadığından güvenip dayandığı sebeplerin kendisini yüz üstü bıraktığını acı bir deneyim olarak anlayacaktır. Sonunda yine hasret, yine tatminsizlik onu beklemektedir. İnsan, elde ettiği şeyler bağlamında sürekli acı duyar, ondan yüz çevirir, ondan daha hayırlısını ister, belki kalbinin tasası ve acısı bu sayede dinsin. Elde etmediği şeyler konusunda da sürekli hasret, acılar ve yürek sızıları içinde yüzer. İşte insanın elde ettiği ve kavuşamadığı şeyler bağlamındaki gerçek durumu...

Kur'an insanı, sonsuz ruhla, dönüşebilen ve değişkenlik özelliğine sahip bedenin bileşiminden ibaret bir varlık görür. İnsan Rabbinin huzuruna varıp sonsuzluğa kavuşuncaya kadar, bu özelliğini sürdürür. Dolayısıyla, ilim ve benzeri şeyler gibi sırf ruhu için mutluluk aracı olan olgular onun için de mutluluk kaynağı oluştururlar. Aynı şekilde, hem bedenin, hem de ruhun mutluluğuna sebep oluşturan mal ve evlat gibi olgular da, onu Allah'ın zikrinden uzaklaştırmadıkları ve yerin değerlerine çakılıp kalmasına sebep olmadıkları sürece, onun için de mutluluğa sebep olurlar ve ne de güzel mutluluktur bu. Bunun yanında, Allah yolunda öldürülmek, bu uğurda malın harcanması gibi bedene acı veren ama ruhu mutlu kılan şeyler de insanın mutluluğu sayılırlar. Bu tıpkı, sağlığı uzun süre korumak için insanın ilacın acı veren tadına tahammül göstermesine benzer.

Bedene mutluluk verdiği halde ruha acı veren şeyler, insan için mutsuzluk ve azap sebebi olurlar. Kur'an-ı Kerim, tek başına badenin mutluluğunu, fazla önemsenmemesi gereken az bir yararlanma olarak nitelendirir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İnkar edenlerin ülke ülke dolaşıp dönmeleri seni aldatmasın. Bu az bir yararlanmadır. Sonra bunların barınma yerleri cehennemdir. Ne kötü bir yataktır o!"* (Âl-i İmrân, 196-197)

Kur'an-ı Kerim, bedene ve ruha birlikte mutsuzluk veren şeyleri de azap olarak nitelendirir, tıpkı insanların bunu azap olarak algılamaları gibi. Ancak, meseleye bakış açısı farklıdır. Bu tür bir durum insanların yanında azap konumundadır, çünkü bedene eziyet vermektedir. Kur'an'a göre de azaptır, çünkü ruha eziyet etmektedir. Geçmiş toplulukların üzerine inen azap türleri bunun birer örnekleridirler. Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor: *"Rabbinin Ad kavmine ne yaptığını görmedin mi? Yüksek sütunlar sahibi İrem'e? Ki şehirler içinde onun bir benzeri yaratılmış değildi. Ve vadilerde kayaları oyup biçen Semud'a? Ve kazıklar sahibi Firavun'a? Ki onlar şehirlerde azgınlaşmışlardı. Böylece oralarda fesadı yaygınlaştırmış-artırmışlardı. Bundan dolayı Rabbin onların üzerine bir azap kamçısı çarpıverdi. Çünkü Rabbin, gerçekten gözetleme yerindedir."* (Fecir, 6-14)

Bilinç sahibi varlıklar açısından mutluluk ve mutsuzluk olguları duyumsamaya ve algılamaya dayanır. Örneğin biz, elde ettiğimiz ama algılamadığımız lezzetli bir şeyi kendimiz için mutluluk olarak değer-

lendirmeyiz. Aynı şekilde acı verdiği halde duyularımızla algılamadığımız bir şeyi de mutsuzluk saymayız. Bundan anlaşılıyor ki, Kur'an'ın bu mutsuzluk ve mutluluk olgularına ilişkin öğretisi maddi öğretilerin yaklaşımından farklıdır. Bundan dolayı maddeye tutkuyla bağlı olan insanın, öyle bir eğitimden geçmesi gerekir ki, insan için gerçek mutluluğun Kur'an'ın somutlaştırdığı mutluluk olduğunu ve gerçek mutsuzluğun da Kur'an'ın mutsuzluk olarak nitelendirdiği şey olduğunu bilsin. Kur'an bu amaçla mensuplarına gönüllerini Allah'tan başkasına bağlamamalarını telkin eder. Onların, Rablerinin her şeyin sahibi tek egemen olduğunu, hiç bir şeyin O'nsuz meydana gelmediğini, O'nun dışında hiç bir şeyin hedef edinilmeyeceğini bilmelerini ister.

Böyle bir insan, nefsi için dünyada sadece mutluluk görür. Oysa bazı şeylerde hem bedenin, hem ruhun, bazı şeylerde de sadece ruhun mutluluğu söz konusudur. Bunun dışındaki şeyleri de sadece azap ve felaket olarak değerlendirir. Nefsinin tutkusuna ve dünyanın maddi hayatına bağlı olan insan, her ne kadar sahip olduğu dünyanın çekici süslerini, kendisi için mutluluk, hayır ve lezzet olarak görüyorsa da, o, çok geçmeden yanıldığını anlayacaktır, mutluluk sandığı şeyin gerçekte mutsuzluk olduğunu görecektir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor: *"Şu halde sen, kendilerine vadedilen azap günlerine kavuşuncaya kadar onları bırak; dalıp oynasınlar, oyalansınlar."* (Meâ-ric, 42)

Bir diğer ayette şöyle buyuruyor: *"Andolsun, sen bundan gaflet içindeydin; işte biz de senin üzerindeki örtüyü açıp kaldırdık. Artık Bugün görüş gücün keskindir."* (Kâf, 22)

Bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"Şu halde sen, bizim zikrimize sırt çeviren ve dünya hayatından başkasını istemeyenden yüz çevir. İşte onların ulaşabilecekleri bilgi (sınırı) budur."* (Necm, 29-30)

Şu da var ki, dünyaya tutkuyla bağlı olan insanlar, bütünüyle tasadan ve sıkıntıdan arınmış bir mutluluğu tatma imkanı hiç bir zaman elde edemezler.

Buradan anlaşılıyor ki: Allah ehli, özellikle Kur'an değerlerine göre düşünen insanların sahip oldukları kavrayış ve düşünce tarzı, diğer insanların sahip oldukları kavrayış ve düşünce tarzından farklıdır. Aynı türe, yâni insanlık türüne mensup olmalarına rağmen bu durum böyledir. Ayrıca, bu kavrayış ve düşünce tarzının da kendi içinde değişik

mertebeleri vardır. İnsanların bir kısmı, ilahi eğitim ve terbiye sürecini henüz tamamlamadıkları için farklı bir konumda olabilirler.

Yüce Allah'ın sözünden azap kavramına ilişkin olarak bunu algılıyoruz. Bununla beraber, ilahi kelam bedeni mutsuzluğu da azap olarak nitelemekten kaçınmaz. Ancak nihayetinde, bedensel mutsuzluk bedenle sınırlı ruha ulaşamayan bir azap aşamasıdır. Yüce Allah Eyyüp peygamberin lisaniyle şöyle buyuruyor: *"Şeytan, bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu."* (Sâd, 41) Bir diğer ayette ise şöyle buyuruyor: *"Hani size azabın en kötüsünü yapan, kadınlarınızı sağ bırakıp erkek çocuklarınızı öldüren Firavun ailesinden sizi kurtarmıştık. Bunda Rabbinizden sizin için büyük bir imtihan vardı."* (A'râf, 141) Bu ayette yüce Allah Firavun'un onlara yaptıklarını kendisinden bir imtihan ve yapılanı özü itibarıyla azap olarak nitelendiriyor. Kendisi tarafından gönderilen bir azap olarak nitelendirmiyor.

* * * *

"Şüphesiz, yerde ve gökte Allah'a hiç bir şey gizli kalmaz." Bundan önce yüce Allah ayetlerini inkar edenlere yönelik azabını, güçlü ve intikam alıcı oluşuyla gerekçelendirdi. Ne var ki, bu gerekçelelendirme, anlatılmak istenen anlamın tam olarak anlaşılması için bir ek açıklamaya muhtaçtır. Çünkü güçlü ve intikam alıcı olan birisi, inkar edenlerden bazılarının küfrünün farkında olmayabilir. Dolayısıyla, küfürlerinin farkında olmadığı kâfirleri azaplandırmaya-bilir. Bu nedenle ifadenin sonunda şöyle bir cümle yer alıyor: *"Allah'a hiç bir şey gizli kalmaz..."* Bununla yüce Allah, duyu organlarının algıladığı ve algılamadığı hiç bir şeyin kendisinden gizli kalmayacak şekilde güçlü, üstün iradeli olduğunu vurguluyor.

Yerde ve gökte bulunanlar ifadesiyle, bedenin organları tarafından sergilenen davranışlar ve kalpte gizli kalan duygular olabilir. Bu hususta: *"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla sorguya çeker..."* (Bakara, 284) ayetini tefsir ederken yeterli açıklamalarda bulunduk.

"Döl yataklarında size dilediği gibi suret veren O'dur." Ayetin orijinalinde geçen "yusavvirukum" kelimesinin mastarı olan "tasvir" kelimesi, bir şeye suret, biçim vermek demektir. Suret ise,

heykel gibi gölgesi olan ve olmayan şeyler için kullanılan bir ifadedir. Döl yatağı olarak tercüme edilen "erham" kelimesi ise, dişilerde embriyonun varoluş sürecini tamamladığı yer anlamındaki "rahim" kelimesinin çoğuludur.

Bu ayet, önceki iki ayetin anlamını ileriye götürmeye yöneliktir. Önceki iki ayetten şu sonuç çıkıyordu: Allah ayetlerini inkar edenlere azap eder. Çünkü O, güçlüdür, üstün iradelidir. İntikam alıcıdır. Gizliyi de, açık olanı da bilir. İşinde asla alt edilmez. Tam tersine O, işinde galip olandır. Bu son ayetten ise, şu sonuç çıkıyor: Aslında mesele bundan daha da büyüktür. Şöyle ki; Allah'ın ayetlerini inkar eden, O'nun emrine karşı çıkan kimseler, kendi başlarına ve kendi güçlerine dayanarak inkar edemeyecek kadar basit ve aşağılıktırlar, zelildirler. Allah izin vermeden böyle bir şey yapmaları mümkün değildir. Allah'ın emrinde üstünlük sağlamaları, yüce Allah'ın yaratılış sistemine egemen kıldığı en güzel yasayı etkisiz hale getirmeleri, iradelerini Rablerinin iradesinin önüne geçirmeleri söz konusu değildir. Tam tersine, bu hususta da onlara izin veren yüce Allah'tır. Şu anlamda: O, evreni ve yaratılış sistemini öyle bir yasaya dayandırmıştır ki, bu sistem insana bir tür seçme hakkını tanıyor. İnsan bu niteliği sayesinde, iman ve itaat yolunu izleyebildiği gibi, küfür ve günah yolunu da izleyebiliyor. Burada amaç, imtihan ve deneme hikmetinin gerçekleşmesidir. Bundan sonra dileyen inansın, dileyen inkar etsin. Ancak alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe onlar dileyemezler.

O halde hiç bir küfür, iman ve buna benzer bir tavır yoktur ki, yüce Allah'ın ezeli planlamasına göre olmasın. Allah'ın ezeli planlaması, yâni takdir, eşyayı yöneldikleri amaca varmaları mümkün olan bir şekilde düzenlemesi demektir. Varlıklar ilk önce amaçlarını kendine özgü veyahut imkanların ulaşılmasını sağladığı şekle uygun bir biçimde tasvir ederler. Daha sonrada çaba göstererek amaçlarına varırlar. Hiç kuşkusuz, yüce Allah, emrinde galip olandır, üstün ve kahredici irade sahibidir, yarattığı varlıkların üzerinde tartışmasız egemenliği tekelinde bulundurmaktadır. İnsanlar dilediklerini yaptıklarını ve istedikleri gibi tasarrufta bulunduklarını, bu davranışlarıyla, yüce Allah'ın evrene egemen kıldığı yasalar sistemini kesintiye uğrattıklarını ve sonuçta ilahi takdire galip geldiklerini sanırlar. Oysa bunun bizzat ilahi takdir ve kader gereği oluştuğunun farkına varmazlar.

"Döl yataklarında size dilediği gibi suret veren O'dur." ifadesiyle kastedilen de budur. Yâni vücudunuzun parçalarını, işin başında, izin verdiği sona doğru götürecek şekilde düzenleyen O'dur. Dolayısıyla insanların kesin ve tartışılmaz bir iradeleri söz konusu değildir.

Bu ayetlerde, yürürlükteki kaderin insanlarla ilgili boyutu özel olarak gündeme getirilmiş ve tüm evren üzerinde egemen olan boyutuna değinilmemiştir. Bunun nedeni, üzerinde durulan konuyla aralarında uyumun sağlanmasıdır. Ayrıca Hz. İsa ile ilgili gerçek açıklamalarla son bulacak bu ayetler grubunun daha önce, bir bakıma Hıristiyanların o hazretle ilgili değerlendirmelerine yönelik bir itiraz niteliğinde olduğunu belirtmiştik. Çünkü Hıristiyanlar onun ana rahminde şekillendiğini inkar etmiyorlar. Yâni Hz. İsa'nın kendi kendini meydana getirdiği şeklinde bir iddiaları yoktur.

Özel nitelikli (Peygambere yönelik) hitabın ardından genel nitelikli bir hitaba yer verilmiş olması, yâni "sana indirdi" ifadesinden sonra "size suret veren" ifadesinin gelmiş olması, mü'minlerin imanlarının da tıpkı kâfirlerin küfrü gibi kaderin egemenliğinin dışında olmadığını vurgulamaya yöneliktir. Böylece mü'minlerin gönülleri hoş tutuluyor, İlahi rahmet ve bağışın kendilerine dönük yansıması ile yüreklerini ferah tutmaları amaçlanıyor. Aynı şekilde, kâfirlerin küfründen dolayı duydukları öfkeyi yatıştırıcı bir unsur olarak kaderin etkinliği hatırlatılmak suretiyle onlara moral veriliyor, teselli bulmaları sağlanıyor.

"O'ndan başka ilah yoktur; üstün ve güçlü olandır, hikmet sahibidir." Burada yeniden ayetlerin başındaki tevhid konusuna dönüş yapılıyor. Bir anlamda, kanıtı pekiştirmeye dönük bir özetleme niteliğindedir.

Yukarıda sözü edilen bu meseleler, yâni var edildikten sonra varlıkların doğru yola iletilmeleri, Kitap ve Furkan'ın indirilmesi, kâfirlerin azaba çarptırılmaları suretiyle evrensel sistemin sağlamlaştırılması gibi meseleler, onları düzenleyecek bir ilaha dayanmak zorundadırlar. Madem ki yüce Allah'tan başka ilah yoktur, şu halde insanları doğru yola ileten, kitap ve Furkan'ı indiren, ayetlerini inkar eden kâfirleri azaba çarptıran da O'dur. O, doğru yola iletme, Kitap ve Furkan'ı indirme, intikam alma ve takdir etme gibi olguları üstün iradesi ve hikmeti doğrultusunda yapar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde el-Kelbî, Muhammed b. İshak ve Rebi b. Enes'ten şöyle rivayet edilir: "Surenin başından seksen küsür ayetin sonuna kadar ki kısım Necran'dan gelen heyet hakkında inmiştir. Bunlar altmış atlıdan ibaretti. Resulullah Efendimizle (s.a.a) görüşmeye gelmişlerdi. İçlerinde on dört tanesi, kavimlerinin ileri gelenlerindendi. Bu on dört tanenin içinde üç kişi vardı ki, bunlar, kavmin öncüleri konumundaydı. Birisinin adı, Akip'ti. Kavmin emiri ve istişare merciiydi. O'nun sözünün dışına çıkmazlardı. Ona ayrıca Abdülmesih derlerdi. Diğerinin adı, Eyhem'di. Zengin, itibarlı ve bu yolculuğun masrafını üstlenen bir kimseydi. Üçüncüsünün adı da Ebu Harise b. Alkame idi. Bu adam onların keşişi, din bilginleri, önderleri ve okullarının yöneticisi konumundaydı. Aralarında onurlu bir mevkide bulunuyordu, çeşitli dini konularla ilgili kitapları öğreten bir kimseydi. Bilgisinden ve içtihadından dolayı, Bizans kralları, ona saygı gösteriyor, dini lider olarak görüyorlardı. Onun için kiliseler yapmışlardı.

İşte bu heyet, Medine'ye Peygamberimizle (s.a.a.) görüşmeye gelmişti. İkindi namazını kılıp bitirdiği bir sırada, Mescide girdiler. Hepsinin üzerinde din bilginlerine özgü giysiler vardı. Göz alıcı cübbeler, değerli hırkalar giymişlerdi. Haris b. Kaab oğullarının adamlarını andırıyorlardı. Onları gören bazı sahabeler: "Bugüne kadar onlar gibi etkileyici bir heyet görmedik" demişlerdi. Heyetin ibadet vakti gelmişti. Bunun üzerine çan çalmaya başladılar. Kalktılar ve Resulullah'ın mescidinde ibadet ettiler. Ashaptan bazıları: Ya Resulullah, bunlar senin mescidinde mi ibadet ediyorlar?' dediler. Peygamberimiz (s.a.a): "Bırakın ibadet etsinler" buyurdu. Onlar doğuya dönerek ibadetlerini yaptılar. Liderleri olan Akib ve Eyhem Peygamberimizle konuştular. Peygamberimiz onlara: "Müslüman olun" dedi.

Onlar şu cevabı verdiler: Biz senden önce Müslüman olduk. Bunun üzerine Peygamberimiz: "Yalan söylediniz, Allah'a oğul isnat etmeniz, haça tapmanız ve domuz etini yemeniz Müslüman olmanızı engeller." buyurdu.

Onlar şu karşılığı verdiler: Şayet Allah'ın oğlu yoksa, o halde İsa'nın babası kimdir? Böylece Hz. İsa hakkında Peygamberimizle tartıştılar.

Peygamberimiz onlara şöyle dedi: "Siz bilmiyor musunuz ki, bir oğul mutlaka babasına benzer?"

Onlar "Evet" dediler. Ardından Peygamberimiz: "Siz bilmez misiniz ki, Rabbimiz diridir, ölümsüzdür ve İsa fanidir?" buyurdu.

Onlar: "Evet" dediler. Sonra Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Siz bilmez misiniz ki, Rabbimiz her şeye egemendir, her şeyi korur ve her canlıya rızkını verir?"

Onlar: "Evet" dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz onlara şu soruyu yöneltti: "İsa bunları yapabilir mi?"

Onlar: "Hayır" dediler. Peygamberimiz şöyle dedi: "Bilmez misiniz ki, yerde ve gökte olan hiç bir şey Allah'a gizli kalmaz?"

"Evet" dediler. Peygamberimiz: "İsa Allah'ın kendisine bildirdiğinin dışında herhangi bir şey bilebilir mi?" diye sordu. Onlar: "Hayır" dediler.

Bunun üzerine Resulullah Efendimiz şöyle buyurdu: "Rabbimiz İsa'yı anasının rahminde dilediği gibi şekillendirdi. Rabbimiz yemez, içmez ve defi hacet etmez." Onlar: "Evet söylediğin gibidir." dediler.

Ardından Peygamber Efendimiz onlara şu soruyu yöneltti: "Siz bilmiyor musunuz ki, İsa'ya annesi herhangi bir kadın gibi gebe kaldı, sonra herhangi bir kadın gibi onu doğurdu. İsa'yı herhangi bir çocuk gibi besledi? Aynı şekilde İsa da yiyiyor, içiyor ve defi hacet ediyordu." Onlar: "Evet" dediler.

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a.) şöyle dedi: "Böyle bir insan nasıl sizin iddia ettiğiniz varlık olabilir?" Bu soru karşısında Hıristiyanlar verecek cevap bulamadılar. Yüce Allah, bu olay üzerine Âl-i İmrân suresinin başından seksen küsür ayete kadar ki kısmını indirdi. (c.1, s.406, Beyrut baskısı.)

Ben derim ki: Aynı anlamı ifade eden bir rivayeti de Suyuti ed-Dürr-ül Mensûr adlı tefsirinde (c.2, s.3), Ebu İshak, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir kanalıyla Muhammed b. Cafer b. Zübeyir'den ve İbn-i İshak'tan o da Muhammed b. Sehl b. Ebu Emame'den rivayet etmiştir. Kıssayı ileride nakledeceğiz. Surenin baş tarafının bu heyetle ilgili olarak nazil olduğu şeklindeki çıkarsamanın onların bir içtihatları olduğunu düşünüyoruz. Nitekim daha önce bu surenin bir bütün olarak bir defada indiğini belirtmiştik.

Peygamber Efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Mutsuz, annesinin karnında mutsuz olandır. Mutlu, annesinin karnında mutlu olandır." (Nehc-ül Fesaha, s.375)

el-Kafi adlı eserde, İmam Bakır'ın (a.s.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yüce Allah, Adem'in sulbündeyken kendisinden misak aldığı veya onunla ilgili olarak bedâ (değiştirme) gerçekleşecek olan bir nütfeyi yaratmayı dilediği ve onu ana rahmine yerleştirmeyi istediği zaman, erkeği eşiyle cinsel birleşme için harekete geçirir. Ana rahmine de: "Kapını aç ki, yarattığım, yürürlükteki hükmüm ve kaderim içeri girsin." der. Bunun üzerine ana rahmi kapısını açar ve nütfe rahme ulaşır. Burada kırk gün dolaşır, sonra kırk gün boyunca kan pıhtısı olarak kalır. Ardından kırk gün boyunca embriyo haline gelir. Bunu izleyen süreçte, içinde birbirine girmiş damarlar bulunan et haline gelir. Ardından yüce Allah, yaratıcı iki melek gönderir. Bunlar rahimde yüce Allah'ın dilediği şeyleri yaratırlar. Bunlar, kadının rahmine kadının ağız yoluyla girerler. Oradan ana rahmine ulaşırlar. Rahimde, erkeklerin sulbünden ve kadınların rahimlerinden nakledile gelen kadim ruh bulunur. Bunlar orada ona hayat ve kalıcılık ruhunu üflerler. Allah'ın izniyle, ceninin kulaklarını, gözlerini, organlarını ve karındaki tüm organları meydana getirirler.

Sonra yüce Allah bu iki meleğe şöyle vahyeder: "Onun üzerine hükmümü, kaderimi ve geçerli emrimi yazın. Ancak bedâyı yâni yazdıklarınızın değiştirilmesinin de benim yetkim dahilinde gerçekleşebileceğini kaydedin." Bunun üzerine melekler: "Ya Rabbi, ne yazalım?" diye sorarlar. Yüce Allah onlara şöyle vahyeder: "Başlarınızı annesinin başına doğru kaldırın." Onlar da başlarını yukarı doğru kaldırdıklarında, annesinin alnında, bir levhanın parladığını görürler. Bu levhaya bakarlar ve orada çocuğun ilerideki şeklini, süslerini, ecelini, misakını, mutlu mu, mutsuz mu olacağını ve hakkındaki her şeyi görürler. Bu meleklerden biri, gördüklerini arkadaşına yazdırır. Böylece annesinin alnında parlayan levhada gördüklerinin tamamını yazarlar ve yazdıklarının yeniden değiştirilebileceğini yâni bedâyı şart koşarlar. Sonra yazdıklarını mühürleyip iki gözünün arasına yerleştirirler. Cenini annesinin karnında ayakları üzere tutarlar. Ancak bir çok cenin kayıp yuvarlanır ve altüst olur. Bu durum sadece isyankâr ve günahkâr olacak insanlar için geçerlidir.

Çocuğun tam zamanında veya vaktinden önce dışarı çıkmasının zamanı gelince yüce Allah ana rahmine şöyle vahyeder: "Kapını aç, ki yarattığım insan dışarı çıksın, geçerli kıldığım emrim yerine gelsin. Çünkü onun dışarı çıkmasının zamanı gelmiştir." Bunun üzerine ana rahmi, çocuğun dışarı çıkması için kapısını açar. Bu sırada çocuk devrilir, ayakları yukarı, başı da aşağı doğru düşer. Çocuğun aldığı bu pozisyon, rahimden dışarı çıkmanın, hem anne hem de çocuk için kolay olsun diye yüce Allah'ın öngördüğü bir tasarruftur. Bu sırada yüce Allah, "zacir" (sıkan, engelleyen) adında bir melek gönderir. Melek çocuğu sıkar. Çocuk bunun etkisiyle korkar. Eğer dünyaya gelmezse, melek bir kez daha onu sıkar. Çocuk yine korkar ve sıkmanın etkisiyle korkmuş, ürkmüş bir halde ağlayarak yere düşer. (Furu-u Kafi, c.6, s.13, Tahran baskısı)

Ben derim ki: *"Bir nütfeyi yaratmak istediği zaman"* yâni, nütfeyi normal bir insan olarak yaratmak istediği zaman...

İmamın buna *"Kendisinden misak aldığı"* şeklinde bir ifadeyle kayıtlandırma getirmesi, ileride ayrıntılı olarak açıklanacak olan şu hususa yönelik bir işarettir: Şu dünya hayatında varolan insan ve burada sergilediği davranışları, daha önce başka bir varoluşla vücut bulmuştur. Dünya hayatındaki varoluş, bunu izleyen ve bunun devamı niteliğindeki bir varoluştur. Bu olay nasların dilinde "zerr ve misak âlemi" olarak ifade edilir. Dolayısıyla, zerr âleminde misak alınan her şey değişiklik kabul etmeden hiç kuşkusuz, bu dünya hayatında yaratılır. Ve bu dünya hayatında olup biten her şey hiç bir değişiklik kabul etmeden, zerr âleminde onunla ilgili misak alınan bir olgudur. Dolayısıyla zerr âleminde takdir edilen her şey, kesin bir hüküm niteliğindedir. Bu yüzden İmam konunun iki şıklı olduğunu ifade eden *"veya onunla ilgili olarak bedâ (değiştirme) gerçekleşecek olan..."* şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu cümleyle yaratılışının tamamlanması ile ilgili olarak yüce Allah için bedâ (değiştirme) gerçekleşecek ve düşük olacak cenin kastedilmiştir. Dolayısıyla daha önce de söylediğimiz gibi, bunun tam aksi durumundaki cenin için, böyle bir durum yâni bedâ söz konusu değildir. İmamın *"onu ana rahmine yerleştirmeyi"* sözü *"bir nütfeyi yaratmayı..."* sözüne atfedilmiştir.

"Bunlar kadının rahmine kadının ağzından girerler." Kadının ağzından girmek sözünün raviye ait olması mümkündür. Zahir ismin

zamirin yerine konulmuş olması da bunu pekiştiriyor. [İmamın sözü olmuş olsaydı, "kadın" kelimesi iki kez tekrarlanmaz, ikincisinin yerine zamir kullanılır ve şöyle denirdi: Bunlar kadının rahmine ağzı yoluyla girerler.] Şayet, bu söz İmama ait ise, bu durumda, ifadeyi, meleklerin kadının karnına, bir cismin diğer bir cisme girmesi şeklinde algılamamaya yönelik bir şahittir. Çünkü, ana rahmine girmek için, damarların dışındaki tek yol varjinadır. Ana rahmine açılan damarlardan biri de, aybaşı kanını akıtan damardır. Bu yol, rahmin duvarlarından içeri girmekten daha kolay değildir. Dolayısıyla ağzından girmenin, daha kolay bir yol olduğu için tercih edilmemiş olması ve bunun dışında başka bir sebebi olması gerekir ki bu da açıkça ortadadır.

"Rahimde erkeklerin sulbünden ve kadınların rahimlerinden aktarıla gelen kadim ruh bulunur." Bana öyle geliyor ki, bununla beslenmenin ve gelişmenin başlangıcı konumundaki bitkisel ruh kastedilmiştir.

"Ona hayat ve kalıcılık ruhunu üflerler." İfadenin zahirinden, zamirin kadim ruha dönük olduğu anlaşılıyor. O halde hayat ve kalıcılık ruhu, bitkisel ruha üflenmiş olur. Eğer zamirin embriyoya dönük olduğu varsayılsa, bu durumda, bitkisel ruhla canlı olan embriyoya dönük olur ki bu durumda hayat ve kalıcılık ruhu, bitkisel hayata sahip embriyoya üflenmiş olur. Her halükarda, İmamın bu sözlerinden, insanî ruhun üflenmesinin, hakikatte bitkisel ruhun güçlendirilerek ona bir tür ilerleme ve dinamizmin kazandırılması olduğu anlaşılmaktadır. [Cevherî hareket yâni eşyanın özünü oluşturan moleküllerin hareket halinde olduklarını kabul ettiğimizde, bunda anlaşılmayacak bir şey yoktur.]

Böylece, kadim ruhun erkeklerin sulbünden ve kadınların rahimlerinden aktarılıp gelmesiyle neyin kastedildiğini anlamış oluyoruz. Buna göre ruh, bir açıdan bedenle aynı varlığa sahiptir, varlıkları birdir. Bedenden kastedilen nütfe ve nütfeyle birleşen hayız kanıdır; o ikisi de anne ve babanın bedenleriyle birdir ve onlar da nütfe ile beraberdirler. Bu zincir böylece devam edip gider. Dolayısıyla, insanın başına gelen her şey atalarının ve annelerinin toplamında bir bütün olarak belirlenmiştir ve onların kişiliklerinde önceden beri gözlemlenmektedir. Bu olay bir açıdan hazırlanmış bir kitaptan alınıp giriş kısmına konulan fihristi andırmaktadır.

Buradan hareketle, İmamın: *"Allah o iki meleğe, başınızı kaldırıp annesinin başına bakın diye vahyeder"* sözünün hangi anlamda kullanılmış olduğunu anlıyoruz. Çünkü, çocuğun kaderi ve onunla ilintili hükmün ayrıntıları bağlamında babanın varlığında somutlaşan kısmı, spermanın ayrılıp ana rahmine yerleşmesiyle birlikte kesintiye uğrar. Onunla sadece annenin somut ve organik bir ilişkisi kalır. İmamın: *"Annesinin alnında bir levhin parladığını görürler"* şeklindeki sözlerinden kastedilen bu anlamdır. Levhin alında parladığına gelince; alın, insanın tüm organlarının toplandığı bir noktadır; yüzün önüdür. Melekler, çocuğun annesinin alnında parlayan levhaya bakar, orada, çocuğun şeklini, güzelliğini, hayatının ne kadar süreceğini, misakını, mutlu veya mutsuz oluşunu ve görüp geçireceği tüm durumları görürler. Böylece biri diğerine yazdırır. Görüldüğü kadarıyla iki meleğin birbirleriyle olan ilişkisi, bir fail ve onun fiillerini kabul eden bir başka kişinin ilişkisini andırmaktadır. Böylece annesinin alnında parlayan levhada gördüklerinin hepsini yazarlar.

"Yazdıklarının yeniden değiştirilebileceğini (bedâyı) şart koşarlar." Çünkü çocuğun şekli, gelecekte olacak her hadisenin nedenlerinin tümünü kuşatmış değildir. Çünkü şekil, her ne kadar, insanın görüp geçireceği olayların, yaşayacağı gelişmelerin kaynağı ve başlangıcı niteliğindeyse de, tek kaynak ve başlangıç değildir. Bilakis, vücudunun dışında bazı olgu ve olayların da müdahalesi söz konusudur. Bu yüzden insanın ana rahmindeyken ileride yaşayacağı öngörülen şeyler, kesin değildir. O halde değişebilmeleri ihtimali vardır.

Biliniz ki: Bir insanın doğumu bağlamındaki ayrıntıların, yüce Allah'ın erkeği harekete geçirmesine, O'nun ana rahmine vahiy yöneltmesine, yaratıcı iki melek ve zacir=sıkan bir melek göndermesine nispet edilmesi, başta doğum olmak üzere bu doğal olayların maddi sebeplerinin etkinliğini ortadan kaldırmaz. Çünkü bu iki tür sebepler, yâni bir insanın dünyaya gelmesinde etkin olan maddi ve manevi sebepler, birbirlerine paraleldir, aralarında çakışma ve birinin diğerinin etkinliğini iptal etmesi söz konusu değildir. Birbirlerini itip etkinliklerini iptal etmeleri gibi bir durum yaşanmaz. Aynı şekilde, bunların toplamı tam bir illet algılanmamalı; aksine bunların her biri kendi başına tam bir illettir. Kendi çapında olay üzerinde etkin rol oynar.

Buna göre, yüce Allah'ın insanları manevi mutluluğa sürüklemek ve Allah'ın rızasını gerektirici davranışlara yöneltmek üzere gönderdiği peygamberler -izlenen yol batıni bir yoldur- insanlara bu batıni yolu izlemelerini sağlayacak ve bütün açıklamalarında Rablerinin yüce makamını hatırlatacak bir dille hitap etmekle yükümlüdürler. Bu dilden kastettiğimiz, meleklerin aracı yapılması ve olayların onların fiillerine nispet edilmesidir. Mutluluğun onların desteklerine, mutsuzluğun da nitelikleriyle birlikte şeytanlara ve onların vesveselerine mal edilmesidir. Bütün bunların, bir bütün olarak kutsiyetine, huzuruna ve Rablığına yaraşır bir şekilde yüce Allah'a nispet edilmesidir. Hidayet ve sapıklık, kazanç ve zarar tabloları bu tür bir dil ve açıklamanın bir sonucudur. Daha doğrusu ahiret hayatını ilgilendiren tüm olgular bunlarla ilintilidir. Buna rağmen peygamberler, doğal sebepleri göz ardı etmezler; onların hakkını vermezlik etmezler. Çünkü doğal sebepler, insan hayatının iki temelinden birini oluştururlar, dünya hayatının esası doğal sebeplerdir. İnsanoğlu bütün bunları bilmek zorundadır. Tıpkı bütün manevi sebepleri bilmekle yükümlü olduğu gibi. Önce kendini, sonra da Rabbini bilmesi buna bağlıdır.

7- Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihtir. Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar. Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşenler ise: "Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır" derler. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez.

8- Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz sen, en çok bağış yapansın.

9- Rabbimiz, sen mutlaka insanları kendisinde asla şüphe bulunmayan bir günde toplayacaksın. Doğrusu Allah, vadinden dönmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Sana kitabı indiren O'dur." Yüce Allah burada, peyderpey indirmeyi ifade eden "tenzil" kelimesi yerine, bir kerede indirmeyi ifade eden "inzal" kelimesini kullanmıştır. Çünkü, bu anlatımdan maksat, indirilen kitabın tümünün bazı genel niteliklerinin ve özelliklerinin açıklanmasıdır. Bu nitelik, Allah tarafından indirilen kitabın bir kısmı muhkem ve bir kısmı da yine muhkem ayetlere dayanarak açıklanabilen müteşabih ayetler içermesidir. Kitap bu açıdan bir bütün olarak ele alınmıştır. Farklı ve çok parçaları olduğuna bakılmamıştır. Dolayısıyla tenzil yerine inzal kelimesinin kullanılmış olması daha uygun düşmüştür.

"Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihtir." "H.k.m" maddesinin temeli, bir şeyin kendisini ifsad eden, bölen ya da bozan şeyleri engelleyici bir durumda olmasını ifade eder. "İhkam ve tahkim" (sağlamlaştırma), karar verme ve yargı anlamına gelen "hüküm", tam bilgi, kesin ve yararlı ilim demek olan "hikmet" ve atın dizgini anlamında kullanılan "hekmet" kelimeleri buradan gelir. Görüldüğü gibi bu kökten türeyen kelimelerin tamamında önleyicilik ve sağlamlık anlamı esas alınmıştır. Şöyle de denilmiştir: Bu kök, yapıcılık ve ıslahatçılık anlamı ile beraber engelleme anlamına delalet eder.

Burada, muhkem ayetlerin sağlamlaştırılmış olmasından kastedilen anlam, onların içerdikleri anlamda, müteşabih ayetlerde olduğu gibi, bir benzeşmenin bulunmayışıdır. Gerçi yüce Allah bir yerde kitabını ayetleri sağlamlaştırılmış bir kitap olarak nitelendiriliyor: *"Bu, ayetleri muhkem kılınmış, sonra hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından birer birer açıklanmış bir kitaptır."* (Hûd, 1) Fakat bu ayette, muhkem kılınmışlıktan sonra, birer birer açıklanmaktan söz ediliyor ki, bu muhkem kılınmışlıkla, kitabın indirilmeden önceki bir durumunun kastedildiğini gösterir. Kitabın bir bütün olarak, bölünmemiş ve ayetler şeklinde indirilmemiş hali yâni. Bununla kitabın bölünmeden önceki sağlamlığı kastedilmiştir. Dolayısıyla sözü edilen sağlamlık, kitabın genelinin bir niteliği olarak sunuluyor. Ancak burada, bazı ayetlerinin, diğer bazısından farklı olarak

muhkem ve sağlam kılınmış olması, yâni anlamında benzeşme unsurunun bulunmaması durumu kastedilmiştir.

Diğer bir ifadeyle: *"Ondan, bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdırlar. Diğerleri ise müteşabihtir."* ayeti, kitabın ayetlerinin muhkem ve müteşabih diye iki kısma ayrıldığı şeklinde bir anlam içerdiği için, bundan hareketle, bu muhkemlikle kitabın tamamı için geçerli olan ve *"Bu ayetleri muhkem kılınmış bir kitaptır."* ayetinde vurgulanan muhkemlikten farklı bir muhkemliğin kastedildiğini anlamış olduk. Yine tefsirini sunduğumuz bu ayette sözü edilen müteşabihlik: *"Müteşabih, ikişerli bir kitap..."* (Zümer, 23) ayetinde olduğu gibi kitabın geneli için geçerli olan bir nitelik olarak sunulan müteşabihlikten farklı bir duruma işaret etmektedir.

Muhkem ayetler kitabın anası olarak nitelendirilmiş. Ümm=ana kelimesi, anlamının aslı itibariyle bir şeyin döndüğü yer ve şeyi ifade eder. Bu ayetlerin bu şekilde nitelendirilmiş olması, sırf müteşabih ayetlerin bunlara döndüklerinden dolayıdır. Şu halde kitabın bir kısmı, yâni müteşabih ayetler, diğer bir kısmına, yâni muhkem ayetlere döner. Buradan anlıyoruz ki: "Ümm-ül kitap=kitabın anası" cümlesindeki izafe ve tamamlama, "ümm-ül atfal=çocukların anası" cümlesinde olduğu gibi "lam" anlamını ifade etmez. Tam tersine, burada("min" edatını ifade eden) bizim: "Nisâ-ül kavm=kavmin kadınları" ve "küdema-ül fükahâ=fıkıhçıların ileri gelenleri" dememiz gibi bir durum söz konusudur. Buna göre, kitap bazı ayetler içermektedir ki, bu ayetler diğer bazısının anası konumundadır. Ana kelimesinin çoğul değil de tekil olarak kullanılmış olması, muhkem ayetlerin birbirlerinden farklı olmadıklarını, birbirleriyle uyumlu ve kaynaşmış olduklarını gösterir.

Ayet-i kerimede muhkem ifadesine karşılık olarak *"Diğerleri ise müteşabihtir"* ifadesi kullanılmıştır. Teşabüh, yâni benzeşme, birbirinden farklı olan şeylerin bazı nitelik ve keyfiyette birleşmeleri demektir. Yüce Allah bir yerde bütün kitabını bu şekilde nitelendirmiştir: *"Allah, müteşabih ikişerli bir kitap olarak sözün en güzelini indirdi. Rablerine karşı içleri titreyerek korkanların ondan derileri ürperir."* (Zümer, 23) Burada, kesinlikle kitabın ayetlerinin ifade tarzının güzelliği ve üslubunun sağlamlılığı, gerçekleri ve hikmetleri açıklayıcılığı, apaçık hakka yönelten özellikte olması itibarıyla tam bir uyum göstermeleri ve benzerlik arzetmeleri kastediliyor. Ayette yer alan bazı

ifade kayıtları da buna delalet eder. Şu halde ayette geçen müteşabihlik bütün kitap için geçerli olan bir niteliktir.

Ama tefsirini sunduğumuz ayette söz konusu olan müteşabihliğe gelince, bunun karşısında *"Ondan, bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdırlar."* ifadesi kullanılmıştır. Yanı sıra kalplerinde eğrilik bulunanların fitne çıkarmak ve tevile gitmek için onlara uyduklarına işaret ediliyor. Bütün bunlar gösteriyor ki, müteşabih ifadesi ile bir ayetin sadece duyulması ile dinleyici tarafından anlaşılmaması durumu kastedilmiştir. Dinleyici, bir o anlam bir bu anlam arasında gidip geliyor, ta ki kitabın muhkem olan kısımlarına baş vurana kadar. Bununla o ayetlerin anlamı belirginlik kazanır, açıklığa kavuşur. Böylece müteşabih olan bir ayet, muhkem olan bir diğer ayetin aracılığıyla muhkemleşir. Muhkem ayetse, kendiliğinden muhkemdir. Örneğin: *"Rahman arşa istiva etti."* (Tâhâ, 5) ayetini bir insan ilk defa duyduğunda, anlamını tam olarak kavrayamaz, bazı şeylerle karıştırır. Fakat: *"Hiç bir şey O'nun benzeri değildir."* (Şurâ, 11) ayetine başvurduğunda önceki ayetin anlamı, zihninde belirginlik kazanır, anlamı oturur. Bunun, yüce Allah için muhal olan cisim olmanın bir gereği olarak bir mekana yerleşmeksizin ve bir yere dayanmaksızın mülke egemen olma ve bütün varlıkları kuşatma anlamında kullanıldığını kavrar.

Aynı durum *"Rabbine bakar"* (Kıyamet, 23) ayeti için de geçerlidir. Ancak: *"Gözler O'nu görmez, ama O gözleri görür."* (En'âm, 103) gibi bir ayete müracaat edildiğinde, bu bakma ile maddi anlamda bir bakmanın kastedilmediği anlaşılır.

Aynı şekilde, mensuh bir ayetle nasih bir ayet karşılaştırıldığı zaman, mensuh ayetten nasih ayetle sınırlı olan bir hükmün kastedildiğini görürsün.

Muhkem ve müteşabih kavramıyla ifade edilen ve şu ayetin genelinden algılanan basit anlam budur: *"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan, bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdırlar. Diğerleri ise müteşabihtir."* Çünkü, Kur'an'ın bütününün müteşabih olduğu varsayılsa bile, bu ayet muhkemdir.

Eğer bu ayet de müteşabih ise, bu durumda Kur'an'ın bütün ayetleri müteşabih hükmüne girer. *"Ondan, bir kısım ayetler..."* şeklinde başlayan taksim geçersiz olur ve *"Onlar kitabın anasıdır"* ifadesinin ortaya koyduğu sorunu halletme yersiz olur. *"Bilen bir kavim için,*

ayetleri açıklanmış Arapça okunan bir kitaptır; bir müjdeci ve uyarıcı olarak –gönderilmiştir-..." (Fussilet, 3-4) ayetindeki açıklama doğrulanmamış olur. *"Onlar hala Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birbirini tutmaz bir çok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) ayetindeki kanıt yerini bulmamış olacaktı. Bunun gibi, Kur'an'ın nur, hidayet, açıklama, beyan, açık ve zikir olduğunu vurgulayan bir çok ayet, amacına ulaşmamış olacaktı.

Kaldı ki, Kur'an'ı baştan sona kadar inceleyenler, onda nesnel bir karşılığı olup da anlamını ifade etmeyen ve maksadını ortaya koymayan bir ayetin olmadığından kuşku duymazlar. Tam tersine, nesnel bir karşılığı (madlulu) olmayan herhangi bir ayetten söz edilemez. Bu ya, ifadelerin mahiyetini bilen herkesin algılayacağı tek bir karşılık ve anlamdır ya da birbirine karışmış bir kaç karşılıktır. Birbirine karışmış olan bu karşılıkların da ayetin gerçek maksadını içermeleri bir zorunluluktur. Aksi takdirde bilindiği gibi bütün anlam bozulur, bir şeye delalet etme özelliği ortadan kalkar. Ayetin maksadının gerçek karşılığı olan bu tek anlam ve karşılık zorunlu olarak, yaratıcının varlığı, tekliği, peygamberlerin gönderilişi, hükümlerin konuluşu ve ahiret hayatı gibi Kur'an'da kesin bir dille vurgulanan temel prensiplere yabancı olamaz. Bilakis, bunlara uygun olur. Çünkü böyle bir anlam taşımasını gerektiren, onu ortaya çıkaran ve muhtemel olan değişik anlamlar arasında gerçek maksadın belirginleştirmesini sağlayan bu temel prensiplerdir. Kur'an'ın bir kısmı, diğer bir kısmının açıklayıcısı, bir kısmı, diğer bir kısmının temel dayanağı konumundadır.

Bir kimse bu açıklamalardan sonra, Kur'an'ı incelerken: *"Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise, müteşabihtir."* ifadesine rastlarsa, muhkem ile Kur'an'ın kesin olarak ortaya koyduğu temel prensipleri içeren, müteşabih ile de anlamı, bu temel prensiplere göre belirginlik kazanan, netleşen ayetlerin kastedildiğinden kuşku duymaz.

Eğer desen ki: Derinliklere kök salmış temellerin ve ondan ayrılan dalların bulunduğu bir yerde dalların köklere dönük olması kuşku duyulmayan bir gerçektir. Bu hem Kur'an için, hem de başka şeyler için geçerli olan bir husustur. Ancak bu durum benzeşmeyi (teşabühü) gerektirmiyor. Şu halde, böyle bir kullanımın amacı nedir?

Ben derim ki: Burada iki amaçtan biri söz konusudur. Çünkü Kur'an'ın sunduğu bilgiler iki kısma ayrılır: Bunların bir kısmı yüce bilgilerdir ki maddi duyuların ötesindedirler. Sıradan anlayışlar, onlarla karşılaştıklarında, maddi cismani hükümle maddi cismani olmayan hüküm arasında gidip gelirler. Şu ifadelerde olduğu gibi: *"Çünkü senin Rabbin gerçekten gözetleme yerindedir."* (Fecir, 14) *"Rabbin geldiği zaman..."* (Fecir, 22) Bu ayetler okunduğunda, somut hükümleri algılamaya alışmış olan zihin, derhal cisimlere özgü nitelik ve özellikleri içeren anlamları algılar ve düşünür. Ancak bu durum, konuya ilişkin olarak, maddilik ve cismanilik hükmünü ortadan kaldıran temel prensiplere başvurulduğu anda ortadan kalkar. Bu değerlendirme, fizik ötesi, duyulardan aşkın tüm bilgiler ve araştırmalar için geçerli olan bir ilkedir. Sırf Kur'an-ı Kerim'e özgü bir durum değildir. Yüce bilgiler içeren tahrif edilmemiş semavî kitaplar için de bu durum geçerlidir. Yine felsefenin ilahiyata ilişkin araştırmalarında da bu durum bulunur. Kur'an-ı Kerim değişik bir üslupla bu gerçeğe işaret etmiştir: *"Allah, göklerden bir su indirdi de dereler kendi miktarınca o su ile çağlayıp aktı."* (Râ'd, 17) *"Gerçekten biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'an kıldık. Şüphesiz o, bizim katımızda olan ana kitaptadır; çok yücedir, hikmet sahibidir."* (Zuhruf; 3-4)

Bir kısmı da sosyal yasalara ve ayrıntı nitelikli hükümlere ilişkindir. Kur'an'ın içerdiği bilgilerin bu kısmı, yasamayı gerektirici maslahatın değişmesine paralel olarak nasih ve mensuh gibi olguları kapsamına alması bir taraftan, Kur'an'ın bölüm bölüm inmesi de diğer bir taraftan, ayetlerinde teşabüh ve benzeşmenin olmasını gerektirmiştir. Müteşabih olan ayetler, muhkem olanlara, mensuh olan ayetler de nasih olanlara döndürülmek suretiyle, teşabüh ve benzeşme durumu ortadan kalkar.

"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar." Ayetin orijinalinde bulunan "zeyğ" kelimesi, doğrudan sapma demektir. Bu, kalbin huzursuzluğunun ve sıkıntılar içinde olmasının zorunlu bir sonucudur. Ayetin sonundaki, karşıt tavrı izah eden ifadede buna ilişkin bir ipucu vardır: *"İlimde derinleşenler ise: Biz ona inandık, tümü rabbimizin katındandır."* Çünkü ayet, insanların muhkem ve müteşabih ayetleriyle Kur'an karşısındaki tavırlarını tasvir etmektedir.

Buna göre, bazı insanların kalplerinde eğrilik vardır. Bunlar haktan sapma eğilimine sahip kalpleri huzursuz olan kimselerdir. Dolayısıyla fitne çıkarmak ve olmadık tevillere malzeme bulmak için müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Bir kısım insanlar ise, ilimde derinleşmişlerdir. Kalpleri durulmuş, istikrara kavuşmuştur. Tutum ve davranışlarına muhkem ayetlerin içerdiği ilkeleri esas alır, müteşabih ayetlere de inanırlar. Bu arada, yüce Allah'tan, kendilerini hidayete erdirdikten sonra kalplerini kaydırmamasını dilerler.

Buradan anlıyoruz ki: Müteşabih ayetlerin peşine düşmek ifadesiyle, ameli bir izleme kastedilmiştir, onlara iman etme değil. Dolayısıyla, müteşabih ayetlere uymaya yöneltilen yergi ve eleştiri, onları muhkem ayetlere döndürmeden izlemeye yöneliktir. Aksi takdirde, bu durumda müteşabih ayetler değil gerçekte, muhkem ayetler izlenilmiş olur ve muhkem ayetlere yönelme eleştiriye tabi tutulmaz.

Fitne çıkarmaktan maksat, insanları saptırma amacını gütmektir. Çünkü, fitne kavramı anlam itibarıyla saptırma kavramıyla yakındır. Dolayısıyla bu ayette yüce Allah bize şu mesajı veriyor: Kalplerinde sapma eğilimi bulunan insanlar, müteşabih ayetlerin peşine düşmekle, insanları Allah'ın ayetlerinden saptırmayı amaçlıyorlar. Bundan daha da önemlisi, Kur'an'ın tevilini ele geçirmek ve o konuda bilgi edinmek, helal ve haram hükümlerinin kaynağını bilmek ve böylece dinin muhkem ve apaçık emirlerine tabi olmanın gereksizliğini vurgulayarak bir adım ötede Allah'ın dininin bütünüyle ortadan kaldırılmasını sağlamayı amaçlıyorlar.

Tevil kelimesinin kökü "evl"dir. Bu kökün anlamında belirgin olan unsur dönme anlamıdır. [Tevil ise döndürme anlamını ifade eder.] Buna göre müteşabih ayetleri tevil etmek, onları dönük oldukları kaynaklara döndürmek demektir. Kur'an'ın tevili de, Kur'an öğretilerinin alındığı asıl kaynaklardır.

Yüce Allah kitabının değişik yerlerinde "tevil" kelimesi kullanmıştır. Örneğin bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Andolsun, biz onlara bir kitap getirdik; iman edecek bir topluluğa bir hidayet ve rahmet olmak üzere bir bilgiye dayanarak onu çeşitli biçimlerde açıkladık. Onlar onun tevilinden başkasına bakmazlar mı? Onun tevilinin geleceği gün, daha önce onu unutanlar, diyecekler ki: Gerçekten Rabbimizin elçileri bize hakkı getirmişlerdi."* (A'raf, 52-53) Yâni elçilerin

Allah'ın onların gerçek mevlaları olduğu, O'nun dışında kulluk sundukları ve çağırdıkları düzmece ilahlar ve çağrılarının batıl olduğu, peygamberliğin ve dinin hak olduğu, Allah'ın kabirlerde olanları diriltceği hususunda vermiş oldukları haberlerin hepsi haktır. Kısacası kıyamet günü, Peygamberin duyurdukları bu şeylerin gerçeği ve hak olduğu ortaya çıkacaktır.

Bundan dolayıdır ki bazıları şöyle demişlerdir: Bu ayette sözü edilen tevil, doğru haberin örtüştüğü zihin dışı objedir. Tıpkı, kıyamet günü gözlemlenen olaylar gibi ki onlar peygamberlerin, resullerin ve kitapların haber verdikleri şeylerin örtüşdüğü objelerdir.

Bunu şu sözler reddeder: Bu anlamda tevil, ancak sıfatlardan, bazı fiillerden ve kıyamet günü meydana gelecek olaylardan söz eden ayetlere özgü bir terim olarak kullanılır. Hükümlerin konuluşunu konu edinen ayetler ise; bunlar inşaî ifadelerdir, objeler dünyasında nesnel karşılıkları yoktur. Aynı şekilde, aklın apaçık hüküm verdiği bazı ahlaki ilkeler de bu kapsama girer ki, bunların da tevilleri beraberindedir. Yine peygamberlerin kıssalarına ve geçmiş toplumların başından geçen olaylara işaret eden ifadeler de öyle. Bunların tevilleri, bu anlamıyla daha öncedir ve kıyamet gününe kadar ertelenmez. Halbuki mezkur ayet, tevil olgusunu kitabın tümüne izafe ediyor, belli bir kısım ayetlerine değil.

Şu ayet te mezkur ayete benziyor: *"Bu Kur'an Allah'tan başkası tarafından yalan olarak uydurulmuş değildir… Yoksa: "Bunu kendisi yalan olarak uydurdu" mu diyorlar?... Hayır, onlar ilmini kuşatamadıkları ve kendilerine henüz tevili gelmemiş bir şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Zulmedenlerin nasıl bir sonuca uğradıklarına bak."* (Yunus, 37-39) Görüldüğü gibi, bu ayetlerde de tevil olgusu kitabın tümüne izafe edilmiştir.

Bundan dolayı bazıları şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır: Tevil, somut ve zihin dışı bir olgudur. Konuşma buna dayalı olarak gerçekleşir. Verilen haberle ilgili olarak tevil, zihin dışı realite hakkında verilen bilgi ve olaydır. Bu zihin dışı olgu, peygamberlerin kıssaları ve geçmiş ümmetlere ilişkin haberler gibi, geçmişte olabildiği gibi, Allah'ın sıfatlarından, isimlerinden, vaatlerinden ve kıyamet günü ortaya çıkacak şeylerden söz eden ayetlerde ifadesini bulan gelecekteki olgular da olabilir. İnşaî ifadelerin sözgelimi hükümleri içeren ayetlerin

tevili ise, objeler dünyasında gerçekleşen maslahatlardır. Şu ayette olduğu gibi: *"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam tutun ve dosdoğru bir tartıyla tartın; bu, daha hayırlıdır ve tevil (sonuç) bakımından daha güzeldir."* (İsrâ, 35) Çünkü ölçüyü tam tutmanın ve tartıyı doğru tartmanın tevili, bu tavrın topluma dönük maslahatıdır ki, bundan insan toplumunun doğru istikâmet üzere hayatını sürdürmesi sonucu doğar.

Bu görüşte bir kaç açıdan tutarsızlık vardır:

Birincisi: Bu ayetin zahirinden, tevil olgusunun zihin dışı olay olduğu ve somut bir etkinlik olarak belirginleştiği ve insanların nesnel dünyadaki fiillerine -ki burada ölçümün tam olarak yapılmasına ve tartının eksiksiz gerçekleştirilmesine- terettüp ettiği anlaşılmaktadır. *"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam tutun..."* ifadesinin içermiş olduğu teşriî emir ve yasama ile ilgili bir durum söz konusu değildir. Şu halde tevil, zihin dışı nesnel bir olaydır ve başka bir nesnel olgunun mercii ve dönüş yeri konumundadır. Dolayısıyla, ayetlerin (geçmiş ve geleceğe ilişkin haberlerde olduğu gibi) zihin dışı anlamlara aktarıcı olmasına veyahut (inşaî ifadelerde olduğu gibi) tevilleri bulunan fiil veya zihin dışı olgulara işaret etmelerine dayanarak Kur'an ayetlerinin tevili bulunduğunu söylemek, gerçek anlamda ayetlerin kendisi değil de onlarla ilintili olan şeyleri, tevil olgusuyla nitelemektir.

İkincisi: Gerçi tevil, bir şeyin mercii ve tarafına döndüğü noktadır; ancak bu, özel bir dönüştür. Tarafına dönülen her şey, tevil anlamını ifade etmez. Örneğin, başkanı olan kimse başkanına döner ve ona başvurur; ancak bu onun tevili değildir. Sayı da "bir"e döndürülür, ancak "bir" de onun tevili sayılmaz. Dolayısıyla tevil, özel bir merci ve dönülen yerdir, mutlak anlamda bir dönüş yeri anlamını ifade etmez. Musa ve Hızır (selam üzerlerine olsun) kıssalarıyla ilgili ayetler de buna delalet etmektedir: *"...Şimdi sana üzerinde sabır göstermeye güç yetiremediğin şeylerin tevilini haber vereceğim."* (Kehf, 78) Şu ayet de aynı anlama işaret etmektedir: *"İşte, senin sabır göstermeye güç yetiremediğin şeylerin tevili budur."* (Kehf, 82)

Hızır'ın Musa'ya haber verdiği şeyler, üç hususla ilgili olarak sergilediği fiillere ilişkin suretler ve unvanlardır ki Musa bu suret ve unvanlardan habersizdi. Bunların yerine, söz konusu üç yerde de itirazını gerektirici başka suretler ve unvanlar tasavvur etmişti. Bu üç olaya şu ayetlerle işaret ediliyor: *"Nitekim bir gemiye binince, o bunu deliver-*

di." (Kehf, 71) *"Nitekim bir çocukla karşılaştılar, o hemen tutup onu öldürüverdi."* (Kehf, 74) *"Nihayet bir kasabaya gelip yemek istediler, fakat kasaba halkı onları konuklamaktan kaçındı. Ondan yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular; hemen onu inşa etti."* (Kehf, 77)

Musa'nın (a.s) bu üç olayda algıladığı ve gördüğü suret ve unvanlar şunlardır: *"İçindekileri batırmak için mi onu deldin? Andolsun sen şaşırtıcı bir iş yaptın."* (Kehf, 71) *"Bir cana karşılık olarak olmaksızın, tertemiz bir canı mı öldürdün? Andolsun sen, çirkin bir iş yaptın."* (Kehf, 74) *"Eğer isteseydin gerçekten buna karşılık bir ücret alabilirdin."* (Kehf, 77)

Hızır'ın bu olaylara ilişkin olarak gösterdiği teviller ise şunlardır: *"Gemi, denizde çalışan yoksullarındı. Onu kusurlu yapmak istedim, çünkü ileride her gemiyi zorbalıkla ele geçiren bir kral vardı. Çocuğa gelince; onun anne ve babası mü'min kimselerdi. Bundan dolayı, onun kendilerine azgınlık ve inkar zorunu kullanmasından endişe edip-korktuk. Böylece, onlara Rablerinin ondan temiz olmak bakımından daha hayırlısı, merhamet bakımından da daha yakın olanını vermesini diledik. Duvar ise, şehirde iki öksüz çocuğundu. Altında onlara ait bir define vardı; babaları salih biriydi. Rabbin diledi ki, onlar erginlik çağına erişsinler de Rabbinden bir rahmet olarak kendi definelerini çıkarsınlar."* (Kehf, 79-82) Daha sonra Hz. Musa'nın bütün itirazlarını cevaplayacak niteliğe sahip bir cümle dedi: "*Bunları ben kendiliğimden yapmadım."* (Kehf, 82)

Görüldüğü gibi, bu ayetlerde geçen tevil kavramı ile bir şeyin kendi nesnel karşılığına ve somut unvanına döndürülmesi kastedilmiştir. Dayak atmanın terbiyeye ve hacamat yapmanın tedaviye döndürülmesi gibi; tabi, "Zeyd geldi" şeklindeki sözümüzün Zeyd'in nesnel dünyadaki gelişi olayına döndürülmesi değil.

Tevil kavramı Yusuf kıssasında bir kaç kez buna yakın bir anlamda kullanılmıştır: *"Hani Yusuf babasına: Babacığım, gerçekten ben, rüyamda on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm; bana secde etmektelerken gördüm, demişti."* (Yusuf, 4) *"Babasını ve annesini tahta çıkarıp oturttu; onun için secdeye kapandılar. Dedi ki: Ey babam, bu, daha önceki rüyamın tevilidir. Doğrusu Rabbim onu gerçek kıldı."* (Yusuf, 100)

Hz. Yusuf'un daha önce gördüğü rüyayı, anne-baba ve kardeşlerinin kendisine secde etmelerine dönük olması, bir türlü döndürme olsa bile, örneğin benzere döndürülmesi türünün kapsamına girer.

Aynı şekilde şu ayetleri de bu şekilde değerlendirebiliriz: *"Hükümdar: Ben rüyamda yedi besili inek görüyorum, onları yedi zayıf inek yiyor; bir de yedi yeşil başak ve diğerleri ise kupkuru. Ey önde gelenler, eğer rüya yorumluyorsanız benim bu rüyamı çözüverin, dedi. Dediler ki: Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin tevilini bilenler değiliz. O iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zaman sonra hatırladı ve: "Ben bunun tevilini size haber veririm, hemen beni zindana gönderin" dedi. (Zindana gidip:) Yusuf, ey doğru sözlü insan... Yedi besili ineği yedi zayıf ineğin yediği ve yedi yeşil başakla diğerleri kuru olan rüya konusunda bize fetva ver... Dedi ki: Siz yedi yıl, önceleri gibi ekin, yediğinizin az bir kısmı dışında, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun arkasından zorlu yedi yıl gelecektir, sakladığınız az bir miktar dışında, daha önce biriktirdiğinizi yiyip bitirecektir."* (Yusuf, 43-48)

Aşağıdaki ayetler de buna örnek oluşturmaktadır: *"Onunla birlikte iki genç de zindana girmişti. Biri: "Ben rüyamda kendimi şarap sıkıyorken gördüm" dedi. Öbürü: "Ben de kendimi başımın üstünde ekmek taşıyorken gördüm; kuş da ondan yemekteydi" dedi. Bunun tevilinden bize haber ver. Doğrusu biz seni, iyilik yapanlardan görmekteyiz... Ey zindan arkadaşlarım, ikinizden biri efendisine şarap içirecek, diğeri ise asılacak, kuş onun başından yiyecek. İşte hakkında sorduğunuz iş, kesinleşmiştir."* (Yusuf, 36-41)

Surenin akışı içinde tevil kelimesi bir kaç kez daha kullanılmaktadır: *"Sözlerin tevilinden sana öğretecek."* (Yusuf, 6) *"Ona sözlerin tevilini öğretelim."* (Yusuf, 21) *"Bana sözlerin tevilinden öğrettin."* (Yusuf, 101)

Yusuf kıssasının akışı içinde tevil kavramı geçtiği her yerde, rüyanın dönük olduğu olaylar anlamında kullanılmıştır. Rüyalar, uyuyan insanın uygun bir şekilde gördüğü şekiller ve örneklerdir. Bu durumda tevilin, [olayların] tevili olana [yâni rüyalara] nispeti, anlamın kendisi aracılığı ile belirginleştiği suretle olan nispetine ve canlı hakikatin kendisi aracılığıyla sergilendiği ve göründüğü örnekle olan nispetine benzer. Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssasında değindiğimiz olaylar da bu

çerçevede ele alınmalıdır. Yine şu ayette de mesele bu tarzda ele alınmıştır: *"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam tutun... bu, tevil bakımından daha güzeldir."* (İsrâ, 35)

Kıyametle ilgili ayetler üzerinde düşünüldüğü zaman, bu ayetlerde geçen tevil kavramı ile de aynı şeyin kastedildiği görülecektir: *"Hayır onlar ilmini kuşatamadıkları ve henüz kendilerine tevili gelmemiş olan bir şeyi inkar ettiler..."* (Yunus, 39) *"Onlar tevilinden başkasına bakmazlar mı? Onun tevilinin geleceği gün..."* (A'raf, 53)

Çünkü: *"Andolsun, sen bundan gaflet içindeydin; işte biz de senin üzerindeki örtüyü açıp-kaldırdık. Artık Bugün, görüş gücün keskindir."* (Kaf, 22) ayeti ve benzeri ayetler, kitabın haber verdiği, peygamberlerin hakkında bilgiler sundukları olguların kıyamet günü gözlemlenmesi, dünyada alışık olduğumuz maddi olguların gözlemlenmesi türünden olmayacağını bildirmektedir. Aynı şekilde, bunların meydana gelişleri ve bunlara egemen olan düzen de dünyada alışık olduğumuz ve gözlemleye geldiğimiz düzenden bütünüyle farklıdır. Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamaya yer vereceğiz. O halde, kitapların ve peygamberlerin haber verdikleri olguların kıyamet günü belirginleşecek içeriklerine dönük olması olayı, geleceğe ilişkin haberlerin gelecekteki tahakkuk edişlerine dönük olmalarına benzemez. [Kıyamet günündeki dönük olmayla dünyadaki dönük olma farklıdır]

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuçlar çıkıyor:

1) Bir ayetin döndürüleceği bir tevile sahip olması durumu ile, bir ayetin müteşabih olup muhkem bir ayete döndürülmesi durumu birbirinden farklı şeylerdir.

2) Tevil, sırf müteşabih ayetlere özgü bir durum değildir. Bütün Kur'an'ın bir tevili vardır. Müteşabih bir ayetin tevili olduğu gibi, muhkem bir ayetin de tevili vardır.

3) Tevil, lafızların delalet ettiği anlamlar türünden değildir. Tam tersine tevil, objeler dünyasındaki somut varlıklar türündendir. Ayetleri tevili bulunmakla nitelemek, ayetleri bizzat kendisiyle ilgili bir vasıfla değil de ayetlerle ilintili olan olgularla bağlantılı bir vasıfla nitelemektir. Ancak tevil kavramının kullanılıp lafzın zahiri anlamından farklı bir anlamın kastedilmesi şeklindeki anlayış, Kur'an'ın inişinden sonra ortaya çıkmış yeni bir yaklaşımdır. Ve: *"Tevilini yapmak için... Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez..."* ayeti ile böyle bir anlamın

kastedildiğine ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Aynı şekilde, tevil kavramı ile ilintili olarak ileri sürülen diğer bir çok anlamın da bir dayanağı yoktur. İleride bu anlamlara da değineceğiz.

"Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez." İfadenin zahiri, zamirin *"müteşabih olanına"* ifadesine dönük olduğunu gösteriyor. Çünkü zamire en yakın ifade odur. Aynı durum *"tevilini yapmak"* ifadesi için de geçerlidir. Yukarıda, bu durumun, tevilin sırf müteşabihlere özgü olmasını gerektirmediğini anlatmıştık. *"Ondan müteşabih olanı..."* ifadesindeki zamir gibi, bunun da kitaba dönük olması mümkündür.

İfadede gözlemlediğimiz sınırlandırma, tevil bilgisinin sırf yüce Allah'a özgü olduğunu vurgulamaya dönüktür. *"İlimde derinleşenler"* ifadesine gelince, bunun zahiri, "vav" harfinin istinaf edatı olduğunu yâni yeni bir anlatım ve cümlenin başladığını göstermektedir ve ayetin başında yer alan *"kalplerinde eğrilik olanlar"* cümlesinin işaret ettiği iki kısım tavrın ikinci tarafını ortaya koymaya dönüktür. Buna göre, insanlar, kitabı benimseme ve uygulama noktasında iki kısma ayrılırlar. Bunların bir kısmı "müteşabih olanlara" uyarlar. Bir kısmı da müteşabih bir ifadeyle karşılaştığında: *"Ona inandık, hepsi Rabbi-mizin katındandır"* derler. Bu iki tarafın farklı tutumlar sergilemelerinin altında yatan neden, bir tarafın kalbinde eğriliğin bulunması, bir tarafın da ilimde derinleşmesidir.

Eğer "ver-rasihûne fil ilm=ilimde derinleşenler" ifadesinin başındaki "vav" harfi atıf edatı olsaydı ve ilimde derinleşenlerin de tevil bildikleri anlamını ifade etseydi, Peygamber (s.a.a) Efendimiz de muhakkak onlardan biri olurdu; hatta ilimde derinleşenlerin en üstünüdür. Kur'an onun kalbine indiği halde, onun bu ifadelerle neyin kastedildiğini bilmediği tasavvur edilebilir mi? Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim ümmetten söz ettiği zaman veya bir toplulukla ilgili bir hususu gündeme getirdiği zaman, Resulullah da (s.a.a) bu hususun kapsamına giriyorsa, en başta ona işaret eder. Onu onurlandırmak ve kişiliğinin önemini vurgulamak için ondan ayrıca söz eder. Sonra diğer insanlara değinir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Elçi, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, mü'minler de."* (Bakara, 285) *"Sonra Allah, elçisi ile mü'minlerin üzerine güven duygusu ve huzur indirdi."* (Tevbe, 26) *"Ama Resul ve onunla birlikte olan mü'minler"* (Tevbe, 88) *"Bu Pey-*

gamber ile iman edenler..." (Âl-i İmrân, 68) *"Allah, Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri küçük düşürmeyecektir."* (Tahrim, 8) Daha bunun gibi bir çok örnek gösterilebilir.

Şayet "İlimde derinleşenler" ifadesi ile, onların tevili bildikleri kastedilseydi, Resulullah da (s.a.a) onlar arasında yer aldığına göre, ifadenin: "Onun tevilini, Allah'tan, Resulünden ve ilimde derinleşenlerden başkası bilmez." şeklinde olması gerekirdi. Bunu iyice kavramalısın. Gerçi, ayetin başında yer alan: *"Sana kitabı indiren O'dur."* ifadesi, Peygamberin kitabı bildiğine delalet etmektedir; bu yüzden ikinci bir defa ondan söz etme gereği duyulmamıştır, denilebilir.

O halde, ayetin zahiri, tevili bilmenin bu ayette sırf yüce Allah'a özgü kılındığını göstermektedir. Ama bu durum, ayetteki genellemeye yönelik bir istisnanın vaki olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim bazı ayetlerde gayb bilgisi Allah'a özgü kılınmışken başka ayetlerde, bu genellemede istisnaya gidilmiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"O gaybı bilendir. Kendi gaybını kimseye açık tutmaz. Ancak elçileri içinde razı olduğu kimseler başka."* (Cin, 26-27) Ve yine, tevil bilgisi bağlamında bizzat ilimde derinleşenlerin istisna edilmeleri ile de çelişmemektedir ayetin ortaya koyduğu bu anlam. Çünkü bu ayette, kalplerinde eğrilik olanların karşısında, ilimde derinleşenlerin iman ve teslimini, şüpheyle karşılaştıklarında temkinli davrandıkları gibi bir durumlarına işaret edilmiş olması ile bir başka ayette, onların veya bazılarının Kur'an'ın hakikatını ve ayetlerinin tevilini bilmelerinin vurgulanması arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. İleride bu hususu daha etraflıca açıklayacağız.

"İlimde derinleşenler ise: Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır, derler." İfadenin orijinalinde geçen "rasihûn" kelimesi, "rusûh" kökünden "sabit ve sağlam olmanın en ileri düzeyi" demektir. İlimde derinleşenlerin (sağlam ve sabit bilgiye ulaşanların), bu ayette, kalplerinde eğrilik bulunan kimselerin karşıt cephesi olarak sunulmaları, sonra *"Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır."* sözleriyle nitelendirilmeleri, onlara ilişkin tam bir tanımın yapılmak istendiğini göstermektedir. Buna göre, onlar, Allah ve ayetleri hakkında bilgi sahibidirler. Bu bilgiye kesinlikle şüphe bulaşmaz. O halde muhkem ayetlere ilişkin sağlam ve sarsılmaz bilgi düzeyine ulaşmışlardır. Muhkem ayetlere inanırlar, onlara tabi olurlar, yâni onlarla amel

ederler. Bu sırada karşılarına müteşebih (anlam itibariyle benzeşen) bir ayet çıktığında, bu durum onların sahip oldukları sağlam ve sabit bilgi hakkında kalplerinin sarsılmasına, zihinlerinin bulanmasına neden olmaz. Aksine onlar müteşabih ayetlere inanırlar, ancak onlara amelî olarak tabi olmazlar.

"Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır." sözlerinde kanıt ve sonuç birlikte zikredilmiştir. Çünkü muhkem ve müteşabih ayetlerin tüm olarak Allah katından gelmiş olması, tümüne, hem muhkem ayetlere hem müteşabih ayetlere inanılmasını gerektirmektedir. Muhkem ayetlerin ifadelerindeki netlik, onlara uyma zorunluluğunu ve müteşabih ayetlerin de reddedilmeden ve tatbik edilmeden kabul edilmesi gerektiğini doğurur. Çünkü müteşabih ayetler de tıpkı muhkem ayetler gibi Allah katından gelmişlerdir. Dolayısıyla müteşabih ifadelerin anlamları içinde muhkem ayetlerde belirtilen hususlarla çeliştiği görülen anlama tabi olmak caiz değildir. Bunun nedeni, muhkem ayetlerdeki ifadelerin açık, anlaşılır ve net olmalarıdır.

Bu yüzden, müteşabih ayetlerin içerdikleri muhtemel anlamlar içinde, muhkem ayetlerin anlamlarına uygun olanlarına uymak bir zorunluluktur. Bu aynı zamanda müteşabih ifadelerin muhkem ifadelere döndürülmesi anlamına gelir. Dolayısıyla: *"Tümü Rabbimizin katındandır."* sözü, hem muhkem, hem de müteşabih olgusu için bir kanıt niteliğindedir. Bununla muhkem ayetlere inanmak ve onların emirleri doğrultusunda amel etme, müteşabih ayetlere de inanmak ve amel hususunda muhkem ayetlere başvurmak hususunu kastediyorum.

"Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez." Öğüt alıp-düşünmek (tezekkür), bir şeyi çıkarsamak için zihinsel olarak o şeyin kanıtına yönelmek, intikal etmek demektir. Ayette işaret edilen insanların: *"Tümü Rabbimizin katındandır."* şeklindeki sözleri, daha önce de söylediğimiz gibi, onlar açısından bir kanıtlama ve onların sergilediği fiili çıkaracak zihinsel intikali sağladığı için yüce Allah, bunu tezekkür=öğüt alıp düşünmek olarak nitelemiş ve kendilerini onunla övmüştür.

Ayette geçen "elbab" kelimesi "lübb"ün çoğuludur ve her türlü şaibeden arınmış temiz akıl demektir. Yüce Allah bu özelliklere sahip insanları, kitabının değişik yerlerinde güzel övgülere konu etmiştir. Onların Allah'a iman, pişmanlık ehli olduklarını ve sözün en güzeline

tabi olduklarını bildirmiştir. Sonra onların sürekli olarak Rablerini hatırladıklarını bildirmiştir. Bunun ardından, onları tezekkür ehli, yâni kanıt aracılığı ile bilgilere ulaşan kimseler oldukları, hikmet ve irfan sahibi oldukları değerlendirmesinde bulunmuştur.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Tağuta kulluk etmekten kaçınan ve Allah'a içten yönelenler ise; onlar için bir müjde vardır, öyleyse kullarıma müjde ver. Ki onlar, sözü işitirler ve en güzeline uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerini hidayete erdirdiği kimselerdir ve onlar, temiz akıl sahipleridir."* (Zümer, 17-18) *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün ardarda gelişinde temiz akıl sahipleri için gerçekten ayetler vardır. Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah'ı zikrederler."* (Âl-i İmrân, 190-191) Bu sürekli hatırlama ve düşünmenin beraberinde getirdiği boyun eğme ve itaat etme, gerçekte Allah'a yönelmedir. Ki bu da onların Allah'ın ayetleri üzerinde düşünmelerini ve bu düşüncenin sonucunda gerçek bilgilere ve irfana ulaşmalarını gerektirmektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *"İçten Allah'a yönelenden başkası, öğüt alıp-düşünmez."* (Mü'min, 13) *"Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez."* (Bakara, 269 ve Âl-i İmrân, 7)

"Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz sen en çok bağış yapansın." Bu da onların ilimde derinleşmelerinin bir sonucudur. Çünkü Rablerinin makamını bildiklerinden ve O'nun gerçek konumunu kavradıklarından mülkün sadece O'na ait olduğunu ve kendilerinin hiç bir şeye malik olmadıklarını bilmişlerdir. O halde ilimde derinleşmeden sonra da kalplerinin kayması mümkündür. Bu yüzden Rablerine sığınıyorlar. Kendilerine doğru yolu gösterdikten sonra kalplerini kaydırmamasını, kendilerine katından, bu nimeti kalıcı kılacak, dosdoğru yol üzerinde ve kurb=yakınlık mertebelerine ulaşma çabasında yardımcı olacak bir rahmet göndermesini istiyorlar.

Kalplerini kaydırmamasını istedikten sonra, bir rahmet göndermesini, bağışlamasını istemelerinin hikmetine gelince; çünkü kalbin kaymaması, ilimde derinleşme niteliğinin kalıcı olmasını gerektirici bir durum değildir. Kalp kaymadığı halde, ilim insandan alınabilir, insanın kalbi boş ve ilimle bahtiyar olmayacak ve kayma ile mutsuz

kılınmayacak şekilde arada bırakılabilir. Daha doğrusu insan cehalet ve zayıflık pozisyonunda terk edilebilir. Bu insanlar kesin olarak sahip oldukları ilmin devamına büyük bir ihtiyaç duymaktadırlar; ama aynı zamanda ihtiyaçları bununla bitmiyor. Onlar bir yol üzerinde yol almaktadırlar. Burada ancak Allah'ın kuşatabildiği ve boyutlarını bildiği sayısız rahmete muhtaç durumdadırlar. Onlar da bu ihtiyaçlarının bilincindedirler. *"Rabbimiz, sen mutlaka insanları kendisinde asla şüphe bulunmayan bir günde toplayacaksın."* sözü, onların bu bilince sahip olduklarının kanıtıdır. *"Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi kaydırma."* ifadesi, sapma eğiliminin kalplerine sızmasından ve kalplerindeki ilimde derinleşmişlik olgusunu söküp atmasından Allah'a sığınma duygu ve isteklerini yansıtmaktadır. *"Katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz sen en çok bağış yapansın."* sözü de rahmet bulutlarından yağmur yağdırılmasının talep edilmesini yansıtmaktadır. Ki kalpleri hayatlarını sürdürebilsinler.

Rahmet ifadesinin cümle içinde nekre (belirsiz) bırakılması ve onun Allah katından olduğunun özellikle vurgulanması, onların bu rahmetin niteliğini ve nasıl olacağını bilmediklerini, yalnızca Rablerinin rahmeti olmazsa ve eğer bu rahmet O'nun katından olmazsa, işlerinin tamam olmayacağını bildiklerini göstermektedir.

Kalplerin kayması tehlikesi karşısında sadece Allah'a sığınmalarını ve rahmeti de sadece O'nun katından talep etmelerini, onların bütün mülkün ve asıl malikliğin Allah'a özgü olduğunu bildiklerini, maddi sebeplere yönelmediklerini göstermektedir.

"Rabbimiz, sen mutlaka insanları kendisinde asla şüphe bulunmayan bir günde toplayacaksın. Doğrusu Allah, vadinden dönmez." Bu sözleri rahmet isteklerinin gerekçesi niteliğindedir. Çünkü onlar, biliyorlar ki, yaratılış düzeninin kurulmuş olması, dinsel davetin gündeme gelmesi, insanın varoluş yolculuğunda büyük bir emek sarf etmesi, kıyamet günü gerçekleşecek toplanmanın ön hazırlıkları mesabesindedir. Orada Allah'ın rahmetinden başka hiç bir şey fayda vermez, hiç bir yerden yardım alınmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz (hakkın bâtıldan ayrılacağı) hüküm günü, hepsinin varacağı bir gündür. O gün bir dost dosttan herhangi bir şeyi savamaz. Ve onlara yardım da edilmez. Ancak Allah'ın rahmet ettiği başka."* (Duhan, 40-42) Bu yüzden Rablerinden bir rahmet istemiş-

ler, bu rahmetin belirlenmesini, somutlaştırılmasını da O'na bırakmışlar ki, işlerine yarasın, ihtiyaç duydukları anda yararlanabilsinler.

Bugünü, "kendisinde şüphe bulunmayan" şeklinde nitelemişlerdir. Bununla tüm dikkatlerini talebe ve duaya yöneltmenin sebebini açıklamayı ve makul olduğunu vurgulamayı amaçlamışlardır. Bu arada değindiğimiz bu nitelemeyi de şu sözleriyle gerekçelendirmeye çalışmışlardır: *"Doğrusu Allah vadinden dönmez."* Çünkü onların temel özellikleri, ilimde derinleşmiş olmalarıdır ve meydana getirici illeti bilinmeden ilim bir konuda derinleşmez ve tasdik kökleşmez. Bugünün gerçekleşmesinde kuşku duymamalarının sebebi ise, yüce Allah'ın bunu vadetmiş olmasıdır ki onlar da bunu vurgulamışlardır.

Benzeri bir durum da: *"Katından bize bir rahmet bağışla."* isteklerini *"Şüphesiz sen en çok bağış yapansın."* sözüyle gerekçelendirmelerinde söz konusudur. Buna göre, yüce Allah'ın en çok bağışta bulunan zat olması, O'ndan rahmet dilemelerinin illeti ve gerekçesidir. İfade içinde "sensin" zamirini kullanmaları, haberin başına da özgü kılma anlamını ifade eden "elif ve lam" takısı getirmek suretiyle marife kılmaları, "katından" sözlerini gerekçelendirmektedir. Çünkü "katından" sözü özgü kılmaya delalet eder. [Sadece kendi katından onlara bir rahmet bağışlamayı istemelerinin sebebi, onların Allah'tan başkasını en çok bağışta bulunan olarak tanımamalarıdır]

Aynı yaklaşım şu ifade için de geçerlidir: *"Kalplerimizi kaydırma"* Bu ifadenin ardından, buna ilişkin bir illet olarak algılanabilecek şu söze yer verilmiştir: *"bizi hidayete erdirdikten sonra."* [Yâni Rabbimiz, kalplerimizi kaydırma; çünkü sen bizi doğru yola iletmişsin] Biraz önce: *"Biz ona inandık."* sözlerinden sonra *"tümü Rabbimizin katındandır."* şeklinde bir değerlendirme cümlesine yer verilmiş olmasının da buna benzer bir amaca yönelik olduğunu söylemiştik.

Şu halde, burada sözü edilenler, Rablerine iman eden insanlardır. Bu iman üzerine sebat göstermişler, bu yüzden yüce Allah onları doğru yola iletmiş, akıllarının kavrama ve algılama kapasitesini kemal düzeyine eriştirmiştir. Bundan dolayı, söyledikleri zaman bir bilgiye dayanarak söylerler, bir şey yaptıkları zaman ilme dayanarak o şeyi yaparlar. Bunun sonucunda yüce Allah kendilerini "ilimde derinleşen" olarak nitelemiş, temiz akıl sahipleri ismiyle anmıştır.

Yüce Allah'ın, temiz akıl sahiplerinin ayırıcı nitelikleri olarak işaret ettiği şeyler üzerinde durup düşündüğün zaman, şu ayetlerde onlarla ilgili olarak anlatılan hususlarla, bunlar arasında bir paralellik olduğunu görürsün:

"Tağuta kulluk etmekten kaçınan ve Allah'a içten yönelenler ise; sadece onlar için bir müjde vardır, öyleyse kullarıma müjde ver ki onlar, sözü işitirler ve en güzeline uyarlar. İşte onlar, Allah'ın kendilerini hidayete erdirdiği kimselerdir ve onlar, temiz akıl sahipleridir." (Zümer, 17-18)

Dikkat edilirse, onlar burada iman sahipleri, sözün en güzeline tabi olanlar, Allah'a tövbe edip yönelenler olarak nitelendiriliyorlar. Tefsirini sunduğumuz bu ayetlerde ise, ilimde derinleşenler, bu niteliklere sahip kimseler olarak gündeme getiriliyorlar.

"Doğrusu Allah vadinden dönmez" ifadesinde, muhatap (Rabbimiz) sigasından gayıp (Doğrusu Allah...) sigasına geçiş yapılmış olmasının (ve "Rabbimiz vadinden..." ifadesi kullanılmış olmamasının) hikmetine gelince; çünkü bu vad, sırf kendilerine özgü değildir. Bilakis, kendileriyle birlikte başkalarını da kapsamaktadır. Bundan dolayı, "Rabbimiz" sözünün "Allah" lafzıyla değiştirilmesi daha uygundur. Çünkü uluhiyetin egemenliği, herkesi ve her şeyi kapsayan genel bir durumdur.

MUHKEM, MÜTEŞABİH VE TEVİL KAVRAMLARININ AYRINTILI AÇIKLAMASI

Buraya kadar, Muhkem, müteşabih ve tevil kavramlarıyla ilgili olarak yaptığımız açıklamalar, yüce Allah'ın kelamı üzerinde derin düşünceden çıkan sonuçlar ve Ehl-i Beyt İmamlarından (a.s) gelen rivayetlerden anlaşılan hususlardır. Biz bu rivayetlere ayetle ilgili rivayetleri ele aldığımız bölümde yer vereceğiz.

Ancak müfessirler bu hususta ihtilafa düşmüşlerdir. İhtilaf yayılmış ve aralarında sapma eğilimi büyük bir ivme kazanmıştır. Aslında bu ihtilafların geçmişi, İslam'ın ilk dönemlerine, sahabe ve tabiin kuşağına mensup tefsir bilginlerine kadar dayanıyor. Bize aktarılanlar arasında yukarıda sunduğumuz açıklamaya tamamen uymaları şöyle dursun, buna yakın açıklamalara bile pek az rastlanır.

Bu geniş çaptaki ihtilafın sebebi, muhkem ve müteşabih konuları ile tevil kavramının anlamı üzerine yapılan araştırmaların birbirlerine karıştırılarak gerçekleştirilmesidir. Bu da şaşırtıcı bir karışıklığa neden olmuştur. Mesele bu yüzden girift hale gelmiş, araştırmanın niteliği bambaşka bir boyut kazanmış ve bundan çıkan sonuç da aynı oranda karmaşık olarak belirginlik kazanmıştır. Bu konularla ilgili ayrıntılı açıklamaları, elimizden geldiğince denilenlerin hangi konuya ilişkin olduklarını belirleyerek nelerin söylendiğini, bu konuda nelerin tercih edildiğini ve hangisinin gerçeği yansıttıklarını birkaç bölümde açıklayacağız.

1- Muhkem ve Müteşabih

"İhkam" ve "teşabüh" sözcük anlamları bilinen kelimelerdir. Yüce Allah kitabını bu kavramların ikisi ile de nitelemiştir: *"Ayetleri muhkem kılınmış bir kitaptır."* (Hûd, 1) *"Allah... müteşabih, ikişerli bir kitap halinde indirdi."* (Zümer, 23) Kitabın tamamı için kullanılan bu iki nitelikten ancak kitabın içerdiği nazım ve açıklama türünün sağlamlığı (muhkem oluşu) ve ayetlerin sağlam nazım ve açıklamanın en doruk noktasına varma bakımından birbirlerine benzeşmesi (müteşabih oluşu) kastedilmiştir.

"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihtir..." ayetinde, tamamı muhkem olarak nitelendirilen kitabın ayetlerinin muhkem ve müteşabih olmak üzere iki kategoriye ayrıldıklarına işaret edilmektedir. Buradan anlıyoruz ki, bu ayette işaret edilen muhkemlik ve müteşabihlik kitabın tamamının niteliği olarak işaret edilen muhkemlik ve müteşabihlikten farklıdır. Bundan dolayı, ayetleri incelemek suretiyle bu iki kavramın anlamını belirlemek, nesnel karşılığını tespit etmek gerekiyor. Bu konuyla ilgili olarak ondan fazla görüş ileri sürülmüştür.

1- Muhkemlerden maksat, En'âm suresinde yer alan üç ayettir: *"De ki: "Gelin size Rabbimizin neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın..."* (En'âm, 151-152-153) Müteşabihlerden maksat ise, Yahudilerin anlayamadığı ve başka şeylerle karıştırdığı hususlardır. Bunlar da bazı surelerin başlarında yer alan *"Elif, lâm, mîm"* *"Elif, lâm, ra"* ve *"Ha, mîm"* gibi mukattaa (birbirinden kopuk) harflerdir. Yahudiler bunları harflere rakamlar verilmek suretiyle yapı-

lan hesapları esas alarak tevil etmişler ve bundan hareketle bu ümmetin ömrünün ne kadar olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bu hususta yanıldılar. Bu görüş sahabeden İbn-i Abbas'a nispet edilmiştir.

Bu yoruma ilişkin değerlendirmemiz şudur: Bu görüş kanıtsız olarak ileri sürülmüştür. Şayet doğruluğu teslim edilse, bu sefer, muhkem ve müteşabih ayetlerin sırf bunların ikisine tahsis edilmesinin herhangi bir kanıtı yoktur. Ayrıca bunun kabul edilmesi, ne muhkem, ne de müteşabih olan bir üçüncü ayetler kategorisinin varlığını gerektirmektedir. Ayetin zahiri ise, böyle bir ihtimale yer bırakmayacak kadar kesindir.

Ancak bu görüşün İbn-i Abbas'a nispet edilmesi gerçeği yansıtmamaktadır. Ondan yapılan nakil onun söz konusu üç ayeti muhkem saydığı şeklindedir. Muhkem ayetler, sadece bu üç ayetten ibarettir, şeklinde değil.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Said b. Mansur, İbn-i Ebu Hatem, sahih diye nitelendirerek Hakim ve İbn-i Mürdeveyh'in Abdullah b. Kays kanalıyla aktardıklarına göre, o İbn-i Abbas'ın *"Ondan bir kısım ayetler muhkemdir."* ayetiyle ilgili olarak: En'âm suresinin *"De ki: Geliniz..."* diye başlayan ayet ile ondan sonraki iki ayetten oluşan son üç ayet muhkemdir." dediğini duymuştur. (c.2, s.4)

Yine aynı eserde ondan nakledilen şu rivayet de bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Rivayete göre, İbn-i Abbas, muhkem ayetler ile ilgili olarak: *"De ki: Geliniz..."* diye başlayan ayet ve sonrasındaki iki ayet bu muhkem ayetlerdendir. *"Rabbin kendisinden başkasına ibadet etmemenize hükmetti"* diye başlayan ayet ile ondan sonra gelen iki ayet de bu muhkem ayetlerdendir" demiştir. Her iki rivayet de onun bu ayetleri muhkem ayetlere örnek olarak zikretmesini, sadece bu ayetler muhkemdir, demek istemediğini desteklemektedir.

2- Bu görüş yukarıdaki görüşün tam tersidir. Buna göre, muhkem ayetlerden maksat, bazı surelerin başlarında yer alan mukattaa yâni birbirinden kopuk harfler, müteşabih ayetlerden maksat ise, geriye kalan diğer tüm ayetlerdir. Ebu Fahite'nin şöyle dediği rivayet edilir: *"Onlar kitabın anasıdır."* ifadesi ile surelerin giriş kısımları kastedilmiştir. Kur'an bunlardan çıkarılmıştır. Örneğin: *"Elif lâm mîm. Bu kitap..."* ifadesinden Bakara suresi, *"Elif lâm, mîm. Allah'tır ki,*

O'ndan başka ilah yoktur. Diridir. Kayyumdur (yaratıklarını koruyup yöneticidir)" ifadesinden Âl-i İmrân suresi çıkmıştır."

Yine: *"Onlar kitabın anasıdır."* ifadesi ile ilgili olarak Said b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilir: "Onlar kitabın aslını oluşturur. Çünkü bunlar bütün kitaplarda yazılıdır." Bu rivayetler, her ikisinin de surelerin başlangıcında yer alan harflerle bu harflerin lafızlarının kastedildiği görüşünü savunduklarını gösteriyor. Buna göre, demek istenen şudur: "Sizin üzerinize indirilen kitap, şu birbirinden kopuk harflerden meydana gelmektedir. Kelimeler ve cümleler bu harflerden oluşur." Nitekim, bazı surelerin başlarında yer alan birbirinden kopuk harflerle ilgili olarak böyle bir görüş vardır.

Bu yorumla ilgili olarak şunu diyoruz: Bu görüş, kesinlikle kanıtı olmayan bir değerlendirmeye yâni bazı surelerin başlarında yer alan birbirinden kopuk harflerin denilen şekilde yorumlanmasına dayanmanın yanı sıra, bizzat ayetin kendisi ile bağdaşmamaktadır. Çünkü, böyle bir şeyin kabul edilmesi ile birlikte, kimi surelerin giriş kısmında yer alan birbirinden kopuk harflerin dışındaki tüm Kur'an ayetleri müteşabih kategorisine girmiş olur. Oysa yüce Allah müteşabih ayetlere uymayı yermiş ve bu davranışı kalplerin kayması olarak nitelendirmiştir. Öte yandan Kur'an'a uymayı da övmüştür, daha doğrusu yükümlülüklerin en zorunlusu olarak nitelemiştir. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onunla birlikte indirilen nuru izleyenler..."* (Araf, 157) Bunun gibi daha bir çok ayet örnek gösterilebilir.

3- Müteşabih mücmel olarak isimlendirilen ayetler, muhkem de mübeyyen olarak isimlendirilen açık ve anlaşılır ayetlerdir.

Bu yorumla ilgili olarak şunu diyoruz: Bu ayette muhkem ve müteşabih ayetlerle ilgili olarak işaret edilen nitelikler, mücmel ve mübeyyen kavramlarıyla örtüşmemektedir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir lafzın mücmel olması, anlamının bazı yönlerinin, diğer bazı yönlerine karışmış olması, içinde kaybolması, kastedilen yönün diğerlerinden ayırdedilmez halde olmasıdır. Bu durum muhatabın veya dinleyicinin, kastedilen yönün belirlenmesi noktasında şaşkınlık içine girmesine neden olur. İnsanların geleneğinde, bir mesajın verilmesi, bir anlamın aktarımı noktasında bu tür lafızlara uyulmaması esastır. Bunun için daha açık ve aynı zamanda mücmel olan lafzı da açıklayıcı özellikte olan diğer bir lafzın kullanımı tercih edilir. Böylece, biraz önceki

mücmel lafız da açıklanmış olur. Bundan sonra buna uyulmasının bir sakıncası da yoktur. Mücmel ifadenin, açıklayıcısı konumundaki bir diğer ifade karşısındaki durumu bundan ibarettir. Eğer muhkem ve müteşabih bizzat mücmel ve mübeyyen demekseler, şayet müteşabihler muhkemlere döndürülerek açıklanırsa bu durumda tabi olunan, müteşabih ayetler olmuş olur, muhkem ayetler değil. [Nitekim mücmel ve mübeyyen konusunda, maksat belirlendikten sonra uyulan mücmeldir, mübeyyen değil] Böyle bir tabi olmayı ise, konuşma ve anlaşma olgularının doğası kaldırmaz. Dilcilerin geleneğinde bunun bir örneğine rastlanmaz. Bu noktada kalplerinde kayma olanlarla, ilimde derinleşenler arasında bir fark yoktur. Ve yine müteşabihe uymak yerilmez ve kalplerin kaymasını gerektiren bir durum olmazdı.

4- Müteşabihlerden maksat, mensuh (hükümleri yürürlükten kaldırılmış) ayetlerdir. Çünkü hükümleri yürürlükten kaldırılmış mensuh ayetlere inanılır; ancak onlarla amel edilmez. Muhhemlerden maksat da, nasih (kendilerinden önce inen ayetlerin içerdikleri hükümleri yürürlükten kaldıran hükümler içeren) ayetlerdir. Bunlara hem inanılır, hem de direktifleri doğrultusunda amel edilir. Bu görüş, İbn-i Abbas, İbn-i Mesud ve bazı sahabelere nispet edilmiştir. Bu nedenle İbn-i Abbas Kur'an'ın tevilini bildiğini sanırdı.

Bu görüşün doğru olduğu kabul edilse bile, müteşabih kavramının sırf mensuh ayetleri içerdiğine ilişkin somut bir kanıt bulmak mümkün değildir. Çünkü yüce Allah'ın müteşabihlere tabi olmanın niteliklerinden biri olarak sözünü ettiği fitne çıkarmayı ve tevil etmeyi amaçlama durumu mensuh olmayan bir çok ayet için de geçerlidir. Allah'ın sıfatları ve fiilleri ile ilgili ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Bir kere bu görüşü benimsemek, muhkem ile müteşabih arasında bir aracının varlığını kabul etmeyi gerektirmektedir. [Örneğin Allah'ın sıfatları ve fiilleri ile ilgili ayetler, ne nasih ve ne de mensuhturlar]

İbn-i Abbas'tan aktarılan açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, onun muhkem ve müteşabih ile ilgili görüşü, nasih ve mensuh sınırlarını aşan genelliktedir. Öyle anlaşılıyor ki, o bu ikisini sırf örnek olsun diye zikretmiştir. Örneğin ed-Dürr-ül Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: İbn-i Cerir, İbn-i Munzir ve İbn-i Ebu Hatem, Ali kanalıyla İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Muhkemlerden maksat, Kur'an'ın nasihi, helali, haramı, hadleri, farzları ve inanılması gereken hükümleri-

dir. Müteşabihlerden maksat, Kur'an'ın mensuhu, mukaddemi (öne alınmışı), muahharı (ertelenmişi), örnekleri, yeminleri ve inanılan ancak amel edilmeyen ifadeleridir."

5- Muhkemden maksat kanıtı açık ve parlak olan ifadelerdir. Allah'ın birliği, kudreti ve hikmeti ile ilgili kanıtlar gibi. Müteşabihten maksat ise, anlaşılması için düşünmeye ve tefekkür etmeye ihtiyaç duyulan ifadelerdir.

Eğer kanıtın açık ve parlak ya da düşünme ve tefekküre muhtaç olmasından maksat, söz konusu ayetin içeriğinin bedihi veya ona yakın bir aklî delile sahip olması ya böyle olmaması ise, bu, hüküm ve farzlar ve benzeri konularla ilgili ayetlerin de parlak ve açık bir aklî delile sahip olmadıkları için müteşabihler kategorisinde değerlendirilmelerini gerektirmektedir. Dolayısıyla bu tür ayetlere uymak, gerçekte vacip olduğu halde, yerilmiş olur. Yok eğer bundan maksat, söz konusu ayetin kitabın kendisinden kaynaklanan açık ve parlak bir kanıta sahip olması veya olmaması ise, kitapta yer alan her ayet, aynı konumdadır. Nasıl olmasın ki? O, ikişerli müteşabih bir kitaptır. Nurdur. Açık ve açıklayıcıdır. Bu tarz bir yaklaşımın gereği, tüm kitabın muhkem olması ve bunun karşıtı olan müteşabihlik durumunun ortadan kalkmasıdır. Bu ise, hem Kur'an'ın nassına, hem de varsayıma aykırıdır.

6- Muhkemden maksat, belirgin veya örtülü bir kanıt aracılığı ile bilgi edinmeye imkan sağlayan ifadelerdir. Müteşabihlikten maksat ise, bilgi edinmeye hiç bir şekilde imkan vermeyen ifadelerdir. Kıyametin kopma zamanı ve benzeri hususların bilinmesi gibi.

Hiç kuşkusuz, muhkemlik ve müteşabihlik, kitabın ayeti için kullanılan birer sıfattır. Ayetin anlamı ise, ilahi bilgilerden herhangi birine delalet eden işarettir. Kitabın ayetlerinden birinin delalet ettiği bir şeyse, kendisine ulaşmaya gidecek bir yoldan yoksun olmadığı gibi, anlaşılması da imkansız değildir. Bu ayet ya kendisinden dolayı anlaşılır ya da başka bir ayetin aracılığı ile anlaşılır. Ayetin lafzı ile bir şeyin kast edilmesi, sonra da bu lafız aracılığı ile bu maksada ulaşılmaması mümkün müdür? Halbuki, kitabın temel niteliği yol gösterici, hidayet edici, nur ve açık olmasıdır. Bu kitap mü'minler şöyle dursun, kafirlerin de anlamasına elverişli olarak sunulmuştur. Nitekim Kur'an'da şöyle buyuruluyor:

"Bu Kur'an, Rahman ve Rahimden indirilmiştir. Bilen bir kavim için ayetleri açıklanmış Arapça okunan bir kitaptır. Müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak (gönderilmiştir). Ama çoğu yüz çevirmiştir; onlar işitmezler." (Fussilet, 2-3-4) *"Onlar Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birbirini tutmaz bir çok şey bulurlardı."* (Nisâ, 82)

Şu halde bir hususla ilgili olarak kitapta bir ayet yer almışsa, o şeyin anlaşılamaması imkansızdır. Söz konusu şeyi kavramak üzere düşünmek sonuçsuz kalmayacaktır. Bu arada üzerinde durup objektif karşılığını tespit etmeye imkan bulunmayan kıyametin zamanı gibi gizli gayb perdesinin gerisindeki olgular için herhangi bir ayetin lafızları itibariyle açıklamak üzere sunulmuş olması söz konusu değildir. Dolayısıyla bu açıdan bu tür ayetleri müteşabih olarak nitelendirmek mümkün değildir.

Bunun yanında, yukarıda değerlendirdiğimiz görüşte, müteşabih kavramı ile ayetin tevili birbirlerine karıştırılmıştır.

7- Muhkemlerden maksat, hükümler içeren ayetlerdir. Müteşabihlerden maksat ise, birbirleriyle uyum içerisinde olmayan diğer ayetlerdir. Bu görüş Mücahid'e ve başkalarına nispet edilmiştir.

Eğer burada işaret edilen uyumsuzluk sözünden maksat, özelleştirici bir unsur aracılığı ile özelleştirmek ve kayıtlandırıcı unsur aracılığı ile ifadeyi kayıtlı kılmak ve özel durumlarda belirginleşen karinelerde olduğu gibi lafızdan kastedileni somutlaştırmaya yardımcı olan bütün durumlar ise, bu durumda, hükümler içeren ayetler de diğerleri gibi müteşabih olur. [Çünkü hükümler içeren ayetlerin bazısı genel ifadeli, bazısı hâs ifadelidir. Bazısı mutlak, bazısı mukayyettirler] Şayet, işaret edilen uyumluluk ve anlaşırlık sözünden, kastedilen nesnel karşılığa yönelik delaleti üzerinde bir kapalılık ve birkaç ihtimal söz konusu olmayan ve böylece kendisinden kastedilen nesnel karşılığın kendisi aracılığı ile belirginleşmesi ve bunun aracılığı ile diğer şeylerin nesnel karşılıklarını belirginleşmesi durumu [yâni müteşabihte uyumsuzluk sözünden kastedilen ayetin delaleti üzerinde tam bir kapalılık olması, bir çok ihtimallerin söz konusu olduğundan nesnel karşılığının bilinmemesi, böylece kendisiyle kastedilen nesnel karşılığın ne kendisi aracılığı ile ve ne de nesnel karşılığı olan diğer ayetler aracılığı ile belirginleşmemesi durumu] kastedilmiş ise, bu durumda hü-

kümler içeren ayetlerin dışındaki tüm ayetlerin müteşabih olduğu görüşünü savunmak, hükümlerin dışında Kur'an'dan başka bir şeyin öğrenilmemesini gerektirir. Çünkü varsayıma göre, Kur'an'da müteşabih ayetlerin başvuru kaynağını oluşturacak ve anlamlarının belirginleşmesine yardımcı olacak muhkem ayetler bulunmamaktadır.

8- Muhkemden maksat, sadece bir anlama yorumlanma ihtimali bulunan ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, bir çok anlama gelme ihtimali bulunan ifadelerdir. Bu görüş Şafii'ye nispet edilmiştir. Bildiğim kadarıyla burada kastedilen husus şudur: Muhkem, anlamı ancak bir şekilde belirginleşen ifade demektir. Nass (anlamı net ve kesin) ve bir anlamda güçlü bir şekilde belirginleşen ayetler gibi. Müteşabih ise, bunun tam aksidir.

Bu değerlendirme bir kelime yerine bir başka kelimenin kullanılmasından başka bir şey değildir. Örneğin "muhkem" kelimesinin yerine, "birden fazla anlamı olmayan" ifadesi konulmuştur. "Müteşabih" ise, bir çok anlama gelebilen şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca bu yaklaşımda, tevil kavramı tefsir şeklinde, yâni lafızdan kastedilen şey olarak algılanmıştır. Daha önce bunun yanlış olduğunu söyledik. Eğer tevil bizzat tefsir olsaydı, tevili bilmek sadece yüce Allah'a ya da yüce Allah ile beraber ilimde derinleşenlere özgü kılınmasının bir anlamı olmazdı. Çünkü Kur'an'ın bir kısmı, diğer bir kısmını tefsir etmektedir. Bu konuda, mü'min, kâfir, dinde derinleşenler ve kalplerinde kayma olanlar arasında herhangi bir fark yoktur.

9- Muhkemden maksat, içinde peygamberlerle ümmetleri arasında geçen olaylara ilişkin haberlerin ayrıntılı ve sağlam kılınmış olarak sunulduğu ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, peygamberlerin kıssalarında, çeşitli surelerde tekrarlanan ifadelerin içindeki benzer ifadelerdir. Bu yaklaşımı kabul etmek, ayette işaret edilen ayrımı sırf kıssalarla ilgili ayetlere özgü olmayı gerektirmektedir.

Bu yorumun değerlendirmesine gelince; bu tarz bir özgü kılmanın hiç bir kanıtı yoktur. Ayrıca yüce Allah'ın muhkem ve müteşabih ayetlerin özellikleri olarak işaret ettiği hususlar, örneğin müteşabihlere tabi olma bağlamında sözünü ettiği fitne çıkarmayı amaçlamak ve tevillerini yapmayı arzulamak gibi hususlar, bununla bağdaşmamaktadır. Çünkü yüce Allah'ın işaret ettiği özelliklere peygamber kıssalarını konu edinen ayetlerde rastlanabildiği gibi, başka konularla ilgili ayet-

lerde de rastlanabilir. Tekrarlanan bir çok kıssada rastlanabildiği gibi, -halifelik görevinin yeryüzüne özgü kılınmasını anlatan kıssa örneğinde olduğu gibi- bir tek kıssada da rastlanabilir.

10- Müteşabih, açıklamayı gerektiren ifadelerdir. Muhkem ise, açıklamaya gerek duymayan ifadelerdir. Bu yaklaşım İmam Ahmed'e nispet edilmiştir.

Bu yaklaşıma gelince; hükümleri içeren ayetler, kesin olarak muhkem oldukları halde, bir çok kere de işaret ettiğimiz gibi, Peygamber Efendimiz (s.a.a) tarafından açıklanmaya muhtaçtırlar. Ayrıca mensuh ayetler de müteşabihtirler ve daha önce de söylediğimiz gibi, bunların açıklanmaya ihtiyaçları yoktur. Çünkü onlar da diğer bazı hüküm içeren ayetler gibidirler.

11- Muhkemden maksat, inanılan ve amel edilen ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, inanılan, ancak amel edilmeyen ifadelerdir. Bu görüş, İbn-i Teymiye'ye nispet edilmiştir. O, bu yaklaşımıyla şunu kastetmiş olsa gerektir: Haber nitelikli ifadeler müteşabihtirler. İnşaî ifadeler de muhkemdirler. Nitekim bazıları bu şekilde algılamışlardır. Yoksa, bu yaklaşım başlı başına bir görüş olarak değerlendirilmezdi. Çünkü daha önce açıklanan bir çok görüşle örtüşür olacaktı.

Bu görüşle ilgili olarak şunu diyoruz ki: Bu görüşün benimsenmesi durumunda, hüküm bildirmeyen tüm ayetlerin müteşabih kabul edilmesi gerekir. Bunun bir gereği de, hükümler dışında hiç bir ilahi bilginin algılanamamasıdır. Çünkü bu alanda bir hüküm yoksa herhangi bir amel de söz konusu olmaz, diğer taraftan bilgi edinmek için müteşabihlerin döndürüleceği herhangi bir muhkem ayet de yoktur. Bir diğer husus: Mensuh ayetler, inşaîdirler; ancak kesinlikle muhkem değildirler.

Hiç kuşkusuz, o, "Muhkeme inanılır ve amel edilir. Müteşabihe ise, amel etmeden inanılır." derken ayette yer alan şu ifadenin anlamını göz önünde bulundurmuştur: *"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar... İlimde derinleşenler ise: "Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır." derler."* Ancak bu iki olgu, yâni muhkem olan ayetlere inanmak ve içeriklerine göre amel etmek ile müteşabihlere inanmak ve içeriklerine göre amel etmemek olguları, kitaba inanan herkesin görevleri olduklarından, böyle bir insanın görevini yerine getirmeden

önce hem muhkemi, hem de müteşabihi belirlemesi gerekir. Bu durumda da muhkem ve müteşabihleri bu olgularla tanımanın, onların belirlenmesi ve nesnel karşılıklarının tespit edilmesi açısından bu olguların yeterli olmayacağı açıktır.

12- Müteşabihler, bir takım özel sıfatları içeren ayetlerdir. İster alim, kadir, hakîm ve habir sıfatları gibi Allah'ın sıfatlarını içeren ayetler olsun, ister peygamberlerin sıfatları ile ilgili ifadeleri içeren ayetler olsun. Hz. İsa ile ilgili şu ifadeyi buna örnek gösterebiliriz: *"O'nun kelimesidir. Onu Meryem'e yöneltmiştir ve Ondan bir ruhtur."* (Nisâ, 171) Buna benzer ayetler de bu bağlamda değerlendirilir. Bu görüş de İbn-i Teymiye'ye nispet edilmiştir.

Sıfatlarla ilgili ayetlerin müteşabihler kategorisine girdiğini kabul etmemize rağmen, müteşabihi sırf bunlarla sınırlandırmak kanıtı olmayan bir iddiadır.

Yukarıdaki görüşü ileri süren İbn-i Teymiye'den nakledilen uzun açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, o, muhkem ve müteşabih kavramlarını lügavi anlamlarını esas alan bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Buna göre, muhkem, delaleti sağlam olan, müteşabih ise birbirine benzeyen çeşitli ihtimalleri aynı anda içeren ifadeler demektir. Bu iki anlam nispî ve görecelidir. Bir ayetin anlamı halkın geneline belirsiz gelebilir. Ama alimler onu araştırıp öğrenirler. Bu husus, sıfatlarla ilgili konuları içeren ayetlerde daha belirgindir. Çünkü bu tür ayetlerin anlamı, halkın geneli açısından belirsizdir. Başka şeylerle karıştırılabilir niteliktedir. Bilindiği gibi insanların genelinin zihinsel kapasiteleri, maddi algıların ötesine geçme, maddeyi aşma bakımından yetersizdir, Bu yüzden yüce Allah'ın kendi zatıyla ilgili olarak söz konusu ettiği ilim, kudret, işitme, görme, rıza, gazap, el, göz ve benzeri olguları cismani şeyler veya gerçek olmayan anlamlar olarak algılıyorlar. Bundan dolayı fitne çıkıyor, bidatler baş gösteriyor, çeşitli mezhepler ortaya çıkıyor. İşte muhkem ve müteşabihten kastedilen budur. Bunların her ikisi aracılığı ile bir bilgiye ulaşmak mümkündür. Kavranması ve bilinmesi mümkün olmayan şeyse, müteşabihlerin gerçek anlamlarına tevil edilmeleridir. Sıfatlarla ilgili ayetler gibi ayetlerin içerdiği örneklerin işaret ettikleri hususların bilinmesidir. Diyelim ki, biz, "Allah, her şeye kadirdir." ve "Allah her şeyi bilir" ifadelerinin anlamını biliyoruz; ama biz, O'nun bilmesinin, kudretinin ve diğer sıfatlarının ger-

çek mahiyetlerini ve O'na özgü fiilleri kavrayamayız, bilemeyiz. İşte Allah'tan başka kimsenin bilmediği müteşabihlerin tevillerinden maksat budur." İbn-i Teymiye'nin görüşleri özetle bundan ibaretti. Tevil kavramından söz ederken, inşallah, onun bu sözleriyle ilgili açıklamalarda bulunacağız.

13- Muhkemden maksat aklın kavrayabildiği ifadelerdir. Müteşabihten maksat da bunun aksidir.

Bu görüşün herhangi bir kanıtı yoktur. Kur'an ayetleri, aklın kavrayabildiği ve aklın kavrayamadığı şeklinde iki kısma bölünürlerse de, bu, şu anda tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen muhkem ve müteşabih ifadeleriyle de bu hususların kastedildiği anlamına gelmez. Kaldı ki, ayette işaret edilen muhkem ve müteşabihlerin özellikleri bu taksimle tam olarak bağdaşmamaktadır. Ayrıca bu ölçü hüküm içeren ayetlerle geçerliliğini kaybeder. Çünkü bu tür ayetler muhkemdirler ve aklın bunları kavraması mümkün değildir.

14- Muhkemden maksat, ifadenin zahiri kastedilen ayetlerdir. Müteşabihten maksat da, zahirinin aksi kastedilen ayetlerdir. Bu görüş bir çok son kuşak araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür. Teville ilgili olarak geliştirdikleri kavramsal örgü de bu görüşe dayanıyor. Buna göre tevil, sözün zahirine ters düşen anlam demektir. Sanki şu görüşü savunanlar da bunu kastetmiş gibidirler: "Muhkem ayet, tevili, indirilişi demek olan ayettir. Müteşabih ise, ancak teville anlaşılabilen ayettir."

Bu yaklaşıma gelince: Bu, salt bir ıstılahtır. Ayette muhkem ve müteşabihlerin nitelikleriyle ilgili olarak işaret edilen hususlar, bununla uyuşmamaktadır. Müteşabihin müteşabih olması, madlulunun (nesnel karşılığının) ve kastedilen anlamın olmasından ileri gelmektedir. Ve yine tevil, müteşabihle kastedilen anlam demek değildir ki dolayısıyla müteşabihin tevile sahip olmak bakımından muhkemden ayrıldığı şeklinde bir sonuca varılsın. Tam tersine ayette işaret edilen tevilden maksat, Kur'an'ın muhkem, müteşabih tüm ayetlerini kapsayan bir durumdur. Biz bu hususa daha önce işaret ettik.

Bunun yanında, Kur'an'da, zahiri anlamından farklı, ona ters düşen bir anlam kastedilen herhangi bir ayet yoktur. Şayet bazı ayetlerde bu tür bir duruma ima eden ifadeler varsa, bununla, başka muhkem ayetlerin onlara kazandırdığı anlamlar kastedilmiştir. Çünkü Kur'an'ın

bir özelliği, bazı ifadelerinin diğer bazı ifadeler tarafından tefsir edilmesidir, kapalı ifadenin diğer bazı ifadeler aracılığı ile açıklığa kavuşturulmasıdır. Bilindiği gibi, bitişik veya ayrı karinelerin bir kelimeye kazandırdıkları anlam, onun zuhurunun dışında değildirler. Özellikle, konuşmacı tarafından, bir kısmının diğer bir kısmıyla ilintili bir şekilde söylendiği, bir kısmının diğer bir kısmına tanıklık ettiği, var olduğu sanılan tüm ihtilafların ve tüm çelişkilerin üzerinde düşünülmesi durumunda ortadan kalkacağı açıkça ifade edilen bir metin açısından bu durum çok daha net bir husustur. Yüce Allah konuya ilişkin olarak şöyle buyuruyor: *"Onlar hala Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birbirini tutmaz birçok şey bulurlardı."* (Nisâ, 82)

15- Asem'den şöyle bir görüş aktarılmıştır: Muhkemden maksat, tevili üzerinde görüş birliği sağlanan ayetlerdir. Müteşabihten maksat da, tevili hakkında ihtilafa düşülen ayetlerdir. Burada, görüş birliği (icma) ve görüş ayrılığı (ihtilaf) ile, ayetin nesnel karşılığı hakkında tüm görüşlerin aynı noktada toplanması ile böyle olmaması kastedilmiş olsa gerektir.

Böyle bir değerlendirme, kitabın tamamının müteşabih olmasını gerektirir ki bu, tefsirini sunduğumuz ayetin işaret ettiği taksimle bağdaşmamaktadır. Çünkü Kur'an'da hiç bir ayet yoktur ki, hakkında herhangi bir ihtilaf olmasın. Ya ayetin lafzı ya anlamı ya da anlamının açık veya örtülü olması açısından mutlaka bir takım ihtilaflar söz konusu olmaktadır. Öyle ki bazıları: *"Müteşabih (benzeşmeli) bir kitap"* (Zümer, 23) ayetine dayanarak Kur'an'ın tamamının müteşabih olduğunu söylemişlerdir. Bu değerlendirmenin, söz konusu çıkarsamanın, kanıt olarak sundukları ayetin muhkem bir ayet olması esasına dayandığını göz ardı etmişlerdir. Kanıt olarak sundukları ayet savundukları görüşle çelişmektedir. Bir diğer grup da Kur'an ayetlerinin zahirinin kanıt oluşturmadıklarını, yâni zahiri anlamının olmadığını ileri sürmüşlerdir.

16- Müteşabihten maksat, başkası ile aralarında benzerlik bulunmasından dolayı, tefsiri müşkül olan ifadelerdir. Bu zorluğun, müşkülün, lafızla veya anlamla ilgili olması fark etmez. Bu görüşü Ragıb el-İsfahanî ileri sürmüştür. Ragıb "el-Müfredat" adlı eserinde şunları söylüyor:

Kur'an'ın müteşabihinden maksat, başka ayetlerle aralarında benzerlik olmasından dolayı tefsiri müşkül olan ayetlerdir. Bu benzerliğin lafız veya anlam açısından söz konusu olması fark etmez. Fıkıh bilginleri demişlerdir ki: Müteşabih, zahiri maksadını ulaştırmayan ifadelerdir. İşin aslı şudur: Ayetler, birbirleri açısından üç gruba ayrılırlar: Mutlak muhkem, mutlak müteşabih, bir açıdan muhkem, bir açıdan da müteşabih olan ayetler.

O halde müteşabihler genel olarak üç kısma ayrılırlar:

1- Sadece lafız açısından müteşabih olan ayetler.

2- Sadece anlam açısından müteşabih olan ayetler.

3- Her iki açıdan da müteşabih olan ayetler.

Sadece lafız açısından müteşabih olan ayetler iki kısma ayrılırlar: Bu kısımlardan biri müfred lafızlarla ilgilidir. Bu da ya kelimenin garip ve alışılmayan olması ile ilgilidir. "el-ebb" ve "yeziffûn" kelimeleri gibi ya da "yed" (el) ve "ayn" (göz) kelimelerinde olduğu gibi lafız ortaklığı şeklinde olur (yâni bir kelimenin birkaç anlamı olur). Diğer kısım ise, mürekkeb (bileşik) sözün cümle yapısıyla ilgilidir. Bu da üç kısma ayrılır.

Bir kısmı kelamın özet olmasıyla ilgilidir. Şu ayette olduğu gibi: *"Eğer yetim kızlar konusunda adeleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, bu durumda, size helal olan kadınlardan... nikahlayın."* (Nisâ,3)

Bir kısım da ifadenin açıklanması, genişletilmesi ile ilgilidir: *"O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur"* ifadesinde olduğu gibi. Çünkü eğer: "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir." denilseydi, bu dinleyiciler açısından daha açık bir ifade olacaktı.

Bir kısmı da kelamın düzeni ile ilgilidir: *"Kitabı kulu üzerine indirdi ve onda hiç bir çarpıklık kılmadı. Dosdoğru bir kitaptır."* (Kehf, 1-2) ayetinde olduğu gibi. Bu ifadenin takdiri şöyledir: "Kitabı kulu üzerine dosdoğru olarak indirdi ve onda hiç bir çarpıklık yoktur."

"Eğer mü'min erkekler ... olmasaydı, eğer seçilip ayrılmış olsalardı." (Fetih, 25) ayetini de buna örnek gösterebiliriz.

Anlam itibariyle müteşabihe örnek, yüce Allah'ın sıfatları ve kıyamet gününün sıfatlarıdır. Çünkü bu sıfatlar bizim kavrayacağımız şekilde tasvir edilmemişlerdir. Bunun nedeni, bizim duyu organlarıyla

algılayamadığımız bir şeyin suretinin zihnimizde belirginleşmemesidir. Ya da bunların, bizim duyu organlarıyla algılayabildiğimiz türden olmamasıdır.

Hem anlam hem lafız açısından müteşabih, toplam olarak beş kısma ayrılır:

Birinci kısım, nicelikle ilgilidir. İfadenin genel veya özel bir anlam taşıması gibi. *"Müşriklerle savaşın"* (Tevbe, 5) ifadesi buna örnek gösterilebilir [Acaba bütün müşriklerin mi yoksa belirli müşriklerin mi kastedildiğini bilmiyoruz].

İkincisi, nitelikle ilgilidir. İfadenin vacip veya mendup nitelikli bir hüküm içermesi gibi. *"Kadınlardan size helal olanları nikahlayın..."* (Nisâ, 3) ayetini buna örnek verebiliriz.

Üçüncüsü, zamanla ilgilidir. Nasih ve mensuh ayetler gibi. *"Allah'tan gereği gibi korkun."* (Âl-i İmrân, 12) ifadesini buna örnek gösterebiliriz [Diğer bir ayette *"Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun"* (Teğabun, 16) diye yer almıştır. Hangisinin nasih ve hangisinin mensuh olduğu bilinmemektedir].

Dördüncüsü, mekanla veya ayetlerin indiği ortamın objektif koşullarıyla ilgilidir. *"Evlere arkasından girmeniz iyilik değildir."* (Bakara, 189) ve *"Erteleme (nesie) küfürde daha ileri gitmektir."* (Tevbe, 37) ifadeleri buna örnek gösterilebilir. Çünkü Arapların cahiliye dönemindeki geleneklerini bilmeyenlerin bu ayetin tefsirini kavramaları zor olur.

Beşincisi, bir fiilin sahih, geçerli veya fasit, geçersiz olmasına neden olan şartlarla ilgilidir. Namazın ve nikahın şartları gibi.

Bu hususlar bir bütün olarak tasavvur edildiği zaman, tefsir bilginlerinin, müteşabih kavramının anlamı ile ilgili olarak ileri sürdükleri tüm görüşlerin yukarıdaki tasnifin dışında olmadığı anlaşılır.

Müteşabihten maksat, "Elif, lâm, mîm'dir." diyenin görüşü, Katede'nin: Muhkem nasih, müteşabih de mensuhtur, şeklindeki görüşü, Asemm'in: Muhkem, tevili üzerinde görüş birliği sağlanan ifadelerdir, müteşabihse, tevili üzerinde ihtilaf çıkan ifadelerdir, şeklindeki görüşü gibi.

Bundan sonra, bütün müteşabihler üç grupta incelenebilir:

Bir grup müteşabih ayetin içeriğinin mahiyetini aklın kavraması, tespit etmesi mümkün değildir. Kıyametin zamanı, Dabbet-ul arzın (kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacağı söylenen şeyin) ortaya çıkışı ve Dabbet-ul arzın mahiyeti gibi.

Bir grup müteşabihin anlamını kavramak ta akıl açısından mümkündür. Garip lafızlar, ince ve dakik hükümler gibi.

Bir grup müteşabih de bu iki grup arasında değişken bir yer işgal etmektedir. Bunların gerçek anlamlarının ilimde derinleşen insanlar tarafından bilinmesi, diğer insanlarınsa, bunların mahiyetlerini bilmemeleri mümkündür. Bu grup müteşabihe, Peygamber Efendimiz Hz. Ali (a.s) ile ilgili olarak söylediği şu sözlerde işaret etmiştir: "Allah'ım! Onu dinde derin kavrayış sahibi kıl" Peygamberimizin İbn-i Abbas'la ilgili söylediği buna benzer bir sözde de buna işaret edilmiştir." (el-Müfredat, Ragıp el-İsfahani s. 443- 445) Ragıb'ın sözleri burada sona erdi. Ragıb'ın bu değerlendirmesi, müteşabih ile ilgili açıklamaların en kapsamlısıdır. Yukarıda işaret edilen bir çok görüşün bir araya getirildiği görülmektedir.

Ancak bu değerlendirmede iki açıdan tutarsızlık vardır:

Birincisi; onun müteşabih kavramını, sözel benzerlikleri, lafzî gariplik, terkipsel kapalılık, ifadenin genel veya özel oluşu gibi lafızla ilgili tereddütleri kapsayacak şekilde genelleştirmesi, tefsirini sunduğumuz ayetin zahiri ile bağdaşmamaktadır. Çünkü tefsirini sunduğumuz ayet, muhkem ayetleri, müteşabih ayetlerin baş vuru kaynağı gibi göstermektedir. Bilindiği gibi, lafzî gariplikler ve benzeri durumlar, muhkem ayetlerin delaletleriyle ortadan kalkacak hususlar değildir. Bu tür düğümler, muhkem ayetlere başvurularak çözülmezler. Bunların çözüm mercii başka bir şeydir.

Ayrıca, tefsirini sunduğumuz ayette, müteşabihlerle ilgili olarak, fitne çıkarmak amacıyla onlara uyabileceğine işaret ediliyor, bilindiği gibi, özelleştirici bir unsuru göz önünde bulundurmaksızın genel nitelikli bir ifadeye uyma, kayıtlandırıcı bir unsuru göz önünde bulundurmaksızın mutlak nitelikli bir ifadeye uymak ya da sözlük ve lügat kitaplarına baş vurmaksızın garip bir lafzın peşine düşme her dil ehlinin yöntemlerine aykırıdır. Hiçbir dil ehlinin doğasında böyle bir yaklaşıma cevaz verilmez. Doğal olarak, dilde bir dayanağı olmadığı için de böyle ifadelere tabi olmak da fitneyi uyandırıcı bir rol oynamaz.

İkincisi; müteşabihi, bütün insanlar tarafından anlaşılabilen, hiç kimse tarafından anlaşılmayan ve bir kesim tarafından anlaşılabilen, bir kesim tarafından da anlaşılamayan şeklinde tasnif etmesi, tevil olgusunu sadece müteşabih ifadelere özgü kıldığının göstergesidir. Ki biz bunun böyle olmadığını kanıtladık.

Muhkem ve müteşabih kavramlarının anlamı ve nesnel karşılıkları ile ilgili olarak söylenenler bundan ibarettir. Bu tür değerlendirmelerin isabetli olup olmadıklarını gördük. Yine tefsirini sunduğumuz ayete baktığımızda, ayetin aydınlık ışığında meseleyi gözlemlediğimizde, gerçeğin bütün bu denilenlerden farklı olduğunu görmüş olduk. Aslında ayetten yola çıkarak müteşabih kavramını şöyle anlamamız gerekmektedir:

Bir ayetin ayet olmasını koruyarak, yâni bir anlam taşımanın yanı sıra, şüpheli ve değişken bir anlama delalet etmesi demektir. Ancak şüpheli ve değişken anlam, genel ve mutlak nitelikli bir ifadenin özel ve kayıtlı bir ifadeye döndürülerek veya benzeri bir işlem yapılarak anlamının belirginleştirilmesi gibi dil ehlinin geleneksel yöntemleri açısından çözüme kavuşturulabilen lafızla ilintili olgulardan kaynaklanmamaktadır. Müteşabihlik durumu, anlamının içinde kuşku bulunmayan ve müteşabih ayetlerin anlamlarının belirginleşmesine yardımcı olan muhkem bir ayetin anlamı ile bağdaşmamaktan kaynaklanır.

Bilindiği gibi, herhangi bir ayetin bu niteliğe sahip olması, ancak uyulması istenen anlamın, insanların genelinin zihinleri açısından alışılmış olması, yalın zihinlerin zorlanmadan tasdik edebileceği özellikte olması ya da ayetin kastedilen tevilinin, kavrama gücü zayıf, akletme yeteneği yetersiz bu tür zihinler tarafından çabuk kabul edilebilir özellikte olması ile mümkündür.

Peygamber Efendimizden (s.a.a) sonra, gerek çeşitli bilgiler ve gerekse pratik hayatın hükümleri bağlamında, İslam'ın öngördüğü dosdoğru yoldan sapan bidat ve heva ehlini, yıkıcı mezhepleri ve sapkın grupları incelediğimiz zaman, bir çok dayanaklarının müteşabihlere uymak, ayetleri yüce Allah'ın hoşnut olmayacağı bir şekilde tevil etmek olduğunu görürüz.

Bir bakıyorsun, bir mezhep, yüce Allah'a cisim isnat etmek bağlamında, bir takım ayetleri kendi sapkın düşüncesine dayanak yapmış. Bir diğeri, yine Kur'an'dan bazı ayetleri ileri sürerek cebri, yüce Al-

lah'ın insanları fiilleri işleme noktasında zorlaması düşüncesini savunmuş, bir başkası salt tenzih (Allah'ı noksanlıklardan uzak sayma) adına sıfatları inkar etmiş, başka bir grup Allah'ın sıfatlarının aynı insanların sıfatları gibi olduğuna ve sıfatların zattan ayrılığı adına Kur'an'dan ayetler ileri sürmüş v.s. Bütün bunların ortak özellikleri, hakimlik işlevini görecek muhkem ayetlere döndürmeksizin müteşabih ayetleri esas almaktır.

Bir grup diyor ki: Dini hükümler, insanların Allah'a ulaşmaları için konulmuştur. Şayet insanı bu amaca ulaştıracak daha kestirme bir yol varsa, bu yolu izleyenler açısından kesinlik kazanan bir yol olur. Çünkü amaç, mümkün olan herhangi bir yolla Allah'a ulaşmaktır. Bir başkası çıkıp şunları ileri sürüyor: Dini yükümlülükler, insanın kemal düzeyine ulaşması için konulmuşlardır. Maksada erişmek suretiyle kemal düzeyine ulaşıldıktan sonra, yükümlülüklerin anlamı kalmaz. Kamil insan için teklif (dini yükümlülükler) gereksizdir.

Oysa Resulullah Efendimizin (s.a.a) zamanında, İslam'ın öngördüğü bütün hükümler, bütün hadler ve dinsel siyasetler egemendi ve uygulanmaktaydı. Hiç kimse bunlara aykırı bir hareket yapamazdı. İstisnasız herkes bu hükümlerin ve ilkelerin gereğini yapmak durumundaydı. Ne olduysa, Peygamberimizin (s.a.a) vefatından sonra oldu. İslami hükümetler eliyle her gün bir hüküm yürürlükten kaldırıldı. Gün be gün İslam'ın pratik hayata ilişkin hükümleri adeta yontuluyordu. Yürürlükten kaldırılan hiç bir hüküm, uygulanmayan hiç bir had yoktur ki, bunları yürürlükten kaldıranlar, bunları uygulamayanlar şöyle bir mazeret ileri sürmüş olmasınlar: Din, ancak dünyanın ıslahı ve insanların çıkarı için gönderilmiştir. Dolayısıyla, dinin karşısında bizim öngördüğümüz hüküm veya tavır, Bugün için insanların çıkarına daha uygundur.

Gide gide bu tür iddialar ve uygulamalar şunu deme noktasına gelip dayandı: "Dinin tek amacı, dünyanın ıslahıdır. Din aracılığıyla dünyanın imar edilmesidir. Bugünkü dünya konjonktürü, dinsel politikaları sindirecek durumda değildir. Tam tersine, Bugün için çağdaş uygarlığın onayladığı kanunlar yapıp uygulamak gerekir."

Daha ileri gidilerek yine şunu da söylediler: "Dini uygulamalar, dinin öngördüğü amelleri yapmak, kalbin arındırılması, onun yapıcı bir düşünceye ve iradeye yöneltilmesi içindir. Toplumsal eğitimden

geçmiş, halka hizmet düşüncesi ile gelişmiş nefislerin abdest, gusül, namaz ve oruç gibi dinsel arındırma yöntemlerine ihtiyacı yoktur."

Sayıları sayılmayacak kadar çok olan bu ve benzeri düşünceler üzerinde düşündüğün ve bir de: *"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar."* ayetini göz önünde bulundurduğun zaman, yukarıda yaptığımız değerlendirmenin doğruluğundan kuşku duymadığın gibi, İslam'ı ve Müslümanları can evinden vuran onca fitne ve mihnetin ancak müteşabihlere uymak ve Kur'an'ı tevil etmekle mümkün olabildiğine karar verirsin.

Kur'an-ı Kerim'in -doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir- bu konuda üzerinde ısrarla durmasının ve müteşabihlere uymayı, fitne çıkarmayı amaçlamayı, tevile sapmayı, bazı ayetleri inkar etmeye gitmeyi ve Allah'ın ayetlerini yorumlarken haddi aşmayı, onlar hakkında bir bilgiye dayanmaksızın konuşmayı ve şeytanın adımlarına uymayı sıkı sıkıya yasaklamasının nedeni bu olsa gerektir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in mesajını asıl yönünden saptıracak, temellerinden birini yıkarak dinin bünyesinin yok olmasına neden olacak hususlarda diğer konulardan farklı bir şekilde sert tepki göstermesi, onun ifade tarzının bir özelliğidir. Kafirleri dost edinmeyi yasaklarken, akrabaları (Peygamberin Ehl-i Beyti'ni) sevmeyi emrederken, Peygamberimizin hanımlarının evlerinde oturmaları hakkında bazı açıklamalara yer verirken, faizle muamele etmeyi yasaklarken ve din üzerinde tek söz halinde olunmasının gereğini ve benzeri şeyleri vurgularken hep bu şiddetli tavrını, bu sert söylemini seçmiştir.

Dünyaya bağlanmaktan, dünyevi değerlere yapışıp kalmaktan ve hevese uymaktan kaynaklanan kalplerdeki kayma eğilimi ve fitne çıkarma arzusu, ancak kıyamet gününün hatırlatılması ile giderilebilir ve ortadan kaldırılabilir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İstek ve tutkulara (hevaya) uyma; sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Şüphesiz Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarından dolayı şiddetli bir azap vardır."* (Sâd, 26) Bu yüzden Kur'an'ı Rablerinin hoşnut olmayacağı şekilde tevil etmekten kaçınan ilimde derinleşenlerin sözlerinin sonunda buna işaret ettiklerini görüyoruz: *"Rabbimiz, sen mutlaka insanları kendisinde asla şüphe bu-*

lunmayan bir günde toplayacaksın. Doğrusu Allah vadinden dönmez."

2- Muhkem Ayetlerin Kitabın Anası Olmasının Anlamı Nedir?

Bir grup insan konuya ilişkin olarak şöyle bir değerlendirme yapmışlardır: Muhkem ayetlerin kitabın anası olması, kitabın temelini oluşturmaları anlamına gelir. Dinin kuralları ve asıl prensipleri bunlara dayanır. Dolayısıyla bunlara hem inanılır, hem de bunlara göre amel edilir. Dinse, inançlar ve ameller sisteminden başka bir şey değildir. Müteşabih ayetlere gelince, bunların anlamları belirgin değildir; ifade ettiği anlamda karışıklık ve benzerlikler söz konusudur. Bu yüzden bu nitelikte olan ayetlere inanılır; ancak içeriklerine göre amel edilmez.

Müteşabih ile ilgili olarak sunduğumuz görüşleri incelediğin zaman şunu bilirsin: Konuya ilişkin olarak üzerinde durulan görüşler arasında bir kaç tanesinin böyle bir sonuç, böyle bir yaklaşımı gerektirdiği açıktır. Onlar, müteşabih ayetlere müteşabih denmesinin sebebi, ulaşılması ve anlaşılması zor olan teviller içermeleri görüşüdür. Ya da lafızla ilgili tereddütleri ortadan kaldırmada esas alınan aklî yöntem, lügate ve insanların uydukları prensiplere baş vurarak müteşabihlerin içerdikleri bilgileri tam olarak veya biraz olsun anlamanın ve teşabüh durumunu ortadan kaldırmanın mümkün olduğunu savunan görüştür.

Başka bir grup ta şunu söylemiştir: Muhkem ayetlerin kitabın anası olmasının anlamı, müteşabih ayetlerin onlara döndürülmesi gerektiğidir. Ancak, bu döndürmenin mahiyeti ve niteliği ile ilgili görüşler, bu noktada farklılık arz etmiştir. Bu yaklaşım içinde olan bazılarının sözlerinden anlaşılan şudur: Döndürmekten maksat, müteşabihlerin sadece imanla sınırlandırılmalarıdır. Fiili amel ise, muhkem ayetlere göre belirlenmelidir. Tıpkı, mensuh ayet gibi. Bu tür ayetlere inanılır, ancak amel söz konusu olduğundan nasih olan ayetler esas alınır. Bu görüş, hemen öncesindeki görüşten pek farklı değildir.

Diğer bazılarının eğilimi ise, muhkem ayetlerin kitabın anası olmasının anlamı, muhkem ayetlerin müteşabih ayetleri açıklamaları, içerdekileri benzeşme durumunu ortadan kaldırmalarıdır.

Doğru olan bu üçüncü görüştür. Çünkü "kitabın anası..." ifadesinin işaret ettiği analık kavramının ifade ettiği anlam, fazladan bir özeni kapsamaktadır. Bu da yukarıda sunduğumuz görüşlerin ilkinde, ana kavramının anlamı olarak sunulan "temel" kavramından daha özel bir anlam içermektedir. Çünkü 'ana' kelimesinde, özel bir şekilde, dönüşe vurgu yapılmaktadır. Türeyiş ve üreme anadan kaynaklanan bir durumdur. Bu, ananın bir parçasıdır. Dolayısıyla, bu ifadeden müteşabihlerin muhkemlere dönüp dayanan, onlardan bir dal gibi uzanan anlamlar, medlullar içerdiği mesajı verilmektedir. Bu da muhkemlerin müteşabihleri açıklayıcı oldukları sonucunu getirmektedir.

Öte yandan, müteşabihler, maksatlarındaki benzeşme ve belirsizlik durumundan dolayı müteşabih olarak nitelendirilmişlerdir, tevillerinin bulunmasından dolayı değil. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, tevil olgusu, hem muhkem, hem de müteşabih için geçerlidir. Bilindiği gibi, Kur'an'ın bir kısmı, bir kısmını tefsir eder. Dolayısıyla müteşabih-lerin de bazı ayetler tarafından tefsir edilmeleri gerekir. Bu da muhkem ayetlerden başkası değildir. Bunun örneği yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Rabbine bakıp-durur."* (Kıyamet, 23) Bu ayet müteşabih bir ayettir. Bu ayet: *"O'nun benzeri olan hiç bir şey yoktur."* (Şura, 11) ayetine ve *"Gözler O'nu idrak edemez."* ayetine döndürülmek suretiyle anlamının şöyle olduğu anlaşılır: Burada sözü edilen bakış ve görüşten maksat, maddi bakış ve görüş değildir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Onun gördüğünü gönül yalanlamadı. Yine de siz gördüğü şey üzerinde onunla tartışacak mısınız? Andolsun, onu bir diğer inişte görmüştü... Andolsun, o, Rabbinin en büyük ayetlerinden olanı gördü."* (Necm, 11-18) Burada, kalbe özgü bir görme eyleminin varlığı kesin olarak ifade ediliyor. Bu 'görme'den maksat düşünce de değildir. Çünkü düşünce, onaylamak ve zihinsel bileşimle ilintilidir. Görme ise, birer şeylerle ilintilidir. Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu bakıştan maksat, kalbin yönelişidir ve bu, maddi veya akılla ilgili zihinsel bir yöneliş değildir. Diğer müteşabihler için de aynı durum geçerlidir.

3- Tevilin Anlamı Nedir?

Bazıları tevil kavramını, "bir ifade ile kastedilen şey" anlamına gelen tefsir sözü ile açıklama eğilimindedirler. Bir kısım ayetten kas-

tedilen hususlar zorunlu olarak bilindiğine göre, doğal olarak: *"Fitne çıkarmak ve yorumunu (tevilini) yapmak"* ifadesinde geçen tevilden maksat, müteşabih ayetten kastedilen anlamdır. Şu halde, bu değerlendirmeye göre, müteşabih ayetlerin anlamlarını Allah'tan başka hiç kimse bilmez. Ya da Allah'tan ve ilimde derinleşenlerden başka kimsenin bilmesi mümkün olmaz.

Bir diğer grup da şu görüşü ileri sürmüştür: Tevil kavramı ile kastedilen anlam: Kelimenin zahirinin ifade ettiği anlamın tersidir. Lafzın bu anlamda kullanılması yaygınlaşmış, bu anlam lafzın ikinci hakiki anlamıymış gibi algılanır olmuştur. Oysa daha önce, lafız, mutlak döndürme veya merci anlamında değerlendirilirdi.

Her halukârda, bu anlam, son kuşak tefsir bilginleri arasında yaygınlık kazanmıştır. İlk anlam ise ilk kuşak müfessirler arasında alabildiğine yaygındı. Bu bağlamda, tevilin anlamının bilinmesini sırf Allah'a özgü kılanlarla, hem Allah'ın hem de ilimde derinleşenlerin bunların anlamlarını bilebileceğini savunanlar arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim İbn-i Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Ben ilimde derinleşenlerden biriyim; ben onun tevilini bilirim."

Diğer bir grubun konuya ilişkin görüşü şöyledir: Tevil, ayetin içerdiği anlamlardan biridir ve bu anlamı Allah'tan veya Allah ve ilimde derinleşenlerden başka kimse bilemez. Ayrıca bu anlam lafzın zahiri anlamına ters düşmez. Bu durumda karşımıza şöyle bir durum çıkıyor: Müteşabih ayetin, birbirinin altında gizli birden fazla anlamı vardır. Bu anlamların bazısı, lafzın hemen altındadır, dolayısıyla bu tür anlamları herkes rahatlıkla kavrayabilir. Bunların bir kısmı, lafızdan oldukça uzak derinlerdedir; ancak yüce Allah veya O'nunla birlikte ilimde derinleşenler bunları bilebilirler.

Bu uzak anlamların lafızla ilintilerinin mahiyeti çerçevesinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çünkü, bunların lafızdan kastedildikleri göz önünde bulundurulduğunda, tek bir anlatımla, bir tek alanda, enlem halinde ve yanyana ifade edilemeyecekleri kesindir. Aksi takdirde, lafzın bir anlamdan fazlası için kullanılması gerekecektir. Bununsa, caiz olmadığı ilgili ilimde açıklanmıştır. Dolayısıyla bunların bir boylam içinde dizili anlamlar şeklinde olmaları bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda şöyle söylenmiştir: Bunlar, lafzın anlamının gerekleridir. Ancak bunlar peşpeşe sıralanan gerekler olarak değerlen-

dirilmelidirler. Buna göre lafzın asıl bir anlamı vardır. Bu anlamın bir gereği, gereğin de bir gereği vardır. Ve bu zincir bu şekilde devam eder.

Yine denilmiştir ki: Bunlar batının zahirin üzerine tertip edilmesi gibi üstüste anlamlar şeklindedirler. Bilinen, anlaşılan anlamın irade edilmesi, lafzın anlamının ve batınının irade edilmesi demektir. Batının irade edilmesi bunun kendisinin irade edilmesinin aynısıdır. Tıpkı: "Bana su ver" demen gibi. Bu ifade suyu istemenin yanı sıra, susuzluğun giderilmesini ve varoluşla ilgili bir ihtiyacın karşılanmasını, varoluşsal bir kemalin gerçekleştirilmesini istemenin kendisidir. Burada dört emir ve dört istek söz konusu değildir. Tam tersine bazısı bazısının içinde olan olguların aynısı olan su içmeyle ilgili bir tek istek söz konusudur. Su içme bunlarla ilintilidir ve onlara dayanmaktadır.

Konuya ilişkin olarak ortaya atılan bir dördüncü görüş de şöyledir: Tevil, lafız aracılığı ile kastedilen anlamlar türünden bir şey değildir. Tersine tevil, söze dayanak oluşturan objektif bir olgudur.

Eğer söz, emir ve yasak gibi inşaî bir hüküm niteliğinde ise, tevili, hükmün inşasını, konulmasını ve yasalaştırılmasını gerektiren maslahattır. Buna göre: Namaz kılın." sözünün tevili, namaz kılan insanın kendisi ile kaim olan zihin dışı nuranî bir durumdur. Onu çirkin hayâsızlıklardan ve münkerden alıkoyar.

Şayet haber nitelikli bir söz ise ve bu söz de geçmiş olaylardan haber veriyorsa, bu sözün tevili, geçmiş zaman zarfında meydana gelmiş bulunan olayın kendisidir. Geçmiş Peygamberlerin ve toplumların başından geçen olayları içeren ayetler gibi. Bu tür ayetlerin tevili, geçmişte meydana gelen olayların kendisidir.

Şayet haber nitelikli söz, şimdiki zamanda meydana gelen veya gelecekte meydana gelecek olan bir olaydan söz ediyorsa, bu iki ayrı şekilde olabilir:

a) Haber verilen olgu duyularla algılanan ve akıl aracılığıyla kavranan bir şey olur. Bu durumda tevili, objeler dünyasında yaşanan olayın kendisidir. Şu ayetler buna örnek gösterilebilir: *"İçinizde onlara haber taşıyanlar vardır."* (Tevbe, 47) *"Rum orduları yenilgiye uğradı. Yakın bir yerde. Ama onlar, yenilgilerinden sonra yeneceklerdir. Bir kaç yıl içinde."* (Rum, 2-4)

b) Haber verilen olgu, kıyamet günü, kıyametin kopacağı an, ölülerin toplanması, insanların hesaba çekilmesi, amel defterlerinin dağıtılması gibi dünyevi duyularımız tarafından algılanamayan ve akıllarımız aracılığıyla kavranamayan geleceğin perdesinin gerisindeki gaybi bir mesele olur, ya yüce Allah'ın sıfatlarının ve fiillerinin mahiyeti gibi zamandan ve akılların kavrama alanlarından aşkın bir husus olur. Bunların tevili de onların objektif hakikatlerinin kendisidir.

Bu kısım ile, yâni Allah'ın sıfatlarının ve fiillerinin durumunu ve bunlarla ilintili olup kıyamet ve benzeri hususların mahiyetini açıklayan ile diğer kısımlar arasındaki fark, diğer kısma giren ayetlerin tevillerini bilmenin mümkün olmasıdır. Bunların tevilini bilmekse mümkün değildir. Bunların gerçek mahiyetlerini ancak yüce Allah bilir. Hiç kuşkusuz, ilimde derinleşenler, yüce Allah'ın öğretmesi sonucu, akıllarının alabileceği kadarıyla bunların tevillerini bir ölçüde kavrayabilirler. Tevilin gerçek anlamda bilinmesine gelince, yüce Allah bu alanı kendine özgü kılmıştır.

Buraya kadar dört ana başlık altında sunulanlar tevil kavramının anlamı ile ilgili olarak tefsir bilginlerinin yaklaşım tarzının özetidir.

Konuyla ilgili olarak başka değerlendirmeler yapılmıştır; ancak bunlar, savunucuları kabul etmeseler de ilk görüşün ayrıntıları niteliğindedir.

Örneğin bunlardan birine göre, tefsir tevilden daha genel bir anlam ifade etmektedir. Tefsir genellikle lafızlar ve müfretlerle ile ilgili olarak kullanılır. Tevil ise daha çok anlamlar ve cümleler hakkında kullanılır. Tevil kavramı genellikle ilahi kitaplarla ilgili olarak kullanılırken, tefsir ifadesi hem onlarla, hem de başka kitaplarla ilgili olarak kullanılmaktadır.

Yine bu tür ayrıntı nitelikli görüşlerden birine göre, tefsir, sadece bir yönde açıklanma ihtimali bulunan lafzın anlamının açıklanması anlamında kullanılan bir kavramdır. Tevil ise, çıkarsama yöntemiyle birden çok ihtimaller arasında birinin belirlenmesi anlamında kullanılan bir kavramdır.

Bir diğer değerlendirmede ise, şöyle söylenmektedir: Tefsir lafızdan kesin olarak anlaşılması gereken anlamın belirlenmesi, tevil ise, lafızdan kesin olarak anlaşılmayan muhtemel anlamlardan birinin ter-

cih edilmesi anlamında bir çabadır. Bu görüş bundan öncekine yakındır.

Bir diğer görüşe göre, tefsir, lafızdan kastedilen anlamın kanıtının açıklanması, tevil ise, lafızdan kastedilen anlamın gerçek boyutlarının belirlenmesidir. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz senin Rabbin gözetleme yerindedir."* (Fecr, 14) Bu ifadenin tefsiri şöyledir: Bu ifadede geçen "mirsad" kelimesi, "rasede-yersudu" fiilinin "mif'al" kalıbına uyarlanmış şeklidir ve denetlemek anlamına gelir. Bu ifadenin tevili ise şöyledir: "Allah'ın emirlerini hafife almaktan ve onlardan gafil olmaktan kaçınmak gerekir."

Başka bir görüşe göre, tefsir, lafzın zahiri anlamının açıklanması, tevil ise, lafzın içinden çıkılmaz düzeydeki zor anlaşılır anlamının açıklanması demektir.

Bir başka görüşte ise, şöyle söylenmektedir: Tefsir rivayetle ilintili bir kavram, [ayetin anlamını rivayet aracılığıyla anlamaya çalışmak] tevil ise, dirayetle ilintili bir kavramdır. [Ayetin anlamını tefekkür ve düşünceyle açıklamaya yönelik çabadır.]

İleri sürülen bu görüşlerden birinde esas olan fikir şöyle ifade edilmektedir: Tefsir, tabi olmaya ve işitsel anlamlarla ilgilidir. Tevil ise, mantıksal çıkarsamalar ve görüş belirlemeklerle ilintilidir.

Buraya kadar işaret ettiğimiz bu yedi görüş, aslında, daha önce naklettiğimiz ana görüşlerden ilkinin birer ayrıntısından başka bir şey değildirler. Daha önce işaret ettiğimiz bu ana görüşle ilgili olarak eleştirel anlamda söylediklerimiz bunlar için de geçerlidir. Her halukârda bu dört ana görüşle bunların ayrıntısı sayılan diğer görüşlere dayanıp itibar etmemek gerekir.

Eleştirimizi toparlayacak olursak: Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan şunu öğrenmiş bulunuyorsun: Bir ayetin tevili, zahirine uygun ve aykırı olarak ayetin işaret ettiği anlamlardan herhangi biri değildir.

Aksine, tevil, zihin dışı obje türü bir olgudur. Ama her zihin dışı obje de değil. Dolayısıyla herhangi bir haberin zihin dışı nesnel karşılığı onun tevili olmaz. Tersine, burada zihin dışı özel bir olgu söz konusudur. Bu olgunun ifadeyle ilintisi, örnek verilenin örnekle, batının zahirle ilintisi gibidir.

Meseleyi daha ayrıntılı bir şekilde ele alacak olursak: Yukarıda sunulan ana görüşlerden ilkiyle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Bu görüş en azından, Kur'an'daki bazı ayetlerin tevillerinin, yâni tefsirlerinin, yâni lafzî medlullerinden kastedilen anlamların genel anlayışlar tarafından kavranamamasını gerektirir. Oysa Kur'an'da bu durumda olan bir tek ayet yoktur. Bizzat Kur'an kendisinin tüm anlayışlar tarafından kavranmak üzere gönderildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu görüşü savunan insanların, müteşabih ayetlerin, bazı surelerin başında bulunan birbirinden kopuk harfler olduğunu esas alan görüşü benimsemekten başka çareleri yoktur. Çünkü sadece, bunların anlamlarını genel anlayış kavrayamaz. Bu yaklaşımı esas alıp savunmaları durumunda da yine şu eleştiri yapılabilir: Öyle bir yaklaşıma hiç bir kanıt yoktur. Sırf tevil kelimesi, dönüş anlamını içeriyor ve tefsir kelimesi de dönüş anlamından tamamen soyut değildir diye, tevilin tefsir olması gerekmez. Nitekim ana evlatlarının bir anlamda merciidir, ama tevili değil. Başkan, başında bulunduğu kimselerin merciidir, tevili değil.

Kaldı ki fitne çıkarmayı istemek ayette, müteşabihliğin bağımsız bir özelliği olarak ön plana çıkarılmıştır. Bu ise, bazı surelerin başlarındaki birbirinden kopuk harflerin dışındaki ifadelerde rastlanılan bir özelliktir. Çünkü, İslam dünyasında ortaya çıkan fitnelerin büyük bir kısmı hükümlerin illetlerine ve sıfat ve benzeri ayetlere tabi olmanın sonucu meydana gelmişlerdir.

İkinci görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Bu görüşü benimsememiz durumunda Kur'an'da zahirine aykırı anlamlar murad edilen bazı ayetlerin yer aldığını ve bu ayetlerin muhkem ayetlerle çelişerek dinde fitneye yol açacaklarını kabul etmemizi gerektirir. Bu değerlendirmenin varacağı sonuç şudur: Kur'an ayetleri arasında ihtilaf vardır ve bu ihtilaf ancak bazı ayetlerin zahiri anlamlarının tersine yorumlanmalarıyla ortadan kalkar, insanların büyük çoğunluğu da söz konusu ayetlerin zahiri anlamlarıyla bağdaşmayan bu batini anlamlarını da bilemezler. Bu ise, yüce Allah'ın şu ayette vurguladığı gerçekle bağdaşmamaktadır: *"Onlar hala Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birbirini tutmaz bir çok şey (ihtilaflar) bulurlardı"* (Nisâ, 82)

Çünkü, şayet bir ayetin diğer bir ayetle oluşturduğu varsayılan çelişki: "Bu ayetlerin birisiyle veya ikisiyle zahiri ifadelerin işaret ettiği anlamın dışındaki bir husus kastedilmiştir. Ya da kendi deyimleriyle Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği tevili bir anlam ön görülmüştür." demek suretiyle ortadan kalkacak olsaydı, ayetin sunduğu kanıt doğru olmazdı. Çünkü -onların deyimiyle- ihtilafın teville ortadan kaldırılması, tüm ifadelerde, hatta Allah'a ait olmayan sözlerde bile mümkün bir şeydir. Çünkü ihtilafın tevil yoluyla ortadan kaldırılması, Kur'an'ın beşer sözü olmadığına ve Allah'ın kelamı olduğuna kanıt oluşturamaz. Çünkü her söz, hatta yalan ve abes olduğu kesin olan bir söz bile, zahiri göz ardı edilerek tevil yoluyla doğru ve hak olarak yansıtılabilir. Dolayısıyla bu anlama ihtilafın bir kelam mecmuasından ortadan kaldırılması o sözün durumların farklılığından, görüşlerin çelişmesinden, yanılmadan, unutmadan, yanlışlık yapmadan ve zamanın geçmesiyle birlikte kusurlarını görüp gidermekten münezzeh olan yüce Allah'ın sözü olduğuna delalet etmez. Nitekim ayette sunulan kanıt buna yöneliktir. Çünkü ayet açık bir kanıt olarak Kur'an'ın herkesin anlamasına sunulduğunu, araştırmaya, düşünmeye ve etüt etmeye açık olduğunu vurgulamaktadır. Kur'an'da Arap dilinin zahirine ters düşen bir anlam kastedilen herhangi bir ayet yoktur. Kur'an'da bilmece ve göz bağlamaca yoktur.

Üçüncü görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Kur'an'da ayetlerin, bazısı bazısının üstünde ve bazısı da bazısının altında olacak şekilde sıralanmış anlamlar kapsaması, düşünme, etüt etme nimetinden yoksun olanlardan başka hiç kimsenin inkar edemeyeceği bir olgudur. Ancak, bu anlamların tümü -özellikle bunların asıl anlamın gerekleri olduğunu söylersek- lafzın işaret ettiği farklı medlullerdir. Bu da dinleyicinin anlayışı, zekâsı ve kavrayışına göre değişir. Bu ise yüce Allah'ın tevilin niteliğiyle ilgili olarak işaret ettiği şu hususla bağdaşmamaktadır: *"Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez."* Çünkü yüce bilgiler ve ince meseleler hakkında zihinler takva ve nefsin temizliği bağlamında farklılık arzetmezler. Ancak burada üstün zekânın olup olmaması farklılığa sebep olabilir. Gerçi takva ve nefsin temizliği tertemiz ilahi marifetin anlaşılması hususunda yardımcı ve etkilidir; ancak bu, dolaşım (sürekli) ve nedensellik türünde bir etki sayılmaz. Nite-

kim: *"Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez."* ifadesinin zahiri de bunu pekiştirmektedir.

Dördüncü görüşle ilgili değerlendirmemiz de şöyledir: Bu görüş, bir açıdan isabetli olmakla beraber, bir başka açıdan yanlıştır. Tevilin sırf müteşabih ifadelerle sınırlı olmadığı bilakis Kur'an'ın tümünün bir tevilinin bulunduğunu ve tevilin lafzın nesnel karşılığı türünden bir şey olmadığı, tersine sözün söylenişine dayanak oluşturan zihin dışı bir olgu olduğunu belirtmesi açısından isabetlidir; ancak geçmişte yaşanan ve gelecekte yaşanacak olan olaylarla ilgili haberlerin somut karşılıklarına varıncaya kadar sözün kapsamıyla ilintili tüm zihin dışı olguların sözün tevili olarak nitelendirilmesi açısından yanılgıya düşülmüştür. Bir yanılgı da tevilini yüce Allah'tan başka kimsenin bilemediği müteşabih niteliğinin sıfatlardan ve kıyametten söz eden ayetlerle sınırlandırılmasıdır.

Açıklamasına gelince: Bu durumda: *"Yorumunu yapmak için."* ifadesinde geçen tevil kavramından maksat ya zamirin kitaba döndürülmesi suretiyle Kur'an'ın tevilidir. Ki bu durumda: *"Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez..."* ifadesi yerini bulamamış olur, çünkü kıssalar, hükümler ve ahlakla ilgili bir çok ayetin tevilini Allah'tan ve dinde derinleşen kimselerden başkaları da bilmektedir. Hatta kalplerinde kayma olanlar bile bazı ifadelerin tevilini bilebilirler. Çünkü kıssalardan söz eden ayetlerin işaret ettikleri olayları bütün insanlar kavrayabilirler ve bu noktada herhangi bir ayrıcalık söz konusu değildir. Yaratılışla ilgili gerçekler, ibadet, muamelat ve diğer şerî emirlere ilişkin hükümlerle amel etmenin insanlara kazandırdıkları maslahatlar için de aynı durum geçerlidir.

Eğer tevil kavramından maksat sadece müteşabih ayetlerin tevili ise, bu durumda: *"Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez..."* ifadesindeki özgü kılma yerini bulmuş olur. Demek olur ki: Yüce Allah'tan ve ilimde derinleşenlerden başkası müteşabihleri tevil etmeye kalkışmaması gerekir. Çünkü bu, insanların sapmasına ve fitnenin çıkmasına yol açmaktadır. Ancak tevili bilinmeyen müteşabihleri sırf sıfatlardan ve kıyametten söz eden ayetlere özgü kılmanın bir sebebi kalmaz. Çünkü fitne ve sapma bu tür ayetlerin teviliyle ilgili olarak gündeme gelebildiği gibi hüküm ve kıssa içeren ayetlerle ilgili olarak da gündeme gelebilir.

Müteşabih ayetlerin günlük yaşantıdan silinmesini savunmak birilerinin demek istedikleri (demektedirler de) şu söze benzer: Hükümlerin yasalaştırılmasından maksat insanlık aleminin çıkarına uygun bir şekilde durumunun ıslah edilmesidir. Şayet, toplumun ıslahı yasalaştırılmamış bir hükümde olduğu veya konulan hükmün çağın maslahatına uygun olmadığı varsayılırsa, yasaya bağlanmış dini hükmü ilğa edip (yürürlükten kaldırıp) çağın maslahatına uygun olana tabi olmak gerekir.

Bu görüşü savunmak birilerinin demek istediği (demektedirler de) şu söze benzer: Kur'an-ı Kerim'de sözü edilen peygamberlerin kerametlerinden maksat normal gelişmelerdir. Bunlar zahiri normale ters düşen ifadelerle anlatılmışlardır. Amaç insanların genelinin kalplerini ilahi mesaja yöneltmek, ruhlarını cezb etmek ve kalplerini olağan üstü ve doğa yasalarının dışında olduğunu düşündükleri şeylere boyun eğdirmektir.

Günümüzde Müslümanlar arasında yayılan çeşitli mezheplerin mensuplarının dillerinde bu tür sözler dolaşmaktadır. Bunların tümü hiç kuşkusuz fitne çıkartmak amacıyla Kur'an'ı tevil etmenin somut örnekleridir. Şu halde müteşabih niteliğinin sırf ilahi sıfatlardan ve kıyametten söz eden ayetlere özgü kılınmasının hiç bir nedeni yoktur.

Eğer yukarıdaki açıklamaları anladıysan şunu da öğrenmişsindir: Tevil kavramının açıklamasıyla ilgili gerçek şudur: Tevil, pratik bir gerçektir. Hüküm, öğüt ve hikmet gibi Kur'an'ın açıklamaları bu pratik gerçekliğe dayanır ve bu olgu muhkem, müteşabih tüm Kur'an ayetleri için geçerlidir. Tevil, lafızların delalet ettiği anlamlar kategorisine girmez. Bilakis tevilden maksat lafızlarla örülü ifadelerin kuşatamayacağı aşkın objektif olgulardır. Yüce Allah, bunları lafız kayıtlarıyla sınırlandırmıştır ki bir parça zihnimize yaklaşabilsinler. Tıpkı maksatlar daha yakın olsun ve anlamlar dinleyicinin pozisyonuna göre açıklığa kavuşsun diye bazı örneklerin verilmesi gibi. Nitekim yüce Allah, bir ayette şöyle buyuruyor: *"Apaçık kitaba andolsun; gerçekten biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'an kıldık. Şüphesiz o, bizim katımızda olan ana kitaptadır; çok yücedir, hikmet doludur."* (Zuhruf, 2-4) Kur'an'da bu anlamı pekiştiren bir çok açıklamalar ve dolaylı işaretler vardır.

Ayrıca şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı gibi Kur'an-ı Kerim tevil kavramını on altı yerde ve bizim işaret ettiğimiz anlamda kullanmıştır.

4- Kur'an'ın Tevilini Allah'tan Başkası Bilebilir mi?

Bu konu da tefsir bilginleri arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Tartışmanın ve ihtilafın nedeni, şu ifadeye yönelik anlayışların farklılığıdır: *"Ve ilimde derinleşenler: Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır."* Bu ifadenin orijinalinin başındaki "vav" harfinin atıf edatı mı, yoksa istinaf (yeni bir hususa geçiş) edatı mı olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı ilk kuşak müfessirler, Şafiiler ve Şia mezhebine mensup müfessirlerin büyük bir kısmı, "vav" harfinin atıf edatı olduğu ve ilimde derinleşenlerin Kur'an'da yer alan müteşabih ifadelerin tevillerini bildikleri yönünde görüş belirtmişlerdir. İlk kuşak müfessirlerin büyük kısmı ve Ehl-i Sünnet'ten Hanefiler, "vav" harfinin "istinaf" edatı olduğunu ve müteşabih ifadelerin tevillerinin Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceğini, müteşabih ifadelerin tevillerinin yüce Allah'ın özel bilgisi kapsamında olduğunu belirtmişlerdir. İlk görüşü savunanlar kendi görüşlerini kanıtlamak için çeşitli deliller sunmuş, bazı rivayetleri ileri sürmüşlerdir. İkinci görüşü savunanlar da başka yöntemlere ve müteşabih ifadelerin tevillerinin yüce Allah'ın özel bilgisinin kapsamında olduğunu belirten rivayetlere dayanmışlardır. Her grup karşı tarafın görüşünü çürütmek ve kanıtlarını geçersiz kılmak için yoğun bir çaba içine girmiştir.

Bu noktada, bir araştırmacının, meselenin çeşitli araştırma ve irdelemelere konu olduğu ilk günden itibaren bazı karıştırmalara maruz kaldığını aklında bulundurması gerekir. Örneğin müteşabih ifadenin muhkem ifadeye dönüşü hususu diğer bir ifadeyle müteşabihten kast edilen anlam, ayetin tevili hususuyla karıştırılmıştır. Meseleyle ilgili olarak ortaya koyduğumuz hususlara ve ihtilafların dayanakları ve her iki tarafın söyledikleri bağlamında serd ettiğimiz noktalara göz atanlar bunu fark edeceklerdir.

Bu yüzden, tarafların her birinin kanıtlarını ayrıntılı bir şekilde sunmayı gereksiz gördük. Çünkü bunların asıl dayanakları itibariyle

yanlış bir zemine oturdukları kesinlik kazandıktan sonra, birini kanıtlamışsın veya birini çürütmüşsün ne çıkar.

Konuya ilişkin olarak ileri sürülen rivayetlere gelince, bunlar, Kur'an'ın ifadesinin zahiriyle çelişmektedir. Çünkü meseleye olumlu açıdan yaklaşan rivayet, yâni ilimde derinleşenlerin müteşabih ifadelerin tevillerini bileceğine delalet eden rivayetler, tevil kavramını, müteşabih ifadelerin anlamlarıyla özdeş tutuyor. Halbuki, Kur'an da tevil kavramı bu anlamda kullanılmamıştır. Örneğin Ehl-i Sünnet kaynaklarında şöyle bir rivayet yer almaktadır: Resulullah Efendimiz İbn-i Abbas hakkında şöyle dua etti: "Allah'ım onu dinde derin kavrayışa (tefekküre) ulaştır ve ona tevil öğret." (Sahih-i Buhari, c.2, s.48)

Bir diğer rivayette ise, İbn-i Abbas'ın şöyle dediği belirtilir:

"Ben ilimde derinleşenlerdenim ve ben Kur'an'ın tevilini biliyorum." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.7)

Yine İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Muhkemler, nasih ayetlerdir. Müteşabihlerse, mensuh ayetlerdir." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.4)

Onların anladıklarına göre, bu rivayetlerden, muhkem bir ayetin anlamının müteşabih bir ayetin tevili olduğu şeklinde bir sonuç çıkıyor. Ancak biz, bu anlamda bir tevil olgusunun ayette söz konusu edilmediğini belirtmiştik.

Olumsuz rivayetlere, yâni, müteşabih ayetlerin tevilinin Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinemeyeceğini belirten rivayetlere gelince, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet edilir: İbn-i Abbas, üzerinde durduğumuz ayeti: "Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşenler ise, şöyle derler: Biz ona inandık" şeklinde okurdu." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.6) [Yâni yekûlu=derler kelimesi artırırdı] Übey b. Kâb'ın da aynı şekilde okuduğu rivayet edilir. İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet edilir: O yukarıdaki ayeti: "Onun tevili, ancak Allah katındadır. İlimde derinleşenler ise, biz ona inandık, derler" şeklinde okurdu [yâni indellah=Allah katındadır şeklinde okurdu].

Delil olarak gösterilen bu rivayetler herhangi bir şeyi kanıtlamaya yaramaz. Öncelikle bu tarz kıraatler herhangi bir kanıt içermezler.

İkincisi, bu kıraatlerden edinilecek en ileri düzeydeki kanıt şudur: Ayet, ilimde derinleşenlerin tevili bildiklerine delalet etmez. Oysa ayetin buna delalet etmemesiyle iddia edildiği gibi olmadığına delalet

etmesi iki farklı şeydir. Çünkü bunun varlığına bir başka kanıtın işaret etmesi mümkündür.

Kanıt olarak ileri sürülen hadislerden örnekler:

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde Taberani'den, o da Ebu Malik el-Eş'ari'den şöyle rivayet eder. Ebu Malik el-Eş'ari der ki: Resulullah Efendimizin şöyle buyurduğunu duydum: "Ümmetim için yalnızca şu üç husus için endişeleniyorum: Birincisi; mallarının artması ve bundan dolayı birbirlerini kıskanarak savaşmaları. İkincisi; önlerine kitabın açılması, buna karşı mü'min insanların tevilini yapmak amacıyla kitaptan bazı şeyler alması. *"Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilemez. İlimde derinleşenler ise: Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır." derler. Temiz akıl sahiplerinden başkası öğüt alıp-düşünmez."* Üçüncüsü; ilimlerinin artması, ama ilme gereken özeni göstermeyip onu boş yere zayi etmeleri." (c.2, s.5)

Eğer bu hadisin tevilin bilinmesi bağlamında olumsuzluğa delalet ettiği varsayılsa, yalnızca mutlak anlamda mü'min insan açısından bir olumsuzluğa delalet ettiği söz konusu olabilir. Özel olarak ilimde derinleşenlerin bilemeyeceklerine delalet etmez. Kanıt sunmaya çalışan kimseye, özel olarak ilimde derinleşenlerin bilmeyeceklerini ifade eden deliller ancak yarayabilir. Dolayısıyla genel nitelikli bu tür ifadeler iddia edileni kanıtlayamaz.

Muhkem ayetlere tabi olmanın, müteşabihlere de inanmanın gerekliliğini vurgulayan rivayet gibi. Ancak bu rivayetlerin ilimde derinleşenlerin tevili bilmediklerine delalet etmedikleri kuşku bulunmayan bir husustur.

Alusî tefsirinde, İbn-i Cerir'in İbn-i Abbas'tan merfu olarak şöyle rivayet ettiği yer alır: Kur'an-ı Kerim dört harf (ana konu) üzerinde inmiştir. Helal ve haram bunlar arasında yer alır. Hiç kimse bunları bilmediği için mazur sayılamaz. Bir diğeri de tefsirdir. Alimler bunların açıklamasını yaparlar. Biri de Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği müteşabih ayetlerdir. Allah'tan başka kim bunları bildiğini iddia ederse o, yalancıdır."

Hadis merfu (rivayet zincirine değinilmeksizin) olmasının, Peygamberimizin onun hakkında dua ettiğine ilişkin rivayetlerle ve yine kendisinin bunları bildiğini iddia etmesi ile çelişmesinin yanısıra

Kur'an'ın zahiri ile de çelişmektedir. Daha önce de açıkladığımız gibi, tevil, müteşabih ifadenin anlamından farklı bir şeydir.

Bu noktada şunu söylemek gerekir: Kur'an-ı Kerim, tevilinin Allah'tan başkasının da bileceğini ifade etmektedir. Bu ayette ise, buna ilişkin bir kanıt yoktur.

İkinci hususa (ayette tevili Allah'tan başkasının bileceğine ilişkin bir kanıt olmamasına) gelince; önceki açıklamalardan şu husus açıklık kazanmıştır: Ayetin girişindeki ifadeler, son kısmında yer alan ifadeler ve bu ayeti izleyen ayetlerin içeriği, tefsirini sunduğumuz ayetin, Kur'an ayetlerinin muhkem ve müteşabih olmak üzere iki kısma ayrıldıklarını ve insanların da bunların karşısında farklı tavırlar içine girdiklerini vurgulamaya yöneliktir. Buna göre, bir kısım insanlar, kalplerindeki sapma eğiliminden dolayı, müteşabihlere uyma eğilimi göstermektedirler. Bir kısım insanlar da kesin bir kararlıkla muhkemlere uymakta ve müteşabihlere de inanmaktadırlar. Bu tavırların nedeni, ilimde kazandıkları derinliktir. Bu ayetin akışı içinde, ilimde derinleşenlerden söz edilmesinin birinci nedeni, kalplerinde sapma eğilimi bulunanlardan, onların Kur'an'ı ele alış yöntemlerinden ve yergiyi hakkeden davranışlarından söz edilmesine karşılık bunların durumlarını ve Kur'an'ı ele alış yöntemlerinin açıklanmasıdır. Tefsir bağlamında, bu çerçevenin dışına çıkmak, ayetin maksadının dışına çıkmaktır.

Ayrıca bu ayet onların tevili bilme noktasında bir etkinliklerinin bulunduğuna kanıt oluşturmaz. Böyle bir şeyi ayetten algılamak için önceden işaret ettiğimiz yetersiz ve eksik deliller dışında herhangi bir kanıt yoktur. Dolayısıyla: *"Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez"* ifadesindeki tahsis olduğu gibi durmaktadır; ne atıf, ne istisna ne de bir başka edat bu durumu bozamaz. Şu halde ayetin işaret ettiği husus, teville ilgili bilgilerin yüce Allah'a özgü ve onunla sınırlı olduğu husustur. Onun tevilini bilmek sırf Allah'a özgüdür.

Ancak bu, bir başka kanıtın yüce Allah'tan başkasının da O'nun izniyle bu tür bilgilere sahip olmasını göstermesine engel değildir. Tıpkı gayb bilgisinde olduğu gibi. Yüce Allah Kur'an'ın değişik ayetlerinde şöyle buyuruyor: *"De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."* (Neml, 65) *"Gayb yalnızca Allah'ındır"* (Yunus, 20) *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır, O'ndan başka hiç kimse gaybı bilmez."* (En'âm, 59) Yukarıda sunduğumuz bütün ayetler, gaybe ilişkin

bilgilerin sırf Allah'a özgü kılındığını göstermektedir. Ardından şöyle buyuruyor: *"O gaybı bilendir. Kendi gaybını kimseye açık tutmaz. Ancak elçileri içinde razı olduğu kimseler başka."* (Cin, 26-27) Bu ayet, Allah'tan başka bazı kimselerin gaybe ilişkin bazı bilgileri bileceğini ortaya koymaktadır. Bunlar da elçiler içinde Allah'ın razı olduğu kimselerdir. Kur'an'da daha bunun bir çok örneği vardır.

Meselenin birinci yönüne gelince, Kur'an Allah'tan başka kimselerin de bir ölçüde tevili bileceklerine işaret etmektedir. Bunu şöyle açıklamak mümkündür: Yukarıdaki açıklamalarımızdan da anlaşıldığı gibi, bir ayetin tevili, zihin dışı bir olgudur. Bu olgunun, ayetin zihinsel karşılığı (medlulu) ile olan ilişkisi, örnekle örneklendirilen şey arasındaki ilişki gibidir.

Dolayısıyla tevil, ayetin delalet işlevi açısından onun medlulu değilse de, bir şekilde onun tarafından anlatılmakta, onun içinde korunmaktadır. Tıpkı: Sebeplerini zayi eden bir şeyi isteyen bir insana: "Sütü yazda zayi ettin" (Geçti Bor'un pazarı) demen gibi. Çünkü bu deyimin lafzının delalet ettiği anlam, kadının yaz mevsiminde sütü zayi etmesidir. Bu ise, konu ile örtüşmemektedir. Buna rağmen hitap edilen kişinin durumunu örneklendirmektedir, onun durumunu canlandırmaktadır, sözün orijinal medlulu aracılığı ile oluşturduğu manzaraya benzer bir şekilde zihinde tasavvur edilmesini sağlamaktadır.

Tevil de tıpkı bunun gibidir. Çünkü herhangi bir hükmün yasaya bağlanmasını veya herhangi bir ilahi bilginin açıklanmasını ya da Kur'an'ın kıssalarından herhangi birinin içeriği olan herhangi bir olayın meydana gelişini gerektiren zihin dışı gerçek, söz konusu yasanın lafzı (emir ve nehiy) veya açıklama ya da falan olay (mütabiki olarak) tıpa tıp ona dalalet etmese de hüküm veya açıklama yahut olay, ondan kaynaklandıkları, onun aracılığıyla belirginleştikleri için, bunlar bir şekilde onu anlatan ve ona işaret eden eserleri konumundadır. Tıpkı bir efendinin hizmetçisine: "Bana su ver" demesi gibi. Bu söz insan doğasının kendi kemalini gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü zihin dışı bu gerçeklik varlığın korunmasını ve kalıcılığını gerektirir. Bu da bedende çözümlenip kaybolan bir şeyin yerinin doldurulmasını gerektirir. İşte gerekli gıdaları, suya kanmayı veya sözgelimi birine su vermesini emretmeyi gerektirmektedir.

Dolayısıyla adamın: "Bana su ver" sözünün tevili, insanın, bu sözün söylendiği anda insanın zihin dışı doğasının varlığının ve kalıcılığının kemalini gerektirici özelliğidir. Şayet bu zihin dışı gerçeklik başka bir şeyle yer değiştirirse, su vermeyi emretmekten ibaret olan hüküm bir başka hükümle yer değiştirmiş olacağından birincisi de ortadan kalkmış olacaktır. [Örneğin yemek yemediğinden dolayı susuzluk yerine açlığı hissederse, "bana su getir" hükmü, yerini "bana yemek getir" hükmüne verir]

Adab ve görgü kuralları bağlamında aralarında fahiş farklılıklar bulunan herhangi bir insan topluluğu içinde maruf bilinen (olumlu karşılanan) dolayısıyla yapılan veya münker bilinen (olumlu karşılanmayan) dolayısıyla uzak durulan fiiller, o toplum içinde güzel veya çirkin sayılmadan kaynaklanmaktadır. Fiillerin güzel veya çirkin olarak bilinmesi de zaman, mekan ve geçmişten devralınan gelenek ve töreler gibi fiili işleyen kişinin zihninde miras yoluyla biriken ve çevresinde yaşayan diğer insanların davranışlarından gözlemlemek suretiyle düşüncesine nakşedilen birleşik ve uyumlu illetler mecmuasına dayanmaktadır. İşte çeşitli uyumlu cüzlerden oluşan bu illet, adamın bir şeyi yapmasının veya yapmamasının tevilidir, onun yapmasının veya yapmamasının aynısı değildir. Sadece yapmak veya yapmamak şeklinde içerilmekte, korunmakta ve onlarla ona işaret edilmektedir. Eğer sosyal çevrenin değişmesi söz konusu olsa, yapmak veya yapmamak suretiyle gündeme gelen şey de değişikliğe uğrayacaktır.

Şu halde, tevili olan şey, ister bir hüküm olsun, ister bir kıssa olsun, ister bir olay olsun, tevilin değişmesiyle kaçınılmaz olarak değişikliğe uğrar. Bu yüzden: *"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar. Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez..."* ayetine baktığında, kalplerinde bir kayma olanların, fitne çıkarmak amacıyla müteşabih ayetlerle kastedilmeyen bir şeye uymak istediklerinden söz edildiğinde onların bununla söz konusu ayetlerin tevillerine uymayı amaçladıklarından da söz ediliyor ki onların tevil dedikleri şey, adı geçen ayetlerin gerçek tevilleri değildir. Aksi takdirde onların tevil diyerek uymak istedikleri şey söz konusu ayetlerin gerçek tevilleri olsaydı, bu durumda müteşabih ayete tabi olmaları doğru ve yerinde olurdu. Dolayısıyla yerilmelerine de gerek kalmayacaktı. Bu durumda, müteşabihten kas-

tedileni belirleyen muhkem ayetin delalet ettiği şey, onların müteşabih-ten anladıkları ve tabi oldukları ancak muhkemden kastedilmeyen bir anlamla yer değiştirmiş olacaktı.

Yukarıda anlattıklarımızla şu nokta açıklığa kavuşmuş oluyor: Kur'an'ın tevili, zihin dışı gerçekliklerdir. Kur'an ayetleri öğretilerinde, hükümleri yasaya bağlamalarında ve açıkladığı diğer hususlarda bu gerçekliklere dayanır. Öyleki bu gerçekliklerden biri değişmiş olduğu varsayılsa, ayetlerin içerdikleri de değişikliğe uğrar.

İyice düşünürsen şunu anlarsın ki: Bu çıkarsama, şu ayetle tamamen örtüşmektedir: *"Apaçık kitaba andolsun; gerçekten biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'an kıldık. Şüphesiz o, bizim katımızda olan ana kitaptadır; çok yücedir, hikmet doludur."* (Zuhruf, 2-4) Bu ayet, Peygamber Efendimize indirilen Kur'an'ın Allah katında çok yüce ve erişilmez hikmetlerle dolu olduğunu, akılların kavrayamayacağı, bölümlerin ve fasıllar halinde olmanın arız olamayacağı bir konumda bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak yüce Allah kullarına yönelik inayetinden dolayı, onu açıklayıcı bir kitap kılıyor. Onu Arapça lafızlarla ifade edilecek hale getiriyor. Böylece, ana kitapta kalması durumunda insanların akletmeleri ve bilip öğrenmeleri mümkün olmayan şeyleri akledip düşünmelerini sağlıyor. Ana kitap ise, şu ayetlerde işaret edilen şeydir: *"Allah, dilediğini ortadan kaldırır ve bırakır. Kitabın anası O'nun katındadır."* (Râ'd, 39) *"Hayır; o, şerefli üstün olan bir Kur'an'dır; Levh-i Mahfuzdadır."* (Burûc, 21-22)

Söz konusu ayetin içeriğine ilişkin genel bir işaret de şu ayetten algılanmaktadır: *"Ayetleri muhkem kılınmış, sonra hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından birer birer açıklanmış bir kitaptır."* (Hûd, 1) Bu ayette işaret edilen muhkemlikten maksat, Kur'an'ın, içinde en ufak bir ayrılık ve bölünme olmaksızın Allah katında oluşu, birer birer açıklanmasından maksat ise, onun ayet ayet, bölüm bölüm Peygamber Efendimiz'e (s.a.a) indirilmiş olmasıdır.

Birinci mertebeye dayanan bu ikinci mertebeyi (tafsil ve bölünme olayını) şu ayetten de algılamak mümkündür: *"Onu bir Kur'an olarak, insanlara dura dura okuman için bölüm bölüm ayırdık ve onu safha safha bir indirme ile indirdik."* (İsrâ, 106) Demek oluyor ki, Kur'an ayetleri önceleri birbirinden ayrılmış değillerdi, sonradan ayrıldılar ve

bu şekilde indirildiler, bölüm bölüm vahyedildiler. Ama bu demek değildir ki, bütün ayetler, Bugünkü gibi, surelerde tertip edilmiş ve iki kapak arasında toplanmış haldeydi, sonra birbirinden ayrıldılar ve Peygamber Efendimize parça parça indirildiler. Böylece insanlara, üzerinde dura dura ve ağır ağır okusun. Tıpkı, bir öğretmenin Kur'an'ı bölümlere ayırarak öğretmesi ve zihinsel kapasitesine göre her gün bir parçayı öğrencisine okutması gibi.

Oysa Kur'an'ın Peygamber Efendimize (s.a.a) parça parça indirilmesi ile, onun bölümler halinde öğrencilere öğretilmesi, okunması arasında apaçık bir fark vardır. Kur'an'ın parça parça indirilmesi olayında iniş sebeplerinin etkinliği söz konusudur. Ama Kur'an'ın öğretiminde böyle veya buna benzer bir durum yoktur. Çünkü farklı zamanlarda öğrenciye okunan farklı bölümler, bir zaman diliminde birleştirilebilirler. Ama: *"Onları affet, aldırış etme."* (Mâide, 13) *"İnkar edenlerden size yakın olanla savaşın."* (Tevbe, 123) *"Gerçekten Allah, eşi konusunda seninle tartışan kadının sözünü işitti."* (Mücadele, 1) *"Onların mallarından sadaka al."* (Tevbe, 103) ve benzeri ayetleri birleştirmek, iniş sebeplerini ve zamanını geçersiz saymak, bunların tümünün birden Peygamberimizin tebliğe başlamasının ilk döneminde veya hayatının son zamanlarında indiğini varsaymak mümkün değildir. Şu halde: *"Onu bir Kur'an olarak ayırdık."* sözünde işaret edilen Kur'an, bütün ayetlerin bir araya getirilmesi ile meydana gelen müshaf anlamında kullanılmamıştır.

Kısacası, üzerinde durduğumuz ayetlerden algıladığımız kadarıyla, Kur'an'dan okuduğumuz ve üzerinde düşündüğümüz hususların bir de ötesi vardır ve bu ötesi, Kur'an açısından, bedene göre ruhun, örneklenene göre örneğin gördüğü işlevi görür. -Yüce Allah'ın "Hikmetli kitap" diye nitelendirdiği de budur.- İndirilen Kur'an'ın içerdiği bilgiler ve açıklamalar buna dayanır. Bu ötesi şeyi kopuk ve ayrılmış lafızlar şeklinde düşünmemek gerekir. Lafızlar aracılığıyla delalet edilen anlamlar gibi de değildir. İşte bu, söz konusu ayetlerde işaret edilen tevildir. Çünkü tevil olgusunun nitelikleri ve özellikleri bununla uyuşmaktadır. Buradan hareketle tevil kavramının gerçek anlamını da algılamış oluyoruz. Yine buradan hareketle sıradan anlayışların ve arınmamış nefislerin tevili algılamalarının mümkün olmamasının nedenini de kavramış oluyoruz.

Yüce Allah bir başka ayette şöyle buyuruyor: *"O, elbette değerli bir Kur'an'dır. Saklı bir kitaptadır. Ki ona, temizlenip-arınmış olanlardan başkası dokunmaz."* (Vâkıa, 77-79) Bu ayetlerin zahiri ile, değişme ve bozulmaya karşı koruma altına alınan ve saklı tutulan kerim Kur'an'a Allah'ın arınmış kullarının dokunabildikleri vurgulanıyor. Zihinlerin ona girip çıkması suretiyle bir takım tasarrufları da değişme kapsamına girer. (Ki bu, bütün değişimlerden koruma altına alındığına göre, bu tür değişmeden de korunmuştur demektir). Aslında ayette, işaret edilen 'dokunma'dan maksat anlayış ve bilişin ulaşmasından başka bir şey değildir. Bilindiği gibi, yukarıda üzerinde durduğumuz ayette sözü edilen "Korunmuş, saklanmış kitap"tan maksat *"Allah dilediğini giderir, dilediğini bırakır. Kitabın anası O'nun katındadır."* (Râ'd, 39) *"O, bizim katımızda ana kitaptadır. Yücedir, hikmet doludur."* (Zuhruf, 4) ayetlerinde geçen "ana kitap"tır.

Bunlar bir topluluktur lar ki, kalplerinde arınma inmiştir. Bu arınmayı indiren yüce Allah'tan başkası değildir elbette. Çünkü yüce Allah, her nerede bu arınmadan söz etmişse, onu kendine nispet ederek söz konusu etmiştir: *"Allah sadece siz Ehl-i Beyt'ten kiri gidermek ve sizi tertemiz kılmak ister."* (Ahzab, 33) *"Ama sizi temizlemek ister."* (Mâide, 6) Kur'an-ı Kerim'de her ne zaman manevi arınmadan söz edilmişse, mutlaka bu husus yüce Allah'a nispet edilmiş veya O'nun iznine dayandırılmıştır. Arınma ise, kirin ve pisliğin kalpten giderilmesi demektir. Kalbin insan organizmasındaki fonksiyonu ise kavrama ve irade etme aracı olmasıdır. [Kur'an'daki kalp kavramıyla dilimizde yaygın olan kalp kavramı farklı şeylerdir.]

Dolayısıyla kalbin arındırılması, insan nefsinin inançları ve iradesi açısından temizlenmesi anlamını ve pisliğin bu iki açıdan giderilmesini ifade eder. Bunun sonucu, kalbin hak nitelikli inançlar ve gerçek bilgiler üzerinde sabitleşmesi, kuşkuya eğilim göstermemesi, hak ile batılı karıştırmaması ve pratikte bildiği gerçeklerin gereklerini yerine getirmesi, hevaya tabi olmak gibi bir eğilim göstermemesi ve ilmî misakı çiğnememesidir. İşte ilimde derinleşme dediğimiz olay budur. Çünkü yüce Allah ilimde derinleşenleri, doğru yola erişmiş, öğrendikleri gerçekler üzerinde sarsılmadan hareket eden ve fitne çıkarma arzusunu taşımayan kimseler olarak tasvir ediyor. Buradan anlıyoruz ki,

kalpleri arındırılmış kimseler, aynı zamanda ilimde derinleşen kimselerdir. Bu hususu iyice kavramalı ve onu ganimet bilmelisin.

Ancak, bu açıklamanın doğurduğu sonuç hakkında yanılgıya düşmemek gerekir. Çünkü burada kesinlik kazanan husus şudur: Arınmışlar, tevilleri bilirler. Arınmışlıkları ilimde derinleşmiş olmalarını da gerektirmektedir. Bunun nedeni, kalplerinin arındırılmasının yüce Allah'a nispet edilen bir durum olmasıdır. Yüce Allah, altedilemez bir sebeptir. Yoksa ilimde derinleşenler, ilimde derinleştikleri için tevilleri biliyor değildirler. Yâni ilimde derinleşmek tevilleri bilmeye neden değildir. Çünkü ayette, ilimde derinleşmenin tevilleri bilmeyi gerektirdiği yönünde bir açıklama veya işaret yer almıyor. Hatta, ayetin akışından, onların tevilleri bilmedikleri yönünde bir işaret de algılanabilir. Çünkü ayette: *"Derler ki: Biz ona inandık, tümü rabbimizin katındandır..."* şeklinde bir ifade yer alıyor.

Yüce Allah, ehl-i kitaptan bazı adamları da ilimde derinleşmişler olarak nitelendiriyor ve onları övüyor. İmanlarından ve salih amellerinden dolayı onları ödüllendireceğini vurguluyor: *"Ancak onlardan ilimde derinleşenler ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar."* (Nisâ, 162) Bununla beraber, bu ayette onların kitabın tevilini de bildikleri yönünde bir açıklamaya yer verilmiyor.

Aynı şekilde: *"Ona temizlenmiş-arınmış olanlardan başkası dokunamaz"* ayetinden ise, sadece arınmış kimselerin genel bir şekilde ona dokunabildiklerinden söz ediliyor. Onların her türlü tevili bildikleri, bu hususta hiç bir zaman bilmedikleri herhangi bir şeyin olmadığı hususundan ise söz edilmiyor. Şayet onlar hakkında böyle bir özellik kanıtlanacaksa, bu başka bir kanıt aracılığıyla olacaktır.

5- Kur'an'ın Müteşabih Ayetler İçermesinin Hikmeti Nedir?

Kur'an'a yöneltilen itirazlardan biri de onun müteşabih ayetler içermesidir. Bu itirazları yapanlar Müslümanlara diyorlar ki: Sizin iddianıza göre, Kur'an, kıyamete kadar bütün insanların sorumlu oldukları hükümleri içermektedir. O, hak ile batılı birbirinden ayıran kesin bir sözdür. Sonra bakıyoruz ki, Müslümanlar arasında yaygın olan değişik mezheplerin mensuplarının her biri, kendi mezhebini

haklı çıkarmak için Kur'an'dan kendisine kanıt bulabiliyor. Bunun nedeni Kur'an'da ki müteşabih ayetlerdir. Acaba Kur'an müteşabih ifadelerden arınmış ve tüm ifadeleri net bir şekilde anlaşılır olsaydı, amaca daha uygun olmaz mıydı? Bu durumda bir çok ihtilaflar ortadan kalkmaz mıydı?

Kur'an'a yöneltilen bu itiraza çeşitli cevaplar verilmiştir. Bunların bir kısmı, hiç bir makul dayanağı olmayan anlamsız ifadelerdir. Örneğin bazıları şöyle demişlerdir: Kur'an'da müteşabih ifadelerin bulunması, hakkın algılanmasını zorlaştırıcı, araştırmayı ağırlaştırıcı bir etki bırakır. Bu da yapılan çalışmanın ecrinin ve sevabının artmasını sağlar.

Diğer bazıları ise, eğer Kur'an sadece belli bir mezhebin görüşünü destekler mahiyette açık ve anlaşılır ifadelerden başkasını içermeseydi, bu durum, diğer mezheplerin mensuplarının nefretine neden olurdu ve Kur'an'a bakmamalarına sebep olurdu. Ancak Kur'an müteşabih ifadeler de içerdiği için, kendi mezheplerinin görüşünü destekleyen bir şey buluruz ümidiyle Kur'an'a bakmak durumunda kalıyorlar. Bu yüzden onların Kur'an'dan gerçeği öğrenmeleri ve ona inanmaları daha kolay oluyor, şeklinde cevap vermişlerdir.

Bir başkaları da şöyle demişlerdir: "Kur'an'ın müteşabih ifadeler içermesi, aklî kanıtlara baş vurmayı gerektirici bir etki bırakıyor. Bu sayede insanlar, taklit karanlığından kurtulup içtihat aydınlığına ulaşıyorlar."

Veya şöyle cevap verilmiştir: Kur'an'ın müteşabih ifadeler içermesi değişik tevillerle araştırma yapılmasını gerektirir. Bu da, dilbilimi, sarf, nahiv ve fıkıh gibi bir çok yararlı bilimlerden yararlanmayı ve o hususlarda uzman olmayı sağlamıştır.

Daha ilk bakışta bu cevapların kanıttan yoksunluğu ve ilmi dayanağının olmayışı göze çarpmaktadır. Bu itiraza verilen cevaplar içerisinde sadece üç cevap, söz konusu edilmeğe ve üzerinde araştırma ve etüt yapmaya değer:

Birincisi: Kur'an'ın müteşabih ifadeler içermesi kalplerin ona inanmak bağlamında arınmaları amacına yöneliktir. Çünkü eğer Kur'an'da yer alan bütün ifadeler, akıl tarafından derhal algılanan, bütün herkesin şüphe etmediği açık türden olsalardı, bunlara inanmanın

Allah'ın emirlerine boyun eğmek, peygamberlerine teslim olmakla en ufak bir ilintisi olmayacaktı.

Bu cevapla ilgili değerlendirmemiz şöyledir: Boyun eğme, zayıf kimsenin güçlü bir kimse karşısında hissettiği etkilenme ve buna bağlı olarak gösterdiği itaat tepkisidir. İnsanoğlu, hem büyüklüğünü algıladığı, hem de azametinden dolayı algılayamadığı şeylere de boyun eğer. Yüce Allah'ın sonsuz kudreti, sonsuz azameti ve diğer sıfatlarını insan kavrayamaz, ama bunların etkisi altında kalır ve bu etkilenmenin bir belirtisi olarak itaat eder. İnsan aklı bunlara yöneldiği zaman, tüm boyutlarıyla kavramaktan aciz olarak eli boş döner. Diğer bazı olgular da vardır ki, insan aklı yöneldiği zaman, bunları kavrayamaz, fakat insanlar, bunları kavradıklarını sanırlar veya öyle inanırlar. İşte bu tür şeylere boyun eğmenin bir anlamı yoktur. Aklın yanılıp kavrayamadığı müteşabih ayetler de bu kategoriye girer. Akıl bunları kavrayamadığı halde kendisinin bunları kavradığını sanır.

İkincisi: Kur'an'ın müteşabih ifadeler içermesi, aklı araştırmaya ve ayaklanmaya sevk etmek içindir. Ki akıl, hiç bir düşünce eylemi gerçekleştirmeden algıladığı apaçık ifadelerle uğraşmak sonucu temel fonksiyonunu yitirmesin. Çünkü akıl insanın en değerli varlığıdır. Bu yüzden insanı eğitmenin yanı sıra aklı da eğitmek gerekir.

Bu cevap da doğru değildir. Şöyle ki: Yüce Allah, insanları, iç (enfüs) ve dış (afak) aleme serpiştirdiği ayetler üzerinde düşünmeye, aklını kullanmaya teşvik etmiş, akla özgü eylemler içinde olmasını emretmiştir. Kitabının bazı bölümlerinde konuyla ilgili olarak genel bir telkinde bulunmuş, diğer bazı bölümlerinde açık ve ayrıntılı emirler yöneltmiştir. Göklerin, yerin, dağların, ağaçların, hayvanların ve insanların yaratılışı, dillerin ve renklerin farklılığı gibi hususlar üzerinde durup düşünülmesini emretmiştir. Akletmeye, tefekkür etmeye, yeryüzünde dolaşıp geçmiş toplumların akıbetlerini gözlemleyip ibret dersleri çıkarmaya teşvik etmiştir. Aklı ve düşünceyi sürekli tavsiye etmiş, ilimden büyük bir övgüyle söz etmiştir. İnsan, Kur'an'ın bu direktifleri doğrultusunda hareket ettiği zaman, genelde ayakların kaydığı ve anlayışların çarptığı alanlarda enerjisini boşu boşuna tüketmekten kurtulmuş olur.

Üçüncüsü: Peygamberler, bütün insanlara gönderilmişlerdir. İnsanlar arasında da düşünsel alanda herhangi bir faaliyet olmayan avam

kimseler var, fikri faaliyetleriyle belirginleşen havas kişiler var. Zeki insanlar var, aptal insanlar var. Alimler var, cahiller var, Öyle anlamlar olur ki, bunu herkesin anlayabileceği bir açıklıkta, tüm gerçekliğini ve iç boyutlarını gözler önüne serecek bir nitelikte ifade etmek mümkün olmaz. Bu tür anlamların ifade edilmesi bağlamında havas niteliğine sahip kimselerin anlayabileceği örnekler, kinayeli ve işaretli sözler kullanmak önerilir. Geri kalan insanlarınsa bunlara inanması istenir. Bunlara düşen, söylenen sözlere inanmak ve gerisini Allah'a havale etmektir.

Bu değerlendirme de yanlıştır. Şöyle ki: Kur'an-ı Kerim müteşabih ifadeler içerdiği gibi, muhkem ifadeler de içeriyor. Müteşabihler, muhkemlere döndürülerek anlaşılır. Bunun doğal bir gereği, müteşabihlerin, muhkem ifadelerin ortaya çıkardığı anlamlardan fazlasını içermemeleridir. Bu noktada, insanların aklına takılan soru bir kez daha gündeme geliyor: Müteşabih ifadelerin yanında bunların da bulunmalarının ne hikmeti vardır?...

Aslında buradaki yanılgının sebebi, tamamen birbirinden farklı iki tür anlamın var olduğunu söylemektir. Bu türlerden birini, havas, avam herkes anlar. Bunlar, muhkem ifadelerin işaret ettikleri anlamlardır. Diğer bazı anlamlar da vardır ki, bunlar yüksek bilgiler ve ince gerçeklerdir. Bu tür anlamlar, ancak havas niteliğine sahip kimseler tarafından algılanabilir. Bu yanılgının sonucu, müteşabih ifadelerin muhkem ifadelere döndürülmemesidir. Daha önce, böyle bir değerlendirmenin, Kur'an'ın bazı ayetlerinin diğer bazı ayetleri tarafından tefsir edildiğine net bir şekilde işaret eden ayetlerin içeriğiyle bağdaşmadığını belirtmiştik.

Bu noktada söylenmesi gereken cevap şudur: Kur'an'da müteşa-bih ayetlerin bulunması bir zorunluluktur. Bu zorunluluk, tevilin anlamıyla ilgili açıklamalarımızın ışığında Kur'an'ın bazısının bazısını açıklamasını gerektiren tevil olgusunun varlığından kaynaklanmaktadır.

Kur'an'ın ifade tarzının boyutları, ilahi eğitim sisteminin temel nitelikleri ve bilgilerinin dayanağı olarak gösterilen olgular ve en üst derecedeki amaç üzerinde derin bir şekilde düşünüldüğü zaman, bu husus biraz olsun açıklık kazanır. Bunları bir kaç noktada inceleyebiliriz:

Birincisi: Yüce Allah, kitabının tevili olduğunu belirtiyor. Kur'an'ın içerdiği bütün bilgiler, hükümler, kanunlar ve diğer ilahi bilgiler bu eksen etrafında dönmektedir. Bütün bu açıklamaların yöneldiği, ilgili olduğu nokta konumundaki bu tevil, kavrayışların ulaşamayacakları, akılların yükselemeyecekleri bir noktadadır. Kuşkusuz yüce Allah'ın arındırdığı ve kirlerini giderdiği nefisler bu genellemenin dışındadır. Sadece onlar, Kur'an'ın tevilini algılayabilirler. Sözünü ettiğimiz bu husus, yüce Allah'ın davetine olumlu karşılık veren insanın bilgi açısından ulaşmasını istediği hedeftir. O, insanın, her şeyin açıklaması konumunda olan kitabının içerdiği bilgilere ulaşmasını irade etmektedir. Bunun anahtarı da ilahi arındırmadır. Yüce Allah, bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah size güçlük çıkarmak istemez, ama sizi temizlemek ister."* (Mâide, 6) Buradan anlıyoruz ki, yüce Allah'ın dini hükümleri koymasındaki hedef, ilahi arındırmadır.

Çağrı herkesle ilgili ve herkese yöneltilmiş olmakla birlikte, diğer tüm kemal nitelikler gibi, insan için öngörülen bu kemal niteliğine de, tam anlamıyla ancak özel sıfatlara sahip kimi bireyler ulaşabilirler. İnsanların dini eğitim sistemiyle eğitilmeleri çabası, mükemmel arındırma sonucunu sadece belli sayıdaki kimseler üzerinde gösterirken, belli oranlardaki arındırma başarısını da geri kalan diğer insanlar üzerinde gösterir. Bu başarının oranı da insanların derecelerinin farklılığına göre farklılık gösterir.

Nitekim İslam dini, amel bağlamında insanları gerçek takvaya da çağırır: *"Allah'tan nasıl korkulması gerekiyorsa öylece korkup sakının."* (Âl-i İmrân, 102) Bununla beraber eksiksiz takva duygusu, ancak belli sayıdaki insanlar bağlamında gerçekleşir. Bunların dışındaki insanlarda ise, alt mertebede ideal ve en ideal şeklinde bir derecelenme söz konusudur. Bütün bunların nedeni, insanların özdoğalarının ve anlayış kapasitelerinin farklılığıdır.

Eğitim ve davet açısından diğer tüm toplumsal kemal nitelikler için de aynı durum söz konusudur. Bir davetçi, bir toplumu, ilim, sanat, servet, huzur ve benzeri tüm kemaller bağlamında en üst dereceye davet eder; ancak bunların en mükemmel düzeyini sadece belli sayıdaki insan elde eder. Bunların dışındaki insanlar, yetenekleri oranında farklı derecelerle sıralanırlar. Gerçekte bu tür amaçların tümüne bütün bireyler değil de kesinlikle toplum ulaşır.

İkincisi: Kur'an-ı Kerim, bu onur verici hedefe ulaşmanın tek yolunun, insanı bilgi (teori) ve amel (pratik) alanında eğiterek insana kendi nefsini tanıttırması olduğunu kesin olarak ifade etmektedir. Bilgi açısından insana kendi nefsi tanıttırılması, dünya, ahiret ve bu iki alem arasındaki alemin hakikati gibi, kendisiyle ilintili gerçeklerin öğretilmesi şeklinde sağlanır. Böylece, insanoğlu, kendi nefsini ilintili olduğu gerçek olgularla birlikte tam manasıyla tanıma imkanını bulmuş olur. İnsanı kendisine ameli olarak tanıttırmak ise, toplumsal yasalarla yükümlü kılınması ile gerçekleştirilir. Bu durumda, toplumsal hayatı yapıcı bir düzlemde devam eder. Toplumsal hayatı, onun bilgi ve irfan alemine yükselmesine engel oluşturmaz. Bunun yanında, yerine getirilmesi zorunlu olan kulluk yükümlülükleri ve ibadetleriyle sorumlu tutulması gerekir. Bu ibadet ve yükümlülüklerin sürekli yerine getirilmesi onun Allah ve ahiret üzerinde düşünmesine, kalbinde ancak Allah ve ahirete yer vermesine, kalbin mana ve arınma alemine yönelmesine, maddenin pisliğinden ve ağırlığından kurtulmasına neden olur.

"Güzel söz O'na yükselir, salih amel de onu yükseltir." (Fatır, 10) ayeti üzerinde iyice durup düşündüğün zaman, bir de buna: *"Ancak Allah sizi arındırmak ister..."* (Mâide, 6) ayetiyle ilgili olarak genel ve kısa açıklamamızı ve yine *"Siz kendi nefislerinize bakın. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* (Mâide, 105) *"Allah, sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."* (Mücadele, 11) vb. ayetleri eklediğinde, dini hükümlerin yasaya bağlanması, insanların dini hükümlere uymaya yöneltilmesindeki güdülen ilahi amacı ve bunların pratize edilmesinde izlenen yöntemleri açık bir şekilde kavrarsın.

Bu açıklamalardan hareketle önemli bir noktaya varıyoruz: İslam'ın öngördüğü toplumsal yasalar, kulluk ve ibadet yükümlülükleri için konulmuşlardır. Toplumsal hükümler, kulluğun yerine getirilmesini mümkün kılıcı, sahih bir düzlemde gerçekleştirilmesini sağlayıcı bir işlev gördüğünden yasalaştırılmış ve öngörülmüştür. Kulluk yükümlülükleri ise, Allah'ı ve ayetlerini tanıma amacına yöneliktir. Dolayısıyla İslam'ın koyduğu toplumsal hükümler bağlamında en ufak bozulma, bir sapma ve bir değişiklik kulluk sisteminin bozulmasına

yol açar. Kulluk sisteminin ifsat olması ise, insanın kendini ve Rabbini tanıması durumunu ortadan kaldırır.

Vardığımız bu sonuç, önceki açıklamamızın apaçık bir ayrıntısı olmanın yanısıra, pratikte yaşanan deneyim tarafından da pekiştirilmektedir. Bu ümmet içinde, İslam dininin öngördüğü hayat tarzına ilişkin bozulmaların üzerinde düşündüğün zaman, meseleyi enine boyuna irdelediğin zaman, ifsat sürecinin nereden başladığı ve nerede noktalandığı üzerinde iyice düşündüğün zaman, fitnenin önce toplumsal hükümler bağlamında başladığını, sonra ibadet sisteminde devam ettiğini, bunun sonucunda, ilahi irfanın (insanın kendini ve Rabbini tanıması ile ilgili bilgilerin) reddedilmesi noktasına varıldığını anlarsın. Bundan önce, fitnenin müteşabihlere tabi olmakla ve müteşabihlerin tevillerinin peşine düşmekle başladığını, belirtmiştik. Bu durum günümüze kadar, bu şekilde sürüp gelmiştir.

Üçüncüsü: Dinin yolgöstericiliği, mümkün olduğu oranda insanları taklitçilikten uzaklaştırmak ve bilginin onlar arasında yerleşik kılınması esasına dayanır. Din ile güdülen amaç olan marifet (insanın kendini ve Rabbini tanıması) ile bağdaşan tavır budur. Nasıl olmasın ki? Vahiy yoluyla indirilen kitaplar arasında Kur'an gibi ve dinler arasında İslam gibi ilmi yücelten, insanları ilme teşvik eden bir tek kitap ve din yoktur.

İşte bu husus, kitabın, insanlara, en başta marifetle ilgili gerçekleri öğretmesini ardından yasaya bağlanan pratik hükümlerin bu gerçeklerle bağlantısını vurgulamayı gerektirmiştir. Diğer bir ifadeyle insanın şu hususu anlaması amaçlanmıştır: İnsan, Allah tarafından varedilmiş, O'nun tarafından yaratılmıştır. Allah, onu kendi elleriyle yaratmış, yaratılışı ve hayatının devamı bağlamında meleklerini ve gökler, yer, bitkiler, hayvanlar, mekan ve zaman gibi varlıkları aracı kılmıştır. İnsan, ahirete ve vadedilen yere doğru bir yol izlemektedir. Onun ahirete doğru yol alması bir zorunluluktur. Rabbine doğru bir çaba içindedir. Sonunda O'nunla karşılaşacak, daha sonra yaptıklarının karşılığını görecektir. Bunun sonucunda ya cennete, ya da cehenneme gidecektir. İşte bunlar, marifetin kapsamına giren hususların bir kısmını oluşturmaktadır.

Bunun yanında, insana cennet mutluluğuna ulaştıran amellerin neler olduğunu, yine cehennem mutsuzluğuna mahkum ettiren davranış-

ların hangileri olduğunu gösterir. Kısacası, insana kulluk sistemiyle ilgili hükümleri ve sosyal yasaları öğretir. Bu da marifetle ilgili hususların bir diğer kısmıdır.

Sonra insana şu gerçeği de gösterir: Bu hükümler ve yasalar, kendisini mutlu kılarlar. Yâni ona şunu anlatır: İrfanın kapsamına giren bu ikinci kısım bilgiler, birinci kısım bilgilerle ilintilidir. Bunların yasaya bağlanması ve insanların bunlara uymalarının öngörülmesi, sırf onun mutluluğu içindir. Çünkü bunlar, insanın dünyada ve ahirette hayrına olacak hususlar içermektedir. Bunu da irfanın üçüncü kısmı olarak algılayabiliriz.

Şimdi artık açık olarak biliyorsun ki, ikinci bilgiler giriş, birinci kısım bilgilerse sonuç niteliğindedir. Üçüncü kısım bilgiler ise, ikinci kısım ile birinci kısmı birbirine bağlayan bir araç işlevini görmektedir. Ayetlerin, sözünü ettiğimiz üç kısım bilginin her birine yönelik işaretleri son derece belirgindir, ayrıca açıklamaya gerek yoktur.

Dördüncüsü: İnsanların büyük çoğunluğunun kavrayışları, somut alemin ötesini algılayamaz. Akılları maddi alemin ve doğanın ötesine yükselecek güçten yoksundur. Ancak insanlar içinde bazı kimseler, bilimsel araştırmalar sonucu, anlamların kavrayış düzeyine ulaşabilirler; kuralları ve yasaları bütünsel bir bakış açısı ile algılayacak niteliğe sahip olabilirler. İşte bu tür insanlara kavrama gücü veren ve onların anlamlar ve külli kavrayışlar dünyasına ulaşmasını sağlayan yöntemler ve araçlar farklı olduğundan dolayı bu seviyeye ulaşan insanlarında, somut alemin ötesindeki aşkın anlamları kavrama düzeyleri birbirinden farklıdır. Kısacası her bir düzeyi arasında alabildiğine uzanan ayrılıklar vardır. İnsanların fiziki alemin ötesindeki olguları algılamada birbirinden farklı mertebelere sahip olduklarını hiç kimse inkar edemez.

Bir insana herhangi bir anlamı iletmek, ancak onun yaşayışı ve hayat tarzı itibariyle kazanmış olduğu zihinsel bilgileri aracılığı ile mümkündür. Eğer insan, somut şeyler aracılığıyla anlamları algılamayı alışkınlık haline getirmişse, aşkın anlamların ona ulaştırılması, maddi nitelikli kavrayış alanında yükseldiği derece oranında sahip olduğu bilgilerle kendisine bu anlam aktarılır. Bir çocuğa, kadın-erkek birleşmesinin (nikahın) meydana getirdiği lezzetin helvanın tadı örnek gösterilerek anlatılması gibi. Eğer muhatabımız, bütünsel anlamlara

vakıf bir kişiliğe sahipse, bu durumu gözönünde bulundurularak ve bu husustaki kapasitesi esas alınarak kendisine bir anlam aktarılır. Böyle bir insan, sadece somut olgular aracılığıyla anlamları kavramayı alışkanlık edinen insanın aksine, anlamları, hem somut, hem de soyut anlatım tarzıyla kavrayabilir.

Öte yandan, dinsel yolgöstericilik insanlar içinde sadece belli bir gruba özgü değildir. Tersine, dinin rehberliği tüm grupları ve bütün sınıfları kuşatacak özelliktedir. Bu durum herkesin rahatlıkla gözlemlediği bir olgudur.

Bu gerçek, yâni Kur'an'ın içerdiği ifadelerin bir tevilinin bulunmasının yanısıra, anlayışların farklılığı ve yol göstericiliğin genelliği hususu, açıklamaların örnekler tarzında sunulmasını gerektirmiştir. Şöyle ki, insanın bildiği ve zihnin tanıdığı anlamlar aracılığıyla aralarında bulunan bir münasebetten dolayı, bilme imkanından yoksun olduğu bilgileri algılaması sağlanır. Tıpkı aralarında biçim, görüntü, hacim ve tür bakımından herhangi bir özdeşlik bulunmadığı ve sadece ölçüm münasebeti bulunan eşyanın ağırlık ölçüm birimleriyle ölçülmesi gibi.

"Gerçekten biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'an kıldık. Şüphesiz o, bizim katımızda olan ana kitaptadır; çok yücedir; hikmet doludur." (Zuhruf, 3-4) gibi önceleri işaret edilen ayetler, bu meseleyi işaret ve kinaye yöntemiyle ifade ediyorlar; ancak Kur'an bu meselenin açıklanması bağlamında sadece bununla yetinmiyor. Örneğin hak ve batıl için somut örnekler verdiği ayette açıklamıştır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah gökten bir su indirdi de dereler kendi miktarınca (o su ile) çağlayıp aktı. Sel, üste çıkan köpüğü taşıdı. Bir süs veya bir meta sağlamak için ateşte yakıp erittikleri şeylerde bunun gibi bir köpük vardır. İşte Allah, hak ile batıla böyle örnekler verir. Köpüğe gelince, o yok olup gider, insanlara yarar sağlayacak şey ise, yeryüzünde kalır. İşte Allah, örnekleri böyle vermektedir."* (Râ'd, 17)

Bu ayetten anlaşılıyor ki, örnekler, yüce Allah'ın sözleri için geçerli oldukları gibi, fiilleri için de geçerlidir. Şu halde, yüce Allah'ın fiili de tıpkı sözü gibi haktır. Yüce Allah'ın fiil ve sözlerinin hak oluşları ile, onların kapsadıkları şey kastedilmektedir. Bu ikisine, kastedilmeyen, aynı zamanda insanlar için bir yararı da bulunmayan, ancak göz kamaştırıcı ve çekici olgular da eşlik etmektedir. Ancak bunların

ömrü fazla sürmez, yok olup giderler. Geride insanlar için yararlı olan hak kalır. Batılın giderilmesi ve ortadan kalkması, ancak bir diğer hakkın aracılığı ile mümkündür. Bu da tıpkı, hak ve istenen bir anlam içeren müteşabih ayete benzer. Müteşabih ayetin istenen ve hak niteliğine sahip olan gerçek anlamına, istenmeyen, hak niteliğinden yoksun olan ve daha erken algılanmakla hak nitelikli anlamın üstüne çıkan bir diğer anlam da eşlik etmektedir. Ancak bu batıl nitelikli anlam, üzerini örttüğü ilk hak anlamı ortaya çıkaracak bir diğer hak aracılığıyla ortadan kalkar. Bu işlemle güdülen amaç, günahkarlar istemeseler de yüce Allah'ın sözleri aracılığıyla hakkı egemen kılmak ve batılı yok etmektir. Yüce Allah'ın sözleri hakkında geçerli olan bu örneklendirme, varlıklar aleminde belirginleşen objeler dünyasındaki fiilleri için de geçerlidir.

Özetleyecek olursak: Yukarıda incelediğimiz ayetten şu husus ortaya çıkıyor: Hak nitelikli ilahi bilgiler, tıpkı yüce Allah'ın gökten indirdiği su gibidir. Bunlar da salt su olarak iner. Herhangi bir nicel ve nitel sınırlandırma söz konusu değildir. Sonra vadilere, derelerde akan seller gibi, yataklarının darlığı veya genişliği kapasitesine göre oranlamalar söz konusu olur. Bu oranların her biri, değişmez olgulardır ve kendi konumlarında bilgilerin temelleri ve hukuki hükümler, bir de daha önce hükümlerle hak nitelikli bilgileri birbirine bağlayan hükümlerin gerisindeki maslahatlar işlevini görürler. Lafzî açıklamayı bir an için gözardı edersek, özü itibariyle, ilahi hakikatlerin hükmü bundan ibarettir.

İşte bu gerçeklere, hayata egemen olma süresinde, köpük gibi belirgin bir şekilde kabaran, ama çok çabuk gözden kaybolan olgular da eşlik edebilir. Bir bakıma bu durum, nasih ayetler aracılığıyla yürürlükten kaldırılan mensuh hükümlere benzer. Çünkü mensuh hüküm, görünüşü itibariyle devamlılık arzetmek durumundadır; ancak nesheden hüküm, onun devamına son veriyor ve onun yerine bir başka hükmü ikame ediyor. Bu, lafzî açıklama derelerini, bir an için gözardı edersek, bilgilerin kendisi için geçerli olan durumdur.

Hak bilgilerin lafız ve delalet kalıbına girmesine gelince, bunlar, lafzî açıklamalar vadilerinde akmaya başladıkları andan itibaren, vadilerin kapasiteleri ile ölçülürler, daha önce mutlak olan bu gerçekler, sözlü maksat şekillerin kalıbı içinde biçimlenirler. Bu sözler, konuş-

macının sözleriyle kastettiği anlam bağlamında sabit olurlar. (yâni bunların hepsi kastedilmiştir) Ancak bununla beraber, bunlar, bir kalıp içinde takdir edilmeyen asıl anlamları temsil eden örnekler niteliğindedir.

Sonra bu anlamlar, değişik zihinlere uğramaları sonucu, sel üzerinde biriken köpükleri andıran, kasıt dışı anlamları da yüklenmek durumunda kalırlar. Çünkü zihinler, çeşitli ve alıştığı anlamların deposu niteliğindedir. Böyle bir durumda olan zihin de ona giren diğer düşüncelerde tasarrufta bulunur. Kuşkusuz bu tasarruflar da daha önce işaret ettiğimiz gibi genellikle, temel bilgiler, hükümlerin dönük oldukları maslahatlar ve özler gibi alışık olunmayan hususlarda söz konusu olur. Hükümler ve yasalara gelince, bunların özleri bir yana, alışılmış şeyler oldukları için, zihindeki birikintilerin bunlar üzerinde herhangi bir etkinlikleri düşünülemez. Buradan da anlaşılıyor ki, müteşabihler, dini hüküm ve kanunların metinlerini içermeleri değil de özleri ve bilgileri içerdiklerinden dolayı müteşabih ifadelerdir.

Beşincisi: Bundan önceki açıklamalardan şu sonucu çıkarıyoruz: Kur'an'da yer alan lafzî açıklamalar, hak nitelikli ilahi bilgilere ilişkin örneklerdir. Çünkü, bu tür ayetlerin kapsadığı açıklamalar, genel anlayışların yüzeyine inmişlerdir. Genel anlayışlar ise, ancak somut olguları algılayabilirler, somut kalıplar içinde olmadıkları sürece bütünsel anlamları kavrayamazlar.

Bu durum ise, cisim ve cismani arazdan soyut bütünsel anlamların ilkası hususunda iki sakıncanın gündeme gelmesini gerektirmektedir: Eğer anlayışlar, bütünsel anlamlarda kastedilen bilgileri algılama aşamasında, madde ve somut olgular mertebesinde donup kalırsa, onun açısından örnekler örneklendirilen gerçeklerin yerine geçerler. Bu ise, gerçeklerin geçersizliğini, anlam ve maksatların gözden kaçırılmasını gerektirir. Şayet, madde mertebesinde donmayıp, örnekleri kapsam dahilinde olmayan özelliklerden soyutlamak suretiyle soyut anlamlara ulaşırsa, bu durumda da eklemeler ve çıkarmalardan emin olunmaz. Tıpkı birinin bize: Gece yolculuğuna çıkan topluluk, sabahleyin tebrik edilir" demesi ya da şair Sahr'ın şu beyitleriyle bir olayın örneklendirilmesi gibi.

"Kuşağı bağlamaya çalışıyorum, ama yapamıyorum.

Çünkü eşeğin sıçraması engelleniyor."

Biz, kıssayla ve örneklendirilen olayla ilgili olarak zihnimizde bulunan hazırlık dolayısıyla, örneğin özelliklerinden, sabah, topluluk ve gece yolculuğu gibi sözel kalıplardan soyutlaşıyoruz. O zaman anlıyoruz ki, bu örnekle şu anlam kastediliyor: Bir işin etkisinin iyiliği ve fiilin kutlanması, işin bitirilmesinden ve etkisinin görülmeye başlamasından sonra belli olur. Fakat, insan işle uğraşmayı sürdürüyorsa ve işin zorluğunu fiilen çekmeye devam ediyorsa, işinin değerini takdir edemez. Aynı durum, şiir aracılığıyla örneklendirilen hususun soyutlanması durumunda da belirginleşir. Fakat örneklendirilen ile ilgili önceden bir aşinalığımız yoksa, şiir veya örnek üzerinde donup kalırsak örneklendirilen şey bize gizli kalır. Örnek de herhangi bir haber konumuna indirgenmiş olur. Şayet donup kalmazsak, ancak onu bir örnek olarak genelleştirsek, bu sefer de soyutlayarak atılması gereken ve düşündürülmesi istenen anlamı algılamak için korunması gerekli olan kalıpları birbirinden ayırdetmek imkansız olur. İyice düşünüldüğü zaman, bunun açık bir gerçek olduğu anlaşılır.

Bu iki sakıncalı durumdan kurtulmak ancak, örneklendirilen anlamların değişik örneklere bölünmesi ve bazısının bazısını açıklaması, sunulan anlamların bir kısmı diğer bir kısmının maksadını açıklığa kavuşmasını sağlayacak şekilde farklı kalıplar içine sokulması ile mümkündür. Dolayısıyla aralarında bulunan karşılıklı iticilikle şunların bilinmesi mümkün hale gelir. Birincisi: Açıklamalar örneklerdir. Bunların ötesinde örneklendirilen gerçekler yer almaktadır. Bunların maksatları ve amaçları sırf, somut madde ve objelerden alınan lafızlarla sınırlı değildir. İkincisi: Bunların örnekler oldukları bilindikten sonra, bu sayede sözleri örten özelliklerden ne kadarının atılması gerektiği, maksadı anlamak için ne kadarının korunmasının zorunlu olduğu anlaşılır. Bu sonuca da bir örneğin öteki örnekte bulunan bazı özellikleri ve karşılıklı olarak bunun da onda bulunan bazı özellikleri olumsuzlamasıyla varılır.

Kapalı maksatları ve ince anlamları çeşitli kıssaların anlatılması ve örneklerin verilmesi, çeşitli ve çok örneklerle açıklamak ve ifade etmek sadece bir kavme ve bir dile özgü bir durum değildir. Bütün dünya dillerinde buna rastlamak mümkündür. Bunun nedenine gelince, insan açıklamanın öncesinde, bir kıssada veya örnekte işaret edilen maksadın tersini ima eden özelliklerin bertaraf edilmesine ihtiyaç du-

yar. Bunun gerçekleştirilmesi de konuyla ilintili bir başka kıssanın veya konuyla ilintili bir başka örneğin içerdiği nefyedici özellikler ile mümkündür.

Buradan anlaşılıyor ki, Kur'an'ın müteşabih ayetler içermesi bir zorunluluktur. Bir ayette bulunan benzeşme durumunun da, bir başka ayette bulunan muhkemlik durumuyla ortadan kaldırılması kaçınılmazdır. Böylece, Kur'an'ın müteşabih ayetler içermesi yol göstericilik ve açıklama özelliğiyle bağdaşmadığı şekilde ileri sürülen problem de ortadan kalkmış oluyor.

Şimdiye kadar yaptığımız uzun açıklamalardan bazı hususlar belirginleşmiş bulunuyor:

1- Kur'an ayetleri iki kısma ayrılırlar: Muhkem ve Müteşabih. Bu husus, bir tek ayetin benzeşen (müteşabih) bir medlul kapsayıp kapsamadığı ile ilgilidir.

2- Muhkem ve müteşabih ayetleriyle birlikte Kur'an'ın tümü için bir tevil söz konusudur. Tevil ise, sözel kavramlar türünden bir şey değildir. Tam tersine zihin dışı objektif bir olgudur. Bu olgunun açıklanan bilgiler ve amaçlarla bağlantısı, örneklenenle örnek arasındaki bağlantı gibidir. Buna göre, Kur'an'ın içerdiği tüm bilgiler, Allah katında bulunan teviller için verilen birer örneklerdir.

3- Arınmış olanların, yâni ilimde derinlik kazananların tevili bilmeleri mümkündür.

4- Kur'an'daki açıklamalar, bilgi ve maksat olarak öngördüğü şeyler adına verilmiş örnekler konumundadır. Bu husus, ikinci maddede Kur'an bilgilerinin örnekler olduğuna ilişkin olarak sözünü ettiğimiz husustan farklıdır. Biz bu konuyu yukarıda gerekli biçimde açıkladık. [İkinci maddede Kur'an bilgilerinin teviliyle yönelik örnekler olduğu, burada ise Kur'an'daki açıklamalarında bilgilere yönelik örnekler olduğu vurgulanıyor.]

5- Kur'an'ın muhkem ifadeler içermesi bir zorunluluk olduğu gibi müteşabih ifadeler içermesi de bir zorunluluktur.

6- Muhkem ifadeler kitabın anasıdır; müteşabih ifadelerin açıklanmak üzere bu muhkem ifadelere döndürülmeleri gerekir.

7- Muhkemlik ve benzeşmelik, çeşitli yönlere izafe edilmeleri ve çeşitli yönlerden ayrı olarak algılanmaları mümkün olan sıfatlardır.

Bunun anlamı şudur: Herhangi bir ayet, bir açıdan muhkem, bir başka açıdan da müteşabih olabilir. Sözgelimi, bir ayete izafe edilerek değerlendirildiğinde muhkem, bir başka ayetle birlikte düşünüldüğünde de müteşabih niteliğini kazanabilir. Kur'an'da mutlak anlamda müteşabihin somut bir karşılığı yoktur ve mutlak olarak muhkemin bulunmasına da herhangi bir engel söz konusu değildir.

8- Kur'an'ın bir kısmının diğer bir kısmını tefsir etmesi, bir zorunluktur.

9- Kur'an'ın çeşitli anlam dereceleri vardır. Burada uzanıp giden bir derecelenme söz konusudur. Dolayısıyla bütün anlamsal derecelenmeler bir alanda ve enlem halinde değildirler. Bu bakımdan bir lafzın tek kullanımda birden çok anlamda kullanılması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Ya da mecazi ifadelerin genelliği gibi bir kullanımdan söz edilemez. Bunları bir tek gerektiricinin değişik gerekleri olarak da görmemek gerekir. Tersine, bunlar lafzın delalet ettiği asıl anlamlardır ve sözcük insanların kavrayış düzeylerinin farklılığına göre bunların her birine uyumluluk ilkesi uyarınca delalet etmektedir.

Konunun daha açık bir şekilde anlaşılması için şunu söylüyoruz: Yüce Allah bir ayette: *"...Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının."* (Âl-i İmrân, 102) buyuruyor. Bu ayetten anlaşılıyor ki, Allah'ın yasaklarından kaçınmak ve emirlerini yerine getirmek anlamına gelen takvanın bir derecesi vardır ve bu da gerçek takva, yâni nasıl korunup sakınmak gerekiyorsa öyle korunup sakınma derecesi vardır. Yine bu ifadeden anlaşılıyor ki, takvanın bu dereceden daha aşağı bir derecesi de vardır. Şu halde bir bakıma salih ameller demek olan takva için bir takım dereceler ve mertebeler söz konusudur ve bunların bir kısmı diğer kısmından daha yukarıdır.

Bir diğer ayette ise, şöyle buyuruluyor: *"Allah rızasına uyan kişi, Allah'tan bir gazaba uğrayan ve barınma yeri cehennem olan kişi gibi midir? Ne kötü barınaktır o. Allah katında onlar (ameller) derece derecedir. Allah yaptıklarını görendir."* (Âl-i İmrân, 163) Bu ayetten de anlaşılıyor ki, ister salih olsun, ister kötü olsun mutlak olarak amelin bir takım dereceleri ve mertebeleri vardır. Ayette, amel derecelerinin kastedildiğinin kanıtı, ayetin sonunda yer alan: *"Allah yaptıklarınızı görendir."* ifadesidir.

Şu iki ayet de aynı noktaya temas etmektedir: *"Her biri için yaptıklarından dolayı dereceler vardır; öyleki amelleri kendilerine eksiksiz ödensin ve onlar zulme de uğratılmazlar."* (Ahkaf, 19) *"Yapmakta oldukları dolayısıyla her biri için dereceler vardır. Rabbin, onların yapmakta olduklarından habersiz değildir."* (En'âm, 132)

Bu anlamı vurgulamaya yönelik bir çok ayet vardır; söz konusu ayetler içinde bazısından anlaşıldığı kadarıyla cennet dereceleri ve cehennem derekeleri insanların işledikleri olumlu veya olumsuz amellerin derece ve mertebelerine karşılık olarak belirlenmişlerdir.

Bilindiği gibi, ne tür olursa olsun herhangi bir amel, kendisine uygun kalbi bir inançtan sızan bilginin sızıntılarından biridir. Yüce Allah, bir çok ayette, Yahudilerin küfürlerinin, müşriklerin kalplerinin bozukluğunun, Müslümanlar içindeki münafıkların iki yüzlülüklerinin, bazı peygamberlerin ve mü'minlerin imanlarının kanıtı olarak onların işledikleri amelleri ve fiilleri göstermiştir. Şimdi bu ayetleri teker teker sayarsak kitabımızın hacmini aşacaktır. Kısaca şunu söyleyebiliriz: İşlenen amel ne olursa olsun, kendisine uygun bir bilgi gerektirir ve bu bilgiye işaret eder.

Bunun aksi de geçerlidir; yâni her türlü amel, kendisine uygun bir bilgi gerektirir, onun meydana gelişini sağlar ve insanın iç dünyasında yer etmesini mümkün kılar. Şu ayetler bu noktaya temas etmektedir. *"Bizim uğrumuzda cihad edenlere şüphesiz yollarımızı gösteririz. Gerçekten Allah, ihsan edenlerle beraberdir."* (Ankebut, 69) *"Ve yakin sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et."* (Hicr, 99) *"Sonra kötülük edenlerin uğradıkları son, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları ve alay konusu edinmeleri dolayısıyla çok kötü oldu."* (Rum, 10) *"Böylece O da, Allah'a, verdikleri sözü tutmamaları ve yalan söylemeleri nedeniyle, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar, kalplerinde nifakı yerleşik kıldı."* (Tevbe, 77)

Konuyla ilgili daha bir çok ayet örnek olarak gösterilebilir. Bütün ayetlerin temas ettikleri ortak nokta, salih (iyi) veya kötü tüm amellerin kendilerine uygun bir bilgi ya da bilgisizlik (hak ile çelişen bilgiler de diyebiliriz) ürettikleridir.

Salih amel ve yararlı bilgi hakkında kapsamlı bir ifade olarak yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Güzel söz ona yükselir, salih amel de onu yükseltir."* (Fatır, 10) Bu ayetten anlıyoruz ki, hak esaslı inanç

sistemi demek olan güzel sözün bir özelliği Allah'a yükselebilmesi ve sahibini Allah'a yaklaştırmasıdır. Salih amelin işlevi de bu hak esaslı inanç sistemini ve bilgiyi yükseltmesidir. Bilindiği gibi, bilginin yükseliş kaydetmesi, kuşku ve kuruntulardan arınması, ruhun tam anlamıyla ona yönelmesi, kalbin onunla bir başka değer arasında parçalanmak, (ki bu mutlak anlamda şirktir) durumuna düşmemesi demektir. Dolayısıyla bilgi kuşku ve şeytani izlerden arınma bağlamında ileriye doğru adım attıkça yükselişi, zirvelere doğru tırmanışı da hız kazanır.

Ayetin ifadesi böyle bir anlamdan uzak değildir. Çünkü ayette güzel söz suûd=yukarı çıkış ve salih amel de ref'=yükselişle nitelendirilmiştir. Yukarı doğru çıkış (suûd) inişin (nüzûl), yükseliş (ref') de alçalışın (vez') karşıtıdır. Yukarı çıkış ve yükseliş nitelikleri aşağılardan yukarıya doğru hareket eden kimse hakkında, iki nokta göz önünde bulundurularak kullanılır. O yükselişle güttüğü amaç ve ona yaklaşmakla belirlediği hedef açısından yukarı doğru çıkan, yükselen (sâid) bir kimsedir. Alçaklıktan ayrılışı ve oradan uzaklaşması açısından da, yükselen (mürtefi') bir kimsedir. Şu halde amel, insanı dünyadan ve toprağa çakılıp kalmaktan koparıp insanın kendisini dünyanın uğraştırıcı, çekici süslerinden uzaklaştırır. Onu gelip geçici ve kalıcılığı olmayan bu tür bilgiler arasında parçalanmışlıktan, dağılmışlıktan kurtarır. Yükselme ve yukarı doğru çıkış arttıkça güzel sözün yükseliş hızı da artar. Bilgi, vehim şaibelerinden, kuşku eseri olumsuzluklardan kurtulur.

Daha önce yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi: Salih amelin kendisine özgü mertebeleri ve dereceleri vardır. Her salih amel derecesinin de kendine özgü bir güzel sözü yükseltme ve kendine uygun ilahi, hak esaslı bilgi ve irfanlar üretme oranı vardır. Kötü amel ve insanı alçaltışı hakkındaki değerlendirme, salih amel ve insanı yükseltişi hakkındaki değerlendirmenin tersini ifade etmektedir. *"Bize dosdoğru yolu göster"* (Fatiha, 6) ayetini tefsir ederken konuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunduk.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, insanların Allah'a yakınlıkları ve uzaklıkları oranında farklılaşan amel ve bilgi dereceleri vardır. Bundan da şu sonuç çıkıyor: Söz konusu mertebe ve derecelerden birinde bulunan insanların algıladıkları şeyler, kendi mertebe ve derecelerin-

den yukarı veya aşağı bir mertebe ve dereceyi işgal eden insanların algıladıkları şeylerden farklıdır. Bu da gösteriyor ki, Kur'an ifadelerinin farklı, ama bir tertip içinde algılanan anlamları vardır.

Yüce Allah, çeşitli gruplara mensup kullarından söz etmiştir. Bu grupların her birini de bir başka grupta bulunmayan bir tür bilgi ve marifetle nitelemiştir. Örneğin yüce Allah muhlesler grubuna mensup insanları, Rablerinin vasıflarını gerçek anlamda bilen kimseler olarak tanımlamaktadır. Aşağıdaki ayet bu noktaya temas etmektedir: *"Onların nitelendirdiklerinden Allah yücedir. Ancak muhles (Allah tarafından halis kılınmış) olan kullar başka."* (Sâffat, 159-160) Yüce Allah Kur'an'ın değişik yerlerinde onlar hakkında başka nitelemeler, başka bilgi ve irfan türlerinden de söz etmiştir. İnşaallah yeri geldiğinde bu hususa değineceğiz.

Ve yine sözgelimi mûkinîn=yakine erenler olarak tanımlanan gruba mensup insanlar hakkında, onların göklerin ve yerin melekutunu gözlemledikleri belirtilmiştir: *"Böylece İbrahim'e, yakine erenlerden olması için de göklerin ve yerin melekutunu gösteriyorduk."* (En'âm, 75)

Yine düşünüp ibret alma niteliği de "içten yönelen" kimselere özgü kılınmıştır: *"İçten yönelenden başkası öğüt alıp-düşünmez."* (Mü'min, 13)

Aynı şekilde Kur'an'da yer alan örnekleri akledip anlamak da alimlere özgü bir nitelik olarak zikredilmiştir: *"İşte bu örnekler; biz bunları insanlara vermekteyiz. Ancak alimlerden başkası bunlara akıl erdirmez."* (Ankebut, 43) Bana öyle geliyor ki, bu ayette geçen alimler'den maksat ulul-elbab yâni öz akıl sahipleri ve gözlemledikleri şeyler üzerinde durup düşünen (mütedebbir) kimselerdir. Şu ayetler bu çıkarsamamızı destekler niteliktedir: *"Kur'an'ı iyiden iyiye düşünmezler mi? Yoksa bir takım kalpler üzerinde kilitler mi vurulmuş?"* (Muhammed, 24) *"Onlar hala Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birbirini tutmaz bir çok şey bulurlardı."* (Nisâ, 82) Son üç ayet, aynı anlamı vurgulamaya yöneliktir. O da Kur'an'da yer alan müteşabih ifadeleri bilmek ve onları muhkem ifadelere döndürmek suretiyle yorumlamaktır.

Yine yüce Allah Kitabın tevilini bilmeyi de arınmış kimselere özgü kılmıştır. *"O elbette değerli bir Kur'an'dır. Saklı bir kitaptadır. Ki*

ona, temizlenip arınmış olanlardan başkası dokunamaz." (Vâkıa, 77-79)

Yine Allah için seven ve Allah için buğzeden insanlar demek olan "veliler" grubuna mensup kimselere de "sırf Allah için bir şeye ilgi duyan, bundan dolayı bir şeyden korkmayan, bir şey yüzünden hüzünlenmeyenler" niteliği özgü kılınmıştır: *"Haberiniz olsun; Allah'ın velileri, onlar için korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır."* (Yunus, 62)

Yine "yaklaştırılmışlar, seçilmişler, salihler ve mü'minler" gibi her bir grup için bir takım ayırıcı özellikleri, kendilerine özgü bilgi ve kavrayışlar söz konusudur. İnşaallah yeri geldikçe bunlardan söz edeceğiz.

Yukarıda işaret ettiğimiz olumlu makamlara karşılık bir takım olumsuz makamlar vardır. Bunların da bilgi ve irfan bağlamında aşağılık, kötü özellikleri söz konusudur. Bu makamları işgal eden bir takım insan grupları vardır; kafirler, münafıklar, fasıklar, zalimler vb. gibi. Allah'ın ayetleri ve bu ayetlerin içerdikleri hak esaslı bilgileri kötü algılamak, yanlış kavramak gibi bir takım konumları olur. Biz, kısaca sunmak suretiyle haklarında geniş bilgi vermeyi burada uygun görmedik. İnşaallah bu kitabın çeşitli bölümlerinde geniş ve etraflı bilgiler sunacağız.

10- Kur'an kapsayıcı bir kitaptır. Yâni ifadelerin nesnel karşılıklarıyla örtüşür ve bunların farklı durumlarını açıklar. Dolayısıyla Kur'an'da yer alan hiç bir ayet sadece, iniş sebebi ile sınırlandırılmaz. Bilakis, ayetin inişine sebep olan gelişmeyle özü itibariyle benzeşen her türlü gelişmeye uyarlanır. Sadece ilk nesnel karşılıklarına özgü kılınmayan örnekler gibi. Örnekler bu ilk nesnel karşılığı aşarlar ve özü itibariyle benzerlik oluşturulan her olguya uyarlanırlar. İşte bu duruma, "cery"=Kur'an'ın gelişmelerle örtüşmesi, anlamının nesnel gelişmelere uyarlanması denilmiştir. Kitabın başlarında bu konuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştuk

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de deniliyor ki: İmam Sadık'tan (a.s) muhkem ve müteşabih hakkında bir soru soruldu. Buyurdu ki: "Muhkem, onunla

amel edilen, müteşabih ise ona cahil olana karşı karışık gelen ifadelerdir." (c.1, s.162)

İmamın bu sözlerinde, müteşabihi bilmenin mümkün olduğuna ilişkin bir işaret vardır.

Yine aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kur'an muhkem ve müteşabih ifadelerden meydana gelir; muhkem olan ifadelere inanırsın, onunla amel edersin ve hükümlerine boyun eğersin (onları hükümlerin kaynağı addedersin). Müteşabih ifadelere ise, inanırsın, ancak onlara göre amel etmezsin. İşte ayette buna işaret edilir: *"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar. Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşenler ise: "Biz ona inandık, tümü Rabbimizin katındandır" derler".* İlimde derinleşenlerden maksat, Hz. Muhammed'in (s.a.a) Ehl-i Beyti'dir." (c.1, s.162-163)

İlimde derinleşenler Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyti'dir, sözünün ne anlam ifade ettiğini ileride açıklayacağız.

Yine aynı eserde Mes'ede b. Sadaka'nın şöyle dediği belirtilir: İmam Sadık'a (a.s), nasih, mensuh, muhkem ve müteşabih hakkında bir soru sordum. Buyurdu ki: "Nasih değişmez ve gerekleri yerine getirilen ayetlerdir. Mensuh ise, gereğince amel edilip de sonradan bir başka ayetin gelmesi ile hükmü yürürlükten kaldırılan ayettir. Müteşabih ise, cahillere karışık gelen ifadelerdir." (c.1, s.11, h:7)

Diğer bir rivayette ise, şöyle dediği belirtilir: "Nasihten maksat, değişmez ifadelerdir. Mensuh ise, eskiden uygulanan ifadelerdir. Muhkem, gereğince amel edilen, müteşabih ise, birbirine benzeyen ifadelerdir." (c.1, s.10, h:1)

el-Kâfi adlı eserde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "... Dolayısıyla mensuh ayetler, müteşabihler kategorisine girerler." (c.2, s.28, h:1)

Uyûn-u Ahbar-ir Rıza adlı eserde İmam Rıza'nın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kur'an'ın müteşabih ifadelerini muhkem ifadelerine döndürerek anlamaya çalışan bir kimse dosdoğru yolu bulur." Ardından şunları söylediği belirtilir: "Hiç kuşkusuz, bizden aktarılan haberler içinde de Kur'an'ınkine benzer müteşabih ifadeler vardır. Tıpkı Kur'an'dakine benzer muhkem ifadeler de vardır. Bizden aktarılan

haberler içinde müteşabih olanları, muhkem olan sözlerimize döndürerek anlayın. Bizim sözlerimiz arasında müteşabih olan ifadelere uymayın ki sapıtırsınız." (c.1, s.290, h: 39)

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, müteşabih kavramının anlamı ile ilgili olarak aktarılan rivayetler, birbirlerine yakın şeylere temas etmektedir. Rivayetler, daha önce yaptığımız açıklamayı destekler niteliktedir. Demiştik ki: Benzeşmelik, müteşabihlik, ortadan kaldırılabilecek bir durumdur. Bunu ortadan kaldırmanın yolu da muhkem ifadeler aracılığıyla onları tefsir etmektir. Mensuh ifadelerin müteşabihler kategorisine girmesi meselesine gelince, bu da yukarıda yaptığımız açıklamanın kapsamı içinde açıklığa kavuşturulmuştur. Mensuh ifadelerin müteşabihlikleri, görünürde hükmün devam ediyor olması ve kalıcılık niteliğine kavuşmuş olması ile ilintilidir. Dolayısıyla, nesheden bir ifade, sürekliliğinin kesintiye uğradığını vurgulamak suretiyle, onu bizim için tefsir etmiş olur.

el-Uyûn'da yer alan rivayette, işaret edilen: *"Bizden aktarılan haberler içinde de Kur'an'ınkine benzer müteşabih ifadeler vardır. Tıpkı Kur'an'dakine benzer muhkem ifadeler de vardır."* sözüne gelince, Ehl-i Beyt İmamlarından bu anlamı destekleyen müstafiz haddinde bir çok rivayet aktarılmıştır. Aklî değerlendirme de bunu desteklemektedir. Çünkü hadisler, ancak Kur'an'ın içerdiği şeyleri içerirler. Onlar, yalnızca Kur'an'ın işaret ettiği şeyleri açıklarlar. Nitekim daha önce şöyle demiştik: Müteşabihlik, sözün işaret ettiği anlamın niteliğidir. Bununla da anlamın hem kastedilene, hem de başka bir şeye uyarlanabilir olması kastedilir. Yoksa müteşabihlik, lafzın bir anlama işaret etmek bağlamında niteliği değildir. Garip ya da mücmel bir lafızda olduğu gibi.[1] Lafız ve anlamın her ikisini kapsayan bir nitelik de değildir.

Diğer bir ifadeyle: Hiç kuşkusuz, Kur'an ayetleri içinde bazıları için benzeşmelik (müteşabihlik) durumunun ortaya çıkmış olması, yalnızca onların açıklamalarının, ilahi, hak esaslı bilgiler açısından birer örnek konumunda olması ile ilintili bir durumdur. Bu husus ise,

---

[1]- [Garip: Az kullanıldığından dolayı anlamı gizlilik kazanan lafza denir. Mücmel ise, birkaç anlam taşıdığından dolayı kastedilen anlamın belirlenmesi ve anlam bağlamında birkaç ihtimalin söz konusu olduğu lafza denir.]

bizzat nakledilen rivayetler için de söz konusudur. Dolayısıyla onlarda da Kur'an'dakine benzer muhkemlik ve müteşabihlik durumu vardır. Nitekim Peygamber Efendimizin şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Biz, peygamberler topluluğu, insanlarla akıllarının kapasitesine göre konuşuruz." (Usul-u Kâfi, c.1, s.25, h:15)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın babasından (her ikisine selam olsun) şöyle rivayet ettiği belirtilir: Adamın biri mü'minlerin emiri Hz. Ali'ye (a.s) şöyle sordu: "Bizim O'na yönelik sevgimizi ve bilgimizi artıracak şekilde Rabbimizi bize vasfeder misin?" Bu soru Emir-ül Mü'minin'in öfkelenmesine neden oldu ve orda bulunan insanlara hutbe okurken soru sorana yönelik şöyle seslendi:

"Ey Allah'ın kulu, Rabbinin sıfatları hususunda Kur'an'ın vasfettiği miktara ve yine senden önde bulunan Resulullah'ın da O'nu tanımana yetecek kadar bulunduğu açıklamalarına bak. Onun yol göstericiliğinin nurundan aydınlan. Hiç kuşkusuz o, sana verilen bir nimet ve bir hikmettir. Sana verilene sıkı sıkıya sarıl ve şükredenlerden ol. Bu konuda kitabın sana farz kılmadığı, Resulün ve yol gösterici imamların sünnetinde de bu hususla ilgili bir bilgi olmadığı halde, Şeytan bir noktada seni zorlamaya kalkışırsa, onu reddet. Bu tür şeylere ilişkin tüm hususların bilgisini Allah'a bırak. Allah'ın azametini, büyüklüğünü ölçmeye kalkma.

Ey Allah'ın kulu; bil ki: Şüphesiz ilimde derinleşenler, Yüce Allah'ın, gayb perdelerinin gerisindeki meselelere girmekten müstağni kıldığı kimselerdir. Onlar, örtülü gayb kapsamına girip tefsirini bilmedikleri hususları topluca kabul etmişlerdir, onlara inandıklarını vurgulamışlardır. *"Biz tümüne inandık. Tümü de Rabbimizin katındandır."* demişlerdir. Yüce Allah, bilgice kuşatamadıkları hususlar karşısında acizliklerini itiraf eden bu insanlardan övgüyle söz etmiştir. Yükümlü olmadıkları hususlarda derin araştırma yapmaktan kaçınma şeklinde sergiledikleri tavrı, ilimde derinleşme olarak nitelendirmiştir. Sen de bu kadarıyla yetin ve şuncacık aklınla Allah'ı ölçmeye kalkma. Yoksa helak olanlardan olursun. (c.1, s.163, h:5)

Ben derim ki: İmamın *"Ey Allah'ın kulu, bil ki: İlimde derinleşenler..."* ifadesi ayetteki, "vav" harfinin atıf edatı olarak algılanmadığını göstermektedir. Buna göre yeni bir cümle başladığı değerlendirmesi esas alınmıştır. Biz de ayetle ilgili olarak bu noktayı vurguladık.

Buna göre, ayetin zahiri, ilimde derinleşenlerin tevili bildiklerini gösteren bir işaret içermemektedir. Fakat aynı zamanda, böyle bir şeyi bilmelerinin mümkün olmadığını da ifade etmemektedir. Bu ayet, ilimde derinleşen kimselerin müteşabih ayetlerin tevilini bildiklerini ifade eden bir başka nassın bulunmasına da engel değildir. Nitekim biz bu noktaya da değindik. İleri de göreceğimiz gibi, Ehl-i Beyt İmamlarından aktarılan bazı rivayetlerin zahiri bu çıkarsamayı pekiştirici mahiyettedir.

İmam'ın: *"...Yüce Allah'ın gayb perdelerinin gerisindeki meselelere girmekten müstağni kıldığı kimselerdir..."* ifadesi, cümlenin başındaki "inne=şüphesiz" edatının haberi konumundadır. Bu ifade, muhatabı, ilimde derinleşenlerin yolunu izlemeye teşvik etmeye dönüktür. Bilmezliğini, kavrayamadığı meseleler karşısında aczini itiraf etmeye teşvik etmektir ki böylece muhatap onlardan biri olsun. Bu da gösteriyor ki, Emir-ül Mü'min'in "ilimde derinleşenleri" "bildiklerine göre hareket eden ve bilmediklerinin de peşine düşmeyen kimseler" şeklinde açıklamıştır.

Hz. Ali'nin sözleri arasında geçen "gayb perdelerinin gerisindeki meseleler"den maksat, müteşabih ifadelerle kastedilen, ama halkın genelinin anlayışına açık olmayan anlamlardır. Bu yüzden Hz. Ali, maksadını ikinci bir cümle ile açıklama gereğini duymuştur: "Tefsirini bilmedikleri hususları topluca kabul etmişler" Dikkat edilirse İmam, "tevilini bilmedikleri hususları" demiyor. Bu inceliğe dikkat ediniz.

el-Kâfi de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: Bizler (Ehl-i Beyt) ilimde derinleşenleriz (rasihun) ve biz onun tevilini biliriz. (c.1, s.213, h:1)

Ben derim ki: Bu rivayetten algıladığımız kadarıyla, ayette geçen "ilimde derinleşenler" ifadesi, *"Onun tevilini Allah'tan başkası bilmez"* ifadesine atfedilmiş olarak algılandığını gösterir. Ancak yaptığımız açıklamalardan ve sunduğumuz rivayetten bu görüntü ortadan kalkıyor. Bu rivayette geçen tevil kavramı ile, müteşabih ifadesinin anlamının kastedilmiş olması büsbütün uzak bir ihtimal değildir. Çünkü tevil kavramının müteşabihin tefsir edilmesi ile eşit olan bu anlamda kullanılması İslam'ın ilk dönemlerinde yaygın bir kullanımdı.

"Bizler ilimde derinleşenleriz." sözüne gelince, Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s): "İlimde derinleşenler, Hz. Muhammed'in Ehl-i

Beyti'dir." dediği belirtilmiştir. Bu ifade başka rivayetlerde de yer alır. Bu konuyla ilgili bütün rivayetler uyarlama ve örtüşme kapsamında algılanmak durumundadırlar. Bundan önce aktardığımız ve bundan sonra yer vereceğimiz rivayetler bunun tanığıdır.

el-Kâfi'de Hişam b. Hakem'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Ebu'l-Hasan Musa Kâzım (a.s) bana dedi ki: "...Ey Hişam; yüce Allah bize salihlerden meydana gelen bir kavmin şu sözlerini aktarıyor: *"Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla. Şüphesiz, sen en çok bağışta bulunansın."* Onlar biliyorlardı ki, kalpler kayar ve eski körlüğüne, aşağılık hayatına geri döner. Aklı Allah tarafından alıkonulmayan ve engellenmeyen [koruma altına alınmayan) insan Allah'tan korkmaz. Aklı Allah tarafından alıkonulmayan ve zincire vurulmayan [Allah'ın koruması altına alınmayan] insanın kalbi ona bakacağı ve gerçeğini kalbinde bulacağı değişmez bir bilgi üzerinde sebat göstermez ve bir insanın fiilleri sözlerini doğrulamadığı, açığı ile gizlisi uyuşmadığı sürece böyle bir düzeye ulaşamaz. Çünkü yüce Allah, akılda gizli olan şeyler için kanıt olarak sergilenen tavırları ve söylenen sözleri gösterir." (c.1, s.14, h:12)

Ben derim ki: *"Aklı Allah tarafından alıkonulmayan ve engellenmeyen [koruma altına alınmayan] insan Allah'tan korkmaz."* ifadesi şu ayetin anlamını çağrıştırır: *"Kulları içinde Allah'tan ancak bilenler korkar"* (Fatır, 28) *"Aklı Allah tarafından alıkonulmayan ve zincire vurulmayan [Allah'ın koruması altına alınmayan] insanın kalbi..."* ifadesi ise, ilimde derinleşme kavramına ilişkin çarpıcı ve en iyi bir açıklama niteliğindedir. Çünkü bir iş, üzerinde gereği gibi düşünülüp tam anlamıyla kavranmadığı sürece, kendisiyle ilgili ihtimallerin yolları kapanmış olmaz. Kalp böyle bir şeye inanma ve onu tasdik etme noktasında sürekli bir kararsızlık içinde bocalar. Ama insan gereği gibi düşünüp kalbi de onunla ilgili tam bir sebata kavuşunca artık, heva menşeli başka bir şeyin peşine düşmek suretiyle ona muhalefet etmek durumunda kalmaz. Kalbinde olan, ancak bedensel organları tarafından sergilenen şeyler olur. Söyledikleri, yaptıklarının aynısı olur. İmamın *"...Bir insanın fiilleri sözlerini... sürece, böyle bir düzeye ulaşamaz."* sözü, ilimde derinleşmenin belirtisine yönelik bir işarettir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir, İbn-i Ebi Hatem ve Taberanî Enes'ten, Ebu Emame'den, Vaile b. Eskaf'tan ve Ebu Derda'dan şöyle rivayet ederler: Peygamber efendimize (s.a.a) ilimde derinleşenler hakkında bir soru soruldu. Peygamberimiz cevap olarak buyurdu ki: "Yemini yalandan beri olan, dili doğru söyleyen, kalbi istikamet üzere olan, karnını ve cinsel organını haramdan ve iffetsizlikten koruyan kimsedir. İşte bunlar ilimde derinleşmiş kimselerdendirler." (c.2, s.17)

Bu hadisi, bundan önceki hadisin anlamı yönünde yorumlamak mümkündür.

el-Kafi'de İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İlimde derinleşen kimseler, bilgileri hakkında ihtilafa düşmeyen kimselerdir." (c.1, s.245)

Ben derim ki: Bu ifade ayetin anlamıyla uyuşmaktadır. Çünkü ayetlerin akışı içinde ilimde derinleşenlerin oluşturduğu tabloya karşılık kalplerinde kayma olanların oluşturduğu bir karşı tablo sergileniyor, Bu da gösteriyor ki, ilimde derinleşmek, ilim sahibinin bilgisi hakkında ihtilafa düşmemesi, kuşkulanmamasıdır.

ed-Dürr-ül Mensûr'da İbn-i Ebi Şeybe, Ahmed, Tirmizî, İbn-i Cerir, Taberanî ve İbn-i Mürdeveyh Ümmü Seleme'den şöyle rivayet ederler: Resulullah şu duayı çokça yapardı: "Allah'ım! Ey kalpleri döndüren, kalbimi dinin üzerinde sabit kıl." Dedim ki: "Ya Resulullah, kalpler de dönerler mi?" Buyurdu ki: "Evet, Ademoğulları içinde yüce Allah'ın yarattığı hiç bir insan yoktur ki, kalbi, Allah'ın parmaklarından ikisinin arasında olmasın. Eğer dilerse o kalbi sabit kılar, dilerse kaydırır." (c.2, s.8)

Ben derim ki: Aynı anlamı destekleyen bir çok rivayet farklı kanallarla, Cabir, Nuvas b. Şem'an, Abdullah b. Ömer ve Ebu Hureyre gibi bir çok sahabiden de aktarılmıştır. Bu konuda en meşhur olanı, Nuvas'tan nakledilen hadiste yer alan husustur: "Ademoğlunun kalbi, Rahman'ın parmaklarından iki tanesi arasındadır." Zannedersem Şerif Razi "el-Mecazat-un Nebeviye" de bu hadisi aynı lafızlarla rivayet etmiştir.

Hz. Ali'ye (a.s): "Sizin yanınızda vahiyden herhangi bir şey var mı?" diye sorulur. O şu cevabı verir: "Hayır. Taneyi yaran ve canlıları

yaratan Allah'a andolsun ki, Allah'ın bir kula kitabı anlamayı bahşetmesinden başka bir şey söz konusu değildir." (es-Safi Tefsiri, c.1, s.19)

Ben derim ki: Bu çok değerli, önemli mesajlar içeren bir hadistir. En azından şu anlamı içermektedir: Hz. Ali'nin ilim makamından kaynaklanan ve bizlere aktarılan o akılara durgunluk veren olağanüstü gerçekler, Kur'an-ı Kerim'den alınmışlardır.

el-Kafi'de, İmam Sadık'ın babasından, o da atalarından (hepsine selam olsun) şöyle rivayet ettiği belirtilir: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Ey insanlar, sizler sükunet yurdundasınız ve yolculuğa çıkmak üzeresiniz. Yolculuğunuz da alabildiğine hızlı gerçekleşmek durumundadır. Gecenin, gündüzün, güneşin ve ayın her yeniyi eskittiklerini, her uzağı yakınlaştırdıklarını, her vadedileni getirdiklerini gördünüz. Şu halde uzak mesafeleri katetmek durumunda olduğunuz bu yolculuğa azık hazırlayın."

Ravi der ki: Bunun üzerine Mikdat b. Esved kalktı ve şöyle dedi: "Ya Resulullah, sükunet yurdu nedir?" Buyurdu ki: "Kavuşma (onunla maksada varma) ve ayrılma yurdu demektir. Koyu karanlık bir gecenin çökmesi gibi fitneler üzerinize üşüşünce, Kur'an'a sarılın. O şefaati kabul edilen bir şefaatçi ve şikayeti onaylanan bir şikayetçidir. Onu izleyeni cennete götürür. Onu ardına atanı cehenneme sevkeder. O en hayırlı yolu gösteren bir rehberdir. İçinde ayrıntılı açıklama, beyan ve hakla batılı ayırdedecek şeyler bulunan bir kitaptır. O hak ile batılı kesin olarak birbirinden ayırır, kesinlikle şaka değildir. Bir zahir bir de batın anlamı vardır. Zahiri, hüküm; batını ise ilimdir. Zahiri göz kamaştırıcı güzelliğe sahiptir, batını ise derindir. Sınırları vardır ve sınırlarının da sınırları. Olağanüstülüklerini saymak mümkün değildir. Akıllara durgunluk veren garip ifadeleri eskimek nedir bilmez. Onda hidayet lambaları vardır. Hikmet ışığını saçan fenerler. Sıfatı bilenlere marifeti gösterir.

Basiret gözü olan kimse, gözlerini iyice açsın, bakışını sıfata ulaştırsın. Ki helak olmaktan kurtulur ve çaresi bulunmayan şeylere düşmekten sıyrılır. Hiç kuşkusuz düşünme, basiretli kimsenin kalbinin hayatıdır. Tıpkı elinde aydınlatıcı bir fener bulunan bir kimsenin karanlıklarda rahatlıkla yürüyebilmesi gibi. Şu halde ihlas ve samimiyetten en güzel düzeye ulaşın ve fazla bir beklentiniz olmasın." (c.2, s.598, h:2)

Aynı rivayet, Tefsir-ul Ayyâşî'de "Basiret gözü olan gözlerini iyice açsın..." ifadesine kadar yer alır.

Yine el-Kafi'de ve Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah efendimiz buyurdu ki: "Kur'an sapıklıktan çıkaran bir yol göstericidir. Körlükten uzaklaştıran bir açıklamadır. Sürçmeleri telafi edendir. Karanlıktan çıkaran nurdur. Çıkarılan bidatlerde uyulacak ışıktır. Helak olmaktan koruyucudur. Sapıklıktan rüşde (olgunluğa) ulaştırandır. Fitneler zamanında yol gösterici açıklama işlevini görür. İnsanları dünyadan ahirete götürür. Dininizin kemali ondadır. Kur'an'dan sapan bir kimsenin yolu kesinlikle ateşe doğru gider." (el-Kâfi, c.2, s.600, h:8; Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.5, h:8)

Bu anlamı destekleyen bir çok rivayet, gerek Resulullah'tan (s.a.a) ve gerekse Ehl-i Beyt İmamlarından (hepsine selam olsun) aktarılmıştır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Fudayl b. Yesar'ın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Bâkır'dan (a.s) "Kur'an'da hiç bir ayet yoktur ki, bir zahiri bir de batını anlamı olmasın. Kur'an'da hiç bir harf yoktur ki, bir sınırı olmasın ve her sınırın da bir başlangıcı bulunmasın." rivayetini sordum ve dedim ki: "Zahir ve batın ne anlama gelir?" Buyurdu ki: "Kur'an'ın zahiri indirilişidir. Batını da tevilidir. Bunların bir kısmı geçmişte yaşanmıştır. Bir kısmı da henüz gerçekleşmemiştir. Kur'an güneş ve ay gibi akıp gider. Anlamlarından birinin zamanı gelince, hemen gerçekleşir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Onun tevilini Allah'tan ve ilimde derinleşenlerden başkası bilmez."* Biz (Ehl-i Beyt İmamları) onun tevilini biliriz."

Ben derim ki: Bu rivayetin kapsamında Fudayl kanalıyla aktarılan rivayet, Ehl-i Sünnet'in Peygamber Efendimizden (s.a.a) anlam itibariyle aynı olan, ancak değişik lafızlarla aktardıkları rivayettir. Nitekim es-Safi Tefsiri'nde Ehl-i Sünnet kanalıyla Peygamberimizin (s.a.a) şöyle bir hadisine yer verilir: "Hiç şüphesiz Kur'an'ın zahiri, batını, sınırı ve başlangıcı vardır." Yine aynı eserde Peygamber Efendimiz'den (s.a.a) şu rivayet aktarılıyor: "Kur'an'ın bir zahiri, bir de batını vardır. Batının da yediye kadar batını vardır."

İmamın, *"Bunların bir kısmı geçmişte yaşanmıştır. Bir kısmı da henüz gerçekleşmemiştir."* sözündeki zamir görünürde Kur'an'a dönüktür. Bu değerlendirmede Kur'an'ın hem indiriliş, hem de tevili tem-

sil ettiği esas alınır. O halde *"Kur'an güneş ve ay gibi akıp gider"* ifadesi hem indirilişi, hem de tevili kapsar. Bu ifadenin indirilişle ilgili içeriği, sözün nesnel karşılığı ile uyuşması anlamında demek olan ve rivayetlerde bir terim haline gelen cery=uyarlamayla bağdaşmaktadır. *"Ey iman edenler, Allah'tan korkup sakının ve doğrularla beraber olunuz."* ayetinin, ayetin iniş zamanından sonraki asırlardaki tüm mü'min gruplara uyarlanması gibi. Bu da ayetlerin anlamları ile nesnel karşılıkları arasında uyarlama gerçekleştirmenin bir örneğidir. Cihad ayetlerinin nefisle cihada uyarlanmaları da buna bir örnektir. Yine münafıklarla ilgili ayetlerin mü'minlerin içindeki fasık gruplara uyarlanması da bu kategoriye girer. Bu son uyarlama, öncekine göre daha inceliklidir.

Yine önceki uyarlamada söz konusu edilen ayetlerin ve günahkarlarla ilgili ayetlerin kendilerini denetim altında tutan, zikreden, huzur ehli, Allah'ın zikri bağlamında kendilerini kusurlu hisseden, bu konuda ihmalkârlık gösteren kimselere uyarlanması da bunun bir başka örneğidir. Bu uyarlama öncekine göre çok daha incelikli bir uyarlama türüdür. Rablığın gereklerini yerine getirmede kusur işlemelerine de bu ayetlerin uyarlanması söz konusu olabilir, ki bu da önceki tüm örneklerden çok daha incelikli bir uyarlama olarak çıkıyor karşımıza.

Buradan hareketle öncelikle şunu anlıyoruz: Kur'an'ın içerdiği anlamların dereceleri vardır ve bunlar muhatapların durumuna göre kastedilmişlerdir. Bazı araştırmacılar, iman dereceleri ve velayet makamları hakkında Kur'an'ın içerdiği anlamlardan bazı açıklamalarda bulunmuşlardır ki, bunlar arasında bizim yaptığımız açıklamalardan çok daha dakik ve ince bilgiler içerenler vardır.

İkinci olarak da: Zahirlik ve batınlık göreceli şeylerdir. Her zahir olan, kendi zahirine göre batındır. Aynı durum tersi için de geçerlidir. Aşağıdaki rivayet bu noktaya temas etmektedir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Cabir'in şöyle dediği rivayet edilir: Kur'an'dan bir ifadenin tefsiri hakkında İmam Bâkır'a (a.s) bir soru sordum. O, bana cevap verdi. Sonra aynı ayetle ilgili olarak ikinci kez soru sordum, ancak farklı cevap verdi. Bunun üzerine dedim ki: "Sana feda olayım. Bu soruya, bir gün önce başka bir cevap vermiştiniz." Buyurdu ki: "Ey Cabir! Hiç şüphesiz Kur'an'ın bir batını vardır. Batının da batını vardır. Bir de zahiri vardır; zahirin de zahiri vardır. Ey Cabir,

insanların aklına Kur'an tefsirinden daha uzak bir şey yoktur. Bir ayetin başı, bir şeyle, ortası başka bir şeyle, sonu da diğer bir şeyle ilgili olabilir. Birkaç yöne dönebilen (işaret edilebilen) ama (başı, ortası ve sonu) bütünlük arzeden, bitişik bir sözdür." (c.1, s.12, h:8)

Yine aynı eserde İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Eğer Kur'an'daki bir kavme hitaben inen herhangi bir ayet o kavmin ölümü ile birlikte ölse (yâni ayetin anlamı ve hükmü de ortadan kalkacak olsa), Kur'an'dan geriye bir şey kalmazdı. Ancak gökler ve yer durdukça, Kur'an'ın başı sonuna doğru akacaktır. Her kavim için hayır veya şer olmak üzere okudukları ve kapsamı alanında oldukları bir ayet vardır." (c.1, s.10, h.7).

Meâni'l Ahbar adlı eserde Hamran b. A'yan'ın şöyle dediği rivayet edilir. İmam Bâkır'dan (a.s) Kur'an'ın zahiri ve batını hakkında bir soru sordum. Buyurdu ki: "Zahiri, üzerine vahiy inen ilk topluluktur. Batını ise, onların yaptıklarını yapan kimsedir. İlkler hakkında inenler, bunlar için de geçerlidir." (s.259, h:1)

es-Safi Tefsiri'nde Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hiç bir ayet yoktur ki, dört anlam içermesin: Zahir, batın, sınır ve başlangıç. Zahir okuma ve tilavettir. Batın anlamadır. Sınır helal ve haramla ilgili hükümlerdir. Başlangıç ise, bu ayetle yüce Allah'ın kullarından istediğidir. Allah'ın muradıdır." (c.1, s.18)

Ben derim ki: Okumadan maksat, lafzın nesnel karşılığının zahiridir. Bunun kanıtı Hz. Ali'nin onu anlam kategorisinde değerlendirmiş olmasıdır. Şu halde Hz. Ali'nin batını açıklarken kullandığı "anlama" ifadesinden maksat, anlamın zahirinin altındaki batındır. Yine Onun "Helal ve haramlara ilişkin hükümler" ifadesinden maksat, Kur'an anlamının en üst noktası olan başlangıç düzeyine karşılık ilk ya da orta mertebelerde algılanan Kur'anî bilgilerin zahirleridir. Veyahut bilindiği gibi sınır ve başlangıç ta görecelidir. Nitekim daha önce, batın ve zahirin de göreceli olduğunu belirmiştik. Şu halde her yüksek mertebe, daha aşağı bir mertebeye göre başlangıç konumundadır.

İmamın sözlerinin orijinalinde geçen ve başlangıç anlamında kullandığımız kelime ya "muttala" şeklinde "ittila" mastarından ism-i mekan olarak algılanır ya da "metla" şeklinde "tulu" mastarının ism-i mekanı olarak kabul edilir. Hz. Ali'nin de işaret ettiği gibi, o, yüce Allah'ın kulundan istediği şeydir, yâni murad-ı ilahidir.

Peygamberimizden rivayet edilen meşhur bir hadiste bu dört hususa şu şekilde temas edilmiştir: "Kur'an yedi harf üzerinde nazil olmuştur. Kur'an'da ki her ayetin, zahiri ve batını vardır. Ve her sınırın bir başlangıcı vardır." Diğer bir rivayette ise şöyle bir ifade kullanılmıştır: "Her biri için bir sınır ve bir başlangıç vardır."

İki rivayetten birinde geçen: "Her sınırın bir başlangıcı vardır" ifadesi ile kastedilen anlam şudur: Gerek zahir ve gerekse batının her biri, birer sınır konumundadır ve bunlardan üste yeralan başlangıç noktası mevcuttur. Öteki rivayette yer alan şu ifadenin de söz konusu değerlendirmeye dönük olduğunu söylemek mümkündür: "Her biri için bir sınır ve başlangıç vardır."

Bu durumda elde ettiğimiz anlam şu olur: Her birinin bir sınırı vardır ve bu sınır kendisidir. Bir de başlangıç vardır; bu başlangıçta sınırın ulaştığı son noktadır. Bu nokta da tevile yönelik bir üst düzeyde anlam olur. Ama bu değerlendirme görünürde Hz. Ali'den (a.s) nakledilen şu rivayetle örtüşmüyor: "Kur'an'ın hiç bir ayeti yoktur ki, dört anlam içermesin..." Ancak rivayetten şöyle bir anlam kastedilmiş olabilir: Anlamının dört değişik algılanışı vardır ve bunların bir kısmı bir kısmı ile örtüşebilir de. Böyle bir anlam kastedilmiş olursa, artık, örtüşmeme söz konusu olamaz.

Bu durumda Hz. Ali'nin (a.s) işaret ettiği bu dört anlamla ilgili olarak elde edilen sonuç şudur: Zahirden maksat, ayetin hemen ilk anda algılanan zahiri anlamıdır. Batın ise, zahirin altındaki anlamdır. Batıni anlamlar bir veya birden fazla olabilirler. Yakın yada aralarında aracı olacak şekilde uzak da olabilirler. Sınır ise, anlamın kendisidir. Bunun zahir veya batın olması fark etmez. Başlangıç ise, sınırın ondan doğduğu anlamdır. Bu aynı zamanda bitişik olduğu batınıdır da. Bu açıklama üzerinde iyice düşünün.

Şii ve sünni kanallardan Peygamber efendimizden şöyle bir hadis rivayet edilir: "Kur'an yedi harf üzerinde nazil olmuştur."

Ben derim ki: Bu hadis gerçi, bazı sözel farklılıklarla rivayet edilmiştir; ancak içerik açısından müstafiz haddine ulaşmıştır ve bu hususla ilgili olarak nakledilen rivayetlerin tümünün anlamı birbirine yakındır. Bu hadisleri hem Sünniler, hem de Şiiler nakletmişlerdir. Bu arada hadisin anlamı üzerinde büyük ihtilaflar baş göstermiştir. Bu konuda neredeyse kırka yakın görüş ileri sürülmüştür. Bu arada işimizi

kolaylaştıran bir husus da bu yedi harfin hangi anlamda kullanıldığına ilişkin haberlerin aktarılmış olmasıdır. Biz de onlara dayanarak açıklamalarda bulunacağız.

Bazı rivayetlerde: "Kur'an yedi harf üzere inmiştir. Bunlar emir, nehiy teşvik, tehdit, tartışma, kıssa ve örnektir." deniliyor. Diğer bazısında ise, şöyle deniyor: "Bunlar; nehiy, emir, helal, haram, muhkem, müteşabih ve örneklerdir."

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah Kur'an'ı yedi kısım üzerinde indirdi. Bu kısımların her biri yeterli ve şifa vericidir. Bunlar; emir, nehiy, teşvik, tehdit (ürkütme), tartışma, örnek ve kıssadır." (es-Safi Tefsiri, c.1, s.39)

Böylece Kur'an'ın yedi harf üzerinde inmesi hususu, yedi hitap kısmına ve açıklama türüne hamledilmesi gerekir. Dolayısıyla bunlar, Allah'a ve dosdoğru yola davet etmek bakımından bir ama tarz olarak yedi kısma ayrılırlar. Bu rivayetten yola çıkarak ilahi bilgilerin temel prensiplerinin örneklerle sınırlı olduğu hususu anlaşılmış olur. Çünkü geride kalanlarla bu prensipleri, ancak belli bir zorlama ve mecaz nitelikli kullanımla bağdaştırabiliriz.

HADİSLER IŞIĞINDA

(Kendi Görüşüne Göre Kur'an'ı Tefsir Etmek ve Ayetlerin Bir Kısmını Bir Kısmıyla Vurmak)

es-Safi adlı tefsirde, Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kur'an'ı kişisel görüşü doğrultusunda tefsir eden kimse, ateşteki oturağına şimdiden hazırlansın." (c.1, s.21)

Bu anlamı içeren bir çok hadis, sünni ve şii kanallarca rivayet edilmiştir. Yine aynı anlamı destekleyen başka hadisler de Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehl-i Beyt İmamlarından (hepsine selam olsun) rivayet edilmiştir.

"Münyet-ül Mürid" adlı eserde Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet edilir: "Kur'an hakkında herhangi bir bilgiye dayanmadan konuşan kimse, ateşten oturağına şimdiden hazırlansın." (s.191)

Bu hadisi Ebu Davud Sünen'inde rivayet etmiştir.

Yine Münyet-ül Mürid adlı eserde Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet edilir: "Kur'an hakkında bir bilgiye dayanmaksızın konuşan kimse, kıyamet günü, ağzına ateşten bir gem vurulmuş halde haşir meydanına getirilir." (s.191)

Aynı eserde yer alan bir diğer rivayette Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu belirtilir: "Bir kimse Kur'an hakkında kişisel görüşüne dayanarak konuşsa, isabet etse bile hata yapmış olur." (s. 191)

Bu hadisi Ebu Davud, Tirmizi ve Nesaî de rivayet etmiştir. (Sünen-i Ebi Davud, c.3, s. 320, h: 3652. Tirmizî, c.5, s.200, h: 2952)

Aynı eserde Peygamberimizin (s.a.a) şu sözü rivayet edilir: "Benden sonra ümmetim hakkında en çok endişelendiğim husus, bir adamın gelip Kur'an'ı incelemesi ve Kur'an ifadelerini kastedilmeyen anlamlara yorumlamaya kalkışmasıdır." (s. 191)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Basir kanalıyla İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kur'an'ı kişisel görüşü doğrultusunda tefsir eden kimse isabet etse, bundan dolayı ödüllendirilmez. Eğer yanılsa, o gökten daha uzakta yer alır. (Allah'ın dergahına bir o kadar mesafe uzaklıkta yer alır.)" (c.2, s.17, h:4)

Yine aynı eserde Yakub b. Yezid'in Yasir kanalıyla rivayet ettiğine göre İmam Rıza (a.s) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kitabı hakkında kişisel görüşü esas alan bir tavır içinde olmak küfürdür." (c.1, s.18, h:6)

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen daha başka hadisler de Uyûn-u Ahbar-ir Rıza'da, Şeyh Saduk'un Hisal'ında ve Tefsir-ul Ayyâşî gibi kaynaklarda rivayet edilmiştir.

Peygamber'in (s.a.a) "Kur'an-ı kişisel görüşü doğrultusunda tefsir eden..." sözünün anlamına gelince: Kişisel görüş olarak anlamlandırdığımız "rey" içtihad sonucu oluşan kanaat, inanç demektir. Bu kelime bazen hava ve istihsandan [şer'i delillerden birine dayanmaksızın sırf ilk bakışta güzel görünmeden] kaynaklanan konuşma için de kullanılmıştır. Hangisi olursa olsun, Peygamberimiz: "Kişisel görüşü doğrultusunda..." sözünü kullanırken bunu bir zamire izafe ederek (bire'yihi) kullanmasından anlaşılıyor ki, maksat, Kur'an'ın tefsiri bağlamında mutlak olarak içtihadı yasaklamak değildir. Eğer böyle olsaydı, hadis ehlinin savunduğu gibi, bu yasaklamanın bir gereği olarak tefsir bağlamında sadece Peygamberimizin ve Ehl-i Beyt İmamlarının sözlerini ve rivayetlerini esas almak gerekirdi. Ayrıca, böyle bir yaklaşım, Kur'an'ın apaçık Arapça bir lisan ile inmiş olmasına ve insanların bu ayetler üzerinde durup düşünmeleri gerektiğini ifade eden bir çok Kur'an ayetiyle çelişmektedir. Yine insanların Kur'an'a başvurmaları ve rivayetleri Kur'an'a sunmaları ve onunla test etmeleri gerektiğini ifade eden bir çok rivayetle de çelişmektedir.

Daha doğrusu "Kişisel görüşü..." ifadesindeki izafet, özgü olmayı, tekliği ve bağımsızlığı ifade eder. Bir tefsircinin Kur'an'ı tefsir ederken sadece Arap dilini anlama bağlamında kendine özgü sebebleri dayanak olarak alması, dolayısıyla Allah'ın sözünü, insanların sözleriyle kıyaslaması yâni. Sözgelimi, herhangi bir insan tarafından sarf edilmiş bir söz bize ulaşırsa, hiç beklemeksizin o sözü, insanların maksatlarını anlamada kullanılan genel geçer kuralları esas alarak değerlendiririz ve bu kurallar doğrultusunda bir yargıya varırız ve deriz ki: "Adam, bu sözleriyle şu hususu anlatmak istemiştir." Nitekim bu yöntemleri, yargılar, itiraflar, şahitlikler hususunda uygular ve onları geçerli biliriz. Bütün bunların nedeni, sözel açıklamalarımızın dil açısından bildiğimiz kurallara dayanıyor olması ve sözcüklerin gerçek ya da mecazi karşılıklarını öteden beri biliyor olmamızdır.

Daha önceki açıklamalarda da vurguladığımız gibi, Kur'an'daki açıklamalar bu tür yöntem üzere seyretmezler. Tam tersine, Kur'an ifadeleri birbiriyle bağlantılı sözlerden oluşur, ama aynı zamanda birbirinden ayrıdırlar da. Hz. Ali'nin de (a.s) belirttiği gibi, bazısı, diğer bazısının desteğiyle kendini ifade eder. Bazısı, diğer bazısına tanıklık eder. Dolayısıyla konuyla ilgili bütün ayetler iyice incelenmeden, üzerinde düşünülmeden, salt sözcüklerin gerçek anlamlarını ortaya çıkarmaya ilişkin bilimlerin kurallarına dayanarak, bu kuralları işleterek bir ayetten algılanan anlamla kastedilen anlama varıldığını söylemek doğru olmaz. Nitekim bir ayette bu hususa şu ifadelerle işaret edilmiştir: *"Onlar hala Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birbirini tutmaz bir çok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) Bu hususta özet de olsa Kur'an'ın olağan üstünlüğü vb. konuları işlerken bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

Şu halde yasak konusu olan kişisel görüşle tefsir yapmak, anlamları ortaya çıkarma yöntemiyle ilgilidir, anlaşılmaya çalışılan şeyle ilgili değildir. Diğer bir ifadeyle, Peygamberimiz (s.a.a), yüce Allah'ın sözünün, insanların sözleri için kullanılan yöntemle anlaşılmasını yasaklamıştır. Öyle ki, bu yöntem doğru ve reel bir sonuç elde etse bile, Allah'ın kelamı bağlamında esas alınmamalıdır.

Bu çıkarsamamızın kanıtı, Peygamberimizden rivayet edilen bir diğer hadistir: "Kur'an hakkında kişisel görüşü doğrultusunda konuşan kimse, isabet etse de yanılmış olur." İsabet etme varsayımına rağmen bir şey hakkında yanlış hükmünü verme, ancak yöntemdeki yanlışlıktan dolayı olabilir. Tefsir-ul Ayyâşî'de yer alan rivayette geçen: "Eğer isabet etse, bundan dolayı ödüllendirilmez" ifadesi de bunu ortaya koymaktadır.

Peygamber efendimizin zamanındaki uygulama da bu değerlendirmemizi pekiştirir niteliktedir. Çünkü Kur'an henüz bir araya getirilmemişti, bir takım sure ve ayetler dağınık halde insanların ellerinde bulunuyordu. Dolayısıyla, parça parça tefsir yapmak, maksadın aksine bir sonuca varma tehlikesi doğuruyordu.

Bu açıklamalardan çıkan sonuç şudur: Yasaklanan husus, Kur'an'ı tefsir ederken tek başına ve bağımsız olarak hareket etmektir. Müfessirin sadece kendi görüşüne dayanması ve başka şeyleri dikkate almamasıdır. Buna göre, başkalarına başvurarak onlardan yardım almak

zorunludur. Bu başkası da zorunlu olarak ya Kur'an'dır ya da sünnettir. Bu başkasının sünnet olması Kur'an'la çelişir. Çünkü bizzat sünnet Kur'an'a başvurmayı ve rivayetleri Kur'an'la test etmeyi emretmektedir. Dolayısıyla başvuru kaynağı, tefsir için yardım alınacak merci olarak Kur'an'ın kendisinden başka bir şey kalmıyor.

Bundan hareketle, kişisel görüşle tefsir yapma ifadesine ilişkin açıklamaların durumu da anlaşılıyor. Bu ifadenin anlamı ile ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

1- Bu ifade ile kastedilen, tefsir için gerekli olan bilgiler olmaksızın tefsir yapmaya kalkışmaktır. Bu bilgiler de Suyuti'nin el-İtkan adlı eserinde belirttiği gibi on beş temel ilimdir: Dil (lügat), nahiv, sarf, iştikak (etimoloji, kelimelerin türemesiyle ilgili ilim dalı), maani, beyan, bedi, kıraat, din usulü, fıkıh usulü, nüzul sebebi, Kıssalar, nasih, mensuh, fıkıh, mücmel ve müphem ifadeleri açıklayan hadisler, vehbî (Allah vergisi) ilim. Bu sonuncusu ile, Peygamberimizin şu hadisinde işaret edilen hususa göndermede bulunulmuştur: "Kim bildikleriyle amel ederse, Allah ona bilmediklerini öğretir." (c.2, s.180)

2- Bu ifadeyle kastedilen, anlamını yüce Allah'tan başka kimsenin bilmediği müteşabih ifadeleri tefsir etmektir.

3- Batıl bir mezhebin görüşlerini desteklemeye dönük tefsirdir. Mezhebin baz alınarak, tefsirin bu doğrultuda yapılması ve mümkün olan her türlü yola baş vurularak mezhebin öngördüğü sonuca varılması. Zayıf bile olsa, mezhebin görüşünü kanıtlamayı amaç edinmek ve tefsiri bu amaç için kullanmak.

4- Hiç bir kanıta dayanmaksızın Allah'ın bu ifadeyle kastettiği budur, diye kesin bir tefsirde bulunmak.

5- İstihsan (şer'i delillere dayanmaksızın sırf ilk bakışta güzel görüneni benimsemek), heva ve heves üzerine bir tefsir yapmak.

Suyuti'nin el-İtkan adlı eserinde değindiğine göre bu beş maddeyi İbn-i Nakib aktarmıştır. (c.2, s.183) Diğer bazı görüşler de vardır. Şimdi de onları buraya alıyoruz.

6- Bu ifadeyle kastedilen husus şudur: Kur'an'da yer alan içinden çıkılmaz, problem ifadeler hakkında sahabe gibi ilk kuşak Müslümanların değinmedikleri türden şeyler söylemek. Böyle yapmak, insanı Allah'ın gazabı ile karşı karşıya bırakır.

7- Kur'an hakkında, hak olarak bilinen açıklamaların tersi yönde açıklamalarda bulunmak. Bu iki görüşü İbn-i Enbarî nakletmiştir.

8- Kur'an hakkında bilgisizce ve kesin bir kanıt olmaksızın konuşmak. İster gerçeğin bunun tam aksi olduğu bilinsin, ister bilinmesin fark etmez.

9- Bu ifadeyle kastedilen, Kur'an'ın zahirini esas alan bir tavır içinde olmaktır. Bu yorumu savunanlara göre, Kur'an'ın delalet ettiği zahiri bir anlamı yoktur. Tam tersine, bir ayet hakkında masumdan gelen nassa göre hareket edilir. Böyle olunca da, bu, ayeti tefsir etmek değil, nassa tabi olmak olarak nitelendirilir. Bunlara göre tefsir, masumun yetkisinde olan işler kapsamına girer.

10- Burada kastedilen Kur'an'ın zahirine göre hareket etmektir. Bu görüşü savunanlara göre, Kur'an'ın herhangi bir zahiri anlamı vardır, ama bunu biz anlayamayız. Tersine, ayeti tefsir çerçevesinde masumdan gelen nassa tabi olmamız gerekmektedir.

Bu on değişik yaklaşımın, bazısını, diğer bazısıyla birleştirmek mümkün olmakla beraber, kanıttan yoksundurlar. Hatta bunların içindeki bir kısım, kesin olarak batıldır ya da yaptığımız açıklamalardan hareketle batıl oldukları belirginleşir. Burada söz konusu açıklamaları yeniden tekrarlamak suretiyle sözü uzatmak istemiyoruz.

Kısacası, rivayetlerden ve *"Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı?..."* (Nisâ, 82) *"Ki onlar Kur'an'ı parça parça kıldılar."* (Hicr, 91) *"Bizim ayetlerimiz konusunda çarpıtma yapanlar, bize gizli kalmazlar. Öyleyse ateşin içine bırakılan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi?"* (Fussilet, 40) *"Kelimeleri konuldukları yerlerden saptırırlar."* (Nisâ, 46) *"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme."* (İsrâ, 36) gibi, bu rivayetleri destekleyen ayetlerden çıkan sonuca göre, bazı rivayetlerin değindikleri yasak, tefsir yöntemiyle ilgilidir. Bir insanın yüce Allah'ın sözünü tefsir ederken insanların sözlerinin anlaşılmasında esas alınan yöntemleri baz alan bir yöntem içinde olması yâni.

Yüce Allah'ın sözleri ile insanların sözleri arasındaki farklılık, sözcüklerin kullanım tarzından, cümle kuruluşundan, edebi sanatların kullanılmasından kaynaklanan bir durum değildir. Tam tersine, yüce Allah'ın sözleri de Arapça'dır ve Arap dilinde gözetilmesi gereken kuralların tümü burada da gözetilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle bu-

yuruyor: *"Biz hiç bir elçiyi, kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın."* (İbrahim, 4) *"Bu açıkça Arapça olan bir dildir."* (Nahl, 103) *"Biz onu, belki aklınızı kullanırsınız diye Arapça bir Kur'an kıldık."* (Zuhruf, 3)

Allah'ın sözü ile, insanların sözleri arasındaki fark, maksat ve sözden anlaşılan anlamın uyarlandığı nesnel karşılık ile ilintilidir.

Konuyu biraz daha açacak olursak: Varlığımız bedensel doğayla bağlantılı olduğu ve biz de maddi bir dünyada ikamet edilmek üzere yaratıldığımız için, her anlam için maddi bir karşılık bellemişiz. Cisimlere ve cisimlerle ilgili tanımlara alışkınız. Bizim gibi bir insanın, herhangi bir meseleyle ilgili sözlerini işittiğimiz ve bu sözlerin anlamını algıladığımız zaman onu bizce bilinen nesnel karşılığa ve ona egemen olan maddi düzene uyarlarız. Çünkü, bu sözlerin bundan başka bir anlama işaret etmediğini biliriz. Bunun nedeni, bu sözleri söyleyen insanın da bizim gibi olması ve ancak bizim duyumsadığımız, bizim algıladığımız şeyleri duyumsaması, algılamasıdır. Bu durumda anlamların nesnel karşılıklarına egemen olan maddi düzen, anlayış ve mefhuma da egemen olur. Kimi zaman bu sayede genelin özele, özelin de genele dönüştürüldüğünü de görebiliyoruz. Ya da kavramın başka türlü yorumlandığı da söz konusu olabiliyor. Biz buna, dilsel karineler dışındaki aklî karinelerin devreye sokulması ile gerçekleştirilen yorumlama diyoruz.

Buna şunu örnek verebiliriz: Egemenlik ve servet sahibi eşraftan bir kimsenin: "Hiç bir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın" dediğini duyduğumuz zaman, sözün anlamsal boyutlarını düşünür, teker teker kelimelerin anlamlarını etüt ederiz ve sözü nesnel karşılığa uyarlama aşamasında şu yargıya varırız: Bu adamın binaları vardır. Etrafı sağlam ve aşılmaz surlarla çevirili. Bir çok şeyi içine alacak depoları vardır. Çünkü bir hazine edinmek istediği zaman bir insan, böyle bir sistem kurar. Yine anlarız ki, bu adam çok miktarda altın, gümüş, sikkeli para, ev eşyası, süs eşyası ve silah gibi değerli şeyleri saklamaktadır. Çünkü bu saydığımız şeyler, bizim açımızdan hazine olarak saklanabilen ve koruması mümkün olan şeylerdir. Yer, gök, kara, deniz, yıldız ve insan gibi şeyler birer eşya olmakla beraber, hazine olarak saklanmaları ve biriktirilmeleri mümkün değildir. Bundan dolayı, adamın sözleri arasında geçen şey sözcüğünün, varlıklar

aleminin sayılması mümkün olmayan cüzlerinin bir kısmı anlamında kullanıldığını anlarız. Yine "hazineler" sözcüğünün fakat az bir alan için kullanıldığını anlarız. Dolayısıyla anlamların nesnel karşılıklarına egemen olan maddi düzen söz konusu olur. Şöyle ki bir çok şey hazine olarak biriktirilemez; ayrıca hazine olarak saklanan şeylerin sağlam ve hırsızlığa, soyguna karşı korunabilen yerlerde tutulması gerekir. Böylece, egemen olan maddi düzen, şey ve hazine gibi mutlak ifadeler bazında ilginç bir sınırlandırma devreye sokmuş olur.

Sonra bir de bakıyoruz ki, yüce Allah elçisine şöyle bir ayet indirmiş: *"Hiç bir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın."* (Hicr, 21) Eğer zihnimiz ilkel algılama düzeyinden kurtulamamışsa, bu sözü, herhangi bir insanın sözü gibi açıklarız. Oysa kesinlikle buna ilişkin bir kanıt yoktur elimizde. İşte bu, bir bilgiye dayanmaksızın algıladığımız anlama göre tefsir yapmamızın somut bir örneğidir.

Eğer zihnimiz, bir ölçüde bu ilkel düzeyi aşmışsa ve yüce Allah'ın kesinlikle mal biriktirmeyeceğini, hazine kurmayacağını kavramışsak, özellikle de O'nun şu sözlerini işitmişsek: *"O, ancak onu belli bir miktarla indirir"* (Hicr, 21) *"Allah gökten rızık indirip ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde..."* (Casiye, 5) hemen şu yargıya varırız: Ayette geçen şeyden maksat, ekmek ve su gibi rızıklardır. Bu rızkın indirilmesi ise, yağmurun indirilmesidir. Çünkü gökten ancak yağmur indirildiğine tanık olmuşuz. Bu durumda, her şeyin Allah katında hazinelerinin olması, sonra bunların belli bir ölçüyle indirilmesi, yağmurun gökte saklanmasından ve gıda maddelerinin elde edilmesine bir hazırlık olarak indirilmesinden kinayedir, yargısına varırız. Bu da bir bilgiye dayanmaksızın, ayetleri görüşümüze göre tefsir etmenin bir örneğidir. Çünkü böyle bir değerlendirmede bulunmanın tek dayanağı, bizim gökten sadece yağmurun indiğini bilmemizdir. Böyle bir durumda biz, bir şeyin olmadığını biliyor değiliz, tam tersine bilgiden yoksunuz.

Bu düzeyin de üzerine çıkar, Kur'an hakkında bir bilgiye dayanmaksızın konuşmaktan kaçınır, karşımızdaki ifadeyi eksiksiz bir mutlaklıkla başbaşa bırakır ve: *"Hiç bir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın."* ayetinin yaratılış meselesini ele aldığını düşünürsek, insan, hayvan ve bitki gibi yaratılış yoluyla sürekli yenilenen varlıkların gökten inmediklerini, yerde bir şekilde meydana geldiklerini

somut olarak gözlemlediğimiz için: *"Hiç bir şey yoktur ki hazineleri bizim katımızda olmasın."* ayetinin, eşyanın, varoluşu sürecinde yüce Allah'ın iradesine boyun eğişini kinayeli olarak anlattığı yargısına varırız. Bu durumda ilahi iradeyi, yaratılan varlıkların içinde depolandığı bir tür hazine gibi algılarız. Varlıklar, ondan çıkıyor ve yüce Allah'ın dilemesi ile oradan iniyorlar.

Görüldüğü gibi bu da, ayetin bir bilgiye dayanmaksızın tefsir edilmesine bir örnektir. Çünkü bizim, inmek kavramından anladığımız ve onun dışında da başka bir şey bilmediğimiz hususla ilgili olarak, Allah'ın katından hiç bir şeyin inmediğini görmemizden başka bir dayanağımız yoktur.

Yüce Allah'ın Kur'an'da isimleri, sıfatları, fiilleri, melekleri, kitapları, peygamberleri, kıyamet günü ve Bugünde meydana gelecek olaylar hakkında yaptığı açıklamalar, bütün bunlara egemen kıldığı yasalar, bunların işleyişine yön veren sistem hakkında verdiği bilgiler üzerinde düşündüğün zaman, bir de bunların tefsiri bağlamında söylediklerimiz ve ileri sürdüğümüz aklî kanıtlar ve ipuçları üzerinde düşündüğün zaman, bütün bunların kişisel görüşe dayanarak tefsir yapmak ve kelimeleri konuldukları yerlerden tahrif etmenin örneği olduğunu anlarsın.

Muhkem ve müteşabih konusu ile ilgili beşinci bölümde şu hususa dikkat çekmiştik: Kur'an'daki açıklamalar, ilahi bilgiler açısından örnekler gibidirler veyahut örnekle örnek verilen şey arasındaki ilişki gibi bir ilişki var aralarında. Bunlar, değişik ayetler arasında bölünmüş bulunuyorlar, farklı biçimlerde açıklamalar yapılmıştır ki, bazı ayetler açısından fark edilmeyecek bazı noktaların diğer bazı ayetler aracılığıyla anlaşılması mümkün olsun. Bu yüzden bazısı, bazısının tanığı konumundadır. Bir ayet diğer bir ayetin açıklayıcısıdır. Aksi takdirde ilahi bilgiler, hakiki anlamlarının bilinmesi itibariyle bir karışıklığa kurban gideceklerdi. Yukarıda da açıkladığımız gibi, bir ayetin tefsiri noktasında, bir bilgiye dayanmaksızın açıklama yapmaktan kurtulma mümkün olmayacaktı.

Buradan şunu anlıyoruz: Yukarıda da söylediğimiz gibi, kişisel görüşle yapılan tefsir, bir bilgiye dayanmaksızın konuşma durumundan soyutlanamaz. Yine yukarıda yer verdiğimiz hadis de buna işaret

etmektedir: "Kur'an hakkında herhangi bir bilgiye dayanmaksızın konuşan kimse, şimdiden cehennemdeki oturağına hazırlansın."

Dolayısıyla şu gerçekle karşı karşıya kalıyoruz: Kur'an hakkında bir bilgiye dayanmaksızın konuşmak, ayetler arasında görünürde bir çelişkinin yaşanmasına neden olmaktadır. Çünkü, Kur'an ayetleri arasında mevcut bulunan manevi tertibi bozmuş olur. Bu durum ayetin asıl bulunması gereken yerden uzaklaştırılmasını, diğer bir ifadeyle kelimelerin yerlerinden tahrif edilmesini doğurur. Bundan dolayı da kaçınılmaz olarak Kur'an'ın bir kısmının veya büyük bir kısmının zahiri anlamlarından soyutlanarak tevil edilmesi gerekecektir. Cebriye ekolüne mensup kimselerin insan özgürlüğünü belirten ayetleri tevil etmesi, insan başı boşluğunu, anarşizmi savunan grupların da kadere işaret eden ayetleri tevil etmeleri gibi. İslam mezheplerinin büyük bir kısmı, şu veya bu oranda mezheplerinin prensipleriyle uyuşmayan ayetleri tevil etme yönüne gitmişlerdir. Aklî karinelere dayanarak tevil yapma peşine düşmüşlerdir. Örneğin şöyle diyebilmişlerdir. Falan ayetin zahiri anlamının aksi aklî kanıtlarla tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu ayeti zahiri anlamından soyutlamak gerekmektedir.

Kısacası, bunun sonucu, hiç kuşkusuz, anlamsal düzenlerinin bozulması suretiyle, ayetlerin birbirleriyle çelişmesidir. Bazı ayetlerin maksatları ile diğer bazı ayetlerin maksatları arasında zıtlıkların meydana gelmesidir. Bu durumda bütün maksatların geçersiz olması gündeme gelmiş olur. Çünkü Kur'an'da ihtilaf yoktur. Kur'an ayetlerinin bazısı ile diğer bazısı arasında ihtilaf baş göstermesi, düzenin bozulmasından ve anlamın karışmasından başka bir şey değildir.

Bazı rivayetlerde, ayetlerin bazısını bazısıyla vurmak diye tabir edilen hususla kastedilen budur. Aşağıdaki rivayetlerde bu hususa değinilmiştir.

"el-Kâfi'de ve Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık (a.s) babasından (ona selam olsun) şöyle rivayet eder: Bir adam Kur'an'ın bir kısmını diğer bir kısmıyla vurursa kâfir olur." (el-Kâfi, c.2, s.632, h: 17; Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.18, h:2)

Meâni-l Ahbar ve el-Mehasin adlı eserlerde müsned olarak ve Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'tan (a.s) rivayetle şöyle deniyor: "Bir adam Kur'an'ın bir kısmını diğer bir kısmıyla vurursa, kâfir olur." (Meâni-l Ahbar, s.190, h:1. el-Mehasin, s.212, h:86)

Şeyh Saduk der ki: Bu hadisin anlamını İbn-i Velid'den sordum. Dedi ki: Burada kastedilen, senin bir adamına cevaben herhangi bir ayetin tefsiri olarak başka bir ayetin tefsirini söylemendir."

Ben derim ki: İbn-i Velid'in cevabında belli ölçüde müphemlik yok değildir. Eğer bununla, sözü edilen anlamları karıştırmayı ve bazı araştırmacıların tartışmalarında ayetleri karşı karşıya getirmelerini, bazısının anlamını esas alarak diğer bazısını buna göre tevil etmelerini kastetmişse, doğruyu söylemiştir. Yok eğer bununla bir ayetin diğer bir ayetle tefsir edilmesini, bazı ayetlere diğer bazı ayetlerin tanık gösterilmesini kastetmişse, kuşkusuz yanılmıştır. Aşağıda sunacağımız iki rivayet de bu tarz bir yaklaşımı reddetmektedir.

Numanî Tefsiri'nde İsmail b. Cabir'e isnaden deniliyor ki: Cafer b. Muhammed Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittim: "Her türlü noksan sıfattan münezzeh yüce Allah, Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderdi ve onun gönderilişi ile birlikte peygamber gönderme işine son verdi. Artık Hz. Muhammed'den sonra peygamber gelmeyecektir. Allah ona bir de kitap indirmiştir ve böylece kitap indirme dönemini de sona erdirmiştir. Bundan sonra kitap inmeyecektir. Bu kitapta bir takım helaller ve haramlar belirlemiştir. Kur'an'ın helal kıldığı şey, kıyamete kadar helal, haram kıldığı da kıyamete kadar haram kalacaktır. Onda sizin şeriatınız ve hukuk sisteminiz, sizden önceki ve sonraki nesillerin haberleri vardır.

Peygamber Efendimiz onu, vasileri için kalıcı bir ilim haline getirmiştir. Ancak insanlar onları terkettiler. Oysa onlar tüm zamanların insanları üzerinde şahitler konumundaydılar. İnsanlar onlardan yüz çevirdiler, sonra da onları öldürdüler. Onların dışındaki kimselere uydular. Bu yetkisiz önderlere içtenlikle itaat ettiler. Hatta birisi asıl yetkililerden birinin dostluğunu ve onları veli bildiğini ve onların ilmine talip olduğunu açığa vurunca, ona karşı isyankarca davrandılar.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Sonunda onlar kendilerine hatırlatılan şeyden pay almayı unuttular. İçlerinden birazı dışında, onlardan sürekli ihanet görür durursun."* (Mâide, 13) Çünkü onlar, Kur'an'ın bir kısmını diğer bir kısmıyla vuruyorlar. Neshedilen bir ayeti kanıt gösteriyor ve onun nasih olduğunu sanıyorlar. Müteşabih bir ayete dayanarak karar veriyor ve onu muhkem olarak algılıyorlar. Özel nitelikli bir ayeti kanıt gösteriyor ve onu genel nitelikli kurallar

içeren bir açıklama olarak değerlendiriyorlar. Ayetin öncesini esas alıyorlar, ama bu tevile ilişkin gerekçeleri unutuyorlar. Sözün girişini ve sonunu görmüyorlar. Varacağı yeri ve kaynaklandığı yeri bilmiyorlar. Çünkü Kur'an bilgilerini yetkili mercilerden almıyorlar. Bu yüzden hem kendileri saptılar, hem de başkalarını saptırdılar."

Şunu biliniz ki, -Allah size merhamet etsin; Allah'ın kitabında yer alan nasih-mensuh, özel-genel, muhkem-müteşabih, ruhsat-azimet, Mekkî-Medenî ayetleri, bu ayetlerin nüzul sebeplerini, kesik ve birleşik müphem lafızları (müphem cümle ve kelimeleri), kaza ve kader ilmine ilişkin açıklamaları, öncelenmiş ve ertelenmiş (takdim, tehir) ifadeleri, anlamı açık ve anlaşılır olanı, anlamı derinde olanı, zahir ve batın ifadeleri, başlangıç ve sonuçları, soru ve cevapları, kesme ve birleştirme yerlerini, istisna olanı ve genel geçer olan, önceki bir ifadede yer alıp da sonraki bir ifadeye işaret eden niteliği, tekitli ve vurgulu olanı, ayrıntılı olanı, azimet nitelikli hükümlerle ruhsat nitelikli hükümleri, farzların ve hükümlerin bulunduğu yerleri, inkarcıların helak olmasına neden olan helal ve haramların anlamlarını, ulamalı, bitişik lafızları, öncesine veya sonrasına ait olan ifadeleri bilmeyen bir kimse Kur'an'ı bilmediği gibi, Kur'an ehli de değildir.

Bir kimse, hiç bir kanıta dayanmadan bütün bunları bildiğini iddia ederse, o yalancıdır, kalbini kuşkular kemirmektedir, Allah ve Resulüne yalan, iftira atmaktadır. Onun barınağı cehennemdir. Orası ne kötü bir gidiş yeridir."

Nehc-ül Belağa ve el-İhtacac'da Hz. Ali şöyle der: "Onlara bir problem arzedilip hükme bağlanması istendiğinde, o meseleyle ilgili olarak kendi kişisel görüşüne göre hüküm verir. Sonra aynı problem, aynı şekilde başka birine sorulur; öncekinin aksi bir hüküm verir. Sonra bu hakimler, baş kadının etrafında toplanarak verdikleri hükümleri anlatıp hüküm vermesini isterler, o da bu görüşlerin tümünü onaylar. Oysa ilahları bir, peygamberleri bir, kitapları birdir.

Acaba Allah onlara ihtilaf etmeyi mi emretti de, onlar böyle yapmakla O'na itaat ettiler? Yoksa onlara ihtilaf etmeyi yasakladı da, onlar O'na isyan ettiler? Yoksa eksik bir din mi indirmiştir ki, bu dini tamamlamak için bunların yardımına ihtiyaç duydu? Ya da onlar O'nun ortakları mıdırlar, ki böyle şeyler söyleme hakkına sahiptirler ve Allah'a da bunları onaylamak düşüyor? Yoksa Allah eksiksiz bir din in-

dirdi de Peygamber mi bu dini tebliğ etmede, gereklerini yerine getirmede kusur işledi?

Halbuki yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz kitapta hiç bir şeyi noksan bırakmadık."* Onda her şeyin açıklaması vardır. Yine kitabın bir kısmının diğer bir kısmını tasdik ettiğini ve kitabında ihtilaf olmadığını belirtiyor. *"Eğer Kur'an Allah'tan başkasının katından olsaydı, onda bir çok ihtilaflar bulurlardı."* Kur'an'ın zahiri insanları hayrete düşürecek kadar güzel mi güzel, batını sonuna erişilemez, derin mi derindir. Onun olağanüstülüklerini saymak mümkün değildir. Garip ifadelerinin sonu gelmez. Karanlıklar ancak onunla aydınlanır." (Nehc-ül Belağa, hutbe, 18; el-İhticac, c.1, s.389)

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayet, her dini düşüncenin sonuçta Kur'an'a dayanması gerektiğine ilişkin bir nass niteliğindedir, İmamın "Onda her şeyin açıklaması vardır." ifadesi aynı anlama işaret eden bir ayete gönderme yapmaktadır.

ed-Dürr-ül Mensûr adlı tefsirde yer alan, ayrıca Ebu Sâd'ın ve İbn-i Durays'ın "Fedail"inde tahric ettiği bir rivayette, İbn-i Mürdevehy, Amr b. Şuayb'tan, o da babasından, o da dedesinden şöyle aktarır: Resulullah, Kur'an üzerinde tefsir yapan ve ileri geri konuşan bir topluluğun yanına öfkelenerek vardığında şöyle buyurdu: "Sizden önceki toplumlar böyle yaptıkları için sapıttılar. Peygamberleri hakkında ihtilafa düştüler. Kitabın bir kısmını bir kısmıyla vurdular. Şunu unutmayın ki: Kur'an'ın bir kısmı, diğer bir kısmını yalanlamak için inmemiştir. Tam tersine, bir kısım bir kısmını tasdik etmek için inmiştir. Bildiklerinizle amel edin. Size karışık gelen, benzeşmeli (müteşabih) ifadelere de iman edin." (c.2, s.6)

Yine aynı eserde, Ahmed'in de başka bir kanalla Amr b. Şuayb'dan, o da babasından ve o da dedesinden tahriç ettiği bir rivayette şöyle deniyor: Resulullah (s.a.a) bir topluluğun Kur'anla ilgili tartışmalara girdiklerini duydu. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Sizden öncekiler, bundan dolayı helak oldular. Allah'ın kitabının bir kısmını, bir kısmıyla vurdular. Oysa Allah kitabını ayetlerinin bir kısmı diğer bir kısmını tasdik edecek şekilde indirmiştir. Allah'ın kitabının bir kısmını diğer bir kısmına dayanarak yalanlamayın. Kitaptan bildiklerinizle amel edin. Bilmediklerinizi de Kur'an alimlerine bırakın."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, rivayetlerde, Kur'an'ın bir kısmını bir kısmıyla vurmak (çürütmek, asılsız tevillere malzeme yapmak), Kur'an'ın bir kısmının bir kısmını tasdik etmesine karşılık olarak zikredilmiştir. Bununla kastedilen ayetlerin konumlarını ve anlamlarını birbirine karıştırmak, maksatları arasındaki uyumu bozmaktır. Muhkemi, müteşabih, mütaşabihi de muhkem olarak algılamak vb. gibi.

Şu halde Kur'an üzerinde kişisel görüşe dayanarak değerlendirmelerde bulunmak, yukarıda işaret ettiğimiz rivayetlerde de belirtildiği gibi, Kur'an hakkında herhangi bir bilgiye dayanmadan açıklamalar yapmak, az önce yer verdiğimiz rivayetlerin de üzerinde durduğu Kur'an ayetlerinin bir kısmını bir kısmıyla vurmak gibi konuların hepsi aynı anlam etrafında döner, hepsi Kur'an'ı Kur'an dışı mesnetsiz kaynaklara dayanarak tefsir etmemenin gerekliliğini vurguluyorlar.

Eğer desen ki: Hiç kuşkusuz, Kur'an insanlar akletsinler ve anlamlarını kavrasınlar diye inmiştir. Nitekim aşağıdaki ayetler bunu vurgulamaktadır: *"Şüphesiz sana kitabı insanlar için indirdik."* (Zümer, 41) *"Bu insanlar için bir beyandır."* (Âl-i İmrân, 138) Bunun gibi daha bir çok ayet örnek olarak gösterilebilir. Hiç kuşkusuz Kur'an'ın açıklayıcısı Peygamber efendimizdir (s.a.a). Nitekim şu ayet buna işaret etmektedir: *"Sana zikri indirdik ki, insanlara kendileri için indirileni açıklayasın."* (Nahl, 44) Sonra Peygamber de sahabelere Kur'an'ı açıklamışlardır. Ardından tabiin kuşağına mensup kimseler de bunları ashaptan almışlardır.

O halde ashabın Peygamber'den aktardıkları şeyler, nebevî açıklamalardır. Dolayısıyla Kur'an nassına göre, bunları bir kenara atmak ya da görmezlikten gelmek doğru değildir. Şayet onlar, Kur'an hakkında Peygamber'e (s.a.a) isnat etmeksizin bir şey söylemişlerse, bu söyledikleri şeyler, kanıtsallık açısından nebevî açıklamalar düzeyinde değilseler bile, kalbimiz bunlara oturuyor. Çünkü ayetlerin tefsiri ile ilgili olarak söyledikleri sözleri, ya Peygamber'den (s.a.a) işitmişler ya da Peygamber'in (s.a.a) açıklamaları ve eğitimi sonucu kazanılan kabiliyetin yol göstericiliği ile vardıkları bir sonuçtur. Yine ashabın öğrencileri konumunda olan tabiin kuşağı ve onların ardınca gelen kimseler tarafından nakledilen şeyler de aynı konuma sahiptir. Arapça'nın kuralları hususunda derinleşen bu insanların Kur'an anlamlarını kavramamaları mümkün mü?

Ayrıca İslam'ın ilk dönemlerindeki din adamlarıyla ilgili tarih hiç kuşkusuz onların, değerlendirmelerini nebevi bir bilgiye dayandırmak için yoğun bir çaba içinde olmalarına ve onların dini kavrama açısından sarf ettikleri insan üstü çabalarına tanıklık etmektir.

Buradan şu sonuca varıyoruz: Onların yolundan ve geleneğinden sapmak, topluluklarının dışına çıkmak, şayet herhangi bir ayeti onların sözleri ve görüşleri arasında bulunmayan bir şekilde tefsir etmek bidattir. Onların, hakkında bir şey söylemedikleri yerde susmak gerekir.

Allah'ın kitabını anlamak isteyen bir kimse için onlardan yapılan nakillere dayanmak yeterlidir. Çünkü rivayetlerin sayısı oldukça kabarık ve binleri aşmaktadır ve her konuda yeterli açıklama yapılmıştır. Sözgelimi Suyuti, Peygamberimizden, sahabeden ve tabiinden aktarılan rivayetlerden on yedi bin tanesini tespit ettiğini söylemektedir.

Buna karşılık olarak derim ki: Daha önce de söylediğimiz gibi, kâfir, mü'min, Kur'an'ın indiği dönemi gören veya görmeyen tüm insanları onun hakkında düşünmeye, üzerinde etüt yapıp derin kavrayışlarda bulunmaya davet eden ayetler, özellikle: *"Onlar hala Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasının katından olsaydı, kuşkusuz içinde birbirini tutmaz bir çok şey bulurlardı."* (Nisâ, 82) ayeti açık bir şekilde gösteriyor ki: Bir araştırmacı, düşünme ve araştırma yoluyla Kur'an ayetlerinin anlamlarını algılayabilir. Ayetler arasında görülen zahiri ihtilafları ortadan kaldırabilir. Ayet bir meydan okuma niteliğindedir.

Dolayısıyla, ayetlerin anlamlarını özellikle böyle bir bağlamda ashabın, onların talebeleri konumundaki tabiin kuşağına mensup şahısların anladıklarına, hatta Peygamberimizin (s.a.a) açıklamalarına döndürmenin bir anlamı yoktur. Çünkü anlaşılan şey, ya sözün zahiriyle uyumludur, düşünme, araştırma ve inceleme yoluyla da olsa lafzın desteklediği bir çıkarsamadır ya da anlaşılan şey, ifadenin zahiriyle uyuşmamaktadır, kelimeler de bunu desteklememektedir. Bu durumda böyle bir çıkarsama yukarıdaki ayetin ifade ettiği meydan okumayla ilintili olmaz ve kanıtsallık niteliğini de yitirir. Bu husus son derece açıktır.

Kuşkusuz, hükümlerin ayrıntılarının, Peygamberimizin (s.a.a) açıklaması olmadan algılanamayacağı tezi gerçeğin ifadesidir. Nitekim Kur'an da böyle durumlarda Peygamber efendimize başvurulma-

sını öngörür: *"Resul size ne verirse, artık onu alın, sizi neden sakındırırsa, artık ondan sakının."* (Haşr, 7) Bunun gibi daha bir çok ayet örnek gösterilebilir. Kıssaların ve kıyamet günü sahnelerinin ayrıntıları için de aynı durum geçerlidir.

Buradan anlıyoruz ki, Peygamberimiz (s.a.a) yalnızca bir öğretici pozisyonundadır. Öğretim ise, deneyimli öğretmenin öğrencisinin zihnine yol göstermesinden, öğrenmesi ve elde etmesi zor olan şeyleri algılaması noktasında kılavuzluk yapmasından başka bir şey değildir. Öğretim olmadan anlaşılması mümkün olmayan şeyleri değil kuşkusuz. Çünkü öğretme, yolu kolaylaştırma ve amaca yakınlaştırma eylemidir. Yeni bir yol icat etme, bambaşka bir maksat oluşturma değil. Bir öğretmen gerçekleştirdiği eğitim esnasında, öğrencinin zihninin kolayca alabileceği şekilde yalnızca ilmi hedefleri belli bir tertibe koymayı ve onları belli bir düzene sokmayı amaçlar ki bu sayede öğrenci yeni bir tertip ve değişik bir düzen için emek sarf ederek ömrünü boşa tüketmiş, gücünü yok yere heder etmiş veya bilgi yanlışlıkları ile yüzyüze gelmiş olmaz.

Aşağıdaki ayetlerde ve benzeri nasslarda işaret edilen husus budur: *"Sana da zikri indirdik ki, insanlara kendileri için indirileni açıklayasın..."* (Nahl, 44) *"Onlara kitap ve hikmet öğretiyor."* (Cuma, 53) Şu halde Peygamber (s.a.a), insanları eğiten ve onlara bizzat Kur'an'ın işaret ettiği hususları açıklayan kimsedir. Bunları yüce Allah Kur'an aracılığıyla zaten açıklamışlar ve insanların da eninde sonunda bunları anlamaları mümkündür. Yoksa Peygamber (s.a.a), insanlara Allah'ın kitabından anlamaları mümkün olmayan şeyleri öğretmekle yükümlü değildir. Çünkü böyle bir iddia şu ayetin ifade ettiği hususla kesinlikle uyuşmamaktadır: *"Bilen bir kavim için, ayetler fasıllar halinde açıklanmış Arapça okunan bir kitaptır."* (Fussilet, 3) *"Bu ise açıkça Arapça olan bir dildir."* (Nahl, 103)

Öte yandan, Peygamberimiz'den (s.a.a) aktarılan ve tevatür düzeyine ulaşan bir çok rivayette, Kur'an'a sarılmaya, onu esas almaya ve kendisinden yapılan nakillerin Kur'anla test edilmesine ilişkin ifadeler yer almaktadır. Bütün bunlar, ancak Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan tüm sözlerin Kur'an'dan da anlaşılabilmesi durumunda bir anlam ifade ederler. Eğer bunun da anlaşılması Peygamberimizin (s.a.a) söz-

lerinin içerdiği açıklamalara bağlı olsa, muhal nitelikli olan kısırdöngüyle karşı karşıya kalmış oluruz.

Ayrıca ashabın aracılığıyla Peygamber'den nakledilen haberlerin, aktarılış yollarını bir an için gözardı etsek bile, ifadeler arasında bir çok ihtilaf vardır. Hem sahabeler arasında ihtilaf, vardır, hem de bir sahabeden aktarılan değişik açıklamalar arasında ihtilaf vardır. Ashaptan aktarılan rivayetleri inceleyenler bunları rahatlıkla görürler. Buna rağmen biri çıkıp da: "Bir ayetle ilgili olarak, onlardan aktarılan değişik görüşler içinde birini seçmek ve onun etrafında birleşmek, ashabın icmasını ihlal etmekten kaçınmak, onların cemaatlerinin dışına çıkmamak gerekir;" derse, onun bu sözünün hiç bir geçerliliği olmaz. Çünkü ashabın kendisi bu yolu tutmamışlar. Böyle bir yönteme bağlı kalmamışlardır. Aralarında ihtilaf etmekten kaçınmamışlardır. Bu durumda başkalarından onların sözleri etrafında birleşmeleri istenebilir mi? Oysa onların sözlerinin başkası için bağlayıcı olmak gibi bir ayrıcalığı olmadığı gibi, ihtilaf etmek de, onlar için serbest başka insanlar için de yasak değildir.

Kaldı ki Kur'an ayetlerinin anlamını kavrama bağlamında, İslam'ın ilk dönemlerindeki sahabe ve tabiin kuşağına mensup tefsir bilginlerinin elimize ulaşan açıklamalarını esas almak, bilgiyi doğal merasında ilerlemekten alıkoyar ve araştırma eylemlerini sonuçsuz bırakır. Bunu ilk dönem tefsircilerin kaleme aldıkları eserlerde, ilk döneme ait sözlerde gözlemlemek mümkündür. Çünkü tefsir olarak onlardan aktarılan, basit anlamlar, derinlikten, araştırmadan, dikkatli gözlemden yoksun sözlerden başka bir şey değildir. Hani nerede: *"Biz kitabı sana, her şeyin açıklayıcısı olarak indirdik."* (Nahl, 89) ayetinde işaret edilen Kur'anî incelikler, yüksek bilgiler!

İlk kuşak tefsircilerin anlayışları, kararlılıkları ve içtihat şevkleri dolayısıyla Kur'an anlamlarını kavrayamamalarının imkansız olduğuna ilişkin olarak ileri sürülen iddiayı da, bizzat onlar arasında bir çok ayetin anlamı üzerinde yaşanan ihtilaflar, onlardan aktarılan sözler arasındaki çelişkiler çürütmektedir. Çünkü ihtilaf ve çelişki, ancak gerçeğin bilinmemesi ve gerçeğe giden yolun başka yollardan ayırdedilme-mesi durumunda söz konusu olabilir.

İşin aslı şudur: Kur'an'ı anlama yolu kapalı değildir, İlahi beyan ve hikmetli zikri anlamanın yolu, yine ilahi beyan ve hikmetli zikirdir.

Yâni Kur'an'ın maksatlarını anlamada başka yollara, yöntemlere ihtiyaç yoktur. Yüce Allah'ın yol gösterici, nur ve her şeyin açıklayıcısı olarak tanıttığı bir kitabın kendisinden başka yol göstericilere, başka aydınlatıcı nurlara, mesajının algılanması için başka kılavuzlara ihtiyaç duyduğu düşünülebilir mi?

Eğer desen ki: Sahih kaynaklarda belirtildiğine göre, Peygamber efendimiz (s.a.a), Müslümanlara yönelik olarak yaptığı son konuşmasında şöyle buyurmuştur: "Ben sizin aranızda ağırlığı ve değeri olan iki şey bırakıyorum. Biri büyük biri de küçüktür. Büyük olanı, Rabbimin kitabıdır, küçük olanı ise, Ehl-i Beytim'dir. Bu ikisi hakkında beni riayet edin. Bu ikisine sarıldığınız sürece sapmazsınız."

Bu hadisi gerek Şia, gerek Ehl-i Sünnet kaynakları, mütevatir kanallardan büyük bir sahabi topluluğundan rivayet etmişlerdir. Hadis bilginleri, bu hadisi rivayet eden sahabilerin sayısının otuz beşe ulaştığını belirtmişlerdir.

Bazı rivayetlerde şöyle bir ifadeye yer verilir: "Cennetteki havuzun yanında bana gelinceye kadar bu ikisi birbirinden ayrılmazlar."

Bu hadis, Ehl-i Beyt İmamlarının Kur'an'la ilgili değerlendirmelerinin kanıtsal nitelikte olduğunu, dolayısıyla tefsir bağlamında onların söylediklerini esas almanın, bununla yetinmenin zorunlu olduğunu gösterir. Aksi takdirde, ikisini birbirinden ayırma gibi bir durum söz konusu olacaktır.

Buna karşılık olarak Ben derim ki: Biraz önce, Peygamberin (s.a.a) açıklamalarına tabi olmakla ilgili olarak söylediklerimiz burada da geçerlidir. Sözü edilen hadis, Kur'an'ın zahirinin kanıtsallığını iptal etme ve sadece Ehl-i Beyt hadislerinin zahirini hüccet kılma bağlamında söylenmiş değildir. Nasıl olabilir? Oysa Peygamberimiz (s.a.a): "Bu ikisi birbirinden ayrılmazlar" buyuruyor. Bu ifade kanıtsallığın her ikisi için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Şu halde Kur'an'ın kendi anlamlarına işaret etmesi, içerdiği ilahi bilgileri açığa çıkarması gibi bir misyonu vardır. Ehl-i Beyt İmamlarının da Kur'an'ın mesajını ve hedefini insanlara göstermek, Kur'an'ı anlamanın yoluna işaret etmek gibi bir işlevi söz konusudur.

Kaldı ki, Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet edilen ve insanları Kur'an'ı esas almaya, içeriği üzerine düşünmeye ve kendisinden rivayet edilen sözleri Kur'an'la test etmeye davet eden hadislerin ben-

zeri sözler, Ehl-i Beyt İmamlarından da (hepsine selam olsun) rivayet edilmiştir.

Öte yandan, Ehl-i Beyt İmamlarından (onlara selam olsun) aktarılan rivayetlerin büyük bir kısmı, bir ayeti başka bir ayetin kanıtı olarak algılamaya, bir anlamı başka bir anlama şahit olarak göstermeye ilişkin ifadeler içermektedir. Böyle bir durum ancak, anlamın muhatap tarafından algılanabilir, belli ve geçerli bir yoldan geldiği için de zihni tarafından rahatlıkla bağımsız olarak kavranabilir olması ile mümkün olacak bir husustur.

Yine Ehl-i Beyt İmamlarından aktarılan başka rivayetlerde de bu hususa gayet açık bir şekilde işaret edilmektedir. Örneğin el-Mehasin adlı eserin müellifi, kendi rivayet zinciriyle Ebi Lubeyd el-Bahranî'den o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah'ın kitabının müphem, anlaşılmaz olduğunu ileri süren kimse, helak olur ve başkalarını da helak eder." (s.270, h:360)

Yine bu eserde ve el-İhticac adlı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) buna yakın bir hadis daha aktarılır: "Size bir şeyden söz ettiğim zaman, onun hakkında Allah'ın kitabındaki açıklamayı sorun..." (el-İhticac, c.2, s.55)

Yukarıda yaptığımız açıklamalarla Kur'an'ın içerdiği bilgileri Kur'an aracılığıyla algılamanın mümkün olduğu ve bunların akıllardan örtülü, gizli olmadığını ifade eden hadislerle, zahirleri bunun tam tersini ifade eden hadisleri birbirleriyle bağdaştırmak ve çelişkiyi ortadan kaldırmak mümkündür.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Cabir'den şöyle rivayet edilir: İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Hiç kuşkusuz Kur'an'ın batını bir yönü vardır ve bu batını yönün de bir zahiri vardır." Sonra dedi ki: "Ey Cabir, insanların aklına Kur'an'dan daha uzak bir şey yoktur. Bir ayetin başı bir hususla, ortası bir diğer hususla ve sonu da bir başka hususla ilgili inmiş olabilir. O değişik yönlere işaret eden ama (başı, ortası, sonu) bütünlük arzeden bitişik bir sözdür." (c.1, s.11, h.2) Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır.

"İnsanların aklına Kur'an'dan daha uzak bir şey yoktur" sözü bazı rivayetlerde Peygamber efendimize nispet edilir. Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "Kur'an çok yönlü bir taşıyıcıdır..." (Nehc-ül Belağa, hikmetli sözler: 77)

Şu halde teşvik edilen, Kur'an'ın Kur'an yoluyla tefsir edilmesidir. Yasaklananısa, Kur'an'ın başka yöntemlerle tefsir edilmesidir. Bundan da anlaşılıyor ki, tefsir yaparken ayetleri anlamak için Kur'an'dan yardım istemek ve ayeti ayetle tefsir etmek gerekir. Kuşkusuz bunun için de Peygamber efendimizden ve Ehl-i Beyti'nden aktarılan sözler üzerinde düşünmek, bunlar aracılığıyla bu kabiliyete varmak ve daha sonra tefsir etmeye başlamak gerekir. Hiç kuşkusuz insanları doğruya ileten yüce Allah'tır.

10- Şüphesiz inkar edenler, onların malları da, çocukları da kendilerini Allah'tan müstağni kılmaz. İşte onlar, ateşin yakıtıdırlar.

11- Tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin gidiş tarzı gibi. Ki onlar da ayetlerimizi yalanladılar. Böylece Al-

lah günahları aracılığıyla onları yakalayıverdi. Allah'ın azabı çok şiddetlidir.

12- İnkar edenlere de ki: "Yakında yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir yataktır."

13- Karşı karşıya gelen iki toplulukta, sizin (siz müşrikler) için bir ayet ve ibret vardır. Bir topluluk, Allah yolunda çarpışıyordu, diğeri ise kâfirdi ki göz görmesiyle onları iki kat görüyorlardı. İşte Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, gözleri olanlar için gerçekten bir ibret vardır.

14- Kadınlara, oğullara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüşe, salma (veya işaretli) güzel atlara, hayvanlara ve ekinlere duyulan tutkulu şehvet, insanlara süslü ve çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının metaıdır. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır.

15- De ki: Size bundan daha hayırlısını bildireyim mi? Korkup sakınanlar için Rabblerinin katında, içinde temelli kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır. Allah, kulları hakkıyla görendir.

16- Onlar (sakınanlar); "Rabbimiz şüphesiz biz iman ettik, artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateşin azabından koru" diyenlerdir.

17- Sabredenler, doğru olanlar, gönülden boyun eğenler, infak edenler ve seher vakitlerinde bağışlanma dileyenlerdir.

18- Allah adaleti ayakta tutarak, gerçekten kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilah olmadığına şahitlik ettiler. Mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilah yoktur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Daha önce: "Bu surenin indiği sıralarda, Müslümanlar içerden mü-nafıklarla ve onların gelişmelerin aleyhlerine dönmesini, davetlerinin sonuçsuz kalmasını amaçlayan düşmanların içlerine attıkları bir takım vesveseler ve zihin bulandırıcı düşüncelere kulak veren ve etkilenen basit insanlarla sınanıyordu. Dışarıdan ise, dış dünyanın yoğun bir bas-kısı altındaydılar, müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlar, davetlerinin sonuçsuz kalması, yaktıkları meşalenin sönmesi, nurlarının işlevsiz hale gelmesi için her yola baş vuruyor, elleriyle, dilleriyle, kısacası var güçleriyle çalışıyorlardı. Surenin mesajı, Müslümanları aynı amaç üzerinde birleşmeye, sabretmeye, direnmeye ilişkin bir çağrı özelliğine sa-hiptir. Böyle yapmaları durumunda daha sağlıklı bir yapıya kavuşacak, içeriden kendilerini can evinden vurmayı amaçlayan fitne ve dışarıdan üzerlerine çullanmaya hazırlanan düşman tehdidi etkisiz kalacaktır." demiştik.

Daha önce ele aldığımız *"Sana kitabı indiren O'dur"* diye başlayan ve *"Doğrusu Allah vadiden dönmez"* ifadesiyle son bulan ayetler grubu, münafıklara ve kalplerinde kayma olanlara yönelik bir eleştiri niteliğindeydi. Bunun yanında Müslümanlara da dinin temel prensipleri bağlamında anladıkları, kavradıkları hususlar üzerinde sebat etmeleri, karışık gelen, derinliğini kavrayamadıkları, gerçek mesajını algılayamadıkları ifadelere de teslim olup pürüzsüz iman etmeleri telkin ediliyordu. Bu arada, dini hayatı altüst eden, Müslümanları fitnenin girdabına düşüren ve mutluluk düzenini bozan en büyük etkenin müteşabih ifadelere Kur'an'ın bütününden soyutlayacak şekilde tabi olmak ve onları tevil etme arzusu şeklinde somutlaşan davranış olduğuna dikkat çekiliyor. Böyle olunca da dini yolgöstericilik sapıklığa ve şaşkınlığa dönüşür, toplumun birliği zedelenir, darmadağın olur, bütünlük yerini uyumsuzluğa, ahenksizliğe bırakır.

Tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu ayetler grubunda ise, kâfir ve müşriklerin durumu ele alınıyor, onların yakın bir zamanda yenilgiye uğratılacakları ifade ediliyor. Hiçbir konuda yüce Allah'ı aciz bırakamayacakları, başkaldırılarının sonuca varmayacağı belirtiliyor. Bu arada sapıklıklarının ve gerçekleri ayırt edemeyişlerinin gerisinde-

ki gerekçenin, kendilerine dünyanın çekici güzelliklerinin tutkulu birer şehvet haline getirilmesi olması olduğu dile getiriliyor. Dünyanın çekici güzellikleri arasında yer alan mal ve evlat gibi şeylerin Allah'a karşı kendilerine bir yarar sağlayacağını, Allah'tan gelebilecek bir azabı bertaraf edebileceklerini sandılar. Ama bu sanılarında büyük bir yanılgı içindedirler. Çünkü yüce Allah emrinde galip olandır.

Eğer mal ve evlat gibi şeyler, insana Allah'a karşı bir yarar sağlayabilseydi, Firavunoğulları ve ondan önceki güçlü, heybetli ama zalim topluluklara yarar sağlardı. Sözü edilen süper güçler, Allah'ın azabı karşısında hiçbir şey yapamadılar. Malları ve orduları kendilerini koruyamadı. Allah onları, günahlarından dolayı suçüstü yakaladı. İşte şu kâfir ve müşrikler de aynı şekilde, yakın bir zamanda yenilgiye uğratılacak ve işledikleri zulümlerden dolayı suç üstü yakalanacaklardır. Bu arada mü'minlere düşen, sözü edilen dünyanın gözalıcı, çekici şehvetleri hususunda Allah'tan korkup sakınmaktır. Bunu yapmaları durumunda, dünya mutluluğuna, ahiret sevabına ve yüce Rablerinin hoşnutluğuna nail olacaklardır.

İçeriklerinden de anlaşıldığı gibi, bu ayetler, kâfirlerin durumunu gözler önüne seriyor. Yine ileride değineceğimiz gibi, bundan sonraki ayetler de Yahudi ve Hıristiyanlar gibi kitap ehli toplulukların durumunu sergiliyor.

"Şüphesiz inkar edenler, onların malları da, çocukları da kendilerini Allah'tan müstağni kılmaz." Eğna anhu maluhu min fulan=Malı kendisini falancadan gani kıldı." dediğimizde, sahip olduğu malın onun falan kimseye olan ihtiyacını ortadan kaldırdığına, artık malından dolayı ona muhtaç olmadığına işaret etmiş oluruz. İnsan, varoluşunun ve çevresini algılamaya başlamasının ilk aşamasında kendisini dışarıya muhtaç görür. Bu, aynı zamanda, bir yaratıcıya ve düzenleyiciye ihtiyaç olduğunun ilk fıtri algılamasıdır.

Sonra kendisini sebepler içinde sınırlı bulduğunda ve ihtiyaçlarının da neler olduğunu tespit ettiğinde, ilk önce bedensel, bitkisel kemale ihtiyacının olduğunu algılar. Burada beslenme ve evlat sahibi olmayı kastediyoruz. Sonraki aşamalarda iç güdüleri, diğer hayvansal kemallerin de farkına varmasını sağlayacak yönde devreye girerler. Bunlar da yavaş yavaş insanın hayal gücünün dünyanın alımlı giysiler, barınma yerleri ve çiftleşme gibi süslerini kemal olarak gösterdiği şey-

lerdir. Tam bu noktada beslenme iç güdüsü, mal sahibi olma iç güdüsüyle yer değiştirir. Ki onun hayatın tüm problemlerini çözecek bir anahtar olduğu sanılır. Çünkü insanların genel eğilimi malın böyle bir işlevinin olduğu yönündedir.

İnsanın mutluluğunun garantisinin beslenme ve evlat olduğu şeklindeki düşünceden sonra, dünya hayatının mal ve evlat sahibi olmaya bağlı olduğu sanısı egemen olur. Bu noktadan sonra insan çekici güzelliklere ve şehvetlere büyük bir tutkuyla yönelir. Tüm ilgisini sebepler üzerinde yoğunlaştırır. Bundan dolayı kalbi de sebeplerin ötesine geçemez olur. Sebeplerin bağımsız etkinliklerinin olduğunu varsayar. Bu aşamada artık Rabbini unutur. Mal ve evladın kuyruğuna yapışır. Ama bu bilgisizlik insanın felaketidir. Çünkü o, bu davranışıyla Rabbinin ayetlerinin üzerini örter, onları inkar eder. Bunun nedeni, temel gerçekleri karıştırmış olmasıdır. Çünkü, onun Rabbi Allah'tır. O'ndan başka ilah yoktur, O, diridir, tüm evrenin egemenidir. Hiçbir şey hiçbir şekilde O'ndan müstağni olamaz. Herhangi bir şeyin insanı O'ndan müstağni kılması mümkün değildir.

Bu açıklama ile, ayette, çocuklardan önce maldan söz edilmesinin nedeni anlaşılıyor. Çünkü insanlar açısından mala -bunun aslının da beslenme olduğunu vurguladık- güvenmek evlada güvenmekten daha öncelikli ve daha fazla itibar edilen bir husustur. Kimi durumlarda evlat sevgisinin mal sevgisini bastırdığı görülse de vardığımız bu sonuç değişmez.

Ayette, yanlış algılamaları dışlayan anlatıma benzer, özlü anlatım söz konusudur. Bu durumda ayetin anlamsal açılımı şöyle olur: İnkar edenler, ayetlerimizi yalanladılar, mallarının ve evlatlarının kendilerini Allah'tan müstağni kılacağını sandılar. Onlar büyük bir yanılgıya düştüler. Çünkü hiçbir zaman ve hiçbir şeyde Allah'tan müstağni olmak mümkün değildir. Bir sonraki ayet de bu noktaya temas etmektedir.

"İşte onlar, ateşin yakıtıdırlar" Ayetin orijinalinde geçen "el-vekûd" ateş tutuşturma ve alevlendirme amacıyla kullanılan yakıt demektir. Bu bakımdan ayet, aşağıdaki ayetle aynı anlamı vurgulamaya yöneliktir: *"Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının."* (Bakara, 24) *"Gerçekten siz de, Allah'ın dışında taptıklarınız da cehennemin odunusunuz."* (Enbiya, 98) Bu ayetlerle hangi noktaya işaret edildiği ile

ilgili olarak Bakara suresinin tefsirinin akışı içinde bazı açıklamalara yerverdik.

Söze isim cümlesi ile başlamak, öncelikle işaret ismine (ulaike) yervermek, kullanılan işaret isminin uzaklığı gösterir olması, araya fasl zamirinin (hum=onlar) konulması, "yakıt" kelimesinin tek başına değil de "ateş"e izafe edilmiş olarak kullanılması, bütün bunlar, ifadede bir sınırlandırma amacının güdüldüğünü gösterir. Bundan da kaçınılmaz olarak şu sonuç çıkıyor: Allah'ın ayetlerini yalanlayan kâfirler, ateş azabının temel unsurları ve cehennemin tutuşturulması için kullanılan asıl yakıtlar konumundadırlar. Diğer günahkarlar, ancak onlarla tutuşturulan ateşte yanarlar. Burada değinilen husus, ileride: *"Bu, Allah'ın murdar olanı temizden ayırdetmesi; murdarı, bir kısmını bir kısmı üzerinde kılıp tümünü biriktirerek cehenneme atması içindir."* (Enfâl, 37) ayetiyle ilgili olarak yapılan açıklamayı destekler niteliktedir.

"Tıpkı Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin gidiş tarzı gibi..." Ayetin orijinalinde geçen "de'b" kelimesi, dilbilimcilerinin belirttiğine göre, "sürekli gidiş" demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Sürekli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi."* (İbrahim, 33) Gelenek ve adetler de sürekli gidiş oldukları için "de'b" olarak isimlendirilmişlerdir. Ayette kastedilen de bu anlamdır.

"Kede'bi=gidiş tarzı gibi" ifadesi, takdir edilmiş bir ifadeyle ilintilidir. Bu takdiri ifadeye de önceki ayette işaret ediliyor: "Onları müstağni kılmaz." "Gidiş tarzı." ifadesini "ayetlerimizi yalanladılar" ifadesi açıklıyor ve o da cümle içinde "hal=vaziyet bildirme" işlevini görüyor. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, ayetin takdirî anlamı şöyle olur: "inkâr edenler, ayetlerimizi yalanladılar ve bunu sürekli bir gelenek haline getirdiler. Bunu yaparken mallarının ve evlatlarının Allah'a karşı kendilerini müstağni kılacağını sandılar. Tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin gidiş tarzı gibi. Ki onlar da ayetlerimizi yalanlamışlardı.

"Böylece Allah günahları aracılığıyla onları yakalayıverdi." "Bizunûbihim=günahları" kelimesinin başındaki "Ba" harf-i cerri, görüldüğü kadarıyla sebebiyet ifade etmektedir. "Aheztuhu bi zenbihi=onu günahıyla yakaladım" denildiği zaman, "Onu günahı sebebiyle yakaladım" anlamı kastedilir. Ancak iki ayetin paralelliği ve

inkar edenlerin durumlarının Firavun hanedanı ve onlardan önceki toplumların gidiş tarzıyla karşılaştırılması, "ba" harfinin alet özellikli olmasını gerektirmektedir. Çünkü inkar edenler için, onların ateşi tutuşturmada kullanılan yakıtlar oldukları, böylece azap gördükleri belirtiliyor. Nitekim Firavun hanedanı ve onlardan önceki kâfirler de günahlar aracılığıyla suç üstü yakalanmışlardı. Dolayısıyla onların başına gelen azap, onların işledikleri günahın aynısıydı. Kurdukları düzenler kendi başlarına geçti, işledikleri zulümler sonuçta kendilerine geri döndü. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Oysa hileli düzen, kendi sahibinden başkasını sarıp kuşatmaz."* (Fatır, 43) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Onlar bize zulmetmediler, ancak kendi nefislerine zulmettiler."* (Bakara, 57)

Buradan hareketle yüce Allah'ın kendisini *"cezası çok şiddetlidir"* şeklinde tanıtmasının ne anlam ifade ettiğini kavrıyoruz. Buna göre, yüce Allah'ın azabı insana bir açıdan gelip de bir başka açıdan ulaşmayan, bir mekanda dokunup da bir başka mekanda dokunmayan, bir şartla isabet edip de bir başka şartla isabet etmeyen, yönelmeyen türden değildir. Ama yüce Allah'tan başkasının cezalandırması bu tür özellikler taşımaz. Sözgelimi Allah'tan başkasının bir insana yönelttiği kötülük sadece bazı yönlerden ulaşabilir; üstten ve ya alttan örneğin. Bazı yerlerde dokunabilir, ama diğer bazı yerlerde dokunmaz. Dolayısıyla kaçmak, sakınmak veya bir yere sığınmakla bu tür kötülüklerden yakayı sıyırmak mümkündür. Oysa yüce Allah'ın cezalandırması için bunu söyleyemeyiz. O, insanı ameliyle ve günahıyla yakalar. Günah, zahiri ve batınî olarak insanla beraberdir, ondan ayrılmaz. İnsanı ateşin yakıtı yapar, onu çepeçevre kuşatır. Kaçmanın, ya da kaçmamanın hiçbir yararı yoktur. Ondan yakayı sıyırmanın, kaçıp kurtulmanın imkanı olmaz. Çünkü Allah'ın azabı çok şiddetlidir.

"Ayetlerimizi yalanladılar, böylece Allah günahları aracılığıyla onları yakalayıverdi." ifadesinde, önce gayıb sigasından (üçüncü şahıs kipinden) doğrudan hitap sigasına geçiş [önceki ayette gayıp farzedilmiş "ayetlerimizi yalanladılar" cümlesinde birinci çoğul şahıs kipinde söz konusu edilmiştir] yapılıyor, ardından yeniden gayb sigasına geçiş yapılıyor. [ve "Allah yakalayıverdi" denilerek üçüncü tekil şahıs kipinde söz konusu edilmiştir.]

Gayıp sigasından hitaba geçiş yapılmasının nedenine gelince: *"Ayetlerimizi yalanladılar"* ifadesinde dinleyicinin zihnini uyaran ve neşe kazandıran bir etki söz konusudur. Bunun yanında haberi doğrulamaya yaklaştırma amacı da güdülüyor. Tıpkı bir insana: Falan adam iğrenç hayasızlıklar işleyen bir kimsedir. Onunla birlikte olma bedbahtlığına düştüm. Onunla oturup kalkmaktan kaçınmak gerekir" demen gibi. Çünkü: "Ben de onunla beraber olma bedbahtlığına düştüm" cümlesi, haberi doğrulatma ve gerçekliğini kanıtlama amaçlıdır. Bunu da tanık olmaya ya da somut gözlemlere dayanarak gerçekleştiriyor.

Şu halde şöyle bir anlam kastedilmiş diyebiliriz -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir-: "Firavun hanedanı da, küfür ve ayetleri yalanlama bakımından şu kâfirlere benzer bir gidiş tarzı üzereydiler. Bu haberde kuşku yoktur. Çünkü biz oradaydık ve olaylara tanıktık. Nitekim ayetlerimizi yalanladılar, biz de onları yakalayıverdik."

Yine gayıp sigasına geçiş yapılmasının nedeni ise, *"Allah onları yakalayıverdi."* ifadesinde, istenen amacın elde edilmesinden sonra, sözün normal akışına, yâni gayp sigasıyla cümle kurulmasına geri dönülüyor. Bunun yanında, bu ifade ile hükmün merciinin uluhiyet makamı olduğuna işaret ediliyor. Bu makam tüm evrendeki işler üzerinde egemendir, bütün gelişmeleri O, yönlendirir. Büyük küçük her şey O'nun kontrolündedir. Bu nedenle *"Allah'ın azabı çok şiddetlidir."* ifadesinde "Allah" lafzı bir kez daha tekrarlanıyor ve "O'nun azabı çok şiddetlidir" denilmiyor. Bu tarz bir ifade şeklinin seçilmiş olması, onlara, yüce uluhiyet makamına ve günahkârları günahlarından dolayı yakalaması son derece kolay olan zâta karşı çıktıklarının, savaş açtıklarının hatırlatılması amacına yöneliktir. O'nun, azabı çok şiddetlidir. Çünkü O, ulu Allah'tır.

"İnkâr edenlere de ki: Yakında yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz." Ayetin orijinalinde geçen "tuhşerûne" fiilinin mastarı olan "haşr" kelimesi, bir topluluğu bulundukları yerden, kovmak suretiyle çıkarmak demektir. Bir kişi için kullanılmaz. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onları da mahşerde bir arada toplamışız da, içlerinden hiçbirini dışarıda bırakmamışızdır."* (Kehf, 47) Tefsirini sunduğumuz ayetin orijinalinde geçen "el-mihad" kelimesi, yatak demektir.

Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, kâfirler ve inkar edenler ifadesiyle kastedilenler, müşriklerdir. Bundan önceki ayetin zahiri de bu yönde bir mesaj içermektedir. *"Şüphesiz inkar edenler, onların mal-ları da, çocukları da..."* Yâni burada Yahudiler kastedilmiyor. Böyle bir anlam, iki ayet arasındaki bütünlüğe daha uygun düşmektedir. Çünkü bu ayette, onların yenilgiye uğratılmalarından ve cehenneme doğru toplatılmalarından söz edilirken, önceki ayette onların büyüklük kompleksine kapılmalarına, burun kıvırmalarına, mal ve evlada güvenmekten kaynaklanan ekabirliklerine işaret ediliyor.

"Karşı karşıya gelen iki toplulukta, sizin için bir ayet ve ibret vardır." Ayetin zahirinden algıladığımız kadarıyla hitap kâfirlere yöneliktir. Bu bakımdan ifade, Peygamberimizden kâfirlere karşı söylenmesi istenen: *"Yakında yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz."* ifadesinin tamamlayıcı parçası konumundadır. Bunun yanında hitabın mü'minlere yönelik olması da mümkündür. Onlar, ibret almaya, yüce Allah'ın Bedir günü kendilerine yaptığı iyiliği düşünmeye davet edilmiş olabilirler. Çünkü yüce Allah Bedir günü gözlerde tasarrufta bulunarak olağanüstü bir zafer bahşetmişti. Bu durumda, ifadenin bir tür iltifat sanatı örneğini içerdiğini söyleyebiliriz. Çünkü Peygamberimizden söylenmesi istenen: *"İnkar edenlere de ki:"* diye başlayan ifade sonunda, kendisiyle beraber olan mü'minlere yönelik bir çağrı şeklini de alıyor. Ancak, şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, ayetin akışı itibariyle birinci değerlendirme daha uygundur.

Ayet, iki topluluğun karşı karşıya gelmesinden ve yüce Allah'ın Allah yolunda savaşan topluluğa yardım etmesinden söz ettiği için, -kıssayı somut olarak anlatmamasına ve olayın adını koymamasına rağmen- Bedir savaşına uyarlanabilir. Sure de bu olaydan, hatta Uhud savaşından sonra nazil olmuştur.

Öte yandan ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, kıssa, bu özellikleriyle muhataplar tarafından biliniyordu, onlar burada anlatılan olayları hatırlıyorlardı. Çünkü bu kıssa ile ilgili anlatıma: *"Karşı karşıya gelen iki toplulukta, sizin için bir ayet ve ibret vardır."* ifadesiyle giriş yapılıyor. Yüce Allah sadece Bedir savaşı ile ilgili olarak, savaşan tarafların gözlerini yanılttığını, karşı tarafı olduğundan farklı görmelerini sağladığını belirtiyor.

Bedir savaşı hakkında kullanılan ifade ise şöyledir: *"Karşı karşıya geldiğinizde, Allah, olacağı olan işi gerçekleştirmek için, onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Ve bütün işler Allah'a döndürülüyor."* (Enfâl, 44) Gerçi, bu ayette, çok gösterme yerine az göstermeden söz ediliyor; ancak başlangıçta mü'minler müşriklere az gösterilmiş olabilir, ki saldırmaya cesaret edebilsinler, vuruşmaktan kaçmasınlar. Sonra iki topluluk karşı karşıya gelince ve saflar birbirine girince, mü'minler onlara çok gösterilmiş olabilir, ki psikolojik olarak hezimete uğrasınlar ve çözülüp kaçsınlar.

Her halukarda tefsirini sunduğumuz ayette, onların zihninde, karşı tarafın çok gösterilmesi olayı üzerinde durulmuştur. Eğer ayetin müşriklere hitap ettiğini kabul edersek, bu durumda, ayeti ancak Bedir savaşı ile ilgili bir anlatım olarak alabiliriz. Kaldı ki ayetin bir kıraata göre "yerevnehum=görüyorlar" yerine "terevnehum=görüyordunuz" şeklinde okunması, bizim söylediklerimizi destekleyen bir husustur.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Siz ey müşrikler, eğer basiret sahibi, gerçekleri gören kimseler olsaydınız, galibiyetin hakka ait olduğunu, yüce Allah'ın dilediğini yardımıyla desteklediğini, mal ve evlat ile galibiyetin elde edilmediğini anlamanız için Bedir günü meydana gelen olayları ibret almanız ve gerekli dersleri çıkarmanız için yeterliydi. Mü'minler yüce Allah'ın yolunda savaşıyorlardı. Onlar azınlıktılar ve sayıları kâfirlerin üçte biri kadar bile olmayan zayıflar topluluğuydular. Kâfirlerle onların gücünü mukayese etmek bile abesti. Üç yüz on üç kişiydiler ve sadece altı zırhları, sekiz kılıç ve atlıları vardı. Müşriklerin gücü ise, yaklaşık olarak bin savaşçı civarındaydı. Donanımları, atları, develeri, güçleri sayılmayacak ölçüde idi. Her bakımdan hazırdılar. Ama sayıca azınlık ve zayıf konumda olmalarına rağmen yüce Allah düşmanlarına karşı mü'minlere yardım etti. Onları düşmanın gözünde çok gösterdi. Melekler mü'minleri desteklediler. Güvendikleri malları ve evlatları, sayısal çoklukları, donanımları, orduları, Allah'a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlayamadı.

Yüce Allah, burada yaptığı gibi, Enfâl suresinde Bedir kıssasını anlatırken, iki kez Firavun hanedanının ve onlardan önceki toplulukların Allah'ın ayetlerini yalanlama geleneklerini gündeme getiriyor ve bu günahlarından dolayı suç üstü yakalandıklarını hatırlatıyor.

Bedir savaşını hatırlatmak suretiyle öğüt verilmesi, önceki ayette işaret edilen galibiyetten maksadın öldürülme, köklerinin kurutulması olduğuna yönelik bir işarettir. Dolayısıyla ayetler, bir bakıma savaş tehdidi niteliğindedir.

"Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, diğeri ise kâfirdi..." Dikkat edilirse, ayette "diğeri ise şeytan veya tağut yolunda savaşıyordu" şeklinde bir ifade kullanılmıyor. Çünkü sözün akışı, iki yol arasında bir karşılaştırma yapmaya yönelik değildir. Tersine, burada amaç, hiçbir şekilde Allah'tan müstağni olunamayacağını vurgulamaktır. Galibiyetin O'nun elinde olduğunu anlatmaktır. Şu halde, burada Allah'a iman ve O'nun yolunda cihad ile Allah'ı inkar arasında bir karşılaştırma yapıldığından söz edebiliriz.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla "yerevnehum misleyhim=onları iki kat görüyorlardı" ifadesindeki iki zamir "Bir topluluk... savaşıyordu" ifadesine dönüktürler. Yâni, kâfirler mü'minleri olduklarının iki katı olmak üzere altı yüz yirmi kişi olarak görüyorlardı. Oysa gerçek sayıları üç yüz on üçtü. Öte yandan iki zamirin dönüş yerlerinin farklı olması ihtimalini göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlam çıkar karşımıza: "Mü'minleri, kâfirlerin sayısının iki katı kadar görüyorlardı." Ancak bunun da ifadenin zahiri ile uyuşmadığı ortadadır.

Bazıları iki zamirin "kâfir topluluğa" dönük olması ihtimalini söylemişlerdir. Eğer böyle olursa şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Kâfirler, kendilerini, asıl sayılarının iki katı (yâni bin kişiyi iki bin kişi) olarak görüyorlardı. Bunun sonucunda mü'minleri de aynı oranda azımsamaları gerekir. Bu demektir ki, mü'minleri kendilerinin altıda bir oranları kadar görüyorlardı. Gerçekte ise mü'minlerin onların sayısına oranları üçte birdi. Böyle bir yorum söz konusu ayetin Bedir kıssası ile ilgili olan şu ayetle uyuşması için yapılmıştır: *"Karşı karşıya geldiğinizde, Allah, olacağı olan işi gerçekleştirmek için, onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu."* (Enfâl, 44) Aksi takdirde bir ayetin diğer bir ayetle çelişmesi söz konusu olacaktır.

Buna karşılık olarak şöyle cevap verilmiştir: Böyle bir şey en beliğ, en etkili bir sözün görkemine yakışmayacak bir karışıklığa yol açar. Hatta değerlendirmeye göre ayetin şöyle olması gerekirdi: "Ye-

revne enfusehum misleyhim" "Onlar kendilerini bulunduklarının iki katı görüyorlardı." veya bunu ifade edecek başka bir cümle kullanılması gerekirdi. İki ayet arasında çelişki olması ihtimaline gelince; böyle bir ihtimal, ancak tavır ve konumun aynı olması durumunda söz konusu olabilir. Oysa böyle bir sonucu haklı çıkaracak herhangi bir kanıt yoktur. Çünkü yüce Allah'ın her iki topluluğu da karşı tarafın gözüne az göstermiş olabilir. Ki kalpleri savaşa daha sıkı bir şekilde bilensin. Cesaretleri artsın, ancak vuruşmalar fiilen başlayınca, savaş iyi-ce kızışınca kâfirler mü'minleri, oldukları sayılarının iki katı olarak görmeye başladılar. Bunun üzerine psikolojik hezimete uğrayarak, arkalarına bakmadan savaş meydanından kaçmaya başladılar. Bu ifade bir açıdan, kıyamet gününü tasvir eden şu ayetlere benziyor: *"İşte o gün ne insan, ne de cinne günahından sorulmaz."* (Rahman, 39) *"Ve onları durdurup tutuklayın, çünkü sorguya çekileceklerdir."* (Sâffat, 24) Bunun, her iki ayetin ilgili oldukları konumların birbirlerinden farklı olmasından başka bir izahı olmaz.

"Onları iki kat görüyorlardı" ifadesinde iki zamirle ilgili olarak başka ihtimaller üzerinde de durulmuştur; ancak bu ihtimallerin ortak noktası, ayetin zahiri ile bağdaşmamalarıdır. Bu yüzden söz konusu ihtimalleri burada değerlendirme gereğini duymadık. Yine de doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

"Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, gözleri olanlar için gerçekten bir ibret vardır." Ayette geçen "yueyyidu" kelimesinin mastarı olan ve desteklemek anlamına aldığımız "teyid" kelimesi, el anlamına gelen "yed" kelimesinden türemiştir ve güç anlamını ifade eder. "Absar=gözler" ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, maddi gözler kastedilmiştir. Çünkü ayet, görme yanılması ile ilgilidir, sayı-ların az veya çok gösterilmesi şeklinde gözlerde tasarruf edildiğini içermektedir. Bir diğer görüşe göre, kastedilen basirettir, sezgidir. Çünkü ibret almak kalbî basiret yoluyla gerçekleşen bir durumdur, gözlerle değil. Aslında mesele son derece basittir. Öncelikle yüce Allah, ibret tablolarından ve örneklerden gerekli dersleri çıkarmayan insanları körler kategorisine sokmaktadır. Gözün görmesi, hakkı batıldan ayırması gerektiğini vurgulamaktadır. Burada söz konusu edilen

iddia şudur: İnsanların uymakla yükümlü oldukları hak, açıktır, nesneldir ve somuttur. Maddi gözlerin bunu görmeleri gerekir.

İlahi bilgiler bağlamında maddi gözler ile basiret aynı işlevi görürler. (Bunda da bir tür istiare söz konusudur) Çünkü ilahi bilgiler son derece açık ve nettirler. Bu anlamı vurgulayan birçok ayet vardır. Bizim işaret ettiğimiz hususlara en güzel bir şekilde işaret eden ayet ise, şudur: *"Çünkü doğrusu, gözler kör olmaz, ancak sinelerdeki kalpler körelir."* (Hac, 46) Demek isteniyor ki, basiretler başlarda değil, kalplerdedir. *"Gözleri vardır bununla görmezler."* (Araf, 179) Bu ayetin ifade tarzı, bir durum karşısında şaşkınlık belirtme niteliklidir. *"Gözü üstüne bir perde çekti."* (Casiye, 23) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Şu halde, üzerinde durduğumuz bu konu bağlamında "ebsar"dan maksat, maddi gözlerdir. Çünkü gözlerin ibret alması ve verilen mesajı anlayıp gerekli dersleri çıkarması gerekir. Burada istiareli kinaye sanatı söz konusudur. Bu istiarede yatan ince nükte şudur: Mesele o kadar açık ve somuttur ki, maddi gözler bile algılayıp gerekli dersleri çıkarabilir." Ayrıca, bir şeyin maddi gözlere farklı gösterilmesi ile ilgili bir konu bağlamında böyle bir şeyden söz edilmesi de inceliği daha bir belirginleştirmektedir.

"Şüphesiz bunda..." ifadesi, görüldüğü kadarıyla, yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) yönelik olarak ifade ettiği sözlerin bütünleyici parçasıdır. *"İnkar edenlere de ki..."* sözü ile işaret edilen Peygamberimize (s.a.a) ait sözün bütünleyicisi değildir. Bunun kanıtı da "zalike=işte bunda" sözünün orijinalinin sonundaki "kaf" harfidir. Çünkü burada hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir. Sözün akışının bu noktasında, özel olarak Peygamberimize hitap edilmesinde verilmek istenen ince bir mesaj vardır. Buna göre onların anlayışları kıt, kalpleri körelmiştir, bu tür ibret tablolarından gerekli dersleri almaları mümkün değildir.

"Kadınlara... duyulan tutkulu şehvet insanlara süslü ve çekici kılındı." Bu ve bundan sonraki ayet, bundan önceki ayetin açıklaması ve gerçeğin dikkatlere sunulması niteliğindedirler. Çünkü bundan önce, şöyle bir ayet yer almıştı. *"Şüphesiz inkar edenler, onların malları da, çocukları da kendilerini Allah'tan müstağni kılmaz."* Buradan anlaşılıyor ki, onlar, mal ve evlat sahibi olmakla Allah'tan

müstağni olunacağına, insanın Allah'a ihtiyacının kalmayacağına inanıyorlardı. İşte bu ayet de, böyle bir anlayışa sahip olmalarının sebebinin bu tür tutkulu şehvetler üzerine yumulmaları, bunları esas amaç edinerek ahiretle ilgili meselelere duyarsız kalmaları olduğunu vurguluyor. Dünyanın çekici güzelliklerine yönelik tutkulu bağlılıkları yüzünden olguları birbirine karıştırmışlardır. Çünkü bunlar dünya hayatının metaıdır. Bunların tek özellikleri, Allah katındaki güzel akıbete ulaşmaya yönelik birer ön hazırlık olmalarıdır. Bununla beraber, onlar bu tür bir sevgiyi ilk defa icat etmiş değildirler ve bu tür bir bağlılık salt onlara özgü bir durum değildir. Tam tersine, onlar ilahi yasalar sistemi uyarınca böyle bir eğilime sahip olmuşlardır. Yeryüzündeki hayatın devamı, insanlarda bu tür eğilimlerin olmasına bağlıdır. Eğer böyle olmasaydı, insan denen canlı türünün hayatını sürdürmesi, kalıcılığını gerçekleştirmesi ve Allah'ın kendisi için takdir ettiği sürekliliği yakalaması mümkün olmayacaktı. Nitekim yüce Allah bir ayette, bu hususa işaret ediyor: *"Sizin için yeryüzünde belli bir vakte kadar bir yerleşim ve meta vardır."* (Bakara, 36)

İnsanlar için bu tür duyguların ön görülmüş olması, bunları ahiret yurdu için birer araç kılmaları, bu dünyanın çekici metaından, öbür dünyada yararlanacakları şeyleri almaları amacına yöneliktir. Yoksa, dünyadaki çekici süslere ve göz alıcı güzelliklere bağımsız bir gözle bakmak ve bunların ötesini unutmak, her halukarda Rablerine doğru yol aldıkları halde, yolu amacın yerine koymaları için değil. Yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret ediyor: *"Şüphesiz biz, yeryüzü üzerindeki şeyleri ona bir süs kıldık; onların hangisinin daha güzel davranışta bulunduğunu deneyelim diye. Biz gerçekten yeryüzü üzerinde olanları kupkuru çorak bir toprak yapabiliriz."* (Kehf, 7-8)

Ancak bu gafiller, ilahi sistem gereği yeryüzüne serpiştirilen, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın öncülleri ve gerekçeleri niteliğine sahip bu somut araçları bağımsız olgular gibi algıladılar. Bizzat kendilerinden dolayı sempatiyi hakkettiklerini düşündüler, onların kendilerini Allah'tan müstağni kılacağını sandılar. Fakat, kendilerine nimet olarak sunulan bu güzellikler, birer cezaya, yakınlaştırıcı ödüller iken birer vebale dönüştüler. Yüce Allah bir yerde bu hususa şöyle işaret etmektedir:

"Dünya hayatının örneği, ancak gökten indirdiğimiz, onunla insanların ve hayvanların yediği yeryüzünün bitkisi karışmış olan bir su gibidir. Öyle ki yer, güzelliğini takınıp süslendiği ve ahalisi gerçekten ona güç yetirdiklerini sanmışlarken gece veya gündüz ona emrimiz gelmiştir de, dün sanki hiçbir zenginliği yokmuş gibi, onu kökünden biçilip atılmış bir durumda kılmışız... O gün, onların tümünü bir arada toplayacağız, sonra şirk katanlara: "Yerinizden ayrılmayınız; siz de, şirk koştuklarınız da" diyeceğiz. Artık onların arasını açmışızdır... Onlar asıl gerçek mevlaları olan Allah'a döndürülecekler. Yalan yere uydurdukları da, kendilerinden kaybolup uzaklaşacaklar." (Yunus, 24-30)

Bu ayetler, dünya hayatının ve gözalıcı süslerinin Allah'ın kontrolünde olduğunu belirtiyorlar. Dünya hayatı ve çekici süsleri üzerindeki tek egemen, yüce Allah'tır. Başka hiç kimsenin yöneticiliği, egemenliği söz konusu değildir. Ancak, insan bunların dış görünümüne aldandığı için, bunların kendi elinde olduğunu düşünür. Bunları dilediği gibi yönlendirebileceğini, düzenleyebileceğini varsayar. Bundan dolayı, bunlar üzerindeki egemenlik bağlamında bir takım ortaklar edinir. Bir takım putları veya işlev bakımından putlarla aynı pozisyonu taşıdığı mal ve evladı Allah'a ortak koşar. Yüce Allah yakında onu bunların nasıl elinden kayıp çıktıklarını görebileceği bir realiteyle yüzyüze getirecektir. Onunla Allah'a ortak koştuğu düzmece ilahlar arasındaki bağ-ları koparacaktır. Tam bu sırada insanın bir iftira eseri olarak, dünya üzerindeki egemenlik noktasında Allah'a ortak koştuğu düzmece ilahlar ortaklıktan sıvışıp kaybolacaklardır. İnsan, dünya ve dünyadaki gerçeklerle ilgili olarak öğrendiklerinin ne anlama geldiğini somut bi-çimde kavrayacaktır. Gerçek mevlası olan Allah'a dönecektir.

Hiç kuşkusuz bu süslü çekicilik, yâni dünyanın bağımsız bir çekiciliğe sahipmiş, amaç ve hedef olma güzelliğini temsil ediyormuş gibi görünmesi yüce Allah'tan kaynaklanan bir durum değildir. Çünkü her şeyi bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan Ulu Allah, yarattığı varlıkları, yapıcı, olumlu olmayan ve varmayacağı bir amaca yönelik olarak yönlendirmekten münezzehtir. Nitekim yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmuştur: *"Allah kendi emrini yerine getirip gerçekleştirendir."* (Talak, 3) *"Allah emrinde galip olandır."* (Yusuf, 21) Dolayısıyla insanların dünyayı bu tarz algılamaları illa da bir şeyden kaynaklanacaksa, şey-

tandan kaynaklanan bir durumdur. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şeytan, onlara yapmakta olduklarını çekici gösterdi."* (En'âm, 43) *"Şeytan onlara amellerini çekici göstermişti."* (Enfâl, 47)

Hiç kuşkusuz, böyle bir durumun meydana gelmesi, yüce Allah'ın izin vermesine bağlıdır. Çünkü fitne olgusunun tamamlanması ve pratik eğitimin dosdoğru bir çizgide gerçekleşmesi buna bağlıdır. Nitekim yüce Allah bu hususa bir ayette şöyle işaret ediyor: *"İnsanlar, sadece iman ettik diyerek, sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun, onlardan öncekileri sınadık; Allah, gerçekten doğruları da bilmekte ve gerçekten yalancıları da bilmektedir. Yoksa kötülükleri yapanlar, bizi aşıp geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü hükmediyorlar?"* (Ankebut, 2-4) Şu ayette işaret edilen hususu da bu izinle izah edebiliriz: *"Her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik."* (En'âm, 108) Ayrıca yukarıda işaret ettiğimiz ayeti aşağıdaki ayette yüce Allah'a nispet edilen süslü göstermeyle ilgili açıklamamızla da yorumlamak mümkündür: *"Şüphesiz biz, yeryüzü üzerindeki şeyleri ona bir süs kıldık; onların hangisinin daha güzel davranışta bulunduğunu deneyelim diye."* (Kehf, 7)

Kısacası iki türlü süslü gösterme, çekici kılma vardır. Birisi, dünyayı ahiret için bir aracı kılma, dünya hayatının çeşitli konumlarında sergilenen, mal, evlat, makam ve canlarla ilgili çeşitli fiilleri Allah'ın rızasını elde etme amacıyla gerçekleştirme hedefine yöneliktir. Bu, ilahi irade doğrultusunda gerçekleşen güzel bir davranış tarzıdır. *"Şüphesiz biz, yeryüzü üzerindeki şeyleri, ona bir süs kıldık"* ayetinde olduğu gibi, yüce Allah bu tarz bir süslü göstermeyi kendisine nispet etmiştir. Şu ayette aynı anlamı vurgulamaktadır: *"De ki; Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızkları kim haram kılmıştır?"* (A'râf, 32)

Süslü göstermenin bir diğer şekli ise, kalpleri celbetmeye ve onları süslerin ötesine geçmeyecek şekilde çekici güzelliklerin tutkunu haline getirmeye, Allah'ı zikretmekten alıkoymaya yöneliktir. Bu tarz bir süslü gösterme şeytan menşeli ve yerilmeyi hakkeden bir davranıştır. Yüce Allah bunu şeytana nispet etmiştir. Kullarını da bu tarz bir süslü göstermenin tuzağına düşmemek hususunda uyarmıştır. Yukarıda da yer verdiğimiz şu ayet bu tür uyarılara bir örnektir: *"O zaman şey-*

tan onlara amellerini çekici göstermişti:" (Enfâl, 47) Bir diğer ayette, yüce Allah Şeytanın ağzından şunları aktarmaktadır. *"Dedi ki: Rabbim, beni kışkırttığın şeye karşılık, andolsun, ben de yeryüzünde onlara, (sana başkaldırmayı ve dünya tutkularını) süsleyip çekici göstereceğim ve onların tümünü mutlaka kışkırtıp-saptıracağım."* (Hicr, 39) Bir diğer ayette ise şöyle buyuruluyor: *"Yaptıklarının kötülüğü kendilerine çekici ve süslü gösterilmiştir."* (Tevbe, 37) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

Bazen bu tarz bir süslü gösterme yüce Allah'a da nispet edilmiştir. Bunun mantığı şöyle izah edilebilir. Gerek Şeytan ve gerekse tüm hayır ve şer sebepleri, O'nun mülkünde yapıp ettiklerini, gerçekleştirdikleri tasarrufları, ancak O'nun izniyle, iradesi ve meşiyeti doğrultusunda yapabiliyor. Bununla da yaratmak ve meydana getirme düzeni normal işleyişini gerçekleştirebiliyor. Böylece kurtulanlar, koydukları güzel irade ve serbest davranışları sayesinde kurtulurken, suçlu günahkarlar da belirginleşiyorlar.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki: *"...tutkulu şehvet insanlara süslü ve çekici kılındı..."* ifadesindeki meçhul fail yüce Allah değildir. Çünkü gerçi söz konusu süslü gösterme eylemi hangi şekilde olursa olsun yüce Allah'la ilgisi varsa da, yâni bu, ya yapıcı bir süslü gösterme şeklinde olur, ki insanların Allah'a kulluk sunmaya davet etmesi tarzında olur, ki bu durumda doğrudan bir nispet kılma söz konusu olur. Ya da insanları Allah'ı zikretmekten alıkoyan bir süslü gösterme olarak O'nun iznine nispet edilir. Ancak ayette, ileride açıklayacağımız gibi, yüce Allah'a nispet edilmesi yakışık almayan hususlara da işaret ediliyor, Kur'an'ın bilinen ifade tarzını göz önünde bulundurduğumuz zaman bunların yüce Allah'ın dışında şeytan veya nefse nispet edilmelerinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Bundan da anlaşılıyor ki, bazı tefsir bilginlerinin yaptıkları şu değerlendirme doğrudur: Süslü göstermenin, çekici kılmanın faili şeytandır. Çünkü çekici güzellikleri aşırı derecede sevmek yerilmiştir. Yine çok mala sahip olma isteği de olumsuz karşılanmıştır. Yüce Allah, ayetin sonunda ve hemen ardından gelen ayette işaret edilen hususları kendisine özgü kılmıştır.

Bununla aynı zamanda diğer bazı tefsircilerin yaptıkları şu değerlendirmenin yanlışlığı ortaya çıkıyor: İnsanın öz doğası ve ondan do-

ğan istek gibi duygularla ilgili değerlendirmeler hiçbir şekilde şeytana nispet edilemez. Buna ancak çirkin amelleri süslü gösteren vesveseler ve telkinler nispet edilebilir.

Yukarıdaki anlayışı benimseyen tefsircilerden biri diyor ki: Bundan dolayı, Kur'an amelleri süslü gösterme eyleminden başkasını şeytana nispet etmemiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor. *"O zaman şeytan amellerini onlara süslü gösteriyordu." "Şeytan yaptıklarını onlara süslü gösterdi."* Eşyanın doğası ve gerçekler ise, ancak tek ve ortaksız, hikmet sahibi yüce yaratıcıya nispet edilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz yerin üzerinde olanları, onun için bir süs kılmışızdır. Ki hangisinin daha iyi amel işlediğini sınayalım."* Yine bir başka ayette de buyurmuştur ki, *"İşte böyle, her ümmete amellerini süslü gösterdik."* Şu halde ümmetlerle ilgili değerlendirme, toplumların özdoğalarıyla ilgili bir değerlendirme olarak algılanmalıdır. Müfessirin sözü bundan ibarettir.

Şimdi bu değerlendirmenin yanlışlığını görelim: Bu değerlendirme, eşyanın tabiatı ve gerçekliği ancak tek ve ortaksız, hikmet sahibi yüce yaratıcıya nispet edilir, tespitinde bulunurken gerçeği söylemektedir; ancak ayetin insanların özdoğası ve bundan kaynaklanan istekler ile ilgili olduğuna dair yaptığı çıkarsama, yanlıştır. Bunun izahı şöyledir:

Bilindiği gibi, tefsirini sunduğumuz sure, yüce Allah'ın yarattığı varlıklar üzerinde, onların yaratılışları, yönetimleri, iman, küfür, itaat ve isyan edişleri üzerinde egemen olduğunu vurgulamayı hedeflemektedir. Allah varlıkları yaratmış ve onları mutlu olabilecekleri yollara yöneltmiştir. Dolayısıyla, O'nun dininde iki yüzlülük yapan münafıklar ve inkar eden kâfirler ya da indirdiği kitap üzerinde ihtilafa düşmek suretiyle azan ehl-i kitap, kısacası, şeytana itaat eden ve hevanın peşine takılan tüm gruplar, kesinlikle Allah'ı aciz bırakamazlar, O'nun üstünlüğüne helal getirmezler, egemenliğini zedeleyemezler. Tam tersine, her şey sonuçta O'nun yüzüne ve yönlendirmesine döner. Her şey O'nun varlıklara egemen kıldığı ve bir imtihan aracı olarak etkin hale getirdiği sebepler yasasına uymak zorundadır. O, varlıkların özdoğalarının, güçlerinin, eğilimlerinin ve fiillerinin yaratıcısıdır. Böylece varlıkların Rablerine yakın ve onur verici bir çizgide hareket etmelerini öngörmüştür. İblis'e izin veren de O'dur. Onun insanlara vesvese ver-

mesine, içlerine yıkıcı telkinlerde bulunmasına engel oluş-turmamıştır. Bu, sistem imtihan olgusunun gerçekleşmesi, yüce Allah'ın iman edenleri belirleyip onlardan şahitler edinmesi için kurulmuştur.

Bütün bunların bu surede ele alınmasının sebebi, mü'minlere teselli vermek, surenin indiği sıralarda içinde bulundukları ağır koşullar karşısında yüreklerine su serpmektir. Bu sırada mü'minler, içerden münafıkların iki yüzlülükleri ve kalplerinde hastalık bulunanların ahmaklıkları yüzünden büyük sıkıntılar çekiyorlardı. İşler rayından çıkmış, gelişmeler tersyüz olmuştu. Allah'a ve Resulüne itaat bağlamında kusurlar işleniyordu. Dışarıdan ise, dinî tebliğin ağır sıkıntıları içindeydiler. Bir yandan Arap kâfirler üzerine çullanmış, öbür yandan ehl-i kitap, özellikle Yahudiler yoğun bir baskı uyguluyorlardı. Roma imparatorluğunun ve İran devletinin sayı ve teçhizat üstünlüğüyle oluşturduğu tehdidin de psikolojik bir baskısı söz konusuydu. İşte bu kâfirler ve onların paralellerinde hareket edenler, dünyaya ve çekici süslerine kapılmakla yanılgıya düşmüşlerdi. Çünkü bunları amaç edinmişlerdi. Oysa bunlar araçtırlar, amaç bunların ötesindedir.

Görüldüğü gibi, sure, toplumların temel karakterlerinden söz ediyor, ama geniş bir açıdan. Yaratılışlarını, varoluşlarını, buna bağlı olarak dünya hayatındaki hareket tarzlarını, karakteristik özelliklerini, mutluluk ve bedbahtlık gerektiren davranışlarını, itaat ve isyan edişlerini kuşatacak bir perspektiften ele alıyor. Bütün bunların Allah'ın egemenliği altında bulunduğunu vurguluyor. Hiç kimse O'nun kudretini alt edemez. Hiç kimse O'nun emrini etkin kılmasına engel olamaz. Ne dünyada ne de ahirette hükmünü yürütmesini önleyemez. Dünyadaki uygulamaya gelince, bunun temel özelliği izin ve imtihandır. Ahirette ise, egemen sistemin özelliği, yapılan hayırlara hayırla, kötülüklere de kötülükle karşılık vermektir.

Aynı şekilde: *"Şüphesiz inkar edenler, onların malları da, çocukları da kendilerini Allah'tan müstağni kılmaz."* diye başlayan dokuz ayet, şu gerçeği açıklama amacına yöneliktir: Kâfirler, Rablerinin ayetlerini yalanlasalar, Allah'ın kendilerine, hoşnutluğunun ve cennetinin aracı olarak bahşettiği nimetleri amacından saptırsalar, bunlara güvenerek kendilerinin Allah'tan müstağni olduklarını düşünseler, O'nun yüce makamını gözardı etseler, yine de Allah'ı aciz bırakacak ve O'nu yenilgiye uğratacak değildirler. Allah onları işledikleri amellerle

suç üstü yakalayacaktır. Onların aleyhine olmak üzere mü'min kullarını destekleyecektir. Onları da cehenneme doğru sürecektir. Orası ne kötü bir yataktır. Öte yandan onlar, dünya hayatında bir oyalama ve eğ-lenmeden başka bir anlam ifade etmeyen şeylere güvenmekle yanılmaktadırlar. Çünkü akıbetlerin en güzeli Allah katındadır. Buradan da anlıyoruz ki, ayetler, aynı zamanda kâfirlerin karakterlerini de analiz ediyor, ama onların olumlu ve olumsuz amellerini de kuşatacak geniş bir perspektiften.

Kaldı ki, yukarıda sunduğumuz değerlendirmeyi savunan şahsın, eşyanın hakikatinin Allah'tan başkasına nispet edilemeyeceğine, şeytana yalnızca amellerin nispet edileceğine tanık olarak gösterdiği: *"İşte böyle her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik"* ayeti, içerdiği karineler bağlamında, söz konusu şahsın düşündüklerinin aksine olacak hususlara işaret etmekte ve bizim çıkarsamamızı desteklemektedir. Ayet şöyledir: *"Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarına (taptıklarına) söv-meyin; sonra onlar da haddi aşarak bilmeksizin Allah'a söverler. İşte böyle, biz her ümmete yaptıklarını süslü, gösterdik."* (En'âm, 108) Ayetin bizim çıkarsamamızı desteklediği ise gayet açıktır.

Aynı şekilde, diğer bazı tefsircilerin söz konusu ettikleri şu değerlendirmenin de yanlışlığı ortaya çıkıyor: "Süslü gösterme iki kısma ayrılır. Övgüye değer olan, yergiyi hakkeden. Ameller de iki türlüdür; iyi ve kötü ameller. Bunlar arasında övgüye değer, methedilen ve güzel olarak nitelendirilen şeyler Allah'a nispet edilir. Diğerleri ise, şeytana nispet edilir!

Gerçi bu değerlendirme bir açıdan gerçeği yansıtmaktadır; ancak fiil ve benzeri şeyler aracılığıyla sergilenen nispet etmeler bağlamında sahih olabilir. Çünkü yüce Allah ancak güzel şeyler yapar. Kötülüğü ve çirkin hayasızlığı emretmez. Fakat izin ve benzeri şeylerle ifade edilen dolaylı nispet etmeler için de herhangi bir sakınca yoktur. Eğer böyle olmasa, O'nun her şey üzerindeki Rabliği, her şeyi yaratan oluşu, her şeyin maliki oluşu ve mutlak her türlü şirkten beri oluşu bir anlam ifade etmeyecektir. Kur'an'da bu tür nispet etmelerin birçok örneğine rastlamak mümkündür: *"Dilediğini saptırır."* (Râ'd, 27) *"Allah kalplerini kaydırdı."* (Saf, 5) *"Allah onlarla alay eder ve taşkınlıkları içinde şaşkınca dolaşmalarına süre tanır."* (Bakara, 15) *"Varlık içinde*

şımaran önderlerine emrettik, böylece yoldan çıktılar." (İsrâ, 16) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Aslında bu tarz değerlendirmelerde bulunan kimselerin yanılgıları, eşyanın bağlantıları, sonuçları ve fiilleri ile ilgili araştırmalarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Onlar, bu olguların her birini bağımsız bir varlığa sahipmiş gibi değerlendiriyorlar. Onu âlemdeki ve onu kuşatan varlıklardan kopuk sanıyorlar. Varoluşların öncesini ve sonrasını kuşatan atmosferi, varlıklarla ilintisini hesaba katmıyorlar.

Bu yanılgıdan dolayı, sebeplerin ve illetlerin Allah'ın yarattığı evrensel yasalar sisteminin nedensellik kuralı uyarınca etkileşimlerinin sonuçlarını kopuk, bağlantısız ve ilintisiz, olarak değerlendirmektedirler. Bu perspektiften bakınca, meydana gelen her olay, sebeplerince meydana getirilmiş her fiil, failince işlenmiş görünür. Başka varlıklardan tamamen kopuk ve sadece kendi sahibinin ürünü olarak, ilintili olduğu sebepten başkasına ilgi duymadan, başkasına en ufak bir pay vermeden. Sözgelimi gök cisimleri döner, denizler dalgalanır, gemiler yüzer, yer üzerindekileri taşır, bitkiler yeşerir, hayvanlar hareket eder, insanlar yaşar ve çalışırlar, ama bütün bunları bir araya getiren manevi bir bağ, madde ve kuvvede olmak üzere fiziki bir birliktelik, bütünleyici bir güç yoktur!

Bunun ardından, sözünü ettiğimiz bu kopukluğun, dağınıklığın ve ayrılığın bir benzerini amellerin menşei ve hayır ve şer, mutluluk bedbahtlık, hidayet ve sapıklık, itaat ve isyan, iyilik ve kötülük, adalet ve zülüm nitelikli fiillerin şekilleri hakkında da düşünmeye başlarlar. Onlara göre varoluşlarında bir bağlantı, gerçekleşmelerinde bir içiçe girmişlik söz konusu değildir.

Bu tarz düşünenler, şu evrenin kapsadığı somut olgular, varlıklar, yaratılmış türlerinin cüzleri arasında ilişki olduğunu ve parçalarının birbirini bütünlediğini görmezlikten geliyorlar. Oysa evren cüzleri arasında sürekli bir dönüşüm, birbirleriyle yer değiştirme, başkalaşma söz konusudur. Bir gün insan olur, bir gün bitki olur, bir gün cansız varlık olur, bir gün toplanılır, bir gün dağılır. Bazıları için hayat olan şey, baş-kaları için ölüm olur. Yeni bir şeyin meydana gelmesi, eskinin bozulmasını gündeme getirir.

Aynı şekilde, meydana gelen olaylar da birbirleriyle bağlantılıdır. Bir zincirin halkaları gibi. Bir şey hakkında düşündüğün varsayım,

ona yakın şeyler ve bundan önce tabiat için düşünülebilen en eski dönemlerde meydana gelen olaylar üzerinde de etkilidir. Tıpkı, bir zincirin bir halkasının yürütülmesi ile zincirin tüm halkalarının hareket etmesi gibi. Dolayısıyla, bu evrendeki en küçük bir zerre hakkında düşünülen en basit bir değişiklik, bütün evrenin durumunda değişiklik gerektirir. Bunlar bizim bilgimizin kapsamının dışında, kavrayışımızın ulaşamayacağı düzeyde ve duyularımızın algılayamayacağı boyutlarda olabilirler. Ancak bilginin olmayışı, oluşun da olmadığı anlamına gelmez. Ta eski zamanlardan beri, bilimsel araştırmalar bu konulara açıklık getirmişlerdir, günümüzün doğal bilimler ve matematik alanındaki araştırmaları da daha net veriler sunmaktadır.

Hiç kuşkusuz, bizler felsefe, doğal bilimler, matematik alanında yapılan bu araştırmalardan haberdar olmadan ve başkalarının kaleme aldıkları eserlerdeki bilgilerin naklini, daha sonra net veriler sunan bağımsız araştırmaları görmeden Kur'an en güzel bir şekilde bu gerçeğe dikkatlerimizi çekmiştir. Kur'an, göklerdeki ve yerdeki ayetler arasındaki planlamanın birliğine dikkat çekmiştir. Karşılıklı yararlanmanın bulunduğunu vurgulamıştır. Tümünün yaratılış yasasının amacı etrafında birleştiklerini dile getirmiştir. İlahi planlama ve tasarım olarak kaderin egemenliğinin tümünü kuşattığını, kıyamete doğru yol katedildiğini ve sonuçta dönüşün Allah olacağını dile getirmiştir.

Aynı şekilde fiillerin nitelikleri ve amellerin menşei arasında da çok boyutlu bağlantılar vardır. Tıpkı karşıt ve zıt olgular arasındaki bağlantı gibi. Eğer zıt kutuplardan biri olmasa diğerinin işleyişi sağlıklı olmaz. Bunu, yapım ve icat alanında somut olarak gözlemliyoruz. Çünkü bu alanda bir şeyin meydana gelmesi başka bir şeyin yok olmasına, bozulmasına bağlıdır. Bir şeyin öne geçmesi, başka bir şeyin arkadan gelmesi ile mümkündür.

Şayet amellerin niteliklerinden biri gerçekleşmezse, bir diğerinin de işleyişi sekteye uğrayacaktır, doğal olarak gerçekleşmesi gereken insanlık topluluğu ve hak din olarak somutlaşan ilahi topluluk bağlamında istenen sonuçlar, ortaya çıkmayacaktır. Örneğin itaat güzeldir. Çünkü isyan kötüdür. İyilik ödülü hakkeder, çünkü kötülük cezayı gerektiricidir. Ödül amel edene lezzet verir, çünkü ceza, kendisini hakkedene acı verir. Lezzet arzulanan bir mutluluktur, çünkü acı kaçınılan bir bedbahtlıktır. Mutluluk insan varlığının yaratılışı itibariyle

yöneldiği bir olgudur. Buna karşın mutsuzluk, kaçınılan bir olgudur. Eğer sözünü ettiğimiz bu varoluşsal hareketler olmasaydı, varlık bütünüyle geçersiz olurdu.

Şu halde, itaat, dolayısıyla iyilik, dolayısıyla ödül, dolayısıyla lezzet ve dolayısıyla mutluluk, tam anlamıyla günahın, dolayısıyla cezanın, dolayısıyla acının ve dolayısıyla mutsuzluğun karşıtıdırlar. Bunlardan her biri, ancak kendilerine tekabül eden karşı durumun ortadan kalkması ile belirginleşebilir, ölmesi ile dirilebilir. Karşıtı olan bir durumdan sakındırma söz konusu olmadan bir şeye davet mümkün olabilir mi? Bir şeyin karşıtı, onu gerektiren amaç ve eğilimler olmadan mümkün olabilir mi?

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu husus açıklığa kavuşmuş oluyor: Şu evrenin yapıcılığı, salahı kapsadığı gibi bozgunculuğu, fesadı da kapsaması, itaati kapsadığı gibi günahı da kapsaması, bu zıtlıkların yüce Allah'ın yaratılış düzenine egemen kıldığı öntasarımı doğrultusunda meydana gelmesi, ilahi hikmetin bir gereğidir. Ancak amel ve nitelikleri dışında varoluş ve ifsat olguları yüce Allah'a nispet edilirler. Çünkü emir ve yaratma yetkisi O'na aittir ve O'nun ortağı yoktur. Mutluluk verici ameller, yol göstericilik bağlamında, doğrudan O'na nispet edilirler. Şeytanın vesvesesinin ve hevanın tutkularının insana egemen olması, zalimlerin insanlara musallat olmaları gibi mutsuzluk verici fiiller Allah'a nispet edilirler. Saptırmak, rüsva etmek ve yüzüstü bırakmak gibi.

Ancak bu bağlamdaki nispetler, doğrudan değildir, yalnızca izin verme şeklinde değerlendirilmelidir. Sözgelimi: Yüce Allah şeytana vesvesede bulunma ve yıkıcı telkinler aşılama iznini vermiştir ve insanların hevanın peşine düşmelerine engel olmamıştır, zalim ile yapmak istediği zulmün arasına engel koymamıştır, denebilir. Çünkü mutluluk ve mutsuzluk sınav sonucu elde edilen olgulardır. Bir kimse mutlu olmuşsa, bu onun isteğine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bir kimse de mutsuz olmuşsa, bu demektir ki, iradesi bu yönde gerçekleşmiştir. Aksi takdirde insanların aleyhine bir kanıt ortaya konamazdı ve insan serbestliği ve sınav sistemi geçersiz olurdu.

Sözünü ettiğimiz bilginleri, bu tür araştırmaları somut bir sonuca varana kadar sürdürmekten alı koyan tek şey, kendi sanılarınca, böyle bir şeyin neden olacağı vahim sonuçlardan ürkmeleridir. Sözgelimi,

Cebriye ekolüne mensup bilginler, eşyanın kendi arasındaki irtibata, sebeplerin etkinliğinin zorunluluğuna itiraf edecek olurlarsa, bu, yüce yaratıcının yanında başka etkin güçlerin de olduğu anlamına gelecek ve O'nun varlıklar üzerindeki mutlak kudretini olumsuzlayacaktır.

Diğerleri ise, böyle bir şeyi ameller aşamasında kabul edip ve bu aşamada olup bitenleri Allah'ın iradesine ve kudretine isnat edecek olurlarsa, bu, insan açısından bir zorunluluk ve cebrilik ifade edeceğini düşündüler. Böyle yapmaları durumunda insan serbestliğinin, dolayısıyla ödül ve ceza olgusunun, doğal olarak da şer'î yükümlülüklerin geçersiz olacağını varsaydılar.

Oysa hiçbir sonuçtan ürkmeden yüce Allah'ın sözlerinin üzerinde durup düşünebilirlerdi: *"Allah emrine galip olandır."* (Yusuf, 21) *"Haberiniz olsun, yaratma da, emir de O'nundur."* (Araf, 54) *"Göktekilerin ve yerdekilerin tümü gerçekten Allah'ındır."* (Yunus, 55) Şayet bu ve benzeri ayetler üzerinde gereği gibi durup düşünselerdi, bunların bu hususta birer kanıt içerdiklerini görürlerdi. Bakara suresinde yer alan: *"Şüphesiz Allah... herhangi bir örnek vermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetini incelerken bu konuda bir takım açıklamalarda bulunduk.

Artık asıl konumuza, yüce Allah'ın *"tutkulu şehvet insanlara süslü, çekici kılındı"* ayetine dönebiliriz. Bu konuyla ilgili olarak diyoruz ki: Ayetten açıkça anlaşılıyor ki, süslemeyi ve çekici kılmayı gerçekleştiren fail, yüce Allah'ın dışında şeytan veya nefistir.

Birincisi: Ayetlerin akışı, mal, evlat gibi şeylere tutkulu bir şehvetle bağlanan, bu tür süslerin kendilerini Allah'tan müstağni kılacağına inanan kâfirleri yerme amacına yöneliktir. İnsanları Allah'tan alıkoyan, O'nu zikretmelerine engel olan bu tür bir süslü kılmanın yüce Allah'a nispet edilmemesi daha uygundur.

İkincisi: Şayet bu, yüce Allah'a nispet edilen süslü gösterme olsaydı, bu durumda kastedilen husus, insanın bu tür olgulara yönelik iç güdüsel eğilimi olurdu ki, "zuyyine lil-insan" veya "li-benî Adem= İnsana" veya "Ademoğluna süslü gösterildi" gibi bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun düşerdi. Nitekim şu ayetler, bu tür bir anlama işaret etmektedirler: *"Doğrusu, biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik"* (Tin, 4-5) *"Andolsun, biz Ademoğlunu yücelttik; onları karada ve denizde taşıdık."* (İsrâ, 70) "İnsan" anlamına gelen "nas" deyimi ise, genellikle ayrıcalı-

ğın ortadan kaldırılmasına, kişiliğin küçültülmesine ve düşüncenin düşüklüğüne yönelik anlatımlarda kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"İnsanların çoğu ise ancak inkara ayak direttiler."* (İsrâ, 89) *"Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık."* (Hucurat,13)

Üçüncüsü: Yüce Allah'ın ayette sözü edilen "tutkulu şehvetlere" açıklayıcı örnek olarak söylediği olgular, "fıtri süslü gösterme" ile bağ-daşan şeyler değildir. Eğer maksat bu olsaydı "kadınlar" kelimesi, mutlak anlamda "eş"liği ifade eden bir kelimeyle, "oğullar" kelimesinin "çocuklar" ve "kantar kantar yığılmış altın ve gümüş" ifadesinin de "mal" ile değiştirilmesi daha uygun olurdu. Çünkü erkeklerde kadınlara karşı doğal bir ilgi mevcut olduğu gibi kadınlarda da erkeklere yönelik doğal bir eğilim vardır. Yine insanoğlu, özel olarak oğullardan ve kantar kantar yığılmış altın ve gümüşten çok mutlak olarak çocuklara ve mala düşkündür. Bu nedenlerdir ki, ayette geçen "süslü gösterme" fiilinin faillerinin yüce Allah olduğunu savunanlar, aşağıdakine benzer yorumlar yapmak zorunda kalmışlardır: "Buradan kastedilen husus, mutlak olarak "eş", "çocuk" ve "mal" sevgisidir. Özellikle kadınların, oğulların ve kantar kantar yığılmış altın ve gümüşün zikredilmesinin sebebi, bu sayılanların, söz konusu eğilimlerin en güçlü ve en belirgin temsilcileri olmalarıdır." Ardından, hiç de gerekmediği halde, bir sürü zorlama eseri açıklamalar yapmak durumunda kalmışlardır.

Dördüncüsü: Sözü edilen "süslü gösterme"nin yüce Allah'a nispet edilmesi, ayetin sonundaki: *"Bunlar dünya hayatının metaıdır. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır. De ki: "Size bundan daha hayırlısını bildireyim mi?"* değerlendirme cümlesinin içeriği ile bağdaşmıyor. Çünkü bu cümlenin amacı, onları bu tür dünyevi şehvetlerden alıkoymak, dikkatlerini Allah katındaki cennetlere, eşlere ve hoşnutluğa çekmektir. Yoksa, öncül nitelikli şeylerden alıkoyup amaç nitelikli şeylere dikkat çekmenin herhangi bir anlamı olmaz. Bu, açık bir çelişki ve iki olgunun birden iptali anlamına gelir. Tıpkı doymak istediği halde, yemekten çekinen kimse gibi.

Eğer desen ki: *"... tutkulu şehvetler insanlara süslü ve çekici kılındı"* ayeti, anlamının özü itibarıyla: *"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kılmıştır? De ki: "Bun-*

lar, dünya hayatında iman edenler içindir, kıyamet günü ise yalnızca onlarındır." (A'râf, 32) ayeti ile aynı mesajı vurgulamaya yöneliktir. İki ayetin anlamlarının örtüşüyor olması, incelediğimiz ayette sözü edilen süslü göstermenin failinin de yüce Allah olmasını gerektirmektedir.

Buna vereceğimiz cevap şudur: İki ayet arasında, konum itibarıyla fark vardır. Sözgelimi, bizim tefsirini sunduğumuz ayetin indiği ortam, oluşturduğu atmosfer, insanlara sevimli ve sempatik gelen bu tür tutkulu şehvetlerin yerilmesine ilişkindir. Çünkü bu tür tutkulu şehvetler insanların dikkatlerini Allah katındaki kalıcı nimetlerden uzaklaştırıyor, onları gözardı etmelerine neden oluyorlar. Dolayısıyla ayet, insanları, dünyevi şehvetlerden yüz çevirmeye, dikkatlerini Allah katındaki nimetlere yöneltmeye teşvik etme amacına yöneliktir.

A'râf suresindeki ayetin oluşturduğu atmosfer ise, bundan tamamen farklıdır. Bu ayet, söz konusu dünya nimetlerinin, diğer insanlarla ortaklaşa olmak üzere mü'minlere, ahirette ise yalnızca onlara özgü kılındığını vurgulamaya yöneliktir. Bu nedenledir ki, önceki ayette geçen "nas=insanlar" ifadesi yerine, burada "ibad=kullar" ifadesi kullanılmıştır. Söz konusu süsler de temiz rızık olarak nitelendirilmiştir.

Eğer desen ki: Ayet-i kerimede, "süslü gösterme" olgusu "tutkulu şehvetler"in kendisiyle değil de, onlara yönelik ilgiyle ilintilendirilmiş-tir. Bilindiği gibi, bir şeye yönelik sevgi ve sempatinin insana süslü gösterilmesi, nefsine çekici kılınması ve kalbinin buna eğilim göstermesi doğal bir olgudur. İnsanın karakteristik bir özelliğidir. Dolayısıyla bir şeye yönelik sevgi ve sempatinin süslü gösterilmesi, sevginin insanların kalplerinde etkin kılınması şeklinde yorumlanır. İnsanların kalplerinde sevgi duygusunun yaratılması yâni. Yaratma eylemi ise ancak yüce Allah'a yaraşan bir durumdur. Şu halde "süslü ve çekici kılındı" fiilinin faili yüce Allah'tır.

Buna karşılık olarak ben derim ki: Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz karinelerin bir gereği olarak "sevgi ve sempatinin süslü gösterilmesi" ile, sevginin insanları kendisine çeken ve onları başkasına yönelmekten alıkoyan özelliğe sahip kılınması kastedilmiştir. Çünkü "süs" kendisinden başkasına eklenerek arzulanan, aynı zamanda çekici olan bir olgudur. Başkasına eklenmesi insanın, o başkasına ilgi duyması, onun aracılığıyla da asıl maksada ulaşması içindir. Sözgelimi, kadın güzel ve çekici takıları takınarak, erkeğin ilgisini bunlar aracılı-

ğıyla kendisine çekmeyi amaçlar. Şu halde, asıl arzulanan bu tür olgulardır, ama bu eğilimden yararlanan da kadındır.

Özetleyecek olursak; sevgi ve sempatinin insanlara süslü kılınması, onun insanların gözünde tutkuyla eğilim duyulan ve onunla meşgul olmaya adanılan bir duygu kılınması olarak yorumlanır. Yoksa şu ayetten de anlaşıldığı gibi, sevginin etkinliğinin bir dayanağı yoktur: *"Sonra onların arkasından öyle nesiller türedi ki, namazı zayi ettiler ve şehvetlerine kapılıp uydular. Böylece bunlar azgınlıklarının cezasıyla karşılaşacaklardır."* (Meryem, 59)

Ayrıca: *"Kadınlara, oğullara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüş..."* ifadesindeki sıralama ile ilgili olarak yapacağımız değerlendirmeler de bu çıkarsamamızı geliştirir niteliktedir. Kaldı ki, "şehvetler" ifadesi, insanın iştahını çeken şeyler anlamında dahi olsa, gönül çekme ve düşkün olma anlamlarına da işaret etmektedir.

"Kadınlara, oğullara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüşe..." Kadınlar anlamına gelen "nisâ" kelimesi çoğuldur ve aynı kökten tekili yoktur. Oğullar demek olan "benîn" kelimesi de "ibn"in çoğuludur, aracılı veya aracısız erkek çocuk anlamında kullanılır.

"Kanatîr" ise "kantar"ın çoğuludur ve inek derisinin altınla dolu olması veya dolu deri anlamına gelir. "el-Mukantara" ise "kıntar"dan türemiş ism-i mef'uldur. Kıntar ise camiddir. Arapların öteden beri başvurdukları bir gelenektir bu. Camid kelimelerden herhangi birine bir anlam ve nispet ekler, böylece ona masdar anlamını kazandırırlar. Sonra da ondan bir takım kelimeler türetirler. Bakl=sebze satıcısına "bakil", temr=hurma satıcısına "tamir" ve atr=koku satıcısına "attar" dedikleri gibi. Bir şeyin kendisini ifade eden lafızdan alınan bir vasıfla nitelendirilmesinin amacı, onunla ifade edilen anlamın bir kimseyle ilgili olarak ispat edilmesi ve şahsın lafzın anlamını kendisinde bulundurması ve onu yitirmemesini vurgulamaktadır. "Denanîr müdennere= Yığın yığın dinarlar," anlamına gelir; "devavîn müdevvene=düzenlenmiş divanlar." "hicabun mahcûb=örtülü örtü" ve "setrun mestûr=perdeli perde" ifadelerinde olduğu gibi.

Ayette geçen "el-hayl" kelimesi, "atlar" demektir. "el-Müsevveme" kelimesi, devenin kendi başına olup, istediği yerde otlamak üzere salıverilmesi anlamına gelen "saveme" kökünden türemiştir. Ya da devenin merada belirlenmesi ve işaretlenmesi demektir.

Bu durumda "el-heyl-ul müsevveme" ya "salma atlar" ya da "işaretli atlar" anlamına gelir. "el-En'âm" kelimesi, "naam"ın çoğuludur ve deve, sığır ve koyun gibi hayvanlar için kullanılır. Yine hayvanlar anlamına gelen "el-beha-im" kelimesi ise daha geneldir, ancak yırtıcı hayvanlardan, kuşlardan ve haşerelerden geriye kalan hayvanlar anlamında kullanılır. "el-Hars" kelimesi, "ekin" anlamına gelir. Burada kazanç anlamı da vardır. Geçim için bitkilerin yetiştirilmesi ya da yetişmiş bitki kastedilir.

Ayetteki sıralama, ilgi duyulan şeylerin çoğalması oranında bunlara ilişkin tutkulu şehvetlerin de arttığı şeklinde algılanmamalıdır. İnsanın doğası gereği eşlere, çocuklara ve mala ilgi duyması kastedilmiş değildir. Öyle olsa, insanın "nas=insanlar", evlatların "oğullar", malın da "kantar kantar altın ve gümüş" şeklinde ifade edilmiş olmasını izah etmek güçleşecektir. Nitekim müfessirlerin büyük bir bölümü, bu şekilde algıladıkları için birçok zorlama yorumlara yeltenmişlerdir.

Ayetteki bu sıralama, insanların dünyanın çekici süslerine kapılma, tutkulu bir şehvetle bağlanma açısından farklı eğilimler sergilediklerine yönelik bir işaret içermektedir. Örneğin dünyanın çekici süslerine düşkün bazı şehvetperestler kadınlarla düşüp kalkmaktan, onlara aşık olmaktan, onlara yakın olup beraberliklerinden başka bir şeye ilgi duymazlar. Bu arzularını tatmin bağlamında da birçok günahlar işleyip Allah'a isyan ederler. Müzik dinlemek, şarkı söylemek, içki içmek gi-bi. Bu tür bozgunculuklar genellikle erkekler tarafından sergilenir. Ka-dınlar ise istisnai bazı durumlar hariç, böyle davranışlar içinde olmazlar.

Bazı kimseler de oğullara sahip olmayı isterler, oğullarının çokluğuyla övünür, onlarla kendilerini güçlü hissederler. Genellikle kırsal kesimlerde yaşayan ve çöllerde hayatlarını sürdüren insanlar bu tür eğilimlere sahip olurlar. Bunlar, söz konusu eğilimlerini kızlar yerine oğullara özgü kılarlar.

Mal düşkünü olan bazı insanlar da, en büyük ilgilerini kantar kantar altın ve gümüş biriktirmek, hazinelerini değerli paralarla doldurmak noktası üzerinde yoğunlaştırırlar. Sözünü ettiğimiz bu çılgınlık, mal biriktirme bağlamında özellikle altın ve gümüş gibi değerli madenlerin biriktirilmesi şeklinde kendini gösterir. Ya da altın ve gümüş değerinde olan şeyleri toplarlar. Eşyayı ise, ancak altın ve gümüş elde

etmenin bir amacı gibi algılarlar. Bu eğilim de genellikle kent yaşamında kendini gösterir. Kırsal kesimlerde ise, bu tarz eğilimlere sıkça rastlanmaz. Diğer bazıları ise, salma veya işaretli atlara sahip olmayı tercih ederler. Biniciliğe düşkün kimseler gibi. Bazıları ise hayvan sürülerine veya göz alabildiğine uzanan ekin tarlalarına sahip olmayı arzularlar. Bazıları bu son üç kısımdan ikisine veya fazlasına eğilim gösterirler.

İnsanların gruplar halinde birine bağlandıkları ve onu dünya hayatının özelliklerini ele geçirmede temel olarak kıldığı, geri kalan eğilimleri ise ikinci plana attıkları bu tutkulu şehvetlerin kısımları bunlardan ibaretti. İnsanlar arasında şehvetleri eşit düzeyde gören ve mutedil bir şekilde onlara eşit seviyede bağlanan ve eğilim gösteren birisine az rastlanır ya da hiç rastlanmaz.

Mevki, makam ve toplumsal statü gibi nitelikler ise, sanal ve vehmî olgulardır. İnsanların bunlara yönelik ilgileri, ikinci bir amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu tür konumlara gelmekle birlikte duyumsanan zevk, şehevi bir zevk olarak nitelendirilemez. Kaldı ki ayet, şehvetleri sınırlamayı hedeflememektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar ile, tutkulu şehvetlere yönelik arzu deyiminden maksat, bunlara yönelik sevgiye dalmak, tutkulu bir arzuyla bağlanmaktır. (ki şeytana nispet edilir) insan fıtratına yerleştirilen temel sevgi değildir (ki yüce Allah'a nispet edilir) şeklindeki değerlendirme pekiştirilmiş olur.

"Bunlar, dünya hayatının metaıdır." Bu tutkulu şehvetler, hayatta bulunulduğu sürece iki hayattan (dünya ve ahiret) size en yakın olan bu hayatın devamı ve düzeni için yararlanılan şeylerdir. Dünya hayatı ve onun için yararlanılan olgular fanidirler, yok olup giderler. Bunların kalıcı ve yapıcı bir akibetleri yoktur. Ahiret iyiliği ve en güzel varış yeri Allah katındadır. Ayetin sonundaki cümle buna işaret etmektedir: *"Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır."*

"De ki: Size bundan daha hayırlısını bildireyim mi? Korkup sakınanlar için Rablerinin katında... cennetler... vardır." Bu ayet, *"Asıl varılacak güzel yer, Allah katında olandır"* cümlesini açıklama amacına yöneliktir. Burada, geçici, batıl ve fani şehvetlerin yerine insanlar için hayırlı olan olgulara işaret ediliyor. Ki bunlar, kalıcı, güzel ve hiçbir zaman geçersiz kılınmayan gerçek olgu-

lardır. Bunlar, özellikleri ve etkileri itibariyle insanların tutkuyla arzuladıkları dünyevi şehvetlerle türdeştirler. Ancak çirkin unsurlardan, bozgunculuktan arınmışlardır. İnsanları daha hayırlı olanlardan alıkoyucu özellikleri bulunmamaktadır. Bunlar da cennet, tertemiz eş-ler ve yüce Allah'ın hoşnutluğudur.

Cennetten söz edilirken, bunun eşleri de kapsaması doğal olduğu halde, özellikle eşlerden de söz edilmiş olması, cinsel ilişki ile duyulan zevkin insanların ulaştıkları en büyük bedensel zevk olması dolayısıyladır. *"Kadınlar, oğullar, kantar kantar altın ve gümüş..."* ayetinde kadınlara öncelik verilmesi de bu yüzdendir.

Hoşnutluk olarak anlamlandırdığımız "rıdvan" veya "rudvan", yapılan işin kişiyi memnun etmesi, böyle bir işin meydana gelmesini engellememesi, bundan dolayı öfkelenmemesi demektir. Bunun karşıtı ise, "sehat=öfke"dir.

Kur'an'da yüce Allah'ın "rıza"sından sık sık söz edilir. Bu husus yüce Allah'ın kulların itaat nitelikli fiillerine yönelik hoşnutluğu ile ilgili olduğu gibi, itaat nitelikli olmayan vasıf ve durumlar ile de ilgili olabilir. (Örneğin tevazuun Allah rızasını kazandırması gibi) Ancak "rıza"nın geçtiği yerlerin büyük bir kısmında, daha doğrusu tümünde, itaate yönelik hoşnutluk kastedilmiştir. Allah'ın rızası ile kulun rızasının karşılıklı olarak zikredilmiş olması da bundan kaynaklanmış olsa gerektir. Dolayısıyla Allah'ın kulundan razı olması, kulun itaatinden, kulun Allah'tan razı olması da Allah'ın verdiği güzel karşılık veya hükmünden ileri gelen bir durumdur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Allah, onlardan razı olmuş, kendileri de Allah'tan hoşnut olmuşlardır." (Beyyine, 8) *"Ey huzura kavuşmuş nefis, sen O'ndan hoşnut O da senden hoşnut olarak Rabbine dön."* (Fecir, 27-28) *"Önce geçen Muhacirler ve Ensar ile onlara güzellikle uyanlar, Allah onlardan hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır ve Allah onlara, içinde ebedi kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır."* (Tevbe, 100)

Dünya hayatının çekici metaından daha hayırlı olan nimetler bağlamında "hoşnutluğun" da zikredilmiş olması gösteriyor ki, hoşnutluk da özü itibarıyla insana çekici gelen ya da çekici bir güzelliğe yol açan bir olgudur. Tefsirini sunduğumuz ayetin akışı içinde cennetler ve eş-

lerin yanı sıra, aşağıdaki ayetlerde de lütuf, bağışlama ve rahmetin yanında ayrıyeten zikredilmiş olması bu yüzdendir: *"Rablerinden bir fazl ve hoşnutluk..."* (Mâide, 2) *"Allah'tan bir bağışlama ve hoşluk..."* (Hadid, 29) *"Katından bir rahmeti ve bir hoşnutluğu..."* (Tevbe, 21)

Tefsirini sunduğumuz bu ayettte, üstü kapalı olarak işaret edilen bu anlam, *"Allah onlardan hoşnut oldu"* ve *"O'ndan hoşnut ve O da senden hoşnut olarak"* ayetlerinin anlamları üzerinde yaptığımız değerlendirmeler etüt edildiğinde daha bir belirginlik kazanır. Çünkü bu ayetlerde yüce Allah hoşnutluğunu onların kendileriyle ilintililendirmiştir. Onların kendilerine yönelik hoşnutluk da fiilerine yönelik hoşnutluktan farklı şeylerdir. Bu noktada, yüce Allah'ın onların kendisinden istekte bulunmalarına hiçbir engel çıkarmadığı şeklinde bir anlam kazanır. Bu da gerçekte şu ayetin içerdiği anlama döner: *"Orada kendileri için diledikleri her şey vardır."* (Kâf, 35) Şu halde yüce Allah'ın insana yönelik hoşnutluğunda insan için sınırsız bir dileme ve meşiet söz konusudur.

Buradan hareketle şunu anlıyoruz ki: Tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen hoşnutluğa karşılık önceki ayette sözü edilen tutkulu şehvetler gündeme getirilmiştir. Buna göre insan, bu tür tutkulu şehvetleri temin etse, özellikle kantar kantar altın ve gümüş sahibi olsa, bunun sonucunda sınırsız bir dilemeye kavuşacağını, geniş bir güç elde edeceğini, dolayısıyla dilediğini yapacağını, istediğini elde edeceğini sanmaktadır. Oysa bu tavrıyla insan bir yanılgı içindedir. Çünkü böyle bir düzeye ulaşması ancak, herşeyin kontrolü elinde olan yüce Allah'ın hoşnutluğu ile mümkündür.

"Allah, kulları hakkıyla görendir..." Bu ve bundan önceki ayetten şu husus açığa çıkıyor: Yüce Allah insan için dünyada ve ahiret-te bir takım nimetler hazırlamıştır. İnsan bunlardan yararlanmakta ve başka ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bunların bir kısmından zevk almaktadır; eşler gibi. Bazısını yiyip içmektedir. Diğer bazısına sahip olmaktadır. Ayrıca her iki cihan için yaratılan bu nimetler benzeşmektedirler. Şu kadarı var ki, dünyadaki nimetler, kâfirlerin ve mü'minlerin ortak kullanımına sunulmuştur, her iki grup için de bolca nimet bahşedilmiştir. Ahiret nimetleri ise yalnızca mü'minler içindir. Kâfirler bun-lardan yararlanamazlar.

Burada, neden böyle bir ayırıma gidildiği yönünde bir soru akla gelebilir. Diğer bir ifadeyle, ahiret nimetlerinin yalnızca mü'minlere özgü kılınmasının gerisindeki hikmet merak edilebilir. İşte bu tür kuşkulara şu ifadeyle cevap veriliyor: *"Allah, kulları hakkıyla görendir."* Bunun anlamı şudur: Yüce Allah'ın mü'minlerle kâfirler arasında gerçekleştirdiği bu ayırım boşuboşuna değildir. Rastgele verilmiş bir kararın ürünü de değildir. Allah bundan münezzehtir. Tam tersine iki grubun üzerinde bulundukları durum böyle bir ayırımı gerektirmiştir. Allah onları ve farklılıklarını görmektedir. Bu farklılık mü'minde bulunup da kâfirde bulunmayan takva duygusudur. Yüce Allah, sözünü ettiğimiz bu takva duygusunu, bunu izleyen ayetle şöyle tanımlıyor: *"Onlar, "Rabbimiz... diyenler..."*

İki ayetten çıkan sonucu şöyle özetleyebiliriz: Onlar Rablerine muhtaç olduklarını, kesinlikle O'ndan müstağni olmadıklarını, açıkça ortaya koyuyorlar. Bunu salih amellerle de tasdik ediyorlar. Kâfir ise, kendini Allah'a karşı müstağni görür, dünyanın tutkulu şehvetlerine kapılarak ahireti ve akibetini unutur.

"Bunlar, dünya hayatının metaıdır. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır. De ki: Size bundan daha hayırlısını bildireyim mi?" ayetleri ile bunlarla aynı mesajı vurgulamaya dönük: *"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram kılmıştır. De ki: Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir, kıyamet günü ise yalnızca onlarındır. Bilen bir topluluk için ayetleri böyle birer birer açıklarız."* (A'râf, 32) ayetinin en dikkat çekici yönleri, birçok araştırmacının, cennet nimetlerini vasfeden ayetlerin zahirleri bağlamında karşılaştıkları probleme cevap oluşturmalarıdır.

Probleme gelince; gözlemlenen varlıklar aleminin varoluş evreleri üzerinde durup düşünenler, varlıkların sergiledikleri fiillerin ve yaptıkları işlerin, bunların yaratılış sistemlerine yerleştirilen ve her birinin savunma mekanizmalarını oluşturan, varlıklarını korumalarını sağlayan çeşitli güçlere ve araçlara dayandıkları hususunda herhangi bir kuşkuya kapılmazlar. Varoluşsal amaçlarla ilgili araştırmalar bu hususu desteklemekte ve varlık bütününün tesadüflere dayanmadığını, varlığın boşuna varedilmediğini ve varoluşun bir gereksizlik olmadığını ispatlamaktadır.

Sözgelimi insan, bedensel olarak son derece özenilerek çeşitli yeteneklerle donatılmıştır. Bu organizma sayesinde beslenmesi mümkün olabiliyor. Beslenmesi ise, vücudunda eksilen unsurların yerine yenilerini koyma amacına yöneliktir. Bütün bunları, varlığını kalıcı kılmak için yapmaktadır. Bunun yanında insan, cinsel organlarla da donatılmıştır. Bu işlemle ilgili araçlara, enerjiye, birbirini gerektirici ön işlemlere sahiptir. Bunun da amacı, türün devamını sağlamaktır. İnsanın donanımı ile ilgili doğal düzenler, bitkiler ve hayvanlar için de geçerlidir.

Öte yandan yaratılış sistemi, varlıkları özellikle hayvan ve insan gibi duygu sahibi olan varlıkları sultası altına almak amacıyla düzen hazırlar; şöyle ki onların fiillerini zevkli kılar ve faal güçlerine zevki yerleştirir. Bu düzen söz konusu fiillerin, işaret ettiğimiz zevkler için işlenmesini sağlamak amacına yöneliktir. Bu fiilleri gerçekleştirenler, yaratılış sisteminin amacının bunu kendilerinden istediğinin bilincinde olmadan bunları yaparlar. Bu amaç da varlığın kalıcı olmasıdır. Ancak, onun bütün ilgisi alacağı zevk üzerinde yoğunlaşmıştır. Fiili çekici kılan zevki tadarken, bir yandan da yaratılış sisteminin istediği devamlılık durumu gerçekleşir. Fiili işleyen şahıs, kendisini çeken, eğlenmesini sağlayan süsten zevk alır.

Sözgelimi beslenmeden ve cinsel birleşmeden zevk alınmasaydı, insanlar sırf neslin devamı için bunlara yönelmezlerdi. Böylece yaratılışın amacı da geçersiz olurdu. Ancak yüce Allah, insan organizmasına beslenmeden ve cinsel birleşmeden zevk alma duygusunu yerleştirmiştir. Öyle ki insan, bu iki zevki tatmak için her türlü zorluğu, çabayı, müsibeti ve belayı göğüslenmekten kaçınmaz. Söz konusu lezzetleri alırken insan, boş bir gurur içinde aldanmaktadır. Onun durumu yalnızca aldatıcı bir oyalanmadır. Yaratılış ve varoluş sistemi ise, bu esnada hedefine ve arzusuna ulaşmaktadır. Bu sistem uyarınca bireyin varlığını korumasını sağlayan husus, beslenme ile gerçekleşir. Türün varlığının devamı ise cinsel birleşme ve üreme ile mümkündür. Bu esnada insanın elde ettiği ise, zevklerle oyalanma ve hayaldir.

Sözkonusu dünyevi lezzetler yaratılış sistemi içinde sınırlı ve öncelikli bir hedef için gözetildiklerinden dolayı, bu amacın gerçekleştirilmesi mümkün olmayan alanlarda bu tür lezzetleri almanın bir anlamı yoktur. Örneğin yeme, içme gibi beslenme ile ilgili tüm lezzetler

doğa yasası içinde, bedenin çürümesini, bileşiminin dağılmasını, yâni ölmesini önlemeye dönük olgulardır. Yine cinsel birleşme gibi birçok olgu da yaratılış sistemi içinde türün yok oluşuna ve çürüyüşüne yönelik bir önlem niteliğindedir. Şayet insan için ölümsüz ve yokoluşsuz bir varlık, her türlü kötülüğe ve istenmeyen şeylere karşı güvenilir bir hayat varsayılsa, bu durumda bireyin ya da türün varlığını korumaya dönük olarak bedende faaliyet gösteren duygu ve güçlerin ne tür yararı olabilir? Böbrek, mesane, dalak ve ciğer gibi bedensel organlar ve donanımlar ne gibi sonuçlar verirlerdi? Bunlar dünyadaki sınırlı varlığın korunması yönünde yararlı olmak üzere faaliyet gösteren organlardır. Sonsuz ve ebedi kalıcılık bağlamında (yâni ahirette) herhangi bir etkinlikleri olmaz.

Yukarıda işaret ettiğimiz probleme vereceğimiz cevap şudur: Yüce Allah, dünya hayatı ile ilgili lezzetleri ve nimetleri yeryüzünün süsleri olarak yaratmıştır. Ki insan bunlara yönelsin, onlar aracılığıyla hayata bağlansın, dört elle sarılsın. Nitekim yüce Allah bu noktaya şöyle temas etmektedir: *"Şüphesiz biz, yeryüzü üzerindeki şeyleri ona bir süs kıldık."* (Kehf, 7) *"Mal ve çocuklar, dünya hayatının çekici süsüdür."* (Kehf, 46) *"Dünya hayatının geçiciliğine istekli çıkarsınız."* (Nisâ, 94) Üzerinde durduğumuz konuyu vurgulamak açısından daha kuşatıcı olan bir diğer ayette ise şöyle buyuruluyor: *"Onlardan bazı gruplara, kendilerini denemek için yararlandırdığımız dünya hayatının süsüne gözünü dikme. Senin Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir."* (Tâhâ, 131) Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor. *"Size verilen her şey, yalnızca dünya hayatının metaı ve süsüdür. Allah katında olan ise, daha hayırlı ve daha süreklidir. Yine de akıllanmayacak mısınız?"* (Kasas, 60) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek olarak sunabiliriz.

Sözkonusu ayetlerin tümü, bu dünyada bulunan nimetlerin ve bunlarla ilintili lezzetlerin bu dünya hayatı için öngörülen olgular olduklarını, süresi sayılı bir kaç günü geçmeyen şu sınırlı hayat için onlardan yararlanıldığını vurgulama noktasında birleşmektedirler. Eğer bu hayat olmasaydı, şu nimetler de ne hayatın amacı olarak öngörülürlerdi ne de yaratılırlardı. Meselenin özü budur.

Ancak şunu kesin olarak bilmek gerekir ki; kalıcı insanın varlığı şu gözlemlenen varlıktan başkası değildir. Belli bir zaman diliminde

varlık aleminde görünür, varoluş aşamalarını katederek kemale doğru ilerler. Bu ise bedenden kaynaklanan ve ona egemen olan ruhtan başka bir şey değildir. Beden şu elementlerden ve aktif güçlerden alınan parçaların toplamından ibarettir. Eğer bizim kalıcılık için hedef olarak öngördüğümüz bu olgular bir an için ortadan kalksalar, geride ne varlık kalır, ne de kalıcılık. Demek istiyorum ki bunların yokluğunu tasavvur etmek, insanın yokluğunu ta baştan varsaymak demektir. İnsanın varlığının sürekliliğinin ortadan kalkması değil elbette. Bununla ne demek istediğimizi anlamış olmalısınız.

O halde insan, bireyler şeklinde ortaya çıkan bir canlı türüdür. Yer, içer, cinsel ilişkiye girer, her şey üzerinde alıp-verme şeklinde tasarrufta bulunur. Algılar, düşünür, akleder, sevinir, neşelenir, coşar vs. Bunların tümü, onun zatı ile uyum sağlamaktadır. Ki zatı da bunların toplamından ibarettir. Kuşkusuz bunların bazısının diğer bazısına göre önceliği vardır. İnsan bir yuvarlakta (öncüllerle amaçlar arasında) dönüp durmaktadır.

Yüce Allah onu geçici alemden kalıcı dünyaya aktardığında ve onun için sonsuzluk öngördüğünde, ya sonsuz ödül veya sonsuz ceza ile kalıcılığını gerçekleştirdiğinde, bu, onun varlığını geçersiz kılmak ve kalıcı bir varlık olarak var etmek şeklinde gerçekleşmez. Tam tersine, geçicilik yurdunda sürekli bir değişime tabi olan varlığını pekiştirmek şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla insan, kaçınılmaz olarak, ya dünya nimetleriyle türdeş, ama kalıcı olan nimetlerden yararlanır, ya da dünya musibetleriyle türdeş felaketlere maruz kalır. Bunlar da ya cinsel birleşme, ya yiyecek ya içecek, ya giyecek, ya barınak, ya arkadaş ya sevinç veya buna benzer başka bir nimet şeklinde gerçekleşir.

Şu halde insan aynı insandır. Muhtaç olduğu ve eksikliklerini tamamlamasına yardımcı olan şeyler, daha önce muhtaç olduğu ve eksikliklerini giderdiği maksadı ve arzularının aynısıdır. Aradaki tek fark iki dünyanın kalıcılığının farklılığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan olguların değişikliğidir.

Bu gerçek, insanın bünyesinin gerçek mahiyetini anlatan yüce Allah'ın şu sözünden de algılanmaktadır: *"Andolsun, biz insanı, süzme bir çamurdan yarattık. Sonra onu bir su damlası olarak, savunması sağlam bir karar yerine yerleştirdik. Sonra o su damlasını embriyo olarak yarattık; ardından o embriyoyu bir çiğnem et parçası olarak*

yarattık; daha sonra o çiğnem et parçasını kemik olarak yarattık; böylece kemiklere de et giydirdik; sonra bir başka yaratılışla onu inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir. Sonra bunun ardından siz gerçekten ölecek olanlarsınız. Sonra siz gerçekten kıyamet günü diriltileceksiniz." (Mü'minun, 12-16)

Ayette geçen *"yarattık"* kelimesine dikkat edin! Yaratma toplama ve birleşik haline getirmektir. *"İnşa ettik"* ifadesine de dikkat edin. Bu da yaratma ve meydana getirme şeklinin değişmesini ifade etmektedir. Bir de: *"Sonra siz gerçekten kıyamet günü"* ifadesine bakın! Bu ifadeye muhatap olanlar, başka bir yaratılışla inşa edilen kimselerden başkası değildir.

Başka bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Dedi ki; orda yaşayacak, orda ölecek ve ondan çıkarılacaksınız."* (A'râf, 25) Bu ayetten anlaşılıyor ki, insanın hayatı, yeryüzü menşeli bir hayattır. Yeryüzünün nimetlerinden ve acılarından meydana gelmiştir. *"İnsanlar tek bir ümmetti."* (Bakara, 213) ayetini tefsir ederken, bu konuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunduk.

Yüce Allah, bu yeryüzü nimetleri hakkında: *"Bunlar dünya hayatının metaıdır"* buyurmuştur. Başka bir yerde de: *"Oysa dünya hayatı, ahirette bir metadan başka bir şey değildir."* (Râ'd, 20) buyurmuş, böylece bizzat dünya hayatının, ahirettte yararlanılan bir meta olduğunu belirtmiştir. Hiç kuşkusuz bu, olağanüstü bir beyandır. Bir kapıdır ki, iyice düşünenler için bin kapının açılmasını sağlar. Bu, aynı zamanda Resulullah Efendimizin (s.a.a) şu sözünü de doğrulamaktadır: *"Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz."*

Kısacası, dünya hayatı, ondan edindiği güzel ve kötü unsurlarla birlikte insanın dünya menşeli varlığıdır. Ahirette de, mutluluk ve mutsuzluk bağlamında, yâni insanın dünyada kendisi için başarı ve kurtuluş gördüğü şeylerle, yenilgi ve hüsran olarak gördüğü şeyler bağlamında yine bu hayattan yararlanılacaktır. Dolayısıyla bunların zevkine varmak suretiyle mutlu olur, ya da bunlardan yoksun olur. İşte bunlar cennetin nimetleri ve cehennemin azabıdır.

Daha açık bir ifadeyle; insanın birey ve tür olarak devamını sağlama bağlamında, doğa yasası gereği bir mutluluğu, bir de mutsuzluğu söz konusudur. Bunlar da insanın yeme, içme ve cinsel birleşme gibi doğal eylemlerine bağlıdır. Sözkonusu olgular ön lezzetlerle süslü ve

çekici kılınmışlardır. Bu, doğa yasasının bir gereğidir. Sonra insan eksikliklerini tamamlama ve bilinçli ve iradeye dayalı faaliyetler sergileme sürecine girince tür olarak bilinci ve iradesine dayalı olarak seçtiği şeyler onun kemali olur. İnsanın algılamadığı ve irade etmediği bir şey, bu bilinçli ve irade sahibi varlık için kemal olarak değerlendirilemez. Bunlar doğal mutluluk dediğimiz olgular dahi olsalar. Tam tersi için de aynı durum geçerlidir. Algılamadığımız şeylerden zevk almayız; bunlar doğal kemal ve mutluluk dediğimiz olgular dahi olsalar. Beden sağlığı, mal ve çocuk gibi. Biz algıladığımız lezzetlerden zevk alırız; bunlar, dışımızdaki objeler dünyasıyla örtüşmeseler de; sağlıklı olduğuna inanan bir hasta gibi ve bunun benzeri örnekler. İşte bu ön lezzetler, doğanın ileri sürdüğü ön kemalat türünden dahi olsalar, insan için birer gerçek kemale dönüşürler.

Dolayısıyla yüce Allah, insanı bir şekilde sonsuz bir kalıcılığa kavuşturunca, onun mutluluğu, yine onun dilediği lezzetlerin şahsında belirginleşir. Mutsuzluğu da istemediği şeylerin şahsında ortaya çıkar. Bunların doğal olarak ileri sürülmüş ön olgular olup olmaması arasında herhangi bir fark yoktur. Şu apaçık bir gerçektir ki, kişinin veya irade sahibi bilinçli gücün iyiliği kişinin bildiği ve dilediği şeyde, kötülüğü de bildiği ama dilemediği şeydedir.

Bundan anlıyoruz ki, insanın mutluluğu, ahirette, dünyadayken dilediği yeme, içme, cinsel birleşme veya bunların üstünde olan lezzetler elde etmesidir. İşte bu cennettir. Mutsuzluğu da bütün bunları elde edememesidir. Bu da cehennem azabıdır. Nitekim yüce Allah şöyle bu-yurmuştur: *"Orada onların her diledikleri şey vardır."* (Nahl, 31)

"Onlar: Rabbimiz şüphesiz biz iman ettik, artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi ateşin azabından koru, diyenlerdir." Bu ayet de, önceki ayette *"korkup sakınanlar"* ifadesiyle işaret edilen müttakilerin vasıflarına yer veriliyor. Ayette, onların *"Rabbi-miz..."* diye söze başladıkları belirtiliyor. Bu, Allah'ın rablığını anmak suretiyle kulluğu ifade etmek ve *"Biz iman ettik... artık azabından ko-ru"* sözüyle kendisinden diledikleri şeyleri vermesini istirham etmek-tir.

Hiç kuşkusuz, *"Biz iman ettik"* cümlesi, Allah'a minnet etmek amacına yönelik değildir. Çünkü iman noktasında yüce Allah onlara minnet eder. Nitekim bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Tam tersine, sizi*

imana yönelttiği için Allah size minnet etmektedir." (Hucurat, 17) Dolayısıyla muttakilerin bu sözleri, yüce Allah'ın iman edenleri bağışlayacağına ilişkin vadinin gerçekleşmesine yönelik bir dilektir. Başka bir ayette ise şöyle buyuruluyor: *"O'na iman edin, sizi bağışlasın."* (Ahkaf, 31) Bu nedenle muttakiler de sözlerine ifadenin başında, ayrıntılandır-mayı ifade eden "fa" harfini getirerek (fekina) şu ayrıntıyı eklemeyi ihmal etmiyorlar: *"artık bizim günahlarımızı bağışla..."* Ayette, onların sözlerinin ("şüphesiz" anlamına gelen "inne" edatıyla) vurgulu bir şekilde yinelenmesi, onların doğruluğuna ve imanların kesinliğine iliş-kin bir işaret niteliğindedir.

Günahların bağışlanması, azaptan kurtulmayı gerektirmez. Şöyle ki: Cehennem azabından korunmak, yüce Allah'ın kendisine iman edip kulluk sunanlara yönelik bir lütfudur. Bu noktada kulun hakkedişi ve yüce Allah'ın onu cehennem azabından kurtarmak veya cennetle ödüllendirmek zorunda oluşu gibi durum sözkonusu değildir. Çünkü iman ve ibadet de yüce Allah'ın bir nimetidir ve bu konuda O'ndan başkasının bir etkinliği sözkonusu değildir. O'nun kendi üzerine aldığı bir hak başka. İman etmeleri durumunda kullarını bağışlaması ve onları cehennem azabından koruması, O'nun üzerine aldığı bu tür bir haktır. Yüce Allah konuya ilişkin olarak bir ayette şöyle buyuruyor: *"O'na iman edin; günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun."* (Ahkaf, 31)

Kur'an'da yer alan bazı ayetlerden, cehennem azabından korunmanın, bağışlanma ve cennetle ödüllendirme ile aynı anlama geldiği şeklinde bir sonuç çıkarılabilir: *"...Sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticareti haber vereyim mi? Allah'a ve O'nun Resulü'ne iman edersiniz, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Bu, sizin için daha hayırlıdır; eğer bilirseniz. O da sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel konaklara yerleştirir."* (Saf, 10-12) Bu üç ayetin son ikisi: *"Sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticareti haber vereyim mi?"* ayetinin açıklaması niteliğindedir. Bu noktada son derece derin bir anlam yatmaktadır. Eğer başarabilirsek, bu noktayı yeri gelince ayrıntılı bir şekilde açıklayacağız.

"Sabredenler, doğru olanlar..." Burada muttakilerin beş temel özelliğinden sözediliyor ki, hiçbir muttaki bunlarsız olmaz. Sabır özel-

liğinin, diğer karakterlerden önce zikredilmesi ve mutlak olarak bırakılmış olması, sabrın tüm kısımlarını kapsadığına yönelik bir işarettir. Sabır üç kısımdır: İtaat etmede sabır, günah işlememede sabır ve musibetlere karşı sabır.

Doğruluk; kavramın gerçek analizi açısından söz ve fiil olarak insanın dışı ile içinin uyumlu olması demektir; ancak bu anlamıyla sabır ve gönülden itaat gibi diğer tüm faziletleri de kapsamaktadır. Ancak bu ayette, bu geniş anlam kastedilmemiştir. Burada -Allah doğrusunu daha iyi bilir- sadece doğru sözlü olmak anlamında kullanılmıştır.

Ayetin orijinalinde geçen "kanitîne" "kunût" kelimesinden, Allah'a boyun eğmek demektir. Ki tüm ibadetleri ve kulluk sunma şekillerini kapsar. İnfak ise, malın hakkedenlere ve hayır amaçlı olarak verilmesi demektir. Seherlerde bağışlanma dilemek, gecenin son diliminde kalkmayı ve bağışlanma dilemeyi gerektirir. Hadisler bunu, gece namazı ve Vitir namazında okunan kunut duası kapsamında bağışlanma dilemek şeklinde açıklamıştır. Yüce Allah "Dehr" ve "Müzzemmil" surelerinde bunu insanı Rabbine götüren bir yol olarak tanımlamıştır: *"Şüphesiz, bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol bulabilir."* (Müzzemmil, 19; Dehr, 29)

"Allah adaleti ayakta tutarak, gerçekten kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilah olmadığına şahitlik ettiler." Şahitliğin aslı, gözle görmektir. Görmek ve duyumsamak suretiyle bilgi sahibi olmak yâni. Daha sonra bu kavram, görülen ve duyumsanan bilginin ifade edilmesi, tanığın taşıdığı bilgiyi açıklaması anlamında kullanılmıştır. Ardından aynı amaca yönelik olmaları dolayısıyla bilginin taşınması ve açıklanması anlamında müşterek bir lafız gibi kullanılmıştır. Çünkü bir bilgiyi taşımak genellikle gerçeğin ve realitenin çekişmeler, zorbalıklar, unutmalar ve örtbas etmeler sonucu geçersiz kılınmasını önleme amacına yönelik olur. O halde şehadet, gerçeği ve hakkı korumak demektir. İşte bu tarz bir yaklaşım ve amaçla, bilgiyi taşıma ve açığa vurma olgularına şahitlik, yâni hakkı korumak ve egemen kılmak denilmiştir. Ayette geçen "kıst" kelimesi de adalet demektir.

"Şüphesiz inkar edenler, onların malları da çocukları da kendilerini Allah'tan müstağni kılmaz." diye başlayan ve *"seher vakitlerinde bağışlanma dileyenler"* cümlesine kadar süren ayetler grubu bize şu

gerçeği açıklıyor: Yüce Allah'tan başka ilah yoktur ve hiçbir şey O'ndan müstağni değildir. İnsanın kendisini Allah'tan müstağni kılacağını sandığı ve hayatında güvenip dayandığı şeyler, yalnızca birer süstürler, birer oyalanma metaıdırlar. Yüce Allah onları daha hayırlı olana kavuşmak için yararlanılmak üzere yaratmıştır. Bunlara da ancak Allah'a karşı duyulan takva duygusuyla ulaşılabilir. Diğer bir ifadeyle; insanın büyük bir içtenlikle yakınlık duyduğu bu nimetler, dünyada kâfirlerin ve mü'minlerin ortak kullanımına sunulmuştur. Ahirette ise, salt mü'minlere özgü kılınmışlardır. Tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen tanıklık da, yukarıdaki ayetlerin dikkat çektikleri hususun gerçek olduğunu, bundan kuşku duyulmaması gerektiğini vurgulamaya yöneliktir.

Yüce Allah, kendisinden başka ilah olmadığına tanıklık etmiştir. Şu halde O'nun dışında herhangi bir tanrının varlığı sözkonusu değildir. Dolayısıyla ne mal, ne evlat, ne dünya hayatının herhangi bir süsü ne de doğal bir sebep insanı Allah'tan müstağni kılamaz. Çünkü eğer bu sayılanlardan birisi, insanı Allah'tan müstağni kılacak olsaydı o, Allah'tan başka bir ilah olurdu ya da O'nun dışında bir başka ilaha dayanırdı, sonuçta ona yaslanırdı. Oysa Allah'tan başka ilah yoktur.

Yüce Allah, fiillerinde adeleti esas alarak, yarattıkları hakkında adalete uygun hükümlerde bulunarak bu tanıklıkta bulunmuştur. O, evrenin yönetimini, sebebler ve sonuçlar yaratmak suretiyle düzenlemiştir. Sebepler ve sonuçlar arasında gerektirici bağlar varetmiştir. Her şeyin yürüyüşünün, çabasının, tekamülünün ve aşamaları katetmesinin kendisine dönük olmasını sağlamıştır. Katman üstüne katman yaratmıştır. Bu amaca doğru giden yolun üzerinde bir takım nimetler varetmiştir ki, insanlar ahiretleri için dünyadayken ve ahirete doğru yol alırlarken bunlardan yararlansınlar. Yoksa insandan istenen bunlara güvenip dayanması ve onları asıl amaç edinip durması değildir. İşte adalete uygun davranan bir tanık olarak yüce Allah buna tanıklık etmektedir.

İşin inceliğine bakınız ki, yüce Allah'ın adaleti O'nun zatına ve uluhiyetinin tekliğine tanıklık ediyor. Yâni, adaleti, bizzat sabittir ve O'nun birliğini ispatlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle; bizler tanıklık eden bir kimsede adaleti şunun için gözönünde bulundururuz: Tanık normal hayat yolu üzere olsun, fıtrat yolunu izlemiş olsun, ifrat ve

tefrite eğilim göstererek bir eylemi ait olmadığı yere koymasın. Böylece adalete uygun tanıklıkta bulunduğu zaman, yalan ve iftiradan yana güvencede olunur. Doğruyu esas almak ve yaratılış yasasına uygun hareket etmek, insanın adil olmasını gerektirir. O halde Allah'ın fiili olarak nitelendirilen evrene egemen olan ve evrensel fenomenlerin de ince ayrıntısına kadar hareketlerini yönlendiren sistem, salt adalettir.

Varoluş yasası uyarınca gerçekleşen olayların kapsamında razı olmadığımız ya da eğilimimizin ve beklentilerimizin aksine meydana gelen tüm olaylar karşısında, öncelikli tavır olarak bunlara karşı çıkarız, bunları tartışırız. Bunu yaparken, bunlara yönelik karşı çıkışımızda aklımızın hükmettiği ya da iç güdümüzün eğilim gösterdiği şeyleri söz konusu ederiz. Bunların tümü evrensel düzenin gereği olarak belirginleşen hususlardır. Sonra biraz daha araştırdığımızda, olayın nedenini algılamaya başlarız. Böylece şüphe ortadan kalkar. Ya da sebebi kavramaktan aciz kalırız ve elimizde sebebi bilmemekten başka bir şey kalmaz. Bilginin yokluğu kalır, yokluğun bilgisi değil yâni. Şu halde, yüce Allah'ın eseri olan evrensel düzen, adaletin ta kendisidir. Bunun üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Eğer, herhangi bir işte insanı Allah'tan müstağni kılacak bir ilah olsaydı, varoluş düzeni mutlak adalet olmazdı. Tam tersine her ilahın yaptığı kendi açısından, öntasarımı ve eylemi çerçevesinde adalet olurdu.

Özetleyecek olursak, yüce Allah, adil bir tanık olarak, kendisinden başka ilah olmadığına tanıklık ediyor. Buna melekleri de tanıklık ediyor: *"Allah, gerçekten kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti"* ifadesi bunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu ayet, yüce Allah'ın tekliğine yönelik tanıklığını içermesi bakımından şu ayete benzemektedir: *"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi ilmiyle indirdi. Melekler de şahittirler. Şahid olarak Allah yeter."* (Nisâ, 166)

Melekler, O'ndan başka ilah olmadığına tanıklık ederler. Yüce Allah, bu ayetlerden önce Mekke'de inen ayetlerde onların ikram edilmiş kullar olduklarını, Rablerine karşı gelmediklerini, O'nun emriyle hareket ettiklerini, O'nu tenzih ettiklerini vurgulamıştı. Onların Allah'ı tesbih etmelerinde, O'ndan başka ilah olmadığına ilişkin tanık da vardır.

Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hayır, onlar ikrama layık görülmüş kullardır. Onlar sözle bile olsa O'nun önüne geçmezler ve onlar O'nun emriyle yapıp etmektedirler."* (Enbiyâ, 26-27) *"Melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler."* (Şurâ, 5)

İlim sahipleri Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık ederler. Onlar iç ve dış alemdeki ayetleri gözlemleyerek bu tanıklıkta bulunurlar. Edindikleri derin bilgi duygularını doldurmuş ve akıllarında kökleşmiştir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu sonuçları elde ediyoruz:

Birincisi: Ayette edilen tanıklıktan maksat, sözlü tanıklıktır. Fiili tanıklık özü itibarıyla gerçek ve geçerli olsa da ayetin zahirinden, onun kastedilmediğini anlıyoruz. Çünkü varlık alemi, kendisine egemen olan tek ve bütünsel düzeni ile, teker teker varlıkları temsil eden cüzleri ile uluhiyetin tekliğine tanıklık etmektedir.

İkincisi: Ayette geçen "kâimen bil kıst=adaleti ayakta tutarak" ifadesi *"Allah şahitlik etti"* ifadesinin failinin hali fonksiyonunu görmektedir. Diğer bir ifadeyle, O'nun adaleti ayakta tutması, ne yüce Al-lah, ne melekler, ne ilim sahiplerinin tanıklığına konu olan husus de-ğildir. Tersine yüce Allah adaleti kaim kılarak kendisinden başka ilah olmadığına tanıklık etmektedir. Melekler ve ilim sahipleri de O'nun birliğine tanıklık ediyorlar. Ayetin zahirinden bu anlaşılıyor. Çünkü *"O'ndan başka ilah yoktur"* cümlesiyle *"adaleti ayakta tutarak"* ifadesi arasında, "melekler ve ilim sahipleri" ifadesine yer verilmiştir. E-ğer, adaleti kaim kılmak tanıklığın bir cüzü olsaydı, cümlenin şöyle kurulmuş olması gerekirdi: "Şehidellahu ennehu lailahe illa huve kâimen bil kıst vel melâiketu=Allah, gerçekten adaletle kâim olup kendisinden başka ilah olmadığına tanıklık etti; melekler..."

Değindiğimiz bu iki hususla, bazı tefsircilerin ayeti tefsir ederken iki yöndeki (şehadetin ameli olması, adaleti ayakta tutmanın tanıklığa konu olması yönündeki) değerlendirmelerinin tutarsızlığı da anlaşılmış oluyor. Sözkonusu tefsircilerin konuya ilişkin değerlendirmelerini inceleyenler, bu tutarsızlıkları gözlemleyebilirler.

Konuyla ilgili olarak ileri sürülen problemlerin en tuhafı ise, bazılarının şu tarz değerlendirmelerde bulunmalarıdır: Ayette geçen tanıklığı, yukarıda açıkladığımız gibi sözlü tanıklık olarak yorumlamak,

tevhid ilkesi açısından akıldan çok nakle dayanmayı gerektirir. Oysa böyle bir durumun doğruluğu da vahyin sahih oluşuna bağlı olur. Bu tanıklığın doğruluğu, Kur'an'ın gerçek vahiy olduğuna dayalı olur. Oysa Kur'an'ın gerçek vahiy olması da, bu tanıklığın doğruluğuna bağlıdır. Tanıklığın buna dayalı olması muhal nitelikli kısır döngüyü gerektirir.

Buradan hareketle bazı tefsirciler şöyle bir değerlendirmede bulunmuşlardır: Buradaki tanıklıktan maksat istiare türü bir anlamdır. Şöyle ki yüce Allah'ın yarattığı bütün varlıkların, ihtiyaç ve düzen birliğinin, yaratıcının birliğine tanıklık etmeleri, sözlü bir anlatım ve Yüce Allah'ın kendisinden başka ilah olmadığını haber vermesi olarak algılanır. Aynı şekilde, meleklerin O'na ibadeti Allah'ın emrine göre hareket etmeleri ve insanlardan ilim sahiplerinin Allah'ın birliğine dair işaretleri gözlemlemeleri, yüce Allah'ın tekliğine yönelik tanıklıkta bulunmaları konumundadır."

Buna ilişkin cevabımız şudur: Bu değerlendirme yanılma ve demogoji ürünüdür. Aklın veya duygunun kavrayabileceği hususlarda ancak nakle dayanılmaz. Çünkü hakkında bilgi sahibi olunması gereken bir noktada insana bilgi kazandırmaz. Ancak akıl gibi veya ondan daha güçlü bir şekilde bilgi vermesi mümkün olan yerde akıl gibi veya ondan daha güçlü bir şekilde dikkate alınır. Nitekim mütevatir düzeyindeki bir haber, yakin düzeyinde olan ve yakini sonuç veren aklî-teorik öncüllerden oluşan kanıtların desteklediği mantıksal önermelerden daha etkili ve daha doğru kabul edilir.

Varsayılan tanığın, kesin kanıt desteğiyle yalan ve iftira gibi olgulara tevessül etmediği bilinirse, onun tanıklığı kesin kanıtın ifade ettiği sonucu verir. Yüce Allah -noksanlıklardan ve batıldan münezzeh olduğu için- hakkında yalan tasavvur edilmez. Dolayısıyla O'nun kendi birliğine yönelik tanıklığı, hakkı gösteren bir tanıklıktır. Aynı şekilde O'nun meleklerin ve ilim sahiplerinin tanıklıklarını haber vermiş olması da onların tanıklık ettiklerini ispatlar.

Ayrıca putlar ve heykeller gibi düzmece ilahları Allah'a ortak koşanlar, bunların Allah katında şefaatçiler olduklarını, Allah ile kulları arasında aracılar işlevini gördüklerini ileri sürerek böyle bir yaklaşım içine giriyorlar. Nitekim yüce Allah, onların bu tutumlarını yine onların ağzından şöyle aktarıyor: *"Biz, bunlara bizi Allah'a daha fazla*

yaklaştırsınlar, diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 3) Aynı şekilde heva ve heves, itaat edilen lider, mal ve evlat gibi gizli şirk unsurlarını Allah'ın ortakları gibi algılayanlar da, onları Allah'tan kaynaklanan ama bağımsız etkiye sahip sebepler olarak görmektedirler. Dolayısıyla O'nun ortağı gibi görülen düzmece ilahlar, ancak O'nun bunları ortaklığa kabul ettiği sanısından dolayı bu konuma getirilmişlerdir. Yâni kendilerinden kaynaklanan bir özellikleri yoktur. Yüce Allah, kendisi için ortaklar edinmediğini bildirince, O'nun ortakları olduğunu iddia edenlerin iddiaları havada kalmış oldu.

Böylece ifade şu ayete benzer bir fonksiyon icra etmiş olur. *"De ki; siz, Allah'a göklerde ve yerde bilmediği bir şey mi haber veriyorsunuz?"* (Yunus, 18) Bu ifade, Allah'ın ortağı olduğuna dair iddiayı yüce Allah'ın göklerde ve yerde böyle bir şeyi bilmediği ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz şeklinde geçersiz kılmaktadır. Gerçekte bu da, Rububiyet ve yücelik makamından kaynaklanan haberlerden biridir. Şu ayet-i kerime gibi: *"O, onların şirk koştuklarından uzak ve yücedir."* (Yunus, 18) ve bunun benzeri ayetler. Ancak burada verilen haberin tanıklık kavramıyla örtüşmesi göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü iddia edilen bir konuda verilen haberdir. Bu haberi veren de adalete uygun hareket etmektedir. Böylece bu haber tanıklık nitelikli olur. Dolayısıyla kelamda bir edebi sanat örneği riayet edilsin diye tanıklık ifadesi kullanılmıştır.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle yorumlanır: Eğer varlık aleminde Allah'tan başka yaratmada ve varlık aleminin yönetiminde etkin olan ortaklar ve şefaatçiler olarak bir takım tanrıların varlığı sözkonusu olsaydı, yüce Allah bunları mutlaka bilirdi ve varlıklarına tanıklık ederdi. Ancak O, ortağının olmadığını bildiriyor. Şu halde O'nun ortağı olamaz. Eğer böyle bir durum sözkonusu olsaydı, evrenin yaratılış ve yönetimi için aracılar olarak işler gören melekler de bilirlerdi ve bunu itiraf ederlerdi. Ancak onlar, Allah'ın ortağının olmadığına tanıklık ediyorlar. İlim sahipleri de bunu bilir ve eserini görürlerdi. Ancak onlar da gözlemledikleri ayetlerinden edindikleri bilgiyle Allah'ın ortağı olmadığına tanıklık ediyorlar.

Bu sözlerimizi, şu sembolik anlatımla daha da belirginleştirmemiz mümkündür: Eğer falan ülkede, bildiğimiz kralın dışında memleket işlerinde ve yönetimde etkin olan başka bir kral olsaydı, herkesten

önce, bizim bildiğimiz kral bunu bilirdi. Çünkü farketmemesi mümkün değildir. Yine saltanat ile halk arasında aracılık görevini yerine getiren işçiler ve diğer kurumlar bunu bilirlerdi. Her gün ellerindeki hüküm ve emirlerle memleket içinde icra-ı faaliyet eden bu aracı kurum ve kişilerin ikinci bir kralın varlığını farketmemeleri mümkün müdür? Ayrıca söz konusu ülke halkının içindeki akıllı şahsiyetler de bunu bilirlerdi. Emir ve buyruklarını uygulayanlar ve ülke içinde yaşayanlar olarak böyle bir şeyin varlığını bilmezler miydi? Ama kral, böy-le birinin varlığını inkar ediyorsa, devlet görevlileri böyle birini tanı-mıyorsa, aklı başında vatandaşlar varlığını ispatlayacak bir şey görmüyorlarsa, böyle biri yoktur, demektir.

"Mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilah yoktur." Bu bir ara cümleciktir. İfadenin akışı içinde yer alması da, hatırlatılmaması durumunda gözden kaçılması muhtemel olan bir gerçeği vurgulama amacına yöneliktir. Yoksa, cümlenin akışı bu gerçeği ifade etmek değildir. Yüce Allah'la ilgili, O'nun şanına yakışmayan bir konudan sözedildiği durumlarda, O'nun yüceliğini vurgulamaya dönük olarak Kur'an'ın öteden beri takındığı bir edep tavrıdır bu. *"Allah çocuk edindi, dediler, O, bundan yücedir"* (Yunus, 68) gibi. *"O, bundan yücedir"* sözü, yüce Allah ile ilgili olarak yakışıksız bir hususun dile getirilmiş olması nedeniyle, O'nun yüceliğini vurgulamak için cümle içinde yer almıştır. Aşağıdaki ayet de bir açıdan buna benzemektedir: *"Yahudiler: "Allah'ın eli sıkıdır" dediler. Onların elleri bağlandı."* (Mâide, 64)

Kısacası, ayetin baş tarafı, -şirki olumsuzlayarak- yüce Allah'ın, meleklerin ve ilim sahiplerinin tanıklığını kapsamaktadır. Dolayısıyla, bu olayı anlatanın, tanıklığı haber verenin, yâni konuşmacının -ki ayet-te yüce Allah'tır- ve bunu dinleyen muhatabın, şirki olumsuzlamak su-retiyle Allah'ı birlemesi ve "O'ndan başka ilah yoktur" demesi üzerine düşen bir haktır. Aişe'ye yönelik iftira ile ilgili ayeti de buna benzetebiliriz: *"Onu işittiğiniz zaman; bu konuda söz söylemek bize yakışmaz. Allah'ım Sen yücesin; bu, büyük bir iftiradır" dememiz gerekmez miydi?"* (Nur, 16) Şu halde yüce Allah'ın onlar üzerindeki bir hakkı, bir iftira duyduklarında ve iftiraya uğrayan kimseyi bu suçlamadan tenzih etmek istediklerinde, bundan önce Allah'ı tenzih etmele-

ridir. Çünkü yüce Allah, asılsız suçlamalardan ve noksanlıklardan tenzih edilmeye herkesten çok layıktır.

Şu halde: *"Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah'tan başka ilah yoktur."* ifadesi Yüce Allah'a yönelik bir övgü niteliğindedir ve O'nun yüceliğini vurgulama amacına yöneliktir. Bu yüzden ifadenin sonunda "Azîz ve Hakîm" isimleri yer almıştır. Eğer ifade, tanıklığın sonucu konumunda olsaydı, cümlenin birlik ve adaletle kaim olma sıfatlarıyla son bulması daha uygun olurdu. O halde, O'nun birliğine ilişkin tanıklıktan sözedildiği bir sırada, O'nun birliğinin vurgulanması gerekirdi. O, üstün iradeli oluşuyla tektir. Mutlak iradesi uluhiyet makamında, bir ortağın bulunması suretiyle zelil olmasını imkansız kılar. Hikmeti itibarıyla tektir. Hikmeti O'ndan başkasının, O'nun varlık alemi ile ilgi-li emrini geçersiz kılmasını, evren üzerindeki yönetimine müdahale et-mesini, evrensel düzeni bozmasını, iradesini ifsad etmesini engeller.

Yukarıdaki açıklamalar, ayette, tevhid kelimesinin tekrarlanışının ve ifadenin sonunda "Aziz ve Hakîm" isimlerinin yer almasının gerekçesini ortaya koyar niteliktedir. Allah herkesten daha iyi bilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde: *"İnkar edenlere de ki: Yakında yenileceksiniz..."* ifadesiyle ilgili olarak Muhammed b. İshak'ın rivayet zincirinde yer alan adamlara dayanarak şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) Bedir'de Kureyşi yenilgiye uğratıp Medine'ye gelince, Yahudileri Kaynuka çarşısında topladı ve onlara şöyle dedi: "Ey Yahudi topluluğu, Bedir günü Kureyş'in üzerine inen musibetin bir benzerine karşı Allah'tan sakının. Onların başına gelen, sizin başınıza gelmeden önce Müslüman olun. Sizler benim elçi olarak gönderilmiş bir peygamber olduğumu biliyorsunuz. Benim hakkımdaki bilgileri kitaplarınızda buluyorsunuz." Bunun üzerine şöyle dediler: Ey Muhammed, savaş deneyimleri olmayan bir toplulukla karşılaşıp onları yenilgiye uğratmış olman seni yanıltmasın. Allah'a andolsun ki, eğer seninle savaşsaydık, sen bizim nasıl insanlar olduğumuzu anlardın." Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi. (c.2, s.413, Tahran baskısı)

Ben derim ki: Aynı hadisi, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i İshak ve İbn-i Abbas'tan, Beyhaki ise ed-Delail adlı eserinde İbn-i Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna yakın bir rivayete Tefsir-ul Kummî'de yer verilmiştir. Daha önce şunu söylemiştik: Ayetlerin akışı, bunların Yahudiler hakkında indikleriyle büsbütün örtüşmüyor. Ayetlerin akışına en uygun olanı, bunların Uhud savaşından sonra inmiş olmalarıdır, Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

El-Kafi'de, Tefsir-ul Ayyaşî'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İnsanlar, ne dünyada, ne de ahirette, kadınlardan aldıkları lezzetten daha büyüğünü tatmazlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kadınlara, oğullara duyulan tutkulu şehvet insanlara süslü ve çekici kılındı."* Ardından şöyle demiştir: "Cennet halkı, nikahtan al-dıkları zevki hiçbir şeyden almazlar, ne yemeden ne de içmeden." (el-Kâfi, c.5, s.321, h: 10; Tefsir-ul Ayyaşî, c.1, s.164, h: 10)

Ben derim ki: Bu çıkarsama, ayetteki tutkulu şehvetlerle ilgili sıralamadan alınmıştır. Çünkü kadınlara duyulan şehvet, diğerlerinden daha önce zikredilmiştir. Ardından bu şehvetler dünya hayatının metaı olarak nitelendirilmiş, sonra cennetteki şehvetlerin bunlardan daha iyi oldukları vurgulanmıştır.

İmamın (a.s) cinsel birleşmeyi, lezzetlerin en büyüğü olarak nitelendirmek suretiyle yaptığı bu sınıflandırma izafi ve görecelidir. Yâni, cinsel birleşme, insan bedeniyle ilintili şehvetlerin en büyüğüdür. İnsanın kendi varlığından veya Allah dostlarından birinin Rabbine yakın olmaktan, O'nun büyük ayetlerini, hoşnutluk ve ikram lütuflarını gözlemlemekten aldığı lezzet, İmamın (a.s) sözlerinin kapsamının dışındadır. Bilimsel kanıtlarla ortaya konmuştur ki, insan en büyük zevki kendi varoluş nimetinden alır ve yine varlıkların Rablerinin varlığı karşısında duydukları zevk, kendi varlıklarından duydukları zevkten daha büyüktür. Birçok rivayette, kulun Allah'a yakın olmaktan dolayı duyduğu zevkin her türlü zevkten daha büyük olduğu belirtilmiştir. el-Kafi'de İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: İmam Zeynelabidin (a.s) şöyle derdi: "Nefsimi, bizimle ilgili ölüm ve öldürmelerin erken olması için son derece cömert kılan Yüce Allah'ın şu ayetidir: *"Bizim yere gelip etrafından eksilttiğimizi görmezler mi?"* (R'ad, 41) Burada alimlerin ortadan kalkmaları kastedilmiştir. Kitabımızın uygun yerlerinde bu tür rivayetlere değineceğiz. (el-Kâfi, c.1, s.30, h:6)

Mecma-ul Beyan tefsirinde: *"Kantar kantar yığılmış altın ve gümüş"* ifadesiyle ilgili olarak İmam Bakır ve İmam Sadık'ın (her ikisine selam olsun): Kantar, dolu bir öküz derisi altın demektir" dediği rivayet edilir." (c.2, s.417)

Tefsir-ul Kummî'de, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "el-Hayl-ul musavveme" meraya salınmış atlar demektir." (c.1, s.97)

Men La Yahzuruh-ul Fakîh ve el-Hisal adlı eserlerde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir. "Bir kimse vitir namazını kılarken ayakta yetmiş kere: "esteğfirullahe ve etûbu ileyh=Allah'tan bağışlanma diliyorum, tevbe edip O'na yöneliyorum", derse ve bunu bir yıl boyunca sürdürürse, yüce Allah, katında onu, "seherleri istiğfar edenlerden" yazar ve Allah tarafından bağışlanması vacip olur." (el-Fakih, c.1, s.309, h:4; el-Hisal, s.581, h:3)

Ben derim ki: Bu anlama gelen ifadeler başka kanallardan da Ehl-i Beyt İmamlarından rivayet edilmiştir. Peygamberimizin (s.a.a) sünnetlerinden birisidir. Buna yakın bir hadis ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir'den, o da Cafer b. Muhamed'den şu şekilde rivayet edilmiştir: "Kim gecenin bir vaktinde namaz kılar, sonra gecenin sonunda yetmiş defa istiğfar ederse, istiğfar edenlerden yazılır." (c.2, s.12)

İmam'ın (a.s): "Allah tarafından bağışlanması vacip olur" sözü, yüce Allah'ın mü'minlerin dilinden aktardığı şu ifadeden algılanmıştır: *"Öyleyse günahlarımızı bağışla."* Çünkü, onların dualarının geri çevirilmeksizin hikaye edilmiş olması onaylandığının, kabul edildiğinin göstergesidir.

19- Hiç şüphesiz din, Allah katında İslam'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden, ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse, (bilsin ki) gerçekten Allah, hesabı pek çabuk görendir.

20- Eğer seninle çekişip-tartışırlarsa, de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim. Ve kitap verilenlerle ümmîlere (müşriklere) de ki: "Siz de teslim oldunuz mu?" Eğer teslim oldularsa, gerçekten hidayete ermişlerdir.

Fakat yüz çevirdilerse, artık sana düşen yalnızca tebliğ etmektir. Allah, kulları hakkıyla görendir.

21- Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenler; işte onlara acıklı bir azabı müjdele.

22- Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gitmiş olanlardır ve onların hiçbir yardımcıları da yoktur.

23- Kendilerine Kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar da, sonra içlerinden bir grup yüz çevirerek dönüyorlar.

24- Bu, onların: "Ateş bize sayılı günler dışında, kesinlikle dokunmayacak" demelerinden ileri gelir. Uydurdukları şeyler, onları dinleri konusunda yanıltmıştır.

25- Artık onları, kendisinde şüphe olmayan bir gün için topladığımızda ve her bir nefse -haksızlığa uğratılmaksızın- kazandığı tam olarak ödendiğinde nasıl olacak?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetlerde ehl-i kitabın durumu gözler önüne seriliyor. Daha önce vurguladığımız gibi, bu surede durumu irdelenen üç gruptan sonuncusu ehl-i kitaptır. Ki surenin genel akışının amacı gözönünde bulundurulduğunda bu üç grubun en önemlisi, Yahudi ve hristiyanlardan oluşan ehl-i kitaptır. Çünkü surenin önemli bir kısmı onlarla ilgilidir, onların tavırları üzerine inmiştir, sonuç itibarıyla onlara dönüktür.

"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslam'dır." Daha önce "İslam" kelimesinin sözcük olarak ifade ettiği anlam üzerinde durduk. Kitap verilenlerin, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilafa düştüklerinden söz edilmiş olmasını bir ipucu olarak kabul edersek, İslam kelimesinin daha önce üzerinde durduğumuz sözlük anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: Yüce Allah kullarına bu tek dinden başkasını emretmemiştir. Peygamberlerine indirdiği kitapları aracılığıyla yalnız-

ca bu dini açıklamıştır. Kanıt niteliğindeki ayetleri de ancak onu göstersinler diye gözler önüne sermiştir. Ve o din İslam'dır. Hakka teslim olmak yâni inanç ve amelde hakka boyun eğmek.

Diğer bir ifadeyle: İslam; yüce Rablık makamından bilgi ve hüküm bağlamında kaynaklanan açıklamalara teslim olmak demektir. Bu din, yüce Allah'ın nebi ve resullerine indirdiği şeriatlar bazında nicelik ve nitelik olarak değişik biçimlerde pratize edilmiş olsa da -nitekim yüce Allah bu farklı yansımalara kitabında işaret etmiştir- gerçekte tek bir dinden başka bir şey değildir. Dinin pratikteki yansımalarından iba-ret olan şeriatların farklılığı, eksiklik tamamlık itibarıyladır, çelişme ve birbirini olumsuzlama itibarıyla değil. Bunlar arasındaki üstünlük derece farklılığından kaynaklanır. Bütün şeriatların ortak noktası, yüce Allah'ın elçileri aracılığıyla kullarından istediği şeylere uyup itaat etmek, teslim olmaktır.

Yüce Allah'ın kullarından istediği ve kullarına açıkladığı din, işte budur. Bundan dolayı, insanın bu dinle ilintili olarak net bir şekilde ortaya konan bilgileri alması, benimsemesi, kuşkulu noktalarda durup nefsinden kaynaklanan tasarruflarda bulunmaması bir zorunluktur. Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan ehl-i kitap topluluklarının, kendilerine ilahi kitap indirilmiş olmasına, yüce Allah'ın katındaki dinin İslam olduğunu açıklamış olmasına rağmen, dinde ihtilaf etmiş olmaları, işin aslını ve dinin tekliğini bilmemelerinden kaynaklanan bir durum değildir. Tam tersine, onlar bu gerçeği biliyorlardı. Onları dinde ihtilafa sürükleyen etken, kıskançlıkları ve zulümleri olmuştur. Bu konuda hiç bir mazeretleri yoktur.

Onların bu tutumu, kendilerine işin aslını gereği gibi açıklayan Allah'ın ayetlerini inkâr etmek anlamına gelir. Kuşkusuz Allah'ı inkâr etmiyorlardı. O'nun varlığını açık bir şekilde kabul ediyorlardı. Allah'ın ayetlerini inkâr edenler bilsinler ki, Allah hesapları çabuk görendir. Onların hesabını hem dünyada hem de ahirette çabuk görür. Dünyada rüsva olmak, dünyevî mutluluktan yoksun bırakılmak, ahirette ise, elem verici bir azaba çarptırmak şeklinde hesaplarını görür.

Hesapları çabuk görmenin, hem dünyayı, hem de ahireti kapsayacak şekilde genel bir olgu olduğunun kanıtı, iki ayetten sonra yer alan şu ifadedir: *"Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gitmiş olanlardır. Ve onların yardımcıları yoktur."*

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Dinin Allah katında oluşu, hazır bulunuşu, yasama nitelikli bir oluş, bir bulunuştur. Yâni tek bir şeriattır. Ancak dereceler ve değişik milletlerin farklı kapasitelerine göre bir takım farklılıklarının olmasından başka bir ihtilaf olmaz. Yoksa dinin tekvinî, varoluşsal tekliği kastedilmiyor. Yâni tek bir dinin tek bir tarzda insan fıtratına yerleştirilmiş olması kastedilmiyor. [Dinden maksat, insanların fıtratı değildir.]

İkincisi: Ayette işaret edilen "ayetler"den maksat vahiy yoluyla indirilenlerdir. Yüce Allah'ın peygamberlerine bildirdiği açıklamalar yâni. Allah'ın tekliğine ve buna bağlı olan diğer ilahi bilgilere işaret eden tekvinî, evrensel ayetler kastedilmiyor.

Ayet, kıskançlıktan dolayı ihtilaf ettiklerini vurgularken, bir bakıma ehl-i kitabı öç almakla tehdit etmektedir. Nitekim bundan önceki: *"İnkar edenlere de ki: Yakında yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz"* ifadesi ile de müşrik ve kâfirler tehdit edilmiştir. Bir sonraki ayette geçen: *"Kitap verilenlerle ümmilere de ki: Siz de teslim oldunuz mu?..."* ifadesinde, ehl-i kitapla müşriklerin birlikte zikredilmesinin nedeni de bu olsa gerektir. Ki bu ifadeden de tehdit havası algılanmaktadır.

"Eğer seninle çekişip-tartışırlarsa, de ki: Bana uyanlarla birlikte, ben kendimi Allah'a teslim ettim..." *"Eğer seninle çekişip tartışırlarsa"* ifadesindeki zamirin ehl-i kitaba dönük olduğu açıktır. Burada kastedilen, ihtilaf hususunda Peygamberimizle tartışmaya girip: "İhtilafımız, bize yönelik açıklamadan sonra aramızda yaşanan kıskançıktan kaynaklanmıyor. Tam tersine, buna, aklımız, anlayışımız ve dinin gerçeklerine ilişkin bilgiler elde etmeye yönelik çabalarımız bizi iletti. Yüce Allah'a teslim olmayı hiçbir zaman bırakmış değiliz. Senin öngördüğün ve bizi davet ettiğin de bu tür bir şeydir ey Muhammed" ve benzeri sözler sarfetmeleridir. Buna ilişkin kanıt da: *"De ki: Ben kendimi Allah'a teslim ettim"* ve *"kitap verilenlerle ümmilere de ki: Siz de teslim oldunuz mu?"* ifadeleridir. Çünkü her iki cümle, onlarla tartışmayı bırakmaya yönelik değil de tartışmalarını ve hasımlıklarını kesmek amacıyla ayetin akışı içinde yer almıştır.

Önceki ifadeyle irtibatlı olarak ayete baktığımız zaman şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah katında din, İslam'dır. Bu hususun gerçekliği noktasında Allah'ın indirdiği kitaplar arasında ihtilaf olmaz. Akliselim de bundan kuşku duymaz. Buna bağlı olarak senin bir Müslüman olarak teslim oluşun aleyhine herhangi bir kanıt ileri sürülemez. Eğer din ile ilgili olarak seninle tartışırlarsa, de ki: Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim. İşte din budur. Din ile ilgili olarak dinden daha öncelikli kanıt olur mu? Sonra şu soruyu onlara yönelt: Siz de teslim oldunuz mu? Eğer teslim olurlarsa, kuşkusuz doğru yolu bulmuş olurlar. Dolayısıyla yüce Allah'ın sana ve senden önceki peygamberlere indirdiği ayetleri kabul etmeleri gerekir. Bunu yaparlarsa, artık onların aleyhine bir kanıt ileri sürülemez, sizinle onlar arasında çekişme ve tartışma da olmaz. Eğer yüz çevirirlerse, onlarla çekişme, tartışmaya girme. Çünkü apaçık meselelerde tartışmaya girmek yersizdir. Dinin, Allah'a teslim olmak demek olduğu apaçık bir konudur. Bu gerçeği açık bir şekilde duyurmaktan başka sorumluluğun yoktur.

Yüce Allah: *"Kitap verilenlerle ümmîlere de ki: Siz de teslim oldunuz mu?"* ifadesinde, ehl-i kitapla ümmîleri bir noktada buluşturuyor. Bunun nedeni, tevhid ve şirk gibi iki ayrı akıma bağlı olmalarına karşın, dinin her iki tarafın ortak sorunu olmasıdır.

"Vech" kelimesinden bir şeyin insana bakan tarafı veya özel anlamda yüz kastedilmiştir. Bunun nedeni, duyu organlarının büyük bir kısmını kapsayan yüzün teslim olmasının, tüm bedenin teslim olması demek olduğuna dayanır. Ayette teslim olmanın "vech" ile ilintilendirilmiş olması, yüce Allah'ın emrine yönelişi ve boyun eğişi göstermeye yöneliktir. "Biz teslim olduk" ifadesi yerine, "bana uyanlarla birlikte..." denilerek Peygambere atfedilmesi, "tabi olma" makamını koruma ve peygamberimizin öncelikli konumuna vurgu yaparak onurlandırma amacına yöneliktir.

"Ve kitap verilenlerle ümmîlere de ki: Siz de teslim oldunuz mu?..." Ayette sözü edilen ümmîlerden maksat müşriklerdir. Bu şekilde nitelendirilmelerinin nedeni, karşılarındakilerin ehl-i kitab olarak isimlendirilmiş olmasıdır. Ayrıca yüce Allah'ın bir ayette işaret ettiği gibi ehl-i kitap da müşrikleri bu şekilde tanımlıyorlardı: *"Ümmi-*

ler konusunda üzerimizde bir sorumluluk yoktur." (Âl-i İmrân, 75) Ümmi, okuma-yazma bilmeyen demektir.

"Fakat yüz çevirdilerse, artık sana düşen yanlızca tebliğ etmektir. Allah, kulları hakkıyla görendir" ifadesinde sırasıyla şu hususlara işaret etmektedir:

Birincisi: Tartışmada çekişme, inatlaşma ve ısrar yasaktır. Çünkü apaçık tartışma götürmez dini bir konuyu inkâr eden bir kimseyle tartışmak, çekişme ve inatlaşmak dışında başka bir şekilde gerçekleşemez.

İkincisi: İnsanlar hakkında hüküm ve emir yetkisi mutlak olarak Allah'a aittir. Peygamber ise mesajı açıkça duyurmakla yükümlü bir elçidir. O, insanlara egemen olan bir hükümran değildir. Nitekim bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İşte sana bir sorumluluk ve görev yoktur."* (Âl-i İmrân, 128) *"Onlar üzerinde zor ve baskı kuracak değilsin."* (Gaşiye, 22)

Üçüncüsü: Ehl-i kitap ve müşrikler tehdit edilmektedirler. Çünkü: *"Artık sana düşen yalnızca tebliğ etmektir"* ifadesinden sonra yeralan: *"Allah, kulları hakkıyla görendir"* ifadesi tehdit havası vermektedir. Buna benzer bir konuya temas eden ayette yer alan tehdit ifadesi de buna ilişkin bir kanıttır: *"Deyin ki: Biz Allah'a... iman ettik... ve biz O'na teslim olmuşlarız. Şayet onlar da, sizin inandığınız gibi inanırlarsa, kuşkusuz doğru yolu bulmuş olurlar; yok eğer yüz çevirirlerse, onlar elbette bir aykırılık içindedirler. Sana onlara karşı Allah yeter. O, işitendir, bilendir."* (Bakara, 136-137) Bu ayetlerde, İslam'dan yüz çevirmeleri durumunda ehl-i kitabın, ihtilaflarda ısrar etmiş olacağı vurgulanıyor. Ardından Peygamberimizi teselli eden, gönlüne su serpen bir ifadeyle onlara ağır bir tehdit yöneltiliyor. Dolayısıyla: *"Fakat yüz çevirdilerse, artık sana düşen yalnızca tebliğ etmektir"* ifadesi, onlarla Rablerini başbaşa bırakmaya yönelik bir emir niteliğine sahip bir kinayedir. Durumlarının Allah'a havale edilmesi isteniyor. O, kullarını görendir. Onlar hakkında durumlarının gerektirdiği, kabiliyetlerinin lisanıyla istedikleri biçimde hükmeder.

Bundan da anlaşılıyor ki: Bazı tefsircilerin: "Ayet inanç özgürlüğüne işaret etmektedir. Dinde zorlama olmayacağını vurgulamaktadır" şeklindeki çıkarsamaları üzerinde durmaya değmez bir iddiadır. Çünkü ayet, görüldüğü gibi farklı bir meseleyle ilintilidir.

"Kulları hakkıyla görendir." ifadesinde, kulluk niteliği ön plana çıkarılmış, söz gelimi; "Onları" veya "İnsanları görendir" gibi bir ifade kullanılmamıştır. Bununla demek isteniyor ki: Allah'ın hükmü onlar hakkında geçerlidir, yürürlüktedir. Çünkü onlar, O'nun kulları, O'nun Rububiyeti altındadırlar. Müslüman olup olmamaları bu gerçeği değiştirmez. *"Allah'ın ayetlerini inkar edenler..."* Ayetin ifade tarzı, yeniden başa dönülmüş olduğunu gösterse de, önceki ayetin sonunda yer alan tehditle göndermede bulunmuyor değildir. Çünkü ayetin içeriği ehl-i kitapla, özellikle Yahudilerin tutumlarıyla örtüşmektedir.

"İnkâr edenler" ve **"öldürenler"** ifadeleri her iki yerde de sürekliliği sağlamaya dönüktürler ve gerekli açıklama yapıldığı halde sırf kıskançlıktan dolayı küfre sapmayı temsil eden Allah'ın ayetlerini inkar etme olayı ile haksız yere peygamberleri öldürme ve insanları ada-lete, insafa davet eden, zulüm ve kıskançlığı nehyeden insanları katletme eylemlerinin aralarında bir gelenek olduğunu, öteden beri uygulana gelen bir kural olduğunu göstermektedirler. Yahudi tarihi bunun somut kanıtıdır. Yahudiler birçok peygamberlerini, marufu emredip münkeri yasaklayan davetçilerin büyük bir kısmını öldürmüşlerdir. Hristiyanlar da bu hususta onlardan geri kalmamışlardır.

"Onlara acıklı bir azabı müjdele" ifadesi gazabın ve azap indirme eyleminin kapsamlılığını net bir şekilde vurgulamaya dönüktür. Bu, salt uhrevi azap değildir. Bunun böyle olmadığının kanıtı, hemen sonraki ayette yer alan; *"Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gitmiş olanlardır..."* ifadesidir. Buna göre, onlar dünya ve ahiret azabıyla birlikte müjdelenmektedirler. Ahiret azabı; acı veren cehennem ateşidir. Dünya azabı ise, dünya hayatında jenoside uğratılmaları, yurtlarından sökülüp atılmaları, mal ve can kaybına uğratılmaları, yüce Al-lah'ın aralarına düşmanlık ve kin duygularını atması ve kıyamete kadar bu durumlarının sürmesi şeklinde gerçekleşen azabıdır. Kur'an'ın birçok ayetinde buna ilişkin açık ifadeler vardır.

"Onlar, yaptıkları dünyada ve ahirette boşa gitmiş olanlardır. Ve onların yardımcıları yoktur" ifadesi sırasıyla şu hususlara işaret etmektedir.

a) Marufu emrettiği veya münkeri yasakladığı için bir kimseyi öldüren kişinin işlediği ameller boşa gider.

b) Böyle bir kişi için kıyamet günü şefaatte bulunulmaz, şefaatin kapsamına alınmaz. Çünkü yüce Allah, böyle kimseler hakkında: *"Onların hiçbir yardımcıları yoktur."* buyurmuştur.

"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? ..." ayeti, yüce Allah'ın kendilerine nispet etmesi uyarınca, ehl-i kitabın kıskançlığının, azgınlığının tescil edildiğine işaret etmektedir. Onlar, aralarında bir takım ihtilaflar çıkarmakla, dinde ayrılıklar icad etmekle azgınlaşmış oluyorlar. Çünkü aralarındaki ihtilaflı meselelerde kitabın hükmüne, Allah'ın kitabına çağırıldıkları zaman, ona teslim olmazlar, ona sırtlarını çevirerek dönüp giderler. Bunun tek nedeni "bize ateş do-kunmayacaktır..." şeklinde Allah'a ve dinine iftira ederek uydurdukları söze kanmalarıdır.

"Kitaptan bir pay verilenler"den maksat ehl-i kitaptır. "Kitap verilenler", yerine "kitaptan bir pay verilenler" ifadesinin kullanılmış olması, ellerindeki kitabın, ancak asıl kitabın bir kısmı olduğuna, kitabın tamamı olmadığına işaret etmeye yöneliktir. Çünkü kitabı tahrif etmeleri, bir takım değişiklikler yapmaları, Allah'ın kitabında bir takım tasarruflarda bulunmaları, kitabın büyük kısmının yok olup gitmesine yol açmıştır. Bir sonraki ayetin sonundaki ifade de bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Onların bu iftiraları, dinleri konusunda kendilerini yanıltmıştır:"* Sebep her ne olursa olsun ayetten kastedilen -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur ki; onlar, bizzat kendileri tarafından söylenen bir söze dayanarak ve kendi yanlarında uydurdukları bir gerekçeye kanarak Allah'ın kitabının hükmüne uymaktan kaçınıyorlar. Bu iftira ile kitaptan müstağni olduklarını hesap ediyorlar.

"Bu, onların: Ateş bize sayılı günler dışında kesinlikle dokunmayacak, demelerindendir." Bu cümlenin anlamı açıktır. Burada şöyle bir soru akla gelebilir ki ayette onların kendileri tarafından uydurulan bir yalana kandıkları dile getiriliyor. Oysa bir insan, yalan bir aldatmaca olduğunu bildiği şeye aldanmaz. Cevap şudur ki, aldananlarla uyduranlar ayrı kimselerdir. Önceki kuşakların ortaya attıkları bir yalanın sonraki kuşaklar içinde bu yalana kananlara nispet edilmesinin nedeni ise, onların birbirlerinin yapıp ettiklerine rıza gösteren tek bir ümmet olmalarıdır.

Ayrıca, asılsız bir yalan ve iftira olduğu bilindiği halde, insanın kendi aldatmacasına ve asılsız iftirasına aldanması, yine aldanan kim-

senin kendisi tarafından uydurulan bir yalana aldandığının zikredilmesi, ehl-i kitap, özellikle Yahudiler açısından uzak bir olgu değildir. Yüce Allah, onlarla ilintili olarak benzer olayları ve hatta çok daha ilginç olanı bizlere aktarmıştır. Örneğin bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"İman edenlerle karşılaştıklarında: "İman ettik" derler; kendi başlarına kaldıkları zaman ise, derler ki: "Allah'ın size açtıklarını, Rabbimiz katında size karşı bir belge olsun diye mi onlarla konuşuyorsunuz?" Hala akıllanmayacak mısınız? Onlar, Allah'ın gizli tuttuklarını da, açığa vurduklarını da bildiğini bilmiyorlar mı?"* (Bakara, 76-77)

Kaldı ki, insan fiilleri ve davranışları bağlamında, kişisel olarak edindiği durumları, psikolojik melekeleri, nefsinin çekici kıldığı, süsleyip püslediği tabloları esas alır. Bunlarla ilgili bilgileri değil. Esrar ve sigara gibi zararlı şeyleri içmeyi, toprak ve benzeri şeyleri yemeyi alışkanlık haline getiren tiryakilerin bu yaptıklarının zararlı olduğunu bile bile böyle davranmaları, bu psikolojik tavrın tipik bir örneğidir. Yapmamaları gerektiğini bildikleri halde, bu zararlı şeyleri kullanıyorlar. Çünkü sözkonusu zararlı maddelerin onların nefislerinde oluşan manzarası, yansıması lezzet verici ve çekicidir. Bu etkileyiciliği düşünmelerine ve kaçınmak için adım atmalarına fırsat vermiyor. Bunun örnekleri çoktur.

Ehl-i kitap toplulukları da, kibir ve azgınlık gibi duyguların, çekici arzulara yönelik güçlü eğilimin ruhlarında derin bir yer edinmiş olmasından dolayı, kendileri tarafından uydurulan yalanın daveti doğrultusunda hareket ediyorlar. İftiraları, dinlerinde aşırı gitmelerinin nedenidir. Buna rağmen onlar Allah'a karşı uydurdukları yalanı tekrarlayıp duruyorlar. Sürekli tekrarlayarak nefislerine empoze ediyorlar. Ta ki kalpleri tamamen yatışsın, buna güvenip dayansın, benimsesin. Psikologların da belirttikleri gibi, sürekli telkin insan ruhu üzerinde bilgi etkisi bırakır. Böylece, tekrarlanmak suretiyle asılsız yalan, dinleri konusunda yanılmalarına neden olmaktadır. Allah'a teslim olmalarına, Allah'ın kitabı aracılığıyla indirdiği hak içerikli mesaja boyun eğmelerine engel olmaktadır.

"Artık onları, kendisinde şüphe olmayan bir günde topladığımızda... nasıl olacak?" İfadenin akışından da anlaşıldığı gibi "keyfe=nasıl" edatı, "yesneûne=yapacaklar" ve benzeri gibi mahzuf bir

ifadenin başına gelmiştir. Ayette aralarında Allah'ın kitabını esas alan bir hüküm vermeye çağırıldıklarında, arkalarını dönüp gidenler yine tehdit ediliyorlar ve onların durumu yeniden ele alınıyor; ancak onların hiçbir şekilde Allah'ı aciz bırakamayacakları vurgulanmak istendiğinden, kıyamet günü içinde bulunacakları duruma dikkatler çekiliyor. Dünyada, Allah'ın kitabına göre hükmetmeye çağırıldıkları zaman, tes-lim olmamalarına, büyüklük kompleksine kapılıp burun kıvırmalarına karşın, o günde tamamen teslim olmuş durumdadırlar. Bu yüzden iki ifade karşılaştırmalı olarak sunuluyor ve kıyamet günü yaşayacakları şu ifadeyle dile getiriliyor: *"Artık onları, kendisinde şüphe olmayan bir gün topladığımızda nasıl olacak?"* Bunun yerine: *"Onları canlan-dırdığımızda"* veya *"diriltdiğimizde..."* gibi bir ifade kullanılmıyor.

Allah doğrusunu daha iyi bilir, ama şöyle bir anlam belirginlik kazanıyor: Onlar, aralarında Allah'ın kitabı ile hükmetmeye çağrıldıkları zaman, dinleri çerçevesinde uydurdukları şeylere kanarak ve hakkı kabullenmekten kaçınarak arkalarını dönüyor, yüz çeviriyorlar. Peki onları, geleceğinden kuşku bulunmayan günde topladığımız zaman ne yapacaklardır?! O gün, her şeyin kesin olarak birbirinden ayrıldığı, hak esaslı hükümlerin verildiği, her nefsin yaptığının karşılığını eksiksiz aldığı, hak esaslı hükümlerin verilip kimsenin haksızlığa uğratılmadığı ilahi yargı günüdür. Böyle olduğuna göre, Allah'ı aciz bırakacaklarını, emri hususunda O'nu mağlup edeceklerini izah ederek arkalarını dönüp gitmemeleri, hakkı kabullenmekten yüz çevirmemeleri gerekmez miydi?! Çünkü bütün güç, kudret Allah'ındır. Onlar bugün, mühlet ve fitne günlerini yaşıyorlar ve o kadar!

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'in şöyle dediği rivayet edilir: Ona: *"Hiç şüphesiz din Allah katında İslam'dır."* ayetinin anlamını sordum. Buyurdu ki: İçinde iman olan İslam." (c.1, s.166, h:22)

İbn-i Şehraşub'un İmam Bâkır'dan (a.s), *"Şüphesiz din, Allah katında İslam'dır..."* ayeti ile ilgili olarak şu açıklamayı aktardığı rivayet edilir: "Velayetini kabul etmek suretiyle Ali b. Ebu Talib'e teslim olmak kastedilmiştir. (Menakıb, c.3, s.95, Kum baskısı)

Ben derim ki: İmamın bu değerlendirmesi, genel nitelikli bir nassın, somut bir olguya uyarlanmasına örnektir. Bundan önceki rivayetin de maksadı bu olsa gerektir.

Yine aynı zat, Hz. Ali'den şöyle rivayet eder: "İslam'ın anlamı ile ilgili olarak, bir şey nispet edeceğim ki, benden önce hiç kimse böyle bir açıklamayı İslam'a nispet etmemiştir ve benden sonra da hiç kimse böyle bir nisbette bulunmayacaktır: İslam teslim olmaktır. Teslim olmak, eksiksiz inanıştır. Eksiksiz inanış (yakin) doğrulamadır. Doğrulama ikrar etmedir. İkrar etme yerine getirmedir. Yerine getirme amel etmedir. Mü'min dinini Rabbinden alır. Mü'minin imanı amelinden bilinir. Kâfirin küfrü de inkarından.

Ey insanlar dininizi koruyun. Dininizi koruyun. Dininizde işlediğiniz bir kötülük, dinsizlik kapsamında işlenen iyilikten daha hayırlıdır. Çünkü sizin dininiz kapsamında işlenen kusurlar bağışlanır, ama dinin dışında işlenen iyilikler kabul edilmez." (Usul-ü Kâfi, c.2, s.45)

Ben derim ki: Hz. Ali'nin: "İslam'ın anlamı ile ilgili olarak bir şey nispet edeceğim..." sözünde geçen "nispet"ten maksat, tanımlamaktır. Nitekim bazı rivayetlerde "Tevhid suresi" de "nispet-ur Rab" (Rabbin tanıtımı) olarak geçer.

Bu açıklamada gerçekleştirilen tanımlama ilk tanımlama dışında, yâni İmam'ın "İslam teslim olmaktır" diye başlayan ifadesi dışında hepsi bir şeyin gerektirdiği sonuçla tanımlanma türündendir. Yâni İslam, gerekleriyle tanımlanmıştır. Ancak ilk ifadede böyle bir yaklaşım esas alınmamıştır. Çünkü burada lafzî tanıtma esas alınmıştır. Bir lafız, kendisinden daha açık olan bir başka lafızla açıklanmıştır. Rivayette geçen İslam ile, terminolojik anlam da kastedilmiş olabilir. Bundan maksat da Hz. Muhamme'din (s.a.a) getirdiği dindir. Bu durumda: *"Şüphesiz din, Allah katında İslam'dır."* ayetine işaret edilmiş olur. "Teslim olmak" ifadesiyle de, öz ve eylem olarak boyun eğme ve uyma kastedilmiştir. Dolayısıyla bütün açıklamada, bir şeyin gerekli sonucu ile tanıtılması kuralı esas alınmıştır.

Bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: İslam diye adlandırılan din, insanın özü ve eylemiyle Allah'a boyun eğmesini gerektirir. İnsanın kendini ve amellerini Allah'ın emri ve iradesi altına almasını doğurur. Bu da teslim olmak demektir. Allah'a teslim olmak, ardından Allah hakkında yakini bilgiyi ve kuşkuların ortadan kalkmasını

getirir veya zorunlu olarak onu gerektirir. Yakini bilgi ve inanç tasdiki, dinin doğruluğunun açığa vurulmasını izler. Tasdik ardından ikrarı getirir. İkrar ise, dinin kesinliğini, sarsılmazlığını, yerleşikliğini, yerinden sö-külmezliğini kesin olarak bilmektir. Dinin ikrar edilmesi, ardından ge-reklerinin yerine getirilmesini sağlar. Gereklerinin eda edilmesi, onun-la amel edilmesini doğurur.

"Dinin kapsamı dışında işlenen iyilikler kabul edilmez" ifadesinde geçen kabul edilmemekten maksat, ahirette sevapla ödüllendirilmemeleri veya dünyada mutlu yaşam, ahirette ise cennet nimetleri olarak somutlaşan ve Allah katında övgüye mazhar olan güzel sonuçlara yol açmamalarıdır. Bu durum, kâfirlerin dünya hayatında işledikleri iyiliklerin karşılıklarını yine dünya hayatında bir şekilde görecekleri hususuyla çelişmez. Çünkü yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim zerre ağırlığınca hayır işlerse, onu görür."* (Zilzâl, 7)

Mecma-ul Beyan tefsirinde Ubeyde el-Cerrah'ın şöyle dediği rivayet edilir: Dedim ki: Ya Resulullah, kıyamet günü en şiddetli azabı hangi insanlar görür? Buyurdu ki: "Bir peygamberi veya iyiliği emreden yahut münkeri yasaklayan bir adamı öldüren kimse." Sonra şu ayeti okudu. *"Peygamberleri haksız yere öldürenler ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenler."*

Ardından şöyle buyurdu: "Ey Ebu Ubeyde! İsrâiloğulları, bir saat içinde kırk üç peygamberi öldürdüler. Bu sırada İsrâiloğulları içinde yüz on iki kişi marufu emretmek ve münkerden onları alıkoymak suretiyle peygamberlerin kanından kendilerini akladılar. Ama onların tümünü de aynı günün sonunda öldürdüler. İşte Allah ayette bundan söz ediyor." (c.2, s.423)

Aynı anlamı pekiştiren rivayetler ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem kanalıyla Ebu Ubeyde'den aktarılmıştır.

ed-Dürr-ül Mensûr'da şöyle deniyor: İbn-i İshak, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem İbn-i Abbas'tan aktarırlar: Resulullah Efendimiz (s.a.a) Tevrat okumaya tahsis edilen evlerden birine girdi. İçerde bir grup Yahudi vardı. Onları Allah'a davet etti. Bunun üzerine Numan b. Amr ve Hars b. Zeyd adlı kişiler: "Sen hangi din üzeresin ey Muhammed?" diye sordular. Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Ben İbrahim'in dini üzereyim." Dediler ki: "İbrahim Yahudi'ydi." Peygam-

berimiz (s.a.a) onlara şu karşılığı verdi: "Getirin Tevrat'ı. O bizimle sizin aranızda başvuru kaynağı olsun!" Ama onlar bundan kaçındılar. Bunun üzerine yüce Allah: *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Aralarında hükmetmesi için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da... onların bu iftiraları, dinleri konusunda kendilerini yanıltmıştır."* ayetlerini indirdi. (c.2, s.14)

Ben derim ki: Bazılarına göre de: "...görmedin mi?" ayeti, zina edenlerin recmedilmeleri hususunda inmiştir. *"Ey kitap ehli, kitaptan gizlemekte olduklarınızın çoğunu size açıklayan elçimiz geldi"* (Mâide, 15) ayetini tefsir ederken, bu hususa da değineceğiz. İki rivayet de ahad (tek kanallı) rivayetlerdendir. Dolayısıyla istenen itibar derecesinde değildir.

26- De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü çekip-alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; bütün hayırlar sadece senin elindedir. Gerçekten sen, her şeye güç yetirensin.

27- Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın; diriyi ölüden çıkarırsın. Ölüyü de diriden çıkarırsın. Sen, dilediğine hesapsız (karşılıksız) rızık verirsin.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki iki ayet, ehl-i kitabın, özellikle Yahudilerin durumuna ilişkin olan önceki ayetlerle bir şekilde irtibatlıdır. Önceki ayetlerde onlara yönelik dünya ve ahiret azabına ilişkin tehditlere yer verilmişti. Hiç kuşkusuz yüce Allah'ın mülkü ellerinden çekip çıkarması, kıyamet gününe kadar üzerlerine zillet ve miskinlik damgasını vurması, soluklarını kesmesi, egemenlik ve bağımsızlıklarını ellerinden alması da bir tür azapdır.

Ayrıca, daha önce de açıklandığı gibi, Âl-i İmrân suresinin ana mesajı, yüce Allah'ın evrenin yaratılışı ve yönetimi üzerinde tek ve ortaksız egemenliğe sahip olduğunu vurgulamaya ilişkindir. Öyleyse O, mülkün tek sahibidir; onu dilediğine verir. Dilediğini aziz, üstün kılar. Kısacası, hayrı dilediğine veren O'dur. Mülkü ve izzeti çekip alan da O'dur. Her türlü hayrı dilediği kimselerden söküp çıkarır. Bu bakımdan, tefsirini sunduğumuz iki ayetin içeriği surenin ana mesajının dışında değildir.

"De ki: Allah'ın, (ey) mülkün sahibi" Burada yüce Allah'a sığınılmaya ilişkin bir emir yeralıyor. Ki mutlak anlama hayır-iyilik O'nun elindedir. O, sınırsız, mutlak kudrete sahiptir. Bu emrin yöneltilmiş olmasının amacı, münafıkların ve hak esaslı dinden sapan müşriklerle ehl-i kitabın kalbinde etkin olan söylentilerden kurtulmaya yöneliktir. Çünkü onlar kendileri hesabına tasavvur ettikleri mülk, izzet ve Allah'tan müstağni olmak gibi asılsız duygulardan dolayı sapmış ve helak olmayı hak etmişlerdir. Böyle bir emrin yöneltilmiş olmasının bir diğer amacı da Allah'a sığınan kimsenin kendi nefsini böylece hayır ve dilediğine hesapsız rızık veren Allah'ın feyizlerini almaya yöneltmesini vurgulamaktır.

Mülk (orijinali milk=insanın sahip bulunduğu şey); biz insanlar arasında, manası bilinen ve aslında herhangi bir kuşku bulunmayan bir terimdir. Ancak mülk, hakiki ve itibarî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

Hakiki mülk; bir şeyin, sözgelimi bir insanın, varoluş ve yaratılış yasası uyarınca, bu yasanın imkan verdiği ölçüde, bir şey üzerinde tasarrufta bulunmasına denir. İnsanın kendi gözü hususunda bulunduğu tasarrufu; dilediği biçimde kullanıp kullanmamasını buna örnek gösterebiliriz. Yine elini açıp kapaması, bir şeyi tutup bırakması türü işlerde kullanması da bunun bir örneğidir. Bu anlamda malik (sahip) ile mülkünün (sahip olduğu şeyin) arasında gerçek bir ilintinin olması kaçınılmazdır. Bu tarz ilintilerde değişiklik olmaz ve sahip olunan şeyin varlığı, sahibine bağlıdır. Mülk malikiyle kâimdir. Mülk malikinden müstağni olamaz. Var olduğu sürece ondan ayrı düşünülemez; ayrılması onun yok olması (ve işlevini yitirmesi) demektir. Göz ve elin bir şekilde insandan ayrılması gibi. Yüce Allah'ın tüm evren, evrenin kapsamında olan her varlık ve her eylem ve iş üzerindeki mutlak sahipliği, malikliği de işte bu kısım malikiyet türündendir. Dolayısıyla O, dilediği şey üzerinde, dilediği tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir.

Mülkün, sahip olmanın bir diğer kısmı da saymaca (itibarî) ve koymacadır (vaz'îdir). İtibarî mülk, örneğin, insan gibi bir varlığın toplum içinde akıl sahibi kimselerin toplumsal bazı amaçlara ulaşmak için öngördükleri bir bağıntı uyarınca, herhangi bir şey üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunmasına denilmektedir. Sözünü ettiğimiz akıllı insanlar, varlıklar aleminde gözlemledikleri gerçek mülkiyetten ve

onun etkilerinden yola çıkarak bu tarz itibarî bir mülkiyet belirleyip, bunun onun gibi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu tür bir mülkiyeti geçerli kılmaktan amaçladıkları, kendi toplumsal sistemleri içinde geçerli bir sahibin gerçek ve varoluşsal mülkünden elde ettiği sonuçların, yararların benzerlerini, bu tür nesne metalardan elde etmektir.

Bu tür mülkiyette sahip ile sahip olunan şey arasındaki ilişkinin koymaca (vaz'î) ve saymacaya (itibarî) dayandığından dolayı değişime, dönüşüne açıktır. Sözgelimi bu tür bir mülkiyet, satış, bağış ve benzeri nakil sebepleri dolayısıyla bir insandan başkasına geçebilir.

Sultanlık anlamına gelen mülk (orijinali mülk), sahip olmayı ifade eden mülk (orijinali milk) türünden olsa da ancak o bir grup insanın sahip olduğu şeylere sahip olmak demektir. Kralın yurttaşlarının sahip oldukları şeylere sahip olması gibi. Kralın, tebasının sahip oldukları şeyler üzerinde, kendi tasarrufuyla onların tasarrufları arasında herhangi bir çatışma olmadan tasarrufta bulunabilir. Onların dilemeleriyle, onun dilemesi çakışmaz. Bu, gerçekte mülkiyet üstü mülkiyettir. Biz buna terminolojik olarak "dikey mülkiyet" diyoruz. Efendinin kölesine ve sahip olduğu şeylere sahip olması gibi. Bundan dolayı, doğrudan sahiplik (milk) ile ilgili açıkladığımız kısımlar sultanlık ve dolaylı sahip olma için de geçerlidir.

Yüce Allah, mutlak bir şekilde her şeyin maliki ve her şeye malik ve egemendir. Her şey üzerinde mutlak sahipliğe sahip oluşuna gelince; bu, O'nun mutlak Rabliğinden, her şey üzerindeki mutlak egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü O, her şeyin yaratıcısıdır, her şeyin ilahıdır. Konuya ilişkin olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İşte bu, sizin Rabbiniz Allah'tır; her şeyin yaratıcısıdır; O'ndan başka ilah yoktur."* (Mü'min, 62) *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur."* (Bakara, 255) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek gösterebiliriz. Bu ayetlerin tümü, "şey" olarak isimlendirilebilen tüm varlıkların, özü itibarıyla O'nunla kâim olduklarına, özü itibarıyla O'na muhtaç olduklarına, O olmadan kendi başlarına olamayacaklarına, bağımsız bir varlık gösteremeyeceklerine, O'nun kendisiyle ilgili olarak ve kendisinin içinde dilediği bir şeyi gerçekleştirmesine hiçbir şeyin engel olamayacağına delalet etmektedirler. Daha önce de söylediğimiz gibi, bunun adı dolaysız mülkiyettir.

Yüce Allah'ın mutlak olarak melik ve egemen oluşu, tüm varlıklar üzerinde mutlak olarak malik oluşunun bir gereğidir. Çünkü bizzat varlıkların bir kısmı, diğer bir kısmının sahibi konumundadırlar. Sebeplerin sonuçlarına sahip olmaları gibi. Yine varlıklar, faaliyet halindeki güçlerine, faaliyet halindeki güçler de fiillerine sahip konumundadırlar. İnsanın kendi bedeninin organlarına ve görme organı gibi güçlere sahip olması gibi. Bunlarsa, kendi fiillerinin sahipleridir. Yüce Allah her şeyin sahibi olması bakımından, bu şeylere sahip olanların, sahip oldukları şeylerle birlikte sahibidir. İşte mutlak melikliğin ifadesi olan mülk'ün anlamı budur. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Mülk O'nundur, hamd da O'nundur."* (Teğabun, 1) *"Çok kudretli Melik (mülkünün sonu olmayan)ın yanında."* (Kamer, 55) Daha bunun gibi birçok ayet örnek gösterilebilir. Dolaylı ve dolaysız gerçek, hakiki mülkiyet budur.

Mülkiyetin itibari ve saymaca olanına gelince: Yüce Allah, maliktir; çünkü herhangi bir mala sahip olan bir kimsenin sahip olduğu her şeyi veren O'dur. Eğer sahip olmasaydı böyle bir durum doğru olmazdı ve sahip olmadığı şeyi sahip olamayana veren konumuna düşerdi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Ve Allah'ın size verdiği malından onlara verin."* (Nur, 33)

Yüce Allah, insanların ellerinde bulunan her şeyin sahibi olan malik ve egemendir de. Çünkü egemenlik sahibi kanun koyucudur. Egemenliği dolayısıyla insanların sahip oldukları şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Tıpkı sultanların yurttaşlarının malları üzerinde tasarrufta bulunmaları gibi. Aşağıdaki ayetler yüce Allah'ın bu egemenliğine işaret etmektedirler: *"De ki: İnsanların Rablerine sığınırım. İnsanların melikine -mutlak hakimine-..."* (Nas, 1-2) *"Size her istediğiniz şeyi verdi. Eğer Allah'ın nimetini saymaya kalkışırsanız, onu sayıp bitirmeye güç yetiremezsiniz."* (İbrahim, 34) *"Sizi kendilerinde halifeler kılıp harcama yetkisi verdiği şeylerden infak edin."* (Hadid, 7) *"Size ne oluyor ki, Allah yolunda infak etmiyorsunuz? Oysa göklerin ve yerin mirası Allah'ındır.* (Hadid, 10) *"Bugün mülk=hükümranlık kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır."* (Mü'min, 16) Yüce Allah, şu anda sahip olduğumuz şeylerin, bizden önce de sahibiydi, bizim yanımızdayken de onların sahibidir ve bizden sonra da bunlar üzerindeki mülkiyeti sürecektir.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamlar üzerinde durup düşünenler: *"Allah'ım, (ey) mülkün sahibi"* ifadesinin sırasıyla şu hususları vurgulamaya dönük olduğunu görür:

Birincisi; yüce Allah her türlü mülkiyet ve egemenliğe malik ve sahiptir. Hakimlik ve egemen olma şeklinde malik olmak, gerçekte do-laylı sahip olma ve mülkiyet üstü mülkiyettir. Buna göre yüce Allah, meliklerin, melikidir. Çünkü her malike, mülkü veren O'dur. Aşağıdaki ayetlerde bu hususa dikkat çekiliyor: *"Allah kendisine mülk verdi, diye."* (Bakara, 258) *"Onlara büyük bir mülk de verdik"* (Nisâ, 54)

İkincisi; yüce Allah'ın adının başta zikredilmesi ile sebebin açıklanışına işaret ediliyor. Buna göre O, mülkün sahibidir, çünkü O, ulu Allah'tır. Bu husus ayetten apaçık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü; ayette geçen mülk kavramı ile -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- hakiki ve itibarî sahiplikten daha genel bir olgu kastediliyor. Çünkü ilk ayette, yüce Allah'a ilişkin olarak sunulan: *"Dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü çekip alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın"* şeklinde nitelemede, ileride açıklayacağımız gibi, itibarî mülkiyetle ilgili hususlara, ikinci ayette ise hakiki ve gerçek mülkiyetle ilgili hususlara işaret ediliyor. Şu halde yüce Allah mutlak olarak mülkün sahibidir.

"Dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü çekip alırsın." Mülk" kavramı, mutlak olarak kullanıldığından, gerçek, batıl, adaletle elde edilmiş ya da zorbalıkla kazanılmış her türlü mülkü kapsar. Çünkü "mülk" *"Allah kendisine mülk verdi, diye"* (Bakara, 258) ayetinin de tefsiri çerçevesinde açıklandığı gibi, özü itibarıyla yüce Al-lah'ın bir bağışıdır. Toplumda güzel sonuçlar doğurabilen bir nimettir. Yüce Allah, insanların nefislerini, mülke ilgi duyma özelliğiyle donatmıştır. Layık olmayanların ellerindeki mülk, mülk olması itibarıyla yergiyi hakketmez. Tam tersine, layık olmayan birisinin örneğin zorbalık ve gasp yoluyla elde etmiş olanın onu ele geçirmiş olması yerilir ya da güzel yollardan harcama imkanı olduğu halde onu kötü yollarda harcaması yerilir. Aslında bu ikinci şık da bir şekilde birincisiyle ilintilidir.

Ayrı bir açıdan mülk ona ehil olan kimse açısından, yüce Allah'ın ona yönelik bir nimetidir. Layık olmayan kimse açısından ise, bir bela ve musibettir. Her iki durumda da mülk, yüce Allah'a nispet edilir.

Mülk, Allah'ın kullarını onun aracılığıyla sınadığı bir fitnedir, sınama aracıdır.

Daha önce: Yüce Allah'ın fiilleri bağlamında bu ayette olduğu gibi O'nun dilemesine vurgu yapmanın anlamı, "fiilin rastgele, herhangi bir amaçla ilintili olmadan sergilendiği anlamını ifade etmez. Tam tersine bununla kastedilen husus, O'nun fiilleri bağlamında mecbur olmaması, bu fiili işlemek zorunda olmamasıdır" demiştik. Yüce Allah, bir şeyi yaptığında onu mutlak dilemesiyle yapar. Hiç kimse O'nu buna zorlayamaz. Böyle bir şeyi yapmak mecburiyetinde bırakamaz. Gerçi, O'nun fiili, her zaman maslahata uygun olarak gerçekleşir.

"Dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın." Ayetin orijinalinde geçen "tuizzu" fiilinin mastarı olan "izz" kelimesi bir şeyin elde edilmesinin zor olması anlamında kullanılır. Bu yüzden, nadir bulunan şeyler için "aziz" denir. Yâni zor bulunur. Yine bir toplumda yenilgiye uğratılması, baskı altına alınması zor olan kimse için de "aziz-ul kavm" ifadesi kullanılır. Bununla, o kimseye baskı ve galibiyet yoluyla ulaşılmayacağı anlamı kastedilir. Toplumun içinde, erişilmesi güç bir makama sahip olmasına, onların sahip oldukları her şeye -aksi değil- sahip bulunuyor olmasına işaret edilir. Daha sonra bu ifade, her zorluk için kullanılır oldu. "Yeizzu aleyye keza" dendi mi "falan şey bana zor geldi" anlamı kastedilir. Nitekim bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Azizun aleyh=Sıkıntıya düşmeniz onun gücüne gider."* (Tevbe, 128) yâni ona zor gelir. Yine, her galibiyet anlamında kullanılır oldu. Araplar: "Men azze bezze", "galip gelen soyar (ganimet alır)" derler. Bir ayette şöyle buyuruluyor: "Ve azzeni fil-hitab=bana konuşmada üstün geldi." (Sâd, 23) Yâni, "beni yendi." Kelimenin asıl anlamı, yukarıda belirttiğimiz gibidir.

Bunun tam karşıtı da "zillet"tir. Bu da gerçek veya sanal bir baskıyla kolayca elde etmek anlamını ifade eder. Yüce Allah: "Zuribet eleyhimuz-zilletu=*Onların üzerine horluk (zillet ve yoksulluk) damgası vuruldu."* (Bakara, 61) buyurmuştur. Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: "...cenahez-zulli=*Onlara acıyarak alçak gönüllülük kanadını ger."* (İsrâ, 24) Başka bir ayette ise kullanılan ifade şöyledir: "Ezilletin elel...=*Mü'minlere karşı alçak gönüllü."* (Mâide, 54)

"İzzet" dediğimiz nitelik, mutlak olarak mülkün bir gereğidir. Yüce Allah'ın dışında bir kimse, herhangi bir şeye sahip olduğunda, o

şeyi ona veren, onun mülkü haline getiren O'dur. Bir kimse, bir toplumun meliki olmuşsa, bunu ona veren Allah'tır. Dolayısıyla "izzet" salt yüce Allah'a özgüdür. O'ndan başkasının sahip olduğu izzet, ancak O'nun vergisi ve lütfu ile elde edilmiştir. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onuru (izzeti) onların yanında mı arıyorlar? Şüphesiz bütün onur Allah'ındır."* (Nisâ, 139) *"Onur Allah'ın, O'nun Resulunün ve mü'minlerindir."* (Münafikun, 8) Bu ayetlerde işaret edilen gerçek izzettir. Bunun dışındaki durumlarsa izzet görünümünde zilletten başka bir şey değildir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hayır, o inkar edenler bir gurur ve bir parçalanma içindedirler."* (Sâd, 2) Hemen arkasından şu ayetin yer almış olması da bu değerlendirmemizi destekler niteliktedir: *"Biz kendilerinden önce, nice kuşakları yıkıma uğrattık da onlar feryat ettiler, ancak kurtulma zamanı değildi."* (Sâd, 3)

Zilletle ilgili olarak verilecek hüküm, izzet için geçerli olan hükmün tam karşıtı olmak durumundadır. O halde yüce Allah'ın dışındaki herkes, özü itibarıyla zelildir. Allah'ın aziz ve onurlu kıldıkları hariç. ("...dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın.")

"Bütün hayırlar sadece Sen'in elindedir. Gerçekten Sen, her şeye güç yetirensin" "Hayır" kelimesinin semantik yapısında "seçme" anlamı vardır. Biz bir şeyi "hayır" olarak isimlendirirken, öncelikle onu başka bir şeyle karşılaştırmış ve bu karşılaştırmada ikisinden birini tercih etmeyi amaçlamışızdır. Neticede birini seçeriz. İşte bu seçtiğimiz "hayır"dır. Biz onu, istediğimiz ve amaçladığımız şeyi kapsadığı için seçmişizdir. Şu halde bizim istediğimiz, gerçek anlamda hayırdır. Eğer biz onu, başka bir şey için isteseydik, istediğimiz o başka şey, gerçek hayır olurdu. Başkasının hayır oluşu da, onun hayır oluşu açısından söz konusudur. Şu halde gerçek hayır, kendisi itibarıyla istenen şeydir. Hayır olarak isimlendirilmesi, başkasıyla karşılaştırıldığında istenen şeyin o olmasından dolayıdır. Varlıklar içinde birini seçmek istediğimiz ve bu seçimimizde tereddüde düştüğümüzde, artık o şey "seçilmiş" niteliğini kazanır.

Görüldüğü gibi, bir şey başka bir şeyle karşılaştırılıp bu şeye göre daha etkili olarak algılandığından dolayı seçilir, bu yüzden "hayır" adını alır. Bundan dolayı "hayır"ın anlamında başkasına nispet anlamı da vardır. Bu nükteden hareketle bazılar: Bu kelime İsm-i tafdil kipin-

dendir ve aslı da "ahyar"dır demişlerdir. Oysa bu kelime 'ism-i tafdil' kipinden değildir. Yalnızca, ilgili olduğu konunun tafdil anlamı ile bir örtüşmesi sözkonusudur. Sırf bundan dolayı da, ef'al-ı tafdil hakkında olduğu gibi başkasıyla anlamsal olarak ilintili olduğu varsayılır. Araplar: "Zeyd Amr'dan daha üstündür" "Zeyd ikisinden üstün olandır" derler. Nitekim: "Zeyd Amr'dan hayırlıdır ve "Zeyd ikisinden hayırlı olanıdır" derler.

Eğer "hayır" kelimesi "tafdil" kipinden olsaydı, bu kipten gelen diğer kelimeler için geçerli olan çekim kuralları ona da uygulanırdı. Sözgelimi: efdal, efadil, fudla, fudlayat" deniliyor. Ancak "hayr" kelimesi bu tarz bir çekime tabi değildir. Tam tersine hayr, hiyeret, ahyar ve hayrat" deniliyor. Şeyh, şeyhet, eşyah ve şeyhat" gibi. O halde hayr kelimesi, sıfat-ı müşebbehe kipindendir.

Bu çıkarsamamızı destekleyen hususlardan biri de, "hayr" kelimesinin, "tafdil" kipinin sağladığı anlamın ifade edilmesinin doğru olmadığı bir takım yerlerde kullanılmasıdır. Örneğin şu ayet: *"De ki: Allah'ın katında bulunan, eğlenceden... hayırlıdır."* (Cuma, 11) Eğlencede asla "hayır" yoktur. Dolayısıyla "tafdil" kipi burada bir anlam ifade etmez. Bu ve benzeri ifadelerden sıyrılmak için, kelimenin "tafdil" kipinin sağladığı anlamdan uzaklaştığı ve soyutlaştırıldığı bahanesini ileri sürenler olmuşsa da, bunun böyle olmadığı apaçık ortadadır. Doğrusu "hayır" kelimesi yalnızca "seçme" anlamını ifade eder. Karşıt olarak mukayese edilen şeyin de, hayırdan bir şey içermesi, buna konu olan yerlerin genel özellikleridir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan şu ortaya çıkıyor: Yüce Allah, mutlak olarak "hayır/hayırlı"dır. Çünkü her şey sonun da gidip O'na dayanır. Her şey O'na döner. Her şey O'nu ister, O'nu amaçlar. Ancak Kur'an-ı Kerim, "hayır" kelimesini, O'nunla ilgili olarak, diğer güzel isimlerinden biri gibi kullanmaz O'nu bir niteleme olarak kullanır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Allah, daha hayırlıdır ve daha süreklidir."* (Tâhâ, 73.) *"Birbirinden ayrı bir sürü Rabler mi daha hayırlıdır, yoksa kahhar olan bir tek Allah mı?"* (Yusuf, 39.)

Evet "hayır"ın izafet terkibi tarzında, bir tür isim olarak kullanılması bir gerçektir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Allah rızk verenlerin hayırlısıdır."* (Cuma, 11.) *"Ve O hükmedenlerin hayırlısıdır."* (A'râf, 87.) *"O, ayırt edenlerin hayırlısıdır."* (En'âm, 57.) *"O, yardım edenlerin*

hayırlısıdır." (Âl-i İmrân, 150.) *"Allah, düzen kuranların hayırlısıdır."* (Âl-i İmrân, 54.) *"Sen açanların hayırlısısın."* (A'râf, 89.) *"Sen bağışlayanların hayırlısısın."* (A'râf, 155.) *"Sen mirasçıların hayırlısısın."* (Enbiyâ, 89.) *"Sen konuklayanların hayırlısısın."* (Mü'minun, 29.) *"Sen merhamet edenlerin hayırlısısın."* (Mü'minun, 109.)

Yukarıda sunduğumuz ayetlerdeki kullanımın ortak noktası, "hayır" kelimesinin semantik yapısında bulunan "seçme" anlamının göz önünde bulundurulmuş olmasıdır. Yoksa, bu kelime, yüce Allah'ın bir ismi olarak kullanılmış değildir. Bu ismin kullanılmış olmaması, yüce Allah'ın, başkasıyla karşılaştırılmaktan ve bu mukayese sonucu seçilmiş olmaktan münezzeh olduğunu vurgulamak amacına yöneliktir. Bütün yüzler O'nun karşısında eğilip boyun bükmüştür. İzafet terkibi ve nispet tarzında bir isimlendirme, aynı şekilde ge-rektiğinde bu tarz bir nitelemeye gitme olabilir. Bunun herhangi bir sa-kıncası yoktur.

"Hayır sadece senin elindedir." cümlesi hayrın salt yüce Allah'ın denetiminde olduğunu gösterir. Bunu "hayır" kelimesinin başındaki harf-i tarif olan "elif ve lam" harfinden ve aynı zamanda cümlede "haber" işlevini gören "zarf"ın (biyedike) öne alınmış olmasından algılıyoruz. Dolayısıyla, ifadeden şu anlamı elde etmiş oluruz: İstenen her hayrın durumu senin elindedir. Onları veren, bahşeden sensin.

Dolayısıyla bu cümle önceki cümlelerin gerekçelendirilmesine yöneliktir. Bunu söylerken: *"dilediğine mülkü veririsin..."* diye başlayan ifadeleri kastediyoruz. Bu gerekçelendirme daha özel nitelikli bir anlamın, kendisiyle beraber başka anlamları da kapsayan genel bir ifadeyle gerekçelendirmesi türündendir. Bununla, yüce Allah'ın bahşettiği hayrı kastediyoruz ki mülk ve izzetten daha geniş kapsamlıdır. Bu husus açıktır.

Mülkün verilmiş olması ile aziz kılmanın Allah'ın elinde olan "hayır" ile gerekçelendirilmiş olması, ifade tarzı açısından normal olduğu gibi mülkün çekip alınması ile zelil kılmanın da bununla gerekçelendirilmesi normaldir. Çünkü bu ikisi kötü olmasına kötüdürler, ancak kötülük hayrın olmamasından başka bir şey değildir. Şu halde mülkün alınması, aziz ve onurlu kılınmışlığın olmamasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla her hayrın yüce Allah'a dayanması, her hayırdan yoksunluğun da O'na dayandırılmasını gerektirir. Hiç kuşkusuz, yüce Allah'tan uzak sayılması, nefyedilmesi gereken, kulların fiillerinin

eksiklikleri ve günahlarının çirkinlikleri gibi O'na yaraşmayan nitelemelerdir. Burada ancak yüzüstü yardımsız bırakmak ve başarı vermemek ve gerekli öncülleri hazırlamamak O'na nispet edilebilir. Ki bu hususla ilgili açıklamalarda bulunduk.

Kısacası, mülk ve izzet, mülkün alınması ve zillet gibi tekvinî=varoluşsal hayır ve şer vardır. Varoluşsal hayır, Allah'ın verdiği pozitif bir olgudur. Varoluşsal kötülük (şer) ise, yalnızca hayrın verilmeyişinden ibarettir. Dolayısıyla, bu anlamda şerr'in yüce Allah'a nispet edilmesinin bir sakıncası yoktur. Çünkü "hayr"ın maliki O'dur ve O'n-dan başka kimse hayra sahip değildir. Eğer herhangi bir kimseye hayırdan bir şey verirse, emir O'nundur. Övgü de O'na özgüdür. Eğer vermezse veya hayrı engellerse O'ndan başka kimsenin O'nun üzerinde hakkı olmadığı için O'nu zorlayamaz. Dolayısıyla hayır vermeyişi haksızlık olarak değerlendirilemez. Ayrıca O'nun hayrı verişi de vermeyişi de, evrenin küçük parçalarının faaliyetlerine egemen olan düzenin ıslahı üzerinde etkili olan genel maslahatlarla ilintilidir.

Bunun yanında, bir de yasal alanı ilgilendiren hayır ve şer vardır. Bunlar, itaat ve isyan türlerinden ibarettirler. Bunlar, tercihine dayanması nedeniyle insandan kaynaklanan fiillerdir. Bu açıdan, söz konusu fiiller, insandan başkasına kesinlikle nispet edilmezler. Söz konusu fiillerin güzel veya çirkin oluşlarının altında da insana yönelik bu nispet yatar. Eğer bu fiillerin sergilenişlerinin gerisinde, insanın seçimi varsayılmasaydı çirkin veya güzel olarak nitelendirilmezlerdi. Dolayısıyla, bu açıdan söz konusu fiiller yüce Allah'a nispet edilemezler. Ancak Yüce Allah'ın, bunları gerektiren maslahatlara insanı muvaffak kılması veya muvaffak kılmaması başka [sadece tevfik verip vermeme şeklinde Allah'a nispet edilebilirler.]

Artık şu husus belirginlik kazanmıştır: Hayır tümüyle Allah'ın elindedir. Evrensel düzen buna dayalı olarak her türlü varolmayı, yoksunluğu, hayır ve şerri kapsayarak işler.

Bazı tefsir bilginleri demişlerdir ki: "Hayır senin elindedir." ifadesinde, kısaca söyleme dönük bir hazfetme söz konusudur. Dolayısıyla ifadenin takdiri açılımı şöyledir: "Hayır ve şer senin elindedir." Nitekim benzeri bir açıklama: *"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler."* (Nahl, 81.) ifadesi için de ileri sürülmüş ve cümleye takdiri olarak "ve soğuktan" notu düşülmüştür.

Aslında bütün bunların nedeni, mutezile ekolüyle aynı paralele düşmekten kaçınmaktadır. Çünkü mutezile ekolünün yaklaşımı, kötülükleri yüce Allah'a dayandırmama şeklindedir. Aslında, bu tefsircilerin yaklaşımı, Allah'ın kelamına karşı cesarette bulunmaktan başka bir şey değildir. Ve böyle bir siretin izahı mümkün değildir. Gerçi mutezile ekolüne mensup bilginler kötülüklerin yüce Allah'a nispet edilmesini mutlak olarak ve bir vasıta aracılıyla da olsa reddetmekle bir yanlış işlemişlerdir, ancak onların bu yanlışından dolayı yukarıda ki tuhaf değerlendirmeyi haklı göstermek de mümkün değildir. Daha önce bu konuya değinmiş ve işin aslını ortaya koymuştuk.

"Gerçekten sen her şeye güç yetirensin." Bu ifade "hayr"ın yüce Allah'ın elinde oluşunu gerekçelendirmeye, izah etmeye yöneliktir. Çünkü her şeye mutlak olarak kadir olmak, hiç kimsenin herhangi bir şeyi O'nun muktedir kılması olmaksızın yapamamasını gerektirir. Eğer bir kimse, gücünü yüce Allah'ın muktedir kılmasına dayandırmaksızın bir şey yapabilirse, bu demektir ki, onun güç yetirdiği şey yüce Allah'ın gücünün kapasitesinin dışındadır. Bu durumda yüce Allah'ın -haşa- her şeye kadir olmadığı ortaya çıkar –ki Yüce Allah böyle bir nitelenmeden münezzehtir- Yüce Allah'ın kudreti bu genişlikte ve bu sınırsız kapasitede olduğuna göre akla gelebilecek her türlü hayır O'nun gücü dahilindedir. Yine başkalarının bahşettiği her türlü hayır da O'na nispet edilir. O'nun elinde olduğu kabul edilir. Onlar da diğerleri gibi O'na aittirler. Şu halde istisnasız tüm hayır türleri O'nun elindedir. *"Hayır sadece senin elindedir."* ifadesinde ki sınırlandırma, bunu ifade etmektir.

"Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın." Ayetin orijinalinde geçen "tûlicu" kelimesinin kökü, "girme" anlamına gelen "vulûc" kelimesidir. Anlaşıldığı kadarıyla bazı bilginlerin de belirttikleri gibi gecenin gündüze ve gündüzün geceye girdirilmesinden maksat, bir yıl boyunca gece ve gündüz süresinde meydana gelen değişikliklerdir. Burada da yeryüzü boyunca bölge ve mekanların genişliği esastır. Ayrıca güneşin eğiminde bir takım değişikliklerin olması önemli rol oynar. Bunun sonunda günler uzamaya, geceler de kısalmaya başlar. Bu gecenin gündüze girmesidir ki kışın başlangıcından yazın başlangıcına kadar böyle devam eder. Yaz mevsiminin başlarından kışın başlarına kadar ise, geceler uzamaya gündüzler kısal-

maya başlar. Bu doğal gelişmelerin tümü kuzey kutbunda yaşanır. Güney kutbunda ise, kuzey kutbundaki gelişmelerin tersi istikamette gelişmeler yaşanır. Dolayısıyla bir kutupta yaşanan uzama, öbür kutupta kısalma olarak yaşanır. Şu halde yüce Allah sürekli olarak geceyi gündüze, gündüzü de geceye girdirmektedir. Ekvator çizgisindeki ve kutuplardaki gece ve gündüzün eşit olma durumuna gelince bu bizim hissimize dayalı bir şeydir. Gerçekte değişim, sürekli ve kapsamlıdır.

"Diriyi ölüden çıkarırsın, ölüyü de diriden çıkarırsın." Burada kastedilen kâfirin soyundan mü'minin, mü'minin soyundan da kâfir kimsenin çıkmasıdır. Çünkü yüce Allah imanı hayat ve nur, küfrü de ölüm ve karanlık olarak isimlendirmektedir: *"Ölü iken kendisini diriltiğimiz ve insanlar içinde yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklarda kalıp oradan bir çıkış bulmayanın durumu gibi midir?"* (En'âm, 122.)

Bundan daha genel bir durumun kastedilmiş olması da mümkündür. Bitki ve hayvan gibi canlıların duygusuz, cansız topraktan yaratılması, sonra ölüm yoluyla canlıların tekrar toprağa geri döndürülmesi kastedilmiş olabilir. Çünkü yüce Allah'ın kelamı, ölünün diriye, dirinin de ölüye dönüştürülmesi ile ilgili net ve ona yakın ifadeleri içermektedir. Örneğin yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"...sonra bir başka yaratışla onu inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah, ne yücedir. Sonra bunun ardından siz gerçekten ölecek olanlarsınız."* (Mü'minun, 15.) Buna benzer birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bazı doğa bilimcilerin görüşleri şöyledir: En küçük canlı türü olan mikroplara kadar gelip dayanan hayat, bir mikroptan öbürüne sürüp gitmektedir ve hiçbir surette duygudan yoksun maddeye dayanmamaktadır." Bunu söylerken onlar evrenin, varlıklar aleminin yaratılmışlığını inkâr etmeyi amaçlıyorlar. Ancak, somut olarak algılanan ve deneyimler sonucu canlı mikroplar üzerinde kanıtlanan ölüm bu görüşü geçersiz kılmaktadır; dolayısıyla hayatın ölüme dönüşmesi aralarındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Konunun devamı başka bir yerdedir.

"Geceyi gündüze katarsın..." diye başlayan ayet, yüce Allah'ın gerçek ve varoluşsal mülkü üzerindeki tasarrufunu betimlemektedir. Bundan önce yer alan: *"dilediğine mülkü verirsin..."* ifadesi de, itiba-

ri, sübjektif mülk ve ona bağlı olgular üzerindeki tasarrufunu betimlemekteydi.

Her iki ayette ilahi tasarrufun dört örneği karşılıklı tablolar biçiminde gözler önüne serilmektedir. İlk ayette mülkün bahşedilişi ve geri alınışı gündeme getirilmiş, buna karşılık ikinci ayette gecenin gündüze ve gündüzün geceye getirilişi resmedilmiştir. Aziz kılma ve zelil kılma tabloları yansıtılırken karşı manzara olarak dirinin ölüden ve ölünün diriden çıkarılışı sergilenmiştir. Bu tarz bir sunuş, sanatsal inceliğin dikkat çekici bir örneğini oluşturmaktadır. Olaylar ve olgular arasında son derece incelikli bir ilişki kurulmaktadır. Ki bu husus hemen fark edilmektedir. Çünkü mülkün bahşedilişi bazı bireylerin geri kalan insanlar üzerinde egemen olmalarının bir biçimini ifade etmektedir. Bu geri kalanların özgürlükleri ve içgüdüsel serbestlikleri belli ölçüde giderilip ortadan kaldırılıyor. Bu da tıpkı gecenin gündüze musallat kılınmasına, gündüzün belirgin ve aydın kıldığı bazı kısımları bürüyüp gidermesine benzer. Mülkün alınıp giderilmesi de tersten bu örneğe benzer. Yine bir kimsenin aziz kılınmasında, adı sanı unutulan ve yapıp ettikleri bilinmeyen bir kimsenin bir şekilde diriltilmesi demektir. Eğer böylesine bir aziz kılma olmasa adın ve sanın duyulması da olmayacaktır. Bu da tıpkı ölüden dirinin çıkarılmasına benzer. Zelil kılma da bunun tersten örnekliğini oluşturmaktadır. İzzet ve onurda hayat, zillet ve alçaklıkta ölüm vardır.

Konuyu başka bir açıdan da ele alabiliriz: Yüce Allah, Kur'an'da gündüzü (gösterici) geceyi de (giderici, silici) bir ayet olarak tanımlamıştır. *"Gece ayetini sildik... gündüzün ayetini aydınlatıcı kıldık"* (İsrâ, 12.) İnsan topluluklarında bu belirginleşme ve silinme mülkün belirginleşmesi ve elden çıkması şeklinde yansımaktadır. Yine Kur'an da hayat ve ölüm, ilim ve güç gibi sonuçların, etkenlerin kaynağı olarak sunulmuştur: *"Ölüdürler, diri değildirler, ne zaman dirileceklerinin şuuruna varamazlar."* (Nahl, 21.) Yüce Allah "izzet"i de kendisine, elçisine ve mü'minlere özgü kılmıştır. *"...İzzet (güç, onur ve üstünlük) Allah'ın, O'nun Resulünün ve mü'minlerindir."* (Münafikun, 8.) Yüce Allah onları "hayat" olgusuyla birlikte zikrediyor. Dolayısıyla "izzet" ve "zillet", insan toplulukları içinde "hayat" ve "ölüm"ün göstergeleri olarak sunulmaktadır. Bu yüzden, üzerinde durduğumuz ayetlerin ilkinde sözü edilen mülkün bahşedilişi ve geri alınışı ile aziz kılma ve

zelil kılmaya karşılık olarak ikinci ayette, gecenin gündüze girdirilişi ve gündüzün geceye girdirilişi ile dirinin ölüden çıkarılışı ve ölümün diriden çıkarılışı vurgulanmıştır.

Ardından, ikinci ayette sözü edilen: *"Sen dilediğine hesapsız rızık verirsin."* husus ile ilk ayette geçen: *"Hayır senin elindedir."* hususu arasında bir karşılaştırma yapılıyor. İleride bununla ilgili açıklamalar yapacağız.

"Sen, dilediğine hesapsız rızık verirsin." Biraz önce işaret ettiğimiz karşılık olgusu, "rızık verirsin" diye başlayan ifadenin, daha önce işaret edilen mülk bağışı, izzetli kılma ve geceyi gündüze girdirme vs. hususların açıklaması olması sonucunu doğurmaktadır. O halde cümlenin atıf edatı ile atfedilmesi, açıklamaya yönelik bir atıftır. Dolayısıyla özel nitelikli bir hükmün kendisinden daha genel nitelikli olan bir hükümle açıklanışına yönelik bir örnekle karşı karşıyayız. Nitekim: *"Hayır senin elindedir."* ifadesi kendisinden önceki ifadeler karşısında böyle bir konumdaydı. Bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Sen yarattığın varlıklar üzerinde sözü edilen bu tasarruflarda bulunursun. Çünkü sen, dilediğine hesapsız rızık verirsin.

RIZK KAVRAMININ KUR'AN'DA İFADE ETTİĞİ ANLAM

"Rızk" bildiğimiz bir kavramdır. Kullanıldığı yerlere baktığımızda bu kavramın bir tür bağış anlamını içerdiğini anlıyoruz. Kralın ordusuna verdiği rızk gibi. Nitekim kralın ordusu için verdiği maaşa "rezkat" denir. Bu ifade genellikle yiyecek anlamında kullanılır. Şu ayette olduğu gibi: *"Onların yiyeceği (rızkı), giyeceği… çocuk kendisinin olana aittir."* (Bakara, 23) Bu ayette "giyecek" rızk olarak nitelendirilmemiştir.

Sonra kavramın anlamı biraz daha genişlemiş ve insanla ilgili her türlü yiyecek "rızk" olarak nitelendirilmiştir. Adeta şans ve talih türünden; verenin kim olduğu bilinmese de bir bağış olarak algılanmıştır. Bir süre sonra daha da genellik kazanmış ve insana yararı dokunan her şeyi kapsayacak şekilde algılanmıştır. Bunların yiyecek türünden olması şart değildir. Mal, makam, aşiret, yoldaşlar, güzellik ve bilgi gibi. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yoksa sen onlardan haraç mı istiyorsun? İşte Rablerinin haracı daha hayırlıdır. O, rızk verenlerin en hayırlısıdır."* (Mü'minun, 72) Bir diğer ayette Şuayb peygamberin diliyle şöyle buyuruyor: *"Dedi ki: Ey kavmim görüşünüz nedir söyler misiniz? Ya ben Rabbimden apaçık bir belge üzerinde isem ve o da beni kendisinden güzel bir rızk ile rızıklandırmışsa?"* (Hûd, 88) Burada kastedilen peygamberlik ve bilgidir. Konuyla ilgili birçok ayet örnek gösterilebilir.

"Hiç şüphesiz, rızk veren O, metin kuvvet sahibi olan Allah'tır." (Zariyat, 58) ayeti belirleyici sınırlandırıcı ifade tarzıyla sırasıyla şu hususları ifade etmektedir:

Birincisi: Rızk, özü ve gerçeği itibariyle Allah'tan başkasına nispet edilmez. Gerçi aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi bazı yerlerde rızk O'ndan başkasına da nispet edilmiştir: *"Allah rızk verenlerin en hayırlısıdır."* (Cuma, 11) Bu ayette rızk verenlerden söz edilmiş ve yüce Allah'ın onların en hayırlıları olduğu vurgulanmıştır. *"bunlarla onları rızıklandırıp giydirin."* (Nisâ, 5) Ancak bu tür ifadelerde de dolaylı nispete işaret edilmiştir. Nitekim mülk ve izzet de Allah'ındır. Ama

O'nun bağışı ve izniyle başkaları da bunlara sahip olurlar. Şu halde rızk veren O'dur, başkaları değil.

İkincisi: İnsanların varlıklarını sürdürmek için yararlandıkları ve elde ettikleri hayırlar onların rızıklarıdır ve onları veren yüce Allah'tır. Sayısı oldukça kabarık olan rızk ayetlerinin yanı sıra diğer birçok ayet buna delalet etmektedir. Yaratma, emir, hüküm, mülk, irade, tedbir ve hayır gibi olguların sırf Allah'ın tekelinde olduğunu belirten ayetler gibi.

Üçüncüsü: İnsanların haram yollardan yararlandıkları şeyler, günaha sebep oluşturdukları için yüce Allah'a nispet edilmezler. Çünkü yüce Allah, günahın teşri açısından kendisine nispet edilmesini reddetmiştir. Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"De ki: Şüphesiz Allah, çirkin hayâsızlıkları emretmez. Bilmediğiniz bir şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?"* (A'râf, 28) *"Şüphesiz Allah, adaleti, ihsanı... emreder... Çirkin utanmazlıklardan... sakındırır."* (Nahl, 90) Yüce Allah, bir şeyi emredip sonra onu nehyetmekten veya bir şeyi nehyedip sonra insanlara yönelik rızkını ona hasretmekten münezzehtir.

Haram yollardan gerçekleşen yararlanmanın yasal açıdan rızk sayılmaması ile varoluşsal açıdan rızk sayılması arasında bir çelişki yoktur. Çünkü varoluş bağlamında yükümlülük sözkonusu olmaz; dolayısıyla, bunu bir çirkinlik de izlemez. Kur'an'da rızkın genelliğine işaret eden ayetler, konuyu varoluşsal açıdan ele alıyorlar. İlahi mesaj sadece basit ve sıradan zihinlere hitap etmediği için bu tür zihinlerin bulunmamaları adına kimi gerçek bilgilere değinmekten kaçınmaz. Hiç kuşkusuz Kur'an, tüm kalpler için bir şifadır. Ondan ancak hüsrana uğrayanlar zarar görürler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kur'an'dan mü'minler için şifa ve rahmet olan şeyleri indiriyoruz. Oysa o zalimlere kayıplardan başkasını arttırmaz."* (İsrâ, 82)

Ayrıca bazı ayetlerde Nemrut, Firavun gibilerinin sahip oldukları mülk ve Karun gibi insanların ellerindeki mal ve çekici süsler, yüce Allah'ın vergisi olarak değerlendirilir. Bunun nedeni tüm bunların yüce Allah'ın izniyle gerçekleşmiş olmasıdır. Allah bunu onlara bir sınama aracı olarak vermiştir. Onların aleyhindeki kanıtı tamamlamak, onları desteksiz ve dayanaksız bırakmak ve onları yavaş yavaş korkunç akıbetlerine doğru sürüklemek ve benzeri şeyleri istemiştir. Bü-

tün bunlar teşriî nispet edişlerdir. Bu şeyin çirkinliklere sebep olmasına karşın yasal açıdan yüce Allah'a nispet edilmesinin sakıncası olmadığına göre, çirkinliğe ve güzelliğe yer olmayan varoluşsal bağlamda nispet edilmesinin hiçbir sakıncası yoktur.

Öte yandan yüce Allah kendisi tarafından yaratılmış bulunan her şeyin, katında bulunan rahmetinin hazinelerinden indirildiğini belirtmiştir. *"Hiçbir şey yoktur ki, hazineleri bizim katımızda olmasın; ancak onu belirlenmiş bir miktar olarak indiririz."* (Hicr, 21) Bir diğer ayette, katında olan şeylerin "hayr" olduğunu belirtmiştir: *"Allah katında olan ise hayırdır."* (Kasas, 60) Bu iki ayeti ve aynı hususa temas eden diğer ayetleri bir arada düşündüğümüz zaman şu anlamı elde ederiz: İnsanın bu evrende elde ettiği ve hayat boyunca giyindiği her şey, Allah'tandır ve yararlandığı, nimetlendiği bir hayırdır. Aşağıdaki ayetlerden de bu anlamı algılayabiliriz: *"Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapandır."* (Secde, 7) *"İşte bu, sizin Rabbiniz Allah'tır; her şeyin yaratıcısıdır; O'ndan başka ilah yoktur."* (Mü'min, 62)

İlahi bağışlardan bazılarının şer nitelikli ve zarar verici özellikte olmasına gelince; bunların şer ve zarar verici olmaları görecelidir. Özellikle isabet ettikleri kişiyle ilgilidirler. Ama başkaları ve evrensel sistem içindeki sebepleri ve nedenleri açısından hayır nitelikli ve yararlıdırlar. Nitekim şu ayette bu noktaya dikkat çekiliyor: *"Kötülükten sana ne gelirse, o da kendindendir."* (Nisâ, 79) Önceki bölümlerde konuyla ilgili açıklamalara yer verdik.

Kısacası, yüce Allah'ın kullarına bahşettiği şeylerin tümü hayırdandır ve bütünüyle hayırdır. Kullar onlardan yararlanırlar. Dolayısıyla anlam örtüşmesi itibarıyla rızk kabul edilirler. Çünkü rızık; rızk bahşedilen kimsenin yararlandığı bağıştan başka bir şey değildir. Şu ayetten bu anlama yönelik bir işaret algılamak mümkündür: *"Senin Rabbi-nin rızkı hayırlıdır."* (Tâhâ, 131)

Bu açıklamalardan anlıyoruz ki: Kur'an'da yapılan açıklamalara göre rızk, hayır ve yaratma olguları somut örnek bağlamında eşittirler. Dolayısıyla her rızk hayırdır ve yaratılmıştır. Her yaratılmış da rızktır ve hayırdır. Aradaki tek fark şudur: Rızık, kendisiyle rızıklanmayı gerektirecek bir öngörüye muhtaçtır. Örneğin gıda maddeleri beslenme gücü için rızktır. Çünkü bu güç gıdaya muhtaçtır. Beslenme içgüdüsü insan bireyi için rızktır. Çünkü birey bu güce muhtaçtır. Yine

birey anne-babası için bir rızktır. Çünkü ondan yararlanırlar. Aynı şekilde insanın varlık dediğimiz ilahi nimetten yoksun oluşunu tasavvur ettiğimiz zaman varlığın da insan için hayır olduğunu görürüz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"O, her şeye yaratılışını verendir."* (Tâhâ, 50)

Hayır kendisini talep eden birinin var olmasına muhtaçtır. Bu kimse, karşısına çıkan şeyler arasında istediğini seçmek durumundadır. Şu halde gıda maddeleri, beslenme içgüdüsü için hayırdır. Elbette bu içgüdü onlara muhtaç olduğu, onları talep ettiği ve karşısına çıktıklarında onları seçip, başkalarına tercih ettiği takdirde söz konusudur. Yine beslenme içgüdüsü insan için hayırdır. İnsanın varlığa muhtaç ve onu talep eden olduğunu düşündüğümüzde varlığın da onun için hayır olduğunu anlarız.

Yaratma ve var etme olguları ise, anlamlarının gerçeklik kazanması için gerçek ya da varsayılan bir şeye ihtiyaç duymazlar. Örneğin gıda, kendisi olarak yaratılmış ve mevcuttur. Yine beslenme iç güdüsü ve insanın kendisi de yaratılmıştır.

Her rızk Allah'ın olduğuna ve her hayır salt O'na ait olduğuna göre yüce Allah'ın bahşettiği her bağış, kullarının üzerine indirdiği her hayır ve verdiği her rızk, karşılıksız olarak meydana gelmiştir. Bunların karşılığında herhangi bir şey alınmış değildir. Çünkü bizim varsaydığımız her şey gerçek anlamda Allah'a aittir. Bir başkasının Allah üzerinde hak iddia etmesi söz konusu değildir. Çünkü hiçbir kimsenin Allah üzerinde herhangi bir hakkı yoktur.Onun rızık konusunda olduğu gibi, kendisi üzerinde bir şeyi hak kılması başka. Yüce Allah rızıkla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın."* (Hûd, 26) *"Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki, şüphesiz, o sizin konuştuklarınız kadar, elbette kesin bir gerçektir."* (Zariyat, 23)

Şu halde rızık yüce Allah üzerinde bir hak oluşuyla birlikte, Allah tarafından hak kılındığı için O'nun bir bağışı olarak algılanmasıdır; hak kılınan kimsenin kendisi açısından hakedişi sözkonusu değildir. Yalnızca yüce Allah'ın kendisi üzerinde hak kılması açısından bir hakdır.

Buradan da anlaşılıyor ki, haram şeylerden rızıklanan insan için, yasama açısından helal şeylerden bir rızık tasarlanmıştır. Çünkü yüce

Allah, insan için kendisi üzerinde hak ve değişmez bir rızık öngörüp sonra onu haram şeylerden rızıklandırmaktan, ardından onu bu davranıştan nehyedip cezalandırmaktan münezzehtir.

Konuya değişik bir açıdan yaklaşacak olursak: Rızık, hayır nitelikli ilahi bir bağıştır. Dolayısıyla Allah'ın kullarına yönelik rahmetidir. Bilindiği gibi iki türlü rahmet vardır. Biri geneldir ve mü'min-kâfir, takva sahibi-günahkar, insan-insan olmayan tüm yaratılmışları kapsamına alır. Ötekisi özeldir ve mutluluk yolunda gerçekleşir. İman, takva ve cennet gibi. Aynı şekilde rızkın da genel bir türü vardır. Bu, genel nitellikli ilahi bağıştır ve tüm varlıklara varlıklarını korumaları ve sürdürmeleri için sunulmuştur. Rızkın diğer bir türü de özel niteliklidir ve bu da helal dairesinde gerçekleşir.

Genel rahmet ve genel rızık önceden yazılmış ve ilahi öntasarım kapsamında takdir edilmiştir. Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Her şeyi yaratmış ve onu belli bir düzen içinde takdir etmiştir."* (Furkan, 2) Aynı şekilde özel nitelikli rahmet ve rızık da önceden yazılmış ve ilahi öntasarım kapsamında takdir edilmiştir. Nitekim -özel nitelikli rahmet olan- hidayet de yasama (teşri) nitelikli olarak önceden yazılmış ve tasarlanmıştır. Mü'min-kâfir tüm insanlara yönelik olarak. Peygamberler bunun için gönderilmiş, kitaplar bunun için indirilmiştir. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ben, cinleri ve insanları yalnızca bana ibadet etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık istemiyorum ve onların beni doyurup-beslemelerini de istemiyorum. Hiç şüphesiz rızık veren O, metin kuvvet sahibi olan Allah'tır."* (Zariyat, 58) *"Rabbin, O'ndan başkasına kulluk etmemenizi emretti."* (İsrâ, 23) Şu halde hidayet üzere olmayı gerektiren ve ona bağlı olarak anlam kazanan ibadet, yasama nitelikli olarak tasarlanmış, takdir edilmiştir.

Aynı şekilde -helal dairesine özgü bir husus olan- özel nitelikli rızık da tasarlanmış ve önceden takdir edilmiştir. Bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Çocuklarını hiçbir bilgiye dayanmaksızın akılsızca öldürenler ile Allah'a karşı yalan yere iftira düzüp Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiklerini haram kılanlar elbette hüsrana uğramışlardır. Onlar, gerçekten şaşırıp sapmışlardır ve doğru yolu bulamamışlardır."* (En'âm, 140) *"Allah rızıkta kiminizi kiminize üstün kıldı; üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altında bulunanlara*

onda eşit olacak şekilde çevirip-verici değildirler." (Nahl, 71) Görüldüğü gibi, yukarıda sunduğumuz iki ayet, kesin mutlak ifadelidirler. Kâfir-mü'min, helalden rızıklanan ve haramdan rızıklanan herkesi kapsamaktadır.

Şunu da kesin olarak bilmek gerekir: Rızık, anlamını açıklarken de vurguladığımız gibi, ilahi bağıştan belli bir oranda yararlanılan şeydir. Dolayısıyla, kendisine çok mal verilmiş olup, bunun ancak az bir kısmını yiyen kimsenin rızkı, sadece yediği kısımdır. Geri kalan fazlalık ancak veriliş açısından rızık sayılır yeme açısından değil. Şu halde rızkın bolluğu veya azlığı malın çokluğu veya azlığı, demek değildir. *" Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'a ait olmasın. Onun karar yerini de ve geçici bulunduğu yeri de bilir. Bunların tümü apaçık bir kitapta yazılıdır."* (Hûd, 6) ayetini tefsir ederken, rızık kavramıyla ilgili tamamlayıcı açıklamalar sunacağız.

Şimdi yeniden konumuza dönüyor ve *"Sen, dilediğine hesapsız rızık verirsin."* ifadesiyle ilgili olarak diyoruz ki: Rızkın hesapsız olarak tanımlanması, rızkın yüce Allah'tan oluşuna ve rızıklananların durumuna göre karşılıksız ve hak edişsiz olarak sunulmuş olmasına yönelik bir işarettir. Çünkü canlıların sahip oldukları yetenekler veya talep etme veya benzeri şeyler bütünüyle Allah'ın mülküdür. O halde bunlardan hiçbirisi O'nun bu bağışına karşılık sözkonusu edilemez. Bu yüzden Yüce Allah'ın rızkı hesapsızdır.

Rızıkla ilgili bir hesabın olmayışının takdirle irtibatlandırılması, yâni rızkın sınırsız ve ölçüsüz olması şeklindeki bir değerlendirme aşağıdaki ölçüyle ilgili ayetlerle bağdaşmıyor: *"Hiç şüphesiz, biz her şeyi bir ölçü ile yarattık."* (Kamer, 49) *"Kim Allah'tan korkup-sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir; ve onu hesaba katmadığı bir yönden rızıklandırır. Kim de Allah'a tevekkül ederse, O, ona yeter. Elbette Allah, kendi emrini yerine getirip-gerçekleştirendir. Allah, her şey için bir ölçü kılmıştır."* (Talak, 2-3) Rızık yüce Allah tarafından canlılara sunulan karşılıksız bir bağıştır ve fakat yüce Allah'ın iradesi doğrultusunda takdir edilip bir ölçüye konulmuştur.

Yukarıda sunduğumuz iki ayetten sırasıyla şu hususlar anlaşılıyor:

Birincisi: Bütün mülk=hakimiyet ve sultanlık Allah'ın olduğu gibi mülkiyet=sahip olma da tamamen Allah'a aittir.

İkincisi: Bütün hayır O'nun elindedir ve O'ndandır.

Üçüncüsü: Rızık Allah tarafından kullarına karşılıksız ve hakedişsiz olarak sunulan bir bağıştır.

Dördüncüsü: Hiç kuşkusuz, mülk, izzet ve daha sonra mal, mevki ve güç gibi itibarî olan tüm toplumsal hayırlar ve benzeri şeyler yararlanılan rızkın kapsamına girerler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de Al-i Sam'ın mevlası Abdul'A'la İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Dedim ki: *"De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü çekip-alırsın"* buyuruluyor. Şu halde hükümranlığı Emevilere yüce Allah vermemiş midir? Buyurdu ki Ayetin verdiği mesaj, senin yorumlamak istediğin tarzda anlaşılmaz. Hiç kuşkusuz yüce Allah, hükümranlığı bize verdi. Ama Ümeyyeoğulları bu mülkü bizden çekip-aldılar. Tıpkı bir insanının elbisesinin bir başkası tarafından zorla alınması gibi. O elbise zorla alanın malı olmaz." (Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.222, h:389)

Ben derim ki: Bunun gibi bir rivayeti Ayyaşî Davut b. Farkud kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmıştır. Önceki yapılan açıklamalar perspektifinden konuya baktığımız zaman bir kimseye mülkün verilişinin iki şekilde olduğunu görürüz.

Birisi, tekvinî, yâni varoluşsal veriliştir. Egemenliğin insanlar üzerinde yaygın ve etkin kılınışı, gücün onlar arasında etkin hale getirilişi gibi. Bunun adalete uygun olması ile zülüm esaslı olması, bu açıdan farketmez. Nitekim yüce Allah Nemrut hakkında: *"Allah kendisine mülk verdi diye."* buyurmuştur. Bu tür bir egemenliğin sonucu, buna sahip olan kimsenin sözünün insanlar arasında geçerli, emir ve iradesinin etkin olmasıdır. İleride mülkün tekvinî, varoluşsal olmasının ne anlam ifade ettiğini açıklayacağız.

İkincisi, mülkün ve egemenliğin yasama nitelikli olmasıdır. Bu, itaati zorunlu egemenlik demektir. Bu farz bir mülk ile ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Allah size Talut'u melik olarak gönderdi."* (Bakara, 247) Böyle bir egemenlik itaatin zorunluğunu ve velayetin, yöneticiliğin kesinliğini gerektirir. Bu ise, ancak adalet ilkesine dayalı olarak gerçekleşebilir. Bu, Allah katında övgüye layık bir makamdır.

Ümeyye oğullarının sahip oldukları mülk, birinci mülk ve onun eserlerinin kapsamına girer.

Yukarıdaki hadisi rivayet eden zat, meseleyi yanlış anlamış ve Ümeyye oğullarının egemenliklerini birinci katogoriye, bu egemenliğin sonuçlarını da ikinci kategoriye sokmuştur. Oysa bu sonuçlar, yasama nitelikli bir statüdür ve dinsel açıdan övgüye değerdir. Nitekim İmam, onun iki tür egemenliği birbirine karıştırdığını anlayıp uyarıda bulunmuştur ve demiştir ki: Bu anlamda bir mülk ve egemenlik Ümeyye oğulları için söz konusu değildir. Böyle bir mülk ve sonuçları bizim için geçerlidir.

Diğer bir ifadeyle: Ümeyyeoğullarının elindeki mülk, Ehl-i Beyt İmamlarının elinde bulunduğu zaman övgüye değerdir. Böyle bir mülk ve egemenlik Ümeyyeoğullarının elinde sadece yergiyi hakkeder. Çünkü buna yetki gaspı denir. Dolayısıyla böyle bir mülkün verilişinin yüce Allah'a nispet edilişi ancak münker ve sonuca, acı akibete yavaş yavaş sürükleme şeklinde olabilir. Nemrut ve Firavun gibilerine verilen mülk gibi.

Nitekim bizzat Ümeyye oğulları da bu ayeti yanlış anlamış ve kendilerinin lehine olacak şekilde yorumlamışlardır. Sözgelimi el-İrşad adlı eserde (c.1, s.246), Yezid b. Muaviye'nin kendisine Kerbela şehidlerinin kesik başları sunulduğu an tasvir edilir. Şeyh Müfid der ki: Hüseyin'in başının da aralarında bulunduğu kesik başlar Yezid'in önüne konulduğunda, Yezid dedi ki:

"Bize üstünlük taslayan ve bize baş olan adamların başlarını yardık."

"Ki onlar bizden daha asi ve daha zalimdirler."

Sonra mecliste bulunanlara döndü ve şöyle dedi: Bu adam bana karşı övünüyor ve şöyle diyordu: Benim babam Yezid'in babasından, benim annem onun annesinden ve benim dedem onun dedesinden daha hayırlıdır. Ben de ondan hayırlıyım. İşte onu öldüren bu oldu.

"Babam Yezid'in babasından hayırlıdır" iddiasına gelince; benim babam onun babasıyla mücadele etti ve Allah onun babasının aleyhine benim babamın lehine hükmetti. Benim annem Yezid'in annesinden hayırlıdır" sözüne gelince, ömrüme andolsun ki, bu sözü doğrudur. Resululah'ın kızı Fatıma benim annemden daha hayırlıdır. "Benim

dedem Yezid'in dedesinden hayırlıdır" sözüne gelince, Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiç kimse Muhammed'den (s.a.a.) üstün olduğunu söyleyemez. "Ben ondan hayırlıyım" sözüne gelince, herhalde o, şu ayeti okumamıştır: *"De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi…"*

Hz. Ali'nin kızı Zeyneb, (babasına ve ona selam olsun) İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yukarıda aktardığımız hadiste işaret ettiği tarzda ona cevap verir. Seyyid b.Tavus ve başkaların rivayetine göre Hz. Zeyneb konuşmasında şunları söylemiştir:

"Ey Yezid, yoksa sen, yeryüzünün bucaklarını ve gökyüzünün ufuklarını üzerimize kapatıp tıpkı tutsaklar gibi bizi sürüklediğin için Allah katındaki değerimizi düşürüp, onun katında saygınlık kazandığını mı sanıyorsun?! Bundan dolayı, O'nun katında önemli biri olduğunu mu düşünüyorsun, kibirle burnunu kaldırıyor, bir kütük gibi omuzlarını kabartıyorsun? Dünyanın sana doğru akışını ve işlerinin rayında gidişini, mülkümüzün ve egemenliğimizin yavaş yavaş senin eline geçişini seyredip sevinçten dört köşe oluyorsun? Yoksa sen şu ayeti unuttun mu?: *"Kâfirler, onlara mühlet vermemizi kendileri için hayırlı saymasınlar. Biz, günahları artsın diye onlara mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır..."* (Lühuf=Kerbela Şehitlerinin Ardından)

Mecma-ul Beyan tefsirinde: *"Ölüyü diriden çıkarırsın…"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Bir görüşe göre bunun anlamı "mü'mi-ni kâfirden ve kâfiri de mü'minden çıkarırsın"dır. Bu anlamı destekleyen açıklamalar İmam Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. (c.2, s.428)

Buna yakın anlamlar içeren bir açıklamayı Şeyh Saduk İmam Hasan Askeri'den (a.s) rivayet etmiştir.

Ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Murdeveyh, Ebu Osman en-Nahdi kanalıyla İbn-i Mesud veya Selman'ın Peygamberimizden (s.a.a) şöyle aktardıklarını rivayet eder: *"Diriyi ölüden çıkarır, ölüyü diriden çıkarır."* Yâni: Mü'mini kâfirden, kâfiri mü'minden çıkarır." (c.2, s.15)

Yine aynı eserde, biraz önce sunduğumuz kanaldan Selman-ı Farisi'nin şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah Adem'i (a.s) yarattığı zaman, onun zürriyetini çıkardı ve bir kısmını sağ eliyle avuçladı ve dedi ki: "Bunlar cennet ehlidir. Bununla

ilgilenmem." Diğer kısmını da avuçladı. Bu seferde bütün kötüler içine girdi ve dedi ki: Bunlar ateş ehlidir. Ben bununla da ilgilenmem." Ardından her iki gruptan bir miktarını birbirine karıştırdı. Böylece kâfir mü'minden ve mü'min de kâfirden çıkar. *"Diriyi ölüden çıkarırsın, ölüye de diriden çıkarırsın."* ayeti buna işaret etmektedir."

Ben derim ki: Birçok tefsir bilgini bu anlamı içeren rivayetleri maktu bir rivayet zinciriyle Selman'dan aktarmıştır. Bu rivayet, aslında "Ademin soyunun sülbünden çıkarıp onlardan misak alınması ve zerr âlemi" konusuyla ilintilidir. İnşaallah uygun bir yerde bu konuya da açıklık getireceğiz.

el-Kafi'de Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Muhammed ve bizim mezhebimize mensup birçok bilginden, onlarda Sehl b. Ziyad'dan, o da İbn-i Mahbub'dan, o da Ebu Hamza Sumali'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) veda haccında buyurdu ki: Haberiniz olsun Ruh-ul Emin kalbime şunları fısıldadı: Bir nefis, kendisi için öngörülen rızkı bütünüyle elde etmedikçe ölmez. Allah'tan korkun ve rızkı talep ederken güzellikle davranın. Rızıktan herhangi bir şeyin elinize geç ulaşması, sizi onu Allah'a isyan edecek tarzda elde etmeye sürüklemesin. Çünkü yüce Allah rızıkları kulları arasında helal olarak taksim etmiştir. Onları haram olarak taksim etmemiştir. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, rızkı ona helalinden gelip ulaşır. Kim Allah'ın örttüğü perdeyi deler ve onu helal olmayanından alırsa, Allah bu aldığını, onun helal rızkından kısar ve aleyhine hesap edilir (kıyamet günü hesaba çekilir)." (c.5, s.80, h:1)

Nehc-ül Belağa'da Hz. Ali (a.s) şöyle der: İki türlü rızık vardır. Biri var ki, sen onu ararsın. Biri de var ki, o, seni arar. Eğer sen onun peşince gitmezsen, o sana gelir. Bulunduğun senenin tasasını, bugününün tasasına yükleme. Her günün tasası o gün için sana yeter. Eğer bu yıl senin ömründe olmuş olursa, yüce Allah, her sabah, senin için ayırdığı rızkı sana ulaştırır. Eğer bu yıl ömründen olmazsa, sana ait olmayanı elde etmek uğruna niye tasalanasın. Koşturan bir kimse de senden önce senin rızkına ulaşamaz. Bir kimse seni yenilgiye uğratıp sana ait olan rızkı elinden alamaz. Senin için takdir edileni geciktiremez. (Kısa sözler, 379)

Kurb-ul İsnad'da, İbn-i Turayf İbn-i Alvan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babasından (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Rızık gökten yere inen yağmur sayısınca, her nefis için takdir edilmiş bir ölçüyle iner. Ancak yüce Allah fazl sahibidir. Allah'tan fazlını ve bolluğunu isteyin." (s.55)

Bu anlamı destekleyen rivayetler oldukça fazladır. İnşaallah Hûd suresini tefsir ederken, rızıkla ilgili olarak aktarılan rivayetlere geniş ölçüde yer vereceğiz.

MÜLK İLE İLGİLİ BİLİMSEL YAKLAŞIM

Daha önce yaptığımız açıklamalardan birinde şu değerlendirmede bulunduk: Mülk olgusu özü itibariyle insanlar için zorunludur. Gerek birey ve gerekse toplumsal bazında, mülksüz bir hayat tasavvur edilemez. Bunun temelinde de özgü kılma itibarı yatar. Mülkiyet ve bir şeye sahip olma konusunda durum budur.

Egemenlik anlamında mülke gelince, bu, bireyler üzerindeki otoriteyi ifade eder ve o da bir zorunluluktur. İnsanlar için egemen-yöneticisiz bir hayat düşünülemez. Ancak öncelikli olarak toplumun buna ihtiyacı vardır. Çünkü toplum, amaçları farklı, istekleri değişik kesimlerden meydana gelir. Birey, birey bağlamında öyle değil. Bir araya gelen bireylerin her birinin isteği faklı bir yöne doğrudur. Amaçları değişiktir. Aralarında ihtilaf etmeden duramazlar. Birbirlerine üstünlük sağlayıp yenik olanların ellerinde olan her şeye el koymaktan kaçınmazlar. Sınırlarına, kişisel etkinlik alanlarına tecavüz ederler. Haklarını çiğnerler. Böylece toplumsal hayat hercu merc olur. Mutluluğun bir aracı olarak algılanan toplumsal hayat, mutsuzluğun ve ölümcül felaketlerin nedeni olur. İlacın kendisi hastalık yapar hale gelir. Bu ölümcül pratiğe son vermenin tek yolu, tüm güçler içinde bir gücü etkin kılmaktır. Onun tüm topluma ve toplumu oluşturan bireylere egemen olmasını sağlamaktır. O zaman normal sınırların dışına taşan azgın güçler dizginlenip orta yola doğru çekilebilir. Yine ölümcül düzeyde alçalmış, kişiliksizleştirilmiş ezilenler de normal yaşamın düzeyine yükseltilir. Dolayısıyla tüm toplumsal güçler orta çizgide buluşup bütünleşirler. Buna paralel olarak da her birim kendi özel alanında faaliyet gösterir, her hak sahibi hakkını eksiksiz olarak alır.

İnsan oğlunun zihni, daha önce de belirttiğimiz gibi, hiçbir zaman "istihtam etme" (araç ve alet kullanma) düşüncesinden soyutlanamaz. Geçmiş çağlarda taşkın-mütegallibe insanlar egemenliği ele geçirmiş, toplumun geri kalan bireyleri üzerinde zora dayalı bir otorite kurmuşlardır. Köleliği yaygınlaştırmış, insanların mallarına ve canlarına egemen olmuşlardır.

Hiç kuşkusuz, sözünü ettiğimiz bu egemenliğin de bazı yararları olmuştur -Burada egemenlik derken, bazı bireylerin taşkınlığını önleyen diğer bazı bireylerin otoriteyi ellerine geçirmelerini kastediyoruz- Bu yararlar, zorbalıkla, üstünlük taslamakla ve egemenlik adına yeryüzünde ceberut bir sistem kurmakla tebaruz eden yöneticilerin varlıkları ile de belirginleşebilir. Çünkü onlar, yardakçıları ve kapıkullarıyla birlikte bizzat azgın, haksız ve tiksinilen güçler olmalarına karşın, bireyleri zillet ve baskı durumunda koruyup kollamak zorunda hissederler kendilerini. Ki bir kimse çıkıp da diğer insanların haklarına tecavüz etmesin. Çünkü böyle biri, fırsat bulduğunda kendilerine karşı da çıkabilir. Nitekim kendileri de başkalarının elinde bulunan otoriteyi gasbetmiş değiller miydi?!

Kısacası, bireylerin büyük bir kısmının, egemen sultanlardan duydukları korkudan dolayı uzlaşmacı ve uyumlu bir tavır içinde olmayı yeğlemesi, insanları, toplumsal egemenliği değerlendirme düşüncesinden alıkoyucu bir rol oynar. Buna karşılık, güçleri yetmediği zaman, bu zorbaların yaşam sistemlerini övmekle zaman geçirirler. Ancak bu, yapılan zulümlerin haddi aşmaması durumunda geçerlidir. Ancak zulmün dayanılmayacak kadar haddi aşması durumunda zulme uğradıklarını dile getirip şikayette bulunurlar.

Hiç kuşkusuz, bazen kral veya başkan dediğimiz bu insanlar ölür veya öldürülürler. Böyle durumlarda toplum kargaşa ve bozgunluğun başgöstereceğini algılar. Toplumsal düzen tehdit altına girer, anarşinin egemen olmasından endişelenilir. Bunun üzerine, derhal aralarında güç ve etkinlik sahibi olanları ileri sürer ve otorite dizginlerini eline verirler. Böylece toplumsal işlere egemen bir kral oluverir. Sonra gün gelir, devran döner, eski zorbalık ve baskı yeniden ortaya çıkar.

Toplumlar, sürekli bu arayış içinde olmuşlardır. Ve bu arada sözkonusu egemenlerin kötü yönetimlerinden, zorbalıklardan, mutlak otorite sahibi oluşlarından çok çekmişlerdir. Bunu önlemeye dönük bir

tedbir olarak, halka egemen olan hükümetlerin görevlerini belirleyen kanunlar hazırlayıp kralları, sultanları bunlara uymaya zorlamışlardır. Böylece mutlakiyetçilikten sonra meşruti krallık düzeni ortaya çıkmıştır. İnsanlar bu sistemi koruma yönünde çaba gösteriyorlardı ve krallık babadan oğula geçiyordu.

Daha sonra, toplumlar kralların azgınlıkları, kötü uygulamaları, değişmez, ancak miras yoluyla geçen krallık tahtına oturduktan sonra bildikleri gibi davranmaları yüzünden, bu sistemi değiştirip yerine cumhuriyet sistemi getirdiler. Böylece ömür boyu ve meşruti krallıktan sürekli ve meşruti yönetime geçildi. Başka toplumlarda, yöneticilerin zulmünden kaçış için başka yöntemler geliştirilmiş olabilir ve insanlık gelecekte, bugün için düşünülmeyen yönetim tarzlarını geliştirebilir.

Ancak toplumların, bu işin düzene girmesi uğruna bunca çabalar sarfetmesi, yönetimini teslim edeceği gücü belirtmek için yoğun bir arayış içinde olması, değişik iradeleri ve farklı güçleri bir arada tutacak otoriteyi tespit etmek için faaliyet göstermesi, bizim için şu gerçeği belirginleştiriyor; insanlık bu makamdan, değişik isimleri ortaya çıkan, toplumların değişmesi ve güçlerin geçmesi ile birlikte farklı koşullarda belirginleşen yönetim erkinden soyutlanamaz. Çünkü toplumsal hercu mercin, sosyal hayatın altüst oluşunun yolu, her halukarda, değişik irade ve maksatların bir insanda veya bir makamda somutlaşan tek iradede birleşmemesinden geçer.

Daha konunun başındayken söylediğimiz de buydu: Yönetim, insan toplulukları için zorunlu bir itibarî değerdir.

Bu da diğer itibarî değerler gibi, toplumun sürekli mükemmelleştirmeye, düzeltmeye, eksiklerini gidermeye, çelişkili sonuçlarını bertaraf etmeye çalıştığı, arayış içinde olduğu bir olgudur. Bütün bunlar insanın mutluluğuna yöneliktir.

Bu yönetim erkinin ıslah ve düzeltim ameliyesindeki en büyük ve en doyurucu pay peygamberlik misyonuna ait olmuştur. Çünkü sosyolojide genel kabul gören bir kural vardır: Herhangi bir sözün özellikle insanın öz doğasıyla ilintili olan, fıtrat tarafından olumlu karşılanan ve beklenti içindeki nefisler tarafından güvenilebilen bir sözün genel düzeyde toplum nezdinde yaygınlık kazanması, değişik eğilimleri birleştiren, darmadağınık toplumları tek bir el gibi hareket etmeye yönelten,

bir iradeye göre açılıp kapanmasını sağlayan, karşısına dikilen her engeli aşan en güçlü etken işlevini görür.

Şurası bir gerçek ki: Peygamberlik misyonu ortaya çıktığı en eski dönemlerden bu yana insanları adalete davet etmiş, onları zülüm işlemekten alıkoymuştur. Allah'a kulluk sunmaya, O'na teslim olmaya teşvik etmiştir. Azgın Firavunlara, mütegaliblere, despot ve müstekbir Nemrutlara itaat etmesinler diye onları uyarmıştır. Bu davet, peşpeşe gelip giden kuşaklar arasında, ardarda gelen, büyük-küçük değişik zaman ve mekanda ortaya çıkan ümmetler içinde seslendirile gelmiştir. Bugüne kadar uzanıp gelen, asırlar boyunca insanlar arasında seslendirilen böylesine güçlü bir mesajın, onları etkilememiş olması düşünülemez.

Kur'an-ı Kerim, geçmiş peygamberlere (hepsine selam olsun) indirilen vahiyden söz ederken buna ilişkin birçok örnek aktarır. Sözgelimi Hz. Nuh'un Rabbine şöyle şikayette bulunduğunu haber verir: *"Rab-bim, gerçekten onlar bana isyan ettiler; mal ve çocukları kendisine ziyandan başka bir şeyi arttırmayan kimselere uydular. Ve büyük büyük hileli düzenler kurdular. Ve dediler ki: Kendi ilahlarınızı bırakmayın."* (Nuh, 21-23)

Yine Kur'an onunla kavminin ileri gelenleri arasında geçen şu konuşmayı da aktarır:*"Dediler ki: sana, sıradan aşağılık insanlar uymuşken inanır mıyız? Dedi ki: Onların yapmakta oldukları hakkında benim bilgim yoktur. Onların hesabı yalnızca Rabbime aittir, eğer şuurundaysanız anlarsanız"* (Şuarâ, 111-113)

Hûd peygamberin kavmine şöyle seslendiğini haber verir: *"Siz her yüksek yere bir anıt inşa edip oyalanıp eğleniyor musunuz? Ölümsüz kılınmak umuduyla sanat yapıları mı ediniyorsunuz? Tutup yakaladığınız zaman da zorbalar gibi mi yakalıyorsunuz?"* (Şuarâ,129-130)

Salih peygamberin kavmine şöyle seslendiğini aktarır: *"Artık Allah'tan sakının ve bana itaat edin. Ve ölçüsüzce davrananların emrine itaat etmeyin. Ki onlar, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyor ve ıslah etmiyorlar."* (Şuarâ, 150-152)

Hz. Musa, İsrâiloğullarını savunmuş, Firavun'a ve onun zülüm esaslı düzenine karşı koymuştur. Ondan önce Hz. İbrahim, Nemrut'a karşı çıkmış; daha önce Meryemoğlu İsa ve diğer İsrâiloğulları elçileri, çağdaşları olan taşkınlara, krallara ve ileri gelenlere başkaldırmıştı,

zülüm esaslı sistemleri eleştirmişti. İnsanlar bozguncuları reddetmeye, tağutlara uymamaya davet edilmişlerdi.

Kur'an-ı Kerim ise, insanları bozgunculuğa itaat etmemeye, zülümden kaçınmaya davet etmiştir. Zülüm, bozgunculuk, saldırganlık ve azgınlık gibi suçların doğurduğu sonuçlara ve onların ağır cezalarına dikkat çekmiştir. Bu apaçık bir husustur: *" Rabbinin Ad kavmine ne yaptığını görmedin mi? Yüksek sütunlar sahibi İrem'e? Ki şehirler içinde onun bir benzeri yaratılmış değildi. Ve vadilerde kayaları oyup biçen Semud'a? Ve kazıklar sahibi Firavun'a? Ki onlar, şehirlerde azgınlaşmışlardı. Böylece oralarda fesadı yaygınlaştırmış-artırmış-lardı. Bundan dolayı, Rabbin onların üzerine bir azap kamçısı çarpıverdi. Çünkü senin Rabbin, gerçekten gözetleme yerindedir."* (Fecr, 6-14) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Egemenlik anlamında mülkün, insanlık toplumu için zorunlu bir değer olması hususuna gelince, bunun en doyurucu açıklaması Talut kıssasında geçen şu ifadelerdir:*" Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile bir kısmını def'i olmasaydı, yeryüzü mutlaka fesada uğrardı. Ancak Allah, alemlere karşı büyük fazl sahibidir."* (Bakara, 251) Daha önce ayetin kanıtsallığının niteliği genel olarak ifade edilmişti.

Kur'an'da yer alan birçok ayette, mülkten, (velayet) yönetiminden, buna yönelik itaatin zorunluluğundan ve benzeri konulardan söz edilir. Diğer bazı ayetlerde, bunun bir nimet ve bağış olduğu vurgulanır. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz:*" Onlara büyük bir mülk verdik."* (Nisâ, 54) *"Sizden yöneticiler kıldı ve alemlerden hiç kimseye vermediğini size verdi."* (Mâide, 20) *"Allah, kime dilerse mülkünü verir."* (Bakara, 247) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ne var ki, Kur'an, mülkü-egemenliği ancak takva ile birlikte olduğu zaman bir üstünlük ve saygınlık olarak değerlendirir. Çünkü Kur'an, dünya hayatının ayrıcalıklarından olup saygınlık ve üstünlük olarak algılanabilecek olgular içinde sadece takvayı "keramet" (üstünlük-saygınlık) olarak nitelendirir. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar, gerçekten, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler şeklinde kıldık. Şüphesiz, Allah katında sizin en üstün olanınız, takvaca en ileride olanınızdır."* (Hucurat, 13) Takvanın hesabı ise, Al-

lah'a aittir. Hiç kimse takva bağlamında bir başkasına üstünlük taslayamaz. O halde hiç kimse hiçbir şeyle diğerine üstünlük tasarlayamaz. Çünkü eğer söz konusu şey dünyevi bir olguysa, dünyevi olguların herhangi bir ayrıcalıkları yoktur. Sadece dinin değeri vardır. Yok eğer uhrevi bir olguysa, bu durumda onun hesabı Allah'a aittir. Kısacası, bu nimeti, yâni yöneticilik nimetini elinde bulunduran kimse, bir Müslüman'ın gözünde, üzerine yük, meşakket ve cefa almış kimsedir. Kuşkusuz bu çabasını adalet ve takva çizgisinde yürütürse, Allah katında büyük bir ödül kazanacaktır.

İşte dinin dostlarının sergiledikleri salih ve yapıcı hareket tarzı budur. İnşaallah, Peygamberimizin ve onun pak soyunun hayat tarzlarını sahih hadisler ışığında incelerken bu konuyla ilgili doyurucu bilgiler sunacağız. Göreceğiz ki, onlar bu otoriteyle ancak, zorbalara baş-kal-dırmaya, yeryüzünde bozgunculuk yapmalarına engel olmaya ve azgınlıklarına ve müstekbirliklerine karşı koymaya nail olmuşlardır.

Bu yüzden Kur'an, insanları bir yönetim tarzı kurmak, Kayserlik veya Kisrâlık benzeri bir otorite oluşturmak için bir araya gelmeye davet etmemiştir. Tam tersine yönetimi, toplumsal hayatın gözetilmesi gereken bir olgusu gibi algılamıştır. Tıpkı eğitim veya kâfirleri caydırmaya yönelik kuvvet bulundurma girişimi gibi.

Kur'an insanları din etrafında birleşmeye, buluşmaya ve ittifak etmeye davet etmiştir. Dinde ayrılığı ve tefrikayı yasaklamıştır. Dini hayatın vazgeçilmez temeli olarak sunmuştur. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor:*" Bu benim dosdoğru yolumdur. Şu halde ona uyun. Sizi O'nun yolundan ayıracak yollara uymayın."* (En'âm, 153) *"De ki: Ey Kitap ehli, bizimle sizin aranızda müşterek olan bir kelimeye gelin. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp bir kısmımız diğer bir kısmımızı Rabler edinmeyelim…"Eğer yine yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahid olun, biz gerçekten Müslümanlarız."* (Âl-i İmrân, 64)

Görüldüğü gibi Kur'an, insanları tek ve ortaksız Allah'a teslim olmaktan başka bir şeye davet etmiyor. Yalnızca din etrafında kümelenmiş topluma değer verir. Bunun dışında, düzmece ilahlara yönelik ibadeti, görkemli şatolara ve yüksek rakımlı tepelerde kurulan anıtlara, Kayser ve Kisrâ (şahlık) türü krallıklara yönelik itaati, yapay sınırlarla bölünmeleri, ulusal vatanların oluşmasını sert bir dille eleştirir.

FELSEFİ YAKLAŞIM

Hiç kuşkusuz varlığı zorunlu (vacib-el vücud) olan yüce Allah'ta son bulur evrende etkin olan nedenler silsilesi. O'nunla, parça ve bütün olarak evren arasındaki ilişki nedensellik esasına dayanan bir ilişkidir. Daha önce irdelediğimiz illet ve malul ile ilintili bölümlerde şunu ortaya koyduk: Nedensellik varlıkla ilgilidir. Şöyle ki: Malulda somutlaşan gerçek varlık, illetinin varlığından sızmıştır. Onun dışında kalan mahiyet gibi olgular ise, sızılmışlıktan ve kaynaklanmışlıktan, illete de gereksinim duymaktan uzaktırlar. Bunun çelişik evrime önermesi ise şöyle olur: Gerçek varlığa sahip olmayan bir şey malul olmadığı gibi, yüce Allah'a da gelip dayanmaz.

Salt itibarî olguların yüce Allah'a dayandırılması bir problem oluşturur. Çünkü onların gerçek bir varlıkları yoktur. Varlıkları ve olumlanmaları bütünüyle itibarîdir. Değerlendirme koşullarını, konumu ve varsayım sınırını aşmaz. Şeriatın kapsadığı emir, yasak, hüküm ve durumların tümü itibarî olgulardır. Bunların da yüce Allah'a nispet edilmelerinde problem vardır. Mülk, izzet ve rızık gibi olgular için de aynı durum söz konusudur.

Bu düğümü şu şekilde çözebiliriz: Bunlar gerçi gerçek bir varlıktan yoksundurlar, ancak, bunların etkileri ve sonuçları vardır ve bunlar, daha önce defalarca vurguladığımız gibi onların isimlerini kalıcı kılmaktadır. Bu etkiler ve sonuçlar ise, gerçek varlıklardır ve itibarî olarak amaçlanmışlardır. Dolayısıyla yüce Allah'a nispet edilirler. Şu halde bu sonuçların nispet edilmeleri, bu itibarî olguların da nispet edilişlerini mümkün kılmaktadır. Buna göre, toplumun bireyleri olarak aramızda etkin olan hükümranlık, gerçi itibarî bir olgudur ve gerçek varlıktan bir paya sahip değildir, ancak o bizim tarafımızdan, tasavvur edilen mevhum bir anlamdır. Biz onu, zihin dışı objektif sonuçlara ulaşmak için araç olarak kullanırız. Eğer bu mevhum anlam takdir edilip varsayılmazsa, bu sonuçlara ulaşmamız mümkün olmaz. Sözünü ettiğimiz sonuçlar; zorbaların, güç ve etkinlik sahibi bireylerin, toplumdaki zayıf ve düşkünlerin haklarını gasbedenlerin ezilmeleri, herkesin olması gereken yerde olması, her hak sahibinin hakkının verilmesi şeklinde sıralanabilir. Kısacası mülk itibarî bir olgudur ancak.

Bu tür zihin dışı etki ve sonuçlar kalıcı oldukları sürece egemenliğin anlamı ve ismi de kalıcı olacaktır. Dolayısıyla bu zihin dışı sonuçların, zihin dışı nedenlerine nispet edilmeleri, mülkün-egemenliğin O'na nispet edilmesi demektir. Aynı durum itibarî izzet, zihin dışı sonuçları ve gerçek illetlerine nispet edilişi için de geçerlidir. Emir, nehiy, hüküm ve kanun koymak ve benzeri olgular da bundan farklı değildir.

Bütün bunlardan sonra şu husus açıklığa kavuşuyor: Yukarıda sözü edilen itibarî olguların tümü, sonuçlarının, yüce Allah'a nispet ediliyor olması dolayısıyla zatına yaraşır bir şekilde O'na nispet edilirler.

28- Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler. Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur. Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka. Allah, sizi kendisinden sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır.

29- De ki: "Sinelerinizde olanı gizleseniz de, açığa vursanız da Allah bilir; göklerde olanı da, yerde olanı da bilir. Allah, her şeye güç yetirendir."

30- Her bir nefsin, hayırdan yaptıklarını hazır bulduğu ve her ne kötülük işlediyse, onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği o günü (hatırlayın). Allah, sizi kendisinden sakındırır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.

31- De ki: "Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."

32- De ki: "Allah'a ve Resulüne itaat edin." Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah, kâfirleri sevmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıda meallerini sunduğumuz ayetler, bundan önceki ayetler grubundan tamamen kopuk ve bağlantısız değildir. Dolayısıyla bundan önceki ayetler grubu için söylediklerimiz, bu ayetler grubu için de geçerlidir. Şöyle ki: Burada güdülen hedef, Ehl-i Kitabın ve müşriklerin durumlarını gözler önüne sermek ve buna dayalı olarak onlara çeşitli eleştiriler yöneltmektir. Eğer "kâfirler" ifadesi Ehl-i Kitabı da kapsıyorsa, bu demektir ki söz konusu ayetler, Ehl-i Kitap ve müşriklerle dostluk kurmayı ve ruhsal kaynaşmayı yasaklamaktadır. Şayet maksat sadece müşriklerse, bu demektir ki ayetler, müşrikleri hedef alarak mü'min kimseleri onlardan uzaklaşmaya, Allah'ın hizbine (grubuna) bağlanmaya, Allah'ı sevmeye ve O'nun elçisine itaat etmeye davet ediyor.

"Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler." Ayette geçen "evliya" kelimesi, "velayet" mastarından gelen "veli" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime, özü itibariyle, bir şeyin yönetim işini üstlenme yetkisine sahip olmak demektir. Dolayısıyla küçük çocuğun, delinin veya sefih insanın velisi, onların işlerini ve mallarını yönetip-yönlendirme yetkisine sahip kimse demektir. Dolayısıyla mallar onlarındır, ancak mal üzerinde tasarruf yetkisi velilerine aittir. Sonra bu kelime, gittikçe artan bir oranda sevgi bağlamında kullanılır oldu. Bunun nedeni de sevişen iki kişinin genellikle birbirlerinin işlerini yönlendirir, yönetir ve tasarrufta bulunur olmasıdır. Karşılıklı sevgi, insanı sevilene yaklaştırır, onun üzerinde etkili olmasını sağlar, diğer duygusal hususlarda belirgin bir etkinliğe kavuşmasına imkân verir. Sevgi, sevenin sevgilisinin hayatında etkin bir rol oynamasını, hayatını yönlendirmesini sağlar.

Dolayısıyla kâfirleri veliler (dostlar) edinmek, ruhsal açıdan onlarla kaynaşmayı gerektirir. Bunun sonucunda onlara gönülden yaklaşmak, ahlâki açıdan ve hayatın diğer meselelerinde onlardan, onların davranış biçimlerinden etkilenmek durumu kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Ayetin içerdiği yasaklamanın: *"mü'minleri bırakıp"* ifadesiyle

sınırlandırılmış olması da bunu gösterir. Bu ifade, onlara yönelik sevginin mü'minlere yönelik sevgiye ağır basabileceğine işaret etmektedir. Böyle bir pozisyonda, hayatın dizginleri, mü'minlerin yerine onlara teslim edilir. Bu ise, kâfirlere güvenip dayanmak, onlarla birleşmek ve mü'minlere arkasını dönüp ayrılmak demektir.

Kur'an ayetlerinde kâfirlerin, Yahudi ve Hıristiyanların dost edinmesinin yasaklığı sık sık vurgulanmıştır. Ancak bu yasaktan söz edildiği her ifade, yasaklanan dostluğun türünü de açıklayıcı ifadeler içermektedir. Dolayısıyla onlardan hareketle ne tür bir dostluğun, nasıl bir velayetin yasaklandığını anlamak mümkündür. Tıpkı tefsirini sunduğumuz ayette: *"Mü'minler... kâfirleri dostlar edinmesinler."* ifadesinden sonra: *"mü'minleri bırakıp..."* ifadesinin yer almış olması gibi. Yine *"Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin."* (Mâide, 51) ayetindeki bu ifadeden sonra: *"Onlar birbirlerinin dostudurlar."* ifadesinin yer almış olmasını ve: *"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları veliler edinmeyin."* (Mümtehine, 1) ayetindeki bu ifadenin ardından: *"Allah, sizinle din konusunda savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızdan... sizi sakındırmaz."* (Mümtehine, 6) ifadesine yer verilmiş olmasını örnek gösterebiliriz.

Buna göre: *"Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler."* ayetindeki bu nitelemeler, hükmün sebebine ve illetine delalet etmeleri için esas alınmışlardır. Şöyle ki: Küfür ve iman nitelikleri, gerçi birbirinden uzak ve farklıdırlar, ancak, zorunlu olarak bu nitelikleri üzerlerinde taşıyan kimseleri, bilgi, ahlâk, Allah'a süluk etme tarzı ve diğer hayat meselelerinde farklı yaklaşımlar içinde olmaya yöneltir. Bu yüzden, bu niteliklerden birini üzerinde taşıyan kimse, dostluk bağlamında öteki niteliği üzerinde taşıyan kimseyle bağ kuramaz. Çünkü dostluk; birleşmeyi ve kaynaşmayı gerektirir. Küfür ve iman nitelikleri ise ayrılığı, farklılığı gerektirir. Dolayısıyla, mü'minle-rin dışındaki kimselerle kurulan dostluk güçlendikçe, bu durum imanî özelliklerin ve sonuçların, buna bağlı olarak da imanın temelinin bo-zulmasına, ifsada uğramasına yol açar. Ayetin sonundaki şu değerlen-dirme cümlesinin yer alması da bu yüzdendir: *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* Ardından şu cümleye yer verilmiştir: *"Ancak onlardan korunma gayesiyle sakına-*

nız başka." Böylece "takiyye" bu genel hükmün dışında tutulmuştur. Çünkü "ta-kiyye", görünürde dost olmaktır, gerçekte değil.

"Mü'minleri bırakıp... ifadesinin orijinalinde geçen "dûne" edatı, zarf işlevini görüyor gibidir. Dolayısıyla aşağılık ve eksiklik anlamlarıyla karışık bir "yanında" anlamını ifade etmektedir. Şu halde karşımıza çıkan anlam şudur: "Mü'minlerin bulunduğu yerden aşağı bir yerden başlayarak…" Çünkü mü'minler en yüksek konumda olurlar.

Anlaşıldığı kadarıyla "dûne" edatı, asıl mana itibariyle bu anlamı içermekte ve aşağıda olmanın özelliğiyle birlikte, aşağıdalığı da ifade etmektedir. Dolayısıyla: "Dûneke Zeydun" ifadesi "Zeyd senin bulunduğun yerden daha aşağı olan bir yerdedir. Bulunduğu yerin derecesi senin bulunduğun yerin derecesinden daha alttadır." anlamında kullanılır. Daha sonra bu edat "başka" anlamında kullanılır olmuştur: *"...Allah'tan başka iki ilâh..."* (Mâide, 116) *"Bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 48) Yâni, bundan başkasını veya bundan daha aşağı ve daha basit olanını... Sonra "Dûneke Zeyden" "Zeyd'den hiç ayrılma" ifadesinde olduğu gibi isim olduğu halde fiil anlamında kullanılmıştır. Bu yaklaşımların tümünü, uyarlama ve örtüşme kapsamında algılamak gerekir, yoksa lafzi ortaklık bu anlamlardan herhangi birini belirleyici değildir.

"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur." Yâni kim, mü'minleri bırakıp da onları dost edinirse… Eylemin isminin yerine genel bir lafzın kullanılmış olması, konuşmacının bu olaya karşı duyduğu son noktasına varmış nefreti vurgulamaya dönüktür. Öyle ki, ondan söz ederken bile, çirkin bir şeyi kinayeli olarak anlatıyormuş gibi, genel bir ifade kullanıyor. Bu tür kullanımların dildeki örnekleri çoktur. Yine bundan dolayı: "Mü'minlerden kim böyle yaparsa" denilmemiştir. Bununla da bu tür bir çirkinliğin mü'minlere nispet edilmesinin yakışmadığı, onların bu tür şeylerden uzak olduğu vurgulanmak istenmiştir.

"Allah'tan" ifadesinin orijinalindeki "min" edatı, ibtida, başlangıç içindir ve bu gibi yerlerde "gruplaşma" anlamını ifade eder. Yâni: "Hiç bir şeyde Allah'ın grubundan değildir." Şu ayette olduğu gibi: *"Kim Allah'ı, Resulünü ve iman edenleri dost edinirse, hiç şüphe yok, galip gelecek olanlar, Allah'ın taraftarlarıdırlar."* (Mâide, 56) Yine Hz. İbrahim'in dilinden şu ifadeler aktarılır: *"Kim bana uyarsa, artık o ben-*

dendir." (İbrahim, 36) Yâni "benim grubumdandır." Her neyse, burada şöyle bir anlam elde ediyoruz (Allah doğrusunu daha iyi bilir): "İçinde bulunduğu tavır ve gösterdiği etkinlik bakımından Allah'ın grubundan değildir."

"Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka." Ayetin orijinalinde geçen ve "tetteku=sakınma" kelimesinin mastarı olan "ittika", aslında korkudan dolayı sakınma anlamını ifade eder. Daha sonra bizzat korku anlamında kullanıldığı da görülmüştür. Bu, mü-sebbebin sebep yerine kullanmasına bir örnektir. Takiyye de burada bu anlamda kullanılmış olabilir.

İfadedeki istisna münkatidir, bütünden kopukur. Çünkü kalbî bir sevgi ve dostluk beslemeksizin görünüşte dostluğun belirtilerini sergilemek suretiyle korkudan başkasına yaklaşmak hiçbir şekilde dostluk olarak değerlendirilemez. Çünkü korku ve sevgi, birbirinden tamamen ayrı ve kalpteki etkileri birbirine zıt iki olgudur. Bunların bir arada bulunması mümkün müdür? Şu halde, ayette korkudan dolayı sakınmanın genel hükmün dışında tutulması, münkati (kopuk) istisnaya örnek oluşturur.

Ehl-i Beyt İmamlarından (a.s) rivayet edildiğine göre, bu ayette, "takiyye" yapmaya yönelik bir izin vardır. Ammar, Yasir ve Sümeyye kıssası ile ilgili olarak inen ayet de bu tür bir izin içermektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim imamından sonra Allah'a karşı inkâra sapıp da -kalbi, imanla tatmin bulmuş olduğu halde baskı altında zorlanan hariç- inkâra göğüs açarsa, işte onların üstünde Allah'tan bir gazap vardır ve büyük azap onlarındır."* (Nahl, 106)

Kısacası, kitap ve sünnet, genel anlamda takiyyenin caiz olduğunu ortaya koymaktadır. Akıl da bu noktada nasların içerdiği bu hükmü desteklemektedir. Çünkü dinin ve dini koyan zâtın, hakkın üstünlük sağlamasından ve yaşamasından başka bir arzusu olamaz. Kimi zaman takiyye yapmak, din düşmanlarıyla ve hakkın muhalifleriyle hoş geçinmek, dinin çıkarlarının ve hakkın yaşamasının korunmasına yardımcı olabilir ki, tersi bir davranış bu yararları sağlamayabilir. Bunu inkâr etmek büyüklenmekten, işi yokuşa sürmekten başka bir şey değildir. Açıklama bölümünün ardından yeralan rivayetler bölümünde, konuya ilişkin yeterli bilgi sunacağız. Yine: *"Kim, imanından sonra Allah'a karşı inkâra sapıp da -kalbi, imanla tatmin bulmuş olduğu*

halde baskı altında zorlanan hariç- inkâra göğüs açarsa..." (Nahl, 106) ayetini tefsir ederken de bu konuda detaylı açıklamalarda bulunacağız.

"Allah, sizi kendisinden sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır." Ayetin orijinalinde geçen ve mastarı "tahzir" olan "yuhezziru" kelimesi, "hazr" kökünün "tef'il" kipine uyarlanmış şeklidir ve korkutucu bir şeyden sakınmayı ifade eder. Yüce Allah, kullarını azabından sakındırmıştır: *"Şüphesiz, senin Rabbinin azabı korkunçtur."* (İsrâ, 57) Yine Resulünü münafıklardan ve kâfirlerin dinden döndürme amaçlı propoganda ve baskılarından sakındırmıştır: *"Onlar düşmandırlar, bu yüzden onlardan sakın."* (Münafikun, 4) *"Seni şaşırtmamaları için onlardan sakın."* (Mâide, 49)

Yine yüce Allah, mü'minleri kendisinden de sakındırmıştır. Nitekim tefsirini sunduğumuz bu ayette ve sonrasında yeralan iki ayette, yanlızca kendisinden korkulacağına, dolayısıyla bu konuda O'na isyan etmekten kaçınmanın zorunluluğuna işaret etmektedir. Yâni, bu suçu işleyen kimseyle Rabbi arasında, Allah'tan başka korkulması gereken bir şey yoktur ki, suçlu kendisini onunla koruma altına alsın veya ona sığınıp güvencede olsun. Tam tersine, Allah'a karşı hiç kimsenin koruyuculuğu etkili olmaz. Yine suçlu insan ile yüce Allah arasında, bir dostun veya şefaatçinin herhangi bir kötülüğü berteraf etmesi beklentisini haklı çıkaracak bir ilişki tarzı da söz konusu değildir. Dolayısıyla bu ifade, oldukça sert bir tehdit içermektedir. Aynı yerde iki kere tekrarlanmış olması da tehditin şiddetine şiddet katmakta ve ileride işaret edeceğimiz gibi şu iki değerlendirme cümlesi de tehditi pekiştirmektedir: *"Dönüş yalnız Allah'adır."* ve *"Allah, kullarına çok şefkatlidir."*

Başka bir açıdan konuya yaklaşacak olursak: Bu ayetin ve mü'minlerden başkasını dost edinmeyi yasaklayan öteki ayetlerin satır aralarından, böyle bir davranışın insanı kulluk kisvesinden çıkardığı, Allah'ın velayetini, yönetici-yönlendiriciliğini reddetmeyi ifade ettiğini ve dini ifsat ettiği için de insanı Allah düşmanlarının safına soktuğunu algılıyoruz. Kısacası böyle bir davranış, taşkınlık ve dinî düzeni bozmak demektir. Bu ise kâfirlerin küfründen ve müşriklerin şirkinden daha fazla zarar vermektedir dine. Çünkü kendisi açıkta olan ve açıkça düşmanlığını ortaya koyan kimselere karşı, savunma stratejilerini geliştirmek kolaydır. Onlardan rahatlıkla sakınılabilir. Ancak bir dost, bir

arkadaş, düşmanlarla yakın ilişki kurduğunda, onların ahlâklarını ve hayat sistemlerini yavaş yavaş kanıksayıp özümsediğinde, kesinlikle kendisini ve dostlarını farkında olmadıkları bir yönden ölümcül bir tehlikeyle burun buruna getirmiş olur. Bu ise, yaşama, varlığını sürdürme ve kalıcı olma imkânı bulunmayan bir helaket demektir.

Diğer bir ifadeyle, mü'minleri bir yana bırakıp, kâfirleri dost edinmek azgınlıktır. Allah'a isyan eden tağutun yaptığı da budur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Rabbinin Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi? Yüksek sütunlar sahibi İrem'e? Ki şehirler içinde onun bir benzeri yaratılmış değildi. Ve vadilerde kayaları oyup biçen Semud'a? Ve kazıklar sahibi Firavun'a? Ki onlar, şehirlerde azgınlaşmışlardı. Böylece oralarda fesadı yaygınlaştırmışlardı. Bundan dolayı, Rabbin, onların üzerine bir azap kamçısı çarpıverdi. Çünkü senin Rabbin, gerçekten gözetleme yerindedir."* (Fecr, 6-14)

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre, tuğyan ve azgınlık, bu niteliğe sahip insanı öyle bir yola ve gidiş tarzına yöneltir ki, gidip yalnızca yüce Allah'ın bulunduğu bir gözetleme yeriyle burun buruna gelir ve neticede Allah ona öyle muthiş azap kamçısını indirir ki, kimsenin bunu engellemeye gücü yetmez.

Bu anlatılanlardan şu husus açıklığa kavuşuyor: Yüce Allah'ın: *"Allah, sizi kendisinden sakındırır."* ifadesinde, yönelttiği tehdit ve şiddetli sakındırma, konumun Allah'ın dininin egemenliğine son vermek ve dini ifsat etmekle ilintili olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu söylediklerimizi şu ayetten de algılamak mümkündür: *"Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol; seninle beraber tövbe edenlerle de (doğru olsunlar), ve azıtmayın. Çünkü O, yaptıklarınızı görendir. Sakın zulmedenlere dayanmayın. Yoksa size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka velileriniz yoktur, sonra yardım göremezsiniz."* (Hûd, 112-113) Peygamber Efendimizin (s.a.a) bu ayet hakkında: "Saçlarımı ağarttı." dediği rivayet edilir. Bu iki ayet üzerinde iyice durup düşünenler, kâfirler arasındaki zalimlere dayanıp, eğilim göstermenin tuğyan ve azgınlık olarak değerlendirildiğini göreceklerdir. Bunun kaçınılmaz sonucu da ateşe duçar olmaktır ki, buna karşı yardım edecek kimse de bulunmaz. Bu, belirttiğimiz korunması ve berteraf edilmesi mümkün olmayan ilahi intikamdır.

Buradan hareketle şunu da anlıyoruz: Hiç kuşkusuz: *"Allah, sizi kendisinden sakındırır."* ifadesi sözkonusu tehditin kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşecek olan bir azaba ilişkin olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü sakındırmanın yüce Allah'ın kendisiyle ilintili olarak gündeme getirilmiş olması, hiç kimsenin bu azabı önleyemeyeceğini, yüce Allah'a karşı kimsenin koruyuculuk yapamayacağını gösterir. Nitekim yüce Allah, daha önce de bazı toplulukları azapla tehdit etmişti. Dolayısıyla bu azabın da kesin olarak gerçekleşmesinde hiçbir kuşku kalmaz. Hûd suresindeki ilgili ayette yeralan: *"Yoksa size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka velileriniz yoktur, sonra yardım göremezsiniz."* ifadesi de benzeri durumlara yönelik bir işarettir.

"Dönüş yalnız Allah'adır." ifadesi, Allah'tan kaçıp kurtulmanın, O'nu azaptan alıkoyacak bir gücün bulunmadığını anlatmaktadır. Dolayısıyla önceki tehditi pekiştirici bir nitelik taşımaktadır.

"Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler..." diye başlayan ayet ve onu takib eden diğer ayetler, Kur'an'ın vermiş olduğu gaybî haberler içerisinde yer almaktadır. Mâide suresinin tefsirini sunarken, inşallah Kur'an'ın bu olağanüstü ifade tarzı hakkında ayrıntılı bilgi vereceğiz.

"De ki: Sinelerinizde olanı gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir." ayeti, *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* (Bakara, 284) ayetine benziyor. Ancak söylendiği gibi "sorguya çekme"den çok "bilme" olgusu gizlilikle ilintili olduğu için, ayette "açığa vurma" durumundan önce "gizleme" durumuna işaret edilmiştir. Bakara suresindeki ayette ise, tam tersi bir durum sözkonusudur. Yâni, "sorguya çekme" olgusu, açığa vurulanla ilintili olduğundan, "gizleme" durumundan önce "açığa vurma" durumu zikredilmiştir.

Yüce Allah bu ayette, Resulüne bu gerçeği -yâni kendi nefislerinde gizledikleri veya açığa vurdukları şeyleri yüce Allah tarafından bilindiği gerçeğini- tebliğ etmesini emrediyor ve önceki ayette olduğu gibi, doğrudan kendisi bu gerçeği direkt ifade etmiyor. Bunun, kendisine tavsiye edilenlere uymayacağı sezilen kişiye doğrudan hitap etmeye tenezzül etmemekten başka bir nedeni yoktur. Nitekim: *"Kim böyle yaparsa..."* ifadesiyle ilgili olarak da böyle bir duruma işaret etmiştik.

"Göklerde olanı da, yerde olanı da bilir. Allah herşeye güç yetirendir." ifadesi daha önce hakkında açıklamada bulunduğumuz Bakara suresindeki ilgili ayete (ayet 284) benzemektedir.

"Her bir nefsin, hayırdan yaptıklarını hazır bulduğu ve her ne kötülük işlediyse onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği o günü..." Ayetlerin akışı arasındaki bütünlükten, bu ayetin Peygamberimize (s.a.a) yönelik emri içeren önceki ayetin bütünleyicisi, tamamlayıcısı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. İfadede zarf olarak geçen "yevme=gün" takdir edilmiş bir ifadeyle ilintilidir. Yâni: "O günü hatırla ki…" ya da: *"Allah bilir"* ifadesiyle ilintilidir. Doğrusu kıyamet gününde bizlerin göreceği sahneleri, yüce Allah'ın bilgisiyle ilintilendirmenin hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü: "yevme=o gün" bizim için açığa çıkması bağlamında yüce Allah'ın bilmesi için bir "zarf" işlevini görür, O'nun tarafından gerçekleştirilmiş olması bağlamında değil. Bu, O'nun egemenliğinin, kudretinin ve gücünün, o gün açığa çıkmasına benzer. Nitekim yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"O gün, ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey Allah'a karşı gizli kalmaz. Bugün mülk kimindir? Bir olan, Kahhar olan Allah'ındır."* (Mü'minun, 16) *"Bugün Allah'tan başka koruyucu yoktur."* (Hûd, 43) *"O zulmedenler, azaba uğrayacakları zaman, muhakkak bütün kuvvetin tümüyle Allah'ın olduğunu... bir bilselerdi."* (Bakara, 165) *"O gün emir yanlızca Allah'ındır."* (İnfitar, 19)

Hiç kuşkusuz, egemenlik, kudret, güç ve emir her zaman -kıyametten önce de, sonra da- Allah'ındır. Özellikle kıyamet günüyle ilintili olarak bu olgulara işaret edilmiş olması, bunların kıyamet günü bizim için açığa çıkacak olmalarından dolayıdır. Artık bunları, biz canlılar hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak nitelikte gözlemleyeceğiz.

Bundan dolayı "zarf"ın yüce Allah'ın *"Allah bilir."* sözüyle ilintilendirilmiş olması, yüce Allah'ın, kulların hayır ve şer nitelikli sınırlarını bilmesinin kıyamet gününe ertelendiği anlamını ifade etmez.

Kaldı ki, ayette "hazır" yerine "muhzar" ifadesinin kullanılmış olması da bunu kanıtlamaktadır. Çünkü "huzura getirme" ancak mevcut olup, görülmeyen bir şey için sözkonusu edilebilir. Şu halde yüce Allah, var olan ve geçersiz kılınmaya karşı koruma altında tutulan olguları, kıyamet günü kulları için hazırlar, huzura getiririr. Ve bunla-

rın Allah'tan başka koruyucuları da yoktur. Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Senin Rabbin her şeyin üzerinde koruyucudur."* (Sebe, 21) *"Katımızda saklayıp-koruyan bir kitap vardır."* (Kaf, 4)

Ayette geçen "tecidu=bulur" kelimesi "vicdan" masdarından gelir. "Fikdan=yitirme"nin zıddıdır. "Hayırdan" ve "kötülükten" ifadelerinin orijinalinin başındaki "min" edatı, beyâniye, yâni açıklamaya dönüktür. İfadenin nekre=belirsiz olması da genelleştirme içindir. Yâni: Az da olsa işlediği her hayrı, aynı şekilde her kötülüğü bulur. *"ve her ne kötülük işlediyse…"* ifadesi "hayırdan yaptıkları" ifadesine matuftur. İfadenin akışından bunu anlıyoruz. Bu ayet, amellerin somutlaşmasına, cisim haline gelmesine (kıyamet günü) işaret eden ayetler arasında yeralır. Bakara suresinde bu hususla ilgili açıklamalarda bulunduk.

"Onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği..." Ayetin zahirinden, bu ifadenin mahzuf bir mübtedanın, yâni "o" zamirinin haberi olduğunu anlıyoruz. Bu zamir de "nefs" kelimesine dönüktür. İfadenin başındaki "lev" edatı, temenniyi bildirir. Kur'an'da bu edatın "enne" edatının başına geldiğinin birçok örnekleri vardır. Dolayısıyla, bunun caiz olmadığına, geçtiği yerlerde uygun bir tevil getirmenin gerekliliğine ilişkin değerlendirmeleri dikkate almamak gerekir.

İfadenin orijinalinde geçen ve mesafe anlamına aldığımız "emed" kelimesi, zamansal aralığı, uzaklığı anlatır. Ragıp, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Emed" ve "ebed" kelimeleri, birbirine yakın anlamları ifade ederler. Ancak ebed; sınırsız ve kayıtsız bir zamansal süre demektir. Dolayısıyla: "Şu kadar ebed" denmez. Ama emed; mutlak olarak kullanıldığı zaman, sınırı bilinmeyen bir zaman dilimini ifade eder. Nitekim bu kelime belli bir süre anlamında kullanılır. Tıpkı "şu kadar zaman" denildiği gibi "şu kadar emed (vakit)" de denebilir. Zaman ile vakit (emed) arasındaki fark, emed'de sonun, zamanda ise hem başlangıcın, hem de sonun esas alınmasıdır. Bu yüzden bazıları: "Emed ve med (uzunluk) birbirine yakın anlamlar ifade eder." demişlerdir." Ragıb'ın açıklamaları burada sona erdi.

"Onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği…" ifadesi, kötü amelin huzura getirilip gözler önüne serilmesinin insanın canını sıktığını, rahatsız ettiğini gösterir. Nasıl ki, bunun karşıt sahnesi olarak da iyi amelin sergilenmesinin de insanı sevindirdiğini ortaya koyar. Kötülükleri işleyen kişinin, bunların hiç olmamasını isteyeceği

yerde, kendisiyle onların arasında uzak bir mesafenin olmasını isteme-si, bunların Allah'ın korumasıyla kalıcı olduklarını gözlemlemiş olma-sından ileri gelen bir tavırdır. Onun elinden, bunların en kötü bir za-manda, felaketlerin dört bir yandan sökün ettikleri bir durumda gün-deme getirilmemelerini ve uzak kalmalarını istemekten başka bir şey gelmez elinden. Nitekim kötü arkadaş ile ilgili olarak da benzeri bir dilekte bulunulur. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Biz ona bir şeytanı sardırırız; artık o, onun bir yakın dostudur... Sonunda bize geldiği zaman, (kötü arkadaşına) der ki: "Keşke be-nimle senin aranda iki doğu uzaklığı olsaydı. Meğer ne kötü yakın dostmuşsun sen."* (Zuhruf, 36-38)

"Allah, sizi kendisinden sakındırır. Allah, kullarına çok şefkatlidir." Hiç kuşkusuz, ikinci kez sakındırmadan söz edilmesi, konuya verilen önemi ve tehdidin ciddiyetini ortaya koymaktadır. Bu ikinci sakındırmanın, işlenen günahların ahiretteki akıbetlerine -ki ayetin konusu da budur- birinci sakındırmanın da bu günahların sade-ce dünyadaki veballerine veya hem dünya hem de ahiret sorumluluğu-na dönük olması ihtimal dahilindedir.

"Allah, kullarına çok şefkatlidir." ifadesi, yüce Allah'ın kullarına yönelik şefkatini ve acımasını anlatır. Kulluk vasfının öne çıkarılmış olması da bu noktaya yönelik bir vurgu niteliğindedir. Ama aynı za-manda yukarıdaki tehdidi de pekiştirmektedir. Çünkü korkutma ve sakındırma amaçlı anlatımlarda, bu tür ifadelere yer verilmesi, korku-yu pekiştirme ve konuşmacının öğüt vermeyi hedeflediğini, hayır ve ıslahtan başka bir şey istemediğini anlatma amacına yöneliktir. Tıpkı birine şöyle demen gibi: "Sakın şu işi yapmış olarak karşıma çıkma. Çünkü ben, böyle bir şey yapıp da karşıma çıkan kimseye fölerans tanımamaya yemin ettim. Ben bunu, sana acıdığım ve şefkat duydu-ğum için haber veriyorum."

Dolayısıyla yukarıdaki ifade -Allah doğrusun daha iyi bilir- şu şe-kilde yorumlanabilir: "Yüce Allah kullarına yönelik şefkatinden dola-yı, cezasının çekilmesi kaçınılmaz olan, hiçbir şefaatçinin ve savun-macının en ufak bir etkinlik göstermediği böyle bir günahı işlemeden önce, onları bu tür davranışlardan nehyediyor."

"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin." Daha önce "hübb=sevgi" kavramının anlamı üzerin-

de durmuş ve bunun gerçek anlamda Allah'a yönelik olabileceği gibi başkasına da yönelik olabileceğini: *"İman edenlerin ise Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür."* (Bakara, 165) ayetini tefsir ederken vurgulamıştık.

Burada ise, fazladan şunları söylüyoruz: Hiç kuşkusuz, ayetlerde net bir şekilde dile getirildiği gibi, yüce Allah kullarını kendisine iman etmeye ve ihlasla kulluk sunmaya ve şirkten uzak durmaya davet eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Haberin olsun; halis olan din yalnızca Allah'ındır."* (Zümer, 3) *"Onlar, dini yalnızca O'na halis kılan hanifler olarak sadece Allah'a kulluk etmekten... başkasıyla emrolunmadılar."* (Beyyine, 5) *"Öyleyse, dini yalnızca O'na halis kılanlar olarak Allah'a dua edin; kâfirler hoş görmese de."* (Mü'minun, 14) Bunun gibi birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Hiç kuşkusuz, ihlas=dini sırf Allah'a özgü kılmak, ancak insan kalbinin -ki bir şeyi ancak kalbi, sevgi ve eğilim sonucu ister veya amaçlar- Allah'tan başka düzmece mabut, matlup, put, eş veya dünyevi bir gaye ve hatta cennete kavuşma ve ateşten kurtulma gibi uhrevi bir hedeften soyutlanması, ilgilenmemesi ile gerçekleşebilir. Kalbin tüm ilgisi, tek mabudu olan Allah'a yönelik olmalıdır. Şu halde, dini sırf Allah'a özgü kılmak Allah'ı sevmekle mümkündür.

Gerçek sevgi, her arayanı aradığına, her dileyeni dileğine bağlayan tek araçtır. Sevgi, seveni sevgiliye doğru çeker, ki onu bulsun ve seven sevgili aracılığıyla eksikliğini tamamlasın. Bir seven için sevgilisinin kendisini sevdiği müjdesinden daha büyük müjde olamaz. İşte bu zaman buluşur iki sevgilinin sevgisi ve buradan başlar âşıkların karşılıklı nazları.

Sözgelimi, insan gıda maddelerini sever ve kendisini onlara yönelik bir çekim alanının içinde bulur. Ki onları bulsun ve açlık dolayısıyla kendisinde meydana gelen eksikliği giderebilsin. Yine insan cinsel birleşmeyi ister. Ki nefsinin buna yönelik beklentisini bulabilsin. Bu yöndeki eksikliğin belirtisi de şehvet duygusudur. Aynı şekilde insan, arkadaşlarıyla buluşmayı da ister. Onu bulmayı ve onunla yakınlık kurmayı arzular. Onu görmediği zamanlar canı sıkılır. Köle efendisini ister ve bazen hizmetçi sahibini kendisine efendi edinir. Ki sahibin sahiplik hakkı ve hizmetlinin de hizmetlilik hakkı doğsun. Eğilim ve

sevgi ile ilgili meseleleri incelersen veya değişik aşk hikayelerini okursan, söylediklerimizin ne denli gerçeği yansıttığını görürsün.

Sevgiyi sırf Allah'a özgü kılan kulun tek arzusu, kendisinin Allah'ı sevdiği gibi Allah'ın da onu sevmesi ve yalnızca yüce Allah'ın onun için olmasıdır. İşin gerçek mahiyeti de budur işte. Ancak yüce Allah, Kur'an'da her sevgiyi kendisine yönelik sevgi olarak değerlendirmez. (Sevgi; gerçekte, iki şeyi birbirine bağlayan bir bağdır.) Bu, varlık alemine egemen olan sevgi yasasının da bir gereğidir. Çünkü bir şeyi sevmek, onunla ilgili olan her şeyi sevmeyi gerektirir. Onun yanından ve ondan taraf gelen her şeye boyun eğmeyi ve teslim olmayı kaçınılmaz kılar. Yüce Allah ise, tek ve ortaksız ilâhtır. Her şey varlığıyla ilgili her konuda O'na dayanır. O'na varmak için araçlar edinmeye çalışır. Büyük-küçük her şeyin gidişi O'na yöneliktir. Dolayısıyla her şeyin sevgisi de O'na yönelik olmalıdır. İçtenlikle O'na boyun eğmelidir.

Her insan, tevhit dini ve İslam yolu aracılığıyla ve insanın kavrayışı ve algılayışı oranında kulluğu sırf O'na özgü kılmalıdır. Allah katında geçerli olan tek din İslam'dır. Allah'ın mesajını sunanlar, nebiler ve resuller, insanları bu dine davet etmişlerdir. Özellikle İslam dini, Allah'a yönelik ihlaslı bir kulluk sistemini temsil eder ki, bundan öte bir ihlas, bundan net bir dini O'na has kılma esaslı bir sistem bulmak mümkün değildir. İslam dini; yasaların, şeriatların ve nebevi yolların gelip dayandıkları fıtratla örtüşen bir dindir. Peygamberler, bütünüyle bu fıtri çizgide hareket etmişlerdir. Kur'an'ı gereği gibi inceleyen bir kimse, bu söylediklerimizden kuşku duymaz.

Peygamber Efendimiz (s.a.a) izlediği yolu, tevhit yolu ve yüce Allah'ın kendisine emrettiği gibi şirkten berî kulluk çizgisi olarak tanımlamıştır. Yüce Allah bu bağlamda Peygamberimize (s.a.a) şu direktifi vermektedir: *"De ki: Bu benim yolumdur. Bir basiret üzere Allah'a davet ederim; ben ve bana uyanlar da. Ve Allah'ı tenzih ederim, ben müşriklerden değilim."* (Yusuf, 108) Burada Peygamberimizin (s.a.a) yolunun bir basirete, kulluğu sırf Allah'a özgü kılmaya ve şirkten uzak durmaya dayalı olarak Allah'a davet etme olduğu belirtiliyor. Şu halde, onun yolu davet ve şirkten uzak kulluktan ibarettir. Ona tâbi olmak ve onu izlemek bu hususta onun gibi davranmakla mümkündür. Bu, aynı zamanda ona tâbi olanların da niteliğidir.

Bir başka ayette yüce Allah, Resulullah (s.a.a) için bir hayat sistemi olarak yasalaştırdığı şeriatının, bu yolu, yâni davet ve şirkten berî kulluk esaslı yolu temsil ettiğini vurguluyor ve şöyle buyuruyor: *"Sonra seni de bu emirden bir şeriat üzerine kıldık; öyleyse sen ona uy."* (Câsiye, 18) Bunun aynı zamanda Allah'a temsil olmayı da ifade ettiğini bildirir: *"Eğer seninle çekişip-tartışırlarsa, de ki: "Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a teslim ettim."* (Âl-i İmrân, 20) Sonra bunu kendisine nispet ederek onun kendisinin dosdoğru yolu olduğunu belirtiyor: *"Bu benim dosdoğru olan yolumdur. Şu halde ona uyun."* (En'âm, 153)

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, İslam=temel bilgilerin, ahlâki kuralların, pratik uygulamaların ve hayat düsturunun toplamından ibaret olarak Peygamberimiz (s.a.a) aracılığıyla yasalaştırılan şeriat, Allah katında şirkten berî kulluk sisteminin adıdır. Bu da sevgiye dayanır, sevgi esasına dayalı olarak yükselir. Demek ki İslam, ihlas dinidir. Diğer bir ifadeyle sevgi dinidir.

Yaptığımız bu uzun açıklamalarla, tefsirini sunduğumuz: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun; Allah da sizi sevsin"* ayetinin anlamı belirginleşiyor. Buna göre -Allah doğrusunu daha iyi bilir- kastedilen anlam şudur: "Eğer siz gerçek sevgiye dayalı ibadetlerinizi sırf Allah'a özgü kılmak istiyorsanız, ihlas ve İslam olarak tezahür eden sevgiye dayalı olan şu şeriata uyun. Bu, kişiyi Allah'a ulaştıran dosdoğru yoldur. Eğer özelliği bu olan yolumda bana uyarsanız, Allah da sizi sever. Hiç kuşkusuz bu, bir seven için en büyük müjdedir. O zaman dilediğinize kavuşursunuz. Bir seven, sevgisi aracılığıyla ancak böyle bir şeyi arzu eder." Ayeti mutlak olarak ele aldığımız zaman böyle bir sonuç elde ediyoruz.

Ayetin kâfirleri dost edinmeyi yasaklayan ayetlerden sonra yer almış olmasını göz önünde bulundurup, onu kendisinden önceki ayetlerle bağlantılı olarak ele aldığımız zaman, şöyle bir sonuç çıkıyor karşımıza: Bir yerde dostluk meydana geldi mi daha önce söylediğimiz gibi buna bağlı olarak kişi ile dost edindiği arasında bir sevgi bağı oluşur. Önceki ayet, muhatapları, Allah'ı veli edindiklerine, onun hizbinin saflarında yer aldıklarına ilişkin iddialarında doğru iseler, bunu Peygambere (s.a.a) tâbi olmakla somut olarak ifade etmeye çağırmıştı.

Çünkü Allah'ı veli edinmekle kâfirlerin hevalarına uymak bir arada olmaz. (Dost ve veli edinmek de ancak tâbi olmakla olur.)

Allah'ı dost edinen kimsenin, kâfirlerin sahip oldukları dünyanın baştan çıkarıcı, çekici süslerine kapılarak onların tutkulu ihtiraslarının peşinden gitmesi düşünülemez. Tam tersine böyle biri Allah'ın Peygamberi (s.a.a) tarafından pratize edilen dine tâbi olmaya muhtaçtır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Sonra seni de bu emirden bir şeriat üzerine kıldık; öyleyse sen ona uy ve bilmeyenlerin hevalarına uyma. Çünkü onlar, Allah'tan hiçbir şeyi senden savamazlar. Şüphesiz zalimler, birbirlerinin velisidirler. Allah ise, muttakilerin velisidir."* (Câsiye, 18-19) İkinci ayette, tâbi olma anlamından veli edinme ve dostluk kurma anlamına doğru gerçekleştirilen geçişe dikkat ediniz!

Buna göre, Allah'ı sevip dost edindiğini söyleyen bir kimsenin Resule (s.a.a) tâbi olması gerekir. Ta ki bu sevgisi Allah'ın da onu sevip dost edinmesiyle sonuçlansın. Dolayısıyla sevgi, dost edinmenin esasını, temelini oluşturduğu için, tefsirini sunduğumuz ayette ancak Allah'ın sevgisinden söz edilmiş, veli edinilmesine yer verilmemiştir. Yine, Resulullah'a (s.a.a) ve mü'minlere olan sevginin gerçekte Allah'a dönük olmasından dolayı da ayette yalnızca Allah'ın sevgisine işaretle yetinilmiştir.

"Ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayandır, esirgeyendir." Allah'ın geniş rahmeti ve onun katındaki maddi ve manevi bağışları sonsuzdur. Bunlar kulların içinde bir şahsa veya bir zümreye özgü değildir. Burada ilahî bağışın mutlaklığını sınırlandıracak bir istisnaya da yer verilmemiştir. Bu rahmeti ve ilahî bağışı durduracak tek şey, kişinin buna layık olmaması ve bu yönde kötü bir tercihte bulunmasıdır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Rabbinin ihsanı kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20)

Günah, Allah katındaki yakınlık ve bunun sonuçları olan cennet ve içindeki nimetler gibi onur verici nimetlere erişmeyi engelleyici bir unsurdur. Bilakis, insan kalbinin üzerindeki günah tortularının giderilmesi, günahların bağışlanması ve üzerinin örtülmesi ise, mutluluk kapısını açan ve insanı onur verici bir yurda kavuşturan tek anahtardır. Bu yüzden: *"Allah da sizi sevsin."* sözünden hemen sonra: *"ve günahlarınızı bağışlasın."* ifadesine yer verilmiştir. Çünkü yukarıda da söy-

lediğimiz gibi sevgi, seveni sevgiliye çeker. Kulun Rabbine yönelik sevgisi de O'na yaklaşmayı, ibadeti O'na özgü kılmayı ve sadece O'na tapmayı gerektirdiği gibi, yüce Allah'ın da kulunu sevmesini, kula yakın olmasını, uzaklaştıran perdeleri kaldırmasını, gayb örtülerini aralamasını gerektirir. Günahtan başka da perde olmadığına göre, günahların bağışlanması gerekir. Bundan sonraki onur verici nimetler, bağışlar ve kerametler, az önce işaret ettiğimiz gibi Allah'ın ihsan etmesiyle, lütufta bulunmasıyla gerçekleşir.

"Asla, hayır; onların kazandıkları, kalpleri üzerinde pas tutmuştur. Hayır; gerçekten onlar, Rablerinden perdelenmişlerdir." (Mütaffifin, 14-15) ayetler tefsirini sunduğumuz: *"Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."* ayetindeki ifadeyle birlikte incelendiği zaman, bizim söylediklerimizin haklılığı net bir şekilde anlaşılacaktır.

"De ki: "Allah'a ve Resulüne itaat edin." Bundan önceki ayette, muhataplar Resule tâbi olmaya çağırılmışlardı. Tâbi olmaksa, birinin izinden gitmek demektir. Ama bu da tâbi olunan kişinin bir yolu izliyor olması ile mümkün olabilecek bir durumdur. Peygamber Efendimizin (s.a.a) izlediği yol, Allah'ın dosdoğru yolu ve Peygamberi aracılığıyla egemen kıldığı şeriatıdır. Ki insanların buna uymaları zorunluluktur. Bundan dolayı, şu anda tefsirini sunduğumuz bu ayette Peygambere (s.a.a) uymanın anlamı, bir kez daha, bu sefer "itaat" kalıbı içinde vurgulanmıştır. Bununla verilen mesaj şudur: Peygamberin de izlediği ihlas (ibadeti sırf Allah'a yönelik olarak yerine getirmek) yolu, özü itibariyle emirler, yasaklar, davetler ve yol gösterici irşatlar toplamından ibarettir.

Dolayısıyla, yolundan gitmek suretiyle Peygambere uymak, yasalaştırılıp egemen kılınan şeriat bağlamında Allah'a ve Resule itaat etmek demektir. Resul ile birlikte ulu Allah'ın zikredilmesi, işin özü itibariyle aynı olduğunu vurgulamak içindir. Ve yüce Allah ile birlikte Resulden söz edilmesi de konunun ona tâbi olmayla ilintili olmasından dolayıdır. Dolayısıyla bazılarının: "Ayette kastedilen anlam şudur: "Ki-taba uymak suretiyle Allah'a, sünnete uymak suretiyle de Resule itaat edin." şeklindeki yorumları yanlıştır.

Çünkü böyle bir yaklaşım: *"De ki: Allah'a ve elçisine itaat edin."* ifadesinin: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun."* ifadesini açıkladığı gerçeğiyle bağdaşmaz. Ayrıca ayet, Allah'a itaat etmekle

Resule itaat etmenin aynı şey olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden tekrara gerek duyulmamıştır. Eğer Allah'a itaat ile Peygambere itaat farklı olgular olsaydı, uygun olanı şöyle bir ifadenin kullanılmış olmasıydı: "Allah'a itaat edin ve Resule itaat edin." Tıpkı: *"Allah'a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de."* (Nisâ, 59) ayetinde olduğu gibi. Ki vurguladığımız husus gayet açıktır.

Biliniz ki: İfadenin mutlaklığı ve objektif ortama uygunluğu bağlamında bu ayet hakkındaki değerlendirme, önceki ayete ilişkin değerlendirmeden farklı değildir.

"Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah, kâfirleri sevmez." Bu ayet, yukarıdaki emre uymayıp yüzünü çeviren kimselerin kâfir olduklarını gösterir. Kâfirleri dost edinmeyi yasaklayan diğer ayetlerden de bunu algılamak mümkündür. Burada aynı zamanda bu ayetin önceki ayetin açıklayıcısı konumunda olduğuna yönelik bir işaret de algılıyoruz. Çünkü ayet, kâfirlere yönelik sevgiyi, Allah'a ve Peygambere itaati emretmek suretiyle olumsuzluyor. İlk ayette ise, Peygambere tâbi olmaya ilişkin emre uyan mü'minleri sevmenin gereği vurgulanıyor. Ayetler arasındaki bağlantıyı bu şekilde kurup anlamak gerekir.

Tefsirini sunduğumuz bu ayetlere ilişkin olarak yukarıda yer alan açıklamalardan sırasıyla şu hususlar belirginleşiyor:

a) Takiyye yapmaya genel anlamda izin verilmiştir.

b) Kâfirleri dost edinmenin ve Allah'ın bu husustaki yasaklamasına uymamanın cezalandırılmağa yol açtığı ve bunun kesin olarak yasaklandığı açıktır. Bu, yüce Allah'ın kesin, değişmez hükümlerindendir.

c) İlahî şeriat, sırf Allah'a kulluk sunmanın somut şeklidir. Sırf Allah'a kulluk sunmak da Allah'ı sevmenin pratik ifadesidir. Diğer bir ifadeyle: İlahi bilgilerin, ahlâki prensiplerin ve olanca genişliği ve sonsuz ayrıntılarıyla pratik hükümlerin toplamından ibaret olan din, tahlil ve çözümleme sonucu, ihlâstan başka bir şeyi ifade etmez. Bununla insanın özünü, özünün niteliklerini (yâni ahlâkını), özünün amellerini ve fiillerini tek ve Kahhar olan Allah'a dönük kılmasını kastediyoruz. Sözünü ettiğimiz bu ihlas ise, yalnızca sevgiye dayanır. Nitekim din, başka bir perspektiften teslimiyete, teslimiyet de tevhide dayalı olarak biçimlenir.

d) Kâfirleri dost edinmek küfürdür. Ama zekat vermeyenin ve namazı terk edenin küfrü gibi ayrıntılara ilişkin bir küfürdür. Temel prensiplerle ilgili değil. Daha önce söylediğimiz gibi, kâfirleri dost edinen insanın küfrü, bu dostluğun neden olduğu ifsattan da kaynaklanıyor olabilir. Yâni, kâfirlerle dostluk kurmak, insanı sonunda küfre sürükleyebilir. Mâide suresinin tefsirini sunarken daha ayrıntılı bilgiler sunacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde: *"Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i İshak, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Ka'b b. Eşref'in müttefiki Haccac b. Amr, İbn-i Ebu Hakik ve Kays b. Zeyd, Ensar'dan bazı kişileri sırdaş-dost edinmek suretiyle onları dinleri hususunda fitneye düşürmeyi amaçlamışlardı. Rifaa b. Munzir, Abdullah b. Cubeyr ve Sa'd b. Hüseyme Ensar'dan olan bu gruba: "Şu Yahudilerden uzak durun. Onları sırdaş edinmekten kaçının. Yoksa sizi fitneye düşürüp dininizden döndürürler." dediler. Ama onlar bu uyarıya kulak asmadılar. Bunun üzerine yüce Allah: *"Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dostlar edinmesinler."* diye başlayıp: *"Allah her şeye güç yetirendir."* ifadesiyle son bulan ayetleri indirdi. (c.2, s.16)

Ben derim ki: Önceki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, bu rivayet ayetin zahiriyle uyuşmuyor. Çünkü "Kâfirler" ifadesinin mutlak olarak kullanıldığı zaman, Ehl-i Kitabı da kapsayıp kapsamadığı hususu belirgin değildir. Dolayısıyla bu kıssanın, tefsirini sunduğumuz ayetlerden çok, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyi yasaklayan ayetlerin iniş sebebi olması daha uygun düşmektedir.

Tefsir-us Safi adlı eserde: *"Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka."* ifadesiyle ilgili olarak Merhum Tabersî'nin el-İhticac adlı eserinde, Hz. Ali'den (a.s) naklettiği şöyle bir rivayet aktarılır: "Allah, dininde takiyye yapmanı emretmiştir. Sakın kendini helake atmayasın. Sana emrettiğim takiyyeyi terk etmeyesin. Bu durumda kendinin ve kardeşlerinin kanını hedef eder, kendini ve onları nimetlerden yoksun bırakırsın. Onları Allah düşmanlarının elinde zelil kılarsın. Oysa Allah onları aziz kılmanı emretmiştir." (c.1, s.253)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle derdi: "Takiyye yapmayanın dini yoktur." Sonra, Allah: *"Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka."* buyurmuştur." derdi." (c.1, s.166, h:24)

el-Kafi'de İmam Bakır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ademoğlunun mecbur kaldığı her yerde takiyye yapmasını yüce Allah ken-disine helal kılmıştır." (c.2, s.220, h:18)

Ben derim ki: Takiyye'nin meşruluğuna ilişkin olarak Ehl-i Beyt İmamlarından aktarılan rivayetler o kadar çoktur ki, tevatur düzeyine erişmişlerdir. Ayetin de buna ilişkin tartışılmaz bir kanıt içerdiği, gün gibi ortadadır.

Maâni'l Ahbar adlı eserde Said b. Yesar'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık (a.s) bana şöyle dedi: "Din, sevgiden başka nedir ki? Çünkü yüce Allah: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."* buyurmuştur."

Aynı hadisi el-Kafi'de (c.8, s.67, h:18) İmam Bakır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Yine Tefsir-ul Kummî (c.1, s.100) ve Tefsir-ul Ayyâşî (c.1, s.167, h:25) kitaplarının yazarları bu hadisi Hıza'dan, o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştirlerdir. Tefsir-ul Ayyâşî'de Berid aracılığıyla İmam Bakır'dan (a.s) ve Rib'i aracılığıyla da İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Bu rivayet, yukarıdaki açıklamamızı destekler niteliktedir.

Maani'l Ahbar'da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Allah kendisine isyan edeni sevmez." Ardından bunu şu dizelerle ifade ettiği belirtilir:

"İlâha isyan edersin, ama onu sevdiğini söylersin

Bu, ömrüme andolsun ki, görülmemiş bir davranıştır

Eğer onu gerçekten sevseydin, ona itaat ederdin

Seven sevdiğine itaat eder çünkü."

el-Kafi'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah'ın kendisini sevdiğini bilmek kimin hoşuna gidiyorsa, Allah'a itaat yönünde çalışsın ve biz Ehl-i Beyt'e tâbi olsun. Allah'ın, Peygamberine şöyle dediğini duymamış mıdır?: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."* (C.8, s.13, h:1)

Ben derim ki: *"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin; elçiye itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de."* (Nisâ, 59) ayetini tefsir ederken, Ehl-i Beyt İmamlarına tâbi olmanın Peygambere (s.a.a) tâbi olmak anlamına gelişinin mahiyetini etraflı bir şekilde açıklayacağız.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid, Hasan'dan şöyle rivayet eder: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Sünnetimden yüz çeviren benden değildir." Ardından şu ayeti okuduğunu belirtir: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."* (c.2, s.17)

Yine aynı eserde, İbn-i Ebu hatem, Ebu Nuaym Hilyet-ul Evliya adlı eserde ve Hakim Aişe'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Şirk, karanlık bir gecede düz bir kaya üzerindeki küçücük bir karıncanın hareketinden daha gizlidir. Şirkin en hafifi bir şekilde zulme karşı sevgi beslemek ve adalete karşı buğzet-mektir. Din; Allah için sevmek ve Allah için buğzetmekten başka nedir ki?! Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Deki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."* (c.2, s.17)

Yine aynı eserde, Ahmet, Ebu Davut, Tirmizi, İbn-i Mace, İbn-i Habban ve Hakim, Ebu Rafi kanalıyla Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet ederler: "İçinizden biri saltanat tahtına kurulup, benim tarafımdan emredilen veya yasaklanan bir şey kendisine hatırlatıldığında: "Bilemiyoruz. Biz, Allah'ın kitabında bulduklarımıza tâbi oluruz." demesin." (c.2, s.17)

33- Gerçek şu ki Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini alemler üzerine seçti.

34- Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir. Allah işitendir, bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Böylece Meryem oğlu İsa (a.s) kıssalarına ve bu kıssalarla ilgili değerlendirmelere, onunla ilgili gerçek bilgilerin aktarımına, Ehl-i Kitabın asılsız iddialarının aksini kanıtlayan somut gerçeklerin serdedilmesine başlanıyor. Bu iki ayet, kendisinden sonraki ayetleri, kendisinden önce yer alan ve Ehl-i Kitabın üzerinde bulunduğu durumu sergileyen ayetlere bağlıyor.

"Gerçek şu ki Allah, Adem'i, Nuh'u... seçti." Ayetin orijinalinde geçen ve "istefa" kelimesinin mastarı olan "istifa", *"Andolsun, biz onu dünyada seçtik."* (Bakara, 130) ayetini tefsir ederken söylediğimiz gibi "Bir şeyin özünü alıp, onu bulandırıcı şeylerden kurtarmak" demektir. Bu açıdan "ihtiyar=seçme" kelimesine yakın bir anlam ifade etmektedir. Öte yandan "İslam" makamına dayalı olarak belirginleşen "velayet" makamıyla örtüşmektedir. Ki kulun salt Rabbinin emrine tes-lim olması, yalnızca O'nu razı edecek şeyler yapması düzeyinde bir yaşam çizgisine erişmesini anlatır.

Ancak, burada kastedilen "alemlerden üstün kılma" değildir. Eğer bu seçmeyle söz konusu husus kastedilseydi, ayette "alemlerden" şeklinde bir ifadenin kullanılması daha uygun olurdu. Bu durumda İslam'ın sırf onlara özgü kılındığı şekilde bir sonuçla karşılaşılırdı ki, anlam bozulurdu. Çünkü alemler üzerine seçmek, bir tür tercih ve

başkalarının ortaklığı söz konusu olmayacak şekilde bazı hususlarla ilgili olarak öne geçirmek demektir.

Buradaki "seçme"nin farklı olduğuna ilişkin olarak verdiğimiz bilgilerin doğruluğunun kanıtı şu ayettir: *"Hani melekler: "Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, seni arındırdı ve alemlerin kadınlarından üstün kıldı."* (Âl-i İmrân, 42) Görüldüğü gibi bu ayette iki türlü "seçme"den söz ediliyor. Şu halde "seçme"ler arasında fark vardır.

Yüce Allah, alemler üzerine seçilenler arasında Hz. Adem ve Hz. Nuh'tan söz ediyor. Hz. Adem'e gelince; onun seçilişi, yüce Allah'ın yeryüzüne halife kıldığı insan türünün ilk bireyi olmasıdır. Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Hani Rabbin, meleklere: "Muhakkak ben, yeryüzünde bir halife var edeceğim." demişti."* (Bakara, 30) İlk kez tövbe kapısının açılmasına neden olan da odur: *"Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve doğru yola iletti."* (Tâhâ, 122) İlk defa kendisine din gönderilen ve bu dinden kaynaklanan bir şeriat verilen de odur: *"Artık size benden bir yol gösterici gelecektir; kim benim hidayetime uyarsa, artık o şaşırıp sapmaz ve mutsuz olmaz."* (Tâhâ, 123) Bu niteliklere sahip bir kişi daha yoktur. Bu ne güzel bir şan onun için.

Hz. Nuh'a gelince; o: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah... peygamberler gönderdi."* (Bakara, 213) ayetini tefsir ederken söylediğimiz gibi kitap ve şeriat sahibi, Ulu'l Azm (çığır açıcı) beş peygamberden biridir. İnsanlığın ikinci babasıdır. Yüce Allah alemler içinde onun üzerine selam kılmıştır: *"Ve onun soyunu, dünyada onları bâki kıldık. Sonra gelenler arasında ona hayırlı bir isim bıraktık. Alemler içinde selam olsun Nuh'a."* (Sâffat, 79)

Sonra yüce Allah, alemler üzerine seçilenler arasında İbrahim ailesinden ve İmrân ailesinden söz ediyor. Ayetin orijinalinde geçen "âl" kelimesi, bir şeyin has yakınları anlamında kullanılır. Ragıp, el-Müfredat adlı eserinde şunları söyler: "Bir görüşe göre "âl" kelimesi, "ehl" kelimesinden dönüşmüştür. Çünkü "âl"ın küçültme ismi "uheyl" şeklindedir. Ancak bu kelime konuşan canlıların seçkinlerine izafe edilir, bunların adı-sanı bilinmeyenlerine, zamana ve mekana izafe dilmez. Sözgelimi: "Falanın âlı" denir de "Adamın âlı" veya "şu zamanın" yahut "şu konunun âlı" denmez. Örneğin: "Terzinin âlı" denmez. Tersine bu kelime en üstün ve en şerefli olanlara izafe edilir. "Allah'ın

âlı", "sultanın âlı" denebilir. Ama "ehl" kelimesi her şeye izafe edilebilir: "Zamanın ehli" ve "Beldenin ehli" denilebildiği gibi "Allah'ın ehli" ve "Terzinin ehli" de denebilir." Bir görüşe göre; bu kelime şahıs isimdir ve "uvely" şeklinde küçültülür. Akrabalık veya kölelik yoluyla insana çok yakın olan kimseler anlamında kullanılır." el-Müfredat'tan aldığımız alıntı burada sona erdi. Şu halde "İbrahim'in ve İmrân'ın âli"nden maksat, onların ehli içinde kendisine çok yakın olanlardır.

İfadenin zahirinden anladığımız kadarıyla İbrahim'in ailesinden maksat, soyundan gelen iyilerdir. İshak, İsrâil (Yakup) ve diğer İsrâiloğulları'ndan olan peygamberler, İsmail ve onun soyundan gelen pâk kimseler, hepsinin efendisi Hz. Muhammed (s.a.a) ve velayet makamı itibariyle ondan sonra gelip ona bağlı olanlar gibi. Ancak İbrahim ailesi ile birlikte İmrân ailesinden de söz edilmesi, ifadenin bu genişlikte kullanılmadığını gösterir. Çünkü burada sözü edilen İmrân, ya Meryem'in ya da Musa'nın babasıdır. Her iki takdirde de İbrahim'in soyunun ve âlinin kapsamına girer. Ama görüldüğü gibi ayette, İbrahim'in âlinin dışında tutulmuşlardır. Bu halde, bu ayette geçen "İbrahim'in âli"nden maksat, temiz soyunun bir kısmıdır, tümü değil.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Yoksa anlar Allah'ın kendi fazlından insanlara verdiklerini mi kıskanıyorlar? Doğrusu biz, İbrahim'in ailesine kitabı ve hikmeti verdik; onlara büyük bir mülk de verdik."* (Nisâ, 54) Ayetin içinde yer aldığı bölümün akışını göz önünde bulundurduğumuz zaman, İsrâiloğulları'nın tutumlarını reddedici ve onları yerici mahiyette olduğunu görürüz. Dolayısıyla bu ayette sözü edilen: "İbrahim ailesi" ile, İsrâiloğulları'ndan yâni İshak'tan, Ya-kup'tan ve Yakub'un soyundan (ki onlar İsrâiloğulları'dır) başka bir topluluk kastedilmiştir. Geride, İbrahim'in tertemiz ailesini temsil etmek üzere İsmail'in soyundan başkası kalmıyor. Peygamber Efendimiz (s.a.a.) ve Ehl-i Beyti de bunlar arasında yer alır.

İleride, inşallah, ayette geçen *"insanlar"* ifadesiyle bizzat Peygam-berimizin (s.a.a) kastedildiğinden ve onun bu ayetin delaletiyle İbrahim'in ailesinin kapsamına girdiğinden söz edeceğiz.

Ayrıca, başka ayetler de bu hususa işaret etmektedir: *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu Peygamber ile iman edenlerdir."* (Âl-i İmrân, 68) *"İbrahim, İsmail'le birlikte Evin (Kâbe'nin) sütunlarını yükselttiğinde ikisi şöyle dua etmişti: "Rabbi-*

miz, bizden bunu kabul et. Şüphesiz, sen işiten ve bilensin; Rabbimiz, ikimizi sana teslim olmuş kıl ve soyumuzdan sana teslim olmuş bir ümmet ver. Bize ibadet yöntemlerini göster… Rabbimiz, içlerinden onlara bir elçi gönder, onlara ayetlerini okusun, kitap ve hikmeti öğretsin ve onları arındırsın." (Bakara, 127-129)

Dolayısıyla "İbrahim'in ailesi" onun İsmail kanalıyla devam eden tertemiz zürriyetidir. Tefsirini sunduğumuz ayette sınırlandırma kastı güdülmüyor. Bu ayette, İbrahim'in ve Musa gibi İshak kanalıyla süren soyundan gelen tertemiz peygamberlerin seçilmişliğinden söz edilmemiş olması ile, birçok ayette insanların menkıbelerinden, üstün konumlarından ve yüksek derecelerinden söz edilmiş olması arasında bir çelişki yoktur. Konuyla ilgili birçok ayet vardır ve onları burada zikretmenin gereği yoktur. Çünkü bir şeyi olumlamak, ondan başkasını olumsuzlamak anlamına gelmez.

Ayetteki bu yaklaşım, İsrâiloğulları'na ilişkin şu tür nitelemelerle de çelişmemektedir: *"Andolsun, biz İsrâiloğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik verdik, onları temiz ve güzel şeylerle rızıklandırdık ve onları alemlere üstün kıldık."* (Câsiye, 16) Ayetler arasında çelişmenin olmaması apaçıktır.

İsrâiloğulları'nın alemlerden üstün kılınması, başkalarının hem alemlerden, hem onlardan üstün kılınmasına engel değildir. Bir veya bir kaç kavmin başkalarından üstün kılınmış olması, yalnızca onların dünyevî veya uhrevî fazilet açısından diğer insanların önüne konulmuş olduklarını gösterir. Eğer onların insanlardan üstün kılınmaları, başkalarının üstün kılınmışlığını veya tefsirini sunduğumuz ayette sözü edilenlerin, yâni Adem'in, Nuh'un, İbrahim'in ailesinin ve İmrân ailesinin alemlerin üzerinde seçilmiş olmaları, başkalarının alemler üzerinde seçilmiş olmalarını olumsuzlasaydı, bu durumun ayette zikredilenler arasında da bu tür bir olumsuzlamayı gerektireceği açıktır.

Aynı şekilde bunların, başkalarına üstün kılınmış olmaları, birbirlerine üstün olmalarını da olumsuzlamaz. Nitekim yüce Allah, peygamberleri alemlerden üstün kıldığı gibi, onların bazısını da diğer bazısından üstün kılmıştır. Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Onların hepsini alemlere üstün kıldık."* (En'âm, 86) *"Biz peygamberlerin bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."* (İsrâ, 55)

İmrân ailesine gelince; İmrân'ın Meryem'in babası olduğu anlaşılıyor. Tefsirini sunduğumuz bu iki ayetin, İmrân'ın karısının ve kızı Meryem'in kıssasını anlatan ayetlerden hemen sonra yer almış olması da bunu desteklemektedir. Kur'an'da Meryem'in babası "İmrân" ismiyle bir kaç kez zikredilmiştir. Ama Musa'nın babasıyla ilgili olarak kullanıldığı kesinlik kazanan İmrân ismi, bir tek yerde bile zikredilmemiştir. Bu durum, ayette geçen "İmrân" ismiyle Meryem'in babasının kastedildiği görüşünü desteklemektedir. Buna göre, ayette geçen "İmrân ailesi" ifadesiyle Hz. Meryem ve Hz. İsa veya ikisiyle birlikte İmrân'ın zevcesi kastedilmiştir.

Hıristiyanların Meryem'in babasının adının "İmrân" olduğunu kabul etmedikleri değerlendirmesine gelince; Kur'an onların hevasına uyacak değildir.

"Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir." Zürriyet kelimesi aslında küçük çocuklar anlamındadır. Daha sonra bütün çocuklar anlamında kullanılmıştır. Ayette kastedilen de budur. Grametik açıdan atf-ı beyan konumunda olduğu için mansuptur.

"...birbirinden..." ifadesi gösteriyor ki varsayılan her bir grup, diğer gruptan başlayıp onda son buluyor. Bu da tümünün, nitelik ve durum itibariyle parçaları birbirinden ayırdedilmeyecek şekilde benzeşmesini gerektirir. Konu onların seçilmiş olmalarıyla ilgili olduğuna göre, bu demektir ki, onlar, yüce Allah'ın kendilerini alemler üzerine seçmek suretiyle bahşettiği üstünlük niteliği bakımından birbirinden farksızdırlar. Çünkü ilahi fiillerde boş, yararsız ve oyun gibi şeyler tasavvur edilemez. Alemde son derece önemli hayırlara menşe oluşturan, seçip üstün kılma olayı da ilahi fiillerdendir.

"Allah işitendir, bilendir." Onların vicdanlarının derinliklerindeki duygularına delalet eden sözlerini işitir. Vicdanlarının ve kalplerinin derinliklerindeki düşüncelerini, duygularını bilir. Bu bakımdan bu son cümle, onların seçilmişliklerini gerekçelileştirme amacına yöneliktir. Nitekim: *"Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir."* ifadesi de seçilme nimetinin tümünü kapsadığına işaret eden bir gerekçelileştirme cümlesi konumundadır. Dolayısıyla ifadeden şu sonucu algılıyoruz: Yüce Allah bunları alemlerin üzerine seçti. Ancak bu seçilmişlik tümünü kuşatan bir lütuftur. Çünkü onlar, bireyleri benzeşen tek bir zürriyettir. Kalplerin teslim olmuşluğu ve hak mesajın tem-

silciliği bakımından birbirlerine gelip dayanırlar. Allah, onları alemlerin üzerine seçmekle onlara büyük nimet bahşetmiştir. Çünkü o, onların sözlerini işitir ve kalplerinde geçenleri bilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Uyun'da İmam Rıza (a.s) ile Me'mun arasında geçen şu diyaloğa yer verilir: "Me'mun dedi ki: "Allah, Peygamberin (s.a.a) soyunu diğer insanlardan üstün kılmış mıdır?" İmam (a.s) dedi ki: "Yüce Allah kitabının muhkem ayetlerinde Hz. Peygamberin (s.a.a) soyunun geri kalan insanlardan üstün olduğunu belirtmiştir." Me'mun şöyle dedi: "Bu dediğin, kitabın neresindedir?" İmam Rıza (s.a) şöyle dedi: *"Gerçek şu ki, Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini alemler üzerine seçti. Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir."* (c.1, s.230, h:23)

Tefsir-ul Ayyaşî'de Ahmed b. Muhammed, İmam Rıza'dan (a.s), o da İmam Bakır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Kim, (Allah'ın) bir işten (halkın işinden) boşaldığını (yarattıktan sonra onların işlerine karışmadığını) iddia ederse, yalan söylemiş olur. Çünkü yüce Allah'ın meşiyeti canlılar arasında yürürlüktedir; istediğini diler ve dilediğini yapar. Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir. Allah işitendir, bilendir."* Sonu başındandır ve başı sonundandır. Eğer ondan bir şeyin kesin olacağı [İmrân'a erkek çocuğu verileceği] size haber verilir ama ondan başkası [kız çocuğu Meryem] olursa, yine de bildirildiğiniz üzere sonra o haber [Hz. İsa'nın doğmasıyla erkek çocuğunun verilmesi] gerçekleşmiştir. [Dolayısıyla bu tür olaylarla Allah'ın işlerden el çektiğini sakın sanmayasınız.] (c.1, s.169, h:32)

Bu ifade: *"Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir."* cümlesi hakkında yaptığımız açıklamalara işaret ediyor.

Yine aynı eserde İmam Bakır'ın (a.s) bu ayeti okuduktan sonra şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Biz onlardanız. Biz bu zürriyetin devamı ve bakiyesiyiz." (c.1, s.168, h:29)

Ben derim ki: İmam (a.s): "Biz bu zürriyetin devamı ve bakıyesiyiz." sözünde geçen "itret", aslı itibariyle bir şeyin dayandığı temel demektir. Bu yüzden evlatlara ve göçüp giden yakın akrabalara "itret"

denir. Diğer bir ifadeyle, aşiretin koruma altında olan bel kemiği anlamını ifade eder. Bundan anlaşılıyor ki, Hz. İmam (a.s) yüce Allah'ın: *"Onlar birbirlerinden türeme tek bir zürriyettir."* sözünden, Adem'den, Nuh'a, İbrahim ailesine ve İmrân ailesine doğru devam eden ve korunan bir soy birliğini anlamıştır. Böylece Adem ve Nuh'la birlikte İbrahim ailesi ile İmrân ailesinin zikredilmiş olmasındaki incelik de anlaşılıyor. Bu, seçilmişliğin bir zincirin halkaları gibi bitişik bir şekilde devam ettiğine yönelik bir işarettir.

35- Hani İmrân'ın karısı demişti ki: "Rabbim, karnımda olanı, her türlü bağımlılıktan özgürlüğe kavuşturulmuş olarak sana adadım, benden kabul et. Şüphesiz sen işitensin, bilensin."

36- Onu doğurunca, Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilirken, dedi ki: "Rabbim, onu kız doğurdum." Oysa erkek, kız gibi değildir. "Ona Meryem adını verdim. Ben onu ve soyunu kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."

37- Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabulle kabul etti; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriya onun yanına, mihraba her girişinde onun yanında bir rızık bulurdu. "Ey Meryem, bu sana nereden (geliyor)?" deyince, "Bu, Allah katındandır. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız (karşılıksız) rızık verir." derdi.

38- Orada Zekeriya Rabbine dua etti; "Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et. Doğrusu sen duaları işitensin." dedi.

39- O, mihrapta durmuş namaz kılarken, melekler ona seslendi: "Allah sana, Allah tarafından gelen bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler."

40- Dedi ki: "Rabbim, bana gerçekten ihtiyarlık ulaşmışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?" "Böyledir" dedi, "Allah dilediğini yapar."

41- "Rabbim, o halde bana alamet ver!" dedi. "Senin için alamet, işaret dışında insanlarla üç gün konuşmamandır. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et." dedi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Hani İmrân'ın karısı demişti ki: "Rabbim, karnımda olanı, her türlü bağımlılıktan özgürlüğe kavuşturulmuş olarak sana adadım, benden kabul et. Şüphesiz sen işitensin, bilensin." Adak; bir insanın aslında vacip olmayan bir şeyi kendi üzerine gerekli kılması, zorunlu hale getirmesi demektir. Özgür kılma anlamına gelen "muharreren" kelimesinin mastarı "tahrir" ise, bağları çözüp serbest bırakmayı ifade eder. Köle azat etmek anlamında

kullanılan "tahrir" buradan gelir. Yine kitap yazmak anlamında kullanılan "tahrir" de buradan gelir, çünkü bununla, sanki zihin ve düşünce dağarcığında olan anlamlar serbest bırakılır. Ayetin orijinalinde geçen "Tekabbel" kelimesinin mastarı "Takabbül" ise, isteyerek ve memnuniyetle bir şeyi kabul etmek demektir. Hediye kabul etmek ve dua kabul etmek gibi.

"Hani İmrân'ın karısı demişti ki: "Rabbim, karnımda olanı... sana adadım..." ifadesi, kadının bu sözleri söylediği sırada hamile olduğunu ve İmrân'dan hamile kalmış olduğunu gösterir. İfadenin satır aralarından kocası İmrânın o sırada yaşamadığını algılamak mümkündür. Aksi takdirde, karnındaki yavrusunu, kendi başına, bağımsız bir adaması mümkün olamazdı. Buna: *"Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin."* (Âl-i İmrân, 44) ayeti de işaret etmektedir. Söz konusu ayeti tefsir ederken daha ayrıntılı bilgi sunacağız.

Bilindiği gibi, baba veya annenin çocuğunu özgür bırakması, ancak onun üzerindeki terbiye etme, amaçları doğrultusunda kullanma ve emirlerine uymayı zorunlu kılma şeklinde somutlaşan velayet haklarını kaldırmaları şeklinde olur. Dolayısıyla çocuk bu şekilde serbest bırakıldığı zaman, anne ve babasının kendisini kullanmaları tasallutundan kurtulmuş olur. Yoksa çocuğun anne ve babası tarafından özgür bırakılması, kölelikten azât edilmesi anlamında değildir. Buna göre eğer serbest bırakma işlemi, yüce Allah'a adanmışsa, çocuk Allah'ın velayeti altına girmiş olur; O'na ibadet eder, O'na hizmet eder. Ya da adanmadığı ve özgür bırakılmadığı takdirde, anne-babanın velayeti altında bulunması ve onlara hizmet etmesi gerekli olduğu bir zaman sürecinde havralarda, kiliselerde veya Allah'a ibadet amacıyla kullanılan diğer bir mekanda hizmet eder.

Denildiğine göre, o dönemde insanlar çocuklarını Allah'a adarlardı. Anne ve baba çocuğu kendi çıkarları doğrultusunda çalıştırmazlardı; onu kendi ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirmezlerdi. Tersine onu, hizmet etmek ve nefis tezkiyesi yapmak üzere kiliseye bırakırlardı. Böylece erginlik çağına erişinceye kadar oradan ayrılmazdı. Erginlik çağına eriştiğinde kilisede kalmak ya da gitmek arasında serbest bırakırlardı. Bundan sonra çocuk dilerse kalır, dilerse çekip giderdi.

İfadeden anlaşıldığı kadarıyla, kadın, karnındaki çocuğun kız değil erkek olduğuna inanıyordu. Çünkü Rabbine kesin ifadeli, hiçbir ihtimale yer vermeden şartsız ve kayıtsız olarak dua ediyordu: *"Karnımda olanı, her türlü bağımlılıktan özgürlüğe kavuşturulmuş olarak sana adadım."* diyor ve meselâ: "Şayet erkek olursa." gibi bir ifadeye yer vermiyor.

İfadede geçen "muharreren=özgürlüğe kavuşturulmuş olarak" kelimesi, hem erkek hem dişi anlamında kullanılan "ma-ı mevsule"nin "hâli" olduğu için eril olarak kullanılmamıştır. Çünkü eğer kadın, ister erkek, ister kız olsun karnındakini adamış olsaydı, doğum yaptığı zaman: *"Rabbim, onu kız doğurdum."* diye üzülmezdi. İleride açıklayacağımız gibi: *"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilirken"* ve: *"Oysa erkek, kız gibi değildir."* ifadelerine yer vermenin de bir anlamı olmazdı.

Yüce Allah'ın kadının kesin bir ifadeyle söylediği sözleri hikaye etmesi, kadının bu yöndeki kanaatinin sadece laf olsun diye söylemediğini ya da deney ve benzeri yollarla kadınların zihinlerinde uzanan sezgisel verilere dayalı olarak konuşmadığını gösteriyordu. Çünkü bütün bunlar zandır; zan ise, haktan yana bir yarar sağlamaz. Ayrıca yüce Allah, batıldan ancak batıllığını ortaya koymak ve geçersiz kılmak için söz eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, her dişinin neyi yüklendiğini ve döl yataklarının neyi eksiltip neyi eklediğini bilir."* (Râ'd, 8) *"Kıyamet saatinin bilgisi, şüphesiz Allah'ın katındadır. Yağmuru yağdırır; rahimlerde olanı bilir."* (Lokman, 34) Böylece, rahimlerde olanı bilme, yüce Allah'a özgü bir gayb olarak sunuluyor. Diğer bir ayette de şöyle buyuruluyor: *"O, gaybi bilendir. Kendi gaybını kimseye açık tutmaz. Ancak elçileri içinde razı olduğu kimseler başka."* (Cin, 26-27) Burada da O'ndan başkasının gaybi bilmesinin vahye bağlı olduğu belirtiliyor.

Şu halde yüce Allah'ın, kendi ilmine özgü kıldığı bir hususta bu kadının kesin bir inanca dayalı olarak söylediklerini hikaye etmesi, kadının karnındaki çocuğun cinsiyetinin erkekliğine ilişkin olarak söylediği sözlerin bir şekilde vahye dayandığını gösterir. Bu yüzden çocuğun kız olduğu anlaşılınca, bir erkek çocuğuna sahip olmadığından dolayı üzülmediği gibi, bir kez daha kesin ve kararlı bir ifadeyle: *"Ben onu ve soyunu, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."* diyor.

Burada da somut hiçbir belirti yokken, kızın zürriyetinin olacağını kesin bir ifadeyle belirtiyor.

"Benden kabul et." sözünün mahzuf olan mef'ulu, salih bir amel olduğundan dolayı adama işinin kendisi ihtimal dahilinde olduğu gibi, özgürlüğe kavuşturulmuş çocuk da olabilir. Fakat: *"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabulle kabul etti."* ifadesi, özgürlüğe kavuşturulmuş çocuğun kastedildiğine işaret etmektedir.

"Onu doğurunca... "Rabbim, onu kız doğurdum" dedi." "Karnında olan" ifadesinin yerine dişil "ha" zamirinin kullanılmış olması, gayet incelikli bir özetleme, kısaca ifade etme şeklidir. Dolayısıyla cümlenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Karnındakini doğurunca ve onun bir kız çocuğu olduğu anlaşılınca, dedi ki: *"Rabbim, onu kız doğurdum."* Bu ifade, doğan çocuğun cinsiyetini bildirmek için değil, ama üzüntüyü ve hasreti yansıtmak için kullanılmıştır. Ki bu husus ayetin akışından rahatlıkla anlaşılır.

"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilirken... Oysa erkek, kız gibi değildir." Her iki cümle de ara cümlecik konumundadır, yâni ayraç amaçlı cümledir ve Allah tarafından söylenmişlerdir. İmrân'ın karısı tarafından söylenmiş değildir. Bazılarının: "Birinci cümle yüce Allah'ın, ikincisi ise İmrân'ın karısınındır." şeklindeki değerlendirmeleri de doğru değildir.

Birinci cümlenin ifade ettiği anlam açıktır; fakat kadının: *"Rabbim onu kız doğurdum."* şeklindeki sözleri hasret ve üzüntüyü dışa vurmak için telaffuz edildiğinden dolayı, yüce Allah'ın: *"Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilirken."* şeklindeki sözleri, doğan çocuğun kız olduğunun Allah tarafından bilindiğinin vurgulanması için yer almıştır. Demek isteniyor ki: Biz onun kız olduğunu biliyoruz; fakat biz, onun temenni ettiği şeyi en güzel şekilde ve en pratik tarzda sonuçlandırmayı istedik. Eğer kadın, karnında kız çocuğunu yaratmamızdaki maksadı bilseydi, bu şekilde üzülüp hasret duymayacaktı.

Oysa onun istediği erkek çocuğunun, bizim ona bahşettiğimiz kız çocuğu gibi olması mümkün değildir. Bir kız çocuğunun olmasıyla meydana gelebilecek gelişmeler, erkek çocuğuyla birlikte yaşanmaz. Onun beklediği erkek çocuğu en fazla İsa gibi peygamber olabilir, doğuştan kör ve alacayı iyileştirir, ölüyü diriltir. Fakat bu kız çocuğu aracılığıyla Allah'ın kelimesi tamamlanacak ve babasız olarak bir ço-

cuk dünyaya getirilecektir. O ve oğlu, alemler için bir ayet ve işaret olacaklar. Oğlu daha beşikteyken insanlarla konuşacak, Allah'tan bir ruh ve bir kelime olacaktır. Allah katında onun örneği Adem'in örneği gibi olacaktır. Bunun gibi yüce Allah, Meryem'in ve oğlu İsa'nın yaratılışı ile daha birçok göz kamaştırıcı mucizeleri insanlara gösterecektir.

Buradan hareketle: *"Oysa erkek, kız gibi değildir."* sözünün İmrân'ın karısının yerine yüce Allah'a atif olduğunu anlıyoruz. Eğer bu söz, kadın tarafından söylenseydi: "Oysa kız, erkek gibi değildir." şeklinde telaffuz edilmeliydi, tersi değil. Çünkü onurlu bir şeyi veya yüksek bir makama sahip olmayı bekleyen, ama ondan daha düşük bir şeyi elde eden, bundan dolayı da üzüntüsünü bildirmek isteyen bir kimse: "Bu elde ettiğim şey, istediğim ve arzuladığım şey değildir." veya "Bana nasip olan şu şey, beklediğim şey değildir." der. "Benim beklediğim şey, bana nasip olan şu şey gibi değildir." şeklinde konuşmaz. Dolayısıyla ayetin orijinalinde geçen "zeker=erkek" ve "ünsa=kız" kelimelerinin başındaki veya sadece "ünsa=kız" kelimesinin başındaki marifelik edatı olan "el" takısı zihin içi ahit algı içindir.

Tefsir bilginlerinin bir çoğu: *"Oysa erkek, kız gibi değildir."* ifadesinin, İmrân'ın karısının sözlerinin devamı gibi algılamıştır. Bu yüzden kızdan önce erkeğin zikredilmesini izah etmekte güçlük çekmişler ve maksatla ilgisi bulunmayan yorumlar yapmak zorunda kalmışlardır. Konuyla ilgili detaylı bilgiler edinmek için, bu görüşe sahip olan tefsir bilginlerinin kitaplarına müracaat edilsin.

"Ona Meryem adını verdim. Ben onu ve soyunu kovulmuş şeytandan sana sığındırırım." Denildiğine göre Meryem kelimesi, İbranicede ibadet eden ve hizmet eden kadın demektir. Bununla da, doğar doğmaz çocuğa isim verilmesinin ve yüce Allah'ın bu isimlendirmeden söz etmiş olmasının nedenini kavrıyoruz. Çünkü kadın, çocuğun ibadet ve kiliseye hizmet için özgürlüğe kavuşturulmuş bir erkek olmasından ümidini kesince, hemen çocuğa isim vermeye ve daha isim verme anından itibaren onu ibadet ve mabet hizmetine hazırlamaya başlıyor. Dolayısıyla, kadının: *"Ona Meryem adını verdim."* sözü: "Ben doğurduğum bu çocuğu özgürlüğüne kavuşmuş olarak sana adadım." anlamında kullanılmıştır. Kadının sarf ettiği bu sözlerin, adak verme niteliğinde olduğunun kanıtı, yüce Allah'ın şu

sözleridir: *"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabulle kabul etti; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi..."*

Sonra kadın, çocuğunu ve soyunu taşa tutulmuş, kovulmuş şeytandan Allah'a sığındırıyor. Ki Allah'a yönelik ibadeti yerine getirsin ve mabet hizmetini ifa etsin. Böylece verilen isim, anlamıyla örtüşmüş olsun.

"Ve soyunu…" ifadesine gelince; bu ifade herhangi bir şart ve kayıtla birlikte zikredilmediği için, karşılıklı konuşma esnasında, hakkında bilgi sahibi olmayan bir kimsenin -gelecek zamanı Allah'tan başka kimsenin bilmediği gaybın kapsamında olduğu için- bu şekilde kanuşması doğru olmaz. Çünkü insanın gelecekteki durumu, Allah'tan başka kimsenin bilmediği gaybın kapsamındadır. Dolayısıyla, bu ifade hakkındaki değerlendirme: *"Rabbim, karnımda olanı, her türlü bağımlılıktan özgürlüğe kavuşturulmuş olarak sana adadım."* ifadesine ilişkin değerlendirmemizin aynısı olacaktır.

Şu halde bunun bir tek izahı vardır: Kadın İmrân'ın sulbünden salih bir erkek çocuğuna sahip olacağını biliyordu. Hamile kalıp İmrân'ın da ölümünü görünce, karnındaki çocuğun vadedilen erkek çocuğu olduğundan kuşku duymadı. Ancak çocuğu doğurup yanıldığını fark edince, vadedilen çocuğun bu kız neslinden geleceğini anladı ve hemen adağını erkekten kıza kaydırdı. Kızın adını da ibadet eden ve hizmet eden anlamına gelen Meryem olarak koydu. Onu ve soyunu taşa tutulmuş şeytandan Allah'a sığındırdı. Ayetler üzerinde iyice düşünüldüğünde bunun böyle olduğu rahatlıkla anlaşılır.

"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabulle kabul etti; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi." Kabul etme fiili "güzel" niteliğiyle birlikte kullanıldığı zaman, hoşnutlukla kabul etme, razı olma, memnuniyetle onaylama anlamını ifade eder. Şu halde, bu cümle, "Rabbi onu bir kabul edilişle kabul etti." şeklinde vurgulu bir ifade niteliğindedir. Dolayısıyla "takabbul" ifadesinin "güzel kabul" deyimiyle analiz edilmiş olması, cümlenin asıl maksadının "güzel kabul" olduğunu gösterir. Çünkü "güzel kabul" ifadesinde açık bir onurlandırma vardır.

"Rabbi onu kabul etti." ve *"güzel bir bitki gibi…"* cümlelerine karşılık olarak: *"Ona Meryem adını verdim…"* ve *"…şeytandan…"* cümleleri yer alıyor. Bu ikişerli cümlelerin karşılıklığı: *"Bunun üzeri-*

ne Rabbi onu güzel bir kabulle kabul etti." cümlesinin *"Ona Meryem adını verdim."* cümlesindeki Meryem'in kabul edildiğini ve *"Onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi."* cümlesinin de: *"Ben onu ve soyunu kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."* cümlesindeki çocuğun, şeytandan Allah'a sığındırılmasının kabul edildiğinin göstergesi olmasını gerektirir.

Şu halde, *"Güzel bir kabulle kabul etti"* ifadesinden maksat, İmrân'ın karısının gerçekleştirdiği fiiliyle sunduğu adağın kabul edilmesi ve ahirette bu amelinin ödülünü görmesi değildir. Çünkü kabul etme, adak yerine Meryem'e nispet edilmiştir. Daha doğrusu, kızın Meryem olarak isimlendirilmesinin ve özgürlüğe kavuşturulmasının kabul edildiği kastediliyor ki, bunun anlamı da, onun seçilmişliğidir. (Daha önce, seçilmişliğin yüce Allah'a tam anlamıyla teslim olmayı ifade ettiğini belirtmiştik.) Bunun üzerinde iyice düşünüp kavrayın.

"Onun güzel bir bitki gibi yetiştirilmesi"nden maksat, ona ve soyuna olgunluğun ve arınmışlığın bahşedilmiş olmasıdır. Ona ve onun bir uzantısı olan soyuna, şeytanın pislik, vesvese ve ayartma bulaştıramayacağı, tertemiz bir hayatın verilmesidir.

"Güzel kabul" seçilmişliğe, "güzel bitki" de arındırmışlığa dönüktür. Bu iki olaya da ileride açıklayacağımız şu ayetin içeriği kapsamında işaret ediliyor: *"Hani melekler: "Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, seni arındırdı..."* (Âl-i İmrân, 42)

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak Meryem'in seçilmesinin ve arındırılmasının, annesinin daha önce yaptığı duanın kabul görmesinin bir belirtisi olduğunu anlıyoruz. Onun dünya kadınları içinde İsa'nın annesi olmak üzere seçilmesi, onun ve oğlunun alemler için bir alamet kılınması, yüce Allah'ın: *"Oysa erkek, kız gibi değildir."* sözünü doğrulayan olgulardır.

"Zekeriya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi." Zekeriya'nın sorumlu kılınması, çekilen kur'anın onun adına isabet etmesi sonucu belirlenmişti. Çünkü kimin onun sorumluluğunu alacağı hususunda aralarında çekişme çıktıktan sonra, kur'a atılmasına razı olmuşlar ve çekilen kur'adan da Zekeriya'nın ismi çıkmıştı. Bunu şu ifadeden de anlıyoruz: *"Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin."*

"Zekeriya onun yanına, mihraba her girişinde onun yanında bir rızık bulurdu." Mihrap, mescitte veya evde ibadete tahsis edilen mekan demektir. Bu konuda Rağıb şunları söyler: "Mescidin mihrabı: Bir görüşe göre, bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, şeytana ve hevaya karşı verilen savaşın mekanı olmasıdır. Bir diğer görüşe göre ise bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi şudur ki, insana orada dünya ile meşguliyetten, zihninin dağınık olmasından kendisini soyutlaması yakışır.

Bazıları şöyle demişlerdir: "Evin mihrabı; aslında meclisin başı demektir. Daha sonra mescitte de kullanılarak baş tarafına mihrap adı verilmiştir." Bazıları da şöyle demişlerdir: "Mihrap kelimesinin aslı mescitle ilgilidir. Bu, meclisin başına özgü kılınan bir isimdir. Dolayısıyla evin başı da mescidin mihrabına benzetilerek Mihrap olarak isimlendirilmiştir." Bu sonuncu görüş daha doğruymuş gibi görünüyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ona dilediği şekilde kaleler (mihraplar) ve heykeller yaparlardı."* (Sebe', 13)" Rağıb'ın sözleri burada sona erdi.

Bazılarına göre; bu ayette geçen "mihrap"tan maksat, Ehl-i Kitabın, tapınaklarının ön kısımlarında kurban kesmek amacıyla kullandıkları ve birkaç merdivenle çıkılan, etrafı taşla çevrili ve böylece içeridekilerin mabedde bulunanlar tarafından görülmeleri engellenen sunaktır.

Ben derim ki: İslam'daki "maksure" (küçük odalar halinde, camilerde parmaklıklarla çevrilmiş kısım) buradan gelir.

"Bir yiyecek" ifadesinin belirsizliği, bunun alışılmayan yiyeceklerden olduğuna işaret eder. Söylendiğine göre, kış mevsiminde yaz, yaz mevsiminde de kış meyvelerini yanında görürdü. Bunu destekleyen bir husus şudur ki, eğer bu, bilinen, alışılan bir yiyecek türünden olsaydı ve ifadenin belirsizliği de onun mihrabının asla yiyecekten boş olmadığını gördüğünü, sürekli olarak yanında yiyecek bulunduğunu ifade etseydi, bu durumda Zekeriya'nın: *"Ey Meryem, bu sana nereden (geliyor)?"* sorusuna aldığı: *"Bu, Allah katındandır."* şeklindeki cevaba ikna olmaması gerekirdi. Çünkü bu yiyecekleri, böyle bir durumda, iyi veya kötü maksatla mescide gelen bazı kimseler de getirmiş olabilirdi.

Ayrıca: *"Orada Zekeriya Rabbine dua etti…"* ifadesi gösteriyor ki, Zekeriya Meryem'in yanında böyle bir yiyeceğin bulunmasını olağan üstü ilahî bir keramet olarak algılıyordu. Ki bu da onu yüce Allah'tan kendi katından tertemiz bir zürriyet dilemeye yöneltmiştir. Yiyecek kendi varlığıyla, Allah'tan tertemiz Meryem'e bahşedilmiş bir keramet olduğunu anlatıyordu. Nitekim, ileride açıklayacağımız: *"Ey Meryem…"* diye başlayan ifade buna yönelik bir işaret içermektedir.

"Ey Meryem, bu sana nereden (geliyor)?" dedi." İfade, kendisinden önceki: *"yanında bir yiyecek bulurdu."* cümlesine atfedilmeden bölünmüştür. Bu da Meryem'e bu sözü bir kerede söylediğini gösterir. Meryem de ona ikna olacağı bir cevap verir. Böylece onun Meryem'e yönelik bir keramet olduğunu anlar ve o sırada Rabbinden temiz bir zürriyet bahşetmesini ister.

"Orada Zekeriya Rabbine dua etti: "Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et." Ayetin orijinalinde geçen "tayyibeten" kelimesi, tertemiz ve iyilik anlamınadır. Bir şeyin iyi olması, kişinin kendisiyle ilgili beklentilerine uygun olması demektir. Sözgelimi iyi şehir; suyuyla, havasıyla ve yiyecekleriyle halkının beklentilerine cevap veren şehirdir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Güzel şehrin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar."* (A'râf, 58) İyi yaşam, iyi hayat, bazı yönleri diğer bazı yönleriyle uyumlu olan ve sahibinin kalbine sükunet bahşeden yaşayış anlamında kullanılır. Hoş ve temiz kokuya da bu sıfatın yakıştırılması, "tîb=temiz" adı verilmesi bu yüzdendir. Dolayısıyla tertemiz ve iyi soy deyimi ile babası için yapıcı ve salih niteliklere sahip evlat kastedilir. Sıfat ve özelliklerinin babasının kendisiyle ilgili beklentilerine uygun olması yâni.

Şu halde Zekeriya'nın: *"Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et."* şeklinde duada bulunmasının sebebi, Meryem'in durumunu, yüce Allah'ın katında sahip olduğu makamı müşahede etmesi ve onun şanıyla kalbinin dolmasıdır. Bu gözlem karşısında, yüce Allah'tan kendisine de böyle bir şan ve keramet bahşetmesini dilemekten kendisini alamamıştır. Şu halde, Zekeriya açısından zürriyetin tertemiz olması, Meryem'in Allah katında sahip olduğu makamın ve taşıdığı kişiliğin aynısının kendi zürriyetine de bahşedilmesi anlamındadır. Bu yüzden Allah'tan dilediği şeyin aynısıyla duasına karşılık verilmiştir. Yüce Allah ona Hz. Yahya'yı bahşetmiştir, ki peygamberler içinde

İsa'ya en çok benzeyen oydu. İsa'nın ve annesinin sıfatlarını büyük ölçüde üzerinde toplamıştı. Bundan dolayı, yüce Allah onu "Yahya" olarak isimlendirmiş ve onu kendisinden bir kelimenin doğrulayıcısı, efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak kılmıştır. Bu da bir insanın İsa ve annesine benzemek bakımından ulaşabileceği en son noktadır. İnşallah bu konuda ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

"O mihrapta durmuş namaz kılarken, melekler ona seslendi: "Allah, sana... Yahya'yı müjdeler." Ayetin orijinalinde geçen gaip=üçüncü tekil kişi ve hitap=ikinci tekil kişi zamirleri, Zekeriya'ya yöneliktir. "Yübeşşiru" kelimesinin türemeleri olan "büşra=müjde", "ibşar=müjdeleme" ve "tebşir=sevindirici bir haber verme" ise, insanı sevince garkeden haberin verilmesi anlamındadırlar.

"Allah, sana Yahya'yı müjdeler." ifadesi, Yahya isminin Allah tarafından verildiğini gösteriyor. Meryem suresindeki şu ayet de buna ilişkin bir kanıttır: *"Ey Zekeriya, şüphesiz biz seni, adı Yahya olan bir çocukla müjdelemekteyiz; biz bundan önce ona hiçbir adaş kılmamışız."* (Meryem, 7)

Çocuğun Yahya ismini alması ve Yahya'nın yaratılmasından ve doğumundan önce Zekeriya'nın duası ile birlikte isimlendirmenin Allah tarafından yapılması, az önce yaptığımız şu değerlendirmeyi desteklemektedir: Zekeriya Rabbinden Meryem'in sahip olduğu özelliklere ve keramete sahip bir çocuk istemişti. Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsa, alemlere bir nişane idiler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onu ve çocuğunu insanlığa bir ayet kıldık."* (Enbiya, 91)

Dolayısıyla Allah katında Hz. Meryem ve İsa'da gözetilen nitelikler, Hz. Yahya'da da gözetilmişlerdir. Nitekim Hz. Meryem'de gözetilen özelliklerin hepisi Hz. İsa'da gözetilmişti. Dolayısıyla Yahya'nın şahsında gözetilen özellikler, mümkün olduğunca İsa'da gözetilen özelliklerin tam karşılıklarıdır. Ancak, bu hususların tümünde İsa, öncelik sahibidir. Çünkü onun varlığı, Zekeriya'nın Yahya ile ilgili duasının kabul edilmesinden önce takdir edilmişti. Bundan dolayı, Ulu'l Azm, şeriat ve kitap sahibi bir peygamber olmak bakımından ondan önceliklidir. Ancak onlar, mümkün olduğunca birbirlerine benziyorlardı.

Eğer bu değerlendirmemizin doğruluğunu gözlemlemek istersen, yüce Allah'ın her ikisiyle ilgili olarak Meryem suresinde aktardığı

kıssaları inceleyebilirsin. Örneğin yüce Allah Yahya hakkında şöyle buyuruyor: *"Ey Zekeriya, şüphesiz biz seni, adı Yahya olan bir çocukla müjdelemekteyiz; biz bundan önce ona hiçbir adaş kılmamışız… Ey Yahya, kitabı kuvvetle tut. Daha çocuk iken ona hikmet verdik. Katımızdan ona bir sevgi duyarlılığı ve temizlik de verdik. O, çok takva sahibi biriydi. Ana-babasına itaatkârdı ve isyan eden biri değildi. Ona selam olsun; doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak yeniden kaldırılacağı günde."* (Meryem, 7-15)

İsa hakkında şöyle buyuruyor: *"Böylece ona Ruhumuzu göndermiştik… Ben yalnızca Rabbinden gelen bir elçiyim; sana tertemiz bir erkek çocuk armağan etmek için buradayım… "İşte böyle" dedi: "Rabbin dedi ki: "Bu benim için kolaydır. Onu insanlara bir ayet ve bizden bir rahmet kılmak için…" Bunun üzerine çocuğa işaret etti. Dediler ki: "Henüz beşikte olan bir çocukla nasıl konuşabiliriz?" İsa dedi ki: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı verdi ve beni peygamber kıldı. Nerede olursam olayım, beni kutlu kıldı ve hayat sürdüğüm müddetçe, bana namazı ve zekâtı emretti: Anneme itaati de. Ve beni mutsuz bir zorba kılmadı. Selam üzerimedir; doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak yeniden kaldırılacağım günde."* (Meryem, 17-33) Bu ayetler, İsa ve Yahya'nın durumunun benzerliğini ifade etme bakımından, tefsirini sunduğumuz Âl-i İmrân suresinin bu ayetleri ile benzeri bir konumdadır.

Kısacası yüce Allah ona Yahya, Meryem oğluna da İsa adını vermiştir. Yahya "yaşar" demektir. Onu, kelimesinin, yâni İsa'nın doğrulayıcısı kılmıştır. Nitekim bu hususta yüce Allah: *"Ondan bir kelimeyle. Adı Mesih İsa'dır."* buyurmuştur. Ona hikmet vermiş, daha küçük yaştayken kitabı öğretmiştir. İsa'ya da aynısını yapmıştır. İsa gibi onu da kalbi duyarlılığa sahip, katından bir temizlik üzere, anne ve babasına itaatkâr olan ve zorba olmayan biri olarak nitelendirmiştir, İsa gibi onu da üç yerde selamlamıştır. İsa'yı katında gözde kıldığı gibi onu da efendi kılmıştır. İsa gibi onu da iffetli, nefsine hakim ve salih bir peygamber olarak görevlendirmiştir. Bütün bunlar Zekeriya'nın duasının karşılığı ve isteğinin cevabıdır. O, daha önce işaret ettiğimiz gibi, Meryem'in hayretler uyandıran durumunu ve Allah katındaki saygınlığını gözlemlemiş ve bundan etkilenerek Allah'tan tertemiz bir zürriyet ve memnun bırakan bir veli dilemişti.

"Allah tarafından gelen bir kelimeyi doğrulayıcı..." ifadesi, Yahya'nın İsa'nın davetçisi olduğunu gösterir. Çünkü kelime İsa'dır. Nitekim yüce Allah, meleğin Meryem'e İsa'yı müjdelemesini anlatırken buna işaret eder.

Seyyid=efendi; asıl anlamda insan kitlelerinin, toplumların hayatları ve geçimleriyle ilgili işlerinin veya insanlar katında övgüye değer faziletlerden birisinin yönetimini üstlenen kimse demektir. Ancak, daha sonraki dönemlerde bu kelime, kavmin şereflisi anlamında kullanılmıştır. Çünkü yukarıda işaret ettiğimiz yöneticilik konumu hüküm, mal veya benzeri bir fazilette şeref gayesine haiz olmayı gerektirir.

"Hasûr" kelimesi, buna gücü yettiği halde kadınlarla birleşmeyen kimse demektir. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla bununla, züht sonucu nefsin arzularından yüzçevirme amaçlı bundan çekinen anlamı kastedilmiştir.

"Dedi ki: "Rabbim, bana gerçekten ihtiyarlık ulaşmışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?" Buradaki soru, şaşkınlığı belirtme ve bulunulan durumun gerçekliğini öğrenme amaçlıdır. Yoksa yüce Allah, kendisine istediği çocuğu bahşedeceğine müjdelemiş olmasına rağmen o, bunu imkansız bulduğu için böyle bir soru yöneltiyor değildir. Bununla beraber, Zekeriya burada kendisini şaşkınlığa ve öğrenmeye iten bu iki niteliği, Meryem suresinin ilgili ayetindeki duasının kapsamında zikrediyor: *"Rabbim, şüphesiz benim kemiklerim gevşedi ve baş, yaşlılık aleviyle tutuştu; ben sana dua etmekle mutsuz olmadım. Doğrusu ben, arkamdan gelecek yakınlarım adına korkuya kapıldım, benim karım da bir kısır kadındır. Artık bana kendi katından bir yardımcı armağan et."* (Meryem, 4-5)

Ancak, burada başka bir anlam belirginleşmektedir. Sanki Hz. Zekeriya Meryem'in olağanüstü durumunu gözetleyip kendi soyunun kesik olduğunu hatırlayınca, Rabbinden sözkonusu istekte bulunmaktan başka aklına bir şey gelmedi. Yaptığı duada, gözlemden etkilenişinin ve hüzne boğulmasının iki etkenini, yâni yaşlanmasını ve karısının kısırlığını da dile getirdi. Ancak, duası kabul edilip bir evlat müjdesi verilince, içinde bulunduğu durumdan uyandı, kendisine geldi. Bu yönden kendisinin yaşlılığına ve karısının kısırlığına rağmen çocuklarının olmasını şaşkınlıkla karşılamaya başladı. Ama sonra yüzündeki

karamsarlık bulutu ve derin hüzünün izleri, yerini sevinçle karışık bir şaşkınlığa bıraktı.

Ne var ki, temel ihtiyacın giderildiğine yönelik müjdenin alınmasından sonra, eksiklerini zikretmesi ve bunların birer birer nasıl ortadan kaldırıldığını sorup öğrenmeye çalışması, bağışın ve nimetin özelliklerini anlama, nimete kavuştuktan sonra ondan lezzet alma amaçlı bir tavırdır. Aynı durum, Hz. İbrahim'in evlat ile müjdelenmesi sırasında da yaşanmıştı. Yüce Allah bu olayı şöyle aktarıyor: *"Onlara İbrahim'in konuklarından haber ver. Yanına geldiklerinde "selam" demişlerdi. O da: "Biz sizden korkmaktayız" demişti. Dediler ki: "Korkma biz sana bilgin bir çocuk müjdelemekteyiz." Dedi ki: "Bana ihtiyarlık gelip-çökmüşken mi müjdeliyorsunuz? Beni ne ile müjdelemektesiniz?" Dediler ki: "Seni gerçekle müjdeledik; Öyleyse umut kesenlerden olma." Dedi ki: "Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden umut keser?"* (Hicr, 51-56)

Dikkat edilirse, Hz. İbrahim meleklerin, kendisini umut kesenlerden olmaktan nehyedince, verdiği cevapta, sorduğu sorunun anlamaya çalışma amaçlı olduğunu, umut kesmekten ileri gelmediğini belirtiyor ve kendisinin sapık olmadığını, umut kesmeninse sapıklara özgü bir davranış olduğunu dile getiriyor. Daha doğrusu, bir efendi kölesine yö-neldiğinde, yakınlık, unsiyet ve saygınlık kazandıran bir iltifatta bulunduğunda, bu durum kölenin sevinmesini, neşelenmesini, dolayısıyla her sözden zevk almasını ve her konuşmayı lezzetle dinlemesini gerektirir.

"Bana gerçekten ihtiyarlık ulaşmışken" ifadesi ile edep kurallarının gözetildiği açıktır. Çünkü bu ifade, onun yaşlılık ve kocamışlıktan dolayı kendisinde cinsel güç bulamadığından kinayedir. Karısı ise hem kocamış, hem de kısırdır. Bunu: "Karım da kısırdır." demiyor.

"Böyledir" dedi, "Allah dilediğini yapar." "Dedi" fiilinin faili, ister melekler aracılığı olmadan vahiy şeklinde olsun veya Hz. Zekeriya'ya hitap eden melekler aracılığıyla olsun yüce Allah'tır. İfade her durumda da yüce Allah'a aittir. Ancak ifadenin zahirinden, sözün melek aracılığıyla yüce Allah'a nispet edildiği anlaşılıyor. Şu halde söyleyen melektir, ancak söyleten, söylemesini emreden yüce Allah olduğu için O'na nispet edilmiştir. Bunun kanıtı, Meryem suresinde yeralan konuya ilişkin şu ayettir: *"Ona gelen melek: "işte böyle" dedi.*

"Rabbin dedi ki: "Bu bemin için kolaydır, daha önce sen hiçbir şey değil iken, seni yaratmıştım." (Meryem, 9)

Buradan hareketle şu hususları algılıyoruz:

Birincisi: Hz. Zekeriya bu sesi daha önce duyduğu yönden duyuyordu.

İkincisi: *"Böyledir"* sözü, mahzuf bir mübtedanın haberidir ve ifadenin grametik açılımı şöyledir: "Bu iş böyledir." Yâni, sana müjdelenen bağış kesinikle bu şekilde olacaktır. Bununla o işin, olması kaçınılmaz kesin bir yargı (kaza) olduğuna, meydana gelmesinde kuşku olmadığına işaret ediliyor. Nitekim yüce Allah'ın haber verdiğine göre, Ruh da Meryem'in bu yöndeki bir sorusuna bu şekilde cevap vermiştir: *"İşte böyle" dedi, "Rabbin dedi ki: "Bu benim için kolaydır..." ve iş olup bitmişti."* (Meryem, 21)

Üçüncüsü: *"Allah dilediğini yapar."* ifadesi, *"Böyledir"* sözünü gerçekleştirmek amacıyla, yer verilmiş ayraç amaçlı bir ara cümledir.

"Rabbim, o halde bana alamet ver!" dedi. "Senin için alamet, işaret dışında, insanlarla üç gün konuşmamandır." Mecma-ul Beyan adlı eserde, ayette geçen "Remz" ifadesi ile ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Remz; dudaklarla işaret etmek demektir. Kaş, göz ve elle yapılan işaretleşmeler anlamında da kullanılır. Ancak genellikle dudak işaretleşmesi kastedilir." Mecma-ul Beyan'dan aldığımız alıntı burada sona erdi.

Ayette geçen "el-aşiyyu" gündüzün geç vakitlerine, akşam vaktine denir. Öyle anlaşılıyor ki, kelime, gözde beliren ve onun görüşüne engel olan alacakaranlık anlamına gelen "el-uşveh" kökünden türemiştir. Dolayısıyla bu kelimeyi, karanlığa doğru çeken vaktin ismi olarak almışlardır. "el-İbkar" ise, gündüzün başlangıcı, ilk vakti demektir. Kelimenin asıl anlamı acele etmektir.

Bu ayetin, Yahya peygamberin (a.s) doğumu ile ilgili olarak yer alması, onunla İsa peygamber (a.s) arasındaki benzerliğin bir diğer örneğidir. Nitekim Hz. İsa da doğduktan sonra, annesine şöyle demişti: *"Eğer herhangi bir beşer görecek olursan, de ki: "Ben Rahman olan Allah'a oruç adadım, Bugün hiç kimseyle konuşmayacağım."* (Meryem, 26)

Hz. Zekeriya'nın Rabbinden bir ayet -herhangi bir varlığı gösteren işaret- istemesi, acaba müjdenin Rabbinden olduğuna ilişkin bir kanıt

olması için miydi? Diğer bir ifadeyle, bunun Melek aracılığıyla gerçekleşen Rahmani bir hitap olduğunu, şeytan kaynaklı olmadığını göstermek için mi böyle bir talebte bulunmuştu? Yoksa bunu karısının hamile kalacağını kanıtlamak ve hamileliğin zamanını belirlemek için mi istemişti? Bu hususta müfessirler arasında ihtilaf vardır.

İkinci ihtimal, ayetlerin akışından ve kıssanın gelişiminden uzaktır. Ancak, tefsirciler birinci ihtimali, yâni hitabın Rahmani olup olmadığını ayırdetme amaçlı olmasını da şu gerekçeyle reddetmişlerdir: "Peygamberler masum oldukları için, meleğin sözü ile şeytanın vesveselerini birbirinden ayırdetmeleri bir zorunluluktur. Şeytanın, anlama yollarını karıştıracak şekilde onlarla oynaması mümkün değildir."

Hiç kuşkusuz bu değerlendirme, gerçeğin ifadesidir. Ancak şunu da bilmek gerekir ki, onların vahiy ile şeytanî vesveseleri birbirinden ayırabilmeleri Allah'ın bu ikisini kendilerine tanıtmasına bağlıdır. Kendilerinden kaynaklanan ve özel yetenekleriyle belirginleşen bir durum değildir. Böyle olduğuna göre, Zekeriya peygamberin (a.s) Rabbinden bunu ayırdedecek bilgi istemesinin ne gibi bir sakıncası vardır? Şu kadar var ki, eğer yüce Allah onun duasını kabul etmeseydi ve ona bir işaret vermeseydi, birinci değerlendirmeye yönelik eleştiri yerinde olacaktı.

Ayrıca, ayetin içerdiği hususun özelliği -üç gün boyunca konuşmamak- bunu destekleyen, daha doğrusu pekiştiren bir unsurdur. Çünkü şeytanın her ne kadar peygamberlerin bedenlerine dokunması, dinin yayılması, insanların geleceği ve din düşmanlarının zayıflaması gibi amellerinin sonuçları ile ilgili beklentilerini tahrip veya ifsat etmesi mümkündür. Nitekim yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Kulumuz Eyyub'u da hatırla. Hani o: "Herhalde şeytan, bana kahredici bir acı ve azab dokundurdu" diye Rabbine seslendi."* (Sâd, 41) *"Biz senden önce hiçbir resul ve nebi göndermiş olmayalım ki o, bir dilekte bulunduğu zaman, şeytan onun dilediğine (bir kuşku) katıp bırakmış olmasın. Ama Allah şeytanın katıp bırakmalarını giderir, son-ra kendi ayetlerini sağlamlaştırıp pekiştirir."* (Hac, 52) *"Ben balığı unuttum. Onu hatırlamamı şeytan'dan başkası bana unutturmadı."* (Kehf, 63)

Ancak bu ve benzeri örneklerde işaret edilen şeytan dokundurmaları, yalnızca peygamberlere maddi eziyet verir. Peygamberlerin ruhla-

rını çarpması ise mümkün değildir. Peygamberler bu hususta masumdurlar, koruma altındadırlar. Daha önce peygamberlerin masumluklarıyla ilgili açıklamalarda bulunduk.

"Senin için alamet, işaret dışında, insanlarla üç gün konuşmamandır. Ayrıca Rabbini çok an ve sabah-akşam tesbit et." ayetinde işaret edildiği gibi, yüce Allah'ın Hz. Zekeriya'ya verdiği işaret, üç gün boyunca insanlarla konuşamaması ve yalnızca Rabbini zikretmeye, tesbih etmeye dilinin dönmesiydi. Bu ise, peygamberin nefsine ve diline egemen kılınan özel bir uygulamadır ve masumiyetin kapsamına girdiği için de şeytanın buna gücü yetmez. Şu halde bu alamet Rahmanîdir. Görüldüğü gibi, bu ayet ancak birinci değerlendirmeyle örtüşü-yor, ikinci değerlendirmeyle değil.

Eğer desen ki: Böyle olduğuna göre: *"Dedi ki: "Rabbim, bana gerçekten ihtiyarlık ulaşmışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?" "Böyledir" dedi, "Allah dilediğini yapar."* ifadesinin ne anlamı olur? Çünkü bu ayetin zahiri, onun Rabbine hitap ettiğini, bir dilekte bulunduğunu, sonra bu dileğinin kabul edildiğine ilişkin bir cevap aldığını ifade etmektedir. Eğer o, kendisine yönelik seslenişin menşei hakkında kuşkudaysa, bu tür bir konuşmanın ne anlamı olur? Ve eğer o, seslenişin menşeinde kuşku duymuyorduysa, neden bir alametin verilmesi isteğinde bulunmuştu?

Ben de derim ki: Bir şeye güvenip dayanmanın, eğilim göstermenin ve inanmanın değişik mertebeleri vardır. Söz gelimi, Hz. Zekeriya-'nın nefsi, çağrının Allah katından ve Rahmanî olduğundan emin olabilir, ancak, daha önce de söylediğimiz gibi, nefsinin şaşkınlıkla karşıladığı doğumun niteliğini ve nasıl gerçekleşeceğini öğrenmek amacıyla bu soruyu yöneltmiş olması mümkündür. Dolayısıyla, melek tarafından, onu tatmin edecek başka bir sesleniş gerçekleştirilmiş olabilir. Ardından, seslenişin Rahmanî olduğunu kesin olarak ortaya koyan, geride en ufak bir pürüz bırakmayan, güven ve itminan artıran bir işaret isteme gereğini duymuş olabilir.

"Melekler ona seslendi..." ifadesi de bu değerlendirmemizi desteklemektedir. Çünkü "nidâ=seslenme" ancak uzak bir yerden gerçekteştirilebilir. Bu yüzden "nidâ" genellikle yüksek sesle konuşmayla ilintili olarak kullanılır. Çünkü bizim algılayışımızda yüksek sesle konuşmak, mesafenin uzak olmasının gerektirdiği bir davranıştır. Yoksa,

kelimenin asıl anlamı açısından gündeme gelen bir gereklilik değildir. Nitekim yüce Allah'ın Zekeriya'nın duasını hikaye eden şu sözü, buna ilişkin bir tanık konumundadır: *"Hani o, Rabbine gizlice seslendiği zaman."* (Meryem, 3) Burada yüce Allah'ın yüceliği ve üstünlüğü karşısında Zekeriya'nın zelilliği ve küçüklüğü gözönünde bulundurularak "nidâ" sözcüğü kullanılmıştır. Ardından bu sesleniş de gizlilikle nitelendirilmiştir. İşte buradan, Zekeriya'nın meleği bizzat görmediği, yalnızca bir fısıltı şeklindeki sesini duyduğu algılanabilir.

Bazı tefsir bilginleri şöyle demişlerdir: "Yüce Allah'ın konuşmamayı alamet kılması, Hz. Zekeriya'nın üç gün boyunca insanlarla konuşmasını yasaklaması ve her şeyden kopup, yalnızca Allah'ın zikrine yönelmesi ve dilini kıpırdatmadan Allah'ı tesbih etmesidir." Daha sonra bunu şöyle açıklamışlardır:

"Hz. Zekeriya (a.s) beşeri doğası gereği, kalbinin tatmin bulması, ailesine bu müjdeyi vermesi için, yüce Allah'tan kendisine yönelik bu bağışının ve nimetinin gerçekleşeceği bir sürenin belirlenmesini istedi. Bu yüzden bu olayın nasıl gerçekleşeceğini sordu. Kendisine gereken cevap verilince de, yüce Allah'tan şükrünü en kısa zamanda yerine getirmesi için, yalnızca ibadetle meşgul olacağı bir zamanın belirlemesini ve bunun bitimini de maksadın hasıl olduğuna yönelik bir alamet kılmasını istedi. Bunun üzerine yüce Allah, üç gün boyunca insanlarla konuşmamasını, tam tersine kendini bu üç gün boyunca, sabah-akşam Allah'ı zikretmeye, O'nu tesbih etmeye vermesini, bu süre içinde insanlarla konuşması gerektiği halinde de, maksadını ancak işaretlerle anlatmasını emretti. Buna göre, bu müjdeyi ailesine üç gün sonra verecekti." Sözkonusu müfessirden aldığımız alıntı burada sona erdi.

Sen de biliyorsun ki, müfessirin sözünü ettiği, -yâni bağışa yönelik bir şükür olsun diye bir ibadet talebinde bulunması, amacın gerçekleşmesine kadar bunun devam etmesi, bu sürenin sona ermesinin istenen alamet kılınması, "konuşma" ifadesinin teşriî bir nehiy=hukukî bir yasaklama olması ve ailesine bir müjde vermek istemesi gibi- hususlarla ilgili olarak ayette en ufak bir belirtiye ve ize rastlanmamaktadır.

MELEK VE ŞEYTAN KAYNAKLI İLHAMLAR VE SÖZLER HAKKINDA

Defalarca söyledik: Kelimeler, kendileriyle güdülen amaçları kapsayan anlamları ifade etmek üzere konulmuşlardır. Bir söz veya konuşma, sonrasında susmayı gerektirecek şekilde kastedilen anlamı ifade ettiği için "ses" olarak isimlendirilir. Hatta herhangi bir ifadeyle bu maksat elde edilirse, o da sözdür, konuşmadır. İster tek bir ses olsun veya bir araya getirilmiş birçok ses yahut ima ve işaret gibi ses dışı bir hareket olsun farketmez. Bu yüzden insanlar, iki dudak arasından çıkmamış olsa da bir maksadı tam olarak ifade eden sesleri konuşma olarak isimlendirmekten kaçınmazlar. Aynı şekilde herhangi bir ses içermemekle birlikte ima ve işaretler de, söz ve konuşma olarak adlandırılır.

Kur'an, şeytan tarafından kalbe telkin edilen anlamları, onun konuşması ve onun tarafından söylenmiş bir söz olarak isimlendirir. Yüce Allah bize şeytanla ilgili olarak şunları bildirir: *"Onlara kesin olarak davarların kulaklarını kesmelerini emredeceğim."* (Nisâ, 119) *"Şeytanın durumu gibi; çünkü insana "inkâr et" dedi."* (Haşr, 16) *"Ki o, insanların göğüslerine vesvese verir."* (Nas, 5) *"Onlardan bazısı bazısını aldatmak için yaldızlı sözler fısıldarlar."* (En'âm, 112)

Diğer bazı ayetlerde İblisle ilgili olarak şöyle buyurulur: *"Doğrusu, Allah, size gerçek olan vadi vadetti, ben de size vaadde bulundum."* (İbrahim, 22) *"Şeytan, sizi fakirlikle korkutuyor ve size çirkin hayasızlığı emrediyor. Allah ise, size kendisinden bağışlama ve bol ihsan vadediyor. Allah rahmetiyle geniş olandır, bilendir. Kime dilerse, hikmeti ona verir; şüphesiz kendisine hikmet verilene büyük bir hayır da verilmiştir."* (Bakara, 268-269)

Şurası bir gerçektir ki, bu ayetlerde kalbte beliren bazı duygu ve düşünceler, kalbin üzerine yansıyan bazı ilham ve telkinler şeytana nispet edilmiş, bunlar emir, söz, vesvese, vahiy ve vaad olarak isimlendirilmişlerdir. Bütün bunlar iki dudak arasından çıkmadıkları ve dil aracılığıyla telaffuz edilmedikleri halde sözdürler, konuşmadırlar.

Bundan dolayı biliyoruz ki: Son ayette yüce Allah'ın şeytanın vadine karşılık olarak sözünü ettiği bağışlama ve bol fazilet, şeytanın vesvesesinin karşılığı olan melek sözünü ifade eder ki, yüce Allah

bunu "hikmet" olarak isimlendirmiştir. Şu ayetleri de buna örnek gösterebiliriz: *"Size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur kılsın."* (Hadid, 28) *"Mü'minlerin kalplerine, imanlarına iman katıp-arttırsınlar diye, güven duygusu ve huzur indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* (Fetih, 4)

Bu son ayetin anlamını: *"Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur vardır.* (Bakara, 248) ayetini tefsir ederken "sekine=güven duygusu, huzur" kavramı bağlamında sunduk. Şu ayet de bu bağlamda ele alınabilir: *"Allah, kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslam'a açar; kimi saptırmak isterse,onun göğsüne sanki göğe yükseliyormuş gibi dar ve sıkıntılı kılar. Allah, İman etmeyenlerin üstüne işte böyle pislik çökertir."* (En'âm, 125) Bir diğer ayette şeytanın vesvesesi "pislik" olarak nitelendirilmiştir: *"...şeytanın pislikleri..."* (Enfâl, 11) Bütün bunlardan anlıyoruz ki, melekler ve şeytanlar insanın kalbine bir takım anlamlar telkin etmek suretiyle onunla konuşurlar.

Bir diğer konuşma türü vardır ki bu, sırf Allah'a özgüdür: *"Kendisiyle Allah'ın konuşması, bir beşer için olacak şey değildir; ancak vahiy ile ya da perde arkasından... olması başka."* (Şura, 51) Yüce Allah bu olayı konuşma olarak isimlendiriyor ve bir kısmını vahiy olarak nitelendiriyor. Vahiy olayında yüce Allah ile vahye muhatap olan kul arasında bir perde yoktur. Bunun bir diğer kısmı da perde arkasından gerçekleşir. İşte yüce Allah'ın, meleklerin ve şeytanların konuşma şekilleri bunlardan ibarettir.

Yüce Allah'ın vahiy nitelikli konuşması farklıdır ve özü itibariyle belirgindir. Çünkü ayette yüce Allah, bu tarz konuşmayla perde arkasından konuşmayı karşılıklı olarak sunuyor. Dolayısıyla vahiy esnasında insan ile Rabbi arasında bir perde olmaksızın konuşma gerçekleşir. Burada bir karışıklığın, sözlerin menşeinin karıştırılması sözkonusu olamaz. Bu, apaçık bir gerçektir. Fakat yüce Allah'ın diğer tür konuşmalarının (perde arkasından gerçekleşen konuşmaların) vahye dayalı olacak şakilde sağlama alınarak test edilmeleri zorunludur.

Melek ve şeytan menşeli konuşmaları ayırdetmek için yukarıdaki ayetler yeterli ipuçları vermektedirler. Buna göre, melek menşeli ilham insanın göğsünü açar, insanı bağışlamaya ve bol ihsana çağırır. Netice itibariyle Allah'ın kitap ve sünnette somutlaşan diniyle örtüşür. Şeytan menşeli telkin ise, beraberinde göğüs daralmasını getirir. Cim-

riliği, pintiliği doğurur. İnsanı heva ve hevesin peşinden gitmeye davet eder. Yoksulluk korkusunu telkin eder. Çirkin hayasızlığı emreder. Sonuçta, Allah'ın kitap ve sünnette somutlaşan diniyle ve insanın öz doğasıyla, fıtratıyla bağdaşmayan bir noktaya gelip dayanır.

Yüce Alah'ın Hz. Adem, İbrahim ve Lut ile ilgili olarak aktardığı gibi peygamberlerin ve onlardan sonraki manevi derecelere haiz insanların melek ve şeytanı görmeleri ve onları tanımaları mümkündür. Dolayısıyla bu tür durumlarda, hitabın melek mi yoksa şeytan menşeli mi olduğunu ayırtetmek için başka bir faktöre gerek yoktur. Ancak, hitabın görme sözkonusu olmaksızın gerçekleşmesi durumunda, sıradan mü'minler gibi, ayırtedici unsurlara baş vurmaktan başka çare yoktur. Neticede vahiy şeytanın vesveselerinden ayırtedilir. Ki bu hususta herhangi bir kapalı nokta yoktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de: *"Hani İmrân'ın karısı... demişti."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yüce Allah İmrân'a: "Ben sana normal, kutlu, doğuştan körlükten ve alaca hastalığından berî, Allah'ın izniyle ölüleri dirilten bir erkek çocuk bahşedeceğim. Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak göndereceğim." diye vahy-etti. İmrân bunu karısı -Meryem'in annesi- Hanna'ya anlattı. Kadın hamile kalınca, kendi yanında onun erkek olduğunu düşünüyordu. Doğurunca: "Rabbim, onu kız doğurdum. Oysa erkek kız gibi değildir. Kızdan elçi olmaz." dedi. Allah dedi ki: *"Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilirken."* Allah Meryem'e İsa'yı bahşedince, bunun İmrân'a vadedilen oğul olduğu anlaşıldı. Biz Ehl-i Beyt'ten birisi, bir başkasına çocuğunda veya çocuğunun çocuğunda olan bir şeyden haber verirse, onu inkâr etmeyin…" (c.1, s.101)

Aynı anlama yakın ifadeler içeren bir hadis de el-Kafi'de İmam Sadık'tan (a.s), Tefsir-ul Ayyaşî'de (c.1, s.171, h:39) İmam Bâkır'dan (a.s) aktarılmıştır.

Tefsir-ul Ayyaşî'de, bu ayetle ilgili olarak İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Özgür bırakılmış çocuk, kilisede yaşardı ve oradan dışarı bırakılmazdı. Meryem'in annesi çocuğunu doğurunca: "Rabbim, onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Kız hayız

görür, bu yüzden mescitten çıkmak zorunda kalır. Oysa bu şekilde adanmış olanın mescitten çıkmaması gerekir." dedi." (c.1, s.170, h:38)

Yine aynı eserde, İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) birinin şöyle dediği rivayet edilir: "Meryem'in annesi, karnındaki çocuğu ibadet edenlere hizmet etmek üzere mabede adadı. Hizmette erkek, kadın gibi değildir. Meryem bu şekilde erginlik çağına kadar onlara hizmet etti. Erginlik çağına erişince, Zekeriya ibadet edenlerle arasına bir perde gerilmesini emretti." (c.1, s.170, h:38)

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, rivayetler ayetle ilgili olarak yaptığımız açıklamaları destekler niteliktedir. Ancak İmamın: *"Oysa erkek, kız gibi değildir."* ifadesini, yüce Allah'a ait değil, İmrân'ın karısına ait olarak değerlendirdiği anlaşılıyor. Bu durumda, erkekten öncelikle söz edilmesi noktası açıklığa kavuşmamış olur. Çünkü bu, Arap dilinin kurallarına uymaz. Ayrıca böyle olursa, çocuğun Meryem diye isimlendirilmesinin sebebi de öylece problemli kalır. Daha önce onun özgürlüğe kavuşturulmuş anlamında olduğunu söylemiştik. Bu problemin ancak, özgürlüğe kavuşturma ile hizmete sunmanın birbirinden ayrılması halinde ortadan kalkacağı mümkündür. Bunun üzerinde iyice düşününüz.

Sunduğumuz ilk rivayette İmrân'ın vahiyle muhatap olan bir peygamber olduğuna işaret ediliyor. Bihar-ul Envar'da Ebu Basir'den aktarılan bir rivayette buna işaret ediliyor: "İmam Bâkır'a (s.a): İmrân'ın peygamber olup olmadığını sorduğumda, İmam: "Evet, o kavmine elçi olarak gönderilmiş bir peygamberdi." dedi." (c.14, s.202, h:14) Yine rivayette, İmrân'ın karısının adının "Hanna" olduğuna işaret ediliyor. Bu isim meşhurdur. Ancak bir rivayette de "Mersar" olduğu belirtiliyor ki, bunu tespit etmek konumuz dahilinde değildir.

Tefsir-ul Kummî'de yukarıdaki rivayetin devamında şöyle deniyor: "Meryem erginlik çağına erişince, mihraba kapandı. Kendisini gözlerden saklayacak bir örtü edindi. Bu şekilde kimse onu görmüyordu. Ze-keriya (a.s) mihrapta onun yanına girerdi. Kış mevsiminde yaz meyve-sini görürdü yanında. Yaz mevsiminde de kış meyvesini. Ona: *"Bu sa-na nereden (geliyor)?"* diye sorunca, o şöyle cevap verirdi: *"Bu, Allah katındandır. Allah dilediğine hesapsız rızık verir."* (c.1, s.101)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Zekeriya, kendisine bir evlat bahşetsin diye Allah'a dua etti. Melekler istediği şeyin gerçekleştiğini ona bildirdiler. Bunun üzerine o, bunun Allah'tan gelen bir ses olduğunu bilmek istedi. Ardından ona, buna ilişkin işaretin üç gün boyunca insanlarla konuşmaması olduğu bildirildi. Dilinin tutulup, konuşamadığını görünce, buna ancak Allah'ın güç yetireceğini anladı. İşte: *"Rabbim, o halde bana bir alamet ver."* ifadesinde buna işaret ediliyor." (c.1, s.172, h:43)

Buna yakın bir rivayete de Kummî kendi tefsirinde yer vermiştir. Daha önce, ayetlerin akışının bu tür değerlendirmeleri dışlamadığını belirtmiştik.

Bazı tefsirciler; İmrân'a vahiy edilmiş olması, Meryem'in bulunduğu mihrapta mevsimi gelmeyen meyvelerin bulunması ve Zekeriya'nın şeytani telkinlerden ayırt etmesine yarayacak bir alamet istemesi gibi bu rivayetlerin içerdiği hususları şiddetle reddetmişlerdir ve demişlerdir ki: "Bu tür olguları kanıtlamak mümkün değildir. Ne yüce Allah bunlardan söz etmiş, ne de Resulü haber vermiştir. Kendi kişisel görüş ile de bunları öğrenmenin imkânı yoktur. Tarihsel olarak da kanıtlanabilmiş değildir. Geride İsrailiyat menşeli olan veya olmayan bir kaç rivayet kalıyor. Şu halde, anlaşılması güç bu gibi şeylere yorumlamak suretiyle Kur'an ayetlerini zorlamanın anlamı yoktur."

Yukarıdaki yaklaşımın hiçbir dayanağı yoktur. Gerçi rivayetler tek kanallı (âhad) olup, senet zincirleri zayıftır ve bir araştırmacı sadece bu tür rivayetlere dayanarak çıkarsamada bulunmamalıdır, çünkü bunlar tek başlarına kanıt olamazlar. Ancak, ayetler üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, zihnin bu rivayetlere biraz daha yaklaştığı görülür. Ehl-i Beyt İmamlarından rivayet edilen bir söz, aklen caiz olmayan bir hususu içermez çünkü.

Hiç kuşkusuz, bazı ilk kuşak müfessirlerden akıl almaz yorumlar rivayet edilmiştir. Örneğin Katade ve İkrime'nin şöyle dedikleri rivayet edilir: "Şeytan Zekeriya'nın yanına geldi ve müjdenin Allah'tan olması hususunda onu kuşkuya düşürdü ve şöyle dedi: "Eğer bu Allah'tan olsaydı, sana seslenirken benim hafifçe fısıldadığım gibi, O da hafifçe fısıldardı." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.22)

Bunun gibi aklın kabul etmediği bir yorum da Luka İncili'nde yer alır: "Cebrail Zekeriya'ya şöyle dedi: "Sen bunun olacağı güne kadar

susacaksın, konuşmaya güç yetiremeyeceksin. Çünkü sen, zamanı gelince gerçekleşecek olan sözümü tasdik etmedin." (Luka İncili, 1/20)

İLHAM VE VESVESENİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kafi'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hiçbir kalp yoktur ki, iki kulağı olmasın. Bir kulağın üzerinde doğruya ulaştırıcı melek, birinin üzerinde de baştan çıkarıcı şeytan durur. Biri emreder, biride yasaklar. Şeytan günahları emreder, melek de onu bundan nehyeder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sağ tarafta ve sol tarafta oturmuşlardır. O (insan), hiçbir söz söylemez ki, yanında bir gözetleyici hazır bulunmasın."* (Kâf, 17-18) (el-Kafi, c.2, s.266, h:1)

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen birçok rivayet vardır. Bunların bir kısmını sunacağız. Bu rivayette İmamın (a.s) ayeti melek ve şeytana tatbik etmesi, onun bir başka rivayette, ayeti insanların iyiliklerini ve kötülüklerini yazmakla yükümlü iki meleğe tatbik etmesiyle çelişki oluşturmaz. Çünkü ayet, en fazla insanın sağında ve solunda oturup, onun bütün konuştuklarını gözetleyenlerden söz etmektedir. Bunların yalnızca melek oldukları veya şeytan oldukları hususunda ayet, açık bir bilgi vermemektedir. Dolayısıyla her iki ihtimale de uyarlanabilir.

Yine aynı eserde Zürare'nin şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'tan (a.s) Resul, Nebi ve Muhaddesi sordum. Bana dedi ki: "Resul, Rabbinden kendisine mesaj getiren meleği görür. Melek ona: "Rabbin sana şunları emretti." der. Resul aynı zamanda nebidir de. Nebi ise, kendisine haber getirip kalbine indiren meleği görmez. Bu durumda, bayılmış bir insan gibi olur ve bu tür şeyleri rüyasında görür." Dedim ki: "Rüyada gördüklerinin hak olduğunu nasıl bilir?" Dedi ki: "Yüce Allah, bunları ona açıklar, böylece meleği doğrudan görmediği halde rüyasının hak olduğunu bilir." (c.1, s.76, h:1 ve 4)

Ben derim ki: İmamın "Resul nebidir de" sözü, iki niteliğin bir arada bulunabileceğine yönelik bir işarettir. Daha önce: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah... peygamberler gönderdi."* (Bakara, 213) ayetini tefsir ederken "Resullük " ve "Nebilik"in ne anlam ifade ettiğini açıklamıştık.

"Bayılmış bir insan gibi" ifadesi ile, "rüyada görme" olayı açıklanmak istenmiştir. Dolayısıyla bunun anlamı, bilinen uyku değil, maddi duyulardan soyutlanma halidir. "Allah ona açıklar" sözü ile, melek menşeli ilham ile şeytan kaynaklı telkinlerin Allah'ın belirttiği hak aracılığıyla açıklandığına işaret ediliyor.

Basair-ud Derecat adlı eserde, Bureyd'in İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Büreyd, İmama sorar: "Resul, Nebi ve Muhaddes nedir?" İmam şu cevabı verir: "Resul, meleği açıktan görür ve onunla konuşur. Nebi ise, rüyada görür. Nübüvvet ve risalet birlikte bir kişide toplanmış olabilir. Muhaddes, ses işitip şekil görmeyen kimseye denir." Dedim ki: "Allah işini düzeltsin, nebi, rüyada gördüklerinin hak nitelikli ve melek menşeli olduğunu nasıl bilebilir?" De di ki: "Bunu bilinceye kadar yüce Allah ona yardımcı olur. Yüce Allah sizin kitabınızla kitaplara ve sizin peygamberinizle peygamberlere son vermiştir..." (s.371, h:11)

Ben derim ki: Bu rivayet, önceki rivayetle paralellik oluşturmaktadır. İmamın muhaddes ile ilgili olarak, onun kendisine fısıldanan sözleri duyduğu yönündeki açıklaması yeterlidir. "Allah son vermiştir…" sözü de buna yönelik bir işarettir. İnşallah aşağıdaki ayetlerin tefsiri çerçevesinde "Muhaddes" hakkında geniş açıklamalarda bulunacağız.

42- Hani melekler demişlerdi: "Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, temizledi ve alemlerin kadınlarına üstün kıldı.

43- Ey Meryem, Rabbine gönülden itaatte bulun, secde et ve rüku edenlerle birlikte sen de rüku et."

44- Bunlar gayb haberlerindendir; bunları sana vahyediyoruz. Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin; çekişirlerken de yanlarında değildin.

45- Hani melekler dediler ki: "Ey Meryem, Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meyem oğlu İsa Mesih'tir; dünyada da, ahirette de onurlu, saygın ve (Allah'a) yakın olanlardandır.

46- Beşikte ve yetişkinlik halinde insanlarla konuşacak ve (o) iyilerdendir."

47- Dedi ki: "Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken, benim nasıl bir çocuğum olur?" "İşte böyledir. Allah neyi dilerse, yaratır." dedi. Bir işin olmasına karar verdi mi yalnızca ona "ol" der, o da hemen oluverir.

48- "Ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.

49- İsrailoğullarına elçi kılacak. (O, İsrailoğullarına şöyle diyecek): "Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben size çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izniyle kuş oluverir. Ve Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulanı iyileştirir ve ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size heber veririm. Şüphesiz eğer inanmışsanız, bunda sizin için kesin bir ayet vardır.

50- Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere size gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. Artık Allah'tan korkup bana itaat edin.

51- Gerçekten Allah benim, de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin; doğru yol işte budur."

52- İsa onlardan inkârı sezince, dedi ki: "Allah için bana yardım edecekler kimlerdir?" Havariler: "Biz, Allah'ın yardımcılarıyız; Allah'a inandık, bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol." dediler.

53- "Rabbimiz, senin indirdiğine inandık ve elçiye uyduk; bizi şahitlerle beraber yaz."

54- Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.

55- Hani Allah demişti ki: "Ey İsa, doğrusu ben seni vefat ettireceğim, seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstüne geçireceğim. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman, ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.

56- İnkâr edenlere gelince; onları dünyada ve ahirette şiddetli bir azapla azaplandıracağım. Onların hiç yardımcıları da olmayacaktır.

57- İman edip iyi amellerde bulunanların mükâfatlarını (Allah) eksiksiz verecektir. Allah zalim olanları sevmez."

58- Bunları biz sana ayetlerden ve hikmetli zikirden okuyoruz.

59- Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona "ol" dedi, o da oluverdi.

60- Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Hani melekler demişlerdi: "Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, temizledi..." Bu cümle: *"Hani İmrân'ın karısı demişti ki..."* ifadesine atfedilmiştir. Dolayısıyla bu da tıpkı diğeri gibi, *"Allah… seçti…"* ifadesinin kapsamında işaret edilen İmrân ailesinin seçilişini açıklamaya dönüktür.

Bu ayet, Meryem'in meleklerin kendisiyle konuştuğu ve onların sözlerini işittiği bir "muhaddese" olduğuna yönelik bir kanıttır. Nitekim Meryem suresindeki ilgili ayet de buna işaret etmektedir: *"Ona Ruhumuzu göndermiştik, o da düzgün bir beşer kılığında görünmüştü…"* İleride "muhaddes" hakkında açıklamalarda bulunacağız.

Daha önce: *"Rabbi onu güzel bir kabulle kabul etti."* ifadesi hakkında, bunun Meryem'in annesinin: *"Ben onu ve soyunu kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."* şeklindeki duasının kabul edildiğine yönelik bir açıklama ve: *"Allah seni seçti, temizledi."* ifadesinin de onun Allah katındaki saygınlığına ve kerametine yönelik bir işaret olduğunu açıklamıştık. Söz konusu açıklamamıza bakılabilir.

Şu halde Meryem'in seçilmesi, Allah'a ibadete adanmasının kabulünü, arındırılması da Allah'ın ismetiyle korunmasını gösterir. O seçilmiş bir masumedir. Denebilir ki: "Temizlenip arındırılmışlığından maksat, onun hayız görmez bir Betül=hayızdan kesilmiş olduğudur.

Bu yüzden mabetten çıkmak zorunda kalmamıştır." Böyle bir yorumun herhangi bir sakıncası yoktur. Ancak bizim yaptığımız açıklama ayetlerin akışına uygundur.

"Alemlerin kadınlarına üstün kıldı." Daha önce: *"Allah... alemler üzerine seçti."* ifadesini tefsir ederken, ayetin orijinalinde geçen "istifa"nın "ala" harf-i cerriyle geçişli kılınması, "öne geçirme" anlamını ifade ettiğini ve bunun "seçme, süzme" anlamını ifade eden yalın "istifa"dan farklı olduğunu belirtmiştik. Buna göre, Meryem'in alemler üzerine seçilmesi, kadınların öncüsü kılınması demektir.

Acaba bu ayette sözü edilen öncülük ve öne geçirilme durumu her açıdan mı, yoksa bazı açıdan mı söz konusudur? *"Hani melekler dediler ki: "Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor."* ifadesiyle birlikte: *"Irzını koruyan Meryem; biz ona kendi Ruhumuzdan üfledik, onu ve çocuğunu insanlığa bir ayet kıldık."* (Enbiyâ, 91) *"İmrân'ın kızı Meryem'i de. Ki o kendi ırzını korumuştu. Böylece biz ona Ruhumuzdan üfledik. O da Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti. O, Rabbine gönülden bağlı olanlardandı."* (Tahrim, 12) ayetlerinin zahirini incelediğimizde, Hz. Mesih'i olağanüstü bir şekilde doğurmaktan başka, diğer kadınlardan farklı bir özelliğinden söz edilmediğini görürüz. Şu halde, Hz. Meryem Hz. İsa Mesih'i (a.s.) olağanüstü bir şekilde dünyaya getirmesi için alemlerdeki kadınlardan üstün kılınmış, onların önüne geçirilmiştir.

Ayetlerde işaret edilen, onun arındırıldığına, Allah'ın kelimelerini ve kitaplarını tasdik ettiğine, gönülden itaat ettiğine ve "Muhaddes" olduğuna ilişkin hususlar, salt ona özgü ayrıcalıklar değildir. Onun dışında başka kadınlar da bu özelliklere sahip kılınmışlardır. "O, yalnızca kendi dönemindeki dünya kadınlarından üstün kılınmıştı." şeklindeki değerlendirme de ayetin mutlak ifadesiyle örtüşmüyor.

"Ey Meryem, Rabbine gönülden itaatte bulun, secde et ve rüku edenlerle birlikte rüku et." Ayetin orijinalinde geçen "Kunut" kelimesi, dil bilimcilerine göre, gönülden boyun eğme nitelikli itaat demektir. "Secde" bilinen harekettir. "Rüku" ise, bükülme veya genel anlamda eğilme, zelil olma demektir.

Seslenme eylemi, seslenilenin dikkatini çekmeye ve zihnini seslenene yöneltmeye dönük bir hareket olduğu için, bu konumda seslenmenin iki kere tekrarlanmasıyla verilmek istenen mesaj şudur: "Senin-

le ilgili verdiğimiz bir haberden sonra bir haber daha vardır. İkisini de dinle ve ikisine de kulak ver. Birisi: Allah'ın sana bahşettiği makamdır ve bu senin Allah katındaki ödülündür. İkincisi: Buna karşılık olarak senin yerine getirmek durumunda olduğun kulluk görevidir. Bu da Allah'ın senin üzerindeki hakkıdır. Bu, kulluğun yerine getirilmesini ve bahşedilen makamdan dolayı şükredilmesini ifade eder. Bu yorumun doğal sonucu olarak: *"Ey Meryem, Rabbine gönülden itaatte bulun."* ifadesi: *"Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti…"* ifadesinin ayrıntısı olarak belirginleşiyor. Yâni: Böyle olduğuna göre gönülden itaatte bulun, secde et ve rükuda bulunanlarla birlikte rüku et."

Bu üç kulluk eyleminden her birinin, önceki ayette zikredilen üç özelliğin belirtisi olması uzak bir ihtimal değildir. Ancak bu bağlantının da pek net olmadığı gözden ırak tutulmamalıdır. Bununla beraber böyle bir karşılığın üzerinde düşünülmesi yerinde olur.

"Bunlar, gayb haberlerindendir; bunları sana vahyediyoruz." Yüce Allah'ın Hz. Meryem'le ilgili bu olayları gayb haberleri olarak nitelendirmesi, Hz.Yusuf olayını Peygamberine anlattığı gayb haberi olarak nitelemesine benziyor: *"Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Yoksa onlar o hileli düzeni kurarlarken, yapacakları işe topluca karar verdikleri zaman sen yanlarında değildin..."* (Yusuf, 102) Ehl-i Kitabın da yanında bu tür bilgilerin olmasına gelince, bunlara itibar edilmez. Çünkü tahrifçilerin tahrifinden geri sağlıklı bir şey kalmamıştır. Nitekim, Yüce Allah'ın Kur'an'da Zekeriya kıssası ile ilgili olarak anlattığı bir çok olay, Eski ve Yeni Ahitlerde yer almamaktadır. İşin bu yönünü: *"Kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin."* ifadesi de desteklemektedir.

Ayrıca, bunların gayb haberleri olarak nitelendirilmesinin bir başka sebebi de Peygamberimizin (s.a.a) ve kavminin ümmi olmalarıydı. Onlar, bu kıssaları bilmezlerdi ve bunları semavi kitaplardan da okumamışlardı. Nitekim yüce Allah Nuh'un kıssasını aktardıktan sonra Peygamberimize hitaben şöyle buyuruyor: *"Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bunları sen ve kavmin bundan önce bilmiyordunuz."* (Hûd, 49) Dolayısıyla ilk değerlendirme, ayetin akışına daha uygundur.

"Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin..."

Ayette geçen "kalem"den maksat, kur'a atmak için atılan oktur. Buna "sehm" adı da verilir. Çoğulu "eklam"dır. Dolayısıyla: *"Kalemlerini atarlarken."* ifadesi, "Meryem'in bakımını kim üstlenecek diye kur'a oklarını atarlarken" anlamında kullanılmıştır.

Bu cümle gösteriyor ki: *"...çekişirlerken de yanlarında değildin."* ifadesinde işaret edilen "çekişme"den maksat, Meryem'in sorumluluğunu alma hususunda çekişmeleri ve yarışmalarıdır. Bu da gösteriyor ki, onlar kura atmaya karar verinceye kadar bu yöndeki isteklerinden vazgeçmemişlerdir. Nitekim kura atarlar ve kurada Zekeriya çıkar. Ve o Meryem'in sorumluluğunu üstlenir. *"Zekeriya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi."* ifadesi bunu göstermektedir.

Bazıları bir diğer ihtimale dikkat çekiyorlar: "Buna göre, bu çekişme ve kur'a atma olayı, Meryem'in büyümesinden ve Zekeriya'nın sorumluluğunu yerine getirmekten aciz olmasından sonra gerçekleşmiştir." Böyle bir ihtimali düşünmelerinin sebebi, kur'a atma ve çekişme olayının, onun doğum yapmasının ve seçildiğinin vurgulanmasının ardından söz edilmiş olması ve Zekeriya'nın da onun sorumluluğunu üstlenmesi kıssanın esnasında zikredilmesi olsa gerektir. Dolayısıyla sorumluluğu üstlenme olayı, iki olay halinde gerçekleşmiştir.

Buna karşılık olarak biz deriz ki: Bir davayı pekiştirmek için bir kıssada geçen bazı olayları tekrar etmenin veya tekrarı andıran bir üslup kullanmanın herhangi bir sakıncası yoktur. Benzeri bir ifade tarzına Yusuf kıssasında da tanık oluyoruz. Burada yüce Allah, kıssayı anlattıktan sonra şöyle buyuruyor: *"Bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Yoksa onlar, o hileli düzeni kurarlarken, yapacakları işe topluca karar verdikleri zaman sen yanlarında değildin."* (Yusuf, 102) Bununla, kıssanın başında geçen şu ayetin içeriğine işaret ediliyor: *"Onlar şöyle demişti: "Yusuf ve kardeşi babanıza bizden daha sevgilidir; oysa ki biz, birbirini pekiştiren bir topluluğuz... Eğer mutlaka yapacaksanız, öldürmeyin Yusuf'u, onu kuyunun derinliklerine bırakıverin de bir yolcu kafilesi alsın."* (Yusuf, 8-10)

"Hani melekler dediler ki: "Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor..." Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, bu müjde, başka bir yerde şu şekilde işaret edilen olaydır: *"Böylece ona Ruhumuzu göndermiştik, o da, düzgün bir beşer kılığında görünmüştü. Demişti ki: "Gerçekten ben, senden Rahman*

olan Allah'a sığınırım. Eğer takva sahibiysen bana yaklaşma." Demişti ki: "Ben, yalnızca Rabbinden gelen bir elçiyim; sana tertemiz bir erkek çocuk armağan etmek için buradayım." (Meryem, 17-19) Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette meleklere nispet edilen müjdeleme eylemi, Meryem suresinin ilgili ayetlerinde yalnızca Ruh'a nispet ediliyor.

Müjdeleyen kimselerin farklılığı bağlamında denilmiştir ki: "Meleklerden maksat Cebrail'dir. Onun konumunu yüceltmek için çoğul ifade kullanılmıştır. Tıpkı birinin şöyle demesi gibi: "Falan adam yolculuk yaptı; hayvanların sırtına bindi, gemilere bindi." Oysa bu adam yalnızca bir hayvana ve bir gemiye binmiştir. Yine derler ki: "İnsanlar ona şöyle dediler." Oysa, diyen sadece bir kişidir. Tıpkı önceki ayette, Zekeriya kıssasıyla ilgili olarak: *"Melekler ona seslendi."* şeklinde çoğul bir ifade kullanıldıktan sonra: *"Böyledir" dedi. "Allah dilediğini yapar."* ifadesinde "tekil" bir hitap şeklinin seçilmesi gibi."

Bazıları da şöyle demiştir: "Cebrail'le birlikte başka melekler de vardı ve bunlar hep birlikte Meryem'e seslendiler."

Meleklerden söz eden ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman, şu sonucu elde ediyoruz: Melekler arasında makam açısından öncelik ve sonralık vardır. Daha gerideki bir makamda bulunan bir melek, daha ileri makamda olan bir meleğin emrine kayıtsız şartsız uymak zorundadır. Öyle ki, daha gerideki bir makama sahip bulunan meleğin fiili, önceki makamda olan meleğin fiilinin aynısı, sözü de onun sözünün aynısıdır. Tıpkı organlarımız ve güçlerimiz tarafından sergilenen fiillerin, ayrı ayrı değerlendirilmek yerine, topluca bizim fiillerimiz olarak değerlendirmeleri örneğinde gözlemleyip algıladığımız gibi. Sözgelimi şöyle dersin: "Onu gözlerim gördü. Kulaklarım onu duydu. Ben gördüm ve ben duydum." Yine denilir ki: "O işi organlarım yaptı. Ellerim yazdı. Parmaklarım resmetti. Ben yaptım. Ben yazdım."

Aynı şekilde, izlenen meleklerin fiilleri ayniyle izleyen ve emre uyan meleklerin fiilleridir. Sözleri onların sözleridir ve hiç bir ihtilaf olmaz. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Allah, ölecekleri zaman canlarını alır."* (Zümer, 42) Bu ayette ruhları kabzetme fiilini yüce Allah kendisine nispet ediyor. Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"De ki: "Size vekil kılınan ölüm meleği, hayatınıza son verecektir."* (Secde, 11) Bu Ayette de aynı fiil, ölüm meleğine nispet edilmiştir.

Başka bir ayette ise şöyle bir ifadeye yer veriliyor: *"Sonunda sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, elçilerimiz onun hayatına son verirler* . (En'âm, 61) Bu Ayette de hayata son verme fiili bir grup meleğe nispet ediliyor.

Şu ayetleri de buna örnek gösterebiliriz:*"Biz sana vahyettik."* (Nisâ, 163) *"Onu Ruh-ul Emin indirdi, senin kalbinin üzerine…"* (Şuâra, 193-194) *"Cibril'e kim düşman ise, bilsin ki gerçekten onu senin kalbine indiren odur."* (Bakara, 97) *"Hayır; o bir hatırlatmadır. Artık dileyen onu düşünüp, öğüt alır. O, şerefli üstün sahifelerdedir. Yüceltmiş, tertemiz kılınmış (sahifeler). Yazıcıların ellerinde. Değerli, iyi (yazıcıların)."* (Abese, 11-16)

Böylece, Cebrail'in verdiği müjdenin, kendi emrinde olan bir grup meleğin verdiği müjdenin ta kendisi olduğu anlaşılıyor. Cebrail meleklerin liderlerindendir. En gözde olanlarındandır. Nitekim şu ayet-i kerime bunu gösteriyor: *"Şüphesiz o, üstün onur sahibi bir elçinin gerçekten sözüdür. Bu elçi bir güç sahibidir, arşın sahibi katında şereflidir. Ona itaat edilir, sonra güvenilirdir."* (Tekvir, 19-21) İnşallah Fâtir suresini tefsir ederken, bu konuda ayrıntılı, daha açıklayıcı bilgiler sunacağız.

Bu söylediklerimizi, bir sonraki ayette yer alan şu ifade de desteklemektedir: *"Böyledir" dedi, "Allah dilediğini yapar."* Bu ifadenin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, bunu söyleyen yüce Allah'tır. Oysa, Meryem suresinde bu söz, Ruh'a nispet edilmiştir: *"Demişti ki: "Ben, yalnızca Rabbinden gelen bir elçiyim, sana tertemiz bir erkek çocuk armağan etmek için buradayım." O: "Benim nasıl bir erkek çocuğum olabilir? Bana hiç bir beşer dokunmamışken ve ben azgın, iffetsiz bir kadın değilken" dedi. "İşte böyle" dedi. "Rabbin dedi ki: "Bu benim için kolaydır."* (Meryem, 19-21)

Meleklerin ve Ruh'un (Cebrail) Meryem'le konuşması, onun "muhaddese" olduğunu gösterir. Hatta, aynı kıssa ile ilgili olarak Meryem suresinde şöyle bir ifadeye yer veriliyor: *"Böylece ona Ruhumuzu göndermiştik,o da, düzgün bir beşer kılığında görünmüştü."* (Meryem, 17) Bu ayet, onun meleğin sesini duymaktan öte, onun kendisini de gördüğünü ortaya koyuyor. İnşallah, rivayetler bölümünde, bu konuyu bütünleyici nitelikte ayrıntılı bir açıklamaya yer vereceğiz.

"Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir." Daha önce: *"İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık."* (Bakara, 253) ayetini tefsir ederken, Allah-u Teâla'nın kelamının ne anlam ifade ettiğini belirtmiştik.

"el-Kelimetu" ve "el-kelimu" tıpkı "et-temretu" ve "et-temru" gibi cins ve ferd için kullanılır. "Kelime" bir anlama delalet eden tek lafız için kullanılır. Öte yandan bir cümle için de kullanılır. Bu cümlenin "Zeyd ayaktadır." ifadesinde olduğu gibi, ardından sessiz kalınabilir olması ile: "Eğer Zeyd ayaktaysa…" ifadesindeki gibi, ardından sessiz kalınamaz türden olması arasında herhangi bir fark yoktur. Bu; ifadenin gramatik yönü. Kur'an terminolojisine gelince; ki yüce Allah'a nispet edilen "Kelime"yi kastediyoruz, bununla yüce Allah'ın irade ettiği bir şeyin meydana getirilmesi kastediliyor. Bu da yüce Allah'ın dilediği bir şeye "ol" demesidir veya vahiy ve ilham yoluyla bildirdiği sözdür.

Tefsirini sunduğumuz ayetteki "kelime" ile neyin kastedildiği hususunda, ileri sürülen bir görüş şudur: "Ondan maksat, Mesih'tir. Çünkü ondan önce gelen peygamberler, özellikle İsrailoğullarına gönderilen peygamberler, onu İsrailoğullarının kurtarıcısı olarak müjdelemişlerdir. Benzeri bir meseleyle ilgili olarak: "Bu benim söylediğim sözdür, kelimemdir." denir. Yüce Allah'ın Hz. Musa ile ilgili olarak söylediklerini de buna örnek gösterebiliriz: *"Rabbinin İsrailoğullarına olan o güzel sözü, sabretmeleri dolayısıyla tamamlandı."* (A'râf, 137)

Fakat, Eski ve Yeni Ahit'ler, bu yaklaşımı destekleyen ifadeler içermelerine karşın, Kur'an'da buna ilişkin bir ifadeye rastlanmamaktadır. Tam tersine, Kur'an, İsa'yı müjdeleyici olarak nitelendirir, müjdelenen olarak değil. Kaldı ki: *"Adı... Mesih'tir."* ifadesinin akışı da bu değerlendirmeyle bağdaşmıyor. Çünkü bu durumda "kelime" ile kastedilen, daha önce haber verilen İsa'nın ortaya çıkışıdır, İsa'nın kendisi değil. *"Adı... Mesih'tir."* ifadesinin zahiri gösteriyor ki, Mesih "kelime"nin adıdır, hakkında söz geçmiş kimsenin değil.

Bu hususta ikinci bir görüş de şöyle diyor: "Kelime"den maksat, Hz. İsa'dır. Çünkü İsa, yüce Allah'ın Tevrat'la neyi kastettiğini açıklamakla görevlendirilmiştir. O Yahudilerin gerçekleştirdikleri tahrifatları açıklamış ve dinde ihtilafa düştükleri hususları ortaya koymuştur. Nitekim yüce Allah, onun İsrailoğullarına şöyle hitap ettiğini bildiriyor:

"...ve hakkında ihtilafa düştüklerinizin bir kısmını size açıklamak için..." (Zuhruf, 63)" Fakat bu değerlendirme, bu tarz bir yorumu gerektirici incelikleri yakalamamış değildir; ancak bunu destekleyecek karinelerden yoksundur.

Bir başkası da diyor ki: "Ondan maksat, müjdenin kendisidir. Yâni, onun İsa'ya hamile kalacağı ve onu doğuracağı haberi. Dolayısıyla: *"Kendisinden bir kelime ile müjdeliyor."* sözünün anlamı: "Sana bir müjdeyi müjdelemektedir ki: Sen İsa'yı, sana bir beşer dokunmaksızın babasız olarak doğuracaksın." Ancak bu değerlendirme de, ayetin akışının sonunda yer alan: *"Adı... Mesih'tir."* ifadesiyle bağdaşmıyor.

Bazıları da şöyle diyorlar: "Bundan maksat, onun "yaratma kelimesi" yâni "ol" sözü olması açısından, İsa'dır. Bütün insanlar var etme kelimesi olan "ol" ile yaratılmış olmalarına rağmen özellikle İsa'nın bu ifadeye özgü kılınmasının nedeni ise şudur: İnsanlığın diğer bireylerinin doğumu, normal yollardan ve alışılagelen sebepler sonucu gerçekleşmiştir. Erkeğin döl suyunun kadının yumurtasını döllemesi yâni. Normal etkenler belirleyici olmuşlardır. Bu yüzden hamilelik diğer sebeplerle birlikte kadın erkek birleşmesine nispet edilir. Ancak İsa'nın ana rahmine düşmesi bu yolla gerçekleşmemiştir. Bir insanın dünyaya gelişini aşamalı kılan bazı nedenlerin onun doğumunda rol oynamadıklarını görüyoruz. Dolayısıyla onun doğumu, araya normal etkenler girmeksizin doğrudan evrensel var etme sözü olan "ol" kelimesiyle gerçekleşmiştir. Böylece o da "kelime"nin kendisi olmuştur. Nitekim şu ayetler de bu yaklaşımı desteklemektedir. *"Allah'ın kelimesidir. Onu Meryem'e yöneltmiştir ve O'ndan bir ruhtur."* (Nisâ, 171) Yine tefsirini sunduğumuz bu ayetlerin sonundaki şu ifade de bunu destekler niteliktedir: *"Şüphesiz , Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona "ol" demesiyle o da hemen oluverdi."* Yukarıda sunduğumuz farklı yaklaşımların en güzeli budur.

"Mesih" meshedilmiş demektir. İsa'nın bu şekilde isimlendirilmesi, uğur ve bereketle meshedilmiş olmasından veya günahlardan arındırmak üzere meshedilmesi veya bereketlensin diye diğer peygamberler gibi zeytinyağıyla meshedilmesi veya şeytandan korunsun diye, doğarken Cebrail'in kanatlarıyla meshedilmesi dolayısıyladır. Ya da onun, yetimlerin başlarını sıvazlaması veya körlerin gözlerini elleriyle

meshetmesi ve onların da görmeye başlaması yahut da onun ellediği, meshettiği tüm hastaların iyileşmesi içindir. Hz. İsa'nın "Mesih" olarak isimlendirilmesinin nedeni bağlamında ortaya konan görüşler bunlardır.

Fakat, bu çerçevede göz önünde bulundurulması gereken bir husus daha vardır. Şöyle ki: Bu söz, Cebrail'in Meryem'e verdiği müjdenin kapsamında geçiyor. Nitekim yüce Allah bunu şöyle ifade ediyor: *"Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir."* Bu kelime, Eski ve Yeni Ahit'te geçen "Meşiha" kelimesinin Arapça'daki telâffuzudur. Bundan şu sonuç çıkıyor: İsrailoğullarından bir kimse krallığa geçince, kâhinler onu kutsal yağla meshederlerdi, ki mülkü mübarek olsun. Böylece yağ sürülen krallara "Meşiha" derlerdi. Bunun anlamı da ya "kral" ya da "kutlu"dur.

Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla, onun "Meşiha" olarak isimlendirilmesi, ona ilişkin müjdenin krallığını da içeriyor olmasındandır. Söylendiğine göre, İsrailoğulları arasında bir kral ortaya çıkacak, onları kurtaracaktır. Bunu, Meryem'e müjdenin verilişini tasvir eden Luka İncili'nden de algılayabiliyoruz: "Melek onun yanına girdiğinde: "Sana selam olsun" dedi, "ey Rabbin nimetlerine bolca kavuşan ve ey ki, sen kadınlar içinde mübarek kılındın." Onun bu sözlerden huzursuz olduğunu ve bu selamın ne anlama geldiğini düşünmeye başladığını görünce, melek ona şöyle dedi: "Korkma ey Meryem! Sen Allah katında büyük bir nimet elde ettin. Sen bir oğula gebe kalacaksın ve onu doğuracaksın. Onun ismini Yesu olarak koyacaksın. Bu büyük olacaktır ve Yücenin oğlu olarak çağırılacaktır. Rab ona babası Davad'un tahtını verecektir. Yakub'un evine sonsuza dek sahip olacaktır ve onun mülkü hiçbir zaman son bulmayacaktır." (Luka İncili: 1-34)

Bu yüzden Yahudiler müjdenin krallığı da kapsadığını, bununsa İsa (a.s) ile örtüşmediğini ve onun yaşadığı ve davetini sunduğu dönemde kral olmadığını gerekçe göstererek Hz. İsa'nın peygamberliğini kabul etmemişlerdir. Belki de bundan dolayı Hıristiyanlar ve bazı Müslüman müfessirler, krallıktan maksadın şeklî saltanattan çok manevî krallık olduğunu belirtme gereğini duymuşlardır.

Ben derim ki: Şöyle bir yaklaşım içine girilmiş olması uzak bir ihtimal değildir ki: Müjde kapsamında, onun adının "Mesih" olarak

belirtilmesi, onun mübarek kılındığına yönelik bir işarettir. Çünkü Yahudilerde "yağlama", kutsama aracı olarak kullanılırdı. Bunu şu ayet de desteklemektedir: *"Dedi ki: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Allah bana kitabı verdi ve beni peygamber kıldı. Nerede olursam olayım, beni kutlu kıldı."* (Meryem, 30-31)

İsa'nın aslı "Yeşu"dur. Bu kelime, kurtarıcı olarak tercüme edilmiştir. Bazı rivayetlerde "yaişu=yaşar" olarak tercüme edildiğini görüyoruz. Bu isimlendirme, onunla Zekeriya'nın oğlu "Yahya=yaşar" peygamber arasındaki tam benzerliğe de uygun düşüyor.

Hitap Meryem'e yönelik olduğu halde, İsa isminin "Meryem oğlu" sıfatıyla birlikte anılması, onun babasız olarak yaratıldığına dikkat çekmek içindir. Bir de onun bu nitelikle anılacağını, bu mucizede Meryem'in de ona ortak olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onu ve çocuğunu insanlığa bir ayet kıldık."* (Enbiyâ, 91)

"Dünyada da ahirette de onurlu, saygın ve (Allah'a) yakın olanlardandır." Ayetin orijinalinde geçen ve "vecihen" kelimesinin mastarı olan "el-vicahe", gözde ve kabul görmüş demektir. İsa'nın (a.s) dünyada kabul gördüğü açık bir gerçektir. Yine Kur'an'ın nassı onun ahirette de kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

"Mukarrebin=yakınlaştırılmışlar" kelimesi ile neyin kastedildiği malumdur. Bununla demek isteniyor ki: O, Allah katında yakın kılınmış, Allah'a yakın velilerin ve meleklerin safına girdirilmiştir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Mesih ve yakınlaştırılmış melekler, Allah'a kul olmaktan kesinlikle çekimser kalmazlar."* (Enbiyâ,172) Yüce Allah bir yerde "yakınlaştırma"nın anlamını şu şekilde açıklar: *"Vakıa vuku bulduğu zaman... ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman... yarışıp öne geçenler de, öne geçmiş öncülerdir. İşte onlar, yakınlaştırılmış olanlardır."* (Vakıa, 1-11)

Görüldüğü gibi yüce Allah, "yakınlaştırılma"nın anlamını, insanın, bütün insanlara, daha doğrusu bütün varlıklara zorunlu kılınmış Allah'a dönüş yolundaki yürüyüşü esnasında diğer insan bireylerini geride bırakması, dolayısıyla Allah'a yaklaşma şeklinde açıklamaktadır. Başka bir yerde de şöyle buyuruluyor: *"Ey insan, gerçekten sen, hiç durmaksızın Rabbine doğru bir çaba harcayıp durmaktasın; sonunda*

O'na varacaksın." (İnşikak, 6) *"Haberiniz olsun; işler Allah'a döner."* (Şurâ, 53)

"Yakınlaştırılmışlığın" insanlardan ve meleklerden bazı bireylerin niteliği olduğunu öğrendiğine göre, zorunlu olarak bunun çalışmayla elde edilen bir makam olmadığını da bilirsin. Çünkü melekler Allah katındaki makamlarını çalışmayla elde etmezler. Bunun bazı meleklere ilahi bir bağış olarak ve bazı insanlara da amellerinin karşılığı olarak verilmiş bir makam olması muhtemeldir.

"Dünyada da ahirette de onurlu, saygın..." ifadesi cümle içinde gramer açısından "hal" işlevini görür. Yine bu cümleye atfedilen: *"yakın olanlardandır."*, *"konuşacak."*, *"ve (o) iyilerdendir."* ve *"...elçi kılacak."* ifadeleri de "hal"dir.

"Beşikte ve yetişkinlik halinde insanlarla konuşacak." Ayette geçen "el-mehd" çocuklar için hazırlanan kundak, beşik demektir. "el-Kehl" ise, gençlikle yaşlılık arasındaki erişkinlik dönemine denir. Bu dönemde insan güçlü-kuvvetli, normal bir kimse olur. Bu yüzden denilmiştir ki: "Erişkin, saçına ak düşen kimseye denir." Bazıları da: "Erişkin, otuz dört yaşına giren kimseye denir." demişlerdir. Kelimenin hangi anlamı esas alınırsa alınsın, burada onun erişkinlik çağına kadar yaşayacağına işaret ediliyor ki, bu da Meryem'e yönelik bir diğer müjdedir.

Bu açık ifade karşısında, İncillerde Hz. İsa'nın sadece otuz üç yıl yaşadığına ilişkin açıklamayı ihtiyatla karşılamamız gerektiği ortadadır. Bu yüzden bazıları: "Onun erişkinlikte insanlarla konuşması, gökten inişinden sonra gerçekleşecektir. Çünkü o, yeryüzünde erişkinlik çağına ulaşacak kadar kalmamıştır." demişlerdir. Diğer bazıları ise: "Tarihsel araştırmalar, İncillerin bildirdiğinin aksine, İsa'nın altmış dört yıl kadar yaşadığını ortaya koymuştur." demişlerdir.

"Beşikte ve yetişkinlik halinde..." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla, Hz. İsa'nın ömrü yaşlılık çağına ulaşmadan erişkinlik döneminde sona ermiştir. Dolayısıyla bu ayetten onun insanlarla konuşmasının, ömrünün başlangıç noktası olan çocukluk dönemi ile bitiş noktası olan erişkinlik dönemi olduğunu algılıyoruz.

Çocuklar, genellikle dünyaya geldikleri ilk günden itibaren kundağa sarılıp beşiğe konurlar. Bu durum iki yaşına kadar, genellikle de ondan önce emeklemeye, ardından yürümeye başlayıncaya kadar sü-

rer. Bu ise, çocukların konuşmaya başladıkları dönemdir. Şu halde, çocuğun beşikte konuşması, özü itibariyle bir mucize değildir; ancak ayetten anladığımız kadarıyla o, beşikte insanlarla, bir erişkinin konuşmasını andıracak şekilde konuşmuştur. Diğer bir ifadeyle Hz. İsa, erişkinken insanlarla nasıl tam ve anlaşılır konuşmuşsa, beşikteyken de öyle konuşmuştur. Beşikteki bir çocuğun konuşması, ancak bu şekilde mucize sayılabilir.

Ancak, kıssanın Meryem suresindeki anlatımında, onun insanlarla konuşmasının, Hz. Meryem'in onu doğurduktan sonra insanların arasına getirdiği ilk anda gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Bir çocuğun dünyaya geldiği ilk andan itibaren konuşması, hiç kuşkusuz olağanüstü bir olaydır, bir mucizedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Böylece onu taşıyarak kavmine geldi. Dediler ki: "Ey Meryem, sen gerçekten şaşırtıcı bir şey yaptın. Ey Harun'un kız kardeşi, senin baban kötü bir kişi değildi ve annen de azgın, iffetsiz bir kadın değildi." Bunun üzerine ona (çocuğa) işaret etti. Dediler ki: "Henüz beşikte olan bir çocukla biz nasıl konuşabiliriz?" İsa dedi ki: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Allah bana Kitabı verdi ve beni peygamber kıldı. Nerede olursam olayım, beni kutlu kıldı."* (Meryem, 27-31)

"Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken, benim nasıl bir çocuğum olur?" Kendisiyle konuşan kimse "Ruh=Cebrail" olduğu halde, onun doğrudan Rabbine hitaben konuşması -daha önce söylediğimiz gibi- şundan ileri geliyor ki: Meleklerin ve Ruh'un hitabı ve sözü, yüce Allah'ın sözü ve kelamı demektir. Çünkü o, kendisine hitapedenin insan şekline girmiş Ruh veya meleklerin olduğunu bilse de kendisiyle konuşanın yüce Allah olduğunu biliyordu. Bu yüzden doğrudan Rabbine hitabetti.

Konuşmanın: *"Rabbim, beni geri çevirin."* (Mü'minun, 99) ayetinde olduğu gibi, ifadenin akışı içinde ara cümlecik konumunda yer verilen bir yardım isteme niteliğinde olması da mümkündür.

"İşte böyledir. Allah neyi dilerse yaratır" dedi. Bir işin olmasına karar verdi mi, yalnızca ona "ol" der, o da hemen oluverir." Daha önce, bu cevabın Meryem suresindeki: *"İşte böyle" dedi. "Rabbin dedi ki: "Bu benim için kolaydır. Onu insanlara bir ayet ve bizden bir rahmet kılmak için." Ve iş de olup bitmişti."* (Meryem, 21) ayetiyle birlikte etüt edilmesi durumunda: *"İşte böyledir."*

ifadesinin tam bir söz olduğunu ve açılımının da şöyle olduğunu ortaya koyar: "İş böyledir." Yâni, müjdelenen iş, kararlaştırılmıştır, gerçekleşmesi kaçınılmazdır.

Böyle bir iş karşısında şaşırmak, ancak yüce Allah'ın bunu yapamayacağının veya bu işin O'na zor geleceğinin düşünülmesi durumunda söz konusu olabilir. Oysa O'nun gücü sınırsızdır; dilediğini yapar. Zorluğuna ve meşakkatliğine gelince; zorluk ve meşakkatlilik ancak, sebeplere başvurularak gerçekleştirilen işler için söz konusu olabilir. Bir şeyin öncülleri, sebepleri arttıkça, çoğaldıkça, işin zorluğu da o oranda artar. Halbuki yüce Allah, yarattığı şeyleri sebepler aracılığıyla yaratmaz. Tam tersine bir işin olmasına karar verdiği zaman ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir.

Bundan da anlaşılıyor ki: *"İşte böyledir."* ifadesi, tam bir cümledir. Bununla Meryem'in endişelerinin ve telaşının giderilmesi amaçlanmıştır. *"Allah neyi dilerse yaratır."* ifadesi, şaşırmaya neden olduğu varsayılan "güç yetirememe" ihtimalini geçersiz kılmaya dönüktür. *"Bir işin olmasına karar verdi mi"* ifadesi de zorluk ve meşakkatlilik ihtimalinin akla gelmesini önlemeye dönüktür.

"Ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek." Kitab ve hikmet kelimelerinin başındaki "el" takısı, tür bildirmeye yöneliktir. Daha önce "el-kitab"ın insanlar arasındaki ihtilafları kaldırma amacına yönelik vahiy, "el-hikmet"in de inanç veya davranışla yararlı bilgi olduğunu belirtmiştik. Bu açıdan her ikisi de hikmet içeren kitaplar olmalarına karşın Tevrat ve İncil'in, kitap ve hikmete atfedilmiş olmaları, türden sonra o türün bir ferdinin, özel olarak zikerdilmesi önem taşıdığı için söz konusu edilmesinin bir örneğidir. "el-Kitab" kelimesinin başındaki "el" takısı, istiğrak ve kapsama için değildir. Bunu da şu ayetten anlıyoruz: *"İsa açık belgelerle gelince, dedi ki: "Ben size bir hikmetle geldim ve hakkında ihtilafa düştüklerinizin bir kısmını size açıklamak için de. Öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin."* (Zuhruf, 63)

Tevrat'a gelince; Kur'an'da onunla ilgili açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, yüce Allah onu sözleşme zamanlarında levhalara yazılı olarak Hz. Musa'ya vahiy yoluyla indirmiştir. A'râf suresinde bu konuya değinilir. Bugün Yahudilerin elinde bulunan kutsal kitaba gelince; onlar Babil kralı Buhtunnussar zamanında İran kralı Koreş zamanına

kadarki, dönemde bununla bağlantılarının kesildiğini kabul ediyorlar. Şu kadarı var ki Kur'an, Peygamberimizin (s.a.a) zamanında Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın üzerinde bazı oynamalar ve tahrifatlar yapılmış olmasına karşın, orijinal Tevrat'tan temelden farklı olduğunu söylemiyor. Kur'an ayetlerinin buna yönelik kanıtsallıkları son derece açıktır.

İncil'in anlamı, müjdedir. Kur'an, onun İsa peygambere indirilen ayrı bir kitap olduğunu belirtir. O, sırf İsa'ya (a.s) özgü bir vahiydir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O, Tevrat'ı ve İncil'i de indirmişti. Bundan önce insanlar için bir hidayet idiler."* (Âl-i İmrân, 4) Bugün Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimlerine nispet edilen İnciller, Hz. İsa'dan (a.s) sonra kaleme alınmışlardır.

Yine bu ayetten anlıyoruz ki Tevrat, sadece şer'i hükümler içeriyordu ve İncil yalnızca bazı eski hükümleri nesheden (yürürlülükten kaldıran) birtakım yeni hükümler dışında hukuk sistemi adına herhangi bir şey içermiyordu. Şu ayetler bunu ortaya koyuyor: *" Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere..."* (Âl-i İmrân) *"Ona içinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan ve muttakiler için yol gösterici ve öğüt olan İncil'i verdik. İncil sahipleri Allah'ın onda indirdikleriyle hükmetsinler."* (Mâide, 46-47) Bu ayetten hareketle İncil'de uygulaması gereken bazı hükümlerin yer aldığı sonucuna varılabilir.

Yine tefsirini sunduğumuz ayetten anlaşıldığı kadarıyla, İncil de tıpkı Tevrat gibi Peygamber Efendimize (s.a.a) ilişkin bir müjde içeriyordu. Nitekim bir başka ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar ki, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de geleceği yazılı bulacakları ümmi nebi olan elçiye uyarlar."* (A'râf, 157)

"İsrailoğullarına elçi kılacak." Bu ayetin zahiri Hz. İsa'nın (a.s) özel olarak İsrailoğullarına elçi olarak gönderildiğini ifade ediyor. Tıpkı Hz. Musa'nın onlara gönderilişini ifade eden ayetler gibi. Fakat biz daha önce *"İnsanlar tek ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi."* (Bakara, 213) ayetini tefsir ederken "Nübuvvet" kavramı üzerinde durmuş ve İsa'nın da tıpkı Musa gibi, bütün dünya halkına elçi olarak gönderilmiş bir ulu'l azm (çığıraçıcı) peygamber olduğunu ifade etmiştik.

Ancak, orada "Resul" ile "Nebi" arasındaki farkı vurgulamaya dönük olarak yaptığımız açıklamalar, sorunu çözücü niteliktedir. Şöyle ki: Nebilik, gönderiliş ve tebliğ ediş makamıdır. Resullük ise, özel elçilik misyonudur; insanlar arasında hakka dayalı olarak hükmetmeyi, ihtilafları çözmeyi gerektirir. Bu da ya muhatap kitleyi yerinde ve nimetler içinde bırakmak ya da yok etmek şeklinde gerçekleşir. Bunu şu ayetten de anlıyoruz: *"Her ümmetin bir resulü vardır. Onlara resulleri geldiği zaman aralarında adaletle hüküm verirler."* (Yunus, 47)

Diğer bir ifadeyle: Nebi, insanlara dini açıklamak üzere gönderilmiş kimseye denir. Resul ise, özel bir açıklamada bulunmak üzere gönderilmiş kimsedir. Bu özel açıklamanın reddi, helak olmayı, kabulü de nimetler içinde bir yaşam sürdürmeyi doğurur. Yüce Allah'ın Nuh, Hûd, Salih ve Şuayb gibi resullerin şahsında sunduğu açıklamalar, bunu destekliyor, daha doğrusu kanıtlıyor.

Durum böyle olduğuna göre, risaletin belli bir kavme yönelik olmasını, gönderilen peygamberin de sırf onlara hitap etmesini zorunlu kılmaz. Dolayısıyla belli bir kavme resul olarak gönderilen elçinin, hem onlara hem de diğer topluluklara gönderilmiş bir nebi olması mümkündür. Hz. Musa ve İsa gibi.

Kur'an'da buna ilişkin bir çok kanıt vardır: Hz. Musa'nın Firavun'a resul olarak gönderilişi: *"Firavun'a git, çünkü o azmış bulunuyor."* (Tâhâ, 24), sihirbazların İsrailoğullarına mensup olmadıkları halde Musa'ya iman ettiklerini açıklamaları ve bu imanlarının kabul edilmesi: *"Harun'un ve Musa'nın Rabbine iman ettik." dediler."* (Tâhâ, 70) Firavun'un kavmini davet etmesi: *"Andolsun, biz kendilerinden önce, Firavun'un kavmini de denedik. Onlara değerli bir elçi gelmişti."* (Duhan, 17) bunun en çarpıcı örnekleridir. Yine, insanların yaygın bir şekilde Hz. İsa'ya (a.s.) inanmaları da bunu göstermektedir. Nitekim Peygamber Efendimizin (s.a.a.) gönderilişinden önce Rumlar ve Fransızlar, Avusturyalılar, Prusyalılar (Almanlar), İngilizler gibi büyük batılı uluslar ve Necranlılar gibi doğulu topluluklar ona inanmışlardı. Ki bunların hiç birisi İsrailoğullarına mensup değildir. Kur'an Hıristiyanlardan söz ederken, sadece İsrailoğulları Hıristiyanlarını kastetmez. Tam tersine övgü ve yergi nitelikli değerlendirmelerinde tüm Hıristiyanları kasteder.

"Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben size çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratırı... Allah'ın izniyle... ölüleri diriltirim." Ayetin orijinalinde geçen "halk=yaratma" bir şeyin cüzlerini bir araya getirip oluşturma demektir. Burada, yaratmanın Allah'tan başkasına nispet edildiğini de görüyoruz. Bunu şu ayetten de algılıyoruz: *"Yaratıcıların en güzeli olan Allah ne yücedir."* (Mü'minun, 14)

Ayetin orijinalinde geçen "ekmeh" kelimesi, anadan doğma kör demektir. Rağıb'ın el-Müfredat'ta dediğine göre, kör olan kimse için de kullanılabilir. Nitekim "İki gözü kör oldu. Nihayet ak geldi üzerlerine" derler. Ayette geçen "ebres" kelimesi, alacalı demektir. Alaca, bilinen bir deri hastalığıdır.

"Ölüleri diriltirim." ifadesinde diriltme "ölüler"le ilintilendirilmiştir. "Ölüler" çoğul olduğuna göre, bundan, söz konusu işlemin bir kaç kez gerçekleştiğini algılayabiliriz.

"Allah'ın izniyle." ifadesi bütün bunların onun tarafından birer mucize olarak gerçekleştirildiklerini vurgulamaya, dayanaklarının yüce Allah olduğuna ve İsa'nın kendinden kaynaklanan bir husus olmadığına yöneliktir. Bu ifade bir kaç defa tekrarlanmıştır. Çünkü insanların bu hususta sapmaları, ondan sadır olan bu olağanüstü mucizelere kanıp onu tanrılaştırmaları yüksek bir ihtimaldir. Bu yüzden onun kendinden sözettiği, yaratma ve ölüleri diriltme gibi hususlara işaret ettiği her defasında *"Allah'ın izniyle."* kaydını düştüğünü ve sözlerinin sonunda şöyle dediğini görüyoruz: *"Gerçekten Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin; doğru yol işte budur."*

"Ben size... yaratırım." sözünün zahiri, bu sözleri kendisi tarafından, bir meydan okuma ve tartışma olmaksızın bilgi olarak sunulduğunu gösteriyor. Eğer bir bahaneyi ortadan kaldırmaya veya bir kanıtı gözler önüne sermeye dönük olsaydı, ifadenin içinde: "dilerseniz" veya "isterseniz" gibi bunu gösteren bir kayda yer verilmesi gerekirdi.

Ayrıca, yüce Allah'ın bir kıyamet sahnesinde, İsa'yla konuşmasını aktardığı ayetlerin akışı, bu mucizelerin, İsa tarafından gerçekleştirildiklerini kesin bir ifadeyle ortaya koymaktadır: *"Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa, sana ve annene olan nimetimi hatırla... İznimle çamurdan kuş şeklinde bir şeyi yaratıyordun da, yine iznimle ona*

üfürdüğünde bir kuş oluveriyordu. Doğuştan kör olanı, alacalıyı iznimle iyileştiriyordun, yine benim iznimle ölüleri hayata çıkarıyordun." (Mâide, 110)

Bu da gösteriyor ki, bazıları tarafından seslendirilen: "Bu ayet, en fazla şunu gösteriyor ki yüce Allah, Meryem oğlu İsa'ya bir sır verdi ve o bununla insanlara karşı haklılığını gösterdi, onlara meydan okudu. Eğer bu konuda bir istekleri olursa, bunu yerine getirip, aleyhlerine kanıt oluştururdu. Ama bunların tümünün veya bir kısmının gerçekleştiğini ayetten anlamak mümkün değildir." şeklindeki yorumlar yanlıştır.

"Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size haber veririm..." Bu, yüce Allah'ın kendine özgü kıldığı ve vahiy yoluyla bazı peygamberlerine bildirdiği gaybtan haber vermedir. İsa'nın bir diğer mucizesidir bu. Böyle bir gaybtan haber verme, kesin olarak gerçekleşmiş bir durumdur ve bunda kuşkuya yer yoktur. Çünkü insan, yediğinden veya evinde biriktirdiğinden kuşku duymaz.

Bu mucize, yüce Allah'ın izni olmaksızın gerçekleşmeyecek olmasına rağmen, ifadenin akışı için "Allah'ın izniyle" kaydına yer verilmemiştir. Oysa yüce Allah bir ayette: *"Hiçbir elçi, Allah'ın izni olmadan bir mucize getiremez."* (Mü'min, 78) buyuruyor. Bunun nedeni de söz konusu mucizeden "haber verme" olarak söz ediliyor olmasıdır. Bu ise, İsa (a.s) ile kâim olan bir sözdür, onun fiili olarak değerlendirilir. Dolayısıyla, yüce Allah'a nispet edilmesi yakışık olmaz. Ancak yaratma ve diriltme mucizelerinde durum farklıdır. Çünkü bunlar, gerçekte Allah'ın fiilleridir ve O'nun izni olmadan bir başkasına nispet edilmezler.

Ayrıca, sözü edilen diğer iki mucize, "haber verme" gibi değildirler. Bunlarla ilgili olarak insanların sapmaları, "haber verme" ile ilgili olarak sapmaktan çok daha hızlı gelişebilecek bir durumdur. Çünkü sıradan insanların kalpleri, en ufak bir vesvese ve demagoji sonucu kuş yaratan ve ölüleri dirilten bir kimsenin ilahlığını kabul ederler. Gaybi bilgilerden haber veren bir kimsenin ilahlığına inanmaksa, o kadar çabuk ve kolay gerçekleşmez. Çünkü böyle insanlar, bu tür haberlerin sırf Allah'a özgü bir bilgi olmadığını, riyazet çeken herkes veya gözbağcı bir kâhin için de elde edilebileceğini bilirler.

Dolayısıyla, söz konusu iki mucize gündeme geldiğinde "Allah'ın izniyle" kaydının düşünülmesi kaçınılmazdı. Aynı şekilde hastaları iyileştirmenin de yalnızca Allah'ın bahşettiği bir mucize olduğundan söz edilmesi yeterliydi. Özellikle hitap, kendilerine mü'min diyen bir kavme yönelikse… Bu nedenledir ki, ifadenin sonunda şöyle bir cümleye yer veriliyor: *"Şüphesiz, eğer inanmışsanız, bunda sizin için kesin bir ayet vardır."* Yâni eğer mü'min olduğunuza ilişkin iddianızda samimi iseniz, bunda sizin için kesin bir ayet vardır.

"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere..." ifadesi: *"İsrailoğullarına elçi kılacak."* ifadesine matuftur. Matuf, ifadenin tekellüm=birinci tekil şahıs kipi üzere olmasına karşın, matuf aleyhin (üzerine atfedilenin) gaip sigası=üçüncü tekil şahıs kipi üzere olması -ki *"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak ."* ifadesinde doğrudan İsa'nın konuşuyor olması, buna karşılık: *"İsrailoğullarına elçi kılacak..."* ifadesinde üçüncü tekil şahıs kipiyle söz edilmesi- atıf olayına zarar vermez. Çünkü: *"İsrailoğullarına elçi kılacak."* ifadesi, Hz. İsa'nın: *"Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim."* şeklindeki sözleriyle açıklanmıştır. Dolayısıyla, bu sayede ifadenin yönü, üçüncü tekil şahıs kipinden birinci tekil şahıs kipine döndürülmüş oluyor ve atıf işleminin geçerli olması sağlanıyor.

Hz. İsa'nın kendisinden önce gönderilen Tevrat'ı doğrulaması, önceki ayetteki kayda bakılırsa, yüce Allah'ın Tevrat'tan ona öğrettiği şeyleri tasdik etmesi anlamında kullanılmıştır. Bu, onun zamanında mevcut olan Tevrat'ı tamamen doğruladığı, dolayısıyla o dönemde Tevrat'ta tahrif yapılmadığı anlamına gelmez. Nitekim Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.a) Tevrat'ı tasdik etmesi de onun tahrif edilmediğini ifade etmez.

"Ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere…" Bilindiği gibi yüce Allah, İsrailoğullarına bazı temiz şeyleri haram kılmıştı. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm… nedeniyle, kendilerine helal kılınmış güzel şeyleri onlara haram kıldık."* (Nisâ, 160)

Bu ifadeden, Hz. İsa'nın, Yahudilere yazılmış bazı ağır hükümleri neshetmesi dışında, Tevrat'ın içerdiği hükümleri onayladığı sonucu çıkarılabilir. Bu yüzdendir ki: "İncil, şeriat içermez" denilmiştir. *"He-*

lal kılmak üzere..." ifadesi: *"Rabbinizden bir mucize..."* ifadesine atfedilmiştir. Cümlenin başındaki "lam" harfi, amaç bildiren türdendir. Dolayısıyla cümlenin anlamı şöyledir: "Ben, sizin üzerinize haram kılınmış bazı şeylerle ilgili hükümleri neshetmek üzere geldim."

"Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim." cümlesinin zahiri: *"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."* ifadesini açıklamaya dönük olduğunu gösteriyor. Ve mucize getirmenin bir ayrıntısı niteliğinde olduğunu gösteriyor; haramlardan bazısını helal kılmanın devamı değildir. Dolayısıyla, bazı zihinlerde oluşabilecek vehmi, kaldırma amacına yöneliktir. Aynı zamanda "Cümlenin yeniden tekrarlanmış olması, öncesi ile sonrasının birbirinden ayrılmasını sağlamak içindir, çünkü salt ayrılık, söz sanatında bir ayrıcalık sayılmaz." diyenlerin maksadı da bu olabilir.

"Gerçekten Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin." Hz. İsa bu sözü kendisini ilah olarak kabul edenlerin iddialarını çürütmek için söylüyor. Bunu söylerken, keskin ferasetiyle onların ileride kendisini ilahlaştıracaklarını seziyordu. Ya da ileride böyle bir durumun meydana geleceği, kendisine vahiy yoluyla bildirilmişti. Nitekim benzeri bir değerlendirmeyi: *"Kuş oluverir."* ve *"Ölüleri diriltirim."* ifadelerinin *"Allah'ın izniyle"* kaydıyla birlikte yer almış olması hakkında da yapmıştık. Ancak, yüce Allah'ın Hz. İsa'dan aktardığı: *"Ben onlara bana emrettiklerinin dışında hiçbir şeyi söylemedim. O da şuydu: "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin."* (Mâide, 117) sözler bunun Allah'ın emri ve vahyi olduğunu ortaya koyuyor.

"İsa, onlardan inkârı sezince, dedi ki: "Allah için bana yardım edecekler kimlerdir?" Meryem'e yöneltilen müjde, Hz. İsa'nın ana rahmine düşüşünden, peygamber oluşuna ve insanları Allah'a ibadet etmeye davet edişine kadar, hayatının çeşitli evrelerini kapsadığı için, ayetlerin akışı içinde ondan kısaca söz ediliyor ve kıssası bütünleyici cümlelerle ayrıntılandırılıyor. Bununla, onun havarilerini seçişini ve kavminin ona karşı bir tuzak hazırlamasını ve yüce Allah'ın İsa'yı arındırarak, hayatına son vererek ve katına yükselterek kavmine karşı daha değişik bir tuzak devreye sokmasını kastediyoruz, ki bununla da onun kıssası sona eriyor.

Bu anlatımda, ayetlerin inişine muhatap olan Necran Hıristiyanlarının durumunu ilgilendirdiği kadarıyla kıssaya yer veriliyor. Bunlar araştırma yapmak ve Resulullah'la (s.a.a) tartışmak üzere bir heyet halinde Medine'ye gelmişlerdi. Bu yüzden kıssanın kapsamı içinde olup Nisâ, Mâide, Enbiyâ, Zuhruf ve Saff gibi surelerde yer verilen bazı gelişmelere bu surede yer verilmemiştir.

Ayetlerin akışı içinde, kalbi ilgilendiren bir durum olan inkâr=küfürle ilgili olarak "sezme"den söz edilmiş olması, bunun onlar tarafından fiilen sergilendiği ve bu sayede sezmenin mümkün olduğu içindir. Ya da küfür kaynaklı bir işe, yâni kendisine eziyet etmelerini, öldürmeye yeltenmelerini görünce, küfrü seçtiklerini seziyor. *"İsa... sezince"* yâni adları İncil'de geçen İsrailoğullarından küfür belirtilerini algılayınca, *"Allah için bana yardım edecekler kimlerdir?"* dedi. O, bu soruyu yöneltirken kavminin içinden bazı adamları belirlemeyi, onları dini pratize etmenin öncüleri haline getirmeyi amaçlamıştı. Böylece din, onların pratik yaşayışlarında güç bulacak, sonra da diğer insanlara doğru bir yayılma süresine girecekti. Her doğal ve toplumsal gücün karakteristik özelliğidir bu. İşe başlarken, etkisini gösterirken ve pratiğini yaygınlaştırırken her şeyden önce kendisi için bir üss edinir. Bunu odaklaşma, yoğunlaşma ve destek bulma merkezi haline getirir. Aksi taktirde, çalışmalarda istikrar ve süreklilik olmaz. Tüm çabalar boşa gider. Hiç kimseye yarar sağlamaz.

İslam'ın davet sürecinde de benzeri gelişmelere tanık oluyoruz. Resulullah Efendimiz (s.a.a) Akabe'de ve Rıdvan ağacı altında bu amaçla Müslümanlardan biat, bağlılık yemini almıştı. Peygamberimiz (s.a.a) bununla davet hareketinin süreklilik kazanması için güç birliğini sağlamayı hedeflemişti.

Hz. İsa (a.s) davetinin İsrailoğullarının tamamı veya büyük bir kısmı arasında başarılı olmayacağını, herhangi bir olumlu sonuç alamayacağını ve onların küfrü seçmelerinin kaçınılmaz olduğunu ve eğer kendisini ortadan kaldıracak olurlarsa, davet hareketinin biteceğini ve sıkıntıların katmerleşeceğini kesin olarak anlayınca, davetinin süreklilik kazanması için böyle bir girişimde bulundu, Allah'ın yolunu izlemek üzere onlardan yardım istedi. Havariler onun bu yardım çağrısına olumlu karşılık verdiler. Böylece soydaşlarının geri kalanından iman nitelikleriyle ayrıldılar.

Bu olay, iman ve küfrün ayrışması için bir nirengi oluşturmuş; davetin yayılması ve kesin kanıtların sunulması sonucu da imanın küfre karşı üstünlük sağlamasının temelini atmıştı. İmanın küfre karşı üstünlük sağlamasının ve küfür mazeretlerini ortadan kaldırışının da başlangıç noktasıydı. Konuya ilişkin olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, Allah'ın yardımcıları olun; Meryem oğlu İsa Havarilere: "Allah'a yönelirken benim yardımcılarım kimdir?" demesi gibi. Havariler de demişlerdi ki: "Allah'ın yardımcıları bizleriz." Böylece İsrailoğullarından bir topluluk iman etmiş, bir topluluk da inkâr etmişti. Sonunda biz iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik, onlar da üstün geldiler."* (Saff, 14)

"...Bana yardım edecekler kimlerdir?" ifadesindeki *"yardım edecekler"* kelimesi *"Allah için..."* sözüyle kayıtlandırılmıştır. Bununla teşvik ve tahrik etme amacı güdülüyor ki, sorunun soruluş amacı da budur. Tıpkı Bakara suresinde yer alan şu ifade gibi: *"Allah'a güzel bir borcu verecek olan kimdir?"* (Bakara, 245)

Ayetin orijinalinde geçen "ila" zarfı *"Bana yardım edecekler kimlerdir?"* sözüyle ilintilidir. Ki yardım kelimesi burada gitme veya benzeri anlamı içerir. Dolayısıyla geçişsiz fiil olur ve nesne=meful alabilmesi için "ila" zarfı gibi bir harfe gerek duyar. Nitekim Kur'an'da Hz. İbrahim'in (a.s) şu sözü aktarılır: *"Şüphesiz ben, Rabbime gidiciyim; o, beni hidayete erdirecektir."* (Sâffat, 99)

Bazı tefsircilerin ifadenin akışı içinde yer alan "ila" harf-i cerrini "maa=beraber" anlamına almalarının kanıtı yoktur. Ayrıca, yüce Allah'ın başka varlıklarla aynı kategoriye sokulması, O'nun da yardımcılardan biri sayılması Kur'an'ın edebine yakışmaz. Kaldı ki, İsa'nın (a.s) edebi de böyle bir ifadeyi kullanmaya elvermez. Bunu Kur'an'da yer alan sözlerinden açıkça algılayabiliyoruz. Aynı şekilde havarilerin: *"Biz, Allah'ın yardımcılarıyız."* şeklindeki sözleri de böyle bir ihtimali ortadan kaldırıyor. Çünkü, eğer yukarıdaki yaklaşım doğru olsaydı, havarilerin: "Biz Allah ile beraber sana yardım edicileriz." demeleri gerekirdi. Bu, üzerindeki düşünülmesi gereken bir husustur.

"Havariler: "Biz, Allah'ın yardımcılarıyız, Allah'a inandık, bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol." dediler." Bir insanın havarisi, onun insanlar içinde kendine özgü kıldığı, özel maiyeti demektir. Bazılarına göre, bu kelime çok beyaz anlamına gelen

"hur" kelimesinden türemiştir. Kur'an'da bu kelime, yalnızca Hz. İsa'nın (a.s) özel maiyeti sayılan arkadaşları için kullanılmıştır.

"...Allah'a inandık..." sözleri *"Biz, Allah'ın yardımcılarıyız."* sözlerinin açıklaması niteliğindedir. Bu da *"Allah için bana yardım edecekler kimlerdir?"* sözüyle ilgili olarak yukarıda: "Yardım kelimesi, burada gitme veya benzeri bir anlam içerir." şeklindeki açıklamamızı destekler niteliktedir. Çünkü Allah'a iman etme, Allah'a giden yolda yürümeyi ifade ediyor ki, zaten imanın kendisi de yoldur.

Acaba, havariler ilk defa burada mı İsa'ya inanıyorlardı? Nitekim: *"Meryem oğlu İsa'nın havarilere: "Allah'a yönelirken benim yardımcılarım kimlerdir?" demesi gibi. Havariler de demişlerdi ki: "Allah'ın yardımcıları bizleriz." Böylece İsrailoğullarından bir topluluk iman etmiş..."* (Saff, 14) ayetinden, inanmadan sonraki bir imanın söz konusu olduğu algılanıyor. Bunun da bir sakıncası yoktur. Daha önce iman ve islamın=teslimiyetin, bazısının bazısından yukarı, farklı mertebelerinin bulunduğuna ilişkin olarak yaptığımız açıklamalara baş vurulduğunda, bu husus daha belirginlik kazanır.

Hatta diyebiliriz ki: *"Hani havarilere: "Ben ve elçime iman edin." diye vahyetmiştim; onlar da: "İman ettik, gerçekten Müslümanlar olduğumuza sen de şahit ol." demişlerdi."* (Mâide, 111) ayeti onların Hz. İsa'ya verdikleri cevabın vahiy olduğunu, onların birer peygamber olduklarını, dolayısıyla, bu cevapla imandan sonra iman etmiş olduklarını gösteriyor.

Ayrıca: *"Bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol... Rabbimiz, senin indirdiğine inandık ve elçiye uyduk."* şeklindeki sözleri, ifadenin akışı içinde geçen "İslam" ile mutlak anlamda yüce Allah'ın kendilerinden istediği ve haklarında öngördüğü her şeye teslim olma olgusunun kastedildiğini gösteriyor. Bu da yukarıdaki değerlendirmemize ilişkin bir diğer kanıttır. Çünkü bu şekilde İslam olma, ancak ihlaslı mü'minler için geçerli bir mertebedir. Tevhide ve peygamberlik misyonuna iman ettiğini belirtip, şahadet cümlesini telâffuz eden herkes için değil.

Bunun da açıklaması şudur: İslam ve iman konularını incelediğimiz bölümde, iman ve islamın mertebelerinin olduğundan söz etmiştik. Her iman mertebesinden önce islam mertebelerinden bir mertebe bulunur. Nitekim: *"Allah'a inandık, bizim Müslümanlar olduğumuza*

şahit ol." cümlesinden de bunu algılamak mümkündür. Dikkat edilirse, burada iman "fiil" kipinde, islam ise "sıfat" kipinde söyleniyor.

İslam'ın ilk mertebesi, teslim olmak ve genel olarak dinin temel prensiplerine tanıklık etmektir. Bunu, söz konusu şekli tanıklığa yönelik kalbi bağlılık ve benimseyiş izler. Bunu da (ki islamın ikinci mertebesidir) imanın ifade ettiği anlama yönelik kalbi teslim oluş durumu izler. Bu noktada, Allah ve Resulünün emrettiği her şeye yönelik gizli itiraz ve hoşnutsuzluk duyguları silinir gider. Buna dine pratik olarak uyma diyoruz. Bunu da (ki imanın ikinci mertebesidir) amelin her türlü şirk kırıntısından arınması, kulluk niteliğinin tüm amel ve fiillere sinmesi durumu izler. Bunu da (ki islamın üçüncü mertebesidir) Allah'ın sevgisine ve iradesine teslim oluş durumu izler. Bir şey, bu noktada, ancak Allah için sevilir, ancak Allah için istenir. Burada sadece Allah'ın sevdiği ve irade ettiği şeyler olur. Bu düzeye gelmiş insanın kendi nefsine yönelik sevgi ve istemesinden eser olmaz. Bunu da (ki imanın üçüncü mertebesidir) kulluk nitelikli bu teslimiyetin tüm amelleri kuşatması durumu izler…

Bunları hatırlayıp, Hz. İsa'nın İsrailoğullarına yönelik çağrısı bağlamında dile getirdiği: *"Artık Allah'tan korkup bana itaat edin. Gerçekten Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin; doğru yol işte budur."* sözleri üzerinde durup düşündüğün zaman, Hz. İsa'nın (a.s) önce Allah korkusunu ve kendisine itaat edilmesini emrettiğini, daha sonra bunu da şu sözlerle gerekçelendirdiğini görürsün: *"Gerçekten Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir."* Yâni, ey topluluk, Allah hem sizin, hem de size gönderilen elçinin Rabbidir. Dolayısıyla, iman etmek suretiyle Allah'tan korkup sakınmanız ve beni izlemek suretiyle bana itaat etmeniz gerekir.

Kısacası; takva ve resule itaat etmek, yâni iman edip tâbi olmak suretiyle O'na kulluk sunmanız lazımdır. Bu sözlerden çıkan sonuç budur. Bu yüzden gerekçelendirme amaçlı cümlede takva ve itaat yerine: *"O'na ibadet edin."* ifadesi kullanılıyor. Bu değişikliğe baş vurulması, takva ve itaatin Allah ile olan bağlantısını açıklama amacına yöneliktir. Çünkü bu bağlantı, ibadet şeklinde daha da açıktır. Ardından bu ibadetin dosdoğru yol olduğu belirtiliyor. Böylece ibadetin, insanı Allah'a götüren bir yol olduğu vurgulanıyor.

Ardından Hz. İsa, onların inkâra saptıklarını sezinleyip, büyük bir kısmının iman etmesinden ümidini kesince, *"Allah için bana yardım edecekler kimlerdir?"* dedi. İzlemeye davet ettiği bu dosdoğru yolda yürümede, kendisine yardımcı olacak kimseler aradı. Davet ettiği yol ise ibadetti. Takva ve itaat yâni. Havariler, tam da onun istediği gibi cevap verdiler ve dediler ki: *"Biz Allah'ın yardımcılarıyız."* Ardından, bu sözlerinin açıklaması niteliğinde bir takım sözler sarf ettiler ve dediler ki: *"Alah'a inandık, bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol."* Onların Müslümanlıkla kastettikleri, itaat ve tâbi olmadır. Bu yüzden sığınmış ve zelil olmuş bir şekilde Rablerine yönelik hitapta bulunup, Hz. İsa'ya verdikleri sözü bir daha tekrarlıyorlar ve diyorlar ki: *"Rabbimiz, senin indirdiğine inandık ve elçiye uyduk."* Burada "İslam" kavramı yerine "tâbi olmayı" kullanıyorlar ve imanın alanını, Allah'ın indirdiklerinin tümüne inanmak kaydıyla genişletiyorlar.

Bu da gösteriyor ki, Meryem oğlu İsa'nın kendilerine öğrettiği kitap, hikmet, Tevrat ve İncil'in şahsında yüce Allah'ın indirdiklerinin tümüne iman etmiş, bu hususta resule tâbi olmuşlardı. Bu da gördüğünüz gibi imanın ilk derecesi değil, tersine en yüksek ve en ulu derecesidir.

Müslümanlıklarına ve tâbi oluşlarına Hz. İsa'yı şahit gösterip: "Allah'a inandık ve biz Müslümanız." gibi bir ifade kullanmamış olmaları, Rablerine durumlarını arz ederlerken bir dayanaklarının olması içindir. Çünkü: *"Rabbimiz, senin indirdiğine inandık ve elçiye uyduk."* diyorlar. Bununla sanki şunu demek istiyorlar: "Ey Rabbimiz, durumumuz bundan ibarettir, senin elçin de buna tanıktır."

"Rabbimiz, senin indirdiğine inandık, elçiye uyduk; bizi şahitlerle beraber yaz." Bu sözü havariler söylemişler. Ama onların söylediklerine ilişkin "dediler" sözü hazfedilmiştir. Bununla da olayın kendi akışı anlatılmak isteniyor. Bu, Kur'an'ın latif ifade tarzının bir özelliğidir. Daha önce buna değinmiştik. Havariler yüce Allah'tan kendilerini şahitlerden yazmasını istiyorlar. Bunu ise, iman edişlerinin ve teslim oluşlarının akabinde dile getiriyorlar. Çünkü resulün risaletini tebliğ etmiş olması, ancak yüce Allah'ın ona söz ve fiil olarak indirdiği şeyleri açıklaması, yâni dinin emir ve belirtilerini öğretmesi ve pratikte uygulaması ile mümkündür. Çünkü tebliğin gerçekleştiğine tanıklık etmek, ancak mesajı resulden öğrenmek ve pra-

tikte de ona uymakla olur. Ta ki, onun uymaya çağırıldığı mesaja uygun hareket ettiğine, onu çiğnemediğine, karşısında yer almadığına şahitlik edilsin.

İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu şahitlikten maksat, şu ayette işaret edilen şahitliktir. *"Andolsun, kendilerine peygamber gönderilenlere soracağız ve onlara gönderilen (peygamber)lere de elbette soracağız."* (A'râf, 6) Dolayısıyla, tebliğin yerine getirildiğine ilişkin şahitlik kastediliyor. Fakat: *"Elçiye indirileni dinlediklerinde, hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşlarla dolup taştığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz, inandık, öyleyse bizi şahitlerle birlikte yaz."* (Mâide, 83) ayetinde ise, resulün sunduğu mesajın hak nitelikli oluşuna şahitlik etme kastediliyor, tebliğin yapıldığına şahitlik değil. Yine de doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

Resulün Müslümanlıklarına şahitlikte bulunmasını istemelerinin ardından, bir kez daha: *"Bizi şahitlerle beraber yaz."* demelerinden, onların istediklerinin yüce Allah'ın kendilerini amellerin şahitlerinden yazması olduğu anlaşılıyor. Bunu yüce Allah'ın İbrahim ve İsmail peygamberin duaları olarak bize aktardığı ifadelerden de sezinliyoruz: *"Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar yap, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadetlerimizi göster."* (Bakara, 128) Bu ayetin tefsiri çerçevesinde sunduğumuz açıklamalara başvurulabilir.

"Onlar bir tuzak kurdular. Allah da bir tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir." "Tuzak kuranlar" deyimiyle İsrailoğulları kastediliyor. Bunu: *"İsa, onlardan inkârı sezince..."* ifadesinden algılıyoruz. Daha önce: *"Ancak o, fasıklardan başkasını saptırmaz."* (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, "tuzak kurma" fiilinin yüce Allah'a nispet edildiği durumlarda hangi anlamı ifade ettiğini belirtmiştik.

"Hani Allah, demişti ki: "Ey İsa, doğrusu seni vefat ettireceğim." Ayette geçen ve "müteveffike"nin mastarı olan "et-teveffi" kelimesi, bir şeyi tam olarak almak demektir. Ölüm anlamında kullanılması da buradan geliyor. Çünkü yüce Allah, ölüm anında insanın canını bedeninden tamamen ayırır. Bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Elçilerimiz onun hayatına son verirler."* (En'âm, 61) Yâni öldürürler, canını alırlar. Bir diğer ayette ise şöyle buyuruluyor: *"Dediler ki: "Biz yerde yok olup gittikten sonra, gerçekten biz mi yeniden yaratılmış*

olacağız?..." De ki: "Size vekil kılınan ölüm meleği, hayatınıza son verecektir." (Secde, 10-11) Başka bir ayette şu ifadelere yer veriliyor: *"Allah, ölecekleri zaman canlarını alır; ölmeyeni de uykusunda bir tür ölüme sokar. Böylece, kendisi hakkında ölüm kararı verilmiş olanın ruhunu tutar, öbürüsünü ise salıverir."* (Zümer, 42)

Yukarıda sunduğumuz ayetlerin son iki tanesi üzerinde derinlikli olarak düşünüldüğünde "vefat" kelimesinin Kur'an'da "ölüm" anlamında kullanılmadığı, tam tersine almak ve muhafaza etmek anlamında kullanıldığı görülecektir. Diğer bir ifadeyle: Vefat kelimesi, ölüm anındaki "alma" anlamında kullanılmıştır. Bununla da, insan nefsinin, canının ölümle birlikte boşa çıkmadığı, yok olmadığı anlatılmak istenmiştir. Nitekim bilmezler, ölümün yok oluş, fena buluş olduğunu sanırlar. Tam tersine yüce Allah, insanın canını yeniden bedene geri dönünceye kadar muhafaza eder. Nitekim yüce Allah bu anlamın kastedilmediği yerlerde, "vefat" yerine "mevt" kelimesi kullanır. Örneğin şöyle buyurur: *"Muhammed, yalnızca bir elçidir. Ondan önce nice elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölürse ya da öldürülürse, siz topuklarınız üzerinde gerisin geriye mi döneceksiniz?"* (Âl-i İmrân, 144) *"Onlar için karar verilmez ki böylece ölüversinler."* (Fâtır, 36)

Bunun gibi daha bir çok ayet örnek verilebilir. Nitekim İsa'nın ağzından, kendisiyle ilgili olarak şöyle dediği aktarılır: *"Selam üzerimedir; doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak yeniden kaldırılacağım gün de."* (Meryem, 33) *"Andolsun, kitap ehlinden, ölmeden önce ona inanmayacak kimse yoktur. Kıyamet günü, o da onların aleyhine şahit olacaktır."* (Nisâ, 159) Bu açıdan "vefat"ın, ölüm anlamını çok net bir biçimde kapsamadığı görülüyor.

Kaldı ki, Yahudilerin iddialarına cevap verme amacına yönelik olarak yer verilen şu ayet de bunu destekler niteliktedir. *"Ve: "Biz, Allah'ın resulü Meryem oğlu Mesih İsa'yı gerçekten öldürdük." demeleri nedeniyle de... Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara onun benzeri gösterildi. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, kesin bir şüphe içindedirler. Onların bir zanna uymaktan başka buna ilişkin hiç bir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler. Hayır; Allah onu kendine yükseltti. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. Andolsun, kitap ehlinden, ölümden*

önce ona inanmayacak kimse yoktur. Kıyamet günü, o da onların aleyhine şahit olacaktır." (Nisâ,157-159)

Yahudiler, Hz. İsa'yı öldürdüklerini iddia ediyorlardı. Hıristiyanlar da, onların Hz. İsa'yı çarmıha gerdiklerini, ancak ölümünden sonra, yüce Allah'ın onu kabrinden kaldırıp, göğe yükselttiğini sanıyorlardı. Gördüğün gibi, ayetler Hz. İsa'nın öldürülmesini ve çarmıha gerilmesi iddiasını yalanlıyorlar. *"Andolsun, kitap ehlinden…"* diye başlayan ayetin zahiri, onun Allah katında diri olduğunu ve Ehl-i Kitap kendisine inanmadıkça ölmeyeceğini göstermektedir. Buna göre, onun "vefat" ettirilmesi ile, Yahudilerin arasından alınışı kastediliyor. Ancak, ayetin buna ilişkin kanıtsallığı net değildir. Sadece zahiri olarak bu şekilde yorumlanabilir. Nisâ suresinin son ayetlerinin tefsirini yaparken, bu hususta gerekli açıklamalarda bulunacağız.

"Seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim." Yükseltme, indirmenin karşıtıdır. Temizlik de pisliğin zıddıdır. Daha önce temizliğin anlamıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştuk.

İfadenin akışı için "yükseltme" kelimesi, "ila" harf-i cerriyle kayıtlıdır. Bu da bedensel yükselişten çok manevi yükselişi ifade eder. Çünkü yüce Allah'ın, cisim ve cismanî varlıkların sahip olduğu bir yerin içine girme, yer kaplama, uzak veya yakın olma gibi cismanî türden bir mekanı yoktur. Dolayısıyla burada, ayetin sonunda yer alan: *"Sonra dönüşünüz bana olacak."* türünden bir ifadeyle karşı karşıyayız. Özellikle eğer "vefat"tan maksat "almak" olursa, bu durumda "yükseltme" için yaptığımız açıklama daha da belirginleşir. Çünkü böyle olunca, maksadın derecenin yükseltilmesi ve Allah'a yakın olması açıklık kazanır. Tıpkı yüce Allah'ın kendi yolunda öldürülenler hakkında buyurduğu gibi: *"Onlar Rableri katında diridirler."* (Âl-i İmrân, 169) Bunun gibi İdris peygamber (a.s) hakkında da şöyle buyurmuştur: *"Biz onu yüce bir mekana yükseltmiştik."* (Meryem, 57)

Konuyla ilgili olarak bazıları şöyle demektedirler: "Onun Allah'a yükseltilmesinden maksat, ruhen ve bedenen canlı olarak göğe yükseltilmesidir. Nitekim Kur'an ayetlerinin zahiri, maddî ve cismanî göğün, Allah'a yakın olma makamı olduğunu gösterir. Orası bereketlerin indiği yerdir. Mükerrem kılınmış meleklerin meskenidir." İnşallah ileride "sema" kelimesinin anlamını irdelemeye fırsat bulacağız.

"Allah katına yükselme"den sonra, yer verildiği için *"Seni inkâr edenlerden temizleyeceğim."* deyimiyle de manevi temizlik kastedilmiştir, şekli temizlik değil. Bu ise, onun kâfirlerden uzaklaştırılması, onlara karışmaktan korunması, küfür ve inkâr nitelikli çirkef toplantılara katılmaktan alıkonması demektir.

"Sana uyanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstüne geçireceğim." Burada yüce Allah Hz. İsa'ya tâbi olanları, onun peygamberliğini inkâr edenlerden üstün kılacağını vaadediyor. Ki bu durum kıyamete kadar sürecektir. Yüce Allah, üstün kılınanları tanıtma bağlamında onların, Hz. İsa'ya uyanlar olduklarını belirtiyor ve diğerlerininse, onu inkâr edenler olduğunu ifade ediyor. Bununla beraber, bunların Musa'nın şeriatına uyan İsrailoğulları veya Yahudiler olduklarından söz etmiyor.

Şu kadarı var ki, yüce Allah'ın Hz. İsa'nın karşıtlarını "küfür"le nitelemesi gösteriyor ki, "ona uymak"tan maksat hak nitelikli uymadır. Yüce Allah'ın razı olduğu uyma yâni. Bu durumda ona tâbi olanlar, İslam'ın ortaya çıkıp Hz. İsa'nın dinini neshetmesinden önce dosdoğru yol üzere bulunan ilk Hıristiyanlardır. İslam'ın gelişinden sonra ise, Hz. İsa'nın gerçek izleyicileri sadece Müslümanlardır. Şu halde üstün kılmadan maksat, kanıt ve dayanak üstünlüğüdür, iktidar ve egemenlik anlamındaki üstünlük değil. Dolayısıyla cümleden şu anlamı algılıyoruz: Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan sana tâbi olanların kanıtları, kıyamet gününe kadar seni inkâr eden Yahudilerin karşı kanıtlarından üstün olacaktır… Bu, tefsir bilginlerin yer verdikleri ve içtenlikle benimsedikleri bir yorumdur.

Ancak benim kanaatime göre, ne ayetin lafzı ne de anlamı bu yoruma elverişlidir. Çünkü: *"Seni vefat ettireceğim, seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar inkâr edenleri üstüne geçireceğim."* ifadesi, gelecekten haber vermektedir. Hitap edenin, hayata son verme, temizleme ve üstün kılma olarak söz ettiği olayları gelecekte gerçekleştireceği şeyler olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca: *"Sana uyanları"* ifadesindeki vaat, güzel bir müjdedir. Böyle bir şey de ancak gelecekte olabilecektir.

Bilindiği gibi, Hz. İsa'ya tâbi olanların kanıtı, İsa'nın kendisinin kanıtından başka bir şey değildir. Bunlara da yüce Allah, Hz. Meryem'e yönelik müjdenin kapsamında işaret etmiştir. Hiç kuşkusuz bun-

lar, Hz. İsa'nın hayatta bulunduğu ve yükseltilmesinden önceki ve yükseltilmesinden sonraki dönemde üstün kanıtlardı. Hatta bu kanıtlar, Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden önce, kâfirlerin bahanelerini ortadan kaldırma ve husumetlerini kurma açısından son derece etkili ve kuşkularını giderme bakımından da son derece açıktılar.

Şu halde, yüce Allah'ın kendisine tâbi olanların kanıtlarını ileride inkâr edenlerin kanıtlarından üstün kılacağını vaadetmesi ne anlama gelir? Sonra, bu üstünlüğü ve galibiyeti *"kıyamet gününe kadar."* ifadesiyle kayıtlaması neyi ifade eder? Kaldı ki, bir kanıt, üstünlüğü itibariyle, zaman ve günle kayıtlı kılınmasını kabul etmez. Üstelik, bir kanıtın diğer bir kanıta üstünlüğü kıyamet gününde de sürer. Nitekim Kur'an'da yer alan kıyamet sahnelerinde yansıtılan gelişmelerin içeriğinden bunu algılıyoruz.

Eğer desen ki: Belki de kanıtın üstünlüğünden maksat, kabul görmesi açısından üstünlük sağlaması, yâni insanların, Hz. İsa'ya tâbi olanların kanıtlarını dinlemeleri ve ona uymalarıdır. Böylece daha çok kişiyi etrafında toplamış, daha sağlam bir dayanak bulmuş ve daha güçlü olmuş olur.

Ben de derim ki: Bunun esası, ya gerçek anlamda ona tâbi olanların iktidar ve güç açısından üstün olmalarıdır -ki, hakikat ve pratik bunun tam tersini gösteriyor- ya da ahir zamanda, ona tâbi olanların üstün olacakları kastediliyor -buna da ayetin lafzı elvermiyor- yahut ona tâbi olanların sayısal olarak çoğalıp kâfirlere üstünlük sağlayacakları, yâni İsa'dan sonra hak ehlinin batıl ehlinden fazla olacağı kastediliyor -ki, bu da şahit olduğumuz hakikatin tam tersinedir-. Zira İsa'nın zamanından günümüze kadar geçen yirmi asırlık süre içinde batıl ehli sürekli artıyor ve sayısal olarak her zaman hak ehlinden fazla olmuşlardır.

Kaldı ki, ayetin lafzı da buna elverişli değildir. Çünkü ayette sözü edilen üstünlük, özellikle ilahi öfkenin Yahudilere yöneldiğinden, gazabın onları kuşattığından haber verildiği bir makamda olduğu için ya kesin kanıt açısından, ya da egemenlik ve güç açısından ancak üstünlük sağlamakla bağdaşır. Fakat sayısal fazlalık bakımından üstünlük sağlamanın ayetin akışıyla bağdaşmadığı ortadadır.

Burada söylenmesi gereken husus şudur: Ayetten anlaşıldığı kadarıyla, burada iki grup tanıtılıyor. Biri: *"sana uyanlar"* diye işaret edi-

len İsa'nın izleyicileri. Biri de *"inkâr edenler"*. Fiil, oluşu ve meydana gelişi ifade eder. Vasıf ise sıfatla birlikteliği ve ona bürünmeyi ifade eder. Meselâ, tâbiler ve kâfirler kelimeleri birer vasıftır. Bir toplumun içinde birkaç birey birtakım işler yapsalar, geri kalanlar buna razı olsalar ve geriden gelenler bu hususta önde gidenleri izleseler, bu durum bireylerin yaptıklarının onlara nispet edilmesi için yeterlidir. Nitekim Kur'an bir çok yerde Yahudilerin tümüne, peygamberleri öldürmek, onlara eziyet etmek, Allah'ın ve elçilerinin emirlerine uymaktan kaçınmak ve kitabın ayetlerini tahrif etmek gibi geçmiş kuşaklarının işledikleri kimi suçlardan dolayı ağır eleştiriler yöneltir, onları kınar.

Bu durumda *"inkâr edenler"* deyimiyle Yahudilerin kastedilmiş olması, *"sana uyanlar"* deyimiyle de Hıristiyanların kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü Hıristiyanların ilk kuşakları İsa'ya iman etmiş, ona tâbi olmuşlardır. Bu, Allah tarafından kabul gören bir iman ve gerçek anlamda bir uymaydı. Gerçi yüce Allah, İslam'ın ortaya çıkışından sonra İsa'ya tâbi olmalarından veya İslam'ın ortaya çıkışından önce de teslis inancını benimseyenleri izlemelerinden razı değildi.

Şu halde, burada kastedilen husus; ilk kuşakları gerçek anlamda Hz. İsa'ya tâbi olan Hıristiyanların onu inkâr eden ve ona karşı entrikalar düzenleyen Yahudilerin üstüne geçirilmeleridir. Buna işaret etmekle, ayet şu mesajı vermeyi amaçlıyor: "İlahi gazap Yahudilerin üzerine inmiştir. Hz. İsa'ya kurdukları tuzak kendi başlarına geçmiştir. Yahudi ümmetinin azabı şiddetlendirilmiştir." Bu anlattıklarımız, konunun başında vurgulamaya çalıştığımız gibi tâbi olmanın gerçek bir tâbi oluş olması durumuyla çelişmez.

Sonraki ayette geçen: *"İman edip, iyi amellerde bulunanların mükâfatlarını (Allah) eksiksiz verecektir."* ifadedeki üslûp değişikliği de açıklanan bu mânayı destekler niteliktedir. Çünkü tâbi olanlardan maksat, eğer yalnızca Hıristiyanlardan ve Müslümanlardan kurtuluş ve hak ehli olan kimseler olsaydı, üslûp değiştirilmeden şöyle denilmesi daha uygun olurdu: "Sana uyanların mükâfatlarını eksiksiz verecektir." Nitekim bu, kimseye gizli değildir.

Mesele ile ilgili bir başka görüş daha var. O da şudur: "Uyanlar"-dan maksat, Hıristiyanlarla Müslümanların tamamıdır. Bu durumda ayet, Yahudilerin, kıyamet gününe kadar Hz. İsa'ya uyulması gerektiğine inananların baskısı altında aşağılık bir hayat yaşayacaklarını ha-

ber vermiş olur. Bununla ilgili açıklama ise, yukarıda yapılan açıklamanın aynısıdır. Aslında bu, üzerinde düşünüldüğünde, ayete ilişkin en yerinde yorumdur.

"Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim." Bu ifadede yüce Allah Hz. İsa'ya, ona tâbi olanlara ve onu inkâr edenlere birden hitap ediyor. Bu, kıyamette karşılaşacakları durumdur. Böylece Hz. İsa konusu, onunla ilgili haber, müjdelenişinden son dönemine kadarki hayat serüveni burada son buluyor.

"İnkar edenlere gelince; onları dünyada ve ahirette şiddetli bir azapla azaplandıracağım." Ayetin zahiri, onun: *"...aranızda ben hükmedeceğim."* ifadesinin ayrıntılı nitelikli devamı olduğunu gösteriyor. Geniş açıklama içeren ifadenin genel açıklamadan sonra yer alması yâni. Böylece inkâra sapan Yahudilerin kıyamet günü ilahi azaba çarptırılacakları ve mü'minlerin de mükâfatlarını eksiksiz olarak alacakları haber veriliyor.

Ancak, ayrıntılı ifadenin kapsamında "dünyada" deyimin yer alması gösteriyor ki, bu ifade şu ifadenin tamamının ayrıntısıdır: *"Ve sana uyanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstüne geçireceğim. Sonra dönüşünüz bana olacak."* Bu da gösteriyor ki bu, "üstün kılma"nın ve "Allah'a dönüşün" sonucu, Yahudilere yönelik azabın dünyada Allah'ın kendilerine üstün kıldığı kimseler eliyle, ahirette de cehennem ateşiyle şiddetlendirilmesidir. Bu hususta hiçbir yardımcıları da olmayacaktır.

Bu ifade, bir önceki ayette işaret edilen "üstüne geçirme" ile egemenlik ve güçle üstünlük anlamının kastedildiğine yönelik kanıtlardan biridir. Kanıtsal üstünlük değil.

"Onların hiç yardımcıları da olmayacak." ifadesi, azabı önleyici şefaatin onlar hakkında geçerli olmayacağını, haklarında verilen azap kararının kesin olduğunu gösteriyor. Ki daha önce buna işaret ettik.

"İman edip, iyi amellerde bulunanların mükâfatlarını (Allah) eksiksiz verecektir." Bu da "uyanlara" yönelik bir güzel ödül vaadidir. Fakat, salt tâbi olmanın denilmesi, böyle büyük bir sevabı hak etmek için yeterli değildir. Çünkü, daha önce de söylediğimiz gibi, tâbi olma, vasıf olduğundan dolayı sırf bir kaç birey tarafından

sergileniyor olsa bile, bir toplumun niteliği olarak değerlendirilebilir. Ancak tâbi olmaya tahakkuk eden ödül, sadece onu fiilen gerçekleştirene ve halihazırda ona bürünene verilir, salt o isimle anılanlara değil. Bu yüzden "sana uyanlar" ifadesi yerine: *"İman edip, iyi amellerde bulunanlar."* ifadesi kullanılıyor, ta ki mesaj doğru algılansın. Çünkü mutluluk ve güzel akıbet, gerçek bir eyleme bağlıdır, salt isme değil. Nitekim şu ayette de buna işaret ediliyor: *"Şüphesiz, iman edenlerle Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve iyi amellerde bulunursa, onların Allah katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır."* (Bakara, 62)

İşte Hz. İsa'ya tâbi olanlar arasında, iman edip salih ameller işleyenlerin ecrini yüce Allah eksiksiz olarak verecektir. Bunların dışındakilerse, böyle bir ödülü alamayacaklardır. Nitekim ayette: *"Allah zalim olanları sevmez."* sözüyle buna işaret edilmiştir.

Buradan hareketle, rahmetten ve cennetten söz edilen bir ayette: *"Allah, zalim olanları sevmez."* şeklindeki bir cümleyle sözün bağlanmasının sırrını da anlamış oluyoruz. Halbuki bildiğimiz kadarıyla, rahmet ve nimet ayetlerinin sonunda rahmet ve mağfiretle ilgili isimlerin zikredilmesi veya hakkında ayet inen kimselerin durumunun övgü konu edilmesi daha uygun olur. Ancak, ayetin vermek istediği mesaj bu değildir. Nitekim şu ayetler, buna örnek gösterilebilir: *"Allah, herbirine en güzel olanı vaadetmiştir. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."* (Hadid, 10) *"Eğer Allah'a güzel bir borç verecek olursanız, onu sizin için kat kat artırır ve sizi bağışlar. Allah şükrü kabul edip çok ihsan edendir, halîmdir."* (Teğabun, 17) *"Kim Allah'a iman edip, iyi bir amelde bulunursa, Allah onun kötülüklerini örter ve içinde ebedi kalıcılar olmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte büyük 'mutluluk ve kurtuluş' budur."* (Teğabun, 9) *"İman edip, iyi amellerde bulunanlara gelince; Rabbleri onları kendi rahmetine sokar. İşte apaçık olan 'büyük mutluluk ve kurtuluş' budur."* (Casiye, 30) Bunun gibi daha bir çok örnekler de vardır.

Böylece ayetin sonundaki: *"Allah, zalim olanları sevmez."* ifadesiyle, İsa'ya (a.s) sırf isimle tâbi olan bir diğer grubun durumuna işaret ediliyor. Bunlar, iman edip iyi amellerde bulunanlar değildirler.

"Bunları biz sana ayetlerden ve hikmetli zikirden okuyoruz." Bu ifade, kıssanın bittiğine ilişkin bir işaret konumundadır. "Hikmetli zikir" ifadesiyle Kur'an kastediliyor. Kur'an, ayetleri ve açıklamaları itibariyle Allah'ın hikmet esaslı zikridir. Ona batıl bulaşmaz. Onda şakaya yer yoktur.

"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona "ol" demesiyle o da oluverir." Bu ayet, gerektiğinde, İsa'nın ayrıntılı olarak anlatılan doğumu kıssasının bir özetinin verilmesine örnektir. Olaylar teker teker anlatıldıktan sonra, bir de kısaca ifade ediliyor. Özellikle kanıtlama ve tartışma ortamında bu tarz bir anlatım, konuşma için bir meziyettir. Ayetler, tartışmayla ilgili olarak inmişlerdir. Necran Hıristiyanlarından oluşan bir heyetle ilgilidirler.

Dolayısıyla, kıssa uzun uzun anlatıldıktan sonra, yaratılışının kısaca özetlenmesi ortama uygun bir ifade tarzıdır. Bununla demek isteniyor ki, onun dünya gelişinin niteliğinin farklı oluşu, onu yaratılmış insan olmaktan çıkarmaz. O da tıpkı Adem peygamber gibi yaratılmıştır. Dolayısıyla onu nitelendirirken Adem'den fazla bir şey söylemek doğru değildir. O, Allah tarafından babasız olarak yaratılmış olan bir insandır.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: İsa'nın (a.s) Allah katındaki örneği, yâni O'nun katında belirginleşen niteliği, diğer bir ifadeyle, yüce Allah'ın eliyle gerçekleşen yaratılışı ile ilgili bilgisindeki durumu, Adem peygamberin yaratılışının bir benzeridir. Yaratılışı şöyle gerçekleşmiştir: Allah onu bedeninin elementlerini topraktan bir araya getirmiş, sonra onlara "ol" demiş ve o da babasız olarak bir beşer halinde oluvermiştir.

Bu durumda açıklama iki kanıt işlevini görmüş oluyor ve herbiri, diğerini pekiştirerek Hz. İsa'ya yakıştırılan tanrılık niteliğini olumsuzluyor:

Bu kanıtlardan biri şudur: Hz. İsa (a.s) Allah tarafından yaratılmıştır. -Allah'ın bilgisinde böyledir ve hiçbir şey O'nun bilgisi kapsamında kaybolmaz.- Bir beşer olarak ve babasız dünyaya gelmiştir. Durumu bundan ibaret olan birisi tanrı değil, kuldur.

İkinci kanıt da şudur: Onun yaratılışı Hz. Adem'in yaratılışından pek farklı değildir. Eğer yaratılışının orijinal niteliği, onun tanrı oluşu-

nu gerektiren bir unsur olsaydı, Ademin yaratılış biçimi de bunu gerektirirdi. Oysa kendileri de Hz. Adem'e böyle bir nitelik yakıştırmıyorlar. Dolayısıyla aradaki benzerlikten hareketle Hz. İsa hakkında da böyle bir nitelemede bulunmaları gerekirdi.

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla, Hz. İsa'nın yaratılışı da tıpkı Hz. Adem'in yaratılışı gibi doğal ve varoluşsaldır. Ancak türeme, yâni çocuğun olması için babaya ihtiyaç duyulması açısından bakıldığında, yürürlükteki evrensel yasaya göre olağanüstü bir olgudur.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla: *"o da oluverir."* ifadesiyle geçmişte olan bir durumun anlatımı kastediliyor. Ama bu durum: *"Sonra ona "ol" dedi."* ifadesinin zamansal ardışıklık durumunu olumsuzladığı hususuyla bir çelişki oluşturmaz. Çünkü dayanakları, nispetleri farklıdır. Çünkü şu gördüğümüz varlıklar, tedricî=aşamalı olarak varolanıyla, bu şekilde varolmayanıyla yüce Allah tarafından yaratılmışlardır. Varlık bütünü O'nun emri olan "ol" kelimesiyle varolmuştur. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret ediyor: *"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri yalnızca "ol" demesidir; o da hemen oluverir."* (Yasin, 82)

Varlık bütünü içindeki bir çok şeyin oluşumu, aşamalı sebepleri açısından incelendiğinde aşamalıdır. Fakat, varlıkların durumu yüce Allah'a nispetle ele alındığında, burada aşamalı varoluşa yer yoktur; zamansal mühlet söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Bizim emrimiz, bir göz kırpma gibi, yalnızca bir keredir."* (Kamer, 50) İnşallah yeri gelince, bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalara yer vereceğiz.

Öte yandan: *"Sonra ona "ol" dedi."* ifadesinin açıklamak istediği husus şudur: Yüce Allah, bir şeyi yaratırken sebeplere ihtiyaç duymaz. Dolayısıyla yaratmasını dilediği şeylerin durumu, O'na karşı değişmez. Örneğin, varoluşa müdahale eden sebeplerin değişik durumlarından kaynaklanan mümkünlük veya imkansız, kolaylık veya zorluk, yakınlık veya uzaklık gibi olgular, Allah Teâla'nın onları yaratmasında bir etkinlik oluşturmaz. O, bir şeyi irade ettiği zaman, ona: "ol" der, o da hemen oluverir. Bunun için normalde etkili olan maddi sebeplere ihtiyacı yoktur.

"Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma." ifadesi, önceki ayete yönelik bir tekittir. Ki ayet, bun-

dan önce "inne" ve benzeri edatlarla tekit edilmişti. Tıpkı kıssanın ayrıntılı açıklamasının ardından: *"Bunları biz sana ayetlerden ve hikmetli zikirden okuyoruz."* ifadesinin tekit amacıyla yer alması gibi. Bununla güdülen amaç, Resulullah Efendimizin (s.a.a) hak üzere olduğuna dair gönlünü hoş tutmak ve tartışmada kendisine karşı sunulan tezlere yüreklilikle cevap vermesini sağlamaktır.

"Gerçek, Rabbinden gelendir." ifadesi, Kur'an'ın olağanüstü etkileyiciliğe sahip açıklama amaçlı ifadelerinden biridir. Dikkat edilirse "hak" sözcüğü, başlam ifade eden ve başka bir anlama işaret etmeyen "min" edatıyla kayıtlandırılmıştır. Sözgelimi "Hak, Rabbinle beraberdir." denilmiyor. Çünkü böyle bir ifadeden "şirk" anlamı (Allah'ın yanında hakkın da olması) sezinlenebilir ve gerçekle ilintili olarak yüce Allah'a "acz"in nispeti de algılanabilir. (Hak olmadan Allah bir şeye güç yetiremez yâni.)

Şöyle ki: "Dört, çift bir sayıdır" veya "Bir, ikinin yarısıdır" gibi hak nitelikli sözler ve sabit nesnel olguları içeren önermeler, hiçbir durumda değişmeleri mümkün olmayan bedihî olgular türünden olsalar bile, insan bütün bunları ancak objeler dünyasından ve varlık bütününün içinden algılar. Varlık da bütünüyle Allah'tandır.

Şu halde, bütün hayır O'ndan olduğu gibi bütün hak da O'ndandır. Bu nedenledir ki yüce Allah, yaptığından dolayı sorgulanmaz, ama insanlar sorgulanırlar. Çünkü O'ndan başkasının fiili ancak hak olduğu zaman hakka eşlik eder. Fakat O'nun fiili varlığın kendisidir ve hak da varlığın ilmî suretinden başka bir şey değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de *"Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, temizledi ve alemlerin kadınlarına üstün kıldı."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah, onu iki kere seçti. Birincisinde, kadınların içinden onu tercih etti. İkincisinde ise, bir erkek eli değmediği halde hamile kalmasını sağlamakla onu dünya kadınlarından üstün kıldı." (c.1, s.102)

Mecma-ul Beyan'da İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ayetin anlamı şudur: "Seni peygamberler zürriyeti için seçti. Seni

zinadan arındırdı ve bir erkekle birleşme olmaksızın İsa'ya hamile kalmak üzere seni seçti..." (c.2, s.440)

Ben derim ki: "Seni peygamberler zürriyeti için seçti." sözü, seni peygamberlere kendini nispet etmeye layık bir zürriyet olman için seçti, demektir. "Seni zinadan arındırdı." sözü, sana ondan korunmuşluk niteliği verdi, demektir. Onun İsa'yı, bir erkekle birleşme olmaksızın doğurmasının dayanağı da budur. Dolayısıyla, hadisteki ifadenin akışı, onun seçilmesinin ve arındırılmasının bazı gereklerine yöneliktir. Buna binaen, iki rivayet arasında bir çelişki olmadığı açıktır. Daha önce, ayetin bu hususa yönelik işaretine değinmiştik.

ed-Dürr-ül Mensur adlı eserde Ahmed ve Tirmizi -sahih olduğunu belirterek- İbn-i Münzir, İbn-i Habban ve Hakim, Enes'ten şöyle rivayet ederler: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Dünya kadınlarından İmrân kızı Meryem, Hüveylid kızı Hatice, Muhammed kızı Fatıma ve Fıravun'un karısı Asiye, örnek alınma bağlamında sana yeterlidir." Suyuti, bu hadisin İbn-i Ebu Şeybe tarafından mürsel olarak (rivayet zincirlerine yer vermeden) Hasan'dan rivayet edildiğini belirtir. (c.2, s.23)

Yine aynı eserde Hakim -sahih olduğunu belirterek- İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Dünya kadınlarının en üstünleri Hatice, Fatıma, Meryem ve Firavun'un karısı Asiye'dir." (c.2, s.23)

Aynı eserde İbn-i Mürdeveyh, Hasan'dan şöyle rivayet eder: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah, dört kadını dünya kadınlarından üstün kıldı. Bunlar; Mezahim kızı Asiye, İmrân kızı Meryem, Hüveylid kızı Hatice ve Muhammed kızı Fatımadır." (c.2, s.23)

Aynı eserde, İbn-i Ebu Şeybe ve İbn-i Cerir Hz. Fatıma'dan (a.s) şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) bana dedi ki: "Cennet kadınlarının efendisi sensin; Bakire Meryem değil." (c.2, s.23)

Yine aynı eserde, İbn-i Asakir İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Cennet kadınlarının efendisi İmrân kızı Meryem, sonra Fatıma, sonra Hatice, sonra Firavun'un karısı Asiye'dir." (c.2, s.23)

Aynı eserde İbn-i Asakir, Mukatil kanalıyla Dahhak'tan o da İbn-i Abbas'tan Peygamber Efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet

eder: "Dört kadın var ki, onlar kendi dünyalarının efendileridir: İmrân kızı Meryem, Mezahim kızı Asiye, Hüveylid kızı Hatice ve Muhammed kızı Fatıma. Alemi açısından hepsinden üstün olan ise Fatıma'dır." (c.2, s.23)

Aynı eserde İbn-i Ebu Şeybe, Abdurrahman b. Ebu Leyla'dan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "İmrân kızı Meryem'den, Firavun'un karısı Asiye'den ve Hüveylid kızı Hatice'den sonra dünya kadınlarının efendisi Fatıma'dır." (c.2, s.23)

el-Hisal adlı eserde, İkrime'ye ve ondan İbn-i Abbas'a dayanan bir rivayet zinciriyle Peygamberimizden (s.a.a) şöyle aktarılır: "Resulullah (s.a.a) yere dört çizgi çizdi, sonra şöyle dedi: "Cennet kadınlarının en iyileri; İmrân kızı Meryem, Hüveylid kızı Hatice, Muhammed kızı Fatıma ve Fıravun'un karısı Mezahim kızı Asiye'dir." (s.205, h:22)

Aynı eserde, yazar kendi rivayet zinciriyle İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Resul-i Ekrem (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah, kadınlar arasından dört tanesini seçti: Meryem, Asiye, Hatice ve Fatıma." (s.225, h:58)

Ben derim ki: Bu içeriğe yakın anlamları ifade eden birçok rivayet gerek Şii, gerekse Sünni kanallardan aktarılmıştır. Adı geçen kadınların, dünya kadınlarının efendisi olmaları, onların içinde bazılarının daha üstün olması durumunu ortadan kaldırmaz. Bunu ed-Dürr-ül Mensur'dan aktarılan altıncı rivayetten ve diğer hadislerden algılamak mümkündür. Nitekim: *"Gerçek şu ki, Allah, Adem'i, Nuh'u... seçti."* (Âl-i İmrân, 33) ayetini tefsir ederken benzeri bir nokta üzerinde durmuştuk.

Ancak, burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Ayette işaret edilen husus "seçme"dir. Bunun da tercih etme anlamında olduğunu belirtmiştik. Fakat rivayetlerde ise, "efendilik" olarak geçer. Bunlar arasında anlam itibariyle fark vardır. İkincisi, birincisinin kemal derecelerinden biri konumundadır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de: *"Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken..."* ifadesiyle ilgili olarak, İmam Bâkır'ın (a.s): "Babası ölünce, bakımını üstlenmek üzere kur'a çektiler." dediği rivayet edilir." (c.1, s.173, h:47)

Tefsir-ul Kummî'de: *"Hani melekler demişlerdi: "Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, temizledi ve alemlerin kadınlarına üstün kıldı."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklama yapılıyor: "Allah onu iki defa seçti. Birinci seçimde kadınların içinden onu tercih etti. İkincisinde ise, bir erkekle temasa girmesi söz konusu olmadan hamile kalmasını sağladı. Böylece onu alemlerin kadınlarından üstün kılmak suretiyle seçmiş oldu."

Kummî sözlerinin devamında şöyle diyor: "Sonra yüce Allah, Peygamberine şöyle seslendi: *"Bunlar, gayb haberlerindendir. Onları* -sana ey Muhammed- *vahyediyoruz. Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken sen yanlarında değildin."* Kummî devamla diyor ki: "İmrân'ın karısı, Meryem'i dünyaya getirdikten sonra İmrân'ın akrabaları, aralarında çekiştiler ve herkes: "Biz ona bakacağız." diyordu. Daha sonra dışarı çıkıp aralarında oklarla kur'a çektiler. Kur'a Zekeriyaya çıktı." (c.1, s.102)

Biz daha önce bu ve önceki rivayetleri destekleyen açıklamalara yer vermiştik.

Biliniz ki; Meryem'e yönelik müjde, İsa'nın (a.s) dünyaya gelişi, insanları davet etmesi ve gösterdiği mucizelerle ilgili bir çok hadis vardır. Fakat, tefsir amaçlı bir değerlendirme çerçevesinde, ayetlerde aktarılan kıssaları yeterli görüyoruz. Dolayısıyla, bunlar arasında sadece önemli gördüklerimizi zikrettik.

Tefsir-ul Kummî'de: *"Yediklerinizi... size haber veririm."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. İsa, İsrailoğullarına: "Ben Allah tarafından size gönderilmiş bir elçiyim. Ben size, çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, sonra onun içine üflerim ve o, Allah'ın izniyle kuş oluverir. Ben doğuştan kör olanı, alacalıyı iyileştiririm." (Ekmeh: Doğuştan gözleri görmeyen demektir) diyordu." Onlar şu karşılığı verdiler: "Senin yaptıkların, bize göre büyüden başka bir şey değil. Sen bize bir mucize göster ki, onunla senin doğru söylediğini bilelim." Bunun üzerine İsa (a.s) dedi ki: "Sizin evlerinizde yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi size haber versem nasıl olur? Evlerinizden çıkmadan önce yediğiniz yiyecekleri ve geceden sakladıklarınızı size bildirsem, doğru söylediğimi kabul eder misiniz?" Dediler ki: "Evet." Bu cevap üzerine Hz. İsa, herbirine: "Sen şunu yedin, şunu içtin, şunu kaldırdın" demeye başladı. Bir kısmı kabul etti

ve ona inandı. Bir kısmı da inkâr etti. Bu, eğer inansalardı, kendileri için bir mucizeydi. (c.1, s.102)

Hz. İsa'nın mucizelerini içeren bu ayetlerin baş ve sonunun akış itibariyle farklılık arzetmesi, yukarıdaki rivayeti destekler mahiyettedir, ki biz bu hususa daha önce işaret ettik.

Tefsir-ul Ayyâşî'de: *"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere..."* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. Davut ile Hz. İsa arasında dört yüz yıl vardı. İsa'nın şeriatı; tevhid ve ihlas esaslıydı. Nuh'a, İbrahim'e ve Musa'ya tavsiye edilen kurallar üzere gönderilmişti. Ona İncil indirildi. Diğer peygamberlerden alınan misak (bağlılık yemini) ondan da alındı. Kitapta onun için şu hususlar yasalaştırıldı: Dinle birlikte namazı kılmak, marufu emretmek, münkeri önlemek, haram olanı haram, helal olanı da helal kılmak. Ona İncil'de öğütler, örnekler ve cezalar indirildi, ki bu cezaların içinde kısas ve diğer cezaların teferruatına ilişkin hükümler yer almaz. Mirasla ilgili farzlar da yoktur. Tevrat'ta Musa'ya bildirilen bazı hükümler onun için hafifletildi. Yüce Allah'ın İsa'nın İsrailoğullarına söylediğini bildirdiği şu sözde buna işaret ediliyor: *"...Ve size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak üzere..."* Hz. İsa, kendisine tâbi olan mü'minlere, Tevrat'ın içerdiği şeriata ve İncil'e inanmalarını emretti." (c.1, s.175, h:52)

Ben derim ki: "Kısas-ı Enbiya" kitabında, İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilen ayrıntılı bir haber vardır. Orada deniliyor ki: "Hz. Davud ile Hz. İsa arasında dört yüz seksen sene vardır." Ancak her iki rivayete göre de bu rakamların Ehl-i kitabın tarihiyle örtüşen bir yönü yoktur.

el-Uyun adlı eserde belirtildiğine göre, İmam Rıza'dan (a.s): "Neden Havarilere "Havari" adı verilmiştir?" diye bir soru sorulur, o şu cevabı verir: "Ehl-i Sünnet'e göre onların "Havariler" diye isimlendirilmelerinin nedeni, bunların çamaşır yıkayıcılığı yapan kimseler olmalarıdır. Çünkü onların işi, halkın elbiselerini yıkamak ve temizlemekti. Bu kelime beyaz ekmek anlamına gelen "Havar" dan türemiştir. Fakat biz Ehl-i Beyt'e göre, onlara "Havariler" denilmesinin nedeni, hem kendilerini, hem de başkalarını vaaz ve öğütlerle günah kirlerinden arındıran kimseler olmalarıdır..." (c.2, s.79, h:10)

et-Tevhid adlı eserde, İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Onlar, on iki kişiydiler. En faziletlileri ve en alimleri Luka'ydı." (s.421)

el-İkmal adlı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah, Meryem oğlu İsa'yı peygamber olarak gönderdi. Ona bir nur, ilim, hikmet ve kendisinden önceki peygamberlerin ilmini bahş etti. Buna ek olarak İncil'i verdi. İsrailoğullarını kendisine indirilen kitaba ve hikmete davet etmek, Allah'a ve resulüne inanmaya çağırmak üzere Kudüs'e gönderdi. Ama büyük çoğunluğu azgınlaştı ve küfre saptı. İsrailoğulları ona inanmayınca, Hz. İsa (a.s) onları azaplandırması için Rabbine dua etti ve bu duasında da azimli olduğunu gösterdi. Bunun üzerine Allah içlerinden bazı şeytanları meshetti ki bu, bir mucize olsun ve onlar da ibret alsınlar. Ama bu, onların azgınlıklarını ve küfürlerini arttırmaktan başka bir işe yaramadı.

Bunun üzerine Hz. İsa (a.s) Beyt-ul Mukaddes'e geldi, orada beklemeye koyuldu. Onları dine davet ediyor, Allah katındaki nimetleri arzulamalarını sağlamaya çalışıyordu. Bu durum otuz üç yıl sürdü. Nihayet Yahudiler onun peşine düştüler. Sonunda onu yakalayıp işkence ettiklerini ve diridiri toprağa gömdüklerini iddia ettiler. Diğer bir grup da onu öldürdüklerini, astıklarını, çarmıha gerdiklerini söylediler. Ama yüce Allah, onun aleyhine onlara bir fırsat verecek değildi. Sadece bir başkası ona benzetildi. Ona işkence etmeleri, öldürmeleri söz konusu değildir. Öldürüp asmaları da bir asılsız iddiadır. Çünkü eğer böyle bir şeyi yapmaya güç yetirebilselerdi, bu, "Fakat Allah, ölümünden sonra, onu katına yükseltti." sözünü yalanlamak anlamına gelirdi." (s.224, h:20)

Ben derim ki: "İçlerinden bazı şeytanları meshetti" ile, içlerindeki bazı kötü karakterli insanların meshedilmesi kastediliyor. Hadisin: "...Orada beklemeye koyuldu. Onları dine davet ediyor..." ifadesiyle, Hz. İsa'nın ömrüne işaret edilmiş olsa gerektir. Çünkü ifadede geçtiği gibi, onun otuz üç yıl yaşadığı meşhur bir görüştür. Hz. İsa, insanlarla beşikten erişiklik yaşına kadar konuşuyordu. O, çocukluğundan itibaren peygamberlikle görevlendirilmişti. Bu durumu, yüce Allah, onun lisanıyla şu şekilde aktarıyor: *"Bunun üzerine ona işaret etti. Dediler ki: "Henüz beşikte olan bir çocukla biz nasıl konuşabiliriz?" İsa dedi*

ki: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Allah bana kitabı verdi ve beni peygamber kıldı." (Meryem, 29 30)

İmam'ın "... bu, "Fakat Allah, ölümünden sonra, onu katına yükseltti." sözünü yalanlamak anlamına gelirdi." sözü "Fakat Allah, onu kendisine yükseltti" ve *"Ben seni vefat ettireceğim ve seni kendime yükselteceğim"* ayetlerinin anlam olarak aktarılmasıdır. İmam Sadık (a.s) bu ifadesiyle ayetin akışında ölüm olayının "yükseltme"den önce zikredilmesinden, olayın gerçekte de böyle bir sıralanışla oluştuğu sonucuna varıyor.

Tefsir-ul Kummî'de İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hz. İsa (a.s) Allah'ın katına yükseltileceği gece ashabıyla buluşmak üzere sözleşti. Akşam olunca onun yanında toplandılar. On iki kişiydiler. Hz. İsa onları bir eve soktu, sonra evin bir köşesinde bulunan çeşmeden dışarı çıkıp yanlarına geldi. Bir yandan da başının ıslaklığını kurutmaya çalışıyordu. Dedi ki: "Allah bana, beni bu saatte katına yükselteceğini, beni Yahudilerden temizleyeceğini vahyetti. Sizden kim benim kılığıma girip öldürülmeyi, asılmayı, sonra da benimle aynı dereceye yükselmeyi ister." İçlerinden bir genç: "Ben isterim, ey Allah'ın ruhu!" dedi. İsa: "Evet, işte sen osun." dedi. Sonra onlara şöyle dedi: "İçinizden biri sabah olmadan on iki kez beni inkâr edecektir." İçlerinden bir adam: "O, benim ey Allah'ın peygamberi!" dedi. Hz. İsa ona: "Bunu içinden hissediyor musun? Öyleyse, sen de osun."

Sonra dönüp onlara şöyle dedi: "Biliniz ki siz, benden sonra üç fırkaya ayrılacaksınız. Bu fırkalardan ikisi Allah'a iftira attıkları için ateşe gireceklerdir. Diğer fırka Allah'a karşı sadık olanlardır. Bunlar Şem'un'a tâbi olacaklar ve bu yüzden de cennete gireceklerdir." Sonra yüce Allah evin bir köşesinden İsa'yı katına yükseltti. Onlar da seyrediyorlardı. O gece İsa'yı arayan Yahudiler geldiler ve Hz. İsa'nın: "İçinizden biri sabah olmadan on iki kez beni yalanlayacaktır." dediği adamı yakaladılar. Ardından, İsa'nın kılığına giren genci yakalayıp öldürdüler, astılar. İsa'nın: "Sabah olmadan on iki kez inkâr edecek" dediği kişi de küfre saptı." (c.1, s.103)

Ben derim ki: Buna yakın içeriğe sahip bir rivayet de İbn-i Abbas'tan, Katade'den ve başkalarından aktarılmıştır. Bazısı demişlerdir ki: "Üzerine İsa'nın kılığı geçirilen kişi, öldürsünler diye Yahudilere İsa'nın yerini gösteren kişidir." Bundan farklı şeyler de söylenmiştir.

Kur'an bu hususta herhangi bir açıklama yapmıyor: *"Onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara onun benzeri gösterildi."* (Nisâ, 157) ayetini tefsir ederken, bu hususta ayrıntılı açıklamalara yer vereceğiz.

el-Uyun adlı eserde, İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İsa kadar, Allah'ın hiçbir peygamberinin ve hüccetinin durumu, insanlara benzeşmeli, karışık gelmedi. Çünkü o, diri olarak yeryüzünden yükseltildi. Yerle gök arası bir yerde ruhu kabzedildi. Sonra göğe yükseltildi ve orada ruhu yeniden bedenine döndü. Nitekim şu ayet bu olaya işaret etmektedir. *"Hani Allah demişti ki: "Ey İsa, seni vefat ettireceğim, seni kendime yükselteceğim ve seni temizleyeceğim..."* Allah, Hz. İsa'nın kıyamet günü şu sözleri söyleyeceğini hikaye eder: *"Onların içinde kaldığım sürece, ben onların üzerinde bir şahidim. Benim hayatıma son verdiğinde, üzerindeki gözetleyici sendin. Sen her şeyin üzerinde şahid olansın."* (Mâide, 117)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İsa göğe yükseltilirken üzerinde Meryem'in eğirdiği, Meryem'in ördüğü ve Meryem'in diktiği bir hırka vardı. İsa göğe varınca, ona: "Üzerindeki dünya süslerini at." diye seslenildi." (c.1, s.175, h:53)

İnşallah Nisâ suresinin sonlarında bu iki hadisin anlamını açıklayacağız.

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde: *"Şüphesiz Allah katında İsa'nın durumu..."* ayetiyle ilgili olarak Abd b. Hamid ve İbn-i Cerir, Katade'den şöyle rivayet ederler: "Bize anlatıldı: "Necranlıların efendisi ve piskoposu olan iki zat, Peygamberimizle (s.a.a) buluştular ve ona İsa hakkında şu soruyu sordular: "Her insanın bir babası vardır. Peki niye İsa'nın babası yoktur?" Bunun üzerine yüce Allah: *"Şüphesiz Allah katında İsa'nın durumu..."* diye başlayan ayeti indirdi." (s.2, s.37)

Ben derim ki: Buna yakın içeriğe sahip haberler Süddi'den, İkrime'den ve başkalarından rivayet edilmiştir. Tefsir-ul Kummî'de de (c.1, s.104), bu ayetin söz konusu olay üzerine nazil olduğu belirtilir.

HADİSLER IŞIĞINDA "MUHADDES" İLE İLGİLİ AÇIKLAMA

el-Besair adlı eserde, Zürare'nin şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) "Resul", "Nebi" ve "Muhaddes"in ne anlama geldi-

ğini sordum. Buyurdu ki: "Resul; kendisine Rabbinden bir mesaj getiren ve "Rabbin, sana şöyle şöyle emrediyor." diyen meleği bizzat gören kimseye denir. Resul, aynı zamanda nebi de olur. Nebi; kendi kalbine haber indiren meleği görmez. Onun durumu bayılan ve bu halinde rüya gören kimsenin durumuna benzer." Dedim ki: "Rüyada gördüğü şeyin hak olduğunu nasıl anlar?" Buyurdu ki: "Yüce Allah, ona bunu açıklar. Böylece meleği görmeden bunun hak olduğunu anlar. Muhad-des ise, meleğin sesini işitir, ama onu görmez." (s.371, h:12)

Ben derim ki: Bu hadis, el-Kâfi kitabında da İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. (c.1, s.135) Hadisin sonunda yer alan "şahiden" kelimesi "la yera=görmez" kelimesinin mef'ulu=nesnesidir ve hazır vaziyette seslenen kimse anlamındadır. Bu ifadenin "la yera" fiilinin failinden hal olması ihtimali de vardır (yâni şahit olduğu halde kimseyi görmez).

Yine aynı eserde, Bureyd'in İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) ettiği rivayette şöyle yer alır: "Bureyd: "Resul, nebi ve muhaddes kimlere denir?" diye sorar. İmam buyurur ki: "Resul; meleği açıkça gören, onunla konuşan kimseye denir. Nebi; meleğin kendisine haber getirdiğini rüyada gören kimseye denir. Nübüvvet ve risalet bir kimsede aynı anda bulunabilir. Muhaddes ise; meleğin sesini duyan, ama şeklini göremeyen kimseye denir." Bureyd der ki: "Dedim ki: "Allah işlerini düzeltsin, rüyasında gören kimse, bunun hak olduğunu ve kendisine haber getirenin melek olduğunu nasıl anlar?" Buyurdu ki: "Bunu anlayıncaya kadar, ona bu hususta yardımcı olunur. Yüce Allah, kitabınızla semavi kitaplara ve peygamberlerinizle de peygamberlere son vermiştir."

Aynı eserde, Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'tan (a.s) muhaddes kime dendiğini sordum. Buyurdu ki: "Muhaddes, meleğin sesini işitir, ama şeklini görmez." Dedim ki: "Allah işlerini düzeltsin, peki bunun melek sözleri olduğunu nasıl anlar?" Buyurdu ki: "Kendisine bir huzur ve güven duygusu bahşedilir. Böylece, bu sözlerin meleğe ait olduğunu hisseder.

Yine aynı eserde, Ebu Basir'in İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Ali (a.s) muhaddesti, Selman muhaddesti." Dedim ki: "Muhaddesliğin belirtisi nedir?" Buyurdu ki: "Melek, kalbine şöyle şöyle yapmasını ilham eder."

Aynı eserde Hamran b. A'yun şöyle rivayet eder: "İmam Bâkır (a.s) bana şöyle dedi: "Ali (a.s) muhaddesti (muhaddes; kendisiyle konuşulan demektir). Bunu benden duyan arkadaşlarımız: "İmamdan, Ali'yle kimin konuştuğunu öğrenmeden başka bir şey yapmayacaksın." dediler. Bir gün İmam Bâkır'la karşılaştım. Dedim ki: "Ali muhaddesti, diye bana siz haber vermediniz mi?" Buyurdu ki: "Evet. "Dedim ki: "Peki, onunla kim konuşuyordu." Buyurdu ki: "Melek konuşuyordu." Dedim ki: "Peki, o bir nebi veya resuldü diyebilir miyim?" Buyurdu ki: "Hayır, öyle değil de böyle demelisin: Ali (a.s) bu özelliğiyle Hz. Süleyman'ın arkadaşı (Sebe' melikesi Belkıs'ın tahtını gözü açıp kapamadan önce getiren Âsıf b. Berhiyâ) ile Hz. Musa'nın arkadaşına (Hz. Hızır'a) benzer. Onun örneği, Zülkarneyn'dir. Duymadın mı ki Ali'den "Zülkarneyn peygamber miydi?" diye sorulur, o da "Hayır, ama Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen, Allah için öğüt veren ve Allah tarafından öğüte mazhar olan bir kuldu." cevabını verir. İşte Ali de böyle bir kuldu."

Ben derim ki: Muhaddesin anlamı ile ilgili olarak Ehl-i Beyt İmamlarından çok sayıda hadis rivayet edilmiştir ki bunlar, el-Besair, el-Kâfi, el-Kenz ve el-İhtisas gibi eserlerde yer alırlar. Bu tür rivayetlere Ehl-i Sünnet kaynaklarında da rastlıyoruz.

Nebi, resul ve muhaddes arasındaki farka işaret eden rivayetlere gelince; daha önce, resul ve nebi arasındaki farkı açıklamıştık. Bu açıklamada, vahiy; yüce Allah'ın kuluyla konuşması, anlamına gelir, demiştik. Böyle bir durumda hiçbir kanıta ve hüccete gerek olmaksızın konuşulanın vahiy olduğu kesin olarak bilinir. Dolayısıyla, bu bağlamda ilahi telkinler, apaçık bedihî bilgilere benzer. Bunları elde etmek için insanın, kıyas=tasım gibi onaylatıcı bir nedene ihtiyacı yoktur.

Uykuya gelince; bununla ilgili rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, bilinen uykudan farklı bir anlamda kullanılmıştır. Bilinen uyku derken, insanın gece veya gündüz uyumasını kastediyoruz. Ancak nebilerin vahyi alış yöntemlerinden biri olan uyku ile, bayılma türü bir gelişme kastediliyor. Bu esnada nebi olan insanın duyuları durur, hareketsiz kalır. Bu sırada, bizim uyanık halindeki görmemize benzer bir görme biçimiyle görmeye başlar. Ardından da yüce Allah, gördüğü

şeylerin şeytan menşeli olmayıp, Allah tarafından gelen vahiy olduğunu kesin olarak algılaması için onu destekler.

Muhaddesliğe gelince; bu, meleğin sesini duymadır. Ancak bu duyuş, kalp aracılığıyladır, normal duyu organı olan kulak aracılığıyla değil. Aynı şekilde, zihinsel bir duyumsama da değildir. Çünkü böyle bir durumda, buna ancak, uzak mecaz türü sanatıyla "ses duyma" denilir. (Yoksa zihinsel duyumsamalar özü itibariyle "ses duyma" anlamını ifade etmezler.) Bu yüzden konuyla ilgili rivayetlerde, sesin duyulması ile kalbe damlama olgusu birlikte zikrediliyor ve buna rağmen de bu olaya "konuşma" ismi veriliyor. Dolayısıyla muhaddes, meleğin konuşma sesini duyar, sözlerini kulağıyla algılar. Tıpkı bizim normal sesleri duymamız gibi. O da normal sözleri ve maddi alemde işitilen şeyleri duyar, fakat onun duyduğu melek sözünü başkası duymaz. Bu nedenle kalbî bir olgu olarak nitelendirilir.

Muhaddesin duyduğu sözlerin, şeytanın telkinleri olmayıp melek sözü olduğunu bilmesi, yüce Allah'ın kendisini desteklemesi ve yöneltmesi ile olur. Nitekim, daha önce Muhammed b. Müslim'in aktardığı rivayette bu hususa şöyle işaret edilmiştir: "Yüce Allah, ona bir iç huzuru ve güven duygusu verir ki, bu sayede onun melek olduğunu anlar." Çünkü şeytani telkinler, mü'min insanın yanında batıl surette beliren batıl şeylerdirler. Dolayısıyla, onların Allah'a isyan etmeleri mümkün olmayan meleklerin sözleri olmadığı kolayca anlaşılır. Ya da hak suretiyle sunulan batıl şeylerdir. Ki bunların sonuçları ve etkileri de batıl olur. Çünkü mü'min insanla beraber olan ilahi nur, onun gerçek mahiyetinin ortaya çıkmasını sağlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini diriltiğimiz ve insanlar içinde yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimse."* (En'âm, 122)

Ayrıca şeytanî telkin ve vesveseler, insanın ruhunda sıkıntı, kalbinde sarsılma meydana getirirler, insanı huzursuz ederler. Buna karşın Allah'ın zikri ve sözü insana vakar verir, iç dolgunluk bahşeder. Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"İşte bu şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur."* (Âl-i İmrân, 175) *"İyi bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."* (Râ'd, 28) *"Korkanlar, kendilerine şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda hatırlayıp hemen (gerçeği) görürler."* (A'râf, 201)

Şu halde insan içine bir söz veya bir düşünce damladığı zaman, bundan dolayı iç huzuru, sukûnet ve güven duyusu hissediyorsa, bu durum o söz ve o düşüncenin Rahman menşeli olduğunu gösterir. İç sıkıntısı ve huzursuzluk da sözün veya hatıra gelen şeyin şeytan menşeli olduğunun kanıtıdır. Bunun tipik sonuçları acelecilik, panik, hafifcilik ve benzeri davranışlardır.

Rivayetlerde muhaddesin, sesini işitmesine rağmen meleği bizzat görmediği yolundaki ifadeler, konunun sadece bir yönünü açıklamaya yöneliktir; bu iki mânanın (yâni görmenin ve duymanın) bir arada gerçekleşmesinin imkânsız olduğuna değil. Şöyle ki: İnsanın muhaddes olmasındaki ölçü, sadece meleğin sesini duymaktır; sesin sahibini görmek bir zorunluluk değildir. Eğer bir kimse, sesi duyar ve bu esnada meleği de görürse, bu, onun muhaddes olduğundan dolayı meleği görmüştür anlamına gelmez. Çünkü ayetlerde, bazı muhaddeslerin, konuşma esnasında meleği gördüklerine dair işaret ediliyor. Yüce Allah'ın Meryem'le ilgili şu sözü bunun bir kanıtıdır: *"Böylece biz ona ruhumuzu (Cebrail'i) göndermiştik, o da, düzgün bir beşer kılığında görünmüştü. Demişti ki: "Gerçekten ben, senden Rahman olan Allah'a sığınırım. Eğer takva sahibiysen bana yaklaşma." Demişti ki: "Ben, yalnızca Rabbimden gelen bir elçiyim; sana tertemiz bir erkek çocuk armağan etmek için buradayım."* (Meryem, 17- 19)

İbrahim peygamberin (a.s) müjdeleme kıssasındaki durumuyla ilgili ayet de buna yönelik bir kanıttır: *"Andolsun, elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldikleri zaman "selam" dediler... Karısı ayaktaydı, bunun üzerine güldü. Biz ona İshak'ı, İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik. "Vay bana" dedi kadın. "Ben kocamış bir kadın iken ve kocam da bir ihtiyar iken doğuracak mıyım? Gerçekten bu, şaşırtıcı bir şey!..." Dediler ki: "Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rah-meti ve bereketi sizin üzerinizdedir, ey ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye layık olandır, Meciddir."* (Hûd, 69-73)

Burada bir ihtimal daha var. Şöyle ki: Hadiste nefyedilen görme, muhaddesin meleği gerçek şekliyle görmesidir, başka kılığa girmiş olarak görmesi değil. Çünkü ayetlerde, görülen meleğin kılık değiştirerek onlara görünmesinden öte bir bilgi verilmiyor.

Üçüncü bir ihtimali de bazı müfessirler dile getirmişlerdir. Buna göre; ayette nefyedilen görmeden maksat, teşri nitelikli vahye muha-

tap olmaktır. Yâni melek, muhaddese görünerek şer'i bir hükmü ona vahy-edemez. Çünkü yüce Allah, bununla şeriat sahibi resullerin ve nebi-lerin makamını korumayı irade etmiş ve şer'i hükümleri sadece onlara indirmiştir. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir.

61- Artık kim sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz kendinizi çağıralım; sonra da dua edelim de, Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım.

62- Şüphesiz bu, doğru haberlerdir. Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, mutlak güç ve hikmet sahibidir.

63- Eğer yüz çevirirlerse, elbette Allah, bozguncuları bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Kim sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa..." ifadesinin orijinal metninin başındaki "fa" harfi ayrıntılandırmaya yöneliktir. Hz. İsa ile ilgili ilahi açıklamanın: *"Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma."* pekiştirme amaçlı cümleyle son bulmasının ardından, olağanüstü bir açıklığa sahip ilahi beyan üzerine lanetleşme gibi bir öneriyle konuya ayrıntı kazandırılıyor. *"Onun hakkında..."* ifadesindeki zamir, Hz. İsa'ya veya önceki ayette işaret edilen "hakka" dönüktür.

Yüce Allah'ın bu ayete kadarki açıklaması hiç kuşkuya yer bırakmayan ilahi bir açıklama olmasına rağmen yine de kesin kanıtlar içermektedir. Buna: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir."* ayeti işaret etmektedir. Dolayısıyla bu açıklamadan

sonra edinen bilgi de burhan=belgit'e dayalı bir bilgidir. Dolayısıyla bu bilginin etkisi hem Resulullah'ı (s.a.a), hem de onunla birlikte dinleyen herkesi kuşatır. Eğer tartışmaya kalkan dinleyicilerden biri, bunun ilahi vahiyden kaynaklanan bir açıklama olduğundan kuşku duysa bile, bunun aklı selimin algılayacağı bir kanıt ve belgit olma özelliğinden kuşku duyması mümkün olmaz. Bu yüzden: *"...sana gelen ilimden sonra..."* deniliyor, buna karşılık: "Onlara yaptığımız açıklamadan sonra" gibi bir ifade kullanılmıyor.

Bu ayetin bir diğer nüktesi de şudur: Peygamberimizden (s.a.a) ilim niteliğiyle birlikte söz edilmesi, onun yüce gönlünü hoş tutmaya, Allah'ın izniyle galip geleceğini, Rabbinin ona yardım edeceğini, yüzüstü bırakmayacağını müjdelemeye yöneliktir.

"De ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz de kendinizi çağıralım." Ayetin akışının başlangıcında yer alan "çağıralım" kelimesi ile, "Oğullarımızı, kadınlarımızı ve kendimizi" ifadesinde kullanılan birinci çoğul şahıs zamirlerinin arasında fark vardır. Çünkü birincisinde, İslam ve Hıristiyanlık adına çekişen taraflar topluca ifade ediliyor. İkincisinde ise, yalnız İslam'ı temsil edecek kimselere işaret ediliyor. Bu nedenle, ifadeyi şu şekilde anlamak gerekir: "Oğulları, kadınları ve kendileri çağıralım. Biz kendi oğullarımızı, kadınlarımızı ve kendimizi çağıralım, siz de kendi oğullarınızı, kadınlarınızı ve kendinizi çağırın..." Dolayısıyla ayetin ifade tarzında ince ve dakik bir icaz=az sözle çok şey anlatma tarzına başvurulmuştur.

Mübahele ve lanetleşme; görünürde, Peygamberimizle (s.a.a) bazı Hıristiyanlar arasında geçen tartışmayı andırıyorsa da, çağrı, oğulları ve kadınları da kapsıyor ki davetçinin, davetinin doğruluğuna ve hak üzere oluşuna yönelik kanıtsallığı daha etkili olsun. Çünkü yüce Allah, insanların kalplerine bu sayılan gruplara yönelik sevgi yerleştirmiş, onlara şefkatle yaklaşmalarını sağlamıştır. Nitekim insanın kendisini siper ederek onları koruduğu çokça görülen bir olgudur. Onların korkmamaları, tehlikelere maruz kalmamaları için çabalar. Onları korur, onlara karşı duyarlı olur ve kendini onlara feda eder. Sırf bu fıtri eğilimden dolayı, oğullar kadınlardan önce zikredilmiştir. Çünkü insanın oğullara yönelik sevgisi daha güçlü ve daha süreklidir.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin: "Biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı çağıralım." ifadesinden maksat, "Biz sizin oğullarınızı, kadınlarınızı ve kendinizi çağıralım, siz de bizim oğullarımızı, kadınlarımızı ve kendimizi çağırın" der, şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır. Çünkü böyle bir değerlendirme, bizim daha önce işaret ettiğimiz oğulların ve kadınların lanetleşmeye ortak edilmelerinin gerisindeki hikmeti geçersiz kılar.

Lanetleşme için, söz konusu grupların birer birer zikredilmeleri, davetçinin kendine güveninin ve hakka dayalı hareket edişinin bir diğer kanıtıdır. Sanki şunu demek istiyor: "Topluluklar karşılıklı olarak lanetleşsinler. Her bir grup Allah'ın lanetinin yalancılar üzerine olmasını istesin. Öyle ki bu lanet ve azap, oğulları, kadınları ve lanetleşenlerin kendilerini de kuşatsın. Böylece inatçıların kökü kurusun, batıl taraftarlarının kökü kazılsın."

Bundan da anlaşılıyor ki, ifadenin gerçekleşmesi oğulların, kadınların ve kendilerinin sayısal olarak çokluk oluşturmalarıyla ilintili değildir. Çünkü bunda güdülen son amaç, taraflardan birinin yanındaki büyük, küçük, erkek, dişi herkesle birlikte helak olmasıdır. Nitekim müfessirlerin icması, konuyla ilgili rivayetlerin ittifakı ve tarih kitaplarının da desteklemesi, olayın nesnel karşılığını kesin olarak ortaya koymuştur ki, Resulullah efendimiz (s.a.a) lanetleşme için kararlaştırılan yere gitmiş, yanında sadece Ali'yi, Fatıma'yı, Hasan'ı ve Hüseyin'i (a.s) götürmüştü. Böylece orada sadece iki kişi, iki oğul ve bir kadın vardı. Böylece Allah'ın emrinin gereğini yapmışlardı.

Ayrıca, ayetin lafzından kastedilen husus başka, objeler dünyası itibariyle hükmün parazite edildiği nesnel karşılık ise başka bir husustur. Nitekim Kur'an'da, bir topluluğa yönelik hüküm, ödül vaadi veya azap tehdidi içeren ifadelerin örnekleri çoktur, ama onun nüzuluna sebep teşkil eden olay bağlamında sadece bir somut örnek söz konusudur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Sizden kadınlarına "zıhar-"da bulunanlar bilsinler ki, kadınları onların anneleri değildir."* (Mücâdele, 2) *"Kadınlarına "zıhar" da bulunanlar, sonra söylediklerinden geri dönenler."* (Mücâdele, 3) *"Andolsun; "Allah fakirdir, biz ise zenginiz." diyenlerin sözlerini Allah işitmiştir."* (Âl-i İmrân, 181) *"Ve sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyaçtan arta kalanı."*

(Bakara, 219) Buna benzer birçok ayet vardır ki ifade çoğul olmakla beraber, iniş sebebi itibariyle nesnel karşılığı tekildir.

"Sonra da dua edelim de, Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım." Ayetin orijinalinde geçen "ibtihal" kelimesi, "el-behletu" veya "el-buhletu" mastarının "iftiaal" kalıbına uyarlanmış şeklidir ve lanet anlamına gelir. Bu, kelimenin asıl anlamıdır. Sonra daha çok ısrarlı, yakarmalı dua ve dileme anlamında kullanılır oldu.

"...Allah'ın lanetini... kılalım." ifadesi, cümlenin başında geçen "ibtihal" kelimesinin bir açıklaması gibidir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Kılalım" denilip de "isteyelim" denilmemesi, bunun geri çevrilmeyecek bir dua olduğuna yönelik bir işarettir. Çünkü bir hakkın batıldan ayrılması sadece buna bağlıdır.

"Yalan söyleyenler..." ifadesi, kastedilen konuyla ilgilidir. Yâni o anda zihinde yeralan kimselere yöneliktir. Kuşatıcı, kapsamlı ya da türe yönelik değildir. Çünkü maksat, lanetin bütün yalancıların ya da yalancılar türünün üzerine kılınması değildir. Tersine, Peygamberlerimizle (s.a.a) Hıristiyanlar arasında meydana gelen tartışmaya taraf olanlardan kim yalan söylüyorsa, lanetin onun üzerine kılınması kastediliyor. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a): "Allah'tan başka ilah yoktur. İsa O'nun kulu ve resulüdür." diyordu, Hıristiyanlar ise: "İsa Allah'tır veya O'nun oğludur ya da Allah üçün üçüncüsüdür." diyorlardı.

Buradan da açıkça anlaşılıyor ki, eğer Peygamberimizle (s.a.a) Hıristiyan grup arasındaki davada ve bundan dolayı lanetleşme olayından taraflardan biri birey, öbürü de topluluk şeklinde olsaydı, bu durumda, olguyu ifade edecek lafzın da ona uygun olması gerekirdi. "Kim yalancıysa Allah'ın lanetini onun üzerine kılalım." dememiz gibi. Dolayısıyla, ayetin ifade tarzı, iki taraftan birinin toplulukla yalancı olduklarını esas alıyor. Herhalukârda lanetleşme, çokluktan ibaret iki taraf arasında cereyan ettiği için sonuç iki topluluktan birinde tahakkuk bulacaktır; ya Peygamberimiz tarafında ya da Hıristiyan grup tarafında. Bu da, lanetleşme için hazır bulunanların iddiada ortak olmalarını gerektirir. Çünkü yalan ancak bir dava, bir iddia açısından söz konusu olabilir. Şu halde Peygamberimizle (s.a.a) birlikte hazır bulunan Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in iddia ve davette ortaklıkları söz konusudur. Hiç kuşkusuz bu, yüce Allah'ın Peygamberimizin

(s.a.a) Ehl-i Beyti'ne özgü kıldığı şanın en onur vericilerindendir. Nitekim onlardan "kendiler", "kadınlar" ve "oğulları" şeklinde söz edilmiş ve ümmetin erkekleri, kadınları ve oğulları içinde sadece onlar bu onura layık görülmüşlerdir.

Eğer desen ki: Biraz önce Kur'an'da çoğul ifadenin birey anlamında kullanıldığına ilişkin örnekler verildi. Nitekim lanetleşme olayına kadınlardan sadece Fatıma (a.s) katıldığı halde, ayette *"kadınlar"* şeklinde çoğul bir ifade kullanılmıştır. Şu halde, ayetteki *"yalancılar..."* şeklindeki çoğul ifadeyi bireysel bir duruma yorumlamanın (ve Peygamberimiz tarafından yalnızca onun kastedilmesinin) ne sakıncası olabilir?

Ben de derim ki: İki durum arasında fark vardır. Bireysel bir meseleyle ilgili olarak ayetlerde çoğul lafzının kullanılması, ayetlerin açıklamayı hedefledikleri gerçeğin, bir çok insan tarafından sergilenebilecek türden olabilir olmasından dolayıdır. Dolayısıyla, konuyla ilgili bir hüküm içeren ayetlerde, onların da hükme tâbi tutulmaları gerekir. Ancak bir ayetin açıkladığı gerçeğin, diğer insanlar tarafından sergilenmesi mümkün olmadığı, hükmün bireyi aşmadığı ve niteliğin sadece onunla sınırlı kaldığı durumlarda, ayette çoğul lafzının kullanılması kesinlikle caiz olmaz. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Hani sen, Allah'ın kendisine nimet verdiği ve senin de kendisine nimet verdiğin kişiye: "Eşini tut ve Allah'tan sakın" diyordun."* (Ahzab, 37) *"Saparak kendisine yöneldikleri adamın dili yabancıdır, bu ise apaçık Arapça bir dildir."* (Nahl, 103) *"Gerçekten biz sana ücretlerini verdiğin eşlerini... helal kıldık. Bir de, kendisini Peygambere hibe eden ve Peygamberin kendisini almak istediği mü'min bir kadını da."* (Ahzab, 50)

Ayette işaret edilen lanetleşme de, ilgili olduğu nesnel durumdan ötesiyle ilintili değildir. O da Peygamber Efendimizle (s.a.a) Hıristiyanların lanetleşmeleridir. Şayet her iki taraf açısından iddiacılar çoğul konumda olmasalardı, elbette ayette "yalancılar" şeklinde çoğul sigası-nın kullanılması uygun düşmezdi.

Eğer desen ki: Peygamberimizin (s.a.a) yanına bir heyet halinde gelen Hıristiyanlar: "Mesih Allah'tır veya Allah'ın oğludur ya da o üçün üçüncüsüdür." şeklinde bir iddia ileri sürüyorlardı. Bu konuda onlarla diğer Hıristiyan kadınlar ve erkekler arasında herhangi bir fark

yoktur. Aynı şekilde, Peygamber efendimizin (s.a.a) savunduğu "Allah'tan başka ilah olmadığına ve İsa'nın Allah'ın kulu ve resulü olduğuna" ilişkin mesaj da müminlerin esas aldığı bir inanç ilkesiydi. Bu konuda hiç kimse, hatta Peygamberimiz (s.a.a) bile farklı bir yaklaşıma sahip değildi. Dolayısıyla Peygamberimizle (s.a.a) birlikte lanetleşmeye katılanların, bu konuda diğer insanlardan herhangi bir üstünlüğü söz konusu olmaz. Peygamberimiz (s.a.s) lanetleşmeye katılsınlar diye çağırdığı kimseleri, ayetin içerdiği "oğullar, kadınlar ve kendiler" hususuna örnek olarak seçmişti. Ayrıca, davetle iddia farklı şeylerdir. Başkalarının iddiada Peygamberle ortak olmaları düşünülebilir, ama davet Peygambere özgü bir kavramdır. Sen ise diyorsun ki: "Onlar, Peygamberin davetinde de ortaklarıydılar?"

Ben derim ki: Eğer Peygamberimizin (s.a.a) çağırdığı kimseler, diğer Müslümanları temsilen örnek olarak seçilmiş olsalardı, bu durumda en azından iki erkek, üç kadın ve üç oğul getirilmiş olmaları gerekirdi. Dolayısıyla, çağrılanlar, salt bu işe özgü kılındıkları için çağrılmışlardı. Çünkü Allah'ın emrinin yerine getirilmesi, sadece bu durumda anlam kazanır. Şöyle ki, Peygamber (s.a.a) Allah tarafından inen bu emrin gereğinin yapılması hususunda getirdiklerinin dışında kimseyi bulamamıştı. Bir erkek, bir kadın ve iki oğul yâni.

Eğer kıssa üzerinde düşünecek olursan, Necran Hıristiyanlarının oluşturduğu heyet, Medine'ye Peygamberimizle (s.a.a) Meryem oğlu İsa hakkında tartışmak, ona itiraz etmek üzere gelmişlerdi. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) savunduğu: "İsa Allah'ın kulu ve elçisidir." iddiası, Peygamberimizle bağlantılı ve kendisine geldiğini söylediği vahye dayanıyordu. Ona tâbi olan müminlerle Hıristiyanların bir alıp veremedikleri yoktu. Müminlerle buluşmak gibi bir dertleri de söz konusu değildi. Nitekim, ayetin başındaki şu ifade, buna yönelik bir işarettir: *"Artık kim sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa."* Yine konuyla ilgili bir kaç ayetten önce yer alan şu ifade de bu hususa bir işaret niteliğindedir: *"Eğer seninle çekişip tartışırlarsa, de ki: "Bana uyanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim ettim."*

Buradan anlaşılıyor ki: Peygamberimizin (s.a.a) beraberinde lanetleşmeye getirdiği kişiler, diğer Müslümanları temsilen örnek olarak seçilmemişlerdi. Çünkü müminlerin salt imanlarından dolayı bu tar-

tışma ve lanetleşmeyle bir ilgileri yoktu ki, kendileriyle hasımları arasında gidip gelen ve yalancıların üzerine olması istenen lanet ve azaba muhatap olsunlar. Peygamberimizin (s.a.a) kendisiyle beraber bazılarını getirmesinin nedeni, onun tartışma ve iddialaşmaya taraf olmasıdır. Dolayısıyla, yalan söz konusu olması durumunda kendini bunun kaçınılmaz akibetine muhatap kılması gerekirdi. Eğer dava, onun zatı gibi kendisiyle birlikte getirdiği kimselerle de kâim olmasaydı, onları beraberinde getirmesinin bir gerekçesi olmazdı. Bu nedenle Peygamberimizin onları beraberinde getirmesi, ileri sürdüğü davasını temsil etme yetkisine haiz "oğullar, kadınlar ve kendiler" konumunda olmalarından kaynaklanan bir tahsistir. Yoksa onları örnek olarak getirmiş değildi. Şu halde, dava, Peygamberimizle (s.a.a) kâim olduğu gibi, onlarla da kâimdi.

Kal dı ki, Hıristiyanlar, sırf "Meryem oğlu İsa Allah'ın kulu ve resulüdür." dedi ve buna inandı diye Peygamber efendimizle (s.a.a) görüşmeye gelmiş değillerdi. Tersine Peygamberimiz bu inancını bir iddia olarak ileri sürüyor ve onları da inanmaya davet ediyordu. Dolayısıyla bir heyet halinde onunla tartışmaya gelmelerinin sebebi, işte bu davetti. Buna binaen de Peygamberimizin (s.a.a) ve onunla birlikte gelenlerin lanetleşmeye kalkışmaları, hem iddia, hem de davet dolayısıyladır. Söylediğimiz gibi, onunla lanetleşmeye kalkışanlar, iddiaya ortak oldukları gibi dinî davete de ortaktılar.

Eğer desen ki: Say ki, onları lanetleşmeye götürmesi, onun bir parçası olmalarından ve bu niteliğin sırf onlara özgü olmasından ileri geliyordu. Fakat anlaşıldığı kadarıyla -normalde olduğu gibi- insanın tehlikeler ve korkular karşısında kadınlardan ve çocuklardan ciğer parelerini ve dostlarını hazır etmesi, esenlik, sağlık ve koruma noktasında ortamın güvenli olduğunu düşündüğünün kanıtıdır. Peygamberimizin de onları çağırmış olması, bundan öte başka bir anlamı ifade etmez. Onların davetinin ortakları oldukları hususuna gelince; Peygamberimizin davranışı böyle bir şeye delalet etmekten uzaktır.

Ben derim ki: Evet, ayetin girişi, sözü edilen husustan ötesine işaret etmiyor; ancak sen de bilirsin ki, ayetin sonundaki *"yalan söyleyenlerin üstüne..."* ifadesi, kesin olarak tartışmaya ve lanetleşmeye taraf olanlardan birinin yalan söylüyor olmasını öngörür. Bu ise, ancak her iki tarafta yer alan kimselerin tümünün doğru veya yalan nitelikli

iddiaya ortak olmaları durumunda mümkün olabilir. Şu halde, Peygamberimizin (s.a.a) beraberinde lanetleşmeye getirdikleri, daha önce de söylediğimiz gibi hem iddianın, hem de davetin ortaklarıydılar. Böylece, mübahele olayında Peygamberimizle (s.a.a) birlikte hazır bulunanların tamamı, iddia ve davetin sahipleriydiler ve bu ikisinde Peygamberin ortaklarıydılar.

Eğer desen ki: Bu söylediklerin, onların peygamberliğe de ortak olmalarını gerektirir.

Ben de derim ki: Hayır. Daha önce (Bakara suresi, 213. ayetin tefsirinde) peygamberlik misyonunu ele alırken, davet ve tebliğin peygamberlik ve elçilikle özdeş olmadıklarını vurgulamıştık. Fakat bunlar, peygamberliğin özellikleri ve gerekleridir, peygamberlerin işgal ettikleri ilahi makam ve görevler arasında yeralırlar. Yine daha önce "İmamet" konusunu incelerken (Bakara suresi, 124. ayetin tefsirinde), bu iki niteliğin bir açıdan imametin gerekleri olmakla beraber, onunla özdeş olmadıklarını vurgulamıştık.

"Şüphesiz bu, doğru haberlerdir. Allah'tan başka ilâh yoktur." Burada Hz. İsa'yla ilgili olarak daha önce anlatılan kıssaya işaret ediliyor. İfadede bir sınırlandırma söz konusudur. Yâni İsa'yla ilgili olarak sadece bizim anlattıklarımız haktır; Hıristiyanların anlattıkları değil.

İfadenin başında "inne" ve "lam" gibi tekit edatlarıyla birlikte fasıl zamirinin yeralması, en ileri düzeyde bir vurguyu hedeflemektedir ki, Peygamberimizin gönlü hoş olsun, lanetleşme hususunda gerekli cesarete ve girişime sahip olsun. Bu da, onun kesin bilgisi, güçlü sezgisi ve Allah tarafından indirilen vahye güvenmesiyle sağlanıyor. Bunun hemen arkasında: *"Allah'tan başka ilah yoktur."* sözü ile ikinci bir tekit geliyor. Gerçeğin, kaçınılmaz gereği ile birlikte zikredilmesi yâni. Çünkü bu ifade, yukarıda anlatılan kıssanın hak esaslı olmasını gerektirir.

"Muhakkak ki Allah, mutlak güç ve hikmet sahibidir." ifadesi, ayetin baş tarafına atfedilmiştir. Bu da Peygamberimizin yüreğine su serpmeye, onu cesaretlendirmeye yönelik son derece etkileyici ikinci bir tekittir. Demek isteniyor ki: Yüce Allah hakka yardım etmekten, onu desteklemekten aciz değildir. O, ihmal veya bilmeme sonucu, haktan gafil olmadığı gibi, vazgeçiyor da değildir. Çünkü O

Aziz'dir; hiç kimse, O'nu dilediğini yapmaktan zorla alıkoyamaz, O'nu aciz bırakamaz. Ve O, Hakîm'dir; hiçbir zaman bilgisizliğe kapılmaz, işlere karşı ihmali olmaz. İşte Allah budur. Bilmemezlik, görmemezlik etmez. Hak karşıtı olan kimselerin asılsız kuruntularının, yüce Allah'tan başka bir ilah tasavvur ettiği şey değildir.

Buradan hareketle, ayetin sonunda "mutlak güç ve hikmet sahibi" anlamına gelen "Aziz ve Hakîm" isimlerinin zikredilmiş olmasının hikmetini de kavrıyoruz. Buna göre, ifadenin amacı, gerçeği teke indirgemek, yüce Allah'ın zatına özgü kılmaktır.

"...elbette Allah bozguncuları bilendir." Tartışmanın, aynı şekilde lanetleşmenin gerçek amacı hakkın belirlenmesi, ortaya çıkarılması olduğuna göre, bu amacı ve hedefi güden birinin, gerçeği belirginleştirecek yoldan yüz çevirmesi akılla bağdaşmaz. Çünkü onlar, eğer bu tavırlarıyla hakkın ortaya çıkmasını istiyorsalardı, yüce Allah'ın hakkın destekçisi olduğunu, ondan başkasına razı olmayacağını, onun çürütülmesine, ortadan kaldırılmasına izin vermeyeceğini bildikleri halde, bu çağrıdan yüz çevirmezlerdi. Eğer yüz çevirmişlerse, bu, onların tartışma ile hakkın ortaya çıkmasını istemediklerini, tam tersine görünürde bir üstünlük sağlamaya çalıştıklarını, mevcut statülerini ve egemenliklerini sağlayan geleneklerini korumayı hedeflediklerini gösterir. Şu halde onlar, yanlızca hevalarının kendilerine çekici gösterdiği dünyanın maddi zevklerini istiyorlar. Hakka ve mutluluğa dayalı yapıcı, sahih hayatı değil. Onlar dünyanın ıslahını değil, ifsadını istiyorlar. Yapıcı hayatı ifsad etmekle dünyayı fesada maruz bırakıyorlar. Eğer yüz çeviriyorlarsa, bozguncular oldukları içindir.

Bundan da anlıyoruz ki, şart cümlesinin sonuç kısmında sebep, müsebbebin yerine konulmuştur. İfsadın, hakkın açığa çıkmasını istememenin yerine konulmuş olması yani.

Şart cümlesinin ceza (sonuç) kısmında, ilim kelimesine vasıf olarak yer veriliyor. Şöyle ki: *"Allah... bilendir"* deniliyor. Ayrıca, ifadenin başına da tekit edatı olan "inne" konulmuştur. Bu da gösteriyor ki, söz konusu nitelik onların nefislerinde gerçekleşmiş, kalplerine işlemiş bulunuyor. Dolayısıyla, onların kaçınılmaz olarak lanetleşmeden yüz çevirecekleri, kaçacakları ima ediliyor. Nitekim öyle yaptılar, davranışlarıyla Allah'ın sözünü doğruladılar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Necran Hıristiyanlarını temsilen bir heyet, Resulullah efendimizin (s.a.a) huzuruna geldi. Başlarında Ehtem, Akib ve Seyyid adlı zatlar bulunuyordu. Görüşme sırasında, onların namaz vakti girdi. Kalkıp çan çaldılar ve ardından ibadet ettiler. Bunu gören ashap: "Ya Resulallah, senin Mescidinde böyle yapmalarına izin mi veriyorsun?" deyince, Peygamberimiz (s.a.a): "Karışmayın." dedi. İbadetlerini bitirince Peygamberimize yaklaştılar ve "Neye davet ediyorsun?" diye sordular. Peygamberimiz buyurdu ki: "Allah'tan başka ilah olmadığına, benim Allah'ın Resulü olduğuma, İsa'nın yaratılmış, yiyen, içen ve def-i hacet eden bir kul olduğuna şahitlik etmeye davet ediyorum." Dediler ki: "Peki, İsa'nın babası kimdi?"

Bunun üzerine, Peygamberimize vahiy yoluyla şöyle buyuruldu: "Onlara de ki: "Siz Adem hakkında ne diyorsunuz? O, yaratılmış, yiyen, içen, def-i hacet eden ve cinsel birleşmede bulunan bir kul muydu?" Peygamberimiz onlara bu soruyu yöneltti. Dediler ki: "Evet." Peygamberimiz sordu: "Peki, babası kimdi?" Onlar bu soru karşısında şaşırıp kaldılar ve verecek cevap bulamadılar. Bunun üzerine yüce Allah: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı."* Ve *"Artık sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa... Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım."* ayetlerini indirdi.

Peygamberimiz (s.a.a) onlara dedi ki: "Gelin benimle lanetleşin. Eğer ben doğru söylüyorsam, lanet sizin üzerinize insin, şayet yalan söylüyorsam benim üzerime insin." Dediler ki: "Adil bir öneride bulundun." Sonra lanetleşme için sözleştiler. Konakladıkları yerlere geri dönünce, liderleri Seyyid, Akib ve Ehtem şöyle dediler: "Eğer bizimle lanetleşmeye kavmini getirirse, onunla lanetleşiriz. Çünkü peygamber olmadığı anlaşılır. Şayet özel olarak kendi ev halkını getirirse, lanetleşmeyiz. Çünkü ancak doğru söylemesi durumunda ev halkını getirebilir." Sabah olunca Peygamberimizin yanına geldiler. Beraberinde Emir-ul Müminin Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (a.s) bulunuyordu. Bu manzarayı gören Hıristiyanlar şöyle dediler: "Kim bunlar?" Onlara şu karşılık verildi: "Şu adam onun amcası oğlu, vasisi ve damadı Ali b. Ebu Talib'tir. Bu da kızı Fatıma'dır. Bu ikisi de oğulları Hasan ve

Hüseyin'dir." Bunun üzerine, oradan ayrıldılar. Resulullah'a (s.a.a) dediler ki: "Biz, seni razı etmeye hazırız. Lanetleşmeden bizi muaf tut." Peygamberimiz de (s.a.a) cizye karşılığında onlarla anlaştı. Böylece yurtlarına geri döndüler." (c.1, s.104)

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Reyyan b. Salt aracılığıyla İmam Rıza'dan (a.s) şöyle aktarır: "İmam Rıza (a.s) Me'-mun ve yanındaki alimlerle, Ehl-i Beyt ile ümmetin farkını tartışır." Hadisin bir bölümünde şunlar geçer: "Ulema şöyle derler: "Yüce Allah, onların (Ehl-i Beyt'in) seçilmişliklerine kitabında değinmiş midir?" İmam Rıza (a.s) der ki: "Batinî işaretlerin dışında, yüce Allah kitabının zahirinde on iki yerde zahiren onların seçilmişliklerini vurgular." Sonra Kur'an'dan örnekleri zikreder. O sırada şöyle der: "Üçüncüsü şudur: Yüce Allah, kullarından pâk Ehl-i Beyt'i seçmiştir. Peygamberimize (s.a.a) onları yanına alarak lanetleşmeye gitmesini emretmiştir. Ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Artık kim sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz de kendinizi çağıralım...."*

Alimler dediler ki: "Onunla Peygamberimizin (s.a.a) kendisi kastedilmiştir." İmam Ebu-l Hasan şöyle dedi: "Yanılıyorsunuz. Onunla Ali b. Ebu Talib (a.s) kastediliyor. Bunun kanıtı da Peygamberimizin (s.a.a) şu sözüdür: "Velia oğulları ya direnmekten vazgeçecekler ya da onlara öyle bir adam göndereceğim ki, kendisi benim kendim gibidir." Burada Ali b. Ebu Talib'i kastettiği kesindir. "Oğullar" ile de Hasan ve Hüseyin kastedilmiştir. "Kadınlar"la Fatıma kastedilmiştir. Bu, öyle bir özelliktir ki, hiç kimse bu hususta onları geçemez. Bu fazilete başka hiçbir insan ortak değildir. Bundan önce, hiç kimse böyle bir onura erişmiş değildi. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) Ali'nin kendisini, kendisi gibi değerlendirmiştir." (c.1, s.228, h:1, b:23)

Yine aynı eserde, İmam Musa Kâzım'la (a.s) Harun Reşid arasında şöyle bir konuşma geçtiği rivayet edilir: "Reşid ona dedi ki: "Nasıl Peygamberin soyu olduğunu söylüyebiliyorsunuz, Peygamberden sonra soyu devam etmemiş ki? İnsanın soyu erkek aracılığıyla devam eder, kadın aracılığıyla değil. Siz kızının çocuklarısınız. Dolayısıyla Hz. Peygamberin soyu ondan sonra devam etmemiştir." İmam (a.s) der

ki: "Kendi kendime dedim ki: "Akrabalık, şu kabir ve şu kabirde bulunan zatın hakkı için, böyle bir soruya cevap vermekten muaf tutmasını isteyeyim." Derken o şöyle dedi: "Ey Ali'nin çocukları ve sen ey Musa, ki bana gelen haberlere göre, onların bu zamandaki İmamlarısın, kanıtlarınızı söyleyin. Bütün sorularıma Allah'ın kitabından bir cevap getirmedikçe seni bırakacak, affedecek değilim. Siz ey Ali'nin çocukları, siz Allah'ın kitabında yer alan her şeyin tevilini bildiğinizi, hiçbir şeyin, ne bir "elif"in, ne bir "vav"ın sizden gizli olmadığını iddia ediyorsunuz. Bu tavrınızın dayanağı olarak da: *"Biz kitapta hiçbir şeyi noksan bırakmadık."* (En'am, 38) ayetini gösteriyorsunuz. Alimlerin görüşlerine ve kıyaslarına ihtiyacınızın olmadığını söylüyorsunuz."

Bunun üzerine dedim ki: "Cevap vermeme müsaade ediyor musun?" Dedi ki: "Buyur, söyle." Dedim ki: "Euzu billahi mineş şeytan-ir racim. Bismillahirrahmanirrahim: *"...Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u hidayete ulaştırdık. Biz, iyilik yapanları işte böyle ödüllendiririz. Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı da..."* (En'am, 84) "İsa'nın babası kimdir, Ey Emir-ul Müminin?" Dedi ki: "Onun babası yoktur." Dedim ki: "Ama o, Meryem kanalıyla peygamberlerin soyuna katılmıştır. Aynı şekilde yüce Allah, anamız Fatıma kanalıyla bizi Peygamberin soyuna katmıştır. Daha da söyleyeyim mi ey Müminlerin emiri?" Dedi ki: "Buyur, söyle." Dedim ki: "Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Artık kim sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı, biz kendimizi, siz de kendinizi çağıralım; sonra da dua edelim de Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım."* Kimse Peygamber efendimizin (s.a.a) Hıristiyanlarla lanetleşmeye giderken abasının altına Ali b. Ebutalib, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'den başkasını aldığını iddia edemez. Dolayısıyla: *"Kendi oğullarımız"* ifadesinden maksat, Hasan ve Hüseyin, *"Kendi kadınlarımız"* ifadesinden maksat, Fatıma ve *"Kendimiz"* ifadesinden maksat da Ali b. Ebutalib'tir." (c.1, s.84-85)

Me'mun'un İmam Rıza'ya (a.s) sorduğu sorular kapsamında rivayet edilir ki: "Memun İmama şöyle sorar: "Deden Ali'nin halifeliğinin delili nedir?" İmam der ki: "*"Kendimiz..."* ayetidir." Memun der ki:

"Evet, ama eğer *"Kadınlarımız"* ifadesi olmasaydı." İmam (a.s) der ki: "Haklısın, ancak *"oğullarımız"* ifadesi olmasaydı."

Ben derim ki: İmamın: *"Kendimiz..."* ayetidir" şeklindeki sözü şu anlama gelir: Yüce Allah bu ayette, Ali'nin "kendisi"ni Peygamberinin (s.a.a) "kendisi" gibi değerlendirmiştir. Buna karşılık Me'mun'un: "Evet, ama *"Kadınlarımız"* sözü olmasaydı." şeklindeki sözü de şu anlamı ifade eder: Ayette yer alan *"Kadınlarımız"* sözü, *"Kendimiz"* sö-zünün "erkekler" anlamında kullanıldığının kanıtıdır. (Buna binaen de ayetin manası şöyle olur: Erkeklerimizi ve kadınlarımızı çağıralım.) Dolayısıyla, bu bağlamda Hz. Ali (a.s) için bir üstünlükten söz edilmez. İmamın buna cevap olarak söylediği: "Haklısın, ancak *"Oğullarımız"* ifadesi olmasaydı." sözü ise şu anlama gelir: "Ayette *"Oğullarımız"* sözünün yer alması, senin söylediklerinin aksine delalet eder. Çünkü eğer *"Kendimiz"*den maksat "Erkekler" olsaydı, ayrıca *"Oğullar"*dan söz etmenin bir anlamı olmazdı."

Tefsir-ul Ayyaşî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Hariz'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Hz. Ali'den (a.s) kendisiyle ilgili faziletler soruldu. O, bunların bir kısmını anlattı. Sonra yanındakiler, "Bundan fazlasını anlat" dediler. Bunun üzerine buyurdu ki: "Peygamber efendimizin (s.a.a) yanına Necran Hıristiyanlarının iki bilgini geldi. Peygamberimizle Hz. İsa hakkında konuştular. Bunun üzerine yüce Allah: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir..."* ayetini indirdi. Peygamberimiz (s.a.a) içeri girdi, Ali'nin (hadisin aslında "Ali'nin" yerine "benim" olması muhtemeldir; hadisin naklinde böyle bir yanlışlık yapılmış olabilir.) Hasan ve Hüseyin'in ve Fatıma'nın elinden tuttu, sonra dışarı çıktı ve elini açarak göğe doğru yükseltti, parmaklarını birbirinden ayırmış halde, Hıristiyan bilginlerini lanetleşmeye çağırdı." İmam Sadık (a.s) devamında şöyle dedi: "İmam Bâkır: "Lanetleşme, el parmaklarının açık ve birbirine girmiş şekilde göğe doğru yükseltilerek dua edilmesi şeklindedir." buyurmuştur." İki bilgin bunu görünce, biri diğerine şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki, eğer bu zat peygamberse, bizi helak edecektir. Eğer değilse, kavmi onun hakkından gelir. Biz aradan çekilelim." Sonra da çekip gittiler." (c.1, s.175, h:54)

Ben derim ki: Bu ve buna yakın anlamları içeren başka rivayetler Şii kanallardan aktarılmıştır. Bu rivayetlerin tümünde Peygamberimi-

zin (s.a.a) lanetleşmeye getirdiği kimselerin Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (a.s) olduğu belirtilir. Şeyh Tusî "Emali" adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Amir b. Sa'd'dan, o da babasından (c.1, s.313), yine aynı eserde ve kendi rivayet zinciriyle Salim b. Ebu Cud'dan, o da merfu olarak Ebuzer'den (r.a) (c.2, s.177 ve 163) ve aynı eserde, aynı rivayet zinciriyle Rebia b. Nacid'den, o da Ali'den (a.s) (c.1, s.261 ve 265), aynı şekilde Şeyh Müfid "el-İhtisas" adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Zeberkan'dan, o da İmam Musa b. Cafer'den (a.s) (s.54), yine aynı eserde, Muhammed b. Münkedir'den, o da babasından, o da dedesinden (s.112), ayrıca Tefsir-ul Ayyaşî'de Muhammed b. Said el-Urduni'den, o da İmam Musa b. Muhammed b. Rıza'dan (a.s), o da kardeşinden (c.1, s.176, h:55), yine Ebu Cafer el-Ahval'dan, o da İmam Sadık'tan (a.s) (c.1, s.176, h:59), aynı eserde, ayrıca el-Ahval kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s), Münzir'den, o da İmam Ali'den, yine kendi senediyle Amir b. Sa'd'dan, bunun gibi Tefsir-ul Fırat'ta Ebu Cafer'den, Ebu Rafi'den ve Şa'bi'den, İmam Ali'den (a.s), Şehr b. Havşeb'den (s.14), yine Ravzat-ul Vaizin'de (s.164) ve "A'lam-ul Vera"da (s.135 ve 136) ve "el-Haraic" (s.127 ve 126) gibi eserlerde rivayet etmişlerdir.

Tefsir-us Sa'lebî'de, Mücahid ve Kelbi'den şöyle rivayet edilir: "Resulullah efendimiz (s.a.a) Hıristiyanları lanetleşmeye davet edince, dediler ki: "Dönüp bu teklifini değerlendirelim." Yalnız kalınca, ileri görüşlü liderleri olan Akib'e dediler ki: "Ey Mesih'in kulu, ne dersin?" Dedi ki: "Allah'a andolsun ki, ey Hıristiyanlar topluluğu, siz Muhammed'in (s.a.a) elçi olarak gönderilmiş bir peygamber olduğunu bildiniz. O, sizin peygamberiniz İsa (a.s) hakkında çözüm kavuşturucu kesin bilgiyi getirmiştir. Allah'a andolsun ki, bir peygamberle lanetleşen bir topluluğun yaşlısı yaşamaz, küçüğü de büyümez. Eğer böyle yaparsanız, helak oluruz. Yok, eğer dininiz üzere kalmak ve geleneğinizi sürdürmek istiyorsanız, adamı kendi haline bırakın ve memleketinize dönün."

Sabahleyin Resulullah'ın yanına geldiklerinde baktılar ki, Hüseyin'i kucaklamış, Hasan'ın elinden tutmuş, Fatıma onun arkasında, Ali de Fatıma'nın arkasında olmak üzere geliyorlar ve Peygamber (s.a.a) de diyordu ki: "Ben dua ettiğim zaman, siz "Amin" deyin." Necranlıla-rın Piskoposu şöyle dedi: "Ey Hıristiyanlar topluluğu, ben karşımda

bir takım yüzler görüyorum ki, eğer bunlar Allah'tan dağları yerinden sökmesini isterlerse, hiç şüphesiz Allah dağları yerinden söker. Gelin lanetleşmeyin, yoksa helak olursunuz. Kıyamet gününe kadar yeryüzünde bir tek Hıristiyan kalmaz." Bunun üzerine peygamberimize dediler ki: "Ey Ebu'l Kasım, biz seninle lanetleşmemeye ve seni kendi dinin üzerinde bırakmaya, kendimizin de dinimiz üzere kalmamıza karar verdik."

Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Madem ki lanetleşmekten kaçındınız, öyleyse Müslüman olmak suretiyle onların sahip oldukları hak ve sorumluluklara siz de sahip olun." Ama onlar bu öneriyi kabul etmediler. Bunun üzerine Peygamberimiz: "Zorunlu olarak sizinle savaşacağım." buyurdu. Onlar: "Bizim Araplarla savaşacak gücümüz yoktur. Ancak bize karşı sefer düzenlememen, bizi korkutmaman, bizi dinimizden döndürmeye çalışmaman karşılığında seninle anlaşma yap-mak istiyoruz. Eğer kabul edersen, her yıl sana iki bin top kumaş veririz. Binini Sefer, diğerini de Recep ayında. Bir de demirden yapılmış otuz zırh veririz." Peygamberimiz (s.a.a) de onlarla bunların üzerine anlaşma yaptı.

Daha sonra Peygamber şöyle buyurdu: "Canım elinde olan Allah'a andolsun ki, yokoluş, Necran halkının üzerine inmek üzereydi. Eğer lanetleşmeye katılsalardı, maymunlara ve domuzlara dönüştürüleceklerdi. Vadi dolusu ateş yağacaktı başlarına. Allah Necran'ın halkını, ağaç dallarındaki kuşlara kadar yok edecekti. Bir yıl geçmeden bütün Hıristiyanlar helak olacaktı."

Ben derim ki: Bu kıssa, buna yakın ifadelerle el-Mağazi adlı eserde, İbn-i İshak'tan rivayet edilmiştir. Yine Maliki "el-Fusul-ul Mühimme" (s.23) adlı eserde, müfessirlerden yukarıdaki rivayete yakın ifadelerle aktarır. el-Hamavi de İbn-i Cerih kanalıyla benzer ifadelerle rivayet eder.

"Binini Sefer..." Bununla kastedilen muharrem ayıdır. Muharrem, Arap aylarının ilkidir. Cahiliye döneminde "Sefer" adıyla bilinirdi. Muharrem ayına "Sefer-i Evvel" ve Sefer ayına "Sefer-i Sani" derlerdi. Araplar Sefer-i Evvel'in hürmetini Sefer-i Sani'ye ertelerlerdi. Sonra yüce Allah Sefer-i Evvel'in de haram ay olduğunu, İslami dönemde vurguladı. Böylece "Şehrullah-il Muharrem=Haram kılınmış ay" adıyla anıldı, daha sonra kısaca "Muharrem" diye meşhur oldu.

Sahih-i Müslim'de, Amir b. Sa'd b. Ebu Vakkas'tan, o da babasından şöyle rivayet eder: "Muaviye b. Ebu Sufyan, Sa'd'a der ki: "Seni Ebu Turab'a (Hz. Ali'ye) sövmekten alıkoyan nedir?" O şu karşılığı verir: "Ben Resulullah'tan üç şey duydum ki, bunlardan birisinin benim hakkımda söylenmiş olmasını kızıl yüklü develere değişmem." Bir gün Resulullah (s.a.a) Ali'yi, çıktığı bir sefere götürmemiş, onu Medine'de bırakmıştı. Ali dedi ki: "Ya Resulallah, beni kadınlarla ve çocuklarla birlikte mi bırakıyorsun?" Resulullah ona şöyle dedi: "Musa'nın yanında Harun hangi konumdaysa, sen de benim yanımda aynı konumda olmayı istemez misin? Şu kadarı var ki, benden sonra Peygamber olmayacaktır."

Bir de Peygamberimizin (s.a.a) Hayber günü şöyle buyurduğunu duydum: "Yarın bayrağı, Allah'ı ve Resulünü seven, Allah ve Resulü tarafından sevilen birine vereceğim." Hepimiz ertesi gün bayrağı bize verilmesi beklentisi içerisine girdik. Resulullah şöyle buyurdu: "Bana Ali'yi çağırın." Ali'yi getirdiler. Gözleri ağrıyordu. Tükürüğünü gözlerine sürdü. Sonra bayrağı ona teslim etti ve Allah Hayber'in fethini onun eliyle gerçekleştirdi.

Bir de: *"De ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz de kendinizi çağıralım; sonra da dua edelim..."* ayeti inince, Resulullah (s.a.a) Ali'yi, Fatıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i çağırdı, sonra şöyle buyurdu: "Allah'ım bunlar benim Ehl-i Beytim'dir." (c.15, s.175, Nevevî'nin Şerhiyle birlikte.)

Aynı hadise, Tirmizi de kendi sahihinde (c.5, s.638, h:3724) yer vermiştir. Ebu'l Mueyyid el-Muvaffik b. Ahmed, Hz. Ali'nin faziletleri kitabında rivayet etmiştir. Ebu Nuaym, Hilyet-ul Evliya adlı eserde, Amir b. Sa'd'dan, o da babasından rivayet etmiştir. Hameveynî Feraid-us Sımtayn adlı eserinde (c.1, s.377-378) yer vermiştir.

Ebu Nuaym Hilyet-ul Evliya adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Amir b. Ebu Vakkas'tan, o da babasından şöyle rivayet eder: "Bu ayet inince, Resulullah efendimiz (s.a.a) Ali'yi, Fatımayı, Hasan ve Hüseyini çağırdı, sonra şöyle buyurdu: "Allah'ım, bunlar benim Ehl-i Beytim'dir."

Aynı eserde Şa'bi'den, o da Cabir'den rivayet eder: "Akib ve Tayyip adlı kişiler Resulullah'ın huzuruna geldiler. Resulullah (s.a.a) onla-

rı İslam'a davet etti. Dediler ki: "Ey Muhammed, Müslüman olduk." Resulullah buyurdu ki: "Yalan söylüyorsunuz. İsterseniz niçin Müslüman olmadığınızı da anlatayım." Dediler ki: "Söyle bakalım." Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Haç sevme, şarap içme ve domuz eti yeme." Cabir der ki: "Resulullah onları lanetleşmeye çağırdı. Ertesi gün lanetleşmek üzere sözleştiler. Resulullah sabahleyin Ali'nin, Hasan'ın, Hüseyin'in ve Fatıma'nın elinden tutarak sözleştikleri yere geldi ve onlara haber saldı. Ama onlar söz verdikleri halde gelmediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Beni hak dinle gönderen Allah'a andolsun ki, eğer lanetleşmeye gelselerdi, şu vadi onların başına ateş yağdıracaktı." Cabir der ki: *"Biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı... çağıralım..."* ayeti onlar hakkında inmiştir." Cabir der ki: "Kendimiz ve kendiniz ifadesiyle, Resulullah ve Ali kastedilir. Oğullarımız, Hasan ve Hüseyin'dir. Kadınlarımız ise Fatıma'dır."

Ben derim ki: Bu rivayeti, İbn-i Mağazili Menakıb adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Şa'biden, o da Cabirden rivayet etmiştir (s.363, h:310). Hameveynî "Feraid-us Sımtayn" adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Cabirden aktarmıştır (c.2, s.23, h:365). Maliki Fusul-ul Mühimme'de mürsel olarak Cabir'den (s.25), yine Ebu Davud Tayalisi'den, o da Şa'bet-uş Şa'bi'den mürsel olarak rivayet etmiştir. ed-Dürr-ül Mensûr'da, Hakim'den -sahih olduğunu belirterek- o da ibn-i Mürdeveyh'ten, Ebu Nuaym ed-Delail'de Cabir'den rivayet etmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde belirtildiğine göre Ebu Nuaym, ed-Delail adlı eserde Kelbi kanalıyla Ebu Salih'ten, o da İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Necran Hıristiyanlarından bir heyet, Peygamberimizle (s.a.a) görüşmek üzere Medine'ye geldi. Bunlar, on dört kişilik bir eşraf grubuydu. Bunların içinde başları olan Seyyid, görüşlerine değer verilen ve ondan sonra gelen ikinci adam olarak da Akib vardı." Sonra İbn-i Abbas, yukarıda belirtildiği gibi kıssayı anlatır." (c.2, s.39)

Aynı eserde Beyhaki ed-Delail'de, Seleme b. Abd-ı Yeşu kanalıyla babasından, dedesinden şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Neml suresinin inişinden önce, Necran halkına şu ifadelerle başlayan bir mektup yazdı: "İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un ilahı Allah'ın adıyla. Allah'ın resulü Muhammet'ten Necran piskoposuna ve Necran halkına. Eğer Müslüman olursanız, ben sizden dolayı İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un ilahı olan Allah'a hamdederim. Şimdi ben sizi kula kulluktan

Allah'a kulluk etmeye çağırıyorum. Sizi kulların velayetinden (dostluk ve yönetiminden) Allah'ın velayetine çağırıyorum. Eğer çağrımı kabul etmezseniz, cizye vermek zorundasınız. Bunu da reddederseniz, size savaş ilan edeceğimi bilin. Vesselam."

Piskopos, yazıyı okuyunca çok korktu, dehşete kapıldı. Necran halkından Şerahbil b. Vedâa adlı bir şahsı çağırdı, mektubu ona uzattı. Adam mektubu okudu. Piskopos ona: "Ne düşünüyorsun?" diye sordu. Şerahbil dedi ki: "Sen yüce Allah'ın İbrahim, İsmail soyuna peygamberlik vereceğini vaadettiğini biliyorsun. Onun bu adam olduğu nereden bellidir? Benim peygamberlik hakkında bilgim yoktur. Eğer dünya işleriyle ilgili bir husus olsaydı, sana bir görüş bildirirdim. Senin için çalışırdım." Bunun üzerine Piskopos, Necran halkını birer birer çağırarak onlarla konuştu. Onlar da Şerahbil'in söylediklerine benzer söylediler. Sonunda Şerahbil b. Vedâa, Abdullah b. Şerahbil ve Cabbar b. Feyz adlı şahısları, gidip Resulullah hakkında kendilerine haber getirmek üzere görevlendirdiler.

Heyet yola çıktı. Nihayet Peygamberimizin (s.a.a) huzuruna çıktılar. Karşılıklı olarak birbirlerine sorular sordular. Daha başlar başlamaz Peygamberimize şu soruyu yönelttiler: "Meryem oğlu İsa hakkında ne düşünüyorsunuz?" Peygamber efendimiz buyurdu ki: "Bugün onun hakkında herhangi bir bilgim yok. Bugün bekleyin. Yarın onun hakkında söylenmesi gereken şeyi size bildiririm." Böylece yüce Allah: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı. ...Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım."* ayetlerini indirdi. Heyettekiler bu açıklamayı duyunca, bunu kabullenmekten kaçındılar.

Peygamberimiz onlara haberi duyurduktan sonra, ertesi gün kadifeden bir örtüye sardığı Hasan ve Hüseyin'le birlikte, Fatıma da arkalarında olduğu halde, lanetleşme için geldi. O sırada Peygamberimizin birkaç tane hanımı vardı. Buna rağmen oraya kızı Fatıma'yı getirmişti. Şerahbil yanındaki arkadaşına dedi ki: "Ben karşımda gayet makbul bir davranış görüyorum. Eğer bu adam, elçi olarak gönderilmiş bir peygamberse ve biz de onunla lanetleşirsek, yeryüzünde helak edilmedik bizden bir tek kişi kalmaz." Arkadaşı: "Peki, senin görüşün nedir?" diye sorunca, o şu karşılığı verdi: "Ben, onun hakemliğine baş

vurmayı öngörüyorum. Çünkü, bana göre o, aykırı bir karar verecek değildir." Arkadaşı dedi ki: "Sen dilediğini yapabilirsin."

Bunun üzerine Şerahbil, Resulullah'ın yanına gitti ve ona şöyle dedi: "Ben, seninle lanetleşmekten daha hayırlı bir öneride bulunuyorum." Peygamberimiz: "Nedir o?" diye sordu. Dedi ki: "Bu günden akşama ve akşamdan sabaha kadar bizim hakkımızdaki hükmünü ertelemeni öneriyorum. Ondan sonra sen hangi hükmü verirsen, o bizim için geçerlidir." Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) geri döndü ve onlarla lanetleşmedi. Sonuçta cizye vermeleri karşılığında onlarla barış yaptı." (c.2, s.38)

Aynı eserde İbn-i Cerir, Alba b. Ahmer el-Yeşkuri'den şöyle rivayet eder: *"De ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı..."* ayeti inince, Resulullah efendimiz (s.a.a) Ali'yi, Fatıma'yı ve oğulları Hasan ile Hüseyin'i çağırdı. Sonra lanetleşmek üzere Yahudilere haber saldı. Yahudi gençlerden biri lanetleşmeye gidecek olanlara şöyle seslendi: "Yuh olsun size! Daha dün (geçmişte) maymunlara ve domuzlara dönüştürülen soydaşlarınızı unuttunuz mu? Sakın onunla lanetleşmeyin." Bunun üzerine Yahudiler de lanetleşmeden vazgeçtiler." (c.2, s.39)

Ben derim ki: Bu rivayet, ayette geçen *"Onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa...."* ifadesindeki zamirin *"Gerçek, Rabbinden gelendir."* ifadesinde geçen "gerçek"e dönük olduğuna ilişkin görüşü destekler niteliktedir. Buna göre, lanetleşme hükmü, salt Meryem oğlu İsa'nın durumuna özgü değildir. Buna göre, bu olay da, yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz birçok rivayette işaret edilen Necran Hıristiyanlarının lanetleşmeye davet edilmelerinden sonra gerçekleşen bir kıssadır.

İbn-i Tavus Sa'd-us Suud adlı eserinde der ki: "Muhammed b. Abbas b. Mervan tarafından kaleme alınan ve Peygamberimizle Ehl-i Beyti hakkında inen ayetlerin tefsirini kapsayan kitaptan şu ifadeleri okudum: "Lanetleşme olayına ilişkin haber, elli bir değişik kanaldan sahabe ve başkalarından rivayet edilmiştir. Hasan b. Ali (a.s), Osman b. Affan, Sa'd b. Ebu Vakkas, Bekr b. Semmal, Talha, Zübeyir, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Abbas ve Hz. Peygamberin (s.a.a) kölesi Ebu Rafi, Cabir b. Abdullah, Bera b. Azib ve Enes b. Malik bunlar arasında yer alırlar."

Bu olay, el-Menakıb adlı eserde, birçok ravi ve müfessirden rivayet edilir. Bunun gibi Suyuti de ed-Dürr-ül Mensur'da rivayet eder.

Ayetle İlgili Bir Yorum ve Reddi

Bir tefsircinin[2] şu değerlendirmesi son derece tuhaftır: "Rivayetlerden belirtilen ortak nokta, Peygamberimizin (s.a.a) lanetleşme için Ali, Fatıma ve iki oğullarını seçtiği hususudur. Bu rivayetlerde *"kadınlarımız"* kelimesi Fatıma'ya ve *"kendimiz"* kelimesi de sadece Ali'ye yorumlanır. Bu rivayetlerin tümü Şii kaynaklıdır. Bununla hangi amacı güddükleri ise malumdur. Nitekim bu rivayetlerin yaygınlık ka-zanıp kabul görmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Öyle ki bu rivayetler, Ehl-i Sünnet arasında da büyük ölçüde revaç bulmuştur. Fakat bu rivayeti uyduran kişi, olayı ayete tam olarak uyduramamıştır. Çünkü hiçbir Arap, özellikle birkaç kadınla evli birisi, "kadınlarımız" kelimesiyle kızını kastetmez. Arapça'da bu tarz bir kullanımın örneği yoktur. Bundan daha akıl almazı ise, *"kendimiz"* ifadesiyle Ali'nin kastedildiğinin söylenmesidir. Kaldı ki, ayetin nüzul sebebi olarak gösterdikleri Necranlı Hıristiyanların oluşturduğu heyette, kadınlar ve çocuklar yer almıyorlardı.

Ayetten anlaşılan husus şudur: Peygamber Efendimiz (s.a.a) Ehl-i Kitaptan kendisiyle Meryem oğlu İsa hakkında tartışmaya girip çekişenleri, erkek, kadın ve çocukları alıp toplamaya davet etmesi, öte taraftan kendisinin de erkek, kadın ve çocuklardan oluşan müminleri toplaması emredilmişti. Bunlar, İsa hakkında yalan söyleyene lanet etmesi için Allah'a dua edeceklerdi.

Böyle bir öneride bulunmak, kişinin kesin inancına ve söylediklerinden emin olduğuna delalet eder. Yine böyle bir öneriye muhatap olan Hıristiyanlar ve diğer grupların böyle bir şeyden kaçınmış olmaları da, kanıtlarından kuşku duydukları ve söylediklerinden tam emin olmadıkları anlaşılıyor. Bu olay ve onların sergiledikleri tavır, inançlarının sarsıldığını, kesin bilgiye ve delilsiz inanca dayanmadıklarını ortaya koymuştur. Halbuki Allah'a iman eden bir kimse, hak ve batıl taraftarlarından oluşan bunca insanı bir yerde toplayıp, Allah'ın lanetini istemeye ve rahmetinden uzak olmayı talep etmeye razı olabilir mi?

---

[2]- el-Menâr Tefsiri, c.3, s.322-323.

Allah'a karşı bundan daha büyük cesaret olur mu? Allah'ın gücü ve azametiyle bundan daha fazla alay edilir mi?

Peygamber efendimizin (s.a.a) ve beraberindeki müminlerin Hz. İsa hakkında kesin bir inanca sahip oduklarının kanıtı olarak şu ifade yeterlidir: *"...sana gelen ilimden sonra..."* Çünkü bu tür inanç meselelerinde "ilim" sözcüğüyle "kesin inanç" kastedilir. *"...biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı..."* ifadesini iki şekilde açıklamak mümkündür:

Birincisi: Her grup karşı tarafın adamlarını çağırsın. Siz bizim oğullarımızı, biz de sizin oğullarınızı, siz bizim kadınlarımızı, biz de sizin kadınlarınızı... çağıralım.

İkincisi: Her grup kendi yandaşlarını çağırsın. Biz Müslümanlar kendi oğullarımızı, kadınlarımızı ve kendimizi... çağıralım. Siz de kendinizinkileri çağırın.

Her iki açıdan da "kendiler"in çağrılışındaki kelime dağılımında herhangi bir problem yoktur. Problem, Şia'nın yorumundan ve sözcükleri belli şahıslara özgü kılma hususunda onlara taraf olanlardan kaynaklanmaktadır..."

Ben derim ki: Bu sözleri -ki bu tür sözleri onun gibi birisine nispet etmemizden dolayı bazı okuyucuların bizi suçlayacağını tahmin ediyor gibiyim. Çünkü hiçbir akıllı, bu ve benzeri sözlerin ilmî kaynaklarda söz konusu edilmesinin taraftarı olmaz.- dayanaksız ve kanıttan yoksun olmasına rağmen, sırf inatçılığın, taassubun ve vesvesenin bir insanın anlama kabiliyetini ne tür bir uçuruma sürüklediğini ve bozuk bir düşünceye sahip kıldığını, göstermek için sunuyoruz. Böyle bir olguları taşıyan kimse, bu tarz düşünce üzerine kurduğu bütün yapıları bozar, daha sonra bozduklarını hiç çekinmeden tekrar yapmaya başlar. Ayrıca bu tür sözler, şerri, kötülüğü içeriyor ve şerden kaçınabilmek, onu bilmeye, tanımaya bağlıdır.

Bu konuda iki türlü yaklaşım içine girmek mümkündür:

Birincisi: Ayetin Hz. Ali'nin üstünlüğüne delalet etmesidir. Bu, kelamî bir meseledir ve bizim bu kitabımızın konusunun dışındadır. Bu kitapta asıl hedef, Kur'an ayetlerinin anlamlarını irdelemektir.

İkincisi: Bu değerlendirmeyi yapan zatın "Mübahele ayeti"nin anlamıyla ilgili açıklamalarını ve Peygamberimizle Necran Hıristiyanla-

rını temsilen gelen heyet arasında geçen olaylara ilişkin rivayetler üzerindeki yorumunu incelemektir. Bu, tefsirle ilgilidir ve kitabımızın kapsamına giren bir konudur.

Ayetin neye delalet ettiğini biliyorsunuz. Bizim yukarıda naklettiğimiz bir çok rivayet, ayetin nesnel karşılığıyla örtüşmektedir. Bunlar üzerinde düşünüldüğü zaman, söz konusu uydurma değerlendirmenin ve hiç bir olumlu amaca hizmet etmeyen çürük, dayanıksız gözlemin yanlışlığı, geçersizliği anlaşılacaktır. Şimdi daha ayrıntılı bir irdelemeye başlıyoruz:

Bu zat diyor ki: "Bu rivayetlerin tümü Şia kaynaklıdır... Bu rivayetlerin yaygınlık kazanıp kabul görmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Öyle ki bu rivayetler Ehl-i Sünnet arasında da büyük ölçüde revaç bulmuştur." Bundan önce de sözünün başında: "Rivayetlerden belirtilen ortak nokta..." şeklinde bir ifade kullanıyor. Keşke bu sözlerle hangi rivayetleri kastettiğini bilseydim? Bununla hadisçilerin elbirliği ederek rivayet ettikleri ve herhangi bir açıdan eleştirmedikleri çok sayıdaki rivayeti mi kastediyor? Oysa bu rivayetler bir, iki ve üç tane değildir. Hadisçiler bunları topluca benimsemiş ve nakletmişlerdir. Sahih hadis kaynaklarında bu rivayetlere yer verilmiştir. Bunlar arasında Müslim ve Tirmizi de vardır. Tarihçiler de olayı doğrulamışlardır.

Sonra Müfessirler herhangi bir itirazda bulunmadan, en ufak bir kuşku belirtmeden tefsirlerinde bunlara yer vermiş, defalarca üzerinde durmuşlardır. Bunlar arasında Taberi, İbn-i Kesir, Suyuti gibi hadisçi ve tarihçi zatlar da yer alır.

Ayrıca, bu rivayetlerin kaynağı olarak işaret ettiği Şia ile kimleri kastediyor? Rivayet zincirlerinin gelip dayandıkları Sa'd b. Ebu Vakkas, Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Abbas gibi sahabeleri mi? Yoksa bu haberleri onlardan duyup kendilerinden sonraki kuşaklara aktaran Ebu Salih, Kelbi, Süddi, Şa'bi gibi tâbiin kuşağına mensup alimleri mi kastediyor? Bu gibi insanlar, müellifin hoşuna gitmeyen bir olayı aktardılar diye Şii mi oldular? Kaldı ki, bu zatlar ve benzerleri, hadisleri nakleden kanallardırlar. Eğer bu adamlar da reddedilirse, geride sözü edilecek bir sünnet, anlatılacak bir siyer kalmaz.

Bir Müslüman, hatta din olarak İslam'ı benimsememiş bir araştırmacı, sünneti geçersiz sayıp, sonra da Peygamberin (s.a.a) getirdiği

öğretiyi ve yasama sisteminin ayrıntılarını tespit edebilir mi? Halbuki Kur'an, Peygamberin sözünün ve pratik davranışının kanıtsallığını haykırıyor; dinin hayatını sürdürmesini dile getiriyor? Eğer ta baştan itibaren sünnetin iptalliği yönüne gidilirse, geride ne Kur'an'dan bir eser, ne de inmesi için bir semere kalır.

Yoksa o, bu sözleriyle, Şiilerin bu tür rivayetleri uydurup hadis ve tarih kaynaklarına sokuşturduklarını mı demek istiyor? Eğer öyleyse, sünnetin iptali ve şeriatın geçersizliği tehlikesi yeniden gündeme gelmiş olur. Hatta musibet daha da kuşatıcı, fesat daha da yaygın olur!!!

Sözlerinin bir bölümünde de diyor ki: *"Kadınlarımız"* sözünü "Fatıma'ya", *"kendimiz"* sözünü de sadece Ali'ye yorumluyorlar..." Demek istiyor ki; onlar diyorlar: *"Kadınlarımız"* sözü mutlak olarak denilmiş ve onunla Fatıma kastedilmiştir. Yine *"kendimiz"* sözü ile de sadece Ali'ye işaret edilmiştir. O, bu sözüyle, yukarıda sunduğumuz rivayetlerden birinde geçen ifadelerden anladığını yansıtıyor gibidir. Çünkü Cabir'in şöyle dediği rivayet edilir: *"Kadınlarımız"*la Fatıma, *"kendimiz"*le Ali kastedilmiştir."

Ama bu tefsirci, olayı yanlış anlamıştır. Çünkü ayette geçen *"kadınlarımız "* sözü ile Fatıma ve *"kendimiz"* sözü ile de Ali kastedilmemiştir. Fakat Peygamber efendimiz (s.a.a) bu ayetteki emri yerine getirme bağlamında, sadece Ali ve Fatıma'yı çağırdığı için, Fatıma'nın "kadınlarımız"ın, Ali'nin "kendimiz"in ve Hasan ve Hüseyin'in de "oğullarımız"ın bireysel misdak ve temsilcileri oldukları anlaşılmaktadır. Ayette geçen "oğullar, kadınlar ve kendiler"den maksat ailedir. O da Peygamberimizin (s.a.a) Ehl-i Beyti'dir. Nitekim rivayetlerde belirtildiğine göre, Peygamberimiz (s.a.a) onları lanetleşme mahalline getirdikten sonra: "Allah'ım, bunlar benim Ehl-i Beytim'dir." buyurmuştur. Dolayısıyla Peygamberimizin sözünün ifade ettiği anlam şudur: "Bun-lardan başka çağıracak kimse bulamadım."

Bazı rivayetlerde yer alan: "Kendimiz ve kendinizi" sözünden maksat, Resulullah ve Ali'dir." ifadesi bizim bu açıkladığımızı destekler niteliktedir. Çünkü bu ifade, açıkça ayetin anlamına kimin mis-dak olduğunu belirtiyor; ayetteki lafızların mânasını açıklamak söz konusu değildir.

Sonra diyor ki: "Fakat bu rivayeti uyduran kişi, olayı ayete tam olarak uyduramamıştır. Çünkü hiçbir Arap, özellikle bir kaç kadınla

evli birisi, "kadınlarımız" kelimesiyle kızını kastetmez. Arapça'da bu tarz kullanımın örneği yoktur. Bundan daha akıl almazı ise, *"kendimiz"* ifadesiyle Ali'nin kastedildiğinin söylenmesidir." Yazarın yanlış algıladığı bu ilginç olay, onu bunca rivayeti bir çırpıda tutup atmaya, onları nakleden ravileri ve sahih olarak kabullenen bütün herkesi suçlamaya, daha sonra da sözü geçen nispetlerde bulunmaya sürüklemiştir. Oysa, Kur'an'ı tefsir etmek gibi bir konumda olan bir kişi olarak onca belâgat imamını ve söz sanatı üstatlarını hatırlaması gerekirdi. Onlar bu rivayetleri hiçbir tereddüt göstermeden, herhangi bir itiraza konu etmeden tefsirlerine ve diğer eserlerine almışlardır.

Örneğin Keşşaf tefsirinin yazarı Zimahşeri -ki zaman zaman kıraat imamlarının bile yanlışlarını gösterebilecek bir kişidir- söz konusu ayetin tefsiri çerçevesinde şunları söylüyor: "Bu ayetin en güçlü kanıtsallığı, Ashab-i Kisâ'nın (Peygamberimizin: "Ehl-i Beytim bunlardır." diye abası altına aldığı Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in) üstünlüklerine delalet etmede, bundan daha güçlü bir delil olmaz. (Selam onların üzerlerine olsun.) Bu, aynı zamanda Peygamber efendimizin (s.a.a) peygamberliğinin de gerçekliğinin en açık ifadesidir. Çünkü, yandaş ve muhalif hiç kimse, Necran Hıristiyanlarının lanetleşmeye katıldıklarına ilişkin bir rivayeti aktarmış değildir." Keşşaf Tefsiri'nden aldığımız alıntı burada sona erdi. (c.1, s.370)

Nasıl oluyor da belâgat alanının üstatları, edebiyat sahasında at koşturan bu yiğitler ve ulu şahsiyetler, hadis kitaplarında yoğun bir şekilde yer alan bu yekündeki rivayetlerin Kur'an'ın beyanına yanlışlık izafe ettiklerini, tekil bir duruma ilişkin, çoğul bir ifade kullanmayı nispet ettiklerini fark edememişlerdir?!

Hayır! Andolsun ki, meseleyi karıştıran yazarın kendisidir. Kavramla nesnel karşılığını birbirine karıştıran odur. O sanıyor ki, yüce Allah Peygamberine: *"...sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı... çağıralım."* şeklinde hitap ettiğinde, eğer ayetin işaret ettiği tartışmacılar Necranlı Hıristiyanlardan oluşan heyet kabul edilirse, bazı rivayetlerde işaret edildiği gibi, onlar da on dört erkekten oluştukları ve yanlarında kadın ve çocuk namına kimse bulunmadığı, ayrıca rivayetlerde belirtildiğine göre Peygamberimiz de Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'den başka kimseyi lanetleşmeye gö-

türmediği için, bu şekildeki bir yaklaşım, *"seninle tartışmaya kalkarsa..."* ifadesiyle Necran heyetinin, "kadınlarımız" ifadesiyle bir tek kadının ve "kendimiz" ifadesiyle de bir tek adamın kastedilmiş olmasını gerektirir. Bu durumda "kadınlarınız" ve "oğullarınız" ifadelerinin bir anlamı olmaz. Çünkü rivayetlerde belirtildiğine göre, heyette kadınlar ve çocuklar yer almıyorlardı.

Burada tesniye=iki kişi ile ilgili hususta çoğul olan "oğullar" kelimesinin kullanılması durumu ortaya çıkmış olur. Böyle bir kullanım, müfret için çoğul kullanmaktan daha kötü bir örnektir. Müfretle ilgili olarak çoğul kullanımının örneklerine müvelledlerin, yâni sonradan Araplaşanların dilinde rastlamak mümkün olsa da, orijinal Arapça'da saygı ifade etmek dışında hiçbir yerde tekil kastıyla çoğul kullanılmaz, ama tesniye niyetine çoğul ifade kesinlikle kullanılamaz.

İşte mezkur tefsirciyi, söz konusu rivayetleri bir kenara itmeye, onları uydurma olarak nitelemeye iten vehim budur. Oysa mesele onun vehmettiği gibi değildir.

Şunu şöyle açıklayabiliriz: Beliğ, amaca uygun ve etkili bir konuşma, konumun gereksinimlerinin riayet edilmesini, yâni algılanması gereken şeyin belirgin bir şekilde algılanmasını zorunlu kılar. Bazen öyle bir durum olur ki, iki kişi veya iki grup karşılıklı konuşur da taraflardan biri veya her ikisi karşı tarafın durumunu bilmediğini inkâr eder veya bilmez. Bu durumda konuşma, fıtratın ve geleneğin öngördüğü biçimde hazırlanır. Buna uygun ifadelere yer verilir. Sözgelimi hasım taraflardan biri, karşı tarafa husumet ve savunma olgusunun o tarafın tüm bireyleri, kadın, erkek, küçük büyük herkes için geçerli olduğunu vurgulamak isterse, şöyle bir ifade kullanır: Biz, erkek, kadın ve çocuk olarak size husumet ediyoruz ve sizinle savaşıyoruz. Böylece fıtratın ve geleneğin öngördüğü bir konuşma yapmış olur. Çünkü gelenek, bir grubun kadınlarının ve çocuklarının olmasını gerektirir. Bu tarz ifadelerde amaç; karşı tarafa kendilerine husumet edenlere karşı yek vücut olduklarını, topluca husumet ettiklerini vurgulamaktır. Eğer: "Biz erkekler, kadınlar ve iki oğlumuzla size husumet ediyoruz veya savaşıyoruz" şeklinde bir ifade kullanılsa, bununla konumun gerektirdiğinden öte bir husus haber verilmek isteniyor ki, bu da özel bir vurguyu ve konumun gereği karşı tarafa anlatmayı kaçınılmaz kılmıştır.

Fakat tanışlar, dostlar ve arkadaşlar arasında, konuşma fıtratın ve geleneğin gerektirdiği gibi yapılabilir. Sözgelimi, bir davet ve kutlama çağrısı olarak: Sizi kendimiz, kadınlarımız ve çocuklarımız olarak davet ediyoruz." denilebilir. Bazen de tarafın tanımasına dayanılarak daha ayrıntılı bir davetiye sunulur ve şöyle denir: "Erkekler, kız ve iki küçük çocuk olarak size hizmet edeceğiz." vs.

Şu halde fıtrat, gelenek ve dış görünüş bir değerlendirmeye, realite ve nesnel karşılık da bir başka değerlendirmeye tâbidir. Bunlar bazen birbirlerinden farklı olurlar. Dolayısıyla bir kimse konuşmasını kendisi ile ilgili olarak zahiren bilinen şeylere göre biçimlendirip, alışkanlığın ve geleneğin gereği bir konuşma yapsa, sonra da gerçek durumu, pratik konumu, anlattıklarından farklı bir biçimde ortaya çıksa, onun konuşması yanlış olmaz, verdiği haber itibariyle yalancı kabul edilmez veya anlamsız şeyler söyleyen bir boşboğaz muamelesi görmez.

Ayeti de bu şekilde yorumlamak gerekir. Dolayısıyla: *"De ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz de kendinizi çağıralım…"* ayeti ile kastedilen anlam -yukarıdaki açıklamaları baz alırsak- şudur: Onları, senin Ehl-i Beytin'den davet ve ilim hususunda sana ortaklık eden yakınlarınla beraber gelmen karşılığında, aileleri ve yakınlarıyla birlikte gelmek üzere lanetleşmeye çağır." Sonra konuşma öyle bir şekilde hazırlanmış ki, Peygamber efendimiz (s.a.a) Ehl-i Beyti içinde erkekler, kadınlar ve oğullar, onların da ev halkı içinde erkekler, kadınlar ve oğullar varmış gibi bir anlamı yansıtıyor. Böyle bir anlam algılaması dış görünüşün bir gereğidir. Alışkanlığın ve geleneğin Peygamberimiz ve Hıristiyan hasımlarına ilişkin hükmü budur.

İşin aslına ve realiteye gelince; Peygamberimizin (s.a.a) erkekler, kadınlar ve oğullar olarak sadece kendisi, kızı ve iki oğul vardı. Hasımları da yalnızca erkeklerden oluşuyorlardı, kadınları ve oğulları bulunmuyordu. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.a) kararlaştırılan yere bir erkek, bir kadın ve iki çocukla birlikte gelince onu yalancılıkla ve yanlış yapmakla suçlamadılar. Öte yandan onlar da; "Sen bize kadınları ve oğulları da getirmemizi istedin, ama bizim kadınlarımız ve oğullarımız yanımızda değildir." diye özür belirtmediler. Ayrıca bu kıssayı duyan hiç kimse onu uydurma olarak nitelendirmemiştir.

Buradan hareketle yazarın; "Ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen Necranlı Hıristiyan heyetinin beraberinde de kadınlar ve oğullar yoktu." şeklindeki sözünün de yanlış olduğunu görüyoruz.

Ayrıca şunları söylüyor: "Ayetten anlaşılan husus şudur: Peygamber Efendimize (s.a.a) Ehl-i Kitaptan kendisiyle Meryem oğlu İsa hakkında tartışmaya girip çekişenleri erkek, kadın ve çocukları toplamaya davet etmesi, öte taraftan kendisinin de erkek, kadın ve çocuklardan oluşan müminleri toplaması emredilmişti. Bunlar, İsa hakkında yalan söyleyene lanet etmesi için Allah'a dua edeceklerdi... Allah'a iman eden bir kimse, hak ve batıl taraftarlarından oluşan bunca insanı bir yerde toplayıp Allah'ın lanetini istemeye ve rahmetten uzak olmayı talep etmeye razı olabilir mi? Allah'a karşı bundan daha büyük bir cesaret olur mu? Allah'ın gücü ve azametiyle bundan daha fazla alay edilir mir?"

Özetle demek istiyor ki: Ayet, her iki tarafı kendileri, kadınları ve çocuklarıyla bir yerde toplanmaya ve lanetleşmeye davet ediyor (belli şahıslar söz konusu değildir).

Acaba davet edilen bu toplantının ne olduğunun açıklanması gerekmez mi? Acaba bununla her iki tarafın topyekün toplanmaları mı kastediliyor? Yâni bütün mü'minlerin[3] -ki Yemen, Hicaz, Irak gibi bölgelerde yaşayan Rabia ve Mudar Araplarının büyük bir kısmı veya tamamı sayılıyorlardı- ve Yemen, Şam, Akdeniz kıyıları, Bizans, Fransa, İngiltere ve Avusturya gibi bölgelerde yaşayan tüm Hıristiyanların bir yerde toplanmaları mı emredilmiştir?

Yeryüzünün doğusunda ve batısında yaşayan bu toplumların, erkekli, kadınlı ve çocuklu nüfusları o gün için milyonları aşıyordu. Aklı başında olan hiç kimse, milyonlarca insanı bir yerde toplamanın imkansız olduğundan kuşku duymaz. Normal doğal nedenler bütün temelleriyle böyle bir şeyi kaldıramaz ve deruhde edemez. Böyle bir şeyi kabul etmek, Kur'an'ın insanları imkansız ve muhal nitelikli bir şeye davet ettiğini kabul etmekle eş anlamlıdır. Demek olur ki, Kur'an

---

[3]- Bazı tarihçilere göre hicri dokuzuncu yılda, diğer bazısına göre onuncu yılda meydana gelmiştir bu olay… Tefsirini sunduğumuz bu ayetleri takip eden ayetlerle ilgili rivayetler bölümünde açıkladığımız gibi, olayın tarihine ilişkin görüşlerin tümünde problem vardır.

kesinlikle olmayacak bir şeye dayalı olarak kanıtını ortaya koyuyor, imkansızdan hareketle hakkı savunuyor. Hıristiyanların Peygamberin (s.a.a) bu davetine icabet etmemeleri mazur görülebilir. (Ne güzel mazeret!) Ama Peygamberin, icabet edilemeyecek bir şeye onları davet etmiş olmasının onlardan daha fazla davetine büyük bir zarar verdiği ortadadır.

Yoksa o an için orada hazır bulunan iki grubun temsil ettiği bölgelerin halkları mı kastediliyor? Medine ve çevresindeki müminlerle, Necran ve çevresindeki Hıristiyanlar yâni. Gerçi bu ihtimal öncekine göre daha hafif görünüyor; ancak gerçekleşememe, vuku bulamama açısından önceki gibidir. O gün için, kim Medine'nin ve Necran'ın tüm halkını kadınlara ve çocuklara varıncaya kadar lanetleşme için bir yerde toplayabilirdi? Acaba böyle bir çağrı, imkansızı istemek değil de nedir? Ve acaba hak, gerçekleşmesi imkansız, ortaya çıkması zor bir çağrıdır, anlamına gelmez mi?

Yoksa, tartışılan taraflar mı kastediliyor? Yâni Peygamber efendimiz ve o sırada yanında bulunan müminlerle Necranlı Hıristiyanları temsilen Medine'de bulunan heyet… Bu ihtimale de yazarın şu sözüyle cevap verilir: "Kaldı ki, ayetin nüzul sebebi olarak gösterdikleri Necranlı Hıristiyanların oluşturdukları heyette kadınlar ve çocuklar yer almıyorlardı." Dolayısıyla bu ihtimali kabul etmek de yazarın işaret ettiği sakıncaları gündeme getirir.

Yazar diyor ki: Peygamber efendimizin (s.a.a) ve beraberindeki müminlerin Hz. İsa hakkında kesin bir inanca sahip olduklarının kanıtı olarak şu ifade yeterlidir: *"Sana gelen ilimden sonra…"* Çünkü bu tür inanç meselelerinde "ilim" sözcüğüyle "kesin inanç" kastedilir.

Ben derim ki: İnanç meselelerinde "bilmenin", "kesin inanç" anlamını ifade ettiği şeklindeki değerlendirme doğrudur. Müminlerin İsa hakkında kesin bir inanca sahip olduklarına da ayetin işaret ettiğini nasıl kanıtladığını bir bilseydim? Halbuki, ayette: *"Artık kim sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa..."* ifadesiyle, Peygamberimizin durumuna işaret ediliyor. Ve diyalog konumu da, bu ifadenin Peygamberimizin (s.a.a) dışındaki müminleri kapsamasını gerektirmiyor. Çünkü Hıristiyan heyetin Peygamberimizle tartışmaktan başka bir amacı yoktu. Müminlerle karşılaşmayı dü-

şünmüyorlardı. Ne müminler onlarla ne de onlar müminlerle bir kelime konuşmuş değillerdi.

Evet, eğer ayette, Peygamberimizin dışında herhangi bir kimsenin de konuya ilişkin bilgiye sahip olduğuna işaret edilseydi, kuşkusuz, daha önce *"yalan söyleyenler..."* sözünü yorumlarken vurguladığımız gibi, bu, onunla birlikte lanetleşmeye gelen kimselerden olacaktı.

Öte yandan Kur'an, ilim ve yakinin bütün müminler için gerçekleşmediğinden söz eder: *"Onların çoğu şirk koşmadan Allah'a iman etmezler."* (Yusuf, 106) Bu ayette, iman edenlerin bir kısmı şirkle nitelendiriliyor. Yakin=kesin inançla şirk bir arada barınır mı? *"Hani, münafık olanlar ve kalplerinde hastalık bulunanlar: "Allah ve Resulü, bize boş bir aldanıştan başka bir şey vaadetmedi." diyorlardı."* (Ahzab, 12) *"İman edenler: "Bir sûre indirilmeli değil miydi?" derler. Fakat, hükmü açık bir sûre indirilip, onda savaştan söz edilince, kalplerinde hastalık bulunanların, sana ölümden bayılıp düşen kimsenin bakışı gibi baktıklarını görürsün. Onlara ölüm gerektir. Onlara düşen, itaat etmek ve güzel söz söylemektir. İş ciddiye bindiği zaman Allah'a verdikleri söze sadık kalsalardı, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Demek işbaşına gelecek olursanız, yeryüzünde bozgunculuk yapacak, rahimleri (akrabalık bağlarını) koparacaksınız öyle mi? Onlar, Allah'ın lanetleyip sağır yaptığı ve gözlerini kör etti-ği kimselerdir."* (Muhammed, 20-23)

Şu halde, kesin inanç Hz. Peygambere (s.a.a) tâbi olanlardan basiret sahibi kimselerin sahip oldukları bir özelliktir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Eğer seninle çekişip-tartışırlarsa, de ki: "Bana uyanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim ettim."* (Âl-i İmrân, 20) Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"De ki: Bu, benim yolumdur. Bir basiret üzere Allah'a davet ederim; ben ve bana uyanlarla da."* (Yusuf, 108)

Yazarın bir diğer iddiası da şudur: *"Biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı..."* ifadesini iki şekilde açıklamak mümkündür: Birincisi: Her grup karşı tarafın adamlarını çağırsın…"

Bu şıkkın yanlış olduğunu ve ayetin lafzıyla bağdaşmadığını daha önce vurguladık. O zaman şunu belirtmiştik: Eğer sadece: *"Dua edelim de Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım."* denilseydi, hedefin hasıl olmasında yeterli olurdu. Ancak buna ek olarak:

"Biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz de kendinizi çağıralım…" buyuruluyor. Bu ifadenin amacı, her iki tarafın en aziz ve en sevimli gördüğü yakınlarını yâni oğulları ve kadınlarıyla birlikte kendilerini (yakın akrabalar ve aile) getirmelerini gerekli kılmaktır. Böyle bir hedefe de ancak ayetin anlamının şu şekilde olmasıyla varılabilir: "Biz oğullarımızı, kadınlarımızı ve kendimizi çağıralım, siz de oğullarınızı, kadınlarınızı ve kendinizi çağırın, sonra lanetleşelim…" Ama ayetin anlamının: "Biz sizin oğullarınızı, kadınlarınızı ve kendinizi çağıralım, siz de bizim oğullarımızı, kadınlarımızı ve kendimizi çağırın, sonra lanetleşelim." şeklide algılanması durumunda, yukarıda işaret ettiğimiz amaç geçersiz olur.

Ayrıca, bizzat dejenere olmamış karakterin böyle bir anlamı normal karşılaması mümkün değildir. Peygamberimizin (s.a.a) dua edip, lanetleşmek üzere Hıristiyanları kendi oğullarına ve kadınlarına musallat kılmasının, kendisinin de onlardan kendisini anların oğullarına ve kadınlarına musallat kılmalarını istemesinin ne gibi bir anlamı olabilir ki? Halbuki her iki grup da, kendi oğullarını ve kadınlarını çağırıp sözleşilen yere getirebilir.

Kaldı ki, ayetten böyle bir sonuç çıkarsamak için, "musallat kılma" ve benzeri deyimlerin -yukarıda vurguladığımız gibi- ne anlama geldiklerini anlamak gerekir. Fakat bunu bizim anlamamız hiç de mümkün değil. Şu halde doğru olan, bu tarz bir yaklaşımın geçersizliğidir. Geriye bir yaklaşım tarzı kalıyor, o da her kesin kendi ailesini çağırmasıdır ki, bu husus belirgindir.

Mezkur tefsirci, bir de şunları söylüyor: "Her iki açıdan da "kendiler"in çağrılışındaki kelime dağılımında herhangi bir problem yoktur. Problem Şia'nın yorumundan ve sözcükleri belli şahıslara özgü kılma hususunda onlara taraf olanlardan kaynaklanmaktadır." Problem dediği şey, ayetle ilgili olarak insanın "kendisi"ni çağırmasıdır. Oysa bu problem, konuya ilişkin olarak işaret ettiğimiz iki yaklaşım tarzıyla hiçbir şekilde ilintili değildir. Tersine, problem; "kendimiz" ifadesiyle Resulullah efendimiz (s.a.a) kastedilmiş olması durumunda söz konusu olur. Nitekim nakledildiğine göre bazı mezhepsel tartışmalarda bu tür iddialar ortaya atılmıştır. Şöyle ki; tartışanlardan biri (Sünni) "kendimiz"den maksadın Resulullah'ın (s.a.a) olduğunu, Ali'nin (a.s) ol-

madığını iddia eder, buna karşılık da diğeri (Şia) insanın kendi kendisini çağırmasını gündeme getirir ki, böyle bir şey yanlıştır, batıldır. Yukarıda yer verdiğimiz ve el-Uyun adlı eserden aktardığımız ikinci rivayet, bunun yanlışlığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu açıklamalarla, adı geçen yazarın şu sözlerinin yanlışlığı da ortaya çıkıyor: "Problem, Şia'nın yorumundan kaynaklanmaktadır." Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Şia'nın yorumu şöyledir: "Kendimiz" ifadesinden maksat, Peygamberimizin (s.a.a) Ehl-i Beyti'ne mensup erkeklerdir. Dolayısıyla, maksadın nesnel karşılığı olarak Resulullah efendimiz (s.a.a) ile Hz. Ali'nin (a.s) olduğu işaret edildiği açıktır. Dolayısıyla bu ikisinden birinin diğerini çağırmasında bir problem yoktur.

Hatta yazarın iddia ettiği gibi, Şiiler; "Kendimiz" ifadesinden maksat Ali'dir." demiş olsalar bile, bunda bir problem söz konusu olmaz. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) Ali'yi davet etmesinde herhangi bir sorun olmaz.

Görüşlerine yer verdiğimiz müfessirin öğrencisi, el-Menar adlı tefsirde, rivayetlere işaret ettikten sonra şunları söylüyor: "İbn-i Asakir, Cafer b. Muhammet'ten, o da babasından şöyle rivayet eder: *"De ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarınızı... çağıralım."* ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.a) Ebubekir'i ve oğlunu, Ömer'i ve oğlunu, Osman'ı ve oğlunu getirdi." Bundan da açıkça anlaşıldığı gibi, ayette geçen ifadeden maksat, müminlerden bir gruptur."

Üstadının yukarıda yer verdiğimiz görüşlerini aktardıktan sonra, kendisi de şunları söylüyor: "Görüldüğü gibi, ayette ulusal sorunlar ve dinsel tartışmalar bazında kadın-erkek ortaklığına ilişkin bir hüküm söz konusudur. Bunun esasında şu değerlendirme yatar: Kadın, genel meselelerde bile erkekle aynı konumdadır. İfadenin akışı içinde, istisna edilen bazı hususlar hariç." (c.3, s.322)

Ben derim ki: Bu zatın işaret ettiği rivayet, şaz ve nadir rivayet türlerinden olup, yaygın olan onca rivayetle çelişmektedir. Hatta müfessirler de ona ilgi duymamışlardır. Kaldı ki, realiteyle de örtüşmemektedir. Bu rivayette, adı geçen şahısların her birinin oğlundan söz ediliyor ki, bu şahısların tümünün o tarihlerde erkek çocukları yoktu.

Bana öyle geliyor ki o: "Bundan da açıkça anlaşıldığı gibi, ayette geçen ifadeden maksat, müminlerden bir gruptur." sözleriyle, bu rivayetten, Peygamber Efendimizin lanetleşmeye bütün müminleri ve

oğullarını çağırdığı yönünde bir anlam çıkarmak istiyor. Dolayısıyla; "Ebubekir ve oğlu…" ifadesi, bütün müminlerin çağırılmasından kinayedir." demek istiyor. Böylece, o üstadının üzerinde durduğu anlamı pekiştirmeyi amaçlıyor. Ancak, sen şu anda onun şaz bir rivayet olduğunu, müfessirlerin ondan yüz çevirdiğini, metin ve yorumladığı anlama yönelik delalet bakımından son derece zayıf olduğunu biliyorsun.

Ayetin, genel haklar itibariyle kadınlarla erkeklerin ortak olduklarına işaret ettiğine ilişkin iddiaya gelince; eğer ayetin bu yönde bir kanıtsallığı varsa, çocukların da ortaklığı söz konusu olur ki, bu bile söz konusu çıkarmanın yanlışlığını ortaya koymak için tek başına yeterli bir kanıttır.

Biz daha tefsirimizin ikinci cildinde, boşanma ayetlerinin tefsiri çerçevesinde, kadın erkek ortaklığına değinmiştik. Yeri geldikçe, bu konuya ilişkin değerlendirmelerde bulunacağız. Ancak, tefsirini sunduğumuz ayetten böyle zorlama yorumlar çıkarmaya yeltenmeye gerek yoktur.

64- De ki: "Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin." Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız."

65- Ey kitap ehli, İbrahim hakkında ne diye çekişip tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Anlamıyor musunuz?

66- İşte sizler böylesiniz. Hadi hakkında bilginiz olan şeyde tartıştınız; peki hiç bilginiz olmayan bir konuda ne diye tartışıp duruyorsunuz? Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz.

67- İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan idi; ancak o hanifti, Müslüman'dı, müşriklerden de değildi.

68- Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu Peygamber ile iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin velisidir.

69- Kitap ehlinden bir grup, sizi şaşırtıp saptırmayı arzuladı; fakat onlar ancak kendilerini şaşırtıp saptırırlar da farkına varmazlar.

70- Ey kitap ehli, şahit olduğunuz halde ne diye Allah'ın ayetlerini inkar ediyorsunuz?

71- Ey kitap ehli, neden hakkı batılla karıştırıyor ve bildiğiniz halde hakkı gizliyorsunuz.

72- Kitap ehlinden bir bölümü dedi ki: "İman edenlere gündüzün başlangıcında inene inanın, sonunda (ineni) ise inkar edin; belki dönerler."

73- "Ve sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın." De ki: "Hidayet, Allah'ın hidayetidir." Yoksa, size verilenin benzeri bir başkasına da verilmiş olur ya da Rabbinizin katında size karşı onunla delil getirirler. De ki: "Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah, (lütfü ve ihsanıyla) geniştir, bilendir."

74- O, rahmetini dilediğine tahsis eder; Allah büyük lütuf ve ihsan sahibidir.

75- Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona bir kantar emanet bıraksan, onu sana geri verir. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmadıkça, onu sana geri vermez. Bu, onların; "Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur." demelerindendir. Bildikleri halde Allah'a karşı yalan söylemektedirler.

76- Hayır, kim ahdine vefa eder ve sakınırsa, şüphesiz, Allah da sakınanları sever.

77- Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere karşılık satanlar, işte onlar için ahirette hiçbir pay yoktur, kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz, onlara bakmaz, onları yüceltmez ve onlar için acı bir azap vardır.

78- Onlardan bir bölük de vardır ki, kitabı okurken dillerini eğip bükerler, siz onu kitaptan sanasınız diye. Oysa o, kitaptan değildir. "O, Allah katındandır." derler. Oysa o, Allah katından değildir. Bildikleri halde Allah'a karşı yalan söylerler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Genelde tüm Ehl-i Kitabın, özelde Hıristiyanların durumlarını gözler önüne sermeye yönelik açıklamanın ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen değerlendirmelerin ikinci aşamasının başlangıcı ile karşı karşıyayız. Bundan önceki ayetlerin akışı içinde genel olarak tüm Ehl-i Kitabın durumuna şu ifadelerle değinilmişti: *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslam'dır."* (Âl-i İmrân, 19) *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi?"* (Âl-i İmrân, 23) Ardından özel olarak Hıristiyanların konumuna dikkat çekilmişti: *"Gerçekten Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini... seçti."* (Âl-i İmrân, 33) Bu esnada, bir ara değerlendirme olarak mü'minlerin kafirleri dost edinmeleri hususuna göndermede bulunulmuştu: *"Mü'minler... kafirleri dostlar edinmesinler."* (Âl-i İmrân, 28) Bütün bunlar, anlatımın birinci aşamasında gerçekleştirilmişti.

Ardından, işaret ettiğim hususların anlatımına bir kez daha dönülüyor, ama bu sefer başka bir ifade tarzı kullanılıyor, öncekinden farklı bir sözdizimi esas alınıyor. Biraz önce yer verdiğimiz ayetlerde genel olarak Ehl-i Kitabın durumu sergileniyor. Bundan sonra gelecek olan bazı ayetlerde de açıklamanın akışı içinde yer yer aynı konuya değiniliyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"De ki: Ey kitap ehli, Allah yaptıklarınıza şahit iken, ne diye Allah'ın ayetlerini inkar ediyorsunuz?"* (Âl-i İmrân, 98) *"De ki: "Ey kitap ehli, sizler şahitler olduğunuz halde, ne diye iman edenleri Allah yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz?"* (Âl-i İmrân, 99)

Hıristiyanların konumuna ve Hz. İsa ile ilgili yaklaşımlarına da şu ifadelerle işaret ediliyor: *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara; ...bana kul olun, desin."* (Âl-i İmrân, 79) Bu esnada dağınık birçok ayetler çerçevesinde mü'minlerin durumuna değiniliyor ve onlar İslam'a, birliğe, mü'minleri bir yana bırakıp kafirleri dost ve sırdaş edinmekten kaçınmaya davet ediliyorlar.

"De ki: "Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin." Bu hitap, tüm kitap ehli topluluklara yöneliktir. *"...bir kelimeye gelin."* şeklindeki çağrı, gerçekte o kelimenin anlamını fiilen uygulamak üzere bir araya gelmeye ilişkindir. Bir araya gel-

menin kelimeye nispet edilmesi, bu sözün onların dillerinde kullanımda olduğuna işaret etme amacına yöneliktir. "Toplum falan hususta söz birliği etti." dememiz gibi. Bunun anlamı; onların benimseme, kabullenme, yayma ve yaygınlaştırma hususunda sözbirliği ettikleridir. Dolayısıyla ayetin ifade ettiği anlam şudur: "Gelin, bu kelimeyi benimseyelim; yayılması, gereklerinin yerine getirilmesi hususunda birbirimize yardım edelim, birbirimize destek olalım."

Ayetin orijinalinde geçen "sevâ" kelimesi, aslında mastardır. Ancak, iki tarafı eşit olan şey anlamında bir vasıf olarak kullanılır. *"Bizimle sizin aranızda eşit olan"* demek, benimseme ve gereklerini yerine getirme hususunda eşit sorumluluğa sahip olunduğu anlamını ifade eder. Buna göre, kelimenin "eşit"likle nitelenmesi, aslında o kelimeyi benimseme ve onunla amel etme olgularına yönelik bir nitelemedir. Bilindiği gibi amel, kelimenin kendisiyle değil, anlamıyla ilintili bir durumdur. Aynı şekilde, toplanma ve bir araya gelme durumunun anlama nispet edilmesinde de mecazi bir yön bulunmaktadır. Şu halde, ayette birçok latif noktalara göndermede bulunulmuştur: Bir araya gelme olgusu anlama nispet edilmiş, sonra kelime anlamının yerine konulmuş ve ardından kelime "eşit"likle nitelenmiştir.

Denebilir ki: Kelimenin "eşit" olmasının anlamı; Kur'an, Tevrat ve İncil'in birlikte insanları, ona, yâni tevhit kelimesine davet ediyor olmalarıdır. Eğer maksat bu ise, bu durumda, *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim."* diye başlayan ifade, gerçek açıklamanın, üzerinde sözbirliği edilen kelimenin yerine konulmasına bir örnek oluşturmuş olur. Bu demektir ki: Onların bu kelimeye yönelik olumsuz yorumlarından, kelimeyi tutkularına uyarlamalarından, Tanrı'nın insana hulûl etmesi, oğul edinmesi, üç uknumdan meydana gelmesi gibi yakıştırmalarından, hahamlara, papazlara ve kardinallere kulluk sunulmasından vazgeçmeleri öngörülür. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Bizimle sizin aranızda eşit olan tevhit sözüne gelin. Tevhidin gereği de, Allah'a ortak koşulan düzmece ilahları reddetmek, Allah'tan başka Rabler edinmekten vazgeçmektir.

Ayetin sonunda yer alan: *"Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız."* ifadesi, ilk anlamı destekler niteliktedir. Buna göre anlamın somut karşılığı şu oluyor: Onları bu kelimeye, yâni *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim"* kelimesine davet

etmesi isteniyor. Bu, Allah katında tek din olan Allah'a teslim (İslam) oluşun gereğidir. Hiç kuşkusuz, İslam da tevhidin bir gereğidir; ancak ayetteki çağrı, amelî tevhide yöneliktir. Sırf Allah'ın birliğine inanmak değil, aynı zamanda Allah'tan başkasına yönelik ibadeti reddetmek yâni. Ne demek istediğimi anlamış olmalısınız.

"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin." Bu ifade, ayetin baş kısmında geçen "eşit kelime"nin açıklaması niteliğindedir ve bu Allah'a teslim (İslam) olmanın bir gereğidir.

"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim." ifadesinin hedefi, Allah'tan başkasına yönelik kulluğu olumsuzlamaktır, Allah'a yönelik ibadeti olumlamak değil. Nitekim daha önce ihlâs (La ilahe illallah) kelimesini açıklarken de şuna dikkat çekmiş ve demiştik ki: "İllallah" sözünün cümle içinde "istisna" değil de "bedel" olması, cümlenin, ilahın varlığını olumlamak değil, ortakları olumsuzlamak amacına yönelik olmasını gerektirir. Çünkü Kur'an'da, ilahın varlığı ve gerçekliğini olumlamaya kesin bir konu olarak bakılır.

İfadenin akışı, ibadet kapsamında şirki olumsuzlamaya yönelik olduğu ve bununla, özünde şirk unsurunu barındıran İsa'nın Allah'ın oğlu oluşu, Allah'ın üç uknumdan meydana gelmiş olması gibi inançların olumsuzlanmadığı için, hemen ardından şu ifadeye yer verilmiştir: *"O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin."* Çünkü ibadetin "Allah'a yönelik ibadet" olarak isimlendirilmesi, onu gerçekten Allah'a yönelik ibadet yapmaz, inanç sistemi ve kalp şirkten kaynaklanan sapık inanış ve görüşlerden arınmadıkça, soyutlanmadıkça. Aksi takdirde o ibadet, ortakları bulunan bir ilaha yönelik olur. İki ortaktan birine yönelik olarak gerçekleştirilen ibadet, onun adına ve ona yönelik yapılmış olsa da, şirk menşeli olmaktan çıkmaz. Çünkü bu ibadet, iki veya daha fazla ortak içinde birine isabet etmiş bir pay gibi olur. Dolayısıyla başkasına yönelik ibadet sayılmaktan çıkmaz.

İşte Peygamber Efendimiz (s.a.a) yüce Allah'ın emri doğrultusunda buna davet ediyor ve ayette yer alan şu ifadeler bu noktaya temas ediyor: *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler*

edinmesin." Peygamberlik misyonunun amacı da bu ifadelerde özetlenmektedir. Peygamberler tüm insanları muhatap alarak bu çağrıda bulunmuş, bu mesajı yaymışlardır.

"İnsanlar bir tek ümmetti." (Bakara, 213) ayetinin tefsiri çerçevesinde şunları söylemiştik: Peygamberlik ilahi bir diriliş, gerçek bir uyanıştır. Onunla dini mesajın yayılması hedeflenir. Dinin gerçek hedefi ise, insan topluluğunun hayatında dengeyi oluşturmaktır. Bunu, birey olarak insanın yaşamının dengeli oluşu izler. Böylece herkes tam anlamıyla öz doğanın, yaratılış sisteminin kendisi için öngördüğü mevki-ye iner. Buna dayalı olarak topluma, adalet ve denge esaslı öz doğanın öngördüğü mutluluğu gerçekleştirme özgürlüğü bahşedilmiş olur. Böyle bir atmosferde, birey de mutlak olarak özgürdür. Düşüncesinin ve iradesinin elverdiği ölçüde hayattan yararlanma hakkına sahiptir. Bunun tek şartı, toplumsal hayata zarar vermemektir. Bunların tümü de Allah'a kulluk ve teslimiyet ve gaybın egemenliği ve otoritesine boyun eğmekle kayıtlıdır.

Özetleyecek olursak: Peygamberler (a.s) birey ve toplum olarak insanları fıtratlarına uygun düşen tevhit inancına çağırmışlardır. Ki tevhit inancı, bireysel ve toplumsal davranışlar bazında Allah'a teslim olmayı, adalet ve dengeyi etkin kılmayı öngörür. Yâni yaşama haklarında eşitliği, salih irade ve salih amelde de özgürlüğü sağlar.

Bütün bunları gerçekleştirmenin tek yolu, ihtilaf nedenlerini, haksız yere zulmetmeyi, güç kullanmayı zayıfları ezme ve köleleştirme aracı haline getirmeyi ve zayıfların güçlülere kulluk sunmasını doğuran şartları ortadan kaldırmaktır. Çünkü Allah'tan başka ilah yoktur, Allah'tan başka Rab yoktur, hakimiyet tek ve ortaksız Allah'ındır.

İşte tefsirini sunduğumuz, *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin."* mealindeki ayetin içerdiği mesaj budur.

Yüce Allah, bir ayette Hz. Yusuf'un diliyle şöyle buyuruyor: *"Ey zindan arkadaşlarım, birbirinden ayrı bir sürü Rabler mi daha hayırlıdır, yoksa kahhar olan bir tek Allah mı? Sizin Allah'tan başka taptıklarınız, Allah'ın kendilerine hiçbir yetki vermediği, sizin ve atalarınızın ad olarak adlandırdıklarınızdan başkası değildir. Hüküm yalnızca Allah'ındır. O, kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru din işte budur."* (Yusuf, 39-40)

Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Onlar, Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini Rabler edindiler ve Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa onlara, kendisinden başka ilah olmayan tek bir ilaha kulluk etmekten başka bir şey emredilmedi."* (Tevbe, 31) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Kur'an-ı Kerim; Nuh, Hûd, Salih, İbrahim, Şuayb, Musa ve İsa (a.s) gibi geçmiş peygamberlerin kendi ümmetlerine bu mesajı içeren sözler söylediklerini aktarır. Örneğin, Hz. Nuh şöyle der: *"Rabbim, gerçekten onlar bana isyan ettiler; mal ve çocukları kendilerine ziyandan başka bir şey arttırmayan kimselere uydular."* (Nuh, 21) Hz. Hûd soydaşlarına şöyle seslenir: *"Siz, her yüksekçe yere bir anıt inşa edip oyalanıp eğleniyor musunuz? Ölümsüz kılınmak umuduyla sanat yapıları mı ediniyorsunuz? Tutup yakaladığınız zaman da zorbalar gibi mi yakalıyorsunuz?"* (Şuarâ, 128-130) Hz. Salih soydaşlarına şunları söyler: *"Ve aşırı gidenlerin emrine itaat etmeyin."* (Şuarâ, 151) Hz. İbrahim babasına ve soydaşlarına şöyle der: *"Sizin, karşılarında bel büküp eğilmekte olduğunuz bu heykeller nedir? "Biz atalarımızı bunlara tapıyor bulduk." dediler. Dedi ki: Andolsun, siz ve atalarınız apaçık bir sapıklık içindesiniz."* (Enbiya, 54) Yüce Allah bir ayette Musa ve kardeşine şöyle hitap eder: *"İkiniz Firavun'a gidin; çünkü o, azmış bulunuyor... Haydi ona gidin ve deyin ki: Biz senin Rabbinin elçileriyiz, İsrailoğullarını bizimle birlikte gönder ve onlara artık azap verme."* (Tâhâ, 43-47) Hz. İsa soydaşlarına şöyle seslenir: *"...hakkında ihtilafa düştüklerinizin bir kısmını size açıklamak için de. Öyleyse Allah'tan sakının ve bana itaat edin."* (Zuhruf, 63)

Şu halde fıtrat dini; azgınlığı, bozgunluğu, mutluluğun temelini yıkan haksız egemenlik ve zulümleri, hak ve hakikat yapısını tahrip eden sistemleri olumsuzlar. Peygamber Efendimiz (s.a.a) veda haccı esnasında yaptığı konuşmada bu gerçeğe işaret etmiştir. (Mes'udi "Muruc-uz Zeheb" adlı eserinde hicretin onuncu yılı olayları kapsamında bundan söz eder.) Orada Peygamber şöyle buyurur: "Haberiniz olsun! Zaman döndü dolaştı, tekrar yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şeklini aldı." Peygamberimiz (s.a.a) burada, İslam'ın davranışlara egemen olması suretiyle insanların tekrar fıtratlarının etkinliği altına girmiş olmalarına işaret ediyor gibidir.

"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim." ifadesi, peygamberlik misyonunun amacını kapsıyor olması bakımından egemenliğin sebebini ve özünü de açıklayıcı niteliktedir.

"Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım." ifadesine gelince; ilahlık makamı, her şeyin, her açıdan sığınağı, güvenip dayandığı bir makamdır. Onca çokluğu, ilişkileri ve ortak ihtiyaçları itibarıyla tüm varlıkların kemal menşei de odur. Eşyanın hedefi olan tüm kemaller bu makamdan kaynaklanır. Bu nokta, ancak söz konusu makamın her şeyin yönetimi yetkisinde olan tek hükümdar olması durumunda gerçekleşebilir; çokluk bununla bağdaşmaz.

Şu halde Allah'a ibadet etmek bir zorunluluktur. Çünkü O, ortağı bulunmayan tek ilahtır. Dolayısıyla O'na yönelik ibadete bir başkasının ortak edilmemesi gerekir. Diğer bir ifadeyle: Şu evrenin ve onun kapsamında olan tüm varlıkların bir tek makamdan başkasına boyun eğmesi, bir tek makamdan başkasının karşısında küçülmesi doğru değildir, caiz değildir. Çünkü kulluk ve itaat pozisyonunda olan varlıkların bir tek düzene bağlı olmalarından, ayrıca varlıkları da birbirleriyle irtibatlı olduğundan yalnızca bir tek Rableri olması gerekir, bir tek yaratıcıları olduğu gibi.

"Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin." ifadesine gelince; insan topluluğu, birçok bireyi ve değişik kişileri bünyesinde barındırıyor olmasına karşın bir tek hakikatin, yâni insan türü gerçeğinin uzantısıdır. Yaratıcı ve yoktan var edici gücün tüm insanlar arasında eşit şekilde dağıtmış olduğu hakkediş ve yapabilirlik yetenekleri, tüm insanların yaşama hakları bazında da eşit ve aynı düzeyde olmalarını gerektirir.

Genel insani bağışlardan olan hayatın meziyetlerine sahip olmada bireylerin durum ve yeteneklerinin farklı olmasına gelince; bunlar şurada veya burada özel belirtiler olarak ortaya çıkarlar ve bunların ancak istendiğinde insanlığa sunulması gerekir. Örneğin; evlilik, doğum ve tedavi genel insani ihtiyaçlardandır. Fakat evlilik, ergenlik çağına ulaşmış erkek veya kadın insan için; doğum, kadın insan için; tedavi ise, hasta insan için söz konusudur.

Kısaca; toplumsal insanın bireyleri, benzer ve tek bir gerçeğin benzer uzantılarıdırlar. Dolayısıyla bireylerin hiçbirinin, kendisi denk

bir yükümlülüğün altına girmeden, irade ve hevasını diğerlerine yüklemesi doğru değildir. Buna hayatın meziyetlerine sahip olma hususunda dayanışma içinde olma denir. Toplumun veya bireyin bir bireye, yâni bütünün veya parçanın bir parçaya, onu bütünün parçası olmaktan çıkaracak, eşitlik düzeyinin üstünde Tâhâkküm ve egemenlik noktasına eriştirip iradesine tabi olunan bir Rab haline getirecek, dizginleri mutlak olarak ele alacak, emir ve yasaklarına kesin olarak uyulacak bir konuma getirmek suretiyle boyun eğmesi, uyması, otoritesini tanıması, fıtratın iptali ve insanlık binasının yıkılması anlamına gelir.

Aynı şekilde, Rablik makamı da sırf Allah'a özgüdür; O'ndan başka Rab yoktur. Dolayısıyla insanın kendisini böyle bir konumda görmesi, aksi söz konusu olmaksızın kendisi gibi birisine dilediği gibi davranması, Allah'tan başkasını Rab edinmektir ki, Allah'ın emrine teslim olmuş bir kimse böyle bir şeye yeltenmez.

Buna göre; *"Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin."* ifadesi, iki kanıtı içermektedir. Birincisi; insan bireyleri, bir bütünün parçalarıdır. İkincisi; Rablik, ilahlığa özgü bir makamdır.

"Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız." Burada Hz. Peygamber ve ona tabi olanların, Allah'ın hoşnut olduğu din olan İslam üzere olduğuna tanık olunması isteniyor. Nitekim ulu Allah; *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslam'dır."* (Âl-i İmrân, 19) buyurmuştur. Böylece onların husumetleri ve bu çerçevede ileri sürdükleri kanıtları geçersiz kılınmış oluyor. Çünkü hakka ve hakkın yanında olanlara karşı ileri sürülecek kanıt bulunamaz.

Bu ayette, ayrıca ibadette tevhidin, İslam'ın bir gereği olduğuna işaret ediliyor.

"Ey kitap ehli, İbrahim hakkında ne diye çekişip tartışıyorsunuz?" İki ayetten sonra yer alan; *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu Peygamber ile iman edenlerdir."* ifadesi, hitabın Allah'ın izniyle Resulünden değil de, Allah'tan olmasını gerektiriyorsa da, ayetin zahiri, bunun da önceki ayette yer alan: *"De ki:..."* emri gereğince Resulullah'ın (s.a.a) diliyle söylenmesi istenen sözlerden olduğunu gösteriyor. Aynı şey, bundan dört ayet sonraki ifade için de geçerlidir.

Ehl-i kitabın İbrahim (a.s) hakkında çekişip tartışması, her grubun kendisini ona mensup sayması şeklinde olmuştur ki, bunu da kendilerinin hak üzere oluşlarının kanıtı olarak kullanmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki Yahudiler; "Allah'ın, kitabında övgüyle söz ettiği İbrahim bizdendir." diyorlardı. Buna karşılık Hıristiyanlar; "İbrahim hak üzereydi. Hak da İsa'nın gelişiyle birlikte ortaya çıktı." diyorlardı. Sonra bu iddialar, yerini inatlaşmaya ve taassuba bırakmış, Yahudiler, onun Yahudi, Hıristiyanlar da Hıristiyan olduğunu söylemişlerdi.

Bilindiği gibi gerek Yahudilik, gerekse Hıristiyanlık, Tevrat ve İncil'in inişinden sonra oluşmuş dinlerdir. Tevrat ve İncil de Hz. İbrahim'den sonra inmiştir. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in, Musa'ya özgü dine mensup olmak anlamında Yahudi veya İsa'ya indirilen şeriata tabi olmak anlamında Hıristiyan olması mümkün değildir. Eğer mutlaka Hz. İbrahim (a.s) hakkında bir şey söylenecekse, şöyle söylenmelidir: "O, hak üzere bir hanifti. Batıldan uzaktı. Allah'a teslim olmuş bir kimseydi." Dolayısıyla bu ayetler de, *"Yoksa siz, gerçekten İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın, Yakub'un ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz, yoksa Allah mı? Allah'tan kendisine ulaşmış olan bir tanıklığı gizleyenden daha zalim olan kimdir?"* (Bakara, 140) ifadesinin vurguladığı anlamı vurgulamaya yöneliktir.

"İşte sizler böylesiniz. Hadi hakkında bilginiz olan şeyde tartıştınız; peki hiç bilginiz olmayan bir konuda ne diye tartışıp duruyorsunuz?" Bu ayet, aralarında yaptıkları tartışmalara konu olan bir hususta bilgilerinin bulunduğunu, bir diğer hususta ise bilgilerinin olmadığını ve bu hususla ilgili bilginin Allah katında olduğunu ifade ediyor. Buna dayanarak tefsir bilginleri şu yorumu yapmışlardır: Ayetin anlamı şöyledir: "Siz İbrahim (a.s) hakkında bir ölçüde bilgi sahibisiniz; varlığını ve peygamberliğini bilmek gibi. Diyelim ki bilginiz olan konuda tartıştınız. Peki ne diye hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir hususta tartışıyor, onun Yahudi veya Hıristiyan olduğunu iddia ediyorsunuz? Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz."

Ya da, ayette geçen "bilme"den maksat, bir ölçüde İsa'nın durumunu ve başından geçen olayları bilmedir. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: "Siz İsa hakkında tartışıyorsunuz; çünkü onunla ilgili haberleri biliyorsunuzdur. Peki ne diye hakkında bilgi sahibi olmadığınız

bir hususta tartışıyorsunuz; İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan olduğunu iddia ediyorsunuz?" Tefsir bilginlerinin yorumları bu şekildedir.

Görüldüğü gibi, her iki yorum da ayetin zahiriyle bağdaşmıyor. Birinci yorum bağdaşmıyor; çünkü Ehl-i Kitap Hz. İbrahim'in varlığını ve peygamberliğini tartışma konusu yapmamıştır.

İkinci yorum da bağdaşmıyor; çünkü onlar arasında Hz. İsa ile ilgili olarak yaşanan tartışma doğruya dayalı değildi. Tam tersine, onunla ilgili haberlerde yanılıyorlardı, yalan iddialar ileri sürüyorlardı. Gerçekleştirdikleri böyle bir tartışmanın bilgiye dayandığı söylenebilir mi? Ayet-i kerime, her halükarda, onlar arasında bilgiye dayalı bir tartışma olduğunu ifade ediyor. Yine, hakkında bilgi sahibi olmadıkları bir hususta da tartışıp çekiştiklerini ortaya koyuyor. Acaba, hakkında bir bilgiye dayanarak tartıştıkları husus neydi?

Kaldı ki, ayet-i kerimenin zahiri, her iki tartışmanın da Ehl-i Kitap arasında yaşandığını, onlarla Müslümanlar arasında cereyan etmediğini ifade ediyor. Aksi takdirde Müslümanların, Ehl-i Kitabın bilgiye dayalı olarak tartıştıkları hususta batıl tarafında yer almış olmaları gerekir. Böyle bir yaklaşımın apaçık sonucu budur.

Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir, ama şunu söylemek mümkündür: Yahudiler ve Hıristiyanlar ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında tartışırlardı. Bunun temelini de, Hz. İsa'nın peygamberliği ve Hıristiyanların: "O, Allah'tır veya Allah'ın oğludur. Allah üç uknumdan ibarettir." şeklindeki iddiaları oluşturuyordu. Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın elçi olarak gönderilişi hususunda Yahudilerle tartıştıklarında bilgiye dayalı olarak tartışırlardı. Yahudiler de, onun ilahlığı, Allah'ın oğlu oluşu ve Allah'ın üç uknumdan meydana geliyor olması hususunda Hıristiyanlarla tartışırlarken bilgiye dayanıyorlardı. Her iki tarafın hakkında bir bilgiye sahip olmadan tartıştıkları hususa gelince; o da İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan olduğu iddiasıdır.

Kuşkusuz, onların bu hususla ilgili olarak işaret edilen bilgisizlikleri, Tevrat ve İncil'in Hz. İbrahim'den sonra indiğini bilmemeleri şeklinde algılanmamalıdır. Aynı şekilde, onlar; önce gelenin, sonra gelenin izleyicisi olamayacağını da bilmiyor değillerdi. Çünkü bu durum, ayetin sonundaki *"Anlamıyor musunuz?"* ifadesiyle bağdaşmaz. Bu ifade, meselenin küçücük bir uyarıyla bile kavranabilecek kadar açık olduğunu ortaya koymaktadır. Şu halde onlar, Hz. İbrahim'in Tevrat ve

İncil'in inişinden önce yaşadığını biliyorlardı, ancak bilgilerinin gereği olan gerçeği göz ardı ediyorlardı. Bu gerçek, onun o sırada Yahudi veya Hıristiyan değil, Allah'a teslim (İslam) olma esaslı Allah'ın dini üzere olduğu gerçeğidir.

Fakat Yahudiler buna rağmen diyorlardı ki: Hak din, ancak bir tane olur. O da Yahudiliktir. Dolayısıyla İbrahim'in Yahudi olması kaçınılmaz bir olgudur. Hıristiyanlar da benzeri şeyler söyleyip onu Hıristiyan yapıyorlardı. Bu hususta bir gerçeği göz ardı ediyorlardı ki, bunu sürçme olarak görmek mümkün değildir. O da şudur: Allah'ın dini birdir ve bu din Allah'a teslim (İslam) olmaktır. Bu bir din, zamanın geçmesiyle ve insanların kemal derecelerinde ilerleme kapasitelerine paralel olarak mükemmelleşir. Bu bağlamda Yahudilik ve Hıristiyanlık da, dinin aslını oluşturan İslam'ın kemal derecelerinden birer derecedirler. Peygamberler de, bu binanın ustaları konumundadırlar. Her birinin, bu yüksek binanın temelini atmada, duvarlarını yükseltmede bir payı, bir yeri vardır.

Kısacası: Yahudiler ve Hıristiyanlar şu gerçeği göz ardı ediyorlardı: İbrahim'in, tek hak din olan İslam'ın kurucusu olması, ardından bu hak dinin kemal derecelerinden birinin adı olan Yahudilik veya Hıristiyanlık adında bir hak dinin ortaya çıkması, İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan olmasını gerektirmez. Tam tersine, onun hanif ve Müslüman olmasını; kurduğu, temellerini attığı, aynı zamanda Yahudilik ve Hıristiyanlığın kendisini değil, temelini oluşturan İslam adıyla anılmasını gerektirir. Kök dalına nispet edilmez. Tersine dalın köke nispet edilmesi gerekir.

Hiç kuşkusuz, Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan değil de Müslüman olarak isimlendirilmesi, onun Hz. Muhammed'in dinine ve Kur'an'ın içerdiği şeriata tabi biri olarak değerlendirilmesinden ayrı bir anlam ifade eder. Aksi takdirde, yukarıda işaret ettiğimiz problem yeniden gündeme gelir; "O, Tevrat ve İncil'in inişinden önce yaşadığı, dolayısıyla Yahudi ve Hıristiyan olarak nitelendirilemeyeceği gibi, Kur'an'ın inişinden ve İslam'ın doğuşundan önce yaşadığına göre Müslüman olarak da isimlendirilemez." denir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kur'an'ın kapsadığı şeriat anlamında İslam, Kur'an'ın inişinden ve Muhammedi dinin yayılışından sonra ortaya çıkmış bir terimdir. Hz. İbrahim'in niteliği olarak kullanılan

İslam ise, Allah'a teslim olma, O'nun rububiyet makamına boyun eğme anlamındadır. Dolayısıyla, ortada bu nitelemeden kaynaklanan bir problem yoktur.

Onların; Allah katındaki köklü dinin değişik ve ardışık kemal dereceleri bulunan bir gerçek olduğu hususundaki bilgisizlikleriyle ilgili olarak söylediklerimizi şu ifadeden de algılamak mümkündür: *"Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne Yahudi idi..."* Şu ifade de bunu pekiştirici mahiyettedir: *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlardır..."* Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"De ki: "Biz; Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarına indirilene, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik; onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz; biz O'na teslim olmuşlarız. Kim İslam'dan başka bir din ararsa, asla ondan kabul edilmez."* (Âl-i İmrân, 84-85) İleride bu ifadelere ilişkin detaylı açıklamalarda bulunacağız.

"İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan idi..." Yukarıdaki açıklamaların kapsamında bu ayeti de tefsir ettik. Denilmiştir ki: Yahudiler ve Hıristiyanlar, Hz. İbrahim'in (a.s) kendilerinden ve dinleri üzere olduğunu iddia ettikleri gibi, putperest cahiliye Arapları da, kendilerinin İbrahim'in hanif dini üzere olduklarını iddia ediyorlardı. Nitekim Ehl-i Kitap onları "hanifler" olarak isimlendiriyor, dinlerine de "putperest haniflik" diyorlardı.

Yüce Allah, Hz. İbrahim'i, *"ancak o hanifti"* şekilde niteleyince, kimsenin aklına onun putperest oluğu şeklinde bir fikir gelmesin diye, hemen arkasından şu ifadeye yer vermiştir: *"Müslümandı, müşriklerden de değildi."* Yâni o, Allah'ın hoşnut olduğu din olan İslam üzereydi; cahiliye Arapları gibi müşriklerden değildi.

"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu Peygamber ile iman edenlerdir..." Bu ifade, önceki sözlerin bir gerekçeli açıklaması ve konuyla ilgili gerçek bilginin aktarılması niteliğindedir. Bu durumda şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir-: Şu saygıdeğer peygamber İbrahim ile kendisinden sonra gelen dindarlar ve başkaları arasında bir mensubiyet bağı kurulacak olursa, doğru olanı, onun kendisinden sonra gelenlere tabi kılınması değil, ona yakınlık ve öncelilik esas alınmasıdır. Şeriatı ve kitabı olan bir peygambere en yakın olan-

lar, onun gibi hakka tabi olup, onun getirdiği dinin aynısına bağlananlardır. Bu bakımdan Hz. İbrahim'e en yakın kimse, bu Peygamber ile iman edenlerdir. Çünkü onlar, yüce Allah'ın Hz. İbrahim için de seçip beğendiği İslam üzeredirler. Ona tabi olan herkes de bu kategoriye girer. Bu durum, Allah'ın ayetlerini inkar edenler ve hak ile batılı birbirine karıştıranlar için söz konusu olamaz.

"...ona uyanlar..." ifadesi, Yahudi ve Hıristiyanlara yönelik kinayeli bir itiraz niteliğindedir. Yâni, siz İbrahim'e yakın değildiniz; çünkü siz, Allah'a teslim oluşu esas alan inanç sistemi (İslam) doğrultusunda ona uyanlardan değilsiniz.

"...bu Peygamber ile iman edenler..." ifadesinde, Peygamberimiz ve ona tabi olan mü'minler, Hz. İbrahim'e uyanlardan ayrı olarak zikredilmişlerdir. Bu, Peygamberimize yönelik bir saygı ve makamının korunması amaçlı bir ifade tarzıdır. Onun mutlak olarak uyanlardan sayılmaması için böyle bir yola başvurulmuştur. Benzeri bir uygulamaya şu ayette de tanık oluyoruz: *"İşte Allah'ın hidayet verdikleri bunlardır; öyleyse sen de onların hidayetlerine uy."* (En'âm, 90) Dikkat edilirse, burada "onlara uy" şeklinde bir ifade kullanılmayarak Peygamberimizin saygın konumuna göndermede bulunulmuştur.

Gerekçeli açıklama ve gerçeğin sergilenişi, şu ifadeyle tamamlanmıştır: *"Allah da mü'minlerin velisidir."* Yâni, Allah'ın velisi olan İbrahim'e yakınlık, Allah'a yakınlık demektir. Allah da mü'minlerin velisidir; ayetlerini inkar edenlerin, hak ile batılı birbirine karıştıranların değil.

"Kitap ehlinden bir grup, sizi şaşırtıp saptırmayı arzuladı; fakat onlar ancak kendilerini şaşırtıp saptırırlar da farkına varmazlar." Ayetin orijinalinde geçen "taife", insanlardan bir grup, bir topluluk demektir. Kelimenin semantik yapısının aslı Şurâdan gelir: İnsanlar, özellikle Araplar, önceleri bedevi kabileler ve halklar şeklinde yaşarlardı. Yaz, kış sürüleri için su ve mera bulmak amacıyla dolaşırlardı (tavaf). Saldırı ve talanlardan korunmak için de grup halinde dolaşırlardı. Bu yüzden onlara "dolaşan (taife) grup" denirdi. Daha sonra, sürekli kullanım sonucu "taife"nin topluluğa, gruba da işaret eder hale gelmesinden dolayı, bu kelime grup anlamında kullanılarak bir kısaltmaya gidildi.

Ehl-i kitabın sadece kendilerini şaşırtıp saptırmalarına gelince; insani erdemlerin başında hakka eğilimli olmak, hakka uymak gelir. Dolayısıyla insanları haktan saptırıp batıla yöneltme isteği, nefsin haletleri ve karakterlerinden biri olması açısından, rezaletlerin en kötüsü olan nefsani bir rezalet, nefsani bir günah, bir isyan ve haksız bir taşkınlıktır. Haktan sonra sapıklıktan başka ne var ki? Şu halde onlar, hak üzere olan mü'minleri saptırmak istemeleriyle farkında olmadan kendilerini saptırmaktadırlar.

Aynı şekilde, eğer kendilerinden olan bazı kimselerin içlerine kuşkular atarak onları saptırmayı başarırlarsa, bununla önce kendilerini saptırmış olurlar. Çünkü insan, bir hayrı veya şerri ancak kendisi için işler. Nitekim yüce Allah, buna şu şekilde işaret etmiştir: *"Kim iyi bir iş yaparsa, kendi lehinedir; kim de kötülük ederse, kendi aleyhinedir. Rabbin, kullara zulmedici değildir."* (Fussilet, 46)

Onların saptırmaları sonucu sapan kimselerin sapıklığı üzerinde onların bir etkinliği yoktur. Bu durum, Allah'ın izniyle azgın sapığın kötü davranışlarının ve uğursuz iradesinin bir sonucudur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Kim inkar ederse, inkarı kendi aleyhinedir; iyi bir iş yapanlar da, kendileri için (cennette) yer hazırlamaktadırlar."* (Rum, 44) Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Size isabet eden her musibet, ancak ellerinizin kazandığı dolayısıyladır. Allah çoğunu da affeder. Siz yeryüzünde O'nu aciz bırakacak değilsiniz. Sizin Allah'ın dışında ne bir veliniz vardır, ne bir yardımcınız."* (Şurâ, 30-31) Daha önce, tefsirin ikinci cildinde, *"Onların bütün işledikleri, dünyada da, ahirette de boşa çıkmıştır."* (Bakara, 217) ayetinin tefsiri çerçevesinde amellerin özellikleriyle ilgili olarak bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

"...fakat onlar ancak kendilerini şaşırtıp saptırırlar da farkına varmazlar." ifadesindeki sınırlandırma da, yüce Allah'ın her şeyi kapsamına alan rububiyet ve hükümranlığının bir uzantısı olan "fiillerde tevhid"in ifade ettiği bu Kur'anî bilgiler çerçevesinde açıklık kazanmış olur.

Tefsir bilginlerinin ayetin anlamının yorumuyla ilgili yaptıkları açıklamalara gelince; bunlar, sözünü ettiğimiz sınırlandırmayla ilgili doyurucu açıklamalar değillerdir. Bu yüzden onları görmezlikten gelip nakletmedik.

"Ey kitap ehli, şahit olduğunuz halde ne diye Allah'ın ayetlerini inkar ediyorsunuz?" Daha önce belirttiğimiz gibi, Allah'ın ayetlerini inkar etmekle Allah'ı inkar etmek bir değildir. Allah'ı inkar etmek, putperestlik ve natüralistlik gibi tevhidi açıkça olumsuzlamak demektir. Allah'ın ayetlerini inkar etmekse, bir açıklamanın gelmesi ve hakkın ortaya çıkmasından sonra bazı ilahi bilgilerin inkar edilmesi demektir.

Ehl-i Kitap, evrenin tek bir ilahının olduğunu inkar etmiyorlardı. Fakat kendilerine veya başkalarına inen semavi kitapların açıkladığı bazı gerçekleri inkar ediyorlardı. Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamber oluşunu, Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi oluşunu, Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan olmayışını, Allah'ın elinin açık oluşunu, O'nun zengin oluşunu inkar etmeleri gibi.

Şu halde kitap ehli toplumlar, Kur'an terminolojisinde Allah'ın inkarcıları değil, O'nun ayetlerinin inkarcılarıdır. Bununla şu ayetin içeriği arasında bir çelişki yoktur: *"Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resulünun haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlerle... savaşın."* (Tevbe, 29)

Gerçi bu ayette, onların imansız oldukları açıkça dile getirilmiştir ve bu da küfürden başka bir şey değildir, ancak ayette onların haramları haram saymayışlarından ve hak dini din edinmeyişlerinden söz edilmesi gösteriyor ki, onların imansızlıkla nitelenmelerinden maksat, durumun gerektirdiği sonuçla nitelenmeleridir. Çünkü, onların Allah'ın ayetlerini inkar etme durumlarının gereği, bilincinde olmasalar da Allah'a ve ahiret gününe yönelik imanın yokluğudur. Yoksa kastedilen, sarih küfür ve inkar değildir.

"...şahit olduğunuz halde..." Şahitlik, hazır olmak ve somut bilgiye ulaşmak demektir. Bu ifadede onların Allah'ın ayetlerinin inkar etmelerinden maksat, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Tevrat'ta ve İncil'de geleceği müjdelenen vaat edilmiş peygamber olduğunu inkar etmeleridir. Çünkü Tevrat ve İncil'de sözü edilen işaret ve alametlerin, Peygamberimize (s.a.a) uyduğunu bizzat görüyorlardı.

Buradan hareketle, ayette geçen "ayet" sözcüğünün her türlü ayeti kapsadığına ve onu peygamberlik alametlerine özgü kılmanın doğru olmadığına, tersine maksadın, onların her türlü hak ayeti inkar etme-

ri olduğuna ilişkin görüşün yanlış olduğunu anlıyoruz. Neden yanlış olduğu da ortadadır.

"Ey kitap ehli, neden hakkı batılla karıştırıyor ve bildiğiniz halde hakkı gizliyorsunuz." Ayetin orijinalinde geçen "lebs" kelimesi, bir şeyin içine şüphe atmak, bir şeyi yaldızlamak demektir. Yâni siz, hakkı batıl bir görünüm içinde sunuyorsunuz.

"...bildiğiniz halde..." ifadesi, "karıştırma" ve "gizleme" ile kastedilen şeyin, tahrif ettikleri, gizledikleri veya maksadının dışında yorumladıkları ayetler değil, dini bilgiler olduğunu gösteriyor veya bu anlama yönelik bir ima içeriyor.

"Ey kitap ehli... ne diye... inkar ediyorsunuz?" ve *"...bildiğiniz halde hakkı gizliyorsunuz."* ifadelerini içeren iki ayet, *"Kitap ehlinden bir grup..."* diye başlayan ayetin tamamlayıcısı konumundadır. Buna göre; ırk, soy ve nitelik bakımından bir oldukları, bir kısmının yaptıklarına diğerlerinin de onay verdikleri için, bazılarının yaptığı işler tümüne isnat edilmiş ve o işlerden dolayı tümü azarlanmıştır. Bunun örnekleri Kur'an'da çoktur.

"Kitap ehlinden bir bölümü dedi ki: "İman edenlere gündüzün başlangıcında inene inanın..." Ayetin orijinalinde geçen "vech'en-nehar" ifadesiyle, gündüzün sonuyla karşılaştırma yapılmış olmasından hareketle, gündüzün başlangıcı olduğunu anlıyoruz. Çünkü bir şeyin vechi (yüzü) başkasına görünen zahir olan kısmıdır. Gündüz söz konusu olduğunda bu, başlangıcı olur. Sözlerin akışından, gündüzün başlangıcında Peygamberimize (s.a.a) Ehl-i Kitabın anlayışıyla bağdaşan, gündüzün sonunda ise onların davranışlarıyla bağdaşmayan bir vahiy indiği anlaşılmaktadır. Böyle bir şeyi söylemelerini gerektiren şey, ancak böyle bir durum olabilir.

Buna göre, *"iman edenlere inene..."* sözüyle, Kur'an vahyi kapsamında Ehl-i Kitabın anlayışına uygun özel bir konu kastedilmiştir. Dolayısıyla "vech'en-nehar" sözü, zarf olması itibariyle "mensup"tur ve "inen" sözüyle ilintilidir, "inanın" (emir kipi) sözüyle değil. Çünkü önceki daha yakındır. *"sonunda (ineni) ise inkar edin."* sözü, "iman edenlere gündüzün sonunda ineni inkar edin." anlamındadır. Böylece akli bir mecaz uygulanarak "zarf", "mazruf"un yerine geçirilmiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"...Hayır, öyle değil. Gece ve gündüzün hilesi söz konusuydu."* (Sebe', 33)

Böylece, ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak Ehl-i Beyt İmamlarından aktarılan rivayetin sahihliği anlaşılmaktadır. O rivayette şöyle denilmektedir: "Bu sözü, kıble değişikliğinden dolayı Yahudiler söylediler. Çünkü Resulullah Efendimiz (s.a.a) sabahleyin Kudüs'e dönerek namaz kıldı. Burası Yahudilerin kıblesiydi. Sonra öğle namazında kıble Kâbe olarak değiştirildi. Bunun üzerine Yahudilerden bir grup şöyle dedi: "Gündüzün başlangıcında mü'minlere inene iman edin. (Bununla Kudüs'e dönerek namaz kılmayı kastediyorlardı.) Gündüzün sonunda ineni de inkar edin. (Bununla da Kâbe'ye dönerek namaz kılmayı kastediyorlardı.)"

Yüce Allah'ın aktardığı gibi onların bundan sonra söyledikleri söz de bu değerlendirmeyi desteklemektedir: *"Ve sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın."* Yâni, dininize uymayanlara güvenip de sahip olduğunuz sırları ve yanınızdaki bazı müjdeleri ifşa etmeyiniz. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) onlarca bilinen bir alameti de, kıbleyi Kâbe olarak değiştireceği idi.

Bazılarına göre, *"gündüzün başlangıcında"* sözü "inanın" ifadesiyle ilintilidir; *"sonunda"* sözü ise, "fi" harf-i cerri takdir edilmek suretiyle *"inkar edin"* sözüyle ilintili bir zarftır. *"...inene inanın"* sözünden maksat da şudur: Onların içinden bir kısmı, gündüzün başlangıcında Kur'an'a inandığını açıklasın ve iman edenlere katılsın, sonra gündüzün sonunda dinden dönsün ve böylece şu mesajı vermiş olsun: Gündüzün başlangıcında iman ettiler; çünkü İslam davetinin zahiren hak ve doğru olduğunu gördüler. Gündüzün sonunda da dinden döndüler; çünkü onun batıl olduğuna ilişkin kanıtlar gördüler, peygamberlik müjdeleri ve hakkaniyet alametlerinin Hz. Muhammed'de bulunmadığını anladılar. Böylece mü'minlere bir komplo kuracak ve onların dinleri hakkında kuşkuya düşmelerini sağlayacaklardı. Morallerini bozacak, dirençlerini kıracak ve heyecanlarını söndürmüş olacaklardı.

Bu anlam, özü itibariyle uzak bir ihtimal değildir. Özellikle de, İslam'ın nurunu söndürmek için her türlü yola başvurmuş, her fırsatı değerlendirmiş olan Yahudilerden bu gibi davranışlar hiç de yadırganmaz. Ancak ayetin lafzı, böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir. İnşallah, konuyla ilgili rivayetler bölümünde, açıklamanın devamını sunacağız.

Diğer bazılarına göre, ayetin anlamı şudur: Gündüzün başlangıcında Kâbe'ye dönüp namaz kılmalarına inanın. Gündüzün sonunda ise, onu inkar edin. Belki dinlerinden dönerler.

Diğer bazılarına göre ise, ayetin anlamı şöyledir: Peygamber'in sıfatlarıyla ilgili olarak kabul ettiğiniz şeylere gündüzün başlangıcında inanın; sonunda ise vaat edilen peygamberin niteliklerinin ona uymadığını söyleyerek inkar edin. Böylece belki kuşkuya düşüp dinlerinden dönerler.

Bu iki değerlendirmeyi destekleyecek bir kanıt yoktur. Ancak maksat ne olursa olsun, ayette herhangi bir icmal ve anlaşılmazlık söz konusu değildir.

"Ve sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın..." Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu cümle, Ehl-i Kitabın sözüdür ve: *"İman edenlere gündüzün başlangıcında inene inanın..."* diye başlayan sözlerinin devamıdır. *"Yoksa, size verilenin benzeri bir başkasına da verilmiş olur ya da Rabbinizin katında size karşı onunla delil getirirler."* sözü için de aynı durum geçerlidir. Bu durumda, *"De ki: Hidayet, Allah'ın hidayetidir."* ifadesi, bir ara cümleciktir ve yukarıdan beri devam eden sözlerine ilişkin yüce Allah'ın bir cevabı niteliğindedir. *"...inene inanın"* diye başlayan ve *"...sizin dininize... inanmayın"* diye biten ifadeleri kastediyorum. Bunu, ifade tarzında meydana gelen değişiklikten çıkarıyoruz. Aynı şekilde, *"De ki: "Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir."* sözü de, onların; *"...bir başkasına da verilmiş olur..."* şeklindeki sözlerine yönelik, yüce Allah'ın bir cevabıdır. Bunu, öncelikle iki ayetin ifadelerinin parçaları arasındaki bağlantı ve anlamların uyumundan anlıyoruz. İkincisi; Yahudilerin tartışma yöntemlerini, komplocu ve entrikacı tavırlarını aktaran benzeri ayetlerden yola çıkarak bu iki ayeti bu şekilde yorumluyoruz.

Buna göre, ayetlerin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Ehl-i Kitaptan, yâni Yahudilerden bir grup diğer bir gruba şöyle demiştir: Peygamber'i ve mü'minleri, gündüzün başlangıcında Kudüs'e yönelerek kıldıkları namazlarında doğrulayın, ama gündüzün sonunda Kâbe'ye yönelerek kıldıkları namazlarında doğrulamayın. Sizden olmayanlara güvenip de bildiklerinizi söylemeyin. Yoksa gider, mü'minlere; "Vaat edilen peygamberin bir işareti de, kıbleyi değiştirecek olmasıdır." derler. Sizin Kâbe'ye yönelik bu değişik-

liği tasdik etmeniz, bunun İslam çağrısının doğruluğunun bir belirtisi olduğunu belirtmeniz, mü'minlere de sizinki gibi bir kıble verileceğini söylemeniz, oldukça sakıncalı ve tehlikelidir. Bunları söylemeniz, sizin egemenliğinizi ortadan kaldırır ve kıble hususundaki önceliğinizi geçersiz kılar. Mü'minler de, yeni kıblenin durumunu bildiğiniz halde iman etmediniz diye, Rabbinizin katında size karşı delil getirirler.

Yüce Allah, onların gündüzün başlangıcındakine iman etme, sonundakini ise inkar etme ve mü'minler gerçeğe ulaşmasınlar diye kıble olayını gizleme yönündeki sözlerine şu şekilde cevap veriyor: Mü'minlerin ihtiyaç duydukları gerçek hidayet, Allah'ın hidayetidir, sizin yol göstericiliğiniz değil. Mü'minlerin sizin yol göstericiliğinize ihtiyaçları yoktur. İster uyun, ister inkar edin, ister açıklayın, ister gizleyin, siz bilirsiniz.

Yüce Allah, onlara verilenin benzerinin bir başkasına da verilmesinden endişe duymalarına veya Rableri katında bunun aleyhlerine bir kanıt olarak kullanılmasından korkmalarına şu şekilde cevap veriyor: Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Sizin elinizde değildir ki, sırf kendinize özgü kılasınız ve başkalarını bundan yoksun bırakasınız.

Aleyhlerine kanıt olmasın diye, bildikleri gerçekleri gizlemelerine gelince; buna cevap verme gereği duyulmamıştır. Çünkü saçma bir tepkime olduğu ortadadır. Kaldı ki, aynı anlamdaki şu ayetlerde bunun da cevabı verilmiştir: *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler; birbirleriyle yalnız kaldıkları zaman ise, "Allah'ın size açtığını, Rabbiniz katında onunla size karşı delil getirsinler diye mi onlara söylüyorsunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?" derler. Onlar, Allah'ın gizli tuttuklarını da, açığa vurduklarını da bildiğini bilmiyorlar mı?"* (Bakara, 76-77) *"bilmiyorlar mı"* ifadesi şunu vurgulamaya yöneliktir: Allah'ın gizli ve açık her şeyi bildiğini bilmelerine rağmen böyle bir söz söylemeleri, akıl ve mantıkla bağdaşmaz. Yoksa, bir cevap olarak algılanmamalıdır. *"bilmiyorlar mı"* ifadesinin orijinalinin başındaki "vav" harfi, böyle bir değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalara göre, *"...inanmayın"* ifadesinin anlamı şudur: Onlara güvenmeyin, sırlarımızı onlara açarak onları tasdik etmeyin. Nitekim, Tevbe suresinde yer alan,

"...mü'minle-re inanır..." (Tevbe, 61) ifadesi de, "mü'minlere güvenir" anlamındadır. *"dininize uyanlar"* sözünden maksat da Yahudilerdir.

Yanlarında bulunup da açıklamamaları istenen gerçek, kıblenin Kâbe olarak değiştirilmesidir. Nitekim şu ayetlerde de bu olaya işaret edilmektedir: *"Bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir..." "Kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler... Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu, çocuklarını tanır gibi tanırlar. Bununla birlikte, içlerinden bir bölümü, bildikleri halde gerçeği gizlerler."* (Bakara, 144-146)

Tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı ile ilgili olarak tefsir bilginleri arasında değişik anlamlar tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre; *"Ve sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın..."* diye başlayan ifade, ayetin sonuna kadar, yüce Allah'a aittir, Yahudilerin sözü olarak aktarılmış değildir. *"inanmayın"*, *"size verilenin"* ve *"ya da Rabbini-zin katında onunla size karşı delil getirirler"* sözlerindeki çoğul hitap sigası ise bütün mü'minlere yöneliktir. Ayetin akışı içinde iki kere geçen *"De ki:"* hitabı da Peygamber Efendimize (s.a.a) yöneliktir.

Diğer bazıları da aynı görüşü paylaşmakla birlikte, *"size verilenin... ya da Rabbinizin katında onunla size karşı delil getirirler."* ifadesindeki çoğul hitaplarının Yahudilere yönelik olmasını öngörür. Buna göre, ayetin akışı azarlama ve kınama esaslıdır.

Diğer bazıları ise şöyle bir görüş ileri sürmüşlerdir: *"Ve sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın."* sözü Yahudilere ait olarak aktarılmıştır. *"De ki: Hidayet, Allah'ın hidayetidir. Yoksa, size verilenin..."* ifadesi de, yüce Allah'ın Yahudilerin yukarıdaki sözlerine verdiği bir cevap niteliğindedir.

Aynı şekilde "fazl"ın (lütuf ve ihsan) anlamı üzerinde de farklı yorumlar yapılmıştır. Bundan maksat "din"dir, "dünyevi nimet"tir veya "zafer"dir şeklinde birtakım görüşler savunulmuştur.

Bu görüşler, onca çokluklarına rağmen, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin akışıyla bağdaşmıyor. Bu yüzden gereğinden fazla bunlar üzerinde durmayı uygun görmedik.

"De ki: "Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah, (lütfu ve ihsanıyla) geniştir, bilendir." Ayetin orijinalinde geçen "fazl" kelimesi, normal ihtiyaçlardan ziyadesi, faz-

ması demektir ve yararlı şeyler için kullanılır. Buna karşın "fuzûl" (fazlalık) faydasız şeyler için kullanılır. Rağib der ki: "Bağışlayana gerekli olmayan her bağışa, "fazl" denir. *"Allah'tan fazlını isteyin"*, *"İşte bu Al-lah'ın fazlıdır"*, *"Büyük fazl sahibi"* gibi. *"De ki: "Allah'ın fazlıyla..."* ve *"Eğer Allah'ın fazlı olmasaydı..."* ifadelerini de bu şekilde anlamak gerekir."

Buna göre, *"Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir."* ifadesi, karşılaştırma esaslı daha geniş bir açıklama yerine tercih edilen özet ve vurgulu bir ifade konumundadır. Dolayısıyla ifadeyi şu şekilde açabiliriz: De ki: Sırf kendinize özgü kılmaya çalıştığınız bu vahiy inmesi gibi ilahi bağışlar, biz insanların hakkettiği şeyler değildir. Tam tersine; bunlar, Allah'ın elinde olan lütuf ve ihsanlardır. Mülk ve egemenlik O'nundur. O, dilediğine bunları bağışlar. Allah'ın lütfu ve ihsanı boldur; O, her şeyi bilendir.

Şu halde ifadede, bütün yönleri ile ilahi nimetleri kendilerine özgü kıldıkları anlaşılan sözlerine yönelik bir olumsuzlama söz konusudur. Çünkü, Yahudilerin din ve kıble nimetinden yararlanması gibi, insanların bazısının yüce Allah'ın lütuf ve fazlından yararlanıp diğer bazısından yoksun kalması, ancak şu nedenlerden birine dayandırılabilir:

Ya yüce Allah'ın lütuf ve fazlının, başkalarının etkisinde kalmasının mümkün olduğu, ilahi iradenin sıkıştırılabileceği ve fazlın bir tarafa yönelmesinin önüne geçilip diğer bir tarafa akmasının sağlanabileceği söylenmelidir ki kesinlikle böyle değildir. Çünkü lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.

Ya da Allah'ın lütuf ve ihsanının az olduğu, herkese yetecek kadar olmadığı, lütuf ve ihsanda bulunulacakların sayısının da fazla olduğu, dolayısıyla Allah'ın bazılarına lütuf ve ihsanda bulunup bazılarına bulunmaması için bir tercih gerekçesine ihtiyaç duyulduğu, bu nedenle de tercih gerekçesi bulmaya çalışmanın gerekli olduğu söylenmelidir ki kesinlikle böyle değildir. Çünkü yüce Allah'ın fazlı geniş ve boldur.

Ya da lütuf ve ihsan bol ve Allah'ın elinde olmasına karşın, lütuf ve ihsanda bulunulması gerekenlerin Allah tarafından bilinmemesinin mümkün olduğu, bilinmeyince de Allah'ın fazlından yoksun kalacağı, dolayısıyla bazılarının durumunun Allah'ın bilgisinden gizli tutulabileceği söylenecektir ki kesinlikle böyle değildir. Çünkü yüce Allah bilendir, hiçbir şekilde bilmemekle nitelendirilemez.

"O, rahmetini dilediğine tahsis eder; Allah büyük lütuf ve ihsan sahibidir." Lütuf ve ihsan Allah'ın elinde olduğuna, onu dilediğine verebildiğine, fazlı geniş, ilmi de kapsamlı olduğuna göre, bazı nimetleri bazı kullarına özgü kılması mümkündür. Çünkü O, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. Lütuf ve ihsanını dilediği gibi kullanması ve kullarına bahşetmesi yönünde herhangi bir engelin olmaması, tüm lütuf ve ihsanını tüm kullarına vermesini gerektirmez. Çünkü bizzat bu durum, tasarrufu açısından bir engelleyici unsurdur. Şu halde O, lütuf ve ihsanını dilediğine özgü kılma yetkisine sahiptir.

Ayetin sonunda, *"Allah büyük lütuf ve ihsan sahibidir."* ifadesi yer alıyor. Bu ifade, bundan önceki tüm anlamların bir bakıma gerekçelileştirilmesi niteliğindedir. Çünkü fazlın mutlak ve sınırsız olarak büyüklüğü; O'nun elinde olmasını ve dilediği gibi tasarrufta bulunmasını, lütuf ve ihsanının geniş olmasını, kullarının durumunu ve her birinin durumuna uygun lütuf ve ihsanı bilmesini ve fazlını dilediğine özgü kılmasını gerektirir.

"O, rahmetini dilediğine tahsis eder" ifadesinde "fazl" yerine "rahmet" kavramının kullanılması, zorunlu olmayan bağış anlamına gelen fazlın, rahmetin bir parçası olduğunu gösteriyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rahmetim, her şeyi kuşatmıştır."* (A'râf, 156) *"Eğer Allah'ın üzerinizde fazlı ve rahmeti olmasaydı, sizden hiçbiri ebedi olarak yücelmezdi."* (Nur, 21) *"De ki: "Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine malik olsaydınız, harcamaktan korkarak cimrilik edip elinizde tutardınız."* (İsrâ, 100)

"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona bir kantar emanet bıraksan, onu sana geri verir... Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur." demelerindendir." Bu ifade, onların emanetleri koruma ve sözünde durma konusunda zıt uçlarda yer alan farklı karakterlere sahip olduklarını, bunun özü itibariyle zararlı bir ulusal alçaklık olmakla beraber, aralarında yaygınlık kazanmış olan alçakça bir inanıştan kaynaklandığını göstermektedir. Bu inanış, onların şu sözlerinde ifadesini bulmaktadır: *"Ümmiler (Ehl-i Kitap olmayanlar) konusunda bize bir vebal yoktur."* Onlar kendilerini Ehl-i Kitap, başkalarını da ümmi (okumasız-yazmasız) olarak isimlendiriyorlardı. Dolayısıyla, *"Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur."* sözünün anla-

mı şudur: İsrailli olmayanların İsrailliler üzerinde herhangi bir hakları yoktur. Bu iddialarını da dinsel temellere dayandırıyorlardı. Şu ifade ona yönelik bir işarettir: *"Bildikleri halde Allah'a karşı yalan söylemektedirler."*

İsrailoğulları, bugün de olduğu gibi, ilahi saygınlık ve üstünlüğün kendilerine özgü kılındığı ve bu niteliğin başka uluslara geçemeyeceğini iddia ediyorlardı. Çünkü Allah onlara peygamberlik, kitap ve egemenlik vermişti. Şu halde, başkaları üzerinde bir otoriter üstünlükleri ve öncelikleri söz konusuydu. Bu anlayıştan hareketle şu sonucu çıkarıyorlardı: Kendileri için konulan ve uyulması zorunlu olan faiz yemenin, başkalarının mallarını haksız yere gasp etmenin ve insanların haklarını çiğnemenin haramlığını öngören hükümlerin sırf Ehl-i Kitap çerçevesinde geçerlidir.

Dolayısıyla haram olan, bir İsraillinin diğer bir İsraillinin malını haksız yollarla yemesidir. Yasak olan, bir Yahudi'nin başka bir Yahudi'nin haklarını çiğnemesidir. Kısacası; Ehl-i Kitabın, Ehl-i Kitap üzerinde gözetilmesi gereken hakları vardır, ama Ehl-i Kitap olmayan birinin Ehl-i Kitap olan biri üzerinde gözetilmesi gereken hakları yoktur. Dolayısıyla Ehl-i Kitap, kendisinden olmayan kimseler hakkında dilediği hükmü verebilir, diğer toplulukların mensupları ile ilgili olarak istediği gibi davranabilir. Bu yüzden onlar, kendilerinden olmayan birine karşı, kim olursa olsun, yabani bir hayvan muamelesi gösterirler.

Gerçi böyle bir kuralı, ellerindeki Tevrat gibi vahye nispet edilen kutsal kitaplardan edinmek mümkün değildir; ancak bu anlayışı hahamlarından duymuşlardır, kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenek olarak algılamışlardır. Onlar, mensubu oldukları Musevi dininin İsrailoğullarından gelmeyen bir topluluğa sirayet etmesini istemezler. Doğal olarak, üstünlük ve egemenliğin İsrailoğullarına özgü ırksal bir olgu olduğunu düşünmektedirler. Şu halde İsrailoğullarına mensup olmak, başlı başına bir onur ve üstünlük nedenidir. Bir İsrailli başkalarına göre, mutlak bir önceliğe sahiptir. Bu azgın ruh, bir ulusun içinde depreşti mi, onları yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, insanlık camiasına egemen olan insanlık ruhunu öldürüp izlerini ortadan kaldırmaya sevk eder.

Hiç kuşkusuz, birey ve toplum olarak bazılarının genel haklarını yok saymak anlamına gelen bu kural, özü itibariyle insanlık toplumu için vazgeçilmez bir uygulamadır. Ancak yapıcı temel ve eylemlere dayalı bir toplumun bu bağlamda öngördüğü, genel hakları çiğnemeyi ve toplumsal düzeni yıkmayı hedef alanların bu haklardan yoksun bırakılmalarıdır. İslam açısından genel hakları korumanın garantisi, ya İslam ya da İslam'ın siyasal egemenliğini tanıma anlamına gelen zimmet akdidir. Dolayısıyla İslam'a girmeyen veya zimmet akdiyle İslam'ın siyasal egemenliğini tanımayan kimselerin hayat hakkı yoktur. Daha önce de vurguladığımız gibi, bu yaklaşım insanlık toplumu nezdin-de genel anlamda geçerli olan fıtrat yasasına uygundur.

Şimdi, tefsirini sunmakta olduğumuz ayetle ilgili açıklamalarımıza dönebiliriz. İfadenin akışı, "Onlardan..." demeyi gerektiriyorken: *"Kitap ehlinden..."* denilmiş ve zamir yerine açık isim kullanılmıştır ki, önceki iki ayetin kapsamı içinde; *"...gündüzün başlangıcında inene inanın"* dedikleri belirtilen grubun içindeki bazı kimselerin kastedildiği vehmedilmesin. Bu nedenledir ki, söz konusu vehmin bertaraf edildiği anlaşılınca, sonra gelecek olan ayette; *"Onlardan bir bölük de vardır ki, kitabı okurken dillerini eğip bükerler."* denilmiştir.

Meselenin bir diğer yönü daha vardır: Ayette, vasfın zikredilmiş olması, yâni onların Ehl-i Kitaptan olduklarının belirtilmesi, konunun gerekçesine yönelik bir tür işaret içermektedir. Buna göre, onlardan bu tür bir söz ve eylemin sadır olması, yâni *"Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur."* demeleri ve buna dayanarak insanların mallarını yemeleri, peygamberlikten ve vahiyden haberi olmayan ümmi kimseler olsalardı, pek garip kaçmayacaktı, tuhaf karşılanmayacaktı. Ancak onlar Ehl-i Kitaptırlar, yanlarında Allah'ın hükmünü içeren kitap vardır. Onlar, kitabın kendilerine böyle davranmalarını öngören bir hüküm yöneltmediğini, kendilerinden olmadığı için kendilerinden olmayan birinin malını yemelerini mubah kılmadığını biliyorlar. Dolayısıyla, Ehl-i Kitap oldukları halde bu sözler ve davranışlar onlardan hiç beklenmemekte ve garipsenmektedir. Bu sözleri ve davranışlarından dolayı da büyük bir kınama ve azarlamayı hakkettikleri ifade edilmektedir.

Kantar ve dinar bilinen ağırlık ölçüleridir. Bu iki ağırlık ölçüsünün karşılaştırılmış olması, sanatsal güzelliğin yanı sıra, emanetten söz

edildiği bir bağlamda, azlık ve çokluktan kinaye olmak üzere söz konusu edildiklerini ortaya koymaktadır. Demek isteniyor ki: İçlerinden öyleleri vardır ki, ne kadar çok ve değerli olsa da, kesinlikle emanete hıyanet etmezler. Öyleleri de vardır ki, az ve değersiz olsa da, emanete hıyanet ederler.

Aynı şekilde, *"...ona bir kantar emanet bıraksan..."* ifadesindeki hitapta, belli bir muhatap gözetilmiş değildir. Burada kinaye sanatına başvurulmuş ve bu şekilde hitap edilebilecek herkes için geçerlidir. Bununla güdülen amaç da, yargının genel olduğunu, sırf bir kişiye özgü olmadığını vurgulamaktır. Dolayısıyla, bu ifadeyi şu anlamda algılamak gerekir: "Kim olur olsun, herhangi bir insan, ona bir kantar emanet bırakırsa, onu ona geri verir."

Söylendiği üzere; *"...onun tepesine dikilip durmadıkça..."* sözünün orijinalindeki (ma dumte) "ma" harfi mastar alametidir. Bu durumda ifadenin takdiri açılımı şöyledir: "...onun tepesine dikilmeye devam etmedikçe..." Dikilip durmadan söz edilmesi, ısrar ve acele edildiğine yönelik bir işarettir. Çünkü bir şey isteyenin isteme esnasında ayakları üzerinde dikilip durması ve oturmaması, ısrar ve acele ettiğini gösterir. "Ma" harfinin zarf bildirdiğini söyleyenler de olabilir. Ama bu, itina edilecek bir görüş değildir.

"Bu, onların; "Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur." demelerindendir." ifadenin akışı, bu cümlenin, bir bütün olarak önceki ifadenin gerekçesine yönelik bir işaret olduğunu göstermektedir. Yâni, büyük ve önemli olmasına karşın bazılarının emanete riayet etmeleri, buna karşın önemsiz ve değersiz bile olsa bazılarının emanete riayet etmemeleri, onların; *"Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur."* demelerinden ve bunun sonucunda ruhsal nitelikler itibariyle farklı görüntüler arz etmelerinden kaynaklanıyor. Bu durum, bazılarının emanete riayet edip insan haklarını çiğnemekten kaçınmalarını, buna karşın diğer bazılarının, saygınlık ve üstünlüğün kendilerine özgü kılındığı zannına aldanarak emanete riayet etmemelerini doğurmuştur. Oysa onlar, yüce Allah'ın kitapta onlar için böyle bir şeyi yasamadığını, bu tür fiillerden hoşnut olmadığını biliyorlar.

Bu cümlenin, *"Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan... onu sana geri vermez."* ifadesiyle kendilerinden söz edilen ikinci grubun durumuna yönelik bir işaret olması da mümkün-

dür. Bu durumda, emanet konusunda güvenilir olan birinci gruptan söz edilmiş olması, insafa riayet ederek bütün kısımları zikretme amacına yöneliktir. Bu ikinci ihtimale göre; *"Bildikleri halde..."* ve *"...yalan söylemektedirler"* ifadelerindeki çoğul zamirler, Ehl-i Kitaba veya *"Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan..."* ifadesiyle kendilerinden söz edilen kimselere dönük olabilir. Yine bu ihtimalin esas alınması durumunda *"bize"* ifadesindeki birinci çoğul şahıs zamiri, tüm Ehl-i Kitaba veya Ehl-i Kitap içindeki belli bir gruba dönük olabilir. İhtimallerin değişikliğine paralel olarak anlamda da değişiklik olur. Ancak bunların tümü de doğru ve yerindedir. Artık sana da bunlar üzerinde durup düşünmek düşer.

"Bildikleri halde Allah'a karşı yalan söylemektedirler." Bu ifade, *"Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur."* şeklindeki iddialarını geçersiz kılmaktadır. Ayrıca, daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu iddialarını semavi vahye ve dinsel yasamaya dayandırdıklarını da göstermektedir.

"Hayır, kim ahdine vefa eder ve sakınırsa, şüphesiz, Allah da sakınanları sever." Bu ifade, iddialarına bir cevap ve *"Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur."* şeklindeki sözleriyle olumsuzladıkları sorumluluğu olumlama niteliğindedir. Ahde vefa etmek, onu hiçbir bahaneye sığınmadan eksiksizce yerine getirmek şeklinde tamamlamakla olur. Nitekim, aynı kökten gelen "tevfiye", eksiksiz bir şekilde vermek, bağışta bulunmak; "istîfa" da eksiksiz bir şekilde almak anlamına gelmektedir.

Ahitten maksat; bir sonraki ayette yer alan *"Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere karşılık satanlar..."* ifadesinden anlaşıldığı üzere, yüce Allah'ın, "Allah'a inanacak ve O'na ibadet edecekler" yönünde kullarından aldığı ahittir. Ya da maksat, yüce Allah'ın kullarından aldığı ahdi de kapsamına alan her türlü ahittir.

"...şüphesiz, Allah da sakınanları sever." ifadesinde, öz bir söylem tercih edilerek büyük önerme küçük önermenin yerine konulmuştur. Dolayısıyla, ifadenin takdiri açılımı şöyledir: "Allah onu sever; çünkü o, muttakidir, sakınandır; Allah da sakınanları, muttakileri sever." Demek isteniyor ki, yüce Allah'ın sakınan kullarına yönelik lütfu, onları sevmesidir; sizin iddia ettiğiniz gibi sorumluluklarını kaldırması değil.

Bu ifadeyle vurgulanan anlam şudur: İlahi üstünlük ve saygınlık, bu kadar pespaye değildir ki, her kendini ona nispet eden, her düzenbaz, her kendini beğenmiş onu elde etsin ve ırksal veya ulusal bazda üstünlük iddiasında bulunsun. Tersine, bu onura ve bu üstünlüğe erişmenin şartları vardır. Allah'a verilen söze bağlı kalmak ve dinde takva sahibi olmak gibi. Bu şartlar yerine gelince, Allah'ın sevgisi kazanılarak, Allah'ın velayeti altına girilerek saygınlık ve üstünlük elde edilmiş olur. Bu da, sadece Allah'ın muttaki kullarının erişebileceği bir onurdur. Belirtisi de, dünyayı ve dünyada yaşayanların zihniyetini bayındır kılan ve ahiretteki derecelerini yükselten mutlu bir hayat ve ilahi yardımdır.

İlahi üstünlük ve saygınlık budur işte. İlahi üstünlük ve saygınlık, demek değildir ki, Allah'ın iyi ve kötü kulları bir kavmi omuzlayacaklar, onlar da serbest olacaklar, dilediklerini yapacaklar, bir gün; *"Ümmiler konusunda bize bir vebal yoktur."*, bir gün; *"Biz insanlardan ayrı olarak Allah'ın dostlarıyız."*[4], bir başka gün de; *"Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz."*[5] diyecekler ve bu düşünce, onları yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, çevreyi ve insan soyunu imha etmeye yöneltecektir!

"Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere karşılık satanlar..." Bu ifade, önceki ayette işaret edilen hükme ilişkin bir gerekçe niteliğindedir. Buna göre; ilahi saygınlık ve üstünlük, Allah'ın ahdine vefa edenler ve sakınanlara özgüdür. Onların dışındaki Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere satan kimseler için onur ve saygınlık söz konusu değildir.

Allah'ın ahdini bozmak ve takvayı terk etmek, dünyanın çekici süslerinden yararlanmaya yönelik bir davranış olduğu ve dünya tutkularının ahiret nimetlerine tercih etmek anlamına geldiği için, burada dünya metaının ahde vefa ve takvanın yerine konulması ve ahdin dünya metaıyla değiştirilmesi söz konusudur. Bu yüzden onların bu davranışları ticari alış verişe benzetilmiş, Allah'ın ahdi meta karşılığı satı-

---

[4]- "De ki: Ey Yahudiler, eğer siz, insanlardan ayrı olarak yalnızca sizlerin Allah'ın dostları olduğunuzu öne sürüyorsanız..." (Cuma, 6)

[5]- "Yahudi ve Hıristiyanlar dediler ki: Biz Allah'ın çocukları ve sevdikleriyiz." (Mâide, 18)

lan bir olgu gibi gösterilmiştir. Az bir şeyden ibaret olan dünya metaı da "az bir değer" olarak isimlendirilmiştir. Ayette geçen "iştira" satış demektir. *"Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere karşılık satanlar..."* demek, yâni ahdi ve yeminlerini dünya metaı ile değiştirenler demektir.

"İşte onlar için ahirette hiçbir pay yoktur, kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz..." İfadenin orijinalinde geçen "halak" kelimesi pay, "tezkiye" kelimesi de, sağlıklı ve uygun bir şekilde büyütüp geliştirmek ve olgunlaştırmak demektir. Bu gruba giren insanlara ilişkin olarak sayılan nitelikler, *"Hayır, kim ahdine vefa eder ve sakınırsa..."* ayetinde işaret edilen gruba ilişkin niteliklerin tam kar-şıtı olduğuna ve bu niteliklerin birtakım olumsuz neticeleri olduğuna göre şu sonuçları çıkarabiliriz:

1- Uzaklık gösteren "ulaike" (onlar) işaret zamirinin kullanılması, bunların Allah'a yakın olmadıklarını vurgulamak içindir. Buna karşın ahde vefa edip sakınanlar, yüce Allah'ın kendilerini sevdiği için, Allah'a yakındırlar.

2- Yüce Allah'ın birini sevmesinin sonucu, ahirette pay sahibi olması, kıyamet günü Allah'ın onunla konuşması, ona bakması, onu yüceltmesi ve onu bağışlaması (acı azabı ondan kaldırması)dır.

Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini çiğneyenlere ilişkin olarak yüce Allah'ın saydığı niteliklerse üç hususta belirginleşmektedir:

Birincisi: Ahirette onlar için bir pay yoktur. "Son" anlamına gelen "ahiret"ten maksat, "son yurt"tur. (Niteliğin nitelenenin yerine geçmesine bir örnek.) Bununla ölümden sonraki hayat kastedilir. Nitekim "dünya" ile de, ölüm öncesi dünya hayatı kastedilir.

Ahirette paysız kalışlarının nedeni, dünya payını ona tercih etmeleridir. Bundan da anlaşılıyor ki, az değerden maksat dünyadır. Bundan önce, az değeri dünya metaı şeklinde tefsir etmemizin sebebi, yüce Allah'ın bunu azlıkla nitelediği gibi, dünya metaını da az olarak nitelemesidir: *"De ki: Dünyanın metaı azdır."* (Nisâ, 77) Kaldı ki, dünya metaı, bizzat dünyanın kendisidir.

İkincisi: Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve onlara bakmaz. Bunun tam karşısında ise, muttakilere yönelik ilahi sevgi yer alır. Çünkü sevgi, buluşma ve kavuşma zamanında sevenin sevilene bak-

ması ve onunla konuşması yoluyla haz almasını gerektirir. Allah onları sevmediğine göre, buluşma ve kavuşma günü olan kıyamet günü, onlarla konuşmaz, yüzlerine bile bakmaz. Önce konuşmanın, ardından bakmanın söz konusu edilmesi, aralarında bir kuvvet ve zaaf farkının olmasından dolayıdır. Çünkü konuşma esnasındaki iletişim, bakışmadakinden daha fazladır. Demek isteniyor ki, çok veya az hiçbir şekilde onları onurlandırmayız.

Üçüncüsü: Allah, onları yüceltmez ve elem verici azap onlar içindir. İfadenin mutlak ve belirsiz bırakılmış olması, dünya ve ahiret hayatını kapsayan bir yüceltme ve azaptan söz edildiğini gösteriyor.

"Onlardan bir bölük de vardır ki, kitabı okurken dillerini eğip bükerler, siz onu kitaptan sanasınız diye. Oysa o, kitaptan değildir." Ayetin orijinalinde geçen "yelvune" fiilinin mastarı olan "leyy" kelimesi, ipi bükmek demektir. Baş ve dil için kullanıldığında, başı ve dili sağa sola eğip bükmek anlamını ifade eder. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"...başlarını yana çevirirler..."* (Münafikun, 5), *"...dillerini eğip bükerek..."* (Nisâ, 46) Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla bununla şu kastediliyor: Bunlar, Allah'a atfettikleri birtakım uydurma sözleri kutsal kitabı okur gibi melodili bir tarzda okuyorlardı. Böylece bu sözler kitaptan olmadığı halde insanların bunların kitaptan olduğunu sanmalarını amaçlayan bir hileye başvuruyorlardı.

Ayetin akışı içinde üç kere "kitap" sözcüğünün geçmesi, karışıklığı önleme amacına yöneliktir. Birincisinden maksat, kendi elleriyle yazıp Allah'a nispet ettikleri kitaptır. İkincisinden maksat, yüce Allah'ın vahiy yoluyla indirdiği kitaptır. Üçüncüsünden maksat da yine ikincisidir. Bu iki anlamın birbiriyle karıştırılmaması ve "Allah'ın kitabının, şu uydurmalarla aynı kefeye konulmayacak kadar yüce olduğu" mesajı verilmesi için bu sözcük tekrarlanmıştır. Bunu "kitap" sözcüğünün nedensellik ima eden niteliksel anlamından çıkarabiliriz.

"O, Allah katındandır, derler. Oysa o, Allah katından değildir." Bu ifadede de "Allah" lafzının tekrarlanması benzeri bir amaca yöneliktir. Demek isteniyor ki: "O, gerçek ilah olan ve haktan başka söz söylemeyen Allah katından değildir." Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ben hakkı söylerim."* (Sâd, 84)

"Bildikleri halde Allah'a karşı yalan söylerler." Yüce Allah'ın vahyine nispet ettikleri sözleri yalanlamaya yönelik birinci yalanlamadan sonra yer alan bir diğer yalanlamadır. Çünkü onlar, kendi uydurmalarını da kitabı okudukları makamda okuyarak insanların kafasını karıştırıyorlardı. Yüce Allah, onların bu planlarını şu sözleriyle bozdu: *"Oysa o, kitaptan değildir."* Ayrıca onlar, dilleriyle de bunun Allah katından olduğunu söylüyorlardı. Yüce Allah, önce onları şu sözlerle yalanladı: *"Oysa o, Allah katından değildir."* Sonra da şöyle buyurdu: *"Allah'a karşı yalan söylerler."* Sonuç itibariyle önce şu husus vurgulanmış oldu: Yalan, onların karakterleri ve tıynetleridir. İkincisi: Bu yalan, meseleyi karıştırmış olmalarından kaynaklanmıyor; tersine, onlar bilerek ve bilinçli olarak yalan söylüyorlar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensur adlı eserde, *"De ki: Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Cerir'in Süddi'den şöyle rivayet ettiği geçer: "Sonra Resulullah (s.a.a), Necran Hıristiyanlarından oluşan heyeti çağırdı ve onlara şöyle dedi: Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit ve ortak olan bir kelimeye gelin." (c.2, s.40)

Ben derim ki: Yine aynı eserde, aynı anlamı içeren bir rivayet, İbn-i Cerir kanalıyla Muhammed b. Cafer b. Zübeyir'den aktarılmıştır. Rivayetin zahiri, ayetin Necran heyeti hakkında indiğini göstermektedir. Biz surenin başlangıcında, surenin seksen küsür ayetinin Necran Hıristiyanları hakkında indiğini vurgulayan rivayeti aktardık. Bu ayet de seksenden önce olduğuna göre, bu kapsama girer.

Bazı rivayetlerde, Peygamberimizin (s.a.a) Medineli Yahudileri, cizye vermeyi kabul edinceye kadar aralarında eşit olan kelimeye davet ettiği belirtilir. Bu, ayetin Necran heyeti hakkında inmiş olmasıyla çelişmez.

Sahih-i Buharî'de, kendi isnadıyla İbn-i Abbas'ın Ebu Süfyan'dan aktardığı uzunca bir rivayette, Peygamberimizin (s.a.a) Roma Kralı Herakliyus'a yazdığı bir mektuptan söz edilir. Ebu Süfyan der ki: "Sonra Herakliyus Resulullah'ın kendisine yazdığı mektubu istedi. Mektubu okuyunca onda şöyle yazıldığını gördü:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın elçisi Muhammed'den Roma büyüğü Herakliyus'a: Selam olsun hidayete tabi olanlara. İmdi ben seni, İslam'ın çağrısına davet ediyorum. Müslüman ol, esenliğe kavuş. Müslüman ol ki, Allah sana iki kere ecir versin. Eğer bu çağrıma yüz çevirirsen, bütün Bizans köylülerinin günahı senin boynunadır. *"Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin; Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim... Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız..."* (c.4, s.57)

Ben derim ki: Bu hadisi, Müslim de rivayet eder. Suyuti de ed-Dürr-ül Mensûr'da Nesai'den, Abdurrezzak ve İbn-i Ebu Hatem ise, İb-n-i Abbas'tan aktarırlar.

Denildiğine göre, Peygamberimizin (s.a.a) Mısır Kıptilerinin büyüğü Mekukas'a gönderdiği mektup da, *"Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin"* ayetini içeriyordu. Bugün elimizde Resulullah'a (s.a.a) nispet edilen ve Kufi hattıyla yazılmış bulunan bir mektup vardır. Mektup Herakliyus'a gönderilen mektuba benzemektedir. Bunun fotoğrafı çekilerek çoğaltılmış ve şu anda birçoklarının ellerinde bulunmaktadır.

Her halükarda tarihçiler, Resulullah'ın (s.a.a) hicretin altıncı yılında Kayser, Kisra ve Necaşi gibi krallara mektuplar yazdığını ve elçiler gönderdiğini belirtirler. Bu durum, tefsirini sunduğumuz ayetin hicretin altıncı yılında veya ondan önce inmiş olmasını gerektirir. Oysa Taberi, İbn-i Esir ve Makrizi gibi tarihçiler Necran Hıristiyanlarının hicretin onuncu yılında Peygamberimize (s.a.a) bir heyet gönderdiklerini belirtirler. Ebu-l Fida, "el-Bidaye ve'n-Nihaye"de söz konusu heyetin hicretin dokuzuncu senesinde geldiğini belirtir. Aynı şey, "es-Siret-ul Halebiye"de de geçer. Bunlar, ayetin hicretin dokuzuncu veya onuncu senesinde inmiş olmasını gerektirir.

Bazıları; "Ayet, hicretin ilk yıllarında inmiştir." demişlerdir. Az sonra yer vereceğimiz rivayetlerde buna işaretler vardır. Diğer bazıları, ayetin iki kere indiğini söylemişlerdir. Bu görüşü Hafız İbn-i Cerir aktarmıştır.

Surenin girişinde de belirttiğimiz gibi, ayetlerin akışı arasındaki bütünlüğün ortaya koyduğu husus şudur: Bu ayetler, hicretin dokuzuncu senesinden önce inmiştir. Necran Hıristiyanlarından oluşan heyet de hicretin altıncı yılında veya daha önce gelmişler. Romalılar,

Kıptiler ve Farsların büyüklerine mektuplar yazılırken kapı komşusu Necranlılara göz yumulması akla uygun düşmüyor.

Rivayette dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da, mektubun "Bismillahirrahmanirrahim" (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla) ifadesiyle başlamasıdır. Bundan, Necranlı heyetin kıssasıyla ilgili Beyhaki'nin "ed-Delail" adlı eserinden nakledilen ve bizim de yer verdiğimiz bazı rivayetlerdeki problem de anlaşılmaktadır. Bu rivayetlere göre, Peygamberimiz (s.a.a) Neml suresinin inişinden önce Necranlıla-ra şu ifadeleri içeren bir mektup yazmıştır:

"İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un ilahı Allah'ın adıyla. Allah'ın elçisi Muhammed'den Necran Kardinaline: Eğer Müslüman olursanız, ben sizden dolayı İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un ilahı Allah'a hamd ederim. İmdi ben sizi kula kulluktan Allah'a kulluğa, kulların yönetsel velayetinden Allah'ın yönetsel velayetine çağırıyorum. Eğer bunu kabul etmezseniz, bu durumda cizye vermeniz gerekir. Eğer bundan da yüz çevirirseniz, size savaş ilan ederim. Vesselam..."

Ancak ne var ki, Neml suresi Mekke inişlidir. Ayetlerinin içeriği, onun hicretten önce indiğine ilişkin bir nassın kanıtsallığına sahiptir. Dolayısıyla Necran kıssasının Neml suresinin inişinden önce gerçekleştiğini kabullenmek mümkün değildir. Kaldı ki mektupta, cizye ve savaş ilanı gibi hususlara yer verilmiştir ki, bunları Mekke dönemi çerçevesinde izah etmek mümkün değildir. Doğrusunu yüce Allah bilir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Taberani'nin İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ettiği geçer: Resulullah (s.a.a), kafirleri şu ifadeleri içeren mektuplarla davet ederdi: *"Bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin..."* (c.2, s.40)

Yine ed-Dürr-ül Mensur tefsirinde, *"Ey kitap ehli, İbrahim hakkında ne diye çekişip tartışıyorsunuz?..."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i İshak, İbn-i Cerir ve Beyhaki'nin (ed-Delail'de) İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: Necran Hıristiyanları ve Yahudi hahamları Resulullah'ın yanında bir araya geldiler ve onun huzurunda tartıştılar. Hahamlar; "İbrahim Yahudiydi." dediler. Hıristiyanlar da; "İbrahim Hıristiyandı." dediler. Bunun üzerine yüce Allah onlar hakkında şu ayetleri indirdi: *"Ey kitap ehli, İbrahim konusunda ne diye çekişip tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indiril-*

miştir... Allah da mü'minlerin velisidir." Ebu Rafi el-Kurazi[6] dedi ki: "Ey Muhammed, Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'ya taptıkları gibi bizim de sana tapmamızı mı istiyorsun?" Necran Hıristiyanlarından bir adam: "Sen bunu mu istiyorsun ey Muhammed?" diye sordu. Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Allah'tan başkasına tapmaktan veya O'ndan başkasına tapmayı emretmekten Allah'a sığınırım. Allah beni böyle bir şeyle göndermedi ve bana böyle bir şeyi emretmedi."

Bunun üzerine yüce Allah onların bu sözlerine bir cevap niteliğinde şu ayeti indirdi: *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara; "Allah'ı bırakıp bana kul olun." desin."...Artık siz Müslüman olduktan sonra, size küfrü mü emredecek?"* Sonra, atalarından, vaat edilen peygamber gelince onu tasdik etmek üzere misak alınışını ve onların bunu kabul etmelerini anlattı ve şu ayeti okudu: *"Hani Allah, peygamberlerden kesin bir söz almıştı: ...şahit olanlardanım."* (c.2, s.40-41)

Ben derim ki: *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra..."* diye başlayan ayetler, akışları itibariyle Peygamberimizden çok Meryem Oğlu İsa'nın durumuna daha uygun düşmekte ve onunla irtibatlı olarak ele alındığında daha rahat anlaşılmaktadır. Ayetleri tefsir ederken, bu konuya açıklık getireceğiz. Dolayısıyla rivayette, ayetlerin Peygamberimizin (s.a.a) hakkında inmiş oldukları şeklindeki değerlendirme, İbn-i Abbas'ın kişisel çıkarsaması ve uyarlaması olsa gerektir. Kaldı ki, Kur'an'ın ifade tarzı, bu tür sözlerin soru-cevap veya hikaye ve ret şeklinde sunulmasını öngörür.

el-Hazin tefsirinde, Kelbi Ebu Salih'ten, o da İbn-i Abbas'tan, yine Muhammed b. İshak kendi isnadıyla İbn-i Şihab'dan Habeşistan'a hicret olayını şöyle rivayet ederler:

"Cafer b. Ebu Talip ile birlikte Peygamberimizin (s.a.a) ashabından bazıları Habeşistan'a hicret edip oraya yerleştikten bir süre sonra Peygamberimiz de Medine'ye hicret etti. Daha sonra Bedir savaşı oldu. Bunun üzerine Kureyşliler Dar-un Nedve'de toplandılar. Dediler ki: "Muhammed'in Necaşi'nin ülkesinde bulunan ashabından, Bedir'de ölen adamlarımıza karşılık olarak intikam alalım. Necaşi'ye hediye

---

[6]- Kureyze Oğulları Yahudilerinden.

olarak sunulmak üzere mal toplayın ki, kavmimizden olup onun ülkesine göç edenleri size versin. Bu iş için de yetenekli iki kişiyi seçin."

Amr b. As'ı ve Amara b. Ebu Muayt'ı, beraberlerinde deri ve başka hediyelerle birlikte gönderdiler. Bu ikisi deniz yoluyla Habeşistan'a ulaştılar. Necaşi'nin huzuruna varınca onun için secdeye kapanıp ona selam verdiler. Ardından dediler ki: "Halkımız senin için iyi dileklerde bulunuyor ve şükranlarını sunuyorlar. Senin adamlarına da sevgi besliyorlar. Bizi sana gönderdiler ki, senin ülkene sığınan şu adamlar hakkında seni uyaralım. Çünkü onlar, yalancı bir adamın taraftarlarıdır. Bu adam ortaya çıkıp Allah'ın elçisi olduğunu iddia ediyor. Bazı kıt akıllı kimselerden başka da kimsecikler dediklerine inanıp uymuyor. Biz onları sıkıştırdık. Kendi topraklarımızda bir mahallede ablukaya aldık. Oraya girenler açlıktan ve susuzluktan ölmeye başladılar. İşi zorlaşınca amcasının oğlunu sana gönderdi ki, senin dinini, krallığını ve halkını ifsat etsin. Onlardan sakın. Onları bize geri ver ki, sizin adınıza biz onların hakkından gelelim. Bunların bozgunculuklarının belirtisi, yanına girdiklerinde senin için secdeye kapanmamaları ve insanların yaptığı gibi sana selam vermemeleridir. Bunun nedeni, senin dinin ve yasalarına uymak istememeleridir."

Necaşi onları çağırdı. Geldiklerinde Cafer kapıda şöyle seslendi: "Yüce Allah'ın hizbi (grubu), içeri girmek için izin istiyor." Necaşi dedi ki: "Şu seslenen adama sözlerini bir daha tekrarlamasını söyleyin." Cafer sözlerini bir kez daha tekrarladı. Bunun üzerine Necaşi şöyle dedi: "Evet, Allah'ın güvencesi ve zimmetiyle içeri girsinler." Amr arkadaşına baktı ve şöyle dedi: "Görüyor musun, nasıl onların diliyle kendilerini Allah'ın hizbi olarak takdim ediyorlar ve Necaşi de onlara nasıl cevap veriyor?!" Bu karşılama, Amr ve arkadaşının moralini bozdu.

Sonra Necaşi'nin huzuruna girdiler, ama ona secde etmediler. Amr b. As atıldı: "Görüyor musun, nasıl büyükleniyorlar ve sana secde etmiyorlar?" Necaşi onlara: "Niye bana secde etmiyorsunuz? Dışarıdan gelip de huzuruma girenlerin yaptığı gibi beni selamlamıyorsunuz?" dedi. Dediler ki: "Biz seni yaratan ve sana krallık veren Allah'a secde ederiz. Biz de putlara taparken böyle selam verirdik. Allah içimizden doğru sözlü birini peygamber olarak gönderdi. Bu peygamber bize, Allah'ın razı olduğu selamlama şeklini öğretti. O da cennet ehlinin

selamıdır." Necaşi bunun hak olduğunu, Tevrat ve İncil'de yazılı olduğunu anladı, sonra dedi ki: "Allah'ın hizbi içeri girmek için izin istiyor" diye bağıran hanginizdi?" Cafer: "Ben idim." dedi ve devam etti: "Sen yeryüzündeki kitap ehli krallardan birisin. Senin huzurunda fazla söz söylemek ve haksızlık etmek uygun olmaz. Ben, arkadaşlarım adına konuşmak istiyorum. Bu iki adama da emret ki, biri konuşsun, diğeri sussun. Böylece sen de bizim karşılıklı konuşmamızı dinlersin."

Bunun üzerine Amr, Cafer'e; "Hadi konuş." dedi. Cafer Necaşi'ye dedi ki: "Bu iki adama sor, biz köle miyiz, özgür müyüz? Eğer biz köle isek, sahiplerimizin yanında kalmamız gerekirdi ve sen de bizi geri gönderebilirsin." Necaşi: "Bunlar köle midirler, yoksa özgür müdürler?" diye sordu. Amr; "Saygıdeğer ve özgür insanlardır." dedi. Necaşi; "Kölelikten kurtuldular." dedi. Cafer dedi ki: "Bu ikisine sor, biz haksız yere bir kan mı döktük de bize kısas uygulamak mı istiyorlar?" Amr dedi ki: "Hayır, bir damla kan dökmüş değiller." Cafer dedi ki: "Bu ikisine sor, insanların mallarını haksız yere aldık da geri vermedik mi?" Necaşi; "Eğer kantarlar miktarı borçları olsa, ben öderim." dedi. Amr dedi ki: "Hayır, bir zerre kadar bile borçları yoktur." Necaşi; "Peki onlardan ne istiyorsun?" diye sordu. Amr dedi ki: "Biz ve onlar bir din üzereydik, atalarımızın dinindeydik. Ama onlar bu dini terk ettiler. Başka bir dine uydular. Kavmimiz, onları bize teslim edesin diye bizi gönderdiler."

Necaşi dedi ki: "Sizin üzerinde olduğunuz din neydi ve bunların uydukları nedir?" Cafer dedi ki: "Daha önce tabi olduğumuz din, şeytanın diniydi; Allah'ın ilahlığını inkar ediyor, taşlara tapıyorduk. Daha sonra bağlandığımız din ise, Allah'ın dini olan İslam'dır. Bu dini bize, Allah katından Meryem Oğlu İsa'ya verilen kitabın benzeri ve ona uygun bir kitap getiren Resul tebliğ etti." Necaşi dedi ki: "Ey Cafer, çok önemli bir söz söyledin."

Sonra Necaşi çanların çalınmasını emretti. Bütün papazlar ve rahipler huzurunda toplandılar. Necaşi, onlara şöyle dedi: "Sizi İsa'ya İncil'i indiren Allah adına yemine veriyorum. Sizce, İsa'nın gelişiyle kıyamet günü arasındaki süre içinde, bir elçi gelecek midir?" Dediler ki: "Evet, bize bu elçinin geleceği müjdesi verilmiştir. Bu müjdede deniliyor ki: Ona inanan bana inanmıştır, onu inkar eden beni inkar etmiştir." Necaşi Cafer'e dedi ki: "Bu adam size ne söylüyor, size neyi

emrediyor ve size neyi yasaklıyor?" Cafer şöyle dedi: "Bize Allah'ın kitabını okuyor. Bize iyiliği emrediyor ve kötülüğü yasaklıyor. İyi komşuluğu, akrabalık bağlarına riayet etmeyi ve yetime iyilik etmeyi emrediyor. Sadece Allah'a ibadet etmemizi, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emrediyor."

Necaşi ona şöyle dedi: "Onun size okuduğu şeylerden bana da oku." Cafer, Ankebut ve Rum surelerini okudu. Necaşi'nin ve adamlarının gözleri yaşlarla doldu. Dediler ki: "Bu hoş kelamdan biraz daha oku." Cafer onlara Kehf suresini okudu.

Amr, Neceşi'yi öfkelendirmek amacıyla; "Onlar İsa ve annesine dil uzatıyorlar." dedi.

Bunun üzerine Necaşi; "İsa ve annesi hakkında ne söylüyorsunuz?" diye sordu. Cafer onlara Meryem suresini okudu. Meryem ve İsa'dan söz edilen bölüme gelince, Necaşi misvakından göze düşebilecek küçüklükte bir çöp tuttu ve; "Allah'a andolsun ki, Mesih sizin söylediğinizden bu çöp kadar bile fazla bir şey söylememiştir." dedi.

Sonra Cafer ve arkadaşlarına dönüp; "Gidin, benim memleketimde serbestçe dolaşabilirsiniz." dedi ve şöyle devam etti: "Size sataşan, size eziyet eden zorbalardan emin olarak topraklarımda dilediğiniz yere gidebilirsiniz." Sonra şunları söyledi: "Müjdeler olsun size! Korkmayın! Bugün İbrahim'in hizbine hiçbir zarar verilmeyecektir."

Amr dedi ki: "Ey Necaşi, İbrahim'in hizbi hangisidir?" Dedi ki: "Şu topluluk ve yanlarından geldikleri arkadaşları ve onlara tabi olanlardır." Müşrikler bunu kabul etmediler ve kendilerinin İbrahim'in dinine mensup olduklarını iddia ettiler. Sonra Necaşi, Amr'ın hediye olarak getirdiği malları geri verdi ve şöyle dedi: "Sizin bu hediyeleriniz rüşvet sayılır. Alın malınızı. Çünkü Allah beni kral yaparken benden rüşvet almadı."

Cafer daha sonraları şöyle derdi: "Oradan ayrıldık ve Habeşistan'da bulunduğumuz süre içinde çok iyi bir komşuluk muamelesiyle karşılaştık." Yüce Allah, bu olayla ilgili olarak, Medine'de bulunan elçisine, müşriklerin İbrahim'le ilgili iddiaları hakkında şu ayeti indirdi: *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu peygamber ile iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin velisidir."* (Macmuat-un min'et-tefasir, Beyzavî, c.4, s.16-18, Beyrut baskısı)

Ben derim ki: Bu kıssa başka kanallardan, bu arada Ehli Beyt İmamlarından da rivayet edilmiştir. Uzun olmasına karşın bu kıssaya yer verdik. Çünkü ilk muhacir Müslümanların yaşadıkları mihnetlere ilişkin önemli işaretler içermektedir. Yoksa, bir ayetin iniş sebebi falan değildir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, *"İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan idi."* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: Emir-ül Mü'minin dedi ki: "Yahudi değildi, batıya yönelip namaz kılmazdı. Hıristiyan değildi, doğuya dönüp namaz kılmazdı. Hz. Muham-med'in (s.a.a) dini üzere hanifti, Müslüman'dı." (c.1, s.177, h:60)

Ben derim ki: Daha önce, Hz. İbrahim'in (a.s) Hz. Muhammed'in (s.a.a) -Allah'ın salatı o ikisine ve soylarına olsun- dini üzere oluşunun hangi anlamı ifade ettiğini belirtmiştik. Rivayette Kâbe'ye yönelerek namaz kılma esas alınmıştır. Bilindiği gibi, kıble değişikliği Medine'de gerçekleştirilmişti. Kâbe, Medine'nin güneyine yakın bir noktada bulunuyor. Yahudi ve Hıristiyanların bunu kabul etmekten kaçınmaları, onları başka tarafa yönelmek zorunda bıraktı. Sonuçta, Yahudiler batıda bulunan Kudüs'e ve Hıristiyanlar da doğuya yönelmiş oldular. Dolayısıyla onların bu tavırları, orta yolu temsil eden haktan sapma olarak değerlendirildi. *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık..."* ayetindeki ifade de bunu destekler niteliktedir. Kısacası burada, latif ve hoş bir değinme söz konusudur.

el-Kafi'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İbrahim (a.s), saf ve katıksız bir mü'mindi; puta tapıcılıktan hiçbir şey ona bulaşmamıştı." (c.2, s.15, h:1)

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı,..."* ayetiyle ilgili olarak Emir-ül Mü'minin'in şöyle dediği rivayet edilir: "İnsanların peygamberlere en yakın olanları, onların getirdiklerine göre en çok amel edenlerdir." Sonra bu ayeti okudu ve şöyle dedi: "Muhammed'in dostu, akrabalık açısından ona uzak olsa da, Allah'a itaat eden kişidir. Muhammed'in düşmanı da, akrabalık açısından ona yakın olsa da, Allah'a isyan eden kişidir." (c.2, s.458)

el-Kafi (c.1, s.416, h:20) ve Tefsir-ul Ayyâşî'de (c.1, s.177, h:62) İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Onlar (İbrahim'e en yakın olan mü'minler), İmamlar ve onlara uyanlardır."

Tefsir-ul Kummî (c.1, s.105) ve Tefsir-ul Ayyâşî'de (c.1, s.177, h:61) Ömer b. Üzeyne kanalıyla İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah'a andolsun ki sizler, Muhammed'in âlindensiniz." Dedim ki: "Sana feda olayım, biz onların kendisinden miyiz?" Üç kere; "Evet siz onlardansınız." diye buyurdu. Sonra bana baktı, ben de ona baktım. Dedi ki: "Ey Ömer, Allah, kitabında şöyle buyuruyor: *"Doğrusu insanların İbrahim'e en yakını,..."*

Tefsir-ul Kummî'de, *"Kitap ehlinden bir bölümü dedi ki: "...inanın..."* ayetiyle ilgili olarak İmam Bakır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) Medine'ye hicret ettiğinde Kudüs'e dönerek namaz kılıyordu. Yahudiler bundan hoşlandılar. Yüce Allah, Kudüs'ten Kâbe'ye yönelmesini emredince Yahudiler buna alındılar. Kıble değişikliği öğle namazı esnasında gerçekleşmişti. Bunun üzerine dediler ki: "Muhammed sabahleyin namaz kılarken bizim kıblemize yönelmişti. Şu halde sabah vakti Muhammed'e inene inanın, ama gündüzün sonunda ineni inkar edin." Bununla, Resulullah'ın kıble olarak Mescid-i Haram'a yönelmesini kastediyorlardı. (c.1, s.104)

Ben derim ki: Görüldüğü gibi rivayette, *"gündüzün başlangıcında"* ifadesi, *"inanın"* sözünün değil, *"inen"* sözünün zarfı olarak kabul ediliyor. Daha önce bu hususla ilgili açıklamalarda bulunduk.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Avfi kanalıyla İbn-i Abbas'ın, *"Kitap ehlinden bir bölümü..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet ederler: Yahudilerin bir bölümü dedi ki: "Muhammed'in ashabıyla sabahleyin karşılaştığınızda iman edin. Akşam olunca da kendi namazınızı kılın. Belki; "Bunlar kitap ehlidir; bizden daha iyi bilirler." deyip dinlerinden dönerler." (c.2, s.43)

Bu rivayet, aynı eserde, Süddi ve Mücahid'den de aktarılmıştır.

el-Kâfi'de, *"Allah'ın ahdini... satanlar..."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Bakır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ahit ile ilgili olarak şu ayet inmiştir: *"Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere karşılık satanlar, işte onlar için ahirette hiçbir pay yoktur, kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz, onlara bakmaz, onları yüceltmez ve onlar için acı bir azap vardır."* Ayette geçen "halak" kelimesi "pay" demektir. Ahirette payı olmayan ne ile cennete girecektir?" (c.2, s.28, h:1)

Şeyh, "el-Emali" adlı eserinde kendi isnadıyla Adiy b. Adiy'den, o da babasından şöyle rivayet eder: "İmru-ul Kays ve Hadramut halkın-

dan bir adam, bir arazi konusunda anlaşmazlığa düşüp Resulullah'a (s.a.a) başvurdular. Resulullah buyurdu ki: "Bu arazinin sana ait olduğuna ilişkin bir kanıtın var mı?" "Hayır." dedi. "O halde ona yemin ettireceğiz." buyurdu. Bunun üzerine; "Allah'a andolsun ki, bu durumda o, kesinlikle benim arazimi elimden alır." dedi. Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Eğer yemin ederek arazini elinden alırsa, yüce Allah'ın kıyamet günü yüzlerine bakmadığı, kendilerini artırmadığı ve acı bir azaba çarptırdığı kimselerden olur." Bunun üzerine adam korktu ve araziyi ona geri verdi. (c.1, s.368)

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayet, ayetin söz konusu olayla ilgili olarak indiğine delalet etmemektedir. Ehl-i Sünnet kanallarıyla aktarılan bazı rivayetlerde ayetin bu olayla ilgili olarak indiği belirtiliyorsa da onlara itina edilmez. Çünkü kıssanın konusu hususunda bu rivayetler arasında ihtilaf vardır. Bazı rivayetlerde, yukarıda belirtildiği gibi, olayın İmru-ul Kays ve Hadramutlu bir adam arasında geçtiği belirtilirken, diğer bazısında Eş'as b. Kays ile bir Yahudi arasındaki arazi anlaşmazlığından söz edilir. Bazılarında ise, ayetin kafirlerden biri hakkında indiği ifade edilir. Bu adam pazarda bir mal satmak ister ve bir Müslümanı aldatmak için gerçekte ödemediği yüksek bir miktarı ödediğine ilişkin olarak Allah adına yemin eder. Bunun üzerine yukarıda adı geçen ayet iner.

Daha önce vurguladığımız gibi, bu ayetin zahiri, onun önceki ayetin içeriğinin gerekçesini açıklamaya yönelik olduğunu ortaya koymaktadır. Şu halde, mümkün surette; "Rivayetlerde ayetin kıssaya uyarlanması yapılmıştır." denilmelidir. Yoksa ayet, bu kıssayla ilgili olarak inmiş değildir.

79- Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara; "Allah'ı bırakıp bana kul olun." desin. Ama (o şöyle der:) "Kitabı öğrettiğiniz ve okuduğunuz için Rabbaniler olunuz."

80- Ya da size, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretsin. Artık siz Müslüman olduktan sonra, size küfrü mü emredecek?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerin, Hz. İsa'nın durumuyla ilgili ayetlerin hemen ardından gelmesi, bunların kitap ehlinden olan Hıristiyanların Hz. İsa'yla ilgili olarak ileri sürdükleri şeylerin yanlışlığını vurgulamaya yönelik bir ikinci bölüm konumunda olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu ayetler, bir bakıma şu mesajı vermeye yöneliktir: "O, sizin ileri sürdüğünüz gibi değildir. O, ne Rabdir, ne de Rablik iddiasında bulunmuştur." Rab değildir; çünkü o, bir mahluktur, bir insandır; annesi ona hamile kaldı, onu doğurdu, onu beşikte eğitti. Ancak onun da tıpkı Hz. Adem gibi babası yoktur.

Dolayısıyla onun örneği Allah katında Adem'in örneği gibidir. Rablik iddiasında da bulunmadı; çünkü o, kendisine kitap, hüküm ve nübüvvet verilen bir peygamberdi. Durumu bundan ibaret olan bir peygamberin, kulluk tavrının dışına çıkması, Allah'a boyun eğmekten sıyrılarak insanlara; "Beni Rab edinin ve Allah'ı bırakıp bana kul olun." demesi veya kendisi dışında Allah'ın kullarından bir melek veya

bir peygamber hakkında böyle bir iddiada bulunması, Allah'ın kullarından biri için hakkı olmayan bir şeyi iddia etmesi veya peygamberlerden biri için Allah'ın ispatladığı bir şeyi olumsuzlaması düşünülemez, böyle bir şey mümkün değildir.

"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara; "Allah'ı bırakıp bana kul olun." desin." Ayetin orijinalinde geçen "beşer" sözcüğü, "insan" sözcüğünün anlamdaşıdır. Hem tekil, hem de çoğul anlamında kullanılır. Dolayısıyla tek bir insana da, insan topluluğuna da "beşer" denebilir.

"Hiçbir insan..." Ayetin orijinalindeki "beşer" sözcüğünün başındaki "lam" harfi "mülkiyet" bildirir. Demek isteniyor ki, hiçbir beşer böyle bir şeye malik değildir. Yâni, hiçbir beşerin böyle bir hakkı yoktur. Şu ayetlerdeki kullanım buna ilişkin bir örnektir: *"Bu konuda söz söylememiz bize yakışmaz."* (Nur, 16) *"Hiçbir peygambere, emanete ihanet yaraşmaz."* (Âl-i İmrân, 161)

"Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de..." ifadesi, cümle içinde "kane" edatının ismi konumundadır. Ancak bu ifade daha çok kendisinden sonraki *"sonra o, insanlara... desin."* ifadesi için bir hazırlık niteliğindedir. Cümlede yer almaması durumunda da anlamın tamam olması mümkün olmasına karşın böyle bir hazırlık nitelikli ifadeye yer verilmesi, *"Hiçbir insana yakışmaz ki..."* sözüne farklı bir anlam kazandırmaya yöneliktir. Eğer; "Hiçbir insana yakışmaz ki, insanlara... desin." şeklinde bir ifade kullanılsaydı, bunun anlamı şöyle olurdu: "Bunu fısk ve azgınlık sonucu söylemesi mümkün olsa da ona böyle bir hak verilmemiştir." Ancak; *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara... desin."* şeklinde bir ifade kullanıldığında şöyle bir anlam elde edilmiş olur: "Allah'ın ona bilgi ve bu bilgiye yönelik derin kavrayış (fıkıh) vermesi, onu Rabbani terbiyeyle eğitmesi, onun kulluk tavrının dışına çıkmasına izin vermez; hakkı olmayan, yetkisinde bulunmayan bir davranışta bulunmasına müsaade etmez."

Nitekim yüce Allah Hz. İsa (a.s) hakkında bir başka yerde şöyle buyuruyor: *"Allah; "Ey Meryem oğlu İsa!" dedi, "Sen mi insanlara; "Allah'tan başka, beni ve annemi iki ilah edinin." dedin?" O; "Seni*

tenzih ederim. Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz." dedi." (Mâide, 116)

Buradan hareketle, *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara... desin."* ifadesi yerine; "Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği hiçbir insana yakışmaz ki, insanlara... desin." ifadesinin kullanılmamasının hikmetini kavrıyoruz. Çünkü ikinci ifade, böyle bir şeyin onun için yasanmadığını, onun buna hakkı olmadığını bildirir. Ama birinci ifade, bunun kesinlikle imkansız olduğunu, yâni, Rabbani eğitim ve ilahi hidayetin amacından asla sapmayacağını bildirir. Şu ayet de bu anlamı vurgulamaya yöneliktir: *"Bunlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar (yâni Peygamberimizin kavmi), bunları tanımayıp inkar ederlerse, zaten biz, bunları inkar etmeyen bir topluluğu bunlara vekil kılmışızdır."* (En'âm, 89)

Bu anlamı kısaca şu şekilde ifade edebiliriz: Bir insanda bu ilahi nimetler ile onun insanları kendisine kul olmaya davet etmesi bir arada olmaz. Yâni, hem bir insana kitap, hüküm ve peygamberlik verilecek, hem de o, insanlara; "Allah'ı bırakıp bana kul olun." diyecek; bu, olur bir şey değildir. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, akışı itibariyle bir açıdan şu ayete benzemektedir: *"Ne Mesih, Allah'ın bir kulu olmaktan çekinir, ne de yakınlaştırılmış melekler... Çekinip büyüklük taslayanlarıysa, acı bir azapla azaplandıracaktır ve onlar kendileri için Allah'tan başka bir koruyucu dost ve yardımcı bulamayacaklardır."* (Nisâ, 172-173) Bu ayetten şu anlam elde ediliyor: Mesih ve yakınlaştırılmış melekler, Allah'a ibadet etmekten çekinmeyecek kadar yücedirler, saygındırlar. Çünkü Allah'a ibadet etmekten çekinmek, acı azabı gerekli kılar. Oysa yüce Allah, saygın peygamberlerine ve yakınlaştırılmış meleklerine azap etmekten münezzehtir.

Eğer desen ki: *"...sonra o, insanlara... desin."* ifadesinde yer alan "sonra" sözcüğü tehir ifade eder. Bu da, sizin yukarıda işaret ettiğiniz beraberlikle çelişen bir durumdur.

Ben de derim ki: Bizim işaret ettiğimiz beraberlik, anlamdan çıkan sonuçtur. Bir zamanla sınırlı olan, bitişik zamanlarda bulunan iki şey arasında beraberlikten ve birliktelikten söz etmek mümkün olduğu

gibi, ardışık zamanlarda olan iki şey arasında da bir tür beraberlikten söz edilebilir.

"Allah'ı bırakıp bana kul olun." ifadesine gelince; ayette geçen "ibad" kelimesi, "abiyd" gibi "abd"in çoğuludur. "İbad" ile "abiyd" arasındaki fark şudur: "İbad", çoğunlukla yüce Allah'a nispet edilen hususlarda kullanılır. Örneğin; "ibadullah" (Allah'ın kulları) denilmesine karşın genellikle "ibadunnas" denmez. Daha çok "abiydunnas" (insanların köleleri, kulları) denir. *"...bana kul olun."* ifadesinin *"Allah'ı bırakıp"* sözüyle kayıtlandırılması zorunlu bir kayıttır. Çünkü yüce Allah, ancak sırf kendisine yönelik olan ibadeti kabul eder. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Haberin olsun; halis olan din yalnızca Allah'ındır. O'ndan başka veliler edinenler; "Biz, bunlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." derler. Elbette Allah, ihtilaf ettikleri şeyler hakkında aralarında hüküm verecektir. Gerçekten Allah, yalancı, inkarcı kimseyi hidayete erdirmez."* (Zümer, 3) Burada yüce Allah, Allah'a yakınlaşma, Allah'a yönelik tevessül edinme ya da Allah katında şefaatçi bulma gerekçesiyle bile olsa, Allah'a yönelik ibadetle birlikte başkasına da ibadet eden kimselerin ibadetlerini reddetmiştir.

"Ama (o şöyle der:) "Kitabı öğrettiğiniz ve okuduğunuz için Rabbaniler olunuz." "Rabbani" sözcüğü "Rabbe mensup" demektir. Burada fazladan "elif" ve "nun" harflerine yer verilmiştir ki, (yâni "Rabbiyy" yerine "Rabbani" denilmiştir ki) tebcil anlamını ifade etsin. Gür sakallı birine ("lehyiyy" yerine) "lehyani" denilmesi gibi. Şu halde "Rabbani"nin anlamı, "kendini şiddetle Rabbe tahsis eden, O'na ibadet etmekle, kulluk sunmakla çok uğraşan"dır. Ayetin orijinalinde geçen "bima kuntum" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri nedensellik, "ma" harfi de mastarlık bildirir. Dolayısıyla ifade için "der" sözcüğü de takdir edilerek şu şekilde anlamlandırılır: "Ama o der ki: Kitabı insanlara öğrettiğiniz ve onu kendi aranızda okuduğunuz için Rabbaniler olunuz."

"Okumak" olarak anlamlandırdığımız "diraset" sözcüğü, "öğretmek"ten dar kapsamlıdır. Bu kavram, genellikle kitaptan okuyarak öğrenmek anlamında kullanılır. Ragip el-İsfahani der ki: "Derese'd-daru, evin izi, eseri kaldı demektir. Bir şeyin izi ve eserinin kalması, kendisinin silinmesi demektir. Bu yüzden "durus" sözcüğü, "silinme"

olarak açıklamıştır. Yine "derese'l-kitabu" ifadesi de bu şekilde anlamlandırılmıştır. "Derestu'l-ilme", izini, eserini hıfzetmek suretiyle ilmi elde ettim, demektir. İlmin izi ve eserinin elde edilmesi, sürekli okumakla sağlandığına göre bu kelime, sürekli okumak anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"ve deresû mafîhi=İçinde olanı okudular da."* (A'râf, 169) *"Kitabı öğrettiğiniz ve okuduğunuz için..."* (Âl-i İmrân, 79) *"ma ateynahum min kutubin yedrusûneha=Biz onlara okuyacakları kitaplar vermemiştik."* (Sebe', 44)" Ragıp'tan nakledilen alıntı burada sona erdi.

Sözün özü: Durumu bundan ibaret olan bir insan, sizi öğrettiğiniz ve okuduğunuz kitabın içerdiği ilahi temel bilgilere iman etmeye, onlara kesin bir inançla bağlanmaya, kitabın kapsadığı üstün ahlak ve huyları edinmeye, insanları çağırdığınız salih amelleri işlemeye çağırır ki, bu şekilde Rabbinize kuvvetle bağlanasınız ve Rabbani alimler olasınız.

Ayette geçen *"öğrettiğiniz ve okuduğunuz..."* sözünün geçmiş zaman kipiyle kurulmuş olması, bu işin gerçekten yapıldığına delalet eder. Bu da gösteriyor ki ayet, kitap ehlinden Hıristiyanların; İsa'nın onlara, kendisinin Allah'ın oğlu -Hıristiyanlar arasındaki farklı yorumlarıyla- ve kelimesi olduğunu söylediği yönündeki iddialarını çürütmeye yöneliktir. Şöyle ki: İsrailoğullarının elinde semavi bir kitap vardı; bu kitabı öğretiyor ve okuyorlardı. Ancak onlar, tahrif ve değiştirmeye kadar varan bir şekilde bu kitap konusunda ayrılığa düşmüşlerdi. Hz. İsa (a.s) da, onların kitapla ilgili olarak ihtilaf ettikleri bazı şeyleri onlara açıklamak ve onlara haram kılınan bazı şeyleri onlara helal etmek üzere gönderilmişti. Kısacası; onları, okuyup anlama ve öğretme görevlerini hakkıyla yerine getirmeye, yâni Allah'ın kitabını öğreten ve anlamak için okuyan Rabbaniler olmaya davet etmek üzere gönderilmişti.

Ayetin bir şekilde Peygamber Efendimize uyarlanması da mümkündür. Çünkü onun davetinin de Allah'ın kitabının öğreten ve okuyan Ehl-i Kitapla ilgisi vardı. Ancak Hz. İsa'ya uyarlanması önceliklidir. Çünkü onun risaleti, Resulullah Efendimizin (s.a.a) aksine, sırf İsrailoğullarına özgüydü.

Nuh, İbrahim ve Musa gibi kitap ve şeriat sahibi çığır açıcı (ulu'l-azm) diğer peygamberlere gelince; ayetin işaret ettiği hususun onlarla bir ilgisi yoktur.

"Ya da size, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretsin." Bu ifadedeki "emretsin" sözü, orijinalini mensup olarak (ye'murekum) okuyan meşhur kıraate göre, önceki ayetteki "desin" (yekûle) sözüne atfedilmiştir. Nitekim, Sabiiler gibi Ehl-i Kitap kapsamına giren bazı gruplar meleklere tapıyor ve bunu dinsel çağrıya dayandırıyorlardı. Yine cahiliye Arapları da meleklerin Allah'ın kızları olduklarını söylerken, bir yandan da Hz. İbrahim'in (a.s) dini üzerine olduklarını söylemekten de geri kalmıyorlardı. Melekleri Rabler edinmekle ilgili nesnel durum bundan ibarettir.

Peygamberlerin Rabler edinilmesine gelince; Yahudilerin Uzeyr ile ilgili yaklaşımları buna bir örnektir. Kur'an'da onların; *"Uzeyr, Allah'ın oğludur."* (Tevbe, 30) dedikleri hikaye edilir. Oysa Hz. Musa (a.s) böyle bir yaklaşım içine girmelerine izin vermemiştir. Tevrat'ta da Rabbin tekliğinden başka bir şey anlatılmaz. Musa böyle bir şeye cevaz vermiş olsaydı, onu emretmiş olurdu. Allah'ın peygamberini böyle bir şeyden tenzih ederiz.

İki ayet arasında, yâni *"...sonra o, insanlara; "Allah'ı bırakıp bana kul olun." desin."* ifadesiyle, *"Ya da size, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretsin."* ifadesi arasında ifade akışı açısından iki farklılık vardır: Birincisi: Birinci ayette kendilerine emir yöneltilenler, insanlardır; ikincisinde ise, muhataplardır. İkincisi: Birinci ayette emredilen şey, kulluk sunmak; ikincisinde ise, Rabler edinmektir.

Birincisinin gerekçesine gelince; ifadenin akışı, Hıristiyanların Hz. İsa'ya kulluk sunmalarına, onun açıkça ilah olduğunu söylemelerine ve bunu onun yaptığı çağrıya dayandırarak, İsa'nın kendilerine; "Bana kul olun." dediğini iddia etmelerine yönelik bir itiraz niteliğindedir. Bu, İsa'dan başkaları hakkında söylenen anlamıyla, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmekten farklıdır. Çünkü melekler ve peygamberler hakkında söylenen, sadece gerekleri itibariyle ilahlıkla çelişmektedir, açıktan değil. Bu yüzden de "ilahlar" denilmemiş, "Rabler" denilmiştir.

İkincisinin gerekçesine gelince de; *"...bana kul olun."* ile *"...Rabler edinmenizi emretsin."* ifadeleri, emir olmaları nedeniyle birilerini ilgilendirecekse, öncelikle kitap ehlinden ve Araplardan bu ayetlere muhatap olanları ilgilendirmesi gerekir. Ancak ne var ki, ilk ayette "desin" ifadesi geçiyor. "Demek", "söylemek" ise yüz yüze konuşmayı gerektirir. Oysa ayetin indiği sırada hazır bulunanlar bu olayın gerçekleştiği sırada hazır değildiler. Dolaysıyla, "sonra size... desin" şeklinde bir ifade kullanılamayacağına göre, *"sonra insanlara... desin."* ifadesinin kullanılması bir zorunluluktur.

Ama ikinci ayette geçen "emir" lafzı için farklı bir durum söz konusudur. Çünkü "emir" yüz yüze konuşmayı her zaman için gerektirmez. Karşı tarafın hazır olmaması durumunda da "emir" gerçekleşebilir. Dolayısıyla, ulusal kan bağının devam etmesi durumunda bir ulusun geçmiş kuşaklarına yöneltilen emir, sonraki kuşakları için de geçerlidir, onları da ilgilendirir. Oysa "söyleme" lafzı için bu durum söz konusu değildir. Çünkü "söyleme" kavramı, ona "sırf anlatma" gibi bir anlam kazandırmazsak, ilk önce akla gelen anlamı itibariyle ancak "sesi duyurmak"la gerçekleşebilir. Bu da, yüz yüze konuşmayı, hazır bulunmayı gerekli kılar.

Dolayısıyla bu ayetlerin akışında asıl olan, hazır bulunmak ve topluluğa hitap etmektir. *"Ya da size... emretsin."* ifadesinde olduğu gibi.

"Artık siz Müslüman olduktan sonra, size küfrü mü emredecek?" Ayetin zahiri, kitap ehlinden peygamberliğe inanan veya "hanif" olduklarını iddia eden cahiliye Arapları gibi kendilerini peygamberlere nispet eden herkese yönelik bir hitap olduğunu gösteriyor. İfade, varsayıma ve takdire dayalı olarak söylenmiştir. Dolayısıyla şöy-le bir anlam elde ediyoruz: Siz, ancak kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verilen bu insanın çağrısına olumlu karşılık verdiğinizde Allah'a teslim olanlar (Müslümanlar), İslam ziynetiyle süslenenler, onun boyasıyla boyananlar olursunuz. Bu durumda onun size küfrü emretmesi, sizi yüce Allah'ın izniyle ilettiği doğru yoldan saptırması nasıl mümkün olabilir?!

Buradan hareketle anlıyoruz ki, "İslam"dan maksat, bütün peygamberler tarafından tebliğ edilen Allah'ın tek dini olan tevhit dinidir. "İslam" kavramını içeren ayetlerin, bu anlamı vurgulamaya dönük olması da bunu gösterir: *"Allah katında din, İslam'dır."* (Âl-i İmrân, 19)

İleride tefsirini sunacağımız şu ayet de buna örnek gösterilebilir: *"Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?... Kim İslam'dan başka bir din ararsa, asla ondan kabul edilmez. O, ahirette de kayba uğrayanlardandır."* (Âl-i İmrân, 83-85)

Bazı tefsir bilginleri, ayetlerin nuzül sebebine ilişkin bir rivayete dayanarak, *"Hiçbir insana yakışmaz ki..."* diye başlayan iki ayette kastedilenin Peygamber Efendimiz (s.a.a) olduğunu söylemişlerdir. Bu rivayette özetle şöyle deniyor: "Ebu Rafi el-Kurazi ve Necran Hıristiyanlarından bir adam Peygamber Efendimize dediler ki: "Sen bizden, sana ibadet etmemizi mi istiyorsun, Ey Muhammed?" Bunun üzerine yüce Allah, *"Hiçbir insana yakışmaz ki..."* diye başlayan iki ayeti indirdi. Söz konusu müfessirler, bu görüşlerini, iki ayetin sonunda yer alan *"Artık siz Müslüman olduktan sonra..."* ifadesiyle destekliyorlar. Çünkü İslam, Hz. Muhammed'in (s.a.a) getirdiği dindir diye.

Ne var ki, bu değerlendirmede, Kur'an terminolojisinde bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri tevhit dini anlamında kullanılan "İslam" kavramıyla, Kur'an'ın iniş döneminden sonraki dönemlerde Müslümanlar arasında kullanılan "İslam" kavramı birbirine karıştırılmıştır. Ki biz, daha önce bu hususta birtakım açıklamalarda bulunduk.

AYETLERLE İLGİLİ TAMAMLAYICI BİRKAÇ KONU

1- İsa ve Annesinin Kıssası Kur'an'da Nasıl Geçer?

İmran'ın karısı, Mesih'in annesi İmran kızı Meryem'e hamile kalır. Karnındaki bebeği, doğurduğu zaman özgür kılınmış olarak mescide hizmet etmek üzere adar. O, karnındaki bebeğin erkek olduğunu sanır. Çocuğu doğurup kız olduğunu anlayınca üzülür, iç geçirir. Sonra ona, "hizmet eden kadın" anlamına gelen "Meryem" adını verir. Meryem doğmadan önce babası ölür. Annesi onu mescide getirir ve kahinlere teslim eder. Hz. Zekeriya da aralarındadır. Onun sorumluluğunu yüklenme hususunda birbirleriyle tartışırlar. Sonunda kura çekme hususunda anlaşırlar. Kura amacıyla oklar çektiklerinde kura Zekeriya'ya çıkar. Bunun üzerine Zekeriya onun sorumluluğunu üstlenir. Erişkinlik çağına gelince, onu diğer kahinlerden ayıracak şekilde araya bir perde çekerler. Meryem bu özel bölmede Allah'a ibadet ederdi. Sadece Zeke-

riya yanına girebilirdi. Zekeriya mihrapta onun yanına girdiği her seferinde yanında bir rızk bulurdu. Zekeriya; "Bunlar sana nereden geldi ey Meryem?" diye sorardı. O da; "Allah katından. Allah dilediğine hesapsız rızk verir." cevabını verirdi. Meryem (s.a) doğru sözlüydü. Allah tarafından günahlardan korunmuştu, masumeydi. Tertemizdi, arınmış ve seçilmişti. Meleklerin konuştuğu bir muhaddesti. Melekler ona; "Allah seni seçti ve arındırdı." demişlerdi. O, Rabbine gönülden boyun eğendi ve Allah'ın alemlere olan ayetlerindendi. (Âl-i İmrân, 35-44; Meryem, 16; Enbiya, 91; Tahrim, 12)

O, kendisine ayrılan özel bölmesinde bulunduğu bir sırada yüce Allah ona Ruh'u (Cebrail) gönderdi. Ruh ona normal bir insan olarak göründü. Ruh, Allah tarafından kendisine elçi olarak gönderildiğini ve görevinin Allah'ın izniyle ona babasız olarak bir çocuk bahşetmek olduğunu söyledi. Çocuğunun göstereceği göz kamaştırıcı mucizeleri müjdeledi. Yüce Allah'ın, onun oğlunu Ruh-ul Kudüs'le destekleyeceğini, ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğreteceğini, yüce Allah'ın apaçık ayetler desteğinde onu İsrailoğullarına elçi olarak göndereceğini haber verdi. Onun misyonunu ve kıssasını anlattı. Sonra Ruh ona üfledi. Böylece normal bir şekilde gebe kalan bir kadın gibi çocuğuna gebe kaldı. (Âl-i İmrân, 45-51)

Sonra Meryem, onunla ıssız bir yere çekildi. Doğum sancıları onu bir hurma dalına doğru sürükledi. *"Keşke bundan önce ölseydim de hafızalardan silinip unutuluverseydim." dedi. Altından bir ses ona şöyle seslendi: "Üzülme, Rabbin senin ayağının altında bir ark akıtmıştır. Hurma dalını kendine doğru salla, üzerine henüz oluşmuş taze hurma dökülüverir. Ye, iç gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen, ona; "Ben Rahman olan Allah'a oruç adadım, bugün hiç kimseyle konuşmayacağım." de. Böylece onu taşıyarak kavmine geldi."* (Meryem, 20-27) Meryem'in İsa'ya hamile kalması, onu doğurması, İsa'nın konuşması ve diğer varoluşsal özellikleri diğer insanlardan farklı değildi.

Kavmi onu bu halde görünce, onu kınamaya, ayıplamaya başladılar. Çünkü karşılarında gördükleri manzara, bir kadının kocasız olarak gebe kalıp bir çocuk doğurmuş olmasıydı. Dediler ki: *"Ey Meryem, sen gerçekten şaşılacak bir iş yaptın. Ey Harun'un kız kardeşi, senin baban kötü bir kişi değildi ve annen de azgın, utanmaz bir kadın de-*

ğildi." Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. Dediler ki: "Henüz beşikte olan bir çocukla biz nasıl konuşabiliriz?!" Çocuk şunları söyledi: "Şüphesiz ben, Allah'ın kuluyum. Allah bana kitap verdi ve beni peygamber kıldı. Nerede olursam olayım, beni kutlu kıldı ve hayat sürdüğüm sürece, bana namazı ve zekatı vasiyet etti; anneme itaati de. Ve beni mutsuz bir zorba kılmadı. Selam üzerimdedir doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak yeniden kaldırılacağım gün." (Meryem, 27-33)

Hz. İsa'nın henüz beşikteyken yaptığı bu konuşma, ileride zulme ve azgınlığa karşı gerçekleştireceği hareketin, Musa'nın (a.s) şeriatını yeniden canlandırıp pekiştireceğinin, silikleşen kavramları yenileyeceğinin ve hakkında ihtilafa düştükleri ayetleri onlara açıklayacağının bir ön işareti, parlak bir haykırışı niteliğindeydi.

Sonra İsa (a.s) büyüdü, delikanlılık çağına geldi. O ve annesi, herkes gibi yiyip içiyorlardı. Yaşadıkları sürece diğer insanlarda bulunan varoluşsal arazlar, özellikler onlarda da vardı.

Sonra Hz. İsa'ya İsrailoğullarına tebliğ etmek üzere risalet, peygamberlik verildi. O da bu misyonu yüklenir yüklenmez, onları tevhit dinine davet etti. Şöyle diyordu: "Ben size Rabbinizden bir ayetle geldim. Ben sizin için kuş şeklinde çamurdan bir şey yapar, sonra onun içine üflerim ve o Allah'ın izniyle bir kuş oluverir. Allah'ın izniyle doğuştan körü, alacalıyı iyileştiririm, ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve evlerinizde depoladıklarınızı size haber veririm. Bunda sizin için bir ayet vardır. Hiç kuşkusuz, Allah, benim de, sizin de Rabbinizdir. Şu halde O'na ibadet edin."

Hz. İsa (a.s) İsrailoğullarını getirdiği yeni şeriata çağırıyordu. Bu şeriatın özü, Hz. Musa'nın şeriatını tasdik etmekti. Ancak, Yahudilere zorluk olsun diye Tevrat'ta haram kılınan bazı şeylere ilişkin hükümleri de yürürlükten kaldırıyordu. Diyordu ki: "Ben size hikmet getirdim. Hakkında ihtilafa düştüğünüz bazı konuları size açıklamak için geldim." Yine diyordu ki: "Ey İsrailoğulları, ben Allah'ın size gönderdiği elçisiyim. Benden önceki Tevrat'ı tasdik etmek ve benden sonra gelecek adı Ahmed olan peygamberi müjdelemek üzere gönderildim."

Hz. İsa (a.s), kuş yaratmak, ölüleri diriltmek, doğuştan kör olanları ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirmek ve gizli olan bazı

şeyleri haber vermek gibi sözünü ettiği tüm mucizeleri, Allah'ın izniyle gerçekleştirdi.

İsrailoğullarının iman etmelerinden ümidini kesinceye kadar onları Allah'ın birliğine ve yeni şeriatına davet etti. Soydaşlarının dik başlılıklarını, inatlarını, kahinlerin ve hahamların büyüklük taslamalarını görerek inanmalarından ümidini kesince, kendisine inanan bir avuç havariyi Allah'ın dininin yardımcıları olarak seçti.

Sonra Yahudiler onu öldürmek amacıyla ayaklandılar. Bunun üzerine Allah onu aldı ve katına yükseltti. Yahudiler birilerini ona benzettiler. Bazıları; "Biz onu öldürdük.", bazıları da; "Biz onu astık." dediler. Fakat doğrusu onlar karıştırıyorlardı. (Âl-i İmrân, 45-58; Zuhruf, 63-65; Saff, 6-14; Mâide, 110-111; Nisâ, 157-158) Kur'an'ın İsa ve annesiyle ilgili değerlendirmesi özetle bundan ibarettir.

2- İsa'nın Allah Katındaki Yeri ve Kendisinin Tanımladığı Konumu

O, Allah'ın bir kuluydu ve peygamberdi. (Meryem, 30) İsrailoğullarına gönderilmiş bir elçiydi. (Âl-i İmrân, 49) Şeriat ve kitap sahibi beş çığır açıcı (ulu'l-azm) peygamberden biriydi. Kendisine kitap olarak İncil verilmişti. (Ahzab, 7; Şurâ, 13; Mâide, 46) Yüce Allah onu "Mesih İsa" olarak isimlendirmişti. (Âl-i İmrân, 45) Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruhtu. (Nisâ, 171) İmamdı. (Ahzab, 7) Ameller tanıklarındandı. (Nisâ, 159; Mâide, 117) Resulullah Efendimizin (s.a.a) müjdeleyicisiydi. (Saff, 6) Dünya ve ahirette gözdeydi, yakınlaştırılmışlardandı. (Âl-i İmrân, 45) Se-çilmişlerdendi. (Âl-i İmrân, 33) Seçkinlerden ve salihlerdendi. (En'âm, 85-87) Nerede olursa olsun mübarek kılınmıştı. İnsanlar için bir ayet ve Allah'tan bir rahmetti. Annesine karşı itaatkardı. Üzerine selam edilenlerdendi. (Meryem, 19-33) Allah'ın kitap ve hikmet öğrettiklerindendi. (Âl-i İmrân, 48) Velayet makamına ilişkin bu yirmi iki nitelik, yüce Allah'ın bu ulu peygamber için saydığı ve bunlar vasıtasıyla derecesini yükselttiği vasıflardır. Bu nitelikler iki kısımdır. Bir kısmı, kulluk, yakınlık ve salihlik gibi kesbidir, kazanmaya, çalışmaya bağlıdır. Diğer bir kısmı ise, vehbidir, ona özgü niteliklerdir. Bunların her birini, anladığımız kadarıyla kitabın akışı içinde yeri geldikçe açıklamışızdır. Daha ayrıntılı bilgi için adı geçen açıklamalara başvurulabilir.

3- Hz. İsa Ne Söyledi? Onun Hakkında Ne Söylendi?

Kur'an, İsa'nın elçi olarak görevlendirilmiş bir kul olduğunu söyler. Onun kendisiyle ilgili olarak daha sonraları ortaya atılan yakıştırmaları kendisine nispet etmediğini vurgular. Muhataplarına sadece risaletten söz ettiğini belirtir. *"Allah; "Ey Meryem oğlu İsa!" dedi, "Sen mi insanlara; "Allah'tan başka, beni ve annemi iki ilah edinin." dedin?" O; "Seni tenzih ederim." dedi, "Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Eğer bunu söylediysem, mutlaka bilmişsindir. Sen, benim nefsimde olanı bilirsin, ama ben senin zatında olanı bilmem. Hiç kuşkusuz sen, tüm gizlilikleri bilensin. Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim, "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin." dedim. İçlerinde olduğum sürece de onlara şahittim. Sen beni alınca, üzerlerindeki gözetleyici sendin. Zaten sen her şeye şahitsin. Onlara azap edersen, hiç şüphesiz onlar senin kullarındır. Onları bağışlarsan da, şüphesiz sen azizsin, hikmet sahibisin." Allah; "Bu, doğrulara, doğru söylemelerinin yarar sağladığı gündür." dedi."* (Mâide, 116-119)

Bu ifadeler son derece ilginçtir. Kulluğun özünü içeriyor. İsa'nın Rabbi karşısında kendisine biçtiği yeri yansıtan göz kamaştırıcı edep tavrını kapsıyor. Onun insanlar ve amelleri karşısında kendisini nasıl bir yerde gördüğünü ifade ediyor. Bu ayetlerde çizilen tabloda, onun kendisini Rabbi karşısında bir kul olarak gördüğü anlatılıyor. Tek görevi, Rabbinin buyruğunu yerine getirmek ve O'nun emirlerine uymaktır. Ne yaptıysa ilahi bir emir doğrultusunda yapmıştır, ne söylediyse Rabbani bir buyrukla söylemiştir. Tek ve ortaksız Allah'a kulluk sunmaktan başka bir çağrıda bulunmamıştır. Kendisine ne emredilmişse, insanlara da onu söylemiştir. "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin." demiştir.

İnsanlar karşısında, onların amellerine tanıklık etmekten başka bir yükümlülüğü yoktu. İnsanların Allah'ın huzuruna döndükleri gün, onlara ne yapacağı, nasıl davranacağı konusunda yapabileceği bir şey yoktur. Allah dilerse onları bağışlar, dilerse onlara azap eder.

Eğer desen ki: Şu halde, daha önce şefaat konusunu işlerken, Hz. İsa'nın (a.s) da kıyamet günü şefaat edecek ve şefaati kabul edilecek kişilerden olduğuna ilişkin söylenen söz ne anlam ifade eder?

Buna cevap olarak derim ki: Kur'an'ın bu konudaki ifadesi açık veya açığa yakındır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"O'nun dışında taptıkları, şefaatte bulunmaya malik değildirler; ancak bilerek hakka şahitlik edenler başka."* (Zuhruf, 86) Hz. İsa hakkında da şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü de o, onların aleyhine şahit olacaktır."* (Nisâ, 159) *"Sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncili öğrettim."* (Mâide, 110) Daha önce şefaatin anlamıyla ilgili olarak yeterli açıklamalarda bulunduk. Bu ise, Hıristiyanların ileri sürdükleri kendini feda etme olayından tamamen farklıdır. Çünkü fidye ve karşılık olayında cezanın ortadan kaldırılması söz konusudur. İleride açıklayacağım gibi bunun anlamı, mutlak ilahi otoritenin geçersiz kılınmasıdır. Ayet, bunu olumsuzluyor. Şefaate gelince; ayette olumlu ve olumsuz yönde bununla ilgili bir değerlendirmeye yer verilmiyor. Çünkü eğer, ayet şefaatin ispatıyla ilgili olsaydı, konunun akışıyla bağdaşmayacağı bir yanda dursun,[7] ifadenin şu şekilde kurulması gerekirdi: "Onları bağışlarsan da, şüphesiz sen, bağışlayansın, rahimsin." Yok eğer, şefaatin olumsuzlaşmasıyla ilgili olsaydı, bu durumda insanlara şahit olmasından söz edilmesinin bir anlamı olmazdı. Şimdilik bu şekilde genel bir açıklamada bulunuyoruz. İnşallah ayetleri tefsir ederken daha detaylı değerlendirmelere yer vereceğiz.

İnsanların Hz. İsa'yla ilgili olarak söylediklerine gelince; her ne kadar Hz. İsa'dan sonra insanlar çeşitli mezheplere bölündüler, inanç ve ibadet tarzları arasında büyük farklılıklar baş gösterdi, temel meselelerle ilgili ihtilafları sonucu yetmişi aşkın grup ortaya çıktı ve mezheplerin kendi içindeki ayrılıkları sayılmayacak kadar fazla olduysa da, ancak Kur'an-ı Kerim, sadece onların İsa ve annesiyle ilgili olarak söylediklerinin üzerinde durur. Çünkü bunların tevhidin temeliyle ilgisi vardır; Kur'an'ın davetinin ve dosdoğru fıtrat dininin tek hedefi de tevhittir. Ayetlerin tahrifi ve İsa'nın insanların günahlarının bağışlanması için feda edilmesi gibi ayrıntılara gelince; Kur'an bunların üzerinde pek durmamıştır.

Kur'an-ı Kerim, kitap ehlinin Hz. İsa'yla ilgili sözlerine veya onlara nispet ettiği nitelemelere şu şeklide yer verir: *"Hıristiyanlar da;*

---

[7]- Çünkü burada Allah'ın karşısındaki zelilliği önplana çıkarılıyor, Allah katında sahip olduğu makamlarından söz edilmiyor.

"Mesih, Allah'ın oğludur." dediler." (Tevbe, 30) Bu anlamı içeren daha birçok ayet vardır. Mesela, şu ayetler gibi: *"Dediler ki: "Rahman, çocuk edindi." O, (bu tür yakıştırmalardan) yücedir."* (Enbiyâ, 26) *"And-olsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre saptılar."* (Mâi-de, 72) *"Andolsun, "Allah üçün üçüncüsüdür." diyenler küfre saptılar."* (Mâide, 73) *"...Üçtür, demeyiniz."* (Nisâ, 171)

Yukarıda sunduğumuz ayetler, zahirleri itibarıyla farklı anlamlar ve içerikler kapsayan değişik ifadeler ihtiva ediyorlar. Bu yüzden de bazıları, bunları değişik Hıristiyan mezheplerin yaklaşımlarına yorumlamışlardır.[8] Örneğin; Melikaniye mezhebi, Hz. İsa'nın gerçekten Allah'ın oğlu olduğunu savunur. Nasturiler, inişin ve oğulluğun nurun billur gibi şeffaf bir cisme yansımasına benzediğini söylerler. Yakubiler, bunun bir tür dönüşüm olduğunu savunurlar. Onlara göre, Tanrı kan ve ete dönüşmüştür. Allah bu tür yakıştırmalardan yücedir.

Ancak Kur'an, doğrudan onların değişik mezheplerinin ayrıntılı görüşleriyle ilgilenmez. Onların tümünün üzerinde birleştikleri bir söz, yâni Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddiası üzerinde durur. Hz. İsa'yı da yüce Tanrı gibi biri olarak değerlendirmelerini yoğun bir şekilde eleştirir. Yine buna bağlı olarak geliştirilen "teslis" inancı üzerinde durur. Bu konuda Hıristiyan mezheplerin farklı yorumlar getirmeleri önemli değildir; tartışma ve çekişmelerin girdabına girmiş olmaları da. Bunun kanıtı, Kur'an'da tümüne birden tek bir eleştiri ve itirazın yöneltilmiş olmasıdır.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bugün mevcut bulunan Tevrat ve İnciller, bir yandan Tanrının tekliğini açık bir dille ifade ederler; diğer yandan İncil, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürer ve oğul babadır, başka değil, der.

Hıristiyanlar, İncil'de geçen "oğul" kavramını onurlandırma ve kutsama ifadesi olarak yorumlamaya yanaşmazlar. Oysa İncil'in birçok yerinde, söz konusu kavram, açıkça bu anlamda kullanılmıştır. Şurâda olduğu gibi: "Fakat ben size derim: Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki, siz göklerde olan Babanızın oğulları olasınız; zira o, güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğdurur; ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmurunu yağdırır. Çünkü eğer sizi sevenle-

---

[8]- Şehristani'nin, *el-Milel ve'n Nihal*'de yaptığı gibi.

ri severseniz, ne karşılığınız olur? (Romalıların) Vergi mültezimleri de öyle yapmıyorlar mı? Ve yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız, fazla ne yapmış olursunuz? Putperestler de öyle yapmıyorlar mı? Bundan dolayı, semavî Babanız kâmil olduğu gibi siz de kâmil olun." (Matta İncili, Bap 5 : 44-48.)[9]

Bir başka yerde şöyle der: "Sizin ışığınız insanların önünde böyle parlasın da, sizin iyi işlerinizi görsünler, ve göklerde olan Babanıza hamdetsinler." (Matta İncili, Bap 5 : 16.)

Yine der ki: "Sakının, insanlara salâhınızı onların önünde gösteriş için yapmayın; yoksa göklerde olan Babanızın önünde karşılığınız olmaz." (Matta İncili, Bap 6 : 1.)

Yine der ki: "İmdi siz şöyle dua edin: Ey göklerde olan Babamız, İsmin mukaddes olsun." (Matta İncili, Bap 6 : 9.)

Yine der ki: "Çünkü insanlara suçlarını bağışlarsanız, semavî Babanız da size bağışlar." (Matta İncili, Bap 6 : 14.)

Veya der ki: "Babanız nasıl merhametli ise, siz de merhametli olun." (Luka İncili, Bap 6 : 36.)

Mecdelli Meryem'e şöyle der: "...fakat kardeşlerime git, ve onlara söyle: Benim Babamın ve sizin Babanızın, benim Allahımın ve sizin Allahınızın yanına çıkıyorum." (Yuhanna İncili, Bap 20 : 17.)

İncillerden aktardığımız bu parçalarda, yüce Allah hakkında "baba" ifadesi, İsa ve diğer insanlara nispet bir onurlandırma niteliği olarak kullanılıyor.

Bazı yerlerde ise, babalık ve oğulluğun birbirlerini tamamlar şekilde birleştikleri anlamına gelen ifadelere yer verilir. Şu sözler gibi: "İsa bu şeyleri söyledi ve gözlerini göke kaldırıp dedi: "Ey Baba, saat geldi; Oğlunu taziz eyle ki, Oğul seni taziz etsin." Sonra öğrencilerinden elçileri için dua eder ve şöyle der: "Yalnız onlar için değil, fakat onların sözü ile bana iman edecek olanlar için de, hepsi bir olsunlar diye, yalvarıyorum; nasıl ki, ey Baba, sen bendesin, ve ben de sende-

---

[9]- el-Mizan'ın Arapça orijinalinde, bu konuyla ilgili tüm alıntılar, Kitab-ı Mukaddes'in Miladi 1811 yılında basılan Arapça çevirisinden yapılmıştır. Ancak biz, bu alıntıları direkt olarak Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe çevrisinden yapmayı daha uygun bularak, Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından 1985 yılında İstanbul'da basılan Türkçe çevrisini esas aldık. (Çev.)

yim, onlar da bizde olsunlar da, beni sen gönderdiğine dünya iman etsin. Bana verdiğin izzeti ben de onlara verdim ki, biz bir olduğumuz gibi, onlar da bir olsunlar; ben onlarda, ve sen bende, ta ki, bir olmak üzere tamamlanmış olsunlar; ve beni sen gönderdiğini, ve beni sevdiğin gibi onları sevdiğini dünya bilsin." (Yuhanna İncili, Bap 17 : 1 ve 20-23.)

Ancak İncillerde yer alan bazı ifadelerin zahirleri, onları onurlandırmaya yönelik nitelikler biçiminde yorumlamaya elverişli değildirler. Şu ifadeler gibi:

"Tomas ona dedi: Ya Rab, nereye gidiyorsun bilmiyoruz, yolu nasıl biliriz? İsa ona dedi: "Yol ve hakikat ve hayat benim; ben vasıta olmadıkça, Babaya kimse gelmez. Eğer beni tanımış olsaydınız, Babamı da tanımış olurdunuz; şimdiden onu biliyorsunuz, ve gördünüz. Filipus ona dedi: Ya Rab, Babayı bize göster, ve bize o yeter." İsa ona dedi: Bu kadar zaman sizin ile beraberdim de, beni tanımadın mı, ey Filipus? Beni görmüş olan, Babayı görmüş olur; sen nasıl: Babayı bize göster, diyorsun? İman etmiyor musun ki, ben Babadayım Baba da bendedir? Ben size söylediğim sözleri kendiliğimden söylemem; fakat bende duran Baba kendi işlerini yapar. Bana iman edin, ben Babadayım, Baba da bendedir." (Yuhanna İncili, Bap 14 : 5-11.)

"...çünkü ben Allahtan çıkıp geldim; çünkü ben kendiliğimden de gelmedim; fakat o beni gönderdi." (Yuhanna İncili, Bap 8 : 42.)

"Ben ve Baba biriz." (Yuhanna İncili, Bap 10 : 30.)

Öğrencilerine der ki: "İmdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba ve Oğul ve Ruhülkudüs ismiyle vaftiz[10] eyleyin." (Matta İncili, Bap 28 : 19.)

"Kelâm başlangıçta var idi, ve Kelâm Allah nezdinde idi, ve Kelâm Allah idi. O, başlangıçta Allah nezdinde idi. Her şey onun ile oldu, ve olmuş olanlardan hiç bir şey onsuz olmadı. Hayat, onda idi, ve hayat insanların nuru idi." (Yuhanna İncili, Bap 1 : 1-4.)

İncillerde yer alan bu ve benzeri ifadeler, Hıristiyanları birlik içinde teslis inancını benimsemeye itmiştir.

---

[10]- Hıristiyanlarda, bir kimsenin günahlardan arınması için kutsal suyla yıkanması. Kilisenin öngördüğü zorunluluklardan biridir.

Bundan maksat, hem Mesih'in Allah'ın oğlu olduğu iddiasını korumak, hem de Mesih'in, öğretilerinde açıkça vurguladığı tevhidi korumaktır. Çünkü Mesih'in tavsiyelerin başında şu gibi ifadeler gelir: "Dinle, ey İsrail; Allahımız Rab bir olan Rabdir." (Markos İncili, Bap 12 : 29.)

Makul bir veri olmasa da, Hıristiyanların dediklerinin özü şudur: Zat bir cevherdir ve onun üç uknumu vardır. Uknumdan maksat sıfattır. Ki bir şey onunla belirginleşir, başkalarından ayrılır. Sıfat mevsuftan başka bir şey değildir. Sözü edilen üç uknum şunlardır: Varlık uknumu, ilim uknumu -ki bu uknum kelâmdır- ve hayat uknumu, yâni ruh.

Bu üç uknum; baba, oğul ve kutsal ruhtur. Birincisi, varlık uknumudur. İkincisi, ilim ve kelâm uknumudur. Üçüncüsü, hayat uknumudur. Oğul, yâni kelâm ve ilim uknumu, babasının yanından inmiştir. Baba ise varlık uknumudur. Oğul inerken kutsal ruh onunla beraberdi. O da, eşyayı aydınlatan hayat uknumudur.

Sonra, Hıristiyanlar arasında bu genellemenin ayrıntıları üzerinde büyük ihtilaflar baş gösterdi. Bu yüzden parçalandılar, çeşitli gruplara ve mezheplere bölündüler. Yetmişin üzerinde mezhep ortaya çıktı. Kitabımızın ölçüleri çerçevesinde bunlara ilişkin ayrıntılı açıklamalar sunacağız.

Yukarıda yaptığımız açıklamalar üzerinde düşünürsen, şunu anlarsın: Kur'an-ı Kerim'in onlarla ilgili olarak anlattığı ve onlara nispet ettiği; *"Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre saptılar."* veya; *"Andolsun, "Allah, üçün üçüncüsüdür." diyenler küfre saptılar."* ya da; *"Üçtür, demeyin; sakının…"* şeklindeki ifadelerin tü-mü, tek bir anlama, yâni "birliğin üçlenmesi" anlamına dönüktür ki, Hıristiyanlık içinde ortaya çıkan bütün mezheplerin ortak görüşüdür. Buna "birliğin üçlenmesi" anlamı çerçevesinde değindik.

Sırf onlar arasında ortak olan bu nokta üzerinde durulmasının sebebi, onların Hz. İsa ile ilgili olarak ortaya attıkları birçok görüşün gelip dayandığı noktanın bu olmasıdır. Kur'an da eleştirilerinde bunu esas alır.

4- Kur'an'ın Teslis İnancına Karşı Çıkışı

Kur'an, teslis inancını çürütürken iki yöntemi kullanır. Birincisi, genel yöntem. Bu çerçevede yüce Allah'ın oğul edinmesinin imkansızlığı vurgulanır. Oğul olduğu iddia edilenin Hz. İsa veya bir başkası olması önemli değildir. İkincisi, özel yöntem. Bu çerçevede Meryem oğlu İsa'nın oğul ilah olmadığı, aksine yaratılmış bir kul olduğu vurgulanır.

Birinci yöntemin açıklaması: Oğulluğun ve doğurulmanın özü şudur: İnsan, hayvan ve hatta bitki gibi maddi ve canlı varlıkların öz maddesinden bir parça ayrılır. Sonra bu parça aşamalı bir eğitimle kendi türünden ve ayrıldığı köke benzeyen ayrı bir birey haline gelir. Buna bağlı olarak onda birtakım özellikler ve etkiler söz konusu olur ki, ayrıldığı kökte bulunan özellikler ve etkilerin aynısıdır. Hayvandan nutfenin, bitkiden de aşılanmayı sağlayan unsurun ayrılması gibi. Sonra bu ayrılan parçanın eğitimine başlanır ve aşamalı olarak, ayrıldığı köke benzeyen başka bir hayvan ve bitki olması gerçekleştirilir.

Bilindiği gibi, yüce Allah hakkında böyle bir durumun söz konusu olması mümkün değildir. Çünkü:

Birincisi: Bu durum, maddi bir cisim olmayı gerektirir. Yüce Allah maddeden ve hareket, zaman ve mekan gibi maddenin vazgeçilmez gereklerinden münezzehtir.

İkincisi: Yüce Allah mutlak uluhiyet ve rububiyete sahip olduğu için diğer tüm varlıklar üzerinde mutlak egemenliğe sahiptir. O'nun dışındaki her şey, var olmak için O'na muhtaçtır, varlığının devam etemesi de O'na bağlıdır. Dolayısıyla, O'nun dışında, tür olarak O'na benzeyen, özü itibariyle O'ndan ayrı olan bir şeyin varlığı tasavvur edilemez. O şeyin, O'na muhtaç olmaksızın aynı öze, niteliklere ve hükümlere sahip olması düşünülemez.

Üçüncüsü: Doğurma ve doğurulmanın yüce Allah hakkında tasavvur edilmesi, O'nun için aşamalı fiili gündeme getirir. Bu da, O'nun madde ve harekete hakim olan kanunlarının egemenliği altına girmesini gerektirir. Bu ise, olacak şey değildir. Çünkü, Allah'ın iradesi ve dilemesiyle gerçekleşen şeyler, mühletsiz ve aşamasız gerçekleşirler.

Bu açıklamayı şu ayetten de algılıyoruz: *"Dediler ki: "Allah çocuk edindi." O, (bu tür yakıştırmalardan) yücedir. Hayır, göklerde ve*

yerde her ne varsa O'nundur, tümü O'na gönülden boyun eğmiştir. Gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır. O, bir işin olmasına karar verirse, ona yalnızca "ol" der, o da hemen oluverir." (Bakara, 116-117) Yukarıdaki açıklama açısından: *"O, (bu tür yakıştırmalardan) yücedir."* sözü bir kanıttır. *"Göklerde ve yerde her ne varsa O'nundur, tümü O'na gönülden boyun eğmiştir."* ifadesi diğer bir kanıttır. *"Gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır..."* diye başlayan ifade de üçüncü bir kanıttır.

"Gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır." ifadesi, sıfatın failine izafe edilmesi şeklinde de algılanabilir. Bu durumda şöyle bir anlam elde edilir: Yüce Allah'ın yaratması, daha önce var olan bir örnek üzere değildir. Dolayısıyla, Hıristiyanların iddia ettiği gibi O'nun hakkında doğurma düşünülemez. Çünkü doğurma, kendine benzer ve kendisi gibi bir şey yaratmak demektir. Buna göre, ayetin bu bölümü, tek başına başka bir kanıt olur.

Onların; *"Allah çocuk edindi."* sözlerinin gerçek anlamda değil de, oğul ve çocuk anlamını geniş tutmayı esas alarak, maddi bir bölünme ve zamansal bir tedricilik söz konusu olmaksızın hakikati itibariyle benzer bir şeyin bir şeyden ayrılması anlamında kullanıldığı varsayılsa da, (Nitekim Hıristiyanlar, *"Mesih, Allah'ın oğludur."* sözünü açıklarken cisim, madde ve tedrici oluş sorunundan kurtulabilmek için böyle bir yoruma gidiyorlar.) yine geriye benzeme sorunu kalır.

Şöyle ki: Oğul ve babadan söz etmek, zorunlu olarak sayıyı gündeme getirir. Bu da, baba ve oğul arasında türsel birlik olduğu varsayılsa da, gerçek olarak çokluğu ispat eder. Tıpkı insanlardan olan baba ve oğul gibi. Bunlar, insanlık gerçekliğinde bir olsalar da, iki insan bireyi olmak bakımından çokturlar. Bu durumda; ilahın tekliğinin varsayımı, O'nun dışındaki her şeyin, bu arada oğulun, O'nun mülkü olmasını, O'na muhtaç bulunmasını gerektirir. Dolayısıyla artık varsayılan oğul, onun gibi bir ilah olmaz. O'na benzer, O'na muhtaç olmayan, O'-nun gibi bağımsız bir oğulun varsayımı da, şanı yüce ilahın tekliği (tevhit) inancını geçersiz kılar.

Şu ayet de bu anlamı vurgulamaya dönüktür: *"Üçtür, demeyin; sakının, sizin için daha iyidir. Allah, ancak bir tek ilahtır. O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde her ne varsa, O'nundur ve vekil olarak Allah yeter."* (Nisâ, 171)

İkinci yöntem kapsamında ise, Meryem oğlu İsa'nın (a.s), ilahlık gerçeği bakımından Allah'a ortak ve O'nun oğlu olmadığı, çünkü onun bir beşer olduğu, beşeri özelliklere sahip olduğu vurgulanıyor.

Şöyle ki: Hz. İsa'ya Meryem hamile kalmıştır. Bir cenin olarak onu rahminde beslemiştir. Sonra herhangi bir kadın gibi çocuğunu doğurmuştur. Ardından onu, herhangi bir kadın gibi kucağında yetiştirmiştir. Derken İsa büyümüş, hayatın aşamalarını geçmiş, ömrün merdivenlerini tırmanmış, çocukken genç, gençken yetişkin olmuştur. Bu durumların tümünde, doğal hayatını yaşayan herhangi bir insan gibi olmuştur. Herhangi bir insana arız olan şeyler, ona da arız olmuştur; acıkmış, doymuş, sevinmiş, üzülmüş, zevk almış, acı çekmiş, yemiş, içmiş, uyumuş, uyanmış, yorulmuş ve dinlenmiştir.

İnsanlar arasında kaldığı sürece Hz. İsa'dan bu durumlar gözlemlenmiştir. Hiçbir akıl sahibi, durumu bundan ibaret olan bir kimsenin diğer insanlarla aynı türden bir insan olduğundan kuşku duymaz. Böyle olduğuna göre; o, diğer hemcinsleri gibi yaratılmış, var edilmiştir. Ölüleri diriltmek, çamurdan bir kuş şekli yapıp ona can vermek, doğuştan kör ve alacalıyı iyileştirmek gibi gerçekleştirdiği mucizeler, aynı şekilde babasız dünyaya gelmesi gibi varoluşuyla ilgili olağanüstülükler ise, bilinen ve alışılan kuralların, doğaya egemen olan yasaların dışındaki şeylerdir. Bunlar, az bulunur, nadir olgulardır. Ancak imkansız şeyler değildir. Örneğin; semavi kitaplar, Hz. Adem'in babasız olarak topraktan yaratıldığını söylemektedirler. Yine Salih, İbrahim ve Musa gibi peygamberler tarafından da birçok mucizeler gösterilmiştir. Vahiy yoluyla inen kitapların sayfaları arasında bunlardan sıkça söz edilir. Ama bunlar, onların ilah olmalarını, insanlık çerçevesinin dışına çıkmalarını gerektirmez.

Aynı yöntemin şu ayette de esas alındığını görüyoruz: *"Elbette, "Allah üçün üçüncüsüdür." diyenler küfre saptılar. Oysa bir tek ilahtan başka ilah yoktur... Meryem oğlu Mesih, bir elçiden başka bir şey değildir. Kendisinden öncede birçok elçi gelip geçti. Annesi de gayet doğru bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, biz ayetlerimizi onlara nasıl açıklıyoruz? Sonra da bak, onlar nasıl çevriliyorlar?"* (Mâide, 73-75)

Onca eylem içinde yalnızca yemek yemekten söz edilmesi, bu eylemin, maddiliğe delalet etme ve ilahlıkla bağdaşmayan ihtiyacı ortaya

koyma bakımından, eylemlerin en güzeli olmasından dolayıdır. Bilindiği gibi, doğası gereği acıkan ve susayan, sonra yemekle doyan ve içmekle susuzluğunu gideren kimse, ihtiyaç içindedir ve bunu ancak başkasının yardımıyla ortadan kaldırabilmektedir demektir. Durumu bundan ibaret olan bir kimsenin ilahlığından söz etmek doğru olmaz. Çünkü ihtiyaçla kuşatılmış, bunu gidermek için başkasına muhtaç olan bir kimse, özü itibariyle eksiktir, başkası tarafından yönetilmektedir; özü itibariyle ihtiyaçsız olan ilah değildir. O, ancak bir mahluktur, yönetimi elinde bulunduran bir gücün rububiyeti altında yönetilmektedir.

Şu ayeti de bu anlama yorumlamak mümkündür: *"Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre saptılar. De ki: "Eğer Allah, Meryem oğlu İsa'yı ve annesini ve yeryüzünde bulunan her şeyi helak etmek istese, O'ndan kim bir şey kurtarabilir? Göklerin ve yerin ve aralarında ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır ve Allah'ın gücü her şeye yeter."* (Mâide, 17)

Aynı şekilde, bundan önce sunulan ayetten sonra da Hıristiyanlara yönelik şöyle bir ifade bulunuyor: *"De ki: Allah'ı bırakıp size ne zarar, ne de yarar dokundurmaya güç yetiremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, işitendir, bilendir."* (Mâide, 76)

Bu tür karşı çıkışların, itirazların özü şudur: Hz. İsa ile ilgili olarak gözlemlenen durum şundan ibarettir: O, insan hayatına egemen olan yasa çerçevesinde yaşıyordu. Yemek, içmek ve diğer insani ihtiyaçlar, beşeri özellikler gibi kendi türünün tüm niteliklerini, eylemlerini ve durumlarını üzerinde taşıyordu. Onun bu niteliklere sahip oluşu, sırf zahiri duyulara veya tasavvura ilişkin değildi. O, gerçekten bu konumdaydı. Mesih, bu özelliklere, bu durumlara ve bu fiillere sahip bir insandı. İnciller, onun kendisini bir insan, bir insan oğlu olarak isimlendirdiğine ilişkin ifadelerle doludur. İncillerde, onun yemesini, içmesini, uyumasını, yürümesini, yolculuğunu, yorulmasını, konuşmasını vs. konu alan birçok hikaye yer almaktadır. Bunları görmezlikten gelmek, başka türlü yorumlamak mümkün değildir. Bunları teslim ettikten sonra da, diğer insanlar için geçerli olan hususların Hz. İsa için de geçerli olduğu, başkaları gibi onun da kendi adına bir şeye malik olmadığı ve diğerleri gibi onun da ölebileceği gerçeği ortaya çıkar.

Aynı şekilde, Hz. İsa'nın ibadet ve dua edişine ilişkin olarak aktarılan ifadeler de, onun bunları sırf Allah'a kulluk sunmak, O'na yaklaşmak, O'nun kutsal egemenliğine boyun eğmek için gerçekleştirdiğini gösterir. Bunda en ufak bir kuşkuya yer yoktur. O, bu ibadetleri insanlara öğretmek veya buna benzer bir amaç için yapıyor değildi.

Şu ayet, Hz. İsa'nın ibadet edişine, kulluktan başka bir nitelemeyi reddettiğine ilişkin bir işaret içermektedir: *"Ne Mesih Allah'ın bir kulu olmaktan çekinir, ne de yakınlaştırılmış melekler. Kim O'na kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, (bilmeli ki) Allah, onların tümünü huzurunda toplayacaktır."* (Nisâ, 172) Hz. İsa'nın ibadet ve kulluk ediyor olması, onun ilah olmadığının en başta gelen kanıtıdır. Bu durum gösteriyor ki, ilahlık ondan başkasına aittir ve o, bunda pay sahibi değildir. Yoksa, bir şeyin, bir yandan kendisi için kulluk ve kölelik makamını öngörmesi, diğer yandan da aynı açıdan kendi ayakları üstünde durması ne anlam taşır?! Bu, açık bir husustur. Aynı şekilde meleklerin de kulluk ediyor olmaları, onların yüce Allah'ın kızları olamadıklarını, Ruh-ul Kudüs'ün de ilah olmadığını gözler önüne sermektedir. Çünkü onların tümü, Allah'a kulluk sunmakta, O'na itaat etmektedirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dediler ki: "Rahman, çocuk edindi." O, (bu tür yakıştırmalardan) yücedir. Hayır; on-lar, ancak ikrama layık görülmüş kullardır; sözle O'nun önüne geçmezler ve yalnız O'nun emriyle iş yaparlar. O, onların önlerindekini de, arkalarındakini de bilir. Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler ve onlar, O'nun korkusundan titrerler."* (Enbiyâ, 26-28)

Kaldı ki İnciller, Ruh'un Allah'a ve elçilerine boyun eğdiğine, emre göre hareket ettiğine, hükme bağlı olduğuna ilişkin ifadelerle doludur. Oysa bir şeyin kendisine emretmesinin, kendisine boyun eğmesinin, kendisi tarafından yaratılanın emrine girmesinin anlamı yoktur.

Hz. İsa'nın Allah'a kulluk sunmasının, onun ilah olmadığına delalet etmesi gibi, onun insanları Allah'a ibadet etmeye davet etmesi de benzeri bir delalet içermektedir. Yüce Allah bir ayette konuya ilişkin olarak şöyle buyuruyor: *"Andolsun, "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler küfre düşmüşlerdir. Oysa Mesih demişti ki: "Ey İsrailoğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü kim Allah'a ortak koşarsa, şüphesiz Allah, cenneti ona haram*

kılmıştır, onun barınma yeri ateştir ve zulmedenlere hiçbir yardımcı yoktur." (Mâide, 72) Ayetin hedefi ve vurguladığı husus gayet açıktır.

Yine İnciller, Hz. İsa'nın insanları Allah'a davet ettiğine ilişkin ifadelerle doludur. Gerçi bu ifadeler,

"Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin." şeklindeki kapsamlı ifadeyi içermiyor, ancak Hz. İsa'nın Allah'a ibadet etmeye yönelik davetini, Allah'ın kendisinin Rabbi olduğunu, işlerinin O'nun elinde bulunduğunu, O'nun insanların Rabbi olduğunu dile getirmesini içeriyor. İncillerde, Hz. İsa'nın insanları bizzat kendisine kulluk sunmaya çağırdığına ilişkin açık veya dolaylı tek bir ifade yer almaz. "Ben ve Baba biriz." (Yuhanna İncili, Bap 10 : 30.) gibi sözlere gelince; eğer gerçekten Hz. İsa (a.s) bu gibi sözleri söylemişse, onları şu şekilde yorumlamak gerekir: "Bana itaat etmek, Allah'a itaat etmek demektir." Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Kim Peygamber'e itaat ederse, gerçekte Allah'a itaat etmiştir."* (Nisâ, 80)

5- Hz. İsa Allah Katında Bir Şefaatçidir, İnsanların İşledikleri Günahın Bedeli Değildir

Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın, değerli kanını akıtarak kendisini onlara feda ettiğine ve böylece onları günahların sorumluluğundan kurtarmış olduğuna inanırlar. Bu yüzden ona "feda olan" adını vermişlerdir. Diyorlar ki: "Hz. Adem, cennette yasak ağacın meyvesinden yemek suretiyle Allah'a isyan etme hatasına düştü ve bu hatanın sorumluluğunu hep üzerinde taşıdı. Ondan sonra üreyip çoğalan zürriyeti de bu sorumluluğun altına girdi. Hatanın karşılığı ise ahirette azaba çarptırılmak ve ebedi helaka mahkum olmaktı.

Öte yandan Allah, hem merhametli, hem de adil idi. Bu durum, içinden çıkılmaz bir probleme sebep olmuştu. Eğer Allah, Adem ve zürriyetini hatalarından dolayı cezalandırsa, bu, onları yaratmasına neden olan rahmetine aykırı olacaktı. Şayet onları affetse, bu da, adaletiyle bağdaşmayacaktı. Çünkü adalet, hata eden suçlunun, hata ve

suçunun cezasını çekmesini, iyilik yapan itaatkâr insanın da, iyiliğinden ve itaatkârlığından dolayı ödüllendirilmesini öngörür.[11]

Bu problem, Mesih'in bereketiyle çözüldü. (Allah'ın oğlu ve Allah'ın kendisi olan) Mesih, Adem'in zürriyetinden biri olan bakire Meryem'in rahmine girdi. Oradan herhangi bir insan gibi doğdu. Böylece o, hem tam bir insandır; çünkü insan oğludur; hem de tam bir ilahtır; çünkü Allah'ın oğludur; Allah'ın oğlu da Allah'ın kendisidir. (Allah bu tür yakıştırmalardan münezzehtir.) Dolayısıyla da bütün günah ve hatalardan beridir, masumdur.

O, kısa bir süre için insanlar arasında yaşadı, onlarla ilişki kurdu, aralarına karıştı, onlarla birlikte yedi-içti, onlarla konuştu, aralarında yürüdü. Sonunda da, kendisini en ağır bir biçimde öldürsünler diye, kendisini düşmanlarına teslim etti. Bu ağır öldürme şekli, çarmıha gerilerek asılmaydı ki, ilahi kitapta böyle bir cezaya uğrayanlar lanetlenmişlerdir. İsa, laneti ve çarmıha gerilme eziyetini ve işkenceyi üzerine çekmek suretiyle kendisini insanlara feda etti. Böylece onları ahiret azabından ve ebedi helaktan kurtardı. Onun bu şekilde öldürülüşü, kendisine inananların ve hatta tüm dünyanın günahlarının kefareti oldu."[12] Hıristiyanların dedikleri bundan ibarettir.

Hıristiyanlar, çarmıh olayını ve feda edilmeyi çağrılarının esası haline getirmişlerdir. Söze onunla başlıyor, onunla bitiriyorlar. Tıpkı tevhit mesajının İslam çağrısının esası olması gibi. Nitekim yüce Allah Resulüne (s.a.a) hitaben şöyle buyuruyor: *"De ki: "İşte benim yolum budur. Ben, basiret üzere Allah'a davet ederim; bana uyanlar da. Allah münezzehtir ve ben müşriklerden değilim."* (Yusuf, 108) Hıristiyanların bu yaklaşımına rağmen, İncillerden yaptığımız alıntılardan da anlaşıldığı gibi, Hz. İsa'nın ilk tavsiyesi, yüce Allah'ın birliği ve sevgisi şeklinde olmuştur.

---

[11]- Hıristiyanların büyük bir kısmı bu görüştedir. Ancak Papaz Mar İshak gibi bazıları da, yüce Allah açısından suç ve hatanın cezasını vermemenin caiz olduğunu söylüyorlar. Diğer bir ifadeyle, azap tehdidini yerine getirmekten vazgeçmek caizdir, ancak ödül vaadine muhalefet caiz değildir.

[12]- Yuhanna'nın Birinci Mektubu, Bap, 2 / 1-2'de şöyle denir: "Ey küçük çocuklarım, günah işlemeyesiniz diye, bu şeyleri size yazıyorum. Ve eğer biri günah işlerse, Babanın nezdinde Şefaatçimiz, salih İsa Mesih vardır ve kendisi günahlarımıza, ve yalnız bizim günahlarımıza değil, fakat bütün dünyaya kefarettir."

Bu konuda, Müslümanlar ve diğer bazı araştırmacılar, Hıristiyanlarla tartışmışlar, onların bu iddialarının yanlışlığını, batıllığını gözler önüne sermişlerdir. Bu konuda kitaplar ve risaleler kaleme alınmış, sayfalar ve kağıt tomarları dolusu yazılarda, söz konusu iddianın akıl ve mantığa aykırı olduğu, aynı zamanda Eski ve Yeni Ahit'le çeliştiği dile getirilmiştir. Burada bizi ilgilendiren husus, kitabımızın kapsamının elverdiği ölçüde, Hıristiyanların bu iddialarının Kur'an'ın öğretisiyle çelişen yönlerini sergilemek, bu bağlamda Kur'an'ın gündeme getirdiği şefaat ile onların Hz. İsa'yla ilgili olarak savundukları feda edilme arasındaki farklar üzerinde durmaktır.

Kur'an açık bir şekilde, insanlara akıllarının ufukları kapsamına giren ifadelerle hitap ettiğini, insanların anlayıp algılayabilecekleri beyanlar kullandığına delil getirir. Bu sayede insan hakkı batıldan ayırabilir, hakkı alıp batılı bir kenara atabilir. Hayrı şerden, yararlıyı zararlıdan ayırıp hayır ve yararlı olanı alıp zararlı ve şer olanı terk edebilir. Kur'an'ı inceleyenler, onun aklıselimi açıklamalarının esası haline getirdiğini rahatlıkla görebilirler.

Hıristiyanların iddialarına gelince:

Birincisi: Onlar, Hz. Adem'in yasak ağacın meyvesinden yemek suretiyle günah işlediğinden söz ederler. Kur'an bu iddiayı iki açıdan reddeder:

1) Buradaki yasak, yol gösterme amaçlı bir yasaktır. Yasağa muhatap olan kişinin iyiliği ve durumuyla ilgili olarak işin doğrusunun gösterilmesi kastedilir. Burada efendiliğin, egemenliğin devreye sokulması söz konusu değil. Bu tür bir emre uymak, otorite açısından sevabı, terk etmek de cezayı gerektirmez. Danışılan kişinin danışana, doktorun hastaya yönelttiği emir ve yasakları buna örnek olarak gösterebiliriz. Yol gösterme amaçlı emirlere uymak, kişiye fiilden beklenen maslahatları kazandırır. Buna karşılık, bu tür emirlere aykırı hareket etmek de insanı fiilin zararının etkinliğine duçar eder. Nitekim, Hz. Adem hakkında cennetten çıkarılma dışında bir şey yapılmamıştır. Yaptığı işin sonucu olarak ilahi yakınlık ve hoşnutluğun rahatlık ve neşesini kaybetmiştir. Ahiret azabına gelince; böyle bir durum gündeme gelmemiştir. Çünkü o, ilahi otoriteye baş kaldırmak şeklinde bir günah işlememişti ki, karşılığında bir cezayı hakketmiş olsun. Geniş bilgi için Bakara, 35-39. ayetlerin tefsirine bakınız.

2) Hz. Adem (a.s) bir peygamberdi. Kur'an, peygamberlik misyonuna sahip kimselerin günahtan, Allah'ın emrinin dışına çıkmaktan münezzeh olduklarını vurgular. Akli kanıt da bunu destekler. Peygamberlerin masum oluşlarıyla ilgili olarak Bakara, 213. ayetin tefsirine bakılabilir.

İkincisi: Hıristiyanlar, Hz. Adem'in, işlediği hatadan sorumlu olduğunu iddia ediyorlar. Ancak Kur'an bu iddiayı şu şekilde reddeder: *"Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve doğru yola iletti."* (Tâhâ, 122) *"Adem, Rabbinden birtakım kelimeler aldı. Bunun üzerine Allah da tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri kabul edendir, esirgeyendir."* (Bakara, 37)

Akıl da bunu destekliyor, daha doğrusu açık bir değerlendirme olarak ortaya koyuyor. Şöyle ki: Hata ve günah, sakınılması ve korkulması gereken bir olgudur. Akıl veya ilahi otorite, bunu karşı çıkışın ve isyankarlığın bir karşılığı olarak öngörür. Bununla da yükümlülük olgusunun pekişmesi amaçlanır. Eğer ceza ve sevap olgusu olmazsa, tanrısal otorite eksik kalır, etkin olamaz. Herhangi bir emir veya yasağın da pratik bir değeri olmaz.

Ancak, itaatkarlara sevap uygulamak gibi suçlulara ceza uygulamak, ilahi otoritenin bir özelliği olduğu gibi, tanrısal egemenlik çerçevesinde ilahi otoritenin mutlaklığı da bir gerekliliktir. Dolayısıyla ilahi otoriteye sahip hükümran güç, hatalıların hatasını ve günahkârların günahını af ve bağışlama yoluyla görmezlikten gelebilir. Çünkü bu da bir tür tasarruf ve egemenliktir. Bunun gibi, bunlardan dolayı söz konusu kişileri cezalandırabilir de. Bu da bir egemenlik şeklidir. Güç ve egemenlik sahibi kimselerin hoşgörü, bağışlama ve görmezlikten gelme gibi yöntemlere başvurdukları kuşku götürmez bir gerçektir.

Aklın kurallarına göre hareket eden insanlar, bugüne kadar hep bu yönteme başvurmuşlardır. Dolayısıyla insandan sadır olan her hatanın sürekli olarak onu sorumlu kılmasının bir anlamı yoktur. Aksi takdirde af ve bağışlama olgularının bir gerçekliği olmaz. Çünkü bağışlama ve aff etme, hatayı silmeye ve günahın izini gidermeye yöneliktir. Günah ve hatanın hiçbir şekilde insandan ayrılmadığının, sorumluluğunun kalıcı olduğunun varsayılması durumunda, af ve bağışlamanın ilgili olabilecekleri bir objektif alandan söz edilemez. Oysa vahiy yoluyla bildirilen ilahi mesajın kapsamında af ve bağışlamadan sıkça söz edilir.

Aynı durum, Eski ve Yeni Ahitler için de geçerlidir. Hatta Hıristiyanlardan aktardığımız değerlendirmede de bunu gözlemleyebiliriz. Kısacası, herhangi bir günahın veya herhangi bir hatanın sürekli olduğunu, tövbe, pişmanlık, geri dönme ve nedamet yoluyla bile olsa silinmeyeceğini, bağışlanmayacağını söylemek, aklıselim ve bozulmamış fıtratın kabul edeceği bir şey değildir.

Üçüncüsü: Hıristiyanların; "Adem'in işlediği hata, kendisini bağladığı gibi, kıyamete kadar gelecek tüm zürriyetini de bağlar." şeklindeki sözleri, bir kişinin işlediği günahtan, onun dışında ilahi otorite açısından günah işlemeyen başkalarının da sorumlu tutulmasını gerektirmektedir. Bu, bir fiilin bir kişiden sadır olması, ama isyanının ve sorumluluğunun bu fiili işlemeyeni de tıpkı faili gibi kuşatması demektir. Bu durum, bir topluluğun bir günah işlemesinden, onlardan sonra gelenlerin de buna razı olmalarından, dolaysıyla günahın tümünü kuşatmasından farklıdır. Buna günah işlemeden vebalinin altına girmek denir. Kur'an böyle bir şeyi kabul etmez: *"Doğrusu, hiçbir günahkâr bir başkasının günah yükünü yüklenmez. Doğrusu, insana kendi çabasından başkası yoktur."* (Necm, 38-39) Bu konuda akıl da Kur'an'a arka çıkar. Çünkü akıl, bir kimsenin, işlemediği bir günahtan sorumlu tutulmasını çirkin karşılar. Daha geniş bilgi için, insanların fiilleri bağlamında Bakara, 216-218 ayetlerin tefsirine bakınız.

Dördüncüsü: Hıristiyanların bu sözleri, bütün hata ve günahların, aralarında hiçbir fark olmaksızın ebedi helakı gerektirdiği anlayışından kaynaklanıyor. Bu ise, büyük-küçük tüm hata ve günahların farksız olmasını, hatta tümünün büyük azabı gerektiren büyük günahlar olmasını gerektirir. Kur'an'ın öğretisinden anlaşılan ise, onun hata ve günahları farklı değerlendirdiğidir. Günahların bir kısmı büyük, bir kısmı küçüktür. Bunların bir kısmı affa uğrayabilir, şirk gibi bazı günahlar da tövbe etmeksizin affa uğramazlar. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin kusurlarınızı örteriz."* (Nisâ, 31) *"Gerçekten, Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında kalanı ise dilediğine bağışlar."* (Nisâ, 48) Görüldüğü gibi, yüce Allah, yasaklanan hata ve günahların bir kısmından büyük, bir kısmından da küçük günahlar olarak söz ediyor. Bunu, karşılaştırma karinesinden hareketle anlıyoruz. Bu arada yüce Allah, bazı günahların bağışlanmayacağını, bazısı-

nın bağışlanacağını belirtiyor. Şu halde, günahlar ve hatalar arasında bir şekilde farklılık vardır. Her günah ateşte sonsuza dek kalmayı ebedi helakı gerektirmez.

Akıl da, bütün günahların bir yerde istif edilmesini, aynı sıraya konulmasını kabul etmez. Söz gelişi, birine tokat atmak, onu öldürmek gibi değildir. Yabancı bir kadına yönelik rahatsız edici bakış, zina gibi değerlendirilemez. Bunun gibi daha birçok örnek bulunabilir. Hiçbir zaman, aklı başında olan insanların herhangi bir hata veya günahı başkasının yerine koydukları görülmemiştir. Onlar, değişik suçlar için farklı cezalar ve sorumluluklar öngörmüşlerdir. Aralarında onca farklılık varken bütün günahları ve suçları aynı kategoriye sokmak nasıl düşünülebilir?! Günahların ve suçların farklılığı kabul edildikten sonra, sonsuz ceza, ebedi helak ancak bunların bir kısmı için öngörülebilir. Kur'an-ı Kerim'in de vurguladığı gibi şirk bu tür bir günahtır. Bilindiği gibi, ağacın meyvesinden yemekle ilgili yasağı çiğnemek, Allah'ı inkar etmek veya bu düzeydeki bir başka günah kadar ağır bir suç değildir. Dolayısıyla ağacın meyvesini yemekle ilgili yasağı çiğnemenin cezasını ebedi azap şeklinde öngörmenin bir anlamı yoktur. (Daha önce sözü edilen insanların fiilleri bölümüne bakınız.)

Beşincisi: Hıristiyanların bir problem olarak gördükleri, rahmet ve adalet sıfatları arasında bir çelişme olarak değerlendirdikleri, bundan kurtulmak için Mesih'in yeryüzüne indiğini, sonra göğe yükseldiğini ileri sürdükleri hususa gelince; bu sözler ve gerektirdiği hususlar üzerinde düşünenler, onların bu iddialarının altında şu anlayışın yattığını kavrayacaktır: "Yüce Allah, yaratıcı bir varlık olarak, her şeyin nispet edildiği, gelip dayandığı bir güçtür. Bütün cüzleriyle şu yaratılmış evren, O'nun tarafından var edilmiştir. Ne var ki, O, bir şeyi kendisinde mevcut olan bir irade ve ilme dayalı olarak işler. İradesinin gerçekleşmesi de, bilgiye dayalı tercihine bağlıdır. Nitekim insan da, bilgisince tercih edilen bir şeyi irade eder. Allah'ın fiillerinin örtüştüğü olumluluklar ve olumsuzluklar vardır. Yüce Allah, fiillerinde bunları izler. Bazen ortüştürme noktasında yanılır ve yaptığı işten pişman olur.[13] Bazen bir şeyi düşünür, ama onun yararlı yönünü elde edecek yolu bulamaz. Bazı şeyleri bilmez."

---

[13]- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 6 / 6'da şöyle denir: "Ve Rab yeryüzünde adamı

Kısacası, onların anlayışına göre, yüce Allah sıfatları ve fiilleri itibariyle insan gibidir. Her ne yaparsa, düşüncesi ve fikriyle yapar. Bunları yaparken de fiilinin bir maslahatla örtüşmesini amaçlar. Dolayısıyla O, maslahatın hükmüne tabidir ve maslahatlar, dışarıdan O'nun işinde etkili olabilmektedir. Bu arada doğruyu isabet ettirmesi mümkün olduğu gibi, aynı şekilde şaşırması, olguları birbirine karıştırması, gaflete düşmesi de mümkündür. Bildiği şeyler gibi bilmediği şeyler de vardır. Bazen galip, bazen de mağlup olur. Dolayısıyla ilmi gibi gücü de sınırlıdır. Bütün bunlar O'nun için geçerli olunca, fiil işlerken düşünen ve irade eden tüm varlıklarda olduğu gibi, bir fiilden dolayı sevinmesi, üzülmesi, övünmesi, pişman olması, heyecanlanması, coşması vb. gibi tepkimeler de caiz olur. Bu durumda olan bir varlık, maddi ve cismani olur. Hareket, değişim ve tekamül yasasına tâbi olur. Böyle bir varlık, olsa olsa mümkün yaratılışlı, daha doğrusu sonradan var edilmiş bir insan olabilir. Varlığı zorunlu, her şeyin yaratıcısı yüce Allah olamaz.

Eski ve Yeni Ahit'lere (Tevrat ve İncil'e) baktığınızda, yüce Allah'a cisimlik atfettikleri, cismani nitelikleri O'na yakıştırdıkları, O'nu bir insan gibi gördükleri yönünde onlara nispet ettiğimiz hususların doğru olduğunu göreceksiniz.

Bütün bu hususlarda Kur'an, yüce Allah'ı bu tür asılsız vehim ve hurafelerden tenzih eder: *"Allah, onların nitelendirdiklerinden yücedir."* (Sâffat, 159) Kesin akli kanıtlar da, yüce Allah'ın tüm kemal sıfatlarına sahip olduğunu öngörür. O, yoklukla en ufak bir ilintisi bulunmayan varlığa sahiptir. O, acze düşmeyen kudret sahibidir. Cehaletin yol bulamadığı mutlak bilgi O'nundur. O, mutlak hayat sahibidir. Ölüm ve yokluk O'nun açısından imkansızdır. Böyle olduğuna göre, varlığı, bilgisi, gücü veya hayatı açsından bir değişime uğraması düşünülemez.

Şu halde O, cisim ve cismanî bir varlık değildir. Çünkü cisimler ve cismani varlıklar, değişimler ve dönüşümlerle kuşatılmışlardır. İmkanların, yoksunlukların ve ihtiyaçların mahalli konumundadırlar. Yüce Allah, cisim ve cismani bir varlık olmadığına göre, değişik durumlara ve farklı gelişmelere maruz kalmaz. Gaflet, yanılma, yanlış yap-

---

yaptığına nadim oldu."

ma, pişmanlık, şaşırma, etkilenme, tepkime, horlaşma, küçülme ve yenilme gibi hallere duçar olmaz. Kitabımızın kapsamı içinde, yeri geldikçe konuya ilişkin kanıtlara dayalı açıklamalarda bulunmuşuzdur. Söz konusu bölümlere başvurulduğunda detaylı bilgiler bulunacaktır.

Gözlemci bir eleştirmen, dikkatli bir düşünür şu iki görüşü mukayese etmelidir: Kur'an, evrenin ilahı ile ilgili olarak verdiği bilgilerde, O'nun bütün kemal sıfatlarına sahip olduğunu belirtir. O'nu eksik sıfatlardan tenzih eder. Zihinlerimizin sınırlı aleme ilişkin yargılarına ve değerlendirmelerine sığmayacak kadar yüce ve büyük olduğunu vurgular. Buna karşın, Eski ve Yeni Ahit'lerin yüce yaratıcıyla ilgili değerlendirmelerinin bir benzerini, ancak Yunan mitolojisinde, eski Hind ve Çin hurafelerinde ve ilkel insanın zihninde oluşturduğu vehimlerde bulabiliriz.

Altıncısı: Hıristiyanlar diyorlar ki: "Allah, oğlu Mesih'i gönderdi ve ona bir rahme yerleşmesini, bir ilah olduğu halde insan olarak oradan doğmasını emretti." Bu, akla sığmayan saçma bir sözdür. Daha ön-ce açıkladığımız gibi Kur'an-ı Kerim, bunun asılsızlığını kesin bir dille ifade etmiştir ve biz o sözleri burada tekrarlamak istemiyoruz.

Bilindiği gibi, akıl da böyle bir iddiaya arka çıkmaz. Yüce Allah ile ilgili olarak inanılması ve dile getirilmesi gereken ebedilik, değişmezlik, sınırsız varlık sahibi olma, her şeyi kuşatma, zamandan, mekandan ve buna tabi olgulardan münezzeh olma gibi zorunlu sıfatları düşündüğün zaman, bunun yanında bir de, önce bir damla su, sonra ana rahminde bir cenin olarak -ister bu kelimeye Melikanilerin getirdiği açıklamayı ele alın, ister Nasturilerin, ister Yakubilerin, ister bir başka grubun- oluşmaya başlayan bir insanın durumunu düşündüğün zaman, cisim olan ve tüm cismani nitelik ve etkilere sahip olan bir varlıkla, cismani olmayan, zaman, mekan ve hareket gibi maddi bir niteliği bu-lunmayan varlığın hiçbir şekilde bir olmayacaklarını anlarsın.

Yukarıda işaret ettiğimiz iddianın, akıl açısından doğruluğu zorunlu olan önermelerle bağdaşmaması, Pavlus gibi önde gelen papazların değerlendirmeleri kapsamında felsefeyi yermelerinin, akli yargıları ayıplamalarının altındaki sırrı da oluşturmaktadır. Pavlus bir yerde şunları söylüyor: "Çünkü yazılmıştır: "Hikmetlilerin hikmetini yok edeceğim ve anlayışlıların anlayışını iptal edeceğim." Hikmetli nere-

de? Yazıcı nerede? Bu dünyanın bahsedicisi nerede? Dünyanın hikmetini Allah akılsızlığa döndürmedi mi?... Çünkü Yahudiler alâmetler isterler ve Yunanlılar hikmet ararlar; fakat biz... haça gerilmiş Mesih'i... vâzederiz." (Pavlus'un Korintoslulara 1. Mektubu, Bap 1 : 18-24.)

Bu tür ifadelere hem onun, hem de başka Hıristiyan din büyüklerinin sözleri arasında çokça rastlanır. Bunun gerisindeki tek neden, inancın yayılması, tebliğ edilmesi ve öğüt politikasıdır. Bu tür risale ve kitaplarda göz gezdirenler, bunlardaki hitap şekli ve telkin tarzı üzerinde düşünenler bunu rahatlıkla fark ederler.

Bu açıklamalarımızdan, Hıristiyanların, "Yüce Allah her türlü günah ve hataya karşı masumdur." şeklindeki sözleriyle de çeliştikleri ortaya çıkmaktadır. Çünkü onların tasvir ettikleri tanrı, kesinlikle hatadan berî değildir. Yâni kavrama ve fiilde yanılabiliyor.

Bu, itaati farz olan birine muhalefet etme anlamındaki hatadan farklıdır. Çünkü itaat ve boyun eğme gerektiren şeylerde serkeşlik etmek anlamında isyan ve günah, yüce Allah hakkında tasavvur edilemez. Dolayısıyla bu anlamda masumiyet de O'nun hakkında düşünülemez.

Yedincisi: Hıristiyanlar diyorlar ki: "İsa, daha sonra insan oldu ve bir insan gibi diğer insanlarla ilişki içine girdi. Sonunda da kendisini düşmanlarına teslim etti." Bu sözler, varlığı zorunlu olan ilahın, varlığı mümkün olan herhangi bir varlığın niteliklerini alabileceğinin, dolayısıyla aynı anda ve aynı enlemde hem tanrı, hem de insan olabileceğinin ifadesidir. Buna göre, varlığı zorunlu olan tanrı, kendi yarattığı şeylerden biri olabilir. Yâni, objeler dünyasındaki varlık türlerinden herhangi birinin vasıflarını gerçekten üzerinde taşıyabilir. Bazen insan olur, bazen at olur, bazen kuş, böcek vs. olur; bazen de aynı anda insan, at, böcek gibi bir türden fazlası olur.

Dolayısıyla, varlık türlerinden sadır olan herhangi bir fiil, ondan da sadır olabilir. Çünkü o, her an varlık türlerinden herhangi biri olup ona özgü herhangi bir fiili işleyebilir. Aynı şekilde, adalet ve zulüm gibi karşıt fiilleri de işleyebilir. İlim ve cehalet, kudret ve acizlik, hayat ve ölüm, zenginlik ve fakirlik gibi karşıt niteliklere sahip olması da mümkündür. (Gerçek hükümranlık sahibi olan Allah, bu tür yakıştırmalardan münezzehtir.) Bu da, altıncı maddede geçen sakıncadan ayrı bir husustur.

Sekizincisi: Hıristiyanlar diyorlar ki: "İsa, çarmıha gerilmeyi ve laneti üslendi. Çünkü çarmıha gerilerek asılan mel'undur." Acaba onlar, "laneti üslendi" sözleriyle neyi kastediyorlar? "Lanet"ten maksatları nedir? Geleneksel olarak bilinen ve sözlükte rahmetten ve saygınlık gibi onur verici şeylerden uzak olma anlamına gelen laneti mi kastediyorlar? Eğer maksat, bizim bildiğimiz ve sözlükte tanımlanan lanetse, yüce Allah'ın -haşa- kendisini veya başkasının O'nu rahmetten uzaklaştırmasının anlamı nedir?! Rahmet, birini varlık bağışı, nimet ihsanı ve varoluş meziyetleriyle donatmaktan başka ne anlam ifade eder?! Bu demektir ki, söz konusu uzaklaştırma ve lanet, anlam itibariyle mal, makam gibi herhangi bir hususta dünya veya ahiret ya da her ikisi bağlamında yoksunluğu ifade eder. Peki, bizzat ihtiyaçsız ve zengin olan, her şeyin yoksulluğunu gideren yüce Allah'ın, ne şekilde tasavvur edilirse edilsin, lanetle irtibatlandırılmasının anlamı nedir?!

Kur'an'ın öğretisi, kelimenin tam anlamıyla bu tuhaf değerlendirmenin karşı noktasındadır. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaç olanlarsınız; Allah ise, hiçbir şeye ihtiyacı olmayandır..."* (Fatır, 15) Kur'an fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık, noksanlık, yokluk, kötülük, çirkinlik, horluk ve zelillik gibi yakışıksız nitelikleri kesinlikle yüce Allah'ın kutsal zatına yaklaştırmaz; yüce Allah'ı bu niteliklerle asla bağdaşmayan isimler ve sıfatlarla anar.

Eğer denilirse: Yüce Allah'ın -haşa- horlukla ve lanetlenmeyle nitelenmesi, insanla birleştiğinden dolayıdır. Yoksa O'nun zatı böyle bir durumdan yücedir.

Buna cevap olarak denilir ki: Sözü edilen bu birleşme, acaba gerçek anlamda mı laneti yüklenmesini ve bu tür meşakkatleri çekmesini gerektirdi, yoksa burada bir mecaz mı söz konusudur? Eğer gerçek anlamda böyle bir durumun söz konusu olduğu söylenirse, sözünü ettiğimiz sakınca gündeme gelir. Eğer bir mecazın söz konusu olduğu söylenirse, problem yeniden geri döner. Yâni Mesih'in doğması, rahmet ve adalet olgularının çelişmesi durumunu ortadan kaldırmaz. Çünkü yüce Allah'tan başkasının musibetlere katlanması, azap ve lanet türlerini yüklenmesi, sözü edilen fidye olayının, yâni Allah'ın insanların fidyesi olması olayının gerçekleşmesini sağlamaz. Bu, gayet açıktır.

Dokuzuncusu: Hıristiyanlar diyorlar ki: "Bu, İsa'ya inananların, daha doğrusu tüm alemin hatalarının kefaretidir." Bu sözler, onların

günah ve hataların gerçekte ne anlama geldiğini kavramadıklarını, nasıl uhrevi azabı gerektirdiklerini ve bu azabın nasıl gerçekleştiğini algılayamadıklarını, bu hatalar ve günahlarla bunlara ilişkin yasamalar arasındaki irtibatı bilmediklerini, yasamanın bu konudaki fonksiyonunu anlayamadıklarını ortaya koyuyor. Kur'an, bütün bunları en net şek-liyle ortaya koyuyor.

Daha önce kitabımızın kapsamı içinde yer alan açıklamalar çerçevesinde, bu arada; *"Şüphesiz Allah, bir sivrisineği, hatta onun üstünde olanı da örnek vermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayeti ile *"İnsanlar tek bir ümmetti..."* (Bakara, 213) ayetinin tefsiri bağlamında şunları söylemiştik: Muhalefet edilen, baş kaldırılan, dolayısıyla günah ve hataya düşülen hükümler ve kanunlar, itibari ve saymaca şeylerdir. Bu hükümler ve kanunların yasanıp geçerli kabul edilmesinden maksat, onlara göre hareket etmekle, onların gözetilmesiyle insan toplumunun maslahatının korunmasıdır. Bu kanunlara başkaldırma ve muhalefet etmeden dolayı gündeme gelen ceza ise, olumsuz ve kötü bir sonuçtur ki, insanların bunu öngörmelerinin ve vâzetmelerinin nedeni, yükümlü konumundaki insanı, suç işlemekten ve itaat çizgisinin dışına çıkmaktan alıkoymaktır. İnsan topluluklarını kuran ve yöneten akıl sahibi kişilerin yaklaşımı budur.

Ancak Kur'an öğretisi, konuya bundan daha üstün ve daha incelikli bir anlam getirmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi akli araştırmaların sonuçları da Kur'an'ı destekler niteliktedir. Şöyle ki: İnsan, Allah tarafından kendisi için indirilen şeriata uymak ya da uymamakla, kendi içinde üstün ve övgüye değer ya da alçak, iğrenç ve pis sıfatlardan birtakım gerçekler oluşturur. İnsanı cennet ve cehennem şeklinde somutlaşan uhrevi nimete ya da uhrevi cezaya muhatap kılan da budur. Cennet ve cehennemin hakikati ise, Allah'a yakın olmak veya O'ndan uzak olmaktır. Şu halde iyilikler ve hatalar, itibari ve saymaca değil, gerçek bir düzene bağlı olan gerçekliklere dayanmaktadırlar.

Şurâsı açıktır ki: İlahi yasama (teşri), yaratılışa yönelik ilahi kamilleştirmenin bütünleyici unsurudur. Onunla varoluşsal (tekvini) hidayetin, yaratılışın amacına ulaştırılması hedeflenmektedir. Diğer bir ifadeyle: Yüce Allah, her varlık türünü, varoluşunun kemaline ve zatı için öngörülen hedefe ulaştırmak istemektedir. Bu bağlamda, dünyada yapıcı ve elverişli bir sistem içinde hareket etmek, ahirette mutlu ve

nimetlerle bezenmiş bir hayat sürdürmek, insan türünün varoluşunun kemalinden sayılmaktadır. Bunun yolu da, toplum yaşamı için elverişli olan yapıcı kanunları ve insanı Allah'a yakınlaştıracak çeşitli ibadetleri kapsayan dindir. Bu kanunlara riayet etmek, bu ibadetleri yerine getirmekle insan hayatı düzene girer, insan kendi öz benliğinde, zatında ve amelinde ahiret yurdundaki ilahi onurlandırmaya hazırlanır. Bütün bunlar, kalbine yerleştirilen nur ve nefsinde oluşan temizlik sayesinde gerçekleşir. İşin gerçeği budur işte.

Böylece insan için Allah'a yakın olmak veya O'ndan uzak olmak söz konusudur. Bu ikisi, onun sürekli mutluluğunun veya mutsuzluğunun ve dünya hayatındaki medeni toplumunun salah veya fesadının özünü oluşturur. Bu yakınlık ve uzaklığı vücuda getiren tek etken dindir. Bütün bunlar, gerçekliği olan şeylerdir; boş, saçma şeyler değildir.

Adem'in yasaklanan ağacın meyvesinden yemesi gibi bir günahı işlemesinin kendisi, hatta tüm zürriyeti için sürekli bir helakı gerektirdiğini ve Mesih'in feda edilmesinden başka bunu tedavi edecek bir ilacın, bu tasayı giderecek bir kurtuluş yolunun olmadığını varsayarsak, o halde Mesih'ten önce, Mesih'le birlikte ve Mesih'ten sonra din gönder-menin, din çerçevesinde kanunlar yasamanın yararı nedir?!

Söz konusu günahın insandan sadır olmasıyla daimi helakın ve uhrevi cezanın kaçınılmaz olacağını, ne amelin, ne de tövbenin insanı bu sorumluluktan kurtaramayacağını, ancak feda yöntemiyle ondan kurtu-lacağını kabul etmemiz durumunda, Allah katından şeriatlar yasalaştırılmasının, kitaplar indirilmesinin ve resuller gönderilmesinin bir anlamı olmaz. Bu demektir ki ilahi vaat, tehdit, uyarı ve müjdeleme, gerçekliği olmayan şeylerdir. Azap zorunlu olduktan ve fesat kaçınılmaz olduktan sonra bu saydıklarımız neyi ıslah edecekler ki?!

Bir de, daha önce indirilen şeriatların hükmü uyarında amel edip kemal düzeyine ulaşanları, onlara gelen İbrahim ve Musa gibi ulu peygamberler ve Rabbani kulları düşünün! Bunlar, Mesih'in feda edilişinden önce ölmüş gitmiş şahsiyetlerdir. Şimdi ne olacak?! Onlar birer bedbaht olarak mı, yoksa mutluluğa erişmiş olarak mı yaşamlarını tamamladılar?! Ölüm anında ve ahiret yurdunda ne ile karşılaştılar?! Ceza ve helakla mı, yoksa sevap ve mutlu hayatla mı?!

Kaldı ki Hz. İsa, açıkça günahkârları ve hata işleyenleri kurtarmak üzere gönderildiğini, salihlerin ve iyilerinse, buna ihtiyaçları olmadığını söylüyor.[14]

Kısacası, bu durumda Mesih'in feda edilişinden önce ilahi şeriatların gönderilişinin, dinsel yasaların bildirilişinin, boş ve anlamsız olmaktan kurtulmalarını sağlayacak geçerli bir hedefi olmaz. Bu yakıştırmalardan yüce ve münezzeh olan Allah'a nispet edilen böylesine tuhaf bir fiil için ancak şöyle bir izah getirebilirler: Yüce Allah, Adem'in işlediği hatanın sakıncası ortadan kaldırılmadıkça, bu şeriatların hiçbir yarar sağlayamayacağını biliyordu. O, bu şeriatları bir ihtiyat olarak indirdi; bir gün bu sakıncayı ortadan kaldırabilir ve böylece önceki şeriatlar da meyvelerini verir, amaçlarına ulaşırlar umuduyla. Bu demek-tir ki, yüce Allah, yasalaştırdığı tüm şeriatlar bağlamında hem peygamberlerden, hem de diğer insanlardan bir şey gizlemiş, ortada bir engelin bulunduğunu, bu engel bertaraf edilmediği sürece peygamber-lerin ve tüm mü'minlerin çabalarının boşa gideceğini, şeriatların heba olacağını onlardan saklamış, şeriat ve davetin ciddiyet ve gerçeklik üzere bina edildiğini izhar etmiştir.

Bu demektir ki, yüce Allah -haşa- hem insanları, hem de kendisini kandırmıştır. İnsanları kandırmıştır; çünkü şeriata göre amel etmeleri durumunda bağışlanmaya nail olacaklarını, mutluluğa kavuşacaklarını açıklamıştır. Kendisini kandırmıştır; çünkü feda yoluyla, engelin kaldırılmasıyla, şeriat indirmek boş bir iş olur, şeriatın insanların mutluluğu açısından hiçbir etkisi olmaz; engel kalkmadıkça hiçbir etkisi olmadığı gibi. Feda zamanına kadar din ve şeriat yasamanın konumu bundan ibaret olur!

Feda ediliş zamanında ve ondan sonraki dönemlerde ise, şeriat yasama, dinsel davet ve ilahi yol göstericilik çok daha anlamsız ve gereksiz olur. Çünkü işlenen hatadan dolayı oluşan sakınca bertaraf edildikten, en çekingen insan ile en sapık insan arasında hiçbir ayırım söz konusu olmaksızın mü'min-kâfir, iyi-kötü tüm insanlar için bağışlanma ve rahmet zorunlu olduktan, hatanın devamı durumunda hep bir-

---

[14]- Ferisiler ve onların yazıcıları İsa'nın şakirtlerine: "Niçin mültezimler ve günahkârlarla yiyip içiyorsunuz?" diye mırıldandılar. İsa onlara cevap verip dedi: "Sağlam olanlar değil, ancak hasta olanlar hekime muhtaçtırlar. Ben salihleri değil, ancak günahkârları tövbeye çağırmaya geldim." (Luka İncili, Bap 5 : 30-32.)

likte helak olacakları gibi, feda yoluyla hatanın silinmesiyle birlikte topluca rahmete kavuşacakları kesin olduktan sonra, hak bilgilere iman etmenin, onlara göre amel etmenin ne yararı vardır?! Nasıl olsa feda olayı olmadan hiçbir amel hatayı ortadan kaldırmıyor!

Eğer denilse ki: Feda ediliş, yalnızca Mesih'e inananlar için yarar sağlar. Dolayısıyla, Mesih'in de müjdelerinde işaret ettiği gibi, dinsel davetin yararı vardır.[15]

Ona cevap olarak denir ki: Bu iddia, daha önce işaret ettiğimiz Yuhanna'nın Mektubu'nun içeriği ile çelişmesinin yanı sıra, geçmişteki tüm temelleri de yıkıyor. Çünkü Hz. Adem'den (a.s) itibaren küçük bir azınlık dışında hiç kimse için kurtuluş umudu ve ihtimali bırakılmıyor. Bu azınlık da Hz. İsa'ya ve Ruh'a inananlardır. Daha doğrusu, onların da temel prensiplerde ihtilaf eden gruplarından bir tanesidir. Geride kalanlar ise, daimi helak içindedirler. Bu durumda, peki Hz. İsa'dan önce gelen peygamberlerin ve onlara inanan ümmetlerin durumu ne olacak?! O peygamberlerin getirdikleri kitaplar ve hükümler doğru olarak mı, yoksa yalan olarak mı nitelendirilecek?! Bilindiği gibi İnciller, Tevrat'ı ve davetini onaylıyorlar. Oysa Tevrat'ta Ruh'tan ve feda edilişten söz edilmez. Şimdi İnciller, bir doğruyu mu tasdik ediyorlar, yoksa bir yalanı mı?!

Şayet denilse ki: Önceki semavi kitaplar, bildiğimiz kadarıyla Mesih'i müjdeliyorlar. Bu demektir ki, o kitaplar, Mesih'in inişinin ve feda edilişinin keyfiyeti hakkında ayrıntılı bilgiler sunmasalar da, Mesih'e yönelik icmali bir davet içeriyorlar. Böylece yüce Allah, sürekli peygamberlerine Mesih'in ortaya çıkacağını müjdelemiştir ki, ona inansınlar ve onun yapacağı fedakârlıkla gönülleri hoş olsun.

Buna cevap olarak denir ki:

Birincisi: Hz. Musa'dan önceki peygamberlerle ilgili olarak böyle bir şey söylemek, hiçbir dayanağı olmaksızın gaybtan haber vermek olur. Kaldı ki, böyle bir müjde olsa bile, bu, kurtuluşa ilişkin bir müjde olur, ona iman etmeye ve dinine girmeye ilişkin bir davet olmaz.

---

[15]- Ve size diyorum: "Kim beni insanların önünde ikrar ederse, İnsanoğlu (İsa) da onu Allah'ın melekleri önünde ikrar edecektir; fakat beni insanların önünde kim inkâr ederse, Allah'ın melekleri önünde inkâr olunacaktır. Ve kim İnsanoğluna karşı söz söylerse, ona bağışlanacaktır; fakat Ruhulkudüse karşı küfredene bağışlanmayacaktır." (Luka İncili, Bap 12 : 8-10.)

İkincisi: Bu durum, bizzat Mesih açısından bile, İncillerin dolu olduğu ahlak ve fiiller gibi dinin ayrıntılarına ilişkin davetin abesliği sakıncasını ortadan kaldırmaz.

Üçüncüsü: Hatanın neden olduğu ilahi amacın hedefine ulaşmaması mahzuru yine de devam eder. Çünkü yüce Allah, tümüne rahmet etmek, nimet ve mutluluğu tümüne bahşetmek için insanları yaratmıştır. Fakat iş tam tersine dönmüş, küçük bir azınlık dışında herkes ilahi gazap ve cezalandırmayı hakketmiş, ebedi helaka mahkum olmuşlardır.

Yukarıda sunduğumuz açıklamalar, Hıristiyanların konuya ilişkin iddialarının aklen yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu Kur'an da desteklemektedir: *"...Bizim Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra doğru yolunu gösterendir."* (Tâhâ, 50)

Bu ayette, her şeyin hangi hedefe yöneleceğinin gösterildiği, her şeye, varlığının gereklerinin bildirildiği vurgulanıyor. Yol gösterme (hidayet), hem varoluşsal (tekvini), hem de yasamasal (teşrii) yol göstermeyi kapsar. Çünkü egemen olan ilahi yasa, hidayet ve yol göstericiliğin genelleştirilmesi şeklinde işler. İnsanlar açısından dinsel yol göstericilik de bu kapsamdadır.

Sonra yüce Allah, cennetten indirdiği sırada Adem'e ve beraberindekine bir ilk yol göstericilik olarak şöyle buyuruyor: *"Dedik ki: "Oradan tümünüz inin. Bundan sonra size benden bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa, onlara korku yoktur ve onlar mahzun olmayacaklardır. İnkar edip de ayetlerimizi yalanlayanlar ise, onlar ateşin halkıdırlar ve orada süresiz kalacaklardır."* (Bakara, 38-39)

Bu ayetlerin kapsamı, kıyamet gününe kadar gönderilecek şeraitlerin ayrıntılarının bir özeti niteliğindedir. Bunun içinde, en ufak bir tereddüt ve kuşku söz konusu olmaksızın, yasama, vaat ve tehdit vardır.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ben hakkı söylerim."* (Sâd, 84) Yine buyuruyor: *"Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara zulmedici değilim."* (Kâf, 29)

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, yüce Allah, kesinleştirdiği şeylerle ilgili olarak tereddüt etmez. Uygulamaya koyduğu, geçerli kıldığı şey-

lerin tersini yapmaz. Ancak dediğini yapar. O'nun işi, yönelmesini dilediği mecradan başka bir tarafa yönelmez. Bir şeyi irade edip de sonra yapıp yapmama hususunda tereddüde düşmez. Ya da bir şeyi irade edip de sonra onu yapmaması gerektiğini düşünmesi söz konusu olmaz. Dilediği bir şeyin önüne engellerin çıkması ve O'nu bundan vazgeçirmesi düşünülemez. Bir dış etkenin baskısıyla iradesini geri alması olacak iş değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, emrinde galip olandır."* (Yusuf, 21) *"...Allah, kendi emrini yerine getirip gerçekleştirendir."* (Talak, 3) Bir ayette de Hz. Musa'dan şu ifadeler aktarılır: *"Dedi ki: "Bunun bilgisi Rabbimin katında bir kitaptadır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz."* (Tâhâ, 52) *"Bugün her nefis, kendi kazandığıyla kar-şılık görür. Bugün zulüm yoktur. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir."* (Mü'min, 17)

Bu ve benzeri ayetler gösteriyor ki, yüce Allah varlıkları yaratmış, ama hiçbir zaman onların durumundan gafil olmamış, ileride olabilecek herhangi bir şeyden habersiz, bilgisiz olmamıştır. Yaptığı hiçbir şeyden dolayı da pişman olmamıştır. İnsanların hayatına egemen olsun diye indirdiği şeriatları tam bir ciddiyetle, şakadan, korkudan ve umuttan berî olarak yasalaştırmıştır. O, her amel işleyene işlediği amelinin karşılığını verir. Hayırsa hayır, şerse şer olarak değerlendirir. Hiç-bir galipten etkilenmez. Hiçbir hakim güç, O'na hükmedemez. Fidye, dostluk veya şefaatin O'nu etkilemesi mümkün değildir. O'nun izni olmadan şefaat edilemez. Bütün bunlar, O'nun varlıklar üzerindeki mutlak hükümranlığıyla bağdaşmaz çünkü.

Onuncusu: Feda edilme meselesiyle ilgili sözleri şu açıdan da yanlıştır: Gerçek anlamıyla feda ve fidye, insanın kendisinin veya onunla ilintili olan can ve malın öldürme veya yok olma gibi olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldığında, bu kötü durumu bir karşılık vererek gidermesi demektir. Tutsak edilmiş bir insanın başka bir tutsak veya mal karşılığında serbest bırakılması ya da suç ve cinayetlere karşılık fidye verilmesi gibi. Bu karşılığa fidye ve feda denir. Fidye ve feda, bir tür muameledir ki, hak ve egemenlik sahibinin, hakkında fidye verilen mal veya can üzerindeki hakkı, fidye olarak verilen mal veya feda edilen cana geçer. Böylece hakkında fidye verilen mal veya can, maruz kaldığı kötülükten kurtulmuş olur.

Bundan da anlaşılıyor ki, fidye verme ve feda etme olayı, yüce Allah'la ilgili olarak makul değildir. Çünkü ilahi egemenlik, -insanla-rın itibari, saymaca ve anlaşmalı egemenliklerinden farklı olarak- gerçekliği olan, değiştirilmesi ve elinden alınması mümkün olmayan gerçek bir egemenliktir. Varlıklar, zatları ve etkileri itibariyle yüce Allah tarafından var edilmişler, varlıklarını O'nunla sürdürmektedirler. Bu gerçeğin değişmesi nasıl tasavvur edilebilir?! Bu, meydana gelmesi şöyle dursun, düşünülmesi bile mümkün olmayan bir şeydir. İlahi egemenlik, biz insan topluluklarının bireyleri arasında geçerli olan mülk, egemenlik, hak ve benzeri şeylerden tamamen ayrı bir şeydir. Bunlar, dizginleri bizim elimizde olan birtakım itibari ve saymaca şeylerdir ki, biz toplum bireyleri, hayattaki çıkarlarımızın değişmesine göre, bazen bunları geçersiz kılar, bazen değiştiririz. (Daha geniş bilgi için: *"Din günün sahibi."* (Fatiha, 4) ve *"De ki: "Ey mülkün sahibi Allah'ım!..."* (Âl-i İmrân, 26) ayetlerinin tefsirine bakınız.)

Yüce Allah, bir ayette özellikle fidye olayını olumsuzlamaktadır: *"Bugün artık ne sizden, ne de inkar edenlerden fidye alınmaz. Barınma yeriniz ateştir..."* (Hadid, 15) Daha önce, yüce Allah'ın Hz. İsa'dan aktardığı şu sözün de bu kategoride değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştik: *"Allah; "Ey Meryem oğlu İsa!" dedi, "Sen mi insanlara; "Allah'tan başka, beni ve annemi iki ilah edinin." dedin?" O; "Seni tenzih ederim." dedi, "Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz... Ben onlara, ancak bana emrettiğini söylemedim, Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin." dedim. "İçlerin-de olduğum sürece de onlara şahittim. Sen beni alınca, üzerlerindeki gözetleyici sendin. Zaten sen her şeye şahitsin. Onlara azap edersen, hiç şüphesiz onlar senin kullarındır. Onları bağışlarsan da, şüphesiz sen azizsin, hikmet sahibisin."* (Mâide, 116-118)

"İçlerinde olduğum sürece de onlara şahittim..." ifadesi şu anlama gelir: "Benim onlarla ilgili fonksiyonum, bana verdiğin görevle, benim için tayin ettiğin işle sınırlıydı. O da, tebliğ ve elçilikti; aralarında bulunduğum sürece, amellerimin üzerinde gözetleyici olmaktı. Onların helakı, kurtuluşu, azabı ve bağışlanmalarına gelince; bütün bunlar, senin elinde olan şeylerdir. Benim bu konularla ilgili hiçbir fonksiyonum yoktur. Dolayısıyla onlar için sana karşı bir şey yapmam, onları senin azabından kurtarmam veya egemenliğinin altından

çıkarmam, asla söz konusu değildir." Böylece bu ifade de, fedayı olumsuz-lamaktadır. Çünkü eğer feda edilme durumu söz konusu olsaydı, Hz. İsa, kendisini onların amellerinin sorumluluğundan sıyırmaz, onların azaba uğratılmaları veya bağışlanmaları konusunda kendisinin hiçbir et-kisi olmadığını ve bunun yüce Allah'a kaldığını belirtmezdi.

Şu ayetler de aynı anlamı vurgulamaya yöneliktir: *"Sakının o günden ki, hiç kimse, kimse adına bir şey ödeyemez, kimseden şefaat da kabul edilmez, kimseden bedel de alınmaz ve onlar yardım da görmezler."* (Bakara, 48) *"...Ne alış verişin, ne dostluğun, ne de şefaatin olmadığı gün..."* (Bakara, 254) *"O gün arkanızı dönüp kaçacaksınız, ama sizi Allah'tan koruyacak bir şey yoktur."* (Mü'min, 33) İlk ayette geçen "bedel", ikinci ayette geçen "alış veriş" ve üçüncü ayette geçen "Allah'tan koruyacak şey", "fidye" anlamına gelir. Onların olumsuzlan-ması, "fidye"nin olumsuzlanması demektir.

Hıristiyanların "feda edilme" iddialarına karşılık Kur'an, Hz. İsa'nın şefaat edeceğini vurgular. "Feda edilme" ile "şefaat" arasındaki far-ka gelince; *"...hiç kimse, kimse adına bir şey ödeyemez..."* (Bakara, 48) ayetinin tefsiri çerçevesinde de vurgulandığı gibi şefaat, şefaat eden kimsenin, şefaati kabul eden makamın katındaki yakınlığı ve mevkisinin bir göstergesidir, aslında. Dolayısıyla şefaatçi, kesinlikle hiçbir şeye malik değildir. Şefaatçi, şefaati kabul eden yüce zatın mülkünü ve saltanatını asla olumsuzlamamakta, O'nun suçlu tarafından çiğnenen hükmünü ve suçlu için koyduğu ceza kanununu geçersiz kılmamaktadır. Çünkü şefaat, bir tür dua ve yalvarıştır. Şefaatçi, katında şefaatte bulunulan Rabbin tasarrufuyla ilgili bir temennide bulunur. O'ndan, kendi mülkünde kendisi için caiz olan bir tasarrufta bulunmasını diler. Caiz olan bu tasarruf, cezalandırma hakkına sahip olduğu halde affetmesidir. Çünkü efendi, suç işlemesi durumunda kölesini, kanunlara uygun olarak cezalandırabileceği gibi bağışlayabilir de.

Kısacası; şefaatçi, katında şefaatte bulunulana ricada bulunur, ona dua eder, günah sebebiyle azabın hakkedildiği durumlarda af ve bağışlamasını işletmesini ister. Ama kesinlikle onun egemenliğini sınırlandırmak veya olumsuzlamak söz konusu olmaz. Feda edilme ve fidye olayında ise, durum farklıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi feda

olayında egemenlik bir şeyden başkasına geçer. Feda edilen, fidye olarak verilen, fedası ve fidyesi olarak harcandıkları şeyi, fedayı ve fidyeyi kabul eden otoritenin egemenliğinden çıkarır.

Bu hususa şu ayet de işaret etmektedir: *"O'nun dışında taptıkları, şefaatte bulunmaya malik değildirler; ancak bilerek hakka şahitlik edenler başka."* (Zuhruf, 86) Bu ayet, istisna edilenlerin şefaat edeceklerini açıkça bildirmektedir. Bilindiği gibi Hz. İsa (s.a), Hıristiyanların Allah'ın dışında taptıkları arasındadır. Kur'an da, Allah'ın ona kitap ve hikmet öğrettiğini ve kıyamet gününün şahitlerinden olduğunu bildirmektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O'na kitabı ve hikmeti öğretecek..."* (Âl-i İmrân, 48) Bir diğer ayette onun lisanıyla şöyle buyuruyor: *"İçlerinde olduğum sürece de onlara şahittim."* (Mâide, 117) Başka bir ayette ise şöyle buyuruyor: *"Kıyamet günü de o, onların aleyhine şahit olacaktır."* (Nisâ, 159)

Görüldüğü gibi ayetler, Hz. İsa'nın şefaatte bulunacak kimselerden olduğunu göstermektedir. Daha önce, şu ayetin tefsiri çerçevesinde konuya ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunduk: *"Sakının o günden ki, hiç kimse, kimse adına bir şey ödeyemez..."* (Bakara, 48)

6- Bu Görüşler Nereden Kaynaklandı?

Kur'an, bu görüşleri Hıristiyanlara telkin edenin, bu inançları onların arasında yaygınlaştıranın, Hz. İsa olduğunu kesin bir dille reddetmektedir. Tersine, bu görüşlerin, onların din konusunda körü körüne önderlerine uymaları, bu konuda onlara tam yetki vermeleri, önderleri-nin de bu durumdan istifade ederek eski dönem putperestlerinin inanç-larını Hıristiyanlık kalıpları içinde onlara sunmaları sonucunda ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yahudiler; "Uzeyr, Allah'ın oğludur." dediler. Hıristiyanlar da; "Mesih, Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri sözleridir. On-lar, bundan önceki inkar edenlerin sözlerini taklit ediyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da çevriliyorlar?! Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını ve rahiplerini Rabler edindiler ve Meryem oğlu Mesih'i de. Oysa onlara, tek ilaha ibadet etmekten başka bir şey emredilmemişti. O'ndan başka ilah yoktur. O, bunların şirk koştukları şeylerden yücedir."* (Tevbe, 30-31)

Yüce Allah'ın, *"Onlar, bundan önceki inkar edenlerin sözlerini taklit ediyorlar."* sözüyle işaret ettiği "inkar edenler"den maksat, cahiliye Arapları ve onların putperestlik inançları değildir. Gerçi cahiliye Arapları da; "Melekler, Allah'ın kızlarıdır." diyorlardı, ancak Yahudi ve Hıristiyanların Allah'a oğul nispet ettikleri tarih, onların Araplarla temas kurmalarının, içlerine karışmalarının öncesine rastlar. Özellikle Yahudilerin bu inançları çok daha eskidir. Bu arada, *"bundan önceki"* ifadesi, bu inancın Yahudi ve Hıristiyanlardan önce de benimsendiğini göstermektedir. Kaldı ki, cahiliye Arapları da putperestliği başkalarından almışlardır; ilk defa kendileri onu icat etmiş değillerdir.[16]

Üstelik; Roma, Yunan, Mısır, Suriye ve Hint putperestliği, Filistin ve dolaylarında yaşayan Ehl-i Kitaba daha yakındı. Putperestlik inançları ve sanılarının onlara geçişi, hem daha kolay, hem de ortam buna çok daha uygundu.

Dolayısıyla Ehl-i Kitabın, Allah'ın oğlunun olması konusunda taklit ettikleri "inkar edenler"den maksat, eski Hint ve Çin putperestliğiyle, Roma, Yunan ve Kuzey Afrika gibi Batı putperestliğidir. Nitekim tarih de, söz konusu eski putperest topluluklarda, Yahudi ve Hıristiyan topluluklarda var olan baba, oğul, teslis, çarmıha gerilme ve feda edilme gibi inanışların var olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar, Kur'an'ın dikkat çektiği tarihsel gerçeklerdir.

---

[16]- Anlatıldığına göre, ilk defa Kâbe'ye putlar diken ve halkı bu putlara davet eden kişi, Amr b. Luhay'dır. Bu kişi, "Sabur Zü'l Ektaf" zamanında yaşamıştır. Mekke'de kavmimin lideri oldu ve Kâbe bekçiliği görevini ele geçirdi. Sonra Suriye'de bulunan Balka kentine yolculuk yaptı. Orada puta tapan bir kavimle karşılaştı. Onlara, bunların ne olduğunu sordu. Onlar şu karşılığı verdiler: "Bunlar, yüce heykeller ve insan şeklinde edindiğimiz tanrılardır. Onlardan yardım isteriz, bize yardım ederler. Yağmur isteriz, yağmur yağdırırlar." Bunun üzerine, onlardan bir put istedi. Kendisine "Hübel" adlı putu verdiler. Amr, Mekke'ye döndü ve bu putu Kâbe'ye dikti. Sonra da insanları ona tapmaya davet etti. Bunun yanında karı koca şeklinde "İsaf" ve "Naile" adlı putlar da vardı. İnsanları bu ikisine de kulluk sunmaya çağırdı. Onları Allah'a yaklaşmak için vesile edinmelerini istedi. ("El-Milel ve'n-Nihel" adlı eserde ve başka kaynaklarda bundan söz edilir.) Dikkati çeken bir husus da, Kur'an'ın bazı Arap putlarının isimlerini Nuh kıssası kapsamında, onun kavminden şikayeti çerçevesinde zikretmesidir: "Dediler ki: "İlahlarınızı sakın bırakmayın. Ne Vedd'i, ne Suva'ı, ne de Yeğus'u, Yeuk'u ve Nesr'i bırakmayın." (Nuh, 23)

Aşağıdaki ayet de, önceki ayetler gibi bu gerçeğe delalet etmektedir: *"De ki: "Ey kitap ehli, haksız yere dininiz konusunda aşırı gitmeyin ve daha önce sapmış, birçoğunu saptırmış ve dümdüz yoldan kaymış bir topluluğun hevalarına uymayın."* (Mâide, 77) Bu ayet, Ehl-i Kitabın haksız yere dinlerinde aşırıya kaçmalarının, daha önce sapmış bulunan bir kavmi taklit etmelerinden, onlara uymalarından kaynaklanan bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu kavim, kuşkusuz Ehl-i Kitabın hahamları ve rahipleri değildir. Çünkü ifade mutlaktır ve kayıtlı değildir. Söz gelişi; "Sizden olan, sizden birçok kimseyi saptıran bir topluluk" şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Daha önce söylediğimiz gibi, bunlardan maksat, cahiliye Arapları da değildir. Dikkat çeken bir husus, bunların "birçoklarını saptıranlar" olarak nitelendirilmeleridir. Yâni onlar, taklit edilen ve tâbi o-lunan önderlerdirler. Oysa Araplar, o dönemde baskıya uğrayan, okumasız-yazmasız sıradan bir topluluktu. Bilim, uygarlık ve ilerlemişlik adına, Fars, Roma ve Hint gibi uygarlıkların onlara uyacağı, onları tak-lit edeceği herhangi bir şeye sahip değillerdi.

Şu halde, daha önce de söylediğimiz gibi, ayette geçen "topluluk"-tan maksat, Çin, Hint ve Batı putperestliğidir.

7- Ehl-i Kitap, Hangi Kitaba Mensuptur? O Kitap, Nasıl Bir Kitaptır?

Bazı rivayetler, Mecusileri de Ehl-i Kitaptan sayar. Onların da Ehl-i Kitaptan sayılması için kendilerine özgü bir kitaplarının olması ya da Kur'an'ın adından söz ettiği bir kitaba bağlı olmaları gerekir. Hz. Nuh'un Kitabı, Hz. İbrahim'in Suhuf'u, Hz. Musa'nın Tevrat'ı, Hz. İsa'nın İncil'i ve Hz. Davud'un Zebur'u gibi. Fakat Kur'an, Mecusilerden söz etmez, onlara ait bir kitaptan da bahsetmez. Mecusilerin elinde olan "Avesta"nın da adı Kur'an'da geçmez. Onların da bundan başka kutsal bir kitapları yoktur.

Kur'an, yüce Allah'ın kendilerine indirdiği kitaba atfederek Yahudiler ve Hırıtiyanlardan "Ehl-i Kitap" olarak söz eder.

Bugün Yahudilerin elinde otuz beş tane kutsal kitap vardır. Bunlardan biri, Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'tır ki, beş kitaptan oluşur.[17] On iki tanesi, tarihçilerin kitaplarıdır.[18] Biri, Eyyub'un kitabıdır. Biri, Davud'un Zebur'udur (Mezmurlar). Üçü, Süleyman'ın kitaplarıdır.[19] On yedi tanesi de "Rüyetler" kitaplarıdır.[20]

Kur'an, bunların içinden sadece Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'tan ve Hz. Davud'a indirilen Zebur'dan söz eder.

Hıristiyanların elinde ise, kutsal kitap olarak dört İncil bulunmaktadır: Matta İncili, Markos İncili, Luka İncili, Yuhanna İncili. Bir de, "Resullerin İşleri" kitabı, bazı mektuplar[21] ve "Yuhanna'nın Vahyi (Rüyeti)" kitabı var ellerinde.

Kur'an, Hıristiyanların elindeki bu kutsal kitaplardan söz etmez. Yalnızca yüce Allah'ın Hz. Meryem oğlu İsa'ya indirdiği "İncil" adlı bir kitaptan bahseder. Bir tek İncil, İnciller değil. Gerçi Hıristiyanlar tek İncil'i tanımıyor ve bilmiyorlar, ancak önderlerinin sözleri arasında, İsa'nın "İncil" adlı bir kitabının bulunduğuna ilişkin itiraflarını içeren bazı bilgiler bulmak mümkündür.[22]

---

[17]- Tekvin Kitabı, Çıkış Kitabı, Levililer Kitabı, Sayılar Kitabı, Tesniye Kitabı.

[18]- Yeşu Kitabı, Hâkimler Kitabı, Rut Kitabı, Birinci Samuel Kitabı, İkinci Samuel Kitabı, Birinci Krallar Kitabı, İkinci Krallar Kitabı, Birinci Tarihler Kitabı, İkinci Tarihler Kitabı, Ezra Kitabı, Nehemya Kitabı ve Ester Kitabı.

[19]- Süleyman'ın Meseleleri Kitabı, Vaiz Kitabı ve Neşideler Neşidesi Kitabı.

[20]- İşaya'nın Rüyetleri Kitabı, Yeremya'nın Rüyetleri Kitabı, Yeremya'nın Mersiyeleri Kitabı, Hezekiel'in Rüyetleri Kitabı, Daniel'in Rüyetleri Kitabı, Hoşea'nın Rüyetleri Kitabı, Yoel'in Rüyetleri Kitabı, Amos'un Rüyetleri Kitabı, Odadya'nın Rüyetleri Kitabı, Yunus'un Rüyetleri Kitabı, Mika'nın Rüyetleri Kitabı, Nahum'un Rüyetleri Kitabı, Habakkuk'un Rüyetleri Kitabı, Tsefanya'nın Rüyetleri Kitabı, Haggay'ın Rüyetleri Kitabı, Zekarya'nın Rüyetleri Kitabı, Malaki'nin Rüyetleri Kitabı.

[21]- Pavlus'un on dört mektubu, Yakub'un Mektubu, Petrus'un iki mektubu, Yuhanna'nın üç mektubu, Yahuda'nın mektubu.

[22]- Pavlus'un Galatyalılara yazdığı mektupta (Bap 1 : 6-7) şöyle denir: "Sizi Mesih'in inayetinde çağırandan böyle çabukça farklı bir İncil'e dönmekte olduğunuza şaşırıyorum; o başka bir İncil değildir, fakat sizi karıştıran, ve Mesih'in İncilini bozmak isteyen kimseler var." En-Neccar, "Kısas-ul Enbiya" adlı eserinde, Pavlus'un bu sözünü ve mektuplarında geçen başka sözleri kanıt göstererek, mevcut dört İncil'in dışında başka bir İncil'in bulunduğunu ve onun "Mesih İncili" olarak anıldığını söyler.

Bununla beraber Kur'an, gerçek Tevrat'ın bir kısmının Yahudilerin elinde, aynı şekilde gerçek İncil'in de bir kısmının Hıristiyanların elinde bulunduğuna ilişkin işaretler içermektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde, seni nasıl hakem kılıyorlar?"* (Mâide, 43) Yine şöyle buyuruyor: *"Biz Hıristiyanlarız, diyenlerden de kesin söz almıştık. Ama onlar, kendilerine hatırlatılan şeyden bir kısmını unuttular."* (Mâide, 14) Ayetlerin konuya yönelik işaretleri gayet açıktır.

TARİHSEL BİR ARAŞTIRMA

1- Bugünkü Tevrat'ın Öyküsü:

İsrailoğulları, Hz. Yakub'un soyundan gelen boylardan oluşmaktadır. Başlangıçta göçebe kabileler olarak yaşıyorlardı. Sonra Firavun onları Mısır'a getirdi. Onlara köle muamelesi yapıyordu. Nihayet yüce Allah, Hz. Musa aracılığı ile onları Firavun ve uygulamalarından kurtardı.

Musa zamanında, bir imam önderliğinde yaşıyorlardı. Bu imam, Hz. Musa (a.s)'dı. Ondan sonra Yuşa (Yeşu) önderlik etti. Bir süre de İ-hud (Ehud), Cid'un (Gideon) gibi yargıçlar (hâkimler) tarafından yönetildiler. Bunu izleyen süreçte krallar devri başladı. İlk kralları Şaul (Saul)'du. Kur'an ondan "Talut" diye söz eder. Ondan sonra Hz. Davut ve Hz. Süleyman kral oldular.

Sonraki dönemlerde krallıkları parçalandı, güçleri dağıldı. Bununla beraber çeşitli krallarca yönetildiler. Rehoboam, Abiyam, Yeroboam, Yehoşafat, Yehoram gibi otuz küsur kral geçti.

Bölünmeden sonra güçleri sürekli olarak zayıflıyordu. Nihayet Ba-bil kralları kendilerine egemen oldular ve Kudüs'ü ele geçirdiler. Bu olay yaklaşık olarak İsa'dan önce 600 yıllarında gerçekleşti. O dönemde Babil kralı, Buhtunnussar (Nebukadnetsar)'dı. Bir süre sonra Yahudiler ona baş kaldırdılar. Buhtunnussar üzerlerine askerlerini gönderdi. Onları kuşatma altına aldı. Ülkeyi fethetti. Krallık hazinelerini, Havra'-nın (Mescid-i Aksa'nın) hazinelerini talan ettiler. Sayıları on binleri bulan zenginlerini, güçlüleri ve sanatkarlarını toplayıp Babil'e götürdü-ler. Geride zayıflardan ve yoksullardan başka kimse

kalmadı. Buhtun-nussar, son İsrailoğulları kralı olan Tsedekiya'yı başlarında kral olarak bıraktı. Tsedekiya, Buhtunnussar'a itaat etmek zorundaydı.

Bu durum on yıl kadar bu şekilde devam etti. Bu sırada Tsedekiya kendini bir ölçüde güçlü ve caydırıcı hissetmeye başladı. Mısır Firavunu'yla temas kurdu. Ondan cesaret alarak büyüklendi ve Buhtunnussar'a baş kaldırdı.

Bu durum Buhtunnussar'ı öfkelendirdi. Üzerlerine büyük bir ordu gönderdi. Ülkelerini kuşatma altına aldı. Yahudiler kalelere sığındılar. Yaklaşık olarak bir buçuk yıl kalelerde mahsur kaldılar. Sonunda aralarında kıtlık ve veba salgını baş gösterdi.

Buhtunnussar, kaleler tamamen teslim oluncaya kadar kuşatmayı kaldırmadı. Bu olay, İsa'dan önce 586 yılında gerçekleşti. Yahudiler topluca kılıçtan geçirildi, yurtları yerle bir edildi. Allah'ın evini de yıktılar. Bütün dini alametleri ve işaretleri ortadan kaldırdılar. Havra'larını (Mescid-i Aksa) bir toprak yığınına dönüştürdüler. Bu hengamede Tevrat ve içine konulduğu Sandık da kayboldu.

Bu durum, yaklaşık olarak 50 yıl devam etti. Bu süre içinde Babil'de yaşıyorlardı. Kitaplarından bir işaret, bir belirti yoktu ellerinde. Mescitlerinden ve evlerinden geriye tümseklerden, toprak yığınlarından başka bir şey kalmamıştı.

Sonra Fars krallarından Koreş tahta geçti. Ülkesiyle Babilliler arasında da savaş hali devam ediyordu. Koreş Babil'i fethetti. Kente girdi. Babil'de tutsak olarak bulunan İsrailoğullarını serbest bıraktı. Ünlü Ezra, kralın yanında saygın bir yere sahipti. Kral Ezra'yı İsrailoğulları üzerine emir olarak atadı. Tevrat'ı yazmasına, Havra'yı (Mescid-i Aksa) onarmasına ve eski düzenlerine geri dönmlerine izin verdi. Ezra'nın İsrailoğullarını Kudüs'e geri getirişi İsa'dan önce 457 tarihine rastlar. Bundan sonra Ezra, Eski Ahd'i yazdı ve tashih etti. Bugün Yahudilerin elindeki Tevrat onun derlediği bu kitaptır.[23]

Bu öykü üzerinde düşündüğün zaman, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın dayanak zincirinin kopuk olduğunu görürsün. Bu Tevrat, bir tek kişi (Ezra) aracılığıyla Musa'ya dayandırılıyor. Öncelikle, onun kim olduğunu bilmiyoruz. İkincisi, bilgisi ve derinliği hak-

---

[23]- Kitab-ı Mukaddes Kamusu, Mr. Hauks ve diğer tarih kitapları.

kında bir malumatınız yok. Üçüncüsü, güvenirliği boyutu hakkında bilgi sahibi değiliz. Dördüncüsü, Tevrat'ın tüm bölümlerini nereden derlediğini bilmiyoruz. Beşincisi, yapılan yanlışlıklar veya yaygın olan hatalı görüşleri hangi kaynağa göre belirleyeceğimizi bilmiyoruz.

Maalesef bu uğursuz olay, diğer bir uğursuz sonuça sebep olmuştur. Şöyle ki: Bir grup batılı araştırmacı, Musa'nın varlığını inkara yeltenmiş, Musa zamanında ve ondan sonra yaşanan olayların hiç olmadıklarını ileri sürmüş ve "Musa hayali bir şahsiyetti." demişlerdir. Ben-zeri iddiaları Meryem oğlu İsa (a.s) hakkında da dile getirenler olmuştur. Ancak bir Müslümanın böyle şeyler söylemesi mümkün değildir. Çünkü Kur'an açık bir ifadeyle onun varlığından söz etmektedir.

2- Hz. İsa'nın ve İncil'in Öyküsü

Yahudiler ulusal tarihlerine büyük önem verirler. Yaşadıkları dönemlerde meydana gelen belirgin olayları kaydetmeyi ihmal etmezler. Buna rağmen, kitaplarına, kutsal metinlerine baktığında, Meryem oğlu İsa ile ilgili olarak, ne nasıl doğuşu, ne peygamber olarak ortaya çıkışı ve daveti, ne yaşayış tarzı, ne gösterdiği mucizeler, ne de hayatının ölerek mi, öldürülerek mi, yoksa çarmıha gerilerek mi son bulduğu hakkında en ufak bir açıklamaya rastlayamazsın. Nedir bunun sebebi? İsa'nın durumunun onlara gizli kalmasını veya onların onun durumunu gizlemelerini gerektiren şey nedir acaba?

Oysa Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin Meryem'e çirkin bir iftira attıklarını, İsa'nın doğuşu üzerine onu suçladıklarını ve İsa'yı öldürdüklerini iddia ettiklerini anlatır: *"Bir de inkara sapmaları ve Meryem'in aleyhinde büyük bir bühtan söylemeleri ve; "Biz, Allah'ın resulü Meryem oğlu Mesih İsa'yı öldürdük." demeleri yüzünden (onlara böyle bir ceza verdik.) Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara öyle gösterildi. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, kesin bir şüphe içindedirler. Onların zanna uymaktan başka buna ilişkin hiçbir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler."* (Nisâ, 156-158)

Şimdi, acaba onların bu tür iddiaları, dilden dile aktardıkları ve fakat kitaplarında yer vermedikleri ulusal kıssalara mı dayanıyor? Çünkü bilindiği gibi her ulusun, gerçek olaylardan ve efsanelerden

kaynaklanan sözlü öyküleri vardır ve bunların sağlam ve sahih bir kaynağı da yoktur.

Yoksa onlar, Hıristiyanlardan defalarca Hz. İsa'yla (a.s), doğumuy-la, peygamber olarak ortaya çıkışıyla, insanları Allah'a kulluk sunmaya davet edişiyle ilgili hikayeleri dinlediler de bunları onların ağızlarından mı aldılar ve Meryem'e iftira atıp Mesih'i öldürdüklerini mi iddia ettiler? Bunun kesin olarak belirginleştirmek mümkün değildir. Şu kadarı var ki, yukarıdaki ayet üzerinde düşünüldüğünde görüleceği gibi, Kur'an, açık olarak sadece öldürme -çarmıha germeyi değil- iddiasını onlara isnat ediyor ve onların bu hususta kuşku içinde olduklarını ve aralarında ihtilaf olduğunu ifade ediyor.

Hz. İsa, İncil ve müjde ile ilgili olarak Hıristiyanların arasında yaygın olan öykülerin kaynağı da, onların kutsal kitaplarıdır. Bunlar; dört incil, -Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri- Luka tarafından kaleme alınan "Resullerin İşleri" kitabı ve Pavlus, Petrus, Yakup, Yuhanna ve Yehuda'nın mektuplarından oluşur. Bunların tümünün itibarı, İncillerin itibarına dayanır. Dolayısıyla İnciller üzerinde durmakta yarar vardır.

Matta İncili:

Yazılışı ve yayılışı itibariyle en eski İncil'dir. Bazıları, Miladi 38 yılında yazıldığını söylemişlerdir. Diğer bazıları ise, 50 ila 60 yılları arasında yazıldığı kanaatindedirler.[24] Görüldüğü gibi bu İncil, Hz. İsa'dan sonra kaleme alınmıştır.

Eski ve yeni Hıristiyan araştırmacılar, Matta İncili'nin orijinalinin İbranice olduğu, daha sonra Yunanca'ya ve başka dillere tercüme edildiği görüşündedirler. Ancak orijinal İbranice nüsha kayıptır. Tercümenin ise nasıl olduğu ve kim tarafından tercüme edildiği bilinmemektedir.[25]

Markos İncili:

Markos, Petrus'un öğrencisidir. Havari değildir. İncilini Petrus'un işareti ve emriyle yazdığını söyleyenler vardır. İsa'nın Tanrı olduğuna

---

[24]- Kitab-ı Mukaddes Kamusu, Mr. Hauks, Matta maddesi.

[25]- Bkz. Mizan-ul Hak. Kitab-ı Mukaddes Kamusu'nun yazarı da, tereddütle de olsa, bu durumu itiraf etmektedir.

inanmazdı.[26] Bu yüzden bazıları; onun, İncilini kabileler ve köylüler için yazdığını ve İsa'yı Allah'ın şeriatını tebliğ eden bir elçi olarak tanıttığını söylemişlerdir.[27] O da, İncilini Miladi 61 yılında yazmıştır.

Luka İncili:

Luka, havari değildir. İsa'yı da görmemiştir. Hıristiyanlığı Pavlus'tan öğrenmiştir. Pavlus ise, Hıristiyanlığa düşmanlık besleyen fanatik bir Yahudi'ydi. İsa'ya inananlara eziyet eden birisiydi, onların aleyhine çalışırdı. Sonra ne olduysa aniden sara nöbetine tutulduğunu, bu nöbet esnasında Mesih'in (a.s) kendisine dokunduğunu, izleyicilerine kötülük yaptığı ve eziyet ettiği için kendisini kınadığını, hırpaladığını ve bunun üzerine Mesih'e inandığını ve onun tarafından İncilini müjdeleme üzere elçi olarak gönderildiğini iddia etti.

Bugünkü Hıristiyanlığın temellerini sözünü ettiğimiz bu Pavlus atmıştır.[28] Öğretisinin temeli şudur: "Sadece Mesih'e inanmak kurtuluş için yeterlidir. Ayrıca amel etmeye gerek yoktur." O, murdar eti ve domuz etini yemeyi helal kıldı. Sünnet olmayı ve Tevrat'ta yer alan birçok hükmü yasakladı.[29] Oysa İncil kendisinden önceki Tevrat'ı tasdik etmek üzere indirilmiştir. Sadece Tevrat'ta haram sayılan belli bazı şeylerin helal olduğunu belirtmiştir. Kısacası Hz. İsa, Tevrat'ın içerdiği şeriatı egemen kılmak üzere gönderilmişti. Sapıkları ve fasıkları yeniden Tevrat'a uymaya çağırmak üzere gelmişti. Tevrat'a göre amel etmeyi iptal etmek ve kuru bir imanla kurtuluşun gerçekleşeceğini vaat etmek üzere değil.

Luka, İncilini Markos'un İncilincen sonra yazdı. Bu da Petrus ve Pavlus'un ölümünden sonradır. Birçokları, bu İncilin diğer İnciller gibi

---

[26]- Abdulvahhab en-Neccar, "Kısas-ul Enbiya" adlı eserinde bu sözü, Petrus Karmac'ın "Muruc-ul Ahbar Fi Teracim-il Ahyar" adlı eserinden nakleder.

[27]- Kitab-ı Mukaddes Kamusu'nun yazarı bu konuda şöyle der: "Önceki kuşaklardan tevatür düzeyinde gelen metinlerde belirtildiğine göre, Markos, İncilini Rumca yazdı. Bu İncil, Petrus ve Pavlus'un ölümünden sonra yayıldı. Ancak, onun İncili ne pek itibar edilmez. Çünkü İncilinin zahirnden de anlaşıldığına gibi, o, bu İncili kabileler ve köylüler için yazmıştır; kentliler ve özelikle de Romalılar için değil." Oldukça düşündürücü sözler!

[28]- Kitab-ı Mukaddes Kamusu, Pavlus maddesi.

[29]- Bkz. "Resullerin İşleri" ve "Pavlus'un Mektupları".

ilhama dayalı bir kitap olmadığını belirtmişlerdir.[30] Nitekim İncilinin giriş kısmındaki ifadeler de bunu ortaya koymaktadır.

Yuhanna İncili:

Hıristiyanların birçoğu bu Yuhanna'nın, Hz. İsa'nın çok sevdiği on iki havariden biri olan avcı Zebedi oğlu Yuhanna olduğuna inanmaktadır.[31]

Diyorlar ki: "Şirintus", "Ebisun" ve bu ikisinin cemaatleri, Mesih'in yaratılmış bir insandan başka bir şey olmadığını, annesinin varlığından önce varolmadığını savundukları için, Asya ve başka bölgelerin keşişleri Miladi 96 tarihinde Yuhanna'nın yanında toplandılar ve ondan başkalarının İncillerinde yazmadıkları şeyleri yazmasını ve Mesih'in lahuti varlığını özel bir tarzda açıklamasını istediler. Yuhanna onların isteklerine cevap vermekten başka çare bulamadı.[32]

Bu İncil'in yazıldığı tarih hakkında ihtilaf vardır. Kimisi Miladi 65 tarihinde, kimisi 96 tarihinde, kimisi de 98 tarihinde yazıldığını söylemiştir.

Bazı Hıristiyanlar, bu İncil'in Havari Yuhanna tarafından yazılma-

---

[30]- Luka İncli'nin başında (Bap 1 : 1-4) şöyle deniyor: "Aramızda vaki olmuş şeylerin hikâyetini, başlangıcından gözlerile görenlerin ve kelâmın hizmetçisi olanların bizlere nakil ettiklerine göre tertip etmeğe bir çok kimseler giriştiklerinden, ben de ta başından beri hepsini dikkatle araştırıp tahkik ederek, ey faziletli Teofilos, olduğu gibi sırası ile sana yazmağı münasip gördüm; ta ki, sana öğretilen kelâmın doğruluğunu bilesin." Bu sözler, açıkça kitabın ilhama değil, gözleme dayalı olarak yazılmış olduğunu göstermektedir. Nitekim, Mr. Cadl de "İlham" adlı risalesi"nde bunu dile getirmiştir. Cyrum, açık bir dille, ilk kuşak teologların Luka İncili'nin ilk iki babı hakkında kuşku içinde olduklarını ifade etmektedir. Bu iki babın Marisyuni grubunun elindeki nüshada yer almadığı belirtmektedir. İcharn de, kaleme aldığı eserinin 95. sayfasında, Luka İncili'nin 22. Babının 43. cümlesinden 47. cümlesine kadarki kısmının sonradan ekleme olduğunu söylemektedir. Yine İcharn, eserinin 61. sayfasında şunları söylemektedir: "Rivayetlerden kaynaklanan bazı yalanlar Luka'nın nak-lettiği mucizelere ilişkin açıklamalara karışmıştır. Yazar, bunları şairlere özgü müba-lağaya dayalı olarak katmıştır. Ancak günümüzde doğruyu yalandan ayırmak o kadar zor ki." Gali My Shits şöyle der: "Matta ve Markos İncillerinin nakilleri genellikle birbirlerinden farklıdır. Dolayısıyla bir hususta bunlar ittifak ederlerse, onların görüşü Luka'ya tercih edilir." (en-Naccar, Kısas-ul Enbiya, s. 477'den naklen)

[31]- Kitab-ı Mukaddes Kamusu, Yuhanna maddesi.

[32]- Bkz. Kısas-ul Enbiya, Cercis Zevin el-Futuhi el-Lübnani'den naklen.

dığı inancındadırlar. Bunlardan bazıları, onun İskenderiye Medresesi talebelerinden biri tarafından kaleme alındığını düşünüyorlar.[33] Diğer bazıları da, bu İncil'le beraber Yuhanna'nın mektuplarının da onun tarafından yazılmadığını, bazı şahıslar tarafından ikinci yüzyılın başlarında yazılıp insanlarca kabul görmesi için Yuhanna'ya isnat edildiğini söylemişlerdir.[34] Bazılarına göre de, Yuhanna İncili aslında yirmi bapmış. Yuhanna'nın ölümünden sonra "Efes Kilisesi" yirmi birinci babı eklemiştir.[35]

Dört İncil'in durumu bundan ibarettir. Bu rivayetlerin içinde, üzerinde görüş birliği sağlanan kanalların yedi kişiye dayandığını görürüz. Matta, Markos, Luka, Yuhanna, Petrus, Pavlus ve Yehuda. Bunların tümünün dayanağı, bu dört İncil'dir. İncillerin dördü de bir tanesine dayanıyor. Yâni en eskileri olan Matta İncili'ne. Daha önce bunun bir çeviri olduğunu, aslının kaybolduğunu, kimin tarafından tercüme edildiğinin bilinmediğini, orijinalinin nasıl olduğunu, öğretisinde İsa'nın bir elçi mi, yoksa ilah mı oluğunu esas alındığının bilinmediğini belirtmiştik.

Bu mevcut İncil'de ise şöyle deniyor: "İsrailoğulları arasında Marangoz Yusuf oğlu İsa adında bir kişi ortaya çıktı. İnsanları Allah'a davet etti. O, kendisinin Allah'ın oğlu olduğunu, beşerden bir babası olmaksızın dünyaya geldiğini, babasının kendisini çarmıha gerilmek ve öldürülmek suretiyle insanları günahlarından kurtarmak üzere gönderdiğini, ölüleri dirilttiğini, doğuştan kör ve alacalı olanı iyileştirdiğini, cin çarpmışların bedenlerindeki cinleri çıkararak onları iyileştirdiğini söylüyordu. Onun on iki tana öğrencisi vardı. Bunlardan birisi İncil'in yazarı Matta'ydı. İsa onları kutsamış ve Mesih dinini tebliğ etmeleri için birer davetçi olarak görevlendirmişti..."

Hıristiyanlık çağrısının temeli ile ilgili bilgilerin özü budur. Yeryüzünün doğusuna ve batısına yayılmış bulunan böyle bir davet, gelip sonuçta tek bir habere (haber-i vahid) dayanıyor. İsmi, cismi bilinme-

---

[33]- Katolik Herald, c. 7, s. 205, 1844 basımı, Stadlen'den ""naklen. (Bkz. Kısas-ul Enbiya.) Kitab-ı Mukaddes Kamusu, Yuhanna maddesinde de buna işaret edilmiştir.

[34]- el-Faruk adlı eserin 1. cildinde "Britişinder"in bu görüşte olduğu belirtilir. (Kısas-ul Enbiya'dan naklen.)

[35]- a.g.e.

yen, kimliği ve vasfı hakkında net bir bilgiye sahip olunmayan bir adamda noktalanıyor.

Öykünün temelindeki bu ilginç gevşeklik, bazı özgür fikirli Avrupalı araştırmacıları şu iddiayı ortaya atmaya yöneltmiştir: "Meryem oğlu İsa Mesih, hayali bir kişiliktir. Dönemin yönetimine karşı duyulan bazı dinsel tepkiler böyle bir şahsiyetin tasavvur edilişine yol açmıştır." Tıpatıp benzeyen bir diğer hayali şahsiyetin olması da bu düşünceyi savunanlara cesaret vermiştir. O da "Kirişna"dır. Eski Hint putperestliğine göre, o, Allah'ın oğludur. Allah'ın lahutundan inmiştir. Asılmak suretiyle insanların günah yüklerinden ve hatalarından kurtulmalarını sağlamıştır. Kısacası, Hıristiyanların İsa Mesih hakkındaki iddialarını onlar, harfiyen "Kirişna" hakkında söylüyorlar. İleride buna değineceğiz.

Diğer bazı eleştirmen araştırmacılarsa, Mesih adında iki kişinin olduğunu söylemişlerdir. Çarmıha gerilmeyen Mesih ve çarmıha gerilip öldürülen Mesih. Bu ikisinin arasında ise beş yüz yılı aşkın bir zaman olduğunu söylemişlerdir.

Bu iddiaya göre bugün bin dokuz yüz elli altıncı yılında bulunduğumuz Miladi tarih ise, bu iki Mesih'ten hiçbirinin yaşadığı döneme denk düşmemektedir. İlk Mesih, en az bu tarihten iki yüz elli yıl önce, yaklaşık olarak altmış yıl yaşamıştır. İkinci ve asılan Mesih ise, ondan sonra yaklaşık olarak iki yüz doksan yıl sonra ve yaklaşık olarak otuz üç yıl yaşamıştır.[36]

Miladi tarihle, Hz. İsa'nın doğumunun tam olarak örtüşmediğini Hıristiyanlar da inkar edemiyorlar.[37] Bu da, tarihsel bir sektedir.

Kuşkuları arttıran başka şeyler de vardır. Anlatıldığına göre, Miladın ilk iki yüzyılında, dört İncil'in dışında başka birçok İncil vardı. Kimilerine göre bunların sayısı yüz küsuru buluyordu. Şimdiki dört İn-cil de bunlar arasındaydı. Kilise yönetimi bu dördünün dışındakileri yasakladı. Metinleri kilisenin anlayışıyla bağdaştığı için sadece dört

---

[36]- Üstad "Behruz," "Nebevi Müjdeler" ile ilgili olarak yazdığı son eserinde bu konuyla ilgili geniş açıklamalar sunmaktadır. Tefsirimizin oluşu içinde Nisâ suresinin sonlarının tefsiri çerçevesinde bu kitaptan alıntı yapmayı umuyorum. Bu konuda kesin olarak bilmemiz gereken husus, Hıristiyanlık tarihinin karışık olduğudur.

[37]- Kitab-ı Mukaddes Kamusu. İsa maddesi.

İncil'in yasal olduğunu ilan etti.[38]

Kilise tarafından yasaklanan ve terk edilen İncillerden birisi de Barnaba İncili'dir. Bu İncil'in bir nüshası yıllar önce bulundu ve Arapça ve Farsçaya da tercüme edildi. Bu İncil'in içerdiği kıssalar genel olarak Kur'an'ın Meryem oğlu İsa Mesih ile ilgili olarak aktardığı kıssalarla örtüşmektdir.[39]

Şaşırtıcı olan bir diğer husus da, Yahudilerin dışındaki toplumların tarihsel kaynaklarında, İncil'de İsa'nın davetiyle, tanrının oğlu oluşuyla, feda edilmek suretiyle insanları kurtarmış olmasıyla ilgili olarak anlatılanlardan ayrıntılı olarak söz edilmemiş olmasıdır. Ünlü Amerikalı tarihçi Hendrik William Van Loan "İnsanlığın Tarihi" adlı eserinde Romalı Doktor Skola Biyus Kultlus'un, Miladi 62 yılında Filistin'deki Roma ordusunda bir asker olarak görev yapan yeğeni Cladiyus Ensa'ya yazdığı bir mektuptan söz eder. Mektubunda, Roma'da Pavlus adına bir hastayı ziyaret ettiğini ve onun sözlerinden etkilendiğini anlatır. Pavlus'un kendisine Hıristiyanlık çağrısından, İsa'nın davetiyle ilgili bazı hususlardan söz ettiğini yazar.

Sonra Pavlus'tan ayrıldığını ve bir daha onu görmediğini, bir süre sonra da onun "Usti" yolunda öldürüldüğünü haber aldığını belirtir.

---

[38]- İkinci yüzyıl filozoflarından "Şilsus", "Gerçek Hitap" adlı eserinde, İncillerle oynadıkları için Hıristiyanları ayıplar, akşam yazdıklarını sabah silmelerini kınar. Miladi 384 yılında, Kral Teyodosis'in keşişler arasındaki tartışmalardan bunalması üzerine Papa Damasyus, Eski ve Yeni Ahitlerin yeninden Latinciye tercüme edilmesini ve bu tercümenin kiliselerde yasal metin olarak kabul edilmesini emretti. Ancak "Volkana" adı verilen bu tercüme, yalnızca Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri kapsamında gerçekleştirildi. Bu İncillerin mürettibi şöyle demiştir: "Eski Yunan nüshalarından birkaçını karşılaştırdıktan sonra onları tertip ettik. Yâni anlama muhalif olan kısımları ayıkladık. Gerisini de olduğu gibi bıraktık." Bu tercüme, "Tryudentini" adlı kurultay" tarafından 1546 tarihinde, yâni on bir asır sonra kabul görmüş, daha sonra 5. Sistos, 1590 yılında onun yanlışlarla dolu olduğunu söylemiş ve yeni nüshaların basılmasını emretmiştir. Sonra 8. Climenzus, ikinci kez bu nüshanın yanlış olduğunu söylemiş ve ayıklanmış yeni baskıların yapılmasını emretmiştir. Bugün Katoliklerin elindeki nüsha budur. (Tefsir-ul Cevahir, c. 2, s. 121, 2. Baskı.)

[39]- Bu İncil, yıllar önce İtalyanca el yazması olarak bulundu. Dr. Halil Saadet tarafından Mısır'da Arapça'ya ve değerli Bilim adamı Serdar Kabuli tarafından da İran'da Farsça'ya çevrilmiştir. (Müellif.) Bu İncil, Mehmet Yıldız tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, Ali Ünal tarafından notlandırılmış ve 'Kültür Basın Yayın Birliği yayınları arasında çıkmıştır. İst. 1. baskı, tarihsiz. (Mütercim.)

Sonra yeğeninden, Pavlus'un sözünü ettiği bu İsrailli peygamber ve Pavlus'un kendisi hakkında bilgi edinmesini ve elde ettiği bilgileri kendisine yazmasını ister.

Cladiyus Ensa, altı hafta sonra Yeruşalim'deki (Kudüs) Roma askeri karargahından ona şu mektubu gönderir:

"Kentin ihtiyar ve yaşlı adamlarından birkaçına İsa Mesih'i sordum. Sorduğum şey hakkında yeterli bilgiye sahip olamadıklarından iyi cevap veremediklerini gördüm. (Tarihin Miladi 62, sorulan kişilerin de yaşlılar olduğuna dikkat edin!)

Nihayet bir zeytin satıcısıyla karşılaştım ve onu tanıyıp tanımadığını sordum. Bana cevap verme lütfünde bulundu. Sonra bana Yusuf adlı bir adamı gösterdi. Onun İsa'nın izleyicisi ve seveni olduğunu, onun yaşam öyküsü hakkında bilgi sahibi olduğunu, onunla ilgili haberler hakkında uzman olduğunu, sorduğum sorulara doyurucu cevaplar verebilceğini söyledi.

Günlerce araştırdıktan sonra o gün Yusuf isimli şahısla karşılaştım. Yaşı geçkin bir ihtiyardı. Eskiden bölgedeki bazı göllerde balık avlarmış. Adamın ilerlemiş yaşına rağmen, duyguları sağlam ve hafızası yerindeydi. O dönemde, kargaşa ve fitne döneminde yaşanan tüm olayları ve haberleri anlattı. Dedi ki: Fontiyus Filatus, Kayser Tiprius zamanında Samiriye ve Yahudiye bölgelerinin hakimiydi.

Onun döneminde Yeruşalim'de bir kargaşa çıktı. Fontiyus Filatus, fitne ateşini söndürmek için Yeruşalim'e geldi. O günlerde yayılan fitne şuydu: Nasıra halkından bir marangozun oğlu halkı davet ediyor ve onları hükümete karşı ayaklanmaya kışkırtıyor.

İşi iyice araştırdıklarında anladılar ki, suçlanan marangozun oğlu akıllı ve sağlam görüşlü bir gençtir. Hakkında takibatı gerektiren bir suç işlememiştir. Ancak Yahudilerin mezhep liderleri onun görüşlerine karşı çıkıyorlardı. Ona karşı büyük bir kin besliyorlardı. Filatus'a; "Bu Nasıralı genç; "Bir Yunanlı, bir Romalı veya bir Filistinli, insanlara adaletle davranırsa, onlara karşı şefkatli olursa, o, Allah katında bütün ömrünü Allah'ın kitabını mütalaa etmekle, ayetlerini okumakla geçiren kimse kadar sevap alır." diyor." demişlerdi.

Onların karşı çıkmaları ve itiraz etmeleri, Filatus üzerinde etkili olmamıştı. Fakat bir gün halkın büyük bir kalabalık halinde mabette

toplandığını ve İsa (marangozun oğlu) ve arkadaşlarını ele geçirip lime lime doğramayı düşündüklerini haber aldı. Bunun üzerine bu marangoz genci bir süre zindana atmayı, böylece halkın onu linç etmesine engel olmayı düşündü.

Filatus, halkın neden İsa'ya karşı öfkeye kapıldığını tam olarak anlayamamıştı. Onun hakkında kiminle konuştuysa, bir soru sorduysa, açıklama yapmasını istediyse, ağız birliği etmişçesine şunu söylediler: "O bir kafirdir. O bir dinsizdir. O bir haindir." Ama bunun nedenini söyleyen kimse çıkmadı.

Nihayet Filatus, bizzat İsa ile konuşmaya karar verdi. Onu yanına çağırttı. Onunla konuştu ve tebliğ ettiği dinle neyi amaçladığını sordu. İsa, devlet ve siyasetle ilgilenmediğini, böyle bir amacının bulunmadığını söyledi. Daha çok manevi hayatla ilgilendiğini, cismani hayatın onun için ikinci planda kaldığını belirtti. Bir insanın insanlara iyi davranması gerektiğine, tek ve ortaksız Allah'a kulluk etmesinin zorunluluğuna inandığını vurguladı. Allah'ın hayattaki diğer tüm yöneticiler, terbiye ediciler (Rabler) karşısında baba konumunda olduğunu ifade etti.

Filatus, Revakiler ve diğer Yunan filozoflarının görüşleri hakkında bilgi sahibiydi. İsa'nın söylediklerinde bir art niyet, bir kovuşturma gerekçesi görmemişti. Bu yüzden bir kez daha bu sağlam görüşlü, aklıselim sahibi peygamberi Yahudilerin şerrinden kurtarmaya karar verdi. Ölüm cezasının uygulanmasını erteledi.

Fakat Yahudiler buna razı olmadılar. Onu rahat bırakmadılar. Filatus'un İsa'nın yalanlarına kandığını, Kayser'e ihanet etmek istediğini yaydılar. Buna tanıklık etmeye ve buna ilişkin şikayetleri içeren tomar-ları imparatora göndermeye başladılar. Bundan önce de Filistin'de kar-gaşa ve isyanlar çıkmıştı. Kayser'in güvenilir güçlerinin sayısı azdı. İnsanları susturmaya yetmiyordu. Valilerin ve Kayser adına görev yapan diğer memurların halkın şikayetine, hoşnutsuzluğuna neden olacak davranışlardan kaçınmaları gerekiyordu.

Bu nedenlerden dolayı Filatus, genel güvenlik adına bu tutuklu genci feda etmekten, öldürülmesine ilişkin genel isteğe cevap vermekten başka seçenek bulamadı.

İsa'ya gelince, ölümden kesinlikle korkmadı. Ölümü onurlu bir kişilikle karşıladı. Ölümünden önce katline sebep olan Yahudileri affetti.

Sonra çarmıha gerildi. İnsanlarsa, onunla alay ediyor, ona sövüp sayıyorlardı.

Cladiyus Ensa devamla şöyle der: Yusuf'un bana anlattığı İsa kıssası budur. O, bunları anlatırken yanaklarından aşağıya göz yaşları süzülüyordu. Ayrılmak istediğini belirtirken kendisine bir altın para uzattım. Ancak o, parayı almayı kabul etmedi ve bana; "Burada benden çok daha yoksul kimseler var. Bu parayı onlara ver." dedi.

Sözünü ettiğin arkadaşın Pavlus'u da ona sordum. Onu tam olarak tanımıyordu. Onunla ilgili olarak kesinlik kazanan husus, başlangıçta çadır yapmakla uğraştığı, sonra işini bırakarak bu yeni dini tebliğ etmekle meşgul olduğudur. Şefkatli ve merhametli olan Rabbin dinini. Onunla, Yahudi bilginlerinden duyduğumuz "Yehova" arasındaki fark, yerle gök arasındaki fark kadardır.

Anlaşıldığı kadarıyla Pavlus önce Küçük Asya'ya gitmiş, sonra Yunanistan'a geçmiştir. Kölelere ve tutsaklara şöyle diyormuş: "Hepiniz, sizi seven ve size acıyan bir babanın çocuklarısınız. Mutluluk, insanlar içinde sadece bir gruba özgü değildir. Tersine zengin, fakir tüm insanlar mutluluğu yakalayabilirler. Tek şart, kardeşçe geçinmeleri, temizlik ve doğruluk esaslı bir hayat sürdürmeleridir." (Mektup özetle burada sona erdi.)

Söz konusu mektubun araştırmamızla ilgili parçaları böyle işte. Bu mektubun satırları üzerinde düşünüldüğünde, şu sonucuna varılır: İsra-iloğulları arasında Hıristiyanlık davetinin yaygınlaşması Hz. İsa'dan sonra olmuştur ve bu davet, nebevi bir davetti, Allah tarafından görev alan bir peygamberin davetiydi; iddia edildiği gibi Lahuti bir zuhur ediş, yeryüzüne iniş ve insanları günahlardan kurtarış şeklinde ilahi bir davet değildi.

Daha sonra Hz. İsa'nın bazı talebeleri ve Pavlus gibi kendini ona mensup bilenler ve talebelerinin talebeleri, çarmıha gerilme olayından sonra Hindistan, Afrika ve Roma gibi dünyanın değişik bölgelerine yolculuk yaptılar ve Hıristiyanlığın mesajını yaydılar. Ancak çok geçmeden Hıristiyanlık öğretisinin temel meseleleri hakkında aralarında ihtilaflar baş gösterdi. İsa'nın Tanrısal (Lahuti) bir varlık oluşu, sadece ona inanmanın yeterli olacağı, Musa'nın şeriatıyla amel etmenin gerekmediği, İncil'in getirdiği dinin Musa'nın dinini neshettiği

veya bu dinin Tevrat'ın içerdiği şeriatın tamamlayıcı tâbisi[40] olduğu gibi konularda ihtilaf ederek çeşitli gruplara ayrıldılar.

Bu arada şu husus üzerinde önemle durmak gerekir: Hıristiyanlık mesajının yayıldığı, etkinlik gösterdiği Roma ve Hindistan gibi topluluklar bundan önce Sabiilik, Brahmanizm veya Budizm gibi putperestlik esaslı inanç sistemlerine bağlıydılar. Bu dinlerin temelinde tasavvufa özgü mistik hazlar, öbür yanda Brahmanizm felsefesi yatıyordu. Bu inançlarda Lahuti (Tanrısal) varlığın Nasuti (Beşeri) varlık şeklinde ortaya çıkması anlayışı önemli bir yer tutar. Birlik (tevhit) şeklinde üçlük (teslis), Lahuti varlığın Nasuti varlık suretinde inmesi ve asılarak ve işkence görerek kendini feda etmesi inancı eski Hint, Çin, Mısır, Keldan, Aşur ve Fars putperestliklerinde temel bir anlayış olarak göze çarpmaktadır.[41] Eski dinler ve mezhepler üzerine yazılan eserlerde vurgulandığı gibi, benzeri inançlara Roma ve İskandinavya gibi eski batı putperestliklerinde de rastlanmaktadır.

Duwan, "Tevrat'taki Hurafeler ve Diğer Dinlerdeki Benzerleri" adlı kitabında der ki: "Hindistan'a göz attığımızda, en büyük ve en ünlü Lahuti ibadetlerinin "teslis" esaslı olduğunu görürüz. Bu öğretiyi ana dillerinde "Tıri Morti" olarak adlandırırlardı. Bu isim, Sanskritçe iki kelimeden meydana gelmiştir. "Tıri" üç demektir. "Morti" ise, şekiller veya uknumlar anlamına gelir. Bunlar "Brahma", "Vişno" ve "Siva"dır. Birlikten ayrılmayan üç birleşik uknum. İddialarına göre o, tek ilahtır."

---

[40]- "Resullerin İşleri" ve "Pavlus'un Mektupları"nda bu son hususa işaret ediliyor. Ancak Hıristiyanlar buna itiraz ederler.

[41]- Çarmıha gerilerek asılmak çok eski bir uygulamadır. Eskiden suçu çok ağır olanları ve büyük günahlar işleyenleri çarmıha gererek öldürürlerdi. Hiç kuşkusuz çarmıha gerilmek, en acı veren öldürme şeklidir ve hatırlanışı ürperti vericidir. Bildiğimiz haç şeklinde birbiriyle kesişen iki tahta hazırlanır ve bir insanın üzerine yerleşeceği şekilde monte edilirdi. Sonra suçlu bunun üzerine konulurdu. Elleri yana doğru açılarak tahtaya çiviyle çakılırdı. Aynı şekilde ayakları da tahtaya çakılırdı. Bazen çiviyle çakmadan sadece iple bağlamakla yetinilirdi. Sonra tahtalar doğrultulur ve ayak tarafındaki tahta iki zira kadar yere çakılırdı. Suçlu bu şekilde bir veya birkaç gün bekletilirdi. Sonra ayakları bilekten kırılırdı. Bu şekilde çarmıha gerilmiş olarak ölüme terk edilirdi veya yere indirilerek öldürülürdü. Çarmıha gerilecek kişiye asılmadan önce işkence edilirdi veya organları kesilirdi. Mensuplarından birinin çarmıha gerilmesi bir kavim için yüz kızartıcı bir olay olarak algılanırdı.

Sonra şöyle der: "Onlara göre, Brahma Baba'dır, Vişno Oğul'dur, Siva ise Ruh-ul Kudüs'tür."

Sonra şöyle der: "Onlar, Siva'ya "Krişna"[42] yâni "Kurtarıcı Rab" ve "Büyük Ruh" derler. "Vişno" ondan doğmuş ve Nasut şeklinde yeryüzünde zuhur etmiş ki, insanları kurtarsın. O, bir tek ilah olan "üç uknum"dan biridir."

Devamla şöyle der: "Onlar, Hıristiyanlarda olduğu gibi, üçüncü uknumu güvercin şeklinde sembolize ederler."

Mr. Faber, "Putperestliğin Kökü" adlı eserinde şöyle der: "Hintliler "Brahma", "Vişno" ve "Siva"dan oluşan bir teslise inandıkları gibi, Budistler de teslise inanırlar. Onlara göre "Buda" üç uknumdan oluşan bir ilahtır. Aynı şekilde Ginistler de "Civa"nın üç uknumdan ibaret olduğunu söylemektedirler."

Devamla şöyle der: "Çinliler de Buda'ya taparlar ve ona "Fu" adını verirler. Hintliler gibi onlar da, onun üç uknumdan ibaret olduğunu söylerler."

Duwan, yukarıda adı geçen eserinde şöyle der: "Mısır'daki Munfis Tapınağı'nın rahipleri, dini eğitime yeni başlayanlara "kutsal üçlü"yü şöyle tarif ederlerdi: "İlk olanı ikincisini yarattı, ikincisi de üçüncüsünü yarattı. Böylece kutsal üçlü tamamlandı."

Mısır Kralı Toliso, kâhin Tenuşiki'ye sorar: "Benden önce daha büyük biri var mıydı? Ve benden sonra daha büyük biri olacak mıdır?" Kâhin şu cevabı verir: "Evet, daha büyük olan vardır. O, her şeyden önce gelen Allah'tır. Sonra "Kelâm" gelir. O ikisiyle birlikte de "Ruh-ul Kudüs" yer alır. Bu üçlünün doğaları birdir. Onlar zat olarak birdirler. Ebedi kuvvet onlardan sadır olur. Git ey fani! Ey kısa hayatın sahibi!"

Bunoyik, "Eski Mısır İnançları" adlı eserinde şöyle der: "Mısır dininde yaygın olan en ilginç husus, "Kelâm"ın Lahuti oluşuna inanmalarıdır. Onlara göre, varolan her şey onun aracılığı ile varolmuştur. O, Allah'tan kaynaklanmıştır. O, Allah'tır. Yuhanna İncili de bu ifadelerle başlar."

Heigen, "Angello-Sakson" adlı eserinde der ki: "Farslar Metrus'u

---

[42]- İngilizce de "Cris" şeklinde telaffuz edilir ki, Kurtarıcı Mesih kastedilir.

kelâm, aracı ve Farsların kurtarıcısı olarak isimlendirirlerdi."

"Avrupa'nın İlk Sakinleri" kitabından da şunları nakleder: "Eski putperestler, "Tanrı üç uknumdan meydana gelmiştir." derlerdi."

Ayrıca, eski Yunanlıların, Romalıların, Finlandiyalıların ve İskandinavyalıların da biraz önce sözünü ettiğimiz teslise inandıklarını anlatır. Keldanilerin, Aşurluların ve Finikelilerin de "kelâm" ile ilgili olarak benzeri bir inanca sahip oldukları rivayet edilir.

Duwan, "Tevrat'taki Hurafeler ve Diğer Dinlerdeki Benzerleri" ad-lı eserinin 181-182. sayfalarında özetle şunları der:

"İnsanların işledikleri bir günahın sorumluluğundan kurtulmaları için tanrılardan birinin kurban olarak sunulması fikri, Hintlilerin ve diğer ulusların arasında kökü çok eskilere dayanan bir anlayıştır."

Ardından buna ilişkin kanıtlara yer verir: "Hintlilerin inanışına göre, ilk çocuk olduğu halde, başlangıcı ve sonu olmayan tanrı Vişno'nın kendisi olan Krişna'nın şefkat duyguları kabardı ve yeryüzünü yükünün ağırlığından kurtarmak istedi. Yeryüzüne geldi ve insan tarafından bir kurban sunarak insanı kurtardı."

Mr. Moor der ki: "Hintlilerin kitaplarında "Krişna" çarmıha gerilmiş vaziyette resmedilmiştir. Elleri ve ayakları çivilerle tahtaya çakılı olduğu halde gömleğinin üzerinde bir insan kalbi asılı olarak çizilmiştir. Bir diğer resimde de çarmıha gerilmiş ve başının üzerinde altın bir taç olduğu halde gösterilmiştir. Hıristiyanlar da; "İsa çarmıha gerilerek asıldığı zaman başının üzerinde dikenli bir taç vardı." derler."

Hauk, Seyahatnamesi'nin 1. cildinin 326. sayfasında der ki: "Putperest Hintliler, bazı ilahların insan şekline girdiklerine ve insanların günahlarından kurtulmaları için kurban olarak sunulduklarına inanırlar."

Morivor Leims, "Hintliler" adlı eserinde (s. 26) şöyle der: "Putperest Hintliler, temel bir günaha inanırlar. Bunun kanıtı da "Kiyatri"den sonra gelen yakarışları ve tevessülleridir: Ben günahkârım. Hata ettim. Kötü tabiatlıyım. Annem günah işleyerek bana hamile kaldı. Kurtar beni ey yonca gözlü! Ey günahkârları hatalarından ve günahlarından kurtaran!"

Papaz Gorge Kuks, "Eski Dinler" adlı eserinde Hintlilere ayırdığı bölümde şunları söyler: "Onlar, Krişna'yı serkeş olmayan lahut dolu

bir kahraman olarak tasvir ederler. Çünkü o kendini kurban olarak sunmuştur."

Heigen, Tibal ve Tibet topraklarına ayak basan ilk Avrupalı olan "Andara Da el Kurozopos"tan şunları nakleder: "Onların taptıkları tanrı "Endra" şöyle tasvir edilir: "Onun kanı çarmıha gerilmek ve çiviye vurulmak suretiyle dökülmüştür ki, insanları günahlarından kurtarsın. Bu çarmıha gerilişin resmi, kitaplarında mevcuttur."

Rahip Corciyus'un kitabında tanrı "Endra" şu şekilde tasvir edilir: "Çarmıha gerildiği tahtaların ikisi en bakımdan eşit, ama uzunluk bakımdan farklıdır. Baş tarafı daha kısadır. Burada yüzü tasvir edilmiştir. Buna karşılık aşağı tarafı daha uzundur. Eğer yüzün şekli olmasaydı, kimsenin aklına onun bir kişiyi temsil için yapıldığı gelmezdi."

Budistlerin bu husustaki tasavvurları Hıristiyanların Hz. İsa'yla ilgili anlayışlarına daha çok benzemektedir. Bu benzerlik her açıdan söz konusudur. Hatta onlar Buda'yı "Mesih", "tek evlat", "alemin kurtarıcısı" olarak adlandırırlar. Onun kamil bir insan ve kamil bir ilah olduğunu, Nasut bedenine büründüğünü, insanların günahlarına kefaret olmak, onları günahlardan kurtarmak, azaba çarptırılmalarını önlemek ve göklerin melekutuna varis olmalarını sağlamak için kendini kurban ettiğini söylerler. Birçok batılı yazar buna dikkat çekmiştir. Bill, kendi kitabında, Hauk, Seyahatnamesi'nde ve Mauller "Sanskrit Edebiyat Tarihi" adlı eserinde bu konuları işlemişlerdir.[43]

Şimdiye kadar anlattıklarımız, eski dinlerdeki Lahut ile Nasut karışımına, çarmıha gerilme ve insanların günahlarına karşılık feda edilme inancına ilişkin pasajlar ve örneklerdi. Görüldüğü gibi, Hıristiyanlığın yeryüzünde yayılmaya başladığı ve Hıristiyan davetçilerin gezindiği bölgelerde Hıristiyanlık davetinin gönülleri fethettiği dönemde birçok toplum bu akideye sahipti. Acaba bu durum, Hıristiyan davetçilerin Hıristiyanlığın temel prensiplerini putperestlik kalıpları içinde sunarak insanların kalplerini dinlerine yöneltme ve öğretilerini onlara kabul ettirme çabasında olduklarını göstermiyor mu?

Bunu Pavlus'un ve diğer Hıristiyan din ulularının hikmet ehlinin hikmetini, akli kanıtları esas alan felsefelerini yermelerinde, Rab ila-

---

[43]- Okuyucu bu alıntıları, el-Menar tefsirinde (c. 6, Nisâ suresinin tefsiri), ayrıca Ansiklopedilerde ve "Hıristiyanlıkta Putperestlik İnançları" adlı eserde bulabilir.

hın ahmağın ahmaklığını, akıllının aklına tercih ettiğini söylemelerinde gözlemleyebiliyoruz.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Hıristiyan davetçiler mesajlarını sunarlarken akıl ve kanıtı esas alan düşünce ekollerinin karşısında yer aldılar. Bunun üzerine söz konusu ekollerin mensupları, böyle bir şeyi kabul etmeye, daha doğrusu kanıt açısından sahih bir şekilde algılamaya imkan yoktur, diyerek onlara karşı çıktılar. Hıristiyan davetçiler de söylemlerini keşif ve kutsal ruhla dolup taşma üzerine oturttular. Onlar bu açıdan, tarikatlarının akıl yolundan ve tarzından ayrı bir yol ve tarz olduğunu söyleyen cahil tasavvufçulara benzerler.

Bu davetçilerin bir kısmı, "Resullerin İşleri" kitabında ve tarih kitaplarında belirtildiği üzere, ruhbanlığı benimseyerek dünyayı dolaşmaya ve Hıristiyanlık mesajını yaymaya başladılar. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki halk kitleleri de onları olumlu karşıladılar. Özellikle Roma İmparatorluğu topraklarında başarılı olmalarının altındaki sır, halk kitlelerinin mevcut durumdan bezmiş olmalarıydı. Bütün ülkede zulüm ve haksızlık kol geziyordu. Sıkıcı ve boğucu bir manevi baskı egemendi. Kölelik yasaları hakimdi. Yöneten ve yönetilen, amir ve memur sınıflar arasındaki fark bir uçurum kadardı. Zenginlerin, konfor içinde yüzen varlıklıların hayatı ile yoksulların, düşkünlerin ve kölelerin yaşayışları arasında korkunç bir fark vardı.

Hıristiyan davetçileri ise insanları kardeşliğe, eşitliğe, insanlarla iyi geçinmeye, dünyayı ve onun sıkıntı verici, fani ve kirli hayatından yüz çevirmeye, göklerin melekutunda bulunan mutlu ve berrak hayata yönelmeye çağırıyorlardı. Sırf bundan dolayı da, yönetici sınıflar, krallar ve kayserler, onlarla pek ilgilenmiyorlar, onlara eziyet etmeyi, onların aleyhinde politikalar geliştirmeyi veya onları ülkelerinden sürmeyi düşünmüyorlardı.

Böylece gösteri yapmadan, kimseyle kavga etmeden günbegün sayıları artıyordu. Her gün biraz daha güçleniyorlardı. Nihayet Roma İmparatorluğu'nda, Afrika'da ve Hindistan gibi ülkelerde büyük bir kalabalığa ulaştılar. Bir kilise yapıp kapılarını halka açtıkları her seferinde bir put evini yıkmış, kapılarına kilit vurmuş oluyorlardı.

Putperestlik liderlerinin kendilerine karşı çıkmalarına, temellerini yıkmak istemelerine, zamanın kralları ve hükümdarlarının, kendilerine boyun eğmemelerine, hükümlerine ve yasalarına muhalefet etmelerine

de asla itina etmiyorlardı. Zira aksi takdirde, ortadan kaldırılma, öldürülme, zindana atılma ve türlü işkencelerden geçirilme tehlikesiyle karşılaşabilirlerdi; bir kısmı öldürülür, bir kısmı zindana atılır ve bir kısmı da sürgün edilirdi.

Bu durum, "Kral Konstantinus" zamanına kadar devam etti. Nihayet Kral, Hıristiyanlığa inandı ve bu dine girdiğini açıkça duyurdu. Ondan sonra Hıristiyanlık, devletin resmi dini haline geldi. Roma'da ve İmparatorluğa bağlı ülkelerde kiliseler yapıldı. Bu gelişmeler, Miladi dördüncü yüzyılın son yarısına denk geliyordu.

O dönemde, Roma Kilisesi Hıristiyanlığın merkezi haline geldi ve papazları İmparatorluğa bağlı topraklara göndererek kiliseler, manastırlar ve İncil'in mesajının öğretildiği okullar açtırmaya başladı.

Bu arada şunu göz önünde bulundurmak gerekir ki, Hıristiyan davetçiler, tüm öğretilerini, tartışmasız kabul ettikleri bazı ilkeler üzerine oturttular. Böylece, Baba, Oğul, Ruh-ul Kudüs, çarmıha gerilme ve gü-nahların karşılığı olarak öldürülme gibi meseleleri tartışma götürmeyen ilkeler olarak ele alıp, diğer tüm öğretilerini bu temellere dayandırdılar.

Bu da, onların dinsel öğretilerinin ilk ve önemli çürük noktasıdır. Çünkü bir duvar ne kadar düzgün ve sağlam örülürse örülsün, eğer temel çürükse bu düzgünlük ve sağlamlık ona bir yarar sağlamaz. Kaldı ki, buna dayalı olarak geliştirdikleri "biri üçleme=teslis", çarmıha gerilme ve feda olma konuları da akılla bağdaşmamaktadır.

Nitekim bazı Hıristiyan araştırmacılar da, "teslis" düşüncesinin akılla bağdaşmadığını ikrar etmişlerdir; ancak şunu da eklemeden edememişlerdir: "Bu, dinsel bir meseledir. Böyle meseleleri kulluk duygusu içinde kabul etmek gerekir. Ne dinlerde nice akılla bağdaşmayan konular vardır!"

Oysa bu, çürük bir temelden hareketle varılan çürük bir çıkarsamadır. Hak bir dinin akılla bağdaşmayan bir ilkeyi içermesi düşünülebilir mi? Biz, bir dini aklımızla kabul eder, onun hak din olduğunu aklımızla belirleriz. Akıl, hak nitelikli bir inanç sisteminin batıl ve imkansız bir ilkeyi kapsamasını kabul eder mi? Bu açık bir çelişki değil midir? Kuşkusuz hak bir din, egemen doğa yasalarıyla izah edilemeyen, olağanüstü ama mümkün nitelikli hususları içerebilir; fakat özü itibariyle muhal olan bir şeyi asla!

Hıristiyan davetçilerin dinsel öğretiler konusunda tuttukları bu araştırma yöntemi, düşünürler arasında yoğun tartışmaların ve ihtilafların baş göstermesine yol açmıştır. Özellikle Roma ve İskenderiye okullarında, dinsel araştırmaların yoğunlaşmaya başladığı dönemlerde bu durum ayyuka çıkmıştır.

Bu nedenle de kilise, söylem birliğini korumak ve bütünlüğü sağlamak için denetimlerini her gün biraz daha sıklaştırıyordu. Papazların, keşişlerin söyledikleri her yeni sözü, ortaya atılan her bidatı bastırmak, genel anlayışa uydurmak için yoğun bir çaba harcıyordu. Konsiller düzenliyordu. Bu tür söylemlerle ortaya çıkanları, ikna olmadıkları takdirde, tekfir ediyor, sürgün ediyor, aforoz ediyor veya öldürüyordu.

İlk konsil, Arius'un; "Oğul uknumu, Baba uknumuna eşit değildir. Çünkü Allah kadimdir, öncesizdir. Mesih ise mahluktur, sonradan var edilmiştir." demesi üzerine toplanan "İznik Konsili"ydi.

Patrikler, kardinaller ve papazlar Konstantiniye'de (İstanbul), Kral Konstantinus huzurunda bir araya geldiler. Üç yüz on üç kişiydiler. So-nunda şu ortak karara vardılar: "Biz her şeyin maliki, görülen ve görülmeyen her şeyin yaratıcısı, tek Baba Allah'a ve tek Allah'ın oğlu tek Oğul İsa Mesih'e inanıyoruz. O, tüm yaratılanların ilkidir, ama yaratıl-mış değildir. Hak ilahtan olma hak ilahtır. Alemlerin ve her şeyin düzeni elinde sağlam bir temele dayanan Baba'nın cevherindendir. O, bizim için ve bizim kurtuluşumuz için gökten indi, Ruh-ul Kudüs'ten ayrılarak insan görünümüne girdi ve Bakire Meryem'den doğdu. Filatus zamanında asıldı ve gömüldü. Sonra ölümünün üçüncü gününde kalktı, göğe yükseldi ve babasının sağına oturdu. O, ölüler ve diriler arasında hükmetmek üzere bir kez daha dönmeye hazırdır. Aynı şekilde biz, babasından çıkan, hakkın ruhu, tek Ruh-ul Kudüs'e, günahları bağışlanması için tek bir vaftize,[44] tek kutsal Hıristiyan-Katolik cemaate, bedenlerimizin tekrar kalkacağına[45] ve sonsuz hayata inanı-

---

[44]- Vaftiz edilmişlikten maksat, batıni temizlik ve kutsallıktır.

[45]- Burada şöyle bir kuşku dile getirilmiştir: "Bu ifade, ahirette cismani kıyamı kabul etmeyi gerektirir. Oysa Hıristiyanlar ruhani kıyama inanırlar. Bunu İncilden algılamak mümkündür." Ancak benim kanatime göre İncil, sadece kıyamette dünyadaki cismani lezzetlerin olmayacağına delalet eder; insanın bedenden soyutlanmış mücerret bir ruh olacağına delalet etmez. Etse etse, insanın kıyamette melekler gibi

yoruz."[46]

Bu, ilk konsüldü. Ancak bundan sonra da birçok konsüller toplandı. Amaç oluşan yeni mezheplerle bir ilgilerinin olmadığını, onların din dışı olduğunu vurgulamaktı. Nesturi, Yakubi, Elyani, Yelyarisi, Makdanosi, Sabalyusi, Nutosi ve Pavlusi mezhepleri gibi.

Böylece kilise, denetim görevini aksatmadan yürütüyordu. Davet misyonunu gevşetmiyordu. Günbegün gücü ve otoritesi artıyordu. Bu durum, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya (Almanya), İspanya, Portekiz, Belçika ve Hollanda gibi Rusya dışında tüm Avrupa devletlerinin Hıristiyan olmalarına yol açtı. Rusya ise, Miladi beşinci yüzyılın sonlarında, yâni 496 yılında bu dini benimsedi.

Kilise günbegün gelişmesine, güçlenmesine devam ederken, kuzey halkları ve barbar kabileler de Roma'ya saldırıyorlardı. Savaşlar ve iç karışıklıklar Kayserlerin saltanatını zayıflatıyordu. Sonunda Romalılar ve galip toplumlar dini otorite gibi memleket yönetiminin de kiliseye devredilmesinde birleştiler. Böylece o gün manevi egemenlikle maddi egemenlik, kilisenin başkanı olan Papa Gregorius'da birleşti. Tarih, Miladi 590'ı gösteriyordu. Böylece Roma Kilisesi, Hıristiyanlık dün-ya-sı üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip oldu.

Fakat İmparatoluk, başkenti Roma olan Batı Roma Devleti ve başkenti Konstantiniye (İstanbul) olan Doğu Roma Devleti olmak üzere ikiye ayrılınca, Doğu Roma Devleti'nin kralları, kendilerini ülkelerinin dini liderleri olarak da ilan ettiler ve Roma Kilisesi'ne tâbi olmadılar. Bu, Hıristiyanlığın Roma Kilisesi'ne bağlı olan Katolikler ve ora-ya bağlı olmayan Ortodokslar şeklindeki bölünmesinin başlangıcıydı.

Konstantiniye (İstanbul) kenti Osman Oğulları'nın eline geçinceye ve Kral Poli Olokos öldürülünceye kadar bu durum böyle devam etti. O, Doğu Roma Devleti'nin son kralı ve o günkü kilisenin keşişiydi. (Ayasofya Kilisesi'nde öldürüldü.)

Ondan sonra Rus çarları, Roma Kayserleriyle aralarındaki hısım-

---

olacağına, insanlar arasında evliliğin olmayacağına delalet eder. Eski ve Yeni Ahitlerde, kıyamet günündeki insan şöyle dursun, açıkça yüce Allah'ın ve meleklerin cisim olduğu ifade edilir.

[46]- el-Milel ve'n-Nihal, Şehristani.

lık dolaysıyla, bu dini makamın, yâni kilise başkanlığının miras olarak kendilerine yetiştiğini iddia ettiler. Ruslar Miladi onuncu yüzyılda Hıristiyan olmuşlardı. Böylece Rus çarları, Roma Kilisesi'ne bağlanmadan kendi topraklarının kilise keşişleri de oldular. Tarih, 1454 yılını gösteriyordu.

Bu durum, Çar Nikola'nın öldürülmesine kadar yaklaşık olarak beş asır devam etti. Nikola son Rus çarıydı. O ve ailesi 1918 tarihinde ko-münistler tarafından öldürüldü. Böylece Roma Kilisesi aşağı yukarı, bölünmeden önceki konumuna gelmiş oldu.

Fakat kilise, yönetimdeki liderlerinin çabalarıyla ortaçağda insan hayatının tüm alanlarına müdahale ediyordu. Bu dönemde kilise, gücünün doruğundaydı. Bu kilise baskısından kurtulmak isteyen dindarlar kiliseye baş kaldırdılar, onca baskıdan azat olmak istediler.

Sonuçta bir grup, kilise liderleri ve papaların hükümlerine tâbi olmayı reddetti. Ancak İncil'in öğretilerine ve konsillerinin çıkarsamalarına, alimlerinin ve papazlarının üzerinde ittifak ettikleri hükümlere tâ-bi olmaya devam ettiler. Bunlara Ortodokslar adı verilir.

Bir diğer grup ise, kesin bir şekilde Roma Kilisesi'ne tâbi olmaktan vazgeçti. Bunlar İncil'in öğretisi hususunda da Roma Kilisesi'ne bağlı değildirler. Roma Kilisesi'nin emirleri de onları bağlamaz. Bunlara Protestanlar denir.

Böylece bugün Hıristiyanlık dünyası üçe bölünmüş durumdadır: **Katolikler:** Bunlar Roma Kilisesi'ne ve öğretisine tâbidirler. **Ortodokslar:** Roma Kilisesi'nin öğretisine tâbidirler, ama kilisenin kendisine tâbi değildirler. Bu mezhebin oluşumu, kilisenin bölünmesinden sonradır. Özellikle kilisenin İstanbul'dan Moskova'ya taşınmasından sonra. (Daha önce bu hususa değindik.) **Protestanlar:** Ne kiliseye, ne de öğretisine tâbi değildirler. Kendilerine özgü bağımsız bir yolları vardır. Miladi on beşinci yüzyılda ortaya çıktı.

Yaklaşık olarak yirmi asırdan bu yana Hıristiyanlık dininin yaşadığı serüvenin özeti budur. Bu kitabın ana fikrini kavrayanlar, rahatlıkla bilirler ki, Hıristiyanlık tarihini özetlememizin gerisindeki amacı şu şekilde sıralamak mümkündür:

Birincisi: Araştırmacılar, Hıristiyanlığın tarih boyunca yaşadığı gelişmeleri bilsinler. Miras, sirayet, etkilenme, karışma veya gelenek

yoluyla, inanç sistemlerine girmiş olması muhtemel olan putperestlik inançları, düşünceleri ve geleneklerinin farkında olsunlar.

İkincisi: Kilisenin, özellikle Roma Kilisesi'nin egemenliği, Miladi ortaçağlarda aşamalı olarak doruğa çıkmıştı. Din ve dünya işlerinin egemenliği kilisenin elindeydi. Avrupa'daki tüm krallıklar kiliseye boyun eğiyordu. İstedikleri kralı azlediyor, istediklerini atayabiliyorlardı.[47]

Rivayete göre, bir keresinde Papa, işlediği bir günahtan dolayı bağışlanmak dileğiyle, günah çıkarmak isteyen Alman İmparatoru'na kış mevsiminde sarayının kapsında üç gün boyunca yalın ayak durmasını emretmiştir.[48]

Bir keresinde Papa, dizleri üstünde gelerek bağışlanmak dileyen kralın tacını tekmelemiştir.[49]

Kilise, Müslümanları bağlılarına öyle tanıtmıştı ki, İslam'ı bir putperestlik dini olarak görüyorlardı. Bunu, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında uzun yıllar devam eden haçlı savaşları sırasında Hıristiyanları savaşa teşvik amacıyla söylenen şiirlerde ve sloganlarda görüyoruz.

Hıristiyanlar, Müslümanları putlara tapanlar olarak görüyorlardı.[50] Güya Müslümanların üç tane tanrısı vardı. Bunlar sırasıyla "Mahom", diğer adlarıyla da "Bafomid" ve "Mahomend"dir. Bu ilk tanrıdır ve o, "Muhammed"dir. Ondan sonra "İlin" gelir. Bu da ikinci tanrıdır. Sonra "Tarfacan" gelir. Bu da üçüncü tanrıdır. Hıristiyanların bazı açıklamalarından, Müslümanların iki tane daha tanrılarının olduğuna inandıkları anlaşılıyor. Bunlar, "Martuvan" ve "Cubin"dir. Ancak bunlar, derece bakımdan sözü edilen ilk üç tanrıdan sonra gelirler. "Muhammed, çağrısını kendisinin tanrılığı esasına dayandırmıştır." diyorlardı. Bazen de; "O, kendisine altından bir put edinmiştir." diyorlardı.

Richard, Frenkleri Müslümanlara karşı kışkırtmak için söylediği şiirlerinin birinde şöyle der: "Kalkın ve Mohomend'i ve Tarfacan'ı devirin. Tanrınıza yakın olmak için onları ateşe atın."

---

[47]- el-Futuhat-ul İslamiye

[48]- a.g.e.

[49]- a.g.e.

[50]- Buradan başlamak üzere bölümün sonuna kadarki kısım, Henry De Castry'nin "İslam Dini" adlı kitabının tercümesinden (Birinci Bölüm) nakledilmiştir.

Roland, Müslümanların Tanrısı "Mahom"u şöyle betimler: "O, bütünüyle altın ve gümüşten yapılmıştır. Onu görsen, hiçbir sanatkârın, ondan daha güzel bir şey tasavvur edip de yapmasının mümkün olmadığını tasdik edersin. İri bir cüssesi, güzel bir yapısı vardır. Yüzünden ululuk izleri okunur. Altın ve gümüşten yapılan Mahom'un göz alıcılığı görenlerin gözlerini kamaştırır. En güzel ve en sağlam sanat eserlerinden biri olan bir filin üzerine oturtulmuştur. Karnı boştur. Ona bakan, karnından bir ışık hisseder. Pahalı ve ışık saçan taşlarla yaldızlanmıştır. Dışarıdan bakınca içi görülebilecek şekilde şeffaftır. Bir sanat eseri olarak eşsizdir.

Müslümanlar zora düştükleri zamanlarda tanrılarının onlara ilham ettiklerine şahit oldukları için, bir savaşta Müslümanların yenilgiye uğraması üzerine, komutanları, Müslümanların Mekke'deki tanrılarını (yâni Hz. Muhammed'i) görmek üzere birini gönderir. Olaya şahit olanlardan biri şöyle anlatır: "Tanrı (yâni Hz. Muhammed) bulundukları yere geldi. Etrafını bağlılarından oluşan büyük bir kalabalık sarmıştı. Davullar, zurnalar, utlar ve gümüşten yapılma borular çalıyorlar, şarkılar söyleyip raks ediyorlardı. Sonunda onu coşku, eğlence ve çığlıklar içinde karargaha getirdiler. Halifesi onun gelmesini bekliyordu. Onu görünce, dizlerinin üzerine kalktı ve huzu ve huşu içinde ona tapmaya başladı."

Richard, yukarıda betimlenen tanrı "Mahom"un vahyedişini de şu şekilde tasvir eder: "Büyücüler, bir cini emirleri altına almışlar. Onu sözü edilen putun içine koymuşlar. Bu cin orada bağırıp çağırır, gürültü çıkarır, sonra konuşmaya başlar. Müslümanlar onu büyük bir sessizlik içinde dinlerler."

Buna benzer mesnetsiz yakıştırmalar haçlı savaşları yıllarında yazılan veya o dönemi anlatan kitaplarda büyük oranda yer almaktadır. Öyle ki bunları okuyan bir kimse afallayıp kalır. Okuduklarına inanamaz, şaşkınlıktan dehşet içinde donakalır. Yapılan naklin doğru olmayabileceğini düşünür. Çünkü bunlar öyle iddialardır ki, bir Müslüman ne uyanıkken, ne uykusunda, ne de uyuklamasında bunlara tanık olmuştur.

Üçüncüsü: Düşünce sahibi araştırmacılar, Hıristiyanlık çağrısının geçmişten günümüze kadar geçirdiği evrimin çizgisini somut bir şekilde algılasınlar; putperestlik inançlarının, nasıl başlangıçta, Hz. İsa

(a.s) hakkında aşırı tasvirlerde bulunma şeklinde, sonra da "Baba, Oğul, Ruh-ul Kudüs" üçlemi kalıbında, haça gerilme ve günahlara bedel olma, bunun gereği olarak da sırf inanmakla yetinip amel etmekten vazgeçme fikri şeklinde sinsice Hıristiyanlık çağrısına sirayet ettiğini bilsinler.

Başlangıçta sapma, dini kalıplar içinde gelişme gösteriyordu. Karşılaştıkları buhranlar oruç, namaz ve vaftiz gibi ameller vasıtasıyla kilise tarafından çözüme kavuşturuluyordu. Ancak öte yandan dinsizlik de her gün biraz daha gelişiyor, güç kazanıyor ve Hıristiyanlık bütünü içinde çeşitli bölünmeler oluyordu. Sonunda Protestanlık ortaya çıktı, kanun (uygulanmak üzere konulan pratik hükümler) ötesi özgürlüğü esas alan resmi yasalar siyasal kargaşanın yerini aldı. Buna bağlı olarak da dinsel eğitimin etkisi zayıflıyor, bu yöndeki çabalar beklenen sonuçları vermiyordu. Sonuçta tam özgürlüğü doğuran materyalizmin yaygınlaşmasıyla zaman içinde insani değerler ve ahlakın temelleri çöktü.

Diyalektik materyalizme, fizik ötesinin, değişmez üstün ahlakın ve dini eylemlerin inkarına dayalı komünizm ve sosyalizm ideolojileri etkin olmaya başladı. Manevi insanlık çöktü, yerini yırtıcılık ve çıkarcılık karışımı materyalist hayvanlık aldı, dünya hızla o yönde ilerlemeye başladı.

Son zamanlarda dünya çapında etkin olmaya başlayan dinsel gelişimler ise, politik oyunların bir tezahüründen başka bir şey değildir. Politikacılar, siyasal amaçlarına ve arzularına ulaşmak için bu oyunu tezgahlıyorlar. Çünkü bugün etkin olan politika, her kapıyı çalmayı, her taşın altına ve her deliğe elini sokmayı öngörmektedir.

Şikago Le Teran Fakültesi, Dini İlimler Profesörü Josef Schitler konuya ilişkin olarak şöyle der: "Amerika'da etkin olmaya başlayan yeni dinsel uyanış, dinin çağdaş uygar yaşama uyarlanmasından ve çağdaş medeniyetin din karşıtı olmadığının kanıtlanmasından başka bir şey değildir. Bunun büyük bir tehlikesi vardır, o da şudur: İnsanların büyük çoğunluğu, çağdaş uygarlığın verilerine inandıkları halde dindar olduklarını sanırlar. Böylece bir gün ortaya çıkabilecek gerçek bir dinî çağrıya teveccüh etmez, ona katılma gereğini duymazlar."[51]

---

[51]- "Live" dergisi, ABD. 6 Şubat 1956.

Amerika'da Rus Ortodoksluğunun en büyük savunucularından biri olan Florovski der ki: "Amerika'daki dinsel eğitim, toplumun gönlünü hoş tutmaktan başka bir anlam ifade etmiyor. Çünkü eğer gerçek bir dinsel uyanış olsaydı, derin ve pratik öğretilere dayanıyor olması gerekirdi."[52]

Din kervanının nereden yola çıktığına ve nerede konakladığına ba-kın! Çağrı, dini (akideyi), ahlakı (güzel huyları) ve şeriatı (pratik amel-leri) ihya etmek adına başlamıştı, gelip dayandığı son nokta, bu saydıklarımın tümünün geçersiz kılınması ve yerini hayvani yaşantının alması oldu.

Bu durum, "Kıddis" ve "Havari" dedikleri Pavlus ve destekçilerinin eliyle gerçekleşen ilk sapmanın gelişiminin sonucundan başka bir şey değildir. Bugün bütün dünyanın insanlığı yok oluşla tehdit ettiğini haykırdığı çağdaş uygarlık, "Pavlus Uygarlığı" olarak tanımlansa yeridir. "Çağdaş uygarlığın önderi, bayraktarı İsa'dır." iddiasındansa, "Pav-lus Uygarlığı" nitelemesi daha gerçekçidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de, *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de..."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: "İsa insanlara; "Sizi ben yarattım, şu halde Allah'ı bir yana bırakarak bana kul olun." demedi, fakat onlara; "Rabbaniler, yâni alimler olun." dedi." (c.1, s.106, Kum baskısı)

Ben derim ki: Önceki açıklamalarımızın akışı içinde bu değerlendirmeyi desteleyen karineler geçti. Hadiste, İsa'nın insanlara; "Sizi ben yarattım." demediğinin vurgulanması, onun insanlara; "Bana kul olun." söylemediğine ilişkin bir kanıt niteliğindedir. Çünkü eğer onlara böyle bir şey söylemiş olsaydı, onları yarattığını da onlara bildirmiş olması gerekirdi. Oysa onlara bunu bildirmemiştir, dolayısıyla onlara böyle bir şey de söylememiştir.

Yine aynı eserde, *"Ya da size, Melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretsin..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bir topluluk meleklere tapıyordu. Hıristiyanların içinde bir grup İsa'nın tanrı

---

[52]- a.g.e.

oluğunu iddia ediyordu. Yahudiler; "Uzeyr, Allah'ın oğludur." diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah; *"Ya da size, melekleri ve peygamberleri Rabler edinmenizi emretsin..."* ayetini indirdi." (c.1, s.106, Kum baskısı)

Biz, önceki bölümlerde bu konuyu etraflıca ele aldık.

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde, İbn-i İshak, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem ve Beyhaki'nin (ed-Delail'de) İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Yahudilerin hahamları ile Necran Hıristiyanları Resulullah'ın yanında toplanmışlardı ve Resulullah (s.a.a) onları İslam'a davet ediyordu. O sırada Ebu Rafi Kurazi dedi ki: "Ey Muhammed, Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'ya taptıkları gibi bizim de sana tapmamızı mı istiyorsun?" Necran Hıristiyanlarından Reis adlı biri de, ona katılarak; "Gerçekten bunu mu istiyorsun bizden, ey Muhammed?" dedi.

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Allah'tan başkasına tapmaktan veya O'ndan başkasına kulluk sunmayı emretmekten Allah'a sığınırız. Allah beni bunun için göndermedi. Bana böyle bir şeyi emretmedi." Bunun üzerine yüce Allah, *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o... Artık siz Müslüman olduktan sonra, size küfrü mü emredecek?"* ayetlerini indirdi." (c.2, s.46, Beyrut baskısı)

Yine aynı eserde, Abd b. Hamid'in, Hasan'dan şöyle rivayet ettiği geçer: "Duydum ki, adamın biri Resulullah'a şöyle demiş: "Ya Resulullah, seni de bir birimizi selamladığımız gibi selamlıyoruz. Oysa sana secde etmemiz gerekmez miydi?" Peygamberimiz ona şu karşılığı vermiş: "Hayır! Ama Peygamberinize karşı saygılı olun. Onun Ehl-i Beyt'inin hakkını gözetin. Çünkü Allah'tan başkasına secde etmek doğru değildir." Bunun üzerine yüce Allah: *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o... Artık siz Müslüman olduktan sonra, size küfrü mü emredecek?"* ayetlerini indirdi." (c.2, s.47, Beyrut baskısı)

Ben derim ki: Bu iki olayın dışında, başka olaylar da ayetin iniş sebebi olarak rivayet edilmiştir. Büyük ihtimalle bunlar, teorik çıkarsamalardır. Daha önce konuyla ilgili ayrıntılı bilgi sunduk. Bir de, bir ayetin inişi bağlamında birçok sebebin bir araya gelmiş olması da mümkündür. Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

81- Hani Allah peygamberlerin misakını almıştı: "Size kitap ve hikmet verirsem, sonra size beraberinizdekini doğrulayan bir elçi gelirse, kesin olarak ona iman edeceksiniz ve ona yardımcı olacaksınız." Demişti ki: "Bunu ikrar ettiniz ve bu hususta ahdimi aldınız mı?" Onlar; "İkrar ettik." demişlerdi de; "Öyleyse şahit olun, ben de sizinle birlikte şahit olanlardanım." demişti.

82- Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte onlar fasıklardır.

83- Peki onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa göklerde ve yerde her kim varsa, istese de, istemese de, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir.

84- De ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim, İsmail,

İshak, Yakup ve torunlara indirilene, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz. Ve biz O'na teslim olmuşlarız."

85- Kim İslam'dan başka bir din ararsa, asla ondan kabul edilmez. O, ahirette de kayba uğrayanlardandır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, önceki ayetlerden bağımsız, bağlantısız değildir. Ayetlerin akışı bir ve süreklidir, birliğini koruyarak akmaktadır. Sanki yüce Allah, Ehl-i Kitabın, din ve kitapla ilgili olarak sahip oldukları bilgiye rağmen azdıklarını, kelimeleri konuldukları anlamların dışına çekip yorumladıklarını, insanların kafasını karıştırarak hakkı görmelerine engel olduklarını, peygamberler arasında ayırım yaptıklarını, Resulullah'ın (s.a.a) peygamberliğine işaret eden ayetleri inkar ettiklerini açıkladıktan ve bu arada -Hıristiyanların açıkça, Yahudilerin de üstü kapalı bir şekilde iddia ettikleri gibi- Musa ve İsa (a.s) gibi bir peygamberin Allah'ı bırakıp kendisinin veya peygamberlerden ve meleklerden birinin Rab edinilmesini emretmiş olmasını olumsuzladıktan sonra, olumsuzluğu daha da pekiştirici bir unsur olarak onlara şöyle bir soru yöneltmektedir: Böyle bir şey nasıl olabilir? Oysa Allah peygamberlerden misak almıştır. Bu misakın gereği olarak onlar, kendilerinden önce ve sonra gelen her peygambere inanıp ona yardım etmek zorundadırlar. Kendilerinden önceki tüm peygamberleri tasdik etmeli, kendilerinden sonra gelecek olan peygamberleri de müjdelemelidirler. Hz. İsa'nın Hz. Musa'yı ve şeraitini tasdik etmesi ve Hz. Muhammed-'in (s.a.a) gelişini müjdelemesi gibi. Ayrıca yüce Allah, bu konuda ümmetlerinden söz almaları ve onlar üzerinde şahitlik etmeleri hususunda da peygamberlerden misak almıştır.

Bu soruyu yönelttikten sonra da bunun, egemenliği gökleri ve yeri kaplayan "İslam" olduğunu açıklamıştır.

Sonra da elçisinden, gönülden itaat ederek bu misaka uymasını istemiştir. Allah'a inanmasını, hiçbir ayırım yapmaksızın kendisinden önce gelen tüm peygamberlere indirilenlere iman etmesini, yüce Al-

lah'a teslim olmasını, bunu kendisi ve ümmeti adına yapmasını emretmiştir. Bu, aracısız olarak ondan ve dolaylı olarak da ümmetinden misak almaktır. Bu hususu ileride açıklayacağız.

"Hani Allah peygamberlerin misakını almıştı: "Size kitap ve hikmet verirsem, sonra size beraberinizdekini doğrulayan bir elçi gelirse, kesin olarak ona iman edeceksiniz ve ona yardımcı olacaksınız." Ayet, yüce Allah tarafından alınan kesin bir sözden, misaktan bahsediyor. Allah bu misakı, peygamberler için almıştır. *"Size bir elçi gelirse..."* sözü buna işaret etmektedir. Nitekim, bu misakı peygamberlerden almıştır. *"Bunu ikrar ettiniz ve bu husuta ahdimi aldınız mı?..."* ifadesi ile daha sonra yer alan, *"De ki: Biz Allah'a... iman ettik..."* ifadesi de buna işaret etmektedir. Dolayısıyla bu misak, bu söz, peygamberler için peygamberlerden alınmış bir misak, bir sözdür. Onların dışındaki insanlardan da onların aracılığı ile alınmıştır.

Buna göre, ayette geçen "peygamberlerin misakı" ile onlardan alınan veya onlar için alınan misakın kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü her iki durumda da tek bir misak söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, ayette geçen "peygamberler"den maksat, hem kendilerinden misak alınanlar, hem de kendileri için misak alınanlar olabilir. Fakat, *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de..."* diye başlayan iki ayet, bu ayetle bağlantılı olarak ele alındığında, "peygamberler"den maksadın, kendilerinden misak alınanlar olduğunu desteklemektedir. Çünkü ayetlerin akış birliği gösteriyor ki, maksat şudur: Peygamberlere Allah kitap, hikmet ve peygamberlik verdikten sonra, insanları Allah'a ortak koşmaya davet etmeleri olacak iş değildir. Nasıl olabilir ki? Oysa Allah onlardan, iman etmek ve kendilerinin dışında insanları Allah'ı birlemeye davet eden peygamberlere yardımcı olmak hususunda kesin söz almıştır. Dolayısıyla, yüce Allah'ın peygamberlerden aldığı misaktan söz ederek konuya başlaması daha münasip olur.

"Size kitap ve hikmet verirsem..." ifadesinin orijinali, "Lema ateytukum min kitabin ve hikmetin" şeklinde okunmuştur. Meşhur kıraat budur. Hamza dışındaki kıraat bilginleri böyle okumuşlardır. İfade orijinalinin başındaki "Lema" harfinin "lamı" fetha, "mim"i de muhaffef, yâni şeddesiz telaffuz edilmiştir. Buna göre "ma" mevsuledir. "A-

teytukum" (Bazıları "ateynakum" şeklinde okumuşlardır.) kelimesi de onun "sılası"dır. Zamir hazfedilmiştir. "Min kitabin ve hikmetin" sözü buna delalet etmektedir. Mevsul kelime müptedadır, haberi de "letu'-minunne..." diye başlayan ifadedir. "Lema"nın başındaki "lam" harf-i ibtidaiye=başlangıç harfidir ve "letu'minunne..." kelimesinin başındaki "lam" ise "kasem" edatıdır. Tümü de, alınan misakı açıklamaya dönüktür. Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: "Size verdiğim kitap ve hikmetten sonra size beraberinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, kesin olarak ona iman edeceksiniz ve ona yardımcı olacaksınız."

"Ma" harfinin şart edatı olması da mümkündür. Cezası da "letu'mi-nunne bihi" olur. Böylece şu anlamı elde etmiş oluruz: "Size kitap ve hikmet verirsem, sonra size beraberinizdekini doğrulayan bir peygamber gelirse, kesin olarak ona iman edeceksiniz ve ona yardımcı olacaksınız." Bu anlamlandırma daha güzeldir. Çünkü kasemi mahzuf olan "lam"ın ceza cümlesinin başına gelmesi daha yaygın bir uygulamadır. Buna dayalı olarak elde edilen anlam da daha akıcı ve daha açık olur. Ayrıca misaklarla ilgili ifadelerde şart cümlesi, daha sık başvurulan ve daha çok bilinen bir uygulamadır.

"Lema" kelimesinin "lima" şeklinde okunmasına gelince; bu 'lam'ın "gerekçelendirme" amacına yönelik olduğunu, "ma" harfinin de mevsule konumunda algılandığını gösterir. Ancak tercih, "lam"ın fetha, yâni "lema" şeklinde okunması yönündedir.

"Size verirsem" ve *"size gelirse"* ifadeleri gösteriyor ki, hitap, başlangıç itibariyle peygamberlere yöneliktir. Ancak, *"Bunu ikrar ettiniz ve bu hususta ahdimi aldınız mı?"* ifadesi, hitabın hem peygamberlere, hem de onların ümmetlerine yönelik olduğuna ilişkin bir karine konumundadır. Daha doğrusu, hitap peygamberlere özgüdür, ancak hitabın hükmü hem onları, hem de onların ümmetlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla peygamberler iman etmek ve yardımcı olmak zorunda ol-dukları gibi, ümmetleri de iman etmek ve yardımcı olmak zorundadırlar.

"...sonra size beraberinizdekini doğrulayan bir elçi gelirse..." ifadesinin zahiri, zaman açısından "sonradan gelme" durumunu göstermektedir. Buna göre, daha önce gelmiş olan peygamber, iman etmek ve arkasından gelen peygambere yardımcı olmakla yükümlüdür.

Fakat, *"De ki: "Biz Allah'a... iman ettik..."* ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla misak, önce gelen ve sonra gelen tüm peygamberlerden alınmıştır. Dolayısıyla sonra gelen peygamberin de, iman etmesi ve önce gelen peygambere yardımcı olması bir zorunluluktur. Kuşkusuz biz bunu, ayetin lafzından değil, hitabın özünden algılıyoruz. Ulu Allah dilerse, bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

"...kesin olarak ona iman edeceksiniz ve ona yardımcı olacaksınız." Birinci zamirin de, tıpkı ikinci zamir gibi "peygamber"e döndürülmesi caizdir. Çünkü bir peygamberin başka bir peygambere inanmasının sakıncası yoktur. Nitekim yüce Allah bu hususa şu ayette işaret etmiştir: *"Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti, mü'minler de. Tümü, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inandı."* (Bakara, 285) Ancak, *"De ki: "Biz Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e... indirilene iman ettik..."* ayetinin zahiri, ilk zamirin kendilerine verilen kitap ve hikmete, ikinci zamirin de "peygamber"e döndüğünü göstermektedir. Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: "Size verdiğim kitap ve hikmete iman edeceksiniz ve sizin yanınızdakini tasdik etmek üzere gelen peygambere yardımcı olacaksınız."

"Demişti ki: "Bunu ikrar ettiniz ve bu hususta ahdimi aldınız mı?" Onlar; "İkrar ettik." demişlerdi." Soru, onaylatma amacına yöneliktir. "İkrar" bilindiği gibi, kabul etme, onaylama anlamını ifade eder. Ayetin orijinalinde geçen "ısr" ise, "ahit" demektir ve cümle içinde "almak" fiilinin mefulu konumundadır. Ahit almak, "alan"dan ayrı olarak, "kendisinden ahit alınan" birini gerektirir. Burada kendilerinden ahit alınanlar ise, ancak peygamberlerin ümmetleri olabilir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Demişti ki: "Siz misakı ikrar ettiniz mi ve bu hususta ümmetlerinizden ahdimi aldınız mı?" Onlar; "İkrar ettik." demişlerdi."

"Ahit almaktan maksat, peygamberlerin bunu kendi adlarına kabul etmeleridir." diyen de olmuştur. Bu durumda, *"ve bu hususta ahdimi aldınız mı?"* ifadesi, *"ikrar ettiniz mi?"* sözü için atf-ı beyan (açıklayıcı bağlaç) olur. Cevap olarak; *"İkrar ettik."* demeleri ve "ahit almak"tan söz etmemeleri de, bu görüşü destekliyor. Bu durumda, söz konusu misak sırf peygamberlere özgü olur ve ümmetleri kapsamına almaz. Ancak, *"Öyleyse şahit olun... demişti."* ifadesi, bu çıkarsamayı geçersiz kılıyor. Çünkü şahitliğin, peygamberlerin dışındakiler için söz ko-

nusu olduğu açıktır. Ayrıca, daha sonra gelen, *"De ki: "Biz Allah'a... iman ettik..."* ifadesi de bunu destekliyor. Aksi takdirde, "Ben iman ettim." denilirdi. Bu da gösteriyor ki, burada Peygamberimizin (s.a.a) kendisinin ve ümmetinin imanı ifade edilmektedir. Ancak denebilir ki: "Ümmetlerin bu hususta peygamberlere ortak oldukları, *"Öyleyse şahit olun."* ve *"De ki: "Biz Allah'a... iman ettik."* ifadelerinden algılanmaktadır. Dolayısıyla, *"ahdimi aldınız mı?"* sözü, bununla ilgili bir anlam, bir işaret içermiyor."

"Öyleyse şahit olun, ben de sizinle birlikte şahit olanlardanım" demişti." Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, şahitlik genellikle başkalarıyla ilgili olur. Şu halde, burada peygamberlerden ve ümmetlerinden sadır olan bir şahitlik söz konusudur. Daha önce de vurguladığımız gibi, *"De ki: "Biz Allah'a... iman ettik."* diye başlayan ifade ve ayrıca ayetlerin akışı bunun tanığıdır. Çünkü ayetlerin akışı, Ehl-i Kitabın, Resulullah Efendimizin (s.a.a) davetine olumlu karşılık vermekten kaçınmalarını protesto etmeye, bu tutumlarını eleştirmeye yöneliktir. Aynı şekilde, bu ayetlerde onların Hz. İsa ve Hz. Musa'ya ilişkin asılsız yakıştırmaları da reddediliyor. Nitekim, *"Peki onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"* ifadesi ve diğer ifadeler de bu çıkarsamayı desteklemektedir.

Denebilir ki: *"Öyleyse şahit olun."* sözünden maksat, bazı peygamberlerin diğer bazısına şahitlik etmesidir. Yine denebilir ki: *"Öyleyse şahit olun."* hitabının muhatapları peygamberler değil, meleklerdir.

Her iki yaklaşım da özleri itibariyle mümkün olmakla beraber, ayetin lafzı, somut bir karine olmadıkça, buna ilişkin bir ipucu vermemektedir. Üstelik, karinenin bunun aksine işaret ettiğini de vurgulamıştık.

Ayette dikkat çeken bir husus da, *"Hani Allah peygamberlerin (nebilerin) misakını almıştı: ...size bir elçi (resul) gelirse..."* ifadesinde misakın nebilerden, resuller için alınmış olduğuna yönelik ince bir işarete yer verilmiş olmasıdır. *"İnsanlar tek bir ümmetti..."* (Bakara, 213) ayetine ilişkin açıklamamızın akışı içinde "nebilik" ile "resullük" arasındaki farkı açıklamış, resulün nebiden daha özel bir konumda olduğunu belirtmiştik.

Ayetin lafzından anlaşıldığı kadarıyla misak, "nübüvvet" maka-

mından "risalet" makamı için alınmıştır. Bunun aksini gösteren bir işaret yoktur.

Buna dayalı olarak bazı tefsir bilginlerinin, ayetin anlamıyla ilgili olarak söyledikleri şu sözleri tartışabiliriz: "Her biri diğerini tasdik etmek ve birbirlerine iman etmeyi emretmek üzere bütün peygamberlerden misak alınmıştır. Yâni, din birdir ve bütün peygamberler insanları bu dine davet etmişlerdir." Kuşkusuz, bu değerlendirme açık gerçeğin ifadesidir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalara göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Yüce Allah peygamberlerden ve onların ümmetlerinden kesin misak almıştır. Buna göre, şayet yüce Allah kendilerine kitap ve hikmet verirse, sonra beraberlerinde olanı tasdik eden bir elçi gelirse, Allah'ın kendilerine verdiği kitap ve hikmete iman edecek, resule de yardımcı olacaklardır. Peygamberlerden sonra gelen, önce geleni ve kendi çağdaşı olanı tasdik edecek, önce gelen de, sonra geleni müjdeleyip ümmetine tavsiye edecektir. Ümmet de onlara verilene iman edecek, söz konusu peygamberi tasdik edip ona yardımcı olacaktır. Bu da, dinin birliğini gerektirmektedir.

Bazı tefsir bilginlerinin ayetin maksadıyla ilgili olarak; "Allah, peygamberlerden Hz. Muhammed'i (s.a.a) tasdik etmeleri, onun peygamber olarak gönderilişini ümmetlerine müjdelemeleri yönünde kesin söz almıştır." şeklindeki değerlendirmelerine gelince; bu değerlendirme, özü itibariyle doğru olmakla beraber, daha önce işaret ettiğimiz gibi, buna ayetlerin genel akışı delalet ediyor, özel olarak bu ayet değil. Çünkü ayetin lafzı geneldir. Ayrıca ayet, Ehl-i Kitaba ilişkin eleştirinin akışı içinde yer almaktadır. Amaç, kitaplarını tahrif ettikleri, Peygamberimize ilişkin ayetleri gizledikleri, apaçık gerçeğe karşı inat ettikleri, dik başlılık ettikleri için Ehl-i Kitabı kınamak, onları azarlamaktır.

"Artık kim bundan sonra yüz çevirirse..." ifadesi, yukarıda sözü edilen misakı pekiştirme amacına yöneliktir. Anlamı da son derece açıktır.

"Peki onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?... O'na teslim olmuştur." Bu ayet peygamberlerden alınan misakla ilgili anlatımı içeren önceki ayetin bir ayrıntısı konumundadır. Dolayısıyla ayeti şu şekilde yorumlamak gerekir: "Mademki Allah'ın dini

birdir, mademki yüce Allah bu tek dine dayalı olarak peygamberlerden ve ümmetlerinden kesin söz almıştır, mademki önce gelen peygamberler ve ümmetleri sonra gelen resulü müjdelemekle, onun getirdiği mesaja inanmakla, onu tasdik etmekle yükümlüdürler, şu Ehl-i Kitap toplulukları seni inkar etmekle neyi amaçlıyorlar? Durumlarına bakılırsa, dini arıyor görüyorlar. Peki onlar, Allah'ın biricik dini olan İslam'dan başkasını mı arıyorlar? Bu nedenle mi seni tasdik etmiyorlar, İslam dinine bağlanmıyorlar? Oysa İslam'a sarılmaları gerekirdi. Çünkü İslam, insanın fıtratına, özdoğasına dayalı olarak şekillenen dindir. Zaten dinin böyle olması gerekir. Bunun kanıtı şudur: Göklerde ve yerde bulunan akıl ve bilinç sahibi varlıklar, varoluş bağlamında Allah'a teslim olmuşlardır. Dolayısıyla yasama bağlamında da O'na teslim olmaları bir zorunluluktur.

"Oysa göklerde ve yerde her kim varsa, istese de, istemese de, O'na teslim olmuştur." Göklerde ve yerde bulunan herkesi, bu arada Müslüman olmadıkları belirtilen Ehl-i Kitabı kapsayan bu İslam, "teslim olmuştur" fiilinin geçmişte gerçekleşmiş bir anlamı ifade eden mazi bir fiil olması dolayısıyla, Allah'ın emrine yönelik varoluşsal teslim oluşu ifade etmektedir, kulluk kasti taşıyan boyun eğiş anlamındaki İslam'ı değil. Bu anlamı, *"istese de, istemese de."* sözü desteklemekte ya da kanıtlamaktadır.

Buna göre, *"O'na teslim olmuştur."* ifadesi, medlul ve müsebbep adına delil ve sebebin zikredilişiyle yetinilmesine ilişkin bir örnektir. Bu durumda ifadenin anlamsal açılımı şöyle olur: Yoksa onlar İslam'dan başka bir din mi arıyorlar? Oysa İslam Allah'ın dinidir. Çünkü göklerde ve yerde bulunan herkes O'na teslim olmuştur, O'nun emrine boyun eğmiştir. Eğer buna razı olurlarsa, boyun eğmeleri gönüllü olarak gerçekleşmiş olur. Eğer Allah'ın dilediğini istemezlerse, başkasını talep ederlerse, yine de onların hakkında O'nun emri geçerli olacak, O'nun dediği gerçekleşecektir; hem de istemedikleri halde.

Buradan anlaşılıyor ki, *"istese de, istemese de."* ifadesinin orijinalindeki "vav" bağlacı, iki durumu bir birinden ayırma amacına yöneliktir. Dolayısıyla "istemek"ten maksat, onların yüce Allah'ın kendileriyle ilgili olarak irade ettiği sevdikleri şeylere rıza göstermeleri durumu, "istememek"ten de maksat, ölüm, yoksulluk ve hastalık gibi yüce Allah'ın kendileriyle ilgili olarak irade ettiği sevmedikleri şeyler-

den hoşnut olmamaları durumudur.

"Ve O'na döndürüleceklerdir." Bu da, İslam'ın din olarak benimsenmesinin bir diğer gerektirici nedenidir. Çünkü onlar, geçek Mevlaları olan Allah'a döndürüleceklerdir, küfürlerinin ve şirklerinin kendilerini sürüklediği şeylere değil.

"De ki: "Biz Allah'a, bize indirilene... iman ettik." ayeti, peygamberimizden ve diğer peygamberlerden alınan misaka dayalı olarak ona yöneltilen bir emri ifade etmektedir. Ondan, kendisi ve ümmetinden inanlar adına; *"Biz Allah'a, bize indirilene... iman ettik."* demesi istenmektedir.

Az önce işaret ettiğimiz gibi, bu da söz konusu misakın hem peygamberlerden, hem de onların ümmetlerinden alındığına ilişkin bir kanıt niteliğindedir.

"...İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlara indirilene..." Burada isimleri zikredilenler, İbrahim soyundan gelen peygamberlerdir. Ayetten, "torunlar"la kastedilenlerin, Yakub'un soyundan gelen peygamberler veya Davud, Süleyman, Yunus, Eyub ve diğerleri gibi İsrailoğulları kabilelerinden olan peygamberler olduğuna ilişkin bir dolaylı işaret algılamak mümkündür.

"Ve peygamberlere Rablerinden verilenlere..." ifadesi, cümle içinde açıklamayı genelleştirmek amacıyla yer almaktadır. Amaç, Adem ve Nuh gibi diğer peygamberleri de kapsam içine almaktır. Sonra da; *"Onlardan hiçbiri arasında ayrılık gözetmeyiz. Ve biz O'na teslim olmuşlarız."* ifadesiyle tümü bir değerlendirme altına toplanıyor.

"Kim İslam'dan başka bir din ararsa, asla ondan kabul edilmez." ifadesi, alınan misakın kapsam alanının dışında kalan yaklaşımın olumsuzlanmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla misakın gereklerini yerine getirmenin zorunluluğu vurgulanmaktadır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan adlı eserde, Emir-ül Mü'minin'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah, bizim Peygamberimizden önce, bütün peygamberlerden kesin söz aldı ki, onun gelişini ve özelliklerini ümmetlerine haber versinler, onu müjdelesinler, onu tasdik etmelerini emret-

sinler." (c.1, s.468, Tahran baskısı)

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde, İbn-i Cerir, Ali b. Ebi Talib'ten (r.a) rivayet eder: "Yüce Allah Adem'den şimdiye kadar gönderdiği bütün peygamberlerden Hz. Muhammed (s.a.a) hakkında kesin söz almıştır. Şayet onun gönderilişi sırasında yaşıyorlarsa, kesinlikle ona inanacaklar, ona yardım edeceklerdir, ona inanmayı emredecek ve kavimlerinden bu hususta söz alacaklardır." Hz. Ali bunları söyledikten sonra şu ayeti okudu: *"Hani Allah peygamberlerin misakını almıştı: "Size kitap ve hikmet verirsem..."* (c.2, s.47, Beyrut baskısı)

Yukarıda yer verdiğimiz iki rivayet, daha önce de işaret edildiği gibi, ayetin lafzının ve akışının delalet ettiği hususu genel olarak açıklamaktadırlar.

Mecma-ul Beyan ve el-Cevami adlı eserlerde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ayetin anlamıyla ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Hani Allah, peygamberlerin ümmetlerinden misak almıştı. Her ümmetten peygamberini tasdik etmek, onun getirdiği dine göre amel etmek üzere söz almıştı. Ancak onlar verdikleri sözlerini tutmadılar; peygamberlerinin şeriatlarının birçoğunu terk ettiler, birçoğunu da tahrif ettiler." (Mecma-ul Beyan, c.2, s.468, Tahran baskısı)

Rivayette sözü edilen husus, ayetin uyarlanabileceği konulardan birine temas etme şeklindedir. Dolayısıyla, ayetin hem peygamberleri, hem de ümmetlerini kuşatan genellikte olmasıyla çelişmez.

Yine Mecma-ul Beyan adlı eserde, Emir-ül Mü'minin'in, *"Bunu ik-rar ettiniz ve bu hususta ahdimi aldınız mı?"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yâni, "Bunu ikrar ettiniz mi? Ve buna ilişkin olarak ümmetlerinizden söz aldınız mı?" Peygamberler ve ümmetleri dediler ki: "İkrar etmemizi emrettiğin şeyi ikrar ettik." Allah buyurdu ki: "Bu hususta ümmetleriniz üzerinde şahit olun. Ben de sizinle beraber, sizin ve ümmetlerinizin üzerinde şahidim." (c.2, s.468)

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde, İbn-i Cerir, Ali b. Ebu Talib'in, *"Öyleyse şahit olun..."* diye başlayan ifadeyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yüce Allah buyuruyor ki: "Bu hususta ümmetleriniz üzerinde şahit olun. Ben de sizinle beraber sizin ve onların üzerinde şahidim. Ey Muhammed, bütün ümmetler içinde, bu ahitten sonra, kim senden yüz çevirirse, işte onlar fasıklardır, küfür içinde hakka baş kaldıranlardır." (c.2, s.48, Beyrut baskısı)

Biz, daha önce, rivayetin anlamının hangi hususa yönelik olduğunu belirttik.

Tefsir-ul Kummî'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yüce Allah, zerr aleminde onlara şöyle demişti: *"Bunu ikrar ettiniz ve bu hususta ahdimi aldınız mı?"* Onlar da; *"İkrar ettik."* demişlerdi. Bunun üzerine Allah meleklere; *"Şahit olun."* demişti." (c.2, s.107, Kum baskısı)

Ben derim ki: Böyle bir sonuç, daha önce de işaret edildiği gibi, ayetin zahirinden ilk etapta algılanmasa da ayet büsbütün böyle bir yoruma kapalı değildir.

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde, *"Kim İslam'dan başka bir din ararsa..."* ayetiyle ilgili olarak Ahmed ve Taberani'nin (el-Evsat'ta) Ebu Hureyr'den şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Kıyamet günü ameller bir bir gelir. Namaz gelir der ki: "Ya Rabbi, ben namazım." Allah der ki: "Sen hayır üzeresin." Sadaka gelir ve der ki: "Ya Rabbi, ben sadakayım." Allah; "Sen hayır üzeresin." der. Sonra oruç gelir ve der ki: "Ben orucum." Allah; "Sen hayır üzeresin." der. Sonra bütün ameller gelir ve Allah her birine; "Sen hayır üzeresin." der. Sonunda İslam gelir ve der ki: "Rabbim, sen Selam'sın, ben de İslam'ım." Bunun üzerine Allah der ki: "Sen hayır üzeresin. Bugün seninle alır ve seninle veririm." Allah kitabında şöyle buyurmuştur: *"Kim İslam'dan başka bir din ararsa, asla ondan kabul edilmez. O, ahirette de kayba uğrayanlardandır."* (c.2, s.48, Beyrut baskısı)

et-Tevhid adlı eserde (s.46, h:7) ve Tefsir-ul Ayyaşî'de (c.1, s.182, h:78), ayetle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Burada kastedilen, onların yüce Allah'ı birlemeleri, tekliğini ikrar etmeleridir."

Ben derim ki: Allah'ı birleme (tevhit), Allah'ın kullarından istediği her şeyde O'na teslim olmayı gerektirir. Dolayısıyla ayetle ilgili bu anlamlandırma da, açıklama bölümünde zikrettiğimiz anlama dönmüş oluyor. Eğer bununla sırf şirkin olumsuzlanması kastedilmişse, o zaman ayette geçen "isteme" ve "istememe", ihtiyari ve zorunlu yol göstericiliği ifade etmiş olurlar.

Bil ki: Ayyaşî (c.1, s.181, h:76) ve Kummî (c.1, s.106) tefsirlerinde ve başka yerlerde aktarılan diğer bazı rivayetlerde, *"Hani Allah peygamberlerin misakını almıştı..."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Kesin-

likle Resulullah'a iman edeceksiniz ve Emir-ül Mü'minin'e yardım edeceksiniz."

Anlaşıldığı kadarıyla bu rivayetlerde, *"ona iman edeceksiniz"* ifadesindeki zamir Resulullah'a, *"ona yardımcı olacaksınız"* ifadesindeki zamir de Emir-ül Mü'minin'e döndürülerek ayet tefsir edilmiştir. Fakat ayetin lafzından buna ilişkin bir kanıt algılamak mümkün değildir.

Ancak bu çerçevede Ayyaşî, Selam b. Müstenir'den şöyle rivayet eder: "İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Onlar kendilerini, öyle bir isimle isimlendirmişler ki, yüce Allah Ali b. Ebi Talib'den başkasını onunla isimlendirmemiştir ve onun tevilinin zamanı da gelmemiştir." Dedim ki: "Sana feda olayım, tevilinin vakti ne zamandır?" Buyurdu ki: "Onun tevilinin zamanı gelince, Allah bütün peygamberleri ve mü'minleri onun önünde toplayacak ve onlar ona yardım edecekler. Bu, şu ayetten çıkan bir sonuçtur: *"Hani Allah peygamberlerin misakını almıştı: "Size kitap ve hikmet verirsem... ben de sizinler birlikte şahit olanlardanım."* (c.1, s.181, h:77, Tahran baskısı)

Bu rivayet göz önünde bulundurulursa, yukarıda işaret ettiğimiz problemin çözümü kolaylaşır. Çünkü bu problem, ancak söz konusu rivayetlerin tefsir şeklinde algılanması durumunda ortaya çıkar. Tevil şeklinde algılanması durumunda söz konusu olmaz. Çünkü tevil, daha önce *"Sana kitabı indiren O'dur..."* (Âl-i İmrân, 7) ayetini tefsir ederken belirttiğimiz gibi, anlam türünden olmayıp lafızla bağlantılı değildir.

86- İmanlarından, Resul'ün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir? Allah, zulmeden bir kavmi hidayete erdirmez.

87- İşte onların cezası şudur: Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti, onların üzerinedir.

88- İçinde temelli kalıcıdırlar. Onların azabı hafifletilmez ve onlar gözetilmezler.

89- Ancak bundan sonra tövbe edenler ve salih olarak davrananlar başka. Çünkü Allah, gerçekten bağışlayandır, merhametlidir.

90- Doğrusu, imanlarından sonra inkar edip, sonra inkar-larını arttıranların tövbeleri kesinlikle kabul edilmez. İşte onlar, sapıkların ta kendileridir.

91- Şüphesiz, inkar edip kâfir olarak ölenlerin hiçbirisinden, fidye olarak yeryüzü dolusu altın verse de, kesin olarak kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır ve onların yardımcıları yoktur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunu, Ehl-i Kitapla ilgili önceki grupla irtibatlandırmak mümkün olduğu gibi, bağımsız ve önceki grupla irtibatsız olarak ele almak da mümkündür. Bunu, ayetlerin akışından açıkça gözlemlemek mümkündür.

"İmanlarından... sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?" Bu cümledeki sorunun vurgusu yadsımayı ve imkansızlığı ifade eder. Bununla kastedilen, söz konusu özelliklere sahip kimselerin hidayete ermelerinin imkansızlığıdır. Ayetin sonunda da *"Allah, zulmeden bir kavmi hidayete erdirmez."* denilmektedir. Daha önce, benzeri ifadelerle ilgili olarak dediğimiz gibi, niteleme hükmün gerekçesine yönelik bir tür işaret içermektedir. Yâni, onlarda bu vasıf, bu karakter olduğu sürece Allah onları hidayete erdirmez. Dolaysıyla bu ifadeyle, onların tövbe edip gerçeğe dönmeleri durumunda hidayete ermeleri arasında bir çelişki yoktur.

"...Resul'ün hak olduğuna şahit olduktan..." ifadesine gelince; eğer burada Ehl-i Kitap kastediliyorsa, onların şahitlikleri, ellerindeki kutsal metinlerde yer alan peygamberlik alametlerinin Resulullah Efendimizle (s.a.a) örtüştüğüne tanık olmalarıdır. Ayetin akışı içinde yer alan *"...ve kendilerine apaçık belgeler geldikten..."* ifadesinden de bunu algılayabiliriz. Şayet kastedilenler, Müslümanlardan mürtet olanlar ve dinden dönenler ise, onların şahitlikleri, risaleti ikrar etmeleridir. Ama cehalete ve hamiyete dayalı biçimsel bir ikrar değil, tersine, ortaya çıkan apaçık gerçeğe dayalı bir ikrar. Nitekim, *"...ve kendilerine apaçık belgeler geldikten..."* ifadesi de, bunu vurgulamaktadır.

Bu iki yorumdan hangisi kastedilmişse edilsin, *"şahit olduktan..."* ifadesinin, ayetin baş kısmına eklenmesi şunu gösteriyor: Ayette geçen "küfür"den maksat, hakkın ortaya çıkışından ve hakka ilişkin kanıtın tam olarak ortaya konulmasından sonra gerçekleşen inkardır. Hakka karşı burun kıvırma, hak ehline inat etme yâni. Bunun adı azgınlık,

haksız yere taşkınlık ve zulümdür. Bu niteliğe sahip olanlar, kurtuluşa, felaha ermezler.

Denildiğine göre, ayetin orijinalinde geçen "ve şehidu..." ifadesinin, fiil anlamını içeren "imanihim" ifadesine atfedilmiş olması caizdir. Buna göre cümlenin açılımı şöyle olur: "İman ettikten... şahit olduktan... sonra küfre sapan..." Ya da "ve şehidu..." ifadesindeki "vav" harfi, "hal" edatı kabul edilir, cümle de başında "kad" edatı varsayılarak hal cümlesi şeklinde değerlendirilir. Buna göre de cümlenin açılımı şöyle olur: "...şahit oldukları ve... geldiği halde, imanlarından sonra küfre sapan..."

"İşte onların cezası şudur: Allah'ın... laneti, onların üzerinedir... ve onlar gözetilmezler." Daha önce, *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet edenler."* (Bakara, 159) ayetini tefsir ederken bütün lanetlerin onların üzerine yönelmesinin ne anlama geldiğini açıklamıştık.

"Ancak bundan sonra tövbe edenler ve salih olarak davrananlar başka." Yapıcı davranış içine girenler, ıslah edici bir tutum sergileyenler yâni. Bununla kastedilen, tövbelerinin kesin, geri dönmesiz olmasıdır. Bu şekilde geri dönmesiz tövbe, küfrün kalıntılarını yıkar, iç dünyalarını imanla temizler, dezenfekte eder. Salih ameller, yapıcı işler yapmaya gelince; bu, tövbenin, küfürden arınmanın kaçınılmaz bir ayrıntısı, vazgeçilmez bir sonucu olmakla beraber, söz konusu tövbe için bir dayanak ve temel konumunda değildir. Ayette de buna ilişkin bir kanıt yoktur.

"Çünkü Allah, gerçekten bağışlayandır, merhametlidir." Burada illet malulun, neden sonucun yerine konulmuştur. Dolayısıyla ifadenin açılımı şöyledir: "Allah onu bağışlar, ona merhamet eder. Çünkü Allah bağışlayandır, merhametlidir."

"Doğrusu, imanlarından sonra inkar edip, sonra inkarlarını arttıranların..." diye başlayan iki ayet, başta söylenen *"Küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?"* diye başlayan ifadenin içeriğinin nedenini açıklama amacına yöneliktir. Burada, genel bütünselin özel bireye uyarlanışı biçiminde bir neden açıklamaya tanık oluyoruz. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Hak ortaya çıktıktan ve hakka ilişkin kanıtlar eksiksiz olarak ortaya konulduktan sonra inkar e-denler, ondan sonra durumunu ıslah etmek üzere tövbe etmeyenler,

iki kategoriden birine girerler:

1) İnkâr eden kimselerdir. Sonra küfürlerini artırırlar. Böylece azgınlaşırlar, tuğyana saparlar. Böylelerinin ıslahına imkan yoktur. Allah bunları hidayete erdirmez, tövbelerini kabul etmez. Çünkü gerçek anlamda tövbe etmezler. Sapıklığa batmışlardır. Hidayete ermeleri umulmaz.

2) Tövbe etmeden küfür ve hakka karşı inat üzere ölen kafirlerdir. Yüce Allah, onları ahirette hidayete erdirmez, cennete koymaz. Çünkü Rablerine dönmemişlerdir. Bunun bir bedeli de yoktur ki, onunla kendilerini kurtarsınlar. Bir şefaatçi, bir yardımcı da çıkıp onlara şefaat etmez, yardımda bulunmaz.

Bununla da anlaşılıyor ki, *"İşte onlar, sapıkların ta kendileridir."* ifadesi, orijinalinin isim cümlesi olması, uzağı gösteren "ulaike" işaret zamiriyle "hum" ayırma zamirini kapsaması, haberin isim cümlesi ve marife olması itibariyle, sapıklığın onların ruhunda iyice pekişip kök saldığını, hidayete ermelerine ümit kalmadığını gösterir.

Yine buradan hareketle anlıyoruz ki *"ve onların yardımcıları yoktur."* ifadesinden maksat, onların kıyamet günü yardım edecek olan şefaatçilerden yararlanmalarını olumsuzlamaktır. Çünkü çoğul kelimenin kullanılması, kıyamet günü yardım edenlerin bulunacağını gösterir. Benzeri bir değerlendirmeye, Bakara suresinin 48. ayetinin tefsiri çerçevesinde, *"Artık onların şefaatçileri yoktur."* (Şuarâ, 100) ayetiyle şefaati kanıtlarken yer vermiştik. Ayrıntılı bilgi için o bölüme bakılabilir.

Bu iki ayetin ikincisinde, fidye ve yardımcıların olumsuzlanması söz konusudur. Çünkü bu ikisi bedeldir. Bedel ise, ancak insanın kaçırdığı herhangi bir şey için olabilir. Bunlar, dünyada tövbe etmeyi ellerinden kaçırdılar. Ahirette ise, onun yerini tutacak bir bedel yoktur.

Bu da bize gösteriyor ki: *"...kâfir olarak ölenler..."* ifadesi, "tövbe etme fırsatını kaçıranlar" anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, şu ayette geçen sınırlandırıcı açıklamayla çelişmez: *"Tövbe, ne kötülükleri yapıp edip de onlardan birine ölüm çatınca; "Ben şimdi gerçekten tövbe ettim." diyenler, ne de kâfir olarak ölenler için değil. Böyleleri için acı bir azap hazırlamışızdır."* (Nisâ, 18) Çünkü ölümün gelip çatmasından maksat, dünya ile bağların kesilmesi ve ahiret belirtilerinin ortaya çıkmasıdır. Bu durumda artık tövbe geçersiz olur.

"...yeryüzü dolusu altın..." ifadesinin orijinalinde geçen "mil'=dolusu" kelimesi, bir kabın kapasitesini ifade eder. Dolayısıyla burada yeryüzü, içi altınla doldurulabilen bir kap olarak varsayılmıştır. Cümle bu açıdan edebi sanatlardan "tahyili istiare"ye ve "kinayeli istiare"ye örnektir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan adlı eserde, *"İmanlarından... sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?"* diye başlayan ayetlerle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bir rivayete göre, bu ayetler, Ensar'dan Haris b. Süveyd b. Samit adlı biri hakkında inmiştir. Bu adam, Mecder b. Ziyad el-Belvi'yi taammüden öldürmüş, İslam'dan dönerek kaçmış ve gidip Mekke'ye yerleşmişti. Sonra yaptığına pişman olmuş ve kavmine haber göndererek Resulullah'tan (s.a.a) tövbesinin kabul edilip edilmeyeceğini sormalarını istemiş. Akrabaları gidip Resulullah'tan sormuşlar. Bunun üzerine, *"Ancak bundan sonra tövbe edenler... başka."* ifadesini içeren ayet indi. Bu haberi akrabalarından biri ona iletti ve ona şöyle dedi: "Ben senin doğru sözlü biri olduğunu biliyorum. Kuşkusuz Resulullah senden daha doğru sözlüdür. Allah da üçünüzün en doğru sözlüsüdür." Bunun üzerine adam Medine'ye döndü, tövbe etti ve İslam'ı yaşamada güzel bir örnek sergiledi. Bu rivayeti Mücahit ve Süddi aktarmıştır. İmam Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir." (c.2, s.471, Tahran baskısı)

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde, İbn-i İshak ve İbn-i Münzir, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Haris b. Süveyd, Uhud savaşında Mecder b. Ziyad'ı ve Zabia Oğullarından Kays b. Zeyd'i taammüden öldürdü. Sonra kaçıp Kureyş'e katıldı. Mekke'de yaşamaya devam etti. Sonra tövbe edip kavmine katılmak istediğini kardeşi Celas'a haber verdi. Bunun üzerine, Allah onun hakkında, *"İmanlarından... sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?"* diye başlayan ayetleri indirdi..." (c.2, s.49, Beyrut baskısı)

Ben derim ki: Bu kıssa başka kanallardan da aktarılmıştır ve aralarında farklılıklar vardır. Bunlardan biri de İkrime'den rivayet edilen şu metindir: "Bu ayetler Rahip Ebu Amir, Haris b. Süveyd b. Samit ve Vahuh b. Eslet'le birlikte on iki adam hakkında inmiştir. Bunlar İslam'dan dönmüş, Kureyş'e katılmışlardı. Sonra, "Tövbemiz kabul olur

mu?" diye akrabalarına haber yollamışlardı. Bunun üzerine, *"Ancak bundan sonra tövbe edenler... başka."* diye başlayan ayetler nazil olmuştu." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.49)

Bu rivayetlerden biri de, Mecma-ul Beyan adlı tefsirde, *"Doğrusu, imanlarından sonra inkar edip, sonra inkarlarını arttıranların..."* ayetinin tefsiri bağlamında bazılarına isnat edilerek aktarılan şu rivayettir: "Bu ayet, Haris b. Süveyd'in on bir arkadaşı hakkında inmiştir. Haris Medine'ye geri dönünce, onlar; "Yapabildiğimiz sürece Mekke'de küfür üzere kalırız. Dönmek istediğimiz zaman döneriz ve bizim hakkımızda da Haris hakkında inen ayetler iner." dediler. Resul-i Ekrem (s.a.a) Mekke'yi fethedince, onlardan İslam'a girenlerin tövbesi kabul edildi. Onlardan küfür üzere ölenler hakkında da şu ayet indi: *"Şüphesiz, inkar edip kâfir olarak ölenlerin..."* (c.2, s.472, Tahran baskısı)

Bir görüşe göre, bu ayetler Ehl-i Kitap hakkında inmiştir. Bazıları demişlerdir ki: *"Doğrusu, imanlarından sonra inkar edip, sonra inkarlarını arttıranların..."* ayeti özel olarak Yahudiler hakkında inmiştir. Onlar önce İsa'ya inanmış, sonra onu inkar etmişlerdi, sonra Hz. Muhammed'i (s.a.a) inkar etmekle küfürlerini arttırmışlardı. Bunun dışında başka değerlendirmeler de yapılmıştır.

Bu rivayetler ve değerlendirmeler üzerinde düşünüldüğü zaman, bunların tümünün ilk kuşak müfessirlerin içtihadi gözlemeleri oldukları anlaşılır. Nitekim başkaları da bu noktayı vurgulamışlardır.

İmam Sadık'tan (a.s) aktarılan rivayete gelince de; bu rivayet, mür-sel ve zayıftır. Bir de şu var ki, bir veya birkaç ayetin birden fazla iniş sebebinin olması da mümkündür. Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

92- Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz. Her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.

93- Tevrat indirilmeden evvel, İsrail'in (Hz. Yakub'un) kendine haram kıldığından başka, İsrailoğulları'na bütün yiyecekler helal idi. De ki: "Şu halde eğer doğruysanız, Tevrat'ı getirin de onu okuyun."

94- Artık bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurup iftira düzerse, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.

95- De ki: "Allah doğru söyledi. Öyleyse Allah'ı bir tanıyan (hanif)ler olarak İbrahim'in dinine uyun. O müşriklerden değildi."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunda yer alan ilk ayetin önceki ayetlerle bağlantısı açık değildir. Bu ayetin, kendisinden sonra yer alan ve birbirleriyle bağlantılı oluşları hususunda en ufak bir pürüz bulunmayan diğer

ayet-ler kapsamında inmemiş olma ihtimali de vardır. Benzeri bir probleme: *"De ki: "Ey kitap ehli, gelin..."* (Âl-i İmrân, 64) ayetiyle ilgili olarak iniş tarihi bağlamında tanık olduk.

Denebilir ki: Ayette hitap, İsrailoğulları'na yöneliktir. Tıpkı önceki ve sonraki ayetlerde olduğu gibi. Buna göre, dünyaya yönelik sevgilerinden, mal ve serveti Allah'ın dinine tercih edişlerinden dolayı kınandıktan sonra bu ifadenin yer almış olması şu anlama gelir: Siz, Allah'a ve elçilerine kendinizi nispet etmekle, iyilik ve takva ehli olduğunuzu söylemekle yalan bir iddiada bulunuyorsunuz. Çünkü siz mallarınızın birikimlerini seviyor, hayır amaçlı harcamalar hususunda cimrilik ediyorsunuz. Sadece kimsenin ilgisini çekmeyen, yok olması kimseye ağır gelmeyen değersiz şeyler infak ediyorsunuz. Oysa iyiliğe erişmek de ancak, kişinin malından sevdiği, değerli şeyleri infak etmesi ile mümkündür. Allah bunları korur, karşılığını eksiksiz verir. Bazı tefsir bilginlerinin bağlantı kurmak bağlamında yaptıkları değerlendirmelerinin özeti bundan ibaretti. Ancak bu tür şeyler boş yere çaba harcamaktır.

Geri kalan ayetlerin önceki ayetlerle irtibatlı olduğu açıktır. Bu ko-nuda herhangi belirsizlik söz konusu değildir.

"Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz." Ayetin orijinalinde geçen "tenalû" fiili "en-neyl" kökünden "ulaşmak" demektir. "el-Birr" ise hayır amaçlı fiillerde genişleme, yoğunlaşma anlamına gelir. Rağıp der ki: "el-Berr=kara", "el-bahr=deniz"in karşıtıdır. Karadan ilk akla gelen genişlik ve uçsuz bucaksız oluşudur. Bundan da hayır amaçlı fiillerde genişlik" anlamında "el-birr" kelimesi türetilmiştir."

"Hayır amaçlı fiil" derken, hakka inanmak ve temiz niyet beslemek gibi kalbî fiillerden veya Allah'a ibadet etmek ve O'nun yolunda infakta bulunmak gibi bedensel organların fiillerinden daha geniş, daha genel bir anlamı kastediyor. Aşağıdaki ayet, bu anlamın her iki kısmını da kapsıyor: *"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik (birr) değildir. Ama iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygambere iman eden; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyip dilenene ve kölelere veren; namazı doğru kılan, zekâtı veren ve ahitleştiklerinde ahitleri-*

ne vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır." (Bakara, 177)

Yukarıdaki ayeti: *"Sevdiğiniz şeylerden... iyiliğe (birre) eremezsiniz."* ayetiyle birlikte değerlendirdiğimiz zaman kastedilenin şu olduğu anlaşılıyor: Mal sevgisine rağmen onu Allah yolunda harcamak "birr"-in temel koşullarından biridir; ancak "birr"in gerçekleşmesi, bu koşulların tümünün bir arada olmasına bağlıdır. Hiç kuşkusuz "birr"e ulaşmanın gayesi olarak "infak"ın altının çizilmesi bu kısmın özellikle ö-nemli olduğu, gereken önemin verilmesinin zorunluluğunu gösterir. Çünkü insanın öz doğasında biriktirilen mala yönelik güçlü bir eğilim ve tutku vardır. İnsan onu kendi nefsinin bir parçası sayar. Malını yitirdiğinde, kendi yaşamının bir parçasını yitirmiş gibi etkilenir. Diğer ibadet ve amellerde ise meydana gelen kayıp ve tükenişler "infak" kadar göze gelmez.

Buradan hareketle, bazılarının: "Birr=iyilik" insanın sevdiği şey-ler-den infak etmesidir." Demelerinin tutarsızlığı anlaşılmış oldu. Anlaşıldığı kadarıyla onlar şu ayeti bu ifadeye benzetmişlerdir: "Yemediğin sürece açlığın acısından kurtulamazsın." Ancak bu yaklaşım, Bakara suresinin ilgili ayetiyle bağdaşmamaktadır.

Yukarıda yer verdiğimiz Bakara suresi ilgili ayetinden anlaşıldığına göre, "birr"den maksat, lugavi anlamının zahiridir. Hayırda genişlik ve hayır işlerde yoğunlaşma yâni. Çünkü ayet, "birr" kavramını inançsal ve ameli, teorik ve pratik hayırlar toplamı şeklinde açıklıyor. Buradan hareketle, bazılarının: "Birr"den maksat Allah'ın ihsanı ve nimet bahşedişidir." ve diğer bazılarının: "Ondan maksat cennettir." şeklindeki sözlerinin yanlış olduğunu anlıyoruz.

"Her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir." Bu ifade, infak edenlerin gönüllerini hoş tutmaya, endişelerini gidermeye yöneliktir. Verilmek istenen mesaj şudur: Sizin sevdiğiniz halde hayır amacıyla harcadığınız mallar, karşılıksız olarak boşa gitmiş değildir. Çünkü sevdiğiniz mallardan infak etmenizi emreden Allah, infak edişinizi ve infak ettiğiniz şeyleri bilir.

"Tevrat indirilmeden evvel, İsrail'in kendine haram kıldıklarından başka, İsrailoğullarına bütün yiyecekler helal idi." Yiyecek anlamında kullandığımız "taam" kelimesi, yenilen ve besin maddesi olan herşeyi ifade eder. Hicazlılar bu kelimeyi sadece

"buğday" anlamında kullanırlardı. Mutlak olarak kullanıldığı zaman onlara göre "buğday" anlamını ifade ederdi. Helal deme olan "hill" kelimesi, haramın karşıtıdır. Düğümleme (akd) ve bağlama (akl) anlamlarının karşıtı olan hall=çözme kökünden türemiş olabilir. Dolayısıyla serbestlik anlamını ifade eder.

İsrail, Hz. Yakup'tur. Allah yolunda cihad ettiği ve Allah'ın yardımıyla zafere ulaştığı için bu adı almıştır. Ehl-i Kitaba göre, İsrail kelimesinin anlamı, Allah'ı yenilgiye uğratan muzafferdir. Çünkü o, (Tevrat'ta iddia edildiğine göre) "Fonuil" denilen bir yerde Allah'la güreşmiş(!) ve O'nu yenmiştir(!) Kur'an böyle bir iddiayı yalanlamakta, ayrıca akıl da böyle bir şeyi imkansız görmektedir.

"İsrail'in kendine haram kıldıklarından başka." Bu cümle az önce işaret ettiğimiz "taam"dan (yiyecekten) istisnadır. *"Tevrat indirilmeden evvel..."* ifadesi ise ilk cümledeki "kane=idi" fiiliyle ilintilidir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Tevrat inmeden önce İsrail'in kendine haram kıldıklarından başka, Allah İsrailoğulları'na hiçbir yiyeceği haram kılmamıştı.

"De ki: "Şu halde eğer doğruysanız, Tevrat'ı getirin de onu okuyun." ifadesi, onların Tevrat'tan önce bütün yiyeceklerin kendilerine helal olduğunu inkar ettiklerini gösteriyor. Ayrıca: *"Hiçbir ayeti neshetmez ve unutturmayız."* (Bakara, 106) ayetinin tefsiri çerçevesinde vurguladığımız gibi, ilahi şeriatlarda nesh olayını inkar edişleri, bunu imkansız görmeleri de buna ilişkin bir kanıttır. Doğal olarak: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm... dolayısıyla kendilerine helal kılınmış güzel şeyleri onlara haram kıldık."* (Nisâ, 160) ayetinin işaret ettiği durumu da inkar ediyorlardı.

Bir sonraki ayette yer alan: *"De ki: "Allah doğru söyledi. Öyleyse Allah'ı bir tanıyanlar olarak İbrahim'in dinine uyun."* ifadesi gösteriyor ki, onlar bu inkarcı tutumlarını -bütün yiyeceklerin Tevrat'tan önce kendilerine helal oluşunu, haram kılınmanın onlar tarafından işlenen zulüm dolayısıyla haramın helalı neshedişi şeklinde gerçekleştiğini inkar edişlerini- Müslümanların içlerine kuşku atma vesilesi olarak kullanıyorlardı. Resulullah'ın (s.a.a) Allah'ın haber vermesi üzerine kendi dininin İbrahim'in hanif dini olduğunu söylemesini reddediyorlardı. İb-rahim'in pozitif ve negatif aşırılıklara (ifrat ve tefrite) yer vermeyen fıtratla barışık dini yâni. Bu nasıl düşünülebilir? Oysa onlar, "İbrahim

Tevrat şeriatına bağlı bir Yahudi'ydi." diyorlardı. Şu halde, Peygamberin dini İbrahim'in diniyse, Tevrat'ın haram saydığı bir şeyin helalliğini içermesi nasıl mümkün olabilir? Oysa, nesh caiz değildir.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayetin hedefi Yahudilerin yaydıkları kuşkuları bertaraf etmektir: *"Yahudiler: "Allah'ın eli sıkıdır." dediler."* (Mâide, 64) *"Dediler ki: "Sayılı günlerin dışında, ateş asla bize değmeyecektir."* (Bakara, 80) *"Dediler ki: "Bizim kalplerimiz örtülüdür."* (Bakara, 88) ayetlerinde olduğu gibi, burada Kur'an'ın öteden beri uyguladığı bir yöntemi dışında, ayetin onların dilinden şüphelerini zikretmemesi; yine, bir kaç ayet sonra: *"De ki: "Ey kitap ehli... ne diye iman edenleri Allah yolundan alıkoyuyorsunuz?... Ey iman edenler, e-ğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba boyun eğecek olursanız, sizi imanınızdan sonra tekrar küfre döndürürler."* (Âl-i İmrân, 99-100) ayetlerindeki gibi genel bir değerlendirmenin yapılması; bütün bunlar açıkça gösteriyor ki söz konusu şüpheyi, Yahudiler, Resulullah'a (s.a.a) karşı değil, karşılaştıkları, konuştukları mü'minlere karşı dile getiriyorlardı.

Yahudilerin zihinleri bulandırma amaçlı kuşkuları özetle şöyleydi: Doğru sözlü bir Peygamber nasıl nesihten söz edebilir? Yüce Allah'ın işledikleri zulümden dolayı İsrailoğulları'na güzel şeyleri haram kıldığını söyleyebilir? Bu ise, önceden helal olan bir şeye ilişkin hükmün neshedilmesidir. Allah açısından böyle bir şey caiz değildir. Haram olan daima haramdır. Allah'ın hükmünün değişmesine imkan yoktur.

Allah'ın yol göstericiliği ile Peygamberimizin (s.a.a) buna verdiği cevap şu olmuştur: Tevrat, inişinden önce bütün yiyeceklerin helal olduğunu belirtiyor. Eğer söylediklerinizde samimi iseniz Tevrat'ı getirin de okuyun. Konuyla ilgili ayetin ifadesidir bu: *"...İsrailoğullarına bütün yiyecekler helaldi... eğer doğruysanız."*

Şayet Tevrat'ı getirip okumaktan kaçınırsanız, şu halde Allah adına yalan söyleyen iftiracılar olduğunuzu, zalimler olduğunuzu kabul ediniz. Şu ifade de buna işaret ediyor: *"Kim... iftira düzerse... zalim olanlardır."*

Bundan da anlaşılıyor ki, benim sunduğum mesaj, yaptığım çağrı doğrudur. Öyleyse benim dinime uyun. O, İbrahim'in hanif tek ilaha kulluk sunmayı esas alan dinidir. Şu ifadede de buna işaret ediliyor: *"Artık İbrahim'in dinine uyun..."*

Ayetin anlamı ile ilgili olarak tefsir bilginleri farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Fakat hepsi, ayetin, Yahudiler tarafından daha önce işaret ettiğimiz gibi nesh konusuyla ilgili olarak ortaya atılan hususlara cevap niteliğinde olduğunu belirtmişlerdir.

Konuyla ilgili olarak ortaya atılan en ilginç görüşse şudur: "Ayet, Yahudiler tarafından nesih konusuyla ilgili olarak ortaya atılan şüphelere cevap niteliğindedir. Şüphenin mahiyeti şuydu: Yahudiler diyorlardı ki: Ey Muhammed, eğer sen iddia ettiğin gibi, İbrahim'in ve ondan sonraki peygamberlerin dini üzereysen, nasıl oluyor da ona ve ondan sonraki peygamberlere haram kılınan deve eti gibi şeyleri helal sayabiliyorsun? Fakat sen onlara haram olan bir şeyi mubah saydın. Dolaysıyla onları tasdik ettiğini, din noktasında onlarla uyuştuğunu iddia edemezsin. İbrahim'e kendini nispet ederek "Ben, ona sizden daha yakınım" diyemezsin.

Yüce Allah'ın buna ilişkin verdiği cevabın özü şudur: Bütün yiyecekler bütün insanlara, bu arada İsrailoğulları'na helaldi. Ancak İsrailoğulları işledikleri bazı günahlardan ve kötülüklerden dolayı bazı şeyleri kendilerine haram kıldılar. Yüce Allah bu hususa şöyle işaret ediyor: *"Yahudilerin yaptıkları zulüm nedeniyle... önceleri kendilerine helal kılınmış güzel şeyleri onlara haram kıldık."* (Nisâ, 160)

Şu halde, tefsirini sunduğumuz ayette geçen "İsrail" kelimesiyle kastedilenler "İsrail halkı"dır. Nitekim Yahudiler kendilerine "İsrail" derler. Dolayısıyla sadece Yakub kastedilmemiştir. Onların bazı şeyleri kendilerine haram kılmalarının anlamı da şudur: Onlar zulüm işlediler, kötülük yaptılar, bu da bazı güzel şeylerin kendilerine haram kılınmasına neden oldu.

"Tevrat indirilmeden evvel." ifadesi *"İsrail'in kendine haram kıldıkları..."* ifadesiyle ilintilidir. Eğer "İsrail"den maksat Yakup olsaydı, *"Tevrat indirilmeden evvel..."* ifadesi yersiz, anlamsız ve amaçsız olarak cümle içinde yer almış olacaktı. Çünkü Yakub'un Tevrat'ın inişinden uzun zaman önce yaşadığı apaçık bir gerçektir. Dolayısıyla böyle bir bağlamda ondan söz etmenin anlamı yoktur."

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz tefsir bilginin değerlendirmelerinin özü budur. Bir başkası da benzeri şeyler söylemiştir. Şu farkla ki, İsrailoğulları'nın bazı şeyleri kendilerine haram kılmalarının anlamı, onların bunu kendiliklerinden ve Allah tarafından bazı peygamber-

lere indirilen herhangi bir vahye dayanmaksızın yasal olarak yasaklamış olmalarıdır. Nitekim yüce Allah'ın kitabında belirttiği gibi cahiliye Arapları da böyle yapıyorlardı.

Bu tefsircilerin tamamı, uzmanlarca hoş karşılanmayan bir takım zorlamalar içine girmişler ve sözü, doğal akışından saptırmışlardır. Aslında onları bu sonuca götüren şey, *"Tevrat indirilmeden evvel"* ifadesini: *"İsrail'in kendine haram kıldıkları"* ifadesiyle ilintili görmeleridir. Oysa ifade, ayetin başında yer alan: *"helal idi"* ifadesiyle ilintilidir. *"Haram kıldıklarından başka..."* ifadesi ise istisna-i mu'tarıza (ayraç açma nitelikli istisna) konumundadır.

Buradan da anlaşılıyor ki, "İsrail" kelimesini "İsrailoğulları" anlamına almak gereksizdir. Söz konusu iki müfessirse, ancak bu anlamda kullanılması durumunda ayetin anlamının netlik kazanacağını vehmet-mişlerdir.

Ayrıca, gerçi "İsrail"in mutlak olarak kullanılması durumunda "İsrailoğulları" şeklinde algılanması normaldir. Çünkü Araplar Bekr, Tağlib, Nizar ve Adnan derlerdi ve bununla, Bekroğullarını, Tağliboğullarını, Nizaroğullarını ve Adnan oğullarını kastederlerdi. Ancak "İsrailoğulları" ile ilgili olarak, Kur'an'ın indiği süreçte Araplar arasında böy-le bir kullanım alışkanlığı yoktu. Ayrıca, Kur'an da bu kelimeyle ilgili olarak böyle bir kullanıma (söz konusu iki tefsircinin bu ayetle ilgili iddialarını bir yana bırakırsak) hiçbir yerde başvurmuş değildir.

Kaldı ki, Kur'an-ı Kerim'de "İsrailoğulları" deyimi yaklaşık olarak kırk yerde geçmektedir. Bunlardan biri de tefsirini sunduğumuz şu ayettir: *"İsrail'in kendilerine haram kıldıklarından başka, İsrailoğulları'na bütün yiyecekler helaldi."* Ayetteki bu iki yer arasında ne fark var? Çünkü başlangıçta Yahudilerden "İsrailoğulları" diye söz ediliyor, ardından -iddialarına göre- "İsrail" diye söz ediliyor.

Kaldı ki, böyle bir kullanımın karıştırılmaya uygun bir yerde söz konusu olduğu da gayet açıktır. Bunun yanında, sayıları büyük bir yekünü tutan müfessirler, bundan Yakub'u anlamışlar, oğullarını değil...

Bu ifadeyle "Yakub"un kastedildiğinin en güzel şahidi, "ela nefsihi=kendine" ifadesidir. Burada tekil eril zamiri "İsrail"e döndürülmüştür. Eğer maksat İsrailoğulları olsaydı, Arap edebiyatı kurallarına göre

dişil-tekil (ela nefsiha) ya da çoğul-eril zamirinin (ela nefsihim) kullanılması gerekirdi.

"De ki: "Şu halde eğer doğruysanız, Tevrat'ı getirin de onu okuyun." Tâ ki, iki gruptan hangisinin hak üzere olduğu ortaya çıksın. Ben mi, siz mi?... Bu, yüce Allah tarafından Peygamberine telkin edilen bir cevaptır.

"Artık bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurup iftira düzerse, işte onlar, zalim olanlardır." İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu, yüce Allah'ın Peygamberine hitaben söylediği bir sözdür. Bu durumda, Peygamberimizin gönlünün hoş tutulmasının amaçlandığı anlaşılıyor. Deniliyor ki: Senin düşmanların olan Yahudiler, bu açıklamadan sonra zalimlerdirler. Çünkü Allah'a karşı yalan iftirada bulunuyorlar. Ayrıca, dolaylı olarak Yahudilere de bir itiraz yöneltiliyor. Bu bakımdan ifadenin bir kinaye niteliğinde olduğunu da söyleyebiliriz.

İfadenin, Peygamberimizin (s.a.a) sözlerinin devamı olması ihtimalini ise, "min be'di zalike=bundan sonra" sözündeki işaret zamirinin tekil olması dolayısıyla ayetin zahiri desteklenmemektedir. Bu açıdan da cümlenin kinaye özelliği belirginleşiyor ve yenik hasım görmezlikten geliniyor. Ki söz, onun nezdinde de bir tür kabul görsün. Yüce Allah'ın şu sözü buna ilişkin bir örnektir: *"Gerçekten ya biz, ya da siz herhalde bir hidayet üzereyiz veya apaçık bir sapıklıkta."* (Sebe', 24) Dolayısıyla "zalike=bu" zamiri ile açıklama ve kanıta işaret ediliyor.

İftira eden kimse, her halükarda zalim olmasına karşın *"bundan sonra"* denilmesinin sebebine gelince; bunun nedeni, söylendiği gibi, zulmün ancak somut bir açıklamadan sonra gerçekleşmesidir. *"İşte on-lar, zalim olanlardır."* ifadesindeki sınırlandırma, her durumda (ister bu Allah'ın sözü olsun, ister peygamberin sözünün devamı olsun) kalb sanatı çerçevesinden bir münhasır kılma örneğidir. [Onların yaptıkları-nı sadece zulüm olarak niteleme yerine, mübalağa sanatına uygun olarak zulüm onların yaptıklarına sınırlı kılınmış ve zalimler onlarla sınır-lı olarak gösterilmiş ve: *"İşte onlar, zalim olanlardır."* denilmiştir.]

"De ki: "Allah doğru söyledi. Öyleyse Allah'ı bir tanıyanlar olarak İbrahim'in dinine uyun..." Size haber verdiğim ve sizi çağırdığım hususla ilgili olarak hak benden yana olduğuna göre, be-

nim dinime uyun. Deve eti gibi Allah'ın helal kıldığı güzel şeyleri helal kılışımı onaylayın. Onların size haram kılınmış olması, Allah'ın haber verdiği gibi zulmünüzden ve haksızlığınızdan dolayı verilmiş bir cezaydı.

Şu halde: *"uyun..."* şeklindeki ifade, kendi dinine uyulmasına ilişkin bir kinayedir. Onun bizzat zikredilmemesinin nedeni, onların İbrahim'in dinini kabul ediyor olmalarıdır. Bununla, çağırdığı dinin Allah'ın birliğini esas alan fıtri bir din olduğuna işaret ediliyor. Çünkü fıtrat, insanın et ve diğer rızklar açısından güzel ve temiz şeyleri yemesine engel oluşturmaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de ve Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İsrail [Yakup] deve eti yediği zaman rahatsız olur ve böğrü ağrırdı. Bunun üzerine deve etini kendine haram kıldı. Bu durum Tevrat'ın inişinden önceydi. Tevrat indikten sonra (Musa) deve etini haram kılmadı, ama yemedi de." (el-Kâfi, c.5, s.306, h:9; Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.184, Tahran baskısı.)

Ben derim ki: Buna yakın bir rivayet de Ehl-i Sünnet kanallarınca aktarılmıştır. Rivayette geçen "deve etini haram kılmadı, ama yemedi de" sözündeki iki zamir Musa'ya dönüktür. Çünkü konum bunu gerektiriyor. [İsrail o zaman yaşamıyordu.] Dolaysıyla kastedilen anlam şöy-le olur: "Musa onu haram kılmadı, ama yemedi de." "Yemedi" anlamına gelen "lem ye'kul" kelimesinin tef'il kalıbından türemiş olması da (lem yuekkil) mümkündür. Dolayısıyla "Yemedi, diğerine de yedirtme-di." anlamına gelir. Çünkü et-Tac adlı eserde, bu kelimenin "Tef'il" ka-lıbıyla birlikteliği ifade eden "Mufaele" kalıbının aynı anlamı ifade et-tikleri belirtiliyor (yâni kendisi başkasıyla birlikte onu yemedi).

96- Gerçek şu ki, insanlar için ilk kurulan ev, Bekke (Mekke)de, o, bereket ve bütün alemler için hidayet kaynağı olan Kâbe'dir.

97- Orada apaçık ayetler, İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse, o güvenliktedir. Ona bir yol bulup güç yetirenlerin Ev'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Kim de küfre saparsa, şüphesiz, Allah alemlerden müstağnidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu iki ayet, Yahudilerin "nesh" konusuyla ilgili olarak mü'minlerin zihinlerini bulandırmak için yaydıkları bir diğer kuşkuya cevap niteliğindedir. Mesele, kıblenin Mescid-i Aksa yerine Kâbe olarak öngörülmesiydi. Daha önce: *"Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."* (Bakara, 144) ayetini tefsir ederken, kıble değişikliğinin Ehl-i Kitabın özellikle Yahudilerin hayatında maddi ve manevi açıdan derin etkileri olan önemli bir gelişme olduğunu, bunun yanında Yahudilerin "nesh" konusuna ilişkin dinsel yaklaşımlarıyla da bağdaşmadığını belirtmiştik. Bu yüzdendir ki, kıbleyle ilgili hükmü içeren ayet inince, onlarla Müslümanlar arasında konuyla ilgili tartışmalar, sözlü kavgalar uzun süre devam etti.

Dolayısıyla: *"Gerçek şu ki, insanlar için kurulan ilk ev..."* diye başlayan ayetten şunu algılıyoruz: Onlar, zihin bulandırma amaçlı kuş-

kular kapsamında "nesh"le ilgili kuşkuyla İbrahim dinine mensup olma iddiasıyla ilgili kuşkuyu birlikte ortaya sürüyorlardı ve diyorlardı ki: "Kâbe, İbrahimî bir dinin kıblesi olabilir mi? Allah Mescid-i Aksa'yı kıble yapmıştır. Böyle bir iddia, İbrahim'in hak dininde nesh olduğunu söylemekle eş anlamlıdır. Oysa nesh imkansızdır, batıldır."

Buna ilişkin cevap şudur: Kâbe, aynı amaçla inşa edilen Mescid-i Aksa gibi başka mekanlardan çok daha önce, ibadet için kurulmuştur. Kâbe'yi Hz. İbrahim'in inşa ettiği, ibadet mekanı olarak kurduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Buna işaret eden apaçık alametler vardır orada, Makam-ı İbrahim örneğin. Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı ise Hz. Süleyman inşa etmiştir. Onun da Hz. İbrahim'den (a.s) asırlar sonra yaşadığı bilinmektedir.

"Gerçek şu ki, insanlar için kurulan ilk ev Bekke (Mekke)de, o, bereket ve bütün alemler için hidayet kaynağı Kâbe'dir." Ayetin orijinalinde geçen "el-beyt" ev demektir. Evin insanlar için kurulması ile, ibadet amacıyla kurulması kastedilmiştir. Evin Allah'a ibadet etmeye aracı olacak bir neden şeklinde algılanması, içinde Allah'a ibadet etmek için ondan yararlanılması, ona yönelinmesi ve ona varmak için yolculuk yapılması gibi hususları ifade eder. Bunun kanıtı da ayetin akışı içinde onun mübarek oluşundan, insanlar için hidayet oluşundan söz edilmesidir.

Kâbe'nin "Bekke'de" şeklinde tanımlanması da bu anlamı çağrıştırıyor. Çünkü bu ifade, insanların onun yanında tavaf, namaz, hac menasiki gibi ibadetler gerçekleştirmek üzere sıklaşarak toplandıklarını ima etmektedir. Onun yeryüzünde insanlar yararlansınlar diye kurulan ilk ev olduğu hususuna gelince; ayetin lafzından hareketle buna ilişkin bir kanıt bulmak mümkün değildir.

Ayette geçen "Bekke" kelimesiyle Kâbe'nin bulunduğu yer kastedilmiştir. İnsanların orada sıkışarak toplanmalarından dolayı Bekke diye adlandırılmıştır. Bazılarına göre, Bekke, Mekke'dir. Dolayısıyla Mekke'nin başındaki "mim" "ba" ile yer değiştirmiştir. Tıpkı Arapların "lazım-lazıb, ratim-ratıb" demeleri gibi. Bazıları, Harem bölgesinin adı olduğunu, bazıları mescit demek olduğunu, bazıları ise tavaf yeri anlamına geldiğini söylemişlerdir.

"Mübarek" bereket kökünün "Mufaele" kalıbına uyarlanmış türevidir. Çok hayır anlamına gelir. Dolayısıyla, mübarek kelimesiyle üze-

rine çok hayrın akıtılması, onun hayırlar içinde olması kastedilmiştir. Gerçi bu kelime, dünyevi ve uhrevi bereketleri birden kapsar, ancak: *"bütün alemler için hidayet..."* ifadesiyle karşılık verilmesi, bununla dünyevi bereketlerin akıtılışının kastedildiğini gösterir. Ana unsurlar olarak da rızkların bolluğu, insanları ona hac ziyaretinde bulunmaya, yanında olmaya, ona saygı göstermeye, onun onurunu gözetmeye yönelik ilginin çokluğu, gerekçelerin bolluğudur. Dolayısıyla bu anlam, Hz. İbrahim'in yüce Allah'ın bize bildirdiği şu duasına dayanmaktadır: *"Rabbimiz, gerçekten ben çocuklarımdan bir kısmını Beyt-i Haram yanında ekini olmayan bir vadiye yerleştirdim, Rabbimiz dosdoğru namazı kılsınlar diye, böylelikle sen, insanların bir kısmının kalplerini onlara ilgi duyar kıl ve onları bir takım ürünlerden rızıklandır. Umulur ki şükrederler."* (İbrahim, 37)

Kâbe'nin hidayet olması, insanlara ahiret mutluğunu göstermesi, onları saygınlığa, yakınlığa ve gözdeliğe ulaştırması demektir. Çünkü Allah onu ibadet amacıyla kurdurtmuş, birçok ibadet ve menasikin onun yanında yerine getirilmesini şer'i bir hüküm olarak emretmiştir. O, Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği günden beri, yönelenlerin amacı, ibadet edenlerin mabedi özelliğini koruyor.

Kur'an-ı Kerim, Hz. İbrahim'in Kâbe'nin inşasını tamamladıktan sonra, ilk olarak onun zamanında hac ibadetinin yapıldığına delalet ediyor. Konuyla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İbrahim ve İsmail'e, evimi, tavaf edenler, itikafa çekilenler ve rüku ve secde edenler için temizleyin." diye ahit verdik."* (Bakara, 125) Bir ayette de İbrahim'e hitaben şöyle buyuruyor: *"İnsanlar içinde haccı duyur; gerek yaya gerekse uzak yollardan gelen yorgun düşmüş develer üstünde sana gelsinler."* (Hacc, 27) Görüldüğü gibi ayet, bu duyuruya uzak, yakın bütün insanların, kabilelerin, aşiretlerin karşılık verecekle-rini, "buyur" diyerek koşacaklarını gösteriyor.

Bu ilahi şiarın Hz. Şuayb zamanında da yerinde durduğu ve insanlarca bilindiği, Allah tarafından bize aktarılan ve onun Musa'ya söylediği şu sözlerden anlaşılıyor: *"Doğrusu ben, sekiz yıl (hac) bana hizmet etmene karşılık olmak üzere, şu iki kızımdan birini sana nikahlamak istiyorum, şayet on yıla tamamlayacak olursan artık o da senden."* (Kasas, 27) Bu ayetin orijinalinde "yıl" kelimesi "Hac" ile ifade

edilmiştir. Bunun nedeni yılın hac mevsimiyle birlikte devretmesidir. Hac mevsiminin gelişiyle birlikte bir yılın da tamamlanmış olmasıdır.

Aynı şekilde, Hz. İbrahim'in duası, Kâbe'nin sürekli ibadet amacıyla kullanıldığına, bir hidayet kaynağı olduğuna ilişkin unsurlar içermektedir. (Daha geniş bilgi için İbrahim suresine bakınız.)

Cahiliye Arapları Kâbe'ye büyük saygı gösteriyorlardı. Hz. İbrahim peygamberin (a.s) şeriatının bir emridir diye Kâbe'ye hac ziyaretinde bulunuyorlardı. Tarih, diğer toplumların da Kâbe'ye saygı gösterdiklerine ilişkin kanıtlar sunuyor. Bu olay bile, başlı başına bir hidayettir, bir yol göstericiliktir. Çünkü bunda insanları Allah'a, O'nu anmaya yöneltme söz konusudur. İslam'dan sonra Kâbe'nin bu özelliği daha da belirginleşmiştir. Yeryüzünün doğusundan ve batısından ondan söz edilir olmuştur. O, varlığı ve anılışıyla kendini insanların zihinlerine ve kalplerine sunuyor. Müslümanların ibadetlerinde, itaatlerinde, kıyamlarında, oturuş (kuud)larında, kurbanlarında hep o göz önünde bulundurulur.

Dolayısıyla o, hidayet kavramının tüm mertebeleri açısından bir hidayettir, bir yol göstericidir. İnsan zihnine gelebilecek en ufak bir düşünceden tutun, ta kendini bütün yönleriyle ibadete verme, Allah'tan başka bütün her şeyden kopma düzeyine kadar bir hidayet rehberidir. Elbette bu son mertebeye ancak Allah'ın muhles=halis kıldığı tertemiz kullarından başkası erişemez.

Kaldı ki, Kâbe İslam dünyasını dünyevi mutluluğa da yöneltiyor. Bununla söylem birliğini, toplumsal kaynaşmayı, ortak çıkarları kastediyoruz. Dünyanın geri kalan kısmına da yol göstericilik yapar. Onları uyarır, ikaz eder. Değişik ve farklı güçlerin kaynaşmasının, birlikteliğinin yararlarını somut olarak gösterir.

Buradan öncelikle şu husus ortaya çıkıyor: Kâbe, kelimenin tüm anlamlarıyla dünya ve ahiret mutluluğuna ilişkin olarak yol göstericilik yapar. Hidayetin tüm mertebeleri açısından geçerlidir bu yol göstericilik. O, mutlak anlamda hidayet kaynağıdır.

İkincisi, o, bütün alemler için yol göstericidir. Sadece İbrahim oğulları ve Araplar ya da Müslümanlar gibi belli bir topluluk için değil. Onun yol göstericiliğinin kapsamı geniştir.

"Orada apaçık ayetler, İbrahim'in makamı vardır." Gerçi "ayetler" kelimesi "apaçık" olarak nitelendirilmiş ve bu niteleme nitelenene belli bir özellik kazandırmaktadır, ancak yine de kelimenin müphemlikten kurtulmadığını görüyoruz. Ayetin akışı Kâbe'nin meziyetlerini, üstün niteliklerini, başka mekanlardan şeref bakımından önce oluşunu açıklamaya dönüktür. Bu amaca ise, ancak net bir açıklamayla, müphemlikten ve mücmel anlatımdan uzak bir nitelemeyle varılabilir. Bu da gösteriyor ki: *"...İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse o güvenliktedir. Ona bir yol bulup..."* şeklinde devam eden i-fade *"apaçık ayetler"* sözüne ilişkin bir açıklama konumundadır. Şu halde "ayetler"den maksat, İbrahim'in makamı, güvenli kılınışı, güç yetiren insanların oraya haccetmelerinin gerekmesidir.

Ancak, bazı tefsirlerde görüldüğü gibi, bu üç cümle *"ayetler"* sözünden bedel veya atf-ı beyan değildir. Çünkü böyle olması durumunda, takdir icabı sözün şu tür ifadelere dönük olması gerekir: "O, İbrahim'in makamıdır. Oraya giren için güvenliktir. Yol bulabilenler için orayı haccetmeleridir." Bu durumda: "men dahelehu=kim oraya girerse" sözü ister inşaî, ister ihbarî olarak başında "en" edatı takdir edilerek müfrede indirgenmiş olur. "lillahi elen-nas=Allah'ın insanlar üzerindeki" sözü de inşaî bir cümle olduğu halde haber cümlesine dönüştürülmüş olur. Ardından önceki cümleye atfedilerek müfrede tevil edilir veya onun başında da "en" edatı takdir edilir. Ancak ayetin ifadesi, bunca yorum ve değerlendirmeye müsait değildir.

Oysa bu üç cümle, yâni; *"İbrahim'in makamı..."* diye başlayan ifadeler, bir hükmün haber verilmesi veya ilk defa inşa edilmesi şeklinde özel amaçları vurgulamaya dönüktürler. Bu şekilde, "ayetler" de a-çıklığa kavuşmuş olur. Dolayısıyla aşağıdaki cümleye benzer bir açıklama getirmiş olur: Falan kişi şerefli bir adamdır. O falanın oğludur. Misafirperverdir. Ona tâbi olmamız gerekir." [Birinci cümlenin dışındaki cümleler, ilk cümleden bedel veya atf-ı beyan olmadıkları halde, ilk cümleyi açıklar niteliğe sahiptir.]

"Makam-u İbrahim=İbrahim'in makamı" mahzuf haberin mübtedasıdır. Dolayısıyla ifadenin açılımı: "Fihî makam-u İbrahim=orada İbrahim'in makamı vardır." şeklindedir. Bununla da kastedilen, üzerinde İbrahim'in (a.s) ayak izi bulunan taştır. Birçok rivayette, taşın bugün İbrahim makamı denilen yerde, tavaf yerinin kenarına yapışık mülte-

zem yerinin (Kâbe'nin kapısıyla Hacer-ül Esved'in bulunduğu rüknün arasındaki mesafe) karşısında gömülü olduğu aktarılmıştır. Nitekim Peygamberimizin (s.a.a) amcası Ebutalib, "Lamiyye" isimli kasidesinde buna şöyle işaret ediyor:

"İbrahim'in ayak bastığı yer kayada yumuşaktır.

Ayakları nalınsız yalınayak batmıştır kayaya."

"İbrahim'in makamı" sözünden, Kâbe'nin kendisinin veya Kâbe'nin içinde bir yerin İbrahim'in makamı olduğu ve orada Allah'a ibadet ettiği anlaşılabilir.

İfadeyi şu şekilde açmak da mümkündür: "Hiye makam-u İbrahim...=Onlar (yâni ayetler); İbrahim'in makamı, güvenlik ve hacdır." Ardından: *"kim oraya girerse..."* ve *"Allah'ın insanlar üzerindeki..."* ifadelerine yer verilmiştir. Ki bu iki cümle, iki haber olarak kullanılırken bir de inşaî bir hüküm kapsıyorlar. Bu, Kur'an'ın enteresan üslûbunun dikkate değer özelliklerinden biridir. Bu üslûbun bir gereği olarak kimi zaman, bir amacı vurgulamaya dönük bir ifade, başka bir amaca aracı olarak kullanılır. Böylece bu amaç öncekinin yerine konulmuş olur. Ondan ona geçiş yapılır ki, iki yarar birden elde edilsin, iki yön de korunmuş olsun. Birisinden haber verirken onun sözünün aynen hikaye edilmesi ve aktarılması gibi.

Bu uygulamaya şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Tümü, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inandı. O'nun elçileri arasında hiçbirini ayrıt etmeyiz."* (Bakara, 285) *"Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya gireni görmedin mi?..."* (Bakara, 258) *"Ya da... bir şehre uğrayan gibisini?"* (Bakara, 259) Bu ayetlerin ikincisini tefsir ederken, bu tarz kullanımdaki inceliğe işaret etmiştik. Şu ayetleri de aynı kategoride inceleyebiliriz: *"Malın da, çocukların da bir yarar sağlayamadığı günde." Ancak Allah'a selim bir kalp ile gelenler başka."* (Şura, 89) *"Ama iyilik, Allah'a... iman edendir."* (Bakara, 177) Bu son ayette, iyilik, iyilik yapanın yerine konulmuştur. Yine şu ayet de buna bir örnek oluşturmaktadır: *"İnkar edenleri (çağıranı)n örneği tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen haykıran kimsenin örneği gibidir."* (Bakara, 171) Kur'an-ı Kerim'de yer alan birçok örnek de aynı özelliğe sahiptir.

Dolayısıyla: *"Orada apaçık ayetler ve İbrahim'in makamı vardır... alemlere karşı..."* ayetinin ahengi, aşağıdaki ayetin ahengini, tar-

zını çağrıştırmaktadır: *"Kulumuz Eyyub'u da hatırla. Hani o: "Herhalde şeytan, bana kahredici bir acı ve azap dokundurdu" diye Rabbine seslenmişti. Ayağını depret. İşte yıkanacak ve içecek soğuk su, diye vahyettik. Katımızdan ona bir rahmet ve temiz akıl sahiplerine bir öğüt olmak üzere ailesini ve onlarla birlikte bir benzerini de bağışladık. Ve eline bir deste al, böylece onunla vur ve andını bozma. Gerçekten, biz onu sabredici bulduk. O, daime Allah'a yönelip dönen biriydi."* (Sâd, 41-43)

Bu söylediklerimiz, bazılarının cümlenin bedel olmasını esas alan değerlendirmelerinden farklıdır. Eğer mutlaka bedel olacaksa, bu durumda en uygun olanı: "İbrahim'in makamı" ifadesinin bedel, sonraki iki cümlenin de mahzuf iki bedele delalet eden yeniden başlamış cümle olmasıdır. Dolaysıyla ayetin takdiri açıklaması şöyle olur: "Orada apaçık ayetler vardır, İbrahim makamı, girenlerin güvenlikte oluşları ve güç yetirenlerin Kâbe'yi haccetmeleri."

Bu olguların her birinin, gerçekleşmeleri durumunda yüce Allah'a delalet eden, O'nun ulu makamını hatırlatan ayetler olduğunda kuşku yoktur. Çünkü ayet; herhangi bir şeye bir şekilde delalet eden bir alametten başka bir şey değildir. Acaba dünya ehlinin gözünde, hangi alamet yüce Allah'a delalet etmek ve O'nun ulu makamını hatırlatma bakımından Hz. İbrahim'in konumundan, her girenin güvenlikte olduğu Harem'den, milyonlarca insanın her yıl tekrarlanan, gece ve gündüzün geçmesiyle geçmeyen, silinmeyen bir mevsimde yerine getirdiği ibadetlerden ve menasikten daha açık ve daha büyüktür.

Her ayetin, olağan üstü olması, doğa yasalarına uymaması hususuna gelince; böyle bir zorunluluk yoktur. Ayetin lafzı da anlamı itibariyle böyle bir çıkarsamaya delalet etmez. Kur'an'da geçen "ayet" kavramları da bu anlamla sınırlı değildir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"...hiçbir ayeti neshetmeyiz veya unutturmayız ki..."* (Bakara, 106) Bu ayet kesin olarak, şeriat kapsamında yürürlükten kaldırılan hükümleri kastetmektedir. Bir diğer ayette şöyle buyruluyor: *"Siz, her yüksekçe yere bir (ayet) anıt inşa edip oyalanıp eğleniyor musunuz?"* (Şuarâ, 128) Bunun gibi birçok ayette "ayet" kavramı, mucize ve olağan üstü işaret gibi anlamların dışında kullanıldığına tanık oluyoruz.

Bundan, bazı müfessirlerin "makam"ın bir mucize oluşunu vurgulamada ısrar etmelerinin ve "güvenlik" olgusuyla "hac" olgusunu,

"ayet" kavramının dışında gösterme çabalarının tutarsızlığı da açıklığa kavuşmuş olur.

Yine diğer bazıları da "apaçık ayetler"le Kâbe'ye özgü başka olguların kastedildiğini söylemişlerdir. (Biz bu olguları bilinçli bir tercih olarak burada sıralamadık. Dileyen uzun tefsir kitaplarından zikredilen bu olguları öğrenebilir.) Bu yaklaşımın temelinde "ayet" kavramını, mucize ve olağanüstü şey şeklinde algılamak yatıyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi buna ilişkin kesin bir kanıt yoktur.

Doğrusu: *"Kim oraya girerse güvenliktedir."* ifadesi, yasal bir hükmü açıklamaya yöneliktir, varoluşsal bir özelliği değil. Ancak şu-ra-sı açıktır ki, haber verme nitelikli bu cümle ile güvenliğe ilişkin geçmiş bir yasamadan haber veriliyor. Bunu Hz. İbrahim'in, İbrahim ve Bakara surelerinde yer verilen duasından da algılayabiliriz. Nitekim bu, cahiliye Arapları arasında Peygamberimizin (s.a.a) gönderilişinden önce, Hz. İbrahim'in dönemine kadar dayanan bir hak olarak Kâbe'ye tanınmış ve gözetilirdi.

"Güvenlik"le kastedilen hususun, fitnelerin ve büyük olayların Ha-rem'de meydana gelmedikleri, Kâbe'yi etkilemedikleridir, şeklindeki iddiaya gelince; Harem'de birçok savaşların, mukatelelerin, güvenliği ihlal edici gelişmelerin meydana gelmiş olması bu iddiayı çürütmektedir. Özellikle bu ayetin inişinden önce bölgede yaşananlar bu gerçeği ortaya koymaktadır. Yüce Allah'ın: *"Görmediler mi ki, çevrelerinde insanlar kaçırılırken biz Harem'i güvenilir kıldık?"* (Ankebut, 67) şeklindeki buyruğu, en fazla Harem'de güvenliğin kalıcılığına ve süreklili-ğine işaret eder. Bunun nedeni de insanların Kâbe'ye gösterdikleri saygı, İbrahim'in şeriatta geçerli olan dokunulmazlığıdır. Sonuçta insanların bu tavrı, yüce Allah'ın koyduğu, yasalaştırdığı hükümden kaynaklanmaktadır.

Aynı şekilde, Hz. İbrahim'in lisanıyla aktarılan, *"Rabbim, bu şehri güvenli kıl."* (İbrahim, 35) *"Rabbim, bunu bir güvenli şehir kıl."* (Bakara, 126) şeklindeki duada görüldüğü gibi, o Mekke'nin güvenli bir yer kılınmasını istemektedir. Yüce Allah da onun duasını kabul ederek, orada güvenliğe ilişkin bir hüküm koymuş, insanların gönüllü olarak oraya yönelmelerini sağlamıştır. Böylece insanlar bu beldenin güvenliliğini kabullenmektedirler.

"Ona bir yol bulup güç yetirenlerin Ev'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır." "Hicc" (Hacc şeklinde de okunmuştur.); yönelmek, kastetmek demektir. Daha sonra, özel olarak şeriatın belirlediği ölçüler dahilinde Kâbe'ye varma, yönelme anlamında kullanılmıştır. "Sebilen=bir yol" sözü "istetaa=güç yetirme" sözünden temyiz konumundadır.

Ayet, hac hükmünün Hz. İbrahim (a.s) zamanında yürürlüğe konan hükmün sürdürüldüğünü, yürürlülüğünün geçerli olduğunu ifade etmektedir. Hz. İbrahim'e yönelik hitabı içeren şu ayet de bunu desteklemektedir: *"İnsanlar içinde haccı duyur."* (Hac, 27) Buradan hareketle anlıyoruz ki: "Allah'ın insanlar üzerindeki hakkı" diye başlayan ifade: "Kim oraya girerse güvenliktedir." ifadesiyle aynı ahenge sahiptir. Dolayısıyla bu ifade de geçmiş bir yasal hükmü haber vermektedir. Gerçi yeniden yürürlüğe koymak şeklinde bir yeni hüküm de olabilir; ancak önceki değerlendirmenin daha yerinde olduğu ayetin akışından daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu gizliliği bulunmayan belirgin bir husustur.

"Kim küfre saparsa, şüphesiz, Allah alemlerden müstağnidir." Ayette geçen "küfür"den maksat, ayrıntılara, furua ilişkin küfürdür. Namazı terk etmek ve zekâtı vermemek şeklindeki küfür yâni. Dolayısıyla "küfür" bu ayette "terk" anlamında kullanılmıştır. Bu ifade, müsebbebin veya eserin sebep veya menşe yerine konuluşuna örnek oluşturmaktadır. Nitekim: *"Allah... müstağnidir"* sözü de illetin malul yerine konuluşuna ilişkin bir örnektir. Dolayısıyla ayetin anlamsal açılımı şöyledir: "Kim hac ibadetini terk ederse, o, Allah'a herhangi bir zarar veremez. Çünkü Allah alemlerden müstağnidir, onlara ihtiyacı yoktur."

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

İbn-i Şehraşub Emir-ul Mü'minin'in (a.s): *"İnsanlar için ilk kurulan ev"* ayetiyle ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunduğunu rivayet eder: "Adamın biri ona: "Kâbe dünyada kurulan ilk ev midir? diye sordu. O, şöyle buyurdu: "Hayır, ondan önce de evler vardı. Ancak Kâbe insanlar için kurulan bereketli, ilk kutsal evdir. Onda hidayet, rahmet ve bereket vardır. Onu ilk kez İbrahim inşa etti. Sonra Curhum kabilesine mensup bir Arap boyu inşa etti. Sonra yıkıldı. Bu sefer

Amalikler inşa ettiler. Sonra tekrar yıkıldı. Bu kez Kureyş Kâbe'yi onardı." (Tefsir-ul Burhan, c.1, s.301)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Munzir ve İbn-i Ebu Hatem, Şa'bi kanalıyla Ali b. Ebu Talip'ten şöyle rivayet ederler: *"Gerçek şu ki, insanlar için ilk kurulan ev, Bekke'de..."* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Ondan öncede evler vardı. Fakat Kâbe, Allah'a ibadet amacıyla kurulan ilk evdir." (c.2, s.52)

Yine şu rivayeti, Matar kanalıyla İbn-i Cerir'den de rivayet etmiştir. Bu anlamı destekleyen rivayetler çoktur.

İlel-üş Şerayi' adlı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Evin bulunduğu yerin adı Bekke, beldenin adı da Mek-ke-'dir." (s.398, bap:137)

Yine aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "O yere Bekke denilmesinin sebebi, insanların orada toplanmalarıdır." (s.398, bap: 137)

Ben derim ki: Yâni büyük bir kalabalık halinde toplanıp sıkışmalarıdır.

Aynı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Mekke'ye Bekke denilmesinin sebebi, orada erkeklerin ve kadınların bir araya toplanmalarıdır. Orada kadınlar senin önünde, sağında, solunda ve seninle beraber namaz kılar ve bunun hiçbir sakıncası olmaz. Ama başka yerlerde bu uygulama uygun değildir, mekruhtur." (s.397, bab:137)

Söz konusu eserde İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Allah yeryüzünü yaratmak istediğinde rüzgarlara emretti. Onlar suya vur-dular. Bunun üzerine sular dalgalandı. Sonra köpürmeye başladı. Böy-lece üzerlerinde (bir kaymak gibi) köpük tabakası oluştu. Yüce Allah bunu Kâbe'nin bulunduğu yerde topladı. Onu bir köpük dağı haline getirdi. Yeri onun altına yaydı. *"İnsanlar için ilk kurulan ev, Bekke'de o, bereket..."* ayetiyle kastedilen budur. Dolayısıyla yeryüzünün ilk ya-ratılan parçası Kâbe'dir. Yeryüzünün geri kalan kısmı, ondan uzatılıp, yayıldı." (s.397, bab:137)

Ben derim ki: Yeryüzünün Kâbe'nin altından yayıldığına ilişkin rivayetler çoktur ve bu rivayetlerin içeriği kitaba ters düşmemektedir. Bunu reddedecek güçlü bir kanıt da yoktur. Ancak, eski doğa bilimcileri yeryüzünün yalın ve kadim bir unsur olduğuna inanırlardı. Bugün

bu teorinin yanlış olduğu kesin olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca açıklamaya gerek yoktur.

Bu, rivayetlerde Kâbe'nin yeryüzünün ilk yaratılan parçası olduğuna ilişkin olarak ileri sürülen tefsirdir. Ancak ayetin zahiri, ilk iki rivayetin içeriğini kapsar niteliktedir.

el-Kâfi'de ve Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'tan (a.s): *"Orada apaçık ayetler vardır."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bu apaçık ayetler nelerdir?" diye soruldu. Buyurdu ki: "İbrahim'in makamı. O, taşın üzerine çıkmış ve taşta ayak izi çıkmıştı. Bir diğeri Hacer-ül Esved'dir. Biri de İsmail'in konakladığı yerdir." (Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.187, el-Kâfi, c.4, s.223, h:1)

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır. İmamın ayetin bunların bir kısmını içermemesiyle birlikte bu olgulardan söz etmesi, sayma ve örneklerini açıklama niyetiyle olabilir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Abdussamed'den şöyle rivayet edilir: "Ebu Cafer (Halife Mansur Devaniki) mescidi genişletmek için Mekkelilerin evlerini satın almak istedi. Fakat Mekkeliler evlerini satmadılar. Çeşitli şekillerde onları teşvik etmek istediyse de buna yanaşmadılar. Bunun üzerine Mansur'un canı sıkıldı ve İmam Sadık'a (a.s) geldi, dedi ki: "Şunların evlerinin ve bahçelerinin bir kısmını mescidi genişletmek amacıyla istedim, ama vermediler. Bu yüzden şiddetli bir üzüntü duymaktayım." İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Üzülmene gerek yok. Senin elinde onları ikna edecek güçlü bir kanıtın var." Mansur dedi ki: "Onlara karşı kullanacağım kanıt nedir?" İmam: "Kanıtın Allah'ın kitabıdır." buyurdu. Mansur: "Neresinde bu kanıt?" diye sordu. İmam şöyle buyurdu: *"İnsanlar için ilk kurulan ev Bekke'de..."* Burada yüce Allah sana şunu haber veriyor: İnsanlar için ilk kurulan ev Bekke'dekidir. Eğer onlar, Kâbe'den önce evlerini yapmışlarsa, evleri ve bahçeleri on-larındır. Eğer Kâbe hepsinden daha eskiyse, onların sahip oldukları yerler de ona aittir. Bunun üzerine Mansur Mekkelileri çağırdı ve onların karşısına bu kanıtı sürdü. Mekkeliler dediler ki: "Ne istersen onu yap." (c.1, s.185)

Aynı eserde Hasan b. Ali b. Numan'dan şöyle rivayet edilir: "Halife el-Mehdi Kâbe'nin etrafında onarım amaçlı bir takım düzenlemeler yaparken, bir ev Kâbe'nin dörtgen şeklindeki çevresi ortasında kaldı. Bu evi sahiplerinden istedi, ama onlar evlerini vermediler. Bunun çö-

zümü için fakihlere başvurdu. Dediler ki: "Gasp ederek bir yeri Kâbe'nin kapsamına katamazsın." Ali b. Yaktin el-Mehdiye dedi ki: "Ey mü-'minlerin emiri, bir çözüm bulması için, ben Musa b. Cafer'e (a.s) yazarım ve çıkış yolunu sana haber veririm." Bunu üzerine Ali b. Yaktin Medine valisine, Mescid-ül Haram'a katmak istediğimiz ve sahibinin karşı çıktığı bir evin durumunu İmam Musa b. Cafer'den (a.s) sor. Bu işin içinden nasıl çıkacağımızı öğren diye emir verdi."

Vali bunu Ebu'l Hasan'dan (Musa Kâzım'dan -a.s-) sordu. Ebu'l Hasan buyurdu ki: "Buna cevap vermek bir zorunluluk mudur?" Dedi ki: "Zorunludur." Bunun üzerine İmam şöyle buyurdu: "Yaz: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Eğer Kâbe, insanların evlerinin bulunduğu yerde yapılmışsa, insanlar Kâbe'ye göre daha fazla hak sahibidirler. Şayet insanlar Kâbe'nin etrafına gelip yerleşmişlerse, Kâbe yerler üzerinde, onlardan daha çok hak sahibidir."

Bu yazı el-Mehdi'ye geldiğinde, onu alıp öptü, sonra söz konusu evin yıkılmasını emretti. Bunun üzerine evin sahipleri Ebu'l Hasan'a gelerek, el-Mehdi'ye, evin bedelini ödemesi için bir yazı yazmasını istediler. İmam el-Mehdi'ye "Onlara bir şeyler ver, rızalarını al." diye yazdı." (c.1, s.186)

Ben derim ki: İki rivayette de, tarihsel bir olaya yönelik latif bir kanıtsallık söz konusudur. Kâbe'yi genişletme faaliyetleri Mansur zamanında başlamış el-Mehdi zamanında tamamlanmıştır.

el-Kâfi'de İmam Sadık'ın (a.s): *"...Evi haccetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Burada hac ve umre birlikte kastedilmiştir. Çünkü her ikisi de farzdır."

Bunu Ayyâşî de kendi tefsirinde rivayet etmiştir. Bu açıklamada haccın lügat anlamı olan yönelme, kastetme esas alınmıştır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s): *"Kim küfre saparsa"* sözünü: "Kim terk ederse" şeklinde açıkladığı belirtilir." (c.1, s.192)

Ben derim ki: Bu rivayeti Şeyh Tusi "et-Tehzib" adlı eserinde aktarmıştır (c.5, s.18, h:4). Küfrün tıpkı iman gibi bir takım mertebelerinin olduğunu biliyorsun. Dolayısıyla ayette, teferruata yönelik küfür kastedilmiştir. (Usul-i dine yönlik değil.)

el-Kâfi'de Ali b. Cafer'den, o da kardeşi İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Dedim ki: "Bizden hacca gitmeyen kimse küfre mi girmiş olur? "dedi ki: "Hayır. Fakat, bu böyle değildir, derse küfre girer." (Furu-u Kâfi, c.4, s.265)

Ben derim ki: Bu anlamda birçok rivayet vardır. Rivayette geçen küfürden "reddetme" kastedilmiştir. Ayette bu anlamın da kastedilmiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla ayette küfür, sözlükteki anlamıyla kullanılmıştır. Hakkın üzerinin örtülmesi yâni. Bu kavramın karşılığı, kullanıldığı yere göre belirginlik kazanır.

MESELEYE TARİHSEL BAKIŞ

Kâbe'yi ilk kez inşa eden kişinin Hz. İbrahim (a.s) olduğu tevatür düzeyinde kesin bir tarihsel olgudur. O dönemde bölgede İbrahim'in oğlu İsmail ile Yemen'den gelen kabilelerden olan Curhum kabilesi ya-şıyordu. İbrahim Kâbe'yi yaklaşık olarak dörtgen şeklinde inşa etmişti. Dört yöne bakan köşeleri, esen şiddetli rüzgarların etkisini kırıyor, za-rar vermesini engelliyordu.

Kâbe, Amaliklerin yeniledikleri güne kadar İbrahim'in inşa ettiği şekilde kaldı. Sonra Curhum kabilesi (veya tam tersine önce Curhum ve daha sonra Amalikler) Emir-ül Mü'minin'den gelen rivayette belirtildiği gibi yeniden onu inşa ettiler.

Kâbe'nin yönetimi, hicretten önce ikinci yüzyılda Peygamberimizin atalarından biri olan Kusay b. Kilab'ın eline geçince, onu yıkıp yeniden sağlam bir şekilde inşa etti. Devm (bir çeşit hurma ağacına benzer) ve hurma ağacı kerestesinden bir tavan yaptı. Yanına da Dar-un Nedve'yi inşa etti. Yönetim işlerini ve ileri gelenlerle istişare etmeyi burada yürütüyordu. Sonra Kâbe duvarlarının baktığı yönleri Kureyş oymakları arasında bölüştürdü. Onlar da evlerini Kâbe'nin etrafındaki tavaf alanının çevresinde yaptılar. Evlerinin kapılarını Kâbe'ye açılacak şeklide planladılar.

Peygamberimizin peygamber olarak gönderilişinden beş yıl önce bir sel sonucu Kâbe yıkıldı. Kabileler Kâbe'yi yeniden inşa etmek için iş bölümü yaptılar. Duvarlarını yapan usta Yunanlı (Rum) Yakum'du. Mısırlı bir marangoz da ona yardım ediyordu. Sıra Hacer-ül Esved'in yerleştirilmesine gelince, onu yerine koyma onuruna kimin erişeceği

hususunda aralarında tartışma çıktı. Sonunda Hz. Muhammed'in (s.a.a) hakemliğine başvurmaya karar verdiler. Peygamberimiz (s.a.a) o sırada otuz beş yaşındaydı. Kureyşliler onu akıllı, ileri görüşlü, doğru biri o-larak biliyorlardı. Hz. Muhammed bir aba istedi. Hacer-ül Esved'i örtünün üzerine koydu. Sonra her kabilenin temsilcisinin örtünün bir ta-rafından tutup kaldırmasını istedi. Taşın konulacağı doğu tarafındaki yere kadar yükselttiklerinde, Hz. Muhammed (s.a.a) taşı tutup yerine yerleştirdi.

Yapılan harcamalar onlara ağır gelmeye başladığında, yapıyı bugünkü hali üzere bıraktılar. Böylece Kâbe'nin bazı bölümleri yapı dışında kaldı. Binayı küçülttüklerinden Hacer-ül Esved tarafındaki Hicr-i İsmail dışarıda bırakılmış oldu.

Kâbe, Yezid b. Muaviye döneminde Abdullah b. Zübeyr'in Hicaz'a egemen olduğu zamana kadar bu şekilde kaldı. Yezid'in Mekke'deki kumandanlarından Husayn, İbn-i Zübeyr'le savaştı. Kâbe mancınık atı-şından isabet aldı. Daha sonra yıkıldı, örtüsü ve bazı ahşap bölmeleri yandı. Sonra Yezid ölünce kuşatma kaldırıldı. İbn-i Zübeyr Kâbe'yi yı-kıp yeniden inşa etmek istedi. Bu amaçla Yemen'den arıtılmış kireç ge-tirildi. Duvarları onunla yapıldı. Hicr-i İsmail Kâbe'nin içine dahil e-dildi. Kapının yere bitişik olması sağlandı. Karşı duvarda bir kapı daha açıldı. İnsanlar birinden girip diğerinden çıksınlar diye. Yüksekliği yir-mi yedi zira (yaklaşık on üç buçuk metre) olarak öngörüldü. Bina tamamlanınca, Kâbe'nin içine ve dışına misk ve esans sürüldü. Üzeri ha-lis ipek kumaşla örtüldü. Kâbe'nin onarımı Hicri 64 yılının recep ayının 17'sinde tamamlandı.

Sonra Abdulmelik b. Mervan halife oldu. Komutanlarından Haccac b. Yusuf'u İbn-i Zübeyr'le savaşmak üzere görevlendirdi. Nihayet İbn-i Zübeyr yenildi ve öldürüldü. Haccac Kâbe'ye girdi ve İbn-i Zübeyr'in yaptığı değişiklikleri Mervan'a duyurdu. Mervan Kâbe'yi eski haline döndürmesini emretti. Bunun üzerine Haccac Kâbe'nin kuzey tarafını altı zira ve bir karış kadar yıktı.

Bu duvarı Kureyş'in attığı temel üzerinde yeniden inşa etti. Doğuya bakan kapıyı yerden biraz yüksekçe olmasını sağladı, ötekini kapattı sonra kalan diğer taşları yerlere döşedi.

960 tarihinde Osmanlı Sultanlarından Sultan Süleyman tahta gelince, Kâbe'nin çatısını değiştirdi. 1021 tarihinde tahta geçen Sultan

Ahmet, 1039 Tarihinde meydana gelen büyük selin yıktığı kuzey, doğu ve batı duvarlarını onardı. Sonra Osmanlı Sultanlarından 4. Murad za-manında bir kez daha onarıldı. Kâbe o günden günümüze, yâni hicri-kameri bin üç yüz yetmiş beş veya Hicri-Şemsi bin üç yüz otuz sekiz tarihine kadar herhangi bir onarım geçirmemiştir.

Kâbe'nin Şekli:

Kâbe yaklaşık olarak dörtgen şeklindedir. Sert mavi taştan yapılmıştır. Yüksekliği on altı metredir. Peygamberimiz (s.a.a) zamanında yüksekliğinin bundan daha az olduğunu Fetih günü Peygamberimiz (s.a.a) Ali'yi omuzlarına çıkarıp Ali'nin de Kâbe'nin üzerindeki putları aşağı indirip kırdığına dair rivayet edilen hadisten anlıyoruz.

İçinde su oluğu bulunan ve tam karşısında yer alan kenarın uzunluğu on metre ve on cm.'dir. Kapının yer aldığı ve karşısında bulunan kenarın uzunluğu ise on iki metredir. Kapı yerden iki metre yüksekliktedir. İçeriye giren için kapının solunda yer alan rükünde Hacer-ül Esved yer alır. Onun tavaf yerinden yüksekliği bir buçuk metredir. Hacer-ül Esved ağır, düzgün olmayan yumurta şeklinde bir taştır. Rengi kırmızıya çalan siyahtır. Üzerinde kızıl noktalar, sarı kıvrımlar yer alır. Bunlar taşta meydana gelen çatlamaların sonradan kaynaması sonucu oluşmuşlardır. Çapı yaklaşık olarak otuz santimetredir.

Kâbe köşeleri, eski zamanlardan beri "rükün" olarak adlandırılır. Örneğin kuzey köşesine "Rükn-ül Iraki", batı köşesine "Rükn-üş Şami", güney köşesine "Rükn-ül Yemani", Hacer-ül Esved'in bulunduğu doğu köşesine de "Rükn-ül Esved" denir. Kapı ile Rükn-ül Esved arasındaki mesafeye "mültezem" denir. Bu adı almasının nedeni tavaf eden kimsenin devamlı burada dua ve dilekte bulunmasındandır. Kuzey taraftaki duvarın üzerideki su oluğuna Mizab-ur Rahmet (rahmet oluğu) denir. Bu oluğu Haccac b. Yusuf yapmıştır. 954 tarihinde sultan Süleyman gümüş bir olukla değiştirmiş, 1021 tarihinde sultan Ahmet mavi çini nakışlı ve altın yaldızlı bir gümüş olukla değiştirmiştir. Sonra Osmanoğullarından sultan Abdulmecid 1273 tarihinde altın bir oluk göndermiştir. Yerine konulan bu oluk hala orada bulunmaktadır.

Oluğun tam karşısında yay şeklinde "Hatim" adı verilen bir duvar yer alır. Bu yay şeklinde bir yapıdır. İki ucu Kâbe'nin kuzey ve batı

kö-şelerine bakar. Onlardan uzaklıkları 203 cm. kadardır. Bu yapının yüksekliği bir metredir. Kalınlığı bir buçuk metredir. İç tarafından nakışlı mermer kullanılmıştır. İçeriden bu yay şeklindeki duvarın ortasında Kâbe'nin bir tarafının ortasına kadarki mesafe 844 cm.'dir.

Bu "Hatim" adlı duvarla Kâbe'nin duvarının arasındaki boşluğa Hicr-i İsmail denir. İbrahim'in ilk kez inşa ettiği zamanlarda bunun yaklaşık olarak üç metrelik kısmı Kâbe'nin içindeydi. Geri kalan kısmı ise, Hâcer ve oğlunun koyunlarının barınağıydı. Denilir ki, Hâcer ve İsmail burada gömülüdürler.

Kâbe'nin içinde yapılan değişiklikler, onarımlar, Kâbe'ye ilişkin kurallar ve protokoller bizi pek ilgilendirmemektedir. Dolayısıyla bunların detayına girme gereğini duymuyoruz.

Kâbe'nin Örtüsü:

Daha önce Bakara suresinin tefsiri çerçevesinde, Hacer ve İsmail'in kıssası ve Mekke toprağına konaklamaları ile ilgili olarak aktardığımız rivayetlerde, Kâbe'nin inşasının tamamlanışından sonra Hâcer'in Kâbe'nin kapısına bir perde astığı ifade edilmişti.

Kâbe'nin tümünü örten perdeye gelince, söylendiğine göre: İlk kez Kâbe'ye örtü giydiren kişi, Yemen Tubbalarından Ebu Bekir Es'ad'dır. Bu zat Kâbe'yi gümüş sırmalı bir perdeyle örtmüştü. Ondan sonra yönetime gelenler onun bu uygulamasını sürdürdüler. Daha sonra insanlar değişik kumaşlardan üretilmiş perdelerle örtmeye devam ettiler. Böylece üzeri kat kat perdelerle örtülür oldu. Bu perdelerden biri çürü-düğünde hemen üzerine yenisi konulurdu. Bu durum Kusay zamanına kadar sürdü. Kusay Kâbe'nin örtüsü için Araplardan yılda bir kez olmak üzere yardım topladı. Bu gelenek onun oğulları tarafından da sürdürüldü. Ebu Rebia b. Muğire bir yıl, diğer Kureyş kabileleri de bir yıl örtüyü değiştirirlerdi.

Peygamber Efendimiz (s.a.a) Kâbe'yi Yemen kumaşıyla örtmüştü. Abbasi Halifelerinden el-Mehdi'nin zamanına kadar bu şekilde kaldı. Halife Hac için Mekke'ye geldiğinde, Kâbe bakıcıları perdelerin Kâbe-'nin yüzünde birikmiş olmasından şikayet ettiler. Bunların ağırlık yapıp Kâbe'yi yıkmasından korktuklarını belirttiler. Bunun üzerine Halife bu örtülerin kaldırılmasını, yerine her yıl bir tek örtü serilmesi-

ni emretti. Bu gelenek günümüze kadar devam etti. Kâbe'nin bir de iç örtüsü vardır. İlk kez Kâbe'ye içeriden perde örten kişi Abbas b. Abdulmutta-lib'in annesidir. Oğlu Abbas ile ilgili olarak bir adakta bulunduğu için bu perdeyi Kâbe'nin iç duvarlarına örtmüştü.

Kâbe'nin Konumu:

Kâbe toplumlarca kutsal ve saygın olarak bilinirdi. Hintliler Kâbe'ye saygı gösterirlerdi ve kendilerince üçüncü uknum olarak kabul edilen "sifa"nın ruhunun, eşiyle birlikte Hicazı ziyaret ettiği sırada Ha-cer-ül Esved'e hulul ettiğini söylerlerdi.

Fars ve Keldani Sabiileri onu yedi büyük evden biri kabul ederlerdi.[53] Bir de, eski ve uzun süre ayakta kalmış olması dolayısıyla Zühal'in evi olduğuna inanılırdı.

Farslar da Kâbe'ye saygı gösterirlerdi. Hürmüz'ün ruhunun ona hu-lul ettiğine inanırlardı. Bazen Hac için gittikleri de olurdu.

Yahudiler ona saygı gösterir, İbrahim'in dini üzere orada Allah'a ibadet ederlerdi. İçinde resimler ve heykeller bulunurdu. Bunlar arasında ellerinde fal okları bulunan İbrahim ve İsmail'in resimleri de yer a-lırdı. Bakire Meryem'in ve Mesih'in resmi de yapılmıştı. Bu da Yahudiler gibi Hıristiyanların da ona saygı gösterdiklerinin tanığıdır.

Araplar da Kâbe'ye büyük bir saygı gösterirlerdi. Onu Allah'ın evi kabul ederlerdi. Her taraftan gelip ona hac ziyaretinde bulunurlardı. Kâbe'nin İbrahim tarafından yapıldığını söylüyorlardı. Hac, İbrahim'in Araplar arasında tevarüs eden dininin bir kuralıydı.

Kâbe'nin Yönetimi:

Kâbe'nin yönetimi İsmail'in elindeydi. Ondan sonra bu görev oğullarına geçti. Sonra Curhum kabilesi onlara karşı üstünlük sağlayıp Kâbe'nin yönetimini ele geçirdiler. Ardından Kerker oğullarından bir taife olan Amalikler, Curhum kabilesiyle bir dizi savaşa girişip Kâbe'ye sahip oldular. Amalikler Mekke'nin aşağı kısmına konakla-

---

[53]- Büyük evler şunlardır: 1- Kâbe, 2- İsfahan'daki bir dağın tepesindeki Mars, 3- Hindistan'daki Mendusan, 4- Belh kentindeki Nevbahar, 5- San'a'daki Gamadan, 6- Horasan'ın Ferğane kentindeki Kelusan, 7- Çin'in yüksek yerlerindeki bir ev.

mışlardı. Curhumlular da yukarı kısmına yerleşmişlerdi. İçlerinde melikleri de vardı.

Sonra talih Curhumlulardan yana döndü; Amalikleri yenilgiye uğratıp Kâbe'nin yönetimini ele geçirdiler. Böylece yaklaşık olarak üç yüz yıl yönetim onların elinde kaldı. Hz. İbrahim'in yapısına eklemede bulundular, duvarlarını yükselttiler.

İsmail oğulları güçlenip çoğalınca, artık belli bir caydırıcı kuvvete kavuşunca, Mekke onlara dar gelmeye başladı. Bunun üzerine Curhumlularla savaştılar, onları yenilgiye uğratıp Mekke'den çıkardılar. O sırada İsmail oğullarının başında Amr b. Luhay bulunuyordu. Kendisi Huzaa kabilesinin büyüğüydü. Mekke'nin yönetimini ele geçirip Kâbe'nin işlerini kendi uhdesinde topladı. Kâbe'nin üzerine putları koyup insanları onlara tapmaya çağıran ilk kişi odur. Kâbe'nin üzerine koyduğu ilk put "Hubel"dir. Onu Şam'dan getirmiş, Kâbe'nin damına koy-muştu. Ardından başka putlar da getirmişti. Böylece putların sayısı art-mış ve Araplar arasında puta tapıcılık yayılmış ve tek ilaha kulluğu esas alan Hanif dini yok olmuştu.

Curhum kabilesinden Şahne b. Halef konuyla ilgili olarak Amr b. Luhay'a hitaben şöyle der:

"Ey Amr, ilahlar icad ettin sen.

Çeşit çeşit Mekke'de, evin çevresine putlar diktin.

Oysa Kâbe'nin bir tane Rabbi vardı, ebedi...

Ama sen, insanlar içinde, onun birçok Rabbinin olmasını sağladın.

Yakında bileceksiniz ki, Allah kısa süre sonra, sizin dışınızda evi için bir koruyucu seçecektir."

Kâbe'nin yönetimi Halil el-Huzai zamanına kadar Huzaa oğullarının elindeydi. Halil kendisinden sonra yönetimi kızına verdi. Kızı da Kusay b. Kilab'ın karısıydı. Kâbe kapısını açıp kapatmayı Huza oğullarından Ebu Gabşan el-Huzai adlı birine verdi. Ebu Gabşan bu görevi, bir deve ve bir fıçı şarap karşılığında Kusay b. Kilab'a sattı. Bu olay A-raplar arasında bir darb-ı mesel olmuştur: "Ebu Gabşan'ın alış verişinden daha zararlı..." diye.

Böylece yönetim Kureyş'e geçti. Kusay Kâbe'nin yapısını yeniledi. Daha önce buna değinmiştik. Durum, Peygamberimizin (s.a.a) Mekke-'yi fethetmesine kadar bu şekilde devam etti. Resulullah (s.a.a)

Kâbe'ye girdi, duvarlardaki resim ve kabartmaların silinmesini, için-deki put-ların kırılmasını emretti. Üzerinde İbrahim'in iki ayağının izi bulunan taş, yâni Makam-ı İbrahim, o sırada Kâbe'nin yakınlarındaki koruma altında bir şeyin içindeydi. Sonra bugün bilinen yere gömül-dü. Burası dört sütun üzerinde duran bir kubbedir. Tavaf edenler na-maz kılmak a-macıyla buraya yönelirler.

Kâbe'yle ilgili haberler ve onunla bağlantılı dinsel uygulamalar çok ve uzundur. Biz hac ve Kâbe ayetleri üzerinde düşünen bir araştır-macı için yeterli olan bu kısmını sunmakla yetindik.

Yüce Allah'ın bereketli kıldığı ve hidayet olarak öngördüğü Kâbe'-nin bir özelliği de, hiçbir İslami grubun onun konumunu tartışma ko-nusu yapmamış olmasıdır.

98- De ki: "Ey kitap ehli, Allah yaptıklarınıza şahit iken, ne diye Allah'ın ayetlerini inkar ediyorsunuz?"

99- De ki: "Ey kitap ehli, sizler şahitler olduğunuz halde ne diye iman edenleri Allah yolundan -onda bir çarpıklık bulmaya yeltenerek- çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir."

100- Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba boyun eğecek olursanız, sizi imanınızdan sonra tekrar küfre döndürürler.

101- Allah'ın ayetleri size okunuyorken ve O'nun elçisi içinizdeyken, nasıl oluyor da inkar ediyorsunuz? Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru olan yola iletilmiştir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Görüldüğü gibi, bu ayetler, surenin akışıyla birlikte değerlendirildiğinde Ehl-i Kitabın (onlardan bir grubun, yâni Yahudilerin veya Yahudilerden bir grubun) Allah'ın ayetlerini inkar ettiklerini, Allah'ın

yolunu eğri göstermek, dosdoğru olmadığının propagandasını yapmak suretiyle mü'minleri onun yolundan alıkoyduklarını göstermektedir. Buna göre, onlar Allah'ın yolunu sapık, eğri ve çarpık bir yola benzetiyorlardı. Bu amaçla mü'minlerin içlerine kuşkular sokarak hakkı batıl ve kendi savundukları batılı da hak olarak görmelerini sağlamaya çalışıyorlardı.

Bundan önceki ayetler grubu, Tevrat'ın inişinden önce bütün yiyeceklerin helal olduğunu inkar etmek, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya yönelmenin neshedildiğini reddetmek şeklindeki sapıklıklarına işaret ediyordu. Buna göre, tefsirini sunduğumuz ayetler grubu, Tevrat'ın inişinden önce yiyeceklerin helal olduğunu ve Kâbe'nin insanlar için kurulan ilk ev olduğunu anlatan ayetler grubunun tamamlayıcısı konumundadır. Bu durumda ayetlerin hedefi, Yahudilerin tutumlarını reddetmek, mü'minleri dinleri konusunda kuşkuya düşürme amaçlı telkinlerinden dolayı onları kınamak, mü'minleri de onların çağrılarına uymaları durumunda dinlerini inkar etmiş olmaları uyarısında bulunmak ve Allah'ın ipine sarılıp iman yolunu bulmaya, daimi hidayet üzere olmaya teşvik etmek olduğu anlaşılıyor.

Suyuti'nin -söylendiğine göre-[54] Lubab-un Nukul adlı eserde rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: "Yahudi Şaş b. Kays, bir gün Evs'ten ve Hazreç'ten oluşan bir grubun yanından geçti. Bunlar aralarında sohbet ediyorlardı. Geçmişte düşman olan bu kabilelerin bu şekilde kaynaşmış olmaları canını sıktı. Bir Yahudi gence, gidip aralarında oturmasını, onlara "Buas" gününü (o günde yapılan savaşı) hatırlatmasını söyledi. Yahudi genç söylenenleri yaptı. Bunun üzerine Evslilerle Hazreçliler tartışmaya ve karşılıklı olarak geçmişleriyle, kabileleriyle övünmeye başladılar. Sonunda iki kişi öfkeyle ayağa fırladı. Biri Evs'ten Evs b. Kurazi, diğeri de Hazreçten Cabbar b. Sahr'dı. Karşılıklı olarak ağız dalaşına girdiler. Sonuçta iki grup da öfkeye kapıldı, savaşmak üzere yerlerinden fırladılar.

Bu gelişmeler Peygamberimiz'e (s.a.a) duyuruldu. Peygamberimiz geldi, onlara öğüt verdi ve iki tarafı barıştırdı. Onlar da Peygamberimi-zin sözlerini dinlediler ve emirlerine uydular. Bunun üzerine yüce Allah, Evs ve Cabbar adlı kişiler hakkında: *"Ey iman edenler, eğer*

---

[54]- Tefsir-ul Menar, c.4, Âl-i İmrân suresi tefsiri.

kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba boyun eğecek olursa-nız..." diye başlayan ayeti, Şaş b. Kays hakkında da: *"Ey kitap ehli, ne diye... Allah yolundan... çevirmeye çalışıyorsunuz?"* ayetini indirdi."

Bu rivayet, Suyuti'nin ed-Dürr-ül Mensûr'da Zeyd b. Eslem'den ayrıntılı olarak aktardığı rivayetin özeti, onun kısa bir çıkarsaması niteliğindedir. Buna yakın bir rivayet de İbn-i Abbas'tan ve başkalarından aktarılmıştır.

Dolayısıyla, ayetler, açık olarak görüldüğü gibi bu rivayette sözü edilen olaydan çok bizim anlattıklarımızla örtüşüyor. Her şeyden önce ayetlerde küfürden, imandan, Yahudilerin tanıklığından ve mü'minlere Allah'ın ayetlerinin okunması gibi şeylerden söz ediliyor. Bütün bunlar, bizim anlattıklarımızla daha çok uyuyor. Bunu şu ayet de pekiştiriyor: *"Kitap ehlinden çoğu, kendilerine gerçek apaçık belli olduktan sonra, nefislerini kuşatan kıskançlıktan dolayı, imanınızdan sonra sizi inkara döndürmek arzusunu duydular."* (Bakara, 109) Şu halde, bizim söylediğimiz doğrudur, ayetler, önceki ayetlerin akışının bütünleyici unsuru konumundadır.

"De ki: "Ey kitap ehli... ne diye Allah'ın ayetlerini inkar ediyorsunuz?" "Ayetler"den maksat, -akış birliğini bir karine olarak düşünürsek- Tevrat'ın inişinden önce yiyeceklerin helal olması ve İslam dini ile birlikte Kâbe'nin kıble olmasıdır.

"De ki: Ey kitap ehli... ne diye Allah yolundan... çevirmeye çalışıyorsunuz?... Bir çarpıklık bulmaya yeltenerek..." Ayetin orijinalinde geçen "sadd" kelimesi, çevirmek, alıkoymak demektir. Yine ayette geçen "tebğûneha" kelimesi, "o yolu istiyorsunuz" demektir. "İvec" yanlışa doğru eğilme, çarpıklık demektir. Demek isteniyor ki: Siz Allah'ın yolunun eğri, çarpık olmasını istiyorsunuz.

"Sizler görüp bildiğiniz halde..." Yâni, siz biliyorsunuz ki, Tevrat'ın inişinden önce yiyecekler helaldi, kıblenin Kâbe olarak değiştirilmesi peygamberliğin bir özelliğidir. Önceki ayette, yüce Allah'ın kendisinin onların fiilleri ve küfürleri üzerinde şahit olduğunu belirtmesine karşılık olarak bu ayette, bizzat onlar şahitler kategorisine sokuluyorlar. Bu, son derece latif, incelikli bir ifade tarzıdır. Bundan da anlaşılıyor ki, onlar inkar ettikleri şeyin hak olduğuna tanıklık ediyorlar. Allah da onların inkarlarına ve küfürlerine tanıktır. Bu ayet-

te şahitlik onlara nispet edildiği için, önceki ayetin sonunda yer alan: *"Allah yaptıklarınıza şahittir."* ifadesi bu ayetin sonundaki: *"Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."* ifadesiyle değiştirilmiştir. Bununla, onların hakka, yüce Allah'ın da tümüne tanıklık ettiği anlatılmıştır.

"Ey iman edenler... O'nun elçisi içinizdeyken..." Ayetin orijinalinde geçen "Farig=grup"tan maksat, Yahudiler ve onların içindeki bir gruptur. *"Allah'ın ayetleri size okunuyorken ve O'nun elçisi içi-nizdeyken..."* yâni sizin hakka sarılıp bu tür art niyetli girişimlerden korunmanız mümkündür. Allah'ın ayetlerini can kulağıyla dinler, onların üzerinde derin düşünür, gereği gibi etüt edememekten dolayı size kapalı olan kısmını veya baştan itibaren tümünü Resule götürürseniz, gerçek olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar. Çünkü Allah'ın Resulü içinizdedir, sizinle onun arasında bir engel yoktur. O size uzak da değildir. Peygambere başvurmak suretiyle gerçeği ortaya çıkarmak, Yahudilerin kafalarınızı karıştırmak amacıyla ortaya attıkları kuşkuları bu şekilde bertaraf etmek, Allah'ın ayetlerine ve Resulüne sarılmak, ikisine sıkıca yapışmak Allah'a sarılıp yapışmak demektir. Kim Allah'a sarılıp yapışıyorsa, o dosdoğru yolu bulmuştur.

Şu halde: *"Nasıl oluyor da inkâr ediyorsunuz?"* ifadesinin orijinalinde geçen "küfür"den maksat, imandan sonra küfre sapma durumudur. *"Allah'ın ayetleri size okunuyorken."* ifadesi, Allah'ın ayetlerini ve Resulünü inkar etmekten kaçınma imkanının olduğuna yönelik kinayeli bir anlatımdır. *"Allah'a sımsıkı tutunursa"* ifadesi, bu amaca yönelik külli büyük önerme (kübra) konumundadır. Doğru yola yöneltilmiş olmaktan maksat, değişmez imana iletilmedir. Bu ise, farklılaşmayan, amaca ulaştırma bakımından geri kalmayan bir yoldur. Bu yolu izleyenler dosdoğru bir çizgide hareket ederler. Yoldan çıkıp sapmazlar.

"iletilmiştir" ifadesinde mazi fiilin kullanılması, buna rağmen failin hazfedilmesi, fiilin failinin farkına varılmadan gerçekleştiğini gösterir.

Bu ayetten anlaşılıyor ki, insanların sapmaları muhtemel olan her türlü gerçeği bulmak için Kur'an ve sünnet yeterli kanıtlardır.

102- Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün.

103- Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz, O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp-ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz. Yine siz tam ateş çukurunun kıyısındayken, oradan sizi kurtardı. Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki, hidayete eresiniz.

104- Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.

105- Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp ayrılan ve anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.

106- Bazı yüzlerin ağaracağı, bazı yüzlerin de kararacağı gün... Yüzleri kararanlara: "İmanınızdan sonra inkâr ettiniz öyle mi? Öyleyse inkâr etmenize karşılık olarak azabı tadın!" (denilir).

107- Yüzleri ağaranlar ise, artık onlar Allah'ın rahmeti içindedirler, orada sürekli kalacaklardır.

108- Bunlar sana hak olarak okumakta olduğumuz Allah'ın ayetleridir. Allah alemlere zulüm isteyen değildir.

109- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır ve bütün işler Allah'a döndürülür.

110- Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız ve Allah'a inanırsınız. Kitap ehli de inanmış olsaydı, elbette kendileri için hayırlı olurdu. İçlerinden inananlar da vardır, ama çokları yoldan çıkmışlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu, mü'minlerin Ehl-i Kitaptan ve onların dinden döndürme amaçlı baskılarından sakındırıldığı, kendi yanlarında sarılıp korunabilecekleri bir merciinin bulunduğu, buna sarılmaları durumunda sapmayacakları, ölümcül, helak edici uçurumlara düşmeyecekleri

uyarısının yapıldığı bölümün bütünleyicisi konumundadır. Bununla beraber, bu grubu bir konuşmayı izleyen bir konuşma gibi görebiliriz. Yoksa önceki ayetlerin akışı değişmiş değildir. Demek istiyorum ki, Ehl-i Kitabın durumunu sergilemeye dönük anlatım henüz tamamlanmamıştır. Bunun kanıtı da, bu ayetler grubundan sonra yer alan şu ifadedir: *"Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler."*

"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınılması gerekiyorsa öylece korkup sakının." Daha önce çeşitli münasebetlerle "takva"nın bir tür sakınma oluğunu ve Allah'tan korkup-sakınma anlamındaki "takva"nın da O'nun azabından sakınma anlamını ifade ettiğini vurgulamıştık. Buna kanıt olarak da şu ayeti göstermiştik: *"Yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının."* (Bakara, 24) Bu ise, ancak Allah'ın iradesi ve hoşnutluğu doğrultusunda hareket etmekle, yâni emirlerini tutup yasaklarını çiğnemekten kaçınmakla, bahşettiği nimetlere şükretmekle, musibetlere karşı sabretmekle gerçekleşebilir. Son bu iki olgu sonuçta gelip şükre dayanıyorlar. Şükür ise her şeyi ait olduğu yere koymak demektir. Özetle: Allah'tan korkup sakınmak (takva); O'na itaat etmek, O'na baş kaldırmamak, verdiği veya vermediği şeyler hususunda O'na boyun eğmek demektir.

Fakat kendi cinsinden fasit ve batılın hiçbir şekilde ona bulaşmadığı anlamında olan "takva", Allah'a yaraşır bir şekilde takva olarak ni-telenirse, benlik ve gafletten uzak salt kulluğu ifade eder. Yâni baş kaldırma ve isyan unsurlarından berî itaati, nankörlükten soyutlanmış şükrü, unutmanın bulaşmadığı zikri, anmayı çağrıştırır. Bu, gerçek İslam'dır; İslam'ın açıkladığı derecelerin en üst derecesidir. *"Ve ancak Müslümanlar olarak ölün."* sözü, bu anlamı vurgulamaya yöneliktir. Tıpkı: "Ölünceye kadar, bu hal (gerçek ve yaraşır takva) üzere olmaya devam edin" demek gibi.

Bu ayette vurgulanan anlam: *"Öyleyse güç yetirebildiğiniz kadar Allah'tan korkup, sakının."* (Teğabun, 16) ayetinin ifade ettiği anlamdan farklıdır. Bu ayette vurgulanan anlam şudur: Güç yetirebildiğiniz hususlarda takvayı elden bırakmayın. Ancak "güç yetirebilme" olgusu da kişilerin güçlerinin, anlayışlarının ve ilgilerinin farklılığı oranında farklılık arz eder. Hiç kuşkusuz, bizim vurguladığımız anlamıyla gerçek takva, çoğu insanın gücünün yapabilirliğinin kapsamında değildir.

Çünkü bu içsel yolculuğun (batini seyrin) kendine özgü durakları, aşamaları ve tehlikeleri vardır. Bunları da ancak alimler bilebilirler.

Ayrıca, melekut seyrinin sırları, incelikleri ve nükteleri, ayrıntıları vardır ki bunların da farkına ancak her türlü olumsuzluktan soyutlanmış, kulluk aşamasına erişmiş muhlis insanlar varabilirler. Çünkü takvanın öyle aşamaları vardır ki, sıradan bir insanın (avam) anlayışı, bunun insan nefsinin kaldırabileceği, üstesinden gelebileceği bir olgu olduğunu algılayamaz. Dolayısıyla, kesin olarak onun güç yetirilemez bir şey olduğunu söyler. Oysa nice gerçek takva sahipleri bu aşamayı çoktan geride bırakmışlar ve kendi çabaları sonucu çok daha zor, çok daha meşakkatli bir aşamaya yönelmişlerdir.

Bu nedenle: *"...güç yetirebildiğiniz kadar..."* sözünü, farklı zihinler, farklı şekillerde algılamış, her kişi onu kendi yapabilirliği düzeyinde içselleştirmiştir. Dolayısıyla bu ayet, tefsirini sunduğumuz: *"Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının."* ayetinden anlaşılan hususa erişmenin bir araç niteliğindedir. Şöyle ki, şu ayetten, gerçek takva yoluna girmek, bu makama kavuşmak, orada bulunmak, onun canlı bir örneği olmak kastediliyor. Bu, dosdoğru yola (sırat-ı mustakime) erişmeye benzer. Bilindiği gibi, bu düzeye ancak eşleri az bulunur insanlar erişebilirler. Buna rağmen bütün insanlar bu düzeye davet edilirler.

Buna göre: *"Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa..."* ayeti ile *"Güç yetirebildiğiniz kadar..."* ayetinden çıkan sonuç; bütün insanların gerçek takvaya teşvik edilmeleri, onu elde etmeye çağrılmaları, ardından her birinin güçleri ve kapasiteleri oranında bu hedefe doğru ilerlemelerinin emredilmesidir. Bundan çıkan sonuç şudur: Herkes takva yolunda olur, ama her birinin bulunduğu aşama bir diğerine göre farklılık arz eder. Her kesin derecesi, anlayışına ve gayretine paralel olarak belirginlik kazanır. Bir de yüce Allah'ın başarılı kılması, desteği ve doğrultması belirleyici rol oynar. İki ayeti birlikte düşündüğümüz zaman bunları algılıyoruz.

Buradan hareketle şunu anlıyoruz: İki ayet, içerikleri itibariyle birbirinden farklı değildir. Ancak: *"Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece kokup sakının."* ayetinin ifade ettiği anlam: *"Güç ye-tirebildiğiniz kadar Allah'tan kokup-sakının."* Ayetinin ifade ettiği

anlamın aynısı değildir. Aksine ilk ayet hedefe çağırıyor, ikincisi ise yolu izlemenin niteliğine işaret ediyor.

"Ancak Müslümanlar olarak ölün." Ölüm, evrensel bir olgudur ve bizim irademizin, seçme yeteneğimizin kapsam alanının dışındadır. Bu yüzden ölüm ve benzeri olgularla ilintili emir ve nehiyler, tekvinî=evrensel, var oluşsal nitelikli emir ve nehiylerdir. Şu ayetlerde oluğu gibi: *"Allah onlara: "Ölün" dedi."* (Bakara, 243) *"...yalnızca "ol" demesidir; o da hemen oluverir."* (Yasin, 82) Fakat bazı durumlarda seçime bağlı olmayan bir iş, seçime bağlı bir işe izafe edilebilir. Böylece aralarında uygun bir bileşim gerçekleştirilir. Sonra da bu bileşim, seçime bağlı olan bir işe nispet edilir ve böylece itibarî emir ve nehiyler, bu bileşimin göz önünde bulundurulması sonucu, insanlara yöneltilir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Sakın kuşkuya kapılanlardan olma."* (Bakara, 147) *"Kafirlerle birlikte olma."* (Hûd, 42) *"Doğrularla birlikte olun."* (Tevbe, 119) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

"Olma"nın aslı, insana ilişkin varoluşsal, evrensel bir gereklilik ol-masıdır. İnsanın seçme yeteneğinin bunda herhangi bir etkinliği yoktur. Ancak "olma"nın "kuşku duymak", "kâfirlerle birlikte olmak" ve "doğrularla beraber olmak" gibi insan ihtiyarına bağlı olgularla irtibatlan-dırılması, onu isteğe bağlı bir olgu konumuna getirmiştir. Dolayısıyla onunla ilintili olarak insanlar arasında teşri nitelikli emir ve yasaklama yöneltilebilir.

Özetleyecek olursak: İslam'la birlikte olmayan ölüme ilişkin bu nehiy, ölümün bu bağlamda ihtiyari bir olgu olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç itibariyle, her durumda İslam olmanın gerekliliğine yönelik bir kinayedir bu. Demek isteniyor ki: Her halükârda bu hallerden biri üzere ölüm gelip çatana kadar Müslüman olun. Böylece İslam üzere ölmüş olursunuz.

"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın." Yüce Allah: *"Allah'ın ayetleri size okunuyorken ve O'nun elçisi içinizdeyken nasıl oluyor da inkar ediyorsunuz?"* (Âl-i İmrân, 101) ayetinde, Allah'ın ayetlerine ve Resulüne (kitap ve sünnete) sarılmanın, Allah'a sarılmak olduğunu, bunu yapan kişinin sapmaktan korunacağını, hidayete kavuşmasının garantili olduğunu vurgulamıştır. Aslında Resule sımsıkı sarılmak, kitaba sımsıkı sarılmak demektir. Çünkü Resule sarılmayı, bağlanmayı emreden kitaptır: *"Resul size ne*

verirse, artık onu alın, sizi neden sakındırırsa, artık ondan sakının." (Haşr, 7)

Önceki ayette teşvik edilen "Allah'a sarılma" ifadesi, bu ayette "Allah'ın ipine sarılma" ifadesiyle değiştirilmiştir. Buna göre, Allah'ın ipi, Allah katından inen kitaptır. Kitap, Allah ile kulu birbirine bağlar, gökle yeri buluşturur. Dilersen şöyle de diyebilirsin: "Allah'ın ipi, Kur'an ve peygamberdir." Her ikisinin de aynı işlevi gördüklerini daha önce vurgulamıştık. Her ikisi de aynı amaca yöneliktir.

Gerçi Kur'an gerçek takvadan ve değişmez, hakçı İslam'dan başkasına davet etmez, ancak bu ayetle güdülen amaç, gerçek takvayı ve İslam üzere ölmeyi emreden önceki ayetle güdülen amaçtan farklıdır. Çünkü ayet, bireysel bir hükmü ifade ediyor, bu ayet ise, toplumsal bir hükmü. Bunun kanıtı da ayette geçen: "Hepiniz..." ve "Dağılıp ayrılmayın." ifadeleridir. Dolayısıyla ayetler, Müslüman birey gibi Müslüman topluma da kitap ve sünnete sarılmayı emretmektedir.

"Ve Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerimizin arasını uzlaştırıpısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz." *"Hani siz... idiniz."* ifadesi, zikredilen nimetlere ilişkin bir açıklamadır. *"...tam ateş çukurunun kenarındayken, oradan sizi kurtardı."* ifadesi de buna atfedilir.

Söz konusu nimetleri hatırlamanın emredilişi, Kur'an'ın öğretilerini illet ve sebeplerini açıklanışına dayandırması geleneğinden kaynaklanan bir durumdur. Kur'an insanları hayra ve hidayete bu şekilde çağırır, avam kesiminin körü körüne taklit edişi gibi değil. Haşa, ilahî bir öğretinin, inananlara yararlı bilgi ve yapıcı amel demek olan mutluluğa çağırması, sonra da onlara taklit çukuruna, cehalet karanlığına girmeyi emretmesi olacak iş değildir.

Fakat, işi birbirine karıştırmamak gerekir. Bir araştırmacının, incelikleri ayırt etmesi zorunludur. Şöyle ki: Yüce Allah insanlara gerçek mutluluklarını öğretiyor, bundaki sebepleri de gösteriyor. Ki insanlar gerçekleri nasıl birbirleriyle irtibatlandıracaklarını, bütün bu gerçeklerin tevhit kaynağından fışkırdığını bilip, Allah'a tam olarak teslim olmalarının gerekliliğini kavrasınlar. Çünkü sadece Allah, alemlerin Rabbidir. Onlar Kur'an'a sarılmakla da yükümlüdürler. Çünkü Kur'an alemlerin Rabbi olan Allah'ın ipidir. Ayetler grubunun sonlarındaki şu

ifadeler de, dolaylı olarak buna işaret etmektedir: *"Bunlar sana hak olarak okumakta olduğunuz Allah'ın ayetleridir..."* Ve: *"Bü-tün işler Allah'a döndürülür."*

Kısacası, yüce Allah aslını, amacını, gerekçesini ve nedenlerini bilmedikçe bir sözü kabul etmemelerini, bir emre itaat etmemelerini emrediyor. Sonra kendisine mutlak olarak teslim olmalarını emrediyor ve bunun gerekçesini de, kendilerine mutlak olarak egemen olan Allah olması şeklinde açıklıyor. Şu halde, O'nun kendileri hakkında irade ettiği ve üzerlerinde tasarrufta bulunduğu şeyden başka, bir etkinlikler söz konusu değildir. Ardından, Resulünün tebliğ ettiği mesaja mutlak surette itaat etmelerini emrediyor ve bunun gerekçesini de şu şekilde açıklıyor: O, bir elçidir, mesajı tebliğ etmekten başka bir misyonu yok-tur.

Sonra onlara, ilim ve maârife ilişkin gerçeklerden ve mutluluk yollarından söz ediyor. Bu hususlarla ilgili olarak genel bir gerekçeye dikkat çekiyor. Ki bilgilerin ve maârifin bağlamları ile mutluluk yollarını kavrayabilsinler, böylece tevhidin özüne nüfuz ederek bu ilahî terbiye ile kendilerini eğitebilsinler, tâ ki sahih düşünme yöntemine egemen olsunlar ve gerçek konuşmanın yolunu öğrensinler. İşte o zaman artık ilim sayesinde her türlü taklit bağlarından kurtulmuş dirilerden olurlar. Bundan çıkan sonuç şudur: Eğer onlar dinsel bir öğretinin ve ona bağlı bir olgunun amacını, gerekçesini, nedenlerini bilirlerse, onu benimserler. Şayet bilmiyorlarsa, onu reddetmekte acele etmeyip araştırmaya ve düşünmeye yönelirler. Bir şeyi red veya bir şeye itiraz etmeden önce onun hakkında araştırma yaparlar.

Bizim söylediğimiz, şu tür bir değerlendirmeden farklıdır: "Din, Allah'tan ve Resulünden bile olsa, bir şeyin ancak kanıtını gösterilmesi durumunda kabul edilmesini esas alır." Böyle bir şey, ileri sürülebilecek en ahmakça görüştür, söylenebilecek en saçma sözdür. Çünkü buna göre, yüce Allah kanıt varolduğu halde yine de kullarından kanıt arayıp bulmalarını istiyor. Halbuki O'nun Rabliği ve egemenliği her türlü kanıtın aslıdır. Teslim olmanın ve hükmünü geçerli kılmanın zorunluluğunun somut ifadesidir. Resulünün sunduğu mesaj ise, yerine getirdiği misyonun Allah katından olduğunun kanıtıdır. Buna dikkat edip anlayınız.

Ayrıca, bu değerlendirme halinde, yüce Allah'ın Rabliğinin tasarruf alanı içinde Rabliğini geçersiz kılma gibi bir durum meydana gelir ki bu, bir çelişkiden başka bir şey değildir. Kısacası; İslami çizgi ve Nebevi yöntem, bilgiye yönelik bir çağrıdır. Kendini eleştirmen diye adlandıran bazı mukallitlerin sandığı gibi taklitçiliğe çağrı yapmaz.

"Allah'ın üzerinizdeki nimeti..." ifadesi ile sözü edilen bu hususun (Allah'ın ipine sarılmanın) nimet olduğunun vurgulanışının gerekçesi, belki de bizim yukarıda üzerinde durduğumuz noktaya yönelik bir işarettir. Demek isteniyor ki: Sizi teşvik ettiğimiz birliğin ve topluca hareket etmenin kanıtı, sizin bizzat gözlemediğiniz düşmanlığın acısı, sevginin, kaynaşmanın ve kardeşliğin tadı, bir ateş çukurunun kenarında bulunma ve ondan kurtulmadır. Size bu kanıtı hatırlatmamızın nedeni, sözümüzü, olmaması durumunda hak niteliğini kazanamayacağı bir olguyla pekiştirmek değildir. Bizim sözümüz her zaman haktır, ona kanıt göstersek de göstermesek de. Bizim bu kanıta işaret etmemizin nedeni, bunun bizden size yönelik bir nimet olduğunu bilmeniz, tıpkı sizi teşvik ettiğimiz diğer hususlar gibi bu farz bir birlikteliğin de sizin için mutluluk, rahat etme ve kurtuluş kaynağı olduğunu anlamanızdır.

Yüce Allah'ın sunduğu kanıtlardan biri: *"Hani siz düşmanlar idiniz..."* ifadesidir ve deneysel bir temele dayanmaktadır. Öbürü ise: *"Siz, tam ateş çukurunun kıyısındayken."* ifadesidir ve o da görüldüğü gibi, aklın esas aldığı açıklama yöntemine dayanmaktadır.

"O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz." ifadesi: *"Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın."* ifadesinin işaret ettiği iyiliğin, minnetin tekrarından ibarettir. Dolayısıyla nimetten maksat, kalplerin uzlaştırılıp ısındırılması, bu nimetin meydana getirdiği ve oluşturduğu kardeşlikten maksat yine de, kalplerin ısınması, kaynaştırılmasıdır. Şu halde, burada sözü edilen kardeşlik, ya bir anne-babadan olan insanların kardeşliğiymiş gibi nitelenmiştir. Ya da *"Mü'minler ancak kardeştirler."* (Hücürat, 10) ayetinin kapsamında vurgulanan ve mü'minler arasında kardeşliğin yasalaşmasını öngören itibarî bir kardeşliktir. Çünkü mü'minler arasında önemli hakları doğuran bir kardeşlik yasası yürürlüğe konmuştur.

"Siz, tam ateş çukurunun kıyısındayken, oradan sizi kurtardı." Çukurun kıyısı, üzerinde bulunan kimsenin aşağı yuvarlanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu tarafıdır.

Ayette geçen "ateş"ten maksat eğer ahiret ateşiyse, ahiret ateşinin kıyısında duruyor olmalarıyla kastedilen, onların kâfir olmalarıdır. Ki onlarla ateşe düşmeleri arasında bir tek engel ölüm kalmıştır. Ölümse insana göz bebeğinin beyazına yakın olduğundan daha fazla yakındır. Fakat Allah onları iman aracılığıyla bu ateşe düşmekten kurtardı.

Şayet "ateş"ten maksat, iman etmelerinden ve kalplerinin uzlaştırılıp ısındırılmalarından önce, içinde yaşadıkları bozgun toplum içindeki hallerinin açıklaması ise, bu durumda "ateş"le kastedilen, yaşadıkları savaşlar ve iç çekişmelerdir. Nitekim bu tür kullanımlar, anlatım tarzları yaygındır. Buna binaen demek isteniyor ki: Paramparça kalplere, farklı amaçlara ve değişik beklentilere dayalı olarak kurulan bir toplum, bir rehberin önderliğinde tek bir hedefe yönelen bir toplumun hareket düzenliliğine ve istikrarına sahip olmaz. Bu tür bir topluma birçok rehber yol göstericilik yapmaya kalkışır. Bunların da doğal olarak kişisel eğilimleri farklı olur. Bireysel tahakkümler yıkıcı etkisini gösterir ve toplum en şiddetli ihtilaflara, çekişmelere duçar olur. Kendilerini en küçük düşürücü sürtüşmelerin girdabında bulurlar. Daima başlarında savaş ve çatışma tehdidi sallanır. Yok oluş ve tükeniş korkusu sürekli olarak onları izler. İşte bu öyle bir ateştir ki, insanı cehalet çukurunun kıyısında bırakmaz, içine düşürür ve içine düşenin kurtuluşu imkansızdır.

Bir grup Müslüman olan bu insanlar, küfrü yaşadıklarından sonra, inen bu ayetten önce inanmışlardı. Bu ayetlerin en yakın muhatapları olan bu insanlar, İslam öncesi hayatları boyunca, anbean savaş ve vuruşma tehdidi altında yaşamışlardı. Onlar için güvenlik, rahat ve huzurlu bir dinlenme anı yoktu. Bunun yanında, bir toplumu, makam, mal, can ve namus gibi tüm alanlarda kuşatan genel güvenlik gerçekliğini kavramaktan da çok uzaktılar.

Daha sonra, Allah'ın ipine sıkıca sarıldıkları, mutluluk ayetleri somut olarak gözlemledikleri, nimetlerin tadına bir parça vardıkları için, yüce Allah'ın nimetlerin hoşluğuna ve mutluluğun lezzetine ilişkin olarak verdiği bilgilerin doğruluğunu reel olarak görmüş oldular.

Dolayısıyla bu hitap hem onların, hem de başkalarının üzerinde çok daha etkili olmuştur.

Bu nedenledir ki konuşma ve çağrı, somut gözlem ve buluş esasına dayandırılmıştır. Soyut değerlendirmelere ve varsayımlara değil. Hiç kuşkusuz çıplak gözle görme, salt açıklama gibi değildir. Ve deney de varsayım ve değerlendirmeye benzemez. Biraz sonra yer vereceğimiz sakındırma amaçlı ifadede de bu hususa işaret edilmiştir: *"Parça-lanıp ayrılan ve anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın..."* Bu ifadede, ayetin muhatabı konumundaki insanlardan önceki toplulukların durumuna dikkat çekilmiştir. Çünkü onların akıbetleri ve durumları mü'-minlerin gözleri önünde ve duyabilecekleri bir konumdaydı. Şu halde mü'minlerin onların akıbetlerinden ibret almaları, onların izledikleri yolu izlememeleri, hayat tarzlarını benimsememeleri gerekmektedir.

Ardından yüce Allah, bu açıklamanın özelliğine dikkat çekiyor: *"Allah, size ayetlerini böyle açıklıyor ki, hidayete eresiniz."*

"Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun..." Pratik deneyler şunu kesin olarak ortaya koymuştur ki: İnsan, hayatı boyunca kendisi için birtakım bilgiler hazırlar, edinir. -Ki sadece yararlandığı bilgileri hazırlar ve depolar.- Bunları hangi yoldan ve hangi şekilde edinirse edinsin, pratikte devamlı tekrarlamadığı, fiilen hatırlamaya çalışmadığı sürece bu bilgiler kaybolur, zihninden silinir. Pratik amellerin her alanda bilgi ekseninde döndüğünü, onunla güç kazandığını, onun zayıflamasıyla zayıfladığını, onun ıslahıyla ıslah olduğunu, onun bozulmasıyla bozulduğunu kuşku götürmez bir gerçek olarak biliyoruz. Yüce Allah amel-bilgi ilişkisini şu örnekle somutlaştırmıştır: *"Güzel şehrin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar, kötü olandan ise, kavruktan başkası çıkmaz."* (A'râf, 58)

Hiç kuşkusuz, amel ve bilgi karşılıklı etkileşim içindedirler. Bilgi, amele yönelten en etkileyici, en güçlü çağrıdır. Pratik ve gözlemlenen amel de insanı eğiten en güçlü öğretmendir.

Burada sözü edilen şey, yararlı bilgiye ve yapıcı pratiğe sahip normal, salih bir topluluğu, bilgi birikimlerini ve kültürel miraslarını korumaya yönelten bir etkendir. Böyle bir toplum, hayır ve maruf olarak niteledikleri yollarından sapan bireylerini bu yola döndürmek, kendi-

lerince hayır ve maruf olarak kabul edilen yoldan sapma eğilimini gösterenleri, kötülüğün ölümcül girdabına düşmeye yüz tutanları önlemek durumundadır.

Bunun adı, eğitime çağrıdır, marufu emretme, münkeri engellemedir. Şu ayette yüce Allah'ın işaret buyurduğu da budur: *"...hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran..."*

Böylece yüce Allah'ın iyilik ve kötülüğü, maruf ve münker olarak ifade etmesinin sırrını da anlıyoruz. Çünkü, ifadeler, önceki ayete dayalı olarak gelişiyor. Orada şu buyruğa yer verilmişti: *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın."* Bilindiği gibi, bu özelliğe sahip olan, yâni Allah'ın ipine sımsıkı sarılan bir topluluk açısından maruf olan iyiliktir, münker olan da kötülüktür. Eğer bu nokta göz önünde bulundurulmazsa, iyilik ve kötülüğün maruf ve münker olarak isimlendirilmesinin gerekçesi, iyilik ve kötülüğün dinin nazarında maruf ve münker olması olurdu, pratik hayattaki amel açısından değil.

"Sizden... bir topluluk olsun." Bazılarına göre, ifadenin orijinalinde geçen "min" edatı bütünün içinden bir parçayı ifade eden "tab'iz= bölmek" niteliklidir. Buna göre marufu emretme, münkeri engelleme ve hayra davet etme belli bir grubun yerine getirmesiyle, diğer insanların üzerinden kalkan lokal bir sorumluluktur, farz-i kifayedir.

Bazılarına göre de "min" edatı, açıklama amacına yöneliktir, yâni beyaniye'dir. Bununla kastedilen anlam da şudur: "Bunun sayesinde salih, yapıcı topluluk hayra davet eden bir ümmet olsun." Bu durumda ifadeyi şu tarz bir ifadeye benzetebiliriz: "Senden benim için bir arkadaş olsun" yâni: "Benim arkadaşım ol." Ancak, anlaşıldığı kadarıyla "min" edatının beyaniye olması, onun işin menşeini ve başlangıcını ifade etmesi demektir.

Burada söylenmesi gereken şudur: "Min edatının "tabi'iziye" veya "beyaniye" oluşuna yönelik bir araştırma bir semere vermeyecektir. Çünkü hayra davet etme, marufu emretme ve münkeri engelleme gibi olgular, eğer zorunlu olurlarsa, doğaları gereği, farz-ı kifaye olurlar. Çünkü amaca ulaşıldıktan sonra, söz konusu davetin, emir ve yasağın bir anlamı olmaz. Şayet ümmet top yekün hayra davet edenler, marufu emredenler ve münkere engel olanlar olarak tasavvur edilse, bu ümmetin içinde söz konusu görevi yerine getiren kimseler vardır, demektir.

Şu halde görev, her durumda bütünün içindeki bazı kimselere dayalıdır. Eğer hitap bu bazılarına yönelikse, mesele yoktur. Ancak, bütüne yönelikse, yine de bu bazıları esas alınmış demektir. Diğer bir ifadeyle; herkes sorumludur, fakat sevabı alan bazılarıdır. Bu yüzden ifadenin ardında şöyle bir değerlendirme cümlesine yer verilmiştir: *"İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir."* Şu halde ifadenin orijinalinde geçen "min" edatı "tab'iziye"dir. Bu tür bileşimlere günlük konuşmalarda da rastlamak mümkündür. Bunun başka bir anlama yorumlanması, ancak somut bir kanıtla mümkün olabilir.

Biliniz ki, bu üç konu, yâni hayra davet, marufu emretme ve mümkeri engelleme konuları, uzun ve derin açıklamaları bulunan konulardır. İnşallah, başka bir bölümde bunları uygun bir şekilde açıklayacağız. Bu konuların bilimsel, psikolojik ve sosyolojik boyutlarını detaylı olarak sunacağız.

"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp ayrılan ve anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın." *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra..."* ifadesinin yalnızca *"anlaşmazlığa düşenler"* ifadesiyle ilintili olması uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda "anlaşmazlığa düşmek=ihtilaf etmek"ten maksat, inanç ayrılıkları olur. İtikadi ihtilafların, ayrılıklara ve fiziki bölünmelere yol açması yâni.

İhtilaf (anlaşmazlık)tan önce "ayrılık"a yer verilmesinin nedeni, ayrılığın "ihtilafa" yol açan bir öncül konumunda olmasıdır. Çünkü bir topluluk oluşturan bireylerin bütünleşmiş olmaları, inançlarının bütünlük arzetmesini, ilişki ve etkileşim yoluyla birlik halinde olmalarını gerektirir ve dolayısıyla da bu, onları ihtilaftan korur. Ancak ayrılığa düşmeleri, bireylerin bir birinden kopması, düşünce ve gidişat farklılıkların baş göstermesine neden olur. Çok geçmeden düşünce ve görüş planında bireyler birbirlerinden bağımsız hale gelirler. Birlik dağılır. Sanki yüce Allah, burada şunu demek istiyor: "Önce beden olarak ayrılan ve cemaatin dışına çıkanlar gibi olmayın. Onların bu ayrılıkları, sonunda, inanç ve görüş ayrılıklarına yol açtı."

Yüce Allah, bazı yerlerde, sözünü ettiğimiz bu anlaşmazlığı haddi aşmağa, zulme bağlar: *"Kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler..."* (Bakara, 213) Ne var ki, bireylerin inanç ve görüşlerinin

farklılık arz etmesi bir zorunluluktur. Bunun nedeni herkesin anlayışının farklı olmasıdır. Fakat bireysel planda bu farklılığın zorunlu olması gibi, toplumun buna karşı çıkması ve ihtilaf edenleri birliğe, bütünlüğe yöneltmesi de bir zorunluluktur. Şu halde, anlaşmazlığın bir aracı vasıtasıyla kaldırılması mümkündür, güç yetirilebilir bir olgudur. Toplumun bundan kaçınması haksızlıktır, haddi aşmadır. Kendini anlaşmazlık tehlikesine atmaktır.

Kur'an, birlik çağrısını sık sık yeniler ve anlaşmazlığa düşmeyi, ihtilaf etmeyi ısrarlı bir şekilde yasaklar. Bunun, şu ümmetin gelecekteki durumunu, işinin iç yüzünü tam biliyor olmasından başka bir nedeni yoktur. Evet, İslam ümmetini oluşturan bireylerin, geçmişteki ümmetler gibi, hatta onlardan daha yoğun ve şiddetli bir oranda ihtilaf edecekleri, Kur'an tarafından bu şekilde haber verilmiştir.

Daha önce şu hususu defalarca vurguladık: Kur'an'ın ifade tarzının belirgin bir özelliği, bir şeyden ısrarla sakındırıyorsa, ona yaklaşmayı kesin ifadelerle yasaklıyorsa, bunun o şeyin meydana geleceğini, bu yasağın çiğneneceğini göstermesidir. Ümmetin yoğun bir ihtilafın girdabına düşeceği, Kur'an tarafından bu şekilde bir gerçek olarak haber verildiği gibi, Peygamberimiz (s.a.a) de bununla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. İhtilaf ve anlaşmazlık onun ümmetinin bünyesini kemirecek, bu durum değişik fırkaların ortaya çıkışı şeklinde kendini gösterecektir. Daha önce Yahudiler ve Hıristiyanlarda olduğu gibi ümmetinin de ihtilafa düşeceği Peygamberimiz (s.a.a) tarafından bildirilmiştir. Konuyla ilgili rivayeti, rivayetler bölümünde ele alacağız.

Olayların akışı, Kur'an'ın bu gaybî haberini doğrulamıştır. Resul-lah'ın (s.a.a) vefatının üzerinden çok kısa bir zaman geçmeden ümmetin birliği darmadağın olmuş, anlaşmazlıklar yüzünden her biri bir yana savrulmuştur. Değişik mezheplere bölünerek, her bir mezhep diğerini tekfir etmiştir, kafirlikle suçlamıştır. Bu durum sahabe çağından günümüze kadar sürüp gelmiştir. Ne zaman ki, birileri iki grubu uzlaştırmak için yola çıkmışsa, bu çıkışı bir üçüncü mezhebin ortaya çıkışına neden oluşturmuştur.

Tahlil ve analizlerle gerçekleştirdiğimiz araştırmalar, bizi şu sonuca götürmüştür: İslam ümmetinin bünyesindeki ihtilafların ve anlaşmazlıkların aslı, münafıklara gelip dayanmaktadır. Ki Kur'an onlar hakkında, onların aleyhinde sert ifadeler kullanmış, hileli düzenleri-

nin, komplolarının büyüklüğüne dikkat çekmiştir. Yüce Allah'ın Bakara, Tevbe, Ahzab ve Münafikun gibi surelerde onlar hakkında kullandığı ifadeler üzerinde düşünürsen, dehşet verici bir manzarayla karşılaşırsın. Bu, onların Resulullah (s.a.a) zamanında ve henüz vahyin kesilmediği dönemlerdeki halleriydi. Yüce Allah Resulünü katına alınca, birdenbire onlardan söz edilmez oldu. Bir kerede çanlarının sesi kesildi. Sanki hiç yokmuşlar gibi davranıldı.

"Sanki Hucun ile Safa arasında hiç olmadı bir arkadaş

Ve Mekke'de yâraniyle sohbet etmedi bir akşamcı..."

Çok geçmeden insanlar kendilerini yaman bir ihtilafın içinde buldular. Çeşitli mezheplerin peşinden giderek birbirlerinden uzaklaştılar. Tahakküm, zorbalık ve baskıyı esas alan yönetimler, halkı kendilerine kul-köle yaptı. Mutluluk esaslı bir hayatı sapıklık ve çirkeflikle değiştirdiler. Fakat, yine de her durumda yardımcı olan Allah'tır. Yüce Allah'ın lütfundan beklentimiz, Tevbe suresinin tefsiri çerçevesinde bu konuyu etraflıca ele almamıza bizi muvaffak kılmasıdır, inşallah.

"Bazı yüzlerin ağaracağı, bazı yüzlerin de kararacağı gün..." Ayetlerin akışı, nimete karşı nankörlük üzerinde duran bir çerçevede gelişiyor. Bu da bir bakıma utanç verici, yüz kızartıcı ihanete benzer. Bundan dolayı yüce Allah, ahiret azabı kapsamında bu suça uygun bir hususa dikkat çekiyor. Örneklendirme yoluyla yüzün kararmasından söz ediyor. Dünyada, utanma ve mahcup olmadan kinaye olarak yüz kararması ifadesi kullanılır. Şu ifadeden buna ilişkin bir kanıt veya işaret algılayabiliriz: *"Yüzleri kapkara kesilecek olanlara: "İmanınızdan sonra inkar ettiniz, öyle mi?" denilir."*

Söz konusu nimete karşılık şükredenlerin ödülü olarak da buna uygun bir tepkimeden söz ediliyor: "Yüzün ağarması..." Dünyada bu ifade memnuniyetten ve hoşnutluktan kinaye olarak kullanılır.

"Bunlar sana hak olarak okumakta olduğumuz Allah'ın ayetleridir." Gramatik olarak cümle içindeki zarf, yâni "bilhakkı", *"okumakta olduğumuz"* sözüyle ilintilidir. Maksat, okumanın hak esaslı olması, şeytani ve batıl amaçlı olmamasıdır. Bu zarfın "ayetler" kelimesiyle ilintili olması da ihtimal dahilindedir. Ancak bu durumda "ayetler" kelimesinin tavsif anlamını da bir ölçüde içeriyor olması gerekir. Bir diğer ihtimal de, adı geçen zarfın takdir edilmiş bir ifadeyle ilintili olmasıdır. Bu durumda, söz konusu ayetler; yüce Allah'ın iki

gruba, nankörler ve şükredenler grubuna ne yapacağının tanıklarıdır, şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Allah onlara karşı, muamelesinde hakka göre davranır, kesinlikle zulüm veya batıl esaslı bir yola başvurmaz. Bu değerlendirme cümlenin sonundaki: *"Allah alemlere zulüm isteyen değildir."* ifadesiyle daha çok örtüşmektedir.

"Allah alemlere zulüm isteyen değildir." Olumsuzlama amaçlı bir ifadenin akışı içinde "zulm"ün nekre, yâni belirsiz olması, kuşatıcılığı, kapsayıcılığı ifade eder. "Alemler..." sözü, çoğuldur. Başındaki "el" takısı da kapsayıcılık bildirir. Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah, bütün alemler, tüm topluluklar için akla gelebilecek hiçbir zulmü istemez. Nitekim öyledir de. Hiç kuşkusuz insanlar arasında tefrikanın oluşması, olumsuz sonuçları tüm alemleri, bütün toplulukları ilgilendiren uğursuz bir davranıştır.

"Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır ve bütün işler Allah'a döndürülür." Yüce Allah'ın hiçbir zulmü istemediği belirtilince, bu olgu zulmün sadır olacağına ilişkin vehimleri gideren bir hususla illetlendirilmiş oldu. Dolayısıyla denildi ki: Yüce Allah her şeye her açıdan hakimdir, sahiptir. O, dilediği gibi, bunlar üzerinde tasarruf edebilir. O'nun sahip olmadığı bir şey üzerinde tasarruf etmesi tasavvur edilemez ki, bu tür bir tasarruf zulüm ve haksızlık olarak nitelendirilsin.

Ayrıca, bir insanın zülme yeltenmesi, ancak gideremediği bir ihtiyacını sahip olmadığı başkasının malına tecavüz ederek ele geçirme durumunda gerçekleşir. Oysa yüce Allah zengindir; göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Bazı tefsir bilginlerinin ayete getirdikleri yorum böyledir. Ancak bu yorum, ayetin zahiriyle bağdaşmıyor. Çünkü bu cevap, gerçekte yüce Allah'ın zenginliğini esas alıyor, mülk sahibi oluşunu değil. Ayette ise, mülkten söz ediliyor, zenginlikten değil. Her halükarda O'nun malik olması, zalim olmadığının kanıtıdır.

Bir diğer kanıt da şudur: Ne olursa olsun her işin sonu, her varlığın dönüşü O'nadır. Allah'tan başka kimse herhangi bir şeye sahip değildir ki, yüce Allah'ın onu ondan alması veya elinden çekip çıkarması, onun hakkında kendi iradesini kullanması zulüm olsun. *"Bütün işler Allah'a döndürülür."* ifadesiyle kastedilen de budur.

Görüldüğü gibi, her iki yaklaşım bir diğerinin kaçınılmaz sonudur. Biri, her şeyin Allah'a ait olması, diğeri ise, eşyanın O'ndan başkasına ait olmaması esasına dayanıyor.

"Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz..." Ümmetin insanlar için çıkarılmasından maksat (Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir) ümmetin insanlara gösterilmesidir. "Çıkarma" kelimesinin ayrıcalığı, oluş ve meydana geliş anlamını çağrıştırıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yemyeşil otlağı çıkardı."* (A'la, 4)

Tefsirini sunduğumuz ayette hitap, mü'minlere yöneliktir. Bu da, *"İnsanlar"*la kastedilenin bütün insanlık olduğuna ilişkin bir ipucu konumundadır. Fiil, yâni: "kuntum=idiniz" kelimesi -bir görüşe göre- zaman olgusundan soyutlanmıştır. Ümmet kelimesi, hem toplum, hem de birey için kullanılır. Çünkü emrettikleri ve yöneldikleri ortak bir hedefleri vardır. Allah'a imanın, marufu emretme ve münkeri engellemeden sonra zikredilmesi, bütünselin cüzi olandan veya temel olanın ayrıntı olandan sonra zikredilmesine ilişkin bir örnektir.

Bu durumda ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Siz, Müslümanlar topluluğu, hayırlı bir ümmetsiniz. Allah sizi, insanlara yol gösteresiniz diye ortaya çıkardı. Çünkü siz cemaat üzeresiniz, bir topluluksunuz. Allah'a iman ediyorsunuz, marufu emretme ve münkeri engelleme görevini yerine getiriyorsunuz. Bilindiği gibi, bu onurun tüm ümmeti kapsayacak şekilde genelleştirilmesi, ümmetin içindeki bazı kimselerin gerçek imana sahip olmaları, marufu emretme ve münkeri yasaklama görevini hakkıyla yerine getirmeleri dolayısıyladır. Bu, konuyla ilgili olarak bazı tefsir bilginlerinin değerlendirmelerinden çıkan sonuçtur.

Anlaşıldığı kadarıyla (Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir): "kuntum=idiniz" fiili zaman olgusundan soyutlanmamıştır. Ayetin amacı, İslam'ın ilk ortaya çıktığı dönemlerdeki muhacir ve ensardan oluşan öncüleri övmektir. Ayette geçen imandan maksat, Allah'ın ipi etrafında toplanmaya ilişkin çağrıya inanmaktır; ayrılığa düşmemektir. Böylece iman, söz konusu çağrıya yönelik küfrün karşılığında karar almış olur. Nitekim önceki ayette yer alan şu ifade buna delalet etmektedir: *"İmanınızdan sonra inkar ettiniz, öyle mi?"* Yine Ehl-i Kitabın imanından maksat da budur.

Dolayısıyla, ayette esas alınan anlam şudur: Siz, İslam ümmeti topluluğu, ilk oluşumunuzda, insanlar için ortaya çıkarılmış hayırlı bir ümmettiniz. Çünkü siz marufu emrediyor, münkeri engelliyordunuz. Allah'ın ipine sıkıca sarılıyordunuz. İttifak halinde, tek bir nefis gibi bir birlik oluşturuyordunuz. Eğer Ehl-i Kitap da bu vasıf üzere olsaydı, elbette onlar için de daha hayırlı olurdu. Fakat onlar ihtilaf ettiler. Anlaşmazlığa düştüler. İçlerinde inanan bir topluluk vardır, fakat onların çoğu fasıktır.

Biliniz ki, incelediğimiz ayetler grubunda değişik iltifat sanatı örneklerine baş vurulmuştur. Gayıp sigasından muhatap sigasına, muhatap çoğuldan muhatap tekile veya aksi yönde geçişler gerçekleştirilmiştir. Bazı yerlerde açık isim, zamir yerine konulmuştur. Sözgelimi "Allah" kelimesi birkaç yerde tekrarlanmıştır. Bunlar üzerinde düşünen kimse, bunların altındaki nükteyi kavrar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Maani adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Basir'in şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Sadık'tan (a.s): *"Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının..."* ayetinin anlamını sordum." Buyurdu ki: "O'na itaat edilir, isyan edilmez. O, sürekli hatırlanır, unutulmaz. O'na şükredilir, nankörlük edilmez." demektir." (el-Maani, s.240, h:1, Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.194, h: 120)

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde Hakim ve İbn-i Mürdeveyh başka bir açıdan İbn-i Mes'ud'un şöyle dediğini rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: *"Allah'tan nasıl korkup-sakınması gerekiyorsa öylece korkup sakının."* Yâni, O'na itaat edin, isyan etmeyin. O'nu sürekli anın ve unutmayın." (c.2, s.59)

Aynı eserde Hatîb, Enes'ten şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Kişi, kendisine isabet edenin, isabet etmemesinin ve kendisine isabet etmeyenin, isabet etmesinin mümkün olmadığını kesin olarak bilmedikçe, Allah'tan gereği gibi korkup sakınmamıştır." (c.2, s.60)

Önceki açıklamalarımızda, ilk iki hadisin anlamının ayetten nasıl çıkarsanacağına işaret ettik. Üçüncü hadis ise açıkça görüldüğü gibi anlamın gerektirdiği bir tefsir konumundadır.

Tefsir-ul Burhan'da İbn-i Şehraşub'tan, Tefsir-ul Vekî'den, Abd-i Hayr'dan şöyle rivayet eder: "Ali b. Ebu Talib'ten: *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının."* ayetinin anlamını sordum." Buyurdu ki: "Allah'a andolsun ki, Resulullah'ın evinden başka kimse bu ayetin emrini eksiksiz olarak yerine getiremedi. Biz O'nu hep hatırladık, hiç unutmadık. Hep şükrettik, hiç nankörlük etmedik. Hep itaat ettik, hiç isyan etmedik. Bu ayet indiği zaman sahabeler dediler ki: "Biz buna güç yetiremiyoruz." Bunun üzerine yüce Allah: *"Güç yetirebildiğiniz kadarıyla Allah'tan korkup sakının."* ayetini indirdi." Vekî der ki: "Gücünüzün elverdiği oranda..." (c.1, s.304, h:3)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Basir'in şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'tan (a.s): *"Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının..."* ayetini sordum." Buyurdu ki: "Bu ayet neshedilmiştir." Dedim ki: "Onu nesheden ayet hangisidir?" Buyurdu ki: *"Güç yetirebildiğiniz kadarıyla Allah'tan korkup sakının."* ayeti." (c.1, s.194)

Ben derim ki: Vekî'nin rivayetinden anladığımız kadarıyla, Ayyaşî'nin rivayetinde geçen nesh ifadesinden maksat, takvanın derecelerinin açıklanmasıdır. Bazı tefsir bilginlerinin aktardıkları görüşlerde esas alınan terminolojik anlamıyla neshe gelince, kitabın zahiri bunu reddetmektedir.

Mecma-ul Beyan adlı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) ayette geçen "müslimun" kelimesini "müsellimun" şeklinde okuduğu rivayet edilir. (c.2, s.482)

ed-Dürr-ül Mensûr'da: *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın."* ayetiyle ilgili olarak yer alan bir rivayet şöyledir: "İbn-i Ebi Şeybe ve İbn-i Cerir, Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Allah'ın kitabı, Allah'ın gökten yere uzanan ipidir." (c.2, s.60)

Aynı eserde İbn-i Ebi Şeybe, Ebu Şurayh el-Huzai'den şöyle rivayet eder: "Resulullah buyurdu ki: "Hiç kuşkusuz bu Kur'an bir sebep, bir aracıdır. Bir tarafı Allah'ın elinde, bir tarafı da sizin elinizdedir. Ona sımsıkı sarılın. Ondan sonra hiçbir zaman ayağınız kaymaz, hiçbir zaman sapmazsınız." (c.2, s.60)

el-Maani adlı eserde İmam Seccad'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Allah'ın ipi Kur'an'dır." (s.132, h:1)

Bu anlamı içeren birçok rivayet, gerek Sünni, gerekse Şii kaynaklarda yer almıştır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Hz. Muhammed'in (s.a.a) Ehl-i Beyt'i, Allah'ın sımsıkı sarılmasına emrettiği ipidir. Nitekim buyurmuştur: *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın."* (c.1, s.194, h:122)

Bu anlamı vurgulayan başka rivayetler de vardır. Önceki açıklamalarda bu anlamı destekleyen verilere yer verdik. Bundan sonra sunacağımız rivayetler de bu anlamı desteklemektedirler.

ed-Dürr-ül Mensûr'da Taberani Zeyd b. Erkam'dan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Ben sizden önce bu dünyadan ayrılacağım. Ve siz Havuz başında bana geleceksiniz. Benden sonra iki değerli (sekaleyn) hakkında nasıl davrandığınıza bakın." Orada bulunanlar dediler ki: "İki değerli (sekaleyn) nedir ya Resulallah?" Buyurdu ki: "En büyüğü Allah'ın kitabıdır. O, bir sebeptir, bir araçtır. Bir tarafı Allah'ın elinde, bir tarafı sizin elinizdedir. Ona sımsıkı sarılın. Onun sayesinde ayağınız kaymaz ve asla sapmazsınız. En küçüğü ise Ehl-i Beytim'dir. Havuzun başında bana gelinceye kadar bu ikisi birbirlerinden ayrılamazlar. Ben onlar için bunu Rabbimden diledim. Sakın bu ikisini kulak ardı etmeyin, yoksa helak olursunuz. O ikisine öğretmeye kalkışmayın; onlar size öğretirler ve sizden daha bilgilidirler." (c.2, s.60)

Ben derim ki: Sekaleyn hadisi, Sünnilerin ve Şiilerin üzerinde birleştikleri mütevatir (doğruluğu tartışmasız) bir hadistir. Surenin giriş bölümünde, bazı hadis bilginlerinin bu hadisi kadınlı erkekli otuz beş kadar sahabeye dayandırdıklarını belirtmiştik. Büyük bir ravi ve ehl-i hadis topluluğu bu hadisi söz konusu sahabelerden rivayet etmişlerdir.

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde, ibn-i Mace, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Enes'ten şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "İsrailoğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Benim ümmetimse yetmiş iki fırkaya ayrılacak, biri hariç bunların tümü ateşe girecektir." Orada bulunanlar dediler ki: "Ya Resulallah, o biri hangisidir?" Buyurdu ki:

"Cemaat." Sonra şöyle dedi: "Allah'ın ipine hepiniz sımsıkı sarılın." (c.2, s.60-61)

Ben derim ki: Bu rivayet de meşhurdur. Ancak Şia, bunu değişik bir şekilde rivayet etmiştir. el-Hisal, el-Maani (s.323, h:1), el-İhticac (c.1, s.391-392), el-Emali, Kitab-u Selim b. Kays (s.214) ve Tefsir-ul Ayyaşî'de (c.1, s.331, Tahran baskısı) yer alan bu rivayetin el-Hisal'daki lafzı Süleyman b. Mehran kanalıyla şöyeldir: Süleyman b. Mehran, İmam Cafer-i Sadık'tan (a.s), o da atalarından, Emir-ul Mü'minin Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu duydum: "Musa'nın ümmeti ondan sonra yetmiş bir fırkaya bölündü. Bunların biri kurtulmuş fırka, yetmişi ateştedir. İsa'nın ümmeti ondan sonra yetmiş iki fırkaya bölündü. Bunlardan biri kurtulmuş fırka, yetmiş biri ateştedir. Benim ümmetim de benden sonra yetmiş üç fırkaya bölünecek, bunlardan bir tanesi kurtulmuş fırka, diğer yetmiş iki fırka ateştedir." (s.585, h:11)

Ben derim ki: bu rivayetle, bundan sonraki rivayet birbirine uygundur.

ed-Dürr-ül Mendsûr'da, Ebu Davud, Tirmizi, İbn-i Mace ve Hakim -sahih olduğunu belirterek- Ebu Hureyre'den şöyle rivayet derler: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Yahudiler yetmiş bir fırkaya, Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya bölündüler. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya bölünecektir." (c.2, s.62)

Bu anlamı içeren hadisler, çeşitli kanallarla Muaviye ve başka şahıslardan da rivayet edilmiştir.

Aynı eserde Hakim, Abdullah b. Ömer'den şöyle riayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "İsrailoğulları'nın başına ne geldiyse, benim ümmetimin de başına o gelecektir; onların yaşadıklarını tıpatıp yaşayacaklardır. Hatta eğer İsrailoğulları'ndan bir kimse annesiyle alenen nikahlanmışsa, benim ümmetimde de benzer biri çıkacaktır. İsrail-oğulları yetmiş bir topluluğa bölündüler. Benim ümmetim de yetmiş üç millete bölünecektir. Bunların tümü ateştedir. Sadece bir tanesi kur-tulacaktır." Orada hazır bulunanlar dediler ki: "O bir tanesi kimlerdir?" Buyurdu ki: "Bugün benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yoldur." (c.2, s.62)

Ben derim ki: İbn-i Esir Cami-ul Usul adlı eserde Tirmizi'den, İbn-i Amr b. As'tan Resulullah'a (s.a.a) dayandırarak benzeri bir hadisi rivayet eder. (c.10, s.408, h:7470)

Kemal-ud Din adlı eserde, müellif kendi isnadıyla Gıyas b. İbrahim'den, o da İmam Sadık'tan (a.s), o da atalarından Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Önceki ümmetlerde olan herşey, bu ümmette de tıpatıp olacaktır." (s.576)

Tefsir-ul Kummî'de Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet edilir: "Sizler, sizden önceki ümmetlerin yaşam tarzlarını, geleneklerini adım adım, tıpatıp izleyeceksiniz. Onların adımlarını izlemekten sapmayacaksınız. Karış, karış; zira, zira (parmak uçlarıyla dirsek arası mesafe); kulaç, kulaç onları takip edeceksiniz. Hatta sizden öncekiler keler yuvasına girmişlerse siz de gireceksiniz." Orada bulunanlar dediler ki: "Yahudi ve Hıristiyanları mı kastediyorsun ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Ya kimi kastedeceğim? İslam dininin halkalarını birer birer koparacaksınız. İlk koparacağınız halka, emanet ve son koparacağınız halka da namaz olacaktır." (c.2, s.413)

Cami-ul Usul adlı eserde Sihah-ı Sitte'den yapılan bir rivayette, Tirmizi sahihinden Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu bildiriliyor: "Benim nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun ki, sizler sizden öncekilerin hayat tarzlarını -rivayeti eden Rezi'nin eklemesiyle adım adım, tıpatıp- izleyeceksiniz. Öyle ki, onlardan biri annesiyle zina yapmışsa, sizden de yapan olacaktır. Buzağıya da tapıp tapmayacağınızı bilmiyorum?" (c.10, s.408)

Ben derim ki: Bu rivayet de meşhurdur. Ehl-i Sünnet sahih kaynaklarında ve diğer eserlerde rivayet etmiş, Şiiler de hadis kaynaklı mecmualarında yer vermişlerdir.

Sahih-i Buharî ve Müslim'de Enes'ten şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Havuz başına, bana arkadaşlık eden bazı adamlar getirilecektir. Sonra hemen benden uzaklaştırılacaklardır. Ben diyeceğim ki: "Bunlar benim ashabımdır." Denilecek ki: "Sen bunların senden sonra neler yaptığını bilmezsin." (Sahih-i Buharî, c.8, s.149, Sahih-i Müslim, Nevevî'nin Şerhiyle, c.15, s.64)

Yine Buharî ve Müslim'de Ebu Hureyre'den şöyle rivayet edilir. "Resulullah buyurdu ki: "Kıyamet günü ashabımdan (veya ümmetimden buyurmuştur) bir grup yanıma getirilecektir. Bunların Havuza

yaklaşmaları önlenecektir. Ben diyeceğim ki: Bunlar benim ashabımdır." Denilecek ki: "Senden sonra ne yaptıkları hakkında bilgin yok. Onlar topukları üzerinde gerisin geri döndüler. Bu yüzden Havuzdan uzaklaştırılıyorlar." (Sahih-i Buharî, c.9, s.58, Sahih-i Müslim, Nevevî'nin Şerhiyle, c.3, s.136)

Ben derim ki: Bu hadis de meşhurdur. Sünniler ve Şiiler, bir grup sahabiye dayanarak sihah kitaplarında ve hadis kaynaklı mecmualarında rivayet etmişlerdir. Bu sahabiler arasında İbn-i Mes'ud, Enes, Sehl b. Said, Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudri, Aişe, Ümm-ü Seleme, Esma bint-i Ebubekir gibi isimler yer alır. Yine bazı Ehl-i Beyt İmamlarından (a.s) da rivayet edilmiştir. Bu rivayetler olanca çoklukları ve çeşitlilikleriyle, bizim ayetin zahirinden çıkarsadığımız sonucu desteklemektedir. Olayların ve fitnelerin peş peşe sökün edişi rivayetleri doğrulamaktadır.

ed-Dürr-ül Mensûr adlı eserde, Hakim -sahih olduğunu belirterek- İbn-i Ömer'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Kim bir karış kadar cemaat dışına çıkarsa, o geri dönünceye kadar İslam bağı onun boynundan çözülür. Kim cemaatin imamına biat etmeden ölürse, o bir tür cahiliye ölümüyle ölmüştür." (c.2, s.61)

Ben derim ki: Bu rivayetin de içeriği meşhurdur. Gerek Şiiler ve gerekse Sünniler Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Kim, zamanının imamını tanımadan ölürse, cahiliye ölümü üzere ölür." (Dolayısıyla cemaatin imamından maksat, zamanın ve İslam ümmetinin gerçek imamıdır.)

Cami-ul Usul adlı eserde Tirmizi'den ve Sünen-i Ebu Davud'dan naklen Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Her zaman, ümmetimden bir grup hak üzere olacaktır." (c.10, s.410, h:7475)

Mecma-ul Beyan adlı eserde: *"İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi?..."* ayetiyle ilgili olarak Emir-ul Mü'minin Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bunlardan, bu ümmetin içindeki bid'atçılar, hevaperestler, batıl görüş sahibi kimseler kastedilmiştir." (c.2, s.485)

Yine aynı eserde (Bakara, 143. ayetle Âl-i İmrân 11. ayetin tefsirinde) ve Tefsir-ul Ayyâşî'de (c.1, s.195, h:135): *"Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz."* ayetiyle ilgili olarak Ebu Amr-i Zübeyri İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Burada, İbrahim'in kendileri hakkında dua ettiği ümmet kastediliyor. Bu öyle bir ümmettir ki, yüce

Allah onların içinde ondan kendilerine peygamber göndermiştir. O, orta ve vasat ümmettir. O, insanlar için ortaya çıkarılmış hayırlı ümmettir."

Ben derim ki: Daha önce, *"Soyumuzdan, sana teslim olmuş bir ümmet ver."* (Bakara, 127) ayetinin tefsiri çerçevesinde bu rivayetin anlamını açıklayıcı bilgiler sunmuştuk.

ed-Dürr-ül Mensûr'da İbn-i Ebu Hatem, İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ayetteki: *"Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı ümmetsiniz."*den maksat, Resulullah'ın Ehl-i Beyti'dir." (c.2, s.64)

Yine aynı eserde, Ahmed b. Hanbel, hasen bir senetle Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Bana verilenler hiçbir peygambere verilmemiştir. Ben, düşmanlarımın canına korku salınarak yardım edildim. Yeryüzünün anahtarları bana verildi. Ahmed adıyla adlandırıldım. Toprak benim için temizleyici kılındı. Benim ümmetim en hayırlı ümmet yapıldı." (c.2, s.64)

111- Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar, sonra onlara yardım da edilmez.

112- Nerede bulunurlarsa, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ipine ve (inanan) insanların ipine (ahdine) sığınmış olsunlar. Onlar, Allah'tan bir gazaba uğradılar da üzerlerine aşağılanma (damgası) vuruldu. Böyle oldu, çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları dolayısıyladır.

113- Onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinden bir topluluk vardır ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar.

114- Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar ve hayırlarda yarışırlar. İşte onlar iyilerdendir.

115- Yapacakları hiçbir iyilikten yoksun bırakılmazlar. Allah muttakileri bilendir.

116- Gerçekten inkar edenlerin ise, ne malları, ne çocukları onlara Allah'tan yana bir şey sağlayamaz. İşte onlar ateşin halkıdırlar, orada sürekli kalacaklardır.

117- Onların bu dünya hayatındaki harcamaları, kendi nefislerine zulmetmiş olan bir kavmin ekinine isabet eden kavurucu soğukluktaki bir rüzgara benzer ki onu (ekini) helak etmiştir. Allah, onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi nefislerine zulmetmektedirler.

118- Ey iman edenler, kendinizden başkasını kendinize sırdaş edinmeyin; onlar size kötülük vermekten geri durmazlar. Size zorlu bir sıkıntı verecek şeyden hoşlanırlar. Onların ağızlarından öfke dışa vurmuştur. Göğüslerinde gizledikleri (kin) ise, daha büyüktür. Düşünürseniz, size ayetleri açıkladık.

119- Sizler, işte böylesiniz; onları seversiniz, oysa onlar sizi sevmezler. Siz kitabın tümüne inanırsınız, onlar sizinle

karşılaştıklarında "inandık" derler, ama kendi başlarına kaldıkları zaman, size karşı olan öfkelerinden dolayı parmak uçlarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Al-lah, göğüslerin özünü bilir.

120- Size bir iyilik dokununca, tasalanırlar; size bir kötülük isabet ettiğindeyse, buna sevinirler. Eğer siz sabreder, sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarını kuşatmıştır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Görüldüğü gibi, bu ayetler, Ehl-i Kitabın özellikle Yahudilerin Allah'ın ayetlerini inkar edişlerini, kendi nefislerine aldanışlarını ve mü'minleri Allah yolundan alıkoyuşlarını konu alan önceki ayetlerin akışına dönük bir eğilim içindedirler. Bundan önceki on ayet, söz içinde söz konumundaydılar. Dolayısıyla ayetlerin akışı bozulmadan devam ediyor.

"Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler..." Ayetin orijinalinde geçen "eza=eziyet" Ragıb'ın belirttiğine göre, bir canlıya isabet eden zarar demektir. Zarar, beden ya da herhangi bir şeyle ilgili olabildiği gibi dünyevi ve uhrevi akıbetiyle de ilgili olabilir.

"Nerede bulunurlarsa, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ipine ve (inanan) insanların ipine (ahdine) sığınmış olsunlar." Ayetin orijinalinde geçen "zillet" kelimesi, "zill" kökünün değişik bir şeklidir. Ragıb'ın belirttiğine göre, "züll" zorla, baskıyla olan şey demektir. "Zill" ise, zorlukla ve dayatmayla olan şey anlamına gelir. Genel anlamı ise, yılgınlık ve eğilmedir. Bunun tam karşıtı izzet ve direnmedir. Yâni karşı koyup kaçınmadır.

Ayetin orijinalinde geçen "sukifu" kelimesi, "bulunurlar" demektir. "Habl" ise, birinin sarılması durumunda onu koruyacak sebep anlamında kullanılmıştır. Anlaşma, zimmet ve eman gibi bir tür güvenlik, dokunulmazlık ve korunma sağlayan şeyler anlamında da mecazen kullanılır. Amaç (Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.) şudur: Zillet onların üzerine bir damga gibi vurulmuştur. Maden filizine vurulan sikke gibi. Ya da insanların üzerine çadırın vurulup dikilmesi gibi.

Şöyle ki, onların üzerine zillet yazılmıştır veya zillet onlara musallat kılınmıştır. Ancak Allah'tan veya insanlardan bir sebebe sarılmaları başka.

Ayette "habl" kelimesi, bir keresinde Allah'a, bir keresinde de insanlara izafe edilerek kullanılmıştır. Bunun nedeni izafe ile birlikte anlamı değişmesidir. Çünkü bu kelime Allah'a izafe edildiği zaman varoluşsal ya da yasal yargı ve hüküm ifade eder. İnsanlara izafe edildiğinde ise, bina etme ve amel anlamına gelir.

Üzerlerine zillet damgasının vurulması, yasal yargı yoluyla zilletlerine hükmedilmesi demektir. Bunun kanıtı da: *"Nerede bulunurlarsa"* ifadesidir. Çünkü bu ifadeden anlaşılan, mü'minlerin onları her nerede bulmaları ve onlara musallat olmalarıdır. Bu ise, ancak sonuçlarından biri cizye olan yasal zilletle uyuşan bir durumdur.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle tevil edilir: Onlar, İslam şeriatının hükmü gereğince zelildirler. Ancak zimmet akdinin kapsamına girmeleri veya bir şekilde insanlardan eman almaları başka.

Bazı tefsir bilginlerinin görüşleri şu yöndedir: "Onlara zillet damgası vurulmuştur. Ama bu, bir yasal hükmün bildirimi niteliğinde değildir. Bilakis, Allah'ın kaderi uyarınca başlarına gelecek olanlar haber veriliyor. Çünkü İslam geldiğinde, Yahudiler Mecusilere cizye veriyorlardı. Bazı grupları, Hıristiyanların egemenlikleri altındaydılar."

Aslında böyle bir yorumun herhangi bir sakıncası yoktur. Hatta ayetin sonuna doğru olan kısmı bunu destekler niteliktedir. Çünkü onların üzerine zillet ve miskinlik damgasının vurulmasının sebebi, kendi elleriyle işledikleri Allah'ın ayetlerini inkar, peygamberleri öldürme ve sürekli düşmanlık gibi suçlardır. Ancak böyle bir anlam için, ayetin salt Yahudilere yönelik olması gerekir. Fakat böyle bir sonucu gerektirecek somut bir kanıt söz konusu değildir. *"Onların arasına düşmanlık ve kin salıverdik."* (Mâide, 64) ayetin tefsiri çerçevesinde bu konuda ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

"Onlar, Allah'tan bir gazaba uğradılar da üzerlerine aşağılanma (damgası) vuruldu." Ayetin orijinalinde geçen "bâu" kelimesi, bir ikametgâh, bir mekan edindiler veya döndüler demektir. Miskinlik ise, fakirliğin en şiddetli halidir. Anlaşıldığı kadarıyla, miskinlik; insanın fakirlik veya herhangi bir yoksunluk tehdidinden dolayı

bir kurtuluş yolu bulamaması demektir. Bu durumda ayetin giriş kısmıyla sonuç kısmı arasında anlamsal uyum meydana gelmiş olur.

"Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları dolayısıyladır." Yâni, onlar isyan ettiler. Bundan önce de sürekli bir azgınlık haddi aşma içindeydiler.

"Onların hepsi bir değildir... Allah muttakileri bilendir." Ayetin orijinalinde geçen "seva=eşit" kelimesi, vasfetme amaçlı bir mastardır. Yâni onlar nitelik ve hüküm bakımından eşit değildirler. Çünkü onların içinde bir topluluk vardır ki, bunlar Allah'ın ayetlerini okurlar... Buradan anlıyoruz ki: *"Kitap ehlinden..."* ifadesi, bir gerekçelendirme konumundadır. Onunla Ehl-i Kitap gruplarının eşit olmayışlarının nedeni açıklanıyor.

Ayetin orijinalinde geçen "kaimetun" kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre anlamı, "Allah'ın emri üzere sabittirler" şeklindedir. Bazılarına göre, "adildirler" demektir. Bazıları: "Onlar sağlam bir yola sahip bir ümmettirler" demişlerdir. Doğrusu kelime mutlaktır. Bu anlamların tümünü de ayrı ayrı içeriyor olabilir. Ancak kitabın ve onların iyi amellerinin zikredilmiş olması, anlamın; iman ve itaat üzere kâim olma olduğunu belirginleştiriyor.

Ayetin orijinalinde geçen "ânâ" kelimesi, "ina" veya "ena"nın çoğuludur. Bazıları "invun"un çoğuludur demişlerdir. Anlamı, "vakit"tir.

Ayetin orijinalinde geçen "Müsaraa" kelimesi, "sürat" kelimesinin Mufaele kalıbına uyarlanmış şeklidir. Mecma-ul Beyan adlı eserde deniliyor ki: "Sürat ve acele arasındaki fark şudur: Sürat, öne geçmesi caiz olan bir hususta öne geçme demektir ve övgüne değerdir. Bunun karşıtı, ağır gitme (ibta)dır. Bu ise, yerilen bir davranıştır. Acele ise, öne geçmenin caiz olmadığı bir şeyde öne geçme demektir. Bu, yerilmiştir. Bunun karşıtı teenniyle hareket etmedir. Bu ise, övülen bir davranıştır. Öyle anlaşılıyor ki, sürat hareketin, acele ise, hareket edenin niteliğidir."

"Hayırlar"dan maksat, ibadet, infak, adalet veya ihtiyaçları giderme gibi salih amellerdir. Bu, kelime başına "el" takısı gelmiş bir çoğuldur. Bu durumda kapsayıcılık ifade eder. Daha çok mali hayırlar an-lamında kullanılır. Hayır kelimesinin mal anlamında kullanıldığı çokça görülmüştür.

Yüce Allah, bir grup önemli salih amelden söz ediyor: İman, marufu emretme ve münkeri engelleme, hayırlarda yarışma gibi. Sonra onları salihler olarak nitelendiriyor. Şu halde onlar dosdoğru yolun izleyicileridirler. Peygamberlerin, doğruların ve şehitlerin arkadaşları-dır-lar. Bu anlamı, şu ayetlerden algılıyoruz: *"Bizi dosdoğru yola ilet. Ni-met verdiklerinin yoluna. Gazaba uğrayanların ve sapmış olanların yoluna değil."* (Fatiha, 7) *"İşte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, doğrular, şehitler ve salihlerle beraberdir."* (Nisâ, 69) Bazılarına göre, burada kendilerinden övgüyle söz edilenler, Abdullah b. Selam ve arkadaşlarıdır.

"Yapacakları hiçbir iyilikten yoksun bırakılmazlar..." Küfran=nankörlük şükranın karşıtıdır. Yâni, yüce Allah, onlara şükranla karşılık verir ve hiçbir ziyana uğratmadan yaptıkları hayrı onlara geri verir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim gönülden bir hayır yaparsa, şüphesiz Allah, şükrün karşılığını verendir, bilendir."* (Bakara, 158) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Hayır olarak her ne infak ederseniz, kendiniz içindir... Hayırdan her ne in-fak edersiniz haksızlığa uğratılmaksızın size eksiksizce ödenecektir."* (Bakara, 272)

"Gerçekten inkar edenlerin... onlara Allah'tan yana bir şey sağlayamaz." Ayetlerin akışının bütünlüğünün bozulmadan devam etmesi gösteriyor ki, bunlardan maksat, Ehl-i Kitaptan küfre sapan bir diğer kâfir gruptur. Bunlar, Peygamber çağrısına olumlu karşılık vermemiş, İslam aleyhinde komplolar düzenlemiş ve sürekli olarak onun nurunu söndürmek için çaba sarf etmiş kimselerdir.

Bazıları demişlerdir ki: "Ayet, müşriklerin durumunu gözlemleyici bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla, daha sonra işaret edilecek Uhud savaşı kıssasına bir hazırlık niteliğindedir. Fakat bu değerlendirme, biraz sonra gelecek olan şu ifadeyle bağdaşmıyor: *"Siz kitabın tümüne inanırsınız, onlar sizinle karşılaştıklarında: "inandık" derler..."* Çünkü bu ifade, Yahudilerle Müslümanların ilişkisini yansıtmaktadır, müş-rik-lerin değil. Bu da gösteriyor ki, ayetlerin akış bütünlüğü henüz devam ediyor.

Bazı tefsir bilginleri, bu ayeti müşriklere, diğerini de Yahudilere u-yarlamak suretiyle bir orta yol tutmak istemişlerse de, bu bir yanılgıdır.

"Onların bu dünya hayatındaki harcamaları..." Ayetin orijinalinde geçen "sırr" kelimesi, şiddetli soğuk demektir. Burada örnek verilen şey, şu ifadeyle kayıtlandırılmıştır: "Dünya hayatında..." Bununla verilmek istenen mesaj, onların ahirette devamlılığının olmadığıdır. Onların harcamaları sırf bu dünya hayatıyla ilgilidir. Bu insanların ekinleri: *"Kendi nefislerine zulmetmiş."* şeklinde kayıtlandırılıyor. Bununla da: *"Allah, onlara zulmetmedi."* ifadesiyle bağlantı kuruluyor.

Bu açıklamalardan çıkan sonuç şudur: Onlar, bu dünya hayatında birtakım infaklarda bulunurlarken, amaçları kendi durumlarını ıslah et-mek ve sırf bozguncu maksatlarına ulaşma olduğu için yalnızca mutsuzluğu ürün olarak elde ederler. Bu istedikleri ve onu kendileri için bir mutluluk gibi algıladıkları bozgunculuklar, zalimlerin ekinlerini kavurucu soğuk bir rüzgara benzer. Bu kendilerinden kaynaklanan, yine kendilerine yönelik olan bir zulümden başka bir şey değildir. Çünkü bozguncu bir amel, bozguncu bir meyveden başka ürün vermez.

"Ey iman edenler, kendinizden başkasını kendinize sırdaş edinmeyin..." Ayet, sırdaşlığı "bitane" diye isimlendiriyor. "Bitane" ise, iç çamaşır demektir. Bunun karşıtı "zihare=dış giysi"dir. Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, insanın bedenine yapışması, onu içerip bürümesidir.

"Onlar, size kötülük vermekten geri durmazlar." Yâni, sizin hakkınızda her türlü kötülük için çabalıyorlar. Ayetin orijinalinde geçen "habal", kötülük ve fesat demektir. Nitekim cin çarpmış olanlar hakkında da "habl" kelimesi kullanılır. Çünkü onların aklî melekeleri ifsat olmuştur.

"Size zorlu bir sıkıntı verecek şeyden hoşlanırlar." İfadenin orijinalindeki "ma" mastar edatıdır. Yâni, onlar sizin sıkıntıya düşmenizi ve ağır bir zarara uğramanızı isterler.

"Onların ağızlarından öfke dışa vurmuştur." Bu ifadeyle kin ve düşmanlığın sözlerle, dillerinin hareketleriyle açığa vurulması kastedilmiştir. Dolayısıyla burada latif bir kinaye ve ince bir mecaz vardır. Bunun yanında, içlerinde sakladıkları kin ve düşmanlıktan söz edilmemiş, müphem bırakılmıştır.

"Göğüslerinde gizledikleri ise, daha büyüktür." Bununla, sinelerinin gizli tuttuğu kin ve düşmanlıkların çeşitlilik ve büyüklük bakımından vasfedilmeyecek boyutlarda oluğu ima ediliyor. Nitekim *"daha büyüktür."* nitelemesi de bu imayı pekiştirmeye yöneliktir.

"Sizler, işte öylesiniz; onları seversiniz..." Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla "ulai" işaret ismidir. "Ha" edatı da dikkat çekme amacına yöneliktir. "Entum=siz" sözcüğü, "ha" ve "ulai" sözcüklerinin arasına girmiştir. Bu durumda anlam: "Siz işte öylesiniz, onlarsınız." şeklindedir. Tıpkı Arapların "Zeyd şudur, şöyledir ve Hint şudur, şöyledir." demeleri gibi.

"Siz kitabın tümüne inanırsınız..." Kitabın başındaki "el" takısı, cins belirtir. Yâni, siz Allah katından inen bütün semavi kitaplara inanırsınız. Onların kitabına ve kendi kitabınıza... Ama onlar sizin kitabınıza inanmazlar. *"Sizinle karşılaştıklarında "inandık" derler."* Bu demektir ki, onlar münafıktırlar.

"Ama kendi başlarına kaldıkları zaman, size karşı olan öfkelerinden dolayı parmak uçlarını ısırırlar." Ayetin orijinalinde geçen "addu" kelimesi, birşeyi dişlerle sıkıca tutup ısırmak demektir. "Enamil", "nemle"nin çoğuludur ve parmak ucu anlamına gelir. "Gayz" kin, nefret demektir. Bir şeyden dolayı parmak uçlarını ısırmak, öfke ve kinle hayıflanma ve üzülme durumuna örnek olarak söylenen bir deyimdir.

"De ki: Öfkenizden ölün." Emir sigasıyla, onlara yöneltilen bir bedduadır. Böylece cümle: *"Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü bilir."* ifadesiyle irtibatlandırılıyor. Yâni: Allah'ım, onları kinleriyle kahret. Çünkü sen, sinelerinin, yâni kalplerinin, yâni nefislerinin özünü bilensin.

"Size bir iyilik dokununca tasalanırlar." Tasalanmak sevinmenin karşıtı olan bir duygudur. Ayetten algıladığımız kadarıyla, bu, kindar kafilerin tuzaklarından yana güvenlikte olmak, sabır ve takva sahibi olma koşuluna bağlıdır.

İÇİNDEKİLER

ÂL-İ İMRÂN SURESİ

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

4. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Seyyid Seccad KARAKUŞ

Abbas KAZIMÎ - Musa GÜNEŞ

KEVSER

121- Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere yerleştirmek üzere erkenden ailenden çıkmıştın. Allah işitendir, bilendir.

122- Hani sizden iki grup korkup çözülmeye yüz tutmuştu. Oysa Allah onların velisi (yardımcısı) idi. Müminler yalnızca Allah'a dayanmalıdırlar.

123- Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz güçsüz idiniz. O hâlde Allah'tan korkun ki, şükretmiş olasınız.

124- Hani sen müminlere; "Rabbinizin size, gökten indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi, size yetmez mi?" diyordun.

125- Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız,

onlar şu anda üzerinize saldırsalar, Allah size beş bin nişanlı melekle yardım eder.

126- Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla güven bulsun diye yaptı. Yoksa zafer, sadece üstün ve güçlü olan hikmet sahibi Allah katındandır.

127- Kâfirlerin bir kısmını kessin veya onları perişan etsin de umutsuz olarak geri dönüp gitsinler diye (Allah Bedir-'de sizi zafere ulaştırdı).

128- Bu konuda senin elinde bir şey yok. Ya da onların tövbelerini kabul etsin veya zalimlikleri yüzünden onları azaba çarptırsın diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı).

129- Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. O, dilediğini affeder, dilediğini de azaba çarptırır. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve merhametlidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde surenin başına dönülüyor. Surenin başında müminler, içinde bulundukları zor durumlar konusunda uyarılıyor; iman, yardım ve düşmanlarının hakkından gelme gibi Allah'ın kendilerine yönelik nimetleri hatırlatılıyor; neler sayesinde yüce hedeflerine ulaşacakları öğretiliyor; hayatları boyunca ve öldükten sonra kendilerini mutluluğa erdirecek olan yol gösteriliyordu.

Bu ayetlerde Uhud Savaşı anlatılıyor. Bedir Savaşına işaret eden ayetler ise, Uhud Savaşının hikâyesini tamamlayan bir ek niteliğindedir. İleride anlatılacağı üzere Bedir Savaşı bu ayetlerin asıl konusu olarak değil, olayın somut bir örneği olarak sunulmuştur.

"Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere yerleştirmek üzere erkenden ailenden çıkmıştın." Ayetin orijinalinde geçen "iz" edatı, "üzkür=hatırla" ya da ona yakın anlamı olan hazfedilmiş bir amille ilintili bir zarftır. "Gadevte" kelimesi, erkenden yola çıkmak anlamına gelen "guduv" kökünden türemiştir. "Tebvie", birine yer hazırlama, onu yerleştirme, bir yere konuşlandırma anlamına gelir. "Mekaid" çoğuldur. "Ehl" kelimesi, Ragıp el-İsfahanî'nin açıkladığı gibi, kişinin nesepte, evde veya bunlar dışında dinde, beldede ve sanatta or-

tak olduğu kimseler anlamına gelir. Meselâ kişinin eşine ve eşi, çocuğu, hizmetçisi ve başkaları gibi evinde bulunanlara ve aşireti, soyu gibi kendisine mensup olanlara o kişinin ehli denir. Bunun yanı sıra bir beldede oturanlara filân beldenin ehli, bir dinin bağlılarına falân dinin ehli ve bir sanat dalının sanatkârları ile öğretmenlerine filânca sanatın ehli denir. Bu terimde müzekkerlik, müenneslik, tekillik, çoğulluk ayırımı gözetilmez. Bu terimin kullanımı insanlara özgüdür. Yani bir şeyin ehli demek, o şeye yakın insanlar demektir.

Peygamberimizin ehli, onun yakınları anlamına gelir. Burada "ehl"den çoğul kastedilmiştir; tek kişi kastedilmemiştir. Bunun delili, *"erkenden ailenden (ehlinden) çıkmıştın."* ifadesidir. Çünkü "yakınlarından ve cemaatinden çıktın" denir; ama "eşinden veya annenden çıktın" denmez. Bundan dolayı bu ayetteki "ehl" terimini tekil kabul eden bir tefsir alimi, "Bu ifade, 'ehlinin evinden çıkmıştın' demektir." biçiminde bir ifade değişikliği farz etme yoluna başvurmuştur. Fakat ifadede bu varsayımı haklı gösterecek bir delil yoktur.

Ayetlerin akışı, topluluğa hitap etmeye dayanıyor. Bu ayetin öncesinde ve sonrasında görüldüğü gibi hitap müminlere yöneliktir. Fakat *"Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere yerleştirmek üzere erkenden ailenden çıkmıştın."* ifadesinde müminlere hitap etmek-ten vazgeçilerek Peygamberimize hitap edilmiştir. Bunun gerekçesi, galiba Uhud Savaşını anlatan ayetlerde açıkça beliren serzeniş üslûbudur. Müminlerin gerek savaşa çıkma, gerekse savaş sırasında göster-dikleri, ortaya koydukları gevşekliğe ve zaafa yönelik kınama, azarlama ve eseflenme tepkisi bu ayetler üzerine gölge düşürmüş görünüyor.

Yüce Allah, bu yüzden Uhud Savaşını anlatırken müminlere yönelik hitap üslûbunu değiştirerek Peygambere (s.a.a) mahsus konuda ona hitap etmeye yöneliyor: *"Hani sen... erkenden ailenden çıkmıştın."* (Âl-i İmrân, 121) *"Hani sen müminlere; '...size yetmez mi?' diyordun."* (Âl-i İmrân, 124) *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* (Âl-i İmrân, 128) *"Onlara de ki: 'Bütün işler Allah'ın elindedir."* (Âl-i İmrân, 154) *"Allah'ın rahmeti ile onlara karşı yumuşadın. Eğer sert, katı kalpli biri olsaydın, çevrenden uzaklaşırlardı. Onları affet."* (Âl-i İmrân, 159) *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma..."* (Âl-i İmrân, 169)

Görüldüğü gibi yüce Allah bu ayetlerde topluluğa yönelik hitap

üslûbunu tekile hitap üslûbuna çevirmiştir. Çünkü bu ayetlerin hepsinde, konuşmacıyı konuşmasını devam ettirmekten alıkoyan öfkelendirici veya heyecanını kabartıcı bir durum söz konusudur. Ama örneğin, şu ayetlerde öyle bir durum söz konusu değildir: *"Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz?"* (Âl-i İmrân, 144) *"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken..."* (Âl-i İmrân, 153) Çünkü bu iki ayette topluluğa yöneltilen hitap tekile yönelik hitaptan daha etkilidir. Şu ayetteki durum da demin söylediğimizin tersinedir: *"Allah, müminlere kendilerinden bir peygamber göndermekle onlara karşı büyük bir lütufta bulundu..."* (Âl-i İmrân, 164) Çünkü Peygamberimizi göndermede somutlaşan ilâhî lütuf, Peygamberimize üçüncü tekil şahıs zamiri ile değinilerek daha çarpıcı, vicdanları daha güçlü biçimde etkileyici, vehimden ve hayalden daha uzak bir biçimde ifade edilmektedir. Eğer bu ayetleri dikkatle incelersen, söylediklerimizin doğru olduğunu anlarsın.

Bu ayetin anlamı şudur: Hani sen müminleri savaşacakları elverişli yerlere mevzilendirmek, onları oralara konuşlandırmak üzere erkenden ailenden çıkmıştın. Allah orada söylenenleri işiten ve onların içlerinde gizli tuttuklarını bilendir.

"Hani sen... erkenden ailenden çıkmıştın." ifadesinden, savaş alanının Peygamberimizin (s.a.a) evine yakın olduğu anlaşılıyor. Bununla bu iki ayetin Uhud Savaşıyla ilgili olduğu kesinlik kazanıyor. Böylece bu iki ayet, Uhud Savaşıyla ilgili olarak inen ilerideki ayetlerle bütünleşiyor. Çünkü bu ayetlerde anlatılanlar, bu savaşın olayları ile örtüşüyor. Bu söylediklerimizden, bu iki ayetin Bedir Savaşı hakkında olduğunu ileri süren görüş ile onların Ahzâb Savaşı hakkında olduğunu ileri süren görüşün zayıf olduğu ortaya çıkıyor. Bunun nedeni de açıktır.

"Allah işitendir, bilendir." O işitendir, yani orada söylenenleri işitir. Aynı zamanda bilendir, yani onların kalplerindeki saklı duyguları bilir. Bu ifade, orada müminler arasında birtakım konuşmalar olduğunun ve kalplerinde saklı duygular bulunduğunun delilidir. Anlaşılan, *"Hani... çözülmeye yüz tutmuştu"* ifadesi ile başlayan ayet bu iki sıfatla bağlantılıdır.

"Hani sizden iki grup korkup çözülmeye yüz tutmuştu. Oysa Al-

lah onların velisi idi." Ayetin orijinalinde geçen "hemm" kelimesi, içten geçen şey demektir, ki o da yönelme ve yüz tutmadır. "Feşel" sözcüğü ise, korkaklıkla karışık zayıflık anlamına gelir.

"Oysa Allah onların velisi (yardımcısı) idi." ifadesi hâldir ve bunun âmili "hemmet" fiilidir. İfade azar ve kınama içeriklidir. *"Müminler yalnızca Allah'a dayanmalıdırlar."* cümlesi de öyledir. Buna göre ayetin anlamı şudur: "Bu iki grup korkup çözülmeye yüz tuttu. Oysa onların velisi ve yardımcısı Allah'tı. Yardımcısının Allah olduğunu gördüğü hâlde bir müminin yılgınlığa kapılması yakışık almaz. Üstelik müminlere yaraşan tavır, işlerini Allah'a havale etmektir ve Allah'a dayanan kimse için O yeterlidir."

Bu söylediklerimizden, "Bu ayette sözü edilen yöneliş eylem plânında değil, düşünce plânında bir yöneliştir. Çünkü yüce Allah bu yönelişi gösteren grupları övmüş, onların velisi olduğunu bildirmiştir. Eğer sözü geçen yöneliş eylem ve girişim plânında bir yöneliş olsaydı, bu grupların övülmeleri değil, yerilmeleri daha yerinde olurdu." şeklindeki görüşün zayıf olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Bir defa bu görüşü savunanların; "Bu yöneliş düşünce plânında bir yöneliştir." demekle neyi kastettiklerini anlamıyorum. Acaba belli bir düşüncenin akıllara gelmesini, yılgınlık ve çözülme kavramının tasavvur edilmesini mi kastediyorlar? Eğer öyle ise oradaki Müslümanların hepsinin içinden bu tür duygular geçmiştir ki, o takdirde bu savaşı anlatırken buna değinmek anlamsız olur.

Ayrıca böyle bir yönelişe sözlük anlamı ile yöneliş denmez. Yoksa, tasdikle karışık bir tasavvur, girişim ile gölgelenmiş bir düşünce yönelişi mi kastediliyor ki, durumlarının başkaları tarafından fark edilmiş olması bu ihtimalin geçerli olduğunu gösteriyor. Eğer bu iki grubun yönelişi hiçbir dış emare göstermeyen, katıksız bir düşünce yönelişi olsaydı, onların korkuya ve çözülmeye kapıldıkları fark edilmezdi. Üstelik Allah'ın onların velisi olduğunun belirtilmesi ve müminlerin Allah'a dayanmaları gerektiğinin vurgulanması, sırf düşünce düzeyindeki bir yönelişe değil, bu tür bir yönelişe uygun düşer. Üstelik *"Oysa Allah onların velisi (yardımcısı) idi."* ifadesi, ayetlerin akışından anlaşılacağı üzere övgü değil, yergi ve öğüttür. Bunu daha önce belirtmiştik.

Her hâlde bu görüşün dayanağı, Cabir b. Abdullah Ensarî'nin; "Bu

ayet bizim hakkımızda indi. Onun inmemesini istemezdim. Çünkü ayette *'Allah onların velisi idi'* buyurulmaktadır." şeklinde rivayet edilen sözüdür. Bu rivayet, Cabir'in bu ifadeyi övgü olarak yorumladığı biçiminde anlaşılmıştır.

Eğer bu rivayet doğru ise, Cabir b. Abdullah'ın kastı şu olmalıdır: "Yüce Allah, bu iki grubun imanını kabul ederek onların mümin olduklarını onaylamıştır. Çünkü kendini onların velisi saymıştır. Allah müminlerin velisidir. Kâfirlerin velisi ise tağuttur." Yoksa Cabir, açıkça azarlama ifade eden bir söz dizisi içindeki bu cümleyi övgü olarak algılamamıştır.

"Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz güçsüz idiniz..." Bu ifadelerin akışından açıkça anlaşıldığına göre, bu ayet, daha önce dile getirilen azarlamayı tamamlamaktadır. Buna göre tıpkı *"Oysa Allah onların velisi idi."* cümlesi gibi hâl anlamı taşımaktadır. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Bedir'de siz güçsüz olduğunuz hâlde Allah sizi zafere erdirdiğine göre, yılgınlığa ve çözülmeye kapılmanız yakışık almaz." Bu ayetin ilâhî lütfu ifade etme amacı taşıyan bağımsız bir söz olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu ayet, Bedir günü müminleri meleklerden oluşmuş bir destek birliği aracılığı ile zafere erdirmek şeklinde sonuçlanan bir ilâhî yardıma değinmektedir.

Yüce Allah, Bedir günü müminlere yönelik yardımını hatırlatınca ve buna karşılık onların içinde bulundukları durumu açıklayınca onların durumunu, *"Oysa siz güçsüz (zelil ve bîçare) idiniz."* ifadesi ile ortaya koyuyor. Çünkü güçlü ve üstün olan herkes, ancak Allah'ın yardımı ve desteği sayesinde üstünlük kazanabilir. İnsanın kendisinde ise sadece güçsüzlük ve bîçarelik vardır.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Oysa siz güçsüz (zelil ve bîçare) idiniz."* ayeti ile şu tür ayetler arasında çelişki yoktur: *"Oysa ki, izzet (güç ve üstünlük) Allah'ın, Peygamberin ve müminlerindir."* (Münâfikûn, 8) Çünkü müminlerin izzet ve üstünlüğü, Allah'ın izzeti sayesindedir. Yüce Allah; *"İzzet (güç ve üstünlük) bütünüyle Allah'ındır."* buyuruyor. (Nisâ, 139) Dolayısıyla müminlerin üstünlüğü, Allah'ın onlara yardım etmesiyle gerçekleşir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"Senden önce de kendi toplumlarına peygamberler gönderdik. Onlara mucizelerle geldiler. Biz de suçlulardan intikamımızı aldık. Çünkü müminle-*

re yardım etmek bizim üzerimize bir borçtur." (Rum, 47)

Durum böyle olunca, müminlerin hâlleri kendi imkânları ile değerlendirildiği takdirde, zillet ve güçsüzlükten başka bir sıfatları olamayacağı açıkça görülür. Üstelik müminlerin Bedir gününde içinde bulundukları durum, müşriklerin gücü, ihtişamı ve ziyneti karşısında zelil ve güçsüz olduklarını gösteriyordu. Şunu da bilmek gerekir ki, nispî bir zilleti azizlere izafe etmenin sakıncası yoktur. Çünkü yüce Allah şu ayette tam anlamı ile övdüğü bir topluluğa böyle bir zilleti izafe etmektedir: *"Allah, kâfirlere karşı izzetli, müminlere karşı zelil, Allah'ı seven ve Allah'ın kendilerini sevdiği bir toplumu getirecektir."* (Mâide, 54)

"Hani sen müminlere; '...size yetmez mi?' diyordun." Ayetin orijinalinde geçen "imdad" kelimesi, "medd" kökünden türemiştir ve kesintisiz biçimde yardım ulaştırmak anlamına gelir.

"Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, ..." Ayetin orijinalinde geçen "belâ" tasdik edatıdır. "Fevr" ve "feveran" kaynama anlamına gelir. Araplar kazanın kaynayıp taşmasını "Fare'l-kıdru" diye ifade ederler. Sonraları bu kelime istiare yolu ile sürat ve acele anlamını kazandı ve beklemesiz, mühletsiz işler için kullanılmaya başladı. Buna göre orijinalde geçen "min fevrihim haza" ifadesinin anlamı; içinde bulundukları şu anda, şu şu saattedir.

Anlaşılan, bu ayet Bedir günüyle ilgilidir. Ayette şarta bağlı bir vaat vardır. Söz konusu şart, *"Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, ..."* ifadesinin içeriğidir.

Bazı tefsir alimlerine göre bu ayet, eğer şu andan, yani Bedir gününden sonra kâfirler Müslümanlar üzerine yürürlerse, yüce Allah'ın Müslümanlara meleklerden oluşmuş bir destek birliği indireceğine ilişkin bir vaattir. Bunlara göre, ayetin orijinalinde geçen "fevrihim haza=şu an"dan maksat, Bedir günüdür. Dolayısıyla "min fevrihim haza", "Bedir gününde" değil, "Bedir gününden sonra" demektir. Diğer bazılarının açıklamalarına göre de, bu ayet Uhud, Huneyn ve Ahzâb gibi Bedir Savaşından sonra meydana gelen savaşlarda melekler indirilişine ilişkin bir vaattir. Fakat her iki görüş hakkında da ayetin lafzına dayanan bir delil yoktur.

Bir defa, Uhud Savaşında yardımcı meleklerin indirildiğini bu ayetten çıkarmaya kalkışmanın hiçbir dayanağı yoktur. Bu açıktır. Ahzâb ve Huneyn savaşlarına gelince, gerçi Kur'an bu iki savaşta melekler indirildiğini açıkça belirtiyor; örneğin Ahzâb Savaşı hakkında şöyle buyuruyor: *"Her taraftan asker üzerinize saldırınca, biz bir fırtına ve görmediğiniz askerler gönderdik."* (Ahzâb, 9) Huneyn Savaşı hakkında da şöyle buyuruyor: *"Allah size görmediğiniz askerler gönderdi."* (Tevbe, 26) Fakat bu ayetin *"Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar..."* biçimdeki ifadesi bu vaadin genelleştirilmesine elverişli değildir.

Bu arada Bedir Savaşında üç bin meleğin inmiş olması, Enfâl Suresi'nin *"Allah, sizin çağrınıza; 'Ben size öbürlerini izleyen bin melek ile yardım edeceğim' diye cevap verdi."* (Enfâl, 9) ayeti ile çelişmez. Çünkü bu ayette "öbürlerini izleyenler" anlamına gelen "mürdifîn" kelimesi vardır. İşte bu bin meleğin izlediği öbürleri, bu ayetlerde sözü edilen sayıyı tamamlayan diğer iki bin melektir.

"Allah bunu sırf size müjde olsun... diye yaptı." Ayetin orijinalinde geçen "cealehu" kelimesinin sonundaki zamir "imdad"a dönüktür. "İnde" kelimesi "yanında, yakınında" anlamına gelen bir zarftır. Bu kelime önceleri cisimlere özgü olan mekâna ilişkin yakınlık anlamında kullanılırdı. Fakat zamanla kapsamca genişleyerek zaman bakımından yakında oluş anlamında da kullanıldı. Daha sonra da her tür manevî yakınlık anlamında da kullanılmaya başladı. Kur'an'da çeşitli anlamlara gelecek biçimde kullanılmıştır.

Burada, *"Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla güven bulsun diye yaptı."* ifadesi göz önünde bulundurularak, *"Yoksa zafer, sadece üstün ve güçlü olan hikmet sahibi Allah katındandır."* ifadesinin vurgulamak istediği, her işin ve her hükmün varıp dayandığı, sebepler âlemindeki hiçbir nesnenin kendisinden müstağni ve bağımsız olamayacağı rübubiyet makamıdır. Buna göre ayetin anlamı şudur: Yardım için gönderilen meleklerin zafer konusunda hiçbir belirleyici rolleri yoktur. Onlar, sadece size müjde ve gönül rahatlığı sağlayan zahirî sebeplerdir. Zaferin özü yüce Allah'tandır. Hiçbir şey O'ndan müs-tağni değildir. Her işin sonu O'nda biter. O, hiçbir zaman yenilmeyen mutlak üstün ve bilmediği hiçbir şey olmayan hikmet sahidir.

"Kâfirlerin bir kısmını kessin veya onları perişan etsin... diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı)." Ayetin orijinalinde geçen "li-yaktaa" kelimesinin başındaki "li" harfi, "velekad na-sarakumullahu" ifadesiyle ilintilidir. "Kat'ut-taraf" ise, müşriklerin öldürülmeleri ve esir edilmeleri yolu ile sayıca azaltılmaları ve kuvvetten düşürülmeleri anlamına gelir. Tıpkı Bedir Savaşında olduğu gibi. Orada müşrikler ordusundan yetmiş kişi öldürülmüş, yetmiş kişi de esir alınmıştı. Yine bu ayette geçen "kebt" kavramı da, perişan etmek ve öfkelendirmek anlamlarına gelir.

"Bu konuda senin elinde bir şey yok." cümlesi, bir ara cümlesidir. İşlevi ise, şu anlamı ifade etmektir: Müşrikleri kesmek ve perişan etmek konusunda iş tümü ile Allah'ın elindedir. Peygamberin bu konuda bir etkisi yoktur ki, Müslümanlar düşmanlarına karşı zafer kazandıklarında, onlardan istediklerini elde ettiklerinde Peygamberi övsünler, aldığı önlemleri beğensinler; işleri ters gidip yenilgiye uğradıklarında da onu kınayıp yersinler ve üzülüp gevşesinler. Nitekim yüce Allah'ın bize anlattığı üzere Uhud Savaşında böyle yapmışlardı.

"Ya da onların tövbelerini kabul etsin" cümlesi, *"kessin"* fiiline atfedilmiştir ve bu iki cümle arasında bağlantı vardır. *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır."* ifadesi, tövbenin ve affın yüce Allah'a dönük olduğunu açıklar. Buna göre ayetin anlamı şudur: Yüce Allah, Bedir'de sizi zafere ulaştırmakla istedi ki, öldürülme ve esir alınma yolu ile müşriklerin bir kısmını kessin ya da onları perişan ederek amaçlarına ulaşmadan geri çevirsin ya da tövbe etmelerini sağlasın veyahut da onları azaba çarptırsın. Kesme ve perişan etmeye gelince, bu Allah'ın elindedir, senin elinde değil ki övülesin veya yerilesin. Tövbeleri kabul etmeye ve azaba çarptırmaya gelince de, her şeyin mülkiyeti Allah'a ait olduğu için O dilediğini affeder, dilediğini azaba çarptırır. Bununla birlikte O'nun affı ve rahmeti, azabından ve öfkesinden öndedir. Çünkü O affedici ve merhametlidir.

Bizim, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır."* ifadesini, son iki cümlenin, yani *"Ya da onların tövbelerini kabul etsin veya... onları azaba çarptırsın."* cümlelerinin sebebi olarak algılamamızın nedeni, bu ifadenin uzantısında bu iki cümleyi açıklamaya mahsus olan *"O, dilediğini affeder, dilediğini de azaba çarptırır."* cümlelerinin yer almasıdır.

Bu ayetlerdeki *"bir kısmını kessin"* cümlesinin hangi ifade ile bağlantılı olduğu ve *"Ya da onların tövbelerini kabul etsin veya... onları azaba çarptırsın."* cümlelerindeki atfın ne anlama geldiği hakkında tefsir alimleri çeşitli başka açıklamalar yapmışlardır. *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* ve *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır."* ifadelerinin nelerin sebeplerini açıklamaya yönelik oldukları hakkında da öyle. Bu açıklamalarda fazla fayda görmediğimiz için onlara değinmeyi ve inceleme konusu yapmayı göz ardı ettik. Çünkü bu açıklamaların vardıkları sonuçlar, ayetlerin akışı içindeki anlamlarına ters düşmektedir. Bu yorumlara ilişkin bilgi edinmek isteyenler, uzun tefsirlere başvurabilirler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Uhud Savaşının sebebi şu idi: Kureyşliler Bedir Savaşından döndüklerinde birçok ölü ve esir vermişlerdi. Yetmiş kişileri ölmüş ve yetmiş kişileri esir düşmüştü. Bunun üzerine Ebu Süfyan; "Kadınlarınızın ölülerinize ağlamalarına izin vermeyin." demişti, "Çünkü göz yaşları akınca, üzüntüleri ve Muhammed'e yönelik düşmanlıkları giderir." Uhud günü Resulullah (s.a.a) ile savaşa tutuşunca, kadınlarının ağlamalarına ve yas çığlıkları atmalarına izin verdiler. Onlar, üç bin atlı ve iki bin piyade ile Mekke'den sefere çıkmış ve yanlarına kadınlarını da almışlardı."

"Resulullah (s.a.a) bu haberi alınca, sahabelerini toplayıp onları cihada teşvik etti. Abdullah b. Übey b. Selul dedi ki: 'Ya Resulallah, Medine'den çıkma. Medine'de kalıp şehrin sokaklarında savaşalım. O zaman güçten düşmüş erkekler, kadınlar, köleler ve cariyeler de yol ağızlarında ve evlerin damlarında savaşırlar. Bu güne kadar hiçbir düşman, biz kalelerimizin içinde ve evlerimizdeyken üzerimize saldırıp da zafer kazanmış değildir. Buna karşılık, üzerlerine saldırı düzenlediğimiz bütün düşmanlarımız, bize karşı zafer kazanmışlardır.'

"Bunun üzerine Sa'd b. Muaz ve Evs kabilesinden diğer bazıları ayağa kalkarak şöyle dediler: 'Ya Resulallah, biz puta tapan müşrikken hiçbir Arap bize diş geçirmeye kalkışmadı. Şimdi sen aramızdayken

nasıl bize diş geçirmeye kalkışabilir? Hayır! Medine'den çıkıp üzerlerine gidelim ve onlarla savaşalım. Hangimiz ölürse, şehit olur. Kurtulanlarımız ise, Allah yolunda cihad etmiş olurlar.'

"Resulullah (s.a.a) Sa'd b. Muaz'ın görüşünü kabul etti ve yüce Allah'ın; *"Hani sen... erkenden ailenden çıkmıştın."* ayetinde anlattığı üzere savaş mevzilerini belirlemek için ashabından birkaç kişiyi yanına alarak yola çıktı. Abdullah b. Übey b. Selul ile onun görüşüne uyan bir grup Hazreçli ise, Peygamberimizle birlikte sefere katılmaktan kaçındı."

"Kureyş ordusu Uhud'a varınca, Resulullah (s.a.a) yedi yüz kişiden oluşan sahabelerini düzene sokmuş ve Abdullah b. Cübeyr'i elli okçunun başında bir vadi geçidinin ağzına yerleştirmişti. Kureyşlilerin pusuya yatarak buradan saldıracaklarını sezmişti. Bu yüzden Abdullah b. Cübeyr'e ve arkadaşlarına şöyle demişti: 'Bizim onları bozguna uğratıp Mekke'ye kadar kovaladığımızı görseniz bile, buradan kımıldamayın. Aynı şekilde onların bizi bozguna uğratıp Medine'ye kadar arkamızdan kovaladıklarını görseniz bile, yine kımıldamayın ve mevzilerinizden ayrılmayın.'

"Ebu Süfyan da, Halid b. Velid'in emrine verdiği iki yüz atlı ile söz konusu geçidin gerisinde pusu kurdurdu ve onlara şöyle dedi: 'Onlarla birbirimize girdiğimizi gördüğünüzde bu geçitten üzerlerine yürüyün ve onları arkalarından vurun.'

"Resulullah (s.a.a) ashabını düzene soktu ve sancağı Hz. Ali'ye (a.s) verdi. Ensardan olan Müslümanlar, Kureyşli müşriklere saldırarak onları ağır bir bozguna uğrattılar. Bunun üzerine ashap onların mallarını yağmalamaya koyuldu. Bu sırada Halid b. Velid, emrindeki iki yüz atlı ile Abdullah b. Cübeyr'in üzerine saldırdı. Abdullah b. Cübeyr ve arkadaşları onları ok atışı ile karşılayınca geri çekildiler. Abdullah b. Cübeyr'in arkadaşları, ashabın ganimet kapışmakta olduklarını görünce, Abdullah b. Cübeyr'e; 'Arkadaşlarımız ganimetlere el koydu; biz ganimetsiz mi kalalım?' dediler. Abdullah onlara; 'Allah'tan korkun, Resulullah bize yerimizden kımıldamamızı emretti.' dedi. Fakat arkadaşları onu dinlemedi. Birer birer sıvışıp giderek mevzilerini boşalttılar. Geride Abdullah b. Cübeyr ile on iki kişi kaldı."

"Kuyreşlilerin sancağını Abduddar kabilesinden Talha b. Ebu Talha Abdi taşıyordu. Onu Hz. Ali öldürdü. Bunun üzerine sanacağı Ebu

Said b. Ebu Talha aldı. Hz. Ali onu da öldürünce sancak yere düştü. Yere düşen sancağı Musafi' b. Ebu Talha aldı, fakat o da Hz. Ali tarafından öldürüldü. Böylece Hz. Ali, Abduddar kabilesinden dokuz kişiyi öldürünce, sancak bu kabilenin Sevvab adlı, siyahi bir kölesinin eline düştü. Hz. Ali bu köleye saldırarak sağ elini kesti. Köle sancağı sol eline aldı. Fakat Hz. Ali bir darbe ile sol elini de kesince, adam sancağı kesik kolları ile kavrayarak göğsüne yapıştırdı ve Ebu Süfyan'a dönerek 'Abdud-dar kabilesinin nimetlerinin karşılığını verdim mi?' dedi. O sırada Hz. Ali başına bir darbe indirerek onu öldürdü. Yere düşen sancağı, Kenane kabilesinden Alkame'nin kızı Gamre yerden alıp havaya kaldırdı."

"Bu sırada Halid b. Velid, Abdullah b. Cübeyr'e saldırdı. Abdullah'ın silah arkadaşları kaçmış, yanında az sayıda kimse kalmıştı. Halid onları öldürdükten sonra Müslümanlara arkalarından saldırdı. Kureyşliler bozgun hâlinde kaçışırlarken sancaklarının dalgalandığını görünce, etrafında toplandılar. Bu defa Resulullah'ın (s.a.a) ashabı büyük bir bozguna uğrayarak tepelere tırmanmaya ve her yana dağılmaya başladılar."

"Resulullah (s.a.a) bu bozgunu görünce, miğferini başından çıkararak; 'Nereye kaçıyorsunuz? Ben Allah'ın Resulü'yüm. Bana gelin. Allah ve Resulü'nden mi kaçıyorsunuz?' dedi. O sırada Utbe kızı Hind, Kureyş askerlerinin içindeydi. Savaştan kaçan her Kureyşliye bir mil ve bir sürmelik vererek; 'Sen bir kadınsın, al bunları da gözüne sürme çek.' diyordu."

"Bu arada Hamza b. Abdulmuttalip durmadan Kureyşlilere saldırıyordu. Kureyşliler onu görünce kaçıyorlardı; hiç kimse karşısında duramıyordu. Hind; 'Eğer Muhammed'i veya Ali'yi ya da Hamza'yı öldürürsen, sana şunu şunu vereceğim.' diyerek Vahşi'ye söz vermişti. Vahşi, Cübeyr b. Mut'im'in Habeş kökenli kölesi idi. Vahşi şöyle der: 'Muhammed'i öldüremezdim. Ali'nin de çok dikkatli olduğunu, sık sık sağını solunu kolladığını gördüm. Ondan da ümit yoktu. Bunun üzerine Hamza için pusuya yattım. Baktım, Kureyşlileri kovalıyor. Bana yakın bir yerde önündeki derenin kenarına basınca ayağı kayarak düştü. Hemen mızrağımı doğrultarak var gücümle ona doğru fırlattım. Attığım mızrak bir böğründen girerek öteki böğründen çıktı ve kendisi yere düştü. Yanına giderek göğsünü yardım, ciğerini çıkararak Hind'e

götürdüm ve 'Bu Hamza'nın ciğeridir.' dedim. Hind, çiğeri ağzına koydu ve çiğnemeye başladı. Fakat Allah, Hind'in ağzında onu diz kapağı kemiğine dönüştürdüğü için çiğneyemedi ve ağzından çıkarıp atmak zorunda kaldı.'

"Resulullah (s.a.a) buyurur ki: 'Yüce Allah bir melek gönderdi; o melek Hamza'nın ciğerini aldı ve götürüp yerine koydu.'

"Vahşi der ki: 'Sonra Hind, Hamza'nın ölüsünün yanına gelerek erkeklik uzuvlarını, kulaklarını, ellerini ve ayaklarını kesti.'

"Resulullah'ın (s.a.a) yanında ise Ebu Dücane Semmak b. Harşe ile Hz. Ali'den başka hiç kimse kalmamıştı. Müşrikler Resulullah'a (s.a.a) her saldırdıklarında Hz. Ali karşılarına çıkarak onları geri püskürtüyordu. Sonunda kılıcı parçalandı. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona Zülfikar adlı kendi kılıcını verdi ve kendisi Uhud dağının bir köşesine çekildi. Hz. Ali (a.s) sürekli savaşıyordu. Sonunda başından, yüzünden, vücudundan, karnından ve ayaklarından yetmiş yara aldı. -Ali b. İbrahim Kummî'nin tefsirinde [c.1, s.110] böyle geçer.- Bu sırada Cebrail; 'Bu bir beraberlik, birliktelik tablosudur.' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a); 'O benden ve ben de Ondanım.' dedi ve Cebrail; 'Ben de ikinizdenim.' dedi."

"İmam Sadık (a.s) devamla şöyle diyor: 'Resulullah (s.a.a) baktı ki Cebrail yer ile gök arasında bir taht üzerinde; 'Zülfikar'dan başka kılıç, Ali'den başka da delikanlı yok.' diyor." (c.2, s.495)

Tefsir-ul Kummî'de şöyle deniyor: "O sırada Peygamberimizin yanında Mazinî kabilesinden Ka'b kızı Nesibe de kalmıştı. -Bu kadın Peygamberimizin seferlerine katılır ve yaralıları tedavi ederdi.- Kadının yanında oğlu da vardı. Oğlu bir ara kaçmak, geri çekilmek istedi. Fakat kadın oğlunun üzerine yürüdü ve; 'Yavrum, nereye? Allah'tan ve Peygamberden mi kaçıyorsun?' diyerek onu geri döndürdü. Fakat bu sırada müşriklerden biri üzerine saldırarak onu öldürdü. Bunun üzerine kadın oğlunun kılıcını kaparak adamın üzerine yürüdü ve dizlerine indirdiği bir darbe ile onu öldürdü. Bunu gören Peygamberimiz ona; 'Maşallah sana, ey Nesibe!' dedi. Kadın göğsünü ve memelerini siper ederek Peygamberi koruyordu. Sonunda birçok yerinden yaralandı."

"Bu arada [Mekke müşriklerinden olan] İbn-i Kam'a; 'Muhammed'i bana gösterin. Ben kurtulmayayım, eğer o kurtulursa!' diyerek Peygamberimize saldırarak omuz damarı üzerine bir darbe indirdi ve; 'Lat

ve Uzza'ya andolsun ki Muhammed'i öldürdüm.' diye bağırmaya başladı." (c.1, s.115)

Ben derim ki: Uhud Savaşı hakkında bu rivayetin bazı yerleri ile uyuşmayan başka bazı rivayetler de vardır. O yerlerden biri şudur: Bu rivayette müşriklerin sayısı beş bin kişi olarak bildirilmiştir. Oysa bu konudaki rivayetlerin çoğunluğunda bu sayı üç bin kişi olarak kaydedilmiştir.

O yerlerden bir diğeri de şudur: Bu rivayette Hz. Ali'nin, Kureyş sancağını taşıyan dokuz kişiyi öldürdüğü bildiriliyor. Bu bilgiyi destekleyen başka rivayetler de vardır. İbn-i Esir de, el-Kâmil adlı eserinde Ebu Rafi'ye dayanarak bunu böyle nakleder. Fakat diğer bazı rivayetlerde söz konusu sancaktarların bazılarını başkalarının öldürdüğü ileri sürülmüştür. Ancak savaşın hikâyesi, aktardığımız rivayetin verdiği bilgiyi teyit ediyor.

O yerlerden bir başkası da şudur: Aktardığımız rivayete göre Hind, Hamza'yı öldürmesi karşılığında Vahşi'ye ödüllendirme sözü vermişti. Fakat Ehl-i Sünnet kaynaklı rivayetlere göre Vahşi'ye ödüllendirme sözü veren kişi, efendisi Cübeyr b. Mut'im'di. Cübeyr, Vahşi'ye, Hz. Hamza'yı öldürdüğü takdirde azat etme sözü vermişti. Fakat Vahşi'nin, Hz. Hamza'nın ciğerini efendisi Cübeyr'e değil de Hind'e götürmüş olması, yukarıda aktardığımız rivayetteki bilginin doğruluğunu teyit ediyor.

O yerlerden bir diğeri de şudur: Aktardığımız rivayette Hz. Ali ile Ebu Dücane dışında bütün Müslümanların bozgun sırasında Peygamberimizin yanından ayrıldıkları bildirilmiştir. Bu konuda rivayetlerin çoğunluğu arasında görüş birliği vardır. Fakat bazı rivayetlerde, başka bazı sahabelerin de Peygamberimizin yanında kaldıkları ileri sürülmüş, hatta bu sayı otuz kişiye kadar çıkarılmıştır. Fakat bu rivayetlerin verdikleri bilgiler birbiri ile çelişmektedir. Eğer gerçeği öğrenmek istiyorsan, Uhud Savaşının aslını ve gelişmelerini açıklığa kavuşturacak ipuçlarını iyice araştırmalısın. Çünkü bu hikâyeler ve rivayetler bize u-laşıncaya kadar birçok muvafık ve muhalif tutumlarla karşılaşmış, birçok aydınlık ve karanlık ortamlardan geçmiştir.

O yerlerden bir başkası da şudur: Yukarıdaki rivayette, yüce Allah'ın bir melek gönderdiği ve o meleğin Hz. Hamza'nın ciğerini alıp götürerek yerine koyduğu bildirilmiştir. Bu bilgi rivayetlerin bir ço-

ğunda yoktur. Fakat ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebu Şeybe, Ahmed ve İbn-i Münzir'in İbn-i Mes'ud'a dayandırdıkları bir rivayette İbn-i Mes'ud şöyle der: "Sonra Ebu Süfyan dedi ki: Müslümanlara müsle (organ kıyımı) yapıldı, ama bu bizim ileri gelenlerimiz tarafından yapılmadı. Ben böyle bir işi ne emrettim, ne yasakladım. Bu iş ne hoşuma ve ne ağırıma gitti. Ben üzülmedim de, sevinmedim de." İbn-i Mes'ud der ki: "Hz. Hamza'ya baktıklarında karnı deşilmişti. Hind ciğerini çıkarıp ağzına aldı ve çiğnedi, fakat onu yutamadı. Peygamberimiz; 'Ondan bir şey yedi mi?' diye sordu. Sahabeler; 'Hayır' dediler. Peygamberimiz; 'Yüce Allah, Hamza'nın vücudunun herhangi bir parçasını cehenneme sokacak değildi.' dedi." (c. 2, s.84)

Şiî ravilerin ve başkalarının rivayetlerine göre, Peygamberimiz (s.a.a) o gün alnından yaralandı, iki ön dişinin yanındaki bir dişi kırıldı. Muğire'nin rivayetine göre ön dişleri de ağrıdı.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i İshak, Abd b. Hamid, İbn-i Ce-rir ve İbn-i Münzir'in, İbn-i Şihab, Muhammed b. Yahya b. Hayyan, Asım b. Amr b. Katade, Husayn b. Abdurrahman b. Amr b. Sa'd b. Muaz'a ve başkalarından Uhud Savaşı hakkında rivayet ettikleri yer alır. Onların rivayetlerinde şu bilgiler aktarılır:

"Bedir günü Kureyşliler veya onlardan o günün acısını tadanlar darbe yiyip topluca Mekke'ye döndüklerinde ve Ebu Süfyan da ticaret kervanı ile geri döndüğünde Abdullah b. Ebu Rabia, İkrime b. Ebu Cehil ve Safvan b. Ümeyye, yanlarına Bedir Savaşında babaları, oğulları ve kardeşleri darbe almış olan diğer bazı Kureyşlileri de alarak Ebu Süfyan'a gittiler. Ebu Süfyan ve söz konusu kervanda ticaret malı olanlarla konuşup şöyle dediler: 'Ey Kureyişliler! Muhammed, en iyilerinizi öldürerek sizi yalnız bıraktı. Ona savaş açmak için elinizdeki malla bize yardımcı olun ki, darbe yiyenlerimizin öcünü ondan alalım.' Onlar da isteneni yaptılar. Bunun üzerine Kureyşliler Peygamberimizle savaşmak üzere toplandılar. Yaşlıları ve gençleri ile sefere çıktılar. Kadınlarını da yanlarına aldılar ki, namuslarını bırakıp da savaştan kaçamasınlar. Ebu Süfyan'ın komutasında yola çıktılar. Yürüyüşleri sonunda Sebha çölündeki bir dağın eteğinde, vadinin Medine tarafındaki ağzı üzerindeki bir su kanalındaki iki çeşmenin yanında konakladılar."

"Peygamberimiz ve Müslümanlar, müşriklerin Medine yakınla-

rında konakladıklarını işittiklerinde Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Rüyamda boğazlanan bir inek ve kılıcımın ağzında kırıklar gördüm. Yine gördüm ki, ellerimi sağlam bir zırhın içine koydum. Bu sağlam zırhı Medine olarak yorumladım. Eğer isterseniz, Medine'de kalır ve onları konakladıkları yerde bırakırsınız. Eğer orada kalırlarsa, orası kendileri için kötü bir kalış yeri olur. Eğer üzerimize gelip şehrimize girerlerse, burada onlarla savaşırız.'

"Kureyşliler Uhud'daki konaklarına bir çarşamba günü indiler. O gün, perşembe günü ve cuma günü orada kaldılar. Peygamberimiz cuma namazından sonra yola çıkarak Uhud dağının bir geçidine vardı. Hicretin 3. yılının Şevval ayının yarısına rastlayan cumartesi günü iki taraf savaşa tutuştu."

"Abdullah b. Übeyy'in görüşü Peygamberimizin görüşünün aynısı idi. O Kureyşliler üzerine gidilmemesi görüşünü taşıyordu. Peygamberimiz Medine'den çıkmak istemiyordu. Fakat Uhud Savaşında Allah'ın kendilerine şehitlik lütfettiği kimseler ile Bedir Savaşına katılamamış kimselerden oluşan bir grup Müslüman Peygamberimize; 'Ya Resulal-lah! Bizi düşmanımıza karşı çıkar, bizi kendilerinden korkmuş ve zaafa düşmüş görmesinler.' dediler. Abdullah b. Übey ise şöyle dedi: 'Ya Resulallah! Medine'de kal, karşılarına çıkma. Vallahi şimdiye kadar buradan ayrılarak üzerine yürüdüğümüz bütün düşmanlarımızdan hep darbe yedik. Buna karşılık üzerimize gelen bütün düşmanlarımız bizden darbe yediler. Ya Resulallah! Bırak onları. Eğer oldukları yerde kalırlarsa, bu onlar hesabına kötü olur. Eğer şehrimize girerlerse, kadınlar, çocuklar ve erkekler onlarla yüksek yerlerden taşlarla savaşırlar. Eğer geri dönerlerse, hayal kırkılığına uğramış olarak, geldikleri gibi dönerler.'

"Kureyşliler ile karşılaşmak için can atanlar ise, sürekli biçimde Peygamberimize ısrar ediyorlardı. Sonunda Peygamberimiz evine giderek savaş elbisesini giydi. Bu, cuma günü namazı kıldıktan sonra olmuştu. Savaş elbisesini giydikten sonra Müslümanların karşısına çıktı. Müslümanlar, Resulullah'ı hoşlanmadığı bir kararı almaya zorladıkları için pişman olmuşlardı. 'Bunu yapmamalıydık' diye söylenerek 'Ya Re-sulallah! Eğer istiyorsan, burada kal.' dediler. Buna karşılık Peygamberimiz; 'Bir peygamber savaş elbisesini giyince savaşmadıkça onu çıkarması yakışık almaz.' dedi."

"Peygamberimiz (s.a.a) bin sahabiden oluşan bir ordunun başında sefere çıktı. Ordu Medine ile Uhud arasında Şavt denen yere vardığında Abdullah b. Übey ordunun üçte biriyle birlikte Müslümanlardan ayrılarak geri döndü. Peygamberimiz geriye kalan sahabilerin başında yoluna devam ederek Harise Oğullarına ait taşlık bir yere vardı. O sırada kuyruğunu sallayan bir atın kuyruk kılları, sahibinin kılıflı kılıcına değerek onu kınından çıkardı. Falihayrı, iyiye yormayı seven Peygamberimiz (s.a.a), kılıcın sahibine; 'Kılıcını kınına sokma. Bu gün kılıçların çekileceğini görüyorum.' dedi. Arkasından yoluna devam ederek Uhud dağındaki bir geçide indi. Konaklama yeri olarak seçtiği bu geçit, vadi tabanından dağın tepesine kadar uzanıyordu. Ordusunun ve karargâhının arkasını Uhud dağına vererek yedi yüz kişiden oluşan askerlerini savaş düzenine soktu."

"Peygamberimiz Abdullah b. Cübeyr'i elli kişiden oluşan bir okçu birliğinin başına geçirdi ve ona şöyle dedi: 'Oklarınla düşmanı dağdan uzak tut. Arkamızdan saldırmasınlar. Durum aleyhimizde de olsa, lehimizde de olsa, sen yerinden kımıldama. Eğer saldırıya uğrarsak, bu kesinlikle senin mevzilendiğin taraftan olur.' Peygamberimiz o gün iki kat zırha bürünmüştü." (c. 2, s.68)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre, İbn-i Cerir'in Süddi'den rivayet ettiği bir hadiste şöyle deniyor: "Peygamberimiz bin kişilik bir birliğin başında Uhud'a doğru sefere çıktı. Askerlerine, sabretmeleri şartı ile zafer vaat etti. Yolda Abdullah b. Übey üç yüz kişi ile geri döndü. Ebu Cabir Selemi onları geri çağırmak üzere peşlerinden gitti. Fakat onu boşuna yordular ve kendisine; 'Biz savaşmayı bilmiyoruz. Eğer sözümüzü dinlersen, sen de bizimle birlikte geri dönersin.' dediler."

Süddi devamla demiştir ki: *"Hani sizden iki grup korkup çözülmeye yüz tutmuştu."* ayetinde Seleme Oğulları ile Harise Oğulları kastedilmiştir. Abdullah b. Übey geri dönünce onlar da geri dönmeye kalkıştılar. Fakat Allah onları korudu. Peygamberimizin yanında yedi yüz kişi kaldı." (c. 2, s.69)

Ben derim ki: Seleme Oğulları ile Harise Oğulları Ensardan iki oymaktır. Seleme Oğulları Hazreç, Harise Oğulları ise Evs boyundandır.

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: İbn-i İshak, Süddi, Va-

kıdi, İbn-i Cerir ve başkaları şu rivayeti naklederler: "Müşrikler Hicretin üçüncü yılının Şevval ayında bir çarşamba günü Uhud'a gelip konakladılar. Peygamberimiz onlarla karşılaşmak üzere cuma günü sefere çıktı. Savaş o ayın ortasına rastlayan cumartesi günü meydana geldi. Bu savaşta Peygamberimizin iki ön dişinin yanındaki bir dişi kırıldı ve yüzünden yara aldı. Fakat Muhacirler ve Ensar bozguna uğrayıp yetmiş şehit verdikten sonra tekrar savaş alanına döndüler ve Peygamberimiz yanında kalanlarla birlikte uyguladığı baskı sonunda müşrikleri geri püskürttü. Müşrikler o gün Müslümanlardan ölenlere müsle (organ kıyımı) yaptılar. En ağır müsleye maruz kalan Hz. Hamza idi." (c. 2, s.497)

Ben derim ki: Uhud Savaşı hakkındaki rivayetler pek çoktur. Biz gerek yukarda, gerekse ileride bunların çok azına yer vermeyi uygun gördük. Yer verdiğimiz rivayetler, bu konuda inen ayetlerin anlamlarını kavramaya dayanak oluşturan rivayetlerdir. Uhud Savaşı hakkındaki ayetler birkaç bölüme ayrılır:

Bir bölümü; o gün bozguna uğrayan, tartışmaya giren veya bozgun ve yılgınlık belirtileri gösteren Müslümanların durumuna değiniyor.

Bir bölümü; azarlama ve kınama içeriklidir. Bunlar, Allah tarafından haram edildiği hâlde bozguna uğrayıp Peygamberimizin yanından ayrılanlar hakkında inmiştir.

Bir bölümü; Müslümanların bozgunundan önce şehit düşen ve direnç gösterip savaştan kaçmayarak ölünceye kadar savaşanlara övgü içermektedir.

Bir bölümü de; savaşın sonuna kadar direnip savaşan ve sağ kurtulanlara güzel övgüler yöneltmektedir.

130- Ey müminler! Faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

131- Kâfirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden sakının.

132- Allah'a ve Peygambere itaat edin ki, size merhamet edilsin.

133- Rabbinizin mağfiretine ve genişliği gökler ile yeryüzü arası kadar olan cennete koşun. Orası (günahlardan) sakınanlar için hazırlanmıştır.

134- Onlar bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar, öfkelerini yenerler ve insanların kusurlarını bağışlarlar. Allah, iyi

işler yapanları sever.

135- Yine onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının affedilmesini dilerler. Günahları Allah'tan başka kim affedebilir ki? Onlar işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler.

136- İşte onların mükâfatı, Allah tarafından affedilmek ve altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. İyi işler yapanları bekleyen mükâfat ne kadar güzeldir!

137- Sizden önce ilâhî yasaların değişmezliğini kanıtlayan birçok olaylar geldi geçti. O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün.

138- Bu (Kur'an) insanlara yönelik bir açıklama, (günahlardan) sakınanlar için bir yol gösterici ve bir öğüttür.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, inananları iyiliğe çağırıyor; kötülükten ve fenalıktan sakındırıyor. Bununla birlikte önceki ve sonraki ayetlerle de irtibatı kaybetmiyor. Önceki ve sonraki ayetler, Uhud Savaşını ve müminlerin o günlerde içinde bulundukları, Allah'ın razı olmadığı kınanmış kötülükleri ve hâlleri anlatıyor. Bu kötü hâller, müminlerde beliren gevşemeyi, zaafı, Allah'a ve Peygambere asi olmayı gerektirmişti. Dolayısıyla bu ayetler, Uhud Savaşında inen ayetlerin tamamlayıcısı sayılmaktadır.

Bu ayetler, daha sonra müminlere bu yok edici vartalara, mahvedici engebelere düşmekten koruyan yolları gösteriyor. Onları Allah'tan korkmaya, O'na güvenmeye, Allah'a ve Peygambere sebatla itaat etme-ye çağırıyor. Bu dokuz ayet, özellikle özendirme ve sakındırma içeriklidir. Bu ayetler, Müslümanları iyilik yapmaya koşmaya, bu yolda birbirleri ile yarışmaya teşvik ediyor. Söz konusu iyilik, bollukta ve darlıkta Allah yolunda infak etmek, öfkeyi yenmek ve insanların kusurlarını bağışlamaktır. Toplumda iyilik severliği ve hayır işleri yaygınlaştırmak, eziyetlere ve kötülüklere katlanmak, kötülüğe kötülükle karşılık vermemek gibi erdemler, söz konusu iyilikleri bir araya getirir. Toplumu koruyan, onun iskeletini güçlendirerek ayakta durmasını

sağlayan yegane yol budur.

Faizden uzak durmak, bu infakın ve iyilikseverliğin gerekli şartı olduğu için, söze bu konu ile girildi. Faizden kaçınmak iyilikseverliğe ve infaka doğru atılmış ilk adım gibidir. Daha önce Bakara Suresinde geçen infak ve faiz ayetlerinde vurguladığımız gibi infak, bütün yolları ile toplum yapısının dayanağını oluşturan temel taşların en önemlisidir. İnfak insan toplumuna birlik ruhu üfler. Bu sayede toplumun dağınık güçleri arasında birlik meydana gelir. Böylece toplumsal hayatta mutluluğa erişilir. Yine infak sayesinde toplum kendine yönelen her yok edici ve sıkıntı verici afeti bertaraf edecek gücü kazanır. Faiz, infakın bu özelliğinin en büyük karşıtı, en amansız düşmanıdır.

Yüce Allah, bu ayetlerde müminleri işte buna teşvik ediyor. Arkasından, onları günah engelleri yüzünden Rableri ile ilişkilerini kesmemeye teşvik ediyor. Eğer Allah'ın hoşuna gitmeyecek işler yaparlarsa, ikinci ve üçüncü kez tövbe ederek, kötülüklerden vazgeçerek kusurlarını telâfi etmelerini, bundan bıkmamalarını ve usanmamalarını öneriyor. Müminler bu iki çağrıya uyarlarsa, mutlu bir hayatın yolunda ilerlemeleri gerçekleşir. Böylece ne saparlar, ne yerlerinde sayarak helâk olurlar.

Gördüğün gibi bu açıklama, davranışlarında kusurlar görülen bir insanı kemale erdirmenin, erdemlerle donanmış nefislere sızabilecek rezillikleri tedavi etmenin en iyi yoludur. Erdemlerle donanmış nefislere sızabilen bu rezillikler, yozlaşmaya ve gerilmeye yol açtığı gibi mahvolmaya, yok olmaya da yol açar.

KUR'AN'IN EĞİTİM METODU VE İLİM İLE AMELİN AYRILMAZLIĞI

Kur'an'da somutlaşan ilâhî eğitim metodunun özelliği işte budur. Kur'an, yirmi üç yıllık iniş süresi boyunca öğretmeyi amaçladığı ilkeler bütünü için öncelikli maddeler belirler. Bu öncelikli maddelerin bir bölümü uygulanınca, bu pratik uygulamayı müminlerin eğitiminde ikinci bir madde olarak alıp sunar. Uygulamanın aksaklıklarını düzeltip geride kalan doğru yapılmış bölümle birleştirir, bozukluğu kınayıp iyi ve sağlıklı uygulamayı över ve bu iyi uygulamanın sahibine teşekkür eder. Çünkü yüce Allah'ın kitabı bir ilim ve amel (uygulama) kita-

bıdır. O ne bir teori ve faraziye kitabı ve ne bir körü körüne taklit kitabıdır.

Onun eğitim metodu şuna benzer: Bir öğretmen düşünün; en kısa biçimde ve en az sözlerle bilimsel ilkeleri öğrencilerine sunarak, onları uygulamalarını ister. Sonra öğrencilerin bu uygulamalarını tekrar ele alarak, onların doğru ve yanlış taraflarını son noktasına kadar tahlil eder. Öğüt ve uyarı üslûbu ile eksiklikleri ve aksaklıkları açıklar. Doğru ve sağlıklı uygulamaları överek, vaat ve teşekküre bağlar. Sonra da aynı uygulamayı tekrarlamalarını ister. Öğrenciler, alanlarında yeterlilik kazanıncaya ve çalışmalarında ilerleme kaydedinceye kadar bu metodu tekrarlar.

Bu anlattığımız metot, dikkatli inceleyicilerin ilk bakışta farkına varabilecekleri Kur'an gerçeklerinden biridir. Bir bakıyorsun yüce Allah, ilk önce cihada ilişkin genel ilkeleri, örneğin Bakara Suresinin *"Savaşmak size farz kılındı"* diye başlayan 216. ayetini indirerek müminlere orada cihadı emrediyor. Arkasından ikinci adım olarak Bedir Savaşını ele alıyor ve orada açıkladıklarını müminlere emrediyor. Sonra Uhud Savaşını, arkasından da başka savaşlar, ele alıyor ve böyle gidiyor. Bir bakıyorsun yüce Allah, geçmişteki peygamberlerin ve ümmetlerin yaşadıkları olayları anlatıyor; bu olaylardaki yanlışlıkları düzelttikten ve doğru davranışın ne olması gerektiğini vurguladıktan sonra onu yeni nesillere bir ibret örneği ve pratik uygulama ilkesi olarak sunuyor ve bu eğitim böyle böyle devam ediyor. Gerek yukarıdaki ayetler arasındaki *"O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün."* diye buyuran 137. ayet ve gerekse bu surenin *"Nice peygamberler vardır ki..."* diye başlayan 146. ayeti söylediklerimizin örnekleridir.

* * *

"Ey müminler! Faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin..." (130, 131 ve 132. ayetler) "Yemek" fiilinin kullanılıp da "almak" eyleminin kastedilmesinin sebebini daha önce açıkladık. *"Kat kat arttırılmış olarak"* deyimi faizin baskın niteliğine işaret ediyor. Çünkü faiz doğal olarak sürekli katlanır ve başkalarının malını eritip faize verilen ana mala katmak suretiyle faiz konusu mal kat kat artar.

"Kâfirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden sakının." Bu ayet, faiz yiyenlerin kâfir olduklarına işaret ediyor. Nitekim Bakara

Suresinin faizle ilgili ayetlerinde bu gerçeğe parmak basılmıştı. O ayetlerin birinde *"Allah, inkârcı ve günahkâr kimseleri sevmez."* (Bakara, 276) buyurulmuştur.

"Rabbinizin mağfiretine ve genişliği gökler ile yeryüzü arası kadar olan cennete koşun." Ayetin orijinalinde geçen "sariû" kelimesinin kökü olan "musaraa" kelimesi, hız oranını artırmak anlamına gelir. Bu davranış iyiliklerde övülen, kötülüklerde kınanan bir eylemdir.

Kur'an'da mağfiret ile cennet çoğunlukla bir arada anılır. Bunun tek sebebi şudur: Çünkü cennet temizlik yurdu olduğu için, günah ve suç pislikleri oraya girmez; bu pislikleri üzerinde taşıyanlar da mağfiret sayesinde arınmadıkça oraya giremezler.

Bu ayette yer alan mağfiret ve cennet, arkadan gelen iki ayetteki iki şeye karşılıktır. Mağfiret, *"onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında..."* ifadesine karşılık olurken cennet de, *"Onlar, bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar..."* ifadesinin karşılığı olmaktadır.

"Genişliği gökler ile yeryüzü arası kadar olan cennet" ifadesine gelince, burada "'arz=en" genişlik anlamındadır ve bu yaygın bir kullanımdır. Bu ifade, cennetin genişliğinin son sınırına ulaştığını veya insan hayalinin çerçevesini aştığını belirten bir kinayedir. Bu ifadenin başka bir anlamı daha vardır ki, ona az sonra ayetleri hadislerin ışığında incelerken değineceğiz.

"Orası (günahlardan) sakınanlar için hazırlanmıştır." Bu ifade, daha sonraki ayetlerde yer alan takva sahiplerinin niteliklerini saymaya yönelik bir hazırlık, bir giriş adımı gibidir. Çünkü maksat, müminlerin bu noktadaki, yani bu ayetlerin indiği sıradaki durumları ile ilişkili olan nitelikleri açıklamaktır. Bilindiği gibi bu ayetler, Uhud Savaşından sonra inmiştir ve o sırada onlar zaaf, gevşeklik ve itaatsizlik gibi davranışlarda bulunmuşlardı. Fakat onlar, gelecekte Uhud benzeri başka savaşlarla, benzer olaylarla karşı karşıya kalmaya adaydılar ve bu yüzden birliğe, görüş ortaklığına, uyuşmaya ihtiyaçları vardı.

"Onlar, bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar..." Ayette geçen "serra" ve "darra" kelimeleri, insanı sevindiren ve üzen durumlar veya kolaylık ve zorluk anlamlarına gelir. "Kazimîn" kelimesinin kökü olan "kezm" kelimesi ise aslında, dolan kırbanın başını bağlamak anlamına gelirken daha sonra istiare yolu ile hüzün ve öfke dolu insanın durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. "Gayz (öf-ke)"

hoşlanmadığı çok şeyi gören insan tabiatının kabarıp taşması demektir. Bunun tersine "gazab" kelimesi, intikam alma ve cezalandırma iradesi anlamına gelir. Bu yüzden "Allah gazap etti" denir; ama "Allah gayza geldi, öfkelendi" denmez.

"Allah, iyi işler yapanları sever." ifadesi, Allah'ın zikrettiği niteliklerin onları tanımladığına işarettir. Bu ifade, iyi işler yapanları, insanlar açısından, onlara iyilik etmekle tanımlıyor. Ama Allah açısından onları şu ayet tanımlıyor: *"(Bu kitap) İyi işler yapanlara bir müjdedir. "Rabbimiz Allah'tır." deyip, sonra (bu sözde) sebat gösterenler için hiçbir korku yoktur ve onlar hiç üzülmeyeceklerdir."* (Ahkaf, 12-13) Aslında bu ayetlerde zikredilen "iyi işler" *"Onlar, bollukta da, darlıkta da (Allah için) mal harcarlar"* ifadesinde geçen iyi işlerin aslı ve kökü niteliğindedir. Çünkü infak ve benzeri iyilikler Allah rızası için olmadıkları takdirde, Allah katında hiçbir değer taşımazlar. Nitekim daha önce incelediğimiz *"Onların bu dünya hayatındaki harcamaları... kavurucu soğukluktaki bir rüzgâra benzer..."* (Âl-i İmrân, 117) ayeti ile bu konudaki diğer ayetler bu gerçeği vurgulamaktadırlar.

Yüce Allah'ın şu sözü bu söylediklerimizin delilidir: *"Uğrumuzda cihad edenleri kesinlikle bize ulaştıran yollara iletiriz. Hiç şüphesiz Allah, iyi işler yapanlarla beraberdir."* (Ankebut, 69) Buradaki cihad, gayret etmek, güç harcamak demektir. Bu da, ancak nefsin arzularına, insan tabiatının gereklerine karşı koymakla olur. Bu ise, ancak insanların gönlünde bazı ilkelere yönelik imanın varlığı hâlinde olur. Bu ilkeler gereğince davranılması ve bu yolda sebat edilmesi lâzımdır. Bu sebatın gösterilebilmesi için insan tabiatının hoşlandığı, insan nefsinin arzu ettiği şeylere karşı direnmek şarttır. Bu direnişin söz ve inanç plânındaki gereği, o insanların *"Rabbimiz Allah'tır."* demeleri ve bu istikametten şaşmamalarıdır. Bu direnişin amel ve uygulama plânındaki gereği de, birbirleri ile ve diğer insanlarla iyi geçinerek ve infak ederek bu sözü uygulamada ayakta tutmaktır. Bu anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: İyilik, Allah'a imanda sebat açısından amelleri iyi şekilde yapmaktır.

"Yine onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde... " (135 ve 136. ayetler) Ayette geçen "fahişe" kelimesi, kötü ve çirkin eylemler demektir. Yaygın olarak zina anlamında kullanılır. Dolayısıyla "zulüm"den maksat, karşılıklılık karinesi ile,

diğer büyük günahlar ile küçük günahlardır. Eğer "fahişe" kelimesini büyük günahlar anlamına gelen "iğrenç suçlar" diye yorumlarsak, o zaman "zulüm"den maksat, sadece küçük günahlar olur. *"Allah'ı hatırlayarak..."* ifadesi gösteriyor ki, af dilemenin dayanağı, Allah'ı hatırlama dürtüsü olmalıdır. Yoksa ağız alışkanlığı gibi yollarla sırf af dileme içerikli sözler söylemek bir işe yaramaz. *"Günahları Al-lah'tan başka kim affedebilir ki?"* ifadesi, günahkâr insanlara yönelik bir teşvik ve onlardaki Allah'a sığınma içgüdüsünü uyarmayı amaçlayan bir uyarıdır.

"Onlar işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler." Af dilemenin bu şarta bağlanmasının sebebi şudur: Çünkü günahlarda ısrar etme tutumu, insan nefsinde öyle bir durumun doğmasına yol açar ki, bu durumda yüce Allah'ı anmanın faydası olmaz. Bu olumsuz durum, Allah'ın emrini hafife almak, O'nun yasaklarını çiğnemeyi umursamamak, O'na karşı büyüklük taslamaktır ki, böyle bir durumun eşliğinde kulluk kalmaz ve yapılacak zikir hiçbir fayda sağlamaz. Bu yüzden de *"bile bile"* şartına bağlanmıştır. Bu şart, ayetin başındaki "zulüm" kelimesinin küçük günahları da kapsadığını gösteren bir ipucudur. Çünkü günahta ısrar etmek, Allah'ın emrini hafife almayı ve O'nun makamını küçümsemeyi gerektirir. Söz konusu günah, ister küçük, ister büyük olsun, fark etmez. Buna göre *"işledikleri günahlar"* ifadesi, büyük günahlardan daha fazlasını kapsamına alır. Dolayısıyla *"işledikleri günahlar"* ifadesinden maksat, bu ayetin başında zikredilen çirkin iş ve nefse zulmetmektir. Küçük günahlar da, çirkin iş kapsamına giremeyeceğine göre, ister istemez nefse zulmetmek kapsamında olacaktır.

"İşte onların mükâfatı..." ifadesinde kötü işlerden sakınanlara verilecek bol mükâfat açıklanıyor. Yüce Allah, *"Rabbinizin mağfiretine ve... cennete koşun."* ayetinde emir biçiminde buyurduğu şeylerin aynısını bu ayette anılan nitelikteki inananlara vaat ediyor. Bundan anlaşılıyor ki, ayetteki *"koşun"* emri infaka, kini yenmeye, insanların kusurlarını bağışlamaya ve istiğfar etmeye yöneliktir.

"Sizden önce ilâhî yasaların değişmezliğini kanıtlayan birçok olaylar geldi geçti. O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün." Ayette geçen "sünen" kelimesi, toplumda izlenen yol anlamına gelen "sünnet"in çoğuludur. Yeryüzünü

gezme emrinin gerekçesi, eski milletlerin, zorba kralların ve firavunların tarihî kalıntılarına bakıp onların yüksek sarayları, zengin hazineleri, tahtları ve ordularının kendilerine fayda sağlamadığını görerek ibret almaktır. Yüce Allah, onları ibret al-maya niyetli olanların ders alacakları ve gafillerin uyanmasını sağlayacak tarihî serüvenlere dönüştürmüştür.

Söz konusu kralların ve firavunların kalıntılarını ve anıtlarını korumaya, yaşadıkları günlerdeki dünyevî ve zahirî şaşaalarını, debdebelerini ortaya çıkarmak için çaba harcamaya gelince; Kur'an'ın önem vermediği, ilgi göstermediği bir husustur. Bu çaba, her dönemde başka bir kılıkta ortaya çıkan putperestlikten başka bir şey değildir. Putperestliğin ne olduğunu ele alacağımız ayrı bir incelemede, inşallah bu konuyu tahlil edeceğiz.

"Bu (Kur'an) insanlara yönelik bir açıklama..." Burada etki bakımından bir ayırım, bir sınıflandırma söz konusudur. Yani Kur'an, bazıları için bir duyurma ve açıklama, diğer bazıları için ise bir yol gösterici ve öğüttür.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde *"genişliği gökler ile yeryüzü arası kadar olan cennet"* ayeti ile ilgili olarak şöyle deniyor: Peygamberimize şu soru soruldu: "Cennetin genişliği göklerle yeryüzü arası kadar olduğuna göre cehennem nerede yer alacak?" Peygamberimiz bu soruya; "Subhanallah! Gündüz geldiğinde gece nereye gidiyor?" diye cevap verdi." (c.2, s.504)

Ben derim ki: Suyuti, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde bu rivayeti Tenuhi'ye dayanarak naklediyor. Tenuhi bu rivayette, Roma kralı Herakliyus'dan Peygamberimize getirdiği bir mektupta bu sorunun sorulduğunu ve Peygamberimizin bu soruya bu cevabı verdiğini bildiriyor. Yine Suyuti'nin başka bir kanaldan Ebu Hureyre'den naklettiği bir rivayete göre, adamın biri Peygamberimize bu soruyu sordu, o da yukarıdaki cevabı verdi. (c.2, s.504)

Peygamberimizin bu cevabıyla ilgili olarak yapılan "Peygamberimiz, cehennemin yüce Allah'ın bilgisi dahilinde olduğunu kastetmiştir. Tıpkı gündüz geldiğinde gecenin Allah'ın bilgisi dahilinde olması gi-

bi." şeklindeki yoruma gelince; eğer bu yorumla, cehennemin yüce Allah'ın bilgisi dışında olmadığı kastedilmişse, açıktır ki bu, sorulan soruya cevap olamaz. Çünkü soru, yüce Allah'ın cehennem hakkındaki bilgisi ile değil, cehennemin yeri ile ilgilidir. Yok, eğer bu yorumla gökler ile yer dışında başka bir yerin olabileceği ve cehennemin orada yer alabileceği kastedilmişse, o zaman da, böyle bir varsayımın kendi özünde imkânsız olmamasıyla birlikte, cennet ve cehennemin gündüz ve gece ile karşılaştırılması yerinde olmaz. Çünkü gece geldiğinde gündüz gökler ile yerin sınırları dışına çıkmıyor. Dolayısıyla bu yorum tatmin edici değildir.

Öyle sanıyorum ki, bu rivayet başka bir anlam taşıyor. Şöyle ki: Gerçi Kur'an ve sünnetten anlaşıldığı kadarıyla ahiret, cenneti ve cehennemi ile dünyayı, dünyanın hazlarını ve acılarını andırır; ahirete varan insan da dünyadaki insanın aynısıdır; fakat ahirete egemen olan düzen dünyaya egemen olan düzenden başkadır. Ahiret, ebedilik ve sonsuzluk yurdu, dünya ise geçicilik ve fânilik yurdudur. Bundan dolayı, insan cennette yer, içer, çiftleşir, çeşitli nimetlerden yararlanır; fakat bu eylemlerin dünyadaki sonuçlarına maruz kalmaz. Aynı şekilde insan cehennem ateşinde yanar; cehennemdeki yemesinden, içmesinden, barınmasından ve arkadaşından dolayı çeşitli acılar ve musibetler çeker; fakat bu acıların ve musibetlerin dünyadaki sonuçları ile karşılaşmaz. Ahirette ebedi bir ömür yaşar; fakat bu ebedi ömür, yaşlanma, ihtiyarlama, kocama gibi belirtileri göstermez. Her şeyde durum böyle olur. Bunun tek sebebi şudur: Bu gelişmeler ve değişmeler dünya düzeninin gereklerindendir. Bunlar dünya düzeni ile ahiret düzenini kapsayan ortak bir düzenin gerekleri değildir. Çünkü dünya, sıkışıklık ve engelleme yurdudur. Ahiret ise değildir.

Bunun bir örneği şudur: Olup biten olaylara ilişkin gözlemlerimizden edindiğimiz izlenimler, ikinci kez başka bir olayı gözlemlediğimizde kayboluyor. Bu günün ve dünün olayları gibi. Gece ile gündüz ve başka gelişmeler gibi. Fakat yüce Allah'a gelince, bizim ilk kez gözlemleyip de ikinci seferde kaybettiğimiz izlenim ile daha sonra aldığımız izlenim O'nda kaybolmuyor. Yüce Allah açısından bu ikisi arasında sıkışıklık ve engelleme söz konusu değildir. Örneğin; gece ile gündüz ve bunlara eşlik eden olaylar, madde ve hareket düzeni içinde sıkışıklık doğuran ve birbirini engelleyen şeylerdir. Fakat bu olayların

aynısı, başka bir düzen içinde sıkışıklık ve engelleme meydana getirmeyebilir. Yüce Allah'ın şu ayetinden bu sonuç çıkarılabilir: *"Görmedin mi Rabbin nasıl gölgeyi uzattı? Eğer dileseydi, onu durgun kılardı. Sonra biz güneşi, ona delil kıldık. Sonra onu (uzayan gölgeyi) kendimize doğru yavaş yavaş çektik (kısalttık)."* (Furkan, 45-46)

Bu durum, birbirini engelleyen gece ile gündüz gibi olaylarda mümkün olunca, gökler ile yeryüzü için de geçerli olabilir. Yani gökler ile yeryüzü genişliği kadar bir şeyi içine aldıktan sonra onun kadar genişlikte olan bir başka şeyi de içine alabilir. Örneğin, cennetle cehennem gibi. Hadislerde bunun benzerlerine rastlamak mümkündür. Meselâ hadislerde mezarın ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur olduğu[1] veya müminin mezarının, gözünün görebileceği kadar genişleyeceği[2] zikredilmiştir.

Peygamberimizin "Subhanallah! Gündüz geldiğinde gece nereye gidiyor?" şeklindeki cevabı bu esasın ışığında yorumlanmalıdır. Çünkü gayet açıktır ki, eğer bu cevapla, "Yüce Allah gündüzü bilince gece bilgisinden saklı kalmaz" gibi bir anlam kastedilmiş olsa, bunun soru ile bağlantısı olmaz. Yine eğer bu cevabın maksadı, "Gündüzün gelmesi hâlinde yine gece ortada kalır" şeklinde anlaşılacak olursa, soruyu soran kişi ona şöyle itiraz eder: "Eğer gece ile gündüz yeryüzünün belirli bir yerinde ele alınırsa, orada gündüz olunca gece yok olur, gece olunca da gündüz yok olur. Eğer gece ile gündüz kendi özleri açısından göz önüne alınırlarsa, gece aslında güneşin dünyayı aydınlatmasından doğan bölgesel bir gölgedir. Güneş ışığı gündelik hareket sonucunda yerkürenin etrafında döner. Gece ile gündüz birbirini yok etmeksizin yer etrafında sürekli hareket ederler."

Bu rivayetin, rivayetler arasında benzerleri vardır. Nitekim *"Allah pisleri temizlerden ayırsın..."* (Enfâl, 37) ayetinin açıklaması ile ilgili olarak Peygamberimiz; "Güneş battığı zaman yeryüzüne yayılan bu ışınlar nereye gidiyor?..." demiştir. İleride bunu inceleyeceğiz.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"öfkelerini yenerler ve insanların kusurlarını bağışlarlar..."* ayetinin tefsiri hakkında Beyhaki'nin şu rivayeti naklettiği kaydediliyor: "Hüseyin oğlu Ali'nin (İmam Zeynül-

---

1- [Bihar-ul Envar, c.6, s.214, h:2]

2- [Bihar-ul Envar, c.6, s.262, h:108]

âbidin) bir cariyesi namaza hazırlanması için Hazretin eline su döküyordu. Bu sırada testi cariyenin elinden düşerek Hazretin yüzünü yaraladı. Hazret başını kaldırıp cariyeye bakınca, kadın; 'Allah *'öfkelerini yenerler'* diyor.' dedi. Hz. Zeynülâbidin; 'Öfkemi yendim.' karşılığını verdi. Cariye; 'Allah *'insanların kusurlarını bağışlarlar'* diyor.' dedi. Hazret; 'Allah seni affetsin.' cevabını verdi. Cariye; 'Allah *'Allah iyi işler yapanları sever.'* diyor.' dedi. Bunun üzerine Hz. Zeynülâbidin; 'Seni azat ettim; artık sen özgürsün.' dedi." (c.2, s.73)

Ben derim ki: Bu rivayet Şia kanallarından da nakledilmiştir.[1] Açıkça anlaşılacağı üzere bu rivayette, ayette geçen "iyi işler", ayette sayılan niteliklerden fazlasını içerecek şekilde tefsir ediliyor. Kelimenin mutlak oluşu açısından bu böyle olmakla birlikte, ayette sayılan nitelikler, iyi işler yapmanın gereklerinden olduğuna göre, iyi işlerin bu niteliklerle tanımlanması mümkündür.

Bil ki, Peygamberimizden ve Ehl-i Beyt İmamlarından infak, öfkeyi yenmek, insanların kusurlarını bağışlamak gibi iyi ahlâk ve ahlâkî erdemler konusunda pek çok rivayet nakledilmiştir. Bunlara değinmeyi ilerideki daha uygun bir yere erteliyoruz.

el-Mecalis adlı eserde Abdurrahman b. Ganem ed-Devsî'ye dayanarak verilen bilgiye göre, *"Onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında..."* ayeti mezar deşen Behlül hakkında inmiştir. Bu adam mezarları deşerdi. Bir keresinde Ensardan bir kızın mezarını deşerek kızın cesedini çıkardı ve kefenini soydu. Kız beyaz tenli güzel bir kızdı. Adam şeytanın vesvesesine uyarak ölü kızın ırzına geçti. Sonra pişman oldu. Peygamberimize gitti, fakat Resulullah kendisini reddetti. Bunun üzerine insanlardan ayrılarak Medine'nin dağlarından birine çekildi. Orada kendini ibadete ve duaya verdi. Sonunda Allah tövbesini kabul etti ve hakkında bu ayet indi.

Ben derim ki: Bu rivayet ayrıntılı ve uzundur. Biz onu özetleyerek naklettik. Bu rivayet eğer doğru ise, bu ayetin inişinin, Uhud Savaşına ilişkin ayetler kümesinin ortak iniş sebebi dışındaki bir başka sebebi olur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Bâkır (a.s), *"Onlar, işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler."* ayeti hakkında şöyle

---

1- [Mecma-ul Beyan Tefsiri, c.2 s.505]

buyurdu: "Israr etmek, günahkârın günah işledikten sonra Allah'tan af dilememesi ve içinde tövbe etme arzusunun uyanmaması demektir. Israrın anlamı budur." (c.1, s.45, h:3)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Ahmed b. Hanbel, Ebu Said-i Hudri'ye dayandırarak Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini naklediyor: "İblis dedi ki: Ya Rabbi, izzetin hakkı için ruhları vücutlarında olduğu sürece Âdem oğullarını sürekli azdıracağım. Yüce Allah buyurdu ki: İzzetim hakkı için, onlar benden af diledikçe ben de onları sürekli affedeceğim." (c.2, s.77)

el-Kâfi'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Israrla birlikte küçük günah ve istiğfarla birlikte büyük günah yoktur." (Usûl-u Kâfi, c.2, s.288, h:1)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) bir hadiste şöyle diyor: "Yüce Allah'ın kitabında her türlü pespayelikten kurtuluş, körlükten basirete kavuşma ve kalplerdeki hastalıklardan şifa bulma vardır. Bunları yüce Allah'ın size emrettiği istiğfarda ve tövbede aramalısınız. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Yine onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının affedilmesini dilerler. Günahları Allah'tan başka kim affedebilir ki? Onlar işledikleri günahlarda, bile bile ısrar etmezler.'* Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *'Kim bir kötülük işler veya kendine zulmeder de arkasından Allah'tan af dilerse, Allah'ı affedici ve esirgeyici olarak bulur.'* (Nisâ, 110) Yüce Allah'ın emrettiği istiğfar budur işte. Yüce Allah istiğfarın yanı sıra tövbeyi ve haramlardan sakınmayı da şart koşuyor. Çünkü şöyle buyuruyor: *'Güzel söz O'na yükselir; iyi amel de onu yükseltir...'* (Fâtır, 10) Bu ayet, istiğfarı Allah'a ancak iyi amellerin ve tövbenin yükselteceğine delildir." (c.1, s.198, h:143)

Ben derim ki: İmam Sadık (a.s), günahtan sıyrılma ve tövbeden sonra ona bir daha dönmeme gereğini, ayetteki ısrar yasağından çıkarmıştır. Tövbe ve istiğfarın da, arkadan gelecek iyi amellere muhtaç olduğu sonucuna, *"Güzel söz O'na yükselir."* ayetindeki "güzel söz" deyiminin genelliğinden varmıştır.

el-Mecalis adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: *"Onlar, çirkin bir iş (zina) yaptıklarında..."* ayeti indiğinde İblis, Mekke'deki Sevr dağına çıkarak en yüksek sesi ile ifritlerini (yar-

dakçılarını) çağırdı. Yanına geldiklerinde ona; 'Efendimiz, bizi niye çağırdınız?' dediler. Şeytan; 'Bu ayet indi. Ona kim karşı koyacak?' dedi. İfritlerden biri ayağa kalkarak; 'Ben ona şöyle şöyle karşı koyarım.' dedi. Şeytan; 'Sen ona karşı koyamazsın.' dedi. Arkasından başka bir ifrit ayağa kalkarak aynı iddiayı ileri sürdü. Şeytan ona da; 'Sen ona karşı koyamazsın.' dedi. Arkasından Vesvas-ul Hannas adlı ifrit ayağa kalkarak; 'Ben o ayete karşı koyarım.' dedi. Şeytan; 'Hangi yöntemle ona karşı koyacaksın?' deyince, o şöyle dedi: 'Ben insanları vaatlerle kandırıp, hayallerle ayartarak sonunda günaha sokarım. Günaha girdiklerinde de onlara tövbe etmeyi unuttururum.' Şeytan ona; 'Sen bu ayete karşı koyup onu etkisiz hâle getirebilirsin.' diyerek kendisini kıyamet gününe kadar bu işle görevlendirdi."

Bu rivayet Ehl-i Sünnet kanallarından da nakledilmiştir.

139- Sakın gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz.

140- Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa, onlar da benzeri bir yara almışlardır. Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.

141- Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister.

142- Yoksa siz, Allah içinizdeki cihad edenleri ayrıt etmeden ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?

143- Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz.

144- Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce da-ha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir. Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir.

145- Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez. (Ölüm) Belli bir süreye göre yazılmıştır. Kim dünya kazancını isterse, ona ondan veririz. Kim ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri ödüllendireceğiz.

146- Nice peygamberler var ki, çok sayıda kendilerini Rablerine adamış kişiler onlarla birlikte savaştılar da Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, yılmadılar ve boyun eğmediler. Allah sabırlıları sever.

147- Onların sözleri sadece şöyle demek oldu: "Rabbimiz, günahlarımızı ve davranışlarımızdaki aşırılıklarımızı affeyle, ayaklarımızı kaydırma ve kâfirler karşısında bize yardım et."

148- Allah da onlara hem dünya kazancını ve hem de ahiret mükâfatının en güzelini verdi. Allah iyi işler yapanları sever.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Gördüğünüz gibi bu ayetler, *"Ey müminler..."* ifadesi ile başlayan

bir önceki ayetlerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Nitekim bir önceki ayetler grubu, emirleri ve yasakları ile bu ayetlere geçiş ve hazırlık özelliği taşıyor. Bu ayetler ise emirleri, yasakları, övgüleri ve yergileri ile maksadın özünü kapsıyor.

"Sakın gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz." Ayette geçen "vehn" kelimesi, Ragıp el-İsfahanî'nin açıklamasına göre, yaratılışça veya ahlâkça zayıflık demektir. Burada bu kelimden kastedilen anlam, Müslümanların dinlerinin gereklerini yerine getirmek ve bu dinin düşmanları ile savaşmak konusunda girişim ve ihtimam bakımından zaaf göstermeleridir. Yine ayette geçen "hüzün" kelimesi, sevincin tersi bir anlam taşır. İnsan sahip olduğu veya sahip olduğunu sandığı ve sevdiği bir şeyi kaybetmekle bu duyguya, yani hüzne kapılır.

"Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz. Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa, onlar da benzeri bir yara almışlardır." Bu ifadeler şunu kanıtlıyor: Müminlerin gevşemelerinin ve üzüntüye kapılmalarının sebebi, yara almaları ve müşriklerin kendilerine karşı üstün gelmelerini görmeleridir. Gerçi müşrikler müminleri tam anlamı ile yenemediler, onlara karşı kesin bir zafer kazanmadılar ve savaş müminlerin tam bir hezimeti ile sonuçlanmadı. Fakat müminler son derece ağır ve acı bir yara aldılar. Bu ağır yara, ileri gelenlerinden ve yiğit askerlerinden yet-miş kişinin şehit olması ve bu başarısızlığa kendi bölgelerinde uğramaları idi. İşte gevşemelerinin ve hayal kırıklığına uğramalarının sebebi buydu. *"Üstün olan sizsiniz"* ifadesinin sebep olarak zikredilmesi şunu gösteriyor ki, burada gevşeme ve üzüntüye kapılmaya yönelik yasaklama, farazî veya beklenen bir gevşeme ve üzüntüye değil, fiilen gerçekleşmiş olan bir gevşeme ve hüzne yöneliktir.

Ayetteki *"üstün olan sizsiniz"* ifadesi, hiçbir kayıtla sınırlanmamakla birlikte mümin olma şartına bağlanmıştır. Buna göre ayetten elde edilen anlam şudur: Eğer sizde iman varsa azminizde gevşemeniz, düşmanınıza karşı zaferi kaçırmanıza, onları yenememiş olmanıza üzülmeniz size yakışmaz. Çünkü iman, fethin ve zaferin dayanağı olan takva ve sabırdan asla ayrılmadığı için, kesinlikle üstünlüğü beraberinde getirir. Aldığınız yaraya gelince, bu olay sadece sizin başınıza gelmiş değildir. Tersine, müşriklerin başına da benzeri gelmiştir. Buna göre onlar hiçbir konuda sizi geride bırakmış değiller ki, bu durum

gevşemenize ve üzülmenize yol açmış olsun.

Ayetteki hitap müminlere yönelik olduğu hâlde onların üstün gelmelerinin mümin olma şartına bağlanmasının sebebine gelince, Müslüman cemaat her ne kadar imandan yoksun değildiyse de, bu imanın gerektirdiği takva ve sabır gibi sıfatlara uygun davranmamışlardı. Aksi takdirde iman etkisini gösterirdi.

Bu durum, aralarında hem gerçek müminlerin, hem zayıf imanlıların ve hem de hasta kalplilerin bulunduğu, iman bakımından birbirinden farklı düzeyde fertlerden oluşmuş her toplum için söz konusudur. Bu durumda bu tür sözler, o toplumun gerçek müminleri için teşvik, zayıf imanlıları için öğüt, hasta kalplileri için azarlama ve paylama olur.

"Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa, onlar da benzeri bir yara almışlardır..." Ayette geçen "karh" kelimesi, Ragıp el-İsfaha-nî'nin açıklamasına göre, vücut dışından isabet eden bir şeyin yol açtığı yara izi anlamına gelir. "Kurh" ise sivilce, çıban gibi vücut içinden kaynaklanan bir yara izi demektir. Bu kelime, Müslüman cemaatin U-hud Savaşında aldığı darbeyi kinaye yolu ile ifade ediyor. İfade, Müslüman cemaati düşmanından yara alan bir tek fert gibi farz ediyor. Söz konusu yara, onların öldürülenlerinin öldürülmeleri, yaralılarının yaralanmaları ve eşiğine geldikleri zaferin ve galibiyetin ellerinden kaçmasıdır.

"Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa..." cümlesi ile arkasından gelen; *"Bir de (böylece)... kâfirleri yok etmek ister."* ifadesine kadar devam eden aynı üslûplu cümleler, daha önce belirttiğimiz gibi, *"Sakın gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın."* ifadesinin sebebi niteliğindedir. Nitekim *"üstün olan sizsiniz."* ifadesi de başka bir sebeptir.

Bu iki tür sebep arasındaki fark şudur: İlk sebep, yani *"üstün olan sizsiniz"* ifadesi, Müslümanların düşünce yanlışına düştüklerini vurgulama yolu ile gösterilen bir sebeptir. Çünkü Müslümanlar müşriklerin kendilerinden üstün olduklarını sandıkları için gevşediler ve üzün-tüye kapıldılar. Allah da, "Eğer mümin iseniz üstünlük gerekçesi müşriklerin değil, sizinle beraberdir." diyerek müminlerin yanlış düşündüklerini vurgulamıştır. Nitekim yüce Allah başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"Müminlere yardım etmek, üzerimize bir borçtur."* (Rum, 47)

İkinci sebep ise, iki grubun -müminler ile müşriklerin- durumları-

nı veya aynı temel ilkeye dayalı hükmü ve genel maslahatları anlatma yolu ile gösterilen sebeptir. Bu temel ilke, günlerin insanlar arasında dolaştırılması yolundaki geçerli ilâhî gelenektir.

"Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız." Ayette geçen "yevm" kelimesi, olayların meydana gelmesi için gerekli olan, itina edilir miktardaki zaman demektir. Bu miktar olayların değişmesine göre değişir. Bu kelime yaygın olarak Güneş'in doğması ile batması arasında geçen zaman için kullanılır. Yine bu kelime, zarf ile mazruf arasındaki ilişkiye dayanılarak, bazen egemenlik, saltanat ve üstünlük kurma anlamında da kullanılır. Bu anlamda, "falân cemaatin günü, filân oğullarının günü" denir. Böyle demekle onların başkalarından önde olmaları, başkalarına egemen olmaları kastedilir. Aynı kelime, kimi zaman bu tür olayların içinde meydana geldikleri zamanın kendisi için de kullanılır. Ayetteki "günler" ile bu anlam kastediliyor.

Ayetin orijinalinde geçen "nüdavilu" kelimesinin kökü olan "müdavele" kelimesi, bir şeyin elden ele dolaşması demektir. Buna göre ayetin anlamı şudur: İlâhî gelenek, önemli günlerin insanlar arasında dolaşması ilkesine göre cereyan eder. Bu günler bir toplumun tekeline verilip de başka bir toplum onlardan mahrum bırakılmaz. Bunun sebebi, bu geleneğe bağlı genel maslahatlardır. Sizin zihinleriniz bu menfaatlerin sadece bir kısmını kavrayabilir, hepsini kavrayamaz.

"Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir." Bu cümle hazfedilmiş bir cümleye bağlıdır. O cümle, zihinlerin onu idrak edemeyeceğine, akılların onun ancak bazı yönlerini kavrayabileceğine işaret etmek için hazfedilmiştir. Bize denmek isteniyor ki, bu konuda müminlere yarayacak olan bilgi şudur: *"Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."*

Şimdi, *"Allah'ın, kimlerin mümin olduğunu belirlemesi için..."* ifadesine gelelim. Bundan maksat müminlerin gizli, saklı kalmış imanlarının açığa çıkmasıdır. Çünkü yüce Allah'ın olaylara ve eşyaya yönelik bilgisi onların varolmaları ile özdeştir. Yani yüce Allah eşyayı salt varoluşları ile bilir. Yoksa onun bilgisi bizim bilgilerimiz ve algılarımız gibi eşyadan taslak almakla olmaz. Bu nokta açıktır. Bunun gereği, yüce Allah'ın bir şeyi bilmeye yönelik iradesinin, onun gerçek-

leşmesine, ortaya çıkmasına yönelik iradesi olmasıdır. Yüce Allah bu ayette, *"Allah'ın, kimlerin mümin olduğunu belirlemesi için..."* buyurarak müminlerin varlığını gerçekleşmiş olarak aldığına göre, onların ortaya çıkarmasına yönelik iradesini ifade ediyor demektir. Bu da sebep-sonuç ilişkisine göre olduğu için müminlerin saklı imanlarının ortaya çıkmasını gerektirecek durumların gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

"Ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir." ifadesine gelince, buradaki "şüheda" kelimesi amellerin şahitleri demektir. Bu kelimenin "savaş alanında öldürülenler" anlamında kullanıldığına Kur'an'da rastlanmaz. Bu sonradan geliştirilmiş İslâmî terimlerden biridir. Nitekim aşağıdaki ayette bu kelime, vurguladığımız anlamda kullanılmıştır: *"Böylece biz sizi orta yolda bir toplum yaptık ki, insanlara şahit olasınız..."* (Bakara, 143) Üstelik ayetteki "yettehize=edinmesi" kelimesi, "savaş alanında öldürülenler" anlamına gelen "şüheda" kelimesi ile de pek uyuşmaz. Yani "Allah, İbrahim'i dost edindi. Allah, Musa'yı sözdaş edindi. Allah, Peygamberimizi kıyamet günü ümmeti için tanıklık etmek üzere şahit edindi." dendiği gibi, "Allah, falanca kişiyi kendi yolunda öldürülmüş ve şehit edindi." denmez.

Yüce Allah niçin *"ve aranızdan bazı şahitler edinmesi için..."* diyerek cümlenin akışını ikinci şahıs zamiri ile değiştir de "ve onları şahitler edinmesi için..." diyerek üçüncü şahıs zamiri kullanmadı? Çünkü her ne kadar *"Böylece biz sizi orta yolda bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız..."* (Bakara, 143) ayetinde şahitlik ümmetin tümüne isnat edilmiş ise de bu, bir kısmın vasfının tüme isnat edilmesi kabilindendir. Bunu Bakara Suresinde açıklamıştık. Bu açıklamamızı, bu cümlenin arkasından gelen *"Allah zalimleri sevmez."* cümlesi ile teyit etmek mümkündür.

Şimdi de *"Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* ayetini ele alalım. Ayette geçen "yumahhısa" fiilinin kökü olan "temhis", bir şeyi yabancı katıklardan arındırıp saflaştırmak demektir. Yine ayette geçen "yemhaka" fiilinin kökü olan "mahk", bir şeyi yavaş yavaş bitirmek, azar azar yok etmek anlamına gelir. Bu arındırma, günlerin insanlar arasında dolaştırılmasının gereği ve faydalarındandır. Bu, yine günlerin insanlar arasında dolaştırılmasının gereği olan iman edenlerin bilinmesi ve ortaya çıkmasından baş-

ka bir şeydir. Çünkü müminin mümin olmayandan ayırt edilmesi başka, ayırt edildikten sonra onun imanının küfür, münafıklık ve fasıklık katıklarından arındırılarak saflaştırılması ise başka bir konudur. Bu yüzden kâfirlerin yok edilmesi, müminlerin mümin olmayanlardan ayırt edilmesinin karşısında zikredilmiştir. Buna göre yüce Allah küfrün ve benzerinin kalıntılarını müminden parça parça giderir, sonunda sadece imanı kalır ve bu iman sırf Allah için olur. Buna karşılık, kâfirdeki küfür, şirk ve hile elementlerini parça parça giderir ve sonunda ortada hiçbir şey kalmaz.

Bunlar, yüce Allah'ın günleri insanlar arasında dolaştırmasının, üstünlüğün belirli bir toplumda devam etmemesinin hikmetinin çeşitli şekilleridir. Yetki, tümü ile Allah'ındır; O, dilediğini yapar. O, şu ayette belirttiği gibi en yararlı olanı, en faydalı olanı yapar: *"Allah, hak ile batılı bu örnek aracılığı ile anlatır: Köpük havaya uçup gider, fakat insanlara yararlı olan kısım yerde kalır."* (Ra'd, 17) Bu ayetlerin benzerlerine bu surenin daha önceki ayetlerinde karşılaşmıştık. Şöyle ki; *"Kâfirlerin bir kısmını kessin veya onları perişan etsin de umutsuz olarak geri dönüp gitsinler diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı). Bu konuda senin elinde bir şey yok. Ya da onların tövbelerini kabul etsin veya zalimlikleri yüzünden onları azaba çarptırsın diye (Allah Bedir'de sizi zafere ulaştırdı)."* (Âl-i İmrân, 127-128) Yüce Allah bu ayette Peygamberinin elinde bir şey olmadığını belirtiyor ve yetkinin kendi tekelinde olduğunu, yaratıklarına dilediği gibi hükmettiğini vurguluyor.

Bu söz, mümini kâfirden ayırmak, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek maksadı ve imtihan amacı ile günlerin insanlar arasında bölüştürüldüğünün açıklanması, yukarıda vurgulanan Peygamberimizin elinde bu konuda bir yetki olmadığı gerçeği ile birlikte şu gerçeği açığa vuruyor: Müminlerin çoğu sanıyorlardı ki, hak dine mensup olmaları, nerede savaşırlarsa galip gelmelerinin ve nasıl olurlarsa olsunlar batıla karşı üstün gelmelerinin yeterli sebebidir; iplerin ucu onların elindedir, onu kaçırmaları söz konusu değildir. Onların bu zanna kapılmalarına sebep olan olay, Bedir Savaşında gördükleri gelişmelerdir. O savaşta düşmanlarına karşı şaşırtıcı bir üstünlük sağlamışlar, yardımcı meleklerin inmesine şahit olmuşlardı. Bu kanaat, imtihan ve arındırma düzeninin geçersizliğini gerektiren yanlış bir kanaattir. Bu

kanaat; emirden, yasaktan, sevaptan ve cezadan beklenen faydanın da geçersizliğini beraberinde getirir. Bu da dinin esasının yıkılmasına yol açar. Çünkü bu din fıtrat dinidir, geçerli yasaların ve yürürlükteki ilâhî geleneğin çiğnenmesine dayalı değildir. Bu doğal düzene göre galibiyet ve hezimet, normal sebeplerine bağlıdır.

Yüce Allah, imtihan ve deneme maksadı ile günlerin insanlar arasında dolaştırıldığını açıkladıktan sonra, müminleri bu asılsız zanları yüzünden kınamaya ve *"Yoksa siz... cennete girebileceğinizi mi sandınız?"* diye başlayan ayetle gerçek durumu açıklamaya başlıyor.

"Yoksa siz, Allah içinizdeki cihad edenleri ayrıt etmeden ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız? Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyor-dunuz. İşte onu gördünüz, ama bakıp duruyorsunuz." Müslümanların imtihan edilmeden cennete girecekleri yolundaki zanları az önce anlatılan zanlarının ayrılmaz bir parçasıdır. O zan şuydu: Onlar hak üzere oldukları için ve hak hiç yenilmeyeceği için zafer ve galibiyet hep onların olacaktı. Onlar hiç yenilmeyecek, hiç bozguna uğramayacaklardı. Bilindiği gibi bu zannın gerekli sonucuna göre, Peygamberimize inanıp müminler topluluğuna katılan herkes galibiyet ve ganimet elde etmek suretiyle dünyasında, af ve cennet elde etmek suretiyle de ahiretinde mutlu olacaktı. Böylece zahirî imanla gerçek iman arasındaki fark ortadan kalkacak, dereceler arasındaki fark silinecekti. Normal mücahidin imanı ile sabırlı mücahidin imanı bir olacaktı. Yine o takdirde bir iyiliği dileyip de zamanı gelince onu yapan kimse, o iyiliği dileyip de karşısına çıktığında yan çizen kimse gibi olacaktı.

Buna göre *"Yoksa siz... cennete girebileceğinizi mi sandınız?"* ifadesi, sonucu sebep yerine koyma kabilinden bir ifadedir. Yani üstünlüğün size yazılı olduğunu mu sandınız? Buna göre siz imtihan edilmeyeceğinizi, hak edeniniz hak etmeyeninizden ayırt edilmeksizin, aranızdaki yüksek dereceliler öbürlerinden ayırt edilmeksizin cennete gireceğinizi mi sandınız?

"Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz..." Bu ayette müminlerin bu zannın asılsız olduğunun tespiti vardır. Çünkü onlar savaşa katılmadan önce ölümü temenni ediyorlardı. Fakat sonunda savaşa katılarak ölümü gözleri ile gördüklerinde ileri atılmaktan ve temenni ettikleri şeyi kucaklamaktan kaçındılar. Gevşekliğe kapıla-

rak savaştan yüz çevirdiler. Şimdi sırf bu temenni ile, imtihan edilmeksizin, arınmaksızın cennete girmeleri caiz olur muydu? Denemeden geçirilmeleri gerekli olmuyor mu?

Bu söylediklerimizden, bu sözün söylenmemiş bir bölümünün olduğu ortaya çıkıyor. Buna göre bu ayetin son bölümünün anlamı şöyledir: "İşte ölümü gördünüz; ama bakıp duruyorsunuz, ona doğru adım atmıyorsunuz." Buradaki "bakıp duruyorsunuz" ifadesi, onların hiçbir girişimde bulunmamalarından, ileri doğru hiçbir adım atmamalarından kinaye de olabilir. Yani "Hiçbir girişimde bulunmaksızın, sırf bakmakla yetiniyorsunuz." Her nasıl olursa olsun, ifadede kınama ve azarlama vardır.

İLÂHÎ İMTİHANIN MAHİYETİ

Hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim, hidayeti yüce Allah'a mahsus sayar. Yalnız Kur'an'daki hidayet, ahiret ve dünya mutluluğuna ulaştıran ihtiyarî hidayetten ibaret değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbimiz, her şeye kendi (özel) yaratılışını veren, sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır."* (Tâhâ, 50) Görüldüğü gibi yüce Allah hidayete bilinçli, akıllı olan ve olmayan her varlığı kapsayacak biçimde genel bir anlam veriyor. Ayrıca amaç bakımından da hidayeti mutlak sayıyor. O başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"O, yaratıp düzene koyandır. O, takdir edip hidayet edendir."* (A'lâ, 2-3) Bu ayet de daha önceki ayet gibi mutlaktır. Bundan anlaşılıyor ki bu hidayet, dalâlete düşürmenin karşıtı olan özel hidayetten başkadır. Çünkü yüce Allah hidayetin bu türünün bazı kesimler için söz konusu olmadığını, onun yerine dalâletin geçtiğini belirtiyor. Oysa hiçbir varlığı genel anlamlı hidayetin kapsamı dışına çıkarmıyor. Şöyle buyuruyor: *"Allah zalim toplumu hidayete erdirmez."* (Cum'a, 5) *"Allah fasık toplumu hidayete erdirmez."* (Saf, 5) Bu anlamda çok sayıda ayet vardır.

Yine ortaya çıkıyor ki söz konusu hidayet, mümin kâfir bütün insanlara yol gösterme anlamına gelen hidayetten de başkadır. Yüce Allah'ın şu ayetlerde buyurduğu gibi: *"Gerçekten biz ona yolu gösterdik. Artık ya şükreder veya nankör olur."* (İnsan, 3) *"Semud oğullarına gelince, biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler."* (Fussilet, 17) Bu iki ayette ve benzerlerinde söz konusu edilen hidayet sadece bilinç ve akıl sahibi canlıları kapsar. Daha

önce söylediklerimizden anlaşılmış olmalıdır ki, *"sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır."* ve *"O, takdir edip hidayet edendir."* ifadelerindeki hidayet, hem kapsam, hem de amaç bakımından geneldir. Üstelik bu ayetlerin ikincisinde hidayet, takdirin sonucu olarak alınıyor. Bir şeyi yaratılış gayesine yönlendirecek sebepleri ve gerekçeleri hazırlamak anlamını taşıyan takdir ise, özel hidayet ile bağdaşmaz. Her ne kadar hidayetin bu türü de evrendeki genel düzen açısından takdir alanının içinde ise de bu bakış o bakıştan farklıdır. Bunu iyi anlamak gerekir.

Her ne ise; bu genel hidayet, yüce Allah'ın her şeyi varlığının kemaline iletmesi, onu yaratılış gayesine erdirmesidir. Bu hidayet, söz konusu şeyin varolma, gelişme, fiiller ve hareketler gibi özünün (zatının) varlığını sürdürmesi için gerekli olan şeylerin tümüne yönelik eğilimin itici faktörüdür. Bu sözlerin daha uzun bir devamı vardır. Eğer Allah muvaffak ederse, ileride bu açıklamayı genişleteceğiz.

Maksat şudur: Yüce Allah'ın bu konudaki sözleri gösteriyor ki, bütün nesneler genel ilâhî hidayetle gayelerine ve ecellerine (son noktalarına) sevk edilirler. Hiçbir nesne (şey) bu kuralın dışında değildir. Sözünden cayması söz konusu olmayan yüce Allah, bu hidayeti kendine borç kabul etmiştir. Nitekim O şöyle buyuruyor: *"Gerçekten hidayet bizim uhdemizdedir ve gerçekten ahiret ve dünya bize aittir."* (Leyl, 12-13) Görüldüğü gibi, daha önceki iki ayetin anlamlarına ek anlam katma niteliğindeki bu ayet, mutlak ifadesi ile, hem toplumlara yönelik içtimaî hidayeti ve hem ferdî hidayeti kapsamına alır.

Nesnelerin Allah üzerindeki haklarından biri, onları oluşum bakımından kendileri için takdir edilmiş olan kemale doğru hidayet etmenin yanı sıra onları teşriî kemale doğru da hidayet etmektir. Teşriin (yasa koymanın) tekvinin kapsamına nasıl girdiğini, kaza ve kaderin onu nasıl içerdiğini daha önce yaptığımız nübüvvet hakkındaki açıklamalarımızdan biliyorsunuz. Bilindiği gibi insan türünün sahip olduğu varoluş çeşidi, ancak bir dizi iradi ve ihtiyarî fiiller dizisi ile tamamlanır. Bu iradi ve ihtiyarî fiiller, ancak birtakım nazari ve pratik inançlardan meydana gelebilir. Buna göre insanın birtakım kanunlar altında yaşaması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu kanunlar ister hak, ister batıl, ister iyi, ister kötü olsun. Böyle olunca insan oluşumunu sevk ve idare eden yüce Allah'ın, onun için, adına şeriat dediğimiz birtakım

emirler ve yasaklar dizisi, bunun yanı sıra soysal ve bireysel olaylar dizisi hazırlaması gerekir. İnsan, bunlarla karşılaşması sonucunda potansiyelindeki yetenek ve imkânları fiiliyata çıkarır. Bunun sonucunda ya mutlu veya bedbaht olur ve dolayısıyla varoluşunda saklı olan ne varsa meydana çıkar. İşte o zaman bu olaylara ve teşriî kurallara imtihan ve deneyden geçme ismi uygun düşer.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İlâhî çağrıya uymayarak kendisi için bedbahtlığı gerekli kılan kimse, eğer bu tutumu sürdürürse, azap hükmünü kendi aleyhinde kesinleştirmiş olur. O zaman ilâhî emir ve yasaklarla ilgili olarak karşılaştığı ve potansiyeli fiiliyata çıkaran bütün olaylar, o kimse için yeni bir bedbahtlık pratiği gerçeği ortaya çıkarır. Gerçi aynı zamanda adam içinde bulunduğu durumdan hoşnut da olabilir, karşısında çıkan durumdan gurur da duyabilir; ama bu gerçekte ilâhî tuzaktan başka bir şey değildir. Çünkü bu durumda yüce Allah, insanların kendileri için mutluluk sandıkları şeyler ile onları bedbaht etmekte ve kendileri için başarı saydıkları şeylerde onların emeklerini boşa çıkarmaktadır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) bir tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir."* (Âl-i İmrân, 54) *"Kötü tuzak, ancak sahiplerini kuşatır."* (Fâtır, 43) *"Onlar orada tuzak kurarlar. Fakat aslında sadece kendilerine tuzak kurarlar da farkında olmazlar."* (En'âm, 123) *"Ayetlerimizi yalan sayanları hiç farkına varmayacakları biçimde yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştırırız ve onlara mühlet veririm. Benim tuzağım oldukça sağlamdır."* (A'râf, 182-183) Bu nedenle cahil ve mağrur kimse Allah'a karşı gelmek, O'nun buyruklarını dinlememek suretiyle O'nun, kendisinden irade ettiği şeyin önüne geçtiğini sanarak pohpohlanabilir. Fakat aslında o, Allah'ın irade ettiği şeyde kendi aleyhinde O'na yardımcı oluyor da farkında değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yoksa o kötülükleri yapanlar bizi geçeceklerini mi sandılar? Ne kötü bir yargıda bulunuyorlar!"* (Ankebut, 4) Bu konuda ayetlerin en hayret vericilerinden biri, şu ayettir: *"Bütün tuzaklar Allah'a aittir."* (Ra'd, 42)

Buna göre bu adamların dinî görevleri ile ilgili gösterdikleri bütün hileler, karşı çıkmalar, zulümler ve haddi aşmalar, yine kalplerinde sakladıkları kötü duyguların meydana çıkmasını sağlayan karşılaştıkları bütün olaylar ve nefsanî arzularının kendilerini sürüklediği bütün

durumlar, bir tuzak, bir mühlet verme ve onları yavaş yavaş kötü akıbetlerine yaklaştırmadır. Çünkü onları durumlarının akıbeti ve sonuna doğru hidayet etmek (iletmek), kendilerinin yüce Allah üzerindeki haklarıdır. Allah da bunu yapıyor. O hâlde *"Allah işlerinde sürekli galiptir."* (Yûsuf, 21)

Bu işler şeytana isnat edildiğinde ise, küfrün ve günahların türleri şeytanın o adamlara yönelik azdırması olur. Bu kötülüklere meyletmek ise, şeytanın çağrısı, vesvesesi, dürtüsü, işareti ve şaşırtması olur. Bu kötülüklere yol açan olaylar ve bu tür olayların işlevini gören şeyler de, şeytanın süsleri, araçları, ipleri ve ağları olur. İnşallah A'râf Suresinde bunların açıklaması gelecektir.

Buna karşılık, kalbinde imanın kökleştiği müminin ortaya koyduğu ibadetler, iyi davranışlar ve bu tür iyiliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan karşılaştığı olaylar da, ilâhî velâyet, ilâhî tevfik ve özel anlamdaki hidayetin mazharları olur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, dilediğini yardımıyla destekler."* (Âl-i İmrân, 13) *"Allah da müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) *"Allah, müminlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara, 257) *"Allah, onları imanlarından dolayı hidayet eder."* (Yûnus, 9) *"Ölü olup da canlandırdığımız ve insanlar arasında verdiğimiz nurun aydınlığı ile yürüyen kişi..."* (En'âm, 122) Bu durumlar yüce Allah'a isnat edildiği zaman hüküm budur. Aynı işler meleklere isnat edildiğinde ise, onların desteği ve doğru yola koymaları olarak adlandırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, imanı onların kalplerine yazmış ve onları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir."* (Mücâdele, 22)

Ayrıca bu genel hidayet, nasıl ki nesnelere, Allah'a dönüş yolculuklarını sürdürdükçe varoluşlarının başlangıcından varlıklarının son anlarına kadar eşlik ediyorsa, aynı şekilde ilâhî takdirler de onları arkalarından öne doğru iterler. Nitekim, *"O Allah ki, takdir edip hidayet etti."* (A'lâ, 3) ayetinden de bu anlaşılmaktadır. Yani, nesneleri bir hâlden ikinci hâle, ikinci hâlden üçüncü hâle dönüştüren etken, onların varlıklarını saran neden ve sebeplerin taşıdığı takdirlerdir. Böylece takdirler, nesneleri (eşyayı) arkalarından sürekli itmektedirler.

Öte yandan takdirler nasıl nesneleri arkalarından itiyorlarsa, eceller (yani nesnelerin varlıklarının son bulduğu son noktalar) de onları önlerinden çekerler. Nitekim yüce Allah'ın şu sözü buna delil oluştu-

rur: *"Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları ancak hak üzere ve belli bir süre için yarattık. O kâfirler ise uyarıldıkları gerçeklerden yüz çeviriyorlar."* (Ahkaf, 3) Bu ayet, nesneleri gayelerine bağlıyor. Bu gayeler ise onların ecelleri, yani belirlenmiş varolma sürelerinin sonudur. Birbirine bağlı iki şeyin de biri diğerinden daha güçlü olursa, güçlü olan taraf, öbür tarafı kendine doğru çeker. Belirlenmiş eceller de değişmez, sabit şeyler oldukları için nesneleri önlerinden çekerler. Bu gayet açıktır.

Buna göre nesneler çeşitli ilâhî güçler tarafından sarılmıştır. Bu güçler, nesneleri iten güçler, onları çeken güçler, nesnelere eşlik edip onları yetiştiren güçlerdir. Bunlar Kur'an'da söz konusu edilen asli güçlerdir. Bunların dışında melekler, şeytanlar ve başkaları gibi nesneleri koruyan, denetleyen ve onlarla bir arada olan güçler de vardır.

Bir de nesneler üzerinde belirli bir maksatla birtakım tasarruflar yapılır. Bu tasarruflar, eğer söz konusu nesnelerin o maksatla ilgili durumlarının ortada olmadığı, yani o maksada elverişli olup olmadığının bilinmemesi hâlinde, bu durumun bilinmesi veya ortaya çıkması amacıyla yapılırsa, bu tasarruflara imtihan veya deneme adını veririz. Yani, sen bir nesnenin durumunun falanca işe elverişli olup olmadığını bilmezsen veya gizli durumunu bildiğin hâlde o durumun ortaya çıkmasını istersen, o nesneyi sözü edilen maksatla bağdaşan şeyler ile karşı karşıya bırakırsın. Böylece nesnenin o şeylere ilişkin hâli meydana çıkar. Onları kendine kabul mu ediyor, yoksa kendinden itiyor mu, belli olur. Bu işleme imtihan, deneme ve nesnelerin durumu hakkında bilgi edinme denir; ya da bu anlamı taşıyacak başka bir terim kullanılır.

Yüce Allah'ın insan gibi şuurlu ve akıllı nesneleri karşı karşıya bıraktığı yasalar ve olaylara ilişkin tasarrufu da aynen böyledir. Yani insanın dinî çağrı aracılığı ile çağrıldığı maksada ilişkin durumu bu yasalar ve olaylar sayesinde ortaya çıkar. O hâlde ilâhî tasarrufa mazhar olan bu yasalar ve olaylar birer ilâhî imtihandır.

Yalnız yüce Allah'ın imtihanı ile biz insanların imtihanı arasında şöyle bir fark vardır: Biz insanlar çoğunlukla nesnelerin gizli durumlarını bilmeyiz. Bu yüzden imtihan aracılığı ile onların bizce meçhul olan durumlarını bilmek isteriz. Oysa gayb anahtarları elinin altında olan yüce Allah için bilmemek diye bir şey yoktur. O hâlde insanı iyi

akıbete ve mutluluğa çağırmak yolu ile ona uyguladığı genel eğitim bir imtihandır. Çünkü bu eğitim, onun durumunun ortaya çıkmasına, sevap yurdunun mu, yoksa azap yurdunun mu ehlinden olduğunun belirlenmesine vesile olur.

Bundan dolayı yüce Allah bu tasarrufu, yani insan için şeriat belirlemeyi ve onu birtakım olaylarla karşı karşıya bırakmayı kendi açısından "belâ", "ibtilâ" ve "fitne" (imtihan ve sınama) olarak adlandırmış ve genel anlamda şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzündeki her şeyi ona süs yaptık ki, insanların hangisinin daha güzel amel işlediğini ortaya çıkaralım."* (Kehf, 7) *"Biz insanı imtihan etmek için karışık bir sıvı damlasından yarattık. Bunun için onu işitme ve göreme yetenekleri ile donattık."* (İnsan, 2) *"Biz sizi iyilikle ve kötülükle imtihan ederiz."* (Enbiyâ, 35)

Yüce Allah ne kastettiğini şu ayette daha geniş biçimde açıklıyor gibidir: *"Rabbi, imtihan etmek için bir insana iyilik edip kendisine nimet verdiği zaman, "Rabbim beni şerefli kıldı." der. Fakat onu sınamak için rızkını daraltıp bir ölçüye göre verdiği zaman, "Rabbim bana hor baktı." der."* (Fecr, 15-16) *"Mallarınız ve evlâtlarınız sizin için imtihan aracıdır."* (Teğâbun, 15) *"Allah sizi birbiriniz aracılığı ile imtihan etmek için..."* (Muhammed, 4) *"Onlar öteden beri fasık oldukları için biz onları böylece sınavdan geçiriyoruz."* (A'râf, 163) *"Allah müminleri güzel bir sınavdan geçirmek için bunu böyle yaptı."* (Enfâl, 17) *"İnsanlar sırf "inandık" demekle kurtulacaklarını mı sandılar? Biz onlardan önceki milletleri de sınavdan geçirdik. Allah bu sınav sonucunda doğru sözlüler ile yalancıları ayrıt edecektir."* (Ankebut, 3)

Yüce Allah, İbrahim hikâyesinde şöyle buyuruyor: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etti."* (Bakara, 124) O, İsmail'in boğazlanmasını anlatırken de şöyle buyuruyor: *"Hiç şüphesiz bu açık bir imtihandı."* (Sâffât, 106) Musa hakkında ise şöyle buyuruyor: *"Biz seni çeşitli sınavlardan geçirdik."* (Tâhâ, 40) Bu konuda bunlar dışında daha birçok ayet vardır.

Görüldüğü gibi bu ayetler, insan varlığı ile ilgili şeylerin tümünü; işitme, görme ve hayat gibi varlığının parçalarını, evlât, eş, aşiret, arkadaş, mal ve mevki gibi bir biçimde onunla bağlantılı şeyleri ve bir biçimde faydalandığı şeylerin tümünü ve bunların yanı sıra ölüm ve insana yönelik diğer musibetler gibi az önce saydıklarımızın karşıtı

olan şeyleri mihnet ve belâ kapsamına alıyor. Kısacası, okuduğumuz ayetler insanla bağlantısı olan âlemin parçalarını ve durumlarını insana göre Allah'tan gelen bir deneme ve bir sınav sayıyor.

Bu ayetlerde fertler açısından da genelleme vardır. Yani mümin, kâfir, iyi, kötü, peygamber ve onun alt düzeyindeki kimseler hepsi sınava ve denemeye tâbidirler. Bu yürürlükte olan bir gelenektir; hiçkimse bundan müstesna değildir.

Bu dediklerimizden açıkça ortaya çıktı ki imtihan geleneği, sürekli yürürlükte olan ilâhî bir gelenektir. Bu imtihan geleneği diğer bir tekvinî geleneğe dayanan pratik bir gelenektir. O tekvinî gelenek ise, daha önce anlatıldığı üzere insan gibi yükümlüler ile ilişkisi bakımından genel ilâhî hidayet geleneği ile bu geleneğin önü ve arkasındaki takdir ve ecel geleneğidir.

Buradan anlaşılıyor ki, bu geleneğin yürürlükten kaldırılması, mümkün değildir. Çünkü onun yürürlükten kaldırılması, tekvinin bozulması ile aynı şey olur ki, bu da imkansızdır. Yaratılışın ve ölüm sonrası dirilişin hak olduğunu, hak ilkesine dayandığını kanıtlayan ayetler bu geleneğin değişmezliğine işaret ediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları hak üzere ve belirli bir süre için yarattık."* (Ahkaf, 3) *"Yoksa sizi boşu boşuna yarattığımızı ve bize dönmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Mü'minun, 115) *"Biz gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları eğlenmek için yaratmadık. Onları kesinlikle hak üzere yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler."* (Duhân, 38-39) *"Kim Allah'a kavuşmayı arzu ediyorsa, (bilsin ki,) Allah'ın belirlediği süre (ecel) mutlaka gelecektir."* (Ankebut, 5) Bu gerçeği dile getiren daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerin tümü yaratılışın hak ilkesine dayalı olduğunu, amaçtan kopuk ve dayanaksız olmadığını kanıtlar. Nesnelerin önünde hakka dayalı amaçlar ve eceller, arkalarında hak ilkesine dayalı takdirler ve beraberlerinde hak ilkesine dayalı hidayet olunca, genel olarak bütün nesnelerin çatışması, özel olarak da bu nesnelerin içinde insan gibi yükümlülük taşıyan varlıkların birtakım hususlarla sınavdan geçirilmeleri kaçınılmazdır. Bu hususlar, kendileri ile ilişkili olan yükümlülerin potansiyel kemallerini, eksikliklerini, mutluluklarını ve bedbahtlıklarını fiiliyata çıkarır. İşte din yükümlülüğü ile yükümlü olan insanda bu, imtihan ve deneme anlamına gelir. Bunu iyi kavramak gerekir.

Bu anlattıklarımızdan (ilâhî gelenek açısından) yok etme ve arındırmanın ne demek olduğu da ortaya çıkıyor. Şöyle ki: Mümin imtihan ile karşılaşıp da bu imtihan onun gizli erdemlerinin rezilliklerinden ayrıt edilmesini gerektirdiği veya bir toplum imtihanla karşılaşıp da bu imtihan müminlerin, münafıklardan ve kalplerinde hastalık olanlardan seçilmesini gerektirdiği zaman bu imtihana arındırma adını vermek yerinde olur ki, bu işlem, bir ayırt etme işidir.

Yine görünüşlerinde güzel ve imrenilir sıfatlar ve durumlar bulunan kâfire ve münafığa yönelik ilâhî imtihanlar devam edip de bu imtihanlar yavaş yavaş onlarda saklı duran pisliklerin ortaya çıkmasını gerektirdikçe ve her ortaya çıkan pislik görünüşteki bir erdemi giderdikçe, bu süreç o kişi için bir yok etme işlemi, yani iyiliklerini yavaş yavaş tüketme işlemi olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez. Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* (Âl-i İmrân, 140-141)

Kâfirler için bir başka yok etme türü daha vardır. Bu da yüce Allah'ın bildirdiği üzere evrenin, insan soyunun salâhına ve dinin sırf Allah'a has olacağı bir güne doğru gittiği gerçeğidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İyi sonuç takvanındır."* (Tâhâ, 132) *"Yeryüzüne benim iyi kullarım vâris olacaktır."* (Enbiyâ, 105)

* * *

"Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir..." Ayetteki "mate" kelimesinin kökü olan "mevt=ölüm" kelimesi, ruhun bedenden çıkması ve bedenin hayatının yok olması demektir. Ayetin orijinalinde geçen "kutile" kelimesinin kökü olan "katl=öldürülme" kelimesi ise, kastî veya benzeri bir sebebe dayalı olarak meydana gelen ölüm demektir. "Ölüm" ve "öldürülme" kelimeleri ayrı yerlerde kullanıldıklarında, ölüm, öldürülmeyi de kapsamına alan genel bir anlamı ifade eder. Ama eğer bir arada kullanırlarsa, "ölüm" kendiliğinden ölmek demek olurken, "öldürülme" böyle olmayan ölüm anlamına gelir.

"İnkalebe ala akıbeyhi=topukları üzerinde dönüşüm yaptı" demek, geri döndü demektir. Ragıp el-İsfahanî diyor ki: "Recea ala akıbeyhi", bükülerek geriye döndü demektir. "İnkalebe ala akıbeyhi" tıpkı "Recea

ala hafiretihi", "irtedda ala asarihima kasasan" ve Arapların "recea avduhu ala bed'ihi" sözleri gibidir."

Yüce Allah bu ayette geriye dönmeyi Peygamberin ölümü ya da öldürülmesi şartının cevabı saydığına göre, geri dönmekten maksat, dinden dönmektir, savaştan dönmek değildir. Çünkü savaştan kaçmanın Peygamberin ölmesi ya da öldürülmesi ile bir bağlantısı yoktur. Ama Peygamberin ölümü ya da öldürülmesi ile iman ettikten sonra küfre dönmenin arasında bir bağlantı vardır. Aşağıdaki ayet de bu geri dönüşten kastedilenin dinden dönmek olduğunu kanıtlar: *"Bir grup da kendi derdine düşmüştü. Bunlar, Allah hakkında cahiliye zihniyetini taşıyan bir düşünce taşıyorlardı..."* (Âl-i İmrân, 154) Üstelik Müslümanlar, Uhud'dan önce de, meselâ Huneyn, Hayber ve bunlar dışındaki savaşlarda da savaştan kaçtıkları hâlde Allah onlara böyle hitap etmemiş, savaştan dönmelerini böyle bir kelime ile ifade etmemiştir: *"Hu-neyn gününde de (Allah size yardım etti). Hani (o gün) sayıca çok oluşunuz, hoşunuza gitmiş, böbürlenmenize yol açmıştı da çokluğunuz hiçbir yarar sağlamamıştı. Yeryüzü onca genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonra da arkanızı dönüp kaçmıştınız."* (Tevbe, 25) Dolayısıyla gerçek şu ki, yukarıdaki ayetteki geri dönüş, eski küfür inancına dönmek demektir.

Bu ayetin akışındaki azarlama ve paylamayı göz önüne alarak onun anlamının özünün şu olduğunu söyleyebiliriz: Muhammed, diğer peygamberler gibi Allah'ın bir peygamberidir. Onun vazifesi, sadece Rabbinin mesajını tebliğ etmektir. O, hiçbir şeyin (zafer veya yenilginin) maliki değildir. Her şeyin maliki Allah'tır. Din O'nun dinidir ve O'nunla birlikte kalıcıdır. O hâlde imanınızı onun hayatına bağlamanızın ne anlamı var? Öyle görünüyor ki, eğer o ölür veya öldürürlerse, dine bağlılığı bırakıp geriye dönecek ve hidayetten sonra sapıklığı seçeceksiniz.

Okuduğumuz ayetlerin akışı güçlü bir şekilde gösteriyor ki, Uhud günü savaşın kızışmasından sonra Müslümanlar Peygamberimizin öldüğünü sanarak dağıldılar ve savaştan kaçtılar. Böylece ayetlerin akışından çıkan sonuç, rivayetlerin ve tarihin verdiği bilgiyi teyit ediyor. Nitekim İbn-i Hişam, es-Siret-un Nebeviyye adlı eserinde şu rivayeti aktarıyor: "Enes b. Malik'in amcası Enes b. Nadır, Ömer b. Hattab ve Talha b. Ubeydullah ile karşılaştı. Yanlarında Muhacirler ve Ensardan

bazı kimseler daha vardı. Silâhlarını bırakmışlardı. Enes b. Nadır; 'Savaşmaktan el çekmenizin sebebi nedir?' diye sordu. 'Resulullah öldürüldü.' dediler. Enes onlara; 'Ondan sonra yaşayıp ne yapacaksınız? O hâlde Resulullah'ın, uğrunda öldüğü dâva için siz de ölün.' dedi. Sonra düşmanın karşısına çıktı ve öldürülünceye kadar savaştı." (c.3, s.30)

Kısacası, bu dağılmanın ve silâh bırakmanın anlamı şudur: Onların imanı Peygamberimizin varlığına bağlıydı. O varoldukça varoluyor, onun ölmesiyle de yok oluyordu. Bu da iman aracılığı ile dünya mükâfatı istemek demekti. İşte yüce Allah bu gerekçe ile onları azarlıyor. Yüce Allah'ın bu ayetin sonunda gelen *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* ifadesi, bu anlamı teyit ediyor. Çünkü yüce Allah bu ifadeyi bir sonraki ayette, *"Kim dünya kazancını isterse, ona ondan veririz. Kim ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz."* cümlelerinden sonra da tekrarlıyor. Bu inceliği iyi anlamak gerekir.

"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir." ifadesi, ayetlerin akışından anlaşılacağı üzere, bu ifadenin öncesinde anlatılanlardan yapılmış bir istisna niteliği taşır. Bu da kanıtlıyor ki, Müslümanlar arasında bu geri dönüşü veya dağılma ve savaştan kaçma gibi geri dönüş emarelerini göstermeyen kimseler de vardı ki, bunlar "şükredenler" idi.

Şükrün özü, nimeti açığa vurmaktır. Nitekim şükrün karşıtı olan küfür de, nimeti gizlemek, üzerini örtmek demektir. Nimeti açığa vurmak, onu, vereninin istediği yerde kullanmak, verenini dille övmek ve hiç unutmayarak kalp ile anmaktır. Buna göre yüce Allah'a herhangi bir nimeti karşılığında şükretmek, nimeti kullanırken O'nu anmak, nimeti O'nun istediği yerde kullanmak ve bu konuda O'nun isteği dışına çıkmamaktır. Her şey de mutlaka Allah'ın bir nimetidir. O'nun her nimeti için tek isteği, kendine kulluk etme yolunda kullanılmasıdır. Nitekim şöyle buyuruyor: *"O, istediğiniz her şeyden size (bir miktar) vermiştir. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, bitiremezsiniz. Hiç şüphesiz, insan çok zalim ve pek nankördür."* (İbrâhim, 34) O hâlde Allah'ın herhangi bir nimeti için O'na şükretmek; o nimet hususunda O'na itaat etmek, o nimet sırasında O'nun rübubiyet makamını anmaktır.

Buna göre Allah'a kayıtsız şartsız, mutlak anlamda şükretmek; O'nu hiç unutmaksızın hep hatırda tutmak ve hiç emrine karşı gelmeksizin O'na itaat etmektir. O hâlde *"Bana şükredin, sakın bana nankörlük etmeyin."* (Bakara, 152) ayetinin anlamı şudur: "Beni öyle hatırda tutun

ki, bu hatırda tutmaya hiç unutma karışmasın. Benim emirlerime öyle itaat edin ki, bu itaate hiç isyan karışmasın." Dolayısıyla bu ayetle il-gi-li olarak, "Bu, insan gücünü aşan bir şeyi emretmektir." diyenlerin söz-lerine kulak asmayın. Çünkü bu sözler, bu gerçekleri yeterince incelememiş olmaktan ve kulluk alanından uzak olmaktan kaynaklanıyor.

Bu kitabın daha önceki sayfalarında yaptığımız açıklamalardan biliyorsun ki, cümlede mutlak hâli ile fiil kullanmak, ancak o fiilin taşıdığı anlamın belli bir zamanda vaki olduğuna delâlet eder. Ama sıfat kullanmak öyle değildir. Sıfat kullanmak, sıfatın taşıdığı anlamın istikrar kazanmasına ve insandan ayrılmaz bir melekeye dönüştüğüne delâlet eder. Meselâ "o kimseler ki şerik koştular, o kimseler ki sabrettiler, o kimseler ki zulmettiler, o kimseler ki saldırıyorlar" dememiz ile "müşrikler, sabırlılar, zalimler, saldırganlar" dememiz arasında fark vardır. Buna göre "şükredenler" kendilerinde şükür sıfatı sabit olanlar, bu erdemin kişiliklerinde istikrar kazandığı kimseler demektir. Mutlak şükür de, kulun nimet olan bir şeyi hatırladığında onunla birlikte mutlaka yüce Allah'ı hatırlaması, nimet olan bir şeye dokunduğunda mutlaka onunla ilgili olarak Allah'a itaat etmesidir.

Bu konuda ortaya çıkan bir gerçek de şudur: Şükür, ancak ilim ve amel bakımından yüce Allah'a ihlâsla bağlanmakla gerçekleşir. O hâlde şükredenler, ihlâsla Allah'a bağlı olanlar ve şeytanın kendilerinden ümit kestiği kimselerdir.

Yüce Allah'ın', İblis'in ağzından aktardığı şu sözler bu gerçeği ortaya koyar: *"İblis; 'Senin izzetine yemin ederim ki, onların tümünü azdıracağım. Yalnız onlardan ihlâs sahibi olanlar hariç.' dedi."* (Sâd, 82-83) *"İblis; 'Ey Rabbim, beni azdırdığın için yeryüzünde kötülüğü onlara cazip göstererek hepsini azdıracağım. Yalnız aralarındaki halis kulların hariç.' dedi."* (Hicr, 39-40) Görüldüğü gibi İblis, azdırma girişiminde ihlâslı kullar dışında hiç kimseyi hariç tutmuyor. Yüce Allah da, İblis'in sözünü reddetmeyerek onaylamıştır. Yine buyuruyor ki: *"İblis dedi ki: Beni azdırdığın için, yemin ederim ki, senin doğru yolunun üzerinde pusu kurup insanların yolunu keseceğim. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım da çoğunu şükreder bulmayacaksın."* (A'râf, 16-17) Ayetin sonundaki *"çoğunu şükreder bulmayacaksın."* cümlesi istisna niteliği taşır. Ayrı-

ca "ihlâslılar" kelimesi burada "şükredenler" kelimesi ile değiştirilmiştir. Bunun tek sebebi şudur: Çünkü şükredenler, aynı zaman-da ihlâslı olanlar, şeytanın kendilerinden ümit kestiği ve hiçbir şekilde etkisi altına alamadığı kimselerdir. Onun etkisi ve tuzağı, rübubiyet makamını unutturmak ve günahkârlığa çağırmaktır.

Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerden, *"İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerinizi şeytan, kazandıkları bazı günahlarından dolayı kaydırmaya girişmişti. Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir."* (Âl-i İmrân, 155) ayeti de, incelediğimiz ayetteki *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* ifadesi ve bunun arkasından gelen *"Biz şükredenleri ödüllendireceğiz."* ifadesi ile birlikte göz önünde bulundurulduğunda bu gerçeği teyit etmektedir. Çünkü "şükredenler" ifadesinin istisna anlamı taşıdığı daha önceki açıklamamızdan bilinmişti.

Bu ayetleri böylece dikkatle inceledikten sonra şu görüşü okursan, şaşkınlıktan donakalırsın. Görüş şudur: *"İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerinizi..."* diye başlayan ayet şu rivayetin içeriğine işaret ediyor: "Uhud günü şeytan, 'Hey, Muhammed öldürüldü!' diye yüksek sesle bağırdı."[1] Müminlerin gevşemelerine ve savaş meydanından ayrılmalarına sebep olan işte şeytanın bu seslenişi idi.

Allah'ın kitabının, bu gibi sözlerle, içerdiği gerçeklerin zirvesinden ve yüce bilgilerinin düzeyinden hangi basitliğe indirildiğini ibretle görmek gerekir!

Böylece ayet-i kerime Uhud günü gevşekliğe kapılmayan, azimlerini yitirmeyen ve Allah yolunda yapabilecekleri hiçbir görevi yapmaktan geri kalmayan bir grup Müslümanın var olduğuna delâlet etmektedir. Allah onları "şükredenler" diye adlandırmış ve şeytanın onlara sokulma yolu bulamadığını, onlardan ümit kestiğini onaylamıştır. Onlar sadece bu savaşta bu unvanı kazanmamışlardı. Tersine bu unvan onların sabit ve kişiliklerinden ayrılmaz bir sıfatı idi. Bu iki ayet dışında, yani *"Muhammed sadece bir peygamberdir..."* ve *"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez..."* diye başlayan ayetler dışında Kur'an'ın hiçbir yerinde hiçbir kimseye "şükredenler" unvanı sıfat olarak verilmiş değildir. Yüce Allah bu ayetlerde "şükredenler"e ne ödül

---

1- [Tarih-ul Mağazi, c.1, s.235]

vereceğini de açıklamıyor. Bu açıklamama, bu sıfatın yüceliğini ve güzelliğini vurgulamak içindir.

"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez..." Bu ayet savaşta ölen kardeşleri için bazı sözler söyleyen Müslümanların o sözlerine tariz niteliği taşır. Yüce Allah şu ayette o sözlere işaret ediyor: *"Ey müminler, sefere çıkan veya savaşa katılan kardeşleri hakkında; 'Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi.' diyen kâfirler gibi olmayın..."* (Âl-i İmrân, 156) Şu ayette de onlardan bir başka grubun sözlerine işaret ediyor; onlar da şöyle demişlerdi: *"Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik..."* (Âl-i İmrân, 154) Bunlar müminlerden bir gruptu. Peygamberimizi terk eden ve savaştan kaçan münafıklardan değillerdi.

Onların bu sözleri, insanların ölümlerinin, Allah'ın izni ile ve kesin bir ilâhî kazâdan kaynaklanan sağlam bir ilâhî gelenek ile olmamasını gerektirir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, ilâhî egemenliğin ve titiz Rabbani tedbirin asılsız olmasıdır. İnşallah, En'âm Suresinin başında ecellerin yazımı konusunu ele alan birkaç sözümüz gelecektir.

Bu sözleri söyleyenlerin sözlerinin kaçınılmaz gereği şudur: Bunlar, yetkinin Peygamberimizin (s.a.a) ve müminlerin elinde olduğu zannı ile iman etmişler; dolayısıyla da, daha önce de söylediğimiz gibi, dünyayı murat etmişlerdir. Bu sözleri söylemekten kaçınanlar da, ahireti istiyorlar demektir. Bu yüzden de Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Kim dünya kazancını isterse, ona ondan veririz. Kim ahiret ödülünü isterse, ona da ondan veririz."* (Âl-i İmrân, 145) Yüce Allah bu ayette niçin *"ona ondan veririz"* diyor da "onu ona veririz" demiyor? Çünkü kişinin isteği, isteğinin tümüne erdirecek sebeplerin tamamına uygun düşmeyebilir. O zaman kişi isteğinin tamamına eremez. Fakat bu istek, her zaman, ona erdirecek sebeplerin bir bölümü ile belirli bir oranda uyuşur. Eğer istek, sebeplerin tümü ile uyuşursa isteğinin tümüne, eğer bu sebeplerin bazısı ile uyuşursa sadece bazısına erer. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim geçici dünyanın mutluluğunu isterse, dilediğimiz kimselere orada dilediğimiz kadar nimet veririz. Fakat sonra onu cehenneme yollarız. Horlanmış ve rahmetten kovulmuş olarak oraya girer. Buna karşılık kim ahiret mutluğunu ister de mümin olmak şartı ile o uğurda gerekli çabayı harcarsa, böylelerinin çabaları takdir edilir, onlar emeklerinin karşılığını alırlar."*

(İsrâ, 18-19) *"İnsana çalıştığından başkası yoktur."* (Necm, 39)

Yüce Allah daha sonra şükredenleri özel olarak anarak onları her iki grubun dışında tutuyor. Şöyle buyuruyor: *"Biz şükredenleri ödüllendireceğiz."* Bunun tek sebebi şudur: Daha önce belirtildiği üzere, şükredenler ne dünya ve ne de ahiret ile meşgul olurlar. Onlar sadece Allah'ın hoşnutluğunu isterler.

"Nice peygamberler var ki, çok sayıda kendilerini Rablerine adamış kişiler onlarla birlikte savaştılar..." Ayette geçen "keeyyin" kelimesi çokluk ifade eder. "Min" kelimesi beyaniyye, yani açıklama edatıdır. Yine ayette yer alan "Ribbiyyun" kelimesi, "Ribbi"nin çoğuludur ve "Rabbani" kelimesinin anlamdaşı olarak kendini Allah'a adamış, onun dışında hiçbir şeyle meşgul olmayan kişi demektir. Başka bir görüşe göre, "Ribbi" bin ve "Ribbiyyun" da binler-ce demektir. Yine ayette geçen "istekanu" fiilinin kökü olan "istikanet" kelimesi, yalvarma-yakarma anlamına gelir.

Bu ayette müminlere öğüt, teşvik ve azarla karışık ibret alma çağrısı vardır. Yüce Allah onları, şu kendilerini Allah'a adamışları örnek almaya çağırıyor. O takdirde Allah kendilerine, onlara olduğu gibi, dünya mutluluğu ile güzel ahiret ödülü verecek ve kendilerini, tıpkı onlar gibi, iyi işlerinden dolayı sevecektir.

Yüce Allah müminlere onların ibret alınıp şiar edinilmesi gereken davranışlarını ve sözlerini anlatmış ki, Uhud günü ortaya koydukları, Allah'ı hoşnut etmeyen davranışları ve sözleri bir daha tekrarlamasınlar. Ayrıca yüce Allah o seçkin kimselere yaptığı gibi, onlara da dünya mutluluğu ile ahiret ödülünü bir arada versin.

Yüce Allah, ahiret ödülünü "güzel" olmakla nitelerken dünya ödülü için böyle bir sıfat kullanmıyor. Bu ifade tarzı ile ahiret ödülünün dünya ödülüne nispetle sahip olduğu yüksek konuma işaret ediyor.

149- Ey müminler! Eğer kâfirlere itaat ederseniz, sizleri topuklarınız üzerinde geriye döndürürler de hüsrana uğrarsınız.

150- Oysa sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

151- Biz kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koştular. Onların gidecekleri yer cehennemdir. Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!

152- Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hani Allah'ın izni ile onları (müşrikleri) kırıp geçiyordunuz. Nihayet, Allah size sevdiğinizi (zaferi) gösterdikten sonra gevşekliğe kapıldınız, (Peygamberin verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve itaatsizlik ettiniz. Kiminiz dünyayı istiyordu. Kiminiz de ahireti istiyordu. Sonra sizi sınavdan geçirmek için onların başından savdı. Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütufkârdır.

153- Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken hiç kimseye bakmadan kaçıyordunuz. Ne kaybettiğinize ve ne başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye Allah size keder yerine keder verdi. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

154- Sonra da kederin ardından Allah üzerinize, içinizden bir grubu saran bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi. Bir grup da kendi derdine düştü. Bunlar Allah hakkında cahiliye zihniyetini yansıtan, gerçeğe aykırı bir düşünce taşıyorlar ve; "Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?" diyorlardı. Onlara de ki: "Bütün işler Allah'ın elindedir." Sana açıklayamadıkları bir şeyi içlerinde saklıyorlar. İçlerinden; "Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik." diyorlar. Onlara de ki: "Eğer evlerinizde de olsaydınız, alınlarına ölüm yazılanlar uzanacakları yerleri yine de boylarlardı." Allah, gönüllerinizdekini sınavdan geçirmek ve kalp-

lerinizi arıtmak için bunları başınıza getirdi. Hiç şüphesiz, Allah gönüllerin özünü bilir.

155- İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerinizi şeytan, kazandıkları bazı günahlarından dolayı kaydırmaya girişti. Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerin tamamlayıcılarındandır. Bu ayetlerde müminlere yönelik teşvik ve özendirme vardır. Onlardan sadece Rablerine itaat etmeleri isteniyor. Çünkü O, mevlâları ve yardım edicileridir. Bu ayetlerde yüce Allah müminleri, vaatlerinin doğruluğu, Uhud günündeki bozgunun ve perişanlığın sadece kendilerinden kaynaklandığı konusunda şahit tutuyor. Bozguna uğramalarının sebebinin, Allah'ın emirlerinin ve Peygamberin uyulmasına çağırdığı direktiflerin sınırlarını çiğnemelerinin olduğu açıklanıyor. Bununla birlikte yüce Allah'ın, onların günahlarını affettiği, çünkü affedici ve halim olduğu bildiriliyor.

"Ey müminler! Eğer kâfirlere itaat ederseniz... O, yardım edenlerin en hayırlısıdır." Ayetlerin akışından şu sonuca varmak uzak bir ihtimal değildir: Kâfirler Uhud Savaşı sonrasında ve bu ayetlerin indiği günlerde müminlerin iyiliğini ister görünerek onlara bazı art maksatlı telkinlerde bulunuyorlardı. Bu telkinler yolu ile onları savaşmaktan soğutmaya, sürtüşmeye, ayrılığa, görüş farklılığına ve uyuşmazlığa düşürmeye çalışıyorlardı. Bu konudaki ayetlerin sonunu oluşturan şu ayetler, bu ihtimali güçlendiren bir delil olabilir: *"Onlar öyle kimselerdirler ki, insanlar kendilerine; '(Düşmanlarınız olan) bütün insanlar size karşı (tekrar) asker topladılar, onlardan korkun.' dediklerinde bu, onların imanlarını artırdı ve "Allah bize yeter, O ne de güzel vekildir." dediler... İşte o şeytan (bu sözü diyen insanlar), ancak kendi. O hâlde eğer inanmış kimseler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun."* (Âl-i İmrân, 173-175)

Bu ayetin Uhud günü Yahudilerin ve münafıkların; "Muhammed öldü, hadi aşiretlerinize dönün." şeklindeki sözlerine işaret olduğunu ileri süren bir görüş de var. Ama bunun hiçbir dayanağı yoktur.

Yüce Allah okuduğumuz ayetlerin ilkinde kâfirlere itaat etmenin, onların veliliğini kabul etme eğilimi göstermenin müminleri hüsrana götüreceğini ve bu hüsranın kâfirliğe dönmek demek olduğunu açıkladıktan sonra, sözün akışını değiştirerek *"Oysa sizin mevlânız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır."* buyuruyor.

"Biz kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koştular..." Bu ayet, kâfirleri korkutmak suretiyle desteklenecekleri yolunda müminlere yönelik güzel bir vaattir. Hem Sünnî,[1] hem de Şiî[2] kaynaklarda yer aldığına göre Peygamberimiz, düşmanların kalplerine korku salmayı yüce Allah'ın diğer peygamberler arasında sırf kendisine bağışlanmış bir imtiyaz olduğunu belirtmiştir.

Bu ayette yer alan *"Çünkü onlar... O'na ortak koştular."* cümlesinin anlamı şudur: "Onlar hiçbir delil ile desteklenmeyen şeyleri Allah'a ortak koştular." Yüce Allah'a ortak koşmanın hiçbir delili olmadığı gerçeği Kur'an'da sık sık tekrarlanır. Allah'ın varlığını inkâr ederek etkiyi ve tedbiri zamana, maddeye isnat etmek de ortak koşmanın bir türüdür.

"Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hani... onları kırıp geçiriyordunuz..." Ayette geçen "tehussunehum" kelimesinin kökü olan "hass" kelimesi, kökten kazıyacak biçimde öldürmek demektir.

Uhud Savaşına ilişkin rivayetlerin ittifak ettikleri ve tarihin de kanıtladığı bir gerçektir ki, müminler savaşın ilk aşamasında müşrikleri yendiler, onlara karşı üstünlük sağladılar ve bir çoğunu kılıçtan geçirdikten sonra mallarını yağmalamaya koyuldular. O arada okçular geçitteki mevzilerini boşaltınca Halid b. Velid, yanındakiler ile birlikte Abdullah b. Cübeyr'in ve yanında kalan az sayıdaki okçunun üzerine yürüyerek onları öldürdüler. Sonra müminlere arkadan saldırdılar. Bunun üzerine dağılan müşrikler geri gelerek Resulullah'ın ashabından yetmiş kişiyi öldürdüler ve müminleri ağır bir bozguna uğrattılar.

Ayette geçen *"Allah size verdiği sözü yerine getirdi."* cümlesi, Allah'ın takva ve sabır şartına bağlı olarak zafere erdirme vaadinin doğruluğuna yönelik bir tespittir. *"Allah'ın izni ile onları kırıp geçiyordu-*

1- [ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.83]

2- [el-Hisal, c.1, s.201, h:14]

nuz." cümlesi, Uhud Savaşının ilk aşamasında Allah'ın müminlere armağanı olan düşmanlarına üstünlük sağlamalarını yansıtıyor. *"Nihayet, Allah size sevdiğinizi (zaferi) gösterdikten sonra gevşekliğe kapıldınız, (Peygamberin verdiği) emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve itaatsizlik ettiniz."* ifadesi de, okçuların davranışlarını yansıtıyor.

Bilindiği gibi okçular ganimet alabilmek için mevzilerini terk edip, Peygamberimiz ile birlikte olanlara katılma konusunda aralarında tartışmaya koyuldular. Böylece gevşekliğe kapılmış, savaş konusunda tartışmaya girişmiş ve Peygamberimizin, durum ne olursa olsun mevzilerini terk etmemeleri yolundaki emrine karşı gelmiş oldular. Buna göre, ayette geçen "feşiltum" fiilinin kökü olan "feşel" kelimesini, gev-şekliğe kapılma ve irade zayıflığı olarak açıklamak gerekir. Bu kelimeyi "korkaklık" anlamına tutmak, onların durumunu yansıtmaz. Çün-kü bu davranışlarının arkasında korkaklık değil, ganimet hırsı vardı. Eğer bu kelimeyi korkaklık anlamında alırsak, bu sıfat Müslümanların bütünü için söz konusu olurdu. Bu durumda *"sonra sizi onların başından savdı."* cümlesindeki "sonra" kelimesi zaman bakımından değil, sıralama bakımından sonralık ifade eder.

Ayetteki *"tartışmaya kalkıştınız"* ifadesi, bütün okçuların gevşeklik ve emir dinlemezlik bakımından aynı tutumu benimsemediklerini, tersine bazılarının emre itaat ederek söz dinleme tavrını sürdürmekte ısrarlı olduklarını gösterir. Bu yüzden yüce Allah bu ifadelerin arkasından *"Kiminiz dünyayı istiyordu. Kiminiz de ahireti istiyordu."* buyuruyor.

"Sonra sizi sınavdan geçirmek için onların başından savdı." Yani gevşeme, tartışma ve emre karşı gelme hâlleri ortaya çıktıktan sonra sizi müşriklerden alıkoydu. Kısacası, aranızda ihtilâf meydana geldikten sonra sizi imtihan edip imanınızı ve Allah yolundaki sabır derecenizi sınamak için size müşriklerden el çektirdi. Çünkü kalplerde meydana gelen ihtilâf, belânın (imtihanın) yaygınlaşmasını gerektiren en güçlü faktördür. Böylece mümin ile münafık, imanı kökleşmiş ve azminde sabit mümin ile renkli ve yanar-döner kişilikli kimse birbirinden ayırt edilir. Bununla beraber yüce Allah, lütfu ile onları affettiğini bildiriyor: *"Ama yine de sizi affetti."*

"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken hiç kimseye bakmadan kaçıyordunuz..." Ayette geçen "tus'idune" fiilinin kökü olan "is'ad" kelimesi, bir yerden uzaklaşıp gitmek demektir. "Su-ud" kökü

ise bu anlamda değildir. O, yüksek bir yere çıkmak demektir. Araplar, "Karada uzağa gitti" anlamında "Es'ade fi canib'il-berri" derler. "Merdivende yukarı çıktı" anlamında ise, "Saade fi's-süllem" derler. Bir görüşe göre ise, bazen "is'ad" kelimesi "suud" kelimesi yerine kullanılır.

"İz" kelimesi, zarf edatıdır ve gizli "uzkuru=hatırlayın" fiili ile bağlantılıdır. Bu durumda açık ifade, "uzkuru iz tus'idune" olur. Bir görüşe göre bu edat, "sarafekum" veya "liyebteliyekum" fiillerine bağlıdır. "Velâtelvune" fiili, dönüp bakmak ve yönelmek anlamına gelen "leyy" kökünden gelir. Mecma-ul Beyan tefsirinde söylendiğine göre, bu kelime sadece olumsuz şekilde kullanılır. Buna göre "leveytu ala keza=şuna yöneldim, döndüm" denmez.

"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken..." Ayetteki "uhrakum=arkanız, sonunuz" kelimesi, "ûlâ=önünüz, başınız" kelimesinin karşıtıdır. Onları çağıran Peygamberimizin, arkalarında, sonlarında olması şunu gösteriyor: Müslümanlar uzun bir konvoy hâlinde bölük bölük olup Peygamberimizin etrafından dağılmışlar. Baş tarafları Peygamberden bir hayli uzaklaşmış, sonları ise henüz Peygamberimize ya-kın bir yerdeymiş. Peygamberimiz bu uzun konvoyun sonlarının arkasından onları çağırıyor, fakat onların ne baş tarafları ve ne son tarafları dönüp ona bakmıyorlarmış ve Peygamberimizin müşrikler kalabalığının arasında kalmasına itinasız bir şekilde uzaklara kaçıyorlarmış.

Ancak bu ayetlerin öncesinde, daha önce tefsirini yaptığımız *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* ifadesi gösteriyor ki, müminlerin bazıları ne ilk baştaki bozgunda ve ne Peygamberimizin öldüğü haberi yayıldıktan sonra azimlerinde sarsıntıya uğramadılar ve bozguna düşmediler. Peygamberimizin öldüğü yolundaki söylentinin bozguna yol açtığını şu ayet kanıtlıyor: *"Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz?"*

"Hani Peygamber sizi arkanızdan çağırırken hiç kimseye bakmadan kaçıyordunuz." ayetinin delâlet ettiği hususlardan biri de, Peygamberimizin öldüğü yolundaki söylentinin müminlerin bozguna uğrayıp savaş alanından uzaklaşmalarından sonra yayıldığıdır.

"Ne kaybettiğinize ve ne başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye Allah size keder yerine keder verdi." Yani Allah sizi falan hüzünden uzaklaştırmak için kederinizi kederle karşıladı. Başlarına getirilen bu

keder ne olursa olsun Allah'ın bir nimeti idi. *"Ne kaybettiğinize ve ne başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye"* ifadesi bunun delilidir.

Yüce Allah kendi kitabında onların bu üzüntüsünü kötülüyor ve şöyle buyuruyor: *"Amaç, kaybettiklerinize üzülmemenizdir."* (Hadîd, 23) Buna göre, müminleri o kötülenen üzüntüden uzaklaştıran bu keder bir nimet, bir armağandır. O takdirde bu keder, davranışlarından pişman olmalarından ve gevşeklikleri sebebi ile kaçırdıkları zafere ilişkin hayıflanmalarından kaynaklanan bir keder olur. O zaman ayetteki "bigammin" ifadesi ile karşımıza çıkan ikinci keder sözünü ettiğimiz üzüntüden gelen kederdir ve başındaki "ba" harfi bedel anlamı taşır. O zaman ifadenin manası şöyle olur: Kaybettiğinize ve başınıza gelenlere üzülmenin kederine bedel olarak Allah size zaferi kaçırmanızın hayıflanması ve pişmanlığının kederini verdi.

Ayetteki "esabekum" fiilinin değiştirme, yerine başkasını verme anlamını içermesi de caizdir. O zaman ifadenin anlamı "Allah size ödül olarak üzüntü kederi yerine pişmanlık ve hayıflanma kederi verdi." olur. O zaman iki kederin bir önceki açıklamadaki anlamları yer değiştirir.

Her iki anlama göre de "feesabekum=size (karşılık olarak) verdi" ifadesi, *"Ama yine de sizi afetti."* ifadesinin uzantısı olur ve arkasından gelen *"Sonra da... üzerinize indirdi."* ifadesi ile çok güzel bir bütünlük meydana gelir. O takdirde sıralama şöyle olur: Allah sizi, hakkınızda razı olamadığı üzüntüden korumak için bir kedere karşılık size başka bir keder verdi. Sonra üzerinize bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi.

Burada başka bir ihtimal de söz konusudur. Bu ihtimali destekleyen husus, cümle akışının, *"Allah size... verdi."* ifadesinin kendisinden önceki cümlenin uzantısı olduğu yönündeki zuhurudur. O zaman çıkacak anlama göre kederden maksat *"Hani... kaçıyordunuz"* ifadesinin içeriği ve "bigammin" ifadesindeki kederden maksat, tartışmanın ve emre itaatsizliğin getirdiği sonuçtur ki, o da müşriklerin müminlere arkadan saldırmalarıdır. Bu durumda "bigammin" kelimesindeki "ba" harfi sebep bildirmiş olur. Bu da güzel bir anlamdır. Bu durumda *"üzülmeyesiniz diye"* ifadesinden maksat, üzülmeyesiniz diye size meselenin mahiyetini anlatıyoruz olur. Tıpkı aşağıdaki ayette olduğu gibi: *"Gerek yeryüzünde görülen, gerekse başınıza gelen her musibet tara-*

fımızdan yaratılmadan önce kesinlikle bir kitapta belirlenmiştir. Bu (ayrıntılı plânlama) Allah için kolay bir iştir. Amaç, kaybettiklerinize üzülmemeniz ve O'nun size verdikleri yüzünden şımarmamanızdır." (Hadîd, 22-23)

Bu ihtimal, ayetin düzeni ve sonraki cümlelerin sıralanışı ile bağdaşan bir ihtimaldir. "Feesabekum" ifadesinin ne ile bağlantılı olduğu ilk ve ikinci kederin, "bigammin" kelimesindeki "ba" harfinin ve "likeylâ" kelimesinin anlamı konusunda tefsirciler, hiçbiri doğru olmayan çeşitli ihtimaller ileri sürmüşlerdir ki, onları nakletmekte ve üzerlerinde durmakta hiçbir fayda yoktur.

Bizim muhtemel gördüğümüz iki anlamın her birine göre *"kaybettiklerinize üzülmeyesiniz diye"* ifadesindeki kayıptan maksat, galibiyet ve ganimet, "*başınıza gelenler"* ifadesinden maksat da, Müslümanların başına gelen ölümler ve yaralanmalardır.

"Sonra da kederin arkasından Allah üzerinize, içinizden bir grubu saran bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi." Ayetteki "emeneh" güven ve "nuas" uyku öncesi rehavet, hafif uyku demektir. "Nuas" kelimesi "emeneh" kelimesinden bedeldir. Çünkü aralarında normal olarak ayrılmazlık vardır. "Emeneh" kelimesinin "âmin" kelimesinin çoğulu olması da muhtemeldir. "Talebe" kelimesinin "talib" kelimesinin çoğulu olduğu gibi. O takdirde bu kelime "aleykum" ifadesinin sonundaki zamirin hâli ve "nuasen" kelimesi de "enzele" fiilinin mefulü olur. Ayette geçen "yeğşa" fiilinin kökü olan "gaşeyan" kelimesi sarmak, kuşatmak anlamına gelir.

Bu ayet gösteriyor ki, Müslümanlar üzerine inen söz konusu "uyuklama" onların sadece bir grubunu sardı, hepsini etkilemedi. Bunun delili ayetteki *"içinizden bir grubu saran"* ifadesidir. Bu kimseler bozgundan ve dağılmadan sonra pişman olunca ve hayıflanınca, Peygamberimizin yanına dönen kimselerden oluşuyordu. Çünkü bu kimseler savaş kaçağı durumundayken yüce Allah'ın acıyarak onları affetmesi düşünülemez. Zira savaştan kaçmak büyük günahlardandır. Oysa yüce Allah *"Ama yine de Allah sizi affetti. Allah müminlere karşı lütufkârdır."* buyuruyor. Yine yüce Allah'ın inayetinin kötü ve çirkin davranışlar yapanlara, onlar bu davranışları sürdürürken, henüz tövbe etmeden önce şamil olması da düşünülemez. Oysa daha önce açıklandığı üzere yüce Allah, müminler üzülmesinler de kalpleri Allah'ın razı

olmadığı duygularla kirlenmesin diye onların kederini başka bir kederle değiştirdiğinde, onları inayet şemsiyesi altına almıştı.

Dolayısıyla söz konusu kimseler Müslümanlardan bir gruptu. Bun-lar yaptıklarına pişman olarak Peygamberimizin yanına dönüp onun etrafını saran kimselerdir. Bu olay galiba Peygamberimiz müşrik ordusunun arasından ayrılarak geçide döndüğü zaman olmuştur. Gerçi bu Müslüman grubun yavaş yavaş dönüşü, Peygamberimizin öldürülmediğini öğrendikten sonra gerçekleşmiştir. Müslümanların diğer bazılarına gelince; onlar yüce Allah'ın, haklarında *"Bir grup da kendi derdine düştü."* diye buyurduğu kimselerdir.

"Bir grup da kendi derdine düştü." Bu grup da müminlerin bir başka grubudur. Mümin olmalarından kastımız, onların yüce Allah'ın şu ayette değindiği münafıklardan olmadıklarıdır: *"Münafıkları da ortaya çıkarması içindi. Onlara, 'Gelin, Allah yolunda savaşın; ya da savunma yapın' denince, 'Savaşmayı bilseydik elbette peşinizden gelirdik.' dediler..."* (Âl-i İmrân, 167) Sözü edilen münafıklar ilk aşamada, savaş başlamadan önce müminlerin cemaatinden ayrılarak kenara çekilen kimselerdir. Bu münafıkların başka bir durumu var ki, sonraki ayetlerde anlatılacaktır.

Sırf kendilerini düşünmekle nitelenen bu ikinci gruba, Allah ilk gruba bağışladığı affı, keder vermeyi, arkasından güven duygusu ile uyuklamayı bağışlamamış; tersine onları kendi hâllerinde bırakmıştı. On-lar da sırf kendilerini düşünüp kendileri dışındaki her şeyi unutmuşlardı.

Yüce Allah, onların sıfatlarının iki tanesine değiniyor. Bu iki sıfat birbirinden ayrılmaz, biri diğerinin uzantısı olan niteliklerdir. Yüce Allah söz konusu kimselerin sırf kendilerini düşündüklerini açıklıyor. Bunun anlamı, onlar gerçek anlamı ile kendi mutluluklarını istiyorlar değildir. Çünkü müminler de kendi mutluluklarından başka bir şey istemiyorlar. Hatta her gayret ve irade sahibi canlı kesinlikle kendi mutluluğundan başka bir şey istemez. Dolayısıyla kastedilen şudur: Onların dünya hayatlarını korumaktan, öldürülme ağına düşmemekten başka bir düşünceleri yoktur. Onlar dinden veya başka bir şeyden sadece dünyada kendilerine zevk ve çıkar sağlamak istiyorlar. Onlar sadece şu düşünce ile dine bağlanmışlardır: Din yenilmez bir faktördür. Yüce Allah dinin düşmanlarının ona karşı üstün gelmelerine razı olmaz. Za-

hirî sebepler, dinin düşmanları lehine bile olsa sonuç değişmez. Bunlar dini sağmal bir inek gibi düşünüyorlar. Memelerinden süt aktıkça onu sağacaklardır. Eğer durum tersine döner de talih yüzlerine gülmezse, geri dönüp eski inançlarına sarılacaklardır.

"Bunlar, Allah hakkında cahiliye zihniyetini yansıtan, gerçeğe aykırı bir düşünce taşıyorlar... Bütün işler Allah'ın elindedir." Yani onlar Allah hakkında gerçek olmayan bir zanna kapıldılar. Onların bu zanları cahiliye zihniyetlerinden biridir. Onlar yüce Allah'a gerçek olmayan bir nitelik yakıştırıyorlar. Ona yakıştırdıkları bu sıfat, cahiliye zihniyetine mensup olanların Allah'a yakıştırdıkları bir sıfattır. Bu zan her ne ise, *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* ifadesi ile bağdaşan, onun içeriği ile bütünleşen bir düşüncedir. Bunun böyle olduğunu yüce Allah'ın Peygamberimize verdiği emir ortaya koyuyor. Bu emirde Peygamberimizden, o soruyu soranlara; *"De ki: Bütün işler Allah'ın elindedir."* şeklinde cevap vermesini istiyor. Bu cevaptan anlaşıldığına göre, onlar işin bir bölümünün kendilerinin olduğunu sanıyorlardı. Bu yüzden mağlûp olup aralarındaki ölü sayısı çok olunca kuşkuya kapılarak; *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* dediler.

Bu sözlerinden ortaya çıkıyor ki, kendilerinin olduğunu sandıkları şey, düşmanlarına karşı üstünlük ve galibiyet idi. Müslüman oldukları cihetle bu hakkı kendilerinde görüyorlardı. Onlar sanıyorlardı ki, hak din ve bu dinin mensupları asla mağlûp edilemez. Çünkü kayıtsız şartsız olarak dinini desteklemek yüce Allah'ın üzerine aldığı bir borçtu, bunu kendilerine vaat etmişti.

İşte cahiliye zihniyetinden gelen haksız zan buydu. Çünkü cahiliye putperestliği şuna inanıyordu: Yüce Allah her şeyin yaratıcısıdır. Rızk, hayat, ölüm, aşk, savaş ve benzeri bütün olay çeşitlerinin, bunların yanı sıra insan, yeryüzü, denizler gibi bütün varlık türlerinin ayır ayrı bir rabbi vardı. Bu rab, o olay çeşitlerini ve varlık türlerinin işlerini plânlar ve irade ettiği işte asla mağlûp edilemez. Cahiliye dönemin putperestleri kendilerine rızk akıtsınlar, mutluluk sağlasınlar, onları kötülüklerden ve belâlardan korusunlar diye bu rablere taparlardı. Onların inancına göre yüce Allah büyük bir kral gibi idi. Tebaasının her kesimini, ülkesinin her bölgesini tam yetkili bir valiye havale ediyordu. Bu vali nüfuz bölgesinde ve egemenlik alanında istediğini yapmakta serbestti.

Eğer bir kişi hak dinin zahirî gelişmesi boyunca hiç mağlûp olma-

yacağını ve -bu dinin tebliğ edilmesi yükümlüğünü ilk üstlenen, onun yüklerini ilk sırtlayan kişi olan- Peygamberimizin çağrı görevinin zahirî çalışmalarında hiç başarısızlığa uğramayacağını veya hiç öldürülmeyeceğini ve ölmeyeceğini zannederse, Allah hakkında cahiliyeden kalma haksız bir zan beslemiş, Allah'a benzerler koşmuş, Peygamberimizi galibiyet ve ganimet işlerinin kendisine havale edildiği, putperest inancına uygun bir ilâh edinmiş olur. Oysa ki yüce Allah birdir, hiçbir ortağı yoktur; bütün işler O'nun elindedir ve O'nun dışında hiçbir kimsenin hiçbir konuda bir yetkisi yoktur.

Böyle olduğu içindir ki, yüce Allah daha önceki ayetlerde *"(Allah,) Kâfirlerin bir bölümünü kırıma uğratmak veya bozguna düşürüp ümitsiz bir biçimde geri dönmelerini sağlamak için (size zafer kazandırdı)."* (Âl-i İmrân, 127) deyince, sözünü bir ara cümleciği ile kesip Peygamberimize hitap ederek; *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* buyurmuştu. Maksat, onun bu kırıma uğratma ve bozguna düşürme işinde rolü olduğunu sanmasına meydan vermemektir. Sebep-sonuç yasasının koyucusu yüce Allah'tır. Hangi olayın sebebi daha güçlü ise gerçekleşme önceliği onundur. Bu olay ister hak, ister batıl; ister hayır, ister şer; ister hidayet, iste sapıklık; ister adalet, ister zulüm olsun. Bu konuda mümin ile kâfir arasında, sevilen ile nefret edilen arasında, Muhammed ile Ebu Süfyan arasında fark yoktur.

Fakat bununla birlikte yüce Allah'ın dinine ve dostlarına yönelik özel bir inayeti vardır. Evrenin düzeni bu inayet gereğince öyle cereyan eder ki, sonunda Allah'ın dini üstün gelir, yeryüzü O'nun dostlarına kucak açar. Çünkü akıbet, kötülüklerden sakınanlara aittir.

Peygamberlik ve hakka çağrı misyonu da, yürürlükteki bu gelenekten müstesna değildir. Bundan dolayı Peygamberimizin bazı savaşları gibi ne zaman normal sebepler bu dinin gelişmesine ve müminlerin üstün gelmesine uygun düştü ise, bu başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşılık sebeplerin uygun olmadığı, meselâ münafıklığın, Peygamberimizin emirlerine itaatsizliğin, bozgun ve moralsizliğin etkili olduğu durumlarda galibiyet ve üstünlük müminler karşısında müşriklere ait olmuştur.

Diğer peygamberler ile insanlar arasındaki ilişkilerde de aynı durum geçerlidir. Peygamberlerin düşmanları dünyaya bağlı oldukları için, çalışmalarını sırf dünyayı geliştirme, egemenliklerini yaygınlaş-

tırma, güçlerini pekiştirme ve çok sayıda taraftar toplama hedefleri üzerinde yoğunlaştırdıkları için peygamberlere karşı zahirî galibiyet ve üstünlük sağlamışlardır. Nitekim peygamberler arasında Hz. Zekeriyya gibi öldürülenler, Hz. Yahya gibi boğazlananlar, Hz. İsa gibi sürgün edilenler ve daha nice acılara katlananlar vardır.

Evet; hakkın hakkaniyetinin ortaya çıkması ne zaman genel ilâhî geleneğin değil de yürürlükteki normal düzenin yıkılmasına bağlı olursa, başka bir deyimle hak dâva ölüm ile kalım arasında kalırsa, dinin iskeletini ayakta tutmak, onun inandırıcılığını kaybetmesine meydan vermemek yüce Allah'ın borcu olur. Birinci ciltte mucizeden söz ederken[1] ve ikinci ciltte amellerin hükümleri üzerinde konuşurken[2] bu meseleye bir parça değinmiştik.

Şimdi konumuza dönelim. Sadece kendilerini düşünenlerden oluşan söz konusu grubun *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* şeklindeki sözleri dinin özüne dönük bir şüphe ifade eder. Daha önce belirtildiği üzere onlar bu sözleriyle dinin iskeletine putperestlik ruhu aşılamış oluyorlar. Bu yüzden yüce Allah, Peygamberine onlara cevap vermesini emretmiş ve; *"De ki: Bütün işler Allah'ın elindedir."* buyurmuştur. Bundan önce de Peygamberine hitap ederek; *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* buyurmuştur. Böylece fıtrat inancında ve tevhit dininde yetkilerin tümü ile yüce Allah'a ait olduğunu ve Peygamber de dahil olmak üzere geride kalan şeylerin sonuçlar üzerinde doğrudan hiçbir etkisi olmadığını, bunların tümünün sebep-sonuç ilişkisi ile imtihan ve sınama kuralının işlemesini sağlayan ilâhî geleneğin sınırları içinde kaldığını açıklamıştır.

"Sana açıklayamadıkları bir şeyi içlerinde saklıyorlar..." Bu ayet onları *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* biçimindeki sözlerinden daha ağır bir yanlışlıkla nitelendiriyor. Çünkü o sözleri soru biçiminde bir şüphe belirtme ifadesi idi ise de, bu sözleri, yani *"Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik."* biçimindeki sözleri, kanıtlama biçiminde bir tercih yansıtıyor. Bundan dolayı ilk sözlerini Peygamberimize açıkladıkları hâlde ikinci sözlerini ondan saklamışlardır. Çünkü bu ikinci sözleri küfrü İslâm'a tercih

1- [bk. el-Mizân, c.1, Bakara suresi, 21-25. ayetlerin tefsiri.]

2- [bk. el-Mizân, c.2, Bakara suresi, 216-218. ayetlerin tefsiri.]

etmeyi içeriyor.

Bu yüzden Allah, Peygamberine onlara cevap olarak şöyle demesini emrediyor: *"De ki: 'Eğer evlerinizde de olsaydınız, alınlarına ölüm yazılanlar uzanacakları yerleri yine de boylarlardı.' Allah gönüllerinizdekini sınavdan geçirmek ve kalplerinizi arıtmak için bunları başınıza getirdi."* Böylece onlara şu gerçekleri açıklamış oluyor:

1- Savaşta öldürülenleriniz, hak yolda olmadığınız için ve sandığınız gibi zaferden nasibiniz olmadığı için öldürülmemişlerdir. Tersine, işlemesi ve yürümesi kaçınılmaz olan ilâhî takdir şu öldürülenlerin yattıkları yerlere serilmesi yönünde cereyan etmiştir. Eğer bu savaşa çıkmamış olsaydınız, yine alınlarına ölüm yazılanlarınız serildikleri yerlerde görüneceklerdi. Buna göre, ne bir an öne alabileceğiniz ve ne bir an erteleyebileceğiniz belirlenmiş ecelden kaçmak söz konusu değildir.

2- Yüce Allah'ın geleneği, imtihanın ve denenmenin genelliği yönünde cereyan etmiştir. Bu ilâhî gelenek onlar için de, sizin için de geçerli ve kaçınılmazdır. Dolayısıyla sefere çıkmanız, bu savaşın meydana gelmesi ve sonuçta öldürülenlerin yere serilmeleri ve derecelerine nail olmaları, böylece sizlerin de yerlerinizin belirlenmesi ve kalplerinizdeki düşüncelerin sınavdan geçmesi ve gönüllerinizdeki imanın ya da şirkin saflaşması suretiyle ya mutluluk veya bedbahtlık şıklarından birinin hakkınızda belirginleşmesi kaçınılmazdı.

Bazı tefsirciler bu ayet hakkında şaşırtıcı bir görüş ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe göre bu ayetin durumlarını açıkladığı grup münafıklardır. Oysa burada müminlerin durumunun anlatıldığı gerçeği, ayetlerin akışından bellidir. Münafıkların, yani olayın başında, daha savaş başlamadan kafileden ayrılan Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarının durumuna gelince, onlara daha sonraki ayetlerde değinilecektir.

Yalnız eğer münafıklardan zayıf imanlıları kastediyorlarsa, o başka. Çünkü onların da çelişik inançları kaçınılmaz şekilde kalben gerçeği inkâr edip sözde onu kabul etme sonucunu doğurur. Bunlar, yüce Allah'ın şu ayetlerde "hasta kalpliler" olarak adlandırdığı kimselerdir: *"Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar; 'Bunların dinleri kendilerini aldattı.' dediler."* (Enfâl, 49) *"Nitekim içinizden onlara (münafıklara) kulak verenler vardı."* (Tevbe, 47) Veyahut da eğer bütün münafıkların Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları ile birlikte Medine'ye dönmediklerini diyorlarsa, yine bir diyeceğimiz yok.

Bundan daha şaşırtıcı bir görüş var ki, o da şudur: Ayetin söz konusu ettiği bu grup müminlerden oluşuyordu. Onlar hak dine bağlı oldukları için zaferin ve galibiyetin kendilerine ait olacağını sanıyorlardı. Çünkü Bedir günü fethi, zaferi ve yardımcı meleklerin inişini görmüşlerdi. Dolayısıyla *"Bu işten (zaferden) bize bir şey var mı?"* ve *"Eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik."* şeklindeki sözleri, işlerin kendi ellerinde değil; yüce Allah'ın elinde olduğuna yönelik bir itiraftır. Aksi takdirde, bunca ölü vermez, yenilgiye uğramazlardı.

Bu görüşe verilecek cevap, o zaman yüce Allah'ın cevabının uygun düşmeyeceği şekildedir. Çünkü yüce Allah onlara şöyle cevap verilmesini emretmiştir: *"De ki: Bütün işler Allah'ın elindedir."* ve *"De ki: Eğer evlerinizde de olsaydınız, alınlarına ölüm yazılanlar uzanacakları yerleri yine de boylarlardı."*

Bu görüşü ileri sürenlerden de, bu uyumsuzluğu fark eden olmuştur; fakat buna asıl sözünden daha tutarsız bir cevap vermiştir. Ayetin doğru anlamının ne olduğunu daha önceki sözlerimizden anlamış bulunuyorsun.

"İki topluluğun karşılaştığı gün savaştan geri dönenlerinizi şeytan, kazandıkları bazı günahlarından dolayı kaydırmaya girişti..." Ayette geçen "şeytanın onları kaydırma girişimi" onları zelleye düşürmek istemesi demektir. Bu zelleye düşmelerinin sebebi, kalplerinde ve davranışlarında meydana gelen bazı günahlarıdır. Çünkü günahlar birbirine yol açarlar. Zira günahlar nefsin arzusuna uymaya dayanırlar. Nefsin bir şeyi arzu etmesi ise, ona benzer bir şeyi de arzu etmesi demektir.

Ayette geçen "ba" harfinin alet anlamı taşıması ve "kazandıkları günah"ın karşılaşma günü savaştan geri dönmeleri olması ihtimaline gelince, ifadenin zahirine göre bu yorum uzak bir ihtimaldir. Çünkü "kazandıkları günah" ifadesinin zahirinden anlaşıldığına göre, "kazanma" işi savaştan geri dönmekten ve şeytanın kaydırma girişiminden önce gerçekleşmiştir.

Her neyse; ayetten anlaşılan anlama göre, bu grubu oluşturan Müslümanların daha önce işledikleri günahlar, şeytanın onlara yönelik geri dönmeye ve kaçmaya kışkırtma girişimine imkân vermiştir. Bundan ortaya çıkıyor ki, bazı rivayetlere dayanılarak söylendiği üzere, bu

ayetin şeytanın Uhud günü Peygamberimizin öldüğü yolundaki bağırmasına işaret olduğu ihtimali dayanaksız ve yersizdir. Çünkü ayetin sözleri, bu yönde delil olmaya elverişli değildir.

"Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir." Bu af, ayetin başında sözü edilen savaştan kaçanlara yöneliktir. Ayet mutlaktır, o gün savaştan kaçanların hepsini kapsar. Dolayısıyla ayet her iki gruba, yani hem kendilerini uyuklama saran, hem de sırf kendilerini düşünen gruba şamildir. Yalnız bu iki grup yüce Allah'ın ikramına nail olup olmama açısından farklıdır. Bu farklılık yüzünden, daha önce açıklandığı üzere, ilk gruba ilişkin affın şamil olduğu ilâhî ikramın tezahürleri, her iki grubu birlikte kapsamına alan bu afla birlikte zikredilmemiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, bu ayette zikredilen af, *"Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütufkârdır."* ifadesinde zikredilen aftan başkadır. Bu iki affın birbirinden farklı olduğunun delillerinden biri, bu iki ayet arasındaki üslûp farkıdır. İlk ayette şöyle buyuruluyor: *"Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütufkârdır."* Bu lütfu ve esirgeyiciliği açığa vuran bir ifadedir. Yüce Allah, onları müminler olarak adlandırıyor. Arkasından üzülmesinler diye kederlerini başka bir kederle değiştirdiğini, sonra da üzerlerine güven ve uyuklama indirdiğini açıklıyor. Fakat ikinci ayette şöyle buyuruluyor: *"Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halimdir."* Görüldüğü gibi bu ifadede af zikrediliyor, fakat ilk gruba yönelik lütufların hiçbirinden söz edilmiyor. Sonra da yüce Allah, "hilm" sıfatını hatırlatarak sözünü bağlıyor. Bilindiği gibi, "hilm" cezalandırmakta acele etmemek demektir. Öyle olunca, "hilm" ile bir arada olan bir af, öfkeyi saklı tutan bir azarlama, bir sitem niteliği taşır.

Denebilir ki: Bu iki grubu eşit sayanlar, her ikisi için de bir arada af çıktığı gerekçesi ile bunları eşit saymışlardır.

Cevap olarak derim ki: Gerçi af kavramı her iki grup için aynen kullanılmıştır; ama bu iki ifadede geçen af içerik bakımından farklıdır. Af, mağfiret ve benzeri terimlerin kullanıldıkları her yerde tek bir içerik taşıdıklarına dair elimizde delil yoktur. İki af arasındaki farklılığın gerekçelerini daha önce açıkladık.

AFFIN VE MAĞFİRETİN KUR'AN'DAKİ ANLAMI

Ragıp el-İsfahanî'ye göre af, bir şeyi almaya kastetmektir. Bu anlam, kelimenin çeşitli kullanım yerlerinden elde edilmiştir. "Afahu" ve "i'tefahu" yani yanındakini almak üzere onu kastetti. "Afet'ir-rih'ud-dare" yani, rüzgar evin eserlerini almak üzere onu kastetti. Araplar eskiyen ev için "afet'id-daru" derler. Bu ifade ince bir nükte içerir. Şöyle ki, eskiyen ev sanki kendi eserlerini ve güzellik görüntülerini kastederek almış ve bunlar gözlerden kaybolmuştur. Affın yüce Allah'a isnat edilmesi de bu nükteden dolayıdır. Sanki yüce Allah kulu ile ilgilenerek onun yanındaki günahları alıyor ve onu günahsız bırakıyor.

Bundan anlaşılıyor ki örtmek anlamına gelen "mağfiret" içerik açısından affın uzantısı ve sonucudur. Çünkü herhangi bir şey, meselâ günah, önce alınır, kaldırılır, sonra da üzeri örtülür. Böylece günahkârın günahı ne kendisi ve ne başkaları tarafından görülmez. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bizi affet, bize mağfiret eyle."* (Bakara, 286) *"Allah affedendir, mağfirette bulunandır."* (Nisâ, 99)

Bundan ortaya çıkıyor ki, af ve mağfiret her ne kadar zihni değerlendirme bakımından birbirinden farklı iseler ve biri diğerinin uzantısı ise de, sonuçta ifade ettikleri anlam bakımından birdirler. Aynı şekilde bu iki kelimenin anlamı yüce Allah'a mahsus olan anlamlardan da değildir. Tersine, içerdikleri anlamlarıyla yüce Allah'tan başkası için de kullanılabilirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kendileri affederlerse, veya nikâhlarını akdetmeye yetkili erkek affederse, o başka..."* (Bakara, 237) *"Müminlere de ki: Allah'ın günlerini ummayanları bağışlasınlar (onlara mağfiret etsinler)."* (Câsiye, 14) *"Onları affeyle, onlara Allah'tan mağfiret dile ve yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al..."* (Âl-i İmrân, 159) Yüce Allah bu ayette savaştan kaçan müminleri affetmesini; günahlarına azar, serzeniş, yüz çevirme gibi bir karşılık vermemesini ve Allah'tan, günahın Allah hakkıyla ilgili izlerini bağışlamasını dilemesini Peygamberine emrediyor.

Ortaya çıkan bir başka gerçek de şudur: Af ve mağfiretin anlamının hem tekvinî, hem teşriî, hem dünyevî, hem de uhrevî sonuçlarla bağlantılı olması mümkündür. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Başınıza gelen her musibet, mutlaka kendi elleriniz ile yaptıklarınızdandır. Üstelik Allah yaptıklarınızın çoğunu affediyor."* (Şûrâ, 30)

Bu ayetin dünyevî sonuçlar ve kalıntılara da şamil olduğu kesindir. Şu ayet de zahirî anlamı ile aynı niteliktedir: *"Melekler de Rablerine hamdederek O'nu noksanlıklardan tenzih ediyorlar ve yeryüzündekiler için mağfiret diliyorlar."* (Şûrâ, 5) Hz. Âdem ile eşinin yüce Allah tarafından nakledilen şu sözleri de aynı mahiyettedir. *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer sen bize mağfiret ve merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23) Burada Hz. Âdem ile eşinin zulümlerinden maksadın, mevlevî=teşri nitelikli bir yasağı çiğneme günahı değil; irşadî=öğüt nitelikli bir yasağı çiğneme günahı olduğunu kabul ediyoruz.

Kur'an'ın çok sayıdaki ayeti şunu gösteriyor: Allah'a yakın olmak ve cennet nimetine ermek, daha önce Allah'ın mağfiretine nail olmaya, tövbe ve benzeri yollarla şirkin ve günahların pasından arınmaya bağlıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hayır; onların işledikleri günahlar kalpleri üzerinde pas bağlamıştır."* (Mutaffifîn, 14) *"Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya hidayet eder."* (Teğâbun, 11)

Kısacası af ve mağfiret, engeli giderme ve karşıt olan bağdaşmazı kaldırma kabilindendir. Yüce Allah imanı ve ahiret yurdunu hayat, buna karşılık imanın eserlerini, ahiret ehlinin işlerini ve onların canlı hayatlarını nur saymıştır. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürürken yararlandığı bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde bocalayıp oradan bir türlü çıkamayan kimse gibi midir?"* (En'âm, 122) *"Asıl hayat, ahiret yurdundaki hayattır."* (Ankebut, 64)

Buna mukabil şirk ölümdür, günahlar da karanlıklardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kâfirlerin amellerinin bir başka benzeri, engin bir denizin karanlıklarıdır. Bu denizi üst üste binen dalgalar ve dalgaları da bulut örter. Orada karanlıklar üst üste binmiştir. Öyle ki, insan elini uzatsa onu fark edemez bile. Allah'ın nur vermediği kimsenin nuru olmaz."* (Nûr, 40) O hâlde mağfiret, ölümü ve karanlığı gidermektir. Bu da ancak hayat ve nur ile olur. Söz konusu bu hayat imandan, bu nur da ilâhî rahmetten ibarettir.

Buna göre kâfirin ne hayatı ve ne nuru vardır. Mağfirete ermiş müminin ise hem hayatı, hem de nuru vardır. Günahları olan müminin ise hayatı vardır, fakat nuru eksiktir. Bu eksiklik mağfiret sayesinde tamamlanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların nurları önlerinden*

ve yanlarından koşar da; 'Ey Rabbimiz, nurumuzu tamamla ve bize mağfiret et.' derler." (Tahrîm, 8)

Yaptığımız bu açıklamaların tümünden şu ortaya çıkıyor: Af ve mağfiret kavramları tekvinî meselelerde yüce Allah'a isnat edildiğinde, engeli gidermek demektir ki, bu da o engeli ortadan kaldıracak sebebi devreye koyarak gerçekleşir. Bu iki kavram teşrii meselelerde yüce Allah'a isnat edildiğinde, yumuşak davranmayı ve benzerini engelleyen sebebi ortadan kaldırmaktır. Mutluluk ve bedbahtlık konusunda ise, mutluluğun önündeki engeli kaldırmaktır.

156- Ey müminler, sefere çıkan veya savaşa katılan kardeşleri hakkında; "Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi." diyen kâfirler gibi olmayın. Allah bunu onların kalplerinde acı bir hayıflanma kılsın diye (böyle deyip dururlar). Oysa can veren de, öldüren de Allah'tır. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

157- Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'tan gelecek olan mağfiret ve rahmet, onların biriktirmekte oldukları şeylerden daha iyidir.

158- Hiç şüphesiz ölseniz de, öldürülseniz de, Allah katında toplanacaksınız.

159- Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer sert, katı kalpli biri olsaydın, şüphesiz çevrenden uzaklaşırlardı. Onları affet, kendileri için Allah'tan mağfiret dile ve yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al. Ama karar verince, artık Allah'a dayan. Hiç şüphesiz Allah, kendisine dayananları sever.

160- Eğer Allah size yardım ederse, sizi hiç kimse yenemez. Fakat eğer O sizi yardımcısız bırakırsa, O'ndan başka size kim yardım edebilir? O hâlde müminler sadece Allah'a dayansınlar.

161- Hiçbir peygambere hıyanet etmek yakışmaz. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü hıyanetini taşıyarak gelir. Sonra herkese kazandığı eksiksiz verilir; hiç kimseye haksızlık edilmez.

162- Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi olur mu? Onun varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!

163- Onların Allah katındaki dereceleri farklıdır. Allah onların yaptıklarını görmektedir.

164- Allah müminlere kendilerinden bir peygamber göndermekle onlara karşı büyük bir lütufta bulundu. Bu peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onları arındırıyor, onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor. Oysa onlar daha önce açık bir sapıklık içinde idiler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler de Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerin devamıdır. Bu ayetler müminlerin başına gelen bir başka duruma değiniyor. Bu durum, seçkin yiğitlerinin ve ileri gelen şahsiyetlerinin öldürülmesinden dolayı kalplerinde beliren eseflenme ve hayıflanma duygusudur. Bu savaşta öldürülenlerin büyük çoğunluğu Ensardandı. Söylendiğine göre Muhacirlerden sadece dört kişi öldürülmüştü. Bu da mukavemetin çoğunun Ensar tarafından gösterildiği ve Muhacirlerin onlardan önce hezimete düştükleri kanaatini güçlendiriyor.

Kısacası, okuduğumuz ayetler bu eseflenme ve hayıflanmadaki yanlışlığı ve bakış açısı çarpıklığını açıklıyor ve arkasından bu eseflenme ve hayıflanmanın doğurduğu diğer bir duruma sözü getiriyor. Bu durum müminlerin Peygamberimize yönelik suizanlarıdır. Bu dayanaksız kanaate göre, kendilerini bu duruma düşüren bu tehlikenin kucağına atan, Peygamberimizdir. Böyle düşündükleri kendi sözlerinden anlaşılıyor. Nitekim bu ayetlerdeki *"Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi."* ayetinde işaret edilen kendi sözleri ile *"Eğer bize itaat etselerdi, öldürülmezlerdi."* biçimindeki ileride gelecek ayetler arasında bulunan münafıkların sözleri bunu kanıtlıyor. Münafıklar, *"Eğer bize itaat etselerdi..."* diyorlarken şunu kastediyorlardı: Eğer bizi dinleselerdi de Peygambere itaat etmeselerdi, öldürülmezlerdi. Dolayısıyla onların ölümüne sebep olan, Peygamberdir.

Bu düşünceye karşı mezkur ayetlerde Peygamberin kesinlikle hiçbir kimseye hıyanet etmeyeceği açıklanıyor. Çünkü o, yüce Allah'ın gönderdiği şerefli, onurlu ve yüce ahlâklı bir peygamberdir. Yüce Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara karşı yumuşak davranır, onları affeder, onlar için istiğfar eder ve yüce Allah'ın emri ile yapacağı işleri onlarla istişare ederek yapar. Yüce Allah onları sapıklıktan çıkarıp hidayete erdirmek için onlara böyle bir peygamber göndermiştir. Ve böyle bir peygamber göndermekle onlara büyük bir lütufta bulunmuştur.

"Ey müminler... kâfirler gibi olmayın..." Buradaki kâfirlerden maksat, ifadenin zahirinden anlaşıldığı gibi sadece kâfirlerdir, söylendiği gibi münafıklar bu ifadenin kapsamına girmez. Çünkü münafıklık, münafıklık olması niteliği ile bu sözün kaynağı değildir. -Gerçi münafıklar da bu sözü söylerler.- Bu sözün asıl kaynağı küfür olduğu

için onun kâfirlere isnat edilmesi gerekir.

Ayette kullanılan "ed-darbu fi'l-ardı" deyimi, kinaye yolu ile yolculuk etmek anlamına gelir. Yine ayette geçen "guzzen" kelimesi, "gazi" kelimesinin çoğuludur. "Tâlib"in çoğulunun "tulleb" ve "dârib"in çoğulunun "durreb" olması gibi. *"Allah bunu onların kalplerinde acı bir hayıflanma kılsın diye..."* Yani onlara bu hayıflanma ile azap çektirsin diye. Bu ifadede sebep, gaye yerine konmuştur. *"Can veren de, öldüren de Allah'tır."* ifadesi, *"Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi."* diyen kâfirlerin yanlış değerlendirmelerine konu olan gerçeği açıklıyor. Buradaki ölüm hem normal ecelle gerçekleşen ölümü, hem de öldürülme sonucu gerçekleşen ölümü içeriyor. "Ölüm" kelimesi tek başına kullanıldığında anlamının böyle geniş olduğunu daha önce belirtmiştik. *"Allah yaptıklarınızı görmektedir."* ifadesi, *"kâfirler gibi olmayın."* ifadesinde dile getirilen yasaklamanın gerekçesi niteliğindedir.

"...ölmezler ve öldürülmezlerdi." ifadesinde ölmek, öldürülmekten önce zikrediliyor. Bunun sebebi, *"sefere çıkan veya savaşa katılan kardeşleri..."* ifadesindeki sıralamayı gözetmektir. Buna "leff-u neşr-i müretteb" sanatı denir. Bir başka sebep de şudur: Ölüm, doğallığa uygun olarak cereyan eden alışılagelmiş bir olay olduğu hâlde öldürülmek istisnai bir durumdur. Böyle olduğu için alışılagelmiş olan olay, böyle olmayan olayın önüne alınmıştır.

Bu ayetten çıkan sonuç müminleri, tıpkı kâfirler gibi davranıp beldeleri dışında ya da soydaşlarından uzakta ölen veya savaşlarda öldürülen kardeşleri için *"Eğer bizim yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi."* demekten alıkoymaktır. Çünkü bu söz, insanı kalpte meydana gelecek ilâhî bir azaba sürükler. Bu azap, onların kalplerine düşecek olan hayıflanma duygusudur. Üstelik bu söz cahillikten kaynaklanıyor. Çünkü onların yakında ya da uzakta oluşları can verici veya öldürücü bir sebep değildir. Can vermek ve öldürmek, tek olan ve ortağı bulunmayan yüce Allah'a mahsus yetkilerdendir. Buna göre müminler Allah'tan korkmalı ve kâfirler gibi konuşmamalıdırlar. Çünkü Allah onların yaptıklarını görmektedir.

"Eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah'tan gelecek olan mağfiret ve rahmet, onların biriktirmekte oldukları şeylerden daha iyidir." Anlaşılan, *"biriktirmekte oldukları şeyler"*den maksat,

dünya hayatının ana gayesi olan mal ve onun uzantılarıdır.

Bu ayette öldürülmek, ölmekten önce zikrediliyor. Çünkü Allah yolunda öldürülmek, normal ölüme göre Allah'ın mağfiretine daha yakındır. Burada öldürülmenin ölümden önce zikredilmesini gerektiren incelik budur. Nitekim bir sonraki ayette, yani *"Hiç şüphesiz ölseniz de, öldürülseniz de, Allah katında toplanacaksınız."* ayetinde ölmek fiili öldürülmek fiilinin önüne geçirilerek normal sıralamaya dönülmüştür. Çünkü bu ayette söz konusu olan fazladan incelik orada yoktur.

"Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın..." Ayette geçen "fazz" kelimesi, katı ve merhametsiz anlamına gelir. Yine ayette yer alan "galiz'el-kalb" ifadesi, kalbin ince ve yumuşak olmayışı, acımasız oluşu hâlini anlatan kinayeli bir ifadedir. Yine ayette geçen "infeddu" kelimesinin kökü olan "infidad" ayrılma, dağılma anlamı taşır.

Bu ayette müminlere yönelik olan hitap üslûbundan Peygamberimize hitap etmeye dönülüyor. Ayetin anlamının özü şudur: Tarafımızdan bağışlanan bir merhametin sonucu olarak Peygamberimiz size yumuşak davrandı. Bu yüzden ona sizi affetmesini, sizin için istiğfar etmesini, yapacağı işlerde sizden görüş almasını ve bir şeyi yapmaya karar verince bize dayanmasını emrettik.

Müminlere yönelik hitap üslûbunun Peygamberimize hitaba dönüştürülmesindeki incelik şudur: Uhud Savaşı hakkındaki ayetlerin başlarında azarlama ve serzenişle karışık bir üslûp kullanılmış ve bu üslûp uygun yerlerde bir tür yüz çevirmeye şamil olmuştur. Bu uygun yerlerden biri de burasıdır. Burada müminlerin, Peygamberimize itiraz anlamına gelen durumlarına parmak basılıyor. Çünkü öldürülenlerine üzülmüş olmaları, onları Peygamberimizin davranışını tartışmaya, onu kendilerini kırıma uğratmakla suçlayama sürükleyebilir. Bu yüzden yüce Allah onlara hitap etmekten vazgeçerek Peygamberine dönüyor ve *"Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın."* diyerek hitabı ona yöneltiyor.

Bu ifade ayette yer almayan başka bir ifadenin devamı niteliğindedir. Metinde yer almayan ifadeler ile bütünleşen anlam şöyledir: "Onların durumu, gördüğün gibi kâfirlere benzemek ve ölülerine hayıflanmaktan ibarettir. Bu durumda sen bizim bağışladığımız bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Yoksa çevrenden ayrılıp

dağılırlardı. Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

"Onları affet, kendileri için Allah'tan mağfiret dile ve yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al." Bu ifade, Peygamberimizin tutumunu onaylama anlamı taşıyor. Çünkü o zaten böyle yapıyordu. Uhud Savaşı öncesinde müminlerle savaş hakkında istişare yapmıştı. Bu ayet, Peygamberimizin kendisine emredileni yaptığını ve yüce Allah'ın onun yaptığından hoşnut olduğunu vurguluyor.

Yüce Allah, bu ayette Peygamberine müminleri affetmesini, böylece onların davranışlarına emre itaatsizlik sonucunu yüklememesini, yüce Allah'tan onlara mağfiret dilemesini -ki yüce Allah'ın bunu yapacağı şüphesizdir- emrediyor. Gerçi bu ifade mutlaktır, belirli bir konuya mahsus değildir, yalnız şer'î hadleri ve benzeri konuları kapsamaz. Aksi takdirde şer'î kurallar boşuna olmuş olur. Üstelik bu ifadeleri *"yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al."* emrinin izlemiş olması, şu noktayı vurgulamaktan geri kalmaz: Bu iki emir, yani affetme ve mağfiret dileme emirleri, sadece müminler ile istişarenin geçerli olduğu velâyet ve kamu işlerini düzenleme konuları çerçevesi ile sınırlıdır.

"Ama karar verince, artık Allah'a dayan. Hiç şüphesiz Allah, kendisine dayananları sever." Allah seni sevince de, senin koruyucun ve destekçin olur, seni yardımcısız bırakmaz. Bu yüzden bu ayeti, bu anlamı taşıyan ifadeler izlemiş ve yüce Allah, müminleri kendine dayanmaya çağırmıştır. Şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah size yardım ederse, sizi hiç kimse yenemez. Fakat eğer O sizi yardımcısız bırakırsa, O'ndan başka size kim yardım edebilir?"* Arkasından, sebebine de işaret ederek; *"O hâlde müminler sadece Allah'a dayansınlar."* buyuruyor. Yani müminler, kendinden başka yardım edici ve destekçi olmayan Allah'a inandıkları için Allah'a dayanmalıdırlar.

"Hiçbir peygambere hıyanet etmek yakışmaz..." Ayette geçen "yeğulle" kelimesinin kökü olan "ğıll" kelimesi, hıyanet anlamındadır. Bu konu, bu surenin daha önceki bir ayetinde şöyle geçmişti: *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin de sonra o, insanlara; "Allah'ı bırakıp bana kul olun." desin..."* (Âl-i İmrân, 79)

Bu şekildeki ifadenin anlamı, peygamberlik makamını, temiz olduğu gerekçesi ile, kötülüklerden ve çirkinliklerden tenzih etmektir.

Anlamı şudur: Peygamber, Rabbine ya da insanlara hıyanet etmekten münezzehtir. İnsanlara hıyanet etmek de, bir tür Allah'a hıyanet etmektir. Üstelik durum şu ki, hıyanet eden kimse, Rabbinin huzuruna o hıyaneti ile çıkar, sonra da yaptığının cezasına eksiksizce çarptırılır.

Arkasından Peygamberimizi (s.a.a), hıyanet ile suçlamanın zalimce ve alâkasız bir yargı olduğu belirtiliyor. Çünkü Peygamber, Allah'ın rızasına uyar, Allah'ın rızasından sapması söz konusu değildir. Hain ise yüce Allah'ın büyük gazabına uğramıştır ve yeri cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir! *"Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi olur mu?..."* ayetinden kastedilen de işte budur.

Bu ayetin maksadının müminlere tarizde bulunmak da olması mümkündür. Yani onlara şöyle denmek istenebilir: Bu durumlar, yüce Allah'ın gazabına uğramaya sebep olacak durumlardır. Yüce Allah bu öğütleri vererek sizi rızasına çağırıyor. Allah'ın gazabı ile rızası bir değildir.

Sonra anlatılıyor ki, Allah'ın rızasını izleyenler ile O'nun gazabına uğrayanların dereceleri farklıdır. Allah kullarının amellerini görüyor. En küçük iyiliğin ya da kötülüğün O'nun gözünden kaçtığını sanıp da O'nun rızasını izleme yahut gazabına uğrama konusunda gevşekliğe kapılmayın.

"Allah müminlere kendilerinden bir peygamber göndermekle onlara karşı büyük bir lütufta bulundu..." Bu ayette de başka bir iltifat sanatı vardır. Müminlere hitap etmekten vazgeçilerek onlara üçüncü tekil şahıs olarak değinilmeye geçilmiştir. Buralardaki üslûp değişikliklerinin genel sebebi daha önce belirtilmişti.

Buradaki değişikliğin özel sebebine gelince, bu ayetin maksadı müminlere iman sıfatları sebebi ile Allah'ın lütufta bulunduğunu vurgulamaktır. Bu yüzden "müminler" dendi. Bu maksadı bu sıfattan başka bir kelime ifade etmez. Hatta "iman eden kimseler" bile dense, bu maksat gerçekleşmez. Çünkü sebep-sonuç ilişkisini vurgulayan ya da tam anlamı ile vurgulamayı sağlayan ifade sıfat kullanmaktır. Ayetin anlamı ise açıktır.

Bu ayetin incelenecek başka yönleri de vardır. Bunların bir bölümüne İnşallah ileride uygun yerlerinde değineceğiz.

165- (Bedir savaşında) iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud Savaşında) sizin de başınıza gelince mi, "Bu da nereden?" diyorsunuz? De ki: "Bu, sizin kendinizden (kendi tutumunuzdan) kaynaklandı." Hiç şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.

166- İki topluluğun karşılaştığı gün başınıza gelenler, Allah'ın izni ile olmuştu ki bu da (sizleri sınaması;) müminleri ayırdetmesi,

167- münafıkları da ortaya çıkarması için idi. Onlara, "Gelin, Allah yolunda savaşın; ya da savunma yapın" denince, "Savaşmayı bilseydik elbette peşinizden gelirdik" dediler. Onlar, o gün iman-

dan çok küfre yakındılar. Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Halbuki Allah, onların (içlerinde) gizlediklerini daha iyi bilir.

168- Onlar (evlerinde) oturup, (savaşta şehit düşen) kardeşleri hakkında "Eğer bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi" diyenlerdir. De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, ölümü kendi başınızdan savın bakalım!"

169- Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar diridirler ve Rableri yanında rızıklanırlar.

170- Öyle ki onlar Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerinden dolayı sevinç içindedirler. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine hiçbir korku ve üzüntü bulunmadığı müjdesinin sevinci içindedirler.

171- Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin; Allah'ın müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği müjdesinin sevinci içindedirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, Uhud Savaşı hakkında inen ayetlerin devamı niteliğindedir. Bu ayetlerde, Medine'den Uhud'a doğru gitmekte olan müminler ordusundan ayrılan ve onları yalnız bırakan münafık gurubun durumuna değiniliyor ve onların savaşta öldürülenler için söylediklerine cevap veriliyor. Yine bu ayetlerde şehitlerin öldürülmelerinden sonraki durumları anlatılıyor ve onlara Allah'a yakınlık makamında sunulan nimetlerden söz ediliyor ve arkalarından gelecek kardeşlerine ilişkin duydukları sevinç dile getiriliyor.

"(Bedir Savaşında) iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud Savaşında) sizin de başınıza gelince mi..." Bilindiği gibi daha önceki ayetlerden birinde yüce Allah, müminlere kafirler gibi olup öldürülen kardeşlerine üzülmelerini, onlar için hayıflanmalarını yasaklamıştı. Bu yasaklamayı açıklarken hayat ve ölüm konusunun kendi ellerinde değil, sırf Allah'ın yetkisinde olduğunu belirtmişti. Yetki O'nun elinde olduğu için de yakında veya uzakta olmak, savaşa katılmak veya seferden geri kalmak gibi bahanelere sığınmanın anlamsız olduğunu vurgulamıştı. Bu açıklamadan

sonra tekrar aynı konuya dönerek bu ayette Uhud Savaşındaki başarısızlığın tabiî sebep-sonuç yasası ışığında beliren yakın sebebine parmak basıyor ve bu başarısızlığın sebebinin, Uhud günü yaptıkları emre itaatsizlik olduğunu belirtiyor.

Söz konusu itaatsizlik, birinci derecede okçuların mevzilerini bo-şaltmaları ve ikinci derecede de yarı yolda geri dönenlerin ve savaşa katılmayanların tutumudur. Kısacası başarısızlığın sebebi, müminlerin komutanları ve rehberleri olan Peygamberin emirlerine uymamaları, korkuya kapılıp gevşekliğe uğramaları ve savaş hakkında görüş ayrılığına düşmeleridir. Bu da doğal geleneğe (yasaya) ve normal gelişmelere göre bozgunun sebebi olmuştur.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Karşı tarafa iki katını tattırdığınız, başlarına iki misli getirdiğiniz bir musibet neden sizin başınıza geldi, biliyor musunuz? Bu musibet, sizin kendinizden ve tutumunuzdan başınıza geldi. Şöyle ki, fetih ve zafer sebebini kendi ellerinizle işlemez hale getirdiniz, komutanınıza itaatsizlik ettiniz, korkuya kapılıp gevşekliğe uğradınız ve görüş ayrılığına düştünüz.

Bu ayette, Müslümanların başına gelen musibeti *"iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz"* sıfatı ile nitelendiriliyor. Bu nitelendirme ile müminlerin Uhud Savaşında uğradıkları musibet, kâfirlerin başlarına Bedir Savaşında gelen musibetle karşılaştırılıyor. Uhud Savaşında müminlerden yetmiş kişi öldürülmüştü. Oysa Bedir günü kâfirlerin uğradığı musibet bunun iki katı idi. Çünkü Bedir günü kâfirler yetmiş ölü ve yetmiş esir vermişlerdi ki, bu bilânço müminlerin Uhud Savaşındaki yetmiş ölüsünün iki katı bir kayıp demekti.

Bu nitelendirmede müminlerin kalplerindeki taşkınlığı teskin etmek ve uğranılan musibeti küçümsemek vardır. Çünkü müminler düşmanlarına tattırdıkları musibetin yarısına uğradıklarına göre üzülmeleri ve yasa gömülmeleri yersizdir.

Başka bir görüşe göre de ayetin anlamı şöyledir: "Bu musibeti siz kendiniz tercih ettiniz. Çünkü müminler Bedir Savaşında aldıkları esirleri fidye karşılığında serbest bırakmayı tercih etmişlerdi. Oysa esirlerle ilgili hüküm, öldürülmeleri yolunda idi. Ayrıca kendilerine şöyle bir şart da koşulmuştu ki; 'eğer esirleri fidye karşılığında serbest bırakmayı kabul ederseniz, gelecekteki bir savaşta o esirler kadar kişi sizden öldürülür.' Bu şarta rağmen Müslümanlar, 'Razıyız. Biz fidyele-

ri alır, onlardan yararlanırız. İlerdeki bir savaşta bizden öldürülenler olunca öldürülenlerimiz şehit olur [ve bu yüzden zarar etmemiş oluruz]' demişlerdi."

Ayetin devamı, yani, *"Allah'ın her şeye gücü yeter"* ifadesi bu ikinci açıklamayı teyit eder. Hatta onun doğruluğuna delil oluşturur. Çünkü ayetin bu son cümlesi daha önceki açıklama ile, ancak zorlama yolu ile bağdaşabilir. Bunun rivayete dayalı delili, "Ayetlerin hadisler ışığında açıklaması" bölümünde Ehl-i Beyt İmamlarına dayalı bir rivayet olarak gelecektir.

"İki topluluğun karşılaştığı gün başınıza gelenler..." (iki ayetin sonuna kadar.) Bu iki ayetin birincisi az önce değindiğimiz açıklamayı teyit eder. Bu açıklama şu idi: *"De ki: Bu, sizin kendinizden kaynaklandı."* ifadesinden maksat müminlerin Bedir günü aldıkları esirleri fidye karşılığında serbest bırakmaları ve Allah'ın bu konuda kendilerine koştuğu şartı kabul etmeleridir. Öyle olunca, bu musibetin başlarına gelmesi, Allah'ın izni iledir. Daha önce değinilen ilk açıklamaya, yani ayetin anlamının "Bu musibete uğramanızın direkt (yakın) sebebi, Peygamberin emrine karşı gelmenizdir" biçiminde olmasına gelince, görünüşe göre bu anlam ile uğranılan musibeti, Allah'ın iznine bağlamak arasında bir uyum, bir bağdaşma yoktur. Bu açıkça görülüyor.

Söylediklerimizin ışığı altında musibetin başa gelmesini Allah'ın iznine dayandırmak; *"Bu, sizin kendinizden kaynaklandı."* ifadesinin açıklaması niteliğini taşır. Ayrıca bu dayandırma, *"müminleri ayırt etmesi..."* ifadesi ile bağlantı kurmaya zemin hazırlar. Bu bağlantının kurulması ile münafıkların durumunu, söyledikleri sözleri, bu sözlere verilen cevabı, Allah yolunda öldürülmek biçimindeki bu ölümün mahiyetine ilişkin açıklamanın gündeme gelişinin yolu açılmış olur.

"ya da savunma yapın..." Yani eğer Allah yolunda savaşmıyorsanız, hiç olmazsa namusunuzu ve can güvenliğinizi savunun. *"Onlar o gün imandan çok küfre yakındılar."* ifadesinin orijinalinde geçen "lam" harf-i cerri "ilâ" anlamındadır. Ayette belirtilen bu durum [yani imandan çok küfre yakın olmaları] münafıkların açık (zahirî) küfre göre hâlleridir [batınî küfre yani münafıklığa göre değil]. Münafıklığa gelince, zaten bu davranışları ile onun içine düşmüşlerdi.

"Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı..." İfadedeki "ağızlarıyla" kelimesi hem anlamı pekiştirmek için, hem de ağızlar ile

kalpler arasındaki karşılıklığı gözetmek için kullanıldı.

"Onlar (evlerinde) oturup, (savaşta şehit düşen) kardeşleri hakkında, 'Eğer bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi' diyenlerdir." Ayette sözü edilen kardeşlikten maksat soy kardeşliğidir ki, bunlar Uhud Savaşı şehitleridir. "Kardeşler" vurgulaması, *"evlerinde oturup"* ifadesi ile bir araya gelince daha etkili bir kınama ve ayıplama anlamı versin diye yapıldı. Çünkü onlar evlerinde oturup kardeşlerinin yardımına koşmadıkları için savaşa katılan kardeşleri o acı öldürülmelere maruz kaldılar. *"De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, ölümü kendi başınızdan savın bakalım!"* ifadesi münafıkların az önceki sözlerine yönelik bir cevaptır. İfadedeki "idreû" kelimesi "der" kökünden "baştan savmak, defetmek" anlamına gelir.

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma..." Bu ayette müminlere hitap etmekten vazgeçilerek Peygamberimize (s.a.a) hitap etmeye yönelme vardır. Bunun gerekçesini defalarca, okuduğumuz ayetlerin tefsiri esnasında açıklamıştık. Fakat bu hitabın, *"Eğer doğru söylüyorsanız ölümü kendi başınızdan savın bakalım!"* hitabının tamamlayıcısı olması da muhtemeldir.

Ölmek demek, bilincin ve eylemin yok olması demektir. Bu yüzden *"Bilakis onlar diridirler... sevinç içindedirler..."* ifadesinde her iki kavram da zikrediliyor. Çünkü birinci ayette yer alan "rızıklanma" bir eylem ve ikinci ayette yer alan "kendilerine verilenlerden dolayı sevinç içinde olma ve yine diğerlerine korku ve üzüntü bulunmadığı müjdesinin sevinci içinde olma", şuurluluk gerektiren ruhi hâllerdir.

"Öyle ki onlar Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerinden dolayı sevinç içindedirler..." Ayetteki "ferihî-ne=sevinç içindedirler" kelimesinin kökü olan "fereh" kelimesi, üzüntünün karşıtıdır. "Yestebşirûne" fiilinin kökleri olan "beşaret, buşra" kökleri, "insanı sevindiren haber" demektir. Yine bu fiilin kökü olduğu "istibşar" kelimesi, "müjde aracılığı ile sevinme isteği" anlamını taşır. Buna göre ayetin anlamı şudur: Onlar hazır buldukları, karşılarında gördükleri ilâhî lütuf yüzünden sevinç içindedirler. Ayrıca arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan kardeşlerinin iyi durum-ları konusunda kendilerine ulaşan müjde sebebi ile de sevinç arıyorlar. Bu müjde kendilerine katılacak kardeşleri için hiçbir korkunun ve üzülmenin söz konusu olmayacağıdır.

Bu ayetten iki gerçek ortaya çıkıyor. **Birincisi;** bu Allah yolunda öldürülenlere, dünyada kalan seçkin müminlerin haberleri ulaşmakta, gelmektedir.

İkincisi; söz konusu müjde müminlerin amellerine verilecek sevap ve ödüldür. Ki bu da onlar için hiçbir korkunun ve üzülmenin bulunmamasıdır. Bu müjde, onların bu ödülü, içinde ikamet ettikleri yurtlarında görmeleriyle gerçekleşiyor. Çünkü bu konuda o şehitler, deliller aracılığı ile sonuca ulaşma [şehitlik makamından yola çıkarak kıyamette onlara korku ve üzüntü olmayacağı sonucuna varma] pozisyonunda değil, (mükâfat ve ödülü) gözle görme pozisyonundadırlar. Buna göre bu ayet, insanın ölümden sonra kıyamet gününe kadar bir ara yerde (Berzah âleminde) kaldığı yolunda delil oluşturuyor. *"Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin..."* (Bakara, 154) ayetini incelerken, Berzah kavramını gündeme getirerek bu konuda ayrıntılı bir açıklama yapmıştık.

"Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin... sevinci içindedirler." Burada dile getirilen sevinç duyma isteği, hem başkalarının, hem de kendilerinin hâlleri dolayısıyla duyulan genel bir sevinç isteğidir. Bunun delili *"Allah'ın müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği"* ifadesidir. Çünkü buradaki ödül, bu mutlak hâli ile her iki kesimin ödülünü de kapsamına almaktadır. Belki de müjdeden duyulan sevincin ve ilâhî bağışın (keremin) tekrarlanmasındaki incelik budur. Bu ayet üzerinde iyice düşünün.

Bu ayetlerde fazl=kerem ve nimet isimleri nekire=belirsiz olarak ve onların Rableri katında rızıklanma eylemi de müphem olarak [ne ile rızıklandırıldıklarına işaret edilmeden] zikrediliyor. Bunun sebebi okuyanın ve işitenin zihninde mümkün olan bütün ihtimallerin canlandırmasına yol açılmasıdır. Yine bu gerekçe ile korku ve üzüntü de müphem bırakıldı. Böylece olumsuz söz dizimi içinde bu müphemliğin genellik [onlara hiçbir korku ve üzüntü olmadığı] anlamı vermesi istendi.

Bu ayetlerin incelenmesinden şu dört sonuç çıkıyor: Birincisi; bu ayetler müminlerin ödülünü açıklama amacı güdüyor. İkincisi; bu ödül onların Allah katındaki rızıklarıdır. Üçüncüsü; söz konusu rızk Allah'ın sunduğu bir nimet ve lütuftur. Dördüncüsü; bu nimet ve lütuf onlar için korkunun ve üzüntünün söz konusu olmayacağı müjdesinde

somutlaşmaktadır.

Şu cümle, yani *"hiçbir korku ve üzüntü bulunmadığı"* ifadesi şaşırtıcı bir cümledir. Bunun üzerindeki irdeleme ne kadar derinleştirilirse nükte, incelik ve kolay açıklanabilirlik özelliklerine bağlı olarak anlamı daha da genişlik kazanır. İlk aşamada göze çarpan anlamına göre korku ve üzüntü onlardan, yani şehitlerden kaldırılmıştır. Korku; insanın sahibi olduğunu düşündüğü mutluluktan herhangi bir unsurun yok olmasını gerektiren mümkün veya muhtemel bir şeyden kaynaklanır. Aynı şekilde üzüntü de böyle bir sonucu gerektiren bir durumun gerçekleşmesi sebebi ile meydana gelir. Buna göre belâlar veya bütün sıkıntılar, ancak henüz gerçekleşmemişken korku konusu olurlar. Gerçekleştiklerinde korku kaybolur ve onun yerini üzüntü alır. Buna göre herhangi bir tersliğin gerçekleşmesinden sonra korku ve gerçekleşmesinden önce üzüntü olmaz. [Yani korku; herhangi bir belânın gerçekleşmesinden önce olur, üzüntü ise belânın gerçekleşmesinden sonra meydana çıkar.]

O hâlde bir insandan korkunun mutlak anlamda kalkması, ancak sahip olduğu nimet türlerinin hiçbirinin yok olmaya maruz kalmaması yani yokluk ihtimalinin olmaması hâlinde gerçekleşir. Nitekim bir insandan üzüntünün mutlak anlamda kalkması da, ancak ne işin başında ve ne sahip olduktan sonra mutluluğun hiçbir unsurunu kaybetmediği zaman mümkün olabilir. Bu açıklamanın ışığında yüce Allah'ın insandan korkuyu ve üzüntüyü mutlak anlamda kaldırmasının anlamı, insanın yararlanması ve haz alması mümkün olan her şeyin Allah tarafından üzerine yağdırılması ve bu imkânların yok olmaya maruz kalmamasıdır. İşte insan için mutluluğun sürekli olması ve insanın sürekli mutluluk içinde kalmasının anlamı da budur.

Bundan anlaşılıyor ki, korkunun ve üzüntünün olmaması insanın Allah katında rızıklandırılmasının ta kendisidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah katındaki daha hayırlıdır."* (Âl-i İmrân, 198) *"Allah katında olan kalıcıdır."* (Nahl, 96) Bu iki ayet, Allah katındaki nimetlerin kalıcı olduğuna, bahtsızlıkla (ceza ve ukubetle) karışmadığına ve yok olmaya açık olmadığına delil oluşturur.

Bu açıklamadan ortaya çıkan bir diğer sonuç da şudur: Korkunun ve üzüntünün yok olması, doğrudan doğruya nimetin ve lütfun varolması demektir ki, bu da ilâhî bağıştır. Fakat bu kitabın başlarında an-

lattığımız ve ilerde *"İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler... ile beraberdirler."* (Nisâ, 69) ayetinde değineceğimiz üzere Kur'an terminolojisinde nimet kelimesi mutlak olarak zikredildiği zaman ilâhî velayet (yetkililik, velilik) anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Allah onların işlerini üzerine alır ve onlara bağışını tahsis eder".

Ayette geçen "fazl=kerem" kelimesinin, onların amelleri ile hakkettiklerinden fazla olan bir armağan ve "nimet" kelimesinin de amellerinin karşılığı anlamında olması ihtimaline gelince, bu anlam, *"Allah'ın müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği"* ifadesi ile bağdaşmaz. Çünkü ödül alabilmek ancak onu hakketmekle olur. Daha önceden öğrenmiş olmalısın ki bu cümleler, yani *"Rableri yanında rızıklanırlar."*, *"Öyle ki, Allah'ın lütuf ve kereminden dolayı sevinç içindedirler"*, *"Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin... müjdesinin sevinci içindedirler."* ve *"Allah müminlerin mükâfatını zayi etmeyeceği"* ifadeleri tek bir ortak gerçeğe varıp dayanırlar.

Bu ayetlerde incelenecek başka konular da vardır. Bunların bir bölümü *"Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin"* (Bakara, 154) ayetinin tefsiri sırasında işlendi. İnşallah uygun yerler gelince, Allah bizi bu konu ile ilgili elimizden gelen diğer geniş incelemeleri yapmaya muvaffak eder.

172- Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin (Uhud Savaşında müşriklerin ordusunu takip etme) çağrısına icabet edenler, onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük bir mükâfat vardır.

173- Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, "(Düşmanlarınız olan) bütün insanlar size karşı (tekrar) asker topladılar, onlardan korkun!" dediklerinde bu, onların imanlarını artırdı ve "Allah bize yeter, o ne de güzel vekildir" dediler.

174- Bunun üzerine, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler ve Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Allah büyük lütuf ve kerem sahibidir.

175- İşte o şeytan (bu sözü diyen insanlar), ancak kendi dostlarını korkutur. O hâlde eğer inanmış kimseler iseniz, on-lardan korkmayın, benden korkun.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler ile Uhud Savaşı hakkındaki ayetler arasında bağlantı vardır. Bunu bu ayetlerin ilkinde yer alan "*yara aldıktan sonra"* ifadesi, açıkça ortaya koyuyor. Bilindiği gibi Uhud Savaşına ilişkin ayetlerin birinde *"Eğer siz (Uhud'da) yara aldınızsa, onlar da benzeri bir yara almışlardır."* (Âl-i İmrân, 140) buyurulmuştu.

"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler..." Ayette geçen "istecabû" fiilinin mastarı, "isticabet" kelimesidir ve -söylendiğine göre- bu fiilin kök itibarıyla ayrı bir mastarı olan "icabet" kelimesiyle aynı anlama yani; "bir şeyin istenmesi ve kabul ile karşılanması" anlamına gelir.

Burada Allah'ın ve Peygamberin isimlerine bir arada yer veriliyor. Oysa iki isimden birine yer verilmekle yetinilebilirdi. Çünkü Uhud olayında hem Allah'a, hem de Peygambere karşı gelinmişti. Yüce Allah'a karşı gelme eylemi, savaştan kaçarak ve yarı yolda geri dönerek gerçekleşti. Oysa Allah bu eylemi yasaklamış ve onlara cihadı emretmişti. Peygambere gelince, okçulara, mevzilerinden ayrılmamaya yönelik emrine uymayarak ve tepelere doğru kaçanları arkalarından çağırdığında çağrısına aldırış etmeyerek ona karşı gelmişlerdi. Fakat ayette konu edilen olayda Müslümanlar aldıkları çağrıya uydukları için, o olaya karşılık olsun diye Allah'ın ve Peygamberimizin çağrısına uydukları ifadesi uygun görüldü.

"Onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük bir mükâfat vardır." Burada yüce Allah çağrıya olumlu karşılık verenlerin sadece bazılarına vaatte bulunuyor. Çünkü çağrıya uyma zahirî bir eylemdir; iyiliğin ve takvanın (günahlardan sakınmanın) özünü mutlaka yanında bulundurmaz. Oysa büyük mükâfatın eksenini bu iki erdem oluşturur. Bu nokta Kur'an'ın açıklama üslûbunda gözettiği titizliğin şaşırtıcı bir örneğidir. Çünkü bu öyle bir kitaptır ki, hiçbir uğraşısı onu diğer uğraşısından alıkoymaz.

Bundan şu husus belirginleşiyor ki, bu ifadede sözü edilen topluluk Allah'ın emri karşısında tam anlamı ile ihlâslı değildi. Tersine aralarında yüce Allah'ın büyük ödülünü hak edecek derecede ihsan ve takvaya sahip olmayan kimseler vardı.

Ayette geçen "minhum=onların içinden" kelimesinin başındaki "min" edatının "beyaniye=açıklama nitelikli" olduğu söylenebilir. [Yani şöyle denmek isteniyor: Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına uyanlar için ki, onlar iyilik yapanlardan ve takva sahibi olanlardan ibarettirler, büyük bir mükâfat vardır.] Tıpkı şu ayette de öyle olduğu söylenmiştir: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük*

mükâfat vadetmiştir" (Fetih, 29) [İşte bu ayetin orijinalinde geçen "minhum=onlardan" kelimesinin önündeki "min" edatının da tıpkı incelediğimiz ayetteki "min" edatı gibi "beyaniye" işlevi taşıdığı söylenmiştir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Allah inanıp iyi işler yapanlardan ibaret olan onlara mağfiret ve büyük mükâfat vadetmiştir.] Ancak bu, ayetin akışının dışladığı yorumdan başka bir şey değildir.

Yine şu husus da belirginlik kazanıyor ki, yüce Allah'ın *"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine..."* ayetinde övdüğü kimseler, bütünün içinde yer alan bazı kimselerdir. Fakat bu sıfatın bütün topluluğu şamil olması sözel bir ilginin sonucudur.

"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, "(Düşmanlarınız olan) bütün insanlar size karşı asker topladılar..." Ayette geçen "nas" kelimesi, 'insan fertleri' demektir. Bu kelime, fertleri birbirinden ayırt eden özellikleri ifade etmez; sıradan insan fertleri anlamını taşır. Bu kelime, okuduğumuz ayetin iki yerinde geçiyor. Fakat her ikisi de içerik bakımından birbirinden farklıdır. İkincisi, asker toplayan düşman anlamındadır. Birincisi ise Müslümanlara yardım etmekten kaçınan, müminlerin azimlerini kırmaya çalışan ve birtakım sözlerle kafalarını karıştırarak onları müşriklere karşı savaşmaktan vazgeçirmek isteyen kötü maksatlı bozgunculardır. Buna göre ikinci "nas=insanlar" kelimesi ile müşrikler kastediliyor. Birinciler ise müşriklerin müminler içindeki elleri (yardımcıları) ve onlar arasındaki casuslardır.

Ayetten anlaşıldığına göre bunlar bir kitle, bir topluluk idiler; bir tek kişi değillerdi. Bu da bu ayetlerin Küçük Bedir olayı hakkında değil; Uhud bozgunundan sonra Peygamberimizin (s.a.a) yanında kalarak müşriklerin peşine düşen az sayıdaki mümin kimseler hakkında indiğini teyit eder. Ayetlerin hadisler ışığında açıklamasını yaparken bu olayların her ikisine de değinilecektir.

"Size karşı asker topladılar." Yani sizinle ikinci kez savaşmak için asker topladılar. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

"Bu, onların imanlarını artırdı." Çünkü bu insan tabiatının bir özelliğidir. Şöyle ki, insan yapmak istediği ve karar verdiği bir işten alıkonunca eğer bu yasaklamayı yapana karşı hüsnüzan beslemiyorsa, bu yasaklama onun için bir kışkırtma olur. Bu ise, güçlerinin harekete

geçmesini gerektirir ve bu yüzden kararlılığı pekişir. Yasaklayan taraf yasaklamasında ısrar ettikçe, insan da istediği ve kafasına koyduğu işe devam etmekte ısrar eder. Bunun yanı sıra yasaklamaya maruz kalan insan kendini haklı ve eyleminde mazur gördüğü takdirde, bu yasaklamadan başkalarına göre daha çok etkilenir ve azmi daha da güçlenir. İşte bundan dolayı ilk dönem müminler Allah yolunda kınandıkça veya yapmak istediklerini yapmalarına mâni olundukça imanlarının kuvveti, kararlılıklarının ve teşebbüs güçlerinin şiddeti artmıştır.

Müminlerin imanlarının artmasının sebebi, bu tür haberlerin daha önceden kendilerine vahiy yolu ile bildirilen haberi desteklemesi de olabilir. Bu vahiy kaynaklı haber ise şudur: Onlar Allah yolunda eziyet çekecekler ve sonunda Allah'ın izni ile işleri gerçekleşecek. Yüce Allah kendilerine zafer vaadetti ve zafer ancak savaşta, vuruşmada olur.

"Allah bize yeter, o ne de güzel vekildir, dediler." Ayetin orijinalinde geçen "hasbunellah" cümlesi, 'Allah bize kâfi geldi' anlamınadır. "Hasb" kelimesinin aslı, hesaba dayanır. Çünkü yeterlilik ihtiyaç hesabına göredir. Buradaki Allah ile yetinme, ilâhî yasada yürürlükte olan dış sebeplere göre değil; iman hasebi iledir. Ayette geçen "vekil" kelimesi ise, 'insanın işlerini onun hesabına düzenleyen, idare eden' demektir.

Dolayısıyla bu ayetin içeriği şu ayetin anlamı ile ortak bir noktada birleşir: *"Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse), O ona yeter. Şüphesiz Allah yapacağı işi mutlaka yerine getirir."* (Talâk, 3) Bundan dolayı yüce Allah verdiği vaadin doğrulanmasını vurgulamak amacıyla *"Allah bize yeter, o ne de güzel vekildir, dediler."* ifadesinin arkasından hemen şöyle buyurmuştur: *"Bunun üzerine kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler..."* Daha sonra yüce Allah bunun arkasından rızasına uydukları gerekçesi ile müminleri överek şöyle buyuruyor: *"Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Allah büyük lütuf ve kerem sahibidir."*

TEVEKKÜL (ALLAH'A DAYANMA, GÜVENME) HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Gerçek şu ki, insan madde âleminde iradesini gerçekleştirmek ve muradına erebilmek için bir bölümü tabiî (doğal) ve diğer bir bölümü ruhî olan bazı sebeplere muhtaçtır. İnsan önem verdiği bir işe girişmek

isteyip de muhtaç olduğu tabiî sebepleri hazırladığında, kendisi ile hedefi arasında ruhî (psikolojik) sebeplerden başka bir engel kalmaz. Bu ruhî sebepler irade zayıflığı, korku, üzüntü, taşkınlık, hırs, sefihlik, suizan ve benzeri genel ve önemli faktörlerdir. Bu durumda insan Allah'a tevekkül ettiği takdirde -ki bu kesinlikle mağlup edilemez olan bir sebeple ilişki kurmaktır ve bütün sebeplerin üzerinde olan bir sebeptir- iradesi öylesine güçlenir ki, hiçbir karşıt ve yıkıcı ruhî sebep onu mağlup edemez ve sonuç mutlaka başarı ve mutluluk olur.

Allah'a tevekkül etmenin, güvenip dayanmanın öyle bir başka yönü de vardır ki, bu yönü etki bakımından onu olağan üstülüklerin (mucizelerin) arasına katar. Aşağıdaki ayette bu açıkça görülür: *"Kim Allah'a tevekkül ederse (güvenirse), O ona yeter. Allah yapacağı işi mutlaka yerine getirir."* (Talâk, 3) Daha önce mucize konusunu incelerken bu meselenin bir bölümüne değinmiştik.[1]

* * *

"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur..." Ayetten anlaşıldığına göre ifadede geçen hitapla (işte o şeytan), az önce nakledilen sözleri müminlere söyleyen insanlara işaret ediliyor. [Şeytandan maksat, İblis değil, bu sözleri diyen insanlardır.] O zaman burası, Kur'an'ın şeytan deyip insanı kastettiği yerlerden biri olur. Nitekim bu durum aşağıdaki ayetlerden de açık bir şekilde anlaşılmaktadır: *"Gizlice ortaya çıkan, insanların kalplerine vesvese sokan cin ve insan şeytanın şerrinden insanların Rabbine sığınırım.* (Nâs, 4-6) Bu ifadeden sonra gelen *"onlardan korkmayın"* cümlesi de şeytanın insan anlamında kullanıldığını teyit eder. Dolayısıyla *"onlardan korkmayın"* yani size o sözleri söyleyen insanlardan korkmayın. Çünkü onlar şeytandırlar. İnşallah ilerde bu konuyu, gerçeğinin üzerini örten perdeyi kaldıracak şekilde inceleyeceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Uhud Savaşı ile ilgili rivayetler gerçekten çoktur. Ayrıca bunlar olayın çeşitli yönleri hakkında insanı [bazı rivayetlerin doğru olmaması konusunda] şüpheye ve suizanna sürükleyecek derecede ve şiddette çelişkilidir. En çelişkilileri ise, bu ayetlerdeki kıssaların bir çoğunun

---

1- [bk. el-Mizan, c.1, Bakara suresi, 23-24. ayetlerin tefsiri, Mucize ve Mahiyeti]

iniş sebepleri ile ilgili olan rivayetlerdir. Öyle ki bunların sayısı altmışa varmaktadır ve gerçekten durumları acayiptir. Düşünen bir gözlemci bunları gözden geçirince şöyle bir hükme varır ki; çeşitli mezhepler işlerine geldikleri gibi konuşsunlar diye bu rivayetlerin içine kendi mezheplerinin ruhunu koymuşlardır [ve böylece rivayetleri kendi inançlarına göre yorumlamışlardır]. Bu rivayetlere burada yer vermekten kaçınmamızın mazereti de işte budur. Onları görmek isteyenler hadis kitaplarına ve uzun ayrıntılara dalan tefsirlere başvurabilirler.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle yer alır: Ebu Hatem Ebu Duha-'dan şöyle nakleder: *"Aranızdan bazı şahitler edinmesi için..."* (Âl-i İmrân, 140) ayeti indi. O gün Müslümanlardan yetmiş kişi öldürüldü. Bunların dördü Hamza b. Abdulmuttalib, Abduddar Oğullarının müttefiki Mus'ab b. Ümeyr, Şemmas b. Osman Mahzumi ve Abdullah b. Cahş-i Esedi olmak üzere muhacirlerdendi; diğer öldürülenler ise ensardandı." (c.2,s.79)

Ben derim ki: Rivayette görüldüğü gibi, Ebu Duha ayetteki şahitler anlamına gelen "şüheda" kelimesini 'savaşta öldürülenler' anlamında kabul etmiş, tefsircilerin büyük bir çoğunluğu da bu görüşe sahip olmuşlardır. Oysa daha önce açıkladığımız üzere Kur'an'ın zahirinden buna dair bir delil yoktur. Tersine ortaya çıkan anlama göre "şüheda"dan maksat amel şahitleridir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de *"Yoksa siz, Allah... ayırt etmeden... cennete girebileceğinizi mi sandınız?..."* (Âl-i İmrân, 142) ayeti hakkında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Allah yaratacağı yaratığı henüz zerr âleminde iken, daha onu yaratmadan önce bilir. Cihad edeni de cihad etmeyenden ayırt eder. Tıpkı bunun gibi yaratıklarını öldürmeden onları öldüreceğini bilir, onlar henüz canlı iken ölümlerini kendilerine göstermemiştir." (c.1, s.199, h:147)

Ben derim ki: İmamın bu sözleri bizim daha önce yaptığımız bir açıklamaya işaret ediyor. O açıklamada dedik ki, icattan önceki ilim ile fiilî ilim, yani icadın kendisinden ibaret olan ilim arasında fark vardır ve ayette [*"...ayırt etmeden"* ifadesinden] kastedilen, icattan önceki ilim değildir.

Tefsir-ul Kummî'de *"Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz..."* (Âl-i İmrân, 143) ayeti hakkında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "Yüce Allah Bedir şehitlerine cennetteki

konutlarında neler yaptığını haber verince müminler bu bağışlara imrenerek: 'Ya Rabbi! Bize, esnasında şehit olacağımız bir savaş göster.' dediler. Yüce Allah da onlara Uhud Savaşını gösterdi. Fakat Allah'ın dilediği kimseler dışında o gün sebat göstermediler. İşte, *'Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz.'* (Âl-i İmrân, 143) ayeti buna işaret ediyor." (c.1, s.119)

Ben derim ki: Bu açıklama İbn-i Abbas'tan, Mucahid'den, Katade'den, Hasan'dan ve Süddi'den nakledilerek ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer almıştır. (c.2,s.80)

Tefsir-ul Kummî'de yer aldığına göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyuruyor: "Resulullah (s.a.a) Uhud günü savaşa çıktı ve o durumla karşılaştı. Bu sırada adamın biri karşılaştığı herkese, 'Resulullah öldürüldü, sen kendi başının çaresine bak [kendini kurtarmaya çalış]' dedi. Müslümanlar Medine'ye dönünce yüce Allah '*Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler gelip geçti... topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz?* (yani küfre mi döneceksiniz) *Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir.'* (Âl-i İmrân, 144) ayetini indirdi." (c.1, s.119)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Rebi'in bu (yukarıdaki) ayet hakkında şöyle dediğini naklediyorlar: "Bu, Uhud günü idi ki, Müslümanların başına öylesine öldürülmeler ve yaralanmalar geldi ve Peygamberi çağırdıklarında 'öldü-rüldü' dediler. İçlerinden bir kaç kişi de: 'eğer Peygamber olsaydı öldü-rülmezdi' dedi. Peygamberin ileri gelen (yüce makama sahip) sahabelerinden bir kaç kişi de, 'Allah size başarı kazandırıncaya veya Peygambere kavuşuncaya kadar Peygamberinizin, uğrunda savaştığı dâva uğrunda savaşın.' dedi. Bize anlatıldığına göre, muhacirlerden biri kan-lar içinde kıvranan ensardan biri ile karşılaştı. Muhacir, yaralıya, 'ey falanca, duydun mu, Muhammed öldürüldü' dedi. Ensardan olan yaralı, 'Eğer Muhammed öldürüldü ise aldığı mesajı tebliğ etti. Şimdi siz dininiz için savaşın' dedi. Bunun üzerine bu ayet indi: *'Muhammed sadece bir peygamberdir...'* Yani Peygamber öldükten veya öldürüldükten sonra mürtet mi olacaksınız ve iman ettikten sonra tekrar kâfirliğe mi döneceksiniz?!" (c.2, s.80)

Yine aynı kitapta yer aldığına göre, İbn-i Cerir, Süddi'nin şöyle dediğini rivayet ediyor: "Uhud günü Müslümanlar arasında 'Peygam-

ber öldürüldü' diye bir söylenti yayıldı. Dağdaki bir kayanın arkasında saklanmış olanlardan biri bunun üzerine dedi ki: 'Keşke Abdullah b. Übeyy'e gönderebileceğimiz bir elçi olsa da o bize Ebu Süfyan'dan eman dilese. Ey kavim, Muhammed öldürüldü. Kavminiz (Mekkeliler) üzerinize gelip sizi öldürmeden siz onlara dönün.' O sırada Enes b. Nadr şöyle dedi: 'Ey kavim, eğer Muhammed öldürüldü ise, Muhammed'in Rabbi öldürülmedi. Öyleyse Muhammed'in, uğrunda savaştığı dâva için siz de savaşın. Ey Allah'ım! Bu adamları dediklerinden dolayı sana şikayet ediyorum. Bunların ileri sürdükleri tekliften ben uzağım ya Rabbi!' Arkasından kılıcına sarıldı ve öldürülünceye kadar savaştı. İşte bunun üzerine *'Muhammed sadece bir peygamberdir...'* ayeti indi." (c.2, s.80)

Bu anlamdaki rivayetler birçok başka kanaldan da nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Hz. Ali Uhud günü altmış yerinden yaralandı. Peygamber Ümmü Süleym ile Ümmü Atiye'ye onu tedavi etmelerini emretti. Bu kadınlar (işe başladıktan sonra Peygamberin yanına gelerek) dediler ki: 'Biz onun bir yerini tedavi ettiğimizde başka bir yeri açılıyor. Öleceğinden korkuyoruz.' Resulullah ve Müslümanlar onun ziyaretine geldiler. Bir parça yara gibi idi. Peygamberimiz elini onun yaralarına sürmeye başladı ve o hâlde, 'Eğer bir adam Allah yolunda bu durumla karşılaşmışsa, imtihanını vermiş ve görevini mazeretsiz yerine getirmiştir' dedi. Ardından Peygamberimizin elini dokundurduğu her yara iyileşiyordu. Bunun üzerine Hz. Ali 'Elhamdülillah, çünkü ne kaçtım ve ne arkamı döndüm' dedi. Yüce Allah bu yüzden Kur'an'ın iki yerinde ona teşekkür etti. Bunlar, *'Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir.'* (Âl-i İmrân, 144) ile *'Biz şükredenleri ödüllendireceğiz.'* (Âl-i İmrân, 145) ifadeleridir."

Ben derim ki: Yüce Allah bu ayetlerde o hazretin sebatkârlığına teşekkür ediyor, yoksa 'elhamdülillah ki' diye başlayan sözlerine değil.

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) *"Nice peygamberler var ki, çok sayıda kendilerini Rablerine atamış kişiler onlarla birlikte savaştı..."* (Âl-i İmrân, 146) ayetini okudu ve içinde geçen "kâtele" filini "kutile" şeklinde telâffuz etti; arkasından "binlerce, binlerce. Evet, vallahi öldürüleceklerdir." dedi. (c.1, s.201, h:154)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, bu kıraat ve bu an-

lam, İbn-i Mesut'tan ve başkalarından nakledilmiştir. Yine aynı eserde rivayet edildiğine göre, İbn-i Abbas'a, bu ayette geçen "ribbiyyûn" kelimesinin anlamı soruldu. O da 'topluluklar' demektir, dedi. (c.2, s.82)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abdullah b. Hamid ve İbn-i Ebu Hatem'e dayanılarak bildirildiğine göre Mucahid, *"Nihayet Allah size sevdiğinizi (zaferi) gösterdikten sonra"* (Âl-i İmrân, 152) ifadesi hakkında şunları söyledi: "Yani Allah, müminlere müşrikler karşısında zafer gösterdi. Öyle ki, müşriklerin kadınları sert ya da itaatkâr diye bakmadan buldukları binek hayvanlarına binip kaçtılar. Fakat sonra Müslümanların Peygamberin (s.a.a) emrine itaatsizlikleri sebebi ile müşrikler tekrar üzerlerine saldırdılar." (c.2, s.86)

Yine aynı eserde şöyle yer alır: İbn-i İshak, İbn-i Rahuveyh, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Beyhakî kendi Delail-ün Nübüvve adlı eserinde Zübeyr'in şöyle dediğini aktarırlar: "Korkumuzun şiddetlendiği bir sırada kendimi Peygamberimiz ile birlikte gördüm. Yüce Allah üzerimize uyku indirmişti. İstisnasız hepimizin çenesi göğsüne düşmüştü. Vallahi Mu'tib b. Kuşeyr'in 'Eğer elimizde yetki olsaydı burada öldürülmezdik' dediğini işitiyordum. Bu sözleri rüyada duyar gibi duydum. Onları aklımda tuttum. İşte Mu'tib b. Kuşeyr'in bu sözleri ile ilgili olarak *'Sonra da kederin ardından Allah üzerinize, içinizden bir grubu saran bir güven duygusu, bir uyuklama indirdi... İçlerinden eğer bu işten (zaferden) bir nasibimiz olsaydı, burada öldürülmezdik.'* ayeti indi." (c.2, s.88)

Bu anlamdaki sözler Zubeyr b. Avam'a dayanılarak çeşitli kanallardan rivayet edilmiştir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre İbn-i Mende, Marifet-üs Sahabe adlı eserde *"İki topluluğun karşılaştığı gün geri dönenlerinizi..."* (Âl-i İmrân, 155) ayeti ile ilgili olarak İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: "Bu ayet Osman, Rafi b. Mualla ve Harise b. Zeyd hakkında indi." (c.2, s.88)

Ben derim ki: Bu anlamdaki bilgi Abdurrahaman b. Avf, İkrime ve İbn-i İshak'a dayandırılarak çeşitli kanallardan da rivayet edilmiştir. Rivayetlerin bazılarında bu isimlere Ebu Huzeyfe b. Ukbe, Velid b. Ukbe, Saad b. Osman ve Ukbe b. Osman da ilâve ediliyor. (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.88-89)

Her ne ise, (Üçüncü Halife) Osman'ın ve bu gruba girenlerin isim-

lerinin zikredilmesi, örnek verme amacı taşır. Yoksa bu ayet savaş-tan kaçan ve Peygamberimize (s.a.a) itaatsizlik eden sahabilerin tümü hakkında inmiştir. Bu olayda Osman'a ve yanındaki arkadaşlarına özellik yükleyen faktör, bu kimselerin (Medine tarafında Ağvas yakınlarında bulunan) Ca'leb dağına kaçıp sığınmış olmaları ve orada üç gün saklanmalarıdır. Daha sonra döndüklerinde Peygamberimiz (s.a.a) onlara "Siz oraya geçici olarak gitmiş olmalısınız" dedi.

Genel olarak sahabelere gelince, çok sayıdaki rivayete göre bunların tümü kaçtılar. Müslümanlardan iki Muhacir ile yedi Ensardan başka Peygamberimizin yanında kimse kalmadı. Bunun üzerine müşrikler Peygamberimize (s.a.a) saldırdılar. Ensar Müslümanları Peygamberi korumak için biri biri arkasından öldürülünce, yanında onlardan hiç kimse kalmadı. Peygamberimizin yanında kalanlar bir rivayete göre on bir, bir rivayete göre on sekiz ve başka bir rivayete göre otuz kişi idi ki, bu son rivayet bu konudaki rivayetlerin en zayıfıdır.

Bu farklılık, herhâlde ravilerin bilgi farklılıkları ile başka sebeplerden kaynaklanıyor. Mazinî kabilesinden Nesibe'nin Peygamberimizi savunmasına ilişkin rivayetlerden anlaşıldığına göre, o anda yanında başka hiç kimse yoktu. Savaşta sebat edip kaçmamış olan Müslümanlar o sırada savaşmakla meşguldüler. Raviler arasında sadece Hz. Ali'nin savaştan kaçmamış olduğu konusunda görüş birliği vardır. Herhâlde Ensardan olan Ebu Dücane Semmak b. Harşe de öyle idi. Yalnız Ebu Dücane önce Resulullah'ın kılıcı ile savaştı. Sonra sahabelerin kaçtığını, Peygamberi terk edip yalnız bıraktıklarını görünce, onu vücudu ile korudu. Ona yönelen oklara zırhını ve göğsünü siper etti. Ağır şekilde yaralanıncaya kadar bu korumayı devam ettirdi. Allah ondan razı olsun.

Geride kalan sahabelere gelince, bazısı onun öldürülmediğini öğrenince, bazısı da bir süre sonra ona katıldı. İşte bunlar yüce Allah'ın üzerlerine uyuklama indirdiği kimselerdir. Yalnız Allah hepsini affetti. Daha önce yaptığımız açıklamadan söz konusu affın ne anlama geldiğini öğrenmiş oldun. Fakat bazı tefsircilere göre bu ayetteki affın anlamı, yüce Allah'ın müşrikleri müminlerin başından savmasıdır. Öyle ki, müşrikler müminleri toplu kırıma uğratmadılar, öldürmediler.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle yer alır: İbn-i Adiyy ve Beyhakî eş-Şaab adlı eserinde hasen bir isnat zinciri ile İbn-i Abbas'ın şöyle

dediğini aktarırlar: *"Yapacağın işler hakkında onların görüşlerini al"* (Âl-i İmrân, 159) ayeti inince Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Bilin ki, Allah'ın ve O'nun peygamberinin buna (bu dayanışmaya) ihtiyaçları yoktur. Fakat yüce Allah bunu ümmetime rahmet yaptı. Ümmetimden kim istişare ederse, doğruyu bulmaktan mahrum kalmaz. Kim istişareyi terk ederse sapmaktan kurtulmaz." (c.2, s.90)

Yine aynı eserde Taberani'nin, el-Evsat adlı kitapta Enes'ten şöyle naklettiğini aktarır: Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "İstihare eden (hayrı Allah'tan dileyen) ümitsiz olmaz, istişâre eden pişman olmaz." (c.2, s.90)

Nehc-ül Belâğa'da Hz. Ali'den (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Kim sırf kendi görüşüne dayanırsa, helâk olur. Kim başkaları ile istişare ederse, onların akıllarına ortak olur." (Kısa Sözler, 161)

Yine Nehc-ül Belâğa'da şöyle nakledilir: "İstişare hidayetin ta ken-disidir. Kim sırf kendi görüşüne dayanırsa tehlikeye atılmış olur." (Kısa Sözler, 211)

Tefsir-üs Safi'de yer aldığına göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Kendini beğenmişlikten daha ürkütücü bir yalnızlık ve istişareden daha güvenilir bir destek yoktur."

Ben derim ki: İstişare hakkındaki rivayetler pek çoktur. İstişarenin yeri, istişare edenin tercihlere bağlı olarak yapması ve yapmaması caiz olan konulardır. Değişmez ilâhî hükümlere gelince, bunlar istişare konusu yapılamaz. Nasıl ki, onları hiç kimsenin değiştirmesine izin olmadığı gibi. Aksi hâlde gelişen olaylardaki değişmeler yüce Allah'ın sözünü yürürlükten kaldırıcı bir faktöre sahip olurdu.

el-Mecalis adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "İnsanların rızası elde edilemez ve onların dilleri tutulamaz. Bedir günü Peygamberimizin ganimetlerin içinden kırmızı bir kadifeyi kendine aldığını iddia etmediler mi? Sonunda yüce Allah ona (gaybtan) o kadifeyi buldurdu da Peygamberini hıyanet suçlamasından akladı. Arkasından da Kur'an'da *'Hiçbir peygambere, hıyanet etmek yakışmaz...'* (Âl-i İmrân, 161) ayetini indirdi."

Ben derim ki: Bu hadisi Kummî kendi tefsir kitabında zikretmiştir. Bu tefsir kitabında hadisin devamında şöyle deniyor: "Bunun üzerine adamın biri Peygamberimize geldi ve 'falanca kişi kırmızı kadifeye el koyup şurada bir yere gömdü' dedi. Bunun üzerine Peygamberi-

miz (s.a.a) adamın dediği yerin kazılmasını emrederek kadifeyi çıkarttı." (c.1, s.126-127)

Bu anlama veya buna yakın anlama gelen sözler birçok kanaldan gelen rivayetler hâlinde ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer almıştır. Ayetin bu konuda olmasından maksat, herhâlde ayetin bu konuya işaret etmiş olması anlamındadır. Yoksa sözün akışına göre bu ayet daha önce belirttiğimiz gibi Uhud Savaşından sonra inmiştir.

Tefsir-ul Kummî'de İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle naklediliyor: "Kim hıyanet ederse (bir şeyi haksız biçimde zimmetine geçirirse), kıyamet günü onu ateşin içinde görür ve kendisine, ateşe dalıp onu dışarı çıkarması emredilir." (c.1, s.122)

Ben derim ki: İmam Bâkır'ın (a.s) bu açıklaması, *"Kim hıyanet ederse, kıyamet günü o hıyanetini taşıyarak gelir."* ayetinden yapılan ince ve latif bir algılamadır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre, İmam Cafer Sadık (a.s) *"Onların Allah katındaki dereceleri farklıdır."* (Âl-i İmrân, 163) ayeti hakkında şöyle diyor: "Allah'ın rızasına uyanlar, imamlardır. Vallahi, onlar Allah katında müminler için derece vesileleridir. Bizim velayetimizi kabul etmeleri ve bize yönelik sevgileri ile Allah onların amellerini kat kat artırır ve onları yüksek derecelere çıkarır. Allah'ın gazabına uğramışlar da, Hz. Ali'nin (a.s) ve biz Ehl-i Beyt İmamlarının hakkını inkâr edenlerdir. Onlar bu tutumları yüzünden Allah'ın gazabına uğramışlardır." (c.1, s.205, h:149)

Ben derim ki: Bu açıklama, genel hükmü somut örneklere uyarlama amaçlıdır.

Yine aynı kitapta İmam Rıza'dan (a.s) şöyle nakledilir: "Derece, gökle yeryüzü arası kadardır." (c.1, s.205, h:150)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"(Bedir Savaşında) iki katını (düşmanın) başına getirdiğiniz musibet (Uhud Savaşında) sizin başınıza gelince mi..."* (Âl-i İmrân, 165) ayeti hakkında şöyle diyor: "Müslümanlar Bedir Savaşında müşriklerden yüz kırk kişinin başına musibet getirmişlerdi. Bunların yetmişini öldürmüşler, yetmişini de esir almışlardı. Uhud Savaşında ise Müslümanlar yetmiş kayıp verdiklerinde üzüntüye kapıldılar ve bunun için bu ayet indi." (c.1, s.205, h:151)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle geçer: İbn-i Ebu Şeybe, Tirmizi -hadisin hasen olduğunu belirterek-, İbn-i Cerir ve İbn-i Mürdeveyh Hz. Ali'den şöyle aktarırlar: "Cebrâil, Peygamberimize (s.a.a) gelerek dedi ki: 'Ya Muhammed, kavminin esir alma konusundaki tutumu Allah'ın hoşuna gitmedi. Allah sana onları şu iki şıktan birini tercih etmek üzere serbest bırakmayı emretti. Ya onların boyunlarını vurmana evet diyecekler ya da fidye alacaklar. Ama o takdirde (fidye alma durumunda) o esirler kadar kişi (ilerde yapılacak bir savaşta) kendi taraflarından öldürülecek.' Peygamber halkı çağırdı ve bu mesajı kendilerine iletti. Müslümanlar dediler ki: 'Ey Allah'ın resulü, bu esirler aşiretlerimizden ve kavimlerimizdendirler. Onlar karşılığında fidye alalım ve o imkânlarla düşmanlarımıza karşı savaşmak için gücümüzü arttıralım. Onlar kadar kişi de aramızdan şehit olur. Bunda hoşumuza gitmeyecek bir şey yok!' Nitekim Uhud Savaşında onlardan yetmiş kişi, yani Bedir esirleri kadar kişi öldürüldü." (c.2, s.93)

Ben derim ki: Bu hadis Mecma-ul Beyan tefsirinde Hz. Ali'den (a.s) nakledilmiştir ve Tefsir-ul Kummî'de de ona yer verilmiştir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma..."* ayetleri hakkında İmam Bâkır'dan şöyle nakledilir: "Bu ayetler, birlikte Bedir ve Uhud şehitleri hakkında inmiştir." (c.2, s.535)

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur. ed-Dürr-ül Mensûr ve başka kaynaklar bunlara yer vermiştir. Daha önce bu konuya değindik ki, bu ayetlerin anlamı geneldir ve Allah yolunda gerçekten şehit düşürülen ya da şehit hükmünü taşıyan herkesi kapsamına alır. Bir görüşe göre bu ayetler Maune kuyusu şehitleri hakkında indi. Bunlar yetmiş ya da kırk sahabi idi. Peygamberimiz (s.a.a) onları Amir b. Tufeyl'i ve kavmini İslâm'a dâvet etmek için göndermişti. Amir ve kavmi söz konusu kuyunun yakınında yaşıyorlardı. Sahabiler önce Ebu Milhan Ensarî'yi onlara elçi olarak gönderdiler. Adamlar önce onu öldürdüler, arkasından sahabilere saldırdılar ve çıkan çatışmada hepsini öldürdüler. (Allah hepsinden razı olsun.)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) diyor ki: "Vallahi onlar (ayette vasfı geçenler), bizim Şiîlerimizdir. Onların ruhları cennete varıp yüce Allah'ın bağışı ile karşılaştıkları zaman kesinlikle hak yolda ve Allah'ın dini üzerinde olduklarını anlarlar ve arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan mümin kardeşle-

rine müjde verme sevinci içinde olurlar."

Ben derim ki: Bu rivayet genel hükmü somut örneklere uyarlama amacına yöneliktir. O şehitlerin hak yolda olduklarını kesinlikle bilme-lerinin anlamı, dünyadayken bu konuda şüpheli oldukları değil, dünyada bu bilgiye ilm-ul yakin ile erdikten sonra ona ayn-ul yakin ile yani gözle müşahede ederek ermeleridir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Ahmed, Hennad, Abd b. Hamid, Ebu Davud, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, Hâkim -hadisin sahih olduğunu belirterek- ve ed-Delâil adlı eserde Beyhakî, İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyorlar: "Peygamberimiz şöyle buyurdu: Uhud'da şehit olan kardeşlerinizin ruhlarını yüce Allah yeşil kuşların kursaklarına yerleştirdi. Bu kuşlar cennet nehirlerinde uçuşuyor, cennetin meyvelerinden yiyor ve Arşın gölgesine asılı duran gümüş kandillere konuyorlar."

"Onlar yiyeceklerinin, içeceklerinin nefisliğini ve konutlarının güzelliğini gördükten sonra 'Keşke kardeşlerimiz Allah'ın bize neler yaptığını bilselerdi' dediler." Başka bir ifadeye göre şöyle dediler: 'Biz cennette diriyiz, yiyor ve içiyoruz. Eğer kardeşlerimiz durumumuzu bilseler cihattan kaçınmazlar ve savaştan uzak durmazlar. Yüce Allah, 'Sizin adınıza durumunuzu ben onlara iletirim' diye buyurdu ve bunun üzerine *'Allah yolunda öldürülenleri...'* (Âl-i İmrân, 169-171) diye başlayan ayetleri indirdi." (c.1, s.95)

Ben derim ki: Bu anlamda Ebu Said Hudrî'ye, Abdullah b. Mes'ud'a, Ebu'l Aliye'ye, İbn-i Abbas'a ve başkalarına dayandırılan çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerin bazılarında, Ebu'l Aliye'nin rivayetinde olduğu gibi "yeşil kuşlar suretinde" ifadesi kullanılırken bazılarında, Ebu Said'in rivayetinde görüldüğü gibi "yeşil kuşda" ifadesi ve bazılarında da, İbn-i Mesud'un rivayetinde olduğu gibi "yeşil kuş gibi" ifadesi kullanılmıştır. Kullanılan ifadeler birbirine yakındır.

Ehl-i Beyt kanallarından gelen bilgilere göre bu rivayet kendilerine arz edildiğinde Peygamberimizin (s.a.a) böyle bir şey söylemediğini belirtmişlerdir. Bazı rivayetlerde de İmamlar, halkın Peygamberden nakledilen bu sözleri tevil ettiklerini ve yoruma tâbi tuttuklarını ifade ediyorlar. Hiç şüphesiz bu rivayet eğer bir tarafa atılmayacaksa (reddedilmeyecekse), değişmez ve kabul edilmiş ilkeler uyarınca yorumlanmalıdır.

Bununla birlikte bu rivayetler şehitlerin ahiret cennetindeki durumunu açıklama amacı taşımıyor. Kastedilen yer berzah cennetidir. Bunun iki delili vardır. Biri İbn-i Cerir'in Mucahid'den aktardığı, "Onlar cennet meyvaları ile beslenirler. Cennette olmadıkları hâlde cennetin kokusunu duyarlar." şeklindeki rivayettir. Öbür delili de yine İbn-i Cerir'in Süddi'den aktardığı şu rivayettir: "Şehitlerin ruhları arşa asılı duran altın kandiller içindeki yeşil kuşların kursaklarındadır. Onlar sabah-akşam cennette oradan oraya uçup dururlar ve geceleri kandilleri üzerinde tünerler."

Berzah hakkında daha önce yaptığımız incelemeden biliyorsun ki, bu iki rivayetin içeriği, ahiret cenneti ile değil, dünya cenneti olan berzah ile bağdaşır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Ebu İshak, İbn-i Cerir ve Delâil-ün Nübüvve adlı eserde Beyhakî, Abdullah b. Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın *"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler..."* (Âl-i İmrân, 172) ayeti ile ilgili olarak şunları söylediğini rivayet ediyorlar: "Ebu Süfyan ve arkadaşları Uhud Savaşından sonra tekrar Peygamberimiz (s.a.a) ile sahabiler üzerine yürümeye karar verdiler. 'Onların kökünü kazımadan geri döndük, kalanlarının üzerine tekrar saldırmalıyız.' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz Hamra-ul Esed denen yere vardı. Ebu Süfyan, Peygamberimizin ashabı ile birlikte kendilerini aramaya çıktığı haberini aldı. Bu durum Ebu Süfyan ile arkadaşlarını yola devam etmekten alıkoydu. O sırada Abdulkays kabilesine mensup bir kervana rastladılar. Ebu Süfyan onlara 'Muhammed'e haber verin ki, biz onun arkadaşlarına bir daha saldırıp köklerini kazımaya karar verdik' dedi. Bu kervan Hamra-ul Esed'de Peygamberimiz (s.a.a) ile karşılaşınca, kervandakiler Ebu Süfyan'ın dediklerini Peygamberimize ilettiler. Bunun üzerine Peygamberimiz ve beraberindeki Müslümanlar "Allah bize yeter, O ne de güzel vekildir." dediler. İşte o zaman yüce Allah *"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler..."* diye başlayan ayetleri indirdi." (c.2, s.101)

Ben derim ki: Bu olayı, Kummî kendi tefsir kitabında ayrıntılı biçimde nakletmiştir. Bu tefsirdeki bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) sadece yaralı sahabileri ile Hamra-ul Esed'e çıkmıştı. Bazı rivayetlere göre de Resulullah (s.a.a) Uhud Savaşında bulunanları yanına

alarak bu yolculuğa çıkmıştı, ki bu iki rivayet de aynı anlama gelir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr'da şöyle yer alır: Musa b. Ukbe el-Meğazi adlı eserinde ve Beyhakî ed-Delail adlı eserinde İbn-i Şıhab'dan şöyle rivayet ederler: "Peygamber, Bedir'de Ebu Süfyan ile karşılaşmak üzere Müslümanların sefere çıkmalarını emretti. Şeytan ise insan türünden yardakçılarını, halk arasına girerek onları korkutmaya zorladı. Onlar da Müslümanlara şöyle dediler: Haber aldık ki, düşmanlarınız size karşı gece gibi bir yığınak yaptılar. [Yani gecenin, her yeri karanlığa bürüdüğü gibi Ebu Süfyan'ın ordusu da her yeri kaplamıştır.] Üzerinize yürüyüp sizi yok etmek istiyorlar. Aman ha, sakının onlardan!"

"Fakat yüce Allah, Müslümanları şeytanın korkutmalarından korudu da onlar Allah'ın ve Peygamberin çağrısına olumlu karşılık verdiler. Satılık mallarını (sermayelerini) alarak yola çıktılar ve şöyle dediler: 'Eğer Ebu Süfyan ile karşılaşırsak zaten onun için yola çıktık. Yok, eğer onunla karşılaşmazsak alış verişimizi yaparız.' O zamanlarda Bedir'de her yıl bir pazar düzenleniyordu. Müslümanlar yola koyularak Bedir pazarına vardılar ve oradan ihtiyaçlarını karşıladılar. Ebu Süfyan sözünü tutmadı, ne kendisi ne de arkadaşları yola çıkmadı."

"İbn-i Hammam yolda Müslümanlarla karşılaştı ve 'kim bunlar?' diye sordu. Kendisine, 'Bunlar Resulullah ile ashabıdır. Ebu Süfyan ile yanındaki Kureyşlileri bekliyorlar.' İbn-i Hammam oradan ayrılınca bu durumu Kureyşlilere heber verdi. Bunun üzerine Ebu Süfyan korkarak Mekke'ye geri döndü. Böylece Peygamberimiz (s.a.a) Allah'ın nimeti, bağışı ve keremi ile geri döndü. Sevik=Bulgur Ordusu Savaşı diye anılan bu savaş, hicrî üç yılının şaban ayında meydana geldi." (c.2,s.101)

Ben derim ki: Suyuti ed-Dürr-ül Mensûr adlı tefsirinde bu rivayeti başka kanallardan da aktarmıştır. Mecma-ul Beyan tefsirinde de ayrıntılı olarak bu rivayet İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir. Bu rivayetin bir bölümünde şöyle geçer: "Bu ayetler küçük Bedir Savaşı hakkında indi. 'Bulgur Ordusundan (Ceyş-us Sevik'den) maksat, Ebu Süfyan'ın ordusudur. Çünkü Ebu Süfyan Mekke'den bir Kureyş ordusu ile yola çıktı. Bu ordu, yanında bulgur yükleri taşıyordu. Mekke dışında konakladılar ve yanlarında getirdikleri bulguru erzak olarak harcadılar. Sonra Bedirde Müslümanlarla karşılaşmaktan korkuya kapıldıkları için Mekke'ye döndüler. Halk hakaret ve alay maksadı ile bu orduya

'bulgur ordusu' adını verdi." (c.2, s.540)

Yine aynı kitapta şu bilgi veriliyor: Neseî'nin, İbn-i Ebu Hatem'in ve Taberani'nin sahih senet ile İkrime'ye dayanarak rivayet ettiklerine göre İbn-i Abbas şöyle diyor: "Müşrikler Uhud Savaşından döndüklerinde 'Ne Muhammed'i öldürdünüz, ne düşmanın kızlarını esir aldınız. Ne kadar kötü bir iş yaptınız. Geri dönün' dediler. Peygamberimiz bu durumu işitince Müslümanlara sefere çıkma emri verdi. Onlarda yola çıkarak Hamra-ul Esed denen yere veya Ebu Utbe kuyusuna -terdit Ebu Süfyan'dandır- vardılar. Müşrikler korkularından 'şimdi geri dönelim, gelecek yıl savaşırız.' dediler."

"Bunun üzerine Peygamberimiz de geri döndü. Bu olay da savaşlardan biri olarak sayıldı ve yüce Allah onunla ilgili *'Yara aldıktan sonra Allah'ın ve Peygamberin çağrısına icabet edenler...'* diye başlayan ayeti indirdi. Daha önce Ebu Süfyan Peygambere (s.a.a) demişti ki: 'Sizinle Bedir Savaşının vuku bulduğu tarihte arkadaşlarımızı öldürdüğünüz yerde görüşeceğiz.' Ancak korkak döndü. Cesur ise, savaş ve ticaret araçlarını yanına aldı. Böylece Müslümanlar ticarete meşgul oldular. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: *'Bunun üzerine, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler...'* (c.2, s.101)

Ben derim ki: Kısaltma ve özetleme ilkesine ters düştüğü hâlde biz bu rivayeti naklettik. Oysa her konudan seçilecek kapsamlı örnekler verilerek yapılacak olan kısaltma ve özetleme etkili bir yöntemdir. Böyle yapmamızın sebebi rivayetlerde zikredilen nüzul sebeplerinin tümü veya çoğunluğu şahısların nazarî görüşleri olduğunu derin düşünceli araştırıcıların görmeleridir. Şu anlamdaki bu rivayetlere yer verenler, çoğunlukla önce tarihi olayları görüyorlar. Sonra da bu olayları, onlarla bağdaşabilecek ayetler ile yan yana getirerek söz konusu olayları o ayetlerin iniş sebebi sayıyorlar. Bu tutum kimi zaman bir ayetin veya bütünlük arz eden bir ayet grubunun bölünmesine ve her bölümünün ayrı bir inişe nispet edilmesine yol açıyor. Bu yüzden ayetlerin düzeninin bozulmasına ve bütünlüklerinin kaybolmasına aldırış edilmiyor. İşte ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin zayıflığının sebeplerinden biri budur.

Bu incelemenin başlangıcında söylediklerimizi de buna eklemek gerekir. Orada demiştik ki mezhep farklılığının bu rivayetlerin üslûbu

üzerinde etkisi vardır. Belirli mezhepler bu rivayetlerden kendilerini haklı göstermek için yararlanıyorlar. Üstelik, gerçekler üzerinde her zamanın egemen güçlerinin ve siyasî atmosferinin güçlü etkisi vardır. Bu etki ile gerçekler saklanabiliyor veya belirsiz bırakılabiliyor. Buna göre derin düşünceli araştırıcının gerçekleri anlamada rolleri olan böylesine sebepleri göz ardı etmemesi gerekir.

TARİHÎ İNCELEME

Müslümanlar Uhud Savaşında yetmiş şehit vermişlerdi. Bunların isim listelerini veriyoruz.

1- Hamza b. Abdulmuttalib b. Haşim.
2- Abdullah b. Cahş.
3- Mus'ab b. Ümeyr.
4- Şemmas b. Osman. -Bu dört şehit muhacirlerdendi.-
5- Amr b. Muaz b. Nü'man.
6- Haris b. Enes b. Rafi.
7- Umare b. Ziyad b. Seken.
8- Selime b. Sabit b. Vakş.
9- Amr b. Sabit b. Vakş.
10- Sabit b. Vakş.
11- Rıfaa b. Vakş.
12- Huseyl b. Cabir Ebu Huzuyfe el-Yeman.
13- Sayfi b. Kaydî.
14- Hubbab b. Kaydî.
15- Übbad b. Sehl.
16- Haris b. Evs b. Muaz
17- İyas b. Evs
18- Übeyd b. Teyyihan.
19- Habib b. Yezid b. Teym
20- Yezid b. Hatıb b. Ümeyye b. Rafi.
21- Ebu Süfyan b. Haris b. Kays b. Zeyd.
22- Hanzele b. Ebu Amir. Cenazesi melekler tarafından yıkandı.
23- Enis b. Katade.
24- Ebu Habbe b. Ömer b. Sabit.

25- Abdullah b. Cübeyr b. Nü'man. -Okçu birliğinin komutanı.-

26- Ebu Saad Hayseme b. Hayseme.

27- Abdullah b. Selime.

28- Sebi b. Hatıb b. Haris.

29- Amr b. Kays.

30- Kays b. Amr b. Kays.

31- Sabit b. Amr b. Zeyd.

32- Amir b. Muhalled.

33- Ebu Hubeyre b. Haris b. Alkama b. Amr.

34- Amr b. Muttarif b. Alkame b. Amr.

35- Evs b. Sabit b. Münzir. -Hassan b. Sabit'in kardeşi-

36- Enes b. Nadr. -Peygamberimizin hizmetçisi olan Enes b. Malik'in amcası-

37- Kays b. Muhalled.

38- Keysan. -Neccar oğullarının kölesi-

39- Süleym b. Haris.

40- Nü'man b. Abd-i Amr.

41- Harice b. Zeyd b. Ebu Züheyr.

42- Saad b. Rebi b. Amr b. Ebu Züheyr.

43- Evs b. Erkam.

44- Malik b. Sinan. -Hudre oğullarından Ebu Said Hudrî'nin babası-

45- Said b. Suveyd.

46- Ütbe b. Rebi.

47- Sa'lebe b. Saad b. Malik.

48- Sagf b. Ferve b. Buddi.

49- Abdullah b. Amr b. Vehb.

50- Damre. -Tureyf oğullarının müttefiki-

51- Nevfel b. Abdullah.

52- Abbas b. Ubade.

53- Nü'man b. Malik b. Salebe.

54- Mücezzer b. Ziyad.

55- Ubade b. Hashas. -Nü'man, Mücezzer ve Ubade aynı mezara gömüldü.-

56- Rıfaa b. Amr.

57- Abdullah b. Amr. -Haramoğullarından-

58- Amr b. Cumuh. -Haram oğullarındandır ve Abdullah b. Amr ile aynı mezara gömüldü.-

59- Hallad b. Amr b. Cumuh.

60- Ebu Eymen. -Amr b. Cumuh'un kölesi-

61- Süleym b. Amr b. Hadide.

62- Antere. -Süleym'in kölesi-

63- Sehl b. Kays b. Ebu Kaab.

64- Zekvan b. Abd-ı Kays.

65- Übeyd b. Mualla.

67- Haris b. Adiy b. Harşe.

68- Malik b. İyas.

69- İyas b. Adiy.

70- Amr b. İyas.

İşte Uhud Savaşında şehit düşen yetmiş kişinin isimleri bunlardan ibaretti. Bu isimler İbn-i Hişam'ın Siret-un Nebi adlı eserinden alınmıştır. (c.3, s.59)

176- Küfre doğru yarışarak gidenler seni üzmesin. Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onlara ahirette hiçbir pay vermemeyi istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.

177- İman karşılığında küfrü satın alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için acı bir azap vardır.

178- İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet ve fırsat vermemiz onlar için daha hayırlıdır. Onlara sırf suçlarını arttırmaları için fırsat veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

179- Allah, müminleri şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda pis olanı temiz olandan ayıracaktır. Ayrıca Allah size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah (bunun için) peygamberlerinden dilediğini seçer. O hâlde Allah'a ve peygamberlerine

inanın. Eğer iman eder ve (günahlardan) sakınırsanız, size büyük bir mükâfat vardır.

180- Allah'ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infak etmede) cimrilik gösterenler, bunu kendileri için sakın hayırlı sanmasınlar. Hayır bu, onlar için şerdir de. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yeryüzünün mirası Allah'ındır. Hiç şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler ile daha önce ele aldığımız Uhud Savaşı hak-kında inen ayetler arasında bağlantı vardır. Sanki bu ayetler, özellikle ilk dört ayet, o ayetlerin tamamlayıcıları niteliğini taşımaktadır. Çünkü bu dört ayetin değindiği en önemli husus yüce Allah'ın kullarına yönelik imtihanı ve denemesidir. Buna göre söz konusu ayetler Uhud Savaşına ilişkin ayetlerin özeti ve sonucu niteliğindedir. Yüce Allah bu ayetlerde imtihan ve deneme kanunun kâfirler içinde müminler için de geçerli olan kaçınılmaz bir kanun olduğunu açıklıyor. Başka bir deyişle yüce Allah kâfirlerin ve müminlerin iç dünyalarını ortaya çıkarmak ve kâfirleri katkısız bir bütünlükle cehennemlik yapmak, müminlerdeki pis unsurları temiz unsurlardan ayırt etmek için kullarını sınava tâbi tutuyor.

"Küfre doğru yarışarak gidenler seni üzmesin..." Bu ayet, meselenin gerçek mahiyetini açıklamak suretiyle yapılmış bir teselli, bir üzüntüyü giderme girişimidir. Çünkü kâfirlerin küfür alanında hızla yol almaları, Allah'ın nurunu söndürmek için elbirliği ile çalışmaları ve zaman zaman kazandıkları görünüşteki galibiyetleri müminlerin üzülmelerini gerektirmiş olabilir. Şöyle ki onlarda, hak kelimesinin yüceltme iradesinde kâfirlerin Allah'ı mağlubiyete uğrattıkları gibi bir vehim uyandırmış olabilir. Fakat müminler eğer genel imtihan meselesini iyi düşünürlerse, kesinlikle anlarlar ki, aslında galip olan Allah'tır ve insanlar bütünü ile (belirli) gayelerin, hedeflerin yolunda ilerlemektedirler. Gayelerine yönelik tekvinî ve teşriî hidayetler gerçekleştirilmesi amacıyla, herkes kendi gaye ve hedefine doğru yöneltilmiştir. Buna göre kâfirler afiyet, nimet ve güçle eksiksizce donatılarak -ki bu

bir istidrac (=cezalandırmak içi bir tür mühlet vermek) ve ilâhî bir tuzaktır- kendi gayelerine yani, azgınlık ve isyankârlık hususunda varabilecekleri en son noktaya doğru yöneltilirken, müminler devamlı imtihan potasında işleme tâbi tutulurlar. Bu işlem ve imtihan sonucu, yabancı unsurlarla karışan içlerindeki iman, yabancı unsurlardan arındırı-larak sırf Allah'a özgü kılınır veya onların müşriklikleri saf hâle getiri-lerek tağutların ve küfür önderlerinin dostları derekesine düşürülürler.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Küfre doğru hızla koşanlar, bu hızlarını sürekli arttıranlar seni üzmesin. Çünkü sen eğer üzülüyorsan, onların böyle yapmakla Allah'a zarar verdiklerini sanıyorsun diye üzülüyorsun. Oysa durum böyle değildir. Yani onlar Allah'a en ufak bir zarar veremezler. Çünkü onlar Allah'ın iradesine bağımlıdırlar. O, onları hayatları boyunca ahirette hiçbir paylarının kalmayacağı noktaya doğru ilerletmektedir. (Bu nokta, onların küfürdeki uç noktalarıdır.) Ve ayrıca onlar için acı bir azap da vardır. Ayetteki, *"seni üzmesin."* ifadesi irşadî bir emirdir. *"Çünkü onlar Allah'a..."* ifadesi ise bu yasaklamanın sebebini belirtiyor. *"Allah... vermeyi istiyor."* cümlesi de onların neden zarar veremediklerinin sebebini açıklıyor.

Yüce Allah daha sonra ister hızla küfre doğru koşan, ister öyle olmayan bütün kâfirlerin kendine zarar veremeyeceklerini vurguluyor. Özele yönelik açıklamadan sonra gelen bu genel açıklama, *"seni üzmesin."* yasaklamasının yanı sıra bu yasaklamanın gerekçesi olan *"Çünkü onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler."* ifadesinin de sebebi olmaya elverişlidir. Çünkü bu vurgulama, özelin gerekçesini içeren bir kapsam genişliğine sahiptir. Buna göre bu ifadenin anlamı şudur: Biz, doludizgin küfre koşan kâfirlerin Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerini söyledik; çünkü kâfirler bir bütün olarak Allah'a hiçbir zarar vermezler.

"İnkâr edenler sanmasınlar ki..." Yüce Allah kâfirlerin doludizgin küfre koşmaları konusunda Peygamberimizin (s.a.a) gönlünü hoş edecek bir açıklama yaptıktan, bunun aslında onların Allah'ın emrine boyun eğmeleri (egemenliği altında bulunmaları), böylece ahirette hiçbir nasiplerinin olmayacağı bir noktaya sürüklendikleri anlamına geldiğini belirttikten sonra sözü kâfirlerin kendisine çevirerek kendilerine Allah tarafından verilen mühlete, tanınan fırsata sevinmemelerinin gerektiğini vurguluyor. Çünkü bu, onları istidrac (=Allah'ın kâfirle-

rin sapıklığını arttırmak için üst üste ihsanda bulunması) yolu ile günahların çoğalmasına doğru sevk etmektir. Bunun ötesinde, beraberinde sadece zilletin bulunduğu onur kırıcı ve alçaltıcı bir azap vardır. [Ayrıca bu konuya da dikkat etmek gerekir ki,] bunların hepsi kemale erdirme yasasının gereği olarak gerçekleşmektedir.

"Allah, müminleri şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir..." Sonra da yüce Allah sözü müminlere çevirerek imtihan yasasının onlar hakkında da yürürlükte olduğunu bildiriyor. Maksat onların da kemale ermeleri, katıksız müminlerin böyle olmayanlardan ayırt edilmesi ve pislerin temizlerden ayrılmasıdır.

Burada pislerin temizlerden ayırt edilmesinde bir başka yolun da olduğu sanılabilir. Bu da müminlere kimlerin pis olduğunun bildirilmesi ve böylece pislerden ayrılmalarının sağlanması olarak düşünülebilir. O zaman münafıkların ve kalplerinde hastalık olanların aralarına karışmalarından kaynaklanan bütün bu sıkıntılara ve belâlara katlanmazlar. Yüce Allah bu vehmi gidermek için şu açıklamayı yapıyor: Gaybe ilişkin bilgi yüce Allah'ın kendi tekelinde tutmuş olduğu bilgilerden biridir. Bu bilgiyi, bu konuda ayrıcalık tanıdığı bazı peygamberleri dışında hiç kimseye bildirecek değildir. Söz konusu peygamberlerini bu bilgiden vahiy yolu ile haberdar etmesi muhtemeldir. İşte, *"Ayrıca Allah size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah (bunun için) peygamberlerinden dilediğini seçer."* ifadesinin anlamı budur.

Arkasından şu nokta hatırlatılıyor: Madem ki imtihan yolu ile kemale erdirilme süreci kaçınılmazdır, o hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın ki pislerin değil, temizlerin arasına girebilesiniz. Yalnız temiz hayatı devam edebilmek için sadece iman yeterli değildir. Bununla beraber imanı Allah'a çıkaracak ve onun temizliğini koruyacak salih amelin de olması gerekir. Bu yüzden yüce Allah, *"O hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın."* dedikten sonra bu direktifi, *"Eğer iman eder ve (günahlardan) sakınırsanız, size büyük bir mükâfat vardır."* müjdesi ile tamamlıyor.

Bu ayetten şunlar ortaya çıkıyor:

1) Nefisleri kemale erdirerek onları mutluluk ve bedbahtlıktan oluşan gayelerine, son noktalarına ulaştırmak kaçınılmaz bir süreçtir.

2) Temizlik ve pislik, şahısların kendileri ile ilgili olmaları yanında iman ve küfür eksenlerine bağlıdırlar. İman ile küfür ise insanların

ihtiyar ve tercihlerine dayalı şıklardır. Bu nokta, tevhit sırlarının bir çoğuna kaynaklık eden Kur'an'a özgü ince gerçeklerden biridir. Yüce Allah'ın, *"Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. Öyle ise hayır işlerinde yarışın."* (Bakara, 148) ayeti, *"Fakat size verdikleri konusunda sizi sınamak için (ayrı ayrı ümmetler kıldı). Öyleyse hayır işlerinde yarışın."* (Mâide, 48) ayeti ile birlikte değerlendirilirse, bu gerçeğe delâlet ettiği görülür. Bu konudaki daha doyurucu açıklamayı, *"(Bu) Allah'ın pisi temizden ayırması ve bütün pislerin bir kısmını diğer kısmının üstüne koyup hepsini birden cehenneme atması içindir..."* (Enfâl, 37) ayetini incelerken yapacağız.

3) Allah'a ve peygamberlerine inanmak temiz hayatın temel ilkesidir. Bu da zatın (özün) temizliği demektir. Ödüle gelince; o takvaya (günahlardan sakınmak) ve salih amele dayanır. Bundan dolayı yüce Allah pis olan ile temiz olanın ayırt edilmesini Söz konusu ettikten sonra bunun arkasından *"O hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın."* buyruğuna yer verdi. Sonra ödül konusuna değinmek isteyince takvayı imana ekleyerek *"Eğer iman eder ve (günahlardan) sakınırsanız, size büyük bir mükâfat vardır."* buyurdu.

Yüce Allah başka bir ayette, *"Erkek olsun, kadın olsun mümin olarak kim salih (iyi) amel işlerse, on mutlaka tertemiz bir hayat ile yaşatırız ve mükâfatlarını elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz."* (Nahl, 97) buyuruyor. Vurguladığımız ilkelerin ışığı altında ortaya çıkıyor ki, bu ayette sözü edilen *"tertemiz bir hayat ile yaşatırız."* olayı, imanın ürünü ve onun uzantısıdır. Ödülle mükâfatlandırmak ise salih amelin sonucudur. Buna göre iman temiz hayatın ruhudur. Bu hayatın kalıcı olması, devam etmesi ve sonuçlarının ona müterettip olup ortaya çıkması ise salih amele muhtaçtır. Tıpkı bütün canlı varlıkların doğal hayatlarında olduğu gibi. Bu hayatın oluşumu ve gerçekleşmesi için hayvanî ruha ihtiyaç vardır. Bu hayatın devam edebilmesi ise vücut güçlerinin ve organlarının kullanılmasına muhtaçtır. Eğer bütün bu güçler ve organlar çalışmaz hâle gelirse, hem bu güçlerin kendisi ortadan kalkar ve hem de tamamıyla hayat sona erer.

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette "Allah" kelimesi birkaç kez tekrarlanıyor. Son üçünde zamir yerine isim (ism-i zahir) kullanma kuralı işletiliyor. Bunun tek gerekçesi uluhiyeti ile sırf onun sıfatları olan hususlarda celâl ve cemalin yegâne kaynağına vurgu yapmak-

tır. Bu hususlar imtihan, gaybın bilgisine erdirme, peygamberler arasında seçim yapma ve iman edilmeye lâyık olmadır.

"Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini (infak etmede) cimrilik gösterenler... sanmasınlar." Yüce Allah daha önce kâfirlere mühlet vermesi ile ilgili bir açıklama yapmıştı. Malda cimrice davranarak onu Allah yolunda infak etme olayında da durum aynıdır. Yani cimri insan da biriktirdiği mal dolayısıyla sevinçli ve kıvançlıdır. İşte yüce Allah sözü onlara çevirerek, bu tutumun onlar hesabına kötü olduğunu bildiriyor. Malın, *"Allah'ın kereminden kendilerine verdikleri"* tabiriyle nitelenmesinde onlara yönelik kınama ve kötüleme mesajı vardır. *"boyunlarına dolanacaktır."* cümlesi, cimriliğin onlar hesabına niçin kötü ve şer olduğunu bildirmektedir. *"Göklerin ve yeryüzünün mirası Allah'ındır."* cümlesi zahiren, *"kıyamet günü"* ifadesinin hâlidir (yani, durum bildirme niteliği taşımaktadır). Bunun gibi, *"Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."* cümlesi de aynen öyledir. [Yani o da aynı şekilde hâldir.]

"Göklerin ve yeryüzünün mirası Allah'ındır." cümlesi, uzaklığına rağmen "yebhalune=cimrilik gösterenler" kelimesinin failinden (zamirinden) hâl olması ve *"Allah bitin yaptıklarınızdan haberdardır."* cümlesinin de ya aynı kelimenin failinden hâl veya müste'nife=yeniden söze başlama cümlesi olması muhtemeldir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Bâkır'a (a.s), kâfir için ölümün mü, yoksa yaşamanın mı daha hayırlı olduğu soruldu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Ölüm hem mümin için, hem de kâfir için hayırlıdır. Çünkü yüce Allah (müminler hakkında) şöyle buyuruyor: *"İyi kişiler için Allah katındaki daha hayırlıdır."* (Âl-i İmrân, 198) Ve (kâfirler hakkında da) şöyle buyuruyor: *"İnkâr edenler sanmasınlar ki kendilerine mühlet ve fırsat vermemiz, onlar için daha hayırlıdır."* (c.1, s.206, h:155)

Ben derim ki: Bu rivayette zikredilen istidlâl (=delil gösterme) Ehl-i Beyt İmamlarının zevkine tam olarak uygun değildir. Çünkü delil olarak gösterilen ayetlerin ilkinde yer alan "ebrar=iyi kişiler" müminlerin belirli bir kesimini ifade eder, tümünü kapsamaz.

Yalnız şöyle denebilir: Buradaki "ebrar"dan maksat bütün müminlerdir. Çünkü onların her birinde iyiliğin bir unsuru vardır. Bu anlamdaki bir rivayet, İbn-i Mesud'a dayalı olarak ed-Dürr-ül Mensûr'da aktarılmıştır. (c.2, s.104)

181- Andolsun ki; "Allah fakir, biz ise zenginiz" diyenlerin sözünü Allah işitmiştir. Biz onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız ve (kıyamette onlara) diyeceğiz ki: "Tadın ateşin (veya alevin) azabını!"

182- Bu (azap), kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır. Yoksa Allah hiçbir şekilde kullarına zulmetmez.

183- Onlar ki; "Allah bize, (gökten gelen) ateşin yiyeceği (yakacağı) bir kurban(ı mucize olarak) getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti" derler. Onlara de ki: "Size, benden önce apaçık deliller (mucizeler)le ve söylediğiniz (mucize) ile nice peygamberler geldi. Eğer doğru söylüyorsanız, peki onları ne diye öldürdünüz?"

184- Eğer seni yalanladılar ise, senden önce apaçık deliller, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalanlanmışlardı.

185- Herkes ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete konursa, gerçekten muradına ermiştir, kurtulmuştur. Dünya hayatı, zaten aldatma metâından başka bir şey değildir.

186- Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda sınanacaksınız; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve (günahlardan) sakınırsanız, şüphe yok ki bu, azimliliğinizin belirtisidir.

187- Hani Allah kendilerine kitap verilenlerden "Onu (kitabı) insanlara mutlaka açılayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı. Onlar ise bunu arkalarına atıp terk ettiler (kulak ardı ettiler); onun karşılığında az bir menfaat aldılar, ki almış oldukları ne kötü bir şeydir!

188- Sakın sanma ki, yaptıkları ile (mallarıyla) sevinen ve yapmadıkları ile övülmeyi sevenler (var ya), sakın onların azaptan kurtulabileceklerini sanma. Onlar için acı bir azap vardır.

189- Göklerin ve yeryüzünün mülkü (egemenliği) Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler daha önceki ayetlerle bağlantılıdır. Daha önceki ayetler insanları harekete geçirme, malları ve canları ile Allah yolunda savaşmaya teşvik etme; kendilerini gevşekliğe, zaafa ve cimriliğe kapılmamaları konusunda uyarma içerikli idi. Dolayısıyla o ayetler ile bu ayetlerin ilkinde yer alan Yahudilerin *"Allah fakir, biz ise zenginiz"* sözleri, işi Müslümanlara çevirmeleri (onların üzerine yıkmaları), peygamberlik ayetlerini (nişanelerini) yalanlamaları ve açıklayacakları yolunda söz verdikleri gerçekleri saklamaları arasında bağlantı vardır. İşte bu ayetlerde açıklanmak istenen hususlar bunlardır. Bunun yanı sıra bu ayetlerde müminlerin kalplerini istikamet, sabır ve sebat yolunda güçlendirme ve Allah yolunda infak etmeye özendirme amacı vardır.

"Andolsun ki; "Allah fakir, biz ise zenginiz" diyenlerin sözünü Allah işitmiştir." Bu sözü söyleyenler Yahudilerdir. Çünkü ayetin devamında bu sözü söyleyenlerin peygamberleri öldürdüklerini ve başka hususları açıklayan ifadeler bu konuda bizim için ipuçları oluşturuyor [ve bu karineler sonucu bu sözü söyleyenlerin Yahudiler olduğunu anlıyoruz].

Yahudiler bu sözü, yüce Allah'ın *"Kimdir o ki, Allah'a güzel bir surette borç versin de..."* (Bakara, 245) ayeti ile bu anlamı taşıyan başka ayetlerini duydukları için söylemişlerdir. [Şöyle ki, Allah-u Müteal bu ayetlerde (sanki!) kendisine borç verilmesine teşvik ediyor!] Bu ayetin; *"Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini (infak etmede) cimrilik gösterenler..."* ayetinin hemen arkasından gelmiş olması bu ihtimalin güçlülüğüne bir bakıma delil sayılır.

Yahudiler müminlerin çoğunlukla yoksul ve düşkün olduklarını gördükleri için de bu sözü söylemiş olabilirler. O zaman bu sözü târizde bulunmak (=üstü kapalı şekilde tenkit etmek, dokundurmak) için söylemiş olurlar. Yani, "Eğer Allah zengin olsaydı, onları kayırarak, bolluğa ve genişliğe nail kılarak zengin ederdi. Demek ki, o fakirdir, biz ise zenginiz."

"Biz, onların (bu) dediklerini, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ile birlikte yazacağız..." Buradaki yazmaktan maksat saklamak, muhafaza etmek veya amel defterlerinin sayfalarına geçirmek-

tir, ki anlam olarak hepsi aynı sonuca varır. Haksız yere peygamberleri öldürmekten maksat yanlışlıkla, istemeyerek ve bilmeyerek değil de bile bile, önceden tasarlayarak öldürmektir. Yüce Allah Yahudilerin bu sözlerini peygamberleri öldürmeleri ile yan yana zikretti. Çünkü bu söz ağır bir sözdür. "Azab-el harîk" ifadesinde yer alan "harîk" kelimesi "ateş" ya da "alev" anlamına gelir. Bazıları tarafından "yakıcı" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.

"Bu (azap), kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır..." Yani "Bu, önden gönderdiğiniz amellerin karşılığıdır." Amelleri yapıp önden gönderme eylemi, bu ayette ellere nispet ediliyor. Çünkü eller çoğunlukla amel yapıp gönderme eyleminin aracıdırlar. *"Yoksa Allah hiçbir şekilde kullarına zulmetmez."* ifadesi "ma kaddemet=yaptıklarınız (önden gönderdikleriniz)" cümlesine atfedilmekte (onunla bağlantılı olmakta), ayrıca yazma ve azap işlemlerinin sebebini bildirmektedir. Çünkü eğer amelleri muhafaza etme ve ceza işlemi olmasaydı, amel düzenine ihmalkârlık egemen olurdu ki, bunun kendisinden nice zulümler doğardı ve ameller arttıkça bu zulüm de artardı. O takdirde Allah kullarına karşı zalim olurdu ki, O bunlardan yüce ve münezzehtir.

"Onlar ki; "Allah bize... emretti..." Bu ifade daha önce zikredilen kimselerin sıfatıdır. Ayette geçen "ahide" kelimesi "emretmek" demektir. "Kurban" kelimesi ise "Allah'a yaklaşmanın aracı olan nimetler ve diğer şeyler" anlamındadır. *"ateşin yiyeceği"* tabiri, "ateşin yakacağı" anlamını taşıyan kinayeli bir tabirdir. *"Size, benden önce... nice peygamberler geldi."* ifadesi ile İsrail Oğullarına gönderilen ve onların elleri ile öldürülen Zekeriyya (a.s) ve Yahya (a.s) gibi peygamberler kastediliyor.

"Eğer seni yalanladılar ise, senden önce nice... peygamberler de yalanlanmışlardı." Bu ifade Yahudilerin Peygamberimizi (s.a.a) yalanlamaları konusunda o hazreti teselli etme amacı taşıyor. Ayette geçen "zubur" kelimesi "zebur" kelimesinin çoğuludur; "zebur" ise "hüküm ve öğüt kitabı" demektir. Buradaki "zubur" kelimesi ve "kitab-ul munir=aydınlatıcı kitap" ifadesi ile Hz. Nuh'a (a.s) indirilen kitap, Hz. İbrahim'e indirilen sahifeler ile Tevrat ve İncil gibi kutsal kaynaklar kastediliyor.

"Herkes ölümü tadacaktır..." Bu ayet inanan için vaat (müjde), inkâr eden için ise tehdit niteliğindedir. Ayet her nefis sahibi, her canlı

varlık hakkında kesinlikle geçerli olan genel bir hükümle söze giriyor. Ayette geçen "tuveffevne" kelimesi "tevfiye" kökünden "tam olarak verme" anlamındadır. Bazı tefsirciler bu ayeti Berzah âleminin (dünya ile ahiret âlemi arasındaki âlemin) varlığını gösteren bir delil olarak görmüşlerdir. Gerekçeleri de, ayetin ahiret ödülünün bir bölümünün daha önce verileceğine delâlet etmesidir. Buna göre kıyamet günü gerçekleştirilecek olan ödüllendirme işlemi "tam olarak verme" olacaktır. Bu güzel bir istidlâldir.

Ayetteki "zuhzihe" kelimesinin mastarı olan "zehzehe" kelimesi "uzaklaştırmak" demektir. Bu kelimenin asıl anlamı, bir şeyi acele ile arka arkaya kendine doğru çekmektir. "Fâze" fiilinin kökü olan "fevz" kelimesi "amaca ulaşmak" demektir. "Gurur=aldatma" kelimesi "garre" kelimesinin mastarı olabileceği gibi "gârrun" kelimesinin (yani ism-i failin) çoğulu da olabilir.

"Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda kesinlikle sınanacaksınız..." Ayette geçen "letublevunne" kelimesinin kökü olan "iblâ" kelimesi "deneme, imtihan etme" demektir. Yüce Allah yukarda müminlerin belaya duçar olma ve imtihana çekilme yasasının müminlerin hakkında uygulanacağını belirttikten sonra Yahudilerin sözünü zikrediyor. Bunun da müminlerin azmini kırıcı, morallerini bozucu bir etki meydana getirmesi doğaldır. İşte bundan dolayı bu ayette hemen şunu bildirdi ki: "Bu ilâhî imtihan ve Ehl-i Kitapla müşrikler tarafından söylenen bu üzücü sözler müminlere tekrar edilecek, bu tür sözlerle çok karşılaşacaklar, onlarla kulakları tırmalanacaktır. O hâlde onlara düşen görev sabretmek, sakınmak ve takva sahibi olmaktır. Böylece Rableri onları ayaklarının kaymasından ve zaafa uğramaktan koruyarak azim ve irade sahibi olmalarını sağlayacaktır." Bu ifade henüz olmamış bir şeyi önceden haber vermektir. Maksat müminlerin o duruma karşı gerekli hazırlıkları yapmaları ve o duruma kendilerini alıştırmalarıdır.

"Kendilerine kitap verilenlerden... üzücü sözler işiteceksiniz." ayetinde "ezen kesiren" ifadesi "söz" yerinde kullanıldı ki bu etkiyi, etkileyenin yerine koyan bir ifade biçimidir.

"Hani Allah... söz almıştı..." Bu ayetteki "nebezuhu" fiilinin kökü olan "nebz" kelimesi "atmak" demektir. "Nebezehu verae zahri-hi=onu sırtının arkasına attı" cümlesi "terk etmek, ilgilenmemek" anlamına

gelen bir deyimdir. Nitekim "cealehu nusbe ayneyhi=onu gözlerinin önüne geçirdi" cümlesi de "tutmak, almak, sarılmak ve önemsemek" anlamını taşıyan bir deyimdir.

"Yaptıkları (malları) ile sevinenler... sanmasınlar... Allah'ın her şeye gücü yeter." Ayetin orijinalindeki "bima etev" yani; "yüce Allah'ın onlara bağışladığı mal ve bu malın ayrılmaz sonucu olan mal sevgisi ile onda cimrice davranma tutumu." Ayetteki "mefa-zet" kelimesi "kurtuluş" demektir. Bu kimselerin helâk olmalarının sebebi kalplerinin batıla bağlanması sebebi iledir. Bundan dolayı hakkın onlar üzerinde hiçbir otoritesi (velayeti) yoktur.

Sonra yüce Allah göklere ve yeryüzüne egemen olduğunu, gücünün her şeye yettiğini vurguluyor. Bu iki sıfat, okuduğumuz ayetlerin hepsinin içeriklerini gerekçelendirmeye elverişlidirler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr'da yer aldığına göre İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir *"Andolsun ki... Allah işitmiştir."* diye başlayan ayet hakkında Katade-'nin şöyle dediğini naklediyor: "Bize anlatıldığına göre bu ayet Hayy b. Ahtab hakkında inmiştir. *"Kimdir o ki, Allah'a güzel bir surette borç versin de Allah da bu borcu o kimseye kat kat fazlası ile ödemesin."* (Bakara, 245) ayeti inince bu adam, "Rabbimiz bizden borç talebinde bulunuyor. Oysa ancak fakir, zenginden borç alır." dedi." (c.2, s.106)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) bu ayet hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Vallahi, onlar Allah'ı görmüş değiller ki, Onun fakir olduğunu bilsinler. Fakat onlar, Allah'ın dostlarının fakir olduğunu görerek "Eğer Allah zengin olsaydı dostlarını zengin yapardı." dediler ve zenginlikleri sebebi ile Allah'a karşı böbürlendiler."

Menakıb-u Âl-i Ebitalip adlı eserde yer aldığına göre İmam Bâkır (a.s) bu ayetle ilgili olarak şöyle buyuruyor: "Bu kimseler imamın, kendisine getirilen şeylere muhtaç olduğunu sanan kimselerdir."

Ben derim ki: İlk iki rivayetin içeriğinin ayetle uyuştuğu daha önce belirtmiştik. Üçüncü rivayete gelince; o, örnek verme amaçlı bir açıklamadır.

el-Kâfi'de İmam Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Bu sözü [*"Allah*

fakir, biz ise zenginiz." sözünü] diyenler ile peygamberleri öldürenler arasında beş yüz yıllık fasıla var. Buna rağmen yüce Allah onları, atalarının yaptıklarını onaylamaları yüzünden peygamberleri öldürmekle suçluyor." (Usûl-i Kâfi, c.2, s.409, h:1)

Ben derim ki: Sözü edilen beş yüz senelik ara elimizdeki milâdî tarih ile bağdaşmıyor. Daha önce yaptığımız tarihî incelemeye başvurulabilir.

"Herkes ölümü tadacaktır." ayeti ile ilgili olarak ed-Dürr-ül Mensûr'da şöyle yer alır: İbn-i Ebu Hatem, Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) vefat edip de başsağlığı dileklerine sıra gelince, onların (Ehl-i Beyt'in) yanına biri geldi. Sözleri işitiliyor, fakat kendisi görülmüyordu. Şunları söyledi: 'Ey Ehl-i Beyt! Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Herkes mutlaka ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Allah katında her musibetin bir mükâfatı; her yok olanın, yerine geçen bir karşılığı; her elden gidenin bir telâfisi vardır. O hâlde sırf Allah'a güvenin ve sadece Ona ümit besleyin. Çünkü asıl musibete uğrayan, sevaptan mahrum kalandır.' Daha sonra Hz. Ali (a.s), 'Bu Hızır'dı.' buyurdu." (c.2, s.107)

Yine aynı eserde İbn-i Murdeveyh'in, Sehl b. Saad'dan Resul-i Ekrem'in şöyle buyurduğu geçer: "Herhangi birinizin cennetteki bir kamçılık yeri dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha hayırlıdır." Peygamberimiz bu sözlerinin arkasından *'Kim ateşten uzaklaştırılıp cennete konursa, gerçekten muradına ermiştir.'* ayetini okudu." (c.2, s.107)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr'da bu rivayet başka bazı kanallardan Sehl b. Saad'dan başkalarına dayandırılarak da nakledilmiştir. Bilesin ki, bu ayetlerin iniş sebepleri hakkında birçok rivayetler vardır. Bunlar şahsi görüşler doğrultusunda yakıştırmalar oldukları açık olduğu için onlara yer vermedik.

190- Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde temiz akıl sahipleri için gerçekten ayetler (deliller) vardır.

191- Onlar, ayakta iken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında düşünürler ve (şöyle derler:) "Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Sen (böyle bir iş yapmaktan) münezzehsin. Bizi cehennem azabından koru!

192- Ey Rabbimiz! Sen kimi ateşe atarsan, gerçekten onu rezil-rüsva etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.

193- Ey Rabbimiz! Gerçekten de biz, imana çağıran bir davetçiyi (Hz. Muhammed'i) duyduk ki (diyordu:) "Rabbinize inanın!" Biz de hemen inandık. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi (küçük günahlarımızı) ört ve bizi iyilerle beraber öldür!

194- Ey Rabbimiz! Peygamberlerinin ağzından bize vaadettiklerini ver ve kıyamet günü (vaadinden dönerek) bizi rezil-rüsva etme. Hiç şüphesiz sen vaadinden caymazsın!"

195- Rableri de onlara cevap verdi ki: "Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir. Öyleyse on-lar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, savaşıp vuruştular ve öldürüldüler, andolsun ben de onların kötülüklerini (küçük günahlarını) örteceğim ve onları -Allah tarafından verilmiş bir mükâfat olarak- altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Ve Allah'tır ki, mükâfatların en güzeli Onun katındadır.

196- Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın!

197- Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!

198- Fakat Rablerinden korkanlar için, Allah tarafından bir ikram olarak, altlarından ırmaklar akan ebediyen kalacakları cennetler vardır. İyi kişiler için Allah katındaki daha hayırlıdır.

199- Hiç şüphesiz kitap ehlinden, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene Allah'a boyun eğerek inananlar, Al-

lah'ın ayetlerini az bir menfaate satmayanlar vardır. İşte onlar için Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphe yok ki Allah, hesabı çabuk olandır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler müminlerin, müşriklerin ve kitap ehlinin bu surede anlatılan durumlarının özeti niteliğindedir. Bunun için açıklanıyor ki, "ebrar=iyi kişiler" mertebesine yükselen müminlerin hâlleri; yü-ce Allah'ı anmak, Onun ayetleri üzerinde düşünmek, cehennem azabından Allah'a sığınmak, mağfiret (bağışlanma) ve cennet dilemektir. Ayrıca açıklanıyor ki, Allah onların dualarını kabul etmiş ve onlara di-lediklerini bağışlayacağına dair vaatte bulunmuştur. İşte onların genel durumu budur. Kâfirlerin hâllerine gelince; onlar az bir faydalanma uğruna diyar diyar dolaşıp dururlar. Arkasından ise barınakları cehennem olacaktır. Görüldüğü gibi müminlerin hâlleri, kâfirlerin hâlleri ile asla kıyaslanamaz. Tabi burası da bir gerçektir ki, Ehl-i Kitaptan hakka bağlı olanlar, onlardan istisna edilerek ayrı tutuluyor ve bunların müminler ile beraber oldukları açıklanıyor.

"Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında..." Galiba buradaki yaratılıştan; varlıkların yaratılış biçimleri, etkileri ve hareket, hareketsizlik, değişme ve dönüşme gibi eylemleri kastedilmiştir. Buna göre göklerin ve yeryüzün yaratılışı, gece ile gündüzün birbirinin ardınca gelip gidişi somut ayetlerin (nişanelerin) çoğunluğunu kapsamaktadır. Bununla ilgili açıklama, Bakara suresinde yapılmıştır.[1] Ayrıca "ulu'l elbab=temiz akıl sahipleri" ifadesinin anlamına da daha önce değinilmişti.[2]

"Onlar ayakta iken, otururken... Allah'ı anlarlar..." Yani onlar ayakta durma, oturma ve yatma gibi bütün durumlarında Allah'ı anlarlar. Zikrin ve tefekkürün ne anlama geldiği daha önce incelenmişti. Bu iki ayetin anlamından çıkan sonuç şudur: Göklerin ve yeryüzünün

---

1- Bu konuyla ilgili açıklama için, birinci ciltteki Bakara suresinin 164. ayetinin tefsirine başvurulabilir.

2- Bu konuyla ilgili açıklama için, üçüncü ciltteki Âl-i İmrân suresinin 7. ayetinin tefsirine başvurulabilir.

ayetlerine, gecenin ve gündüzünün ardarda gelişine yönelik gözlem, onlara sürekli bir zikir hâli kazandırıyor ve böylece onlar hiçbir durumda Allah'ı unutmuyorlar. Ayrıca bu gözlem onlara göklerin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında düşünme bilinci de kazandırıyor. Ki bu düşünce sayesinde yüce Allah'ın kendilerini öldükten sonra diriltip hesaplaşmaya çağıracağı gerçeğine varıyorlar. İşte o zaman Allah'ın rahmetini istiyorlar ve verdiği vaatleri gerçekleştirmesini diliyorlar.

"Ey Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın..." Burada işaret edilenler çoğul ve müennes olmalarına rağmen işaret zamirlerinden müfret (tekil) ve müzekker edatı olan "haza=o" kelimesi kullanıldı. Çünkü maksat işaret edilenlerin şahıslarını ve isimlerini belirlemekle ilgili değildir. Hepsi de "yaratık" olmaları bakımından birdir, tekildir. Bu durum yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'in ağzından aktardığı aşağıdaki durumun bir benzeridir: *"Güneşi doğarken görünce de: "İşte Rabbim budur, zira bu daha büyüktür" dedi."* (En'âm, 78) Çünkü Hz. İbrahim, güneşin henüz ne mahiyetini ne ismini bilmiyordu. Sadece onun bir şey olduğunu biliyordu.

Bu ayette geçen "batıl" kelimesi "amaçla ilgili hiçbir gayesi olmayan şey" demektir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Köpük, dağılır gider. İnsanlara fayda veren şeyse, yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17) İşte bundan dolayı o düşünen müminler yaratılışta gayesizliğe yer olmadığını dile getirince, yüce Allah'ın insanları yargılamak üzere tekrar dirilteceği, orada zalimleri rezil-rüsva edici bir cezaya yani ateşe çarptıracağı gerçeğini apaçık görüyorlar. Ki azaba çarptırmadaki maslahatı hiçbir kimse reddedemez. Aksi hâlde yaratılış boşuna olur, gayesiz duruma düşer. İşte onların *"Bizi cehennem azabından koru! Ey Rabbimiz! Sen kimi ateşe atarsan, onu rezil-rüsva etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."* şeklindeki sözlerinin anlamı budur.

"Ey Rabbimiz! Gerçekten de biz... bir davetçiyi duyduk ... " Davetçiden maksat, Allah'ın resulü Hz. Muhammet'tir (s.a.a). Ayetin orijinalinde geçen "en âminu=inanın" 'ifadesi, çağrının içeriğini açıklıyor. Buradaki "en" edatı beyaniye=açıklama niteliklidir. Müminler burada kendilerinin, çağrı görevlisine iman ettiklerini vurguluyorlar. Bu çağrı görevlisi de Peygamber efendimizdir. O onlara Allah tarafından bazı hususları haber veriyor. Ki bu hususların bazısından onları sakındırı-

yor. Günahlar, kötülükler, küfür ve günah üzereyken ölmek gibi. Bazılarına da teşvik ediyor. Mağfiret, rahmet, yüce Allah'ın eb-rar=iyiler derecesine yükselmiş mümin kullarına vaadetmiş olduğu cennete ilişkin ayrıntılar gibi.

Böyle olunca müminler Rablerinden kendilerini affetmesini, kötülüklerini örtmesini, ebrar dereceli müminlerle birlikte canlarını almasını, Allah'ın izni ile peygamberlerin kendilerine garanti ettikleri cennet ve rahmet vaadinin yerine getirilmesini isteyerek şöyle diyorlar: *"Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla..."* Ayetin orijinalinde geçen "ala resulike" ifadesi yani; peygamberlerine taşıttığın ve onların senin adına garanti ettiklerini bize ver. *"Bizi rezil-rüsva etme."* yani; sözünü yerine getirmemek, vaadinden dönmek suretiyle bizi rezil-rüsva etme. Bundan dolayı bu duanın arkasından *"Hiç şüphesiz sen vaadinden caymazsın!"* ifadesine yer veriliyor.

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, onlar Allah'a ve ahiret gününe inanmayı ve Allah'ın peygamberleri olduğu gerçeğini ayetler üzerinde düşünerek elde etmişlerdir. Peygamberin getirdiği mesajın ayrıntılarını ise peygamberlere inanarak kazanmışlardır. Buna göre onlar fıtratın hüküm alanında fıtrata uygun davrandıkları gibi söz dinleme ve itaatin gerekli olduğu yerlerde de bu kurala bağlı kalmaktadırlar.

"Rableri de onlara cevap verdi ki..." Burada "Rabb" kelimesinin kullanılması ve bu kelimenin müminlere izafe edilmesi, ilâhî rahmetin coşkuluğuna delâlet eder. *"Ben... çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam."* ifadesindeki genellik de bu gerçeğe delâlet eder. Yani yüce Allah katında bu ve şu amel ile bu ve şu çalışan kimse arasında ayırım gözetilmez.

Buna göre, *"Öyleyse onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar..."* şeklindeki iyi amelleri ayrıntılı olarak sayan ve okuduğumuz cümlelerin uzantısı olarak gelen ifade, bu iyi amellerin sevaplarının belirlenmesi amacını taşır. İfadenin cümleleri arasındaki "vav" harfi ayırma işlevi taşır; bağlama, toplama işlevi taşımaz. Çünkü eğer bağlama işlevi görse idi, o zaman muhacirlerin sadece şehit olanlarının sevabı açıklanmış olurdu. [Halbuki burada, hicret eden herkesin makamına değinilmek istenmiştir; ister bu adam şehit de olsun, ister olmasın.]

Bununla birlikte bu ayet sadece bu surede yapılması istenen, ısrar-

la teşvik edilen ve özendirilen amelleri sıralıyor. Bunlar da dini yur-da tercih etmek, Allah yolunda sıkıntılara katlanmak ve cihada gitmek amelleridir.

Anlaşıldığına göre bu ayetteki hicret, şirkten ve yurttan ayrılmayı birlikte ifade ediyor. Çünkü hem kullanılan kelime mutlaktır, hem de özel ve sınırlı hicreti dile getiren *"yurtlarından çıkarıldılar."* ifadesi ile bunun arkasından gelen *"ben de onların kötülüklerini örteceğim."* ifadesine karşılık olarak zikrediliyor. Çünkü bu sonraki ifadede yer alan "seyyiat=kötülükler" kelimesinin Kur'an'daki zahirî anlamı "küçük günahlar"dır. Buna göre onlar, kaçınmak ve tövbe etmek suretiyle büyük günahlardan hicret etmişlerdir [ve Allah da onların küçük günahlarını örtmüş, bağışlamıştır]. Dolayısıyla ayette sözü geçen "hicret" ge-nel kapsamlıdır. Bunun üzerinde iyice düşünün.

"Kâfirlerin diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın..." Bu ayet akıllara takılabilecek bir yanılgıyı gidermeyi amaçlıyor. Söylenmek istenen şudur: Bu anlatılanlar, ebrar=iyiler derecesine yükselmiş olan müminlerin durumu, bu da onların ödülüdür. Kâfirlerde gördüğün refaha, debdebeli hayata ve bolluk içindeki geçim şartlarına gelince; bu durum sakın seni aldatmasın. (Hitap Peygamberimize yönelik olmakla birlikte kastedilen bütün insanlardır.) Çünkü bu az bir metâ ve faydalanmadır, devamlı değildir.

"Fakat Rablerinden korkanlar için..." Ayette geçen "nuzulen=ikram" kelimesi "ağırlanan konuklar için hazırlanan yiyecekler ve içecekler" demektir. Bu konuklardan maksat "ebrar" derecesine yükselmiş müminlerdir. Ayetin sonu bunun delilidir. Bu ayet, daha önceki ayetin akıllara takılabilecek bir yanılgıyı giderme amacı taşıdığı yolun-daki yorumumuzu teyit ediyor.

"Hiç şüphesiz kitap ehlinden..." Bu ayet, söz konusu nitelikleri taşıyan kitap ehlinin güzel ödülde müminler ile ortak olduklarını belirtmek istiyor. Ayetin maksadı, ahiret mutluluğunun belirli bir kesimin tekelinde olmadığını, bu yüzden iman etseler de kitap ehlinin bundan mahrum kalacaklarının ileri sürülemeyeceğini vurgulamaktır. Meselenin ekseni Allah'a ve peygamberlere iman etmektir. Eğer kitap ehli bu ilkelere inanırsa, müminler ile eşit olurlar.

Yüce Allah burada övülen kitap ehlinde, daha önceki ayetlerde kınanmalarına gerekçe olan tutumların bulunmadığını bildiriyor. Bu tu-

tumlar Allah'ın peygamberleri arasında ayırım gözetmek [bazısına inanıp bazısına inanmamak], Allah'ın ayetlerini bir kaç para karşılığında satmak için açıklayacakları yolunda söz verdikleri gerçekleri saklı tutmaktır.

FELSEFÎ BİR İNCELEME VE KARŞILAŞTIRMA

Gözlem ve tecrübe, erkek ile kadının ortak bir cevhere sahip bir türün iki ferdi olmasına hükmediyor. Bu ortak cevher ise insandır. Çünkü erkek kesiminde görülen bütün sonuçlar, farksız bir şekilde kadın kesiminde de görülüyor. Hiç şüphesiz bir türe ait sonuçların ortaya çıkması o türün konusunun (objektif) varlığının gerçekleşmesini gerektirir. Evet şu da var ki kesimlerden biri, bu ortak belirtilerin bazılarında şiddet ve zayıflık farklılığı gösterebilir. Fakat bu farklılık türdeşlik niteliğinin fertte yok olup aradan gitmesini gerektirmez. Bundan anlaşılıyor ki, iki kesimden biri için mümkün olan türsel kemal öbürü için de mümkündür. Bunlardan biride iman ile, ibadet ile ve Allah'a yaklaştırıcı eylemlerle elde edilen manevî kemâllerdir. Bundan anlayabilirsin ki, bu anlamı ifade eden en güzel ve geniş kapsamlı söz, yüce Allah'ın *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* ayetidir.

Eğer bu ayeti, Tevrat'ta yer alan konuya ilişkin ifadelerle karşılaştırırsan, bu iki kitabın bu konudaki bakış açısı farkını açıkça görürsün. Tevrat'ın bir bölümünde şu ifadeler ile karşılaşıyoruz: "Döndüm, ve hikmeti, ve şeylerin sebebini bilmeğe ve araştırmağa ve aramağa, ve kötülüğün akılsızlık olduğunu, ve akılsızlığın delilik olduğunu bilmeğe koyuldu. Ve kadını ölümden acı buldum, o kadın ki, yüreği tuzak ve ağlar, ve elleri zincirlerdir..." Bu satırlar şöyle noktalanıyor: "Birer birer hesabı çıkarmak için bunu buldum; canım hâlâ onu arıyor, fakat bulmadım; binde bir erkek buldum; fakat onların hepsinde bir kadın bulmadım." (Vaiz Kitabı, Bap 7 : 23-28)

Eski milletlerin çoğu, kadının amellerinin Allah katında kabul edilmeyeceğini düşünüyorlardı. Eski Yunan'da; "kadın şeytan işi bir pis-lik" olarak adlandırılıyordu. Romalıların ve bazı eski Yunanlıların görüşüne göre erkek soyut bir insanî benliğin sahibi idi; ama kadının böyle bir benliği yoktu. Milâdî 586 yılında Fransa'da toplanan bir

kongrede uzun tartışmalardan sonra kadının insan olduğu kabul edilmiş; fakat erkeğe hizmet etmek için yaratıldığı sonucuna varılmıştır. İngiltere'de yaklaşık yüz yıl öncesine kadar kadın, insan toplumunun bir parçası sayılmıyordu. Eğer milletlerin görüşlerini, inançlarını ve edebiyatlarını inceleyen kitaplara başvurursan, o milletlerin kadına ilişkin birçok şaşırtıcı görüşlerini bulursun.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr'da şöyle geçer: "Ebu Nuaym, Hilyet-ul Evliya adlı eserinde İbn-i Abbas'tan Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu naklediyor: "Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünün; ama Allah hakkında düşünmeyin." (c.2, s.110)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr'da bu anlama gelen hadisler, Abdullah b. Selâm ve Abdullah b. Ömer gibi değişik sahabelere dayandırılarak başka kanallardan da nakledilmiştir. Aynı hadis Şia kanallarından da rivayet edilmiştir. (Usûl-i Kâfi, c.1, s.92, et-Tevhit, Şeyh Saduk, s.54) "Allah hakkında" veya farklı rivayetlerdeki ifade ile "Allah'ın zatı hakkında düşünmek"ten maksat, Onun mahiyeti, özü ve künhü hakkında düşünmektir. Oysa yüce Allah *"Onlar ise bilgice Onu (Allah'ı) kavrayamazlar."* (Tâhâ, 110) buyuruyor. Yüce Allah'ın sıfatlarına gelince, Kur'an yüce Allah'ın bunlar aracılığı ile bilineceğinin en adil şahididir. Yüce Allah birçok ayetlerde kendisini sıfatları aracılığı ile tanımaya çağırmıştır.

Yine aynı eserde Ebu Şeyh'in Azamet adlı kitabında Ebu Hüreyre'den şöyle aktardığı nakledilir: "Resulullah buyurdu ki: "Bir saat (=kısa bir süre) düşünmek, altmış yıl ibadet etmekten daha hayırlıdır." (c.2, s.111)

Ben derim ki: Bu hadisin ikinci yarısı bazı rivayetlerde "bir gece ibadet etmekten" başka bazı rivayetlerde de "bir yıl ibadet etmekten" biçimindedir. Bu hadis Şia kanallarından da rivayet edilmiştir. (Usûl-i Kâfi, c.2, s.54, bab-ut Tefekkür)

Ehl-i Sünnet kanallarından nakledildiğine göre, *"Rableri de onlara cevap verdi ki..."* ayeti Ümmü Seleme hakkında inmiştir. Ümmü Seleme Peygamberimize "Ya Resulallah, (ne oldu da) yüce Allah kadın muhacirlerden söz ettiğini duyurmadı." demesi üzerine, *"Rableri onlara cevap verdi ki..."* ayeti indi." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.112)

Şia kanallarından nakledildiğine göre, *"Öyleyse onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar..."* ayeti Hz. Ali (a.s) hakkında indi. Hz. Ali (a.s), yanında Fatıma'lar yani Fatıma bint-i Esed, Fatıma bint-i Muhammet ve Fatıma bint-i Zübeyr olduğu hâlde Mekke'den yola çıktı. Sonra Dacnan denen yerde kendilerine Ümmü Eymen ile birkaç zavallı mümin de katıldı. Hep birlikte bütün durumlarında Allah'ı zikrederek yollarına devam ettiler ve Peygamberimizin yanına vardılar. Bunun üzerine bu ayet indi. (Tefsir-us Safî, c.1, s.322) Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bilgilere göre ise bu ayet muhacirler hakkında inmiştir. (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.112)

Yine nakledildiğine göre, *"Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın!"* ayeti bazı müminlerin, kâfirlerin müreffeh durumuna imrenerek onlar gibi yaşama şartlarına sahip olmayı istemeleri üzerine indi. (Tefsir-us Safî, c.1, s.323)

Yine gelen bilgiye göre, *"Hiç şüphesiz kitap ehlinden..."* ayeti, zamanın Habeşistan kralı Necaşî ile birkaç arkadaşı hakkında indi. Necaşî öldüğünde Medine'de olan Peygamberimiz (s.a.a) onun için dua etmişti. Bunun üzerine bazı münafıklar, "Muhammed, kendi dininden olmayan biri için dua ediyor." diye Peygamberimizi eleştirmişlerdi. Bunun üzerine, *"Hiç şüphesiz kitap ehlinden..."* ayeti indi. (Tefsir-i Ebu'l Futûh-i Razî, c.3, s.299)

Görüldüğü gibi bu rivayetlerin hepsi, ancak ayetleri bu olaylara uyarlamak istemiştir; yoksa bu olayların hiçbirisi gerçekten ayetlerin iniş sebepleri değildir.

200- Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin; sürekli (ilişki içinde ve) hazırlıklı olun ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayet, surede açıklaması yapılan hususların özeti niteliğindedir. Bu ayette sonuç alıp vermek suretiyle sure hulâsa ediliyor.

"Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin..." Ayetteki emirler mutlaktır. Buna göre buradaki sabırla hem sıkıntılara karşı sabretmek, hem Allah'a ibadet etmekte sabretmek hem de Allah'a itaatsizlik etmeme konusunda sabretmek kastediliyor. Hangi durum olursa olsun, emirler arasındaki karşılığın verdiği ipucu ile anlıyoruz ki, "saberdin" emrinde ferdin sabrı söz konusudur.

Ayette geçen "sabiru" fiili "musabere" kökünden "bazılarının sabrı diğer bazılarının sabrına dayanarak toplumun sabretmeye zorlanması, sıkıntılara katlanması" anlamınadır. İşte böyle olunca durumları güç kazanır, sabırları çoğalır ve bu sabrın etkisi kaç kat olur. Fertleri bir kere yalnız başına ve başka bir kere de toplum ve dayanışma hâlinde – ki fertler güçlerini birbirlerine iletmektedirler- ele alıp değerlendirdiğimizde, bu hususun fert üzerindeki etkisi somut olarak görülür. İnşallah yeri geldiğinde bu konu ile ilgili geniş incelemelerimiz ve açıklamalarımız olacaktır.

Ayetin orijinalinde geçen "rabitu" kelimesi toplumun, sıkıntılı ve rahatlık hâlleri dahil olmak üzere dinî hayatlarının bütün olaylarına ilişkin güçleri ve eylemleri arasındaki bağlantıyı (toplumsal dayanışma-yı) meydana getiren "musabere" kelimesinden daha kapsamlı ve genel bir anlam taşır. Böyle olmaktan maksat arzulanan gerçek dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmaktır. Aksi hâlde bu yollarla sadece dünya mutluluğunun bir bölümü gerçekleşebilir ki, bu gerçek mutlu-

luk değildir. İşte bundan dolayı ayetteki bu emirlerden sonra, *"Allah'tan korkun ki, kurtuluşa erebilesiniz."* yani; tam ve gerçek felâha erebilesiniz, ifadesine yer verildi.

İSLAM'DA TOPLUM VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER

1- İnsan ve Toplum

İnsan türünün toplumsal bir tür olduğunu ispat etmek için çok araştırma yapmaya gerek yoktur. Çünkü bu türün her ferdi bu fıtrat üzerine doğar. [Yani toplumsal yaşayış garizesi, her insanın fıtratında yat-maktadır.] Tarihin ve insanın yaşadığı ve yeryüzünde egemenlik kurduğu en eski çağların hikâyesini yansıtan elimizdeki kalıntıların anlattıkları üzere insan her zaman toplum hâlinde yaşayagelmiştir.

Bunu bize en güzel şekilde Kur'an haber veriyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık..."* (Hucurât, 13) *"Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık ve bir kısmı, diğer bir kısmı çalıştırması için bir bölümünü bir bölümü üzere derecelerle yükselttik."* (Zuhruf, 32) *"Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195) *"Ve insanı sudan (meniden) yaratıp da ona, (ana-baba tarafından) soy-sop, (karı-koca tarafından) akrabalık veren Odur."* (Furkan, 54) Bu konuda daha birçok ayet vardır.[1]

2- İnsan ve Toplumdaki Gelişimi

İnsan toplumu, onun diğer ruhî (psikolojik) özellikleri ve bu özelliklerle bağlantılı yetenekleri gibi, ilk ortaya çıkışında gelişme ve artma kabul etmez bir eksiksizlikte ve olgunlukta ortaya çıkmamıştır. Tersine insan toplumu, insan algılaması ile ilgili diğer ruhî özellikleri gibi maddî ve manevî alanlardaki olgunlaşmalarına paralel bir şekilde gelişip olgunlaşmaktadır. Gerçekten bu insanî özelliğin diğer özelliklerinden ayrılarak daha ilk ortaya çıkışında olabileceği kadar olgun ve

---

1- Bu ayetlerin, vurguladığımız anlama nasıl geldiklerini anlamak için bu tefsirdeki yerlerine başvurulabilir.

en gelişmiş düzeyde olması beklenemezdi. Tersine bu özellik, ilim ve irade ile bağlantılı diğer insanî özellikler gibi tedrici bir gelişme hâlinde olmuştur [ve zaman süreci içerisinde gelişip kâmilleşmiştir].

İnsan türünün gelişim tarihi incelendiğinde, ilk görülen toplum biriminin evlilik sonucu oluşan aile toplumu olduğu ortaya çıkar. Çünkü bu toplum biriminin doğal faktörü olan üreme ve çoğalma sistemi [yeme, içme ve benzeri işlerin aksine] toplumlaşmayı sağlayan en güçlü faktördür. Zira bu toplum birimi temelde ancak birden çok ferdin varlığı hâlinde gerçekleşebilir. Oysa beslenme ve benzeri insanî faaliyetlerde böyle bir zorunluluk yoktur.

Arkasından, bu kitapta daha önce yaptığımız incelemelerde istihdam (=diğerlerini hizmete alma ve üstünlük taslama) adını verdiğimiz insanî özellik kendini gösterdi. İstihdam; insanın, ihtiyaçlarını giderme konusunda başka insanları aracı kılması demektir. İnsan bunu egemenlik alanını genişleterek, iradesini diğer insanlara dayatarak gerçekleştirir. Sonraları bu insanî özellik, reislik biçiminde kendini gösterdi. Aile reisliği, aşiret reisliği, kabile reisliği, millet reisliği gibi. Doğal olarak ilk zamanlar öne çıkan reisler, o toplum birimi içindeki en güçlü ve en yiğit kişiler oldu. Sonraları en yiğit, en zengin ve en çok çocuklu fertler toplumlarının reisleri oldu. En sonunda hikmet ve siyaset dallarındaki en bilgili fertlerin reis oldukları bir aşamaya ulaşıldı. Putperestliğin ortaya çıkmasının ve günümüze kadar ayakta kalmasının temel ve ilk sebebi işte bu durumdur. İnşallah ilerde bu konuyu geniş bir şekilde inceleyeceğiz.

Sözünü ettiğimiz çağlarda her ne kadar insanlık, toplum hâlinde yaşama özelliğinden -tüm kısımları ile; hem evliliğe dayalı bir aile topluluğu, hem de diğer topluluk hâllerinden- her ne kadar kısa bir dönem için bile ayrı düşmedi ise, insan o zamanlar bunun ayrıntılı biçim-de bilincinde değildi. Tersine bu dönemlerde insan istihdam, savunma ve benzeri güdüler gibi kendisi ile ilgili diğer özelliklere bağlı olarak yaşayıp gelişiyor, olgunlaşmasını sürdürüyordu.

Kur'an bize haber veriyor ki, insanın dikkatini toplum üzerine ayrıntılı biçimde çeken ve bağımsız bir şekilde onun korunmasına ilgi gösteren ilk mesaj, nübüvvet mesajı [yani peygamberler] olmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler."* (Yûnus,19) *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Son-*

ra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arsında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak içerikli kitapları da indirdi." (Bakara, 213)

Yüce Allah bu ayetlerde haber veriyor ki, insan en eski çağlarda sade yapılı bir tek ümmet idi, fertleri arasında ihtilâf yoktu. Zamanla ihtilâflar baş gösterdi, çatışmalar ortaya çıktı. Bunun üzerine yüce Allah peygamberler gönderdi ve insanlar arasındaki anlaşmazlığı gidermek, onları toplumsal birliğe yöneltmek ve bu birliği, teşri ettiği yasalarla koruma altına almak için de bu peygamberlerle birlikte kitaplar da indirdi.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'in bir başka yerinde de şöyle buyuruyor: *"O; 'Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin' diye dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de (din olarak) yasallaştırdı."* (Şûrâ,13) Yüce Allah bu ayette haber veriyor ki, insanlar arasındaki ihtilâfı giderme ve aralarında görüş birliği meydana getirme girişimi, dini ayakta tutma ve onda ayrılığa düşmeme çağrısı şeklinde ortaya çıkmıştır. [Yani; halkın arasından ihtilafı kaldırıp yerine birlik ve dayanışmayı icat etmek, ancak toplumsal ilişkilerin dinle düzenlenmesi ve dinde birliğin sağlanması ile müyesserdir.] Çünkü din o insanlara sağlıklı toplumu garanti ediyordu.

Görülüyor ki, bu ayette bu toplumsallaşma ve birlik çağrısını, şeriat ve kitap sahibi peygamberlerin ilki olan Hz. Nuh'a dayandırarak naklediyor. Sonra bu çağrı sıra ile Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya dayandırılıyor. Hz. Nuh ile Hz. İbrahim'in şeriatlarında çok az sayıda hüküm vardı. Bu dört şeriatın en geniş kapsamlısı -Kur'an'ın bildirdiğine göre- Hz. Musa'nın şeriatı idi. Onu kapsam zenginliği bakımından Hz. İsa'nın şeriatı izliyordu. Eldeki İnciller de bunu ortaya koyuyor. Söylendiğine göre Hz. Musa'nın şeriatında yaklaşık olarak sadece altı yüz hüküm vardı.

[Şu neticeye varıyoruz ki:] Toplumsallaşmaya ilişkin açık ve bağımsız çağrı nübüvvet kaynaklı olarak din biçiminde başladı. [Şöyle ki Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin dine davet etmelerini toplumsal birliğe davet etmekle özdeş saymıştır. Dolayısıyla toplumsal hayatın tesisi için, insanlığa ilk açık davet peygamberler tarafından sunulmuştur.] Bunu Kur'an açıkça belirttiği gibi, ilerde değinileceği üzere tarih de

onaylamaktadır.

3- İslâm'ın Topluma Yönelik İlgisi

Hiç şüphesiz İslâm dini, yapısını (temelini) açık bir biçimde toplum temeli (toplum hayatı) üzerine kuran ve hiçbir ananında toplum konusunu göz ardı etmeyen tek dindir. Eğer bu konuda etraflıca bilgi edinmek ve bu gerçeği daha net olarak görmek istiyorsan, insan düşüncesinin saymaktan âciz kalacağı insanî faaliyetlerin genişliğine, bu faaliyetlerin bölümlerine, cinslerine, türlerine ve çeşitlerine bak. Arkasından bu ilâhî şeriatın söz konusu faaliyetleri nasıl saydığına, kapsamına aldığına ve her birine yönelik hükümler koyduğuna bak. Şaşar kalırsın. Sonra da bu faaliyetleri nasıl toplum çerçevesine aldığına bak. O zaman bu dinin toplumsal ruhu bütün insan faaliyetlerine mümkün olan en yüksek düzeyde işlediğini görürsün.

Sonra da elde ettiğin bulguları Kur'an'ın ilgi alanına giren diğer hak şeriatlarla karşılaştır, ki bu şeriatlar Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın şeriatlarıdır. Bu karşılaştırmayı yapınca İslâm ile onlar arasındaki oran farkını ve bu dinin topluma verdiği önemi yakından görürsün.

Kur'an'ın ilgi alanına girmeyen putperestlik, Sabiîlik, Manîlik ve Senevîlik (Mecusilik) gibi dinlerin şeriatlarında bu durum daha açık ve daha belirgindir.

Şimdi de uygar ve uygar olmayan milletlerin bu konuya ilişkin durumlarına gelelim. Bu konuda tarihin bize anlattığı sadece şudur: Bu milletler, toplumu istihdam esasına bağlama ve fertleri monarjik bir hükümetin egemenliği ve kralların sultası altında tutma ilkesine dayanma biçiminde özetleyebileceğimiz insanlık tarihinin ilkel mirasına bağlı kalmışlardır. Kavim, yurt ve bölge esasına dayanan toplumlar, kendi toplumsal yaşayışına müstakil bir ilgi göstererek bunu inceleme ve uygulama konusu etmeksizin krallık ve reislik bayrağı altında yaşıyorlardı; veraset (gelenek), bölge ve bezeri faktörler ile yönlendiriliyorlardı. Öyle ki din (İslâm) güneşi doğup da aydınlığını yaygınlaştırmaya başlayınca, o günün dünyayı egemenliği altında tutan büyük milletleri, yani Roma ve Fars (İran) imparatorlukları bile, milletlerini krallık ve sultanlık bayrağı altında toplayan birer Kayser ve Kisrâ top-

lumundan başka bir nitelik taşımıyorlardı. Toplum, gelişme ve ilerlemesinde bu krallara ve sultanlara bağlı idi ve onların ağır temposuna uyarak yerinde sayıyordu. [Yani toplumdaki ilerleme, gelişme; gerileme, duraklama ve çöküş, kral olan tek bir kişinin iradesine bağlıydı.]

Evet, o milletlerin devraldıkları mirasta Sokrates, Aristoteles ve Eflâtun (Platon) gibi filozofların yazılarında yer alan sosyal incelemeler vardır; yalnız bunlar uygulama imkânına sahip olamayan sayfalar ve kağıtlar, somut olaylarla dış dünyaya yansımayan zihnî örnekler ve kuramsal=teorik saplantılardan ibaretti. Vârisi olduğumuz tarih, sözümüzün doğruluğuna en âdil şahittir.

İnsan türünün kulağını tırmalayarak bu türü toplum konusu ile ilgilenmeye çağıran, bu konuyu ihmalkârlık ve bağımlılık hükmü dışında bağımsız bir konu yapmayı öneren ilk ses, İslâm Peygamberinin yani Hz. Muhammed'in -ki onun üzerine en üstün selam ve salat olsun- çağrısıdır. Peygamber Efendimizin (s.a.a) kendisine Rabbinden inen ayetlerle insanları topluluk hâlinde mutlu hayata ve temiz geçinme biçimine çağırdı.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bu, benim dosdoğru yolumdur; topluca ona uyun. Sizi Onun yolundan ayıracak (başka) yollara uymayın."* (En'âm, 153) *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın... Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun.* (Bu emir, toplumu bölünme ve parçalanmaktan korumaya işaret ediyor.) *İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp ayrılan ve anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın."* (Âl-i İmrân, 103-105) *"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar (var ya), senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur."* (En'âm, 159) Kur'an'da bunlar gibi insanları toplum ve birlik ilkesine çağıran birçok mutlak anlamlı ayet vardır.

Yine yüce Allah buyuruyor ki. *"Müminler ancak kardeştirler. O hâlde kardeşlerinizin arasını bulup düzeltin."* (Hucurât, 10) *"Birbirinizle çekişmeyin; sonra çözülüp yılgınlaşırsınız ve gücünüz gider."* (Enfâl, 46) *"Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun."* (Âl-i İmrân, 104) Kur'an'da bunlar gibi ittifak ve birliğe dayalı bir İslâm toplumu oluşturmayı emreden ve bu toplumun çıkarlarını, maddî ve manevî ayrıcalıklarını gözeterek onu savunmaya çağıran başka birçok ayet vardır. İlerde bu konuyu biraz

daha geniş bir şekilde inceleyeceğiz.

4- İslam Açısından Fert ve Toplum İlişkisi

Hilkat (yaratma) ve icat mekanizması, önce bazı eserleri ve özellikleri olan birtakım temel elementler var eder. Sonra aralarındaki ayrılıklara rağmen onları birbirleri ile uyuşturup birleştirir. Bu sentez sonucunda temel elementlerdeki görünen faydalara ek olarak, bu unsurlar yeni faydalar (kabiliyetler) kazanır. Meselâ, insanın birçok maddî ve manevî kabiliyetleri olan unsurları, vücut bölümleri, organları ve güçleri vardır. Bunlar kimi zaman uyumlu bir şekilde birleşirlerse, güçlenir ve büyüklük kazanırlar. [Şöyle ki, birleşerek daha güçlü ve yeni bir kabiliyet odağının oluşmasına sebep teşkil ederler.] Söz konusu parçaların ağırlığı ile bu parçaların oluşturduğu bütünün ağırlığı, vücut dengesini sağlama, bir taraftan başka bir tarafa dönme ve benzeri kabiliyetler gibi.

[Dolayısıyla unsurların her birinin tek başına ağırlığıyla bütünün ağılığı, elementlerden birinin kapladığı yerle bütünün kapladığı yer veya bunların gelişme ve kemâle erme için taşıdıkları kabiliyetler, istidatlar tamamen birbirinden farklıdır.] Kimi zaman da uyumlu olarak bir araya gelmezler; uyuşmazlık ve farklılık durumunda kalırlar. İşitme, görme, tatma, irade ve hareket gibi.

Yalnız bunların hepsi sentez birliği açısından bir tek yaratığın, yani insanın kontrolü altındadırlar. O zaman insan vücudunu oluşturan elementlerin her birinde ayrı ayrı bulunmayan faydalar (kabiliyetler) elde edilir. [Yani bu unsurlar (elementler), ayrı hâldeyken sahip olmadıkları birçok yeni kabiliyetlere sahip olurlar.]

Bu faydalar aksiyon, reaksiyon türünden faydalar ile manevî ve maddî faydalar gibi sayıca pek çoktur. Bu faydalardan biri vücut azalarının bu uyumu sayesinde tek bir faydadan, şaşılacak kadar çok faydanın meydana gelmesidir. Meselâ, insanın ana maddesi olan ve onu oluşturan meni; gelişimi kemale erince, kendinden bir bölümünü dışarı salmaya (üretmeye) ve onu başka bir eksiksiz insan olarak yetiştirmeye kadir olur. Bu yeni yetişen insan, aslının ve üreme kaynağının yaptığı maddî ve manevî eylemlerin benzerlerini yapar. [Yani insanı oluşturan nütfe, madde olarak aynı maddeyi üretmek suretiyle gelişir.

Gittikçe gelişen bu maddeden, maddî ve manevî yöne sahip mükemmel bir insan meydana gelir.]

Buna göre insan fertleri, çokluklarına rağmen insandırlar. İnsan birdir [ve bir türün adıdır]. Bu fertlerin eylemleri sayıca çok olmakla birlikte tür olarak birdir. Bu yüzden, bu eylemler (fiiller) bir araya toplanıp birleşebilirler. Birleşen ve aralarında uyum bulunan bu eylemler, değişik kaplara bölüştürülen sulara benzer. Bu sular aynı türün özelliklerini taşıyan çok miktarda sulardır. Onların çok özellikleri var, ama türleri birdir. Bu sular bir yerde toplanınca özellikleri güçlenir ve etkileri daha büyük olur.

İslâm, bu türün fertlerinin eğitiminde, yetiştirilmesinde ve gerçek mutluluğuna yöneltilmesinde onda varolan bu gerçek anlamı göz önünde bulundurmuştur. Ki bunu göz önünde bulundurmak kaçınılmaz bir gerekliliktir de. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ve insanı sudan yaratıp da ona, (ana-baba tarafından) soy-sop, (karı-koca tarafından) akrabalık veren Odur."* (Furkan, 54) *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık."* (Hucurât, 13) *"Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195)

Fert ile toplum arasındaki bu gerçek ilişki, kaçınılmaz biçimde toplumda başka ve yeni bir oluşuma yol açar. Ancak bu oluşum fertlerin varlıkları, güçleri, özellikleri ve [toplumsal hayattaki] etkileri ile orantılıdır. [Yani toplum diye adlandırdığımız bu oluşum, fertlerin onu desteklediği oranda gelişir.]

Böylece toplum için de fertlerin varlığından ve bu varlığın özelliklerinden fazla olan ek bir oluşum meydana gelir. Bu gözlenebilen açık bir gerçektir. Bundan dolayı Kur'an ümmetler (toplumlar) için fertlerden ayrı bir varlık, yaşama süresi, kitap, bilinç, kavrama yeteneği, eylem, ibadet ve itaatsizlik kabul etmiştir.

Nitekim yüce Allah aşağıdaki ayetlerde şöyle buyuruyor: *"Her ümmet için bir ecel (belirlenmiş bir süre) vardır. Ecelleri gelince, ne bir an gecikebilirler ve ne öne geçebilirler."* (Araf, 34) *"Her ümmet kendi kitabına çağrılır."* (Câsiye, 28) *"İşte böyle, biz her ümmete yaptıklarını süslü (çekici) gösterdik."* (En'âm,108) *"Onlardan aşırılığa kaçmayan (mutedil) bir ümmet (toplum) var."* (Mâide, 66) *"Kitap ehlinden bir topluluk var ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar."* (Âl-i İmrân, 113) *"Her ümmet kendi*

peygamberini yakalamaya yeltendi. Hakkı batıl ile yok etmek için batıla dayanarak mücadele ettiler. Ben de onları yakalayıverdim. Benim cezalandırmam nasıl olurmuş (görsünler)!" (Gafir, 5) *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hüküm verilir."* (Yûnus, 47)

İşte biz bu ayetler ışığında Kur'an'ın fertlerin hikâyeleri ile ilgilendiği kadar, hatta ondan daha fazla milletlerin tarihleri ile ilgilendiğini görüyoruz. Kur'an bu ilgiyi tarihçilerin sadece ünlü kralların ve liderlerin durumlarını kayda geçirmekle uğraştıkları dönemlerde göstermiştir. Tarihçiler ancak Kur'an indikten sonra milletlerin ve toplumların tarihleri ile meşgul olmaya başladılar. Bu ilgiyi de bir dereceye kadar Mes'udî ve İbn-i Haldun gibi tek tek tarihçilerde görüyoruz. Nihayet nakle dayalı tarih anlayışında son zamanlarda şahısların yerine milletleri koyan bir değişiklik meydana geldi. Söylendiğine göre bu çığırın açıcısı, milâdı 1857 yılında ölen Fransız kökenli Auguste Camte (Ogust Kont) olmuştur.

Bu söylediklerimizin kaçınılmaz kıldığı sonuç şudur: Daha önce işaret edildiği üzere toplumsal güçler ve özellikler güçlüdürler ve çatışma, zıtlaşma durumunda ferdî güçleri ve özellikleri yenilgiye uğratırlar.

Üstelik gözlem ve tecrübe hem aksiyoner, hem de reaksiyoner güçler ve özelliklerde bunun böyle olduğuna şahittirler. Meselâ, kavgalarda, toplumsal ayaklanmalarda ve sosyal saldırılarda görüldüğü gibi herhangi bir konuda toplumun gayreti ve iradesi harekete geçince, o toplumun şahıslarından ya da alt guruplarından kaynaklanan hiçbir karşıt ya da zıt irade ona karşı duramaz. Bu yüzden parçanın (alt gurubun) bütününe uyması ve onun hareketlerine ayak uydurması kaçınılmazdır. Öyle ki, böyle durumlarda toplum [ve toplumsal gelenekler], fertlerinin ve alt guruplarının bilincini giderir [onların idrak ve anlama güçlerini etkilemekle birlikte bu erdemlerini tamamen yitirmelerine sebep olur].

Nitekim genel korku ve dehşet durumları da böyledir. Ordunun yenilgisi, güvensizlik, deprem, kıtlık, veba gibi. Hatta bunlardan daha alt düzeyde olan geleneksel töreler, milli modalar ve bunlara benzer toplumsal irade hareketleri, fertleri kendilerine uymak zorunda bırakır, onların idrak ve düşünme yeteneğini ortadan kaldırır.

İşte İslâm'ın, hiçbir başka dinde ve hiçbir uygar milletin gelenek sisteminde eşine rastlayamayacağımız bir ciddiyetle toplumun konumuna önem vermesinin gerekçesi budur. -Ki belki sen bu önemin çapını kabul etmezsin.- [Topluma öylesine önem vermenin nedeni de açıktır.] Çünkü toplumun temeli olan, onu oluşturan ferdin ahlâkını ve içgüdülerini terbiye edebiliriz. Fakat toplum içerisinde karşıt ve zıt ahlâk anlayışı ve eğilimlerin varlığı hâlinde bu ferdî terbiye gayretinin başarı şansı yoktur. Ancak çok az bir başarı kazanabilir ki, karşılaştırmaya ve değerlendirmeye tâbi tutulduğunda hiçbir değeri olmadığı, yok denilecek kadar az olduğu görülür.

Bundan dolayı İslâmiyet hac, namaz, cihat, infak ve özetle dinî takva kuralları gibi en önemli hükümlerini ve yasalarını toplumsal hayatı esas alarak ortaya koymuştur. İslâm dini, [toplumsal hayatın kıvamını korumak ve toplumu ulaşması gereken erdemlere yöneltmek için] dinin genel ilkelerini ve sınırlarını korumakla görevli olan İslâmî hükümet güçlerinin (İslâm devletinin), ayrıca bütün ümmetin omuzlarına yüklenmiş bir farz olan iyiliğe çağırma, marufu emredip kötülükten sakındırma görevinin yanında, gerçek mutluluğu, Allah'a yakın olmayı ve Onun katında derece kazanmayı İslâm toplumunun (ortak) hedefi yaparak koymuş olduğu bu kuralların koruyucusu olmuştur. Ki her toplumun ortak bir hedefe sahip olması da vazgeçilmez bir gerekliliktir.

Söz konusu ortak ve toplumsal hedef [toplumun bütün fertlerinde bulunan] bir iç denetleyicidir. Öyle ki, insanın görünen yanları bir yana içinde sır olarak sakladığı hususlar bile, iyiliğe çağıran guruplardan ve marufu emredip kötülükten sakındıran topluluklardan gizli tutulsa da ondan gizli tutulamaz. İşte bizim daha önce vurguladığımız İslâm'ın topluma yönelik önemini diğer gelenek ve akımların (ekollerin) bu konuya verdikleri önemden daha üstün ve ileri olduğu biçimindeki gerçek budur.

5- İslâm'ın Toplumsal Sistemi Uygulanabilir ve Kalıcı mı?

Şayet şöyle bir söz diyebilirsin: Eğer söylendiği gibi İslâm'ın sağlıklı toplum oluşturmaya yönelik görüşü, gerçekten kalkınmış uygar

milletlerin oluşturduğu toplumlarınkinden daha ileri yapıda ve daha titiz temelli ise, niye çok kısa bir dönem dışında uygulamaya konamamış, o kısa dönemin arkasından varlığını koruyamayarak Kayser ve Kisrâ toplumlarına dönüşmüş, kendisinden öncekilerden daha kötü uygulamalar yapan bir imparatorluk hâline gelmiştir. Oysa varlığını sürdüren Batı uygarlığının oluşturduğu toplumda bu dönüşümler söz konusu değildir.

Bu durum batılıların medeniyetlerinin daha ileri ve toplumsal sistemlerinin daha kusursuz ve daha sağlam temelli olduğunun delilidir. Batılılar, sosyal sistemlerini ve yürürlükteki yasalarını millet iradesi, insanların doğal eğilimlerinin önerisi esasına dayandırmışlar. Sonra da bu konuda çoğunluğun iradesini ve önerisini geçerli saymışlardır. Çünkü normalde bütünün iradesi bir noktada birleşmez. Çoğunluğun üstünlüğü, tabiatta geçerli ve gözlemlenen bir ilkedir. Biz maddî nedenlerin ve doğal sebeplerin sürekli olarak değil, ancak çoğu zaman etkili olabildiklerini görüyoruz. Birbirleri ile çatışan değişik faktörlerde de durum böyledir. Onların da bütünü veya azınlığı değil, çoğunluğu etkili olabiliyor. Buna göre toplum iskeletinin, amacı, geçerli sistemleri ve yasaları bakımından çoğunluğun iradesine dayandırılması en uygun tercihtir.

Dinin varsayımına gelince, günümüzün dünyasında bu, varsayım aşamasının ötesine geçmemiş bir özlemden ve ulaşılmaz bir düşünce idealinden başka bir şey değildir.

Buna karşı, çağdaş uygarlık hangi ülkeye girdiyse, topluma güç ve mutluluk, bireylere güzel ahlâk kazandırdı ve onları toplumun beğenmediği, hoş karşılamadığı olgulardan ibaret olan yalan, hıyanet, zulüm, sertlik vb. rezaletlerden arındırdı.

Anlattığımız bu görüş, Şarklı araştırmacılarımızın bir kesiminin, özellikle sosyal ve psikolojik araştırmalar alanında fikir yürüten seçkin öğrencilerimizin gönüllerinde yatan görüşlerin özetidir. Fakat onlar bu araştırmaya yanlış bir yerden girdikleri için doğru bakış açısını seçememişlerdir. Bu dediğimizi açıklamak için diyoruz ki:

Onların, "İslâm'ın sosyal sistemi, mevcut şartların oluşturduğu ortamda günümüz dünyasında uygulanamaz. Ama çağdaş uygarlığın kuralları ve gelenekleri böyle bir imkânsızlıkla karşı karşıya değildir. Bunun anlamı şudur: Günümüz dünyasının şartları İslâm'ın ortaya

koyduğu hükümlerle uyumlu değildir." sözleri doğrudur ve bunu kabul ediyoruz. Fakat bu insanı bir sonuca ulaştırmaz. Çünkü insanlık âleminde yürürlükte olan bütün sistemler bir zamanlar yokken sonradan ortaya çıktı.

Üstelik, bu ortaya çıkışları sırasında geçerli olan şartlar ve uygulamalar bu sistemlere karşıt, onları dışlayıcı nitelikte idi. Buna rağmen bu yeni sistemler ortaya çıkmıştır; eski, kökleşmiş ve süreklilik kazanmış gelenekler ile çatışmışlardır. Kimi zaman ilk ortaya çıkışlarında bastırılmışlar, bozguna uğratılmışlardır. Fakat ikinci ve üçüncü kez ortaya çıkmışlar. Sonunda üstün gelerek yerleşmiş ve egemenliklerini elde etmişlerdir. Kimi zaman da kaybolmuşlar, kökleri kazılmıştır. Çünkü şartlar ve faktörler gelişmelerine yardımcı olmamıştır. Tarih, bütün dinî ve dünyevî sistemler konusunda bu kuralın şahididir.[1] Bu kural demokrasi ve sosyalizm sistemleri hakkında da hükmünü yürütmüştür. Yüce Allah şu ayette buna benzer bir duruma işaret ediyor: *"Sizden önce ilâhî yasaların değişmezliğini kanıtlayan birçok olaylar geldi geçti. O hâlde yeryüzünü gezin de Allah'ın ayetlerini yalan sayanların akıbetini görün."* (Âl-i İmrân, 137) Bu ayet, yüce Allah'ın ayetlerini inkâr etme tutumuna eşlik eden geleneğin güzel ve övülecek bir akıbetle noktalanamayacağına işaret ediyor.

Buna göre herhangi bir sistemin insanlığın mevcut şartlarına uymayışı, onun geçersizliğini ve bozukluğunu ortaya koymaz. Tersine bu uyumsuzluk aksiyon, reaksiyon ve çeşitli faktörlerin çatışması sonucunda yeni olayların oluşumunu gerçekleştirmek ve tamamlamak amacıyla âlemde cereyan eden doğal sistemlerden biridir.

İslâm, doğal ve sosyal bakış bakımından diğer sistemler gibidir.

1- Bunun en açık örneklerinden biri şudur: Birinci dünya savaşından sonra günümüzün tek beğenilen sistemi olan demokratik sistem, Rusya'da komünizme dönüştü, yerini sosyalist bir hükümete terk etti. İkinci dünya savaşının arkasından doğu Avrupa ülkeleri ile Çin, Rusya'ya katıldı. Böylece demokrasi cephesi yaklaşık olarak dünya toplumunun yarısını kaybetti. Yaklaşık bir yıl kadar önce sosyalist toplumlar, Lenin'den sonra iktidara gelen ve yaklaşık otuz yıl kadar ülkesini yöneten eski liderleri Stalin'in iktidarı boyunca sosyalist rejimi, ferdî ve diktatörlüğe dönüştürdüğünü ilân ettiler. Günümüze kadar kimi topluluklar bu sisteme inandıktan sonra ondan vazgeçerken kimileri de onu reddettikten sonra benimsemektedirler. Sistem ise gelişip yayılıyor. Tarihte bunun başka birçok örnekleri vardır.

Bu bütünden kopuk ve ayrı değildir. Onun gelişme, geride kalma, faktörlere ve şartlara karşı üstün gelme bakımlarından durumu diğer sistemlerin durumu gibidir.

Dört yüz milyondan fazla[1] insanın vicdanında yer tutmuş ve kalplerine yerleşmiş bir sistem olarak İslâm'ın günümüz dünyasındaki durumu, Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in ve Hz. Muhammed'in (hepsine selam olsun) dinin çağrısını seslendirdikleri dönemdekinden daha zayıf değildir. Bu peygamberlerden her birinin çağrısı bir kişi ile başladı. O günün dünyası fesattan başka bir şey tanımıyordu. Sonra o çağrı yayıldı, kökleşti, hayat buldu, egemenlik dönemleri birbirine eklendi ve günümüze kadar varlığını kesintisiz bir biçimde sürdürdü.

Peygamberimizin (s.a.a) bu çağrıyı duyurmaya giriştiği günlerde bir tek erkek ile bir tek kadından başka yanında hiçbir destekleyicisi yoktu. Sonra bunlara birer birer sürekli katılanlar oldu. O günler tam anlamı ile sıkıntılı günler idi. Sonunda Allah'ın yardımı imdatlarına yetişti. Bu ilâhî yardım sayesinde kişiliklerinde salâhın ve takvanın egemen olduğu fertlerden oluşmuş sağlıklı bir toplum oluşturdular. Müslümanlar bir süre bu toplumsal salâh hâlinde yaşadıktan sonra Peygamberimizin (s.a.a) arkasından bilinen fitneler ortaya çıktı.

Bu kısa süreli örnek, ömrünün azlığına ve alanının darlığına rağmen yarım yüz yıldan az bir zaman zarfında sürekli biçimde etki alanını genişleterek yer yüzünün doğusuna ve batısına yayıldı ve tarihin seyrini, köklü biçimde değiştirdi. Bu köklü değişikliğin önemli sonuçları günümüze kadar görüldüğü gibi ilerde de hep görülmeye devam edecektir.

Sosyolojik ve psikolojik araştırmalar, nazarî tarihe ilişkin yorumlarında dünyada görülen çağdaş gelişmenin ana faktörünün ve yakın kaynağının İslâm sisteminin doğuşu ve ortaya çıkışı olduğunu itiraf etmekten kaçınamazlar. İslâm'ın insanlık camiası üzerindeki etkisini göz ardı eden bütün Avrupalı araştırmacıların bu tutumunun sebebi, sadece dinî taassup ve siyasî sebeplerdir. Olaylara insafla bakan bir uzman araştırıcı, çağdaş uygarlık hareketine nasıl bir Hıristiyanlı ha-

---

1- [Söz konusu rakam, el-Mizan Tefsiri'nin yazıldığı 1335 hicri şemsi yıllarına aittir. Son zamanlarda belirtilen rakamlara göre, Müslümanların sayısı bir milyarı aşkındır.]

reketi adını ve bu hareketin liderinin ve bayraktarının nasıl Hz. İsa olduğunu ileri sürebilir? O Hz. İsa ki, sadece ruh ile ilgilendiğini, bedenlerle uğraşmadığını, devlet ve siyasetle işi olmadığını açıkça söylüyor.[1]

Ama İslâm'a gelince, o insanları topluluk içinde yaşamaya, dayanışmaya çağırıyor; insan toplumunun ve bu toplumu oluşturan fertlerin bütün yönlerini tasarruf alanı içine alıyor. Acaba batılı araştırmacıların bu görmezden gelmeleri, bu ihmalkârlıkları, sırf İslâm'ın nurunu söndürmek (oysa yüce Allah mutlaka nurunu tamama erdirecek), onun kalplerde yanan ateşini zulüm ve düşmanlık tutumu ile söndürerek onu parçalanmış, birbirinden kopuk nesillerden başka hiçbir eseri olmayan kuru bir kimlik yaftasına çevirmek için değil midir?

Kısacası İslâm, insanları mutluluğa ve temiz hayata yöneltmeye elverişli olduğunu ispat etmiştir. Durumu bu olan bir sistem, insanlık hayatına uyarlanması mümkün olmayan bir faraziye diye adlandırılamaz. Günün birinde dünyanın yönetim dizginlerini ele geçirmekten ümidini kestiği de ileri sürülemez. Amacı gerçek insan mutluluğu olmasına rağmen onun hakkında böyle bir hüküm verilemez. *"İnsanlar bir tek ümmet idi..."* (Bakara, 213) ayetinin açıklaması sırasında şunları söylemiştik: Evrensel varlıkların durumlarına ilişkin derinlemesine araştırmalar bizi şu sonuca ulaştırıyor: İnsan türü gayesine ulaşacak, ulaşabileceği son noktaya varacaktır. Bu son nokta dünyada İslâm'ın gerçek veçhesi ile kâmil anlamda ortaya çıkması ve insan toplumunun yönetim dizginlerini tam olarak ele geçirmesidir.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de bu görüşün uygulamaya yansıyacağını İslâm'a vaadetmiştir. O şöyle buyuruyor: *"Allah öyle bir topluluk ortaya çıkaracak ki, Allah onları sevdiği gibi onlar da O'nu severler; bunlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler ve Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler..."* (Mâide, 54)

Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah, aranızdaki iman edip salih ameller işleyenlere, kendilerini tıpkı daha önceki müminler gibi yeryüzünde egemen kılacağını, kendileri için seçtiği dinlerini*

1- Bu konuda daha geniş bilgi için üçüncü ciltteki Âl-i İmrân suresinin 79. ve 80. ayetlerinin tefsirine başvurulabilir.

yerleşik kılıp sağlamlaştıracağını ve onları korkularından sonra güvenliğe dönüştüreceğini vaadetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler, hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar..." (Nûr, 55)

Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"...ancak salih kullarım yeryüzünün vârisleri olabilirler..."* (Enbiyâ, 55) Bu anlamı taşıyan başka ayetler de vardır.

Ortada bu araştırmacıların araştırmalarında göz ardı ettikleri başka bir nokta var ki, o da şudur: İslâm toplumunun yegane prensibi, nazariyatta ve pratik davranışlarda hakka uymaktır. Çağdaş uygarlığı benimsemiş toplumun prensibi ise, çoğunluğun görüşüne ve isteğine uymaktır. Bu iki prensip, oluşmuş toplumlarda amaç farklılığı gerektirir. Buna göre, İslâmî toplumun amacı akla dayalı gerçek mutluluktur. Bunun anlamı şudur:

İnsan, güçlerinin gereksinimleri konusunda dengeli bir tutum benimseyerek cismin arzularına, onu Allah'ı ibadet yolu ile bilmekten ve tanımaktan alıkoymayacak miktarda cevap verecektir. Cismin arzularına verdiği cevap, kendisini Allah'a ulaştırmaya hazırlayıcı bir geçiş olacaktır. İnsan mutluluğu, bütün güçlerinin mutluluğunu sağlayan bu amaca varmakla mümkündür. Büyük huzur da bundadır. (Gerçi biz bunu bu gün tam olarak kavrayamıyoruz. Çünkü tutarlı bir İslâmî terbiyeye sahip değiliz.)

Bundan dolayı İslâm, kanunlarını hakka bağlılık fıtratı üzerine yaratılmış olan aklın gereklerini gözetme esası uyarınca ortaya koymuştur. Aklıselimi bozacak şeyleri ısrarla yasaklamıştır. Davranışların, ahlâkın ve temel inançların, bunların hepsinin uygulama garantisini toplumun sırtına yüklemiştir. Bu yükümlülüğü hükümetin ve İslâmî yönetimin gözeteceği siyasî, cezaî ve başka icraatlara ek olarak getirmiştir.

Bu durum, insanların genel arzusuna hiçbir şekilde uymaz. Hem zenginler, hem de yoksullar tabakasında görülen arzulara ve ihtiraslara bu acayip dalış, onların bu sisteme boğun eğmesini engeller. Bu sistem insanların haz alma, oyalanma, saldırganlık ve canavarlık konusunda özgürlüklerini kısıtlar. Bu sistem ancak ısrarlı bir uğraşmadan sonra insanların genel arzusuyla uyum sağlayabilir. Bu uğraşı çağrıyı yayma ve terbiyeyi yaygınlaştırma konularında verilmelidir. Aynı zamanda bu uğraşı, elde edilmeleri için insanın kesin gayretine, yeterli uzmanlığı-

na ve sürekli dikkatine muhtaç olduğu yüksek düzeyli işler için gösterilen gayret ölçüsünde olmalıdır.

Mevcut uygar toplumun amacı ise, maddî yarar sağlamaktır. Açıktır ki, bundan içgüdülerin eğilimli olduğu duygusal hayat ortaya çıkar. Bu hayat aklın hak gördüğü ile ister uyuşsun, ister uyuşmasın. Daha doğrusu bu hayat gayesinde, sadece amacına ters düşmediği durumlarda akla uyulur.

Bundan dolayı kanunların konması ve yürütülmesi, toplum çoğunluğunun ve bu çoğunluğun içgüdüsel eğilimlerinin isteklerine uyuyor ve sadece eylemlere ilişkin kanun maddelerinin işlemesi garanti oluyor. Ahlâk ve temel inançların ise, hiçbir işletilme güvencesi olmuyor. İnsanlar isterlerse bunları benimseyip onlara uyuyor, isterlerse onlara uymuyor. Yalnız eğer kanun ile uygulamada üst üste çakışırlarsa, o zaman yaptırım gücü kazanırlar.

Bunun kaçınılmaz sonucu, durumu böyle olan bir toplumun arzusuna uygun düşen şehevi rezillikleri alışkanlık hâline getirmesi ve neticede dinin çirkin gördüğü şeylerin bir çoğunu güzel sayması, kanunî özgürlüğü koz alarak ahlâkî erdemlerle ve yüce inanç ilkeleri ile alabildiğine oynamaktır.

Böyle bir durumun kaçınılmaz sonucu da düşünce türünün akıl yolundan çıkarak duygu ve içgüdü mecrasına girmesidir. Böylece akıl yolundayken kötü ve iğrenç olan kimi davranışlar içgüdülerin ve duyguların mecrasına girilince takva olurlar; delikanlılık, mertlik ve iyi ahlâk adını alırlar. Avrupa'da delikanlılar arasında, erkekler ile evli ve bakire kadınlar arasında, kadınlar ile köpekler arasında, erkekler ile evlâtları ve yakınları arasındaki çoğu ilişkiler ile törenlerde, dans partilerinde ve diğer yerlerde yapılan ve din terbiyesi almış bir kimsenin ağza alamayacağı ahlâksızlıklar gibi.

Böyle kimselere din yolunun âdetleri garip, acayip ve gülünç gelirken dinin bakış açısı ile garip, acayip ve gülünç olan şeyler onlara normal gelebilir. Bütün bunlar farklı yola koyulan düşünce ve idrak türünün farklılığından kaynaklanır. Senin de anladığın gibi bu duygusal sistemde akıl ve düşünceden ancak, maddeden yararlanma ve haz duyma yolunu aştığı kadar yaralanılır. Bu, hiçbir şeyin karşı duramayacağı, hiçbir şeyin engelleyemeyeceği tek gayedir. Bu gayeyi ancak onun türünden olan bir başka gaye engelleyebilir. Bu yüzden sen yü-

rürlükteki kanun maddeleri arasında intihar, düello ve benzeri uygulamalara rastlarsın. Yani toplumun arzuları ve güdüleri ile çatışmadıkça, insan nefsi istediğini, arzu ettiğini yapabilir!

Bu farklılığı iyi düşündüğün takdirde, batıdaki toplum sisteminin neden insanlık camiasının zevkine dinî toplum sisteminden daha uygun geldiğini açıkça anlarsın. Yalnız hatırlatmak gerekir ki, insanın içgüdülerine uygun sistem sadece batı uygarlığının sistemi değildir ki, sırf bu yüzden tercih edilsin. Eski çağlardan zamanımıza kadar müntesipleri arasında uygulanan bütün geleneksel sistemler ilkel olan göçebelik sisteminden uygar olanına kadar hepsi, ilk kez hak dinin çağrısına muhatap olan insanlar tarafından dine tercih edilmekte ortak özelliğe sahip olmuşlardır. Çünkü o insanlar madde putperestliğine boyun eğmişlerdir.

Eğer iyi irdelersen görürsün ki, mevcut batı uygarlığı eski putperestlik sistemlerinin karmasından başka bir şey değildir. Yalnız bu çağdaş putperestlik ferdilikten toplumsallığa ve basitlik aşamasından sanatsal inceliğe dönüşmüştür.

Az önce İslâm sisteminin içgüdülere uymaya değil, hakka uymaya dayandığını söylemiştik. Bu ilke, Kur'an'ın açıkladığı mesajların en be-lirginlerinden biridir. Yüce Allah şöyle buyuruyor. *"Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur."* (Tevbe, 33) *"Allah hak ile hüküm verir."* (Mü'min, 20) Yüce Allah müminleri *"Onlar hakkı birbirlerine tavsiye ederler."* (Asr, 3) diye tanıtıyor. Başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"Biz size hak ile geldik. Fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz."* (Zuhruf, 78) Yüce Allah, bu ayette hakkın çoğunluğun içgüdüleri ve arzuları ile uyuşmadığını açıkça ifade ediyor.

Başka bir ayette yüce Allah, çoğunluğun arzularına uymanın gereğini reddederek ve öyle davranmanın fesada sebep olacağını vurgulayarak şöyle buyuruyor: *"Hayır; o (Peygamber) kendilerine hakkı getirmiştir. Onların çoğu ise, haktan hoşlanmamaktadırlar. Eğer hak onların havâ ve heveslerine uymuş olsaydı, gökler, yeryüzü ve bu ikisinde bulunan varlıklar fesada uğrardı. Tersine biz onlara zikir (öğüt veya şeref)lerini getirdik. Onlar ise, kendi şereflerinden yüz çeviriyorlar."* (Mü'minun, 70-71) Olayların akışı ve günden güne fesadın birikmesi, yüce Allah'ın bu ayetteki açıklamasını doğruluyor.

Yüce Allah başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Artık haktan*

sonra sapıklıktan başka ne var? Nasıl gerçeklerden saptırılıyorsunuz?" (Yûnus, 32) Bu ve buna yakın anlamdaki ayetler pek çoktur. Eğer bu konuda daha çok bilgi edinmek istiyorsanız, Yûnus suresine başvurunuz. Çünkü yüce Allah o surede "hak" kelimesini yirmi küsur kez zikrediyor.

"Çoğunluğa uymak, tabiatta da geçerli bir kanundur" sözüne gelince, hiç kuşkusuz tabiat etki bakımından çoğunluğa uyar. Ancak bu, hakka uymak zorunluluğu ile çelişecek ve onu geçersiz kılacak nitelikte değildir. Çünkü bunun bizzat kendisi hakkın bir somut örneğidir. O hâlde kendisini geçersiz kılması nasıl düşünülebilir?

Bunun açıklanması için bu bir kaç noktanın aydınlatılması gerekir:

Birincisi; insanın ilmî ve amelî inançlarının kökleri olan dış gelişmeler, oluşumlarında ve değişme bölümlerinde sebep-sonuç düzenine bağlıdır. Bu, sürekli ve değişmez bir düzendir. İstisna kabul etmez. İlim ve nazariye alanlarında uzmanlaşmış bilginler bu konuda görüş birliğinde oldukları gibi daha önce belirtildiği üzere Kur'an da buna şahitlik ediyor.[1] Dış dünyadaki gelişmelerin sürekliliğinde ve değişmezliğinde sapma olmaz. Hatta çoğunlukla meydana gelmeleri kural sonucu olan olaylarda, çoğunlukla vuku bulma hâli sürekli ve değişmezdir. Meselâ bütün durumlarına kıyasla çoğunlukla ısı meydana getiren ateşin, bu çoğunlukla ısı meydana getirme durumu, onun sürekli bir etkisidir. Diğer olaylarda da durum budur. İşte bu haktır.

İkincisi; insan, fıtratı gereği şu ya da bu şekilde dış dünya kaynaklı ve objektif olarak bulduğu şeye uyar. Böylece o fıtratı uyarınca hakka uyar. Hatta kesin bilginin varlığını inkâr eden bir kimseye, içinde tereddüt uyandırmayan bir bilgi sunulduğu takdirde bu bilgiyi karşı koymadan kabul eder.

Üçüncüsü; öğrendiğin gibi hak, insanın inançlarında kabul ettiği ya da davranışlarında uyduğu dış dünya kaynaklı bir husustur. İnsanın görüşü ve idraki ise, sadece hakka ulaşmaya yarayan bir araçtır. Ayna ile aynaya yansıyan cisim arasındaki ilişki gibi.

Bu üç noktayı kavrayınca açıkça anlarsın ki, tabiatta sürekli veya -

---

1- Birinci ciltte icaz (mucize) hakkında yaptığımız araştırmaya başvurunuz.

süreklilik ve değişmezlik ilkelerine dayalı olan- çoğunlukla meydana gelme hâli demek olan hakikat, sürekli olarak veya çoğunlukla meydana gelen dış kaynaklı olayın niteliğidir, yoksa bu olaya ilişkin bilginin ve idrakin sıfatı değildir.

Başka bir ifade ile hakikat bilginin değil bilinen şeyin sıfatıdır. Dış dünyadaki sürekli olarak ve çoğunlukla meydana gelme hâli de bir yönü ile hak kapsamına girer. Çoğunluğun görüşlerine, inançlarına ve kanaatlerine gelince, bunlar azınlıktakiler karşısında her zaman hak olmazlar. Dış dünyaya uydukları zaman hak olurlar, uymadıkları zaman ise hak olmazlar. O zaman insanın onlara boyun eğmesi yerinde olmaz. Zaten eğer insan dış dünyada olanın farkında olursa, bununla bağdaşmayan çoğunluk görüşüne uymaz.

Meselâ sen eğer bir şeyin doğru olduğundan emin olursan da bütün insanlar sana o konuda ters düşerse, doğal olarak insanların görüşlerine boyun eğmezsin. Eğer böyle bir konuda insanlara uyar gibi görünürsen korktuğun için, utandığın için veya başka bir sebepten dolayı onlara uyar görünürsün. Yoksa insanların o görüşü, uyulması gereken hak bir görüş olduğu için ona uyar görünmezsin. Çoğunluğun görüşünün uyulması gerekli bir hak olmasının gerekli olmadığına ilişkin en güzel açıklama yüce Allah'ın *"Hayır; o (Peygamber) kendilerine hakkı getirmiştir. Fakat onların çoğu, haktan hoşlanmamaktadır."* (Mü'minun, 70) buyruğudur. Eğer çoğunluğun bütün görüşleri hak olsaydı, ayette sözü edilen çoğunluğun hakkı hoşnutsuzlukla karşılamaları, ona karşı çıkmaları mümkün olmazdı.

Bu açıklama, çoğunluğa uymayı doğal sisteme dayandırmanın yanlışlığını ortaya koyuyor. Çünkü bu sistem bilginin ve düşüncenin kendisinde değil, bilginin ilişkili olduğu dış dünyada geçerlidir. İnsanın bu sistemden iradesinde ve davranışlarında uyduğu husus, çoğunluğun inandığı şey değil, dış dünyadaki meydana gelmeye ilişkin çoğunluktur. Yani insan davranışlarını ve eylemlerini "genelde iyi olan" ilkesine dayandırır.

Kur'an yasal hükümlerinde ve bu hükümlerle ilgili maslahatlarda bu ilkeyi gözetir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah sizi zora koşmak istemiyor. Sadece sizi temizlemek, size yönelik nimetini tamama erdirmek istiyor ki, şükredesiniz."* (Mâide, 6) *"Oruç size farz kılındı. Tıpkı sizden öncekilere farz kılındığı gibi. Umulur ki sakınır-*

sınız." (Bakara, 183) Bunlar dışında da ortaya konan hükümlerin çoğunlukla uygulana gelmişlik gerekçesine dayandığını içeren başka ayetler vardır.

"Mevcut uygarlık gelişmiş ülkelere toplumsal mutluluk sağladı. Fertleri toplumun onaylamadığı çirkinliklerden temizleyip arındırdı." iddiasına gelince, bu söz doğru olmayan ve yanılgılarla karışık bir sözdür.

Öyle sanıyorum ki, böyle diyenlerin toplumsal mutluluktan kastettikleri şey toplumun insan sayısı, güç ve maddî kaynaklardan yararlanma alanındaki gelişme bakımından üstün oluşudur. Oysa birçok kere yaptığımız tekrarlardan öğrenmiş olmalısın ki, İslâm böyle bir gelişmişliği mutluluk saymaz.

Açık delillere dayalı incelemeler de, İslâmiyet'in bu yaklaşımını teyit eder. İnsana özgü mutluluk, ruh ve bedenin birlikte mutluluğundan meydana gelir. Bu mutluluk, insanı maddî nimetlerle nimetlendirir ve onu ahlâkî erdemlerle ve gerçek ilâhî marifetle donatır. İnsanın hem dünya hayatındaki, hem ahiret hayatındaki mutluluğunu ancak böyle bir formül garantiye bağlayabilir. Ruh mutluluğunu göz ardı ederek sadece maddî hazlara dalmaya gelince bu, İslâm'ın gözü ile sadece bedbahtlıktır.

Bizdeki düşünürlerin gelişmiş milletlerin fertlerinde gördükleri doğruluk, dürüstlük, güvenirlik, mertlik gibi iyiliklere duydukları hayranlığa gelince, bu konuda onlara gerçekten uzak bir yanılgı içindedirler. Çünkü bizim doğulu araştırmacıların düşünürlerinin büyük çoğunluğu toplumsal düşünmeyi gerçekleştiremiyor. Onlar ferdî düşünüyorlar. Şöyle ki, eğer içimizden biri kendini ısrarla her şeyden bağımsız bir varlık olarak görürse, gerçek bunun tersi olduğu hâlde şahsının bağımsızlığını ortadan kaldıracak nesnel ilişkilerden kendini soyutlanmış farz ederse, sonra da hayatında sadece kendine çıkar sağlamayı ve kendine gelebilecek zararı başından savmayı düşünürse ve yalnız kendisi ile meşgul olursa, başkasını kendisi ile karşılaştırır ve onun hakkında da kendisi için geçerli gördüğü türden bir bağımsızlığın varlığına hükmeder.

Adamın verdiği bu hüküm -eğer doğru olursa- sadece bu tür bir düşünce tarzını benimsemiş kimseler hakkında doğru olabilir. Buna karşılık toplumsal düşünce tarzını benimseyen kimseler de vardır. Bu

düşünce tarzını benimseyen kimse sırf kendini göz önüne almaz. Kendini toplumun bağımlı ve ayrılmaz parçası görür. Kendi çıkarlarını toplumsal çıkarların bir parçası kabul eder. Toplumun iyiliğini kendi iyiliği ve toplumun kötülüğünü kendi kötülüğü sayar. Toplumun her hâlini ve niteliğini kendi hâli ve niteliği bilir. Böyle bir insanın düşünce tarzı deminki örnekten farklıdır. Onun başkaları ile ilişkisi sadece toplumunun dışındakiler ile söz konusudur. Kendi toplumunun parçaları ile uğraşmak onun önem ve değer verdiği bir iş değildir.

Vereceğimiz örnekle bu söylediklerimizi açıklığa kavuşturmak istiyoruz: İnsan çeşitli organlardan ve güçlerden oluşmuş bir bütündür. Bunların hepsinin oluşturduğu bütün ona gerçek bir birlik kazandırır ki, biz bu bütüne insan adını veriyoruz. Bu bütün, parçaların tümünün bizzat ve fiili olarak insan bağımsızlığı altında yok olmalarını sağlar. Meselâ göz, kulak, el ve ayak insan için görür, işitir, tutar ve yürür. Bunların hepsi eylemlerinden insanın o eylemden aldığı haz çerçevesinde haz alırlar. Bu organların ve güçlerin her birinin gayesi, bu organların sahibi olan insanın ilişki kurmak istediği dış dünya ile ilişki kurmaktır. Bu ilişki ister iyilik, ister kötülük olsun. Meselâ göz veya kulak ya da el veya ayak sadece bu organların sahibi olan insanın iyilik veya kötülük yapmak istediği insana iyilik ya da kötülük yapmak isterler. Bu organların ve güçlerin tek insanlık sancağı altında olmalarıyla birlikte birbirlerine kötülük ettikleri ya da birbirlerine zarar verdikleri ender olarak görülür.

Bu örnek, toplumsal tek bir seyir izleyen insanın parçalarının durumudur. İnsanların oluşturduğu toplumun fertleri toplumsal düşünceye sahip oldukları takdirde o fertlerin durumu da bu örnekteki gibidir. O fertlerin salih olmaları, muttaki olmaları, bozguncu olmaları, suçlu olmaları, iyi ya da kötü olmaları toplumlarının bu sıfatlarla ilgili durumlarına bağlıdır. Eğer toplumlarının tek kişilik sahibi olduğu farz edilirse, bu böyledir.

Mezhep ya da ırk taassubunun toplumsal düşünce tarzını benimsemeye sürüklediği milletler ve kavimler hakkında, Kur'an'ın verdiği hüküm bu ilke doğrultusundadır. Yahudiler, Araplar ve geçmişte yaşamış başka bazı milletler gibi. Kur'an'ın bu milletlerin yeni nesillerini, eski atalarının suçları sebebi ile hesaba çektiğini, yaşayan kuşakları bu gerekçe ile azarladığını, eskilerin ve ölülerin davranışları yüzünden

şimdikileri kınadığını görürsün. Bütün bunların sebebi şudur: Toplumsal düşünceyi benimsemiş fertler hakkında bu hüküm haklıdır. Kur'an'da bu nitelikte çok sayıda ayet vardır. Onları aktarmayı gerekli görmüyoruz.

Evet; insaflı tutum şunu gerektirir: Eğer böyle bir toplumda iyi fertler varsa bunların hakkını çiğnememek gerekir. Böyle iyi kimseler kötü toplumun fertleri arasında yaşıyorlar ve onlarla sosyal ilişkilerde bulunuyorlarsa da, kalpleri bozuk düşünceler ile kirlenmemiş ve bu tür toplumların içine işleyen yaygın hastalıklara kapılmamış ve şahısları o toplumun iskeletinde ve bünyesinde fazlalık gibi duruyor. Zaten Kur'an da herkesi azarlayan ayetlerinde bu ilkeyi gözeterek salihleri ve iyileri genelden hariç tutuyor.

Bu anlattıklarımızdan ortaya çıkıyor ki, gelişmiş ve uygar toplumların fertleri hakkında diğer milletlerin fertleri ile karşılaştırarak vereceğimiz iyi veya kötü hükümleri, o fertlerin aralarındaki ilişkilere, karşılıklı tutumlarına ve iç yaşantılarına dayandırmak doğru değildir. Tersine bu fertlere ilişkin hükümleri, diğer zayıf milletlere yönelik tutumlarında ve dünyadaki öbür toplumsal kişilikler ile olan canlı ilişkilerinde ortaya çıkan toplumsal şahsiyetlerine göre vermek gerekir.

Bir toplumun iyi veya kötü, mutlu veya bedbaht olduğu konusunda hüküm verirken gözetilmesi ve ölçü kabul edilmesi gereken ilke işte budur. Araştırmacılarımız bu yolu izlemelidirler. Sonra isterlerse, o toplumlara hayran olsunlar, isterlerse de onların yaptıklarına hayret etsinler.

Hayatım hakkı için söylüyorum ki, eğer derin düşünceli bir araştırmacı Avrupalıların sanayi devriminden günümüze kadar uzanan toplumsal hayatlarının tarihini incelerse, onların kendileri dışındaki zayıf milletlere ve kuşaklara karşı uyguladıkları politikaları derinliğine irdelerse, hiç tereddüt etmeden şunları görür: Bu batılı toplumlar insanlık için merhamet ve iyi niyetle dolu gibi görünürler. İnsanlığa hizmet yolunda, onlara özgürlük vermek için, hakkı çiğnenen mazlumların elinden tutmak, kölelik ve tutsaklık sistemini kaldırmak için canlarını ve mallarını feda ettiklerini söylerler.

Fakat dikkatli araştırıcı görür ki, onlar yeryüzünün zavallı, zayıf milletlerini kendilerine köle etmekten başka bir gayeleri yoktur. Bulabildikleri her yolu kullanarak ellerinden geldiği her yere el atarak bu

gayelerini gerçekleştirmeye çalışırlar. Bir gün silâh zoru ile, bir gün sömürgeleştirme yolu ile, bir gün müstemleke edinerek, bir gün yönetimi kontrol altına alarak, bir gün ortak çıkarları koruma adına, bir gün bağımsızlığı koruma adına, bir gün barışı koruma ve ona yönelik tehditlere karşı koyma adına, bir gün yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan yoksul zümrelerin haklarını savunma adına, kısacası her gün bir adla hep o gayelerini gerçekleştirmeye çalışırlar.

Sağlıklı insan fıtratı, durumu böyle olan toplumlara iyi demeye, onlara mutluluk sıfatını yakıştırmaya razı olamaz. Dinin hükmüne, vahyin ve nübüvvetin yargısına göre mutluluk kavramının taşıdığı anlam göz ardı edilse bile söz konusu toplumlara iyi gözle bakılmaz.

İnsan tabiatı bütün fertlerini, birtakım imkânlarla eşit biçimde donattıktan sonra bu fertlerinde, bazılarına diğerleri üzerinde onların kanlarını, mallarını ve namuslarını mubah sayacak şekilde egemenlik kurmalarına nasıl izin verebilir? Bu fertlerin diğerlerinin hayatları ve varlıkları ile oyun oynamalarına, eski çağ insanlarının bile karşılaşmadığı ve katlanmadığı şekilde idrakleri ve iradeleri üzerinde tasarrufta bulunmalarına nasıl zemin hazırlar?

Bütün bu anlattıklarımızda, bu saldırgan milletlerin tarihleri ile mevcut nesillerin onların ellerinden gördükleri eziyetlerin belgeli ispatlarına dayanıyoruz. Eğer bu toplumların durumu mutluluk ve iyilik ise, bu iyiliğin ve mutluluğun anlamı tahakküm ve sınırsız serbestlik olmalıdır.

6- İslâm Toplumunun Oluşumu ve Yaşaması Neye Dayanır?

Hiç şüphesiz niteliği ne olursa olsun her toplum dağınık fertleri arasında ortak olan bir gayenin varlığı ile gerçekleşir, ortaya çıkar. Bu gaye, toplumun her tarafına yayılarak ona bir tür birlik kazandıran tek ruhtur. Bu ortak gaye, ortak amaç, dinî olmayan temeller üzerinde kurulmuş toplum türlerinde, sadece insanın dünya hayatı gayesidir. Fakat bu hayat ortaklaşa bir hayat olmalı, bireyselliğe dayalı olmamalıdır. Ortaklaşa hayat, maddî hayatın ayrıcalıklarından toplu hâlde yararlanmak demektir.

Toplumsal yararlanma ile bireysel yararlanma arasında özellik ba-

kımından şu fark vardır: İnsan eğer tek başına yaşayabilse, her tür yaralanmada tamamen serbest olur. Karşısına ne karşı çıkan ve ne denetleyici bulunur. Sadece bazı organik sistemlerinin diğer bazılarına karşı koyduğu sınırlamalarla karşı karşıya kalır. Meselâ böyle bir kişi içinde yaşadığı havanın tümünü soluyamaz. Çünkü istese bile bu hava akciğerlerine sığmaz. Yine bu kişi sınırsız miktarda besin maddesi yiyemez. Çünkü sindirim sistemi buna dayanamaz. Adamın bazı organları ve güçleri diğerleri ile karşılaştırıldığında durumu budur. Kendisi gibi bir başka insana göre durumuna gelince, eğer yararlandığı maddî imkânlar üzerinde bir ortağı olmadığını farz edersek, çalışma alanının daralmasını, herhangi bir eyleminin ya da davranışının daralmasını gerektiren bir sebep olmaz.

Bu durum toplum içinde, toplum alanında yaşayan insan için böyle değildir. Çünkü toplum içinde yaşayan insan eğer iradesinde ve hareketlerinde tamamen serbest olsa, bu durum yaşam kargaşasına ve insan türünün helâk olması ile sonuçlanacak karşılıklı bir iticiliğe ve çatışmaya yol açar. Bu konuda nübüvvet ile ilgili incelememizde geniş açıklama yapmıştık.

İşte toplumda kanun hükümetinin iş başında olmasını gerektiren yegâne sebep budur. Fakat barbar toplumlar bu kanun hükümetini ortaya çıkarma gereğinin düşüncesine ve görüşüne varamazlar. O tür toplumların fertleri arasında çatışma ve vuruşma gelenekleri geçerli olur. Bunlar sonucunda bu tür toplumların bütün fertleri, toplumlarını bir dereceye kadar koruyacak bazı tedbirlere uymak zorunda kalırlar. Fakat bu tedbirler sağlam bir temele dayanmadıkları için çiğnenmeye ve ortadan kalkmaya maruzdurlar. Sık sık değişirler ve yürürlükten kalkarlar.

Fakat uygar toplumlar uygarlık ve kültür dereceleri oranında sağlam temellere dayanırlar. Bu tür toplumlar bu sağlam yapıları sayesinde toplumdaki iradeler ve davranışlar arasındaki çelişkileri ve çatışmaları ortadan kaldırırlar. Bunun için iradeleri ve davranışları sınırlamalara ve kayıtlara bağlayarak aralarında denge kurarlar. Sonra da kanunun sözünü yürürlüğe koyma teminatı ile donatılan gücü ve iktidarı bir merkezde yoğunlaştırırlar.

Buradan şu üç sonuç çıkıyor.

Birincisi: Gerçek kanun, insanların iradelerini ve davranışlarını dengelemeye yarayan bir tedbirdir. Bu dengeyi ise, getirdiği sınırlama-

larla insanlar arasındaki engellemeleri ve çatışmaları ortadan kaldırarak sağlar.

İkincisi: Kanunun egemen olduğu toplumların fertleri kanun ötesinde özgürdürler. İnsanın bilinçle ve irade ile donanmış olması, dengeleme sağlandıktan sonra böyle olmasını gerektirir. Bundan dolayı zamanımızın kanunları ilâhî bilgilere ve ahlâka dokunmaz. Bu iki önemli kurum, kanunun onlara yönelik tasavvuru uyarınca tasavvur ediliyorlar. Bunun sonucu olarak bu iki kurum, bağlılık hükmü çerçevesinde kanunla uyuma ve uzlaşmaya giriyorlar. Bu bağımlılığın gereği olarak er veya geç görünüşte kalan törenlere dönüşerek manevî saflıklarını kaybediyorlar.

Gözlemlediğimiz siyasetin din ile oynamasının sebebi de budur. Bir gün siyaset dine son veriyor, onun başını eziyor, başka bir gün ona yönelerek itibarının yükselmesi konusuna aşırı önem veriyor. Başka bir gün ilişkisini keserek onu kendi hâlinde bırakıyor.

Üçüncüsü: Bu yol kesinlikle eksiklikten ve aksaklıktan kurtulamaz. Çünkü gerçi kanunun icra güvencesi bir ya da bir kaç fertte odaklaşan iktidara yüklenmiştir; ama sonuç itibarı ile onun icra edilme garantisi yoktur. Şu anlamda icra garantisi yok ki, eğer iktidar ve egemenlik kaynağı haktan sapar da türün türe karşı egemenliğini şahsının türe karşı egemenliğine dönüştürürse ve kanun sistemi alt-üst olursa, ortada böyle bir zorbayı zorla frenleyecek ve kendisini tekrar adalet yoluna koyacak bir güç yoktur.

Bu söylediklerimizin zamanımızda gördüğümüz birçok örnekleri vardır. Zamanımız kültür ve uygarlık zamanı olduğu hâlde bu olumsuz örnekler görülüyor. Tarihte yaşanan bu tür örnekler ise sayısızdır. Bu aksaklığa bir başka aksaklığı da eklemek gerekir ki, o da zaman zaman kanunun icra gücünden gizli olarak çiğnenmesi veya kanunun çiğnenmesi olayının icranın güç alanı dışına çıkmasıdır. (Sözümüzün başına dönelim.)

Sözün kısası, uygar toplumları tek bir gaye birleştirir. Bu gaye dünya hayatının ayrıcalıklarından yararlanmaktır. Onlara göre mutluluk budur. Fakat İslâm'a gelince, onun görüşüne göre insanlığın hayatı, maddî dünya hayatından daha geniş çerçevelidir. Onun hayat çerçevesine asıl hayat olan ahiret hayatı da dahildir. Yine İslâm'ın görüşüne göre bu hayatta sadece ilâhî marifet işe yarar ki bu, bütünü ile tevhit

ilkesine havale edilmiştir. Yine İslâm'a göre bu ilâhî marifet sadece iyi ahlâkla ve insan benliğinin her türlü rezillikten arındırılması ile korunabilir.

Yine İslâm'a göre bu iyi ahlâkın tam ve kâmil anlamda gerçekleşmesi, Allah'a kulluk etmeye, O'nun rübubiyetinin gereklerine boyun eğilmesine ve insanlar arası ilişkilerin toplumsal adalet ilkesine dayandırılmasına bağlıdır. İslâm bu görüşte olduğu için insan toplumunun oluşum temeli olan ve tevhit dininin bütünleşmesini sağlayan gayeyi ele aldı, sonra da tevhit esasına dayalı olan kanunu ortaya koydu. Bunları yaparken sadece fertlerin iradeleri ve hareketleri arasında denge kurmakla yetinmedi. Bu dengeleme çabasını ibadetlerle tamama erdirdi ve bunlara hak bilgilerle erdemli ahlâkı ekledi.

Sonra bunların yürütme güvencesini, birinci derecede İslâm hükümetinin omuzlarına, ikinci derecede de toplumun omuzlarına yükledi. Toplum bu yükümlülüğünü, ilim ve davranış bakımından sağlıklı eğitim vererek ve iyiliği emredip kötülükten sakındırarak yerine getirecektir.

Bu dinin göze çarpan en önemli özelliklerinden biri, bütün unsurları arasında tam bir birliğe varan bir ilişkinin bulunmasıdır. Şu anlamda ki, tevhit ruhu bu dinin benimsemeye çağırdığı iyi ahlâka yayılmış ve ahlâkın ruhu, toplumdaki fertlerin yapmakla yükümlü oldukları hareketlere dağılmıştır. İslâm dininin bütün unsurları tahlil yo-lu ile tevhit ilkesine varıp dayanır. Tevhit ilkesi de sentez yolu ile ahlâk ve amel (hareket) olur. Eğer tevhit aşağı inerse, ahlâk ve amel olur; ahlâk ve amel de yukarı çıktığında tevhit olur. *"Güzel söz O'na yükselir ve iyi amel de onu yükseltir."* (Fâtır, 10)

Şöyle diyebilirsin: Uygar ülkelerde kanunların karşılaşacakları aksaklıklar, meselâ yürütme gücünün bu kanunları işletmemesinden veya bu gücün farkında olmayacağı kanun çiğneme olaylarından doğan aksaklıklar aynen İslâm için de geçerlidir. Bunun en açık delili, hepimizin gördüğü din zayıflığı ve onun İslâm toplumu üzerindeki egemenliğinin kaybolmasıdır. Bu da bir gün için bile olsa kanunlarını insanlara dayatabilecek bir kimsenin yokluğunu gösterir.

Cevap olarak şöyle derim: İster ilâhî olsunlar, ister beşerî olsunlar, gerçekten bütün kanunlar sadece insanların kafalarında varolan zihnî tasarılardan ve kalplerde saklanan bilgilerden başka bir şey de-

ğildirler. Kanunlar, ancak onlara yönelik iradeler sayesinde uygulama alanına yansıyabilir ve somut görünürlük kazanabilirler. Açıktır ki, eğer iradeler kanunlara karşı gelirse, dış dünyada onlar uygulanma ortamı bulamazlar. Kanunların uygulama ortamı bulabilmeleri için o ortamın hazırlanmasına yönelik iradelere görev düşer. Kanunlar ancak böylece ayak-üstü durabilirler.

Uygar ülkelerin kanunları, hareketleri iradelere, yani çoğunluğun iradesine bağlamaktan öteye bir şeye önem vermiyor. Arkasından bu iradeleri koruyacak şeye de önem vermiyor. Bu durumda eğer fertlerin iradeleri canlı, şuurlu ve etkili ise bu irade kanunu yürütür. Ama durum her zaman böyle olmayabilir. Fertlerin vicdanlarında beliren bir çökme veya toplumun yapısında meydana gelen bir yaşlanma yüzünden bu irade canlılığını yitirip ölü hâle gelebilir. Ya da eğlenceye, aşırı azgınlığa ve yararlanma çılgınlığına daldığı için şuurunu ve idrakini kaybedebilir. Yahut toplum iradesi canlı ve bilinçli olur, ama çoğunluğun iradesini zorla ayaklar altına alan, üstün ve baskın bir zorba güç ortaya çıktığı için etkinliğini kaybedebilir.

Gizli cinayetler gibi yürütme gücünün haberdar olamayacağı olaylar ile etki alanın dışındaki olaylar gibi yaptırım gücünün çerçevesine alamayacağı durumlar da böyledir. Bütün bu durumlarda millet, kanunun uygulanması, toplumun yozlaşmadan ve dağılmadan korunması yolundaki özlemine kavuşamaz. İşte birinci ve ikinci dünya savaşlarından sonra Avrupa toplumlarında görülen dağılmaların, bölünmelerin başlıcaları, bu söylediklerimizin en güzel örnekleridir.

Bu kanunların çiğnenmesinin ve toplumun bozulup dağılmasının tek sebebi toplumun, iradelerin güçlerini ve egemenliklerini koruyan sebebe önem vermemiş olmalarıdır. Bu sebep yüce ahlâktır. Çünkü irade, kalıcılığını ve hayatının devamını uygun ahlâktan alır. Psikoloji ilmi bu gerçeği ortaya koyuyor. Toplumda geçerli olan gelenekler sistemi eğer istikrarlı olmazsa, eğer o toplumda uygulanan kanun yüksek ahlâk temeline dayanmazsa, söz konusu toplum kökü yerden kesilmiş dik duramayan bir ağaca benzer.

Bu konuda komünizmin ortaya çıkışını göz önüne al. Komünizm, demokrasinin doğurduğu bir yavrudur. Onu toplumdaki sosyal sınıflardan birinin aşırı israfı ile diğerlerinin mahrumiyeti üretmiştir. O toplumlarda zulüm ve insafsızlık noktası ile öfke, kin birikimi ve inti-

kam duygusu noktası arasında büyük bir mesafe meydana gelmişti. Birbiri arkasından meydana gelen iki dünya savaşları da öyle. Şimdi insanlık üçüncüsünün tehdidi altındadır. Bu savaşlar yeryüzünün kargaşaya boğmuş, ekini ve nesli mahvetmiştir. Bu savaşların tek güdüsü, büyüklük kompleksi, ahlâksızlık ve ihtirastır. Bu hususu iyice kavramak gerekir.

Fakat İslâm yürürlükteki sistemini ve uygulanacak kanunlarını ahlâk temeli üzerine kurdu ve insanların bu alandaki eğitimine büyük bir önem verdi. Çünkü hareketlerde uygulanan kanunlar ahlâkın güvencesinde ve uhdesindedir. O gizli işlerinde, açık işlerinde, yalnızlığında ve açıkta olduğu durumlarında hep insanla beraberdir. Görevini yapar. Titiz bir gözetici polisin veya düzeni korumaya çalışan herhangi bir gücün yapabileceğinden daha güzel bir şekilde işini görür.

Evet. O ülkelerdeki genel eğitim insanları iyi ahlâk üzerine yetiştirmeye önem veriyor, onları ahlâklı olmaya teşvik ediyor, özendiriyor, bu yolda bütün gayretini seferber ediyor; ama bu onlara hiçbir fayda sağlamıyor. Bunun iki önemli sebebi var:

Birincisi şudur: Ahlâkî rezilliklerin yegâne kaynağı, bir yanda maddî yararlanmadaki israf ve aşırılık ile öbür yanda görülen mahrumiyettir. Kanunlar bu alanda insanları tamamen serbest bırakıyorlar. Bazılarına her şey verilirken diğerleri mahrum bırakılıyorlar. Bu durumda insanları ahlâkî erdemlere çağırmak ve bunu teşvik etmek iki zıt kutba yöneltilmiş bir çağrı veya iki zıt kutbu bir araya getirmeyi istemek değil de nedir?

Üstelik o ülkelerin insanları daha önce belirttiğimiz gibi toplumsal tarzda düşünüyorlar. Onların toplumları sürekli biçimde ve gitgide artan şiddetle zayıf toplumlar üzerinde baskı kurup onların haklarını çiğniyorlar, onların ellerindeki kaynakları kendi çıkarlarına katıyorlar, onların kendilerini köleleştiriyorlar, üzerlerindeki tahakkümün çapını ellerinden geldiğince genişletiyorlar. Bu bozukluğa rağmen iyiliğe ve takvaya yönelik çağrı çelişkili bir çağrıdır ve her zaman sonuçsuz kalmaya mahkumdur.

İkinci sebep de şudur: Erdemli ahlâk devamlı ve istikrarlı olabilmek için korunmasını, yerleşik kılınmasını üstlenecek bir güvenceye muhtaçtır. Bu güvence tevhit ilkesinden başkası olamaz. Yani şöyle bir inanca sahip olmaktır: Bu âlemin bir tek ilâhı vardır. O'nun güzel

isimleri vardır. O, yaratıkları kemale ermeleri ve mutlu olmaları gayesi ile yarattı. O iyiliği ve düzenliliği sever, kötülüğü ve fesadı sevmez. O bütün insanları yargılamak ve herkese hak ettiği karşılığı eksiksiz olarak vermek üzere bir araya getirecektir. İyilik yapana iyi, kötülük yapana kötü karşılık verecektir.

Besbelli ki, eğer ahiret gününe inanılmazsa, arzulara uymayı engelleyecek ve nefsin doğal hazları peşinden sürüklenmeyi engelleyecek köklü bir sebep bulunmaz. Çünkü insan tabiatı kendi nefsinin arzularının yerine gelmesini sağlar. Başkasının yararı, meselâ diğer bir ferdin tabii istekleri umurunda değildir. Ancak başkasının yararı şu ya da bu şekilde kendi arzusuna dönük olur ve onunla çakışırsa, başkasının arzusunun gerçekleşmesini isteyebilir. Bu noktayı iyi düşün.

Eğer bir insanın başka birinin haklarından birini çiğnemekte çıkarı varsa ve onu bundan alıkoyacak bir engel, bu yüzden kendisini cezalandıracak bir yetkili, onu kınayacak ve azarlayacak bir kınayıcı yoksa, onu suç işlemekten ve zulüm yapmaktan alıkoyacak ne engel olabilir? Bu suç ve zulüm istediği kadar büyük olsun. Bu arada bazı araştırmacıların yanlış değerlendirmeleri sonucunda engelleyici olduğu sanılan bazı motifler var. Vatana bağlılık, insan sevgisi, iyi övgü ve benzeri gibi. Bunlar birtakım kalp kaynaklı heyecanlar ve iç duygulardır. Eğitim ve öğretimden başka koruyucu bir sebebe sahip değildirler. Hiçbir gerektirici sebebe dayanmazlar.

Buna göre onlar tesadüfi nitelikler ve sıradan hususlardır. Onların ortadan kalkmalarına bir engel yoktur. İnsan başkası için, o başkası kendi ölümünden sonra rahat yaşasın diye niye kendini feda etsin. Ölmeyi yok olmak olarak gören bir insan bunu niye yapsın? Güzel övgü başkalarının dilinde olan bir şeydir. Kendini feda edene şahsen yok olduktan sonra vereceği bir tat yoktur.

Sözün kısası basiretli düşünür şüphe etmez ki, karşılığında kendisine hiçbir şey getirmeyen, şahsına hiçbir çıkar sağlamayan bir mahrumiyete insan girişmez. Bu durumlarda insana bazı vaatler sunulur, ona bazı özlemler aşılanır. Arkada iyi bir ad bırakmak, sürekli güzel övgü, dünya durdukça kalacak bir iftihar gibi. Bunlara kanmak bir aldanma ve kandırılmadır. İnsanın duyguları ve heyecanları coşar da öldükten ve şahsen yok olduktan sonra durumunun ölmeden önceki durumu gibi olacağını, böylece hakkındaki övgüleri duyacağını ve on-

lardan haz alacağını zanneder. Bu aldatıcı bir kuruntudan başka bir şey değildir. Sarhoş bir adam gibi. Sarhoş adam, duygularının coşması ile büyülenir ve kendinden, ırzından, malından, değerli bildiği her şeyden ayık ve akıllı zamanlarında girişemeyeceği fedakârlıklarda, harcamalarda bulunur. O aklı başında olmayan bir sarhoş olduğu için bu yaptıklarını cömertlik sayar, fakat aslında yaptığı aptallık ve deliliktir.

Bu tökezlenmeler öyle tökezlenmelerdir ki, insanın bunlardan kaçıp kurtulabilmesi için az önce anlattığımız tevhit kalesinden başka sığınabileceği bir yer yoktur. Bundan dolayı İslâm yürüyen yolunun bir parçası yaptığı iyi ahlâkı, tevhit esası üzerine kurdu. Bu tevhidin unsurlarından biri ahirete inanmaktır. Onun ayrılmaz sonucu ise insanın nerede olursa olsun ve ne zaman olursa olsun iyiliği benimsemesi ve kötülükten kaçınmasıdır. İster bilinsin, ister bilinmesin; ister biri tarafından övülsün, ister övülmesin; ister yapacağı harekete onu sürükleyen olsun, ister onu yapmaktan alıkoyan olsun ya da ne sürükleyen ne de alıkoyan bulunsun.

Çünkü onun yanında her şeyi bilen, olup bitenleri kayda geçiren, yaptıkları sebebi ile herkesin başında duran yüce Allah vardır. Önünde ise öyle bir gün var ki, o gün herkes yaptığı her iyiliği ve işlediği her kötülüğü karşısında bulur. Yine o gün herkes yaptıklarının karşılığını mutlaka alır.

7- Akıl Mantığı ve Duygu Mantığı

Duygu mantığı, insanı dünya menfaatine çağırır, ona doğru kışkırtır. Eğer bir davranışa menfaat eşlik eder de insan bunu hissederse, duygu onu ateşler; onu uyarıp hareket geçirmekte şiddetli coşkunluk gösterir. Ama insan eğer bir davranışta menfaat hissetmez ise, duygu o konuda donuk ve soğuk kalır. Akıl mantığı ise insanı hakka uymaya sevk eder ve bunun insana en iyi şekilde faydalı olacağı görüşünde olur. Bu davranışın beraberinde menfaat olduğunu hissetsin veya etmesin, fark etmez. Çünkü Allah katındaki ödül daha hayırlı ve daha süreklidir. Şimdi duygu mantığı ile akıl mantığını karşılaştırmamıza yarayan iki örnek verelim. Ünlü muallaka şairi Antere'nin şu beyti duygu mantığına örnektir.

"Nefsim ne zaman coşar ve taşarsa ona derim ki / Yerinde dur. Ya

övülür ya rahatlarsın."

Şair şunu demek istiyor: Nefsim, savaşın sarsıcı ve korkunç sahnelerinde ne zaman sarsılırsa, ona şöyle diyerek kendisini sakinleştirmeye çalışırım: Sakin ol! Eğer öldürülürsen insanlar direndiğin ve savaştan kaçmadığın için seni överler. Eğer düşmanını öldürürsen rahatlar, amacına erersin. O hâlde her iki durumda da sebat etmen, direnmen hayırlıdır.

Yüce Allah'ın şu buyruğu ise akıl mantığının örneğidir: *"Onlara de ki: Başımıza gelenler sadece Allah'ın alnımıza yazdıklarıdır. Bizim mevlâmız O'dur. Müminler sadece Allah'a dayansınlar. De ki: Bizim için beklediğiniz sonuç iki iyiden, yani zaferden veya şehit olmaktan biri değil mi? Biz ise Allah'ın sizi ya doğrudan doğruya kendi tarafından ya da bizim elimizle azaba uğratmasını bekliyoruz. Bekleyin bakalım, biz de sizinle birlikte bekliyoruz."* (Tevbe, 51-52)

Bu ayette şöyle denmek isteniyor: Bizim velilik ve zafer kazanma işimiz yüce Allah'a aittir. Başımıza gelen iyilik ve kötülük için sadece O'nun bize vaadettiği kendisine teslim olmanın ve dinini benimsemenin ödülünü istiyoruz. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Çünkü Allah yolunda çekecekleri her susuzluk, katlanacakları her yorgunluk, karşılaşacakları her açlık, kâfirleri öfkelendirecek her bir karış toprağa ayak basmaları, düşmanın zararına kazanacakları her tür başarı karşılığında mutlaka hesaplarına iyi amel yazılır. Hiç şüphesiz Allah iyi işler yapanların ödülünü zayi etmez. Yaptıkları küçük-büyük bütün maddî harcamalar ve aştıkları her vadi mutlaka hesaplarına yazılır ki, Allah işledikleri iyilikleri en güzel karşılıklarla ödüllendirsin."* (Tevbe, 120-121)

Durum böyle olunca eğer bizi öldürürseniz ya da sizden başımıza bir kötülük gelirse, Rabbimiz katında büyük ödül ve güzel akıbet bizim olur. Yok, eğer biz sizi öldürürsek veya size bir darbe vurursak, büyük ödül, güzel akıbet ve dünyada düşmanımızı tepelemiş olma başarısı bizim olur. Buna göre biz her iki durumda da mutlu ve imrenilecek bir konumdayız. Bizim ile olan savaşlarınızda bize zarar veremezsiniz. Bizim hakkımızda iki güzel sonuçtan başka bir beklentiniz olamaz. Biz her iki durumda da güzelliğe ve mutluluğa nail olacağız. Siz ise inancınıza göre sadece iki durumdan birinde mutlu olur, amacınıza erebilirsiniz. Bu iki durumdan biri savaşın bizim aleyhimize sonuç-

lanmasıdır. Bizim, sizin kötülüğünüze olacak bir beklentimiz vardır. Oysa sizin bizimle ilgili beklentiniz sadece bizi sevindirecek, mutlu edecek sonuçlardır.

Burada iki mantıkla karşı karşıyayız. Biri duygu temeline dayalı olarak sebat etmek, görevden kaçmamaktır. Buna göre sebat eden için iki faydadan biri vardır. Ya insanların övgüsü veya düşmanın şerrinden kurtulmak. Bu durum canını tehlikeye atan savaşçı insana yönelik bir fayda olduğu zaman söz konusudur. Ama ona yönelik bir fayda olmayabilir.

Meselâ insanlar cihadın değerini takdir edemedikleri ve hizmet ile hıyaneti eşit saydıkları için bu savaşçıyı övmeyebilirler. Ya da adamın yaptığı hizmet insanların gözüne batmayan bir hizmet olur veya ne hıyanet ve ne hizmet insanların dikkatine sunulacak türden olmaz. Yahut duygular düşmanın yok edilmesinden huzur duymayabilir. Bu durumda böyle bir başarı sadece hakka yarar sağlar. Sonuçta bu mantığın eline dilsizlikten ve dermansızlıktan başka bir şey geçmez.

Bu sayılan amiller her zulmün, hıyanetin ve cinayetin genel sebepleridir. Kanunları savsaklayan hain şöyle düşünür: Yaptığı hizmet halk nazarında hakkettiği şekilde değerlendirilmiyor. Hizmet eden ile ihanet eden onlara göre aynıdır. Hatta hain daha üstün konumda ve daha iyi hayat sürebilmektedir. Ona göre her kanunu çiğneyen ve her cani kanunun pençesinden kurtulacaktır. Güvenlik güçleri böylelerini yakalayamayacak, onlardan saklanacak ve insanlar onu gerçek kimliği ile tanıyamayacaklardır.

Hakkı destekleme ve düşmana karşı çıkma görevini ihmal eden, böyle durumlarda işi ağırdan alan ve düşmanla uzlaşan herkes şu mazereti ileri sürer: Hakkı tutmak onu insanlar arasında küçük düşürür. Şimdiki dünya ona güler. Kendisini orta çağ veya masal çağlarının kalıntısı sayarlar. Eğer ona onurluluktan ve iç temizliğinden söz edersen sana şu cevabı verir: Sonu geçim sıkıntısı ve hayatta perişanlık olan onurluluğu ne yapayım? Bu mantık işte böyle işler.

Öbür mantığa gelince, o İslâm mantığıdır. Bu mantık hakka bağlılık, ödülü ve karşılığı Allah'tan bekleme esasına dayanır. Dünyevî gayeleri ve maksatları ikinci derecede ve arka planda görür. Bilinen bir gerçektir ki, hiçbir durum bu inancın, bu gaye anlayışının dışında olmaz. Bütün durumlar bu genel ilkenin ve uyumun çerçevesi dışına

düşmez. Yapmak veya yapmamak biçimindeki her davranış, Allah rızası için, O'na teslim olmak için ve O'nun isteği olan hakka uymak için yapılır. O her şeyi kaydeden, her şeyi bilendir. Onun için ne uyuklama ve ne uyku söz konusudur. O'na karşı koruyucu yoktur. Yeryüzünde ve gökte hiçbir şey O'ndan saklı kalmaz. *"Allah sizin yaptıklarınızdan haberdardır."*

O hâlde herkesin yaptığı her işte, her girişiminde gözetleyen, yaptıklarını izleyen bir denetleyicisi vardır. İnsanlar onu görsünler veya görmesinler, övsünler ya da övmesinler, yaptığını takdir etsinler veya etmesinler fark etmez.

İslâm terbiyesinin olumlu etkisi o kadar ileri düzeye vardı ki, insanlar Peygamberimize (s.a.a) gelerek suçlarını, cürümlerini onun önünde itiraf edip tövbe ediyorlar ve haklarında kararlaştırılan cezaların acısını (ölüm ve onun altındaki ağır cezalar) tadıyorlardı. Bunu Allah'ın rızasını elde etmek ve vicdanlarını günah pisliklerinden ve kötülüklerin kirlerinden arındırmak için yapıyorlardı. Eğer ilmî araştırmalar yapan kimse, bu eşine az rastlanır olaylar üzerinde derinliğine düşünürse, dinî mesajın insan vicdanları üzerindeki şaşırtıcı etkisinin ve onları kendilerine en tatlı ve en aziz varlık olan hayatlarından ve onu izleyen değerlerinden gönüllü olarak vazgeçmeye nasıl alıştırdığının farkına varırlar. Eğer araştırmamızın konusu Kur'an olmasaydı, bu konudaki tarihî olaylardan birkaç seçkin örneğe yer verirdik.

8- Ödülü Allah'tan Beklemenin ve Diğerlerine Önem Vermemenin Anlamı

İnsanın toplumsal hayatında ahiret ödülünü genel amaç kabul etmenin, insanın tabii yapısının elde edilmesine çağırdığı hayatî gayelerin gündemden düşmesini gerektireceği sanılabilir. Bunun da toplumsal düzeni bozduğu, insanı hayattan kopararak mahrumiyetlere mahkûm ettiği ileri sürülebilir. Başka önemli maksatlar güdülerken bir tek maksada nasıl bağlı kalınabileceği ve bunun çelişkiden başka bir şey olup olmadığı sorulabilir.

Fakat bu düşünce ilâhî hikmetten ve Kur'an bilgisinin açıklığa kavuşturduğu sırlardan haberdar olmamaktan kaynaklanır. Bu kitabın daha önceki incelemelerinde tekrar tekrar vurgulandığı üzere İslâm,

kanunlarını tekvin temeline dayandırır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey Muhammed, Allah'ı bir bilerek yüzünü doğruca dine çevir. Allah'ın yaratma kanununa uygun olan dine dön ki, O insanları ona uygun olarak yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din budur."* (Rum, 30)

Bu ayetten çıkan sonuç şudur: Dış âlemdeki tekvinî sebepler zinciri, uzantılarında insan türünün varolması için el ele verdiler, onu kendisi için hazırlanan hayatî gayeye doğru sevk etmek için elbirliği yaptılar. Buna göre insanın hayatını, mücadele ve tercih çerçevesinde, bu sebeplerin istekleri ve yönlendirmeleri ile uyumlu olma ilkesine dayandırması gerekir. Böyle yaparsa hayatı ile bu sebepler arasında çelişki olmaz. Böyle bir çelişki helâke ve bedbahtlığa götürür.

Eğer yukarıdaki görüşü ileri sürenler bu gerçeği kavradılarsa, bu İslâm dinin ta kendisidir. Ayrıca bu sebeplerin üzerinde olan yegâne sebep var ki O, bu sebeplerin yoktan var edicisi, önemli-önemsiz bütün gelişmelerinin önceden tasarlayıcısıdır. Bu yüce Allah'tır ki, kelimenin bütün anlamı ile bütün sebeplerin üzerindeki tam sebeptir. Bu yüzden insanın O'na teslim olması ve emrine boyun eğmesi gerekli olmuştur. İşte tevhit ilkesinin İslâm'ın yegâne temeli olduğunun anlamı budur.

Bundan açıkça anlaşılıyor ki, kelime-i tevhidi korumak, Allah'a teslim olmak ve hayatta Allah'ın rızası peşinden koşmak, sebepler ile atbaşı yürümek, şirke ve gaflete düşmeksizin hayatta sebeplerden her birine kendi hakkını vermektir. Müslümanın hem dünyevî hem de uhrevî gayeleri vardır. Onun, bir bölümü maddî ve öbür bölümü manevî olan maksatları vardır. Fakat o bu amaçlarına gerekli olandan fazla önem vermez. Bundan dolayı İslâm'ın aynen şöyle yaptığını görürüz: O insanlara yüce Allah'ı bir bilmeye, her şeyden kopup sırf O'na bağlanmaya, O'na ihlâsla kulluk etmeye, O'nun dışındaki her sebebi ve her gayeyi bir yana atmaya çağırır. Bunun yanı sıra insanlara hayatın gereklerine uymayı ve tabii gelişmelerle atbaşı yürümeyi emreder.

Bundan ortaya çıkıyor ki, İslâm toplumunun fertleri hem dünyada, hem de ahirette gerçek anlamda mutludurlar ve amellerde Allah'ın rızasını elde etmekten ibaret olan gayeleri, ortaya çıktığı ve öncelik kazandığı durumlarda diğer gayeler ile çatışmaz.

Yine buradan başka bir sanının asılsızlığı ortaya çıkar. Bir gurup

sosyolog tarafından ortaya atılan bu yanlış görüşe göre dinin özü ve temel amacı sosyal adaleti gerçekleştirmektir. İbadetler ise bu temel amacın ayrıntılarıdır. Buna göre sosyal adaleti gerçekleştiren kimse, hiçbir inanca ve kulluğa sarılmamış olsa bile din yolundadır, dine bağlı sayılır.

Kur'an'ı ve sünneti iyi inceleyen ve özellikle Peygamberimizin hayatını iyi araştıran kimsenin, bu görüşün asılsızlığını anlamak için, başka bir yardıma ve delil arama külfetine katlanmaya ihtiyacı yoktur. Üstelik tevhidi ve ahlâkî erdemleri dinî sistemin bütününden düşürmeyi içeren bu görüşte, kelime-i tevhitten ibaret olan dinî gayeyi, maddî fayda sağlamaktan ibaret olan uygar toplumların gayesine dönüştürmek vardır. Oysa daha önce vurguladığımız gibi, bunlar iki farklı gayelerdir ve ne temellerinde, ne ayrıntılarında ve ne sonuçlarında biri birlerine dönüşemezler.

9- İslâm'da Özgürlüğün Anlamı

Özgürlük kelimesinin bugünkü anlamı ile dillerde dolaşmasının ömrü bir kaç yüz yılı geçmez. Herhâlde bu kavramın ortaya çıkmasının sebebi bir kaç yüz yıl önce ortaya çıkan Batı uygarlığı devrimidir. Fakat bu kelimenin anlamı eski yüzyıllardan beri zihinlerde dolaşmış ve kalplerde özlem olarak yaşatılmıştır.

Bu anlama kaynaklık eden doğal tekvinî temel, insanın varlığında yer tutmuş olan iradedir. Bu irade insanı davranışa, harekete götürüyor. Bu psikolojik bir hâldir. Bunun yok edilmesi insanlık niteliğinin yok edilmesine yol açan duygu ve bilincin yok edilmesi demektir.

Fakat insan toplumsal bir varlıktır. Tabiatı onu toplum içinde yaşamaya, kovasını diğer kovalar arasına daldırmaya, iradesini diğer iradelere katmaya, davranışlarını diğer davranışlarla harmanlamaya sevk eder. Bunun sonucu olarak iradeler ve davranışlar arasında denge kuracak kanunlara, onların getirdiği sınırlamalara uymak zorundadır. Buna göre kendisine irade ve davranış serbestliği veren tabiatın yine kendisi onun iradesini sınırlar, başlangıçtaki ve temeldeki serbestliğe ve özgürlüğe kayıt getirir.

Bilindiği gibi mevcut uygarlığın kanunları, hükümlerini maddî yararlanma esasına dayandırmışlardır. Bundan şu sonuç doğdu: Halk te-

mel dinî bilgiler konusunda, bu bilgileri ve gereklerini benimseyip benimsememe konusunda özgür sayıldı. Ahlâk konusunda da aynı anlayış egemendir. Kanunların ötesinde kalan bütün istekleri ve tercihleri ile ilgili iradelerinde ve davranışlarında bu özgürlük geçerlidir. Batılıların özgürlükten kastettikleri budur.

İslâm ise, daha önce belirtildiği üzere, kanunlarını birinci derecede tevhit ilkesine, ikinci derecede de ahlâkî erdemlere dayandırdı. Sonra da önemli-önemsiz bütün ferdî ve sosyal hareketlere el attı. İnsanı ilgilendiren veya insanın ilgilendiği her şeyde İslâm'ın mutlaka ya adımı ya da ayak izi vardır. Buna göre az önce değinilen anlamda bir özgürlüğün İslâm'da yeri ve uygulama alanı yoktur.

Evet, İslâm'da özgürlük var. Bu özgürlük yüce Allah'tan başkasına kul olma bağımlılığından kurtuluş özgürlüğüdür. Bu ilke, gerçi bir tek cümleden ibarettir; fakat İslâm sistemini ve onun pratik uygulamasını derinliğine inceleyen bir araştırmacıya göre bu cümlenin anlamı geniştir. O pratik uygulama ki, İslâm insanları ona çağırmakta, onu toplumun fertlerinin ve zümrelerin hayatlarına yansıtmaktadır. İslâm'ın bu özelliğini inceleyen araştırıcı sonra bunu uygar toplumlarda gördüğü baskılarla, diktatörlüklerle ve tahakkümlerle karşılaştırmalıdır. Bu baskılar ve zorbalıklar o toplumların hem kendi fertleri ve zümreleri arasında, hem de güçlü ve zayıf milletler arasında hüküm sürmektedir.

İslâmî hükümler açısından yüce Allah'ın mubah saydığı temiz rızıklar ve hayatın ayrıcalıkları alanında gelişmeye ve kalkınmaya engel yoktur. Yalnız bu yararlanma ölçülü olmalı, ifrata ve tefrite kaçmamalıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor. *"De ki: Allah'ın, kullarının yararına sunduğu güzellikleri ve temiz yiyecekleri kim haram ilân etti.?"* (A'râf, 32) *"Allah yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı."* (Bakara, 29) *"Allah, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir."* (Câsiye, 13)

"Dinde zorlama yoktur." (Bakara, 256) ayeti ile buna benzer ayetleri zorlamalı bir yoruma tâbi tutarak bunları İslâm'da inanç özgülüğünün varlığına delil göstermek isteyen araştırmacıların ve tefsircilerin tutumları şaşırtıcıdır.

Bu ayetin tefsiri ile ilgili incelemeyi Bakara suresinde yapmıştık. Orada söylediklerimize burada şunları eklemek istiyoruz: Daha önce vurguladığımız gibi bütün İslâmî kurallar tevhit ilkesine dayanır. Du-

rum böyleyken İslâm, inanç özgürlüğünü nasıl meşru kabul edebilir? Bu açık bir çelişki olmaz mı? İslâm'da inanç özgürlüğünün olduğunu söylemek, uygar toplumlarda kanun hâkimiyeti özgürlüğünün olduğunu söylemekle aynı şeydir.

Başka bir ifade ile inanç, insan zihninde şekillenen tasdikî bir idrakin meydana gelmesidir. O insanın tercihine dayalı bir eylem değildir ki onunla ilgili olarak yasaklama, serbest bırakma, köleleştirme ve özgür bırakma söz konusu olsun. Yasaklamayı ve serbest bırakmayı kabul eden husus, inancın gerektirdiği davranışları yerine getirmektir. İnancın gerekleri insanları o inanca çağırmak, onların ona inanmasını sağlamak, o inançla ilgili kitap yazıp yayınlamak, savunulan inanca karşıt olan insanların benimsediği başka bir inancı ve eylemleri çürütmek gibi şeylerdir. İşte yasaklamayı ve serbestliği kabul eden hususlar bunlardır.

Bilindiği gibi bu hususlar, toplumda geçerli olan kanunun bir maddesine veya bu kanunun dayandığı bir temel ilkesine ters düşerse, o eylemin kanun tarafından yasaklanması kaçınılmaz olur. İslâm yasa koyma faaliyetinde tevhit dininden (Allah'ın birliği, nübüvvet ve ahiret günü inancı) başka bir temele dayanmaz. Bu temel Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerin (yani bütün kitap ehlinin) üzerinde birleştikleri şeydir. Buna göre özgürlük, ancak yukarda örnekleri sayılan inançla ilgili eylemler için söz konusudur. Bunlar dışındaki özgürlük, dinin temelini yıkmaktan başka bir şey değildir. Evet, ortada başka bir özgürlük daha var. O da ilmî inceleme çerçevesi içinde inancı açıklamaktadır. Bu konuyu on dördüncü bölümde inceleyeceğiz.

10- İslâm Toplumunda Değişme ve Tekâmülün Yolu

Şöyle bir söz söylenebilir: İslâm sisteminin, mutlu hayatın bütün gereklerini topluca içeren bir sistem olduğunu, İslâm toplumunun mutlu ve imrenilecek bir toplum olduğunu kabul edelim. Fakat bu sistem geniş kapsamlılığı ve inanç özgürlüğüne yer vermemesi sebebi ile toplumun duraklamasını ve değişip gelişmeden mahrum kalmasını gerektirir. Bu da söylendiğine göre kâmil toplum için bir kusur, bir eksikliktir. Çünkü gelişme süreci, bir şeyde zıt güçlerin bulunmasını ve bu güçlerin karşılıklı ilişkide bulunmasına muhtaçtır. Bu karşılıklı ilişki sonucunda, kırma ve kırılma yolu ile yeni bir şey doğacak ve bu

yeni doğan şey, karşılıklı etkileşim sonunda ortadan kalkacak doğurucu faktörlerin eksikliklerinden arınmış olacaktır. İslâm'ın zıtları ve eksiklikleri, özellikle karşıt inançları kökünden kaldırdığı farz edilirse, bu durum, onun oluşturduğu toplumun gelişme sürecinden mahrum kalmasını gerektirir.

Ben derim ki: Bu, eytişimsel maddeciliğin (diyalektik materyalizm teorisinin) ileri sürdüğü bir problemdir. Bu görüşte büyük bir yanılgı vardır. Çünkü insanla ilgili bilgiler ve inançlar iki kısımdır.

Bir kısmı değişmeye ve gelişmeye açıktır. Ki bunlar teknoloji ile ilgili bilimlerdir. Bu bilgiler hayatın maddî temellerini yükseltme ve insana isyan eden tabiata boyun eğdirme yolunda kullanılırlar. Matematik, fizik ve diğer pozitif bilimler gibi. Bu ilimler, teknolojiler ve bu kategoriye giren bilgiler, eksiklikten kemale doğru değiştikçe bu durum, bu gelişmeye bağlı olarak sosyal hayatın değişmesini gerektirir.

İlimlerin ve inançların başka bir kısmı var ki, başka bir anlamda tekâmül etmeyi kabul etmekle birlikte değişmeye kapalıdır. Bunlar hayatın başlangıcı, ahiret, mutluluk, bedbahtlık gibi konular hakkında kesin, değişmez, başkalaşmaz sabit hükümler için genel ilâhiyat bilgileridir. Ama bu bilgiler incelik ve derinlik kazanma anlamında gelişmeyi ve tekâmülü kabul ederler. Bu bilgiler toplumları ve hayat tarzlarını sadece genel şekilde etkilerler. Bu bilgilerin değişmemesi, aynı durumu hep koruması, toplumların gelişme sürecinin durağan olmasını gerektirmez. Gözlemlerimiz bunun böyle olduğunu ispat eder. Bizim birçok genel ve aynı durumu koruyan görüşlerimiz vardır. Fakat bu görüşlerimizin varlığı yüzünden toplumumuz gelişme çizgisinde duraklamaya uğramıyor. Bu görüşlerimizin bazı örnekleri şunlardır:

İnsan hayatını devam ettirebilmek için çalışmaya yönelmelidir. Çalışmada insana yönelik bir fayda olması gerekir. İnsanlar toplu hâlde yaşamalıdır. Kâinat bir vehim değil, gerçek bir varlıktır. İnsan kâinatın bir parçasıdır. İnsan yeryüzü âleminin bir parçasıdır. İnsan vücudunda organlar, sistemler ve güçler vardır. Bunlar ve bunlara benzer değişmez görüş ve bilgilerimiz vardır. Fakat bunların değişmez ve durağan olmaları, toplumların yerlerinde saymalarını, duraklamalarını gerektirmiyor.

Şu söz de bu kategoriye girer: Kâinatın bir tek ilâhı vardır. O, nübüvvet aracılığı ile insanlar için bütün mutluluk yollarını kapsamına alan bir şeriat ortaya koydu. O, bütün insanları bir gün bir araya topla-

yıp onlara amellerinin karşılığını verecektir. İşte İslâm'ın toplumunu üzerine kurduğu ve korunmasına büyük özen gösterdiği yegane söz budur. Bilinen bir şeydir ki, bu sözün sabit olup olmadığına ilişkin tartışmak veya onun hakkında başka bir görüş ortaya atmak, birçok kez açıklandığı üzere toplumu sadece çöküntüye götürür. İşte tabiat ötesine ilişkin bütün değişmez gerçeklerin durumu budur. Bunları inkâr etmek, toplumu sadece çöküşe ve yozlaşmaya mahkum eder.

Kısacası, insan toplumu gelişme sürecinde günden güne tabii imkânlardan yararlanma yolunda değişmeye ve tekâmüle muhtaçtır. Bu ancak sürekli teknolojik araştırmalarla ve devamlı bilime uygun çalışmalarla gerçekleşebilir. İslâm bu doğrultudaki hiçbir gayreti engellemez.

Monarşi, demokrasi ve komünizm gibi toplumların yönetim biçimlerinin ve toplumsal geleneklerin değişmesine gelince; bu, toplumun eksiklikten olgunluğa doğru ilerlemesinden değil; sadece bu sistemlerin insanın toplumsal kemalini gerçekleştirmede yetersiz ve eksik olmaları bakımından kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bu sistemler arasında varolabilecek olan fark, eksik ile kâmil arasındaki fark değil, yanlış ile doğru arasındaki farktır.

Şöyle düşünelim: Toplumsal sistem insanın fıtratının arzusu olan sosyal adalet uyarınca istikrar bulmuş; insanlar faydalı ilimle ve salih amelle beslenen bir eğitimin koruyucu şemsiyesi altına alınmış; bunun arkasından sevinç ve coşku içinde ilim ve amel merdiveninin basamaklarında mutluluğa doğru yükselmeye başlamışlar; sürekli gelişiyorlar; mutluluklarını pekiştirip alanını durmadan geliştiriyorlar; böyle insanların toplumsal sistemlerini değiştirmeye, olduğundan başka bir biçime dönüştürmeye ne ihtiyaçları olabilir? İnsanın her alanda sırf değişmiş olmak için değişmesi, bu değişimin hiç gereksiz olmayan alanlarda bile inatla gerçekleştirilmesi, akıl ve basiret sahibi bir insanın vereceği bir hüküm olamaz.

Eğer desen ki: İnançlar ve genel ahlâk gibi değişmeye ihtiyacı olmadığını söylediğin bütün kurumların değişmeye uğramaları kaçınılmazdır. Çünkü bunların hepsi sosyal şartların değişmesi, çevrelerin farklılığı ve zamanın geçmesi sebebi ile değişir. Yeni insanın, eski insanın düşüncelerinden farklı düşüncelere sahip olduğunu inkâr etmek caiz değildir.

Bunun yanı sıra insanın düşünce tarzı, yaşadığı yörelerin değişmesine bağlı olarak da değişir. Meselâ ekvator bölgelerinde, kutuplarda ve mutedil iklimlerin egemen olduğu yerlerde yaşayan insanlar farklı düşünce tarzlarına sahip olurlar. Yine insanın hayat şartlarının farklılığı da düşünce tarzında farklılığa yol açar. Meselâ hizmetçi ile efendinin, köylü ile şehirlinin, varlıklı ile yoksulun, fakir ile zenginin düşünce tarzı bir değildir. Demek ki, zaman aşımı ve etkenlerin değişmesi sonucu, hangi alanda olurlarsa olsunlar bütün fikir ve görüşler değişme ve farklılık gösterirler.

Ben derim ki: Bu problem, insanla ilgili ilimlerin ve görüşlerin göreceli teorisine dayanır. Bu nazariyenin kaçınılmaz sonucuna göre hak, batıl, hayır, şer göreceli ve nispî kavramlardır. Hayatın başlangıcına ve sonuna ilişkin genel ve nazari bilgiler, bunların yanı sıra toplumun insan için yararlı olduğuna, adaletin iyi olduğuna (olaylara uygulanması bakımından değil de genel bir hüküm olarak) ilişkin hükümler gibi uygulamaya dönük genel görüşler zamanların, şartların ve durumların değişmesi ile değişen nispî hükümlerdir. Daha önce bu nazariyeyi ele aldığımızda genelliği açısından dayanaksız ve asılsız olduğunu açıklamıştık. Orada anlattıklarımızın özeti şuydu: Bu nazariye genel nazarî hükümler ile bir kısım pratiğe dönük genel görüşleri kapsamaz.

Bu nazariyenin genel geçerli sayılmasının dayanaksız olduğunu ispatlamak için şu kadarını söylemek yeterlidir. Eğer bu nazariye doğru olsa (yani bu nazariye, mutlak ve değişmez tümel bir önerme olsa) nispî olmayan mutlak bir önermenin var olduğu sabit olur ki, o da bu nazariyenin kendisidir. Eğer bu nazariye genel ve mutlak olmayıp cüz'î bir önerme olursa, zorunlu olarak mutlak bir tümel önermenin varlığı sabit olmuş olur. Demek ki, her iki durumda da bu nazariyenin genel geçerliliği asılsızdır. Başka bir ifade ile eğer "Her görüşün ve inancın günün birinde değişmesi gerekir" hükmü doğru ise, bu görüşün kendisinin günün birinde değişmesi gerekir. Yani bazı inançların hiçbir zaman değişmez olması gerekir. Bu noktanın iyi anlaşılması gerekir.

11- İslâm Kanunları Bugünkü Hayatı Mutlu Edebilir mi?

Kimi zaman şöyle deniyor: İslâm, Kur'an'ın indiği çağda varolan insanla ilgili bütün meseleleri ele aldığı için, onun o çağın toplumunu

gerçek mutluluğa ve o günkü insanları bütün özlemlerine kavuşturmaya yeterli olduğunu kabul edelim. Fakat zamanın geçmesi ile insan hayatının yolları değişti. Bugünkü uygarlığın kültürel ve sanayi hayatı, on dört yüzyıl öncesinin doğal ve ilkel araçları ile sınırlı basit hayatına benzemez.

İnsan uzun ve yorucu çalışmaları sonucunda öyle bir uygar tekâmül ve gelişme düzeyine ulaştı ki, eğer bu gelişmişlik düzeyi bir kaç yüzyıl öncesinin seviyesi ile karşılaştırılırsa bu, iki benzemez türün birbiri ile karşılaştırılması gibi olur. O çağdaki hayatı düzenlemek için konan kanunlar, bugün karmaşık ve ileri düzeydeki hayatın ihtiyaçlarını nasıl karşılayabilir? Bu hayat düzeylerinden biri nasıl öbürünün yüklerini taşıyabilir?

Cevabım şudur: Söz konusu iki çağ arasında meydana gelen hayat biçimi farklılığı, hayatın genel hususları ile ilgili değildir. Bu farklılık örnekler ve uygular açısından geçerlidir. Başka bir ifade ile insan, besleneceği gıdaya, giyilecek elbiseye, barınacağı ve içinde oturacağı bir eve, kendisini ve yüklerini taşıyacak, bir yerden başka bir yere ulaştıracak araçlara, fertleri arasında yaşayacağı bir topluma, soy artışını sağlayacak ilişkilere; ticari, sinai, iş-işçi ve benzeri münasebetlere muhtaçtır. Bunlar değişmez genel ihtiyaçlardır. İnsan bu fıtratın, bu bünyenin sahibi oldukça ve bu insanî hayatı varoldukça, ihtiyaçlar aynı kalacaktır. İlk insan ile bu günkü insan bu ihtiyaçlar açısından eşit düzeydedir.

Söz konusu iki çağ arasındaki farklılık, insanın maddî ihtiyaçlarını gidermek için yararlandığı araç örnekleri, farkına vardığı ihtiyaç örnekleri ve bu ihtiyaçları giderme araçları bakımındandır.

Meselâ ilk insan bulabildiği meyvelerle, bitkilerle ve av etleri ile basit ve sade biçimde besleniyordu. Bugün ise keşifleri ve orijinal buluşları sayesinde bu ilkel maddelerden binlerce çeşit yiyecek ve içecek hazırlıyor. Bu yiyecek ve içecek çeşitleri tabiatına faydalı olan birçok özelliklere, göz zevkini okşayan değişik renklere, tat alma duygusunun hoşlandığı çeşitli tatlara, dokunmada yararlık sağlayan çeşitli biçimlere, sayılması zor başka birçok niteliklere ve hâllere sahiptirler. Birinci guruptaki yiyecekler ile ikinci guruptaki yiyecekler arasında müthiş fark vardır. Ama bu müthiş farklılık, onların hepsinin insanın açlığını gidermek ve istek ateşini söndürmek için yararlandığı gıdalar

olmalarına yönelik bir farklılık değildir.

İnsanın söz konusu dönemlerin ilkinde taşıdıkları genel inançlar nasıl bu dönemin bir yüzyıldan öbür yüzyıla değişmesi ile değişmeyip ilk dönemdeki öbürüne uyarlandı ise, İslâm'da fıtratın çağrısı ve mutluluğun isteği uyarınca ortaya konan genel kanunlar da ortadan kalkmaz. Bir aracın yerine başka bir aracın geçmesi, bu genel kanunların değişmesi için gerekçe olamaz.

Fıtratın özü ile uyum korundukça, bu konuda bir değişme ve sapma olmadıkça, genel İslâmî kanunlar için değişme söz konusu olamaz. Fakat eğer kanunlar ile fıtratın özü arasında bağdaşmazlık olursa, İslâm sistemi bu kanunlara uymaz. Bunların eski çağda veya yeni çağda olmaları bu bakımdan fark etmez.

Bir de zaman zaman meydana gelen ve doğal olarak hızla değişen güncel olaylara ilişkin cüz'î hükümler vardır. Maliye, savunmaya ilişkin güvenlik, ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırma yolları, belediye hizmetlerine ilişkin düzenlemeler ve bunlara benzer hükümler gibi. Bunlar devlet yetkilisinin ve hükümeti elinde bulunduran kimsenin inisiyatifine bırakılmıştır.

Devlet yetkilisi yetki alanı içinde bir aile reisi konumundadır. Devlet yetkilisi, bir aile reisinin evinde tasarrufta bulunabildiği gibi, bu konularda karar verip kararını yürütmekle yetkilidir. Buna göre devlet yetkilisi (veliyy-i emr) toplumun içindeki ve dışındaki savaşa, barışa, maliyeye ve maliye dışı alanlara ilişkin toplumsal meselelerde toplumun yararını gözeterek ve Müslümanlarla istişare ettikten sonra karar verebilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al. Ama karar verince artık Allah'a dayan."* (Âl-i İmrân, 159) Bütün bunlar kamu işleri hakkındadır.

Bunlar sürekli biçimde biri ortaya çıkarken öbürü kaybolan, çıkarların ve sebeplerin değişmesi ile değişen cüz'î (ayrıntılara ilişkin) hükümler ve kararlardır. Bunlar Kur'an'ın ve sünnetin kapsadığı ve yürürlükten kalkmalarına imkân olmayan ilâhî hükümlerden başkadır. Bu konuyu yeri gelince ayrıntılı biçimde anlatacağız.

12- İslâm Toplumunun Önderi ve Tutumu

İslâm toplumunun önderliği (velayet-i emri) Peygamberimizin

uhdesine bırakılmıştır. Kur'an-ı Kerim açık bir dille ona itaat etmenin, direktiflerine uymanın farz olduğunu bildirmiştir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Teğâbun, 12) *"Biz sana bu hak içerikli kitabı indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın gösterdiği gibi hüküm veresin."* (Nisâ, 105) *"Peygamber, müminler için kendilerinden daha önde gelir."* (Ahzâb, 6) *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki; Allah sizi sevsin."* (Âl-i İmrân, 31) Kur'an'da bunlar gibi çok sayıda ayet var. Bu ayetler Peygamberimizin İslâm toplumuna yönelik velayetinin ya bazı ya da bütün yönlerini içerir.

Bu konuda araştırmacının gayesini tatmin edecek yöntem, Resul-i Ekrem'in (s.a.a) hayatını inceleyip doyurucu miktarda nazarî bilgi almak, arkasından ahlâk, ibadet, muamelât, siyaset, diğer, ilişkiler ve uygulamalar alanlarında inen ayetlerin tümüne başvurmaktır. İlâhî vahyin zevkinden süzerek elde edilen bu delil, bir iki cümlelik sözlerde bulunmayacak derecede yeterli dile ve tatmin edici açıklamaya sahiptir.

Burada araştırmacının özen göstereceği bir başka ince nokta vardır ki, o da şudur: İbadetleri yapmayı, cihat emrini yerine getirmeyi, hadleri ve kısasları uygulamayı ve diğer İslâm hükümlerini içeren ayetlerin çoğunda hitap bütün müminlere yöneltilmektedir, sadece Peygamberimize hitap edilmemektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Namazı ayakta tutun." (Nisâ, 77) *"Allah yolunda infak edin."* (Bakara, 195) *"Oruç tutmak üzerinize farz kılındı."* (Bakara, 183) *"Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun."* (Âl-i İmrân, 104) *"Allah yolunda cihad edin."* (Mâide, 35) *"Allah için gerektiği gibi cihad edin."* (Hac,78) *"Zina eden erkek ve kadının her birine yüz kırbaç vurun."* (Nûr, 2) *"Hırsızlık eden erkeğin ve kadının ellerini kesin."* (Mâide, 38) *"Kısasta sizin için hayat vardır."* (Bakara, 179) *"Şahitliği, Allah için yapın."* (Talâk, 2) *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın."* (Âl-i İmrân, 103) *"Dinin gereklerini yerine getirin ve onun hakkında ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13) *"Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir. Şükredenleri ise Al-*

lah ödüllendirecektir." (Âl-i İmrân, 144) Bu konuda bunların dışında daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerin hepsinden çıkan sonuç şudur: Bu din Allah'ın insanlara yüklediği toplumsal bir boyadır. O, kulların kâfir olmalarına razı değildir. Dinin gereklerinin yerine getirilmesi, insanların tümünün gerçekleştireceği bir görevdir. O hâlde toplumun işleri, toplumu oluşturan insanların omuzlarındadır.

Bu konuda bazı fertlerin diğerlerine göre ayrıcalığı ve özelliği yoktur. Peygamber ile başkaları bu konuda eşittir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam."* (Âl-i İmrân, 195) Bu ayetin kayıtsız-şartsız ifadesi gösteriyor ki, İslâm toplumunun unsurlarının toplumlarının kendisi üzerindeki etkisi hem teşriî, hem de tekvinî açıdan O'nun tarafından göz önünde tutuluyor ve O bu etkiyi boşa çıkarmıyor. Yüce Allah başka bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Allah, yeryüzünü dilediği kullarına miras bırakır. İyi son, (günahlardan) sakınanlar içindir."* (A'râf, 128)

Evet; Peygamberin (s.a.a) omuzlarında dine çağrı, yol gösterme ve eğitme görevleri vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okur, onları kötülüklerden arındırır, onlara Kitabı ve hikmeti öğretir."* (Cum'a, 2) Resulullah (s.a.a), ümmetin işlerini yürütmek, dünyada ve ahirette önderliklerini üstlenmek ve hayatta oldukça onlara liderlik yapmak için Allah tarafından belirlenmiştir.

Fakat burada araştırmacılar tarafından göz ardı edilmemesi gereken nokta şudur: Bu yol, Allah'ın malını taht sahibi sultanın haracı sayan, Allah'ın kullarını onun köleleri kabul eden, köleleri saydığı Allah'ın kullarına dilediği gibi davranan, onlar üzerinde istediği gibi hükmeden saltanat egemenliği yolundan başka bir yoldur. Yine bu yol, maddî yararlanma esasına dayanan demokratik veya antidemokratik bir toplumsal yöntem de değildir. Bunlar ile İslâm arasında benzeşmeye, aralarında özdeşlik kurulmasına engel, açık ayrılıklar vardır.

Bu farklılıkların en önemlilerinden biri şudur: Söz konusu toplumlar maddî çıkar esası üzerine kuruldukları için istihdam ve sömürme ruhu iliklerine işlemiştir. Bu da insan tahakkümü sistemini doğurur. Bu sistemde her şey insanın iradesine ve keyfî davranışlarına bağlanmıştır. Hatta insanın kendisi bile başka bir insanın iradesi altındadır.

Egemen insanın diğer insana el atması, istediği gibi onu eli altına alması ve ondan beklediği her şeyi elde etmesi mubah sayılır.

Bu, geçmiş yüz yıllardaki keyfî monarşi yönetimidir. Ki bugün uygar toplum kılığında ortaya çıktı. Bu durumu güçlü milletlerin zayıf milletlere yaptıkları zulümlerde ve haksızlıklarda görüp durduğumuz gibi, onların tarih tarafından kaydedilen kötülükleri ile ilgili hatıralarımızla da sabittir.

Geçmiş yüzyılların bir firavunu, bir Kayseri veya bir Kisrâsı (bir imparatoru) baskılarla, entrikalarla zayıflar üzerinde meramını, istediği ve arzu ettiği gibi yürütürdü. Sonra da eğer canı mazeret beyan etmek isterse bütün bu yaptıklarının saltanatın gereği olduğu, ülke yarına olduğu, devletin temelini güçlendirmek için yapıldığı mazeretine sığınırdı. Yaptıklarının onun dehasının ve üstün kişi oluşunun hakkı olduğuna inanırdı. Kılıcını bu sözde hakkının delili olarak gösterirdi.

Bu günde eğer güçlü milletler ile zayıf milletler arasındaki siyasî ilişkileri derinliğine incelersen, tarihin ve tarihî olayların geri geldiğini ve gözlerimiz önünde tekrarlandığını görürsün. Yalnız geçmişteki tek adama dayalı biçim, şimdilik toplumsal biçim ile yer değiştirdi. Ama ruh aynı ruh, keyfî arzu aynı keyfî arzudur. Oysa İslâm'a gelince, onun yolu bu keyfî arzulardan uzaktır. Onun delili, Peygamberimizin fetihlerindeki ve anlaşmalarındaki uygulamalarıdır.

İslâm dışı toplumların yöntemleri ile İslâm yöntemi arasındaki başlıca farklardan bir başkası da şudur: İnsanlık tarihi boyunca görüldüğü ve belgelendiği üzere toplumların kesimleri arasında, sonu fertler arası kargaşaya varan ayrıcalıklar mutlaka vardır. Toplum kesimleri arasındaki servet, mevki, makam ayrıcalıkları sonuçta toplumlarda kargaşa belirmesini kaçınılmaz kılar. Fakat İslâm toplumunun kesimleri arasında benzeşme vardır. Birbirleri arasında öncelik, üstünlük, övünme ve seçkinlik yoktur. İnsanın mayasının isteği ve vazgeçilmez arzusu olan farklılık, sadece takvadadır ve bunun belirleyicisi insanlar değil, Allah'tır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık. Sizi milletlere ve halklara ayırdık ki, tanışasınız. Allah katında en üstün olanınız, kötülüklerden en çok sakınanınızdır."* (Hucurât, 13) *"İyiliklerde birbiriniz ile yarışın."* (Bakara, 148)

Buna göre İslâm'da yöneten ile yönetilen, amir ile memur, reis ile

reisin emri altındakiler, özgür insan ile köle, erkek ile kadın, zengin ile fakir, büyük ile küçük eşit konumdadır. Dinî kanunların haklarında yürütülmesi ve sosyal olaylarda aralarında sınıf farklılıklarının olmaması açısından bu saydıklarımızın hepsi birdir. Peygamberimizin uygulamaları bunun delilidir. Selâm ve övgü bu uygulamayı yapanın üzerine olsun.

Bu önemli farklardan biri de şudur: İslâm'da yürütme gücü, toplumda ayrıcalıklı ve seçkin bir zümrenin tekelinde değildir. Tersine bu güç toplumun bütün fertlerine yaygındır. Buna göre herkes hayra çağırmakla, iyiliği emredip kötülükten sakındırmakla yükümlüdür. İslâm toplumunun yöntemi ile diğer toplumların yöntemleri arasında daha birçok farklılıklar vardır ki, bunlar dikkatli araştırıcıların gözünden kaçmaz.

Bunların hepsi Peygamberimizin hayatında böyle idi. Peygamberimizden sonra toplum yönetiminde iki görüş belirdi. Müslümanların çoğunluğu toplumda bir halifenin Müslümanlar tarafından seçilmesi yöntemini benimserken, Şiî Müslümanlar halifenin Allah ve Peygamber tarafından nasla belirlendiğini, bu halifelerin kelâm kitaplarında ayrıntılı biçimde anlatıldığı üzere on iki İmam olduğu görüşünü savunmuşlardır.

Fakat bu görüş ayrılıkları bir yana, Peygamberimizden (s.a.a) ve zamanımızda olduğu gibi Hz. Mehdi'nin gaybetinden sonra İslâm hükümetinin işi Müslümanlara bırakıldığı tartışmasızdır. Kur'an'dan bu konuda çıkan sonuca göre toplumun önderini Peygamberimizin uygulamaları uyarınca belirleme yetkisi Müslümanların elindedir. Bu da krallık veya imparatorluk değil, imamlık sistemidir. Belirlenen önderin Müslümanlara yönelik uygulamaları şöyle olmalıdır:

Hükümleri değiştirmeksizin korumak. Temel hükümler dışında, daha önce belirtildiği gibi, güncel ve yerel olaylarda istişare ilkesini benimsemek. Bu konudaki delil, *"Sizin için Peygamberde uyulacak güzel bir örnek vardır."* (Ahzâb, 21) ayetinin yanı sıra, daha önce değindiğimiz Peygamberimizin önderliğini vurgulayan ayetlerin bütünüdür.

13- İslâm Devletinin Sınırı İtibarî ve Coğrafi Sınırlarla Değil, İnançla Belirlenir

İslâm, ırk esasına dayalı bölünmenin toplumun oluşumunda etkili olması düşüncesini ortadan kaldırdı. Bu bölünmenin temel faktörleri bedevilik, kabile ve oymak biçimindeki hayat veya yaşanan bölgenin, yurdun farklılığıdır. Bu iki faktör yani bedevilik ile yaşanan yerlerin farklılığı, sıcak iklim, soğuk iklim, çorak arazı, verimli toprak gibi doğal sebeplerin ikinci derecede etkili olmaları yanında insan türünün halklara, kabilelere ayrılmasının, dillerinin ve renklerinin değişik olmasının iki temel faktörüdür. Bu konu yerinde açıklanmıştır.

Sonra bu iki faktör her kavmin yeryüzünün bir parçasını sahiplenmesine yol açtı. Bu sahiplenme kavimlerin hayata ilişkin çalışmalarına, güçlerine ve şiddetlerine göre gerçekleşti. Kavimler bu yeryüzü parçasını kendilerine tahsis ederek onu yurt diye adlandırdılar. Kavimler bu toprak parçası üzerinde yaşamaya alıştılar ve onu bütün güçleri ile başkalarına karşı savunuyorlar.

Gerçi kavimleri bu duruma iten faktör, fıtratın giderilmesini istediği birtakım doğal ihtiyaçlardır. Yalnız bu bölünmede, insan türünün tek toplum hâlinde yaşama isteği biçimindeki fıtrî arzu ile çelişen bir özellik vardır. Tabiat dağınık güçlerin bir araya gelmesini, uyuşmalarını, birikerek ve birleşerek güçlenmelerini ister. Bu kaçınılmazdır. Tabiat, bunu arzuladığı faydalı gayeye tam ve elverişli biçimde ermek için ister. Bu kural, maddenin temel hâlinde görülür. Madde element hâlinden... bitkiye, daha sonra bitkiden canlıya ve sonra canlıdan insana geçiyor.

Oysa yurtlar bazındaki bölünmeler, milletleri, diğer yurtlarda yaşayan toplumlardan ayrılma esası üzerinde birleşmeye sevk eder. O zaman herhangi bir yurt üzerinde yaşayan toplum, diğer yurtlarda yaşayan birimlerden ruh ve bedende ayrılmış bir toplumsal birime dönüşür. Böylece insanlık birleşmeden ve bir araya gelme idealinden uzaklaşarak, parçalanmanın ve dağınıklığın aslında kaçındığı sıkıntılarına katlanmak zorunda kalır.

Ortaya yeni çıkan bir toplum birimi, ortada olan diğer toplum birimlerine karşı insanın diğer doğal nesnelere davrandığı gibi davranır. Yani o insan birimlerini istihdam eder, sömürür. Dünyanın başlangı-

cından bugüne dek asırlar boyu edinilen tecrübeler bunun şahididir. Daha önceki incelemeler sırasında aktardığımız ayetler, bu konuyu Kur'an'dan yeteri derecede yararlanmamızı sağlayacak düzeydedir.

İşte İslâm'ın bu ayrılıkları, dağılmaları ve farklılaşmaları ortadan kaldırmasının sebebi budur. İslâm aynı gerekçe ile toplumu tâbiiyet, ırk ve yurt temeli üzerine değil, inanç temeli üzerine kurmuştur. Hatta yararlanmayı beraberinde getiren evlilikte ve miras almada göz önünde bulundurulan akrabalıkta bile inanç bağı esas kabul edilmiştir. Bu iki alandaki temel gerekçe, hane ve yurt birliği değil, tevhit inancı ortaklığıdır.

Bunun en güzel örneklerinden birini bu dinin yasal sistemini incelerken görürüz. Bu din hiçbir durumda yasalarda bu ilkesini göz ardı etmiş değildir. İslâm toplumu, yerine getirmekle ve ayrılığa düşmemekle yükümlü olduğu gibi, baskı altında ve mağlup durumda olduğu dönemlerde de elinden geldiği kadar bu dini ihya etmekle ve onun sözünü yüceltmekle yükümlüdür. Bu ölçüye göre tek bir Müslüman bile bu ilkeyi benimseyip elinden geldiği kadar gereklerini yerine getirmekle yükümlüdür. Elinden gelen şey, sadece inançlara kalpten bağlanmaktan ve üzerine farz olan amellere işaret etmekten ibaret olsa, bu görevi yerine getirmekle mükelleftir.

Bundan da anlaşılıyor ki, İslâm toplumu öyle bir model oluşturmuş ki, bu modelin egemenlik, bağımlılık, galibiyet, mağlubiyet, gelişmişlik, geri kalmışlık, meydana çıkma, gizli kalma, güçlülük ve zayıflık gibi durumların ve farazi konumların hepsinde yaşaması mümkündür. Kur'an'ın özellikle takıyye konusundaki ayetleri bunun delilidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kalbi iman ile dolu olduğu hâlde inkârcılığa zorlanan kimse müstesna olmak üzere kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse... Onların üzerine Allah'tan bir gazap vardır..."* (Nahl, 106) *"Ancak onlardan (kâfirlerden) korunma gayesiyle sakınmanız başka..."* (Âl-i İmrân, 28) *"Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun."* (Teğâbun, 16) *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün."* (Âl-i İmrân, 102)

14- İslâm'ın Her Yönüyle Toplumsal Oluşu

Daha önce belirttiğimiz gibi *"...topluca sebat gösterin; sürekli (ilişki içinde ve) hazırlıklı olun ve Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz."* (Âl-i İmrân, 200) ayeti ve Kur'an'daki daha birçok ayet bunun delilidir.

İslâm'da sistemler ve hükümler gibi ancak toplum hâlinde gerçekleştirilmesi mümkün olan bütün alanlarda toplumsallık gözetilmiş ve esas alınmıştır. Bu gözetilmede bu alanların her birine uygun düşen toplum türü, o alan için mümkün olan ve amaca erdiren emirler ve teşvikler kullanılmıştır. Araştırmacının bu konuya ilişkin araştırmalarında şu iki yönü birlikte göz önünde bulundurması gerekir:

Birinci yön; hükümlerde gördüğümüz farklılıklardır. Meselâ şeriat koyucu, cihat konusunda savunmada başarı sağlayacak düzeyde olan bir kanunî düzenlemeyi ve direkt olarak toplumsal vazifelendirmeyi benimsemiştir. Bu bir tür hükümdür. Yine şeriat koyucu, gücü yetenler ve mazereti olmayanlar için oruç tutmayı ve hacca gitmeyi farz kıldı. Bunun gerekli sonucu insanların oruçta ve hacda birlik meydana getirmeleridir.

Bu birlik, Ramazan ve Kurban bayramları ile bu bayramlarda kılınması yasalaştırılan bayram namazları ile tamamlandı. Bunların yanı sıra bulûğ çağına eren mükellefin her birine günlük namazlar farz kılındı, ama bu namazların cemaatle kılınmaları farz kılınmadı. Fakat bu boşluk, aralarında dört fersahlık bir mesafe bulunan haftada bir kılınacak Cuma namazlarında cemaat oluşturmanın şart koşulması ile dolduruldu. Bu da başka bir hükümdür.

İkinci yön de şudur: Şeriat koyucu, az önce anlattığımız gibi, bazı konularda toplu hâlde olmayı doğrudan doğruya farz kıldı. Fakat doğrudan doğruya cemaat olmayı farz kılmadığı bazı konularda cemaatleşmeyi ısrarla tavsiye etti. Meselâ farz namazları cemaatle kılmak gibi. Farz namazları cemaatle kılmak, aslında müstehap bir sünnettir. Fakat müstehap olan bu uygulama üzerinde sünnet gerçekleşmiş ve cemaatla kılınması bir sünnet hâline gelmiştir. İnsanların da bütün sünnetleri uygulamaları gerekir.[1]

1- Bu konuda, Vesail-üş Şia, Salat kitabı, Cemaat namazını terk etmenin mek-

Peygamberimiz (s.a.a) cemaatle namaz kılmaya katılmayan bir gurup hakkında şöyle buyurdu: *"Mescitte namaz kılmayı terk eden bir gurup hakkında nerede ise şöyle bir emri vereceğiz. Evlerinin önüne odun yığılsın, bu odunlar tutuşturulsun da evleri ateşe verilsin."* Peygamberimizin bütün sünnetlerinde izlenecek yol budur. Müslümanların hangi vesile ile mümkün olursa ve ne pahasına olursa olsun, onun sünnetlerine özen göstermeleri gerekir.

Bunlar Kur'an ve sünnete dayalı içtihat yolu ile incelenecek konulardır. Bunları açıklamak İslâm fıkhının yetkisindedir.

İslâm'ın insanları benimsemeye çağırdığı ibadete, muamelâta ve siyasete ilişkin davranışlar, iyi ahlâk ve temel bilgiler alanlarında topluma açık olmayı gözettiği gerçeği aydınlığa kavuştuktan sonra burada incelemeyi başka bir yöne çevirmek gerekir ki, İslâm temel bilgilerinin tümünde bile toplumsal bir dindir.

İslâm'ın insanları fıtrat dinine çağırırken bu çağrısını, bu dinin şüphe edilmez bir açık gerçek olduğu tezine dayandırdığını görürüz. Bunu belirten Kur'an ayetleri çoktur ve burada aktarılmalarına gerek yoktur. Bu yaklaşım, değişik idraklere yönelik ilk uzlaşma ve yakınlık kurma adımıdır. Çünkü idrakler, farklılıklarına, ahlâk ve içgüdü kayıtlarına bağımlı olmalarına rağmen "hakka uymak gerekir" ilkesini benimsemekte ihtilâflı değildirler.

Sonra görüyoruz ki, İslâm herhangi bir konuda aydınlatıcı bilgi edememiş, delilleri açık bir şekilde algılayamamış kişileri, bu deliller kulaklarına gelmiş olsa bile, mazur sayıyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Böylece helâk olan bile bile helâk olsun. Hayatta kalan da bile bile hayatta kalsın."* (Enfâl, 42) *"Yalnız ve çaresiz kalan, hiçbir çıkar bulamayan, ezilmiş erkekler, kadınlar ve çocuklar bu hükmün dışındadırlar. Böylelerini Allah'ın affetmesi umulur. Hiç şüphesiz Allah affedici ve mağfiret edecidir."* (Nisâ, 98-99) Ayetin mutlaklığına ve *"çaresiz kalan, hiçbir çıkar yol bulamayan"* ifadesinin konumuna dikkat et. Bu yaklaşım, kendini düşünmeye yetkili, incelemeye ve irdelemeye yetenekli gören her düşünen kimseye, din bilgileri ile ilgili konularda düşünme, onları anlamakta derinleşme ve haklarında görüş sahibi olma konusunda tam bir özgürlük tanımaktadır. Üstelik Kur'an ayetleri

---

ruh oluşu bölümüne bakınız.

düşünmeye, kafayı çalıştırmaya, hatırlatmaya ve öğüt almaya yönelik teşviklerle, özendirmelerle doludur.

Zihinsel ve dış kaynaklı faktörlerin tasavvur, tasdik, sonuca varma ve hüküm verme bakımından kavrama yetenekleri üzerinde etkili olduk-ları bilinen bir gerçektir. Daha önce belirtildiği gibi, bu da İslâm toplumunun dayanağını oluşturan esaslara ulaşmada farklılıklara yol açar.

Yalnız psikolojinin, ahlâk biliminin ve sosyolojinin verilerine göre, iki insan arasındaki anlayış ve kavrayış farkı şu faktörlerden birine dayanır:

a) Ya kişi nefsanî ahlâk ve erdemli ve düşük melekelerden oluşan iç nitelikler bakımından farklıdır. Bu durum, zihni etkileyen farklı yetenekler açısından insanla ilgili bilgiler ve marifetler konusunda büyük etkiye sahiptir. İnsaflı insanın idraki ile zihninde oluşturduğu hüküm, inatçı ve katı bir insanın idraki ve hükmü gibi değildir. Ilımlı ve bilgi karşısında ağır başlı bir insanın sonuca varması, aceleci, bağnaz, havalı, her kafadan çıkan sese kanan fevri ve nereye varmak istediğini, ne elde etmek istediğini bilmeyen kaypak bir insanın sonuca varması gibi olmaz.

Dinî terbiye bu farklılığı gidermeye yeterlidir. Çünkü bu terbiye dinin temellerini oluşturan bilgilerle ve kültürle uyumlu olacak şekilde ve bu temel bilgilerle bağdaşacak ahlâkî erdemleri meydana getirecek nitelikte ortaya konmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Dediler ki, ey kavmimiz! Biz Musa'dan sonra onun elindekini doğrulayıcı olarak inen, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik."* (Ahkaf, 30) *"Allah, rızası peşinde koşanları bu kitap sayesinde selâmet yollarına iletir. Onları, kendi izni ile, karanlıklardan aydınlığa çıkarır, doğru yola iletir."* (Mâide, 16) *"Uğrumuzda cihad edenleri kesinlikle bize ulaştıracak yollara iletiriz. Allah iyi işler yapanlar ile beraberdir."* (Ankebut, 69) Bu ayetlerin yukarda söylediklerimize tatbik ettiği açıktır.

b) İnsanlar arasındaki anlayış farkları, farklı davranışlardan da kaynaklanabilir. Çünkü günahlar, çeşitli insanî hevesler ve bu kategoriye giren çeşitli kışkırtılmalar ve vesveseler insana, özellikle de sıradan saf insana bozuk düşünceler telkin eder, onun zihnini şüphe sızmalarına ve batıl görüşlerin istilâsına hazır hâle getirir. O zaman anlayışlar farklılaşır ve hakka uymaktan sapar.

İslâm bunun için de yeterli çare getirdi: Bir defa topluma sürekli olarak dine çağrı yapmayı emretti. İkinci önlem olarak bütün toplumu iyiliği emredip kötülükten sakındırmakla yükümlü tuttu. Üçüncü tedbir olarak da zihinlerinde hastalık ve şüphe olanlardan uzak durmayı emretti. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sizden; hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk olsun."* (Âl-i İmrân, 104) İyiliğe çağırmak, telkin ve hatırlatma yolu ile doğru inancı pekiştirir, onun kalplere yerleşmesini sağlar.

İyiliği emredip kötülükten sakındırmak da hak inançların kalplere yerleşmesine engel olan şeylerin ortaya çıkmasını önler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğünde, (bu adamlar) başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir. Eğer şeytan sana bunu unutturursa, hatırladıktan sonra sakın o zalimlerle birlikte oturma. Günahlardan sakınanlara onların hesabından hiçbir sorumluluk yoktur. Fakat belki korunurlar diye bir hatırlatmadır. Dinlerini alay-eğlence konusu yapan ve dünya hayatına adanan kimseleri bırak da Kur'an aracılığı ile şunu hatırlat ki, eğri davranışlarının, günahlarının esiri olan kimse Allah dışında ne bir yardım edici ve ne bir aracı bulabilir."* (En'âm, 68-70)

Görülüyor ki yüce Allah, ilâhî bilgiler konusunda işaret yolu ile veya denilenin bir gereği olarak şüphe uyandırıcı, karşı çıkıcı veya alaycı konuşmalara dalanların sohbetlerine katılmayı yasaklıyor. Yüce Allah bu tür konuşmaların sebebinin, temel bilgileri konusunda ciddiyetten yoksun olmak; temel bilgilerini oyun, eğlence ve alay konusu yapmaktan kaçınmayan bir sorumsuzluğa esir olmak olduğunu hatırlatıyor. Yine hatırlatıyor ki, bu tutumun kaynağı dünya hayatına kapılmaktır ve bu hastalığın ilâcı sağlıklı eğitim ve yüce Allah'ın konumunu hatırlatmaktır.

c) İnsanlar arasındaki anlayış farklılığı, dış faktörlerden de kaynaklanabilir. Oturulan yerin uzaklığı, dinî bilgilerin insana ulaşamaması veya az ya da tahrife uğramış olarak ulaşması. Yahut bu farklılık insanın dinî bilgileri doğru biçimde kavramasına engel olacak anlayış yetersizliğinden kaynaklanabilir. Mizaç özelliğinden ileri gelen kafasızlık ve aptallık gibi.

Bunun tedavisi, tebliği yaygınlaştırmak ve çağrıda, eğitimde yumuşak bir tavır takınmaktır. Bu iki tedbir, İslâm'ın tebliğ metodunun

özelliklerindendir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar insanları basiretle Allah'a çağırırız."* (Yûsuf, 108) Bilinen bir gerçektir ki, tebliği basiretle yapan kimse, onun kalpleri ne oranda etkileyeceğini, dinleyenlerin ve telkine hedef olanların değişik olması ile hangi değişik etkileme biçimlerinin ortaya çıkacağını bilir. Bu yüzden basiretli tebliğ görevlisi herkese ancak zihni kapasitesinin kaldıracağı kadar tebliğ yapar.

Hem Sünnî hem de Şiî kanallardan rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Biz peygamberler topluluğu, insanlarla akıllarına göre konuşuruz." Yüce Allah da şöyle buyuruyor: *"Her kabileden bir grup dini iyice öğrenmeleri ve kavimlerine döndükleri zaman korkup sakınmaları umuduyla onları uyarmaları için sefere çıkmaları gerekmez miydi?"* (Tevbe, 122)

İşte bunlar, inançlarda anlayış farklılığının meydana gelmesini önleyecek veya meydana gelmiş olan böyle bir farklılığı giderecek tedbirlerdir.

İslâm, toplumu kargaşaya ve çözülmeye götürecek ayrılığın sızmalarından korumak için bunların ötesinde bir toplumsal prensip öneriyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bilin ki, doğru olan benim yolum budur; ona uyun. Değişik yollara kapılmayın; onlar sizi parça parça edip Allah yolundan ayırırlar. Ola ki, kötülüklerden sakınırsınız diye Allah size bunları tavsiye etti."* (En'âm, 153) Ayette anlatılan şudur: Müslümanların hep birlikte doğru yola uymaları ve diğer yollara sapmaktan kaçınmaları, onları ayrılıklara düşmekten koruyan, birlik ve bütünlüklerini kaybetmemelerini sağlayan bir tedbirdir.

Bir başka ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup-sakınmak gerekiyorsa, öylece korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün. Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın..."* (Âl-i İmrân, 102-103) Daha önce belirtildiği gibi, "Allah'ın ipi"nden maksat, ya İslâm dininin bilgilerinin gerçeklerini açıklayan Kur'an veya bundan az önceki ayetten anlaşılacağı üzere Kur'an ve Peygamberimizdir. Bir önceki ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba boyun eğecek olursanız, sizi imanınızdan sonra tekrar küfre döndürürler. Allah'ın ayetleri size okunuyorken ve O-'nun Peygamberi aranızdayken nasıl oluyor da inkâr ediyorsunuz?*

Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru yola iletilmiştir." (Âl-i İmrân, 100)

Bu ayetler şunları gösteriyor: Müslümanların din bilgileri etrafında birleşmeleri, fikrî dayanışma oluşturmaları, öğretmek ve öğrenmekte yardımlaşmaları, her düşünce ve içlerine düşen her şüphe olayında kendilerine okunan ayetlere sığınmaları, ayrılığın kökünü kazımak için bu ayetler üzerinde derinliğine düşünmeleri gerekir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından olsaydı, içinde birbirini tutmaz çok şey bulurlardı."* (Nisâ, 82) *"Biz bu örnekleri insanlara veriyoruz. Onların anlamlarını sadece bilgili kimseler kavrayabilir."* (Ankebut, 43) *"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun."* (Nahl, 43) Bu ayetlerde Kur'an'ı derinliğine incelemenin ya da böyle bir incelemeyi yapanlara başvurmanın görüş ayrılıklarını ortadan kaldıracağı ifade ediliyor.

Yine Kur'an-ı Kerim, dinin yükünü taşıyan Peygamberimize başvurmanın Müslümanlar arasındaki düşünce ayrılıklarını ortadan kaldırdığını ve onlara uymaları gerekli olan hakkı açıkladığını vurguluyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sana da zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın tâ ki, düşünüp öğüt alsınlar."* (Nahl, 44)

Şu ayet de buna yakın anlamdadır: *"Oysa eğer o haberi Peygambere ve kendilerinden emir sahiplerine (ululemre) götürselerdi, aralarından işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar onun ne olduğunu bilirlerdi."* (Nisâ, 83) *"Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün. Bu, (sizin için) daha hayırlı ve yorum bakımından daha güzeldir."* (Nisâ, 59) İşte İslâm'da toplumsal düşüncenin biçimi böyledir.

Bundan anlaşılıyor ki bu din, kendine özgü ilâhî bilgilerini koruma esasına dayandığı gibi, insanlara eksiksiz bir düşünce özgürlüğü de sağlıyor. Bundan çıkarılacak sonuç şudur: Müslümanların dinlerinin gerçekleri üzerinde hep birlikte ve birbirleri ile bağlantılı olarak düşünmeleri, dinlerinin bilgileri üzerinde düşünce ve içtihat biçiminde zihnî emek vermeleri gerekir. Eğer bu gerçeklerin ve bilgilerin herhangi biri hakkında şüpheye düşerlerse veya bu bilgilere ve gerçeklere

zıt bir görüşe varırlarsa, bunda bir sakınca yoktur. Yalnız söz konusu şüphenin veya zıt görüş sahibinin görüşünü, toplumsal bir düşünüşle Kur'an'a arz ederek irdelenmesini sağlaması gerekir. Eğer bu irdeleme problemini çözemiyorsa, onu Peygambere veya onun yerini tutanlara arz eder. Böylece şüphesi aydınlanır ve görüşü asılsızsa bu asılsızlığın farkına varır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve akıl sahipleri onlardır."* (Zümer, 18)

Açıkladığımız bu inanç ve düşünce özgürlüğü, az önce sözünü ettiğimiz kişisel görüşü belirtilen mercilere sunmadan ortaya atmak ve halk arasında yaymak demek değildir. Böyle yapmak, sağlam olan toplumun temelini sarsacak ihtilâflara yol açar.

Bu yol, toplumun kendine özgü hayatını (orijinal kimliğini) korumak suretiyle düşünce düzeyini geliştirmesinin önündeki kapıları açacak düzenlemelerin mümkün olan en güzel yoludur. İnançların vicdanlara dayatılması, kalplere mühür vurulması, zorla ve baskı ile insandaki düşünme yeteneğinin öldürülmesi ve bunun için kamçı ya da kılıç kullanılması ya da kâfir ilân etme, sürgün etme, toplumdan dışlama ve hiç kimse ile görüştürmeme yoluna başvurulması, Hak Tealâ-'nın ve hak dinin buna razı olması ya da bu yöntemi destekleyen tedbirleri meşru görmesi düşünülmez. Bu yöntem bir Hıristiyanlık ayıbıdır. Kilise tarihi bu türden sabıkalarla ve baskılarla doludur. -Özellikle milâdî on beşinci ile on altıncı yüzyıllar arasında bu türden uygulamaları çok yoğundur.- Kilisenin bu tür zulümleri, zorbaların ve tağut-ların zulümlerinden bile daha çirkin ve daha beterdir.

Fakat biz Müslümanlar, maalesef, bu nimeti ve bu nimetin kazançları olacak olan topluma yaygın düşünce ile inanç özgürlüğünü kaybettik. Tıpkı Allah'a karşı görevlerimizi yapmamanın sonucu olarak yüce Allah'ın bağışladığı diğer birçok nimetten kendimizi yoksun edişimiz gibi. (Çünkü yüce Allah tutumunu bozmayan hiçbir toplumun sahip olduğu nimeti elinden almaz.) Bu nankörlüğün sonucu olarak toplumumuzda Hıristiyan kilisesinin tutumu egemen oldu. Bunu da kalplerin ayrılması, parçalanma görüntüleri ve mezhep bölünmeleri izledi. Allah bizi affetsin. Bizi rızasını kazandıracak davranışları yapmaya muvaffak etsin ve doğru yoluna iletsin.

15- Hak Dinin Dünyaya Egemenliği ve Sonucun Takvaya Ait Oluşu

İnsan türü, kendisine armağan edilen fıtrî yapısı sebebi ile gerçek mutluluğu ister. Bu da ancak toplumsal hayat bazında nefsine dünyevî ve uhrevî hayattan pay sağlayarak organik ve ruhî hayatının tahtına oturmasıyla gerçekleşir. Daha önce belirtildiği üzere bu, İslâm'ın ve tevhit dininin ta kendisidir.

İnsanlığın amacı doğrultusundaki ilerlemesi ve kemalinin doruğuna yükselmesi sürecinde görülen sapmalara gelince, bunlar fıtratın hükmünün geçersiz oluşundan değil, uygulamadaki hatalardan kaynaklanmıştır. Yaratılışın güttüğü gaye ise, er veya geç kesinlikle gerçekleşecektir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey Muhammed, Allah'ı bir bilici olarak yüzünü doğruca dine çevir, Allah'ın yaratma kanununa uygun olarak dine dön ki, O insanları ona göre yarattı. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmez* (Allah demek istiyor ki, gerçi çoğu insanların fıtratları bu gerçeği özet hâlinde biliyor, ama insanlar onu ayrıntılı ve net olarak bilmiyorlar)... *Böyle yaparlar ki, kendilerine verdiğimiz nimete nankörlük etsinler. Haydi biraz maddî yarar sağlayıp eğlenin bakalım. Yakında sonunuzun ne olduğunu öğreneceksiniz... İnsanların elleri ile işledikleri kötülükler yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Allah belki dönerler diye onlara yaptıklarının bir bölümünün cezasını tattırıyor."* (Rum, 30-41)

Bir başka ayetlerde de şöyle buyuruyor: *"Allah öyle bir topluluk ortaya çıkaracak ki, Allah onları sevdiği gibi onlar da O'nu severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu davranırlar. Allah yolunda cihad ederler. Hiç kimsenin yergisinden ve kınamasından çekinmezler."* (Mâide, 54) *"Andolsun biz zikirden (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da 'yeryüzüne mutlaka salih kullarım vâris olacaktır' diye yazdık."* (Enbiyâ, 105) *"Sonuç, takvanındır."* (Tâhâ, 132)

Gerek bunlar gerekse benzeri anlama gelen ayetler, bize İslâm'ın tam bir üstünlük kuracağını ve dünyaya tümü ile egemen olacağını haber veriyor.

Şöyle diyenlerin sözlerine kulak asma: Efendim İslâm tarihte belirli bir üstünlük kurdu. Onun günleri tarih zincirinin bir halkası idi.

Tarihin sonraki halkaları üzerinde belirli oranda etkili oldu. Şimdiki uygarlık farkında olarak veya olmayarak ona dayandı. Fakat bir daha tam bir üstünlük kurması, yani bütün maddeleri, şekilleri ve amaçları ile bir din hükümeti oluşturması, insan tabiatının kabul edemeyeceği ve asla kabul etmeyeceği bir ihtimaldir. Bu nitelikte bir tecrübesi hiç olmamıştır ki, dış dünyada meydana geleceğine ve insan türü üzerinde tam bir hâkimiyet kuracağına güvenilsin.

Onlar öyle diyor; ama sen biliyorsun ki, bizim üzerinde konuştuğumuz anlamı ile İslâm, insan türünün gayesi ve kemal noktasıdır. İnsan farkına olarak ya da olmayarak içgüdüsü ile o gayeye yönelmiştir. Birçok varlık türlerinden elde edilen kesin tecrübeler, onların varoluşları ile uyumlu gayelere yönelmiş olduklarını, kendilerini bu gayelere yaratılış düzeninin sevk ettiğini kanıtlıyorlar. İnsan bu yaratıklar bütününden ayrı ve kopuk değildir.

Üstelik, günümüz dünyasının insan toplumlarında geçerli olan hiçbir sistem, hiçbir yol, meydana çıkışında, varlığını sürdürmesinde ve egemenliğinde kesin bir geçmiş tecrübeye dayanmamıştır. İşte Hz. Nuh'un, Hz. İbrahim'in, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın şeriatları. Bunlar zamanlarında ortaya çıkmış ve insanlar arasında geçerli olmuşlardır. Brahma'nın, Buda'nın, Mani'nin ve diğer önderlerin getirdikleri sistemler de öyledir.

Demokrasi, Komünizm ve başkaları gibi maddî uygarlık sistemleri de böyledir. Bunların hepsi hiçbir geçmiş tecrübeye dayanmaksızın çeşitli insan toplumlarına çeşitli uygulama biçimleri ile geçerli ve egemen olmuşlardır.

Yalnız sosyal sistemlerin ortaya çıkabilmeleri ve toplumda kökleşebilmeleri için, amaçlarına ulaşma yolunda yorgunluğa ve bıkkınlığa yenik düşmeyecek düzeyde güçlü taraftarlar, kesin kararlar ve yüce gayretler gereklidir. Zamanın insan iradesini frenleyebileceğini, gayretlerin boşa gideceğini sakın sanma. Bu bakımdan Rahmanî gayeler ve idealler ile şeytanî olanlar arasında fark yoktur.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Maan-il Ahbar adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s), *"Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin;*

sürekli (ilişki içinde ve) hazırlıklı olun..." ayetini şöyle açıklıyor. "Musibetlere karşı sabredin. Fitnenin yol açacağı musibetler karşısında sabırlı davranın ve uyduğunuz, peşlerinden gittiğiniz önderlerin itaati üzerinde sebat gösterin." (s.369, Mektebet-us Saduk, Tahran baskısı)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre de İmam Sadık (a.s) bu ayet hakkında şunları söylüyor: "Dininiz konusunda sabırlı ve dirençli olun. Düşmanınıza karşı (yapılan savunmada) topluca sebat gösterin ve imamınızla (önderinizle) sağlam ilişki içinde olun." (c.1, s.212, h:181)

Bunlara yakın anlamda açıklamalar, Ehl-i Sünnet kanalıyla Resulullah'tan (s.a.a) rivayet edilmiştir. (ed-Dür-ül Mensûr, c.2, s.114)

el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) bu ayeti şöyle açıklıyor: "Farzları yerine getirme konusunda sabırlı davranın. Musibetlere karşı topluca sebat gösterin ve imamların itaati üzerinde sebat gösterin." (c.2, s.81, h:3)

Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığını göre Hz. Ali (a.s) bu ayet hakkında şöyle diyor: "Namazları gözetleyin. Yani namazların biri bitince öbürünü bekleyin. Çünkü o zaman (savaş olmadığından) mura-ba-ta (yani düşmanı gözetleme) yoktu." (c.2, s.562)

Rivayetlerin farklılığı, daha önce değindiğimiz üzere ayetteki emir cümlelerinin mutlak oluşuna dayanır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir ile İbn-i Habban'ın Cabir b. Abdullah'a dayandırarak rivayet ettiklerine göre Peygamber Efendimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Acaba Allah tarafından hatalarınızın silinmesini, günahlarınızın örtülmesini sağlayacak davranışların ne olduğunu size söyleyeyim mi?" Bizim "evet, ya Resulullah!" dememiz üzerine Peygamber şöyle buyurdu: "Zorluklara katlanarak eksiksiz bir abdest almak. Mescitlere doğru çok adımlar atmak. Bir namazdan sonra gelecek namazı beklemek. İşte rıbat (gözetleme ve ilişki kurma) budur." (c.2, s.114)

Ben derim ki: Bu hadis başka kanallardan da rivayet edilmiştir. Murabata'nın (gözetlemenin ve öteki namazı beklemenin) fazileti hakkında sayılamayacak kadar çok rivayet vardır.

1- Ey insanlar! Rabbinizden korkup-sakının ki O, sizi tek bir nefisten yarattı, ondan eşini de yarattı ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı. Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının. Allah, şüphesiz sizin üzerinizde gözetleyicidir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ilk ayetten anlaşılacağı üzere bu surenin amacı, eşlerin sayısı, evlenilmesi yasak kadınlar ve benzerleri gibi evlenmeye iliş-kin hükümler ile miras hükümleridir. Bunların yanı sıra surede namaza, cihada, şahitliklere, ticarete ve başka konulara ilişkin hükümler de vardır. Ayrıca kitap ehlinin durumuna da değiniliyor. Suredeki ayetlerin içeriği onun hicretten sonra Medine döneminde indiğini gösteriyor. Gerçi ayetlerinin çoğu arasında bağlantı vardır; ama surenin bir defada değil, peyderpey indiği anlaşılıyor.

Okuduğumuz ayetin kendisine gelince bu ayet, yetimlerin ve kadınların durumunu ele alan sonraki bir kaç ayetler ile birlikte daha sonra incelenecek olan miraslar ve haram evlilikler konulu ayetlere bir geçiş özelliği taşır. Eşlerin sayısına değinen üçüncü ayete gelince, bu ayetin konusu her ne kadar bu surenin önemli meselelerinden ise de ayet bu ilk ayetin oluşturduğu başlangıç sözünden yararlanılan bir ayrıntı, bir bağımlı açıklama niteliği taşır. İleride bu hususla ilgili açıklamalara yer verilecektir.

"Ey insanlar! Rabbinizden korkup-sakının ki O, sizi... ve ikisin-

den birçok erkek ve kadın türetip-yaydı." Bu ifadede insanlık gerçeğinde ortak olan ve bu hususta erkeği ile kadını, küçüğü ile büyüğü, güçlüsü ile güçsüzü arasında hiçbir fark olmayan insanlar, kendileri konusunda Rablerinden korkmaya çağrılıyor. Amaç yüce Allah'ın onların mutluluğunu tamama erdirmesi için kendilerini hidayet ettiği toplumlarında ve onların hayat yolunu kolaylaştırması, fert ve toplum olarak varlıklarını koruması amacıyla, kendilerine ilham etmiş olduğu aralarında kullanılan hükümlerde ve kanunlarda erkekleri kadınlarına, büyükleri küçüklerine zulmetmemeleridir.

Buradan, hitabın neden özel olarak müminlere değil de bütün insanlara yöneltilmesindeki incelik ortaya çıkıyor. Bunun yanı sıra korkmayla ilgili olarak neden "Rabb" kelimesinin kullanılmasında ve *"Rabbinizden korkup-sakının"* denilip de "Allah'tan korkun" vb. bir ifade kullanılmamasındaki incelik de ortaya çıkmış oldu. Çünkü yüce Allah'ı burada insanlara hatırlatan sıfatı, yani *"Ki O, sizi bir nefisten yarattı..."* ifadesi bütün insanları kapsar, sadece müminleri değil. Bu sıfat da uluhiyet ile değil, düzenleme ve kemale erdirme sürecini üstlenen Rububiyet'in sıfatlarındandır.

"Ki O, sizi tek bir nefisten yarattı." Ayette geçen "nefs" kelimesi sözlük anlamı ile "bir şeyin aynı ve kendisi" demektir. Araplar "Caenî fulanun nefsuhu ve aynuhu=falancanın nefsi ve aynı yani kendisi bana geldi" derler. Gerçi bu iki kelimenin (nefs ve ayn) bu anlamda (bir şeyi o şey yapan nitelik) buluşmadan önceki hareket noktaları değişiktir. İnsanın nefsi demek, insanı insan yapan şey demektir. O, dünya hayatında insanın ruhunun ve cisminin her ikisi ve Berzah hayatında ise, insanın sadece ruhu anlamına gelir. Bunun böyle olduğunu daha önce *"Allah yolunda öldürülenlere sakın ölüler demeyin..."* (Bakara, 154) ayetini incelediğimizde ortaya koymuştuk.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, buradaki "tek nefs"den maksat, Hz. Âdem ve "eşi"nden maksat da Hz. Âdem'in eşidir. Kur'an'ın zahirinden anlaşıldığına göre, bu ikisi bizim de bir parçası olduğumuz mevcut neslin ana-babasıdır; hepimizin kökü bu ikiliye dayanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O sizi tek bir nefisten yarattı. Sonra ondan kendi eşini var etti..."* (Zümer, 6) *"Ey Âdemoğulları, şeytan ana-babanızı... cennetten çıkardığı gibi sizleri de şaşırtıp bir belaya düşürmesin."* (A'râf, 27) Ayrıca yüce Allah, İblis'in ağzından şöyle buyu-

ruyor: *"Eğer bana kıyamet gününe kadar mühlet verirsen onun soyunu, pek az bir bölümü dışında, avucumun içine alıp mahvederim."* (İsrâ, 62)

Bir tefsircinin yorumuna göre "tek nefs ve eşi"nden maksat, mutlak anlamda erkek ve kadın insanlar, çoğalmanın eksenini oluşturan çiftlerdir. Bu durumda ayetin anlamı "O her birinizi beşer kökenli bir anadan ve babadan yarattı. Bu konuda aranızda hiçbir fark yoktur" şeklinde olur ve şu ayetin bir benzeri olur: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi halklara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız kötülüklerden en çok kaçınanınızdır."* (Hucurât, 13) Bu ayet, insan fertleri arasında, türlerinin bir çiftinden yani bir erkek ile bir kadından doğmuş olmaları açısından hiçbir fark olmadığını vurguluyor.

Bu görüşte apaçık bir tutarsızlık ve bu yorumu yapan tefsircinin gözünden kaçan bir yanılgı vardır. Çünkü bu iki ayet arasında, yani Nisâ suresindeki ayet ile Hucurât suresindeki ayet arasında açık bir fark vardır. Hucurât suresindeki ayet, insanlık gerçeği bakımından insan fertlerinin birliğini açıklama amacını taşıyor. Bu ayet her ferdin oluşumunun insan kaynaklı bir ana-babaya dayanmaları cihetiyle insan fertleri arasında hiçbir fark olmadığını vurguluyor. Buna göre insanların birbirine üstünlük taslamalarının hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Onlar arasındaki tek üstünlük kriteri takvadır. Nisâ suresinin incelemekte olduğumuz ayeti ise, insan fertlerinin gerçekten bir olduklarını açıklamaya çalışıyor. Bu ayete göre insanlar çok sayıda erkekten ve kadından oluşmalarına rağmen tek bir kökenden türediler ve bir kaynaktan meydana gelerek guruplara ayrılıp çoğaldılar. *"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı."* ifadesinden anlaşılan mana budur. Görüldüğü gibi bu anlam "tek nefs ve eşi"nden maksadın insandan türeyen mutlak erkek ve kadın olması ile bağdaşmıyor. Üstelik bu anlam, az önce söylediğimiz gibi, bu surenin amacı ile de bağdaşmaz.

"Ondan (o tek nefisten) eşini de yarattı" cümlesinin orijinalindeki "zevc" kelimesini, Ragıp el-İsfahanî şöyle açıklıyor: "Eşleşen canlıların erkek ve dişi çiftlerinin her birine "zevc" denir. Canlı ve cansız varlıkların çiftlerinin her birine de "zevc" (eş) denir. Ayakkabı ve terlik gibi [her biri hakkında bu ötekisinin eşidir, denilir]. Benzer ya da zıt olarak birbirinin eşi olan varlıkların her birine de "zevc" denir...

"Zevce" kelimesi fasih kullanışlı bir kelime değildir. [Dolayısıyla kadını ifade ederken de "zevc" kelimesi kullanılır.]" Alıntı burada sona erdi.

"Ondan (o tek nefisten) eşini de yarattı." ifadesinin zahirinden anlaşılan anlama gelince, bu cümle şunu açıklıyor: O tek kişinin eşi benzerlik anlamında onun türündendir. Yeryüzüne dağılmış olan şu fertlerin hepsi birbirinin benzeri ve tıpkısı olan iki ferde dayanır. O hâlde, ayetin orijinalinde geçen "minhum=ondan" kelimesindeki "min" edatı, "nuşuiyye" [=bir şeyin türediği kökü ve kaynağı belirtme] anlamı taşır ve bu ayet ile şu ayetler arasında içerik birliği vardır: *"Onun ayet-lerinden biri de yanlarında huzur ve sükûn bulmanız için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve şefkat koymasıdır..."* (Rum, 21) *"Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı ve bu eşlerinizden size çocuklar ve torunlar yarattı."* (Nahl, 72) *"Allah göklerin ve yeryüzünün yoktan var edicisidir. O sizin için kendi türünüzden eşler ve hayvanlardan da çiftler yarattı ve bu düzen içinde çoğalmanızı sağladı..."* (Şûrâ, 11) Söz konusu ayetin bir benzeri de şu ayettir: *"Biz her şeyi çiftler hâlinde yarattık."* (Zâriyât, 49)

Dolayısıyla bazı tefsirlerde; "Allah Hz. Âdem'in eşini onun bir kaburga kemiğinden yarattı" gibi bir içeriğe sahip olan bazı hadislerle uyum içerisinde olması göz önünde bulundurularak bu ayetten söz konusu tek nefsin eşinin onun özünden, onun bir parçasından yaratılmış olduğu kastedilmiştir." yolundaki iddia doğru değildir. Çünkü, ayette buna delil olabilecek hiçbir şey yoktur.

"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı." cümlesinin orijinalinde geçen "besse" kelimesi "bess" kökünden, saçmak ve benzeri yollarla dağıtmak demektir. Nitekim yüce Allah, *"Havada dağılan toza dönüştü"* (Vakıa, 6) ayetinde bu kelimenin türevlerinde olan "mun-bess" kelimesini kullanmıştır. Yakınarak kederi dağıtmak (bessul ğamm) deyimi de bu anlamdan doğmuştur. Bundan dolayı, kimi zaman "bess" kelimesi, keder anlamında kullanılır. Çünkü insan doğal olarak kederi dağıtır. Yüce Allah bu anlamda *"Ben kederimi ve üzüntümü sadece Allah'a arz ederim."* (Yûsuf, 86) buyuruyor. Bu ayetin asıl metninde geçen "bess" kelimesi, keder anlamındadır.

Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre mevcut insan nesli Hz. Âdem ile eşine dayanır ve bu alanda onlara başkasının katkısı yoktur. Çünkü

ayette *"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı."* deniyor, "Onlardan ve başkalarından birçok erkek ve kadın türetip-yaydı..." denmiyor. Bundan şu iki sonuç çıkıyor:

Birincisi: *"birçok erkek ve kadın"* ifadesinden maksat, onların soyundan aracılı ve aracısız meydana gelen insan fertleridir. Bu ifade, "ey insanlar sizi onlardan türetip-yaydı" demek gibidir.

İkincisi: Hz. Âdem ile eşinden sonra gelen ilk kuşaktaki, yani onların aracısız çocukları dönemindeki evlilikler, erkek ve kız kardeşler arasında yapıldı (erkek kardeşler kız kardeşlerle evlendi); çünkü o günlerde erkekler ile dişiler kendilerinden ibaretti, onlarla sınırlı idi. Bunun bir sakıncası yoktur. Çünkü bu, yüce Allah'tan gelen teşriî bir hükümdür. Dolayısıyla Allah onu bir gün mubah sayarken başka bir gün haram kılabilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah hüküm verir. Hiç kimse O'nun hükmünün peşine düşüp onu geri çeviremez."* (Ra'd, 41) *"Hüküm verme yetkisi, yalnız Allah'a mahsustur."* (Yûsuf, 40) *"O, hiç kimseyi hükmüne ortak etmez."* (Kehf, 26) *"O Allah'tır, O'ndan başka ilâh yoktur, dünyada da ahirette de övgü O'na mahsustur, hüküm verme yetkisi sadece O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz."* (Kasas, 70)

"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının." Ayetin asıl metninde geçen "tesaelûne" fiilinin mastarı olan "tesaul" kelimesi, insanların Allah adına yemin ederek birbirlerinden bir şey istemeleri demektir. Meselâ biri, arkadaşına "senden Allah aşkına şunu şunu yap-manı istiyorum" der. Bu ifadede Allah adına yemin etmek vardır. İnsanların Allah adına birbirlerinden bir şey istemeleri, kinaye yolu ile onların gözünde Allah'ın saygın olduğu ve sevildiği anlamını ifade eder. Çünkü insan saydığı ve sevdiği bir şey üzerine yemin eder.

Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre "el-erhame" (akrabalar) kelimesi, "Allah" kelimesine matuftur. Anlam "Akrabalar konusunda korkun" şeklindedir. Bir görüşe göre, bu kelime ayetin orijinalinde geçen "bihi=onun hatırına" ifadesindeki zamirin takdirî konumuna matuftur. Zamir zahirde mecrur (esreli) okunmasına rağmen takdirde fethası (üstünü) vardır. Arapça'da "merertu bi-Zeydin ve Amren" denir. Ham-za'nın "el-erhami" şeklindeki muttasıl zamire atfederek yaptığı okuyuş bu görüşü teyit edebilir. -Gerçi nahiv bilginleri bunun zayıf olduğunu söylemişlerdir.- O zaman anlam "Hatırına yemin ederek bir-

birinizden isteklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalardan korkun" olur. Biri arkadaşına "es'eluke billahi ve es'eluke birrahimi" der. Yani, Allah aşkına senden şunu isterim ve akraba aşkına senden şunu dilerim. Bu bir görüştür. Fakat sözün akışı ve Kur'an'ın ifade tarzı, bununla uyuşmaz. Çünkü eğer "erham" kelimesi, "ellezî" kelimesinin müstakil sılası yapılıp ifade, 'vettekullahellezî tesaelûne bil-erhami" biçimine girerse, ifade zamirden yoksun kalır ki, bu olmaz. Eğer bununla önceki cümle birlikte "ellezî" kelimesinin sılası olursa, o zaman Allah ile erham kelimeleri eşit saygınlıkta ve yücelikte kabul edilmiş olur ki, bu da Kur'an'ın sürekli riayet ettiği edebi ve üslûbu ile bağdaşmaz.

Takvanın yani korkup sakınmanın Allah'a nispet edildiği gibi, akrabalara da nispet edilmesine gelince; akrabaların, Allah'ın yaratmasına ve var etmesine dayandırılmasından sonra hiçbir sakıncası yoktur. Takvanın yani korkup sakınmanın Kur'an'da Allah'tan başkasına nispet edildiği ayetler de vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'a döndürüleceğiniz günden korkup-sakının."* (Bakara, 281) *"Kâfirler için hazırlanmış olan cehennem ateşinden korkun."* (Âl-i İmrân, 131) *"Ve sizlerden yalnızca zulmedenlere isabet etmekle kalmayan bir fitneden korkup-sakının."* (Enfâl, 25)

Her neyse; ayetin bu ikinci yarısı, ilk yarısına göre mutlak ifadeden sonra gelen bir kayıtlandırma, geniş ifadeden sonra gelen bir daraltmadır. İlk yarıdan kastımız ayetin, *"Ey insanlar! Rabbinizden korkup sakının ki O, sizi tek bir nefisten yarattı... ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı."* bölümüdür. Çünkü, bu bölümün özetle anlamı şudur: Ey insan fertleri, size yönelik rübubiyeti, sizi yaratmış olması, siz insan fertlerini hepiniz için geçerli olan tek bir kökten, siz çoğaldıkça çoğalan ve vücudunuzda saklı bir maddeden meydana getirmiş olması sebebi ile, Allah'tan korkun. Bu da insanlık cevherliğine dayalı insan türselliğidir. [Hepiniz tür ve zat açısından insansınız.] Ayetin bu ikinci yarısının anlamı ise şudur: Yüceliği ve sizin nazarınızdaki izzeti sebebi ile Allah'tan korkun. (Yücelik ve izzet, rübubiyetin tezahürlerinden ve ayrıntılarındandır.) Allah'ın aranızda yaratmış olduğu akrabalık birliğinden korkun. (Akrabalık, insan fertleri arasında yaygın olan birliğin ve ortak köklülüğün dallarından biridir.)

Buradan "korkup-sakının" emrinin neden tekrar edildiği ve ikinci cümlede niçin yeniden yer aldığı ortaya çıkıyor. Çünkü ikinci cümle

içerdiği ek faydalıkla birinci cümlenin tekrarıdır. İkinci cümlenin ek faydası, akrabalar meselesine yönelik bir ihtimam ve önemseme ifade etmesidir. Ayetin asıl metninde geçen "erham" kelimesi, "rahim" kelimesinin çoğuludur ve aslında kadının rahmi demektir. Kadının rahmi, meni damlacığını geliştirip doğacak çocuk hâline getirmeye elverişli sığınak olan bir iç organdır. Fakat bu kelime daha sonra zarf ve mazruf ilişkisine dayanılarak akrabalık anlamında kullanıldı. Çünkü akrabalar aynı rahimden çıkma konusunda ortaktırlar. Buna göre rahim akraba, erham ise akrabalar demektir. Kur'an-ı Kerim, kavim ve ümmet meselesiyle ilgilendiği ve onu önemsediği gibi, akraba meselesi ile de ilgilenmiş ve üzerinde durmuştur. Çünkü kavim nasıl büyük toplum ise akrabalar da küçük toplumdurlar.

Kur'an toplum meselesi ile ilgilenir ve onu çeşitli özellikleri ve etkileri olan bir gerçek sayar. Tıpkı insan ferdi ile ilgilenip onu varoluştan gelen çeşitli özelliklere ve etkilere sahip bir gerçek saydığı gibi. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"İki denizi birbirine salıp katan O'dur; bu tatlı ve susuzluğu giderici, bu da tuzlu ve acıdır. Fakat ikisinin arasına (bu iki tür suyun birbirine karışmasını önleyen) bir engel, aşılmaz bir set koymuştur ve insanı sudan yaratıp onu nesep ve sıhr (bu insandan suyun taşıyıcısı erkek ile akrabalığın sürdürücüsü olan dişi) kılan O'dur. Rabbinin gücü her şeye yeter."* (Furkan, 53-54) *"Allah sizi birbirinizi tanıyabilesiniz diye halklara ve kabilelere ayırdı."* (Hucurât, 13) *"Akraba olanlar miras konusunda Allah'ın kitabına göre birbirlerine muhacirlerden ve ensardan daha yakındırlar."* (Ahzâb, 6) *"Demek ki, siz iş başına gelecek olsanız yeryüzünde bozgunculuk yapacak ve akrabalık bağlarını keseceksiniz, öyle mi?"* (Muhammed, 22) *"Arkalarında güçsüz çocuklar bırakarak ölecek olsalar çocuklarının hâli nice olur diye kaygı duyanlar yetimlere haksızlık etmekten korksunlar."* (Nisâ, 9) Kur'an'da bu konuda başka ayetler de vardır.

"Allah, şüphesiz sizin üzerinizde gözetleyicidir." Ayetin asıl metninde geçen "rakîb", koruyucu ve bu kelimeden türemiş olan "murakaba", koruma demektir. Bu kelime, muhtemelen "boyun" anlamını taşıyan "rakaba" kelimesinden geliyor. Aralarındaki ilgi şudur: Araplar kölelerinin boyunlarını koruyorlardı (onları himâyeleri altına alıyorlardı). Başka bir muhtemel ilişki de şu olabilir: Birini gözetleyen kimse başını kaldırarak ve boynunu uzatarak gözetlediği kimseyi gözetler.

"Rakîb" kelimesinin mastarı olan "rukûb" mutlak anlamı ile koruma demek değildir. İşin içinde gözetlenenin hareketlerini, hareketsizliklerini, kısacası bütün davranışlarını koruma altına almak vardır. Maksat bozuklukları, aksaklıkları düzeltmek veya kayda geçirmektir.

Buna göre bu kelime, bir şeyi, ona dönük bilgi ve gözlem ilgisi ile birlikte koruma anlamına gelir. Bundan dolayı koruma, bekleme, gözetleme, gözaltında tutma anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah "gözetleyici"dir. Çünkü kulların davranışlarına karşılık biçmek için onları koruma altında tutuyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah her şeyi çok iyi koruyandır."* (Sebe, 21) *"Allah'ın dışında birtakım veliler edinenler ise, Allah onların üzerinde gözetleyicidir. Sen onların üzerinde bir vekil değilsin."* (Şûrâ, 6) *"Bunun üzerine Rabbin, azap kırbacını tekrar tekrar başlarına indirdi. Hiç şüphesiz Rabbin gözetleme yerindedir."* (Fecr, 14-15)

İnsan fertleri arasında yaygın olan birliğe ve bu birliğin gerekli sonuçlarını korumaya yönelik takva emri (Allah'tan korkulması gerektiği) Allah'ın gözetleyici olması ile gerekçelendiriliyor. Bu gerekçelendirme, bu birliğe ters düşmeye yönelik en büyük korkutma ve sakındırmadır. Eğer bu uyarı üzerinde iyice düşünülecek olursa, yeryüzünde zülüm, haksızlık, bozgunculuk, azgınlık ve benzeri olgular ile bunlar hakkındaki tehdit ve uyarıları konu edinen ayetler ile bu ilâhî gaye arasındaki irtibat meydana çıkar. Bu ilâhî gaye, insanlar arasındaki birliği, bozgunculuktan ve kaybolmaktan korumaktır.

İNSAN TÜRÜNÜN ÖMRÜ VE İLK İNSAN

Yahudi tarihi, insan türünün ömrünün yaklaşık yedi bin yıldan fazla olmadığını kaydediyor. Aklî değerlendirmeler de bu görüşü destekliyor. Çünkü, bu türün bir erkeği ile bir dişisini (bir çiftini) ele alırsak ki, bu çift ortalama bir ömür sürmüş olsun; normal vücut yapısına sahip olsunlar; güvenlik, rahatlık ve refah gibi faktörleri de ortalama olarak düşünelim; insan hayatında etkili olan diğer faktörlerin ve şartların uygunluk derecesini de ortalama olarak kabul edelim; sonra bu çiftin evlendiğini ve uygun ortalama ortamda çocuk dünyaya getirdiğini farz edelim; sonra bu sürecin erkek ve kız çocuklarında da devam ettiğini ve bütün kuşaklarda aynı ortalama durumun geçerli kaldığını farz edelim; bu faraziyelerin ışığında yapılacak hesaplarda bir çiftin

bir yüzyılda bin kişiden çok çoğaldığını, yani bir kişinin yaklaşık beş yüz kişi arttığını buluruz.

Arkasından insanın karşılaştığı, varlığına zıt faktörleri ele alalım. İnsan türünün geneline zarar veren sıcaklık, soğukluk, sel, deprem, kuraklık, veba, kolera, toprak kayması, yıkım ve acı savaşlar gibi ve yine genele yaygın olmayan musibetleri göz önüne alalım. Bu belâlara bu türden alıp götürecekleri payı fazlası ile verelim. Hatta çok fazla boyutlarda düşünüp bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişinin bu afetlerde kayba uğradığını düşünürsek, yüz yıl boyunca bin kişiden sadece bir kişinin kaldığı sonucuna varırız. Yani üreme faktörü her yüz yılda iki kişiye sadece bir kişi ekleyebiliyor. Bu da binde birlik bir nüfus artışı demektir. Sonra ilk bulduğumuz bu farazi sayıyı bu oranla yedi bin yıla (yetmiş yüzyıla) yaydığımızda iki buçuk milyar tutarında bir rakam elde ederiz. Bu da milletler arası istatistiklerine göre günümüzün dünya nüfusuna denktir.

Bu aklî değerlendirmeler, insanın dünyadaki ömrüne ilişkin görüşü teyit ediyor. Fakat jeoloji bilginleri insanın yeryüzündeki ömrünün milyonlarca yıldan fazla olduğunu söylüyorlar. Onlar beş yüz yıl öncesine ait olduğunu söyledikleri insan fosilleri, insan cesetleri ve kalıntılar bulmuşlardır. Bu onların görüşüdür. Fakat fosilleri bulunan eski milletler ile bu neslin ataları arasında kesintisiz bir bağlantının olduğuna dair insanı tatmin edici ve inandırıcı deliller gösteremiyorlar. Çünkü, insan türü yeryüzünde belirmiş, çoğalmış, yaşamış, sonra toptan yok olmuş, sonra tekrar ortaya çıkıp arkasından yok olmuş ve bu süreç bir kaç dönem tekrarlanmış ve bizim neslimiz bu dönemlerin sonuncusu olmuş olabilir.

Kur'an-ı Kerim, insan türünün ortaya çıkışının bizim şu dönemimizle mi sınırlı olduğu, yoksa bizim sonuncusunu oluşturduğumuz başka dönemlerin yaşanıp yaşanmadığı hususuna net bir açıklama getirmiyor. Gerçi aşağıdaki ayetten insanlığın şimdikinden önce başka bir dönem geçirdiği yönünde bir izlenim edinilebilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hani Rabbin, meleklere 'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Melekler 'Ya Rabbi, sen yeryüzünde kargaşa çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın..."* (Bakara, 30) Bu ayetin tefsiri sırasında bu noktaya işaret edilmişti.

Evet; Ehl-i Beyt İmamlarından gelen bazı rivayetlerde, insanlığın

şimdiki döneminden önce başka dönemler geçirdiğini ispat eden sözler vardır. Ayetlerin hadisler ışığında incelenmesi bölümünde, bu hususa değineceğiz.

ŞİMDİKİ KUŞAK, HZ. ÂDEM VE EŞİ

Şöyle denilmiştir: Bilindiği gibi, insanlar deri rengi bakımından dört ana guruba ayrılırlar. Asya'daki ve Avrupa'daki ılıman iklimli yörelerin insanları beyaz, güney Afrika yöresinin insanları siyah, Çin'de ve Japonya'da yaşayan insanların renkleri sarı ve Amerika'da yaşayan Hinduların deri rengi kızıldır. Bu deri renginde görülen farklılık, her rengi taşıyan insan neslinin öbür rengi taşıyan insan neslinden farklı bir kaynağa dayanmasını gerektirir. Çünkü deri rengi farklılığı beraberinde kan yapısı farklığını taşır. Buna göre bütün insan fertlerinin kaynağını, dört renk için dört kaynak hesabı ile dört erkek ve eşten aşağıya düşürmek mümkün değildir. [Demek ki şimdiki kuşak, Hz. Âdem ve eşi olmak üzere iki kişiye dayandırılamaz.]

Bu görüş şöyle bir delille savunulabilir: Bilindiği gibi Amerikan kıtası keşfedildiğinde boş değildi, orada insanlar yaşıyorlardı. Bu insanlar doğu yarım küresinde yaşayan insanlardan kopuktu. Aralarında öyle büyük bir uzaklık vardı ki, bu uzaklığa rağmen bu iki insan neslinin aynı ana-babadan gelmede birleşmeleri ihtimali yoktur.

Fakat görüldüğü gibi bu iki delilin her ikisi de sakattır. Önce, deri rengi farklılığı ile kan yapısı farklılığı meydana geleceği iddiasını ele alalım. Günümüzün biyolojik araştırmaları canlı türlerinde tekâmülün geçerli olduğu faraziyesine dayanır. Bu faraziyeden hareket edilirse, kan yapısı ve bunun getirdiği deri rengi farklılığının bu türde tekâmül meydana gelmiş olmasına dayandırılmamasına nasıl güvenilebilir? Oysa biyoloji bilginleri at, koyun, fil gibi çok sayıda canlıda tekâmüller olduğunu kesin bir dille ileri sürmüşlerdir. İncelemeler ve çok sayıda jeolojik kalıntılar üzerinde yapılan araştırmalar bu tekâmül gerçeğini ortaya koyuyor. Üstelik günümüzde ilim adamları bu farklılığı o kadar önemli görmüyorlar.[1]

1- Bu günlerde gazetelerde bir gurup doktorun insanın deri rengini değiştiren, meselâ siyah deri rengini beyaza dönüştüren bir ilâç formülü keşfettiklerini yazdılar.

İnsanların okyanuslar ötesinde bulunmalarına gelince, tabiat bilginlerinin söylediklerine göre insanın yeryüzündeki ömrü milyonlarca yılı aşkındır. Oysa tarihin kaydettiği insan ömrü altı bin yılı geçmez. Böyle olunca tarihten önce Amerika kıtasını diğer kıtalardan koparan birtakım jeolojik olaylar meydana gelmiş olamaz mı? Zaten birçok jeolojik kalıntılar yüzyılların geçmesi ile yer yüzeyinde önemli değişmelerin meydana geldiğini gösteriyor. Meselâ denizler karalara, dağlar ovalara dönüştüğü gibi bunların tersleri de olmuştur. Bunlardan daha önemli olarak yerküresinin iki kutbu ile coğrafi alanlarda değişmeler görülmüştür. Jeoloji, astronomi ve coğrafya bilginleri bu değişmeleri açıklıyorlar. Bu durumda bu savunmayı yapanların bu söylenenleri ihtimal dışı görmekten başka hiçbir dayanakları kalmıyor. Buna iyice dikkat edilmelidir.

Kur'an'a gelince, nass [yani tevile ihtimali olmayan] denecek derecede olan zahirî anlamından anlaşıldığına göre, şimdi görülen insan nesli bir kadın ile bir erkeğe varıp dayanır. Bu çift bütün insan fertlerinin ana-babasıdır. Babayı yüce Allah Kur'an'da Âdem diye adlandırmıştır. Ama eşinin Kur'an'da adı geçmiyor. Fakat eldeki Tevrat'ta olduğu gibi, rivayetler onu Havva adı ile anıyorlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"...Allah insanı başlangıçta çamurdan yarattı. Sonra onun soyunu bayağı bir sıvıdan var etti."* (Secde, 8) *"Allah katında İsa'nın örneği Âdem'in örneği gibidir. O onu topraktan yarattı, sonra 'ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59) *"Hani Rabbin meleklere 'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dedi. Melekler 'Ya Rabbi, sen yeryüzünde kargaşa çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ve takdis ediyoruz' dediler. Allah meleklere 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim' dedi. Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti..."* (Bakara, 30-31) *"Hani Rabbin meleklere 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım. Ona biçim verip kendisine ruhumdan bir soluk üflediğimde onun için secdeye kapanın' dedi..."* (Sâd, 71-72)

Görüldüğü gibi bu ayetler, yüce Allah'ın yasası, bu insan neslinin devam etmesi için meniyi sebep kıldığına ama onun ilk ortaya çıkışının topraktan yaratılması biçiminde gerçekleştiğine şahitlik ediyor. Ayrıca bu ayetlere göre Hz. Âdem topraktan yaratıldı ve insanlar onun evlâtlarıdır. Ayetlerin açık anlamlarına göre insan neslinin Hz. Âdem ile eşine dayandığı şüphesizdir. Ama bu gerçek, yoruma ve tevile ka-

palı değildir.

Kimi zaman şöyle deniyor: Hilkat ve secde ayetlerinde sözü geçen Âdem'den maksat bir şahıs olarak Âdem değil, türün sembolü olarak Âdem'dir. Mutlak insan, yaratılışının toprağa dayanması, üreme ve doğurma sürecini gerçekleştirmesi bakımından Âdem olarak adlandırılmış gibidir. Bu durum, yüce Allah'ın şu sözünden de anlaşılabilir: *"Biz sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere 'Âdem'e secde edin' dedik."* (A'râf, 11) Bu ayet, meleklere, Allah tarafından yaratılarak, biçim verilerek hazırlanan varlığa secde etmeleri emredildiğine yönelik bir işaret sayılabilir. Ayette anlatıldığına göre bu varlık belirli bir insan, bir şahıs değil, bütün insan fertleridir. Çünkü *"Sizi yarattık, sonra biçimlendirdik"* buyuruluyor. Aşağıdaki ayet de böyledir: *"Allah, ey İblis, iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?... İblis, 'ben ondan üstünüm, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın' dedi... İblis 'senin izzet ve şerefine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım. Yalnız onlardan ihlâslı kılınan kulların hariç."* (Sâd, 83) Görülüyor ki, Âdem'den ilk başta tekil olarak söz edilmişken sonra bu ifade çoğula dönüştürüldü.

Bu iddia, naklettiğimiz ayetlerin zahiri anlamlarına ters olmasına ek olarak şu ayetin zahir anlamı ile de reddediliyor. Yüce Allah, Âdem ile ilgili hikâyeyi, meleklerin secde etmesini ve İblis'in secde etmeyi reddetmesini anlattıktan sonra şöyle buyuruyor: *"Ey Âdemoğulları, şeytan ana-babanızı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizleri de aldatmasın."* (A'râf, 27) Ayette Hz. Âdem'den şahıs olarak söz edildiğinin açık olduğu hususunda hiç şüphe edilmemelidir.

Şu ayet de bu niteliktedir: *"Hani biz meleklere 'Âdem'e secde edin' dedik. Hepsi secde etti. Yalnız İblis emrimize karşı geldi ve 'ben çamurdan yarattığın bir varlığa hiç secde eder miyim?' dedi. İblis dedi ki, 'Benden üstün tuttuğun şu varlığı görüyor musun? Eğer bana kıyamet gününe kadar mühlet verirsen onun soyunu, pek az bir bölümü dışında, avucumun içine alıp mahvederim."* (İsrâ, 63) Şimdi inceleme konumuz olan şu ayet de aynı niteliktedir: *"Ey insanlar, Rabbinizden korkup-sakının ki O, sizi tek bir nefisten yarattı, ondan eşini de yarattı ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı. Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların hak-*

larını çiğnemekten sakının. Allah, şüphesiz sizin üzerinizde gözetleyicidir." Ayeti yorumlarken bu hususu açıklamıştık.

Görüldüğü gibi bu ayetler insana bir anlamda Âdem ve başka bir anlamda da Âdemin çocukları demekten uzak oldukları gibi yaratılmayı bir açıdan toprağa ve başka bir açıdan da meniye nispet etmekten de uzaktırlar. Özellikle şu ayette bu gerçek açıktır: *"Allah katında İsa-'nın örneği, Âdem'in örneği gibidir. Allah onu topraktan yarattı, sonra 'ol' dedi, o da oluverdi..."* (Âl-i İmrân, 59) Aksi hâlde bu ayetin Hz. İsa'nın yaratılışının, normal uygulama ile çelişen bir istisna olduğuna delil gösterilmesi yerinde olmaz. "Âdem türsel bir semboldür" demek tefrittir. Bu tefritin karşılığı olan ifrat ise, "Tek Âdem'den daha çok Âdem yaratıldı." demenin küfür olduğunu söylemektir ki, bu görüşü Sünnî alimlerden Zeynularab ileri sürmüştür.

İNSANIN BAĞIMSIZ BİR TÜR OLMASI, TEKÂMÜL YOLUYLA AYRI TÜRDEN OLUŞMAMASI ÜZERİNE

Yukarıda okuduğumuz ayetler, bu konuya yeteri derecede cevap vermektedir. Çünkü bu ayetler meni aracılığı ile üremiş mevcut insan neslinin Hz. Âdem ile eşine dayandığını, Hz. Âdem ile eşinin ise topraktan yaratıldıklarını açıklıyor. Buna göre insanlık Hz. Âdem ve eşine dayanırken onların dayandıkları bir benzerleri veya hemcinsleri yoktur. Onlar orijinal olarak var edilmişlerdir. İnsan varoluşuna ilişkin araştırma yapanlar arasında şimdi şu görüş yaygındır: İlk insan tekâmül yolu ile insan olmuş bir ferttir. Bu faraziye herkes tarafından kabul edilmiş son söz olmamakla ve ilim adamlarının ilgili kitaplarda bu nazariyeye birçok yönü ile itiraz etmiş olmalarına rağmen faraziyenin aslını oluşturan "insan, evrim yolu ile insan olmuş bir hayvandır." nazariyesi, araştırmacıların kabul ettikleri ve insan varoluşuna ilişkin incelemelerin hareket noktası sayılan bir görüştür.

Bu araştırmacılar faraziyelerini şöyle açıklıyorlar: Gezegenlerden biri olan yerküre, güneşten kopmuş bir parçadır. Önceleri sürekli alev saçan ve eriyen bir kitle iken zamanla dış faktörlerin etkisi ile soğumaya yüz tuttu. O sıralar bol yağmurlar alıyor, üzerinde seller akıyor, yüzeyinde denizler, okyanuslar oluşuyordu. Sonra üzerinde birtakım

su ve toprak kaynaklı bileşimler oluştu. Bu bileşimlerden su bitkileri meydana geldi. Bu bitkilerin tekâmül etmeleri ve hayat kırıntıları içermeleri yolu ile önce balıklar ve diğer suda yaşayan hayvanlar, arkasından hem suda hem karada yaşayan uçan balıklar, onların arkasından karada yaşayan hayvanlar, sonra da insan meydana geldi. Bütün bunlar toprak bileşiminin geçirdiği tekâmülle oluştu. Her aşamadaki bileşimin tekâmülü kendi biçimi içinde bir sonraki aşamaya dönüştü. Böylece bitkiden suda yaşayan hayvana, ondan hem suda hem karada yaşayan hayvana, ondan karada yaşayan hayvana, sonra da insana geçildi. Tekâmül süreci bu sırayı izledi. Bu hususa iyice dikkat edilmelidir.

Bütün bunların delili bu varlıkların yapılarında görülen düzenli kemal, basitten mükemmele doğru aşamalı olarak seyreden düzenli gelişme ile bazı ayrıntılarda deneyler yolu ile gözlemlenen tekâmüldür. Bu nazariyenin ortaya atılmasının sebebi, söz konusu türlerde beliren özellikleri ve etkileri gerekçelendirmek, açıklamaktır. Ama özellikle bu fara-ziyeyi ispat eden ve onun dışındaki görüşleri reddeden deliller gösterilememiştir. Üstelik bu türleri birbirinden farklı, aralarında tekâmül bağlantısı olmayan varlıklar olarak kabul etmek ve tekâmülün bu varlıkların kendilerinde değil, durumlarında geçerli olduğunu düşünmek de mümkündür. Zaten deneylere konu olan da söz konusu türlerin çeşitli durum-larıdır. Nitekim bu türlerin hiçbir ferdinin başka bir türün ferdine dönüş-tüğünü, Meselâ bir maymunun insan olduğunu gösteren hiçbir deney, hiçbir yaşanmış tecrübe yoktur. Sadece bu türlerin bazılarında özellikleri, gerekleri ve arazları alanında tekâmül olduğunu kanıtlayan deneyler vardır.

Bu incelemeyi derinleştirmek için başka bir fırsata ihtiyaç vardır. Buradaki maksadımız, araştırmacıların bazı ilgili meseleleri açıklayabilmek için bu faraziyeyi ortaya attıklarına ve bunu kesin bir delile bağlayamadıklarına işaret etmektir. Buna göre insanın diğer türlerden bağımsız ve ayrı bir tür olduğu yolundaki Kur'an'ın işaret ettiği gerçek hiçbir bilimsel bulgu ile çatışmalı değildir.

İKİNCİ KUŞAK İNSANIN ÜREMESİ

İnsanın ilk kuşağı olan Hz. Âdem ile eşi evlenme yolu ile insan üremesini başlatarak oğullar ve kızlar (erkek ve kız kardeşler) dünya-

ya getirdiler. Bu kardeşler aralarında evlenerek mi, yoksa başka bir yolla mı ürediler? *"Ve ikisinden birçok erkek ve kadın türetip-yaydı."* ifadesinin zahirî anlamı yukarıda yapılan açıklamasında görüldüğü üzere mevcut insan neslinin Hz. Âdem ile eşine dayandığını, bu konuda bu çifte erkek veya dişi hiçbir varlığın katkısı olmadığını belirtmektedir. Kur'an-ı Kerim üreyip yeryüzüne dağılma eyleminde bu çiftten başkasının rol aldığına değinmiyor. Eğer bu süreçte bu çiftten başka bir canlının katkısı olsaydı, Kur'an-ı Kerim "İkisinden ve başkalarından türetip-yaydı." der veya duruma uygun düşecek başka bir ifade kullanırdı. İnsan üremesinin başlangıcını sadece Hz. Âdem'e ve eşine hasretmenin, onların oğulları ile kızları arasında evliliklerin meydana gelmesini gerektirdiği bilinen bir gerçektir.

Kardeşlerin birbirleri ile evlenmelerine ilişkin İslâm'da varolan ve bize gelen bilgilere göre eski şeriatlerde de mevcut olan yasak hükme gelince, bu hüküm maslahat ve zarara bağlı bir teşriî hükümdür, yoksa değişmesi mümkün olmayan bir tekvinî hüküm değildir. Bu konuda dizginler yüce Allah'ın elindedir. O istediğini yapar ve dilediği hükmü verir. Zaruret gereği ile bir gün bu uygulamayı serbest ilan ederken başka bir gün ihtiyaç kalmadığı ve toplumda fuhşun yayılmasına yol açtığı gerekçesi ile onu yasaklayabilir.

Bazıları bu uygulamanın insan fıtratı ile ve Allah'ın peygamberlerine ilettiği fıtrî dinin hükümleri ile bağdaşmayacağını ileri sürüyorlar. Yüce Allah, insanlar için ortaya koyduğu dinin fıtrata uygunluğunu şöyle anlatıyor: *"Ey Muhammed, Allah'ı bir bilici olarak yüzünü doğruca dine çevir. Allah'ın yaratma kanununa uygun olarak dine dön ki, O insanları ona göre yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din budur."* (Rum, 30) Söz konusu uygulamanın fıtrata aykırı olduğu yolundaki görüş dayanaksız ve geçersizdir. Çünkü insan fıtratı bu uygulamayı yani kardeşlerin birbirleri ile cinsel ilişki kurmaları uygulamasını sırf tiksindirici bulduğu için reddedip yerine başka tür bir uygulama önermiyor. Fıtratın onu reddetmesi, onu nefretle karşılamasının asıl gerekçesi bu uygulama yüzünden toplumda fuhşun ve ahlâksızlığın yayılması, iffet içgüdüsünün etkisini yitirip ortadan kalkmasıdır. Hep biliyoruz ki, bu tür cinsel ilişkiye günümüz toplumlarında ah-lâksızlık ve fuhuş düşkünlüğü damgası vurmak uygundur. Ama yüce Allah'ın yaratma kanununun gereği olarak sadece erkek ve

kız kardeşlerin varolduğu ve yüce Allah'ın bunların çoğalıp yeryüzüne dağılmalarını dilediği o günün toplumuna böyle bir damga vurmak uygun değildir.

İnsan fıtratının söz konusu uygulamayı içgüdüsel bir tiksinti ile reddetmediğinin delili şudur: Bu uygulama tarihin anlattığına göre yüzyıllarca Mecusiler arasında geçerli olmuş, anlatıldığına göre Rusya'da yasal bir hâl almış ve batıda yasal evlilik dışı ve kanuna dayalı olmayan bir ilişki biçimi olarak günden güne yayılmaya başlamıştır.[1]

Şöyle denilebilir: Bu uygulama tabiat kanunlarına terstir. Bu kanunlar, insanın kendini mutlu etmek için toplum oluşturduğu günlerin öncesinde geçerli olmuş doğal kurallardır. Çünkü aile içinde kardeşler arasında geçerli olan kaynaşma ve sıkı yakınlık biçimi, onların arasında aşk duygularının ve cinsel ilişki kurma arzusunun yeşermesine engel olur. Buna ünlü bir hukuk bilgini olan Fransız Montesqıu "Kanunların Ruhu" adlı eserinde değinmiştir.

Cevabım şudur: Bir defa bu görüş, az önce açıkladığımız üzere, doğru değildir. İkinci olarak bu görüş, sadece bu uygulamaya zorunlu olarak ihtiyaç duyulmadığı durumlarda geçerlidir ve doğal olmayan mevzu kanunların korunması gerekli olan toplumsal maslahatı koruyamadığı ve toplumda yaşayan fertlerin mutluluğunu sağlayamadığı durumlara mahsustur. Yoksa günümüzün hayatında uygulanan kanunların ve geçerli olan prensiplerin çoğunluğu doğal değil, toplumun ihtiyaçlarının ürünü olan mevzu kanunlardır.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tevhid adlı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) bir hadiste raviye hitaben şöyle dediği rivayet edilir: "Herhâlde sen Allah'ın sizden başka insan topluluğu yaratmadığını düşünüyorsun? Evet. Vallahi, Allah bir milyon Âdem yarattı. Sizler bu Âdemlerin sonuncusunun soyunun par-çasısınız." (s.277)

Ben derim ki: İbn-i Meysem, Nehc-ül Belağa şerhinde İmam Sa-

1- Avrupa ve Amerika'nın sözde uygar toplumlarında son zamanlarda revaç bulan uygulamalara göre kızlar evlilik öncesinde ve yasal evlenme yaşına girmeden önce bekâretlerini gideriyorlar. İstatistik verilere göre bu işlem kimi zaman kızların babaları ile erkek kardeşleri tarafından gerçekleştiriliyor.

dık'tan (a.s) bu anlamı içeren bir rivayet nakletmiştir. (c.1, s.173) Bu rivayeti Şeyh Saduk da el-Hisal adlı eserinde nakletmiştir. (c.2, s.652, h:54)

el-Hisal adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah on iki bin âlem yarattı. Bu âlemlerin her biri yedi gök ile yedi yerin bütününden büyüktür. Bu âlemlerin hiçbiri kendilerininki dışında bir âlemin olmadığı görüşündedir." (c.2, s.639, h:14)

Yine aynı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah yeryüzünde başlangıcından beri Hz. Âdem'in soyu dışında yedi âlem yarattı. Bu âlemleri yerin yüzeyinden meydana çıkardı. Onları birbiri arkasından yeryüzünde kendi âlemleri ile birlikte yerleştirdi. Sonra yüce Allah insanın babası olan Hz. Âdem'i yarattı ve ondan onun soyunu meydana getirdi..." (c.2,s.358, h:45)

Şeybani Nehc-ül Beyan adlı eserinde Amr b. Ebu Mikdam'dan, o da babasından şöyle rivayet eder: "İmam Bâkır'a (a.s) 'Yüce Allah, Hz. Havva'yı neden (hangi şeyden) yarattı?' diye sordum. Bana 'Şu halk bu konuda ne diyor?' diye sordu. Ben de 'Allah onu Hz. Âdem'in kaburga-larının birinden yarattı, diyorlar' dedim. Bana 'Yalan söylüyorlar. Allah onu Hz. Âdem'in kaburgası dışında bir şeyden yaratmaktan âciz miydi?' dedi. Ben de 'Canım sana feda olsun, peki onu neden yarattı?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: 'Babamın, babalarına dayanarak bana verdiği bilgiye göre Resulullah (s.a.a) bu konuda şöyle buyurmuştur: Yüce Allah bir avuç çamur alıp onu sağ eli ile -ki O'nun her iki eli de sağ eldir- karıştırdı ve bu çamurdan Âdem'i yarattı. Çamurdan bir mik-tar fazla kaldı. İşte çamurun geriye kalanından da Havva'yı yarattı."

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerini Şeyh Saduk, Amr'a dayandırarak nakletmiştir. Bu konuda başka rivayetler de vardır. Bunlara göre Hz. Havva, Hz. Âdem'in sırtındaki sol tarafına düşen en kısa kaburga kemiğinden yaratıldı. Bu husus Tevrat'ın Tekvin babının ikinci bölümünde de yer almıştır. Bu içerik özü bakımından muhal ve imkansızlığı gerektirmiyorsa da daha önce belirttiğimiz gibi Kur'an ayetlerinde bunu destekleyen bir açıklama yoktur.

el-İhticac adlı esere göre İmam Seccad (a.s) bir Kureyşli ile yaptığı konuşmada adama, Habil'in, Kabil'in ikiz kız kardeşi Luza ile, Kabil'in de Habil'in ikiz kız kardeşi İklıma ile evlendiğini anlatınca, Kureyşli İmama "Habil ile Kabil kız kardeşlerini hamile mi bıraktılar?"

diye sordu. İmam "evet" deyince, Kureyşli "Bu, günümüz Mecusilerinin yaptıkları iştir." dedi. İmam adama "Mecusiler bu işi, onun Allah tarafından haram kılınmasından sonra yapıyorlar" dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: "Bunu tuhaf görme. Bu, yüce Allah'ın yasalarıdır ki uygulanmıştır. Yüce Allah, Hz. Âdem'in eşini ondan yarattıktan sonra onu kendisine helâl kılmadı mı? Bu uygulama onların döneminde geçerli olan bir ilâhî kanundu. Sonra Allah onu yasaklayan hükmü indirdi..." (c.2, s.44, Necef baskısı)

Ben derim ki: Bu hadiste yer alan bilgi Kur'an'dan anlaşılan anlama ve aklî değerlendirmeye uygundur. Bu konuda mezkur rivayetle çelişen başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlere göre Hz. Âdem'in çocukları gökten inen huriler ve cinlerle evlendiler. Ancak bu konuda doğrunun ne olduğunu öğrenmiş bulunuyorsun.

Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığına göre; *"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının."* ifadesi hakkında İmam Bâkır (a.s) "Yani akrabalarla ilişkileri kesmekten sakının" demiştir.

Ben derim ki: Bu tefsirde "erham" kelimesinde "mim" harfinin fet-ha yani üstün ile harekeli okuma tarzı doğru kabul edilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de şöyle deniyor: "Bunlardan maksat insanların akrabalarıdır. Yüce Allah akrabalar arası ilişkileri gözetmeyi emretmiş ve akrabalık bağını yüceltmiştir. Baksana, onu kendisi ile yan yana koymuştur." (Usûl-ü Kafi, c.2, s.150, h:1; Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.217, h:10)

Ben derim ki: Bu son cümlede yüceltmenin gerekçesi açıklanıyor. Yüce Allah'ın akrabayı kendisi ile yan yana koymasından maksat *"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının."* ifadesinde kendi yüce adı ile "akrabalar" kelimesinin yan yana getirilmesidir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid'in İkrime'den *"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının."* ayeti hakkında İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah Efendimiz şöyle buyuruyor: 'Yüce Allah buyuruyor ki: Akrabalarınızla ilişkileri gözetin. Bu tutum, dünya hayatında size daha uzun süreli kalıcılık sağlar, ahirette de sizin için hayırlı olur." (c.2, s.117)

Ben derim ki: Peygamberimizin "size daha uzun süreli kalıcılık sağlar" sözünde müstafiz haddine ulaşan birçok rivayette değinilen şu hususa işaret vardır: "Akrabalık bağlarını gözetmek ömrü uzatır, bu bağları koparmak ise ömrü kısaltır." Bunun gerekçesini şu ayetin az ilerde ele alınacak tefsiri ile irtibatlandırmak mümkündür. *"Arkalarında güçsüz çocuklar bırakarak ölecek olsalar çocuklarının hâli nice olur diye kaygı duyanlar yetimlere haksızlık etmekten korksunlar."* (Nisâ, 9) Akrabalık bağlarını gözetmenin hayatta kalıcılık sağlamasından maksat, akrabalık bağlarını gözetmenin etkileri ve sonuçları bakımından hayatta kalıcılık sağladığı da olabilir. Çünkü bu bağları gözetmek akrabalar arasındaki birliği pekiştirir ve bu sayede insan, hayatını ve refahını engelleyen bela, musibet ve düşmanlar gibi faktörlere karşı güçlü olur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Esbağ b. Nebate'den şöyle rivayet edilir: Hz. Ali'nin şu sözleri buyurduğunu duydum: "İçinizden biri hoşnut olacağı bir durumda öfkelenir ve bu yüzden cehenneme girer. [Veyahut hadisin anlamı şudur: İçinizden biri öfkelenir ve bu yüzden cehenneme girinceye dek artık hoşnut olamaz.] Herhangi biriniz akrabasına öfkelenince ona sokulsun. Çünkü akraba akrabaya dokununca öfkesi diner. Akrabalık bağı Arşa asılıdır; onu darbenin demiri çınlatması gibi çınlatır ve şöyle seslenir: 'Ey Allah'ım, benimle ilişki kuranla sen de ilişki kur; benimle ilişkiyi kesenle sen de ilişkiyi kes.' İşte yüce Allah'ın kitabında söylediği de budur: *'Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının.'* Herhangi bir kimse öfkelendiğinde eğer ayakta ise hemen yere otursun. Çünkü bu hareket şeytanın kışkırtmasını ve pisliğini giderir." (c.1,s.217, h:8)

Ben derim ki: Bilindiği gibi akrabalık, insan fertleri arasında varolan birlik yönü ve boyutudur. Çünkü aynı ana-babadan ya da aynı anadan veya aynı babadan dünyaya getirilme sebebi ile varoluş maddeleri arasında sıkı ilişki kuruluyor. Bu bağ akrabalar arasında geçerli olan gerçek bir ilişki gerekçesidir. Bu bağın ahlâkta, yaratılışta, ruhta ve bedende meydana getirdiği gerçek ve inkâr edilmez etkileri ve belirtileri vardır. Gerçi bu etkilerin yanı sıra bu etkileri zayıflatan veya bu et-kileri yok zannettirecek derecede ortadan kaldıran bazı karşıt faktörler de ortaya çıkabilir, ama bu faktörler hiçbir zaman akrabalık

bağının et-kilerini kökten silemez.

Her neyse, akrabalık bağı bir aşiretin fertleri arasındaki en güçlü doğal kaynaştırma sebebidir, bu alanda en güçlü etkiyi meydana getirmeye kelimenin tam anlamı ile yeteneklidir. Bundan dolayı akrabaların birbirine yapacakları iyiliklerden çıkacak sonuçlar, yabancıların birbirine yapacakları iyiliklerin verecekleri sonuçlardan daha güçlü ve daha ağırlıklıdır. Tıpkı bunun gibi akrabalara yönelik kötülükler de yabancılara yapılacak kötülüklerden daha kalıcı sonuçlar meydana getirir.

Bu söylediklerimizle Hz. Ali'nin (a.s); *"Herhangi biriniz akrabasına öfkelenince ona sokulsun."* şeklindeki sözlerinin anlamı ortaya çıkıyor. Çünkü akrabaya sokulmak ve onun vücuduna dokunmak; akrabalık bağını gözetmek, varlığını pekiştirmek, gerekçesinin farkına varmak ve hükmüne boyun eğmektir. Böyle olunca şefkat ve sevginin belirmesi ile onun etkisi yenilenir.

Hz. Ali'nin (a.s) rivayetin sonundaki; *"Herhangi bir kimse öfkelendiğinde ayakta ise, hemen yere otursun..."* biçimindeki sözüne gelince, eğer öfke nefsin coşmasından, saldırganlaşmasından kaynaklanıyorsa, onun belirmesi ve kabarması kendi havasına, şeytanın kışkırtmasına, boş ve hayalî sebeplere yöneltmesine dayalı olur. Böyle olunca ayaktayken oturmak gibi durum değişikliği yapmak, nefsi bir hâlden yeni bir hâle geçirir. Bu hâlde nefis yeni bir sebeple oyalanarak öfkelenmekten vazgeçebilir. Çünkü insan nefsi, yaratılışı itibari ile öfkeden çok merhamete meyillidir. Bundan dolayı bazı rivayetlerde öfke durumunda aynı şekilde mutlak anlamda durum değişikliği yapılması tavsiye ediliyor.

Nitekim el-Mecalis adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) babasının şöyle buyurduğu nakledilir: "Babamın yanında öfkeden söz edilince şöyle buyurdu: "İnsan öyle öfkelenebilir ki, ondan sonra asla hoşnut olmayabilir ve bu yüzden cehenneme girer. Herhangi bir kimse eğer ayaktayken öfkelenirse yere otursun. Çünkü bu durum değişikliği, adamın üzerindeki şeytan kışkırtmasını giderecektir. Eğer oturuyorsa ayağa kalksın. Herhangi bir kimse eğer bir akrabasına öfkelenirse ayağa kalkıp ona doğru gitsin, ona sokulup bedenine dokunsun. Çünkü akraba akrabaya dokununca, sakin olur."

Bu önlemin etkisi somuttur ve tecrübe edilmiştir.

Şimdi de Hz. Ali'nin (a.s) *"Akrabalık bağı arşa asılıdır; onu darbenin demiri çınlatması gibi çınlatır..."* biçimindeki sözünü ele alalım. Yani akrabalık bağı, arşta demire vurulunca çıkan ses gibi bir ses meydana getirir. es-Sihah kitabında yer aldığına göre bu hadisin orijinalinde geçen "tunkizu" kelimesinin mastarı olan "inkaz" kelimesi, gaga darbesi gibi hafif bir ses demektir. Kürsi'den söz ederken kısa bir açıklama yapmıştık. Bu açıklamanın daha tafsilatlısı arş konusunu ele aldığımızda yapılacaktır. Arştan maksat olaylara yönelik icmalî (ayrıntısız) ve fiilî (pratik) bilgi makamıdır. Bu da, muhtelif olayların dizgininin, değişik kevnî sebeplerin ve gerekçelerin önünde toplandığı bir varlık merhalesidir. O tek başına muhtelif ve değişik sebeplerin ve gerekçelerin zincirlerini harekete geçirir. Yani sebeplere sirayet eden ve onları hareket ettiren ruhu ile onlarla ilişki kurar. [Tıpkı bir ülkenin kriz masası gibi.] Nitekim farklı yönleri, gelişmeleri ve biçimleri olan olaylar krallık tahtında bir araya gelir. Bu tahttan çıkan tek söz, ülkedeki güç odaklarını ve iş gören makamların zincirlerini harekete geçirerek her duruma uygun düşen şekil ve etkinin meydana gelmesini sağlar.

Akrabalığa gelince, daha önce belirttiğimiz gibi, o tıpkı ruh gibi yakınlık bağının bir araya getirdiği şahısların bedenlerine işleyen bir gerçektir. Dolayısıyla akrabalık bağı Arşla ilgili şeylerdendir. Zulme uğradığında ve sıkıntıya düşürüldüğünde, asılı ve ilgili olduğu makama sığınır ve oradan yardım ister. İşte, *"onu darbenin demiri çınlatması gibi çınlatır."* sözünün anlamı budur. Bu söz en güzel ve orijinal benzetmelerden biridir. Burada bu hâl, demire dokunulması durumundaki hâle benzetiliyor. Demire darbe vurulunca demirin bütün kütlesini kaplayan bir sarsıntı ve titreşimin sonucunda bir çınlama meydana gelir. Tıpkı çıngırakların, cam bardakların ve benzerlerinin çınlamaları gibi.

Hz. Ali'nin (a.s) *"Ey Allah'ım, benimle ilişki kuranla sen de ilişki kur; benimle ilişkiyi kesenle sen de ilişkiyi kes."* sözü, akrabalık bağının baş vurusunun ve yardım dileğinin içeriğini açıklıyor. Birçok rivayetlerde akrabalık ilişkisini devam ettirmenin ömrü uzattığı, bu ilişkiyi kesmenin de ömrü kısalttığı vurgulanıyor.

Tefsir kitabımızın ikinci cildinde ameller ile amellerin hükümlerine ilişkin dış olaylar arasındaki bağlantıyı incelerken şu hususu açıklamıştık ki, kâinat düzeninin yöneticisi bu kâinatı yararlı amaçlara doğru yönlendirir ve onu asla başı boş bırakmaz, kâinatın bir veya bir

kaç bölümü bozulduğunda ya düzelterek veya ortadan kaldırarak bu bozukluğu tedavi eder. Akrabalık ilişkisini kesen kimse ise, yüce Allah'ın tekvinî bir hükmü konusunda onunla savaşa girişmiş demektir. Eğer ıslah olmazsa, Allah ömrünü kısaltarak varlığını ortadan kaldırır. Günümüz insanının bu ve buna benzer gerçekleri hissetmemesine şaşmamak gerekir. Çünkü çeşitli hastalıklar insanlığın vücudunu sarmış, bu hastalıklar birbirine karışarak, birbirine benzer hâle gelmiş ve kronikleşmiştir. Bu yüzden insan duyarlığı, acıyı ve ıstırabı algılamaya güç ve fırsat bulamamaktadır.

2- Yetimlere mallarını verin. (Kendi malınızdan) kötü olanı (onların mallarından) temiz olanla değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır.

3- Yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz. Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Adaletten ayrılmamanız için en uygun olan budur.

4- Kadınların mehirlerini (Allah tarafından) bir bağış olarak verin. Fakat onlar gönül hoşluğu ile onun bir kısmını size bağışlarlarsa, onu afiyetle yiyin.

5- Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı (yetimlerin mallarını) beyinsiz (yetimlere) vermeyin. O malların geliriyle onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.

6- Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. O hâlde eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin. Onların mallarını israf ederek veya büyüyecekler (de geri alacaklar) diye tez elden yemeyin. Yetimlerin velilerinden zengin olan, onların malına hiç dokunmasın. Fakir olan ise, (yetimin malını korumanın karşılığında) örfe uygun bir miktar yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman, yanlarında şahit bulundurun. Hesap sormak için Allah yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler miras hükümleri; eş sayısı ve evlenilmesi yasak kimseler gibi evlenmeye ilişkin temel hükümleri açıklamaya yöne-lik surenin başında yer alan girişin tamamlayıcısı ve uzantısı niteliğindedir. Bu iki konu insan toplumunda egemen olan kanunların en büyük ve en önemli bölümlerindendir. Bu konuların toplumun oluşumunda ve devamında büyük etkileri vardır. Çünkü evlenme toplumun parçaları ve oluşturucu faktörü olan insan yavrularının konumunu belirler. Miras ise dünyadaki mevcut servetin bölüşümü ile ilgilidir. Servet ise toplum yapısının yaşamasında ve devamındaki temelini oluşturur.

Bu ayetlerde açıklamaları arasında zina ve fuhuş yasağına, karşılıklı rıza ile yapılacak bir ticaret dışındaki haksız mal yeme yasağına da değiniliyor. Bu durumda toplumu şekillendiren çocuklar ve mal gibi iki önemli konuda iki sağlam temel taşı yerine konmuş oluyor.

Buradan insan toplumu ile bağlantılı, bu toplumun köklerine ve iliğine işlemiş olan bu hükümlerin açıklanmasına zemin hazırlamak üzere gösterilen ilginin sebebi ortaya çıkıyor. İnsanları topluluklarının alıştığı, düşüncelerinin beslendiği, vücutlarının geliştiği, atalarının hayatlarını sürdürdükleri ve yeni kuşakların kanatları altında yetiştikleri geleneklerden vazgeçirmek, son derece zordur.

İşte bu özellik, bu surenin başında yasallaştırılan sözünü ettiğimiz hükümlerin karşılaştıkları durumdur. Bu durum o günün insanlığının durumuna ilişkin kabaca bir değerlendirme ile ve özellikle Arap âleminin durumunu gözden geçirmekle ortaya çıkar. O Arap âlemi ki, Kur'an'ın inişine ve İslâm'ın ortaya çıkışına ev sahipliği yaptı. Bu hükümlerin durumunu değerlendirirken Kur'an'ın peyderpey iniş keyfiye-tini ve İslâm'ın teşriî hükümlerinin ortaya çıkış biçimini de irdelemek gerekir.

ESKİ CAHİLİYE DÖNEMİ

Kur'an, Arapların, İslâm'ın ortaya çıkışına bitişik dönemini cahiliye dönemi diye adlandırır. Bunun tek anlamı, o günün Arapları arasında bilginin değil de bilgisizliğin, bütün işlerinde hakkın değil de batılın ve sakat görüşün egemen olduğunu vurgulamaktır. Kur'an'ın onların hayat tarzlarına ilişkin verdiği bilgiye göre onların hayatı böyle idi.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar Allah hakkında cahiliye zihniyetini yansıtan, gerçeğe aykırı bir düşünce taşıyorlar."* (Âl-i İmrân, 154) *"Onlar yoksa cahiliye yasalarını mı istiyorlar?"* (Mâide, 50) *"O zaman inkâr edenler kalplerine öfkeli soy koruyuculuğunu, o cahiliye taassubunu yerleştirdiler."* (Fetih, 26) *"Eski cahiliyenin süs ve edası ile süslenip kendinizi teşhir etmeyin."* (Ahzâb, 33)

O günkü Araplar güneyde Hıristiyan Habeşlerle, batıda yine Hıristiyan Roma İmparatorluğu ile, kuzeyde Mecusi Perslerle komşu idiler. Bunların dışındaki komşuları, putperestlerin yaşadığı Hint ile Mısır idi. Ayrıca bölgelerinde Yahudi kabileleri yaşıyordu. Bununla birlikte Araplar putperest idiler ve çoğunluğu kabile hayatı yaşıyordu. Bütün bu faktörlerin etkisi ile bedevi bir toplum oluşturmuşlardı. Bu toplumda Yahudi, Hıristiyan ve Mecusi geleneklerinden bazı unsurlara rastlanıyordu. Onlar cahilliklerinin sarhoşu idiler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer yeryüzündeki insanların çoğuna uyacak olursan, onlar seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar sadece zanların peşinden giderler, sırf tahmin yürütürler."* (En'âm, 116)

Bedevi olan aşiretler alçak ve seviyesiz hayat tarzlarının yanı sıra savaşlarla, saldırılarla, başkalarının malını ve ırzını çalmakla yaşıyorlardı. Bu yüzden aralarında güven ve barıştan eser yoktu. Emir galip gelene ve mülk de ona el koyana aitti.

Erkeklerin arasında erdem kabul edilen davranışlar kan dökmek, cahiliye taassubu, büyüklenmek, gurur, zalimlerin yardakçılığını yapmak, mazlumların haklarını çiğnemek, saldırganlık, kırıcı rekabet, kumar, içki içmek, zina, ölü eti yemek, kan içmek ve çürümüş hurma yemekti. Kadınlar ise insan toplumunun bütün meziyetlerinden yoksun idiler. İradeleri ellerinde değildi. İstediklerini yapamazlardı. Miras hakları yoktu. Yahudilerde ve bazı putperestlerde olduğu gibi erkekler istedikleri sayıda kadınla evlenebilirlerdi, bunun hiçbir sınırı yoktu. Buna rağmen kadın süslü ve güzel görünmek için çırpınıyor, sevdikleri erkeklere davetkâr davranıyorlardı. Aralarında zina ve fuhuş yaygındı. Hatta evli kadınlar bile böyleydi. Acayip görüntülerinden biri de kimi zaman hacca çıplak olarak gelmeleriydi.

Çocuklar ise, nesep açısından babalara nispet ediliyordu. Yalnız küçük yaştaki oğullar mirasçı olamıyorlardı. Büyük oğullar mirasın hepsini alıyorlardı. Babanın dul eşi de bu mirasın bir parçası idi. Kü-

çük yaştaki çocuklar, erkek olsunlar, kız olsunlar mirasçı olamıyorlardı. Kadınlar da miras hakkından mahrum idi. Eğer ölen kimse arkasında sadece küçük yaşta erkek çocuk bırakırsa, çocuk babasının mirasçısı olabiliyordu. Ama güçlü yakınlar yetimi elleri altına alarak malını yiyorlardı. Fakat yetim, kız çocuğu ise aile büyükleri onunla evlenerek malını yiyorlar, sonra onu boşayarak ortada bırakıyorlardı. O yetim kızcağızın ne geçineceği bir malı kalıyor ve ne kendisi ile evlenmek isteyecek ve bu sayede geçimini sağlayacak biri çıkıyordu. Yetim problemleri ile karşılaşmak onlarda çok yaygın bir sosyal yara idi. Çünkü aralarında sürekli savaşlar, saldırılar ve yağmalar görülürdü. Doğallıkla adam öldürmelere de toplumlarında çok sık rastlanırdı.

Çocuklarının bir bahtsızlığı da şehirlerin bakımsız ve toprakların verimsiz olduğundan sık sık kuraklık ve kıtlıkla karşılaşılma olayı idi; bu yüzden açlık korkusu ile evlatlarını kendi elleri ile öldürürlerdi.[1] Kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi.[2] Bir erkek için en istenmez şey, kız çocuğu babası olduğu haberini alması idi.[3]

Yönetim ve hükümetle ilgili durumlarına gelince, yarımadanın kenar kesimlerinde zaman zaman en güçlü ve en yakın komşularının himayesinde olan krallar hükümet ediyorlardı. Meselâ yarımadanın kuzeyinde İran'ın, batısında Roma'nın, güneyinde Habeşistan'ın böyle bağımlı kralları iktidar oluyordu. Fakat yarımadanın orta kısımlarını oluşturan Mekke, Medine, Taif gibi yöreler Cumhuriyete benzeyen, fakat aslında Cumhuriyet olmayan bir yönetim biçimine sahipti. Aşiretler kırsal kesimde, hatta yerleşim birimlerinde kabile reislerinin yönetimi altında yaşarlardı. Zaman zaman bu yönetim biçimi saltanata dönüşürdü. Bu acayip kargaşa Arapların her belirli grubuna şu ya da bu şekilde egemendi, yarımadanın her yöresinde çeşitli biçimlerde görülürdü. Üstelik aralarında acayip gelenekler ve hurafe nitelikli inançlar yaygındı. Bütün bunlara bir de okuma-yazma bilmeme, öğretim ve eğitimden yoksun olma belasını eklemek gerekir ki, bu bela aşiretler ve kabileler bir yana şehir ve kasaba yerlerinde de hüküm sürüyordu.

Arapların durumları, davranışları, âdetleri ve gelenekleri hakkın-

---

1- bk. En'âm suresi, ayet; 151

2- bk. Tekvîr suresi, ayet; 8

3- bk. Zuhruf suresi, ayet; 17

daki bütün açıklamalarımız, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden ve kendilerine yönelttiği hitaplardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Önce bu ayetlerin ve açıklamaların kendilerine Mekke'de sunduğu mesajların içerdiği maksatlar, sonra da İslâm ortaya çıktıktan ve güçlendikten sonra Medine'de yaptığı telkinleri iyi incele. Sonra da onlara yakıştırdığı sıfatlara bak. Kendilerine yönelttiği eleştirileri ve kınamaları değerlendir. Onlara getirilen yasakları şiddetlilikleri ve hafiflikleri açısından gözden geçir. Bütün bunları düşünce süzgecinden geçirdiğin zaman anlattıklarımızın doğru olduğunu görürsün. Üstelik tarih bunları anlatıyor ve bizim vermediğimiz ayrıntılara giriyor. Çünkü ayetler ele aldıkları hususları uzatmıyor, haklarında sadece özet bilgi veriyor. Bu konudaki en kısa ve yeterli söz Kur'an'ın bu döneme değinirken kullandığı "cahiliye dönemi" deyimidir. Bu deyimin anlamı bütün o ayrıntıları özetliyor. İşte Arap âleminin o günkü durumu böyle idi.

O gün Arapları çevresindeki Romalılardan, Perslerden, Habeşlilerden, Hintlilerden ve başka kavimlerden oluşan âleme gelince, Kur'an bu âlemin durumunu da kısaca açıklıyor. Bu âlemden önce kitap ehlinin, yani Yahudilerin, Hıristiyanların ve onlarla aynı kategoride olanların durumuna bakalım. Bunların toplumları keyfî monarşilerle ve kişisel tahakkümü benimsemiş krallar, reisler, imparatorlar ve genel valiler tarafından yönetiliyordu. Böylece o toplumlar iki kesime bölünmüştü. Bir tarafta canının istediğini yapan, insanların kendileri ile, ırzları ile, malları ile oynayan egemen bir kesim vardı. Öbür tarafta ise köleleştirilen, horlanan bir yönetilen kesim vardı. Bu kesimin ne ırz, ne mal ve ne can güvenliği ve ne irade özgürlüğü vardı. Sadece efendilerinin onayladıkları şeyleri yapabilirlerdi. Egemen zümre, din adamlarını ve hukuk bilginlerini denetimi altına almış, onlarla iş birliği yapmıştı. Böylece halkın kalplerini ve düşüncelerini avucu içine almıştı. Aslında halkın dininde ve dünyasında egemen olan bu kesimdi. İnsanların dininde alimlerin dilleri ve kalemleri aracılığı ile, dünyalarında kamçı ve kılıç aracılığı ile istedikleri gibi hükmediyorlardı.

Yönetilen kesim de tıpkı yönetenler ve yönetilenlerde olduğu gibi iki kesime ayrılıyordu. Bu ayırımın kriteri, yönetilenlerin kendi aralarındaki güç ve zayıflık derecesi idi. İşte bu kesim bu bakımdan, "İnsanlar efendilerinin dinindendir." vecizesi uyarınca azgın zenginler ile zayıflar, güçsüzler ve köleler diye ikiye ayrılıyordu. Ev reisi ile onun

eli altındaki kadınlarda ve çocuklarda da aynı durum geçerli idi. Hayatın bütün alanlarında irade ve davranış özgürlüğüne sahip erkekler ile bütün bunlardan yoksun kadınlar arasındaki durum da aynı idi. Kadınlar kesinlikle erkeklere bağımlı idiler; erkekler kendilerinden ne isterlerse, onları yerine getirmeye mecburdular. En ufak bir bağımsızlıkları yoktu.

Bütün bu gerçekleri şu ayet açıkça ortaya koyuyor: *"De ki: 'Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız bazılarını Rabler edinmesin.' Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız."* (Âl-i İmrân, 64) Resulullah (s.a.a) Roma kralı Herakliyus'a yazdığı mektupta şu ayete yer verdi. Denildiğine göre, Peygamberimizin Mısır, Habeşistan, Pers ve Necran krallarına yazdığı mektup da şu ayeti içeriyordu. Yüce Allah'ın şu sözü de aynı niteliktedir: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi halklara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstününüz O'ndan en çok korkanınızdır."* (Hucurât, 13)

Yüce Allah, köleler ile ve hür kadınlarla evlenmeyi tavsiye ederken de aynı gerçeği vurguluyor: *"Bazınız bazınızdandır. O hâlde onlarla... sahiplerinin izniyle evlenin."* (Nisâ, 25) Yine yüce Allah, kadınlardan söz ederken aynı gerçeğe parmak basıyor: *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Arapların çevresinde yaşayan ve kitap ehli olmayan toplumlara gelince, o gün onlar putperestler ile bu kategoride olanlardan oluşuyordu. Bunlar kitap ehlinden daha kötü, daha beter bir durumda idiler. Onların davranış ve tutumlarını kınayan ayetler, onların hayatın bütün alanlarında ve mutluluğun bütün dallarında nasıl akıntıya kürek çektiklerini, nasıl işlerinin sonunun hüsran olduğunu açıklıyor: *"Andolsun biz zikirden (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da 'yeryüzüne mutlaka salih kullarım vâris olacaktır' diye yazdık. Şüphesiz bunda kulluk eden kimseler için yeterli bir öğüt vardır. Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. De ki: 'Bana ilâhınız ancak bir tek ilâhtır, diye vahy olunuyor. O'na teslim olacak mısınız?' Eğer yüz çevirirlerse, de*

ki: Ben sizin hepinize eşit biçimde açıkladım." (Enbiyâ, 105-109) *"Bu Kur'an, gerek sizi gerekse ulaştığı herkesi uyarayım diye bana vahy edildi."* (En'âm, 19)

İSLÂM'A ÇAĞRININ ORTAYA ÇIKIŞI

İnsan toplumunun o günkü (cahiliye dönemindeki) durumu işittiğin gibi idi. Yani insanlık, hayatın bütün alanlarında batılın, fesat ve zulmün pençesine düşmüştü. İslâm ise tevhit dini ve hak din olarak hakkı hâkim kılmak, onu mutlak anlamda insanlar üzerinde iktidar yapmak, onların kalplerini şirkin pisliklerinden temizlemek, davranışlarını arındırmak, fesadın köklerine, dallarına, içine ve dışına işlediği toplumlarını ıslah etmek istiyordu.

Sözün kısası yüce Allah insanları açık gerçeğe iletmek istiyordu. O onlara zorluk çıkarmak değil, onları arındırmak ve kendilerine yönelik nimetini tamama erdirmek istiyordu. O günkü insanların içinde debelendikleri batıl ile hak kelimesinin onlar hakkında istediği düzen iki karşıt nokta, iki zıt kutup oluşturuyordu. Acaba 'Gayenin önemi, sakıncalı da olsa vasıtayı mubah kılar' sözü uyarınca İslâm, ne pahasına olursa olsun ve hangi vesile ile mümkün olursa olsun hakkı üstün kılmak arzusu ile batıl yanlılarının bazısını kullanarak diğerlerini ıslah mı etmeli, arkasından da başka bir bölümün aracılığı ile başka bir bölümü yola mı getirmeli idi? Bu, siyasetçilerin kullandığı bir siyasî yöntemdir.

Hedefe yönelik bu tutum, hangi alanda kullanılırsa genellikle maksada ulaştırır. Maksada vardırmadığı durumlar çok azdır. Fakat İslâm çağrısının bayrak edindiği açık gerçek hakkında geçerli değildi. Çünkü gaye, onun araçlarının ve ön adımlarının ürünü idi. Nasıl olur da batıl öncüller hakkı doğurabilir. Nasıl olur da hasta ve bozuk bir insan, sağlıklı bir insan üretebilir. Oysa yavru, onu doğuran ana-babadan alınmış bir sentezdir.

Siyasetin özlemi ve arzusu iktidara gelmek, egemen olmaktı. Nasıl olursa olsun öne geçmek, başa konmak, mevki ve menfaat elde etmekti. İyi-kötü, hak-batıl hangi nitelikle bu hedeflere varılsın, önemli değildi. Fakat hakka yönelik çağrı sadece hak amacı istiyordu. Eğer o hakka batıl aracılığı ile ulaşsa bu tutumu ile batılı onaylamış, destek-

lemiş olurdu. O zaman hakka çağrı olmaz, batıla çağrı olurdu.

Bu gerçeğin Peygamberimizin (s.a.a) ve soyundan gelen pâk önderlerin hayatlarında bariz tezahürleri vardır. Peygamberimiz uzlaşmaya ve (az da olsa) taviz vermeye çağrıldığı sıralarda Rabbi ona bunu (yukarıda anlatılan gerçeği) emretti ve Kur'an da bu talimatla indi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim kulluk ettiğim Allah'a kulluk etmezsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim kulluk ettiğim Allah'a kulluk edecek değilsiniz. Benim dinim bana, sizin dininiz de sizedir."* (Kâfirûn suresi) Yüce Allah tehdit izlenimi veren bir üslûp ile şöyle buyuruyor: *"Eğer biz sana direnme gücü vermeseydik, azıcık onlara yanaşmak üzereydin. Eğer onlara yanaşsaydın, sana dünya hayatının ve ölüm ötesinin azabını katlayarak tattırırdık."* (İsrâ, 75) *"Yoldan çıkarıcıları kendime destek edinmedim."* (Kehf, 51) Yüce Allah geniş anlamlı bir örnekte şöyle buyuruyor: *"Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izni ile çıkar; kötü olandan ise, yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz."* (A'râf, 58)

Hak batıla karışmadığı ve onunla bağdaşmadığı içindir ki, İslâm çağrısının yükü Peygamberimizi yorgun düşürünce yüce Allah, çağrının kendisini, çağrılanları ve benimsenmesine çağrılan mesajı göz önüne alarak üç sebepten dolayı ona yumuşak bir tutum benimsemesini ve tedricîlik ilkesini gözetmesini emretmiştir.

Birinci sebep, dinin toplumun bütün alanlarını ıslah edebilecek ve fesadın kökünü kurutacak hak bilgileri ile yasalaştırılmış kanunlarıdır. Çünkü insanların inançlarını değiştirmek çok zordur. Özellikle bu inançlar ahlâka ve davranışlara yansımış ise ve âdetlere dayanak oluşturmuş ise, bu âdetler üzerinde yüzyıllar geçmiş, eski kuşaklar bunlarla gelip geçmiş ve yine bunlar ile yeni nesiller yetişmiş ise böyle inançları değiştirmek son derece zordur.

Bir de eğer önerilen din ve onun çağrısı hayatın bütün alanlarını kaplıyorsa, açığı ile gizlisi ile, insanın günün yirmi dört saatindeki bütün davranışlarını ve tutumlarını, bütün fertleri ve toplulukları istisnasız olarak bağlayacak biçimde (İslâm'da olduğu gibi) kapsıyorsa, böyle durumlarda yerleşik inancı değiştirmek, düşünülmesi bile dehşet veren veya normal olarak imkânsız olan bir olaydır.

Bu iş davranışlarda, inançlarda olduğundan daha zordur. Çünkü

insanın davranışlarla arasındaki yakınlık ve alışkanlık, inançlar ile arasındaki yakınlıktan ve içiçelikten daha öndedir. Davranış, duyuları için daha bariz, arzu ve istekleri için daha tercihlidir. Bundan dolayı İslâm çağrısı, işinin başında hak inançlarını bir bütün hâlinde açıkladı. Fakat ilâhî kanunlar ve şeriatlar tedricî olarak hüküm hüküm ortaya çıktı.

Kısacası, İslâm çağrısı mesajını insanlara sunarken tedricîlik ilkesini gözetmiştir. Bunu insan tabiatı onu algılamaktan kaçınmasın ve mesajın unsurlarını birbirlerine ekleme konusunda sıkıntıya düşmesin diye böyle yaptı. Bu söylediklerimiz, bu gerçekleri dikkatle irdeleyen araştırıcılar için açıktır. Çünkü böyle bir araştırıcı, Kur'an ayetlerinin ilâhî bilgileri ve şeriat yasalarını sunma konusunda Mekke'de ve Medine'de inen ayetlerin farklı olduğunu görür. Mekke'de inen ayetlerde genel ilkeler ayrıntıya girilmeden sunuluyor. Medine döneminde inen ayetlerde -biz bununla nerede inmiş olursa olsun hicretten sonra inen ayetleri kastediyoruz- ise, ayrıntı vardır. Mekke döneminde genel ve ayrıntısız bir dille sunulan hükümlerin bu dönemde ayrıntıları verilmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor. *"Hayır, insan kendini ihtiyaçsız gördüğü için azar. Oysa dönüş Rabbinedir. Gördün mü şu engel olan adamı, namaz kılan kula? Gördüm mü? Ya o kul doğru yolda ise veya başkalarını kötülüklerden sakınmaya çağırıyorsa? Gördün mü? Ya o adam gerçeği inkâr etmiş, ayetlerimize sırt dönmüş ise? Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu?"* (Alâk, 9-14) Oruç hakkındaki ayetleri incelerken işaret ettiğimiz gibi nübüvvetten sonra ilk aşamada inen ayetlerde tevhit, ahiret, takva ve ibadet konularına ayrıntılara girilmeden değiniliyor.

Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ey örtüye bürünerek saklanan (Peygamber), kalk da uyar. Rabbinin büyüklüğünü dile getir."* (Müddessir, 1-3) Bu da peygamberliğin ilk aşamasında inen ayetlerdendir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilhâm edene andolsun ki: Kim nefsini kötülüklerden arındırırsa kurtuluşa ermiştir. Kim nefsinin alçaltırsa hüsrana uğramıştır."* (Şems, 7-10) Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kötülüklerden arınan ve Rabbinin adını anıp namaz kılan kimse başarıya ermiş, kurtulmuştur."* (A'lâ, 15) *"De ki: Ben sadece sizin gibi bir insanım. İlâhınızın bir tek ilâh olduğu bana vahy ediliyor. Artık ona yönelin.*

Ondan af dileyin. Ona ortak koşanların vay hâline? O müşrikler ki, zekât vermezler ve ahireti inkâr ederler. İman edip iyi ameller işleyenler için kesintisiz bir ödül vardır." (Fussilet, 8) Bu ayetler peygamberliğin ilk döneminde inen ayetlerdendir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Gelin, Rabbinizin neleri yasakladığını size söyleyeyim: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anababaya iyilik edin. Yoksulluk kaygısı ile çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın (öldürülmesinin) haram kıldığı cana kıymayın. İşte Allah, düşünesiniz diye size bunları tavsiye etti. Bulûğ çağına girinceye kadar yetimin malına en güzel biçimde yaklaşın. Ölçüde ve tartıda dürüst olun. Biz hiç kimseye gücünün üzerinde bir sorumluluk yüklemeyiz. Bir söz söylerken, akrabanız bile olsa doğru konuşun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah, hatırlayıp öğüt alasınız diye size bunları tavsiye etti. İşte benim dosdoğru yolum budur. Bu yola girin. Sakın sizi Allah'ın yolundan ayrı düşürecek yollara girmeyin. İşte Allah, kötülüklerden sakınasınız diye size bunları tavsiye etti."* (En'âm, 151-153)

Okuduğumuz ayetlerde ilk önce şer'î yasakların ve ikinci olarak şer'î emirlerin nasıl özetlendiğine bir bakalım. Şer'î yasakların hepsi öyle bir vasıf altında bir araya getirildi ki, sıradan insan aklı bile onu kabul etmekten kaçınmaz. Bu ortak vasıf çirkin davranış vasfıdır. Çirkin davranışların kötü olduğu, bundan kaçınmak ve uzak durmak gerektiği hususunda hiçbir aklı başında kimse tereddüt etmez. Doğru yolda birleşerek bölünmekten, zayıf düşmekten ve helâke yuvarlanmaktan emin olmak da öyledir. Hiç kimse bunun iyi olduğu hususunda sırf içgüdüsünün yönlendirmesi ile şüphe etmez. İslâm bu çağrısında seslendiği kimselerin içgüdülerinin desteğinden yararlanmak istemiştir. Bundan dolayı aynı şekilde ana babaya asi olmak, onlara kötü davranmak, aç kalır korkusu ile çocukları öldürmek, haksız yere kanının dökülmesi haram olan bir insanı öldürmek, yetim malı yemek gibi yasakları ayrıntılı olarak saymıştır. Çünkü insanın saf duyguları bu çağrının mesajını destekliyor. Çünkü saf insanî duygular normal hâlleri ile bu cürümleri, bu kötülükleri işlemekten tiksinti duyar. Bizim naklettiğimiz bu ayetlerin benzeri olan başka ayetlere rastlamak mümkündür.

Her neyse, Mekke dönemi ayetleri, daha sonra inen Medine dö-

nemi ayetleri tarafından ayrıntılı olarak açıklanan genel hükümlere çağırırlar. Bunun yanı sıra Medine dönemi ayetlerinin kendileri de bu tedricîlik prensibini gözetir. Bu dinin bütün kanunları ve hükümleri Medine'de bir defasında değil, tedricî olarak ve peyderpey inmiştir.

Bu konuda sadece bir örnek üzerinde düşünmek yeterlidir. Bu, daha önce işaret edilen içki yasağına ilişkin ayetlerdir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hurmalıkların ve üzüm bağlarının meyvelerinin suyundan sarhoşluk ve güzel rızık elde edersiniz."* (Nahl, 67) Mekke döneminde inen bu ayette içkiye değiniliyor, fakat hakkında bir şey söylenmiyor. Sadece "güzel rızık" demek suretiyle içkinin güzel bir yiyecek veya içecek olmadığı ima ediliyor. Sonra yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, Allah sadece gizli-açık kötülükleri, günahı... haram kıldı."* (A'râf, 33) Yine Mekke döneminde inen bu ayet, günahları açıkça haram kılıyor, fakat içki içmenin haram olduğunu belirtmiyor. Böylece kötü bir alışkanlığı terk etmeye çağırırken yumuşak bir biçimde alıştırma yöntemi benimseniyor. Öyle bir kötü alışkanlık ki, insanlar arzuları tarafından ona sürüklenmiş, etleri bu alışkanlıkla beslenerek semirmiş ve kemikleri bu alışkanlıkla sertleşmiştir.

Yüce Allah daha sonra şöyle buyuruyor: *"Sana içki ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Bunların ikisinde de büyük günah vardır. İnsanlara bazı yararları varsa da günahları yararlarından büyüktür."* (Bakara, 219) Medine döneminde inen bu ayet, içkinin yukarda naklettiğimiz A'râf suresinde haram olduğu açıklanan günahlardan olduğunu bildiriyor. Fakat görüldüğü gibi ayette alıştırma ve nasihat dili kullanılmıştır. Yüce Allah daha sonra şöyle buyuruyor: *"Ey müminler içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi iğrençliklerdir. Onlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yolu ile aranıza kin ve düşmanlık tohumları ekmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* (Mâide, 90-91) Medine döneminde inen bu ayetler içki konusunda son sözü söyleyerek onu yasaklıyor.

İçki konusunun bir benzeri de miras meselesidir. Peygamberimiz ilk başta sahabeleri birbirine kardeş yaptı ve birbirlerinin mirasçıları olmalarını kararlaştırdı. Bunu, yüce Allah'ın daha sonra yasallaştıracağı miras düzenlemesine Müslümanları hazırlamak için yaptı. Daha sonra şu ayet indi: *"Fakat Allah'ın kitabında akrabalar birbirlerine,*

diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar." (Ahzâb, 6) İşte mensuh ve nasih hükümlerin çoğunluğunun durumu bu şekildedir.

Bu ve benzeri bütün durumlarda İslâm çağrısı, hüküm koymada ve bu hükümleri uygulamada yumuşak bir alıştırma yöntemi benimsedi. Bu tutumu, hüküm yüklemeyi kolaylaştırmak ve güzelce kabul edilmesini sağlamak için benimsedi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz Kur'an'ı insanlara ağır ağır okuyasın diye bölümlere ayırdık ve onu bölüm bölüm indirdik."* (İsrâ, 106) Bir de bunun tersini düşünelim. Eğer Kur'an, Peygamberimize bir defada inmiş olsa ve Peygamberimiz de *"Sana da insanlara indirilen ilâhî mesajı açıklayasın da ola ki düşünürler diye Kur'an'ı indirdik."* (Nahl, 44) ayetinin yüklediği görev gereğince, Kur'an'daki ilâhî yasaları açıklamış ve Kur'an'daki bütün inanca ve ahlâka ilişkin direktifleri, ibadete ilişkin hükümlerin bütününü, muamelata, siyasete ve ticarete ilişkin bütün kanunları ortaya koymuş olsa, böyle bir durumda insanların onları kabul etmesini, onları uygulamasını, onların kalplerine egemen olup isteğe dönüşmesini, organlarına ve organizmalarına egemen olup davranışlara yansımasını bir yana bırakalım, zihinler bunları kavrayıp benimseyemezdi bile.

Kur'an'ın ağır ağır inmesi, bu dine, kabul edilip kalpleri etkileme imkânını vermiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kâfirler, Kur'an Muhammed'e bir defada topluca indirilseydi ya dediler. Oysa biz onunla kalbini güçlendirip pekiştirmek için onu böylece (bölüm bölüm) indirdik ve onu ağır ağır okuduk."* (Furkan, 32) Bu ayet gösteriyor ki, yüce Allah Kur'an'ı bölüm bölüm indirmekle hem peygamberimize, hem onun ümmetine kolaylık sağlamıştır. Bu noktayı ayetin sonunda yer alan *"ve onu ağır ağır okuduk."* cümlesini de dikkate alarak iyi irdeleyip üzerinde düşünmek gerekir.

Yalnız şunu hatırdan çıkarmamak gerekir: Kolaylık sağlamak, iyi eğitmek ve faydayı gözetmek maksadı ile genel hükümlerden ayrıntılı açıklamaya geçmek ve hükümleri tedricî biçimde insanlara sunmak, tavizcilikten ve nabza göre şerbet vermekten ayrı bir şeydir. Bu apaçık bir husustur.

Bu tedricîliğin ikinci yönü; çağrılanların seçimi ve onlar arasında gözetilen sıra bakımındandır. Bilindiği gibi Peygamberimiz bütün insanlığa gönderildi. Onun çağrısı kesinlikle herhangi bir kavme, yere ve zamana mahsus değildir. Aslında son ikisi (yer ve zamanla sınırlı

olmamak) ilkine yani herhangi bir kavime sınırlı olmamaya dayanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderilmiş bir elçisiyim. O ki, göklerin ve yeryüzünün egemenliği kendisine mahsustur."* (A'râf, 158) *"Bu Kur'an gerek sizi, gerekse ulaştığı herkesi uyarayım diye bana vahyedildi."* (En'âm, 19) *"Biz seni bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107)

Nitekim tarihin anlattığına göre Peygamberimiz İsrail oğullarından olan Yahudiler ile Arap olmayan Habeşleri ve Mısırlıları İslâm'a çağırdı. Ona inanan ünlüler arasında Acem asıllı Selman, Habeş asıllı müezzini Bilal ve Roma asıllı Suheyb vardı. Onun peygamberliğinin, zamanındaki bütün insanlığa şamil olduğu şüphesizdir. Az önce okuduğumuz ayetler de genellikleri ile bütün zamanlara ve yerlere şamildirler. Nitekim şu ayetler de peygamberliğin genel olduğuna, bütün ülkeleri ve zamanları kapsadığına delâlet eder: *"Bu Kur'an aziz bir kitaptır. Ne geçmişte, ne gelecekte ona batıl karışmaz. O her işi yerinde yapan, övgüye layık Allah tarafından indirildi."* (Fussilet, 42) *"Fakat O Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur."* (Ahzâb, 40) Bu ayetlere ilişkin ayrıntılı incelemeleri bilmek isteyen kimse, yerlerinde yapılacak olan tefsirine bakmalıdır.

Her hâlükârda, peygamberlik bütün insanlığa şamildir. Eğer insan İslâmî bilgilerin ve kanunların geniş çaplılığını ve İslâm'ın ortaya çıktığı günlerdeki dünyanın cehalet karanlığını, fesat pisliğini ve sapıklığını iyi düşünürse bütün dünyayla yüz yüze gelmenin, şirk ve fesadı birden bire top yekün karşıya almanın mümkün olmayacağından şüphe etmez. Bunun yerine hikmet açısından gerekli olan şuydu: İslâm çağrısı işe bazı insanlarla başlamalı ve bu bazı insanlar Peygamberimizin kendi kavmi olmalı, sonra İslâm'ın bu kimseler arasına yerleşmesi ile başkalarına açılmalıydı. Nitekim böyle oldu. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Biz her peygamberi mesajımızı açıklayabilsin diye mutlaka kavminin dili ile gönderdik."* (İbrâhim, 4) *"Eğer biz Kur'an'ı ana dili Arapça olmayan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, ona inanmazlardı."* (Şuarâ, 198-199) Çağrının ve uyarının Araplarla olan ilişkisini vurgulayan ayetler, onların çağrının ve uyarının ilişkili olduğu kimselerin bir parçası olduklarından öte bir mesaj vermiyorlar.

Kur'an'ın meydan okuması hakkında inen ayetlere gelince, bazı ayetlerde bu meydan okuma sırf belağat bakımından ise bu, Kur'an'ın

mucizevi niteliğine dayalı meydan okuyuşunun bir yönünü belağatının teşkil etmesindendir. Yoksa bu meydan okuma İslâm çağrısının sadece Arap milletini hedef aldığını ispat etmez. Evet, açıklamanın gerçekleşmesi için bizzat Arap dili bilerek seçildi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz her peygamberi mesajımızı açıklayabilsin diye mutlaka kavminin dili ile gönderdik."* (İbrâhim, 4) *"Biz bu Kur'an'ı vahyetmekle sana eski milletlerle ilgili hikâyelerin en güzelini anlatıyoruz."* (Yûsuf, 3) *"Hiç şüphesiz Kur'an Rabbin tarafından indirildi. Onu, 'güvenilir ruh (Cebrail)' indirdi, senin kalbine. Uyaranlardan biri olasın diye. Açık, yalın bir Arapça ile."* (Şuarâ, 192-195) Arap dili anlamları, zihni maksatları en eksiksiz biçimde açıklayan bir dil olduğu için Allah bu dili diğer diller arasından aziz kitabı için seçti ve *"Biz düşünüp idrak edesiniz diye bu kitabı Arapça bir Kur'an yaptık."* (Zuhruf, 3) buyurdu.

Kısacası, Peygamberimiz çağrı görevini üstlenince yüce Allah kendisine kendi aşireti ile işe başlamasını emrederek *"En yakın aşiretini uyar"* buyurdu. Peygamberimiz bu ilâhî emir uyarınca aşiretini toplayarak onları kendisine gelen mesajı kabul etmeye çağırdı ve çağrısına ilk olumlu karşılığı verenin kendisinden sonra halifesi olacağını vaat etti. Hz. Ali onun bu çağrısına olumlu cevap verdi. Peygamber bunu ona tebrik etti. Aşiretinin diğer mensupları Hz. Ali'yi alaya aldılar. Bu bilgiler sahih rivayetlerde, tarih ve siyer kitaplarında vardır.[1] Arkasından Peygamberimizin ailesinden bir kaç kişi de örneğin eşi Hatice, amcası Hamza ve Şia'nın rivayet ettiğine göre amcası Ebu Talib, Hz. Ali'ye katıldılar. Ebu Talib'in iman ettiğine ilişkin onun şiirlerinde açık ve imalı deliller vardır.[2] (İman ettiğini ilan etmemiş olması Peygamberimizi himaye edebilmek içindi.)

Arkasından yüce Allah, Peygamberimize bütün kavmini çağrısının kapsamına almasını emretti. Bunu aşağıdaki ayetlerden açıkça anlıyoruz: *"İşte böylece sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki, ana şehri (Mekke'yi) ve çevresindekileri uyarasın."* (Şûrâ, 7) *"Senden önce kendilerine uyarıcı gelmeyen bir toplumu, doğru yola gelsinler diye, uyarman için inmiştir."* (Secde, 3) *"Bu Kur'an, gerek sizi gerekse ulaş-*

1- Bu konuda Bihar-ül Envar'ın 6. cildine, İbn-i Hişam'ın siyerle ilgili kitabına ve diğer kaynaklara bakılsın.

2- Bu konuda Ebu Talib divanına bakılsın.

tığı herkesi uyarayım diye bana vahyedildi." (En'âm, 19) Bu son ayet belirgin bir şekilde gösteriyor ki, İslâm çağrısı sadece Araplarla sınırlı değildir. Belirli bir hikmete ve faydaya dayalı olarak onlardan işe başlamıştır.

Yüce Allah daha sonra İslâm çağrısının dünyadaki kitap ehli olan ve olmayan bütün milletlere yaygınlaştırmasını emretti. Yukarıda okuduğumuz ayetler buna delildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar, ben sizin hepinize gönderilmiş bir Allah elçisiyim."* (A'râf, 158) *"Fakat o Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur."* (Ahzâb, 4) Yukarıdaki diğer ayetler de bu gerçeği gösteriyor.

İslâm çağrısındaki tedricîliğin üçüncü yönü; çağrı, irşat ve icra bakımından sırayı gözetmektir. Bu sıralama sözlü çağrı, pasif çağrı ve cihat şeklindedir. Sözlü çağrı, bütün Kur'an'ın açık bir şekilde ifade ettiği bir yöntemdir. Yüce Allah, Peygamberimize bu konuda insan onurunu ve güzel ahlâk ilkelerini gözetmeyi emrediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, ben de tıpkı sizin gibi bir insanım. Yalnız bana vahiy geliyor."* (Kehf, 110) *"Müminlere karşı alçak gönüllülük kanatlarını indir."* (Hicr, 88) *"İyilik ile kötülük bir değildir. Kötülüğe en güzel karşılığı ver. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kimsenin cana yakın bir dost gibi olduğunu görürsün."* (Fussilet, 34) *"Yaptığın iyiliği çok görüp başa kakma."* (Müddessir, 6) Bu anlamda daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ayrıca yüce Allah, Peygamberimize farklı anlayışlara ve şahsi yeteneklere uygun bütün ifade sanatlarını kullanmayı emrediyor. Yüce Allah buyuruyor ki: *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel biçimde tartış."* (Nahl, 1252)

Pasif çağrıya gelince; müminlerin, kâfirleri sapık dinleri ve davranışları ile baş başa bırakarak onlardan ayrı bir İslâm toplumu oluşturmalarıdır. Bu topluma Müslümanların dışındaki Allah'ın birliğine inanmayanların dinleri, gayrimüslimlerin günahları ile ahlâkî rezillikleri sızmayacaktır. Yalnız hayatın zorunlu kıldığı ilişkilerle yetinilecek-tir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sizin dininiz size, benim dinim ise banadır."* (Kâfirûn, 6) *"Ey Muhammed, sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Yanındaki eski sapıklıklarından tövbe edenler de öyle olsunlar. Sakın ölçüleri aşmayın. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızı görür. Sakın zalimlere eğilim göstermeyin. Yoksa cehennem ateşi yaka-*

lar sizi. Allah'tan başka bir dostunuz, bir sığınağınız yoktur. o zaman onun yardımını göremezsiniz." (Hûd, 112-113)

"Bu yüzden sen hakka çağır. Sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların keyfî arzularına uyma ve de ki: Allah'ın indirdiği bütün kitaplara inandım. Aranızda adaletle hükmetmem emredildi. Allah bizim de sizin de Rabbimizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız sizedir. Aramızda bir düşmanlık yoktur. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş O'nadır." (Şûrâ, 15) *"Ey müminler, benim de sizin de düşmanlarımızı dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri hâlde siz onlara sevgi gösteriyorsunuz... Allah dininiz yüzünden sizinle savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkarmayan hemşehrilerinize iyilik etmenizi, onlara adil davranmanızı yasaklamıyor. Çünkü Allah adil davrananları sever. Allah sadece dininiz yüzünden sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran veya çıkarılmanıza destek veren hemşehrilerinizi dost edinmenizi yasaklıyor. Onları dost edinenler zalimlerin ta kendileridir."* (Mümtehine, 9) Din düşmanları ile ilgiyi kesmeyi, onlardan ayrı olmayı ifade eden ayetler çoktur. Gördüğünüz gibi bu ayetler bu ilgi kesmenin anlamını, şeklini ve özelliklerini açıklıyor. Cihada gelince, bu konuda Bakara Suresinin cihat ayetlerinin arkasından bir inceleme yaptık.

Bu üç basamak İslâm dininin ayrıcalıklarından ve iftihar sebeplerindendir. İlk basamak, son iki basamak için gerekli olduğu gibi, ikinci basamak da üçüncü basamakta gereklidir. Peygamberimiz savaşa girişmeden önce düşmanlarına çağrıda bulunuyor, öğüt veriyordu. Böyle yapmayı ona yüce Allah emretmişti. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer bu çağrına sırt dönerlerse onlara de ki: Ben hepinize eşit biçimde açıkladım."* (Enbiyâ, 109)

En asılsız iddialardan biri, İslâm'ın çağrı dini değil, kılıç dini olduğu yolundaki sataşmadır. Oysa Kur'an, Peygamberimizin uygulamaları ve tarih bu konuda şahitlik ediyor ve meseleyi aydınlatıyor. Fakat yüce Allah'ın nur bağışlamadığı kimselerin nuru olmuyor. Bu eleştiriyi yapanların bir bölümü Hıristiyan kilisesi mensubudur. O Hıristiyan kilisesi ki, yüzyıllarca önce bünyesinde dinî mahkeme kurdu. Bu mahkemede kıyamet günü yüce Allah'ın kuracağı mahkemeye özenilerek Hıristiyanlıktan dönenler ateşte yakılma cezasına çarptırıldı. Bu mahkemenin görevlileri Hıristiyan ülkelerde dolaşıyor ve Hıristiyanlıktan

çıkmakla itham ettikleri kimseleri toplayıp bu mahkemeye sevk ediyordu. Bu dinden dönme suçlaması, kimi zaman kilise tarafından desteklenen skolastik felsefeye aykırı düşen tabiat bilgisi ve matematik ile ilgili yeni görüşlere yöneltiliyordu.

Keşke şunu birileri açıklasa. Acaba aklı selim açısından tevhit inancını yaygınlaştırmak, putperestliğin köklerini kurutmak, dünyayı fesat pisliklerinden arındırmak mı önemlidir, yoksa dünyanın döndüğünü, Batlamyus kozmolojisinin aslı olmadığını söyleyenleri susturmak ve boğmak mı?

Hıristiyan kilisesi putperestlikle savaşmak adına Hıristiyanları Müslümanlara karşı kışkırtarak yaklaşık iki yüzyıl boyunca haçlı savaşları yürüttü, bu savaşlar sırasında nice ülkeleri yıktı, milyonlarca insanı yok etti ve nice ırzları çiğnedi.

Bu iddiayı ileri sürenlerin bir bölümü de, uygarlık ve özgürlük taraftarı olduğunu iddia eden bazı kilise dışı çevrelerdir. Bunlar maddî çıkarlarına yönelik en ufak bir tehlike sezdiklerinde bütün dünyada savaş ateşi tutuşturarak dünyayı alt üst eden çevrelerdir. Acaba dünyada şirkin yerleşmesi, ahlâkın bozulması, erdemlerin ölmesi, uğursuzluğun ve kargaşanın yeryüzünü ve bütün insanları sarması mı daha zararlıdır, yoksa bir kaç karış toprağı kaybetmek veya bir kaç kuruşluk zarara uğramak mı? Evet, hiç şüphesiz insan Rabbine karşı nankördür.

Büyük bir düşünce adamının bir küçük kitabında yer verdiği bu konu hakkındaki sözlerini sevinerek nakletmek istiyorum.[1] Merhum şöyle diyor: "Toplumsal düzenlemeyi ve ıslahı sağlamak, adaleti gerçekleştirmek, zulmü ortadan kaldırmak, kötülüğe ve fesada karşı koymak için izlenilen sadece üç türlü yol ve araç söz konusudur:

1- Konuşmalarla, makalelerle, kitaplarla, yayınlarla gerçekleştirilecek olan çağrı ve irşat yolu. Bu yol, yüce Allah'ın şu ayetlerde işaret ettiği şerefli yöntemdir: *"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel biçimde tartış."* (Nahl, 125) *"Kötülüğe en güzel karşılığı ver. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kimsenin cana yakın bir dost gibi olduğunu görürsün."* (Fussilet, 34) İşte İslâm'ın bisetin ilk yıllarında kullandığı yöntem budur...

1- Şey Muhammed Hüseyin Kaşif-ul Gıta, el-Mesel-ül Ülya Fil-İslâm La Fi Bihamdûn.

2- Gösteriler, grevler, ekonomik boykot, zalimlerle işbirliği yapmama, onların işlerine ve hükümetlerine katılmama gibi barışçı ve pasif direnme yolları. Bu yöntemi benimseyenler savaş, adam öldürme ve şiddet yöntemlerini reddederler. Bu yönteme yüce Allah şöyle işaret ediyor: *"Sakın zalimlere eğilim göstermeyin. Yoksa cehennem ateşi yakalar sizi."* (Hûd, 113) *"Yahudileri ve Hıristiyanları dost, müttefik edinmeyin."* (Mâide, 51) Kur'an'da bu yönteme işaret eden çok sayıda ayet vardır. Bu yöntemi benimseyip onu vurgulayan en ünlü şahsiyetler Hindu dininin önderi Buda, Hz. İsa (a.s), edebiyatçı Rus yazar Tolstoy, Hintli manevî önder M. Gandi'dir.

3- Savaş, baş kaldırma ve vuruşma.

İslâm bu üç yöntemi tedricî olarak sıralar. İlk yöntem güzel sözlü öğüt ve barışçı çağrıdır. Eğer bu yöntem zalimlerin şerrini gidermede, fesatlarını ve baskılarını ortadan kaldırmada başarılı olamazsa, sıra ikinci yönteme gelir. Bu yöntem barışçı ya da pasif boykot, zalimlerle işbirliği ve ortaklık yapmama yöntemidir. Eğer bu yöntem işe yaramaz, fayda sağlamaz ise, sıra üçüncü yönteme gelir ki silahlı karşı koyma yöntemidir. Çünkü yüce Allah asla zulme razı olmaz. Hatta zulme karşı susan, ona rıza gösteren kimse, zalimin suç ortağıdır.

İslâm, inanç sistemidir. İslâm'ın çağrısını kılıçla, savaşla yaydığını söyleyenler yanılgıya düşmüşlerdir. Çünkü İslâm inanç ve akidedir. İnanç ise cebirle, zorlama ile meydana gelmez. Ancak delile ve burhana boyun eğer. Kur'an çok ayetlerde bunu açıkça dile getirir. Bunlardan biri *"Dinde zorlama yoktur; doğru ile sapıklık birbirinden kesinlikle ayrılmıştır."* (Bakara, 256) ayetidir.

İslâm, kılıcı ve silahı sadece ayetlerle ve delillerle ikna olmayan zalimlere karşı kullandı. Hakka yönelik çağrının yoluna taş koyanlara karşı güç kullandı. İnatçıları İslâm'a girmeye zorlamak için değil, onların şerrini gidermek için silaha başvurdu. Yüce Allah *"Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın."* (Bakara, 193) buyuruyor. Demek ki savaşın amacı, dini ve inancı dayatmak değil, fitneyi ortadan kaldırmaktır. İslâm durup dururken ve isteyerek savaşa girişmez. Düşmanlarının zorlaması ile savaşa başvurur. Savaşa başvurunca da onurlu yöntemleri gözetir. Savaşta ve barışta yıkmayı, yakmayı, zehirlemeyi ve düşmanın üzerine suyu kesmeyi yasaklar. Aynı zamanda kadınları, çocukları ve esirleri öldürmeyi de yasaklar. Bunlar Müslümanlara karşı

ne kadar kin ve düşmanlık besleseler de onlara karşı yumuşak ve iyi davranmayı tavsiye eder. Savaşta ve barışta teröre başvurmayı; yaşlıları, güçsüzleri ve savaşı başlatmayanları öldürmeyi yasaklar. Düşmana gece baskını düzenlemeyi yasaklar. *"Aranızdaki antlaşmayı aynı şekilde yüzlerine fırlat."* (Enfâl, 58) buyurur. Tahmine ve ithama dayanarak adam öldürmeyi, henüz suç işlemeden cezalandırmayı ve bunlar gibi şerefe ve mertliğe sığmayan; acımasızlıktan, alçaklıktan ve vahşetten kaynaklanan birçok davranışı yasaklar.

Tarihte meydana gelen bütün savaşlarda İslâm'ın şerefi, bütün bu davranışların hiçbirini yapmayı kendine yakıştırmamıştır. Oysa uygar ülkeler aydınlanma çağı dedikleri bu çağda bu davranışların en feci biçimlerini, en korkunç türlerini işlemişlerdir. Evet. Bu sözde aydınlanma çağı, kadınları, çocukları, hastaları öldürmeyi; gece baskınları düzenlemeyi; sivillere, masum halk yığınlarına geceleyin silahlarla, bom-balarla saldırmayı, toplu kıyımlar yapmayı mubah saydı.

İkinci Dünya Savaşında Almanlar, Londra'ya füze saldırıları düzenleyerek binaları yıkmadılar mı; kadınları, çocukları, masum sivilleri öldürmediler mi? Almanlar binlerce esiri öldürmedi mi? Yine o savaşın sırasında müttefikler binlerce bombardıman uçağını Almanların çeşitli şehirlerini yıkmak için kullanmadı mı? Amerika, Japonya'nın şehirlerine atom bombası atmadı mı? Füzeler, atom ve hidrojen bombaları gibi modern kitle imha silahlarının icadından sonra eğer üçüncü bir dünya savaşı çıkar da savaşa katılan devletler bu silahlara baş vururlarsa, dünyanın ne yıkımlar, acılar, ıstıraplar yaşayacağını sadece Allah bilir. Yüce Allah, insanlara doğru yolu göstersin, onları sırat-ı müstakime iletsin." (Alıntı burada sona erdi.)

* * *

"Yetimlere mallarını verin... çünkü bu, büyük bir günahtır." Bu cümle, yetimlere mallarının verilmesine ilişkin bir emirdir. Bu cümle, *"Kötü olanı... değiştirmeyin."* ifadesi ile başlayan ve bu emrin arkasından gelen iki cümleye hazırlık niteliğindedir veya söz konusu iki cümle bu cümlenin tefsiri gibidir. Yalnız ayetin sonunda yer alan sebep cümlesinin [*çünkü bu, büyük bir günahtır*] söz konusu iki cümle ile veya son cümle ile bağlantılı olması, ilk cümlenin son iki cümlede dile getirilen yasağa hazırlık amacı taşıdığını teyit eder. Daha önce söylediğimiz gibi, yetimin malına yönelik zararlı tasarruf yasağının

aslı, ilerde ele alınacak miras hükümlerine ve bir sonraki ayette açıklanacak evlenmeye ilişkin hükümlere hazırlık ve geçiş yapmaktır.

"Kötü olanı temiz olanla değiştirmeyin..." Yani size ait olan kalitesiz bir malı yetimlerin kaliteli malı ile değiştirmeyin. Diyelim ki, yetimlerin sizde emanet duran kaliteli bir malları var. Bunu kendinize alıkoyuyorsunuz ve ona denk gelen bir kalitesiz malınızı onlara veriyorsunuz. Bu ifadenin anlamı, "Helâl mal yemeği haram mal yemekle değiştirmeyin" şeklinde de olabilir. Fakat ilk anlam daha belirgindir. Çünkü anlaşıldığına göre her iki cümle, yani *"Kötü olanı... değiştirmeyin."* ve *"Onların mallarını... yemeyin."* cümleleri caiz olmayan bir özel tasarruf türünü açıklarken *"Yetimlere mallarını verin"* ifadesi bu iki cümlenin açıklanmasına hazırlıktır. *"Çünkü bu, büyük bir günahtır."* cümlesine gelince, ayetin aslında geçen "hûb" kelimesi günah anlamına gelir. Bu kelime, hem mastar anlamında (günah işlemek), hem de ism-i mastar (günah) anlamında kullanılır.

"Yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz." Bilindiği gibi Arapların cahilleri arasında çoğu zaman savaşlar, vuruşmalar, baskınlar, saldırılar olurdu. Bu yüzden onlarda ölüm olaylarına çok sık rastlanırdı. Bunun sonucu olarak daha önce işaret edildiği gibi yetimlerinin sayısı çoktu. Onların ileri gelenleri ve güçlüleri yetim kızları malları ile birlikte alıp onlarla evlenirler ve mallarını kendi mallarına katarak yerlerdi. Onlar hakkında adaleti gözetmezlerdi. Bazen mallarını yedikten sonra onları dışarı atarlardı ve bunlar kimsesiz zavallılar hâline gelirlerdi. Ne geçimlerini sağlayacak malları olurdu, ne de kendileri ile evlenip geçimlerini sağlayacak bir talipleri bulunurdu.

Kur'an-ı Kerim bu çirkin geleneğe, bu koyu zulme şiddetle karşı çıktı, yetimlere zulmetmeyi ve mallarını yemeği ısrarla yasakladı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz, haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler ancak, karınlarını ateşle doldururlar ve yakın bir zamanda alevlenmiş ateşte yanacaklardır."* (Nisâ, 10) *"Yetimlere mallarını verin. (Kendi malınızdan) kötü olanı (onların mallarından) temiz olanla değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır."* (Nisâ, 2)

Bu ısrarlı yasakların sonucu olarak Müslümanlar büyük bir kaygı-

ya kapıldılar. Şiddetli bir korku duygusu içinde yetimlerin malları konusunda iyi bir imtihan verememe ve onlara haksızlık etme endişesi ile gözetimleri altındaki yetimleri evlerinden çıkardılar. Yanında yetim barındıranlar da onun yiyecek ve içeceklerden payını ayırdılar. Eğer yetimlerin yiyeceklerinden bir şey artarsa, ona yanaşmıyorlardı. Böylece o yemek artıkları kalıyor ve bozuluyordu. Bu yüzden sıkıntıya düştüler. Durumu Peygamberimize (s.a.a) sorarak şikâyetlerini dile getirdiler. Bunun üzerine şu ayet indi: *"Sana yetimler hakkında soru sorarlar. De ki: Onların işlerini düzeltmek, (onları kendi hâllerine bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onları aranıza katarsanız, artık onlar kardeşlerinizdir. Allah bozgun çıkaranı, ıslah ediciden ayırt eder. Eğer Allah dileseydi, size güçlük çıkarırdı. Hiç şüphesiz Allah güçlü ve üstün olandır, hikmet sahibidir."* (Bakara, 220) Böylece yüce Allah onlara yetimleri koruma altına alma, durumlarını düzeltme amacı ile onları gözetimleri altında tutma müsaadesi verdi. Eğer bir arada yaşarlarsa onları kardeşleri gibi kabul etmelerini bildirdi. Bunun üzerine Müslümanların korkuları geçti, kaygıları ortadan kalktı.

Eğer bunları düşündükten sonra, *"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde... evlenin"* ayetine dönersen ve bu ayetin *"Yetimlerin mallarını verin..."* ayetinin arkasından geldiğini göz önüne alırsan, açıkça görürsün ki, bu ayet bir önceki ayetteki yasaklamayı daha ileri dereceye yükseltme amacı taşıyor. Bu durumda -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamı şöyle olur: Yetimler konusunda Allah'tan korkun, kalitesiz mallarınızı onların kaliteli malları ile değiştirmeyin ve onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Hatta eğer yetim kızlara adil davranamayacağınız korkusuna kapılırsanız ve [bu sebepten dolayı] onlarla nikâhlanıp evlenmek hususunda gönlünüz rahat etmiyorsa, onları bırakın, gönlünüzün rahat edeceği başka kadınlarla ikişer, üçer ve dörder evlenin.

Buna göre şart cümlesi yani *"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan... evlenin."* ifadesi şu anlama geliyor: Eğer adaleti sağlayamamaktan korktuğunuz için yetim kızlarla gönül rahatlığıyla evlenemiyorsanız, onlarla evlenmeyin, başka kadınlarla evlenin. *"evlenin"* ifadesi, şart cümlesinin gerçek cezası ve cevabı mesa-

besindedir. [Şart cümlesinin gerçek cevabı, "onlarla evlenmeyin" cümlesidir. *"evlenin"* ifadesi gerçek cevabın yerinde zikredilmiştir.] *"Gönlünüzün rahat ettiği"* ifadesi evlenilecek kadınların niteliğini, yani "başka kadınlar" ifadesini kullanmayı gereksiz kılıyor.

Ayetin orijinalinde "ma tabe lekum" denip de "men tabe lekum" denmemiş olması, *"ikişer, üçer, dörder"* ifadesi ile açıklanan kadın sayısına yönelik bir işarettir. *"Eğer adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız"* ifadesinin "yetimlerle evlenmek hususunda gönlünüz rahat etmezse" yerinde kullanılması, sebebin musebbeb yerine konulmasının bir örneğidir. [Yani gönlünüzün rahat etmemesinin sebebi, onlar hakkında adil davranmamaktan korkmanızdır. Ayette sebebin gerektirdiği durum yerine sebebin kendisi zikredilmiştir.] Bu arada cevap cümlesinde yer alan "gönlünüzün rahat ettiği" ifadesi ile asıl müsebbebe de işaret edilmiş oluyor. Bunu iyice düşünüp kavramak gerekir.

Uzun tefsirlerde bu ayetin anlamı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu farklı görüşler çoktur. Bunlardan biri şudur: Her bir Arap erkeği dört, beş ve daha çok sayıda kadın ile evlenirdi ve "falancanın yaptığı evlilik kadar evlilik yapmama ne engel var?" derdi. Adamın malı bitince gözetimi altında bulunan yetimin malına yönelirdi. Yüce Allah haksız yere yetimin malını alma durumuna düşmemeleri için, onlara dört kadından fazlası ile evlenmeyi yasakladı.

Bu görüşlerden biri de şudur: Arap erkekleri yetimler hakkında titiz davranıyorlar, fakat aynı titizliği diğer kadınlarla ilgili olarak göstermeyerek çok sayıda kadınla evleniyorlar ve aralarında adil davranmıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onlara şöyle buyurdu: Yetimler hakkında nasıl kaygılanıyorsanız, kadınlar hakkında da korkun ve bir ile dört arası sayıda kadınla evlenmekle yetinin.

Bu ayet hakkındaki açıklamalardan biri de şudur: Arap erkekleri yetim kızların gözetimini üstlenerek mallarını yemekten çekiniyorlardı. Yüce Allah da onlara buyurdu ki: Bundan çekindiğiniz gibi zinadan da kaçının ve gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan evlenin.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Eğer evinizde büyüttüğünüz yetim kızlara karşı adil davranamayacağınızdan korkuyorsanız akrabalarınız olan yetim kızların size nikâhı düşenlerinden ikişer, üçer ve dörder evlenin.

Bir başka açıklama ise şöyledir: Eğer yemekte yetimlerle birlikte

olmaktan [onların sorumluluğunu üstlenmekten] çekiniyorsanız, birden çok kadınla evlenip aralarında adaleti sağlayamamaktan da çekinin de haksızlık etmeyeceğiniz sayıdaki kadınla evlenin.

Bunlar tefsirciler tarafından yapılan çeşitli açıklamalardır. Fakat görüldüğü gibi, bu açıklamalar, ayetin ifadesiyle gerektiği şekilde bağdaşmıyor. Dolayısıyla doğru olan açıklama, bizim sunduğumuz açıklamadır.

"...ikişer, üçer ve dörder..." Ayetin orijinalinde geçen "mesna ve sulase ve rubae" ifadesindeki "mef'el ve fual" kalıbındaki sayı bildiren kelimeler, tekrar anlamını içerir. Buna göre "mesna, sulase, rubae" kelimeleri, ikişer [iki iki], üçer [üç üç], dörder [dört dört] anlamına gelir. Buradaki hitap insan fertlerine yöneltilmiştir ve bu kelimeler arasında ayrıntıyı bildiren "vav" harfi kullanılmıştır ki bu, serbest bırakılmaya delâlet eder. Buna göre ifadenin anlamı, her mümin erkeğin iki, üç, dört kadın ile evlenebileceği şeklindedir. Böylece eşler bütün erkeklere göre ikişer, üçer ve dörder olarak ifade edilirler.

Gerek işaret ettiğimiz açıklamadan, gerekse ayetin devamında yer alan *"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin."* ifadesinin oluşturduğu ipucundan ve bu surede yer alan "muhsenat (evli kadınlar)" ile ilgili yirmi dördüncü ayetten çıkan sonuç şudur: Bu ayetten "bir nikâhla Meselâ iki ya da üç kadınla evlenilebilir" anlamı kastedilmemiştir. Yine buradaki maksat, "iki kadınla birden evlenmek ve arkasından yine iki kadınla daha aynı anda evlenebilmek" de değildir. Üç ve dört evlilik için de aynı hüküm geçerlidir. Ayetin kastetmediği bir başka ihtimal de, Meselâ bir kadınla birden çok erkeğin ortaklaşa evlenebilmesidir. Bunlar bu ayetle bağdaşmayan ihtimallerdir.

Ayrıca, İslâm'ın kesin hükmü şudur: Bir erkek dörtten fazla eşi nikâhı altında tutamayacağı gibi birden çok koca da bir kadınla ortaklaşa evlilik yapamaz.

Bu söylediklerimizle söz konusu sayı isimleri arasındaki "vav" harfinin toplama, bir araya getirme anlamına gelmesi ve böylece bu ifadenin ikinin, üçün ve dördün toplamı olan dokuz kadını bir araya getirmeyi caiz sayıyor şeklinde yorumlanması ihtimali de ortadan kalkıyor. Mecma-ul Beyan adlı tefsirde bu konuda şöyle deniyor: Bu anlamda bir toplama kesinlikle muhtemel değildir. Çünkü "cemaat ikişer,

üçer, dörder kişi hâlinde beldeye girdi" diyen kimsenin sözü, bu sayıların toplanmasını ve böylece beldeye girenlerin dokuzar kişi olmalarını gerektirmez. Ayrıca böyle bir sayı kastedilmiş olsa, onun için konmuş ayrı bir kelime, yani dokuz kelimesi var. Bunu bir yana bırakarak "ikişer, üçer, dörder" ifadesinin kullanılması bir tür ifade beceriksizliğidir ki yüce Allah'ın sözü böyle bir ayıptan münezzehtir.

"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yalnız) biriyle (evlenin)." Bu ifadenin anlamı, bir kadın ile evlenin, daha fazlasına kalkışmayın demektir. Yüce Allah tek kadınla evlenmeyi, adaleti sağlayamama bilgisine değil, korkusuna bağlıyor. Çünkü nefsin kışkırtma ve aldatmasının açıkça etkili olduğu bu tür konularda çoğunlukla kesin bilgi elde edilmez. O zaman beklenen fayda sağlanamaz.

"veya sahip olduğunuz ile yetinin." Bu ifade ile, cariyeler kastediliyor. Yani eşleri arasında adil davranamayacağından çekinen kimse, tek bir eşle evlenmelidir. Eğer daha çoğunu isterse, cariyelere yönelmelidir. Çünkü erkekler için cariyelerle yatmakla ilgili, eşitliği gözetme kuralı konmamıştır. Buradan şu husus ortaya çıkıyor ki ayetin amacı, cariyelere zulüm ve haksızlık etmeyi caiz sayarak onlara yönelmeyi teşvik etmek değildir. Çünkü Allah zalimleri sevmez ve asla kullarına zulmetmez. Fakat onlar hakkında yatma hususunda eşitliği gözetme şartı aranmadığı için onlarda adaleti uygulamak daha kolaydır. Bu incelik yüzünden, *"sahip olduğunuz"* ifadesinin zikredilmesi ile, cariye olarak onları almakla yetinmek ve cariye olarak onlarla birleşmek kastedilmiştir. Yoksa dört tanesi veya daha fazlasıyla evlenmek kastedilmemiştir. Çünkü onları nikâhlama konusuna bu surenin yirmi beşinci ayetinde değinilecektir: *"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse, (siz Müslümanların) sahip olduğunuz inanmış cariyelerinizden evlensin..."*

"Adaletten ayrılmamanız için en uygun olan, budur." Ayetin orijinalinde geçen "teûlû" kelimesinin kökü olan "avl" meyletmek, sapmak demektir. Yani bu yol, yasalaştırılmış şekliyle adaletten sapıp onlara haksızlık etmemenizin en kestirme yoludur. Kimileri buradaki "avl" kelimesinin yük ve ağırlık anlamına geldiğini söylüyorlar ki, bu anlam ayete hem kelime, hem içerik bakımından yabancıdır. Şer'î hükmün hikmetini içeren bu cümlenin ayette yer alması, nikâh hü-

kümlerini koymada adalet, doğruluktan sapmama ve hakları çiğnememe esasına dayanıldığını gösteren bir delildir.

"Kadınların mehirlerini (Allah tarafından) bir bağış olarak verin." Ayetin orijinalinde geçen "sadukat" ve aynı şekilde "sadeka" ve "sadak" kelimeleri, mehir demektir. "Nihlet" kelimesi ise, bedel karşılığı olmayan bağış demektir. Ayetteki "sadukat" kelimesinin 'hunne=kadınların' zamirine izafe edilmesi [ve *"mehirlerini"* denilmesi] şuna delildir: Mehir vermenin gerekliliğine dair hüküm vermek, halk arasındaki evlilik geleneğine dayanır. Bu geleneğe göre, evlenirken kadınlara belirli bir malı veya değeri olan bir şeyi mehir olarak ayırmak gerekir. Bu mehir sanki satın alınan bir malın karşılığı gibidir. Çünkü, halk arasında evlenmek isteyen erkeğin kadına talip olması âdettir. Bu konu ilerdeki ilmî araştırma bölümünde ele alınacaktır. Erkek kadını ister. Tıpkı bir müşterinin eşya alması için bedeliyle satıcıya gitmesi gibi. Her neyse. Bu ayet halk arasındaki bu geleneği onaylıyor.

Her hâlde kadının rızası ile bile olsa erkeğin mehir üzerinde asla tasarrufta bulunamayacağı vehmi vardır ki, bu cümlenin hemen arkasından *"Fakat onlar gönül hoşluğu ile onun bir kısmını size bağışlarlarsa, onu afiyetle yiyin."* buyrulmuştur. Bu arada mihrin bir bölümünü yiyebilmenin gönüllü olarak bağışlama şartına bağlanması, hükmün aslını içeren cümleyi tekit ettiği gibi bu hükmün (yiyin) teklifi [gerekliliği ifade eden] bir hüküm değil, vaz'î bir hüküm olduğunu da gösteriyor.

Ayetteki "henien" kelimesinin kökü olan "hena'" kelimesi, kolay sindirme ve bünyenin kabul etmesi anlamını taşır ve yiyecekler için kullanılır. Bir de buna benzer ve 'reyy' kökünden türemiş 'meriy' kelimesi vardır. 'Heniy' kelimesi nasıl yiyecekler için kullanılıyorsa 'meriy' kelimesi de içecekler için kullanılır. Yalnız 'hena' kelimesi hem yiyecekler hem de içecekler için birlikte kullanılabilir. Fakat 'henien, merien' denince 'henien' yiyeceklere, 'merien' de içeceklere mahsus olur.

"Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsiz (yetimlere) vermeyin..." Ayetin asıl metninde geçen "sufeha" kelimesinin kökü olan "sefeh" kelimesi, akıl hafifliği demektir. Öyle sanıyorum ki asıl anlamı, hafif olması normal olmayan şeylerin hafifliğidir. Buna örnek olarak "ez-zimam-us sefih=sefih dizgin" yani çok dalgalanan dizgin deyimi vardır. Ayrıca kötü dokunmuş an-

lamına gelmek üzere "sevb-un sefih=sefih elbise" denir. Fakat sonraları daha çok nefis hafifliği anlamında kullanılmıştır ve maksatlara göre anlam farklılığı göstermiştir. Meselâ dünya işlerinde ağırlıklı görüşü olmayanlara 'sefih' dendiği gibi fasıklar ve dinî kuralları umursamayanlara da "sefih" denmiştir. Buna benzer ayrı kullanımları da vardır.

Ayetin zahirinden anlaşılan şudur: Beyinsizlerin eline fazla mal verilmesi, onlara geçimleri için gerektirdiğinden fazla kaynak aktarılması yasaklanıyor. Ancak bu ayetin velilerin yönetimi ve değerlendirmesi altında bulunan yetim mallarından söz edilen bir bağlamda ele alınmış olması, buradaki beyinsizlerden yetim aptalların kastedildiğine ve ayrıca "mallarınız" ifadesi ile aslında beyinsizlerin malları kastedildiğine dair belirleyici ipucudur. Bu malın velilere izafe edilmesi bir tür ilgi gerekçesi iledir. "O *malların geliriyle onları besleyin, giydirin.*" ifadesi de bunu gösterir. Ancak eğer ayetin yetim olmayan diğer beyinsizlerin durumunu açıklamasına kesin gözle bakılırsa, o hâlde " beyinsizler" ifadesinin yetim olan ve olmayan bütün aptalları kapsamına aldığını söylemek gerekir; ama ilk ihtimal daha güçlüdür.

Her neyse, eğer beyinsizlerden aklı ermez yetimler kastedildiğini söylersek, o hâlde "mallarınız" ifadesinden "yetimlerin malları" kastedilmiş olur. Kendilerine hitap edilen velilere izafe edilmiş olması ise, şu hususu vurgulamak içindir ki aslında dünyadaki malın ve servetin tümü, dünyadakilerin hepsine aittir. Bir kısım malın toplumdaki bazı fertlere tahsis edilmesi ve bir başka malın başka fertlerin eline verilmesinin sebebi, mülkiyetin ve mal tahsisinin temel dayanağı olan kamu yararıdır. İnsanların bu gerçeğin bilincinde olmaları, tümü ile bir toplum olduklarını ve malların bütünü ile toplumlarına ait olduğunu bilmeleri ve bu gerçeği oluşturmaları gerekir. İnsan toplumundaki herkesin dünya malını kayırması, koruması, onun aptalların israfları ile kaybolmasına meydan vermemesi, onu çocuklar ve deliler gibi mal yönetimini beceremeyenlerin yönetimine bırakmaması herkesin görevidir. Bu ayetteki izafet bu surenin yirmi beşinci ayetindeki, yani *"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse, sahip olduğunuz inanmış cariyelerinizden evlensinler."* ayetindeki izafet gibidir. Bu ayetteki "feteyat=cariyeler" kelimesinden, evlenmek isteyen erkeğin sahip olduğu cariyelerin kastedilmediği bilinmektedir.

Bu ayet topluma yönelik bir genel hükmü açıklıyor. Bu hüküm şudur: Toplum tek bir kişiliğe sahiptir. Onun ayakta durmasını sağlayan ve geçimini sağlayan malın tümü, ona aittir. Sonuçta toplumun bunu yönetmesi, iyi kullanması, nemalandırması, ekonomik ve dengeli biçimde ondan geçimini sağlaması, onu kayıplardan ve yolsuzluklardan koruması gerekir. Bu temel ilkenin ayrıntılarından biri şudur: Velilerin, aklı ermezlerin gözetimini üstlenmeleri gerekir. Buna göre, onlara kendi mallarını verip gereksiz yerlerde harcanmalarına meydan vermemeleri, bunun yerine o malları ellerinde tutup iyi kullanmaları; kazanç, ticaret ve her türlü gelir sağlama yolu ile onu çoğaltmaları, aslına dokunmadan kârından ve nemasından beyinsizlerin masraflarını karşı-lamaları gerekir. Böylece malın yavaş yavaş tükenmesini ve aklı ermezlerin yoksulluğa ve perişanlığa mahkum olmalarını önlemiş olurlar.

Bundan şu husus ortaya çıkıyor ki, *"O malların geliriyle onları besleyin, giydirin"* ifadesinden maksat, yetimlerin mallarının aslı ile değil; neması ile, kazancı ile, kârı ile masraflarının karşılanmasıdır. Yoksa eğer malın aslı olduğu gibi tutulur da çalıştırılmaz, piyasada işletilmez ise günün birinde biter. İşte ayetin aslında "minha=ondan" kelimesinin değil de "fiha=onda" kelimesinin kullanılmasındaki incelik budur. Tefsir âlimi Zemahşer'î de bu inceliğe dikkat çekmiştir.

Bu ayete dayanarak ekonomik denetim altına alınanlara ilişkin veliliğin genel nitelikli olduğunu ve onların bütün işlerini kapsadığını söylemek uzak bir ihtimal değildir. Şu gerekçe ile ki, yüce Allah bu tür kimselerin durumunun ihmal edilmesine razı olmaz. Tersine, İslâm toplumu bunların durumunu üstlenmelidir. Eğer ortada baba, dede gibi aileden bir veli varsa bu sorumluluğu üstlenip gerekenleri yapmak ona düşer. Yoksa fıkıhta ayrıntılarıyla yapılan açıklamalara göre İslâm hükümeti veya müminler bu görevi üstlenmelidirler.

İSLÂM VE TOPLUMSAL MÜLKİYET

Bu, Kur'an'da açıklanan bir gerçek, önemli birçok İslâm hükmünün ve kanunun temel dayanağıdır. İncelemekte olduğumuz ayetten çıkan şu anlamı kastediyorum: Malın gerçek mülkiyeti Allah'a aittir. O, onu insan toplumunun ayakta durmasının ve geçiminin kaynağı yaptı. Allah bu malı hiç kimseye değişmez biçimde vakfetmemiş, hiç-

bir ferde şeriatın tasarruf yetkisini ortadan kaldıracak şekilde bağışlamamıştır. İslâm bu ilkeyi ortaya koyduktan sonra topluma verilmiş malın yasalaştırılmış birtakım örneğin miras, mülk edinme ve ticaret gibi ilişkiler uyarınca şahıslara tahsis edilmesine izin verdi. Şahısların mal üzerinde tasarrufta bulunabilmeleri için de akıllı olmak ve bulûğ çağına girmiş olmak gibi birtakım hususları şart koştu.

Hep gözetilen ve ayrıntılarının değerlendirilmesi için dayanak kabul edilen değişmez ilke, malın tümünün kamuya ait olmasıdır. Özel menfaatler, topluma yönelik kamu çıkarının korunduğu ve toplumsal çıkarlarla çatışmadığı takdirde gözetilir. Eğer çatışma ve kamu yararının zedelenmesi söz konusu olursa, öncelik hiç tereddütsüz kamu yararınındır.

İslâm'da bu temel ilkeden infak kuralları ve muamelat hükümlerinin çoğu gibi birçok önemli teferruat çıkar. Yüce Allah bu temel ilkeyi Kur'an'ın birçok yerinde teyit ediyor. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Allah yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı."* (Bakara, 29) Bakara suresindeki infaka ilişkin ayetleri incelerken bu konuda epeyce açıklama yaptık. Oraya başvurabilirsiniz.

* * *

"O malların geliriyle onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin." *"Sen dilediğine karşılıksız rızık verirsin."* (Âl-i İmrân, 273) ayetini incelerken rızkın anlamı hakkında yeteri kadar açıklama yapmıştık.

"O malların geliriyle onları besleyin, giydirin" ifadesi, anlam bakımından *"Onların (annelerin) yiyeceği ve giyeceği... çocuk kendisinin olana (babaya) aittir."* (Bakara, 233) ayeti gibidir. Dolayısıyla bu ayetlerde geçen 'rızk' kelimesi insanın beslenmesini sağlayan maddeler, 'kisve' kelimesi ise, insanın sıcaktan ve soğuktan korunması için giydiği şeyler demektir. (Yalnız Kur'an terminolojisine göre rızk ve kisve, bizim dilimizdeki kisve ve nafaka gibidir.) Bu kelimeler kinaye yolu gibi insanın maddî ve hayatî bütün ihtiyaçlarını karşılayan imkanların tümünü içeren ifadelerdir. Öyle olunca konut gibi insanın diğer ihtiyaçları da bu kelimelerin kapsamına girer. Nasıl ki, aslında ken-dine has bir anlamı olan 'yemek' kelimesi *"Fakat onlar gönül hoşluğu ile onun bir kısmını size bağışlarlarsa, onu afiyetle yiyin."*

ifadesinde olduğu gibi kinaye yolu ile mutlak tasarruf anlamında kullanıldı.

"Onlara güzel söz söyleyin." Bu ifade velilik görevini düzenleyen ahlâkî bir cümledir. Çünkü söz konusu yetimler malları üzerinde tasarrufta bulunmaktan mahrum edilen beyinsizler olabilirler; ama onlar ne vahşi hayvan ve ne meraya salınacak koyun sürüsü değildirler; insandırlar, onlara insan muamelesi yapılmalıdır. O hâlde, kendilerine insana söylenecek sözler söylemek ve onlarla insana yaraşır tarzda ilişki kurmak, onları çirkin sözlerle rencide etmekten kaçınmak gerekir.

Buradan şu husus açıklık kazanıyor ki, *"Onlara güzel söz söyleyin"* ifadesi tıpkı *"İnsanlara güzel söz söyleyin."* (Bakara, 83) ifadesi gibi kinaye yolu ile iyi muameleyi, çirkinlikten uzak güzel ilişkiyi vurgulayan bir ifade olabilir.

"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. O hâlde eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin." Ayetin asıl metnindeki "ibtelû" kelimesinin mastarı olan "ibtilâ" imtihan anlamına gelir. "Beleğun nikâh=evlenmeye ermek"ten maksat, evlenme çağına gelmektir. Dolayısıyla bu deyim aklî bir mecazdır. Ayetteki "anestum" fiilinin mastarı olan "înas" görmek demektir. Bu kelimede ülfet anlamı da vardır. Çünkü ülfetin türediği asıl kök, "üns" kelimesidir. Ayetin orijinalinde geçen "ruşd" kelimesi, hayatın amaçlarını bulmak demektir ve "ğayy=sapma" kelimesinin karşıtıdır. "Fedfeû ileyhim emvalehum=onların mallarını defedin" ifadesi, yetime malını verip onu eline teslim etmek anlamını [yani "i'tâ" anlamını] veren bir kinayedir. Sanki veli, malı yetime verip onu kendinden uzaklaştırıyor. Bu ifade çok kullanılmasıyla birlikte güzel bir kinaye içermektedir.

"Evlenme çağına gelinceye kadar" ifadesi *"deneyin"* emri ile bağlantılıdır. Bu cümle, imtihanın sürekliliğine ilişkin bir nevi işareti içerir. Yani yetimin velisi, iyiyi kötüyü birbirinden ayırt edip denenmeye elverişli hâle gelmesinden itibaren denemeye başlayacak ve bu denemeyi evlenme dönemine girip erkeklik çağına erinceye kadar sürdürecektir. Bu hükmün tabiatı, böyle davranmayı gerektirir. Çünkü olgunluğu görebilmek, çocuğu bir veya iki olayda denemekle elde edilmez. Bunun için denemeyi tekrarlayıp olgunlaşmaya ilişkin gözlemi yakalamak gerekir. Bu da tabiatıyla çocuğun önce temyiz yani iyiyle kötüyü birbirinden ayırt etme çağına, sonra evlenme dönemine ermesine

kadar sürecek uzun bir gözlemle olur.

"O hâlde, eğer onlarda bir olgunluk görürseniz..." ifadesi *"yetimleri deneyin"* ifadesinin uzantısı ve ayrıntısıdır. Ayetin anlamı şudur: Yetimleri deneyin. Eğer onların olgunlaştıklarını görürseniz, mallarını onlara verin. Bu söz şunu bildiriyor: Evlilik çağına girmek, yetimin malını eline vermeyi, onun malı üzerinde tasarrufta bağımsız olmasını gerektirir. [Yani bağımsız olmasında tam neden değildir.] Fakat olgunluk, bu tasarruf yetkisinin geçerlilik kazanmasının şartıdır.

İslâm, insanın bulûğ çağına ermesine yönelik değerlendirmeyi iki kısma ayırır. İbadetlerde, hadlerin uygulanmasında ve diyetlerde sadece evlenme yaşı olan şer'î bulûğ yaşı ile yetinirken malî tasarrufların geçerliliğinde ve ikrarlarda fıkıh kitaplarında ayrıntıları verildiği üzere evlenme yaşına girmenin yanı sıra olgunlaşma şartını arar. Bu da İslâm'ın kanun koyma sırasındaki incelikli tavırlarındandır. Çünkü malî tasarruf gibi konularda olgunluğu göz ardı etmek, Meselâ yetimler gibi kesimlerde sosyal hayat düzeninde bozukluğa yol açar. Olgunlaşmamış yetimlerin tasarruflarını ve itiraflarını geçerli saymak, onların ahlâksız fertler tarafından aldatılmalarını, en basit yoldan bütün geçim imkanlarının ellerinden alınmasını; sahte sözlerle, yalancı vaatlerle ve yanıltıcı işlemlerle kandırılmalarını beraberinde getirir. O yüzden bu tür konularda olgunluk şartını aramak kaçınılmazdır. Ama ibadetler gibi konularda bu şartı aramanın gereksizliği açıktır. Hadlerin ve diyetlerin uygulanmasında da durum aynıdır. Çünkü bu tür günahların ve suçların kötülüğünü inkâr etmek ve bunlardan kaçınmak gerektiğini kavramak için olgunlaşmış olmak gerekmez. İnsan bunları olgunlaşmadan önce de fark edebilir. Buna göre bu konularda insanın durumunda olgunlaşma öncesinde ve sonrasında farklılık olmaz.

"Onların mallarını israf ederek veya büyüyecekler diye tez elden yemeyin..." "İsraf" herhangi bir işte ölçüyü aşmaktır. Yine ayetin orijinalinde geçen "bidaren" kelimesi bir şeye acele ile teşebbüs etmek demektir. "Bidaren en yekberû" ifadesi, "yetimler büyür de sizi mallarını yemeye bırakmazlar kaygısı ile" anlamındadır. [Buna göre, ibaret aslında "bidaren hazere en yekberû"dur.] Nahiv bilginlerinin görüşüne göre, "en" ve "enne" edatından önce olumsuzluk veya o anlamı veren kelimenin hazfedilmesi, kıyasi ve alışıla gelen bir kuraldır. Bu surenin yüz yetmiş altıncı ayetinde "yubeyyinullahu lekum en tezillû" cümle-

sinde de aynı nahiv kuralı geçerlidir. Aslı, "li en la tezilû" veya "hazere en tezillû"dur; yani ayetin anlamı şöyledir: "Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor."

Ayette yetim malını, israf ederek yemek ile yetimler büyüyünce mallarına dokundurmazlar endişesi ile yemenin karşı karşıya getirilmiş olmasından şu sonucu elde ediyoruz: Yetim malını israf yolu ile yemek, ihtiyaç gerekçesi olmaksızın, hakketmişlik bahanesi bulunmaksızın, doğrudan doğruya umursamaz bir haksızlık yolu ile onların mallarına saldırmaktır. Yetimler büyür kaygısı ile mal yemek ise, velinin kendi çalışmasına örfte uygun görülen bir ücret miktarında onların mallarına el atmaktır. Yalnız bu durumda, eğer yetim büyürse veliyi bu tür bir mal yemekten alı koyma ihtimali vardır. Kısacası, bu iki tür yemenin her ikisi de yasaktır. Yalnız eğer veli fakir olur ve geçimini karşılamak için çalışması veya yetim için çalışarak onun malından zorunlu ihtiyaçlarını karşılaması kaçınılmaz olursa, bu durum müstesnadır. Bu durum aslında bir tüccarın veya inşaat işçisinin ticaret ve çalışmasının bedelini alması gibidir. İşte yüce Allah bu durumla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Yetimlerin velilerinden zengin olan"* yani geçinmek için yetimin malından ücret almaya ihtiyacı olmayan varlıklı veliler *"iffetli olsun"* yani iffeti kendilerine yol edinsinler ve onun peşinde olsunlar; böylece yetimin malına hiç dokunmasınlar. Ama *"fakir olan veli ise, örfe uygun bir miktar yesin."*

Bazı tefsirciler *"Fakir olan veli ise, örfe uygun bir miktar yesin."* ayetini, fakir veli harcamasını örfe uygun miktarda yetimlerin mallarından değil, kendi malından yapsın şeklinde tefsir etmişler. Ama bu tefsir, zengin ve zengin olmayan veli ayırımı ile bağdaşmaz.

"Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun." Yüce Allah bu ayette, yetimlere mallarını verirken, işlemi sağlamlaştırmak ve doğabilecek olan anlaşmazlık ve tartışma ihtimalini ortadan kaldırmak için şahit tutmayı yasalaştırdığını açıklıyor. Yetimin olgunlaştıktan ve malını velisinden aldıktan sonra onun aleyhinde iddialar ileri sürmesi mümkündür. Bunların hepsinin arkasından *"Hesap sormak için Allah yeter."* ifadesine yer verilmiştir. Bu cümle hükmü birinci derecedeki asli kaynağına bağlıyor. Yani her hüküm yüce Allah'ın bir isminin veya sıfatının yansıması ve tecellisidir. Yüce Allah hesaba çekici olduğuna göre kullarının hükümlerini ince bir he-

saptan geçirmeden bırakmaz. İşte buna göre Allah muhkem ve sağlamı yasalaştırır.

Ayrıca bu ilâhî ifade, İslâm'ın dinî eğitimini tamama erdirici bir özellik taşır. Çünkü, İslâm insan eğitimini tevhit temeline dayandırır. Çünkü her ne kadar şahit bulundurmak çoğunlukla anlaşmazlıkları ve kavgaları ortadan kaldıracak bir tedbir ise de şahitlerin adaletten sapmaları veya başka faktörler yüzünden amacını gerçekleştirmeyebilir. Fakat yüce ve güçlü manevî sebep, yeterli derecede hesaba çekici olan Allah'tan korkmaktır. Eğer veli, şahitler ve kendisine malı verilen yetim, bu gerçeği göz önünde bulundursalar, kesinlikle aralarında anlaşmazlık ve kavga meydana gelmez.

Şimdiye dek açıklanan incelikleri kavradıktan sonra, tekrar bu iki ayetin ne kadar çarpıcı bir açıklama yaptıklarına bakınız. Ayetlerde önce yetimlerin ve kısıtlıların mallarına dair velayet ve onların mallarını gözetim altında tutmaya ilişkin belli başlı ve önemli meseleler açıklanmıştır. Yani yetim malının nasıl teslim alınacağı, korunacağı, işletileceği, kullanılacağı, geri verileceği ve ne zaman teslim alınıp ne zaman teslim edileceği anlatılmıştır. Bütün bu işlemlerde kamu yararının göz önünde bulundurulduğu yani yukarda açıkladığımız üzere malın aslında Allah'ın olduğu, O'nun bunu insanların geçim kaynağı yaptığı temel ilkesi vurgulanarak konunun temeli sağlama alınmıştır.

İkinci aşamada insanı bu kurallara uygun şekilde eğiten ahlâk prensibi, yani yüce Allah'ın *"onlara güzel söz söyleyin."* şeklindeki buyruğu açıklanmıştır.

Üçüncü aşamada bunların hepsi tevhit temeline dayandırılmıştır. Bu ilkenin, tek başına bütün uygulamaya dönük ve ahlâkî hükümlere egemen olduğu; uygulamaya dönük hükümlerin ve ahlâk kurallarının etki açısından yetersiz kaldığı durumlarda bu ilkenin her alan da olumlu etkisini gösterdiği vurgulanmıştır. Bu ilke yüce Allah'ın *"Hesap sormak için Allah yeter."* buyruğunda dile getirilmiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre İbn-i Ebu Hatem, Said b. Cubeyr'in *"Yetimlere mallarını verin..."* ayeti hakkında şöyle dediğini naklediyor: "Gatafan kabilesinden bir adamın yanında karde-

şinin yetim oğluna ait büyük miktarda mal vardı. Yetim, bulûğ çağına girince malını istedi; fakat amcası malını vermedi. O zaman delikanlı, amcasını Peygamberimize (s.a.a) şikayet etti. Bu olay üzerine *"Yetimlere mallarını verin"* ayeti indi..." (c.2, s.117)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Bir erkeğin menisinin dört özgür kadın rahminden fazlasına akması helâl değildir." (c.1, s.218, h:14)

el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Dört eşli bir erkek eğer eşlerinden birini boşarsa, boşadığı eşinin iddeti (bekleme süresi) sona ermeden beşinci bir kadınla evlenemez." (c.5, s.429, h:1)

Bu konudaki rivayetlerin sayısı çoktur.

İlel-üş Şarayi' adlı eserde yazar kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Sinan'dan şöyle rivayet eder: "İmam Rıza (a.s) onun sorduğu sorulara yazdığı cevabında erkeğin dört kadınla evlenebilmesinin, buna karşılık kadının birden çok erkekle evlenmesinin yasak oluşunun sebebini şöyle açıklamıştır: 'Çünkü erkek dört kadınla evli olduğu zaman doğan çocuk onun olur. Ama eğer kadının iki veya daha çok sayıda kocası olursa, doğuracağı çocuğun babasının kim olduğu anlaşılmaz. Çünkü her iki koca da kadınla ortaklaşa nikâhlıdırlar. Bu da neseplerde, miraslarda ve kültürlerde kargaşaya, düzensizliğe ve fesada yol açar.'

Muhammed b. Sinan diyor ki: "Bir erkeğin dört özgür kadınla evlenebilmesinin sebeplerinden biri de kadınların erkeklerden çok sayıda olmalarıdır. Doğrusunu Allah bilir, ama *"Gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz."* ayetine bakılınca bunun böyle olduğu görülür. Bu yüce Allah'ın bir takdiridir. Maksat zengin ile fakirin bu hususta elleri açık olsun ve erkek gücünün yettiği sayıda kadınla evlenebilsin..." (c.1, s.504, bab:271)

el-Kâfi adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s) nakledilen bir rivayette o hazretin şunu da eklediği yer almıştır: "Allah kıskançlığı erkeklere mahsus kıldı. Bu yüzden kadına sadece kocasını helâl kılarken erkeğe dört kadınla evlenmeyi helâl kıldı. Allah (bir taraftan) kadını kıskançlıkla imtihan etmekten ve (diğer taraftan) erkeğin kendisi ile birlikte üç kadınla daha evlenmesini helâl kılmaktan yüce ve kerimdir." (Füru-u Kafi, c.5, s.504, h:1)

Ben derim ki: Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kıskançlık iyi huylardan ve erdemli melekelerden biridir. O, insanı normal durumundan değişik hâle getirir; eğer bir başkası kişinin din, namus, mevki gibi kendisi için saygın kabul ettiği, değerli olduğuna inandığı bir varlığına saldırırsa o kişiyi savunmaya ve intikam almaya iter. Hiçbir insan düşünülemez ki, bu içgüdüsel sıfattan tamamen yoksun olsun. O hâlde bu, insanın fıtrî niteliklerindendir ve İslâm da fıtrata dayalı bir dindir. Bu dinde fıtratın gereği olan içgüdüler ele alınarak insan hayatında faydalı olacak şekilde sınırlandırılırlar ve hayatta faydalı olmayan bozucu ve kargaşaya yol açıcı unsurlar da ortadan kaldırılırlar. Mal edinmede, yemede, içmede, giyimde, evlenmede ve başka alanlarda olduğu gibi.

Yüce Allah'ın erkeğe eşinin yanı sıra üç kadınla daha evlenmeyi helâl kıldığı kabul edilince -ki İslâm dini, fıtratın hükmünü gözetme esasına dayanır- bunun gerekli sonucu olarak kumalar yüzünden kadınların erkeklere karşı gösterdikleri reaksiyonun kıskançlık değil, haset olduğunu kabul etmeliyiz. İlerde çok kadınla evlilik konusunu enine boyuna incelerken kadınlarda beliren bu reaksiyonun fıtrî ve içgüdüsel olmadığı, arızî bir hâl olduğu açıklanacaktır.

el-Kâfi adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Zürare'den, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Erkek karısına yaptığı bağıştan geri dönemez. Kadın da kocasına yaptığı bağıştan geri dönemez. Hediye fiilen verilmiş olsun veya olmasın fark etmez. Yüce Allah şöyle buyurmuyor mu: *"Kadınlara verdiklerinizden hiçbir şeyi geri almayın."* [İmam -a.s- Bakara suresinin 229. ayetini olduğu gibi değil de içerdiği anlamını aktarmıştır.] Ve yine şöyle buyurmuştur: *"Eğer onlar gönül hoşluğu ile mehirlerinin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu afiyetle yiyin."* (Nisâ, 4) Bu iki ayet hem mehiri, hem de bağış ve hediyeyi kapsar." (Füru-u Kâfi, c.7, s.30, h:3)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Abdullah b. Kaddah, İmam Sadık'tan (a.s), o da babasından şöyle rivayet eder: "Adamın biri Hz. Ali'ye geldi ve: 'Ey Emir-el Mü'minin, karnımda bir ağrı var.' dedi. Hz. Ali: 'Eşin var mı?' diye sordu. Adam 'evet, var' dedi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: 'Ondan gönül hoşnutluğu ile kendi malından vereceği bir bağış iste ve onunla bal satın al. Sonra o bala yağmur suyu dök ve iç. Çünkü ben yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu işittim: *Biz*

gökten bereketli bir su indirdik." [Kaf, 9] *"Arıların karnından değişik rengi olan bir içecek çıkar. Onda insanlar için şifa vardır.* [Nahl, 68] *Eğer eşleriniz gönül hoşluğu ile mehirlerinin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu afiyetle yiyin.* [Nisâ, 4] Bu dediğimi yaparsan inşallah şifa bulursun.' Adam, Hz. Ali'nin dediğini yaptı ve iyileşti." (c.1, s.218, h:15)

Ben derim ki: Bu rivayet ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdullah b. Hamid, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem kanalıyla Hz. Ali'den nakledilmiştir. Hz. Ali'nin bu sözleri ayetlerden dakik ve latif yararlanma türünden bir örnektir ki temeli, anlamı genişletmeye dayanır. Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayetlerde bunun benzerlerine rastlanır. Bu rivayetlerin bazılarını uygun yerleri gelince nakledeceğiz.

el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre, İmam Bâkır (a.s) "Ben size bir şey anlattığım zaman bana Allah'ın kitabından (onun delilini) sorun" dedi. Sonra bir konuşmasında şöyle buyurdu: "Peygamberimiz dedikoduyu, malı yanlış yolda kullanmayı ve çok soru sormayı yasakladı." Kendisine; "Ey Resulullah'ın torunu, bu dedikleriniz Kur'an'ın neresindedir?" denildi. İmam (a.s) şöyle cevap verdi: "Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların aralarında yaptıkları çoğu gizli konuşmalarda hayır yoktur; meğer ki, bu fısıltılı toplantıların amacı sadaka vermeyi, iyilik etmeyi ve insanlar arasında düzeltmeyi ve ıslahı emretmek olsun."* (Nisâ, 114) *"Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin."* (Nisâ, 5) *"Ey müminler, açıklandıkları takdirde hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın."* (Mâide, 101) (c.1, s.60, h:5)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Yunus b. Yakub diyor ki: "Ben İmam Sadık'a (a.s) *'Mallarınızı beyinsizlere vermeyin.'* ayetindeki 'beyinsizler'den kimlerin kastedildiğini sordum. Bana; 'Kendilerine güvenmediğiniz kişiler.' diye cevap verdi." (c.1, s.220, h:20)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İbrahim b. Abdulhamid'in şöyle dediği yer alır: "Ben İmam Sadık'a *"Mallarınızı beyinsizlere vermeyin."* ayetindeki 'beyinsizlere'den kimlerin kastedildiğini sordum. Bana; 'Şarap içenlerin hepsi sefih (beyinsiz)dir.' diye cevap verdi." (c.1, s.220, h:22)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Ali b. Ebu Hamza diyor ki: "İmam Sadık'a (a.s) *'Mallarınızı beyinsizlere vermeyin.'* ayetinde 'beyinsizler'le kimlerin kastedildiğini sordum. Bana; 'Onlar yetimlerdir.

Olgunlaştıklarını anlamadıkça onlara mallarını vermeyin.' dedi. Kendisine; 'Peki, onların malları nasıl bizim mallarımız olur?' diye sordum. [Yani ayette neden "onların malları" yerine "mallarınız" ifadesi kullanılmıştır?] Bana; 'Sen onlara mirasçı olunca' diye cevap verdi." (c.1, s.220, h:23)

Tefsir-ul Kummî'de İmam Bâkır'dan (a.s) bu ayet hakkında şöyle rivatyet edilir: "Sefih (beyinsiz)lerden maksat kadınlar ile çocuklardır. Eğer erkek eşinin aptal ve işleri bozucu, çocuğunun da aptal ve işleri bozan olduğunu bildiğinde, onlara Allah'ın onun geçim kaynağı kıldığı mallarını vermemelidir. Ayette geçen 'kıyam'dan maksat, yaşayış vesilesidir..." (c.1, s.131)

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur. Bunlar önceden vurguladığımız hususu teyit ediyor: Sefeh (beyinsiz) kelimesi geniş anlamlı ve dereceli bir terimdir. Tasarruf yetkisi elinden alınmış kimse, olgunluğa ermemiş çocuk, havai ve aşırı arzuları olan kadın, içki içen ve kendisine güvenilmeyen herkes gibi kimseleri kapsamına alır. Bu örneklerin farklılaşmasına bağlı olarak onlara mal vermenin anlamı da değişir. "Mallarınız" biçimindeki izafetin durumu da öyledir. Bu konuda uyarlama ve değerlendirme artık size düşer.

İbn-i Ebu Hamza rivayetinde İmam Sadık'ın (a.s) *"Sen onlara mirasçı olunca"* şeklindeki cevabında daha önce vurguladığımız temelde bütün malın topluma ait olduğu, ikinci aşamada şahıslara ve has maslahatlara tahsis edildiği ilkesine işaret vardır. Malın birinci derecedeki sahibinin toplum olması, onun bir kişiden başka bir kişiye geçmesinin gerekçesidir.

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yetimin yetimlik dönemi ihtilam olması ile sona erer. İhtilam olmak onun olgunluk çağına girdiğinin göstergesidir. Eğer ihtilam olduğu hâlde olgunlaştığı görülmez aptal ve yetersiz olursa, velisi malını eline vermemelidir." (c.4, s.163, h:1)

Yine aynı eserde *"Yetimleri deneyin..."* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yetimin olgunlaşmasından maksat, malı koruyabilmesidir." (c.4, s.164, h:7)

Daha önce ayetin bu hususu nasıl vurguladığı anlatılmıştı.

et-Tezhib adlı eserde *"Fakir olan veli ise, örfe uygun bir miktar kadar yesin."* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet

edilir: "Burada geçimini zor sağlayan ve kendi isteklerini önleyen veli kastediliyor. Böyle bir velinin yetim malından örfe uygun olacak miktarda yemesinde sakınca yoktur. Yalnız bu durum [velinin malın sorumluluğunu üstlenmesi ve karşılığında bir miktar alması] yetimin yararına olması şartıyla olur. O hâlde, eğer mal az ise veli ona hiç dokunmamalıdır." (c.6, s.341, h:73)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ahmed, Ebu Davud, Nesei, İbn-i Mace, İbn-i Ebu Hatem ve Nuhas -Nasih adlı eserinde- İbn-i Ömer'den şöyle rivayet ederler: "Adamın biri Peygamberimize "Benim kendi malım yok, fakat gözetimim altında bir yetim var. [onun malından yiyebilir miyim?]" diye sordu. Peygamberimiz adama şöyle dedi: "Gözetiminin altındaki yetimin malından ye. Fakat israf ve savurganlık yapma. Yetimin malıyla kendine kazanç sağlama ve o malı kendi malını korumak için kalkan olarak kullanma." (c.2, s.122)

Ben derim ki: Bu konuda hem Ehl-i Beyt kanallarından hem de diğer kanallardan gelen çok sayıda rivayet vardır. Bu hususta fıkhî incelemeler ve bu fıkıh incelemelerine ilişkin rivayetler vardır. İsteyenler hadis kitaplarına ve fıkıh kitaplarına başvurabilirler.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Rıfaa kanalıyla, *"Fakir olan veli ise, yetimin malından örfe uygun miktar yesin"* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Babam defalarca bu ayetin nesh edildiğini söylerdi." (c.1, s.222, h:33)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ebu Davud ve Nuhas -Nasih adlı eserlerinde- ve İbn-i Münzir, Ata kanalıyla *"Fakir olan veli ise, yetimin malından örfe uygun miktar yesin"* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Abbas-'tan şöyle rivayet ettikleri yer alır: "Bu ayet, *"Şüphesiz haksızlıkla yetim-lerin mallarını yiyenler..."* (Nisâ, 10) ayeti ile nesh edilmiştir." (c.2, s.122)

Ben derim ki: Bu ayetin mensuh olması nesih ölçüsü ile bağdaşmıyor. Çünkü Kur'an'ın ayetleri arasında, bu ayetle ilişkisi nasih ve mensuh ayet ilişkisi olacak hiçbir ayet yoktur. *"Şüphesiz haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler..."* ayeti ise, içerik açısından bu ayetin içeriği ile çelişmez. Çünkü serbestliği ifade eden bu ayetle vurgulanan mal yeme, örfe uygun olmakla kayıtlıdır. Yasaklığı ifade eden öteki ayette ise, yetim malı yemek haksız yere olmakla kayıtlıdır. Örfe uygun olmakla kayıtlı mal yemeyi serbest kılma ile, haksızlıkla mal ye-

meyi yasaklama arasında çelişki yoktur. Dolayısıyla gerçek şu ki, bu ayet mensuh değildir ve yukarıdaki iki rivayet, zayıf olmaları bir yana, Kur'an ile bağdaşmaz.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Abdullah b. Muğire kanalıyla *"Eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin"* ayetiyle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yetimlerin Peygamberimizin Ehl-i Beyti'ni sevdiklerini gördüğünüzde, kendilerini bir üst dereceye yükseltin." (c.1, s.221, h:27)

Ben derim ki: Bu rivayet Kur'an'ın bâtınî anlamını bir örneğe uyarlama türündendir. Çünkü din İmamları müminlerin babalarıdır ve müminler de İmamlardan koptukları takdirde İslâm bilgileri açısından yetimdirler. Yetimler gerçekten İmamlarla sevgi bağı kurdukları zaman atalarının mirası olan gerçek İslâmî bilgileri öğretmekle onları bir üst dereceye yükseltmelisiniz.

ÜÇ BÖLÜMDE İLMÎ ARAŞTIRMA

1- Nikâh Tabiat Amaçlarından Biri

Kadın ile erkek arasındaki ilişki, insan tabiatı tarafından, hatta hayvan tabiatı tarafından en üst derecede açığa vurulan bir ilişkidir. Fıtrat dini olan İslâm dini, hiç şüphesiz bu ilişkiyi caiz görür.

Erkek ile dişinin bir araya gelmesinde doğurtma ve döllendirme, tabiatın gayesi ve hilkatin amacıdır. Bu, birleşmeyi eşleşme kalıbına döken, onu serbest ilişki ve yakınlaşma biçimindeki mutlak birleşmeden nikâhlama ve birbirine bağlanma düzeyine çıkaran yegane sebeptir. Dolayısıyla bakıyoruz ki, kuşlar gibi bazı hayvanların büyütülmesinde ana-babanın ortak emeği var. Ana-baba yumurtanın korunmasını, civcivin beslenmesini ve büyütülmesini ortaklaşa gerçekleştirir. Yine doğumda ve büyütmede yuvaya muhtaç olan hayvanlar var. Bu tür hayvanların dişileri yuvaların yapımında ve korunmasında erkeklerin yardımına muhtaçtırlar.

İşte bu tür hayvanların hepsinde eşleşme tercih ediliyor ki bu, erkek ile dişi arasında bir tür bağlılık ve birbirine ait olmadır. Bu hayvanlar o takdirde ilişki kurarlar ve dişinin yumurtasının gerekli önlemlerle korunmasında, civciv çıkarmasında ortaklaşa görev yaparlar.

Yavruların büyüme döneminin sonuna kadar bu beraberlik devam eder. Arkasından ayrılacaklarsa ayrılırlar. Sonra eşleşme yenilenir ve bu süreç böyle devam eder. Demek ki, nikâhlanmanın ve eşleşmenin temel faktörü, doğurma ve çocuk büyütmedir. Şehvet ateşini söndürmek ve kazanç sağlamak, mal biriktirmek, yemek, içmek, ev eşyası, ev idaresi gibi hayat faaliyetlerinde ortak rol almaya gelince, bunlar tabiatın ve yaratılışın amacı dışında kalan dış unsurlardır. Bunlar sadece ön unsurlar veya ana gayenin sonucu olan faydalardır.

Bundan şu anlaşılıyor: Farz edelim ki, eşler arasında özgürlük ve başıboşluk egemen olsun; eşlerin her biri eşi dışında bir başkası ile istediği yerde, istediği zaman cinsel ilişki kursun ve bundan bulduğu yerde dişisine saldıran vahşi erkek hayvan gibi hiç çekinmesin. Nitekim bu, neredeyse günümüzün uygar milletlerinde yaygın bir uygulama hâline gelmiş ve zina, özellikle evlilerin zinası da serbest olmuştur.

Bunun gibi, yapılan evlilik dondurulsun. Eşlerin boşanmaları, ayrılmaları yasaklansın. Hayatta kaldıkları sürece eşlerden birinin eşinden ayrılarak başka biri ile evlenmesine izin verilmesin.

Bunun gibi, tıpkı günümüzün gelişmiş milletlerinde olduğu gibi doğum ve üremeye, çocukları birlikte büyütmeye, eşleşmeyi ev hayatında ortaklaşma esasına dayandırmaya son verilsin ve yine çocuklar, süt verme ve büyütme için hazırlanan genel yuvalara gönderilsin. Bütün bu söylediklerimiz tabiat geleneğine aykırıdır. Daha önce işaret edildiği gibi, tabiat geleneği insanı, bu yeni uygulamaya ters düşen niteliklerle donatmıştır.

Evet. Öyle hayvanlar var ki, bunların doğumunda ananın onları karnında taşımasından, onlara süt verip yanında büyütmesinden fazla bir şeye ihtiyaç yoktur. Bunlarda da eşleşmeye, birlikteliğe ve birbirine ait olmaya doğal ihtiyaç yoktur. Bu tür hayvanlar için başıboş cinsel ilişki özgürlüğü söz konusu olabilir. Ama özgürlüğün tabiatın nesli koruma amacına zarar vermeyecek miktarda olması gerekir.

Denebilir ki, yaratılış geleneğine ve tabiatın isteğine karşı çıkmak sakıncalı değildir. Yeter ki ortaya çıkacak aksaklıklar düşünce ve bazı yöntemler aracılığı ile telafi edilsin. Üstelik bu karşı çıkma insana bazı hayat hazları ile yararlanma sağlar. Bu vehim, büyük bir yanılgıdır. Çünkü insan bünyesinin aralarında bulunduğu doğal bünyeler, birçok elementlerden oluşmuş sentezlerdir. Her elementin kendine özgü şart-

ları olan özel yerine konması gerekir. Bu yer, tabiatın ve yaratılışın gayesine uygun olmak zorunda olduğu gibi söz konusu canlının türünün kemal sürecine de elverişli olmalıdır. İlaç karışımları ve sentezleri gibi. Bu karışımlar belirli nitelikte, belirli miktarda, belirli ölçüde ve şartlarda elementlere muhtaçtırlar. Eğer bu elementlerden biri özel niteliğinin en küçük ölçüde dışına çıksa, özel şartlarından en ufak bir sapma gösterse o ilaç etkisini kaybeder.

Meselâ, insan özel biçimde senteze girmiş çeşitli elementlerden oluşmuş doğal bir varlıktır. Bu sentezden çeşitli iç nitelikler ve manevî özellikler doğar ki, bunlardan sonuç olarak çeşitli eylemler ve davranışlar meydana gelir. Eğer insan bazı eylemlerini ve davranışlarını değiştirerek doğal konumlarından başka konumlara dönüştürürse, onun niteliklerinde ve ruhi özelliklerinde bir sapma ve değişme görülür. Böylece bütün nitelikleri ve özellikleri doğal düzeyden ve yaratılış yolundan sapar. Bunun sonucu olarak insanın doğal kemali ile ve yaratılışı gereği izlediği amacı ile bağı ve ilişkisi kopar.

Günümüzün insanlığını saran, insanın huzura ve mutlu hayata ermeye yönelik çabalarını boşa çıkaran, insanlığı düşüşle ve yıkımla tehdit eden musibetleri enine boyuna incelediğimizde, bu en güçlü faktörün takva erdeminin yokluğunun, insan toplumlarında yıkıcılığın, sertliğin, şiddetin ve hırsın kökleşmesinin olduğunu görürüz. Bunun en büyük sebebi, evlilik ve çocuk yetiştirme alanındaki doğal yasalarda egemen olan özgürlük, başıboşluk ve umursamazlıktır. Çünkü günümüzde aile toplumu ve çocuk yetiştirme konusunda izlenen uygulamalar, insanda şefkat, merhamet, iffet, hayâ, alçak gönüllülük duygularını çocukların bulûğ çağının ilk yıllarından başlayarak ömrünün sonuna kadar öldürüyor.

Bu aksaklıkların ve noksanlıkların düşünce ve bazı yöntemler aracılığı ile telafi edilmesi ise, ne yazık ki mümkün değildir. Çünkü düşünce, hayatın diğer gerekleri gibi tekvinî bir araçtır. Tabiat onu doğal yoldan ve tekvin çığırından çıkan veya sapan unsurları tekrar tabiat çevresine döndürmek için kullanır. Yoksa onun fonksiyonu tabiatın ve yaratılışın çabasını boşa çıkarmak değildir. Eğer böyle olursa, kendisine yönelik kötülüğü savmak için insana vermiş olduğu kılıçla tabiatın kendisi öldürülmüş olur. Eğer tabiatın bir aracı olarak düşünce, tabiatın bir unsurunun bozulmasını desteklemek için kullanılırsa, o zaman

bu doğal araç da diğer araçlar gibi bozuk ve fonksiyonundan sapmış hâle gelmiş demektir. Bundan dolayı görüyoruz ki, günümüzün insanı ne zaman toplumunu tehdit eden yaygın bir bozukluğu düşünce gücü ile düzeltirse, ondan daha acı ve dehşetli bir bozuklukla karşı karşıya geliyor ve böylece başındaki belanın yaygınlığı ve kapsamı artıyor.

Evet. Öylelerinden biri şöyle diyebilir: Psikolojik eylemler diye adlandırılan manevî sıfatlar, masallar çağının ve ilkellik döneminin kalıntılarıdır. Bunlar günümüzün gelişmiş insanının hayatı ile uyuşmaz. Bunlar iffet, cömertlik, hayâ, şefkat, doğruluk gibi sıfatlardır. Meselâ iffet, nefsin tabiatını arzuları konusunda sebepsiz yere kayıtlandırmaktır. Cömertlik, insanın mal biriktirmeye yönelik emeğini ve mal kazanma yolunda katlandığı sıkıntıları boşa çıkarmaktır. Üstelik yoksulu, çalışmada tembelliğe ve dilenmek için başkalarına el açma zilletine alıştırmaktır. Hayâ, insanı hakkını istemekten ve içindekileri açıklamaktan alıkoyan bir gemdir. Şefkat kalbi zayıflatır. Doğruluk gündelik hayatla bağdaşmaz. Bu tür sözler doğrudan doğruya sözünü ettiğimiz sapıklığın somut örneklerini oluşturur.

Böyle diyen kimse bilmiyor ki bu erdemler, insan toplumunun vazgeçilmez gereklerindendir. Öyle ki, eğer bu eylemler kökten ortadan kalksalar, insan toplumu artık bir saat bile toplum olarak yaşayamaz. Eğer bu hasletlerin ortadan kalkması, herkesin başkasının özel hakkına, malına ve ırzına saldırması, hiç kimsenin toplumun ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılayacak cömertliğe yanaşmaması, hiç kimsenin uymak zorunda olduğu kanunları çiğnemekten tepki almaması, hiç kimsenin çocuklar ve benzerleri gibi acizlikleri kendi kusurlarından kaynaklanmayan âcizlere şefkat göstermemesi ve herkes herkese verdiği haberlerde ve vaatlerinde yalan söylemiş olması düşünülürse, insan toplumu anında dağılır.

Yukarıdaki sözleri söyleyen kimse bilmelidir ki, bu hasletler dünyadan göçmez ve göçmeyecektir. İnsan tabiatı, toplum hâlinde yaşama çağrısını sürdürdükçe bu hasletlere bağlı kalacak, onların hayatta kalmasını koruyacaktır. Bütün mesele, bu hâletlerin tabiatın ve yaratılışın insanı mutlu hayata çağıran mesajı ile uyuşacak şekilde düzenlenmeleri ve dengelenmeleridir. Eğer günümüzün gelişmiş toplumlarında egemen olan hasletler, gerektiği gibi dengelenmiş insanî erdemler olsalardı, toplumu kargaşa ve mahvolma tehlikesi ile karşı karşıya ge-

tirmez ve insanları güven, huzur ve mutluluk içinde istikrarlı bir hayata kavuştururdu.

Şimdi de asıl inceleme konumuza dönerek şöyle diyoruz: Daha önce söylediğimiz gibi, İslâm eşleşmeyi doğal yerine koyarak nikâhı emretti ve zinayı, serbest ilişkiyi yasakladı. Eşleşme ilişkisini de ayrılabilme esasına yani boşanabilme esasına dayandırdı. Ayrıca açıklanacağı üzere bu ilişkiyi genelde özgü kılma ilkesi üzerine kurdu. Yine bu bir araya gelme akdini, çocuk doğurma ve yetiştirme esasına dayandırdı. Nasıl ki Peygamberimiz (s.a.a) meşhur bir hadisinde *"Evlenin, üreyin ve çoğalın..."* buyuruyor.

2- Erkeğin Dişiye Üstünlüğü

Eğer hayvanlar arası cinsel ilişki konusunu irdelersek, erkeklerin bu alanda dişilere egemen olduklarının belirtilerini görürüz. Bakıyoruz ki, bu hayvanlarda erkek kendini cinsel organın yetkilisi ve dişinin efendisi olarak görüyor. Bu yüzden erkek hayvanların dişi üzerinde çatıştıklarını, kavgaya giriştiklerini görürüz. Ama bunun tersi olmuyor. Yani dişiye bir erkek ilgi gösterince bu yüzden başka bir dişi ona saldırmıyor. Hep bunun tersi görülüyor. Yine insandaki kadın-kız istemeye benzer girişimleri dişiler değil, erkek hayvanlar başlatıyor.

Bunun tek açıklaması şudur: Hayvanlar içgüdüsel olarak erkeklerin bu işte aktif ve egemen, dişilerin ise pasif ve boyun eğici olduğunu anlıyorlar. Bu husus ve erkeklerin, dişilerin isteklerine ve arzularına olumlu karşılık vermeleri hususu, iki farklı şeylerdir. Çünkü bu tutum aşkın ve şehvetin gereklerini gözetmeye, daha çok haz almayı sağlama amacına dayanıyor. Ama sözünü ettiğimiz bir tür üstünlük ve egemenlik, erkekliğe ve tabiatın emrini yerine getirmeye dayanıyor.

Şiddetin ve aktifliğin erkek kesiminde, yumuşaklığın ve pasifliğin dişi kesiminde gerekliliğine bütün milletler az çok inanır. Öyle ki bu inanç, çeşitli dillere yansımıştır. Bunun ifadesi olarak bütün sert, zor boyun eğen nesneler erkek ve yumuşak, kolay denetlenebilen bütün nesneler de dişi olarak adlandırılır. Meselâ Arapça'da keskin demire erkek demir, keskin kılıca erkek kılıç, sert bitki ve yere erkek bitki ve erkek yer denir. Böyle örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu durum insan türü için de geçerlidir. Genellikle değişik toplum-

larda ve farklı milletlerde görülür. Ama kiminde çok, kiminde az görülebilir.

İslâm, yasama sisteminde bu gerçeği göz önünde bulundurmuştur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından (akıl ve vücut açısından) üstün kılması... için erkekler kadınların yöneticisidirler."* (Nisâ, 34) Bunun sonucu olarak erkek kadını yatağa çağırdığında bu çağrıya mümkün olduğu takdirde olumlu karşılık vermesi gerektiğini vurgulamıştır.

3- Çok Kadınla Evlilik

Çeşitli hayvan türlerinde tek evlilik ve çok evlilik meselesi belirgin değildir. Yuva birliği esasına göre yaşayan hayvanlarda tek eşlilik uygulaması geçerlidir. Çünkü bu tür hayvanlarda erkek yuvayı yönetmekle, yavruları koruyup büyütmekle yeterince meşgul olduğu için başka dişilerle ilgilenmeye fırsat bulamıyor. Yalnız yuva yapımı, yönetimi ve yavruya bakma yükümlülüğü alanındaki şartlar değişince, yani evcilleşme, insan tarafından eğitilme ve sorunlarının üstlenilmesi söz konusu olunca, bu hayvanların erkekleri ve dişileri arasındaki durum değişiyor. Bu durum horozlarda, tavuklarda, güvercinlerde vb. hayvanlarda açıkça görülür.

İnsanlarda çok kadınla evlenmek Mısır, Hintliler, Çinliler, Farslar hatta Romalılar ve eski Yunanlılar gibi çok sayıda millette geçerli olan bir gelenekti. Bu milletler çoğu kere evlerindeki tek eşlerine tenha kalmamaları için hizmetçi eklerlerdi. Hatta Yahudiler ve Araplar gibi bazı milletlerde bu iş belirli sayıda son bulmazdı. Onların kimi erkekleri bazen on, yirmi ve daha çok sayıda kadınla evlenirlerdi. Meselâ söylendiğine göre Kral Süleyman yüzlerce kadınla evlenmişti.

Çok eşlilik, çoğunlukla kabilelerde ve onlar gibi yaşayan köylerde ve dağlık yörelerde görülürdü. Çünkü bu tür yerleşim birimlerinde aile reislerinin kalabalık sayıda insana şiddetle ihtiyacı olurdu. Böyle yerlerde yaşayan ailelerin reisleri çok evlilik yaparak çok doğum yaptırarak çok erkek evlat sahibi olmak isterlerdi. Böylece hem yaşama tarzlarının gereği olan savunma işini kolaylaştırırlar, hem de çok sayıdaki çocuklarından kavimlerinde lider olabilmenin bir aracı olarak yararlanırlardı. Üstelik çok evlilik onlara hısımlık yolu ile çok sayıda akraba

kazandırırdı.

Bazı ilim adamları kabilelerde ve köylerde çok evliliğin temel faktörü olarak bu yerleşim birimlerinde yük taşımak, çobanlık, su taşımak, avcılık, yemek pişirmek, dokumacılık gibi çok sayıda iş türünün varlığını kabul ederler. Bu genelde doğrudur. Fakat bu tür yerlerde yaşayan insanların manevî niteliklerini irdelediğimizde bu işlerin onlar için ikinci derecede önem taşıdığını görürüz. Bizim söylediğimiz faktörün bedeviler için öncelikli ve doğrudan amaç olduğu görülür. Ayrıca eskiden çok sayıda oğul sahibi olmak iddiasının ve evlat edinmenin aralarında yaygın olması bu amacın uzantılarındandır.

Üstelik bu milletlerde çok eşlilik geleneğinin geçerli olmasının bir başka temel faktörü de vardı. Bu faktör kadınların ihmal edilmeyecek oranda erkeklerden çok olmaları idi. Çünkü kabile hayatı yaşayan bu milletlerde savaşlar, saldırılar, ölümler ve kırımlar çok ve sürekli idi. Bu ölümler erkekleri yok ederek kadınların sayısını yüksek oranlara çıkartırdı. Bu fazlalık o kadar büyük olurdu ki, çok eşlilik olmadan doğal ihtiyacı giderme imkanı olmazdı. Bu faktörü de göz ardı etmemek gerekir.

İslâm tek kadınla evlenmeyi yasallaştırdı. Birden çok evliliğe dörde kadar izin verdi. Ama bu izni eşler arasında adaleti gerçekleştirme şartına bağladı. Bunun yanı sıra çok eşliliğin beraberinde getireceği bütün sakıncaların giderilmesini istedi. Bu sakıncalara ilerde değineceğiz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kadınların lehine de aleyhlerindeki maruf hakka denk bir hak vardır."* (Bakara, 228)

Çok evlilik hükmüne karşı bazı itirazlar yapılmıştır:

1- Bu gelenek toplumda kötü etkiler bırakır. Çünkü kadınların kalplerindeki duyguları zedeler, ümitlerini kırar, içlerindeki sevgi ateşini söndürür, sonuçta sevgi duygusu, intikam duygusuna dönüşür. Bu yüzden ev işlerini ihmal ederler. Çocuk yetiştirme görevini ağırdan alırlar. Kendilerine yapılan kötülüğün aynısı ile erkeklere karşılık verirler. Bunun sonucunda zina, fuhuş, mala ve ırza karşı ihanet yaygınlaşır. Toplum kısa sürede çökmekle karşı karşıya kalır.

2- Çok evlilik herkesin gözlemlediği tabiat eylemine ters düşer. Çünkü milletlerden ve kuşaklardan elde edilen istatistik veriler, kadın ve erkek kesiminin sayıca yaklaşık olarak eşit olduğunu ortaya koyuyor. Buna göre tabiatın öngördüğü düzen bir erkeğe bir kadının düş-

mesidir. Bunun tersi tabiatın amacına ters düşer.

3- Çok evlilik yasası erkekleri azgınlığa ve şehvet düşkünlüğüne teşvik eder ve bu, içgüdünün toplumda güçlenmesini sağlar.

4- Çok eşlilik yasası toplumda kadının değerini erkek karşısında dörtte bire düşürür. Bu da miras ve şahitlik gibi konularda iki kadını bir erkeğe eşit sayan İslâm anlayışına göre bile haksız bir değerlendirmedir. Bu anlayış bir erkeğin dört kadınla değil, iki kadınla evlenmesini caiz görmeyi gerektirir. Buna göre dört kadınla evlenmeyi caiz saymak, her hâlükarda gerekçesiz olarak adaletten sapmaktır.

Bu itirazlar ya Hıristiyanlar tarafından veya toplumda kadınlar ile erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu savunan ve bu konuda Hıristiyanların görüşlerini onaylayan uygarlar tarafından ileri sürülmüştür.

İlk sorunun cevabı, daha önceki incelemelerde birçok kez verildi. O cevap şudur: İslâm, toplumun yapısını duygular üzerine değil, akla dayalı bir hayat üzerine kurdu. İslâm'a göre toplumsal geleneklerde duyguların körüklemelerine, heyecanların sürüklemelerine değil, aklın gösterdiklerine uyulur.

Bu tercihte heyecanları ve ince duyguları öldürmek, ilâhî yetenekleri ve tabiî içgüdüleri ortadan kaldırmak yoktur. Manevî sıfatların, heyecanların, iç duyguların, eğitimin ve âdetlerin değişmesi ile nicelik ve nitelik bakımından değişecekleri psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu kesin bir gerçektir. Tıpkı bunun gibi, Meselâ doğuda beğenilen birçok edep kuralı ve gelenek batılılar tarafından hor görülür. Bunun tersi de doğrudur. Her millet bazı edep kuralları ve gelenekler bakımından başka bir milletten mutlaka farklıdır.

İslâm'daki dinî terbiye, kadına bu tür uygulamalardan duyguları zedelenmeyecek bir kişilik kazandırır. Evet. Yüzyıllardan beri tek eşliliğe alışmış, nesiller boyunca bu telkinle yetişmiş olan batılı kadının ruhunda çok eşliliğe karşıt bir nefsanî duygu kökleşmiştir. Bunun delillerinden biri, günümüzün uygar(!) milletlerinde erkekler ile kadınlar arasında yayılan feci cinsel başıboşluktur.

Onların erkekleri canlarının her çektiği ile ve onları arzulayan her kadınla kendilerini tatmin etmiyorlar mı? Akraba ve akraba olmayan, bakire ve bakire olmayan, evli ve evli olmayan ayırımı yapıyorlar mı? İnsan şöyle bir bakınca onların binde birinin bile zinaya bulaşmadığını

göremiyor.

Bu konuda kadınlar da erkekler de aynıdır. Erkekler bununla da yetinmeyerek erkek erkeğe cinsel ilişkiye girişiyorlar. Öyle ki çok az erkek bu pis ilişkiye bulaşmamıştır. İş o raddeye vardı ki, yaklaşık bir yıl kadar önce erkek erkeğe cinsel ilişkiyi serbest hâle getirmek amacı ile İngiliz Parlamentosuna bir kanun tasarısı sunuldu. Ancak bu tasarı, söz konusu kötü alışkanlık kanunsuz olarak aralarında yaygınlaştıktan sonra gerçekleşti. Kadınlara, özellikle bakirelere ve kocasız genç kadınlara gelince, onların durumu erkeklerinkinden daha garip ve daha iğrençtir.

Gerçekten şaşılacak bir durumdur! Bütün bu iğrençlikleri kocalarında gören batılı kadınlar acaba nasıl üzülmezler, sıkıntıya düşmezler, kalpleri kırılmaz, duyguları zedelenmez? Bir erkek düşünün, bir kızla evleniyor ve gerdek gecesi bakıyor ki eşi kız değil, dulmuş ve beraber olduğu erkeklerin sayısı da birle, iki ile sınırlı değil. Böyle bir erkeğin duyguları ve heyecanları nasıl zedelenmiyor. Tersine bu erkek, arkadaşları arasında hanımefendinin erkeklerin ilgisini üzerinde yoğunlaştırmış olmasından ve onlarca, yüzlerce erkeğin onunla yatabilmek için birbirleri ile yarıştıklarından iftihar ediyor! Bunun tek anlamı şudur: Bu iğrençlikler, aralarında tekrarlanmış ve cinsel başıboşluk nefislerinde yer tutmuş. Öyle ki yadırganmayan köklü bir alışkanlık hâline geldiği için heyecanlar ve duygular ona karşı gelmiyor, vicdanlar ondan tiksinmiyor. Bu durum şunu gösteriyor: Mevcut gelenekler duyguları ve heyecanları kendileriyle uyum sağlamaya ve kendilerine ters düşmemeye yönlendirirler.

Yukarıdaki itirazların sahipleri çok evliliğin kadınların ev işlerini ihmal etmelerine, çocuk bakımını ağırdan almalarına, zinanın ve ihanetin yaygınlaşmasına yol açacağını ileri sürüyorlar. Oysa yaşanan tecrübeler, bunun tersini ortaya koyuyor.

Bu hüküm İslâm'ın ilk döneminde uygulandığı hâlde hiçbir tarih uzmanı o dönemde bu uygulama sebebi ile toplumda bir duraklama, bir aksaklık meydana geldiğini iddia edemez. Hatta durum tam tersine olmuştur.

Üstelik, İslâm toplumunda ve diğer toplumlarda ilk eşin üzerine kendileri ile evlenilen kadınlara, yani ikinci, üçüncü ve dördüncü eşlere bir bakalım. Onlarla yapılan evlilikler kendilerinin rızaları ve istek-

leri ile oluyor. Onlar da o toplumun kadınlarıdır. Erkekler onları başka toplumlardan cariye olarak almadılar. Onları evlenmek için başka dünyadan getirmediler. Tersine onların kendileri çeşitli sosyal sebeplere bağlı olarak bu tür evliliği istediler. Demek ki, kadın tabiatı çok evliliğe karşı değildir.

Bu işlem onlar için kalp kırıcı da değildir. Böylesine bir kırgınlık oluyorsa, bu ilk eş olmanın gereklerinden veya arızî sonuçlarından biridir. Yani tek başına kocasına sahip olan kadın, üzerine ve evine başka bir kadının gelmesini istemez. Kocasının bundan yüz çevireceğinden, başka bir kadının buna reis kesilmesinden, çocuklar arasında anlaşmazlık çıkacağından ya da bu tür başka gerekçe ile birden çok evliliği istemez.

Demek ki ilk eş, eğer çok evliliğe razı olmuyor ve kırılıyorsa bunun kaynağı, erkeğine tek başına sahip olmak arzusu gibi arızı bir durumdur, yoksa doğal bir içgüdü tepkisi değildir.

İkinci itirazın cevabına gelince, tabiatın erkek ve kadın sayısını eşit tuttuğunu dayanak olarak kabul etmek bir kaç yönden yanıltıcıdır.

1- Bunlardan biri şudur: Evlilik meselesi sadece bu söylenen faktöre dayanmaz. Evliliği etkileyen başka faktörler ve şartlar vardır. Her şeyden önce, evlenmeye ilişkin fikrî olgunluk ve hazırlanma, kadınlarda erkeklerden daha çabuk, daha erken yaşlarda meydana gelir. Özellikle sıcak iklimin egemen olduğu bölgelerde dokuz yaşını dolduran kızlar evlenmeye elverişli hâle gelirken, erkekler çoğunlukla on altı yaşından önce evlenmeye hazır olmazlar. (İslâm, bu yaşı evlenme yaşının başlangıcı olarak kabul etmiştir.)

Bunun delillerinden biri uygar milletlerin genç kızları arasında görülen uygulamadır. Bu kızların arasında kanuni bulûğ yaşına kadar bakire kalanlar çok azdır. Bunun tek açıklaması şudur: Tabiat bu genç kızları erkek akranlarından önce evliliğe hazırlamıştır.

Bu özelliğin gereği olarak herhangi bir kavmin on altı yıllık doğumlarını ele alalım ve bu kavimde kadınlar ile erkelerin sayısını eşit farz edelim. Bu kavimde evlenecek yaştaki erkekler, erkeklerin normal bulûğ çağı olan on altı yaşında doğanlar olurken evlenecek kadınlar yedi yıl boyunca doğanlar olur.

Erkekler için olgunluk yaşı olan yirmi beş yıl süresinde doğanları

göz önüne alırsak, evlenecek yaştaki erkeklerde on yıllık bir birikim meydana gelirken kadınlarda on beş yıllık bir birikim meydana gelir. Eğer bu rakamların ortalama oranını alırsak, tabiat eyleminin sonucu olarak her erkeğe iki kadın düşer.

İkinci olarak; eldeki istatistik verilere göre, kadınlar erkeklerden daha uzun ömürlü oluyor. Bunun gerektirdiği sonuca göre ölüm yaşı, çok sayıdaki kadının karşılığında erkek bırakmıyor.[1]

Üçüncü olarak; gebe bırakma ve doğurtma özelliği erkeklerde kadınlardan daha uzun sürelidir. Kadınlarda çoğunlukla elli yaşında hamile kalma özelliği sona eriyor. Oysa erkeklerde hamile bırakma özelliği, uzun yıllar varlığını sürdürüyor. Bu kabiliyet kimi zaman erkeklerin doğal ömrü olan yüz yaşın bütünü boyunca devam ediyor. Bu durumda erkeğin yaklaşık seksen yıl olan doğurtabilme süresi, kadının yaklaşık kırk yıl süren doğurganlık yaşının iki katı oluyor.

Bu gerekçe bir önceki gerekçeye eklenince şu sonuç çıkıyor: Tabiat ve yaratılış, erkeğe birden çok kadınla evlenmeyi serbest bırakıyor. Tabiatın, bir taraftan doğurtma gücünün şartlarını hazırlaması, diğer taraftan da çocuk edinmeyi engellemesi anlamsızdır. Böyle bir şey, mevcut sebep ve neden geleneği ile bağdaşmaz.

Dördüncü olarak; savaş, öldürmeler vb. gibi toplumun fertlerini yok eden olaylar karşılaştırılmaz oranda erkekleri kadınlardan daha çok yok ediyor. Daha önce belirttiğimiz gibi bu gerçek, kabilelerde çok eşliliğin yaygın oluşunun en güçlü faktörlerindendi. Bu olayların dul ve kocasız bıraktığı kadınlar, kaçınılmaz olarak ya çok eşliliği kabul edecekler veya zina edecekler yahut da bünyelerinde varolan cin-

---

1- Bu günlerde Tahran'da çıkan İttilaat gazetesinin 11 Dey 1335 Şemsî tarihli Salı günü nüshası bu söylediklerimizi teyit ediyor. Gazete Fransa'da yayınlanan bir istatistik araştırmaya yer veriyor ki, özeti şudur: İstatistik verilere göre Fransa'da her yüz erkek çocuk karşılığında yüz beş kız çocuk doğuyor. Buna rağmen yaklaşık kırk milyonluk Fransız nüfusu içinde kadınların sayısı erkeklere kıyasla bir milyon yedi yüz altmış beş bin kişi fazladır. Bunun sebebi, erkeklerin hastalıklar karşısındaki direncinin kadınlardan daha zayıf oluşudur. Bunun sonucu olarak on dokuz yaşına kadar erkeklerdeki ölüm oranı kadınlarınkinden yüzde beş daha fazla oluyor.

Erkeklerin nüfus içindeki oranı yirmi beş-otuz yaş aralığından altmış ve altmış beş yaş aralığına kadar düşmeye devam ediyor ve altmış-altmış beş yaş aralığında bir buçuk milyon kadın karşılığında sadece yedi yüz elli bin erkek kalıyor.

sel gücü işlevsiz ve tatminsiz bırakacaklar.

Bu satırların yazılmasından bir kaç ay önce Batı Almanya'dan gelen bir haber bu gerçeği teyit ediyor. Haber şudur: Kocasız kadınlar derneği, erkeksizliğin kendilerine verdiği sıkıntıyı dile getirerek hükümetlerinden kendilerine İslâm'daki çok eşliliği uygulama serbestisi tanınmasını istediler. İsteyen erkeğin birden çok kadınla evlenebilmesini ve bu yolla cinsel mahrumiyet probleminin çözülmesini talep ettiler. Fakat hükümetleri bu isteğe olumlu cevap vermedi. Alman Kilisesi de bu öneriyi kabul etmedi. Böylece Kilise, zinanın yayılmasına ve bu yüzden neslin bozulmasına razı oldu.

2- Bu konudaki ikinci nokta şudur: Söylediğimiz gerçekleri göz ardı ederek tabiatın erkek ve kadın sayısını genelde eşit tuttuğu şeklindeki delile sarılmak, toplumdaki her erkeğin sayısı dörde kadar varan kadınla evleneceği farz edilirse yerinde olur. Fakat tabiat bütün erkeklere bu imkanı tanımıyor. Bu uygulamadan doğal olarak erkeklerin tümü değil, bazıları yararlanabiliyor. İslâm çok eşliliği farz ve vacip biçiminde yasallaştırmış değildir. İslâm bu uygulamayı eşleri arasında adaleti sağlayabileceğine güvenen erkeklere mubah kabul etti. Bu hük-mün sıkıntı veya kargaşa getirmediğinin en açık delili, bu geleneğin gerek Müslümanlar arasındaki uygulanışı sırasında ve gerekse bunu benimseyen diğer milletlerin hayatında kadın kıtlığı veya yokluğu gibi bir sıkıntıya yol açmamış olmasıdır. Tersine çok eşliliğin yasaklandığı ülkelerde binlerce kadın kocadan ve aile yuvasından mahrum kalarak zina ile yetinmişlerdir.

3- Bu konudaki bir başka önemli nokta şudur: Kadın erkek sayısının eşitliği deliline sarılmak, yukarıda yaptığımız istatistik incelemeleri göz ardı etmemizin yanı sıra çok eşlilik hükmü ıslah edilmediği hâlde, vehmedilen sakıncaları ortadan kaldıran kayıtlarla sınırlandırılarak dengeli hâle getirilmediği hâlde yerinde olur ancak. Oysa İslâm, çok evlilik yapan erkeklere eşleri arasında iyi geçinme ve yatak sırası hususunda adil davranma şartı koştu. Erkeklere eşlerin ve çocuklarının geçim ihtiyaçlarını karşılamasını farz kıldı. Dört kadının ve çocuklarının geçim masraflarını karşılamak, bunun yanı sıra bu kadınlarla arasındaki ilişkilerde adaleti gözetmek sadece bazı olgun ve zengin erkeklerin başarabileceği bir iştir. Her erkek bu işin altından kalkamaz.

Üstelik evlenecek kadın için kocasını sadece kendisiyle yetinme-

ye, üzerine kuma getirmemeye zorlayan bazı şer'î yollar vardır. Kadın evlenirken bu yollara başvurabilir.

Üçüncü itiraza vereceğimiz cevap şudur: Bu iddia, İslâm'ın insana yönelik terbiye tarzını ve bu şeriatın maksatlarını iyi incelememiş olmaya dayanıyor. Örtünme, iffetlilik, hayâ, arsızlıktan kaçınma ilkeleri üzerinde yoğunlaşan İslâm toplumundaki kadınlara yönelik dinî terbiye, öyle bir kadın tipi ortaya çıkarır ki, bu kadında evlenme arzusu erkeğinkinden daha zayıf olur. (Gerçi yaygın kanaate göre kadında evlenme arzusu erkeğinkinden daha güçlü olur. Bu iddianın savunucuları kadının tabiatı gereği süs ve güzellik düşkünlüğünü delil gösterirler.) İslâm terbiyesi ile yetişmiş kadınlarla evlenen erkekler dile getirdiğimiz bu gerçeği tereddütsüz bir şekilde kabul ederler. Ortalama bir erkeğin evlenme arzusu bir, hatta iki ve üç kadının evlenme arzusunun toplamından daha çoktur.

Öte yandan İslâm dini, gerekli miktarında tabiatın gereksinimleri ve nefsin arzuları hususunda mahrumiyetin yok olmasına dikkat ediyor. Dolayısıyla erkekte şehvet ve tatminsizlik birikiminin meydana gelmemesini göz önüne alıyor. Eğer böyle bir mahrumiyet birikimi olursa, bu erkeği fuhşa, meşru olmayan tatmin yollarına sürükler. Tek eş, mazeretleri dolayısıyla beraberliklerinin yaklaşık olarak üçte birlik bölümünde kocasının isteklerine cevap veremez. Bu mazeretleri âdet günleri, hamileliğin bir bölümü, doğum ve çocuk emzirme dönemleri gibi zaruri hâllerdir. Bu dönemlerdeki içgüdüsel ihtiyacı bir an önce gidermeye girişmek, toplum hayatını duygu zemini üzerinde değil, akıl ilkeleri üzerinde kurduğunu bu kitaptaki incelemelerimizde sık sık vurguladığımız İslâm için kaçınılmaz bir görevdir. İnsanın, arzuların ve kötü isteklerin başı boşluğuna çağıran duyguların güdümünde kalması İslâm'a göre en büyük tehlikelerdendir ki, bunlardan biri bekarlık vb. durumlardır.

Diğer yönden İslâm'da yasa koyucunun en önemli gayelerinden biri, Müslüman neslinin artması ve yeryüzünün şirki ve fesadı ortadan kaldıracak şekilde İslâm toplumu eli ile kalkındırılmasıdır.

İşte İslâm, bunlar ve benzeri sebepler yüzünden çok eşliliğin yasallaşmasına önem verdi. Yoksa İslâm'ın maksadı şehveti özendirmek ve şehvet düşkünlüğünü hoş göstermek ve yaygınlaştırmak istemiş değildir. Eğer yukarıdaki itirazları ileri sürenler insaflı olsalar, şunu

görürler: Toplumu maddî çıkar temeline dayandıranların tanıdıkları toplumsal sistemler, toplumu dinî mutluluk temeli üzerine kuran İslâm'dan daha çok yerilmeye, fuhşu ve cinsel azgınlığı teşvik etmek ve yaygınlaştırmak hususunda daha çok itham edilmeye müstahaktırlar.

Üstelik çok evliliği caiz görmek, mahrumiyetin kaçınılmaz sonucu olan hırsı törpüler, sakinleştirir. Her mahrum tutulan kişi hırslı, aşırı arzulu olur. Yasakla, engelleme ile karşılaşan insanın tek düşüncesi, yasak ve engelleme perdesini yırtmak olur. Tek eşli Müslüman'ın gönlü sakin ve rahattır. Çünkü günün birinde nefsi kendisini sıkıştırsa, şehvetini tatmin etme fırsatı önünde vardır, yolu yasakla kesilmiş değildir. Bu da tek başına şehvet ateşini düşürücü bir faktör, fuhşa ve haram ırzları çiğnemeye yönelmenin önüne örülmüş bir duvardır.

Bazı batılı araştırmacılar bu konuda insaflı davranarak şöyle dediler: "Hıristiyan milletler arasında fuhşun ve zinanın yaygın hâle gelmesinin en güçlü faktörü kilisenin çok eşliliği yasaklamasıdır."[1]

Dördüncü itiraz ise, yani çok eşliliğin kadın için onur kırıcı olduğu yolundaki iddia da asılsız ve merduttur. Biz kadın haklarına ilişkin incelemelerimizde[2] şunu vurguladık ki: Eski yeni hiçbir dinî ve dünyevî sistem İslâm kadar kadınlara ve onların haklarına saygı göstermiş değildir. İlerde bu gerçeği daha ayrıntılı biçimde dile getireceğiz. Erkeğe çok kadınla evlenme izni vermek, söylendiği gibi kadının sosyal ağırlığını ortadan kaldırmaya, hakkını yok saymaya, sosyal hayattaki önemini küçümsemeye değil, bir bölümünü saydığımız bazı faydalı gerekçelere ve maslahatlara dayanır.

Erkek-kadın birçok batılı ilim adamı, bu İslâmî kuralın yararlılığını ve ona yönelik yasağın yol açtığı sosyal bozuklukları ve hayatî sakıncaları itiraf etmiştir. İsteyen bu yazıları bulabileceği kaynaklara başvurabilir.

Çok eşlilik karşıtı batılı bilginlerin en çok üzerinde durdukları ve

---

1- İngiliz yazar Mr. Jhon Dynport, "Hz. Muhammed ve Kur'an'dan özür" adlı yazmış olduğu ve büyük alim Saidi tarafından Farsça'ya çevrilen bir eserinde bu görüşe yer vermiştir.

2- el-Mizan, c.2, Bakara suresinin 228-242. ayetleri müteakip "İlmî İnceleme Bölümü".

allayıp pullayarak insanların gözleri önüne serdikleri durum, Müslüman evlerindeki manzaradır. Çok hanımlı evlerdeki şu manzarayı kastediyoruz: İki veya daha çok sayıdaki kumanın yaşadıkları evleri göz önüne getirelim. Bu evlerde normal bir hayat, mutlu bir beraberlik yoktur. Kumalar eve girdikleri ilk günden itibaren birbirlerini devamlı kıskanırlar. Hatta bu yüzden kıskançlığa kuma hastalığı adı takılmış. O zaman kadınların mayasında varolan kocaya, onun önceki eşinden olan çocuklarına, eve ve kocasıyla ilgili her şeye yönelik sevgi, yumuşaklık, incelik, şefkat, hayırseverlik, sır saklama, vefakârlık, merhamet ve dürüstlük gibi bütün ince duygular ve heyecanlar tersyüz olur.

İnsanın gündelik hayatın sıkıntılarından, çalışma hayatının ruhî ve bedenî acılarından sıyrılmak için sığındığı evi, nefislerin, ırzların, malların ve şereflerin ayaklar altına alındığı bir savaş alanına döner. Hiçbir kimse kendini diğerinden emniyette hissetmez. Aile huzurunun yerini dayak, sövme, küfür, lânet okuma, dedikodu, ispiyonculuk, rekabet, hile, tuzak kurma, çocuklar arası ihtilaflar ve kavgalar alır. Kimi zaman iş kadının kocasını öldürme, çocukların birbirlerini veya babalarını öldürme girişimlerine kadar ilerler; aralarındaki akrabalık bağı, sonraki kuşaklarda beraberinde kan dökmeyi, nesli yok etmeyi ve aileyi mahvetmeyi getiren bir boğma teline dönüşür. Bütün bunlardan topluma yayılacak olan bedbahtlığı, ahlâksızlığı, sertliği, zulmü, saldırganlığı, kötülüğü, güvensizliği de bu aile dramları ile birlikte göz önüne getirmek gerekir.

Bütün bunlara bir de özellikle boşama serbestisini ekleyelim. Böyle ortamlarda çok evlilik ve boşama serbestisi, toplumda birtakım zevk düşkünü aşırı şehvetperest erkekler ortaya çıkarır. Bu erkeklerin, şehvetleri ve ihtirasları peşinde koşmaktan, bir kadını alıp diğerini bırakmaktan, birini kaldırıp onun yerine başkasını koymaktan başka bir düşünceleri olmaz. Böyle bir durum toplumun yarısını oluşturan kadınları mahvetmekten, bedbahtlığa mahkum etmekten başka bir şey değildir ki, bu yüzden toplumun diğer yarısı da mahvolur.

Çok eşliliğe itiraz edenlerin söylediklerinin özeti budur. Bunların hepisi doğrudur. Fakat bunlar İslâm'ın kendisine ve hükümlerine değil, Müslümanlara yöneliktir. Müslümanlar ne zaman İslâm'ın kendilerine yönelik direktiflerine göre hareket ettiler ki, davranışlarının sonucu olan bozukluklardan İslâm sorumlu tutulsun? İnsanları yüce dinin di-

rektifleri uyarınca eğiten iyi hükümeti, yüzyıllar önce kaybettiler ve bir daha bulamadılar. Hatta din perdesini en pervasızca yırtanların, onun kanunlarını çiğneyenlerin ve hadlerini uygulamadan kaldıranların öncüleri yöneticiler ve hâkimler olmuştur. Bilindiği gibi insanlar da liderlerinin dini üzere olurlar. Eğer biz din esasına dayalı devletin padişahlığa ve monarşik saltanata dönüştüğü günden beri İslâm padişahlarının ve hâkimlerinin saraylarda işledikleri rezilliklerin bir bölümünü anlatmaya kalkışsak ayrı bir kitap meydana gelir.

Kısacası, eğer problem varsa, bu Müslümanlarda vardır. Müslümanlar evlerinde mutluluklarını temin etmeyen bir aile yuvası biçimini seçtiler. Evlerinde doğru yoldan ayrılmaksızın yürütemeyecekleri bir siyasete yöneldiler. Gerçi herkes işlediği günahın sorumlusudur; ama bunun günahı kadınlara ve çocuklara değil, erkeklere aittir. Çünkü bu erkeklerin davranışları kendilerinin, eşlerinin, çocuklarının mutluluğunu, yuvalarının temiz havasını aşırı arzuları ve cahillikleri uğruna feda etmeleri bütün bu bozuklukların, bu mahvedici bedbahtlıkların asıl kaynağıdır.

İslâm, çok eşliliği her erkek için gerekli bir farz olarak ortaya koymuş değildir. Fertlerin tabiatına, kendilerinin maruz kalabileceği geçici durumlara baktı. Daha önce anlatıldığı üzere bu konuda kesin faydayı ve maslahatı göz önüne aldı. Sonra çok eşliliğin aksaklıklarını ve sakıncalarını ortaya çıkarıp saydı. Sonra toplumun yararını korumak için çok evliliği mubah kıldı. Fakat bu işlemi bütün bu çirkin aksaklıkları ortadan kaldıracak bir şarta bağladı. Bu şart erkeğin eşleri arasında adaleti sağlayacağı yolunda kendine güvenmesidir. İslâm sadece kendine bu güveni duyanlara çok eşliliği serbest kıldı. Ama kendilerinin, eşlerinin ve çocuklarının mutluluğu ile ilgilenmeyen, karınlarını doyurmaktan ve nefislerini tatmin etmekten başka bir ideali olmayan, kadının sadece erkeğin şehvetini tatmin etmek için yaratıldığını düşünen şu erkeklere gelince, İslâm'ın onlarla hiçbir işi yoktur. Onlar için caiz olan tek kadınla evlenmektir. O da onlar için bu durumda oldukları sürece caiz ise.

Üstelik bu itirazlarda İslâm'da birbirinden ayrı olan iki yön, birbirine karıştırılmıştır. Bu iki ayrı yön teşri ve velayet yönleridir.

Bunun açıklaması şöyledir: Günümüzde araştırmacılar, mevzu kanunların ve geçerli sistemlerin faydalı ve zararlı olduğunu değerlendi-

rirken o kanunların ve sistemlerin toplumlarda uygulamalarından elde edilen hoşlanılan ya da hoşlanılmayan sonuçlarını, bunun yanı sıra toplumların şimdiki durumlarıyla o kanunları kabul edip etmediklerini göz önüne alırlar. Bu araştırmacıların şu noktanın farkında olmadıklarını sanmıyorum: Toplum söz konusu hükümle uyuşmayan birçok geleneklere, âdetlere ve arızalara sahip olabilir. Böyle durumlarda o hükmün akıbetini görebilmek için toplumu o hükümle veya gelenekle çelişmeyecek unsurlarla donatmak gerekir. O kanunun etkileri hayırlı mı, yoksa kötü mü, faydalı mı, yoksa zararlı mı o zaman anlaşılabilir. Fakat o araştırmacılar mevzu kanunlarda toplumun mevcut iradesi ve görünür düşüncesi ile istediği şeyi göz önüne alıyorlar. Toplumun bu isteği ne olursa olsun. O zaman isteklerine ve arzularına uygun gelen hüküm faydalı kanun, istek ve arzularına ters gelen hüküm faydalı olmayan kanun olur.

Bundan dolayı bu araştırmacılar Müslümanları kötülük bataklığında şaşkın, maddî ve manevî hayatlarında bozukluklara gömülmüş gördükçe, Müslümanlarda gördükleri yalanı, hıyaneti, küfürbazlığı, hak tanımazlığı, kötülüğün yaygınlığını, aile huzursuzluğunu, sosyal bozukluğu onlar arasında uygulanan dinî kurallara dayandırıyorlar. Bunu yaparken İslâm sistemini, insanlar arasındaki uygulanışı ve meydana getirdiği sonuçlar bakımından aralarındaki duygu birikiminden kaynaklanarak insanlara dayatılan diğer sosyal sistemler gibi sanıyorlar. Böylece şu sonuca varıyorlar: İslâm bu sosyal bozuklukların doğurucusudur. Bu kötülükler ve bozukluklar ondan kaynaklanıyor. (Oysa bu kötülüklerin daha beteri, bu küfürbazlıkların daha kötüsü onlardadır. Bütün avlar, posta bürünmüşün karnındadır.) Onlara göre eğer İslâm gerçek din olsa, kanunları insan mutluluğunu teminat altına alan iyi kanunlar olsa, insanlar üzerinde olumlu bir etki gösterir, onların başına dert olmazlardı.

Fakat böyle diyenler düzgün ve yapıcı hükmün tabiatı ile bozuk ve yıkıcı insanların tabiatını birbirine karıştırıyorlar. İslâm; temel ilkelerin, ahlâk kurallarının ve uygulamaya dönük kanunların bütünüdür. Bu bütünün unsurları arasında denge vardır, parçaları birbirine bağlıdır. Parçalarından biri bozulunca bu bozukluk, bütünün bozulmasına ve etkisinde sapma meydana gelmesine yol açar. Tıpkı çeşitli elementlerden yapılmış ilaçlar ve macunlar gibi. Bu ilaçlar sağlıklı bir etki

meydana getirebilmek için elementlerin sağlıklı olmaları ve kullanım yerlerinin uygun olması gerekir. Eğer onların bazı unsurları bozuk olursa veya onu kullanan insanda kullanım şartları gözetilmez ise, etkilerini gösteremezler. Hatta kimi zaman beklenen etkilerinin tersini gösterirler.

Farz edelim ki İslâm sistemi, teknik yapısının yetersizliği yüzünden insanları düzeltemiyor, yaygın kötülükleri ve rezillikleri yok edemiyor. Peki, demokratik sistem niçin Avrupa ülkelerinde verdiği sonuçları bizim doğu ülkelerinde veremiyor? Bize ne olmuş? İlerlemek için ne kadar gayret göstersek daha çok geriye gidiyoruz. Hiç kimsenin şüphesi olmasın ki, günümüzde kötülükler ve rezillikler yarım yüzyıl öncesine göre aramızda daha çok kökleşmiş ve derinleşmiştir. Oysa bu yarım yüzyıl öncesinde kendimizi ilkel saymış ve o günden beri uygarlaştığımızı ve aydınlandığımızı ileri sürmüştük. Sosyal adaletten, insan haklarından, yaygın yüce bilgilerden, toplumsal mutluluktan nasibimiz yok. Bu yüce değerlerin aramızda sadece isimleri ve kelimeleri dolaşmaktadır. Bu durumda şöyle bir şey dışında mazeret gösterilemez ki efendim, bu güzel sistemler sizde etkili olamadı. Çünkü siz onları uygulamıyorsunuz, yürürlüğe girmelerine gayret etmiyorsunuz. Peki, bu mazeret bu sistemler için geçerli sayılıyor da niçin İslâm hakkında geçerli sayılmıyor.

Farz edelim ki İslâm, temelinin zayıflığı yüzünden (hâşâ!) insanların kalplerinde kökleşemedi, toplumun derinliklerine işleyemedi. Bunun sonucu olarak hükümeti devam edemedi, İslâm toplumunda varlığını koruyamadı, çok geçmeden toplum hayatından dışlandı. Peki, beğenilen ve milletler arası bir niteliği olan demokratik sisteme ne demeli? Niçin Birinci Dünya Savaşının ardından Rusya'yı terk etti? Niçin Rusya'daki izleri silinerek yerini Komünizme bıraktı? Bu demokratik sistem İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Çin'de, Letonya'da, Estonya'da, Litvanya'da, Romanya'da, Macaristan'da, Yugoslavya'da ve başka ülkelerde niçin Komünizm ile yer değiştirdi? Oysa ki önemli bir oranda birçok ülkeye nüfuz etmiş ve onları tehdit ediyordu?

Bir de Komünizme bakalım. Bu sistemin siyasî ömrü kırk yıla yaklaşıyor. Bu esnada yayıldı ve insan toplumunun yarısına yakını üzerinde egemen oldu. Propagandacıları ve yandaşları bu sistemin erdemliliği ile övünürler. Onun monarşik istiptad ve demokratik sömürü

gölgesi ile gölgelenmemiş tek saf sistem olduğunu, kök saldığı ülkelerin birer vaat edilmiş cennet olduğunu söylerler. Fakat bundan iki yıl önce[1] bu propagandacıların ve yandaşların kendileri Komünizmin tek önderinin hükümetini protesto girişiminde bulundular. O Stalin ki, otuz yıldan beri Komünizmin önderliğini, liderliğini üstlenmişti. Söz konusu propagandacılar ve yandaşlar Stalin hükümetinin Komünizmin kılığında bir baskı, istiptad ve köleleştirme hükümeti olduğunu açıkladılar. Hiç şüphesiz Stalin kanun koyma, yürütme ve bunlarla ilgili alanlarda büyük bir etki bırakmıştır. Bunların hepsi diktatör ve köleleştirici bir iradenin, ferdî bir hükümetin tekelinde idi. Bu diktatör irade binlerce kişiye hayat bağışlarken binlerce kişiyi öldürüyor, çeşitli kavimleri mutlu ederken, diğerlerini bedbahtlığa sürüklüyordu. Bunların arkasından kimlerin geleceğini ve bunlar nasıl kendilerinden öncekilerin iktidarını yargıladılar ve haklarında hüküm verdilerse aynen kendilerinin iktidarını kimlerin yargılayacağını Allah bilir.

Sağlıklısı ile bozuğu ile toplumlarda egemen olduktan sonra, en güçlüsü yandaşlarının ihaneti ve taraftarlarının iradelerinin zayıflığı olan çeşitli faktörlerin etkisi ile toplum sahnesinden çekilip giden sistemlerin, geleneklerin ve rejimlerin sayısı çoktur. Tarih kitaplarında bunlarla karşılaşılabilir.

Acaba sosyal sistem olmak bakımından İslâm ile bu değişen, başkalaşan sistemler arasında ne fark var ki, onlarda mazeret kabul ediliyor da İslâm da kabul edilmiyor? Evet. Günümüzde doğru söz, bâtının korkunç gücü ile doğunun taklitçi cahilliği arasında sahipsiz kaldı. Onu ne gölgesi altına alan bir gök ve ne üzerinde taşıyan bir yer var. Her neyse... Anlattıklarımızdan şu gerçeğin farkına varılması gerekir: Herhangi bir sosyal sistemin insanlar üzerinde etkili olup olmaması, bunun yanı sıra o sistemin insanlar arasında kalması veya kaybolup gitmesi sadece o sistemin sağlıklı veya bozuk olmasına bütünü ile bağlı değildir ki, sağlıklı ya da bozuk olduğuna buna bakarak karar verilsin. Bu konuda etkili olan başka gerekçeler ve sebepler vardır. Bütün çağlar ve yüzyıllar boyunca insanlar arasında geçerli olan her sistem çeşitli faktörlerin etkisi altında bir gün sonuç verir, başka bir gün

---

1- [Merhum Allame Tabatabai bu sözleri 1335 hicri şemsi yılında kaleme almıştır.]

başarısız olur, bir dönem insanlar arasında yaşar, başka bir dönem ortadan kaybolur. *"Biz bu tür günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduklarını belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler seçmesi içindir."* (Âl-i İmrân, 140)

Kısacası, İslâm'ın kanunları ve hükümleri temel ve nitelik bakımından, insanlar arasında uygulanan diğer sosyal kanunlara terstir. İnsanlara ait sosyal kanunlar yüzyılların, maslahat ve çıkarların değişmesi ile değişir. Fakat farz, haram, müstehap, mekruh, mubah gibi kategorileri olan İslâm kanunları değişmeye, başkalaşmaya kapalıdır. Fakat toplumdaki fertlerin yapacakları ve yapmaktan kaçınacakları davranışlar, girişecekleri veya uzak kalacakları bütün tasarruflara gelince, bu konuda sorumluluk devlet yetkilisinin omuzlarındadır. İnsanlara bunları emretmek veya yasaklamak, bunlar hakkında toplum bir fertmiş de devlet yetkilisi o ferdin düşüncesi ve iradesiymiş gibi tasarrufta bulunmak yetkiliye düşer. Eğer İslâm'ın bir devlet yetkilisi olsa, insanların çok eşlilik adına işledikleri bu zulümlere engel olabilirdi. Bunun için çok eşliliği serbest bırakan ilâhî hükmün değişmesi gerekmez. Bu engelleme toplumun faydasını gözeten genel bir yürütme kararlılığı yolu ile gerçekleşir. Tıpkı bir ferdin öylesini faydalı gördüğü için çok eşlilik imkanını kullanmamaya karar vermesi gibi... Yoksa ilâhî hükmü değiştirmek söz konusu değildir. Sadece serbestlik ifade eden bu hükümden yararlanmamaya karar vermek kendi elinde olduğu için onu uygulamaktan uzak duruyor.

ÖNCEKİ ARAŞTIRMANIN DEVAMINDA
PEYGAMBERİMİZİN EVLİLİKLERİ İLE İLGİLİ BAŞKA BİR İLMÎ ARAŞTIRMA

İslâm'a yönelik itirazlardan biri de Peygamberimizin (s.a.a) evlilikleridir. Diyorlar ki, çok evlilik zaten başlı başına bir cinsel düşkünlük, şehvet iç güdüsüne boyun eğmek anlamına gelirken Peygamber, ümmeti için yasallaştırdığı dört kadınla yetinmeyerek kendisi için bu sayıyı dokuza çıkardı.

Bu mesele Kur'an'daki değişik çok sayıda ayetle bağlantılıdır. Bu yüzden meseleyi her yönü ile incelemek için ilgili ayeti ele alınca uzun açıklama yapmak gerekir. Bundan dolayı ayrıntılı açıklamayı

uygun olan yerine bıraktık. Şimdilik meseleye özet olarak değineceğiz.

Şöyle diyoruz: Bu itirazı ileri sürenlerin şu gerçeği göz önüne almaları gerekir: Peygamberimizin çok sayıda kadınla evlenmesi, sandıkları gibi basit bir mesele değildir. (Ki Peygamber kadınlara aşırı derecede düşkün olduğu için eşlerinin sayısını dokuza çıkardı.) Tersine hayatı boyunca seçtiği her eşi için özel bir tercih gerekçesi vardır. Peygamberimiz (s.a.a) ilk evliliğini Hz. Hatice ile (Allah ondan razı olsun) yaptı. Yirmi küsur yıl boyunca sadece onunla evli kaldı. (Bu süre onun evlendikten sonraki ömrünün üçte ikisidir.) Bu sürenin on üç yılı Peygamber oluşundan sonra ve Mekke'ye hicret etmeden önceki döneme rastlar. Sonra Medine'ye hicret etti ve mesajını yaymaya, dini yüceltmeye başladı. Diğer evliliklerini bundan sonra yaptı. Evlendiği kadınların kimi bakire, kimi dul, kimi genç, kimi yaşlı, kimi koca-karı idi. Ömrünün on yıla yakın bölümü böyle geçti. Sonra nikâhı altındakiler dışında başka bir kadınla evlenmesi yasaklandı.

Bilinen bir şeydir ki, bu özellikleri taşıyan bir davranış biçimini; basit bir kadın sevgisi ile, kadın düşkünlüğü ile, aşırı cinsel oburlukla açıklayıp gerekçelendirmek mümkün değildir. Bu sürecin başı ve sonu böyle bir gerekçeye ters düşer.

Üstelik, insanlara yönelik gözlemlerimizden şüphesiz olarak biliyoruz ki kadın düşkünü, kadın sevgisine meftun ve onlarla buluşmaya can atan erkek, kadının güzeline, alımlısına, çekicisine, gencine tutkun olur. Bu özellikler de Peygamberimizin (s.a.a) bu konudaki uygulamaları ile uyuşmaz. Peygamberimiz bakireden sonra dul kadınla, genç kadından sonra yaşlı kadınla evlilik yaptı. Meselâ yaşlı bir kadın olan Ümmü Seleme ile evlendi. Yine Zeyneb bint-i Cahş ile evlendiğinde Zeyneb'in yaşı elliyi geçkindi. Bu evlilikleri Ayşe ve Ümmü Habibe gibilerle evlendikten sonra yaptı. İşte durum budur.

Ayrıca eşlerine şöyle dedi: "Eğer dünyayı ve dünya güzelliğini istiyorsanız mehirlerinizi vererek size güzellikle yol veririm, yani sizi boşarım. Eğer Allah'ı, Peygamberi ve ahireti tercih ediyorsanız dünyadan uzak durur; süslenmeye güzelleşmeye yanaşmazsınız." Onun eşlerine yönelik bu sözlerini Kur'an'dan öğreniyoruz:

"Ey Peygamber, eşlerine söyle: Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız, gelin size boşanma bedelinizi vereyim ve güzellikle salı-

vereyim. Eğer Allah'ı, Peygamberi ve ahiret yurdunu istiyorsanız bilin ki, Allah içinizden iyi işler yapanlara büyük mükâfat hazırlamıştır." (Ahzâb, 28-29) Görüldüğü gibi bu tavır da kadın güzelliğine düşkün, onlarla buluşmak için can atan bir erkeğin durumunu yansıtmıyor.

O zaman bu meseleyi derinliğine inceleyen insaflı bir araştırmacıya bir tek şey kalıyor. O da Peygamberimizin bisetinin başlangıcından sonuna kadar ki bütün evliliklerini şehvetperestlik, kadın düşkünlüğü ve zevk arama dışında başka faktörlere bağlamaktır.

Peygamberimiz (s.a.a) bu eşlerinden bazıları ile güç kazanmak, destek ve taraftar edinmek için evlendi. Bazıları ile kalpleri kazanmak ve kötülüklerden korunmak için evlendi. Bazı evliliklerini evlendiği kadınların bakımlarını üstlenmek, geçimlerini sağlamak, dulların ve güçsüzlerin yoksulluktan ve perişanlıktan korunmasına müminler arasında çığır açmak için yaptı. Bazı evliliklerini şeriatın bir hükmünü vurgulamak, onu fiilen uygulamak, böylece yanlış bir geleneği kırmak, insanlar arasında yaygın olan batıl bidatları yıkmak için yaptı. Nitekim Zeyneb bint-i Cahş ile olan evliliği böyle bir olaydı. Zeyneb, Zeyd b. Harise'nin eşi idi. Zeyd onu boşadı. Zeyd, Peygamberimizin evlatlığı idi. Araplar, evlatlığın eşini öz evladın eşi gibi kabul ediyor ve baba onunla evlenemezdi. Peygamberimiz bu kanaatin aslı olmadığını göstermek için Zeyneb ile evlendi ve arkasından hakkında birtakım ayetler indi.

Peygamberimiz Hz. Hatice'nin ölümünden sonra ilk önce Sevda b. Zem'a ile evlendi. Eşi ikinci Habeşistan hicretinden sonra ölmüştü. Sevda, mümin bir muhacir idi. Eğer ailesinin yanına dönseydi, birçok mümin erkek ve kadına yaptıkları gibi hemşehrileri ona da işkence yapar, öldürürler ve dininden döndürüp tekrar kâfir yaparlardı.

Peygamberimiz, bir evliliğini de kocası Abdullah b. Cahş'ın Uhud'da öldürülmesinden sonra Zeyneb bint-i Huzeyme ile yaptı. Zeyneb cahiliye döneminin erdemli hanımlarından biri idi. Fakirlere, yoksullara çok yardımlar yaptığı ve onlara şefkatle davrandığı için "yoksulların anası" lakabı ile anılıyordu. Peygamberimiz onunla evlenmekle itibarını korudu.

Peygamberimiz, bir evliliğini de Ümmü Seleme ile yapmıştı. Adı Hind idi. Daha önce Peygamberimizin teyzesinin oğlu ve süt kardeşi Abdullah Ebu Seleme'nin eşi idi. Abdullah, ilk Habeşistan muhacirle-

rindendi. Ümmü Seleme dindar, faziletli bir hanımdı. Dindarlığı yanında isabetli görüşlü idi. Kocası öldüğünde yaşlı idi, başında yetimler vardı. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.a) onunla evlendi.

Peygamberimiz, bir evliliğini de Safiye bint-i Huyeyy b. Ahtab ile yaptı. Safiye'nin eşi "Beni Nadır" kabilesinin reisi idi. Kocası Hayber Savaşında öldü. Babası da "Beni Kurayza" kabilesi ile yapılan savaşta öldürülmüştü. Safiye Hayber'de alınan esirler arasında idi. Peygamberimiz onu seçip azat etti ve kendisi ile evlendi. Böylece onu perişanlıktan ve zilletten kurtardı. Bu evlilikle Peygamber Yahudilerle akrabalık bağı kurdu [ve Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki ilişkilerin iyileşmesini sağladı].

Peygamberimiz, bir evliliğini de Cuveyriye ile yaptı. Asıl adı Burre idi ve Mustalak oğullarının büyüğü olan Haris'in kızı idi. Bu evlilik Mustalak oğulları ile yapılan savaştan sonra oldu. Müslümanlar bu kabilenin iki yüz ailesini kadınları ve çocukları ile birlikte esir almışlardı. Peygamberimiz Cuveyriye ile evlenince Müslümanlar "Bunlar Peygamberimizin hısımlarıdırlar, onları esir tutmak yakışmaz" diyerek hepsini azat ettiler. Bunun üzerine bütün Mustalak kabilesi iman ederek Müslümanlara katıldı. Büyük bir kitle oluşturuyorlardı. Müslüman olmaları diğer Araplar üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı.

Peygamberimizin bir başka evliliği de Meymune ile idi. Asıl adı Burre idi. Haris-i Hilaliye'nin kızı idi. İkinci kocası Ebu Ruhm b. Abduluzza'nın ölümü üzerine kendini cariye olarak Peygamberimize (s.a.a) adadı. Peygamberimiz ise ona nikâhlama teklifi yaparak kendisi ile evlendi ve bu hususta ayet indi.

Peygamberimiz, bir başka evliliğini de Ümmü Habibe ile yaptı. İsmi Ramle idi ve Ebu Süfyan'ın kızı ve Ubeydullah b. Cahş'ın eşi idi. İkinci Habeşistan hicretinde eşi kendisi ile birlikte hicret etti. Fakat orada Hıristiyan oldu. Ama babası Ebu Süfyan'ın İslâm'a karşı asker topladığı o günlerde kendisi İslâm'a bağlılığını devam ettirdi. Peygamberimiz (s.a.a) onunla evlenerek onu koruma altına aldı.

Peygamberimiz bir başka evliliğini Ömer'in kızı Hafsa ile yaptı. Eşi Huneys b. Hazzaka Bedir Savaşında öldüğü için dul kalmıştı. Peygamberimiz bir başka evliliğini de Ebu Bekir'in kızı Ayşe ile yapmıştı. Ayşe bakire idi.

Bu özellikleri bu konunun başında ömrünün başlangıcı ve sonuna

ilişkin söylediklerimizle birlikte göz önüne alalım. Ayrıca zahitliğini, süsten uzak duruşunu ve eşlerini de böyle olmaya teşvik edişini düşünelim. O zaman yaptığı evliliklerin diğer insanların evlilikleri gibi olmadığını kesinlikle anlarız.

Bunlara bir de kadınlara yönelik iyi davranışlarını, cahiliye çağlarının, ilkellik yüzyıllarının ortadan kaldırdığı haklarını ve kaybettirdiği sosyal haklarını yeniden ihya etmesini eklemek gerekir. Öyle ki, rivayete göre son sözü kadınları erkeklere tavsiye etmek oldu. Şöyle buyurdu: "Namaz, namaz. Elinizin altındaki kölelerinize, güçlerinin yetmeyeceği işler yüklemeyin. Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Onlar sizin elinize düşmüş zavallılardır." (Sire-i Halebi, c.3, s.473)

Eşleri arasında adil davranmak, onlarla iyi geçinmek, gönüllerini hoş tutmak ona mahsus davranışlardandı. (Bu konuda inşallah ilerdeki incelemelerde bazı örnekler dile getirilecektir.) Dörtten çok kadınla evlenebilmek, tıpkı kesintisiz ve iftarsız bir kaç gün arka arkaya oruç tutmak gibi ona mahsus bir hükümdür ve ümmete yasak edilmiştir. İşte bu özellikler ve onların insanlar tarafından açıkça görülmeleri, aleyhinde kampanya yürütmek için sürekli fırsat kollayan düşmanlarını bu mesele yüzünden kendisine karşı çıkmaktan alıkoydu.

7- Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan (fark etmez; onlar için) belli bir hisse vardır.

8- Miras taksiminde (mirastan payı olmayan fakir) yakınlar, yetimler ve düşkünler hazır bulunursa, bundan onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.

9- Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler. O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler (doğru bir yöntem izlesinler).

10- Şüphesiz, haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler ancak, karınlarını ateşle doldururlar ve yakın bir zamanda alevlenmiş ateşte yanacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Zemin hazırlayıcı bazı ön açıklamalardan sonra bu ayetler ile miras hükümlerinin ortaya konmasına başlanıyor. İlkönce miras hükümleri ile ilgili yasa niteliğinde genel mahiyette bir açıklama yapılıyor.

Bunun sebebi ise, doğum ve akrabalık sabit olduktan sonra bazı akrabaların ve yakınların sürekli biçimde mirastan mahrum tutulamayacağını belirtmektir. Meselâ küçük yaştaki mirasçıların ve kadınların mirastan uzak tutulamayacakları vurgulanıyor. Buna ek olarak yetimlerin mirastan mahrum edilmesine ilişkin sakındırmaya yer veriliyor. Çünkü yetimi mirastan mahrum etmek, diğer mirasçıların onların mallarını haksızlıkla yemeleri sonucunu verir ki, yüce Allah bunu şiddetle yasaklıyor. Bunların yanı sıra ölünün mirası bölüşülürken orada bulunan ancak miras hakkına sahip olmayan akrabalara, yetimlere ve yoksullara bir şeylerin ikram edilmesine değiniliyor.

"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır..." Ayetin orijinalinde geçen "nasib" kelimesi, pay ve hisse anlamına gelir. Kelimenin kökü, "ayakta tutmak" anlamına gelen "nasb" kelimesidir. Hisseye bu adın verilmesi, bölüşülen her payın, diğerine karışmaması için ayrılıp bir köşeye bırakılması itibarıyladır. Yine ayette geçen "tereke" ölünün arkasından kalan malı demektir. Sanki ölü onu bırakıyor ve ondan ayrılıyor. Dolayısıyla bu kelimenin bu anlamda kullanılması, istiare türü bir kullanımdır; ancak git gide bu anlamda kullanılması normalleşmiştir.

Yine ayetteki "ekrebûn" kelimesi, yakın akrabalar demektir. "Ekriba" ve "ululkurba" kelimeleri yerine bu kelimenin tercih edilmesi, bir şekilde mirasta ölçünün ölüye yakınlık derecesi olduğunu göstermeye delâlet etmesi içindir. Bu konu *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz."* (Nisâ, 11) ayeti incelenirken ele alınacaktır. Yine ayette geçen "farz" kelimesi katı bir şeyi kesmek, parçalarını birbirinden ayırmaktır. Dolayısıyla vacip anlamında kullanılır. Çünkü yerine getirilmesi ve ona boyun eğilmesi, tereddüde yer verilmeden belirlenmiş ve kesinlik kazanmıştır. 'Nasib-en mefruz' ise, kesinleşmiş, belirlenmiş pay demektir.

Bu ayette küllî bir hüküm veriliyor. Yükümlülerin zihinlerinde alışılmış olmayan yeni bir sistem ortaya konuyor. Çünkü İslâm'daki biçimi ile miras hükümleri, daha önce benzeri görülmemiş bir nitelik taşır. Daha önceki âdetlere ve geleneklere göre bazı mirasçılar mirastan mahrum edilirdi. Bu âdet insanlar arasında ikinci bir tabiat gibi kökleştiği için bunun tersine hükümler işitildiği zaman nefisler kabarır ve yalancı duygular harekete geçer.

İslâm buna hazırlık için ilk aşamada müminler arasında Allah için sevmeyi ve müminler arasında din için fedakârlığı pekiştirdi. Müminler arasında kardeşlik bağları kurdu. Sonra kardeşleri birbirine mirasçı yaparak eski miras geleneğini yürürlükten kaldırdı. Böylece müminlerin eski sisteme bağlılıkları gevşetildi, bu konudaki taassuptan sıyrılmaları sağlandı. Arkasından din güçlenip pekişince ululerham'ın (yakın akrabaların) mirasçı olabilmelerini yasallaştırdı. Bunu yaptığı zaman bu düzenlemeyi gayet olumlu biçimde kabul edecek sayıda mümin cemaat oluşmuştu.

Bu giriş nitelikli açıklamamızdan anlaşılıyor ki, bu ayetin geldiği nokta açıkça ifade etme ve her türlü tereddüdü ve şüpheyi ortadan kaldırma noktasıdır. Bu maksatla *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır."* ayetiyle genel kuralı ortaya koyuyor. Buna göre hüküm mutlaktır. Hiçbir durumla, sıfatla veya baş-ka bir şeyle asla kayıtlı değildir. Tıpkı bunun gibi hükmün konusu olan erkekler kelimesi de geneldir, hiçbir bitişik kelime ile sınırlandırılmış değildir. Buna göre küçükler de büyükler gibi pay sahibidirler.

Yüce Allah arkasından *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır."* buyuruyor. Bu ifade de bir önceki cümle gibi geneldir, hiçbir sınırlama gölgesi taşımaz. Buna göre hiçbir sınırlama ve kayıtlama olmaksızın bütün kadınları içerir. *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından..."* ifadesinde zamir kullanılabileceği hâlde böyle yapılmayıp açık ifade tarzının seçilmesi, sarih ifadenin ve belirginleştirmenin hakkını tam olarak vermek içindir. Sonra *"Gerek azından, gerek çoğundan (fark etmez)."* denmekle hem açıklık amacı pekiştiriliyor, hem de miras payında azlık ve küçüklük yüzünden göz yummaya yer verilmemesi gerektiği vurgulanıyor. Sonunda *"nasîb-en mefrûzen=onlar için belli bir hisse vardır."* deniliyor. Bu, önceki "nasîb" kelimesinden hâldir, nasib pay anlamına gelse bile, onda mastar anlamı yatıyor. Bu ifade vurgulamayı pekiştirme ve belirginleştirmeyi artırma amacı taşır. Maksat miras paylarının kesin ve belirli olduklarını, karışıklığı ve belirsizliği kabul etmediklerini belirtmektir.

Bu ayet miras hükmünün, Peygamberimizin mirasını da içerecek şekilde genel olduğuna ve yine miras paylaşımında ta'sib yönteminin, yani paylarda eksilmeyi bütün paylara eşit şekilde dağıtım yapmanın

doğru olmadığına delil gösterilmiştir.

"Miras taksiminde (mirastan payı olmayan fakir) yakınlar, yetimler ve düşkünler hazır bulunursa..." Ayetten anlaşıldığına göre pay sahibi olmayan kimselerin bölüşüm sırasında hazır bulunmaları demek, bazı tefsircilerin dedikleri gibi ölünün vasiyeti sırasında hazır bulunmaları değil, mirasçıların mirası bölüşmeye başladıkları sırada hazır bulunmaları demektir. Bu açıktır.

Buna göre buradaki akrabalardan maksat bu akrabaların fakir olanlarıdır. Onların yetimlerle ve yoksullarla bir arada sayılmaları da bunu gösterir. Ayrıca *"bundan onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."* ifadesinin üslûbundan anlaşılan da budur. Bu üslûpta merhamet ve yumuşaklık çağrısı vardır. Buna göre bu ifadedeki hitap, ölünün velilerine ve mirasçılara yöneliktir.

Ayette sözü edilen 'rızk verme' zorunluluk mu, yoksa mendupluk mu ifade ettiği tartışma konusu olmuştur. Bu mesele bu kitabın çerçevesi dışında kalan bir fıkıh konusudur. Ayrıca bu ayet muhkem midir, yoksa miras ayeti ile neshedilmiş midir konusu da tartışılmıştır. Oysa bu iki ayet arasında çelişki yoktur. Çünkü miras ayeti mirasçıların pay-larını belirlerken bu ayet başkaları hakkında farz veya mendup olan başka ve belirsiz ödemeye işaret ediyor. Buna göre ortada neshin gerekçesi yok. Özellikle bu verilecek malın, verilmesi, mendup kabul edilirse. Zaten ayetin zahirinden az çok bu ihtimal ortaya çıkıyor.

"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar..." Ayette geçen "velyahşe" kelimesinin kökü olan "haşyet" kelimesi, olmasından korkulan şeyin kalpte bıraktığı etkidir. Kelimede saygı ve yüceltme anlamı da vardır. [Korkulacak şey büyük bilinir.] Ayette geçen "sedid" kelimesinin aslı olan "sedad" söz hakkında kullanıldığında sözün doğru ve dürüst olması anlamına gelir.

Bu ayetle *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır."* ayeti arasında belirli bir bağlantının olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü genel olması ciheti ile küçük yaştaki yetimlerin miraslarını da içerir. O zaman küçük yaştaki vârisleri mirastan mahrum etme yolunu tutanlara yönelik bir tehdit amacı taşır. O takdirde *"doğru söz söylesinler"* ifadesi, mirastan mahrum etme tutum ve uygulamasından, yetimlere ve küçük yaştaki mirasçılara haksızlık

etmekten uzak durmayı telkin eden kinayeli bir ifadedir. Söz deyip de bununla eylemi kastetmek Kur'an dilinde yaygın bir üslûptur. Çünkü söz ile eylem arasında ayrılmaz bir bütünlük vardır. Nitekim yüce Allah başka bir ayette *"İnsanlara güzel söz söyleyin."* (Bakara, 83) buyuruyor. Burada sözün yumuşaklık, güzellik gibi sıfatlarla değil de doğruluk ile sıfatlandırılmış olması da bu yorumu teyit eder. Çünkü sözün doğru olması demek, onun inanmaya ve ona göre hareket etmeye elverişli olmasıdır, yoksa insan onurunu ve şerefini korumaya elverişli olması değildir. [Nitekim bu, yumuşak ve maruf sözde geçerlidir.]

Her neyse, *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar..."* ifadesi, bakımlarını üstlenerek zillete ve perişanlığa düşmelerini önleyecek velileri olmayan zayıf çocuklara merhamet ve şefkat etmeye yönlendirici temsili bir ifadedir. Ayetteki korkutma ve tehdit, sadece gerçekten güçsüz durumda çocukları olanlara mahsus değildir. Bunun delili *"eğer geriye zayıf çocuklar bırakmış olsalar"* ifadesindeki "lev=eğer" edatının yer alması ve ayette 'güçsüz çocuklarını bıraksalar' denmemiş olmasıdır. Tersine bu ifade durumu anlatan bir temsil, bir varsayım niteliğindedir. Maksat şudur: O kimseler ki, sıfatları arasında şu nitelikler vardır. Yani ana-babaları ölmüş yetimlere yönelik kalplerinde merhamet ve şefkat olanlar ve şu şu sıfatları taşıyanlar, işte onlar gerçek insanlardır, özellikle Allah'ın edebi ile edeplenmiş, O'nun ahlâkı ile ahlâklanmış Müslümanlardır. Bu ifade anlam bakımından şu demektir: İnsanlar yetimler konusunda çekinsinler, Allah'tan korksunlar. Çünkü bu yetimler üzerlerinde titrenmesi, durumları ile ilgilenilmesi ve kendilerine haksızlık edilmemesi bakımından kendi yetimleri gibidir. Bu ifade bizim 'Kim zilletten ve aşağılanmaktan korkuyor ise, çalışmakla meşgul olsun' dememiz gibidir ki herkes bu duruma düşmekten korkar.

Ayette insanlara merhamet ve şefkat göstermek değil, bunun yerine korkmak, Allah'tan çekinmek emrediliyor. Bunun tek sebebi, bu ifadenin tehdit amaçlı olmasıdır. Başkalarının yetimlerinin başlarına gelen haklarının çiğnenmesi ve mallarının haksız biçimde yenmesi gibi hâllerin öldükten sonra kendi yetimlerinin başlarına da geleceği, başkalarının yetimlerine yaptıkları haksızlıkların, arkada bırakacakları yetimlere geçeceği hatırlatılıyor.

"O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler (doğru

bir yöntem izlesinler)." Daha önce söylediğimiz gibi ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla buradaki sözden maksat fiilî uygulamadır. Ama görüş anlamında olması da mümkündür.

DAVRANIŞLARIN SAHİBİNE DÖNÜK SONUÇLARI

Kim bir yetime, malı konusunda haksızlık ederse, yaptığı bu haksızlık arkada bırakacağı kendi yetimlerine döner. Bu Kur'an'ın şaşırtıcı gerçeklerindendir. İyi ve kötü davranışlar ile dış olaylar arasında bağlantı olduğu gerçeği yüce Allah'ın sözünden çıkan ayrıntılardan biridir. İkinci ciltte amellerin hükümlerini incelerken bu noktaya biraz değinmiştik.

İnsanın davranışlarının meyvelerini devşireceğini, iyi insanların hayatta mutlu olacaklarını, kötülerin ve zalimlerin de eninde sonunda davranışlarının cezasını tadacaklarını genellikle herkes kabul eder. Kur'an'da mutlak oluşuyla bu gerçeği vurgulayan ayetler vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim iyi bir iş yaparsa o iyilik kendinedir. Kim de kötü bir iş yaparsa yaptığı kötülük kendi aleyhinedir."* (Fussilet, 46) *"Kim zerre kadar iyilik yaparsa, karşılığını görür. Kim zerre kadar kötülük yaparsa, karşılığını görür."* (Zilzal, 8) *"Evet. Ben Yusuf'um, bu da kardeşimdir. Allah bize lütufta bulundu. Hiç şüphesiz kim kötülüklerden sakınır ve sabrederse, Allah iyi işler yapanları ödülsüz bırakmaz."* (Yûsuf, 90) *"Dünyada onun için perişanlık vardır."* (Hac, 9) *"Başınıza gelen her musibet mutlaka kendi ellerinizle yaptıklarınızın karşılığıdır..."* (Şûrâ, 30) Kur'an'da bu anlama gelen daha birçok ayet vardır. Bu ayetler iyi ve kötü davranışların dünyada sahiplerine şu ya da bu şekilde yansıyacaklarına delâlet ederler.

Toplumda edinilmiş tecrübelere dayalı düşüncelerle ünsiyeti olan zihinlerimiz bu ayetlerden ilk planda şu sonucu çıkarır. Bu yansıma, insanın davranışının sonucu olarak yine kendine dönüktür. Yalnız durumun bundan daha geniş kapsamlı olduğunu, insanın iyi ve kötü davranışının kimi zaman çocuklarına ve soyundan gelecek kuşaklara yansıyacağını gösteren ayetler vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O duvar var ya; o şehirde yaşayan iki yetim çocuğun malı idi ve bu duvarın altında o yetimlere miras kalmış bir hazine vardı. Babaları iyi bir insan idi. Rabbin istedi ki, o yetimler erginlik çağına erdikten sonra Rablerinin bir merhameti olan hazinelerini kendi elleri ile du-*

varın altından çıkarsınlar." (Kehf, 82) Ayetten anlaşıldığına göre babalarının iyi adam olmasının yüce Allah'ın o yetimlere yönelik rahmet dilemesi üzerinde etkisi vardır. Yine yüce Allah buyuruyor ki: *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler."* (Nisâ, 9) Buna göre, davranışların yansıması daha geniş kapsamlı ve daha geneldir. İnsanın karşılaştığı nimet veya musibet kendi eli ile işlediklerinin sonucu olabileceği gibi babalarının davranışlarının sonucu da olabilir.

Ayetleri irdelemek bizi bu kuralın gerçek sebebine iletir. İkinci ciltte dua konusunu incelerken şu ayet üzerinde durmuştuk: *"Kullarım Beni sana soracak olursa, muhakkak ki Ben pek yakınım, Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* (Bakara, 186) Bu ayet şunu kanıtlıyor: İnsanın karşılaştığı her akıbet, Rabbinden onu istemesi sonucu gerçekleşmiştir. O akıbete ilişkin bütün hazırlıklar, ön koşullar ve etkileyici sebepler, o kulun başına gelecek olaylara ve sonuçlara ilişkin Allah'tan istemesidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Göklerdeki ve yerdeki herkes O'na yalvarır. O her gün yeni bir faaliyet içindedir."* (Rahman, 29) *"O size kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız onları bitiremezsiniz."* (İbrâhim, 34) Ayette "eğer Allah'tan istediklerinizi sayacak olursanız onları bitiremezsiniz" denmiyor. Çünkü kulların istekleri arasında nimet olmayanlar da vardır. Makam nimetler vererek lütufta bulunmayı ve nimetlere nankörlük edenleri kınamayı ifade eden bir makam olduğu için yüce Allah, kulların isteklerinin bir bölümünü zikrediyor, ki onlar da nimet olan isteklerdir.

Öte yandan düşünelim ki, iyi veya kötü bir hareket yapıyor ya da yine iyi veya kötü bir hareketi başkasına yapıyor; o başkası da kendisi gibi bir insan olduğuna göre o hareketi onun adına beğeniyorsa, onu kendisi hesabına da beğeniyor, istiyor demektir. Çünkü ortada sadece insanlık vardır. Bundan şu ortaya çıkıyor. Eğer insan birine iyilik ederse, gerçekte o iyiliği reddedilmemiş ve kabul edilmiş bir şekilde kendisi için istemiştir. Eğer birine kötülük veya haksızlık etmiş ise, bu kötülüğü ve haksızlığı kendisi için istemiş, onu beğenmiş demektir. Başkalarının çocukları ve yetimleri için beğendiği ve istediği iyiliği ve kötülüğü, kendi çocukları için beğenmiş ve istemiş demektir. Yüce Allah

"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. Buna göre hayırlı işlerde birbirinizle yarışın." (Bakara, 148) buyuruyor. Bu ayetin anlamı "yöneldiğiniz istikametin hayır olabilmesi için iyi işlerde birbirinizle yarışın" şeklindedir.

Bu arada kan bağı ortaklığı ve rahim birliği "itret" dediğimiz soy ağacını tek bir şey hâline getirir. Buna göre bu bütünün herhangi bir tarafına arız olan bir durum, herhangi bir parçasına gelen bir dert, bütünün gövdesine arız olmuş, gelmiş demektir. Bütünün gövdesi bütün tarafların hesabına dahildir. Bu surenin başında rahim hakkında kısa bir açıklama yapmıştık. Bu açıklama şunu ortaya koyuyor: İnsanın başkasına veya başkasının çocuklarına yaptığı bir muamele, kaçınılmaz olarak ya kendisine ya çocuklarına geri döner. Yalnız Allah aksini dilerse o başka. Bu istisnayı şunun için yapıyoruz. Çünkü kâinatta sınırsız faktörler ve yönler vardır ki, insan bunların hepsini sayıp belirleyemez. Bundan dolayı herhangi bir olayda farkında olmadığımız, belirleyemediğimiz bazı faktörlerin ve sebeplerin etkisi ile söylediğimize ters düşecek bir sonuç ortaya çıkabilir. Şu ayet bu gerçeğe az çok işaret ediyor: *"Başınıza gelen her musibet kendi ellerinizle yaptıklarınızın sonucudur. Allah yaptıklarınızın çoğunu da affediyor."* (Şûrâ, 30)

"Şüphesiz, haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler ancak, karınlarını ateşle doldururlar..." Birisinin yemesi ifade edilince, hem "ekelehu" yani "onu yedi" denir, hem de "ekelehu fî bet-nihi" yani "onu yiyip karnına indirdi" denir. Bu cümlelerin ikisinin an-lamları da aynıdır. Yalnız ikinci cümle daha açık ifadelidir. Bu ayet bir öncekisi gibi içerik bakımından *"Ana-babanın... erkeklere bir pay vardır."* diye başlayan ayetle bağlantılıdır. Ayet, yetimlerin mirastaki haklarını yeme konusunda insanları korkutma ve caydırma amacı taşıyor.

Bu ayet davranışların somutlaşmasına delil teşkil eder. Bu konuya birinci ciltte *"Allah bir sivrisineği... örnek olarak göstermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetini incelerken değinmiştik. *"karınlarını ateşle doldururlar"* ifadesinin mecazî değil, hakikî bir ifade olduğunu ileri süren tefsircinin maksadı belki de budur. Eğer öyle ise tefsircilerden birinin şu itirazı ona yöneltilemez: Ayetteki "ye'kulûne=doldururlar" fiilinin zamanı, gelecek zaman değil, şimdiki zamandır. Başında geleceği bildiren edat taşıyan "seyaslevne sairen" fiilinin buna atfedilmesi,

buna yönelik bir ipucudur. Eğer onun gerçekten "yiyip doldurur" anlamını vermesi istenseydi, zamanı kıyamet günü olduğuna göre başına gelecek zamana delâlet eden bir ön ekin gelmesi gerekirdi. Dolayısıyla gerçekten buradaki yeme ve doldurma fiili mecazî anlamdadır ve bu kimseler yetim malı yemede midesine ateş dolduran kimse gibidirler. Mezkur tefsircinin özetle sözü bundan ibaretti. Bu açıklama davranışların somutlaştırılması kavramının ne demek olduğundan habersiz olmaktır.

"Ve yakın bir zamanda alevlenmiş ateşte yanacaklardır." ifadesi ise ahiret azabına işarettir. Ayette geçen "saîr" ahiret ateşinin isimlerindendir. Yine ayette geçen "seyaslevne" kelimesinin türevleri ve kökü olan, "salen nare, yeslaha, salen ve salyen" kelimeleri, "ateşte yandı, onun azabına katlandı" anlamına gelir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır..."* diye başlayan ayet hakkında şöyle deniyor: "İnsanlar bu ayet hakkında tartışmışlar ve iki görüşe ayrılmışlardır. Bu görüşlerden biri bu ayetin mensuh değil, muhkem olduğunu savunmuştur. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur." (c.3, s.11)

Ben derim ki: Ali b. İbrahim'in tefsirinden nakledildiğine göre bu ayet bu surenin on birinci ayeti ile neshedilmiştir. Bunun bir sebebi, bir gerekçesi yoktur. Bu ayetin miras hükümlerine ilişkin genel bir kural ortaya koyduğu daha önce açıklanmıştı. Bu ayetteki açıklama, diğer muhkem miras ayetleri ile çelişmiyor ki, bu ayetin o ayetlerle neshedildiği ileri sürülsün. (Tefsir-ul Kummî, c.1, s.131)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem bu ayetle ilgili olarak İkrime'den şöyle rivayet ederler: "Bu ayet Ümmü Gülsüm ve Ümmü Kahle'nin kızı veya Ümmü Kehle ile Salebe b. Evs ve Suveyd hakkında indi. Bunların hepsi Ensar Müslümanlarındandı. Buradaki erkeklerden biri kadının kocası, öbürü de çocuğunun amcası idi. Kadın Peygamberimize 'Ya Resulallah, eşim öldü, geride beni ve kızımı bıraktı. Fakat biz malından miras alamadık' dedi. Ölenin kardeşi de 'Ya Resulallah, bu kadın ata binemez, düşmanı

alt edemez, kendisi kazanamaz, başkasının onun için kazanması gerekir' dedi. Bunun üzerine *""Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından..."* diye başlayan ayet indi." (c.2, s.122)

Ben derim ki: İbn-i Abbas'a dayandırılan bazı rivayetlere göre bu ayet Ensar Müslümanlarından bir adam hakkında indi. Adam öldü ve geride iki kız bıraktı. Adamın asabesi olan iki amca oğlu çıkageldi. Adamın karısı oğlanlara kızları ile evlenmelerini teklif etti. Fakat kızlar çirkin oldukları için oğlanlar bu teklifi kabul etmediler. [Amca oğulları miras talep ediyorlardı, amcalarının karısı da vermiyordu.] Konu Peygamberimize arz edildi. Bunun üzerine miras ayetleri indi... Daha önce bir kaç kez tekrarladığımız gibi ayetlerin iniş sebepleri birden çok olabilir. (c.2, s.122)

Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığına göre *"Miras taksiminde, yakınlar..."* diye başlayan ayet konusunda insanlar ikiye ayrıldılar. Bir taraf ayetin mensuh değil, muhkem olduğunu savundu. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur. (c.3, s.11)

Şeybani'nin Nehc-ul Beyan adlı eserinde yer aldığına göre bu görüş hem İmam Bâkır'dan (a.s), hem de İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir.

Ben derim ki: Bazı rivayetlere göre ayet, miras ayetleri ile neshedildi. Fakat daha önce söylediğimiz gibi bu ayetin mensuh sayılması için hiçbir sebep yoktur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık (a.s) ile Ebu'l Hasan'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yüce Allah yetim malı ile ilgili olarak iki ceza bildirdi. Bunlardan biri ahiret cezası olan ateştir. Diğeri ise dünya cezasıdır ve şu ayette açıklanıyor: *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler. O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler."* Ayetin demek istediği şudur: Yetimlere haksızlık eden kimse yaptığı haksızlığın benzerinin kendi çocuklarına yansımasından korksun." (c.1, s.223, h:37)

Ben derim ki: Bu rivayetin aynısı el-Kâfi adlı eserde İmam Sadık'a (a.s) ve Maani'l Ahbar adlı eserde İmam Bâkır'a (a.s) dayandırılarak nakledilmiştir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de Al-i Sam'ın kölesi Abdullah'tan şöyle ri-

vayet edilir: "Hiçbir şey sorulmadan İmam Sadık (a.s) söze başlayarak şöyle dedi: 'Kim zulmederse Allah kendisine zulmedecek birini başına musallat eder. Ya arkasından gelen çocuklarına veya onların arkasından gelen torunlarına musallat eder.' Ben içimden düşünerek şöyle dedim: Adam kendisi zulmediyor. Fakat arkasından gelenlerin veya onların arkasından gelenlerin başına zalim musallat ediliyor. Bu nasıl olur? Bunun üzerine ben bir şey demeden bana şöyle dedi: "Yüce Allah *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler. O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler."* buyuruyor." (c.1, s.223, h:37)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid, Katade'den şöyle rivayet eder: Bize söylendiğine göre Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "İki güçsüz kesim hakkında Allah'tan korkun: Yetim ve Kadın. Yüce Allah yetimi yetim bıraktı. Sonra onun hakkında tavsiyede bulundu. Onu yetim etmekle sınadı ve başkalarını onun aracılığı ile sınavdan geçirdi."

Ben derim ki: Yetim malı yemenin helak edici büyük bir günah olduğunu bildiren, hem Ehl-i Sünnet ve hem Şia kanallı rivayetlerin sayısı pek çoktur.

11- Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır. Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa, ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kız olursa, (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, bıraktığından ana-babasından her biri için altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve (sadece) ana-babası ona vâris olmuş ise, üçte biri anasınındır. Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir. Bu paylar, ölenin yaptığı vasiyet veya borcun düşülmesinden sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz. Bunları Allah tarafından konulan farzlar olarak kabullenin. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir.

12- Yaptıkları vasiyet ve borç düşüldükten sonra, eşlerinizin eğer çocukları yoksa, geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir; çocukları varsa, bıraktıklarından dörtte biri sizindir. Sizin de yaptığınız vasiyet ve borç düşüldükten sonra, çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır (eşlerinizindir); çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer miras bırakan erkek veya kadının ana-babası ve çocuğu olmayıp (ana tarafından) bir erkek veya bir kız kardeşi varsa, bunlardan her birisi için altıda bir hisse vardır. Eğer kardeşler bundan fazla iseler, (eşit bir şekilde) üçte bire ortaktırlar. (Bu taksim) zarar verici olmaksızın yapılan vasiyet ve borç düşüldükten sonradır. Bunlar Allah'tan size tavsiye ve emirdir. Allah bilendir, halimdir (ceza vermede acele etmez).

13- İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar, (onlar) orada ebedi kalıcılardır; işte bu, büyük bir kurtuluştur.

14- Kim de, Allah'a ve Resulüne karşı gelir ve O'nun sınırlarını aşarsa, Allah onu sürekli kalacağı ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır." Ayetin orijinalinde geçen "yûsîkum" fii-

linin mastarı olan "îsâ" kelimesi ve aynı şekilde "tavsiye" kelimesi, öğütte bulunmak ve emretmek anlamına gelir. Râgıp el-İsfa-hanî, Müfredat-ul Kur'an adlı eserinde şöyle der: "Vasiyet; bir işin yapılmasını öğüt biçiminde diğerinden istemektir."

Ayette "ebna=oğullar" yerine "evlad=evlatlar" denilmesi, erkek ve kız çocuklar için belirlenen bir ve iki payın aracısız olarak ölüden doğan çocuklara ait olduğuna delâlet eder. İnsanın torunları ve ne kadar aşağıya inilirse inilsin onlardan olan çocukları, onları ölüye bağlayan kimsenin hükmündedirler. Dolayısıyla, mirasta önceliği bulunan tabaka bulunmadığı durumda, insanın erkek çocuğundan olan kız torunu mirastan iki pay; kız çocuğundan olan erkek torunu ise, bir pay alır. Nitekim, ölenin erkek ve kız kardeşlerinin çocukları, ölüyle bunların arasında bağ kuran kimsenin hükmünü taşırlar. [Birinci dereceden miras alanlar ve yine ikinci dereceden miras alan dede, nine, kız ve erkek kardeş hayatta olmazsa, sıra kardeşlerin çocuklarına gelir. Erkek kardeşin çocukları kız olsalar bile, mirastan onlara iki pay, kız kardeşin çocukları erkek olsalar bile, onlara bir pay verilir.] Kısacası, "evlad" kelimesinde böyle bir incelik yatar. Ancak "ibn=oğul" kelimesinde, aracı bulunmaması şartı aranmaz. Nitekim böyle bir fark ve incelik, "eb" ve "valid" sözcükleri arasında da vardır. "Valid" kelimesi, insanın aracısız olan gerçek babasına denir, "eb" kelimesi ise, hem aracısız olan babasına, hem de onun aracılığıyla insanın babası sayılan dedesine denir.

Bu ayetin son bölümünde yer alan *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz."* ifadesinde, "evlatlar" yerine genel ifadeli "oğullar" kelimesinin kullanılması ise, ileride açıklanacağı üzere bu tercihi gerektirici özel bir ilgiden dolayıdır.

Hükmü, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* şeklinde bir ifadeyle açıklamakta, kadınları mirastan alıkoymayla ilgili olarak uygulamada olan cahiliye geleneğinin geçersiz kılınışına işaret vardır. Sanki ayette kızın miras alması, sabit ve bilinen bir gerçek olarak tanıtılmış ve erkeğin de kız gibi ancak iki katı kadar miras alabileceği vurgulanmıştır veya mirasla ilgili hüküm koymada kızın miras alışı temel kılınmış ve erkeğin miras alışı bu temel üzerine kurulu ve ona oranla belirlenebilecek bir husus olarak ele alınmıştır. Aksi takdirde, "Kızın

payı, erkeğin payının yarısı kadardır" denilmesi gerekirdi ki bu durumda söz konusu nükteyi ifade etmez ve ayetin akışı bununla uyuşmazdı. Bu nükteye bazı alimler değinmişlerdir ve bana göre yerinde bir değerlendirmedir. Bu değerlendirme şu hususla pekiştirilebilir ki ayet net olarak sadece kadınların miras haklarına değinmiştir. Bir sonraki ve surenin sonunda yer alan ayette erkeklerin mirasla ilgili paylarının bir bölümüne net olarak değinilmişse de bu, kadınların erkeklerle birlikteki miras haklarını açıklama durumunda olduğundan kaynaklanır.

Kısacası, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* cümlesi, *"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder."* ifadesinin açıklaması konumundadır. "ez-Zeker=erkek" ve "el-unseyeyn=iki kız" kelimelerinin başındaki "el" takısı, cinsi belirlemek için kullanılmış ve mirasla ilgili paylar hususunda erkek cinsinin iki kadına eşit olduğunu bildirir. Bu, mirasçılar içerisinde hem erkek cinsinin, hem de kadın cinsinin mevcut olduğunu gösterir ki bu durumda, erkeğe kadının iki katı kadar pay verilir. Ayette bu hususun "Erkeğin payı, kızın iki payı kadardır." veya "Erkeğin payı, kızın payının iki katı kadardır." gibi bir ifadeyle açıklanmaması, ölünün mirasçısı sadece iki kız olduğu durumda verilecek payın ne kadar olduğuna delâlet etmesi içindir. İleride açıklanacağı üzere, burada söz konusu durumu açıklayacak özlü anlatım tarzı tercih edilmiştir. Her hâlükarda, vârisler içerisinde hem erkek, hem de kız olursa, sayıları nereye varırsa varsın, her erkeğe iki pay, her kıza da bir pay verilir.

"Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa, ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır." Bu ifadenin *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden sonra yer alması, bunun takdiri bir cümleye atfedildiğini gösterir. Sanki, cümlenin aslı şöyledir: "Erkeğin payı iki kızın payı kadardır. Bu, erkek ve kız evlatların mevcut olduğu durumdadır. Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa..." Bu (kendisine atfedilen cümlenin hazfedilmiş olması), yaygın bir ifade tarzıdır. Şu ayetler de bunun birer örnekleridir: *"Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın. Eğer alıkonursanız, artık size kolay gelen kurbanı gönderin.* (Bakara, 196) *"...Sayılı günler. Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa,tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."* (Bakara, 184) [Bu iki ayette, *"Eğer alıkonursanız..."* ve *"Artık sizden kim hasta ya da yolculukta olursa..."* cümleleri hazfedilmiş takdirî bir cümleye ma-

tufturlar.]

Ayetin orijinalinde geçen "kunne=olurlarsa" fiilindeki zamir, önceki cümlede geçen "evlatlar" kelimesine dönüktür. Evlada dönük zamirin müennes yani dişil zamiri olması, nahiv bilgisine göre haber konumunda olan "nisâen=kızlar" kelimesinin dişil olması içindir. Ayette geçen "tereke=geriye bıraktığı" fiilindeki zamir ise, ifadenin akışından anlaşılan "meyyit=ölü" kelimesine dönüktür.

"Eğer yalnız bir kız olursa, yarısı onundur." Ayetin orijinalinde geçen "kanet=olursa" fiilindeki zamir, ifadenin akışından anlaşılan "veled=çocuk" kelimesine dönüktür. Fiilin müennes yani dişil şekilde kullanılması, nahiv bilgisine göre fiilin haberi olan "vahideten= bir kız" kelimesinin dişil olması itibarıyladır. Ayette geçen yarıdan maksat, ölünün geriye bıraktığının yarısıdır; dolayısıyla "en-nısf=yarı" kelimesinin başına tamlayanın yerine "el" takısı, getirilmiştir.

Ayette iki kızın mirastaki payından söz edilmemiştir. Çünkü, onlarla ilgili hüküm, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden anlaşılıyor. Ayetten ölünün çocukları bir kız ve bir erkek olduğunda, kıza mirasın üçte biri, erkeğe ise üçte ikisi verileceği hususu anlaşılıyor ki bu, iki kızın payına denktir. Dolayısıyla bu, iki kıza verilecek miktarın mirasın üçte ikisi olduğu demektir. Bu kadarı üstü kapalı olarak ayetten anlaşılıyor, ancak ayet sadece bunu ifade ediyor ve bunun dışında bir anlam kastedilemez denilemez. Çünkü bu ifade, ardından, *"Eğer iki kız olurlarsa, yarısı veya hepsi onlarındır."* şeklinde bir ifadenin yer almasıyla çelişmez. Ancak, ayette iki kızla ilgili hükmün yer almaması ve *"Çocuklar ikiden fazla olurlarsa..."* şeklinde net bir ifadeye yer verilmesi, yaptığımız çıkarsamayı pekiştirir. İkiden fazla çocuklarla ilgili hükme yer verilmesi, iki kızla ilgili hükmün kasıtlı olarak açıklanmamasına yönelik bir işaret içerir.

Ayrıca, Peygamberimiz (s.a.a) kendi döneminde iki kızla ilgili olarak üçte iki pay verme şeklini uygulamıştır; o dönemden zamanımıza dek, İbn-i Abbas'tan nakledilen karşı çıkma dışında İslâm ümmetinin alimleri içerisinde de bu yöntem uygulana gelmiştir.

Yaptığımız açıklama, ayette iki kızın mirastaki paylarının açıklanmamasıyla ilgili olarak yapılan yorumların en uygunudur. Kuleyni (r.a) el-Kâfi adlı eserinde şöyle der: "Yüce Allah, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* buyruğuyla iki kızın miras payını üçte iki olarak

belirlemiştir. Şöyle ki: İnsan kendisinden bir kızla bir erkek çocuğu bırakmış olursa, erkeğe iki kızın payı kadar yani malın üçte ikisi verilir. Dolayısıyla iki kıza verilen pay, malın üçte ikisidir." el-Kâfi adlı eserden alınan alıntı burada sona erdi.

Bunun bir benzeri de müfessir Ebu Müslim'den nakledilmiştir. O şöyle demiştir: "İki kızın payı ile ilgili hüküm, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden anlaşılıyor. Şöyle ki: Mirasçılar bir erkekle bir kız oldukları takdirde, erkeğe mirasın üçte ikisi verilir. Bu, malın üçte ikisinin, iki kızın payı olduğu demek anlamına gelir." Bu alıntı da burada sona erdi.

Bu iki zattan nakledilen görüş doğru olmakla birlikte, yaptıkları açıklama yetersizdir, yaptığımız açıklamayı da bunlara eklemek gerekir. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Ayetle ilgili olarak, birtakım asılsız ve zayıf görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları *"Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa..."* ifadesinde "ikiden fazla" ifadesinden iki ve yukarısı kastedildiğini ve ifadenin hem iki, hem de ikiden fazla kızla ilgili hükmü içerdiğini söylemişlerdir.

Bazıları da iki kızla ilgili hükmün bu surenin sonunda iki kız kardeşin üçte iki pay almasıyla ilgili açıklanan hükümden yola çıkılarak anlaşılacağı görüşünü savunmuşlardır. Bunların benzeri başka görüşleri de benimseyenler olmuştur. Ancak Allah'ın kelamı böylesi değerlendirmelerin hepsinden yüce ve münezzehtir.

"Ölenin çocuğu varsa, bıraktığından ana-babasından her biri için altıda bir hisse vardır... Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasının payı altıda birdir." Ana-babayla ilgili hükmün çocuklara atfedilmesi, bunların miras konusunda çocuklarla aynı tabakada yer aldıklarını gösterir. Ayette geçen "*ana-babası ona vâris olmuş ise"* ifadesi, ölünün mirasçısının yalnız onlar olduğu demektir. Ayette *"Eğer çocuğu yoksa ve sadece ana-babası ona vâris olmuş ise"* ifadesinin ardından *"Eğer ölenin kardeşleri varsa"* ifadesinin yer alması, kardeşlerin kız ve erkek çocuklar tabakasına bitişik ikinci bir tabakada yer aldıklarını gösterir. Kız ve erkek çocukların olduğu takdirde, kardeşler miras alamazlar; ancak kardeşlerin varlığı, ananın üçte bir miras almasını engeller.

"Bu paylar, ölenin yaptığı vasiyet veya borcun düşülmesinden

sonradır." İfadede geçen vasiyetten insanların şu ayette kendisine çağrıldıkları şey kastedilmiştir: *"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer geride bir mal bırakacaksa, anasına, babasına ve yakınlarına... vasiyet etmek size yazıldı..."* (Bakara, 180) Borcun vasiyetten öncelikli olduğuna dair hadislerde yapılan açıklamalar, üzerinde durduğumuz ayette vasiyetin borçtan önce zikredilmesi hususuyla çelişmez. Çünkü, bazı zamanlar önemsiz önemliden önce ifade edilir. Sebebine gelince, kimi zaman önemli bir konuda sahip olduğu güçlü sebatı ve konumu itibarıyla, başka bir konu hakkında ihtiyaç duyulan tekitli, vurgulayıcı türde açıklama gibi yöntemlere gerek duyulmaz. Bir konu üzerinde tekit etmenin yollarından biri de onun ifadede öne geçirilerek açıklanmasıdır. Buna göre, *"veya borç"* ifadesi, ister istemez konuyu ileriye götürme ve ona vardırma konumundadır.

Bu açıklamadan, vasiyetin *"yûsî biha=yaptığı"* ifadesiyle nitelendirilmesinin sebebi de açıklığa kavuşmuş oldu. Çünkü, bu nitelendirme de tekidi ifade eder. Ayrıca, ölüye saygı gösterilmesi ve yapmış olduğu vasiyet hakkında hürmetinin gözetilmesi gerektiğine dair bir işarettir de. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *Kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır."*

"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz." Ayette hitap, bütün vârislere yöneliktir; yani kendi içlerinden ölenlere mirasçı olmaları itibarıyla bütün mükelleflere hitap edilmiştir. Bu ifade, baba ve oğulların mirasla ilgili paylarının farklı oluşunun sırrına işaret etme ve *"bilmezsiniz"* şeklinde bir hitap kullanılarak onları eğitme amaçlı söylenmiştir. Bu tür ifade tarzı, bütün dillerde sıkça rastlanılan yaygın bir şeydir.

Kaldı ki, ayette gelecekte ölecekleri, baba ve oğullarına miras bırakacakları göz önünde bulundurularak vâris olan ve vâris olmayan bütün insanlara hitap yöneltilmiş olsaydı, *"fayda bakımından daha yakın olduğu"* ifadesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü, anlaşıldığı kadarıy-la ayette söz konusu edilen faydalanmadan maksat, miras alınan mal ile yararlanmadır. Bu da vereseyle ilgili bir husustur, ölen şahısla değil.

Ayette babaların oğullardan öne geçirilerek ifade edilmesi, babalardan faydalanmanın oğullara oranla daha erken gerçekleştiğine yönelik bir işaret içerir. Buna şu ayet de örnek gösterilebilir: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır."* (Bakara, 158) Bu ayeti

açıklarken Peygamber Efendimizden (s.a.a) nakledilen şöyle bir rivayete yer vermiştik: "Ben de Allah'ın başladığı yerden başlıyorum..."

Akrabalık bağının doğurduğu sonuçlar göz önünde bulundurulur ve akrabalara yönelik insanî duygular değerlendirilerek konuya yaklaşılırsa, yine aynı sonuca varılır. Çünkü insanoğlu, oğlunu ana-babasından daha fazla sever ve ona fazla ilgi gösterir; o evladının hayat sürdürmesini kendi hayatının uzantısı görür, ama ana-babasının bekasını kendi bekası görmez. Bu yüzden, ana-babayla oğul ilişkisi, evlatla ana-baba ilişkisine nazaran daha güçlü ve varlıkları birbirine daha yapışıktır. Mirastan faydalanma bu ilke üzerine kurulu olduğuna göre, insan meselâ kendi babasına vâris olunca, kendi evladının vârisi olduğu durumdan daha fazla miras alabilmesi gerekir. İlk bakışta insan konunun tam tersine olduğu düşüncesine varsa da, durum böyledir.

Bu ayet, yani *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz."* ayeti, fıtrata dayalı başka İslâmî hükümlerde olduğu gibi, yüce Allah'ın mirasla ilgili hükümleri de tekvinî ve dış olgular temeli üzerine kurduğunu gösteren delilerden biridir.

Ayrıca, *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah'ın insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise, ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rum, 30) ayeti gibi kanun koymanın aslına yönelik mutlak ifadeli açıklamalar içeren Kur'an ayetleri de mirasla ilgili hükümlerin fıtrata dayalı olduğuna delâlet eder. Bu ayetlerin açıklamasından sonra, İslâm şeriatında yaratış açısından hiçbir kök ve dayanağı olmayan birtakım zorunluluk getiren hükümlere ve değişmeyen miras paylarına yer verildiği nasıl düşünülebilir?

"Babalarınız ve oğullarınızdan..." ifadesinden, çocuklardan olan çocukların dede ve ninelere öncelik taşıdığı yönünde bir izlenim edinilebilir. Çünkü, çocukların ve onların çocuklarının olmasıyla dede ve nineler miras alamazlar.

"Bunları Allah tarafından konulan farzlar olarak kabullenin..." Anlaşıldığı kadarıyla, ayetin orijinalinde geçen "farîzaten" kelimesi, takdirî bir fiil aracılığıyla mansup olmuştur. Cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Huzû farîzaten=bir farz olarak tutun" veya "Elzimû farîzaten=bunlara bir farz olarak bağlı kalın" veyahut bu iki fiilin benzeri anlam taşıyan bir kelime takdir edilmiştir. Bu ifade, söz konusu taksim

ve payların belirlenmiş ve olduğu durumdan asla değişmeyecek şekilde insanlara sunulduğunu vurgulayıcı bir tekitle açıklıyor.

Bu ayet, bütün kısımlarıyla birinci dereceden miras alan ana-baba ve çocukların paylarını açıklamaktadır. Ancak bazısını net bir şekilde, bazısını da üstü kapalı olarak açıklamıştır. Ölenin çocukları varsa, ana-babadan her birine altıda bir verilir. Ölenin çocuğu yoksa, eğer sadece ana-babası ona vâris olursa, anaya üçte bir ve eğer ölenin kardeşleri varsa, bu durumda ona altıda bir verilir. Bir kıza, malın yarısı verilir. Başka vâris olmazsa, birkaç kıza malın üçte ikisi verilir. Ölenin kızları ve erkek çocukları olursa, erkeğe iki kızın payı kadar verilir. İki kızın hükmü, aynen kız ve erkek çocukların hükmü gibidir. Yani onlara malın üçte ikisi verilir. Bunu, daha önce de açıklamıştık. Bunlarla ilgili hükümler ayette net bir şekilde açıklanmıştır.

Hükümleri ayette üstü kapalı olarak açıklananlara gelince; ölenin vârisi sadece bir erkek çocuğu olursa, malın hepsi ona verilir. Bununla ilgili hüküm, erkek ve kızla ilgili açıklanan şu ifadelerden anlaşılıyor: *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır." "Eğer yalnız bir kız ise, mirasın yarısı onundur."* [Tek bir kız mirasın yarısını alır, erkek de kızın iki katı aldığına göre, tek olduğunda mirasın hepsini alır demektir.] Vârisler sadece, erkek çocuklar olursa, payları eşittir. Bununla ilgili hüküm ise, *"Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ifadesinden anlaşılıyor. Ayet, özlü anlatım açısından şaşırtıcı özelliğe sahiptir.

Şunu da bilmek gerekir ki: Malı miras olarak bırakma ve onunla mirasçıları yararlandırma hususunda Peygamber Efendimizle (s.a.a) diğer insanlar arasında hiçbir fark bulunmadığı, ayetin mutlak ifadeli oluşunun bir gereğidir. Bu tür mutlak ve genel ifadenin bir benzerini, *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır;ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır..."* ayetinde açıklamıştık. Birinin ileri sürdüğü "Peygamberin (s.a.a) kendi diliyle açıklandığı için Kur'an'ın genel nitelikli ifadeleri, onu kapsamaz." şeklindeki sözü ise, dinlemeye değ-mez bir iddiadır.

Evet, "Peygamber kendisinden miras bırakır mı, yoksa onun bırakmış olduğu her şey sadaka mıdır?" hususunda Şia ve Ehl-i Sünnet arasında görüş farklılığı vardır. Bu ihtilafa neden olan şey, Ebu Bekir'in Fedek hadisesinde nakletmiş olduğu bir rivayettir. Bu hususta

araştırma yapmak, kitabımızın durumuyla bağdaşmaz; dolayısıyla bu konuyu ele almak yerinde olmaz. Bilgi edinmek isteyen ilgili kaynaklara başvurabilir.

"Yaptıkları vasiyet ve borç düşüldükten sonra, eşlerinizin eğer çocukları yoksa, geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir... çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır." Ayetin ifade ettiği anlam anlaşılır ve açıktır. Ayette "nısf=yarısı" kelimesi, "ma tereke=geriye bıraktıkları" ifadesine izafe edilmiştir. Ancak "rub'=dörtte bir" ifadesinde böyle bir izafet yerine "er-rubu-u mimma terektum=geriye bıraktığınızdan dörtte bir" şeklinde bir ifade kullanılmıştır. İzafe olması gerekirken izafe edilmeyen bir kelime, açık veya takdir edilmiş gizli "min" edatıyla tamamlamayı gerektirir. Bu tür yerlerde kullanılan "min" edatı, iptida ve bir şeyden başlanıldığı anlamını ifade eder. Bu anlam, bu edattan sonra yer alan şeyin öncesiyle ele alındığında kendisinden başlanılan şeyin bir cüz'ü, uydusu ve onda kaybolmuşçasına bir nitelikte olduğu durumla örtüşür. Bu da ancak, edatın sonrasının kendisinden başlanılan şeye oranla az veya az gibi bir konumda olduğu durumlarda olur. Bütünün altıda biri, dörtte biri ve üçte biri olduğu durumlar gibi. Bütünün yarısı veya üçte ikisi gibi durumlarda, artık böyle bir şey söz konusu olamaz.

Bu yüzden yüce Allah "altıda bir, üçte bir ve dörtte bir" gibi durumlarda kelimeyi bir diğer kelimeye izafe etmemiş ve *"es-sudsu mimma tereke*=bıraktığından altıda bir", *"feli-ummih-is sulus*=üçte bir anasınındır" ve *"lekum-ur rub'u*=dörtte biri sizindir" buyurmuştur. Yarı ve üçte iki olan durumlarda ise, bu kelimeleri bir diğer kelimeye izafe ederek şöyle buyurmuştur: *"Lekum nısfu ma tereke*=geriye bıraktıklarının yarısı sizindir" ve *"felehunne sulusa ma tereke*=ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır." Bir yerde ise, *"feleha-n nısfu*=yarısı onundur" buyurmuştur ki, burada "en-nısf" kelimesi "el" takısını tamlayanın yerine kendisine almış ve aslında "nısfu ma tereke"dir.

"Eğer miras bırakan erkek veya kadının ana-babası ve çocuğu olmayıp (ana tarafından) bir erkek veya bir kız kardeşi varsa... Allah bilendir, halimdir." Ayetin orijinalinde geçen "kelâle" aslında "ihata ve kuşatma" anlamında mastardır. Başı çevrelediğinden dolayı, başa bırakılan taca "iklîl", parçalarını kuşatan bütüne "kull" ve ağırlığı, üstlenen şahısı sardığı için başkasına yük olan kimseye "kell" de-

nilmiştir. Râgıp el-İsfahanî, el-Müfredat'ında şöy-le belirtmiştir: "Baba ve çocuk dışındaki vârislere "kelâle" denilir." Daha sonra şöyle ekler: "Peygambere (s.a.a) kelâle hakkında sorulunca şöyle buyurdu: "Ölüp de kendisinden sonra babası ve çocuğu olmayan kimsedir." Bu hadiste kelâle, vârislere değil de ölen kimseye verilen bir isim olarak ele alınmıştır. Her iki görüş de doğrudur. Çünkü kelâle mastardır; hem vârisi, hem de miras bırakanı kapsar." Râgıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.

Ben derim ki: Kelâlenin anlamıyla ilgili olarak belirtilen şeylere göre, ayetin orijinalinde geçen "kane" fiilinin nakıs=eksik fiil, "reculun" kelimesinin onun ismi, "yûresu" fiilinin "reculen kelimesiyle ilintili sıfat ve "kelâleten" kelimesinin onun haberi olduğunu söylemenin hiçbir sakıncası yoktur. Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Eğer ölen kimse, vârisin kelâlesi yani ne babası ve ne de çocuğu olursa..."

Burada başka bir ihtimal de söz konusu olabilir: "Kane" fiili tam fiil, "reculun yûresu" ise, onun faili=öznesi ve "kelâleten" kelimesi de hâl yerine geçerli mastardır. Bu durumda da ölünün vârise kelâle olduğu yönünde bir anlam çıkar karşımıza. Nakledildiğine göre Zeccac şöyle demiştir: "Fiili "yûrisu" olarak okuyana göre, "kelâleten" kelimesi mef'uldür. "Yûresu" okuyana göre ise, "kelâleten" hâl olduğundan dolayı mansuptur."

Ayetin orijinalinde geçen "ğayre muzarr" hâl olduğu için mansuptur. "Muzarr" başkasına zarar vermek anlamına gelir. Anlaşıldığı kadarıyla burada, ölünün borç alarak vârislere zarar vermesi kastedilmiştir; şöyle ki, vârislere zarar vermek ve onları mirastan mahrum bırakmak amacıyla kendini borçlu kılar. Veyahut hem borçlanarak, hem de geriye kalan malın üçte birini aşacak miktarda vasiyette bulunarak vârislere zarar vermektir.

"İşte bunlar, Allah'ın sınırlarıdır... onun için alçaltıcı bir azap vardır." Ayetin orijinalinde geçen "hudûd=sınırlar" kelimesi, "hadd"in çoğulu olup, iki şeyin birbirine karışmasını ve aralarındaki ayrıcalıkların kalkmasını önleyecek olan engel ve duruma denir. Meselâ ev ve bostan sınırı gibi. Burada kastedilen, mirasla ilgili hükümler ve açıklanan feraiz, taksimlerdir. İki ayette, yüce Allah miras konusunda Allah'a ve Resulüne itaat edene verilecek sevabı ve itaat etmeyenin duçar olacağı sürekli ve alçaltıcı azabı açıklayarak onun konumunu yüce

kılmıştır.

MİRASLA İLGİLİ GENEL AÇIKLAMA

"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder..." ifadesiyle başlayıp *"Allah, bilendir, halimdir"* ifadesiyle son bulan iki ayet, bu surenin sonunda yer alan *"Senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor"* ifadesiyle başlayan ayet ve bunlara ek olarak *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır..."* ayeti ve *"Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre, birbirlerine... daha yakındırlar."* (Ahzâb, 6 ve Enfâl, 75) ayetleri, bu beş veya altı ayet, İslâm'da mirasla ilgili Kur'anî ilkelerdir. Nakledilen hadisler de söz konusu ayetlere en iyi şekilde ışık tutmuş ve ayrıntıları açıklamışlardır. Söz konusu ayetlerden mirasla ilgili ayrıntılı hükümler konusunda temel dayanak olan birkaç küllî husus çıkarılmıştır:

Birincisi: *"Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilmezsiniz."* ifadesinde açıklandı. Yapılan açıklamadan, ölüye yakınlık ve uzaklık derecesinin miras konusunda etkili olduğu hususu ortaya çıkar. Bu cümle, ayetin devamıyla birlikte değerlendirilince, payın az ve çok, büyük ve küçük oluşunu etkilediği sonucunu ifade eder; *"Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre, birbirlerine daha yakındırlar."* ayetiyle değerlendirilince de, miras konusunda nesep açısından daha yakın olanın uzak olanı engellediği ve ona öncelik taşıdığı sonucunu ifade eder.

Buna göre, yakınlar içerisinde ölen kimsenin en yakını, babası, anası, erkek ve kız çocuğudur. Çünkü, bunlarla ölü arasında herhangi bir aracı söz konusu değildir. Erkek ve kız çocuğunun olmasıyla onlarda olan çocuklar miras alamazlar. Çünkü, torunlarla ölü arasındaki akrabalık bağı, ana-babalarına dayanır. Dolayısıyla, bunlar ancak aracıların bulunmadığı takdirde onların yerine geçerler.

Birinci derecenin ardından ikinci derece gelir. Onlar, erkek kardeş, kız kardeş, dede ve ninedir. Bunlar sadece bir vasıtayla yani baba ve anne ile ölüye varırlar. Erkek ve kız kardeşin çocukları ise, ancak kendi ana-babalarının yerine geçerler. Kısacası, önce de açıklandığı gibi her bir derece ardındaki derecede yer alanları engeller; önceki derece-

dekilerin olmasıyla, sonraki derecede olanlara sıra gelmez.

İkinci dereceden miras alanların ardından üçüncü dereceden miras alan amca, dayı, hala ve teyze yer alır. Bunlarla ölü arasında iki aracı vardır; biri dede veya nine; diğeri ise baba veya annedir. Miras dereceleri bu şekilde devam edip gider.

Ölüye yakınlık ve uzaklık ölçüsünden, iki sebeple yakın olan kimsenin bir sebeple yakın olan kimseye öncelik taşıması konusu ortaya çıkar. Bunun bir misali, ana-baba tarafından akraba olanların sadece baba tarafından akraba olanlara öncelik taşımasıdır; birinci grubun olmasıyla, ikinci grup miras alamaz. Ancak birinci grubun olması, anne tarafından yakınların miras almasını engellemez.

İkincisi: Vârislerle ilgili olarak bir başka açıdan öncelik taşıyıp taşımama hususunda değerlendirme yapılır. Şöyle ki, bazen paylar bir araya toplanır ve terekenin aslından fazla olması sonucu birbirleriyle çelişirler. Kimisine, çelişme durumunda öncesiyle farklı bir hisse belirlenmiştir. Meselâ, erkeğin kendi eşinden aldığı hisse yarıdır; ancak miras alacak evladın olması onun hakkına engel teşkil eder ve erkeğin hissesi dörtte bire iner. Ölen kimsenin eşi, çocuğu olmadığı durumda dörtte bir, çocuğu olduğu takdirde ise, sekizde bir hisse alır. Annenin miras hakkı üçte birdir. Ancak ölenin çocuğu veya kardeşi olursa, miras hakkı altıda bire iner. Ölenin babası ise, çocuk olsun olmasın altıda bir alır.

Kimisine önceden pay belirlendiği hâlde, çelişme durumunda ne olacağı açıklanmamış ve belli bir hisse belirtilmemiştir. Bir kız ve birkaç kız, bir kız kardeş ve birkaç kız kardeş gibi. Bir kız mirasın yarısını, bir kız kardeş üçte ikisini alır; ancak birden fazla oldukları ve çelişme durumunda hisseleri belirtilmemiştir. Buradan, hisselerin terekeden fazla olduğu durumda birinci kısım vârislerin hissesinde eksilme olmadığı ve düşünülebilecek herhangi bir eksiltmenin sadece çelişme durumunda hisseleri belirtilmeyen vârislerin hisselerine ait olduğu gerçeği anlaşılır.

Üçüncüsü: Bazı zamanlar hisseler geriye bırakılan maldan fazla olur. Kocası, ana-baba bir kız kardeşleri olan bir kadının ölmesi gibi. Çünkü bir yarı ve bir de üçte iki hisse söz konusudur ki bu maldan fazladır. Yine ana-baba, iki kız ve kocası olan biri ölürse, aynı durumla

karşılaşılır. Çünkü iki altıda bir, iki üçte iki ve bir dörtte bir hisse söz konusudur.

Bazen de tam aksine, geriye bırakılan mal, hisselerden fazla olur. Ölenin sadece bir kızı veya iki kızı olduğu durumlar gibi. [Kur'an-ı Kerim'de sadece malın yarısı hakkında hüküm vardır; diğer yarısının hükmü belirtilmemiştir.] Bunun benzeri misaller de verilebilir. Kur'an ayetlerini tefsir etme niteliğine sahip Ehl-i Beyt kanalından nakledilen hadislerde şöyle bir açıklama yer almıştır: Hisselerin mala oranla fazla olduğu durumlarda, Kur'an-ı Kerim'de haklarında sadece bir hisse belirtilen kimseler hisselerinden az alırlar. Bunlar, kızlar ve kız kardeşlerdir. Ana-baba ve karı gibi Allah'ın çeşitli durumlara göre çeşitli hisseler belirlediği kimseler hakkında hisseden az alma durumu düşünülemez. Aynı şekilde geriye bırakılan malın hisselere oranla fazla olduğu durumlarda, fazlalık önceki durumda eksik almaya mahkum edilen kimselere verilir. Meselâ eğer ölenin sadece bir kızı ve babası olursa, babası belirlenen hissesine göre altıda bir alır; kızı ise, malın yarısını belirlenen hissesine göre, geriye kalanı ise red unvanıyla alır.

Ömer b. Hattab, kendi hilafeti döneminde bu hükmü değiştirmiş ve hisselerin mala oranla fazla olduğu durumlarda "avl" yöntemini geçerli kılmıştır.[Karşılığı olmayan hisse, hisse sahiplerinin hisselerinin hepsinden eşit oranda alınarak tamamlanır.] Ehl-i Sünnet, malın hisselere oranla fazla olduğu durumlarda ilk dönemde "ta'sib" [yani fazlalığı baba tarafı akrabalarına verme] yöntemini uygulamışlardır. İnşallah hadisler bölümünde "avl ve ta'sib" hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Dördüncüsü: Erkek ve kadınların miras hisseleri üzerinde derin düşünülünce, ana-baba dışında genel olarak kadının hissesinin erkeğe oranla eksik olduğu sonucunu ortaya çıkar. Annenin hissesi, belirlenen asıl hisseye göre bazen babanın hissesinden fazla olur. Belki de annenin babadan fazla veya babayla eşit oranda miras alması, annenin bağ açısından evladıyla daha fazla iç içeliği, hamilelik ve doğum dönemi zorluklarına, büyütme ve terbiyeyle ilgili bütün zahmetlere katlanmış olmasından kaynaklanıyor. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer.* (Ahkaf, 15) Hiç şüphesiz annenin hissesinin, kadınların erkeğin

yarısı kadar olma durumundan onlarla eşit veya daha fazla miras alma durumuna yükselişi, kanun koyucunun onu kollamasını ve daha fazla saygıyı hakkettiğini gösterir.

Erkeğin hissesinin kadının iki katı kadar olmasına gelince, bu hususta erkeğin yaşantıyı idare etmekte kadına oranla sahip olduğu akıl üstünlüğü ve kadınla ilgili gerekli harcamaların onun uhdesine olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmuştur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması ve mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisidirler.* (Nisâ, 34) Bu ayetin orijinalinde geçen "kavvam" kelimesi, yaşamı idare etmek anlamına gelen "kıyam" kelimesinden türemiştir. "Üstün kılmak"tan maksat, erkeğin akıl açısından olan üstünlüğüdür. Çünkü, erkeğin hayatı düşünce ve akıl ağırlıklı iken, kadının hayatı duygu ağırlıklıdır. Malın dizginini ve onunla ilgili bütün yetkileri, üstün akla ve yönetime sahip bir ele vermek, heyecan ve ince duyguların yönettiği bir ele teslim etmekten daha doğru olur. Tanınan bu yetki, şimdiki kuşaktan gelecek kuşağa intikal eden dünyadaki mevcut servetin üçte ikisinin yönetiminin erkeklere, üçte birinin yönetiminin de kadınlara verilmesini gerektirir. Demek ki, toplumun hâlini düzeltecek ve hayatı saadetli kılacak aklın yönetimi, heyecan ve ince duyguların yönetimine ağır basmıştır.

Kadının miras konusunda uğradığı bu eksiklik, yüce Allah'ın kadınlar hakkında adaleti gözetmelerine dair erkeklere yöneltmiş olduğu emirle telafi edilmiştir. Verilen emir gereği, kadınlar erkeklerin elinde bulunan üçte iki hisseye de ortaktırlar. Böylece kadınlar mülkiyetini ellerinde bulundurdukları ve istedikleri şekilde üzerinde tasarrufta bulundukları üçte bir bölümün yanı sıra, erkeklerin elinde bulunan üçte iki bölümün yarısını masraflarının karşılanması için kendilerine ihtisas ederler.

Bu bırakılan şaşırtıcı yasa ve durumun sonucunda erkek ve kadın mülkiyet ve harcama alanında birbirinin tam tersi bir konumda olurlar. Dünyadaki servetin üçte ikisinin mülkiyeti erkeğe ait olurken, ancak üçte bir bölümü ona harcanır. Kadın ise, üçte birinin mülkiyetine sahip iken, üçte iki miktarı ona harcanır. Bu farklılığın gerekçesi ise, bir yandan erkekte akıl gücünün heyecan ve ince duygulara baskın gelmesidir ki koruma, değiştirme, üretme ve kâr edinme şeklinde gerçek-

leşen malî yönetmenlik, bununla daha fazla örtüşür. Diğer taraftan kadında ince duygular ve heyecanlar akıl gücüne ağır basar ki bu da harcama ve masraf olgusuyla daha fazla örtüşür. İşte bu husus, İslâm'ın miras ve nafakalar hususunda erkekle kadın arasında fark gözetmesinin sırrı ve sebebidir.

Buna göre, yüce Allah'ın *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması..."* ayetinde vurguladığı üstünlükte, erkeğin doğası gereği akıl gücünün fazla oluşu ve bu hususta kadına olan üstünlüğünün ölçü alındığını söylemek daha uygundur. Bu hususta erkeğin sert ve zorluklarda daha dayanıklı ve güçlü bir vücut yapısına sahip olması ölçü alınmamıştır. Erkeklerin sert oluşları, onları kadından ayıran yapısal bir özelliktir ve insanın oluşturduğu toplumda bu özelliği savunma, koruma, çetin işler, zorluk ve kederlere göğüs germe, korkunç ve hoşlanılmayan durumlarda kendini yitirmeme gibi hususlarda birtakım büyük sonuçlar izler. Bunlar, tabiatıyla kadınların üstlenemeyeceği kaçınılmaz yaşantı durumlarıdır.

Ancak bununla birlikte, kadınlar da aklın karşıtı olan ve toplumsal hayatta kaçınılmaz ve zorunlu olan ince duygu ve heyecanlarla donatılmışlardır. Bu niteliğin önemli sonuçları, sevgi, ünsiyet, gönüllere rahatlık kazandırma, acıma, şefkat, nesli çoğaltmanın zorluklarına katlanma, hamilelik ve doğum dönemine ait zorluklara göğüs germe, büyütme, terbiye ve eğitimi üstlenme, ayrıca ev işleri sorumluluğu gibi hususlarda kendini gösterir. Yumuşaklık ve acıma olmaksızın sadece sertlik ve kabalıkla, şehvet iç güdüsü olmaksızın sadece öfke iç güdüsüyle insanın durumu ve aynı şekilde iticilik olmaksızın sadece çekicilikle dünyanın durumu düzene girmez.

Kısacası, erkek ve kadın hakkında adalet üzere kurulu iki donatım şeklidir bu. Erkek ve kadın grubundan oluşan karışık insan toplumunda hayatın iki kefesi, bu iki hususla eşitlik kazanır. Allah'ın kelamında sapma ve hükmünde haksızlık düşünülemez; Allah, bunlardan yüce ve münezzehtir. "Yoksa, Allah ve Resulünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar." (bk. Nûr, 50) "Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez." (bk. Kehf, 49)*"Hepiniz birbirinizdensiniz."* (Âl-İmrân, 195) buyuran işte yüce Allah'tır. *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması..."* ifadesinde de işte bu birbirinden olma gerçeğine işaret edilmiştir.

Başka bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sizi topraktan yaratması, O-'nun delillerindendir. Sonra siz, her tarafa yayılan insanlar oluverdiniz.Kendileriyle sükûn bulmanız için size kendinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır."* (Rum, 20-21) Bu iki ayetteki şaşırtıcı açıklama üzerinde bir düşünelim. Yüce Allah insanı yayılmakla nitelemiştir. (Ayette erkekle kadının birbirinin karşısında gündeme getirilmeleri, birinci ayette insandan erkeğin kastedildiğine ilişkin bir ipucudur.) Yayılmak, geçimi sağlamak için çalışmak demektir. Güce ve zora başvurarak hayatın gereklerini elde etme girişimlerinin hepsi buna dayanır. Birbirine galip gelme yönündeki çabalarda, savaşlarda ve yağmalamalarda da güdülen amaç, aynı şeydir. Eğer insan için sadece bu tür bir yayılma düşünülecek olsaydı, insan fertleri biri saldıran diğeri ise kaçan olmak üzere iki gruba bölünürdü.

Ancak yüce Allah, kadınları yaratıp onları erkeklerin sükûn bulmasını sağlayacak şeyle donattı ve eşler arasına sevgi ve merhamet yerleştirdi. Böylece kadınlar güzellik, ince hareketler, sevgi ve muhabbetle erkekleri kendilerine çekerler. Kısacası, kadınlar insan toplumunun ilk rükünleri ve asıl etkenleridirler.

Bu yüzden İslâm dini evlilikten ibaret olan ev topluluğunu bu hususta ana temel olarak görmüş ve yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, en takvalı olanınızdır."* (Hucurât, 13) Bu ayette ilk önce erkek ve kadının evlenmesine ve bunun sonucunda insan soyunun devam etmesine değinilmiş ve daha sonra milletler ve kabilelerden oluşan büyük insan toplumu ona dayandırılmıştır.

Bu ayetin son cümlesinden *"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması..."* ifadesindeki üstünlükten İslâm'da gerçek üstünlük ölçüsü bilinen keramet ve yüceliğin kastedilmediği anlaşılır. İslâm'da yücelik ve keramete, Allah'a yaklaşma ile ulaşılabilir ancak. Söz konusu üstünlükten, toplumun durumunun en iyi bir şekilde düzene girmesini sağlayacak ve dünyevî hayat yani geçim mekanizmasını en güzel bir şekilde düzene sokacak şeyle donatılma hususunda erkeğe verilen üstünlüktür. İslâm, maddî hayat dışında yarar-

lanılmayan insanın cismiyle ilgili sahip olduğu fazlalıklara önem vermez. Bunları sadece kendisiyle Allah katında olana varılacak araçlar olarak görür.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuç ortaya çıkar: Er-keklere, akıl açısından kadınlara oranla üstünlük tanınmıştır. Bu üstünlük, miras ve benzeri konularda kadınlarla farklılığı gerektirir. Ancak buradaki üstünlük, fazlalık anlamındadır. İslâm'ın önemsediği keramet ve yücelik anlamına gelen üstünlük ise, kimde olduğuna bakılmaksızın takva ve Allah'tan korkmaktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid, Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesei, İbn-i Mace, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Beyhaki -Sünen adlı eserinde- Cabir b. Abdullah kanalıyla şöyle rivayet ederler: "Ben hastayken Rasulullah (s.a.a) ve Ebu Bekir "Beni Seleme" kabilesinden bir grupla yürüyerek görüşüme geldiler. Rasulullah (s.a.a) beni baygın bir durumda görünce su istediler. Abdest alıp o sudan benim üzerime serptiler. Hemen ardından kendime geldim ve "Malım hakkında ne yapmamı emredersin ey Allah'ın elçisi?" dedim. Bunun üzerine şu ayet indi: *"Allah, size evlatlarınız hakkında (şunu) tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* (Nisâ, 11)

Ben derim ki: Birçok kez açıkladığımız gibi, bir ayetle ilgili olarak birkaç nüzul sebebinin nakledilmesinin ve hepsinin nüzul sebebi olmasının sakıncası yoktur. İnen ayetin belirli bir nüzul sebebine sınırlı olmamasında hiçbir sakınca olmadığı gibi birkaç olayın ayetin iniş dönemine rastlamasının ve ayetin içeriğinin hepsiyle örtüşmesinde de sakınca yoktur. Dolayısıyla Cabir'in malın bölünmesiyle ilgili bir yükümlülüğü olmadığı hâlde ayetle ona cevap verilmesinin yersiz olduğuna dayanılarak hadisin "Malım hakkında ne yapmamı emredersin ey Allah'ın elçisi?" dedim. Bunun üzerine şu ayet indi..." bölümünün hadisin doğruluğuna gölge düşürdüğü söylenemez. Aynı eserde Abd b. Hamid ve Hâkim'e dayanarak Cabir'den nakledilen şu rivayet daha şaşırtıcıdır: "Ben hasta iken Rasulullah durumumu öğrenmek için beni görmeye geldi. Ben ona "Malımı çocuklarım arasında nasıl böleyim" diye sordum. Bana cevap vermedi ve *"Allah, size evlatlarınız hakkın-*

da (şunu) tavsiye eder..." ayeti indi." (c.2, s.125)

Aynı eserde İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Süddi'den şöyle rivayet ederler: "Cahiliye dönemi insanları, kız çocuklarına, güçsüz ve zayıf olan erkek çocuklarına miras hakkı tanımazlardı. Savaşma gücüne sahip olanlar dışında hiçbir erkek babasından miras alamazdı. Şair Hassan'ın kardeşi Abdurrahman ölüp kendisinden Ümmü Kuhhe adında bir eşi ve beş kızı kalınca, diğer vârisler gelip onun bıraktığı malı alıp götürdüler. Ümmü Kuhha durumu Peygambere (s.a.a) götürdü. Bunun üzerine Allah, şu ayeti indirdi: *"Çocuklar ikiden fazla kız olurlarsa, ölünün geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kız olursa, yarısı onundur."* Daha sonra Peygamber Efendimiz Ümmü Kuhha ile ilgili olarak şu bölümü okudu: *"Çocuğunuz yoksa, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır (eşlerinizindir); çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır."* (c.2, s.125)

Yine aynı eserde, önceki rivayette adı geçenler, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Allah'ın erkek ve kız çocuğu ve ana-baba ile ilgili miras hisselerini belirlediği feraiz yani hisselerle ilgili ayet inince, halkın hepsi veya bazısı bundan hoşlanmayıp şöyle dediler: 'Ölenin eşine dörtte bir veya sekizde bir ve bir kıza yarı hak mı tanıyorsun? Küçük çocuğa da miras verilir mi? Oysa bunların hiçbirisi düşmanla savaşamaz ve ganimet elde edemez.' Cahiliye döneminde bu geleneği uygularlardı. Mirası sadece düşmanla savaşabilen kimselere verirler ve bu hususta sırasıyla büyük olana öncelik tanırlardı." (c.2, s.125)

Ben derim ki: Ölünün savaşabilecek büyük oğlu olmadığında mirası baba tarafından yakın olanlara vermek demek olan ta'sib olayı da buradan kaynaklanmıştır. Ehl-i Sünnet, hisseler mirası kapsamadığı ve mal hisselere oranla fazla olduğu durumda bu yöntemi uygulamışlardır. Ehl-i Sünnet kanalıyla nakledilen hadislerde bu hususa değinen rivayetlere rastlamak mümkündür. Ancak Ehl-i Beyt (Hepsine selam olsun) kanalıyla ta'sibin doğru olmadığını ifade eden birçok hadis nakledilmiştir. Bu hadislerde, hisselerden fazla kalan miktarın malın hisselerden az olduğu durumda eksik almaya mahkum edilen kimseye verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Onlar da çocuklar, baba-ana bir veya sadece baba bir kardeşlerdir. Bazı durumlarda da, fazlalık babaya verilir. Önce de açıkladığımız gibi, ayetlerden anlaşılan da budur.

Yine aynı eserde, Hâkim ve Beyhaki, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Hisselerle ilgili olarak avl yöntemini ilk kez Ömer uyguladı; o miras düzenini bozdu ve bu yöntemi savunarak şöyle dedi: "Allah'a andolsun! Sizinle ne yapacağımı bilmiyorum. Allah'a andolsun! Allah hanginize öncelik tanımış ve hanginizi tehir etmiş bilmiyorum. Bu değersiz malı eşit hisselere ayırmaktan daha iyi bir yöntem bulamıyorum." İbn-i Abbas daha sonra şunları ekledi: "Allah'a andolsun! Eğer o Allah'ın öne geçirdiğini öne geçirir ve tehir ettiğini de tehir etmiş olsaydı, asla hisselerde eksiklik meydana gelmezdi." İbn-i Abbas'a "Allah hangi hisseye öncelik tanımıştır?" şeklinde bir soru yöneltilince şu cevabı verdi: "Allah'ın bir hisseden ancak ayrı belirli bir hisseye indirgediği şahısların hissesi, O'nun öncelik tanıdığı hissedir. Belirlenen hisseden düşüş kaydedince, kendisine ayrı bir hisse belirlenmeyen ve sadece geriye kalanı miras alan kimsenin hissesi, Allah'ın tehir ettiği hissedir. Öncelik tanınan kimsenin misali, karı-koca ve annedir. Tehir edilen kimse ise, kız kardeşler ve kızlardır. Dolayısıyla hem Allah'ın kendisine öncelik tanıdığı, hem de tehir ettiği kimseler vâris olurlarsa, Allah'ın öncelik tanıdığı kimseyle başlanılır ve ilk önce eksiksiz olarak onun hakkı verilir. Geriye bir şey kalırsa, diğerlerine verilir; bir şey kalmazsa, onlara hiçbir şey verilmez." (c.2, s.127)

Yine aynı eserde, Said b. Mansur, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Çölün kumlarının sayısını bilen Allah'ın, malı yarı, üçte bir ve dörtte bir şeklinde böldüğünü biliyor musunuz? Yani, malı iki yarı, üç tane üçte bir ve dört tane dörtte bir kılmıştır." (c.2, s.127)

Yine aynı eserde, Said b. Mansur, Ata'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Abbas'a 'Halk ne benim ne de senin sözünü dinliyorlar. Ben ve sen öldükten sonra, insanlar hiçbir mirası senin dediğin üzere bölmezler' dedim. O bana şöyle dedi: "İnsanlar toplanıp gelsinler de hep birlikte elimizi Kabe'nin rüknü üzerine bırakalım. Daha sonra dua edelim ve Allah'ın lânetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım. Allah'ın hükmü onların söylediği gibi değildir." (c.2, s.127)

Bu içerik ileride açıklanacağı üzere Şia kanallarıyla da İbn-i Abbas'tan aktarılmıştır.

el-Kâfi adlı eserde, Zühri'den o da Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den şöyle bir rivayet aktarılır: "İbn-i Abbas'la birlikte oturmuştuk. Mirastaki hisselerin söz konusu olması istenildi. Bunun üzerine İbn-i

Abbas şöyle dedi: 'Yüce Allah pak ve münezzehtir. Çölün kumlarının sayısını bilen Allah miras malını yarı, yarı ve üçte bir olarak böldüğünü biliyor musunuz? İki yarı malda düşünülür. Peki üçte bir nerede kaldı?' Zufer b. Avs-i Basri cevapta: 'Ey Eba Abbas, hisselerde ilk olarak avl yöntemini kim uyguladı?' dedi. İbn-i Abbas, şöyle cevap verdi: İlk olarak bunu Ömer b. Hattab uyguladı. O karışık birtakım hisseleri fark edince, mirastaki bölme düzenini bozdu ve şöyle dedi: 'Allah'a andolsun! Allah hanginize öncelik tanımış ve hanginizi tehir etmiş bilmiyorum. Bu değersiz malı eşit hisselere ayırmaktan ve fazlalığı her hak sahibinin hakkına artırmaktan daha kolay bir yöntem bulamıyorum.' Böylece o, mirastaki hisselere avl yöntemini sokmuş oldu.

Allah'a andolsun! Eğer o Allah'ın öne geçirdiğini öne geçirir ve tehir ettiğini de tehir etmiş olsaydı, asla hisselerde eksiklik meydana gelmezdi." Zufer b. Avs, "Allah hangi hisseye öncelik tanımış ve hangisini tehir etmiştir?" şeklinde bir soru yöneltince, İbn-i Abbas şu cevabı verdi: "Allah'ın bir hisseden ancak ayrı belirli bir hisseye indirgediği şahısların hissesi, O'nun öncelik tanıdığı hissedir. Allah'ın tehir ettiği hisseye gelince; belirlenen hisseden düşüş kaydedince, kendisine ayrı bir hisse belirlenmeyen ve sadece geriye kalanı miras alan kimsenin hissesidir; işte Allah'ın tehir ettiği hisse budur.

Kendisine öncelik tanınan kimselerden birisi, kocadır. Mirasın yarısı onundur. Ancak onu bu konumundan alıkoyacak bir şey gerçekleşirse [eşinin çocukları olursa] hissesi dörtte bire dönüşür. Artık hiçbir şey onu bu konumundan aşağı düşüremez. Öncelik tanınan kimselerden birisi de, karıdır. Mirasın dörtte biri ona verilir; ancak olduğu konumu kaybedince [kocasının çocukları olursa], hissesi sekizde bire iner. Artık hiçbir şey onu sekizde bir hisseyi almaktan alıkoyamaz. Öncelik tanınan kimselerden birisi de, annedir. Mirasın üçte biri onundur. Ancak bu konumunu yitirince [ölünün kardeşleri olursa], hissesi altıda bire dönüşür. Artık hiçbir şey onu bu hisseyi almaktan engelleyemez. İşte bunlar Allah'ın öncelik tanıdığı hisselerdir.

Tehir edilen hisse ise, kızların ve kız kardeşlerin hisseleridir. İlkine mirasın yarısı, ikincisine ise üçte ikisi verilir. Diğer hisseler bunları oldukları konumlarından aşağı düşürürlerse, [yani hisseler mirastan fazla olursa] bunlara ancak geriye kalan miktar verilir. İşte Allah'ın tehir ettiği hisseler bunlardır. Dolayısıyla hem Allah'ın kendisine öncelik

tanıdığı, hem de tehir ettiği kimseler vâris olurlarsa, Allah'ın öncelik tanıdığı kimseyle başlanılır ve ilk önce eksiksiz olarak onun hakkı verilir. Geriye bir şey kalırsa, tehir edilene verilir; bir şey kalmazsa, hiçbir şey verilmez."

Zufer, İbn-i Abbas'a "Bu görüşü Ömer'e sunmaktan seni alıkoyan nedir?" deyince, o "Onun heybetli oluşu" diye cevap verdi." (Füru-u Kafi, c.7, s.79-80, h:3)

Ben derim ki: Mirasta avl yönteminin doğru olmadığını İbn-i Abbas'tan önce Hz. Ali (a.s) belirtmiştir. İleride açıklanacağı üzere Ehl-i Beyt İmamlarının görüşü de budur.

el-Kâfi adlı eserde nakledilen bir hadiste İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği belirtilir: Emir-ül Mü'minin Hz. Ali (a.s) şöyle buyururdu: "Çölün kumlu bölümünün kumlarının sayısını bilen Allah, hisselerin altıdan eksik olmadığını bilir. Siz de eğer onun sebebini bilseniz, altı sayısını geçmediğini anlarsınız." (Füru-u Kafi, c.7, s.79-80, h:2)

Ben derim ki: Hadisin orijinalinde geçen "alic" Sihah-ul Lügat adlı eserde belirtildiğine göre, çölün kumlu olan bölümüne denir. Hadiste geçen "İnne's- sihame la teûlu ale's sitteti" cümlesi, hisselerin altıdan şaşmamasını ve sonuç olarak ayrı bir şeye değiştirme imkanı bulunmadığını ifade eder. Söz konusu altı hisse ise, Kur'an-ı Kerim'de "yarı, üçte bir, üçte iki, dörtte bir, altıda bir ve sekizde bir" olmak üzere apaçık belirtilen hisselerdir.

Aynı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: Emir,ül Mü'minin Hz. Ali (a.s) buyurdu ki: "Hamd, geride olanı öne geçirmeyen ve önde olanı geriye atmayan Allah'a mahsustur." Daha sonra eliyle öteki eline vurup şöyle dedi: "Ey kendilerine gönderilen Peygamberden sonra şaşkınlığa düşen ümmet, eğer Allah'ın öne geçirdiğini öne geçirseydiniz, O'nun sona bıraktığını geri planda tutsaydınız, velayet ve veraseti [Resulullah'ın halifeliğini] Allah'ın kıldığı yerde kılsaydınız, hiçbir Allah dostu yoksulluğa düşmez, Allah'ın belirttiği hisselerden hiçbirisinde eksiklik meydana gelmez, Allah'ın hükmünde iki kişi ayrılığa düşmez ve Allah'ın emriyle ilgili hiçbir şeyde ümmet anlaşmazlığa düşmezdi. Çünkü Allah kitabından bütün bunların ilmi, Ali'nin yanında mevcuttur. Buna göre, işinizin vebalini ve yaptığınız kusurlarınızın sonucunu tadın. Allah kullarına asla zulüm etmez. Haksızlık edenler, hangi akıbete döndürüleceklerini yakında bileceklerdir."

(Füru-u Kafi, c.7, s.78, h:1)

Ben derim ki: Vârislerin paylarında eksiklik meydana gelmesini, yapılan açıklamalara ilaveten şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah'ın kelamında "yarı, üçte bir, üçte iki, dörtte bir, altıda bir ve sekizde bir" olmak üzere altı hisse söz konusu edilmiştir. Bazen bu hisseler birbiriyle çelişecek şekilde bazısı bazısıyla bir araya gelir. Meselâ, bazen birinci dereceden miras alan kız, baba, anne ve kocanın hisseleri olan yarı, iki altıda bir ve dörtte bir hisseleri toplanır ve böylece hisseler mala oranla artış gösterir. Aynı şekilde, birinci dereceden miras alan iki kıza, ana-babaya ve kocaya ait olan iki üçte bir, iki altıda bir ve dörtte birlik hisseler bir araya toplanır ve birbirleriyle çelişirler. Aynen ikinci dereceden miras alan kız kardeş, baba ve anne tarafından dede ve nine ve karının hisseleri olan yarı, üçte bir, dörtte bir ve altıda bir hisseler bir araya gelir. Yine bu dereceden iki kız kardeşe, dede ve nineye ve karıya ait olan iki üçte ikilik, üçte birlik, dörtte birlik ve altıda birlik hisseler bir araya gelirler.

Bu durumda, eksikliği eşit olarak bütün hisselere dağıtırsak, avl meydana gelir. Ancak ana-babanın, karı-kocanın ve anne tarafından yakınların payları olan üçte bir, altıda bir, yarı, dörtte bir ve sekizde bir hisselerde eksiklik meydana gelmesini önlersek, -çünkü Allah'ın kendisi bu hisseleri bu şekilde belirlemiş ve hiçbir durumda belirsiz bırakmamıştır. Tam tersine bir veya birden fazla kızın, ana-baba bir olan veya sadece baba bir olan bir tek kız kardeşin veya birkaç kız kardeşin, bir veya birden fazla erkek ve kadının hisseleri bütün durumlarda belirtilmemiş ve sadece bir hisseyle yetinilmiştir- eksiklik devamlı çocukların, kardeşlerin ve kız kardeşlerin hisselerine yönelir.

Mal hisselerden fazla olduğu durumda fazlalıkta nasıl red yönteminin uygulanacağı hakkında hadis ve fıkıhla ilgili kitaplara başvurunuz.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Hâkim ve Beyhaki Sünen adlı eserinde Zeyd b. Sabit'ten şöyle rivayet ederler: "O (Zeyd), annenin üçte bir miras alması, iki kardeş aracılığıyla engellendiği görüşünü savunurdu. Ona: "Ey Eba Said, Allah *"Ölenin kardeşleri olursa"* buyurmuştur [yani ayette üç ve üçten fazla kardeş olduğu durumda annenin belirlenen ilk hisseden mahrum olduğu yer almıştır] oysa sen iki kardeşi annenin ilk hisseyi almasını engellediğini söylüyorsun." diye itiraz edilince, şöyle cevap verdi: "Araplar iki kardeşe de "ihve=kardeş-

ler" der." (c.2, s.126)

Ben derim ki: "İhve" kelimesi "ah" kelimesinin çoğulu olduğu ve çoğul kelimenin üçten az olduğu durumlarda kullanılmadığı maruf olmasına rağmen Ehl-i Beyt İmamlarından (onlara selam olsun) rivayet edilen de budur.

el- Kâfi adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Anneyi üçte bir hissesini almaktan ancak, ana-baba bir veya baba bir olan iki erkek kardeş veya dört kız kardeş engeller." (Füru-u Kafi, c.7, s.92, h:2)

Ben derim ki: Bu konuda birçok hadis vardır. Anne tarafından bir olan kardeşler, ölüye anne aracılığıyla vardıklarından anneye engel olamazlar; aksine anne onlara engel teşkil eder. Şia ve Ehl-i Sünnet kanalıyla nakledilen rivayetlerde, kardeşlerin annenin hissesine engel olduğu ancak bununla birlikte miras almada kendilerine öncelik tanınan ana-baba gibi mirasçıların olması sebebiyle miras alma hakkına sahip olmadıkları yer almıştır. Buna göre, kardeşlerin miras alma hakları olmadığı hâlde annenin üçte bir hisse almasını engellemeleri, hisselere oranla fazla kalan malın ona reddedilmesi açısından babanın durumunu bir tür gözetlemektir. Böylece, ana bir kardeşlerin anneye engel olmamalarının nedeni ortaya çıkmış oldu. Çünkü, bunların yükünü kendi babaları üstlenir, ölenin babası değil.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Paylar, ölenin ettiği vasiyet veya borcun düşülmesinden sonradır."* ayetiyle ilgili olarak Emir-el Mü'minin Hz. Ali'den (a.s) şöyle bir açıklamaya yer verilir: "Kur'an okurken bu ayette vasiyeti borçtan önce okursunuz; ama Resulullah (s.a.a) vasiyete amel edilmeden önce borcun verilmesine hüküm verirdi."

Suyuti ed-Dürr-ül Mensûr adlı tefsirinde bu rivayeti, birçok hadis ve tefsir bilginlerinden nakletmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, kelâlenin anlamıyla ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) "İnsanın babası ve evladı olmayan kimsedir." şeklinde bir hadise yer verilmiştir. (Füru-u Kafi, c.7, s.99, h:2-3)

Yine aynı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) *"Eğer miras bırakan erkek veya kadının ana-babası ve çocuğu olmayıp bir erkek veya bir kız kardeşi varsa..."* ayetiyle ilgili olarak "Bu ayette sadece, anne bir erkek ve kız kardeşler kastedilmiştir." buyurduğu aktarılmıştır. (Füru-u Kafi, c.7, s.101, h:3)

Ben derim ki: Bu hususta birçok hadis mevcuttur ki Ehl-i Sünnet onları rivayet etmiştir. Bu hususa ve yine sadece baba bir veya ana-baba bir erkek ve kız kardeşle ilgili hükmün bu surenin son bulduğu *"Senden fetva isterler. De ki: Allah, ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor..."* ayetinde açıklandığına değinen rivayetler müstafiz haddine ulaşmıştır.

Bu surenin son ayetinde, söz konusu kimseler için açıklanan hisselerin bu ayetteki hisselere oranla iki kat veya daha fazla olması, açıklamamıza ışık tutacak şahitlerden biridir. Ayetlerin akışından ve açıklanan hisselerden, yüce Allah'ın genelde mümkün olduğu kadarıyla erkeklerin hissesini iki kat veya ona yaklaşık bir derecede kadınlara oranla fazla kıldığı anlaşılıyor. Söz konusu kimseler, ölüye ya ana-baba veya ikisinden biri aracılığıyla ulaşırlar. Dolayısıyla ana-babanın kendisinde gözetlenen farklılık, bunlara da geçer ve sonuçta ana-baba bir veya sadece baba bir olan mezkur kimseler, sadece anne bir olanlara hisse açısından öncelik taşırlar. Buradan az hissenin anne bir, çok hissenin de onun dışında olana ait olduğu gerçeği ortaya çıkmış olur.

Maani-l Ahbar adlı eserde, Muhammed b. Sinan'a ulaştırdığı isnat zinciri ile şöyle bir rivayete yer verilir: "İmam Rıza (a.s), Muhammed b. Sinan'ın sormuş olduğu sorulara verdiği cevapta mirastan, kadınlara erkeklerin yarısı kadar verilmesinin nedenini şöyle açıkladı: "Çünkü, kadın evlenirken [mehir] alır; erkek ise verir. Bu sebeple, erkeklere fazla hisse verilir. Erkeğe kadının iki katı kadar verilmesinin bir başka nedeni ise şudur: İhtiyacı olduğu takdirde kadın, iaşesi erkeğin üzerine olan ailesidir. Kadının ihtiyaçlarını gidermek ve nafakasını karşılamak erkeğin üzerinedir. Ancak erkek muhtaç olsa bile, kadın onun ihtiyaçlarını gider-mek ve nafakasını karşılamakla yükümlü değildir. İşte bu yüzden erkeğin hissesi fazladır. Yüce Allah buna işaretle şöyle buyurmuştur: *"Allah-'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından üstün kılması ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisidirler."*

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciri ile Ahvel'den şöyle rivayet eder: İbn-i Ebil Avca': "Ne olmuş da zayıf ve yoksul kadın mirastan bir hisse, erkekler ise iki hisse alıyorlar?" diyerek İslâm'ın görüşüne eleştiride bulunurdu. İmam Sadık'ın (a.s) ashabından birisi bu konuyu o hazretin yanında söz konusu etti. Bunun üzerine İmam

şöyle buyurdu: "Kadın ne cihat etmekle, ne nafaka ile ve ne de hata ile işlenen cinayetin diyetini vermekle yükümlü tutulur. Bütün bunlar erkeklerin üzerinedir. Bu yüzden kadının hissesi bir, erkeğinki ise iki kılınmıştır." (Fürû-u Kâfi, c.7, s.85, h:3)

Bu anlamda birçok hadis nakledilmiştir ve daha önce Kur'an-ı Kerim'in bu hususa delâlet ettiğini açıklamıştık.

BİRKAÇ BÖLÜMDE İLMÎ İNCELEME

1- Mirasın Ortaya Çıkışı

Miras, yani hayattaki bazı kimselerin ölünün bıraktığı mala sahip olmaları, insan toplumlarında geçerli olan en eski geleneklerden biridir. Ümmetlerin ve milletlerin elimizdeki tarihleri bu geleneğin ne zaman başladığını göstermekten âcizdir.

Miras olayı bir gelenek olmanın yanı sıra işin tabiatı da bunu gerektiriyor. Çünkü toplum hâlinde yaşayan insanın tabiatını dikkatle incelediğimizde görüyoruz ki o, sahipsiz malı kendi ihtiyaçları için kullanma konusunda istekli ve arzuludur. Engelsiz olarak sahip olabildiği malı kullanmak onun en köklü âdetlerindendir. Yine şunu görüyoruz ki, gerek ilkel toplumları, gerekse uygar toplumları icat eden insan, toplumdaki fertler hakkında (akrabalık ve öncelikle sonuçlanan) yakınlık ve velayeti geçerli tanır. Akrabalığı ve veliliği ortaya çıkaran bu geçerlilik aile, oymak, aşiret ve kabile gibi gruplaşmaların temel dayanağını oluşturur.

Buna göre toplumda bazı fertlerin kendilerini birbirlerine yakın saymaları kaçınılmazdır. Evladın ana babasını, akrabanın akrabasını, arkadaşın arkadaşını, efendinin kölesini, eşlerin birbirlerini, yönetenin yönetileni, hatta güçlünün zayıfı kendine yakın hissetmesi gibi. Gerçi toplumlarda bu yakınlığın ölçüsü kimi zaman neredeyse belirlenemeyecek derecede farklılık gösterir. Fakat her toplumun fertleri arasında bu ilişki vardır. Bu iki olgu mirasın en eski sosyal geleneklerden biri olmasını gerektirmiştir.

2- Mirasın Tedricî Değişimi

Miras, toplumun diğer gelenekleri gibi ortaya çıktığından beri çeşitli değişmelere uğramış, birçok gelişmeler göstermiştir. Fakat ilkel toplumlarda istikrar olmadığı için onların tarihlerinde bu gelişimin düzenli aşamalarını güvenilir biçimde belirlemek zordur.

O toplumlar hakkında kesin olarak söyleyebileceğimiz şudur: Onlar kadınları ve zayıfları mirastan mahrum tutuyorlardı. Onlarda miras güçlülere mahsus bir imtiyazdı. Bunun tek sebebi o toplumların kadınlara ve köle, çocuk gibi zayıf fertlere evcil hayvan ve eşya muamelesi yapmaları idi. Onlara göre bunlar insanların kendilerinden yararlanmaları için vardılar. Yoksa onların insanlardan, insanların elindeki imkânlardan ve insana mahsus sosyal haklardan yararlanmaları söz ko-nusu değildi.

Bununla birlikte bu toplumlarda güçlünün kim olduğu konusu dönemden döneme değişiklik göstermiştir. Kimi zaman oymak veya aşiret reisi, kimi zaman aile reisi, başka bir dönem kavmin en yiğit, en kabadayı kişisi güçlü sayıldı. Bu farklılıklar doğal olarak miras geleneğinde köklü değişikliklerin görülmesini gerektirmiştir.

Fakat bu gelenekler insan fıtratının aradığı mutluluğu temin edemedikleri için sık sık değişikliğe uğruyorlardı. Hatta Romalılar ve Eski Yunanlılar gibi kanunlara veya kanunların yerini tutan oturmuş milli geleneklere sahip toplumlarda bile durum böyle idi. Milletler arasında egemen olan hiçbir miras kanunu, İslâm'ın miras kanunu gibi günümüze kadar yaşayamamıştır. İslâm kanunu ortaya çıkışından günümüze kadar yaklaşık on dört yüz yıldan beri İslâm milletleri arasında yürürlükte kalmıştır.

3- Uygar Milletlerde Miras

Romalıların bir özellikleri aileye bağımsızlık tanımaları idi. Bu bağımsızlık aileyi toplumun genelinden ayırıyor, fertlerine ilişkin sosyal hakların çoğunda onu hükümetin nüfuzundan koruyordu. Böylece aile emirler, yasaklar, cezalar ve siyaset gibi alanlarda bağımsız yaşıyordu. Aile reisine eşten, çocuklardan ve kölelerden oluşan ev halkı tapardı. Ev halkı içinde tek mülk sahibi oydu. O sağ oldukça ondan başka hiçbir aile ferdî mülk sahibi olamazdı. O aile fertlerinin velisi,

hayatlarının düzenleyicisi idi. Onlara ilişkin iradesi mutlak anlamda geçerli idi. O da atası olan eski bir aile reisine tapardı.

Eğer mirasçısı aile olan bir mal elde edilirse, meselâ aile reisinin izni ile dışarıda mal kazanan oğullardan biri ölürse veya aile reisinin izni ile evlenen kızlardan veya akrabalardan biri ölür de başlık olarak geriye mal bırakırsa, bu miras aileye kalır ve bu mirasın maliki aile reisi olurdu. Çünkü bu durum onun aile reisliğinin, aile ve ev halkına yönelik mutlak mülkiyetinin gereği sayılıyordu.

Aile reisi ölünce, oğullarından veya kardeşlerinden biri ona mirasçı olurdu. Bunun için yeni aile reisinin bu göreve layık olması ve ölen reisin oğulları tarafından mirasçılığının tanınması gerekirdi. Eğer oğullar aileden ayrılarak yeni bir aile kurarlarsa, kurdukları ailenin reisi olurlardı. Eğer eski ailelerinde kalırlarsa yeni aile reisi ile (meselâ kardeşlerinden biri ile) aralarındaki münasebetleri, babaları ile aralarındaki eski münasebetleri gibi olurdu. Yani yeni aile reisinin yönetimi, mutlak veliliği altına girerlerdi.

Romalı aile reislerine üvey oğulları da vâris olabilirdi. Çünkü cahiliye dönemi Araplarında olduğu gibi Romalılar arasında da evlat edinme geleneği geçerli idi.

Kadınlara yani eşlere, kızlara ve annelere gelince onlar mirasçı olamazlardı. Gerekçe, onların evlenerek başka bir aileye gitmeleri ile aile malının dışarıya gitmemesi idi. Romalılar servetin bir aileden başka bir aileye geçmesini caiz görmüyorlardı. Araştırmacılardan biri bu olguyu belirledikten sonra "Romalılar bireysel mülkiyeti değil, sosyalist mülkiyeti benimsiyorlardı." diyor. Kanaatime göre bu mülkiyet tarzının kaynağı sosyalist mülkiyetten farklı bir şeydir. Çünkü ilkel toplumlarda en eski çağlardan beri sahibi oldukları meralara ve verimli topraklara başka toplumların ortak olmalarına karşı çıkarlar, söz konusu arazilerini korurlardı. Bu uğurda savaşırlar, koruluklarına başkalarını sokmazlardı. Bu mülkiyet bir tür sosyal mülkiyet idi. Söz konusu mülkün sahibi toplumun fertleri değil, toplumun kendisi idi. Bununla birlikte bu mülkiyet tarzı toplumdaki her ferdin bu kamu mülkünün bir bölümüne özel olarak sahip olmasına engel sayılmıyordu.

Bu mülkiyet biçimi sağlıklı bir geçerliliğe dayanıyor. Fakat ilkel toplumlar onu dengeli ve yarar sağlayıcı biçimde kullanamadılar. İslâm bu mülkiyet anlayışını daha önce belirtildiği gibi muhterem

saydı. Yüce Allah, *"O yeryüzündeki varlıkların tümünü sizin için yarattı."* (Bakara, 29) buyuruyor. Buna göre Müslümanlardan ve zimmeti altında bulunan gayrimüslimlerden oluşan insan toplumu bu anlamda yeryüzünün servetinin malikidir. Bundan dolayı İslâm, kâfirin Müslüman'a mirasçı olmasını caiz görmez.

Bu bakış açısının izlerini ve örneklerini günümüzün bazı milletlerinde görebiliriz. Bu milletler topraklarının ve gayrı menkullerinin yabancıların eline geçmesini ve onların bunlara malik olmasını caiz görmezler.

Eski Romalılarda aile bağımsız ve kendine yeterli bir birim kabul edildiği için bağımsız toplumlarda ve ülkelerde geçerli olan bu eski gelenek onlarda da geçerli olmuştur. Roma ailelerinde bu geleneğin yakınlarla evlenmeyi yasaklayan gelenekle birlikte uygulanmasının sonucunda iki akrabalık türü ortaya çıktı. Biri kan ortaklığına dayanan doğal akrabalıktı. Bu akrabalığın gerektirdiği sonuç, yakınlar arasında evliliğin yasak ve yakınların dışında kalanlar arasında serbest oluşu idi. İkinci tür akrabalık resmi ve yasal akrabalık idi. Bu akrabalığın gerektirdiği sonuç, mirasçı olup olmama, nafaka, velilik vb. şeyler idi. Oğlanlar aile reisine ve birbirlerine nispetle hem doğal hem de resmi akrabalığa sahip idiler. Bütün kadınlar ise sadece doğal akrabalığa sahiptiler, yasal akrabalığa sahip değillerdi. Bunun sonucu olarak kadın ne babasının ne oğlunun ne kardeşinin ne eşinin ve ne başkasının mirasçısı olabiliyordu. Eski Romalıların geleneği bu idi.

Eski Yunanlılardaki aile yapısının durumu, yaklaşık olarak eski Romalılardaki gibi idi. Eski Yunanlılarda en büyük erkek evlat mirasın tümünü alırdı. Kadınlar eş, kız ve kız kardeş olarak mirastan mahrum tutulurdu. Küçük erkek evlatları ile diğer küçükler mirastan pay alamazlardı. Fakat eski Yunanlılar tıpkı Romalılar gibi küçük yaştaki erkek evlatlarına, sevdikleri eşleri ile kızlarına ve kız kardeşlerine miraslarından pay ayırabilmek için hileli yollara baş vururlar, onları miraslarından az ya da çok yararlandırabilmek için vasiyet ve benzeri formülleri kullanırlardı. Vasiyet konusunu ilerde ele alacağız.

Hintlilere, Mısırlılara ve Çinlilere gelince, kadınları kayıtsız şartsız biçimde mirastan mahrum tutmalarına, küçük yaştaki erkek çocuklarının miras dışı tutulmalarına veya velilik ve gözetim altında tutulmalarına ilişkin gelenek yaklaşık olarak eski Yunanlılar ile Romalılar-

da olduğu gibi idi.

Eski İranlılara (Perslere) gelince, onlar daha önce belirtildiği üzere yakınlar arasında evliliği, çok eşliliği ve evlat edinmeyi caiz görüyorlardı. Kimi zaman erkeğin en sevdiği eş, erkek evlat yerine geçer ve bir erkek evlatlık gibi kocanın mirasını alırdı. Böyle bir durumda böyle bir eş, kocanın diğer eşlerini miras dışı bırakırdı. Ailenin malı dışarıya gitmesin diye evli kız, babasından miras alamazdı. Evlenmemiş kızlar ise, oğulların yarısı kadar miras payı alırlardı. Yaşça küçük eşler ile evli kızlar mirastan mahrum tutulurken büyük yaşta olan eş, erkek evlat, evlatlık ve evlenmemiş kız çocuğu mirastan pay alırdı.

Araplarda ise, kadınlar ve küçük yaştaki erkek evlatlar kesinlikle miras dışı tutulurdu. Ata binmeyi beceren, aşiret ve aile savunmasında görev yapabilen yetişkin erkek evlatlar mirasçı olurlardı. Yoksa miras uzak akrabalara geçerdi.

İşte miras ayetleri indiğinde dünyanın durumu bu idi. Bu durum çeşitli milletlerin âdetlerini, geleneklerini ele alan tarih kitapları ile seyahat ve hukuk eserlerinde anlatılıyor. Daha geniş bilgi edinmek isteyenler bu kaynaklara başvurabilirler.

Yukardan beri anlatılanların özeti şudur: O günkü dünyanın yerleşik geleneğine göre kadınlar eş, anne, kız evlat ve kız kardeş sıfatı ile miras dışı tutulmuştu. Kadınlar ancak başka değişik sıfatlarla mirasçı olabiliyorlardı. Küçük yaştaki erkek çocuklar ile yetimler de ancak bazı durumlarda ve bir velinin sürekli gözetimi altında tutulmak kaydı ile mirasçı olabilirlerdi.

4- Bu Ortamda İslâm Ne Yaptı?

Defalarca tekrarladığımız gibi İslâm kanunlarda ve hükümlerde hakkın temelini fıtrata dayandırır. Allah'ın yaratışını hiç kimse değiştiremez. İslâm mirasçı olmayı fıtrat ve değişmez hilkat olan akrabalık esasına dayandırdı. Evlatlıklara mirasçı olma hakkı tanımadı. Bu konuda yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah evlatlıklarınızı öz oğullarınız gibi saymanızı meşru kılmadı. Bunlar sizin dillerinize doladığınız boş sözlerdir. Allah gerçeği söyler ve O doğru yola iletir. Evlatlıkları öz babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında en doğru olanıdır. Eğer babalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, onlar sizin din

kardeşleriniz ve dostlarınızdır." (Ahzâb, 4-5)

İslâm bunun arkasından vasiyeti miras kapsamı dışına çıkararak mal alıp vermeye gerekçe olan bağımsız ve ayrı bir hüküm olarak ilan etti. Gerçi halk arasında vasiyet yolu ile edinilen mal miras olarak adlandırılıyor. Bu uygulama sadece bir isimlendirme farklılığından ibaret değildir. Çünkü miras ile vasiyetin her birinin ayrı bir kriteri, bağımsız bir fıtrî dayanağı vardır. Mirasın kriteri akrabalıktır. Ölen kimsenin iradesinin bunda hiçbir rolü yoktur. Vasiyetin dayanağı ise, ölünün hayattayken sahibi olduğu mal üzerinde öldükten sonra (vasiyet yaptığı anda diyebiliriz) iradesinin geçerli olması ve bu tercihin geçerli sayılmasıdır. Vasiyeti miras kapsamı içine almak, sadece bir adlandırmadan ibaret kalır, temel hükümde değişikliğe yol açmaz.

İnsanların, meselâ eski Romalıların miras adını verdikleri uygulamaya gelince, bu adlandırma miras geleneğini akrabalıktan veya ölünün iradesinden birine dayandırmıyordu. Aslında onlar mirasta irade tercihini geçerli sayıyorlardı. Yani miras konusu malın bulunduğu ailede, o ailenin reisinin elinde kalması veya aile reisinin ölümünden sonra malının sevdiği kimseye geçmesi yolundaki iradesine uyuluyordu. Bu iki şıktan hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin miras, iradenin geçerli sayılması esasına dayanmış oluyordu. Eğer akrabalığa ve kan bağı ortaklığına dayandırılsaydı birçok miras dışı bırakılanlar mirasçı olurken mirasçı sayılanların bir çoğu mirastan mahrum kalırdı.

Bu iki kriteri birbirinden ayırdıktan sonra İslâm mirasa yöneldi ve bu konuda şu iki ana temeli ölçü olarak aldı:

Bu iki temelden biri akrabalık temelidir. Bu temel insanın akrabaları ile arasında ortak olan unsurdur. Bu unsur açısından kadın-erkek arasında, küçük-büyük arasında fark yoktur. Hatta ana rahmindeki doğ-mamış çocuklar bile bu unsur açısından diğer akrabalar ile aynıdır. Yalnız bu unsurun etkileri farklıdır. Bu farklı etki yüzünden kimi akraba öne çıkarken kimi akraba arka planda kalır. Kimi akraba başka bir akrabayı miras dışı bırakır. Buna ölüye yakın veya uzak olma dolayısıyla akrabalığın güçlü ya da zayıf oluşu yol açar. Aracıların az ya da çok varolmaları ile yok olmaları da bu konuda bir başka sebeptir. Ölünün oğlu, erkek kardeşi ve amcası gibi. Bu ana dayanak mirasçı olmayı hakketmenin temel gerekçesidir. Yalnız akrabaların ön derecede ve sonraki derecede yer alan kesimlerini göz önünde bulundurmak ge-

rekir.

İslâm'ın mirastaki ikinci temel ilkesi, erkek ve kadın farklılığıdır. Bu farklılık bu türlerden birinin akılla, öbürünün duygularla donanmış olmalarının doğurduğu yapısal farklılıktan kaynaklanır. Erkek, doğası gereğince düşünce ve akıl yeteneği ağır basan bir insanken kadın heyecan ve ince duygulara mazhardır. Bu temel ilke kadın ile erkeğin hayatlarında bariz bir etkiye sahiptir. Onların mallarını yönetmelerinde, onun ihtiyaçlar için kullanılmasında bu etkinin ağırlığı görülür. Bu temel ilke kadın ile erkeğin miras paylarının farklı olmasını gerektirir. Erkek evlat ile kız evlat, erkek kardeş ile kız kardeş gibi aynı derecede akrabalar olsalar dahi bu farklılık geçerlidir. İlerde bu konuyu ayrıntılarıyla anlatacağız.

Birinci ilke, akraba kesimlerinin derecelerini belirler. Bunun için ölüye yakınlık ve uzaklık faktörü ölçü olarak alınır. Yakınlığı ve uzaklığı belirlerken aracıların yokluğuna, varsa azlığına ve çokluğuna bakılır. Buna göre ilk dereceden miras alan akraba tabakası, ölünün aracısız yakınlarıdır. Ölünün oğlu, kızı, babası, annesi gibi. İkinci dereceden miras alan akraba tabakası, erkek kardeş, kız kardeş, dede ve ninedir. Bu tabaka ile ölü arasında bağlantı kuran bir aracı vardır ki, o da ya anne ya baba veya her ikisidir. Üçüncü dereceden miras alan tabaka, amca, teyze, dayı ve haladır. Bu tabakayı ölüye iki aracı bağlar. Bunlar ölünün annesi, babası ile dedesi ve ninesidir. Kısacası miras derecelerinde ölçü bu şekildedir. Bu ölçüye göre her tabakadaki evlatlar babalarının yerini tutarlar ve bir sonraki tabakanın miras almasına engel olurlar. Karı ile kocanın kanları evlilik yolu ile birbirine karıştığı için her tabaka ile birlikte mirasçı sayılmışlardır. Hiçbir tabaka onları miras dışı bırakmadığı gibi onlar da hiçbir tabakayı miras dışı bırakmaz.

Sonra İslâm ikinci ilkeden, yani kadın ile erkeğin farklılığı ilkesin-den erkeğin miras payının kadınınkinin iki katı olması sonucunu çıkarmıştır. Yalnız anne ile, anne yoluyla bağlantı kurulan kelâle bu kuralın dışındadır.

İslâm'da belirlenen miras gerçi farklılık gösterir, ama altı şekilde belirlenir ki, bunlar yarım, üçte iki, üçte bir, dörtte bir, altıda bir ve sekizde birdir. Aynı şekilde vârislerden birinin eline geçen miras da öyledir. Gerçi bu vârisin payı da kalanın kendisine verilmesi veya payı-

nın kırpılması suretiyle çoğunlukla farklılık gösterir. Baba, ana ve ana yolu ile bağlantılı kelâle de böyledir. Gerçi bunların payları da erkeğe kadının iki katı kadar pay verilmesi kuralına göre sapma gösterir. Bu yüzden miras konusunda genel ve kapsamlı bir inceleme yapmak zordur. Yalnız bütün örneklerde kategorik olarak önceki tabakanın (ölünün) arkadaki tabakayı kendi yerine bırakması, eşlerden biri diğerini yerine geçirdiği gibi doğuran kuşak olan analar ve babalar yerlerine de doğan kuşak olan evlatları geçirmesi demektir. Her iki kesimin, yani eşler ile evlatların İslâm'daki miras payları ise erkeğin payının kadınınkinin iki katı olması ilkesine göre belirlenir.

Bu genel bakıştan şu sonuca varıyoruz: İslâm, dünyadaki mevcut servetin üçte bir ve üçte ikiye bölünmesini öngörür. Servetin üçte biri kadınlara, üçte ikisi ise erkekler içindir. Bu bölüşüm, mülkiyet açısından böyledir. Fakat bu görüş servetin ihtiyaçlar için kullanılması alanında geçerli değildir. Çünkü İslâm kadının geçimini sağlama görevini erkeğin omuzlarına yükler ve bu görevin adil bir biçimde yerine getirilmesini emreder. Bu emir harcamalarda erkek ile kadın arasında eşitliği gerektirir. Bunun yanı sıra kadına sahip olduğu mal konusunda irade bağımsızlığı tanır. Erkek, kadının malını istediği biçimde kullanmasına karışamaz. Bu üç ilkeden şu sonuç çıkar: Dünya servetinin üçte ikisine kadın tasarruf eder. (Üçte biri kendi malı ve diğer üçte biri ise erkeğin üçte ikilik payının yarısıdır.) Buna karşılık dünya malının sadece üçte biri erkeğin tasarrufu altındadır.

5- İslâm'a Göre Kadınların ve Yetimlerin Durumu

Yetimler güçlü erkekler gibi mirastan pay alırlar. Onlar büyüdükçe malları baba ve dede gibi velilerin veya müminlerden oluşan bir kurulun ya da İslâm hükümetinin gözetimi altında gelişir. Yetimler evlilik çağına girip de olgunlaştıkları izlenimi edilince, malları kendilerine verilir ve bağımsız bir hayat düzeyine erdirilirler. Bu uygulama yetimler hakkında düşünülecek en adil sistemdir.

Kadınlara gelince, onlar genel bakışa göre dünya servetinin üçte birine sahip olurlar, ama az önce anlatıldığı üzere dünya malının üçte ikisi üzerinde tasarrufta bulunurlar. Onlar kendi malları konusunda özgür ve bağımsızdırlar. Sürekli veya geçici denetim altına alınamazlar. Kendileriyle ilgili meşru tasarruflarından erkekler sorumlu değildir.

İslâm'da kadın, irade ve davranış özgürlüğü alanında her yönden erkek ile eşit şahsiyete sahiptir. Kendine özgü ve erkek psikolojisinden farklı psikolojik nitelikleri dışında erkeğin durumundan ayrı bir durumda değildir. Bu psikolojik farklılık şudur. Kadının hayatı duygu ağırlıklı iken erkeğin hayatı düşünce ve akıl ağırlıklıdır. İslâm'ın erkeğe daha çok mülkiyet hakkı tanımasının gerekçesi dünyada akla dayalı düzenlemelerin duygulara ve heyecanlara dayalı düzenlemelere baskın gelmesidir. Bu konuda uğradığı eksiklik, kendisine tasarruf ve harcama alanında üstünlük sağlanarak telafi edilmiştir. Kadın yatakta erkeğin isteğine itaat etmekle yükümlü tutulmuş, ama bu yükümlülük erkeğin kendisine mehir vermek zorunda tutulması ile telafi edilmiştir. Kadın yargılama, hükümet görevi yüklenme ve bizzat savaşa katılmak işlerinden uzak tutuldu. Çünkü bu işler duygulara değil, akla dayandırılması gereken işlerdir. Bunların telafisi olarak, kadının güvenliğini korumak ve namusunu savunmak erkeğin görevi sayıldı. Kazanç peşinde koşup kadının, çocukların ve ana-babanın geçimini sağlama yükümlülüğü de erkeğin omuzlarına yüklenmiştir.

Kadın çocuklara bakma ücretini alma hakkına sahiptir. Ama bu, zorunlu değildir, kadının istediği takdirdedir. Bütün bu hükümlerin dengelenmesi babında, kadınlar örtünmeye, erkekler arasına fazla girmemeye, ev işlerini düzenlemeye ve çocukları büyütmeye çağrılmıştır.

İslâm savunma, yargı ve hükümet etme gibi kamu faaliyetlerini duyguların ve heyecanların etki alanı dışında tuttu. Çağımızda duyguların akla baskın çıkması sonucunda ortaya çıkan acı sonuçları insanlık tanıdıkça bu tutumun ne kadar haklı olduğu görüldü. Çağdaş uygarlığın armağanlarından olan büyük dünya savaşlarını göz önüne getir ve dünyaya egemen olan şartları düşün. Bütün bu olayları bir defa aklın ve bir defa da duygusal heyecanların ölçüleri ile değerlendir. O zaman sapmanın başlangıç noktasının neresi olduğunu ve doğrunun kaynağının nerede olduğunu kolayca belirleyebilirsin. Hidayet ancak Allah'tandır.

Batılı milletler yüzyıllardan beri ellerinden gelen her gayreti göstererek kızlara erkeklere verdikleri eğitimin aynısını vermekte, onlardaki potansiyel yetenekleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Buna rağmen eğer siyaset, yargı, teknisyenlik alanlarında ön plana çıkan

isimler göz-den geçirilirse, savaş komutanlarının adları incelenirse, hükümet etme, yargı ve savaş alanlarında yüzlerce, binlerce sivrilmiş erkek ile karşılaştırılacak sayıda kadına rastlanmadığı görülür. Bu sonuç, kadın tabiatının bu alanlarda gelişmeye yatkın olmadığının en doğru şahididir. Çünkü bu alanlar, özelliklerinin gereği olarak aklın ve düşüncenin egemenliği altında olmak zorundadırlar. Duygular bu alanlara sızdıkça hayal kırıklığı ve hüsranla karşılaşma ihtimali artar.

Bu ve benzeri gerçekler şu ünlü nazariyeyi çürüten en kesin cevaptır. Bu nazariye şöyle diyor: Kadınların toplumda erkeklerin gerisinde kalmalarının tek sebebi, onlara yönelik yapıcı eğitimin yetersizliğidir. Bu yetersizlik eski çağlardan beri geçerlidir. Eğer kadınlar sürekli biçimde yapıcı eğitim görselerdi, sahip oldukları ince duyguların ve heyecanların da desteği ile erkeklere yetişirler veya onların önüne geçerlerdi.

Bu mantık, varılmak istenen sonucun zıddını kanıtlıyor. Çünkü ince duyguların kadınlara mahsus olması veya bunların onlarda fazla oluşu, onların aklın güçlü olmasını ve ince psikolojik duygulara baskın gelmesini isteyen hükümet ve yargı işleri gibi alanlarda geri kalmalarının ve akıl gücü bakımından onlardan üstün olan erkeklerin bu konularda öne geçmelerinin gerekçesidir. Kesin tecrübeler şunu gösteriyor. Herhangi bir psikolojik yeteneğe sahip olan kimsenin eğitiminde başarıya ulaşılabilmesi için o yetenekle uyuşan bir amaç uğrunda eğitilmesi gerekir. Bu ilkenin sonucu şudur:

Erkeklere hükümet ve yargı konularında verilecek eğitim başarılı olur ve onlar bu alanlarda kadınlardan daha üstün derecelere ulaşırlar. Buna karşılık kadınlara ince duygularla uyuşan, bu özellikle bağlantılı alanlarda verilecek eğitim başarılı olacaktır. Tıbbın bazı dalları, fotoğrafçılık, müzik, dokumacılık, ahçılık, çocuk bakımı, hasta bakıcılığı ve süslemecilik gibi. Bunlar dışında kalan alanlarda kadın ile erkek eşittir.

Bazıları kadınların söz konusu alanlardaki geri kalmalarını tesadüfle izah etmek isterler. Eğer böyle olsa, milyonlarca yıl olarak tahmin edilen insanlık tarihi boyunca bazı dönemlerde bunun tersinin görülmesi gerekirdi. Bunun yanı sıra erkeklerin de kadınlara mahsus işlerdeki geri kalmışlıkları da tersine dönmeliydi. Eğer erkek ile kadının ayrılmaz özelliği olan iç güdüsel özellikleri tesadüfü şeyler saymamız doğru ise, insanda hiçbir fıtrî özelliğin varlığını ileri süremeyiz. Me-

selâ insanın uygarlaşmaya, kültürel gelişmeye eğilimli olduğunu, bilgiyi sevdiğini, olayların sırlarını irdelemeye meraklı olduğunu söyleyemeyiz. Bu sıfatlar insanın ayrılmaz nitelikleridir ve fertlerin bünyelerinde bu sıfatlarla uyuşan yetenekler vardır. Bu yüzden bu sıfatları fıtrî sıfatlar sayıyoruz. Tıpkı bunun gibi kadınların ince ve duygu yüklü işlerde önde olduklarını, buna karşılık akla dayalı işlerde, dehşetli ve çok zor faaliyetlerde erkeklerden geride olduklarını ve bunun onların psikolojik yeteneklerinin gereği olduğunu ve erkeklerin bu konularda önde ve bunlar dışındaki konularda geride olduklarını söylüyoruz. Eğer erkekler ile kadınlar arasındaki yetenek farklılıklarını fıtrî değil de tesadüfi kabul edersek insana has hiçbir özelliği fıtrî kabul edemeyiz.

Bütün bunlardan sonra geride şu mesele kalıyor: Erkekler akılca üstün sayılırken kadınların duyguya ve heyecana yatkın kabul edilmeleri kadınlarda alınganlık doğurabilir. Fakat bu tepki yersizdir. Çünkü İslâm'a göre akılcılık ve duygusallık iki ilâhî armağandır. Bunlar ilâhî maksada dayalı olarak insan bünyesine yerleştirilmiş ve hayatta fonksiyonu olan yeteneklerdir. Birinin öbürüne karşı üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takvadan kaynaklanır. Ne olurlarsa olsunlar diğer yetenekler takva yolundan gidildiğinde gelişip serpilebilirler. Aksi hâlde omuzlara binen kötü bir yükten başka bir şey değildirler.

6- Yeni Miras Kanunları

Yeni miras kanunları aşağıda kısaca anlatılacağı üzere her ne kadar İslâm'ın miras kanunlarına ters iseler de ortaya çıkışlarında ve yerleşmelerinde İslâm'ın miras hukukundan yararlanmışlardır. Dünyada kadınların mirasçılığını yasallaştırdığında İslâm'ın durumu ile yeni miras kanunlarının durumu arasında ne kadar fark vardır!

İslâm öyle bir sistem ortaya koydu ki, ne dünya onu tanıyordu, ne insanların kulakları onu işitmişti ve ne de yeni kuşaklar onu eski kuşaklardan, önceki atalarından onu hatırlıyordu. Bu yeni kanunlara gelince bunlar, İslâm'ın miras sistemi milyonlarca insan arasında yerleşmişken ortaya atılmış ve bazı milletler arasında uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulama başladığında İslâm'ın getirdiği İslâm hukuku on yüzyılı aşkın bir zamandan beri nesilden nesle aktarılıyordu. Psikolojik araştırmalar şunu kesinlikle ispat etmiştir ki, bir şeyin dış dünyada

meydana gelmesi, sonra yerleşip kökleşmesi, o şeyin benzerinin meydana gelmesine en iyi bir destek olur. Her eski sosyal sistem, bir sonraki benzer sosyal sistemin fikir malzemesidir. Hatta o sistem, ikincisine dönüşen malzemedir. Dolayısıyla hiçbir sosyal araştırmacı, yeni miras kanunlarının İslâm'ın miras hukuku alanındaki birikiminden yararlandığını, İslâm miras hukukunun doğru ya da yanlış biçimde bu yeni sistemlere dönüştüğünü inkar edemez.

Zaman zaman şöyle garip bir iddia -Allah ilk cahiliye taassubunu yok etsin- ileri sürülür: "Modern kanunlar eski Roma hukukundan alınmıştır." Oysa yukarda eski Roma'nın miras hukukunun ana noktalarını ve İslâm'ın bu alanda insan toplumuna sunduğu yenilikleri anlatmıştık. İslâm'ın miras hukuku ortaya çıkışında ve uygulamasında eski Roma sistemi ile Batının yeni miras kanunlarının ortasında yer alır. Bu sistem milyonlarca toplum tarafından bilinen ve yüz milyonlarca insanın vicdanında yüzyıllardan beri sürekli biçimde yer tutmuş bir sistemdir. Bu yüzden batıdaki kanun koyucuların düşüncelerini etkilememiş olarak bir kenarda kalması düşünülemez.

Bundan daha garip olanı şudur. Bu iddiayı ileri sürenler, İslâm'ın miras hukukunun eski Roma'nın miras hukukundan alınmış olduğunu söylüyorlar!

Kısacası, batı toplumlarında uygulanan yeni miras kanunları aralarında bazı farklılıklar olsa da hepsi kadınlar ile erkeklerin miras paylarının eşitliğini esas almışlardır. Buna göre oğullar ile kızların miras payları gibi babalar ile annelerin payları da eşittir.

Fransız miras hukukuna göre, mirasçı tabakalar şöyle sıralanır: 1- Oğullar ve kızlar. 2- Babalar, anneler, oğlan kardeşler, kız kardeşler. 3- Dedeler ve nineler. 4- Amcalar, halalar, dayılar ve teyzeler. Bu kanunlarda karı-koca ilişkisi bu tabakalar dışında tutulmuş ve gönül ilişkisi ve sevgi esasına dayandırılmıştır. Bunun ve diğer tabakaların ayrıntılarına değinmek bizi ilgilendirmez. İsteyen o kanunlara başvursun.

Bizi, uygulanmakta olan bu sistemin sonuçlarını irdelemek ilgilendiriyor. Bu irdelemede gördüğümüz şudur: Dünya malı daha önce sözünü ettiğimiz genel bakış gereğince kadın ile erkek arasında eşit olarak bölüştürülüyor. Fakat batılılar kadını kocasının denetimi altına koydular. Kadının kendine miras kalan malları üzerinde tasarruf hakkı yoktur. Bunun için kocasından izin alması gerekir. Böylece dünya ma-

lı mülk olarak erkek ile kadın arasında eşit biçimde bölüştürüldü, ama düzenleme ve irade bakımından tümü ile erkeğin denetimine verildi! Batı toplumlarında faaliyet gösteren bazı devrimci dernekler kadınlara malî bağımsızlık sağlayarak onları bu konuda erkeklerin denetiminden kurtarmak için çalışıyorlar. Eğer isteklerinde başarılı olurlarsa, kadınlar ile erkekler hem mülkiyet hem de düzenleme ve tasarruf yetkisi bakımından eşit duruma gelirler.

7- Miras Sistemlerinin Karşılaştırılması

Biz, eski milletler ve geçmiş çağlarda geçerli olan miras sistemlerini özetledikten sonra işi eleştirici araştırmacılara havale ediyoruz. Bu sistemleri birbirleri ile mukayese etsinler. Bu sistemlerin hangisinin yeterli, hangisinin eksik olduğuna, insan toplumu için hangisinin faydalı, hangisinin zararlı olduğuna, hangisinin mutluluğa götüren yol üzerinde olduğuna hüküm versinler. Sonra da bu sistemler ile İslâm'ın bu alandaki kanunlarını karşılaştırarak verilmesi gereken hükmü versinler.

İslâm sistemi ile diğer sistemler arasındaki en köklü fark, hedefte ve maksattadır. İslâm sisteminin maksadı dünyanın huzura ve mutluluğa ermesi iken, onun dışındakilerin maksadı arzu ettiğini elde etmektir. Bütün ayrıntılar ve sonuçlar, bu iki temel şeyden kaynaklanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bazen hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda hayırlı olabilir. Buna karşılık hoşunuza giden bir şey de hakkınızda kötü olabilir. Allah bilir, fakat siz bilmezsiniz."* (Bakara, 216) *"Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, bilin ki, bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de Allah onda birçok hayır koymuş olabilir."* (Nisâ, 19)

8- Vasiyet

Daha önce söylediğimiz gibi İslâm vasiyeti miras kapsamı dışına çıkararak onu bağımsız bir hüküm olarak ele almıştır. Çünkü onun bağımsız bir dayanağı vardır. Bu dayanak, mal sahibi hayattayken onun malı üzerindeki iradesini tanımaktır. Vasiyet gelişmiş milletlerde bir hile yolu idi. Baba gibi, aile reisi gibi vasiyet eden kimsenin malını veya malının bir bölümünü yürürlükteki miras kanununun vermeyi

uygun gördükleri dışındaki kimselere vermek için başvurduğu bir formül olarak kullanılırdı. Bu yüzden söz konusu toplumlar vasiyetin kapsamını daraltmak ve miras hükümlerini geçersiz kılmaya yol açan bu yolu şu ya da bu şekilde kesmek maksadı taşıyan kanunlar çıkarıyorlardı. Bu alandaki sınırlama girişimleri günümüze kadar hep devam etmiştir.

İslâm, vasiyetin kapsamını malın üçte biri ile sınırlamıştır. Buna göre vasiyet malın üçte birinden fazlası için geçerli değildir. Bazı yeni kanunlar bu konuda İslâm'ın yöntemini izlemişlerdir. Fransız kanunu gibi. Fakat iki kanun arasında bakış açısı farklılığı vardır. Nitekim İslâm vasiyeti teşvik ederken söz konusu kanunlar ya onu engelliyor veya sessizce geçiştiriyor.

Vasiyet, sadakalar, zekât, humus ve mutlak infak hakkındaki ayetlerin incelemesi şunu ortaya koyuyor: Bu düzenlemeler, yaklaşık olarak malların yarısının ve bu malların gelirinin üçte ikisinin iyilikler ve yoksul kesimin ihtiyaçları için kullanılmasının yolunu kolaylaştırıyor. Böylece toplumun değişik kesimleri birbirine yaklaştırılıyor, aralarındaki büyük farklar kaldırılıyor ve fakir kesimin ayakları üzerinde durabilmesi sağlanıyor. Bu kanunların bir amacı da zenginlerin harcama biçimlerini düzenleyerek fakir kesim ile aralarının açılmasını frenlemektir. Bu konu inşallah ilerde ayrıca ele alınıp incelenecektir.

15- Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört erkek şahit isteyin; eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun (hapsedin).

16- İçinizden fuhuş yapan iki tarafa (erkek ve kadına) eziyet edin; eğer tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, artık onlardan vazgeçin (eziyet etmeyin). Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul eden ve rahimdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört erkek şahit isteyin." Birisinin bir işi yaptığı anlatılmak istenince, Arapça'da hem "etahu" hem de "eta bihi" denilir. [Ayette geçen "ye'-tîne" birinci türdendir.] Ayette geçen "fahişe" kelimesi, kötü ve çirkin yol anlamında olan "fahş" kökünden türemiştir. Bu kelime yaygın olarak zina anlamında kullanılır. Aşağıdaki ayette livata veya livata ve lezbiyenlik anlamında kullanılmıştır. *"Lut'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle dedi: Sizler şimdiye kadar hiç kimsenin işlemediği iğrenç bir eylemi yapıyorsunuz."* (Ankebut, 28)

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla burada bu kelimeden zina kastedilmiştir. Tefsircilerin çoğunluğu bu görüştedir. Rivayete göre, Peygamberimiz kırbaç vurma cezasını öngören ayet indiğinde; "Zina eden kadınlara yüce Allah'ın gösterdiği yol, kırbaç vurma cezasıdır." buyurmuştur. Bunun böyle olduğunu gösteren bir başka delil, ayetin zahirinin bu hükmün neshedileceğini göstermesidir. Çünkü yüce Allah, *"yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar"* buyuruyor. Lezbi-

yenliğin cezasının başka bir hükümle neshedildiği nakledilmediği gibi lezbiyenlik yapan bir kadına ayetteki cezanın uygulandığı da işitilmemiştir. *"erbeaten minkum=dört şahit"* ifadesinden sayıları belirtilen şahitlerin erkek olması gerektiği anlaşılıyor. ["Erbeaten" kelimesi erkekte, "erbean" ise, kadında kullanılır.]

"Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye... kadar evlerde tutun." Bu ifadede evde tutmak yani müebbet hapis cezası, zina eyleminin işlenmiş olmasına değil, şahitlerin bunu açıklamasına dayandırılıyor. Bu suçun işlendiği bilinse bile dört kişi bu konuda şahitlik etmediği takdirde bu ceza uygulanamaz. Bu da yüce Allah'ın Müslümanlara yönelik bir hoş görü ve göz yumma lüt-fudur.

Hüküm, müebbet hapistir. Bunun karinesi ayetteki *"ölüm alıp götürünceye kadar"* ifadesiyle sınırlandırılmasıdır. Yalnız ayette hapis ve zindan ifadeleri değil "evlerde tutma" ifadesi kullanılmıştır. Bu da hoş görü ve göz yumma içerikli açık bir kolaylıktır. *"Ölüm alıp götürünceye kadar yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar"* ifadesi 'sürekli hapisten kurtaracak bir yol' anlamına gelir.

Ayetteki iki şıklı ifade, bu hükmün neshedilmesinin istendiğine delâlet eder. Nitekim de öyle oldu. Kırbaç vurma cezası bu hükmü neshetti. Kesinlikle biliyoruz ki, Peygamberimizin (s.a.a) son döneminde ve vefatından sonra Müslümanlar arasında zina işleyen kadınlara uygulanan hüküm evlerde hapsetmek değil, kırbaç vurma cezası idi. Ayetteki hükmün zina işleyen kadınlara yönelik olduğu kabul edildiği takdirde bu ayet kırbaç cezası getiren ayetle neshedilmiş olur. Ayette sözü edilen 'yol'un kırbaç vurma cezası olduğu şüphesizdir.

"İçinizden fuhuş yapan iki tarafa (erkek ve kadına) eziyet edin." Bu iki ayetin içeriği arasında bağlantı vardır. Bu ayetteki "ye'tiyaniha=yapan"dan maksat daha önceki ayette geçen "fahişe", yani zina suçudur. Bu da her iki ayetin amacının zinanın hükmünü açıklamak olduğunu gösterir. Buna göre ikinci ayet, birinci ayetteki hükmün tamamlayıcısıdır. Birinci ayet sadece kadınlara ilişkin hükmü açıklıyor. İkinci ayette ise, hem kadınlara hem erkeklere ilişkin hüküm belirleniyor. Bu hüküm eziyet vermektir. Her iki ayet, zina suçu işleyen erkeğe ve kadına ilişkin hükmü ortaya koyuyor. Bu hüküm her ikisine eziyet etmek ve kadını evde alıkoymaktır.

Fakat bu hüküm ikinci ayetteki *"eğer tövbe edip kendilerini dü-*

zeltirlerse, artık onlardan vazgeçin." ifadesi ile uyuşmuyor. Bu ifade müebbet hapis cezası ile bağdaşmaz. Dolayısıyla bu ifade hakkında şöyle demek gerekir. Buradaki yakayı bırakmaktan, vazgeçmekten maksat, eziyet etmekten vazgeçmektir; yoksa hapis cezasına son vermek değildir. O ceza geçerliliğini aynen koruyor.

Bundan dolayı bizim de nakledeceğimiz bazı rivayetlere dayanılarak şöyle denmiştir: Bu ayetlerin ilki, zina eden dul kadınlarla ilgili hükmü açıklıyor. Ayetlerin ikincisi ise, zina eden kızlar hakkındaki hüküm ile ilgilidir ve bu ayette sözü edilen eziyet vermekten maksat zina eden kızları hapsetmek, sonra da tövbe edip düzelince, onları salıvermektir. Fakat bu durumda iki soru karşımıza çıkar. Soruların biri şudur: Ayetlerin birincisinde sırf dul kadınların, ikincisinde ise sadece kızların kastedildiği ileri sürülüyor. Ama bunun için ibarede hiçbir sözel delil yoktur. Bu nasıl olur? İkinci soru da şudur: Neden birinci ayette sadece zina eden kadından söz edilirken ayetlerin ikincisinde *"fuhuş yapan iki tarafa"* diye buyrularak erkek ile kadından birlikte söz ediliyor?

Tefsirci Ebu Müslim'e dayandırılan görüşe göre bu ayetlerin ilkinde lezbiyen kadınlara ilişkin hüküm açıklanırken, ayetlerin ikincisinde erkekler arası cinsel ilişkinin hükmü belirtiliyor ve bu iki ayet neshedilmiş değildir.

Bu görüşün asılsız olduğu açıktır. Birinci ayetle ilgili bölümünün asılsızlığını *"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı..."* cümlesini açıklarken belirtmiştik. İkinci ayetle ilgili görüşün asılsızlığına gelince, sünnette erkek erkeğe cinsel ilişki için ölüm cezası öngörülmüştür. Sahih bir hadise göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Eğer aranızda Lut kavminin yaptığı iğrenç eylemi yapanlar olursa yapanı da yapılanı da öldürün." Bu hüküm ya neshedilmemiş iptidai bir hükümdür veya ayeti nesheden bir hükümdür. Her iki durumda da bu görüşün asılsız olduğu ortaya çıkar.

Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir; ama bu iki ayetin zihinde uyandırdığı ilk zahiri izlenime, ifadedeki ip uçlarına ve tefsircilerin ileri sürdükleri sorunlara dayanılarak bu iki ayetin anlamı hakkında şunlar söylenebilir: Bu ayetlerin ilkinde, zina işleyen evli kadınlar hakkındaki hüküm ifade ediliyor. Çünkü ayette sadece kadınlardan söz ediliyor, erkekler söz konusu edilmiyor. Bu durumda neden kadınları-

nız yerine eşleriniz denmediği sorusu akla gelebilir. Ama bu ifade, özellikle erkeklere izafe edildiği takdirde Kur'an'da çok sayıda örneği olan bir ifade tarzıdır. Nitekim ayette "kadınlarınızdan" buyurulmuştur ve yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kadınların mehirlerini bir bağış olarak verin."* (Nisâ, 4) *"Kendileriyle birleştiğiniz kadınlarınızdan olup..."* (Nisâ, 23)

Buna göre bu kadınlar hakkındaki ilk ve geçici hüküm evlerde hapsedilmekti. Sonra bu hükmün yerini recm cezası aldı. Bu durum, Cubbai'nin ileri sürdüğü gibi sünnet ile Kur'an'ı neshetmek değildir. Çünkü neshetmek müebbedi ifade eden delile dayanan bir hükmü kaldırmaktır. Oysa bu hüküm geçici olduğuna, süresinin bitmesi ile sona ereceğine ilişkin karineyi kendi içinde taşıyor. Bu karine *"yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar"* ifadesidir. Bu ifadeden bu kadınlar hakkında başka bir hüküm getirileceği açıkça anlaşılıyor. Eğer buna neshetmek deniyorsa bunun sakıncası yoktur. Çünkü böyle düşünmek, Kur'an'ın sünnet ile neshedildiğini ileri sürmekteki yanlışlığı içermez. Çünkü Kur'an'ın kendisi süresi dolunca bu hükmün yürürlükten kalkacağına işaret ediyor. Peygamberimiz de (s.a.a) Kur'an-ı Kerim'in söylemek istediklerini açıklar.

Ayetlerin ikincisi ise, bekârların zinası ile ilgili hükmü içeriyor. Bu hüküm eziyet etmektir. Bu eziyetten maksat hapsetmek, nalınlar ile dövmek, azarlamak veya başka bir ceza olabilir. Buna göre bu ayet Nûr suresinde getirilen kırbaçlama hükmü ile neshedilmiştir. Bu ayetin bakire kızlar hakkındaki hükmü içerdiğine ilişkin rivayete gelince, bu rivayet tek kanallıdır; senet zinciri yoktur ve bu yüzden zayıf olduğu denilmiştir. Ayetin anlamının ne olduğunu Allah daha iyi bilir. Denilen hususlar üzerinde iyice düşünmek gerekir. Ancak bu görüş de tutarsız değildir denilemez. Çünkü neshedilen şeyin neshedileceğine dair işareti; nesih olayıyla çelişmez.

"Eğer tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, artık onlardan vazgeçin..." Bu ifade tövbeyi, ıslah ve kendi hâlini düzeltme ile kayıtlıyor. Böylece tövbenin gerçek mahiyeti vurgulanarak onun sadece kuru sözden veya gelip geçici bir duygulanmadan ibaret olmadığı açıklanıyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

es-Safi tefsirinde yer aldığına göre Tefsir-ul Ayyâşî'de, İmam Sadı-k'ın (a.s); "*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı...*" diye başlayan a-yet hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Bu ayet neshedilmiştir ve sözü edilen yol hadlerdir." (c.1, s.339)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre İmam Bâkır'a (a.s) bu ayet hakkında soru soruldu. O da "Neshedilmiştir" dedi. Kendisine "Önceki uygulama nasıl idi?" diye sorulması üzerine şöyle dedi: "Kadın zina yapıp da aleyhinde dört kişi şahitlik edince bir eve kapatılırdı. Onunla kimse konuşmaz, kimse yanına girip çıkmazdı. Kendisine yemek ve su verilirdi. Ölünceye ya da Allah haklarında yeni bir yol gösterinceye kadar bu böyle devam ederdi. Allah [bekâr ise] kırbaçlama ve [evli ise] recm cezasını yeni bir yol olarak gösterdi.

İmama "*İçinizden fuhuş yapan iki tarafa...*" ayeti hakkında ne düşündüğü sorulunca şu karşılığı verdi: "Yani dul kadının yaptığı zinayı bir kız işleyince, onlara eziyet etmek, onları hapsetmek demektir..." (c.1, s.227-228, h:61)

Ben derim ki: İslâm'ın ilk yıllarında zina işleyen kadınlar ceza olarak ölünceye kadar evlerde hapsedilirdi. Bu husus Ehl-i Sünnet'e mensup bir kaç kanaldan İbn-i Abbas'a, Katade'ye, Mucahid'e ve başka sahabelere dayandırılarak rivayet edilmiştir.

Süddi'den nakledildiğine göre, evlerde hapsedilmek zina işleyen dullara ilişkin bir hüküm, ikinci ayette yer alan eziyet etme ise cariyelere ve evlenmemiş kızlarla ilgili bir ceza idi. Ayetle ilgili olarak neler söylenmesi gerektiğini biliyorsun artık.

17- Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle (inat vb. dayalı olmaksızın) kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda (ahiret ve ölüm alâmetleri belirinceye kadar ihmalkârlık etmeyip) tövbe edenler içindir. İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır. Allah (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir.

18- İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler ve kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur. İşte onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu iki ayetin içeriği, daha önceki iki ayetin içeriği ile bağlantısız değildir. Çünkü, önceki iki ayet tövbeden söz ederek sona ermişti. O hâlde, bu iki ayetin önceki iki ayetle birlikte inmiş olması mümkündür. Bununla birlikte bu iki ayet kendi kendine bağımsız bir meseleyi içeriyor ki bu mesele, İslâm'ın yüce gerçeklerinden ve Kur'an'ın yüksek mesajlarından biridir. O da, tövbenin iç yüzü, konumu, etkisi ve hükmüdür.

"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda tövbe edenler içindir." "Tevbe" kelimesi, dönmek anlamına gelir. Tövbe; kulun kulluk görevini savsaklamaktan pişmanlık duyarak Allah'a dönmesi ve kulunu

Rabbine dönmeye muvaffak etmek veya onun günahlarını affetmek suretiyle Allah'ın kuluna rahmetiyle dönmesidir. Birçok kez tekrarladığımız üzere Kur'an'ın ifadesine göre kulun yaptığı bir tövbe yüce Allah'ın iki tövbesi tarafından sarılıdır.

Bunun açıklaması şöyledir: Kulun yaptığı tövbe gücü gerektiren bir iyi davranıştır. İyi davranışlar Allah'tan olduğu gibi güç de bütünü ile Allah'a aittir. O hâlde, kulun tövbe etmesini ve uzaklaşmanın karanlıklarından sıyrılarak Allah'a dönmesini sağlayan sebepleri hazırlamak Allah'tandır. Bunun yanı sıra kul tövbe edip kötülükten dönmeyi başardıktan sonra bu kötülüklerin kirlerinden, pisliklerinden arınmada ve kurb makamına (Allah'a yakınlık) ulaşıp orada istikrar bulmada Allah'ın kendisine rahmeti ile, şefkati ile, affı ve mağfireti ile bir kere daha dönmesine muhtaçtır.

İşte yüce Allah'ın kula yönelik bu iki dönüşü yüce Allah'ın, kulun bir tek tövbesini saran iki tövbesidir. Yüce Allah *"Bunun üzerine tövbe etsinler diye Allah onlar için tövbe etti."* (Tevbe, 118) buyuruyor. Bu Allah'ın ilk tövbesidir. *"Onlar için, ben tövbe ederim (tövbelerini kabul ederim)."* (Bakara, 160) ayeti de yüce Allah'ın ikinci tövbesine işaret ediyor. Yüce Allah'ın bu iki tövbesi arasında, işittiğin gibi, kulun tövbesi yer alır.

Ayetin orijinalinde geçen "alellahi lillezîne=Allah'ın üzerine aldığı... kimseler için" ifadesinde yer alan "alâ" edatı ile "lam" harfi fayda ve zarar anlamlarını verirler. Nitekim Araplar "Daret-id dâiretu lizeydin alâ amrin" derler ve bununla işin Zeyd'in lehine ve Amr'ın zararına sonuçlandığını kastederler ve yine "Kane's sibaku li-fulanin alâ fulanin" derler ve yarışmanın birinin yararına ve ötekisinin zararına tamamlandığını vurgularlar.

"Alâ" ve "lam" edatının zarar ve fayda anlamını ifade etmelerine gelince, "alâ" edatı "istila ve tasallut" anlamı ve "lam" harfi de mülk ve istihkak anlamı taşır. Bunun gerekli sonucu olarak iki tarafı ilgilendiren anlamlarda taraflardan biri yarar sağlarken öbürü zarar görür. Savaş, vuruşma, tartışma vb. gibi. Bu durumda taraflardan biri galip, öbürü ise mağlup olur. Galip tarafa (sahip olmadığı bir şeye ulaştığı için) mülk anlamı uygun düştüğü gibi mağlup tarafa da (sulta altına alındığı için) istila anlamı uygun düşer. Buna benzer durumlar da böyledir. Etkileyen ile etkilenen taraflar arasındaki etki anlamı gibi. Taah-

hüt eden ile taahhüt edilen taraflar arasındaki, vaat eden taraf ile vaat edilen taraf arasındaki taahhüt ve vaat anlamları ve buna benzer anlamlar gibi. Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, "ala" edatı ile "lam" harfinin zarar ve fayda anlamlarını taşımaları kelime anlamları öyle olduğu için değil, kullanım durumlarından ileri gelem arızi bir durumdur.

Tövbenin başarısı yüce Allah'ın kullarına yönelik bir vaadine dayandığı için bu ayette onu kendi üzerine borç sayarak *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar ve... tövbe edenler içindir."* buyuruyor. Dolayısıyla kullarının tövbesini kabul etmesi yüce Allah'a farzdır. Fakat bu, başkasının onu bir şey yapmaya zorlaması veya ona bir mükellefiyet yüklemesi anlamına gelmez. Bu başkasına ister akıl, ister işin mahiyet ve gerçeği, ister pratik realite, ister hak, isterse başka bir ad verilmiş olsun fark etmez. Yüce Allah böyle bir mükellefiyetten yüce ve münezzehtir. Tam aksine O kullarına tövbe edenlerin tövbelerini kabul edeceğini vaat etmiştir ve O sözünden caymaz. İşte tövbeyi kabul etmenin Allah üzerine vacip olması bu demektir. Aynı şekilde yüce Allah üzerine yapılması vacip olan her türlü eylemin vacipliğinin anlamı da budur.

Anlaşıldığı kadarıyla ayet öncelikle Allah'a ait olan tövbeyi yani Allah'ın kuluna rahmetle yönelmesini açıklamaya yöneliktir, amaç kulun tövbesini anlatmak değildir. Gerçi böylelikle kulun tövbesi kaçınılmaz şekilde anlaşılmaz oluyor. Çünkü Allah'a ait tövbenin şartları gerçekleşince kulun tövbesinin şartlarının gerçekleşmesi kaçınılmaz olur. Bu ayetin Allah'a ait tövbeyi anlatmaya yönelik olması, daha çok açıklanmaya muhtaç değildir.

İkinci olarak da ayet genel anlamdaki tövbeyi açıklamaya yöneliktir. Yani hem şirkten ve küfürden dönerek iman etmek, hem de iman ettikten sonra günahlardan tövbe ederek ibadete dönmek durumlarını kapsamına almıştır. Çünkü Kur'an bunların her ikisine de tövbe adını veriyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *" Arşı taşıyan ve bir de onun çevresinde bulunan melekler Rablerini överek O'nu noksanlıklardan tenzih ederler. O'na iman ederler. İman edenler için mağfiret dileyerek şöyle derler: 'Ey Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna girenleri bağışla."* (Mü'min, 7) Burada ayetin başından anlaşıldığına göre *"tövbe eden ve senin yoluna girenler"*den iman edenler kastediliyor. Yani iman etme-

ye tövbe adı verilmiştir. Günahlardan vazgeçme anlamında ise, *"Allah onlar için tövbe etti."* (Tevbe, 118) buyuruluyor.

Buradaki tövbenin hem şirkten, hem de günahlardan vazgeçmeyi birlikte ifade ettiğinin delili bir sonraki ayet olan *"İçlerinden birine ölüm... tövbe yoktur."* ayetin genel kapsamlı oluşudur. Bu ayette hem kâfirlerin hem de müminlerin durumuna değinilmektedir. Buna göre *"kötülük yapanlar"* ifadesi hem müminin, hem de kâfirin durumunu birlikte ifade eder. Kâfir de fasık mümin gibi 'bilgisizlikle kötülük yapanlardan'dır. Bu, ya küfrün bir kalp ameli olması dolayısıyla böyledir. Çünkü amel, kalbin ve organların eylemlerini birlikte ifade eder. Yahut da küfrün mutlaka organlarla yapılan kötü davranışlar ile bir arada olacağı gerçeğine dayanır. Buna göre bilgisizlikle kötülük işleyenlerden maksat, kâfirlikte ve günahkârlıkta inatçı olmayan kâfirler ve fasıklardır.

Ayetteki "bilgisizlikle" kaydına gelince; cahillik, özü itibarı ile bilginin karşıtıdır. Yalnız insanlar kendileriyle ilgili olarak bütün aktüel davranışlarını bilerek ve iradeleri ile yaptıklarını gözlemlerler. İrade ise belirli bir sevgiye, belirli bir arzuya dayanır. Yapılan davranış toplumdaki akıllı kimselerin gözü ile ister yapılması gereken, isterse yapılması yakışık olmayan bir davranış olsun fark etmez. Fakat insanların anlayışına göre toplumda iyiyi kötüden ayırt edecek aklı olan kimse, akıllı kimseler tarafından yerilen kötü bir iş yapmaz. Buna göre insanlar şu sonuca varmışlardır: Nefsinin isteklerine, aşırı arzularına veya öfkesine yenik düşerek bu kötü işleri yapan kimse ilmin ışığından pay alamamıştır; güzel ve çirkin, övülmüş ve yerilmiş olma hakkında hüküm veren ayırt edici akıl ondan uzak kalmıştır ve keyfî arzuları ona galip olmuştur. O zaman insanlar onun bilgi ve irade ile ilgili durumuna 'cahillik' adını verirler. Gerçi ince bir süzgeçten geçirildiği takdirde bu bir tür bilgidir. Fakat adamın bu bilgisi davranışın çirkinliğini ve yerilmişliğini kavrayıp onu bu çirkin işi yapmaktan alıkoymadığı için yok sayılır ve adam halk nazarında cahil sayılır. Hatta insanlar genç, kıt tecrübeli kimseye de cahil derler. Çünkü o kimse keyfî arzularına, heyecanlarına ve duygularına mağlup olur. Yine bundan dolayı, insanlar arzularına ve heyecanlarına kapılarak bir kötülüğü yapıp ancak yaptığı böylesi işten pişmanlık duymayan kimseye cahil demezler, onu inatçı, kasıtlı vb. sıfatlarla anarlar.

Bu anlatılanlardan şu husus aydınlanmış oldu ki, davranışlar konusunda cehalet, bir davranışı hakka karşı inatçılık yapmaksızın, heyecana, arzulara ve öfkeye kapılarak yapmak demektir. Cahillikten kaynaklanan böyle bir davranışın özelliklerinden biri şudur: Ya kötülüğü işleyerek ya bir engelle karşılaşarak ya zamanın geçmesi ile ya da yaşlanarak güç ve normal mizacı kaybetmek suretiyle nefsin taşkınlığı yatışınca, arzuların ve öfkenin ateşi sönünce, insan bilgiye döner, cehalet kaybolur ve pişmanlık belirir. Fakat inatla, kasıtla vb. şeylerle yapılan işlerde durum böyle değildir. Bu tür davranışlar içgüdülerin taşkınlığından, nefsanî heyecanlardan ve eğilimlerden kaynaklanmadıkları için, tersine halk arasında maya ve fıtrat bozukluğu ve karaktersizlik diye adlandırılan niteliklerden ileri geldiği için içgüdüsel taşkınlığın ve eğilimlerin hızlı ya da yavaş biçimde ortadan kalkması ile kaybolmazlar; tersine kısa sürede pişmanlıkla karşılaşmaksızın hayat boyunca varlıklarını devam ettirirler. Meğer ki, yüce Allah aksini dilemiş olsun.

Evet. Kimi zaman serkeş, inatçı bir kimse inadından, serkeşliğinden ve hakka kafa tutuşundan vazgeçerek hakka boyun eğer ve kulluk teslimiyetini benimser. O zaman insanlar o kimsenin inadının cehaletten kaynaklandığının farkına varırlar. Aslında bütün günahlar insanın cahilliğinden kaynaklanır. Meseleye bu açıdan bakınca, inatçı günahkâr diye bir zümre yoktur. Sadece hayatının ve sağlıklı hâlinin sonuna kadar yaptığı kötülükten vazgeçmeyenlere bu sıfat verilebilir.

İşte *"Sonra yakın zamanda tövbe edenler"* ifadesinin anlamı bu açıklamanın ışığında ortaya çıkar. Yani bilmeyerek kötülük işleyen kimse, tutumunu körü körüne devam ettiren serkeş bir inatçı gibi yolu üzerinde oturup kalmaz; hayatı boyunca tutumuna sımsıkı sarılarak takvaya ve salih amele dönme ümitlerini boşa çıkarmaz. Bunun yerine işlediği kötülükten fazla gecikmeden döner. Dolayısıyla buradaki yakından maksat, yakın dönem veya yakın zamandır. Bu da ahiret alâmetlerinin ortaya çıkışının ve ölümün eşiğine gelmenin öncesidir.

İşlediği kötülüğü ısrarla yapan her inatçı kimse, yaptığı işin üzücü cezasını ve ağır akıbetini görünce nefsi onu pişmanlığa ve kötü işinden uzak durmaya zorlar. Fakat o aslında tabiatının teşviki ve fıtratının yönlendirmesi ile pişman olmuş değildir. Yaptığı bir hiledir. Davranışının vebalinden sıyrılmak için nefsi bu çareye başvuruyor. Bunun de-

lili şudur: Kendisini bekleyen cezadan sıyrılabildiği takdirde tekrar eski kötülüklerini yapmaya döner. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Eğer dünyaya geri gönderilseler, yine sakındırıldıkları yola dönerler. Onlar gerçekten yalancıdırlar."* (En'âm, 28)

Ayetteki yakın zamandan ve gecikmemekten maksat, ölüm belirtilerinin ortaya çıkışının öncesidir, dedik. Bunun delili bir sonraki ayetteki *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler..."* ifadeleridir.

Buna göre *"sonra yakın zamanda tövbe edenler"* ifadesi, fırsatı kaçırmaya kadar varan bir ihmalkarlığa düşmemekten kinayedir.

Şimdiye kadar söylediklerimizden şu husus aydınlığa kavuşmuş oldu: Gerek *"bilgisizlikle"* gerekse *"sonra yakın bir zamanda tövbe edenler"* ifadeleri, ihtirazî [kastedilmeyen şeyleri dışlayan] kayıtlardır. Bu kayıtların birincisi ile inatla ve Allah'a yücelik taslayarak kötülük işlenmemesi ve ikincisi ile insanın tembellik, ihmalkarlık ve o hafife alma gibi sebepler ile tövbeyi ölümünün eşiğine kadar geciktirmemesi anlatılmaktadır. Çünkü tövbe etmek demek, kulun yüce Allah'a dönüp kulluğa sarılmasıdır. Yüce Allah'ın tövbesi de kulun bu dönüşünü kabul etmesi olur. Kulluğun ancak dünya hayatı ile birlikte anlamı olur. O dünya hayatı ki, irade alanı, itaat ve günah yurdudur. Ölüm belirtileri ortaya çıkınca, itaat ve günah yollarından birini seçme imkânı ortadan kalkar. Yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce inanmamış, ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması fayda sağlamaz..."* (En'âm, 158) *"Şiddetli azabımızı gördüklerinde 'Biz tek olan Allah'a inandık, daha önce ona koştuğumuz ortakları inkar ediyoruz' dediler. Fakat şiddetli azabımızı gördüklerinde iman etmeleri onlara bir fayda sağlamadı. Bu Allah'ın kulları hakkında öteden beri işleyen kanunudur. İşte kâfirler orada hüsrana uğramışlardır."* (Mümin, 85) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Sözün kısası ayetin anlamı şuna geliyor: Yüce Allah günahkârın tövbesini, o günahkâr günahını yüce Allah'a kafa tutarak, büyüklük taslayarak, Allah'a dönme ve boyun eğme ruhunu yok edecek bir kabadayılık tavrı ile işlemediği, ayrıca tövbe konusunda ölümle karşılaşarak fırsatı kaçırmasına yol açacak bir ihmalkarlıkta bulunmaması takdirde ancak kabul eder.

Ayetteki *"bilgisizlikle"* kaydının açıklama amaçlı bir kayıt olması da mümkündür. O zaman ayetin anlamı da şöyle olur: "Tövbe kötülük işleyenler içindir ve bu kötülük ancak onların cahilliklerinden ileri gelir." Çünkü kötülük işlemek insanı tehlikeyle karşı karşıya bırakır ve acı azaba uğratır. Veya ayetin anlamı şöyle olur. "Bu kötülük işlemek ancak onların günahın özünü ve ne gibi bir sakıncaya yol açtığını bilmemelerinden ileri gelir." O zaman *"sonra yakın zamanda tövbe edenler"* ifadesinin, tövbe konusunda ihmalkâr davranmayı kinaye yolu ile anlatan bir ifade değil, ölüm öncesine işaret olması gerekir. Çünkü büyüklük taslayarak günah işleyen ve Rabbinin otoritesine boyun eğmeyen kimse, bu durumda ayetin kapsamından *"sonra yakın zamanda tövbe edenler"* kaydı ile çıkar, yoksa *"bilgisizlikle"* kaydı ile değil. Dolayısıyla, *""sonra yakın zamanda tövbe edenler"* ifadesini tövbeyi savsaklamanın ve geciktirmenin kinayeli bir ifadesi saymak mümkün olmaz. Bu noktanın üzerinde iyice düşünüp anlamak gerekir. Fakat ilk yorum [yani "bilgisizlikle" kaydının ihtirazî kayıt olması] her hâlde ayetin zahirine daha uygundur.

Bazı tefsir bilginleri *"sonra yakın zamanda tövbe edenler"* ifadesini yorumlarken bu ifadedeki 'gecikmemeyi, yakınlığı' şöyle açıklıyor: Tövbe günahın işlenmesini izleyen ve örfte yakın kabul edilen bir gelecekte yapılmalıdır. Günahı işleyip noktaladıktan sonraki zaman veya ge-leneksel olarak günahın işlenme zamanına bitişik bir zaman gibi. Yoksa tövbe etmek söylendiği gibi ölümün eşiğine kadar bırakılmamalıdır.

Bu görüş sağlıklı değildir. Çünkü bu görüş bu ayetlerin ikincisinin anlamını bozar. Çünkü bu iki ayet yüce Allah'ın tövbesine, yani kulunun tövbesini kabul etmesine ilişkin genel kural açıklamaya yöneliktir. Nitekim: *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak..."* ifadesinin başındaki sınırlama bunun delilidir. Bu ayetlerin ikincisi de tövbenin kabul edilmeyeceği durumları açıklıyor. Ayette sadece iki durum söz konusu edilmiştir. Biri günah işleyip tövbeyi ölümün eşiğine kadar geciktiren kimsenin tövbesi, öbürü de kâfirin ölümden sonraki tövbesi. Eğer kabul edilecek tövbe, sadece günah işleme zamanına örf açısından bitişik bir zamanda yapılan bir tövbe olsaydı, kabul edilmeyen tövbelerin ayette sayılmayan başka örneklerinin olması gerekirdi.

"İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği

kimseler bunlardır. Allah (her şeyi) bilendir, hik-met sahibidir." Bu ayetin başında uzağı gösteren bir işaret isminin (ûlaike=işte onlar) yer alması, tövbekârların derecelerinin yüksekliğine ve davranışlarının saygınlığına delâlet eder. Nitekim *"bilgisizlikle kötülük işleyenler"* ifadesi de yüce Allah'ın onların günahlarını sayıp dökmekten kaçındığını gösterir. Ama ikinci ayetteki ifade bu mesajların aksini vermektedir. *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar..."* [Ayetin sonunda uzağı gösteren işaret isminin yer alması, bunların Allah'ın rahmetinden uzak olduklarına delâlet eder. Ayrıca, ayette yaptıkları işlerle ilgili çoğul yani "kötü-lükler" kelimesinin kullanılması, Allah'ın onların günahlarını saymak istediğini gösterir.]

Birinci ayet, *"Allah (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir."* diye bağ-landı da, *"Allah günahları bağışlayandır, merhametlidir."* denmedi. Bu ifadenin seçilmesinin hikmeti şudur: Yüce Allah kulların durumunu, zayıflıklarının ve cahilliklerinin onları nerelere sürüklediğini bildiği için ve bir de düzeni mükemmel hâle getirmenin, işleri düzeltmenin muhtaç olduğu çareleri ortaya koymayı gerektiren hikmeti için tövbe kapısını açtı. Yüce Allah her şeyi bildiği ve hikmet sahibi olduğu için, görünüşlere önem vermez, kalpleri imtihan eder. Hiçbir aldatmaca, hiçbir hile onu yanıltamaz. Bu yüzden tövbe eden kullar gerçek anlamda tövbe etmelidirler ki, Allah da onlara gerektiği gibi karşılık versin.

"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler... için tövbe yoktur." Bu ayette tövbe eylemi, birincisinde olduğu gibi, yüce Allah'a isnat edilmedi. Oysa kastedilen odur. Bu üslûp ile ayette sözü edilenlerden özel rahmetin ve ilâhî ilginin kesildiğine işaret edildiği gözden kaçmıyor. Nitekim kötülüklerin çoğul olarak ifade edilmesi, daha önce işaret edildiği gibi, Allah'ın onların kötülüklerini sayıp dökmek istediğine ve kötülükler sicillerine işlediğine delâlet eder.

"Kötülükleri yapıp" cümlesinin *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar"* cümlesi ile kayıtlanması, kötü eylemlerin devam ettiğini ifade eder. Bunun sebebi, ya tövbe konusunda ihmalkâr davranmanın, onu ertelemenin başlı başına sürekli tekrarlanan bir günah olması içindir veya tövbeyi ertelemenin, kötülüğü işlemekle aynı şey olduğu içindir ya da tövbe konusundaki ihmalkârlık, genellikle işlenmiş

olan kötülüğün aynısının veya benzerinin tekrarlanmasıyla gerçekleşir olması içindir.

Ayette "Onlara ölüm gelip çatıncaya kadar" değil de *"içlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar"* deniyor. Bu ifade söz konusu günahkârların meseleyi hafife aldıklarına, önemsemediklerine delâlet eder. Yani o günahkârlar tövbe meselesini o kadar basit, o kadar önemsiz sayıyorlar ki, hiç umursamadan istediklerini yapıyorlar ve dilediklerini tercih ediyorlar. Bu arada içlerinden birinin başına ölüm geldiğinde 'Ben şu anda tövbe ediyorum' diyor. Böylece işin sonunda sırf ağızlarından çıkan bir sözle ya da içlerinden geçen bir duygu ile günahların tehlikeleri ve Allah'ın emrine uymamanın kötü sonucu olan helaket ortadan kalkıyor.

Bu açıklamanın ışığında, ayetteki *"tövbe ettim"* ifadesinin niçin *"şimdi"* ile kayıtlandığı ortaya çıkıyor. Çünkü bu kayıttan anlıyoruz ki, adama "tövbe ettim" dedirten faktör ölümün eşiğine gelmek ve ahiret alâmetlerini gözlemlemektir. Adam ister bu sözü diliyle söylemiş olsun, ister olmasın fark etmez. Buna göre bu ifadenin anlamı 'Ben hak olan ölümü ve hak olan cezayı gerçek olarak gördüğüm için tövbe ediyorum' şeklindedir. Bu anlamın bir benzerini yüce Allah kıyamet günü günahkârların dilinden şöyle naklediyor: *"Suçluları, Rablerinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş olarak 'Rabbimiz, gördük dinledik, artık bizi dünyaya geri gönder de iyi işler yapalım; artık kesin olarak inandık' derken bir görsen."* (Secde, 12)

Böyle bir tövbe kabul edilmez. Çünkü bu tövbenin sahibini yaptıklarından pişman olmaya zorlayan ve Rabbine dönmeye azmettiren faktör dünya hayatından ümit kesmesi ve farkına vardığı dehşetli yolculuktur. Geriye dönüş zamanı geçti. Çünkü artık ne dünya hayatı ve ne de amel işleme iradesi ve özgürlüğü kalmıştır.

"Ve kâfir olarak ölenler" Bu ifade, tövbesi kabul olmayan diğer örneği ifade ediyor. Bu da küfrü devam ettiren, sonra da kâfir olarak ölen kimsedir. Yüce Allah böyle kimsenin tövbesini kabul etmez. Onun iman etmesi demek olan tövbesi o günde kendisine fayda getirmez. Ölümden sonra küfürden kurtuluş olmadığı ve kâfirlerin isteklerine cevap verilmeyeceği Kur'an'da birkaç kez tekrarlanmıştır.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yalnız tövbe edip düzeltenler ve gerçeği açıklayanlar müstesna; ben onların tövbelerini kabul ede-*

rim. Zira ben tövbelerin kabul edicisiyim ve merhametliyim. Ayetlerimizi inkâr etmiş ve kafir olarak ölmüş olanlara gelince Allah'ın, meleklerin ve insanların ortak lâneti onların üzerinedir. Bunlar sürekli lânetlenmiş olarak ebediyen cehennemde kalırlar. Ne azapları hafifletilir ve ne de yüzlerine bakılır." (Bakara, 162)

"Şüphesiz, inkar edip kâfir olarak ölenlerin hiçbirisinden yeryüzü dolusu kadar altını fidye olarak verse de, kesin olarak kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır ve onların yardımcıları yoktur." (Âl-i İmrân, 90) Onların hiçbir yardım edici bulamayacaklarının belirtilmesi, haklarında şefaatin geçerli olamayacağının ifadesidir. Bu gerçek, üçüncü ciltte yukarıdaki ayetin incelenmesi sırasında açıklanmıştı.

"Ölenler" fiilinin "kâfir olarak" kaydı ile kayıtlanması şuna delâlet eder: Günahkâr bir mümin, günahkâr olarak ölürse tövbesi kabul edilebilir. Elbette o günahkârın Allah'a karşı büyüklük taslamaması ve tövbeyi ihmal etmemiş olması gerekir. Çünkü gerçi kulun iradesi ile kulluğa dönmesi anlamına gelen tövbesi, daha önce dediğimiz gibi, kulun ölmesi ile gündemden düşer; fakat Allah'ın kula mağfiret ve rahmetle yönelmesi anlamına gelen tövbesi, ölümden sonra şefaat edenlerin şefaatleri yolu ile gerçekleşebilir. Bu açıklama gösterir ki, bu iki ayette aslında yüce Allah'ın kula yönelik tövbesinin anlatılması istenmiştir, kulun tövbesine değinilmesi tali ve uydu bir hedeftir.

"İşte onlar için acı bir azap hazırlamışızdır." Cümlenin orijinalinin başındaki işaret ismi (yani ûlaike) söz konusu kimselerin şereflendirme ve yakınlık alanından uzak olduklarına delâlet eder. Ayetin orijinalinde geçen "e'tedna" fiilinin mastarı olan "i'tad" hazırlamak veya vaatte bulunmak anlamına gelir.

TÖVBE HAKKINDA

Kur'an'da yer alan bütün anlamları ile tövbe, bu semavi kitaba özgü gerçek mesajlardan biridir. Çünkü küfürden ve şirkten dönerek iman etmek anlamındaki tövbe, diğer semavi dinlerde örneğin Hz. Musa ve Hz. İsa (onlara selam olsun) peygamberlerin dininde geçerli olmakla birlikte bu geçerlilik, tövbe gerçeğinin tahlili ve imana geçmesi açısından değil, doğrudan doğruya iman adını almasındandır.

Hatta, Hıristiyanlığın temel dayanakları tövbenin fayda sağlama-

dığını, insanın ondan yararlanmasının imkansız olduğunu gösterir. Bu durum Hz. İsa'nın (a.s) çarmıha gerilmesi ve kendini feda etmesine ilişkin yapmış oldukları açıklamalardan açıkça ortaya çıkıyor. Bu kitabın üçüncü cildinde Hz. İsa'nın yaratılışını anlatırken bu meseleye değinmiştik.

Durum böyleyken kilise, sonraları tövbe konusunda ifrata sürüklendi. Öyle ki, af belgelerini (endülüjans) satarak bu yolla kazanç sağlamaya yöneldi. Din adamları kendilerine itiraf edilen günahları affediyorlardı. Fakat Kur'an insanın durumunu çağrıya muhatap olma ve hidayete erme açısından tahlil etti. Onun Rabbine doğru iradi ilerleme sürecinde kesinlikle muhtaç olduğu kemal, keramet ve ahiret hayatı için lazım olan mutluluk bakımından özü itibarı ile mutlak anlamda fakir ve eli boş olduğunu gördü. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız, oysa Allah hiçbir şeye muhtaç değildir ve övgüye layıktır."* (Fâtır, 15) *"Müşrikler Allah'ı bir yana bırakarak hiçbir şey yaratmayan , kendileri birer yaratık olan, kendilerine ne zarar ve ne fayda dokunduramayan, öldürmeye, yaşatmaya ve yeniden diriltmeye güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler."* (Furkan, 3)

İnsan aşağıdaki ayetlerde işaret edildiği gibi kötülük, Allah'tan uzaklaşma ve miskinlik tehlikesi ile yüz yüzedir. *"Biz insanı en güzel yapıda yarattık. Sonra onu en aşağı düzeye indirdik."* (Tîn, 5) *"Aranızda cehenneme uğramayacak hiç kimse kalmayacaktır. Sonra kötülüklerden sakınanları kurtararak zalimleri diz üstü çökmüş durumda orada bırakırız."* (Meryem, 72) *"Bunun üzerine dedi ki: Ey Âdem, bu şeytan senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa sıkıntı çeker yorulursun."* (Tâhâ, 118)

Durum böyle olunca, insanın keramet alanına girmesi ve mutluluk karargâhına yerleşmesi, yüz yüze bulunduğu bedbahtlık ve Allah'tan uzak kalma tehlikesinden Rabbine yönelerek sıyrılmasına bağlıdır. Bu da mutluluğun temel ilkesi olan imanda ve mutluluğun ayrıntıları olan bütün salih amellerde Allah'a yönelmesi ve dönmesi ile olur. Yani bedbahtlığın temeli olan şirk ile bedbahtlığın ayrıntıları olan şirk dışındaki kötü işlerden dönmesi, tövbe etmesi gerekir. Buna göre Allah'a dönmek ve ondan uzak kalmanın ve bedbahtlığın kirlerinden arınmak anlamında tövbe, iman ederek keramet yurduna yerleşmenin, itaat ve yaklaşma karşılığında verilen çeşitli nimetler ile nimetlenmenin temel

şartıdır. Başka bir deyişle, Allah'a ve onun keramet yurduna yerleşmek, şirkten ve her türlü günahtan tövbe etmeye dayanır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey müminler, hepiniz tövbe ederek Allah'a yönelin ki, kurtuluşa eresiniz."* (Nûr, 31) Buna göre Allah'a yönelme anlamına gelen tövbe, hem şirkten hem de günahlardan vazgeçmeyi, hatta inşallah ilerde anlatılacağı üzere bu ikisi ile birlikte başka şeylerden de sıyrılmayı ifade eder.

Sonra insanoğlu özü itibari ile fakir olduğu, Rabbinin yardımı olmaksızın kendisine iyilik ve mutluluk sağlamaya gücü yetmediği için bu dönüşte de Rabbinin ilgisine ve yardımına muhtaçtır. Kulluk ve boyun eğmişlikle Rabbine dönebilmesi için Rabbinin başarı vermesine ve yardımına muhtaçtır. Bu yardım kulun tövbesinden önce gelen Allah'ın kula yönelik tövbesi, ona ilgi ile yönelmesidir. Yüce Allah bu konuda *"Onlar tövbe etsinler diye Allah onlar için tövbe etti."* (Tevbe, 118) buyuruyor. Bunun yanı sıra kulun Allah'a yönelişinin de O'nun tarafından kabul edilmeye ihtiyacı vardır. Bu da Allah'ın kulun günahlarını affetmesi ile, Rabbine uzak düşmenin pisliklerinden ve kirlerinden arındırması ile olur. İşte bu da kulun tövbesinden sonra gelen Allah'ın ikinci tövbesi, ikinci defa kuluna yönelişidir. Yüce Allah bu tövbe hakkında *"İşte onlar, Allah onlar için tövbe eder."* diye buyurmuştur.

Eğer bu konuyu iyi düşünürsen, Allah'ın tövbesinin birden çok oluşunun sebebinin bu tövbenin kulun tövbesi ile karşılaştırılması, irtibatlandırılması olduğunu görürsün. Yoksa Allah'ın tövbesi aslında bir tanedir ve o da Allah'ın kuluna rahmeti ile yönelmesidir. Bu da kulun tövbe etmesi sırasında, bu tövbenin öncesinde ve sonrasında Allah'ın kuluna yönelmesi şeklinde gerçekleşir. Allah'ın bu yönenilişi bazen kulun tövbesi olmaksızın da gerçekleşebilir. *"Kâfir olarak ölenler için tövbe yoktur."* ifadesinin bu anlamı verdiğine ve kıyamet günü günahkârlar hakkında şefaatin kabul edilmesi de tövbenin kapsamına girdiğine değinmiştik. Şu ayet de bu konuda delildir: *"Allah rahmetiyle size dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister. Oysa nefislerinin arzuları peşinden koşanlar sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler."* (Nisâ, 27)

Ayrıca yakınlık ve uzaklık nispî ve göreceli kavramlar oldukları için yakınlığın bazı aşamalarının diğerleri ile nispet edilmesi ile uzaklığa dönüşmesi mümkündür; bu takdirde mukarreb(=Allah'a yakınlaş-

tırılmış) bazı salih kulların bulundukları konumdan daha yüksek ve Allah'a daha yakın bir konuma geçmeleri tövbe anlamının kapsamına girebilir. Yüce Allah'ın aslında kesin bir şekilde masum ve günahsız olduklarını ifade ettiği peygamberler hakkında naklettiği tövbeler bu söylediğimizin şahididir. Meselâ Hz. Âdem hakkında şöyle buyruluyor: *"Âdem, Rabbinden birtakım kelimeler belleyerek aldı. Bunun üzerine (Rabbi rahmetiyle) ona döndü."* (Bakara, 37) Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in duaları şöyle naklediliyor: *"Hani İbrahim ile İsmail, Kabe'nin duvarlarını yükseltirlerken şöyle dua etmişlerdi: Ey Rabbimiz... Tövbemizi kabul et. Hiç şüphesiz, sen tövbeleri kabul eden ve çok merhametlisin."* (Bakara, 128) Hz. Musa'nın ağzından şu sözler naklediliyor: *"Musa ayılınca "Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana yöneldim. Ben müminlerin ilkiyim" dedi."* (A'râf, 143) Söylediklerimizin bir örneği de Peygamberimize yöneltilen şu hitaptır: *"Sabret, Allah'ın vaadi gerçektir. Günahlarının affedilmesini dile. Akşam-sabah Rabbini överek noksanlıklardan tenzih et."* (Mümin, 55) Şu ayet de bu konudaki örneklerden biridir: *"Andolsun Allah, Peygamberin ve o zor anda ona uyan Muhacirlerin ve Ensarın tövbelerini kabul etti."* (Tevbe, 117)

Kur'an'daki birçok mutlak anlamlı ayet, yüce Allah'ın bu genel kapsamlı tövbesine delâlet eder. Şu ayetler bunun örnekleridir: *"Allah, günahların affedicisi ve tövbelerin kabul edicisidir."* (Mü'min, 3) *"O, kullarının tövbelerini kabul eder."* (Şûrâ, 25) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Yaptığımız açıklamalar şöyle özetlenebilir: **Birinci olarak;** Allah'ın kulun günahlarını affederek ve kalbindeki günah izlerini silerek -bu günah ister şirk, ister daha aşağısı olsun- sunduğu rahmet, O'nun kuluna yönelik tövbesidir. Günahlarının affı ve günah izlerinin silinmesi için -bu günah ister şirk, ister daha aşağısı olsun- Rabbine yönelmesi, kulun O'na tövbesidir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, hak içerikli davette şirke önem verildiği gibi diğer günahlar meselesine de önem verilmeli ve insanlara hem şirkten, hem de diğer günahlardan vazgeçmeyi kapsamına alan mutlak tövbe yapmaları önerilmelidir.

İkinci olarak; gerek ilki gerekse sonrakisi ile Allah'ın kuluna yönelik tövbesi, kullarının yararlandığı diğer nimetler gibi bir armağan-

dır. Allah için bir başkası tarafından mecburiyet ve yükümlülük söz konusu değildir. Aklen Allah'ın tövbeleri kabul etmesinin gerekliliğinin anlamı, aşağıdaki ayetlerin ifade ettiği anlamdan başka bir şey değildir. *"O tövbelerin kabul edicisidir."* (Mü'min, 3) *"Ey müminler, hepiniz tövbe ederek Allah'a yönelin."* (Nûr, 31) *"Allah, tövbe edenleri sever."* (Bakara, 222) *"İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır."* (Nisâ, 17) Bu ayetler Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini, tövbe etmeyi önerdiğini, af dileyip ona yönelmeye çağırdığını ifade eden ayetler olduğu gibi, başka bazı ayetler asıl anlamları veya anlamlarının bir gereği olarak Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini belirtmektedir. Hiç şüphesiz yüce Allah da sözünden vazgeçmez.

Bundan şu husus anlaşılmış oldu ki, yüce Allah tövbeleri kabul etmeye mecbur değildir. Her alanda egemenlik ve yetki O'nun elindedir, dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder. Dolayısıyla istediği tövbeyi vaat ettiği üzere kabul eder, istediğini reddeder. Nitekim ayetin zahirinden anlaşılan, bunu ifade etmektedir: *"Doğrusu iman ettikten sonra inkar edip sonra da inkarlarını arttıranların tövbeleri kesinlikle kabul edilmez."* (Âl-i İmrân, 91) Şu ayet de bu kategoriye girebilir: *"Allah önce iman edip arkasından inkar edenleri, sonra yine iman edip arkasından inkar edenleri, sonra da inkarlarını arttıranları asla affetmez, onları doğru yola iletmez."* (Nisâ, 137)

Bu konuda söylenebilecek en ilginç söz, Firavun'un boğulması ve tövbe etmesi ile ilgili olarak söylenen sözdür. Önce bu olayı anlatan ayeti okuyoruz: *"Sonunda Firavun boğulmanın eşiğine geldiğinde İsrail oğullarının inandıkları ilâhtan başka ilâh olmadığına inandım. Ben de ona teslim olanlardan biriyim, dedi. Şimdi mi aklın başına geldi? Daha önce hep Allah'a karşı gelmiş ve bozgunculardan biri olmuştun."* (Yûnus, 91)

Sözünü ettiğimiz tuhaf sözün sahibi bu konuda özetle şöyle diyor: Bu ayet, Firavun'un tövbesinin kabul edilmediğini göstermez. Kur'an'da Firavunun ebedî helâke mahkum olduğunu bildiren hiçbir ayet yoktur. Allah'ın rahmetinin genişliğini, onun gazabını geride bıraktığını düşündüğümüzde boynunu bükerek, ümitsizlik ve hayal kırıklığının çaresizliği içinde O'nun rahmet ve kerem kapısına baş vuranı, Allah'ın reddedeceğini caiz görmek uzak bir ihtimal olur. Bizden biri bile insan fıtratının kerem, cömertlik ve merhamet içerikli ahlâkına göre hareket

ettiğinde eski kötülüklerinden gerçekten pişman olan kimselere merhamet ederken merhametlilerin en merhametlisi, keremlilerin en keremlisi ve kurtuluş dileyenlerin kurtarıcısı olan yüce Allah'ın böylelerine karşı ilgisiz kalacağı hiç düşünülebilir mi?

İşte *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler... için tövbe yoktur."* (Nisâ, 18) ayeti bu görüşü çürütüp reddediyor. Daha önce belirtildiği gibi, o kritik andaki pişmanlık yalancı bir pişmanlıktır. İnsanı bu pişmanlığı göstermeye sevk eden faktör, günahının vebalini ve belanın indiğini görmüş olmasıdır.

Eğer her pişmanlık tövbe ve her tövbe makbul olsaydı bile, kıyamet günü günahkârların durumunu anlatan *"Onlar azabı görünce pişmanlığı yüreklerine gömdüler."* (Sebe, 33) ayet ile daha birçok ayet bunu reddederdi. Bu ayetlerde günahkârların yaptıklarına pişman oldukları, iyi ameller işlemek için dünyaya geri dönmek istedikleri açıklanıyor ve bu isteklerinin geri gönderildikleri takdirde tekrar kendilerine yasaklanan kötülüklere dalacakları, yalancı oldukları gerekçesi ile reddedildiği anlatılıyor.

Anlatıldığı şekli ile Kur'an'ın tövbenin tahliline ilişkin izlediği yöntemin, gerçekler pazarında değeri olmayan zihni bir tahlil ve inceleme olduğu sanısına asla kapılmamak gerekir. Bunun izahı şöyledir: İnsan ile ilgili mutluluk, mutsuzluk ve iyilik, bedbahtlık konularına ilişkin inceleme bundan başka bir sonuç vermez. Çünkü biz toplumdaki sıradan insanın durumunu göz önüne alır ve o insanın eğitimin ve öğretimin etkisi altında olduğunu gözden kaçırmazsak, böyle bir insanın yalnız başına sosyal iyilikten ve bedbahtlıktan yana boş olduğunu, bu şıkların her ikisine de elverişli olduğunu görürüz. Sonra eğer bu insan iyilikle donanmak, sosyal takva kılığına bürünmek isterse, içinde bulunduğu durumdan çıkmasını sağlayacak sebeplerin bir araya gelmesi gerekir. Bu da manevî mutluluk konusunda yüce Allah'ın, kula yönelik ilk tövbesine tekabül eder. Sonra o kimsenin içinde bulunduğu kötülüklerden, ayak bağlarından ve ihmalkarlıktan kendini sıyırması, kurtarması gerekir. Bu da bizim sözünü ettiğimiz kul tövbesi yerine geçer.

Sonra bu kişinin kalbine egemen olan kötülüklerin ve bozuklukların yok olması, böylece kalbinde kemal sıfatının, iyilik nurunun yerleşmesi gerekir. Çünkü iyilik ile bedbahtlık aynı kalpte birlikte barı-

namaz. Bu da bizim sözünü ettiğimiz tövbenin kabul edilmesi, günahların affedilmesi aşamasına tekabül eder. Aynı şekilde insanın fıtrata bağlı olarak gerçekleşen sosyal gelişme ve mutluluk sürecinde, dinin tövbe konusunda yüce Allah'ın insanları yarattığı fıtrat uyarınca göz önünde bulundurduğu bütün hükümler ve etkiler geçerlidir.

Üçüncü olarak; naklettiğimiz ve etmediğimiz ayetlerden anlaşılacağı üzere tövbe, insanın ruhu üzerinde etkisi olan bir gerçektir. Bu gerçek, insan ruhunu ıslah eder, onun dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan insanî iyiliğe hazırlar. Başka bir ifade ile tövbe, -şartları gerçekleşince- dünya ve ahiret hayatında bütün bedbahtlıkları insana yönelten, onu mutluluk koltuğuna oturmaktan alıkoyan nefsanî kötülüklerin giderilmesinde faydalı olur. Şer'î hükümlere ve din kurallarına gelince, bunlar günah işlemekle insanın üzerinden kalkmadıkları gibi tövbe ile de kalkmazlar.

Evet. Bazı hükümlerin tövbe ile irtibatı olabilir ve dolayısıyla o hükümlerin yasalaştırılmasında yatan maslahatlara göre tövbe aracılığıyla kaldırılabilir. Fakat bu durum, tövbenin herhangi bir hükmü kaldırdığından farklı bir şeydir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İçinizden fuhuş yapan iki tarafa (erkek ve kadına) eziyet edin; eğer tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, artık onlardan vazgeçin (eziyet etmeyin). Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul eden ve rahimdir."* (Nisâ, 16) *"Allah'a ve Peygambere savaş açanların ve yeryüzünde kargaşa çıkaranların cezası ya öldürülmeleri ya da idam edilmeleri ya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da yaşadıkları yerlerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyadaki perişanlıklarıdır. Ahirette ise onları ağır bir azap beklemektedir. Yalnız bunların içinde tarafınızdan yakalanmadan önce tövbe edenler müstesna; bilin ki, Allah affedici ve merhametlidir."* (Mâide, 34) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Dördüncü olarak; tövbenin yasallaşmasının gerekçesi, daha önce dediğimiz gibi, günahların helak edici etkisinden kurtulmaktır. Çünkü tövbe, kurtuluş vesilesi ve mutluluğa ermenin ilk adımıdır. *"Ey müminler, hepiniz Allah'a tövbe edin ki, kurtuluşa eresiniz."* (Nûr, 31) ayeti bu gerçeğe işaret eder. Bunun yanı sıra bir başka faydası da insanın ümidini canlı tutması, onun durgunluğa ve sönüklüğe kapılmasını önlemesidir. İnsanın hayatî gelişimi ancak korku ve ümit dengesinin kurulması ile mümkündür. İnsan ancak bu denge sayesinde zararlı şey-

lerden kaçınır ve faydalı şeylere doğru gider. Aksi hâlde insan mahvolur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki, ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü o affedici ve merhametlidir. Rabbinize yönelin."* (Zümer, 54)

İnsan onun tabii özelliklerini tanıdığımız kadarıyla hayat pazarında kayba uğramadıkça faal ruhu coşkusunu, çalışma ve çaba hususunda kararlılık ve gayretini devam ettirir. Fakat çalışmasını boşa çıkaracak, emeğini sonuçsuz kılacak ve ilerisine yönelik ümidini kıracak şeyle karşılaşıp ona yenilince, ye'se (ümitsizliğe) kapılır, çalışma azmi kırılır. Kimi zaman başarıdan ümit kesmiş, hedefe varma beklentisi kırılmış olarak yoluna devam etmekten vazgeçer. Bu durumda tövbe; hastalığını tedavi edecek, mahvolmaya yüz tutan kalbine yeniden hayat verecek yegane ilaçtır.

Yukarıdaki açıklamamızdan bazılarının tövbeyle ilgili şu sanılarının ne kadar asılsız olduğu ortaya çıkar. Bazıları tövbenin yasallaşmasının ve insanları buna çağırmanın günah işlemeyi teşvik ettiğini, ibadeti terk etmeye yol açtığını sanırlar. Şöyle ki, insan hangi günahı işlerse işlesin eğer Allah tarafından tövbesinin kabul edileceğine kesin olarak inanırsa, herhangi bir günah işlediği takdirde bu onda herhangi bir etkiye yol açmaz ve bu güven, onun günah işlemeye yönelik cüretini, kötülüklere dalma cesaretini arttırır ve önce günah işleyip sonra tövbe etme düşüncesi ile her kötülüğün kapısını çalar.

Bu görüş şu yüzden asılsızdır: Kerametlerle donanmanın günahların affedilmesine bağlı olmasının yanı sıra tövbe ümidi korumak ve onun olumlu etkisini bırakması amacıyla yasallaşmıştır. Eğer tövbe kapısı açık tutulursa, insan önce günah işleyip sonra tövbe etme düşüncesine kapılır sözüne gelince; bunu iddia edenler şunun farkında değillerdir ki, bu türlü bir tövbe gerçek anlamda tövbe olmaz. Çünkü tövbe günahtan sıyrılmaktır. Ama söylendiği biçimi ile yapılacak tövbede günahtan sıyrılma niyeti yoktur. Çünkü böyle bir tövbe günahtan önce de günah sırasında da günah işlendikten sonra da vardır. Fiil gerçekleşmeden önce de pişman olmak, yani gerçek tövbe etmek anlamsızdır. Bu tür günahlarda tövbenin bir tek maksadı olabilir ki, o da âlemlerin Rabbi olan Allah'ı kandırmaktır. Oysa *"kötü niyetli komplolar, sadece düzenleyicilerini tuzağa düşürür."* (Fâtır, 43)

Beşinci olarak; insanın kötü bir durumundan ibaret olan günah, onun hayatında kötü bir etkiye sahiptir. Günahtan dönülmesi, tövbe edilmesi için günahın kötü olduğunu kesinlikle bilmek gerekir. Eğer böyle bir bilgi olursa bir kere insanın yaptığına pişman olmaması mümkün değildir. Pişmanlık, kötü davranışın doğurduğu, insanın iç âleminde meydana gelen özel bir etkilenmedir. İkinci olarak bu hâlin kalıcı olabilmesi için o kötülüğe ters düşen iyi hareketlerin yapılması gerekir ki, söz konusu kötülükten vazgeçildiğine delil olsun.

İşte şeriatın göz önünde bulundurduğu, hadislerde yer alan ve ahlâk kitaplarında değinilen pişmanlık, istiğfar, salih amele sarılma, günahlardan sıyrılma gibi bütün tövbe adabı bu gerçeğe dayanır.

Altıncı olarak; insanın kendi iradesi ile kötülükten itaate ve kulluğa dönmesi demek olan tövbe, ancak irade ortamında gerçekleşir. Bu da irade alanı olan dünya hayatıdır. Kulun iyilik-kötülük, mutluluk-bedbahtlık yollarından birini tercih etme iradesine sahip olmadığı durumlara gelince, bu durumlarda tövbe söz konusu olamaz. Bu noktayı aydınlığa kavuşturacak hususu daha önce açıklamıştık.

Kul hakları ile ilgili tövbe de bu kategoriye girer. Tövbe yüce Allah'ın hakları için geçerlidir. Kulların haklarına yönelik kötülüklerin ortadan kalkması, kötülüklerden zarar görenlerin rızasını gerektirir. Bu tür kötülükleri kesinlikle tövbe telafi etmez. Çünkü yüce Allah insanlara, onların malları, ırzları ve canları ile ilgili birtakım haklar tanıdı. Herhangi bir kimsenin bu haklarından herhangi birinin çiğnenmesini zulüm ve saldırı saydı. Kulların herhangi bir suçu yokken kendilerine tanıdığı bu hakların herhangi birini geri alması, böylece başkalarına yasakladığını kendisi yaparak o kullara zulmetmesi -hâşâ- düşünülemez. O *"Hiç şüphesiz Allah insanlara asla zulmetmez."* (Yûnus, 44) buyuruyor.

Yalnız şirkten tövbe etmek demek olan İslâm, ayrıntılarla ilgili bütün eski kötülükleri, geçmiş sorumlulukları siler. Bunun delili Peygamberimizin (s.a.a) *"İslâm kendisinden öncesini yok eder."* biçimindeki hadisidir. (Sire-i Halebi, c.3, s.106) Bütün günahların affedileceğini haber veren mutlak ifadeli ayetleri de bu anlamda yorumlamak gerekir. Meselâ şu ayet gibi: *"De ki, ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahları affeder. Çünkü o affedici ve merhametlidir. Rabbinize yö-*

nelin, ona teslim olun." (Zümer, 54)

Bir kötülüğün çığırını açan veya insanları doğru yola saptıran kimsenin tövbesi de bu kategoriye girer. Böyle bir kimsenin öncüsü olduğu kötülüğü her işleyen veya her doğru yoldan sapan kimse kadar günaha gireceğine ilişkin hadisler vardır. Böyle durumlarda gerçek anlamda dönüş gerçekleşemez. Çünkü bu durumlarda günah işleyen kimse öyle kötülükler yapmış olur ki, bu kötülükler kaldıkça etkileri kalır ve izlerinin silinmesi mümkün olmaz. Oysa eğer günah kul ile Allah arasında kalırsa onun izlerinin silinmesi mümkün olur.

Yedinci olarak; gerçi tövbe silinebilecek günahları siler; nitekim şu ayet buna delâlet eder: *"Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak faiz yemeye) son verirse, artık geçmişte olan (aldığı faizler) kendisinindir ve işi de Allah'a kalmıştır."* (Bakara, 275) İkinci ciltte bu ayet incelenirken gereken açıklamayı yaptık. Yine bir başka ayetlerin zahirinden anlaşılan buna delâlet eder: *"Yalnız tövbe edip iyi ameller işleyenler hariç. Allah böylelerinin kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah affedici ve merhametlidir. Kim tövbe eder de arkasından iyi işler yaparsa o kimse kararlı bir pişmanlıkla Allah'a yönelmiş olur."* (Furkan, 71) özellikle bu ayetlerin ikincisi [*Kim tövbe eder de...*] üzerinde iyi düşünülürse, tek başına tövbenin veya tövbeye eklenecek iman ve salih amelin kötülüklerin iyiliklere dönüşmesini sağladığını görürüz.

Yalnız günahtan uzak durmak, önce onu yapıp da sonra tövbe ile yok etmekten daha iyidir. Çünkü yüce Allah, nasıl olurlarsa olsunlar, günahların mutlaka bir tür şeytan vesvesesine dayandıklarını belirtiyor. Arkasından da günahlardan ve kötülüklerden uzak kalabilmiş, masum ihlaslılara başkalarına yönelttiği övgülerle kıyaslanamayacak derecede üstün övgüler yöneltmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İblis dedi ki: "Ey Rabbim, beni kışkırtıp sapıklığa düşürdüğün için dünyada kötülüğü onlara cazip göstererek hepsini yoldan çıkaracağım. Sadece onların arasındaki seçkin kıldığın kulların hariç. Allah dedi ki: İşte bana ileten doğru yolum budur. Sana uyan sapıklar dışındaki kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 39-42) Yine yüce Allah bu hikâyede İblis'in ağzından *"Onların çoğunu şükredici olarak bulamayacaksın."* (A'râf, 17) buyuruyor.

Bu ayetlerde sözü edilen kimseler teşrifi kulluk makamına tek başlarına sahiptirler. Tövbe edip de salih amel işleyen diğer kullar bu

makamda onlara ortak olamazlar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, Resulullah Efendimizin (s.a.a) son hutbesinde şöyle buyurduğu naklediliyor: "Kim ölümünden bir yıl önce tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir yıl uzun bir zamandır; kim ölümünden bir ay önce tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir ay uzun bir zamandır; kim ölümüne bir gün kala tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir gün uzun bir zamandır; kim ölümünden bir saat önce tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Bir saat uzun bir zamandır; kim nefesi -eli ile boğazını göstererek- şuraya çıktığı anda tövbe ederse, Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder."

İmam Sadık'tan (a.s) *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp "Ben şimdi tövbe ettim" diyenler... için tövbe yoktur."* ayeti hakkında sorulunca, "Bu ahiret belirtilerini görmek durumundadır." söyledi.

Ben derim ki: İlk rivayet, İmam Sadık'a (a.s) isnat edilmiş olarak el-Kâfi adlı eserde yer aldığı gibi, Ehl-i Sünnet kanallarından da rivayet edilmiştir. Bu anlamda başka rivayetler de vardır. İkinci rivayet, hem ayeti, hem de ölüm gelip çatınca yapılan tövbenin kabul edilmediğine ilişkin rivayetleri açıklıyor. Ölümün eşiğine gelmenin ölümün farkına varmak ve ahiret belirtilerini gözlemlemek anlamına geldiğini belirtiyor ki, o anda yapılacak tövbe geçerli olamaz. Ama durumun farkına varmayan kimseye gelince, onun tövbesinin kabul edilmesine engel yoktur. Bu anlamda bazı rivayetler aşağıda gelecektir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Zürare kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İnsanın nefesi -eli ile gırtlağını göstererek- şuraya geldiğinde, âlimin (öleceğini bilenin) tövbesi geçerli olmaz. Ama cahil tövbe edebilir." (c.1, s.228, h:64)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ahmed ve Buhari'nin kendi tarihlerinde tahriç ettiklerine, Hâkim ve İbn-i Mürdeveyh'in naklettiklerine göre, Ebuzer Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yüce Allah, perde düşmedikçe kulunun tövbesini kabul eder veya ku-

lunu affeder." Peygamberimize 'Perdenin düşmesi ne demektir?' diye sorulunca; 'Adam müşrik olduğu hâlde can verir' diye cevap verdi." (c.2, s.131)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir'in Hasan'dan şöyle bir rivayet tahriç ettiği nakledilmiştir: Hasan "Peygamberimizin şöyle buyurduğu bana ulaştı:" demiştir. "İblis Âdem'in içinin boş olduğunu görünce 'senin ululuğuna yemin ederim ki, canı bedeninde olduğu sürece onun içinden çıkmayacağım' dedi. Yüce Allah da "Yüceliğim hakkı için canı bedeninde olduğu sürece kendisi ile tövbenin arasına girmeyeceğim" buyurdu." (c.2, s.130)

el-Kâfi adlı eserde Ali Ahmesî kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Vallahi günahlardan ancak onları itiraf eden kurtulur." Ahmesî İmamın şöyle dediğini de ekler: "Pişmanlık tövbe olarak yeterlidir." (c.2, s.426)

Yine el-Kâfi adlı eserde İbn-i Veheb'e ulaşan iki kanaldan onun İmam Sadık'tan (a.s) şu buyruğu duyduğu nakledilir: "Kul, geri dönülmez bir kararlılıkla yürekten tövbe ettiği zaman Allah onu sever ve günahları üzerine örtü çeker." İmama "Allah'ın günahlar üzerine örtü örtmesi nasıl olur?" diye sorulunca sözlerine şöyle devam etti: "Yüce Allah o kulun yanı başındaki iki meleğe yazdıklarını unutturur. Arkasından adamın vücudunun organlarına ve yer parçalarına 'bu adamın günahlarını saklı tutun' diye vahyeder. Böylece Allah'ın huzuruna vardığında günahlarını ortaya dökecek hiçbir şahit bulunmaz." (c.2, s.430 ve 436)

Yine el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. Müslim, İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ey Muhammed b. Müslim, mümin günahlarından tövbe edince o günahları affedilir. O hâlde mümin tövbeden ve aftan sonra işe yeniden başlasın. Vallahi, bu imtiyaz sadece müminler içindir." Ben "Eğer adam tövbeden ve af dilemeden sonra tekrar günah işlemeye döner ve yine tövbe ederse" diye sordum. İmam şöyle dedi: "Ey Muhammed b. Müslim, hiç mümin kul günahından pişman olarak Allah'tan af diler ve tövbe eder de Allah tövbesini kabul etmez mi?" Ben "Eğer adam bu işi defalarca tekrarlarsa, yani birçok kere günah işleyip sonra tövbe eder, af dilerse nasıl?" diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Mümin ne zaman af dilemeye ve tövbeye dönerse, Allah da ona afla yönelir. Allah affedici ve merhametlidir, tövbeyi kabul

eder ve günahları bağışlar. Sakın müminlerin Allah'ın rahmetinden ümit kesmelerine sebep olma." (c.2, s.434)

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Ebu Amr Zubeyri, İmam Sadık'ın (a.s) *"Hiç şüphesiz tövbe ederek iman edip iyi ameller işleyenlere, sonra da doğru yoldan ayrılmayanlara karşı affediciyim."* (Tâhâ, 82) ayeti hakkında şöyle dediğini naklediyor: "Bu ayetin bir tefsiri var. Bu tefsir, Allah'ın ancak ayetin bu tefsirine bağlı olarak O'nun huzuruna gelen kulun amelini kabul edeceğine delâlet eder. Allah'ın müminlere şart koştuğu ve *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe ancak, bilgisizlikle kötülük yapanlar... içindir."* buyurduğu sözünden şunu kastetmiştir: Kul, her günah işlediğinde eğer yaptığı günahı bilse bile cahildir. Çünkü kendini Rabbine isyan etme tehlikesine atmıştır. Yüce Allah, Hz. Yusuf'un kardeşlerine söylediği sözleri naklederek *"Cahillik döneminizde Yusuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı hatırlıyor musunuz?"* (Yûsuf, 89) buyurarak Yusuf'un kardeşlerine cahillik damgası vuruyor. Çünkü onlar kendilerini Allah'a isyan etme tehlikesine atmışlardı." (c.1, s.228, h:62)

Ben derim ki: Bu rivayetin metninde karışıklık var. Anlaşıldığı kadarıyla, ilk cümleden şu kastedilmiştir: "Kulun ameli, ancak ona bağlı kaldığı takdirde, onunla çelişecek bir duruma düşmemesi şartı ile kabul edilir. O hâlde, tövbe ancak günahlardan vazgeçirici olduğu takdirde kabul edilir. İsterse bu vazgeçiricilik bir an için geçerli olsun. [Buna göre hadisin ilk bölümünün anlamı şöyle olur: "...Bu tefsir, Allah'ın ancak ayetin bu tefsirine ve müminlere amel konusunda koştuğu şarta bağlı olarak O'nun huzuruna gelen kulun amelini kabul eder.]

İmamın *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* diye başlayan ayetle ilgili sözleri öncekilerden ayrı sözlerdir. Bu sözlerin amacı ayetteki *"bilgisizlikle"* kaydının açıklama amaçlı bir kayıt olduğunu, daha önce belirttiğimiz iki tefsirden birine göre her günahta cehalet olduğunu bildirmektir. Mecma-ul Beyan tefsirinde rivayetin bu son bölümü İmam Sadık'a (a.s) isnat edilerek nakledilmiştir.

19- Ey inananlar! Kadınların mallarını zorla miras almanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğiniz mihrin bir kısmını ele geçirmek için kadınlara baskı yapmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, (bilin ki) bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş olabilir.

20- Eğer bir eşinizi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile, ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira atarak ve apaçık bir günah işleyerek onu geri alır mısınız?

21- Onu nasıl geri alırsınız, oysaki sizler birbirinizle kaynaşmıştınız ve onlar sizden çok sağlam bir söz almışlardı.

22- Geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu, bir fuhuş, nefret gerektiren bir kötülük ve çirkin bir yoldur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde kadınlar konusu tekrar ele alınarak onlarla ilgili başka bazı meselelere değiniliyor. Bunun yanı sıra *"Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, (bilin ki) bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş olabilir."* ifadesi de bu ayetler arasında yer alıyor ki söz konusu ifade, kadının sosyal hayattaki yerine ilişkin Kur'an kaynaklı bir temel ilkedir.

"Ey inananlar! Kadınların mallarını zorla miras almanız size helâl değildir." Tarihten ve rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre cahiliye dönemi Arapları, ölen kimsenin mirasçıların anası olmayan dul eşini miras malının bir parçası sayarlar ve onu miras malı ile birlikte miras olarak alırlardı. Mirasçılardan biri bu dul kadının yüzüne bir elbise örterek ona vâris olurdu. Arkasından eğer isterse, mehir vermeden miras yolu ile onunla evlenirdi. Eğer evlenmek istemez ise, onu yanında alıkordu. İsterse onu başkası ile evlendirir, mihrinden yararlanırdı. İsterse baskı ile evlenmesini engelleyerek kendisini ölünceye kadar yanında tutar ve eğer varsa malına mirasçı olurdu.

Gerçi ayet, zahirinden anlaşıldığı kadarıyla cahiliye döneminde geçerli olan bu geleneği yasaklıyor. Yani kadınların miras malı gibi sayıldıkları ve az önce sözünü ettiğimiz gelenekten bahsediyoruz. O hâlde bazı tefsir bilginlerinin söylediğine göre, ayet bu kötü geleneği men etmek için inmiştir. Yalnız cümlenin sonunda yer alan *"zorla"* kaydı, bu kayıt ister açıklama amaçlı, ister ihtirazî [kastedilmeyen hususları dışlayıcı kayıt] kabul edilsin, bu tefsir tarzı ile uyuşmaz.

Çünkü eğer bu kayıt açıklama amaçlı ise, bu miras kabul edilme geleneği her zaman kadınların istememesine rağmen gerçekleşir anlamını verir ki, bunun böyle olmadığı açıktır. [Bazı kadınlar, kocasının vârislerine olan ilgi vb. sebeplerden dolayı, eşinin evinden ayrılmayı istemeyebilirler.] Eğer bu kayıt ihtirazî ise, şu anlama gelir: Eğer kadın istemediği hâlde miras malı gibi işlem görüyorsa, bu gelenek yasaktır; ama eğer kadının rızası ile olursa yasak değildir. Oysa durum böyle de değildir; ayetten bu kastedilmemiştir.

Evet; söz konusu dul kadınlara miras yolu ile el konunca, mallarına göz dikildiği için evliliklerine engel olma eylemi, her zaman veya çoğunlukla onların isteklerine rağmen gerçekleşir. Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre bu ayet, kadınların istememelerine rağmen onlardan miras almaktan nehyetme amacını taşıyor. Bu dul kadınların miras yo-

lu ile nikâhlanmalarına gelince, bu gelenek *"Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyiniz..."* ayeti ile yasaklanıyor. Onları başkaları ile evlendirip mehirlerine el koyma geleneğini ise *"Kadınlara kendi kazandıklarından bir nasip vardır."* (Nisâ, 32) ayeti ile bu anlamı veren diğer ayetler yasaklıyor. *"...kendi haklarında maruf bir şekilde yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur."* (Bakara, 234) ayeti ise, bu işlemlerin hepsinin yasak olduğuna delâlet eder.

"...Kadınlara baskı yapmayın." cümlesinde sözü edilen baskı, kadının malına el koyma amacıyla evlilik yapmasını engelleyici baskıdan başka bir şeydir. Çünkü bu ayette yer alan *"verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için"* ifadesi gösteriyor ki buradaki maksat, baskı yapan koca tarafından vaktiyle verilmiş olan mihrin bir bölümünü geri almaktır; yoksa kadının bu mehir yolu dışında başka yoldan malik olduğu mala el koymak değildir. Kısacası bu ayet kadının kendilerinin değil, mallarının miras yolu ile alınmasını yasaklıyor. Dolayısıyla ayette mirasın kadınlara izafe edilmiş olması ya "emval=mallar" kelimesi takdir edilerek gerçekleşmiştir veya bu ifade aklî bir mecazdır.

"Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğiniz mihrin bir kısmını ele geçirmek için kadınlara baskı yapmayın." Ayetin orijinalinde geçen "la te'zulûhunne" ifadesi, ya ayette geçen "terisû=miras almanız" fiiline matuftur ki, takdirî açılımı şöyle olur: "Vela en te'zulûhunne" [Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle olur: ...Kadınların mallarını zorla miras almanız ve onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için baskı yapmanız size helâl değildir.] Veya bu ifade "la yehillu lekum=size helâl olmaz" ifadesine matuf bir yasak ve nehiydir. Çünkü "la yehillu=helâl olmaz" ifadesi de yasak anlamını taşıyor. Ayetteki "te'zulûhunne" kelimesinin kökü olan "azl" engel olma, baskı yapma, sıkıştırma anlamına gelir. Yine ayette geçen "fahişe", çok çirkin yol demektir ve daha çok zina anlamında kullanılır.

Ayette geçen "mubeyyine" kelimesi, "mutebeyyine" yani apaçık anlamına gelir. [Ayette "mubeyyine" kelimesinin geçişli anlamı kastedilmemiştir.] Nitekim Nahiv ilmi bilgini Sibeveyh'den "bane" kelimesinden if'al, tef'il, tefe'ul ve istif'al kalıplarına uyarlanmış türevlerin hem geçişli (aydınlatmak, apaçık kılmak) hem de geçişsiz (aydın ve apaçık olmak) anlamda kullanıldığı nakledilmiştir. Araplar, "Eban'eş-şey'u, istebane, beyyene ve tebeyyene" derler ve onunla konunun ay-

dınlığa kavuştuğunu kastederler ve yine "Ebentu'ş-şey'e, istebentuhu, beyyentuhu ve tebeyyentuhu" derler ve onunla "konuyu aydınlattım" anlamını kastederler.

Ayet, nikâh bağını çözüp sıkıntıdan kurtulabilmeleri için mihrin bir bölümünü geri vermeye mecbur olsunlar diye kadınlara herhangi bir biçimde baskı yapılmasını yasaklıyor. Dolayısıyla kocanın bu maksatla eşine baskı yapması haramdır. Yalnız eğer kadın, apaçık bir edepsizlik yapmışsa, o zaman kocası eşine mihrin bir bölümünü geri vererek onu boşaması maksadı ile baskı yapabilir. Bu ayet ile mihrin bir bölümünü geri almaya ilişkin şu ayet arasında çelişki yoktur: *"Kadınlara verdiğiniz şeyin bir bölümünü geri almanız size helâl değildir. Ama eğer erkek ve kadın, Allah'ın koyduğu sınırları gözetemeyeceklerinden korkarlarsa o başka. Eğer kadın ile kocanın, Allah'ın koyduğu sınırları gözetemeyeceklerinden korkarsanız, bu durumda kadının boşanmak için kocasına fidye vermesinde her iki taraf için de bir günah yoktur."* (Bakara, 229) Bu iki ayet arasında çelişki değil, sınırlama vardır. Bu ayet, Bakara suresindeki ayeti edepsizlik yapma durumuyla sınırlıyor. Bakara suresinde sözü edilen mihrin bir kısmını geri verme işlemi, karı-koca arasında karşılıklı rıza ile gerçekleşmesi durumuna aittir. Dolayısıyla o ayete bu ayet aracılığıyla sınır getirilemez.

"Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, (bilin ki) bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş olabilir." Ayetin orijinalinde geçen "maruf" deyimi toplumda yaşayan insanların bildikleri, yadırgamadıkları, habersiz olmadıkları tarz demektir. Geçinme emrinin maruf=iyilik deyimi ile kayıtlanmış olması bunun, kadınlarla geçinmenin bu emre muhatap olanların bildikleri bir tarzda geçinme anlamında olduğunu belirtmek içindir.

Erkeklerin bildikleri ve aralarında tanıdıkları iyi geçinme şudur: Her biri topluma katkıda bulunan bir temel parçadır. Bu parça, tür arasında genel dayanışmayı sağlamak amacıyla kurulan insan toplumunun oluşumunda diğer parçalarla eşit konumdadır. Bu süreçte herkesin üzerinde yükümlülük vardır. Herkes elinden gelen gayreti göstererek toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda çalışmalıdır. Elde ettiği şeyin gerekli olan miktarını kendisi için ayırmalı ve sahip olduğu fazlalıkları topluma vermeli ve muhtaç olduğu şeyleri ondan almalıdır. Öyleyse

eğer toplumun herhangi bir parçasına bunun dışında bir tutum takınılırsa, -ki bu ancak o parçanın bağımsızlığı ortadan kaldırılarak baskı altına alınmasıyla olur- o zaman bu parça, kendisinden yararlanılan fakat karşılığında kendisinin hiçbir yarar sağlamadığı bağımlı bir unsur hâline gelir ki bu bir istisna olur.

Oysa yüce Allah, kadın-erkek bütün insanların aynı insan kökünün dalları, aynı beşerî tabiatın elementleri olduğunu açıklamıştır. Toplum; oluşumu bakımından buna olduğu gibi, aynı ve eşit şekilde öbürüne de muhtaçtır. Nitekim yüce Allah *"Hepiniz birbirinizdensiniz."* (Nisâ, 25) buyuruyor. Bu durum her iki cinsin farklı özelliklere sahip olması ile çelişmez. Meselâ, erkekler genelde şiddet ve güç özelliğine sahipken, kadınlar doğal olarak incelik ve duygusallık özelliklerine sahiptirler. Çünkü insan tabiatı gerek doğal, gerekse sosyal hayatında hem şiddetin ve gücün ortaya çıkmasına, hem de sevginin ve merhametin yaygınlığına muhtaçtır. Her iki tür özellik, insan toplumunda genel çekim ve itim işleminin mazharlarıdır.

Dolayısıyla toplumda her iki zümre ağırlık ve etki bakımından dengededir. Nitekim erkek zümresinin fertleri bu oluşmuş yapı içinde ağırlık ve etki bakımından eşittirler; oysa güçlülük-zayıflık, bilgelik-cahillik, zekilik-aptallık, küçüklük-büyüklük, yönetenlik-yönetilenlik, hizmet edilenlik-hizmet edenlik, şereflilik-şerefsizlik gibi doğal ve sosyal niteliklerde birbirlerinden farklıdırlar.

İşte bu hüküm, hiç şaşmadan fıtrat geleneği üzere hareket eden dengeli toplumun anlayışından kaynaklanan hükümdür. İslâm da toplumun belini doğrultmuş, kamburunu gidermiştir. Dolayısıyla İslâm toplumunda iyi geçinme hususunda eşitlilik hükmünün geçerliliği kaçınılmazdır. Bizim sosyal özgürlük, kadınlar tıpkı erkekler gibi özgürdürler dediğimiz, işte budur. Bunun mahiyeti şudur: İnsan, insan olması hasebi ile düşünce ve irade sahibidir. Bağımsız iradesi ile kendisine faydalı olanı, zararlı olana tercih edebilme hakkına sahiptir. Sonra top-luma girince de -toplumun mutluluğu ile çatışmadığı sürece- serbest biçimde istediği tercihleri yapabilir. Bunun için ne bir engellemeye uğrar, ne de iradesi dışında başkalarına bağımlı olur.

Bu durum, daha önce belirtildiği gibi, zümrelerden birinin veya bir zümrenin bazı fertlerinin bazı imtiyazlara sahip olmaları veya bazı im-tiyazlardan mahrum olmaları ile çelişmez. Meselâ İslâm'a göre

yargı, hükümet etme, cihat ve kadınların geçimini üstlenme gibi görevlerin erkeklere mahsus olmaları ve yine buluğa ermemiş çocukların itiraflarının geçersizliği, alış-veriş sözleşmelerinin itibarsızlığı ve hiçbir yükümle muhatap sayılmamaları gibi... Bunların tümü toplumda farklı ağırlığı olan zümrelerin ve fertlerin bu farklılıklarına bağlı olarak muhatap oldukları özel hükümlerdir. Ama bunun öncesinde hepsi insan olma açısından toplumda eşit ağırlığa sahiptirler. Bu eşit ağırlığın temel dayanağı herkesin düşünce ve irade sahibi olmasıdır.

Bu farklı özelliklerin varlığı sırf İslâm şeriatına mahsus değildir. Bu farklı özelliklere bütün medeni kanunlarda, bütün toplumsal geleneklerde, hatta ilkel toplumların geleneklerinde az ya da çok rastlanır. Yalnız farklı olurlar. Bütün bu nitelikleri bir arada ifade eden söz, anlatıldığı üzere *"Onlarla iyi geçinin"* ayetidir.

"Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız (bilin ki,) bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz de, Allah onda birçok hayır koymuş olabilir." Bu ayet, bilinen bir şeyi şüpheli ve muhtemel bir şey şeklinde anlatma yöntemine örnek oluşturur. Bu üslûp, muhatabın taassup duygusunu uyandırmaktan kaçınmak için kullanılır. Şu ayette olduğu gibi: *"Müşriklere 'Göklerden inen ve yerden çıkan rızkları size sunan kimdir?' diye sor. Sonra de ki, 'Allah sunuyor. Öyleyse biz veya siz, ikimizden biri doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir.' De ki: 'Ne bizim suçlarımız size sorulacak ve ne sizin yaptıklarınız bize sorulacaktır."* (Sebe, 24-25)

O günlerde, yani Kur'an'ın indiği dönemde toplum, kadını gerçek yerine koymuyor, onun katkı sahibi bir temel parça olarak topluma gir-mesini istemiyordu. Hatta o günün egemen toplumları kadın konusunda ikiye ayrılıyorlardı. Kadını ya toplum dışı, varlığından yaralanılacak, arızî ve asalak bir varlık kabul ediyorlardı veya onu çocuklar ve deliler gibi insanlık nitelikleri bakımından eksik bir varlık sayıyorlardı. Üstelik bu eksik varlık hiçbir zaman insanlık düzeyine çıkamayaca-ğı için sürekli bağımlılık ve egemenlik altında yaşamalı idi. Yüce Allah'ın *"eğer onlardan hoşlanmıyorsanız"* diye buyurarak hoşlanmamayı onları nikâhlamakla değil de doğrudan doğruya kendileri ile irtibatlandırması, o günün toplumundaki bu anlayışa işaret etmek için olabilir.

"Eğer bir eşinizi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz..."

Ayetin orijinalinde geçen "istibdal" kelimesi, kelimenin "istif'al" kalıbına uyarlanmış şekli ve "bedel istemek" demektir. Ayet içindeki anlamı "bir eşi başka bir eşin yerine koymak" olabilir. Ya da tazmin [kelimeye artı bir anlam yüklemek] kabilinden bedeli olsun diye bir kadının yerine başka bir kadını koymak gibi bir anlama geliyor. Bu yüzden hem "eredtum=isterseniz" deniyor, hem de isteme ve dileme anlamı içeren "istibdal" kelimesi kullanılıyor. Buna göre bu ifadenin anlamı "eğer istibdal yolu ile (bedeli olsun diye) bir eşin yerine başka bir eş koymak isterseniz" biçimindedir.

Ayetin orijinalinde geçen "buhtan" kelimesi, insanı şaşırtan, hayrete düşüren şey demektir. Daha çok yalan söz için kullanılır. Oysa bu kelime aslında mastardır ve ayette mihrin bir bölümünü alma fiili ile ilgili olarak kullanılmıştır. Bu kelime, "ismen" kelimesi gibi "te'huzûne=alma" fiilinin hâlidir. Ayetteki "alır mısınız?" şeklindeki soru olumsuzlama ve inkar amaçlı sorudur [yani siz bu işi yapmazsının denmek isteniyor].

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Eğer bir eşinizi boşayıp yerine başka bir kadın ile evlenmek istiyorsanız, boşamak istediğiniz kadına evlenirken verdiğiniz mehirden hiçbir şey geri almayın. Verdiğiniz mehir ne kadar çok ve geri alacağınız bölüm ne kadar az olursa olsun böyle bir yola baş vurmayın.

"Onu nasıl geri alırsınız, oysaki sizler birbirinizle kaynaşmıştınız..." Ayetteki soru, şaşkınlık ifade eder. Ayette geçen "efza" fiilinin mastarı olan "ifza" kelimesi, yapışık bir birliktelik anlamı verir. Aslı "boşluk, genişlik" anlamına gelen "feza" kelimesidir.

Söz konusu mihrin bir bölümünü geri alma işlemi, zulüm ve haksızlık yolu ile olduğu ve uygulandığı durum yakınlık ve birliktelik durumu olduğu için bu durum şaşırmanın yerinde olmasını gerektirmiştir. Çünkü eşler evliliğin sağladığı birleştirme ve yaklaştırma sayesinde bir tek fert gibi olurlar. Böyle olunca bir kişinin kendi kendine zulmetmesi, eziyet etmesi veya bir bölümünün öbür bölümüne eziyet etmesi şaşırtıcı olur.

"Ve onlar sizden çok sağlam bir söz almışlardı." Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, "sağlam söz"den maksat, erkeğin nikâh akdi vb. ile pekiştirdiği bağdır. Bu bağın gereklerinden biri, nikâh sırasında belirlenen ve kadının erkekten almak hakkına sahip olduğu mehirdir.

Bazılarının dediklerine göre buradaki "sağlam söz"den maksat, yüce Allah'ın Bakara suresinin 229. ayetinde buyurduğu gibi "kadınları ya meşru biçimde tutmak veya iyilikle bırakmak" doğrultusunda kadın için erkekten alınan taahhüttür. Bazılarına göre de bundan maksat, nikâhla doğan şer'î helâllik hükmüdür. Bu iki yorumun da ayetin zahiri ile uyuşmaktan uzak olduğu gayet açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Haşim b. Abdullah, Seriyy Beceli'nin şu sözlerini naklediyor: "Ona *"Onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için kadınlara baskı yapmayın"* ayetinin anlamını sordu. Bu konuda bazı sözler naklettikten sonra şöyle dedi: "Nebtîlerin [avam halkın] yaptıkları gibi. Onlar eşi ölmüş kadının başına bir elbise örtünce onu sahiplenmiş olurdu, o kadın artık başkası ile evlenemezdi. Bu gelenek cahiliye döneminde geçerli idi." (c.1, s.229, h:66)

Tefsir-ul Kummî'de yer aldığına göre Ebu Carud, İmam Bâkır'ın *"Ey inananlar! Kadınların mallarını zorla miras almanız size helâl değildir."* [olarak mealini yaptığımız] ayet hakkında şöyle dediğini naklediyor: "Cahiliye döneminin Arapları arasında ve yeni Müslüman olmuş bazı Arap kabilelerinde bir adamın yakını öldüğünde eğer eşi varsa elbisesini başına örter, böylece vaktiyle yakınının ödediği mehir ile kadınla evlenmeye de mirasçı olurdu. Ölen adamın malına vâris olduğu gibi, kadınla nikâha da vâris olurdu.

Ebu Kays b. Eslet ölünce oğlu Muhsin, babasının eşinin başını elbise ile örttü. Böylece adı Kebişe binti Muammer b. Mabed olan kadın miras yolu ile nikâhlı eşi oldu. Sonra kadını bıraktı. Ne onunla ilişkiye girdi, ne geçimini sağladı.

Bunun üzerine kadın Peygamberimize gelerek 'Ya Resulullah, eşim Ebu Kays öldü, arkasından oğlu nikâhıma mirasçı oldu. Şimdi ne benimle beraber oluyor, ne geçimimi sağlıyor ve ne ailemin yanına gitmem için beni serbest bırakıyor' dedi. Peygamberimiz (s.a.a) kadına 'Sen şimdi evine git. Eğer Allah senin hakkında bir mesaj gönderirse ben sana bildiririm.' dedi. Bunun üzerine *"Geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Çünkü bu, bir fuhuş ve nefret gerektiren bir kötülük ve çirkin bir yoldur."* ayeti indi. Aye-

tin gelmesi üzerine kadın ailesinin yanına gitti. Fakat Medine de tıpkı Kebişe gibi miras yolu ile nikâhlanmış başka kadınlar da vardı. Onun farkı kocasının oğlu tarafından miras alınması idi. Yüce Allah bunun üzerine öbür kadınları da kapsayacak genellikte anlamı olan *"Ey inananlar! Kadınları(n mallarını) zorla miras almanız size helâl değildir."* ayetini indirdi." (c.1, s.134)

Ben derim ki: Bu son rivayette anlam açısından karışıklık vardır. Gerek bu hikâye, gerekse bu ayetin onun hakkında indiği, Ehl-i Sünnet kanalından gelen birkaç rivayette de belirtiliyor. Yalnız bu rivayetlerin hepsi veya çoğu *"Ey inananlar! Kadınları(n mallarını) zorla miras almanız size helâl değildir."* ayetinin bu hikâye ile ilgili olarak indiğini belirtiyorlar. Oysa ayetin akışının buna elverişli olmadığını daha önce açıklamıştık.

Bununla birlikte bu hikâyenin doğru olduğu, ayetin belirli oranda onunla ve ayetin indiği sırada Araplar arasında geçerli olan söz konusu âdetle bağlantılı olduğu şüphesizdir. Bu konuda güvenilecek son söz, daha önce yaptığımız açıklamadır.

Mecma-ul Beyan tefsirinde *"Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça..."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Bu ayeti bütün günahları içerecek genellikte yorumlamak en iyisidir. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur." (c.3, s.24)

el-Burhan tefsirine göre Şeybani bu ayetle ilgili olarak şöyle diyor: "Ayetteki "fahişe" kelimesi zina anlamına gelir. Eğer erkek eşinin zina yaptığını öğrenirse, ondan fidye alabilir ve bu görüş İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir." (c.1, s.355)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir'in Cabir kanalıyla tahriç ettiği şöyle bir rivayete yer verilir: "Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Kadınlar konusunda Allah'tan korkun. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Allah'ın sözü ile edep yerlerini kendinize helâl kıldınız. Sizin onlar üzerindeki hakkınız evlerinize istemediğiniz kimseleri almamalarıdır. Eğer bunu yaparlarsa bunları sert olmayacak biçimde dövün. Onların örfe uygun beslenmelerini ve giyinmelerini sağlamak sizin onlara karşı görevinizdir."

Yine aynı eserde İbn-i Cerir'in İbn-i Ömer'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Ey insanlar, kadınlar sizin yanınızda tutsak gibidirler. Onları Allah'ın emaneti olarak aldınız. Al-

lah'ın sözü ile edep yerlerini kendinize helâl kıldınız. Sizin onlar üzerinde haklarınız vardır. Bu haklarınızdan biri yataklarınıza hiç kimseyi almamaları ve meşru emirlerinize karşı gelmemeleridir. Bunları yaptıkları takdirde onların örfe uygun beslenmelerini ve giyimlerini sağlamakla görevlisiniz." (c.2, s.132)

Bu rivayetlerin anlamlarını açıklığa kavuşturan bilgiler daha önce verilmişti.

el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de verilen bilgiye göre *"Onlar sizden çok sağlam bir söz almışlardı."* ayeti hakkında İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Bu söz, nikâh akdini bağlayan sözdür..." (Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.229, h:68)

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Çok sağlam söz, nikâh akdi sırasında kadını ya meşru biçimde tutacaklarına veya iyilikle bırakacaklarına dair erkeklerden alınan taahhüttür. İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen görüş de budur."

Ben derim ki: Bu anlam İbn-i Abbas, Katade, İbn-i Melike gibi eski tefsircilerden nakledilmiştir. Ayet bu anlamı reddetmez. Çünkü bu, kadınlar için erkeklerden alınmış bir taahhüt olma niteliği taşıyan bir hükümdür. Gerçi bundan daha belirgin olan, "çok sağlam söz"den evlenirken yapılan akdin kastedilmiş olmasıdır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde bildirildiğine göre Zubeyr b. Bekar, Muveffekiyat adlı eserde Abdullah b. Mus'ab'ın şöyle dediğini naklediyor: "Ömer 'Kadınlara kırk evkiyeden fazla mehir vermeyin. Kim daha fazla mehir verirse, fazlası hazineye aktarılacaktır.' Kadının biri 'Böyle yapmaya hakkın yok' dedi. Ömer 'Niçin?' diye sorunca, kadın "Çünkü yüce Allah *'Onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile...'* buyuruyor' dedi. Bunun üzerine Ömer 'Kadın doğruyu buldu, erkek ise hata yaptı' dedi." (c.2, s.133, Beyrut baskısı)

Ben derim ki: Aynı eserde bu rivayeti Abdurrezzak ve İbn-i Münzir, Abdurrahman Selemi'den nakletmişlerdir. Ayrıca Said b. Mensûr ve Ebu Ya'la da iyi bir isnat zinciri ile aynı rivayeti Mesruk'tan nakletmiştir. Bu kanaldan gelen rivayette "kırk evkiye" yerine "dört yüz dirhem" ifadesi kullanılmıştır. Bunların yanı sıra aynı eserde bu rivayet, Said b. Mansur ve Abd b. Hamid kanalı ile Bekr b. Abdullah Muzeni'den de nakledilmiştir. (c.2, s.133) Bu hadisler içerik açısından birbirlerine yakındırlar.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn-i Cerir, İkrime'nin *"Babalarınızın evlendiği kadınlar ile evlenmeyin"* ayeti hakkında şöyle diyor: "Bu ayet Eslet'in oğlu Ebu Kays hakkında indi. Ebu Kays babası Eslet'in eşi Ümmü Ubeyd b. Damra'yı miras yolu ile nikâhına almıştı. Ayrıca Esved b. Halef hakkında indi. Bu zat, babası Halef'in eşi olan Ebu Talha b. Abduluzza b. Osman b. Abduddar'ın kızını miras yolu ile nikâhı altına almıştı. Yine Fahıta bint-i Esved b. Muttalib b. Esed hakkında indi. Bu kadın Umeyye b. Halef'in eşi idi. Adam ölünce oğlu Safvan kadını nikâhı altına aldı. Bunların yanı sıra Menzur b. Rubab hakkında indi. Bu zat babası Rubab b. Yesar'ın dul eşi olan Melike bint-i Harice'yi nikâhı altına almıştı." (c.2, s.134)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn-i Saad, Muhammed b. Kaab b. Kurazi'nin şöyle dediğini naklediyor: "Cahiliye döneminde bir erkek ölüp de arkada dul bir eş bırakınca adamın oğlu onunla ilgili olarak daha fazla hak sahibi sayılırdı. Bunu yapabilmek için kadının onun annesi olmaması gerekirdi. O zaman, isterse onu annesi olmaması şartıyla onu kendi nikâhı altına alırdı veya onu dilediği kimse ile evlendirirdi. Ebu Kays b. Eslet ölünce oğlu Muhsin, babasının dul eşini nikâhı altına aldı. Fakat ne geçimini üstlendi, ne de kendisine mirastan pay verdi. Bunun üzerine kadın Peygambere (s.a.a) gelerek durumunu anlattı. Peygamber, kendisine "Şimdi evine dön. Umarım ki, Allah hakkında bir hüküm indirir." dedi. Arkadan *"Babalarınızın evlendiği kadınlar ile evlenmeyin..."* ayeti ile *"Kadınları zorla miras almanız size helâl değildir."* ayeti indi." (c.2, s.134)

Şia kanalıyla nakledilen aynı içeriğe sahip rivayetlere daha önce yer vermiştik.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer alan bilgiye göre, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini naklediyorlar: "Cahiliye dönemi Arapları, babanın dul eşi ile evlenme ve iki kız kardeşi aynı anda nikâh altında bulundurma gibi iki uygulama dışında yüce Allah'ın haram kıldığı evlilikleri kendileri de haram sayıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah *"Babalarınızın evlendiği kadınlar ile evlenmeyin"* ve *"Ve iki kız kardeşi bir arada nikâhlamanız da haram kılındı."* ayetlerini indirdi." (c.2, s.134)

Bu anlamda daha başka rivayetler de vardır.

23- Size (şunlar) haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, kadınlarınızın anneleri (kaynanalarınız), kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden doğup evlerinizde ve himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız, -eğer onlarla birleşmemişse-nizse, (kızlarını almanızda) size bir günah yoktur.- Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birlikte almanız; ancak geçmişte olanlar hariç. Allah, hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir.

24- Sahip olduğunuz cariyeler müstesna evli kadınlar (ile evlenmeniz) da haram kılınmıştır. Allah'ın farz kıldığı hüküm-lere bağlı kalın. Bunun dışında kalanı iffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı. O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, (ona karşılık kesilen) ücretlerini bir farz olarak (kararlaştırılmış şekilde) verin. Mehir kesiminden sonra, (ücret veya süre hususunda) karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur. Allah, hiç şüphesiz bilendir, hikmet sahibidir.

25- İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse, (siz Müslümanların) sahip olduğunuz cariyelerinizden evlensin. Allah sizin imanınızı, en iyi bilendir. Bazınız bazınızdandır (insanlıkta eşitsiniz). O hâlde onlarla iffetli olmaları, zina etmemeleri ve gizli dostlar tutmamaları şartıyla sahiplerinin izniyle evlenin ve mehirlerini örfe uygun olarak verin. Eğer evlendikten sonra, fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınlara verilecek cezanın yarısı uygulanır. Bu, içinizden sıkıntı ve günaha düşeceğinden korkanlar içindir. Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır. Allah bağışlayan ve esirgeyendir.

26- Allah size (hükümleri) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına ve yasalarına iletmek ve rahmetiyle dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

27- Allah, rahmetiyle size dönüp tövbelerinizi kabul etmek is-

ter; oysa şehvetlere (tutkulara) uyanlar ise, sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler.

28- Allah sizden hafifletmek ister; (çünkü) insan zayıf yaratılmıştır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler evlenilmesi haram ve helâl olan kadınları sayan muhkem ayetlerdir. Babaların evlenmiş olduğu kadınlarla evlenmeyi yasaklayan bunlardan önceki ayete gelince, her ne kadar içerik bakımından bu ayetlerden ise de ifadesinin zahirine göre kendisinden önceki ayetlerin siyakının tamamlayıcısı olduğu için anlam bakımından bu ayetlerin uzantısı olmasına rağmen ona bir önceki ayetler grubu içinde yer verdik.

Kısacası bu ayetler, sınırlama ve kayıtlandırmasız biçimde bütün evlenilmesi haram olan kadınları açıklıyor. Evlenilmesi haram olan ka-dınları saydıktan sonra gelen *"Bunun dışında kalanı... mallarınızla aramanız size helâl kılındı..."* ifadesinden anlaşılan budur. Bundan dolayı ilim adamları oğlun ve kızın kızı ile, babanın ve annenin annesi ile evlenmenin haram olduğuna bu ayeti ve yine dedenin eşi ile evlenmenin haram olduğuna *"Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin."* ayetini delil gösterirken ihtilafa düşmediler. Teşri açısından kimlerin oğul ve kız kabul edileceğine ilişkin Kur'an'ın görüşü bu ayetle ortaya çıkıyor. İnşallah ilerde bu konuya değineceğiz.

"Size (şunlar) haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları." Bu sayılanlar nesep açısından evlenilmesi haram olan kadınlardır. Bu kadınlar yedi zümredir. Anne, doğum yolu ile kişinin nesebinin dayandığı kadındır. Bu analık doğrudan doğruya da olur, insanı doğuran kadın gibi; babanın veya ananın anası ve daha yukarısı gibi vasıtalı da olur. Kız, kendisinden doğmuş olması sebebi ile nesebi kişiye dayanan kimsedir. Kişinin kendi sulbünden doğan kızı ve oğlunun ve kızının kızı ve daha aşağısı gibi. Kız kardeş, aynı anadan, aynı babadan veya aynı ana-babadan doğrudan doğruya doğmuş olması ciheti ile nesebi kişiye dayanan kadındır. Hala, babanın kız kardeşidir. Baba veya ana tarafından dedenin kız kardeşi de hala hükmündedir.

Teyze, ananın kız kardeşidir. Baba ya da ana tarafından dedenin kız kardeşi de teyze hükmündedir.

Anaların ve onların arkasından gelen zümrelerin haramlığından maksat, onları nikâhlamanın haramlığıdır. Bu, ayetin mutlak oluşunun ifade ettiği, hükümle konunun münasebetinden anlaşılıyor. Tıpkı *"Ölü ve kan size haram kılındı."* (Mâide, 3) ayeti gibi. Yani bunların yenmesi size haram kılındı. Bir de *"O topraklar onlara yasaklandı."* (Mâide, 26) Yani o topraklarda oturmak onlara yasaklandı. Yaygın olan bu ifade tarzına aklî mecaz denir. Bu nükteyi iyice kavra ve onu ganimet bil.

Fakat bu açıklama bir sonraki ayetteki *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna"* ifadesi ile uyuşmaz. Çünkü yeri gelince açıklanacağı gibi nikâh ilişkisinden değil, cinsel ilişkiden yapılmış bir istisnadır. Ayrıca bu açıklama yeri gelince açıklanacağı gibi bir sonraki ayetteki *"Bunun dışında kalanı iffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı."* ifadesi ile de uyuşmaz. Öyleyse doğrusu bu ifadede haram olması açıklanan, nikâh ilişkisi değil, cinsel ilişkidir. Fakat yüce Allah'ın bilinen üslûbu gereğince, teeddüben ve dili müstehcenlikten korumak için açıkça söylenmedi.

Bu ayette sadece erkekler muhatap alınıyor, kadınlara seslenilmiyor. Meselâ "kadınların oğulları ile evlenmeleri haram kılındı" veya "kadın ile oğlu arasında nikâh olmaz" denmiyor. Çünkü doğal olarak istekte bulunma ve evlilik teklifi sadece erkek tarafından yapılır.

Ayette hem çoğula sesleniliyor, hem de yasaklılık "analar, kızlar" gibi çoğul ile ilişkilendiriliyor. Bu ifade dağılımdaki yaygınlık ve kapsamlığı ifade ediyor. Yani 'içinizden her bir erkeğe anası, kızı... haram kılındı.' Çünkü sayılan kadınların bütününü, hitap edilenlerin bütününe yasaklamak anlamsız olduğu gibi her erkeğin anasını ve kızını, meselâ her erkeğe haram kılmanın da anlamı yoktur. Çünkü böyle bir hüküm koymak, evlilik kurumunu kökünden yasaklamak demek olur. Bu yüzden ayetin meali 'her erkeğe anası, kızı ve kız kardeşi... ile evlenmesi haramdır.' şeklindedir.

"Sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz." Bu ifade ile evlenme yasağı sebebe dayalı kadınların sayılmasına girişiliyor. Bunlar yedi zümredir. Altısı bu ayette açıklanıyor, yedincisi ise *"Babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin..."* ayetinin içerdiği zümredir.

Ayet, akışı itibariyle süt veren kadın ile emzirdiği çocuk arasında analık-oğulluk ilişkisi, erkek çocuk ile süt kardeşi arasında kardeşlik ilişkisi öngördüğüne delâlet ediyor. Çünkü bu hüküm kabul edilmişlik edası taşıyan bir rahatlık içinde ifade ediliyor. Demek ki, şeriata göre süt emmek nesebe dayalı bir ilişki oluşturuyor. İleride değineceğimiz üzere bu hüküm, sadece İslâm dinine has bir özelliktir.

Sahih olarak hem Sünnî hem de Şia kanallarının naklettiklerine göre, Peygamberimiz (s.a.a) "Şüphesiz Allah nesep yolu ile haram kıldığını emzirme yolu ile de haram kıldı." buyuruyor. Buna göre nesep yolu ile evlenilmesi yasaklanan zümrelerin karşılığı olan emzirme yollu akraba zümrelerinin de yasak kapsamına girmeleri gerekir. Bu zümreler ana, kız, kız kardeş, hala, teyze, erkek kardeş kızı ve kız kardeş kızıdır. Emzirme işleminin ne kadar süt emmekle gerçekleştiği, nitelik, nicelik, süre ve benzeri hükümlerde evlenme yasağının yaygınlaşmasının şartlarının neler olduğu gibi meseleler fıkıh ilminin konularıdır. Bunları incelemek bu kitabın konusu dışında kalır. "Süt kız kardeşler" demek, erkeğin babasından kaynaklanan süt ile annesinin emzirmesinden meydana gelen kız kardeş demektir.

"Kadınlarınızın anneleri (kaynanalarınız)" Sözü edilen eşler ile cinsel ilişkide bulunulmuş veya bulunulmamış olması, fark etmez. Çünkü kadınlar erkeklere izafe edildiklerinde bundan kayıtsız şartsız eşler anlaşılır. Bunun delili, *"Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup... eğer onlarla birleşmemişsenizse..."* ifadesinde yer alan kayıtlandırmadır.

"Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden doğup evlerinizde ve himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız, -eğer onlarla birleşmemişsenizse, size bir günah yoktur.-" Ayetin orijinalinde geçen "rabaib" kelimesi, "rabîbe" kelimesinin çoğulu olup, bir adamın eşinin başka bir erkekten olma kızı yani üvey kız demektir. Çünkü kadının beraberindeki çocuğun bakımı kocasına düşer. Her zaman değilse de çoğunlukla o kız çocuğuna bakacak, onu büyütecek olan kimse kadının kocasıdır.

Bu böyle olduğu gibi üvey kızın, kadının kocasının evinde oturması çoğunlukla görülen bir uygulamadır. Her zaman öyle olmayabilir. Bundan dolayı şöyle denmiştir: *"evinizde ve himayeniz altında bulunan"* ifadesi çoğunlukla görülen uygulamaya dayalı bir kayıttır. Do-

layısıyla üvey kız ister babalığın evinde barınsın, ister barınmasın evlenilmesi yasak kadınlardandır.

Buna göre bu kayıt, açıklama amaçlıdır; ihtirazî bir kayıt değildir. Şöyle de denebilir ki: *"evinizde ve himayeniz altında bulunan"* kaydı ilerde açıklanacağı üzere, nesebe ve sebebe dayalı evlenme yasaklarının konmasının hikmetine işarettir. Bu hikmet, bu gerekçe erkek ile bu kadınlar arasında var olan sürekli birliktelik, evlerde bunlar arasında çoğunlukla görülen beraberliktir. Bu yüzden eğer bu sürekli evlenme yasağı olmasaydı, sırf zinanın yasaklığı sayesinde gayri meşru ilişkileri önlemek mümkün olmazdı. İlerde bu meseleye değinilecektir.

Buna göre *"evinizde bulunan"* kaydı şuna işaret ediliyor: Üvey kızlar, çoğunlukla evlerinizde oturdukları ve sizinle bir arada bulundukları için evlenme yasağının gerekçesinin ve hikmetinin kapsamına girmede, öbür evlenilmesi yasak kadınlarla aynı konumdadırlar.

Her ne ise *"evinizde bulunan"* kaydı ihtirazî bir kayıt değildir. Yani evlenme yasağı onunla kayıtlanmıyor. Eğer öyle olsa üvey kız, babalığının evinde oturmadığı takdirde babalığının onunla evlenmesi helâl olurdu. Meselâ adamın annesi ile evli olduğu büyük yaşta bir kız gibi. Bunun delili önceki ayetten çıkan mefhumun, *"eğer onlarla (anaları ile) birleşmemişsenizse, (kızlarını almanızda) size bir günah yoktur."* ayetinde net bir şekilde vurgulanmasıdır. Burada bu evlatlıkla evlenebilmek için anası ile cinsel ilişkiye girilmemiş olması aranıyor. Çünkü bu cinsel ilişkinin kızla evlenme yasağı üzerinde etkisi vardır. Eğer kızın babasının evinde oturması da böyle olsa idi zikredilmesi gerekirdi. Bu açık bir husustur.

"Size bir günah yoktur." Yani, "fî en tenkihûhunne=onlarla evlenmenizde" sizin için bir sakınca ve günah yoktur. Bu ifadede bu açıklamaya yer verilmemesi, kısalık maksadı iledir. Çünkü ifadenin akışından bu anlaşılıyor.

"Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri" Ayetin orijinalinde geçen "helail" kelimesi, "helîle" kelimesinin çoğuludur. Mec-ma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Helail, helîle'nin çoğuludur. Helâl olmuş anlamına gelir. Helâl kökünden türemiştir. Bunun müzekkeri "helîl"dir. Çoğulu ise "ehille"dir. Aziz gibi ki çoğulu "eizze" gelir. Karı-kocanın böyle adlandırılmalarının sebebi, çünkü her birine karşı tarafla yatakta beraber olmak helâldir. Başka bir görüşe göre bu kelime

"hulul" kökünden türemiştir. Çünkü karı-kocanın her biri karşısındaki ile aynı yatağa girerler." Mecma-ul Beyan'ın açıklaması bu kadardır.

"Oğul"dan maksat, doğum yolu ile kişiye dayanan insan demektir. Bu yakınlık aracısız da olabilir, oğul ve kız gibi bir aracıyla da olabilir. Burada "oğul" kelimesinin *"kendi sulbünüzden olan"* kaydı ile kayıtlandırılmasının sebebi, evlat edinme yolu ile kazanılan oğlun eşinin kastedilmediğini belirtmektir.

"Ve iki kız kardeşi birlikte almanız; ancak geçmişte olanlar hariç." Bu ifadenin amacı, eş hayattayken, eşlik niteliği devam ediyorken onun kız kardeşi ile evlenmenin haram olduğunu bildirmektir. İfade, bu maksadı anlatan en veciz, en güzel ifadedir. İfadenin mutlaklığı, iki kız kardeşle aynı anda evlenme durumuna dönüktür. Dolayısıyla kendisi ile evli olunan bir kız kardeşin boşanması veya ölmesi üzerine onun kız kardeşini nikâhlamanın önünde hiçbir engel yoktur. Bunun delili, Peygamberimizin (s.a.a) zamanına kadar varan Müslümanlar arasında kesin bir uygulamanın var olmasıdır.

"Ancak geçmişte olanlar hariç" ifadesi, önceki ayetlerdeki *"Geçmişte olanlar hariç; babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin."* (Nisâ, 22) ifadesi gibidir ve cahiliye dönemi Arapları arasında uygulanmakta olan iki kız kardeşi birlikte, aynı anda nikâh altında bulundurmaya yönelik bir açıklamadır. Bu ifade, iki kız kardeşle aynı anda evli olmanın bu ayetin inişinden önceki uygulamalarının affedildiğini belirtmek istiyor. Yoksa ayetin inişinden önce nikâh yapılıp ancak ayet indiği zaman uygulamaya geçilmesinin serbest olduğu söylenmek istenmiyor. Tersine ayet bu evliliklerin geçersiz olduğunu ifade ediyor. Çünkü böyle bir uygulama fiili olarak iki kız kardeşi bir araya getirmektir. Aynı nitelikteki *"geçmişte olanlar hariç, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin."* ayetinin iniş sebebi de bunu gösteriyor. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) o ayetin inişinden sonra daha önce babalarının eşleri ile evlenmiş olanların nikâhlarını geçersiz sayarak söz konusu çiftlerin ayrılmalarını emretmiştir.

Fiilen bizim için amel açısından önem taşımayan eski yapılmış bir evlilikten haramlığın kaldırılması, caiz olmakla nitelendirilmesi ve bu geçmiş işlemin kendisine af getirilmesi, gerçi hiçbir etkisi olmayan boş ve faydasız bir işlemdir; fakat işlemin arkada bıraktığı sonuçlar bakımından bazı faydaları vardır. Doğmuş çocukların temizliğinin tesci-

li, bu doğumlar yolu ile oluşan akrabalıkların geçerli sayılması vb. gibi.

Başka bir deyişle, geçmişte aynı anda nikâh altına alınan iki kız kardeşin her ikisi veya biri öldüğünde ya da her ikisi veya biri boşandığında bu eski evliliği yasak veya serbest saymanın anlamı yoktur. Fakat bu nikâhın ürünü olan çocukların temiz olduklarının tescili bakımından onun haramlığının kaldırılması yerindedir. Ayrıca bu çocuklarla onları dünyaya getiren babaları arasındaki akrabalığın ve babalarının diğer akrabalarıyla ilişkilerinin geçerli sayılması da bu yolla gerçekleşen bir faydalı sonuçtur ki bu sonuçlar, miras ve evlilik gibi hükümlerde etkilidirler.

Buna göre *"geçmişte olanlar hariç"* ifadesi, ayetteki hükmün bir istisnasıdır. Yalnız bu istisna hükmün yasal sonuçlarından yapılıyor. Yoksa yasadan önce yapılmış işlemin kendisi ile ilgili bir istisna değildir. Bundan dolayı bu istisna tefsircilerin belirttiklerinin tersine, mun-katı=kopuk istisna değil; muttasıl=bitişik istisnadır.

Bu istisnanın sadece *"iki kız kardeşi birlikte almanız"* ifadesine değil, ayette sayılan bütün kadın zümrelerine dönük olması da mümkündür. Gerçi Araplar bu yasaklar içinde sadece iki kız kardeşle evlenme yasağını çiğniyorlardı. Analarla, kızlarla ve ayette sayılı diğer kadın zümreleri ile evlenme gibi âdetleri yoktu. Yalnız bu ayetlerin indiği dönemde evlenmesi yasaklanan bu kadın zümreleri ile evlilik yapma geleneği olan Farslar, Romalılar gibi uygar veya ilkel milletler vardı. Elbette söz konusu uygulamalar arasında milletlere göre farklılıklar vardı. Bilindiği gibi İslâm, Müslüman olmayan milletlerin kendi inançlarına göre yaptıkları evlilikleri geçerli sayar. Dolayısıyla çocukların temiz olduklarına hükmeder ve İslâm'ı kabul ettikten sonra eski akrabalık ilişkilerinin geçerliliğini kabul eder. Bu böyle olmakla birlikte birinci tefsir daha belirgindir.

"Allah, hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir." Bu ifade istisnaya ilişkin bir gerekçelendirmedir. Buradaki mağfiret, günahların kendileri ile değil, o günahların dışa yansıyan sonuçları ile ilgilidir.

"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna evli kadınlar da haram kılınmıştır." Ayetin orijinalinde geçen "muhsenat" kelimesi, "ihsân" kökünden türemiş ve engel olmak ve korumak anlamına gelen ism-i mef'ul kalıbında bir çoğul isimdir. Başkalarının girmesini engelleyen sağlam kaleye de "el-hisn-ul hasîn" denilmesi bu yüzdendir. Nitekim

"kadın kendini korudu, fuhuştan kaçındı" anlamına gelmek üzere "ahsanat-il mer'etu" denir. Yüce Allah da *"o ki, edep yerini korudu"* (Tahrîm, 12) buyuruyor. Yine "kadın evlendi, eşi ya da evlilik onu diğer erkeklerden korudu" anlamında "ahsanat-il mer'etu" veya "uhsinet-il mer'etu" denir. Yine özgür bir kadın anlamında "ahsanat-il mer'etu" denir. Çünkü özgür oluşu, başkasının onun edep yerine sahip olmasını engeller veya zinadan uzak durmasını sağlar. Çünkü zina daha çok cariyeler arasında yaygındı.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla ayetteki "muhsenat"tan maksat, kelimenin birinci ve üçüncü anlamları değil, ikinci anlamı yani, "evli kadınlar" anlamıdır. Çünkü iki ayette sayılan on dört zümre dışındaki kadınlardan sadece evlilerin evlenmeleri yasaktır. Diğer kadınlarla yapılacak evliliklere yönelik bir yasaklama hükmü yoktur. Bu kadınlar ister iffetli olsunlar, ister olmasınlar; ister özgür, ister cariye olsunlar fark etmez. Dolayısıyla yasaklama hükmünün sadece iffetli kadınlara mahsus olmamasıyla birlikte ayetteki "muhsenat" kelimesi ile iffetli kadınların kastedildiğini söyleyip, daha sonra ayetin evlilikle kayıtlandırılması yoluna baş vurulmasının hiçbir tutarlılığı ve anlamı yoktur. Bunun gibi cariyelerle ilgili hüküm, özgür kadınlarla ilgili hük-mün aynısı olduğu hâlde bu kelimeyi özgür kadınlar anlamında alıp, daha sonra ayeti evlilik ile kayıtlandırma cihetine gitmek doğru değildir. Kısacası aklıselimin kabul edeceği bir tefsir tarzı değildir bunlar.

Buna göre "muhsenat" kadınlar demek, "evli, nikâh bağı altındaki kadınlar" demektir. Bu kelime "ummehatikum=analarınız" kelimesine matuftur. İfadenin anlamı şöyledir: Bütün evli kadınlar, evlilik bağı altında oldukları sürece kendileri ile evlenmeniz haramdır.

Buna binaen, *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna"* ifadesi, evli oan cariyelerden evlenme yasağını kaldırıyor. Nitekim hadislere göre, evli cariyenin efendisi cariyesi ile kocası arasına girerek kanamasız döneminde onunla yattıktan sonra onu kocasına geri verebilir.

Bazı tefsirciler *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna"* ifadesini, nikâhla ve cariye edinme yolu ile elde ettiğiniz iffetli kadınlar olarak açıklıyorlar. Bu açıklamaya göre sahip olmak demek, yararlanmak ve cinsel ilişkiye geçme sultasına sahip olmak demek olur. Fakat bu görüşte tutarsızlık vardır; çünkü bu tefsir tarzının geçerli olabilmesi ilk

önce "muhsenat" teriminin evli kadınlar değil de iffetli kadınlar anlamına alınması gerekir ki, bunun tutarsızlığını az önce anlattık. İkinci bir engel de Kur'an'ın bu ibareyi söylenen anlamın dışında, yani yararlanmayı ele geçirme anlamında değil de cariye edinme anlamında kullandığının bilinmesidir.

Başka bir tefsirci de sahip olunan cariyeler ile kâfir kocaları olan esir cariyelerin kastedildiğini ileri sürmüştür. Bu tefsir tarzını Ebu Said-i Hudri'ye dayanan şu rivayet teyit ediyor: "Ayet, Evtas esirleri hakkında indi. Müslümanlar orada müşriklerin kadınlarını esir almışlardı. Bu kadınların dar-ul harpta ve kendi ülkelerinde kocaları vardı. Bu ayet inince Peygamberimizin münadisi şöyle seslendi: "Bilin ki, hamile olan esir cariyeler ile doğum yapıncaya kadar ve hamile olmayanlarla da hayızdan temizleninceye kadar cinsel ilişkide bulunmayın."

Bu tefsir tarzında delil olarak gösterilen rivayetin zayıf oluşunun yanı sıra, ayeti sınırlayıcı olmaksızın sınırlama vardır. [Ayetin anlamı geneldir, savaşta ve savaş dışında sahip olunan bütün cariyeleri kapsar.] Dolayısıyla ayetin anlamı bizim anlattığımız doğrultudadır.

"Allah'ın farz kıldığı hükümlere bağlı kalın." Yani üzerinize yazılan ve farz kılınan Allah'ın hükmüne bağlı kalın. Tefsirciler bu ayetle ilgili şu açıklamayı yapıyorlar: "Kitabellahi aleykum" gizli bir fiilin mutlak mef'ulu olmak üzere mansuptur. İfade aslında "ketebella-hu kitaben aleykum=Allah üzerinize yazı yazdı" şeklindedir. Sonra fiil hazfedildi ve mastar fiilin failine muzaf kılınarak onun yerine geçti. Bu tefsirciler, "aleykum" kelimesini ism-i fiil [fiil anlamını taşıyan isim] olarak algılamamışlardır. Bu hususta, nahiv ilmi bilginlerinin sözlerine dayanmışlardır. Onlar ism-i fiilin amel ve etki bırakma açısından zayıf olduğu için mamulünün ondan öne geçemez olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerinde iyice düşünmek gerekir.

"Bunun dışında kalanı... size helâl kılındı." Cümlenin orijinalinde "mâverâe" kelimesinde sadece akıllı olmayan varlıklar için kullanılan "ma" edatının kullanılmasından, bunun yanı sıra tekil ve müzekker için kullanılan işaret edatına ("zalike" kelimesine) yer verilmesinden ve yine daha sonraki *"mallarınızla aramanız"* ibaresinden, ulama edatı olan "ma" ve ismi işaretle *"analarınız... haram kılındı."* cümlesinde gizli olan şeyin kastedildiği anlaşılıyor. Bu gizli şey, yasaklamanın konusu olan cinsel ilişki, elde etme ve benzeri bir anlamdır. Buna göre

cümlenin anlamı "Size sayılanların dışındakileri elde etmeniz helâl kılındı" şeklindedir. Bu elde etme, sayılan on beş zümre dışındakileri ya nikâh yolu ile ya cariye edinme yolu ile elde et-mek demektir. O zaman *"mallarınızla aramanız"* ifadesinin *"Bunun dışında kalanı (bunun dışındaki birleşmeler)... size helâl kılındı"* ifadesinden bedel olması kurallara tamamen uygun olur.

Tefsircilerin bu cümle ile ilgili şaşırtıcı tefsirler yaptıkları nakledilmiştir. Meselâ bir tefsirci, "mâverâe zalikum" ifadesini, "Bunlar dışındaki yakın akrabalarınız size helâl kılındı." şeklinde tefsir etmiştir. Başka bir tefsirci bu ifadeyi: "Beş taneden aşağı sayıda kadınla evlenmek size helâl kılındı. Bu da dört ve daha azıdır. Bunları nikâh yolu ile mallarınızla elde etmeye çalışmanız size helâl kılındı." şeklinde tefsir etmiştir. Bir başka tefsirci de aynı ifadeyi "Bunların dışında kalan elinizdeki cariyeler size helâl kılındı." biçiminde tefsir etmiştir. Bir başka alim de bu ifadeyi "Dörtten fazla olmama şartıyla sayılan yasak kadınların dışındaki kadınları nikâhlama veya cariye edinme yolu ile mallarınızla elde etmeniz size helâl kılındı." şeklinde açıklıyor.

Bu tefsir biçimleri tutarsızdır. Ayette kullanılan kelimelerde bunlara ilişkin delil yoktur. Üstelik hepsinde "ma" edatının akıllı varlıklar için kullanıldığı öngörülüyor ki, az önce söylediğimiz gibi bunun hiçbir dayanağı yoktur. Üstelik bu ayette elde edilmesi haram olan kadın zümreleri açıklanmak isteniyor. Maksat nikâh altında ne kadar kadın bulundurmanın haram olduğunu bildirmek değildir. Buna göre eş sayısını bu ayete yüklemenin hiçbir gerekçesi yoktur. Doğrusu şudur ki, bu cümlede daha önce ki iki ayette sayılanların dışında kalan kadınların ya nikâh veya cariye edinme yolu ile elde edilmelerinin caizliği açıklanmak isteniyor.

"İffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız" Bu ifade, "mâverâe zalikum=bunun dışında kalanı" ifadesinden bedel veya atf-ı beyandır. Bu ifadeden söz konusu kadınları elde etmenin ve onlarla ilişkide bulunmanın meşru yollarının ne olduğu ortaya çıkıyor. Şöyle ki, *"Bunun dışında kalanı... size helâl kılındı."* ifadesinin içerdiği üç yol var. Bunlar nikâh, cariye edinme ve zinadır. *"iffetli olmak... üzere mallarınızla aramanız"* ifadesi ile zina işlemek yasaklanıyor ve sadece nikâh ile cariye edinme şıklarının helâl oldukları vurgulanıyor. Sonra "mal ile arama" işlemi gündeme getiriliyor. Bu,

nikâhta onun temel şartlarından biri olan mehir ve ücret, cariye edinme de ise, bu işin çoğunlukla edinme yolu olan bedeldir. O zaman ayetin anlamı şöyle yorumlanabilir: Sayılanlar dışındaki kadınları elde etmek ve onlarla ilişkide bulunmak malî harcamada bulunmak suretiyle size helâl kılındı. Bu malî harcama kadınları zina değil de nikâhlama yolunda veya cariyeleri satın almak için yapılır.

Bundan anlaşılıyor ki, "muhsinîne ğayre musafihîne" ifadesindeki "ihsân" kelimesi, evlenmişlik ve özgür olma anlamında değil, iffetli olma anlamındadır. Çünkü ayetteki "malla arama" hem nikâhlamaya, hem de cariye edinmeye şamildir. Bunu sadece nikâhlama ile sınırlayıp "ihsân" kavramını evlenmişlik anlamına almanın delili yoktur. "İhsân" kelimesini iffetlilik anlamında kullanmak demek, kadınlarla ilişkiden uzak durmak demek değildir ki, bu kelimenin buraya uymadığı söylenebilsin. Tersine buradaki iffetli olmaktan maksat herhangi bir şekilde fuhşa yönelmeyerek sadece Allah'ın helâl kıldığı ile yetinmek, nefsi Allah'ın haram kıldığı yollardan alıkoymaktır. Allah'ın helâl kıldığı yollar, insanın yapısında ve fıtratında ona yönelik eğilim bıraktığı doğrudan yararlanma hususunda, bilinen ve alışıla gelen yollardır.

Bu açıklamalarımız "en tebteğû biemvalikum=mallarınızla aramanız" ifadesinin, başında gaye anlamı taşıyan bir "lam" harfi veya o anlamda bir şey farz ederek aslında "li-tebteğû" yani aramak için veya "iradete en tebteğû" yani aramak isteyerek gibi anlamlara çekmenin yanlış olduğunu ortaya koyar. Çünkü "en tebteğû=aramanız" ifadesinin içeriği *"bunun dışında kalanı"* ifadesinin içeriği ile aynı amaçlıdır. İkinci ifade birincisine dayalı ve onun için kastedilmiş değildir. Bu husus açıktır.

Başka bir yanlış görüş de bir tefsircinin şu anlama gelen yorumudur: Ayetteki iffetsizlikten maksat, erkeğin menisini Allah'ın koyduğu gayeyi gözetmeksizin akıtmasıdır. Bu öyle bir gayedir ki, Allah insanın fıtratında şehvet iç güdüsünü bu gaye için koymuştur. Gaye aile yuvası oluşturmak, nesli sürdürmek ve çocuk yapmaktır. İffetsizlik bu olunca, onun karşıtı olan ayetteki "ihsân" ise, üreme ve nesli çoğaltma amaçlı sürekli evlilik demek olur. Buna dikkat ediniz.

Ben bu tefsircinin ne demek istediğini anlamış değilim. Çıkardığım yalnız şu ki, bu kimse inceleme yöntemini karıştırmıştır. Yani, kanunun hikmeti diye adlandırılan hüküm dayanağını incelemek ile hük-

mün kendisini incelemeyi birbirine karıştırmıştır. Bunun sonucu olarak kabul edilemeyecek gerekleri, kabullenmek zorunda kalmıştır.

Bu iki incelemeden biri olan dayanağa ilişkin inceleme, aklîdir. Öbürü olan şer'î hükme, bu hükmün konusuna, ilgili olduğu şeye, şartlarına ve engellerine ilişkin inceleme ise lafzî ve sözeldir; genişliği ve darlığı, şeriat koyucunun sözel açıklamasına bağlıdır. Bütün şeriat hükümlerinin maslahata ve gerçek dayanaklara bağlı olduğundan şüphemiz yoktur. Bu hükümlerden biri olan evlenme hükmünün yasallaşması da objektif faydaya ve gerçek dayanağa bağlıdır. Bu çıkar ve dayanak, çoğalmak ve üremektir.

Biliyoruz ki yaratılış düzeni, insan türünden fertlerin bekası yolu ile insan türünün bekasını istemiştir. Bu beka Allah'ın dilemesi ile sınırlıdır. Bu amaca ulaşabilmek için insan bünyesi üreme cihazı ile donatıldı. Bu cihaz insandan ayırdığı parçaları eski insanın yerini alacak yeni bir insan olarak yetiştiriyor. Böylece türün zinciri kesintisiz olarak uzayıp gidiyor. Bu cihazı çalışmaya ve üretmeye sevk etmek için de insan bünyesine şehvet gücü yerleştirildi. Bu gücün etkisi ile erkek ile dişinin her biri öbürüne karşı ilgi duyar, birbirine sahip olup ilişki kurmak üzere bu gücün çekimi devreye girer. Sonra bu iş akılla olgunluğa kavuşur. Akıl, yaratılış düzeninin özendirdiği bu yolun bozulmasını, yanlışa saplanmasını önler.

Hilkat düzeni fonksiyonu konusunda titiz, insan türünün sürekliliğinden ibaret olan amacı konusunda ısrarlıdır. Ama bu titizliğin aynısını erkek ile dişi arasındaki ilişkilerde ve insan zümrelerinde göremeyiz. Bu yaratılış gayesine ulaşma azmi fertlerde sürekli olarak görülmez, ancak çoğunlukla bir ilk adım olarak görülür. Buna göre her evlilik çocuk yapmaya vardırmaz. Her cinsel ilişki için de aynı şey söylenebilir. Her cinsel ilişki eğilimi, bu sonucu meydana getirmez. Her erkek, her kadın ve her evlilik zorunlu olarak bu zevke varmaz ve çocuk edinme arzusuna varmaz. Bunlar ancak çoğunlukla görülebilecek gelişmelerdir.

Yaratılış cihazı insanı evlenmeye çağırır. Amacı, şehvet yolu ile çoğalmaktır. İnsana bağışlanmış olan akıl ise bu isteğe nefsin korunmasını ve sakınmasını ekler. Bu sakınma, hayatın mutluluğunu bozan, ailelerin temellerini yıkan ve neslin çoğalmasının önünü kesen fuhuştan ve zinadan kaçınmaktır.

Bu birleşik fayda, yani çocuk edinme faydası ile fuhşun sızmasını engelleme faydası, İslâm'da evliliğin temeli olan, çoğunluğa dayalı dayanaktır. Yalnız çoğunlukla olma durumu dayanağın hükümlerindendir. Konuları için konmuş olan hükümler ise, sadece sürekli olmayı kabul ederler, çoğunluğa dayalı olmakla yetinmezler.

"Evlenme veya cinsel ilişki caiz olup olmama bakımından amaca ve dayanağa bağlıdırlar." demek doğru değildir. Böyle düşünmenin devamı şöyle gelir: Çocuk edinme niyeti ile yapılmayan evlilik caiz değildir. Kısır çiftlerin evlilikleri caiz değildir. Aybaşı olmayan yaşlı kadınlarla evlenmek caiz değildir. Küçük yaştaki kızlarla yapılan evlilik caiz değildir. Zina eden erkeğin evliliği caiz değildir. Hamile kadın ile cinsel ilişkide bulunmak caiz değildir. Meni akıtmaksızın yapılacak ilişki caiz değildir. Aile yuvası oluşturmaksızın evlilik yapmak caiz değildir. ...caiz değildir. ...caiz değildir.

Aslında nikâh, kadın ile erkek arasında meşru bir sünnettir. Onun sürekli hükümleri vardır. Daha önce belirtildiği gibi bu meşru sünnetle kamuyla ilgili çoğunluk üzere kurulu bir maslahat korunmak istenmiştir. O hâlde, dayanağının gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olan ve dayanağı gerçekleştirmeyen evli fertleri veya evlilik hükümleri engellenecek olan bir meşru sünneti geçerli kılmak anlamsızdır.

"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin." Bildiğim kadarıyla ayetin orijinalindeki "bihi" zamiri, *"Bunun dışında kalanı... size helâldir."* ifadesinin delâlet ettiği şeye dönüyor. Bu da "neyl=ulaşmak" veya o anlama gelen durumdur. O zaman ayetin başındaki "ma" edatı vakit bildirmek için ve "minhunne" ifadesi, "istamta'tum" ifadesi ile bağlantılı olur. Böyle olunca bu ifadenin anlamı 'Ne zaman müt'a yaparak onlardan yararlandınızsa, ücretlerini farz olarak verin." biçiminde olur.

Bunun yanı sıra ayetteki "ma" edatının mevsule ve "istamta'tum" ifadesinin sıla cümlesi, "bihi zamirinin ism-i mevsule dönük olması ve "minhunne" ifadesinin mevsulun açıklaması olması da mümkündür. O zaman anlam "Kendilerinden yararlandığınız kadınların ücretlerini farz olarak verin." şeklinde olur.

"Femestamta'tum" cümlesi daha önceki ifadeyle ilgili bir ayrıntılandırmadır. Çünkü başında bu anlamı veren "fa" harfi vardır. Bu cümle hiç şüphesiz parçayı bütüne, cüz'îyi küllîye dayandıran bir ayrıntılı

açıklamadır. Çünkü *"iffetli olmanız ve zina etmemek üzere mallarınızla aramanız"* ifadesi, yukarda açıklandığı üzere, hem nikâhlıda, hem de cariyede ulaşılan şeyi içeriyor. Böyle olunca, *"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin."* ifadesini bir önceki cümleye uzantı yapmak, parçayı bütüne veya bazı cüz'î bölümleri, bölümlere ayrılmış küllî ve bütüne bağlamak türünden olur.

Bu ayrıntılandırma üslûbu, Kur'an'da çok kullanılır. Meselâ şu ayetler gibi: *"Sayılı günlerde oruç tutmanız farz kılındı. O hâlde içinizden kim hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca sonraki günlerde oruç tutar."* (Bakara, 184) *"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk ile sapıklık birbirinden ayrılmıştır. O hâlde kim tağutu reddederek Allah'a inanırsa kopmaz bir kulpa yapışmış olur."* (Bakara, 256)

Ayette sözü edilen "yararlanma" ile müt'a nikâhının kastedildiği şüphesizdir. Çünkü bu ayet Medenîdir ve Peygamberimizin hicretten sonraki döneminin ilk yarısında inen Nisâ suresinin ayetlerinden biridir. Nisâ suresinin ayetlerinin çoğu bu söylediklerimizin delilidir. Bu nikâh, yani müt'a nikâhı bu dönemde Müslümanlar arasında yürürlükte ve uygulamada idi. Bunda şüphe yoktur. Rivayetlerin hepsi bunun tartışmasız bir gerçek olduğunu ortaya koyuyor. Bu uygulamayı ortaya koyan İslâm olsun veya olmasın, bunun Peygamberimizin gözü ve kulağı önünde yürütüldüğü şüphesizdir. Uygulamanın adı bu, yani müt'a idi. Ondan bu adla söz edilirdi. Buna göre *"O hâlde, ne zaman onlarla... ücretlerini bir farz olarak verin."* ifadesi, kesinlikle bu anlamda kabul edilmesi, ondan bu anlam çıkarılması kaçınılmazdır. Tıpkı Kur'an'ın inişi sırasında Müslümanlar arasında geçerli olan diğer gelenekler ve âdetlerde olduğu gibi. Bu gelenekler ve âdetler bilinen, yaygın isimleri ile anılıyorlardı. Bu isimlerle ilgili hüküm içeren bir ayet inince bu ayetlerde geçen isimler yaygın anlamlarında alınırlardı. Gelen hüküm ister onaylama, ister ret, ister emretme, ister yasaklama biçiminde olsun ilgisi olduğu isimlerin asıl lügat anlamları ile irtibatlandırılmazdı.

Meselâ hac, alış veriş, faiz, kâr, ganimet ve bu türden olan kavramlar gibi. Hiç kimse sözlük anlamını ileri sürerek Beytullah'ı ziyaret etmenin, orayı kastetmek demek olduğunu iddia edemez. Sayılan diğer kavramlarda da durum böyledir. Yine Peygamberimiz (s.a.a) tara-

fından ortaya konan, arkasından yaygın biçimde kullanılarak sonunda şeriattaki adı ile bilinir hâle gelen namaz, oruç, zekât, hacc-ı temettü gibi şeriat kavramlarında da aynı kural geçerlidir. Bu kavramları ifade eden kelimeler, şeriat tarafından veya şeriat bağlıları tarafından kesinlikle söz konusu anlamlara bağlandıktan sonra onları sözlüklerdeki anlamlarına döndürmenin imkanı yoktur.

Buna göre ayette sözü edilen yararlanmayı müt'a nikâhı anlamına almak zorunludur. Çünkü bu ayetin indiği sıralarda bu ilişki türünün Araplar arasında kullanılan adı bu idi. Bu, böyledir; daha sonra müt'a nikâhının ayetle veya sünnetle neshedildiğini söyleyelim veya söylemeyelim fark etmez; çünkü bu, yerinde incelenmesi gereken ayrı bir konudur. Sözün kısası, bu ayetten anlaşılan şey müt'a nikâhının hükmüdür. Sahabe ve tabiin kuşağına mensup eski dönem tefsircilerden nakledilen yorum da budur. İbn-i Abbas, İbn-i Mesud, Ubeyy b. Kaab, Katade, Mucahid, Suddi, İbn-i Cubeyr, Hasan vb. gibi. Bu yorum Ehl-i Beyt İmamlarının da görüşüdür.

Yapılan açıklamalardan konuyla ilgili bazı tefsircilerin yapmış olduğu yorumun asılsız olduğu ortaya çıkıyor. Yorum şudur: "Buradaki istimta'dan maksat, evlenmektir. Çünkü nikâh ilişkisi kurmak kadından yararlanmaya yönelik bir taleptir." Bir tefsirci de "istamta'tum" ke-limesindeki "sin" ve "ta" harflerinin tekit için olduğunu ve kelimenin anlamının 'temetta'tum" biçiminde olduğunu iddia etmiştir.

Mezkur görüşün tutarsızlığının delili şudur ki; Araplar arasında müt'a nikâhının bu adla yayılması ve bilinmesi bu kelimeyi işitenlerin onu lügat anlamında algılamalarına imkan tanımaz.

Ayrıca kelimeye verilen anlamın doğru olduğu, talep anlamının daimi nikâh ile bağdaştığı ve "istemta'tum" kelimesinin "temetta'tum= yararlandığınız" anlamına geldiği farz edilse bile, bu ifade *"onlara ücretlerini verin."* biçimindeki sonuç cümlesi ile bağdaşmaz. Çünkü mehir, nikâh akdi yapmakla farz olur. Evlilik teklif yapmayı, akit yapmayı, oynaşmayı, cinsel ilişkiyi vb. şeyleri de kapsamına aldığını kabul ettiğimiz yararlanma talebine ve aynen yararlanmaya da dayanmaz. Mihrin yarısı nikâh akdi ile, öbür yarısı da cinsel ilişki ile farz olur.

Üstelik bu ayetten önce inen ayetler, çeşitli ayrıntıları ile mehir vermenin gerekliliğini geniş biçimde anlatmışlardır. Bu gerekliliği tekrar anlatmanın anlamı yoktur. Söz konusu ayetler şunlardır: *"Kadınla-*

rın mehirlerini (Allah tarafından) bir bağış olarak verin." (Nisâ, 4) *"Eğer bir eşinizi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile, ondan hiçbir şeyi geri almayın."* (Nisâ, 20) *"Kadınlara dokunmadan veya mehirlerini kesmeden kadınları boşarsanız, size bir günah yoktur. Fakat onları yararlandırın; zengin olan kendi gücü, darda olan da kendi gücü oranında... Eğer onlara mehir keser de dokunmadan boşarsanız, kestiğinizin yarısını verin..."* (Bakara, 236-237)

Bir tefsirci bu ayetin, yani *"O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetinin tekit (pekiştirme) amaçlı olduğunu ileri sürmüştü. Bu yoruma verilecek cevap şudur: Bu ayetin öncesindeki ayetler, özellikle *"eğer bir eşi bırakıp yerine bir başka eş almak isterseniz..."* ifadesinden sonra iki ayete kadar yer alan kısmı son derece kesin ve vurgulamalı ifadeler taşıdıkları için bu ayetin onları pekiştirme amacı taşımasına sebep yoktur.

Nesih meselesine gelince; bazıları bu ayetin *"Onlar ki, edep yerlerini korurlar. Yalnız eşleri ve sahip oldukları (cariyeleri) hariç. (Bu iki durumda) onlar kınanmış değillerdir. Şu hâlde, kim bunun ötesine gitmek isterse, işte bunlar haddi aşan kimselerdir."* (Mü'minun, 5-7) ayeti ile neshedilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise id-detle ilgili olan *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız zaman bekleme sürelerini gözeterek boşayın."* (Talâk, 1) ayeti ile neshedilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları ise *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizlenme süresi beklerler."* (Bakara, 228) Çünkü bu iki ayette eşlerin ayrılmaları boşamaya ve bekleme süresine bağlanmıştır. Oysa müt'a nikâhında bunların hiçbirisi yoktur.

Bazıları ayetin *"eşlerinizin... geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir..."* (Nisâ, 12) ayeti ile neshedildiğini söylüyorlar. Müt'a evliliklerinde mirasın olmayışını görüşlerine delil gösteriyorlar. Bazıları *"Size (şunlar) haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız..."* (Nisâ, 23) ayetinin bu ayeti neshettiğini söylüyorlar. Çünkü bu ayet evlenme hakkındadır, diyorlar. Diğer bazıları da bu ayetin *"o hâlde gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz."* (Nisâ, 3) ayeti ile neshedilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. [Çünkü müt'ada dörtten fazlasıyla da nikâh yapılabilir.]

Bazılarına göre ayet sünnetle neshedildi. Bu doğrultudan da kimi-

leri ayetin Peygamberimiz tarafından Hayber Savaşı yılında, kimileri Mekke'nin fethedildiği yıl, kimileri veda haccında Peygamberimiz tarafından neshedildiğini söylerlerken, kimileri de bu uygulamanın önce serbest bırakıldığını, sonra iki veya üç defa yasaklandığını, en son kesinleşen hükmün yasaklanma hükmü olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu ayetin Mü'minun suresindeki ayetle neshedilmiş olması iddiası hakkında söylenecek söz, Mü'minun suresindeki ayetin neshetmeye elverişli olmadığıdır. Çünkü o ayet Mekke döneminde, müt'a evliliği ile ilgili ayet ise Medine döneminde inmiştir. Mekke döneminde inen bir ayet, Medine dönemindeki bir ayeti neshedemez. Üstelik müt'a işlemini nikâh ve kendisiyle müt'a yapılan kadını eş saymamayı kabul etmiyoruz. Bu konudaki Peygamberimizden gelen haberler ve sahabeler ile tabiinin bu işleme nikâh adını vermiş olmaları onu nikâh saymamaya engeldir. Bunu nikâh saymanın, miras ve boşama vb. şeyleri gerektirdiğini ileri sürerek onu nikâh saymamaya ilişkin gerekli cevap verilecektir.

Bu ayetin miras ayeti ile, boşama ayeti ile ve evlenilebilecek kadınların sayısına ilişkin ayetlerle neshedildiğini ileri sürenlere verilecek cevap şudur: Bu ayetler ile müt'a ayeti arasındaki ilişki neshedenneshedilen ilişkisi değil, genel-sınırlı veya mutlak-kayıtlı ilişkisidir. Meselâ miras ayeti kalıcı ve geçici nikâhlı bütün eşleri içerir. Fakat sünnet bu ayetin içeriğinin bir bölümünü dışarıda bırakarak onu sınırlar. Sünnetin dışarı çıkardığı bölüm geçici nikâhlı eşlerdir. Boşama ayeti ile eşlerin sayısını sınırlayan ayet hakkında söylenecek söz de aynıdır. Bu açık bir husustur. Bu ayetlerin neshedici olduklarına ilişkin iddia, her hâlde bu iki ilişki türünü birbirinden ayırt edememekten ileri geliyor.

Evet; bazı fıkıh usûlü bilginleri, eğer sınırlı kapsamlı bir ayetin arkasından olumlu veya olumsuz olarak ona zıt genel kapsamlı bir ayet gelirse, geniş kapsamlı ayetin sınırlı kapsamlı ayeti neshedeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüş yerinde anlatıldığı üzere zayıf olmakla birlikte bizim üzerinde konuştuğumuz meseleye uymuyor. Çünkü genel kapsamlı olan boşama ayeti Bakara suresindedir. Bakara suresi müt'a ayetini de içeren Nisâ suresinden önce Medine döneminde inmiş ilk suredir. Evlenebilecek eş sayısına ilişkin ayet de Nisâ suresinde ve müt'a ayetinin öncesinde yer almıştır. Miras ayeti de müt'a ayetinden

önce aynı siyak içinde ve aynı surededir. Yani bütün bu durumlarda sınırlı kapsamlı müt'a ayeti, genel kapsamlı ayetten sonra geliyor.

Bekleme ve iddet süresine ilişkin ayetin bu ayeti neshettiği iddiasına gelince, bu iddianın asılsızlığı daha da açıktır. Çünkü bekleme süresi (iddet) hükmü, sürekli nikâhta olduğu gibi geçici nikâhta da geçerlidir. Yalnız süresi farklıdır. Bu farklılık sınırlayıcı sayılır, neshedici kabul edilmez.

Müt'a nikâhı ayetinin yasak evliliklere ilişkin ayetle yasaklandığını iddia eden görüş ise, şu iki sebepten dolayı bu görüş bu tür görüşlerin en şaşırtıcı olanıdır. Birinci sebep şudur: Yasak evlilikleri sayan ifade ile müt'a nikâhına delil olan ifade birbirine bağlı bir bütündür. Müt'a nikâhına delil olan ifadenin önce olduğu nasıl farz edilecek, sonra da bir sözün baş tarafının uzantısını neshettiği nasıl ileri sürülecektir? İkinci sebep de şudur: Bu ayet hiçbir yönü ile sürekli olmayan eşliği açıkça ve net bir dille yasaklamıyor. Ayet önce erkek için evlenilmesi yasak olan kadın zümrelerini sayıyor. Sonra da nikâh veya cariye edinme yolu ile elde edilmesi caiz olan kadınları açıklıyor. Daha önce dediğimiz gibi müt'a nikâhı nikâh olduğu için bu iki mesele arasında karşıtlık ilişkisi yoktur ki, neshedilme söz konusu olsun.

Evet. Kimileri şöyle diyor: *"Bunun dışında kalanı ihsân=iffetli olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı."* İfadesi, diğer kadınların helâl olmasını mehirle ve "ihsân" ile zinaya bulaşmamakla kayıtlandırıyor. Geçici nikâhta "ihsân" yoktur. Nitekim müt'a nikâhı yapan bir erkek "ihsân" şartını yerine getirmiş sayılmadığı için eğer zina işlerse recm edilmez. Bu durum bu ayette müt'a nikâhının kastedilmiş olması ihtimalini ortadan kaldırır.

Bu itiraza daha önce değinilen şu karşılık verilir: *"ihsân ve zina etmemek üzere"* ifadesinde geçen "ihsân" kelimesi, iffetli olma anlamındadır; evli olmak anlamında değildir. Çünkü aynı ifade, hem cariye edinmeyi, hem de nikâh yolu ile evliliği içeriyor. Eğer buradaki "ihsân"ın evli olmak demek olduğu kabul edilse bile evli erkeğin zina suçunun müt'a nikâhlı bir erkeğin zina suçunu Kur'an ile değil, sünnetle sınırlandırdığı sonucuna varılır. Çünkü zaten Kur'an'da recm cezası yoktur. [Recm cezası, sünnetle ispat edilen bir gerçektir.]

Bu hükmün sünnetle neshedilmiş olmasına gelince, bir kere bu nesih, kökünden asılsızdır. Çünkü mütevatir hadislere terstir. O hadis-

lerde hadislerin Kur'an'a sunulması, Kur'an'a ters düşenlerinin reddedilmesi ve Kur'an'ın ölçü alınması emrediliyor. Ayrıca rivayetler bölümünde bu iddiaya cevap verilecektir.

"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen kimse... evlensin." Ayetin orijinalinde geçen "tavl" kelimesi zenginlik ve gücün fazlalığı demektir. Her iki anlam da ayete uygundur. Ayetin orijinalinde geçen "muhsenat" kelimesi, özgür kadınlar demektir. Bunun karinesi bu kelimenin karşıtı olarak cariyeler kelimesinin kullanılmasıdır. Bu aynı zamanda "muhsenat" kelimesinin iffetli kadınlar demek olmadığını da gösterir. Eğer öyle olsa idi bu kelimenin karşıtı olarak "cariyeler"den söz edilmez, hem cariyeler, hem de iffetsiz kadınlar zikredilirdi. "Muhsenat" kelimesi evli kadınlar anlamında da değildir. Çünkü onlarla yeni bir nikâh akdi yapılamaz. Bu kelime Müslüman kadınlar anlamını da içermez. Çünkü eğer öyle olsaydı, "mümin kadınlar" kaydının konmasına gerek duyulmazdı.

"Sahip olduğunuz cariyelerinizden" ifadesinden maksat müminlerin sahip olduğu cariyelerdir. Yoksa evlenmek isteyen erkeğin eli altındaki cariye değildir. Çünkü bir kimsenin kendisinin sahip olduğu cariyesi ile evlenmesi geçersizdir, meşru değildir. Sahip olmak, aralarında evlenmek isteyen erkeğin de bulunduğu müminler topluluğuna nispet ediliyor. Çünkü müminler bir ve bütün sayılıyor. Dinleri, menfaatleri bir olduğu için bir tek şahısmış gibi sayılıyorlar.

Gerek özgür kadınların, gerekse cariyelerin mümin olmak ile kayıtlanmış olmaları, mümin olmayan kitap ehli ve müşrik kadınlarla evlenmenin caiz olmadığını gösterir. Bu konuda inşallah Mâide suresinin başlarında tamamlayıcı açıklama yapılacaktır.

Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: Mehir ve geçim sağlama yüklerini taşımaya gücü yetmediği için özgür kadınlarla evlenemeyen erkekler, mümin cariyelerle evlensinler. Böylece özgür kadınlarla evlenmeye güçlerinin yetmemesinin sıkıntısı altında kendilerini fuhşun tehlikelerine atıp bedbahtlığa maruz bırakmasınlar.

Bu ayetteki nikâhtan maksat, sürekli nikâhtır. Ayet indirgeme içeriklidir. Yani "eğer öyle yapamıyorsanız, böyle ki yapabilirsiniz." Ayette, indirgenilen şeyin sadece bazısından, yani caiz olan nikâhın bir türü olan sürekli nikâhtan söz ediliyor. Çünkü aile yuvası kurmayı, nesli arttırmayı ve geride çoluk-çocuk bırakmayı isteyen herkese göre

bilinen ve doğal olarak belirlenmiş nikâh, sürekli nikâhtır. Müt'a nikâhı ise dinin tanıdığı bir kolaylıktır. Allah, fuhuş yolunu tıkamak ve fesat kaynaklarını kurutmak için bu hükümle kullarına kolaylık tanımış ve yükünü hafifletmiştir.

Sözü çoğunlukla karşılaşılan veya ilk akla gelen bilinmiş yönlere doğru sevk etmek, özellikle hüküm açıklama ve kanun koyma yerlerinde bu üslûbu kullanmak Kur'an'da çok yaygındır. Meselâ şu ayette olduğu gibi; *"Öyleyse sizden kim bu aya (ramazan ayına) şahit olursa, onu tutsun. Kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun."* (Bakara, 185) Oysa oruç tutmamanın mazeretleri sadece hastalık ve yolculuk değildir. Şu ayet de öyledir: *"Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanızsa, su bulamadığınız takdirde temiz bir yere yönelin."* (Nisâ, 43) Görüldüğü gibi özürler ve kayıtlar sık karşılaşılan ve bilinen durumlara dayandırılmıştır. Kur'an'da bunun örnekleri çoktur.

Bu söylediklerimiz bu ayetin sürekli nikâha hamledilmesi durumu içindir ki, tefsirciler böyle olduğunu söylemişlerdir. Bu durum bazılarının sandıkları gibi indirgeme ve genişletme anlamı içerdiğinden dolayı bu ayetin sadece sürekli nikâhla sınırlı olmasını ve *"O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin."* ifadesinin müt'a nikâhını açıklama amacını taşımamasını gerektirmez. Çünkü hem kendisinden indirgenen, hem de kendisine indirgenenin her ikisi bu ayetin, yani *"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye (malî açıdan) gücü yetmeyen..."* ayetinin kendisi içinde yer alıyor.

Üstelik bu ayetin sözleri, onu sürekli ve geçici şıkları ile mutlak nikâhı ifade edecek şekilde tefsir etmeye elverişlidir. Bu durum, ayetin geride kalan cümleleri incelenirken ortaya çıkacaktır.

"Allah sizin imanınızı, en iyi bilendir. Bazınız bazınızdandır (insanlıkta eşitsiniz)." Hüküm şartı olarak gösterilen iman, kalbi bir mesele olduğu için sebeplere dayanarak bilinmesi mümkün değildir. Kimileri bunu imkansıza ve çok zor bir şarta bağla-ma olduğunu sanabilir. Yükümlülerin bu yüzden sıkıntıya düşeceği ka-bul edilebilir. Bundan dolayı yüce Allah mümin kullarının kimler olduğunu kendisinin bildiğini belirtiyor. Bu ifade, kinaye olarak şu mesajı veriyor: Kullar imana delâlet eden görünür sebepleri göz önüne almakla yükümlü-

dürler. Kelime-i Şahadet getirmek, Müslüman topluluğu içinde yer almak ve genel dinî görevleri yerine getirmek gibi. Dayanak olan, imanın dışa yönelik belirtileridir; yoksa batınî yönü değildir.

Bu ayette evlenmeye gücü yetmeyen yükümlülerin cariyelerle evlenmeye yöneltilmiş olmaları hususunda ayetin etkili olup kabul görmesi açısından başka bir eksiklik vardır ki, o da şudur: Sıradan insanlar köleleri hor görürler, onları aşağılarlar. Bunun sonucu olarak onlarla bir arada yaşamayı, hayatı paylaşmayı içlerine sindiremezler. Özellikle onlarla evlilik ilişkisi kurmayı eksiklik addederler. Çünkü evlilik hayatı bir ortaklık, et ve kan kaynaşmasıdır.

İşte yüce Allah *"Bazınız bazınızdandır"* buyruğu ile öyle açık bir gerçeğe işaret ediyor ki, eğer bu gerçek üzerinde iyi düşünülürse sözünü ettiğimiz asılsız vahim dağılır. Buna göre köle de özgür kişi gibi bir insandır. Bu ikisi arasında insanı insan yapan nitelikler bakımından fark yoktur. Bu iki insan grubu sadece birtakım yasal hükümler bakımından birbirinden ayrılırlar ki, bu yasal hükümler toplumun mutluluğu düşünülerek konmuştur. Bu farklılıkların Allah nazarında önemi yoktur. Yüce Allah katında önemli olan üstünlük faktörü, takvadır. O hâlde müminler, kendilerini, mutluluklarını ve kurtuluşlarını sağlayan temel gerçeklerden uzaklaştırabilecek bu tür vehimlerin etkilerine kapılmamalıdırlar. Çünkü doğru yoldan sapma her ne kadar yolun başında az da olsa, git gide insanı hidayet yolundan uzaklaştırarak helak edici vadilere sürükler.

Bundan anlaşılıyor ki; *"İçinizden inanmış hür kadınlarla evlenmeye gücü olmayan kimse, sahip olduğunuz cariyelerinizden evlensin."* ayetinin başlangıcındaki şart koşma ve alternatif gösterme biçiminde ortaya konan sıralama, sözün doğal akışına ve âdetlere uymuşluğun ifadesidir. Yoksa müminlere bu sıralamayı zorlamak anlamlı bir anlamı taşımaz. Yani cariye ile evlenebilmek, özgür kadınla evlenme gücünün olmamasına dayanmaz. Yalnız insanlar tabiatları gereğince böyle bir tutumu benimsedikleri için Kur'an, onlara eğer özgür kadınlarla evlenmeye yetecek maddî güçleri yoksa içlerinde bir burukluk hissetmeden cariyelerle evlenebileceklerini söylüyor. Ayrıca onları özgürlerin ve kölelerin aynı türün fertleri olduğu, hepsinin bir bütünün parçaları olduğu konusunda uyarıyor.

Bu açıklamamızdan ayetin devamını oluşturan *"Sabretmeniz ise,*

sizin için daha hayırlıdır." ifadesi hakkında bazı tefsircilerin şu yorumunun da asılsızlığı ortaya çıkıyor. Söz konusu tefsirciler bu ifadeyi "iffetli kalarak ve sabırlı davranarak cariyelerle evlenmemeniz, onlarla evlenmenizden daha hayırlıdır" şeklinde yorumluyorlar. Bu yorum köleleri aşağılayıcı, horlayıcı olduğu için sakat ve asılsızdır. Çünkü *"Bazınız bazınızdandır"* ifadesi ile kesin olarak çelişir.

"O hâlde onlarla iffetli olmaları, zina etmemeleri ve... şartıyla sahiplerinin izniyle evlenin." Ayetin orijinalinde geçen "muhsenat" kelimesi iffetliler demektir. Çünkü evli kadınların bir daha evlenmeleri mümkün değildir. Ayetin orijinalindeki "musafihat" kelimesi, "muttahizat-i ahdan" yani gizli dost tutmuş olmanın karşıtıdır. Ayette geçen "ahdan" kelimesi, "hidn" kelimesinin çoğulu olup dost, arkadaş anlamına gelir. Müzekkeri, müennesi, tekili, çoğulu aynı kalıpla ifade edildiği hâlde burada çoğul kalıbı ile kullanılması, net bir şekilde çoğula delâlet etsin diyedir. Çünkü fuhuş maksadı ile dost edinen kimse bir veya iki dostla yetinmez. Çünkü isteklerine uyulan nefis sınır tanımaz olur.

"Sifah"tan, açıkça yapılan zina; dost edinme ile de gizli işlenen zina kastedilmiştir diyen tefsirci bu karşıtlığı göz önünde bulundurmuştur. Gerçekten dost edinmek Araplar arasında hayli yaygın idi. Öyle ki, köle olmayanların açıkça zina yapmalarını kınadıkları hâlde özgür erkek ve kadınlar dost tutmuş olmaları yüzünden ayıplanmazlardı.

"O hâlde onlarla... sahiplerinin izniyle evlenin." ifadesi, cariyelerle evlenmenin onların sahiplerinin iznini alma şartına bağlı olduğuna delildir. Çünkü cariyelerin dizginleri başka birinin değil, sahiplerinin elindedir. Ayette sahip ve efendiden söz edilirken "onların aileleri" tabirinin kullanılması, *"bazınız bazınızdandır"* buyruğunun gereğine uyma anlamını taşır. Yani cariye, efendisinin ailesinin bir ferdidir ve efendisi de onun ehlidir.

Cariyelere örfe uygun olarak ücretlerinin verilmesi demek, nikâhlarının mehirlerinin eksiksiz biçimde verilmesi demektir. Bu mehirler onların velilerine verilecektir. "örfe uygun" kaydının konmasından maksat, mehir konusunda onları aldatmamak, oyalamamak ve üzmemektir.

"Eğer evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınlara

verilecek cezanın yarısı uygulanır." Ayetin mealinde evlenmek olarak anlamlandırdığımız fiil bir kıraate göre, "uhsinne" yani ilk harf zammalı olarak edilgen fiil şeklindedir. [Yani evlenmekle koruma altına alınmış kadın...] Bir başka kıraate göre de "ahsanne" yani ilk harf fetha harekesiyle etken fiil şeklindedir. [Yani Müslüman olmasıyla kendini koruma altına alan kadın...] İkinci kıraat daha tercihlidir. Eğer ayette söz konusu edilen "ihsân" evli olmak demekse, onun şart olarak kabul edilmesi sadece anılan zinanın evlilikten öncesi ile ilgili olduğunu göstermek için olur. Çünkü eğer bir cariye zina ederse ister evli olsun, ister olmasın özgür kadına verilecek cezanın yarısına çarptırılır. Evli olmak bu cezayı ağırlaştıracak bir sebep sayılmaz.

Ama eğer bir tefsircinin de dediği gibi, ayette söz konusu edilen "ihsân" Müslüman olmak demekse, -nitekim "ahsanne" fiilinin etken fiil şeklinde okunması bunu pekiştiriyor- o zaman ek bir destek olmaksızın ayetin anlamı belirginleşir. Yani cariyeler ister evli olsunlar, ister bekar olsunlar, zina ettikleri takdirde özgür kadınlara verilecek cezanın yarısına çarptırılırlar.

Buradaki cezadan maksat recmetmek değil, kırbaçlamaktır. Çünkü recm cezasının ikiye bölünmesi düşünülemez. Bundan anlaşılıyor ki, bu ifadede söz konusu edilen "muhsenat" kelimesi, ayetin başında anılan evli olmayan özgür kadınlar anlamındadır ve "el-muhsenat" kelimesinin başındaki "el" takısı ahit yani bilinen bir şeye işaret içindir. Kısacası ayetin anlamı şudur: Mümin cariyeler eğer zina ederlerse, evli olmayan özgür kadınlara verilecek cezanın yarısı ile cezalandırılırlar ki, bu da elli kırbaç vurma cezasıdır.

Ayette sözü edilen "ihsân" kelimesinin iffetli olmak demek olması da mümkündür. Bunun açıklaması şöyledir: O dönemde köleler canlarının her istediğini yapamazlardı. Çünkü efendilerinin emirlerine uymak zorunda idiler. Özellikle fuhuş konusunda... Onlar eğer fuhuş yapıyor idi iseler, bunu efendilerinin emri ile yapıyorlardı. Efendileri onları bu yolda kullanıyor, para karşılığında onların ırzlarını pazarlıyorlardı. Bu durum *"Namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi dünyalık çıkarlarınız uğruna fuhşa zorlamayın."* (Nûr, 33) ayetinde yer alan yasaklamadan anlaşılıyor. Cariyelerin fuhşa dalmaları, bunu alışkanlık ve iş edinmeleri olduğu kadarı ile efendilerinin emri ile oluyordu. Onlar bu emre karşı koyamazlardı. Onlar efendileri tarafından fuhşa zor-

lanmadıklarında içlerindeki müminler İslâm görüntüsüne uygun yaşıyorlardı. Bu sırada eğer zina işlerlerse, kendilerine özgür kadınlara verilecek cezanın yarısı uygulanacaktı. İşte *"Eğer iffetli iken (zorlama olmaksızın) zina işlerlerse, onlara hür kadınlara verilecek cezanın yarısı uygulanır."* ayeti bunu ifade ediyor.

Bundan anlaşılıyor ki, bu şartın bu anlama göre mefhumu[1] yoktur. Çünkü cariyeler eğer iffetlerini korumadıkları takdirde efendileri tarafından zorlanmış olurlar, onlar da efendilerinin emirlerine uymuş olurlar. Bunun gibi *"Namuslu kalmak isterlerse, cariyelerinizi fuhşa zorlamayın."* (Nûr, 33) ayetindeki şartın da mefhumu yoktur. Çünkü eğer cariyeler namuslu kalmak istemezler ise, efendileri tarafından zorlanmaları söz konusu olmaz. Çünkü onlar kendi istekleri ile fuhuş yapmış olurlar. Bunu iyi kavramak gerekir.

"Bu, içinizden sıkıntı ve günaha düşeceğinden korkanlar içindir." Ayetteki "anet" sıkıntı, şiddet ve helak demektir. Bundan maksat galiba zinadır. Çünkü zina insanın bekârlık ve nikâh şehveti sıkıntısının yol açtığı şeydir ki, bunda insanın mahvolması vardır. Söylendiğine göre, bu ifade ile cariyelerle evlenmeye işaret ediliyor. Buna göre *"Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır."* ifadesi, "Eğer sabreder de cariyelerle evlenmezseniz veya zina yapmazsanız sizin için daha hayırlı olur." anlamına gelir. Bu ifade cariyelerle evlenmenin veya mutlak anlamda evlenmenin gerekliliğine de işaret etmiş olabilir. Eğer bu iki şık ile ilgili bir şey bir önceki ayetin siyakından elde edilmiş ise bu ihtimal söz konusu olur. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Her neyse. Eğer sabretmekten maksat cariyelerle evlenme konusunda sabretmek ise bu, bu husustaki efendilerinin ve çocuklarının hakları yüzündendir ki bu konu, fıkıh kitaplarında ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Eğer bu ifadedeki sabretmekten maksat zina etmeme konusunda sabretmek ise, bu sabırda nefsi arındırmak, evlenerek veya evlenmeyerek zina arzusuna karşı koymak sureti ile takva melekesini ge-

---

1- [Fıkıh usûlü bilgisine göre, hükmü şart edatlarından biri ile belirli bir şarta bağlanmış nassın, bu şartın bulunmadığı durumlarda o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesine "mefhum-uş şart" denir. Meselâ: "Sana karşı saygılı davranılırsa, sen de saygılı davran" cümlesinde saygılı davranma hükmü, şart kalkınca kalkar ve geçerli sayılmaz.]

liştirmek olduğudur. *"Allah, bağışlayan ve esirgeyendir."* Takva sahibi kullarının kalplerinden kötü duygularının izlerini siler ve onları rahmetinin kapsamına alır.

"Allah size (hükümleri) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına ve yasalarına iletmek... ister." Bu ifade, son üç ayetteki hükümlerin yasalaştırılmasındaki maksadı ve bu hükümler uygulandığında getirecekleri faydaları açıklıyor ve onlara işaret ediyor. *"Allah size açıklamak... ister."* Yani yüce Allah size dünyanızın ve ahiretinizin mutluluğunu sağlayacak olan dinî hükümleri, dinî bilgiler ile hükümlerini size açıklamak istiyor. Buna göre "yubeyyinu" fiilinin mef'ulu, konumunun yüceliğini ve büyüklüğünü vurgulamak amacıyla cümleden hazfedilmiştir. "Yubeyyinu" fiili ile "yehdiyekum" fiilinin "sunenellezîne" üzerinde amil olma açısından çatıştığı ve onun her iki fiile mef'ul olma ihtimali de vardır.

"ve sizi, sizden önceki (iyi)lerin yollarına ve yasalarına iletmek... ister." Yani dünya hayatını Allah'ın rızası uyarınca düzenleyen, böylece dünya ve ahiret mutluluğuna eren sizden önceki peygamberlerin ve salih ümmetlerin yaşama tarzlarını size tanıtmak istiyor. Bu yoruma göre eskilerin yaşama tarzlarından maksat, bunların ayrıntıları ve bütün özellikleri değil, ana hatlarıdır. Ayet böyle yorumlanınca eski ümmetlerin hükümlerinin bu ayetlerle bile neshedilmiş olduğu itirazı söz konusu olmaz. Hz. Âdem'in (a.s) geleneklerine göre erkek kardeş ile kız kardeşin evlenebilmeleri gibi. Hz. Yakub'un (a.s) geleneklerine göre iki kız kardeş ile aynı anda evlenebilmesi gibi. Bazı rivayetlere göre Hz. Yakup (a.s), Yahuda'nın anası Leyya ile Yusuf'un anası Rahil adındaki iki kız kardeşi, nikâhı altında birleştirmişti.

Bir tefsire göre bu ayete başka bir anlam veriliyor. O anlam da şudur: Ayetin maksadı bütün geçmiş milletlerin geleneklerini tanıtmaktır. Bu milletler ister hak yolda, ister batıl yolda olsunlar. Yani "Biz hak-batıl ayırımı yapmaksızın size bütün eski gelenekleri tanıtıyoruz. Maksadımız, sizin bilinçli bir ayıklama yaparak bu geleneklerin hak olanlarını almanız, batıl olanlarını bırakmanızdır."

Bu anlamın sakıncası yok. Yalnız Kur'an'da hidayet bu anlamda kullanılmaz. Bu kelime kullanıldığı zaman hakka iletmek veya hakkı istemek anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Sen istediğini doğru yola iletemezsin. Fakat Allah dilediği kimseyi doğru yola ile-*

tir." (Kasas, 56) *"Biz insana doğru yolu gösterdik. Artık o ister şükreder, isterse nankör olur."* (İnsan, 3) Kur'an zevkine en uygun gelen üslûp, söz konusu anlamları 'açıklama, anlatma' vb. kelimeler ile ifade etmesidir.

Evet. Eğer "yubeyyinu" ve "yehdiyekum" fiilerinin "sunenellezîne" üzerinde kendilerine mamul etme açısından çarpıştıkları ve Allah'ın tövbe etmesi de onunla ilintili olarak ele alınır ve ifadenin "Allah size sizden öncekilerin geleneklerini açıklıyor. Sizi onların doğru olanlarının bilincine erdiriyor ve imtihan edildiğiniz batılları hakkındaki tövbelerinizi kabul ediyor." şeklinde bir anlam taşıdığı kabul edilirse, bu tefsir tarzının bir dayanağı olmuş olur. Çünkü bu ayetten önceki ayetlerde bazı eski milletlerin geleneklerine, bunların hak ve batıl olanlarına ve batıl geleneklerden geçmişte yani İslâm'dan önce yapılanlarını Allah'ın kabul edeceğine değinilmişti.

"Allah... rahmetiyle dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister. Allah bilendir, hikmet sahibidir." Burada sözü edilen tövbe Allah'ın nimeti ve rahmeti ile kuluna yönelmesi, şer'î hüküm koyması, gerçeği açıklaması ve doğru yola iletmesidir. Bunların hepsi yüce Allah'ın tövbesidir. Bunların yanı sıra kulların tövbesini kabul etmek ve günahın izlerini silmek de Allah'ın tövbesidir.

"Allah bilendir, hikmet sahibidir." cümlesi, ayetin bütün cümleleri ile bağlantılıdır. Eğer bu bağlama cümlesinin ayetin sadece son cümleleri ile bağlantılı olması istenseydi, zahire göre *"Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* cümlesi en uygun ifade olurdu.

"Allah, rahmetiyle size dönüp tövbelerinizi kabul etmek ister; oysa şehvetlere (tutkulara) uyanlar ise..." Bana öyle geliyor ki, Allah'ın müminlere yönelik tövbesinin tekrarlanmış olması, *"Şehvetlere uyanlar ise, sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler."* ifadesinin bir önceki ayetin üç cümlesinden sadece sonuncu cümleye karşılık olduğunu göstermek içindir. Çünkü eğer *"Allah ister..."* ifadesi tekrarlanmadan *"Şehvetlere uyanlar ise... isterler."* ifadesi bir önceki ayete eklense, bu bitişiklik o ayetin bütün cümlelerine karşılık ol-mayı ifade eder ve kesinlikle anlam bozulurdu.

Ayette sözü edilen "büyük sapıklık"tan maksat haramları işlemek, neseplerin ve sebeplerin etkisini ortadan kaldırmak, zinayı mubah saymak ve yüce Allah'ın önerdiği hayat tarzını engellemek suretiyle

bu ayette sözü edilen ilâhî sınırları çiğnemektir.

"Allah sizden hafifletmek ister; (çünkü) insan zayıf yaratılmıştır." İnsanın zayıf olması, şehevî güçlerle donanmış olmasındandır. Bu içgüdüler, insanı arzuları konusunda sürekli kışkırtırlar, onu bu konularda taşkınlığa sürüklerler. Yüce Allah insanlara lütufta bulunarak bu iç güdülerinin etkisini kırarak helâllikleri ortaya koydu; *"Bunun dışında kalanı... size helâl kılındı."* diye buyurarak bu içgüdü baskısını ortadan kaldıracak evlenme kurumunu caiz kıldı. Helâl kılınan yollar evlenme ve cariye edinmedir. Böylece Allah insanları kendilerinden öncekilerin geleneklerine de iletti. Ayrıca müt'a nikâhını yasallaştırmak suretiyle onlara ek bir hafifletme getirdi. Çünkü müt'a nikâhında süresiz nikâh külfeti, mehir verme ve eş geçindirme gibi nikâha bağlı yükler yoktur.

Bazıları bu hafifletmenin zaruret hâlinde cariyelerle evlenebilmek demek olduğunu ileri sürüyorlar. Buna verilecek cevabımız şudur: Zaruret hâlinde cariyelerle evlenebilmek İslâm'dan önce de Araplar arasında uygulanıyordu. Fakat istenmeyen, kınanan bir uygulama idi. İslâm'ın bu konuda getirdiği yenilik, söz konusu nefreti ve yadırgamayı ortadan kaldırmaya çalışmak olmuştur. Bunun için İslâm, cariyenin de özgür kadın gibi insan olduğunu, aralarında fark olmadığını, köle olmanın insanı bir arada yaşama hakkından yoksun bırakıcı bir sebep sayılamayacağını vurgulamıştır.

Ayetin inkar edilmez zahirî anlamı şudur: Buradaki hitap bu ümmetin müminlerine yöneliktir. Buna göre ayette sözü edilen hafifletme bu ümmete yapılmıştır ve bundan maksat anlattığımız hafifletmedir.

Zayıflık bütün ümmetlerin -bu ümmetin ve daha önceki ümmetlerin- ortak vasfı olduğu ve hafifletme sadece bu ümmete yapıldığı hâlde bu hafifletmenin *"insan zayıf yaratılmıştır"* ifadesi ile gerekçelendirilmesi, genel faktör ve gerektiricinin zikredilmesi ve bu faktörün etki bırakmasında tamamlayıcı rol oynayan şeyden söz edilmemesi kabilindedir. Şöyle denmek isteniyor: Biz sizin yükümlülüğünüzü hafiflettik. Çünkü insanın genel olarak zayıf olması hafifletmeyi gerektiren bir sebeptir. Fakat bu hafifletme bir engel yoksa yapılır. Nitekim engellerin sürekli biçimde varolması, diğer ümmetlere fiilen hafifletme yapılmasını ve rahmetin yaygınlaştırılmasına imkan tanımadı. Fakat sıra size gelince, rahmet hepinizi kuşattı, bu rahmetin sonuçları

aranızda ortaya çıktı, dolayısıyla sözü edilen sebebin hükmü ortaya çıktı ve daha önceki ümmetlerin mahrum oldukları hafifletme hükmü sizin şeriatınızda yer aldı. Nitekim şu ayetler bu anlama delâlet ederler: *"Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme."* (Bakara, 286) *"O sizi bu görevi yapmak için seçti. Din konusunda size hiçbir zorluk yüklemedi."* (Hac, 78)

Bundan anlaşılıyor ki, bu genel gerekçelendirmede yatan nükte, insana yönelik nimetlerin tamamının bu ümmet üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Peygamberimiz buyuruyor ki: "Allah nesep yolu ile yasakladıklarını emzirme yolu ile de yasaklamıştır." Ve yine o Hazratin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Emzirme nesep gibi akrabalık doğurur." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.135)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Malik ve Abdurrezzak, Aişe'den şöyle rivayet ederler: "Peygambere indirilen Kur'an'da 'on belli emzirme' ayeti vardı. Bunlar 'beş belli emzirme' ayeti ile neshedildi. Peygamber öldüğünde bunlar Kur'an'dan okunanlar arasındaydı." (c.2, s.135)

Ben derim ki: Bu kitapta Aişe'den buna yakın anlamda başka kanallarla rivayetler yer almıştır. Bunlar Kur'an'ın tahrif edilmiş olduğunu ifade eden rivayetlerdir. Kur'an'a aykırı oldukları için reddedilmişlerdir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer aldığına göre Abdurrezzak, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, Beyhaki Sünen adlı eserinde iki kanaldan, Amr b. Şuayb'dan, o da babasından, o da dedesinden Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu naklettikleri yer alır: "Eğer bir erkek bir kadını nikâhlarsa, onunla yatağa girsin veya girmesin, onun annesi ile evlenmesi helâl olmaz. Fakat eğer erkek bir kadınla evlenir de yatağa girmeden onu boşarsa, istediği takdirde kızı ile evlenebilir." (c.2, s.135)

Ben derim ki: Bu rivayet, Şia kanallarından Ehl-i Beyt İmamlarından da nakledilmiştir. Bu onların görüşüdür ve daha önce açıklandığı gibi Kur'an'dan çıkarılan sonuç da budur. Ehli Sünnet kanallarından gelen rivayetlere göre Hz. Ali (a.s); "Eğer erkek bir kadınla yatağa

girmeden önce onu boşarsa, onun anası ile evlenmesinde sakınca yoktur. O zaman bu kadın üvey kız gibi olur. Eğer bir üvey kız, anasının eşinin evinde oturmuyorsa, babalığının onunla evlenmesi haram değildir." demiştir. Şia kanalları ile Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayetler, bu denilenleri reddeder.

el-Kâfi adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciri ile Mensûr b. Hazım'dan şöyle bir rivayet aktardığı yer alır: "İmam Sadık'ın (a.s) yanında idim. Adamın biri gelerek ona; 'Eğer bir erkek bir kadınla evlenir de kadınla yatağa girmeden kadın ölürse, erkek kadının annesi ile evlenebilir mi?' diye sordu. İmam Sadık (a.s); 'Bizden biri bunu yaptı ve sakıncalı görmedi' dedi. Ben kendisine şöyle dedim: 'Canım sana feda olsun. Bu konuda Şiîler Hz. Ali'nin (a.s) verdiği hüküm ile iftihar ederler. Böyle bir durumda İbn-i Mesud, kendisinden fetva isteyen Meşiha kabilesinden[1] birine bu evliliğin sakıncalı olmadığı yolunda fetva vermişti. Adam arkasından Hz. Ali'ye (a.s) gelerek durumu anlattı. Hz. Ali (a.s) 'İbn-i Mesud bu fetvayı neye dayanarak veriyor?" diye sordu. Adam, *'Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden doğup evlerinizde (himayeniz altında) bulunan üvey kızlarınız (size haram kılındı.) Eğer onlarla birleşmemişsenizse, (kızlarını almanızda) size bir günah yoktur."* ayetine dayanıyor, dedi. Bunun üzerine Hz. Ali 'Üvey kızlar istisnalıdır, ama eşlerin anaları kayıtsız şartsız haramdır' dedi. O zaman İmam Sadık (a.s) adama 'Bu adamın Hz. Ali'den (a.s) naklettiği bu rivayeti işitmedin mi?' diye karşılık verdi.

İmamın yanından ayrıldıktan sonra pişman oldum. Kendi kendime şöyle dedim: Ben ne yaptım? İmam 'Bu işi bizden biri yaptı ve sakıncalı görmedi' dediği hâlde ben 'Bu konuda Hz. Ali (a.s) şu hükmü verdi' diyorum. Bir süre sonra İmamla karşılaşınca şöyle dedim: 'Kurbanın olayım. Hani o adamın meselesi hakkında benim sözlerim hata idi. Sen o konuda ne diyorsun?' İmam bana şu cevabı verdi: "Ey saygı değer adam, hem bana o konuda Hz. Ali'nin (a.s) verdiği hükmü naklediyorsun, hem de bana bu konuda ne dersin diye soruyorsun." (Fürû-u Kafi, c.5, s.422, h:4)

1- Belki de doğrusu, Şamhî'dir. Çünkü, Ehl-i Sünnet kanalıyla nakledilen bazı hadislerde adamın "Beni Şamh" kabilesinden olduğu yer almıştır veya doğrusu "Şemhiyye"dir.

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s), İbn-i Mesud'un fetvası hakkındaki hükmü, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinin sahibinin, Sünen-i Beyhaki'ye ve başka kaynaklara dayanarak verdiği bilgiye göre şöyledir: "Şemh oğulları kabilesinden biri bir kadınla evlendi. Adam kadınla cinsel ilişkide bulunmadan kadının anasını gördü ve anasının güzelliği bunu şaşırttı. Bunun üzerine İbn-i Mesud'dan fetva istedi. İbn-i Mesud kadını boşayıp anası ile evlenmesini önerdi. Adam da öyle yaptı. Adamın bu evlilikten çocukları oldu. Sonra İbn-i Mesud Medine'ye gidince kendisine vermiş olduğu fetvanın doğru olmadığı söylendi. Bunun üzerine Kufe'ye dönünce adama 'o kadın sana haramdır' dedi. Adam da kadından ayrıldı."

Fakat rivayette İbn-i Mesud, bu hükmü Hz. Ali'ye (a.s) nispet etmedi. Bazı rivayetlerde bunun yerine Peygamberin sahabelerinin sorduğunu, bir ifadeye göre Ömer'in sorduğunu söylediği yer alır. Bazı rivayetlere göre de, verdiği fetvanın dediği gibi olmadığını ve söz konusu şartın üvey kızlar hakkında olduğunu bildirdi. (c.2, s.135)

el-İstibsar adlı eserde yer aldığına göre İshak b. Ammar, Cafer'e dayanarak verdiği bilgiye göre Cafer'in babası Hz. Ali'nin şöyle dediğini naklediyor: "Anaları ile yatağa girdiğiniz üvey kızlarla evlenmeniz haramdır. Bu kızlar ister evlerinizde otursunlar, ister oturmasınlar, fark etmez. Fakat eşlerinizin annelerinin size haram olmaları müphem-dir yani şarta bağlı değildir. Yani kızları ile yatağa girmiş veya girmemiş olmanız önemli değildir. Allah'ın koyduğu yasaklara uyun. Allah'ın şartsız kıldığı yasakları şartsız kabul edin." (c.3, s.156, bab:103, h:1)

Ben derim ki: Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin üvey kızlarla evlenme yasağını o kızların babalarının evlerinde oturmalarına bağladığı ileri sürülmüştür. Fakat Ehl-i Beyt İmamlarına dayanan sağlam rivayetler bu iddiayı reddeder. Daha önce söylediğimiz gibi yukarıdaki ayetten elde edilen sonuç da budur.

Hz. Ali'nin (a.s) az önceki sözlerinde geçen "mubhemat" kelimesi, "behme" kökünden gelir. Anlamı şudur: Bir şeyin tek renkli olması, başka renkle karışık olmaması ve farklı rengi taşımaması. Evlenilmesi yasak kadınlar içinde hakkındaki evlenme yasağı şarta bağlı olmayan kadınlara bu isim verilmiştir. Bunlar da analar, kızlar, kız kardeşler, halalar, teyzeler, oğlan kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, süt emme

yoluyla gerçekleşen bu yedi kısım akrabalık, eşlerin anaları ve oğulların eşleridir.

Yine aynı kitapta isnat zinciri ile yer aldığına göre Zürare şöyle diyor: İmam Bâkır'a (a.s) sordum ki: "Adamın bir cariyesi var. Onunla yatağa da girdi. Acaba onun kızı ile evlenebilir mi?" İmam bana şöyle dedi: "Hayır. O cariyenin kızı *"Himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız"* buyruğunun kapsamına girer." (c.3, s.160, h:3)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Eba Avn'ın şöyle aktardığı yer alır: "Ebu Salih Hanefi'den şöyle dediğini duydum: 'Bir gün Hz. Ali (a.s) 'Bana sorun' dedi. Bunun üzerine İbn-i Kevva ona 'Bana süt kardeşin kızı ile evlenilip evlenilmeyeceğini ve iki cariye kardeşin aynı anda nikâh altında bulundurulup bulundurulmayacağını söyle' dedi. Hz. Ali (a.s) ona 'Sen çölde yürüyorsun. Seni ilgilendiren ve sana faydası olan şeyleri sor' dedi. İbn-i Kevva da ona 'Biz sana bilmediğimiz şeyleri soruyoruz, bildiğimiz şeyleri ise sormuyoruz' dedi. O zaman Hz. Ali (a.s) şunları söyledi: "İki cariyeyi nikâh altında birleştirmeyi bir ayet yasaklıyor, başka bir ayet ise helâl kılıyor. Ben bunun ne helâl ve ne haram olduğunu söylüyorum. Fakat ne ben ne de Ehl-i Beytim'den biri bu işi yapmaz." (c.1, s.232, h:79)

et-Tehzib adlı eserde yazar kendi rivayet zinciri ile Muammer b. Yahya b. Salim'den şöyle nakleder: "İmam Bâkır'a (a.s) şu soruyu sorduk: 'İnsanlar Hz. Ali'den bazı meseleler rivayet ediyorlar. Hz. Ali (a.s) bu meseleleri ne emrediyor ne yasaklıyor. Onları sadece kendine ve evlatlarına yasaklıyor. Bu nasıl olur?' Bana 'O meseleleri bir ayet emrederken başka bir ayet yasaklıyor' dedi. Kendisine şöyle dedik: 'Acaba bu ayetlerin biri öbürünü nesh mi ediyor, yoksa her ikisi de kendileri ile amel edilmesi gereken muhkem ayetler midir?' İmam 'Bu konuyu insanlara açıklamıştır demektir. O meseleleri kendine ve çocuklarına yasaklarken.' Biz İmama 'Hz. Ali'yi (a.s) bunu insanlara açıklamaktan alıkoyan sebep nedir?' diye sorduk. İmam Bâkır (a.s) bize; 'İnsanlar sözünü dinlemezler diye korktu. Eğer işlerin dizgini büsbütün Hz. Ali'nin elinde olsaydı, Kur'an'ı ve hakkı bütünü ile hâkim kılardı.' diye cevap verdi." (c.7, s.464, h:64)

Ben derim ki: Muammer'in Hz. Ali'den (a.s) naklettikleri rivayetten maksadı, Ehl-i Sünnet kanallarından o hazretten nakledilen rivayettir. Nitekim bu, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki'ye ve başka-

larına dayandırılarak yer almıştır. Bu rivayete göre Hz. Ali (a.s), iki kardeş cariyenin bir kişinin nikâhı altında birleştirilip birleştirilemeyeceği konusunda şöyle dedi: "Bu meseleyi bir ayet helâl kılarken başka bir ayet yasaklıyor. Ben bu işi ne emrediyorum, ne yasaklıyorum. Ne helâl sayıyorum, ne haram ilan ediyorum. Ama onu ne ben, ne de Ehl-i Beytim yapmaz." (c.2, s.136)

Yine aynı kitaba göre Kabise b. Zueyb, adamın birinin Hz. Ali'ye (a.s) bu meseleyi sorması üzerine şöyle dediğini rivayet ediyor: "Eğer işlerin dizgini benim elimde, yetkimde olsa idi ve bu işi birinin yaptığını tespit etseydim, onu cezalandırırdım." (c.2, s.136)

et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciri ile Abdullah b. Sinan'dan, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini naklediyor: "Yanında iki kardeş cariye bulunan kimse onlardan birini nikâhlar, sonra da öbürüne eğilim duyar ise, ilkini hibe ederek veya satarak mülkiyetinden çıkarmadıkça ikincisi ile evlenmesi doğru değildir. İlk cariyeyi oğluna hibe etmesi yeterli olur." (c.7, s.228, h:49)

el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Muhammed b. Müslim şöyle diyor: "İmam Bâkır'a (a.s) *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kılındı."* ayeti hakkındaki düşüncesini sordum. Bana şu cevabı verdi: "Bu şöyle olur; adam cariyesinin kocası olan kölesine eşi ile yatağa girmemesini ve ona yaklaşmamasını emreder. Sonra cariyeyi aybaşı oluncaya kadar köleden uzak tutar. Sonra cariye ile yatağa girer. Cinsel ilişkiden sonra cariye aybaşı olunca, yeni bir nikâh gerekmeksizin onu kocası olan kölesine geri verir." (c.1, s.232, h:81)

Tefsir-ul Ayyâşî'de İbn-i Miskan'a dayanılarak verilen bilgiye göre Ebu Basir, *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kılındı."* ayeti hakkında, İmam Bâkır ile İmam Sadık'tan birinin şöyle dediğini nakleder: "Evlenilmesi yasak olan bu kadınlar evli kadınlardır. Yalnız cariyeler hariç. Eğer cariyeni kölen ile evlendirdiysen, istediğin zaman onu ondan ayırırsın." Kendisine; "Eğer cariyesini kendisinin olmayan bir köle ile evlendirse durum nasıl olur?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Cariye satılmadıkça efendisi bu çifti ayıramaz. Eğer cariyeyi satarsa, cariyenin namus yetkisi başkasının eline geçmiş olur. Yeni efendisi isterse bu çifti ayırır, isterse evliliklerini geçerli sayar." (c.1, s.233, h:83)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi -o hadisin "hasen hadis" olduğunu belirtmiştir- ve İbn-i Mace kaynak gösterilerek kaydedildiğine göre Firuz-i Deylemi, Müslüman olduğunda iki kız kardeşi nikâhı altında bulunduruyordu. Peygamberimiz (s.a.a) kendisine "Hangisini istersen boşa" dedi. (c.2, s.136)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Abdulbirr'in, İstizkar adlı esere dayanarak verdiği bilgiye göre İyas b. Amir şöyle diyor: "Hz. Ali'ye şu soruyu sordum:' Biri birinin kardeşi olan iki cariyem var. Birini çocuk sahibi olmak üzere seçtim. Bana bir kaç çocuk verdi. Sonra öbürüne ilgi duydum. Ne yapayım?' Hz. Ali (a.s) bana 'Kendisi ile cinsel ilişkide bulunduğun cariyeyi azat eder, sonra öbürü ile yatağa girersin.' Daha sonra şöyle buyurdu: "Kur'an'da özgür kadınlar hakkında ne yasaklar varsa, eş sayısı hariç (veya dört sayısı hariç) aynı yasaklar cariyelerde de geçerlidir. Kur'an'da nesep yolu ile getirilen evlenme yasakları emzirme yolu ile oluşan akrabalıklarda da geçerlidir." (c.2, s.136)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde bu rivayet başka kanallardan da nakledilmiştir.

Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'de Ebu Hureyre'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kadın ile teyzesi, kadın ile halası aynı kocanın nikâhı altında birleştirilmez."

Bu rivayet bu iki kanal dışında Ehl-i Sünnet'e ait başka kanallardan da nakledilmiştir. Fakat Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayet, bundan farklıdır ve Kur'an da Ehl-i Beyt kanalıyla nakledilen rivayetleri destekliyor.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Teyalisi'nin, Abdurrezzak'ın, Feryabi'nin, İbn-i Ebu Şeybe'nin, Ahmed'in, Abd b. Hamid'in, Müslim'in, Ebu Davud'un, Tirmizi'nin, Nesei'nin, Ebu Ya'la'nın, İbn-i Cerir'in, İbn-i Münzir'in, İbn-i Ebu Hatem'in, Tahavi'nin, İbn-i Habban'ın ve kendi Sünen'inde Beyhaki'nin bunların hepsinin Ebu Said Hudri'den şöyle rivayet ettikleri yer alır: Peygamberimiz, Huneyn Savaşı günü Evtas tarafına bir ordu gönderdi. Bu ordu, düşmanla karşılaşınca savaşa tutuşarak onları yendi ve birçok esir aldı. Sahabelerden bazıları bu cariyelerle cinsel ilişkide bulunmaktan çekiniyor gibi idiler. Çünkü bu kadınların müşrikler arasında kocaları vardı. Bunun üzerine *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kı-*

lındı." Yani Allah'ın size ganimet olarak nasip ettiği kadınlar haram kapsamına girmez. Bu ayet üzerine o cariyeler ile yatağa girmeyi kendimize helâl gördük." (c.2, s.137)

Ben derim ki: Bunu, Taberani'nin de İbn-i Abbas'tan rivayet ettiği nakledilmiştir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid'in İkrime'den şöyle rivayet ettiği yer alır: *"Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar (ile evlenmeniz) haram kılındı."* Ayeti, Muaze adındaki bir kadın hakkında indi. Bu kadın, Sedus kabilesinden Şuca b. Haris adında bir büyüğün nikâhlısı idi. Şuca'nın erkek evlat anası bir başka eşi daha vardı. Şuca, ailesine yiyecek temin etmek için Hicr'e gitti. Bu arada Muaze amcasının oğlu ile karşılaştı. Ona 'Beni aileme götür, bu ihtiyarda hayır yok' dedi. Amca oğlu kadını alarak yola çıktı. Yolda Şuca ile karşılaştılar. Bunun üzerine Şuca Peygamberimize (s.a.a) giderek şöyle dedi: 'Ya Resulullah, ey Arapların en erdemlisi, ben recep ayında eşimin yiyecek ihtiyacını sağlamak için yolculuğa çıktım. O dönüp amca oğlunun peşine takıldı. Kadınlar, galip geldiğini etkisi altına alan bir kötülüktür. Binek sırtına kurulmuş bir delikanlı gördü. Her ikisinin birbirine karşı meyli vardı.' Peygamberimiz (s.a.a) 'Senin bu meselen benim uhdemdedir. Eğer adam kadının elbisesini çıkardı ise o kadını recmedin. Yoksa ihtiyara karısını geri verin.' dedi. Bunun üzerine ihtiyarın oğlu ve kadının üvey oğlu olan Malik yola çıkıp kadını bularak geri getirdi ve kadın evine döndü." (c.2, s.139)

Ben derim ki: Birçok defa tekrarladığımız üzere bu tür iniş sebepleri, özellikle bunların ayetlerin bazı bölümleri ile ilgili olanları, rivayet edenler tarafından yapılan örneklemelerdir. Yoksa gerçek iniş sebepleri değillerdir.

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde yer aldığına göre İmam Sadık'a (a.s) *"Mehsenat=evli kadınlar haram kılındı."* ayeti hakkındaki görüşü soruldu. İmam "ayette evli kadınlar kastediliyor" dedi. Kendisine *"Daha önce kendilerine kitap verilenlerden mehsen=iffetli kadınlar da size helâl kılındı."* (Mâide, 5) ayeti hakkında ne düşündüğü sorulunca da "Bu ayette iffetli kadınlar kastediliyor" dedi.

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî de İmam Sadık'a a.s) dayandırarak nakletmiştir.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde *"İçinizden inanmış hür kadınlarla*

evlenmeye (malî açıdan) gücü olmayan kimse..." ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yani içinizden maddî imkân bulamayanlar. Bu görüş, İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir." (c.3, s.33)

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Günümüzde özgür bir erkeğin bir cariye ile evlenmesi uygun değildir. Bu uygulama, yüce Allah'ın *"İçinizden... gücü olmayan kimse..."* buyurduğu döneme aittir. Çünkü ayette geçen "tavl" kelimesi mehir demektir [yani içinizden hür kadınlarla evlenmek için gereken mehire gücü yetmeyen kimse...] ve günümüzde özgür bir kadının mihri ile cariyenin mihri ya birbirine eşittir veya özgür kadınınki cariyeninkinden daha azdır." (Füru-u Kafi, c.5, s.360)

Ben derim ki: Daha önce dediğimiz gibi malî yeterlilik "tavl" kelimesinin içeriğinin tümü değil, bir bölümüdür. Son rivayet ise, cariyeler ile evliliğin sadece mekruh olduğuna delil teşkil eder, haram olduğuna değil.

et-Tehzib adlı eserde yazarın kendi rivayet zinciri ile Ebu Abbas Bakbak'a dayandırdığı bir rivayette Ebu Abbas'ın şöyle dediği nakledilir: "Ben İmam Sadık'a (a.s), cariye ile sahibinden izinsiz olarak evlenilebilir mi? diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "O zinadır. Yüce Allah *'onlarla sahiplerinin izni ile evlenin'* buyuruyor."

Yine aynı adlı eserde yazar kendi rivayet zinciri ile Ahmed b. Muhammed b. Ebu Nasr'ın şöyle dediğini naklediyor: "İmam Rıza'ya (a.s) sahibinden izin alınarak cariye ile müt'a nikâhı yapılabilir mi? diye sordum. Bana şöyle dedi: Evet, çünkü yüce Allah *'Onlarla sahiplerinin izni ile evlenin'* buyuruyor."

Tefsir-ul Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Muhammed b. Müslim, İmam Sadık ile İmam Bâkır'dan birine Kur'an'da cariyelerin 'ihsân'ından ne kastedildiğini sordu. İmam bu sorusuna "Onlarla yatağa girilmesidir" karşılığını verdi. Muhammed "Yani, eğer onlarla yatağa girilmemiş ise kendilerine hat cezası verilmez mi?" dedi. İmam "Evet, verilmez" dedi. (c.1, s.235, h:93)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de yer aldığına göre Hureyz şöyle dedi: "İmama 'muhsen erkeğin' Kur'an'a göre ne anlama geldiğini sordum. Bana 'Nikâhı altında ihtiyacını giderecek ya özgür kadın veya cariye bulunan erkek' demektir, dedi." (c.1, s.235, h:95)

el-Kâfi'nin adlı eserde yazar kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Kays'a dayandırdığı bir rivayette, İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Ali zina eden kölelerin ve cariyelerin elli kırbaç cezasına çarptırılmaları yolunda hüküm verdi. Müslüman, kâfir veya Hıristiyan olmaları bu hükmü değiştirmez. Onlara recm ve sürgün cezası verilmez." (Füru-u Kafi, c.7, s.238)

Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciri ile Ebu Bekir Hadrami'nin şöyle dediğini naklediyor: "İmam Sadık'a özgür bir kadına zina iftirası atan bir köleye ne ceza verileceğini sordum. 'Seksen kırbaç cezasına çarptırılır. Çünkü bu, kul haklarındandır. Ama eğer köle Allah'ın haklarından birini çiğnerse, normal had cezasının yarısına çarptırılır.' buyurdu. Ben kendisine, Allah'ın haklarını çiğnemek olarak kabul edilen suçların neler olduğunu sordum. Bana şu cevabı verdi: Eğer köle zina eder veya içki içerse, bu suçlar Allah'a ait haklardandır. O zaman kendisine normal had cezasının yarısı uygulanır." (Füru-u Kafi, c.7, s.237, h:82)

et-Tehzib adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle aktardığı rivayete göre Bureyd el-İclî, İmam Bâkır'a, zina eden cariyeye ne ceza verileceğini sordu. İmam da kendisine "İster evli olsun, ister olmasın normal had cezasının yarısı ile cezalandırılır" dedi. (c.10, s.27, h:82)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn-i Cerir, İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini naklediyor: "Ayette geçen 'musafihat' kelimesi, açıkça zina eden kadınlar; 'muttehızat-i ahdan' ise, bir dostu olan kadınlar demektir. Cahiliye dönemi Arapları açıktan işlenen zinayı yasak, fakat gizli yapılan zinayı serbest sayarlardı. Açığa çıkan zinayı alçaklık, iğrençlik olarak damgalarlar, fakat gizli kalan zinayı sakıncasız kabul ederlerdi. Bunun üzerine yüce Allah *'Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın.'* (En'âm, 151) ayetini indirdi." (c.2, s.142, Beyrut Dar-ul Marife baskısı)

Yukarıdan beri naklettiğimiz rivayetler ile aynı anlama gelen rivayetler çoktur. Biz bir kaç örnek vermekle yetindik.

YİNE HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMA

el-Kâfi adlı eserde yazar kendi rivayet zinciri ile Ebu Basir'e dayandırdığı bir rivayette, Ebu Basir'in şöyle dediği nakledilir: "İmam Bâkır'a (a.s) müt'a nikâhı hakkındaki fikrini sordum. İmam bana şu

cevabı verdi: 'Kur'an'da bu konuyla ilgili şu ayet inmiştir: *"O hâlde ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur."* (Füru-u Kafi, c.5, s.448, h:1)

Yine aynı eserde yer aldığına göre İbn-i Ebu Umeyr, birinin anlattığına dayanarak İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini naklediyor: "Kur'an'da *'O hâlde ne zaman onlarla belirli bir süreye kadar müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin.'* şeklinde ayet inmiştir." (c.5, s.449, h:3)

Ben derim ki: Ayyâşî ayetin bu okunuş biçimini İmam Bâkır'dan (a.s) naklediyor. Aşağıda geleceği üzere Ehl-i Sünnet alimleri bu okunuş biçimini çeşitli kanallardan Ubeyy b. Kaab ve İbn-i Abbas'a dayandırarak nakletmişlerdir. Her hâlde bu tür rivayetler, ayetin sözel iniş biçimini değil, anlamını kastetmektedirler.

Yine el-Kâfi adlı eserde yer aldığına göre Zürare diyor ki: "Abdullah b. Ümeyr b. Leysi, İmam Bâkır'a (a.s) gelerek kendisine 'Kadınları müt'a nikâhı ile almak hakkında ne diyorsun?' dedi. İmam 'Allah bunu Kur'an'da ve Peygamberin dili ile helâl kıldı. Buna göre bu uygulama kıyamet gününe kadar helâldir' dedi. Abdullah b. Ümeyr 'Ey Ebu Cafer, Ömer bunu haram ilan edip yasaklamışken nasıl olur da senin gibi biri böyle der?' dedi. İmam 'O istediği kadar haram kılsın' dedi. Abdullah b. Ümeyr 'Ömer'in haram kıldığı bir şeyi helâl kılmandan seni Allah'a sığındırırım' dedi." Zürare der ki: "İmam 'Sen dostunun sözü üzere ol. Ben de Peygamberin sözü üzereyim. Sonra gel de lânetleşelim. Yani ben doğru söz Allah'ın resulünün sözüdür. Batıl söz, senin dostunun sözüdür. Değilse Allah'ın lâneti benim üzerime olsun, diyeyim.' Abdullah b. Ümeyr İmama dönerek dedi ki: 'Senin karının, kızının, kız kardeşinin ve amcanın kızının bu işi yapmaları hoşuna gider mi?' İmam Bâkır, karısının ve amcasının kızının söz konusu edilmesi üzerine Abdullah b. Ümeyr'e yüz çevirdi." (Füru-u Kafi, c.5, s.449, h:4)

Yine aynı eserde yazar kendi rivayet zinciriyle Ebu Meryem'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Müt'a nikâhı, hakkında ayet indiği gibi, Peygamberimiz tarafından bir sünnet olarak da uygulanmıştır."

Yine el-Kâfi adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Ebu Abdullah'tan şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Ebu Hani-

fe'nin, İmam Sadık'a müt'a hakkındaki görüşünü sorduğunu duydum. İmam, 'İki müt'adan hangisini soruyorsun?' dedi. Ebu Hanife 'Hac müt-'asını sana sormuştum. Şimdi ise müt'a-i Nisâ=kadınları müt'a yapmak hakkında bana bilgi ver. Bu uygulama doğru mu?' dedi. İmam 'Subha-nellah! Sen Allah'ın kitabındaki: *'O hâlde ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin.'* ayetini okumadın mı?' dedi. Ebu Hanife 'Vallahi, sanki bu ayeti hiç okumamış gibiyim.' dedi." (Füru-u Kafi, c.5, s.449, h:6)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Cabir b. Abdullah Resulullah'ın (s.a.a) siretinden konuşurken şöyle dedi: 'Sahabeler Peygamberimiz ile çıktıkları savaşta Peygamber onlara müt'a nikâhını helâl kıldı, onu yasaklamadı.' Hz. Ali (a.s) bu meselede 'Eğer İbn-i Hattab'ın (Ömer'in) benden önceki yasaklaması olmasaydı, kötü kişiden[1] başka hiç kimse zina etmezdi.' dedi. İbn-i Abbas ise şöyle derdi: Yüce Allah *'O hâlde ne zaman onlarla (belirli bir süreye kadar) müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin.'* buyuruyor. Şu adamlar bu uygulamayı inkâr ediyorlar. Oysa Peygamberimiz onu helâl kıldı, yasaklamadı." (c.1, s.233, h:85)

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Basir kanalıyla müt'ayla ilgili olarak İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Müt'a hakkında *'O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin. Mehir kesiminden sonra, karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur.'* ayeti inmiştir. Kadın ile aranızda kararlaştırdığınız süre sona erdiğinde sen ona, o da sana artırma yapabilirsiniz. Erkek, kadının rızası ile yeni bir süre için seni kendime helâl kıldım, der. O kadın bekleme süresi dolmadan başkasına helâl olmaz. Onun bekleme dönemi iki aybaşı dönemidir." (c.1 s.233, h:86)

Şeybani'nin verdiği bilgiye göre *"Mehir kesiminden sonra, karşılıklı anlaşmanızda size bir günah yoktur."* (Nisâ, 24) ayeti hakkında İmam Sadık ile İmam Bâkır (her ikisine selam olsun) şöyle diyorlar: "Bu şöyle olur: Erkek kadının ücretini artırır, kadın da onun süresini artırır."

Ben derim ki: Ehl-i Beyt İmamlarından (hepsine selam olsun) ge-

---

1- Bir başka nüshada "en kötü kişiden başka..." şeklinde bir ifade yer almştır.

len bu anlamdaki rivayetler sayıca çok ve mütevatirdir. Biz bir kaç seçme örnek sunduk. Bu rivayetlerin tümünden haberdar olmak isteyenler hadis kaynaklarına başvursunlar.

Müt'a Ayetinin "İla Acelin Musemma" Yani "Belirli Bir Süreye Kadar" Şeklinde Olduğunu Bildiren Rivayetlerden Örnekler

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebu Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn-i Abbas şöyle diyor: "Müt'a nikâhı İslâm'ın ilk döneminde uygulanıyordu. Erkek yabancısı olduğu bir beldeye gidiyordu. Orada işlerini görecek ve eşyalarını koruyacak kimsesi olmuyordu. Bu yüzden ihtiyacını karşılayacağı süre içinde, eşyasını gözeteceği ve işlerini göreceği bir kadınla evleniyordu." [İbn-i Ebu Hatem devamla şöyle der:] "İbn-i Abbas [müt'a ile ilgili] ayeti *'ne zaman onlarla belirli bir süreye kadar müt'a nikâhı yaptınızsa...'* şeklinde okurdu. Fakat bunu, *'muhsinîne ğayre musafihîne=iffetli olmak ve zina etmemek üzere'* ayeti neshetmiştir. Bu ayette sözü edilen 'ihsân' erkeğin elinde idi. Erkek kadını istediği sürece nikâhı altında tutar, istediğinde onu boşardı." (c.2, s.139)

Hakim, el-Müstedrek adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Nadra'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Abbas'a *'O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetini okuduğumda, kendisi benim okuyuşumu düzelterek *'ne zaman onlarla belirli bir süreye kadar müt'a nikâhı yaptınızsa...'* dedi. Ben kendisine 'Biz bu ayeti öyle okumuyoruz' deyince bana; 'vallahi, Allah onu böyle indirdi' dedi." (c.2, s.305)

Ben derim ki: Bu rivayeti ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Nadra'dan ve Abd b. Hamid'den, İbn-i Cerir'den ve İbn-i Enbari'den el-Mesahif adlı eserinde nakletmiştir. (c.2, s.140)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid ve İbn-i Cerir'e dayanarak kaydettiğine göre Katade, bu ayetin Ubeyy b. Kaab'ın kıraatine göre *"O hâlde, ne zaman belirli bir süreye kadar onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin..."* şeklinde olduğunu söylemiştir. (c.2, s.140)

Sahih-i Tirmizi'de, Muhammed b. Kaab kanalıyla İbn-i Abbas'tan

şöyle rivayet edilir: "Müt'a nikâhı İslâm'ın ilk döneminde uygulanıyordu. Adam tanımadığı bir beldeye geldiğinde kalmayı düşündüğü süre için bir kadınla evleniyordu. Bu kadın adamın eşyasını koruyor, işlerini yapıyordu. Bu uygulama, *'Yalnız eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine hariç...'* (Mü'minun, 6) ayetinin inişine kadar devam etti." İbn-i Abbas daha sonra şöyle dedi: "Bu iki şık dışındaki bütün cinsel organlar haramdır." (c.3, s.460, h:1122)

Ben derim ki: Bu rivayet müt'a nikâhı hakkındaki ayetin Mekke döneminde neshedilmiş olmasını gerektirir. Çünkü Mü'minun suresindeki ayet Mekke döneminde inmiştir.

Hakim'in el-Müstedrek adlı eserinde yer aldığına göre Abdullah b. Ebu Melike şöyle diyor: "Ayşe'ye (raziyellahu anha) müt'a-i nisâ yani kadınlarla müt'a nikâhı meselesini sordum. Bana 'Benimle sizin aranızda Kur'an vardır' dedikten sonra, *'Onlar ki ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna... Onlar bunlar için kınanmazlar.'* (Mü'minun, 6) ayetini okudu ve arkasından sözlerini şöyle bağladı: Allah'ın kendisine helâl kıldığı eşin ve mülküne verdiği cariyenin ötesine geçmek isteyenler sınırı aşmış olurlar." (c.2, s.305)

Müt'a Ayetinin Ayetle Neshedildiğini Bildiren Hadislerden Örnekler

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Davud'un Nasih adlı eserine, Ata kanalıyla İbn-i Münzir'e ve Nuhas'a dayanarak yer aldığına göre İbn-i Abbas, *"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetinin *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınızda bekleme sürelerini gözeterek boşayın."* [Talâk, 1] *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizleme süresi beklerler."* [Bakara, 228] *"Aybaşı olmaktan ümit kestiğiniz kadınlarınız hakkında eğer şüpheye düşerseniz, onların bekleme süresi üç aydır."* [Talâk, 4] ayetleri ile neshedildiğini söylemiştir. (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Nasih adlı eserinde Ebu Davud, İbn-i Münzir, Nuhas ve Beyhaki, Said b. Museyyib'den şöyle rivayet ederler: "Miras ayeti müt'a nikâhı ile ilgili ayeti neshetmiştir." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak, İbn-i Münzir ve Beyhaki İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: "Müt'a nikâhı hakkın-

daki ayet neshedilmiştir; onu talak, sadaka, iddet ve miras ayetleri neshetmiştir." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak ve İbn-i Münzir Hz. Ali'den şöyle rivayet ederler: "Ramazan orucu, diğer bütün oruçları, zekât diğer bütün sadakaları neshetti. Talak, iddet ve miras ayetleri müt'a nikâhını, Kurban kesmeye ilişkin ayet diğer bütün hayvan kesmeleri neshetti." (c.2, s.140)

Müt'a Ayetinin Sünnetle Neshedildiğini Bildiren Hadislerden Örnekler

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak, Ahmed ve Müslim'e dayanılarak kaydedildiğine göre Sebra Cuheni şöyle diyor: "Mekke'nin fethedildiği yıl Peygamberimiz (s.a.a) müt'a evliliği yapmamıza izin vermişti. Bir gün kabilemizden biri ile dışarıya çıktık. Ben arkadaşımdan daha yakışıklı idim. O biraz çirkin idi. İkimizin de birer hırkası vardı. Benim hırkam eski, amca oğlumunki yeni ve alımlı idi. Mekke'nin tepesine vardığımızda genç kız gibi güzel bir kadınla karşılaştık. Kendisine 'Bizden birinin seninle müt'a nikâhı yapmasına var mısın?' diye sorduk. 'Karşılığında ne vereceksiniz?' diye sordu. Biz hırkalarımızı çıkarıp önüne serdik. Kadın ikimizi de süzmeye başladı. Arkadaşım onu bu durumda görünce 'Bunun hırkası eski, benim hırkam ise yeni ve alımlı' dedi. Kadın ise, 'Onun hırkası fena değil' dedi. Bunun üzerine ben kadınla müt'a yaptım. Biz Mekke'den henüz çıkmamıştık ki, Peygamberimiz (s.a.a) müt'a nikâhını yasakladı." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak'a, İbn-i Ebu Şeybe'ye, Buhari'ye, Müslim'e, Tirmizi'ye, Nesei'ye ve İbn-i Mace'ye dayanılarak aktarıldığına göre Hz. Ali şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimizin (s.a.a) Hayber Savaşı günü müt'a nikâhını ve evcil eşek eti yemeyi yasakladı." (c.2, s.141)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Şeybe'ye, Ahmed'e, Müslim'e dayanılarak kaydedildiğine göre Seleme b. Ekva şöyle diyor: "Peygamberimiz Evtas seferi yılında üç günlüğüne müt'a nikâhı yapmamıza izin verdi, üç gün sonra da onu yasakladı." (c.2, s.140)

İbn-i Arabi, Sahih-i Tirmizi'nin şerhinde İsmail'den, o da babasından, o da Zühri'den rivayet ettiğine göre Sebra, Peygamberimizin veda

haccı sırasında müt'a nikâhını yasakladığını rivayet etti. Ebu Davud bu rivayeti naklettikten sonra, "Bunu Abdulaziz b. Ömer b. Abdulaziz, Rebi b. Sebre'den, o da babasından nakletti ve sözlerine şunları ekledi: Bu yasaklama veda haccı sonrasında ihramdan çıkıldıktan sonra gerçekleşti. Bu nikâh belirli bir süre için uygulandı. Hasan ise bu yasaklamanın kaza umresinde gerçekleştiğini söyledi." (c.5, s.50)

Yine bu kitapta verilen bilgiye göre Zühri, Peygamberimizin müt'a nikâhına Tebuk Savaşında son verdiğini söyledi." (c.5, s.50)

Ben derim ki: Görülüyor ki, müt'a nikâhının yasaklanma zamanı hususunda hadisler farklı içeriklere sahiptirler. Kimi onun hicretten önce, kimi hicretten sonra nikâha, boşamaya, iddete ve mirasa ilişkin ayetlerin inmesi ile yasaklandığını söylüyor. Kimi de bu yasaklamayı hicretten sonra Peygamberimizin gerçekleştirdiğini söylüyor. Peygamberimizin yasaklama tarihi olarak da kimi Hayber Savaşı yılını, kimi kaza umresini, kimi Evtas seferi yılını, kimi Mekke'nin fetih yılını, kimi Tebuk Savaşı yılını, kimi de veda haccı sonrasını gösteriyor. Bu yüzden, müt'anın birçok kereler yasaklandığı ve her rivayet bir defasını açıkladığı ileri sürülmüştür. Ama ravilerden Hz. Ali, Cabir, İbn-i Mesud gibi seçkin şahsiyetlerin, Peygamberimize gayet yakın olmalarına, onun hayatındaki önemli veya normal bütün gelişmeleri bilmelerine rağmen onun yasaklarından habersiz olabilecekleri insana mantıklı gelmiyor.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki Hz. Ali'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) müt'a nikâhını yasakladı. O zaten normal evlilik imkanı bulamayanlar için serbest bırakılmıştı. Evlenme, boşama, iddet ve karı-koca arasındaki miras hakkındaki ayetler inince müt'a nikâhına ilişkin hüküm neshedildi." (c.2, s.140)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Nuhas, Hz. Ali'nin İbn-i Abbas'a "Sen şaşkının birisin. Peygamber müt'a nikâhını yasakladı." dediğini rivayet eder. (c.2, s.141)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki Ebuzer'den şöyle rivayet eder: "Müt'a nikâhı Resulullah'ın (s.a.a) sahabelerine sadece üç günlük bir süre için helâl kılındı. Arkasından Peygamber onu yasakladı." (c.2, s.141)

Sahih-i Buhari'de Ebu Cemre'den şöyle rivayet edilir: "İbn-i Abba-s'a kadınları müt'a nikâhı yapmak meselesi soruldu. O da bunun caiz olduğunu söyledi. Fakat kölesi kendisine; 'Bu nikâh, kadınların

kıt ve erkeklerle ilgili şartların zor olduğu günler için serbest bırakıldı.' deyince, 'Evet öyledir' dedi." (c.7, s.16, Beyrut baskısı)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki Ömer'den şöyle rivayet eder: "Ömer bir hitabesinde şöyle dedi: Nasıl olur da bazı erkekler müt'a nikâhı yapıyor? Oysa Peygamberimiz bunu yasakladı. Bu nikâhı yapan biri bana getirilirse onu mutlaka recmederim." (c.2, s.141)

Yine aynı eserde İbn-i Ebu Şeybe, Ahmed ve Müslim Sebre'den şöyle rivayet ederler: "Peygamberimizin Kâbe'nin rüknü ile kapısı arasında ayakta şöyle dediğini gördüm: Ey insanlar, ben müt'a nikâhı yapmanıza izin vermiştim. Haberiniz olsun ki, Allah onu kıyamet gününe kadar haram kıldı. Kimin müt'a nikâhlısı varsa onu salıversin. Onlara verdiğiniz ücretten hiçbir şey geri almayın." (c.2, s.140)

Yine aynı eserde, İbn-i Ebu Şeybe, Hasan'dan şöyle rivayet eder: "Allah'a andolsun, müt'a sadece üç gün için uygulandı. Resulullah bu hususta onlara izin vermişti. Ne üç gün öncesinde, ne de sonrasında böyle bir şey yoktu."

Sahabe ve Müfessir Olan Tabiinden Müt'anın Caiz Olduğunu Savunanların Görüşünü Bildiren Hadislerden Örnekler

Tefsir-ut Taberi'de, Mucahid'in *"O hâlde, ne zaman onlarla..."* ayetinde müt'a nikâhının kastedildiğini söylediği yer alır. (c.5, s.9)

Yine aynı eserde Süddi şöyle diyor: "Bu ayette müt'a nikâhı kastediliyor. Bu nikâh şöyledir: Erkek, kadını belirli bir süre şartı ile nikâhlar. Bu süre sona erince erkek kadına artık dokunamaz. Kadının o erkekle ilişkisi bitmiş olur. Kadın, rahmini ondan temizlemesi yani iddet beklemesi gerekir. Bunların arasında miras yoktur. Yani bu erkek ve kadın birbirinin mirasçısı olamazlar." (c.5, s.9)

Sahih-i Buhari ile Sahih-i Müslim'de ve ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abdurrezzak ve İbn-i Ebu Şeybe İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: "Bizler Resulullah (s.a.a) ile birlikte savaştaydık. Eşlerimiz yanımızda yoktu. Peygamberimize 'Kendimizi kısırlaştıralım mı?' diye sorduk. Peygamber bizi bu işten sakındırdı. Bir kadınla elbise karşılığında belirli bir süre için evlenmemize izin verdi." Daha sonra Abdullah b. Mesud şunu ekledi: "Yüce Allah *'Ey müminler, Allah'ın size*

helâl kıldığı temiz şeyleri haram ilan etmeyin.' buyuruyor." (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.140. Sahih-i Buhari, c.7, s.4-5. Sahih-i Müslim, c.9, s.182)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Şeybe Nafi'den şöyle rivayet eder: "İbn-i Ömer'e müt'a nikâhı meselesi soruldu. İbn-i Ömer 'haramdır' dedi. Kendisine 'İbn-i Abbas buna fetva veriyor' dediler. İbn-i Ömer; 'Onu Ömer zamanında ağzına alsaydı ya' dedi." (c.2, s.141)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Münzir, Taberani ve Beyhaki Said b. Cubeyr kanalıyla şöyle rivayet ederler: "İbn-i Abbas'a dedim ki: 'Ne yaptın. Bütün atlılar senin fetvanı etrafa dağıttı. Hakkında şiirler yazıldı.' Bana 'Şairler ne dediler?' diye sordu. Kendisine 'şöyle dediler' diye cevap verdim:

"Şeyhe meclisi uzayınca derim ki: / Dostum, İbn-i Abbas'ın fetvasına ne dersin? / Cinsel ilişki serbestliğinde üns tutacak kadına var mısın? / İnsanlar gelinceye kadar sana yataklık etsin."

Bunun üzerine İbn-i Abbas şöyle dedi: "İnna lillahi ve inna ileyhi raciun! (Hepimiz Allah'tanız ve hepimiz O'na dönücüleriz.) Hayır. Vallahi ben buna fetva vermedim. Bunu kastetmedim. Ben müt'a nikâhını çaresiz durumda olanlar için helâl ilan ettim. Yüce Allah ölü etinin, kanın ve domuz etinin ne kadarını helâl kıldı ise, ben de müt'a nikâhının o kadarını helâl ilan ettim." (c.2, s.141)

Yine aynı eserde İbn-i Münzir, Şerid'in azat edilmiş kölesi Ammar'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Abbas'a müt'anın fuhuş mu, yoksa nikâh mı olduğunu sordum. 'Ne fuhuştur, ne de nikâh' dedi. 'Peki nedir?' diye sordum. 'Yüce Allah'ın dediği gibi, müt'adır' dedi. 'Kadının iddet beklemesi gerekir mi?' dedim. 'Müt'a yapan kadının iddeti bir aybaşı dönemidir.' dedi. 'Müt'a yapanlar birbirlerine mirasçı olurlar mı?' dedim. 'Hayır, olmazlar' dedi." (c.2, s.141)

Yine aynı eserde Ata kanalıyla İbn-i Münzir ve Abdurrezzak İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Allah Ömer'e rahmet etsin. Müt'a nikâhı, yüce Allah'ın Muhammed ümmetine rahmeti idi. Eğer onu yasaklamasaydı, kötü kimse dışında hiç kimse zina yapmaya muhtaç olmazdı. O, Nisâ suresindeki *'O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa...'* ayetine dayanıyor. Yani şu sürenin sonuna kadar şu ücretle kendilerinden yararlandığınız kadınlar demektir. Müt'a nikâhı yapan çift birbirinin mirasçısı olamaz. Süre dolduktan sonra eğer yeniden süre uzatmayı uygun görürlerse ne âlâ. Eğer ayrılırlarsa ne güzel.

Aralarında nikâh bağı yoktur." Bu rivayeti nakleden Ata, 'İbn-i Abbas'tan, şimdi de müt'ayı helâl gördüğünü duymuşum' dedi." (c.2, s.141)

Tefsir-ut Taberi'de Hakem'den -ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde ise aynı rivayet Abdurrezzak'tan ve Nasih adlı eserinde Ebu Davud'dan- şöyle rivayet edilir: "Hakem'den bu ayetin mensuh olup olmadığı soruldu. 'Hayır, mensuh değil' dedi. Hz. Ali ise, 'Eğer Ömer müt'a nikâhını yasaklamasaydı, kötü kimseden başka hiç kimse zina yapmazdı' buyurdu." (Taberi, c.5, s.9. ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.140)

Ömer'in Müt'ayı Yasakladığını İfade Eden Rivayetlerden Örnekler

Sahih-i Müslim'de Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet edilir: "Biz gerek Peygamberimizin günlerinde, gerekse Ebu Bekir döneminde bir avuç hurma veya un karşılığında müt'a nikâhı yapardık. Bu uygulama Amr b. Hurays olayı üzerine Ömer'in bu nikâhı yasaklamasına kadar devam etti." (c.9, s.183)

Ben derim ki: Bu rivayet, İbn-i Esir'in Cami-ul Usûl (c.16, s.135), İbn-i Kayyım'ın Zad-ul Mead (c.2, s.205), İbn-i Hacer'in Feth-ul Bari (c.9, s.166-167) ve Muttaki'nin Kenz-ül Ümmal (c.16, s.523) adlı eserlerinde nakledilmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Malik ve Abdurrezzak, Urve b. Zubeyr'den şöyle rivayet ederler: "Hule bint-i Hakîm adında bir kadın Ömer'in yanına girerek Rabia b. Ümeyye'nin doğurganlık çağında bir kadınla müt'a yaptığını ve kadının ondan hamile kaldığını haber verdi. Ömer, öfkesinden abası yerlerde sürüklenerek dışarı çıktı ve 'Bu o müt'a-dır. Eğer daha önce haber verseydin onu recmettirirdim' dedi." (c.2, s.141)

Ben derim ki: Bu rivayeti, Şafiî el-Ümm adlı eserde ve Beyhaki Sunen-i Kübra (c.7, s.206) adlı eserde nakletmişlerdir.

Kenz-ül Ümmal adlı eserde Süleyman b. Yesar'dan o da Hayseme'nin kızı Ümmü Abdullah'tan şöyle rivayet edilir: "Bir adam Şam'dan Medine'ye geldi ve bana misafir oldu. Bir gün bana 'Bekârlıktan sıkıldım. Bana bir kadın bul, onunla müt'a nikâhı yapayım' dedi. Ben de ona bir kadın buldum. Aralarında şartlaştılar ve adil şahitler huzurunda anlaştılar. Adam kadınla Allah'ın istediği bir süre beraber oldu. Sonra Medine'den ayrıldı. Ömer bu olaydan haberdar olunca birini göndere-

rek bana bu olayın aslı olup olmadığını sordu. Ben de 'evet' dedim. 'Bir daha geldiğinde bana haber ver' dedi. Adam tekrar gelince Ömer'e haber verdim. O da birini göndererek adama 'Niçin bu işi yaptın?' diye sordu. Adam Ömer'e şu cevabı verdi: 'Ben bu işi Peygamberimizin (s.a.a) zamanında yaptım. O vefat edinceye kadar bunu bize yasaklamadı. Arkasından Ebu Bekir'in döneminde aynı şeyi yaptım. O da ölünceye kadar bize bunu yasaklamadı. Sonra senin zamanında aynı işi yaptım. Bize bunu yasaklama konusunda bir söz söylemedin.' Bunun üzerine Ömer adama şöyle dedi: Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ediyorum ki, eğer bu işi yasakladığımı bilerek yapmış olsaydın seni recmederdim. Nikâh ile fuhşun birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak şekilde açık bir tutum takının." [Yani müt'anın fuhuşla açık bir farkı yoktur.] (c.16, s.522)

Sahih-i Müslim'de ve Müsned-i Ahmed'de Ata'dan şöyle rivayet edilir: "Cabir b. Abdullah umreden dönmüştü. Ziyaret için evine gittik. Halk ona çeşitli sorular sordu. Sonra sözü müt'a nikâhına getirdiler. Cabir 'Biz Peygamberimiz, Ebu Bekir ve Ömer zamanında müt'a nikâhı yaptık' dedi." Ahmed-i Hanbel'in rivayetinde onun şu sözlerine de yer verilmiştir: "Ömer'in (r.a) halifeliğinin sonlarına kadar bu böyle devam etti." (Müslim, c.9, s.183. Müsned, c.3, s.380)

Sünen-i Beyhaki'den Nafi'in Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Abdullah b. Ömer'e müt'a nikâhı meselesini sordular. O da şöyle dedi: Bu haramdır. Ömer b. Hattab (r.a) eğer böyle bir nikâh yapmış birini ele geçirmiş olsa onu taşlarla recmederdi." (c.2, s.206)

İbn-i Cevzi'nin Mir'at-uz Zaman adlı eserinden şöyle nakledilir: "Ömer şöyle diyor: Vallahi, eğer müt'ayı mubah gören biri bana getirilseydi, onu recmederdim."

İbn-i Rüşd'ün Bidayet-ül Müçtehid adlı eserinde Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet edilir: "Biz Resulullah'ın (s.a.a) zamanında, Ebu Bekir'in döneminde ve Ömer'in halifelik döneminin ilk yarısında müt'a nikâhını uyguladık. Sonra Ömer bunu halka yasakladı." (c.2, s.63)

el-İsabet adlı eserde İbn-i Kelbi şöyle rivayet eder: "Seleme b. Ümeyye b. Halef Cumahi, Hâkim b. Ümeyye b. Avkas-ı Eslemi'nin azat edilmiş cariyesi Selma ile müt'a evliliği yaptı. Selma, Seleme'ye çocuk verdi. Fakat Seleme çocuğun babası olduğunu kabul etmedi. Ö-

mer bu olaydan haberdar olunca müt'a nikâhını yasakladı." (c.2, s.63)

Zad-ul Mead adlı eserde Eyyub'tan şöyle rivayet edilir: "Urve, İbn-i Abbas'a 'Allah'tan korkmuyor musun da müt'a nikâhını mubah ilan ediyorsun?' dedi. İbn-i Abbas: 'Ey Urvecik, anana sor' dedi. Urve, 'Ama Ebu Bekir ve Ömer müt'a nikâhı yapmadılar.' dedi. İbn-i Abbas şu cevabı verdi: Vallahi, Allah'ın azabına uğramadıkça bu tutumu bırakmayacağınızı görüyorum. Ben size Peygamberden (s.a.a) söz ediyorum. Siz bana Ebu Bekir'den ve Ömer'den bahsediyorsunuz." (c.1, s.257)

Ben derim ki: Bu rivayette sözü edilen Urve'nin anası Ebu Bekir'in kızı Esma'dır. Bu kadın Zubeyr b. Avam ile müt'a evliliği yaptı ve bu evlilikten Abdullah b. Zubeyr ile Urve adlarında iki çocuğu oldu.

Rağıb'ın Muhadarat adlı eserinde şöyle deniyor: "Abdullah b. Zubeyr, Abdullah b. Abbas'ı mü'ta nikâhını helâl saydığı gerekçesi ile kınayınca Abdullah b. Abbas, kendisine: 'Anana sor bakalım, babanla arasındaki ocak nasıl tüttü?' dedi. Abdullah b. Zübeyr de bu meseleyi anasına sorunca anası 'Seni müt'a evliliğinde doğurdum' dedi."

Sahih-i Müslim'de Müslim-ul Kura'dan şöyle rivayet edilir: "İbn-i Abbas'a müt'a nikâhı meselesini sordum. Onun mubah olduğunu söyledi. İbn-i Zubeyr bunun yasak olduğunu söylüyordu. İbn-i Abbas 'İşte İbn-i Zubeyr'in anası. O, Peygamberin buna izin verdiğini söylüyor. Yanına gidip kendisine sorun' dedi." Müslim-ul Kura diyor ki: "İbn-i Zubeyr'in anasının yanına gittik. Kadın iri yarı ve kördü. Bize Resulullah'ın (s.a.a) müt'a nikâhına izin verdiğini söyledi."

Ben derim ki: Anlatılan olay gösteriyor ki, kadından müt'a-i hac=hac ile ilgili müt'a değil, müt'a-i nisâ=kadınlarla ilgili müt'a sorulmuştu. Ayrıca başka rivayetler de buna açıklık getiriyor.

Sahih-i Müslim'de Ebu Nadra'dan şöyle rivayet edilir: "Bir defasında Cabir b. Abdullah'ın yanındaydım. Biri geldi ve dedi ki, İbn-i Abbas ile İbn-i Zubeyr hac müt'ası ile müt'a nikâhı konusunda ayrılığa düştüler. Bunun üzerine Cabir şöyle dedi: Resulullah'ın (s.a.a) döneminde her ikisini de yaptık. Fakat sonra Ömer ikisini de yasakladı ve bir daha onları yapmadık." (c.8, s.233)

Ben derim ki: Nakledildiğine göre bu rivayeti Beyhaki de Sünen-ül Kübra adlı eserinde rivayet etmiştir. (c.2, s.206) Bu anlam Sahih-i

Müslim'in üç yerinde de farklı ifadelerle nakledilmiştir. Bu rivayetlerin birinde de şöyle deniyor: Cabir diyor ki; Ömer ayağa kalkınca şunları söyledi: "Yüce Allah, Peygamberine istediğini, istediği ölçüde helâl kılmıştı. Haccı ve umreyi Allah'ın emrettiği gibi yapın. Kadınlarla müt'a evliliği yapmaktan vazgeçin. Eğer bir kadınla süreye bağlı evlilik yapan biri bana getirilirse onu recmederim."

Bu içerik Beyhaki'nin Sünen adlı eserinde (c.2, s.206), Cessas'ın Ahkam-ul Kur'an adlı eserinde (c.2, s.147), Kenz-ül Ümmal'de (c.16, s.521), ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Razi'nin el-Kebir tefsirinde ve Tayalisi'nin Müsned adlı eserinde yer almıştır.

Tefsir-ul Kurtubi'de Ömer'in bir hutbesinde şöyle dediği yer alır: "İki müt'a var ki, bunlar Peygamber zamanında serbestti. Fakat ben on-ları yasaklıyor ve yapanları cezalandırırım. Bunlar müt'a-i hac ve müt'a-i nisâdır." (c.2, s.392)

Ben derim ki: Ömer'in bu hutbesini bütün nakilciler kabul ediyor. Onu hiçbir şüpheye düşmeksizin nakletmişlerdir. Nitekim el-Kebir tefsirinde, el-Beyan vet-Tebyin tefsirinde, Zad-ul Mead'da, Ahkam-ul Kur'an'da yer almış ve Taberi, İbn-i Asakir ve başkaları bunu nakletmişlerdir.

Taberi'nin "Müstebin" adlı eserinden Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Üç şey Resulullah'ın (s.a.a) döneminde uygulanıyordu; ancak ben onları haram kılıyor ve yapanları cezalandırırım. Bunlar: Müt'a-i hac, mut'a-i nisâ ve ezanda 'hayye alâ hayr-il amel' denilmesidir."

Tarih-i Taberi'de İmrân b. Sevade'den şöyle nakledilir: "Sabah namazını Ömer'in arkasında kıldım. Subhane (İsrâ suresi) ile bir sure daha okudu. Sonra namazdan kalktı. Ben de onunla birlikte kalktım. 'Bir isteğin mi var' dedi. 'Evet, bir isteğim var' dedim. 'Peşimden gel' dedi. Peşinden gittim. İçeriye girince beni de içeri aldı. Yüzü olmayan bir tahta ve sedirin üzerine oturdu. 'Sana nasihat etmeye geldim' dedim. 'Sabah gelsin, akşam gelsin, nasihate gelen hoş geldi' dedi. 'Halk seni dört konuda ayıplıyor' dedim. Elindeki sopanın baş tarafını çenesine ve alt ucunu dizlerine dayayarak: 'Haydi söyle' dedi. 'Söylediklerine göre, hac aylarında umre yapmayı yasakladın. Bunu (yasağı) ne Peygamber (s.a.a), ne de Ebu Bekir (r.a) yapmadı. Bu helâldir.' dedim. Bana şu karşılığı verdi: 'Acaba helâl midir? Eğer insanlar hac aylarında umre yaparlarsa, onu haccın yerine geçmiş görürler. O zaman Mekke,

civcivi dışarı çıkmış yumurta kabuğu gibi boş kalır. İnsanlar hacdan geri kalırlar. Oysa hac Allah'ın bağışladığı bir değerdir. Benim kararım doğrudur.'

Kendisine 'Söylendiğine göre, müt'a nikâhını yasakladın. Oysa Allah'ın bağışladığı bir kolaylıktı. Bir avuç karşılığında kadınlardan yararlanıyor, sonra onlardan ayrılıyorduk.' dedim. Bana şöyle dedi: 'Peygamber müt'a evliliğini zaruret döneminde serbest bıraktı. Sonra insanlar genişliğe kavuştular. Sonra baktım ki, bu evliliği bir kere yapan Müslüman tekrar yapıyor. Şimdi isteyen bir avuç karşılığında evlenir, sonra da boşamak suretiyle ayrılır. Benim kararım doğrudur.'

Kendisine 'Hamile bir cariyenin doğum yapar yapmaz azat olacağına, ayrıca efendisinin azat etmesine gerek kalmayacağına karar verdin.' dedim. Bana 'Doğan çocuğun hürmetine (ki azattır) annesinin hürmetini ekledim. Sadece hayır yapmak istedim. Eğer yanlış karar verdim ise Allah'tan af diliyorum' dedi. Kendisine 'Halk senin sertliğinden şikayetçidir' dedim. Dayandığı sopayı kaldırıp ucuna kadar sıvazladıktan sonra şöyle dedi: "Ben Muhammed'in (s.a.a) arkadaşı idim. -Karkarat-ül Keder seferinde onun yanı başında idi.- Vallahi, ben devesi tam suya kansın diye onu serbest bırakan bir çoban gibiyim. Yoldan sapanları yola döndürürüm. Mütecavizlere hadlerini bildiririm. Onları elimden geldiği kadar terbiye eder, elimden geldiğince yola getiririm. Çok bağırır-çağırırım, ama az vururum. Sopamı kaldırırım, ama elimle vururum. Eğer başka türlü davranırsam ipin ucunu kaçırır, halkı ihmal etmiş olurum."

Muaviye'ye bu konuşmayı aktardıklarında, 'Vallahi, Ömer halkı nasıl idare edeceğini bilir' dedi." (c.4, s.225, Mısır, Dar-ul Maarif baskısı)

Ben derim ki: Bu rivayeti, İbn-i Ebu'l Hadid Şerh-i Nehc-ul Belağa adlı eserinde İbn-i Kuteybe'den aktarmıştır. (c.12, s.121, Dar-ul Kütüb-il İslamiye baskısı)

[MÜT'A RİVAYETLERİNE İLİŞKİN İNCELEME]

Bunlar müt'a evliliği konusunda bize ulaşan rivayetlerin bir bölümüdür. Bu rivayetleri araştırıcı gözle inceleyenler, bunlardaki çelişkiyi ve zıtlığı görmekte gecikmezler. Bu rivayetlerden elde edilen tek sonuç, Ömer'in, halifeliği döneminde Amr b. Hurays ve Rabia b. Ümey-

ye b. Halef Cumahi olayları sonunda gördüğü lüzum üzerine bu uygulamayı yasaklamış olduğudur. Müt'a evliliğinin Kur'an'la veya sünnetle neshedildiği iddiası ise, görüldüğü gibi sağlam dayanaktan yoksundur. Üstelik, rivayetlerin tümü içerikleri açısından birbirleriyle çelişiyorlar. Çelişmedikleri ortak içerikleri sadece, bu uygulamanın yasaklayıcısının, bu yasağın yürütücüsünün, bu işin haram olduğunun karar vericisinin ve yapanı recm cezasına çarptırıcısının Ömer olduğudur. Bu bir.

İkincisi; bu uygulama Peygamberimiz zamanında onun izni altında geçerli idi. Uygulama eskinin onaylanması biçiminde olmuş olabileceği gibi, Peygamber tarafından ortaya çıkarılabilen bir husus da olmuş olabilir. Müt'a evliliğini, kendilerine fuhuş isnat edilmesi düşünülemeyecek derecede seçkin sahabeler uygulamıştır. Cabir b. Abdullah, Abdullah b. Mesud, Zubeyr b. Avam ve Ebubekir'in kızı Esma gibi. Esma bu tür bir evlilikle Abdullah b. Zubeyr'in baba olmasını sağlamıştır.

Üçüncüsü; İbn-i Mesud, Cabir, Amr b. Hurays gibi sahabeler ile Mucahid, Süddi, Said b. Cubeyr gibi tabiine mensup kimseler bu uygulamayı mubah ilan etmişlerdir.

Rivayetler arasındaki bu büyük farklılık Ehl-i Sünnet alimlerini ilk aşamada bu uygulamanın caiz mi, yoksa haram mı olduğu konusunda görüş ayrılığına, ikinci aşamada da yasaklanma biçimi hakkında görüş farklılığına sürüklemiştir. Öyle ki, bu konudaki şaşırtıcı ve farklı görüşlerin sayısı yaklaşık olarak on beşe ulaşmıştır.

Bu mesele birçok yönden incelemeye konudur. Ama bizi bu yönlerin sadece bir kaç tanesi ilgilendirir. Meselâ bu meselede Ehl-i Sünnet ile Şiî mezhepleri arasında kelâm ilmini ilgilendiren bir tartışma vardır. [İslâm hâkimi Allah'ın hükmünü değiştirme yetkisine sahip midir?] Meselenin başka bir araştırma yönü ayrıntılara dayalı fıkıh araştırmasıdır. Bu alanda meselenin caiz olup olmaması açısından hükmünün ne olduğu irdelenir. Başka bir araştırma yönü tefsir ilmini ilgilendirir. Bu alanda müt'ayla ilgili ayet irdelenir. Bu irdeleme sırasında şu sorulara cevap aranır: Acaba bu ayetin içeriği müt'a nikâhını yasalaştırmak mıdır? Eğer ayetin müt'a nikâhının meşruiyetine delil olduğu kabul ediliyorsa, acaba bu ayet herhangi bir ayetle, meselâ Mü'minun suresindeki ayetle veya evlenme, yasak evlilikler, boşama, iddet ve

miras ayetleri ile neshedilmiş midir? Yoksa ayetle değil Peygamberimizin sünneti ile neshedilmiş midir? Bu ayetin müt'a hükmünü yasalaştırdığı kabul ediliyorsa, acaba yepyeni bir hüküm mü getiriyor? Yoksa toplumda varolan bir uygulamayı mı onaylıyor? Buna benzer birtakım hususlar söz konusudur.

Bizim bu kitapta peşinde olduğumuz inceleme, bu üçüncü tip araştırmadır. Bu konuda daha önce bir özet mahiyetinde bir açıklama yapmıştık. Şimdi o açıklamaya ek olarak bu ayetin müt'a nikâhına delil olması ve bu uygulamanın gelenekleşmesi konusunda ileri sürülen ve bizim açıklamamıza ters düşen görüşlere dikkatleri çevireceğiz.

Bir tefsirci bu ayette sürekli nikâhın mihrinin verilmesi konusuna değinildiğini ısrarla belirttikten sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "Şiîler bu ayetteki maksadın müt'a nikâhı olduğu görüşündedirler. Müt'a nikâhı, bir kadınla bir gün, bir hafta, bir ay gibi belirlenmiş bir süre için yapılan evliliktir. Şiîler bu görüşlerine bu ayetin yaygın olmayan bir okunuş biçimini (şaz) delil gösteriyorlar. Bu yaygın olmayan okunuş biçimi Ubeyy, İbn-i Mesud ve İbn-i Abbas'tan nakledilmiştir. Ayrıca müt'a nikâhı ile ilgili rivayetleri delil gösteriyorlar.

Bir defa ayetin söz konusu okunuş biçimi yaygın değildir (şazdır), Kur'an olarak sabit değildir. Daha önce söylediğimiz gibi bize gelen bu tür rivayetler tek kanaldandır (haber-i ahaddır). Bunlara yapılan eklemeler tefsir niteliğindedir ki, bunlar sahiplerinin anlayışını yansıtmaktan öteye gitmezler. Sahabelerin anlayış biçimi de dinde delil olmaz. Özellikle eğer söz konusu anlayış biçimi bu ayette olduğu gibi metnin ve üslûbun yadırgadığı bir anlayış biçimi ise. Çünkü geçici evliliği yapan erkeğin öncelikli maksadı zinadan korunmak değil, tersine zina işlemektir. Gerçi bu evliliği yapan erkeğin bir dereceye kadar kendini zina ortamına düşmekten alıkoyma maksadı vardır; ama bu evliliği yapan kadın için hiçbir korunma (ihsân) endişesi yoktur. Çünkü bu kadınlar sürekli olarak kendilerini değişik bir erkeğe ücret karşılığında satıyorlar. Onların durumu şu beyitte tarif edildiği gibidir:

"Çevgenle atılmaya gerek olmayan bir toptur bu / Ki elden ele dolaşıyor." Alıntı burada sona erdi.

Ben derim ki: Tefsircinin "Şiîler İbn-i Mesud'un ve başkalarının yaygın olmayan okunuş biçimlerini müt'a nikâhı için delil olarak kullanıyorlar." iddiasını ele alalım. Şiîlerin görüşlerini inceleyen herkes

Şiîlerin bu yaygın olmayan (şaz) okuma biçimlerini muteber ve kesin bir delil kabul etmediklerini görür. Nasıl bunları delil kabul etsinler ki, onlar yaygın olmayan okuma biçimlerinin delil olarak alınmasına karşıdırlar. Hatta bu gerekçe ile kendi İmamlarından nakledilen bu tür okuma biçimlerini bile kabul etmezler. Buna göre Şiîler nasıl olur da kendilerinin delil kabul etmedikleri bir şeyi onu delil olarak görmeyen kimselere delil olarak gösterirler. Bu gülünç değil de nedir?

Şiîlerin yaptığı şudur: Ayeti böyle okuyan sahabelerin sözlerini, onların bu ayetten müt'a nikâhının kastedildiğini düşündüklerine delil olarak gösteriyorlar. İster sahabelerin bu okuma biçimleri yaygın okuma tarzı olsun, isterse onların ayetten ne anladıklarını gösteren bir tefsir biçimi olsun.

Bu tutum Şiîlere iki yönden fayda sağlıyor. İlki, sahabelerin bir kısmı bu istidlali yapan Şiîlerin söylediklerini söylemişlerdir. Gerçekten bize nakledildiğine göre, sahabelerin ve tabiinin önemli bir bölümü müt'a nikâhı konusunda Şiîlerin görüşlerini savunmuşlardır. İsteyen konuyla ilgili kitaplara bakabilir.

İkincisi, bu ayet müt'a nikâhına delâlet ediyor. Sözü edilen sahabelerin ayet okuma biçimleri müt'a nikâhının meşruiyetine delâlet ediyor. Tıpkı yine sahabelerden gelen ve ayetin neshedildiğini ileri süren görüşlerin müt'a nikâhına delil olmaları gibi. Çünkü bu ayetin neshedildiğini ileri sürenler onun müt'a nikâhına delâlet ettiğini kabul ediyorlar ki, onun neshedildiğini düşünüyorlar veya rivayet ediyorlar. Bu rivayetler çoktur. Bazılarına daha önceki sayfalarımızda yer verdik. Buna göre Şiîler bu ayetin neshedildiğine ilişkin rivayetlerden yararlandıkları gibi, aynı şekilde söz konusu yaygın olmayan (şaz) okuma biçimlerinden de yararlanıyorlar. Yalnız bunu yaparken ne yaygın olmayan okuma biçimlerinin delil olduğunu ileri sürüyorlar ve ne de ayetin mensuh olduğuna ilişkin görüşleri kendileri için bağlayıcı kabul ediyorlar. Sadece bütün bunlardan gerek ayeti değişik biçimde okuyanların, gerekse onun neshedilmiş olduğunu söyleyenlerin bu ayette müt'a nikâhının kastedildiği görüşünde olduklarını ispat etmek için yararlanıyorlar.

Sözlerini aktardığımız tefsircinin "Özellikle eğer söz konusu anlayış biçimi bu ayette olduğu gibi metnin ve üslûbun yadırgadığı bir anlayış biçimi ise." sözüne gelince, böyle demekle zina ve fuhuş anlamı-

na gelen "musafaha" kelimesini sadece meni akıtmak anlamına aldığı anlaşılıyor. Yani kelimenin türediği aslın sözlük anlamını göz önüne alan bir yorum yapıyor. Sonra da bu işi kasta, niyete dayandırıyor. Bununla da şehveti tatmin etmek ve meni akıtmak maksadı ile yapılan geçici evliliğin nikâh değil, fuhuş olduğu sonucuna varıyor. Fakat nikâhın da sözlük anlamının cinsel ilişkide bulunmak olduğunu unutuyor. Lisan-ul Arap adlı lügat kitabında, Ezherî'nin "Arap dilinde nikâh demek, cinsel ilişkide bulunmak demektir." dediği naklediliyor. Tefsircinin bu anlayışına göre nikâhın da zina ve fuhuş olması gerekir ki, o zaman nikâh ile fuhşu birbirinin karşısına koymak anlamsız olur.

Ayrıca, buna göre eğer meni akıtma niyeti geçici evliliğin zina olmasına yol açıyorsa, aynı mantıkla şehveti tatmin etme ve meni akıtma niyeti ile yapılan sürekli evliliğin de zina sayılması gerekir. Hiçbir Müslüman böyle bir fetva vermeye razı olabilir mi? Eğer bu tefsirci: "Sürekli evlilik ile geçici evlilik arasında bu açıdan fark vardır. Çünkü sürekli evlilik doğal olarak evlilik yolu ile korunma sağlama, üreme ve aile yuvası kurma niyetine dayanır. Oysa geçici evlilik böyle değildir." derse, bu söz körü körüne bir inatçılık olur. Çünkü sürekli nikâhtan beklenen, nefsi zinadan koruma, soyların karışmasından kaçınma, üreme ve çocuk edinme gibi bütün faydaların geçici evlilikten de elde edilmesi mümkündür. Onun tek farkı bu ümmete yönelik bir kolaylık, bir yük hafifletmesi olmasıdır. Bu sayede fakir olduğu, eşine bakmaya gücü yetmediği, evinden uzakta kaldığı için veya sürekli evlilik yapmasını engelleyen değişik başka sebepler yüzünden sürekli evlilik yapmaya gücü yetmeyen erkekler kendilerini korurlar.

Bu böyle olduğu gibi meni akıtma, şehveti tatmin etme gibi -ki sözü edilen tefsirci bunları fuhuş sayılma gerekçesi sayıyor- geçici evlilik için söz konusu edilen bütün sakıncaların sürekli evlilik için söz konusu edilmesi de mümkündür. Sürekli evliliğin bizzat söz konusu ettiğimiz bütün faydaları sağlamak amacıyla kanunlaştığı, buna karşılık geçici evliliğin bizzat sözü edilen bütün sakıncaların -eğer bunlar sakınca ise- beraberinde taşıyacağı iddiası ise asılsızlığı besbelli olan bir iddiadır.

Eğer sözlerini aktardığımız tefsirci "Müt'a evliliği, sifah olduğu için zinadır ve bu yüzden meşru evliliğin karşı kutbunu oluşturur" derse, ona şöyle cevap verilir: Meni akıtma biçiminde tanımlanan sifah,

zinadan daha geniş kapsamlı bir kavramdır ve bu niteliği ile sürekli evliliği, özellikle meni akıtma niyeti ile yapılacak sürekli evliliği de kapsar.

Şimdi de sözlerini aktardığımız tefsircinin "Gerçi bu evliliği yapan erkeğin bir dereceye kadar nefsini zina ortamına düşmekten alıkoyma maksadı vardır; ama bu evliliği yapan kadın için bir korunma (ihsân) endişesi yoktur." şeklindeki sözüne gelelim. Bu söz son derece şaşırtıcıdır. Bu evlilikte kadın ile erkeğin birbirinden ne farkı vardır ki, müt'a nikâhı bu tür evlilik yapan erkek için zinadan koruyucu bir tedbir olabilirken kadın için böyle bir maksat söz konusu olmasın. Bu ölçüsüz konuşma değil de nedir?

Sözlerini aktardığımız tefsircinin dünya ve ahiret ile ilgili çok önemli hayatî sonuçlar doğuracak nitelikte olan dinî bir gerçeği konu edinen bir incelemede bir beyte yer vermesi önemsenecek bir şey değildir. İster müt'a evliliği haram, ister mubah olsun.

Acaba şiirin, bu gerçeğin ortaya çıkarılması çabasına ne gibi bir katkısı olabilir ki, o hayallerin bir örgüsüdür, o batıla gerçekten daha dost ve sapıklığa hidayetten daha yapışıktır.

Sözünü ettiğimiz tefsirci bu beyti yukarda naklettiğimiz rivayetlerin arkasına ekleseydi ya. Özellikle Ömer'in yukarda aktardığımız Taberi tarihinin rivayet ettiği "Şimdi isteyen bir avuç karşılığında kadın nikâhlar ve üç gün sonra boşamak suretiyle ondan ayrılır." biçimindeki sözlerini böyle bir beyitle bağlasaydı ya!

Yapılan bu karalamanın hedefi yüce Allah ve O'nun Peygamberi değil mi? Çünkü bu nikâh türünü ilk defa ortaya koyan veya önceden uygulanan şeyi meşrulaştıran Yüce Allah ve O'nun Peygamberidir. Bu evlilik biçimi İslâm'ın ilk döneminde hiç şüphesiz Peygamberimizin (s.a.a) gözü ve kulağı önünde uygulanıyordu.

Sözünü ettiğimiz tefsirci "O dönemde bu evlenme biçimine zaruretlerin baskısı altında izin verildi. Çünkü o zaman yaygın bir fakirlik vardı. Genel olarak bütün Müslümanlar yokluk altında eziliyorlardı. Ayrıca daha önce nakledilen rivayetlerde ortaya çıktığı üzere sık sık savaşma zorunluluğu doğuyordu" diyebilir.

Ama biz ona şöyle cevap verebiliriz: Eğer bu evlilik türünün İslâm'ın ilk döneminde halk arasında uygulandığı ve müt'a nikâhı veya

"istimta (yararlanma)" adı ile bilindiği farz edilirse, bu ayetin mutlak anlamda bu evliliğin caiz olduğuna delâlet ettiğini ve sözü edilen ayetlerin ve rivayetlerin bu ayeti neshetmeye elverişli olmadığını kabul etmemiz kaçınılmazdır. O zaman bu evliliğin mubahlığının kalktığını söylemek, ayetin delâletine yönelik delilsiz bir tevil girişimidir.

Kabul edelim ki, Peygamberimizin (s.a.a) müt'a nikâhına izin vermesi zaruretten ileri gelmişti. O zaman şu soruyu sorarız: Bu zaruret Peygamberimizin (s.a.a) zamanında mı daha büyüktü, yoksa ondan sonra ki dönemde mi? Özellikle halifeler döneminde daha büyük değil mi idi? Bilindiği gibi halifeler döneminde Müslüman orduları binlerce savaşa katılmak üzere doğudan batıya birçok yere sefere çıkmışlardı. Fakirlik, savaşlar, yurttan uzak kalma gibi zaruretler bakımından Ömer'in halifeliğinin ilk dönemi ile son dönemi arasında ne fark var? Bu zaruretlerin biri ile öbürü arasında ne fark vardı?

Günümüz İslâm dünyasındaki müt'ayı mubah kılıcı zaruret mi daha ağırdır, yoksa Peygamberimizin (s.a.a) zamanındaki ve halifeler döneminin ilk yarısındaki zaruret mi? Bilindiği gibi yaygın fakirlik İslâm ülkelerini kaplamış durumdadır. Sömürge yönetimleri, istilacı zorba devletler, Müslümanlar arasında çıkan firavun yetkililer halkların iliklerini emmiş, İslâm topraklarında yaş-kuru ne buldularsa hepsini biçip kursaklarına indirmişlerdir.

Günümüz dünyasında şehvetler çeşitli görüntüleri ile ortalığa çıktılar. En güzel ve en alımlı süsleri ile süslendiler. En etkili çağrıları ile insanları tatmine çağırıyorlar. Bu durum git gide daha da şiddetleniyor. Bela beldeleri ve insanları kapsamıştır. Fuhuş gençler, öğrenciler, asker-ler ve fabrika işçileri arasında alabildiğine yaygınlaşmıştır ki insan kitlelerinin, dünya nüfusunun ezici çoğunluğunu bu kesimler oluşturuyor.

Hiç kimse şüphe etmez ve kesinlikle şüphe etmemeli ki, bu kesimleri zina, homoseksüellik ve diğer bütün şehevi başı boşlukların batağına düşüren zaruretin başlıcası, ev geçindirememek ve geçici, kısa süreli meşgalelerdir. Bu tür işler, sürekli ikametgâh edinmeyi, sürekli bir evlilik yapmayı engelliyor. Çünkü işler ya evden uzak kalmayı, hizmet görevinde bulunmayı ya da eğitim görmeyi gerektiriyor. Nispeten daha az ve daha önemsiz olmalarına rağmen İslâm'ın ilk döneminde müt'a nikâhını mubah kılan bu zaruretler, belâ her tarafı sardığı

ve fitne büyüdüğü hâlde o dönemden başka bir dönemde niçin müt'a nikâhını mubah saydırmasınlar?

Sözlerini aktardığımız tefsirci arkasından şöyle diyor: "Bunların yanı sıra müt'a nikâhı bu anlamda Kur'an'ın verdiği mesajla, meselâ şu ayetle çelişir: *'Onlar ki, ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna. Onlar bunlar için kınanmazlar. Bunların ötesine geçmek isteyenler meşru sınırı aşmış olurlar.'* (Mü'minun, 7) Meşru sınırı aşmış olurlar yani Allah'ın kendilerine helâl kıldığı evlilikleri aşarak yasaklanmış çiftleşme biçimlerine dalmış olurlar. Bu ayetler, bizim tefsir etmekte olduğumuz *'O hâlde, ne zaman... ücretlerini bir farz olarak verin.'* ayeti ile çatışmaz. Bu ayetler, tefsiri üzerinde durduğumuz ayetle bir anlama sahiptirler. Dolayısıyla burada herhangi bir nesh olayı söz konusu değildir. Kendisinden müt'a yolu ile yararlanılan kadın eş değildir ki, Yüce Allah'ın buyurduğu üzere erkek karşısında marufa uygun biçimde görevleri olduğu gibi hakları da olsun. Şiîlerin kendilerinden nakledildiğine göre onlar müt'a evliliği yapan kadına eşlik hükümlerini ve gereklerini tanımıyorlar. Meselâ onu adaletsiz davranılmasından korkulmadığı durumda erkek için evlenilmesi serbest olan dört eşten biri saymıyorlar. Erkeğin çok sayıda müt'a evliliği yapabilmesini caiz görüyorlar. Ayrıca müt'a evliliği yapan erkek eğer zina işlerse, [evli olmadığı takdirde] onun recmedilmesi gerektiğini söylemiyorlar. Çünkü böyle bir erkeği "muhsen=korunmuş" saymıyorlar. Bu da Şiîlerin müt'a evlilerini *'iffetli ve zina etmemiş olmaları şartı ile'* ifadesinin kapsamında saymadıklarını kesinlikle ortaya koyar ki, bu onların açık bir çelişkisidir.

Bazı tefsircilerin Şiîlerden naklettiklerine göre, müt'a evliliği yapan kadın için kocasından miras alması, nafaka alması, onun tarafından boşanması ve iddet beklemesi söz konusu değildir. Kısacası Kur'-an bu görüşten uzaktır. Bu ayet müt'a evliliği için kesinlikle ne tam bir delildir, ne de delile benzer bir dayanaktır." Alıntı burada sona erdi.

Ben derim ki: Sözünü ettiğimiz tefsircinin "Bunların yanı sıra müt'a nikâhı bu anlamda Kur'an'ın verdiği mesajla çelişir." sözünün özü şudur: Mü'minun suresinin *"Onlar ki, ırzlarını korurlar..."* ayeti ile başlayan ayetler, helâlliği sadece eşler (zevceler) için sayıyor. Müt'a evliliği yapan kadın ise eş değildir. Buna göre bu ayetler müt'a evliliğinin helâlliğine engeldir. İkincisi bu ayetler *"Kendilerinden ya-*

rarlandığınız kadınlar" ifadesinin müt'a nikâhını kapsadığına engeldir.

Bu ayetlerin müt'a evliliğini haram kıldığı iddiasını ele alalım. Bu iddia da bu ayetlerin Mekke döneminde indiği ve müt'a evliliğinin hicretten sonra genelde uygulandığı göz ardı edilmiştir. Acaba Peygamberimiz (s.a.a) müt'a evliliğini mubah kılmakla Kur'an'ın yasakladığı bir uygulamayı mubah mı kılmış oluyordu? Oysa onun sözü Kur'an'ın kesin ve net ifadesi ile hüccet ve delildir. Öyle olursa, bu Kur'an'ın kendisinde çelişki olmasına döner. Yoksa onun müt'a nikâhını mubah ilan etmesi, Mü'minun suresinin söz konusu ayetlerinde ifade edilen yasağı neshedici bir eylemdir de sonra Kur'an'ın veya Peygamberimizin (s.a.a) müt'a evliliğini yasaklaması ile bu ayetler öldükten sonra tekrar hayat kazanmış ve neshedildikten sonra tekrar hüküm niteliği kazanmış oldular. Bu öyle bir sözdür ki, hiçbir Müslüman onu ne söyler, ne söyledi ve ne söyleyebilir.

Bu durumun kendisi müt'a evliliği yapan kadının eş olduğuna, müt'a evliliğinin nikâh olduğuna ve bu ayetlerin müt'a nikâhı yapmanın evlilik olduğuna en güzel şahittir. Aksi hâlde bu ayetlerin Peygamberimizin (s.a.a) müt'a evliliğini serbest bırakması ile neshedilmiş olmaları gerekirdi. Buna göre bu ayetler müt'a evliliğinin yasaklığına değil, helâlliğine delildirler.

Başka bir ifade ile Mü'minun ve Meâric surelerindeki *"Onlar ki, ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna..."* ayetleri müt'a evliliğinin helâl olduğuna diğer ayetlerden daha güçlü biçimde delâlet ederler. Çünkü bu ayetlerin neshedilmiş değil, muhkem oldukları ve Mekke döneminde indikleri hakkında tefsirciler arasında görüş birliği vardır. Peygamberimizin (s.a.a) müt'a evliliğine izin verdiği de nakli delillerle kesindir. Eğer müt'a evliliği yapan kadının eş (zevce) olması durumu söz konusu olmasa idi, Peygamberimizin (s.a.a) buna izin vermesi ayetleri neshedici olurdu, oysa bu ayetler neshedilmiş değildir. Demek ki müt'a şer'î bir evliliktir. Dolayısıyla bu ayetlerin müt'anın meşruluğuna delâlet etmeleri kabul edilince, Peygamberimizin (s.a.a) bunu yasakladığı yolundaki iddia geçersiz olur. Çünkü böyle bir yasaklama bu ayetlere ters düşer ve onların neshedilmiş olmalarını gerektirir. Oysa bu ayetlerin mensuh olmadıklarına dair görüş birliği olduğunu biliyoruz.

Her neyse. Sözlerini aktardığımız tefsircinin söylediklerinin tersine, müt'a evliliği yapan kadın eştir ve müt'a evliliği de nikâhtır. Zaten naklettiğimiz rivayetlerde de sahabenin ve tabiinin bu uygulamaya müt'a nikâhı adını verdiklerini gördük. Ömer'in bu uygulamayı yasakladığını gösteren rivayetlerde bile müt'anın nikâh olarak adlandırıldığı gözleniyor. Beyhaki'nin rivayet ettiği Ömer'in hutbesi ve Müslim'in Ebu Nadre'ye dayandırdığı rivayet gibi. Hatta Kenz-ül Ümmal adlı eserde Süleyman b. Yesar'a dayanılarak yer verilen Ömer'in "Nikâh ile fuhşun birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak şekilde durumu açıklığa kavuşturun." sözleri de bu uygulamanın nikâh adı ile anıldığını ispat eder. Çünkü bu ifadenin anlamı müt'a, fuhuştan ayırt edilemeyen bir nikâhtır. Bunu fuhuştan ayırt edilecek duruma getirerek açık bir nikâh yapmanız gerekir. Bunun delili Ömer'in "açıklığa kavuşturun" sözüdür.

Kısacası Kur'an'ın örfünde ve sahabiler ile tabiinin dilinde müt'anın nikâh olması ve müt'a evliliği yapan kadının eş olması şüphesizdir. Nikâh ve evlenme kelimelerinin sadece sürekli nikâh için kullanılmaları, Ömer'in müt'ayı yasaklamasından ve bu hükmün halk arasında uygulanmaz olmasından sonradır. Böylece bu iki sözcük için sürekli nikâh dışında kullanım alanı kalmamış oldu ve nikâh sözcüğü söylenince, bunun zihinde doğurduğu ilk çağrışım sürekli nikâh oldu. Tıpkı bu şeriata mensup kimselerin ortaya koyduğu diğer ifadelerde olduğu gibi.

Bu durum, sözlerini aktardığımız tefsircinin daha sonra söylediği şu sözlerin asılsızlığını ortaya koyar: "Şiîlerin kendilerinden nakledildiğine göre onlar bile müt'a evliliği yapan kadına eşlik hükümleri ve gereklerini tanımıyorlar." Kendisine sormak gerekir ki eş, yani zevceden maksat nedir? Eğer bundan Kur'an lisanındaki kastedilen anlam kastediliyorsa, Şiîler eş olmanın bütün hükümlerini istisnasız bir şekilde müt'a evliliği yapan kadın için geçerli sayıyorlar. Yok, eğer bu terimden Müslümanların dilinde olan fıkıhtaki anlamda kastediliyorsa, o zaman Şiîlerin eş olma hükümlerini bu kadına tanımadıkları doğrudur; ama bunun bir sakıncası yoktur.

Düşüncelerini naklettiğimiz tefsirci sözlerinin bir yerinde de şöyle diyor: "Bu da Şiîlerin müt'a evlisi bir erkeğin zina ettiği takdirde 'evli ve zina işlememeniz' ayetinin kapsamına girmediğini kesin olarak kabul ettiklerini gösterir ki, bu da onlar için bariz bir çelişkidir." Kendi-

sine söyleyeceklerimiz şunlardır: Bu ayetin arkasından söylemiştik ki bu ayet cariyeleri de içerdiği için buradaki ihsân=korunmadan maksat, evli olmak değil, iffetli olmaktır. Eğer bu ihsanın evlilik anlamına geldiği kabul edilecek olursa, o zaman ayet müt'a nikâhını da kapsamına alır. Müt'a evlisi iken zina eden bir erkeğin recmedilmemesine gelince, bunun gerekçesi (recmin bir Kur'an hükmü olmamasının yanı sıra) sünnetin bu hususta olan açıklaması ve sınır getirmesidir. Tıpkı miras, nafaka, boşama ve evlenilebilecek kadın sayısı gibi diğer eşlik hükümlerinde olduğu gibi.

Bu söylediğimizin açıklaması şudur: Eğer hüküm ayetleri belirsizlik ve küllî açıklama niteliğinde olurlarsa, hüküm koymanın özünü açıklamak amacı taşıdıkları için bu ayetlerle ilgili kayıtlar, sınırlama ve kayıtlandırma sonucu doğurmayan açıklamalardır. Eğer hüküm ayetleri genel ve mutlak ifadeli olurlarsa, sünnette yer alan o ayetlerle ilgili açıklamalar, sınırlama veya kayıtlandırma olurlar ve bunlar için çelişki sakıncası söz konusu olamaz. Bu mesele, Usûl-u Fıkıh ilminin alanına girer.

Bu ayetler, yani miras, boşama ve nafaka ile ilgili ayetler, diğer ayetler gibi sınırlamaya ve kayıtlamaya açıktırlar. Meselâ mürtet yani dinden dönen bir kadının mirasçı olmasında ve boşanmasında sınırlama vardır. [Böyle bir kadının ne miras hakkı var, ne de kocasından ayrılmasında boşamaya gerek duyulur.] Kadında nikâh akdinin fesh edilmesini caiz saydıracak bir kusur ortaya çıktığı durumlarda boşama hükümlerinde bir sınırlama vardır. Kadının kocasına karşı dik kafalılık göstermesi durumunda nafaka hükümlerinde sınırlama geçerli olur. Buna göre bu ayetlere müt'a nikâhıyla da sınırlamalar getirilebilir. O hâlde müt'a evliliğini miras, nafaka ve boşama hükümlerinin kapsamı dışına çıkaran açıklamalar, sınırlamalar ve kayıtlandırmalardır. Evlendirme, nikâh, ihsân (korunmalık) gibi kavramların sadece sürekli nikâh için kullanılmaları, Müslümanlar arasında bu sözcüklere yüklenen bir anlamdır; şeriat ve İslâm'dan kaynaklanan bir durum değildir.

Dolayısıyla söz konusu tefsircinin sandığı gibi, asla bir sakınca söz konusu değildir. Meselâ bir fıkıh alimi eğer "Zina eden muhsen (korunmalı) erkeğin recmedilmesi gerekir. Fakat müt'a nikâhlı erkek muhsen (korunmalı) olmadığı için recmedilmez" diyorsa, o fıkıh aliminin ihsân kavramını sadece şu sonuçları olan sürekli nikâh anla-

mında kullanmış olmasındandır. Onun bu yorumu, Kur'an terminolojisinde ihsânın hem sürekli, hem de geçici nikâhta söz konusu olduğu gerçeği ile çelişmez. İhsânın her iki nikâhta da özel sonuçları vardır.

Sözlerini naklettiğimiz tefsircinin, Şiîlerin müt'a nikâhında kadının iddet beklemesini gerekli görmedikleri yolundaki iddiası ise açık bir iftiradır. İşte Şia'nın kitapları... Bunlar müt'a evliliği yapan kadının iddetinin iki hayız dönemi olduğu fetvası ile doludur. Bu konuda Ehl-i Beyt İmamlarının (hepsine selam olsun) Şia kanalıyla nakledilmiş bazı rivayetlerine yukarıda yer vermiştik.

Sözünü ettiğimiz tefsirci sözlerine şöyle devam ediyor: "Bu konu hakkında rivayet edilen hadislerin ve belgelerin tümü gösteriyor ki, Peygamberimiz (s.a.a) müt'a evliliğini bazı savaşlarda sahabilere serbest etti, sonra yasakladı, arkasından bir veya iki kere ona izin verdi ve sonra onu temelli olarak yasakladı. Peygamberimiz, sahabilerin kadınlarından uzak kaldıkları dönemlerde zinadan uzak kalmalarının zor olduğunu bildiği için müt'a evliliğine izin vermişti. Bu izin iki zarardan daha hafif olanını göze alma kabilindendir. Çünkü bir erkeğin bekâr bir kadınla geçici bir nikâh yaparak onunla belirlediği süre içinde birlikte yaşaması, kandırabileceği herhangi bir kadınla zina etmesinden daha az kötü bir davranıştır.

Ben derim ki: Sözü edilen tefsircinin bu konudaki rivayetlerin bütününe göre Peygamberimizin bazı savaşlarda müt'a evliliğine izin verip arkasından onu yasakladığı, sonra yine bir veya iki kere izin verdikten sonra onu temelli olarak yasakladığı yolundaki sözleri, daha ön-ce naklettiğimiz bu konudaki çelişkili ve çatışmalı rivayetlerle bağdaş-mıyor. O rivayetlere tekrar başvurulursa, onların sözünü ettiğimiz tefsircinin iddialarını bir bütün olarak kelime kelime yalanladıkları görülür.

Sözünü ettiğimiz tefsirci daha sonra şöyle diyor: "Ehl-i Sünnete göre müt'a evliliğine bir veya iki kere izin vermek, zinayı kesin biçimde yasaklamaya yönelik tedricî bir hazırlıktır. Tıpkı içkiyi yasaklamada yapıldığı gibi. Bu kötülüklerin her ikisi de cahiliye döneminde yaygındı. Fakat zina özgür kadınlar arasında değil, köleler arasında yaygındı."

Ben derim ki: Bu tefsircinin müt'a evliliğine verilen izin, zinayı yasaklamanın bir tür hazırlığıdır şeklindeki sözlerinin özeti şudur:

Müt'a evliliği o günün insanlarının nazarında bir tür zina idi. Öbür zina türleri gibi cahiliye döneminde yaygın idi. Bu yüzden Peygamberimiz zinayı yasaklamada yumuşak ve tedricî bir yöntem benimsedi. Maksadı insanlar tarafından kabul görebilmekti. Bunun için zinanın müt'a evliliği dışında kalan türlerini yasaklayıp müt'a biçimindeki zinayı bıraktı, ona izin verdi. Arkasından onu yasaklayıp sonra serbest bıraktı. Böylece onu kesinlikle yasaklayabilecek duruma gelince, onu temelli olarak yasakladı.

Ömrüm hakkı için böyle bir iddia, temiz dinî hükümlerin ortaya konması işlemine reva görülen iğrenç bir oyundur. O dinî hükümler ki, Yüce Allah bunları yasallaştırmakla sadece bu ümmeti kötülüklerden arındırmayı ve onlara yönelik nimetini tamama erdirmeyi istemiştir.

Bu sözlerde birkaç açıdan tutarsızlık vardır. **Birincisi şudur:** Peygamberimizin müt'a evliliğini önce yasaklayıp sonra serbest bıraktığını, arkasından yine yasaklayıp sonra serbest bıraktığını ileri sürmek ve bunun yanı sıra Mekke döneminde inmiş olan Meâric ve Mü'minun surelerindeki *"Onlar ki, ırzlarını korurlar..."* diye başlayan ayetlerin müt'a evliliğini yasakladığını ısrarla iddia etmek, önce de vurgulandığı üzere şu sonucu ortaya çıkarır ki, Peygamberimiz müt'a evliliğini serbest bırakmakla söz konusu ayetleri neshetmiş. Sonra bu neshi neshetmiş ve o ayetleri yürürlüğe koymuş. Sonra onları yine neshederek arkasından yine yürürlüğe koymuştur. Böyle bir iddia, Peygamberimizin Allah'ın kitabı ile oynadığını -hâşâ!- ileri sürmek değil de nedir?

İkinci tutarsızlık şudur: Kur'an'da zinayı yasaklayan ayetleri ele alalım. Bunlardan biri şudur: *"Sakın zinaya yaklaşmayın. Çünkü o iğrenç bir kötülük ve kötü sonuçlu bir yoldur."* (İsrâ, 32) Bundan daha açık bir ifade olur mu? Üstelik bu ayet Mekke döneminde indi ve kötülükleri yasaklayan başka ayetler arasında yer aldı. Bu konudaki diğer bir ayet de şudur: *"De ki: Gelin Rabbinizin neleri yasakladığını size söyleyeyim... Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın."* (En'-âm, 151) Bu ayetin orijinalinde geçen "fevahiş" kelimesi, "fahişe" kelimesinin çoğuludur. Başındaki tarif edatı ve ifadenin yasaklar arasında yer almış olması yasağın geniş kapsamlı olduğunu, kötülükler meydanında her türlü zinayı da içerdiğini ifade eder. Bu ayet de Mekke döneminde indi. Bu konudaki bir diğer ayet de şudur: *"De ki: Benim Rabbim, açık gizli bütün kötülükleri haram kıldı."* (A'râf, 33) Bu

ayet de Mekke döneminde indi. Bu konudaki diğer ayetler şunlardır: *"Onlar ki, ırzlarını korurlar. Eşlerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı müstesna... Bunların ötesine geçmek isteyenler meşru sınırları aşmış olurlar."* (Mü'minun, 7; Meâric, 31) Bu iki sure de Mekke döneminde indi. Sözünü ettiğimiz tefsircinin iddiasına göre bu ayetler nasıl zinanın diğer türlerini yasaklıyorsa müt'a evliliğini de yasaklıyorlar.

Bunlar zinayı haram kılan, fuhşu yasaklayan belli başlı ayetlerdir. Hepsi de Mekke döneminde indiler ve yasaklamayı açık bir dille ifade ediyorlar. Sözünü ettiğimiz tefsircinin ileri sürdüğü tedricî yasaklama hani nerede? Yoksa o şöyle mi diyor? -Çünkü Mü'minun suresindeki ayetin müt'a nikâhını yasakladığını iddia eden sözlerinin kaçınılmaz gereği budur.- Yüce Allah müt'a evliliğini kesin olarak yasakladı. Sonra Peygamberimiz arka arkaya ruhsata dayalı bir yol izleyerek tedricî bir yasaklama metodu uyguladı. Bunu halktan kabul görebilmek için bir taviz politikası olarak kullandı. Oysa Yüce Allah böyle bir yol izlemeyi Peygamberimize kesin bir dille yasaklamıştı. Yüce Allah şöyle buyurmuştu: *"Ey Muhammed, müşrikler az kalsın seni indirdiğimiz vahiyden ayırıp adımıza başka sözler uydurmanı sağlıyorlardı. Eğer bunu başarabilselerdi seni dost edineceklerdi. Eğer sana direnme gücü vermeseydik azıcık onlara meyletmek üzereydin. Eğer onlara yanaşsaydın, sana dünya hayatının ve ölüm ötesinin azabını katlayarak tattırırdık da bize karşı kendine yardın edebilecek hiç kimse bulamazdın."* (İsrâ, 75)

Üçüncü tutarsızlık şudur: Sözünü ettiğimiz tefsirci Peygamberimizin birkaç kere müt'a nikâhını serbest bıraktığını iddia ediyor. Eğer Peygamberimize isnat edilen bu serbest bırakma, helâl edici bir şeriat hükmüne dayanmıyorsa, bunun yanı sıra müt'a evliliğinin zina ve fuhuş olduğu farz edilirse, o zaman bu serbest bırakma Peygamberimizin kendi kararı olduğu takdirde Rabbine açık bir muhalefet olur. Oysa Peygamberimiz Yüce Allah'ın koruması altında olan bir masumdur, böyle bir yanılgıya düşmesi düşünülemez. Yok eğer bu serbest bırakma Yüce Allah'tan geliyorsa, Yüce Allah -hâşâ- kötülüğü emretmiş olur ki, Yüce Allah Peygamberine yönelik bir hitabında böyle bir varsayımı açıkça reddederek şöyle buyuruyor: *"Allah kötü şeyleri emretmez."* (A'râf, 27)

Yok eğer Peygamberimizin verdiği izin, helâl kılıcı bir hükme da-

yanıyorsa, o zaman müt'a evliliği zina veya fuhuş olmaz. Muhkem sınırlar çerçevesinde meşru bir sünnet olur. Yasak evliliklerle bir arada mütalaa edilmez. Tıpkı sürekli evlilik gibi. Sürekli evlilikteki gibi mehir zorunluluğu vardır. Ayrıca menilerin karışmasını ve neseplerin belirsiz hâle gelmesini önlemek için kadına iddet bekleme zorunluluğu vardır. Bunun yanı sıra insanların ona muhtaç olmaları gibi bir zarureti de karşılıyor. O hâlde kötü bir iş sayılmasının anlamı olmaz. Çünkü kötü iş, meşru sınırları çiğnemesi, kamu yararını ihlal etmesi, toplumun zaruri ihtiyacının karşılanmasını engellemesi dolayısıyla insanların çirkin gördükleri, toplum tarafından yadırganan iştir.

Dördüncü tutarsızlık şudur: Müt'a evliliğinin cahiliye döneminde uygulanan bir tür zina olduğunu söylemek hiçbir belgeye dayanmayan bir uydurmadır. Tarih kitaplarında aslı astarı yoktur. Tersine bu uygulama orijinal bir İslâm geleneği ve yüce Allah'ın bu ümmete gösterdiği bir kolaylıktır. Maksat bu ümmetin ihtiyaçlarının karşılanması, zinanın ve diğer cinsel sapıklıkların aralarında yayılmasının önlenmesidir. Eğer Müslümanlar bu geleneği yerleştirebilselerdi bu hedeflere varırlardı. O zaman İslâm hükümetleri zinaya ve diğer cinsi sapıklıklara karşı böylesine umursamaz davranmazlardı. Bu umursamazlık zamanla yasal meşruluk kazanarak dünyanın fesat ve vebal ile dolup taşmasına yol açmıştır.

Sözlerini aktardığımız tefsirci, "Bu iki kötü alışkanlık cahiliye döneminde yaygındı. Fakat zina özgür kişilerden çok köleler arasında yaygındı." diyor. İki kötü alışkanlık derken anlaşılan zinayı ve içki içmeyi kastediyor ki, dediği doğrudur. Fakat zinanın özgür kişilerden çok köleler arasında yaygın olduğu yolundaki iddiası dayanaksızdır. Çünkü değişik ve farklı kaynaklı tarihî belgeler bu iddianın tersini destekliyor. Bu konuda söylenmiş şiirler gibi. Daha önce naklettiğimiz İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayette, bilindiği gibi, cahiliye dönemi Araplarının açık yapılmayan zinayı sakıncalı bir eylem saymadıkları belirtiliyordu.

Söylediklerimizin bir delili de, cahiliye döneminde geçerli olan evlat edinme işlemidir. Bu işlem, cahiliye Arapları arasında sadece bir isim verme ve babayı belirleme işlemi değildi. Güçlülerin, ailelerine ilaveler yapmak suretiyle nüfuslarını ve güçlerini arttırma girişimi idi. Bunu gerçekleştirirken özgür kadınlarla hatta evli kadınlarla yapmış

oldukları zinalara dayanıyorlardı. Cariyelere gelince özellikle güçlü Araplar onlarla düşüp kalkmayı, sevişmeyi, yatağa girmeyi ayıplıyorlardı. Cariyelerin bu alandaki işlevleri, efendileri tarafından erkeklere peşkeş çekilip cinsel sermaye olarak kullanılmaları idi.

Söylediğimizin delili, siyer ve hatıra kitaplarından aktardığımız evlat edinme hikâyeleridir. Bunlardan birinde Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye, Ziyad b. Ebih'in babasının oğlu olduğunu iddia etmesi ve bunu şahitlerle ispat etmesi idi. Bu konuda başka olaylar da nakledilmiştir.

Evet. Cahiliye döneminde özgür Araplar arasında zinanın yaygın olmadığı hakkında Hind adlı kadının Peygamberimize (s.a.a) biat töreni sırasında söylediği, "Özgür kadın zina eder mi?" şeklindeki sözü delil olarak gösteriliyor. Fakat eğer şair Hassan b. Sabit'in divanına başvurulur da bu şairin Bedir ve Uhud savaşlarından sonra sözünü ettiğimiz Hind adlı kadını nelerle hicvettiği incelenirse, karışıklık ortadan kalkar ve gerçeğin ne olduğu ortaya çıkar.

Sözünü ettiğimiz tefsirci bu konudaki hadislerin anlamlarını değerlendirdikten ve aklı sıra aralarındaki çelişkileri kaldırdıktan sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "Ehl-i Sünnete göre, müt'a evliliğinin haram oluşunun dayanakları şunlardır:

1) Müt'a evliliği nikâh, boşama ve iddet hükümlerinde Kur'an'ın nassına ters düşer demesek bile onun zahirine ters düşer.

2) Müt'a evliliğinin kıyamet gününe kadar temelli olarak haram olduğunu açıkça bildiren hadisler vardır...

3) Ömer'in bu uygulamayı yasaklaması, bu yasaklamayı mescidin minberinde açıklaması ve sahabilerin onun bu yasaklamasına itiraz etmemeleridir. Bilindiği gibi sahabiler şeriata aykırı bir şeyi onaylamazlardı ve Ömer'i hata yaptığında hatasından döndürürlerdi.

Daha sonra bu tefsirci Ömer'in müt'a nikâhını şahsi görüşüne dayanarak yasaklamadığını, bu yasaklamayı Peygamberimizin daha önceki yasaklamasına dayanarak gerçekleştirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre bu yasaklamanın Ömer'e mal edilmesinin sebebi, onun bu yasağı açıklamış veya uygulamaya koymuş olmasıdır. Tıpkı "üzüm suyunu Ebu Hanife helâl ederken, Şafiî onu haram kıldı" denmesi gibi.

Ben derim ki: Bu delillerin birincisine ve ikincisine gereken cevap yukarda ve önceki açıklamalarda, daha fazlasını gerektirmeyecek

yeterlikte verilmiştir. Üçüncü delile gelince, Ömer'in bu uygulamayı yasaklaması, ister kendi görüşüne dayanarak olsun, isterse bu tefsircinin iddia ettiği gibi Peygamberimizin daha önceki yasaklamasına dayanarak olsun; sahabelerin bu yasaklama karşısında susmaları ister Ömer'den çekindiklerinden ve korktuklarından olsun, ister bu tefsircinin ileri sürdüğü gibi bu yasaklama kararını onayladıklarından veya karşı çıkmalarının insanların hoşuna gitmeyeceğini düşünmelerinden ileri gelsin. Nitekim Hz. Ali'den, Cabir'den, İbn-i Mesut'tan ve İbn-i Abbas'tan gelen rivayetler bu ihtimali doğruluyor. Bütün bunların hangisi varid olursa olsun Ömer'in müt'a evliliğini yasaklaması, bunu helâl göreni ve uygulayanı recmedeceğine yemin etmesi, *"O hâlde, ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa, ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetinin buna delâlet ettiği gerçeğini, bunu helâl saymanın Kur'an'a ve sünnete aykırı olamayacağını etkilemez. Çünkü bu ayetlerin delâletine ve muhkemliğine toz kondurulamaz.

Bir yazar bu konuda çok garip bir iddia öne sürerek şöyle demiştir: "Müt'a evliliği, İslâm'da hiçbir zaman yeri olmamış bir cahiliye geleneğidir. Bu yüzden Kur'an'la veya sünnetle neshedilerek İslâm şeriatından çıkarılmasına gerek bile duyulmamıştır. Müslümanlar böyle bir uygulamayı hiç tanımamışlardır. Ona sadece Şiîlerin kitaplarında rastlanmıştır."

Ben derim ki: Kur'an'ın, hadisin, icmanın ve tarihin söylediklerini göz ardı etmeye dayanan bu söz sonucunda, bu mesele ile ilgili görüşler dönüşüm merhalelerinin son noktasına varmış olur. Müt'a evliliği Peygamberimiz zamanında uygulanan bir sünnet idi. Sonra Ömer zamanında yasaklandı ve bu yasak halk çoğunluğu tarafından uygulandı. Bu yasağa müt'ayla ilgili ayetin diğer ayetlerle veya Peygamberin bu husustaki yasaklarıyla neshedildiği şeklinde yorum getirildi. Sahabelerin bazıları[1] ve onların görüşlerini benimseyen birçok Hicaz ve Yemen

---

1- Bu konudaki en acayip sözlerden biri de Zeccac'ın bu ayet hakkında söylediği şu sözlerdir: "Bu ayet hakkında birçokları lügat bilgisizlikleri yüzünden büyük bir yanılgıya düştüler. Bu kimseler, *'O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin.'* ayetinde ilim adamlarının görüş birliği ile haram olduğunu söyledikleri müt'a evliliğinin kastedildiğini ileri sürdüler." Zeccac bu sözlerinin devamında ayetteki "istimta"nın nikâh demek olduğunu söylüyor. Bilmem ki, onun bu sözlerinin neresini düzelteyim? İbn-i Abbas, Ubeyy b. Kaab ve başkaları gibi şahsiyetleri dil bilmemekle itham

fakihi bu yasağa karşı çıktı. İbn-i Cureyh gibi bir hadis imamı bile bu karşı çıkanlar arasında yer aldı. Nitekim onun müt'a evliliğine düşkün olduğu, hatta yetmiş kadınla müt'a evliliği yaptığı rivayet edilmiştir.[1] Bunların yanı sıra dört fıkıh imamından biri olan Malik de bu yasağa karşı çıkanlardan biridir.[2]

Fakat arkasından tefsircilerin son kuşağı *"O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin."* ayetinin müt'a evliliğine delâlet ettiğine karşı çıktılar. Bu ayeti sürekli nikâha delâlet edecek şekilde yorumladılar. Müt'a evliliğinin Peygamberimizin bir sünneti olduğunu ve onun hadisi ile uygulamadan kaldırıldığını söylediler. Son dönemlerde ise, müt'a evliliğinin cahiliye döneminde görülen bir zina olduğunu, Peygamberimizin ona birkaç kere izin verdikten sonra onu kıyamet gününe kadar temelli yasakladığını ileri sürdüler. Sonra da sözlerine son olarak yer verdiğimiz yukarıdaki yazar, müt'a evliliğinin katıksız bir cahiliye dönemi zinası olduğunu, İslâm'ın bundan asla haberi olmadığını, buna sadece Şia kitaplarında rastlandığını iddia etmiştir. Önümüzdeki dönemlerde bu meselenin ne gibi değişik tartışmalara konu olacağını sadece Allah bilir.

İLMÎ İNCELEME

Doğum ve rahim ortaklığı yolu ile fertleri birbirine bağlayan nesep bağı, aslında doğal ve tekvinî yani varoluşsal bir bağdır; milletleri ve kabileleri oluşturur; kandan kaynaklanan nitelikleri taşır ve bu nitelikleri kanın yaygınlığı oranında yayar. Bu, diğer etkili sebepler ve fak-törlerle sentezler oluşturmak suretiyle milletlerin âdetlerini, göreneklerini ve geleneklerini oluşturan temel faktördür.

---

etmesini mi? Yoksa ilim adamlarının müt'ayı görüş birliği ile haram saydıkları şeklindeki iddiasını mı? Yoksa dil uzmanı olduğunu iddia ederken "istimta"nın nikâh anlamına geldiğini söylemesini mi?

1- Onun, Tezhib-ut Tezhib ve Mizan-ul İtidal adlı eserlerde yer alan hayat hikâyesine başvurulabilir.

2- Müt'a hakkındaki görüşleri öğrenmek için fıkıh kitaplarına başvurulabilir. Bu konu etrafındaki fıkıh ve kelâm incelemeleri ayrıntılı biçimde öğrenmek için bu ilim dallarının klasik ve sonraki üstatlarının eserlerine, özellikle zamanımızın araştırmacı uzmanlarının kitaplarına başvurulabilir.

Gelişmiş ve gelişmemiş insan toplumları, sosyal geleneklerinde ve kanunlarında şu veya bu oranda bu faktöre önem verirler. Evlenme, miras ve diğer alanlarda bu önem somut biçimde görülür. Bununla birlikte toplumlar, özelliklerinden kaynaklanan kamu yararı değerlendirmelerine bağlı olarak bu bağın alanının genişliğini ve darlığını farklı biçimde ayarlarlar. Meselâ daha önceki incelemelerde görüldüğü gibi, eski milletlerin çoğu kadına resmen akrabalık statüsü vermezlerken evlatlığa oğulluk statüsü tanıyorlardı. Yine meselâ İslâm'ın muharip kâfirin Müslüman'a akraba olmasını kabul etmemesi, çocuğun nesebini, ancak meşru ilişkilerin sonucuna dayandırması ve benzeri gibi.

Daha önceki incelemelerde belirtildiği üzere İslâm kadınlara mallarda tam ortaklık ve irade ile çalışma özgürlüğü vererek onlara akrabalık hakkı tanıdı. Böylece oğul ile kız resmi akrabalık ve rahim ortaklığı yönünden aynı derecede oldu. Baba ile anne, erkek kardeş ile kız kardeş, dede ile nine, amca ile hala, dayı ile teyze de aynı konuma geldi. Böylece resmi soy bağı oğlan yolu ile olduğu gibi kız yolu ile de kurulur oldu. Bunun sonucu olarak oğlun oğlu gibi kızın oğlu da kişinin oğlu sıfatını kazandığı gibi kızın kızı, oğlun kızı gibi kişinin eşit seviyeli kızları oldu. Evlenme ve miras hükümleri bu ilkeye göre belirlendi. Daha önce incelediğimiz evlenilmesi yasak kadınlara ilişkin ayet bu söylediklerimizin delilidir.

Eski araştırmacılarımız sosyal ve hukukî nitelik taşıyan bu ve benzeri meselelere dar bir açıdan bakarak onları bir kelime, bir terim meselesi saymışlar ve bu meselelerin çözümünü lügatların yargısına havale edince işin çözüleceğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden meselâ oğul kelimesinin içeriği konusunda şiddetli tartışmalara giriştiler. Kimi buna geniş kapsamlı, kimi ise dar kapsamlı bir anlam verdi. Bunların hepsi hatalı idi.

Bu araştırmacılardan birine göre lügat ilminin tarif ettiği oğulluk ilişkisi oğul kanalı ile oluşan ilişkidir. Kızın oğlu ile onun kanalına dayanan bütün akrabalar, analarının dedelerine değil babalarına bağlanır. Araplar kız kanalı ile doğanları kişinin oğulları saymazlar. Peygamberimizin (s.a.a) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkındaki; *"Benim bu iki oğlum, kıyam etseler de, otursalar da bu ümmetin imamlarıdır."* sözleri ile bunların benzerleri onurlandırma amaçlı kullanış türleridir. Söz konusu araştırmacı sözlerini destekleyen şu beyitleri de delil

göstermiştir:

"Oğullarımız, oğullarımızın oğullarıdır. / Kızlarımızın oğulları ise uzaktakilerin oğullarıdırlar."

Bunun bir benzeri de şu şiirdir:

"Analar insanların koruyucu kaplarıdır. / Nesep ise babalara dayanır."

Ben derim ki: Bu araştırmacı, inceleme yöntemini karıştırmış ve bu meseleyi bir dil ve terim araştırma konusu saymıştır. Eğer Araplar oğul kelimesini kızın oğlu anlamında kullanmış olsalar da bu yüzden inceleme sonucunun değişeceğini sanmıştır. Böyle sanmak, çeşitli toplumlarda oğulluğa, babalığa ve benzer soy bağlarına dayalı olarak ortaya çıkan sonuçların ve hükümlerin kelimelere ve terimlere bağlı olmadığı gerçeğinden habersiz olmaktır. Bu sonuçlar ve hükümler, toplum yapısının türüne ve o toplumda geçerli olan geleneklere bağlıdır. Nitekim kimi zaman kelimeler ve terimler oldukları gibi kaldıkları hâlde, bu sonuçlar ve hükümler toplumsal geleneklerin değişmesine bağlı olarak değişirler. Bu da gösterir ki bu inceleme, bir sözel ve terim meselesi değil; sosyal veya sosyal bağlantılı bir incelemedir.

Sözünü ettiğimiz araştırmacı tezini iki beyitle desteklemeye çalıştı. Hayalî bir süslemeden ve vehimlerin bezenmesinden başka bir şey olmayan şiir gerçekler pazarında bir değer taşımaz. Bu yüzden boş sözler düzen bir şairin sözlerini, mesajları boş söz olmayıp kesin hüküm niteliği taşıyan Kur'an'ın müdahale alanına giren konularda delil olarak öne sürmek yersizdir.

Oğulların ana tarafından dedelerine değil de babalarına bağlanmalarına gelince, bu konu kelimelere dayalı bir dil meselesi olmamakla birlikte nesep konusunun bir ayrıntısı da değildir ki, oğlun ve kızın babaya bağlanmaları onların ana tarafından olan nesep bağlarının kesilmesini gerektirsin. Oğulların ve kızların babalarına bağlı olmaları erkeğin aile reisi olarak evin geçiminden sorumlu olmasının, evlatları yetiştirmesi gereğinin ve diğer yükümlerin uzantısıdır. [Kız, babasının evinde olduğu sürece babanın sorumluluğu altındadır. Evlenince, eşi onun sorumululuğunu üstlenir. Kendisi böyle olunca, doğurmuş olduğu çocuklar da erkeğinin ve babalarının sorumluluğu altında olurlar. Evlatların babalarına bağlanmaları bu açıdandır. Yoksa anne tarafından hiçbir akrabalık bağının olmadığı söz konusu değildir.]

Kısacası, nesep bağı erkek ve kız evlatlarda babadan olduğu gibi anadan da geçer. Bu ilkenin İslâm'daki en bariz sonuçlarından ikisi, miras ve evlenme yasaklarıdır. Evet. Bu arada özel gerekçelere dayanan başka hükümler ve meseleler vardır. Erkek çocuğun nesep bağı, nafaka ve Peygamber yakınlarının payları gibi. Bu meselelerin her biri kendi özel gerekçesine bağlıdır.

BAŞKA BİR İLMÎ İNCELEME

Günümüze kadar elde edilen tarihi belgelerin kanıtladığına göre, nikâh ve evlilik her çeşit toplumda sürekli geçerli olan sosyal gelenekler arasındadır. Bu da bu geleneğin fıtrî olduğunu gösterir.

Ayrıca bunun en güçlü delili, daha önce tekrarladığımız gibi, erkek ile kadının yapısal olarak üretme ve doğurma organları ile donanmış olmalarıdır. Erkek ile kadın bu hedefe yönelik arzu bakımından eşittirler. Yalnız kadında fazla olarak emzirme cihazı ile çocuk yetiştirmeye elverişli fıtrî duygular vardır.

Bunların yanı sıra insan yapısında başka içgüdüler de vardır. Bu içgüdüler evlatları sevmeyi özendirirler, insana soyunun devamlılığı oranında kendi varlığının devam edeceği duygusunu bir doğal kanun olarak kabul ettirirler, erkek ile kadının birbirleri için huzur kaynağı olduklarının bilincine vardırırlar, mülkiyet ve iş bölümü ilkesinden sonra miras ilkesine de saygı duymayı sağlarlar ve aile yuvası kurmanın gereğini aşılarlar.

Genel anlamda bu fıtrî ilkelere ve hükümlere saygı duyan toplumların şu ya da bu şekilde evlilik sünnetini ve özel bir evlilik geleneğini benimsemeleri kaçınılmazdır. Şu anlamda ki, kadın ile erkek arasındaki cinsel ilişkiler nesepleri karıştıracak bir belirsizliğe yol açmamalıdır. Zinanın ve fuhşun yaygın hâle gelmesinin yol açacağı kamu sağlığı ve çocuk edinme gücünün bozulmasının tıp alanındaki tedbirlerle önlenebileceği farz edilse bile nesep karışıklığının önüne geçilebilmesi cinsel ilişkilerin evlilik disiplinine bağlanmasına ihtiyacı vardır.

Bunlar, genel anlamda evlilik geleneğini yürürlükte tutan bütün milletlerin gözettiği ilkelerdir. Bu milletler ister tek eşliliği, ister bir erkeğin çok sayıda kadınla evlenebilmesini, ister bir kadının çok sayıda erkekle ve ister birden çok erkeğin birden çok kadınla evlenmeleri-

ni benimsemiş olsunlar fark etmez. Bu milletler gelenekleri arasındaki bu farklılıklara rağmen evlilik müessesesini, eşler arası bağlılık ve birliktelikten ibaret olan temel özelliği ile kabul ederler.

Evliliği öneren insan fıtratının ilk nefret ettiği şey, soyu kurutan ve nesepleri karmakarışık hâle getiren fuhuş ve zinadır. Bu nefretin belirtileri farklı milletlerde ve değişik toplumlarda görülmektedir. Kadın-erkek ilişkilerinde tam bir başı boşluk yaşayan milletlerde bile bu nefretin izleri vardır. Bu milletler bu sınırsız cinsel başı boşlukları endişe ile karşılıyorlar. Bu gerekçe ile nesep hükümlerini düzenleyen kanunlar sayesinde yaşadıklarını görüyoruz.

İnsanoğlu evlenme geleneğini benimsemekle birlikte doğal dürtülerinin etkisi ile bu geleneğin sınırları içinde kalmıyor. Kendine ne yabancıyı ne de akrabayı yasaklıyor. Erkekler şehvet dürtüsü ile kız, kız kardeş, ana ve diğer yakınlarla yatağa girmeme yasağını tanımadıkları gibi kadınlar da babalarla, erkek kardeşlerle, oğullarla cinsel ilişkiye girmekten sakınmıyor. Tarih bize gerek gelişmiş büyük milletlerde, gerekse ilkel milletlerde analarla, kız kardeşlerle, kızlarla ve diğer yakınlarla cinsel ilişkiler kurulduğunu ispat ediyor. Günümüzde de uygar milletlerde kardeşler arasında, babalar ile kızlar arasında ve diğer aile içi fertler arasında zinanın yaygın olduğuna dair kesin bilgiler alıyoruz. Demek ki, şehvet dürtüsünün önünde hiçbir şey duramıyor. Eğer bu milletlerde analarla, kız kardeşlerle, kızlar ile ve diğer aile içi fertlerle yatağa girmekten kaçınılıyorsa, bu kaçınma duygusu, eski bazı millî edep ve gelenek kurallarından miras kalmıştır.

Eğer İslâm'ın evliliği düzenleyen kuralları, dünyada bu konuda geçerli olan diğer kanunlarla ve geleneklerle karşılaştırılırsa ve üzerlerinde insafla düşünülürse, bu kuralların nesepleri ve diğer fıtrî faydaları korumada en ince ve en güvenceli titizliği gösterdikleri görülür. İslâm'ın evliliğe ve onun uzantılarına ilişkin bütün hükümleri, nesepleri koruma ve zina yolunu kapatma amacına dönüktür.

Bu hükümlerin içinde doğrudan doğruya nesep temizliğini koruyan hüküm, evli kadınların evlenme yasağıdır. Böylece bir kadının aynı anda birden çok erkekle evlenmesi önlenmiş oluyor. Çünkü böyle bir evlilik, nesep temizliğini yok eder. Boşanmış kadınların iddet beklemeleri yolundaki kuralın gerekçesi de budur. Boşanan kadınlar kendilerini üç ay boyunca gözlem altında tutarak menilerin rahimlerinde

birbirine karışmasına meydan vermemiş olurlar.

Yukarda okuduğumuz evlilik yasağı ayetinde on dört zümre olarak sayılan diğer evlenilmesi yasak kadınların evlilik yasaklarının gerekçesi ise, zina kapısını kapatmaktır. Çünkü aile içinde yaşayan insanın en çok birlikte olduğu, bir arada yaşadığı, sürekli ve sınırsız yakınlıkta yaşadığı kadınlar, bu on dört zümredir. Devamlı birliktelik ve sıkı beraberlik, nefsin o kadınlara tam anlamı ile yönelmesini, erkek düşüncesinin onların üzerinde yoğunlaşmasını gerektirir. Bu da hayvani duyguların ve şehvet içgüdüsünün uyanmasına yol açar, insanı canının arzu ettiğine doğru iter ve nefsinin bu arzu karşısındaki direncini kırar. Yasak bir koru etrafında dolaşan kimsenin her an o koruya dalması muhtemeldir.

Bundan dolayı bu kadınlar hakkında sadece zina yasağı ile yetinilmemesi gerekmiştir. Çünkü devamlı birliktelik, nefsin ardarda tekrarlanan kışkırtmaları, arka arkaya bastıran arzular insana, bir kerelik zina yasağı ile korunma imkanı vermez.

Bunun yerine bu aile içi yakınlarla cinsel ilişkiye girişmenin temelli yasaklanması ve bunun dinî terbiye ile pekiştirmesi gerekli idi. Maksat bu kadınlara ulaşıp onları ele geçirmeye yönelik ümitsizlik kalplere yerleşsin, bu ümitsizlik onlara yönelecek şehveti öldürsün, kökünü kessin, kaynağını kurutsun. Nitekim Müslümanların ezici bir çoğunluğunda bu hedefin gerçekleştiğini görüyoruz. Fuhuş düşkünü ve kötülüklere batmış Müslümanların bile aile içi yakınları ile fuhuş yapmanın, anaları ve kızları ile yatağa girmenin akıllarına bile gelmediğini müşahede ediyoruz. Eğer böyle olmasaydı hiçbir ev zinadan, fuhuştan ve diğer cinsel sapıklıklardan kurtulamazdı.

Öte yandan İslâm aile içi yakınlar dışındaki kadınlara yönelik zinanın da önünü kapattı. Bunun için kadına kapalı giyinme zorunluluğu getirdi ve kadın ile erkeğin karışık yaşamasını yasakladı. Eğer bu önlemler getirilmeseydi, sırf zinayı yasaklamakla insanla bu iğrenç kötülük arasına engel konamazdı. Ortada iki şıktan biri var: Ya kadınlarla erkeklerin karışık yaşamaları yasaklanır. Nasıl ki kadınların bir kesimi için bu tedbire başvurulmuştur. Ya da kadına ulaşmaktan ümit kestirilir ve bu ümitsizlik kalplere temelli bir yasaklama ile yerleştirilir, insanlar bu anlayışla terbiye edilerek bu inancı içlerine sindirmeleri sağlanır. Öyle ki insan, bu inancın çiğnendiğini çevresinde görmez, ku-

lakları böyle bir rezillik işitmez ve böyle bir şey yapmak aklının ucundan geçmez.

Bunun pratik doğrulanması, Batı toplumlarının gözlerimizin önünde duran durumudur. Bu Hıristiyan toplumlar, zinanın haram olduğuna inanıyorlar ve birden fazla kadınla evlenmeyi zinaya yakın bir suç sayıyorlar. İşte bu Hıristiyanlar, kadınlar ile erkeklerin karışık yaşamasını serbest bıraktılar. Bunun sonucunda zina kısa zamanda toplumlarında öylesine yaygınlaştı ki, aralarında bin kişide bir kişi bile bu hastalıktan yakayı kurtaramıyor. Yine oralardaki bin kişiden biri bile, evlatlarının kendi sulbünden olduğuna kesin olarak inanamıyor. Arkasından bu hastalık alanını genişleterek erkekler ile kız kardeşleri, kızları, anaları arasında ilişkilere yayıldı. Sonra erkekler arasında, erkekler ile oğulları arasında, delikanlılar arasında ilişkiler aldı yürüdü. Sonra... Sonra... İş o raddeye vardı ki, Yüce Allah'ın huzur kaynağı, insanlığın omurgasını dik tutan bir nimet ve hayatın neşesi olarak yarattığı kadınlar, her türlü siyaset, ekonomi ve sosyal entrikalarda yem olarak kullanılan bir tuzak, ferdî ve sosyal hayatı dejenere eden her türlü kirli maksadın aracı hâline geldiler. Bunların sonucu olarak insan hayatı hayalî bir arzuya dönüştü, kelimenin tam anlamı ile oyun ve eğlence hâline geldi. Açılan yırtığı kapatacak yama bulunmaz oldu.

İşte İslâm'ın, evlenilmesi kesinlikle veya şarta bağlı olarak yasaklanan kadınların evlilik yasaklarını dayandırdığı ve sadece iffetli kadınlarla evlenmeyi caiz görürken gözettiği ilke budur.

Bu hükmün aile içi zinanın engellenmesindeki etkisi, hicabın zinanın toplumda yaygınlaşmasını engellemedeki etkisi gibidir.

Daha önce değindiğimiz gibi, *"Evlerinizde ve himayeniz altında bulunan üvey kızlarınız..."* ayeti belli oranda bu hikmete işaret etmiyor değildir. Yasaklama ayetinin sonundaki *"Allah sizden hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır."* ifadesinin de bu hikmete işaret sayılması mümkündür. Çünkü bu on dört kadın zümresinin kesinlikle evlilik yasağı kapsamına alınmaları, onlara yönelik arzuya, meyle ve imkân olduğu takdirde elde etme girişimine karşı direnme yükünü insanın omuzlarından indirmektedir. İnsan nefsanî eğilimler ve şehevi arzular karşısında zayıf yaratılmıştır. Nitekim bir ayette kadınlar için *"Sizin hileleriniz yamandır."* (Yûsuf, 28) buyruluyor.

En zor ve acı sabırlardan biri insanın bir veya daha çok sayıda ya-

bancı kadınla bir arada yaşaması, tenhada ve kalabalık içinde onlarla yan yana bulunması, gece gündüz onlarla birlikte olarak zaman zaman onların ince işaretleri ve tatlı hareketleri ile gözleri ve kulakları dolduktan sonra nefsinin onlara yönelik kışkırtmalarına karşı direnmesi ve içinden gelen arzuya cevap vermemesidir. Söz konusu olan ihtiyaç iki temel ihtiyacın, yani yemek ihtiyacı ile cinsel tatmin ihtiyaçlarının biridir. Diğer ihtiyaçlar bunlara indirgenen, ikinci dereceden ihtiyaçlardır.

Peygamberimiz (s.a.a); *"Kim evlenirse dininin yarısını koruma altına almış olur. Diğer yarısı hakkında Allah'tan korksun."*[1] buyururken galiba bu gerçeğe işaret etmek istemiştir.

1- Vesail-üş Şia, Nikâh babı.

29- Ey inananlar! Karşılıklı rızayla yapılan ticaret müstesna, aranızda mallarınızı batıl (haksız ve haram yol) ile yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir.

30- Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, yakın zamanda onu ateşte yakarız; bu Allah'a çok kolaydır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerle daha önceki ayetler arasında az da olsa bir benzerlik var. Çünkü bu ayetlerde batıl yollarla mal yemek yasaklanırken daha önceki ayetlerde baskı ve kural çiğneme yolu ile kadınların mehirlerinin yenmesi yasaklanıyordu. Buna göre bu ayetlerde özelden genele geçiş vardır.

"Ey inananlar!... aranızda mallarınızı batıl (haksız ve haram yol) ile yemeyin." Ayetin orijinalinde geçen "te'kulu" fiilinin mastarı olan "ekl=yemek" kelimesinin anlamı herkesçe bilinmekte ve örneğin gıda maddelerini ağza koyup yutmak suretiyle tüketmek demektir. Kelimede ele geçirip tüketmek anlamı olduğu için Araplar, "Ekelet-in naru el-hatebe=ateş odunu yedi." derler. Bu ifadede ateşin odunu yakarak yok etmesi, bir gıda maddesini ağzına koyup yutan kimsenin o maddeyi tüketmesine benzetiliyor.

Bunun yanında yine Araplar, "Ekele fulanun el-male=falanca şu malı yedi." derler. Yani adam o malı ele geçirerek onda tasarrufta bulundu. Bu ifade ile kelimenin sözlük anlamı arasındaki bağlantı şudur: Nesneleri tasarruf altına almanın temel amacı onlarla beslenmektir.

Çünkü beslenme insanın varlığını sürdürmesinde en büyük ve vazgeçilmez ihtiyaçtır. Bu yüzden bir malda tasarrufta bulunmak eylemi "yemek" fiili ile ifade edilmiştir. Yalnız her tasarruf bu anlama gelmez. Sadece mülkiyeti ele geçirme gibi yollarla başkasının el koymasına imkan bırakmayacak şekilde mala el koyma biçimindeki tasarruf bu anlama gelir. Sanki adam mala egemen olup onda tasarrufta bulunmakla tıpkı gıda maddesini yiyenin bu maddeyi tüketmesi gibi söz konusu malı tüketiyor.

Ayette geçen "batıl" kelimesi, doğru ve akla uygun bir maksadı içermeyen hareket demektir. Ayette geçen "ticaret" kelimesi ise kâr maksadı ile sermaye üzerinde tasarruf etmek demektir. Râgıp el-İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde kelimenin bu anlamına değindikten sonra, "Arapça'da 'ta' harfinden sonra 'cim' harfinin kullanıldığı bundan başka bir kelime yoktur." diyor. Dolayısıyla bu kelime hem satmayı, hem de satın almayı içeren muamele için kullanılır.

Okuduğumuz ayetlerin birincisinde, *"mallarınızı batıl ile yemeyin."* ifadesi, *"aranızda"* kaydı ile kayıtlandırılıyor. Adamların malın başında toplanmaları ve onu aralarına almaları anlamını veren bu kayıt, yasaklanan mal yeme eyleminin adamlar arasında dolaştırılması ve el değiştirilmesi suretiyle birinden diğerine geçmesi durumunda gerçekleşmesine işaret veya delâlet anlamı taşıyor. *"Aranızda mallarınızı... yemeyin."* ifadesinin *"batıl"* kaydı ile kayıtlandıktan sonraki anlamı, topluma mutluluk ve başarı sağlamayan, tersine onu huzursuzluğa ve helâke sürükleyen, mal ile ilgili el değiştirici işlemleri yasaklamaktır. Bunlar dinin batıl saydığı işlemlerdir; faizcilik, kumar; çakıl taşları ve hurma çekirdekleri ile satış yapmak gibi aldatıcı satışlardır. [Satılan veya karşılığında verilecek şey, iki taraf veya bir taraf için belli olmazsa, örneğin atılan çakıl taşlar ve hurma çekirdekleri hangi cinsin üzerine düşerse, belli miktar para karşılığında alıcıya verilmesi gibi yapılan muamelelere "gararî=aldatıcı muameleler" denir.]

Buna göre, *"Karşılıklı rızayla yapılan ticaret müstesna."* ifadesinin oluşturduğu istisna, munkatı=kopuk istisnadır; yani istisna edilen şey, kendisinden istisna yapılanın cinsinden değildir. Bu istisnaya, beliren bir kuşkuyu gidermek amacı ile yer veriliyor. Batıl yöntemlerle mal yeme eylemi yasaklanınca -ki, düzeni bozuk toplumda görülen ve malların elden ele geçmesini sağlayan faizcilik, aldatıcı satışlar ve

kumar gibi işlemler şeriata göre batıldır- bu durumun toplumun temellerini sarsacağı, onu parçalayacağı ve bu yüzden insanların mahvolacağı sanılabilir.

İşte bu kuşkuya cevap olsun diye toplumun birliğini pekiştirecek, omurgasını dik tutacak ve istikametini koruyacak işlem türünün ne olduğu bildiriliyor. Bu işlem türü ise, karşılıklı rızaya dayanan, toplumun ihtiyacını karşılayıcı, sağlıklı bir işlem türü olan ticarettir.

Bu istisna, şu ayetteki istisnanın bir benzeridir: *"O gün ne mal fayda verir ve ne de evlat. Temiz bir kalple Allah'ın huzuruna gelen hariç."* (Şuarâ, 89) Bu ayette kıyamet günü malın ve evlatların insana fayda vermeyecekleri vurgulandığı için o gün başarı ve kurtuluşun asla söz konusu olamayacağı akla gelebilir. Çünkü insana en çok faydalı olan varlıklar mal ve evlatlardır. Bunlar hesaptan düşüp etkisini kaybedince, ortada ümitsizlikten başka bir şey kalmaz. İşte bu yüzden bu şüpheye cevap verilerek orada tam anlamı ile faydalı olan başka bir şeyin olduğu da bildiriliyor. Yalnız bu çok faydalı şey, mal ve evlat cinsinden bir şey değildir; o şey temiz bir kalptir.

Anlattığımız şekilde buradaki istisnanın munkatı=kopuk istisna türünden olması ayetin akışına ve de *"batıl ile"* kaydının aslî bir kayıt olmasına uygun düşer. Tıpkı şu ayetteki batıl kaydı gibi: *"Mallarınızı aranızda batılla (haksızlıkla) yemeyin ve bile bile insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hâkimlere aktarmayınız."* (Bakara, 188) Buna göre bu ayete mülkiyeti gerektiren ve malda tasarruf yetkisini sağlayan ticaret dışındaki örneğin hibe, mehir verme, sulh yapma (anlaşma), cüâle (mükâfat vaadinde bulunarak bir şey vermek) ve miras gibi diğer doğru işlemler ve meşru işler aracılığıyla bir sınırlandırma getirilemez.

Bazılarının dediğine göre ise buradaki istisna, muttasıl istisnadır. Yani istisna edilen şey, kendisinden istisna edilen şeyin cinsindendir ve *"batıl ile"* kaydı da açıklama amaçlı bir kayıttır; kendisinden istisna yapılan şeyin, istisnanın çıkışından ve yasağın konmasından sonraki durumunu belirtmek için getirilmiştir. Buna göre ayetin anlamı şudur: Mallarınızı aranızda sadece karşılıklı rızaya dayalı ticaret yolu ile yiyin. Çünkü eğer mallarınızı ticaret dışı bir yöntemle yerseniz, bu batıl yoldan mal yemek olur ki, bu da yasaklanmıştır. Bu ifade tıpkı, "Yetimi haksız yere dövmeyin, sadece terbiye etmek için dövün." demek

gibidir. Bu ifade tarzı, her ne kadar dil bilginleri tarafından bilinen ve geçerli sayılan bir ifade tarzıdır; ancak daha önce dediğimiz gibi istisnanın munkatı=kopuk istisna olması ayetin akışına daha uygundur.

Bazılarına göre buradaki yasaklamanın maksadı, malın Allah'ın rızasına aykırı biçimde kullanılmasının men edilmesi ve "ticaret"ten de maksat, malın Allah'ın rızasına uygun tarzda kullanılmasıdır.

Bazılarına göre de bu ayet başkasının malının karşılıksız olarak yenmesini mutlak anlamda yasaklıyor. Nitekim bu ayet indikten sonra Müslümanlar bir başkasının evinde yemek yemekten çekinmeye başladırlar. Bunun üzerine bu ayet Nûr suresindeki şu ayetle neshedildi: *"Sizler de evlatlarınızın, babalarınızın... evlerinde bir arada veya ayrı ayrı yemek yiyebilirsiniz."* (Nûr, 61) Fakat yukarda anlatıldığı gibi bu ayet bu tür anlamlara elverişli değildir.

Bu ayet hakkında yapılan bir garip tefsir daha vardır. Buna göre ayetteki istisna muttasıldır ve *"batıl ile"* kaydı da ihtirazî (kastedilmeyen şeyleri çıkaran) bir kayıttır. Bu yorumun sahibi görüşünü şöyle savunuyor: "Bu ayetteki batıldan maksat, bir malı denk karşılığını vermeksizin yemektir. Kendisinden istisna yapılan cümle, başkasının malını batıl yöntemlerle ve karşılığını vermeksizin almanın yasaklığına delâlet eder. Sonra bu cümleden ticaret istisna edilmiştir. Bu istisna, ticaret kapsamına giren işlemlerin çoğunluğunun batıl unsurlar içermelerine rağmen yapılmıştır. Çünkü bir malın bedelini o malın gerçek değerine denk olacak şekilde doğru bir ölçü ile belirlemek, imkânsız değilse de son derece zordur.

Dolayısıyla bu istisnadan maksat, alınıp verilen mallardan birinin diğerinden daha büyük olduğu durumlarda ve yine genelde tüccarın sattığı malı allayıp pullamakta; aldatmaya, kandırmacaya ve hileye başvurmaksızın güzel sözlerle onu benimsetme hususundaki ustalığı, beceriliği ve benzeri birtakım nedenler sonucu gerçekleşen değiş tokuşlarda, şeriatın müsamaha göstermesi ve bu tür ticaretleri geçerli saymasıdır.

Bunların hepsi ticaretteki batıl yöntemlerdir. Şeriat Müslümanlara müsamahalı davranmak ve kolaylık göstermek gayesi ile bunları mubah kıldı. Eğer ayetteki istisna ile bunlar caiz sayılmasaydı, hiçbir Müslüman ticarete rağbet etmez, o zaman da İslâm toplumunun düzeni altüst olurdu." Özetle nakledilen alıntı burada sona erdi.

Daha önce söylediklerimiz, bu görüşün yanlışlığını açıkça ortaya koyar. Çünkü "batıl" sözlük anlamı ile kendisinden beklenen sonucu veremeyen şey demektir. Satıştan ve ticaretten beklenen sonuç ise; iki malı değiştirmek, onların mülkiyetlerini başkalaştırmaktır. Bu işlem, tarafların birbirlerinin malına olan ihtiyacını karşılaması ve alış veriş yaparak her iki tarafın kendi arzu ettiğine kavuşması, istediğini elde etmesi amacıyla yapılır. Bu maksat, her iki malın değerinde denklik sağlamak yolu ile gerçekleşeceği gibi az malın çok olan malın karşılığı sayılması ile de gerçekleşebilir. Çok olan malın az olan mala karşılık sayılması için de, az olan mala o mala talip olanın isteği, rağbeti veya çok olan mala denk olmayı sağlayan başka bir çıkarı eklenmelidir. Bütün bunların göstergesi ise tarafların rızasıdır. Karşılıklı rıza meydana geldiği takdirde yapılan mal değişimi kesinlikle batıl sayılamaz.

Üstelik Kur'an'ın üslûbunu ve açıklamadaki yöntemlerini iyi bilen-ler onun bir şeyi batıl saydıktan sonra dönüp onu emretmesinin, insanları ona yönlendirmesinin imkânsız olduğunda şüphe etmezler. Nitekim şu ayette Kur'an'ın bu niteliği şöyle vurgulanıyor: *"(Kur'an, insanları) hakka ve doğru yola iletir."* (Ahkaf, 30) İnsanları batıla yönelten bir kaynak, hiç hakka iletici olabilir mi?

Ayrıca, bu tefsir tarzının bir gereği olarak şöyle demek gerekir: İnsan fıtratı tarafından mallarda değişime muhtaç olduğuna gerçek anlamda yönlendirilir; arkasından mallarda olacak değişimin dengeli olması gerektiğine yine gerçek anlamda yönlendirilir ve sonra da bu yönlendirmelerin gerçek anlamda ihtiyaç giderici olmaması sebebi ile ona bir miktar batılın eklenmiş olması gerekir. Hâlbuki fıtratın, kendi ihtiyacını karşılamakta yeterli olmayacak, o ihtiyacın sadece bazı unsurlarına cevap verecek bir şeye yönelmesi düşünülebilir mi? İnsan fıtratının batıla yönelmesi mümkün olabilir mi? Acaba davranışlarda hak ile batılı birbirinden ayıran kriter, fıtratın o davranışa yönelip yönelmemesi değil midir? Buna göre, bu ayetteki istisnayı "muttasıl istisna" sayanların, *"batıl ile"* ifadesini açıklayıcı bir kayıt saymaları kaçınılmazdır.

Bundan da daha acayip bir tefsir tarzı bazı tefsircilerden nakledilen şu görüştür: Bu ayette yapılan munkatı=kopuk istisnanın nüktesi, dünyadaki bütün ticari faaliyetlerin ve o nitelikteki bütün işlerin batıl

kapsamına girmesine işaret etmektir. Çünkü bunlar kalıcı olmayan, gelip geçici faaliyetlerdir. Buna göre aklı başında kimselerin daha hayırlı ve kalıcı olan ahirete hazırlanmayı ihmal ederek bu tür faaliyetlerle meşgul olmaları doğru değildir. Tefsircinin görüşü özetle budur.

Ancak bu görüş de yanlıştır. Çünkü bu tefsir tarzının doğruluğu farz edilse bile, değinilen husus, munkatı istisnaya değil, muttasıl istisnaya ilişkin nükte olur. Üstelik bu manevî gerçekler ancak şu tür ayetler hakkında söylenebilirler: *"Şu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur."* (Ankebut, 64) *"Sizin yanınızda bulunan (dünya malı) tükenir. Allah'ın yanında bulunan ise kalıcıdır."* (Nahl, 96) *"De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de, ticaretten de hayırlıdır."* (Cum'a, 11) Bu nüktenin incelediğimiz ayet için geçerli sayılması batılın meşru edilmiş olmasını gerektirir. Oysa ne şekilde olursa olsun, Kur'an batılı serbest bırakmış olmaktan münezzehtir.

"Kendinizi öldürmeyin..." Bu cümlenin ilk bakışta, insanın kendi kendini öldürmesini yasakladığı anlaşılır. Fakat ne var ki, *"Aranızda mallarınızı batıl ile yemeyin."* cümlesinin arkasında yer aldığını göz önüne almak gerekir. Görüldüğü gibi bu ikinci cümleden anlaşıldığına göre, bütün müminler bir tek kişi gibi kabul edilmiş ve bunların batıl olmayan yöntemlerle yenmesi gereken malları vardır. Dolayısıyla bu ifade tarzı, muhtemelen şuna işaret veya delâlet eder ki, buradaki insan topluluğundan maksat İslâm toplumunun fertlerinin bütünüdür. Bu toplumun nüfusu bir tek kişi gibi farz edilmiş, her tek kişinin kişiliği diğerinin kişiliği sayılmıştır. Böyle bir toplumda insanın kendi kişiliği, kendi kişiliği olduğu gibi başkasının kişiliği de insanın kendi kişiliği olmuştur. O zaman insan kendini de öldürse veya başkasını da öldürse, aslında kendi kendini öldürmüş olur. Bu bakış açısına göre bu cümle yani, *"Kendinizi öldürmeyin."* cümlesi, hem insanın kendi kendisini öldürmesi demek olan intihar etmeyi, hem de başka bir mümini öldürmeyi kapsamına alan mutlak bir ifadedir.

Bu cümlenin devamı olan *"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir."* cümlesi göz önünde bulundurularak şöyle bir sonuca varılabilir: Bu ayette yasaklanan kendini öldürmekten maksat, insanın kendini ölüm tehlikesine atmasını ve nefsin öldürülmesiyle sonuçlanan helâk edici olaylara sebep olmasını kapsayan davranışlardır. Çünkü

kendini öldürme yasağının Allah'ın rahmeti ile gerekçelendirilmesi, bu anlama uygundur ve bu uygunluk açıktır. Ayetin genel ve geniş kapsamlı oluşu da bu yoruma güç katmaktadır. Aynı zamanda bu uygunluk *"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir."* cümlesinin sadece *"Kendinizi öldürmeyin."* ifadesinin gerekçesi olmasını teyit etmektedir.

"Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa..." Ayetin orijinalinde geçen "udvan=saldırganlık" kelimesi mutlak anlamda tecavüz demektir. Bu tecavüz ister övülen ve caiz görülen tecavüz olsun, isterse kınanan ve sakıncalı görülen türden bir tecavüz olsun. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Artık zalimlerden başkasına karşı tecavüz (saldırganlık) yoktur."* (Bakara, 193) *"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve saldırganlık üzerinde yardımlaşmayın."* (Mâide, 2) Saldırganlık (udvan) kavramı zulümden daha geniş kapsamlıdır. Bu ayetteki anlamı, yüce Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır. Ayetin orijinalinde geçen "nuslîhi naren" cümlesi ise ateşte yakmak demektir.

Ayette işaret edatı olan "zalike" kelimesi bulunduğu için müminlere yönelik hitaptan Peygamber efendimize (s.a.a) hitaba dönüş vardır. [Ayette peygamber hitap alınarak, *"Kim haddi aşarak... onu ateşte yakarız"* buyuruluyor.] Bu muhatap değiştirmede şuna işaret ediliyor: Müminlerden kim bu günahı işlerse -ki, onlar bir tek kişi gibidirler ve bir kişinin kendini yok etmeyi istemesi kendisine yaraşmaz- o kişi müminlerden değildir. Buna göre ona verilecek cezadan söz edilirken müminlere hitap edilmez, Peygambere hitap edilir. Çünkü Peygamber hem müminler, hem de müminler dışında kalan insanlar konusunda muhatap tutulur. Bu gerekçe ile *"Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, yakın zamanda onu ateşte yakarız."* denilerek genel bir ifade tarzı kullanıldı; "İçinizden kim böyle yaparsa" denmedi.

Bu ayetin son cümlesi olan *"Bu ise, Allah'a çok kolaydır."* cümlesi, işaret edatı olan "zalike=o" ile insan öldürme yasağına işaret edilmiş olması ihtimalini teyit etmektedir. Bu yorum *"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir."* ifadesinin sadece adam öldürme yasağını gerekçelendirmeye yönelik olduğunu kabul etmeye dayalıdır. Çünkü iki bağlama cümlesi arasında tam bir uyum vardır. Buna göre ayetten anlaşılan şudur: "Yüce Allah size acıdığı için, merhamet ettiği için kendinizi öldürmenizi yasaklıyor. Yoksa içinizden birini öldüren kim-

seyi ateşe atarak cezalandırmak onun için, hiçbir zorluğu olmayan, kolay bir iştir." Bununla birlikte ayetlerin son cümlelerindeki gerekçelendirmenin ve tehdidin ilk ayetin iki şıkkına yani hem batıl usullerle mal yeme yasağına, hem de adam öldürme yasağına yönelik olması hiçbir sakınca doğurmaz.

Bazıları bu cümlelerdeki gerekçelendirmenin ve tehdidin veya sadece tehdidin, surenin başından bu ayete kadar sayılmış olan bütün yasaklara yönelik olduğunu söylemişlerdir. Başka bazıları da bu gerekçelendirmenin ve tehdidin bu suredeki *"Ey inananlar! Kadınların mallarını miras almanız size helâl değildir."* (19) ayetinden bu ayete kadar dile getirilen yasakların tümüne işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü bunlara göre sözü edilen ayetlerde yer alan yasaklarla ilgili cezalar bu cümlelerde zikredilmiş değildir. Ancak bu görüşleri muteber saymanın hiçbir delili yoktur.

"Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir." cümlesindeki üçüncü şahıs zamiri, *"Yakın zamanda onu ateşte yakarız."* cümlesindeki birinci şahıs zamirine dönüştürülüyor. Bu zamir değişikliği "zalike" işaret edatı ile müminlere yönelik hitaptan Peygamber Efendimize (s.a.a) yönelik hitaba dönülmesine bağlıdır. Arkasından da *"Bu, Allah'a çok kolaydır."* cümlesi ile üçüncü şahsa dönülmesinde, gerekçelendirmeye yönelik bir işaret vardır. Yani bunu yapmak O'nun için kolaydır. Çünkü O, şanı yüce olan Allah'tır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre, *"batıl ile"* kaydının tefsiri hakkında iki görüş vardır. Bunlardan birine göre batıl yollardan maksat faizcilik, kumar, aldatıcı ticaret ve zulümdür. Mecma-ul Beyan tefsirinin yazarı daha sonra bu görüşün İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilen bir rivayete dayalı olduğunu söylemiştir. (c.2, s.81)

Nehc-ül Beyan adlı eserde İmam Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık-'tan (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Bu (batıl); kumar, hileli kazanç, faiz ve yalancı yeminlerdir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Esbat b. Salim'den şöyle nakledilir: "Bir defasında İmam Sadık'ın (a.s) yanında idim. Adamın biri yanına gelerek kendisine: Bana *'Ey inananlar! Aranızda mallarınızı batıl ile yeme-*

yin.' ayeti hakkında bilgi ver, dedi. İmam Sadık (a.s) adama şöyle buyurdu: 'Bu ayette (batıldan) kumar kastedilmiştir. *Kendinizi öldürmeyin.* ifadesi ile de, tek başına müşriklere saldıran, onların evleri üzerine yürüyen ve sonunda öldürülen bir adam kastediliyor. Yüce Allah Müslümanlara böyle yapmayı yasaklıyor." (c.1, s.235, h:98)

Ben derim ki: Ayetin anlamı geneldir, batıl yollarla mal yemenin her türlüsünü kapsar. Kumar ve benzeri batıl yöntemlerin zikredilmesi, batıl yöntemlere örnek vermek amacını taşır. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) kendini öldürme hakkında nakledilen rivayet ve bu konuda yapılan açıklama da ayeti genelleştirme amacı taşır, yoksa amaç onu verilen örnekle sınırlamak değildir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî kitabının yazarı, İshak b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den şöyle nakleder: "Hasan b. Zeyd babasından, Hz. Ali b. Ebu Talib'in (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: 'Bir defasında Resulullah'a (s.a.a), kırık bir organı üzerine sargı bağlanmış kişinin nasıl abdest alacağını ve cünüp olunca nasıl yıkanacağını sordum.' Bana, 'Adamın hem abdest, hem de yıkanma sırasında sargıları ıslak elle meshetmesi yeterlidir.' diye cevap verdi. Kendisine, 'Eğer ha-va çok soğuk olur da adam vücudunun ıslanmasını sağlığı için tehlikeli görürse nasıl?' diye sorduğumda, bana *'Kendinizi öldürmeyin. Al-lah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir.'* ayeti ile cevap verdi." (c.1, s.236, h:102)

Men La Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini bilerek öldüren kimse ebedi olarak cehennem ateşinde yanacaktır. Nitekim yüce Allah, *'Kendinizi öldürmeyin. Allah, hiç şüphesiz size karşı merhametlidir. Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, yakın zamanda onu ateşte yakarız; bu, Allah'a çok kolaydır.'* buyuruyor." (c.3, s.374, h:23)

Ben derim ki: Görüldüğü gibi daha önce belirttiğimiz üzere rivayetler *"Kendinizi öldürmeyin."* ayetinin kapsamına genellik kazandırıyor. Bu anlama gelen daha başka rivayetler de vardır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde naklettiğine göre İbn-i Mace ve İbn-i Münzir, Ebu Said'den şöyle aktarırlar: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Alış veriş karşılıklı rızaya dayanır." (c.2, s.144)

Yine aynı eserde İbn-i Cerir, İbn-i Abbas'tan şöyle aktarır: "Peygamberimiz (s.a.a) bir defasında adamın biri ile bir alış veriş yaparken

adama, 'İstediğini seç.' dedi. Adamın 'Seçtim' demesi üzerine, 'Alış veriş işte böyle yapılır.' buyurdu. " (c.2, s.144)

Yine aynı eserde Buharî, Tirmizî ve Neseî, İbn-i Ömer'den şöyle aktarırlar: "Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Alıcı ile satıcı pazarlık yerinden ayrılıncaya veya biri öbürüne 'istediğini seç' deyinceye kadar alış veriş işlemini bozmakta serbesttirler." (c.2, s.144)

Ben derim ki: "Satıcı ve alıcı pazarlık yerinden ayrılıncaya kadar alış veriş işlemini bozmakta serbesttirler." hadisi, Şiî kanallarından da rivayet edilmiştir.[1] Hadiste geçen "veya biri öbürüne 'istediğini seç' deyinceye kadar." ifadesi, alış verişte karşılıklı rızanın esas olduğunu vurgulama amacı taşır.

1- [Fürû-u Kâfi, c.5, s.170, h:6]

31- Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayet daha önceki ayetlerle bağlantısız değildir. Çünkü daha önceki ayetlerde büyük günahlardan söz edilmiştir.

"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi bağışlarız." Ayetin orijinalinde geçen "tecteni-bû=kaçınırsanız" kelimesi, "ictinab", o da "cenb" kökünden gelir. "Cenb" insan vücudunun yan kısmı demektir. İstiare yolu ile bundan fiil yapılmıştır. Çünkü insan bir şeyi isteyince yüzü ve vücudunun ön kısmı ile ona döner. Buna karşılık bir şeyi istemeyip terk edince, ona yanını çevirir ve böylece ondan uzaklaşır. Dolayısıyla "ic-tinab" terk etmek demektir. Râgıp el-İsfahanî, "Bu kelime terk etmekten daha güçlü bir anlam taşır." diyor. Bunun sebebi kelimenin istiare yolu ile türetilmiş olmasıdır. "Canib=taraf", "Cenibe=güdülen, yanda giden" ve "ecnebi=yabancı" kelimeleri de bu kökten gelir.

Yine ayetin orijinalinde geçen "nukeffir=örteriz" kelimesi "tekfir", o da "küfr" kökünden türemiş ve anlamı "örtmek"tir. Kur'an'da genellikle günahların affedilmesi anlamında kullanılır.

Yine ayette geçen "kebair=büyükler" kelimesi, "kebîre" kelimesinin çoğuludur; aynen "measi=günahlar" vb. sıfatlar gibi isim yerine kullanılan bir sıfattır. Büyüklük anlam olarak izafî (=göreceli, nispî) bir kavramdır ve bir küçük şey ile karşılaştırılarak ortaya çıkar. Bu gerçekten hareket edilerek, *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden"* ifadesinden, yasaklanan günahlar içinde küçük günahların da olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre bu ayetten iki sonuç çıkıyor:

Birincisi: Günahlar küçük veya büyük olarak ikiye ayrılır.

İkincisi: Ayetin orijinalinde geçen "seyyiat=kötülükler" kelimesi, karşılıklılık ilişkisine bağlı olarak küçük günahlar anlamına gelir.

Evet. İsyan ve azgınlık, mahlukun yüce Allah karşısındaki zayıflığı göz önüne alındığında, nasıl olursa olsun büyük bir olay ve önemli bir iştir. Yalnız bu değerlendirmede, karşılaştırma bir günahla başka bir günah arasında değil, insan ile onun Rabbi arasında yapılıyor. Böyle olunca, bir bakış açısına göre her günahın büyük olması ile başka bir bakış açısına göre bazı günahların küçük olmaları arasında çelişki yoktur.

Bir günahın büyük oluşu onunla ilgili yasaklamanın önemlilik derecesi ile ortaya çıkar. Bu da diğer günaha ilişkin yasaklama ile karşılaştırılarak anlaşılır. Ayetteki *"size yasak edilen"* ifadesinde bu noktaya yönelik işaret veya delâlet olduğu söylenebilir. Yasaklamanın önemlilik derecesi ise, onunla ilgili hitabın ısrarlı ve şiddet yüklü oluşu veya cehennem azabı ve başka ceza tehdidine bağlanması ile anlaşılır.

"Sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız." Ayetin orijinalinde geçen "mudhalen=yer" kelimesi ism-i mekândır. Burada ondan cennet veya yüce Allah'a yakınlık makamı kastediliyor ki, bu ikisi de sonuçta aynı kapıya çıkar.

BÜYÜK VE KÜÇÜK GÜNAHLAR VE GÜNAHLARIN BAĞIŞLANMASI ÜZERİNE

"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız..." ayetinin günahların büyük ve küçük olarak ikiye ayrıldığına delâlet ettiği şüphesizdir, ki ayette küçük günahlar, "kötülükler" olarak adlandırılmıştır. Şu ayet de içerik bakımından bu ayetle aynıdır: *"Kitap (insanların amel defterleri) ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. Bir yandan da: 'Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş.' derler."* (Kehf, 49) Çünkü günahkârların amel defterinin içeriğinden duydukları korku, küçük ve büyük kelimelerinden maksadın küçük ve büyük günahlar olduğunu gösterir.

"Seyyie=kötülük" kelimesi içerik ve sahip olduğu yapı açısından

acı ve üzüntü yüklü olay veya davranış demektir. Bu yüzden kimi zaman meydana gelmeleri insanı üzen olaylar ve musibetler anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Başına gelen kötülük (musibet) ise nefsindendir."* (Nisâ, 79) *"(Müşrikler) senden iyilikten önce kötülüğü (azabı) çabucak istiyorlar."* (Ra'd, 6)

Kimi zaman da günahların sonuçları, dünya ve ahirete ilişkin dış etkileri anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Sonunda yaptıklarının cezası onlara ulaştı."* (Nahl, 34) *"Yaptıklarının kötü sonuçları başlarına gelecektir."* (Zümer, 51) Ancak bu anlam, gerçekte daha önceki anlama dönüşür. Kötülük kelimesi kimi yerde de günahın kendisi anlamına gelir. Şu ayette olduğu gibi: *"Kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür."* (Şûrâ, 40)

Günah anlamına gelen kötülük hem büyük, hem de küçük günahlar için kullanılır. Şu ayette olduğu gibi: *"Yoksa kötülükler işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini iman edip iyi işler yapan kimseler ile bir tutacağımızı mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar."* (Câsiye, 21) Bu anlama gelen daha birçok ayet vardır.

Kötülük kelimesi bazen de küçük günahlar anlamında kullanılır. Bunun örneği incelemekte olduğumuz *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız."* ayetidir. Çünkü büyük günahlardan kaçınıldığı farz edildiği takdirde geriye küçük günahlardan başka kötülük kalmaz.

Kısacası, bu ayetin günahların kendileri arasındaki karşılaştırmaya dayalı olarak iki gruba ayrıldıklarına delâlet ettiği şüphe edilmemesi gereken bir gerçektir.

Şüphe edilmemesi gereken bir başka gerçek de bu ayetin, Allah'ın lütfunu vurguladığıdır. Çünkü bu ayet ince bir ilâhî ilgi ile müminlere, bazı günahlardan uzak durdukları takdirde diğer bazı günahlarının affedileceğini, kötülüklerinin örtüleceğini duyuruyor. Bu nedenle ayetin verdiği mesaj, küçük günahlara ilişkin bir kışkırtma, bir özendirme değildir. Böyle düşünmek anlamsızdır. Çünkü ayet büyük günahları terk etmeye, şüpheye yer vermeyecek kesin bir dille çağırıyor. Oysa "nasıl olsa küçüktür" diye önem vermeyerek ve umursamayarak küçük günah işlemek, bu niteliği ile bir azgınlık ve Allah'ın emrine önem vermeme örneğine dönüşür ki, bu büyük günahların en büyüğüdür. Tersine bu ayet, kötülüklerin bilgisizliğe dayalı zaaf üzere yaratılan

insan tarafından, cahilliğinin ve nefsinin kışkırtmasının etkisi ile her an işlenebilecekleri gerçeği göz önünde bulundurularak affedilecekleri vaadini veriyor.

Buna göre ayetin mesajı, günahların affedileceğini vadeden tövbeye davet edici ayetlerle aynıdır. Meselâ şu ayet gibi: *"De ki: Ey kendi nefislerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki o, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. Rabbinize dönün..."* (Zümer, 53-54) Şimdi "Bu ayet tövbe kapısını açarak ve tövbe müjdesi ile kalpleri rahatlatarak insanları günah işlemeye teşvik ediyor" demek nasıl doğru değilse, incelediğimiz ayet için de böyle bir iddiada bulunmak aynı gerekçe ile yersiz olur. Tersine bu tür seslenişler ümitsiz kalplere ümit aşılayarak onlara hayat verir.

Bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki bu ayet, büyük günahların tanınmasını, hangileri olduğunun bilinmesini engellemiyor. Yani ayet, "Madem ki, büyük günahların neler olduğunu bilmiyorsunuz, o hâlde bu günahlara girmemek ve onları işlemenin sonuçları ile karşı karşıya kalmamak için bütün günahlardan sakınmak zorundasınız." demek istemiyor. Böyle bir anlam ayetin içeriğinden uzaktır. Tersine ayetten an-laşılan şudur: "Bu ayetin muhatapları büyük günahların neler olduğunu biliyorlar ve onlar hakkındaki yasaklamalardan bu mahvedici kötülükleri diğerlerinden ayırt ediyorlar."

En azından şöyle denebilir: "Bu ayet büyük günahları bilmeye ve tanımaya çağırıyor ki, yükümlüler onlardan sakınmaya gereken önemi versinler ve bunun yanı sıra diğer günahları da küçümsemeye kalkışmasınlar. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi böyle bir küçümseme ve umursamazlık büyük günahlardan biridir."

Daha açıkçası, insan büyük günahların neler olduğunu bildiği takdirde, onları ayırt edip belirlediğinde, onların çiğnenmeleri hâlinde asla göz yumulmayacak yasaklar olduklarını bilmiş olur ve bunların affedilmesinin ancak kesin bir pişmanlıkla ve kararlı bir tövbe ile mümkün olduğunu göz ardı etmez. Bu bilginin kendisi ise, insanın uyanmasını ve günahlardan kaçınmasını gerektirir.

Şefaate gelince, o her ne kadar bir gerçek olsa da onunla ilgili olarak daha önce yaptığımız incelemelerde söylediğimiz gibi, o Allah'ın emrini hafife alanlara, tövbe ve pişmanlıkla alay edenlere fayda sağ-

lamaz. Şefaate güvenerek günah işlemek ise yüce Allah'ın emrini hafife almak, onu umursamamaktır. Bu da şefaat imkânını kesinlikle ortadan kaldıran, helâk edici bir büyük günahtır.

Bu açıklamalarla daha önce değindiğimiz bir gerçek açıklık kazanmış olur. O gerçek şudur: Günahın büyüklüğü onunla ilgili ısrar ve tehdit şeklinde gerçekleşen yasaklamanın şiddetinden anlaşılır.

Şimdiye kadar söylediklerimizden, büyük günahlar hakkında ileri sürülen diğer görüşlerin mahiyeti ve ne gibi bir duruma sahip oldukları ortaya çıkar. Bu görüşlerin sayısı çoktur. Onların bazıları şunlardan ibarettir:

1- Büyük günahlar, Allah'ın ahirette onlarla ilgili azaplarını ilan ettiği ve dünyada da haklarında had cezası belirlediği günahlardır.

Bu görüşe yapılacak itirazımız şudur: Bilindiği gibi küçük bir günahı tekrar tekrar işlemenin kendisi de büyük günahlardandır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Tövbe etmekle büyük günah, tekrar tekrar işlemekle küçük günah olmaz." Bu hadis Sünnî[1] ve Şiî kanallardan[2] nakledilen sahih bir hadistir. Oysa şeriat tekrar tekrar küçük günah işleme suçu için herhangi bir had cezası belirlemiş değildir. Kâfirleri dost edinmek ve faizcilik de Kur'an'da yasaklanan en büyük günahlardandırlar; ama onlara ilişkin bir had cezası belirlenmemiştir.

2- Büyük günah, yüce Allah'ın Kur'an'da cehennem ateşi ile cezalandıracağını ilan ettiği günahlardır. Bu görüşü savunanların bazıları Kur'an'a sünneti de ekliyorlar.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bunun tersinin genel hüküm olduğuna ilişkin bir delil yoktur. Yani Kur'an'da veya Kur'an ile sünnette cehennem ile cezalandırılacağı ilan edilmeyen her günahın küçük günah olduğunu söyleyemeyiz.

3- Büyük günah, dini hafife alma, onu umursamama mesajı veren her günahtır. Bu görüş İmam-ul Haremeyn tarafından ileri sürülmüş ve Fahr-i Razî tarafından da onaylanmıştır.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bu tutum haddi aşma ve ölçü-

---

1- [ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.146]

2- [el-Fakih, c.4, s.11, h:1]

leri çiğneme göstergesidir ki, o da büyük günahlardandır. Ama böyle bir yaklaşımla yapılmamış bile olsalar, aslında büyük olan günahlar vardır. Yetim malı yemek, evlenilmesi yasak kadınlarla zina yapmak ve gerekçesiz olarak bir mümini öldürmek gibi.

4- Büyük günah, sonradan eklenen arızî bir nitelik gerekçesi ile değil de kendi öz nitelik yüzünden yasaklanan kötülüktür. Bu görüş bir önceki görüşün mukabili gibidir.

Buna karşı itirazımız şudur: Haddi aşmak ve Allah'ın emrini hafife almak gibi tutumlar her ne kadar arızî niteliklerdir; ama yine de büyük günahlardandır ve bu sıfatlar bir günaha eklendiklerinde, onunla birleştiklerinde o günah helâk edici büyük günahlardan biri olmaktadır.

5- Büyük günahlar, Nisâ suresinin başlangıcından otuzuncu ayetinin sonuna kadar değinilmiş olan günahlardır. Bu görüşü savunan sanki şunu kastediyor: "*Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız...*" ayetinde ifade edilen büyük günahlarla, bu surenin daha önceki ayetlerinde açıklanan akrabalık ilişkilerini kesmek, yetim malı yemek, zina etmek gibi günahlara işaret ediliyor.

Buna yönelik itirazımız ise, bu görüşün ayetin mutlak ifadesi ile bağdaşmayacağı şeklindedir.

6- Allah tarafından yasaklanan her kötülük büyük günahtır. İbn-i Abbas tarafından savunulduğu ileri sürülen bu görüş, öyle sanıyorum ki Allah'a karşı çıkmanın önemli bir günah olduğu gerçeğine dayanıyor.

Bu görüşe karşı şu itirazı ileri sürüyoruz: Daha önce söylediğimiz gibi günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrılması günahların birbirleri ile karşılaştırılması ile oluyor. Bu görüş ise, bir kul olan insanın tutumu ile bütün varlıkların Rabbi olan Allah'ı karşılaştırmayı dayanak noktası olarak alıyor. *"Kebaire ma...=eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden...*" ifadesindeki izafetin (=tamlamanın) açıklama amacı taşıdığını sanan bazı kimselerin bu görüşe yakınlık göstermeleri mümkündür. Fakat ayetteki izafeti bu anlamda kabul etmek doğru değildir. Çünkü o zaman ayetin anlamı, "Eğer bütün günahlardan kaçınırsanız, günahlarınızı bağışlarız." şeklinde olur. Oysa eğer bütün günahlardan kaçınılırsa, ortada affedilecek herhangi bir kötülük kalmaz. Eğer bu ifadeden ayetin inişinden önce müminler tarafından o güne kadar işlenen günahların affedileceği kastedildiği ileri sürülürse, o zaman bu ayet sadece inişi sırasında yaşayan bazı kimseleri ilgilen-

dirmiş olur ki, bu da ayetin görünürdeki genel üslûbu ile bağdaşmaz. Bununla birlikte genelliği üzerinde durulursa, o zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Eğer siz bütün günahlardan kaçınmaya karar verir de fiilen onlardan kaçınırsanız, sizin daha önceki günahlarınızı affederiz." Bu, örneği çok az olan veya hiç olmayan nadir bir durumdur. Bu yüzden ayetin genelliğini bu değerlendirmeye yorumlamak doğru değildir. Çünkü yüce Allah'ın özel koruması altında olanlar dışında kalan insanlar günahtan ve hatadan salim olamazlar. Buna iyice dikkat ediniz.

7- Küçük günah, cezası sahibinin sevaplarından az olan günahtır. Büyük günah da cezası sahibinin sevaplarından çok olan günahtır. Bu görüşün Mutezile mezhebi tarafından savunulduğu söylenmiştir.

Bu görüş karşısında söylenecek söz şudur: Bu görüşe ne bu ayet, ne de başka bir ayet delâlet etmiyor. Evet günahların sevaplar karşısında silinebileceği Kur'an ayetleri ile sabit olan bir gerçektir; fakat bu bütün günahlar için değil belli olmayan bazı günahlar için geçerlidir. İster bu işlem Mutezile mezhebinin savunduğu görüş şeklinde olsun, ister öyle olmasın. Bu tefsir kitabının ikinci cildinde sevapların günahla yok olmasının anlamı geniş bir şekilde incelenmişti.

Bu görüşün savunucuları, büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahların Allah tarafından affedilmesinin gerekli olacağını, küçük günah sahiplerini sorumlu tutmanın güzel olmayacağını ileri sürmüşlerdir ki, bu ayetin buna da delâlet etmediği kesindir.

8- Küçüklük ve büyüklük iki itibarî sıfat olup, her günaha arızî olarak eklenebilirler. İnsanın Allah'ın emrini hafife alarak veya alaya alarak ya da umursamayarak işlediği her günah büyüktür. Fakat eğer aynı günah öfkeye kapılarak, korkuya yenilerek veya şehvetin baskısı altında kalarak işlenirse, büyük günahlardan kaçınmak şartı ile affa uğrayacak küçük bir günah olur.

Sözü edilen bu ek sıfatlar, inatçılık ve Allah'a karşı gelme başlıkları altında toplanabilecek sıfatlar oldukları için bu görüşü şöyle özetlemek mümkündür: Dince yasaklanan her türlü kötülük eğer inatla ve Allah'ın emrini bile bile çiğneyerek işlenirse, o günah büyük olur. Aksi takdirde işlenecek her günah, inattan ve Allah'ın emrini bile bile çiğnemekten kaçınılması şartı ile affa uğrayacak bir küçük günahtır.

Bu görüşün savunucularından biri şöyle diyor: "Her kötülükte, Allah'ın ilan ettiği her yasaklamada, bir veya birkaç büyük günah ya da bir

veya birkaç küçük günah vardır. Her günahtaki en büyük günah yasağı ve emri umursamamak, yükümlülüğü önemsememektir. Günahı tekrar tekrar işlemek de bu kategoriye girer. Çünkü tekrarcasına bir günahı işleyen kimsenin, emri ve yasağı önemsemesi, umursaması söz konusu olamaz. Nitekim yüce Allah: *'Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız* (yani size yasaklanan her büyük günah ve kötülükten kaçınırsanız)*, sizin kötülüklerinizi bağışlarız.'* (Yani günahlarınızın küçüklerini affeder, onlardan sizi sorguya çekmeyiz.) buyuruyor."

Bu görüşte şu tutarsızlık vardır: Herhangi bir günahın Allah'a karşı gelinerek yapılmasının onu büyük günah hâline getirmesi, büyüklüğün ölçüsünü sadece bu anlayışla sınırlı görmeyi gerektirmez. Aksi takdirde bu arızî sıfatların hiçbirini üzerinde taşımayan bazı günahların sırf kendi nitelikleri yüzünden büyük günah sayılmamaları gibi bir durum ortaya çıkar. Oysa yabancı bir kadına bakmaya nispetle akraba ile zina yapmak, bir kişiyi dövmeye nispetle onu gerekçesiz olarak öldürmek ister sözü edilen arızî sıfatları taşısınlar, ister taşımasınlar iki büyük günahtırlar. Evet, işlenen günaha söz konusu arızî ve helâk edici sıfatlar eklendikçe, bu sıfatlara bağlı olarak yasaklama şiddetlenir ve günah daha da büyük olur. Buna göre nefsin arzusuna kapılarak, şehvete yenilerek ve cahillik yüzünden yapılan bir zina, bu günahın ağırlığını umursamayarak ve onu mubah sayarak yapılan zina gibi değildir.

Şu da var ki, "Eğer her günahın büyüğünden kaçınırsanız, sizin yaptığınız o günahın küçüğünü affederiz." şeklindeki bir anlam seviyesiz bir anlamdır. *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi bağışlarız."* ayetinin içeriği ile söz akışının ahengi bakımından bağdaşmaz. Bu açıktır; kelam üslûpları ile azıcık ünsiyeti olan herkes bunu fark eder.

9- Bu görüşlerden biri de Gazalî'den nakledilen[1] ve bu konudaki görüşleri bir araya getirdiği izlenimini veren şu görüştür: "Günahlar birbirlerine nispetle büyük ve küçük diye ikiye ayrılırlar. Yabancı bir kadına bakmaya nispetle evlenilmesi yasak olan iffetli bir kadınla zina yapmak gibi. Gerçi bazı günahlar, helâk edici bazı sıfatların eklenmesi

---

1- Fahr-i Razî bu görüşü kendi tefsir kitabında (Tefsir-ul Kebir, c.10, s.75) Gazalî'nin "İhya-ul Ulum" adlı kitabının özetinden nakletmiştir.

ile büyük hâle gelirler. Örneğin küçük bir günahı işlemek, her ne kadar aslında büyük olmayan bir günahtır; ama tekrar tekrar işlemek gibi bir sıfatın ona eklenmesiyle büyük olur."

"Bu söylenenlerden ortaya çıkıyor ki, günahlar birbirleri ile karşılaştırıldıklarında, yapılan kötülüğün kendisine ve eylemin cürümüne göre küçük ve büyük diye ikiye ayrılırlar. Sonra bu günahlar, onlardan doğan sonuçların ve meydana gelen vebalin sevapları yok etme hususunda bıraktıkları etki bakımından da ikiye ayrılırlar. Şöyle ki, eğer günahlar sevaplara galip gelerek onlardan fazla olursa, sevapların silinmesine, yok olmasına ve eğer az olursa, sevapların eksilmesine yol açarlar. Dolayısıyla bu durumda kendilerine denk miktardaki sevapların yok olması ile yok olurlar. Çünkü her itaatin insanın nefsi ve vicdanı üzerinde güzel bir etkisi olur. Bu etki o vicdanın makamının yükselmesini, Allah'tan uzaklık pisliğinden arınmasını ve cahillik karanlığından kurtulmasını gerektirir. Tıpkı bunun gibi her günahın da insanın nefsi üzerinde kötü bir etkisi olur. Bu etki de az önce söylediğimizin tersi olan sonuçları doğurur. Yani nefsin seviyesini aşağılara indirir, onu Allah'tan uzak kalmanın çukuruna ve cahilliğin karanlığına düşürür."

"Yaptığı ibadet ve itaat sayesinde nefsi için belli ölçüde nur ve temizlik hazırlamış olan insan bir miktar günah işlediği zaman, bu günahın karanlığı ile ibadetin nuru mutlaka birbiri ile çatışacaktır. Eğer bu çatışmada günahın karanlığı ve kötülüğün vebali ibadetin nurunu yenir, ona karşı üstün gelirse, ibadetin nurunu giderir ve sevapları yok eder. İşte bu durumda o günah büyük günah olur. Yok, eğer ibadet kendisinde bulunan nur, saflık ve temizlik ile günahlara galip gelirse, cahilliğin karanlığını ve günahın kirini giderir. Yalnız bu giderme sırasında günahın karanlığına denk miktardaki ibadet nuru da kaybolur. Fakat ibadetin geride kalan nuru ve saflığı nefsi aydınlatmaya ve arındırmaya devam eder. İşte günahlar ile sevapların birbirlerini yok etmelerinin anlamı budur. Bu, küçük günahların affedilmesinin ve kötülüklerin örtülmesinin anlamının ta kendisidir. İşte bu tür günahlar, küçük günahlardır."

"Bir de kötülüklerin ve iyiliklerin cezaları ve sevapları bakımından denk olmaları şıkkı var. Akıl, ilk bakışta bunu muhtemel görebilir. Bu şık, insanın günahsız ve sevapsız bir boş sayfa gibi farz edilmesi-

nin, nefsinin hem karanlıktan ve hem de nurdan pay almamış olmasının varsayılmasının mümkün olmasını gerektirir. Fakat, *"(İnananların) bir bölümü cennette ve bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir."* (Şûrâ, 7) ayeti bu şıkkı geçersiz kılmaktadır." Gazalî'nin sözlerinden özetle aktardığımız alıntı burada sona erdi.

Fahr-i Razî bu görüşü, kendisine göre batıl olan Mutezile mezhebinin ilkelerine dayandığı gerekçesi ile reddetmiştir. Fakat el-Menar tefsirinin sahibi, kendi tefsirinde Razî'ye şiddetle karşı çıkarak şöyle diyor:

"Eğer günahların kendilerinin küçük ve büyük diye ikiye ayrılmaları Kur'an'da açık bir şekilde yer alsaydı İbn-i Abbas'ın bu ayrıma karşı çıkması mantığa sığar mıydı? Hayır, sığmazdı. Hatta Abdurrezzak'ın rivayetine göre İbn-i Abbas'a, 'Büyük günahlar yedi tane midir?' diye sorulduğunda, 'Onlar yetmiş taneye daha yakındır.' karşılığını veriyor. Said b. Cubeyr ise bu cevabın, 'Onlar yedi yüz taneye daha yakındır.' şeklinde olduğunu nakletmiştir. Ama günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrılmasına karşı çıkan görüş, Eş'arî mezhebine nispet verilmiştir."

"Galiba onların arasından bu görüşü savunanlar, mezkur sözleri tevil etme yolu ile de olsa Mutezile mezhebinin görüşüne karşı çıkmak istemişlerdir. Bu gayret İbn-i Fevrek'in sözlerinden anlaşılıyor. Bu zat Eş'arîlerin görüşlerini düzelterek şöyle demiştir: "Allah'a karşı işlenen günahların hepsi büyük günahtır. Yalnız bazılarına küçük ve bazılarına büyük denmiş olması, göreceli (izafî) bir adlandırmadır.[1] Mutezile mezhebi ise günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrıldığını söylüyor; fakat bu görüş doğru değildir." İbn-i Fevrek daha sonra bu sözlerinin devamında tefsirini yaptığımız ayeti, anlamına uzak düşecek biçimde tevil etmiştir."

"Acaba sırf Mutezile mezhebine, hem de doğru görüşleri hakkında bile olsa, karşı çıkmak için ayetler ve hadisler tevil edilebilir mi?! Bu, garipsenecek bir durum değildir. Çünkü mezhep taassubu birçok zeki ilim adamını, zekâlarının kendilerine ve ümmetlerine yarar sağlamasından alıkoymuştur. Bu taassup, o ilim adamlarının eserlerinin gerçe-

---

1- Bu göreceli olma durumu, günaha yönelik niyetlerin farklılığından kaynaklanır, günahların birbirine olan nispetlerinden değil.

ği araştırmayı engelleyen tartışmalarla dolmasına yol açarak Müslümanlar için fitne kaynağı olmalarına sebep olmuştur. Nitekim Razî'nin, Gazalî'den yaptığı aktarmaları ve taassup sonucu onun sözlerini nasıl reddettiğini, ona bu konuda verdiği cevabı aşağıda göreceksiniz. Halbuki Razî nerede, Gazalî nerede? Muaviye nerede, Hz. Ali (a.s) nerede?" el-Menar tefsirinden yapılan alıntı burada sona erdi. el-Menar'ın yazarı daha sonra bu sözlerini, Gazalî'den ve Razî'den yaptığımız nakillere değinerek bağlıyor.

Fakat bize göre, Gazalî'nin görüşleri her ne kadar genel olarak yerinde ise de şu bakımlardan tutarsız ve yanılgılıdır:

Birinci tutarsızlık: Gazalî'nin sevapların ve cezaların birbirlerini götürmesi, galip gelen tarafın diğerini yok etmesi yolu ile günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrıldığı yolundaki görüşü, sözlerinin başında yaptığı ve günahların kendi niteliklerine ve cürümlerine dayanılarak ikiye ayrılmalarını öngören görüşü ile her zaman uyuşmuyor. Çünkü özü itibarı ile büyük olduğu kesin olarak bilinen birçok günahın, bu günahları işleyen kimsenin çok sayıdaki sevabı ile karşılaşarak yok olmaları ve sevapların onlara galip gelmeleri mümkündür. [Bu ise açık bir çelişkidir. Çünkü Gazalî'nin görüşüne göre büyük günah olduğu kesin olarak bilinen bir eylemin bu durumda küçük bir günah kısmına girmesi gerekir.] Yine buna karşılık küçük bir günahın insan nefsinde kalan daha az ve daha küçük bir sevap birikimi ile karşılaşabileceği de farz edilebilir. [Dolayısıyla küçük bir günah, kendisinden daha az olan sevabı yok eder ve büyük günah kısmına girer.] Böylece bu iki ayrı kritere göre yapılmış ayırıma dayanan küçük ve büyük günahlar farklı kategoride yer alabilirler. Yani bir günah birinci ayırıma göre küçükken ikinci ayırıma göre büyük olabilir. Bazı günahlarda da bunun tersi olabilir. Sonuç olarak bu iki ayırım arasında uyum ve örtüşme yoktur.

İkinci tutarsızlık: Gerçi günahlar ile sevapların sonuçları arasında çatışma olduğu belirli oranda sabittir; fakat bu durum Kur'an ve sünnet kaynaklı dinî deliller yolu ile genel olarak asla ispatlanmış değildir. Kur'an ve sünnet kaynaklı hangi delil, genel anlamda günahların cezaları ile ibadetlerin sevaplarının birbirlerini götürüp karşılıklı yok olmaya yol açacaklarını kesin olarak kanıtlıyor?

Gazalî'nin nefsin nurlu ve yüce hâlleri ile karanlık ve alçak hâlleri

hakkında yaptığı ayrıntılı incelemede de durum aynen böyledir. Bu hâllerde de eğer çoğunlukla çatışma ve birbirini götürüp karşılıklı yok olma varsa da bu her zaman ve genel olarak böyle değildir. Çünkü kimi zaman fazilet ile rezillik her ikisi de kendi yerlerinde kalır ve bu kalıcılıkta uzlaşmaları olur. O zaman insan nefsi sanki bir bölümü fazilete ait ve öbür bölümü rezilliğe ait olmak üzere ikiye ayrılır. Böyle durumlarda bakarsın ki, bir Müslüman adam faiz yer, başkalarının malını yutmaktan geri kalmaz, malını yediği mazlumun yardım isteğine kulak vermez; fakat farz namazları kılmakta gayretli olur, huşu konusunda titizlik gösterir. Başka bir Müslüman da kan dökmekten, onun-bunun ırzına geçmekten çekinmez, toplumun huzurunu bozmaktan geri durmaz; fakat ibadetler ve sadakalar konusuna tam bir ihlâsla sarılır.

Günümüzün psikologları bu duruma kişiliklerin eşleşmesi (çifte kişilik) adını verirler. Bu durum birden çok kişiliğin ortaya çıkıp birbiri ile çatışmasından sonra görülür. Bu da şöyle olur: İnsandaki farklı nefsanî eğilimler ilk başta daima birbirleri ile çatışırlar, zıtlaşma ve çekişme yolu ile birbirlerine karşı başkaldırırlar. İnsan bu yüzden sürekli iç sıkıntı çeker. Fakat sonunda [her iki eğilimin tekrarlanmasıyla] meleke hâline gelirler ve böylece insanın nefsine yerleşirler. [Durum böyle olunca artık aralarında zıtlaşma ve çatışma söz konusu olmaz, sonuçta] birbirleriyle uzlaşır, eşleşir ve uyuma geçerler. O zaman insanda oluşan bu iki şahsiyetten biri ortaya çıkınca öbürü saklanır ve ortaya çıkan eğilimin ayaklanarak avının üzerine çullanmasına göz yumar. Az önce verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi.

Üçüncü tutarsızlık: Bu görüşe göre küçük günahların affedilmesinde, büyük günahlardan kaçınmanın rolünün hiçe sayılması gerekir. Çünkü bir adam düşünelim büyük günah işlemiyor; fakat bu günah işlememe, nefsinin temayülüne ve günahı işlemeye gücü yetmesine rağmen onu yapmaktan kaçındığı için değildir. Tersine o günahı yapmaya gücü yetmediği için onu yapamıyor. Bu kimsenin işlediği iyiliklerin sevabı, günahlarının cezasından fazla olması hasebiyle günahları ister istemez yok olup gider. Bu da günahların affedilmesi demektir. Buna binaen bu durumda artık büyük günahlardan kaçınmanın önemli bir rolü olmamış olur.

Gazalî, İhya-ul Ulum adlı eserinde şöyle diyor: "Eğer kişinin gücü ve iradesi varken büyük günahlardan kaçınırsa, ancak o zaman bu ka-

çınması küçük günahlarını affettirir. Tıpkı şunun gibi: Adam bir kadını elde etmiş; istese ırzına geçebilir. Fakat nefsini zinadan alıkoyuyor ve sadece kadına bakmakla veya dokunmakla yetiniyor. Bu adamın gösterdiği gayretle kendisini zinadan alıkoymasının kalbini nurlandırmadaki etkisi, o kadına bakmanın kalbinde meydana getireceği karanlıktan daha baskındır. İşte küçük günahları affettirmenin anlamı budur."

"Ama eğer adam iktidarsızsa veya zina yapmaması, zorunlu bir acizlikten ileri geliyorsa veya zina yapma gücünde olmakla birlikte ahi-ret korkusu ile bundan vazgeçmiş ise, bu durum kesinlikle günahları affettirmeye elverişli olmaz. Yine birini düşünelim ki, canı içki içmek istemiyor. Mubah bile olsa içmeyecek. Böyle biri eğer içki öncesinde işlenmesi âdet olan şarkı ve saz dinlemek gibi küçük günahları işlemişse, içki içmemesi yüzünden bu küçük günahları affedilmez. Evet bir adam düşünelim ki, içki içmeyi ve saz dinlemeyi canı istiyor; fakat gayret göstererek kendini içkiden uzak tutuyor, buna karşılık nefsinin saz dinleme isteğine engel olmuyor. Bu durumda o kimsenin içki içmemek için gösterdiği gayret, nefsiyle ettiği cihat, saz dinleme günahının kalbinde meydana getirdiği karanlığı giderebilir. Bunların hepsi ahiretle ilgili hükümlerdir." Gazalî'den naklettiğimiz alıntı burada sona erdi. (c.11, s.177)

Yine Gazalî başka bir yerde şöyle diyor: "Kalpte meydana gelen her karanlık, ancak o kötülüğün karşıtı ve zıttı olan bir iyiliğin meydana getireceği nur sayesinde ortadan kalkabilir. Birbirlerinin karşıtı olan zıtlarda ise hiç kuşkusuz bir nevi uyumluluk söz konusudur. Bundan dolayı her kötülük sadece aynı cinsten bir iyilikle yok edilmelidir. Böylece o iyilik, yapılan kötülüğün karşıtı olur. Çünkü beyaz [ancak onun kendi cinsinden olan] siyahla giderilir; sıcaklık veya soğuklukla değil. Bu aşamalı şekilde hareket edip nuru icat etme yöntemi, günahları silme yolunda izlenilen en ince ve dakik yöntemdir. Çünkü bu yola ümit bağlamak [ve günahları bu şekilde yok etmek], bir tür ibadete devam etmekten daha doğru ve güvenilirdir. Gerçi yalnız bir tür ibadete devam etmek de günahları yok etmede etkilidir." Gazalî'den yapılan alıntı burada son buldu. (c.11, s.200)

Görüldüğü gibi Gazalî'den yaptığımız bu alıntılar, kötülükleri (küçük günahları) yok eden faktörün, büyük günahlardan uzak durmak, onlardan kaçınmak olduğuna delâlet ediyor. Oysa yukarda aktardığı-

mız görüşüne göre bu, gerekli değildir.

Bu konuda ayetlere dayanılarak söylenebilecek olan geniş kap-sam-lı söz şudur: İyilikler ile kötülükler genel anlamda birbirlerini yok ederler. Fakat her iyiliğin her kötülük üzerinde veya her kötülüğün her iyilik üzerinde, onu eksilterek veyahut tamamıyla yok ederek etkili olduğu iddiası, herhangi bir delile dayanmıyor. Sevap ve ceza ile ilgili Kur'anî gerçekleri anlama konusunda iyi bir yardımcı olan insanın ahlâkî ve nefsanî durumlarını göz önünde bulundurmak, bizim bu sözümüze delildir.

Büyük ve küçük günahlara gelince, daha önce söylediğimiz gibi tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetten anlaşıldığına göre, bunların büyüklüğü ve küçüklüğü birbirleri ile karşılaştırılarak ortaya çıkar. Yabancı bir kadına bakmaya göre öldürülmesi haram olan birini öldürmek veya nefsin arzusuna uyarak içki içmeye göre içki içmeyi helâl sayarak içki içmek gibi. İşte bu karşılaştırmaya göre bazı günahlar küçük ve diğer bazıları büyüktür. Ancak bu ayırımın, günahlarla sevapların birbirlerini götürme ve tamamen yok etme meselesi ile hiçbir bağlantısı yoktur.

Bunların yanı sıra ayetten anlaşılan bir diğer husus da şudur: Yüce Allah, büyük günahlardan kaçınanların önceki ve sonraki bütün kötülüklerini, küçük günahlarını affedeceğini vaat ediyor. Ayetin mutlak ifadesinden anlaşılan budur. Diğer taraftan bu da bilinen bir gerçektir ki, böyle bir kaçınmadan anlaşılan şudur: Her mümin elinden geldiğince büyük günahlardan kaçınmalı ve yapma imkânına sahip olduğu günahlardan uzak durmalıdır. Çünkü ancak böylesine bir uzak durmaya "günahtan kaçınma" denir. Yoksa dünyada varolan büyük günahların bütününden kaçınarak uzak durması söz konusu değildir. Çünkü büyük günahların listesini üstün körü bir şekilde gözden geçiren bir kimse, bu günahların tümüne eğilim gösteren ve onların hepsini yapmaya gücü yeten bir insanın dünyada bulunmayacağından veya bulunsa bile yok denecek derecede ender olacağından şüphe etmez. Ayeti bu basitliğe indirmeye sağduyu razı olmaz.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Kim ki, yapabileceği ve canının çektiği büyük günahlardan kaçınır ve bu günahlar kendisinden kaçınma imkânına sahip olduğu günahlar türünden olursa, Allah onun küçük günahlarını örter, affeder. Bu küçük günahlar ister kaçındığı bü-

yük günahlarla aynı türden olsun, ister olmasın fark etmez.

Acaba bu küçük günahların affı, doğrudan doğruya büyük günahlardan kaçınmanın bir sonucu mudur? Yani büyük günahlardan kaçınmak, başlı başına küçük günahları affettiren bir ibadet midir? Nitekim tövbe etmek böyledir. Yoksa insan büyük günah işlemeyince, Allah onu küçük günahlar ve iyi ameller ile baş başa mı bırakır? Yani küçük günahları gideren gerçekte iyi ameller midir? Nitekim yüce Allah, *"İyilikler, kötülükleri giderir."* (Hûd, 144) buyuruyor. Acaba bu ikisinden hangisi denebilir? *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız."* ayetinden anlaşıldığına göre kaçınmanın affettirmede rolü vardır. Aksi hâlde Hûd suresinde yer alan, *"İyilikler kötülükleri giderir."* ayeti gibi bir şart cümlesine yer vermeye gerek duyulmaksızın burada da "itaatler küçük günahları affettirir" diye ifade edilmesi veya "yüce Allah, ne olursa olsunlar küçük günahları affeder" şeklinde bildirmesi daha uygun olurdu.

Bir günahın büyük olduğu ise, o günahla ilgili yasağın şiddeti veya cehennem ya da cehennem ateşine yakın başka bir ceza ile cezalandırılacağının ilan edilmesi ile bilinir. Bu tehditler ister Kur'an'da yer alsın, isterse sünnette fark etmez. Çünkü bu konuda sınırlama getirmek [yani Kur'an'la sınırlamak] hiçbir delile dayanmamaktadır.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de yer aldığına göre İmam Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile cezalandıracağını gerekli kıldığı günahlardır." (c.2, s.276, h:1)

Men lâ Yahzuruh-ul Fakih ve Tefsir-ul Ayyâşî adlı eserlerde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile tehdit ettiği günahlardır." (el-Fakih, c.3, s.373, h:14, Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.239, h:114)

Sevab-ul A'mal adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık şöyle buyuruyor: "Allah'ın cehennem ateşi ile cezalandıracağını bildirdiği günahlardan kaçınan kimse eğer mümin ise, Allah onun küçük günahlarını affeder ve kendisini onurlu bir yere yerleştirir. Cehennem azabına çarpılmayı gerektiren yedi büyük günah şunlardır: Öldürül-

mesi haram olan bir insanı öldürmek, ana-babaya asi olmak, faiz yemek, Müslüman olduktan sonra kâfir olmak, iffetli bir kadına zina iftirası atmak, yetim malı yemek, savaş cephesinden kaçmak." (s.158, h:1)

Ben derim ki: Büyük günahların sayılarına ilişkin Şia ve Ehl-i Sünnet kanallı rivayetlerin sayısı çoktur. Bunların bazılarına yer vereceğiz. Yer vereceğimiz bu rivayetlerde şirk ve Allah'a ortak koşmak, yedi büyük günahın biri olarak sayılmıştır. Yalnız bu rivayette şirk yedi büyük günahın biri olarak yer almıyor. Şayet şirk büyük günahların en büyüğü olduğu için, İmam (a.s) bu günahı en büyük yedi günah listesine almamış olabilir. Nitekim İmamın, "...eğer mümin ise..." sözü bu hususa işaret etmektedir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre Abdulazim b. Abdullah-il Hasanî, Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den (a.s), o da babası Ali b. Musa Rıza'dan (a.s) rivayet ettiğine göre İmam Musa Kazım şöyle buyurmuştur: "Amr b. Ubeyd-il Basrî, İmam Sadık'ın (a.s) yanına geldi. Selam verip oturduktan sonra, *'Onlar ki, büyük günahlardan ve çirkin şeylerden kaçınırlar.'* (Şûrâ, 37) ayetini okudu ve sustu. İmam ona, 'Niçin sustun?' diye sordu. Amr, 'Büyük günahları Allah'ın kitabından öğrenmek istiyorum.' dedi. Bunun üzerine İmam Sadık (a.s) şöyle dedi: Tabi ey Amr! [1-] Büyük günahların en büyüğü Allah'a şirk koşmaktır. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Allah, kendisine şirk koşmayı affetmez.'* [Nisâ, 48] *'Kim Allah'a şirk koşarsa, Allah ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer de cehennemdir.'* [Mâide, 72]

[2-] Sonra Allah'ın rahmetinden ümit kesmek gelir. Çünkü yüce Allah: *'Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümit keser.'* [Yûsuf, 87] buyuruyor.

[3-] Sonra Allah'ın tuzağından emin olmak gelir. Çünkü yüce Allah: *'Hüsrana uğrayanlar dışında hiç kimse Allah'ın tuzağından emin olamaz.'* [A'râf, 99] buyuruyor.

[4-] Büyük günahlardan biri de ana-babaya asi olmaktır. Çünkü yüce Allah, ana-babaya asi olan kimseyi 'bedbaht bir zorba' olarak nitelendirmiş ve şöyle buyurmuştur: *'Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı. Zorba ve kötülük düşkünü biri olmaktan uzak tuttu.'* [Meryem, 32]

[5-] Büyük günahlardan biri de öldürülmesi haram olan bir insanı haksız yere öldürmektir. Çünkü yüce Allah, *'Kim bir mümini kasten*

öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir.' [Nisâ, 93] buyuruyor.

[6-] Namuslu ve iffetli kadınlara zina iftirası atmak, zina isnadında bulunmak. Çünkü yüce Allah, *'Namuslu, hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünyada ve ahirette lânetlenmişlerdir ve onlar için çok büyük bir azap vardır.'* [Nûr, 23] buyuruyor.

[7-] Yetimlerin malını yemek. Çünkü yüce Allah, *'Yetimlerin mallarını haksızla yiyenler...'* [Nisâ, 10] buyuruyor.

[8-] Savaştan kaçmak. Çünkü yüce Allah, *'Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya başka bir bölüğe ulaşma dışında o gün kim kâfirlere arka çevirirse, muhakkak ki o, Allah'ın gazabına uğramış olarak döner. Onun varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varılacak yerdir.'* [Enfâl, 17] buyuruyor.

[9-] Faiz yemek. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Faiz yiyenler, ancak şeytan tarafından çarpılmış kimseler gibi ayağa kalkarlar.'* [Bakara, 275] *'Eğer (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resulü tarafından açılan bir savaştan haberiniz olsun.'* [Bakara, 279]

[10-] Büyücülük ve sihir. Çünkü yüce Allah, *'Oysa onlar büyü satın alanın ahirette hiçbir nasibi olmayacağını biliyorlardı.'* [Bakara, 102] buyuruyor.

[11-] Zina etmek. Çünkü yüce Allah, *'Kim bunları yaparsa, günahı(nın cezasını) görür. Kıyamet gündeyse azabı kat kat arttırılır ve alçaltılmış olarak ebediyen azapta kalır.'* [Furkan, 69] buyuruyor.

[12-] Yalan yere yemin etmek. Çünkü yüce Allah, *'Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedele satanların ahirette hiçbir (sevap) payı olmaz.'* [Âl-i İmrân, 77] buyuruyor.

[13-] Ganimet mallarında yolsuzluk yapmak. Çünkü yüce Allah, *'Kim (ganimet mallarına) hıyanet ederse, kıyamet günü hıyanet ettiği şeyle gelir.'* [Âl-i İmrân, 161] buyuruyor.

[14-] Farz olan zekâtı vermemek. Çünkü yüce Allah, *'O gün (biriktirdikleri altınlar ve gümüşler) cehennem ateşinde kızdırılacak ve onlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanacak.'* [Tevbe, 35] buyuruyor.

[15-] Yalancı şahitlik ve şahitlik yapmaktan kaçınmak. Çünkü yüce Allah, *'Kim şahitliği gizlerse, (bilsin ki) onun kalbi günahkârdır.'*

[Bakara, 283] buyuruyor.

[16-] İçki içmek. Çünkü yüce Allah onu putlara tapmakla denk saymıştır.

[17-] Bilerek namazı veya başka bir farzı terk etmek. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: 'Kim bilerek namazı terk ederse, Allah'ın ve Peygamberin zimmeti (güvencesi) dışında kalır.'

[18-19-] Ahdi bozmak (verdiği sözü tutmamak) ve akrabalık bağını koparmak. Çünkü yüce Allah, *'Onlara (ahdi bozan ve akrabalık bağını koparanlara...) lânet ve kötü bir yurt vardır.'* [Ra'd, 25] buyuruyor.

İmam Musa Kâzım (a.s) devamla şöyle buyurdu: "Daha sonra Amr b. Ubeyd, hüngür hüngür ağlayarak İmam Sadık'ın (a.s) yanından ayrıldı ve ayrılırken de şöyle dedi: Kendi görüşüne dayanarak fetva verenler ile fazilette ve ilimde size rakip çıkanlar (sizinle tartışmaya kalkışanlar) helâk oldu." (c.2, s.84, Usûl-i Kâfî, c.2, s.285, h:24)

Ben derim ki: Buna yakın bir rivayet de Ehl-i Sünnet kanallarından İbn-i Abbas'a dayandırılarak nakledilmiştir.[1] Yukarıda zikrettiğimiz rivayetten iki sonuç çıkıyor:

1) Büyük günahlar, kesin ve şiddetli bir dille yasaklanan günahlardır. Bu yasaklamadaki kesinlik ise, ya ifadenin belirgin ve tekitli olmasından veya cehennem ateşi ile cezalandırılacağının bildirilmesinden anlaşılır. Ayrıca bu yasaklama, Kur'an veya sünnet kaynaklı da olabilir. Nitekim İmam Sadık'ın (a.s) delil gösterme örneklerinde bu gerçek or-taya çıkıyor.

İmamın bu açıklamalarından "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile cezalandıracağını gerekli kıldığı günahlardır." şeklinde el-Kâfi'de yer alan hadis ile "Büyük günahlar, Allah'ın cehennem ateşi ile tehdit ettiği günahlardır." şeklindeki Men lâ Yahzuruh-ul Fakih'de ve Tefsir-ul Ayyâşî'de yer alan hadisin de ne anlama geldiği anlaşılıyor. Dolayısıyla cehennem ateşini gerekli kılmak veya cehennem ateşi ile tehdit etmek ifadeleri genel nitelikli olup, insanın gerek Kur'an'da gerekse Peygamberimizin (s.a.a) hadislerinde açıkça veya ima yolu ile belirtilen bu günahlar sayesinde cehennem ateşine atılacağını açıklamaktadırlar.

1- [ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.148]

Bu konuda İbn-i Abbas'a dayandırılan rivayetin de böyle olduğunu sanıyorum. Yani İbn-i Abbas da bu günahların cehennem ateşi ile tehdit edilmesinden, Kur'an'da veya hadiste bu yolda bir açık ifadenin veya imânın bulunmasını kastetmiş olmalıdır. Nitekim İbn-i Abbas'ın Ta-berî tefsirinde yer alan "Büyük günahlar, yüce Allah'ın cehennemle, gazapla, lânetle veya azapla noktaladığı günahlardır." şeklindeki sözü de bunu gösterir. (c.5, s.27)

Bundan anlaşılıyor ki, İbn-i Abbas'ın Taberî tefsirinde veya başka kaynaklarda yer alan "Allah'ın yasakladığı her kötülük büyük günahtır." şeklindeki sözü, büyük günah kavramına farklı bir anlam vermek maksadı taşımıyor. Bu ifade daha önce söylediğimiz gibi sadece insanın Allah'ın yüceliği karşısındaki küçüklüğüne dayanarak bütün günahların büyüklüğünü vurgulamayı amaçlıyor.

2) Okuduğumuz ve aşağıda okuyacağımız bazı rivayetlerde büyük günahlar bazı sayılarla sınırlandırılıyor. Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bazı rivayetlerde bu sayı kimi zaman yedi, kimi zaman sekiz, kimi zaman da dokuz olarak veriliyor. Nasıl ki Ehl-i Beyt'ten nakledilen bu rivayette görüldüğü gibi bu sayı yirmi olarak gösteriliyor. Hatta bazı başka rivayetler bu sayıyı yetmişe çıkarıyor. Bütün bunlar, günahın büyüklük derecesinin farklılığını gözetme maksadı taşır. Nitekim İmam Sadık'ın (a.s) büyük günahları sayarken "Büyük günahların en büyüğü Allah'a şirk koşmaktır." demesi bu söylediğimizin delilidir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Buharî, Müslim, Ebu Davud, Neseî ve İbn-i Ebu Hatem Ebu Hüreyre'den şöyle aktarırlar: "Resulullah buyurdu ki: 'Yedi helâk edici günahtan kaçının.' Sahabelerin 'Bunlar nelerdir ya Resulallah?' diye sormaları üzerine Resul-i Ekrem (s.a.a) sözlerine şöyle devam etti: Allah'a ortak koşmak, haklı bir gerekçe olmaksızın Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymak, büyücülük, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, kötülüklerden habersiz mümin ve iffetli kadınlara zina iftirası atmak." (c.2, s.146)

Yine aynı eserde İbn-i Habban ve İbn-i Mürdeveyh, Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan, o da babasından, o da dedesinden şöyle rivayet ettiğini aktarırlar: "Peygamberimiz (s.a.a) Yemen halkına farzları, sünnetleri ve diyetleri içeren bir mektup yazarak onu Amr b. Hazm ile Yemenlilere gönderdi. Mektubu götüren Amr şöyle diyor: Bu mektupta şöyle deniyordu: Kıyamet günü Allah katında büyük gü-

nahların en büyüğü Allah'a şirk koşmak, haklı bir gerekçeye dayanmaksızın mümin bir kimseyi öldürmek, savaş gününde (cepheden) kaçmak, ana-babaya asi olmak, iffetli bir kadına zina iftirası atmak, büyücülük öğrenmek, faiz yemek ve yetim malı yemektir." (c.2, s.146)

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre Abdullah b. Ahmed'in Zevaid-uz Züht adlı eserinde Enes b. Malik'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Benim şefaatim, ümmetimin büyük günah işleyenleri içindir. Arkasından da, *'Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi bağışlarız.'* ayetini okudu." (c.2, s.145)

32- Allah'ın, kendisiyle bazılarınızı bazılarınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin. Erkeklere de kendi kazandıklarından bir pay var; kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay var. Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin. Allah kuşkusuz her şeyi bilmektedir.

33- (Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın, yakınların ve kendileriyle ahitleştiğiniz (evlilik bağı kurduğunuz) kimselerin bıraktığından vârisler kıldık (belirledik). O hâlde onlara paylarını verin. Çünkü Allah her şeyi görmektedir.

34- Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer bir kısmından (vücut ve akıl açısından) üstün kılması ve mallarından (mehir ve geçim için) harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisidir. O hâlde iyi kadınlar, Allah'ın (erkeklerin haklarını) koruduğu için

(eşlerine karşı) itaatkâr ve kocaları yanlarında olmadığı hâlde (onların haklarını) koruyucudurlar. Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara (önce) öğüt verin, (sonra) onları yataklarda yalnız bırakın ve (hiçbirisi etkili olmazsa) onları dövün. Sonuçta eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Hiç şüphesiz Allah yücedir, büyüktür.

35- Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin. Eğer bunlar (karı-koca) aralarının düzelmesini isterlerse, Allah aralarını bulur. Çünkü Allah (her şeyi) bilendir, (her şeyden) haberdar olandır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler daha önce açıklanan miras ve evlenme hükümleri ile bağlantılı olup, bu hükümleri desteklemektedir. Sonuç olarak bu ayetler, erkek-kadın ilişkilerinde beliren bazı aksaklıkları düzeltecek bazı genel hükümleri ortaya koymaktadır.

"Allah'ın, kendisiyle bazılarınızı bazılarınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin." Ayetin orijinalindeki "temennev" kelimesinin kökü olan "temenni=arzu etmek" insanın "Keşke şu iş şöy-le olsaydı" demesidir. Anlaşıldığına göre bir sözün böyle adlandırılması, kelimeyi anlam niteliği ile nitelendirme türündendir. Çünkü "temenni", sevgi ilgisi gibi nefsin imkânsız veya imkânsıza yakın şeye bir tür ilgi göstermesidir. Artık bunun açık bir şekilde sözle ifade edilip edilmemesi bir şeyi değiştirmez.

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu ayet insanlar arasında var olan sabit bir üstünlüğe ve fazlalığa yönelik temenniyi yasaklıyor. İnsandaki bu arzu ise, bazı erkeklerin ve kadınların taşıdıkları üstünlüklere karşı duyulan özlemden kaynaklanıyor. Ayrıca ayette, üstünlüğü taşıyanlara göz dikilmemesi gerektiği; bunun yerine yüce Allah'ın katında olan üstünlüğe, lütuf ve bağışa yönelmenin doğru olacağı telkin ediliyor. Bundan da ortaya çıkıyor ki, buradaki üstünlükten maksat, yüce Allah'ın erkekler ile kadınlara bağışta bulunduğu meziyetler ve ayrıcalıklardır. Yüce Allah bu bağışı erkekler ile kadınların her ikisine mah-

sus olarak yasalaştırdığı hükümlerle gerçekleştiriyor. Meselâ, çok kadınla evlenebilme ve mirastan daha büyük pay alma hususlarında erkekler için ayrıcalık tanınmış; evlenirken erkeklerden mehir alma ve bakımlarının erkekler tarafından sağlanması hususlarında da kadınlar için ayrıcalık tanınmıştır.

Sahibine mahsus olan bu meziyetlere karşı özlem duymanın yasaklanması, kötülük ve fesat ağacını kökünden kesmek içindir. Bu ayrıcalıklar, insan nefsinin ilgi duyduğu niteliklerdir. Yüce Allah yeryüzünde gelişme ve kalkınma olsun diye bu ayrıcalıklara yönelik sevgiyi ve onları elde etme çabasını nefislere aşılamıştır. Bu istek önce temenni ve arzu biçiminde belirir; ama tekrarlandığında gizli tutulan bir kıskançlığa dönüşür. Eğer bu içten içe kıskançlık devam eder de kalpte kökleşirse, davranışlara ve dış hareketlere yansır. Arkasından eğer bu kıskanç nefisler birbirine eklenirlerse, bu durum yeryüzünün düzenini bozan, bitkileri ve insanları mahveden bir bela olur.

Bundan anlaşılıyor ki, bu özlemle ilgili yasaklama öğüt nitelikli bir yasaklamadır. Yani bu yasaklamanın faydası, sözü edilen şer'î hükümleri koruma faydasına yöneliktir. Yoksa teşri nitelikli bir yasaklama değildir.

Söz konusu ayrıcalık bağışının yüce Allah'ın tasarrufuna bağlanması, ardından da, *"Bazılarınızı bazılarınızdan..."* cümlesinin getirilmesi, kendisine inanmış olmaları sebebi ile insanlarda Allah'ın emrine boyun eğme bilincini uyandırmak ve de (üstün sıfat sahibi kişileri görünce) vicdanlarda kabaran sevgi duygusuna yönelik bir mesaj vererek, kendisine karşı üstünlük kurulan kişinin ona üstünlüğü sağlanan kişinin onun bir parçası olduğunun, ondan ayrı olmadığının farkına varmasını sağlamak içindir.

"Erkeklere kendi kazandıklarından bir pay var; kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay var." Râgıp el-İsfahanî diyor ki: "[Ayette geçen "iktesebû" fiilinin kökü olan] 'iktisab' sadece insanın kendisi için elde ettiği şeyler hakkında kullanılır. [Kelimenin diğer bir kökü olan] 'kesb' ise insanın hem kendisi, hem de başkaları için elde ettiği şeyler anlamındadır."

Önceki açıklamalardan çıkan sonuca göre ayetin bu cümlesi, daha önceki cümlede yer alan temenni yasağını açıklama ile ilişkilidir ve onun gerekçesi niteliğindedir. Yani size verilmeyen öyle bir ayrıcalığı

arzu etmeyin. Bu ayrıcalık, ancak kendisine mahsus olan kimsede bulunur. Çünkü o kimse o ayrıcalığa toplumsal konumu veya kendi el emeği sonucu sahip olmuştur. Meselâ, sadece erkekler dört kadınla evlenebilirlerken bu iş kadınlara yasaklanmıştır. Çünkü erkeklerin toplumdaki konumu buna imkân tanırken kadınların toplumsal konumu buna imkân vermemektedir. Erkeklerin kadınların iki katı kadar miras payı almalarının gerekçesi de budur. Buna karşılık kadınlara erkeklerin yarısı kadar miras payı verilmesi, geçim masraflarının erkeklere yüklenmesi ve kendilerine mehir alma ayrıcalığının tanınması da toplumdaki konumlarının böyle gerektirmesinden dolayıdır. Bunun yanı sıra erkeklerin ve kadınların ticaret veya başka yollarla kazandıkları malların da kendilerine ait olması gerekir. Allah kullarına zulmetmek istemez.

Buradan anlaşılıyor ki, bu ayette geçen "iktesebû" kelimesinin kökü olan "iktisab=kazanma"dan maksat, bir tür toplama ve kendine özel kılmadır. İster bu anlam, iradeye bağlı bir çalışma yolu ile gerçekleşsin -herhangi bir sanat veya meslek yolu ile bir şey kazanmak gibi- isterse de böyle olmayıp ayrıcalığa sahip olan kişinin taşıdığı bir nitelik sonucu meydana gelsin; insanın, belirli bir paya ve hakka sahip olmasını gerektiren erkeklik veya kadınlık niteliği ile donanmış olması gibi.

Dil bilginleri her ne kadar "kesb=toplamak, kazanmak" ve "iktisab =kazanmak" kelimelerinin "talep=bir şey peşinde koşmak" ve benzeri sözcükler gibi, insanın iradeye dayalı çalışma sonucunda sahip olduğu şeyleri ifade ettiklerini söyleseler de "kesb" kelimesinin asıl anlamının bir şey toplamak olduğunu da sözlerinde belirtmiştirler. "Falanca, güzelliği sayesinde şöhret iktisap etti (kazandı)." demek veya bunun gibi bir söz söylemek de caiz görülmüştür. Bazı tefsirciler bu ayetteki "iktisab" kelimesini böyle tefsir etmişler. Bizce de ayetteki "iktisab" kelimesinin, benzetme ve istiare yolu ile söylenen anlamda kullanılmış olması uzak bir ihtimal değildir.

Ayetteki "iktisab"ın anlamını, insanın emeği ile kazandığı, elde ettiği şey olarak kabul edenler de vardır. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Erkeklere emekleri ile kendileri için elde ettikleri maldan pay vardır; kadınlara da öyle." O zaman ayetteki temenni yasağı, insanların bir sanat veya meslek aracılığı ile kazanıp ellerinde bulundurdukla-

rı mala karşı özlem duymalarını yasaklamaktan ibaret olur. Ancak bu anlam, kendi başına doğru olmakla birlikte ayetin anlamının çerçevesini daraltmayı ve daha önceki miras ve evlenme ayetleri ile ilgisinin kesilmesini gerektirir.

Her neyse; bu açıklamaların ışığında ayetin anlamı şudur: Yüce Allah'ın kadınlara ve erkeklere tahsis ettiği ve birbirinize karşı üstünlük sağlamanıza sebep olan malî ve gayrimalî ayrıcalıklara özlem duymayın. Çünkü bu ayrıcalıklar ya sahiplerinin toplumdaki konumları itibari ile veya ticaret gibi kendi el emekleri ile elde ettikleri sonuçlar oldukları için sahiplerine tahsis edilmişlerdir. Onların bu kazançlarında payları vardır. Herkes kazancından payını elde eder.

"Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin." Elindeki nimeti başkasına bağışlayanın bağışladığı şey, genellikle onun muhtaç olmadığı bir fazlalık olduğu için bu bağışa "fazl=fazlalık" adı verilmiştir. Hayatî ayrıcalıkları sevmek hatta onlara tek başına sahiplenmeyi, bu alanda herkesin önünde bulunmayı ve başkalarına üstün olmayı arzu etmek, insan fıtratında olmasına ve hiçbir zaman ondan ayrılmamasına rağmen yüce Allah bu ayette insanların yüzlerini, üstünlük sahiplerine bağışlanan ayrıcalıklardan ve bunlara özlem duymaktan çevirdikten sonra onları kendisine yöneltti; yüzlerini kendi keremine döndürdü. Onlara insanların elindeki nimetleri göz ardı ederek yüce kapısına yönelmeyi emretti. İstediklerini onun kereminden istemelerini buyurdu. Çünkü kerem ve bağış yüce Allah'ın elindedir. Her ayrıcalıklı kişiye ayrıcalığını bağışlayan O'dur. Dilerse size de birtakım ayrıcalık-lar bağışlar ve böylece siz bu ayrıcalıklarla, ellerindeki nimetlere öz-lem duyduğunuz ve sahip oldukları verileri temenni ettiğiniz başka kimselere fazlalık ve üstünlük kurarsınız. İşte bunların hepsi O'nun yetkisindedir.

Yüce Allah'tan istenmesi gereken bu bağış ve ayrıcalık, ifadenin orijinalindeki "min" edatı aracılığı ile müphemleştirilmiştir. Bunun ise sağladığı bazı faydalar vardır. Birinci fayda; yüce Allah'a dua etmenin, O'ndan bir şey istemenin edebini öğretmektir. Çünkü gerçek anlamda faydasını ve zararını bilmekten âciz olan insana, yaratıklarının gerçek anlamda faydalarını ve zararlarını bilen ve her şeye gücü yeten Allah'tan bir şey isterken ancak canının çektiklerinden sadece hayırlı olanını istemesi, istediği hayrı somut olarak söylemek için sözü uzat-

maması ve o şeye ulaşacak yolu belirlememesi yakışır. Çünkü çoğunlukla şunu görmüşüz ki; insan mal, evlat, mevki, itibar, sağlık ve afiyet gibi belirli bir ihtiyacının karşılanması için aşırı bir arzu gösterir ve bu arzusuna kavuşmak için ısrarlı dualar yapar, durmadan bu isteğinin gerçekleşmesini ister; ondan başka bir şey istemez. Fakat daha sonra duası kabul edilip de istediği kendisine verilince, bu istediği şey onun helâk olmasına ve hayata ilişkin ümitlerinin kırılmasına yol açar.

Ayetteki müphem (belirsiz) üslûbun bir diğer faydası da şudur: Allah'tan istenen şey, Allah'ın teşri (=yasama) veya tekvin (=var ediş) yolu ile bu ayrıcalıkta belirlediği ilâhî hikmetle çelişmemeli, onu ortadan kaldırmamalıdır. İşte ayetteki müphemlikte buna yönelik bir işaret vardır. Buna göre yüce Allah'ın sırf başkalarına tahsis ettiği bir bağışın ve ayrıcalığın O'ndan istenmemesi gerekir. Çünkü eğer erkekler kadınlara mahsus ayrıcalıkları ve kadınlar da sırf erkeklere verilen ayrıcalıkları isteseler ve Allah da bu istekleri karşılasa, bu ayrıcalıklardaki hikmet ortadan kalkar ve ortaya konan hükümler ve yasalar geçerliklerini yitirir. Bu konu üzerinde iyice düşünün.

Buna göre insan bir şeye sahip olmadığı için sıkıntıya düşüp de Allah'a dua edince, insanların ellerinde bulunup ihtiyacını giderici şeyi değil, Allah'ın katındaki nimetlerden istemelidir. Allah'ın katındaki nimetlerden isterken de hâlinden haberdar olan Rabbine, ihtiyacının nasıl giderileceğinin yolunu öğretmeye kalkışmamalı; bunun yerine Allah'tan kendi katında hayırlı olduğunu bildiği yoldan ihtiyacını gidermesini istemelidir.

Ayetin sonundaki, *"Allah kuşkusuz her şeyi bilmektedir."* cümlesi ise, ayetin başındaki yasaklamanın gerekçesidir. Yani Allah'ın başkalarına bağışladığı ayrıcalıklara göz dikip onların size verilmesini temenni etmeyin. Çünkü Allah her şeyi bilir, faydalı olan hiçbir şeyin yolundan habersiz kalmaz ve hükmünde de yanılgıya düşmez.

BİR KUR'AN GERÇEĞİ ÜZERİNE

İnsanların hayattaki ayrıcalıkları elde etmedeki yetenek ve mizaç farklılıkları, tekvinî=varoluşsal olan doğal temellere dayanır. Bu tekvinî temellerin hayatın farklı aşamalarında kendi etkinliğini göstermesi kaçınılmazdır. Bildiğimiz kadarı ile en eski çağlardan günümüze

kadar toplumların hayatı hep böyle gelip geçmiştir.

Eski dönemlerde güçlü fertler, zayıf kişileri köle ediniyorlar, onları arzuları ve istekleri doğrultusunda kullanıyorlardı. Bu kullanma hiçbir kayda ve şarta tâbi değildi. O zavallı zayıflar ise güçlülerin emirlerine boyun eğmekten başka bir şey yapamıyor, onların arzularını ve istediklerini karşılamaktan başka bir yol bulamıyorlardı. Fakat kalpleri öfke ve kinle dolu idi. Hep fırsat kolluyorlardı. İnsanlar uzun yüzyıllar boyunca böyle düzen içinde yaşadılar. Bu düzen ağalık biçiminde başladı ve zamanla krallığa ve imparatorluğa dönüştü.

Sonunda insanlar ardarda gerçekleştirdikleri ayaklanmalar sonunda bu zorba düzeni yıkmayı başardılar. Hükümet yetkililerini ve kralları toplumun yararı ve mutluluğu için ortaya konan anayasalara ve yasalara uymaya zorladılar. Böylece zorba iradelerin yönetimleri, diktatör rejimlerin egemenlikleri, görünüşte (sözde) son buldu. İnsanlar arasındaki sınıf farklılığı, her şeyin dizginlerini avuçlarında tutan hâkim sınıf ile yetkisi bunların elinde bulunan, (mal gibi alınıp satılan) köle ve mahkum yığınlar biçimindeki ikiye bölünme artık ortadan kalktı. Fakat fesat ağacı başka bir toprakta ve başka bir görüntüye bürünerek gelişmeye ve meyve vermeye devam etti; verdiği meyve yine aynı meyve oldu. Bu ise, malların bazı ellerde toplanması ve diğer avuçların boş kalmasının sonucunda oluşan servet birikimine bağlı olarak sıfat ayrıcalıklarının belirmesi, ortaya çıkması durumu idi.

Bu ayrıcalık iki sınıf arasında büyük bir uçurum meydana getirdi. Bu uçurumlu ortamda servet sahipleri servetlerinden kaynaklanan güç-leri ile toplumsal hayatın bütün gelişmelerine yön vermeyi kendilerine mahsus bir ayrıcalık kabul ederlerken, zavallı yoksulların ellerinde baş kaldırmaktan ve baskılara karşı koymaktan başka bir çare kalmamıştı.

Bunun arkasından Komünizm geldi. Bu rejim insanlara lazım olan malların ortak olmasını, mülkiyetin ortadan kalkmasını ve sermayelerin yok edilmesini (onlara el konulmasını) savunuyordu. Bu sisteme göre toplumun her ferdi, ancak kendi emeği ile ürettiği ve nefsinde bulunan yetenekleri ile kazandığı kadar yarar sağlayabilecekti. Böylece servet ve varlık farkı, temelli ortadan kalkmış olacaktı. Yalnız bu sistem eski sistem zamanında hiç akla gelmeyecek bir bozukluk doğurdu. Bu bozukluk ise, ferdin irade özgürlüğünün ortadan kalkması, serbest-

liğinin yok olması idi. Oysa tabiat bunu reddediyor, yaratılış kanunu bunu onaylamıyordu. Tabiata baskı yapan, yaratılış kanunu ile çelişen bir sistemin de yaşaması tabi ki mümkün değildi.

Bununla birlikte (bu sistemde de) bozukluğun temel faktörü aynen yerinde duruyordu. Çünkü insan tabiatı ayrıcalığa, başkalarını geçmeye imkân tanımayan, kendisiyle öne geçme ve övünme ümidi olmayan bir işe şevkle atılmaz. [Ona mutlaka öne geçme ve övünme fırsatı tanınmalıdır.] Ayrıcalıklar ortadan kalkınca, işler de yok olmaya yüz tutar [artık hiç kimsede çalışma şevki kalmaz]. Bu da insanlığın mahvolması demekti. Komünistler buna çare aradılar. Buldukları çare bu ayrıcalıkları maddî olmayan onursal ve törensel amaçlara yöneltmek oldu. Ama sakınılan durum eskisi gibi tekrar geri geldi. Çünkü insan bu sembolik ayrıcalıkların gerçek olduğunu kabul etmezse, onlara boyun eğmez. Eğer onları gerçek kabul ederse, o alanlardaki ayrıcalık durumu tıpkı maddî ayrıcalıklarda olduğu gibi olur.

Demokrasi rejimi de içine düştüğü çürümeyi ve bozulmayı önlemek için çare aradı. Bulduğu çare ise, yoğun bir propaganda aracılığı ile komünist rejimin bozukluğunu anlatmak, alış verişlerin ve ticaretlerin kârlarının büyük bir bölümünü alıp götüren ağır vergiler koymak oldu. Ancak bu tedbirler onlara fayda sağlamadı. Çünkü muhaliflerinin rejimlerinde ortaya çıkan çürümüşlük, kendi sistemlerine hücum eden bozulmuşluğun yolunu tıkamıyordu. Kazançlarının büyük bir bölümünün hazineye gitmesi, azgınların azgınlıklarına ve zulümlerine engel olamıyordu. Bu azgınlar, gayretlerini mal edinme aşamasından tekelleşme, hegemonya kurma ve servetlerin kendi aralarında dolaşması amacına kaydırdılar. Dolayısıyla servetler tekelleşme, hegemonya kurma, onlara el koyma yolu ile kazanılıyor ve onları yönetmek de onların maliki olmanın sonucu oluyordu.

Ne komünistler hastalığı tedavi edebildiler ve ne demokrasi rejimi yanlıları... Yarayı dağlamanın ötesinde, bir tedavi yok. Bunun yegane sebebi, insanlığın toplum için hedef olarak belirlediği "maddî hayattan yararlanma gayesi"nin daima fesat kutbunu gösteren bir pusulaya benziyor olmasıdır ki, ne tarafa dönse ve nereye konsa yönü değişmez.

İslâm'ın bu fesadın kökünü kesme konusundaki görüşü ise şudur: İslâm ilkönce, fıtratın yönelttiği bütün alanlarda ve konularda insanları serbest bırakmış; daha sonra vergi ve benzeri tedbirlerle fakirlerin ha-

yat düzeyini yükseltmek ve israfı, savurganlığı, zenginleri normal ölçülerden uzaklaştıran gösterişi engelleyerek varlıklı sınıfın hayat düzeyini aşağı çekmekle de fakir ve zengin sınıfları birbirine yaklaştırmıştır. Sınıflar arası dengesizlikleri de tevhit inancı ve ahlâkla, bunların yanı sıra yüzleri maddî ayrıcalıklardan takva üstünlüğüne ve Allah katındaki bağışa talip olmaya çevirerek dengeye kavuşturmuştur. İşte yüce Allah şu ayetlerde bu amaca işaret ediyor: *"Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin."* (Nisâ, 33) *"Allah katında en değerli olanınız, O-'ndan en çok korkanınızdır."* (Hucurât, 13) *"Allah'a koşun."* (Zâriyât, 50)

Daha önce söylediğimiz gibi insanların yüzlerini yüce Allah'a yöneltmek, dünya hayatının maksatlarını gerçekleştirecek gerçek sebeplere ilgi göstermeyi beraberinde getirir. Yoksa hayatın ihtiyaçlarını kar-şılama konusunda aylaklık yapmaya, mutluluğu aramada tembelce davranmaya yol açmaz. Dolayısıyla "İslâm, tembellik ve insan hayatının ihtiyaçlarını karşılamada donukluk dinidir." diyenlerin sözü asılsız ve cahilce bir sözdür. Bu konuda söyleyeceklerimiz özetle bunlardır. Kitabımızın çeşitli inceleme yazılarında daha önce bu konu ile ilgili ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır.

"(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın, yakınların... bıraktığından (hisseler alacak olan) vârisler kıldık..." Ayette geçen "mevalî" kelimesi, "mevlâ" kelimesinin çoğuludur ve "veli" anlamına gelir. Gerçi bu kelime "velayet=yetkililik" kapsamına giren bazı kavramları ifade etmesi için yaygın biçimde o anlamda kullanılmaktadır. Meselâ, kölenin efendisine "mevlâ" deniyor. Çünkü efendi kölenin veliliğini üstlenmiş, yetkilisi olmuştur. Yardım edilenin işini üstlenmesi sebebi ile birine yardım eden kimseye de "mevlâ" denir. Yine amcasının kızının evlenme işini üstlenmesi sebebi ile amca oğluna da "mevlâ" denir. Bu kelimenin mastar-ı mimî veya ism-i mekân olması ve onunla herhangi bir şekilde veliliği şahsında taşıyan kişinin kastedilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Tıpkı "hükümet" ve "mahkeme" deyip de hâkim olan şahsı kastetmemiz gibi.

Ayette geçen "akd=düğümlemek" kelimesi, "hall=çözme" kelimesi-nin karşıtı, "yemin=sağ" kelimesi de "yesar=sol" kelimesinin karşıtıdır. "Yemin" kelimesi ayrıca "sağ el, and içmek" ve başka anlamlarda da kullanılır.

Bu ayetin daha önceki *"Allah'ın kendisiyle bazılarınızı bazıları-*

nızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin." ayeti ile aynı akış içerisinde olması, yine bu ayetin her pay sahibine payını vermeyi önermesi ve Allah'ın ana-babanın ve akrabaların bıraktıkları mirastan ilgili herkese pay ayırdığını bildirmesi, *"(Erkek ve kadından) her biri için... vârisler kıldık."* ayetinin bir önceki ayetle birlikte miras ayetlerinde değinilen hükümlerin ve emirlerin özetini içerdiğini, o ayetlerdeki ayrıntılı yasaların bir genel kuralını oluşturduğunu teyit eder. Nitekim miras ayetlerinden önce yer alan *"Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır."* (Nisâ, 7) ayeti de miras konusunda bütün ayrıntılı hükümlere dayanak oluşturan genel bir kural ortaya koymuştur.

Buna göre, bu ayette özetle bildirilen vârisler ile miras bırakanların, miras ayetlerinde ayrıntılı biçimde zikredilen vârisler ve miras bırakanlarla örtüşmeleri gerekir. Dolayısıyla bu ayetteki "mevali=vârisler"den maksat, ayrıntılı miras ayetlerinde mirasçı olarak zikredilen ana-babaların, evlatların, erkek kardeşlerin, kız kardeşlerin ve diğer mirasçıların tümüdür.

Öte yandan ayette zikredilen "ana-baba, yakınlar ve kendileriyle ahitleşme yapılan" üç zümreden maksat da miras ayetlerinde zikredilen zümrelerdir. Bunlar da ana-babalardan, akrabalardan ve eşlerden oluşan üç zümredir. Buna göre, *"kendileriyle ahitleştiğiniz kimseler"* ifadesinden karı-koca kastediliyor.

Ayetin baş tarafında yer alan, *"her biri için... vârisler kıldık."* ifadesinin anlamı ise şudur: Kadın-erkek her biriniz için mirasta veliler belirlerdik. Bu veliler öldükten sonra geride bıraktığınız mala mirasçı olurlar. Ayetteki, *"bıraktıklarından"* ifadesine gelince, ayetin orijinalinde geçen "min" harf-i cerri ibtida=başlangıç anlamında olup, "mevali" kelimesi ile ilintilidir. Bununla da sanki vilayetin maldan kaynaklandığı hususuna işaret edilmiştir. "Min" edatının "yerisûne=miras alırlar" veya yu'tevne=kendilerine verilir" gibi mahzuf bir fille ilintili olması da mümkündür. Dolayısıyla, *"bıraktıklarından"* maksat, miras bırakan ölünün geride bıraktığı maldır. Miras bırakacak olanlar ise ana-baba, nesepçe yakın akrabalar ile karı ve kocadır.

Karı-kocanın *"Kendileriyle ahitleştiğiniz kimseler"* diye ifade edilmesi kinaye nitelikli bir ifadedir. Araplar, âdetlerine göre akitlerde ve sözleşmelerde el sıkışırlardı. El sıkışırken de sanki kullandıkları sağ elleri sözleşmeleri bağlıyor, ahitleri kesinleştiriyor gibi düşünülü-

yordu. Buna göre bu ifadenin anlamı şöyledir: "Akit yolu ile kendiniz ile aralarında evlilik bağı icat ettiğiniz kimseler."

"O hâlde onlara paylarını verin." ifadesindeki çoğul zamirlerin her ikisi de "mevali=vârisler" kelimesine dönüktür. İfadede yer alan "nasip"ten maksat da, miras ayetlerinde açıklanan paylardır. Ayetin orijinalinin ilk başında bulunan "fa" edatı, ayrıntılandırma amaçlıdır; dolayısıyla bu cümle, *"(Erkek ve kadından) her biri için... vârisler kıldık."* cümlesinin uzantısı ve ayrıntılı açıklamasıdır. Arkasından, *"Çünkü Allah her şeyi görmektedir."* cümlesi ile de bu mirasçılara paylarının verilmesine ilişkin hüküm pekiştirilmiştir.

Ayete verdiğimiz bu anlam, tefsircilerin kendi tefsirlerinde zikrettikleri anlamların gerçeğe en yakın olanıdır. [Ancak ayetle ilgili bazı tefsirler ve yorumlar da ileri sürülmüştür.] Kimi tefsirciler "mevali" kelimesi ile miras almada öncelik taşıyan mirasçıların değil, miras almayan akrabaların kastedildiğini söylemişlerdir. Fakat ayette kullanılan sözcükler, buna delil olacak bir nitelik taşımıyorlar; bilakis mirasçılar anlamında olduğuna delil olacak nitelik taşıyorlar.

Kimi tefsirciler, *"ana-babanın, yakınların... bıraktığından"* ifadesinin orijinalinde geçen "min" edatının beyaniyye=açıklama amaçlı oluğunu ve "ma" kelimeciği ile de veliler (yetkililer) olan vârislerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: Her biriniz için kendisine mirasçı olan veliler belirledik. Bunlar ise ana-babaların ve yakın akrabaların geride bıraktıkları kimselerdir.

Kimi tefsirciler de, *"Kendileriyle ahitleştiğiniz kimseler"* ifadesi ile müttefiklerin kastedildiğini söylemişlerdir. Bilindiği gibi cahiliye dönemi Arap toplumunda, bir kişi başka bir kişi ile sözleşme yapar ve ona, "Benim kanım senin kanın, benim savaşım senin savaşın, benim barışım senin barışındır. Sen benden miras alırsın, ben de senden miras alırım. (Yanlışlıkla birini öldürdüğümüzde) sen benim adıma diyet ödersin, ben de senin adına diyet öderim." derdi ve böylece anlaşma yapan kişi, anlaşma yaptığı kişinin malının altıda birine vâris olurdu.

Bu tefsire göre, ayetin bu cümlesi öncesinden kopuk bir duruma düşer ve anlamı, "Kendileriyle ahitleştiğiniz kimselere (müttefiklerinize) de paylarını (malın altıda birini) verin" olur. Sonra bu hüküm, *"Yakın akrabalar birbirlerine (mirasçı olma konusunda) daha yakındırlar."* (Enfâl, 75) ayeti ile geçersiz kılınmıştır.

Bir başka görüşe göre, *"O hâlde onlara paylarını verin."* demek, "Hiçbir miras hakkı söz konusu olmaksızın, onlara düşmanları karşısında yardım edin, (yanlışlıkla birini öldürdüklerinde) onlar adına diyet verin ve sıkıntıya düştüklerinde onlara yardımcı olun." demektir. Yoksa ayet onlara miras verilmesi konusuna delâlet etmemektedir. Buna göre bu ayetin neshedilmiş olması söz konusu değildir.

Kimi tefsircilere göre, *"Kendileriyle ahitleştiğiniz kimseler"*den maksat, Medine'de Peygamberimizin (s.a.a) birbirine kardeş yaptığı sahabelerdir, ki bunlar bu kardeşlik sonucu birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Fakat daha sonra bu hüküm miras ayeti ile geçersiz kılındı.

Bir başka görüşe göre ise de, *"Kendileriyle ahitleştiğiniz kimseler"*den, cahiliye döneminde Arapların edinmiş oldukları evlatlar kastedilmiş, İslâm döneminde üvey babaların bu evlâtlıklar için bir şeyler vasiyet etmeleri emredilmiştir. *"O hâlde onlara paylarını verin."* ifadesi ile işte buna işaret edilmiştir.

Ancak tüm bunlar, ayetin akışı ve ayette kullanılan sözcükler ile bağdaşmayan anlamlardır. Bu durum, ayeti dikkatli bir şekilde inceleyen kimsenin gözünden kaçmayan bir gerçektir. İşte bundan dolayı biz de bunlarla ilgili eleştirileri incelemeyerek sözü uzatmaktan kaçındık.

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer kısmından üstün kılması ve mallarından harcamalar yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisidir." Ayetin orijinalinde geçen "kavvam" kelimesinin türevi olan "kayyim" kavramı, başkasının işini üstlenen kişi demektir. "Kavvam" ve "kayyam" kelimeleri de aynı anlamda mübalağayı ifade etmek için kullanılırlar.

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğer kısmından üstün kılması" ifadesinden, tabii olarak erkeklerin kadınlara üstün ve fazla olan yönleri kastediliyor. Bu da erkeklerdeki akıl yürütme gücünün fazlalığını ve bunun uzantısı olan güçlü-kuvvetli olma ve zor işlere dayanma gibi ayrıcalıkları ifade eder. Kadınlar ise inceliğe ve nazikliğe dayalı duygusal ve heyecan ağırlıklı insanlardır. *"Mallarından harcamalar yaptıkları için"* ifadesi ile de erkeklerin üstlendikleri mehir vermeleri ve kadının geçim masraflarını sağlamaları kastedilmektedir.

Ayette gerekçe olarak gösterilen hususların [Allah'ın üstün kılması ve malî harcamada bulunmak] olgularının kapsamlı olması [bütün erkek ve kadınlarda geçerli olması], bu gerekçeye dayandırılan hükmün

yani *"Erkekler kadınların yöneticisidirler."* hükmünün sadece kocalarla sınırlı olmadığını gösterir. Yani söz konusu yönetim yetkisi sadece aile içinde kocanın karısını yönetmeye yetkili olmasından ibaret bir ayrıcalık değildir. Bu ayrıcalık, kadınlarla erkeklerin hayatları ile bağlantılı olan bütün kamusal alanlarda erkeğin kadını yönetmesi gerektiğini ifade eder. Erkeklerin üstünlüğü ile bağlantılı olan örneğin toplumun temelini oluşturan ve doğal olarak erkeklerde kadınlardan daha fazla bulunan akıl yürütme gücü ile yönlendirilen devlet yönetimi ve yargı mekanizması gibi kamusal alanlarda ve yine vücut yapısı ve akıl gücü ile sıkı ilişkisi olan savunma gibi alanlarda erkeklerin kadınlara karşı üstünlükleri ve yönetim ayrıcalıkları vardır.

Buna göre, *"Erkekler kadınların yöneticisidir."* ifadesi, tam anlamı ile mutlak bir ifadedir. Bu ifadenin arkasından gelen ve aşağıda anlatılacağı üzere sırf karı-koca ilişkilerine yönelik açıklamada bulunan *"O hâlde iyi kadınlar..."* ifadesi ise, bu mutlak hükmün bir uzantısı, onun bir parçası ve ondan çıkarılmış bir sonuçtur. Yoksa hükmün mutlaklığını kayıtlandıracak bir niteliğe sahip değildir.

"O hâlde iyi kadınlar, Allah'ın (erkeklerin haklarını) koruduğu için (eşlerine karşı) itaatkâr ve kocaları yanlarında olmadığı hâlde (onların haklarını) koruyucudurlar." Ayette geçen "salihat=iyiler" kelimesinin kökü olan "salah" burada "nefis liyakati" diye ifade edilen sözlük anlamındadır. Yine ayetteki "kanitat" kelimesinin kökü olan "kunut" kelimesi, "devamlı itaat ve boyun eğme hâli" anlamındadır.

Bu ifadenin karşıtı olarak, *"Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara"* ifadesinin yer alması, *"iyi kadınlar"* demekle iyi eşlerin kastedildiğini ve bu hükmün kadınların evlilik hâli için geçerli olduğunu, mutlak şekilde bütün kadınlara hitap edilmediğini gösterir. Ayrıca sıfat olarak getirilen ama emir maksatlı olan *"itaatkâr ve... koruyucudurlar."* -yani itaatkâr olmalı, kocalarının haklarını korumalıdırlar- ifadesi de bu hükmün, karı-koca ilişkileri ile aile hayatına yönelik bir hüküm olduğunun bir diğer kanıtıdır. Bununla birlikte bu hüküm genişlik ve darlık bakımından gerekçesine, yani erkeğin kadını eşi olması sıfatı ile yönetme yetkisine sahip olmasına bağlıdır. Buna göre kadın kocasına itaat etmekle ve karı-koca ilişkilerine yönelik kocasının haklarını korumakla yükümlüdür.

Başka bir deyişle burada şu mesaj verilmek isteniyor: Erkeklere

tanınan kadınları toplum içinde yönetme yetkisi, sadece iki taraf arasında ortak olan kamusal alanlar için geçerlidir. Bu alanlar devlet yönetimi, yargı mekanizması ve savaş alanları gibi erkeğin üstün akıl gücü ve güçlü-kuvvetli oluşu ile ilişkilidir. Bu yetki, kadınların ferdî irade özgürlüğünü ve kendine ait iş yapma hakkını ortadan kaldırmaz. Şöyle ki, kadın sevdiği şeyleri elde etmeye çalışmakta ve istediği işi yapmakta serbesttir. Erkeğin -şeriata aykırı işler hariç- bu gibi konularda o kadına engel olmaya hakkı yoktur. Dolayısıyla kadınların kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden dolayı erkekler için herhangi bir sorumluluk ve günah yoktur.

İşte, toplumla ilgili işlerde erkekler topluluğunun kadınlar topluluğunu yönetme yetkisi, ancak iki taraf arasında ortak olan kamusal alanlarda geçerli olduğu ve bunun kadınların irade özgürlüğünü ortadan kaldırmadığı gibi, aynı şekilde aile hayatında da erkeğin eşini yönetmeye yetkili olması demek, kadının kendi malı üzerinde irade ve tasarruf hakkından mahrum olması, kendi haklarına ulaştıran ön tedbirlere başvurmakla ferdî ve sosyal haklarını korumakta ve savunmakta bağımsız olmaması ve bu amaçlara ulaştırıcı ön tedbirlere girişememesi demek değildir. Erkeğin eşini yönetmeye yetkili olması şu demektir: Erkek, eşinden yararlanmanın karşılığı olarak onun için malî harcama yaptığına göre kadın, kocası yanında iken yararlanma ve cinsel ilişki kurma ile ilgili bütün konularda kocasına itaat etmekle, onun arzularına cevap vermekle yükümlüdür. Kocası evde yokken de onun haklarını korumakla, ona ihanet etmemekle, yani kocasının yatağını başkasına çiğnetmemekle, sadece kocasının yararlanabileceği yönlerinden başkasını yararlandırmamakla, evli kaldıkları ve ortak aile hayatı yaşadıkları sürece eline verdiği ve tasarruf yetkisine sunduğu malları konusunda kocasına ihanet etmemekle yükümlüdür.

Buna göre, *"O hâlde iyi kadınlar itaatkârlardır"* ifadesinin anlamı şöyle olur: Kadınlar iyi olma niteliğine bürünmeli, bunu kendilerinde bulundurmalıdırlar. İyi oldukları zaman, kuşkusuz itaatkâr da olurlar. Yani kocalarına karşı devamlı bir şekilde itaatkâr ve söz dinler olmaları gerekir. Bu itaatkârlık, kendilerinden yararlanma ile ilgili hususlarda kocalarının isteklerini karşılama biçiminde olmalıdır. Bunun yanı sıra kocalarının evde bulunmadığı zaman onların haklarını korumaları gerekir.

"Allah'ın koruduğu için" ifadesine gelince, ayetin orijinalinde geçen "ma" kelimeciği, anlaşıldığı kadarıyla masderiyedir [yani sonraki fiile mastar anlamını yükler]. "Ma" kelimeciğinin başında yer alan "ba" harf-i cerri ise, alet anlamını ifade eder [yani sonraki cümlenin önceki cümleye sebep ve gerekçe teşkil ettiğini açıklar]. O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: Allah'ın erkeklerin haklarını koruduğu gerekçesi ile, kadınlar kocalarına karşı itaatkâr olmalı ve eşlerinin yokluğunda Allah tarafından gözetilmesi emredilen haklarını korumalıdırlar. Çünkü yüce Allah erkeklere kadınları yönetme yetkisi tanıyarak, kadınlara kocalarına itaat etmeyi ve yokluklarında onların haklarını korumayı emretmiştir. [İşte bu hususlar kadınlar tarafından korunması istenen koca haklarıdır.]

"Ba" edatının burada mukabele=karşılık anlamında olması da mümkündür. Buna göre bu ifadenin anlamı şöyle olur: Yüce Allah kadınların haklarını koruma altına almış olmasına karşılık, kadınlar kocalarının haklarını yoklukları sırasında korumalı ve onlara karşı itaatkâr olmalıdırlar. Çünkü yüce Allah kadınlara insanlık toplumunda itibarlı bir konum sağlamış ve kendilerine mehir verilmesini ve geçimlerinin karşılanmasını erkeklerin omuzlarına yüklemiştir. Ancak, bu iki anlamdan birincisi daha belirgindir. Bu ayete verilen başka manalar da vardır; fakat ayetin akışı ile uyuşmadıkları için onlara yer vermedik.

"Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin..." Ayette geçen "nuşûz" kelimesi, "karşı gelmek" ve "kafa tutarak itaat etmeye yanaşmamak" demektir. Serkeşlikten korkmak ise, böyle bir tutumun belirtilerinin ortaya çıkması demektir. Serkeşliğin kendisinden değil de bunun meydana gelebileceği endişesinden söz edilerek sonraki ayrıntılandırmanın bununla ilintili olması, her hâlde sayılan üç tedbir arasında öğüt vermenin, serkeşliğin bizzat kendisinin gerçekleştiği durumlarda yeri olduğu gibi, serkeşlik belirtilerinin görülmeye başlandığı durumlarda da yeri ve fonksiyonu olduğunu göz önünde bulundurmaktan kaynaklanıyor.

"...kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün." ifadesinde yer alan üç tedbir, her ne kadar birlikte sayılsalar ve birbirlerine "vav" harfi ile bağlandırılsalar da aslında bunlar sırasıyla yapılması gereken, aralarında derece farkı olan, aşamalı ve tedricî olarak uygulanması öngörülen tedbirlerdir. Yani önce kadınlara

öğüt verilmeli, başarılı olmadığı takdirde onlardan uzaklaşarak yataklarında yalnız bırakılmalı, o da işe yaramazsa onları dövmek yoluna başvurulmalıdır. Bu tedbirlerde tertibi riayet etmenin delili şudur: Bunlar doğal olarak değişik caydırıcı tedbirlerdir ve ifadedeki sıralamaları hasebiyle hafiften ağıra doğru bir dizilmeye tâbi tutulmuşlardır. Dolayısıyla bu tedbirler arasındaki sıralama, aralarındaki "vav" harf-i atfinden değil, sözün akışından anlaşılıyor.

"Onları yataklarda yalnız bırakın." ifadesinden anlaşılan şey, bu yalnız bırakmanın yataktan ayrılmaksızın onlara sırt çevirmek, oynaşmamak ve [küskünlüğü, dargınlığı ifade edecek] benzeri işleri yapmakla onların yatakta kendi hâllerine bırakılmasıdır. Gerçi bu ifadeyi, yatakta yalnız bırakmak yani yatakları ayırmak şeklinde yorumlamak da mümkündür; ama bu uzak bir ihtimaldir. Ayette "mezaci'=yataklar" kelimesinin çoğul olarak kullanılmış olması, belki de ilk anlamı destekleyen bir husustur. Çünkü ikinci anlam kastedilmiş olsaydı, yatağın çoğul sigası ile kullanılmasına ihtiyaç duyulmayabilirdi.

"Sonuçta eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın..." Yani size itaat etmeye yöneldikleri takdirde onlara eziyet etmek için bahane aramayın. Arkasından da bu yasağı gerekçeye bağlamak maksadı ile *"Hiç şüphesiz Allah yücedir, büyüktür."* buyruluyor. Bu ifade erkeklere şunu ilan ediyor: Sizin Rab-binizin makamı yüce ve büyüktür. Buna göre sahip olduğunuz güce ve kuvvete güvenip şımararak eşlerinize zulmetmemeli, onlara büyüklük taslayarak baskı yapmamalısınız.

"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin." Ayette geçen "şıkak" ara açılması ve düşmanlık demektir. Yüce Allah, baskı ve haksızlık söz konusu olmasın diye eşler arasında geçimsizlik çıkması hâlinde onlara her birinin birer hakem göndermesini emrediyor. *"Eğer bunlar aralarının düzelmesini isterlerse, Allah aralarını bulur."* Yani eğer karı-koca inatla anlaşmazlığı sürdürmek istemez de barışmaya eğilimli olurlarsa, kendilerindeki iradeyi yok sayarak karar yetkisini razı oldukları hakemlerin ellerine vermiş olmaları onların barıştırılmasını gerekli hâle getirir.

[Ayet-i kerimede dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da] tarafların barışmaya istekli olmaları ve hakemlerin vereceği karara uy-

maları gibi normal bir sebep varken, başarıya ulaştırma eyleminin Allah'a isnat edilmesi hususudur. Çünkü sebepleri sonuçlara bağlayan gerçek sebep, ancak yüce Allah'tır. Her hak sahibine hakkını veren de yalnız O'dur. Ayet, *"Allah (her şeyi) bilendir, (her şeyden) haberdar olandır."* diye sona eriyor. Bu ifadenin, öncesi ile bağlantısı açıktır.

ERKEKLERİN KADINLARI YÖNETMELERİNİN ANLAMI

Kur'an-ı Kerim'in insandaki aklıselimi güçlendirmesi; onu hevâ ve hevese, nefsin isteklerine uymaya, hissiyatın ve coşkun duyguların hükmü karşısında boyun eğmeye tercih etmesi, ona uymayı özendirip teşvik etmesi ve bu ilâhî armağanı zayi olmaktan korumayı tavsiye etmesi gayet açık gerçeklerdendir. Bunun böyle olduğunu kanıtlamak için Kur'an'dan delil göstermeye ihtiyaç yoktur. Kur'an'da bu gerçeği kanıtlayan, açıkça ve ima yolu ile belirten ve bütün ifade biçimleri ile vurgulayan çok sayıda ayet vardır.

Kur'an-ı Kerim bununla birlikte güzel ve temiz duygular konusunu, onların fertlerin ruhî gelişmelerindeki olumlu etkilerinin önemini, toplumu ayakta tutan katkılarını da ihmal etmiş değildir. Aşağıdaki ayetler bu gerçeğin delilidir: *"Kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler."* (Feth, 29) *"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranıza sevgi ve merhamet koyması, O'nun (varlığının) delillerindendir."* (Rum, 21) *"De ki: Allah'ın, kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"* (A'râf, 32) Fakat Allah-u Teâla bu duyguları, aklın hükümleriyle uyum içerisinde olmakla dengelemiş ve böylece bu duygular ve eğilimler uyarınca hareket etmek, aklın hükümlerine uymakla aynı şey olmuştur.

Daha önceki bazı incelemelerde söylediğimiz gibi İslâm'ın aklı koruduğunun, ortaya koyduğu hükümleri ona dayandırdığının en önemli delili, aklın hüküm vermedeki doğruluğunu ortadan kaldıran, hükümlerinin yanlış olmasına yol açan ve toplumun gelişmelerini değerlendirmesini engelleyen içki, kumar, aldatıcı alış veriş çeşitleri, yalan, iftira ve dedikodu gibi bütün eylem, durum ve davranışların İslâm dininde haram olmasıdır.

Dikkatle araştırma yapan bir kimse, bu kadarından şunu sezer:

Ge-nel kapsamlı meselelerin ve kamusal alanların dizginleri, akıl fazlalığı ayrıcalığını taşıyan ve duyguların üzerlerindeki etkisi zayıf olan insanlara verilmelidir. Bu insanlar da erkeklerdir, kadınlar değildir. Çünkü bu kamusal meseleleri akıl gücü incelemeli, bunlarla uğraşılırken duyguların ve nefsanî eğilimlerin etkisi altında kalmaktan kaçınılmalıdır. Devlet yönetimi, yargı alanı ve savaş meselesi gibi.

Bu iş böyledir. Çünkü yüce Allah, *"Erkekler kadınların yöneticisidir."* buyuruyor. Kur'an'daki mesajların tercümanı olan Peygamberimizin (s.a.a) sünneti bunun böyle olduğunu açıkladığı gibi, Resulullah'ın (s.a.a) uygulamaları da bu ilke doğrultusunda olmuştur. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) hiçbir topluma kadın vali göndermemiş, hiçbir kadını yargı görevine tayin etmemiş ve hiçbir zaman fiilen vuruşmak anlamında kadınları savaşlara çağırmamıştır.

Bunların dışında kalan eğitim ve öğretim, ticaret ve üretim, tıp ve eczacılık gibi duyguların başarıya ulaşmaya engel oluşturmadığı alanlara gelince, sünnet bu alanlarda kadınların çalışmasını engellemiyor. Hatta Peygamberimizin (s.a.a) sireti (gidişatı), bu alanların çoğunu onaylamıştır. Kur'an'da da bu alanlarda kadınların çalışabilme haklarının olduğuna delâlet eden ayetler vardır. Bu hak, hayatın birçok alanında kadınlara tanınan irade ve çalışma özgürlüğünün gereğidir. Çünkü hem onları erkeklerin velayeti dışına çıkarıp kendilerine mülk edinme yetkisi tanımak ve sonra da ellerindeki mülkü herhangi bir şekilde değerlendirmelerini yasaklamak anlamsızdır. Tıpkı bunun gibi hem onlara mahkemeye başvurma ve şahitlik yapma hakkı tanımak ve sonra valinin veya hâkimin karşısına çıkmalarını engellemek de anlamsız olur. Bunu gibi daha nice örnekler vardır.

Ama eğer kadının bu alanlardaki çalışması kocasının [farz] hakları ile çelişecek olursa, o zaman durum fark eder. Çünkü erkeğin kendi karısı üzerinde yetkisi vardır; yanında olduğu zaman kadının ona itaat etmesi, yanında olmadığı zaman da haklarını koruması gerekir. Bu nedenle İslâm, kocasının haklarıyla çelişen durumlarda kadının caiz olan alanlarda bile çalışmasına izin vermemiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Allah'ın kendisiyle bazılarınızı bazı-*

larınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin..." ayeti hakkında şöy-le deniyor: "Yani herhangi biriniz: 'Keşke falancaya verilen nimet, güzel kadın benim olsaydı.' demesin. Çünkü böyle demek kıskançlıktır. Yalnız: 'Allah'ım, bana onun gibisini ver.' denebilir. Nitekim İmam Sadık'tan (a.s) da aynı anlamda bir rivayet nakledilmiştir." (c.2, s.87)

Tefsir-ul Ayyâşî'nin sahibi de bu rivayetin aynısını İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. (c.1, s.239, h:115)

Tefsir-ul Burhan kitabının yazarı, İbn-i Şehraşup'tan, o da İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) şöyle nakleder: *"Bu Allah'ın bir bağışıdır, onu dilediğine verir."*[1] ayeti ile *"Allah'ın kendisiyle bazılarınızı bazılarınızdan üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin."* ayeti Hz. Ali (a.s) hakkında inmiştir." (c.1, s.366, h:9)

Bu rivayette genel bir anlam özel bir örneğe uyarlanmıştır.

el-Kâfi'de ve Tefsir-ul Kummî'de yer aldığına göre İbrahim b. Ebu Bilad babasından, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu naklediyor: "Dünyada hiçbir kişi yoktur ki, yüce Allah onun için afiyetle eline geçecek helâl rızkı belirlemiş olmasın. Fakat aynı rızkı haram olarak başka yoldan da sunmuştur. Eğer o kimse haramdan bir şey elde ederse [rızkının bir miktarını helâl olmayanından alırsa], Allah bu aldığını onun helâl olarak belirlediği rızkından kısar. Ama bu iki rızk dışında yüce Allah'ın katında bağış niteliğinde birçok nimetler de vardır. *'Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin.'* ayetinde anlatılan işte budur." (el-Kâfî, c.5, s.80, h:2)

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir-ul Ayyâşî'de İsmail b. Kesir aracılığı ile merfu olarak [rivayet zincirlerine yer vermeden] Resulullah'tan (s.a.a) nakledilmiştir.[2] Yine [aynı eserde] bu anlamda bir rivayet Ebu Huzeyl aracılığı ile İmam Sadık'tan (a.s) aktarılmıştır.[3] Buna yakın anlamda bir rivayeti el-Kummî kendi tefsirinde Hüseyin b. Müslim aracılığı ile İmam Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir.

"Sen, dilediğine karşılıksız rızk verirsin." (Âl-i İmrân, 27) ayetini incelerken rızkın mahiyeti, belirlenmesi, helâl ve haram diye ikiye ay-

---

1- [Mâide, 54]

2- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.239, h:116.

3- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.239, h:117.

rılması hakkında açıklama yapmıştık. İsteyenler üçüncü ciltte yapılan bu incelemeye başvurabilirler.

Sahih-i Tirmizî'de, İbn-i Mesut'tan Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu naklediliyor: "Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin. Çünkü Allah kendinden istekte bulunulmasını sever."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir'in Hakîm b. Cübeyr yolu ile adını vermediği bir kişiden naklettiğine göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin. Çünkü yüce Allah kendinden istekte bulunulmasını sever. En faziletli ibadetlerden biri fereci (kurtuluşu) beklemektir." (c.2, s.149)

et-Tezhib'de, müellifin kendi rivayet zinciri ile Zürare'ye dayandır-dığı bir rivayette Zürare'nin şöyle dediği yer alır: "İmam Sadık'ın *'(Er-kek ve kadından) her biri için ana-babanın, yakınların... bıraktıklarından (hisseler alacak olan) vârisler kıldık.'* ayeti hakkında şöyle buyurduğunu duydum: 'Ayette bununla [yani, "mevali=vârisler" kelimesi ile] miras hakkına sahip kan akrabaları kastediliyor. Yoksa velinimetler kastedilmiyor. Bu akrabaların, ölünün bağlı olduğu rahme en yakın olanı, miras almakta önceliklidir.' (c.9, s.268, h:2)

Yine aynı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle İbrahim b. Muhriz'e dayandırdığı bir hadiste, İbrahim'in şöyle dediği yer alır: "Ben İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanındayken adamın biri kendisine: 'Bir kişi eşine; yetkin elindedir, ben sana karışmam, diyor. Buna ne dersin?' diye sordu. İmam adama şu cevabı verdi: Yüce Allah: *'Erkekler kadınların yöneticisidir.'* derken bu nasıl olur?! Bu sözün hiçbir değeri yoktur." (c.8, s.88, h:221)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Hatem'in, Eş'as b. Abdülmelik kanalıyla Hasan'dan şöyle aktardığı nakledilir: "Bir defasında kadının biri Peygamberimize (s.a.a) gelerek kocasının kendisini tokatladığı şeklinde şikayette bulundu. Peygamberimiz (s.a.a) adama kısas yapılması gerektiğini söyledi; fakat tam o sırada, *'Erkekler kadınların yöneticisidir.'* ayeti indi. Bunun üzerine kadın, kocasına kısas yapılmadan geri döndü." (c.2, s.512)

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinin müellifi, bu rivayeti başka birkaç yoldan da Peygamberimize (s.a.a) dayandırarak naklediyor. Bu rivayetlerden birinde Peygamberimiz şöyle buyuruyor. "Ben bir şey istedim; fakat Allah başkasını istedi." [Ancak, buna dikkat et-

mek gerekir ki] kadının bu tokatlanması, kocasına karşı gelmesi ve serkeşlik etmesi ile ilgili olmalıdır. Aksi hâlde bu ayetin devamında yer alan *"Eğer size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın."* ifadesi, bu rivayetin içeriğini nefyetmektedir. [Yani, dövme olayı itaat suretinde yasaklanmaktadır.]

Bu rivayetlerin zahirinde bir başka problem daha var ki, o da şudur: Peygamberimizin (s.a.a), "Adama kısas yapılması gerekir." şeklindeki sözü, kendisine sorulan soruya vermiş olduğu bir cevaptır. Yoksa dava taraflarının hazır bulunmadığı bir dava hakkında vermek istediği bir karar değildir. Öyle olsaydı davanın taraflarının hazır bulunmaları gerekirdi. Bu durumda ayetin, Peygamberimizin (s.a.a) hüküm vermede ve kanun koymada yanıldığını bildirmek için inmiş olması gerekir ki, bu da onun masum olması ile çelişir. Ayrıca bu ayet, Peygamberin hükmünü geçersiz kılmak (neshetmek) için de inmiş olamaz. Çünkü [söz konusu ayet bu durumda henüz uygulanmamış bir hükmü kaldırmış olur. Oysa] neshetmek; bir hükmün, uygulandıktan sonra kaldırılması demektir. Yine gerçi yüce Allah, Peygamberimizin (s.a.a) bazı hükümleri üzerinde hükmü kaldırarak veya yeni bir hüküm indirerek tasarrufta bulunmuştur; ama bu tasarruflar onun ümmeti için koyduğu kanunlar konusundaki hükümleri ile değil, yöneticiliği alanındaki hükümleri ve görüşleri ile ilgilidir. Çünkü yüce Allah'ın teşri=yasama ile ilgili kanunlarda Peygamberimizin (s.a.a) hükümlerinde böyle bir tasarrufta bulunması, masum olan peygamberin yanıldığını gösterir ki, bu da batıldır.

Tefsir-ul Kummî'de Ebu Carud'un naklettiği bir rivayete göre İmam Bâkır (a.s) ayetteki "kanitat" kelimesinin "itaatkâr kadınlar" demek olduğunu buyurmuştur. (c.1, s.137)

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"(önce) öğüt verin, (sonra) onları yataklarda yalnız bırakın ve (hiçbirisi etkili olmazsa) onları dövün."* ayeti ile ilgili olarak İmam Bâkır'dan şöyle bir rivayeti nakleder: *"Onları yataklarda yalnız bırakın."* yani, onlara yatakta sırt çevirin. Ayette sözü geçen "dövme"den maksat, misvakla fiske vurmaktır." (c.2, s.95)

el-Kâfi'de kendi rivayet zinciri ile Ebu Basir'e dayandırdığı bir hadiste, *"Bu durumda erkeğin ailesinden bir hakem, kadının da ailesinden bir hakem gönderin."* ayeti ile ilgili olarak İmam Sadık'ın şöyle buyurduğunu nakleder: "Hakemler karı-kocanın ayrılmasına veya-

hut bir arada kalmasına dair karar vermede yetkili olacaklarını şart koşabilirler. Dolayısıyla hem ayrılma ile ilgili verdikleri karar geçerlidir (u-yulması gerekir), hem de bir arada kalma hususunda verdikleri karar."

Ben derim ki: Başka kanallardan gelen bu ve buna yakın anlamdaki birkaç başka rivayet, gerek el-Kâfi'de, gerekse Tefsir-ul Ayyâşî'de yer almıştır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İbn-i Müslim'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle nakleder: "Hz. Ali (a.s), 'Bir erkeğin evlenirken evlendiği kadına ve ailesine: Onun üzerine başka bir kadınla evlenir de onu yalnız bırakırsa veya üzerine bir cariye getirirse, o kadın boştur (kendiliğinden boşanmış sayılacaktır), diye şart koşması hakkında şöyle hüküm verdi: Allah'ın şartı, sizin şartınızdan öncedir. Erkek isterse bu şarta uyar, isterse eşinden ayrılmaksızın üzerine başka bir kadınla evlenir ve üzerine cariye getirir. Eğer kadın onun bu işine engel olur ve yolu üzerinde durursa, onu yatağında yalnız bırakır. Çünkü yüce Allah kendi kitabında şöyle buyuruyor: *'Yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz.'* [Nisâ, 3] *'Veya sahip olduğunuz cariyelerle evlenin.'* [Nisâ, 3] *'Serkeşlik etmelerinden korktuğunuz kadınlara (önce) öğüt verin, (sonra) onları yataklarda yalnız bırakın ve (hiçbirisi etkili olmazsa) onları dövün. Sonuçta eğer size itaat ederlerse, onların aleyhine (eziyet etmek için) başka bir yol aramayın. hiç şüphesiz Allah, yücedir, büyüktür.'* [Nisâ, 34]"

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: "Beyhakî Ensar'dan olan Yezid'in kızı Esmâ'dan rivayet etmiştir ki: 'Bir gün Esmâ Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi ve o sırada ashabı arasında bulunan Peygambere şunları söyledi:

'Anam-babam sana feda olsun. Ben kadınların temsilcisi olarak sana geldim. Canım sana feda olsun. Bilin ki, benim buraya gelişimden haberdar olan doğudaki ve batıdaki bütün kadınlar benimle aynı görüştedirler.'

'Yüce Allah seni erkeklere ve kadınlara hak Peygamber olarak gönderdi. Biz de sana ve seni gönderen Allah'a inandık. Biz kadınlar, evlerimize kapanıp erkeklerin egemenliği altında bulunan bir toplulu-

ğuz. Siz erkeklerin evlerinin temelleriyiz. İsteklerinizi karşılayıp şehvetlerinizi tatmin ediyor, çocuklarınızı karınlarımızda taşıyoruz. Siz erkekler ise Cuma ve cemaat namazlarına katılmakla, hastaların ziyaretine gitmekle, cenaze törenlerine katılmakla, arka arkaya hacca gitmekle bize üstün kılındınız. Bunların hepsinden üstünü de Allah yolunda cihat etmenizdir. İçinizden biri hacca veya umreye gitmek ya da cihada katılmak üzere evinden ayrıldığında sizin mallarınızı koruruz, sizin için elbise dokuruz, mallarınızı[1] çoğaltıp artırırız. Ya Resulallah! Acaba biz sizin sevaplarınıza ortak değil miyiz?'

Resul-i Ekrem (s.a.a) yüzünü bütünü ile ashabına dönerek: 'Bugüne kadar bunun gibi dini hakkında güzel soru soran bir kadın işittiniz mi?' diye sordu. Ashap: 'Böyle güzel bir soruyu sormayı becerebilecek bir kadının bulunabileceğini sanmıyorduk.' dediler. Arkasından Peygamberimiz (s.a.a) Esmâ'ya dönerek şöyle buyurdu:

'Ey kadın, geriye dön ve arkandaki bütün kadınlara şunu bildir: İçinizden birinizin kocasına karşı görevlerini yapması, onun hoşnutluğunu kazanmaya çalışması ve onun sözlerini dinlemesi, bütün o saydığın ibadetlerin sevaplarına denk gelir.'

Bunun üzerine Esmâ sevincinden tehlil (lâ ilâhe illellah) ve tekbir (Allah-u Ekber) zikirlerini dile getirerek oradan ayrıldı." (c.2, s.153)

Ben derim ki: Hadis kitaplarında Şiî ve Sünnî kanallardan rivayet edilen bu anlamdaki hadisler çoktur. Bu rivayetlerin en güzellerinden biri el-Kâfi'de Ebu İbrahim Musa b. Cafer'den (a.s) naklettiği bu rivayettir: "Kadının cihadı, kocasına karşı görevlerini iyi yapmaktır." (Füru-u Kâfi, c.5, s.507, h:4)

Bu anlamı en iyi biçimde ifade eden ve aynı zamanda bu konudaki kanun koymanın, üzerine kurulu olduğu temeli de açıklayan söz Nehc-ül Belağa'da[2] yer alan aşağıdaki sözdür. Bu söz el-Kâfi'de de müellifin kendi rivayet zinciri ile Abdullah b. Kesir aracılığıyla İmam Sadık'a (a.s) dayandırılarak Hz. Ali'den (ona selamın en üstünü olsun) nakledilmiştir. Yine aynı sözü el-Kâfi'de bir başka kanaldan kendi rivayet zinciri ile Esbağ b. Nebate'den, Hz. Ali'nin (a.s) kendi oğluna yazdığı

1- Bir başka rivayete göre; çocuklarınızı yetiştirir, büyütürüz.

2- Nehc-ül Belağa, 31. Mektup.

bir mektuptan aktararak nakleder.[1] Söz şudur: "Kadın bir çiçektir; kahraman değildir."

Bunun gibi bu konuda Peygamberimizden (s.a.a) de şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Kadın tatlı bir oyuncaktır, onu elde eden kaybetmesin."[2] Öte yandan Peygamberimizin (s.a.a), "Bir kadın, dövüldüğü elle nasıl kucaklanabilir?" diye hayret ettiği nakledilmiştir. el-Kâfi'de kendi rivayet zinciri ile Ebu Meryem'e dayandırdığı bir rivayette İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: Resulullah (s.a.a) buyurmuştur ki: "Nasıl olur da içinizden biri karısını döver, daha sonra onunla kol boyun olur?!"[3] Bu tür açıklamaların yer aldığı hadisler çoktur. Eğer bunlar üzerinde düşünülürse, İslâm'ın bu konudaki görüşü net bir şekilde meydana çıkar.

Şimdi yukarıda Yezid'in kızı Esmâ'dan nakledilen rivayete dönüyoruz. Bu hususta şunları söylemeliyiz ki: Kadınların Peygamberimizin (s.a.a) yanına gelmelerini, Peygamberin onlarla İslâm dininin yasalarına ilişkin konular ve İslâm'ın kadınlar için belirlediği çeşitli hükümler hakkında konuştuğunu anlatan bu ve benzeri hadislerin değerlendirilmesiyle şu gerçek ortaya çıkıyor: Kadınlar hicap zorunluluğuna ve hayat sorumluluklarından çoğunlukla sadece ev işleri ile meşgul olmalarına rağmen devlet başkanının huzuruna çıkmalarına ve kafalarındaki problemleri çözmeye çalışmalarına engel olunmamıştır. Bu da inanç özgürlüğü demektir. Biz Âl-i İmrân suresinin sonunda, İslâm'da insanlar arasındaki ilişkileri incelerken bu konuya değinmiştik.

Bu ve benzeri rivayetlerden şu sonuçlar çıkar:

1) İslâm'a göre kadın için en iyi hayat biçimi, evin iç işleri ile ve çocuk yetiştirmekle meşgul olmasıdır. Bu her ne kadar farz olmayan bir sünnet idiyse de, ancak İslâm -ortama dinin ve takvanın hâkim olduğunu, insanların Allah'ın rızasını kazanma peşinde koşup ahiretteki sevabı dünya varlığına tercih ettiklerini, kadınların iffet, hayâ, çocuk sevgisi ve aile hayatına bağlılık gibi iyi ahlâk örneklerine bağlı olarak yetiştirildiklerini göz önünde bulundurarak- buna yönelik bulunduğu müstehap nitelikli özendirme ve teşviki ile bu sünneti koruyordu.

1- Füru-u Kâfi, c.5, s.510, h:3.

2- Füru-u Kâfi, c.5, s.510, h:2.

3- Füru-u Kâfi, c.5, s.509, h:1.

Kadınların bu hususlarla meşgul olmaları ve kendilerini yapılarına tevdi edilen temiz duyguları canlı tutmaya adamaları, onları erkekler arasına girmekten, hatta kendilerine izin verildiği kadarı ile bile erkeklerle karışık olmaktan alıkoyuyordu. Bu geleneğin birçok yüzyıllar boyunca Müslümanlar arasında yaşaması bunun bir göstergesidir. Ancak sonraları batıdaki başıboşluk, "Kadın özgürlüğü" adı altında İslâm toplumuna girdi. Bu akımın etkisi ile kadınların da, erkeklerin de ahlâkı bozuldu, hayat düzenleri alt üst oldu. Onlar bunun farkında değillerdi; ama daha sonra tabi ki [neleri kaybettiklerini] anlayacaklardır. Eğer o ülkelerin halkı iman edip kötülüklerden sakınsalardı, elbette Allah onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardı. Fakat onlar yalanladılar ve bu yüzden (Allah tarafından azaba) yakalanıverdiler.

2) İslâm'a göre kadını yargı ve devlet yönetimi alanlarında görevlendirmemek farz olduğu gibi, cihatla yükümlü kılmamak da farz olan bir gelenektir.

3) İslâm kadına getirdiği bu kısıtlamaları -meselâ kadının cihadın faziletinden yoksun bırakılması gibi- gerçek övünçlere sahip olan meziyetler ve faziletlerle onlara denk gelecek ve eksiklerini tamamlayacak şekilde telafi etmeyi de ihmâl etmemiştir. Örnek olarak, kocaya karşı görevini iyi yapmasını kadın için cihat saymıştır. İslâm tarafından kadına sunulan bu üstünlükler ve takdirler -ortamımıza bozuk hayat düzeninin hâkim olduğunu göz önünde bulundurarak- neredeyse bizim gözümüzde değersiz gibi görünmektedir.

Fakat davranışları ve kavramları hakikî değerleri ile değerlendiren, gerçekte İslâmî ortamdır. Böyle bir ortamda, yarışlar ancak yüce Allah'ın razı olduğu insanî faziletlerde yapılır. Bu faziletleri gerçek değerlerine göre değerlendiren de yüce Allah'tır. Yüce Allah ise, her bir insanın kendisinin özendirdiği yolda hareket etmesini ve onun için çizilen hayat yolunu izlemesini, değer olarak çeşitli hizmetlere ve davranışlara denk gelecek biçimde değerlendirebilir. Buna göre İslâm'da taşıdığı bütün fazilete rağmen savaş alanında şehit olmak ve cömertçe can vermek, kadının eşlik görevini titizlikle yerine getirmesinden daha faziletli değildir.

Toplumu yöneten bir devlet başkanının ve yargı koltuğunda oturan bir hâkimin de durumu böyledir. Onların da kocalarına karşı görevini

yapan bir kadına karşı övünecekleri bir üstünlükleri yoktur. Oysa bu iki görevi üstlenenler, eğer görevlerini gerçek anlamı ile yaparlarsa, yapacakları işlerde hep hakka bağlı kalırlarsa, yönetimin ve yargının ağır yükünü taşımaktan başka bir şey ellerinde kalmaz. Üstelik her an âlemlerin Rabbinden başka koruyucusu olmayan kimseler hakkında bunları tehdit eden haksızlık yapma tehlikesi ile de karşı karşıyadırlar. [Unutmamak gerekir ki, haksızlık edecekleri kimselerin tek koruyucusu Allah'tır] ve *"Rabbin (her an) gözetlemededir."* (Fecr, 14)

Şimdi bu kimselerin, dinin emri ile onların çalışma alanlarına girmesi yasaklanan, kendileri için başka yol çizilen ve devamlı bu yolu izlemeleri emredilen kimselere (kadınlara) karşı ne gibi bir övünme gerekçeleri olabilir?!

Bu övülen değerleri ancak fertlerini herhangi bir çelişki söz konusu olmaksızın istediği amaçlara uygun biçimde yetiştiren türdeki toplumlar, halkı harekete geçirerek ihya eder ve onları sağlamlaştırır. Toplumlardaki ortam değişikliklerine bağlı olarak sosyal mevkilerin ve insan davranışlarının da değişik olacağını hiç kimse inkâr edemez.

Meselâ kendisini tehlikelerin en büyüğüne atan şu askeri düşünelim. Adam bombaların arka arkaya patladıkları bir alanda ölümün kucağına atılıyor. Maksadı, onurlu ve artış vesilesi olarak gördüğü şeyi kazanmaktır. Bu ise adının kendini vatanına feda edenler arasında anılmasıdır. Böylece övülen herkesten daha çok övüneceği bir konum kazanacağını düşünüyor. Oysa ölümün kesin bir yok oluş olduğunu öngören bir inanca sahiptir. Buna göre onun bu arzusu, asılsız bir amaç ve hayalî bir onur arayışından başka bir şey değildir.

Bunun yanı sıra şu sinema yıldızlarının bıraktığı etkilere bakalım. Bunlar bu yaptıkları işler sayesinde büyük devletlerin başkanlarının göremedikleri itibarı görüyorlar. Fakat onların mesleğinin ve uzun süre insanlara verdiklerinin, kadınların değerini en çok alçaltan ve en çirkin şekilde kınanmalarını gerektiren şey olduğunu görürüz.

Bunların hepsinin gösterdiği tek şey şudur: Yaşama hâkim olan belirli şartlar belirlediği her şeyi, halk kitlelerinin beğenisini kazanma, önemsiz şeyleri büyütme, önemli ve saygın şeyleri de küçültme amacıyla belirler. Buna göre bizim böylesine bir karışık ortamda önemsiz gördüğümüz bazı şeyleri İslâm'ın önemli sayması veya önemli gördüğümüz ve uğrunda birbirimizle yarıştığımız bazı şeyleri küçümsemesi

uzak bir ihtimal değildir. Şunu hiç unutmamak gerekir ki, İslâm'ın ilk dönemindeki ortam takva ve ahireti dünyaya tercih etme ortamı idi.

36- Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa ve sahip olduğunuz köle ve cariyelere iyilik edin. Allah öğünüp böbürlenenleri sevmez.

37- Bunlar, cimrilik ederler, insanlara da cimriliği emrederler ve Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlerler. Biz, nimetleri gizleyenler için alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

38- Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için verirler, Allah'a ve ahiret gününe inanmazlar. Arkadaşı şeytan olan için, ne kötü bir arkadaştır o!

39- Ne olurdu sanki! Allah'a ve ahiret gününe inansalardı ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan Allah yolunda harcasalardı. Allah, onların durumlarını bilmektedir.

40- Allah hiç şüphesiz bir zerre ağırlığınca bile haksızlık etmez. Zerre ağırlığınca bir iyilik olursa, onu kat kat artırır ve kendi katından da büyük bir mükâfat verir.

41- Her bir ümmetten şahit getirdiğimiz ve seni de bunlara şahit olarak getirdiğimiz zaman (hâlleri) nice olacak!

42- O gün, kâfir olanlarla Peygambere karşı gelenler, yerle yeksan olmalarını temenni ederler ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz yedi ayette Müslümanlar iyilik etmeye ve Allah yolunda maddî harcama yapmaya teşvik ediliyor, bu işi yapmaya karşılık olarak iyi vaatlerde bulunuluyor; cimrilik nedeniyle infak etmeyi terk edenler veya gösteriş için harcama yapanlar da yeriliyor.

"Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın." Bu ayette tevhit vurgulanıyor. Ama burada kastedilen tevhit, amelî tevhittir. Amelî tevhit ise nefsin arzularına uyularak ve Allah'a ortak koşularak değil; Allah'ın rızasını ve ahiret mükâfatını elde etme amacı ile yapılması gereken iyi işlerdir. Bu iyi işlerden biri de ayetin konusu olan maddî yardımda bulunmadır.

Bu ayetin amelî tevhide işaret ettiğinin delili, yüce Allah'ın, *"Allah'a ibadet edin."* ifadesinin hemen arkasından *"ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın."* ifadesine yer vermesi, bunu da *"Allah öğünüp böbürlenenleri sevmez."* ifadesi ile gerekçelendirmesidir. Ardından da bu kimsenin ya cimri veya gösteriş için infak eden kimse olduğu bildirilmiştir. İşte bunlar Allah'a ortak koşarlar ve ibadetlerini sadece O'na yöneltmezler. Yüce Allah daha sonra, *"Ne olurdu sanki! Allah'a ve ahiret gününe inansalardı ve... harcasalardı."* diye devam ediyor. Bundan da onların müşrikliklerinin ahiret gününe inanmamaları olduğu ortaya çıkıyor. Nitekim başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu*

Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır." (Sâd, 26) Bu ayette anlatılıyor ki, nefsin arzularına (hevâ ve hevese) uymakla meydana gelen sapıklık -ki her şirk bir sapıklıktır- hesap gününü unutmaktan kaynaklanır. Başka bir ayette de şöyle buyruluyor: *"Nefsinin arzularını (hevâ ve hevesini) ilâh edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) Bu ayette de nefsin arzularına uymanın ona tapmak, onu Allah'a ortak koşmak demek olduğu anlatılıyor.

Bütün bu ayetlerde şu gerçek anlatılıyor: Amelî tevhit, insanın yaptığı her işi, mükâfatlar ile cezaların ortaya çıkacağı hesap gününü sürekli aklında tutarak, Allah'ın vereceği mükâfatı elde etme amacı ile yapmasıdır. Amelî şirk ise kişinin ahiret gününü unutması -ki eğer ona inansaydı onu unutmazdı- ve yaptığı işi Allah'ın mükâfatını elde etmek için değil de mal bağlılığı ve insanların övgüsü gibi nefsinin kendisine güzel gösterdiği amaçlar uğruna yapmasıdır. Böyle bir insan nefsinin arzularını Rabbinin karşısına koymuş ve onu Rabbine ortak etmiş olur.

Buna göre, Allah'a ibadet etmekten ve bu ibadette ihlâslı olmaktan maksat, bunları nefsin arzusuna uymak için değil, Allah'ın rızasını elde etmek ve mükâfatını kazanmak için yapmaktır.

"Ana-babaya... ve sahip olduğunuz köle ve cariyelere iyilik edin." Anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalinde geçen "ihsanen" kelimesi, ifadede gizli olan bir fiilin mutlak mef'ulüdür. İfadenin takdirî açılımı ise şöyledir: "ve ehsinu bil'valideyni ihsanen=ana-babaya muhakkak ve kesin olarak iyilik edin." İhsan kelimesi hem "ba" edatı, hem de "ila" edatı ile geçişli fiil yapılır. Yani Araplar hem "ehsentu bihi" hem de "ehsentu ileyhi" derler. [Her iki durumda da kelime, "Ona ihsanda bulundum, iyilik ettim." anlamındadır.]

Ayetteki "zil'kurba" ve ondan sonra gelen "valideyn=ana-baba" kelimesine matuftur. "Zil'kurba" akrabalar demektir. "el-car-i zil'kurba" ve "el-car-il cünüb" ifadelerindeki sıfatların karşıtlığı karinesinden (ipucundan) anlıyoruz ki, "el-car-i zil'kurba" evi yakın komşu ve "el-ca-r-il cünüb" de evi uzak komşu demektir. Peygamberimizden gelen bir rivayette, komşulukta ölçünün kırk dirsek boyu olduğu belirtiliyor. Başka bir rivayete göre de bu ölçü kırk ev olarak belirlenmiştir. Muhtemelen bu iki rivayet yakın komşu ile uzak komşuyu tanıtmaktadır

[bunların ilki yakın komşuyu, ikincisi de uzak komşuyu belirtmektedir].

Ayetteki "es-sahib-u bil'cenb" ifadesi, "kişinin yanından ayrılmayan arkadaşı" demektir. Bu ifade mana itibariyle yol arkadaşları içerisinden insana eşlik eden yolculuk arkadaşını, oturduğu yerdeki arkadaşlarını, oda arkadaşlarını ve de bunların dışında diğer arkadaşların tamamını kapsamına alır.

Ayetteki "ibn-is sebil=yolda kalmış" ifadesi, "hakkında yolcu olduğu dışında hiçbir şey bilinmeyen kişi" demektir. Sanki bu kimsenin yoldan başka nispet edilecek bir şeyi yoktur ve bu yüzden "yolun oğlu" olmuştur. Bu kimsenin yoksul olması, azığa ve bineğe sahip olmaması, kelimenin mefhumundan anlaşılmamaktadır.

Ayetteki "ma meleket eymanukum=sahip olduğunuz şeyler" ifadesinden maksat köleler ve cariyelerdir. Bunu onların iyilik edilecekler arasında sayılmaları karinesinden anlıyoruz. Kur'an'da köleler ve cariyelerden söz edilirken, genelde onlar hakkında "men meleket...=sahip olduğunuz kimseler" diye değil de "ma meleket...=sahip olduğunuz şeyler" ifadesi kullanılır. [Arapça'da "men" kelimesi sadece şahıslarla ilgili olarak kullanılır. "Ma" kelimesi ise, hem şahıslar, hem de akıl sahibi olmayan diğer şeyler hakkında kullanılır. Kur'an'da köleler ve cariyelerle ilgili olarak genelde "ma" kelimesi kullanılmıştır.]

"Allah öğünüp böbürlenenleri sevmez." Ayette geçen "muh-tal" kelimesi, "şaşkın, salına salına yürüyen ve hayallerinin esiri olmuş kibirli kişi" demektir. Arapların ata da "hayl" demeleri bundan kaynaklanıyor. Çünkü at salına salına yürür, kırıta kırıta gider. Yine ayette geçen "fehûr" kelimesi "çok övünen kimse" anlamına gelir. Bu iki sıfat, yani böbürlenmek ve çok öğünmek sıfatları mala ve mevkie düşkünlüğün, bunları aşırı derecede sevmenin ayrılmaz gereklerindendir. Bu yüzden yüce Allah'ın böbürlenenleri ve çok öğünenleri sevmesi söz konusu olamaz. Çünkü onların kalpleri Allah'tan başka bir şeye bağlıdır. Yüce Allah'ın bu gibi insanları *"Bunlar cimrilik ederler..."* ve *"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş için verirler."* şeklinde açıklaması, bu iki zümrenin böbürlenmeye ve çok öğünmeye maruz olduklarını açıklıyor. Birinci zümrenin kalbi mala, ikinci zümrenin kalbi ise mevkie bağlıdır. Gerçi mal ve mevki genellikle birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Cümlenin normal akışına göre ilkönce bu iki zümrenin cimrilik, malı saklama ve benzeri tutumlarının gündeme getirilmesi gere-

kirdi. Fakat yüce Allah'ın onları niçin sevmediğini göstermek için, bu iki sıfat vurgulanarak söze girildi. Bu incelik açıkça görülüyor.

"Bunlar cimrilik ederler, insanlara da cimriliği emrederler..." Onların insanlara cimriliği emretmeleri, onların bu yoldaki bozuk tutumları ve hareketleri yolu iledir. Bu konuda sözlü olarak da emir vermeleri veya susmaları hiç önemli değildir. Çünkü bu kimseler mal-mülk sahibi oldukları için insanlar onlara yaklaşmaya çalışırlar, tabiatlarında yatan tamahkârlık nedeniyle onlara karşı boyunlarını eğerler. Bu yüzden bunların hareketleri, tıpkı sözleri gibi emredici ve vazgeçiricidir.

Bu kimselerin, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlemelerinden maksat, dışa karşı malı mülkü olmayan yoksullar gibi görünmeye çalışmalarıdır. Çünkü insanların kendilerinden bir şey istemelerinden rahatsız olurlar, isteyenleri reddettiklerinde başlarına gelebileceklerden korkarlar, insanların dikkatlerinin mallarına yönelmesinden çekinirler. Ayetteki "kâfirler"den maksat, yüce Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri örtenler, gözlerden gizleyenlerdir. [Yani kâfirler kelimesi burada kendi sözlük anlamında kullanılmıştır.] Hepimizin bildiği "kâfir" kelimesinin de asıl anlamı budur. Çünkü kâfir hakkı inkâr etmek suretiyle onu örtmektedir.

"Bunlar, mallarını insanlara gösteriş olsun diye verirler ..." Yani bunlar harcama yaparken, insanlar görsünler diye maddî yar-dımda bulunurlar. Bu ayet, infakta riyakârlık yapmanın -veya mutlak olarak riyakârlığın- Allah'a şirk koşmak olduğuna delâlet eder, Allah'a imanın olmadığını ortaya çıkarır. Çünkü gösteriş yapan kimse, insan-lara ve yaptığı hareketi beğenmelerine güvenir. Ayrıca gösterişçilik aynı zamanda amelî bir şirktir. Çünkü gösteriş yapan kimse yaptığı işten ahiret sevabı beklemiyor. O sadece infakından umduğu dünyevî sonuçlarını ister. Bunun yanı sıra gösteriş yapan kimse, şeytanın arkadaşıdır ve şeytan ise ne kötü bir arkadaştır!

"Ne olurdu sanki! Allah'a ve ahiret gününe inansalardı..." Bu ayet teessüf veya şaşkınlık ifade eden bir soru cümlesidir. Ayette Allah yolunda infaktan kaçınmanın, Allah'a ve ahiret gününe zahirî iman olsa bile gerçek imanın olmamasından kaynaklandığına dair bir tür işaret vardır. Kişinin böyle bir imana sahipmiş gibi görünmesi bir işe yaramaz.

"Allah, onların durumunu bilmektedir." ifadesi bir sonraki ayette yer alacak açıklamaya geçiş ve hazırlık niteliğindedir. Anlam bakımından bu cümle için en uygun durum, hâl=durum bildiren cümle olmasıdır.

"Allah hiç şüphesiz bir zerre ağırlığınca bile haksızlık etmez." Ayetin asıl metninde geçen "miskal" kelimesi tartı ve ağırlık, "zerre" kelimesi ise küçük kırmızı karınca veya havada uçuşan ve gözle görülmesi mümkün olmayan toz taneciği demektir. Ayetin orijinalinde geçen "miskal-e zerretin=bir zerre ağırlığınca" ifadesi mutlak mef'ul yerinde olan bir ibaredir ve anlamı şudur: Yüce Allah, tartı olarak zerre ağırlığına denk bir zulmü bile yapmaz.

"Zerre ağırlığınca bir iyilik olursa..." ifadesinin orijinalinde geçen "hasene=iyilik" kelimesi hem merfu yani "hasenetun", hem de mansup yani "haseneten" şeklinde okunmuştur. Birinci okunuş şekline göre ayette geçen "kâne" fiili tam fiildir. İkinci okunuş şekline göre ise ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "ve in tekun-il miskal-ul mezkûru haseneten yuzaifha" Yani söz konusu zerre ağırlığındaki şey eğer bir iyilik ise onu birkaç kat büyütür. Ayette geçen "teku" fiilindeki gizli zamirin müennes=dişil olması ya bu fiilin haberinin (yani "haseneten" kelimesinin) müennes olması veyahut "miskal" kelimesinin "zerreten" kelimesine izafe olmasıyla kazandığı dişilik niteliği itibari iledir.

Ayetin akışından anlaşıldığına göre bu ayet daha önceki ayette yer alan soru cümlesinin gerekçesi mahiyetindedir. Buna göre ifadenin gerçek anlamı şöyledir: "İman etmemiş ve infak etmemiş olmaları onlar adına esef edilecek bir husustur. Çünkü eğer onlar iman etmiş ve infak görevlerini yerine getirmiş olsalardı, Allah onların yaptıkları her işi bildiğine göre, infak ettikleri zerre kadar mal konusunda mükâfatlarını vermemek suretiyle onlara haksızlık etmezdi. Eğer bu yaptıkları, zerre ağırlığınca bir iyilik olursa, onun mükâfatını birkaç kat artırırdı." Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

"Her bir ümmetten şahit getirdiğimiz... zaman, (hâlleri) nice olacak!" Tefsir kitabımızın birinci cildinde, *"İnsanlara şahit olmanız için..."* (Bakara, 143) ayetini incelerken amellere şahitlik konusu üzerinde durmuştuk. İlerde uygun yeri geldiğinde bu mesele tekrar ele alınacaktır.

"O gün kâfir olanlarla Peygambere karşı gelenler... temenni

ederler." Karşı gelme eyleminin Peygamberimize (s.a.a) nispet edilmesi gösterir ki, bu karşı gelmekten maksat onun devlet başkanı sıfatı ile vermiş olduğu emirlere karşı gelmektir, yoksa şer'î hükümlerde Allah'a karşı gelmek değildir. *"yerle yeksan olmalarını..."* ifadesi tamamen yok olma anlamındaki ölmekten kinayedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O gün kâfir kişi: 'Keşke toprak olsaydım' diyecektir."* (Nebe', 40)

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *"ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler."* ifadesi, *"kâfir olanlar... temenni ederler."* ifadesine matuftur. Bu bağlantı, kâfirlerin ölmeyi istemelerinin gerekçesine bir nevi delâlet etmeyi sağlıyor.

Bu bağlantı şöyledir: Kâfirler o gün yüce Allah'ın karşısında ortadadırlar. Hiçbir şeyleri O'na gizli değildir. Çünkü amellerinin ortada olması, kendi organlarının haklarında şahitlik etmeleri, Peygamberlerin, meleklerin ve başkalarının kendilerine ilişkin tanıklıkları ile durumları yüce Allah'ın karşısında apaçıktır. Hepsinden önemlisi yüce Allah'ın bunları çepeçevre kuşatmasıdır. İşte o zaman isterler ki, keşke hiç varolmasaydılar. Bu yüzden kötü davranışlarının ve çirkin işlerinin ortada olduğunu görmeleri ile birlikte yüce Allah'tan herhangi bir sözü gizleyemezler.

"O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlarda size yemin ettikleri gibi O'na (Allah'a) yemin edeceklerdir." (Mücâdele, 18) ayetine gelince, ileride söyleyeceğimiz gibi onların Allah'a yemin etmeleri, dünyada edindikleri ve meleke hâline getirdikleri yalancılık alışkanlığının gereğidir. Yoksa Allah'a karşı hiçbir gizli yanlarının kalmayacağı o gün, gerçekleri gizleyecekleri ve sözlerini saklayacakları anlamına gelmez.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de, *"Ana-babaya... iyilik edin."* ayeti ile ilgili olarak Selam el- Cu'fi, İmam Bâkır'dan (a.s) ve Eban b. Tağlib de İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, Resulullah (s.a.a) ile Hz. Ali (a.s) hakkında inmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de daha sonra şöyle devam ediliyor: "Bu rivayetin aynısı, İbn-i Cebele'nin hadisinde de yer almıştır. İbn-i Cebele şöyle

demiştir: Peygamberimizden rivayet edilmiştir ki: Ben ve Ali bu ümmetin babalarıyız."

Ben derim ki: Behranî, Tefsir-ul Burhan adlı kitabında bu hadisi naklettikten sonra şöyle diyor: "Bunu el-Faik adlı eserin sahibi de rivayet etmiştir." (c.1, s.369, h:4)

Tefsir-ul Ayyâşî'de bu anlamdaki rivayet, Ebu Basir kanalıyla İmam Bâkır'dan ve İmam Sadık'tan nakledilmiştir.[1] Yine aynı rivayeti İbn-i Şehraşub, Eban aracılığı ile İmam Bâkır'dan aktarmıştır. Bu haberin verdiği bilgi, bu kitabın üçüncü cildinde muhkem ve müteşabih kavramlarını incelerken vurguladığımız anlamda Kur'an'ın bâtınına ilişkin yoruma dayanıyor. Çünkü baba, insanın varoluşunun başlangıcı ve onun eğiticisidir. Buna göre insanın öğretmeni ve kemale erdireni babasıdır. Böyle olunca Resulullah ile Hz. Ali -ki onlara en üstün selam olsun- doğru yolu bulan, ilimlerinin ve hikmetlerinin nuru ile aydınlanan müminin babaları olmaya, o müminin sadece hayatının başlangıcı ve bedenin yetiştiricisi olan cismanî babasından daha çok layıktırlar. Buna göre, Peygamberimiz ile Hz. Ali birer babadır ve Kur'an'daki ana-babaya itaat etmeyi emreden ayetler, bâtınî anlamları ile Peygamberimizle Hz. Ali'yi de kapsarlar. Gerçi zahirî anlamları bakımından maddî ana-baba (insanın kendi anne babası) ile sınırlıdırlar.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Salih'ten, İbn-i Abbas'ın *"yakın komşuya, uzak komşuya"* ifadeleri hakkında, "Bunlar, seninle arasında akrabalık ilişkisi olmayan komşulardır." ve *"yanınızdaki arkadaşa"* ifadesi hakkında da "Bu, yolculuk arkadaşı anlamındadır." dediğini nakletmiştir. (c.1, s.241, h:130)

Ben derim ki: İbn-i Abbas'ın "seninle arasında akrabalık olmayan komşu" tanımı her ne kadar sadece yakın komşuya mahsus bir ifade olarak kabul edilebilirse de hem yakın, hem de uzak komşuya yönelik bir açıklamadır. "Yanınızdaki arkadaş" ifadesi ile ilgili "yolculuk arkadaşı" biçimdeki tarifi ise herhalde örnek verme yani örneklerden bazısını sunma kabilindendir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de, Mes'ade b. Sadaka aracılığıyla İmam Sadık'tan (a.s) dedesinin (İmam Zeynelabidin'in) şöyle dediği nakledilir: "Hz. Ali, kıyamet gününün dehşetini anlatan bir hutbesinde şöyle bu-

---

1- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.241, h:129.

yurdu: O gün ağızlar mühürlenir; kimse konuşamaz. Yerine eller konuşur, ayaklar şahitlik eder ve deriler dile gelerek insanların yaptıkları işleri haber verirler. Bu yüzden insanlar Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler." (c.1, s.242, h:1333)

Bilesin ki, Ehl-i Sünnet kanallarından gelen çok sayıda rivayet bu ayetlerin Yahudiler hakkında indiklerini ileri sürmüştür. Gerçi bu ayetlerin devamı olan ayetlerin Yahudilerin durumunu anlatmaları bu ihtimali güçlendiriyor. Çünkü söz konusu ayetlerde Yahudilerin cimrilikleri, servet biriktirmeye düşkünlükleri, bunun yanı sıra müminleri kışkırtmaları, onları Allah yolunda harcama yapmaktan kaçınmaya teşvik etmeleri, fitneye düşürmeleri, onları horlamaları ve Peygamberimizin işlerini bozmaları vurgulanıyor. Fakat söz konusu rivayetler ayetlerin iniş sebebini bildirmekten çok somut örneklere uyarlamaya yönelik birer örneğe benzemektedirler. Tıpkı iniş sebepleri ile ilgili olarak nakledilen diğer rivayetlerin çoğunda olduğu gibi. Bu yüzden bu rivayetleri çok sayıda olmalarına rağmen nakletmek istemedik.

Yine bilesin ki, ana-babaya, akrabalara, yetimlere ve yukarıdaki ayette sayılan öbür zümrelere iyilik etmeye ilişkin rivayetler, sayılamayacak kadar çoktur. Üstelik bunlar Müslümanlar arasında bilinen, tanınan rivayetlerdir. Bu gerekçe ile o rivayetleri burada aktarmadık. Kaldı ki o rivayetlerin her birinin Kur'an-ı Kerim'de kendisine mahsus yeri vardır. O uygun yerler geldiğinde bu rivayetlere oralarda yer vermek daha uygundur.

43- Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın; yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de yıkanıncaya (gusledinceye) kadar (mescide) yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz, yahut sizden biriniz tuvaletten gelirse, yahut da kadınlara dokunmuşsanızsa (onlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanızsa), su bulamadığınız takdirde temiz bir yere yönelin ve (onu) yüzlerinize ve ellerinize sürün (teyemmüm edin). Allah, şüphesiz çok affedici ve bağışlayıcıdır.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bakara suresindeki *"Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar."* (Bakara, 219) ayetini incelerken, şarap konusuna değinen ayetlerin beş tane olduğunu söylemiştik. Eğer bu ayetler bir araya getirilerek incelenirse anlaşılır ki, az önce okuduğumuz ayet yani, *"Ey inananlar!... sarhoşken namaza yaklaşmayın..."* ayeti, bu iki ayetten yani, *"Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem şarap, hem de güzel gıdalar edinirsiniz."* (Nahl, 37) ayeti ile, *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı... haram kılmıştır."* (A'râf, 33) ayetinden sonra ve şu iki ayetten yani *"Sana şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük günah ve insanlar için birtakım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür."* (Bakara, 219) ayeti ile "*Ey inananlar! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun."* (Mâide, 90) ayetinden önce inmiştir. Bu konu ile ilgili en son inen ayet,

Mâide suresindeki bu ayettir.

Başka bir bakışla bu sıralamayı, söylediğimizden farklı bir şekilde tasavvur etmek mümkündür. Şöyle ki, şarap hakkında ilk olarak Nahl suresindeki ayet, sonra A'râf suresindeki ayet, daha sonra Bakara suresindeki ayet, ondan sonra Nisâ suresindeki ayet ve son olarak da Mâide suresindeki ayet inmiştir. Böyle olunca artık şarap içmenin kesin yasaklanma süreci bir önceki sıralamadan farklı bir seyir izlemiş olur. Bu sıralamaya göre A'râf suresindeki yasaklama tefsirsiz bir yasaklama, arkasından gelen Bakara suresindeki yasaklama kesin yasaklama olur. Fakat [böyle kesin bir yasaklamanın olmasına rağmen] Müslümanlar bu yasağa uyma konusunda ihmalkârlık gösteriyor, şaraptan kaçınmıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah Nisâ suresindeki ayetle onları kesin bir yasaklamaya tâbi tutarak, namazda içkiden uzak durmalarını emretti; son aşamada ise Mâide suresindeki ayeti indirmekle şarap içmenin bütün durumlarına ilişkin kesin bir yasak gönderdi.

Ama eğer sen bu ayetlerin içeriğini incelersen, muhtemelen daha önceki sıralamayı bu sıralamaya tercih edersin; Bakara suresindeki ayette ifade edilen kesin yasaklamadan sonra Nisâ suresindeki sadece namaza ilişkin bir yasaklamanın gelmesinin anlamsız olduğunu söylersin. Bu nedenle Nisâ suresindeki bu ayet, Bakara suresindeki ayetten önce inmiştir. Yalnız, sarhoşken namaz kılma yasağının hâlsiz ve tembel tembel namaz kılma anlamına gelen kinayeli bir ifade olduğu kabul edilirse o başka. Nitekim aşağıda nakledeceğimiz bazı rivayetler bu ifadeyi böyle tefsir etmişlerdir.

Bu ayetin [aralarında hiçbir bağlantı olmayan] önceki ayetle sonraki ayet arasında yer alması hususuna gelince, bunun önceki ve sonraki ayetler içinde bir ara ve ayraç amaçlı (muterize) ifade gibi olduğunu söylemeliyiz. Yalnız burada bir değerlendirme var ki eğer bu duruma o açıdan bakılırsa, böyle bir ara ifade yadırganmayabilir. -Halbuki bu üslûp Kur'an'da ender görülen bir şey değildir.- Sözünü ettiğimiz değerlendirme ve bakış açısı şudur:

Birkaç gün boyunca birbirine bağlı, insicamlı ve tek akışlı birkaç ayet indikten sonra bir veya birkaç ayetin inmesine gerek duyulabilir. Tek akış üzere inen ayetler tamamlandıktan sonra da bu ayet bir ara ifade şeklinde o ayetlerin arasında yer alır. Fakat bu ayet aslında [birbiriyle bağlantılı olan önceki ve sonraki ayetlerden kopuk değil ve]

onların arasında yabancı bir anlam taşımamaktadır. Aksine, onlar söz arasında bir söz gibidirler; zihinlerde beliren ve giderilmesi gereken bir şüpheyi gidermeye çalışan veya duyurulmasına gerek duyulan ara mesajlardır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Artık insan kendi kendinin şahididir. İsterse özürlerini sayıp döksün. Onu (vahyi) acele edip okumak için dilini oynatıp durma. Şüphesiz onu toplamak da, okumak da bize düşer. O hâlde biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da şüphesiz bize düşer. Hayır! Doğrusu siz geçip gideni (dünyayı) seviyorsunuz."* (Kıyâmet, 20) Burada, *"Onu (vahyi) acele edip okumak için dilini oynatıp durma."* cümlesi ile *"Sonra onu açıklamak da şüphesiz bize düşer."* cümlesi arasındaki ayetlerin yerine dikkat etmek gerekir. [Yani bu ayetlerin zahirde önceki ve sonraki ayetlerle bağlantısı yoktur.]

Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetin de öncesi ve sonrası arasında bağlantı kurmak amacı ile açıklamalar yapmaya ve bu hususta zorlanmaya ihtiyaç yoktur. Üstelik Kur'an parça parça ve tedricî olarak inmiştir. Bu yüzden ayetler arasındaki bağlantı, sadece bir defada inen sureler ile açıkça birbirine bağlı olan ve bu bağlılıklar sonucu aralarında sıkı ilişkinin bulunduğu ortaya çıkan ayetlerde gereklidir.

"Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın." Ayetteki namazdan maksat mescittir, camidir. Bunun delili, *"yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de... (mescide) yaklaşmayın."* ifadesidir. Buradaki mecazî ifadenin gerekçesi, *"Ne söylediğinizi bilmeniz için"* ifadesidir. Çünkü eğer "Sarhoşken mescide yaklaşmayın." denmiş olsaydı, bu ifadeyi *"Ne söylediğinizi bilmeniz için"* cümlesi ile gerekçelendirmek uygun olmazdı veyahut bu gerekçe amaçlanandan başka bir anlam ifade ederdi. Çünkü ifade edilmek istenen anlam şudur: Sizler namazdayken yücelik ve ululuk makamı karşısındasınız ve âlemlerin Rabbine sesleniyorsunuz. Bu-na göre şarap pisliği ile aklınızı gidererek sarhoş olmanız ve bunun sonucunda ne dediğinizi bilmez duruma düşmeniz doğru olmaz. Bu anlam, görüldüğü gibi [sarhoşken mescide değil] namaza yaklaşmayı yasaklamaya uygun düşer. Fakat sünnete göre namaz çoğunlukla camide cemaatle kılındığı için ve cünüpken camiye girmenin hükmünü bildirme amacı da güdüldüğü için, görüldüğü gibi veciz bir ifade kullanılmıştır.

Buna göre *"Ne söylediğinizi bilmeniz için"* ifadesi, sarhoşluğu namaza başlama durumuna kadar devam edecek şekildeki içki içmeyi yasaklamaya yönelik gerekçelendirme niteliğindedir. Yani, "Ne söylediğinizi bilesiniz diye size içki içmeyi yasakladık." Yoksa bu ifade hükmü [yani, sarhoşken namaza yaklaşmanın yasaklılığını] sınırlandır-ma niteliğinde değildir. Yani söylenmek istenen şey, "Ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın; ama ne söylediğinizi bildiğiniz zaman artık namaza durmanızın sakıncası yoktur." anlamında değildir.

"Yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de..." Bu ayeti, *"Ey inananlar! Namaza duracağınız zaman..."* (Mâide, 6) ayetini tefsir ederken inceleyeceğiz.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Fazl, Ebu'l Hasan'dan (a.s) *"Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın."* ayeti ile ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet, içkinin yasaklanmasından önce inmiştir." (c.1, s.242, h:135)

Ben derim ki: Bu rivayete şöyle bir yorum getirmek gerekir ki, İmamın (a.s) içkinin yasaklanmasından maksadı, onun bu yasağını açıklığa kavuşturmaktır. Aksi hâlde rivayetin içeriği Kur'an'a ters düşer. Çünkü A'râf suresinin bu konudaki ayeti içkiyi açık bir günah olarak yasaklamakta olduğu gibi, Bakara suresinin bu konudaki ayeti de içki içmenin büyük günah olduğunu açıkça belirtmektedir. Demek ki şarap, hicretten önce Mekke döneminde yasaklanmıştı. Çünkü A'râf suresinin bu konu ile ilgili ayeti Mekke döneminde inmişti. Nitekim incelemekte olduğumuz bu Nisâ suresi ayetinin de Medine döneminde indiği hakkında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Bu rivayetin benzeri olan birkaç Sünnî kaynaklı rivayette de bu ayetin içki yasağından önce indiği belirtiliyor. (ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.165)

Bu rivayete ikinci bir yorum da getirilebilir. Şöyle ki rivayet, bu ayetin [şarabın haram olmadan önce inmesi göz önünde bulundurularak] hâlsiz ve tembel bir şekilde namaz kılmayı yasakladığını açıklamak istemiştir.

Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de Zürare, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s)

şöyle rivayet eder: "Hâlsiz ve tembel durumda, uykulu ve karnın dolu bir şekilde namaza durma. Çünkü bu durumlarda her an insana nifak sızabilir. Yüce Allah müminlerin sarhoşken -yani uyku sarhoşluğunda- namaza durmalarını yasaklamıştır." (c.1, s.242, h:134)

Ben derim ki: İmam (a.s), "Çünkü bu durumlarda nifak her an insana sızabilir." sözünü, ayetteki *"Ey inananlar!"* ifadesinden çıkarıyor. Çünkü bu emre uymayan kimse mümin değil, münafıktır. Rivayetteki, "yani uyku sarhoşluğunda" sözü, muhtemelen rivayeti nakleden ravinin sözüdür. Fakat İmamın sözü olma ihtimali de vardır; dolayısıyla bu açıklama, ayete yönelik bâtınî bir tefsirdir. Gerçi zahirî bir tefsir de olabilir.

Ayetteki sarhoşluğu uyku hâli ile tefsir eden başka daha birkaç rivayet de vardır. Bu rivayetleri Halebi'ye dayalı iki rivayet hâlinde Ayyâşî kendi tefsirinde nakletmiştir.[1] Aynı rivayetleri Kuleynî, el-Kâfi adlı eserinde kendi rivayet zinciri ile Zeyd b. Şahham'a dayandırarak İmam Sadık'tan[2] ve Zürare'ye dayandırarak da İmam Bâkır'dan (a.s) naklediyor.[3] Bu anlama gelen rivayeti Buharî de Enes b. Malik aracılığı ile Resulullah'tan (s.a.a) nakletmiştir.

1- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.242, h:136-137.

2- Füru-u Kâfi, c.3, s.71, h:15.

3- Füru-u Kâfi, c.3, s.299, h:1.

44- Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar.

45- Allah sizin düşmanlarınızı daha iyi bilir. Dost olarak Allah yeter. Yardımcı olarak da Allah yeter.

46- Yahudilerden bir kısmı, sözleri yerlerinden değiştirirler ve (Peygambere karşı) "işittik ve karşı geldik", "dinle dinlemez olası" ve dillerini eğip bükerek ve dini yererek "râina" derler. Eğer onlar "işittik, itaat ettik", "dinle" ve "bizi gözet" de-selerdi, şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı. Fakat, küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar.

47- Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden veya Cumartesi adamlarını lânetlediğimiz (maymun şekline soktuğumuz) gibi onları da lânetlemeden önce, yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'an'a) inanın; Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir.

48- Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan

başkasını dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, gerçekten büyük bir günah işlemiştir.

49- Kendilerini övüp yüceltenleri görmedin mi? Oysa Allah, dilediğini övüp yüceltir ve onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez.

50- Bak nasıl Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Apaçık bir günah olarak bu (onlara) yeter.

51- Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Bunlar puta ve tağuta inanıyorlar ve kâfirler için, "Bunlar, (Allah'a) inananlardan daha doğru yoldadır" diyorlar.

52- İşte onlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah kimi lânetlerse, artık onun için hiçbir yardımcı bulamazsın.

53- Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı, insanlara bir çekirdek kırıntısı bile vermezlerdi.

54- Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı? Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir mülk de verdik.

55- Onlardan kimi ona inandı, kimi de ondan yüz çevirdi. (Onlara kavurucu bir) ateş olarak cehennem yeter.

56- Hiç şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri yakında ateşe sokacağız. Derileri yanıp eridikçe, azabı tatsınlar diye derilerini başka derilerle değiştiririz. Şüphesiz Allah üstündür, hik-met sahibidir.

57- İnanıp iyi işler yapanları da, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Orada sürekli kalacaklardır. Orada onlara tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölge altına alacağız.

58- Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size böylece ne güzel öğüt veriyor! Doğrusu Allah işiten ve görendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler Ehl-i Kitabın durumunu açıklamakta, onların zulümlerini ve Allah'ın dinine yönelik ihanetlerini ayrıntılı biçimde

anlatmaktadır. Bu ayetlerin intibak ettiği en açık örnek Yahudilerdir. Bu ayetler grubu birbiri ile bağlantılı olup bir akışa sahiptirler. Gerçi Mecma-ul Beyan tefsirinde yer aldığına göre, bazı tefsirciler bu ayetler dizisinin sonundaki *"Allah size, emanetleri ehline vermenizi... emreder."* ayetinin Mekke'de indiğini söylemişler ve bu ayetle birlikte, *"Senden fetva isterler. Onlara de ki: Allah kelâle'nin (babası ve çocuğu olmayan kimsenin) mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor."* (Nisâ, 176) ayetini, Medine döneminde inen Nisâ suresinden istisna ederek bu iki ayetin Mekke döneminde indiklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat ilk ayetin öncesi ile bağlantısı açık olduğu gibi "kelâle" ayeti de surenin daha önceki ayetleri ile irtibatlıdır. Çünkü "kelâle" ile ilgili ayetin konusu mirastır ve mirasın da teşrii Medine'de gerçekleşmiştir.

"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun?..." Yukarda surenin 36-42. ayetlerini incelerken, o ayetler ile tefsirine başladığımız bu ayetler arasında belli oranda bağlantı olduğunu belirtmiş, o ayetlerin Yahudiler hakkında indikleri yolunda bir görüşün olduğuna da değinmiştik.

Kısacası, bu ayetlerden anlaşılan şudur: Yahudiler müminleri sever görünerek ve onların iyiliklerini ister izlenimini bırakmaya çalışarak, müminlerin arasında fitne çıkarmaya çalışıyor, onlara cimriliği ve Allah yolunda infak yapmamayı emrediyorlardı. Maksatları bu yolla onların gayretlerinin başarıya ermesini, gelişme ve ilerleme kaydetmelerini engellemekti. Buna göre bu ayetlerin ya doğrudan Yahudiler hakkında veya onlarla işbirliği yaparak, onlarla dostluk kuran, onların saptırıcı telkinleri ile sapan, onların tarafına meylederek cimriliği benimseyen ve sonra da başkalarına cimri olmayı emredenler hakkında inmiş olmaları gerekir.

İşte, *"Sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Allah sizin düşmanlarınızı daha iyi bilir..."* ayetlerinden çıkan sonuç budur.

Bu iki ayetin anlamı -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Size şimdi anlattıklarımız; önce anlatmış olduğumuz böbürlenme, öğünme, cimrilik ve riyakârlıkla Allah yolunda infaktan kaçınan kimse hakkında daha önce anlatmış olduklarımızı doğruluyor. Yahudileri görüyorsun ki, kendilerine kitaptan bir pay -yani kendilerinin iddia ettiği şekilde kitabın tümü değil, sadece bir bölümü- verildi. Bunlar sapıklığı satın alıyorlar, onu hidayete tercih ediyorlar ve sizi de

yoldan çıkarmak istiyorlar. Onlar her ne kadar sizi güler yüzle karşılasalar, iyiliğinizi istermiş gibi görünseler, yardımcılarınız ve dostlarınız şeklinde sizinle ilişki kursalar ve böylece size, hoşunuza giden ve gönüllerinizin onaylayacağı şeyleri anlatsalar da sizin için istedikleri tek şey, doğru yoldan çıkmanızdır. Nitekim kendileri için de öyle bir sapıklığı seçmişlerdir. Allah sizin düşmanlarınızı sizden daha iyi bilir. Onlar sizin düşmanınızdır. Öyleyse dış görüntüleri sizi aldatmasın. Onları dostlarınız ve yardımcılarınız farz ederek sakın emirlerine itaat etmeyin, onların cilalanmış sözlerine ve süslü püslü telkinlerine kulak asmayın. Siz onların yalancı dostluklarına ve ümit ettiğiniz yardımlarına muhtaç değilsiniz. Gerçek bir dost olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. Allah'ın dostluğu ve yardımcılığı olduktan sonra artık onların dostluklarının ve yardımcılıklarının ne gereği var?

"Yahudi olan kimselerden öyleleri vardır ki, sözleri yerlerinden değiştirirler... ve dini yererek..." Ayetin orijinalinde geçen "minellezine=kimselerden" kelimesinin başındaki "min" edatı, beyaniyye=açıklama nitelikli olup önceki ayette geçen *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenler..."* ifadesini veyahut *"düşmanlarınız..."* ifadesini açıklamaktadır. Kimi tefsirciler de "minellezine hâdu=Yahudi olan kimselerden öyleleri vardır ki" ifadesinin hazfedilmiş bir mübte-danın haberi olduğunu, hazfedilmiş mübtedanın da "yuherrifune'l kelime=sözleri yerlerinden değiştirirler" ifadesinin mevsufu olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Minellezine hâdu kavmun yuherrifune'l...=Yahudi olan kimselerden öyle kavimler vardır ki... değiştirirler." veya "minellezine hâdu men...=Yahudi olan kimselerden öyleleri vardır ki..." Bu tefsirciler daha sonra da şöyle demişlerdir: Arap dilinde mevsufun hazfedilmesi çok görülmüştür. Meselâ Zirrümme bir şiirinde şöyle diyor:

"Durum öyle bir hâl aldı ki onlardan, akan göz yaşlarına hakim olamayanlar var / Diğerlerinin ise göz yaşları damla damla akar."

Şiirde mevsuf hazfedilmiştir. İfadenin takdirî açılımı ya "minhum kavmun=onlardan öyle bir grup..." [şiirde bir grubun durumu açıklanıyorsa ise,] veyahut "minhum men=onlardan kimisi" [şiirde bir şahsın durumu açıklanıyorsa ise,] şeklindedir.

Yüce Allah bu Yahudi zümresini kelimeleri yerinden kaydırmakla sıfatlandırıyor. Bu iş ya kelimeleri öne alarak, arkaya atarak, düşüre-

rek ve arttırarak onların yerlerini değiştirmekle olur -nitekim eldeki Tevrat'ın böyle bir tahrife uğradığı iddiası ileri sürülmüştür- veya Tevrat'ta Hz. Musa'dan (a.s) gelen ve diğer peygamberlerden ellerine ulaşan ilâhî mesajları doğru anlamlarından farklı biçimde yorumlayarak yapılır. Tıpkı Peygamberimizin (s.a.a) gelişine ilişkin Tevrat'taki müjdeleri yorumlamaları gibi. Daha önce de aynı çarptırılmış yorumları Hz. İsa'nın (a.s) gelişini müjdeleyen mesajlarda yapmışlardı. "Geleceği vadedilen peygamber henüz gelmedi." diyerek, günümüze kadar öyle bir peygamberin geleceğini bekler oldular.

Kelimeleri yerinden değiştirmelerinin anlamı *"işittik ve karşı geldik..."* ifadesinde yaptıkları çarpıtma ve kaydırma olabilir. O takdirde "yekûlûne semi'na ve aseyna=işittik ve karşı geldik... derler" cümleleri, "yuherrifune=değiştirirler" fiiline matuf olur ve o zaman kelimeleri yerinden değiştirmekten maksat, kullanılması gereken yerin dışında kullanılmasıdır. Yani eğer biri "işittik" derse, normal olarak bu kelime itaat amacı ile kullanılmalı ve "işittik ve itaat ettik" denmelidir; yoksa "işittik ve isyan ettik" denmesi veya "işittik" kelimesinin alay etmek için kullanılması doğru değildir. Tıpkı bunun gibi, eğer biri "dinle" derse, normal söz akışına göre devamını "Allah sana dinletsin" şeklinde getirmesi beklenir; "Dinle, dinlemez olası" -yani Allah sana işittirmesin- ve "râina" demesi beklenmez. "Râina" kelimesi Yahudi dilinde [yani İb-ranicede, küfür anlamını taşıyan] "Dinle, dinlemez olası" anlamına gelir.

"Dillerini eğip bükerek ve dini yererek" ifadesindeki "leyy" kelimesi, "bükmek" anlamına gelir. Yani onlar dillerini bükmek suretiyle sözlerinden batıl olanını hak gibi, hakaret ve alay içerikli konuşmalarını edepli ve saygılı bir ifade gibi gösterirler. Bu şöyle oluyordu: Müminler Peygamberimizle (s.a.a) konuşacakları zaman ona, "Râina, ya Resulallah!" diye hitap ederlerdi. Bu ifade ise, "Bize bak, söyleyeceklerimizi dinle ki, ne demek istediğimizi tam olarak anlatabilelim." anlamında idi. Yahudiler bu hitaptan faydalanarak Resulullah'a (s.a.a) aynı hitabı yöneltiyorlardı. Ama kullandıkları "râina" kelimesinin kendi dillerindeki çirkin ve Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmesi yakışıksız olan anlamını kastediyorlardı.

Dolayısıyla bu saygısızlıkları yüzünden, *"kelimeleri yerlerinden değiştirirler"* ayetiyle kınandılar. Arkasından bu ifade, *"işittik ve karşı*

geldik", "dinle dinlenmez olası" diye tefsir edildi. Sonra da bu ifadeye tefsir maksadı ile "râina" kelimesi atfedildi. Arkasından da onların yaptığı bu çirkin işlerin, dilleri bükmek ve dine saldırmak amaçlı olduğunu vurgulamak için *"Dillerini eğip bükerek ve dini yererek"* buyruldu. Bu iki mastar ("leyy" ve "t'an") hâl=durum bildirme konumundadır. Yani "Dillerini büktükleri ve dine saldırdıkları hâlde (dillerini bükerek ve dine saldırarak)" anlamındadırlar.

"Eğer onlar, "İşittik, itaat ettik"... deselerdi, şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı." Dinî edebi ve hakka boyun eğmeyi içeren bu sözlerin, onların dillerini bükerek ve dine saldırarak söyledikleri asla hayır ve doğruluk içermeyen ve bu yüzden kınanan kendi sözlerinden daha hayırlı ve daha doğru olarak değerlendirilmesi; bu hak sözdeki gerçek etki ile onların kendi sözlerinde var saydıkları, fakat aslında varolmayan etkinin karşılaştırılmasına dayalıdır. Buna göre bu karşılaştırma, gerçek etki ile gerçek olduğu sanılan etki arasında yapılmış bir karşılaştırmadır.

Bu duruma göre ayetin anlamı şöyle olur: "Eğer onlar, 'İşittik ve itaat ettik' deselerdi, bu sözdeki hayırlılık ve doğruluk payı, onların dil bükmek ve dine saldırmak için sandıklarından daha çok olurdu. Bu ayetin üslûbu şu ayetin üslûbu ile aynıdır: *"Onlar bir ticaret veya eğlence görünce hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta yalnız bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* (Cum'a, 16) [Bu ayette de gerçek rızk ile gerçek olduğu sanılan, fakat aslında hayırdan hiçbir paya sahip olmayan rızk arasında bir karşılaştırma yapılmış ve bu bağlamda halkın rızk hususundaki sanısı göz önünde bulundurularak, Allah'ın yanında bulunan mükâfatın, onların rızk olarak sandığı ticaretten daha hayırlı olduğu bildirilmiştir.]

"Fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar." Bu ifade Yahudilerin *"işittik, itaat ettik."* diyebileceklerine dönük muhatapların ümidini kırmak amacı taşıyor. Çünkü bu söz, iman etme anlamı taşır ve onlar lânetlenmiş kimselerdir; iman etmeye muvaffak olamazlar. Bu yüzden onlardan söz edilirken, *"Lev ennehum kâlû=eğer onlar... deselerdi"* ifadesi gibi imkânsızlığa işaret eden bir temenni ifadesi kullanıldı.

Anlaşıldığı kadarıyla ayetteki "bikufrihim=küfürleri sebebiyle" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri, sebebiyyedir [eylemin sebebini bildirmektedir]; alet için değil. Çünkü kâfirliğin iman ile giderilmesi mümkündür. Binaenaleyh kâfirlik kendi niteliği ile iman etmeyi kesin olarak engelleyen lâneti gerektirmez. Fakat Yahudiler kâfir oldukları için (ki, yüce Allah bu surenin sonunda onların kâfirliklerinin mahiyetlerini anlatacak) Allah onlara öylesine lânet etti ki, bu lânet sonucu kâfirlik onların ayrılmaz bir sıfatı oldu. Bu yüzden onlar -pek az bir bölümü dışında- iman etmezler. Bunun üzerinde iyice düşünün.

"Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar." ifadesine gelince, bazı tefsirciler buradaki "kalilen=az" kelimesinin hâl=durum bildiren konumunda olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ifadenin anlamı, "Onlar iman etmezler, ancak az olmaları hâlinde iman edenleri olur." şeklindedir. Başka bir görüşe göre bu kelime ibarede bulunmayan mahzuf bir ismin sıfatıdır. Buna göre ifadenin anlamı, "Onlar iman etmezler, ancak az bir iman ile iman ederler." olur. Bu görüş kendinden öncekisi gibi sakıncasızdır. Fakat imanın azlıkla nitelenmesinin mevsufun kendisiyle değil de onunla ilintili olan bir şeyle nitelemek türünden olduğu bu görüşe eklenmelidir. Buna göre ifade, "Onlar sadece inananı az olan bir iman ile iman ederler." anlamına gelir.

Bazı tefsir bilginleri de *"pek az bir kısmı"* ifadesindeki bu azlıkla, kâmil imanın karşıtı olan az imanın kastedildiğini ve ayetin anlamının, "Onlar sadece hesaba alınmayacak derecedeki az bir iman ile iman ederler. Bu imana önem verilmez. Çünkü bu iman, sahibinin davranışlarını düzeltecek, nefsini arındıracak ve aklını geliştirecek bir iman değildir." şeklinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü iman ancak köklü olup olmamak, tam ve eksik olmak gibi farklı derecelerle nitelenebilir; ama çokluğun karşıtı olan azlıkla nitelenemez. Özellikle sözlerin en belâgatlısı olan Kur'an'da böyle düşük bir ifadenin bulunması düşünülemez.

Üstelik ayette sözü edilen imandan maksat, ya münafıklığın karşıtı olan kalbî iman veya genelde İslâm adı verilen görünürdeki imandır. Hangi anlamda olursa olsun İslâm'a göre imana itibar edildiği, önem verildiği şüphe edilmez bir gerçektir. Kur'an'daki ayetler açık bir şekilde bu gerçeği vurguluyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Size selam verene 'Sen Müslüman değilsin' demeyin."* (Nisâ, 94) Şu da

var ki, yüce Allah'ın, *"Fakat küfürleri sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir."* ifadesinden ettiği istisnada, öbür Müslümanlar gibi *"işittik, itaat ettik"* demek suretiyle zahirlerini koruyarak imanın asgari derecesinin veya zahirî İslâm'ın asgari derecesinin bulunmasını yeterli sayıyor.

Bu görüşü savunan tefsirciyi yanıltan vehim ise şudur: Allah'ın Yahudileri kâfirlikleri yüzünden lânet etmesi, onların bir bölümünün iman etmesi ile etkisini yitirmemeli ve bunun tersi ortaya çıkmamalıdır. Buna dayanarak azlığın, imanın vasfı olduğunu, öyle az bir imanın da önem taşımadığını farz etmiş ve ancak böylece, *"küfürlükleri sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir."* ifadesinin yerinde olacağını düşünmüştür. Fakat bu tefsircinin gözden kaçırdığı bir gerçek var; o da şu ki: Bu tür hitapların ve içerdiği kötü sıfatların, kınamaların, azarlamaların ve cezalandırmaların tümü, toplum olma sıfatı ile toplumlara yöneliktir. [Yoksa toplumdaki bireylere yönelik hiçbir yanı yoktur.] Buna binaen söz konusu lânete, gazaba ve diğer genel cezalandırmalara uğrayan toplum, oluşmuş bir toplum olarak Yahudi toplumudur. Bunlar toplum olarak iman etmezler, mutluluğa ve kurtuluşa ermezler. Bu, bugüne kadar böyle idi ve bundan sonra kıyamet gününe kadar da öyle olacaktır.

Ayetteki istisna (*Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar*) ise fertler ile ilgilidir. Bazı fertlerin toplum için kesin olan bir hükmün dışına çıkarılmaları, o hükmü bozmak demek değildir. Peki, bu istisnaya niçin ihtiyaç duyuldu? Çünkü fertler bir bakıma toplumun kendisi demektir. "Fela yu'minune=inanmazlar" ifadesi de, fertlerin iman etmeyeceklerini belirtmekte olduğundan dolayı -gerçi bu vurgu onların toplum olarak iman etmeyecekleri hasebiyledir- bu hükmün onları teker teker içerdiği ve hiçbirinin bu hükümden kurtulamayacağı sanılabilirdi. İşte böyle sanılmasın diye "illa kalilen=pek azı dışında" istisnasına gerek duyuldu. Dolayısıyla bu ayetin konumu, şu ayetin konumu gibidir: *"Eğer biz 'kendinizi öldürün' yahut 'yurtlarınızdan çıkın' diye bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı."* (Nisâ, 66)

"Ey kendilerine kitap verilenler!... indirdiğimize (Kur'a-n'a) inanın..." Ayetin orijinalinde geçen "netmise" kelimesi, "tams" kökünden "bir nesnenin izini silmek, etkisini ortadan kaldırmak" demektir.

Yine ayetteki "vucûhen" kelimesinin tekili olan "vech" kelimesi, "bir şeyin sana dönük olan ve görünen tarafı" demektir. İnsan için kullanıldığında "onun başının görünen ve sana dönük olan ön bölümü" anlamına gelir. Bu kelime hissî=somut meselelerde olduğu gibi manevî meselelerde de kullanılır. Yine ayetteki "edbar" kelimesinin tekili olan "dubur" kelimesi, "ense" demektir.

Ayette sözü edilen "Cumartesi adamları"ndan maksat, Cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşan bir grup Yahudidir. Yüce Allah onları bu davranışlarından dolayı lânetlemiş ve maymun şekline dönüştürmüştür. Onların durumları şu ayetlerde anlatılıyor: *"Onlara, deniz kıyısında bulunan kasabanın halkının durumunu sor. Hani onlar Cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi tatil yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, Cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi."* (A'râf, 163) *"İçinizden Cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine, 'Aşağılık maymunlar olun!' dediklerimizi elbette bilmektesiniz. Biz bunu, hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi kıldık..."* (Bakara, 66)

Bilindiği gibi, bir önceki ayette Yahudilerin veya onların bir bölümünün durumuna değiniliyordu. O ayette sözün gelip dayandığı nokta şu oldu: Bu grup Yahudiler, Allah'a ve Peygambere ihanet ettikleri, Allah'ın doğru dinini çarpıttıkları için Allah'ın lânetine uğradılar. Bu lânet de onların tümüne indi ve onları -pek azı müstesna- iman etme başarısından alıkoydu. Daha sonra, *"Ey kendilerine kitap verilenler!"* ifadesinden anlaşılacağı üzere, hitap bütün Ehl-i Kitaba yöneltildi ve hepsi, yanlarındaki kitabı doğrulayıcı olarak indirilen Kur'an'a inanmaya çağrıldı. Arkasından azgınlık ve büyüklük taslamakla mazeretsiz olarak iman etmedikleri takdirde, Allah'ın gazabına uğrayacakları ve bu gazabın da onların ortadan kaldırılması (silinip arkalarına döndürülmesi) veya lânetlenmesi şeklinde olduğu vurgulandı.

İşte, *"Biz, birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden"* ifadesinde anlatılan budur. Yüzleri silmek demek, insanlık için beklenen ve umulan mutluluğun bulunduğu hayatî maksatlara yönelmek için insanların kullandığı yüzlerini silmek demektir. Yalnız bu silme, yüzlerin yok olmasını, ortadan kalkmasını, izlerinin tamamen belirsizleşmesini gerektirecek bir silme türünden değil; bu, yüzlerin arkalarına doğru

dönmesini gerektiren bir silme türüdür. Bu durumda yüzler gerçi kendi fıtrî maksatlarına yönelmeyi ister; fakat ense üzerinde oldukları ve geriye dönük bulundukları için arkada bıraktıklarına yönelmekten ve onlara doğru gerisin geriye yürümekten başka bir şey yapamazlar.

Böyle bir insan, doğal yapısı ve fıtratı gereğince kendisi için iyilik ve mutluluk gördüğü noktalara yönelik olmasına rağmen kendi iyiliğine, dininin ve dünyasının faydasına gördüğü hedefe her yönelişinde kötülükten ve bozukluktan başka hiçbir şeye varmaz; her ne kadar ilerlemeye çalışırsa, bir o kadar geriye gider ve asla iflah olmaz.

Söz konusu kimselerin Cumartesi adamları gibi lânete uğramalarına gelince, anlaşıldığı kadarıyla bu, onların hayvana dönüştürülmesidir. Nitekim Cumartesi adamları ile ilgili ayetlerde (Bakara, 65-66) bunların maymun hâline dönüştürüldükleri bildirilmişti.

Buna göre "ev nel'anehum" ibaresinin başındaki "veya" anlamına gelen "ev" edatı zahirî anlamı olan iki şıklılığı ifade eder. İki tehdit arasındaki farka gelince, bunlardan birincisi -yani silme olayı- gazaba uğrayanların maksatlarının ve hedeflerinin değiştirilmesini gerektirir. Bu çarpıtılmada bazı durum ve nitelik değişiklikleri dışında organizmanın (yaratılış şeklinin) değiştirilmesi söz konusu değildir. Ancak ikinci tehdit -yani Cumartesi adamlarının lâneti gibi lânetlenme olayı- insan yapısını hayvan yapısına, meselâ maymuna dönüştürmek suretiyle gerçekleşen bir maksat değişimini gerektirir.

Söz konusu kendilerine kitap verilenler, eğer Allah'ın emrine itaat etmekten kaçınırlarsa -ki, ayetin sonunda bildirildiğine göre ısrar edecekler- iki ilâhî gazaptan biri ile karşılaşacaklar. Ya yüzleri silinecek veyahut Cumartesi adamlarının uğradığı gibi bir lânete uğrayacaklar.

Yalnız ayetten anlaşıldığına göre bu ilâhî gazap hepsini kapsamıyor. Bunu, ayetteki "vucuhen=yüzler" kelimesinden anlıyoruz. Çünkü bu kelime belirsiz çoğul olarak kullanılmıştır. Eğer hepsinin gazaba uğrayacağı kastedilseydi bu çoğul, belirsiz olarak kullanılmazdı. Bu çoğulun belirli değil de belirsiz kullanılmasında bir başka nükte daha vardır ki, o da şudur: Bilindiği gibi bu makam tehdit ve korkutma makamıdır. Yani bir topluluk sadece bazı fertlerinin başına gelecek bir kötü akıbetle tehdit ediliyor. Bu durumda ilâhî gazaba uğrayacak fertlerin belirsiz bırakılması, daha etkili bir korkutma ve yıldırma yöntemidir. Çünkü gazaba uğrayan kimseler için bildirilen nitelikler, belir-

siz olmalarıyla birlikte o toplumun teker teker bütün fertlerine intibak eder. Buna göre, hiç biri bu ağır cezaya çarpılmaktan emin olamaz. Bu üslûp, tehdit ve yıldırma durumunda yaygın biçimde kullanılan bir üslûptur.

"ev nel'anehum" ibaresindeki akıl sahibi kimseler için kullanılan "hum=onlar" zamiri "vucuhen=yüzler" kelimesine dönüktür. Bundan işaret yolu ile veya açıkça anlaşılıyor ki, buradaki "yüzler"den, maksatlarına yönelmeleri itibarı ile insanların kendisi kastedilmektedir. Böylece yüzlerin silinip arka taraflarına döndürülmeleri ile bazılarının dediği gibi vücuttaki somut yüzlerin enseye döndürüldüklerinin kastedilmiş olduğu ihtimali zayıflamaktadır. Bunun yanı sıra yüzlerin geri döndürülmesi ile insanların doğru düşünme ve gerçekleri oldukları gibi idrak etme durumundan, düşünce çarpıklığına ve gerilemesine döndürülmesinin kastedilmiş olması ihtimali güçleniyor. Öyle ki, bu kimseler gördükleri her gerçeğe yüz çevirirler, ondan tiksinirler ve gördükleri her batıla meylederek ona balıklama dalarlar.

Bu, yüce Allah'ın ceza ve bela nitelikli bir tür tasarrufudur ve şu ayetin içeriği ile benzerlik arz etmektedir: *"Yine O'na inanmadıkları ilk durumdaki gibi gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak azgınlıkları içerisinde bırakırız."* (En'âm, 110)

Yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayetteki yüzlerin silinmesinden maksat, nefislere yönelik bir tür ilâhî tasarruftur. Bu tasarruf, Allah'a ve O'nun ayetlerine inanma konusunda insanların tabiatlarında bulunan hakka boyun eğme ve batıldan kaçınmanın, batıla uyma ve haktan kaçınmaya doğru değişikliğini gerektirir. Nitekim bu ayetin baş tarafını oluşturan *"Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden... önce, yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'an'a) inanın..."* ifadesi yaptığımız yorumu destekliyor. Yine anlaşılıyor ki, burada sözü edilen lânetten maksat insanın hayvana dönüştürülmesidir.

Bazı tefsirciler buradaki silmeden (çarpıtmadan) bir kavmin yüzlerinin enselerine çevrilmesinin kastedildiğini ve bu olayın ahir zamanda veya kıyamet gününde meydana geleceğini ileri sürmüşlerdir.

Buna verilecek cevap şudur: Yukarda açıklandığı üzere ayetteki *"veya... onları da lânetlemeden önce"* ifadesi bu yoruma ters düşer. [Çünkü burada sözü edilen lânetten, insanların Cumartesi adamları gi-

bi hayvana dönüştürülmeleri kastedilmiştir.]

Bazı tefsirciler de buradaki silmenin dünyevî bir perişanlık olduğunu, bu cezaya çarpılanların (Yahudilerin) sürekli zillete ve nasipsizliğe maruz kalacaklarını, mutluluk amaçlı bütün girişimlerinin Allah tarafından hayır sağlamayan bir seraba dönüştürüleceğini söylemişlerdir.

Bu yorumla ilgili olarak söyleyeceğimiz söz şudur: Bu görüş gerçeğe tamamen uzak olmamakla birlikte daha önce açıklandığı gibi ayetin başlangıç kısmı ile çelişir.

Bir diğer tefsirciye göre de buradaki silmeden maksat, Yahudilerin göçe zorlanmaları ve kovuldukları yurtlarına tekrar döndürülmeleridir. Bilindiği gibi Yahudiler Hicaz'dan çıkarılarak daha önceki yurtları olan Suriye'ye ve Filistin'e sürüldüler.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Daha önce belirtildiği gibi ayetin akışı bundan farklı bir yorumu teyit etmektedir.

Evet, burada [bütün bu görüşleri kapsayan] bir başka ihtimale de yer vermek mümkündür; o da şu ki: Yüzlerin silinmesinden (çarpıtılmasından) maksat, onların kalplerinin tersine çevrilmesi ve bâtınî yüzlerinin haktan batıla doğru döndürülmesidir. Böylece onlar Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmeye muvaffak olamıyor ve neticede kurtuluşa eremiyorlar. Bunun yanı sıra hak din öyle bir doğru yoldur ki, insan dünya mutluluğunu ancak bu yola girmek ve onu sapmadan izlemekle elde edebilir. Bu yoldan sapan kimsenin fesadın kaynağına yuvarlanması, helâk bataklığına düşmesi kaçınılmazdır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanların kendi elleri ile işledikleri (kötülükler) yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın."* (Rum, 41) *"Eğer o ülkelerin halkı iman edip (kötülüklerden) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat (ayetlerimizi) yalanladılar, biz de ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik."* (A'râf, 96)

Bu gerçeğin kaçınılmaz sonucu şudur ki, yüzlerin gerçek dinî marifetlerden silinmesi (yani dinî gerçeklere sırtı dönük olması), dünya hayatı ile ilgili bütün mutluluk çeşitlerinden silinmesi (yani onlara yabancı kalması) demektir. Şöyle ki, dinî mutluluktan yoksun olan kimse, dünya mutluluğunun unsurlarını oluşturan istikrarlı hayattan, güven duygusundan, bağımsızlık ve egemenlik ayrıcalığından; ayrıca

hayatı sevimli ve cazip kılan her şeyden ve emeğinin karşılığını tam olarak almaktan da mahrumdur. Böyle bir kimse sadece dinî unsurların toplumlarında yaşayan kırıntıları kadar bu dünya nimetlerinden pay alabilir. Buna göre yukarıdaki yorumların çoğunu veya hepsini bir araya getirip geçerli saymanın hiçbir sakıncası yoktur.

"Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir." Bu ifade, Allah'ın emrinin kesinlikle yerine geleceğine yönelik bir işarettir. Nitekim yüce Allah'ın Kur'an'da söylediği uyarınca, Yahudilerin lânetlenmelerine, Allah'ın gazabına uğramalarına, kıyamet gününe kadar aralarında kinin ve düşmanlığın egemen olmasına ilişkin akıbetler gerçekleşmiştir. Ayrıca diğer ayetlerde haber verilen başka acı akıbetler de başlarına gelmiştir.

"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar." Metin akışından anlaşıldığına göre bu ayet, bir önceki ayette yani *"Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden... önce, yanınızda bulunanları doğrulayıcı olarak indirdiğimize inanın..."* ayetinde ifade edilen hükmü gerekçelendirmektedir. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: Siz eğer Allah'a inanmazsanız, bu sebeple müşrik olursunuz. Allah ise kendisine şirk koşulmasını affetmez. Buna göre O'nun öfkesine ve cezasına maruz kalırsınız. Bunun sonucu olarak Allah ya yüzlerinizi geriye çevirmekle siler, etkisini ortadan kaldırır veya size lânet eder. Dolayısıyla bu affetmezliğin sonucu olarak, yüzlerinizin silinmesi (çarpıtılması) veya lânete uğramanız gibi şirkin dünyevî sonuçlarının uygulanması gerekir.

Bu açıklama, bu ayet ile *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa, gerçekten koyu bir sapıklığa düşmüştür."* (Nisâ, 116) ayetinin içeriği arasındaki farkı oluşturur. Çünkü incelemekte olduğumuz ayet şirkin dünyadaki sonuçlarına ilişkin bir tehditken, az önce aktardığımız ayet, şirkin ahiretteki sonuçlarına ilişkin bir tehdittir. Bu fark, ayetleri ile aralarındaki uyum sonucudur. Yoksa bu ayetler bulundukları yerlerden bağımsız olarak değerlendirildiklerinde her ikisi de şirkin dünyevî ve uhrevî sonuçlarını kapsamaktadırlar.

[Bu ayetle ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da şudur:] Allah'ın affetmesi ve affetmemesi rasgele ve ölçüsüz değildir, tersine hikmet uyarınca gerçekleşir. Zira o üstün iradeli ve hikmet sahibidir.

Allah'ın şirki affetmemesinin hikmetine gelince, hilkat âlemi, içerdiği bütün rahmetle "ubudiyet=kulluk" ve "rübubiyet=yöneticilik" esaslarına dayanır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56) Oysa şirk olunca kulluk olmaz. Allah'ın şirk dışında kalan öbür günahları bağışlaması ise peygamberler, veliler ve melekler gibi şefaat yetkisi olan kimselerin şefaat etmesi ve insanın kendi işlediği iyi ameller sayesinde gerçekleşir. Şefaatle ilgili konuyu bu kitabın birinci cildindeki şefaat bahsinde [Bakara, 47-48] ayrıntılı biçimde açıklamıştık.

Tövbe konusuna gelince, bu ayetin konusu özel olduğundan dolayı burada tövbenin fonksiyonuna hiç değinilmiyor. Çünkü ayetin konusu iman etmemektir, ki o varken tövbenin anlamı yoktur [ve bu nedenle tövbeden söz edilemez]. Ayrıca tövbe, şirk de dahil olmak üzere bütün günahların affedilmesini sağlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kul-larım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. Rabbinize dönün..."* (Zümer, 53-54)

Ayette sözü edilen şirk şüphesiz küfrü de içerir. Çünkü kâfir, ona müşrik adı verilmese de kesinlikle affedilmez. Bu [şirkin küfrü içermesi hususu], onların Kur'an'ı ve Peygamberimizin (s.a.a) getirdiği ilâhî mesajı inkâr etmeleri, onların bununla Allah'a ortak koştukları bir şirk olmasına rağmen Kur'an'da Ehl-i Kitaba müşrik adı verilmemesi görüşüne dayanır. Oysa. (Bakara suresinin 221. ayetinin tefsirine başvurulabilir.) Ehl-i Kitap ellerindeki kitabı doğrulayıcı olarak indirilen Kur'an'a inanmadıkları zaman Allah'ı inkâr etmiş ve ellerindekini O'na ortak koşmuş olurlar. Çünkü onların ellerindeki inanç objesi, Allah'ın istemediği bir mahiyete büründürülmüştür. Meselâ Hz. Musa'ya (a.s) inanan kimse eğer Hz. İsa'yı (a.s) inkâr ederse, Allah'a karşı kâfir olmuş ve Musa'yı (a.s) O'na eş koşmuş olur. Bu söylediklerimiz, belki de ayette "müşriki" veya "müşrikleri" değil de "kendisine ortak koşulmasını" denmesinin altında yatan nüktedir.

Ayette yer alan *"dilediği kimse için"* kaydı bir yanlış sanıyı önlemek içindir. Yani herhangi bir kimsenin Allah'a affetmeyi dayatabileceği, herhangi bir egemenin onu yönlendirebileceği, herhangi bir güçlünün onu affetmeye zorlayabileceği sanılmasın diye *"dilediği kimse*

için" kaydına yer verilmiştir. Sadece bu değil; Kur'an'da sabit olan işler çoğu kere Allah'ın dileğine bağlanır. Bunların tümünün veya çoğunun gerekçesi, sözünün ettiğimiz yanlış anlamanın giderilmesidir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Rabbinin dileği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedî kalacaklardır. Bu (nimetler) bitmez tükenmez bir lütuftur."* (Hûd, 108)

Şu da var ki, hikmet gereği her günahkârın günahı affedilmemelidir. Aksi hâlde emirler ve yasaklar boşa gider, teşri=yasama anlamsız olur ve ilâhî terbiye süreci işlemez olur. İşte *"dilediği kimse için"* kaydı bu gerçeğe işarettir. Bundan ortaya çıkıyor ki, her günahın bazı fertlerinin mutlaka affedilmemesi gerekir. Yoksa bunlarla ilgili yasak boş ve anlamsız olur. Bu durum mağfiretin (affın) sebepleri hakkındaki ayetlerin genel ifadeleri ile çelişmez. Çünkü o ayetlerde affın meydana geleceğinden söz ediliyor, yoksa kayıtsız-şartsız bir vaad yapılmıyor. Çünkü öyle günahlar var ki, affedilmesi söz konusu olmayan kimseler tarafından işlenirler. Bunun gerekçesi şirk veya onun gibi bir engel olur.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Allah, kâfirin de müşrikin de şirk suçunu affetmez. Şirkten başkası diğer günahları ya şefaat yetkisi ile donattığı kullarının şefaati veya kendilerinin iyi amelleri sayesinde affeder. Ama bu günahların hepsini ille de her günahkâra bağışlamak zorunda değildir. Tersine affetmek ve affetmemek O'nun elindedir; her ikisi de bir hikmete dayanır.

"Kendilerini övüp yüceltenleri görmedin mi? Rağıp el-İs-fahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Bu ayette geçen 'yuzekkûne=övüp yüceltenler' kelimesinin köklerinden biri olan 'zekât' kelimesi, 'Allah'ın bereketi sayesinde meydana gelen artma ve gelişme' de-mektir..."

"İnsanın kendini övmesi ve temizlemesi iki türlü olur: Birincisi davranışlarla olur ki, bu temizlemenin (övmenin) övülmüş çeşididir. *'Temizlenen kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.'* (A'lâ, 14) ayetinde kastedilen budur. Temizlemenin (övmenin) ikinci çeşidi ise sözle olur. [Adaleti şer'î hâkimin yanında sabit olmayan] bir kimsenin adil olduğunu bildirmek, onu adalet vasfıyla övmek gibi. Bu tür övmeyi insanın kendisi için yapması kınanmıştır. Yüce Allah, *'Kendinizi övmeyin.'* diye buyurarak bunu yasaklamıştır. Bunun yasaklanması, insanın ken-

dini övmesinin akla ve şeriata göre çirkin olduğu yolunda bir terbiyeyi yerleştirmektir. Nitekim hikmet sahibi bir düşünüre, 'Doğru olsa bile güzel olmayan şey nedir?' diye sormuşlar. Düşünür, 'İnsanın kendini övmesidir.' diye cevap vermiştir." el-Müfredat'tan aldığımız alıntı burada son buldu.

Bu ayet, Ehl-i Kitabın durumunu anlatan ayetler arasında yer aldığı için söz konusu kendilerini övüp yüceltenlerin, kendilerine kitap verilenler veya onların bir bölümü olduğu anlaşılıyor. Ama bu ayette kitap ehli sıfatı ile anılmadılar. Çünkü alimlere yani Allah'ı ve O'nun ayetlerini bilen kimselere bu tür rezilliklere bulaşmış olmak yakışmaz. Bu rezilliklerde ısrar etmek, kitaptan ve onun içindeki bilgiden uzaklaşıp bunlara yabancılaşmaktır.

Bu yorumu, yüce Allah'ın naklettiği Yahudilere ait şu sözler, teyit eder: *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* (Mâide, 18) *"Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır."* (Bakara, 80) Yahudilerin kendilerinin Allah'ın dostları oldukları yolundaki iddiaları da bu yorumu destekleyen bir başka delildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ey Yahudiler, bütün insanlar değil de yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız..."* (Cum'a, 6) Buna göre bu ayette dolaylı biçimde Yahudiler kastediliyor. Daha önceki ayetlerde Yahudilerin büyüklük taslayarak gerçeğe boyun eğmeye, Allah'a ve O'nun ayetlerine inanmaya yanaşmadıkları ve sonuç olarak Allah'ın lâneti ile kuşatıldıkları vurgulanmıştı. Bu ayet ise bütün bunların, onların kendilerini beğenmelerinin ve temize çıkarmalarının kaçınılmaz sonucu olduğunu belirten bir delildir. [Yani Yahudiler hakkında sayılan hususların hepsi, onların bu ayette zikredilen amellerinden (kendilerini övmelerinden) kaynaklanmaktadır.]

"Oysa Allah, dilediğini övüp yüceltir ve onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez." Bu ayette Yahudilerin kendilerini övüp temize çıkarmaları protesto ediliyor ve yaptıkları temize çıkarmanın geçersizliği belirtilerek bu işlemin rübubiyet=yöneticilik makamına ait görevlerden ve Allah'a mahsus işlerden olduğu vurgulanıyor. İnsanın bazı faziletlere sahip olması, çeşitli manevî şereflerle ve üstünlüklerle donanmış olması mümkündür. Yalnız bunlara önem vermesi ve onlara dayanıp güvenmesi, ancak kendini Allah'a muhtaç saymaması ve Allah karşısında kendini bağımsız görmesi sonucunda meydana gelir ki,

bu da Allahlık veya âlemlerin Rabbine ortaklık iddiası anlamına gelir. Kendisine ne zarar ne de fayda verebilen, öldürmeye ve hayat vermeye gücü yetmeyen zavallı insan nerede, hayır ve fazilet konusunda Allah'a muhtaç olmamak nerede! İnsan kendi benliğinde, benliğinin bütün alanlarında, sahip olduğunu sandığı iyiliklerde ve bu iyiliklerin tüm sebeplerinde istisnasız bir şekilde sadece Allah'ın mülkündedir [bütün bunların mutlak maliki yüce Allah'tır]. O hâlde artık insana ne gibi bir şey kalabilir ki?

İnsanı kendini övmeye, yüceltip temize çıkarmaya sürükleyen bu gurur ve kendini beğenmişlik, ahlâkî rezilliklerin başlıcalarından biridir. Üstelik iş bu kadarla kalmaz. Çünkü söz konusu gurur ve kendini beğenmişlik diğer insanlarla olan ilişkileri de etkiler. Dolayısıyla kendine güvenen bu mağrur insan, başkalarına dokunmadan edemez. O zaman insanın bu rezilliğinden bir başka rezillik ortaya çıkar ki, o da tekebbür=kendini büyük görme rezilliğidir. Bu büyüklük kompleksine kapılan insan kendisi dışındaki Allah kullarına tepeden bakar ve onlara köle muamelesi yapar. Bunun sonucunda insanlara her türlü zulmü, haksız saldırıyı reva görür. Allah'ın yasaklarını pervasızca çiğneyerek insanların kanları, namusları ve malları üzerinde egemenlik kurmakta sakınca görmez.

Bu söylediklerimiz, söz konusu hastalığın ferdî olması durumundaki sonuçlardır. Ama eğer hastalık ferdîlik (=bireysellik) sınırını aşarak toplumsal bir alışkanlık ve millî bir gelenek hâline gelirse, işte o zaman insan soyunu mahveden ve yeryüzünü kargaşaya boğan bir tehlike olur. Aşağıdaki ayette nakledilen Yahudilerin sözleri bu tehlikenin somut bir örneğidir: *"Ümmîler (kitap ehli olmayanlar) konusunda bize bir vebâl yoktur."* (Âl-i İmrân, 75)

Hiçbir kimsenin herhangi bir fazilete sahip olduğunu ileri sürerek kendini övmeye hakkı yoktur. İster bu söyledikleri doğru olsun, ister yalan önemli değildir. Çünkü sözünü ettiği faziletin maliki, kendisi değildir. Oysa yüce Allah, insanların sahip olduğu her faziletin malikidir; istediği kimseye dilediği gibi fazilet verendir. Bu gerekçe ile istediğini övüp yüceltmek O'nun elindedir. [Allah'ın övmesi ise iki şekilde tecelli edebilir.] Dilediğini amelî bir şekilde övüp yüceltir. Bunun için o kimseye fazilet (lütuf ve kereminden) verir, nimetini ona akıtır. Dilediğini de sözle över. Bunun için onu övüneceği sözlerle

anar, kemal sıfatlarla şereflendirir.

Nitekim, *"Allah Âdem'i, Nuh'u... seçti."* (Âl-i İmrân, 33) diye buyurarak Hz. Âdem ile Hz. Nuh'u, *"O son derece doğru bir peygamberdi."* (Meryem, 41 ve 56) diye buyurarak Hz. İbrahim ile Hz. İdris'i, *"Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik."* (Yûsuf, 68) diye Hz. Yakub'u, *"O bizim ihlâslı kullarımızdandı."* (Yûsuf, 24) diye buyurarak Hz. Yusuf'u, *"Gerçekten o ihlâs sahibi idi ve hem resul, hem de nebî idi."* (Meryem, 51) diye buyurarak Hz. Musa'yı, *"Dünyada da, ahi-rette de onurlu, saygın ve (Allah'a) yakın olanlardandır."* (Âl-i İmrân, 45) diye buyurarak Hz. İsa'yı, *"O ne iyi bir kuldu! Daima Allah'a yönelirdi."* (Sâd, 30 ve 40) diye buyurarak Hz. Süleyman ile Hz. Eyyub'u, *"Hiç şüphesiz benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O iyileri yönetir (korur)."* (A'râf, 196) ve *"Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."* (Kalem, 4) diye buyurarak Hz. Muhammed'i (s.a.a) övmüştür. En'âm, Meryem, Enbiyâ, Sâffât, Sâd ve diğer surelerdeki bazı peygamberlere ilişkin ayetler de bu sözlü övmenin ve yüceltmenin örnekleridir.

Kısacası övüp yüceltme, sadece yüce Allah'a mahsus bir yetkidir; O'nun dışında hiç kimse bu yetkide O'na ortak olamaz. Çünkü Allah'tan başkalarının yapacağı övgü ve yüceltme ya zulümden kaynaklanır veya zulümle sonuçlanır. Oysa Allah tarafından yapılan övgü ve yüceltme, hak ve adalet üzere gerçekleşir. O onu ölçüsüne göre yapar; ne ifrata ve ne tefrite meydan verir. Bu yüzden, *"Oysa Allah, dilediğini övüp yüceltir."* ifadesinin hemen arkasından gerekçe ve sebep anlamı taşıyan *"Onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez."* ifadesine yer verilmiştir.

Yaptığımız açıklamalardan yüce Allah'ın övüp yüceltmesinin mutlak olduğu yani, amelde ve sözde övüp yüceltmenin her ikisini kapsadığı ortaya çıkıyorsa da bu ayetteki yüceltmeden maksat sözlü yüceltmedir. Çünkü sözün akışı ile bağdaşan anlam budur.

"Onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez." Ayette yer alan "fetil" kelimesi "fetl" kökünden mef'ul anlamına gelen feil kalıbında sıfat-ı müşebbehedir ve "bükülmüş şey" anlamına gelir. Bazılarına göre hurma çekirdeğinin oyuğundaki (yivindeki), başka bazılarına göre de hurma çekirdeğinin içindeki ince tel gibi ipliktir. Ehl-i Beyt İmamlarından gelen rivayetlere göre ise hurma çekirdeği üzerindeki noktadır. Bu çekirdeğin yüzeyinde olana "nakir" ve üzerini kaplayan zara da

"kıtmır" denir. Bir başka görüşe göre iki parmak arasındaki iplik gibi kir birikintisi anlamına gelir. Kısacası bu kelime hesaba alınmayacak kadar küçücük ve değersiz bir şey demektir.

Bu ayet-i kerime ile şu iki husus açıklığa kavuşmuş oldu:

Birinci Sonuç: Hiçbir fazilet sahibinin sahip olduğu fazilet ile böbürlenme ve kendini övme hakkı yoktur. Çünkü övmek Allah'a mahsus bir yetkidir. Bu ayetten anlaşılan odur ki, övülüp yüceltilmeyi hak etmiş olan kimseyi övmek sadece Allah'a mahsustur. Hatta fazilet sahibi birini de Allah'ın övmesi ve yüceltmesi dışında bir ifade ile övmek de doğru değildir. Bundan şu sonuç çıkar: Faziletler sadece Allah'ın övdüğü ve yücelttiği sıfatlardır. Dinin tanımadığı ve fazilet diye adlandırmadığı faziletlerin hiçbir değeri yoktur. Bu gerçek, faziletlerin sonuçlarının halk nazarında hiçe sayılmasını ve fazilet sahibinin faziletinin bilmezden gelinmesini ve değerinin yüceltilmemesini gerektirmez. Çünkü bunlar Allah'ın şiârları ve alâmetleri arasındadır. Yüce Allah da, *"Kim Allah'ın şiârlarına (sembollerine) saygı gösterirse, şüphesiz bu kalplerin takvasındandır."* (Hac, 32) buyuruyor. Buna göre cahilin alime saygı göstermesi, ona değer vermesi ve değerini bilmesi gerekir. Bu saygı hakka uymanın belirtisidir. Nitekim yüce Allah, *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 9) buyuruyor. Buna karşılık alim de ilmi ile övünmemeli, kendini övmemelidir. İnsana özgü bütün gerçek faziletlerin durumu bunun gibidir ve hepsinde aynı kural geçerlidir.

İkinci Sonuç: Bilindiği gibi, bazı araştırmacılarımız batılıların konu ile ilgili görüşlerini benimseyerek kişinin kendine güvenmesini insana özgü faziletlerden sayıyorlar. Ancak İslâm bu görüşü reddeder. Bu görüş Kur'an'ın meşrebi ile bağdaşmaz. Kur'an'ın bu konudaki görüşü Allah'a güvenmek, Allah ile aziz ve şerefli olmak, izzet duymaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O kimseler ki, insanlar kendilerine, 'Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan.' dediklerinde bu, onların imanlarını daha da arttırdı ve 'Allah bize yeter; O ne güzel bir vekildir.' dediler."* (Âl-i İmrân, 173) *"...bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu... anlayacakları günü keşke bir görselerdi."* (Bakara, 165) *"Bütün izzet (ve üstünlük) Allah'ındır."* (Yûnus, 65) Kur'an'da bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

"Bak nasıl Allah'a karşı yalan uyduruyorlar..." Ehl-i Kitabın

kendilerini temize çıkarmaları; Allah'ın oğulları, sevdikleri ve dostları olmaları ile kendilerini övüp yüceltmeleri ve bunlara benzer diğer pohpohlanmaları Allah'a karşı bir yalan ve iftiradır. Çünkü Allah onlara böylesine ayrıcalıklar vermiş değildir. Kaldı ki, eğer doğru olsa bile, [insanlar tarafından yapılan böyle bir] övmenin özü iftiradır. Çünkü az önce söylediğimiz gibi, bu övünme Allah'a ortak koşmak, O'na ortaklık nispeti vermektir. Oysa Allah'ın hâkimiyette ortağı yoktur. Nitekim Allah *"O'nun hâkimiyette ortağı yoktur."* (İsrâ, 111) buyuruyor.

"Apaçık bir günah olarak bu, (onlara) yeter." Yani kitap ehlinin söz konusu övünmesindeki sakınca; sadece Allah'a karşı yalan uydurmaktan ibaret olsa, bu sakınca onun apaçık bir günah olması için yeterlidir. Ayette, insanın iyiliklere kavuşmasını engelleyen ve erteleyen, kınanmış bir eylem anlamına gelen "ism=günah" teriminin kullanılması, işlenen söz konusu suça uygundur. Çünkü Allah'a iftira etmek, O'na ortak koşmanın türlerinden ve dallarından biridir ve bu itibarla Allah'ın rahmetinin inişine engel olur. Daha önceki ayette olduğu gibi kâfirlik anlamına gelen ve affedilmeyi engelleyen şirk için de aynı terim kullanılmıştır. Bilindiği gibi yüce Allah, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* dedikten sonra "ism=günah" terimini kullanarak *"Allah'a ortak koşan kimse, gerçekten büyük bir günah işlemiştir."* buyurmuştur.

"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Bunlar puta ve tağuta inanıyorlar." "Cibt" ve "cibs" kelimeleri "hayır içermeyen her türlü şey" demektir. Başka bir görüşe göre "insanların Allah dışında taptıkları şeyler" anlamına gelir. Yine ayette yer alan "tağut" kelimesi aslında "tuğyan=azgınlık" gibi bir mastardır ve ism-i fail (=etken isim) olarak kullanılır. Bir görüşe göre de "Allah'tan başka tapınılan şeyler" demektir.

Bu ayet, yaşanmış bir olaya değiniyor. Olay şudur: Ehl-i Kitaba mensup bazı kimseler, müşriklerin yolunun müminlerin yolundan daha doğru olduğu biçiminde kâfirlerin lehine ve müminlerin aleyhine görüş bildirdiler. Oysa müminlerin yanında sadece Ehl-i Kitabın kitaplarını doğrulayıcı olarak indirilen Kur'an'daki tevhit dini varken, müşriklerin yanında sadece cibte (=hayır içermeyen şeye yahut puta) ve tağuta inanmak vardı. Ehl-i Kitap mensuplarının verdikleri bu hüküm, müşriklerin inançlarında haklılık payı olduğu yolunda bir onaylama

niteliğindedir. Bu inanç da cibte ve tağuta tapmaktan başka bir şey değildir. Bu yüzden yüce Allah bu inanç sapıklığını onlara nispet ettikten sonra, *"İşte onlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir."* diye buyurarak onları lânetliyor.

Bu söylediğimiz, ayetin iniş sebebine ilişkin rivayeti teyit ediyor. O rivayete göre Mekkeli müşrikler bazı kitap ehli mensuplarından dinleri konusunda kendileri ile müminler arasında hakemlik etmelerini istediler ve onlar da müminlerin aleyhinde hüküm verdiler. Bu rivayete az ilerde yer vereceğiz.

Ayette Ehl-i Kitabın kitaptan pay sahibi kimseler olarak tanıtılmalarının sebebi, kendilerine yöneltilen kınamanın ve kötülemenin daha etkili olması içindir. Çünkü içinde cibtin ve tağutun mahiyeti anlatılmış bir kitabı bilen kimselerin, cibte ve tağuta inanmaları daha iğrenç ve daha çirkin bir iştir.

"Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var?" Ayette geçen "nakir" kelimesi "kuşun gagalayarak yerden kaldırdığı küçücük şey" demektir. Biraz önce, *"Onlara kıl payı kadar bile zulmedilmez."* ayeti açıklanırken bu kelimenin başka bir anlamına değinilmişti.

Tefsirciler bu ayetin orijinalinde geçen "em lehum..." ifadesinin başındaki "em" edatının "munkatıa=önceki cümleden kopuk olduğunu (ve "bel" edatı yani 'aksine, yoksa' anlamına geldiğini) söylemişlerdir. Buna göre ayetin anlamı, "Aksine, acaba onların mülkten bir nasipleri mi var?' şeklinde olur. İfadedeki istifham (=soru), inkârîdir yani, ifadeyi olumsuz cümle hâline getirir. Dolayısıyla ifade, "Aksine, onların mülkten bir nasipleri yoktur." demektir.

Bazı tefsirciler ise, "em" kelimeciğinin "muttasıla=bitişik, önceki cümle ile irtibatlı" (ve "yoksa" anlamında) olmasını caiz görmüş ve ifadenin takdirî açılımından sonraki anlamının "Onlar mı peygamberliğe daha layıktırlar, yoksa mülkten bir nasipleri mi var?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Yalnız bazıları bu görüşe karşı çıkarak, bunun doğru olmadığını savunmuş ve şöyle demişlerdir: "İstifham (=soru) için kullanılan hemzenin hazfedilmesi ancak şiir zaruretinde caizdir. [Yani, şair ancak şiirindeki vezni korumak amacıyla hemzeyi atar, hazf eder.] Kur'an'da ise böyle bir zaruret söz konusu değildir."

Ama anlaşılan, "em" kelimeciği burada "muttasıla"dır ve mahzuf olan şık da, *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor mu-*

sun?..." ayetinin delâlet ettiği anlamdır. Bu nedenle ifadenin anlamı şöyledir: "Onlar her istedikleri hükmü verebilirler mi, yoksa onların mülkten bir payları mı var, yoksa insanları mı kıskanıyorlar?" Böyle olunca şıklar yerlerini bulur, sıraya girerler ve cümleler arasında da kopukluk olmaz.

Ayette sözü edilen "mülk"ten maksat, maddî ve manevî alanlardaki hâkimiyet ve egemenliktir. Buna göre bu terim; nübüvveti (peygamberliği), velayeti, hidayeti, köle sahipliğini, servete malik olmayı ve bunlara benzer diğer anlamları birlikte kapsar. Bu terimin bu anlam zenginliğine sahip olduğunu, öncesindeki ve devamındaki cümlelerden anlıyoruz. Daha önceki ayette onların müminler aleyhinde hüküm verme yetkisine sahip olduklarını iddia ettikleri ima edilmişti ki, bu manevî faziletlere malik olmanın göstergelerindendir. Ayetin devamı olan *"Öyle olsaydı, insanlara bir çekirdek kırıntısı bile vermezlerdi."* ifadesi ise, maddiyata ve maddiyatı da kapsayan varlıklara malik olmaya delâlet eder. Buna göre bu ayet hem maddiyat, hem de maneviyat alanlarındaki hâkimiyeti birlikte ifade ediyor.

Dolayısıyla ayet bunun gibi bir anlama dönüktür: "Yoksa onlar Allah tarafından Peygambere bağışlanan peygamberlik, velayet ve rehberlik gibi ayrıcalıkları kapsayan mülkte pay sahibi midirler? Eğer böyle bir ayrıcalığa sahip olsalardı, insanlara hesaba alınmayacak kadar az bir şey bile vermezlerdi. Çünkü bunlar cimri ve kötü kalplidirler." Buna binaen bu ayet ile aşağıdaki ayet arasında içerik yakınlığı vardır: *"De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız."* (İsrâ, 100)

"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?" Bu ayet, Yahudilere yönelik yukarda açıkladığımız üç şıkkın üçüncüsüdür. Yahudilere yöneltilen bu şıklar, onların müşriklerin dininin müminlerin dininden daha doğru olduğu yolundaki müminlerin aleyhine verdikleri hükme cevap mahiyetindedir.

Ayette geçen "nas=insanlar"dan maksat -sözün akışından anlaşıldığına göre- müminlerdir. *"Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler"* ise peygamberlik, kutsal kitap ve dinî bilgilerdir. Fakat ayetin devamını oluşturan *"Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik."* ifadesi, "insanlar" diye anılanların Hz. İbrahim'in (a.s) soyun-

dan gelen kimseler olduğuna delâlet ediyor. O takdirde "insanlar"dan maksat Resul-i Ekrem'dir (s.a.a). Ayette sözü edilen imtiyazların Peygamberimizin dışındakilere yayılan bölümü ise onun vasıtası ile gerçekleşmiş ve onun yüce bereketinin eseridir. Daha önce, *"Gerçek şu ki Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini âlemler üzerine seçti."* (Âl-i İmrân, 33) ayetini açıklarken Hz. İbrahim (a.s) ailesinden, Peygamberimiz (s.a.a) ve onun soyundan gelen Ehl-i Beyt İmamlarının kastedildiğini belirtmiştik.

Çoğul anlamında olan "nas=insanlar" kelimesinin müfret (=bir tek kişi) için kullanılmasına gelince, bunun sakıncası yoktur. Bu bir tür kinayeli ifadedir. Meselâ, sen sana sataşan ve eziyet eden bir kimseye, "İnsanlara sataşma", "İnsanlardan ne alıp veremediğin var?" dersin. Oysa bu sözlerinle kastettiğin sadece kendinsin. Yani "bana sataşma" demek istiyorsun.

"Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik." Bu ayet, Yahudilerin kıskançlıkları konusunda ümitlerini kırıyor; bu nimetin kaybolmasına ve bu bağışın son bulmasına yönelik isteklerini boşa çıkarıyor. Şöyle ki, yüce Allah Hz. İbrahim (a.s) soyuna kendi lütfundan vermek istediğini vermiş, onlara kendi rahmetinden sunmak istediğini sunmuştur. Öyleyse Yahudiler kinleri ile ölsünler! Artık kıskançlıkları onlara hiçbir şey kazandırmayacaktır.

Bundan anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim (a.s) soyundan maksat, ya Hz. İsmail (a.s) Oğullarından olan Peygamberimiz (s.a.a) ve onun Ehl-i Beyti'dir veya İsmail Oğulları ile İshak Oğullarının her ikisini de kapsayacak şekilde geniş anlamda Hz. İbrahim soyudur ki, her iki durumda da Hz. İbrahim (a.s) soyu, Yahudilerin kıskançlıklarının gerçek hedefi olan Peygamberimizi kapsamaktadır. Yoksa Hz. İbrahim soyundan maksat, İbrahim soyundan gelen İsrail Oğulları değildir. Çünkü eğer öyle olsa, bu ifade Yahudilerin Peygamberimizi veya aralarında Peygamberimizin bulunması yüzünden müminleri kıskanmaları onaylanmış olur ve görüldüğü gibi cümlenin anlamı bozulur.

Burada daha önce işaret edilen bir başka gerçek de ortaya çıkıyor ki, o da şudur: *"Doğrusu biz İbrahim soyuna..."* cümlesi, kıskanılan insanların İbrahim soyundan olduklarına delâlet ediyor. Bu da "nas=insanlar" kelimesi ile Resulullah'ın (s.a.a) kastedildiğini teyit ediyor.

Peygamberimize inananlara gelince, onların hepsi Hz. İbrahim'in

soyundan değildirler. Kaldı ki, İbrahim soyundan olan müminlerin öbür müminlere karşı bir üstünlükleri yok ki, bunlar ayetin kapsamına alınmış olsunlar. Ayrıca sırf iman etmek ve Hz. İbrahim'in dinine uymuş olmak, bu dine uyanların İbrahim'in soyu olarak adlandırılmalarını gerektirmez. Yine, *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu peygamber ile iman edenlerdir..."* (Âl-i İmrân, 68) ayeti de müminlerin İbrahim'e en yakın olmaları hasebiyle, onların İbrahim soyu olarak adlandırılmalarına neden olmaz. Çünkü ayette İbrahim'e uyanlardan söz ediliyor. Bunlar kesinlikle İbrahim'in soyundan gelenler diye adlandırılmıyor.

Buna göre İbrahim soyundan gelenlerden maksat, ya sadece Peygamberimiz (s.a.a) veya Peygamberimiz ile onun soyundan gelen Ehl-i Beyt İmamları, Peygamberimizin dedesi Hz. İsmail (a.s) ve onunla aynı kuşaktan olanlardır.

"ve onlara büyük bir mülk de verdik." Daha önce söylediğimiz gibi sözün akışı gereği, ayetteki mülkten maksadın manevî mülkün örneklerinden olan peygamberliği ve insanların yönlendirilip doğru yola iletilmesi (=hidayet) anlamını içeren hakikî velayeti de kapsamasıdır. Manevî fazilet ve dinî amaçla sonuçlanmayan bir dünya mülkünün Allah tarafından önemsenmemesi bu görüşü teyit eder. Yine Allah'ın Hz. İbrahim'in soyunun faziletlerini sayarken peygamberliği ve velayeti saymamış olması da bu görüşü teyit eder. Bilindiği gibi yüce Allah, *"Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik."* buyuruyor. Böyle olunca, *"ve onlara büyük bir mülk de verdik."* ifadesinin mutlak çerçevesinin, peygamberlik ile velayeti kapsadığı ihtimali güç kazanıyor.

"Onlardan kimi ona inandı, kimi de ondan yüz çevirdi." Ayetin orijinalinde geçen "sadde" kelimesi "çevirdi, alıkoydu" anlamındadır. Görüldüğü gibi bu ayette iman etmenin karşısında alıkoymak, engel olmak eylemi yer almıştır. Çünkü Yahudiler sadece Peygamberimize (s.a.a) indirilen mesaja inanmamakla yetinmeyerek insanları Allah yolundan ve Kur'an'a inanmaktan alıkoymak için ellerinden geleni yaptılar. Bu kelime "yüz çevirme" anlamına da gelebilir. O zaman ek bir açıklamaya gerek olmadan iman etmek ile bu eylem arasında karşıtlık oluşur.

"(Onlara kavurucu bir) ateş olarak cehennem yeter." Bu ifade Yahudilere yönelik bir tehdittir. Onlar insanları Kur'an'a inanmaktan alıkoydukları, Peygamberimiz (s.a.a) ve müminler aleyhinde fitne ateşi tutuşturdukları için cehennem ateşi ile tehdit ediliyorlar.

Arkasından yüce Allah, *"Hiç şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri..."* ayeti ile cehennemin Yahudiler için yeterli bir ceza olacağını açıklıyor. Bu ayet gerekçe biçiminde bir açıklamadır. Bunun arkasından *"İnanıp iyi işler yapanları da..."* diye başlayan ayet geliyor. Böylece [kâfirlerin ve müminlerin kıyametteki durumunu anlatan bu iki ayetin gelmesiyle], bu dine inanan ve ondan yüz çeviren iki zümre arasındaki fark vurgulanmış oluyor; bu iki zümrenin, ahiret mutluluğu ve bedbahtlığı bakımından iki karşıt gurup olduğu açıklık kazanıyor. Bu iki gurubu bekleyen akıbetlerden biri cennete girmek ve oranın gölgeleri altına alınmak, öbürü ise -Allah korusun- cehennem alevleri tarafından sarılmak ve ateş içinde kalmaktır. Bu iki ayetin anlamı açıktır.

"Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman..." Bu ayetin ikinci yarısını oluşturan *"ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."* cümlesi ile daha önceki ayetler arasındaki bağlantı açıktır. Yüce Allah söz konusu ayetlerde Yahudilerin, müşriklerin dininin Müslümanların dininden daha doğru olduğu yolundaki hükümlerini gündeme getirmişti. Yüce Allah bu mesele ile ilgili ilk açıklamasında Yahudileri "Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş kimseler" olarak nitelemişti. Kitapta ise Allah'ın ayetlerinin açıklamaları ve ilâhî bilgiler yer alıyordu. Bunlar da Yahudilerin yanında bulunan ilâhî emanetlerdi ki, bunların insanlara açıklanacağına ve ehil olanlardan saklanmayacağına dair onlardan söz alınmıştı.

Sözünü ettiğimiz bu ip uçları, ayetteki emanet ile hem malî emanetlerin, hem de taşıyıcıları tarafından ehli olan insanlara ulaştırılması gereken gerçek bilgiler ve ilâhî mesajlar gibi manevî emanetlerin kastedildiğini teyit eder.

Kısacası, Yahudiler kendilerine verilmiş tevhit ilkesi ile ilgili bilgilerden ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliği hakkındaki belirtilerden oluşan ilâhî emanetlere ihanet ettiler. Bu bilgileri sakladılar ve gerektiği zaman açıklamadılar. Sonra bu kadarla da yetinmeyip mü-

minler ile müşrikler arasındaki hükümde haksızlık ederek putperestliği tevhit inancından üstün tutan bir karar verdiler. Bu yaptıkları yüzünden ilâhî lânete uğradılar ve cehennem azabına çarpılmayı hakkettiler. Yahudilerin başına gelen bütün bunlardan sonra yüce Allah sözün akışını [önceki ayetlerde olduğu gibi] birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa çevirerek insanlara emanetleri ehline vermeyi ve hükümlerinde adil olmalarını emretti ve şöyle buyurdu: *"Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman..."*

Bizim, emanetleri ehline vermenin ve hükümlerde adaletin gözetilmesinin anlamını genişletmemiz, -bildiğiniz gibi- sözün akışının gerektirdiği ölçüdedir. teşriî=yasama aşamasında ayetten ilk akla gelen anlam malî emanetin sahibine verilmesi ve şer'î yargıyı ilgilendiren konularda hâkimin adil hüküm vermesidir diyerek bunun, emanet ve hüküm kelimelerinin zahirinden anlaşılan anlamı çarpıtmak olduğu ileri sürülemez.

Bu konuyu biraz açmak istersek şöyle demeliyiz: Mutlak teşri işlemi, hiçbir zaman fıkıhtaki fer'î hükümlerin konularına ait kayıtlarla sınırlanmaz. Aksine [genel kanunlar içeren] Kur'an, meselâ emanetleri ehline vermek ve hükümlerde adil davranmak gerektiğini mutlak olarak açıklar. Bu genel emrin emanet ve dâvaları hükme bağlama gibi fıkhın alanına giren meseleleri fıkıh ilmine esas teşkil eder. Bunun dışındaki meselelerden ise usûl-ü din alanı yararlanır. İşte böyle.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i İshak, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Delail-un Nübüvve adlı eserinde de Beyhakî İbn-i Abbas'tan şöyle aktarırlar: "Yahudi önderlerinden Rıfaa b. Zeyd b. Tabut, Resulullah (s.a.a) ile konuşurken dilini ağız boşluğunda eğip bükerek: 'Ya Muhammed, bize kulak ver de sana anlatalım.' der ve arkasından İslâm'ı kötüler, ona karşı eleştiride bulunurdu. Bu yüzden hakkında, *'Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Onlar sapıklığı satın alıyorlar... Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar.'* ayetleri indi." (c.2, s.168)

Yine aynı eserde naklettiğine göre İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem *"Ey kendilerine kitap verilenler!..."* diye başlayan ayet hakkında Süd-

di'den şöyle aktarırlar: "Bu ayet Kaynuka Oğulları Yahudilerinden Ma-lik b. Sayf ve Rıfaa b. Zeyd b. Tabut hakkında inmiştir." (c.2, s.168)

Yine aynı eserde İbn-i İshak'tan, İbn-i Cerir'den, İbn-i Munzır'den, İbn-i Ebu Hatem'den ve ed-Delail adlı eserde Beyhakî'den İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: "Resulullah (s.a.a), Abdullah b. Suriya-'nın ve Kaab b. Esed'in de bulunduğu Yahudi hahamları ile konuşarak onlara, 'Ey Yahudiler! Allah'tan korkun ve İslâm'a girin. Vallahi, siz benim size getirdiğimin hak (din) olduğunu biliyorsunuz.' dedi. Hahamların, 'Hayır, ya Muhammed! Biz böyle bir şey bilmiyoruz.' demeleri üzerine Yüce Allah, *'Ey kendilerine kitap verilenler!... indirdiğimize (Kur'an'a) inanın.'* ayetini indirdi." (c.2, s.168)

Ben derim ki: Daha önce söylediğimiz gibi her ne kadar ayetlerin zahiri anlamları bu ayetlerin Ehl-i Kitabın Yahudi kesimi hakkında indiğini gösteriyorsa da naklettiğimiz iniş sebepleri, bu konudaki diğer benzerleri gibi, örnek ve uyarlama hükmü olmaktan ileriye gitmez. Ama yine de Allah herkesten daha iyi bilir.

Tefsir-ul Burhan'da Nü'manî'den, o da kendi rivayet zinciri ile Cabir'den İmam Bâkır'ın (a.s) [Hz. Mehdi'nin zuhur etmesinden önce] Süfyanî ordusunun ortaya çıkışını anlattığı uzun bir hadisinde şöyle buyurduğunu nakleder: "Süfyanî ordusunun komutanı, Beyda'da (geniş bir sahrada) konaklar. O sırada gökten birisi: 'Ey sahra, bu adamları yut.' diye seslenir. Bunun üzerine bu ordu yerin dibine geçirilir. Yalnız üç kişi kalır ki, bunların yüzleri enselerine çevrilir. Bu üç kişi köpek sıfatlıdırlar. İşte, *'Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden önce, yanınızda bulunanları doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'an'a) inanın.'* ayeti bu adamlar hakkında inmiştir." (c.1, s.373, h:2)

Ben derim ki: Tefsir-ul Burhan'da bu rivayeti Şeyh Müfid'den de aktarmıştır. Şeyh Müfid bunu, kendi rivayet zinciri ile Cabir'e dayandırarak İmam Bâkır'dan (a.s) Süfyanî kıssası çerçevesinde yukarıdakinin benzeri bir haber içinde nakletmiştir. (el-Burhan, c.1, s.174, h:3)

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde kendi rivayet zinciri ile Suveyr'den, o da babasından Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Kur'an'ın en sevdiğim ayeti, *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* ayetidir."

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinin müellifi bu rivayeti

Firyabi'ye ve Tirmizî'ye dayanarak Hz. Ali'den (a.s) nakletmiş ve Tirmizî de bunun "hasen hadis" olduğunu söylemiştir.

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir'den ve İbn-i Ebu Hatem'den İbn-i Ömer'in şöyle dediği aktarılır: *"De ki: Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin..."* (Zümer, 53) ayeti indiğinde, aramızdan biri ayağa kalkarak 'Hatta Allah'a ortak koşmak da mı (affedilir)?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.a) hoşuna gitmeyen bu soruya, *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz...'* ayetini okuyarak cevap verdi." (c.2, s.169)

Yine aynı eserde İbn-i Münzir Ebu Mucaz'dan şöyle nakleder: *"De ki: Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kullarım!..."* (Zümer, 53) ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.a) minbere çıkarak onu halka okudu. O sırada cemaattan biri ayağa kalkarak, 'Hatta Allah'a ortak koşmak da mı?' diye sordu. Peygamberimiz cevap vermedi. Bu olay (yani o adamın sorması ve Peygamberin susması) iki veya üç defa tekrarlanınca, *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* ayeti indi. Fakat daha sonra önceki ayet Zümer suresine, bu ayet ise Nisâ suresine yerleştirildi." (c.2, s.169)

Ben derim ki: Daha önce söylediğimiz gibi Zümer suresindeki ayet, kendisini izleyen ayetler hasebiyle günahların tövbe ile bağışlanmasına delâlet etmektedir. Hiç şüphesiz tövbe, şirk de dahil olmak üzere bütün günahların affedilmesini sağlar. Fakat bu hususa dikkat edilmelidir ki, Nisâ suresinde yer alan ayetin konusu tövbe değildir. Buna göre bu iki ayet arasında çelişki yoktur ki, birinin öbürünü neshettiği (=hükmünü geçersiz kıldığı) veya sınırlandırdığı ileri sürülebilsin.

Mecma-ul Beyan tefsirinde bu ayetle ilgili olarak Kelbi'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet, Vahşi ve arkadaşlarından oluşan müşrikler hakkında indi. Şöyle ki, Vahşi Hz. Hamza'yı öldürdüğünde işlediği bu cinayete karşılık azat edileceği vaat edilmiş, fakat kendisine verilen söz yerine getirilmemişti. Bunun üzerine Mekke'ye gelince kendisi ve arkadaşları yaptıklarına pişman oldular ve Peygamberimize (s.a.a) bir mektup yazarak şöyle dediler: Biz yaptığımıza pişman olduk. (Biz Müslüman olmak istiyoruz.) Ancak bizi Müslüman olmaktan alıkoyan bir husus var, o da şu ki; sen Mekke'deyken: *'Onlar ki,*

Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler...' (Furkan, 68) demiştin. Biz ise Allah'ın yanı sıra başka bir ilâha taptık, Allah'ın yasakladığı cana kıydık ve zina yaptık. Eğer bu engel olmasa sana uyardık."

"Bunun üzerine, *'Ancak tövbe ve iman edip iyi amel işleyenler başkadır...'* (Furkan, 70) diye başlayan iki ayet indi. Peygamberimiz (s.a.a) bu iki ayeti bir mektupla Vahşi'ye ve arkadaşlarına gönderdi. Vahşi ve arkadaşları ayetleri okuyunca Peygamberimize şu mektubu yazdılar: 'Bu şartlar ağırdır. İyi ameller işlemeyerek bu ayetlerin kapsamına giremeyeceğimizden korkuyoruz.' Bunun üzerine, *'Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar...'* ayeti indi."

"Vahşi ve arkadaşları bu ayeti okuyunca, 'Allah'ın dilediği kimselerin kapsamına alınamayacağımızdan korkuyoruz.' diye yazdılar. Bunun üzerine, *'Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.'* (Zümer, 53) ayeti indi. Peygamberimiz (s.a.a) bu ayeti Vahşi'ye ve arkadaşlarına gönderdi."

"Adamlar bu ayeti okuyunca hep birlikte İslâm'a girdiler ve hemen Peygambere gittiler. Peygamberimiz de onların bu İslam'ını kabul etti. Bu sırada Vahşi'ye, 'Anlat bana, Hamza'yı nasıl öldürdün?' dedi. Vahşi işlediği cinayeti anlatınca Peygamberimiz ona, 'Gözüme görünme, benden uzak dur!' dedi. Bunun üzerine Vahşi, Şam'a yerleşti ve ölünceye kadar orada kaldı." (c.2, s.122)

Ben derim ki: Bu rivayeti Fahr-i Razî kendi el-Kebir adlı tefsirinde İbn-i Abbas'tan nakletmiştir.[1] Ancak rivayetin iniş yerleri ile ilgili açıklamaları üzerinde düşünen kimse, yukarıdaki ayetlerin Peygamberimiz (s.a.a) tarafından Vahşi'ye gönderdiğini söz konusu eden bu rivayetin uydurma olduğundan hiç şüphe etmez. Bu rivayeti uyduran kimse, Vahşi ile arkadaşlarının küçük-büyük bütün günahları işlemiş olsalar da affedildiklerini ispat etmek istemiştir. Bunun için Kur'an'ın değişik yerlerinden ayetler seçmiştir. İstisna eden ayeti bir yerden ve istisna edilenle ilgili ayeti de bir başka yerden almıştır. Oysa bu ayetlerin her birinin ayrı bir önü arkası olduğu gibi, her bir ayetin önü ve

---

1- el-Kebir, c.10, s.125.

arkası ile bağlantısı ve ilişkisi vardır. Ayrıca hepsi öyle bir söz akışı içinde yer alıyor ki, o akış bütünlüğünden koparılıp ayrılmaları mümkün değildir. Buna rağmen rivayeti uyduran kimse, bu ayetleri akış bütünlüklerinden koparıp çıkarıyor ve onları öyle bir şekilde sıraya yerleştiriyor, istif ediyor ki, Peygamberimiz ile Vahşi arasındaki bu acayip diyaloğa uygun düşsünler.

Bazı tefsirciler bu hususta ne de güzel bir söz söylemişlerdir. Bu tefsirci, yukarıda aktardığımız uyduruk rivayete işaret ettikten sonra şöyle demiştir: "Sanki bunlar (rivayeti uyduranlar) Allah ile Vahşi'nin aralarında şakalaştıklarını ispat etmek istiyorlar."

Bu rivayeti uyduran kişinin tek gayesi, Vahşi'yi kesin ve kararlaştırılmış bir afla şereflendirmektir. Öyle bir af ki, onunla birlikte hiçbir günah, hiçbir cinayet sahibine zarar vermez. Ardından da buna günahlardan cezaların kalkması ekleniyor. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, insanlardan yükümlülüklerin kalkmasıdır. Tıpkı Hıristiyanların düşündükleri gibi. Hatta bu onların düşüncelerinden de daha beterdir. Çünkü Hıristiyanlar Hz. İsa (a.s) gibi bir peygamberin kendini feda etmesi ile yükümlülüklerin kalktığını ileri sürerlerken, bu rivayeti uyduran kişi Vahşi'nin arzusuna uyarak bu sonuca varıyor.

Sözünü ettiğimiz Vahşi'ye gelince, bu İbn-i Mut'im'in kölesi idi. Uhud Savaşında Hz. Hamza'yı öldürdü. Sonra Mekke'ye yerleşti. Taif'in alınmasından sonra da Müslüman oldu. Peygamberimiz ona, "Gözüme görünme." demesi üzerine Şam'a yerleşti. O bölgede bulunan Hıms'ı ikametgâh edindi. İkinci halife zamanında divan kâtipliği yaptı. Sonra sürekli içki içtiği için bu görevden atıldı. İçki düşkünlüğü yüzünden de birkaç kez kırbaçlandı. Osman'ın halifeliği döneminde ise öldü. Hatta rivayet edildiğine göre ölümü içki yüzünden oldu.

İbn-i Abdulbirr el-İstiab adlı eserinde, kendi rivayet zinciri ile İbn-i İshak'a dayandırdığı bir rivayette Abdullah b. Fadl'dan, o da Süleyman b. Yesar'dan Cafer b. Amr b. Umeyye ed-Damurî'nin şöyle dediğini nakleder: "Ben ve Abdullah b. Udeyy sefere çıkmıştık. Yolumuz Vahşi'nin ikamet yeri olan Hıms'a uğradı. Birbirimize, 'Keşke Vahşi'ye gidip ona Hz. Hamza'yı nasıl öldürdüğünü sorabilseydik.' dedik. Adresini sorarken bir adama rastladık. Bize şöyle dedi: 'O içkiye yenik düşmüş biridir. Eğer onu ayık bulabilirseniz, sizinle istediğiniz konuda konuşabilen normal bir Arap'la karşılaşırsınız. Fakat eğer onu sarhoş-

ken bulursanız yanından derhal ayrılın.' Biz de verilen adres üzerine Vahşi'nin yanına vardık..." Bu rivayetin devamında Vahşi'nin Uhud Savaşı sırasında Hz. Hamza'yı nasıl öldürdüğü anlatılıyor.

Mecma-ul Beyan tefsirinde Mutarrif b. Şıhhır, Ömer'den şöyle nakleder: "Resulullah'ın (s.a.a) zamanında içimizden biri büyük bir gü-nah işleyerek öldüğü zaman onun cehennem ehli olacağına dair şa-hitlik ederdik. Fakat [*'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* diye başlayan] ayet indikten sonra artık o şahitlikleri yapmaktan vazgeçtik." (c.2, s.123)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Münzir, Mutemer b. Süleyman yolu ile Süleyman b. Utbe el-Barıkî'den İsmail b. Sevban'ın şöyle de-di-ğini rivayet etmiştir: "Büyük hastalıktan önce muhacir ile ensarın *'Kim bir mümini kasten öldürürse...'* (Nisâ, 93) ayeti hakkında, 'Böyle bir kimse kesinlikle cehennemliktir' dediklerine şahit oldum. Fakat *'Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'* ayeti inince, 'Allah'ın dilediği olur, Allah dilediğini yapar.' dediler." (c.2, s.169)

Ben derim ki: Bu iki rivayete yakın anlamda olan bir rivayet de birkaç yoldan İbn-i Ömer'e dayandırılarak nakledilmiştir. Fakat bu ri-vayetlerin hepsi kuşkuludur. Şöyle ki, [sahabelerin tümünün yanlış bir konu üzerinde ittifak edecekleri aklen mümkün değildir. Çünkü] *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..."* diye başlayan ayetin, daha önce açıklamasını yaptığımız şefaat ayetlerinin içeriklerinden fazla bir anlam taşımadığını bütün sahabilerin bilmediğini sanmıyoruz.

Ayrıca onların, şefaat hakkındaki ayetlerin çoğunun Mekke döneminde indiğinden habersiz olacaklarını da düşünemeyiz. Meselâ, yüce Allah Zuhruf suresinde şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar, şefaat edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) Yûnus, Enbiyâ, Tâhâ, Sebe, Necm ve Müddessir surelerinde yer alan şefaat konulu ayetler de böyledir.

Bu ayetlerin hepsi Mekke döneminde inen ve şefaati kanıtlayan ayetlerdir. Nitekim şefaatle ilgili yazımızda bu konuya detaylı bir şekilde açıklama getirmiştik. (Bakara, 47-48) Bu ayetler ise bütün günahları kapsar. Söz konusu ayetlerde biri şefaat gören kişi ile ilgili, öbürü ise yüce Allah ile ilgili iki kayıt vardır. Şefaat gören kişi ile ilgili kayıt,

o kişinin Allah'ın rızasına uygun bir dini yani, tevhit ilkesine dayalı bir inancı benimsemiş olması ve Allah'a ortak koşmamış olmasıdır. Yüce Allah ile ilgili kayıt ise onun meşiyeti ve dilemesidir. Bu ayetlerden çıkan sonuç, Allah'ın affının O'nun dileğine bağlı olarak şirk dışındaki bütün günahları kapsadığıdır. Bu da, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* diye başlayan ayetin içeriğinin tıpatıp aynısıdır.

Kur'an'da haksız yere öldürülmesi haram olan bir cana kıymanın, faiz yemenin ve akrabalarla ilişkileri kesmenin cezasının ebedi cehennem olduğunu belirten ayetlere gelince, -meselâ bir ayette şöyle buyrulur: *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir..."* (Nisâ, 93) Bir başka ayette ise faizle ilgili şöyle buyruluyor: *"Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar."* (Bakara, 275) Başka bir ayette de akraba ilişkilerini kesmekle ilgili şöyle buyrulur: *"İşte lânet onlar içindir ve kötü yurt (cehennem) onlarındır."* (Ra'd, 25)- bu ve benzeri ayetler insanı sadece kötü bir akıbetle tehdit ediyorlar, cehennem azabından haber veriyorlar. Fakat bu cezanın kesin, değişmez ve kaldırılmaz olduğu da söylenemez. Çünkü bu ayetlerin bu konuda [mezkur günahların cezasının kesin olup, asla affedilmeyeceği konusunda] sarâhati (net bir açıklaması) yoktur.

Kısacası, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* ayeti, şefaat ayetlerine göre sahabelerin o sözlerine gerekçe olacak bir içerik fazlalığı taşımıyor. Bu nedenle sahabeler büyük günahlar hakkındaki ayetleri cehennem cezasının kesinliği biçiminde anlamış olamazlar ki, büyük günah işleyenlerin cehennemlik olacaklarına şahitlik etmeleri caiz olsun. Yine, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..."* ayetinden de şefaat ayetinde olmayan bir anlam çıkaramazlardı ki, bu ayetin büyük günahlar hakkındaki ayetleri neshettiğini (=geçersiz kıldığını), sınırladığını veya kayıtlandırdığını söylemeleri gerekmiş olsun.

Sözünü ettiğimiz rivayetlerin biri bu gerçeği ima ediyor. Bu da ed-Dürr-ül Mensûr'un sahih bir senetle İbn-i Durays, Ebu Ya'la, İbn-i Münzir ve İbn-i Adiy yolu ile İbn-i Ömer'den naklettiği şu rivayettir. Bu rivayete göre İbn-i Ömer şöyle diyor: "Biz büyük günah işleyenler için af dilemekten kaçınıyorduk. Fakat Peygamberimizden (s.a.a), *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını di-*

lediği kimse için bağışlar.' ayetini işitince iş değişti. Bir de Peygamberimiz şöyle buyurdu: 'Ben duamı ümmetimden büyük günahlar işleyenlere şefaat etmek için sakladım.' O günden sonra içimizdeki düşünceleri açığa vurmaktan kaçınarak konuşmaya ve büyük günahkârlar için de af dilemeye başladık." (c.2, s.169)

Bu rivayetten anlaşıldığına göre sahabeler mağfiret=bağışlama ayetinden [yani, *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..."* ayetinden] çıkardıkları anlamın aynısını şefaat ile ilgili hadisten de çıkarıyorlardı. İşte burada cevaplandırılması gereken şu soru kalıyor: Sahabeler şefaatle ilgili hadisi büyük günahların affedilebileceği şeklinde yorumladıkları hâlde nasıl oldu da bu anlamı Mekke döneminde inmiş olan şefaat ayetlerinden çıkaramadılar. Hem de o ayetlerin o kadar çok, açık anlamlı ve uzun zamandan beri gözlerinin önünde bulunmasına rağmen, ben bilmiyorum!

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun?..."* ayeti ile ilgili olarak Beyhakî'nin ed-Delail kitabında ve İbn-i Asakir'in de kendi Tarih kitabında Cabir b. Abdullah'tan şöyle aktardıkları rivayet edilir: "Peygamberimizin (s.a.a) Medine'deki (siyasî) konumu varacağı yere varınca (belirginlik kazanınca), Ka'b b. Eşref Onun yanından ayrılarak Mekke'ye giderek oraya yerleşti ve 'Muhammed'e ne yardım ederim ve ne ona karşı savaşırım.' dedi. Mekke'de kendisine, 'Ey Ka'b, bizim dinimiz mi iyidir, yoksa Muhammed ile arkadaşlarının dini mi?' diye sordular. Ka'b bu soruya: 'Sizin dininiz daha hayırlı ve daha eskidir. Muhammed'in dini ise yenidir.' diye cevap verdi. Bunun üzerine, *'Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun?...'* ayeti indi." (c.2, s.172)

Ben derim ki: Bu ayetin iniş sebebi hakkında değişik biçimde birçok rivayetler vardır ki, en güvenilir olanı naklettiğimiz bu rivayettir. Yalnız [farklı olmalarına rağmen yine de] bu rivayetlerin hepsi ayetle ilgili olayın özünde birleşiyor. Bu olay ise şudur: "Bazı Yahudiler Kureyşlilerin dininin Peygamberimizin (s.a.a) dininden daha iyi olduğu yolunda Kureyşliler lehine hüküm vermişlerdir."

Tefsir-ul Burhan'da, *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?..."* ayetinin tefsirinde Şeyh Tusî'nin el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciri ile Cabir b. Abdullah'tan İmam Bâkır'ın (a.s) *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfun-*

dan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?" ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Ayetteki 'nas=insanlar'dan maksat, biz (Ehl-i Beyt)iz." (c.1, s.377, h:19)

el-Kâfi kitabında müellifin kendi rivayet zinciri ile Bureyd'e dayandırdığı bir rivayette İmam Bâkır (a.s), *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?"* ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Ayetteki kıskanılan insanlar biziz..." (c.1, s.205, h:1)

Ben derim ki: Bu anlamda birçok kanaldan gelen Ehl-i Beyt İmamlarına dayalı çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetler el-Kâfi,[1] et-Tehzib,[2] el-Maani, Besair-ud Derecat,[3] Tefsir-ul Kummî,[4] ve Tefsir-ul Ayyâşî[5] gibi önemli Şiî kaynaklarda yer almıştır.

Yine aynı anlamda Ehl-i Sünnet kanallarından gelen bazı rivayetler de vardır. Bunlardan birisi, İbn-i Meğazilî'nin merfu olarak [yani rivayet zincirine yer vermeksizin] Muhammed b. Ali Bâkır'dan (Allah'ın selamı her ikisine olsun) naklettiği rivayettir. Bu rivayette İmam Bâkır (a.s), *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?"* ayeti ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Vallahi (bu ayette sözü edilen) insanlardan maksat, biziz." (Menakıb-ı İbn-i Meğazilî, s.267, h:314)

Bu rivayetlerden bir diğeri de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Münzir'in ve Âta yolu ile Taberani'nin İbn-i Abbas'tan naklettikleri rivayettir. Bu rivayette İbn-i Abbas, *"Yoksa onlar, Allah'ın kendi lütfundan insanlara verdiği şeyler için onları kıskanıyorlar mı?"* ayeti hakkında şöyle demiştir: "Burada sözü edilen insanlardan maksat biziz, diğer insanlar değil."[6] Öte yandan İkrime'den, Mucahid'den, Mukatil'den ve Ebu Malik'den, ayetteki insanları Peygamberimize tefsir ettiklerini nakletmiştir.[7] Daha önce söylediğimiz gibi ayetin zahirin-

---

1- el-Kâfi, c.1, s.273-275.

2- et-Tehzib, c.4, s.132, h:367.

3- Besair-ud Derecat, c.1, s.35, bap:17.

4- Tefsir-ul Kummî, c.1, s.140.

5- Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.246, h:153.

6- ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.173.

7- ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.173.

den anlaşıldığına göre buradaki insanlardan maksat Peygamberimizdir; Ehl-i Beyt ise bu konuda Peygamberle aynı konuma sahiptirler.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Hamran'dan şöyle nakledilir: "İmam Bâkır (a.s), *'Doğrusu biz İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik.'* ayetindeki kitabın peygamberlik, hikmetin kavrama ve hüküm verme yeteneği, büyük mülkün de itaat anlamına geldiğini buyurmuştur." (c.1, s.248, h:160)

Ben derim ki: Buradaki itaatten maksat, diğer hadislerde bildirildiği üzere farz olan itaattir. Bu anlamda da çok sayıda hadis vardır. Bu hadislerin bazılarında farz itaat, imamet ve hilafet ile tefsir edilmiştir. Nitekim el-Kâfi'nin Bureyd kanalı ile İmam Bâkır'a (a.s) dayandırdığı rivayette böyle denmiştir.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Hiç şüphesiz ayetlerimizi inkâr edenleri yakında ateşe sokacağız."* ayeti hakkında, "Buradaki ayetlerden maksat Hz. Ali (a.s) ile Ehl-i Beyt İmamlarıdır." denmiştir. (c.1, s.141)

Ben derim ki: Bu, örnek verme ve genel bir anlamı somut bir örneğe uyarlama kabilindendir.

Şeyh Tusî el-Mecalis adlı eserinde Hafs b. Gıyas Kâdı'dan şu sözleri naklediyor: "Ben bir defasında Caferîlerin önderi İmam Sadık'ın (a.s) yanında idim. Halife Mansur kendisini davet etmişti. O sırada zındık bir kişi olan İbn-i Ebi'l Avca İmamın yanına gelerek şöyle dedi: *'Derileri yanıp eridikçe azabı tatsınlar diye derilerini başka derilerle değiştiririz.'* ayeti hakkında ne diyorsun? Farz edelim ki bu deriler günah işledi de ceza gördü. Peki öbür derilerin ne suçu var?"

"İmam Sadık (a.s) adama şu cevabı verdi: 'Yazıklar olsun sana! O İkinci deri birinciden başka olmakla birlikte birincinin aynısıdır.' Adam, 'Bu söylediklerini açıkla' dedi. İmam da sözlerine şöyle devam etti: 'Baksana, eğer bir adam bir tuğlayı tutup kırar da sonra onu su ile yoğurup kalıba dökerek eski biçimine döndürürse, o tuğla başka bir şey olmakla birlikte ilkinin aynısı olmaz mı?' Adam, 'Evet, anladım. Allah insanların senden faydalanmalarını nasip etsin' dedi."

Ben derim ki: Bu rivayet Merhum Tabersî'nin el-İhticac adlı eserinde[1] Hafs b. Gıyas kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) nakledilmiş ve

1- el-İhticac c.2 s.104.

Tefsir-ul Kummî'de de mursel olarak yer almıştır.[1] İmamın cevabının özü şuna dayanır:

Madde birliği şekil birliği aracılığı ile korunur. [Yani çeşitli şekiller alan bir varlığın asıl maddesi bir olursa, o varlık çeşitli şekillere girse bile yine gerçekte aynı varlıktır. İnsanın bedeninde de durum aynen böyledir.] İnsanın bedeni her ne kadar kendinde vuku bulan değişiklikler sonucu şekil değişikliğine uğrasa da, insan madde olarak aynı insan oldukça onun bedeni bu bedenin parçaları gibi birliğini (varlığını) devam ettirir. Bu bedenin herhangi bir sebeple değişmesi önemli değildir.

Men lâ Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde şöyle rivayet edilir: "İmam Sadık (a.s), *'Orada onlara tertemiz eşler vardır.'* ayeti hakkında kendisine yöneltilen soruya, 'Tertemiz eşlerden maksat, hayız olmayan ve abdesti bozulmayan kadınlardır.' buyurdu." (c.1 s.50, h:4)

Tefsir-ul Burhan'da, *"Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi emreder..."* ayeti ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: "Muhammed b. İbrahim Nü'manî, kendi rivayet zinciri ile Zürare'nin İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklettiği bir hadiste, Zürare'nin şöyle dediğini rivayet eder: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) *'Allah size, mutlaka emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.'* ayetinin anlamını sordum. Bana şöyle dedi: 'Allah, imama emaneti kendisinden sonraki imama vermesini, bunu ondan esirgememesini emrediyor. Allah'ın, *'ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size böylece ne güzel öğüt veriyor.'* şeklindeki buyruğunu görmüyor musun? Bunlar devlet başkanlarıdır ey Zürare! Yüce Allah'ın ayetteki muhatapları devlet başkanlarıdır." (c.1 s.380, h:5)

Ben derim ki: Bu hadisin baş tarafı birkaç kanal ile Ehl-i Beyt İmamlarından rivayet edilmiştir. Hadisin son bölümünden, onun somut örneğe uyarlanma türünden olduğu ve ayetin mutlak anlamda hükmetme ve her hak sahibine hakkını verme konusunda indiği anlaşılıyor. Bu yüzden daha önce sözü edilen örneklere ve benzerlerine uyarlanması da mümkündür.

Bu anlamda bir rivayet de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer almış-

---

1- Tefsir-ul Kummî, c.1 s.141.

tır. Bu kitapta Said b. Mensûr, Firyabî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem Hz. Ali'den (a.s) bu ayetin anlamı hakkında şöyle naklederler: "İmam, Allah'ın indirdiklerine göre hükmetmek ve emaneti ehline vermekle görevlidir. İmam bu görevini yerine getirince insanlar da onun sözünü dinlemekle, ona itaat etmekle ve çağrısına olumlu karşılık vermekle yükümlüdürler." (c.2 s.175)

59- Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün. Bu (sizin için) daha hayırlı ve yorum bakımından daha güzeldir.

60- Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını sananları görmedin mi? Tağuta inanmamaları kendilerine emrolunduğu hâlde, tağutun hakemliğine baş vurmak istiyorlar. Şeytan da onları uzak (koyu) bir sapıklığa düşürmek istiyor.

61- Onlara Allah'ın indirdiğine ve Resul'e gelin, denildiği zaman münafıkların senden yüz çevirdiklerini görürsün.

62- Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felâket gelince ne yaparlar? Sonra sana gelirler ve, "Biz sadece iyilik etmek ve uzlaştırmak istedik." diye Allah'a yemin ederler.

63- Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onlardan yüz çevir, kendilerine öğüt ver. Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek etkili sözler söyle.

64- Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, Resul de onların bağışlanmasını isteseydi, elbette Allah'ı affedici ve merhametli bulurlardı.

65- Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar.

66- Eğer biz, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı. Halbuki kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu.

67- O zaman onlara katımızdan büyük bir mükâfat verirdik.

68- Ve onları dosdoğru yola iletirdik.

69- Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddîkler (gerçekler, dosdoğru kullar), (amellere olan) şahitler ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne de güzel arkadaştır!

70- Bu lütuf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler -görüldüğü gibi- daha önceki ayetlerle bağlantısız değildir. Çünkü surenin bu grup ayetleri, *"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın."* (Nisâ, 36) ayetinden beri, insanları Allah yolunda malî harcama yapmaya [ve bununla] toplumun her kesiminin ve ihtiyaç sahibi müminlerin hayatını devam ettirmeye, ayakta tutmaya teşvik ediyor; insanları bu meşru ve farz görevlerini yapmaktan alıkoyanları da kınıyor. Arkasından insanları Allah'a, Resul'e ve ululemre (=emir sahiplerine) itaat etmeye, ihtilaf kaynaklarını kurutmaya, sürtüşme ve anlaşmazlıklardan (çatışmalardan) kaçınmaya, doğabilecek ihtilafları Allah'a ve Peygambere havale etmeye, nifaktan sakınmaya, Allah'ın ve Peygamberin emirlerine teslim olmaya çağırıyor. Böylece bu ayetler dizisi, cihat çağrısı yapan, cihadın hükmünü açıklayan ve Allah yolunda kendi vatanlarından göçmeyi emreden ayetler ile sona eriyor.

Buna göre bu ayetlerin tümü müminleri Allah yolunda cihat etmeye hazırlamakta ve iç yapılarına düzen vermektedirler. Arada bir veya iki ayet bu bütünlüğün, bu insicamlı söz akışının dışında kalmış "muterize=ara cümle" olabilir. Fakat [bu ayetlerin, birbiriyle bağlantısı bulunan önceki ve sonraki ayetlerden tamamıyla kopuk olduğu ve onların arasında fazla da yabancı kaldığı söylenemez. Bu nedenle] bunlar,

önceleri ve sonraları ile belirli biçimde irtibatlı olan ayetlerin bütünlüğüne bir zarar vermemektedir. Daha önce, *"Ey inananlar!... sarhoşken namaza yaklaşmayın..."* (Nisâ, 43) ayetini incelerken, bu nokta-ya değinmiştik.

"Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin." Şeriki olmayan tek Allah'a kulluk etmeye, mümin kesimler arasında yardım etmeyi yaygınlaştırmaya yönelik çağrı noktalandıktan, bu güzel yolu kötü gösterenler ve çeşitli biçimde bu yola engel koyanlar kınandıktan sonra, başka bir dille birçok fer'î hükme kaynaklık eden bir temel maksada dönülüyor. Öyle bir temel maksat ki, İslâm toplumunun sağlamlaşması ona dayanır. Bu maksat, müminleri uzlaşmayı ve ittifakı benimsemeye, meydana gelebilecek anlaşmazlıkları Allah'a ve Peygambere havale ederek çözmeye özendirmektir.

Şüphe etmemek gerekir ki, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* cümlesinin içeriği, bütün ilâhî kanunların ve hükümlerin esası olmanın yanı sıra, anlaşmazlık konularını Allah'a ve Peygambere götürme emrine hazırlık ve geçiş niteliğindedir. Çünkü bu gerçek, bu ifadenin ayrıntılandırması olan *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* cümlesinden, sonra da, *"Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi?..."* ve *"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik."* ve *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kılıp..."* ayetleri ile üst üste bu ilkeye vurgu yapılmış olmasından açıkça anlaşılmaktadır.

Yine şüphe etmemek gerekir ki, yüce Allah'ın bizden kendisine istediği itaat, Peygamberi yolu ile bize vahyettiği bilgilere ve kanunlara itaat etmemizdir.

Peygambere gelince, onun iki fonksiyonu vardır. Biri Allah'ın ona Kur'an dışında vahyettiği mesajlara dayalı teşri=kanun koyma fonksiyonudur. Bu mesajlar ana ilkelerini Kur'an'ın koyduğu ve Kur'an ile ilgili ve bağlantılı olan ayrıntılarda Peygamberin insanlara yaptığı açıklamalardır. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için... sana da bu Kur'an'ı indirdik."* (Nahl, 44)

İkinci fonksiyonu ise, doğru bildiği görüşü açıklamasıdır. Bu da

onun hüküm(=yargı) ve hükümet hususundaki velayeti (yetkili olması) ile bağlantılıdır. Nitekim yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye..."* (Nisâ, 105) Bu, Peygamberimizin (s.a.a) yargı kanunlarının zahirine göre insanlar arasında hükmederken ortaya koyduğu ve önem-li konularda karar verirken dayandığı görüştür. İşte bu alandadır ki yüce Allah, ona müşavere ile görüş edinmesini emrediyor. Nitekim bir ayette şöyle buyuruyor: *"İş hakkında onlara danış; fakat karar verdiğin zaman artık Allah'a dayan."* (Âl-i İmrân, 159) Görüldüğü gibi yüce Allah bu ayette sahabeleri, istişarede Peygamberimize ortak ediyor; ama karar verme de yetkiyi sadece Peygambere veriyor.

Bu gerçek öğrenilince anlaşılır ki, Peygambere itaat etmeyi yasalaştıran bizzat Allah olduğu için, her ne kadar Peygambere itaat etmek demek aslında Allah'a itaat etmek demekse de, -nitekim yüce Allah bu ayetlerin devamında, *"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik."* buyurmaktadır,- Peygamberimize itaat etmek ile Allah'a itaat etmenin farklı anlamları vardır. Buna göre insanlar hem vahye ilişkin açıklamalarında, hem de ortaya koyduğu görüşlerde Peygambere itaat etmekle yükümlüdürler.

"Allah'a itaat edin. Peygambere... de itaat edin." ifadesinde "itaat edin" emrinin tekrarlanmasını gerektiren sebep -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- budur. Yoksa bazı tefsircilerin dedikleri gibi bu tekrarın sebebi anlamı pekiştirmek (tekit) değildir. Çünkü eğer maksat anlamı pekiştirmek olsaydı, tekrara yer vermeden "Allah'a ve Peygambere itaat edin." demek, tekidi daha fazla ifade eder, anlamı daha çok güçlendirirdi. Çünkü o zaman bu ifade, Allah'a itaat etmenin Peygamberimize itaat etmekle aynı şey olduğu ve bu iki itaatin bir olduğu anlamına gelirdi. Bilindiği gibi tekrar etmek her zaman tekidi ifade etmez, anlamı güçlendirici bir sonuç vermez.

Ululemre (=emir sahibi yetkililere) gelince, bunların -kimler oldukları bir yana- vahiyden nasipleri yoktur. Onların fonksiyonu doğru gördükleri görüşlerini açıklamaktan ibarettir. Peygamberin görüşlerine ve sözlerine itaat etmek nasıl zorunlu ise, aynı şekilde ululemrin de görüşlerine ve sözlerine itaat etmek müminler için zorunludur. Bundan dolayı yüce Allah anlaşmazlık doğması hâlinde baş vurulacak merciler arasında ululemri saymayarak bu konuda sadece Allah'ı ve Peygambe-

ri adres göstermiş ve *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Alla-h'a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götü-rün."* buyurmuştur.

Çünkü bu havale emrinin (anlaşmazlığı Allah'a ve Resul'e götürmenin) muhatapları bu ayetin başında kendilerine *"Ey inananlar!"* diye seslenilen kimselerdir. Bu nedenle sözü edilen anlaşmazlık, şüphesiz onların kendi arasında çıkan anlaşmazlıktır. [Yoksa ululemr ile müminlerin arasında çıkabilecek anlaşmazlık söz konusu değildir. Çünkü] hem ululemre itaat etmenin zorunlu olduğunu söylemek, hem de söz konusu anlaşmazlığın müminler ile ululemr arasında olduğunu farz etmek doğru değildir. Buna göre bu anlaşmazlık müminlerin kendileri arasında çıkabilecek bir anlaşmazlıktır; ululemrin belirttiği görüşle ilgili değildir. Tersine bu anlaşmazlık, ihtilaf konusu olan meseleye ilişkin ilâhî hükmün ne olduğu hakkındadır.

Bunun böyle olduğunu, arkadan gelen ayetlerde Allah'ın ve Peygamberin hakemliğini bir yana bırakarak tağutun hakemliğine başvuranların kınanmasının verdiği ipucundan anlıyoruz.

Anlaşmazlığa düşülen hususu Allah'a ve Resul'e götürmenin gerekliliği ise, gerçekte o konuda Kur'an ve sünnette açıklanmış din hükümlerine baş vurmaktan ibarettir. Kur'an ve sünnet, bunlardan hüküm çıkarma yeteneğine sahip kimseler için iki kesin delil olduğu gibi, ululemrin "Kur'an'ın ve sünnetin hükmü şudur." şeklindeki sözü de kesin delildir. Çünkü okuduğumuz ayet hiçbir kayda ve şarta bağlı olmayan bir itaat zorunluluğu getiriyor. Bunlar tümü ile sonuçta Kur'an'a ve sünnete dayalıdırlar.

Bundan ortaya çıkıyor ki, sözü edilen ululemrin -kim olurlarsa olsunlar- yeni bir hüküm ortaya koymaya yahut Kur'an'la veya sünnetle sabit olan bir hükmü neshetmeye yetkili değildirler. Aksi hâlde, *"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdiği zaman, artık mümin bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah ve Resulü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."* (Ahzâb, 36) ayetinin delâlet ettiği üzere anlaşmazlık konularının çözümünde Kur'a-n'a ve sünnete baş vurmanın, anlaşmazlığı Allah'a ve Peygambere havale etmenin anlamı kalmaz. Çünkü Allah'ın hükmü, kanun koymak Peygamberin hükmü ise ya kanun koymak veya bundan daha geniş kapsamlı bir tasarruftur. Ululemre tanınan yetki ise vela-

yet=yönetim a-lanına giren konularda görüşlerini ortaya koymak, genel konularda ve meselelerde Allah'ın ve Peygamberin hükmünü ortaya çıkarmaktır.

Kısacası, ululemrin teşri=yasama ve kanun koyma yetkileri olmadığından, yanlarında sadece Allah ve Resul'ün hükmü yani, Kur'an ve sünnette açıklanan hükümler olduğundan dolayı yüce Allah, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* ayetinde onları ikinci kez söz konusu etmedi. Dolayısıyla yüce Allah için bir itaat, Peygamber ve ululemr için de bir itaat söz konusudur. Bu yüzden ayette, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* diye buyruldu [ve Peygamberle ululemrin itaati bir olarak sayıldı].

[RESULULLAH (S.A.A) İLE ULULEMRİN MASUM OLMASI ÜZERİNE]

Şüphe edilmemesi gereken bir diğer husus da şudur: *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ayetinde emredilen itaat mutlak olup; hiçbir şarta bağlı olmamış, hiçbir kayıtla da sınırlandırılmamıştır. Bu da Peygamberimizin (s.a.a) gerçekte Allah'ın hükmüne ters düşen hiçbir şeyi emredip yasaklamayacağı gerçeğine delildir. Aksi hâlde yüce Allah'ın ona itaat etmeyi zorunlu kılması çelişki olurdu. Peygamberin hükmü ile Allah'ın hükmü arasındaki uyum ise, ancak Peygamberin (s.a.a) masumiyet (=korunmuşluk)[1] sıfatı sayesinde gerçekleşebilir.

Bu söz ululemr hakkında da aynen geçerlidir. Yalnız şu var: Resulullah'ta (s.a.a) masumiyet (=yanılmazlık) gücünün var olduğunu kanıtlayan bu ayetin dışında birçok aklî ve naklî deliller vardır; fakat

---

1- [Masumluk, insanı yanılma ve günahlara karşı koruyan bir özellik ve güçtür. Dolayısıyla masum olan insan ne yanılır, ne günah işler ve ne de hataya düşer. Peygamberlerin sahip olduğu masumluk niteliği ise üç kısma ayrılır: a) Vahyi alırken yanılmama. b) Tebliğ ve elçilik görevini yerine getirirken yanlış yapmama. c) Günah işlememe.

Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bk. el-Mizân, Bakara suresi, ayet: 213.]

ululemr hakkında zahiren böyle bir vurgulama yoktur. Bu nedenle de bazıları buna bakarak ayette zikredilen ululemrin masum olmasının gerekmediğini ve bu ayetin anlamının, ululemrin masum olmaması hâ-linde de doğru olacağını sanabilirler.

Bu görüşü şöyle açıklayabiliriz: "Bu ayetin belirlediği hüküm, üm-metin yararı için konmuştur. Bu hüküm, Müslümanlar toplumunu ihtilaftan, çatışmadan ve parçalanmadan koruyarak ayakta tutmayı amaçlar. Bunun da diğer milletlerde ve toplumlarda görülen yönetim mekanizmalarından farklı ve fazla bir fonksiyonu yoktur. Çünkü o toplumlarda toplumun fertleri, hükmünde kanunlara ters düşebileceğini, yanılabileceğini bildikleri hâlde yine de içlerinden birisini yetkili kılarak ona itaat etme ve sözünü dinleme zorunluluğu tanırlar. Fakat hükümlerinde kanunlara ters düştüğü bilindiğinde kendisine itaat edilmez; ancak yanıldığında uyarılır. Hükmünde yanılgıya düşmüş olabileceği durumlarda da gerçekten yanılmış olsa bile hükmü yürütülür, yaptığı yanlışlık umursanmaz. Çünkü toplumun birliğini korumada ve her kafadan ayrı bir sesin çıkmasını önlemede yatan fayda, bu tür yanılgıları ve hataları telafi edecek bir faydadır."

"İşte bu ayette itaat edilmesinin zorunlu olduğu bildirilen ululemrin durumu budur. Yüce Allah onlara itaat etmeyi müminlere zorunlu kılmıştır. Eğer Kur'an'a ve sünnete ters bir şey emrederlerse, müminlerin onlara itaat etmesi caiz olmaz ve verdikleri hüküm yürürlüğe konmaz. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: 'Yaratıcıya isyan konusunda yaratılmışa itaat edilmez.' Bu ilke hem Sünnî, hem de Şiî kaynaklarından rivayet edilmiştir ve bununla ayetin ululemre itaat etme hakkındaki mutlak içeriği kayıtlandırılır."

"Hatalara ve yanlışlara gelince, eğer ululemr konumundaki kişinin yanlış hüküm verdiği kesin olarak bilinirse, hakka yani Kur'an ve sünnetin hükmüne döndürülür. Ama eğer yanlışlık kesin değil de sadece muhtemel ise, hükmünün yanlış olmadığının bilindiği durumlarda olduğu gibi hükmü geçerli sayılır. Böyle durumlarda yanlışı kabul edip ona zorunlu olarak itaat etme gereği ile de karşılaşılabilir. Ama olsun, bunun zararı yoktur. Çünkü ümmetin birliğinin korunması, şeref ve itibarının devam ettirilmesi, böylesine muhtemel yanlışlıkların zararını telafi eder. Dolayısıyla bunun konumu, fıkıh usûlünde açıklanan [ve haber-i vâhid gibi delil olması çoğu fakihlerce kabul edilen] kuralın

konumu gibi olur. O kural ise şundan ibarettir: Gerçek hükümler yerinde kalmakla birlikte zahirî yolların delil olmaları geçerlidir. Zahirî yolların sonuçları gerçekle ters düşünce meydana gelen zarar, bu zahirî yolun izlenilmesinde yatan maslahat ile telafi edilir."

"Kısacası, masum olmasalar bile ululemre itaat etmek zorunludur, farzdır. Bu kimselerin fasık olmaları ve hüküm vermede yanılmaları mümkündür. Eğer fasıklık yaparlarsa onlara itaat edilmez. Eğer yanlışlık yaparlarsa ve bu yanlışlıkları kesin olarak bilinirse, Kur'an'a ve sünnete döndürülürler. Eğer hata yaptıkları kesin olarak bilinmez ve sadece ihtimal verilirse, verdikleri hüküm yürütülür. Görünüşte Allah'ın hükmüne uyduğu hâlde aslında Allah'ın hükmüne ters düşen hükümlerinin uygulanması ise sakıncasızdır. Bundaki maksat İslâm'ın ve Müslümanların yararını gözetmek, toplumda sözbirliğini korumaktır."

Ancak okuyucu eğer bu ayetle ilgili yukarıdaki açıklamamız üzerinde iyi düşünürse, bu şüphenin ve bu vehmin kökten asılsız olduğunu kolayca anlar. Şöyle ki, fasıklık durumunda bu ayetin mutlaklığını Peygamberimizin (s.a.a), "Yaratıcıya isyan durumunda yaratılmışa itaat edilmez." şeklindeki buyruğu ile ve *"Allah kötülüğü emretmez."* (A'-râf, 28) ayeti ve bu anlama gelen diğer ayetler ile kayıtlandırmak için, bu yaklaşımı dayanak olarak almak mümkündür.

Bunun gibi bazı durumlarda bu tür zahirî delillerin şer'î bir kural hâline gelmeleri de mümkün, hatta gerçekleşmiş bir uygulamadır. Peygamberimizin (s.a.a) tayin ettiği müfreze komutanlarına, Mekke ve Yemen gibi beldelere tayin ettiği genel valilere, sefere çıktığında Medine'de yerine bıraktığı vekillere itaat etmenin farz olması ve müçtehidin sözünün taklit edenleri için delil niteliği taşıması gibi. Bu konuda başka örnekler de sayılabilir. Fakat bunlar, bu ayetin kayıtlandırılmasını gerektirmez. Çünkü bir meselenin özünde doğru olması başka bir şeydir ve bir ayetin zahiri anlamı ile o meseleye delil sayılması daha başka bir şeydir.

Bu ayet, sözü edilen ululemre itaat etmeyi zorunlu kılmış ve bu itaati hiçbir kayda ve şarta bağlamamıştır. Kur'an ayetlerinde bu ayetin içeriğini kayıtlandıran (sınırlayan) ve *"Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ifadesinin anlamını, "Ululemrin günah niteliğini taşımayan ve yanlış olduğunu tespit etmediğiniz emirlerine itaat edin. Eğer onlar size günah nitelikli bir emir verirlerse onlara itaat et-

meniz Söz konusu değildir. Eğer yanıldıklarını tespit ederseniz onları Kur'an'a ve sünnete döndürün!" şekline çeviren hiçbir kayıt yoktur. *"Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ifadesinin anlamı kesinlikle bu değildir.

Üstelik yüce Allah söz konusu kayıttan daha belirgin olduğu hâlde, bu farz itaatten daha az önemli bir konuda sınırlama getirerek şöy-le buyurdu: *"Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana or-tak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme."* (Ankebut, 8) Durum böyleyken yüce Allah nasıl olur da dinin temel taşını içeren ve insan mutluluğunun ana damarının kaynağı olan bu ayette söz konusu kayıtları açıkça belirtmez?

Ayrıca bu ayette Peygambere ve ululemre itaat etmek birleştirilerek ve ikisi için bir tek itaatten söz edilerek şöyle buyrulmuştur: *"Peygambere ve ululemre de itaat edin."* Resulullah'ın (s.a.a) günah nitelikli bir emir vermesi veya hükmünde yanılgıya düşmesi düşünülemez. Eğer ululemr hakkında bu ihtimaller caiz görülse, o zaman onlara itaat etmenin kayıtları ve şartları mutlaka söylenirdi. O hâlde bu ayetin kayıtsız-şartsız, mutlak bir hüküm getirdiğini kabul etmek kaçınılmazdır. Bunun gerektirdiği kesin sonuç da Peygamberimiz (s.a.a) hakkında geçerli olan masumluk sıfatının aynısının ululemr hakkında da fark gözetilmeden geçerli sayılmasıdır.

Sonra, "ululemr" terimindeki "emr" kelimesinden maksat, bu direktifin muhatabı olan müminlerin dinleri veya dünyaları ile ilgili bir iş, bir gelişmedir. Nitekim şu ayet bu anlamı teyit ediyor: *"Emr yani İş hakkında onlara danış."* (Âl-i İmrân, 159) Takva sahiplerini öven şu ayet de aynı niteliktedir: *"Onların emri yani işi, aralarında danışmaktır."* (Şûrâ, 38) Gerçi başka bir açıdan yorumlayarak bu kelimenin yasağın karşıtı olan 'emir' anlamına geldiğini düşünmek de caizdir; ama bu uzak bir ihtimaldir.

Bu ayette ululemr terimi "minkum=sizden" kaydı ile kayıtlanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu kelime, zarf-ı mustakardır ve "sizlerin içinden olan ululemr" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu ayet, Peygamberle ilgili şu ayetin bir benzeridir: *"Ümmîlere içlerinden, kendilerine... bir peygamber gönderen O'dur."* (Cum'a, 2) Yine yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in duası olarak aktardığı, *"Ey Rabbimiz! Onlara, içlerin-*

den... bir peygamber gönder." (Bakara, 129) Ve Âdemoğullarına hitap ettiği *"Size kendi içinizden ayetlerimi anlatacak peygamberler gelir."* (A'râf, 35) ayetler de aynı anlamı taşıyorlar. Böylece bu açıklamamızla, bazı müfessirlerin ayetle ilgili görüşünün asılsızlığı ortaya çıkıyor. Sözünü ettiğimiz tefsirciye göre ululemrin "minkum=sizden" kelimesi ile kayıtlanmasının anlamı şudur: "Bu ululemrin her ferdi, bizim gibi sıradan bir insandır. O, biz müminlerden biridir. İlâhî masumiyet ayrıcalığı ile donatılmış değildir. [Dolayısıyla biz normal insanlar gibi ululemr de günah işleyebilir, yanılabilir ve hataya düşebilir.]"

[ULULEMRİN KİMLER OLDUĞU ÜZERİNE]

[Bu ayetle ilgili bir diğer önemli husus da ayetteki ululemrden maksat kimlerin olduğu husustur.] Bunda şüphe yoktur ki, ululemr kelimesi, ism-i cem yani çoğul ifade eden isimdir ve bu nedenle "ululemr" diye adlandırılan bu kişilerin sayısının çokluğuna delâlet eder. Fakat bu çoğul ismin ilk bakıştaki anlamı [bu insanların topluluk hâlinde yükümlülük kabul etmeleri ve itaatin bunların topluluk hâline farz olması değil;] bu seçkin kişilerin teker teker yalnızlık hâlinde sorumluluk yüklenmeleri ve birbiri arkasından kendilerine itaat etmenin farz olmasıdır. Dolayısıyla itaat etme zorunluluğu, bu kelimenin (ululemrin) lafzı itibari ile bunların [fert ferdine değil de] tümüne birden yöneltilmişse de, çoğul içerikli niteliği göz önünde bulundurulmuştur. [Nitekim bu tür kullanımlar, biz insanların sözleri arasında da yer almaktadır. Meselâ birine:] "Farz namazlarını kıl, büyüklerine ve kavminin önderlerine itaat et." denmesi gibi.

Bu konudaki şaşırtıcı sözlerden biri Fahr-i Razî'nin şu sözüdür. Diyor ki: "Bu anlam, çoğul bir kelimeden tekil bir kelimenin anlamının çıkarılmasını [yani çoğul bir kelimenin müfret=tekil anlamda kullanılmasını] gerektirir ki, bu ifadeden anlaşılana ters düşer." (Tefsir-ul Kebir, c.10, s.146)

Fahr-i Razî böyle demekle dilde bu kullanımın yaygın olduğunu göz ardı ediyor. Kaldı ki, Kur'an böyle örneklerle doludur. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Artık yalanlayanlara itaat etme."* (Kalem, 8) *"Artık kâfirlere itaat etme."* (Furkan, 52) *"Biz reislerimize ve büyüklerimize itaat ettik."* (Ahzâb, 67) *"Aşırı gidenlerin emrine uymayın."* (Şuarâ, 151) *"Namazlara... devam et."* (Bakara, 238) *"Müminlere karşı mütevâzı ol."*

(Hicr, 88) Kur'an'da bunlar gibi olumlu-olumsuz, haber ve talep nitelikli farklılık arz eden çok sayıda örnekler vardır.

Üstelik çoğul bir kelimeden tekil anlamı kastetmenin zahire ters düşen türü, çoğul bir kelime söyleyip kelimenin içerdiği teklerden yalnız birini kastetmektir. Yoksa teklerin çoğalması ile hükümlerin çoğalmasına yol açacak şekilde çoğula hükmü yaygınlaştırmak, anlam olarak kelimenin zahirine ters düşmez. Meselâ, "Beldenin ilim adamlarına iyi davran." demek, "Bu ilim adamına ve şu ilim adamına iyi davran." demektir.

Kendilerine itaat edilmesi farz olan bu ululemrden, çok sayıda kişinden oluşan bir bütünün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yani ululemr kavramını, her biri bu kavramın kapsamına giren çok sayıda kişinin bir araya gelmesinden oluşan durum şeklinde yorumlamak da ihtimâl dahilindedir. Bu yoruma göre ululemr, halk arasında nüfuz sahibi olup sözü geçen ve onlarla ilgili işlerde etkili olan kişilerden oluşur. Ordu ve müfreze komutanları, ilim adamları, devlet büyükleri ve kavmin ileri gelenleri gibi.

Hatta el-Menar tefsirinin sahibine göre ululemr, halkın güvenini kazanmış ilim adamları, ordu komutanları, ticaret, sanayi ve ziraat gibi kamu alanlarının önderleri, bunların yanı sıra sendika başkanları, parti liderleri, yüksek tirajlı gazetelerin yazı işleri müdürleri ve başyazarları gibi şahsiyetlerden oluşan hal ve akd ehlidir! Ayetteki ululemrin hal ve akd ehli olmasının anlamı işte budur. Çünkü bunlar ümmetin ileri gelenlerinden oluşmuş bir sosyal heyettir. (Tefsir-ul Menar, c.5, s.181)

Fakat bu ayetin tamamının içeriği bu ihtimal ile bağdaşır mı? Mesele buradadır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu ayet ululemrin masum kişilerden oluşmasına delâlet ediyor. Az önceki yorumu savunan tefsirciler de bunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.

[Şimdi biz burada ululemrin anlamını yukarıdaki şekilde (hal ve akd ehli diye) yorumlayan müfessirlere bazı soruları sormak zorundayız.] Acaba masumluk sıfatı ile vasıflandırdığınız insanlardan maksat, bu heyetin üyeleri midir? Ki o takdirde teker teker her biri ve sonuçta hepsi birden masum olur. Çünkü heyetin bütünü, fertlerden başka bir şey değildir. Fakat apaçık bir gerçektir ki, bu ümmetin tarihinde hiçbir gün masum fertlerden meydana gelmiş bir hal ve akd heyeti ümmetle ilgili önemli bir meseleyi yürürlüğe koymak için bir araya gelmiş de-

ğildir. Böyle bir şey vuku bulmadığına göre de, yüce Allah'ın pratikte uygulaması olmayan bir şeyi emretmiş olması muhaldir.

Yoksa gerçek bir sıfat olan bu masumluk, nitelik ve nitelenende olduğu gibi sadece bu heyetle mi özdeştir de bu heyetin üyeleri masum değil midir? Hatta bu heyetin üyelerinin toplumun diğer fertleri gibi müşrik ve günahkâr olmaları caiz midir? O zaman bu fertlerin görüşü yanlış, günaha ve sapıklığa sürükleyici olabilir, ama o görüş heyet tarafından benimsenince heyetin masumluğu gerekçesi ile doğru mu olur? Fakat bu da imkânsızdır. Çünkü itibarî=sanal bir kurumun gerçek bir sıfatı taşıdığı yani, toplu heyetin masumluk sıfatını taşıdığı nasıl tasavvur edilebilir?

Veya şöyle mi düşünülüyor: Masumluk ne bu heyetin üyelerinin ve ne heyetin kendisinin sıfatıdır. Yalnız Allah bu heyeti günahı emretmekten veya yanlış bir görüş ortaya koymaktan koruyor. Tıpkı mütevatir haberin yalandan korunmuş olması gibi. Oysa yalandan korunmuş olmak, mütevatir haberin rivayet zincirinde yer alan her habercinin ve bütünü ile söz konusu toplu heyetin sıfatı değildir. Yalnız alışılagelmiş sonuca göre bu haberin yalan olması imkânsız olmaktadır.

Başka bir deyişle, yüce Allah bu tür haberi yanlışlıktan, içine yalanın karışmasından korumaktadır. [İşte ululemrin de konumu aynen böyledir. Yani] ululemrin fertlerinin ve heyetinin normal insanlarda bulunmayan ek bir sıfat taşımaları gerekmese bile bunların açıkladığı görüşte kesinlikle hata bulunmaz. Şöyle ki, onların görüşü tıpkı mütevatir haber gibi yalan ve yanlış olmaktan korunmuştur. İşte ululemrin de masumluğunun anlamı böyle olmalıdır. Çünkü bu ayet de ululemrin görüşünün yanlış olmadığının; tersine Kur'an'a ve sünnete uygun ve isabetli olacağının ötesinde bir şeye delâlet etmiyordur. Bu ise Allah'ın bu ümmete yönelik bir inayetidir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.a), *"Benim ümmetim yanlışta birleşmez."* dediği rivayet edilmiştir. (Sünen-i İbn-i Mâce, c2, s.1303, h:3950)

[Fakat bu görüş de doğru değildir.] Bir defa bu rivayet konumuza yabancıdır. Çünkü bu rivayet -eğer doğru ise- ümmetin tümünün yanlışta birleşmeyeceğini belirtiyor. Yoksa bu ümmetin bir parçası olan hal ve akd ehlinin yanlışta birleşmeyeceğini ifade etmiyor. Ümmet kavramı ile hal ve akd ehli kavramının anlamları birbirinden farklıdır;

ümmetin bir manası var, hal ve akd ehlinin de bir başka manası var. Bu kelimelerin ilkini söyleyip de ikincisinin anlamını kastetmenin delili, gerekçesi yoktur. Ayrıca bu hadis bu ümmet topluluğunun yanlış yapmayacağını değil, yanlışta birleşmeyeceğini bildiriyor ki, bu ikisi birbirinden farklı şeylerdir.

Bu durumda yukarıdaki hadisin anlamı şöyle olur: Herhangi bir mesele ile ilgili yanlışlık, ümmetin bütününü kapsamaz. Tersine ümmet içinde her zaman doğru düşünenler olur. Bu doğru düşünenler ya ümmetin tümü veya bir bölümü ya da içlerinde bulunan bir tek masum kişi olabilir. Bu anlam, birçok ayetin ve hadisin delâlet ettiği İslâm dininin ve hak inancının yeryüzünden kalkmayacağı, kıyamet gününe kadar varlığını sürdüreceği gerçeği ile uyumludur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer onlar bunları inkâr ederlerse zaten biz, inkâr etmeyen bir topluluğu onların yerine geçmeye memur etmişizdir."* (En'âm, 89) *"Bu sözü ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı."* (Zuhruf, 28) *"Şüphe yok ki, Kur'an'ı biz indirdik ve şüphe yok ki, onu mutlaka biz koruyacağız."* (Hicr, 9) *"O eşsiz ve üstün bir kitaptır. Ona önünden de, ardından da batıl gelemez."* (Fussilet, 41-42) Kur'an'da bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Bu durum, [yani ümmetin çoğunun veya bir bölümünün hataya düşmesi ve yanlış yola sapması gerçeği,] sadece Hz. Muhammed'in (s.a.a) ümmeti için geçerli değildir. Sahih rivayetler bunun tersini kanıtlıyor. Çeşitli kanallardan gelen bu rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) Yahudilerin yetmiş bir, Hıristiyanların yetmiş iki ve Müslümanların yetmiş üç fırkaya ayrıldığını, bu fırkaların birer tanesi dışında hepsinin helâke uğrayacağını bildirmiştir. Biz, Âl-i İmrân suresinin *"Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın."* (Âl-i İmrân, 103) ayetinin hadislerle açıklaması bölümünde bu rivayete yer vermiştik.

Kısacası, bu rivayetin -eğer isnat zinciri doğru ise- metni hakkında söylenecek bir sözümüz yoktur. Fakat o bizim konumuza yabancıdır. Çünkü biz bu ümmetin içinden çıkan hal ve akd ehlinin masumluğunun anlamı üzerinde konuşuyoruz. Tabii ki, eğer *"sizden olan ululemre..."* ifadesinde kastedilen ululemr bunlar ise.

[Şimdi ise gelelim asıl konumuza, yani hal ve akd ehlinin masum oluşunun niteliğine. Bu hususla ilgili ilk olarak şunu bilmeliyiz: Aca-

ba] Müslümanlar arasından bu hal ve akd ehlinin kendi görüşünde masum sayılmasını gerektiren faktör nedir? Bu bir gerçektir ki, sosyal meseleleri çözme ve bağlama konumunda olan bu heyet sadece İslâm ümmetine mahsus değildir. Her büyük milletin, hatta küçük milletlerin, hatta ve hatta kabilelerle aşiretlerin içinde toplumda itibarı olan, güçlü ve kamu işlerinde etkili olan belirli sayıda fertler vardır. Eğer sen milletlerin ve nesillerin tarihlerindeki ve zamanımızdaki gelişmeleri incelersen, hal ve akd heyetlerinin toplumların önemli meseleleri ile ilgili çeşitli görüşleri benimseyip sonra uygulamaya koyduklarını görürsün. Bu heyetler görüşlerinde kimi zaman isabetli olmuşlar, kimi zaman da yanılmışlardır. Gerçi ferdî görüşlerde yanılma ihtimali heyetlerin görüşlerindeki yanılma ihtimalinden daha büyüktür; ama bu gerçek, heyet görüşlerinde asla yanılma olmayacağı anlamına gelmez. İşte tarih ve günümüzde görülen olaylar, bu tür yanılgıların pek çok sa-yıdaki örneğine şahittirler.

Eğer İslâm'da hal ve akd heyetinin sosyal görüşleri [diğer toplumlardaki heyetlerin görüşlerinden farklı bir konumda bulunursa ve] yanlışlıktan korunmuş olursa, bu korunmuşluk ancak normal bir faktörün sayesinde değil, olağandışı ve mucizevi bir faktör sayesinde olabilirdi. O zaman bu korunmuşluk, artık sadece bu ümmete mahsus göz kamaştırıcı bir keramet olur ve onların başını hep dik tutar, kutsal değerlerini korur, onları, toplumlarına ve birliklerine sızan her türlü kötülükten muhafaza eder, sonuçta Kur'an'ı izleyen ve Kur'an gibi ilâhî bir mucize olur ve Kur'an yaşadıkça bu da yaşar. Bu ise bunun İslâm ümmetinin pratik hayatına olan konumunun, Kur'an'ın onların ilmî hayatına olan konumuna benzemesi demektir.

Böyle olunca da Kur'an'ın bu faktörün sınırlarını ve alanını belirtmesi, Allah'ın Kur'an ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.a) ile insanlara minnet bırakması gibi bununla da minnet bırakması, Peygamberimizin görevini açıkladığı gibi bu heyetin de içtimaî görevlerini açıklaması ve Peygamberin onu ümmetine özellikle de kendisinden sonra hal ve akd heyetini oluşturacak ve ümmetin yönetme görevini üstlenecek olan değerli ashabına tavsiye etmesi gerekirdi. Ayrıca Kur'an'ın "ululemr" diye adlandırılan bu heyetin mahiyetinin ne olduğunu, sınırlarının ve yetki alanlarının nerelere kadar vardığını, bütün İslâm ümmetinin kamusal problemlerini çözecek bir tek heyetin mi kurula-

cağını, yoksa her İslâm toplumunun oluşturacağı ayrı bir ululemr heye-ti aracılığı ile kendi insanlarının canlarını, ırzlarını ve mallarını koru-yup yöneteceğini de anlatması gerekirdi.

Bunların yanı sıra Müslümanların, özellikle de sahabilerin bu meseleye önem vererek bu konuda Peygamberimize soru sormaları, onu irdelemeleri gerekirdi. Bilindiği gibi sahabiler o kadar önemli olmayan konularda Peygamberimize (s.a.a) sorular sormuşlardı. Nitekim Resu-lullah'a (s.a.a) hilâl aşamasındaki aylar, neler infak edecekleri, savaş ganimetleri hakkında sorular sormuşlar ve yüce Allah bunları söz konusu ederek şöyle buyurmuştur: *"Sana hilâlleri (hilâl şeklinde yeni doğan ayları) sorarlar."* (Bakara, 189) *"Sana neyi infak edeceklerini sorarlar."* (Bakara, 215) *"Sana savaş ganimetleri(nin hükmünü) sorarlar."* (Enfâl, 1) Peki, sahabiler bu konuda niye soru sormadılar? Yoksa sordular da kirli ellerin marifeti ile bu soruların bilgisi bize gizli mi kaldı? Bu mesele bu yolda yürüyen Müslüman ümmetin çoğunluğunun arzusuna ters düşen bir mesele değildi ki, buna yüz çevrilsin ve unutulmaya terk edilmiş olsun.

Ayrıca Peygamberimizin (s.a.a) ölümünü izleyen çatışmalar ve fitneler sırasında zaman zaman bu meselenin delil gösterilmesi gerekirdi. Öyleyse nasıl olur da sahabelerin münazara ve tartışmalarında bu gerçeğin kendisine, hatta izine bile rastlanılmıyor? Oysa hadis ravîleri bu tartışmaları cümle cümle, kelime kelime kaydetmişlerdir [ve bizlere aktarmışlardır]. Niçin bu konu hiçbir kitapta ve hiçbir konuşmada yer almadı? Sahabelerden ve tabiinden oluşan eski tefsirciler neden bu meseleyi gündeme almadılar da sadece Fahr-i Razî ile ondan sonra gelen birkaç son dönem tefsircisi bu görüşü ortaya koydu?

Hatta Fahr-i Razî'nin kendisi bile ortaya koyduğu bu görüşün, şim-diye kadar belirtilen görüşlerin dışında bulunduğundan dolayı kabul edilmediğine ittifak olduğunu (yani icma-ı mürekkebe aykırı olduğunu) belirttikten sonra, görüşündeki tutarsızlığın nedeni hakkında şöyle demiştir: "Çünkü ululemrin anlamı hakkında sadece dört görüş vardır: 1- Hulefa-i râşidin (İslâm'ın ilk dört halifesi). 2- Müfreze komutanları. 3- İlim adamları. 4- Masum İmamlar. Beşinci bir görüş ise [benim kendimin ortaya koyduğum görüş gibi,] icmayı çiğnemek de-

mektir."[1] Sonra kendi kendine cevap vererek ortaya koyduğu görüşün gerçekte üçüncü görüşün kapsamına girdiğini öne sürüyor. Böylece işi düzeltmişken tekrar bozuyor.

İşte bu söylediklerimizin hepsi meselenin bu görüşteki gibi olmadığını ve masumluğun, İslâm'ın mucizelerinden ve Müslümanlar arasından çıkan hal ve akd ehli için olağanüstü kerametlerinden değerli bir lütuf ve üstün bir bağış olarak algılanmadığını gerektirir.

Burada bir başka görüşün de ortaya çıkması muhtemeldir; o da şu ki: Söz konusu masumluk olağandışı bir faktöre dayanmaz. Tersine İslâm, genel terbiyesini (eğiticiliğini) bu sonucu doğuran bir ince usûle dayandırmıştır. Bu ince ilkeye göre, bu ümmetin içinden çıkan hal ve akd ehli, ortak kararlarında yanılmazlar; görüşlerinde yanılgıya düşmezler.

Fakat bu ihtimal de genel kanuna aykırı olma sebebi ile geçersizdir. Söz konusu genel kanuna göre bir heyetin idraki o heyeti oluşturan fertlerin idraklerinin toplamıdır. Eğer teker teker fertlerin yanlış yapabilecekleri kabul ediliyorsa, heyetin de yanlış yapabileceği kabul ediliyor demektir. Ayrıca bu görüşün başka bir tutarsızlığı da vardır; o ise şundan ibarettir: Eğer hal ve akd anlamındaki ululemrin görüşü, doğruluğunda ve masumluğunda böylesine yenilmez bir faktöre dayansaydı, sonuçlarını göstermekten geri kalmazdı [ve Müslüman toplulukları içinde bu kadar yanlış düşüncelerin ortaya çıkması görülmezdi]. O zaman İslâm âlemini kaplayan bu batıllar ve fesatlar nereden kaynaklanıyor?

Peygamberimizin (s.a.a) vefatından sonra Müslümanlar arasından çıkan birçok hal ve akd heyetleri nice istişare toplantıları düzenlediler ve ortak görüşleri doğrultusunda çeşitli uygulamalara giriştiler; fakat Müslümanlara dalâletten, sapıklıktan başka bir şey kazandırmadılar. Müslümanlara mutluluk getirme girişimleri de onların sadece bedbahtlığına yol açtı. Öyle ki Peygamberimizden (s.a.a) sonra, dine dayalı toplum düzeni çok geçmeden zalim ve zorba bir imparatorluğa dönüştü. Bunun içindir ki dikkatli araştırmacıların, Peygamberimizin vefatından sonra meydana gelen fitneleri, bu fitnelerin arkasından dökülen kanları, çiğnenen ırzları, yağma edilen malları, yürürlükten kaldırılan

1- Tefsir-ul Kebir, c.10, s.144-150.

hükümleri ve iptal edilen had cezalarını incelemeleri; ardından da bu facialarınkaynağını, köklerini ve ana damarlarını araştırmaları gerekir. Çünkü bu incelemeler sonucu, bu facialarınsebeplerinin tek dayanağının Müslümanlar arasından çıkmış hal ve akd heyetlerinin görüşleri ve bu görüşlerini insanların omuzlarına yüklemeleri olduğunu göreceklerdir.

İşte bu dinin binasının dayanağı olan temel direğin yani, hal ve akd heyetinin görüşünün durumu budur. Tabi eğer görüşlerinde yanılmazlık ayrıcalığı ile donatılmış ululemr kavramından maksat bu ise.

Dolayısıyla ululemrden maksat hal ve akd ehlidir, dediğimiz zaman şunları da demek zorunda kalırız: Bu heyet yanılabilir. Bu heyeti oluşturanlar, sıradan insanlarla aynı düzeydedirler; görüşleri doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Yalnız bu kimseler erdemli, tecrübeli, görmüş-geçirmiş, uzman bir heyet oldukları için çok az yanlış yaparlar. Yanılabilir ve hata edebilir olmalarına rağmen onlara itaat edilmesi gereğinin emredilmesi, yanlışlıklara müsamaha ile bakma, yanlışları hoş görü ile karşılama anlamı taşır.

Bu hoşgörünün gerekçesi, onların olaylara müdahale etmelerinin genelde sağlayacağı maslahattır. Eğer bu heyet, dinin hükümlerinden birini o güne kadar bilinenden farklı bir şekilde yorumlayarak veya gü-nün şartlarına yahut ümmetin eğilimine ya da mevcut dünyanın durumuna ayak uydurmak gerekçesi ile değiştirerek Kur'an'a ve sünnete ters düşen, fakat belirlediği genel maslahata uyan bir hüküm verirse, bu he-yetin görüşüne uyulacaktır. Dinin onayladığı tutum da zaten budur. Çün-kü İslâm'ın tek istediği, toplumun mutluluğu ve sosyal gelişmesidir.

Nitekim bu tutum, İslâm'ın ilk dönemindeki ve sonradan gelen hükümetlerin politikalarında görülen bir ilkedir. Bu hükümetler Peygamberimiz (s.a.a) döneminde yürürlükte olan bir hükmü uygulamadan kaldırdıkları; onun siret ve sünnetlerinden (politikalarından) biri üzere hüküm vermedikleri zaman, bunu, önceki hükmün ümmetin haklarına ters düştüğü gerekçesi ile gerekçelendirdiler ve ümmetin menfaatinin, şartlarına uygun yeni bir hükmün uygulanmasında olduğunu ve dünya mutluluğu özlemleri ile bağdaşan yeni bir kanunun yürürlüğe geçmesinde olduğunu savundular. Nasıl ki son asır araştırmacı-yazarlardan bazısı, ümmetin çıkarını korumak için halifenin İslâm'a açıkça ters

olan bir politikayı izleyebileceğini ileri sürmüştür.[1]

Böyle olunca da artık İslâm ümmetinin durumu diğer gelişmiş uygar toplumların durumu gibi olur. Şu bakımdan ki, o toplumlarda seçilmiş bir heyet bulunuyor ve bu heyet toplumun şartlarına ve zamanın gereksinimlerine uygun gördüğü şekilde kanunları uyguluyor.

Bu ihtimal veya görüş -gördüğünüz gibi- dinin, din kalıbına dökülmüş ve bu şekilde ortaya çıkmış bir sosyal sistem (gelenek) olduğunu düşünenlerin görüşü ile tıpatıp aynıdır. Bu görüşe göre din, toplumların yapılarına egemen olan şartlara uymaya mahkumdur. Sürekli gelişme evrelerine ayak uydurmak zorundadır. Bunların yanı sıra o sadece Peygamberimizin zamanındaki veya ona yakın dönemlerdeki hayat tarzına uyan üstün ve ideâl bir numunedir.

Bu din, insan toplumu denen zincirin modası geçmiş bir halkasıdır. Bugün o, ancak jeoloji bilginlerinin yer altı kazılarında ortaya çıkardıkları fosilleri araştırdıklarına benzer bir bakış açısı ile incelenebilir.

Bu görüşü savunanlarla *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin..."* ayeti hakkında konuşacağımız hiçbir söz yoktur. Çünkü bu görüş, dinin bütün ilkelerini; köklü bilgilerden, ahlâk kurallarından ve fer'î hükümlerden oluşan din kaynaklı bütün kanunları ve gelenekleri etkileyen bir temele dayanır. Eğer Peygamberimiz (s.a.a) zamanında ve ölümü ile sonuçlanan hastalığı esnasında sahabelerin yaptıkları bazı hareketleri, sonra aralarında çıkan ihtilafları ve çatışmaları, İslâm'ın bazı hükümlerine ve Peygamberimizin bir kısım uygulamalarına yönelik halifelerin kimi tasarruflarını, arkasından Muaviye ile ondan sonra gelen Emevî hükümdarlarının, arkasından Abbasî hükümdarlarının, bunlardan sonra gelen hükümdarların icraatlarını -ki hepsi birbirinin benzeridir- bu görüşe hamletsek, son derece şaşırtıcı bir sonuçla karşılaşırız.

Bu ayet hakkında söylenen sözlerin en şaşırtıcı olanlarından biri de bir yazarın şu sözüdür. Söz konusu yazar şöyle diyor: *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ayeti, hep birbirinden farklı görüşler ileri sürmelerine rağmen, tefsircilerin söz konusu ettikleri anlamların hiçbirine delâlet etmez."

1- Fecr-ül İslâm dergisinin sahibi.

"Bunun birinci gerekçesi şudur ki: Kim olurlarsa olsunlar ululemre itaat edilmesinin zorunlu kılınması, asla onların diğer insanlardan üstün ve ayrıcalıklı olduklarını göstermez. Nitekim bizim zorunlu durumlarda zorbalara ve zalimlere itaat etmemiz gereklidir. Bu gerekliliğin sebebi onların şerlerinden korunmaktır. Ama o zorbalar, biz kendilerine itaat etmek zorunda kalıyoruz diye asla yüce Allah katında bizden üstün olamazlar."

"İkinci gerekçeye gelince, bu ayette ifade edilen hükmün niteliği, uygulanmaları konularının gerçekleşmesine bağlı olan diğer hükümlerden farklı değildir. Fakirlere yardım etmenin gerekliliği ve zalime destek olmanın yasak oluşu gibi. Bu hükümler vardır diye bizim köşe bucak koşuşturup yardım edecek bir fakir aramamız ve yardımcı olmayacağımız bir zalim bulmak için uğraşmamız gerekmez."

Bu yazarın gündeme getirdiği gerekçelerin her ikisinin saçmalığı açıktır. Üstelik bu yazar ayetteki ululemrden hükümdarların ve padişahların kastedildiğini farz ediyor ki, önceki açıklamalarımız sayesinde bu ihtimalin asılsızlığı belli oldu.

İlk gerekçe bunun için yanlıştır ki, bu yazar Kur'an'ın zalimlere, haddi aşanlara ve kâfirlere itaat etmeye ilişkin yasaklamalarla dolu olduğunu göz ardı ediyor. Halbuki durum böyle olduktan sonra artık Allah'ın onlara itaat etmeyi emretmesi, sonra da daha ileri giderek onlara itaat etmeyi kendisine ve Peygamberine itaat etmekle eşleştirmesi imkânsızdır. Öte taraftan eğer bu itaatin, takıyye ve kötülüklerden korunma amaçlı bir itaat olduğu farz edilse, o zaman Allah onu izin vermek gibi göz yumma nitelikli ifadelerle geçiştirirdi. Tıpkı, *"Ancak onlardan (kâfirlerden) korunma gayesi ile sakınmanız başka."* (Âl-i İmrân, 28) ayetinde buyurduğu gibi. Yoksa bunca feci sakıncayla karşılaşmayı göze alarak onlara itaat etmeyi açık bir dille emretmezdi.

İkinci gerekçeye gelince, bu gerekçe ayetin anlamı ile ilgili ilk gerekçeye dayanır. Ama eğer ululemre itaatin zorunlu oluşu, bu heyetin dinde itibarlı bir konumu olan kişilerden oluşmasından ileri geldiği farz edilirse, o zaman -daha önce ayrıntılı şekilde anlatıldığı üzere- bu kimselerin masum olması gerekir ve dinî maslahatların ana temelini içeren ve İslâm toplumunun varlığını sürdürmesine dayanak olan bir hükmün ifade edildiği bu tür ayette yüce Allah'ın somut olarak var olmayan veya somut varlıkları tesadüfe bağlı olan kimselere itaat

edilmesini farz kılması imkânsızdır. Böyle bir şey düşünülemez. Okuyucularımız iyi biliyorlar ki, ululemre olan ihtiyaç tıpkı Peygambere olan ihtiyaç gibidir. Bu ihtiyaç, ümmetin yönetilmeye olan ihtiyacıdır. Biz, muhkem ve müteşabih ayetler konusunu işlerken bu meseleye değinmiştik. [c.3, Âl-i İmrân suresi, ayet:7]

Şimdi bu ayet hakkındaki sözlerimizin başına dönelim. Yukardan beri yaptığımız açıklamalardan ortaya çıktı ki, *"sizden olan ululemre"* ifadesini hal ve akd ehlinden oluşmuş bir heyete hamletmenin anlamı yoktur. Çünkü ne şekilde yorumlarsak yorumlayalım, sonuçta bu heyet bir sosyal kuruluştur. Ululemrden maksat, ancak ümmetin içinden olan belirli bireyler ve kişilerdir. Bu kimseler sözlerinde masumdurlar ve itaat edilmeleri zorunludur. Onların kimler olduklarının bilinebilmesi için de Allah tarafından Allah'ın kendi sözü ile veya Peygamberinin dili ile net bir şekilde belirtmelerine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ululemr kavramı, Ehl-i Beyt İmamları kanalı ile nakledilen ve ululemrden maksat kendilerinin olduğunu açıklayan rivayetlere uyarlanır.

Ululemrden maksat, hülefa-i râşidin (râşid halifeler) yahut müfreze komutanları ya da sözlerine ve görüşlerine uyulan alimler olduğunu savunan görüşlere gelince, bu görüşlere iki cevap verilebilir: Birincisi, bu ayet ululemrin masumluk sıfatı taşıdığına delâlet ediyor. Oysa sayılan zümrelerin hiçbirinin masum olmadığı tartışmasızdır. Sadece Müslümanların bir bölümü dört halifenin içinden Hz. Ali'nin (a.s) masum olduğuna inanmaktadır. İkincisi, bu üç görüşün her üçü de hiçbir delile dayanmıyor.

[ULULEMRİN, EHL-İ BEYT İMAMLARI OLMASI YOLUNDAKİ TEFSİRE YAPILAN İTİRAZLAR]

Şimdi de; "Ululemrden maksat, masum olan Ehl-i Beyt İmamlarıdır." tefsirine yöneltilen itirazlara gelelim:

Birinci itiraz: Ehl-i Beyt'in ululemr demek olduğu, Allah ve Peygamber tarafından açıkça belirtilmeye muhtaçtır. Tabi ki böyle bir açıklama yapılmış olsaydı, Resulullah'ın (s.a.a) vefatından sonra bu konuda görüş ayrılığına düşecek iki kişi bile bulunmazdı.

Bu itiraza verilecek cevap şudur: Ehl-i Beyt'in ululemr olduğu Kur'an'da ve sünnette belirtilmiştir. Velayet ayeti (Mâide, 55), Tathir

ayeti (Ahzâb, 33) ve diğer bazı ayetler bunun Kur'an kaynaklı delilleridir. İlerde bu konuyu geniş bir şekilde inceleyeceğiz. Peygamberimizden nakledilen "Sefine (gemi)" ve "Sakaleyn" hadisleri de bu meselenin hadis kaynaklı delilleridir.

Sefine hadisi şudur: *"Benim Ehl-i Beytim'in konumu, Nuh'un gemisinin konumundadır; ona binen kurtulur, binmeyen ise boğulur."*

Sakaleyn hadisi ise şöyledir: *"Ben sizin aranızda iki değerli şey bırakıyorum. Biri Allah'ın kitabı ve öbürü benim soyum olan Ehli Beytim'dir. Bunlara sarıldığınız sürece benden sonra asla yoldan çıkmazsınız."*

Bunlarla ilgili açıklama, bu kitabın üçüncü cildinde muhkem ve müteşabih ayetler konusu işlenirken (Âl-i İmrân, 7) açıklanmıştı. Ayrıca Şiî ve Sünnî kaynaklardan rivayet edilen ululemr konulu hadisler de bu meselenin delillerindendir. Bu ayetler grubunun hadisler ışığında açıklaması bölümünde bu rivayetlerin bazılarına yer verilecektir.

İkinci itiraz: Ululemre itaat etme emri, onların kimler olduğunun bilinmesi, tanınması şartına bağlıdır. Çünkü kim oldukları bilinmeden onlara itaat etme emri, mükellefin güç yetiremeyeceği bir yükümlülük olur. Eğer bu emir onları tanıma şartına bağlı ise bu durum ayetle bağdaşmaz. Çünkü ayet mutlak, yani kayıtsız-şartsızdır.

Bu itiraza şu cevabı veririz: Bu sakınca itirazı yapan kimsenin kendisi için de geçerlidir. Çünkü itaatin ululemrin kim olduğu şartına bağlı olması mutlaktır. [Dolayısıyla hal ve akd ehline itaat etmek de onların tanınmasına bağlıdır.] Bizim ile bu itirazı yapan kimse arasında bu noktadaki fark şudur: Onun dediğine göre hal ve akd ehlinin kimlerden oluştuğu Allah'ın ve Peygamberin açıklamasına gerek olmaksızın bizim tarafımızdan bilinmektedir; fakat bize göre masum imam Allah ve Peygamber tarafından tanıtılması gerekir. Buna göre ayete aykırı olmaları bakımından bu iki şartın birbirinden farkı yoktur. [Çünkü kimler olurlarsa olsunlar ululemre itaat etmek, ancak onları tanımak suretiyle mümkündür.]

Şu da var ki, ululemrin kim olduğunu bilmek her ne kadar şart sayılıyorsa da bu şart diğer normal şartlar gibi değildir. Çünkü bu şart (tanımak) yükümlülüğün kişiye ulaşmasına, fiilen omuzlarına binmesine dönüktür. Çünkü, kendisini, konusunu ve taalluk ettiği şeyi bilmeden yükümlülük fiilen yoktur. Yoksa bu şart, yükümlülüğün kendi-

sine ve konusuna yönelik değildir. Eğer ululemrin kim olduğunu bilmek, hacda malî ve bedenî yeterliliğin ve abdestte suyun bulunmasının şart olması gibi normal bir şart kabilinden olursa, mutlak yükümlülük diye bir yükümlülük türü hiç olmazdı. Çünkü bir insanı bilip bilmediğine bakmaksızın bir görevle yükümlü tutmak anlamsız olur.

Üçüncü itiraz: Bizler, içinde yaşadığımız şu zaman diliminde masum imama ulaşma, ondan din ve ilim öğrenme imkânından mahrumuz. Buna göre Allah'ın bu ümmete itaat edilmesini farz kıldığı merci, masum imam olamaz. Çünkü ümmetin ona ulaşması imkânsızdır.

Bu itiraza verilecek cevap şudur: Bunun böyle olmasının sebebi Allah ve Peygamber değil, ümmetin kötü hareketleri ve kendine hıyanet etmiş olmasıdır. Dolayısıyla yükümlülük kaldırılmış değildir. Bu durum, önce peygamberini öldüren ve sonra ona itaat etme imkânına sahip olmadığını söyleyen bir ümmetin mazeretine benzer. Üstelik bu sakınca, itirazı yapan kişinin kendisi için de geçerlidir. Çünkü biz Müslümanlar bugün bir tek ümmet teşkil etme imkânına sahip değiliz ki, bu ümmetin içinden çıkan hal ve akd ehli kabul ettiği bir görüşü yürürlüğe koyabilsin.

Dördüncü itiraz: Yüce Allah, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* buyuruyor. Eğer ululemrden maksat masum imam olsaydı, "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu imama götürün." buyurması gerekirdi.

Bu itirazın cevabı şudur: Bunun cevabı daha önceki açıklamalar-da verilmişti. Bu götürmekten (havale etmekten) maksat, daha önce anlatılan yaklaşımla anlaşmazlığa düşülen hususu imama götürmektir, havale etmektir.

Beşinci itiraz: Masum imamın varlığına inanan kimseler, ona uymanın faydasının ümmeti ihtilaf karanlığından, çatışmanın ve bölünmenin zararından korumak olduğunu söylemektedirler. Oysa bu ayetin zahirinden, ululemrin varlığına ve ümmetin ona itaat etmesine rağmen anlaşmazlığın mevcut olacağı anlaşılıyor. Meselâ, ululemrin kendisinin bazı olaylar ve gelişmelerin hükmü hakkında ihtilafa düşmesi gibi. Halbuki masum imamın var olması ile birlikte ihtilafın ve anlaşmazlığın meydana gelmesi bu inançta olan kimselere göre caiz değildir. Çünkü onlara göre masum imam, Peygamber (s.a.a) gibidir. O hâlde onların bu inancına göre ayetteki ayrıntılandırmanın [yani, *"Eğer bir*

husussta anlaşmazlığa düşerseniz..." ifadesinin] hiçbir faydası yoktur.

Bu itiraza şu cevabı veririz: Bu itirazın cevabı da geçmişteki açıklamalardan anlaşılmaktadır. Çünkü bu ayette sözü edilen anlaşmazlıktan maksat, müminlerin Kur'an'ın ve sünnetin hükümleri hakkındaki anlaşmazlığıdır; yoksa velâyet hükümlerinde yani, imamın bir yönetici olarak olaylar ve gelişmelerle ilgili verdiği hükümler hakkındaki bir anlaşmazlık değildir. Daha önce belirtildiği gibi hüküm koyma yetkisi sadece Allah'a ve Resulü'ne aittir. Eğer anlaşmazlığa düşen taraflar Kur'an'ı ve sünneti anlayabiliyorlarsa, tartışma konusuna ilişkin hükmü bu iki kaynaktan çıkarırlar veya çözümü, yorumunda masumluk ayrıcalığı ile donatılmış olan imamdan sorarlar. Yok eğer bunlar Kur-'an'ı ve sünneti anlayamıyorlarsa, tartışma konusu meselenin çözümünü imamdan sormakla yükümlüdürler. Tıpkı Resulullah'ın (s.a.a) çağdaşları gibi. Onlar anlayabildikleri meselelerde ya kendileri bilgi elde ederler veya hükmü Peygamberden sorarlardı. Fakat anlayıp hüküm çıkaramadıkları meseleleri mutlaka Peygambere sorarlardı.

Bu ayetin delâlet ettiği üzere, ululemre itaat etmenin hükmü tıpkı Peygambere itaat etmenin hükmü gibidir. Anlaşmazlıkla ilgili hüküm de bu ayette anlatılan hükümdür. [Yani, anlaşmazlığa düşülen hususun Allah'a ve Resul'e götürülmesi gerekir.] Peygamberimizin (s.a.a) hayatta olması ile vefat etmiş olmasının bu bakımdan farkı yoktur. Peygamberimizin hayatta olması durumundaki hükmü, bir sonraki ayetler açıklarken, onun yokluğu hâlindeki hükmü de okuduğumuz ayetin mutlak oluşu açıklıyor.

Ayette sözü edilen çözümü Allah'a ve Peygambere götürme işlemi ise, müminler arasında baş gösteren anlaşmazlıklara mahsustur. Nitekim ayetteki *"Eğer anlaşmazlığa düşerseniz..."* ifadesinden bunu anlıyoruz. Dikkat edilirse, "Eğer ululemr arasında anlaşmazlık çıkarsa" veya "Eğer onlar anlaşmazlığa düşerlerse" denmemiştir. Peygamberin sağlığında ihtilaflı konuyu Allah'a ve Resul'e götürmek demek ya meseleyi Peygambere sormak veya hüküm çıkarma yeterliliğine sahip olanların Kur'an'dan ya da sünnetten hüküm çıkarmalarıdır. Peygamberimizin yokluğunda yapılacak olan iş ise, daha önce dediğimiz gibi ya meseleyi imama sormak veya Kur'an'dan ve sünnetten hüküm çıkarmaktır. Buna göre, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz..."* direktifi, bu itirazı ortaya atanın ileri sürdüğü gibi hiçbir faydası ol-

mayan, fazladan bir ifade değildir.

Bütün bu açıklamalardan ortaya çıkan sonuç şudur: Bu ayette sözü edilen ululemrden maksat, bu ümmetten olan öyle kimselerdir ki, her birinin masumluk ve itaat zorunluluğu bakımından hükmü, tıpkı Peygamberimiz (s.a.a) için bu konulardaki hüküm gibidir. Burada lügat anlamı ile genel bir kavram olan ululemr teriminden tek kişinin kastedilmiş olması da bir çelişki değildir. Çünkü bir kelimenin kavramlarından birini kastetmekle bu kavramla örtüşen bir örneği murad etmek birbirinden farklı şeylerdir. Meselâ, bu ayette geçen "resul=elçi, peygamber" terimi de genel ve küllî bir kavramdır. Kelimeden bu ayette murad edilen anlam da budur. Fakat kastedilen örnek Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir (s.a.a).

* * *

"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün..." Bu ifade ayetlerin akışından elde edilen sınırlamanın bir uzantısı, bir sonucu ve ayrıntılandırmasıdır. Çünkü, *"Allah'a itaat edin..."* direktifi Allah'a ve Peygambere itaati gerekli ilan etti. Bu itaat, düşünülebilecek bütün anlaşmazlıkları gidermeyi garanti eden ve var olabilecek bütün ihtiyaçları karşılayan dinî konular üzerinde odaklandığından dolayı Allah ve Peygamber dışında başka bir mercie baş vurmaya gerek bırakmamaktadır. Buna göre yukarıdaki direktifin anlamı şöyledir: "Allah'a itaat edin, tağuta itaat etmeyin." İşte sözünü ettiğimiz sınırlamanın anlamı budur.

Bu ayette hitabın müminlere yöneltilmesi, sözü geçen anlaşmazlıktan maksadın müminler arasındaki anlaşmazlık olduğunu, yoksa müminler ile ululemr arasında doğabilecek veya ululemr olan kimselerin kendi arasında baş gösterebilecek bir anlaşmazlığın kastedilmediğini ortaya koyuyor. Çünkü müminler ile ululemr arasında anlaşmazlık çıkması, müminlerin ululemre itaat etmelerinin farz olması ilkesi ile bağdaşmaz. Ululemrin kendi içinde anlaşmazlığa düşeceği faraziyesi de bu ilke ile bağdaşmaz. Çünkü zorunlu itaat ile taraflarından biri batılda olan bir anlaşmazlığı bir arada düşünmek mümkün değildir. Üstelik eğer ululemrin kendi içindeki bir anlaşmazlığının kastedildiğini düşünürsek, bu durum *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resul'e götürün."* ifadesinde hitabın müminlere yönelmiş olması ile uyuşmaz.

Ayetin orijinalinde geçen ve "husus" olarak anlamlandırdığımız "şey" kelimesine gelince, bu kelime gerçi Allah'tan, Peygamberden ve ululemrden gelen her emri, her hükmü kapsar, niteliği ne olursa olsun; fakat bu kelimenin arkasından gelen *"onu Allah'a ve Resul'e götürün."* ifadesi şuna delâlet eder: Burada sözü edilen anlaşmazlık, ululemrin yegane yetkilisi olduğu konularla yani seferberlik, savaş ve barış gibi tamamen onların yönetim alanları hakkındaki emirleri ile ilgili bir anlaşmazlık değildir. Çünkü bu konularda ululemre itaat etmek zorunlu olduğuna göre anlaşmazlığı Allah'a ve Peygambere havale etmeyi emretmek anlamsız olur.

Buna göre bu ayet, Allah'tan ve Peygamberden başka hiç kimsenin yürürlüğe koymaya veya neshetmeye yetkili olmadığı dinî konulardaki anlaşmazlıkların çözümünün Allah'a ve Peygambere havale edilmelerinin gerekliliğine delâlet eder. Ayet Allah'ın ve Peygamberin koyduğu dinî hükümler hakkında hiç kimsenin tasarrufta bulunmaya yetkili olmadığını açıkçaya yakın bir dille ifade ediyor. Bu konuda ululemr ile onların dışındakiler arasında fark yoktur.

Ayetteki *"Allah'a... inanıyorsanız"* ifadesi, sözü edilen hükme dönük bir pekiştirme ve bu hükme ters düşmenin iman aşamasındaki bir bozukluktan kaynaklandığına yönelik bir işarettir. Buna göre bu hüküm ile iman arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu hükmü çiğnemek, Allah'a ve Peygambere iman etmiş görünmeyi ve kalpte küfrü saklı tutmayı ortaya çıkarır ki, gelecek ayetlerin delâlet ettikleri gibi, bu tutum münafıklıktır.

"Bu daha hayırlı ve yorum bakımından daha güzeldir." Yani görüş ayrılığı belirdiğinde meseleyi Allah'a ve Resul'e götürmek ya da Allah'a, Peygambere ve ululemre itaat etmek sizin için daha hayırlı ve... Ayette geçen "te'vil=yorum" kelimesi, hükme kaynaklık eden ve arkasından uygulamayı düzenleyen gerçek maslahat demektir. Bu kitabın üçüncü cildinde *"yorumunu yapmak için... Oysa onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez..."* (Âl-i İmrân, 7) ayeti ile ilgili incelememizde bu kelimenin anlamına değinmiştik.

"Sana ve senden önce indirilenlere inandıklarını sananları görmedin mi?..." Ayetin orijinalinde geçen "yez'umûne=sanan-lar" fiili "za'm" kökünden "bir şeye inanmak" demektir. İster gerçeğe uygun olsun, ister olmasın. İlim=bilmek" kelimesi ise böyle değildir. O sadece

gerçeğe uyan inanç anlamına gelir. "Za'm" kelimesi gerçeğe uy-mayan konulara inanmak anlamında kullanıldığı için, gerçeğe uymama durumunun kelimenin mefhum ve kavramının bir parçası olduğu sanılabilir. Oysa öyle değildir.

Ayette yer alan "tağût" kelimesi "rehebut=korkmak", "ceberut=üstün olmak" ve "melekut=malik olmak" kelimeleri gibi mastardır ve "azmak, taşkınlık göstermek" demektir. Kimi yerlerde ism-i fail (=etken isim) anlamında kullanılarak mübalağa anlamı yüklenir. Meselâ bolluğu ve çokluğu yüzünden kabından taşan su hakkında "tağa'l mau =su taştı, kabına sığmadı" denir. Önceleri insan hakkında kullanılması istiare yolu ile idi. Fakat zamanla kullanıla kullanıla kelimenin gerçek anlamı gibi algılandı. İnsan için kullanıldığında insanın, akıl veya şeriat tarafından kendisi için belirlenen tutumun dışına çıkması anlamına gelir. Buna göre tağut, Allah'a karşı kulluk görevlerini yapmamakta inat eden, bu tutumu Allah'a karşı büyüklük taslayarak sergileyen zalim ve zorba kişi demektir. "Tağut, Allah dışındaki bütün tapılanlardır." sözünü diyenlerin maksadı da bu anlama dönüktür.

"Sana ve senden önce indirilenlere..." ifadesi, "Allah'ın peygamberlerine indirdiklerine" demektir. Bu ifade yerine "Sana ve senden önceki peygamberlere inandıklarını" denebilecekken öyle denmemesinin sebebi, ayette Allah'ın kitabına ve hükmüne baş vurma gereğinin söz konusu olmasıdır. Bundan anlaşılıyor ki: *"Tağuta inanmamaları kendilerine emrolunduğu hâlde..."* ifadesindeki emirden maksat, semavî kitaplarda ve Hz. Muhammed (s.a.a) ile ondan önceki peygamberlere inen vahiylerde yer alan emirdir.

"Sana ve senden önce indirilenlere inandıklarını sananları görmedin mi?..." ifadesi muhtemel bir gizli soruya cevap mahiyetindedir. Sanki "Yüce Allah niçin *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin...'* buyurdu?" denmiş de ona şöyle cevap verilmiş: "Onların itaat etmekten nasıl geri durduklarını görmedin mi? Öyle ki, tağutun hakemliğine baş vurmak istiyorlar." Cümledeki soru teessüf ifade eder. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir:

"Bazı insanlarda gördüğün şu tutum esef vericidir. Onlar sana indirilen kitaba ve senden önceki peygamberlere indirilenlere inandıklarına inanıyorlar. Oysa semavî kitaplar, insanların anlaşmazlığa düştükleri meseleler hakkında hüküm vermek için indiler. Allah ise bu ger-

çeği onlar için şöyle açıklıyor: *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermesi için, onlarla beraber hak olarak kitap da gönderdi."* (Bakara, 213) Bu adamlar anlaşmazlığa düştüklerinde tağutların hakemliğine baş vuruyorlar. Oysa tağutlar azgın, Allah'ın dinine inatla karşı koyan ve hakkı çiğneyen kimselerdir. Üstelik bu adamlar söz konusu semavî kitaplarda tağuta karşı çıkmakla emrolunmuşlardı. Tağutların hakemliğine baş vurmanın Allah'ın kitaplarını geçersiz kılmak, içlerindeki yasaları yürürlükten kaldırmak demek olması, bunun yasaklanması için yeterli gerekçedir."

"Şeytan da onları uzak (koyu) bir sapıklığa düşürmek istiyor." ifadesi, bu adamların şeytan kışkırtması ve azdırması ile tağutların hakemliğine baş vurduklarına delâlet ediyor. Şeytanın bu kışkırtmaktaki maksadı onları uzak (koyu) bir sapıklığa düşürmektir.

"Onlara, "Allah'ın indirdiğine ve Resule gelin" denildiği zaman..." Ayetteki "tealev=gelin" kelimesi, aslında "yükseklik" anlamına gelen "teali" kökünden emir sigasıdır. Yine ayetteki "yesuddûne anke sudûden" "sadde" kökünden "yüz çevirmek" demektir. *"Allah'ın indirdiğine ve Resul'e"* ifadesi, "Allah'ın hükmüne ve onunla hükmeden kimsenin hükmüne" demektir.

"senden yüz çevirdiklerini" ifadesinde sadece adamların Peygamberimize sırt çevirmelerine dikkat çekildi. Oysa o adamlar hem Kur'an'a, hem de Resul'e taraf çağrılmışlardı; sadece Peygamberimize değil. Çünkü üzüntüye (teessüfe) yol açan davranış, Allah'ın indirdiğine iman ettiklerine inanan kimselerin [yani inandıkları kanaatinde olanların] davranışıdır. Buna göre onlar kâfir değillerdir ki, açıkça Allah'ın kitabına yüz çevirsinler. Onlar gerçekte Allah'ın indirdiğine inanmış görüntüsü veren, fakat Peygamberden yüz çeviren münafıklardır.

Bundan anlaşılıyor ki, Allah'ın hükmüne teslim olurken Peygamberin hükmüne teslim olmakta tereddüt ederek Allah ile Peygamber arasında ayırım yapmak kesinlikle münafıklıktır.

"Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir felâket gelince ne yaparlar?..." Bu ayet şu gerçeği ilan ediyor: Allah'ın ve Peygamberin hükmünden yüz çevirerek başkasının yani tağutların hükmüne yönelmeyi, başlarına gelen bir felâket ve musibet izleyecek ve bu musibetin

yegane sebebi de Allah'ın ve Peygamberin hükmünden yüz çevirerek tağutların hakemliğine baş vurmaları olacaktır. *"Sonra sana gelirler... Allah'a yemin ederler."* ifadesi, o adamların kötülük olsun diye tağutların hükmüne baş vurmadıkları şeklindeki mazeret beyan etmelerinin hikayesidir.

Ayetin anlamı -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Durumları böyleyken bu kötü davranışlarının cezası olarak başlarına kötü bir akıbet geldiğinde ne yaparlar? Sonra sana gelerek Allah'a yemin ederler ve şöyle derler: "Biz, Kur'an'dan ve Peygamberden başkasının hakemliğine baş vurmakla iyilikten, ara bulmaktan ve hasımlar arasındaki düşmanlığı yok etmekten başka bir şey istememiştik."

"Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir..." Bu ayet onların mazeretlerine yönelik bir yalanlamadır. Yüce Allah, burada onların kalbinde olanı ve onun bozuk bir duygu olduğunu açıkça belirtmedi. Fakat o bozuk bir duygudur. Çünkü, *"onlardan yüz çevir, kendilerine öğüt ver"* ifadesi buna delâlet ediyor. Zira eğer kalplerindeki duygular bozuk olmasaydı, doğruyu ve gerçeği söylerlerdi ve Peygamberimiz (s.a.a) de doğru konuşanlara ve hakkı söyleyenlere yüz çevirmekle emredilmezdi.

"Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek etkili sözler söyle." Yani yaptıkları kötülüklerin bilincine varmalarına, davranışlarının münafıklık olduğunu anlamalarına, eğer durumları meydana çıkarsa Allah'ın gazabına uğrayacaklarını bilmelerine dair istediğin bu gerçeklerin içlerine işlemesini sağlayacak, etkili söz söyle kendilerine.

"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik." Bu ayet, yukarıdan beri münafıklar hakkında anlatılan bütün hususlara yönelik mutlak bir reddiyedir. Yani onların tağutların hakemliğine baş vurmaları, Peygamberden yüz çevirmeleri, amaçlarının sadece iyilik ve uzlaştırma olduğu yolundaki yeminli mazeret beyanları reddediliyor. Bunların hepsi şu veya bu şekilde Peygambere muhalefettir; ister bu kötülükler arkasına sığındıkları, bir mazerete eşlik etsin, ister etmesin fark etmez. Çünkü Allah, Peygambere itaat etmeyi kayıtsız şartsız farz kılmıştır. O, onu sadece Allah'ın izni ile kendisine itaat edilsin diye gönderdi.

Dolayısıyla hiç kimse şöyle düşünmemelidir: "İtaatin yegane mercii Allah'tır. Peygamber ise yaratılmış bir insandır. Ona ancak fayda el-

de etmek için itaat edilir. Eğer ona itaat etmeksizin bu fayda elde edilebiliyorsa, Peygamberi bir yana bırakarak tek başına o faydayı elde etmenin sakıncası yoktur. Aksi takdirde Allah'a ortak koşmak ve O'nunla birlikte Peygamberine tapmak olur." Nitekim bu gerçek, sahabelerin Resulullah (s.a.a) ile konuştukları bazı meselelerde de zaman zaman ortaya çıkıyordu. Peygamberimiz sahabelere bir emir verdiğinde içlerinden biri, "Bu iş Allah'ın emri ile midir, yoksa onu sen kendin mi emrediyorsun?" diye sorardı.

Bu yüzden yüce Allah, okuduğumuz ayette Peygambere (s.a.a) itaat zorunluluğunun mutlak bir zorunluluk olduğunu ve aslında Allah'a itaat etmek demek olduğunu, çünkü O'nun izni ile gerçekleştiğini bildiriyor. Şu ayette belirtildiği gibi, *"Kim Resul'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."* (Nisâ, 80)

Yüce Allah daha sonra bildiriyor ki; eğer o adamlar, yüz çevirmek suretiyle Resul'e muhalefet ettiklerinde tövbe ederek Allah'a ve Peygambere dönseler, Allah'a yemin etmelerinden, faydasız ve Resulullah'ı (s.a.a) memnun etmeyen yersiz mazeretler ileri sürmelerinden kendileri için daha hayırlı olurdu. Bu mazeretlerin Peygamberimizi memnun etmemelerinin sebebi de Allah'ın işin iç yüzünü ona bildirmesidir. İşte ayetteki *"Eğer onlar kendilerine zulmettiklerinde sana gelseler..."* ifadesinin anlamı budur.

"Hayır, Rabbine andolsun ki... seni hakem kılıp... kabullenmedikçe inanmış olmazlar." Ayette geçen "şecere" fiili "şecr" ve "şucur" kökünden "birbirine girmek, karışmak" demektir. Araplar, "şecere, şecren ve şucûren" derler, bunlarla "karıştı" anlamını kastederler. "Teşacur=birbirine girişip kavga etmek" ve "müşacere=kavga et-mek" kelimeleri de bu kökten gelir. Bu kelime, sanki iddialar veya görüşler birbirine karışmış gibi bir anlam taşır. Arapça'da ağaca da "şe-cer" denilmesi buradan kaynaklanır. Çünkü ağacın dalları devamlı birbirine karışır. Yine ayette geçen "harec" kelimesi "darlık ve sıkıntı" anlamına gelir.

Ayetin akışına ilk baktığımızda onun, tağutların hakemliğine baş vurdukları hâlde Peygambere (s.a.a) inandıklarını ileri süren bir tek münafıklara yöneltilmiş bir reddiye olduğunu görürüz. Buna göre ayetin anlamı şudur: "Onlar tağutların hakemliğine baş vurdukları hâlde iman ettiklerini iddia ediyorlar. Ama işin aslı düşündükleri gibi değil-

dir. Onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp verdiğin hükmü... kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar."

Fakat şu da var ki, gaye ve hedef nitelikli olan *"seni hakem kılıp..."* ifadesi, münafıklardan başkalarını da kapsamına alacak biçimde geniş şümullüdür. Ayrıca bu ayetin ardından *"Eğer biz 'kendinizi öldürün...' diye bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı."* ayeti geliyor. Bu durum bu reddiyenin sadece münafıklara yönelik olmadığını, onlarla birlikte başkalarını da kapsamına aldığını teyit ediyor. Çünkü münafık olmayan birçok kimse de sadece Allah katından indirilen bilgileri ve hükümleri onaylamanın gerçekten Allah'a, Peygambere ve onun Allah katından getirdiği gerçeklere inanmak demek olduğunu sanıyorlar. Oysa öyle değildir. İman hem görünüşte, hem de içten tam bir teslimiyet demektir. Gerçek anlamda iman etmiş olan bir kimsenin görünüşte Peygambere yüz çevirerek ve muhalefet ederek hükmüne teslim olmaması veya kendi içinde onun, nefsinin arzularına ters düşen hükmünden sıkıntı duyması dü-şünülebilir mi? Hâlbuki yüce Allah, Peygamberimiz (s.a.a) hakkında *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı gerçek ile indirdik."* (Nisâ, 105) buyuruyor.

Eğer bir kimse Peygamberin verdiği hükümden rahatsızlık duyarsa, aslında Allah'ın hükmünden rahatsız olmuş olur. Çünkü Peygamberi zorunlu itaatle ve hükmünün geçerliliği ile şereflendiren Allah'tır.

Ama insanlar Peygamberin hükmüne teslim olunca ve bu hükümden dolayı içlerinde bir burukluk hissetmediklerinde, işte o zaman Allah'ın hükmüne kesin olarak teslim olmuş olurlar. Bu hüküm ister teşriî=yasama, ister tekvinî=varoluşsal bir hüküm olsun. Bu imanın aşamalarından biridir. Mümin bu aşamada fazilet sıfatlarından birkaçı ile donanmış olur ki, bunların en belirgin olanı ve başta geleni Allah'ın emrine teslim olmaktır. Bu aşamada Allah'ın hükmünden sıkılmak, ona itiraz etmek ve karşı çıkmak gibi duygular ve eylemler müminin kalbinden ve dilinden düşer. Dikkat edilirse bu ayette de teslim olmak, kayıtsız-şartsız olarak ifade edilmiştir.

Bundan da şu ortaya çıkıyor: *"Hayır, Rabbine andolsun ki..."* ayeti, gerçi sözleri itibarı ile sadece Peygamberin hükmüne teslim olmayı vurguluyor. Çünkü bu ayetler dizisi, Peygamberin hakemliğine baş vurmanın gerekli olmasına rağmen ondan başkasının hakemliğine baş

vurma ile ilgilidir. Fakat ayetin anlamı geneldir; hem Allah'ın hükmünü, hem de Peygamberin hükmünü; bunun gibi Allah ve Peygamberin hem teşriî hükümlerini ve hem de tekvinî hükümlerini kapsar.

Hatta ayetin anlamı Resulullah'ın (s.a.a) hükümlerinin yanı sıra, onun bütün tutum ve davranışlarını da kapsar. Çünkü bunlar ortak bir sonuca sahiptirler. Buna göre herhangi bir yolla ve herhangi bir şekilde Allah'a ve Peygambere nispet edilen herhangi bir şeyi, gerçek anlamda iman etmiş bir müminin reddetmesi, itirazla karşılaması, karşısında bıkkınlık göstermesi, herhangi bir şekilde kötü görmesi düşünülemez. Bu tutumların hepsi derece derece birer şirktir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a inanır."* (Yûsuf, 105)

"Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı." Bu ifadeye gelince, yine bu surede yer alan *"Fakat Allah, küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."* (Nisâ, 46) ayetinde belirtildiği gibi bu ibare, bu hükmün fertlerden oluşmuş toplum için geçerli olduğunu ve istisnanın da bu hükmün toplumun bütün fertlerini kapsadığı yolundaki şüpheyi gidermeyi amaçladığını belirtiyor. Bundan dolayı bu istisna muttasıl=bitişik istisnadan çok munfasıl=kopuk istisnaya benziyor veya iki yönlü olduğu cihetle muttasıl ile munfasıl arasında yer alıyor.

Buna göre, *"pek azı müstesna, bunu yapmazlardı."* ifadesi topluluğun durumu hakkında haber verme konumundadır. Yani o adamlar topluluk olarak, canları ve yurtları gibi kalplerinin şiddetli bir sevgi ile bağlı olduğu şeylerle çelişen ağır yükümlülüklere ve hükümlere uymazlar. Az bir bölümü ile ilgili istisna ise, bu konudaki şüpheyi gidermek içindir.

O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: "Eğer biz onlara kendilerini öldürmelerini ve alışmış oldukları yurtlarından çıkmalarını yazsaydık, yani farz kılsaydık, emrimizi yerine getirmezlerdi, bunu yapmazlardı." Sözün burasında "bunu yapmazlardı." ifadesinde onların arasında gerçekten Allah'ın hükmüne teslim olmuş hiçbir mümin bulunmadığı sonucuna varıldığı fark edilince, onların az bir kısmı istisna edilerek bu kuşku gideriliyor. Aslında bu hüküm o azınlığı kapsamına almış değildi. Çünkü bu ifadede topluluktan topluluk olma sıfatı ile haber veril-

mişti [fertler olarak değil]. Dolayısıyla bu hüküm, fertleri sadece topluluğa bağlı olmaları açısından içeriyordu.

Bundan da anlaşılıyor ki, burada topluluğun topluluğu öldürmesi ve topluluğun şehir ve köy gibi bütün yurtlarından çıkması kastediliyor. Yoksa herkesin kendini öldürmesi ve kendi evini terk etmesi kastedilmiyor. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Gelin, yaratıcınıza tövbe edin ve kendinizi öldürün."* (Bakara, 54) Görüldüğü gibi [her iki ayette de] hitap fertlere değil topluma yöneliktir.

"Halbuki kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu." Dikkat edilirse, "Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık." ifadesindeki "yazmak=farz kılmak" fiili, "kendilerine verilen öğüdü..." ifadesinde öğüt verme fiili ile değiştiriliyor. Bu değişiklik şuna işaret ediyor: Emir ve farz şeklinde ortaya çıkan bu hüküm-ler, o adamların faydasının ve mutluluğunun bulunduğu yeri gösteriyor. Dolayısıyla bu hükümler, aslında onların iyiliklerini ve faydalarını amaçlayan öğütler ve nasihatlerdir.

"onlar için hem daha hayırlı... olurdu." Yani bu tutum kendileri ile ilgili her konuda, hem dünyaları, hem de ahiretleri konusunda hayırlı olurdu. Çünkü ahiret iyiliği dünya iyiliğinden ayrılmaz, tersine onun uzantısıdır. *"hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu."* Yani imanlarını kalplerinde ve vicdanlarında daha sağlam bir şekilde perçinlerdi. Çünkü ayetlerin akışının ana konusu imandır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah, sabit (değişmez) sözle inananları... sapasağlam tutar..."* (İbrâhim, 27)

"O zaman onlara katımızdan büyük bir mükâfat verirdik." Yani değişmez bir iman üzerinde sebat ettikleri zaman onlara büyük bir mükâfat verirdik. *"büyük bir mükâfat"* ifadesindeki belirsizlik (=müphemlik) tıpkı, "onlar için hem hayırlı... olurdu." ifadesindeki mutlaklık gibidir.

"Ve onları dosdoğru yola iletirdik." Bu kitabın birinci cildinde, *"Bizi doğru yola ilet."* (Hamd, 6) ayetinin tefsirinde "sırat-ı müstakim=doğru yol" kavramının anlamı hakkında geniş açıklama yapmıştık.

"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse... ve ne de güzel arkadaştır!" Daha önceki ayetler (64 ve 65. ayetler) Resulullah'a (s.a.a) itaat

etmek, onun hükmüne ve kararına teslim olmakla ilgili oldukları hâlde, bu ayetteki güzel vaatte Allah ile Peygamberimiz birlikte zikrediliyor. Bunun da sebebi, Peygamberimize itaati vurgulayan ayetler arasına, *"Eğer biz, kendinizi öldürün... diye bunu onlara farz etmiş olsaydık..."* ayetinin girmesiydi. Demek ki, farz olan itaat hem Allah'a, hem de Peygambere yönelik itaattir. Zaten, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ayeti ile başlayan ayetlerin ortak havası bu idi.

"İşte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler... ile beraberdir." ifadesi, bu insanların onlardan olduklarına değil, onlara katıldıklarına delâlet eder. Yani bu kimseler kendilerine nimet verilenler topluluğuna katılmaktadırlar. Bu topluluk doğru yol sahipleridir. Yüce Allah, doğru yolu kendisinden başka hiçbir topluluğa nispet etmeyerek, *"Bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna."* (Hamd, 6-7) ayetlerinde sadece bu topluluğa nispet etmiştir. Kısacası, bu kimseler o cemaatten değildirler, o cemaate katılmışlardır. Nitekim, *"onlar ne de güzel arkadaştır!"* ifadesinde buna az çok işaret ediliyor. Daha önce söylediğimiz gibi bu nimetten maksat "velayet" nimetidir.

Sözü edilen dört zümreye, yani peygamberlere, sıddîklere (gerçeklere), şehitlere ve salihlere gelince, "peygamberler" vahiy sahipleridir, gaybın bilgisi yanlarında olanlardır. Onların nitelikleri hakkında bundan daha fazla bir bilgimiz yoktur; onlar hakkında olan bilgimiz, ancak onların bıraktığı eserlerden elde edilebilir. Daha önce belirttiğimiz gibi "şehitler" kelimesi, Kur'an dilindeki anlamı ile "amellerin şahitleri" demektir; savaşta şehit edilen kimseler demek değildir. "Salihler"den maksat ise, Allah'ın nimetlerine lâyık kimselerdir.

"Sıddîklere" gelince, "sıdk=doğruluk" kökünden mübalağa için kullanılır ve kelime anlamına göre, "çok doğru kimseler" demektir. Doğruluğun sözle ilgili bölümü olduğu gibi eylem ve hareketlerle ilgili bölümü de vardır. Hareketlerde doğruluk demek, hareketlerin sözle uyuşması demektir. Çünkü hareket ve davranış inancın dışa yansımasıdır. Davranış; inancı doğru yansıtınca, elbette ki insanın kalbindekini olduğu gibi yansıtmış olur. Sözün doğruluğu ise, onun hakikatle ve gerçekte olanla uyuşmasıdır. Aslında söz de bir bakıma bir davranış türü olduğu için, davranışlarında doğru olan kimse sadece doğru oldu-

ğunu, hak olduğunu bildiği şeyi söyler. Buna göre böyle bir insanın sözünde hem haberin, hem de haber verenin doğruluğu söz konusudur. [Yani her ikisi de doğrudur; hem söz, hem de sözü söyleyen kimsenin kendisi.]

O hâlde sıddîk, asla yalanı olmayan kimsedir. Bu kimse nefsinin arzusuna uymaksızın sadece hak gördüğü hareketi yapar, sadece hak gördüğü sözü söyler ve sadece hak olanı hak görür. Çünkü her şeyde hakkı görür, hakkı söyler ve hakkı yapar.

Buna göre, ayetteki zümreler bu sıraya göre dizilirler: İlk sırada peygamberler yer alır, ki bunlar insanların efendileri ve önderleridirler. Sonra gerçeklerin ve amellerin şahitleri olan sıddîkler gelir. Bunun arkasından amellerin şahitleri olanlar gelir. Sonra da ilâhî keramete ve üstünlüğe hazırlıklı olan salihler gelir.

"ve onlar ne de güzel arkadaştır!" Yani arkadaşlık bakımından ne iyidirler. Buna göre, ayetteki "refîkan=arkadaş" kelimesi temyizdir. Söylendiğine göre bu kelimenin çoğul olarak getirilmemesi, temyiz olduğundan dolayıdır. Başka bir görüşe göre de ifadenin anlamı şöyledir: "ve onların her biri arkadaş olarak güzeldir." Dolayısıyla "refîkan" kelimesi aynen *"Sonra da sizleri çocuk olarak çıkarırız."* (Hac, 5) ayetindeki "tiflen=çocuk" kelimesi gibi hâldir; durumu bildirmektedir.

"Bu lütuf Allah'tandır. Bilen olarak Allah yeter." İfadenin başında [mübteda olan ve] uzaklığa delâlet eden [aslında "o" anlamına gelen ancak Türkçe'sinde "bu" olarak anlam verdiğimiz] "zalike" kelimesinin yer alması ve haberin [yani el-fazl-u kelimesinin] başında "el" takısının bulunması, söz konusu bağışı yüceltme amacı taşır ve sanki "bu bağış bağışların hepsidir." gibi bir anlama gelir. Ayet, Allah'ın bilgisini vurgulayarak noktalanıyor. Çünkü konu imanın dereceleridir ve bu dereceleri sadece Allah'ın bilgisi belirleyebilir.

Bilmek gerekir ki, bu ayetlerde bazıları iç içe geçmiş birkaç iltifat (=şahıs değişikliği) vardır. İlk ayetlerde müminler için muhatap (ikinci tekil şahıs) sigası kullanılmışken daha sonraki, *"Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık"* ayetinde üçüncü tekil şahsa (gaip sigasına) geçildi. Bunun yanı sıra ilk ayetlerin başındaki *"Allah'a itaat edin..."* ayetinde yüce Allah kendisi için üçüncü tekil şahıs sigası kullanmışken daha sonraki *"Biz her peygamberi... gönderdik."* ayetinde ikinci çoğul şahsa, arkadan gelen *"Allah'ın izni ile..."* ifadesinde tekrar

üçüncü tekil şahsa, sonra *"Eğer biz... bunu onlara farz etmiş olsaydık..."* ayetinde ikinci çoğul şahsa ve sonra da, *"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse..."* ayetinde üçüncü tekil şahsa dönmüştür.

Bunların yanında Peygamber için ayetlerin başlangıcı olan *"Peygambere... de itaat edin."* ifadesinde üçüncü tekil şahıs sigası kullanılırken daha sonraki, *"Bu daha hayırlı..."* ayetinde ikinci tekil şahsa [Arapça'da "zalike" kelimesi, bir şahsa hitap edilerek ona bir şey gösterildiğinde kullanılır], sonra *"Resul de onlar için af dileseydi..."* ifadesinde üçüncü tekil şahsa, arkasından gelen *"Hayır, Rabbine andolsun ki..."* ayetinde ikinci tekil şahsa, sonra "Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse..." ayetinde üçüncü tekil şahsa, arkasından gelen *"ve onlar ne de güzel arkadaştır!"* ifadesinde ikinci tekil şahsa dönülmüştür. Böylece bu ayetlerde on tane iltifat örneği yer almış oluyor. Eğer dikkatle incelenirse bu iltifatların her birinde ayrı bir nüktenin bulunduğu görülür.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Burhan'da İbn-i Babeveyh'in kendi rivayet zinciri ile Cabir b. Abdullah Ensari'den şöyle naklettiği yer alır: *"Ey inananlar! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ayeti inince Resulullah'a (s.a.a) dedim ki: "Ey Allah'ın resulü, Allah'ı ve onun peygamberini anladık. Peki, seninle birlikte itaat edilmeleri gerektiği belirtilen ululemr kimdir?" Peygamber (s.a.a) bana şu cevabı verdi: "Ey Cabir, bunlar benim halifelerim ve müminlerin benden sonraki imamlarıdır. Bunların birincisi Ali b. Ebu Talip'tir. Sonra Hasan, sonra Hüseyin, sonra Ali b. Hüseyin, sonra Tevrat'ta Bâkır (ilmi yaran, ilimde derinleşmiş kişi) diye tanınan Muhammed b. Ali gelir. Ey Cabir, sen onun günlerine ereceksin. Onunla karşılaştığında kendisine benden selam söyle. Sonra (lakabı) Sadık (olan) Cafer b. Muhammed, sonra Musa b. Cafer, sonra Ali b. Musa, sonra Muham-med b. Ali, sonra Ali b. Muhammed, sonra Hasan b. Ali gelir. Son olarak da benim adımı ve künyemi taşıyan Muhammed gelir. O Allah'ın yer yüzündeki hücceti ve kulları arasındaki yadigarıdır ve Hasan b. Ali'nin oğludur. Yüce Allah bu imamın eli ile kendi adını yer yüzünün doğusuna ve batısına yayar. O dostlarından ve taraftarlarından öyle bir gaybete çekilir ki, bu gaybet dönemi sırasında onun imamlığı ile ilgili

sözlerine, sadece Allah tarafından kalpleri imanla sınavdan geçirilmiş kimseler bağlı kalırlar."

Cabir sözlerine şöyle devam ediyor: "Resulullah'a (s.a.a), "Ey Allah'ın resulü! O imamın, yokluğu sırasında taraftarlarına faydası olur mu?" dediğimde dedi ki: "Beni peygamber olarak gönderene andolsun ki evet. Taraftarları onun nuru ile aydınlanırlar ve yokluğunda onun velayetinden tıpkı bulutlar arasındaki güneşten yararlanıldığı gibi yararlanırlar. Ey Cabir! Bu, Allah'ın gizli sırlarından ve saklı bilgilerinden biridir. Onu saklı tut ve ehli olanlardan başkasına açıklama." (c.1, s.381, h:1)

Ben derim ki: Nü'manî de kendi rivayet zinciri ile Süleym b. Kays el-Hilâlî'den, o da Hz. Ali'den (a.s) az önceki rivayetle aynı anlama gelen bir rivayeti nakletmiştir. Yine bu rivayeti Ali b. İbrahim kendi rivayet zinciri ile Süleym'e dayandırarak Hz. Ali'den (a.s) nakletmiştir. Bu konuda Şia ve Ehl-i Sünnet kanallarından gelen başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerde imamları isimleri ile sayıyorlar. Bilgi edinmek isteyenler Yenabi-ul Meveddet kitabına, Bahrani'nin Gaye-t-ül Meram adlı eserine ve başka kaynaklara baş vurabilirler.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Cabir-i Cu'fi'den şöyle rivayet edilir: "İmam Bâkır'a (a.s), *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* ayetini [yani ululemrin kimler olduğunu] sordum. Bana, 'Ululemr, vasîlerdir.' diye cevap verdi." (c.1, s.249, h:168)

Ben derim ki: Yine Tefsir-ul Ayyâşî'de, Ömer b. Said aracılığı ile Ebu'l Hasan'dan (a.s) bu rivayetin benzeri naklediliyor. Fakat bu rivayette, "Ali b. Ebu Talip ve ondan sonraki vasîlerdir." ifadesi yer almıştır. (c.1, s.253, h:176)

İbn-i Şehraşup'tan şöyle nakledilir: Hasan b. Salih, İmam Sadık'tan (a.s) bu ayetin anlamını sordu. O da, "Bunlar, Resulullah'ın (s.a.a) Ehl-i Beyti'nden olan imamlardır." cevabını verdi. (Menakıb-ı İbn-i Şehraşup, c.4, s.249)

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerini Şeyh Saduk, Ebu Basir aracılığı ile İmam Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir. Bu rivayete göre İmam Bâkır (a.s), "Bunlar, kıyamet gününe kadar Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın soyundan gelecek olan imamlardır." buyurmuştur." (Kemal-ud Din, c.1, s.222, h:8)

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciri ile Ebu Mesruk'un şöyle

dediğini nakleder: "İmam Sadık'a (a.s) dedim ki: Biz, kelam bilginleri ile konuşurken onlara, *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* ayetini delil gösteriyoruz. Bize, 'Bu ayet müminlerin bütünü hakkında inmiştir.' diyorlar. Onlara, *'De ki: Sizden tebliğime karşılık bir ücret istemiyorum; istediğim, ancak yakınlarıma sevgidir.'* (Şûrâ, 23) ayetini delil gösterince de, bize 'Bu ayet, bütün Müslümanların yakınları hakkında inmiştir.' diyorlar. Bunları ve bunlara benzer aklımda olan bütün tartışmaları kendisine anlatınca bana şöyle dedi: 'İş bu noktaya gelince onları mubaheleye (dualaşmaya, lânetleşmeye) çağır.'

"Kendisine, 'Onu nasıl yapacağım?' diye sorunca bana şunları söyledi: 'Üç gün boyunca nefsini ıslah et ve onu temizle.' Sonra buyurdu ki: 'Oruç tut ve guslet (boy abdesti al). Tartıştığın kişi ile birlikte dağa çık. Sağ elinin parmaklarını parmaklarına geçir. Sonra ona müsamaha göstererek işe kendinden başla ve şöyle de: Ey yedi kat göğün ve yedi kat yerin Rabbi olan, görülmeyeni ve görüneni bilen, rahman ve rahim olan Allah'ım! Eğer Ebu Mesruk bir gerçeği inkâr edip bir batılı savundu ise ona gökten bir afet ve bir acı azap indir.' Sonra duayı karşındakine çevirerek de ki: 'Ama eğer o bir hakkı inkâr edip bir batılı savundu ise üzerine gökten bir afet, bir acı azap indir.' Daha sonra İmam bana şöyle buyurdu: 'Çok geçmeden karşıdakinin o belaya uğradığını göreceksin.' Ebu Mesruk devamla diyor ki: "Vallahi, ben şimdi-ye kadar bu teklifime olumlu cevap veren birini bulamadım." (Usûl-i Kâfi, c.2, s.513, h:1)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Abdullah b. Aclan'dan İmam Bâkır'ın (a.s), *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Bu ayet Hz. Ali (a.s) ve diğer İmamlar hakkında inmiştir. Allah onları peygamberlerin yerine getirdi (onların halifeleri kıldı). Fakat onlar hiçbir şeyi helâl veya haram kılmaya yetkili değildirler." (c.1, s.252, h:173)

Ben derim ki: Bu rivayetin sonunda yer alan istisna, bu ayet hakkında yaptığımız açıklamada vurguladığımız Allah'tan ve Peygamberden başka hiç kimsenin hüküm koymaya yetkili olmadığı yolundaki gerçeğe delâlet ediyor.

el-Kâfi'de yazar kendi rivayet zinciri ile Bureyd b. Muaviye'den şöyle nakleder: "İmam Ebu Cafer Muhammed Bâkır (a.s) şöyle okudu:

"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin. Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşmekten korkarsanız, o meseleyi Allah'a, Peygambere ve sizden olan ululemre havale edin." Arkasından da şöyle buyurdu: Nasıl olur da Allah hem ululemre itaat etmeyi emreder, hem de onların anlaşmazlığa düşmelerine izin verir. Bu sözler, kendilerine *'Allah'a itaat edin. Peygambere... de itaat edin.'* emri verilenler için söylenmiştir." (Ravzet-ul Kâfi, c.8, s.160, h:212)

Ben derim ki: Bu rivayetin delâlet ettiği tek şey, İmamın okuduğu ibarenin ayetin tefsiri ve ondan kastedilen anlamın açıklaması olduğudur. Nitekim biz önceki açıklamalarımızda, ayetin buna delâlet ettiğini beyan etmiştik. Yoksa maksat ayet okumak [yani ayetin bu şekilde indiğini söylemek] değildir. Bunun böyle olduğu, ravinin "Ebu Cafer şöyle okudu" ifadesinden de sezilebilir.

Bunun delili bu konudaki rivayetlerin ibare farklılıklarıdır. Nitekim Tefsir-ul Kummî'de nakledilen rivayet bunun şahididir. Kummî, kendi rivayet zinciri ile Hariz'e dayandırdığı bir rivayette İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a, Peygambere ve sizden olan ululemre havale edin." (c.1, s.141)

Ayrıca, Tefsir-ul Ayyâşî'de nakledilen rivayet de bunun şahididir. Bu tefsirde, Bureyd b. Muaviye'den aktarılan rivayetin bir bölümünde (ki yukarda el-Kâfi'den aktarılan rivayettir) İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "Sonra yüce Allah, *'Ey inananlar!'* diyerek kıyamete kadarki bütün müminlere hitapta bulundu ve *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* demekle (ululemrden) sadece bizi (Ehl-i Beyt'i) kastetti. 'Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşmekten korkarsanız Allah'a, Peygambere ve sizden olan ululemre başvurun.' Ayet işte böyle indi. Nasıl olur da bir yandan müminlere ululemre itaat etmeyi emrederken öte yandan ululemrin anlaşmazlığa düşmelerine izin verir?! Bu sözler, kendilerine *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* emri verilenler için söylenmiştir." (c.1, s.246, h:153)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Basir kanalıyla nakledilen bir rivayette İmam Bâkır şöyle buyurur: "Bu ayet (yani *'Allah'a itaat edin...'* ayeti) Hz. Ali (a.s) hakkında inmiştir." Ebu Basir diyor ki: Kendisine dedim ki: İnsanlar (Sünnîler) bize şöyle diyorlar: 'Öyle olsaydı, Allah'ın

Kur'an'da Hz. Ali ile Ehli Beyti'ni ismen zikretmesine ne engel vardı?' İmam Bâkır (a.s) dedi ki: Böyle diyenlere şöyle deyin: Allah, Peygamberine namaz kılma emri indirdi. Fakat namazın üç veya dört rekat olacağını belirtmedi. Bunu Peygamberimiz (s.a.a) Müslümanlara tefsir etti. Yine Allah hac emrini indirdi. Fakat Kabe'nin yedi kere tavaf edilmesini söylemedi. Bunu da onlara Resulullah (s.a.a) tefsir etti. Yine Allah, *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* ayetini indirdi. Ayet Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin (Allah'ın selamı onlara olsun) hakkında indi. Peygamberimiz (s.a.a) de Hz. Ali (a.s) hakkında şöyle buyurdu: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır."

"Yine Resulullah buyurdu ki: Size Kur'an'ı ve Ehl-i Beyti'mi vasiyet ediyorum. Ben Allah'tan bunların birbirinden ayrılmadan Havzun başında bana getirilmesini istedim. Allah da bu isteğimi kabul etti."

"Yine Peygamberimiz (s.a.a): Siz onlara bir şey öğretmeye kalkışmayın. Çünkü onlar sizden daha bilgilidirler. Onlar sizi asla hidayet kapısından dışarı çıkarmaz ve sapıklık kapısından içeri sokmazlar." buyuruyor. Eğer Peygamberimiz (s.a.a) sussaydı ve Ehl-i Beyti'nin kimler (ululemr) olduğunu açıklamasaydı, Abbas Oğulları, Akil Oğulları veya başkaları Ehl-i Beyt'ten olduklarını iddia ederlerdi. Fakat yüce Allah Kur'an'da, *'Ey Ehl-i Beyt, Allah ancak sizden her çeşit pisliği gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.'* (Ahzâb, 33) buyuruyor. Bu ayette de ancak Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma kastedilmiştir. Peygamberimiz (s.a.a) Ümmü Seleme'nin evinde Hz. Ali'nin, Fatıma'nın, Hasan ve Hüseyin'in ellerinden tutarak onları abasının altına aldı ve 'Ey Allah'ım! Her peygamberin bir değerlisi ve ailesi vardır. İşte bunlar benim değerlilerim ve ailemdir.' dedi. Bunun üzerine Ümmü Seleme, 'Ben senin ailenden değil miyim?' deyince, Peygamberimiz, 'Hiç şüphesiz senin sonun hayırdır, fakat benim değerlilerim ve ailem bunlardır.' dedi..." (c.1, s.249, h:169)

Ben derim ki: el-Kâfî'de de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'e dayandırdığı bir rivayette İmam Bâkır'dan (a.s) buna benzer bir rivayeti çok az ifade farkı ile nakletmektedir. (Usûl-i Kâfi, c.1, s.286, h:1)

Tefsir-ul Burhan'da İbn-i Şehraşup'tan, o da Mucahid'in tefsir kitabından şöyle nakletmiştir: "Bu ayet, Emir-ül Müminin Hz. Ali hakkında, Peygamberimizin kendisini Medine'de halife bırakması sırasın-

da idi. O sırada Hz. Ali, 'Ey Allah'ın resulü, beni kadınlara ve çocuklara mı halife bırakıyorsun?' deyince, Peygamberimiz ona şu cevabı verdi: Ey müminlerin emiri! Harun Musa için ne idi ise, sen de benim için öyle olmak istemez misin? Hani Musa, Harun'a demişti ki: *'Kavmim içinde benim yerime geç, onları ıslah et.'* (A'râf, 142) Kur'an'da da yüce Allah (senin hakkında), *'ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* diye emretmiştir."

Mücahid devamla şöyle der: Yüce Allah, Hz. Ali'yi (a.s) Hz. Muhammet'ten (s.a.a) sonra ve Peygamberimiz onu Medine'de yerine bıraktığı zaman ümmetin velisi olarak görevlendirdi, kulların ona itaat etmelerini ve ona karşı gelmekten kaçınmalarını emretti." (Tefsir-ul Burhan, c.1, s.386, h:31. Menakıb-ı İbn-i Şehraşup, c.3, s.15)

Yine aynı eserde Mücahit'ten, o da İbanet-ül Felekî'den şöyle nakletmiştir: "Bu ayet, Ebu Bureyde'nin Hz. Ali'den (a.s) şikayetçi olduğu sırada indi..." (Tefsir-ul Burhan, c.1, s.386, h:31)

Abakat-ul Envar adlı eserde Şeyh Süleyman b. İbrahim Belhi'nin Yenabi-ul Meveddet adlı eserinden, o da el-Menakıp'tan, o da Süleym b. Kays el-Hilâli'den Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Bir kulun sapıklığa en yakın durumu yüce Allah'ın hüccetini (imamını) ve kulları üzerindeki şahidini bilmemesidir ki, Allah kullarına bu hüccete itaat etmeyi emretmiş ve onun velayetini (veliliğini) farz kılmıştır."

Hadisin ravisi Süleym diyor ki: "Ey Emir-ül Müminin, onların kim olduklarını bana anlat." dedim. Bana şu cevabı verdi: "Onlar Allah'ın *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* ayetinde kendisi ve Peygamberi ile bir arada zikrettiği kimselerdir." Kendisine, "Sana kurban olayım, bana bu konuyu açıkla." deyince Hz. Ali (a.s) şunları söyledi: "Bunlar Resulullah'ın (s.a.a) çeşitli yerlerde ve vefat ettiği günkü son hutbesinde haklarında şöyle dediği kimselerdir: "Ben size iki şey bırakıyorum. Eğer onlara sarılırsanız asla yoldan çıkmazsınız. Bunlar Kur'an ile benim soyum; Ehl-i Beytim'dir. Her şeyden haberdar ve latif olan Allah bana kesinlikle bildirdi ki, bunların ikisi Havzun başında bana gelinceye kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır.' -İki elinin şahadet parmaklarını birleştirerek- Tıpkı bu ikisi gibi; -arkasından şahadet parmağı ile orta parmağını yan yana getirerek- 'bu ikisi gibi değil. Bunların ikisine sımsıkı sarılın, onların önüne geçmeyin ki sapıtırsınız."

Ben derim ki: Ehl-i Beyt İmamlarından (hepsine selam olsun) gelen bu anlamdaki rivayetler pek çoktur. Biz bu rivayetlerin her çeşidinden bir örnek nakletmekle yetindik. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler hadis kitaplarına baş vurabilirler.

Ululemrin kim olduğu hakkında eski tefsircilerden rivayet edilen görüşlere gelince, bu hususta üç görüş vardır: 1) Râşid halifeler. 2) Ordu komutanları. 3) Alimler. Dahhak'ın, onların Peygamberimizin (s.a.a) sahabeleri olduğu şeklindeki görüşü ise, saydığımız görüşlerin üçüncüsü ile birleşir. Çünkü onun bize nakledilen ifadesi, "Onlar, Peygamberimizin ashabı, aynı zamanda davetçiler ve ravilerdir." şeklindedir, ki görüldüğü gibi bu söz ilme dayalı bir gerekçelendirmeyi ifade eder ve bu itibarla ululemri alimler diye tefsir etmeye yöneliktir.

Bunu da bilmek gerekir ki, bu ayetlerin iniş sebebi hakkında birçok gerekçeler ve değişik hikayeler nakledilmiştir. Fakat bu rivayetler incelendiği zaman şüphe edilmeyecek kesinlikte görülür ki, bunlar ravilerinin kendi görüşlerince uyarlamalarından ibarettirler. Bu yüzden onlara yer vermedik. Çünkü onları nakletmekte fayda görmedik. Eğer bu dediklerimizin doğruluğunu görmek istiyorsan, ed-Dürr-ül Mensûr'a,[1] Taberî tefsirine[2] ve bunlara benzer kaynaklara baş vurabilirsin.

Berkî el-Mehasin adlı eserinde kendi rivayet zinciri ile Ebu Carud'a dayandırdığı bir rivayette İmam Bâkır'ın *"Hayır, Rabbine andolsun ki... inanmış olmazlar."* ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Buradaki teslimiyetten (kabullenmekten) maksat, Peygamberin verdiği hükme razı olmaktır, onunla yetinmektir." (s.271, h:364)

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah Kâhilî'den şöyle nakleder: İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Eğer bir kavim, hiçbir ortağı olmayan tek Allah'a kulluk etse, namaz kılsa, zekât verse, hacca gitse ve ramazan orucunu tutsa da, ama sonra Allah'ın ve Peygamberin yaptığı herhangi bir iş hususunda, 'Bunu niye böyle yaptı?' ve 'Bu işi başka türlü yapsaydı daha iyi olurdu.' dese veya o kavmin mensupları kalplerinden böyle bir şeyi geçirseler, bu yüzden müşrik olurlar." Arkasından İmam, *'Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü,*

1- ed-Dürr-ül Mensûr, c.2, s.176.

2- Taberî tefsiri, c.5, s.93-95, Mısır baskısı.

içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe, inanmış olmazlar.' ayetini okudu ve 'Mutlaka teslim olmalısınız.' dedi." (Usûl-i Kâfi, c.2, s.398, h:6)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Abdullah b. Yahya Kâhilî'den şöyle nakledilir: "İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: 'Andolsun Allah'a eğer bir kavim, hiçbir ortağı olmayan tek Allah'a kulluk etse, namaz kılsa, zekât verse, hacca gitse, ramazan ayının orucunu tutsa da sonra Peygamberin yaptığı herhangi bir iş hususunda, Bunu niye böyle yaptı? dese ve bu düşünce o kavmin mensuplarının içinden geçse, bu yüzden müşrik olurlar.' Arkasından da *'Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da* -Muhammed'in ve Ehl-i Beyti'nin verdiği hükmü- *içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe, inanmış olamazlar.'* ayetini okudu." (c.1, s.255, h:184)

Ben derim ki: Bu iki rivayetle aynı anlamda olan başka rivayetler de vardır. İmam Sadık'ın (a.s) sözleri ayetin gerekçesini iki yönden genelleştiriyor. Birincisi hüküm bakımındandır ki, bu konuda hükmün teşriî=yasama veya tekvinî=varoluşsal olması arasında fark yoktur. İkincisi hüküm veren bakımındandır ki, bu konuda da hüküm verenin Allah ve Peygamber olması arasında fark yoktur.

Şunu bilesin ki, burada *"Hayır, Rabbine andolsun ki..."* ayetinden, bu bölümün sona kadarki ayetlerini Hz. Ali'nin (a.s) veya Hz. Ali (a.s) ile Ehl-i Beyt İmamlarının velayetine uyarlayan bazı rivayetler vardır. Bu rivayetler örnekler zikretme ve uyarlama niteliğini taşır. Çünkü Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt İmamları bu ayetlerin uygulama konuları ve alanlarıdır. Ayetler bunların tümü için geçerlidir.

Şeyh Tusî el-Emali adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Ensardan bir adam Peygambere (s.a.a) gelerek şöyle dedi: 'Ey Allah'ın resulü, ben senin ayrılığına dayanamıyorum. Evime gittiğimde hatırıma geliyorsun. O anda işimi bırakıp sana koşuyorum, seni göreyim diye. Çünkü seni o kadar seviyorum. Düşündüm ki, kıyamet günü gelip de sen cennete girdiğinde ve yüceliklerin en yücesine çıkarıldığında, ey Allah'ın resulü, senin ayrılığına nasıl dayanacağım?' Bunun üzerine, *'Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddîkler (gerçekler), (amellere olan) şahitler ve salihlerle birlik-*

te olur ve onlar ne de güzel arkadaştır!' ayeti indi. Peygamberimiz (s.a.a) de hemen o adamı çağırarak ayeti kendisine okudu ve ona bu müjdeyi verdi." (c.2, s.234)

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler Ehl-i Sünnet kanalından da nakledilmiştir. Bunları ed-Dürr-ül Mensûr, Taberani'ye, İbn-i Murdeveyh'e, Hilyet-ul Evliya adlı eserinde Ebu Nuaym'a, Sifet-ül Cennet adlı eserinde -hasen hadis olduğunu bildiren- Ziya Makdisi'ye dayanarak Ayşe'den ve Taberani ile İbn-i Murdeveyh'e dayanarak Şa'bî yolu ile İbn-i Abbas'tan ve yine Said b. Mensûr ile İbn-i Münzir'e dayanarak Şa'bî'den ve İbn-i Cerir'e dayanarak Said b. Cubeyr'den rivayet etmiştir. (c.2, s.182)

Tefsir-ul Burhan'da İbn-i Şehraşup aracılığı ile Enes b. Malik'ten, o da adını verdiği bir raviden, o da Ebu Salih'ten İbn-i Abbas'ın şöyle dediği nakledilir: *"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar peygamberler* -yani Muhammed- *sıddîkler* -yani Hz. Ali. Çünkü o ilk tasdik eden kişi idi- *şahitler* -yani Hz. Ali, Cafer, Hamza, Hasan ve Hüseyin (hepsine selam olsun)- *ile birlikte olur."* (c.1, s.393)

Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

el-Kâfi'de İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Günahlardan ve şüpheli şeylerden kaçınarak bize yardımcı olun. Kim günahlardan ve şüpheli şeylerden kaçınan hâlde Allah'a kavuşursa, onun katında rahatlık bulur. Çünkü yüce Allah, *'Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse...'* buyuruyor. Peygamber bizdendir, sıddîkler (gerçekler) bizdendir, şahitler ve salihler bizdendir." (Usûl-i Kâfi, c.2, s.78, h:12)

Yine aynı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "İki türlü mümin vardır. Biri Allah'ın kendisine koştuğu şartları yerine getirmiş mümindir. Bu mümin peygamberlerle, sıddîklerle, şahitlerle ve salihlerle birlikte olur ve onlar ne de güzel arkadaştır! Bu mümin, başkalarına şefaat eden, fakat kendisine şefaat edilmeyen kimselerdendir. [Çünkü başkalarının şefaatine ihtiyacı yoktur.] Bu mümin, dünya ve ahiret korkuları ile karşılaşmayan kimselerdendir. Diğer mümin ise, zaman zaman ayağı kayan, hata işleyen bir tiptir. Taze bitki dalı gibidir. Rüzgar ne taraftan eserse öbür tarafa eğilir. Bu tip mümin dünya ve ahiret korkuları ile karşılaşır, kendisine şefaat edilir ve o hayır üzeredir." (Usûl-i Kâfi, c.2, s.248, h:2)

Ben derim ki: Sihah-ul Lügat adlı eserde şöyle yer alır: "[Hadisin orijinalinde geçen] 'hame' kelimesi, 'taze bitki dalı' anlamına gelir." Alıntı burada sona erdi. Yine hadiste geçen "kefeet" ve "inkefeet" fiilleri, geçişli ve geçişsiz olmak üzere "yöneltti" ve "yöneldi" anlamlarına gelirler. İmam Sadık (a.s) bu hadisinde, *"Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna."* (Fatiha, 7) ayetinin tefsirinde geçen konuya ve oradaki nimetin "velayet" demek olduğuna işaret ediyor.

Dolayısıyla onun bu sözleri, *"Haberiniz olsun ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de. Onlar, inanmış ve kötülüklerden sakınmış olanlardır."* (Yûnus, 63) ayeti ile uyuşmaktadır. Demek ki, korkunç olaylar Allah'tan başka kimsesi olmayan Allah'ın dostlarına varamazlar.

71- Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın.

72- İçinizden bazıları vardır ki (bu görevi) gayet ağırdan alırlar. Eğer size bir felâket erişirse, "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım." der.

73- Size Allah'tan lütuf gelince de, sizinle onun arasında hiçbir dostluk yokmuş gibi, "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da ben de büyük başarıya erseydim! der.

74- O hâlde dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.

75- Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz! bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize katından bir veli (sahip) gönder, bize tarafından bir yardımcı yolla!" diyen mustaz'af er-kekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!

76- İnananlar Allah yolunda savaşırlar, kâfir olanlar ise tağut yolunda savaşırlar. O hâlde şeytanın dostları ile savaşın. Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Görüldüğü gibi bu ayetlerin daha önceki ayetlere olan konumu, amacı, öncüle olan konumu gibidir. Bu ayetler grubu müminleri Allah yolunda cihat etmeye teşvik ediyor, onlara coşku aşılıyor ve savaş için hazırlanmalarını emrediyor. Bu ayetlerin indiği günlerde müminler ağır bir mihnet altında idiler. Bu yıllar Peygamberimizin (s.a.a) Medine döneminin ikinci çeyreğini oluşturuyordu. Araplar Allah'ın nurunu söndürmek ve İslâm'ın yükselen binasını yıkmak için, her yandan Müslümanlara yüklenmişlerdi. Peygamberimiz bir yandan Mekke müşrikleri ve Kureyş tağutları (zorbaları) ile savaşıyor, bir yandan yarım adanın her yanına müfrezeler gönderiyor ve bir yandan da müminler arasında dinin temellerini yükseltiyor, güçlendiriyordu. Öte yandan Müslümanlar arasında münafıklar vardı. Bunlar oldukça güçlü idiler. Uhud Savaşı sırasında sayılarının Müslümanların yarısından pek de az olmadığı ortaya çıkmıştı.[1]

Bu münafıklar sürekli Peygamberimizin aleyhinde çalışıyor, durmadan ona zarar gelmesini bekliyor ve müminleri görevlerinden alıkoyuyorlardı. Çünkü müminlerin arasında kalbi hasta olan ve münafıkların sözlerine uyan kimseler de bulunuyordu. Müslümanların etrafında bir de Yahudiler vardı. Bunlar Müslümanlara eziyet ediyor, aralarında fitne tohumları ekiyor ve onlara saldırılar düzenliyorlardı. Medine Arapları eski zamanlarından beri Yahudilere saygı gösteriyor, on-

---

1- Bu savaşla ilgili hadislerden daha önce öğrendik ki: Peygamberimiz (s.a.a) bin kişi ile Uhud seferine çıkmış, fakat bunlardan üç yüz kadar münafık Abdullah b. Ubeyy ile birlikte geri döndüğü için Peygamberimizin yanında yedi yüz kişi kalmıştı.

lara önem veriyorlardı. Bu Yahudiler, Müslümanların arasında yaydıkları sakat (batıl) görüşleri ve saptırıcı sözleri ile onların iradelerini zayıflatıyor, azimlerini kırıyorlardı. Öte yandan da müşrikleri Müslümanlara karşı cesaretlendirip yüreklendiriyor, onların karşısında direnerek kâfirliklerini ve inkârcılıklarını sürdürmeleri ve içlerinde bulunan müminleri fitneye düşürüp dinden döndürmeleri için onlara moral veriyorlardı.

Bu yüzden daha önce incelediğimiz ayetler, sanki Yahudilerin Müslümanlara yönelik komplolarını boşa çıkarmayı ve müminler arasına yaydıkları zararlı propagandanın etkilerini gidermeyi amaçlamıştır. O ayetlerde yer alan münafıklarla ilgili açıklamalar ise, durumlarının bilincinde olmaları, bünyelerine sızan ve toplumlarına işleyen yıkıcı hastalıktan sakınmaları ve çevrelerini kuşatan dış düşmanların komplolarının boşa çıkması, sıkıntılarının giderilmesi sonucu rahat bir nefes almaları için ve de dinin nurunun özlenen parlaklığına kavuşturulması amacıyla, sanki müminleri iyice uyarmak, mevcut durumu tam olarak anlamalarını sağlamak içindir. Müşrikler ve kâfirler istemeseler de Allah nurunu mutlaka tamama erdirecektir.

"Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın." Ayette geçen "hızr" kelimesi "kendisi ile korunulan şey" demektir ki, o da koruma aracı olur; silah gibi. Bazıları da "hazer=sakınma" kelimesi gibi mastar olduğunu söylemişlerdir. Yine ayetteki "infiru=savaşa çıkın" kelimesinin kökü olan "nefr" kelimesi "belirli bir istikamete gitmek"tir. Bunun aslı "feze'=korkmak ve sığınmak"tır. Bir yerden gitmeye "oradan korkmak (ve kaçmak)" ve bir yere doğru gitmeye de "oraya iltica etmek, sığınma" denir. Yine ayette geçen "subat" kelimesi "subet" kelimesinin çoğuludur ve anlamı "parça parça (bölük bölük) topluluk" demektir. Buna göre "subat" arka arkaya topluluklar demektir. Öyle ki, ikinci gurup birinci guruptan ve üçüncü gurup ikinci guruptan ayrıdır. *"bölük bölük savaşa çıkın"* ifadesi ile *"yahut topyekün savaşın."* ifadesi arasındaki karşıtlık, yaptığımız bu anlam analizini teyit ediyor.

"Koruma araçlarınızı alın." cümlesinden sonra ayrıntılandırma niteliği taşıyan *"bölük bölük savaşa çıkın"* ifadesinin yer alması anlaşıldığı kadarıyla "korunma"dan maksadın, "koruma araçları" olduğunu ve bunun da cihada çıkmak üzere tam bir hazırlıktan kinaye olduğunu

teyit eder. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Silahlarınızı kuşanın yani sefere çıkmak için hazırlanın ve düşmanınızın karşısına ya bölük bölük (müfrezeler hâlinde) veya hep birlikte (ordu düzeninde) çıkın."

Bilindiği gibi savaş hazırlığı, düşmanın asker sayısına ve gücüne göre değişen bir gerçektir. Dolayısıyla, *"bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın."* ifadesindeki iki şıklılık, savaşa nasıl çıkılacağı konusunda bir serbest bırakma anlamına gelmez. Bu iki şıklılık düşmanın asker sayısı ve gücü açısındandır. Yani düşmanların sayısı az olunca müfrezeler hâlinde, çok olunca da hep birlikte savaşa çıkın.

Buna göre ayetin anlamı -özellikle bir sonraki *"İçinizden bazıları vardır ki, (bu görevi) gayet ağırdan alırlar."* ayeti göz önüne alınarak- Müslümanlara silah bırakmayı ve cihat konusunda ellerinden gelen gayreti göstermekten sıyrılmayı yasaklamak şekline dönüktür. [Yani Müslümanlar silahlarını yere bırakmamalı ve savaş hususunda ciddiyetlerini korumalıdırlar.] Aksi takdirde hak davanın sancağını dalgalandırmaya yönelik azimleri kırılır, şevkleri kaybolur, Allah'ın düşmanları ile savaşarak yeryüzünü onların pisliklerinden arındırma konusunda tembelliğe, ağır davranmaya veya hareketsizliğe uğrarlar.

"İçinizden bazıları vardır ki, (bu görevi) gayet ağırdan alırlar." Bazı müfessirler şöyle demişlerdir. "lemen" kelimesinin başındaki "lam" edatı, "inne" kelimesinin ismine dahil olduğu için "ibti-da lamı"dır. "leyubettienne" kelimesinin başındaki "lam" ise, "inne" kelimesinin haberine dahil olduğu için "kasem=ant lamı"dır. Ayetteki "leyubettienne" kelimesi fiil cümlesidir ve tekidi ifade eden şeddeli "nun" edatı ile tekit edilmiştir. Bu fiilin kökleri olan "tebtie" ve "ibta" da aynı anlama yani "yapılacak bir işi ağıra alıp geciktirmek, ertelemek" anlamına gelir.

Ayetteki *"İçinizden"* ifadesi bu kimselerin, [münafıklardan değil de] bu ayetin başında *"ey inananlar!"* diye seslenilen mümin kimselerden olduğuna delâlet eder. *"İçinizden"* ifadesinin zahirinden bu anlam çıktığı gibi daha sonra gelecek olan *"Kendilerine, elinizi savaştan çekin... denilenleri görmedin mi?"* (Nisâ, 77) ayeti de buna delâlet ediyor. Anlaşılan bu kimseler de müminlerdendi. Üstelik yüce Allah daha sonra şöyle buyuruyor: *"Ne zaman ki, savaş onlara farz kılındı, içerinden bir gurup hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar."* (Nisâ, 77) *"Onlara bir iyi-*

lik dokunsa..." (Nisâ, 78) *"O hâlde dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar..."* (Nisâ, 74) *"Size ne oldu da Allah yolunda... savaşmıyorsunuz!"* (Nisâ, 75) *"İnananlar Allah yolunda savaşırlar."* (Nisâ, 76) Bu ayetlerin arka arkaya gelmelerinden anlaşılacağı üzere bütün bunlar, aralarında bu ağır canlıların da bulunduğu müminleri savaşa teşvik etmek ve coşturmak içindir.

Üstelik bu ayetlerde bu ağır canlıların, sadece sözde iman etmiş görünen münafıklardan olduklarını gösteren açık bir delil yoktur. Tersine Allah'ın onlardan (ağır davranan kimselerden) naklettiği bazı durumlar, onların genel anlamda iman ettiklerine delâlet ediyor. Meselâ şu ifadeler gibi: *"Eğer size bir felâket erişirse, 'Allah bana lütfetti...' der."* (Nisâ, 72) *"Rabbimiz, niçin bize savaşı farz kıldın...?"* (Nisâ, 77)

Ancak, bazı tefsircilere göre ayetteki "*İçinizden*" ifadesinden maksat münafıklardır. Münafıkların müminlerden sayılmaları ise, ya onların mümin kitlenin bir parçasını oluşturduğu veya aynı soydan geldikleri -dolayısıyla münafıkların müminlerden olması soy açısındandır- veyahut münafıkların görünüşte kelime-i şahadet getirmeleri nedeniyle haksız yere kanlarının dökülmesinin haram olması, miras gibi şeriat hükümlerinde müminlerle ortak oldukları gerekçelerine dayanır. Daha önce değindiğimiz gibi bu tür görüşler Kur'an'ın zahirinden anlaşılan anlamlar üzerinde dayanaksız tasarruflardır.

Bu tefsircileri bu yoruma sevk eden faktör, onların Peygamberimizle (s.a.a) karşılaşıp ona iman eden bütün ilk dönem Müslümanlar hakkında besledikleri hüsnüzandır. Oysa ilk dönem Müslümanlarına dönük tarihî inceleme, onların Peygamberimiz zamanındaki ve daha sonraki tutumlarının analizi bu hüsnüzannı zayıflatır. Kur'an'ın onlar hakkındaki keskin hitapları da bu iyimser bakış açısını zayıflatır.

Günümüze kadarki dünya tarihi, temiz fertlerden oluşmuş hiçbir temiz ve mümin ümmetin veya topluluğun istisnasız olarak hiçbir ayak sürçmesine uğramaksızın hep davalarına sadık kalabildiklerine asla şahit olmamıştır. (Sadece Taff -Kerbela- vak'asında nakledilenler hariç.) Buna göre, ilk dönem Müslümanları da diğer insan toplulukları gibi aralarında münafıkların, hasta kalplilerin, nefsine (hevâ ve hevesine) uyanların ve kalbi temizlerin bulunduğu bir topluluktu.

İlk dönem Müslümanlarının ayrıcalıkları bir tek şuydu: Onların toplumları erdemli idi, önderleri Peygamberimizdi, varlıklarını iman

nuru kuşatmıştı ve dinin egemenliği altında idiler. Bu onların toplum olarak durumu idi. Ama aralarında iyiler de vardı, kötüler de. Ruhî sıfatları arasında faziletler de vardı, rezillikler de. Ahlâkın ve melekelerin her türüne, her rengine onlarda da rastlamak mümkündü.

Kur'an'ın onların bu durumu hakkındaki vurgulaması ve nitelikleri ile açıklaması da bundan ibarettir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Muhammed, Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendileri aralarında merhametlidirler. Onları görürsün ki rükû etmekteler, secdeye kapanmaktalar, Allah'tan lütuf ve rıza dilemekteler. Yüzlerinde secde eserinin alametleri görünmededir... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vaadetmiştir."* (Fetih, 29) Görüldüğü gibi yüce Allah, ayetin ilk yarısında Müslümanların toplumsal sıfatlarını ve faziletlerini mutlak olarak dile getirdikten sonra Müslüman fertlerin mağfirete kavuşup büyük mükâfat almalarını şarta bağlayarak ayeti noktalıyor.

"Eğer size bir felâket erişirse:" öldürülme ve yararlanma gibi, **"Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım" der."** Yani eğer müminlerle birlikte olsaydım onların başına gelen musibet, felâket benim de başıma gelecekti.

"Size Allah'tan bir lütuf gelince de," yani savaş ganimeti ve onun gibi bir şey elde edecek olursanız. Ayette geçen "fadl" kelimesinden maksat, mal ve benzeri şeylerdir. **"sizinle onun arasında hiçbir dostluk yokmuş gibi, "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da ben de büyük başarıya erseydim!" der."** ifadesi, onların mümin olarak ne durumda olduklarını somut bir örnekle ortaya koyuyor. Bilindiği gibi, Müslümanlar bir tek el gibidirler, birbirlerine bağların en güçlüsü ile bağlıdırlar. Bu en güçlü bağ ise nesep, velayet, biat ve sevgi gibi diğer bağların tümünü etkisi altında bulunduran Allah'a ve onun ayetlerine olan imandır. Fakat bu kimseler, imanlarının zayıflığı yüzünden kendileri ile müminler arasında kendilerini mümin-lerle irtibatlandıracak en küçük bir bağ görmüyorlar ve bunun sonucu olarak yabancının başka bir yabancının kazandığı malı kazanma arzusu gibi onlar da müminlerle birlikte olmaya, onların cihadına katılmaya yönelik temenniler ediyor ve aralarından biri *"keşke ben de onlarla beraber olsaydım da ben de büyük başarıya erseydim!"* diyor.

Onların imanlarının zayıflığının belirtilerinden biri, ganimet mese-

lesini büyütmeleri, mal ve maddiyat elde etmeyi büyük başarı kabul etmeleri, öte taraftan Allah yolunda müminlerin başına gelen öldürülme, yararlanma ve yorgunluk gibi sonuçları da felâket saymalarıdır.

"O hâlde dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar." Merhum Tabersî Mecma-ul Beyan adlı tefsirinde şöyle demiştir: "[Ayetin orijinalindeki 'yeşrûne= satanlar' kelimesi ile aynı kökten olan] 'şereytu' kelimesi 'sattım', 'işte-reytu' kelimesi ise 'aldım' anlamındadır.[1]

Dolayısıyla [ayetteki 'yeşrune' kelimesi, 'şereytu' kelimesinin muzari=gelecek zaman fiili olduğundan dolayı] 'yeşrune'l heyat-ed dünya bi'l ahireti' ifadesinin anlamı şöyle olur: Onlar, dünya hayatlarını satarlar ve onu ahiretleri ile değiştirirler. [başka bir deyişle, dünya hayatlarını ahiretlerine karşılık olarak satarlar]."

Bu ayet, cihada teşvik eden ve cihada çıkmayı ağırdan alanları kınayan yukarıdaki ayetlerin uzantısı ve ayrıntılandırmasıdır. Bu ayette Allah yolunda savaşmaya yönelik teşvik yenileniyor. Bunun için bu kimselerin tümü ile mümin oldukları ve Müslüman olmakla dünya hayatını ahiret karşılığında sattıkları vurgulanıyor. Şu ayette buyrulduğu gibi, *"Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır."* (Tevbe, 111) Arkasından, *"Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse..."* ifadesi ile Allah yolunda savaşmanın sağlayacağı faydaya değiniliyor ve bu faydanın, sonuç ne olursa olsun büyük mükâfat olacağı belirtiliyor.

Böylece yüce Allah açıklıyor ki, Allah yolunda savaşmanın sonucu şu iki güzel akıbetin biridir: Ya Allah yolunda öldürülmek veya Allah'ın düşmanını yenilgiye uğratmak. Her iki durumda da bu savaşa katılan için büyük mükâfat vardır. Ayette bozguna uğrayıp savaş alanından kaçmak şeklindeki üçüncü şıktan söz edilmiyor. Böylece Allah yolunda savaşan bir mücahidin asla savaş alanından kaçmayacağına işaret edilmiş oluyor.

Ayette öldürülmek, düşmanı yenmekten önce getirildi; çünkü onun sevabı daha çok ve daha garantilidir. Sebebine gelince, Allah'ın düşmanını yenen mücahidin defterine her ne kadar büyük mükâfat yazılırsa da bu kimse sonraları iyi işlerin silinmesine neden olan kötü bir

---

1- Mecma-ul Beyan, c.2 s.158, Hayat Mat. Beyrut Baskısı.

iş yapmak suretiyle bu iyi amelinin silinmesi ve iyi amelini kötü bir davranışın izlemesi tehlikesi ile karşı karşıyadır. Ama öldürülmede böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü öldürüldükten sonra sadece ahiret hayatı var-dır. Buna göre Allah yolunda öldürülen kimse mükâfatının tümünü kesinlikle alır. Fakat Allah yolundaki savaşta düşmanı yenen kimsenin mükâfatını tam alabilmesi sonraki kendi tutumuna bağlıdır.

"Size ne oldu da Allah yolunda ve... mustaz'af erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!" Ayetteki "mustaz'afîn" kelimesi "Allah" lafzına matuftur. Bu ayet soru cümlesi biçiminde savaşa yönelik bir başka teşvik ve özendirmedir. Bunun için şu vurgu yapılıyor: Sizin savaşınız yüce Allah yolunda yapılan bir savaştır. O Allah ki, sizin hayatta onun rızasından başka hiçbir maksadınız ve O'na yakın olmaktan daha sevindirici hiçbir mutluğunuz yoktur. Bunun yanı sıra sizin savaşınız zavallı ve zayıf düşürülen, ezilen erkekleriniz, kadınlarınız ve çocuklarınız uğrunadır.

Bu ayette bütün müminleri coşturma, heyecanlandırma ve özendir-me amacı vardır. İhlaslı ve temiz kalpli müminlerin hakka uygun hareket etmeleri, Rablerinin sözünü dinlemeleri ve çağrısına uymaları için onlara Allah'ı hatırlatmak yeterlidir. Daha düşük dereceli müminlere gelince, eğer onların harekete geçmesi için bu kadarı yeterli olmaz ise de, bu savaşlarının Allah yolunda cihat olmasının yanı sıra kâfirlerin baskısı altında ezilen erkekleri, kadınları ve çocukları uğruna olduğu gerçeği yeterli olmalıdır. Öyleyse akrabalık gayretleri uyanmalı, onlar hakkında taassup göstermelidir.

Gerçi İslâm iman dışında kalan bütün nesep ve sebep bağlarını kaldırmıştır; fakat imanla donandıktan sonra devreye girecek olan nesep ve kavmiyet bağlarını geçerli saymıştır. Buna göre Müslüman kişi, iman bağı ile bağlı olduğu din kardeşi için fedakârlıkta bulunmakla görevli olduğu gibi, Müslüman akrabaları olan erkekler, kadınlar ve çocuklar uğruna da fedakârlık yapmalıdır. Çünkü bu fedakârlık da sonuç itibarıyla Allah yolu uğruna fedakârlığa dönüktür; başka bir amaca değil.

Müminlerin yakınları ve parçaları olan bu mustaz'aflar yüce Allah'a inanmış kimselerdir. *"Rabbimiz! Bizi..."* ifadesi bunun delilidir. Bununla birlikte onlar eziliyorlar, işkence görüyorlar ve *"Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar."* diye feryat ediyorlar, imdat

çağrısı yapıyorlar.

Ayette "halkı, onlara zulmeden" denmiyor da bunun yerine, *"halkı zalim*" denerek zulüm kavramı mutlak anlamda kullanılıyor. Bununla o belde halkının ezilenlere çeşitli işkenceler ve eziyetler yaptıklarına işaret ediliyor ki, gerçekte de durum böyle idi.

Ayette mustaz'afların imdat çağrıları ve feryatları en güzel sözlerle, en hoş üslûpla ifade ediliyor. Dikkat edilirse, burada onların "Ey erkekler, ey ağalar, ey kavmimiz, ey aşiretimiz!" gibi sözlerle feryat ettikleri nakledilmiyor; tersine onların Rablerine dua ettikleri ve *"Rab-bi-miz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar.*" diye gerçek mevlâlarını imdada çağırdıkları naklediliyor. Sonra da, *"Bize katından bir veli (sahip) gönder, bize tarafından bir yardımcı yolla!"* diyerek Peygamberimize (s.a.a) ve onun çevresindeki mücahit müminlere işaret ediyorlar. Görüldüğü gibi onlar sahip (veli) ve yardım edici istiyorlar; ama bu kurtarıcıyı ve yardım ediciyi sadece Allah'tan istiyorlar, başka bir kurtarıcıya ve yardım ediciye razı olmuyorlar.

GAYRET VE TAASSUP HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Yukarıdaki ayetin mesajına dikkat edildiği ve insandaki doğal duy-gularla karşılaştırıldığı takdirde, ayetin sergilendiği muhteşem ilâhî edebe hayret etmemek mümkün değildir.

Hiç şüphesiz insan yapısında onu çocuklar, kadınlar, kişisel şeref ve itibar gibi saygı gösterdiği ve önem verdiği değerleri savunmaya sevk eden bir içgüdü vardır. Bu, insan fıtratının gerektirdiği ve ferde ilham ettiği bir hükümdür. Bu savunma eğer hak ve hak uğruna olursa, övülecek bir tutum olabileceği gibi, eğer batıl ve hakka karşı olursa toplumsal hayatta kötü ve yıkıcı sonuçlar getiren kınanacak bir tutum olabilir.

İslâm ilk başta bu hükmün fıtratın lehine olan özünü korur; ama ayrıntılarını, uzantılarını geçersiz sayar. Sonra o hükmü diğer bütün hedeflerden vazgeçirerek sadece Allah'a doğru yöneltir. Arkasından onun çok sayıdaki alanlarına döner ve bu tezahür örneklerinin hepsini bir olan Allah'a inanma kalıbına döker ve sonuçta insanı yakını olan erkekler, kadınlar, çocuklar ve hak olan her dava hakkında mutaassıp olmaya çağırır; ama bütün bunlarda Allah'a yönelik olmayı esas alma-

yı şart koşar.

Kısacası, İslâm fıtratın hükmünü onaylar; fakat onu bozuk arzulardan ve amellerden arındırır, onu bütün tezahür biçimlerinde saflığa kavuşturur. Onu bir bütün olarak insanın fıtrat uyarınca uygulayacağı insanî bir yöntem, bir şeriat yapar; onu çatışma karanlığından kurtararak uyuşma ve barışma aydınlığına kavuşturur. Çünkü İslâm'ın benimsemeye çağırdığı ve yasallaştırdığı bir tutumun, bir ilkenin parçaları ve uzantıları arasında çelişme ve çatışma olmaz. Bunların hepsi tevhide dayalı olmakta ortaktırlar ve hepsi hakka bağlılık ilkesinde birleşirler. Bunun sonucu olarak bu durumda bütün hükümler genel, sürekli ve değişmez olurlar, bu hükümlerde sapma, tutarsızlık ve uyuşmazlık görülmez.

* * *

"İman edenler Allah yolunda savaşırlar, kâfir olanlar ise tağut yolunda savaşırlar." Bu ayet müminler ile kâfirler arasında, onların savaşlarının niteliği bakımından yapılmış olan bir karşılaştırmadır. Başka bir deyişle bu iki zümre savaşmadaki niyetleri açısından birbiri ile karşılaştırılıyor. Böylece müminlerin yolunun kâfirlerin yolundan daha şerefli olduğu, müminlerin yolunun Allah'a varıp dayandığı; oysa kâfirlerin yolunun bunun tersi olduğu bildiriliyor ki, bu bilgi müminleri savaşmaya teşvik eden bir başka faktör olsun istenmiştir.

"O hâlde şeytanın dostları ile savaşın. Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır." Kâfirler tağutun yolundan gittikleri için Allah'ın velayeti dışındadırlar. Buna göre onların şirk ve Allah'tan başkasına tapma velisi dışında bir velileri, mevlâları yoktur, ki bu da şeytandır. O hâlde onların velisi, dostu şeytandır ve onlar da onun dostlarıdır.

Bu ayette şeytanın hilesinin zayıf olduğu belirtiliyor. Çünkü bu hile Allah'ın yolunun karşıtı olan tağutun yoludur. Oysa güç-kuvvet bütünü ile Allah'a aittir. Buna göre şeytanın tuzağından ibaret olan tağutun yolu için zayıflıktan başka bir sıfat kalmıyor. Bu yüzden kâfirlerin yolunun zayıf olduğu belirtilerek müminler kâfirlere karşı tahrik edilmiş, onlarla savaşmaya özendirilmiştir. Şeytanın hilesinin Allah'ın yoluna nispetle zayıf olması ile bu hilenin nefsinin arzusuna esir olanlara göre güçlü olması arasında çelişki yoktur. Bu açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın..."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Silahlara, 'hizr=koruma araçları' denmesinin sebebi, korunulması gereken yerlerde bunlarla korunulmasıdır. Bu açıklama İmam Bâkır'dan da rivayet edilmiştir." (c.2, s.154, el-Hayat Baskısı, Beyrut)

Yine aynı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "Bu ayetteki "subat" kelimesinden maksat müfrezeler ve "cemîan" kelimesinden maksat ise ordudur." (c.2, s.155, el-Hayat Baskısı, Beyrut)

Tefsir-ul Ayyâşî'de Süleyman b. Halid'in İmam Sadık'tan (a.s) şöyle naklettiği aktarılır: "Yüce Allah, *'Ey inananlar!'* diyerek onları mümin olarak adlandırıyor. Ama onlar mümin değildirler ve hiçbir değer üstünlükleri de yoktur. Allah şöyle buyuruyor: *'Ey inananlar! Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın... ben de büyük başarıya erseydim, der.'* Eğer gök halkı ve yeryüzü halkı, 'Allah bana lütfetti de peygamberlerle birlikte olmadım.' derlerse, bu söz yüzünden müşrik olurlar. Eğer Allah tarafından müminlere bir armağan verilirse, böyleleri 'Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da Allah yolunda savaşsaydım.' derler."

Ben derim ki: Bu anlamdaki bir rivayet İmam Sadık'a (a.s) dayalı olarak Tabersî'nin Mecma-ul Beyan adlı eserinde ve Kummî'nin tefsirinde de yer almıştır. İmam Sadık'ın (a.s) bu sözlerindeki şirkten kastı manevî şirktir. Yoksa İmam bu sıfatı taşıyan kimseden İslâm'ın zahirî hükümlerini kaldıran küfrü kastetmiş değildir. Bunu daha önce açıklamıştık.

Yine aynı eserde Hamran'dan İmam Bâkır'ın (a.s) *"Size ne oldu da ...mustaz'af erkekler..."* ayeti hakkında şöyle buyurduğunu nakleder: "Bunlar (mustaz'aflar), biz (Ehl-i Beyt)iz". (c.1, s.257, h:191)

Ben derim ki: Bu Rivayet, Semaa aracılığı ile İmam Sadık'tan da nakledilmiştir. Bu rivayetteki ifade; "Yüce Allah, *'mustaz'af erkekler'* buyuruyor. Onlar bizleriz." şeklindedir. (Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.257, h:194)

Bu iki rivayet ayetin tefsiri değil, bu ümmetin zorbalarından şikayetçi olma babında bir örnek verme ve uyarlamadır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: Ebu Davud Nasih adlı eserinde, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Beyhakî Sünen adlı ese-

rin-de Ata yolu ile İbn-i Abbas'tan şöyle aktarırlar: *"Koruma araçlarınızı alın; bölük bölük savaşa çıkın, yahut topyekün savaşın."* ayetindeki 'subat' kelimesi 'guruplar ve fırkalar hâlinde' anlamındadır." İbn-i Ab-bas daha sonra bu ayetin, *"Müminlerin hepsinin savaşa gitmeleri gerekmez."* (Tevbe, 122) ayeti ile neshedildiğini söylemiştir. (c.2, s.183)

Ben derim ki: Bu iki ayet birbirleri ile çelişik değil ki, ikincisinin birincisini neshettiğine hükmedilsin. Bu açıktır. Olsa olsa ikinci ayetin birincisini sınırlandırdığı veya kayıtlandırdığı ileri sürülebilir.

Hamd Allah'a mahsustur.

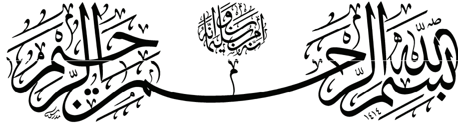

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla
"Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.
Şu halde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır."

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎR'İL-KUR'ÂN

5. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Abbas Akyüz - Musa Güneş
Seyyid Seccad Karakuş

KEVSER

Kevser Yayınları: 33

Eserin Orijinal Adı:
El-Mîzân Fî Tefsîr'il-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:
Kevser Yayıncılık

Baskı ve Cilt:
Kimmad Matbaacılık

1. Baskı: Eylül 2000
2. Baskı: Nisan 2011

ISBN 978-975-6640-08-1 (Tk.)
978-9944-709-71-2 (5. c.)

Adres:
Kevser Yayınları
Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14/1
Fatih – İSTANBUL
Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01
www.kevseryayincilik.com

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ قٖيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ وَ اَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَ اٰتُوا الزَّكٰوةَ
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرٖيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ
خَشْيَةً ج وَ قَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنَٓا اِلٰٓى اَجَلٍ قَرٖيبٍ ط
قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلٖيلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَ لَا تُظْلَمُونَ فَتٖيلًا ﴿٧٧﴾
اَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فٖى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ ط وَ اِنْ تُصِبْهُمْ
حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ز وَ اِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهٖ مِنْ عِنْدِكَ ج
قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ز فَمَالِ هٰٓؤُلَٓاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدٖيثًا ﴿٧٨﴾
مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ز وَ مَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ ج وَ
اَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ج وَ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا ﴿٧٩﴾ مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ
اَطَاعَ اللّٰهَ ز وَ مَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفٖيظًا ﴿٨٠﴾

77- Kendilerine, elinizi savaştan çekin, namaz kılın ve zekât verin, denenleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir kısmı hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da; "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın olan ölümümüze dek geciktiremez miydin?" dediler. De ki: "Dünya geçimliği azdır, ahiretse sakınanlar için daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar bile zulmedilmez."

78- Nerede olursanız olun, ölüm size ulaşır; hatta isterseniz sağlamlaştırılmış yüksek kalelerde olun. Onlara bir iyilik gelirse, "Bu, Allah'tandır" derler; başlarına bir kötülük gelince de, "Bu, sendendir (sen Peygamberin yüzündendir)" derler. De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu adamlara ne oluyor ki hiçbir sözü

anlamaya yanaşmıyorlar?!

79- Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.

80- Kim Peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, daha önceki ayetlerle bağlantısız değildir ve o ayetler grubuyla bir bütün oluşturuyor. Her iki grubun akışı da aynıdır. Dolayısıyla bu ayetlerde, zayıf imanlı müminlerden oluşan bir başka grubun durumu gözler önüne seriliyor. Bu bağlamda, ayetlerin öğüt ağırlıklı, dünyanın geçiciliğini ve ahiret nimetlerinin kalıcılığını vurgulayıcı olduğunu gözlemliyoruz. Ayrıca bu çerçevede iyilikler ve kötülüklerle ilgili Kur'ânî bir gerçek de açıklığa kavuşturuluyor.

"**Kendilerine elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi? ...hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar.**" Ayette geçen "el çekme" deyimi, savaşmaktan kaçınmaktan kinayedir. Bunun nedeni, savaş sırasında yapılan eylemlerin eller aracılığıyla gerçekleştiriliyor olmasıdır. Bu ayet gösteriyor ki, başlangıçta kâfirlerin saldırıları, haksızlıkları müminlerin gücüne gidiyordu. Bu tür baskılara karşı sabretmekte ve kılıçları kınlarından çekip karşı koymamakta güçlük çekiyorlardı.

Dolayısıyla yüce Allah bu ayette bundan kaçınmalarını, namaz ve zekât gibi dinin şiarlarını (nişanelerini, sembol ibadetlerini) yerine getirmelerini emretti. Çünkü dinin güçlenmesi, sağlam bir zemine oturması buna bağlıydı. İşte o zaman yüce Allah, din düşmanlarına karşı cihat etmelerine izin verecekti. [Ama şimdi, temelleri sağlamlaştırmanın zamanıydı.] Aksi takdirde dinin iskeleti çözülecek, temelleri yıkılacak, parçaları darmadağın olacaktı.

Görüldüğü gibi bu ayetlerde, bunlara şöyle kınayıcı bir eleştiri yöneltiliyor: Bunlar var ya! Bunlar, düşmana karşı çıkmak için yeterli sayısal ve donanımsal hazırlıkları bulunmadığı bir sırada kâfir-

lerle savaşmak için acele eden, kılıcını çekmekten kendisini alamayan, eziyetlere tahammül edemeyen kimselerdir. Fakat kâfirlerle savaşmaları farz kılınınca, içlerindeki bir grup, kendileri gibi insan olan düşmanlardan Allah'tan korkar gibi, hatta ondan daha da şiddetli bir şekilde korkarlar.

"**Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın!... dediler.**" İfadenin zahiri bu cümlenin, *"içlerinden bir kısmı"* ifadesine atfedilmiş olduğunu gösteriyor. Özellikle, ayetin akışının muzari fiilinden (insanlardan korkuyorlar), mazi fiiline (dediler) geçiş yapmak suretiyle değişmesi bu ihtimali güçlendiriyor. Şu hâlde, bu sözü söyleyenler, savaşmak için can atan, sabretmekte güçlük çeken, bu yüzden savaştan kaçınma emrine muhatap olan kimselerdir.

"Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın olan ölümümüze dek geciktiremez miydin?" ifadesinin, onların davranış lisanlarının (lisanı hâllerinin) sözlü bir anlatımı olması muhtemeldir. Ama aynı şekilde, bu sözü bizzat söylemiş olmaları da mümkündür. Biz biliyoruz ki, Kur'ân bu tür anlatım tarzlarının tümünü kullanır.

İnsanın doğal ömrünü tamamlayarak ölmesi demek olan "ecel" kelimesinin "yakın" vasfıyla nitelendirilmesi ile, onların öldürülmekten kurtulup kısa bir süre yaşamayı istedikleri kastedilmiyor. Tersine, onların bununla söylemek istedikleri şudur: "Eğer biz öldürülmeksizin doğal ömrümüzü tamamlayarak ölmüş olsak bu, kısa bir yaşamaktan ve yakın bir süreden başka bir şey değildir. Şu hâlde Allah, neden bu kısa hayatı yaşamamıza razı olmuyor, bizi öldürülme sınavıyla karşı karşıya bırakıyor, ölümümüzü çabuklaştırıyor?"

Bu sözü söylemiş olmalarının nedeni, gönüllerinin dünya hayatına bağlı olmasıdır. Dünya hayatı ise Kur'ân literatüründe az bir yararlanma olarak tanımlanır; az bir süre yararlanılır, sonra çarçabuk tükenir, varlığından eser kalmaz. Onun ötesinde ise ahiret hayatı vardır; gerçek ve kalıcı hayat, dolayısıyla daha iyi bir hayat. Onlara, *"De ki..."* sözüyle başlayan bir ifadeyle cevap verilmiş olması da bunu vurgulamaya dönüktür.

"**De ki: Dünya geçimliği azdır...**" Burada Peygamberimiz efendimize (s.a.a), adı geçen zayıf karakterlilere, basit ve kısa dünya

hayatını, Allah yolunda savaşma, cihat etme onuruna tercih etmenin yanlışlığını ortaya çıkaracak şekilde cevap vermesi emrediliyor. Kısaca verilmek istenen mesaj; imanları hususunda dikkatli davranmaları ve imanlarına zarar verecek her şeyden kaçınmaları gerektiğidir. Dünya hayatı bir yararlanma, bir metadır. Ahiretle karşılaştırıldığında, kısa süre yararlanılan bir geçimlik olduğu net bir şekilde görülür.

Ahiret ise, Allah'tan korkup günahlardan sakınanlar açısından daha hayırlıdır. Şu hâlde onların da, kısa süreli bir yararlanmadan ibaret olan dünya geçiminden daha hayırlı olan ahireti tercih etmeleri gerekir. Çünkü onlar her şeye rağmen mümindirler ve takva yolu üzerinde bulunmaktadırlar. Bunu yapmamaları bir tek şeyle izah edilebilir. O da yüce Allah'ın kendilerinden öç almasından ve haklarında zulmetmesinden korkmaları, bu yüzden ellerindeki somut metaı, vaat edilen daha hayırlı nimetlere tercih etmeleridir. Ama korkmaları yersizdir. Çünkü yüce Allah, hiç kimseye kıl kadar zulmetmez.

Bu açıklamalardan sonra *"sakınanlar için"* ifadesinin, sıfatın mevsuf (nitelenen) yerine konuluşuna bir örnek olduğu belirginleşiyor. Bununla güdülen amaç, verilen hükmün sebebine delâlet etmek ve nesnel karşılığıyla tam örtüştüğü iddiasında bulunmaktır. Buna göre ifadenin takdirî açılımı -Allah doğrusunu daha iyi bilir- şöyledir: Ahiret sizin için daha hayırlıdır. Çünkü iman etmiş olmanızdan dolayı, takva ehli olmanız gerekmektedir. Takva ise, ahiretin içerdiği hayırları elde etmenin nedenidir. Dolayısıyla *"sakınanlar için"* ifadesi, muhataplarına yönelik göndermede bulunma nitelikli bir kinaye konumundadır.

"**Nerede olursanız olun, ölüm size ulaşır; hatta isterseniz sağlamlaştırılmış yüksek kalelerde olun.**" Ayetin orijinalinde geçen "burûc" kelimesi, "burc" kelimesinin çoğuludur; kalelerin üzerinde inşa edilen yapılar anlamına gelir. Bu tür binalar, düşman saldırılarını püskürtmek için mümkün olduğunca sağlam inşa edilir. Aslında kelimenin etimolojik kökeninde "açıklık" anlamı vardır. Nitekim süs eşyalarını vb. açığa vurmaya "teberruc" denilmesi de bundan dolayıdır.

Yine ayette geçen "muşeyyede" kelimesi, yükseklik anlamını ifade eder. Bunun da etimolojik kökeni "eş-şeyd", yani kireçtir. Çünkü kireçle hem bir yapı sağlamlaştırılır, hem yükseltilir, hem de süslenir.

Buna göre, ayette geçen "el-buruc-ul müşeyyede", gelmekte olan her türlü düşman saldırısı karşısında insanın sığınmak durumunda olduğu kaleler üzerinde yükseltilen sağlam binalar demektir.

İfadenin temel dayanağı, istenmeyen bazı şeylerden korunma amacıyla sığınılan bir olgunun örnek verilmesi ve bunun her türlü istenmeyen olgulara karşı sağlam bir sığınak işlevini gören şeylere örnek olarak algılanmasıdır. Buna göre, elde ettiğimiz anlamı şöyle özetleyebiliriz: Ölüm öyle bir şeydir ki, sizi bulmaması diye bir şey olmaz. Hangi sağlam, muhkem sığınağa sığınsanız da ondan kurtulamazsınız. Dolayısıyla savaşa katılmamanız ve size savaşın bir yükümlülük olarak farz kılınmaması durumunda ölümden yana güvencede olacağınıza, size ilişmeden onu savuşturacağınıza ilişkin ham bir kuruntuya kapılmamanız gerekir. Çünkü Allah'ın [sizin yaşama süreniz olarak] belirlediği vakit yani ecel elbette gelecektir.

"**Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu, Allah'tandır' derler...**" Ayetin sonundaki bu iki cümle, onların havadan söyledikleri diğer iki yanılgıya ve yanlış düşünceye işaret etmektedir. Yüce Allah, bunu onlar adına anlatmakta ve Peygamberine, insana ilişen iyilik ve kötülük olgularının gerçek mahiyetini açıklamak suretiyle onların bu kuruntularına cevap vermesini emretmektedir.

Ayetlerin akışındaki bütünlük, bunu, yukarıda sözü edilen zayıf karakterli bazı müminlerin söylemiş olmalarını gerektirmektedir; ister bu sözü davranış lisanıyla (lisanı hâlle) söylemiş olsunlar, ister sözlü olarak. Bunda yadırganacak bir şey yok. Nitekim Hz. Musa'ya (a.s) da benzeri bir söylemle cephe alınmıştı. Yüce Allah, bu olayı şöyle anlatmaktadır: *"Onlara bir iyilik geldiği zaman, bu bizimdir (kendi bilgi ve davranışlarımızla bunu elde ettik) derler; kendilerine bir kötülük gelince de, Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. İyi bilin ki, onların uğursuzluğu Allah katındadır; fakat çokları bilmezler."* (A'râf, 131)

Başka ümmetlerin de peygamberlerine karşı bu tür bir davranış içine girdikleri rivayet edilmiştir. İslâm ümmeti de peygamberine karşı sergilediği tutum bakımından geçmiş ümmetleri aratmamıştır. Ulu Allah, *"Kalpleri birbirine benzedi."* (Bakara, 118) buyurmuştur. Bu bağlamda İslâm ümmeti, daha çok İsrailoğullarına paralel düşmüştür.

Resulullah (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Onlar kertenkele deliğine girseler, siz de oraya girersiniz." Bununla ilgili olarak Şiî ve Sünnî kaynaklardan derlediğimiz birçok rivayeti daha önce zikrettik.

Tefsir bilginlerinin büyük bir çoğunluğu, bu ayetlerin Yahudiler yahut münafıklar veya her iki grup hakkında indiğini kanıtlamak için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Fakat, ayetlerin akış bütünlüğünün bu ihtimali reddettiğini görmüş bulunuyorsun.

Her hâlükârda, tefsirini sunduğumuz ayet, akışı itibariyle, iyilik ve kötülükten maksadın, yüce Allah'a isnat edilebilecek olgular olduğuna tanıklık etmektedir. Bu tür Müslümanlar ise bir kısmını yani iyiliği Allah'a, diğer bir kısmını yani kötülüğü de Hz. Peygambere (s.a.a) isnat ediyorlar. Buradan hareketle anlıyoruz ki, onların kastettikleri iyilik ve kötülükler, Peygamberimizin kendilerine gelmesinden, dinin kurumlarının temellerini atıp yükseltmesinden, davayı yaymasından ve cihadı tavsiye etmesinden sonra karşılarına çıkan olaylardır. Galip geldikleri kimi savaş ve çatışmalarda elde ettikleri fetih, zafer ve ganimetler; yenilgiye uğradıkları diğer bazı savaşlarda da yaşanan öldürülmeler, yaralanmalar ve kayıplar yani. Kötülükleri Peygambere isnat etmelerinin anlamı, onu uğursuz saymak ya da zayıf görüşlü ve tedbirsiz bulmaktır.

Yüce Allah, Peygamberine (s.a.a) onlara şu cevabı vermesini emrediyor: *"De ki, hepsi Allah'tandır."* Bunlar, evrensel düzeni yönlendiren iradenin düzenlediği olaylar ve felâketlerdir. Evrensel düzenin yönlendiricisi de tek ve ortaksız Allah'tır. Varlıklar varoluşları, kalıcılıkları ve karşılaştıkları olaylar itibariyle başkasına değil, yüce Allah'ın iradesine tâbidirler. Kur'ân'ın öğretisinden bunu anlıyoruz.

Ardından bu adamların kıt anlayışlılıkları, bu gerçeği algılamadaki yetersizlikleri, anlayışsızlıkları karşısında şaşkınlığı ifade eden bir soru yöneltiliyor: *"Bu adamlara ne oluyor ki, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"*

"**Sana gelen iyilik Allah**'**tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir.**" Onların hemen hiçbir söz anlamadıkları belirtilip, işin aslını ortaya koyma amaçlandığından, onların idraksiz olmaları hesaba katılarak hitabın hedefi olmaktan çıkarılıyorlar ve hitap doğrudan Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor; bu bağlamda ona isabet eden

iyilik ve kötülüklerin gerçek mahiyetleri açıklanıyor. Buna göre bütün varlıklar, en azından mümin, kâfir, salih (iyi), kötü, peygamber veya başkası olarak bütün insan bireyleri üzerinde egemen olan varoluşsal hükümler açısından, Peygamberin (s.a.a) bir ayrıcalığı, farklı bir konumda olması söz konusu değildir.

Buna göre, insanın öz doğası gereği hoş karşıladığı, güzel gördüğü sağlık, nimet, güvenlik ve konfor gibi olgular anlamında iyiliklerin tümü yüce Allah'tandır. Hastalık, alçaklık, düşkünlük ve fitne gibi insana hoş gelmeyen olgular anlamında kötülükler de sonuçta insana gelip dayanırlar, yüce Allah'a değil. Bu açıdan ayetin, içerik bakımından şu ayete yakın olduğunu görüyoruz: *"Bu, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmedikçe, Allah'ın da onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın işiten, bilen olmasından dolayıdır."* (Enfâl, 53) Fakat bu değerlendirme, bütün iyilik ve kötülüklerin başka bir genel perspektifle Allah'a döndürülmesi gerçeği ile çelişki oluşturmaz. Bu konuyu ilerde etraflıca açıklayacağız.

"**Seni insanlara elçi gönderdik.**" Senin bizim katımızdan yana, elçi olmaktan başka bir özelliğin yok. Görevin de ilâhî mesajı açık bir şekilde duyurmaktır. Senin misyonun elçiliktir. Bunun dışında başka bir misyonun yoktur. Ayrıca emir konusunda, yasama ve evrensel hükümranlık noktasında herhangi bir yetkiye sahip değilsin. Dolayısıyla, uğur ve uğursuzluk bağlamında bir etkinliğin olmaz. Sen insanlara kötülük iliştiremez, onlara yönelmiş iyilikleri alıkoyamazsın. Bu bakımdan ifade, *"Bu, sendendir."* diyerek kötülükleri Peygamberimizden (s.a.a) kaynaklanan bir uğursuzluk olarak algılayan söz konusu kişilere yönelik bir cevap niteliğindedir ve bu cevap, *"şahit olarak da Allah yeter."* sözüyle pekiştiriliyor.

"**Kim Peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.**" Bu cümle, bir yeniden başlama niteliğindedir. Fakat önceki ayette geçen *"Seni insanlara elçi gönderdik."* ifadesinin pekiştirilmesi de amaçlanıyor. Önceki ayetin hükmünün gerekçesi açıklanıyor bir bakıma. Demek isteniyor ki, sen bizim tarafımızdan gönderilmiş bir elçiden başka bir şey değilsin. Dolayısıyla bir elçi olduğun için sana itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur. Kimileri burun kıvırıp yüz çevirirlerse, biz seni onların başına bekçi olman için göndermedik.

Bundan da anlaşılıyor ki, *"Kim Peygambere itaat ederse..."* ifadesi, sıfatın mevsuf (nitelenen) yerine konuluşuna bir örnek oluşturmaktadır. Böylece hükmün gerekçesine işaret etme hedeflenmiştir. Tıpkı *"ahiretse sakınanlar için daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar bile zulmedilmez."* cümlesinde olduğu gibi. Dolayısıyla *"Seni... gönderdik."* ifadesindeki muhataba yönelik hitaptan, *"Kim Peygambere itaat ederse..."* ifadesindeki üçüncü tekil şahsa (gayip siygasına), ondan da *"seni... bekçi göndermedik."* ifadesindeki ikinci tekil şahsa (muhatap siygasına) doğru bir geçiş yapılmış olmaksızın ayetlerin akışı normal seyrini devam ettirmektedir.

İYİLİK VE KÖTÜLÜKLERİN ALLAH'TAN OLMASI NE ANLAM İFADE EDER?

Bana öyle geliyor ki, insanın güzellik kavramının farkına varması, ilk defa kendi türüne yönelik gözlemleri esnasında gerçekleşmiştir. İnsan denen türün yaratılışındaki denge olgusunu, tüm organların belli bir uygunluk içinde vücuttaki yerlerini almış olmasını, özellikle yüzdeki organlar arası ahengi kastediyoruz. Bunun dışında insan, doğadaki diğer somut olguların şahsında da bu anlamı gözlemlemiş, algılamıştır. Sonuç itibariyle güzellik, bir şeyin doğası itibariyle amacına uygun olması demektir.

İnsan yüzünün güzel olması demek, göz, kaş, kulak, burun ve ağız gibi organların olmaları gereken bir nitelik veya durum üzere ve birbirleriyle uyum içinde olmaları demektir. O zaman insanın canı ona doğru çekilir, tabiatı ona eğilim gösterir. Bir şeyin bunun aksi bir durumda olması da kötü, kötülük ve çirkin gibi yerine göre kullanılan ifadelerle nitelendirilir. Şu hâlde kötülük, adem nitelikli [varlıktan yoksun] bir anlamdır. Buna karşılık güzellik varoluşsal bir anlamdır.

Daha sonra bu niteleme tüm itibarî eylem ve anlamları, toplumsal koşullarda öngörülen tanımlamaları kuşatacak şekilde genelleştirilmiştir. Burada da değerlendirme ve nitelemenin esasını, bir şeyin insan hayatının mutluluğu veya bu hayattan yararlanma olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal hedeflere uygunluğu veya uygun olmayışı oluşturur. Meselâ adalet güzeldir. Hakkedene iyilikte bulunmak güzeldir.

Eğitim, öğretim, öğüt vb. olgular güzeldirler. Zulüm, haksızlık gibi olgular da kötü ve çirkin şeylerdir. Bunun nedeni birinci gruptaki olguların insan mutluluğu veya insanın toplumsal koşullarda yararlanması amacına uygun olmaları, ikinci gruptaki olguların da bu amaca uygun olmayışlarıdır.

Güzel olarak nitelenen kısım ve onun karşısında yer alan çirkin olaylar, toplumsal amaca uygunluğu dolayısıyla bu vasfı kazanan fiile bağlıdırlar. Dolayısıyla toplumsal amaç ve hedeflere uygunluğu sürekli ve kalıcı olan fiillerin güzellikleri de sürekli ve kalıcıdır. Buna adaleti örnek gösterebiliriz. Diğer bazı fiillerin de çirkinliği öyledir; örneğin zulüm.

Bazı fiillerin durumu, zamana, duruma, yere veya topluma göre değişkenlik arz eder. Örneğin gülmek, şakalaşmak dostlar arasında güzeldir, büyük şahsiyetlerin yanında değil. Sevinç ortamlarında güzeldir, matem ortamlarında değil. Mescitlerde ve mabetlerde de bu tür davranışlar çirkin kaçar. Zina ve içki batılılara göre güzeldir; ama Müslümanlar arasında bu tür fiiller çirkindir.

Bu bakımdan, "Güzellik ve çirkinlik kavramları sürekli değişirler, değişkenlik arz ederler. Bu kavramlar açısından kalıcılık, süreklilik ve bütünsellik söz konusu değildir." iddiasını ortaya atan ve adaletle zulüm gibi kavramlar hakkında bu iddiayı kanıtlamak için, "Toplumsal bazı kabullerin uygulanışı bağlamında kimi toplumlara göre adalet olarak değerlendirilen bir husus, başka bir toplumun, toplumsal kabulleri gereğince pratize edilen birtakım uygulamalar çerçevesinde adalet olarak değerlendirilen hususla farklı olur. Dolayısıyla adalet anlamının dayandığı belli bir zemin yoktur. Söz gelimi zina suçunu kırbaçla cezalandırmak, İslâm açısından adalettir. Ama bu uygulama Batılılara göre adalet değildir." diyenlerin bu sözlerine kulak asmamalısın.

Çünkü bunlar meseleyi karıştırıyorlar. Kavram ile onun objektif karşılığını ayırt edemiyorlar. [Şöyle ki, adalet kavramı Müslümanlara göre de iyidir, Batılılara göre de. Yine zulüm her iki grubun da yanında kötüdür. Ne var ki bu iki topluluk neyin adaletle, neyin de zulümle nitelenmesi hususunda farklı düşünebilirler. Meselâ, Müslümanlar zinayı zulüm olarak nitelendirirken, Batılılar onu öyle değerlendirmeyebilirler. Bu ise, onların zulmü iyi bilmeleri anlamına gelmez.] Anla-

yışı bu düzeyde olanlara da söyleyecek sözümüz yoktur.

İnsan, toplum üzerinde etkili olan faktörlerin değişmesi hasebiyle toplumsal kuralların bir kerede veya aşamalı olarak değişmesini onaylar; fakat adalet niteliğinin kendisinden soyutlanmasını ve zalim diye adlandırılmasını onaylamaz. Bir zalim tarafından kabul edilir bir gerçeğe dayanmadan sergilenen herhangi bir zulümden hoşlanmaz ve onu onaylamaz. Aslında konu daha da uzatılabilir. Ancak sözü daha fazla uzatmamız, bizi daha önemli olan bir husustan uzaklaştırır.

Daha sonra, güzellik ve çirkinlik kavramları, insanın, hayatı boyunca değişik faktörlerin etkisiyle oluşup karşısına çıkan diğer zihin dışı objektif olayları da kuşatacak şekilde genelleştirilmiştir. Bunlar bireysel ya da toplumsal olaylardır. Bunların bir kısmı, insanın arzularıyla örtüşür. Sağlık, sıhhat veya rahatlık gibi bireysel ya da toplumsal hayatının mutluluğu açısından uygunluk arz ederler. Bu yüzden iyilikler, güzellikler olarak isimlendirilirler. Bunların bir kısmı da, yukarıdakinin tam aksi bir niteliğe sahip olur. Fakirlik, hastalık, zillet veya tutsaklık gibi sıkıntı ve musibetler buna örnektir. Bunlara kötülükler adı verilir.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan şu husus belirginlik kazanıyor: Olgular veya fiiller, insan türünün kemaliyle yahut bireyin mutluluğu veya başka bir şeyle ilintileri açısından iyi ve kötü niteliğini alırlar. Şu hâlde güzellik ve çirkinlik izafî (göreceli) niteliklerdir. Fakat bu izafîlik bazı alanlarda daimîdir, değişmez; diğer bazı alanlarda ise değişkendir. Hakkeden birine mal bağışlamanın güzel, hakketmeyen birine vermenin de çirkin, kötü olması örneğin.

Yine şu husus belirginlik kazanmış oldu ki, güzellik her zaman için varoluşsal bir olgudur. Kötülük ve çirkinlik ise ademîdir, varlıktan yoksundur; yani bir şeyin, insanın mizacına uygunluk ve uyumluluk niteliğini yitirmesidir. Yoksa bir şeyin veya fiilin yapısı (kendisi, özü), söz konusu uygunluk ve uyumluluğu bir kenara bırakırsak, birdir ve temelde bir değişikliği yoktur. [Dolayısıyla bu şey veya fiil, ne güzellikle nitelenir, ne de çirkinlikle.]

Meselâ deprem ve sel gibi felâketler bir kavmin başına geldiği zaman, bunlar o kavmin düşmanları açısından güzel nimetler olarak algılanırlarken, kendilerine yönelince çirkin ve kötü olarak algılanır-

lar. Yine din perspektifinde tüm genel musibetler yeryüzünde bozgunculuk yapan kâfirlerin veya azgın günahkârların başına gelince mutluluk, bolluk; salih müminlerin başına gelince de mutsuzluk ve sıkıntı olarak belirginleşirler.

Yine bir diğer örnek olarak, bir yemeği yemek, kişinin kendi malı ise, güzeldir, mubahtır. Fakat başkasının malından ve onun rızası alınmadan yeniliyorsa çirkindir, haramdır. Çünkü başkasının malını, onun rızası alınmadan yemekle ilgili yasağa veya sırf Allah'ın helâl kıldığı şeyleri yemekle ilgili emre uyma ile ilgisi kesilmiş olur. Söz gelişi, bir kadınla bir erkek arasındaki cinsel birleşme evlilik yoluyla gerçekleşiyorsa güzeldir, mubahtır. Fakat nikâhsız ve zina şeklinde gerçekleşiyorsa, çirkindir, haramdır. Çünkü nikâhsız birleşme şeklindeki eylem ilâhî yükümlülükle uygunluk niteliğini yitirmiş olur. Şu hâlde güzellikler, olgulara ve fiillere ilişkin varlıksal tanım ve nitelemelerdir. Kötülükler ise ademî (varlıktan yoksun) tanım ve nitelemelerdir. Yoksa güzel veya çirkin, iyi veya kötü niteliğine maruz kalan şeyin özü, aslı birdir.

Kur'ân'ın bakışı, yüce Allah dışındaki her şeyin O'nun tarafından yaratıldığı şeklindedir. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) *"Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir."* (Furkan, 2) Bu iki ayet, her şeyin yaratılmış olduğunu ortaya koyuyor. Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır."* (Secde, 7) Burada da yaratılan her şeyin güzel olduğu vurgulanıyor. Bu güzellikten maksat ise, hilkat için gereken, onun ayrılmaz bir parçası olan ve onun ekseni etrafında dönen bir güzelliktir.

Şu hâlde her şey, yaratılıştan ve varoluştan pay aldığı oranda güzellikten pay alır. Yukarıda üzerinde durduğumuz güzellik kavramına ilişkin anlamı düşündüğümüzde, bunun daha bir açıklığa kavuştuğunu görürüz. Şöyle ki: Güzellik, bir şeyin amacına ve maksadına uygun olması, kendisiyle hedeflenen gayeyle tamtamına örtüşmesi demektir. Varlık bütününün parçaları, evrensel düzenin boyutları arasında tam bir uyum ve örtüşme vardır. Yüce Allah, amacını bozacak şekilde parçaları arasında hiçbir uyumluluk olmayan, birbirini geçersiz kılan bir şey yaratmaktan münezzehtir. Yarattığı bir şeyin, O'nu aciz bırakması,

akıllara durgunluk veren şu olağanüstü düzenle güttüğü amacı iptal etmesi düşünülemez.

Nitekim şöyle buyuruyor: *"O tek ve her şeye üstün olan Allah'tır."* (Zümer, 4) *"O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir."* (En'âm, 18) *"Ne göklerde, ne de yerde, Allah'ı aciz bırakacak bir güç vardır. O bilendir, güçlüdür."* (Fâtır, 44) Buna göre hiçbir şey Allah'ı, yarattıklarıyla ilgili iradesi, kullarına ilişkin dilemesi hususunda aciz bırakamaz, O'nu engelleyemez; O'na baskı kuramaz, O'nun üstünde bir güce sahip olamaz.

Şu hâlde, varlık âlemindeki her nimet varlığı itibariyle güzeldir ve yüce Allah'a nispet edilir. Aynı şekilde başa gelen her felâket de kötüdür. Fakat bu felâket, özü itibariyle yani, yaratılmış varlıklara egemen olan temel özellik (nispet) bakımından yüce Allah'a nispet edilir. Gerçi başka bir nispetle kötü olarak nitelenir. Şu ayetlerin vurgulamak istediği anlam budur: *"Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu, Allah'tandır.' derler; başlarına bir kötülük gelince de, 'Bu, sendendir (sen Peygamberin yüzündendir).' derler. De ki: 'Hepsi Allah'tandır.' Bu adamlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?!"* (Nisâ, 78) *"Onlara bir iyilik gelince, 'Bu, bizim hakkımızdır.' derler; eğer kendilerine bir kötülük ulaşırsa, Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. İyi bilin ki, onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmezler."* (A'râf, 131) Bu konuya temas eden başka ayetler de vardır.

Kötülük bağlamına gelince; Kur'ân-ı Kerim, onu insanla ilintilendirirken insan nefsine isnat eder. Meselâ tefsirini sunduğumuz şu ayet, *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir."* (Nisâ, 79) ve diğer ayetler bunun birer örnekleridir: *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah birçoğunu da affeder."* (Şûra, 30), *"Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez."* (Ra'd, 11) *"Bu da, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmedikçe, Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolayıdır."* (Enfâl, 53) Bu hususu vurgulayan daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bunu şöyle açıklamak mümkündür: Görüldüğü gibi önceki ayet-

ler, kötü nitelikli felâketleri de tıpkı iyilikler gibi yaratılışları itibariyle güzel olgular kategorisine sokuyor. Dolayısıyla onların kötü olmalarının tek nedeni, bazı şeylerin doğalarıyla uyuşmamaları, bundan dolayı da onlar için zararlı olmaları kalıyor.

Sonuçta mesele şu noktaya dayanıyor: Yüce Allah, musibete duçar kalan ve zarara uğrayan bu olgular için gerektirdikleri ve doğaları gereği ilgi duydukları şeyler meydana getirmemiş, onlara yapmakta olduğu bağışı durdurmuştur. İşte bu bağışın durdurulması, zarara uğrayan olgular açısından musibet ve kötülük konumundadır. Şu ayet, bu hususu son derece açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Allah'ın insanlara açtığı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz (ona mâni olan bulunamaz). O'nun tuttuğunu O'ndan sonra salıverecek de yoktur. O, üstündür, hikmet sahibidir."* (Fâtır, 2)

Ardından yüce Allah, bağışın birinden alıkonmasının veya rahmetinin akışının artış ve eksilişinin karşı tarafın kapasitesine, üstesinden gelebilme yetkisine bağlı olduğunu açıklıyor. Nitekim örnekle anlattığı bir ayette şöyle buyuruyor: *"Gökten su indirdi de vâdiler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı."* (Ra'd, 17) Bir başka ayette de buyuruyor ki: *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın ve biz onu ancak bilinen bir miktarda indiririz."* (Hicr, 21) Demek ki yüce Allah, karşı tarafın hakkettiği miktarda ve bildiği durumuna uygun olarak verir. *"Hiç yaratan (yarattığını) bilmez mi? O latiftir, her şeyden haberdardır."* (Mülk, 14)

Bilindiği gibi nimet, azap, belâ ve rahatlık her şeyin özel durumuna göre belirginleşir. Yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret ediyor: *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır."* (Bakara, 148) Her şey kendine özgü yöne yönelir, kendi durumuna uygun hedefi, gayeyi ve amacı ister.

Bu noktada şöyle bir sezgiyi dile getirmek mümkündür: Bolluk, sıkıntı, nimet ve musibet, Kur'ân öğretisine göre, serbest irade koşullarında yaşayan insan bağlamında, yine insanın iradesiyle ilintili olgulardır. Çünkü insan bir yol üzerindedir. Bu yolu iyi veya kötü katetmesine paralel olarak sonunda mutluluk veya mutsuzlukla karşılaşır. Bütün bunlar insanın serbest iradesinin müdahalesinin söz konusu olduğu olgulardır [ve yolu iyi veya kötü katetmenin insanın irade-

sine bağlı olduğu, inkâr edilmeyecek bir gerçektir].

Kur'ân-ı Kerim de bu sezgiyi onaylıyor ve şöyle buyuruyor: *"Bu da, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmedikçe, Allah'ın da onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolayıdır."* (Enfâl, 53) İçlerinde besledikleri temiz niyetler ve yaptıkları salih ameller, kendilerine özgü kılınan nimetlerin verilmesinde etkilidir. Fakat niyet ve tavırlarını değiştirince, yüce Allah da rahmetinin akışını durdurmak suretiyle onlara yönelik fiilini değiştirir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah birçoğunu da affeder."* (Şûra, 30)

Buna göre, insanların işledikleri ameller, felâketlerin başlarına gelmesinde ve musibetlerin karşılarına çıkmasında etkili olurlar. Bunun yanında Allah, birçok kusurlarını da affeder [bunlardan dolayı karşılarına herhangi bir olumsuzluk çıkarmaz].

Yine yüce Allah, şöyle buyurmuştur: *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir..."* (Nisâ, 79)

Sakın ola ki aklına, yüce Allah'ın bu ayeti Peygamberine (s.a.a) vahyederken şu ifadelerde açıkladığı belirgin bir gerçeği unuttuğu şeklinde bir fikir gelmesin: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62), *"O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır."* (Secde, 7) Şöyle ki bu ayetlerde yüce Allah, her şeyi kendisinin yarattığını ve yarattığı her şeyin, özü itibariyle güzel olduğunu vurguluyor. [Ama tefsirini yapmakta olduğumuz ayette insanın başına gelenlerin iyi ve kötü diye ikiye ayrıldığını; iyiliğin Allah'tan, kötülüğün de insanın kendi nefsinden olduğunu ifade ediyor ve bu iki ayette vurguladığı gerçeği, burada unutuyor sanki. Ancak sen böyle bir vehme asla kapılmamalısın.] Çünkü yüce Allah başka ayetlerde şöyle buyuruyor: *"Rabbin asla unutkan değildir."* (Meryem, 64) *"Rabbim ne yanılır, ne de unutur."* (Tâhâ, 52)

Buna göre, *"Sana gelen iyilik..."* ifadesinin anlamı şöyledir: Senin karşına çıkan her iyilik -ki karşına çıkan her şey iyidir, güzeldir- Allah'tandır. Sana gelen her kötülük ise, amacına ve arzuna uygun olmamasından dolayı senin açından kötü olduğu için kötüdür. Aslında onlar da özü itibariyle iyidirler, güzeldirler. Senin nefsin onları kötü seçimiyle üzerine çekti, onları çağırmış oldu. Dolayısıyla onlar da Al-

lah'tandırlar. Allah, [senden kaynaklanan bir seçim ve irade olmaksızın] doğrudan sana kötülük veya zarar yöneltmekten münezzehtir.

Daha önce de vurguladığımız gibi, ayette özel olarak Peygamberimize (s.a.a) hitap ediliyorsa da, anlamı herkesi kuşatacak genelliğe sahiptir. Diğer bir ifadeyle, bu ayet de *"Bu böyledir... Allah değiştirecek değildir."* ve *"Size gelen her musibet..."* ayetleri gibi, bireysel hitabın yanı sıra, toplumsal hitabı da içerir niteliktedir. Çünkü toplum da bireyden ayrı olarak insanî bir organizmaya, iradeye ve seçme yeteneğine sahiptir.

Toplumun bir organik yapısı vardır. Toplumu oluşturan bireylerden öncekiler ve sonrakiler, bu yapı çerçevesinde yok olur, erirler; geçmişte kalanlar ölüp gidince, sonradan gelenler öncekilerin, ölüler dirilerin kötülüklerinden sorumlu olurlar; onlardan dolayı sorguya çekilir, azaba çarptırılırlar. Hatta günah işlemeyen birey, günah işleyenlerin günahı karşılığı cezalandırılır vs. Oysa bu, tek tek bireylere uygulanan hükümler açısından hiçbir zaman doğru olmaz. Tefsirimizin ikinci cildinde "Ceza Açısından Amellerin Hükmü"nü incelerken, bu konuya ilişkin bazı açıklamalarda bulunduk.[1]

Nitekim Resulullah efendimiz (s.a.a) Uhud Savaşı sırasında yüzünden yara almış, mübarek dişleri kırılmıştı. Müslümanlar da birçok yaralar almışlardı. Hâlbuki o, günahtan ve yanılgıdan berî olan masum bir peygamberdir [ve böyle bir cezalara maruz kalması asla düşünülemez]. O hâlde, ona isabet eden şey, içinde bulunduğu topluma isnat edilirse -ki onlar Allah'ın ve Resulünün emrine muhalefet etmişlerdi- bu, içinde bulunduğu toplumun kendi elleriyle kazandığı şeylerden dolayı başına gelen bir kötülüktür. Şayet [tefsirini sunduğumuz ayetteki gibi] onun mübarek şahsına isnat edilirse, bu, Allah yolunda karşısına çıkan ilâhî bir sınama amaçlı musibet olur; insanları bilinçli olarak Allah'a davet etme onuru uğruna çekilen mihnet olur. Bu ise insanın derecesini yükselten bir nimetten başka bir şey değildir.

Aynı şekilde, Kur'ân'ın bakışına göre, -ki Kur'ân'ın bakışı haktan başka bir şey değildir- bir kavme isabet eden kötülüklerin kaynağı on-

1- [bkz. c.2, Bakara Suresi, ayet: 216-218.]

ların amelleridir. Yine onlara isabet eden iyiliklere gelince, onlar sadece yüce Allah'tandır.

Evet, burada iyilikleri bir açıdan insanlara nispet eden ayetler de vardır kuşkusuz. Meselâ: *"O ülkelerin halkı inansalar ve (günahlardan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık."* (A'râf, 96) *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler tayin etmiştik."* (Secde, 24) *"Onları rahmetimizin içine aldık; doğrusu onlar iyi kimselerdendi."* (Enbiyâ, 86) Bu anlamı içeren ayetlerin sayısı oldukça fazladır.

Ne var ki, yüce Allah Kur'ân'da yarattığı herhangi bir varlığın, kendisi için öngörülen bir amacı gerçekleştirmesinin, bir hayra ulaşmasının ancak Allah'ın muktedir kılması ve yol göstermesi ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır: *"...Her şeye kendi (özel) yaratılışını veren, sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır."* (Tâhâ, 50) *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temiz bir hâle gelemezdi."* (Nûr, 21) Bu iki ayetle ve bundan önce zikrettiğimiz ayetlerle, iyiliklerin yüce Allah'tan olması hususunda karşımıza yeni bir anlam çıkıyor. O da şu ki: İnsan, ancak yüce Allah'ın sahip kılması ile, ona ulaştırması ile bir iyiliğe sahip olabilir. Demek ki bütün iyilikler Allah'ın, kötülükler de insanındır. Böylece, *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir..."* ayetinin anlamı daha bir belirginlik kazanıyor.

İyilikler Allah'tandır, çünkü her iyi O'nun tarafından yaratılmıştır. Hilkat ve güzellik de ayrılmaz ikilidir. Yine iyilikler O'ndandır, çünkü hayırdırlar. Hayır ise, O'nun elindedir. Bir kimse ancak O'nun sahip kılmasıyla bir hayra sahip olabilir. Kötülükler ise ona nispet edilmezler. Çünkü kötü bir şey, kötülük bağlamında yaratılmış değildir. Yüce Allah ise yaratır. Yaratma O'nun işidir. Kötülük, meselâ insanın Allah katından gelen bir rahmeti yitirmesidir; insanlar tarafından işlenen bir amelden dolayı, yüce Allah o rahmetin akışını durdurmuştur. İtaat ve günah anlamında iyilik ve kötülüğe gelince; daha önce bu kitabın birinci cildinde, *"Allah bir sivrisineği... örnek göstermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, bunların yüce Allah'a nispet edilişleri hakkında açıklamalarda bulunduk.

Bu bağlamda tefsir kitaplarını inceleyecek olursanız, farklı sözler, değişik görüşler ve eğilimler göreceksiniz, sizi hayrete düşürecek problemlerle karşılaşacaksınız. Yaptığımız açıklamaların, Allah'ın kitabı üzerinde düşünenler için yeterli bir açıklıkta ve açıklayıcılıkta olmasını diliyoruz. Bir araştırmacı, bu konuyu incelerken, konunun farklı yönlerini birbirinden ayrı tutmak, Kur'ân'ın iyilik, kötülük, nimet, ceza gibi kavramlara getirdiği anlamları kavramak, toplumun ve bireyin kişiliklerini ayrı ayrı değerlendirmek zorundadır. Çünkü böyle yapması hâlinde, ifadelerin ana mesajını net bir şekilde algılayabilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"Kendilerine elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi?"* ayetiyle ilgili olarak Nesai, İbn-i Cerir, İbn-i Ebi Hatem, Hakim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhaki kendi Süneninde İkrime kanalıyla İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: "Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek, 'Ey Allah'ın peygamberi, bizler müşrikken onurlu, üstün idik; fakat iman edince alçaldık.' dediler. Peygamberimiz (s.a.a) 'Ben affetmekle [savaştan el çekip eziyetleri hoş görmekle] emredildim. Sakın halkla savaşmayın.' Yüce Allah, onun Medine'ye gelmesini sağlayınca, savaşmasını emretti. Bunun üzerine daha önce savaş isteyenler, bu sefer savaştan kaçındılar. Yüce Allah, onların çelişkili tavırlarına işaret eden şu ayeti indirdi: *"Kendilerine, elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi?"*

Yine aynı eserde, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir Katade'den bu ayetle ilgili olarak şunları rivayet ederler: "Peygamberin (s.a.a) ashabı içinde bir grup vardı. Bunlar, hicretten önce Mekke'de oldukları sırada savaşmak için can atıyorlardı. Resulullah'a (s.a.a) gidip şöyle dediler: Bize izin ver ki, külünklerimizi alıp onlarla savaşalım. [Yani onlara kılıçsız bile galip gelebiliriz.]"

Katade daha sonra şöyle diyor: "Bize gelen bilgilere göre Abdurrahman b. Avf da bunlar arasındaydı. Fakat Resulullah (s.a.a) onları bundan menederek, bana savaş emri verilmedi, buyurdu. Ancak hicret gerçekleşip savaş emri verilince, bu adamlar bundan hoşnut olmadılar

ve sizin duyduğunuz şeyleri yaptılar. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: *"De ki, dünya geçimliği azdır, ahiretse sakınanlar için daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar bile zulmedilmez."*

Tefsir-ul Ayyâşî'de Safvan b. Yahya kanalıyla İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Allah dedi ki: Ey Âdemoğlu, benim meşiyetimle (irade ve dilememle) dileyebiliyor ve söyleyebiliyor oldun. Benim gücümle sana yüklediğim farzları yerine getirdin. Benim bahşettiğim nimetler sayesinde, kendinde bana karşı günah işleyecek gücü bulabildin. Sana gelen her iyilik Allah'tandır; başına gelen her kötülük de kendindendir. Çünkü sana iyilik verme hususunda ben senden daha öncelikliyim ve sana kötülük verme noktasında, sen benden daha layıksın. Çünkü ben yaptığımdan dolayı sorgulanmam; ama insanlar sorgulanırlar." [c.1, s.258, h:200]

Ben derim ki: Tefsirimizin birinci cildinde, *"Allah bir sivrisineği... örnek olarak göstermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetini açıklarken, bu rivayetin değişik bir ifade tarzına sahip bir diğer versiyonunu aktardık. Orada bununla ilgili düşüncelerimize de yer verdik.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Haccac'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında belâdan ve yüce Allah'ın müminlere özgü kıldığı belâ türlerinden söz edildi. Buyurdu ki: Resulullah'a (s.a.a), dünyada en şiddetli belâlara duçar olanlar kimlerdir? diye soruldu. Buyurdu ki: Peygamberler. Sonra insanların içerisinden peygamberlere benzeyenler (evliyâullah), derecelerine göre sıralanırlar. Daha sonra müminler imanları ve amellerinin iyiliği oranında belâlara maruz kalırlar. Dolayısıyla kimin imanı sahih, ameli güzelse, karşılaştığı belâ da o oranda şiddetli olur. İmanı gevşek ve ameli zayıf olanın başına gelen belâ da o oranda cılız olur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.252, h:2]

Ben derim ki: Ünlü rivayetlerden biri de Peygamber efendimizin (s.a.a) şu sözüdür: "Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir."

Aynı eserde, birkaç kanaldan İmam Sadık ve İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Mümin [onun iman ve belâ hususundaki durumu] terazinin [iki] kefesi gibidir. İmanı arttıkça başına gelen belâlarda da artış olur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.254, h:10]

Aynı eserde İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Yüce Allah mümine belâları armağan olarak gönderir, tıpkı gurbetteki bir insanın ailesine armağan göndermesi gibi. Bir doktorun hastaya zararlı şeyleri yasaklaması gibi, mümine dünyayı yasaklar." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.255, h:17]

Yine aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah'ın, malında ve bedeninde Allah için payı bulunmayan kuluna ihtiyacı yoktur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.256, h:21]

İlel-uş Şerayi adlı eserde, İmam Ali b. Hüseyin'den (a.s), o da babası İmam Hüseyin'den (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Mümin bir dağın başında bulunsa bile yüce Allah, sevaba nail olsun diye, eziyet edecek birini ona musallat eder." [c.1 s.44, h:2, Necef baskısı]

et-Temhis adlı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Hiç günahı kalmayıncaya kadar, dertler ve gamlar mümine eşlik ederler."

Yine İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Müminin üzerinden kırk gün geçmez ki, kendisini üzen ve Rabbini hatırlatan bir olayla karşılaşmasın."

Nehc-ul Belâğa'da İmam Ali (a.s) şöyle der: "Beni bir dağ sevse, paramparça olur." Ve der ki: "Biz Ehlibeyt'i seven kimse, belâlara karşı kendine bir giysi hazırlasın." [Nehc-ül Belâğa, Kısa sözler: 111 ve 112.]

Ben derim ki: İbn-i Ebi'l Hadîd İmamın bu sözünü şerh ederken şöyle der: Peygamber efendimizden (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) hitaben şöyle buyurduğu nakledilir: "Seni ancak mümin sever. Ancak münafık sana buğzeder." Öte yandan Peygamberimizin (s.a.a), bir diğer hadiste de şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Belâlar, tepelerden aşağı akan sulardan daha çabuk mümine ulaşırlar." Bu iki önerme, doğru bir sonucu kaçınılmaz kılıyorlar: Evet, Hz. Ali'yi (a.s) bir dağ sevse, paramparça olur.[1]

Biliniz ki, bu anlama yönelik rivayetlerin sayısı oldukça kabarıktır, tümü de yaptığımız açıklamayı destekler niteliktedir.

1- [Şerh-i Nehc-ul Belâğa, İbn-i Ebi'l Hadîd, c.2, s.185, Beyrut baskısı.]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Münzir ve Hatib, İbn-i Ömer'den şöyle rivayet ederler: "Bir grup ashapla birlikte Resulullah'ın (s.a.a) yanında bulunuyorduk. Buyurdu ki: 'Sizler! Bilmez misiniz ki, ben Allah tarafından size gönderilen bir elçiyim?' Ashap dedi ki: 'Evet.' Buyurdu ki: 'Bilmez misiniz ki, Allah kendi kitabında, bana itaat edenin Allah'a itaat etmiş olacağını içeren ayetler indirmiştir?' Dediler ki: 'Evet! Biz tanıklık ederiz ki, sana itaat etmek Allah'a itaat etmektir. Allah'a itaat etmenin bir gereği de sana itaat etmektir.' Buyurdu ki: Allah'a itaat etmenin bir gereği bana itaat etmeniz, bana itaat etmenizin bir gereği de imamlarınıza itaat etmenizdir. Hatta eğer onlar oturarak namaz kılarlarsa, siz de top yekûn oturarak namaz kılın."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) "Hatta eğer onlar oturarak namaz kılarlarsa..." sözü, eksiksiz tâbi oluşu vurgulamaya yönelik kinayeli bir ifadedir.

وَ يَقُولُونَ طَاعَةٌ فَاِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذٖى تَقُولُ ز
وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ ز فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ ج وَ كَفٰى بِاللّٰهِ
وَكٖيلًا ﴿٨١﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ ج وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فٖيهِ
اخْتِلَافًا كَثٖيرًا ﴿٨٣﴾ وَ اِذَا جَٓاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِهٖ ز وَ لَوْ
رَدُّوهُ اِلَى الرَّسُولِ وَ اِلٰٓى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذٖينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ ط وَ
لَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٨٣﴾ فَقَاتِلْ
فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ ج وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنٖينَ ز عَسَى اللّٰهُ اَنْ
يَكُفَّ بَأْسَ الَّذٖينَ كَفَرُوا ج وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَأْسًا وَ اَشَدُّ تَنْكٖيلًا ﴿٨٤﴾

81- "Baş üstüne" derler; ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı, geceleyin senin dediğinden (veya kendi söyledikle-rinden) başkasını düşünüp kurar. Allah da onların kurdukla-rını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan; vekil olarak Allah yeter.

82- Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz birçok şeyler bulurlardı.

83- Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, he-men onu yayarlar; hâlbuki onu Resule veya içlerinden olan ululemre (yetki sahibi kimselere) götürselerdi, onların ara-sından o işin (haberin) içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğu-nu bilirlerdi (ve onlara gerçeği bildirirlerdi). Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup gi-derdiniz.

84- Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden (ken-

di yaptığından) sorumlusun. [Sadece] inananları [savaşa] teşvik et. Umulur ki Allah, kâfirlerin zarar ve baskınını (onlardan) defedip giderir. Allah'ın azabı (kahrı) daha çetin ve cezası daha şiddetlidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tüm ayetlerin, önceki ayetler grubuyla bağlantılı olmasını önleyecek herhangi bir engel söz konusu değildir. Bu bakımdan, tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu ayetler grubunun, imanı zayıf bazı Müslümanlara yönelik kınayıcı ifadeleri bütünlediğini söyleyebiliriz. Bununla güdülen amaç; şayet düşünüp basîret ve görüş sahibi olarak gerçekleri görmek isterlerse, gereği gibi düşünecekleri ve mülâhaza ile idrak edip bilecekleri şekilde öğüt almalarını sağlamaktır.

"**Baş üstüne, derler...**" Ayetin orijinalinde geçen "tâat-un=baş üstüne" kelimesi, gramatik açıdan -söylendiğine göre- haber fonksiyonunu icra eder ve merfudur. Bu durumda anlamsal açılımı şöyle olur: "Bizim işimiz itaattir. Yani, sana itaat ederiz." Yine ayette geçen "berezû" kelimesi, "el-burûz" kelimesinin çoğuludur, açıklık ve çıkış demektir. "Beyyete" kelimesinin mastarı olan "et-tebyit" ise, "beytûte" kökünden gelir ve bir işi geceleyin düşünüp sağlamlaştırmak anlamını ifade eder. "Tekûlu=dediğin" fiilindeki zamir, ayette geçen "tâifet-un=bir kısım" kelimesine veya Peygamber efendimize (s.a.a) dönüktür.

O hâlde ayetin anlamı -Allah herkesten daha iyi bilir- şudur: "Cihat için çağırdığın ve bu çağrına olumlu karşılık veren bu adamlar derler ki: 'Bizim işimiz itaat etmektir.' Ama senin bulunduğun yerden çıktıklarında sana verdikleri cevaptan, sana söyledikleri veya senin onlara söylediğin sözden farklı bir tavırla ilgili olarak geceleyin düşünüp karar alırlar." Burada onların Peygambere (s.a.a) muhalefet etmeyi kararlaştırdıkları, kinayeli bir ifadeyle dile getiriliyor.

Ardından yüce Allah, elçisine onlara aldırmamasını, işlerinde ve kararlarında Allah'a güvenip dayanmasını emrediyor: *"Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan; vekil olarak Allah yeter."* Ayette, bu tavırları anlatılanların, bazılarının iddia ettikleri gibi, münafıklar olduklarına

ilişkin bir kanıt yoktur. Aksine ayetlerin akışının bütünlüğü göz önünde bulundurulduğu zaman, bundan farklı bir sonuç çıkar ortaya.

"**Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı?...**" Soru tarzında bir teşvik ifadesi... Ayetin orijinalinde geçen "yetedebberûne" kelimesi, "tedebbur" kökünden, bir şeyi diğer bir şeyden sonra almak demektir. Ayetin atmosferi içinde ise, bir ayeti diğer bir ayetten sonra düşünmeyi veya ayet üzerinde peş peşe düşünmeyi ifade eder. Fakat maksat, Kur'ân'da çelişki olmadığını anlatmak olduğundan ve bu da birden fazla ayetler arasında gözlemlendiğinden, asıl ilk anlamın kastedildiğini, onun temel olduğu ortaya çıkıyor. Gerçi bu, ikinci anlamı da büsbütün olumsuzlamamaktadır.

Şu hâlde maksat, onları Kur'ân ayetleri üzerinde düşünmeye, inen her hükümle, açıklanan her hikmetle, her kıssayla, her öğütle ve herhangi diğer bir meseleyle ilgili olarak, Mekkî [Mekke dönemi inişli], Medenî [Medine dönemi inişli], muhkem, müteşabih tüm ayetlere başvurmaya ve Kur'ân'da çelişki olmadığını açık bir şekilde gözlemleyecek duruma gelinceye kadar bir kısmını bir kısmının yanına koyup etüt etmeye teşvik etmektir. Çünkü Kur'ân ayetlerinin önceden inenleri sonradan inenlerini tasdikler, bazısı bazısına tanıklık eder.

Dolayısıyla ayetler arasında akla gelebilecek hiçbir çelişki yoktur. Bazısının bazısını olumsuzlaması veya reddetmesi şeklinde çelişme ihtilafı olmadığı gibi, zıtlaşma ihtilafı da yoktur. Yani iki ayetin, açıklamadaki uyumluluk, anlam ve maksattaki sağlamlık açısından birbirinin zıddını ifade etmesi söz konusu değildir. Bazılarının yapı olarak diğerlerinden daha sağlam ve temellerinin daha muhkem olması anlamında çarpıklık örnekleri yoktur Kur'ân'da. Bu, ayetleri birbirine benzeyen, birbiriyle uyum içerisinde olan, bir kısmı diğer bir kısmını gerçekleştiren, her şeyi tekrar tekrar [veya emir-nehiy, cennet-cehennem, sevap-azap gibi ikişerli olarak] bildiren bir kitaptır. Öyle ki onu dinlerken etkisinden tüyler ürperir, diken diken olur. [Zümer suresinin 23. ayetine işarettir.]

Kur'ân'da bu tarz çelişki ve ihtilafların olmadığını anlamaları, onları Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olduğu, O'ndan başkasından gelmediği sonucuna götürür. Eğer Kur'ân Allah'tan başkasının ortaya koyduğu bir kitap olsaydı, içinde birçok ihtilaf barındırmadan,

birbiriyle çelişen ifadeler içermekten kurtulamazdı. Çünkü Allah'ın dışındaki tüm evrensel varlıklar, özellikle insanlar -ki onlardan bazı septikler (şüpheciler) Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğundan şüphe ediyorlar- varoluşları ve evrenin doğası gereği hareket, değişim ve tekâmül etme olgusuna göre programlanmışlardır. Dolayısıyla evrende yer alan hiçbir varlık yoktur ki, var olduğu sürece farklı yönlere ve değişik durumlara sahip olmasın.

Bugün dünden daha akıllı olduğunu görmeyen insan yoktur. Her insan, son olarak işlediği bir amelin veya buna benzer bir eylemin ya da düşünüp ortaya koyduğu bir görüş veya bir bakış açısının, daha önce sergilediği buna benzer şeylerden daha sağlam, daha tutarlı olduğunu görür. Hatta bu durum, tedricî ve aşamalı olarak varolan bir tek eylem için de geçerlidir. Yazarın yazdığı kitap, şairin söylediği şiir, hatibin yaptığı konuşma gibi. Bunlar üzerinde düşünüldüğü zaman sonlarının başlarından daha iyi, bazı kısımlarının bazı kısımlarından daha üstün olduğu görülür.

Dolaysısıyla bir insan, hem kendi iç dünyasında, hem de sergilediği herhangi bir amelde ihtilaftan, farklılaşmadan ve çelişkiden kurtulamaz. Bu ihtilaflar, farklılıklar ve çelişkiler öyle bir-iki tane değil, çok çok fazladır. Bu, genel dönüşüm ve tekâmül olgusunun etkisi, egemenliği altında olan insanı ve diğer varlıkları bağlayan bütünsel bir yasadır. Varlık âleminde, peş peşe iki zaman diliminde aynı hâl üzere kalan bir tek varlık gösterilemez. Her şeyin özü ve durumları sürekli bir değişime tâbidir.

Bununla, *"birbirini tutmaz birçok şeyler"* ifadesindeki "çok" nitelemesinin hikmetini algılıyoruz. Şu hâlde bu niteleme açıklamaya dönüktür; ihtirazî [kastedilmeyen şeyleri dışlayan] bir kayıt değil. Bu durumda ifadenin anlamı şu şekilde açıklığa kavuşuyor: "Eğer Kur'ân Allah'tan başkasının ortaya koyduğu bir kitap olsaydı, onda ihtilaflar bulurlardı. Ve bu ihtilaflar, Allah'tan başkasının ortaya koyduğu her şeyde bulunan ihtilaflar sayısınca çok olurdu." Yoksa ifadenin anlamı, "Ayette sadece Kur'ân'da çok ihtilafın bulunmadığı ifade ediliyor; az bir ihtilafın değil [dolayısıyla Kur'ân'da çok tutarsızlık yok; ama az tutarsızlık var]." şeklinde değildir.

Kısacası Kur'ân'ı inceleyen, onun üzerinde düşünen kimseler,

onun insanla ilintili her meseleye, dünya ve ahirete ilişkin bilgilere, yaratma ve meydana getirme konularına, sonra genel insanî faziletlere değindiğini gözlemler. Bunun yanında Kur'ân'ın insan türüne, istisnasız herkesi kuşatacak şekilde egemen olan toplumsal ve bireysel yasalardan söz ettiğini; kıssalar, ibret tabloları ve öğütler anlattığını görür. Bütün bunları Kur'ân, insanları benzerini getirmeye çağırdığı ayetler aracılığıyla açıklar; yirmi üç yıllık bir sürede tedricî olarak parça-parça, ara-ara inen ayetler aracılığıyla sunar.

Bu esnada, durumlarda sürekli bir değişim yaşanmıştır; kimi ayetler gece, kimisi gündüz; kimi hazerde [Peygamberin ikamet ettiği yerde], kimisi yolculukta; kimi barış zamanında, kimisi savaş ortamında; kimi dar zamanda, kimi rahat ortamda; kimi zorlukta, kimi kolaylıkta inmiştir. Ama bütün bunlara rağmen, ayetlerin akıllara durgunluk veren olağanüstü belâgatinde, sunduğu yüksek bilgilerle yüce hikmetlerin durumunda en ufak bir değişiklik olmamış; işaret ettiği toplumsal ve bireysel yasalar bazında bir tutarsızlığa, çelişkiye tanık olunmamıştır. Aksine, ifadelerinin sonu, başının üzerinde durduğu anlama yönelik olmuştur. Ayrıntılı ve detaylı anlatımları, köklü ve temel açıklamalarında ortaya konan ilkelere dönük olmuştur. Yasalarının ve hükümlerinin ayrıntılarının tahlil (analiz) sonucu, saf tevhidin özüne döndükleri görülür. Yine bileşimlerin dönük olduğu bu saf tevhidin, ayrıntıların ortaya koyduğu nesnel olgulara dönüştüğü rahatlıkla gözlemlenir. İşte Kur'ân budur; durumu bundan ibarettir.

Kur'ân üzerinde bu şekilde düşünen insan, diri bilincinin ve fıtrî yargısının sonucu, bu sözleri söyleyenin, varlıklar üzerinde etkili olan dönüşüm ve tekâmül yasasının zaman içinde üzerinde etkili olduğu bir kimse olamayacağına, ancak bir ve Kahhar [her şeye üstünlük sağlamış] olan ulu Allah'ın böyle bir kelâm ortaya koyabileceğine hükmeder.

Bu açıklamayla, tefsirini sunduğumuz ayetten sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanmış oldu:

1- Kur'ân'ı, sıradan bir anlayış düzeyine sahip bir kimse algılayabilir.

2- Kur'ân ayetlerinin bazısı, bazısını açıklayıcı mahiyettedir.

3- Kur'ân nesh, iptal, ekleme ve ayıklama kabul etmeyen bir kitaptır. Hiçbir hakim hiçbir zaman onun aleyhinde hükmedemez. Çünkü yukarıda saydığımız hususlardan birine açık olan bir kitabın, bir nevi değişim ve dönüşüme de açık olması kaçınılmazdır. Kur'ân ihtilafı içermediğine göre, dönüşüm ve değişime de tâbi değildir. Dolayısıyla nesh, iptal vb. konular da onun için söz konusu olmaz. Bunun kaçınılmaz sonucu şudur: İslâm şeriatı, kıyamet gününe kadar geçerlidir.

"**Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar...**" Ayetin orijinalinde geçen "ezâû" kelimesi, "izâa" kökünden, "yaymak, neşretmek" anlamına gelir. Ayette, bu tarz bir yayma ve neşretmeden dolayı, onların kınandıklarını görüyoruz. Ayetin sonunda yer alan, *"Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı..."* ifadesi gösteriyor ki, bazı müminler bu tarz bir yayma ve neşretmeden dolayı sapma tehlikesiyle karşı karşıya idiler. Tehlike de Resulullah'a (s.a.a) muhalefet etmekten başka bir şey değildi. Çünkü tefsirini sunduğumuz ayetler grubunun işlediği konu budur. Bundan sonra gelen ayette, Peygamberimize, tek başına yardımcısız kalsa dahi savaşmasının emredilmiş olması da bizim bu çıkarsamamızı destekleyici niteliktedir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, güven ve korkuya ilişkin olarak getirdikleri şey, kargaşa çıkarma amaçlı bazı yalan haberlerdi. Bunları, kâfirlerin kendisi ile müminler arasında ikilik ve ayrılık çıkarmak için gönderdikleri casusları tertipliyordu. Bazı imanı zayıf müminler de bu tür haberleri hiç düşünmeden, akıbetini araştırmadan yayıyorlardı. Bu da müminlerin kararlılığını zaafa uğratıyor, güçlerini sarsıcı rol oynuyordu. Ancak yüce Allah, müminleri zaafa uğratmak ve onları rezil, rüsva etmek için bu tür haberler getiren şeytanlara uymaktan korudu da bu küfür girişimi de sonuçsuz kaldı.

Ayetin içeriği Küçük Bedir Kıssası ile örtüşüyor. Âl-i İmrân suresinin tefsiri çerçevesinde bu kıssa ile ilgili açıklamalarda bulunduk. Adı geçen surede yer alan konuyla ilgili ayetler, içerik bakımından bu ayetlere benziyorlar. Her iki ayetler grubu üzerinde düşünenler bu benzerliği gözlemleyebilirler. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin (Uhud Savaşında müşriklerin ordusunu takip etme) çağrısına icabet edenler, onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük

bir mükâfat vardır. Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, '(Düşmanlarınız olan) bütün insanlar size karşı (tekrar) ordu topladılar, onlardan korkun!' dediklerinde bu, onların imanlarını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne de güzel vekildir' dediler... İşte o şeytan (bu sözü diyen insanlar), ancak kendi dostlarını korkutur. O hâlde eğer inanmış kimseler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun!" (Âl-i İmrân, 172-175)

Görüldüğü gibi ayetler, Resulullah'ın (s.a.a) müminleri (Uhud Savaşında) yara aldıktan sonra kâfirleri takip etmeye davet ettiğini, bu sırada bazı grupların insanları bundan vazgeçirmeye, Peygamberden uzaklaştırmaya ve müminleri müşriklerin topluluğundan korkutmaya çalıştıklarını anlatıyor.

Bunun yanında ayetler, bütün bunların şeytan menşeli asılsız korkutmalar olduğunu, bunları dostları aracılığı ile dile getirdiğini vurguluyor. Bu arada eğer inanmışlarsa, onlardan değil sadece Allah'tan korkmaları gerektiği ifade ediliyor.

Yukarıdaki ayetler ve *"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar..."* ayeti üzerinde etraflıca düşünüldüğü zaman, yüce Allah'ın bu ayette Küçük Bedir Kıssasını hatırlattığından, bunu da zayıf karakterli kimi müminlere yönelik eleştiriler ve kınamalar kategorisine aldığından kuşku duymaz. Bu eleştiriler ve kınamalar şu şekilde ifade edilmiştir: *"Sonra onlara savaş farz kılınınca..."*, *"Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın? dediler..."*, *"Onlara bir iyilik gelirse..."*, *"Baş üstüne, derler..."* Sonra aynı minval üzere şu ayete yer veriliyor: *"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar."*

"**Hâlbuki onu Resule veya içlerinden olan ululemre (yetki sahibi kimselere) götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.**" Nisâ suresi 59. ayette, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resule götürün..."* olduğu gibi, burada Allah'a götürmekten söz edilmiyor. Çünkü Nisâ suresi 59. ayette, üzerinde anlaşmazlığa düşülen şer'î hükmün götürülmesinden söz ediliyor. Şer'î hükümde ise, Allah ve Resulü dışında hiç kimsenin bir etkinliği söz konusu değildir.

Bu ayette götürülmesi istenen şey ise, insanlar arasında güven ve korkuya ilişkin olarak yayılan haberdir. Böyle bir şeyi Allah'a ve kitabına döndürmenin anlamı yoktur. Bu işteki etkinlik, Allah Resulü'ne ve müminlerden olan ululemre, yani buyruk sahibi kimselere aittir. Bu gibi haberleri duyanlar, bunları onlara götürürlerse, onların uygun yorumu yapmaları, işin iç yüzünü anlayıp çıkarmaları; kendilerine baş vuranlara işin gerçeğini, yanlışını, doğrusunu ve yalanını söylemeleri mümkündür.

Şu hâlde, bilmekten maksat; ayırt etmek, yani hak ve batılı birbirinden ayırmak, doğru ile yalanı ayırt etmektir. Şu ayetleri bu anlamda bir ölçü olarak değerlendirebiliriz: *"Allah, gizlide kimin kendisinden korktuğunu bilsin."* (Mâide, 94) *"Allah, elbette inananları da bilir ve elbette iki yüzlüleri de bilir."* (Ankebût, 11)

Ayetin orijinalinde geçen "yestenbitûne=işin iç yüzünü anlayanlar" kelimesinin mastarı "istinbat" kelimesi, sözün kapalılık durumundan çıkarılıp bilgi ve ayırt etme aşamasına ulaştırılması demektir. Bu kelimenin kökü "nebet"tir; kuyudan çıkarılan ilk su anlamına gelir. Bu açıdan "istinbat" kelimesinin, Resul ile ululemrin vasfı olması mümkündür. Yani onlar meseleyi araştırıyorlar, böylece konuyla ilgili olarak hakka ve doğruya ulaşıyorlar. Nitekim bu kelime, meseleyi Resule ve ululemre götürenlerin -tâbi ki eğer onlara götürürlerse- vasfı da olabilir. Çünkü onlar bu durumda, Resulün ve emir sahiplerinin onları haberdar etmesiyle, işin gerçeğini ve doğrusunu bilmiş oluyorlar.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Eğer *"onların arasından o işin iç yüzünü anlayanlar"*dan maksat, elçi ve emir sahipleri ise, -nitekim ayetten de anlaşılan budur- ayetin anlamı şöyle olur: ...Elçiden ve emir sahiplerinden çıkarsama isteyenler bilirlerdi. Sorulanların işin doğru olduğunu onayladıkları ve onun gerçeğe uyduğunu benimsedikleri takdirde yani. Şayet maksat, meseleyi Resule ve ululemre götürenler ise, ayetin anlamı şöyle olur: ...Araştıranlar, açıklığa kavuşması için çabalayanlar, bunlar içinde işin, haberin aslına ulaşma hedefini gerçekleştirenler bilirdi.

"içlerinden olan ululemr..." ifadesiyle kastedilenler, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* (Nisâ, 59) ayetinde kastedilenlerdir. Gerçi daha önce, tefsir bilginlerinin bu ayetin

açıklaması hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmiştik. Yine bu konudaki görüşlerin beş esasa dayandığını vurgulamıştık. Fakat bizim elde ettiğimiz anlam, bu ayette (Nisâ, 83) daha net bir şekilde gözükmektedir.

Ayette geçen "ululemr"den maksat, "müfreze komutanlarıdır" şeklindeki değerlendirmeye şu cevabı veririz: Bu komutanlar sadece özel bir olayla ilgili olarak görevlendirilen müfrezenin eylemleri oranında bir emir yetkisine sahiptiler. Bu yetki, onların uzmanlıklarını ve eylem çerçevelerinin kapsamını geçmiyordu. Oysa ayette, müşriklerin gizli casuslar görevlendirip müminlerin arasına göndermesiyle onların birliğini dağıtacak, savaşa katılmalarını engelleyecek yalan haberler yayma girişiminde bulunmalarına ilişkin olarak güvenliği bozmak, korku ve genel panik havası meydana getirmek gibi, verilen bu tür örneklerin müfreze komutanlarını ilgilendiren bir yönü yoktur. Ki bunlarla ilgili olarak, kendilerine sorular yönelten insanlara işin iç yüzünü, hakikatini açıklama imkânına sahip olsunlar.

Bir diğer görüş de ayette geçen "ululemr" ile âlimlerin kastedildiği şeklindedir. Fakat ayetin bununla bir ilgisinin olmadığı daha da açıktır. Çünkü âlimler -o dönemde âlim derken, hadisçiler, fıkıhçılar, hafızlar ve usûl-u dinde uzmanlığı olan kimseler (kelâmcılar) kastedilirdi- sadece fıkıh ve hadis gibi alanlarda ihtisas sahibiydiler.

"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince..." ifadesinin işaret ettiği husus ise, çok boyutlu değişik alanlarla irtibatlı derin siyasî kökleri bulunan haberlerdir. Bu gibi haberleri kabul etmek, reddetmek veya önemsememek yaşamsal yıkımlara, hiçbir onarımla tedavisi mümkün olmayan sosyal zararlara yol açabilir; toplumun kendi mutluluğu yolunda harcadığı onca emeğini boşa çıkarabilir; ya da toplumun egemenliğini yitirip zillete, alçaklığa, katliamlara ve esirliklere mahkûm olmasına neden olabilir.

Hadis veya fıkıh ya da kıraat âlimlerinin bu gibi konularda ne tür bir uzmanlıkları olabilir ki, yüce Allah bu gibi meselelerde onlara baş vurulmasını, bu konuların gerçek anlamını öğrenmek için onların görüşlerinin esas alınmasını emretsin? Acaba bu gibi problemlerin onların elleriyle çözüme kavuşturulmasında hiç ümit yolu var mıdır? [Böyle bir şeyin beklentisi realiteye uygun mudur?]

Ululemrden maksat, raşit halifelerin yani Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin olması görüşüne gelince; buna ilişkin, kitap (Kur'ân) ve kesin sünnette bir kanıt olmamasının yanı sıra şöyle bir cevap vermek mümkündür: Ayetin içerdiği hüküm, ya Peygamberimizin (s.a.a) zamanına özgüdür ya da ondan sonrasını da kapsayan genel bir hükümdür. Birinci şıkkın doğru kabul edilmesi durumunda adı geçen halifelerin dördünün de insanlar arasında, özellikle sahabeler tarafından bu özellikleriyle bilinmeleri gerekirdi. Hadis ve tarih kitapları, onların bu şekilde bilindiklerine ilişkin bize bir kanıt sunmamaktadır.

İkinci şıkkı doğru kabul etmemiz durumunda, ayetin hükmünün, onların egemenlik zamanlarının sona ermesiyle birlikte kesintiye uğraması gibi bir olgu çıkıyor karşımıza. Bu durumda da ayette buna ilişkin somut bir açıklamanın yer alması zorunlu olurdu. Kur'ân'da sözü edilen ve belli bir zaman dilimine özgü kılınan tüm özel hükümlerde olduğu gibi... Söz gelimi, Peygamberimize özgü hükümler buna örnek verilebilir. Fakat incelediğimiz ayette, buna ilişkin hiçbir somut belirti yoktur.

Konuyla ilgili olarak ortaya atılan bir diğer görüş de, ayette kastedilen "emir sahipleri"nin hâl ve akd ehli [sorunları çözme ve akitleri bağlama yetkisine sahip uzmanlar şurası] olduğu yönündedir. Yalnız, bakanlar kurulu, parlamento gibi uygar toplumlarda rastladığımız türden bir kuruma benzer "hâl ve akd ehli" olarak belirginleşen bir topluluk, Peygamberimiz (s.a.a) döneminde oluşmadığı ve o dönemde Allah'ın ve Resulünün hükmünden başka hüküm yürürlükte olmadığı için, bu görüşü savunanlar, bunu sahabeler arasında bulunan Şûrâ ehli ve bunlar içinde Hz. Peygamberin (s.a.a) çok yakınında bulunan arkadaşları, şeklinde yorumlamak zorunda kalmışlardır.

Her neyse; bu değerlendirmeye şu karşılık verilir: Peygamber efendimiz (s.a.a) istişare amaçlı toplantılarında müminlerle Abdullah b. Übey ve arkadaşları gibi münafıkları bir araya getirirdi. Peygamberimizin (s.a.a) Uhud günü Abdullah b. Übey ile istişare ettiğine ilişkin hadis ünlüdür. Peki yüce Allah'ın bu gibi hususları Abdullah b. Übey gibilerine götürmeyi emretmesi düşünülebilir mi?

Ayrıca gerek Peygamberimiz (s.a.a), gerekse ondan sonraki halifeler zamanında Abdurrahman b. Avf'ın, kendisine istişare amacıyla

başvurulan kişilerden biri olduğu herkesçe kabul edilir. Oysa zayıf karakterli müminler hakkında inen ve onları yaptıkları bazı işlerden dolayı eleştirip kınayan bu ayetlerin giriş kısmı, yani *"Kendilerine elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi?..."* (Nisâ, 77) ifadesi, Abdurrahman b. Avf ve arkadaşlarının tutumuna dikkat çekiyor.

Nitekim sahih kaynaklarda, bu ayetin Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları hakkında indiği belirtilmiştir. Bu rivayeti Nesai sahihinde, Hakim el-Müstedrek adlı eserinde sahih olduğunu belirterek rivayet etmiştir. Yine Taberî gibi tefsir bilginleri tefsirlerinde bu rivayete yer vermişlerdir. Ki bir önceki rivayetler bölümünde bu hadisi aktardık. Durum böyle olduğuna göre, ayette böylesine önemli bir hususun bu gibi insanlara götürülmesinin emredilmesi nasıl mümkün olabilir?

Şu hâlde, *"Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin..."* (Nisâ, 59) ayetini tefsir ederken, sadece bizim tercih ettiğimiz değerlendirme, bu ayetin tefsiri olarak algılanmalıdır.

"**Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.**" Daha önce bu ayetlerin, Küçük Bedir Kıssasına işaret ediyor olmalarının daha belirgin bir durum olduğuna değinmiştik. Bu bağlamda Ebu Süfyan, Naim b. Mesud el-Eşcai'yi Medine'ye göndererek halk arasında korku ve panik meydana getirmekle ve Bedir Savaşı için çıkma noktasında isteksiz davranmalarını sağlamakla görevlendirmişti. Buna göre, "şeytana uymak"tan maksat, söz konusu provokatörün getirdiği haberi tasdik etmek, Bedir'e çıkmama yönündeki telkinlerine uymaktır.

Bununla hiçbir zorlamaya ve dolambaçlı anlatıma gerek kalmadan, ayetteki istisnanın [*pek azınız müstesna*] anlamının doğruluğu kendiliğinden açığa çıkıyor. Şöyle ki; Naim halka, Ebu Süfyan kalabalık bir ordu topladı, askerlerini savaş için donattı. Onlardan korkun, kendinizi erken ölümün kucağına atmayın, diyordu. Nitekim bu propagandalar bazılarının üzerinde etkili olmuş ve bunlar Bedir'de bulunmaya dair verdikleri sözü yerine getirmemek için bahaneler bulmanın peşine düşmüşlerdi. Peygamberimiz (s.a.a) ve çok yakın bazı arkadaşları dışında bu olumsuz propagandanın etkisinden kurtulan olmamıştı. *"pek azınız müstesna..."* ifadesiyle kastedilen de budur. Bu bir avuç azınlık hariç, insanların çoğu korkunun etkisiyle

sarsılmış, sonra kendilerini toparlayarak azınlığın peşine düşüp sefere çıkmışlardı.

Ayetteki istisna ile ilgili ön plâna çıkardığımız bu yorum, zorlama ve dolambaçlı olmamakla birlikte önceden sözü edilen karinelerle de pekiştirilmektedir.

Ancak tefsir bilginleri, ayetteki bu istisnanın yorumu bağlamında çarpıklık veya zorlamadan kurtulamayan farklı yöntemleri esas almışlardır. Bazılarına göre, ayette geçen "lütuf" ve "rahmet"ten maksat; yüce Allah'ın müminlere, kendisine itaati, elçisine ve içlerinden olan ululemre itaati farz kılmasıyla yol göstermiş olmasıdır. Azınlık diye istisna edilenler de fıtratları bozulmamış temiz kalpli müminlerdir. Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Eğer Allah'ın sizi itaatin zorunluluğuna ve meseleyi elçiye ve buyruk sahibine döndürmenin gerekliliğine iletmesi olmasaydı, topluca sapmak suretiyle şeytana uymuş olurdunuz. Temiz ve bozulmamış fıtrat sahibi bir azınlık grup hariç... Onlar haktan ve iyilikten kesinlikle sapmazlar.

Bu yorumla ilgili olarak söyleyeceğimiz söz şudur: Bu yoruma göre, lütuf ve rahmet, buna ilişkin somut bir kanıt olmaksızın özel bir hükme özgü kılınmaktadır. [Yani, genel bir anlama sahip olan lütuf ve rahmet, Allah'a itaat etmenin, Resule ve ululemre başvurmanın gerekliliği şeklinde yorumlanarak, ortada hiçbir kanıt olmaksızın özel bir anlamda kullanılmıştır.] Bu ise, Kur'ân'ın ifade tarzından uzak bir uygulamadır. Kaldı ki ayetin zahiri, bunun sona ermiş ve geçmişe yönelik bir minnet hatırlatması olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir diğer görüşe göre, ayeti zahirî doğrultusunda yorumlamak gerekir. Dolayısıyla ihlâslı olmayan müminler, ek lütuf ve rahmete muhtaçtırlar. İhlâslı olanları bile, ilâhî inayetten müstağni değildirler.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Böyle bir durumda, ifadenin zahirinin vehmettirdiği bir hususun [yani, ancak ihlâslı olmayanların ilâhî lütuf ve rahmete muhtaç olması vehminin] Kur'ân belâgatince bertaraf edilmesi gerekirdi. Ancak ayette böyle bir noktayı gözlemleyemiyoruz. Nitekim yüce Allah bütün herkesin lütuf ve rahmete muhtaç olduğunu belirterek, bir ayette şöyle buyuruyor: *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temiz bir hâle gelemezdi."* (Nûr, 21) Başka bir yerde de insanların en üstünü olan

Peygamberimize (s.a.a) şöyle hitap ediyor: *"Sana sebat vermeseydik, andolsun ki, az da olsa, onlara meyledecektin. O takdirde sana hayatın da, ölümün de kat kat azabını tattırırdık."* (İsrâ, 74-75)

Bazıları, lütuf ve rahmetten maksat, Kur'ân ve Peygamber efendimizdir (s.a.a) demişlerdir. Bazılarına göre de maksat, fetih ve zaferdir. Böylece cümledeki istisna yerinde oluyor. Çünkü çoğunluk, ancak fetih ve zafer gibi hoşuna giden ilâhî somut inayetlerden dolayı hak üzere kalır. Hakkın acı veren sonuçlarına ise, ancak durumlarının bilincinde olan azınlık müminler grubu katlanır.

Bazılarına göre istisna, *"onu yayarlar"* sözünden yapılmıştır. [O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar; pek azı müstesna.] Başkaları da istisnanın, *"iç yüzünü arayanlar"* sözünden yapıldığını demişlerdir. [Yani, eğer duydukları haberi Resule veya ululemre götürselerdi, onların arasından o işin iç yüzünü anlayanlar, pek azı müstesna, onun ne olduğunu bilirlerdi.]

Bir diğer grup da şöyle demiştir: İstisna yalnızca lâfızda söz konusudur. Ki topluluk ve kuşatıcılık ifade eder. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Eğer Allah'ın size yönelik lütfü ve rahmeti olmasaydı, hepiniz şeytana uyardınız." Bu, tıpkı şu ayete benzemektedir: *"Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın."* (A'lâ, 6-7) Bu ayetlerdeki dileme istisnası, unutmanın olumsuzlaşmasıyla hükmün genelliğini ifade eder.

Görüldüğü gibi, bu değerlendirmelerin hiçbiri zorlamadan kurtulabilmiş değildir.

"**Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden (kendi yaptığından) sorumlusun! [Sadece] inananları [savaşa] teşvik et.**" Ayetin orijinalinde geçen "tükellefu" sözcüğünün mastarı "et-teklif" kelimesi, meşakkat ifade eden "el-külfet" kökünden türemiştir. Teklife de teklif (meşakkat, zorluk) denilmesi, mükellefe (yükümlüye) zorluğun yüklenmesi nedeni iledir. Yine ayette geçen "tenkil=ceza" sözcüğü, "nekâl" kökünden gelir ve Mecma-ul Beyan tefsirinde vurgulandığı gibi, şu anlamı ifade eder: Benzeri bir azaba uğratılma korkusu ile insanların bozgunculuk yapmasını engelleyici ceza. Görevini

yerine getirmeyenin bir daha benzeri bir suça yeltenmeyeceği diğer mükelleflerin ibret alacağı şekilde cezalandırılması yani.

"Fe-katil fî sebîlillah=Artık Allah yolunda savaş" ifadesinin başında yer alan "fa" harfi, ayrıntılandırma amaçlı bir edattır. Buna göre, savaş emri, önceki ayetlerin içeriklerinden çıkan sonucun yani, halkın düşmana karşı çıkmada ağır davranması konusunun bir ayrıntısı niteliğindedir. Hemen sonrasında yer alan cümleler bunu kanıtlamaktadır: *"Sen ancak kendinden sorumlusun..."* Anlatılmak istenen şudur:

Onlar cihada çıkmakta ağır davranıyorlarsa, savaştan hoşlanmıyorlarsa, ey Allah'ın Resulü, sen kendin savaş. Ağır davranmaları, Allah'ın emrine karşı çıkmaları senin gücüne gitmesin. Çünkü başkasının yükümlülüğü seni bağlamaz. Sen onların değil, kendine yönelik buyruklardan sorumlusun. Sen kendinden başkasını ancak teşvik edebilirsin. O hâlde savaş ve müminleri de savaşa teşvik et. Böylece umulur ki Allah, kâfirlerin zorlu gücünü kırsın, zarar ve baskınını onlardan defedip gidersin.

"Sen ancak kendinden sorumlusun." ifadesi şu anlamı içeriyor: "Sen ancak kendi yaptığından sorumlu tutulursun." Bu istisna da, muzaf takdir etmek suretiyle bu şekilde yorumlanabilir. Şöyle ki, "la tükellefu illa nefseke" ifadesinin takdirî açılımı şu şekildedir: "La tükellefu ente şey'en illa amele nefsike." [Görüldüğü gibi istisna ("illa nefseke" ifadesi), muzaf (yani amel kelimesinin) takdir edilmesi şeklinde açıklanmıştır. Yani, sen ancak kendi yaptığından sorumlusun.]

"Umulur ki Allah, kâfirlerin zarar ve baskınını (onlardan) defedip giderir..." Daha önce "asa" sözcüğünün "ümit" anlamına delâlet ettiğini belirtmiştik. Ve bu ümidin, konuşanın veya muhatabın kendisiyle ya da diyalog ortamıyla kaim olmaktan daha genel bir anlam ifade ettiğini vurgulamıştık. Dolayısıyla tefsir bilginlerinin, "asa" sözcüğü, yüce Allah'a izafeten kullanıldığı zaman kesinlik ifade eder, şeklindeki değerlendirmelerine gerek yoktur.

Bu ayet, savaşa gitmemek için ağır davrananlara yönelik ilâhî azar ve kınamanın yoğunluğuna, çokluğuna delâlet eden bir ifade tarzına sahiptir. Öyle ki, onların ağırdan almacı tavırları, yüce Allah'ın Peygamberine (s.a.a) tek başına savaşmasını, onlara aldırmamasını, çağrısına olumlu karşılık vermeleri için ısrar etmemesini, onları kendi hâl-

lerine bırakmasını ve bu tür tutumlardan dolayı içinde bir sıkıntı hissetmemesini emretmesini gerektirmiştir. Çünkü o sadece kendi nefsinden ve müminleri savaşa teşvik etmekle yükümlüdür. Uyan uyar, uymayan uymaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Aclan'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah, *'Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar.'* ayetinde, bazılarını ifşa etmekle, duydukları haberleri yaymakla kınamıştır. O hâlde, gizli bir şeyi açığa vurmaktan, (duyduğunuz haberi) yaymaktan kaçının." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.369, h:1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdulhamid b. Ebi Deylem'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah buyurdu ki: *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* Yine buyurdu ki: *'Hâlbuki onu Resule ve içlerinden olan ululemre götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.'* Böylece insanların yönetimini, içlerinden olan ululemre (emir sahiplerine) bırakmıştır ki, onlara itaat etmeyi ve sorunların çözümü için onlara baş vurmayı emretmiştir." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.295, h:3]

Ben derim ki: Bu rivayet, bizim ikinci ayette geçen "ululemr"den maksat, ilk ayette geçen "ululemr"dir, şeklindeki değerlendirmemizi desteklemektedir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Abdullah b. Aclan İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Hâlbuki onu Resule ve içlerinden olan ululemre götürselerdi..."* ayeti ile ilgili olarak, "Kastedilenler Ehlibeyt İmamlarıdır." dediğini rivayet eder. [c.1, s.260, h:205]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir rivayeti Abdullah b. Cündeb İmam Rıza'dan (a.s) aktarır. İmam Rıza Vakıfiye Mezhebi'ne ilişkin değerlendirmelerini içeren bir yazıda ona (Abdullah b. Cündeb'e) ululemrden maksadın Ehlibeyt İmamları olduğunu buyurur.[1] Yine Şeyh Müfid el-İhtisas adlı eserde, bu konuya ilişkin olarak İshak b. Ammar

---

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.260, h:206]

kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) uzun bir hadis rivayet eder.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Muhammed b. Fudayl'dan, *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı..."* ayetiyle ilgili olarak İmam Ebu'l Hasan Musa Kâzım'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Lütuftan maksat Resulullah (s.a.a), rahmetten maksat da Emir-ül Müminin'dir [Hz. Ali'dir]." [c.1, s.261, h:208]

Yine aynı eserde Zürare İmam Bâkır'dan (a.s) ve Hamran İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Allah'ın lütfu elçisi, rahmeti de Ehlibeyt İmamlarının velayetidir." [c.1, s.261, h:207]

Yine aynı eserde Muhammed b. Fudayl, salih kuldan [yani, İmam Musa Kâzım'dan] (a.s) şöyle rivayet eder: "Rahmetten maksat Resulullah (s.a.a), lütuftan maksat da Ali b. Ebu Talip'tir (a.s)." [c.1, s.261, h:209]

Ben derim ki: Rivayetleri, genel ve soyut olguların nesnel ve özel olgulara uyarlanışı şeklinde algılamak gerekir. Kastedilen de peygamberlik ve velayettir. Bunlar ayrılmaz iki sebeptir, yüce Allah onlar aracılığıyla bizi sapıklık uçurumundan ve şeytanın tuzağından kurtarmıştır. Bunlardan biri tebliğ edilen sebep, diğeri de yürütmeci sebeptir. Son rivayete daha fazla itibar edilir. Çünkü yüce Allah kitabında elçisini "rahmet" olarak nitelemiştir: *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107)

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Hadîd'den, o da Murazim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yüce Allah, kullarından hiç kimseye yüklemediği yükümlülüğü elçisine yüklemiştir. Kendisiyle birlikte savaşacak bir grup bulamaması durumunda tek başına tüm insanlara (düşmanlara) karşı çıkmakla yükümlü tutmuştur. Ondan önce ve ondan sonra hiç kimseyi bununla yükümlü tutmamıştır." Ardından İmam şu ayeti okudu: *"Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun."*

Sonra şöyle buyurdu: "Buna karşılık yüce Allah, kendisi için belirlediğini onun için de belirlemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Kim bir iyilikle gelirse, ona getirdiği o iyiliğin on katı vardır."* (En'âm, 160) Bunun yanında Resule (s.a.a) salavat getirmenin on iyiliğe bedel olduğunu belirtmiştir." [Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.274, h:414]

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Süleyman b. Halid'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) insanların Hz. Ali (a.s) ile ilgili olarak, "Şayet haklı idiyse, onu hakkını almak için kıyam etmekten alıkoyan neydi?" şeklinde söyledikleri sözlere ilişkin olarak ne düşündüğünü sordum. Buyurdu ki: "Yüce Allah, Resulullah'tan (s.a.a) başkasını tek başına baş kaldırmakla yükümlü tutmamıştır. O, Resulü'ne hitaben şöyle buyurmuştur: *'Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun. [Sadece] inananları [savaşa] teşvik et.'* Bu ancak Allah'ın Resulü için geçerli olan bir yükümlülüktür. Onun dışındaki insanlar içinse şu hüküm geçerlidir: *'Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu hariç...* [Yani, böyle birilerinin savaşa katılmamasının sakıncası yoktur.]*'* [Enfâl, 16] O gün, Ali'ye hakkını almak için yardım edecek bir grup yoktu." [c.1, s.261, h:211]

Aynı eserde Zeyd Şehham İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) kendisinden istenen hiçbir şeye, yoktur, dememiştir. Şayet istenen şey varsa verir, yoksa, inşallah olursa veririm, derdi. Hiçbir zaman kötülüğe kötülükle karşılık vermemiştir. *'Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun.'* ayeti indiğinden itibaren de karşılaştığı tüm müfrezelerde bizzat kendisi komutanlık yapmıştır." [c.1, s.261, h:212]

Bu doğrultuda başka rivayetler de vardır.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا ۚ وَ مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا ۗ وَ كَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾ وَ اِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَآ اَوْ رُدُّوهَآ ۗ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾ اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۗ وَ مَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾ فَمَا لَكُمْ فِى الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا ۚ اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ ۚ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَآءً ۚ فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ اَوْلِيَآءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ۚ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ۚ وَ لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ اِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ اَوْ جَآؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ ۚ وَ لَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ ۚ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَ اَلْقَوْا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾ سَتَجِدُونَ اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَ يَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّ مَا رُدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا ۚ فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَ يُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَ يَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ۚ وَ اُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

85- Kim iyi bir şefaatte bulunursa, onun o şefaat(in doğurduğu iyilik)ten bir nasibi olur; kim de kötü bir şefaatte bulunursa, şefaat(in doğurduğu kötü akıbet)ten bir payı olur. Allah her şeye gücü yetendir, her şeyin koruyucusudur.

86- Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin yahut aynısı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyi (hakkıyla) hesaplayandır.

87- Allah'tır ki Ondan başka ilâh (tapacak) yoktur. Geleceğinde şüphe olmayan kıyamet günü, sizi mutlaka bir araya toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

88- Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?! Hâlbuki Allah onları, yaptıklarından dolayı (gerisingeri) küfre döndürdü. Allah'ın, kötü amelleri sonucu saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, artık onun için (doğruya) hiçbir yol bulamazsınız.

89- Onlar, sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız. Onun için Allah yolunda göç etmedikçe onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer (göç etmekten) yüz çevirirlerse, onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; onlardan dost ve yardımcı edinmeyin.

90- Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır. Allah dileseydi onları size musallat ederdi de sizinle savaşırlardı. Artık onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, (bu durumda) Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir.

91- Hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Ne var ki fitneye (küfre veya savaşa) her çağırdıklarında ona dalarlar (dönerler). Eğer sizden uzak durmaz, barış teklif etmez ve sizden el çekmezlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. İşte onlara karşı size apaçık burhan ve delil verdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu, önceki grubu bütünleyen bir içeriğe sahiptir. Çünkü tefsirine başladığımız bu ayetlerin tümünde (85-91) bir grup müşrikle -yani müşriklerden olan iki yüzlü münafıklarla- girişilen savaş konu ediliyor. Ayetler üzerinde düşünüldüğü zaman, bunların müminlere inandıklarını izhar eden, sonra karargâhlarına dönüp müşriklerin şirk inancına katılan bir grup müşrik hakkında indikleri anlaşılır. İşte bunlarla savaşma hususunda Müslümanlarda bir kuşku uyanır; Müslümanlar arasında, bunların konumları hakkında değişik görüşler ileri sürülür. Bazıları onlarla savaşmaktan yana tavır belirlerken, bazıları buna engel olur ve görünürde iman ettikleri için onların lehinde aracılık yaparlar.

Buna karşılık yüce Allah, onlar hakkında Müslümanların yurduna hicret etmek ya da Müslümanların kendileriyle savaşacaklarını bilmek şeklinde iki alternatif sunar ve müminleri bu gibi insanlar lehine aracılık yapmamak hususunda uyarır.

Bunlara başkaları [Müslümanlarla aralarında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar ve savaşmaktan yürekleri sıkılanlar], sonra başkaları [hem Müslümanlardan, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyenler] katılır ve onlara ya barış ya da savaştan birine razı olmaları önerilir. Söze başlanırken içeriklerine özet-giriş yapılarak bir ayette "şefaat" konusuna, bir diğer ayette de barış önerisiyle ilgisi bulunduğundan "selâmlaşma" konusuna açıklık getirilir.

"**Kim iyi bir şefaatte bulunursa, onun o şefaat(in doğurduğu iyilik)ten bir nasibi olur.**" Ayette geçen "nasîb" ve "kifl" sözcükleri aynı anlama (pay) gelirler. "Şefaat", eksikliği onarma ya da bir meziyeti giydirme vb. amaca yönelik bir tür aracılık olması hasebiyle, bir durumu düzeltmeye yönelik bir tür nedensellik niteliğine sahiptir. Dolayısıyla hakkında şefaat gerçekleşen duruma bağlı olarak belirginleşen kötü akıbet ve mükâfat, şefaatin kendisi için de söz konusu olur. Çünkü aracılık edenin ve hakkında aracılık yapılanın ortak amacı budur. Şu hâlde aracılık yapan kişi, yaptığı aracılığın doğurduğu hayır veya şerde belli bir pay sahibidir. *"Kim iyi bir şefaatte bulunursa..."* ayetinde vurgulanan anlam işte budur.

Bu gerçeğin gündeme getirilmesinde, müminlere yönelik bir mesaj vardır. Şöyle ki bir şeye aracılık yaparken dikkatli olmaları uyarısında bulunuluyor; hakkında aracılık yapılan şeyde bir tür kötülük varsa, bundan uzak durmaları isteniyor. Müşrik kökenli münafıkların öldürülmemeleri, onlarla savaşılmaması hususunda aracılık yapmak gibi. Çünkü küçük bir bozgunculuğu kendi hâlinde bırakmak ve onunla ilgili önlemleri almayı ihmal etmek, onun gelişmesine, önlenemez bir hâl almasına imkân sağlar. Bu küçük bozgunculuk gelişir, büyür ve sonuçta yönetimi ele alarak çevreyi ve nesli mahveder. Şu hâlde ayet, bir tür kötü aracılık yasağı niteliğindedir. Zalimler, tağutlar, münafıklar ve müşrikler gibi yeryüzünde bozgunculuk yapan gruplar lehinde aracılık yapmayı yasaklamaktadır.

"**Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin.**" Bu ayette, verilen bir selâmı, ondan daha güzeliyle veya benzeriyle karşılama emrediliyor. Bu, her türlü selâmı kapsayan genel bir hükümdür. Ancak ayetlerin genel akışından da anlaşılacağı üzere, buradaki selâmdan maksat, barış amaçlı verilen bir selâmdır. Yani bu ayetlerde, Müslümanlara getirilen barış ve uzlaşma önerisinin ifadesi olarak selâmın verilmesi durumu ile ilintili bir hususa temas ediliyor.

"**Allah'tır ki, Ondan başka ilâh yoktur... kıyamet günü sizi, mutlaka bir araya toplayacaktır...**" Ayetin anlamı açıktır. Bir bakıma, önceki iki ayetin içeriğini gerekçelendiriyor ve sanki şöyle denmek isteniyor: İyi ve kötü aracılık hususunda Allah'ın size yüklediği sorumluluğun gereğini yapın. Size selâm verenin selâmını yüz çevirmek ve reddetmek suretiyle geçersiz kılmayın. Çünkü önünüzde bir gün var ki, Allah sizi o günde bir araya getirecek ve yöneltilen çağrıya olumlu ya da olumsuz tepki göstermenize dayalı olarak yaptıklarınızın karşılığını verecektir.

"**Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?! Hâlbuki Allah onları yaptıklarından dolayı (gerisingeri) küfre döndürdü...**" Ayetin orijinalinde geçen "fieteyn" kelimesi, "fieh" kelimesinin tesniyesidir. "Fieh" kelimesi ise taife ve grup demektir. "Erkese" kelimesinin mastarı olan "irkas" ise, geri çevirme, döndürme anlamına gelir.

Bu ayet, içeriği bakımından ilk baştaki *"Kim iyi bir şefaatte bulunursa..."* giriş ve hazırlık nitelikli ayetin içeriğine ilişkin bir ayrıntılandırma konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Kötü aracılık, bunu yapan kimseye de sorumluluktan bir pay yüklediğine göre, ey müminler, size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız, iki hizip ve topluluk hâline geldiniz?! Bir grubunuz, onlarla savaşmaktan yana tavır belirliyor, diğer bir grubunuz da onlar için aracılık yapmayı, onlara karşı savaşmama eğilimini teşvik ediyor; onların gelişmesiyle gelişen, onların olgunlaşmasıyla meyve veren bozgunculuk ağacını görmezlikten gelmeyi öneriyor. Hâlbuki Allah, daha önce çıktıkları sapıklık çukuruna gerisingeri göndermiştir onları. Bu, onların istedikleri kötü amellerin bir sonucudur. Yoksa siz, onlar lehinde aracılık yapmak suretiyle Allah'ın saptırdığı bu kimseleri doğru yola iletmeyi mi istiyorsunuz? Oysa Allah'ın saptırdığı kimseyi hidayete erdirmenin yolu yoktur.

"Allah kimi saptırırsa, artık onun için (doğruya) hiçbir yol bulamazsın." Burada müminlere yönelik hitaptan, Resulullah'a (s.a.a) yönelik hitaba geçiş yapılıyor. [İltifat sanatına baş vuruluyor.] Bu yöntemle şuna işaret ediliyor: "Onlar hakkında aracılıkta bulunan müminler bu sözü gereği gibi anlayamazlar. Eğer anlayabilselerdi, münafıklar lehinde aracılık yapmazlardı." Dolayısıyla onlara hitap etmekten vazgeçilerek meseleyi en açık, en belirgin şekliyle kavrayan kişiye, yani Peygambere (s.a.a) hitap ediliyor.

"**Onlar, sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız...**" Bu ifade bir bakıma, *"Hâlbuki Allah onları, yaptıklarından dolayı (gerisingeri) küfre döndürdü. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz?"* ifadesinin açıklaması niteliğindedir. Dolayısıyla şu anlamı elde etmiş oluyoruz: Onlar inkâr ettiler. Bununla da kalmayıp sizin de onlar gibi inkâr etmenizi, böylece eşit düzeye gelmenizi istediler.

Sonra yüce Allah, Allah yolunda hicret edinceye kadar onlarla dostluk kurulmasını yasaklıyor. Eğer yüz çevirirler (ve hicret etmeye yanaşmazlarsa) sizin yapacağınız, bulduğunuz yerde onları yakalayıp öldürmektir; onlarla dost olmaktan, onlara yardım etmekten kaçınmaktır. *"Eğer (göç etmekten) yüz çevirirlerse..."* ifadesi, müminlerin

onlara hicret etmeyi önermekle yükümlü olduklarını göstermektedir. Eğer bu öneriyi kabul ederlerse, müminlerin onlarla dostluk ilişkilerine girmeleri gerekir; değilse onları öldürmeleri bir zorunluluk hâlini alır.

"**Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır.**" Burada yüce Allah iki grubu, "*Eğer (göç etmekten) yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün."* genel hükmünün dışında tutuyor. Birincisi: *"...sığınanlar..."* Yani, onlarla bazı anlaşmalılar arasında bir ittifak vb. bir durum varsa... İkincisi: Öldürülmeleri veya başka etkenler dolayısıyla ne Müslümanlarla, ne de kendi kavimleriyle savaşmak istemeyenler, dolayısıyla müminlerden uzaklaşarak onlara barış önerisinde bulunanlar; müminlerin lehinde veya aleyhinde bir tutum sergilemeyenler. İşte bu iki grup biraz önce sözü edilen genel hükmün dışında tutulmuşlardır.

Ayetin orijinalinde geçen "hasiret sudûruhum" ifadesi, yüreklerin daralması, sıkılması anlamına gelir.

"**Hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız...**" Önceden haber veriliyor ki, siz ileride başka insanlarla da karşılaşacaksınız. Bunlar, yukarıdaki genel hükmün dışında tutulan gruplardan ikincisine benzerler. Çünkü bunlar, hem sizin, hem de soydaşlarının yanında kendilerini güvenceye almak isterler. Fakat yüce Allah bunların münafıklar olduklarını, verdikleri sözlere ve tarafsızlık iddialarına güvenilemeyeceğini bildirmektedir.

Bu yüzden, onların dışındaki gruplarla ilgili olarak olumlu bir ifade tarzıyla, *"onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse..."* şeklinde konulan iki şarta karşılık olarak onlar hakkında; *"Eğer sizden uzak durmaz, barış teklif etmez ve sizden el çekmezlerse..."* şeklinde olumsuz bir şart ileri sürülmüştür. Bu, müminlerin onlara karşı uyanık olmalarını, tedbirli davranmalarını öngören bir uyarı niteliğindedir. Ayetin anlamı bu bakımdan son derece açıktır.

SELÂMIN ANLAMI ÜZERİNE

Uygar, ilkel, ilerlemiş ya da geri kalmış gibi kategorilere ayrılan eski-yeni tüm toplumlar ve kavimler, toplumsal yaşayışları çerçevesinde bir selâmlaşma geleneğine sahiptirler. Karşılaşma anlarında bu selâmlaşma biçimiyle tanışırlar, bilişirler. Çeşitli kısımlara ve türlere göre farklılaşan gruplar, birbirleriyle karşılaşınca başlarıyla veya elleriyle işaret ederek yahut şapkalarını vs. çıkararak selâmlaşırlar. Bu durum, toplumsal yaşam üzerinde etkili olan faktörlerin niteliğine göre değişiklik arz eder.

Ama eğer sen değişik toplumlar düzeyinde yaygın olan değişik selâmlaşma çeşitleri üzerinde düşünürsen, bunların bir tür boyun eğişe, alçalışa, küçülüşe işaret ettiğini, bu gibi anlamları yansıttığını görürsün. Bununla aşağıda olan yukarıda olana, düşük olan onurlu olana, itaat eden itaat edilene, köle olan efendi olana karşı küçüklüğünü, basitliğini, önemsizliğini ve zelilliğini ifade eder. Kısacası bu tür selâmlaşmalar, ilkel dönemlerde ve sonrasında toplumlar arasında rayiç (yaygın) olan köleleştirme tablosunu, kuşkusuz farklı görüntüleriyle, yansıtır. Bu yüzden söz konusu selâmlaşmaların itaat edenden başlayıp itaat edilende son bulduğunu, alçak-düşük olanla açılıp yüksek-onurlu olanda kapandığını görüyoruz. Şu hâlde bu tür selâmlaşmalar, kölelik düzeninden beslenen putperestliğin bir ürünüdür.

Bilindiği gibi, İslâm'ın en büyük amacı, putperestliği ve sonunda putperestliğe gelip dayanan ondan doğan tüm örf, âdet ve gelenekleri ortadan kaldırmaktır. Bu yüzden, selâmlaşma olgusu bağlamında da normal bir yol izlemiş; putperestlik yasalarına ve köleci düzenin kurallarına karşılık bir yasa, bir gelenek geliştirmiştir. O da insanların birbirlerine "selâm" vermeleri (barış önermeleri)dir.

Bu, bir anlamda selâm verilen kişiye, haksızlığa saldırıya uğramayacağı güvencesini vermektir; insanın doğuştan sahip olduğu fıtrî özgürlüğe dokunulmayacağını ilân etmektir. Bireyleri arasında dayanışma bulunan bir toplumun ihtiyaç duyduğu ilk şey, insanların canları, namusları ve malları noktasında ve bu üçüyle ilintili her hususta karşılıklı olarak birbirlerine güven vermeleridir.

İşte, yüce Allah'ın her karşılaşmada verilmesini bir kural hâline

getirdiği selâm bu amaca yöneliktir. Ulu Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından bereketli (hayır kaynağı) ve pek güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (ev halkına) selâm verin."* (Nûr, 61) *"Ey inananlar! Kendi evlerinizden başka evlere, haber verip (geldiğinizi fark ettirip) izin almadan ve ev halkına selâm vermeden girmeyin. Bu, sizin için daha iyidir; herhâlde (bunu) düşünüp anlarsınız."* (Nûr, 27)

Yüce Allah, elçisini de müminlerin efendisi olduğu hâlde, müminlere selâm verme yönünde eğitmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde, onlara de ki: Size selâm olsun. Rabbiniz rahmet etmeyi kendi üzerine yazmıştır (gerekli kılmıştır)."* (En'âm, 54) Yine elçisine, müminlerden başkasına da selâm vermeyi emretmiştir: *"Artık sen onlardan yüz çevir ve 'Size selâm olsun' de. Yakında bileceklerdir."* (Zuhruf, 89)

Karşılaşmalarda selâm verme geleneği, cahiliye Arapları arasında oldukça yaygındı. Cahiliye döneminden kalma şiir ve nesir gibi belgeler bunun somut kanıtlarıdır. Lisan-ül Arap adlı sözlük kitabında konuyla ilgili olarak şöyle deniyor: "Cahiliye döneminde Arapların selâmlaşmaları şöyleydi: Biri arkadaşıyla karşılaşınca ona, 'En'im sabahen=iyi sabahlar' ve 'abeyt-el la'n=cenabınızda lâneti gerektiren bir durum olmasın' derdi. Bir de 'selâmün aleyküm' derlerdi. Bu son cümle, barışma işaretiydi; aramızda savaş yok anlamını ifade ederdi. Sonra yüce Allah İslâm dinini gönderdi ve karşılaşmalarda 'selâm'la yetinilmesi öngörüldü. Bu selâmlaşma şeklini yaygınlaştırmaları emredildi." [Lisân-ul Arap'tan aldığımız alıntı burada son buldu.]

Şu kadarı var ki, yüce Allah Kur'ân'da çok kere Hz. İbrahim'in (a.a) kıssası kapsamında da bu ifadeyi aktarır. Bu da tıpkı hac vb. gibi, "selâm"ın da cahiliye Arapları arasında yaşayan, İbrahim'in tevhit esaslı dininin bir kalıntısı olduğuna ilişkin bir kanıttır. Yüce Allah Hz. İbrahim'in, babasıyla bir diyalogunda şöyle dediğini aktarır. *"Sana selâm olsun, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim."* (Meryem, 47) *"Andolsun ki elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirdiler ve 'Selâm (sana)!' dediler, o '(Size de) selâm' dedi."* (Hûd, 69) Bu kıssa, Kur'ân'da birkaç kez anlatılmıştır.

Bunu yüce Allah, kendisi için de bir selâmlaşma ifadesi olarak

birkaç yerde kullanmış ve şöyle buyurmuştur: *"Âlemler içinde Nuh'a selâm olsun."* (Sâffât, 79) *"İbrahim'e selâm olsun."* (Sâffât, 109) *"Musa ve Harun'a selâm olsun."* (Sâffât, 120) *"İlyas'a selâm olsun."* (Sâffât, 130) *"(Gönderilen bütün) peygamberlere selâm olsun."* (Sâffât, 181)

Yüce Allah bunun, aynı zamanda gözde meleklerinin de selâmlaşma aracı olduğunu belirtmiştir: *"Melekler, tertemiz olarak canlarını aldığı kimselere; 'Size selâm olsun' derler."* (Nahl, 32) *"Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar; 'Sabretmenize karşılık size selâm olsun.' derler."* (Ra'd, 23-24) Yine bunun, cennet halkının da selâmlaşma aracı olduğunu bildirir: *"Oradaki dirlik temennileri 'selâm'dır."* (Yûnus, 10) *"Orada ne boş bir söz ve ne de günaha sokan bir laf işitirler. Duydukları söz, yalnız 'selâm, selâm'dır."* (Vâkıa, 25-26)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Size bir selâm verildiği zaman..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Ali b. İbrahim kendi tefsirinde [yani Tefsir-ul Kummî'de] İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ayette geçen 'tahiyyat' kelimesiyle, selâm ve diğer iyilikler kastedilmiştir." [c.2, s.85, Tahran baskısı]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Sekuni'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Selâm vermek isteğe bağlıdır; ama selâmı almak farzdır, zorunludur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.644, h:1]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Cerrah el-Medainî'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Küçük büyüğe, yürüyen oturana, az olanlar çok olanlara selâm verirler." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Üyeyne[1] b. Mus'ab'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiğini aktarır: "Az sayıda olan çok sayıda olanlara öncelikle selâm verirler. Atlılar yayalara, katıra binenler eşeğe binenlere , ata binenler katıra binenlere selâm verirler." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:2]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Bükeyir'den, o

---

1- Bir başka nushaya göre de Anbese b. Mus'ab geçer.

da bazı arkadaşlarından, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmamı şöyle derken duydum: "Atlı olan yürüyene, yürüyen oturana selâm verir. İki topluluk karşılaştığında sayıları az olanlar, sayıları çok olanlara selâm verirler. Bir kişi bir toplulukla karşılaştığında o bir kişi topluluğa selâm verir." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.647, h:3]

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki'den, o da Zeyd b. Eslem'den, o da Hz. Peygamberden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Yine el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir topluluk bir başka topluluğa uğradığında, bir kişinin onlar adına karşı tarafa selâm vermesi yeterlidir. Yine bir kişi bir topluluğa selâm verdiğinde, onların içinden bir kişinin onlar adına selâmı alması yeterlidir." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.647, h:1]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: "İmam Bâkır'ın (a.s) yanına gittiğim bir sırada onu namaz kılarken buldum. Es-selâmu aleyke (selâm üzerine olsun), dedim. O da, es-selâmu aleyke, dedi. Sonra, nasıl sabahladın? diye sordum. Bana cevap vermedi. Namazı tamamlayınca, 'Bir insan namazdayken selâm alabilir mi?' diye sordum. Evet, verilen selâma benzeriyle karşılık verir, dedi." [c.2, s.329, h:1349]

Aynı eserde, müellif kendi isnadıyla Mansur b. Hâzım'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Sen namazdayken biri sana selâm verirse, gizlice onun selâmını alırsın." [c.2, s.332, h:1366]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Mes'ade b. Sadaka'dan, o da İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), o da babasından [yani İmam Muhammed Bâkır'dan] (a.s) şöyle rivayet eder: "Yahudilere, Hıristiyanlara, Mecusîlere, putperestlere, içki meclisinde oturanlara, satranç ve tavla oynayanlara, kadın gibi davranan erkeklere, iffetli kadınlara iftira atan şairlere selâm vermeyin. Namaz kılan kimseye de selâm vermeyin. Namaz kılan kimse, selâma karşılık veremez. Çünkü selâm vermek isteğe bağlı; fakat selâm almak, karşılığını vermek farzdır. Faiz yiyene, tuvaletteki kimseye, hamamda yıkanana ve günahkârlığını ifşa eden fasık insana da selâm vermeyin." [c.1, s.368]

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz anlamı içeren birçok rivayet vardır. Daha önce yapılan açıklamalar da göz önünde bulundurulursa, bu rivayetlerin anlamları daha kolay kavranabilir. Çünkü selâm, barışı yaygınlaştırmayı, karşılaşan taraflar arasında eşitlik ve denklik esasına dayalı olarak büyüklenme ve horlamaya karşı güvenliği yaymayı ifade eden bir sözdür.

Rivayetlerde işaret edildiği üzere büyüğün küçüğe, az olanların çok olanlara, bir kişinin topluluğa selâm vermesi, eşitliği ihlâl edici bir durum değildir. Bunun temelinde hakların gözetilmesi yatar. Çünkü İslâm, mensuplarına hakları çiğnemeyi, faziletleri görmezlikten gelmeyi, meziyetleri göz ardı etmeyi emretmez. Tersine, fazilet sahibi olmayan kimseye fazilet ve hak sahibi olan kimsenin faziletini ve hakkını gözetmesini emreder. Öte yandan fazilet sahibinin kendini beğenmesini, başkalarına karşı büyüklük kompleksine kapılmasını, insanlar üzerinde haksız tasallut kurmasını, böylece toplumsal dengeleri bozmasını da yasaklar.

Bazı gruplara yönelik selâm verme yasağı ise, onları dost edinme, onlara eğilim gösterme yasağının bir ayrıntısı niteliğindedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yahudileri ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin."* (Mâide, 51) *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dostlar edinmeyin."* (Mümtehine, 1) *"Zulmedenlere meyletmeyin."* (Hûd, 113) Bununla ilgili çok sayıda ayet örnek gösterilebilir.

Evet kimi durumlarda, meselâ dini tebliğ ve hak mesajını duyurma amacıyla zalimlere yaklaşma maslahatı, tam bir ünsiyet meydana gelsin ve arada kaynaşma olsun diye onlara selâm vermeyi gerektirebilir. Nitekim yüce Allah, Peygambere (s.a.a) şöyle hitap etmiştir: *"Artık sen onlardan yüz çevir ve 'Size selâm olsun!' de."* (Zuhruf, 89) Bir ayette de müminler şu şekilde nitelendiriliyorlar: *"Bilgisizler (kendini bilmez kimseler) laf attığında, 'selâm' derler."* (Furkan, 63)

Tefsir-us Safi'de şöyle rivayet edilir: "Adamın biri Peygamber efendimize (s.a.a) 'es-selâmu aleyke' [selâm üzerine olsun] diye selâm verdi. O da 've aleyk-es selâm ve rahmetullah' [ve senin üzerine olsun selâm ve Allah'ın rahmeti] diye karşılık verdi. Bir başkası ona, 'esselâmu aleyke ve rahmetullah' diye selâm verdi. O da 've aleykesselâm ve rahmetullahi ve berekâtuh' [ve senin üzerine olsun selâm ve Allah-

'ın rahmeti] diye karşılık verdi. Sonra bir başka adam, 'es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berakatuh' diye selâm verdi. O da 've aleyke' [ve senin üzerine de olsun] karşılığını verdi. Bunun üzerine adam, 'Bana eksik karşılık verdin. Nerede kaldı Allah'ın, *'Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin...'* sözünün gereği?!' Peygamberimiz (s.a.a) ise ona, 'Sen bana söyleyecek bir fazilet bırakmadın, ben de aynısını sana iade ettim.' diye karşılığını verdi."

Ben derim ki: Buna benzer bir hadis, ed-Dürr-ül Mensûr'da Müsned-i Ahmed'den "zühd" bölümünde, İbn-i Cerir'den, İbn-i Münzir'den, İbn-i Ebi Hatem'den, Taberani'den, İbn-i Mürdeveyh'den hasen bir rivayet zinciriyle Selman-ı Farisi'den rivayet edilmiştir. [c.2, s.188]

el-Kâfi'de İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Emir-ül Müminin Hz. Ali (a.s) bir topluluğa uğradı, onlara selâm verdi. Onlar da, 'aleykes-selâm ve rahmetullahi ve berekâtuhu ve mağfiretuhu ve rıdvanuh' [selâm, Allah'ın rahmeti, bereketi, mağfireti ve hoşnutluğu üzerine olsun] dediler. Bunları duyan Emir-ül Müminin (a.s) onlara şöyle buyurdu: Bizim hakkımızda, meleklerin babamız İbrahim'e dediğinden fazlasını söylemeyin. Onlar, İbrahim'e sadece bunları demişlerdi: Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun ey Ehlibeyt!" [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:13]

Ben derim ki: Bu rivayette eksiksiz selâm verme sünnetinin, yani "es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berekâtuhu" sözünün, Hz. İbrahim'in (a.s) hanîf [tevhit esaslı] dininden kalma bir gelenek olduğuna işaret ediliyor. Yine bununla daha önce, "selâm" sözünü söyleyerek selâmlaşma, hanîf dinin bir geleneğidir, şeklindeki değerlendirmemiz de pekiştiriliyor.

Aynı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Selamın kâmil olması, mükim olan insanla musafaha yapmak [tokalaşmak], yolcu ile de kucaklaşmayla olur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:14]

el-Hisal adlı eserde, Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Aranızda birisi aksırdığı zaman ona, 'Yerhamukellah' [Allah sana rahmet etsin] deyin. O da size, 'Yağfirullahu lekum ve yerhamukum' [Allah sizi bağışlasın ve size rahmet etsin] desin. Çünkü yüce Allah, *'Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin.'* buyurmuştur." [s.127]

el-Menakıb adlı eserde şöyle bir olay anlatılır: "İmam Hasan'ın (a.s) cariyelerinden biri ona bir deste reyhan çiçeği getirdi. İmam ona, seni Allah rızası için azat ediyorum, buyurdu. Orada bulunanlar bunun nedenini sorunca şöyle dedi: Allah bizi (kitabında) eğitip edeplendirerek, *'Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin.'* buyurmuştur. Onun getirdiğinden daha güzeli, onun azat edilmesidir." [c.4, s.18]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayetler, ayette işaret edilen selâmlaşma olgusuna genellik kazandırıyorlar.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?!..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayetin kimler hakkında indiği hususunda ihtilaf vardır. Bazıları demişlerdir ki: Bu ayet, Mekke'den Medine'ye gelen bir topluluk hakkında inmiştir. Bunlar Müslümanlara karşı İslâm'a girdiklerini göstermişlerdi. Sonra Medine'den hoşlanmadıkları, havasını sihhatlerine uygun bulmadıkları için yeniden Mekke'ye dönmüş ve şirk inancına bağlı olduklarını göstermişlerdi. Sonra bunlar müşriklere ait ticaret mallarıyla Yemame'ye yolculuk ettiklerinde, Müslümanlar onlara bir baskın düzenlemek istediler. Fakat onlarla ilgili olarak aralarında ihtilaf çıktı. Bazıları, 'Bunu yapmayalım, onlar mümindirler.' derken bazıları, 'Onlar müşriktirler.' dedi. Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi. Bu rivayet, İmam Bâkır'dan (a.s) da aktarılmıştır."

Tefsir-ul Kummî'de, *"Onlar, sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet, Eşca ve Damreoğulları hakkında inmiştir. Bunlar iki ayrı kabileydiler. Onlarla ilgili olarak şöyle bir haber anlatılır: Resulullah (s.a.a) Hudeybiye seferine çıkarken onların yurtlarının yakınından geçti. Resulullah (s.a.a) bundan önce Damreoğulları ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştı, onlarla anlaşmıştı. Ashap dediler ki: 'Ya Resulullah, bunlar Damreoğullarıdır. Şu anda onlara yakın bir yerde bulunuyoruz. Korkarız ki, bizim Medine'den çıktığımızı duyduklarında oraya saldırsınlar veya Kureyş müşriklerine arka çıksınlar. Şimdi onlara görünsek olmaz mı?' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Hayır! Onlar Araplar içinde anne-babaya karşı en iyi davranan, en çok akrabalık bağlarını gözeten ve en çok anlaşmalara bağlı kalan kimselerdir."

"Eşca kabilesinin yurdu, Damreoğullarının yurduna yakındı. Bunlar Kinane kabilesinin bir oymağını oluşturuyorlardı. Eşca ile Damreoğulları arasında ittifak, birbirini gözetme ve eman verme esaslı bir antlaşma vardı. İşte Resulullah'ın (s.a.a) sefere çıktığı o dönemde, Eşca oymağının yurdunda kıtlık ve kuraklık hüküm sürerken, Damreoğullarının yurdunda bolluk ve ucuzluk vardı, yerleri verimliydi. Bu yüzden Eşca kabilesi, Damreoğullarının yurduna doğru harekete geçti."

"Resulullah (s.a.a) onların Damreoğullarının yurduna yürüdüklerini haber alınca, Eşca üzerine hareket etmek için hazırlık yaptı. Kendisiyle Damreoğulları arasındaki saldırmazlık antlaşmasına dayanarak Eşca ile savaşacaktı. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Onlar sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız. Onun için Allah yolunda göç etmedikçe, onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; onlardan dost ve yardımcı edinmeyin."*

"Sonra Eşca oymağını bu genellemenin dışında tutarak şöyle buyurdu: *Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır. Allah dileseydi, onları size musallat ederdi de sizinle savaşırlardı. Artık onlar, sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, (bu durumda) Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir."*

"Eşca oymağının yaşadığı yerler Beyda, Hill ve Mustebah'tı. Bu yerler Resulullah'ın (s.a.a) karargâhına yakındı. Bu yüzden Resulullah'ın (s.a.a), üzerlerine asker sevk etmesinden korktular. Resulullah (s.a.a) da onlardan yana endişe içindeydi, onlar tarafından bir saldırının gelmesinden korkuyordu. O, bu düşünceler içindeyken Eşca oymağı reisleri Mes'ud b. Rüceyle başkanlığında çıkıp geldi. Bunlar yedi yüz kişiydiler ve Sal' deresine yerleştiler. Bu olay, Hicret'in altıncı yılının rebiu'l evvel ayında gerçekleşti. Resulullah efendimiz (s.a.a) Üseyid b. Husayn'ı çağırarak ona şöyle dedi: Dostlarından birkaç kişiyle git, Eşca'ın neden bizim tarafımıza geldiğini öğren."

"Üseyid üç dostuyla birlikte onların bulunduğu yere gitti ve 'Niçin geldiniz?' diye sordu. Eşca kabilesinin reisi Mes'ud b. Rüceyle ayağa

kalktı ve Üseyid ile arkadaşlarına selâm verdi. Sonra şöyle dedi: 'Biz, Muhammed'le düşmanlığı terk edip, anlaşıp sulh yapmak (saldırmazlık anlaşması imzalamak) için geldik.' Üseyid Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve durumu ona haber verdi. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Bunlar benim kendilerine saldıracağımdan korktular. Bu yüzden benimle kendileri arasında bir barış antlaşmasının olmasını istediler."

"Sonra Resulullah onlara kendisi gitmeden on deve yükü hurma gönderdi ve şöyle buyurdu: 'İhtiyaç duyulduğu anda hediye göndermek, ne güzel bir davranıştır.' Ardından kendisi onların bulunduğu yere giderek şöyle buyurdu: 'Ey Eşca topluluğu, niçin buraya geldiniz?' Dediler ki: Bizim yurdumuz sana yakın bir yerdedir. Kavmimiz içinde bizden sayıca daha az olan bir başka oymak yoktur. Bize yakın bir yerde bulunmandan dolayı seninle savaşma endişesi canımızı sıktı. Bunun yanında sayıca az olduğumuz için kavmimizle de savaşmak istemedik. Böyle bir ihtimalin varlığı bize sıkıntı verdi. Bunun üzerine sizinle saldırmazlık anlaşması imzalamak üzere geldik."

Resulullah (s.a.a) onların bu önerisini kabul etti, onlarla saldırmazlık anlaşması imzaladı. O gün orada kaldılar, sonra yurtlarına döndüler. İşte onlar hakkında şu ayet indi: *Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır... Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir."* [c.1, s.145]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Fadl Ebi'l Abbas'tan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: Bu ayet Medlecoğulları hakkında indi. Onlar Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelmiş ve şöyle demişlerdi: "Senin Allah tarafından gelen bir elçi olduğuna tanıklık etmek içimize sinmiyor. Dolayısıyla sizinle beraber değiliz. Ama size karşı kavmimizin de yanında yer almayız."

Ravi der ki: İmama sordum, "Peki Resulullah (s.a.a) onlara ne yaptı?" Buyurdu ki: "Resulullah Arapların işini bitirinceye kadar onları kendi hâllerine bıraktı, onlarla sulh yaptı. Sonra onları İslâm'a davet

edecekti. Onlar eğer bu çağrıyı kabul ederlerse, güvende olacaklar; yok eğer kabul etmezlerse, onlarla savaşacaktı." [Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.327]

Tefsir-ul Ayyâşî 'de Seyf b. Umeyre'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır. Allah dileseydi, onları size musallat ederdi de sizinle savaşırlardı."* ayetini sordum. Bana şu cevabı verdi: "Babam bu ayetin Medlecoğulları hakkında indiğini söylüyordu. Bunlar tarafsız kalmışlardı. Peygamberimizle (s.a.a) savaşmadıkları gibi, kendi kavimlerinin de yanında yer almamışlardı." Dedim ki: "Peki onlara ne yapıldı?" Buyurdu ki: "Hz. Peygamber (s.a.a) düşmanlarının işini bitirinceye kadar onlarla savaşmadı. Sonra onlara da diğer topluluklara karşı sergilediği tavrı uyguladı." Ardından şöyle buyurdu: "Ayette geçen 'hasiret sudûruhum' ifadesi, göğüslerinin daralması, yüreklerin sıkılması demektir." [c.1, s.262, h:216]

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen şudur ki, o hazret şöyle buyurdu: *'sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir toplum'* ifadesinde Hilâl b. Uveymir Sülemî'nin kabilesi kastedilmiştir. Hilâl, kabilesi adına Peygamberimiz (s.a.a) ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştı. Antlaşmada şu ifade kullanılmıştı: 'Ey Muhammed, bize gelen bir kimseyi korkutmayacağız. Sen de sana gelen birini korkutmayacaksın.' Bunun üzerine yüce Allah, Peygamberimizi kendisiyle anlaşma yapan bir kimseye karşı harekete geçmesini yasakladı."

Ben derim ki: Bu ve buna yakın anlamlar içeren rivayetler, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde çeşitli kanallardan İbn-i Abbas'tan ve başkalarından aktarılmıştır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Davud'un Nasih adlı eserinden, İbn-i Münzir'den, İbn-i Ebi Hatem'den, Nuhhas'tan ve Beyhaki'nin Süneninden, İbn-i Abbas'ın; *"Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar (bu hükümden) müstesnadır..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayeti, Tevbe suresindeki şu ayet neshetmiştir: *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* (Tevbe, 5)

وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَئًا ج وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَئًا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰى اَهْلِهِ اِلَّا اَنْ يَصَّدَّقُوا ج فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ز وَ اِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰى اَهْلِهِ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ز فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ ط وَ كَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾ وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَ غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ لَعَنَهُ وَ اَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا ضَرَبْتُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَ لَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ ج كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا ج اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

92- Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölünün ailesi o diyeti bağışlarlarsa, vermez. Eğer (yanlışlıkla öldürülen,) mümin olmakla beraber size düşman olan bir topluluktan ise, mümin bir köle azat etmek gerekir. Ve eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise, ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Buna (köle azat etmeye) gücü yetmeyen kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

93- Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

94- Ey inananlar! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi araştırın, (müminle kâfiri birbirinden) ayırt edin ve size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mümin değilsin" demeyin. Çünkü Allah katında birçok ganimetler vardır. Önceden siz de öyleydiniz (dünya hayatının geçici menfaatine göz dikmiştiniz); ama Allah (sizi imana erdirdiği için) size lütufta bulundu. O hâlde araştırıp (mümini kâfirden) ayırt etmede pek dikkatli olun. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"**Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir.**" Ayetin orijinalinde geçen "hateun" kelimesi, bu hâliyle ve "feal'un" kalıbına uyarlanmış "hatâ'un" şekliyle doğrunun karşıtı demektir. Burada ise, "taammüd"ün (kasten işlemenin) karşıtı olarak kullanılmıştır. Çünkü hemen sonraki ayette, bu ifadeyle karşılık verilmiştir: *"Kim bir mümini kasten öldürürse..."*

"Bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir." ifadesindeki olumsuzlama [mâ kâne=caiz değildir ifadesi], öldürmeyi gerektirici bir unsuru olumsuzlama amacına yöneliktir. Yani bir müminde, imanın dokunulmaz sahasına ve sınırı içerisine girdikten sonra, kendisi gibi bir mümini öldürmesini gerektirecek herhangi bir durum mevcut olmaz, öldürme duygularının hiçbir türlüsü onda bulunmaz. Ancak yanlışlıkla öldürme olabilir.

Cümlede yer alan istisna, muttasıl (bitişik) istisnadır. Dolayısıyla anlamın vurgusu şu yönedir: "Bir mümin, mümin olduğunu bildiği hâlde, bir mümini mümin olduğu için öldürmeyi istemez." Bu ifade, gerektirici bir unsurun bulunduğunu olumsuzlama bakımından aşağıdaki ayetleri çağrıştırmaktadır: *"Allah hiçbir insanla karşılıklı konuşacak değildir."* (Şûrâ, 51) *"Bir ağacını bile bitiremeye gücünüzün*

yetmediği..." (Neml, 60) *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye bir türlü inanacak değillerdi."* (Yûnus, 74) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ayet-i kerime bunun yanı sıra teşriî=yasama nitelikli bir nehyi [yani, kasten bir mümini öldürme yasağını] dile getirmeye dönük bir kinayeli anlatım tarzına sahiptir. Buna göre ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Allah, bir müminin bir mümini öldürmesini hiçbir zaman mubah kılmadı, ebediyen de mubah kılmayacaktır. O, bunu haram kılmıştır. Ancak yanlışlıkla öldürürse, o başka. Çünkü mümin bu durumda, aslında mümin kimseyi öldürmeyi amaçlamamıştır. Bu ise müminin ya öldürmeyi hiçbir şekilde amaçlamamasından ya da öldürülenin, meselâ öldürülmesi caiz bir kâfir olduğunu sandığı için amaçlayarak (kasten) onu öldürmesinden dolayıdır. Dolayısıyla bu olay, haramlığın kapsamına girmez.

Bu ayetle ilgili bir grup müfessirin değerlendirmesi ise başka yöndedir. Bunlar, *"Yanlışlıkla olması dışında..."* ifadesindeki istisnanın münkatı (kopuk) istisna olduğunu iddia etmiş, ardından şöyle demişlerdir: *"Yanlışlıkla olması dışında..."* ifadesinin, gerçek bir istisna olarak algılanmamasının nedenine gelince, bu (gerçek istisna şeklinde yorumlamak), yanlışlıkla adam öldürmenin emredildiği veya mubah kılındığı sonucunu doğurur. [Söz konusu değerlendirme bundan ibaretti.]

Ancak siz, bunun yalnızca "yanlışlıkla öldürme" olayındaki haramlık durumunu ortadan kaldırdığını ya da haramlık hususunun baştan itibaren söz konusu olmadığını gösterdiğini öğrenmiş bulunuyorsunuz. Ayeti böyle anlamanın da hiçbir sakıncası yoktur. Şu hâlde doğrusu, istisnanın muttasıl yani bütünüyle bitişik olduğudur.

"**Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölünün ailesi o diyeti bağışlarlarsa, vermez.**" Ayette geçen "tahrîr" kelimesi, köleyi özgür kılmak anlamına gelir. "Rakabe" ise, boyun demektir. Ancak mecazî olarak köle kimse anlamında kullanılması yaygınlık kazanmıştır. "Diyet" ise cana, bir organa veya başka bir şeye karşılık olarak mal vermek demektir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir kimseyi azat etmesi ve öldürülen kişinin ailesine

bir diyet ödemesi, diyeti onlara teslim etmesi gerekir. Ancak öldürülen kişinin velilerinin öldüren kişiye bunu sadaka olarak bağışlamaları ve affetmeleri durumunda diyet ödemek gerekmez.

"**Eğer (yanlışlıkla öldürülen,)... size düşman olan bir topluluktan ise...**" Ayetin orijinalinde geçen "kâne" kelimesinin zamiri, öldürülen mümine dönüktür. Düşman topluluktan maksat da, Müslümanlarla savaş hâlinde bulunan kâfirlerdir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Eğer yanlışlıkla öldürülen kişi mümin, kavmi de müminlerle savaş hâlinde bulunan, dolayısıyla mümine mirasçı olamayan kâfirler ise, sadece köle azat etmek gerekir; diyet ödemek gerekmez. Çünkü Müslümanlarla savaşan bir kâfir hiçbir hususta müminin mirasçısı olamaz.

"**Ve eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise...**" Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu ifadenin orijinalinde yer alan "kâne" fiilinin de zamiri, öldürülen mümin kişiye dönüktür. Yine ayette geçen "mîsak" kelimesi, mutlak olarak antlaşma demektir. Zimmetten ve her türlü sözleşmeden daha geneldir. Bu açıdan şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Öldürülen mümin, sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir kavme mensup ise, hem diyet ödemek, hem de bir köle azat etmek gerekir." Diyetin önce zikredilmesi, antlaşma olgusunun gözetilmesine vurgu yapmaya yöneliktir.

"**Buna gücü yetmeyen kimsenin... oruç tutması lâzımdır.**" Köle azat etmeye gücü yetmeyen yani. Çünkü lafız olarak bu ["tahrîr=köle azat etmek"] "lem yecid=gücü yetmeyen" fiiline daha yakındır. Böyle birinin iki ay peş peşe oruç tutması gerekir.

"**Allah tarafından tövbesinin kabulü için...**" Yani oruç tutmanın gerekliliğine ilişkin hüküm, Allah'tan köle azat etme imkânına sahip olmayan kimseye yönelik tövbenin kabulünün, ilâhî şefkat ve merhametin ona yönelmesinin göstergesidir. Bu aynı zamanda cezayı hafifletmenin mantığına da uygundur. Şu hâlde bu hüküm, güç yetiremeyen kimseye yönelik bir hafifletmedir.

Bunun yanında, "tevbe" sözcüğünün keffaret olarak ayette sözü edilen hususların tümüne dönük bir kayıt olması da mümkündür. Bununla, *"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi..."* diye başlayan ifadeyi kastediyorum. Bu açıdan ifadeyi

şu şekilde anlamlandırabiliriz: Yanlışlıkla adam öldüren kimse için keffaret vermesinin yasallaştırılması, yaptığı işin kesin sonuçlarıyla ilgili Allah'ın rahmetiyle ona dönüşünün ve ona inayet etmesinin göstergesidir. Böylece artık kendini kontrol etmeli ve bir daha adam öldürmeye yeltenmemelidir. Bu bakımdan ifadeyi şu ayete benzetebiliriz: *"Kısasta sizin için hayat vardır."* (Bakara, 179)

Aynı zamanda bu hüküm, yüce Allah'tan topluma yönelik bir tövbe kabulü ve inayettir de. Çünkü bir ferdini kaybettikten sonra, özgürlüğüne kavuşmuş bir başkasını kazanıyor. Bunun yanı sıra öldürülen kişinin ailesinin uğradığı maddî kayıp da ödenen diyetle telafi ediliyor.

Buradan da anlaşılıyor ki İslâm, özgürlüğü hayat, köleliği de bir tür öldürülme olarak değerlendiriyor. Bireyinin varlığının ortalama menfaatini de, eksiksiz bir diyet [bin dinar veya on bin dirhem yahut bin deve] şeklinde kabul ediyor. İlerdeki bölümlerde bu husus üzerinde etraflıca duracağız.

Yanlışlıkla adam öldürme veya taammüden adam öldürme, köle azat etme ve diyet ödeme, öldürülen kişinin ailesi ve antlaşma gibi ayette sözü edilen hususların somut bir şekilde belirlenmesi, sünnet ve hadislerin alanına girer. Bunlara ilişkin detaylı bilgi isteyenler fıkıh kaynaklarına başvurabilirler.

"**Kim bir mümini kasten öldürürse cezası... cehennemdir.**" Ayetin orijinalindeki "müteammid" kelimesinin mastarı olan "taammüd" kelimesi, bir fiili taşıdığı unvanıyla bilinçli bir şekilde ve kastederek işlemek anlamına gelir. İsteğe bağlı olarak işlenen bir fiil [ihtiyarî bir iş], taşıdığı unvanı kastetmeksizin olmaz. Dolayısıyla bir fiilin birden fazla unvanı olması caizdir. Bu bakımdan bir fiilin bir açıdan kasten, bir diğer açıdan da yanlışlıkla işlenmiş olması mümkündür.

Örneğin, av hayvanı olduğunu sanarak bir karartıya ateş açan kimse, gerçekte bir insan olan bu karartıyı öldürürse, av açısından taammüden, insan açısından da bu fiili yanlışlıkla işlemiş olur. Aynı şekilde, bir kimse birine terbiye etmek amacıyla bastonla vurur ve o kimse ölürse, onu yanlışlıkla öldürmüş olur. Dolayısıyla bir mümini kasten öldüren kimse, işlediği fiille bir mümini öldürmeyi amaçlayan, onu öldüreceğini ve onun mümin olduğunu bilen kimsedir.

Yüce Allah, kasten bir mümini öldüren kimsenin cezasını oldukça

ağır tutmuş, onun ebediyen ateşte kalacağını belirtmiştir. Ancak *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* (Nisâ, 48) ayetine ilişkin değerlendirmemizde belirttiğimiz gibi, bu ayet; aynı şekilde *"Allah bütün günahları bağışlar."* (Zümer, 53) ayeti, bu ayete yönelik bir sınırlandırma olarak algılanabilirler. Şu hâlde bu ayet, ebedî ateş cezasıyla tehdit ediyor; ancak kesinlik ifade etmek bakımından o kadar net değildir. Dolayısıyla kişinin tövbe etmesi veya şefaate uğraması suretiyle bağışlanması mümkündür.

"**Ey inananlar! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi araştırın, ayırt edin.**" Ayette geçen "darabtum" kelimesinin mastarı olan "darb" kelimesi, yeryüzünde dolaşmak, yolculuk yapmak demektir. Bunun, *"Allah yolunda"* olmakla kayıtlandırılması, cihat amacıyla sefere çıkmanın kastedildiğine delâlet eder. Yine ayette geçen "tebeyyenû" kelimesi, ayırt etmek demektir. Bundan maksat da mümin olanla kâfir olanı birbirinden ayırmadır. [Kimin kim olduğunu araştırıp anlamadır.] *"ve size selâm verene... 'Sen mümin değilsin' demeyin."* ifadesi, buna ilişkin bir ipucudur. "Selâm verme" ile, müminlerin aralarındaki selâmlaşma kastedilmiştir.

Bazı kıraatlere göre, ayetin orijinalinde geçen "limen elka ileykum'us-selâme=size selâm verene" ifadesi, "limen elka ileykum'us-seleme" şeklinde okunmuştur. Bu durumda maksat, teslim olup barış önerme olur.

"Dünya hayatının geçici menfaati" ile mal ve ganimet peşinde koşma kastedilmiştir. *"Allah katında birçok ganimetler vardır."* ifadesinde geçen "meğanim" kelimesi, "meğnem"in çoğuludur ve ganimet anlamına gelir. Yani, Allah katındaki ganimetler, peşinden koştukları dünya ganimetlerinden daha iyidir. Çünkü Allah katındaki ganimetler, hem daha çok, hem de kalıcıdırlar. Dolayısıyla onları tercih etmeniz gerekir.

"**Önceden siz de öyleydiniz; ama Allah size lütufta bulundu. O hâlde araştırıp ayırt etmede pek dikkatli olun...**" Yani siz de bu niteliğe sahiptiniz. Dünya hayatının geçici menfaatini gözetiyordunuz. İman etmeden önceki durumunuz böyleydi. Allah size lütfetti, iman aracılığıyla ilginizi dünyanın geçici menfaatlerinden, Allah katındaki çok sayıdaki ganimetlere çevirdi. Böyle olduğuna gö-

re, sizin de iyice araştırıp mümini kâfirden ayırt etmede pek dikkatli olmanız gerekmektedir. Araştırma yönündeki emrin ["tebeyyenû" kelimesinin] iki defa tekrarlanması, konuyla ilgili hükmü pekiştirmek amaçlıdır.

Ayet, öğüt ve bir ölçüde kınama anlamını içeriyorsa da, zahiren bir müminin kasten öldürülmesi olarak beliren bu olayı, taammüden öldürmek olarak değerlendirdiği yönü açık değildir. Bundan da anlıyoruz ki, bazı müminler, yanlışlıkla kendilerine selâm veren müşriklerden bazı kimseleri öldürmüşler. Çünkü öldüren kişi onların gerçek mümin olmadıklarını ve can korkusuyla iman ettiklerini söylediklerini sanmıştır. İşte ayet böyle yapanları ayıplıyor ve İslâm'ın zahiri esas aldığını, kalplerin durumunu ise latîf ve habîr olan Allah'a bıraktığını vurguluyor.

Buna göre, *"dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek"* ifadesi, cümlede durumun gereğini bildirme konumundadır. Yani, size iman ettiğini açıklayan kişiyi, durumuna bakmadan, gerekli araştırmayı yapmadan öldürmeniz, mal ve ganimet peşinde koşan, dolayısıyla en küçük bir menfaat karşılığında iman ettiğini söyleyen kimseleri öldürenlerin durumuna benzer. Böyle insanlar arada geçerli bir gerekçe olmadığı hâlde, mazeret olarak gösterebileceği küçük bir gerekçe ile iman ettiğini söyleyenleri öldürebilirler. İşte müminler, iman etmeden önce bu durumdaydılar; dünya ve dünyanın geçici metasından başka bir şey amaçlamıyorlardı. Fakat Allah kendilerine iman nimetini bahşettikten, İslâm dinini lütfettikten sonra, bu gibi durumlarda iyice araştırıp anlamaları, cahiliye ahlâkına ve hâlâ zihinlerindeki cahiliye kalıntılarına uyarak bu tür bir yanlışlığa düşmemeleri gerekir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr'da, *"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir."* ayeti ile ilgili olarak İbn-i Cerir'in İkrime'den şöyle naklettiği rivayet edilir: "Amir b. Luveyoğullarından Haris b. Yezid b. Nubeyşe, Ebu Cehil'le birlikte Ayyâş b. Ebu Rebia'ya işkence ederdi. Sonra Haris Hz. Resulullah'ın (s.a.a) yanına gitmek üzere Mekke'den ayrıldı, hicret etti. Harra denilen yerde Ayyâş'la karşılaştı. Ayyâş, onun kâfir olduğunu sanarak kılıcını çekip öl-

dürdü. Sonra gelip olayı Resulullah'a (s.a.a) haber verdi. Bunun üzerine, *"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir."* ayeti indi. Peygamberimiz (s.a.a) ayeti ona okuduktan sonra, kalk ve bir köle azat et, dedi."

Ben derim ki: Bu rivayet başka kanallardan da aktarılmıştır. Bazısında, Ayyâş'ın onu Mekke'nin fethinin gerçekleştiği gün öldürdüğü belirtiliyor. Buna göre Ayyâş o güne kadar müşrikler tarafından zincire vurulmuştu ve ona işkence ediyorlardı. İşte müşriklerin elinden kurtulduğu o gün, Müslüman olan Haris ile karşılaştı. Ama onun Müslüman olduğunu bilmediğinden onu orada öldürdü. Ancak bizim yukarıda yer verdiğimiz İkrime kanalıyla gelen rivayet daha tutarlı ve Nisâ suresinin iniş tarihine daha uygun düşmektedir.

Taberî kendi tefsirinde İbn-i Zeyd'den ayetin Ebu Derda hakkında indiğini rivayet eder. Buna göre, Ebu Derda bir müfrezede görevliydi. Bir dereye yönelerek ihtiyacını gidermek istedi. Orada koyunlarını güdmekte olan bir adamı gördü. Kılıcını çekerek adama saldırdı. Adam, "Lâ ilâhe illallah" dediyse de, Ebu Derda kılıcıyla onun işini bitirdi. Sonra koyunları alarak arkadaşlarının yanına döndü. Ama yüreğinde yaptığına karşılık bir rahatsızlık hissediyordu. Sonunda Hz. Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek olayı ona bildirdi. Bunun üzerine söz konusu ayet indi. [c.5, s.129, Mısır baskısı]

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ruyani, İbn-i Mende ve Ebu Nuaym, Bekir b. Harise-i Cuheni'den ayetin onun (Bekir b. Harise) hakkında indiğini rivayet ederler. Çünkü o da Ebu Derda'nınkine benzer bir kıssa ile karşılaşmıştı.

Ancak bu rivayetler, her hâlükârda olayların ayete uyarlanmasına örnek oluşturmaktadırlar.

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Said'den, o da rivayetlerinde esas kabul ettiği adamları aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Köle azat etmeyi gerektiren her yerde henüz dünyaya gelmiş bulunan bir köle çocuğu azat etmek caizdir. Fakat adam öldürmenin keffareti başka. O konuda yüce Allah, *'mümin bir köle azat etmesi... gereklidir.'* buyurmuştur. Bununla erişkin bir kişi kastedilmiştir..." [c.8, s.320, h:03/1187]

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Musa b. Cafer'den (a.s) şöyle rivayet edilir: Ona; "Bir kölenin mümin olduğu nasıl anlaşılır?" diye sorulur. Cevapta buyurur ki: "Fıtrat esas alınarak anlaşılır." [c.1, s.263, h:220]

Men lâ Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s) şirk diyarında oturan ve Müslümanlar tarafından öldürülen bir Müslümanın durumu karşısında bunu öğrenen İmamın ne yapması lazım gelir? diye soruldu, o şu cevabı verdi: "Onun yerine mümin bir köleyi azat eder. *'Eğer (yanlışlıkla öldürülen,) mümin olmakla beraber size düşman olan bir topluluktan ise...'* ayetinde bu anlatılıyor."

Ben derim ki: Bu hadisin bir benzerini Ayyâşî de rivayet etmiştir.[1] "Onun yerine mümin bir köleyi azat eder." ifadesi, azat etmenin daha önce de değindiğimiz gibi, gerçekte özgür (köle olmayan) Müslümanların sayısının artması amacına yönelik olduğuna ilişkin bir işarettir. Çünkü, öldürülme yoluyla sayılarında bir eksilme olmuştur.

Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Keffaret olayında, mutlak olarak köle azat etmenin öngörülmesi, günah yoluyla özgür insanların sayısında bir eksilme meydana geldiğinden, günahkâr olmayan birinin özgür olarak onlara eklenmesiyle dengenin korunması, açığın kapatılması öngörülmüştür. Bu inceliği okuyucuların kavraması gerekir.

el-Kâfi adlı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bir adam iki ay peş peşe oruç tutmakla yükümlüyse, birinci ayda orucunu bozsa veya hastalansa, oruçlarını yenilemesi gerekir. Ama eğer birinci ayı tamamlayıp ikinci aydan da birkaç gün tutmuşsa, sonra bir özürden dolayı orucunu bozmuşsa, sadece kaza etmesi gerekir." [Füru-u Kâfi, c.4, s.139, h:7]

Ben derim ki: Başka âlimlerin de dediği gibi, "kaza etmesi gerekir." ifadesinden maksat, geri kalan oruçlarını tamamlamasıdır. Bu anlam ise, orucun iki ay peş peşe oluşundan çıkarılmıştır.

el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: İmama, bir mümini kasten öldüren müminin tövbesi kabul olur mu? diye soruldu. Buyurdu ki: "Eğer onu mümin olduğu için öldürmüşse, tövbesi kabul olmaz. Şayet öfke veya herhangi dünyevî bir sebepten dolayı öldürmüşse, onun tövbesi, ona kısas uy-

---

1- [c.1, s.265, h:230]

gulanmasıdır. Şayet onun katil olduğu bilinmezse, kendisi maktulun velilerine gider ve suçunu itiraf eder. Eğer maktulun velileri onu affeder, öldürmezlerse, onlara diyet vermesi gerekir. Bunun yanında, Allah'a yönelik tövbenin bir ifadesi olarak bir köleyi azat etmesi, peş peşe iki ay oruç tutması ve altmış yoksulu doyurması da zorunludur." [Füru-u Kâfi, c.7, s.286, h:2 ve Tesir-ul Ayyâşî, c.1, s.267, h: 239]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Sefatic'den, o da İmam Sadık'tan (a.s), *"Her kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani, onun cezası cehennemdir; tâbi eğer Allah onu cezalandırırsa." [c.10, s.165, h:658]

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen bir rivayeti, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Taberanî ve başkaları tarafından Ebu Hüreyre'den, o da Peygamberimizden (s.a.a) aktarmıştır. Bu rivayetler, yukarıda da değindiğimiz gibi, ayetlerin kapsadığı incelikleri içeriyorlar. Adam öldürme ve kısas uygulaması ile ilgili çok sayıda hadis vardır. Dileyen hadis kaynaklarına başvurabilir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Her kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet Makîs b. Dabbabet-el Kenanî hakkında indi. O, kardeşi Hişam'ı öldürülmüş olarak Neccaroğulları kabilesinin bölgesinde bulmuştu. Gidip bu olayı Resulullah'a (s.a.a) anlattı. Resulullah Kays b. Hilâl Fihrî'yi de yanına vererek Benî Neccar kabilesine gönderdi ve şöyle dedi: 'Neccaroğullarına de ki: Eğer Hişam'ı öldürenin kim olduğunu biliyorsanız, onu kardeşine teslim edin ki, kardeşinin öcünü alsın. Eğer bilmiyorsanız, ona diyetini ödeyin.' Fihrî Peygamberimizin mesajını iletti. Onlar da diyeti ödediler."

"Makîs Fihrî ile birlikte olduğu hâlde geri dönünce şeytan içine bir vesvese verdi: 'Kardeşinin öcünü almadan diyet almış olmakla bir şey yapmış olmuyorsun. Bununla yetinirsen, insanların dilinden kurtulamazsın. Seninle beraber olan bu adamı öldür. Böylece ona karşılık can almış olursun. Aldığın diyet de fazladan sana kalır.' Şeytanın vesvesesine kanan Makîs arkadaşını bir kaya parçasıyla vurarak öldürdü. Sonra bir deveye bindi ve kâfir olarak Mekke'ye döndü. Ardından durumunu şu şiirle tasvir etti:

"Kardeşime karşılık Fihrî'yi öldürdüm ve kan bedelini de,

Fari bölgesinin sahibi Neccaroğullarından aldım.

Hem intikamımı aldım, hem de rahat uyuyabildim.

Ve ben putlara dönen ilk kişi oldum."

"Bunu haber alan Resulullah buyurdu ki: 'Ne Harem dışında, ne de Harem bölgesinde ona eman vermeyeceğim.' Bu olayı, Dahhak ve bir grup müfessir rivayet etmiştir." [Mecma-ul Beyan'dan aldığımız alıntı burada sona erdi.]

Buna yakın bir hadis İbn-i Abbas, Said b. Cübeyr ve başkalarından da rivayet edilmiştir.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Ey inananlar! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman..."* ayeti ile ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet, Resulullah'ın (s.a.a) Hayber Savaşından dönüşünden sonra Üsame b. Zeyd'i bir suvari birliği ile Fedek bölgesindeki bazı Yahudi köylerine göndererek onları İslâm'a davet etmesi üzerine indi. Bu köylerin birinde Mirdas b. Nehik el-Fedeki adında bir adam vardı. Resulullah'ın (s.a.a) gönderdiği süvari birliğinin geldiğini fark edince, ailesini ve mallarını alarak dağ tarafında bir yerde durup, 'Eşhedu enlâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden Resulullah' diyerek Üsame'yi karşılamağa koyuldu. Ancak Üsame b. Zeyd, (Mirdas'ın şehadet getirmesini duyduğu hâlde geldi ve) bir mızrak darbesiyle onu öldürdü."

"Resulullah'ın (s.a.a) yanına döndüğünde bunu haber verdi. Resulullah (s.a.a) ona şöyle buyurdu: 'Allah'tan başka bir ilâh olmadığına ve benim Allah'ın resulü olduğuma şahadet eden bir adamı mı öldürdün?' Dedi ki: 'Ya Resulallah, o bunu öldürülmekten kurtulmak için söyledi.' Resulullah (s.a.a) ona şöyle dedi: Sen, ne onun kalbinin üzerindeki perdeyi araladın, ne diliyle söylediğini kabul ettin, ne de içinde olanları bildin. [Peki bütün bunlara rağmen onu ne diye öldürdün?]"

"Bunun üzerine Üsame b. Zeyd bir daha 'Eşhedu enlâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden Resulullah' diyen birini öldürmemeye yemin etti. Bu yüzdendir ki, Emir-ül Müminin Hz Ali'nin (a.s) kimi gruplara karşı başlattığı savaşlara katılmadı. İşte *'Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, 'Sen mümin değilsin' demeyin...'* ayeti onun bu olayı üzerine indi."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir hadisi Taberî kendi tefsirinde Süddi'den rivayet eder. Ayetin iniş sebebine ilişkin birçok rivayet de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer alır. Bunların birinde, mezkur olayın Mikdat b. Esved'in, diğer birinde Ebu Derda'nın, bir başkasında da Mahlem b. Cessame'nin başından geçtiği belirtilir. Bir diğerinde ise, katil ve maktulün adları verilmeyerek kıssa üstü kapalı olarak sunulur.

Ne var ki, Üsame b. Zeyd'in bu yemini ve Hz. Ali'nin (a.s) savaşlarına katılmadığı ve böylece ona mazeretini bildirdiği, bilinen ve tarih kitaplarında zikredilen bir konudur. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُولِى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَ اَنْفُسِهِمْ ج فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِاَمْوَالِهِمْ وَ اَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً ج وَ كُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى ج وَ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً ج وَ كَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِٓى اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ ز قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِى الْاَرْضِ ج قَالُٓوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا ج فَاُولٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ ز وَ سَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ اِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَٓاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَ لَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَاُولٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ ج وَ كَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَ مَنْ يُهَاجِرْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِى الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ج وَ مَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ ط وَ كَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

95- Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- (savaşa katılmayıp) oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda ci-hat edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir; ama Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir.

96- Kendi katından dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir (onlara). Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

97- Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken; "Ne yapmakta idiniz!" derler. Bunlar, "Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılmış (mustazaf)lar idik." diye cevap verirler. Me-lekler de, "Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!" derler. İşte onların varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!

98- Ancak erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) âciz olup zayıf bırakılanlar, hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır.

99- İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.

100- Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve genişlik (bolluk ve imkân) bulur. Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"**Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- (savaşa katılmayıp) oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz.**" Ayetin orijinalinde geçen "darar" kelimesi, cihat ve savaş yükümlülüğünü engelleyecek şekilde vücutta körlük, topallık ve hastalık gibi bir noksanlığın bulunması demektir. Mal ile cihat etmekten maksat, din düşmanlarına karşı zafer kazanmak için malın Allah yolunda harcanmasıdır. Can ile cihat ise, savaş demektir.

"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir." ifadesi gösteriyor ki, "oturanlar"dan maksat, başkalarının cihada çıkmasının yeterli geldiğinden, kendilerine ihtiyaç duyulmayan koşullarda cihada çıkmayıp savaşı terk eden ve evlerinde kalanlardır. Şu hâlde, tefsirini

sunduğumuz bu ayet, insanları cihada teşvik etme ve bu sorumluluğu yerine getirme hususunda yarışmaya sevk etme amacına yöneliktir.

Buna ilişkin bir kanıt, yüce Allah'ın önce özür sahiplerini istisna etmesi, sonra oturanlarla cihada çıkanların bir olmadıklarına hükmetmesidir. Oysa özür sahipleri de tıpkı oturanlar gibi, Allah yolunda savaşan mücahitlerle aynı düzeyde değildirler. Yüce Allah'ın, özür sahibi olduklarından dolayı, savaşa katılmayanların uğradıkları zarar ve kaybettikleri sevabı, iyi niyetlerine [yani, "Keşke sağlam olsaydık da biz de onlarla beraber savaşsaydık" arzularına] karşılık verdiği sevapla karşıladığını, telafi ettiğini söylesek bile, kuşku yok ki cihat, şahadet veya Allah düşmanlarını yenilgiye uğratmak, Allah yolunda savaşan mücahitlerin başkalarından üstün ve ayrıcalıklı kılınması için bir meziyettir, bir fazilettir.

Kısacası bu ayet, müminleri savaşa teşvik etmeye, onları harekete geçirmeye yöneliktir; hayırlar, faziletler ve değerler uğruna yarışmaları için içlerindeki iman ruhunu uyandırmayı amaçlamaktadır.

"**Allah, malları ve canları ile cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır.**" Bu cümle, *"bir olmaz"* hükmünün bir gerekçesi konumundadır. Bu yüzden atıf edatı veya başka bir bağlaçla iki cümle birbirine bağlanmamıştır. Ayette geçen "derece"den maksat, mertebe ve konumdur. "Dereceler" ise, mertebe üstüne mertebe anlamını ifade eder.

"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir." Yani yüce Allah, hem oturanlara, hem de mücahitlere veya mazeretsiz oturanlarla, bir mazeretten dolayı oturanlara ve mücahitlere en güzeli vaat etmiştir. Ayetin orijinalinde geçen "el-hüsna=en güzel" kelimesi, mahzuf mevsufun vasfıdır. Güzel akıbet, güzel sevap vb. gibi bir anlam taşır.

Bu cümleler, herhangi bir yanlış algılamayı dışlamayı amaçlamaktadır. Çünkü müminlerden olup cihada katılmayan bir kimse *"Müminlerden... oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz. Allah... cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır."* ifadesini duyduğu zaman ne imanından, ne de salih amellerinden dolayı eline hiçbir şeyin geçmeyeceğini, hiçbir sevap elde edemeyeceğini vehmedebilir. İşte böyle bir kuruntu, *"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir."* ifadesiyle bertaraf ediliyor.

"**Ama Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir. Kendi katından dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir (onlara).**" Burada işaret edilen lütuf ve bağışlar (üstün kılma), başta genel olarak sözü edilen lütuf ve bağışların (üstün kılmanın) açıklaması, detaylandırması konumundadır. Bunun yanında bir diğer noktaya da temas ediliyor. Şöyle ki: Müminlerin sadece, *"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir."* ifadesinin içerdiği vaade güvenerek yan gelip yatmamaları ve neticede Allah yolunda cihat görevlerini savsaklamaları yakışmaz; aksine hak mesajının yücelmesi ve batılın yerle bir edilmesi hususunda ellerinden gelen çabayı göstermeleri gerekir. Çünkü mücahitlerin oturanlara göre fazladan elde ettikleri bağışlanma ve ilâhî rahmete nail olmak gibi dereceler küçümsenemez.

Ayetin akışı birkaç açıdan ilgi çekicidir: **Birincisi:** Başlangıçta mücahitler, *"malları ve canlarıyla Allah yolunda"* ifadesiyle kayıtlandırılmış, ardından *"malları ve canları ile"*, son olarak da hiçbir kayıt olmaksızın zikredilmiştir. **İkincisi:** Başlangıçta üstünlükten söz edilirken, onun bir "derece" olduğuna değiniliyor; ama sonra bunların "dereceler" olduğuna işaret ediliyor.

Birincisine gelince: Her şeyden önce ayetin akışı, cihat etmenin oturmaktan üstün bir davranış olduğunu açıklamaya yöneliktir. Üstünlük de cihadındır; ama nefsî ihtirasları tatmine yönelik değil, Allah yolunda olduğu zaman; [yine üstünlük cihadındır] ama insanın en değer verdiği mala bedel olduğu yani, insanın yanında en değerli olan malın infak edildiği zaman ve maldan da değerli can pahasına olduğu zaman. İşte bu nedenle başta, *"malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler"* deniliyor. Bununla, meselenin tüm açıklığıyla ortaya konulması, akla gelebilecek her türlü yanlışın ortadan kaldırılması amacı güdülüyor.

Sonra *"Allah malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır."* denilince, yukarıda açıkladığımız açıdan artık söz konusu kayıtlara [malları ve canlarıyla ifadelerine] yer verilmesine gerek duyulmadı. Çünkü önceki açıklama sayesinde akla gelebilecek her türlü yanlış algılama kalkmıştı. Fakat bu cümle, *"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir."* ifade-

sine yakın bir yerde kullanıldığı için, ifadenin akışının gereği olarak, bu üstün kılmanın sebebini de açıklamaya ihtiyaç duyuldu. Bu da insanlarca tutkuyla sevilmelerine rağmen Allah yolunda malın infak, canın da feda edilmesidir. Bu yüzden "mücahitler"le ilgili bir kayıt olarak bu ikisinin zikredilmesiyle yetinildi ve *"malları ve canlarıyla cihat edenler"* denildi.

Üçüncü kez *"Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir."* denilmesine gelince, burada artık kayıtların zikredilmesine gerek kalmamıştır, ne tümüne, ne de bazısına. Bu yüzden bütün kayıtlar bir kenara bırakılarak ifade mutlak kullanılmıştır.

İkincisine gelince: *"Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır."* ifadesinde geçen "dereceten" kelimesi, cümle içinde gramatik açıdan "temyiz" olmasından dolayı mansuptur. Dolayısıyla burada, üstünlüğü gerektiren bu derecenin bir veya daha fazla olduğuna değinilmeksizin, söz konusu üstünlüğün, yalnızca derece ve konum itibariyle olduğunun açıklanması amaçlanmıştır.

"Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir. Kendi katından dereceler... vermiştir (onlara)." Bu ifadenin orijinalinde geçen "faddale" sözcüğü, "verme, bahşetme" ve benzeri bir anlamı kapsıyor gibidir. *"Kendi katından dereceler"* ifadesi, *"büyük bir ecir"* ifadesi bağlamında bedel ya da atf-ı beyan konumundadır. Dolayısıyla şu anlamı elde ediyoruz: "Allah, mücahitlere büyük bir ecir vererek onları verdiği veya sevap olarak bahşettiği bu büyük ecirle oturanlardan üstün kılmıştır. Bu büyük ecir ise, Allah katından olan derecelerdir."

Bu bakımdan ayet, başlangıç itibariyle mücahitlerin oturanlar karşısındaki üstünlüklerinin, Allah katından bir derece dolayısıyla olduğunu açıklıyor. Bu arada derecenin bir tane mi, yoksa daha fazla mı olduğundan söz etmiyor. Sonunda ise bu derecenin bir olmayıp birçok konum ve derece olduğunu açıklıyor ve bu derecelerin, mücahitlere ödül olarak verilen büyük bir ecir olduğuna işaret ediyor.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar ile, ayetin başında "derece", sonunda ise "dereceler" şeklinde bir ifade kullanılması dolayısıyla bazı zihinlerde bir çelişki varmış gibi bir kuruntunun uyanabileceği

problemini bertaraf ettiğimizi umuyoruz. Nitekim bazı tefsir bilginleri de böyle bir problemi hissetmiş olacaklar ki, ondan kurtulmak için çoğu ya da tümü zorlama ürünü olan birçok değerlendirmeler sunma gereğini duymuşlardır.

Bunlardan birine göre; ayetin başında, mücahitlerin özür sahibi olup da cihada katılmayanlardan bir derece, sonunda ise özür sahibi olmadan cihada katılmayıp oturanlardan birçok derece üstün oldukları kastedilmiştir.

Bir diğer yoruma göre; ayetin başında geçen "derece"den maksat, ganimet almak ve iyi nam salmak gibi dünyevi mertebedir. Sonundaki "dereceler"den maksat ise, uhrevi mertebelerdir ve bu mertebeler dünyaya oranla çokturlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Elbette ahiret, dereceler bakımından daha büyüktür."* (İsrâ, 21)

Söz konusu mevhum çelişki problemini aşma amaçlı bir diğer yorumsa şöyledir: Ayetin başında işaret edilen "derece"den maksat, Allah katındaki mertebedir ve bu manevî bir olgudur. Ayetin sonundaki "dereceler"den maksat ise, cennetin konakları ve yüksek dereceleridir. Bunlarsa somut olgulardır.

Ancak okuyucular, bu yorumların ayetin lafzı itibariyle bir kanıta dayanmadığından haberdardırlar.

"Katından" ifadesinin orijinali olan "minhu" kelimesindeki zamir, yüce Allah'a dönük olsa gerektir. "Bağışlama ve rahmet" kelimelerinin, "dereceler"in açıklaması şeklinde algılanması durumu da bizim bu açıklamamızı desteklemektedir. Çünkü bağış ve rahmet Allah'tandır. Ancak zamirin daha önce zikredilen "ecir" kelimesine dönük olması da mümkündür.

"Bağışlama ve rahmet..." ifadesinin zahiri, "dereceler" kelimesinin açıklaması olduğunu gösteriyor. Çünkü dereceler yani, Allah katındaki her türlü mertebe, bağış ve rahmetin nesnel karşılığıdır. Önceki araştırmalarımızın birinde şunu öğrenmiş bulunuyorsunuz ki: Rahmetin -yani, Allah'ın lütufta bulunup katından nimet bağışı yapmasının- gerçekleşmesi, ancak ona ulaşmanın önündeki her türlü engelin bertaraf edilmesi ile mümkün olabilir. Bu rahmet ise mağfiret, yani bağışlamadan ibarettir.

Bunun bir gereği olarak, her nimet mertebesi ve her yüksek menzil ve derece kendisinden sonraki mertebeye ve kendisinden üstün dereceye oranla mağfiret ve bağışlama konumundadır. Dolayısıyla uhrevî her türlü dereceler, yüce Allah'ın bağışı ve rahmetidirler. Nitekim Kur'ân'da rahmet veya ona yakın bir kavramın kullanıldığı çoğu yerde bağışlamadan da söz ediliyor. *"Bağışlama ve büyük mükâfat onlarındır."* (Mâide, 9) *"Onlar için... bağışlanma ve tükenmez bir rızk vardır."* (Enfâl, 4) *" Onlar için bağışlama ve büyük mükâfat vardır."* (Hûd, 11) *"Orada Allah mağfireti ve rızası vardır."* (Hadîd, 20) *"Bizi bağışla, bize merhamet et!"* (Bakara, 286) gibi birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ardından ayet, *"Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."* ifadesiyle son buluyor. Bu iki ismin ayetin içeriğiyle münasebeti belirgindir. Özellikle, *"bağışlama ve rahmet"* ifadesinden sonra yer almış olması, bu ilişkiyi daha da belirgin hâle getirmektedir.

"**Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken;**" Ayetin orijinalinde geçen "teveffâhum=canlarını alırken" fiili, mazi veya müzari kipindedir. Aslı "tetevveffâhum"dur. Kullanımda hafiflik olsun diye "tâ"ların biri düşürülmüştür. Şu ayette olduğu gibi: *"Nefislerine zulüm ederlerken meleklerin canlarını aldığı kimseler, 'Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk!' diye teslim olurlar."* (Nahl, 28) [Bu ayette canlarını alma anlamında kullanılan fiil "tetevvefâhum" şeklinde geçer.]

Benzeri ayetten de anlaşıldığı gibi "zulüm"den maksat, onların şirk yurdunda kalmak, kâfirler arasında yaşamak, dolayısıyla dini bilgileri edinme ve dinin kulluk görevlerini yerine getirmedeki çağrısını uygulamaya geçirme imkânından yoksun kalmak suretiyle Allah'ın dininden ve dinin şiarlarını ikame etmekten yüz çevirmeleridir. [Kulluk görevlerini rahat bir şekilde yerine getiremedikleri şirk diyarını terk etmemeleridir.] *"Ne yapmakta idiniz? derler. 'Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılmış (mustazaf)lar idik' diye cevap verirler..."* şeklinde başlayan üç ayetin akışı bu yorumu destekleyici niteliktedir.

Yüce Allah, *"Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun."* (A'râf, 44 ve Hûd, 19) ayetlerinde, "zalimler" kavramını [nefse veya başkalarına zulmetmeyi belirtmeksizin] mutlak olarak kullandıktan sonra, *"Onlar (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyan ve onun eğri olmasını iste-*

yenlerdir." buyurarak bu kelimeye açıklık getirmiştir. Dolayısıyla bu iki ayetin, zulmü açıklamadaki ortak mesajı şudur: Zulüm, Allah'ın dinine sırt çevirmek ve onun eğri, çarpık ve saptırılmış olmasını istemektir. Bu anlam, tefsirini sunduğumuz ayetin tasvir ettiği objektif durum [ve bizim az önce yaptığımız açıklama] ile de örtüşmektedir.

"**Ne yapmakta idiniz?**" **derler.**" Yani, dini yaşama bağlamında durumunuz neydi? Ayetin orijinalinde geçen "fîme" bileşiğinin sonundaki "me" edatı, soru edatı olan "ma" kelimesinin kısaltılmış şeklidir, ki kullanım hafifliği sağlamak amacıyla sonundaki "elif" harfi hazfedilmiştir.

Ayette genel olarak, rivayetlerde "Kabir Sorgusu" olarak nitelenen olaya yönelik bir işaret vardır. Bilindiği gibi kabir sorgusu, ölümün gerçekleşmesinden sonra meleklerin ölünün dinini sormalarına denir. Şu ayet de buna delâlet etmektedir: *"Nefislerine zulmederken meleklerin, canlarını aldığı kimseler, 'Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk!' diye teslim olurlar. 'Hayır, Allah sizin yaptıklarınızı elbette çok iyi bilendir. O hâlde, içinde sürekli kalacağınız cehennemin kapılarından girin! Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür! (Kötülüklerden) sakınanlara, 'Rabbiniz ne indirdi?' denildiğinde, 'Hayır(indirdi)! derler."* (Nahl, 28-30)

"Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılan (mustazaf)lar idik, diye cevap verirler. Melekler de, 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!' derler." Meleklerin *"Ne yapmakta idiniz?"* sorusu, dinsel açıdan yaşadıkları duruma ilişkindir. Bu soruya muhatap olan kimseler de dinsel açıdan iyi bir duruma sahip olmayan kimselerdir. Bu yüzden sebebi [yani, dini yaşamamalarına sebep olanı] müsebbebin [yani, kendi durumlarını anlatmalarının] yerine koymak suretiyle cevap veriyorlar. Şöyle ki; onlar, güç sahibi müşriklerin egemen olduğu bir yerde dini yaşama imkânını bulamıyorlardı. Çünkü bu müşrikler, onları çaresiz ve zayıf düşürüyor, güçlenmelerine engel oluyorlardı. Böylece dinin öngördüğü şeriata ve yasalara sarılıp, uygulamaya geçirerek pratik hayatta yaşamalarına imkân vermiyorlardı.

Şayet doğru söylüyorlarsa, zayıf düşürülmüş olmaları, kendilerinin şirk yurdunda yerleşik bir hayat yaşıyor olmalarından kaynaklanıyordu. Çaresiz ve zayıf bırakılmaları, yaşadıkları yurdun müşriklerin

egemenlikleri altında olmasından ileri geliyordu. Ancak [ortada bir başka gerçek de var. O da şu ki,] o egemen müşrikler dünyanın her tarafına ve onların yaşadıkları yerin dışında başka yerlere de egemen değillerdi ya! Dolayısıyla bu adamlar her hâlükârda mustazaf (zayıf düşürülmüş) değillerdi. Yani, zayıflıkları sadece içinde bulundukları ortam için geçerliydi. Onu da, o yurdu terk etmek ve çıkıp gitmek suretiyle değiştirmek ellerindeydi.

Bu yüzden melekler, onların mustazaflık iddialarını yalanlayarak yeryüzünün Allah'ın arzı olduğu ve Allah'ın arzının da, içinde yaşadıkları ve ayrılmadıkları yerden çok daha geniş olduğunu vurgulayarak bahanelerini boşa çıkarıyorlar. Çünkü, göç etmek suretiyle zayıf düşürüldükleri yerden ve ortamdan kurtulmaları mümkündü. Dolayısıyla mustazaflık bağından kurtulacak güçleri olduğu için onlar gerçek mustazaflar değillerdi. Demek ki bu durumu, kendi kötü tercihleri sonucu seçmişlerdi.

"Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!" cümlesindeki soru, *"Ne yapmakta idiniz?"* ifadesinde olduğu gibi, ayıplama ve kınama amaçlıdır. Daha önce yer verdiğimiz Nahl suresinin ilgili ayetlerinin akışından da anlaşıldığı gibi bu soruların ilkinin [*"Ne yapmakta idiniz?"*], durumun tespitine [ve dinsel açıdan nasıl bir duruma sahip olduklarına] yönelik olması mümkündür. Çünkü, Nahl suresinden anlaşıldığı kadarıyla bu tür soru, hem zalimlere, hem de muttakilere yönelik bir sorudur ve kınama amaçlı değildir. İkincisi ise [*"Allah'ın yeri geniş değil miydi?..."*], her hâlükârda kınama amacına yöneliktir.

Melekler, yeri Allah'a izafe ederek zikrediyorlar. Burada yüce Allah'ın önce arzı geniş kıldığına, sonra insanları imana ve amele davet ettiğine işaret ediliyor. İki ayetten sonraki *"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve genişlik bulur."* ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Yerin "geniş" olarak nitelendirilmesi, hicret etmeyi; *"Onda hicret etseydiniz ya! "*ifadesi şeklinde kullanmayı gerektirmiştir. Yani, yerin bir bölgesinden bir diğer bölgesine göç etseydiniz ya! Şayet genişlik tasavvur edilmeden bir ifade kullanılsaydı, "Ondan hicret etseydiniz" denilmesi uygun düşerdi.

Ardından yüce Allah, meleklerle onların bu söyleşini gözler önüne serdikten sonra şu hükmü veriyor: *"İşte onların varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!"*

"**Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) aciz olup zayıf bırakılanlar... müstesnadır.**" Bu cümledeki istisna münkatı yani kopuk istisnadır. Bunlarla ilgili olarak ayette söz konusu edilen anlamda "zayıf bırakılmışlar" (mustazaflar) tabirinin kullanılması, yukarıda [önceki ayette] sözü edilen "zalimlerin", aslında mustazaf olmadıklarına işaret etmeye yöneliktir. Çünkü onlar zayıflık kaydını üzerlerinden kaldırabilecek güçtedirler. Asıl zayıflar, bu ayette sözü edilenlerdir. Erkekler, kadınlar ve çocuklar şeklinde ayrıntılı bir açıklamaya gerek duyulması, ilâhî hükmü açıklama ve yanlış algılamalara meydan vermeme amacına yöneliktir.

"hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar" ifadesine gelince, burada kullanılan "hîle" kelimesi, "haylûle" (engel, mani, önlem) kökünden şekil ve biçim ifade eden mastar kipi gibidir. Sonra alet anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla iki şey arasında bir engel ve önlem bulmaya ulaştırıcı araç anlamını ifade eder. Ya da bir şeyi elde etme veya bir başka hâle geçme anlamını ifade eden bir hâl veya bunun dışında bir hâldir. Bu ifade, genelde gizlice yapılan ve yerilen işlerle ilgili olarak kullanılır. Her hâlükârda kelimenin kök anlamında, Ragıb'ın el-Müfredat adlı kitabında belirttiği gibi, değişim anlamı vardır.

Bu durumda şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Onlar, müşriklerin kendilerine yönelttikleri zayıf bıraktırıcı baskıyı engellemeye güç yetiremiyorlar; onların bu tür baskılarını defetmek için hiçbir engel bulamıyorlar. Bundan kurtulmalarını sağlayacak bir yol elde etme imkânına da sahip değiller."

Ayetin akışından anlaşıldığı üzere, "yol" kavramı geneldir; gözle görülen ve görülmeyen her türlü yolu [yani, tüm çare yollarını] kapsamına almaktadır. Şöyle ki; bu kavram burada, anlam olarak Mekkeli Müslümanların Medine'ye hicret etmek için kullandıkları normal yol gibi maddî yolu içerdiği şekilde, manevî yolu da kapsar. Dolayısıyla buradaki yoldan maksat, onları müşriklerin elinden, işkence ve fitnele-

rine duçar ederek zayıf düşürme girişimlerinden kurtaracak her türlü çözüm yoludur.

MUSTAZAFLIK ÜZERİNE

Ayetten anlaşıldığına göre, dinsel konular bağlanımda cahillik, insanın kendisinden kaynaklanmayan bir kusurdan veya yetersizlikten ileri geliyorsa, bu insan Allah katında mazurdur.

Bu konuyu şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah, dini bilmemeyi ve dinsel şiarları egemen kılmaktan alıkonmanın her türlüsünü, ilâhî affın kapsamına girmeyen zulüm olarak nitelendiriyor. Sonra mustazafları (zayıf bırakılmışları) bu genellemenin dışında tutuyor, zayıf bırakıldıkları için de mazeretlerini kabul ettiğini belirtiyor. Ardından onları, başkalarını da kuşatacak bir nitelikle yani, karşılaştıkları engeli kendilerinden defedecek imkânı bulamamak ve hiçbir çareye güç yetirememek vasfıyla tanımlıyor.

Bu anlam, etrafı kuşatılmış bir yerde tutulan ve bu nedenle dini bilen, dinin ayrıntılarından haberdar olan bir âlim bulunmadığı için dinsel bilgileri öğrenemeyen ya da bu bilgilere sahip olduğu hâlde dayanılmaz ağır işkencelerden dolayı onları pratize etmenin bir yolunu bulamayan, bunun yanında düşünce zayıflığı, hastalık, bedensel noksanlık veya malî yetersizlik gibi bir olumsuzluk yüzünden bulunduğu yerden çıkamayan, İslâm yurduna hicret edip Müslümanlara katılamayan bir kimse için geçerli olduğu gibi, zihni dinsel bilgiler bağlamında sabit gerçekleri kavrayamayan, düşünsel olarak hakka ulaşamayan, hakka karşı inatçı, burun kıvırıcı bir tavrı kesinlikle söz konusu olmadığı ve hattâ hâkkın net bir şekilde önüne konulması durumunda ona kesinlikle tâbi olacağı hâlde değişik etkenler yüzünden hakkı algılayamayan bir kimse için de geçerlidir.

Böyle bir insan da mustazaftır; zayıf düşürülmüş, aciz ve çaresizdir; [içinde bulunduğu olumsuz koşullardan çıkacak ve] herhangi bir yol bulacak durumda değildir. Bunun böylesi bir konuma düşmesindeki etken, hak ve din düşmanları tarafından kılıç ve kırbaç zoruyla kuşatılıp çıkış yolu bulamaması değil kuşkusuz. Bilâkis onu başka faktörler zayıf düşürmüş, sonuç itibariyle de gafleti ona musallat kıl-

mıştır. Dolayısıyla böyle bir gafletin etkisine giren insan artık hiçbir çareye güç yetirmez ve böyle bir cehaletin pençesindeki insan da hiçbir yol bulmaz mustazaftır.

Gerçekte nedenin genelliğini vurgulamaya yönelik olan bu ayetin mutlak açıklamasından hareketle bu sonuca varıyoruz. Bu anlamı, bunun dışında başka ayetlerden de algılayabiliriz: *"Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir."* (Bakara, 286) Bu ayet gereği, hakkında gafil olunan şey insanın gücü dâhilinde değildir. Yine, bir engel yüzünden insanın yapamadığı bir şey de onun gücü dâhilinde sayılmaz.

Bakara suresinin konuyla ilgili bu ayeti, insanın gücünün üstündeki teklifi kaldırdığı gibi, mazeret yerlerini [mazur görülme durumlarını] belirlemek ve gerçek mazereti bahaneden ayırt etmek için genel bir ilkeyi koyuyor. Şöyle ki fiil, insanın kendi kazanmasına ve seçimine dayandırılmalı, alıkonduğu şeyden alıkonuluşunda kendi etkisi ve katkısı olmamalı.

Buna göre, dinden bütünüyle habersiz olan veya hak nitelikli dinsel bilgilerin bir kısmını bilmeyen cahil insanın bu cehaleti [ve dinî vazifeyi terk edişi], kendisinin kusurundan veya kötü seçiminden kaynaklanıyorsa, bu terk etmişlik ona isnat edilir ve kendisi günahkâr sayılır.

Şayet dinde cahil olması ve görevini yerine getirmemesi kendi kusuruna veya buna yol açacak kimi ön davranışlarına dayanmıyorsa, aksine cahilliği veya gafleti ya da amel etmemeyi ona dayatan dış faktörlerden kaynaklanıyorsa, bu tarz bir dini terk etmişlik kişinin tercihine isnat edilmez. Böyle bir insan günahkâr, taammüden muhalefet eden, hakka karşı burun kıvıran müstekbir ve körü körüne inkârcı kabul edilmez. Dolayısıyla böyle bir insan eğer iyilik [olarak bildiği bir şeyi] kazanmışsa lehinedir, kötülük [olarak bildiği bir şeyi] de kazanmışsa aleyhinedir. Şayet [yaptığı işin iyi ya da kötü oluşundan habersiz kaldığı için, iyilik veya kötülük unvanıyla] bir şey kazanmamışsa, lehine veya aleyhine de bir şey yok demektir.

Bundan da anlaşılıyor ki mustazaf insan, herhangi bir iş kazanmak durumunda olmadığı için eli boş insandır, lehinde ve aleyhinde olacak

bir şeye sahip değildir; onunla ilgili hüküm Allah'a kalmıştır. Nitekim bu, mustazaflarla ilgili ayetten sonra yer alan, *"İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."* ayeti ile başka suredeki ayetten anlaşılmaktadır: *"Başka ları da vardır ki Allah'ın emrine bırakılmışlardır. O, onlara ya azap eder ya da onları affeder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* (Tevbe, 106) Ve Allah'ın rahmeti gazabından öndedir.

* * *

"**İşte bunları, umulur ki Allah affeder.**" Bunlar, bilmeyişleri bir mazerete dayandığı için kötülüğü kazanmamışlardır. Ancak daha önce de vurguladığımız gibi insan, mutluluk ve mutsuzluk arasında hareket etmektedir. Mutluluğu kendi üzerine çekmemiş olması onun için yeterli bir mutsuzluktur. Dolayısıyla bu durumdaki bir insan, iyi olsun, bozguncu olsun ya da hiçbiri olmasın, özü itibariyle mutsuzluğun izlerini silip etkilerini gideren ilâhî aftan müstağni değildir. Yüce Allah'ın [*"İşte onları, umulur ki Allah affeder."* sözüyle] onların affedilmeleri umudundan söz etmesi, bu gerçeğe yönelik bir işarettir.

Onların affedilebilecekleri umudundan söz edilip ardından, affın onları kapsayacağına yönelik bir işaret içeren *"Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."* ifadesine yer verilmiş olması, onların, *"varacakları yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!"* ifadesiyle, yerlerinin kötü bir varış yeri olarak cehennem olacağı vaat edilen zalimler grubundan istisna edilir şekilde zikredilmiş olmalarından dolayıdır.

"**Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve genişlik bulur.**" Ayetin orijinalinde geçen "murâğemen" kelimesinin kökü olan "er-reğâm" ile ilgili olarak Ragıp el-İsfahanî der ki: "er-Reğâm", yumuşak toprak demektir. Araplar, "Rağime enfu fulanin rağmen=burnu toprağa sürtüldü" derler. "Erğamehu gayruhu=başkası onun burnunu yere (toprağa) sürdü" şeklinde de kullanılır. Bununla kızgınlığı, öfkeyi ifade ederler. Şairin şu beyti buna örnektir:

"O burunlar yere sürtüldüğü zaman onları hoşnut etmem.

Onlardan özür dilemem; aksine kızgınlıklarını arttırırım."

Şiirde, söz konusu kelimeye karşılık olarak "hoşnut etme" ifadesinin kullanılması, bu kelimenin kızdırma anlamını içerdiğine dikkati-

mizi çekmektedir. Buna dayanarak, "Erğamellahu enfehu ve erğamehu=Allah onun burnunu sürttü, ona kızdı", "Râğamehu=iki kişi birbirini kızdırıp öfkelendirmeye çalıştılar, her biri karşı tarafın burnunu sürmek için gayret gösterdi" denilmiştir. Sonra "murâğeme" kelimesi, istiare yoluyla çekişip münakaşa, kavga etmek anlamında kullanılmaya başladı. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde gidecek birçok yer... bulur."* "Murağemen kesîren" yani, öfkelenmesini gerektiren kötü bir şey gördüğünde ondan kaçacak bir yer bulur. Bu tıpkı; "Falandan kızdığım için falana gittim, ona yöneldim" demeye benzer. [Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.]

Şu hâlde ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Kim Allah yolunda, yani bilgi ve amel düzeyinde dini yaşamak suretiyle O'nun rızasını elde etmek amacıyla hicret ederse, yeryüzünde bu amacını gerçekleştirmesine elverişli birçok yer bulur. Her ne zaman Allah'ın dinini pratikte uygulamasına yönelik bir engelle karşılaşırsa, dinini yaşamasına engel olan gücün burnunu sürtmek, onu öfkelendirmek ya da onunla çekişip mücadele vermek amacıyla oradan hicret ederek başka bir yerde dinini özgürce yaşama imkânını, ayrıca yeryüzünde genişlik, bolluk ve birçok imkân bulur.

Yüce Allah bu ayetlerin öncesinde, *"Allah'ın yeri geniş değil miy-di?"* buyurmuştur. Bu ifadenin ayrıntısı konumunda olan bu ayetin, [hiçbir kayda yani, Allah yolunda ifadesine yer vermeksizin], *"Hicret eden kimse yeryüzünde genişlik bulur."* cümlesi şeklinde olması gerekirdi. Ancak Allah yolunda gitmek ve ilâhî yolu sulûk etmek isteyenler için, yeryüzü genişliğinin bir gerekçesi olarak "birçok gidecek yer" ifadesine de ek olarak yer verilmesi nedeniyle, "hicret etme" de "Allah yolunda olmak" şeklinde kayda bağlanmıştır ki, ifadenin ana mesajıyla örtüşsün. Bu ana mesaj ise, şirk düzeninin egemen olduğu bir ortamda yaşamaya devam eden müminlere yönelik bir öğütten ibarettir. Yani, ayet onları tahrik edip coşkulandırmaya, hicrete teşvik etmeye ve [moral destek sağlayarak] yüreklerini hoş tutmaya yönelik bir mesaj konumundadır.

"**Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar...**" Allah ve Resulü için göç etmek, Allah'ın kitabını ve Peygam-

berin sünnetini öğrenip amel etme imkânı bulunan İslâm yurduna hicret etmekten kinayedir.

Ölümün yetişmesi, istiare yoluyla ölümün normal biçimde vuku bulması ve beklenmedik şekilde gerçekleşmesinden kinayedir. [Yoksa "idrak" kelimesinin asıl lügat anlamı burada kastedilmemiştir.] Çünkü ayetin orijinalindeki "yudrik" kelimesinin mastarı olan "idrak" kelimesi, gerideki kişinin öncekinin ardından koşup ona yetişmesi demektir. [Oysa insanın ölümü, insandan geri kalmamıştır ki, ardından gelip ona varmış olsun.]

Yine mükâfatın Allah'a düşmesi de, ecir ve sevabın O'nun için gerekli olması ve bunu uhdesine alması demektir. Demek ki orada güzel bir ecir, sınırsız bir sevap vardır ve Allah onu eksiksiz şekilde kesinlikle hicret eden kuluna bahşedecektir. Allah bu vaadini, kendisine hiçbir şeyin ağır ve zor gelmediği, hiçbir şeyin aciz bırakamadığı ve ettiği iradeyi hiçbir şeyin engelleyemediği ulûhiyet makamıyla gerçekleştirir. Ve O sözünden dönmez. Ayetin, *"Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."* cümlesiyle son bulması, ödül ve sevabın eksiksiz verilmesinin bu güzel vaadin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamak ve pekiştirmek içindir.

Yüce Allah bu ayetlerde müminleri, diğer bir ifadeyle iman iddiasında bulunanları, iman yurdunda ve şirk yurdunda yaşıyor olmak bakımından çeşitli kısımlara ayırıyor ve bu grupların her birinin konumuna uygun olarak alacağı karşılığı (mükâfatı) açıklıyor. Bunu da bir öğüt, bir uyarı ve iman yurduna hicret etmeye yönelik bir teşvik unsuru olması, iman yurdunda toplanılması, İslâm toplumunun güçlendirilmesi, iyilik ve takva üzere birlik ve dayanışma içinde olunması, hak mesajın yüceltilmesi, tevhit bayrağının ve din sancağının dalgalandırılması amacıyla yapıyor.

Bunlar içinde bir grup İslâm yurdunda yaşıyor. Mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler, mazeretsiz oturanlar ve bir mazereti bulunduğu için oturanlar bu grupta yer alırlar. Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir; fakat Allah cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır.

Diğer bir grup ise, şirk yurdunda yaşıyor. Bunlar zalimdirler. Allah yolunda hicret etmezler. Bu yüzden varacakları yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!

Fakat bunların arasında da zalim olmayan zayıf düşürülmüş bir grup vardır. Bir çözüm bulma imkânından yoksundurlar, bir çıkış yolu da bulamıyorlar. Bunlar aciz olup hiçbir çareye güç yetiremeyen ve hiçbir yol bulamayan mustazaflardır. İşte bunları, yüce Allah'ın affetmesi umulur. Yine bunlar arasında yer alan bir diğer grup da, Allah ve Resulü uğrunda hicret etmek üzere evlerinden çıkan, ama sonra kendisine ölüm gelip yetişen kimselerdir. Ki bunların ecri, mükâfatı Allah'a düşer.

İniş sebebi, Resulullah efendimiz (s.a.a) zamanında Medine'ye hicretiyle Mekke'nin fethi arasındaki döneme tekabül eden Arap yarımadasındaki Müslümanların durumu ile ilintili olsa da, ayetlerin içeriği bütün zamanlardaki tüm Müslümanlar için geçerlidir. O dönemde yeryüzü iki kısma ayrılmıştı. Bir kısmı İslâm yurduydu, Medine ve çevresinin temsil ettiği bu bölgede Müslümanlar dinlerini özgürce yaşıyorlardı. Bazı müşrik gruplar ve diğer dinlere mensup topluluklar da burada yaşıyorlardı. Ancak antlaşma ve benzeri akitlerden dolayı Müslümanları rahatsız etmezlerdi ve bu nedenle aralarında bir çatışma, bir sürtüşme olmazdı.

Diğer bir kısmı ise şirk yurduydu. Mekke ve çevresinin temsil ettiği bu yurtta, egemenlik müşriklerin elindeydi ve buraları putperest inanç sistemleri doğrultusunda idare ediyorlardı. Müşrikler bu topraklarda yaşayan Müslümanlara dinlerini yaşamalarından dolayı yoğun baskı uyguluyorlardı, onları ağır işkencelerden geçiriyor, dinlerinden dönmelerini sağlayacak yoğun bir dayatma tatbik ediyorlardı.

Ama ayetlerin ana fikri daima tüm Müslümanlar için geçerlidir. Buna göre bir Müslüman dinini öğrenebileceği, dininin şiarlarını egemen kılabileceği, dinin hükümlerini pratikte uygulayabileceği bir yerde yaşamakla yükümlüdür. Bir yerde dinini öğrenemiyorsa, dininin hükümlerini pratikte uygulamasına izin verilmiyorsa -orası ismen İslâm yurdu olsun veya şirk yurdu fark etmez- oradan hicret etmekle yükümlüdür. Çünkü günümüzde isimler değişime uğramış, isimlerin müsemması, nesnel karşılığı ortadan kaybolmuştur. İnsanların dini sa-

dece kimliklerinde yazılır olmuştur. Günümüzde İslâm kuru bir isimdir artık. İslâm isimlendirmesinde İslâmî öğretilere inanmak ve İslâmî hükümleri uygulamak ilkesi esas alınmıyor.

Kur'ân ise, hükmünü İslâm'ın hakikatini baz alarak veriyor; İslâm ismini değil. İnsanları, İslâm ruhunu taşıyan amellere teşvik ediyor, şeklî ve ruhsuz tavırlara değil. Nitekim yüce Allah Kur'ân'ın değişik ayetlerinde şöyle buyurmuştur:

"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur. Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak (birtakım) iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve onlara çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez." (Nisâ, 123-124) *"Şüphesiz inananlar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlara, Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. "* (Bakara, 62)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhaki kendi Süneninde İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Mekkelilerden bir topluluk Müslüman oldu. Bunlar Müslümanlıklarını gizliyorlardı. Müşrikler Bedir Günü onları da yanlarında savaşa götürdüler. Bazısı yaralandı, bazısı da öldürüldü. Bunun üzerine Müslümanlar dediler ki: 'Bu Müslümanlar bizim arkadaşlarımızdı. Bunlar zorla savaşa getirildiler.' Böylece hata ettiklerini düşünerek Allah'tan onlar için bağışlanma dilediler. Bunun üzerine, *'Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken...'* ayeti indi."

İbn-i Abbas daha sonra şöyle dedi: "Bu ayetin indiği, [Medine'deki Müslümanlar tarafından] Mekke'de kalmaya devam eden Müslümanlara bildirilerek, orada kalmalarının hiçbir mazeretle caiz olmayacağı belirtildi. Bunun üzerine Mekke'den ayrıldılar. Fakat müşrikler onları yakaladılar ve çeşitli baskılar uyguladılar. Bunun üzerine şu ayet indi: *'İnsanlardan kimi vardır ki, Allah'a inandık, der; fakat Al-*

lah uğrunda kendisine eziyet edilince insanların işkencesini, Allah'ın azabı gibi sayar.' (Ankebût, 10) Müslümanlar bu ayeti de onlara duyurdular. Bunun üzerine üzüldüler, büyük bir karamsarlığa kapıldılar. Onlarla ilgili olarak şu ayet indi:

"Sonra Rabbin, işkenceye uğratıldıktan sonra hicret edip, ardından da savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan ve esirgeyendir." (Nahl, 110) Bu sefer onlara bu ayetin indiği haber verildi, Allah'ın kendileri için bir çıkış kapısı gösterdiği duyuruldu ve Mekke'den çıkmaları istendi. Onlar da Mekke'yi terk ettiler. Fakat müşrikler yetişip onlarla savaştılar. Kurtulan kurtuldu, ölen öldü."

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebi Hatem, Dahhak'tan bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada kastedilenler, bir grup münafıktır. Bunlar Resulullah (s.a.a) ile birlikte Medine'ye hicret etmeyip Mekke'de kaldılar. Sonra Kureyş müşriklerinin saflarında Bedir Savaşına katıldılar. Böylece Bedir yaralıları ve ölüleri arasında onlardan da bazı kimseler vardı. Yüce Allah bu ayeti onlar hakkında indirdi."

Aynı eserde, İbn-i Cerir'in ayetle ilgili olarak İbn-i Zeyd'den şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Peygamberimiz (s.a.a) gönderilince, onun gönderilişiyle birlikte insanların gerçek siması, içlerindeki iman ve nifak nişaneleri de belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Bazı insanlar ona gelir, 'Ey Allah'ın Resulü, biz Müslüman olmamız durumunda şu kavmin bize işkence etmesinden, bize şunu şunu yapmasından korkuyoruz. Fakat, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik ediyoruz.' derlerdi. Bunu her fırsatta ifade ederlerdi. Bedir günü müşrikler harekete geçtiler ve 'Bize katılmayan biri olursa evini yıkarız, malını kendimize mubah sayar el koyarız.' dediler. Bu tehdit karşısında, Resulullah'a (s.a.a) o sözü söyleyenler de müşriklerin safında savaşa katıldılar. Bunların bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da Müslümanlara esir düştü."

"Bunlardan öldürülenler hakkında yüce Allah buyurdu ki: *Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken... 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda göç etseydiniz ya!'* -sizi zayıf düşürenleri terk et-

seydiniz ya!- *derler. İşte onların varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!"*

"Sonra Allah, gerçekten zayıf olan samimi insanların mazeretini kabul etti ve şöyle buyurdu: *'Ancak erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) aciz olup zayıf bırakılanlar, hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır.'* Bunlar göç için yola çıkacak olurlarsa helâk olurlar, müşrikler tarafından öldürülürler. *'İşte bunları umulur ki Allah affeder.'* Yani, müşrikler arasında yaşamalarını bağışlaması ümit edilir."

"Tutsak edilenlerse şöyle dediler: 'Ya Resulullah! Biliyorsun ki biz, senin yanına geliyor ve Allah'tan başka ilâh olmadığına, senin de Allah'ın elçisi olduğuna şahitlikte bulunduğumuzu söylüyorduk. Biz, can korkusuyla bu kavmin saflarında savaşa katıldık.' Yüce Allah onlar hakkında şu ayeti indirdi:

"Ey Peygamber! Elinizde bulunan esirlere de ki: Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan (fidyeden) daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. -Peygambere (s.a.a) karşı müşriklerle birlikte savaşa katılmanızı affeder.- *...Eğer sana hainlik etmek isterlerse, (bilsinler ki esasen) daha önce Allah'a hainlik etmişlerdi,* -müşriklerin safında savaşa çıkmışlardı,- *Allah da bundan ötürü onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti."* [Enfâl, 70-71]

Aynı eserde Abd b. Hamid, İbn-i Ebi Hatem ve İbn-i Cerir kanalıyla İkrime'nin, *"Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken, 'Ne yapmakta idiniz?' derler... orası ne kötü bir varış yeridir!"* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet Kays b. Fakih b. Müğire, Haris b. Zemaa b. Esved, Kays b. Velid b. Müğire, Ebu'l As b. Münebbih b. Haccac ve Ali b. Ümeyye b. Halef hakkında inmiştir."

"Kureyş müşrikleri ve onlara tâbi olanlar, Ebu Süfyan'ı ve Kureyş'in kervanını Resulullah (s.a.a) ve ashabına karşı savunmak ve Nahle Günü ellerinden alınan malların telafisini çıkarmak, onları geri almak için harekete geçince, Müslüman olan bazı gençleri de zorla beraberinde götürdüler. Ancak beklenmedik bir şekilde iki ordu Bedir'de karşı karşıya geldi. Böylece yukarıda isimlerini saydığımız kimseler, İslâm'dan döndüler ve Bedir'de kâfir olarak öldürüldüler."

Ben derim ki: Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan bu anlama yakın rivayetlerin sayısı oldukça çoktur. Bunlar zahiren ayete uyarlama gibi görünüyorlarsa da güzel bir uyarlamadır.

Bundan ve sonraki ayetlerden algıladığımız en önemli hususlardan biri, Peygamberimizin (s.a.a) hicretinden önce de, sonra da Mekke'de münafıkların bulunmasıdır. İnşallah Tevbe suresinin tefsiri çerçevesinde münafıkların durumunu incelerken, bu realitenin gözlemlerimiz üzerinde büyük etkisi olacaktır.

Aynı eserde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebi Hatem kanalıyla İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Mekke'de Bekiroğullarından Damre adında bir adam vardı. Bu adam hastaydı. Bir gün ailesine dedi ki: 'Beni Mekke'den çıkarın. Çünkü sıcak hava beni rahatsız ediyor.' Dediler ki: 'Nereye götürelim seni?' Eliyle Medine'ye giden yolu işaret etti. Onu Mekke'den çıkardılar. İki mil kadar uzaklaşmışken yolda öldü. Bunun üzerine şu ayet indi: *"Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse..."*

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen birçok rivayet vardır. Ancak bu rivayetler arasında, hicret yolunda ölen kişinin kimliği hususunda büyük farklılıklar vardır. Bazısına göre, Damre b. Cündeb, bazısına göre Eksem b. Sayfi, diğer bazısına göre Ebu Damre b. İs ez-Zarkî, bir diğer bazısına göre Leysoğullarından Damre b. İs, diğer bazısına göre de Cunda' b. Damre b. Cundaî olduğu söylenir. Bazı rivayetlerde ayetin, Habeşistan'a hicret ederken yılan tarafından sokulup ölen Halid b. Hazzam hakkında indiği belirtilir.

İbn-i Abbas'a dayandırılan bazı rivayetlerde, İbn-i Abbas onun Eksem b. Sayfi olduğunu söyler. Ravi der ki: İbn-i Abbas'a sordum: "Peki Leysi olayı ne zaman gerçekleşti?" Dedi ki: "Bu, Leys'ten bir süre önce meydana geldi. Ayet, hem özel, hem de genel niteliklidir."

Ben derim ki: Yani özel olarak Eksem hakkında indi, sonra başkalarını da kapsayacak şekilde genelleştirildi. Rivayetlerden çıkan sonuca göre, Eksem b. Sayfi, Leys kabilesinden biri ve Halid b. Hazzam adlı üç Müslüman hicret amacıyla yola çıkmışken yolda ölürler. Ayetin bunlardan biri hakkında inmiş gibi gösterilmesi, ravi tarafından yapılan bir uyarlama gibidir.

el-Kâfi adlı eserde Zürare'nin şöyle dediği rivayet edilir: İmam Bâkır'dan (a.s) "mustazaf"ın kim olduğunu sordum, dedi ki: "Mustazaf, kâfir olmak için hiçbir çareye gücü yetmeyen (nasıl küfre sapılacağını bilmeyen), iman etmeye doğru hiçbir yol bulamayan kimsedir. Yani, ne iman edebilen, ne de küfre sapabilen kimseye denir. Meselâ çocuklar bu konumdadırlar. Aynı şekilde çocukların akılları düzeyine inen erkek ve kadınlar da öyledir; onlardan sorumluluk kalkmıştır." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.404, h:1]

Ben derim ki: Zürare'den aktarılan bu hadis müstafiz yani çok kanallıdır; Kuleyni,[1] Şeyh Saduk[2] ve Ayyâşî[3] değişik kanallardan ondan rivayet etmişlerdir.

Aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail el-Cu'fi'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) sordum ki: "Kulların bilmezlik edemeyecekleri [hakkında bilgisiz olamayacakları] din nedir?" Buyurdu ki: "Din geniştir. Fakat Haricîler [Hz. Ali (a.s) döneminde meydana çıkan, Nehrevan Savaşını başlatan, İslâm'da olmayan bazı sapık inançlarından dolayı İslâm'dan çıkan ve 'Haricîler' diye adlandırılan bir grup] cahillikleri yüzünden onu kendilerine daralttılar."

Dedim ki: "Sana feda olayım. Üzerinde bulunduğum ve inandığım dinden söz edeyim mi?" İmam "Evet" dedi. Dedim ki: "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ediyorum. Hz. Muhammed'in (s.a.a) Allah katından getirdiklerine ikrar (tasdik ve kabul) ediyorum. Sizi (Ehlibeyt'i) dost, veli, yönetici ediniyorum. Size düşman olanlardan, sizin başınıza musallat olanlardan, size büyüklük taslayanlardan, hakkınızı gasp edenlerden, size zulüm edenlerden uzaklaşıyorum."

Bunun üzerine buyurdu ki: "Allah'a andolsun ki, dinde bilmediğin bir şey yok. Allah'a andolsun ki bu, bizim de üzerinde bulunduğumuz dindir." Sonra şöyle dedim: "Peki, bunu bilmeyen bir kimse Müslüman olabilir mi?" Buyurdu ki: "Mustazaflar olabilir." Ben, "Kim bunlar?" diye sordum. "Kadınlarınız ve çocuklarınız" diye cevap verdi.

1- [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.404, h:1-2-3.]

2- [Maâni'l Ahbar, s.200.]

3- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.268, h:243.]

Ardından şunu ekledi: "Ümmü Eymen'i duydun mu? Ben onun cennet ehli olduğuna şahitlik ediyorum. Buna rağmen o, sizin üzerinizde bulunduğunuz dini anlayıştan haberdar değildi." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.405, h:6]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Süleyman b. Halid'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Süleyman der ki: "İmama mustazafları sordum." Şöyle buyurdu: "Bir perde gerisinde dışarıyla ilişkileri kesik olan zayıf akıllı kadınlar, 'namaz kıl' dediğinde kılan ve senin dediğinden başkasını anlamayan hizmetçiler, dediğinden başkasını bilmeyen ve biri tarafından güdülmedikçe hareket edemeyen köleler, çok yaşlı insanlar, çocuklar, küçükler... İşte bunlar mustazaftırlar. Fakat güçlü olan, mücadele eden, didişen, alış veriş yapabilen bir adam hakkında, senin ona mustazaf diyerek hiçbir şekilde aldatamadığın kimse kesinlikle mustazaf değildir; o böyle bir saygınlığı hakketmez." [c.1, s.270, h:251]

Maani'l Ahbar adlı eserde Süleyman'dan, o da tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ey Süleyman, mustazaflar içinde senden daha güçlü kimseler vardır. Mustazaflar oruç tutan, namaz kılan, karınlarını ve ırzlarını haramdan koruyan, bizden başkası için velayet hakkını öngörmeyen ve [peygamberlik] ağacının dallarından tutunan [Ehlibeyt'e sarılan] kimselerdir. İşte bunları, ağacın dallarına tutundukları sürece umulur ki Allah affeder. Ancak bunlar şunu da bilmelidirler ki, eğer Allah onları affederse bu, O'nun rahmetindendir. Şayet onlara azap ederse, bu da onların sapmalarının sonucudur." [s.200]

Ben derim ki: "Bizden başkası için velayet hakkı öngörmeyen" ifadesiyle, Ehlibeyt'e düşmanlığı esas alan "Nasibîlik" akımına veya onlarla aynı paralele düşmeyi gerektirecek şekilde Ehlibeyt hakkında kusur işleme durumuna işaret edilmiştir. Nitekim aşağıdaki rivayetlerde buna değinilmektedir.

Aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Mustazaflar birkaç gruba ayrılırlar. Bunların hepsi de birbirinden farklıdır. Kıble ehli olup da Nâsibî, yani Ehlibeyt'e düşman olmayanlar mustazaftır." [s.200]

Yine aynı eserde, ayrıca Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edi-

lir: *"hiçbir çareye gücü yetmeyenler"* yani, Ehlibeyt'e düşmanlığı esas alan Nasibîlik akımına katılmaktan aciz olanlar. *"hiçbir yol bulamayanlar"* ise, hakka ulaşıp bağlanmaya bir yol bulamayan kimselerdir. Böyle kimseler güzel amelleri ve Allah'ın yasakladığı haramlardan sakınmaları dolayısıyla cennete girerler; ancak iyilerin derecelerine ulaşamazlar." [Maani'l Ahbar, s.200, Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.268, h:245]

Tefsir-ul Kummî'de Durays el-Kunasî İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmama dedim ki: "Sana feda olayım, Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğini kabullenen, ama günahkâr olup imamı olmadan ve siz Ehlibeyt'in velayetini de bilmeden ölen muvahhitlerin durumu ne olacak?"

Buyurdu ki: "Bunlara gelince, onlar çukurlarında (kabirlerinde) kalacak ve oradan çıkmayacaklardır. İçlerinde salih ameller işleyenler ve bize karşı bir düşmanlık beslemeyenler için yüce Allah'ın mağripte yarattığı cennete doğru bir delik açılır. Cennete açılan bu delikten o adamın kabrine esenlik ve rahatlık dolar. Bu durum kıyamete kadar böyle devam eder. Nihayet yüce Allah ile karşılaşır. Allah onu iyiliklerinden ve kötülüklerinden dolayı sorgular. Bunun sonucunda ya cennete ya da cehenneme gider. Bu gibi adamlar Allah'ın emrine, iradesine kalmışlar."

Daha sonra İmam şöyle buyurdu: "Mustazaflara, zayıf akıllılara, çocuklara ve henüz bulûğ çağına erişmemiş Müslüman çocuklarına da böyle yapılır. Kıble ehlinden olup da Ehlibeyt'e düşmanlığı ve sövgüyü esas alan Nasibîlik akımına mensup olanlara gelince, onlar için de yüce Allah'ın maşrikte (doğuda) yarattığı cehenneme doğru bir delik açılır. Bu delikten onların üzerine alevler, kıvılcımlar, dumanlar ve kızgın alevlerin yakıcı homurtuları dolar. Bu durum kıyamete kadar devam eder. Sonra vardıkları yer cehennem olur."

el-Hisal adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s), o babasından, o da dedesinden ve o da Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Cennetin sekiz kapısı vardır. Birinden peygamberler ve doğrular girer. Birinden şehitler ve salihler girer. Beş kapıdan da taraftarlarımız (Şiîlerimiz) ve sevenlerimiz girer... Bir diğer kapıdansa, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik eden ve kalbinde zerre ağırlığı kadar biz Ehlibeyt'e karşı kin barındırmayan diğer Müslümanlar girer." [s.407, h:6]

Maani'l Ahbar adlı eserde, ayrıca Tefsir-ul Ayyâşî'de Hamran'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"(gerçekte) aciz olup zayıf bırakılanlar... müstesnadır."* sözünün anlamını sordum. Buyurdu ki: "Onlar velayet ehlidirler." Dedim ki: "Hangi velayet?" Buyurdu ki: "Tâbi ki, dindeki velayet değil. Nikâhtan, mirastan ve bir arada, iç içe yaşamaktan kaynaklanan velayeti kastediyorum. Böyle kimseler ne mümin, ne de kâfirdirler. Onların durumu ulu Allah'ın emrine kalmıştır." [Maani'l Ahbar, s.202, h:8, Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.269, h:249]

Ben derim ki: Burada *"Başkaları da vardır ki, Allah'ın emrine bırakılmışlardır. O, ya onlara azap eder ya da onları affeder."* (Tevbe, 106) ayetine işaret edilmiştir. İnşallah buna ilişkin açıklamalara yer vereceğiz.

Nehc-ül Belâğa'da Hz. Ali (a.s) şöyle der: "Mustazaf ismi, hakka ilişkin kanıt kendisine ulaşan, onu kulağıyla duyup kalbiyle kavrayan kimseler için geçerli değildir." [Hutbe:189]

el-Kâfi adlı eserde, İmam Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: Ona "zayıflar" hakkında bir soru soruldu. O da şöyle bir cevap yazdı: "Zayıf, kendisine hakka ilişkin kanıt ulaşmayan, bu konudaki ihtilafları (ve farklı inançları) bilmeyen kimsedir. İhtilafları bildikten sonra, artık ona zayıf denmez." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.406, h:11]

Aynı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: Ona soruldu ki: "Mustazaflar hakkında ne diyorsun?" Hazret bağırırcasına buyurdu ki: "Yoksa siz, (şimdiki zamanda yeryüzünde) mustazaf olan birinin olduğunu mu sanıyorsunuz? Nerede mustazaflar? Allah'a andolsun ki, sizin bu dininiz her tarafı kaplamıştır. Elden ele perde arkasındaki kadınlara kadar ulaştı. Medine yolundaki sucu kadınlar bile ondan söz eder oldular." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.404, h:4]

Maani'l Ahbar adlı eserde Ömer b. İshak'tan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "Yüce Allah'ın sözünü ettiği mustazafın sınırı nedir?" diye soruldu. Buyurdu ki: "Kur'ân'dan bir sureyi iyice bilmeyendir. Oysa yüce Allah Kur'ân'ı o kadar basit kılmıştır ki, bir kimsenin onu iyice bilmemesi, okuyamaması olacak iş değildir." [s.202, h:7]

Ben derim ki: Yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerin dışında, konuyla ilgili başka rivayetler de vardır. Ne var ki, şimdiye kadar sundu-

ğumuz rivayetler, amaçlanan mesajı kapsayıcı niteliktedir. Gerçi rivayetler, ilk bakışta çelişkili görünüyorlar; ancak mustazaflığın derecelerini açıklamak amacıyla konuya yönelik özel açıklamalar olma durumlarını bir an için göz ardı ettiğimizde, bunların sadece bir anlamı ifade etme noktasında birleştikleri görülür. Şöyle ki mustazaflık, kişinin kendisinden kaynaklanan hiçbir kusuru olmaksızın hakka ulaştırıcı yolu bulamamasıdır. Bu da daha önce vurguladığımız gibi ayetin ifadesinin mutlaklığıyla bağdaşan bir durumdur.

وَ اِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ
خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ج اِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾
وَ اِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُٓوا
اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا
فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ اَسْلِحَتَهُمْ ط وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ
عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ وَ اَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً ج وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
اِنْ كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰى اَنْ تَضَعُٓوا اَسْلِحَتَكُمْ ز وَ خُذُوا
حِذْرَكُمْ ط اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾ فَاِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَ قُعُودًا وَ عَلٰى جُنُوبِكُمْ ج فَاِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ ج
اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ وَ لَا تَهِنُوا فِى ابْتِغَٓاءِ
الْقَوْمِ ز اِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَاِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ ز وَ تَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ
مَا لَا يَرْجُونَ ط وَ كَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

101- Yeryüzünde yolculuk ettiğiniz zaman, kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Zira kâfirler, size apaçık düşmandırlar.

102- (Ey Muhammed!) Sen içlerinde bulunup da onlara namaz kıldırmak istediğin zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar; secdeyi yaptıktan sonra onlar arkanıza geçsinler. Ardından henüz namazını kılmamış olan diğer grup gelip seninle bera-

ber namazlarını kılsınlar ve onlar da korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Çünkü kâfirler size ansızın baskın yapmak için sizin, silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olmanızı arzu ederler. Yağmurdan zarar görür yahut hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Ama yine de korunma tedbirlerinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirlere aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

103- Namazı kıldıktan sonra ayakta iken, otururken ve yanınız üzerinde Allah'ı anın. (Yolculuktan dönüp ikamet yurdunuza) yerleştiğiniz zaman, artık namazı gereğince (seferî olarak değil, tam olarak) kılın. Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.

104- (Düşmanınız olan) topluluğu takip etmede gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Oysa siz Allah'tan, onların ümit etmediklerini umuyorsunuz. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde korku namazı ve yolculukta namazları kısaltma (seferî namaz) uygulaması hükme bağlanıyor. Akışın sonunda da müminler müşrikleri takibe almaya, onları aramaya teşvik ediliyorlar. Bu bakımdan üzerinde durduğumuz bu ayetler, cihadı ve onunla ilgili çeşitli meseleleri ele alan önceki ayetler grubuyla bağlantılıdır.

"**Yeryüzünde yolculuk ettiğiniz zaman... namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.**" Ayetin orijinalinde geçen "cünah" kelimesi, günah anlamına geldiği gibi sıkıntı, sakınca, dönme ve meyletme anlamlarını da ifade eder. Yine "taksurû" kelimesinin kökü olan "kasr" kelimesi de, namazı kısaltma demektir. Mecma-ul Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Namazı kısaltma anlamında üç değişik ifade kullanılır: Birincisi, 'kasart-us salate'. Kur'ân'da kullanılan ifade budur. İkincisi; [tef'il kalıbına uyarlanmış şekilde, ayni] 'kassartuha

taksiren'. Üçüncüsü, 'aksartuha iksaren' [İf'al kalıbına uyarlanmış şekli yani]." [Mecma-ul Beyan'dan aldığımız alıntı burada son buldu.]

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Yolculuğa çıktığınız zaman, namazı kısaltmanızı engelleyecek bir sakınca ve günah söz konusu değildir." Bir karine olmaksızın caizlik anlamını ifade eden günah ve sakıncanın olumsuzlanması, ayetin kapsamında zorunluluk (vaciplik) bildiren bir anlam ifade etmesine engel oluşturmamaktadır. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim Allah'ın evini hacceder ya da umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur."* (Bakara, 158) Oysa bilindiği gibi, Safa ile Merve tepelerini tavaf etmek vaciptir.

Bunun nedeni, ayetin akışının yasama (teşri) nitelikli olmasıdır. Böyle olunca da hükmün konuluşunu ortaya koyan, gözler önüne seren bir ifade yeterli oluyor. Hükmün bütün yönlerinin ve özelliklerinin tüm boyutlarıyla açıklanışına, birer birer sıralanışına gerek duyulmuyor. Aşağıdaki ayet de bir açıdan tefsirini sunduğumuz ayete örnek oluşturabilir. *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır..."* (Bakara, 184)

"**Kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız,**" Ayetin orijinalinde geçen "fitne" kelimesinin birbirinden farklı birçok anlamı vardır. Ancak Kur'ân'ın genel yaklaşımı, kâfirlerle müşriklere izafe edilerek mutlak şekilde kullanılması, öldürme, dövme ve yaralama gibi işkence türlerini ifade etmesi yönündedir. Ayetlerin akışından edindiğimiz sözel ip uçları da bu anlamı desteklemektedir. Dolayısıyla kastedilen anlam, "Eğer onların size saldırmak ve öldürmek suretiyle işkence etmelerinden ve size herhangi bir kötülük yapmalarından korkarsanız..." şeklindedir.

Bu cümle, *"size bir günah yoktur."* ifadesine yönelik bir kayıt konumundadır. Bu ise şu demektir: Namazı kısaltma hükmü başlangıçta, işkence korkusundan dolayı yürürlüğe konulmuştur.

Ama bu, hükmün, korku söz konusu olmasa bile her türlü meşru yolculuk türleri için geçerli olacak şekilde genelleştirilmesine engel değildir. Kitap bu hükmün sadece bir kısmını açıklıyor; sünnet ise, onun diğer tüm şekilleri kapsadığını ortaya koyuyor ki, rivayetler kısmında bunları göreceğiz.

"**Sen içlerinde bulunup da onlara namaz kıldırmak istediğin zaman... korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar.**" Ayet, korku namazının nasıl kılınacağını açıklıyor ve korku namazında imamın Peygamber (s.a.a) olacağı varsayımından hareketle hitabı Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltiyor. Burada daha öz, daha güzel ve daha kuşatıcı olmasının yanı sıra, daha açık olsun diye açıklamaya örneklendirme yolu ile başlanmıştır.

Şu hâlde, *"onlara namaz kıldırdığın zaman"* ifadesiyle, cemaatle namaz kastedilmiştir. *"onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursun."* ifadesiyle de, onların Peygamberi (s.a.a) imam edinerek namaza durmaları kastedilmiştir. Bunlar aynı zamanda silahlarını da yanlarına almakla yükümlüdürler. *"secdeyi yaptıktan sonra."* ifadesinden maksat, secde edip namazı tamamlamalarıdır. Bunlar secdelerini tamamladıktan sonra namaz kılacak diğer grubun gerisinde durmakla yükümlüdürler. *"onlar da korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar."* ifadesiyle kastedilenler, Peygamberle (s.a.a) birlikte namaz kılan ikinci bölüktür. Bunların da korunma tedbirlerini ve silahlarını almaları istenmektedir.

Ayetin anlamı -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Ey Resulullah! Sen aralarındayken ve ortam da korkuluysa, onlara imam olup cemaatle namaz kıldırdığın zaman, topluca namaza girmesinler, içlerinden bir grup sana uyarak seninle beraber namaza başlasın ve silahlarını da yanlarına alsınlar. -Tâbi ki diğer grubun da, namaz kılanları ve eşyalarını korumak durumunda olduğunun gerekliliğini söylemeye gerek yoktur.- Namazdaki grup seninle birlikte secde edip namazı tamamladıktan sonra, arkanıza geçsin, sizi ve eşyanızı korusunlar. Bu arada henüz namazını kılmamış olan diğer grup gelip seninle birlikte namazlarını kılsınlar. Bunlar da önceki grup gibi korunma tedbirlerini ve silahlarını yanlarına alsınlar.

Ayetin orijinalindeki "tâife=grup" kelimesini, "uhra=diğer" kelimesiyle vasfedilmesi, sonra eril-çoğul (cem-i müzekker) zamirinin döndürülmesi ile -söylendiğine göre- bir yönden lafız, diğer bir yönden de anlam göz önünde bulundurulmuştur. Yine bazılarının söylediğine göre, *"korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar."* ifadesi, latif bir istiare türüne örnektir. Çünkü burada, "hizr=korunma tedbiri" de

silah gibi bir alet, bir araç şeklinde algılanmış ve silaha nispetle kullanılan "yanına alma" fiili, ona nispetle de kullanılmıştır.

"**Çünkü kâfirler... gafil olmanızı arzu ederler.**" Bu ifade, hükme bağlanan yasanın [korku namazının, yani seferde ve korkulu zamanlarda namazın kısaltılarak kılınmasının] gerekçesi konumundadır ve anlamı da açıktır.

"**Yağmurdan zarar görür yahut hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur... kâfirlere aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.**" Bu, bir diğer hafifletici ifadedir. Buna göre, şayet yağmurdan rahatsız olurlarsa veya bazıları hastalanırsa, silahlarını bırakmalarında bir sakınca yoktur. Fakat bununla beraber korunma tedbirlerini almaları, kâfirlerden yana gaflete düşmemeleri gerekir. Çünkü kâfirler, onların bir anlık gafletlerini kollamaktadırlar.

"**Namazı kıldıktan sonra ayakta iken, otururken ve yanınız üzerinde Allah'ı anın.**" Ayette geçen "kıyam" ve "kuûd" kelimeleri, çoğul ya da mastardırlar. Cümledeki fonksiyonları hâldir. Aynı şekilde, *"yanınız üzerinde"* ifadesi de, diğer iki kelime gibi hâldir. Kısacası, tabirlerin üçü de her hâli kuşatan sürekli zikirden, Allah'ı anmaktan kinayedir.

"**(Yolculuktan dönüp ikamet yurdunuza) yerleştiğiniz zaman namazı gereğince kılın.**" Ayette geçen "itme'nentum" fiilinin mastarı olan "itminan" kelimesi, istikrar ve yerleşme anlamını ifade eder. Bu ayet, *"Yeryüzünde yolculuk ettiğiniz zaman..."* diye başlayan ifadenin oluşturduğu tablonun karşıtı bir tabloya işaret etmekte olduğundan dolayı bununla, ifadenin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla seferden ikamet yurduna dönüş kastediliyor. Nitekim ayetlerin akışı da bu çıkarsamamızı destekler niteliktedir. Buna göre, namazı ikame etmekten (dosdoğru kılmaktan) maksat, onu tam olarak kılmaktır. Çünkü korku namazı hakkında "namazı kısaltma" tabirinin kullanılması, [ardından da namaz kılmaktan söz edilmesi,] bu anlamı verir.

"**Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.**" İfadenin orijinalinde geçen "kitab=yazı" kelimesi, farz ve vacip kılmadan kinayedir; o anlamda kullanılmıştır. Nitekim aşağıdaki ayette de aynı anlamda kullanılmıştır: *"Sizden öncekilere yazıldığı (farz kılındığı) gibi sizin üzerinize de oruç yazıldı (farz kılındı)."* (Bakara, 183) Tefsi-

rini sunduğumuz ayetin orijinalinde geçen "mevkut" kelimesi, "vakit" kökünden türemiştir. Meselâ, "vakkattu keza" yani, onun için vakit belirledim. Dolayısıyla ifadenin zahirinden şunu anlıyoruz: Namaz, vakitleri belirlenmiş, bölüm bölüm olarak tayin edilmiş ve belli vakitlerinde kılınan bir farzdır.

Ancak ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, namazla ilgili "vakit" kelimesinin kullanılması, sabitliği ve değişmezliği ifade etmekten kinayedir. [Yani, ayette namazın, vakti belirlenmiş bir farz olduğu ifade edilmesi amaçlanmamıştır. Maksat, namazın sabit ve kesinlikle değişmez bir farz olduğunu açıklamaktır. Dolayısıyla] gerektirilenin, gerektirici anlamında kullanılması gibi bir durumdur bu.

O hâlde namazın "kitaben mevkuten" oluşundan maksat, sabit ve değişmez bir farz oluşudur. Buna göre, hiçbir şekilde namazın farzlığı düşmez. Dolayısıyla "mevkut" sözcüğünü ilk anlamıyla [vakti belirlenmiş olarak] algılamak, öncesindeki ifadenin içeriğiyle örtüşmüyor. Çünkü namazın belli vakitleri olan bir ibadet olduğundan söz etmenin bir gereği yoktur. Ayrıca, *"Çünkü namaz..."* diye başlayan ifadenin, *"...yerleştiğiniz zaman artık namazı gereğince kılın."* ifadesini gerekçelendirmeye yönelik olduğunu da unutmamak gerekir. Şu hâlde namazın "mevkut" oluşundan maksat, hiçbir şekilde farzlığı değişmeyen sabit oluşudur. Dolayısıyla namaz, orucun yerine fidye verilmesi gibi bir başka şeyle değişmez.

"**(Düşmanınız olan) topluluğu takip etmede gevşeklik göstermeyin...**" Ayette geçen "tehinû" kelimesi, "vehn" kökünden zayıflık demektir. "İbtiğâ" ise, aramak ve takip etmek anlamına gelir. "Te'lemûne" kelimesi de, "elem=acı" kökünden lezzetin karşıtıdır.

"Oysa siz Allah'tan, onların ümit etmediklerini umuyorsunuz." ifadesi, "la tehinû" kelimesindeki üçüncü çoğul zamirine ilişkin hâl işlevini görmektedir. Buna göre cümlenin anlamı şudur: İki grubun durumu acı çekmek bakımından birdir. Fakat siz düşmanlarınız gibi değilsiniz, durumunuz da onlardan kötü değil. Siz onlardan daha rahat ve daha mutlusunuz. Çünkü sizin için, veliniz olan Allah'tan fetih, zafer ve bağışlanma ümidi var. Düşmanlarınıza gelince, onların velisi yoktur. Dolayısıyla yüreklerine su serpecek, amellerine dinamizm katacak ve arzularına sevk edecek [arzularını gerçekleştirecek] bir veli-

leri ve de umutları yoktur. Allah kullarının maslahatını herkesten daha iyi bilir. Hikmet sahibidir; emir ve yasakları sağlam bir gerekçeye ve hikmete dayanır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de şöyle deniyor: "Korku namazı ile ilgili ayet şu olay üzerine inmiştir: Resulullah efendimiz (s.a.a) Mekke'ye gitmek üzere Hüdeybiye'ye doğru harekete geçince, Kureyşliler bunu haber aldılar. Bunun üzerine, Halid b. Velid'i iki yüz atlıyla birlikte Resulullah'ı (s.a.a) karşılamak üzere gönderdiler. Halid dağ başlarında hareket ederek kendini hep Resulullah'a (s.a.a) göstermeye çalışıyordu. Öğle namazının vakti gelince Bilal ezanı okudu. Resulullah (s.a.a) Müslümanlara namaz kıldırdı."

"Bunu gören Halid b. Velid şöyle dedi: 'Onlar namazdayken saldırırsak onlara ağır bir darbe indirmiş oluruz. Çünkü onlar namazlarını yarı bırakmazlar. Fakat bir namazları daha var ki, onlar için gözlerinin ışığından daha sevimlidir. Onlar bu namaza başlayınca, biz de ansızın saldırıya geçeriz.' Bunun üzerine Cebrail Resulullah'a (s.a.a), *'Sen içlerinde bulunup...'* diye başlayan ayetin içerdiği korku namazı hükmünü indirdi."

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Yağmurdan zarar görür yahut hasta olursanız... size bir günah yoktur."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet inerken Resulullah (s.a.a) Usfan denilen yerde bulunuyordu, müşrikler de Dacnan denilen yerde konaklamışlardı. [Öğle saatleri, bulundukları yerde namaz kılmak amacıyla Müslümanlar cemaate durdular.] Peygamberimiz (s.a.a) ve ashabı öğle namazını bütün rüku ve secdeleriyle kıldılar. Bunu gören müşrikler onlara saldırmak istediler. İçlerinde bazıları dediler ki, onların bir diğer namazları daha var ki, onların nazarında bundan daha sevimlidir; -ikindi namazını kastediyorlardı- onu bekleyin. Bunun üzerine yüce Allah Peygamberimize bu ayeti indirdi. Peygamberimiz de ikindi namazını korku namazı şeklinde kıldırdı. Bu olay Halid b. Velid'in Müslüman olmasının sebebidir..."

Yine aynı eserde, Ebu Hamza Sumali'nin kendi tefsirinde şöyle dediği belirtiliyor: "Peygamberimiz Enmaroğullarına savaş açtı. Allah

onları hezimete uğrattı, Müslümanlar da çocuklarını ve mallarını zaptettiler. Resulullah (s.a.a) ve Müslümanlar savaş meydanına inince, düşmandan geriye kimsenin kalmadığını gördüler. Bunun üzerine Müslümanlar silahlarını bıraktılar. Resulullah (s.a.a) da ihtiyacını gidermek üzere yanlarından ayrıldı. O da silahını bırakmıştı. Ashabıyla arasına vadi girecek şekilde uzaklaştı. İhtiyacını gidermişti ki, vadi engebeliydi ve gökten de ufak ufak yağmur çiseliyordu. Ashabın Resulullah'ı (s.a.a) görmesine engel oluyordu."

"Resulullah (s.a.a) bir ağacın dibine oturdu. Düşman askerlerinden Gavres b. Haris el-Muharibi onu gördü. Arkadaşları dediler ki: 'Ey Gavres, bu Muhammet'tir. Arkadaşlarından ayrı düşmüş, uzaklaşmıştır.' Gavres dedi ki: 'Onu öldürmezsem, Allah beni öldürsün.' Yanına kılıcını alarak dağdan aşağıya indi. Yanına dikilinceye kadar Resulullah (s.a.a) onu fark etmedi. Kılıcını kınından çekmiş öylece Peygamberin başı ucunda duruyordu. Dedi ki: 'Ey Muhammed! Şimdi seni kim benden kurtaracak?!' Resulullah (s.a.a) 'Allah' dedi."

"İşte tam bu sırada Allah düşmanı ansızın yüzükoyun yere düştü. Resulullah (s.a.a) kalktı ve kılıcını aldı. Sonra şöyle dedi: 'Ey Gavres, şimdi seni kim benden kurtaracak?!' Gavres, 'Hiç kimse' diye karşılık verdi. Resulullah, 'Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın kulu ve elçisi olduğuma şahitlik ediyor musun?' diye sordu. 'Hayır' dedi. 'Ancak hiçbir zaman seninle savaşmayacağıma, sana karşı çıkan hiçbir düşmanına yardım etmeyeceğime söz veriyorum.' Resulullah (s.a.a) kılıcını geri verdi. Gavres, 'Allah'a andolsun ki, sen benden daha iyisin' dedi. Resulullah ise, 'Böyle bir davranış bana daha çok yakışır' karşılığını verdi."

"Gavres arkadaşlarının yanına dönünce ona dediler ki: 'Ey Gavres, seni elinde kılıç ve onun başında dikilmiş hâlde gördük. Seni onu öldürmekten ne alıkoydu?' Dedi ki: 'Allah. Tam kılıcımı kaldırmış ona indirecektim ki, birden nasıl olduğunu anlamadığım bir darbe yedim omuzlarımın arasında. Hızla yüzükoyun yere kapandım. Kılıcım elimden düştü. Muhammed benden önce davrandı ve kılıcı aldı.' Çok geçmeden vadideki yağmur suları duruldu. Resulullah (s.a.a) arkadaşlarının yanına gitti ve onlara olup bitenleri haber verdi. Onlara, *'Yağmurdan zarar görür...'* ayetini okudu."

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Ebu Abdullah'tan, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Zat-ur Rika seferinde ashabına namaz kıldırdı. Önce onları iki gruba ayırdı. Bir grup düşmana karşı durdu. Bir grup da Peygamberimizin arkasında saf tuttu. Peygamberimiz (s.a.a) tekbir getirdi, onlar da tekbir getirdiler. Peygamberimiz (s.a.a) Kur'ân'dan bir bölüm okudu, onlar sessizce dinlediler. Peygamberimiz (s.a.a) rükua gitti, onlar da rükua gittiler. Secde etti, onlar da secde ettiler. Sonra Resulullah (s.a.a) ikinci rekât için kalktı ve hiçbir şey okumadan öylece kıyam hâlinde bekledi. Bu sırada namaz kılmakta olan cemaat, namazlarının ikinci rekâtını kendi başlarına tamamlayarak birbirlerine selâm verdiler. Sonra arkadaşlarının yanına giderek düşmanın karargâhına karşı nöbet tuttular."

"Bu sefer diğer grup gelip Resulullah'ın (s.a.a) arkasında saf tuttu. Peygamberimiz (s.a.a) tekbir getirdi, onlar da tekbir getirdiler. Peygamberimiz Kur'ân'dan bir bölüm okudu, onlar sessizce dinlediler. Rükûa gitti, onlar da rükua gittiler. Secde etti, onlar da secde ettiler. Sonra Resulullah (s.a.a) oturdu ve teşehhüdü okudu. Sonra onlara selâm verdi, onlar da kalkıp diğer rekâtı kendi başlarına kıldılar, ardından birbirlerine selâm verdiler. Yüce Allah da Peygamberine şöyle buyurmuştur: *'Sen içlerinde bulunup da onlara namaz kıldırdığın zaman... Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.'* İşte bu, yüce Allah'ın Peygamberine (s.a.a) emrettiği korku namazıdır."

İmam devamla şöyle dedi: "Korku anında bir topluluğa akşam namazını kıldıran kimse, birinci grupla bir rekâtı, ikinci grupla da iki rekâtı kılar..."

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) korku ve seferî namazların her ikisi de kısaltılmalı mıdır? diye sordum. Buyurdu ki: "Evet, ama korku namazı, korkusuz bir ortamda gerçekleştirilen yolculuktaki namazdan daha fazla kısaltılmayı hak eder." [c.3, s.302, h:12/921]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare ve Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: Biz İmam Bâkır'a (a.s) sorduk: "Seferî namaz hakkında ne buyurursunuz? Nasıl kılınır? Kaç rekâttır?" Buyurdu ki: "Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Yeryü-*

zünde yolculuk ettiğiniz zaman... namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.' Bu bakımdan, seferde namazı kısaltarak kılmak, tıpkı mukimken tam kılmak gibi vaciptir." Dedik ki: "Ama yüce Allah, *'size bir günah yoktur.'* buyuruyor, 'yapın...' demiyor ki. Mukimken namazı tam kılmak gibi, seferde kısaltarak kılmak nasıl vacip olur?"

Buyurdu ki: "Yüce Allah, *'Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim Allah'ın evini hacceder veya umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.'* buyurmuyor mu? Ve Safa ile Merve'yi tavaf etmek farz değil midir? Çünkü yüce Allah, bunu kitabında ve Peygamberi de pratikte uygulamıştır. Aynı şekilde yolculukta namazı kısaltmak da Peygamberin (s.a.a) fiilen uyguladığı ve yüce Allah'ın kitabında zikrettiği bir hükümdür."

Dedik ki: "Peki yolculukta bir namazı dört rekât kılan kimse, namazını yenilemeli mi, değil mi?" Buyurdu ki: "Eğer ona namazları kısaltma ayeti okunmuş ve açıklanmış buna rağmen yine de dört rekât olarak kılmışsa, namazı yeniden kılması gerekir. Şayet ayet kendisine okunmamışsa ve bu hükmü de bilmiyorsa, dört rekât olarak kıldığı namazı yenilemesi gerekmez. Bütün namazların yolculukta iki rekât kılınması farzdır. Akşam namazı hariç. Bu namaz üç rekâttır ve kısaltması olmaz. Çünkü Resulullah (s.a.a) seferî iken de, mukim iken de onu üç rekât hâlinde bırakmıştır [üç rekât olarak kılmıştır]."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe, Abd b. Hamid, Ahmed, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai, İbn-i Mace, İbn-i Carud, İbn-i Huzeyme, Tahavî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem, en-Nuhhas -Nasih adlı eserinde- ve İbn-i Hibban, Ya'la b. Ümeyye'den şöyle rivayet ederler: Ömer b. Hattab'a sordum: *"Kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."* buyruluyor. [Dolayısıyla bu hüküm korkuyla ilintilidir.] Şimdi ise, insanlar güvene kavuşmuşlardır." Ömer bana dedi ki: "Senin hayret ettiğin şeye ben de hayret etmiş ve bunu Resulullah'a (s.a.a) sormuştum. Buyurmuştu ki: Bu Allah'ın size verdiği bir sadakadır [tanıdığı bir kolaylıktır]. Onun sadakasını kabul edin."

Yine aynı eserde, Abd b. Hamid, Nesai, İbn-i Mace, İbn-i Hibban ve Beyhaki -Süneninde- Ümeyye b. Halid b. Ese'den şöyle rivayet ederler: Ümeyye, İbn-i Ömer'e sorar: "Sence yolculukta namazı kısalt-

mak caiz midir? Çünkü Allah'ın kitabında da buna ilişkin bir hüküm göremiyoruz. Varolan hüküm korku namazı ile ilgilidir." İbn-i Ömer şu cevabı verir: "Ey kardeşimin oğlu, yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.a) gönderirken biz bir şey bilmezdik. Biz ne yapıyorsak, Resulullah'tan gördüğümüz gibi yapıyoruz. Yolculukta namazı kısaltmak da Resulullah'ın (s.a.a) uyguladığı bir sünnettir."

Aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Tirmizi -sahih olduğunu belirterek- ve Nesai İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Resulullah ile beraber Mekke ile Medine arasında hiçbir şeyden korkmadığımız, güvenlikte olduğumuz hâlde dört rekâtlı namazı iki rekât olarak kıldık."

Aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Ahmed, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesai, Herise b. Veheb el-Huzai'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah ile birlikte çok sayıda insan varken ve kendimizi tamamen güvenlikte hissederken, öğlen ve ikindi namazlarını ikişer rekât kıldık."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Davud b. Ferkad'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: *"Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır."* ayeti hakkında ne buyurursunuz?" Dedi ki: "Namaz sabit ve hiçbir şekilde değişmez bir farzdır, demek isteniyor. Biraz erken kılman veya biraz geç kılman sana zarar verecek değildir. Yeter ki bu yaptığın, namazın büsbütün zayi olmasına neden olmasın. Aksi takdirde yüce Allah'ın şu sözünün kapsamına girersin: *"Namazı zayi ettiler, şehvetlerine uydular. İşte bunlar, azgınlıklarının cezalarını göreceklerdir."* (Meryem, 59) [Füru-u Kâfi, c.3, s.270, h:13]

Ben derim ki: Burada namazların vakitlerinin genişliğine işaret ediliyor. Nitekim başka rivayetlerde de bu anlama işaret edilmiştir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) birinin, seferde akşam namazıyla ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Eğer bir süre geciktirmiş olsan dahi onu terk etme. Sonra yatsı namazını kılarken onu da kılabilirsin. Dilersen akşamüzeri güneş battıktan sonra şafakta beliren kızartı kayboluncaya kadar yürüyebilir sonra kılabilirsin. Çünkü Resulullah öğle ve ikindi namazlarını birlikte ve akşam ve yatsı namazlarını da birlikte (cem ederek) kılmıştır. Bazen tehir ediyor (erteliyor), bazen de

takdim ediyordu (öne alıyordu). Çünkü yüce Allah, *'namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.'* buyurmuştur. Burada namazın müminler üzerinde farz olduğu kastedilmiştir; başka değil. Çünkü eğer ayette Sünnîlerin iddia ettikleri gibi, beş namazın ancak kendilerine ait özel vakitlerde kılınmasının zorunluluğu kastedilseydi, Resulullah namazları birleştirerek kılmazdı ve onların dedikleri gibi yapardı. Oysa Resulullah (s.a.a) dini daha iyi bilirdi, dinin hükümlerinden herkesten çok haberdardı. Eğer böylesi daha hayırlı olsaydı, Hz. Muhammed (s.a.a) bunu emrederdi."

"Nitekim Sıffin savaşında Emir-ül Müminin Ali (a.s) ile beraber olanlar öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmaya fırsat bulamadıkları için Hz. Ali (a.s) onlara yaya ve binekte iken tekbir, tahlil ve tesbih getirmelerini emretti. Çünkü yüce Allah, *'Eğer korkarsanız, yaya veya binekte iken kılın.'* [Bakara, 239] buyurmuştur. Hz. Ali (a.s) emretti, onlar da böyle yaptılar."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, bu rivayetler daha önce yaptığımız açıklamalarla örtüşüyor. İşaret ettiğimiz bu anlamı destekleyen hadisler, özellikle Ehlibeyt İmamları (Allah'ın selâmı onlara olsun) kanalıyla çokça rivayet edilmiştir. Biz, bunlardan bazı örnekler sunduk.

Biliniz ki, Ehlisünnet kaynaklarında, yukarıdaki açıklamalarla çelişen bazı rivayetler de vardır. Fakat bunlar da kendi aralarında çelişki arz etmektedirler. Bunların ve özelde korku namazının, genelde de seferî namazının kısaltılışını konu alan rivayetlerin değerlendirmesi, fıkıh biliminin alanına girer.

Tefsir-ul Kummî'de, *"(Düşmanınız olan) topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ifade Âl-i İmrân suresinde yer alan, *'Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldınızsa, onlar da benzeri bir yara almışlardır.'* [Âl-i İmrân, 140] ayetine atfedilmiştir; onunla ilintilidir, ona yönelik bir açıklamadır."

Biz söz konusu ayeti tefsir ederken iniş sebebini zikretmiştik.

اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَٓا اَرٰيكَ اللّٰهُۜ وَ لَا
تَكُنْ لِلْخَٓائِن۪ينَ خَص۪يمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا
﴿١٠٦﴾ وَ لَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذ۪ينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ
كَانَ خَوَّانًا اَث۪يمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَ لَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَ
هُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطًا
ا﴿١٠٨﴾ هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ
عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَك۪يلًا ﴿١٠٩﴾ وَ مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءًا
اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١١٠﴾ وَ مَنْ
يَكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِه۪ۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًا ﴿١١١﴾
وَ مَنْ يَكْسِبْ خَط۪ٓيئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِه۪ بَر۪يٓئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَ اِثْمًا
مُب۪ينًا ﴿١١٢﴾ وَ لَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ
يُضِلُّوكَ وَ مَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَ مَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍۜ وَ اَنْزَلَ اللّٰهُ
عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُۜ وَ كَانَ فَضْلُ اللّٰهِ
عَلَيْكَ عَظ۪يمًا ﴿١١٣﴾ لَا خَيْرَ ف۪ى كَث۪يرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ
اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِۜ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ
فَسَوْفَ نُؤْت۪يهِ اَجْرًا عَظ۪يمًا ﴿١١٤﴾ وَ مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا

تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَ يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبٖيلِ الْمُؤْمِنٖينَ نُوَلِّهٖ مَا تَوَلّٰى وَ نُصْلِهٖ جَهَنَّمَ ۜ
وَ سَآءَتْ مَصٖيرًا ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ
ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ ۚ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعٖيدًا ﴿١١٦﴾ اِنْ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّآ اِنَاثًا وَ اِنْ يَدْعُونَ اِلَّا شَيْطَانًا مَرٖيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ
اللّٰهُ ۘ وَ قَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصٖيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَ لَاُضِلَّنَّهُمْ وَ
لَاُمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَ لَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ
اللّٰهِ ۚ وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبٖينًا
﴿١١٩﴾ يَعِدُهُمْ وَ يُمَنّٖيهِمْ ۜ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾
اُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَ لَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحٖيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ
فٖيهَآ اَبَدًا ۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا ۚ وَ مَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قٖيلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ
بِاَمَانِيِّكُمْ وَ لَآ اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِ ۗ مَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهٖ وَ لَا يَجِدْ
لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصٖيراً ﴿١٢٣﴾ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ
مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لَا يُظْلَمُونَ نَقٖيرًا
﴿١٢٤﴾ وَ مَنْ اَحْسَنُ دٖينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ
اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهٖيمَ خَلٖيلًا ﴿١٢٥﴾ وَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ
وَ مَا فِى الْاَرْضِ ۚ وَ كَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَیْءٍ مُحٖيطًا ﴿١٢٦﴾

105- Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hainlerin savunucusu olma!

106- Ve Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

107- Kendilerine hainlik edenlerden yana uğraşmaya kalkma (onları savunma); çünkü Allah hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez.

108- İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar) da Allah'tan gizlenmiyorlar (utanmıyorlar). Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken O, onlarla beraberdir. Allah, onların yaptıkları her şeyi kuşatıcıdır.

109- Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz, ya kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?!

110- Kim de bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.

111- Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

112- Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

113- Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti. Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar; sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı (vahyi) ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyüktür.

114- Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa, biz ona yakında büyük mükâfat vereceğiz.

115- Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu gittiği yönde yürütür ve cehennemde yakarız. Orası ne kötü bir varış yeridir!

116- Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, gerçekten koyu bir sapıklığa düşmüştür.

117- Onlar Allah'ın dışında etkileri olmayan edilgen tanrılardan başkasına tapmazlar ve hiçbir hayırla ilişkisi olmayan Şeytandan başkasına tapmazlar.

118- Allah onu lânetlemiş, o da demişti ki: "Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım.

119- Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler." Kim Allah'ı bırakır da Şeytanı dost edinirse, elbette apaçık bir ziyana uğramıştır.

120- (Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki Şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir.

121- İşte onların varacağı yer cehennemdir; ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır.

122- İnanıp iyi işler yapanları da, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Orada sürekli kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek vaadidir ve Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

123- (İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur.

124- Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak birtakım iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve onlara

çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez.

125- İyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in hanîf (Allah'ı bir tanıyan) dinine tâbi olan kimseden din bakımından daha iyi kim vardır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.

126- Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin üzerinde düşündüğümüz zaman, bir akış bütünlüğüne sahip olduğunu; yargıda adalet ilkesini gözetmeyi tavsiye etme amacına yönelik olduğunu; yargıç ve hakimin, kim olurlarsa olsunlar yargısında ve hükmünde haksızlara eğilim göstermesini ve hak sahiplerine haksızlık etmelerini yasaklamayı hedeflediğini görürüz.

Bu söylediğimiz konulara da, ayetlerin indiği ortamda yaşanan kimi olaylara işaret edilerek ve bununla ilintili olarak konuyu yakından ilgilendiren dinsel hakikatlerden, bunların vazgeçilmezliğinden, uyulmalarının zorunluluğundan söz edilerek ve müminlerin dikkati, "Din ancak hakikattir, isim değil. Hak ismini taşımak değil, hakka riayet etmek yarar verir." evrensel gerçeğine çekilerek değinilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla bu kıssa, şu ayette işaret edilen bir olayla ilgilidir: *"Kim bir hata ya da günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur."* Bu ayet gösteriyor ki, o dönemde suçsuz insanların üzerine yıkılabilecek türden hırsızlık, adam öldürmek, başkasının malını telef etmek veya zarar vermek gibi suçlar işleniyordu ve bu tür suçları işleyenlerin Hz. Peygamberi (s.a.a) hüküm vermede yanıltmaya yeltenmeleri de ihtimal dâhilindeydi. Fakat Allah onu, bu gibi art niyetli insanların saptırma girişimlerine karşı korumuştur.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayetler grubunun başlarındaki şu ifadelerde de bu kıssaya işaret ediliyor: *"Hainlerin savunucusu olma..."*, *"İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar)..."*, *"Haydi siz onları savununuz..."* Gerçi hainlik, genelde emanetlerle ilgili olarak gündeme ge-

len bir durumdur; ancak burada, *"Allah hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez. İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar)..."* ifadesini tefsir ederken vurgulayacağımız gibi, hırsızlık gibi bir durumla ilgili olarak kullanılmıştır. Burada gözetilen husus ise şudur: Müminler bir nefis gibidirler. İçlerinde birine ait olan maldan, başkaları da gözetme ve dokunulmaz oluşu noktasında sorumludur. Diğer müminler de o malı korumak ve kollamakla yükümlüdür. Dolayısıyla müminlerden bazılarının diğer bazısının malına yönelik bir tecavüzde bulunması, kendilerinden yine kendilerine yönelik bir ihanet konumundadır.

Ayetler üzerinde biraz daha düşündüğümüz zaman, kıssa biraz daha canlanır zihnimizde ve şöyle bir tablo beliriyor gözümüzün önünde: Bazıları birilerinin malını çalmışlar. Meselâ Resulullah'a (s.a.a) götürülüyor. Bu sırada hırsız, suçsuz birini itham ediyor, suçu onun üzerine atıyor. Hırsızın akrabaları da kendi lehlerine bir hüküm çıkarması için Peygambere (s.a.a) ısrarla yalvarıp rica ediyorlar. O kadar ileri gidiyorlar ki, hükmün suçsuz kişinin aleyhine çıkması yolunda Resulullah'ı (s.a.a) yanıltmak için aşırı çaba gösteriyorlar. Bunun üzerine ayetler iniyor ve yüce Allah, haksız yere suçlanan kişiyi aklıyor.

Bu bakımdan ayetler, iniş sebepleri bağlamında rivayet edilen Ebu Tu'ma b. Ubeyrik'in hırsızlığı kıssasıyla ilginç bir örtüşme arz etmektedir. Daha önce defalarca söylediğimiz gibi, rivayet edilen iniş sebepleri ile ilgili hikayeler, genelde kaynaklarda aktarılan kıssaların uygun bir Kur'ân ayetine uyarlanması şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu ayetlerden ayrıca Peygamberimizin (s.a.a) verdiği hükümlerin hüccet oluşu ve onun bu açıdan masum olduğu anlaşılıyor. Bunun yanında diğer bazı gerçeklere de işaret ediliyor ki, inşallah bunları da açıklayacağız.

"**Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik.**" İnsanlar arasında hükmetmek deyince, insanın aklına gelen ilk şey, insanların yargı işleriyle ilgili çekişmeleri ve ihtilaflarını verilecek hüküm aracılığı ile gidermektir. Yüce Allah, kitabın (Kur'ân'ın) indirilişinin amacı olarak insanlar arasında hükmetmeyi göstermiştir. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayetin içeriğiyle, daha önce ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız, *"İnsanlar bir tek ümmetti, sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı*

olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak içerikli kitapları da indirdi..." (Bakara, 213) ayetinin içeriği arasında benzeşme vardır.

Dolayısıyla, özel bir meseleyle ilgili olan *"Allah'ın sana gösterdiği... sana kitabı hak ile indirdik."* ayeti, genel nitelikli olan *"İnsanlar bir tek ümmetti..."* ayetine benzemektedir. Ancak tefsirini sunduğumuz ayette ek bir husus daha var. O da Resulullah'a (s.a.a) hüküm yetkisi tanıması, görüşünü ve bakışını hüccet olarak görmesidir. Çünkü hükmetme yani, yargılayıp karara bağlama ve dava konusunu sonuçlandırma gibi bir hususta hakimin ve yargıcın (Peygamberin) dava konusuyla ilgili olarak genel hükümlere ve bütünsel yasalara ilişkin bilgiye sahip olmasının yanında kendi görüşünü yürütmesi, bildiğini uygulamaya geçirmesi gereklidir. Çünkü hükümlerin genelini ve insanların haklarını bilmekle, dava konusu olan meseleyi, ilgili yasaya tatbik ederek hükme bağlamak farklı şeylerdir.

Şu hâlde, *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye..."* ifadesinde geçen "gösterdiği" tabiriyle kastedilen husus, görüş oluşturma ve hükmü tanımlamadır, bazılarının ihtimal verdiği gibi hükümleri ve yasaları öğretme değildir.

Dolayısıyla, ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla ayette anlatılan husus şudur: Allah sana kitabı indirdi; hükümlerini, şeriatını ve hüküm vermesini öğretti ki, sana bahşettiği, icat ettiği görüşü ve tanıttığı hükmü buna ekleyerek insanlar arasında hükmedesin, böylece aralarındaki ihtilafları çözüme kavuşturasın.

"**Hainlerin savunucusu olma.**" Bu ifade, bundan önceki haber cümlesine (*"hükmedesin"*) atfedilmiştir. Çünkü bu cümle de gerçekte inşa (emir) anlamını içerir. Yani, sanki şöyle denilmiştir: "İnsanlar arasında hükmet ve hainlerin savunucusu olma." Ayette geçen "hasîm" kelimesi, bir davayı ve onunla ilgili hükmü savunan kimse demektir. Burada Peygamberimizin (s.a.a), kendisinden haklarını isteyenlerin aleyhine olmak üzere hainleri savunması ve davaya taraf olanlardan haklı olanların haklarını geçersiz kılması yasaklanıyor.

"Hainlerin savunucusu olma." ifadesinin, Peygamberimize (s.a.a) yönelik olarak hükmetmeye ilişkin genel bir emir niteliğinde olan ön-

ceki ifadeye atfedilmesiyle şöyle bir sonuç da elde etmek mümkündür: Ayette geçen hainlikten maksat, başkalarının hakkına tecavüz etmemesi gereken bir kimsenin başkalarının haklarına yönelik her türlü saldırıda bulunmasıdır; salt emanet edilen bir şeye ihanet etmek değil. Gerçi, bir hususun gözetilmesinden dolayı, özel nitelikli bir ifade daha genel bir ifadeye atfedilebilir, ancak üzerinde durduğumuz konu böyle bir husustan uzak gibidir. Bu konuya ilerde değineceğiz.

"**Ve Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.**" Ayetlerin akışından belirginleştiği kadarıyla, bu ayette geçen "mağfiret"ten maksat, yüce Allah'tan insanın doğasında mevcut bulunan başkasının haklarını çiğneme, nefsin tutkulu arzularına eğilim gösterme imkânını örtmesini ve bundan dolayı bağışlamasını istemektir. Daha önce defalarca vurguladığımız gibi "af" ve "mağfiret" kelimeleri Kur'ân-ı Kerim'de farklı olgularla ilgili olarak kullanılır ve bu farklı olguların ortak noktası ise "günah" nitelikli oluşlarıdır. Bir şekilde haktan sapmak yani.

Şu hâlde ayeti -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde anlamlandırabiliriz: Sakın hainleri savunma, onlara eğilim gösterme. Bu kararlılığında başarılı olmayı Allah'tan dile. Nefsini onların ihanetlerini savunmaktan alıkoymasını ve nefsinin tutkulu arzularının etkisi altına girmesini önlemesini iste.

Bunun kastedildiğinin kanıtı, ayetlerin akışı içinde yer alan şu ifadedir: *"Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmaya yeltenmişti. Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar; sana hiçbir zarar veremezler."* Çünkü ayet kesin bir dille, onların Hz. Peygamberin (s.a.a) duygularını batılı tercih etme, onu hakkın üzerine geçirme yönüne doğru harekete geçirmek amacıyla var güçlerini harcamalarına karşın ona hiçbir zarar veremeyeceklerini ifade etmektedir.

Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.a) her türlü zarara karşı ilâhî güvence altındadır. Allah daima onu korumaktadır. O hâlde, Hz. Peygamber (s.a.a) hükmederken asla zulmetmez, zorbalığa eğilim göstermez, nefsin tutkulu arzularına göre hareket etmez. Hz. Peygamber (s.a.a) insanlar arasında hükmederken güçlü ile zayıfı, dost ile düşmanı, mümin ile zımmî kâfiri, yakın ile uzağı birbirinden ayırt ederek ha-

reket etseydi bu, Kur'ân'ın yerdiği zorbalığın, zulmün ve nefsin hevasına eğilim göstermenin bir göstergesi olurdu.

Şu hâlde yüce Allah'ın ona mağfiret dilemeyi emretmesi, vebal ve sorumluluk nedeni olan bir günahın ondan sâdır olduğunu ya da onun açısından övünç vesilesi olmayacak bir tutum sergilemek üzere olduğunu göstermez. Tersine burada maksat, yüce Allah'tan kendisini nefsin tutkularına karşı üstün getirmesini istemesidir. Bu açıdan onun masum olması, Allah'ın koruması altına alınmasıyla birlikte Rabbine muhtaç olduğu ve Allah'tan müstağni olmadığı da kuşkusuzdur. Çünkü Allah ne dilerse onu yapar.

Burada sözü edilen masumiyetin (koruma altında olmanın) etkinlik alanı itaat ve isyan, övülen ya da yerilen amellerdir, objeler dünyasında olup bitenler değil. Diğer bir ifadeyle, ayetlerin akışı, Hz. Peygamberin (s.a.a) nefsin tutkulu arzularına tâbi olma ve batıla eğilim gösterme hususunda güvence altında olduğunu göstermektedir. Ama öte yandan, Peygamberimiz (s.a.a); "Şahit getirmek iddia sahibine, yemin etmek de inkâr edene aittir." gibi kendi koyduğu zahirî yargı kural ve yasalarını esas alarak hükmetmesinin, daima realitede hakka tesadüf etmesi ve sürekli olarak haklı tarafın galip gelmesi ve haksızınsa iddiasında mağlup olması ile sonuçlanması, bu ayetlerden çıkarılamaz. Ayetlerin, bu yasalar sayesinde devamlı hakkın haklıya verildiği sonucuyla ilgili olmadığı apaçık ortadadır.

Kaldı ki, zahirî yasaların kapasitesi, insanı kesin olarak böyle bir sonuca ulaştırmaya yetmez. Çünkü bir nevi alamet ve nişanelerden ibaret olan zahirî yasalar, yalnız genel olarak hak ile batılı birbirinden ayırır, daima değil. Genelde olan bir şeyi daimi gibi algılamanın bir anlamının olmadığı ise açıktır.

Yukarıdaki açıklamadan hareketle, bazı müfessirlerin *"Allah'tan mağfiret iste."* ifadesiyle ilgili olarak yaptıkları şu değerlendirmenin yanlışlığını anlıyoruz. Diyorlar ki: "Yüce Allah, ona mağfiret dilemeyi emretti; çünkü Hz. Peygamber (s.a.a) ayette işaret edilen haini savunmaya ve onu görmezlikten gelmeye eğilim göstermişti. Çünkü söz konusu hainin akrabaları, onu savunmasını ve Yahudi'ye karşı ona destek olmasını istemişlerdi."

Fakat bu değerlendirme doğru değildir. Çünkü bu anlama göre, onlar Peygamberimizi (s.a.a) bu miktar eğilim göstermesiyle bile yanıltmışlar ve üzerinde olumsuz yönde etki bırakmışlardır. Oysa yüce Allah, [ayetlerin devamında, *"Sana hiçbir zarar veremezler."* buyurarak] her türlü zararı ondan uzaklaştırmıştır.

"**Kendilerine hainlik edenlerden yana uğraşmaya kalkma.**" Bir görüşe göre, bu ayette hainlik niteliğinin nefse (kendilerine) nispet edilişi, sorumluluğun ve vebalin sonuçta ona dönük olmasından ya da her günahın nefse yönelik bir zulüm sayılması gibi ona yönelik bir hıyanet sayılması dolayısıyladır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah, sizin kendinize hıyanet etmekte olduğunuzu bildi."* (Bakara, 187)

Ancak, Kur'ân'ın genel söyleminin de yardımıyla ayetten şöyle bir sonuç da elde edebiliriz: Müminler bir tek nefis gibidirler. İçlerinden birinin malı tümünün malı gibidir. Tümü o malı kaybolmaktan, telef olmaktan korumakla yükümlüdür. Dolayısıyla bazılarının hırsızlık benzeri bir yöntemle diğer bazısının malına tecavüz etmesi, kendilerine hıyanet ve kötülük etmek olarak değerlendirilmiştir.

"Çünkü Allah, hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez." ifadesi, söz konusu hainlerin ihanetlerinde süreklilik olduğunu gösteriyor. "Esîm=günahkâr" ifadesi de bunu destekliyor. Çünkü "esîm", anlam itibariyle "âsim"den daha vurgulayıcıdır. Bunun nedeni "esîm"in, değişmezliğe delâlet eden sıfat-ı müşebbehe kalıbından olmasıdır.

Kaldı ki, *"Kendilerine hainlik edenler..."* ifadesi de süreklilik anlamı içerir. Aynı şekilde "hâinîn=hainler" kelimesi de sürekliliği ifade ediyor. Çünkü, *"Daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti."* (Enfâl, 7) ayetinde de görüldüğü gibi [hainlik ifadesinin fiil kalıbında kullanıldığı gibi], bu ayette "lillezîne hânu=onlar ki hıyanet ettiler" ifadesi gibi bir fiil ifade yerine, vasıf (hâninin=hainler) kullanımı esas alınmıştır.

Bu ve benzeri karinelerden -nüzul sebebini de göz önünde bulundurarak- hareketle ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görürüz: "Onları savunma, onlardan yana çıkıp uğraşma! Çünkü onlar hainlikte ısrar ediyorlar, aşırı gidiyorlar, günahkârlıkta kalıcıdırlar. Allah ise hainlikte ileri giden, durmadan günah işleyen kimseleri sevmez."

Bu değerlendirme, ayetlerin Ebu Tu'me b. Ubeyrik hakkında indiğine ilişkin rivayeti destekler mahiyettedir. İleride buna da değineceğiz.

Nüzul sebebini göz ardı ettiğimizde ise, şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Yargılamalarında hainlikte ısrar edenleri, bu tutumlarını sürekli bir tavır hâline getirenleri [hainliği meslek edinenleri] savunma. Çünkü Allah hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez. Allah hainliğin çoğunu sevmediği gibi azını da sevmez. Azını sevmesi mümkün olsaydı, hainliğin çoğunu sevmesi de mümkün olurdu. Böyle olduğuna göre, yüce Allah, hainliğin çoğunu savunmayı yasakladığı gibi, azını savunmayı da yasaklamıştır. Fakat bir kimse bir hususta hainlik edip de bir başka hususta haklı olarak münazaaya taraf olursa, böyle birini savunmanın sakıncası olmadığı gibi, yasak da değildir. *"Hainlerin savunucusu olma..."* ayetinden buna ilişkin bir yasak çıkmaz.

"**İnsanlardan gizleniyorlar da Allah'tan gizlenmiyorlar.**" Bu ifade de daha önce, ayetler grubunun tamamının (105-126) aynı akışa tâbi olduklarına ve tek bir kıssa ile ilgili olarak nazil olduklarına ilişkin olarak yaptığımız değerlendirmenin doğruluğunun bir diğer kanıtıdır. Nitekim şu ifadede de buna işaret ediliyor: *"Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa..."* Çünkü "gizlenmek" ancak başkalarının üzerine atılabilecek hırsızlık vb. gibi fiiller açısından söz konusu olabilir. Böylece kesin olarak anlaşılıyor ki, tefsirini sunduğumuz bu ve bundan önceki ayetlerin işaret ettikleri husus, *"Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa..."* ayetinde işaret edilen hususun aynısıdır.

Allah'tan gizlenmek insanın gücü dâhilinde değildir. Çünkü yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz. Bunun karşı tarafı da, yani gizlenememek de güç dâhilinde olmayan zorunlu bir olgudur. Güç dâhilinde olmadığına göre, kınama ve ayıplama konusu yapılamaz. Oysa ayetin zahirinden de anlaşıldığı gibi onlar bu gizlenmelerinden dolayı kınanıyorlar.

Fakat öyle anlaşılıyor ki, ayette "gizlenme" kelimesi, "utanma"dan kinaye olarak kullanılmıştır. Çünkü, *"Allah'tan gizlenmiyorlar."* ifadesi, önce *"Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken O, onlarla beraberdir."* ifadesiyle kayıtlandırılmış; böylece onların geceleyin, yerilen bu hıyanetten kendilerini temize çıkarmak

için çare yolu bulmaya çalıştıklarına ve bu bağlamda Allah'ın razı olmadığı sözü düzüp kurduklarına işaret edilmiş, ardından da ikinci kez, *"Allah, onların yaptıkları her şeyi kuşatıcıdır."* ifadesiyle kayıtlandırılmıştır.

Bu ikinci kayıt da gösteriyor ki, yüce Allah işledikleri suçla ilgili durum da buna dâhil olma üzere, onlarla ilgili her durumu kuşatmıştır. *"Oysa O, onlarla beraberdir."* ve *"Allah... kuşatıcıdır."* ifadeleriyle getirilen kayıt, özelden sonra genelle kayıtlamaya örnek oluşturmaktadır. Gerçekte ise, burada yüce Allah'tan hiçbir şekilde gizlenemeyeceklerinin önce özel, ardından genel bir delille (gerekçeyle) gerekçelendirilmesinden başka bir durum söz konusu değildir.

"**Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz...**" Onları savunmanın faydasız olduğu ve onların bundan yararlanamayacakları, soru cümlesi kalıpları içinde ifade ediliyor. Bu ifadeyle güdülen amaç şudur: Onlara yönelik bu savunma bir yarar sağlayacaksa bile, ancak dünya hayatında sağlayabilir. Fakat dünya hayatının Allah katında bir değeri yoktur. Allah katında büyük bir değeri olan ahiret hayatında veya bu hayat çerçevesinde gerçekleşen asıl savunma günü olan kıyamet gününde ise, onları savunacak kimse bulunmaz. O gün hainlere taraf çıkıp savunan, onlar adına uğraşan olmaz. Daha doğrusu o gün işlerini düzenleyip ıslah etmeyi üstlenecek bir vekilleri dahi olmaz.

"**Kim de bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de...**" Burada adı geçen hainler, bağışlanma dilemek suretiyle Rablerine dönmeye, tövbe etmeye teşvik ediliyorlar. Ayetin akışı içinde maksadın, *"Kim de bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder"* şeklinde iki şıklı açıklanması ve "kötülük"ten, "nefse zulmetme"ye geçiş yapılması; önce kötülük, sonra da zulme işaret edilmesi gösteriyor ki kötülükten maksat, başkasına haksızlık etmek; zulümden maksat da kendine haksızlık etmektir [ki birincisinden daha kötüdür]. Ya da kötülük zulümden daha basittir. Büyük günaha oranla küçük günahın daha basit ve önemsiz olması gibi. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Bu ve bundan sonraki iki ayetin akışı, tek bir amaca yani, insanın kendi ameliyle kazandığı günahın mahiyetini açıklamaya yöneliktir. Üç ayetin her biri bu olgunun bir yönüne işaret ediyor. Ayetlerin il-

kinde deniyor ki: İnsanın işlediği ve sonucundan nefsinin etkilendiği ve amel defterine yazılan günahtan dolayı, insanın Allah'a tövbe etmesi, O'ndan bağışlanma dilemesi gerekir. Eğer bunu yaparsa, Allah'ın bağışlayan ve merhamet eden olduğunu görür.

İkinci ayette de insana şu husus hatırlatılıyor: Kazandığı günahı, ancak kendi nefsinin aleyhine kazanmıştır. Bu günahının ondan sıyrılması, iftira ve suçlama gibi bir yöntemle bir başkasının yakasına yapışması mümkün değildir.

Üçüncü ayette, insanın işlediği hata veya günahı suçsuz birinin üzerine atmasının, hata veya günahın asıl vebalinin ötesinde ek bir vebal ve günah olduğu açıklanıyor.

"**Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah bilendir, hikmet sahibidir.**" Daha önce, bu ayetin içerik olarak, hata ve günahı bir başkasının üzerine atma durumunu ele alan sonraki ayetle irtibatlı oluğunu belirtmiştik. Dolayısıyla bu ayet, bir bakıma kendisinden sonraki ayetin mukaddimesiymiş gibi bir konumdadır. Buna göre, *"onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur."* ifadesi, günahın vebalını sırf işleyenle sınırlandırmaya yöneliktir. Bu bakımdan ayette, bir günahı işleyip de onu suçsuz birinin üzerine atan kimseye öğüt vermek isteniyor.

Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza -gerçi doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir-: Günah işleyen insan şunu hatırlamalıdır ki, bu günahı ancak kendi aleyhine işlemiştir; başkasının değil. Onu başkasının üzerine atsa da yahut başkası günahını üstleneceğini vaat etse de, bu günahı işleyen başkası değil kendisidir. Ve Allah bilendir; bu günahı onun işlediğini, işleyenin o olduğunu; üzerine yıktığı kimse olmadığını bilir. Hikmet sahibidir Allah; bir günahtan ancak o günahı işleyeni sorumlu tutar ve günah yükünü ancak yüklenenden sorar.

Nitekim şöyle buyuruyor: *"Herkesin kazandığı (iyilik) kendi yararına, işlediği (kötülük) de kendi zararınadır."* (Bakara, 286) *"Kendi günah yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının günah yükünü taşımaz."* (En'âm, 164) *"İnananlara, 'Siz bizim yolumuza uyun. Sizin hatalarınızı biz taşırız' dediler. Oysa kendileri, onların hatalarından hiçbir şey taşıyacak değillerdir, onlar tamamen yalancıdırlar."* (Ankebût, 12)

"**Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.**" Râgıp el-İsfahani, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Bir şeyi kastettiği hâlde başka bir şeyi elde eden kimse için 'hata etti' denir. Eğer elde ettiği şey kastettiği şeyse, bu sefer 'isabet etti' denir. Hoş olmayan bir fiili işleyen veya yakışık olmayan bir şeyi isteyen kimse için de 'hata etti' denir. Bu yüzden, 'hataya isabet etti' ve 'doğruyu bulmada yanıldı', 'doğruya isabet etti' ve 'yanlışlıkta hata etti, yanıldı' denir. Görüldüğü gibi bu, ortak bir kelimedir; değişik anlamlar arasında gidip gelmektedir. Gerçekleri araştıran bir kimsenin, üzerinde durup bunları incelemesi gerekir."

Ragıp devamla şunları söyler: "Hata ve kötülük anlamlarına gelen 'hatîe' ve 'seyyie' kelimeleri birbirlerine yakındırlar. Ancak 'hata' genellikle yapılması bizzat kastedilmeyen şeyle ilgili olarak kullanılır ve gerçekte insanın bu kastı, böyle bir fiilin ondan sâdır olmasına sebep olur. Av hayvanını vurayım derken bir insanı vuran ya da sarhoş edici bir içki içip sarhoşken bir cinayet işleyen kimsenin durumu gibi. Burada iki sebepten söz edebiliriz: Birini işlemek sakıncalıdır. Sarhoş edici şarabı içmek yani. Dolayısıyla insan, bundan kaynaklanan hatadan sorumludur ve bu hatanın doğurduğu sonuç ondan asla ayrılmaz. Diğeri ise, sakıncalı değildir. Av hayvanını vurmak yani."

"Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *'Yanılarak yaptığınızda size bir günah yoktur; fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır.'* (Ahzâb, 5) Nitekim bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *'Kim bir hata veya günah işler de...'* (Nisâ, 112) Şu hâlde burada geçen 'hata' ile, istemeden işlenen fiil kastediliyor." (el-Müfredat'tan aldığımız alıntı burada son buldu.)

Bana öyle geliyor ki, "hatîe" kelimesi, kullanım çokluğu dolayısıyla mevsufa gerek duymayan sıfatlar türündendir. "Musibet", "reziyye=musibet, belâ" ve "selika=tabiat, yaratılış" gibi. "Feîl" kalıbı (sıfat-ı müşebbehe), olayın birikmesine ve kalıcılık kazanmasına delâlet eder. Şu hâlde "hatîe", hatanın birikip kalıcılık kazandığı fiil demektir. Hata, insanın kastetmeden işlediği fiil demektir. Yanlışlıkla adam öldürmek gibi. Bu kavramla ilgili asıl anlam budur. Ancak git-

gide anlam daha geniş tutuldu ve salim bir fıtrata sahip bir insanın kastetmemesi gereken fiiller anlamında da kullanılır oldu.

Dolayısıyla anlamın bu genişletilmiş hâliyle, her günah ve günahın her türlü etkisi, "hata" kavramının nesnel karşılığının kapsamına girer. "Hatîe=hata", insanın kastetmediği amel veya amelin etkisidir (bu durumda günah olarak değer kazanmaz) ya da kastedilmemesi gereken bir şeydir (bu durumda da günah veya günahın vebalı olarak değerlendirilir).

Fakat yüce Allah, *"Kim bir hata... işler"* ifadesinde, hatayı insanın kazanmasına nispet etmiştir. Dolayısıyla burada kastedilen, günah nitelikli hatadır. Bu bakımdan ayette geçen "hatîe" kelimesi ile, kastedilmemesi gereken bir fiili bilerek işlemek durumuna işaret edilmiştir.

Daha önce, *"De ki: Onlarda büyük günah vardır."* (Bakara, 219) ayetini tefsir ederken, "Günah, insanın birçok hayırdan yoksun kalmasına neden olan amele denir. İçki içmek, kumar oynamak ve hırsızlık yapmak gibi. Bu gibi ameller, insanın hayati hayırları özünde barındırmasına engel olurlar; toplumsal çöküşe yol açarlar ve insanın toplumsal statüsünü kaybetmesine, itimadını ve genel güvenini yitirmesine neden olurlar, demiştik.

Dolayısıyla "hata" ve "günah"ın, *"Kim bir hata veya günah işler..."* ayetinde iki şık şeklinde zikredilmesi ve her ikisinin birlikte insanın kazancına nispet edilmesi gösteriyor ki, her birini kendine özgü anlamıyla ele almak, öylece algılamak gerekir. Bu bakımdan, -gerçi Allah herkesten daha iyi bilir- şöyle bir anlam elde ediyoruz: Oruç gibi bazı görevleri terk etmek veya kan içmek gibi haram bir fiili işlemek suretiyle sadece bu çerçeveyle sınırlı kalan bir günahı işleyen yahut haksız yere adam öldürmek ve hırsızlık yapmak gibi vebali sürüp giden bir günahı işleyen, sonra bunu masum bir kimsenin üzerine atan insan, apaçık bir iftira ve günah yüklenmiş olur.

Kötü ameli başkasına nispet etmenin, "ok atma" anlamında kullanılan "remy" kelimesiyle ifade edilmesinde, aynı şekilde iftira atmanın vebalini kabullenmeyle ilgili olarak "ihtimal=yüklenmek kelimesinin kullanılmasında, latif bir istiare sanatı örneği vardır. Sanki iftiracı kişi, suçsuz insana bir ok fırlatarak onu öldürüyor ve bu öldürmesi ona ha-

yatı boyunca her türlü hayırdan alıkoyucu, kendisinden ayrılmayan bir yük bindiriyor.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan, ayetlerde "günah" olgusunun bazen "ism", bazen "hatîe, sû', zulüm, hiyanet ve dalâl" olarak nitelendirilmesinin hikmetini kavrıyoruz. Çünkü bu lafızların her biri, anlamı itibariyle kullanıldığı yere uygun düşmektedir.

"**Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti...**" Ayetin akışından anladığımız kadarıyla onların Hz. Peygamberi (s.a.a) saptırmaya yeltenmelerinden maksat, onu yüce Allah'ın ayetlerin başında "hainler" olarak nitelediği kimseleri savunmaya, onlara taraf çıkmaya razı etmektir. Buna göre söz konusu grup da, yüce Allah'ın ayetlerin akışı içinde doğrudan hitap ederek, *"Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz..."* şeklinde buyurduğu kimselerdir. İleride değineceğimiz gibi bu niteleme Ebu Tu'ma'nın akrabalarına uyuyor.

"Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar." ifadesine gelince, *"sana hiçbir zarar veremezler."* ifadesinin içerdiği ip ucundan hareketle maksadın şu olduğunu anlıyoruz: Bu grubun saptırma girişimi kendilerinden öteye geçmez, sana ulaşmaz. Onlar yeltendikleri şey dolayısıyla sapmışlardır. Çünkü yeltendikleri şey günahtır. Her günah da sapıklıktır.

Bu ifadenin değişik bir anlamı daha var. Buna tefsirimizin üçüncü cildinde, *"Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar da farkına varmazlar."* (Âl-i İmrân, 69) ayetini tefsir ederken değinmiştik. Fakat o açıklama, bu ayetin içeriğiyle bağdaşmadığı için burada ona değinmedik.

"Sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana... indirdi." Burada onların Hz. Peygambere (s.a.a) zarar vermeleri mutlak bir şekilde olumsuzlaşıyor. Fakat ayetin akışı bunun, *"Allah sana kitabı indirdi."* ifadesiyle kayıtlı olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz, "la yudirruke=sana zarar veremezler" ifadesindeki zamirle ilintili "hâl" olması koşuluyla. Gerçi nahiv bilginlerinin belirttiğine göre, mazi fiille başlayan fiil cümleleri genellikle "kad" edatıyla başladığı takdirde ancak "hâl" olabilir [ve bu ayette öyle değil; ama biz bunu göz ardı etmeliyiz. Çünkü be genelde böyledir, her zaman değil]. Dolayısıyla burada kastedilen

husus, insanların ilim ve amel açısından Peygamberimize (s.a.a) zarar vermelerinin mutlak olarak olumsuzlaşmasıdır.

"**Allah sana kitabı (vahyi) ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti.**" Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, ayetin akışı bunun, *"Sana hiçbir zarar veremezler."* ifadesinin ya da *"Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar; sana hiçbir zarar veremezler."* cümlelerinin gerekçesi konumunda olduğunu gösteriyor. Her hâlükârda kitabın inişi ve öğretim, onların Hz. Peygamberi (s.a.a) etkileyip saptırmalarını engellemektedir. Şu hâlde Peygamber efendimizin (s.a.a) masum oluşunun kriteri de budur.

MASUMİYETİN ANLAMI ÜZERİNE

Ayetten anladığımız kadarıyla, masumiyetin gerçekleşmesini sağlayan olgu bir tür ilimdir ki, bu ilim kişiyi günaha ve hataya bulaşmaktan alıkoyuyor. Diğer bir ifadeyle, masumiyet sapmayı önleyen bir bilgiden ibarettir. Nitekim cesaret, iffet ve cömertlik gibi huylar da sonuçlarının gerçekleşmesine yol açan ve korkaklık, panik, pısırıklık, oburluk, cimrilik ve müsriflik gibi karşıt olguların gerçekleşmesine engel olan insan fıtratında kökleşmiş ilmî şekillerdir.

Gerçi yararlı ilim ve yetkin hikmet, kişinin kötü sıfatların ölümcül, helâk edici çukurlarına düşmesine, günah pisliklerine bulaşmasına engel olur ve biz bunu ilim ve hikmet sahiplerinin, takva ve din ehlinin şahsında gözlemleyebiliyoruz; ancak bu sebep, şu maddî-doğal âlemde mevcut olan diğer sebepler gibi genelde etkinlik göstermektedir. Dolayısıyla kemâl sıfatına sahip kimseler arasında, onun bu kemâlinin her zaman kendisinin noksanlıklara duçar olmasına engel olacak, sürekli ve değişmez bir şekilde onu hatalardan koruyacak biri bulunmaz. Bu, aynı zamanda görüp gözlemlediğimiz tüm sebepler açısından da yürürlükte olan bir yasadır.

Bunun izahı şöyledir: İnsanın öz yaratılışında mevcut bulunan değişik idrakî ve kavramsal güçlerin bazısı, insanın bu güçlerden diğer bazısının etkisinden habersiz olmasına ya da onlara yönelik ilgisinin azalmasına neden olur. Söz gelimi, takva duygusuna sahip kimse, takva duygusunun üstünlüğünün bilincinde olduğu sürece, hoşnut olun-

mayan şekilde şehevi duygulara tâbi olmaz, takvanın gereği neyse ona göre hareket eder. Fakat şehvet ateşi parladığında, nefis büyük bir iştiyakla kendini bu duygunun kucağına attığında, insan takva duygusunun üstünlüğünü hatırlamayabilir veya takva duygusu zaafa uğrar. Çok geçmeden insan, takvanın onaylamadığı davranışlar sergilemeye başlar ve oburluğun, iffetsizliğin girdabına düşer.

İnsanın öz yaratılışında mevcut bulunan diğer düşünsel ve kavramsal güçler için de aynı durum geçerlidir. Dolayısıyla bu sebepler mevcut oldukları sürece, insanın bu sebeplerden birinin etkisinden kurtulması mümkün değildir. Hiçbir güç, onu bunun etkisinden kurtaramaz. Şu hâlde tanık olduğumuz farklılıkların kaynağı, takva ile sebepler arasındaki birbirini alt etme mücadelesi, bazısının bazısını devre dışı bırakmasıdır.

Bundan da anlaşılıyor ki masumiyet dediğimiz güç, kesinlikle alt edilemeyen ilmî-kavramsal bir güçtür. Eğer bizim bildiğimiz türden bir duygu ve kavrayış olsaydı, farklılık olgusu ona da yol bulurdu, etkisinde zaman zaman sürçmeler olurdu. Şu hâlde masumiyete yol açan ilim, kazanma ve eğitim yoluyla elde edilen diğer bilgi ve kavrayışlar türünden değildir.

Nitekim yüce Allah, özel olarak Peygamberine (s.a.a) hitap ettiği şu ifadede, bu duruma işaret etmiştir: *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* Burada özel bir hitap söz konusudur ve bizim bunu gereği gibi kavramamız mümkün değildir. Çünkü bu tarz bir bilgi ve bilinç alanında yetkinlik gerektirici düşünce yapısına ve ilmî zevke sahip değiliz. Şu kadarı var ki, diğer bazı ayetlerde buna ilişkin bazı ip uçları da algılamıyor değiliz. Meselâ: *"De ki... Cebrail'e kim düşman olursa, (bilsin ki) Kur'ân'ı senin kalbine... o indirmiştir."* (Bakara, 97) *"Onu Ruh-ul Emin (Cebrail) uyarıcılardan olasın diye apaçık Arapça diliyle senin kalbine indirmiştir."* (Şuarâ, 193-195) Bu ayetlere göre Peygambere indirilen şey, bir tür ilimdir.

Öte yandan, bunun bir vahiy ve konuşma türünden olduğu da anlaşılıyor: *"O... dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de (din olarak) yasallaştırdı..."* (Şûrâ, 13) *"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik."* (Nisâ, 163) *"Ben,*

sadece bana vahyolunana uyuyorum." (En'âm, 50) *"Ben, ancak Rabbimden bana vahyolunana uyuyorum."* (A'râf, 203)

Bu birbirinden farklı ayetlerden çıkan sonuca göre, "indirme"den maksat vahyetmedir. Kitap ve hikmetin vahyedilmesi yani. Ve bu, yüce Allah'ın Peygamberini (s.a.a) eğitmesinin bir şeklidir. Fakat *"sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla bu, yüce Allah'ın kitap ve hikmeti vahyetmek suretiyle ona öğretmesinden ayrı bir şeydir. Çünkü ayetin konusu, Peygamberimizin (s.a.a) kendisine iletilen olaylar ve dava konusu edilen meseleler hakkında özel görüşüyle hükmetmesidir. Bu ise, kitap ve hikmetten ayrı bir şeydir. Kitap ve hikmete uygun ve dayalı olmakla beraber, onun özel görüşü ve düşüncesidir.

Bundan da anlaşılıyor ki, *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ayetinde geçen "indirme" ve "öğretme"den maksat, iki tür bilgidir. Biri, vahiyle ve Ruh-ul Emin'in Peygambere (s.a.a) inmesiyle gerçekleşen öğretim; diğeri ise, melek indirmeksizin kalbe telkin etmek, gizlice ilâhî ilhamı ulaştırmaktır. Peygamber efendimizin (s.a.a) ilmiyle ilgili olarak rivayet edilen hadislerin de vurguladığı budur.

Buna göre, *"sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesinden maksat şudur: Allah sana bir tür ilim vermiştir ki, eğer bu ilmi katından sana bahşetmeseydi, böyle bir ilmi elde etmek için, insanların ilim kazanmak amacıyla baş vurdukları normal sebepler yeterli olmazdı.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan çıkan sonuca göre, bizim masumiyet gücü dediğimiz bu ilâhî bağış bir tür bilgi, duygu ve kavrayıştır. Onu diğer bilgi ve duygulardan ayıran, hiçbir kavramsal güç tarafından kesinlikle alt edilememesidir. Bilâkis o diğer duygulara baskın çıkar, onları kendi amacı doğrultusunda kullanır. Böylece sahibini mutlak sapıklık, yanılgı ve hatadan korur.

Rivayete göre, Peygamberin ve İmamın "Ruh-ul Kudüs" adı verilen bir ruhu vardır ki, bu ruh onları doğrultur, günahlardan ve hatalardan korur. Şu ayet-i kerime buna işaret etmektedir: *"İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru*

yola ilettiğimiz bir nur kıldık." (Şûrâ, 52) Ayeti, zahirini esas alarak incelediğimizde öğretici, yol gösterici ruh kelimesinin Peygambere (s.a.a) ilka edildiğinin, ulaştırıldığının kastedildiğini anlıyoruz.

Şu ayet de bu anlamı destekler mahiyettedir: *"Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler* (*imamlar) yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize kulluk eden kimselerdi."* (Enbiyâ, 73) İleride inşallah bu ayeti incelerken açıklayacağımız gibi, bununla kastedilen anlam şudur: Ruh-ul Kudüs hayırlı işler yaptırmak ve Allah'a ibadet etmesini sağlamak suretiyle İmamı doğrultur, yönünü tayin eder ve yanlış yapmasını engeller.

Bu açıklamalardan çıkan bir diğer sonuç da şudur: *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesinde geçen "kitap"tan maksat, insanlar arasında baş gösteren ihtilafları çözüme kavuşturmak üzere inen vahiydir. Nitekim şu ayette bu noktaya işaret edilmiştir: *"İnsanlar bir tek ümmetti, sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arsında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak içerikli kitapları da indirdi..."* (Bakara, 213) Tefsirimizin ikinci cildinde bu ayet geniş bir şekilde ele alınmıştır.

"Hikmet" kavramı da vahiy yoluyla inen, dünya ve ahiret için yararlı olan sair bilgiler anlamında kullanılmıştır. *"sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesi ile, kitap ve hikmetten oluşan bütünsel bilgilerden başkası kastedilmiştir.

Bu açıklamalardan sonra, bazı müfessirlerin söz konusu ayeti tefsir ederken getirdikleri yorumların zayıflığını rahatlıkla gözlemleyebiliyoruz. Bazı müfessirler "kitab"ı Kur'ân, "hikmet"i de hüküm içeren ayetler, "bilemeyeceğin şeyleri" ise hüküm ve gaybî bilgiler şeklinde açıklamışlardır.

Bazıları, kitap ve hikmeti Kur'ân ve sünnet, bilemeyeceğin şeyleri de şer'î hükümler ve önceki elçilere ilişkin haberler ve diğer çeşitli bilgiler olarak açıklamışlardır. Müfessirlerin bunların dışında işaret ettikleri daha nice yorumları vardır; ancak yukarıdaki açıklamalar, bu tür yorumların zayıflığını ortaya koyuyor. Bir kez daha yineleme gereğini duymuyoruz.

* * *

"**Allah'ın lütfu sana gerçekten büyüktür.**" Burada Peygamber efendimize (s.a.a) yapılan minnete işaret ediliyor, ilâhî lütfe dikkat çekiliyor.

"**Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç.**" Ragıp el-İsfahani der ki: "Naceytuhu; ona bir sır verdim, sırrımı verdim, fısıldadım, demektir. Bunun aslı, biriyle bir yerde yalnız kalmaktır." (Ragıp'tan aldığımız alıntı burada son buldu.) Buna göre ayette geçen "necva" fısıldaşarak konuşmak demektir. Bazen fısıldaşan kimseler anlamında da kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah, bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kendi aralarında fısıldaşırlarken..."* (İsrâ, 47)

"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur." ifadesinde, daha önce yer alan, *"Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken..."* ifadesine dönüş yapılıyor. Bunun gerekçesi de ayetlerin akış bütünlüğüne sahip olmalarıdır. Açıklama, bütün sözlü fısıldaşmaları kapsayacak şekilde genel tutulmuştur. Bunun geceleyin gizlice bir araya gelip plân kurmak veya başka bir şekilde olması fark etmez. Çünkü, kendisinde hayır olmadığına ilişkin olarak sözü edilen hüküm, gizlice fısıldaşmanın mutlakı, geneli içindir. Bunun geceleyin gizlice buluşup plân kurmak şeklinde olması şart değildir. Şu ifade de tıpkı bunun gibidir: *"Kim de... Peygambere karşı gelir..."* Dikkat edilirse, kim karşı gelmek için fısıldaşırsa, denmemiştir. Çünkü sözü edilen hüküm, karşı gelmenin geneli için geçerlidir. Bunun fısıldaşma suretinde olmasından veya olmamasından çok daha kapsamlıdır.

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla istisna, münkatı=kopuk istisnadır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Fakat şu şeyleri emreden kimsede ve emrettiği şeyde bir ölçüde hayır vardır." Hayır amaçlı gizli buluşma çağrısı emir olarak nitelendirilmiştir. Bu bir tür istiaredir. Yüce Allah, fısıldaşma yoluyla emredilen hayırları üç gruba ayırmıştır: Sadaka, iyilik, insanların arasını düzeltme. Maruf=iyilik kavramının genel kapsamı içinde olmasına rağmen sadakanın ayrı bir bölüm olarak zikredilmesi, özel olarak fısıldaşmayı gerektirecek düzeyde ihtiyaç duyulan eksiksiz ve kâmil bir fert olmasından dolayı olsa gerektir. Genelde öyledir de.

"**Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa...**" Diğer bir açıklamayla gizlice fısıldaşma durumuna, olumlu veya olumsuz akıbeti açısından açıklık getiriliyor. Amaç, hayır nitelikli fısıldaşmaların hayırlı yönlerinin ve hayır içermeyenlerin de hayırdan yoksun oluşunun nedenini açıklamaktır.

Buna göre, fısıldaşmanın failleri iki kategoride incelenebilir: Birisi, bunu Allah'ın rızasını elde etmek için yapıyor. Dolayısıyla Allah'a yaklaşmak için insanların arasını düzeltmek veya marufa çağırmak amacıyla yapılmış olması kaçınılmazdır. Allah, buna ileride büyük bir ödül verecektir. İkincisi, bunu elçiye karşı gelmek, müminlerin yolundan ayrı bir yol edinmek için yapıyor. Bunun cezası da onlara mühlet verme ve aşamalı olarak [istidraç şeklinde] azaba doğru sürüklemektir; sonra da cehenneme atılmaktır. Orası ne kötü varış yeridir!

"**Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa...**" Ayetin orijinalinde geçen "yuşâkik" kelimesi, "şakk" kökünden gelir ve bir şeyden ayrılan parça demektir. Buna göre, "yuşakik" kelimesinin mastarları olan "muşâkka" ve "şikâk" kelimeleri, kişinin arkadaşınınkinden ayrı bir parçada, bir şıkta olması demektir. Bu ise karşı çıkmaktan, muhalefet etmekten kinayedir. Dolayısıyla, doğru yol belli olduktan sonra Resule karşı çıkmak, ona muhalefet etmek ve ona itaat etmemek demektir.

Buna göre, *"müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa"* ifadesi, Resule karşı çıkmanın diğer bir açıklaması konumundadır. Müminlerin yolundan maksat, Peygambere itaattir. Çünkü ona itaat, Allah'a itaat demektir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Kim Peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."* (Nisâ, 80)

Şu hâlde müminlerin yolu, iman üzere birleştikleri hasebiyle Allah'a ve Resulü'ne ya da (sadece) Allah Resulüne itaat üzere birleşmelerinden ibarettir. Çünkü, yollarının birliğini sadece bu durum koruyabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın ayetleri size okunuyorken ve O'nun elçisi içinizdeyken, nasıl oluyor da inkâr ediyorsunuz? Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru yola iletilmiştir. Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa, öyle korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün.*

Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın." (Âl-i İmrân, 101-103) Tefsirimizin üçüncü cildinde bu ayetlere ilişkin ayrıntılı açıklamalara yer verdik.

Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"İşte bu, benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun, başka yollara uymayın ki, sizi O'nun yolundan ayırmasın. Korunmanız için Allah size işte böyle tavsiye etti."* (En'âm, 153) Allah'ın yolu takva yolu olduğuna göre, müminler de takvaya çağrıldıklarına göre, onların bir bütün olarak izledikleri yol, takva üzere yardımlaşma yoludur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın."* (Mâide, 2) Görüldüğü gibi bu son ayet, Allah'a isyan etmeyi ve İslâmî toplumun birliğini parçalamayı yasaklıyor. İşte yukarıda sözünü ettiğimiz müminlerin yolunun ifade ettiği anlam da budur.

Şu hâlde, *"Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa"* ifadesi, anlamı itibariyle, *"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman günahı, düşmanlığı ve Peygambere karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvayı konuşun."* (Mücâdele, 9) ayetini çağrıştırmaktadır.

"Onu gittiği yönde yürütürüz." Yani, onu gittiği yönde yürüterek, müminlerin yolundan başkasını izleme hususundaki tavrını gerçekleştirmesine imkân veririz. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, bunlara da (dünyayı isteyenlere de, ahireti isteyenlere de) Rabbinin rahmetinden ulaştırırız. Rabbinin nimeti (kimseye) yasak kılınmış değildir."* (İsrâ, 20)

"ve cehennemde yakarız. Orası ne kötü bir varış yeridir!" Bu ifadenin "vav" harfiyle önceki cümleye atfedilmiş olması gösteriyor ki bunların tümü, yani "gittiği yönde yürütülmesi, döndüğü yola yöneltilmesi" ve "cehennemde yakılması", tek bir ilâhî emirdir. Bunun bir kısmı dünyevîdir. Gittiği yönde yürütülmesi yani. Bir kısmı da uhrevîdir. Kötü bir varış yeri olan cehennemde yakılması yani.

"**Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz.**" Ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu ifade, *"Onu gittiği yönde*

yürütürüz ve cehennemde yakarız." ifadesinin gerekçesi konumundadır. Özellikle ayetlerin oluşturduğu akış bütünlüğünü göz önünde bulundurduğumuzda bu nokta son derece belirgin olarak ön plâna çıkar. Buradan hareketle anlıyoruz ki ayet, elçiye karşı çıkmayı ulu Allah'a ortak koşma olarak değerlendiriyor. Yüce Allah ise, kendisine ortak koşulmasını kesinlikle bağışlamaz.

Bu anlamı şu ayetten de algılayabiliriz: *"İnkâr edenler, Allah yolundan yüz çevirenler ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkanlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır. Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Resule itaat edin, işlerinizi boşa çıkarmayın. İnkâr edip Allah yolundan yüz çevirenleri ve sonra da kâfir olarak ölenleri Allah asla bağışlamaz."* (Muhammed, 32-34) Yukarıda sunduğumuz bu üç ayetin zahiri, bunların ikinci ayette yer alan, "Allah'a ve Resule itaat" etmeye ilişkin emrin gerekçelendirilmesi amacına yönelik olduklarını ortaya koymaktadır. Buna göre, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmemek bağışlanmaz bir küfürdür. Bununla da şirk kastedildiği açıktır.

Konunun akışından anlıyoruz ki, *"Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz"* ifadesinden hemen sonra ve ona bağlı olarak, *"bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* ifadesinin yer alması, açıklamayı tamamlama ve bu uğursuz günahın, yani elçiye karşı çıkma suçunun büyüklüğünü vurgulama amacına yöneliktir. Tefsirimizin dördüncü cildinin sonlarında bu ayetle ilgili bazı açıklamalarda bulunduk.[1]

"**Onlar Allah'ın dışında etkileri olmayan edilgen tanrılardan başkasına tapmazlar.**" Ayetin orijinalinde geçen "inas" kelimesi, "unsa"nın çoğuludur. Araplar, "Enus-el hadîdu enesen=demir büküldü, yumuşak oldu" ve "Enus-el mekanu=yer çabuk ve çok bitki verdi." derler. Dolayısıyla kelimede etkilenme ve edilgenlik anlamı esastır. Bu yüzden dişi canlılara "unsa" adı verilmiştir. Allah'tan başka kulluk sunulan tüm mabutlar ve putlar da "inas" diye nitelendirilmişlerdir. Bunun nedeni, onların edilgen, etkilenen şeyler ol-

---

1- [c.4, s.535, Nisâ Suresi, 48. ayetin tefsirinde.]

maları, onlara tapanların beklediği türden bir etkinlik yapma gücünden yoksun olmalarıdır.

Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"...Sizlerin Allah'ı bırakıp yalvardıklarınız (taptıklarınız) bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de! Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Doğrusu Allah kuvvetlidir, üstündür."* (Hac, 73-74) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"O'nu bırakıp hiçbir şey yaratamayan, bilâkis kendileri yaratılmış olan, kendilerine bile ne zarar ve ne de fayda verebilen; öldürmeye, hayat vermeye, ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler."* (Furkan, 3)

Dolayısıyla anlaşılıyor ki, buradaki "unuset"ten maksat, yaratıcıya oranla yaratılmışın özelliği olan salt edilgenliktir. Bu yorum şu tür yorumdan daha yerindedir: "Burada kastedilenler Lat, Uzza ve üçüncü put olan Menat gibilerdir. Nitekim her kabilenin bir putu vardı ve 'Falancaların dişisi' derlerdi. Böyle demelerinin sebebi, ya putlara verilen isimlerin müennes (dişi cinsten kelimeler) olması ya da cansız varlıklar olmasıydı. Nitekim cansızlar lafız itibariyle dişil olarak işlev görür.

Bizim yorumumuzun daha isabetli olmasının gerekçesine gelince; karşı görüş, ayetteki kesin sınırlandırmayla tamamen örtüşmüyor. Ayette *"Onlar, O'nu bırakıp birtakım dişileri (tanrıları) çağırıyorlar."* buyruluyor. Oysa, müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak taptıkları arasında İsa, Brahman ve Buda gibi dişi olmayan kimseler de vardır.

"**ve hiçbir hayırla ilişkisi olmayan Şeytandan başkasına tapmazlar.**" Ayette geçen "el-merîd" kelimesi, her türlü hayırdan ari ya da mutlak olarak çıplak demektir. Beydavî kendi tefsirinde der ki: "el-Merîd" ve "el-mârid" hiçbir hayırla ilgisi olmayan demektir. Terkibin aslı, düz ve yumuşak olma anlamına gelir. Yani, yumuşaklık ifade eder. "Sarh-un mumerred" (yumuşak, düzgün taht) "Gulam-un emred" (bıyığı henüz terlemiş, tüysüz delikanlı), "Şeceret-un merdâ" (Yaprakları az ve seyrek ağaç)..." (Beydavî'den aldığımız alıntı burada son buldu.)

Anlaşıldığı kadarıyla, bu cümle önceki cümlenin açıklaması ko-

numundadır. Çünkü "çağırma" ibadetten, tapmaktan kinaye olarak kullanılmıştır. İbadetin insanlar arasında yaygın bir davranış olarak ortaya çıkması, ihtiyacı gidermeye yönelik çağrıdan kaynaklanmıştır. Öte yandan yüce Allah, itaat etmeyi de ibadet olarak isimlendirerek şöyle buyurmuştur: *"Ey Âdemoğulları! Ben size, şeytana tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana tapın... diye bildirmedim mi?"* (Yâsin, 60-61)

Dolayısıyla, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı gelip şu noktaya dayanıyor: Müşriklerin Allah dışında kulluk sundukları tüm putlara yönelik ibadetleri, aslında hayırsız şeytana yönelik bir ibadet ve çağrı konumundadır. Çünkü bu tarz bir ibadet, şeytana itaattir.

"**Allah onu lânetlemiş,**" Ayetin orijinalinde geçen "lânet" kelimesi, rahmetten uzaklaştırma demektir. Bu ifade, Şeytana ilişkin ikinci bir vasıftır, ayrıca birinci vasfın [her türlü hayırdan yoksun] da gerekçesi niteliğindedir.

"**o da demişti ki: Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım.**" Burada yüce Allah'ın daha önce Şeytanın ağzından aktardığı şu ifadelere işaret ediliyor gibi: *"İblis dedi ki: Senin mutlak kudretine andolsun ki, onların tümünü azdıracağım. Yalnız onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç."* (Sâd, 82-83) Şeytan, "Senin kullarından" ifadesiyle, saptırmasına rağmen onların Allah'ın kulları olduklarını itiraf ediyor, bu niteliklerinin dışına çıkamadıklarını ve Allah'ın onların Rabbi olduğunu, onlar hakkında dilediği gibi hükmedeceğini dile getiriyor.

"**Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım...**" Ayetin orijinalinde geçen "yubettikunne" kelimesinin mastarı olan "tebtîk" kelimesi, yarmak anlamına gelir. Burada anlatılmak istenen husus, Arap cahiliyesindeki şu uygulamayla örtüşmektedir: Araplar cahiliye döneminde, etlerini haram kılmak amacıyla Bahira ve Saibe adını verdikleri hayvanların kulaklarını, bunun bir nişanesi olarak yararlardı.[1]

1- [Evcil olan bu hayvanlar, Arapların batıl inanç ve âdetlerine göre kesilmez ve etleri de yenmezdi. Konuyla ilgili ayrıntılı açıklama, Mâide suresinin 103. ayetinin tefsirinde gelecektir.]

Ayette sayılan hususların tümü, sapmanın bazı örnekleridir. Dolayısıyla bunlarla birlikte saptırmadan da söz edilmesi, önce genel bir anlatım, ardından özel önem verildiğinin bir göstergesi olarak bunların bazılarından birer birer bahsedilmesi içindir. İblis diyor ki: "Mutlaka onları, Allah'tan başkasına kulluk sunmak ve günah işlemekle uğraştırarak saptıracağım. Konumlarının gereği, kendilerini ilgilendiren işlerden alıkoyacak şekilde onları asılsız kuruntu ve emellerle oyalayacağım. Hayvanların kulaklarını yarıp Allah'ın helâl kıldığını haram kılmalarını emredeceğim. Onlara Allah'ın yaratmasını değiştirmelerini emredeceğim." Şu hâlde şeytanın bu sözleri, iğdiş yapmak, cinsiyet değiştirmek, çeşitli organları kesmek, livata (homoseksüellik) ve sevicilik (lezbiyenlik) gibi sapıklıklarla örtüşmektedir.

Allah'ın yaratmasını değiştirmek ifadesiyle, fıtratın dışına çıkma ve dosdoğru hanîf dinini terk etme durumunun kastedilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sen yüzünü, hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değiştirme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rûm, 30)

Ardından yüce Allah, şeytanı çağırmayı yani emrettiklerine uymayı, onu dost-veli edinmek olarak nitelendiriyor: *"Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse, elbette apaçık bir ziyana uğramıştır."* Dikkat edilirse, burada "şeytan kime dost-veli olursa" şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bununla verilmek istenen mesaj, önceki ayetlerde de belirtildiği gibi, velinin yüce Allah olduğunu vurgulamaktır. Ondan başkaları, birileri tarafından dost-veli edinseler de hiçbir şey üzerinde velayetleri söz konusu değildir.

"**(Şeytan) onlara söz verir ve ümitlendirir; hâlbuki Şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir.**" Ayetten algıladığımız kadarıyla önceki ayette yer alan, *"elbette apaçık bir ziyana uğramıştır."* ifadesi gerekçelendiriliyor. Gerçek mutluluğu ve mükemmel yaratılışı boş vaatlerle ve mevhum umutlarla değiştiren insanın hüsranından daha büyük ziyan olabilir mi? Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İnkâr edenlere gelince; onların işleri, ıssız çöldeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat yanına gelince hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve*

Allah da onun hesabını tastamam görür. O hesabı çabuk görendir." (Nûr, 39)

"Vaatler" ise, şeytanın bir aracı kullanmaksızın telkin ettiği vesveseler anlamında kullanılmıştır. "Umutlar"a gelince, onlar insanın vehim yoluyla kuruntulardan zevk aldığı şeytanî vesveselerin birer ayrıntısı konumundadırlar. Bu yüzden, *"hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir."* buyrularak, va'din aldatma olduğu belirtilmiş, buna karşın "umut" için böyle bir nitelemede bulunulmamıştır. Bunun nedeni ise açıktır.

Sonra yüce Allah, onların bu durumlarının akıbetini açıklıyor: *"İşte onların varacağı yer cehennemdir; ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır."* Ayette geçen "mahîs" kelimesinin mazi fiili "hâse"dir ve bir yerden dönmek, kaçınmak anlamına gelir. Dolayısıyla "mahîs" kaçış ve dönüş yeri anlamını ifade eder.

Ardından, açıklamayı tamamlamak amacıyla karşı tabloda müminlerin durumu tasvir ediliyor: *"İnanıp iyi işler yapanları da, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Orada sürekli kalacaklardır..."* Ayetlerin akışı içinde [*"onu gittiği yönde yürütürüz."* ve *"cehennemde yakarız."* ifadelerindeki] üçüncü çoğul şahıstan, [*"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* ifadesiyle] gayıp sıygasına geçiş yapılıyor.

Bu uygulama, geneli itibariyle, konunun önemine ve büyüklüğüne vurgu yapma amacına yöneliktir. Şöyle ki, böyle bir vurgunun gerekli olduğundan dolayı, önce Allah lafzı birinci çoğul şahıs zamiri yerine kullanılıyor, ardından amaç gerçekleştirilince, asıl olan önceki ifade tarzına [yani, birinci çoğul şahıs zamiri kullanmaya] geri dönülüyor. Bu da, *"cennetlere yerleştireceğiz."* ifadesinde gerçekleştiriliyor.

Burada bir diğer incelik de vardır. O da şu ki: Yüce Allah burada çok yakın olduğunu, mümin kullarıyla aralarında bir perde olmadığını, onların velisinin kendisi olduğunu ima ediyor.

"**Bu, Allah'ın gerçek vaadidir ve Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?**" Burada şeytanın vaadine karşılık veriliyor. Onun vaadi bir aldatmacadır, buna karşılık Allah'ın vaadi haktır, sözü doğrudur.

"**(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz.**" Yeniden ayetlerin akışının başlangıcına dönülü-

yor; ama açıklamanın ayrıntısından çıkan öz bir sonuç olarak. Şöyle ki: Bazı müminlerin anlatılan davranışlarından, sözlerinden ve Peygamberden (s.a.a) ısrarla kendilerini gözetmesini, başkalarına karşı kendilerine destek verip yardım etmesini, başkalarıyla aralarında çıkan anlaşmazlıklarda taraflarını tutmasını istemelerinden anlaşılıyor ki onlar, iman etmiş olmakla Allah katında bir üstünlük ve Peygamberin (s.a.a) üzerinde bir hak elde ettiklerini düşünüyorlardı.

Bu yüzden [bunların nazarında] Allah'ın ve Resulünün onları gözetmeleri, onları başkalarına galip getirmeleri, haklı veya haksız olmalarına bakmaksızın üstün tutmaları bir zorunluluktu. Hükmün adilce veya zalimce olması önemli değildi. Önemli olan onların lehine olmasıydı. Tıpkı sapıklık önderlerinin yönetimlerinde olduğu gibi. Bunlar zorba liderlerin maiyetlerinin, sırdaşlarının ve suç ortaklarının talep edebilecekleri şeylerdi. Zorba önderlerin yardakçıları, boyun eğdiği ve tâbi olduğu liderlerine itaat etmenin, teslimiyet göstermenin yanında minnet de ederler, bağlılıklarını başına kakarlar; katında bir saygınlık ve ayrıcalık hak ettiklerini düşünerek önderlerinin zorbalıkla da olsa kendilerini desteklemelerinin, gözetmelerinin ve başkalarına tercih etmelerinin gerekli olduğunu sanırlar.

Yine, yüce Allah'ın belirttiği gibi, Ehlikitap da kendisi için böyle bir ayrıcalık öngörüyordu. *"Yahudiler ve Hıristiyanlar; 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler."* (Mâide, 18) *"Yahudi veya Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler."* (Bakara, 135) *"Bu, onların; 'Ümmîler konusunda bize bir vebal yoktur.' demelerindendir."* (Âl-i İmrân, 75)

Böylece yüce Allah, müminlerin içindeki bu grubun bu tarz mesnetsiz iddialarını geri çeviriyor. Onları Ehlikitap'la aynı çizgide değerlendiriyor ve bu tür iddiaları istiareli bir ifade tarzıyla kuruntu diye niteliyor. Çünkü bu iddialar, tıpkı kuruntular gibi zevk veren hayali tasavvurlardan başka bir anlam ifade etmezler; realiteler dünyasında bir etkinlikleri, gerçeklikleri olmaz. Diyor ki ulu Allah: "Ey Müslümanlar topluluğu veya ey Müslümanların içindeki belli grup, bu iş sizin kuruntunuzla olmaz. Ehlikitab'ın kuruntularıyla da olacak değildir. Aksine, işin ekseninde amel yatar; hayırsa amel karşılığı da hayırdır, eğer şerse karşılığı da şerdir."

Ayette iyilikten önce kötülükten söz edilmesinin sebebi, yanılgılarının çoğunluğunun kötülük nitelikli olmasıdır.

"**Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur.**" Sözün akışına ayrıntı getiriliyor, detay kazandırılıyor; ama arada bir bağlaç kullanılmıyor ve yeni bir cümleymiş gibi ifade ediliyor [cümleyi bir öncesine bağlayan vav-ı atıfa kullanılmıyor]. Çünkü bu ifade, zihinlerde uyanabilecek takdirî bir sorunun cevabı niteliğindedir. Takdiri şöyledir: Madem ki İslâm'ın alanına ve imanın konusuna girmek, insan için her türlü hayrı celp etmeye, hayat için gerekli olan her türlü menfaati korumaya yetmiyor ve madem ki Yahudilik ve Hıristiyanlık için de aynı durum geçerlidir, peki bunun [hayrı elde etmenin] yolu nedir? İnsanın hâli nice olacak? İşte bu takdirî soruya şu cevap veriliyor: *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur... her kim de iyi işler yaparsa..."*

"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır." ifadesi mutlak bir ifadedir. Hem adam öldürene kısas uygulanması, hırsızlık edenin elinin kesilmesi, zina edenin [evli olmaması hâlinde] kırbaçlanması veya [evli olması hâlinde] recmedilmesi gibi şeriatın koyduğu siyasal hükümler türünden dünyevî cezayı, hem de yüce Allah'ın kitabında ve Peygamberinin diliyle vaat ettiği uhrevî cezayı kapsamaktadır.

Bu genellik, ayetlerin konusuna uygundur, atmosferiyle örtüşmektedir. Ayetlerin iniş sebebi çerçevesinde aktarılan bir rivayette, bunların hırsızlık yapan, sonra bu suçu bir Yahudi'nin ve bir Müslüman'ın üzerine atan, ardından suçlanan kimseyi cezalandırması için Hz. Peygambere (s.a.a) baskı yapan kimseler hakkında indiği belirtilmektedir.

"ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur." ifadesinde dost ve yardımcı ifadeleri geneldir; hem dünyadaki dost ve yardımcıları kapsamaktadır. Dolayısıyla kişinin dünyada karşılaşacağı kötü cezayı savacak olan Peygamberi (s.a.a) veya emir sahibini (masum imamı) yahut bu ikisine yakın olma durumunu ya da İslâm ve dinin saygınlığı gibi yardımcıları kapsamına almaktadır. Şu hâlde yüce Allah'ın öngördüğü olumsuz cezayı hiç kimse, hiçbir etken kötülük yapan kişiden savamaz. Hem de, bir sonraki ayette işaret edi-

len hususlar hariç, ahiretteki cezayı savma noktasındaki dost ve yardımcıyı kapsamaktadır.

"**Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak (birtakım) iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve onlara çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez.**" Bu ayet, iyi işler yapan kimsenin alacağı karşılığı (cenneti) içeren ikinci şıktır. [Önceki ayette birinci şıkka yani, kötü iş yapanların durumuna değinildi, burada ise ikinci şıkkın yani, iyi iş yapanların durumuna değiniliyor.] Ancak yüce Allah burada bir şart koşuyor ki, mükâfatın realize edilişini, gerçekleştirilmesinin çevresini daraltıyor; bir diğer açıdan da genişliği gerektirecek şekilde ifadeyi genelleştiriyor.

Buna göre, ödül olarak cenneti kazanmanın şartı, salih amel işleyen kimsenin mümin olmasıdır. Çünkü güzel karşılık ancak salih amelden dolayı söz konusu olabilir. Kâfirinse ameli yoktur. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yaptıkları ameller elbet boşa giderdi."* (En'âm, 88) *"İşte onlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa çıkan kimselerdir, ki biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız."* (Kehf, 105)

"...her kim de birtakım iyi işler yaparsa," ifadesinin orijinalinde, bütünden bir parçayı ifade etmek için kullanılan "min" (baziyet bildiren) edatına yer verilmiştir. Bununla da cennet vaadine ilişkin bir genişletme söz konusu ediliyor. Eğer "min" edatı olmaksızın "kim iyi işler yaparsa" denilseydi -ceza vermede dikkati gerektiren böylesine hassas bir noktada- şu anlamı ifade edecekti: "Cennet, inanan ve bütün salih amelleri işleyen kimseler içindir." Ancak ilâhî lütuf, güzel ödülü inanıp bazı salih amelleri işleyen herkesi kapsayacak şekilde genelleştiriyor.

Dolayısıyla işleyemediği diğer sahil amelleri veya işlediği günahları tövbe ya da şefaatle telafi ediyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 116) Bu konuyla ilgili açıklamaya,*"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar... içindir..."* (Nisâ, 17) ayetini incelerken ve yine orada "tövbe" kavramı hakkında yaptığımız değerlendirmede yer

verdik.[1] Nitekim tefsirimizin birinci cildinde de, *"Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez."* (Bakara, 48) ayetini tefsir ederken "şefaat"le ilgili detaylı bilgiler sunduk.

"Erkek olsun, kadın olsun" ifadesinde de hükmün erkek-kadın herkesi kapsadığı, temelde hiçbir fark gözetilmediği vurgulanıyor. Bu tavır, kadınlar için herhangi bir amelin, dolayısıyla işledikleri güzelliklere ödül verilmesinin söz konusu olmadığını ileri süren Hint ve Mısır gibi eski putperest toplumların inançlarından tamamen farklıdır. Üstünlük ve onurun erkeklere ait olduğu, kadınların Allah katında zelil, yaratılışta noksan, ecir ve ödülde hüsrana uğrayan olduğu anlaşılan Yahudilik ve Hıristiyanlık anlayışıyla da bağdaşmıyordu. Cahiliye Araplarının kadınlara ilişkin inançları da bunlarınkinden pek farklı değildi. Böylece yüce Allah, *"Erkek olsun, kadın olsun"* buyurarak iki cinsin eşitliğini vurgulamıştır.

"İşte onlar cennete girerler" ifadesinden hemen sonra, *"onlara çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez."* ifadesine yer verilmiş olması da bu yüzden olsa gerektir. Buna göre, birinci cümle, kadınların da tıpkı erkekler gibi sevapta pay sahibi olduklarına; ikinci cümle de fazlalık veya eksiklik bakımından aralarında herhangi bir farkın olmadığına delâlet etmektedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Rableri onlara cevap verdi ki: Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-İmrân, 195)

"**İyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden... kimseden din bakımından daha iyi kim vardır?...**" Bu ifade, akla gelebilecek şu tür bir değerlendirmeyi bertaraf etmeye yönelik gibidir: Müslüman'ın İslâm'ının veya Ehlikitab'ın imanının hayrı celp etmede ve genel olarak çıkarlarını korumada bir etkinliği bulunmuyorsa, Allah'a ve ayetlerine inanmak bir şey değiştirmiyorsa, bu bağlamda böyle bir imanın varlığı ile yokluğu arasında herhangi bir fark yoksa, o zaman İslâm'ın saygınlığı nerededir? İmanın ayrıcalığı nedir?

İşte bu ayette böyle bir değerlendirmeye şu cevap veriliyor: Dinin saygınlığı kuşku götürmeyen bir olgudur. Akıl sahibi hiç kimse bunun

---

1- [bkz. c.4, s.342 ve 350.]

güzelliğinden kuşku duymaz. *"din bakımından... daha iyi kim vardır?"* ifadesi, işte bunu vurgulamaya yöneliktir. Böylece kuşku götürmez bir gerçek olduğu kabul edilerek sunulan bir soruyla, insanın kesinlikle dinsiz olamayacağı, en güzel dininse göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah'a teslim olmak olduğu, O'na kulluk sunularak boyun eğmenin, fıtrat dini olan İbrahim'in hanîf dini doğrultusunda amel etmenin bir zorunluluk olduğu vurgulanıyor. Bu çerçevede [bu nedenle] yüce Allah'ın, iyilik yaparak kendini ilk kişi olarak Allah'a teslim eden, hanîf dinine tâbi olan İbrahim'i dost edindiği belirtiliyor.

Fakat ilâhî dostluğu, insanlar arasında geçerli olan dostluk gibi algılamamak gerekir. İnsanlar arasındaki dostluk hak ve batılın her türlüsünün üstünde tutulur. Bu da onlar için ölçüsüzlüğün ve zorbalığın, tahakkümün kapısını açar. Yoksa yüce Allah her şeyin sahibidir ve hiçbir şeyin O'nun üzerinde sahipliği söz konusu değildir. Her şeyi kuşatmıştır, kuşatılması söz konusu olmaz.

Bu bakımdan insanlar arasındaki efendilere, başkanlara ve krallara benzemez. Çünkü efendiler, başkanlar ve krallar kölelerine ve yurttaşlarına bir şey vermedikçe onlardan bir şey alamazlar. Bazılarını diğer bazılarının aracılığıyla ezerler. Bir gruba başka bir grubun desteğiyle egemen olurlar. Bu nedenledir ki, iradeleri herkesin iradesiyle çeliştiği zaman yerlerinde kalamazlar. Aksine makamlarından alaşağı olurlar ve zayıflıkları ortaya çıkar.

Buradan hareketle, *"din bakımından daha iyi kim vardır?"* ifadesinin ardından, *"Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır."* ifadesine yer verilmesinin nedeni açıklık kazanmış olur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de şöyle deniyor: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde... sana kitabı hak ile indirdik..."* ayetinin iniş sebebi hakkında şöyle deniyor: "Ubeyrikoğullarından Hıristiyan bir topluluğa mensup üç kardeş vardı ve bunlar münafıktılar. İsimleri Beşir, Bişr ve Mübeşşir idi. Bunlar, Bedir Savaşına katılmış biri olan Numan oğlu Katade-

n'in amcasının evinin duvarını delerek içeri girmiş, onun ailesi için depoladığı bazı yiyecekleri, bir kılıcı ve bir zırhı çalmışlardı."

"Katade bu durumu Resulullah'a (s.a.a) şikayet etti ve dedi ki: 'Ya Resulullah, bir grup insan, amcamın evinin duvarını delerek içeri girdiler ve onun ailesi için depoladığı yiyecekleri, bir kılıç ve bir zırh çaldılar. Bunu yapanlar kötü bir aileye mensupturlar.' Bunların [genelde] görüş bakımından birlikte oldukları mümin birisi vardı, adı Lebid b. Sehl idi. Ubeyrikoğulları Katade'ye dediler ki: 'Bu, Lebid b. Sehl'in işidir.' Lebid bunu duyunca kılıcını aldı ve onlara karşı meydan okudu. Dedi ki: 'Ey Ubeyrikoğulları, beni hırsızlıkla mı suçluyorsunuz? Hâlbuki, siz benden daha çok hırsızlığa yakışırsınız? Kaldı ki, sizler Resulullah'ı (s.a.a) hicveden ve bu hicivlerinizi Kureyşlilerin üzerine atan, onlara mal eden münafıklarsınız. Ya bunu açıklayacaksınız ya da kılıcımı vücutlarınıza daldıracağım.' Bunun üzerine ona karşı yumuşadılar ve 'Evine dön. Allah sana merhamet etsin. Sen bu suçtan berîsin.' dediler."

"Daha sonra Ubeyrikoğulları kabilelerine mensup Useyd b. Urve adlı birinin yanına gittiler. Adam mantıklı ve etkileyici konuşmalar yapan bir kimseydi. Kalkıp Resulullah'ın (s.a.a) yanına gitti ve dedi ki: 'Ya Resulullah (s.a.a), Katade b. Numan, bizim kabileye mensup onurlu, soylu, soplu bir aileye musallat olmuş, onları hırsızlıkla suçluyor, işlemedikleri bir suçu üzerlerine yıkıyor.' Resulullah (s.a.a) bundan dolayı üzüldü. Sonra Katade yanına geldi. Resulullah (s.a.a) ona döndü ve şunları söyledi: 'Onurlu, soylu-soplu bir ailenin yakasına yapışmış, onları hırsızlıkla suçlamışsın, öyle mi?' Sert bir dille onu azarlardı. Katade bundan dolayı çok üzüldü, amcasının yanına vararak ona şöyle dedi: 'Keşke ölseydim de Resulullah'la konuşmasaydım. Bana hiç de hoşlanmadığım şeyler söyledi.' Amcası, 'Yardım Allah'tandır.' dedi."

"Bunun üzerine yüce Allah, bu olay üzerine şu ayetleri indirdi: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde... sana kitabı hak ile indirdik... O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken...* (Kummî der ki:) Ayette geçen 'söz', fiil anlamındadır. [Yani, Allah'ın razı olmadığı fiil, iş.] Böylece söz, fiil yerine geçmiştir. *Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz... Kim bir hata veya günah işler de sonra onu*

bir suçsuzun üzerine atarsa... Yani, Lebid b. Sehl'in üzerine atarsa, *muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur."*

Yine Tefsir-ul Kummî'de Ebu Carud'dan İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Bişr'in yakın akrabalarından bazıları şöyle dedi: 'En iyisi biz kalkıp Resulullah'ın (s.a.a) yanına gidelim, dostumuz hakkında aracılık yapalım, onun suçsuz, bu işten berî olduğunu söyleyelim.' Ancak yüce Allah, *'İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar) da Allah'tan gizlenmiyorlar (utanmıyorlar)... yahut onlara kim vekil olacak?'* ayetini indirdiğinde, bunlar Bişr'e dönerek; 'Ey Bişr! Allah'tan af dile ve günahlarından tövbe et.' dediler. Ama Bişr cevaplarında dedi ki: 'Her zaman kendisine yemin ettiğime andolsun ki, onları Lebid'den başkası çalmamıştır.' Bunun üzerine, *'Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.'* ayeti indi."

"Daha sonra Bişr küfre saptı ve Mekke'ye yerleşti. Bunun üzerine yüce Allah, Bişr'i savunan ve Resulullah'a (s.a.a) gelerek onu temize çıkarmaya çalışan grup hakkında, *'Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup, seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti... Allah'ın lütfü sana gerçekten büyüktür.'* ayetini indirdi."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Tirmizi, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu Şeyh, Hakim -sahih olduğunu belirterek- Katade b. Numan'dan şöyle rivayet ederler: "İçimizde Ubeyrikoğulları adı verilen bir aile vardı. Bunlar Bişr, Beşir ve Mubeşşir adlı üç kardeşti. Bişr bir münafıktı. Şiirler söyler, Resulullah'ın (s.a.a) ashabını hicvederdi. Bu, bunları bazı Araplara mal ederek, 'Falan falan adamlar söyledi.' derdi. Resulullah'ın ashabı bu şiirleri duyduklarında, 'Vallahi bunu o pis adamdan başkası söylememiştir.' derlerdi. Bu yüzden o da şöyle demişti: Her kim bir kaside söylese, onu / bana mal ederek, 'Ubeyrik'in oğlu söyledi' mi diyecekler?"

"Bunlar hem cahiliyede, hem de İslâm döneminde muhtaç ve yoksul bir aileydi. Halkın Medine'deki yiyeceği hurma ve arpadan ibaretti. Bir adamın imkânı olsa ve Şam'dan beyaz un yüklü bir deve gelseydi, ondan satın alırdı; ama sadece kendisi yerdi, ailenin diğer fertleri hurma ve arpa yemeye devam ederlerdi."

"Bir gün Şam tarafından bir kervan geldi. Amcam Rifaa b. Zeyd bir çuval beyaz un aldı ve onu evinin içme salonuna koydu. İçme salonunda silahları da vardı. İki zırh, iki kılıç ve diğer donanımlar. Gecenin bir vaktinde duvar delinir, yiyecek ve silah götürülür. Sabah olunca amcam Rifaa yanıma geldi ve şöyle dedi: Yeğenim biliyor musun, bu gece evimize saldırıldı. İçme salonumuzun duvarı delindi, yiyeceğimiz ve silahımız götürüldü!"

"Ev hakkında biraz araştırma yaptık ve etrafı soruşturduk. Bize denildi ki: 'Ubeyrikoğullarını bu gece ocak yaktıklarını ve ocakta ise size ait bazı yiyeceklerin pişmekte olduğunu gördük.' Biz etrafı soruştururken Ubeyrikoğulları, 'Allah'a andolsun ki, biz arkadaşınız Lebid b. Sehl'den başkasını o civarlarda görmedik.' dediler. Lebid ise bizim topluluktan, yapıcı ve İslâm'ı güzel yaşayan bir insandı. Lebid bunları duyunca kılıcını çekti ve Ubeyrikoğullarının bulunduğu yere geldi. Şöyle seslendi: 'Ben hırsızmışım öyle mi? Allah'a andolsun ki, ya şu hırsızlık olayını açıklarsınız ya da şu kılıçla aranıza dalacağım.' Dediler ki: 'Bizden uzak dur adam. Allah'a andolsun ki, bu işi yapan sen değilsin.' Böylece biz evde araştırma yaptık, sonunda hırsızlığı yapanların onlar olduklarından kuşkumuz kalmadı. Bunun üzerine amcam bana, 'Ey kardeşimin oğlu, Resulullah'ın (s.a.a) yanına gitsen ve bu olayı ona anlatsan daha iyi olmaz mı?' dedi."

Katade diyor ki: "Resulullah'ın (s.a.a) yanına gittim ve şöyle dedim: 'Ya Resulullah, bizim kabileden insanlara eziyet eden bir aile var. Amcam Rifaa b. Zeyd'in evinin içme salonunun duvarını delerek içeri girmiş, silahını ve yiyeceklerini almışlardır. Silahlarımızı geri versinler. Yiyeceklere gelince, onlara ihtiyacımız yoktur.' Resulullah (s.a.a), 'Bu meseleye bakacağım.' dedi. Bunu duyan Ubeyrikoğulları Useyr b. Urve adlı bir adama gidip konuştular. O aileden başka kişiler de adamın başında toplandılar ve hep birlikte gidip Resulullah'a (s.a.a) şöyle dediler: Ya Resulullah, Katade b. Nu'man ve amcası, içimizde İslâm ve ıslah ehli bir aileyi töhmet altında bıraktılar, bir kanıt ve belge olmaksızın onları hırsızlıkla suçladılar."

Katade der ki: "Resulullah'ın (s.a.a) yanına gidip onunla konuştum. Bana dedi ki: İslâm'ı güzel yaşayışları ve ıslah ehli oluşlarıyla

anılan bir aileyi töhmet altında mı bıraktın? Bir kanıt ve belge olmadan onları hırsızlıkla mı suçladın?"

"Geri döndüm ve 'keşke bir kısım malım elimden çıksaydı da bu konuda Resulullah (s.a.a) ile konuşmamış olsaydım.' diye düşündüm. Sonra amcam Rifaa yanıma geldi ve 'Ey kardeşimin oğlu ne yaptın?' dedi. Resulullah'ın (s.a.a) bana söylediklerini haber verince, 'Allah'tan yardım dileriz.' dedi."

"Çok geçmeden şu ayetler indi: *'Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hainlerin* -Ubeyrikoğullarının- *savunucusu olma!* –Ve Katede'ye söylediklerinden dolayı- *Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Kendilerine hainlik edenlerden yana uğraşmaya kalkma (onları savunma)... sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.* –Yani, onlar Allah'tan bağışlanma dileselerdi, Allah onları bağışlardı.- *Kim bir hata veya günah işler...* -Lebid'e attıkları iftiradan dolayı- *büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur. Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup* -Useyr b. Urve ve arkadaşları- *seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti. ...biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.'* Bu ayetler inince, Resulullah (s.a.a) silahı hırsızdan alarak getirdi ve Rifaa'ya geri verdi."

Katade der ki: "Silahı amcama getirdim. Yaşlı bir adamdı ve cahiliye eğilimi vardı. Ben onun Müslümanlığının karışık olduğunu düşünürdüm. Silahı verdiğimde, 'Ey kardeşimin oğlu, ben bu silahımı Allah'ın yolunda (sadaka olarak) verdim.' dedi. O zaman amcamın Müslümanlığının sahih olduğunu anladım."

"Bu ayetlerin inişi üzerine Bişr kaçıp müşriklere katıldı. Sa'd'ın kızı Selafe'nin evine konuk oldu. Bundan sonra şu ayet indi: *'Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu gittiği yönde yürütürüz... gerçekten koyu bir sapıklığa düşmüştür."* Bişr, Selafe'nin evine konuk olunca Hassan b. Sabit Salafe'nin aleyhine birkaç beyit söyledi. Bunun üzerine Selafe Bişr'in devesinin palanını ve diğer eşyalarını alarak dereye attı ve 'Hediye olarak bana Hassan'ın şiirini mi getirdin?' dedi."

Bu anlamı içeren rivayetler başka kanallardan da aktarılmıştır.

Aynı eserde, üzerinde durduğumuz ayetle ilgili olarak İbn-i Cerir, İbn-i Zeyd'den şöyle rivayet eder: "Adamın biri, Resulullah (s.a.a) zamanında bir demir zırh çaldı. Sonra suçu bir Yahudi'nin üzerine yıktı. Yahudi dedi ki: 'Allah'a andolsun ki ey Ebu'l Kasım (Muhammed), ben onu çalmadım. Fakat bana iftira atılıyor.' Zırhı çalan ise komşuları tarafından temize çıkarılıyor ve suçu Yahudi'nin üzerine yıkılıyordu. Diyorlardı ki: 'Ya Resulullah, bu Yahudi pis bir adamdır. Allah'ı ve senin getirdiğin dini inkâr eder.' Öyle ki Resulullah (s.a.a) da bu sözlerin bir parça etkisinde kaldı."

"Bunun üzerine yüce Allah, bu etkilenmeden dolayı onu şu sözlerle azarladı: *'Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hainlerin savunucusu olma!* -Yahudi'ye söylediğin sözlerden dolayı- *Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.'* Sonra adamın komşularına hitaben, *'Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz... onlara kim vekil olacak?'* buyurdu. Sonra tövbe etmelerini önerdi: *'Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur. Kim de bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur.'* Ey insanlar, siz ne diye bu adamın günahına müdahale ediyor, onun hakkında konuşuyorsunuz? *'Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa,* -bu suçsuz kişi müşrik bile olsa- *muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur... Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar...'*

İbn-i Zeyd devamla şöyle der: "Ama adam yüce Allah'ın kendisine sunduğu tövbe yolunu seçmeyi kabul etmedi ve kaçıp Mekke müşriklerine katıldı. Orada soyma için bir evin duvarını delmeye çalışırken Allah duvarı üzerine yıktı, böyle ölüp gitti."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de, az bir ihtilafla birlikte başka kanallarca da aktarılmıştır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bir günah işledikten sonra kalkıp abdest alan, bu günahından dolayı Allah'a tövbe eden hiçbir kul yoktur ki, Allah'ın onu bağışlama-

sı gerekli olmasın. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur."*

Yine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Allah, kulunu sevdiği hâlde sınavdan geçirir. Çünkü onun dua ile yakarışını duymak ister." Bir keresinde de şöyle buyurmuştur: "Allah dua kapısını açarken, kabul kapısını kapatacak değildir. Çünkü O, *'Bana dua edin, size icabet edeyim.'* [Mü'min, 60] buyurmuştur. Tövbe kapsını açarken, mağfiret kapsını kapatacak değildir. Çünkü O, *'Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.'* buyurmuştur."

Aynı eserde Abdullah b. Hammad Ensari, Abdullah b. Sinan'ın şöyle dediğini rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "Gıybet, kardeşin hakkında onda mevcut olup da Allah'ın gizlediği şeyleri söylemendir. Onda olmayan şeyleri söylediğin zaman bu, yüce Allah'ın şu ayette işaret ettiği durumdur: *Muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur."*

Tefsir-ul Kummî'de, *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur."* ayetiyle ilgili olarak şu rivayete yer veriliyor: Bana babam anlattı, ona İbn-i Ebu Umeyr anlatmış, o da Hammad'dan duymuş, ona da Halebî İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmış ki: "Allah Kur'ân'da, tamahhülü (müminlerin problemlerini çözmede aracı olmayı) farz kılmıştır." Dedim ki: "Kurban olduğum 'tamahhül' nedir?" Dedi ki: "Kardeşinden daha tanınan, daha saygın biri olur ve onun adına gizlice fısıldaşma ve konuşma yoluyla problemini çözmeye çalışırsın. Yüce Allah şu ayette buna işaret etmiştir: *'Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur.'* [Fısıldaşmalarının birçoğunda hayır olmadığına göre, demek ki bazılarında hayır vardır.]"

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan, o da Ebu Carûd'dan şöyle rivayet eder: İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: "Size bir şey söylediğim zaman, bana Kur'ân'ın onunla ilgili açıklamasını sorun." Sonra şöyle dedi: "Resulullah (s.a.a) dedikoduyu, malı ifsat etmeyi ve çok soru sormayı yasakladı." Denildi ki: "Ey Resulullah'ın oğlu, buna ilişkin Allah'ın kitabının neresinde açıklama vardır?" Buyurdu ki: "Yüce Allah, *'Onların fısıldaşmalarının birço-*

ğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç.' buyurmuştur. Bir başka ayette, *'Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı (yetimlerin mallarını) beyinsiz (yetim)lere vermeyin.'* (Nisâ, 5) buyurmuştur. Başka bir yerde de, *'Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.'* [Mâide, 101] buyurmuştur." [Usûl-ü Kâfi, c.1, s.60, h:5.]

Tefsir-ul Ayyâşî'de, İbrahim b. Abdulhamid'den o da güvenilir bazı kişilerden, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç."* ayetinde geçen "maruf=iyilik" kelimesinden maksat borçtur, şeklinde bir açıklama rivayet eder. [c.1, s.275, h:271]

Ben derim ki: Bu hadisi, Kummî de aynı rivayet zinciriyle kendi tefsirinde aktarmıştır. Aynı anlamı içeren hadisler Ehlisünnet kaynaklarınca da aktarılmıştır. Her hâlükârda, burada bir uyarlama ve soyut bir tanımın objektif karşılığının bir kısmının gündeme getirilişi söz konusudur.

ed-Dürr-ül Mensûr'da, Müslim, Tirmizi, Nesai, İbn-i Mace ve Beyhaki, Süfyan b. Abdullah es-Sakafi'den şöyle rivayet ederler: "Dedim ki: 'Ya Resulallah, bana öyle bir şey emret ki, İslâm'da onu sarılmakla korunmuş olayım.' Buyurdu ki: 'Allah'a iman ettim, de, sonra dosdoğru ol.' Dedim ki: 'Ya Resulallah, benim hakkımda en çok neden endişeleniyorsun?' Dilinin bir tarafını tutarak, 'Bundan' dedi."

Ben derim ki: Çok konuşmayı yeren; konuşmamayı, susmayı ve sessizliği öven, buna ilişkin öğütler içeren haberler oldukça kabarıktır. Bunlar Şiî ve Sünnî kaynaklarda bolca yer almaktadırlar.

Aynı eserde, Ebu Nasr Seczi'nin el-İbane adlı eserde, Enes'ten şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Bir bedevi Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi. Resulullah (s.a.a) ona dedi ki: 'Ey bedevi, Allah bana Kur'ân'dan şu ayeti indirdi: *'Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur... biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.'* Ey bedevi, büyük ödül cennettir.' Bedevi de, 'Bizi İslâm dinine ileten Allah'a hamdolsun.' dedi."

Aynı eserde, *"Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar..."* ayetiyle ilgili olarak Tirmizî ve Beyhaki -

el-Esmâ ves-Sıfat adlı eserde- İbn-i Ömer'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah, şu ümmeti, ebediyen sapıklık üzerinde birleştirmez. Allah'ın eli cemaatin üzerindedir. Cemaatten ayrılıp kıyıda kalan kimse, ateşte de yalnız olur."

Yine aynı eserde, Tirmizi ve Beyhaki İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah, ümmetimi -veya şu ümmeti- ebediyen sapıklık üzerinde birleştirmez. Allah'ın eli cemaatın üzerindedir."

Ben derim ki: Meşhur bir rivayettir bu. Bunu İmam Hadi (a.s) de Bihar-ul Envar kitabının üçüncü cildinde yer alan ve Ahvaz halkına gönderdiği mektubunda Resulullah'tan (s.a.a) rivayet etmiştir. Önceki açıklamalarımızda, hadisin ifade ettiği anlam hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Heriz'den, o da Şia ulemasından bazılarından, İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) birinin şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Emir-ül Müminin Ali'nin (a.s) Kufe'de bulunduğu günlerdi. Bir grup insan yanına gelip şöyle dediler: 'Bize, ramazan ayında imamlık edecek birini tayin et.' Hz. Ali, olmaz, dedi ve bu konuda bir araya gelmelerini yasakladı. Akşam olunca aralarında şöyle söylendiler: 'Ramazan için ağlayın. Yazık oldu mübarek ramazana!' Bunu gören Haris el-A'var bir grupla birlikte İmamın yanına geldi ve şöyle dedi: 'Ey Emir-ül Müminin, insanlar matem ediyorlar. Sözlerinden hoşnut olmamışlardır.' Bunun üzerine buyurdu ki: 'Bırakın onları, diledikleri kişinin arkasında namaz kılsınlar.' Sonra şu ayeti okudu: *"Kim de... müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu gittiği yönde yürütürüz ve cehennemde yakarız. Orası ne kötü bir varış yeridir!"* (c.1, s.275, h:272)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde nakledildiğine göre, *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* ifadesiyle ilgili olarak Beyhaki ed-Delail adlı eserde Akabe b. Amir'in Resulullah'ın (s.a.a) Tebük seferini anlatırken şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah, sabahın erken saatlerinde Tebük'e vardığımızda, [konuşma yapmak için ayağa kalktı ve] Allah'a hamd etti, O'nu zatına yaraşır biçimde övdü. Sonra şöyle buyurdu:

"Allah'a hamdüsenadan sonra şöyle derim: Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabıdır. En sağlam kulp, takva sözüdür. En hayırlı millet,

İbrahim'in milletidir. En hayırlı yol Muhammed'in sünnetidir. En onurlu söz Allah'ın zikridir. Kıssaların en güzeli şu Kur'ân'dır. İşlerin en hayırlısı Kur'ân ve sünnetle sabit olan gerçeklerdir. İşlerin en kötüsü bidatler ve beşer uydurması olanlardır. En güzel hidayet peygamberlerin yol göstericiliğidir. En şerefli ölüm şehitlerin ölümüdür. Körlüğün en körü hidayetten sonra sapmadır. İlmin hayırlısı faydalı olanıdır. Yol göstericiliğin hayırlısı izlenenidir. En kötü körlük kalbin körlüğüdür. Yukarıdaki (veren) el aşağıdaki (alan) elden daha hayırlıdır. Az ama yeterli olan mal, çok ama oyalayıcı olan maldan daha hayırlıdır. En kötü mazeret, ölüm anındaki mazerettir. En kötü pişmanlık, kıyamet günü yaşanan pişmanlıktır."

"Kimi insanlar namazı ancak ucu ucuna, yani vaktinin son demlerinde kılarlar. Kimi insanların Allah'ı zikredişleri, dil laklakasından öteye geçmez. Hataların en büyüğü, yalan söylemeyi alışkanlık hâline getirmiş dildir. En hayırlı zenginlik, nefsin zenginliğidir. En hayırlı azık takvadır. Hikmetin başı Allah korkusudur. Kalpte yer eden en hayırlı duygu yakindir. Şek ve şüphe küfürdendir. Ölülerin arkasında sesli ağlayıp dövünmek cahiliye geleneğidir. Savaşta ganimet alınan malı çalarak zimmete geçirmek, cehennem ateşinden bir parçadır. Mal biriktirmek ateşten bir dağlayıcıdır. Şiir, İblisin çalgılarından biridir. İçki bütün günahların kaynağıdır. Kadınlar şeytanın kemendidir. Gençlik bir çeşit deliliktir."

"Kazancın en kötüsü faiz kazancıdır. Yiyeceğin en kötüsü yetim malıdır. Mutlu insan, başkasından öğüt alandır. Bedbaht insan, anasının karnında bedbahttır. Her birinizin varacağı yer, dört ziralık bir yer (kabir)dir. Her iş, sonu ile ölçülür. İşlerin özü sonlarında belli olur. Rivayetlerin en kötüsü yalan rivayetlerdir. Her gelecek olan yakındır. Mümine sövmek fasıklık, müminle savaşmak kâfirliktir. Onun etini yemek (gıybetini yapmak) Allah'a isyandır. Müminin malı da tıpkı canı gibi saygındır."

"Kim Allah'a karşı yemin ederse, Allah onu yalancı çıkarır. Bağışlayan bağışlanır. Affedeni, Allah affeder. Öfkesini yutana Allah ecir verir. Musibete karşı sabredene Allah karşılığını verir. Sırf başkalarının duyması için bir iş yapanı Allah, bu sıfatıyla teşhir eder. Sabredene Allah kat kat verir. Allah'a isyan edene Allah azap eder. Allah'ım!

Beni ve ümmetimi bağışla. -Bu sözü üç kere tekrarladı.- Allah'tan kendim ve sizin için bağışlanma diliyorum."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Yûnus'tan, o da bazı arkadaşlarından İmam Sadık'tan (a.s) ve Cabir kanalıyla İmam Bâkır'dan (a.s), *"Şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Allah'ın emrettiği her şeyi değiştirmelerini telkin eder." [c.1, s.276, h:275]

Aynı eserde, Cabir kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s), *"Şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler."* ayetiyle ilgili olarak "Yani Allah'ın dinini" dediği rivayet edilir. [c.1, s.276, h:276]

Ben derim ki: Her iki rivayetin vurguladığı husus aynıdır. O da daha önceki açıklamalarda da işaret ettiğimiz gibi fıtrat dinidir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"hayvanların kulaklarını yaracaklar"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Kulaklarını dipten kesecekler. Bu açıklama, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de, *"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz..."* ayetiyle ilgili olarak, Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır."* ayeti inince, Resulullah'ın (s.a.a) ashabından bazısı, "Bu ayet, ne kadar şiddetli bir tehdit içermektedir!" dedi. Resulullah (s.a.a) onlara dedi ki: "Mallarınız, canlarınız ve çocuklarınız hususunda hiç sınavdan geçirilmiyor musunuz?" Onlar "Evet" dediler. Resulullah (s.a.a) devamla şöyle buyurdu: "İşte bunlarla yüce Allah size iyilik yazar ve kötülüklerinizi siler. [Ancak Ehlikitap hakkında böyle bir şey yapmaz.]" [c.1, s.277, h:278]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler, Ehlisünnet kaynaklarında birçok kanaldan sahabelerden rivayet edilmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Müslim ve Tirmizi Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Mümine isabet eden bir hastalık, bir dert, bir keder, bir hüzün, bir eziyet, bir gam hatta eline batan bir diken yoktur ki, yüce Allah onunla günahını örtmesin, silmesin."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler gerek Resulullah'tan (s.a.a) ve gerekse Ehlibeyt İmamlarından (Allah'ın selâmı hepsinin

üzerine olsun) bolca rivayet edilmiştir. Bunlar müstafiz [çok kanallı] rivayetlerdir.

Uyûn-u Ahbar-ır Rıza adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Halid'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Babamın, babasından şu sözleri aktardığını duydum: "Allah'ın İbrahim'i dost edinmesi şundan dolayıdır: O hiç kimseyi geri çevirmedi, reddetmedi. Allah'tan başka hiç kimseden bir şey istemedi." (c.2, s.76, h:4)

Ben derim ki: Bu, Hz. İbrahim'in (a.s) "halil" diye isimlendirilmesine ilişkin rivayetlerin en sahihidir. Çünkü lafzın anlamıyla da örtüşmektedir. O da ihtiyaçtır. Dolayısıyla insanın halili, ihtiyaçlarını ona getiren ve bildiren kimsedir. Konuya başka açıdan yaklaşan rivayetler de vardır.

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَآءِ ۜ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِى
الْكِتَابِ فِى يَتَامَى النِّسَآءِ اللَّاتِى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ اَنْ
تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَ اَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ ۚ وَ
مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهٖ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾ وَ اِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ
مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا ۚ
وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَ اُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ ۚ وَ اِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ
كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾ وَ لَنْ تَسْتَطِيعُٓوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَآءِ
وَ لَوْ حَرَصْتُمْ ۜ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ ۚ وَ اِنْ تُصْلِحُوا
وَ تَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾ وَ اِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا
مِنْ سَعَتِهٖ ۚ وَ كَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾ وَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَ
مَا فِى الْاَرْضِ ۗ وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ اِيَّاكُمْ اَنِ
اتَّقُوا اللّٰهَ ۚ وَ اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَ مَا فِى الْاَرْضِ ۚ وَ
كَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَ مَا فِى الْاَرْضِ ۚ وَ
كَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَ يَأْتِ بِاٰخَرِينَ ۚ
وَ كَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ
اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَ كَانَ اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

127- Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ilişkin olarak; kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında ve yetimlere karşı adil davranmanız yönünde Allah size fetva veriyor. Yapacağınız her hayrı, şüphesiz Allah bilir.

128- Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir anlaşma yapmalarında onlara günah yoktur. Anlaşmak (her hâlükârda) daha hayırlıdır. Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir. Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

129- Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen meyledip de diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

130- Eğer (eşler) birbirinden ayrılırlarsa, Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir. Allah (lütuf ve ihsanıyla) geniştir, hikmet sahibidir.

131- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Sizden önce kitap verilenlere ve size, "Allah'tan korkun" diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz, (biliniz ki) göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah zengindir, övgüye layıktır.

132- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

133- Ey insanlar! Allah dilerse sizi (geriye) götürür ve başkalarını getirir. Allah buna kadirdir.

134- Kim dünya mükâfatını (mutluluğunu) isterse, (bilsin ki) dünyanın da, ahiretin de mükâfatı Allah katındadır. Allah işiten ve görendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin akışı, surenin başında evlilik, evliliği haram olan kadınlar ve bunların miras alması gibi onlarla ilintili ayetlerin içeriğiyle bağlantılıdır. Surenin akışından anladığımız kadarıyla bu ayetler, surenin girişindeki ayetlerden sonra inmişlerdir. Surenin giriş kısmındaki ayetlerin indiği zaman insanlar, Resulullah'la (s.a.a) kadınlar hakkında konuşuyorlardı. Çünkü yüce Allah, surenin giriş kısmındaki ayetleri indirmiş, mal ve beşerî ilişkiler bazında kadınların yok edilen haklarını yeniden diriltmiştir. [Bu açıdan, cahiliye devrini geride bırakmış insanların bu konuda sorular sormaları ve açıklama istemeleri doğaldı.]

İşte bu çerçevede yüce Allah [tefsirine başladığımız bu ayetleri indirmekle] Peygamberine (s.a.a) kadınlar hakkında kendisine soru soranlara şu cevabı vermesini emrediyor: Allah'ın kadınlar için erkekler üzerinde birtakım haklar öngörmesi, ilâhî bir fetvadır ve bu hususta, Peygamberin kişisel bir etkinliği söz konusu değildir. Sadece bu değil, Kur'ân'da yetim kadınlarla ilgili olarak okunan ayetler de ilâhî hükümlerden ibarettir ve Peygamberin (s.a.a) bunda da kişisel bir müdahalesi yoktur. Hatta bu da yetmez. Yüce Allah, yetimler hakkında adil olmayı ölçülü davranmayı da onlara emretmektedir.

Sonra karı-kocanın arasında çıkan ihtilaflara ilişkin bazı hükümlere değiniliyor ki, bu ihtilaflar genelde bütün karı-kocalarda gözükmektedir.

"**Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ilişkin olarak... Allah size fetva veriyor.**" Ragıp el-İsfahanî şöyle der: "el-Futya" ve "el-fetva", anlaşılması, içinden çıkılması zor, problemli hükümlere verilen cevaptır. Denilir ki, ondan fetva istedim. [İçinden çıkılması zor bir hükümle ilgili çıkış yolu göstermesini istedim.] O da şu fetvayı verdi. [Şu çıkış yolunu gösterdi, hükmün bu olduğunu söyledi.]" Ragıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.

Kavramın kullanıldığı alanları incelediğimizde şu sonucu elde ediyoruz: Fetva, insanın karşılaştığı problemli bir mesele hakkında kendi bilgi ve düşüncesini işe salarak içtihat etmesi sonucu ortaya koyduğu cevap ya da basit yalın bir gözlemle anlaşılması zor sandığı bir konuda ilk sahip olduğu görüşün kendisi demektir; konuyla ilgili cevap değil.

Ayet, tefsir bilginlerinin *"kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında... Allah size fetva veriyor."* cümlesinin terkibinin değişik açılardan ele alınması ile elde ettikleri farklı bakışları esas aldığımızda, birbirinden ayrı anlamlar ifade etmektedir; ancak bu ayetin, surenin giriş kısmında kadınlara ilişkin sorunları ele alan ayetlere eklenmiş olması gösteriyor ki, bu ayet söz konusu o ayetlerden sonra inmiştir.

Bunun [bu ayetlerin o ayetlerden sonra inişinin] doğal bir sonucu, kadınlar hakkında istedikleri fetvanın, İslâm'ın ortaya çıkardığı, yasalaştırdığı ve cahiliye döneminde kadınlara ilişkin bilinmeyen tüm haklarla ilgili olmasıdır. Bunlarsa, yalnızca kadınların miras ve evlilikle ilgili haklarıyla ilintilidir. Yetim kadınların hakları gibi hususlarla ilgisi yoktur. Çünkü yetimlik durumu bütün kadınları değil, sadece belli bir grubu ilgilendirir. Öte yandan yetim kadınların durumu şu ayette ele alınmıştır: *"kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında... Allah size fetva veriyor."* Şu hâlde, istenen fetva, kadın olmaları hasebiyle tüm kadınları ilgilendiren miras hükümleriyle ilgilidir.

Buna göre, *"Onlara ilişkin olarak... Allah size fetva veriyor."* ifadesinde geçen "Allah'ın fetva verdiği hüküm"den maksat, surenin giriş kısmında dikkat çekilen hususlardır. Bu hâliyle ayet, fetva verme meselesini yüce Allah'la ilintilendirerek Hz. Peygamberle (s.a.a) ilgisinin olmadığını vurgulamış oluyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Kadınlarla ilgili olarak senden fetva istiyorlar. De ki: Onlar hakkında fetva vermek Allah'ın yetkisindedir. O da surenin girişinde indirdiği ayetler kapsamında onlara ilişkin hükmünü bildirmiştir.

"**Kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında... Allah size fetva veriyor.**" Daha önce, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, öksüz kadınlar ve zavallı, çaresiz çocuklarla ilgili hüküm, kadınlara ilişkin hükümle ilintili olduğu için burada söz konusu edilmiştir, demiştik. Nitekim surenin giriş kısmındaki ayetlerde de öksüz

kadınlara ilişkin hükme de değinilmişti. Yoksa bu husus, istedikleri fetvanın kapsamına girmez. Çünkü onlar yalnızca kadınlar hakkında fetva istemişlerdi.

Bundan dolayı, "ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesinin "fîhinne=onlara ilişkin" ifadesindeki mecrur zamire atfedilmiş olması gerekir. Nahivcilerin çoğunluğu bu tür atfın doğru olmadığını söyleseler de [nahiv ulemasından] Ferrâ, bunun Arapça kurallarına uygun olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakımdan, *"yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında..."* ifadesiyle, surenin giriş kısmında yer alan ve öksüz kadınlarla zavallı çocuklar hakkında inen ayetlerin içerdiği hükümler ve anlamlar kastedilmiştir. Ayetin orijinalinde geçen "yutlâ" kelimesinin mastarı olan "tilavet" kelimesi, lafzın okunması anlamını ifade ettiği gibi, lafzın ifade ettiği anlamın telkin edilmesi anlamını da içerir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: De ki: Allah, kitapta öksüz kadınlarla ilgili olarak size okunan hükümler hakkında size fetva veriyor.

Bazı müfessirlerin açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla onlar, "ve ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesini, "fîhinne=onlara ilişkin" ifadesinin cümledeki konumuna ve gizli harekesine atfetmişlerdir. [Zahiri itibariyle car ve mecrur olsa da gerçekte "yüftîkum" fiilinin mef'ulüdür.] Bunu yaparken "fetva verme" olarak anlamlandırdığımız "yuftîkum" kelimesini "açıklama" anlamında ele almışlardır. Dolayısıyla, "De ki: Allah, kitapta size okunan ayetleri açıklıyor." şeklinde bir anlam elde etmişlerdir.

Diğer bazıları, zorlama eseri olduğu hemen fark edilen ve yüce Allah'ın kelâmına yakışmayan başka terkipler de geliştirmişlerdir. Bu çerçevede bazıları şöyle demişlerdir: "Ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesi, "kulillah=de ki, Allah" sözünün mahalli konumuna veyahut "yüftîkum=size fetva veriyor" ifadesindeki gizli zamire ["hüve=o"] atfedilmiştir.

Diğer bazısı, ifadenin "fin-nisâ=kadınlar hakkında" ifadesindeki "nisâ=kadınlar" kelimesine atfedildiğini derken, başkaları da şöyle demişlerdir: "Ve ma yutlâ aleykum fi'l kitab=kitapta size okunanlar" ifadesinin başındaki "vav" harfi, yeni bir cümlenin başlangıcını belirtir. Dolayısıyla cümle yeni bir başlangıçtır. "Ve ma yutlâ aleykum=size okunanlar"

bölümü mübteda, haberi de "fi'l kitab=kitapta" ifadesidir. Dolayısıyla bu cümle tazim amacına yöneliktir, demişlerdir.

Diğer bazısı ise, "ve ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesinin başındaki "vav" harfi, yemin edatıdır. Dolayısıyla, "fî yetamennisâ=yetim kadınlar hakkında" ifadesi, "fîhinne=onlara ilişkin" ifadesinden bedeldir. Bu durumda cümlenin anlamı şudur: "Kitapta size okunan ayetlere yemin ederim ki Allah, öksüz kadınlar hakkında size fetva veriyor." Bu değerlendirmelerin tümünün zorlama eseri oldukları açıkça görülmektedir.

"Kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz..." cümlesi, öksüz kadınların nitelemesi konumundadır. Burada öksüz kadınların nasıl haklarından yoksun bırakıldıklarına işaret edilmektedir. Nitekim bu yoksun bırakılış biçimleri, yüce Allah'ın onlar hakkında bazı hükümler indirmesine neden olmuştur. Böylece onların aleyhine haksız olarak yürürlükte olan cahiliye devri geleneği geçersiz kılınmış, onların omuzlarına binen bu zorluk kaldırılmıştır. Şöyle ki: Cahiliye döneminde Araplar, öksüz kadınlara ve mallarına el koyuyorlardı. Eğer kadınlar güzel olsalardı, onlarla evlenerek hem onlardan, hem de mallarından yararlanırlardı. Eğer çirkin olsalardı, başkalarıyla evlenmelerine engel olarak, kendileri de onlarla evlenmiyor ve yine de mallarından yararlanmak için yanlarında tutuyorlardı.

Bundan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: *"Kendilerine yazılanı"* ifadesiyle, tekvinî=varoluşsal yazım, yani ilâhî takdir ve plânlama kastedilmiştir. Çünkü insan için yaşama yolunu açan, var ediliş ve meydana getiriliş olgusudur. Bu varoluşsal olguların etkisiyle insan, günü gelince evlenme gereğini duyar. Yine bu yaratılış yasası, insanın malı ve serveti üzerinde özgür tasarrufta bulunma hakkını öngörmüştür. Dolayısıyla bir insanın evlenmesine ve kendisine ait malı üzerinde tasarrufta bulunmasına engel olmak, aslında yüce Allah'ın yaratılış sistemi içinde ona bahşettiği niteliklere, yazdığı haklara engel olmak demektir.

İkincisi: "En tenkihûhunne=evlenmekten" ifadesinin başındaki mahzuf cer edatı "an"dır. Dolayısıyla, kastedilen onlarla evlenmek istememektir, onlardan yüz çevirmektir, onlarla evlenmek istemek değil. [Şöyle ki, "terğabûne" kelimesi, "rağbet" kökünden iki cer edatıyla

geçişli kılınır. Biri "fî" edatıyla, diğeri de "an" edatıyla. Birinci durumda kelimenin anlamı "istemek, işi yapmaya yönelmek" olur, ikinci durumda ise "istememek, yüz çevirmek" anlamında kullanılır. Bu ayette de mahzuf cer edatı "an" olduğuna göre, bu kelime "kendileriyle evlenmek istemediğiniz, evlenmemekle onlardan yüz çevirdiğiniz" anlamına gelir.] Çünkü, haklarından mahrum bırakıldıklarını ifade eden *"Kendilerine yazılanı vermediğiniz"* önceki ifadeyle, *"zavallı çocuklar"* diye başlayan sonraki ifadenin arasında, öksüz kadınlarla [evlenmek isteme değil,] evlenmek istememe durumunun zikredilmesi daha uygun düşmektedir.

"zavallı çocuklar" ifadesi ise, *"yetim kadınlar"* ifadesine atfedilmiştir. Cahiliye Arapları öksüz çocukları zayıf bırakıyor, onları ezip zillete düşürerek zavallılaştırıyorlardı. Ata binemediklerini ve ailelerini savunamadıklarını bahane ederek mirastan yoksun bırakıyorlardı.

"**ve yetimlere karşı adil davranmanız yönünde**" Bu ifade "fîhinne=onlara ilişkin" ifadesinin mahalline atfedilmiştir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: "De ki: Allah, öksüzler hakkında adaleti yerine getirmeniz yönünde fetva veriyor." Bu açıdan ifade, özel bir hükümden daha genel bir hükme geçişe örnek oluşturur; yani, bazı kadın öksüzlere ve çocuklara ilişkin hükümden, mutlak olarak tüm yetimlerin malları ve diğer haklarıyla ilgili hükümlere geçiş yapılıyor.

"**Yapacağınız her hayrı, şüphesiz Allah bilir.**" Burada muhataplara, yüce Allah'ın kadınlar ve yetimlerle ilgili olarak koyduğu hükümlerin kendi hayırlarına olduğu ve yüce Allah'ın muhakkak ki bunu bildiği hatırlatılıyor. Bu, bu yönde amel yapmalarına dönük bir teşviktir. Ki hayırları, iyilikleri bundadır. Öbür yandan karşı çıkmamaları, muhalefet etmemeleri için de bir uyarıdır. Ki Allah yapıp ettiklerini bilmektedir.

"**Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse...**" Bu husus, hakkında fetva istedikleri meselenin dışında bir hüküm olmasına rağmen bir münasebetle de konuyla irtibatlıdır. Bu tıpkı hemen sonraki ayette zikredilen hükme benziyor: *"Adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz."*

Bu ayette serkeşlik, huysuzluk etme ve yüz çevirme endişesinden söz edilip de bizzat bunların gerçekleşmelerinden söz edilmemesinin nedeni; anlaşma zamanının, endişe sonrası işaret ve belirtilerin ilk ortaya çıkışı ile birlikte gündeme gelmesidir. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, anlaşmadan maksat, kadının evlilikten doğan haklarının bir kısmından veya tümünden, arada bir yakınlık, sıcaklık ve uyum meydana getirmek ve ayrılık tehlikesini önlemek için, sarfınazar etmesidir. Kuşkusuz anlaşma, bu tür olumsuz sonuçlardan daha hayırlıdır.

"Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir." Ayette geçen "eş-şuhhu" kelimesi, cimrilik anlamına gelir. Bu demektir ki cimrilik, insan nefsinin bir karakteri, bir içgüdüsüdür. Yüce Allah, çıkarlarını korusun ve zayi olmasını önlesin diye insana bu duyguyu vermiştir. Dolayısıyla her nefsin cimriliği, hemen yanı başında hazır hâldedir. Örneğin kadın, evlilik çerçevesinde giyim, nafaka, yatak ilişkileri ve cinsel birleşme gibi hakları konusunda cimrilik eder [yani, onların korunmasını ve zayi olmamasını ister]. Erkek de, ayrılmak istediğinde, muaşeretten hoşlanmadığında uzlaşma ve eşine eğilim gösterme hususunda cimrilik eder. Böyle bir durumda, anlaşma sağlanabilmesi için taraflardan birinin veya her ikisinin kimi haklarından ödün vermesinin herhangi bir sakıncası yoktur.

Ardından yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* Burada, iyilik yolundan çıkmasınlar ve takva ilkesini göz ardı etmesinler ve Allah'ın yapıp ettiklerini haber aldığını hatırlasınlar diye erkeklere öğüt verilmektedir. Ki karı-koca muaşereti bağlamında kadınlara zulüm etmesinler, kadınların gönüllü olarak bazı haklarından feragat etmeleri mümkün olsa bile, erkekler onları bazı temel haklarından vazgeçmeye zorlamasınlar.

"**Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz...**" Bu ifade, yüce Allah'ın surenin giriş kısmında yer alan, *"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin."* (Nisâ, 3) ayetiyle; aynı şekilde, *"Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız..."* ifadesiyle işaret ettiği kadınlar arasında adalet ilkesine göre hareket etmeye ilişkin hükmün açıklaması niteliğindedir. Aslında bu son cümle, belli bir o-

randa tehdit de içermektedir. Bu ise kadınlar arasında adaletli davranmanın gerçek anlamını teşhis etme açısından insanı şaşkınlığa iten bir ifade tarzıdır. Adalet, ifrat ve tefritin ortası, denge çizgisi demektir. Bu açıdan adaleti teşhis etmek zordan öte zor bir gerçektir. Özellikle kalplerin kadınlara sevgiyle eğilim gösterdiği durumlarda bu zorluk daha da belirginleşir. Çünkü kalpte oluşan sevgi duygusu, her zaman insan iradesinin etkili olduğu bir olgu değildir.

Böylece yüce Allah, kadınlar arasında gerçek adaleti sağlamanın, yani bir erkeğin eşleri arasında gerçek anlamda orta çizgiyi izlemesinin, ne kadar uğraşsa da güç yetirilemeyecek bir şey olduğunu açıklıyor. Şu hâlde erkeklere düşen, ifrat ve tefrit sayılan taraflardan birine, özellikle tefrit tarafına büsbütün eğilim göstermemeleri, tamamen kapılmamalarıdır. Buna göre, kadınlardan birinin arada bırakılması, yani evli denilmeyecek ve kocasından yararlanamayacak şekilde askıda tutulması, buna karşın evlenemeyecek veya başının çaresine bakamayacak şekilde dul olmaması ve nikâh altında tutulması, tefrit tarafın en somut örneğidir.

Kadınlar arasında adalete uymak bağlamında erkeğin görevi, pratikte onlara eşit davranmasıdır; hiçbir aşırılığa kaçmadan evlilikten doğan haklarını vermesidir. Onlara karşı iyilikle davranması, onlarla muaşeretten tiksindiğini belli etmemesi, onlara karşı kötü bir huy sergilememesi ise mendup, olumlu bir davranıştır. Bu, aynı zamanda Peygamberimizin (s.a.a) eşlerine karşı sergilediği bir tavırdı da.

"Bari birisine tamamen meyledip de diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın." cümlesi gösteriyor ki, *"Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz."* cümlesinde mutlak olarak adalet olgusu olumsuzlanmıyor. Dolayısıyla bunu, *"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin..."* ifadesine ekleyerek, iddia edildiği gibi, İslâm'da birden fazla kadınla evliliğin ortadan kaldırıldığı şeklinde bir sonuca varmak yanlıştır, dayanaksız bir girişimdir.

Çünkü, söz konusu cümle [yani, *"bâri birisine meyledip de..."* ifadesi] gerçek, realist, aşırılığa, taraf tutmaya hiçbir şekilde kaçmayan, gerçek anlamda denge çizgisinde hareket etmek demek olan adaletin yerine getirilemeyeceğine işaret etmektedir. Hükme bağlanan ise,

hiçbir sıkıntıya düşmeksizin amelî olarak uygulanabilen takribî=yaklaşık adalettir.

Öte yandan Peygamberimizin (s.a.a) fiilî sünneti, herkesin görüp duyacağı şekilde bu uygulamayı gerçekleştirmiş olması ve Müslümanlar arasında kesintisiz olarak süregelen birden fazla kadınla evlenme geleneği, yukarıda işaret ettiğimiz vehim menşeli çıkarsamayı geçersiz kılmaktadır.

Kaldı ki, birden fazla kadınla evliliği öngören *"O hâlde gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz."* (Nisâ, 3) ayetini objeler dünyasında karşılığı olmayan salt bir zihinsel olgu gibi algılamak, insanları körlüğe sürüklemekten başka bir şey değil ve yüce Allah'ın kelâmına yakışmayan bir ciddiyetsizliktir.

"Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." ifadesi, nefret ve anlaşmazlık belirtilerinin baş göstermesi durumunda, erkekleri yapıcılığa teşvik etme amacına yöneliktir. Bunun takvanın gereği olduğunu hatırlatarak, bu olumlu tavrın gereğini vurgulamaktadır. Çünkü takva, peşice bağışlanma ve esirgenmeyi getiriyor. *"Anlaşmak (her hâlükârda) daha hayırlıdır."* ve *"Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız."* ifadelerinden sonra buna yer verilmiş olması da, tekit üstüne tekit, vurgu üstüne vurgu konumundadır ve böylece mesele daha da pekiştirilmektedir.

"**Eğer (eşler) birbirinden ayrılırsa, Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir.**" Eğer kadın ve erkek boşanmak suretiyle birbirlerinden ayrılırlarsa, Allah, geniş nimetiyle her birini zengin eder. Konunun mahiyetini esas alarak baktığımızda "zenginleştirme" ifadesiyle, evlilikle ilgili olarak gündeme gelen birbirine ısınma, kaynaşma, cinsel birleşme, kadının giyim ve nafakası gibi bütün olguların kastedildiğini anlıyoruz. Çünkü yüce Allah söz konusu eşlerin birini yalnızca diğeri için yaratmamıştır ki, ayrılmaları durumunda, biri ömrü boyunca başka bir eş bulamasın. Aksine evlilik geleneği, fıtrat menşeli bir sünnettir. İnsan türünün bireyleri arasında geçerlidir. Her birey öz doğası gereği buna eğilim gösterir.

"Allah (lütuf ve ihsanıyla) geniştir, hikmet sahibidir. Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır." ifadesi, *"Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir."* ifadesinin içerdiği hükmün gerekçesi konumundadır.

"**Sizden önce kitap verilenlere ve size Allah**'**tan korkun diye tavsiye ettik.**" Evlilik ilişkilerinin her aşamasında ve her durumda takva niteliğini esas almaları gerektiğine ilişkin çağrıya bir kez daha vurgu yapılıyor ve takvayı terk etmenin Allah'ın nimetini inkâr etmek, nankörlükte bulunmak anlamına geldiği vurgulanıyor. Gerekçesi de şudur: Allah'a itaat etmek suretiyle sahip olunan takva duygusu, nimetlere karşılık teşekkür etmekten başka bir şey değildir. Ya da Allah korkusunu terk etmenin menşei ancak küfür olabilir. Bu da ya kâfirlerde ve müşriklerde olduğu gibi açık küfür ya da müminlerin fasık olanlarında olduğu gibi gizli ve örtülü küfür olur.

Bu açıklama ile, *"Eğer inkâr ederseniz, (biliniz ki) göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır."* ifadesi ile neyin kastedildiği açığa çıkıyor. Yani, eğer size ve sizden öncekilere yaptığımız tavsiyenin gereğini yerine getirmezseniz, bu tavsiyeyi kulak ardı ederseniz, dolayısıyla küfür [Allah'ı inkâr etmek] demek olan veya küfürden kaynaklanan takvasızlık yapar ve Allah'tan korkmazsanız bu, Allah'a hiçbir zarar vermez. O'nun size ve takvanıza ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O, zengindir, övgüye layıktır.

Desen ki: *"Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır."* sözünün [131 ve 132. ayetlerde] üç kere tekrarlanmış olmasının hikmeti nedir?

Derim ki: Bunlardan ilki, *"Allah (lütuf ve ihsanıyla) geniştir, hikmet sahibidir."* ifadesinin gerekçeli açıklamasıdır; ikincisi de, *"Eğer inkâr ederseniz..."* ifadesindeki şart cümlesinin cevabı konumundadır. Dolayısıyla açılımı şöyledir: "Eğer inkâr ederseniz, biliniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur." Bu, aynı zamanda *"Allah zengindir, övgüye layıktır."* sözünde belirginleşen cevabın da gerekçesidir.

Üçüncüsü ise, yeni bir başlangıçtır; bir açıdan da *"dilerse"* sözünün gerekçesi konumundadır.

"**Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah**'**ındır. Vekil olarak Allah yeter.**" Yüce Allah'ın malik olmasının ne anlama geldiğini şimdiye kadar defalarca anlattık. Allah vekildir; kullarının işlerini yönetir, gidişatlarını düzenler. Yönetici-vekil olarak Allah yeter. Kullarının yönetsel işlerini görürken desteğe ve yardıma ihtiyacı yoktur. Bir top-

lumun davranışlarından hoşnut olmazsa veya yapıp ettikleri O'nu öfkelendirecek türden davranışlarsa, onları yok edip yerine başkalarını getirmesi ya da onları gerileterek başka bir toplumu ileri çıkarması mümkündür. Ayetlerin akışının desteklediği, daha doğrusu bizzat tanıklık ettiği bu anlam itibariyle, bu ayetin içeriği, bir sonraki ayette yer alan, *"Ey insanlar! Allah dilerse sizi götürür."* ifadesiyle irtibatlanmış oluyor.

"**Ey insanlar! Allah dilerse sizi (geriye) götürür ve başkalarını getirir.**" Allah'ın bu ümmete ve önceki Ehlikitap toplumlara yönelik tavsiyesi olan takvayı ilke edinmeye ilişkin bir çağrı niteliğindeki akış gösteriyor ki, "dilerse" ifadesinde işaret edilen Allah'ın zenginlik ve ihtiyaçsızlığı, takva olgusuyla ilintilidir.

Bu açıdan şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah tümünüze takva ile donanmanızı tavsiye etti. Şu hâlde ondan korkup sakının. Eğer inkâr ederseniz, onun size ihtiyacı yoktur. O her şeyin sahibidir. Mülkü üzerinde dilediği gibi, dilediği doğrultuda tasarruf eder. Eğer kendisine kulluk sunulmasını ve kendisinden korkulmasını diler de, siz bu görevi gereği gibi yerine getirmezseniz, O, sizi geriletip sevdiği ve hoşnut olduğu davranışları sergileyen başkalarını öne geçirecek güçtedir. Allah buna kadirdir.

Buna göre, ayet-i kerime muttaki olmayan insanların Allah'tan korkan insanlarla değiştirilebileceklerine işaret etmektedir. Bir rivayete göre,[1] bu ayet indiği zaman, Resulullah efendimiz (s.a.a) elini Selman-ı Farisî'nin (r.a) sırtına vurdu ve "Onlar bu adamın soydaşlarıdır." buyurdu. Rivayet, ayetin anlamını destekler niteliktedir. Bunun üzerinde düşünmeye değer.

Diğer bazı müfessirlerin ihtimal dâhilinde gördükleri bir anlam da şudur: Eğer dilerse sizi yok eder, yerinize başka bir kavim var eder veya insanların yerine başka bir canlı türünü var eder.

Ne var ki, ayetin akışı böyle bir anlamı ihtimal dışı bırakmaktadır. Evet böyle bir anlam, *"Allah'ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmedin mi? Dilerse sizi ortadan kaldırır ve yepyeni bir halk getirir. Bu, Allah'a güç değildir."* (İbrâhim, 19-20) ayeti çerçevesinde ihti-

---

1- Bu rivayet, Tefsir-ul Beydavî'de aktarılmıştır.

mal dâhilinde olabilir ve bu ayete böyle bir anlam vermenin sakıncası yoktur.

"**Kim dünya mükâfatını isterse, (bilsin ki) dünyanın da, ahiretin de mükâfatı Allah katındadır. Allah işiten ve görendir.**" Bu, Allah'tan korkma duygusuyla donanmayı terk eden ve onun tavsiyesini tutmayan kimselerin yanılgılarına dikkat çeken bir diğer açıklamadır. Bazıları bu ayeti açıklarken şöyle bir yoruma baş vurmuşlar: Bunu yapan kişi [takvayı ilke edinmeyi terk eden ve Allah-'ın tavsiyesine uymayan kimse], eğer dünya ödülü ve ganimeti için yapmışsa büyük bir yanlışlık yapmıştır. Çünkü dünyanın ve ahiretin ödülü birlikte Allah katında, O'nun eli altındadır. Öyleyse, bu insana ne oluyor ki, ödüllerin en değersizine talip oluyor, en onur vericisini veya ikisini birden istemiyor?

Ancak ayetten maksadın -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu olması ihtimali daha belirgindir: Dünya ve ahiret ödülü, dünya ve ahiret mutluluğu birlikte Allah katındadırlar. Dolayısıyla dünya ödülü ve mutluluğunu isteyenin bile O'na kulluk sunarak yaklaşması gerekir. Çünkü insan, mutluluğu ancak Allah'ın yasalaştırdığı dinine uymakla elde edilen takva duygusuyla donanması durumunda yakalayabilir. Din, gerçek mutluluk yolundan başka bir şey değildir. Allah'ın kendi katından vermediği ödül ve sevabı, bir insanın elde etmesi mümkün müdür? Değil mi ki, Allah işitendir, görendir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet ederler: "Cahiliye döneminde, sadece malı idare edebilecek ve çalışabilecek adamlar mirasçı olabiliyorlardı. Küçük çocuklara ve kadınlara mirastan bir pay verilmezdi. Nisâ suresinde miras paylaşımı ile ilgili hükümleri içeren ayetler nazil olunca, bu durum insanların gücüne gitti. Dediler ki: 'Malı yönetmesini beceremeyen küçük çocuklarla, onlarla aynı durumda olan kadınlar mirasçı mı olacaklar? Erkekler gibi onlar da mı mirastan pay alacaklar?' Bu konuda gökten bir açıklamanın gelmesini beklediler. Baktılar ki, bu konuda gökten bir haber gelmiyor, dediler ki: 'Eğer bu hüküm bu şe-

kilde kesinlik kazanırsa, ona uymak kaçınılmaz olur.' Sonra 'Gidip Peygambere sorun.' dediler."

"Bunun üzerine şu ayet indi: *Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ilişkin olarak; kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta* -yani, surenin giriş kısmında- *size okunanlar hakkında ve yetimlere karşı adil davranmanız yönünde Allah size fetva veriyor."*

Aynı eserde, Abd b. Hamid ve İbn-i Cerir, tefsirini sunduğumuz ayet hakkında İbrahim'den şöyle rivayet ederler: "Cahiliye dönemindeki Araplar, bir cariye öksüz ve çirkin olsaydı, mirasını vermezlerdi. Onu evlenmekten alıkoyarak bir yere hapsederlerdi. Böylece onun mirasına kendileri konmuş olurlardı. İşte yüce Allah bu ayeti, böyleleri hakkında indirdi."

Ben derim ki: Bu anlamı destekler mahiyette birçok rivayet, çeşitli kanallardan gerek Şiîler ve gerekse Sünnîler tarafından aktarılmıştır. Bunların bir kısmına surenin başlarında yer verdik.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde, *"kendilerine yazılanı vermediğiniz"* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Onlara yazılan şeyden maksat, mirasta kendileri için öngörülen paydır. Ve bu değerlendirme İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir."

Tefsir-ul Kummî'de, *"Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse..."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Bu ayet, Muhammed b. Mesleme'nin kızı hakkında inmiştir. Râfi b. Hadîc'in karısıydı. Kadın biraz yaşlıcaydı. Rafi onun üzerine kuma alarak genç bir kadın getirdi. Dolayısıyla bu genç kadın, Muhammed b. Mesleme'nin kızından daha çok hoşuna gidiyordu, bunu ondan daha güzel buluyordu. Muhammed b. Mesleme'nin kızı ona dedi ki: 'Gördüğüm kadarıyla sen benden yüz çeviriyor, diğer eşini bana tercih ediyorsun.' Râfi, 'O gençtir, hoşuma gidiyor ve bana göre o daha güzel görünüşlüdür. Eğer istersen, onun yanında iki veya üç gün kalayım, senin yanında da bir gün kalayım.' dedi."

"Fakat Muhammed b. Mesleme'nin kızı bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Râfi onu boşadı. [Ardından onunla anlaştı ve tekrar evine getirdi; ama geçimsizlik nedeniyle] ikinci defa yine boşadı. [Üçüncü kez

o kadını evine getirmeye gitti. Ancak önceki olaylar gündeme geldi ve] kadın dedi ki: 'Allah'a andolsun ki, benimle onu eşit tutmanın dışında hiçbir öneriye razı olmam. Allah, *'Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir."* buyuruyor.' Dolayısıyla Muhammed b. Mesleme'nin kızı payına razı olmadı ve kocasını paylaşmakta cimrilik gösterdi. Râfi, razı olmaması durumunda onu üçüncü kez boşayacağını bildirdi. Bu sefer kadın kocasını bırakmama yönünde cimrilik gösterdi ve paylaşıma razı oldu."

"Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: *'Aralarında anlaşma yapmalarında onlara günah yoktur. Anlaşmak (her hâlükârda)daha hayırlıdır.'* Kadın razı olup ortalık durulunca, adam ikisi arasında adaleti tutmakta güçlük çekti, adaleti sağlamağa güç yetiremedi. Bunun üzerine şu ayet indi: *'Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birine tamamen meyledip diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.'* Yani, sürekli birinin yanına gidip ötekisini boşlukta bırakmayın. Ne dul, ne de evli biri olarak ortada kalmış gibi yapmayın. Dolayısıyla bu gibi durumlarda ayetin geçerli kıldığı yöntem şundan ibarettir: Eğer kadın kocasının yanında kalmaya ve kocasıyla anlaştığı hususlara uymaya razı olursa, kocası için de, kadın için de, bir sakınca yoktur. Ama eğer kadın anlaşma yanlısı olmaz ve kocasının koştuğu şartları kabul etmezse, bu durumda kocasının onu boşamaktan veya ikisini eşit tutmaktan başka seçeneği kalmaz."

Ben derim ki: Bu hadis ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Malik, Abdurrezzak, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Hakim -sahih olduğunu belirterek- tarafından özet olarak rivayet edilmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Tayalisî, İbn-i Ebi Şeybe, İbn-i Raheveyh, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Beyhaki, Hz. Ali b. Ebu Talip'ten (a.s) şöyle rivayet ederler: Ona bu ayetle ilgili bir soru soruldu. Cevap olarak buyurdu ki: "Burada kastedilen, iki eşli bir adamdır. Eşlerden biri artık iyice çökmüş (yaşlı) veya çirkindir. Adam bunu boşamak ister. Fakat boşanmamak karşılığı olarak bir gece onun yanında, birkaç gece de öbür eşinin yanında kalmak üzere anlaşırlar. Kadının kendi isteği ile verdiği bu ödünün herhangi bir sakıncası yoktur. Fakat kadın kararından dönerse, erkeğin eşlerini eşit tutması bir zorunluluktur."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ona, *'Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse...'* ayetinin anlamını sordum. Bana şu karşılığı verdi: 'Bir kadın bir adamla evli olur. Fakat adam ondan hoşlanmaz. Ona, seni boşamak istiyorum, der. O da der ki: 'Yapma. Senin benden dolayı dile düşmeni, şamata konusu olmanı istemem. Fakat ben geceleyin beraber olma hususunda her şeyi sana bırakıyorum. Bunun dışındaki diğer haklarımdan da vazgeçiyorum; beni kendi hâlime bırak.' İşte, *'Aralarında anlaşma yapmalarında onlara günah yoktur.'* ayetindeki anlaşmadan maksat budur." [Furu-u Kâfi, c.6, s.145]

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler, el-Kâfi'de ve Tefsir-ul Ayyâşî'de[1] yer almaktadır.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir."* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Cimrilik çeşitli kısımlara ayrılır. Bir kısmı insanın tercih ettiği, bir kısmı da insanın tercih etmediği şeylerle ilgilidir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Hişam b. Salim'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Yani, sevgi hususunda [onlar arasında tam adaleti sağlayamazsınız]." [c.1, s.279, h:285]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Nuh b. Şuayb ve Muhammed b. Hasan'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Ebi'l Avca, Hişam b. Hakem'e sordu ki: 'Allah hikmet sahibi değil midir?' O, 'Evet, Allah hüküm verenlerin en hikmetlisidir.' diye cevap verdi. 'Öyleyse bana, *'O hâlde gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz. Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin.'* ayetinden haber ver. Bu ayetin hükmü farz değil midir?' diye sordu. O, 'Evet' dedi. Sonra dedi ki: 'O hâlde, *'Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen meyledip de diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.'* ayetinden haber ver. Hangi hikmetli kişi

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.278, h:284.]

böyle bir söz söyler?' Hişam b. Hakem buna verecek cevap bulamadı."

"Sonra kalkıp Medine'ye İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanına gitti. İmam ona, 'Ne hac, ne de umre vakti olmayan bu zamanda niye geldin?' diye sordu. Dedi ki: 'Evet böyle bir zamanda geldim. Sana feda olayım. Çünkü önemli işim var. İbn-i Ebi'l Avca bana bir soru sordu ki, buna verecek cevap bulamadım.' İmam, 'Nedir bu soru?' diye sordu. Hişam olayı anlattı."

"İmam Cafer Sadık (a.s) ona şöyle dedi: *'O hâlde gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz. Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin.'* ayetinde nafaka kastedilmiştir. *'Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen meyledip, diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.'* ayetinde ise, sevgi kastedilmiştir."

Râvi der ki: "Hişam, İbn-i Ebi'l Avca'ya bu cevabı ulaştırınca, 'Allah'a andolsun ki bu cevap, senin fikrin değildir.' dedi." [Füru-u Kâfi, c.5, s.362]

Ben derim ki: Benzeri bir hadis Tefsir-ul Kummî'de de rivayet edilmiştir. Buna göre, zındıklardan biri Ebu Cafer el-Ahvel'e aynı meseleyle ilgili olarak bir soru yöneltir. Bunun üzerine Ebu Cafer Medine'ye gider. İmam Sadık'a (a.s) bunun cevabını sorar. O da yukarıdakinin aynısı olan cevabı verir. Ebu Cafer adamın yanına döner ve cevabı ona iletir. Adam ise, "Sen bu cevabı Hicaz'dan getirdin" der.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde, *"askıya alınmış gibi bırakmayın."* ifadesi, şu şekilde açıklanıyor: "Kendisine meyledip yöneldiğiniz kadını, ne evli, ne de boşanmış gibi bir hâlde tutmayın. Bu değerlendirme İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir."

Aynı eserde, Peygamber efendimizle (s.a.a) ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "O, eşleriyle yatma hususunda eşitliği gözetir, sonra da şöyle derdi: Allah'ım! Bu, benim elimden gelen kendi paylaşımımdır. Senin elinde olan, fakat benim elimde olmayan diğer hususlardan dolayı beni kınama!"

Ben derim ki: Ulemanın çoğunluğu, bu hadisi çeşitli kanallardan aktarmıştır. "Senin elinde olan, fakat benim elimde olmayan"dan mak-

sat, kalben duyulan sevgidir. Ancak bu rivayette belli bir zaaf vardır. Çünkü yüce Allah, kulunu elinde olmayan bir şeyden dolayı kınamayacak kadar yücedir. Çünkü O, *"Allah, hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz."* (Talâk, 7) buyurmuştur. Peygamberimiz (s.a.a) de, olanı var etsin diye istekte bulunmayacak kadar Rabbinin yüceliğini takdir edecek konumdadır.

el-Kâfi'de İbn-i Ebu Leyla'ya isnaden deniliyor ki: "Bana Asım b. Hamid şöyle anlattı: Bir ara İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında bulunuyordum. Adamın biri yanına geldi ve muhtaç durumunda oluşundan şikayet etti. İmam (a.s) evlenmesini emretti. Fakat yoksulluğu gittikçe şiddetlendi. Bir kez daha İmamın yanına geldi ve durumunun ne olacağını sordu ve 'İhtiyaçlarım gittikçe şiddetlenip arttı.' dedi. İmam buyurdu ki: 'Eşinden ayrıl.' Sonra bir kez daha İmamın yanına geldiğinde ona durumunu sordu ve 'Servet edindim ve durumum iyileşti.' dedi."

"Bunun üzerine İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: Sana Allah'ın emrettiği iki hususu emrettim. Biri şudur: *'İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah (lütuf ve ihsanıyla) geniştir ve her şeyi bilendir.'* (Nûr, 32) Diğeri de, *'Eğer (eşler) ayrılırsa, Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir.'* (Nisâ, 130) ayetidir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.331, h:6]

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَ لَوْ عَلٰٓى
اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبٖينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقٖيرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى
بِهِمَاۘ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَ اِنْ تَلْوُوا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ
كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١٣٥﴾

135- Ey inananlar! Kendinizin, ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhinde olsa bile, adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir olsalar da Allah onlara daha yakındır. Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken) eğriltirseniz yahut (şahitlik etmekten) kaçınırsanız, (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır.

AYETİN AÇIKLAMASI

"**Ey inananlar!... adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik eden kimseler olun.**" Ayetin orijinalinde geçen "kıst" kelimesi adalet demektir. Adaleti ayakta tutmak, gereğini yapmak ve adaleti korumak anlamına gelir. Şu hâlde adaleti ayakta tutanlardan maksat, onu en tam ve en mükemmel şekilde uygulayanlar; kişisel arzu, tutku ve heves, duygusallık, korku, herhangi bir çıkar beklentisi gibi bir şey yüzünden adalet ilkesinden sapmayanlardır.

Bu nitelik, hakka tâbi olmanın, onu zayi olmaktan korumanın en yakın etkeni ve kusursuz nedenidir. Bunun bir gereği de şahitliği eda ederken ve şahitlikte bulunurken doğruyu söylemektir.

Bundan da anlaşılıyor ki, şahitliğe ilişkin hükmün açıklanması amacına yönelik olan bu ayete, yukarıda değindiğimiz bu nitelikle başlanması, ardından şahitlik niteliğinden söz edilmesi, genel bir nite-

likten bu genel niteliğin kapsamındaki ayrıntı konumundaki bir başka niteliğe aşamalı olarak geçişe ilişkin bir örnektir. Sanki demek isteniyor ki: Allah için şahitlik edenlerden olun. Ama bu, sizin için, adaleti eksiksiz ve tam yerine getirenler olmadığınız sürece kolay olmayacaktır. Şu hâlde, Allah için şahitlik edenler olabilmeniz için adaleti tam yerine getirenler olun.

"Şuhedâe lıllah=Allah için şahitlik eden kimseler" ifadesindeki "lâm" harfi, amaç bildirmeye yöneliktir. Yani, şahitlik edenler olun ki, şahitliğiniz Allah için olsun. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Şahitliği Allah için yapın."* (Talâk, 2) Şahitliğin Allah için olmasının anlamı, onun hakka tâbi olması, hakkın açığa çıkması ve hakkın ihya edilmesi amacına yönelik olmasıdır. Nitekim bunu şu ifade de açıklamaktadır: *"Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın."*

"**Kendinizin, ana-babanızın ve akrabalarınızın aleyhinde olsa bile**" Kendinizin, ana-babanızın ve akrabalarınızın çıkarının aksine olsa bile, adaletin gereğini yapın. Kendi çıkarlarınıza, anne-babanıza ve akrabalarınıza yönelik sevginiz sizi adaletten sapmaya veya adaleti terk etmeye sürüklemesin. Buna göre şahitliğin insanın kendisinin, anne-babasının veya akrabalarının aleyhinde olması, üstlendiği şahitliğin sonuçta kendisinin veya anne-babasının ya da akrabalarının durumuna zararlı olması demektir.

Zarara uğrayan kişi aracısız ve doğrudan aleyhinde şahitlikte bulunulan biri olabilir. Bir insanın babası ile bir başkası anlaşmazlığa düşmeleri ve insanın babasının aleyhine şahitlikte bulunması gibi. Zarar dolaylı ve aracılı da olabilir. İki insanın anlaşmazlığa düşmeleri, şahitlikte bulunan kişinin yaptığı şahitlikten dolayı onlar tarafından zarara uğratılması yani, anlaşmazlığa taraf olanlardan birinin şahide zarar vermesi gibi.

"**(Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir olsalar da Allah onlara daha yakındır.**" Arada iki şıklığı bildiren "ev" edatı olmasına rağmen tesniye zamirinin ["bihima"] zengin ve fakire dönük olması, zengin ve fakir nitelemesi ile meçhul bir varsayımın kastedilmiş olmasından dolayıdır. Dolayısıyla bu nitelemeler, olayların meydana gelişleri ve yinelenişleri oranında yinelenirler. Me-

sela bir olayda zenginken insan, bir başkasında fakir olabilir. Şu hâlde konuya iki şıklılık hâlinde açıklama getirmek, açıklama amacına yönelik açıklamadaki varsayım hasebiyledir. Oysa bu iki şık, realitede ancak iki olayda tahakkuk bulabilir, bir olayda değil. Bazı bilginler de bu yönde görüş belirtmişlerdir.

Bu bakımdan ifadenin anlamı şudur: "Allah zengine, zenginliği hâlinde daha yakındır. Fakire de fakirliği hâlinde daha yakındır." Buna göre, verilmek istenen mesaj -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu olsa gerektir: Zenginin zenginliği sizin haktan sapıp ona eğilim göstermenize, fakirin fakirliği de sizin haktan ayrılarak onun hâlini gözetmenize neden olmasın. Aksine, şahitliği yüce Allah için yapın. Sonra O'nu zenginle ve fakirle baş başa bırakın. O her ikisine de daha yakındır ve onların durumuna karşı herkesten daha çok merhametlidir. O'nun rahmetinin bir gereği de hakkı, tâbi olunması zorunlu olan ve adaleti de gözetilmesi, yerine getirilmesi istenen, teşvik edilen bir olgu kılmasıdır. Adalete uymak ve hakkı üstün tutmak, insan türünün mutluluğunun temel koşullarından biridir. Bu sayede hem zenginin konumu güçlenir. Hem de yoksulun durumu düzelmiş olur.

Zengin veya fakirden biri, bir olayın veya birkaç olayın şahsında sapkın veya terkedilmiş bir şahitlikten dolayı bir menfaat elde etmiş olsa bile, bu ancak hakkın zaafa uğraması ve adaletin öldürülmesi ile mümkün olabilir. Bunun adı, batılın güçlenmesi, buna karşın zorbalığın ve zulmün hayat bulmasıdır. Bu, ölümcül bir hastalıktır; insanlığın tükenişidir.

"**Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın.**" Yani, nefsin heveslerine, kişisel arzularına uymak ve Allah için şahitlikte bulunmayı terk etmek suretiyle haktan ve adaletten sapmaktan korkun. Bu durumda, ifadenin orijinalinde geçen "en ta'dilu" kelimesi, "meful-ü leh"tir. Bir "lâm" takdir edilerek "uyma" ile ilintilendirilmesi de mümkündür. Yani, heveslerinize uymayın ki doğruluktan saparsınız.

"**Eğer eğriltirseniz yahut kaçınırsanız, (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır.**" Ayetin orijinalinde geçen "telvû" kelimesi, "leyy" kökünden, eğmek anlamındadır. Nitekim "leyy-el lisân" yani, dili eğip büktü. Dolayısıyla şahitlikte dili

eğip bükmek, eğriltmek ve şahitliğin konusunu çarpıtmaktan kinayedir. Yine ayetteki "tu'rizû=kaçınırsanız" kelimesi, ta baştan şahitliği terk etmek ve şahitlik etmekten kaçınıp yüz çevirmektir.

Bazıları "telvû" kelimesini "vela, yeli, velayeten=üstlenmek" kökünden geldiğini varsayarak "ve in telû" şeklinde okumuşlardır. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Eğer şahadet işini üstlenir ve şahitlikte bulunursanız yahut şahitlikten kaçınırsanız, biliniz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır, sizi yapıp ettiklerinizden dolayı cezalandırır.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bir müminin bir başka mümin üzerinde yedi hakkı vardır. Bunların içinde uyulması en gerekli olanı, kişinin kendisinin ve anne-babasının aleyhine bile olsa hakkı söylemesidir, onları gözeterek adına haktan sapmamasıdır." İmam bunu söyledikten sonra şu ayeti okudu: *"Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken) eğriltirseniz yahut kaçınırsanız..."* ve "yani, haktan yüz çevirirseniz." buyurdu.

Ben derim ki: Burada *"Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik eden kimseler olun."* ifadesinin genel olduğundan hareketle şahitlik anlamının mutlak olarak hakkı kapsayacak şekilde genelleştirilmesi söz konusudur.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, bazı müfessirler tarafından ifadeye şöyle bir açıklama da getirilmiştir: "Ayetin orijinalinde geçen 'in telvû' kelimesi, şahadeti değiştirir ve saptırırsanız; 'ev tu'rizû' kelimesi, şahitliği gizlerseniz anlamındadır." Müellif, bu değerlendirmenin İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edildiğini belirtmiştir.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَ رَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذِى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهٖ
وَالْكِتَابِ الَّذٖى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ج وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَ مَلٰٓئِكَتِهٖ وَ كُتُبِهٖ وَ
رُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا ثُمَّ
كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لَا
لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٣٨﴾
اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ج اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ
الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ اَنْ اِذَا
سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَ يُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا
فِى حَدِيثٍ غَيْرِهٖ ج اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ ط اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِى
جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾ اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ
قَالُوا اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَ اِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ
وَ نَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ج فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ط وَ لَنْ يَجْعَلَ
اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ
وَ هُوَ خَادِعُهُمْ وَ اِذَا قَامُوا اِلَى الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى يُرَآؤُنَ النَّاسَ وَ لَا
يَذْكُرُونَ اللّٰهَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَآ اِلٰى هٰٓؤُلَآءِ وَ لَآ اِلٰى
هٰٓؤُلَآءِ ج وَ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا

لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَۜ اَتُرِيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ
عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ
وَ لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ اَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ
وَ اَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَۙ وَ سَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ
اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَ اٰمَنْتُمْۜ وَ كَانَ
اللّٰهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

136- Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, şüphesiz koyu bir sapıklığa düşmüştür.

137- İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri Allah, ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir.

138- Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele!

139- Onlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinirler. Onların yanında mı izzet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır.

140- O, kitapta size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde, bundan başka bir söze geçinceye kadar kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır.

141- Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer size Allah'tan bir zafer (nasip) olursa, "Sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlere bir pay çıkarsa, "Size üstünlük sağlayarak sizi müminlerden korumadık mı?" derler. Artık Allah, kıyamet

günü aranızda hükmedecek ve müminlere karşı kâfirlere asla yol (kanıt ve delil) vermeyecektir.

142- Münafıklar Allah'ı aldatmağa çalışırlar. Oysa O, onları aldatmaktadır. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az anarlar.

143- Arada (imanla küfrün arasında) yalpalayıp dururlar. Ne bunlara (müminlere bağlanırlar), ne de onlara (kâfirlere). Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkar) yol bulamazsın.

144- Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?

145- Şüphe yok ki münafıklar ateşin en alt tabakasındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.

146- Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka. İşte onlar (gerçek) müminlerle beraberdirler. Allah da yakında müminlere büyük bir mükâfat verecektir.

147- Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin? Allah şükrün karşılığını veren ve (her şeyi) bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"**Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba... inanın.**" Burada müminlere [iman ettikleri hâlde] ikinci kez iman etmeleri emrediliyor. Bunun [ikinci kez iman etmelerine emredilmesinin] karinesi de, ikinci imanın konusu olan *"Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba..."* ifadesindeki ayrıntıdır. Yine teker teker sayılan bu hususların her birine iman etmeyi terk etme üzerine dile getirilen tehdit ve azap vaatleri de aslında müminlerin icmalî imanlarını söz konusu gerçekleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırmalarına yönelik bir emir olduğuna ilişkin karinelerdir. Çünkü bunlar birbirleriyle bağlantılı, birbirini gerektirici bilgilerdir.

Söz gelimi; Allah'tan başka ilâh yoktur. En güzel isimler ve en yüce sıfatlar O'nundur. Bunlar da O'nun varlıkları yaratmasını, onları doğruluğa ve mutluluğa yöneltmesini, sonra onları hesaplaşma günü için diriltmesini gerektirmektedir. Bu ise ancak müjdeleyici ve uyarıcı peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesi ile mümkündür. Peygamberlerin insanlar arasında bu kitaplar doğrultusunda hükmetmeleri ve onlara dünya ve ahirete ilişkin bilgiler, şeriat ve hüküm kurallarını öğretmeleriyle gerçekleşebilir.

Şu hâlde, bu bilgiler ve gerçeklerden sadece birine inanmak yetmez, tümüne istisnasız inanmak gerekir. Bunların bir kısmını benimseyip bir kısmını inkâr etmek açıktan yapılıyorsa küfür, gizlice yapılıyorsa münafıklıktır. Bir müminin yukarıdaki gerçeklerin bir kısmını reddetmekle sonuçlanacak bir yolu tutması da bir tür nifaktır. Müminlerin toplumundan ayrılıp kâfirlerin toplumuna katılarak onların yönetimi altına girmek ve onları dost edinmek, onların imanın ve iman ehlinin aleyhine gerçekleştirdikleri bazı girişimleri, hakkı ve hak ehlini alaya almalarını onaylamak gibi. Bu nedenle yüce Allah, bu ayetin hemen ardından münafıkların durumunu açıklayan, onlara yönelik elem verici azap tehdidini içeren bir ifadeye yer vermiştir.

Bizim bu değerlendirmemizi, ayetin zahiri desteklemektedir ve bu değerlendirme bazı tefsir bilginlerinin şu yorumlarından daha isabetlidir. "Ey zahiren Allah'a ve Elçisine inananlar ve bunu dilleriyle söyleyenler! Batınen de inanın ki, zahirinizle batınınız uyuşsun." Yine bazı tefsir bilginleri demişlerdir ki: *"inanın"* ifadesi, "inanmakta sebat gösterin, imanınız üzere sabit olun." demektir. Bazılarına göre de hitap, Ehlikitap müminlerine yöneliktir. Yani, ey Ehlikitap olup da iman edenler! Allah'a, Peygamberine ve Peygamberine indirdiği kitaba, yani Kur'ân'a inanın.

Gerçi bu yorumlar, özü itibariyle doğrudurlar; ancak ifadenin akışından algıladığımız karineler farklı bir noktayı göstermektedir. Ayrıca yukarıdaki yorumların en isabetsizi de sonuncusudur.

"**Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, şüphesiz koyu bir sapıklığa düşmüştür.**" Ayetin, *"Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın."*

şeklindeki birinci kısmı, bunların tümünün bir tutulmasına yönelik bir çağrı niteliğindedir. Çünkü bu bütünün parçaları bir bütündürler ve birbirlerinden ayrılmazlar. Dolayısıyla ayrıntı nitelikli ikinci ifadeye yer verilmesi, tümüne inanmadan öte her birine teker teker inanmanın ve herhangi birinin inkâr edilmesiyle, koyu sapıklığa düşmenin kaçınılmazlığını açıklama amacına yönelik olması nedeni iledir. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Kim Allah'ı veya meleklerini ya da kitaplarını yahut elçilerini yahut da ahiret gününü inkâr ederse... Yani, kim imanın bu cüzlerinden birini inkâr ederse, şüphesiz koyu ve uzak bir sapıklığa düşmüş olur.

Şu hâlde, ayette işaret edilen olguların cem edatı olan "vav" harfiyle birbirlerine atfedilmiş olması, onların aynı hüküm altında toplandıkları yani, tümünün aynı konu ve tek hüküm etrafında birleşmeleri anlamına gelmez. Bunu derken, ancak tümünü inkâr etmenin uzak bir sapıklığa düşmek olduğu, teker teker inkârın böyle olmadığı şeklinde bir sonucun çıkarsanmaması gerektiğini kastediyoruz. Kaldı ki, Kur'ân ayetleri, bu ayette ayrıntı şeklinde sayılan hususların her birini inkâr etmenin küfür olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

"**İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri Allah, ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir.**" Eğer bu ayeti, öncesinden ve sonrasından kopararak ele alırsak, yüce Allah'ın onu iman edip ardından inkâr etmek, sonra tekrar inanıp ardından tekrar inkâr etmek, sonra küfrünü gittikçe arttırmak suretiyle tekrar tekrar irtidat eden mürtetlere öngördüğü cezayı ifade etmiş olur. Yüce Allah da durumları bundan ibaret olan bu adamları bağışlamamakla, bir yola hidayet etmemekle tehdit ediyor. Böyleleri için Allah'ın rahmetinden yana bir beklenti söz konusu olmaz. Çünkü iman üzere süreklilik ve sebat göstermemişlerdir, istikrarsızlık örneği sergilemişlerdir. Allah'ın emrini bir oyuncak hâline getirmişlerdir.

Durumu bundan ibaret olan bir kimse, doğal olarak kabul görecek ciddi bir iman üzere kalıcılık göstermez. Eğer onlar ciddi bir inanca sahip olsalardı, kuşkusuz ilâhî bağışlamanın ve hidayetin kapsamına girerlerdi. Çünkü Allah'a iman etmek suretiyle tövbe etmek bir gerçektir ve yüce Allah kullarına verdiği söz gereğince, bunu geri çevir-

mez. Bu hususta, *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* (Nisâ, 17) ayetini tefsirimizin dördüncü cildinin kapsamı içinde yorumlarken gerekli açıklamalarda bulunduk.

Dolayısıyla ayet, durumu bundan ibaret olan insanların doğa yasasının ve geleneğin öngördüğü [ilâhî rahmet ve bağışlanma gibi] haklardan yoksun olmalarına hükmetmektedir. Ama bu, istisnaya kapalı olmayan bir genel hükümdür. Ender rastlanan bir durum bile olsa, bunlardan birinin iman etmesi ve iman üzere kalıcı olması, sebat göstermesi mümkündür.

Nitekim böyle bir sonucu, Kur'ân-ı Kerim'in şu ayetinden de algılayabiliriz: *"İmanlarından, Resulün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir? Allah, zulmeden bir kavmi hidayete erdirmez... Ancak bundan sonra tövbe edenler ve salih olarak davrananlar başka. Çünkü Allah, gerçekten bağışlayandır, merhametlidir. Doğrusu, imanlarından sonra inkâr edip, sonra inkârlarını arttıranların tövbeleri kesinlikle kabul edilmez. İşte onlar, sapıkların ta kendileridir."* (Âl-i İmrân, 86-90)

Görüldüğü gibi ayetler, inandıktan sonra inkâr edenlerin bir kısmına ilişkin bir istisnaya yer veriyor, bağışlama ve yol göstermenin olumsuzlaşmasına karşılık olumlanabileceğine dair bir kapı açık bırakıyor. Buna karşılık imandan sonra küfrünü arttıran kimselerin tövbelerinin kabul edilmeyeceğini vurguluyor. Ayetlerin girişi, iman ettikten, Peygamberin hak olduğuna tanıklık edip apaçık ayetleri gözleriyle gördükten sonra inkâr edenlerle ilgilidir. Böyle bir inkâr da bilinç ve inat üzere düşmanlıktan kaynaklanan irtidattır. Bu durumu arttırmak, ancak inat ve serkeşliğin kalplerinde yerleşiklik kazanması, tuğyan [azgınlık, haddi aşmak] ve büyüklenme duygusunun nefislerinde kökleşmesi ile söz konusu olabilir. Ki durumu bundan ibaret olan bir kişinin dönüp tövbe etmesi olacak iş değildir.

Ayeti, daha önce de söylediğimiz gibi tek başına ele alırsak, akışından çıkaracağımız sonuç budur. Ancak ayetler grubu, aynı akış bütünlüğüne sahip olup birbirleriyle bağlantılı olduklarına ilişkin bir işaret veya kanıttan da yoksun değildirler. Bu değerlendirmeye göre, *"İman edip sonra inkâr eden..."* ayeti, *"Kim Allah'ı... inkâr ederse,*

şüphesiz koyu bir sapıklığa düşmüştür." ayetinin gerekçeli açıklaması konumundadır. Bu bakımdan iki ayetin objektif karşılığı aynı olur. Yani; Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkâr eden kimse, inanan, sonra inkâr eden, sonra inanan, ardından tekrar inkâr eden, sonra küfrünü arttıran kimsedir. O aynı zamanda, bir sonraki ayetten başlayıp ayetler grubunun sonuna kadar durumları gözler önüne serilen münafıklardandır da: *"Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele!..."*

Bu durumda, *"İman edip sonra inkâr eden..."* diye başlayan ifadenin anlamı, *"Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine... inanın."* ayetine ilişkin olarak sunduğumuz yorumlar açısından farklılık arz eder.

"Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine... inanın." ayeti, "Allah'a ve Elçisine zahiren inandığınız gibi batınen de inanın." şeklinde yorumlanırsa, bu durumda iman etme, ardından inkâr etme, sonra iman etme ve ardından tekrar inkâr etmeden maksat, münafıkların bazen müminlerle ve bazen de kâfirlerle karşılaştıklarında sürekli sergilemek durumunda kaldıkları farklı tutumlardır.

Eğer ayeti "Benimsediğiniz iman niteliği üzere kalıcılık gösterin." şeklinde açıklasak, bu durumda iman, ardından küfür... vs. durumundan maksat, bildiğimiz irtidattan sonra bir kez daha irtidat etmek olur.

Eğer maksadın Ehlikitab'ın Allah'a ve Resulü'ne inanmaya çağrılması olduğunu kabul edersek, bu durumda da, iman sonrası küfür vs. ile önce Musa'ya iman etme, sonra buzağıya tapınarak onu inkâr etme, sonra Uzeyir'e veya İsa'ya inanma, ardından inkâr etme ve Hz. Muhammed'i (s.a.a) ve Rabbinin katından getirdiği dini inkâr etmekle küfrü artırma durumu kastedilmiş olur ki, bazıları bu yönde bir açıklama getirmişlerdir.

Şayet, bizim de tercihimiz olan, icmalî imanınızı ayrıntılarda işaret edilen gerçekleri de kapsayacak şekilde genelleştirin, yorumunu esas alırsak, bu durumda, *"İman edip sonra inkâr eden..."* ayeti, daha sonra işaret edilen münafıkların durumuyla örtüşen bir gerekçeli açıklama niteliğinde olur. Ki münafıkların nitelikleri şu şekilde açıklanmıştır: *"Onlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinirler."* Çünkü müminlerin topluluğundan ayrılarak kâfirlerle ilişki kuran ve onlarla

bütünleşen kimse onların toplantılarına katılmaktan, onlarla kaynaşmaktan, konuşmalarına katılıp fikir beyan etmekten, yüce Allah'ın razı olmadığı bazı sözlerini onaylamaktan, dini ve dindarları rencide edici, alay edici, küçümseyici değerlendirmelerinin bir kısmını tasdik etmekten kendini alamaz.

Dolayısıyla böyle bir insan, müminlerle karşılaşıp dinin herhangi bir şiarının yerine getirilmesi hususunda onlara iştirak ettiğinde, buna inanır. Kâfirlerle karşılaştığında ve onların herzelerinin bir kısmını onayladığında inkâr etmiş olur. Böylece bazen inanır, bazen de inkâr eder. Nihayet bu durum onda kalıcı bir karaktere dönüşür. Ki bu da küfürde artış demektir. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Durumunda sürekli değişiklik olan, bir türlü istikrara kavuşmayan insan için tövbenin söz konusu olmamasının nedeni, yaptığına pişman olsa bile, bu pişmanlık hâli üzere sabit kalamayacak olmasıdır. Ancak tövbe eder ve tövbesinde sabit kalacak olursa, durumların değişmesiyle bu hâli sarsılmazsa, hâva ve heves kasırgaları şehevî duygularını harekete geçirmezse, elbette ki tövbesi kabul olur. Bu nedenledir ki yüce Allah, bu tür münafıkların kabul gören tövbelerini çeşitli koşullara bağlamıştır ki, değişim ve dönüşüme uğramasın. Örneğin, aşağıdaki istisna cümlesinde şöyle buyurmuştur: *"Ancak tövbe edenler, (hâllerini) ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka."*

"**Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele! Onlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinirler...**" Bu ifade, münafıklara yönelik bir tehdittir. Burada onlar, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler olarak nitelendiriliyorlar. Bu niteleme, kalpleri inanmayan; ancak mümin gibi görünen münafıkları kapsadığı, onlarla en fazla örtüştüğü gibi, aynı zamanda, ta Resulullah (s.a.a) döneminden beri mümin olup da kâfirleri dost tutan, müminler topluluğundan kopan, gizlice kâfirlerle iletişim kuran ve onlardan sırdaşlar edinen bir grubu da kapsamaktadır.

Bu değerlendirme, söz konusu münafıklarla, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinen bir grup müminin kastedilmiş olması ihtimalini az da olsa güçlendirmektedir. Hemen devamındaki ayetin zahiri de bunu destekler niteliktedir: *"O, kitapta size şöyle indirmiştir ki: Al-*

lah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini... işittiğinizde... kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz." Çünkü bu açıklama, münafıklara yönelik bir tehdittir, ancak hitap müminleredir. Bunu, yüce Allah'ın onların nifak içindeki durumlarını tasvir ederken kullandığı şu ifade de desteklemektedir: *"Allah'ı da pek az anarlar."* Böylece az da olsa Allah'ı andıkları vurgulanıyor. Bu ise, kalpleri kesinlikle inanmamış münafıkların durumuyla örtüşmekten uzak bir nitelemedir.

"**Onların yanında mı izzet arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır.**" Mevcut veriyi inkâra dönük bir sorudur bu. Ardından inkârın içerdiği cevap ifade ediliyor. Çünkü şeref ve üstünlük egemenliğin, mülk sahibi oluşun bir ayrıntısıdır. Mülk ve egemenlikse, sadece Allah'ındır: "*De ki*: *Allah'ım*, *(ey) mülkün (egemenliğin) sahibi*, *dilediğine mülkü (egemenliği) verirsin, dilediğinden mülkü (egemenliği) çekip-alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın."* (Âl-i İmrân, 26)

"**Kitapta size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde... kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz...**" Bununla En'âm suresindeki şu ifadeler kastediliyor: *"Ayetlerimiz hakkında alaylı konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma."* (En'âm, 68) Bilindiği gibi En'âm suresi Mekke döneminde, Nisâ suresi de Medine döneminde inmiştir.

Tefsirini sunduğumuz ayetin, En'âm suresindeki ayete işaret ediyor olmasından şu sonucu algılıyoruz: Kur'ân'da bazen hitap özel olarak Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltilir; ama onunla ümmetin geneli kastedilir.

"yoksa siz de onlar gibi olursunuz." ifadesi, öncesindeki yasağın, yani onlarla oturmayı yasaklayan ifadenin gerekçesi konumundadır. Şöyle ki biz size bunu yasakladığımız için onlarla oturmamalısınız. Çünkü siz -buna rağmen- onlarla oturursanız, onlar gibi olursunuz.

"Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır." ifadesi ise, işin sonucu yani, cehennemde toplanma açısından bir benzerliğin olduğunu vurgulamaya yöneliktir.

"**Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer size Allah'tan bir zafer (nasip) olursa...**" Ayette geçen "yeterebbesûne" kelimesinin mastarı olan, "tarabbus" kelimesi "beklemek, gözetlemek" demektir. "Nestehviz" kelimesinin mastarı olan "istihvaz" ise, üstünlük sağlayıp musallat olma anlamını ifade eder.

Bu da münafıklara ait bir diğer niteliktir. Çünkü onlar hem müminlerle, hem de kâfirlerle bağlarını korumaya, ilişkilerini sürdürmeye özen gösteriyorlardı. İki grubu kolluyorlardı, hangisinin durumu iyiyse ondan yararlanıyorlardı. Eğer müminlere fetih nasip olmuşsa, "Biz sizinle beraberdik. Elde ettiğiniz ganimet gibi şeylerde bizim de payımız vardır." derlerdi. Şayet kâfirlere bir pay çıkarsa, "Size üstünlük sağlamadık mı, sizi müminlere karşı savunmadık mı?" derlerdi. Yani sizi, onların inandıkları şeylere inanmaktan alıkoyduk; onlarla birleşmenize engel olduk. Şu hâlde, sizin elde ettiğiniz kazançta bizim de payımız vardır. Ya da bizim sizin üzerinizde minnet hakkımız var. Çünkü bu şeylerin elde edilmesini biz sağladık.

Müfessirlerden bazıları şöyle demişlerdir: Yüce Allah bu ayette müminlere vaat edilenin zafer olduğunu vurgulamak amacıyla, onların başarılarını "zafer" kavramıyla tanımlamıştır; kâfirlerin elde ettikleri sonuçların önemsizliğini bildirmek için de, onların mevziî başarılarını "pay" olarak nitelemiştir. Çünkü yüce Allah, müminlere fetih bahşedeceğini ve onların velisi olduğunu vaat ettikten sonra, kâfirlerin elde ettikleri mallar bir değer taşımamaktadır. "Pay"ın değil de "zafer"in Allah'a nispet edilişi de bu yüzden olsa gerektir.

"**Artık Allah, kıyamet günü aranızda hükmedecek ve müminlere karşı kâfirlere asla yol (kanıt ve delil) vermeyecektir.**" Bütün münafıkları ve kâfirleri de kapsamakla beraber, hitap bütün müminlere yöneliktir. *"Müminlere karşı kâfirlere asla yol (kanıt ve delil) vermeyecektir."* ifadesi ise, ahirette hükmün kâfirlerin aleyhine ve müminlerin lehine olacağını belirtmektedir. Bunun aksi hiçbir zaman olmayacaktır. Aslında bu açıklama münafıklar açısından ümit kırıcı bir karamsarlıktır. Öyleyse münafıklar karamsar olsunlar, üzülsünler. Çünkü sonunda müminler kâfirlerden üstün olacaklardır, onlara galip geleceklerdir.

Yol vermeme şeklindeki olumsuzlamanın, hem dünyayı, hem de ahireti kapsıyor olması da mümkündür. Buna göre müminler, imanlarının gereklerini yerine getirdikleri sürece, Allah'ın izniyle daima galip gelirler. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sakın gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz."* (Âl-i İmrân, 139)

"**Münafıklar Allah'ı aldatmağa çalışırlar. Oysa O, onları aldatmaktadır.**" Ayetin orijinalinde geçen "yuhadiûne" fiilinin mastarı "muhadaa" kelimesi, "Hûd'a" kökünden aldatma eyleminde çokluğu veya şiddeti ifade eder. [Yani "yuhadiûne" fiili ile "yehdeûne" fiilinin sadece çokluk ve şiddet hususunda birbiriyle farkı vardır.] Çünkü kelime yapısında harf artışı, anlam artışına delâlet eder [aynı anlamı ifade eden ancak birinin harfi diğerinden fazla olan kelimelerde bu kural geçerlidir].

"Oysa O, onları aldatmaktadır..." ifadesi, cümle içinde gramer açısından "hâl" fonksiyonunu görür. Yani, Allah onları aldattığı hâlde, onlar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Dolayısıyla ifadenin anlamını şu şekilde yorumlamak gerekir: Bunlar görünürde iman olarak beliren nifak menşeli amelleriyle, müminlerin toplantılarına katılmaları, onlarla birlikte görünmeleri gibi davranışlarıyla Allah'ı, diğer bir ifadeyle Peygamberi (s.a.a) ve müminleri aldatmak istiyorlar. İman görünümlü ve gerçeklikten yoksun amelleriyle onlardan çıkar sağlamaya çalışıyorlar. Oysa, onları bu tür amellerle baş başa bırakanın, onları bu gibi davranışlardan alıkoymayanın yüce Allah olduğunu kavrayamıyorlar. Bu, Allah'ın onları aldatması, kötü niyetlerinden ve çirkin amellerinden dolayı onları cezalandırmasıdır. Dolayısıyla onların Allah'ı aldatmaya çalışmaları, bizzat Allah'ın onları aldatmasıdır.

"**Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az anarlar.**" Münafıklara ilişkin niteliklerden bir başkası da, namaza kalktıkları zaman üşenerek ve insanlara gösteriş yapmak için kalkmalarıdır. Namaz, içinde Allah'ın anıldığı en üstün ibadetlerden biridir. Eğer onların kalpleri Rablerine bağlı olsaydı, O'na inansaydı, Allah'a ve O'nu zikretmeye yönelirken tembellikleri, üşengeçlikleri, ağırdan almaları tutmazdı. Amellerini insanlara gösteriş yapmak için yerine getirmezlerdi. So-

nuçta da kalp bağlılığının ve gönül meşguliyetinin, ilgililiğinin bir göstergesi olarak Allah'ı çokça anarlardı.

"**Arada (imanla küfrün arasında) yalpalatılıp dururlar. Ne bunlara (müminlere bağlanırlar), ne de onlara (kâfirlere)...**" Mecma-ul Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "Araplar derler ki: 'Zebzebtuhu fe-zebzebe' Yani, sallayıp hareket ettirdim, o da salınıp hareket etti. Şu hâlde, fiil, havada asılı duran bir şeyi sallamak anlamını ifade eder." Mecma-ul Beyan'dan aldığımız alıntı burada son buldu.

Buna göre, "muzebzeb", bir şeyin iki taraftan birine bağlanmaksızın aralarında gidip gelmesi, yalpalayıp sallanması demektir. İşte bu, münafıkların özelliğidir. Bunların arasında, yani iman ve küfür arasında yalpalayıp dururlar. Ne gerçek bir mümin gibi sadece müminlere bağlanırlar, ne de gerçek bir kâfir gibi sadece kâfirlere."

"Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkar) yol bulamazsın." Bu ifade, bundan önce, arada yalpalayıp duran münafıklara ilişkin değerlendirmenin açıklaması ve gerekçesi niteliğindedir. Buna göre, onların taraflardan birine tam olarak bağlanmaksızın arada bocalayıp durmalarının sebebi, yüce Allah'ın onları şaşırtması, yoldan uzaklaştırmasıdır. Onların dönüp izleyecekleri bir yol yoktur.

Aynı gerekçeyledir ki, onlar hakkında "mütezebzibîn=yalpalayaıp duranlar" ifadesi yerine "müzebzebîn=yalpalayıp durmaya maruz bırakılanlar" ifadesi kullanılmıştır. Demek isteniyor ki: Onlar bu tür bir sallanmaya, ilâhî kahır sonucu maruz kalmışlardır. Bu hareketleri tatmin edici değişmez bir hedefe yönelik değildir.

"**Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin... Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.**" Ayette geçen "sultan" kelimesi, kanıt ve belge demektir. "ed-Derek" -bazen de "ed-derk" olarak okunur- kelimesi ile ilgili olarak Ragıp el-İsfahanî şunları söyler: "Derek" kelimesi, "derec" kelimesiyle aynı anlamı ifade eder. Fakat, "derec"de yukarı doğru yükseliş esas alınırken, "derek"de aşağıya doğru alçalış esas alınır. "Cennet dereceleri" ve "Cehennem derekeleri" ifadelerinde, kelimelerin bu özellikleri esas alınmıştır. Aynı şekilde cehenneme yuvarlanışın tasviri açısından "haviye" niteliği kullanılmıştır. [Haviye de "hüviyy" kökünden düşüşü ifade eder.] Ragıp'tan aldığımız alıntı burada son erdi.

Görüldüğü gibi ayet, müminlerin kâfirleri dost tutup müminlerin dostluğunu terk etmelerini yasaklıyor. İkinci ayet ise, münafıklara yönelik sert bir tehdit içermek suretiyle bu yasağı gerekçelendiriyor. Bunun nedeni, yüce Allah'ın bu davranışı nifak olarak değerlendirmesidir. Müminleri bu yüzden böyle bit tutumdan sakındırıyor.

Ayetlerin akışı bize gösteriyor ki, *"Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin."* ifadesi, önceki açıklamalardan çıkan bir sonuç ya da onlara ilişkin bir ayrıntı konumundadır. Ayetin bu kanıtsallığı, bir bakıma açık bir dille şunun söylenmiş olması hükmüne geçer: Önceki ayetlerde, müminler içinde hasta kalpli ve zayıf imanlı kimselerin durumu gözler önüne serildi. Ve onlarla ilgili olarak münafıklar nitelemesi kullanıldı. En azından münafıklar nitelemesinin kapsamına onların da girdiği vurgulandı. Ardından, bu yasak alana yaklaşmamaları ve Allah'ın öfkesine maruz kalmamaları hususunda müminlere öğüt verildi. Ta ki onlar, kendi aleyhlerine olmak üzere Allah'a açık bir kanıt vermiş olmasınlar. Aksi takdirde O, onları dünya hayatında şaşırtır, aldatır ve iki taraf arasında sallandırır. Sonra durumu bundan ibaret olanların tümü ile kâfirleri cehennemde bir araya getirir. Ardından onları ateşin en alt tabakasına yerleştirir. Onlarla, yardım edecek ve şefaat edecek herkesin arasını ayırır.

Yukarıda üzerinde durduğumuz bu iki ayetten sırasıyla şu hususlar anlaşılıyor:

Birincisi: Saptırma, aldatma ve bunlar gibi ilâhî gazapların tümü, her şeyden önce kulların amellerinden kaynaklanan apaçık bir kanıttan dolayı belirginleşir. Bu, mukabelede bulunma ve amelin karşılığını verme ilkesine dayalı olarak gerçekleşen bir yüz üstü, yardımsız bırakma durumundan başka bir şey değildir. Haşa, yüce Allah, onlar tarafından gerektirici bir amel olmaksızın insanlara kötülükle muamele etmekten, onları bedbaht kılmaktan münezzehtir, yücedir. Bu bakımdan, *"Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?"* ifadesi, *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ifadesiyle aynı anlamı vurgulamaya yöneliktir.

İkincisi: Cehennemde cehennemlikler için mertebeler vardır. Bunlar alçaklık düzeyleri itibariyle farklılık arz ederler. Doğal olarak

mertebe alçaldıkça azabın şiddeti de artar. Yüce Allah bunlara "dereke" adını verir.

"**Ancak tövbe edenler, (hâllerini) ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka.**" Bu ifade, *"Şüphe yok ki münafıklar ateşin en alt tabakasındadırlar..."* cümlesinde, münafıklara yönelik olarak yer verilen azap tehdidinden bir istisnadır. Bunun kaçınılmaz sonucu da onların münafıklar topluluğundan ayrılıp müminler safına katılmalarıdır. Bu yüzden istisnanın devamında onların müminlerle beraber olduğundan söz edilmiş, bütün müminlerin sevaba nail olacakları belirtilmiştir: *"İşte onlar (gerçek) müminlerle beraberdirler. Allah da yakında müminlere büyük bir mükâfat verecektir."*

Bu arada yüce Allah, münafıklardan istisna ettiği bu kimseler hakkında birkaç ağır nitelik zikretmektedir. Nifakın kökleri ancak bu niteliklerle kazınabilir çünkü. Başta tövbeden söz ediliyor, Allah'a dönmekten yani. Ama uslanmadıkça, nefiste ve amelde bozulan unsurlar ıslah olmadıkça, kişilik ve davranışları düzelmedikçe, tek başına dönmek ve tövbe etmek yetmez. Allah'a sımsıkı sarılıp yapışmadıkça, yani Kitabına ve Peygamberinin (s.a.a) sünnetine tâbi olmadıkça, ıslah olmak da kâr etmez. Çünkü Allah'a gitmek için O'nun belirlediğinden başka yol yoktur. O'nun belirlediğinin dışındaki yollar şeytana aittir.

Ancak, dini sırf Allah'a özgü kılmadıkça, Allah'a sarılmak da -ki Allah'a sarılmak dinin kapsamı içindedir- fayda vermez. Çünkü şirk, zulümdür; affedilmez, bağışlanmaz. Bunlar tövbe edip Allah'a dönerlerse, bütün bozukluklarını ıslah ederlerse, Allah'a sarılırlarsa ve dinlerini sırf Allah'a özgü kılarlarsa, bu durumda mümin olurlar; imanları şirk lekesinden arınır, nifaktan yana güvencede olup doğru yolu bulurlar. Yüce Allah, bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82)

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, müminlerden maksat, imanlarında samimi salt müminlerdir. Yüce Allah onları tövbe edenler, hâllerini ıslah edip düzeltenler, sımsıkı Allah'a sarılanlar ve dinlerini Allah'a özgü kılanlar olarak tanımlamıştır. Bu nitelikler, yüce Allah'ın kitabında, onlarla ilgili olarak sıraladığı tüm ayrıntıları da kapsayacak mahiyettedir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz:

"Gerçekten müminler kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler..." (Mü'minûn, 1-3) *"Rahmanın kulları öyle kimselerdir ki, yeryüzünde mütevazi olarak yürürler ve cahiller kendilerine laf attığında 'Selâm' derler. Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyama durarak geçirirler..."* (Furkan, 63-64) *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65)

Kur'ân'da mümin niteliği, aksini gösteren bir karineyle kayıtlı olmaksızın mutlak olarak kullanıldığında yukarıdaki tabloda tasvir edilen anlamı ifade eder.

Yüce Allah, *"İşte onlar, (gerçek) müminlerle beraberdirler."* buyurmuş; buna karşın, "Onlar müminlerdendir." buyurmamıştır. Bunun nedeni şudur: Onlar ilk başta bu nitelikleri gerçekleştirmek suretiyle müminlere katılmayı hakkediyorlar, ama bu nitelikler onlar üzerinde kalıcı birer vasfa dönüşmedikçe onlardan olamazlar. Ne demek istediğini artık varın siz anlayın!

"**Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin?**" Ayetin zahiri gösteriyor ki, hitap müminlere yöneliktir. Çünkü ayetlerin akışı, onlara yönelik hitap üzere sürüyor. Onlara bu şekilde hitap ediliyor ve büsbütün imandan soyutlanmışlar gibi iman nitelikleri görmezlikten geliniyor. Çünkü, bu tarz hitapların özelliği budur.

Bu, yüce Allah'ın onlara azap etmeye ihtiyacının olmadığından kinayedir. Demek isteniyor ki: Onlar, şükretmeyi ve inanmayı terk etmek suretiyle azabı hakketmezlerse, yüce Allah onlara azabı gerekli kılacak değildir. Çünkü onlar azabı gerektirici davranışları tercih etseler bile, Allah'ın bu azaptan bir yararı söz konusu olmaz. Onların varlığı Allah'a zarar vermez ki, azap yoluyla onları bertaraf etme, kendisinden defetme yönüne gitsin. Buna göre şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Siz, gereken hakkını vermek suretiyle Allah'ın bahşettiği nimetlere karşı şükrettiğiniz ve ona iman ettiğiniz sürece, size azabı gerektiren bir durum olmaz. Allah, şükrün karşılığını verendir; kendisine şükredenler ve inananlara karşılığını verir ve (her şeyi) bilendir; onları başkalarıyla karıştırıp yanlışlık yapmaz."

Bu ayet gösteriyor ki, azaba duçar olanların çarpıldıkları azap onların kendilerinden kaynaklanıyor, Allah'tan değil. Yine azabı gerektirici sapıklık, şirk ve günah gibi olgular için de aynı durum geçerlidir. Eğer bunlar, Allah'tan olsalardı, bunların gereği olarak gündeme gelen azap da O'ndan olurdu. Çünkü müsebbep, sebebin dayandığı kaynağa dayanır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Zürare, Hamran ve Muhammed b. Müslim İmam Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduklarını rivayet ederler: "Bu ayet, Osman'ın Mısır'a gönderdiği Abdullah b. Ebi Sarh hakkında inmiştir. Sonra bu adamın orada küfrü artmış, sonunda iman namına bir şeyi kalmamıştı." [c.1, s.280, h:287]

Yine aynı eserde, Ebu Basir'den şöyle rivayet edilir: İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittim: *"İman edip sonra inkâr eden...* ayeti, şarap içmenin haram olduğunu söyleyip sonra şarap içen, zinanın haram olduğunu söyleyip ardından zina eden, zekât vermenin farz olduğunu söyleyip de vermeyen kimseler hakkında inmiştir." [c.1, s.280, h:289]

Ben derim ki: Bu rivayette, ayetin küfrün tüm mertebelerine genelleştirilmesi esas alınmıştır. Küfrün bir mertebesi de farzları terk etmek ve haramları işlemektir. Bu, aynı zamanda önceki açıklamaları da destekler mahiyettedir.

Aynı eserde, Muhammed b. Fudayl aracılığıyla İmam Rıza'dan (a.s), *"O, kitapta size şöyle indirmişti ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini... işittiğinizde... kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bir adamın hakkı inkâr ettiğini, hakkı yalanladığını, hak ehline dil uzattığını duyduğun zaman, hemen yanından kalk, onunla birlikte oturma." [c.1, s.280, h:290]

Bu anlamı destekleyen birçok rivayet vardır.

Uyûn-u Ahbar-ir Rıza (a.s) adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Salt Harevi aracılığıyla İmam Rıza'dan (a.s), *"Allah...*

müminlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir." ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani, yüce Allah müminlere karşı kâfirlere bir kanıt, bir hüccet vermeyecektir. [Dolayısıyla ayetteki "yol"dan maksat, kanıt ve delildir.] Yüce Allah, kâfirlerin kendilerine gönderilen elçileri haksız yere öldürdüklerini haber vermiştir. Onların peygamberlerini haksız yere öldürmelerine rağmen, yüce Allah, onlara peygamberlere karşı kullanabilecekleri bir hüccet vermemiştir." [c.2, s.204]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir Hz. Ali'den (a.s), *"ve müminlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani, [müminlere karşı kâfirlere] ahirette [yol vermeyecektir]."

Ben derim ki: Daha önce, ifadenin zahirinin ahirete işaret ettiğini belirtmiştik. Fakat cümleyi öncesinden ve sonrasından bağımsız olarak ele alırsak, dünya hayatındaki kanıtı da kapsayacak şekilde genellik kazanır.

Uyûn-u Ahbar-ir Rıza adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Faddal'dan şöyle rivayet eder: İmam Ali b. Musa Rıza'dan (a.s) *"Münafıklar Allah'ı aldatmağa çalışırlar. Oysa O, onları aldatmaktadır."* ayetini sordum. İmam şöyle buyurdu: "Yüce Allah aldatma eylemine baş vuracak değil. Ancak kendisini aldatmak isteyen bu münafıkları, aldatma yönündeki girişimlerine karşılık cezalandıracaktır."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Mes'ade b. Ziyad'dan, o da Cafer b. Muhammed'den, o da babasından şöyle rivayet eder: Resulullah'a (s.a.a), "Yarınki (ahiretteki) azaptan kurtulmak için ne yapmak gerekir?" diye soruldu. Buyurdu ki: "Kurtuluş, Allah'ı aldatmamanızdır. Aksi takdirde O, sizi aldatır. Çünkü bir kimse Allah'ı aldatırsa, Allah onu aldatır; iman niteliğini üzerinden çekip çıkarır. Böyle biri gerçekte, eğer farkına varırsa, kendisini aldatmış olduğunu görür."

Birisi dedi ki: "Allah nasıl aldatılır?" Buyurdu ki: "Adam Allah'ın emrettiklerini yapar, fakat onunla başka birini amaçlar. Allah'tan korkun, riyadan da kaçının. Çünkü riya, Allah'a ortak koşmaktır. Riyakâr insan, kıyamet günü dört isimle çağrılır: Ey kâfir! Ey günahkâr! Ey hain! Ey hüsrana uğramış! Boşa gitti amellerin, yok oldu ecrin. Bugün sana bir pay yok. Git ecrini, kimin için amel ettiysen ondan iste." [c.1, s.283, h.295]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu'l Muaza Hassaf'tan merfu olarak şöyle rivayet eder: Emir-ül Müminin Ali (a.s) buyurdu ki: "Kim Allah'ı gizlice anarsa, O'nu çok anmış olur. Münafıklarsa, Allah'ı açıktan anarlar ve gizlice anmazlardı. Bu yüzden yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *İnsanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az anarlar."* [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.501, h.2]

Bu rivayette Allah'ı az zikretmeye, anmaya ilişkin son derece latif, incelikli bir diğer anlam sunuluyor.

ed-Dürr-ül Mensûr'da, İbn-i Münzir Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Takva ile beraber işlenen bir amel az olmaz. Kabul gören bir amel az olur mu hiç?"

Ben derim ki: Bu da incelikli ve latif bir anlamdır. Özü itibariyle, önceki rivayetin içeriğine dönüktür.

Aynı eserde Müslim, Ebu Davut ve Beyhaki -kendi Süneninde- Enes'ten [*"Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar..."* ayeti hakkında] şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "İşte bu, münafıkların namazıdır. Münafık yerinde oturur ve güneşi gözetler. Güneş şeytanın boynuzları arasına gelince, yerinden kalkar ve dört kere yeri gagalar gibi başını yere değdirir. O sırada da Allah'ı çok az zikreder."

Ben derim ki: Bu hadiste, Allah'ı az zikretmenin ifade ettiği bir diğer anlama işaret ediliyor. Çünkü namaz kılan bu gibi kişilerin zikri sadece namaza kalkarak Allah'a yönelmekten ibarettir. Oysa huzur-i kalp, gönül rahatlığı, tam bir sükûnet ve güvenceyle namaz kılarak Allah'ı anmaya dalmaları mümkündür.

Hadiste geçen, güneşin şeytanın boynuzları arasına gelmesi ifadesi ile, batı ufkuna doğru batmaya yüz tutuşu kastedilmiştir. Bu ifadede gece ve gündüz, Âdem oğlunu dürtükleyen ya da gece gündüzde kendini ona gösteren şeytanın iki boynuzuymuş gibi tasvir ediliyor.

Aynı eserde, Abd b. Hamid, Buharî kendi Tarihinde, Müslim, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, İbn-i Ömer'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Münafık iki sürü arasında şaşırıp kalan (tek gözü kör) bir koyuna benzer. Bazen ona, bazen buna uyar; hangisini izleyeceğini bilmez."

Aynı eserde, Abdurrezzak, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Kur'ân'ın her neresinde 'sultan' kelimesi geçiyorsa, hüccet, kanıt anlamını ifade eder."

Yine aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Mervezi -Zevaid-uz Zuhd adlı eserde- ve Ebu Şeyh b. Hibban, Mekhul'dan şöyle rivayet ederler: Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu haber aldım: "Allah'ın kulu kırk gün dini Allah'a özgü kılmış ihlâslı biri olarak uyanırsa, kalbinden diline doğru hikmet pınarları fışkırır."

Ben derim ki: Bu hadis meşhurdur. Aynı lafızlarla veya aynı anlamı ifade eden başka lâfızlarla birçok rivayet kanalından aktarılmıştır.

Aynı eserde belirtildiğine göre Hakim, Tirmizi -Nevadir-ul Usul adlı eserde- Zeyd. b. Erkam kanalıyla Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kim içtenlikle, ihlâslı olarak 'la ilâhe illallah' (Allah'tan başka ilâh yoktur) derse, cennete girer." Orada bulunanlar dediler ki: "Ya Resulullah, bunda ihlâsın belirtisi nedir?" Buyurdu ki: "Bu sözün, söyleyen kişiyi haramlardan kaçındırmasıdır."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren (müstefiz haddinde) birçok rivayet vardır. Gerek Ehlisünnet, gerekse Şiî kaynaklarda Resulullah'tan (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (a.s) rivayet edilmiştir. İnşallah yeri gelince, naklolan bu rivayetlerin geneli üzerinde duracağız.

Bu ayetlerin iniş sebepleri bağlamında, birbirinden farklı değişik rivayetler aktarılmıştır. Daha çok uyarlama ve somut bir olguyla örtüştürme türünden rivayetler oldukları için, -gerçi doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir- burada yer vermeyi uygun görmedik.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوٓءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ ۜ وَ كَانَ اللّٰهُ
سَم۪يعًا عَل۪يمًا ﴿١٤٨﴾ اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوٓءٍ فَاِنَّ
اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَد۪يرًا ﴿١٤٩﴾

148- Allah kötü sözün söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah işitendir, bilendir.

149- Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü (açığa vurmayarak) affederseniz, (bilin ki) Allah da affedicidir, (her şeye) güç yetirendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"**Allah kötü sözün söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka.**" Ragıp el-İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde "el-cehr" maddesi ile ilgili olarak şunları söyler: "Bir şeyin görme veya işitme organı açısından aşırı bir şekilde zahir oluşu, açığa çıkışı 'cehere' fiiliyle ifade edilir. Görme duyusunu baz alırsak; Araplar, 'reeytuhu ciharen=onu açık bir şekilde gördüm.' derler. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız.'* [Bakara, 55] *'Bize Allah'ı apaçık göster.'* [Nisâ, 153]" Ragıp devamla şöyle der: "İşitme duyusu açısından kelimenin kullanımına da şu ayeti örnek gösterebiliriz: *'Aranızdan sözü gizleyen de, onu açık söyleyen de... birdir.'* [Ra'd, 10]" Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.

Kötü söz, beddua, birine onda olan ve olmayan ayıplar ve kötülüklerle sövmek gibi insanı inciten, rahatsız eden sözler demektir. İşte bunların hiçbirinin açıktan söylenmesini, açığa vurulmasını yüce Allah sevmez. Bilindiği gibi yüce Allah, biz insanların veya bizimle aynı duyguları paylaşan diğer canlıların sahip oldukları türden bir sevgiden ve buğzdan (nefretten) münezzehtir. Ancak emir ve yasak olguları, bizim açımızdan, doğamız gereği sevgi ve buğzdan kaynaklandıkları i-

çin, isteme ve istememe yani emretme ve yasaklamadan kinaye olarak sevgi ve buğz ifadeleri kullanılmıştır.

Dolayısıyla, *"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez."* ifadesi, haramlığı ve keraheti kapsayacak şekilde teşriî sevmemeden kinayedir.

"Ancak haksızlığa uğrayan başka." ifadesi, munkatı (kopuk) istisnadır. Yani, haksızlığa uğrayan kimsenin, kendisine haksızlık eden kimse hakkında, haksızlığıyla ilgili olarak kötü sözü açıkça söylemesinin bir sakıncası yoktur. Bu, haksızlığa uğrayan kişinin ancak haksızlık edenin zulmünü açıklayıcı, haksızlıkla ilgili kötülüğünü ortaya çıkarıcı nitelikte kötü söz söyleyebileceğine ilişkin bir karine konumundadır. Fakat, bunun ötesine geçerek haksızlık eden kimsede olmayan kötülükleri saymak ya da yaptığı haksızlıkla ilgisi olmayan başka şeylerden söz etmekle ilgili olarak ayette bunun caiz olduğuna ilişkin bir kanıt yoktur.

Tefsir bilginleri, "kötü söz" ifadesi ile, neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazısına göre, bundan maksat, bedduadır. Bazısı, haksızlık yapanın zulmünü ve tecavüzünü zikretmektir, demişlerdir vs. Fakat bunların tümü de ayetin mutlak ifadesinin kapsamı içindedir. Dolayısıyla genel ifadeyi, bunlardan birine özgü kılmayı gerektirici bir durum söz konusu değildir.

"Allah işitendir, bilendir." ifadesi, *"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez."* cümlesinden algılanan yasağı pekiştirir mahiyettedir. Yani, zulme uğramış bir kimsenin dışındakilerin açıkça kötü söz söylemeleri uygun düşmez. Çünkü Allah işitendir, sözleri işitir; bilendir, söylenen sözleri bilir.

"**Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü (açığa vurmayarak) affederseniz, (bilin ki) Allah da affedicidir, (her şeye) güç yetirendir.**" Bu ayet, önceki ayetle bir şekilde bağlantılıdır. Çünkü, nimetleri bahşeden birinin insana yaptığı nimet bağışına karşılık teşekkürün bir ifadesi olarak hayır sözünü açıktan söylenmesini, kötü sözün ve zulmün affederek zalime karşı kötü sözü açıktan söylenmemesini kapsamaktadır.

İyiyi açığa vurmak, onu görünür şekilde yapmaktır. Hakkeden bi-

rine açıktan infak etmek gibi. Her maruf davranışı da bu kapsama alabiliriz. Çünkü, bu tür davranışlarda din sözünün yüceltilmesi ve insanların maruf davranışlara teşviki söz konusudur. Ya da sözlü olarak açığa vurmaktır. Bir nimeti verene açıktan teşekkür etmek ve sözlü olarak ondan iyilikle söz etmek gibi. Bu da kadirbilirliğin ve nimet ehlini teşvik etmenin ifadesidir.

İyiliği gizlemek ise, maruf fiilleri gizlice yapmak demektir. Ki riyadan iyice uzak ve ihlâsa iyice yakın olsun. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve sizin günahlarınızdan bir kısmını kapatır."* (Bakara, 271)

Kötülüğü affetmek, sözlü olarak onun üzerini örtmektir. Bir insanın kendisine haksızlık edenin haksızlığından söz etmemesi, onu insanlar arasında rencide etmemesi, açıktan açığa ona kötü bir söz söylememesi gibi; fiilî olarak da ona, kötü bir karşılıkta bulunmaması, caiz olmasına karşın ondan öç almamasıdır. Yüce Allah zalimlerden öç almanın caiz olduğu hususunda şöyle buyurmuştur: *"Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin. Allah'tan korkun."* (Bakara, 194)

"Allah affedicidir, (her şeye) güç yetirendir." ifadesi, müsebbep yerine konulmuş sebep konumundadır. Bu açıdan ifadenin takdirî açılımı şöyle olur: Eğer kötülüğü affederseniz, Allah'ın kemal sıfatlarından biriyle sıfatlanmış olursunuz. -Kötülüğe karşılık verme gücüne sahip olmakla beraber onu affetmek yani.- Çünkü yüce Allah, her şeye gücü yeten olduğu hâlde affedicidir. Şu hâlde bir ceza, ancak bazı koşulları itibariyle ceza olma niteliğini kazanır. İyiliği açıktan yapmak veya gizliden yapmak, yani her hâlükârda iyilik etmek de ulu Allah'ın bir vasfıdır. Ayetin bu hususa ilişkin bir işaret barındırıyor olması ihtimal dışı değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle bir değerlendirmeye yer veriliyor: "Yüce Allah, intikam amacıyla açıkça sövmeyi, kötü söz söylemeyi sevmez. Ancak haksızlığa uğrayan hariç. Böyle bir kimsenin dinde öç almanın caiz olduğu bir hususta, kendisine haksızlık edenden

öç almasında bir sakınca yoktur. Bu görüş, İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu'l Carud kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Kötü sözü açıkça söylemek, bir insanda olan kötülükleri anlatmaktır." [c.1, s.283, h:297]

Tefsir-ul Kummî'de deniyor ki: "Bu ayetin tefsirine ilişkin bir diğer hadis şöyledir: Bir adam yanına gelse, sende olmayan birtakım iyiliklerden söz etse, seni övse, yapmadığın salih amelleri sıralasa, sakın bunu kabul etme ve onu yalanla. Çünkü o sana zulüm etmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de müellif kendi rivayet zinciriyle Fadl b. Ebu Kurra'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Allah, kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bir kimse bir topluluğu konuk etse, ancak onları konuk ederken kötü davransa, o kimse haksızlık etmiş olur. Dolayısıyla konukların onun aleyhinde konuşmalarının bir sakıncası yoktur." [c.1, s.283, h:296]

Ben derim ki: Aynı hadis, Mecma-ul Beyan adlı tefsirde İmam Sadık'tan (a.s) mürsel olarak [râviler zincirine yer vermeksizin] rivayet edilmiştir. Ehlisünnet kaynaklarında da Mücahid'den rivayet edilir. Bu rivayetler, ayetten de algıladığımız gibi, hükmün genelliğine delâlet ederler.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَ رُسُلِه۪ وَ يُر۪يدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَ رُسُلِه۪
وَ يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَ نَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَ يُر۪يدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ
سَب۪يلًا ﴿١٥٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّاۚ وَ اَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابًا
مُه۪ينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَ رُسُلِه۪ وَ لَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ
اُو۬لٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْت۪يهِمْ اُجُورَهُمْؕ وَ كَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١٥٢﴾

150- Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip "Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz"' diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tut-mak isteyenler,

151- İşte onlar gerçekten kâfir olanlardır. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

152- Allah'a ve peygamberlerine inananlar ve onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayanlar, işte Allah yakında onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin akışının bu yerinde, bir parantez açılıyor ve Ehlikitab'ın durumuna göz atılıyor, küfürlerinin gerçek kaynaklarına açıklayıcı işaretler yöneltiliyor, kimi haksızlıklarına, günahlarına ve bozguncu sözlerine ilişkin açıklamalara yer veriliyor.

"**Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler**" Bu ifadeyle, Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Ehlikitap topluluklar kastediliyor. Çünkü Yahudiler Hz. Musa'ya (a.s) inanırlar, ama Hz. İsa'nın (a.s) ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğini inkâr ederler. Hıristiyanlar da Hz. Musa'ya (a.s) ve Hz. İsa'ya (a.s) inanırken, Hz. Muhammed'i

(s.a.a) inkâr ederler. Gerçi onlar, Allah'ı ve elçilerin bazısını inkâr etmediklerini, sadece bazısını inkâr ettiklerini iddia ediyorlar; ancak yüce Allah, onların Allah'ı ve bütün elçilerini inkâr ettiklerini belirtiyor. Bu nedenle, *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler"* şeklindeki mutlak ifadenin maksadının açıklanışına gerek duyulmuştur.

İşte bu nedenle, *"ve Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz' diyenler"* ifadesi, *"...inkâr edenler"* cümlesine açıklama nitelikli atıfla atfedilmiştir. Aynı şekilde atfedilen ifadenin bir kısmı da diğer bir kısmını açıklamaktadır. Onlar Allah'ı ve elçilerini inkâr ediyorlar; çünkü, *"Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz."* diyorlar. Böylece Allah ve elçileri arasında bir ayırım yapmak istiyorlar, Allah-'a ve elçilerinin bir kısmına inanıyor ve bir kısmını da inkâr ediyorlar. Oysa inkâr ettikleri de Allah'ın elçisidir. Onu reddetmek, Allah'ı reddetmek demektir.

Ardından yüce Allah, başka bir açıdan da bu hususa açıklık getiriyor ve *"bu ikisinin arasında bir yol tutmak isteyenler"* ifadesine yer vererek açıklama amaçlı bir atıfla meseleye boyut kazandırıyor. Şöyle ki, onlar Allah'a ve bütün elçilerine inanmakla, Allah'ı ve bütün elçilerini inkâr etmek arasında, bazısına inanıp bazısını inkâr ederek bir orta yol tutmak istiyorlar. Oysa Allah'ın yolu, ancak O'na ve bütün peygamberlerine inanmaktan geçer. Çünkü elçinin elçiliği hususunda bir etkinliği, bir yetkisi söz konusu değil. Dolayısıyla ona inanmak Allah-'a inanmaktır, onu inkâr etmekse sırf Allah'ı inkâr etmek demektir.

Şu hâlde elçilerin bir kısmını inkâr edip bir kısmına ve Allah'a inanmak, Allah ile elçileri arasında ayırım yapmaktan başka bir şey değildir. Bunun bir diğer anlamı da elçiye Allah'tan bağımsız bir etkinlik ve yetki tanımaktır. Dolayısıyla bu şekilde bağımsızlık tanınan elçiye inanmanın, Allah'a inanmayla bir bağlantısı, onu inkâr etmenin de Allah'ı inkâr etmeyle bir ilintisi yoktur. Böylece bu tutumları ara yol değil, bunun dışında bir yoldur. Ona inanmakla onu inkâr etmenin, Allah'a inanmakla O'nu inkâr etme ile bir bağlantısı olmadığı varsayılan bir kimse için peygamberlik vasfı nasıl tasavvur edilebilir?

Dolayısıyla şurası kuşku götürmez bir gerçektir ki: Bu özellikte olduğu varsayılan birine inanmak ve ona itaat etmek, ulu Allah'a ortak koşmak demektir. Bu nedenle, yüce Allah'ın onları "elçilerin bir kıs-

mına inanmak, bir kısmını da inkâr etmek, böylece Allah ile elçileri arasında bir ayırıma giderek ikisinin arasında bir yol tutmak istiyorlar." şeklinde tanımladıktan sonra, onların gerçek kâfirler olduklarını belirttiğini görüyoruz: *"İşte onlar gerçekten kâfir olanlardır."* Ardından onlara sert ifadelerle bir tehdit yöneltiyor: *"Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."*

"**Allah'a ve peygamberlerine inananlar ve onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayanlar**" Önceki ayette Allah ile elçileri arasında ayırım yapanlar tekfir edildikleri, Allah'ı ve elçilerini inkâr ettikleri belirtildiği için, bu ayette bir karşıt manzara olarak Allah'a ve aralarında ayırıma gitmeden tüm elçilerine iman etme durumu gündeme getiriliyor ve tablo tamamlanıyor.

"Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır." ifadesinde önceki ayette geçen üçüncü şahıs şeklindeki ifade tarzından birinci çoğul şahsa geçiş yapılıyor. Sonra ifade tarzı ikinci şahsa geçilerek şu şekilde değiştiriliyor: *"İşte (ey Peygamber,) Allah yakında onlara mükâfatlarını verecektir."* [Arapça'da "ulâike" kelimesi iki şeyi ifade eder: Hem muhatabı bildirir, hem de işaret edilmek istenen kimseleri.] Bu tarz bir ifade değişikliğinin hikmeti şu olsa gerektir: İfadenin vurgulu olması ve gerçekleşmenin kesin olduğunu ifade etmesi açısından cezayı birinci çoğul şahısa nispet etmek, üçüncü tekil şahsa nispet etmekten daha etkileyicidir.

İkinci ayetteki [yani, peygambere hitaben *"İşte Allah yakında onların..."* ifadesindeki] hitap tarzı değişikliğinden de benzeri bir çıkarsama yapılabilir. Çünkü Allah'ın vaadinin gerçekleşeceğini en iyi bilen biri olarak vaat içeren hitabın Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltilmesi, gerçekleşme zamanının yakın olduğuna ilişkin bir gösterge konumundadır.

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَآءِ ج فَقَدْ سَئَلُوا
مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ج
ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ ج وَ اٰتَيْنَا
مُوسٰى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾ وَ رَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَ قُلْنَا
لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَ قُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِى السَّبْتِ وَ اَخَذْنَا مِنْهُمْ
مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَ كُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَ قَتْلِهِمُ
الْاَنْبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ قَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ ج بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا
يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَ بِكُفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا
﴿١٥٦﴾ وَ قَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ وَ مَا قَتَلُوهُ وَ
مَا صَلَبُوهُ وَ لٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ ج وَ اِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِى شَكٍّ مِنْهُ ج مَا لَهُمْ بِهِ
مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ج وَ مَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ ج وَ كَانَ
اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾ وَ اِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ ز
وَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا
عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ اُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَ اَخْذِهِمُ
الرِّبٰوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ اَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ج وَ اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ
عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٦١﴾ لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ
بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَ مَآ اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ج وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ ج وَالْمُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ

وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُولٰٓئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾ اِنَّآ
اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ كَمَآ اَوْحَيْنَآ اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖ ۚ وَ اَوْحَيْنَآ اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَ
اِسْمٰعٖيلَ وَ اِسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَ عٖيسٰى وَ اَيُّوبَ وَ يُونُسَ وَ هٰرُونَ
وَ سُلَيْمٰنَ ۚ وَ اٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ
قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَ كَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلٖيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا
مُبَشِّرٖينَ وَ مُنْذِرٖينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ۚ وَ كَانَ
اللّٰهُ عَزٖيزًا حَكٖيمًا ﴿١٦٥﴾ لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَآ اَنْزَلَ اِلَيْكَ ۘ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهٖ ۘ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ ۚ وَ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا ﴿١٦٦﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا
عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعٖيدًا ﴿١٦٧﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا لَمْ
يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرٖيقًا ﴿١٦٨﴾ اِلَّا طَرٖيقَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ
فٖيهَآ اَبَدًا ۚ وَ كَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرًا ﴿١٦٩﴾

153- Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümlerinden dolayı derhâl onları yıldırım çarptı. Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağıyı tanrı edindiler. Fakat biz bunu da affettik ve Musa'ya apaçık bir burhan ve delil verdik.

154- Söz vermeleri için Tûr dağını üzerlerine kaldırdık ve onlara "Secde ederek kapıdan girin" dedik, "Cumartesi günü haddi aşmayın (o günün yasağını çiğnemeyin)" dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık.

155- Sözlerini bozmalarından, Allah'ın ayetlerini inkâr

etmelerinden, haksız yere peygamberleri öldürmelerinden, "Kalplerimiz perdelidir" demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.) Hayır, (onların kalpleri perdeli değildir;) Allah inkârlarından ötürü o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar.

156- Bir de inkâr edip Meryem'e büyük bir iftira atmalarından,

157- Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük" demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.) Oysa onu öldürmediler de, asmadılar da; fakat bu iş kendilerine, benzer gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında, hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.

158- Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti. Allah güçlü ve üstündür, hikmet sahibidir.

159- Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır.

160- Yahudilerin yaptıkları zulümden, Allah yolundan yüz çevirmelerinden dolayı kendilerine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.

161- Bir de menedildikleri hâlde faiz almalarından ve haksızlıkla insanların mallarını yemelerinden ötürü (böyle yaptık). İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.

162- Fakat içlerinden ilimde derinleşenler ve müminler, namazı kılanlar ve zekâtı verenler sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. Allah'a ve ahiret gününe inananlar, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.

163- (Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlara, İsa'ya, Eyyub'a,

Yûnus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebur-'u verdik.

164- Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık ve Allah Musa'yla konuştu.

165- (Onları) elçiler, müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın! Allah üstün ve güçlüdür, hikmet sahibidir.

166- Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Şahit olarak Allah eter.

167- İnkâr eden ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar, şüphesiz uzak (koyu) bir sapıklığa düşmüşlerdir.

168- İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir. Onları bir yola iletecek de değildir.

169- Ancak (onları) cehennem yoluna iletir; onlar orada ebedi kalırlar. Bu da Allah'a kolaydır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, Ehlikitab'ın Peygamberimizden (s.a.a), gökten kendilerine bir kitap indirilmesini istedikleri bir hususu zikrederek başlıyor. Çünkü Kur'ân'ın Ruh-ul Emin aracılığıyla bölüm bölüm indiğine kesin olarak ikna olmuş değillerdi. Şimdi onların bu isteklerine cevap veriliyor.

"**Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar.**" Ehlikitap, Kur'ân'da geçen benzeri konularda işaret edildiği gibi Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Buna göre, bu istekte bulunanlar her iki topluluk birdendir, sadece Yahudiler değil.

Ama bu, ayetlerin akışı içinde Allah'ı açıkça görmek, buzağıyı ilâh edinip tapınmak; Tûr dağı üzerlerine kaldırılıp başlarına dikildiğinde, secde etmeye emredildiklerinde ve cumartesi günü konulan yasağı çiğnemekten nehyedildiklerinde verdikleri sözü tutmamak gibi sıralanan zulümlerin ve suçların sırf Yahudiler tarafından sergilenmiş olmasıyla çelişmez.

Çünkü, her iki grup da aynı kökene dayanır. Yani, her ikisi de İsrail halkıdırlar, o ırka mensupturlar. Hz. Musa (a.s) ve Hz. İsa (a.s) bu halka gönderilmişlerdir. Gerçi Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sonra, çağrısı Romalılar, Araplar, Habeşliler ve Mısırlılar gibi İsrailli olmayan halklar arasında da yayılmıştır. Ancak İsa'nın kavminin ona yaptığı zulüm, Musa'nın kavminin ona yaptığı zulümden geri kalmaz.

İşte her iki grup da aynı kökenden sayıldıkları için, Yahudileri ilgilendiren ceza kapsamında sadece Yahudiler zikrediliyor: *"Yahudilerin yaptıkları zulümden... dolayı kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık."* Yine bu nedenle, Hz. İsa (a.s) da daha sonra zikredilen resuller arasında sayılıyor, tıpkı Hz. Musa'nın (a.s) da aralarında sayılması gibi. Şayet hitabın hedefi sırf Yahudiler olsaydı, bu, sahih olmazdı. Hatta ayetlerden sonra, *"Ey Ehlikitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih..."* (Nisâ, 171) ifadesine yer verilmesi de yine bu yüzdendir.

Özetleyecek olursak: İstekte bulunanlar, bütün Ehlikitap'tır. Hitabın hedefi onlardır. Bunun nedeni, aralarındaki soy birliğinden kaynaklanan karakter aynılığıdır. Haksız yargıda bulunmak, yalan söylemek, ölçüsüzlük, ahitlere ve sözlere riayet etmemek onların ortak karakterleridir. Dolayısıyla sergiledikleri ortak tavırlarda hitap tümüne yöneliktir. İçlerinde bir grup farklı bir tutum sergilemişse, hitap da özel olarak o gruba yönelik olmuştur.

Resulullah'tan (s.a.a) istedikleriyse, gökten üzerlerine bir kitap indirmesidir. Bu isteği, Kur'ân'ın inişinden ve kendilerine okunuşundan önce dile getirmiyorlar. Çünkü bu olay Medine'de geçmektedir. O güne kadar Kur'ân'ın Mekke'de inen kısmı ve Medine'de inen kısmının bir bölümü kendilerine ulaşmıştı. Buna rağmen böyle bir istekte bulunmalarının nedeni, onun peygamberliğin bir kanıtı olduğuna ikna olmamalarıdır. Çünkü Kur'ân'ı semavî bir kitap saymıyorlardı. Oysa Kur'ân, o güne kadar indiği kısmı itibariyle meydan okuyordu ve bir mucize olduğunu haykırıyordu. Nisâ suresinden önce inen İsrâ, Yûnus, Hûd ve Bakara suresinin bu hususla ilgili olarak içerdikleri ifadeleri buna örnek gösterebiliriz.

Şu hâlde, Kur'ân'la ilgili gelişmeler gözleri önünde cereyan etmesine karşın gökten bir kitabın indirilmesini istemeleri, kelimenin tam

anlamıyla saçmalıktı. Böylesine boş ve anlamsız bir istek ancak hakka uymayan, hakikate boyun eğmeyen, ciddiyetten yoksun, arzusunun istekleri doğrultusunda aklına eseni yapan, hiçbir bağ, hiçbir kayıt tanımayan, temelsiz, berduş insanlardan sâdır olabilir. Nitekim Kureyşliler de üzerlerine inen Kur'ân ve aralarında yayılan hak çağrısı ile ilgili olarak böyle bir sorumsuz tavır içine girmişlerdi. Kur'ân onların bu aymazlıklarını şöyle dile getirir: *"Ona Rabbinden bir mucize indirilse ya! diyorlar."* (Yûnus, 20) *"Ya da göğe çıkmalısın. Ama oradan bize, okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin sadece göğe çıkmana da inanamayız."* (İsrâ, 93)

Yukarıda işaret ettiğimiz bu hususlardan dolayı, yüce Allah onların bu isteklerine iki madde hâlinde karşılık veriyor. **Birincisi:** Onlar, mütemadiyen cehalet ve sapıklık içinde debelenen bir topluluktur; en korkunç zulümleri işlemekten, apaçık belgelerle destekli hakkı inkâr etmekten, hak içerikli mesaja karşı çıkmaktan, en sağlam ve en kesin karara bağlanmış sözleşmeleri çiğnemekten kaçınmazlar; her türlü yalandan, iftiradan ve zulümden geri durmazlar. Böyle olanlara cevap vermek, önerilerine karşılık vermek doğru olmaz.

İkincisi: Allah'ın indirdiği kitap, yani Kur'ân Allah'ın ve meleklerin şahitlikleriyle desteklidir. Kur'ân da, içerdiği ayetleri aracılığıyla muhaliflerine sık sık meydan okur.

Yüce Allah, bu çerçevede önce şu cevabı veriyor: "**Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi.**" Yani, senden kendilerine gökten bir kitap indir, şeklindeki isteklerinden daha büyüğünü Musa'dan istemişlerdi "**ve 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi.**" Yani, O'nu ayan beyan, çıplak gözlerimizle görelim. Bu, insanın cahillikte, gevezelikte ve azgınlıkta ulaşabileceği son noktadır. "**Zulümlerinden dolayı derhâl onları yıldırım çarptı.**" Bu kıssa, Bakara suresinin 55-56. ayetlerinde ve A'râf suresinin 155. ayetinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Ardından yüce Allah şöyle buyuruyor: "**Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağıyı tanrı edindiler.**" Puta tapıcılığın batıl olduğu ortaya çıktıktan veya yüce Allah'ın her türlü cisimden ve sonradan olmalıktan münezzeh olduğu apaçık olarak ortaya konduktan sonra bir put edinerek ona kulluk sunmuşlardı. Beşerî cehaletin

en çirkin, en yüz kızartıcı, en utanç verici örneğidir puta tapıcılık. "**Fakat biz bunu da affettik ve Musa'ya apaçık bir burhan ve delil verdik.**" Bu hususta Hz. Musa (a.s) onlara yaratıcılarına tövbe etmelerini ve birbirlerini öldürmelerini emretmişti. Onun bu emrini tutmuşlardı, bu yüzden yüce Allah onları affetmişti; böylece bu öldürme işinin devam etmesinden vazgeçmişti ve tümünün öldürülmesine razı olmayarak öldürme eyleminin yarıda bırakılmasını emretmişti. İşte affetmekten maksat buydu. Ardından İsrailoğullarına, Samiri'ye ve buzağısına musallat kılınmasıyla Hz. Musa'ya apaçık bir burhan ve delil verildi. Bu kıssa da Bakara suresinin 54. ayetinde ayrıntılı olarak anlatılır.

Devamla şöyle buyuruyor ulu Allah: "**Söz vermeleri için Tûr dağını üzerlerine kaldırdık.**" Burada yüce Allah'ın onlardan aldığı bir söz kastediliyor. Ki bu sırada Tûr dağını üzerlerine kaldırmış, başlarına dikmişti. Bu kıssa da Bakara suresinin 63. ve 93. ayetlerinde iki kez zikredilir.

Sonra şöyle buyuruyor: "**ve onlara, 'Secde ederek kapıdan girin' dedik, 'Cumartesi günü haddi aşmayın' dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık.**" Bu iki kıssa da hem Bakara suresinin 58-65. ayetlerinde, hem de A'râf suresinin 161-163. ayetlerinde anlatılır. Ayette sözü edilen "misak=sağlam bir söz alma"nın, bu iki kıssaya ve diğer kıssalarda işaret edilen hususlara dönük olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Kur'ân, İsrailoğullarından misak alınışını defalarca zikreder: *"Biz İsrailoğullarından şöyle söz almıştık: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz..."* (Bakara, 83) *"Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz, buna siz şahitsiniz."* (Bakara, 84)

"**Sözlerini bozmalarından**" İfadenin orijinalinin başındaki "fa" harfi ayrıntılandırma amaçlıdır. "Fe-bima" kelimesindeki "ba" harf-i cerri ise, -suçları sıralanan- birkaç ayet sonraki, *"onlara yasakladık."* diye başlayan ifadeyle ilintilidir. Ayetler, yüce Allah'ın onlara verdiği korkunç dünyevî ve uhrevî cezayı açıklama amacına yöneliktir. Bu çerçevede, daha önce sözü edilmeyen bazı kötü uygulamaları da zikrediliyor.

"**Sözlerini bozmalarından**" ifadesi, yukarıda işaret edilen misakları çiğnemeleri ve verdikleri başka misakları da -ki burada onlardan söz edilmiyor- çiğnemeleri hususuna ilişkin bir özet niteliğindedir.

"**Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden**" Bu ifade, Hz. Musa (a.s) zamanında ve ondan sonra işledikleri küfür çeşitlerinin bir özeti hükmündedir. Ki Kur'ân bu tür küfre sapışlarının çoğunu bize aktarmaktadır. Bunlar arasında, ayetler grubunun başında değinilen iki konu vardır. Bununla şu ifadeleri kastediyorum: *"Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi."*, *"Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağıyı tanrı edindiler."*

Ayetlerin girişinde [yüz elli üçüncü ayette], bu iki olayın [Allah'ı apaçık olarak görmeyi istemeleri ve buzağıyı tanrı edinmeleri] öne alınmış olmasına karşın, bu ayette [yüz elli beşinci ayette] "Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri" şeklindeki bir cümle ile "sözlerini bozmaları"ndan sonra zikredilmesinin nedeni, iki ayetin konumlarının farklılığıdır. Dolayısıyla gerekleri de farlılık arz etmiştir. Çünkü ayetler grubunun giriş kısmında, gökten üzerlerine bir kitap indirilmesi şeklindeki istekleri, bundan daha da büyüğünü istemiş olmaları ve buzağıyı tanrı edinip tapınışları zikrediliyor ki, bu konunun akışına daha uygun ve daha doğrudan ilintili bir seçimdir. Bu ve sonraki ayetlerse, hak davetine icabet etmelerinden ve bunun nedenlerinin anlatımından sonra işledikleri amellere karşılık olarak aldıkları cezayı gündeme getiriyor. Böyle bir çerçevede, sözlerin bozulmasından söz etmek daha uygun ve anlatımın ruhuna da daha yakındır.

"**haksız yere peygamberleri öldürmelerinden**" Burada Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve diğerleri kastediliyor. Ki Kur'ân bunların adlarını vermeden genel olarak öldürüldüklerinden söz eder.

"**ve 'Kalplerimiz perdelidir' demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.)**" İfadenin orijinalinde geçen "ğulf" kelimesi, "eğlef"in çoğuludur. Yani kalplerinin üzerinde bir örtü, bir kılıf ve bir perde vardır. Bu, nebevî çağrıyı duymalarına, çağrıldıkları hakkı onaylamalarına engel oluşturuyor. Bunu söylerken, daveti reddettiklerini anlatmak istiyorlar. Bu arada kabul etmeyişlerinin suçunu da yüce Allah'a yıkmak istiyorlar.

Kalpleri kılıflı olarak yaratıldıklarını söylemek istiyor gibidirler. Ya da kendi ellerinden olmayarak, bir tercihleri söz konusu olmaksızın Musa'nın çağrısının dışındaki çağrılar karşısında bu şekilde olmalarının öngörüldüğünü söylemek istiyorlar.

Yüce Allah onların bu mesnetsiz savlarını şu ifadelerle reddediyor: "**Hayır, Allah inkârlarından ötürü o kalplerin üzerine mühür vurmuştur. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar.**" Burada yüce Allah, kalplerinin hak içerikli mesajı dinlemeyişinin algılamayışının, Allah'ın fiiline isnat ettiğini açıklıyor; ama iddia ettikleri gibi, onların bunda hiçbir etkinlikleri yok değildir. Tam tersine, başlarına bu durumun gelmesi, hakkı inkâr etmelerinin, kâfir olup hakka karşı çıkmalarının karşılığıdır. [Dolayısıyla yüce Allah, onların inkârlarına karşılık kalplerin mühürlemiştir.] İşte bunun bir sonucu olarak bu kavim, içindeki az sayıdaki bir grup hariç, iman etmez.

Bu istisna üzerinde daha önce konuştuk ve ilâhî intikamın ulus olarak, toplum olarak üzerlerine indiğini belirttik. Onlar top yekûn bir ulus olarak ilâhî intikamın muhataplarıdırlar. Kalplerinin üzerine mühür basılmıştır. Topluca iman etmeleri imkânsızdır. Ama bu, içlerindeki az sayıdaki insanın iman etmesine engel değildir.[1]

"**Bir de inkâr edip Meryem'e büyük bir iftira atmalarından**" Yahudiler, Hz. Meryem'i, Hz. İsa'yı doğurduğu zaman zina ile suçlamışlardı. Bu, hem küfür [inkâr etme], hem de iftiraydı. Oysa İsa, doğumunun ilk günlerinde, *"Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı verdi, beni peygamber yaptı."* (Meryem, 30) demişti.

"**Ve 'Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük' demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.) Oysa onu öldürmediler de, asmadılar da; fakat bu iş kendilerine, benzer gösterildi.**" Âl-i İmrân suresi kapsamında, Hz. İsa'nın (a.s) kıssası anlatılırken, İsrailoğullarının İsa'nın asılarak mı, yoksa başka şekilde mi öldürüldüğü hususunda ihtilafa düştüklerini belirtmiştik. Yüce Allah'ın önce onların İsa'yı öldürdüklerine ilişkin iddialarını anlatmasının, ardından öldürme ve asmayı birlikte olumsuzlaştırarak zikretmesinin nedeni, tam bir red ve

---

1- [Daha geniş bilgi için bkz. c.4, s.529, Nisâ, 46]

olumsuzlaşma amacına yönelik olsa gerektir. Ki zihinlerde herhangi bir kuşku kalmasın. Çünkü suçlulara uygulanan bir işkence türü olarak çarmıha germek, her zaman ölümle sonuçlanmayabilir. Ayrıca "öldürme" eylemi belirsiz ve mutlak olarak kullanıldığında, zihinde çarmıha germe olgusu uyanmaz.

Öte yandan İsa'nın (a.s) öldürülme şekli hususunda da ihtilaf vardı. Dolayısıyla yalnızca onun öldürülmesinin olumsuzlanması da, onu normal bir öldürmeyle öldürmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Birinin öldürülmesinin olumsuzlanması, onun çarmıha gerilerek öldürüldüğü ihtimalini ortadan kaldırmaz. Bu yüzden yüce Allah, *"Oysa onu öldürmediler de,"* sözünden sonra, *"ve asmadılar da"* ifadesine yer veriyor ki, anlatılmak istenen husus, verilmek istenen mesaj açık ve eksiksiz olarak anlaşılsın; onun onlar tarafından ne öldürme, ne de asma, çarmıha germe şeklinde öldürülmediği kesin olarak ifade edilsin.

Tam tersine onun işini karıştırdılar, bir başkasının ona benzettiler ve Hz. Mesih'ten (a.s) başkasını onun yerine yakalayarak öldürdüler veya astılar. Böyle bir karışıklığın olması mümkündür. Çünkü bu tür galeyana gelmiş, kontrolden çıkmış, taşkın, etrafını yakıp yıkan kalabalık ayaklanmalarda yanlışlıkla öldürmeler, gerçek suçlu yerine bir başkasını cezalandırma örnekleri çoktur. Onu Romalı askerlerin öldürdüğü söyleniyor. Romalı askerlerinse onu çok iyi tanımaları beklenemez. Dolayısıyla onun yerine bir başkasını yakalayıp öldürmüş olmaları pekâlâ mümkündür. Kaldı ki, rivayetlerde yüce Allah'ın başka birini ona benzer kıldığından ve askerlerin bu benzer olanı yakalayıp öldürdüklerinden söz ediliyor.

Araştırmacı bazı tarihçilerin dediğine göre, Hz. İsa (a.s) ile ilgili olarak aktarılan tarihsel kıssalar, onun daveti çerçevesinde yaşanan olaylar, onunla aynı çağda yaşayan kral ve davetçiler hakkında anlatıla-gelen hikayeler, Mesih adıyla bilinen iki kişiye uygun düşüyor. -Ki aralarında beş yüz yıldan fazla bir zaman vardır- Bunlardan daha önce yaşayanı hak üzeredir ve öldürülmemiştir. Sonra geleni ise, batıl bir davanın savunucusudur ve çarmıha gerilerek öldürülmüştür.[1] Buna göre, Kur'ân'ın sözünü ettiği benzetmeden maksat, sonraki kuşakların

---

1- Bu araştırmacıya göre, şimdiki Miladî tarihin doğruluğu kuşkuludur.

Allah'ın resulü Meryem oğlu İsa Mesih'i, çarmıha gerilen Mesih'e benzetmeleridir. Gerçi doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

"**Onun hakkında ihtilafa düşenler,**" Yani, İsa hakkında veya onun öldürülüşü konusunda görüş ayrılığına düşenler, "**ondan yana tam bir kuşku içindedirler**" Onun durumu hakkında bilgi sahibi değildirler; "**bu hususta zanna uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur.**" Birbirlerinin ağzından kaptıkları sözlere dayanarak tahmin yürütüyorlar, tercih ortaya koyuyorlar.

"**ve kesin olarak onu öldürmediler.**" Onu yakinen ve kesin olarak öldürmediler. Veya sana kesin olarak haber veriyorum ki, onu öldürmediler. Bir görüşe göre, *"onu öldürmediler"* ifadesindeki zamir, "bilgi" kelimesine dönüktür. Bu durumda şöyle bir anlam ifade etmiş olur: "Bilgiyi kesin olarak öldürmediler." Lugatta, bilginin öldürülmesi deyimi, kuşkulardan arındırılması anlamına gelir. Bazılarına göre de, zamir "zann"a dönüktür. Yani zanlarını ayıklamadılar, kesinliğe kavuşturmadılar. Ne var ki, böyle bir anlamın ileri sürüldüğü sabit olsa bile, Kur'ân lafzının kapsamadığı garip bir anlamdır.

"**Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti. Allah güçlü ve üstündür, hikmet sahibidir.**" Yüce Allah, bu kıssayı Âl-i İmrân suresinde şu ifadelerle anlatır: *"Hani Allah demişti ki: 'Ey İsa, doğrusu ben seni tam olarak alacağım, kendime yükselteceğim."* (Âl-i İmrân, 55) Bu ayette yüce Allah, başta tam olarak almaktan, sonra da yükseltmekten söz ediyor.

Bu ayet, akışı itibariyle Yahudilerin iddia ettikleri öldürme ve çarmıha germe olayını olumsuzluyor. Buna göre, Hz. İsa, onların öldürme ve çarmıha germe girişimlerinden kurtulmuştur. Yine ayetin zahirinden algıladığımız kadarıyla, hakkında öldürülme ve çarmıha gerilme iddiası ileri sürülen Hz. İsa (a.s) bedenen Allah katına yükseltilmiş, onların suikastından yana koruma altına alınmıştır.

Buna göre Hz. İsa, hem bedenen, hem de ruhen yükseltilmiştir. Yoksa önce canı alınmış, ardından ruhu Allah katına yükselmiş değildir. Ayetin zahiri, surenin akışının da desteği ile böyle bir ihtimale açık değildir. Çünkü, *"Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti."* ifadesindeki bir şeyi reddederek diğer bir şeyi ispatlamaya yönelik yapılan

vurgu sırf ölümden sonra ruhun yükselişi ile amacına ulaşmış olmaz. Böyle bir ölümün, hem öldürülme, hem de normal bir ölüm şeklinde gerçekleşmesi pek ala mümkündür.

Şu hâlde, ayette sözü edilen yükseltilme, bir tür kurtarmadır. Allah, onu bu şekilde kurtarıyor, Yahudilerin elinden alıyor. Bu sırada, normal bir şekilde canının alınması ile, canının ne normal, ne öldürülme ve ne de çarmıha gerilmesi ile alınmaması, bizim bilmediğimiz başka bir yöntemle de gerçekleşmiş olması ya da bilmediğimiz bir şekilde yüce Allah'ın onu diri tutması arasında bir fark yoktur ve hepsi ihtimal dâhilindedir. Bütün bunlar birer ihtimaldir, herhangi birinin olması mümkündür.

Yüce Allah'ın Mesih'in canını alıp onu katına yükselterek koruması ya da yüce Allah'ın onun hayatını bizim hayatımızın üzerinde etkin olan doğal yasadan farklı bir yöntemle koruması imkânsız bir durum değildir. Bu durum, Kur'ân'ı Kerim'in Hz. İsa'nın doğumu ve soydaşları arasında yaşaması ile ilgili olarak anlattığı mucizelerden ve Hz. İbrahim'in, Musa'nın, Salih'in ve diğer peygamberlerin mucizelerinden daha şaşırtıcı bir durum değildir. Bütün bunlar aynı kapıya çıkarlar. Kur'ân açık bir dille bunların gerçekleştiklerine delâlet eder ve hiç kimse onları reddedemez. Ne yazık ki, bazı müfessirler genel nedensellik yasasını iptal etmekten, olağanüstü olguları kaçınılmaz gibi görmekten kaçınmak adına birtakım zorlama eseri yorumlara yeltenmişlerdir. Tefsirimizin birinci cildinde mucize ve olağan dışı olgular hakkında yeterli açıklamalar sunduk.

Bütün bunlardan sonra, hemen ardından gelen ayetten, Hz. İsa'nın (a.s) yaşadığına ve henüz ölmediğine ilişkin bir işaret algılamak mümkündür.

"**Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır.**" Ayetin orijinal metninin ["ve in min ehl-il kitab"] başındaki "in" edatı olumsuzluk bildirir. Müpteda ise hazfedilmiştir ve olumsuzluk akışı içindeki ifade bu müptedaya delâlet etmektedir. [Dolayısıyla ayetin takdirî açılımı şöyle olur: "ve in ehedun min..."] Bu takdirde, "Ehlikitap'tan... inanmayacak hiç kimse yoktur." şeklinde bir anlam elde etmiş oluyoruz. "Bihi=ona" ve "yekûnu=olacaktır" ifadelerindeki

zamir, Hz. İsa'ya dönüktür. Fakat "kable mevtihi=ölümünden önce" ifadesindeki zamir hakkında ihtilaf vardır.

Bazıları demişlerdir ki: Zamir, takdir edilen müptedaya, yani "ehed=kimse"ye dönüktür. Bu takdirde ifadenin anlamı şöyle olur: Ehlikitap'tan herkes, ölümünden önce, İsa'ya iman eder. Yani ölümün arifesinde, can vermek üzereyken İsa'nın Allah'ın gerçek bir elçisi ve kulu olduğunu anlar. Fakat bu inancı ona bir yarar sağlamaz. Hz. İsa da kıyamet günü tümünün aleyhinde şahitlikte bulunur. Ona iman eden kimselerin bu inançlarının yararlı veya ölmek üzereyken inanan birininki gibi yararsız olması fark etmez.

Bu yukarıdaki görüşü destekleyen bir husus, "kable mevtihi=ölümünden önce" ifadesindeki zamirin Hz. İsa'ya dönükmüş gibi algılanmasının, bazı rivayetlerde, Hz. İsa'nın yaşadığı ve henüz ölmediği şeklinde yer alan haberlerden kaynaklanıyor olmasıdır. Bu rivayetlerde belirtildiğine göre, Hz İsa (a.s) ahir zamanda dünyaya inecek, Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Ehlikitap ona inanacaktır.

Fakat bu, *"Ehlikitap'tan... ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* şeklindeki genel ifadenin özelleştirici bir etken olmaksızın özelleştirilmesi anlamına gelir. Çünkü bu takdirde Ehlikitab'ın, tümünden çok, söz konusu inişi sırasında yaşayanların, onun inişine tanık olanların inanması kastedilmiş olur. Böylece, İsa'nın yükseltilişi ile inişi arasındaki zaman diliminde yaşayan ve inişini görmeden ölen kimseler bunun dışında tutulmuş olur. Bu ise, gerektirici bir etken olmadan genel içerikli ayeti özelleştirmektir.

Bir diğer grup da, "Zamir, İsa'ya (a.s) dönüktür. Maksat, onun ahir zamanda gökten inişi esnasında ona inanmalarıdır." demişlerdir. Bu değerlendirmeyi yapanlar da az önce işaret ettiğimiz gibi rivayeti dayanak almışlardır.

Söylenenler bunlar. Ancak üzerinde durulması, iyice incelenmesi gereken husus şudur: *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* ifadesinin akışı içinde, *"Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* cümlesi, Hz. İsa'nın kıyamet günü tümünün aleyhinde şahitlik edeceğini ifade etmektedir. Yine buna göre, tümü de ölümden önce

ona inanacaklardır. Yüce Allah, Hz. İsa'nın bu şahitliğe ilişkin sözünü bize aktarmıştır: *"Ben onların içinde olduğum sürece onlara şahit idim, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen yalnız sen oldun. Sen her şeyi görensin."* (Mâide, 117)

Bu ayet, İsa'nın şahitliğini, vefat ettirilmesinden önceki hayatta olduğu günlere hasrediyor. *"Ehlikitap'tan... ona inanmayacak hiç kimse yoktur..."* diye başlayan ayet ise, onun kendisine inanan herkese yönelik şahitlikte bulunduğunu ifade ediyor. Eğer ona inananlar bir bütün olarak görülmüşse, bu durumda onun, bunların tümünden sonra ölmüş olması gerekir. Bu ise ikinci bir anlamı belirginleştiriyor. Onun hâlâ hayatta olduğu ve ona inansınlar diye ikinci kez döneceği anlamını yani. Bu ayetin anlamıyla ilgili, sonuç olarak şunu söylemek gerekir: Onun kendilerine geri dönüşünü göremeyenler, ölümünden önce ona inanırlar. Bu geri dönüşü görenlerse, ister istemez ona inanmak durumunda kalırlar; ya isteyerek inanırlar ya da zorunlu olarak.

Fakat *"Ehlikitap'tan... ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ifadesinin, *"Oysa onu öldürmediler de, asmadılar da; fakat bu iş kendilerine, benzer gösterildi... Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti. Allah güçlü ve üstündür, hikmet sahibidir."* ifadesinden sonra yer almış olması gösteriyor ki, ayet onun ölmediğini ve hâlâ yaşadığını anlatma amacına yöneliktir. Çünkü onların zorunlu imanlarının ve onun da aleyhlerine tanıklık edecek olmasının açıklandığı böyle bir anlatımın, bunun dışında belirgin bir amacı olamaz.

Bu açıklamamız, onların Hz. İsa'nın ölümünden önce ona inanmalarından maksat, tümünün Hz. İsa'nın (a.s) ölümünden önce ona inanmalarıdır, şeklindeki değerlendirmeyi pekiştirir.

Fakat, başka ayetlerden bu çıkarsamanın aksini gösteren işaretler de algılamıyor değiliz. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Hani Allah demişti ki: 'Ey İsa, doğrusu ben seni tam olarak alacağım, seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstüne geçireceğim."* (Âl-i İmrân, 55) Bu ayet, İsa'yı inkâr eden kimselerin kıyamet gününe kadar olacaklarını gösteriyor.

Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Kalplerimiz perdelidir, demelerinden ötürü (kendilerine -önceden- helâl kılınan temiz şeyle-*

ri anlara yasakladık.) Hayır, (onların kalpleri perdeli değildir,) Allah inkârlarından ötürü o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar." (Nisâ, 155) Bu ayet gösteriyor ki, mühürleme eylemi onlar için kesinleşmiş bir cezadır. Bu yüzden kıyamet gününe kadar Yahudiler veya Ehlikitap topluca iman etmeyeceklerdir.

Hatta Mâide suresinin ilgili ayetinin son cümlesi de buna ilişkin bir işaret barındırmaktadır: *"Ben onların içinde olduğum sürece onlara şahit idim, fakat sen beni vefat ettirince, onları gözetleyen yalnız sen oldun."* (Mâide, 117) Bu ifade gösteriyor ki, onlar Hz. İsa'nın vefatından sonra da yaşayacaklardır.

Ancak insaflı ve tarafsız davrandığımız zaman yukarıdaki ayetlerin, önceki açıklamamızı olumsuzlamadığını görürüz. Çünkü, *"ve sana uyanları kıyamete kadar inkâr edenlerin üstüne geçireceğim."* (Âl-i İmrân, 55) ifadesi, onların "Ehlikitap" niteliğine sahip olarak kıyamet gününe kadar yaşayacaklarını göstermez.

"Hayır, Allah inkârlarından ötürü o kalplerin üzerine mühür vurmuştur..." ifadesi gösteriyor ki iman olgusu, onların tümünü kapsamayacaktır, topluca iman etmeyeceklerdir. Şayet bir dönem inananlar olsa da, bu sadece çoğunluk içindeki bir azınlığın iman etmesi şeklinde olacaktır. Öte yandan, *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ifadesi, eğer onların İsa'ya ölümünden önce iman edeceklerine delâlet ediyor olsa da, sadece imanın aslına delâlet ediyor. Fakat bunun makbul, zorlamasız bir iman olduğuna ilişkin kanıt yoktur.

Aynı şekilde, *"fakat sen beni vefat ettirince, onları gözetleyen yalnız sen oldun."* (Mâide, 117) ayetindeki zamir (hum=onlar), insanlara dönüktür, Ehlikitab'a veya Hıristiyanlara değil. Bunun kanıtı da ilgili bölümün girişindeki şu ifadedir: *"Hani Allah demişti ki: Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara; 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin' dedin?..."* (Mâide, 116) Bunun bir diğer kanıtı da, Hz. İsa'nın (a.s) bütün insanlara gönderilen ululazm (çığır açan) peygamberlerden olmasıdır. Onun insanların amellerinin üzerinde tanıklıkta bulunması ve onlara şahit olması durumu, İsrailoğullarından öte, kendisine inanan-inanmayan tüm insanları kapsayıcı niteliktedir.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayetlerin ve bunlarla bağlantılı diğer ayetlerin üzerinde düşündüğümüz zaman şu sonucu elde ediyoruz: Hz. İsa (a.s) öldürülme, haça gerilme veya örneklerini gördüğümüz tabiî eceliyle ölme şeklinde vefat ettirilmemiştir. -Buna daha önce işaret ettik.- Tefsirimizin üçüncü cildinde, *"Ey İsa, doğrusu ben seni tam olarak alacağım, seni kendime yükselteceğim."* (Âl-i İmrân, 55) ayetini incelerken, imkânlarımız ölçüsünde açıklamalarda bulunduk.

Bu konuda ileri sürülmüş ilginç görüşlerden biri de hiç kuşkusuz Zemahşeri'nin el-Keşşaf adlı tefsirinde yaptığı şu değerlendirmedir: "Bununla şu anlamın kastedilmiş olması mümkündür: Ehlikitap'tan ona inanmayan hiç kimse kalmaz. Yüce Allah o zaman onları kabirlerinden diriltir ve İsa'nın inişini ve niçin indiğini onlara bildirir. Onlar da ona inanırlar. Fakat bu imanları onlara fayda vermez." Zemahşeri'nin bu sözleri rec'at inancının ta kendisidir. [Yani, bir grup iyi ve kötü insanların kıyametten önce diriltilerek yeryüzüne getirilmeleri inancı.]

Ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak, başka tutarsız görüşler de ileri sürülmüştür. Bunlardan biri Zeccac'ın açıklamalarından çıkan şu görüştür: "Kable mevtihi=ölümünden önce" ifadesindeki zamir, Ehlikitab'a dönüktür. *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ifadesi de şu anlama gelmektedir: Ehlikitab'ın tümü şöyle diyorlar: "Biz ahir zamanda ortaya çıkacak olan İsa'ya inanıyoruz."

Ancak bu yorum, makul değildir. Çünkü ayetlerin hedefi Ehlikitab'ın İsa'yı (a.s) öldürdükleri, çarmıha gerdikleri şeklindeki iddialarını gündeme getirerek çürütmektir, onu inkâr etmelerinden söz etmek değil. Bunun, onların ahir zamanda ortaya çıkıp İsrailoğullarının eski görkemlerini yeniden canlandırmasını itiraf etmeleriyle bir ilgisi yoktur ki, ayetlerin akışı bununla ilişkili olarak devam etsin ve ayetlerin sonuna bu ifade de eklenmiş olsun.

Kaldı ki, ayette kastedilen anlam bu olsa bile, bu durumda *"ölümünden önce"* ifadesine artık ihtiyaç kalmazdı. Çünkü, onsuz da amaçlanan anlam vurgulanabiliyordu. Ayrıca, *"Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* ifadesi için de aynı durum geçerlidir. Çünkü bu takdirde, ayetin akışı içinde gereksiz bir fazlalık konumuna düşer.

Bu akıl dışı yorumlardan biri de bazılarının yaptıkları şu değer-

lendirmedir: Ayette kastedilen anlam şudur: "Ehlikitap'tan hiç kimse yoktur ki, kendisinin ölümünden önce Hz. Muhammed'e (s.a.a) inanmasın."

Bu da önceki yorum gibi akıl dışıdır. Çünkü ifadenin öncesinde Hz. Muhammet'ten (s.a.a) söz edilmiyor ki, zamir de ona dönük olsun. Ayrıca ifadenin oluşturduğu atmosfer de bu yönde bir işaret içermemektedir. Dolayısıyla bu yorum mesnetsizdir, kanıttan yoksundur. Kuşkusuz, bu anlamı destekleyen rivayetler vardır ve bunlara rivayetler bölümünde değineceğiz; ancak bunların tümü işaret edeceğimiz gibi birer uyarlama örneğidir. Nitekim rivayetler üzerinde araştırma yapıp onları inceleyenler bunu bilirler. Çünkü bunun örnekleri rivayetlerde çoktur.

"**Yahudilerin yaptıkları zulümden... dolayı kendilerine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri onlara yasakladık.**" İfadenin orijinalinin başındaki "fa" harfi, cümlenin önceki ifadeye bağlı bir ayrıntı olduğunu gösterir. Cümle içinde "zulüm" lafzı nekre (belirsiz) olarak yer alıyor. Bununla güdülen amaç, işledikleri zulmün büyüklüğünü göstermek ya da müphem bırakarak dikkatleri çekmektir. Çünkü zulmün somut olarak ifade edilmesi, önemli bir amaç icra edecek değildir.

Aslında bu lafız, daha önce sözü edilen utanç verici suçlarından bedeldir; ama bazılarının söylediği gibi, bütünün bütüne bedel olması değil, parçanın bütüne bedel olmasıdır. Çünkü yüce Allah bu zulmü, temiz şeylerin onlara haram kılınmasının sebebi olarak ön plâna çıkarıyor. Bunlar da Tevrat'ın içeriği olarak Hz. Musa'ya indirilen şeriatın kapsamında haram kılınmışlardı. Tevrat ile de Hz. Musa'nın şeriatı son bulmuştur. Öte yandan, Tevrat'ın inişinden sonra işledikleri utanç verici suçlardan ve zulümlerden de söz edilmiştir. Hz. Meryem'e iftira etmek gibi bazı iğrenç tutumlarını buna örnek gösterebiliriz.

Şu hâlde ayette geçen "zulüm"den maksat, zikredilen utanç verici suçların sadece bir kısmıdır. Kendilerine daha önce helâl kılınan bazı temiz şeylerin haram kılınmasının sebebi, işte bu bazı kabahatlerdir.

Sonra buna şu ifade ekleniyor: *"ve Allah yolundan çok yüz çevirmelerinden dolayı..."* Burada onların, değişmez ve yinelenen bir

tutum olarak Allah yolundan yüz çevirmeleri kastediliyor: *"Bir de menedildikleri hâlde faiz almalarından ve haksızlıkla insanların mallarını yemelerinden ötürü (böyle yaptık)."*

"**İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.**" Bu ifade, *"temiz şeyleri onlara yasakladık."* ifadesine affedilmiştir. Buna göre, Yahudiler işledikleri zulümlerden dolayı, yüce Allah'tan iki cezayı birden hakketmişlerdir: Biri daha genel olan dünyevî ceza, yani temiz şeylerin haram kılınması; diğeri de daha özel ve sadece kâfirlere yönelik olan elem verici uhrevî azaptır.

"**Fakat içlerinden ilimde derinleşenler ve müminler... sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar.**" Ehlikitab'ın genelinden bir istisnadır bu. Önceki olumsuz nitelikli grubun yerine, olumlu grubun varlığına dikkat çekme amaçlı bir ifadedir. "er-Rasihûn=derinleşenler" ve ona atfedilen ifade [el-mu'minûn=müminler] müpteda, "yu'minûn=inanırlar" da haberdir. "Minhum=içlerinden" ifadesi "ilimde derinleşenler"le ilintilidir. İfadenin orijinalindeki "min" edatı ise tab'iz yani kısım, parça ve bazılık ifade eder.

Şurası açıktır ki, "müminler" kelimesi "içlerinden" kelimesiyle ilintili olmak bakımından "ilimde derinleşenler" kelimesiyle ortak bir anlam ifade etmektedir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Fakat Ehlikitap'tan ilimde derinleşmiş olanlar ve [yine Ehlikitap'tan] gerçek müminler, sana ve senden önce indirilen kitaplara inanırlar." Aşağıdaki gerekçelendirme cümlesi de bu anlamı destekler mahiyettedir:

"Çünkü biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik." Çünkü biraz sonra açıklayacağımız gibi, ayetin zahiri şunu ifade ediyor: Onlar sana inanıyorlar. Çünkü senin peygamberliğini ve sana lütfettiğimiz vahyin, önceki zamanlarda gelip geçen Allah'ın peygamberlerine yani, Hz. Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere, İbrahim soyundan gelen peygamberlere, Yakup soyundan gelen peygamberlere ve sana, arada bir fark gözetmeksizin isimlerini zikretmediğimiz diğer peygamberlere gelen vahye benzediğini görüyorlar.

Görüldüğü gibi bu anlam, *"Babaları uyarılmadığından gafil kalmış bir toplumu uyarman için..."* (Yâsin, 6) şeklinde nitelediği Arap

kökenli müminlerden çok Ehlikitap kökenli müminlere daha uygun bir nitelemedir.

"namazı kılanlar" ifadesi, *"ilimde derinleşenler"* kelimesine atfedilmiştir ve orijinali, övgü nitelikli olması bakımından mansuptur. *"ve zekâtı verenler"* ifadesi de aynı yere atfedilmiştir. *"Allah'a ve ahiret gününe inananlar..."* ifadesi müpteda, *"İşte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz."* ifadesi de haberidir. Eğer *"namazı kılanlar"* ifadesinin orijinali, İbn-i Mesud'un mushafından nakledildiği gibi "merfu" olsaydı, bu ifade ve buna atfedilen ifade [*"zekâtı verenler"*] müpteda, "ulâike=işte onlar" ifadesi de haberi olurdu.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Mukîmîn'es-salâh =namazı kılanlar" kelimesinin nasb okunması ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sibeveyh ve Basra nahivcileri, kelimenin övme amaçlı mansup olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre de ifadenin takdiri; 'Namaz kılanları kastediyorum.' şeklindedir. Demişlerdir ki: 'Merertu bi-Zeyd'ini-l kerîm=cömert olan Zeyd'e uğradım.' dediğin zaman, maksadın cömert bir Zeyd'i, cömert olmayan bir Zeyd'den ayırmaksa, kelimeyi mecrur [yani, 'merertu bi-Zeyd'ini-l kerîm-i' şeklinde] okuman gerekir. Ama övmeyi kastediyorsan, o zaman dilersen kelimeyi mansup okuyabilirsin ve 'merertu bi-Zeyd'ini-l kerîm-e=cömert olan Zeyd'e uğradım' dersin. Bunu derken de sanki "Cömert olanı anıyorum" demiş gibi olursun. Dilersen merfu okursun ve 'merertu bi Zeyd'ini-l kerim-u=cömerttir.' dersin. Bu durumda 'hüve=o' zamiri takdirde tutularak şöyle bir anlam elde edilir: O cömerttir."

"Kesâî ise, 'mukîmîne' kelimesinin mecrur olduğunu söylemiştir. Ona göre ifade, 'bi-ma unzile ileyke=sana indirilene' ifadesinin başındaki 'ma' edatına atfedilmiştir. Yani, ve namazı kılanlara..."

"Bazıları da demişlerdir ki: İfade, 'minhum=içlerinden' kelimesinin orijinalinin sonundaki 'ha' ve 'mim' harflerine atfedilmiştir. Bu takdirde şöyle bir anlam elde ediyoruz: 'Fakat içlerinden ve namaz kılanlardan ilimde derinleşmiş olanlar.' Bazıları da kelimenin 'kablike=senden önce' ifadesinin sonundaki 'kaf' harfine atfedildiğini ileri sürmüştür. Buna göre, 'senden ve namaz kılanlardan önce indirilene' şeklinde bir anlam elde edilir."

"Bazılarına göre de, 'sana' ifadesinin orijinali olan 'ileyke' kelimesinin sonundaki 'kaf' harfine veya 'senden önce' kelimesinin orijinali olan 'kablike' kelimesinin sonundaki 'kaf' harfine atfedilmiştir. Sunduğumuz bu son görüşler, sadece Basra nahiv bilginleri tarafından doğru kabul edilen görüşlerdir. Çünkü onlara göre, cer harfi tekrar edilmedikçe zahir isim mecrur zamire atfedilemez."

"Ürve'nin Ayşe'den aktardığı rivayete gelince, Ürve şöyle diyor: Ayşe'ye, 've'l mukîmîn-es salâh' [Nisâ,162], 'ves-sabiûn' [Mâide, 69] ve "in hâzâni" [Tâhâ, 63] kelimelerini sordum. [Çünkü Arap edebiyatına göre, durumları açısından bu kelimelerin 'mukimûn-es salah, ves-sabiîne ve in hâzeyni' şeklinde okunmaları gerekirdi.] Bana dedi ki: 'Ey kız kardeşimin oğlu! Bu, kitabı yazarken yanlışlık yapan katiplerin işidir.' Bazılarından da şöyle rivayet edilmiştir: 'Allah'ın kitabında bazı yazım hataları vardır. Araplar dilleriyle bunları düzelteceklerdir.' Bazıları da demişlerdir ki: 'İbn-i Mesud'un Mushafında 'vel-mukîmûn-es salâh' şeklinde yazılmıştır.' Ancak bunlar dikkate değer rivayetler değildir. Eğer öyle olsaydı, sahabelerin bu kelimeyi yanlış bir şekilde insanlara öğretmeleri düşünülemezdi. Çünkü onlar, Kur'ân'ı doğrudan Resulullah'tan (s.a.a) öğrenen öncülerdi. (Mecma-ul Beyan tefsirinden aldığımız alıntı burada son buldu.)

Özetleyecek olursak; *"Fakat içlerinde ilimde derinleşenler..."* Ehlikitap bölümünden bir istisnadır ve bu, Peygamberimizden (s.a.a) gökten bir kitap indirmesini istemiş olmalarının gerektirdiği bir açıklamadır. Daha önce de vurguladığımız gibi, böyle bir istekte bulunmuş olmaları, Peygamberimize (s.a.a) inen ve daha önce Allah tarafından nebîlere ve resûllere gönderilmiş olan kitapları tasdik eden Kitap (Kur'ân) ve hikmetin gelişini, hak çağrısını kabul etmeleri için yeterli görmediklerinin ifadesidir. Oysa Hz. Peygamber (s.a.a) kendisinden önceki peygamberlerin onlara getirdiğinin benzeri bir kitap getirmiştir. Önceki peygamberlerden farklı bir tarzda aralarında yaşayıp ilişki kurmuş değildir.

Yüce Allah bu konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim."* (Ahkaf, 9) *"Biz, senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlardan başkasını elçi olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun. Biz onları yemek yemez birer*

(cansız) yapmadık. Onlar, ölümsüz de değillerdir... Andolsun size, içinde şanınız (şerefiniz) bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ akletmiyor musunuz?" (Enbiyâ, 7- 10)

Yüce Allah, ayetlerin bir bölümünde kısaca şu mesajı veriyor: Şu Ehlikitap'tan olup da böyle bir istekte bulunanların [Peygamberin, kendilerine gökten bir kitap indirmesini isteyenlerin] hakka tâbi olmak, hak üzere sebat göstermek, kararlı olmak ve hak esaslı bir görüşe sahip olmak gibi bir karakterleri yoktur. Onlar nice apaçık ayete karşı haksızca davrandılar, zulme saptılar. Nice hak davadan yüz çevirdiler, önünde set oluşturdular. Ancak içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar, bilgilerine bağlı kaldıkları ve benimsedikleri haktan uzaklaşmadıkları için, aynı şekilde içlerindeki gerçek müminler de, nereden ve kimden gelirse gelsin hakka tâbi olma karakterine sahip oldukları için, sana ve senden önce indirilenlere inanırlar. Çünkü sana inen vahyin, senden önce Nuh ve ondan sonraki diğer peygamberlere inen vahyin aynısı olduğunu görüyorlar.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

1- Ehlikitap'tan Peygamberimize (s.a.a) tâbi olanların, ilimde derinleşenler olarak vasfedilişlerinin mahiyeti... Çünkü önceki ayetlerde, onların bildikleri şeylerde derinleşmediklerinden, en kesin antlaşmalarla ahitleri alınmış olsa bile, hak üzere istikrarlı bir tutum sergilemediklerinden, Allah'ın ayetlerine inanmadıklarından, kendilerine apaçık ayetler gelmiş olmasına rağmen Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmelerinden ve bunlara karşı engel oluşturduklarından söz ediliyor. Dolayısıyla, yüce Allah'ın bu ayette istisna ettikleri, ilimde derinleşmiş olanlar veya gerçek müminlerdir.

2- *"Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar."* ayetinde daha önce indirilen kitapların Kur'ân'la birlikte zikrediliş sebebi. Çünkü ayetlerin akışı, vahiy alan peygamberlerle kitaplar arasında fark olmadığını vurgulama amacına yöneliktir.

3- Bu ayetten sonra gelen, *"(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik."* ayetinin,

Ehlikitab'ın tümünden istisna tutulanların imanlarını gerekçelendirir mahiyette olması.

"**(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik.**" Bu ifade, az önce de vurguladığımız gibi, *"sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar."* ifadesinin gerekçeli açıklaması niteliğindedir. -Gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir; ama- anlamın özü şudur: Onlar sana indirilene inanıyorlar; çünkü biz, sana önceki peygamberlerin hiçbirinde eşine rastlanmayan, türedi, kendine özgü, değişik bir şey vermedik. Bilâkis, vahiy olayı aynı yöntemle aynı tarzda sürüyor ve arada hiçbir ihtilaf, hiçbir farklılık yoktur.

Biz sana, Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi vahyettik. Nuh, bir kitap ve bir şeriat getiren ilk peygamberdir. Biz, İbrahim'e ve ondan sonra soyundan gelen başka peygamberlere de vahyettik. Onlar [Ehlikitap'tan ilimde derinleşenler] bu peygamberleri, gönderilişlerinin niteliğini ve davetlerinin mahiyetini biliyorlar. Bu peygamberlerden kimisine kitap verilmiştir. Davut gibi... Ona nebevî bir vahiy olan Zebur verilmiştir. Yine Musa'ya nebevî bir vahiy olarak ilâhî konuşmaya muhatap oluş bahşedilmiştir. Bunların arasında, İsmail, İshak ve Yakup gibileri de bir kitapla birlikte gönderilmemişler ise de ilâhî vahye muhatap olmuşlardır ve nebevî bir vahiy üzere [yani, kitap sahibi olan peygamberlerin haber vermesiyle] gönderilmişlerdir.

Tümünün ortak özelliği, Allah'ın sevabını müjdeleyen ve O'nun azabıyla korkutan elçiler olmalarıdır. Yüce Allah, onları insanlara hüccet (kanıt ve delil) tamamlansın diye göndermiştir. Ki onlara dünya ve ahiret açısından yararlarına olan şeylerle zararlarına olan şeyleri açıklasınlar. Ta ki peygamberlerden sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın ve kendilerini savunacak bir delilleri kalmasın.

"**torunlara**" Daha önce, "*Yakup ve torunlara"* (Âl-i İmrân, 84) ayetini incelerken, ayetin orijinalindeki "esbat" kelimesinin Yakup (a.s) soyundan gelen peygamberler veya İsrailoğulları boyları olduklarını belirtmiştik.

"**Davud'a da Zebur'u verdik.**" Bir görüşe göre "Zebur", mektup=yazılmış demektir. Çünkü Araplar "yazdı" anlamında "zebere" fii-

lini kullanırlar. Dolayısıyla "Zebur" kelimesi, "mezbur=yazılmış" demektir.

"**(Onları) elçiler, müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdik.**" Bu üç kelime, cümle içinde hâl pozisyonundadırlar. Ya da birinci (rusulen) hâl, diğer ikisi de onun sıfatlarıdır. [Yani, onları müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak gönderdik.] Daha önce elçilerin gönderilişlerinin ve Allah'ın insanlara karşı hüccetin ve kanıtın tamamlanmasının ifade ettiği anlamı irdelemiştik. Tefsirimizin ikinci cildinde, *"İnsanlar bir tek ümmetti."* (Bakara, 213) ayetini tefsir ederken de aklın, peygamberler aracılığıyla gönderilen ilâhî şeriatlar olmadan tek başına yeterli olamayacağını vurgulamıştık.

"**Allah üstün ve güçlüdür, hikmet sahibidir.**" Mutlak üstünlük ve mutlak hikmet sahibi olma niteliği O'na ait olduğuna göre, herhangi bir kimsenin bir kanıt ileri sürerek O'nu alt etmesi imkânsızdır. Bilâkis sonuca ulaştırıcı ve karşı konulamaz üstün delil ve kanıt O'nundur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki, üstün delil Allah'ındır."* (En'âm, 149)

"**Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de (buna) şahitlik ederler.**" Peygamber efendimizden (s.a.a) gökten üzerlerine bir kitap indirmesini istemeleriyle ilgili ret cevabından yapılan munkatı yani bütünden kopuk istisnanın anlamı çerçevesindeki yanlış bir algılamayı reddetmeye yönelik bir diğer açıklamadır bu. Çünkü yüce Allah, onların isteklerine ret cevabı verirken, *"Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi."* buyuruyor. Bunun kaçınılmaz bir gereği de isteklerinin geri çevrildiğidir. Çünkü Hz. Peygamberin (s.a.a) Rabbinden getirdiği vahiy, tür olarak diğer peygamberlerin getirdikleri vahiyden farklı değildir. Dolayısıyla önceki peygamberlerin getirdiklerine inandığını söyleyen bir kimsenin, onun tarafından sunulan vahye de inanması gerekir.

Sonra bunun yanında, bir kez daha konuya açıklık getiriliyor ve yüce Allah'ın Peygamberine indirdiğine şahitlik ettiği, meleklerin de şahitlik ettikleri belirtiliyor. Ve şahit olarak Allah yeter.

Yüce Allah'ın şahitliğinin içeriği, *"kendi bilgisiyle indirmiş"* ifadesinden ibarettir. Çünkü söz konusu iddiada sırf indirilmiş olması (nüzul) yeterli olmaz. Çünkü şeytanların vahiyleriyle inenler de bir tür

nüzuldür. Şeytanın ilâhî hidayeti ifsat etmesi, Allah'ın hak yolunun yerine batıl bir yol koyması ya da hak vahye batıl bir şeyler sokuşturması, böylece zihinleri bulandırması da bir tür indirilıştir.

Nitekim yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"O gaybı bilendir. Kendi gaybına (görülmez bilgisine) kimseyi muttali kılmaz. Ancak peygamberlerinden razı olduğu bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar. Ki böylece onların (peygamberlerin), Rablerinin gönderdiklerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onlarda bulunan her şeyi (bilgisiyle) kuşatmıştır ve her şeyi bir bir saymıştır."* (Cin, 26-28) *"Doğrusu şeytanlar... dostlarına vahyederler (fısıldarlar)."* (En'âm, 121)

Kısacası, nüzule (indirilişe) veya inzale (indirmeye) yönelik bir şahitlik, iddiayı kapalılıktan, müphemlikten kurtaramaz. Ancak ifadenin *"kendi bilgisiyle"* kelimesiyle kayıtlı kılınması, maksadı bütünüyle ortaya koymaktadır. Bundan şunu anlıyoruz: Yüce Allah, elçisine vahyi indirirken, ona ne indirdiğini biliyor, onu kuşatıyor ve onu şeytanların tuzaklarına karşı koruyor.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, şahitlik vahyin indirilmesiyle ilgilidir. Vahiyse, ancak melekler aracılığıyla indirilmektedir. Nitekim Allah buna şu ifadelerle işaret etmiştir: *"De ki: Cebrail'e kim düşman olursa, (bilsin ki) Kur'ân'ı senin kalbine... o indirmiştir."* (Bakara, 97) Ayrıca yüce Allah, bu ilâhî ikrama mazhar olmuş meleği tanımlarken şöyle buyuruyor: *"O Kur'ân) değerli bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür. O (elçi) güçlüdür. Arşın sahibi (Allah) katında yücedir. Orada kendisine itaat edilen, güvenilendir."* (Tekvîr, 19-21) Bu da gösteriyor ki, Cebrail'in emri altında başka melekler de vardır. Bunlara da şu ayette işaret ediliyor: *"Hayır, o bir öğüttür. Dileyen onu düşünüp öğüt alır. O (öğüt) değerli, yüceltilmiş, tertemiz sayfalar içindedir. Değerli, iyi yazıcıların ellerindedir."* (Abese, 11-16)

Kısacası, melekler de vahyin indirilişinde aracı oldukları için, yüce Allah şahitlikte bulunduğu gibi, onlar da şahitlikte bulunuyorlar. Aslında şahit olarak Allah yeterlidir.

Yüce Allah'ın şahitliğinin kanıtı, çeşitli surelerde indirmiş olduğu şu meydan okuma ayetleridir: *"De ki: Andolsun eğer insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirle-*

rine arka olup yardım etseler, yine onun benzerini getiremezler." (İsrâ, 88) *"Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz birçok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) *"Haydi onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın."* (Yûnus, 38)

"**İnkâr eden ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar, şüphesiz uzak (koyu) bir sapıklığa düşmüşlerdir.**" Yüce Allah, peygamberlerin peygamberliğinin ve katından inen kitabın şahsında somutlaşan kesin kanıttan söz edip onun önceki peygamberlere inen vahiyle aynı türden olduğunu, buna Allah'ın ve meleklerin şahitliğinin eşlik ettiğini belirterek Allah'ın şahitliğinin yeterli olduğunu vurguladıktan sonra, Ehlikitap'tan bunu inkâr eden ve yüz çeviren kimsenin kim olursa olsun, sapıklığı kazanmış olduğunu doğruluyor.

Bu ayette, Allah tarafından indirilişinden söz edilen kitabın yerine "Allah yolunda" ifadesi getiriliyor ve *"Allah yolundan yüz çevirenler"* ifadesi kullanılıyor. Burada dakik bir icâz (kısaltma) sanatına baş vuruluyor. Sanki denilmek istenen şudur: İnkâr edenler ve bu kitapla onu kapsayan vahiyden yüz çevirenler, şüphesiz kâfir ve Allah'ın yolundan yüz çevirmiş olurlar. İnkâr edenler ve Allah'ın yolundan yüz çevirenler de...

"**İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir...**" Bu ayet, önceki ayetin içeriğini pekiştirmeye ve vurgulamaya dönük bir diğer ifade. Buna göre, ayetin zahirinden de anlaşıldığı gibi, ifadede geçen "zulüm"den maksat, Allah'ın yolundan alıkoymaktır.

Bu ayetin, önceki ayette varılan yargının gerekçesi olması da mümkündür. Onların koyu bir sapıklık içinde oluşlarının mahiyeti, niteliği açıklanıyor yani. Ayetin de anlamı açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Burhan'da, *"Meryem'e büyük bir iftira atmalarından..."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: İbn-i Babaveyh kendi rivayet zinciriyle Alkame'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmrân

kızı Meryem'e, Yûsuf isimli bir marangozdan hamile kaldı diye iftira atmadılar mı?"

Tefsir-ul Kummî'de, *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur..."* ayetiyle ilgili olarak müellif der ki: Bana babam anlattı. O, Kasım b. Muhammet'ten duymuş. Ona da Süleyman b. Davud Minkârî rivayet etmiş. Ona da Ebu Hamza, Şehr b. Havşeb'in şöyle dediğini aktarmış: "Haccac bana dedi ki: 'Ey Şehr, Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki, onu anlamakta güçlük çekiyorum.' Dedim ki: 'Hangi ayettir bu ey emir?' Dedi ki: *'Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur...'* ayeti. Allah'a andolsun ki, bir Yahudi ve Hıristiyan'ın getirilmesini ve boyunlarının vurulmasını emredip bu esnada dikkatle izlediğim hâlde, tamamen can verinceye kadar dudaklarının kıpırdamadığını bizzat gözlemledim.'

Dedim ki: 'Allah işlerini yoluna koysun! Bu ayet, senin tevil ettiğin anlamı ifade etmez.' Dedi ki: 'Ya nasıl tevil edilir?' Dedim ki: 'Ayetin tevili şöyledir: İsa kıyamet gününden önce dünyaya iner. O sırada Yahudilerden ve başka milletlerden, onun ölümünden önce ona inanmayan kimse kalmaz. Ve İsa, Mehdi'nin arkasında namaz kılar.' Bunun üzerine, 'Vay be! Bunu nereden öğrendin? Nereden getirdin?' dedi. Ben, 'Bana Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talip (a.s) anlattı.' dediğimde, 'Andolsun, bu bilgiyi berrak bir pınardan almışsın.' dedi."

ed-Dürr-ül Mensûr adlı terfsirde belirtildiğine göre, İbn-i Münzir Şehr b. Havşeb'den şöyle rivayet etmiştir: "Bir gün Haccac bana dedi ki: 'Ey Şehr, Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki, onu her okuduğumda, mutlaka onunla ilgili bir kuşku doğuyor içimde. Yüce Allah buyuruyor ki: *'Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur...'* Bana Ehlikitap'tan tutsaklar getirilir, ben de boyunlarını vururum. Fakat bu konuda bir şey söylediklerini hiç duymadım.'

Ona dedim ki: 'Bu ayet sana asıl anlamından başka türlü yorumlanmış. Bir Hıristiyan'ın ruhu bedeninden çıkarken melekler önünden ve arkasından vurarak şöyle derler: 'Ey pis adam, senin Allah veya Allah'ın oğlu ya da üçün üçüncüsü sandığın Mesih, Allah'ın kulu, ruhu ve kelimesidir.' O zaman inanır; ama imanı fayda vermez. Bir Yahudi'nin ruhu bedeninden çıkarken de, melekler önünden ve arkasından vurarak şöyle derler: 'Ey pis adam, senin öldürdüğünü iddia ettiğin

Mesih, Allah'ın kulu ve ruhudur.' Bunun üzerine o da inanır; fakat imanı fayda vermez. İsa indiği zaman da Ehlikitab'ın ölüleri gibi yaşayanları da ona inanırlar.' Bunun üzerine Haccac şöyle dedi: 'Sen bunu kimden öğrendin?' Ben, 'Muhammed b. Ali'den' dedim. Dedi ki: 'Andolsun, bu bilgiyi madeninden öğrenmişsin.' Şehr der ki: "Allah'a yemin ederim ki, bunu bana Ümmü Seleme'den başkası anlatmadı. Fakat ben Haccac'ı kızdırmak istedim."

Ben derim ki: Müellif bu hadisi daha öz bir ifadeyle Abd b. Hamid ve İbn-i Münzir'den, onlar da Şehr b. Havşeb'den, o da Muhammed b. Ali b. Ebu Talib'den rivayet eder. Muhammed b. Ali, İbn-i Hanefiye [Hz Ali'nin Muhammed Hanefiye adındaki oğlu] olarak bilinir. Rivayetten anlaşıldığı kadar rivayetin kaynağı Muhammed b. Ali'dir. Daha sonra, raviler İbn-i Hanefiye veya İmam Bâkır'dan (a.s) hangisinin kastedildiği hususunda ihtilafa düştüler. Ancak görüldüğü gibi rivayet, ayete ilişkin yorumumuzu destekler mahiyettedir.

Aynı eserde, Ahmed, Buharî, Müslim ve Beyhaki kitaplarının el-Esma ves-Sıfat adlı bölümünde şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Sizden olan bir imamınız olduğu hâlde Meryem oğlu İsa'nın aranıza indiği gün hâliniz nasıl olur acaba?"

Aynı eserde, İbn-i Mürdeveyh Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet eder: Resulullah buyurdu ki: "Meryem oğlu İsa'nın, adil bir hakim olarak Deccal'ı öldürmek, domuzu öldürmek [etini haram kılmak], haçı parçalamak, [zimmî kâfirlere] cizyeyi koymak ve malî hakları almak üzere inmesi yakındır. O gün sırf âlemlerin Rabbi olan Allah'a secde edilir." Ebu Hüreyre daha sonra dedi ki: "Dilerseniz şu ayeti okuyun: *'Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur.'* Burada kastedilen ölüm, Meryem oğlu İsa'nın ölümüdür." Ebu Hüreyre bu son ifadeyi üç kere tekrarlardı.

Ben derim ki: Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıktığı sırada Hz. İsa'nın (a.s) ineceğine ilişkin hadisler, Ehlisünnet kaynaklarında müstefizdir [çok kanallı rivayet edilir]. Şiî kanallardan da gerek Hz. Peygamberden, gerekse onun Ehlibeyti'nden olan imamlardan (Allah'ın selâm ve salâtı hepsinin üzerine olsun) rivayet edilmiştir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Haris b. Muğire, İmam Cafer Sadık'tan (a.s),

"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır." ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Burada kastedilen Resulullah (s.a.a) efendimizdir." [Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle olur: Ehlikitap'tan, ölmeden önce Resulullah'a (s.a.a) inanmayacak kimse yoktur.] [c.1, s.283, h:299]

Ben derim ki: Bu rivayetin zahiri, her ne kadar Hz. İsa'nın (a.s) durumunu açıklamaya ilişkin olan ayetlerin akışının zahirine uymuyorsa da, bununla Kur'ân'ın bir olaya uyarlanabilir açıklaması kastedilmiş olabilir. Şöyle ki: Resulullah (s.a.a) gönderildikten, bir kitap ve İsa'nın şeriatını nesh eden bir şeriat getirdikten sonra, Ehlikitab'a mensup herkesin, hem Hz. Muhammed'e (s.a.a) inanması ve hem de bu imanın bir gereği olarak Hz. İsa'ya ve ondan önceki peygamberlere inanması gerekmektedir. Meselâ Ehlikitab'a mensup bir kimse, Resul-ü Ekrem'in (s.a.a) gönderilişinden sonra, ölüm anında İsa'nın hak elçi olduğunu anlasa, bunu ancak Hz. Muhammed'in (s.a.a) hak peygamber olduğunu anlamasının zımnında anlamış olur.

Şu hâlde, Ehlikitab'a mensup kimselerin İsa'ya yönelik imanları aslında Hz. Muhammed'e (s.a.a), buna bağlı olarak da İsa'ya (a.s) yönelik iman sayılır. Bütün Ehlikitap mensupların gerçekte inandıkları ve kıyamet günü aleyhlerinde şahitlikte bulunacak kimse, peygamberliğe seçildikten sonra Hz. Muhammet'tir (s.a.a). İsa'nın da böyle bir misyonu varsa, bu bir çelişki oluşturmaz. Biraz sonra sunacağımız haber, bu anlamı bir ölçüde destekler mahiyettedir.

Yine aynı eserde, İbn-i Sinan İmam Cafer Sadık'tan (a.s) yüce Allah'ın İsa ile ilgili, *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* sözleri hakkında şöyle rivayet eder: "Ehlikitab'ın iman etmesi sözüyle, Hz. Muhammed'e (s.a.a) inanmaları kastedilmiştir." [c.1, s.284, h:301]

Aynı eserde Cabir, İmam Bâkır'ın (a.s), *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Diğer dinin mensuplarından önceki ve sonraki kuşaklardan hiç kimse yoktur ki, öldüğünde Resulullah'ın (s.a.a) ve Emir-ül Müminin'in (a.s) hak olduğunu görmesin." [c.1, s.284, h:303]

Ben derim ki: Rivayetin bir uyarlama olduğu açıktır. Kaldı ki, ri-

vayet, İmamın söylediklerinin ayetin tefsirine veya uyarlanışına dönük olması noktasında net bir kanıtsallığa da sahip değildir. İmamın, bu sözleri, ayete ilişkin açıklamasının devamında söylemiş olması muhtemeldir. Rivayetler içinde bunun örnekleri çoktur.

Aynı eserde, Mufaddal b. Ömer'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Bu ayet, özel olarak biz Ehlibeyt İmamları hakkında inmiştir. Fatıma'nın (a.s) çocuklarından ölen ve dünyadan ayrılan hiç kimse yoktur ki, imamın imamlığını onaylamış olmasın. Tıpkı Yakub'un (a.s) oğullarının Yûsuf'un ayrıcalığını ikrar etmiş olmaları gibi: *'Allah'a andolsun ki, Allah seni bizden üstün kıldı.'* (Yûsuf, 91)" [c.1, s.283, h:300]

Ben derim ki: Bu rivayet tek kanallı (ahad)dır ve mürseldir. Bu anlamı içeren başka hadisler, *"Sonra kitabı kullarımız arasında seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuf budur."* (Fâtır, 32) ayetiyle ilgili olarak rivayet edilmiştir. İnşallah bu konuda ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Aynı eserde, *"(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik."* ayetiyle ilgili olarak Zürare ve Hamran, İmam Bâkır'dan (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ederler: "Yüce Allah, Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğim gibi sana da vahyettim, buyurarak, (beşer için gönderilen) bütün vahiyleri Peygamberin zatında toplamıştır." [c.1, s.285, h:305]

Ben derim ki: Anlaşıldığı kadarıyla burada kastedilen, Peygamberimizin (s.a.a) yol farklılığını ve davet ayrılığını gerektirecek şekilde genel vahiy olgusuna ters düşen bir şey sunmadığıdır. Yoksa, önceki peygamberlere indirilenlerin aynısının Peygamberimize de indirildiği kastedilmiyor. Bunun bir anlamı da olmaz zaten. Aynı şekilde, Peygambere vahyedilen, önceki tüm şeriatları kapsıyor, anlamı da kastedilmemiştir. Ayetin akışı, bundan farklı bir anlamı vurgulamaya dönüktür. Aşağıda sunacağımız rivayet, bizim sözünü ettiğimiz bu anlamı destekler mahiyettedir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Salim'-

den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah Hz. Muhammed'e (s.a.a) dedi ki: *'(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik.'* Her peygambere, yolunu ve sünnetini izlemesini emretti." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.29, h:1]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Sümali, İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında gönderilen peygamberlerin bir kısmı gizli, bir kısmı da açıktı. Bu yüzden Kur'ân'da onlardan söz edilmiyor, açık olan peygamberler gibi isimleri zikredilmiyor. İşte yüce Allah'ın şu sözünde buna işaret ediliyor: *'bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah Musa'ya konuştu.'* Yani, açık peygamberler gibi gizli olanların ismine yer vermedim." [c.1, s.285, h:306]

Ben derim ki: Bu hadisi, el-Kâfi'de Ali b. İbrahim'den, o da babasından, o Hasan b. Mahbub'dan, o Muhammed b. Fudayl'dan, o da Ebu Hamza'dan ve o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet eder. Bu eserdeki rivayet şöyledir: "Bazı peygamberler gizlidir. Bu yüzden Kur'ân'da onlardan söz edilmez; açık olan peygamberler gibi adları verilmez. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: *'Bir kısım peygamberleri daha önce sana anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık.'* Yani, peygamberliği açık olanlar gibi, gizli olanların adını vermedim..."

Her hâlükârda bu rivayette kastedilen husus şudur: Yüce Allah, gizli peygamberlerin kıssalarını anlatmadığı gibi isimlerini de vermemiştir. Yalnızca bazı açık peygamberlerin kıssalarını anlatarak onların isimlerini zikretmiştir. "Yani... adını vermedim." ifadesinin raviye ait olması da mümkündür.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Hamza Sümali'nin [*"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir..."* ayetiyle ilgili olarak] şöyle dediği rivayet edilir: İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Fakat Allah, Ali hakkında sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de buna şahitlik ederler. Şahit olarak Allah yeter." [c.1, s.285, h:307]

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet, Tefsir-ul Kummî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet zinciriyle birlikte aktarılır. Bu bir tür uyarlama ve tatbiktir. Çünkü Kur'ân'da Hz. Ali'nin (a.s) velayetine işaret eden ayetler vardır. Fakat yukarıdaki ifade,

Kur'ân'ın tahrif edildiği ve İmamın (a.s) bir kıraat olarak böyle okuduğu anlamına gelmez.

Bunun bir benzerinin el-Kâfi'de[1] ve Tefsir-ul Ayyâşî'de[2] İmam Bâkır'dan (a.s) ve Tefsir-ul Kummî'de[3] İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edildiğini görüyoruz: *"İnkâr edip* -Âl-i Muhammed'e- *zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir."*

Bunun bir benzeri de yine Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir. Bu tefsirde İmam Bâkır'ın (a.s), *"Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi."* [Nisâ, 170] ifadesini; "Yani, Allah'ın velayetini emrettiği kimsenin (Ali'nin) velayetini getirdi." şeklinde yorumladığı belirtilir.

1- [Usûl-ü Kâfi, c.1, s.425.]

2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.285, h:307.]

3- [Tefsir-ul Kummî, c.1, s.159.]

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ ۚ
وَ اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۚ وَ كَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا
حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾ يَآ اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِى دِينِكُمْ وَ لَا تَقُولُوا عَلَى
اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ ۚ اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَ كَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَآ
اِلٰى مَرْيَمَ وَ رُوحٌ مِنْهُ ۫ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَ رُسُلِهِ ۫ وَ لَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ ۚ اِنْتَهُوا خَيْرًا
لَكُمْ ۚ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ ۫ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۘ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ
وَ مَا فِى الْاَرْضِ ۗ وَ كَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَنكِفَ الْمَسِيحُ
اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَ لَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ۚ وَ مَنْ يَسْتَنكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ
وَ يَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَ عَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ ۫ وَ اَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا
وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَ لَا
نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾ يَآ اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَآءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ اَنْزَلْنَآ اِلَيْكُمْ
نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِى
رَحْمَةٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ وَ يَهْدِيهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

170- Ey insanlar! Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi. Öyleyse inanın, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde olanların tümü Allah'ındır. Allah (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir.

171- Ey Ehlikitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisidir, O'nun Meryem'e attığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın, (Allah) üçtür demeyin; (bundan) vazgeçin, bu sizin için daha hayırlıdır. Allah, ancak bir tek Tanrı'dır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların tümü O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

172- Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa, (bilsin ki) O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır.

173- İnanıp iyi işler yapanlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara lütfunu daha da artıracaktır. Kulluk etmekten çekinenleri ve büyüklük taslayanları ise, acı bir azapla azaplandıracaktır. Onlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulacaklardır.

174- Ey insanlar! Rabbinizden size kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur (Kur'ân) indirdik.

175- İşte Allah'a inanıp O'na sımsıkı tutunanları, kendi katından bir rahmetin ve lütfun içine alacak ve onları kendisine (varan) doğru bir yola iletecektir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ehlikitab'ın, Peygamberden (s.a.a) kendilerine gökten bir kitap indirmesini istemelerine, Allah'ın elçisinin ancak Rabbinin katından hak esaslı bir mesaj getirdiği, onun Rabbinin katından getirdiği kitabın kuşku içermeyen kesin bir kanıt olduğu belirtilerek cevap verilmesinden dolayı, yüce Allah'ın bu noktada bütün insanları, peygamberlerine ve kitabına inanmaya davet etmesi, yerinde ve ayetlerin akışının ruhuna uygun bir ifade tarzıdır.

Bu açıklamalar çerçevesinde, bütün peygamberlerin -bu meyanda

İsa'nın da adı zikrediliyor- aynı yasaya tâbi oldukları, bu yasanın parça ve çerçevesinin birbirinin benzeri olduğu vurgulanıyor. Buna kısaca, Allah'tan vahiy alma yasası demek mümkündür. İşte bu açıklamanın doğal bir sonucu olarak, özelde kitap ve vahiy ehli olan Hıristiyanların şöyle bir inanca davet edilmeleri uygun görülmüştür: Dininizde aşırılığa kaçmayın ve diğer muvahhid -Allah'ın birliğine inanan- müminlere katılın. Kendinizin de onlar gibi diğer peygamberler hakkında Allah'ın kulları ve elçileri olduğu yönündeki inancınızın aynısıyla, İsa'nın da hakkında inanın.

Ardından yüce Allah, bunun bir adım ötesinde, bütün insanları Resulü'ne (s.a.a) inanmaya davet ediyor. Çünkü, *"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik..."* ayetinde ilkönce o hazretin elçiliğinin doğruluğunu açıklığa kavuşturmuştu. [Peygamberin elçiliği doğrulandıktan sonra da bütün insanları ona inanmaya davet etmeye başladı.]

Ardından İsa (a.s) hakkında aşırıya gitmemeleri çağrısında bulunuyor. Çünkü önceki bölümde işaret edilen ayetler kapsamında açıklanan ikinci husus da budur.

Bunun da ardından kitabına, yani Kur'ân'a uymaya davet ediyor. Ki şu ayetin kapsamında açıklanan son husus da budur: *"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir..."*

"**Ey insanlar! Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi. Öyleyse inanın, bu sizin için daha hayırlıdır.**" Bu hitap, Ehlikitap'la birlikte tüm insanlara yönelik genel bir hitaptır ve Ehlikitab'a yönelik önceki açıklamanın bir devamı niteliğindedir. Hitabın bu şekilde genel tutulması, mesajın evrensel niteliğinden kaynaklanmaktadır. Mesaj ise, Resule inanmaktır. Ayrıca Resulün üstlendiği risalet misyonu da bir kavimle sınırlı olmayıp geneldir.

"bu sizin için daha hayırlıdır." ifadesi, cümle içinde "âminû=inanın" kelimesiyle ilintili lazım hâldir [sahibinden asla ayrılmayan bir niteliktir]. Yani, öyle bir iman ki, onun ayrılmaz bir özelliği de sizin için yararlı olmasıdır.

"**Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde olanların tümü Allah'ındır.**" Yani, eğer inkâr ederseniz, küfrünüzün size olumlu bir katkısı, artıracağı bir şey olmayacaktır ve Allah'tan da

herhangi bir şey eksiltmeyecektir. Çünkü göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. Dolayısıyla bir kimsenin O'nun mülkünden bir şey eksiltmesi mümkün değildir. Göklerde ve yerde olan her şey öz doğası gereği ortağı olmayan Allah'a ait olduğunu göstermektedir. [Her varlık varlığını O'ndan aldığını, O'nun mülkü olduğunu, sadece O'na ait olduğunu kendince bilir.] Dolayısıyla her şeyin varolmasıyla Allah'ın mülkü olması arasında hiçbir fark yoktur; her varlık aynı zamanda Allah'ın mülküdür de. Şu hâlde, kendisi de o mülkün bir parçası olan bir şey, Allah'ın mülkünden bir şey alıp eksiltebilir mi?

Bu ayet, meseleyle ilgili oldukça kapsamlı ve kuşatıcı bir ifadeye sahiptir. Üzerinde düşünüldükçe, derinliğine etüt edildikçe anlamının incelikleri daha bir belirginleşir, açıklamasının genişliği akıllara durgunluk veren bir boyuta ulaşır. Buna göre, Allah'ın eşya üzerindeki kuşatıcı egemenliği ve bu egemenliğin sonuçları, etkileri bağlamında küfür, iman, itaat ve isyan kavramları olanca incelikleriyle netliğe kavuşurlar. Daha fazla anlamsal boyutları kavramak için, bu ayet üzerinde daha fazla düşünmek gerekiyor.

"**Ey Ehlikitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin.**" Ayetin Hz. İsa (a.s) ile ilgili bir hususa değinmesini bir ipucu olarak ele alırsak, hitabın Hıristiyanlara yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Ortak bir nitelik olarak "Ehlikitap" şeklinde bir ifadenin yalnızca Hristiyanlar hakkında kullanılmış olması ise, şu mesajı vermeye yöneliktir: Ehlikitap adını almış olmaları, Allah'ın çizdiği ve kitabında açıkladığı sınırları aşmamalarını gerektirmektedir. Açıkladığı konulardan biri de, gerçekle ilgisi olmayan şeyleri Allah hakkında söylememelerinin, ancak gerçeği O'nun hakkında söylemelerinin gerektiğidir.

Hitabın hem Yahudilere, hem de Hıristiyanlara yönelik olduğu da söylenebilir. Çünkü Yahudiler de tıpkı Hıristiyanlar gibi dinlerinde taşkınlık yapıyorlardı, aşırı gidiyorlardı ve Allah hakkında gerçekle ilgisi olmayan şeyler söylüyorlardı. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır:

"Yahudiler, Üzeyr Allah'ın oğludur, dediler." (Tevbe, 30) *"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar da) rahiplerini... Rabler edindiler."* (Tevbe, 31) "*De ki: Ey Ehlikitap, bi-*

zimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin... Allah'ı bırakıp da bazılarımız bazılarını Rabler edinmesin." (Âl-i İmrân, 64)

Buna göre, *"Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisidir..."* sözü, ayetin akışı içinde genel anlatımın ardından özele indirgenmiş bir anlatımdır. Burada, muhataplar içindeki belli bir gruba özgü özel bir yükümlülüğe dikkat çekilmiştir.

Fakat ayetin akışının zahiri bu yorumu ihtimal dışı bırakıyor. Çünkü ayetin zahiri, *"Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisidir."* sözünün, *"Dininizde aşırı gitmeyin."* ifadesinin gerekçesi olmasını gerektirmektedir. Bu da özel olarak hitabın Hıristiyanlara yönelik olduğunu gösterir. Sonra "Mesih" yani kutsal nitelemesinin ardından, "Meryem oğlu İsa" sözüne yer verilerek niteleme isim ve ana ismiyle açıklığa kavuşturuluyor. Ki niteleme farklı bir anlama yorumlanmasın ve bu, onun bir anadan doğan herhangi bir insan gibi yaratıldığının kanıtı olsun.

"O'nun Meryem'e attığı kelimesidir." ifadesi, "kelime"nin anlamının açıklaması konumundadır. Çünkü o kelime, bakire Meryem'e ilka edilen [ve yaratma kelimesi olan] "Ol" kelimesidir. Onun varoluşunda, evlilik ve baba gibi normal sebepler rol oynamamışlardır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: "*Bir işin olmasına karar verdi mi yalnızca ona "ol" der, o da hemen oluverir.*" (Âl-i İmrân, 47) Şu hâlde, her şey yüce Allah'ın kelimesinden ibarettir; ancak diğer varlıklar normal sebeplerle iç içedirler. İsa'nın "kelime" olarak isimlendirilmek suretiyle belirginleşen ayrıcalığı, doğumunda bazı normal ve doğal sebeplerin rol oynamamış olmasından kaynaklanmaktadır. *"ve O'ndan bir ruhtur."* Ruh, emirdendir [emir âlemindendir]. Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* (İsrâ, 85) İsa, tekvinî=varoluşsal "Ol" kelimesi olduğuna ve bu kelime de emir âleminden olduğuna göre, İsa ruhtur.

Tefsirimizin üçüncü cildinde, İsa'nın yaratılışını incelerken bu ayetle ilgili açıklamalara da yer verdik.[1]

"**Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın, (Allah) 'üçtür' demeyin; (bundan) vazgeçin, bu sizin için daha ha-**

1- [c.3, s.292, Âl-i İmrân, 45]

yırlıdır. Allah, ancak bir tek Tanrı'dır." Bu ifade, *"Mesih sadece..."* diye başlayan ifadeyle gerekçelendirilen ayetin giriş cümlesindeki konunun ayrıntısı niteliğindedir. Demek isteniyor ki: Gerçek durum bundan ibaret olduğuna göre, sizin bu şekilde inanmanız gerekir; Rab olarak Allah'a ve aralarında İsa'nın da bulunduğu elçilerin sundukları risalete inanmanız lâzım gelir. Allah üçtür demekten vaz geçin. Çünkü böyle demekten vazgeçmeniz yahut Allah'a ve elçilerine inanmanız ve "teslis" iddiasını olumsuzlamanız sizin yararınızadır.

"Üç"ten maksat, baba, oğul ve kutsal ruhtan (Ruh-ul Kudüs) oluşan üç uknumdur. Âl-i İmrân suresinde Hz. İsa'yla ilgili olarak nazil olan ayetleri tefsir ederken bu meseleyle ilgili ayrıntılı açıklamalar sunduk.[1]

"**O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların tümü O'nundur.**" Bu ifadenin orijinalinde geçen "subhan" kelimesi, takdirde bulunan bir fiilin mutlak mef'uludur ve ifadenin orijinalinde geçen "en yekûne" kelimesi de onunla ilintilidir. Bu da, cer verenin ortadan kaldırılması sonucu mansup olmuştur. Dolayısıyla ifadenin açılımı şöyledir: "O'nu çocuk sahibi olmaktan ulularım, O'nu tenzih ederim." Bu hâliyle cümle, Allah'ın ululuğunu vurgulama amacıyla baş vurulmuş bir ara ifade niteliğine sahiptir.

"Göklerde ve yerde olanların tümü O'nundur." cümlesi, ayet içinde gramer açıdan hâl fonksiyonunu icra ediyor ya da yeni bir anlatımın başlangıcıdır. Her hâlükârda yüce Allah'ın çocuğunun olmasını olumsuzlama amaçlı bir rettir. Çünkü çocuk, her ne şekilde tasavvur edilirse edilsin, özü itibariyle bir parçası olduğu babanın bir benzeridir. Göklerde ve yerde olan her şey özü ve etkinliği itibariyle Allah'ın mülküdür. Allah, her şeyin yönetimini elinde bulundurmakta ve egemenlik sadece O'na aittir. Şu hâlde bu varlıklardan hiçbir şey O'nun benzeri değildir. Dolayısıyla O'nun çocuğu da yoktur.

İfade, varlıklar âleminde, yüce Allah'tan başka her şeyi kapsayıcı genelliğe sahiptir. Bu da, *"Göklerde ve yerde olanlar..."* ifadesinin, Allah'tan başka her şeyi ifade etmeye yönelik bir kinaye olmasını gerek-

---

1- [c.3, s.420, Âl-i İmrân, 79-80]

tirmektedir. Çünkü göklerle yerin kendisi de bu kapsama girer. Oysa gökler ve yer, göklerde ve yerde olanlardan değil, onların kendileridir.

Öte yandan, ayetin içerdiği emir ve yasak, onlar açısından dünya ve ahiret iyiliğini gösteren genel bir yol göstericilik işlevini görmektedir. Bu yüzden ifadenin sonunda şu cümleye yer verilmiştir: *"Vekil olarak Allah yeter."* Yani Allah, işleriniz üzerindeki yönetici-velinizdir. Hayatınızı O düzenleyip, yönlendirmektedir. Sizi, sizin için daha iyi olana iletir; dosdoğru yola davet eder sizi.

"**Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler.**" Bu ifade Mesih'in (a.s) tanrılığını olumsuzlayan bir diğer kanıt. İster oğul, isterse üçün üçüncüsü şeklinde tasavvur edilsin, onun tanrısal bir özelliği yoktur. Çünkü Mesih, Allah'ın kuludur, hiçbir zaman O'na kul olmaktan ve O'na kulluk etmekten çekinmez. Hıristiyanlar da bu gerçeği inkâr etmiyorlar. Bu gün onların elinde bulunan İncillerde, Mesih'in Allah'a ibadet ettiği açıkça ifade edilmektedir. Oysa tanrıyla aynı nitelikte olan oğlun ibadetinin ne anlamı vardır? Bir kimsenin kendisine ya da üçten biri olanın varlık olarak hepsine denk düştüğü üçlüye ibadet etmesi anlamsızdır. Hz. İsa (a.s) ile ilgili konularda bu kesin kanıt hakkında geniş bilgiler sunduk.

"ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler..." Bu, hükmün melekleri de kapsayacak şekilde genelleştirilmesine dönük bir ifadedir. Çünkü bu kanıt İsa gibi onlar hakkında da geçerlidir. Bazı müşrik toplulukları -Arap müşrikleri gibi- onların Allah'ın kızları olduklarını ileri sürüyorlardı. Buna göre bu cümle, söz gelişi yani söz sözü getirir sanatına örnek oluşturmaktadır.

"Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler." ifadesinde, Hz. İsa'nın (a.s) "Mesih=kutsal", meleklerin de "mukarrebîn=yakınlaştırılmış" olarak nitelendirilmiş olması, sıfat anlamını içeriyor olmaları hasebiyle konunun nedenine ve gerekçesine işaret etmektedir. Demek isteniyor ki: İsa, Allah'a ibadet etmekten çekinmez. Nasıl çekinsin ki, o kutsal Mesih'tir. Yaklaştırılmış melekler de öyle! Eğer kul olmaktan çekinmeleri ihtimali olsaydı, Allah onu (İsa'yı) kutsamaz, onları (melekleri) da yakınlaştırmazdı. Yüce Allah, bir yerde Mesih'i de "yaklaştırılmış" olarak nitelendirir: *"Dün-*

yada da, ahirette de onurlu, saygın ve Allah'a yakınlaştırılanlardandır." (Âl-i İmrân, 45)

"**Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa, (bilsin ki) O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır.**" Bu ifade, Mesih ve meleklerle ilintili hâl cümlesi konumundadır. Öbür yandan, önceki yargıyı da gerekçelendirmektedir. Demek isteniyor ki: Mesih ve yakınlaştırılmış melekler, nasıl kul olmaktan çekinirler? Oysa O'na kul olmaktan çekinenler, O'na ibadet etmekten kaçınan insanlar, cinler ve melekler, topluca O'nun huzuruna geleceklerdir. Yapıp ettiklerinin karşılığını eksiksiz alacaklardır. Gerek Mesih, gerekse melekler bunu bilirler, buna inanırlar ve bu tür olumsuz bir akıbete düşmemek için korunurlar.

"Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa..." ifadesinin, "İsa ve yakınlaştırılmış meleklerin O'na ibadet etmekten çekinenlerin O'nun huzurunda toplanacaklarını bilirler." anlamında olduğunun kanıtı, *"büyüklük taslarsa..."* sözüdür. Bu sözle, *"Kim... çekinirse"* ifadesi kayıtlandırılmıştır. Çünkü kulluk sunmaktan çekinme, büyüklük taslamaktan kaynaklanmıyorsa -cahillerin ve mustazafların durumunda olduğu gibi- tek başına ilâhî gazabı gerektirici olmaz. Mesih ve meleklerse, şayet kulluktan çekinirlerse, bu tavırları ancak büyüklük taslamaktan ileri gelebilir. Çünkü onlar Rablerinin yüce konumunu bilirler. Bu yüzden, ifadenin onlarla ilgili kısmında, sadece "kulluktan çekinme"den söz edilmiş [ve şöyle buyrulmuştur: *"Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler."*] Dolayısıyla bu ifadenin, *"Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa..."* cümlesiyle gerekçelendirilmesi, onların O'na ibadetten çekinenlerin, O'nun huzurunda toplanacaklarını bildikleri anlamını ifade ettiğini gösterir.

"hepsini" yani iyi, kötü herkesi. Bu ifade, *"İnanıp iyi işler yapanlara gelince..."* diye başlayan hemen sonraki ayetin içerdiği ayrıntılandırma durumuna ortam hazırlamaktadır.

"**Onlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulurlar.**" Bu ifade, Mesih'in ve meleklerin ilâhlıklarına ilişkin olarak ileri sürülen iddialara bir karşılık olarak dost ve yardımcı ihtimalini olumsuzlama amacına yöneliktir.

"**Ey insanlar! Rabbinizden size kesin delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.**" Ayetin orijinalinde geçen ve "kesin delil" olarak anlamlandırdığımız "burhan kelimesiyle ilgili olarak Ragıp el-İsfahanî der ki: "Burhan, kanıtlama amaçlı açıklama demektir. 'Ruchan' ve 'sunyan' gibi, 'fu'lan' kipinden gelir. Bazılarına göre bu kelime, 'berehe-yebrehu=beyaz oldu' fiilinin mastarıdır." (Rağıptan aldığımız alıntı burada son buldu.) Dolayısıyla bu kelime, hangi kökten ve hangi kalıptan olursa olsun mastardır. Kimi durumlarda, özellikle delil ve kanıt anlamında kullanıldığında fail anlamını ifade eder.

Nurdan maksat, Kur'ân'dır kuşkusuz. Bunun kanıtı da, *"size... indirdik."* ifadesidir. Burhan kelimesi ile de bunun kastedilmiş olması mümkündür. Bu durumda, her iki cümle birbirini desteklemekte, her biri diğerini pekiştirmektedir.

Bununla (nurla) Peygamber efendimizin (s.a.a) kastedilmiş olması da mümkündür. Tefsirini sunduğumuz ayetin, Peygamberin sunduğu risaletin doğruluğunu ve Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olduğunu açıklamaya dönük ayetler grubunun sonrasında yer almış olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Çünkü ayet, bu akışın bir ayrıntısı görüntüsü vermektedir. Bu ihtimali, bir sonraki ayette yer alan, *"tutunanlar"* ifadesi de güçlendirmektedir. Daha önce, *"Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru yola iletilmiştir."* (Âl-i İmrân, 101) ayetini tefsir ederken "tutunmak"tan maksadın, Allah'ın kitabını izlemek ve Resulullah'a (s.a.a) uymak olduğunu belirtmiştik.

"**İşte Allah'a inanıp O'na sımsıkı tutunanları**" Bu ifade, Rabbinin sunduğu kanıt nitelikli açıklamaya ve katından indirdiği nura tâbi olanların alacakları ödülü açıklama amacına yöneliktir.

Bu ayet, inanıp salih ameller işleyenlerin sevabını açıklamaya yönelik önceki ayete yani, *"İnanıp iyi işler yapanlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara lütfunu daha da artıracaktır."* ayetine işaret ediyor gibidir. Belki de bu yüzden, incelediğimiz ayette kanıta ve nura tâbi olma buyruğuna aykırı hareket edenlerin cezasına işaret edilmemiştir. Çünkü önceki ayette buna aynen değinilmiştir. Dolayısıyla bu ayette tâbi olanlara verilecek karşılığın, öteki ayette tâbi olanlar için öngörülen ödülün aynısı olduğu belirtildikten sonra,

ikinci bir tekrara gerek görülmemiştir. Çünkü ortada iki grup vardır: Tâbi olanlar ve karşı çıkanlar.

Buna göre, incelediğimiz ayetteki *"kendi katından bir rahmetin ve lütfun içine alacak..."* ifadesi, öteki ayetteki *"ecirlerini eksiksiz ödeyecek..."* -yani, onları cennete götürecek- ifadesine tekabül etmektedir. Bu ayetteki "lütuf"un karşılığı, öteki ayetteki *"onlara lütfunun daha da fazlasını artıracaktır."* ifadesidir. *"Onları kendisine (varan) doğru bir yola iletecektir."* cümlesine gelince, bu, ayette sözü edilen Allah'a sarılmanın bir sonucudur. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, şüphesiz o, dosdoğru olan yola iletilmiştir."* (Âl-i İmrân, 101)

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِى الْكَلَالَةِ اِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُٓ
اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَ هُوَ يَرِثُهَآ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ
فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَ اِنْ كَانُوٓا اِخْوَةً رِجَالًا وَ نِسَآءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ
الْاُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176- Senden fetva istiyorlar. De ki: Ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında Allah size şöyle fetva veriyor: Eğer çocuğu olmayıp bir kız kardeşi bulunan kimse (erkek kardeş) ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir. Fakat (ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa, erkek kardeş ona tamamen vâris olur. Eğer ölenin iki kız kardeşi varsa, (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Ve eğer vârisler erkek-kadın birçok kardeşler olursa, erkeğin payı iki kızın payı kadardır. Şaşırırsınız diye Allah size açıklıyor. Allah her şeyi bilendir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayette, sünnetin açıklamasından da anlaşıldığı kadarıyla anne-baba bir ya da yalnız baba bir olan "kelâle"nin yani, anne-babası ve çoçuğu olmayan kimselerin miras alma hükmü açıklanıyor. Yine Peygamberimizin (s.a.a) açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla, surenin gi-rişinde işaret edilen miras paylaşımı ise, anne tarafından bir olan kelâ-le'nin miras alması ile ilgilidir. Bunun kanıtı, burada zikredilen feraizin (payların) orada zikredilenden daha fazla olmasıdır. Yine ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla mirasta erkeklerin payı kadınların payından daha fazladır.

"**Senden fetva istiyorlar. De ki: Ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında Allah size şöyle fetva**

veriyor." Nisâ suresinin akışı içinde fetva istemenin, fetvanın[1] ve kelale[2] kavramının anlamı üzerinde çeşitli bilgiler sunduk.

"Çocuğu olmayıp..." Yalnızca çocuk sözcüğünün mutlak olarak ifade edilmesinden anlaşıldığı kadarıyla burada genel olarak hem erkeği, hem de kadını kapsayan bir hüküm söz konusudur. Mecma-ul Beyan tefsirinde deniliyor ki: "Bunun anlamı şöyledir: Çocuğu ve babası yoksa... Babayı da bu kapsama aldık. Çünkü bu hususta görüş birliği vardır." [Mecma-ul Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.] Eğer anne-babadan birinin varlığı varsayımı esas alınsaydı, ayette mutlaka onun payına işaret edilirdi. Böyle bir işaret olmadığına göre, her ikisinin yokluğu esas alınarak hüküm açıklama yönüne gidilmiştir.

"kız kardeşi bulunan kimse ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir. Fakat (erkek kardeş, ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa, kendisi ona tamamen vâris olur." Burada kız kardeşin erkek kardeşin mirasından, erkek kardeşin de kız kardeşin mirasından alacağı paya işaret ediliyor. Buradan hareketle kız kardeşin kız kardeşten, erkek kardeşin erkek kardeşten kalan mirastan alacağı pay da belirlenmiş oluyor. Çünkü eğer bu sonuncular için başka bir paylaşım şekli söz konusu olsaydı, mutlaka ondan söz edilirdi.

Ayrıca, *"Fakat... erkek kardeş ona tamamen vâris olur."* ifadesiyle demek isteniyor ki: Eğer tersi olursa, yani erkek kardeş kız kardeşin yerinde olursa, mirasın tümünü alır. Üstelik, iki kız kardeşin ve erkek kardeşlerin payını açıklayan *"Eğer ölenin iki kız kardeşi varsa, (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Ve eğer vârisler erkek-kadın birçok kardeşler olursa, erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* ayetinde, ölenin erkek veya kadın olması kaydına yer verilmemiştir. Dolayısıyla ölenin erkek veya kadın olmasının, miras payları üzerinde bir etkinliği yoktur.

Ayetin açıkladığı; bir kız kardeşin, bir erkek kardeşin, iki kız kardeşin ve erkek-kadın karışık kardeşlerin payıdır. Geri kalan yakınların payı da bundan hareketle belirlenebilir. Buna göre, iki kardeş mirasın

---

1- [bkz. c.5, Nisâ suresi, ayet: 127.]

2- [bkz. c.4, Nisâ suresi, ayet: 12, s.305]

tamamını alırlar ve aralarında eşit bir şekilde paylaşırlar. Bunu, bir kardeşin mirasın tümünü almasından çıkarıyoruz. Bu ihtimallerden biri, bir erkek ve bir kız kardeşin bulunması durumudur. "Kardeşler" ifadesi bu ihtimali de kapsar. Nitekim bu surenin giriş kısmında buna işaret edilmiştir. Buna göre, *"Ve eğer vârisler erkek-kadın birçok kardeşler olursa..."* ifadesi bu ihtimali de içermektedir. Kaldı ki, sünnet [Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen hadisler] bu ihtimallerin tümünü açıklamaktadır.

Burada sözü edilen paylar, ölenin sadece babasız ya da sadece annesiz ve babasız olması durumunda geçerlidir. Fakat bu şekilde ölen kişinin ana-baba bir kız kardeşi ve baba bir kız kardeşi varsa, baba bir kız kardeşi mirastan pay almaz. Surenin giriş kısmındaki ilgili ayeti tefsir ederken bu hususta açıklamalarda bulunduk.

"**Şaşırırsınız diye Allah size açıklıyor.**" Yani, şaşırmanız korkulur veya şaşırmayasınız diye Allah size açıklıyor demek isteniyor. Bu tarz bir kullanımın Arapçadaki örnekleri çoktur. Amr b. Gülsüm şöyle der:

"Bizi küçük düşürüp alay etmenizden korkuyoruz (veya alay etmeyesiniz) diye, size ziyafet vermek için acele ettik."

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde, Cabir b. Abdullah el-Ensari'den şöyle rivayet edilir: "Bir ara hastalandım. Dokuz -ya da yedi- tane kız kardeşim vardı. Peygamberimiz (s.a.a) beni ziyarete geldi, yüzüme üfledi. Kendime geldim, dedim ki: 'Ya Resulallah, kız kardeşlerime malımın bütününden üçte iki pay ayırayım mı?' Buyurdu ki: 'Bundan daha iyisini yap.' Dedim ki: 'Malımın bir bölümünü mü ayırayım?' Buyurdu ki: 'Bundan daha iyisini yap.' Sonra yanımdan ayrılıp gitti. Giderken geri dönerek bana şöyle dedi: Ey Cabir, senin bu hastalıktan öleceğini sanıyorum. Fakat Allah, senin kız kardeşlerinin alacağı payla ilgili bir ayet indirerek onlara iki kere üçte birlik bir pay ayırdı."

Raviler demişlerdir ki: "Cabir, bu ayet benim hakkımda indi, derdi."

Buna yakın bir rivayet de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer alır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe, Buharî, Müslim,

Tirmizi, Nesai, İbn-i Dureys, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Beyhaki -ed-Delail adlı eserde- Bera'dan şöyle rivayet ederler: "Bir bütün olarak inen en son sure, Tevbe suresidir. En son inen ayet de, Nisâ suresinin sonunda yer alan, *'Senden fetva istiyorlar. De ki: Ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında Allah size şöyle fetva veriyor...'* ayetidir."

Ben derim ki: Aynı eserde yer alan birçok rivayette belirtildiğine göre, Resulullah (s.a.a) ve ashap bu ayeti "Sayf Ayeti=Yaz Ayeti" diye adlandırırlardı. Mecma-ul Beyan tefsirinde deniliyor ki: "Bunun nedeni şudur: Ana-babasız ve çocuksuz ölen kişinin mirası hakkında iki ayet nazil olmuştur. Biri kış mevsiminde inmiş ve Nisâ suresinin giriş kısmında yer alır, diğeri de yazın nazil olan şu ayettir."

Aynı eserde, Ebu Şeyh'in Feraiz adlı eserde Bera'dan şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Resulullah'a (s.a.a) kelâle'nin kim olduğu soruldu. 'Çocuktan ve babadan başkasıdır.' buyurdu."

Tefsir-ul Kummî'de müellif şöyle diyor: Bana babam anlattı. O da İbn-i Ebu Umeyr'den duymuş. Ona İbn-i Üzeyne Bukeyr'den aktarmış ki, İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Adamın biri ölse ve geride mirasçı olarak bir kız kardeşi kalsa, ayetin hükmünce ona mirasın yarısı verilir. Tıpkı adamın kız çocuğu olması durumunda mirasın yarısını alacağı gibi. Eğer adamın ondan daha yakın bir akrabası yoksa, mirasın diğer yarısını da yine kız kardeş, akrabalık hükmünce alır. Kız kardeş yerine, erkek kardeş mirasçı olsa, mirasın tümünü alır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Fakat (ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa, erkek kardeş ona tamamen vâris olur."* Şayet mirasçılar iki kız kardeş olurlarsa, üçte ikilik bir payı ayetin hükmünce alırlar; geriye kalan üçte birlik payı da akrabalık payı hükmünce alırlar. Şayet mirasçılar kadın-erkek karışık kimseler olsalar, erkeğe iki kadının payı kadar bir pay verilir. Bütün bunlar, ölen kişinin çocuğunun, anne-babasının veya eşinin olmaması durumunda geçerlidir."

Ayyâşî kendi tefsirinde, bu rivayetin devamını çeşitli kanallardan İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet eder.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Bükeyr'den şöyle rivayet edilir: Bir adam İmam Bâkır'ın (a.s) yanına geldi ve ona, geride mirasçı olarak kocasını, ana bir kız kardeşlerini ve baba bir kız kardeşini bırakan bir kadının

mirasının nasıl paylaşılacağını sordu. İmam buyurdu ki: "Kocaya mirasın yarısı verilir. Bu, altı paydan üç paya denk düşer. Ana bir kız kardeşlere üçte bir verilir. Bu da altı paydan iki paya denk düşer. Baba bir kız kardeşlere de bir pay verilir."

Adam şöyle dedi: "Zeyd'in, İbn-i Mesud'un, Ehlisünnet'in ve kadıların paylaşımı bundan farklıdır, ey Ebu Cafer! Diyorlar ki: Ana bir ve baba bir kız kardeşe üç pay verilir. Bu da altıda bir paya denk düşer. Böylece payı altıdan sekize kadar yükseltirler." İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: "Bunu neye dayanarak söylüyorlar?" Adam şu karşılığı verdi: "Çünkü yüce Allah, *'bir kız kardeşi bulunan kimse (erkek kardeş) ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir.'* buyuruyor."

Bunun üzerine İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Madem ki Allah'ın emrini kanıt gösteriyorsunuz, neden erkek kardeşin payını eksiltiyorsunuz? Çünkü yüce Allah, kız kardeş için mirasın yarısını, erkek kardeş için de tümünü öngörmüştür. Bir şeyin tümü yarısından daha fazladır. Nitekim Allah kız kardeş için, *'bıraktığının yarısı o kız kardeşindir.'* ve erkek kardeş için de, *'kız kardeşinin çocuğu yoksa, ona* -yani geride bıraktığı bütün mala- *tamamen vâris olur.'* buyurmuştur. Siz ise, miras paylaşımınızda Allah'ın bütün malı verdiği erkek kardeşe bir şey vermezken, Allah'ın malın yarısını vermeği emrettiği kimseye tümünü veriyorsunuz!" [c.1, s.287]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: Abdurrezzak, İbn-i Münzir, Hakim ve Beyhaki İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Adamın biri İbn-i Abbas'a şöyle sordu: "Bir kimse ölür ve geride mirasçı olarak bir kız çocuğu ve ana-baba bir kız kardeş bırakırsa, bunun mirası nasıl paylaşılır?" İbn-i Abbas dedi ki: "Kız çocuğu mirasın yarısını alır. Kız kardeşe de bir şey verilmez. Mirasın geri kalanı da baba yönünden akrabalara verilir." Buna karşılık ona denildi ki: "Ama Ömer kız kardeş için de mirasın yarısını öngörmektedir." İbn-i Abbas şu karşılığı verdi: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz, Allah mı? Allah diyor ki: *'Eğer çocuğu olmayıp bir kız kardeşi bulunan kimse (erkek kardeş) ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir.'* Siz ise diyorsunuz ki: Adamın çocuğu olsa da, mirasının yarısı kız kardeşinindir!"

Yukarıda sunduğumuz rivayetlerin içerdiği anlamı destekler mahiyette başka rivayetler de vardır.

MÂİDE SÛRESİ

Medine Döneminde İnen
Bu Sûre 120 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِۜ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى
عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَ اَنْتُمْ حُرُمٌۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُر۪يدُ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَ لَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ لَا الْهَدْيَ وَ لَا الْقَلَٓائِدَ
وَ لَٓا آٰمّ۪ينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًاۜ وَ اِذَا حَلَلْتُمْ
فَاصْطَادُواۜ وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ
تَعْتَدُواۢ وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۖ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۖ وَاتَّقُوا
اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْز۪يرِ
وَ مَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه۪ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّط۪يحَةُ وَ مَٓا اَكَلَ
السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَ مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَ اَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِۜ ذٰلِكُمْ
فِسْقٌۜ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ د۪ينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِۜ اَلْيَوْمَ
اَكْمَلْتُ لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَ اَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي وَ رَض۪يتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ د۪ينًاۜ فَمَنِ
اضْطُرَّ ف۪ي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍۙ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣﴾

1- Ey inananlar! (Yaptığınız) akitleri yerine getirin. İhramlı iken avı helâl saymamak üzere, size (haram oldukları) okunacaklar dışında kalan dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı. Allah şüphesiz, dilediği hükmü verir.

2- Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine (hac ibadetlerine), ne haram aya, ne (işaretsiz) kurbana, ne gerdanlıklı kurbanlara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.

3- Size (şunlar) haram kılındı: Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç-, dikili taşlar üzerine boğazlanan hayvanlar ve (hayvanın etini) fal oklarıyla bölmeniz. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum. O hâlde kim, (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bunlardan yiyebilir; çünkü) Allah hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin girişi ve son bölümü, ayetlerinin geneli, bu ayetlerin kapsadığı hükümler, öğütler ve kıssalar üzerinde durup düşündüğümüz zaman, surenin kapsamlı hedefinin verilen sözlerin tutulmasına, ne şekilde olursa olsun hakkın gözetildiği antlaşmalara bağlı kalınmasına, bunları çiğnemekten, gereklerine aldırış etmemekten azami ölçüde kaçınılmasına ilişkin bir çağrı olduğunu görürüz. Bu çağrı bağlamında, ilâhî sünnetin sakınıp iman edenlerin, daha sonra Allah'tan korkup da ihsanda bulunanların rahmete kavuşmaları, işlerinin kolaylaştırılması ve yüklerinin hafifletilmesi, buna karşılık azgınlaşanların, antlaşmaları çiğneyenlerin, sözlerinin gereklerini yerine getirmeyip akitlerinin dı-

şına çıkanların, dinde sorumluluk gerektiren misakların sınırlarını çiğneyenlerin işlerinin zorlaştırılması ve yüklerinin ağırlaştırılması şeklinde cereyan ettiği ifade edilmektedir.

Bu yüzden surenin cezaî müeyyideler ve kısasla ilgili birçok hükmü, Mâide (Sofra) kıssası, Mesih'in dileği ve Âdem'in iki oğlunun kıssası gibi bölümler içerdiğini, İsrailoğullarınca işlenen birçok zulme, kendilerinden alınan sözlere ve pekiştirilmiş akitlere aykırı hareket edişlerine işaret edildiğini görüyoruz. Yine surenin, yüce Allah'ın birtakım lütuflarla insanları minnet altında bıraktığını dile getiren ayetler içerdiğini görürüz. Örneğin: Dini kemale erdirmek, nimeti tamamlamak, iyi ve temiz şeyleri helâl kılmak, onlara güçlük ve zorluk çıkarmayı dilemeksizin insanları arındıracak yasalar koymak gibi.

İşte bu tür uyarılar, surenin iniş zamanının atmosferiyle uygun ve onunla örtüşmektedir. Çünkü nakil ehli, yani tarihçiler ve muhaddisler arasında, bu surenin Resulullah'a (s.a.a), hayatının sonlarında inen en son uzun sure olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Gerek Sünnî ve gerekse Şiî rivayetlerde bu surenin mensuh olmayıp nasih olduğu belirtilir. Dolayısıyla Allah'ın kullarından almış olduğu sözlere bağlılığın tavsiye edilmesi ve akitlerinin sağlam tutulmasının istenmesi, surenin bu özelliğine uygun düşmektedir.

"**Ey inananlar! (Yaptığınız) akitleri yerine getirin.**" Ayetin orijinalinde geçen "ukûd" kelimesi, "akd" kelimesinin çoğuludur. İki şeyden birini diğerine ayrılması zor olacak şekilde bağlama, düğümleme demektir. Bir ipi ya da bir halatı başka bir ipe veya halata bağlama gibi. Bu, iki şeyden birinin diğerinden ayrılmamasını, ondan kopmamasını gerektirir.

Bu ifade, Araplar arasında, önceleri somut olgularla ilgili olarak kullanılırdı. Daha sonra istiare yöntemiyle, soyut olguları da kapsayacak şekilde genelleştirildi. Söz gelimi alış veriş, kiralama vb. gibi günlük işlemlerle ilgili antlaşmalar ve yine her türlü antlaşma ve sözleşmeler de bu kavramla ifade edilir oldu. Bu kavramın söz konusu soyut olgular için kullanılması, "düğümlemek ve bağlamak" anlamının gereği olan "ayrılmazlık ve kopmazlık" niteliğinin bu tür olgularda mevcut olmasından kaynaklanmıştır.

Akit (sözleşme, ahitleşme), Allah'ın kullarından aldığı tüm dinsel

misakları karşılayan bir ifadedir. Tevhit ve diğer temel öğretileri, kulluk kastıyla yapılması gereken amelleri, ilk defa konulan yasaları ya da sürdürülmesi öngörülen kuralları ve bu kapsamda insanlar arasında yapılan muamele ve diğer akitleri, kısacası dinde temel (rükün) olan ve temel olmayan bütün prensip ve parçaları bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan ayette, "el-ukûd" kelimesi, yani başında "el" takısı bulunan çoğul bir kelime kullanılmıştır. Bundan dolayı, ayette geçen akitler ifadesinin akit denebilecek her şeyi kapsayacak genellikte algılanması daha uygundur.

Dolayısıyla bazı tefsir bilginlerinin konuya ilişkin birtakım yorumları da dayanaksızdır. Bunlardan bazıları diyorlar ki: Ayette geçen "akitler"den maksat, insanların aralarında gerçekleştirdikleri alış veriş, nikâh ve ahitleşme gibi karşılıklı antlaşmalar ya da insanın kendi üzerinde taahhüt ettiği yemin gibi akitlerdir.

Diğer bazıları da şu değerlendirmede bulunmuşlardır: Bundan maksat, cahiliye halkının kendilerine kötülük yapmak isteyenlere ya da saldırıda bulunanlara karşı birbirlerine yardım etmek, destek olmak üzere karşılıklı olarak verdikleri sözler ve ahitleşmelerdir. Bu, işte cahiliye döneminde yaygın bir ittifak türü olan kabileler arasında yapılan "hilf" antlaşmasıdır.

Diğer bazı müfessirlerin değerlendirmeleri ise şöyledir: Burada, Ehlikitap'tan Tevrat ve İncil'in içeriğine göre amel etmeleri hususunda alınan misaklar kastedilmiştir.

Bu yorumların hiçbirini destekleyecek bir kanıtı, ifadenin lafzından algılamak mümkün değildir. Ayrıca başında "el" takısı bulunan çoğul kipinin ifade ettiği anlam [genellik] ve örf açısından "akit" kavramının her türlü akdi ve hükmü kapsaması, bu değerlendirmelerle uyuşmaz. Bu yüzden akdin anlamını yukarıdaki değerlendirmelerle sınırlı tutmak yanlıştır. En doğru olanı, kavramın genel tutulmasıdır.

AKDİN ANLAMI ÜZERİNE

"Akitleri yerine getirin." ifadesinin zahirinden de anlaşılacağı gibi, Kur'ân akitlere uymayı emretmektedir. İfade, zahiri itibariyle geneldir ve geleneksel olarak akit denilebilecek ve yerine getirilmesi söz

konusu olabilecek her muameleyi kapsar. Akit, bu kavramın sözlük anlamını temsil eden her türlü eylem ve söze denir. Sözlükte, bir şeyin diğer bir şeye yapışıp ayrılmayacak şekilde bir çeşit bağlanması anlamına gelir.

Satış muamelesini buna örnek gösterebiliriz. Çünkü bu akit satılan şeyi satın alana mülk olmak suretiyle bağlar. Artık satın alan satın alınan şey üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Satış işleminden sonra satıcının satılan şey üzerinde ne sahipliği, ne de tasarruf yetkisi söz konusudur. Kadını erkeğe bağlayan nikâh akdini de buna örnek gösterebiliriz. Bu akdin gerçekleşmesinden sonra erkek nikâh bağı uyarınca kadından yararlanır. Kadın bundan sonra, akit yaptığı kişiden başkasını kendinden yararlandıramaz. Ahd=söz verme de bunun gibidir. Söz veren kişi, üzerine aldığı sözle ilgili olarak söz verilen şahıs için kendi üzerinde bir hak doğurur ve üzerine aldığı sözü çiğneme hakkına sahip değildir.

Kur'ân bütün anlamlarıyla bütün akitlerin ve sözlerin tutulmasını, her anlamıyla, her türüyle ve her objesiyle yerine getirilmesini vurgulamıştır; büyük önem vermiştir. Antlaşmalarını çiğneyenleri sert bir dille yermiş, onları sert bir şekilde tehdit etmiştir. Buna karşılık, burada sıralama gereğini duymadığımız birçok ayette, söz verdiklerinde ahitlerini yerine getirenleri ve ahitlerini tutanları övmüştür.

Konuyla ilgili ayetlerin ifade tarzları ve konunun doğal bir akıcılıkla sunulması, insanların fıtrî akıllarıyla bunu kavrayabileceklerini göstermektedir. Ki öyledir de.

Bunun nedeni şudur: Söz verme ve sözünü tutma, insanın yaşamı boyunca onsuz edemeyeceği bir realitedir. Bu hususta birey ve toplum arasında herhangi bir fark yoktur. İnsanın toplumsal hayatı üzerinde düşündüğümüz zaman, istifade ettiğimiz bütün meziyetlerin ve güvenip dayandığımız bütün toplumsal hakların genel toplumsal sözleşme, akitleşme esasına ve bu genel sözleşmeden kaynaklanan ayrıntı nitelikli sözleşmeler esasına dayandığını görürüz. Bizler topluma kendi üzerimizde bir hak verirsek veya kendimiz toplum üzerinde bir hakka sahip olursak, bu, ancak sözlü olmasa bile pratik bir akdin gereği olabilir. Sözlü ifade, açıklamaya gerek duyulan yerde devreye girer. Bir insanın güç veya otorite sahibi olması ya da zorbalık yapması yahut

bir mazeretinin bulunması durumunda, kendi serbest iradesiyle gerçekleştirdiği bu akdi bozabilmesi ve çiğnemesi doğru olursa, onun akdini çiğnemesiyle birlikte ilk önce zarar gören şey, sosyal adalet olacaktır. Fakat sömürü ve emeğin çalınması karşısında insanın tek sığınağı da sosyal adalet ilkesidir.

Bundan dolayıdır ki, yüce Allah verilen sözlerin tutulmasını, yapılan akitlerin yerine getirilmesini ısrarla vurgulamıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ahdi yerine getirin, çünkü ahitten sorulacaktır."* (İsrâ, 34) Bu ayet, ahde vefayı öven ve verilen sözden dönmeyi (ahde vefasızlık etmeyi) yeren ayetlerin genelinde olduğu gibi, bir bireyin diğer bir bireye verdiği sözü kapsadığı gibi, uluslar ve ümmetler arası sözleşmeleri de kapsar. Hatta dinsel açıdan toplumsal sözleşmelere uymak, bireysel sözleşmelere göre daha önemlidir. Çünkü toplumsal sözleşmenin yerine getirilmesi ile gerçekleşen adalet daha kuşatıcı ve eksiksiz, böyle bir sözleşmenin çiğnenmesinin doğurduğu felâket daha genel ve yıkıcı olur.

Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim, göze gelmeyen en ufak ve çiğnenmesi en kolay bir düzeyde olan ahitlerde bile son derece açık ve kesin bir ifadeyle ahitlerin çiğnenmemesini emretmiş, bu tarz tutumları yasaklamıştır:

"(Bu,) Allah ve Elçisinden, antlaşma yaptığınız müşriklere uzaklaşma (ihtarı)dır. Dört ay daha yeryüzünde dolaşın, bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri rezil edecektir! En büyük hac günü, Allah ve Elçisinden insanlara bir duyurudur: Allah ve Elçisi puta tapanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz bu sizin için daha iyidir. Ve eğer dönerseniz bilin ki siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz! Kâfirleri acı bir azap ile müjdele. Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden, antlaşma şartlarından hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bu hükmün dışındadırlar. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Çünkü Allah sakınanları sever. Haram aylar çıkınca, Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin..." (Tevbe, 1-5)

Bu ayetler, akışlarından da anlaşılacağı gibi Mekke'nin fethinden sonra inmişlerdir. Allah müşrikleri alçaltmış, güçlerini yok etmiş, oto-

ritelerini ortadan kaldırmıştı. Bu arada Müslümanları egemen oldukları ve ele geçirdikleri toprakları şirk pisliğinden temizlemeye teşvik ediyor. İman etmeleri durumu dışında, hiçbir kayda ve şarta bağlı olmaksızın müşriklerin kanlarını dökebileceklerini dile getiriyor. Buna rağmen müşriklerden bir grubu bunun dışında tutuyor. Bunlar, Müslümanlarla aralarında antlaşma ve saldırmazlık sözleşmesi bulunan kimselerdir. Zayıf ve zelil düştüler diye Müslümanların bunlara kötülük etmelerine izin vermiyor. Onların caydırıcı ve savunucu bir güçleri yoktur diye Müslümanlar onlara zarar verici davranışlar içine giremezler. Bütün bunlar, ahitlerin dokunulmazlığını koruma ve takvayı güçlendirme amaçlı önlemlerdir.

Kuşkusuz, karşı taraf yaptığı akdi bozarsa, Müslümanlar da bu akitlerini bozar ve uğradıkları saldırıya misliyle karşılık verirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Ortak koşanların, Allah'ın yanında ve elçisinin yanında nasıl antlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Haram'da antlaştıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever... Bir mümine karşı ne and, ne de antlaşma gözetmezler. İşte saldırganlar onlardır. Eğer tövbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse, dinde sizin kardeşlerinizdirler. Biz bilen bir kavme ayetleri böyle açıklıyoruz. Eğer antlaşma yaptıktan sonra antlarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın. Çünkü onların antları yoktur, belki vazgeçerler." (Tevbe, 7-12)

"Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın ve Allah'tan korkun..." (Bakara, 194) *"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluma olan kininiz sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun."* (Mâide, 2)

İşin özü şudur: İslâm'a göre ahdi gözetmek, gereğini yapmak her zaman için bir zorunluluktur. Karşılıklı sözler verildikten sonra bu ahdin taraflardan birine zarar veya yarar sağlıyor olması bir şey değiştirmez. Çünkü ilişkilerde sosyal adaleti gözetmek, özel ya da kişisel çıkarları gözetmekten daha geçerli ve daha zorunludur. Fakat ahitleşen taraflardan birinin tek taraflı olarak antlaşmayı bozması başka. Bu du-

rumda diğer tarafın da antlaşmayı bozması, uğradığı saldırıya misliyle karşılık vermesi kaçınılmazdır. Böyle yapması zillete, tutsaklaştırılmaya ve yersiz büyüklenmeye karşı bir başkaldırıdır. Ki dinî hareketin hedefi, özgürlük hareketini destekleyip zorbalığı bertaraf etmektir.

Andolsun ki bu husus, İslâm dininin insanları öz yaratılışlarının gerektirdiği hükme uygun davranmaya yöneltme bağlamında ve yine toplumsal hayatın ancak onun uygulanışıyla düzene girdiği zulmün, sömürünün ve emek istismarının ortadan kaldırılmasının bağlı olduğu sosyal adaletin korunması bağlamında getirmiş olduğu yüce öğretilerden ve temel ilkelerden biridir. Kur'ân-ı Kerim, bu gereği açık bir dille vurgulamış ve Hz. Peygamber (s.a.a) de bunun kusursuz uygulayıcısı olmuştur. Konu Kur'ân eksenli olmasaydı, Peygamberimizin (ona en üstün salat ve selam olsun) hayatında yaşanan olayların bir kısmını örnek olarak sunacaktık. Okuyucuların siyer kitaplarına ve Peygamberimizin (s.a.a) hayatına ilişkin eserlere müracaat etmesini salık veririz.

Antlaşmalara bağlılık hususunda İslâm'ın fiilî uygulaması ile uygar ya da geri kalmış ulusların uygulamalarını karşılaştırır, özellikle her gün tanık olduğumuz ve duyduğumuz güçlü uluslarla zayıf uluslar arasında gerçekleştirilen antlaşmaları, kurulan ilişkileri, güçlü ulusların kendi lehlerine, devletlerinin çıkarına uygun olanları korumada gösterdikleri duyarlılığı, buna karşın çıkarlarına uygun olmayan antlaşmaları da sudan bahanelerle tek taraflı olarak feshettiklerini göz önünde bulundurursak, bu iki uygulamanın hakkı gözetme, hakkın hizmetinde olma açısından taşıdıkları farkı iyice anlarız.

İslâm'a bu, sözde uygar uluslara da o tavır yakışır. Çünkü ortada iki mantık vardır. Mantıklardan biri diyor ki: "Her ne şekilde olursa olsun, hakkı gözetmek gerekir. Hakkın gözetilmesi toplumun yararınadır." Diğer mantık ise diyor ki: "Hangi yöntemle olursa olsun, hakkın zedelenmesi pahasına bile olsa, ulusun çıkarlarını gözetmek gerekir." Bunların ilki dinin [İslâm'ın] mantığıdır. İkincisi ise, diktatörlük, demokrasi, sosyalizm, komünizm gibi ilkel veya uygar toplumsal ideolojilerin mantığıdır.

Şunu da biliyoruz ki, İslâm bu kararlılığı salt kavramsal olarak ahit sayılan muameleler için göstermez. Bilâkis bu hükmünü herhangi bir şeye dayanak oluşturan her olguyu kapsayacak şekilde genelleştirir

ve gözetilmesini tavsiye eder. Bu konunun devamı sayılabilecek bazı açıklamaları, inşallah konunun akışı içinde sunacağız.

* * *

"**İhramlı iken avı helâl saymamak üzere, size (haram oldukları) okunacaklar dışında kalan dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı...**" Ayetin orijinalinde geçen "uhillet" fiilinin mastarı olan "el-ihlâl", bir şeyi helâl kılma, mubah ve serbest bırakma demektir. Ayetin orijinalinde geçen "behîme" kelimesi de, Mecma-ul Beyan tefsirinde belirtildiği gibi, karada ve denizde yaşayan bütün dört ayaklı hayvanlar için kullanılan bir isimdir. Buna göre "behîme" kelimesinin "en'âm" kelimesine izafe edilişi, bir türün kendi cinsinden gruplara izafe edilişine benzer. [Yani izafe, "min" edatı anlamına gelir.] "Nev'ul insan=insan türü" ve "cins-ul hayvan=hayvan cinsi" deyişimiz gibi. Bir görüşe göre, "behîme" dört ayaklı hayvanın cenini için kullanılan bir kelimedir. Bu durumda [özgü olmayı ifade eden] "lam" anlamında bir izafe söz konusudur [yani, sadece dört ayaklı hayvanların cenini helâl kılınmıştır].

Her hâlükârda, *"...hayvanlar size helâl kılındı."* ifadesiyle sekiz çift hayvan türünün, yani etlerinin yenmesinin helâl kılındığı kastediliyor. *"Size haram oldukları okunacaklar dışında"* ifadesiyle de üçüncü ayetin, yani *"Size şunlar haram kılındı: Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan..."* ifadesinin içeriğine işaret ediliyor.

"İhramlı iken avı helâl saymamak üzere..." ifadesi, *"size helâl kılındı."* cümlesindeki ikinci çoğul şahıs zamirinden hâl konumundadır. Bundan çıkan sonuç; helâl olduğu belirtilen bu hayvanların, ihramlıyken avlanmalarının haram olduğudur. Geyik, yabanî sığır ve yaban eşeği gibi. Bazılarına göre, bu ifade *"bağlı kalın..."* sözünden, diğer bazılarına göre de, *"size okunacak..."* ifadesindeki ikinci çoğul şahıstan hâldır. Ayetin orijinalinde geçen "sayd" kelimesi mef'ul anlamında ["avlanmış" anlamında] mastardır. "Hurum" kelimesi "haram"ın çoğuludur ve ism-i fail, yani "ihramlı" anlamına gelir.

"**Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine [hac ibadetlerine], ne haram aya, ne kurbana, ne gerdanlıklı kurbanlara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelenlere saygısızlık etmeyin.**" Hitap yeniden müminlere

yöneltiliyor ve yüce Allah'ın dokunulmazlığını belirttiği şiarlara ve hususlara azami özenin gösterilmesi, en üst düzeyde saygının sunulması isteniyor.

İfadede geçen "la tuhillû=saygısızlık etmeyin" fiilinin mastarı olan "ihlâl" sözcüğü, "mubah sayma" anlamına gelir. Bu ise, olduğu makamı ve saygın konumu dikkate almamayı gerektirir. Bu anlam, ifadenin izafe edildiği cümle ile birlikte değerlendirilmesi hâlinde belirginlik kazanır. Şu hâlde Allah'ın şiarlarını mubah saymak; onlara saygı göstermemek, onları terk etmek demektir. Haram ayı mubah saymaksa, dokunulmazlığına riayet etmemek ve onda savaşmak... anlamına gelir.

"Şeâir" sözcüğü "şeîre"nin çoğuludur ve işaret, alamet anlamına gelir. Bununla Hacca özgü sembol ve ibadetlerin kastedildiği söylenebilir. Haram aydan maksat ise, yüce Allah'ın, Kamerî yılından saygın kıldığı belirli aylardır. Onlar şu aylardır: Muharrem, recep, zilkade ve zilhicce. "el-Hedyu" hacda kurban edilmek üzere götürülen koyun, sığır ve deve demektir. "el-Kalâid" sözcüğü "kalade"nin çoğuludur. Bununla kurbanlık hayvanın boynuna takılan nal vb. gerdanlıklar kastedilmiştir ki, bu hayvanın hac için gönderilen bir kurban olduğu bilinsin ve ona zarar verilmesin.

Ayette geçen "âmmîne" kelimesi, "âmm" kelimesinin çoğuludur. Bu da "emme / yeummu=yöneldi, kastetti" fiilinin ism-i failidir. Bununla, Beyt-i Haram'ı ziyaret etmeye yönelenler kastediliyor. *"lütuf ve rızasını arayarak..."* ifadesi, *"yönelenler"*den hâldir. Lütuftan maksat ise, mal veya malî kazançtır. Nitekim şu ayette, kelime bu anlamda kullanılmıştır: *"Bunun üzerine, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler."* (Âl-i İmrân, 174) [Bu ayette mealini "kerem" olarak aldığımız "fazl"dan maksat, mal veya malî kazançtır.] Buna benzer başka ayetler de vardır. Veya ahiret sevabı kastedilmiştir. Hem dünyevî malı, hem de uhrevî ecri kapsaması da mümkündür.

Ayette geçen "şeâir" ve "kalâid" gibi kelimeler hakkında değişik yorumlar ileri sürülmüştür. Ancak bizim yaptığımız açıklama, ayetin akışına daha uygundur. Dolayısıyla değişik yorumların ayrıntılarına dalmanın bir faydası yoktur.

"**İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz.**" Bu, yasak-

tan sonra gündeme gelen bir emirdir. Dolayısıyla, yasak sonrası serbestlikten öte bir anlam ifade etmez. [Ayette geçen "haleltum", "hall" kökündendir.] Gerek "hall" ve gerekse [if'âl kalıbına uyarlanmış türevi olan] "ihlâl" (yani, mücerred ve mezid) aynı anlamı ifade ederler; ihramdan çıkışı yani.

"**Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin.**" Araplar, "Ceremehu / yecrimuhu" derler ve bununla "ona yükledi." anlamını kastederler. Günah işleyen insanın yüklendiği vebale de "cerîme" denilmesi bu yüzdendir. Malî ve benzeri cezalar da, suçluya yüklenmesi açısından "cerîme" olarak isimlendirilir. Ragıp el-İsfahanî, kelimenin asıl anlamının "kesmek" olduğunu söylemiştir.

Ayetin orijinalinde geçen "şeneân" ise, düşmanlık ve kin anlamına gelir. "Sizi engelledikleri için" anlamına gelen "en seddûkum" cümlesi, ayette geçen "şeneân=kin, düşmanlık" sözcüğünden bedel veya atf-ı beyandır. Ayetin anlamının özü şudur: Sizi Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten alıkoyan bir topluluğa karşı beslediğiniz kin, Allah'ın sizi onlara karşı üstün hâle getirmesinden sonra, sizi saldırganlığa sürüklemesin.

"**İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın.**" Bu ifadenin anlamı açıktır. Bu anlam, İslâm'ın insanlar arası ilişkiler için öngördüğü yasanın esasını oluşturur. Yüce Allah Kur'ân'da "birr=iyilik" kavramını ibadetlerde ve muamelelerde "iman ve ihsan" şeklinde açıklamıştır: *"Asıl iyilik* (*birr) o kimsedir ki, Allah'a ve ahiret gününe... inandı."* (Bakara, 177) Buna ilişkin değerlendirmelerimizi sunmuştuk. Takva ise, Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmek demektir.

Dolayısıyla, iyilik ve takvada yardımlaşmak, Allah'tan korkma (takva) esasına dayalı olarak iman ve salih ameller üzerinde birleşmek demek olur. Sosyal ıslah ve takva yani. Bunun karşıt tablosu ise, günah ve haddi aşma üzere yardımlaşmaktır. Günahtan kasıt, mutlu bir hayat açısından geriletici bir etken olan kötü ameldir. Haddi aşmaktan, gerçek insan haklarına saldırı kastediliyor. İnsanların can, ırz ve mal güvenliklerini ortadan kaldırmak yani. Daha önce, *"Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin; sürekli (ilişki*

içinde ve) hazırlıklı olun." (Âl-i İmrân, 200) ayetini kitabımızın 4. cildinde tefsir ederken konuya bir parça açıklık getirdik.

Ardından yüce Allah günah ve haddi aşmakta yardımlaşmaya ilişkin yasağı şu ifadelerle pekiştiriyor: **"Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir."** Bu, gerçekte tekit üzerine tekit ve vurgu üzerine vurgudur.

"**Size (şunlar) haram kılındı: Leş, kan, domuz eti, Allah**'-**tan başkası adına boğazlanan...**" Bu dört madde, bu sureden önce inen En'âm ve Nahl gibi Mekke inişli surelerde ve Bakara suresi gibi Medine'de inen ilk uzun surede zikredilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: Bana vahy olunanda, yiyen kimse için haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Ancak leş yahut akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir fısk olursa başka. Ama başkasına zarar vermeden ve sınırı aşmadan kim bunlardan yemek zorunda kalırsa, bilsin ki Rabbin bağışlayandır ve esirgeyendir."* (En'âm, 145)

"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni kesin olarak haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa, ona bir günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Bakara, 173) [Aynı içerik az bir farkla Nahl suresinin 115. ayetinde de vurgulanmıştır.]

Görüldüğü gibi ayetler, tefsirini sunduğumuz ayetin baş tarafında haram olduğu zikredilen dört maddenin haramlığını ortaya koymaktadır ve ayetin sonunda yer alan istisna cümlesi açısından da bu ayetle benzerlik oluşturmaktadır: *"O hâlde kim, (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bunlardan yiyebilir; çünkü) hiç şüphesiz Allah bağışlayan ve esirgeyendir."* Dolayısıyla Mâide suresinin bu ayeti, diğer ayetlerle ortak anlamları açısından söz konusu ayetleri destekleyici bir nitelik arz etmektir.

Daha doğrusu bunlara, özellikle leş, kan ve domuz etine ilişkin yasak, Mekke inişli En'âm ve Nahl surelerinin inişinden daha önce hükme bağlanmıştır, yasalaştırılmıştır. Çünkü En'âm suresindeki ilgili ayet, üç maddenin veya sadece domuz etinin yasaklanışını "rics" (pis-necis) oluşlarıyla gerekçelendiriyor. Bu da pis-necis (rics) şeyleri yemenin haram olduğuna delâlet eder. Oysa yüce Allah bisetin ilk dö-

nemlerinde nazil olan "Müddessir" suresinde şöyle buyuruyor: *"Pislikten kaçın."* (Müddessir, 5)

Aynı şekilde ayette: *"boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar."* şeklinde sıralanan durumların tümü leş hükmündedir. Bunun kanıtı da, *"kestikleriniz hariç"* ifadesidir. Ayette bu şekilde özel olarak zikredilmeleri, leş kavramının kapsamına girmeyi gerektiren durumları açıklama amacına yöneliktir. Dolaysıyla, ayet yeni bir yasamaya gitmeden yenilmesi yasak olan şeylere daha fazla bir açılım getirmiştir.

Yine ayette, *"dikili taşlar üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla bölmeniz. Bunlar yoldan çıkmaktır."* şeklinde sıralanan hususlar, ilk kez bu surede zikredilmelerine karşın, yüce Allah bunların veya ikincisinin -en zayıf ihtimal olmasına rağmen- haram kılınışını, fısk (yoldan çıkma) olmalarıyla gerekçelendiriyor. Fısk ise En'âm suresindeki ilgili ayette haram kılınmıştır. Ayrıca, *"(istekle) günaha yönelmeden"* ifadesi ayette zikredilen hususların haram kılınışlarının dayanağının onların günah olmaları olduğuna delâlet etmektedir. Bakara suresinde ise günahın haram kılındığı belirtilmiştir. Ayrıca yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Günahın açığını da gizlisini de bırakın!"* (En'âm, 120) *"De ki: Rabbim, ancak fuhuşları, gerek açığını, gerek kapalısını ve [ismi yani] günahı... haram etmiştir."* (A'râf, 33)

Dolayısıyla açıkça anlaşılıyor ki, tefsirini sunduğumuz ayetin haram kılınan maddeler bağlamında saydığı şeyler, yeni bir eklemede bulunmuyor, sadece Mekke ve Medine inişli ayetlerde haram oldukları belirtilen etler ve yiyecekler sıralanıyor.

"**Boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç-.**" Ayetin Arapça metninde geçen "munhanika" kelimesi, boğularak ölen hayvan demektir. Hayvanın, kendiliğinden veya bir dış etken tarafından bilinçli olarak boğulması arasında fark yoktur. Aynı şekilde bunun hangi aletle yapılmış olması da durumu değiştirmez. Örneğin, nefes almasını önleyecek şekilde bir iple boynunun sıkılması ya da başının iki tahta arasında sıkıştırılması gibi. Nitekim bu ve benzeri uygulamalar

cahiliye Arapları arasında oldukça yaygındı.

"Mevkûze" kelimesi, 'ölünceye kadar dövülen hayvan' demektir. "Mutereddiye" ise, 'bir dağ uçurumu veya bir kuyu gibi yukarıdan düşerek ölen hayvan' anlamına gelir.

"Natîha" da, 'bir başka hayvan tarafından boynuzlanarak öldürülen hayvan' için kullanılan bir ifadedir. "Mâ ekele's-sebuu=yırtıcı hayvanın yediği"nden maksat, yırtıcı bir hayvan tarafından eti yenen hayvandır. Çünkü "yeme" fiili tamamı yenilen şeyle ilintili olarak kullanıldığı gibi, bir kısmı yenilen şeyle ilintili olarak da kullanılır. Yırtıcı hayvan ifadesiyle de arslan, kurt ve kaplan gibi yırtıcı hayvanlar kastedilmiştir.

"Henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç" ifadesi, yukarıda sayılanlar içinde boğazlanacak durumda olanların istisna tutulması amacına yöneliktir. Bununla da boyundaki dört damarın kesilmesi kastedilmiştir. Ancak bunun için, söz konusu hayvanda kuyruğun hareket etmesi veya nefes alış verişi gibi canlılık belirtilerinin olması gerekir. Söylediğimiz gibi istisna, sayılan hayvanların içinde kesilmeye elverişli olanların tümüyle ilintilidir. İstisnayı sadece sonuncusuyla ilintilendirmenin kanıtı yoktur.

Ayette "boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış, yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş" şeklinde sıralanan durumların tümü, "leş" kavramına giren hususlardır; onun nesnel karşılıklarıdır. Söz gelimi, yukarıdan düşmüş veya boynuzlanmış hayvanlar, düşmenin ve boynuzlanmanın sonucu ölmeleri durumunda haram olurlar. Bunun kanıtı da *"kestikleriniz hariç."* ifadesidir. Şurası bir gerçektir ki, adı geçen hayvanlar canlı oldukları sürece yenmezler. Ancak can verdikten sonra yenilirler. Bu da ya boğazlanma sonucu gerçekleşmiş bir ölümdür ya da değildir. Yüce Allah boğazlanma durumunu istisna ettiğine göre, haram olma durumu için, söz konusu hayvanların boğazlanmaksızın yukarıdan düşme veya boynuzlanma sonucu ölmeleri kalıyor.

Örneğin bir koyun bir kuyuya düşse, sonra oradan sağ salim olarak çıkarılsa, koyun kısa bir süre yaşadıktan sonra kendiliğinden veya boğazlanma sonucu ölse, ona "yukarıdan düşmüş" denmez. Bunun kanıtı da ayetin akışıdır. Çünkü ayette sayılan hayvanların tümünün söz konusu durumlarda ölmüş olmaları esas alınmıştır.

Ölümleri de boğulma, vurulma, yukarıdan düşme ve boynuzlanma gibi niteliklere isnat edilmiştir.

Leş kavramının somut karşılıkları kapsamında özellikle bu hususların zikredilmesinin nedeni, bazı zihinlerde belirebilecek bir vehmi ortadan kaldırmaktır. Böyle bir vehim de bunların nadiren karşılaşılan durumlar olmalarından ötürü leş olmadıkları sanısına dayandırılır. Çünkü zihin, bir kavramın yaygın karşılığını esas almaya yatkındır. O da bir hastalıktan veya sürpriz olmayan bir başka nedenden hayvanın ölmesidir. Bu yüzden yüce Allah, karışıklığı ortadan kaldırmak ve haramlığa açıklık getirmek amacıyla leş kavramının bu az rastlanan karşılıklarını birer birer saymıştır.

"**Dikili taşlar üzerine boğazlanan**" Ragıp el-İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: Nasb, dik duracak şekilde koymak demektir. Mızrak, bina veya taş dikmek gibi. en-Nasib, bir şeyin üzerine konulan taş demektir. Çoğulu, "nasaib" ve "nusub"dur. Arapların, taptıkları ve üzerlerinde kurbanlarını kestikleri bu tür dikili taşları vardı. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar dikilenlere doğru koşar gibidirler."* [Meâric, 43] Ve yine şöyle buyurmuştur: *"Dikili taşlar üzerine boğazlanan..."* [Mâide, 3] Bu kelimenin çoğulu olarak "el-ensab" kelimesi de kullanılır. Nitekim şu ayette bu anlam şu kelimeyle ifade edilmiştir: *"...dikili taşlar, şans okları..."* [Mâide, 90] "en-Nusb" ve "en-nasab" kelimeleri, yorgunluktan bitkin düşmek demektir..." [el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.]

Şu hâlde dikili taşlar üzerinde kesilen hayvanların etlerinin haram kılınmasından maksat, bu hususla ilgili cahiliye geleneğinin sürdürülmesinin önlenmesidir. Çünkü cahiliye döneminde Araplar, Kâbe'nin etrafında birtakım taşlar dikmiş, bunları kutsuyor ve üzerlerinde hayvanlarını kesiyorlardı. Bu, bir putperestlik geleneği idi.

"**Fal oklarıyla bölmeniz**" Ayette geçen "el-ezlam" kelimesi, 'fal okları' demektir. Fal oklarıyla bölmek, devenin -veya başka bir hayvanın- ok çekimi sonucu paylaşılması, kimin pay alacağının ve kimin almayacağının ve aynı zamanda değişik payların oklarla belirlenmesi demektir ki bu, kumardır. Tefsirimizin ikinci cildinde, *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar."* (Bakara, 219) ayetini tefsir ederken konuya açıklık getirdik.

Ragıp el-İsfahanî der ki: el-Kasm, pay belirleme, taksim etme demektir. "Kasemtu keza kasmen ve kısmeten=falan şeyi taksim ettim" derler. Miras ve ganimet taksimi, hak sahiplerine paylarının verilmesidir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır."* [Hicr, 44] *"Onlara suyun aralarında paylaştırılacağını haber ver."* [Kamer, 28] "İstaksamtuhu" yani taksim etmesini istedim. Ancak bu kalıp zamanla "kaseme=taksim etme" anlamında kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Fal oklarıyla bölmeniz..."* [el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sonra erdi.]

"İstakseme" kalıbının "kaseme" anlamında olması, nesnel karşılığın uyuşması açısından söz konusudur. Yoksa gerçekte bu kalıbın ifade ettiği anlam, bu tür bir fiilin aletleri olarak kabul edilen oklarla paylamak istemektir. Çünkü bu aleti kullanmak, o alete terettüp eden fiilin gerçekleşmesini istemek demektir. Böylece "istif'al" kalıbının anlamsal kapsamına girmiş olur. Şu hâlde, ayetin akışı içinde yasaklanan fal oklarıyla bölmekten maksat, deve ve benzeri bir hayvan üzerine ok çekerek etinden pay almaktır.

Bazı tefsir bilginleri ise, *"fal oklarıyla bölmeniz"* ifadesinin, yapılmak istenen bir fiilin hayır mı, şer mi; yararlı mı, zararlı mı olduğunun fal oklarını çekmek suretiyle belirlemeye işaret ettiğini söylemişlerdir. Yolculuğa çıkmak isteyen, evlenmek isteyen veya bir iş yapmak isteyen bir kimsenin bu tür bir yönteme baş vurması gibi... Bunlar söz konusu fiillere başlamadan ok çekerek hayırlı olanı hayırlı olmayandan ayırmak isterlerdi. Derler ki: Bu gelenek, cahiliye Arapları arasında yaygındı. Bu, bir tür fal bakmaydı. İleride ayetleri hadislerle açıklama bölümünde konuyu daha etraflıca ele alacağız.

Ne var ki ayetin akışı, "istiksam" kalıbının bu anlama alınmasına elverişli değildir. Çünkü ayet, *"size okunacak olanlar"* ifadesiyle işaret edilen haram yiyeceklerin belirtildiği bu akışın içinde, yenmesi haram olan on kısımdan söz ediyor. Bunlar; leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış, yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış, dikili taşlar üzerine boğazlanmış hayvanlardır. Sonra fal oklarıyla bölmeden söz ediliyor. Ki bunun bir anlamı kumar şeklinde etlerin taksim edilmesidir. Bir diğer anlamı da kimi işlerle ilgili hayır ve şer tarafların belir-

lenmesidir. Ayetin bu apaçık akışından ve peş peşe sıralanan karinelerden sonra, kumar yöntemiyle etlerin taksim edilmesinin kastedildiğinden kuşku duyulabilir mi? Konuşma sanatının inceliklerini bilen biri bundan kuşku duyar mı?

Bunu bir örnekle şöyle izah edebiliriz: "Umre" kelimesi "imaret" (yapı) anlamında bir mastardır. Ama bu kelimenin diğer bir anlamı daha vardır: Beyt-i Haram'ı ziyaret etmek. Bu kelime, "ev"e izafe edildiğinde her iki anlamı da ifade etmiş olabilir. Fakat, *"Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın."* (Bakara, 119) ayeti söz konusu olduğunda ancak "ziyaret etme" anlamı esas alınabilir. Bu tür örnekler çoktur.

"**Bunlar yoldan çıkmaktır.**" Bu ifadeyle yukarıda sayılmış olanların tümüne işaret edilmiş olabilir. Aynı şekilde, araya istisna girdiği için *"kestikleriniz hariç"* ifadesinden sonra zikredilen iki duruma da işaret edilmiş olabilir. Yine, en sonuncusuna da işaret edilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Fakat üç ihtimal içinde ortadaki daha güçlüdür.

"**Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun.**" Bu ayet, bulunduğu yer ve içerdiği anlama açıklık getirme açısından ilginçtir. Çünkü ayetin baş tarafını yani, *"Size (şunlar) haram kılındı: Leş, kan, domuz eti... Bunlar yoldan çıkmaktır."* kısmını incelediğin ve buna son kısmını, yani *"O hâlde kim (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bunlardan yiyebilir; çünkü) hiç şüphesiz Allah, bağışlayan ve esirgeyendir."* ifadesini eklediğin zaman, bunun eksiksiz bir ifade olduğunu görürsün; anlamının tamamlığının ve maksadının anlaşılırlığının, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir..."* ifadesine bağlı olmadığını gözlemlersin ve bu ifadenin tam bir ayet olduğunu, daha önce nazil olan En'âm, Nahl ve Bakara surelerinde haram yiyecekleri açıklayan ayetlere benzediğini görürsün. Örneğin, Bakara suresindeki ilgili ayette şöyle buyruluyor:

"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni kesin olarak haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa, ona bir günah yoktur. Çünkü, Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Bakara, 173) En'âm ve Nahl surelerindeki ilgili ayetler de bunun benzeridir.

Buradan şu sonuç çıkıyor: *"Bugün inkâr edenler... umudu kes-*

mişlerdir..." ifadesi, bir ara söz niteliğindedir ve ayetin ortasına yerleştirilmiştir. Ayetin kanıtsallık ve açıklık bakımından bu ara söze bağlılığı yoktur. Artık bundan sonra dilersek şunu söyleyebiliriz: Bu ara söz, ilk baştan bu ayetin ortasında nazil olmuştur ve indiği andan itibaren bu ayetle birlikte inmiştir. Ya da şöyle diyebiliriz: Bunlar iki ayrı ayettiler ve farklı zamanlarda nazil olmuşlardı. Birini diğerinin ortasına yerleştirmeyi Hz. Peygamber (s.a.a) vahiy katiplerine emretti. Ya da şöyle deriz: Bu ifade, ayetin geneliyle aynı zamanda inmediği hâlde, Mushaf'ın cemi esnasında ayetin bir parçası olarak yazıldı. Bu ihtimallerin hangisi doğru olursa olsun, "ayetin başı ile son kısmını birlikte mütalâa ettiğimiz zaman, ifade bir ara söz gibi belirginleşiyor" şeklindeki değerlendirmemiz üzerinde bir etkisi söz konusu olmaz.

Bu çıkarsamamızı destekleyen bir diğer husus da, -büyük bir yekûn tutan rivayetlerin tamamı olmasa bile- nüzul sebebine ilişkin rivayetlerin büyük bir kısmının özel olarak, *"Bugün inkâr edenler..."* ifadesini esas almaları ve ayetin aslını yani, *"Size (şunlar) haram kılındı..."* diye başlayan kısmını esas almamalarıdır. Buradan şu sonuç çıkıyor: *"Bugün... umudu kesmişlerdir..."* kısmı, ayetin başından ve sonundan ayrı ve bağımsız olarak nazil olmuştur. Bu ifadenin, ayetin ortasında yer alması ya Peygamberimizin (s.a.a) direktifleriyle ya da Mushaf'ın cemi esnasında gerçekleşmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid kanalıyla Şa'bi'den aktarılan rivayet de bu yaklaşımı destekler mahiyettedir: "Peygamberimiz (s.a.a) Arefe'de bulunduğu sırada ona şu ayet indi: *'Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım.'* Bazı ayetler Peygamberin (s.a.a) ilgisini çektiğinde onu surenin baş tarafında koyardı." Daha sonra Şa'bî şöyle ekledi: "Ona hac ibadetlerini nasıl yapacağını Cebrail öğretiyordu."

Öte yandan, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* cümlesi ile, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* cümlesi, içerik bakımından birbirine yakındır ve anlam itibariyle birbiriyle irtibatlı oldukları da kuşku götürmez. Çünkü kâfirlerin Müslümanların dinlerinden umudu kesmiş olmaları ile Müslümanların dinlerinin olgunlaştırılmış, kemale erdirilmiş olması arasındaki bağıntı açıktır. Ayrıca her iki cümlenin içerikleri iç içe geçebilir ve parçaları birbiriyle ilintili, birbiriyle bütünleşmiş tek bir içerik hâline gelebilir. Kaldı ki,

iki cümle arasında belirgin bir akış birliği de göze çarpmaktadır.

Bunu destekleyen bir diğer unsur da sahabe ve tâbiin kuşaklarının ilk ve son dönem müfessirleri ile sonradan gelen tefsir bilginlerinden günümüze kadar ortaya çıkan tefsir âlimlerinin bu iki cümleyi birbirini bütünleyen bitişik iki cümle olarak ele almalarıdır. Bunun tek nedeni, söz konusu iki cümleden bizim anladığımız şeyi anlamış olmaları, iki cümlenin birlikte indiğini ve aynı anlama delâlet etme noktasında birleşmelerini esas almış olmalarıdır.

Bundan da şu sonuç çıkar: Ayetin akışı içinde bir ara söz olarak yer alan, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir... din olarak İslâm'a razı oldum."* ifadesi, parçaları birbiriyle bütünlük arz eden tek bir sözdür ve tek bir hedefi vurgulamaya yöneliktir. Arada bir farklılık olmaksızın iki cümle bütünlük içinde bu hedefe işaret etmektedir. Bu açıdan, bu iki cümleyi de içeren ayetle irtibatlı olduğunu söyleyip söylememiz arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü bu, söz konusu ifadenin bir söz oluşunu olumsuz yönde etkilemez. Bu bir ara sözdür. İki ayrı hedefe yönelik iki ayrı söz değil. Yine, *"Bugün inkâr edenler..."* ve *"Bugün sizin dininizi..."* ifadelerinde tekrarlanan "gün"le, kâfirlerin umut kestikleri ve dinin olgunlaştığı bir tek gün kastediliyor.

Acaba, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın."* ifadesinde geçen "gün"le ne kastediliyor? Peygamberin (s.a.a) gönderilişi ve davete başlaması ile birlikte İslâm'ın ortaya çıkış zamanı mı? Bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Allah size İslâm'ı gönderdi. Böylece dininizi olgunlaştırdı, üzerinizdeki nimeti tamamladı ve kâfirleri sizin dininizden umutsuz kıldı."

Fakat böyle bir sonuç elde etmenin imkânı yoktur. Çünkü ayetin zahirî akışı gösteriyor ki, onların bir dinleri vardı ve kâfirler bu dini yok etmeyi veya değiştirmeyi umuyorlardı. Müslümanlar da dinlerinden dolayı onlardan korkuyorlardı. Ancak şimdi yüce Allah, kâfirleri beklentileri noktasında umutsuzluğa düşürdü ve Müslümanlara bu açıdan güvence verdi. Yine anlaşılıyor ki, bu güne kadar din eksikti, Allah onu kemale erdirdi ve üzerinizdeki nimetini tamamladı. Oysa, onların İslâm'dan önce bir dinleri yoktu ki, kâfirler onu yok etmeyi kur-

sunlar ya da yüce Allah onu kemale erdirsin, böylece üzerlerindeki nimetini tamamlasın.

Kaldı ki, yukarı da ileri sürülen bir anlam elde etmek için, ifadenin akışında bir değişikliğin yapılması ve *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ifadesinin, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* ifadesinden önce yer alması gerekir ki, söz dizimi böyle bir anlama uygun hâle gelsin.

Acaba "gün"den maksat, Mekke fethinden sonraki dönem midir? Ki yüce Allah o gün Kureyş müşriklerinin plânlarını boşa çıkarmış, tuzaklarını başlarına geçirmiştir; müşriklerin etkinliklerini yok etmiştir. O gün dinlerinin temeli yıkılmış, putları parçalanmış, artık dizlerinin üstüne dikilmekten umutlarını kesmişlerdir. İslâm'a karşı koyacak, egemenliğini ve yayılmasını önleyecek güçleri kalmamıştır. Acaba bu mudur kastedilen?

Ayetten hareketle böyle bir sonuca varmak da mümkün değildir. Çünkü ayette dinin kemale erdirilmesinden ve nimetin tamamlanmasından söz ediliyor. Oysa, hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Mekke fethiyle din kemale erdirilmiş değildir. Bundan sonra nice farzlar nazil olmuştur. Bugünden Peygamberin (s.a.a) vefatına kadar geçen süre içinde nice helâller ve haramlar hükme bağlanmıştır.

Kaldı ki, *"İnkâr edenler..."* (kâfirler) ifadesi geneldir; bütün Arap müşriklerini kapsar, ki müşriklerin tümü Müslümanların dinini yok etmekten ümitlerini kesmiş değillerdi. Bunun bir kanıtı da müşriklerin İslâm'a karşı saldırgan tutumlarını sürdürmeleri ve kimi taraflar arası saldırmazlık anlaşmalarının yürürlükte kalmalarıdır. Müşrikler, müşrik geleneklere uygun olarak hac ziyaretinde bulunuyor, müşrik kadınlar çıplak hâlde tavaf yapabiliyorlardı. Bu durum, Resulullah efendimizin (s.a.a) Hz. Ali'yi (a.s) Tevbe suresindeki ilgili ayetleri okumak üzere gönderip cahiliye geleneklerinin kalıntılarını geçersiz kılıncaya kadar sürdü.

Acaba, ayette geçen "gün"den maksat, Tevbe suresinin inişinden sonraki bir dönem midir? Çünkü Tevbe suresinin inişinin ardından İslâm, yaklaşık olarak bütün Arap yarımadasına yayılmıştı. Şirkin izleri silinmiş, cahiliye gelenekleri ölmüştü. Müslümanlar dinî ayinlerde ve hac ibadetinde bir tek müşrike rastlamaz olmuşlardı. İş Müslümanlar

için netlik kazanmıştı. Allah, korkularını güvene dönüştürmüştü. O'na kulluk ediyor ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmuyorlardı. Acaba bu dönem midir kastedilen?

Ayetten böyle bir sonuç çıkarmanın imkânı yoktur. Çünkü Arap müşrikleri, Tevbe suresindeki ilgili ayetlerin inişi, şirkin yarımadadan silinişi ve cahilî geleneklerin ortadan kalkışı karşısında Müslümanların dinlerini yok etmekten umut kesmişlerdi; ancak din henüz kemale erdirilmemişti. Çünkü bundan sonra da çeşitli farzlar ve hükümler içeren ayetler inmişti. Bunlardan biri de Mâide suresinde yer alan kimi ayetlerdir. Mâide suresinin Peygamberimizin (s.a.a) son dönemlerinde indiği hususunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Bu surede helâl, haram, hadler ve kısas gibi meselelere ilişkin birçok hüküm vardır.

Bundan şu sonuç çıkıyor: Ayette geçen "gün" kelimesiyle ilk bakışta ayetin anlamıyla uyum sağlayacak örneğin, İslâm davetinin ortaya çıktığı zaman veya Mekke fethinden sonraki zaman ya da Tevbe suresindeki ilgili ayetlerin indiği dönemden sonraki günler gibi günün geniş anlamının [dönem] kastedilmiş olmasına imkân yoktur. Dolayısıyla şunu söylemekten başka seçeneğimiz yoktur: Ayette geçen "gün"den maksat, ayetin indiği gündür. Bu da bizzat surenin indiği gündür de. Bunun için de, *"Bugün inkâr edenler... umudu kesmişlerdir."* ifadesinin anlam itibariyle kendisini kuşatan ayetle irtibatlı bir ara cümle olarak algılanması gerekir. Ya da Peygamber efendimizin (s.a.a) son zamanlarında ve Mâide suresinden sonra inmiş olması lazım gelir. *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ifadesi bunu gerektirmektedir.

Acaba belirli günlerle, bizzat Mekke'nin fethedildiği gün mü kastedilmiştir? Yoksa Tevbe suresinin ilgili ayetlerinin indiği gün mü? Bu yaklaşımın yanlışlığını göstermek bakımından, önceki ikinci ve üçüncü ihtimale ilişkin olarak gündeme getirdiğimiz müşküller yeterlidir.

Bazı müfessirlerin savunduğu ve çeşitli rivayetlerde işaret edildiği gibi, kastedilen gün, veda haccındaki Arefe günü müdür? Şu hâlde, o gün Müslümanların dinlerini yok etmekten umudu kesenlerden kimler ve ne kastedilmiştir? Şayet umutsuzluktan maksat, Kureyş müşriklerinin, Müslümanların dinlerine üstünlük sağlamaktan ümit kesmeleriyse, bu, hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Mekke'nin fethedildiği gün ortaya çıkan bir durumdur, onuncu yılın Arafe günü değil. Eğer kastedilen

tüm Arap müşriklerinin bu konuda ümitsizliğe düşmeleriyse, bu da Tevbe suresinin inişinden sonraki dönemde, yani hicretin dokuzuncu yılında ortaya çıkan bir durumdur. Eğer maksat, Yahudi'si, Hıristiyan'ı ve Mecusî'siyle bütün kâfirlerse -ki *"İnkâr edenler..."* şeklindeki mutlak ifade bunu gerektirir- bunlar henüz İslâm'ı yenilgiye uğratmaktan umutlarını kesmemişlerdi ve henüz İslâm, Arap yarımadasının dışında üstünlük, egemenlik, güç ve caydırıcılık kazanmamıştı.

Öte yandan -Hicretin onuncu yılının zilhicce ayının dokuzuna denk düşen- bu günün, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım."* ifadesine uygun düşecek özelliğini, ayrıcalığını düşünüp üzerinde durmamız gerekir.

Denebilir ki: Bununla, Peygamber efendimizin (s.a.a) bizzat katılarak hac merasimini kemale erdirmesi sözlü öğreticiliğinin yanı sıra, fiilî olarak da insanlara hac ibadetinin nasıl yerine getirileceğini öğretmesi kastedilmiştir.

Ne var ki: Sırf Peygamberimizin (s.a.a) hac merasimini öğretmesinin -insanlara temettü haccını öğrettiği hâlde, kulak ardı edilişi somut bir örnek olarak ortadayken ve ondan önce de namaz, oruç, hac, zekât ve cihat gibi dinî farzlar hükme bağlanmışken- dinin kemale erdirilmesi olarak isimlendirilmesi doğru olmaz. Dinin gereklerinden bir vacibin öğretilmesi, o vacibin tamamlanması ve kemale erdirilmesi olarak isimlendirilebilir mi? Bu bile olmazken, dinin bir vacibinin öğretilmesi dinin tümünün kemale erdirilmesi olarak nasıl kabul edilebilir?

Kaldı ki bu ihtimal, *"Bugün inkâr edenler... umudu kesmişlerdir."* cümlesi ile, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* cümlesi arasındaki bağıntının kesilmesini gerektirir. Resulullah'ın (s.a.a) insanlara temettü haccını öğretmesi ile kâfirlerin dinden ümitlerini kesmeleri arasında ne gibi bir bağlantı vardır?

Bazılarının şöyle demeleri de mümkündür: Bundan maksat, söz konusu günde, Mâide suresinde yer alan diğer helâl ve haramlara ilişkin hükümlerin indirilerek dinin kemale erdirilmesidir. Çünkü bundan öte helâl ve haram yoktur. Dinin bu şekilde kemale erdirilmesiyle kâfirlerin kalplerini ümitsizlik kaplamıştır. Bu ümitsizliğin ve karamsarlılığın belirtileri yüzlerine yansımıştır.

Fakat, bu takdirde ayette *"inkâr edenler"* şeklinde ifade edilen bu

kâfirleri belirlemede titiz davranmamız gerekir. Kim bunlar? Eğer Arap kâfirler kastediliyorsa, o gün İslâm onları kaplamıştır, hiç kimse İslâm'dan başka bir görünümle ortaya çıkamıyordu, ki bu da gerçek İslâm'ın aynısıydı. [Çünkü gerçek İslâm, zahirî teslimden başka bir şey değildir.] Şu hâlde ümitleri kırılan kâfirler kimlerdir?

Eğer bunların dışında, Arap olmayan diğer kâfir topluluklar ve kuşaklar kastedilmişse, az önce işaret ettiğimiz gibi, onlar henüz Müslümanlara üstünlük kurmaktan ümitlerini kesmemişlerdi.

Sonra, Mâide suresinin inişi ve Arefe gününün sona erişiyle birlikte hüküm koyma işleminin sona erdiği meselesini irdeliyoruz ve görüyoruz ki, elde birçok rivayet vardır ve azımsanmayacak bir yekûn tutan bu rivayetlerde, bu günden sonra da birçok hüküm ve farzın indirildiğine işaret ediliyor. "Sayf Ayeti" [=Yaz Ayeti] diye adlandırılan ayeti[1] ve faiz ayetlerini buna örnek gösterebiliriz. Nitekim Ömer'in yaptığı bir konuşmada şöyle dediği rivayet edilir: "Kur'ân'ın en son inen ayeti faiz ayetidir. Resulullah (s.a.a) bu ayeti bize açıklamadan vefat etti. Dolayısıyla bu hususta kuşku duyduğunuz şeylerden kaçının ve kuşku duymadıklarınızı uygulayın..." Buharî, Sahih'inde İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah'a (s.a.a) inen en son ayet faiz ayetidir." Bunun gibi daha birçok rivayet örnek gösterilebilir.

O hâlde hiç bir araştırmacı, bu rivayetleri zayıf kabul ederek, ayete öncelik tanıyamaz. Çünkü ayet söz konusu günle, falan günün kastedildiği hususunda kesin ve açık bir ifadeye sahip değildir. Bilâkis bu, verilen ihtimallerden sadece biridir. Bunun kesinlik kazanması için bununla bağdaşmayan ihtimallerin olumsuzlanması gerekir. Bu rivayetlerinse, hiçbir dayanağı olmayan diğer ihtimallerden eksik bir yanı yoktur.

Ayetle ilgili olarak şöyle de denebilir: Dinin kemale erdirilmesinden maksat, Kâbe'nin kâfirlerden temizlenmesi, müşriklerin oradan uzaklaştırılmasıdır. Böylece Müslümanlar, aralarına müşrikler karışmadan haccettiler.

Bu ihtimale karşı şunu diyebiliriz: Söz konusu iş bundan bir yıl

---

1- Nisâ suresinin sonunda yer alan kelâle yani, geride mirasçı olarak ana-baba ve çocuk bırakmadan ölen kimsenin durumuna ilişkin ayet.

önce Müslümanlar için netlik kazanmıştı ve sadece Müslümanlar haccediyorlardı. Dolayısıyla bunu, *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım."* ifadesinde geçen "bugün" sözcüğüyle sınırlandırmanın anlamı nedir acaba?

Kaldı ki, Beytullah'ın sadece Müslümanlara has kılınışı ve müşriklerden arınması, nimetin tamamlanması olarak değerlendirilse bile, dinin kemale erdirilmesi olarak değerlendirilmesi kabul edilmez. Kâbe'nin şirk kalıntılarından ayıklanmasının, dinin kemale erdirilmesi olarak nitelendirilmesi ne anlam ifade ediyor? Değil mi ki din, inançlar ve hükümler toplamıdır. Dolayısıyla dinin kemale erdirilmesi, parçalarının ve kısımlarının sayısına başka sayıların eklenmesi anlamını ifade eder. Ortamın dinin uygulanmasına uygun hâle getirilmesi, dinî pratiğin önündeki engellerin ve barikatların kaldırılması ise, kesinlikle dinin kemale erdirilmesi olarak isimlendirilmez. Kaldı ki, kâfirlerin dini yok etmekten yana umutsuzluğa düşmeleri problemi de olduğu gibi duruyor.

Ayetle ilgili olarak şöyle bir değerlendirmenin söylenmesi de mümkündür: Dinin kemale erdirilmesinden maksat, söz konusu haramların ayrıntılı bir şekilde açıklanmasıdır. Bundan maksat da Müslümanların açıklamaları dikkate alıp haramlardan kaçınmaları ve bu konuda kâfirlerden korkmamalarıdır. Çünkü kâfirler, Müslümanların dinlerini yok etmekten ümit kesmiş bulunuyorlardı. Bu, Allah'ın Müslümanları desteklemesi, dinlerini üstün kılması ve onları kâfirler karşısında galip getirmesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Konuyu biraz daha açacak olursak: İlâhî hikmet, İslâm'ın ilk dönemlerinde dört temel haramdan, yani leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilenlerden bazı Mekke inişli surelerde genel olarak söz edilmesini yeterli görmüştür. Bu surelerde ayrıntıya baş vurulmamıştır. İslâm'ın Müslümanlar açısından uygun görmediği daha başka detaylar bu ayrıntıların kapsamında peyderpey açıklanmak üzere terk edilmiştir. Mekke'nin fethinden sonra, tefsiri sunulan ayetin kapsamında ayrıntıya baş vurulmuştur. Bu, söz konusu pisliklerin haramlılığına yönelik aşamalı bir yasaklama ve zorlaştırmadır.

Nitekim aynı yöntem, şarabın haram kılınışında da uygulanmıştır. Bununla güdülen amaç, Arapların İslâm'dan kaçmamalarıdır. İslâm'da

zorluk görüp de inanan yoksulların geri döneceği ümidine kapılmamalarıdır. Ki ilk Müslümanların büyük çoğunluğunu yoksullar oluşturuyordu.

Fakat İslâm güçlendikten sonra, bu haramların ayrıntılı açıklamasına baş vuruldu. Artık Allah Müslümanlara bolluk bahşetmişti, onları güçlendirmişti. Müşrikler de Müslümanların dinlerinden kaçıp uzaklaşmalarından ümitlerini kesmişlerdi. Müslümanları yenilgiye uğratacaklarına ve caydırıcı, ezici bir güç toplayıp İslâm'ı ortadan kaldırmalarına dair bir duygu taşımaz olmuşlardı. Dolayısıyla artık müminlere onları dikkate almaları, dinlerinden ve canlarından yana onlardan korku duymaları yakışırdı.

Şu hâlde ayette geçen "gün"den maksat, Veda Haccı yılının Arefe günüdür. Geri kalan hükümleri açıklayan bu ayet o günde inmiştir. Bu hükümlerle yüce Allah cahiliyenin basit anlayışlarının, pisliklerinin ve asılsız kuruntularının kalıntılarını da geçersiz kılıp ortadan kaldırdı. Bu ayet, Müslümanların müşriklere tam anlamıyla üstünlük sağlamalarının müjdesiydi. Artık müşrikler İslâm'ın yok olacağını umacak durumda değildiler. Bundan sonra onlarla hoş geçinmeye bakmanın, onlardan korkmanın, sonuçtan endişe etmenin gereği yoktu.

Dolayısıyla yüce Allah, bu ayette Müslümanlara, kâfirlerin onların dinlerini yok etmekten umut kestiklerini haber vermektedir. Şu hâlde -zayıflıkları güce, korkuları güvene ve yoksullukları zenginliğe dönüştüğü bu süreçte- Allah'tan başkasından korkmamaları gerekmektedir. Ayette ayrıntılı biçimde açıklanan haramlardan uzak durmaları lazım gelir. Bu, dinlerinin kemale ermesi anlamını ifade eder. İşte bazıları özet olarak sunulan bu alıntı şeklinde, ayet hakkında bir görüş ileri sürmüşlerdir.

Yukarıdaki yoruma ilişkin açıklamamız şudur: Bu değerlendirmeyi yapan kişi, sözü edilen ihtimallerden birkaçını birleştirmek, böylece her ihtimal ile bir başka ihtimalin karşılaştığı problemi savmak amacındadır. Bunu yaparken bütünüyle bir çıkmaza girmekte ve hem ayetin anlamını, hem de lafzını bozmaktadır.

Şunun farkında değildir: Eğer umutsuzluğa düşmekten maksat, Mekke'nin fethiyle veya Tevbe suresindeki ilgili ayetlerin inmesiyle birlikte İslâm'ın üstünlük sağlaması ve güçlenmesi, dolayısıyla kâfirle-

rin içine düştükleri karamsarlıksa, bunun hicretin onuncu yılının Arefe gününde gerçekleştiğini söylemek doğru olmaz. *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* Oysa kâfirler, bu bağlamda bundan bir veya iki yıl önce ümitlerini kesmişlerdi zaten. Bu konuda adı geçen zatın da ayetle ilgili değerlendirme yaparken belirttiği gibi, zamanını belirten "ümitsizliğe düşmüşlerdi" veyahut [zamanı belirtmeyecek örneğin] "onlar şüphesiz ümitsiz olanlardırlar" şeklinde tabirler kullanılması gerekirdi.

Yine, bazı yiyeceklerin haram kılınışının aşamalı olduğunu söyleyip içkinin haram kılınışıyla mukayese ederken de yanılmaktadır. Eğer aşamalılıktan kastı, bazı maddelerin bazı maddelerden sonra haram kılınmış olması ise, bilindiği gibi ayet, kendinden önce inen Bakara, En'âm ve Nahl surelerindeki ilgili ayetlerin içerdikleri maddelerden fazlasını içermiyor ve bu ayette söz konusu edilen boğulmuş, vurulmuş... gibi maddeler, bu surelerde zikredilen kavramlara giren hususlardır.

Şayet aşamalılıktan kastı, insanların kabul etmekten kaçınacakları korkusuyla baş vurulan icmalî, sonra ayrıntılı açıklama ise, bu, yersiz bir değerlendirmedir. Çünkü Mâide suresinin inişinden önce, haram oldukları açıkça belirtilen leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanlar nesnel karşılıkları itibariyle daha belirgin, daha ağır gelen ve boğulmuş ya da vurulmuş hayvanlara göre daha etkileyicidir. Bunlarsa az rastlanan ve nadiren yaşanan olgulardır. Şu hâlde, nasıl oluyor da daha önemli ve daha etkileyici olan bu dört maddenin haram olduğu, en ufak bir korku duyulmadan açıklanıyor da, bunlara göre pek önemli olmayan bu maddelerin gündeme getirilişinden korku duyuluyor, haram oluşları aşamalı olarak açıklanıyor, açıkça belirtme hususunda insanlardan korku duyuluyor?

Kaldı ki, böyle bir şey olmuş olsa bile bu, dinin kemale erdirilmesi anlamına gelmez. Hükümlerin yasalaştırılması din olarak adlandırılabilir mi ki, bunların tebliğ edilişi ve açıklanışı dinin kemale erdirilmesi olarak adlandırılsın? Bu, doğru kabul edilse bile, ancak dinin bir kısmının kemale erdirilmesi ve nimetin bazısının tamamlanması anlamına gelir; tamamının ve bütünün değil. Oysa yüce Allah, *"Bugün si-*

zin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım." buyurmuştur. Yani hiçbir kayıt belirtmeksizin, sözü mutlak tutmuştur.

Kaldı ki, yüce Allah, daha birçok günde birçok hüküm açıklamıştır. Öyleyse bu günde açıklanan hükmün ayrıcalığı nedir ki, yüce Allah onu veya ayrıntılı açıklamasını dinin kemale erdirilmesi ve nimetin tamamlanması olarak isimlendirmiştir?

Yoksa, dinin kemale erdirilmesinden maksat, haram yiyecekleri ayrıntılı bir şekilde açıklayan bu ayetin inişinden sonra yasama kapısının kapanması şeklindeki tamamlanışı mıdır? Bu durumda Mâide suresinin inişi ile Peygamberin (s.a.a) bu dünyadan göç edişi arasında inen hükümlerin durumu ne olacaktır? Hatta bizzat Mâide suresinin içinde bulunup da bu ayetten sonra inen öteki hükümler için ne diyeceğiz? Varın siz düşünün!

Bütün bunlardan sonra, eğer maksat hicrî onuncu yılın Arefe gününde inen ayetin kapsadığı haramların zikredilişinden dolayı yapılan iyiliği anmaksa, *"size din olarak İslâm'a razı oldum."* (ki cümlenin takdiri, "Bugün razı oldum"dur) ne anlam ifade ediyor? Bu günün ayrıcalığı nedir ki, yüce Allah özellikle o günde din olarak İslâm'dan razı olsun? Ki bu razı oluşa uygun düşecek nitelikte bu güne özgü bir durum da söz konusu değildir?!

Bundan önceki yaklaşımlar için ileri sürülen problemlerin birçoğu ya da çoğunluğa yakın miktarı bunun için de söylenebilir. Fakat biz onları tekrarlayarak sözü uzatmak istemiyoruz.

Acaba, ayette geçen "gün"den maksat, Arefe günü ile Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye vardığı gün arasındaki herhangi bir gün müdür, demek isteniyor? Nitekim kâfirlerin ümitsizliğe düşmeleri ve dinin kemale erdirilişi bazılarınca bu şekilde yorumlanmıştır!

Bundan önceki yaklaşımlara ilişkin problemler, aynı detayıyla bunun için de geçerlidir.

Şimdiye kadar ayetin anlamını belirleme yolunda sunduğumuz araştırma, ayetin anlamı ile ilgili olarak söylenenler veya söylenebilecek şeyler üzerine yapılan değerlendirmelerdir, ki bu bizim ayetle ilgili araştırmamızın bir kısmıdır sadece. Şimdi tefsirimizin kendine özgü araştırma yöntemine uygun olarak diğer kısmına bakalım.

"**Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın.**" Ayette geçen "ye's=umutsuzluk" kelimesi, "recâ=umut" kelimesinin karşıtıdır. Din ise, Allah katından peyderpey inmiştir. Buna göre bu ifade gösteriyor ki, kâfirler, Müslümanların dini olan İslâm'dan yana olumsuz bir beklenti içindeydiler. Uzun süreden beri onun bir şekilde ortadan kalkmasını umuyorlardı. Onların bu tavırları, zaman zaman İslâm için de bir tehdit oluşturuyordu. Din onlardan yana gün be gün tehditle karşı karşıya kalıyordu. Bu da müminleri sakınmaya ve korku duymaya iten bir durum olmalıydı zaten.

Buna göre, *"Artık onlardan korkmayın."* ifadesi, yüce Allah'tan müminlere, karşı karşıya bulundukları tehlikeye ve içlerinde biriken korkuya karşı bir güvence niteliğindedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ehlikitap'tan bir grup sizi şaşırtıp saptırmayı arzuladı."* (Âl-i İmrân, 69) *"Ehlikitap'tan çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir."* (Bakara, 109)

Kâfirlerin, Müslümanların başlarına çorap örmek için fırsat kollamaları, Müslümanların dinlerine duydukları hınçtan kaynaklanıyordu. İslâm dini karşısında göğüslerinin daralması, kalplerinin sıkışmasının tek nedeni İslâm'ın onların zorba egemenliklerine son vermesi, haksızlıklarla elde ettikleri onurlu görüntünün sahteliğini ortaya çıkarmasıdır. Canlarının istediğini yapmalarına engel olmasıdır. Nefislerinin alışkanlıklarına son noktayı koymasıdır. Her istediklerini hiçbir koşula ve kayda bağlı kalmaksızın yapmalarına izin vermemesidir.

Onların öfkeleri dinin kendisine yönelikti, dinin inananlarına yönelik öfkeleri hak dinlerinden dolayıydı. Onların amacı bütün Müslümanları öldürmek, yeryüzünde bir tek Müslüman bırakmamak değildi. Aksine onların amacı, Allah'ın nurunu söndürmek ve sarsılan ve yılmaya yüz tutan şirkin temellerini sağlamlaştırmak, müminleri yeniden küfre döndürmekti. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz ayette de buna işaret edilmiştir: *"Sizi küfre döndürmek isterler."* Bir diğer ayette şöyle buyruluyor: *"Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da Allah, nurunu tamamlayacaktır. O, Elçisini, hidayet ve*

hak din ile gönderdi ki müşrikler hoşlanmasa da onu, bütün dinlere üstün getirsin." (Saff, 8-9) *"Kâfirlerin hoşuna gitmese de siz, dini yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na yalvarın."* (Mü'min, 14)

Bu yüzden kâfirlerin tek derdi, bu güzel ağacı kökünden kesmekti. Müminlere dinden döndürme amaçlı baskılar uygulayarak, topluluklarına nifak tohumlarını saçarak, dini bozmaya dönük kuşku ve hurafeler yayarak bu görkemli yapıyı temelinden yıkmaktı.

İlk etapta Hz. Peygamberin (s.a.a) moralini bozup kararlılığını kırmaya, mal ile, mevki ile o zatın dinî davetine ilişkin azmini boş ve sonuçsuz göstermeye dönük faaliyetlere giriştiler. Nitekim yüce Allah buna şu şekilde işaret etmiştir: *"Onlardan bir grup fırladı; yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir."* (Sâd, 6) Aralarına sızıp yağcılık yaparak bu işi yapmayı düşündüler. Şu ayetlerde de buna işaret edilmiştir: *"istediler ki, sen yağcılık yapasın da onlar da yağcılık yapsınlar."* (Kalem, 9) *"Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça yanaşacaktın."* (İsrâ, 74) *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmazsınız."* (Kâfirûn, 1-3) Bu ayetlerde, nüzul sebebiyle ilgili rivayetlerde açıklanan iniş sebeplerine göre bu hususlara işaret edilmektedir.

Bu dinin son bulmasıyla ilgili son beklentileri şuydu: "Bu misyonu yerine getiren şahsın erkek çocuğu yoktur. Dolayısıyla onun ölümüyle birlikte bu hak çağrısı da son bulacaktır." Onlara göre Hz. Muhammed (s.a.a) peygamber kılığında bir kraldı, çağrısı da risalet kalıbı içinde sunulan bir saltanat davasıydı. Eğer o ölür veya öldürülürse, arkasından onun da, dininin de adı sanı unutulur gider. Sultanların ve Tiranların yaşamında gözlemlenen bir durumdur bu. İktidarları ne kadar görkemli, zorbalıkları ne denli kapsayıcı olursa olsun, insanları hangi düzeyde boyun eğdirmiş olurlarsa olsunlar, ölümleriyle birlikte adları, sanları da unutulur. İnsanların hayatlarına egemen kıldıkları yasaları ve kuralları da kendileriyle birlikte mezara gömülür. İşte kâfirlerin bu beklentilerine şu şekilde işaret edilmiştir: *"Asıl sonu kesik olan, sana kin duyandır."* (Kevser, 3) Nüzul sebebine ilişkin rivayetlerde, ayetin kâfirlerin bu tür beklentilerine cevap olarak indiği ifade edilir.

Bu ve benzeri duygular, kâfirlerin ruhlarına sinmiş beklentilerdi. Böylece Allah'ın dininin nurunu söndürmeyi umuyorlardı. Bir kuruntu

olarak, bu tertemiz davetin bir türedi hareket olduğunu ve gelişmelerin onu yalancı çıkaracağını, işini bitireceğini, günlerin ve gecelerin geçmesiyle birlikte etkisinin geçeceğini düşünüyorlardı. Ancak İslâm'ın peyderpey ulaştığı bölgelerde halkına ve halkının dinine üstünlük kurması, sesinin gitgide yayılması, mesajının güç ve etkinlik kazanması kâfirlerin bu tür beklentilerini boşa çıkardı. Bu yüzden kâfirler Peygamberin (s.a.a) kararlılığını kırmaktan yana umutsuzluğa düştüler. Mal ve mevki vaadiyle hedeflerinden alıkoyacaklarına ilişkin ümitlerini suya düştü.

İslâm'ın ulaştığı güç ve caydırıcı egemenlik, biri hariç diğer tüm beklentilerden yana onları karamsarlığa itti. Ümit bağladıkları diğer neden ise, Peygamberin (s.a.a) erkek çocuğunun olmaması, ondan sonra misyonunu yürütecek, onun yerine geçip dinsel daveti yürütecek birinin bulunmamasıydı. Şu hâlde, onun ölümüyle birlikte dini de ölecekti. Hiç kuşkusuz, hükümler ve bilgiler bağlamında dinsel kemale eriş ne düzeyde olursa olsun, dinin kendini koruması açısından tek başına yeterli bir unsur değildir. İcat edilen yasalar ve insanlarca tâbi olunan dinler, ne kendi kendilerini ve ne de yayılmalarıyla, bağlılarının çokluğuyla varlıklarını ve orijinalliklerini koruyamazlar. Aynı şekilde, dinler ve yasa sistemleri baskıyla, zorbalıkla, diktacı uygulamalarla, tehditle, dinden döndürme amaçlı baskı ve işkenceyle silinip gitmezler. Ancak taşıyıcılarının, koruyucularının yok olmalarıyla, yöneticilerinin bulunmamasıyla tarih sahnesinden silinirler.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan şu sonuç ortaya çıkıyor: Kâfirlerin dini yok etmekten ümitlerini kesmeleri şu realiteden ileri geliyordu: Yüce Allah, dini koruyacak, hareketini yönlendirecek ve dine inanan ümmete yol gösterecek birini Peygamberin (s.a.a) yerine tayin etmiştir. Bunun üzerine kâfirler, Müslümanların dinlerini ortadan kaldırmaktan yana ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlar dinin kişisel taşıyıcı aşamasından, tüzel taşıyıcı aşamasına adım attığını gözlemliyorlardı. İşte dinin kemale ermesi buydu. Oluşum aşamasından, kalıcılık aşamasına geçiş yani. Bunun anlamı, nimetin tamamlanmasıydı.

Dolayısıyla, *"Ehlikitap'tan çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affe-*

din, hoş görün. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir." (Bakara, 109) ayetinde geçen, *"Allah emrini getirinceye kadar..."* ifadesiyle buna işaret edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Bu değerlendirme, ayetin Gadir-i Hum günü, yani hicretin onuncu yılının zilhicce ayının on sekizinde Hz. Ali'nin (a.s) velayeti ile ilgili olarak indiğine ilişkin rivayetleri destekleyen bir açıklamadır. Bunu esas almamız durumunda, ayetin iki bölümü arasında net bir irtibat kurulmuş ve yukarıda işaret ettiğimiz problemler bertaraf edilmiş olur.

Ayette geçen "umutsuzluk" ifadesinin anlamını öğrendiğine göre, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* ifadesinde geçen "bugün" kelimesinin "umudu kesmişlerdir" ifadesiyle ilintili zarf olduğunu ve cümlenin akışı içindeki takdimin [yani "el-yevm=bugün" ifadesinin ilintili olduğu "yeise=umudu kesmişlerdir" ifadesinden öne geçirilmesi] günün önemini ve büyüklüğünü vurgulamaya yönelik olduğunu bilirsin. Çünkü o günde din, kişisel denetçiyle ayakta durma aşamasından tüzel denetçi kontrolünde ayakta durma aşamasına, ortaya çıkış ve doğuş aşamasından kalıcılık ve süreklilik aşamasına adım atmıştır.

Bu ayeti, bundan sonra yer alan *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı"* ayetiyle karşılaştırmak doğru değildir. Çünkü her iki ayet farklı akışlara sahiptirler. *"Bugün... umudu kesmişlerdir."* ifadesi, bir ara söz, *"Bugün... helâl kılındı."* ifadesi ise, konuya yeni bir başlangıç konumundadır. Ayrıca, her iki ifadenin hükmü de farklıdır. Birinci ifadenin hükmü, tekvinî=varoluşsaldır; bir yandan müjde, bir yandan da uyarı ifade etmektedir. [Kâfirlerin umutsuzluğa kapılması, tekvinî bir olgu olup Müslümanlar için müjde ve kâfirler için tehdittir.] İkinci ifadenin hükmü ise, teşriî=yasamasaldır; kurallara yönelik ilâhî lütfu vurgulamaya yöneliktir. Buna göre, *"Bugün... umudu kesmişlerdir."* ifadesi, o günün büyük önemini göstermektedir. O gün, büyük ve önemli bir hayrın gerçekleştiği gündür. Kâfirlerin müminlerin dinlerini yok etmekten umudu kesmeleri yani... Daha önce de söylediğimiz gibi, ayette geçen "kâfirler"den maksat, Putperesti, Yahudisi ve Hıristiyanıyla bütün kâfirlerdir. Bu sonucu, ifadenin mutlaklığından çıkarıyoruz.

"Artık onlardan korkmayın, benden korkun." ifadesi, yol gösterici bir tavsiyedir, yaptırım gerektirici bir buyruk değildir. Bunun anla-

mı şudur: Daha önce sizin için tehlike oluşturan kâfirlerin umutsuzluğa düşmelerinden sonra korkmanızı gerektirecek bir şey yoktur. Bilindiği gibi insan, bütünüyle ümitsizliğe düşmüş olduğu işe yönelmez; tüm çabasının boşa gideceğinden emin olduğu işte çaba sarf etmez. Dolayısıyla siz kâfirlerden yana güvendesiniz. Bundan sonra dininiz için onlardan korkmanız gerekmez. Artık onlardan korkmayın; benden korkun.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayetin akışının oluşturduğu atmosferin de desteğiyle, *"benden korkun."* ifadesiyle şu anlam kastediliyor: Kâfirlerin umudu kesmemeleri durumunda onlardan yana korkuya kapılacağınız hususta, yani dininiz ve onun elinizden alınması hususunda şimdi benden korkmalısınız. Görüldüğü gibi bu, Müslümanlara yönelik bir tür tehdittir. Bu yüzden ayeti, lütfün vurgulanışı esasına göre yorumlamadık.

Söylediklerimizi destekleyen bir husus da şudur: Allah'tan korkmak her hâlükârda bir zorunluluktur. Bir durumdan diğerine, bir koşuldan diğerine göre değişmez. Dolayısıyla, eğer burada söz edilen korkudan özel bir alanda korkma anlamı kastedilmezse, *"Artık onlardan korkmayın"* ifadesinden *"benden korkun."* ifadesine vurgulu geçiş yapmanın anlamı olmazdı.

Bu ayeti, *"Eğer inanmış kimseler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun."* (Âl-i İmrân, 175) ayetiyle karşılaştırmak yanlıştır. Çünkü Âl-i İmrân suresinin ilgili ayetinde işaret edilen "havf=korku" iman koşuluna bağlı olduğu gibi, ayetteki hitap da mevlevî buyruksaldır. Dolaysıyla şu anlamı ifade eder: Müminlerin, kendileri için kâfirlerden korkmaları caiz değildir. Bilâkis yalnızca yüce Allah'tan korkmaları gerekir.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayet kâfirlerden duydukları, kendi nefisleri açısından hissettikleri gereksiz bir korkuyu yasaklıyor. Bu açıdan Allah'tan korkmalarının emredilip emredilmemesi arasında fark yoktur. Bu yüzden Allah'tan korkmaya ilişkin emir ikinci kez, illeti çağrıştıran bir kayıtla gerekçelendiriliyor. Bununla, *"eğer inanıyorsanız."* sözünü kastediyoruz. Ama *"Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* ifadesi açısından farklı bir durum geçerlidir. Çünkü müminlerin duydukları bu korku, dinleri açısından hissettikleri bir endişeden kaynaklanıyordu. Böyle bir korku da Allah'ın gazabını gerektirmez. Çünkü bu korku ger-

çekte Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya dönüktür. Bu yasak, korkuyu gerektiren sebebin -kâfirlerin umudu kesmemiş olmaları- ortadan kalkmış olmasından, etkisinin giderilmesinden kaynaklanıyor.

Şu hâlde yasak, irşadî yani, yol gösterme ve öğüt niteliklidir. Yüce Allah'ın kendisinden korkmalarını emretmesi de yol gösterme amaçlıdır. Bundan şu sonuç çıkıyor: "Din konusunda endişeye kapılıp korkmanız gereklidir. Fakat, korkunun sebebi bu güne kadar kâfirlerden kaynaklanıyordu. Siz, onların sizin dininizle ilgili kötü emeller beslemelerinden dolayı onlardan korkuyordunuz. Ama bu gün onların umudu kesilmiştir. Sebep artık Allah'ın katındaki gerekçelere bağlanmıştır. Şu hâlde yalnızca O'ndan korkun." Okuyucu bu hususta iyice düşünmelidir.

Dolayısıyla, *"Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* ifadesini içermesinden dolayı, ayetin tehdit ve sakındırma, uyarma niteliği de vardır. Çünkü müminler için her takdirde ve her durumda zorunlu olan genel korku yerine, özel bir korku duymaları emrediliyor. Öyleyse, bu korkunun özelliği üzerinde durmamız, onu gerektiren ve emredilmesini sağlayan sebebi irdelememiz gerekir.

Şunda kuşku yoktur ki, *"Bugün... umudu kesmişlerdir."* cümlesi ve *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım."* cümlesi, ayet içinde birbiriyle bağlantılı ve bir hedefe yöneliktir. Daha önce bu hususu açıkladık. Dolayısıyla Allah'ın bugün kemale erdirdiği ve bugün tamamlamış olduğu nimet -ki gerçekte bu ikisi aynı şeydir-kâfirlerin daha önce beklentiye düştükleri ve müminlerin onlardan korktukları husustur. Fakat yüce Allah, kâfirleri bu hususta umutsuzluğa düşürdü. Dinini kemale erdirdi, nimetini tamamladı. Müminlerin bu konuda kâfirlerden korkmalarını yasakladı. Dolayısıyla kendisinden korkmalarını istediği şey de, kâfirlerden korkmalarına neden olan şeyin kendisidir. O da yüce Allah'ın dini ellerinden çekip çıkarması ve bu bahşedilmiş nimeti gidermesidir.

Yüce Allah, nimeti gidermenin tek sebebinin nankörlük olduğunu belirtmiş ve nankörleri son derece sert ifadelerle tehdit etmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Bu böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan nimeti değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Allah işitendir, bilendir."* (Enfâl, 53) *"Kim, Allah'ın kendisine*

gelen nimetini değiştirirse, şüphesiz, Allah'ın cezası çetindir." (Bakara, 211) Ayrıca yüce Allah, bahşettiği nimetlere ve bu nimetleri inkâr edenlerin akıbetlerine ilişkin bütünsel bir örnek vermektedir: *"Allah şöyle bir kenti örnek olarak anlattı: Güven, huzur içinde idi, her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korku elbisesi tattırdı."* (Nahl, 112)

Buna göre, *"Bugün... umudu kesmişlerdir... din olarak İslâm'a razı oldum."* ifadesi, Müslümanların dinlerinin kâfirlerden yana güvende olduğunu, kâfirler tarafından gelecek bir tehlike karşısında koruma altında olduğunu duyurmaktadır. Bu demektir ki, kâfirler bu dini bozmaya ve yok etmeye yönelik bir yol bulamayacaklardır. Olsa olsa bu, bizzat Müslümanların elinden olacaktır. Yani, bu eksiksiz nimeti inkâr etmeleri, bu razı olunmuş dini reddetmeleri ile dinin yok olması söz konusu olabilir. Bunu yaptıkları gün, yüce Allah nimeti ellerinden alacak ve onu ceza ile değiştirecektir. Onlara açlık ve korku elbisesini tattıracaktır. Nitekim Müslüman halklar İslâm dinini kulak ardı ettiler, Allah da onlara açlık ve korku elbisesini giydirdi.

Bu ayetin, *"Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* cümlesinin içerdiği geleceğe dair gaybî haberin ne ölçüde doğru olduğunu somut örnekleriyle kavramak isteyenler, bugün İslâm âleminin içinde bulunduğu pratik durumu gözlemlesinler, sonra tarihsel olayları analiz ederek geriye doğru gitsinler ve problemlerin temellerine ve tarihsel arka plânlarına ulaşsınlar.

Kur'ân'da "velayet"le ilgili olarak yer alan ayetlerin, tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği uyarı ve azap tehdidi ile tam bir bağlantısı vardır. Yüce Allah, kitabında sadece "velayet" konusunda kullarını kendisinden sakındırmıştır. Bu konuda defalarca, *"Allah sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28, 30) buyurmuştur. Bu konuyu etraflıca ele alırsak, kitabımızın tefsir yönteminin dışına çıkmış oluruz.

"**Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum.**" "İkmal=olgunlaştırma" ve "itmam=tamamlama" kelimeleri, anlam itibariyle birbirlerine yakın kavramlardır. Ragıp el-İsfahanî der ki: "Bir şeyin kemale ermesi (olgunlaşması), o şeyle güdülen amacın gerçekleşmesi

demektir." Ve yine şöyle der: "Bir şeyin tamamlanması da, kendisi dışındaki bir şeye ihtiyaç duymayacağı bir sınıra gelmesidir. Eksik, kendisi dışındaki bir şeye ihtiyacı olan demektir."

Bu iki kavramın anlamını başka bir yöntemle de belirginleştirebiliriz. Şöyle ki: Etkinlik gösteren şeylerin etkileri iki kısımda incelenebilir. Bunların bir kısmı, -şayet cüzleri varsa- bütün cüzlerinin var olması durumunda o şeye terettüp ederler. Şöyle ki, bu cüzlerden veya koşullardan biri ortadan kalkarsa, bu olgular ona terettüp etmeyeceklerdir. Oruç ibadetini buna örnek gösterebiliriz. Çünkü oruç, gündüzün bir vaktinde, bir şeyler yemekle bozulur. Bu şeyin bu nitelikte olmasına tamamlama denir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın."* (Bakara, 187) *"Rabbinin sözü hem doğruluk, hem de adalet bakımından tamamlanmıştır."* (En'âm, 115)

Diğer kısmı ise, bir şeyin bütün cüzlerinin oluşmasına bağlı olmaksızın ona terettüp eden etkiler, sonuçlardır. Dolayısıyla bütünün etkisi, cüzlerin etkilerinin toplamı hükmündedir. Bir cüz var oldukça, ona özgü olan sonuçlar ve etkiler de ona terettüp ederler. Bütün cüzler var olursa, onlara da istenen bütün etkiler terettüp eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kurbanı bulamayan kimseye üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde oruç vardır. İşte bu, kamil=tam on gündür."* (Bakara, 196) *"Bu, sayıyı kamil etmeniz=tamamlamanız içindir."* (Bakara, 185) Çünkü bu sayının bütününe terettüp ettiği gibi, bir kısmına da sonuç terettüp eder. Araplar derler ki: "Temme li-fulanin emruhu ve kemule akluhu=falanın işi tamamlandı, aklı olgunlaştı." Ama, "İşi olgunlaştı, aklı tamamlandı." demezler.

Kemale erdirme, olgunlaştırma anlamına gelen "ikmal" ile "tekmil" ve tamamlama anlamına gelen "itmam" ile "tetmim" kelimeleri arasındaki fark, if'al ve tef'il kalıplarının ifade ettikleri anlamlar arasındaki farktan kaynaklanır. Çünkü if'al kalıbı, köken itibariyle eylemin bir defada oluşuna, tef'il kalıbı da peyderpey oluşuna delâlet eder. Ancak konuşma sanatındaki gelişmeler ve dilin kapasitesinin genişlemesi bu iki kalıbın kökeni üzerinde etkinlikte bulunmuş, kalıpları bir ölçüde kökünün mecrasından ya da asıl anlamından uzaklaştırmıştır. İhsan [iyilikte bulunmak] ve tahsin [diğerini övmek], isdak [mehir vermek] ve tasdik [onaylamak], imdad [yardıma koşmak] ve temdid

(süreyi uzatmak], ifrat ve tefrit kelimelerini buna örnek gösterebiliriz. Bunlar, kullanıldıkları konuların özelliği doğrultusunda ortaya çıkan sonra da kullanım dolayısıyla lafızda yerleşen anlamlardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu sonuç çıkıyor: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım."* ifadesi gösteriyor ki, "din" kelimesiyle bütün bilgiler ve yasalaştırılan tüm hükümler kastediliyor. Bu gün de bunların sayısına başka bir şey eklenmiştir. Ve nimet ne kastedilirse kastedilsin, tek bir manevî olguydu. Eksik ve etkisi yoktu. Bu gün söz konusu nimet tamamlandı ve ondan beklenen etki terettüp etti.

"Nimet" kavramı türe işaret eden bir kalıp ve köktür. Bununla, şeyin öz doğasıyla uyum içerisinde olup doğasının onu kendisinden itmediği şey kastedilir. Varlıklar, düzen içinde olmaları açısından bitişik ve bağlantılıdırlar, birbirleriyle uyum içerisindedirler; bunların büyük kısmı veya tüm varsayılan başka bir şeye izafe edildiğinde nimet niteliğini kazanırlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah'ın nimetini saymak isteseniz sayamazsınız."* (İbrâhim, 34) *"Size zahir ve batın nimetlerini bol bol verdi."* (Lokmân, 20)

Fakat yüce Allah varlıkların bir kısmını kötülük, basitlik, oyun, eğlence vb. övgü ifade etmeyen olumsuz vasıflarla nitelendirmiştir: *"İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet ve fırsat vermemiz, onlar için daha hayırlıdır. Onlara sırf suçlarını arttırmaları için fırsat veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır."* (Âl-i İmrân, 178) *"Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur."* (Ankebût, 64) *"İnkâr edenlerin, (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın! Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!"* (Âl-i İmrân, 196-197) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bu ayetler gösteriyor ki, nimet olarak sayılan şeyler insan için yaratılışlarının gerisindeki ilâhî amaçla örtüştüklerinde nimet kategorisine girerler. Çünkü bunlar, insanlara yönelik ilâhî bir yardım olarak yaratılmışlardır. Ki insanlar kendi gerçek mutlulukları yolunda onlar üzerinde tasarrufta bulunsun. İnsanın gerçek mutluluğu da kulluk sunmak ve Rabbani otoritesine boyun eğmek suretiyle her türlü eksiklik-

ten münezzeh olan Allah'a yaklaşmasıdır. Konuya ilişkin olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattın."* (Zâriyât, 56)

Şu hâlde insanın Allah'ın huzuruna yaklaşmak ve hoşnutluğunu elde etmek amacıyla üzerinde tasarrufta bulunduğu her şey nimettir. Aksi takdirde bu nimet onun hakkında azaba dönüşür. Buna göre, varlıklar kendi başlarına nötrdürler. Ama kulluk ruhunu kapsadıkları zaman, bu tasarruf açısından Allah'ın velayeti altında oldukları zaman nimet niteliğini kazanırlar. Allah'ın velayeti ise, yüce Allah'ın kulların işlerini rubûbiyetiyle düzenlemesi demektir. Bu da gösteriyor ki gerçek nimet Allah'ın velayetidir. Bir şey, Allah'ın velayetinden etkilendiği takdirde nimet sayılır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara, 257) *"Bu böyledir, çünkü Allah inananların velisidir. Kâfirlerin ise velileri yoktur."* (Muhammed, 11) Yüce Allah Elçisi hakkında da şöyle buyuruyor: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65) Bunun gibi birçok ayet örnek gösterilebilir.

Şu hâlde İslâm, kulları O'nun kuralları doğrultusunda ibadet etsinler diye Allah katından indirilen hükümlerin toplamı olması açısından dindir. Amelde esas alınması koşuluyla, Allah'ın, Elçisinin ve ondan sonra ululemrin velayetini kapsaması açısından da nimettir.

Allah'ın velayeti, yani din aracılığıyla kullarının hayatını yönetmesi, ancak Elçisinin velayeti aracılığıyla gerçekleşir. Elçinin velayeti de, ondan sonra ululemr aracılığıyla gerçekleşir. Elçinin ve ondan sonra ululemrin velayeti, Allah'ın izniyle ümmetin dinsel işlerini yönetmeleri anlamını ifade eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* (Nisâ, 59) Bu ayetin ifade ettiği anlam üzerinde daha önce durduk. Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun elçisi ve namaz kılan ve rükû hâlinde zekât veren müminlerdir."* (Mâide, 55) İnşallah bu ayetin ifade ettiği anlam üzerinde etraflıca duracağız.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı gelip şu noktaya

dayanıyor: Bu gün -yani kâfirlerin sizin dininizi yok etmekten umutlarını kestikleri gün- velayeti farz kılmak suretiyle, size indirmiş bulunduğum dinî bilgileri kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Bu nimet, dinsel işlerin ilâhî bir tarzda yönetilip yönlendirilmesi anlamına gelen velayettir. Bu güne kadar Allah ve Resulünün velayeti şeklindeydi ve vahiy indiği sürece bu yetiyordu. Fakat bundan sonra, vahyin iniş zamanının sona erişiyle ve Allah'ın dininin hamisi ve koruyucusu konumundaki Resulün insanların arasından ayrılışıyla birlikte bu velayet yetmez. Bu yüzden bu misyonu yürütecek kimsenin tayin edilmesi bir zorunluluktur. O, Resulullah'tan (s.a.a) sonra dini ve ümmetin yönetimini üstlenecek veliyy-i emr (emir sahibi-yönetici)dir.

Buna göre, velayet bir tek meşru (yasalaştırılmış olgu) idi, Resulullah'tan sonra veliyy-i emrin tayinine kadar eksikti, tam değildi.

Dinin yasaması kemale erip velayet nimeti tamamlanınca, din olarak sizin için İslâm'dan razı oldum. Ki İslâm, tevhid dinidir; bu dine göre sırf Allah'a kulluk edilir, itaat (itaat ibadet demektir) O'na ve itaatini emrettiği Resule veya veliyye edilir ancak.

Bu açıdan ayet, müminlerin bu gün korkudan kurtuluş ve güvene kavuştuklarını, yüce Allah'ın, tevhit dini olan İslâm'a göre hayatlarını düzenlemelerinden razı olduğunu haber vermektedir. Öyleyse onların Allah'a ibadet etmeleri, Allah'tan başkasına ve Allah'ın itaat edilmesi gerektiğini açıkladığı kimseden başkasına itaat etmek suretiyle O'na herhangi bir şeyi ortak etmemeleri gerekir.

"Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir. Onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar. Ama kim bundan sonra da inkâr ederse, işte onlar yoldan çıkanlardır." (Nûr, 55) ayetini düşünüp cümleleri, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir..."* ayetiyle karşılaştırdığın zaman, Mâide suresindeki ayetin, Nûr suresinin ilgili ayetinin içerdiği vaadin gerçekleştiğinin somut ifadesi olduğunu göreceksin. Çünkü bize göre, *"Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar."* ifadesi, amaç bildirir niteliktedir. Nitekim, *"Kim bundan son-*

ra da inkâr ederse, işte onlar yoldan çıkanlardır." ifadesi de bunu ima ediyor.

Nûr suresi, İfk Kıssası'nı, zina cezasını, örtü vb. hükümleri içermesinin de gösterdiği gibi Mâide suresinden önce nazil olmuştur.

"**Kim (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse (bunlardan yiyebilir; çünkü) hiç şüphesiz Allah bağışlayan ve esirgeyendir.**" Ayette geçen "mahmase" kelimesi, "açlık" demektir. "Mutecanif" kelimesinin mastarı olan "tecânuf" ise, "eğilim" anlamına gelir. Kelimenin kökü olan "cenef" kelimesi, ayakların dışa eğilimli olması demektir. Ayakların içe eğilimli olması da "henef" kelimesiyle ifade edilir.

Ayetin akışı şuna delâlet eder: Öncelikle hüküm mecbur kalma ve dara düşme durumuna ait sanevî=ikinci derecede gelen hükümdür. İkincisi: Caizlik ve mubahlık zorunluluğu kaldırma ve açlığı dindirme miktarına bağlıdır [yani, insanı ölümden kurtaracak miktarda sadece bunlardan yenilebilir]. Üçüncüsü: Bağışlama ve rahmet sıfatları cezayı gerektiren günahlarla ilintili olabildiği gibi, bunların kaynağıyla da ilintili olabilir. Yani muhalefet edilmesi, beraberinde cezayı taşıyan günah niteliğini gerektiren hükümle ilintili olabilir [ve böylece bu iki sıfat, haram kılınan şeyin helâl olmasını gerektirir].

ÜÇ BÖLÜMDE BİLİMSEL ARAŞTIRMA

1- Et Yemeye İlişkin İnanışlar

Hiç kuşkusuz insan, diğer canlılar ve bitkiler gibi beslenme ve sindirim sistemiyle donatılmıştır; bu yeteneği ve donanımıyla işleyebileceği, bedenine katılımını sağlayabileceği, böylece varlığını sürdürebileceği maddî unsurları alır. Diş geçireceği ve midesine indirebileceği hiçbir şeyi yemesini engelleyen doğal hiçbir mani söz konusu değildir. Yeter ki bunlar zararlı olmasın veya onlardan tiksinmesin.

Zararlı olması bir yiyeceğin, insanın yediği şeyin bedenine zehir veya benzeri bir şeyle zarar verdiğini fark etmesidir. Bu durumda insan böyle bir yiyeceği yemekten kaçınır. Ya da bir yiyeceğin manevî açıdan zararlı olduğunu fark eder. Değişik dinlerde ve şeriatlarda ha-

ram kılınan maddeleri buna örnek verebiliriz. İnsanın bu tür şeyleri yemekten kaçınmasına düşünsel nitelikli kaçınma diyoruz.

Tiksinme ise, karşılaşılan maddenin insan doğasının yaklaşmaktan kaçınacağı oranda pis bilinmesinden doğan bir tepkimedir. Nitekim insan pis ve iğrenç kabul ettiği için kendi pisliğini yemez. Ancak bu, bazı çocuklar ve delilerde görülmüştür. Buna bir de değişik insan topluluklarında etkin olan dinlerin ve yasaların öngördükleri inançsal etmenlere dayanan yaklaşımları ekleyebiliriz. Örneğin Müslümanlar domuz etini iğrenç kabul ederken Hıristiyanlar temiz kabul ederler. Batılı toplumlar, doğulu toplumların pis kabul ettiği yengeç, kurbağa ve fare gibi hayvanların etlerini yiyebiliyorlar. Bu tür kaçınmayı ikincil doğa ve kazanılmış doğa kategorisinde değerlendirmek gerekir.

Görüldüğü gibi etle beslenme konusunda insanlar mutlak serbestlikten mutlak yasaklığa kadar uzanan geniş bir düzlemde farklı eğilimlere sahiptirler ve yenmesi mubah görülenler öz doğaya tâbi olunarak mubah görülmüştür. Yine yemekten kaçınılanlara yönelik davranışın arka plânında da ya düşünsel yaklaşım ya da ikincil doğa dediğimiz müktesep huy vardır.

Buda yasası, bütün hayvanların etlerinin yenmesini yasaklar. Bu negatif tefritin karşısında da olumsuz bir ifrat duruyor, Afrika'da ve başka bölgelerde yaşayan kimi barbar kavimler de her türlü eti, hatta insanın etini bile yiyorlar.

Araplar dört ayaklı hayvanların ve diğer hayvanların, bu arada fare ve kurbağa gibi hayvanların etlerini yedikleri gibi boğazlanarak veya başka bir şekilde öldürülen hayvanların etlerini de yerlerdi. Bunların dışında boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yüksek bir yerden düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı havanlar tarafından parçalanmış gibi her türlü murdar eti yerlerdi. Derlerdi ki: Siz kendi öldürdüğünüz hayvanın etini yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğü hayvanın etini yemiyor musunuz?! Nitekim günümüzde de benzeri sözleri söyleyenlere rastlamak mümkündür: İkisi de et değil mi, aralarında ne fark vardır? Önemli olan insan bedenine zarar vermemesidir. Bunu tıbbi ve kimyasal bir ilaçla da sağlamak mümkündür. Çünkü sindirim sistemi açısından bunlar arasında fark yoktur, diyorlar.

Araplar kan da içiyorlardı. Hayvanların bağırsaklarını kanla dol-

durarak kızartıyor, sonra da konuklarına ikram ediyorlardı. Kuraklık zamanında develerini sivri bir demirle yaralayarak akan kanını içerlerdi. Bugün Müslüman olmayan birçok toplumlarda kan içmek yaygın bir gelenektir.

Putperest Çinliler bu konuda mezhebi en geniş toplumdur. Söylendiğine göre her türlü hayvanın, köpeklerin, kedilerin, hatta solucanların, sedeflerin ve diğer haşerelerin etlerini bile yiyorlar.

İslâm bu konuda orta bir yol izlemiştir. Normal insanın öz doğasının benimsediği, temiz gördüğü etleri mubah saymıştır. Sonra bunu dört ayaklı hayvanlar içinde koyun, keçi, sığır ve deve gibi açıklamış, at ve eşek gibi bazı dört ayaklıların etlerinin mekruh olduğunu belirtmiştir. Kuşlarda ise yırtıcı olmayan, yani kursağı bulunan ve kanat çırparak uçan ve pençeleri olmayan kuşlar olarak açıklamıştır. Denizde yaşayan canlılarda da birçok balık türü olarak açıklamıştır. Buna ilişkin ayrıntılı bilgiler fıkıh kitaplarında yer almaktadır.

Bunun yanı sıra adı geçen hayvanların kanlarını, her türlü leşi ve üzerinde yüce Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanları haram kılmıştır. Bu yaklaşımın gerisindeki amaç, fıtrat yasasını, yani insanın et yemeye olan eğilimini diriltmek ve sahih düşünceye, istikamet üzere olan sağlam öz doğaya saygı göstermektir. Bu ikisi [sahih düşünce ve istikamet üzere olan öz doğa], tür olarak zararlı olanların, pis ve tiksindirici kabul edilenlerin mubah sayılmasının önündeki doğal engellerdir.

2- Rahmet Sıfatıyla Bağdaşmadığı Hâlde, Hayvanların Öldürülmesi Nasıl Emredilmiştir?

Biri çıkıp şöyle bir soru yöneltebilir: Hayvanlar da tıpkı insanlar gibi canlıdır; insanlar gibi işkencenin, yok oluşun ve ölümün acısını hissederler. Bizi istenmeyen şeylerden sakınmaya, işkencenin ve ölümün acısından kaçınmaya sevk eden kendini sevme iç güdüsü, bu konuda bizim duyduğumuz acıyı duyuyorlar, bize ağır gelen onlara da ağır geliyor ve bütün nefisler aynı konumdadır diye, kendi türümüzün bireylerine acımaya yöneltir.

Bu durum, aynen diğer canlı türleri için de geçerlidir. Öyleyse, bize acı veren bir yöntemle onlara acı vermemiz, onlar açısından yaşa-

mın tadını ölümün acısıyla değiştirmemiz, onları en üstün, en onurlu nimetlerden biri olan var olma, varlığını sürdürme nimetinden yoksun bırakmamız doğru olabilir mi? Yüce Allah, acıyanların en merhametlisidir. Her ikisi de O'nun tarafından yaratıldıkları hâlde, O'nun rahmeti, insan zevk alsın diye hayvanın öldürülüşünü emretmekle nasıl bağdaşıyor?

Buna verilecek cevap şudur: Bu sözler, duyguları gerçeklere ve realiteye hakim kılma türündendir. Oysa yasalarda gerçek maslahatlar esas alınır, vehim menşeli duygular değil.

Konuyu açacak olursak: Sahip olduğun yeteneklerle gözlemleme imkânını bulduğun varlık âlemini inceleyecek olursan, varlık bütününün oluşumu ve varlığını sürdürme açısından evrensel dönüşüm yasasına tâbi olduğunu görürsün. Her şey aracılı veya aracısız başka bir şeye, başkası da ona dönüşme imkânına sahiptir. Biri var oluyorsa, mutlaka başkası yok oluyordur. Şu yok olmadıkça bu var olmaz. Maddî âlem, dönüşümler ve değişimler âlemidir. Dilersen, "yiyenler ve yenilenler âlemi" de diyebilirsin.

Söz gelimi yer bileşikleri, toprağı yemektedirler, onu kendilerine eklemekle, kendilerine uygun veya kendilerine özgü şekillere sokmakta ve onlara biçimler vermektedirler. Sonra toprak onları yemekte, yok etmektedir.

Bitkiler topraktan beslenirler, hava teneffüs ederler. Ardından toprak tarafından yenilir, asli unsurlarına ve ilk elementlerine dönüştürülür. Her zaman birinin diğerine dönüştüğüne tanık olabiliriz.

Hayvanlar bitkilerden beslenirler, su içerler ve hava teneffüs ederler. Kimi hayvanlar da hemcinslerini yerler. Yırtıcı hayvanlar avlanarak et yerler. Yırtıcı kuşlar güvercin ve serçe gibi kuşları yerler. Sahip olduğu beslenme donanımı yüzünden başka türlü davranamaz. Güvercin ve serçeler gibi kuşlar da hububat taneleri, sinek, tahta kurusu ve sivri sinek yerler. Onlar da insanların ve başka canlıların kanlarından beslenirler. Sonra toprak hepsini yer.

Şu hâlde, varlıklar âlemi üzerinde mutlak egemenliğe sahip, istisnasız hükmüne tâbi olunan varoluş kanunu, yaratılış yasası, et ve benzeri şeylerle beslenme hükmünü koymuştur. Sonra varlık bütünün bireylerini buna yöneltmiş, onlara yol göstericilik yapmıştır. İnsanı hem

hayvanlardan, hem de bitkilerden beslenecek şekilde donatan, bu evrensel yasadır. İnsanın beslenme donanımının en önünde dişleri gelmektedir. Dişler kesmeye, kırmaya, ısırmaya ve öğütmeye uygun bir şekilde dizilmişlerdir. Önde kesici dişler, arkasında köpek dişleri, onların da arkasında azı dişleri amacına uygun bir şekilde yer alırlar. İnsan koyunlar ve sığırlar gibi kesme ve ısırma yeteneğinden, yırtıcı hayvanlar gibi de öğütme ve çiğneme yeteneğinden yoksun değildir.

Sonra ağız bölgesine yerleştirilen ve bununla yediği etin tadına vardığı tat alma duygusu ve sindirim sistemini oluşturan bütün organlarda yerleştirilen istek ve arzular, eti arzularlar ve iştahları çeker. Bütün bunlar evrensel hidayetin, yöneltilişin göstergeleridir. Yaratılış kongresinin serbestlik kararıdır. Evrensel hidayetle, bu hidayetin etkisiyle oluşan eylemi birbirinden ayırmak, birini kabul edip diğerini inkâr etmek mümkün müdür?

İslâm fıtrat dinidir. Tek hedefi, insan bilgisizliğinin yok ettiği fıtratın eserlerini yeniden diriltmektir. Dolayısıyla yaratılışın işaret ettiği ve fıtratın öngördüğü bir şeyi mubah saymak bir zorunluluktur.

İslâm, yasama sistemiyle bu fıtrî hükmü dirilttiği gibi, varoluş çerçevesinde konulan başka hükümleri de diriltmiştir. Beslenme hususunda sınır tanımazlığı önleyici unsurlar çerçevesinde buna değindik. Buna göre, akıl bedensel ya da manevî açıdan zararlı olan etlerden uzak durulmasını öngörür. Yine insan bünyesinin derinliklerinde yer alan duyular ve duygular, bozulmamış öz doğanın pis gördüğü ve tiksindiği şeylerden uzak durmayı gerekli görür. Bu iki hükmün asılları sonuçta gelip varoluş sisteminin tasarrufuna dayanır. İslâm bunları dikkate almış, bedenin gelişimine zararlı olan etleri haram kıldığı gibi, insan toplumunun maslahatı açısından zararlı olan etleri de haram kılmıştır. Üzerinde Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanların etlerini, kumar ve fal okları vb. şeylerle kazanılan etleri buna örnek gösterebiliriz. İslâm, öz doğanın tiksindiği pislikleri de haram saymıştır.

İşkence etmeye ve öldürmeye engel olması gereken acıma ve merhamet duygusuna gelince, merhametin latif bir varoluşsal bağış olduğu kuşku götürmeyen bir gerçektir. Varoluş yasası uyarınca insanın ve gözlemlediğimiz kadarıyla birçok hayvanın ruhsal yapısına yerleşti-

rilmiştir. Fakat varoluş yasası, her konuda mutlak egemenliği olsun ve mutlaka sadece ona uyulsun diye bu hükmü koymamıştır. Bir kere varoluş yasasının kendisi, merhameti mutlak olarak uygulamaz. Öyle olsaydı, varlık âleminde acıların, afetlerin, musibetlerin ve türlü azapların izine rastlanmazdı.

Kaldı ki, insanın sahip olduğu merhamet duygusu, söz gelimi adalet gibi mutlak olarak üstün, faziletli bir karakter değildir. Öyle olsa, zulmünden dolayı bir zalimi, bir suçluyu cezalandırmamız, saldırıya misliyle karşılık vermemiz uygun olmazdı. Neticede bunda yerin ve üzerindeki varlıkların helâki söz konusu olurdu.

Bununla beraber İslâm, evrensel varoluş yasasının bir bağışı olarak merhamet duygusunu ihmal etmemiştir. Genel olarak merhameti yaygınlaştırmayı emretmiş, hayvanları öldürürken onlara eziyet etmeyi yasaklamıştır. Kesilen hayvanın canı çıkmadıkça organlarının kesilmesini, derisinin yüzülmesini yasaklamıştır. -Boğulmuş ve vurulmuş hayvanın etinin haram kılınması da bu yüzdendir.- Diğer bir hayvanın gözünün önünde başka bir hayvanın boğazlanmasını da nehyetmiştir. Kesilen hayvanın kesimine ilişkin olarak son derece şefkatli hükümler koymuştur. Suyun sunulmasını emretmiştir. Daha bunun gibi fıkıh kitaplarında ayrıntılı biçimde açıklanan birçok hükmü örnek gösterebiliriz.

Bütün bunların yanında, İslâm akıl dinidir; duygu dini değil. Duygusal hükümleri, toplumun maslahatına uygun olan hükümlerin üzerine çıkarmaz. Bunlar arasından yalnızca aklın benimsediklerini esas alır. Akla uygun oldukça duygusal hükümlere itibar eder. Bu da aslında aklın hükümlerine uymak sayılır.

İlâhî rahmet ve yüce Allah'ın acıyanların en merhametlisi oluşu meselesine gelince, şunu bilmek gerekir ki: Yüce Allah, acıyanı acınana lütfetmeye iten kalp inceliği, yufka yüreklilik ve duygusallık anlamında bir rahmet sıfatıyla muttasıf değildir. Bu söylediğimiz maddî ve cismanî bir niteliktir. Ulu Allah bundan münezzehtir. Bilâkis ilâhî rahmetin anlamı, yüce Allah'ın hakkedene hak ettiği kadar hayır indirmesidir. Bu nedenle, bizim azap saydığımız bir şey yüce Allah açısından rahmet, bizim rahmet saydığımız bir şey de O'nun açısından azap olabilir. Dolayısıyla sahip olduğumuz sanal merhamet duygusuna

kapılarak şeriatın öngördüğü yasama çerçevesinde esas maslahatları göz ardı etmemiz veya yasaların realiteye uygun olması gerçeğinden ödün vermemiz, ilâhî hikmet açısından caiz değildir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan şu ortaya çıkıyor: İslâm hayvanların etlerinin yenmesini serbest bırakırken ve bu serbestliği birtakım kayıtlarla ve koşullarla sınırlandırırken, fıtratın direktiflerini esas almakta ve onları yansıtmaktadır bize. Allah'ın insanların yaratılışına esas kıldığı fıtratı yani. Allah'ın yaratma yasasında değişme, başkalaşma olmaz. İşte dimdik ayakta duran dosdoğru din budur.

3- İslâm Neden Hayvanın Boğazlanmasını Öngörür?

Yukarıdaki sorunun bir devamı olarak sorulan bir diğer soru da budur: Et yemenin, fıtratın ve yaratılış yasasının serbest kıldığı bir husus olduğunu kabul ettik. Acaba bu konuda tesadüf ve benzeri ölümlerle yetinilemez mi? Söz gelimi et yemek için hayvanın kendiliğinden ölmesi ya da bizim dışımızda başka bir etkenle can vermesi beklenemez mi? Böylece evrensel caizlikle, hayvana eziyet etmeyi ve öldürerek işkence etmeyi hoş karşılamayan merhamet duygusunun hükmü bir noktada buluşturulur; boğazlamaya ve kesmeye gerek kalmaz.

İkinci bölümdeki açıklamalar, bu soruya da cevap teşkil edecek niteliktedir. Çünkü bu anlamda merhamet duygusunun gereğini yapmak zorunlu değildir. Aksine bu tarz bir merhametin gereğini yapmak gerçeklere ilişkin hükümlerin geçersiz kılınmasına yol açabilir. Öte yandan İslâm, mümkün olduğu kadarıyla tür arasındaki bu latif duygusallığın korunmasına yönelik tedbirleri almaktan geri kalmamış ve bunları tavsiye etmiştir.

Kaldı ki, mizaçların bozulması ve bedenlerin zarara uğramasıyla sonuçlanan leş ve benzeri şeylerin yenilmesiyle yetinmek ve sadece onları yemeği mubah kılmak, merhamet duygusuyla çelişmektedir. Bütün bunların yanı sıra bertaraf edilmesi gereken genel bir zorluk ve sıkıntıyı beraberinde getirir. [Sadece leş ve benzerini mubah kılmak, genel bir sıkıntıya sebep olur.]

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de İkrime kanalıyla İbn-i Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: *"Ey iman edenler..."* diye başlayan hiçbir ayet inmemiştir ki, Ali (a.s) onun başı ve emiri olmasın. Allah Hz. Muhammed'in (s.a.a) ashabını birçok kere azarladığı hâlde, Ali'den sadece hayırla söz etmiştir." [c.1, s.289, h:7]

Ben derim ki: el-Burhan tefsirinde Muvaffak b. Ahmed kanalıyla İkrime'den, o da İbn-i Abbas'tan aynı sözler, "...emiri olmasın..." ifadesine kadar rivayet edilir.[1] Bunu Ayyâşî de İkrime'den rivayet etmiştir.[2] Bu hadisi daha önce ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinden de alıntılamıştık. Bazı rivayetlerde İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Kur'ân'da *'Ey iman edenler...'* diye başlayan bir ayet yoktur ki, biz Ehlibeyt (a.s) hakkında olmasın." Bu rivayet genelin özele uyarlanmasının ya da vahyin batınî anlamının bir örneğidir.

Aynı kaynakta Abdullah b. Sinan'dan şöyle rivayet edilir. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Ey inananlar! Yaptığınız akitleri yerine getirin."* ayetini sordum, buyurdu ki: "Burada ahitler, [yani sözleşmeler] kastediliyor." [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.289.]

Aynı hadisi Kummî de kendi tefsirinde aynı ravi kanalıyla aktarmıştır. [c.1, s.160]

et-Tehzib adlı eserde, rivayet zinciriyle birlikte Muhammed b. Müslim'in şöyle dediği belirtilir: İmam Bâkır (a.s) veya İmam Sadık'tan (a.s) birine, *"dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı..."* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Hayvanların rahmindeki yavrular, tüylenmiş ve kıllanmışsalar, annelerinin boğazlanması, onların da boğazlanması anlamına gelir. İşte yüce Allah bunu kastetmiştir." [c.9, s.58]

Ben derim ki: Aynı hadis el-Kâfi ve el-Fakih adlı eserlerde aynı ravi aracılığıyla iki imamdan birinden aktarılmıştır. Aynı anlamda bir hadis de Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim aracılığıyla iki imamdan birinden ve Zürare kanalıyla da İmam Sadık'tan (a.s) aktarı-

---

1- [el-Burhan tefsiri, c.1, s.431.]

2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.289.]

lır.[1] Bunu Kummî de tefsirinde rivayet eder.[2] Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet ediliyor.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine... saygısızlık etmeyin."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Allah'ın şiarları; ihram, tavaf, İbrahim makamında kılınan namaz, Safa ve Merve Tepeleri arasında sa'ydır. Ayrıca hac mevsimine özgü tüm ibadetler bu kategoriye girer. Kişinin deve kurbanlığını Mekke'ye sevk ederken, kurbanlık olduğu bilinsin dolayısıyla kimse dokunmasın diye onun hörgücünü yaralayıp kan akıtması veya hörgücün derisini soymak yahut gerdanlık takması da Allah'ın şiarlarındandır. Bunlara şiar denmesi, insanların onları fark edip tanımaları içindir."

"ne haram aya" bundan maksat, haram aylardan biri olan zilhicce ayıdır. *"ne kurban"* hac ziyaretinde bulunan kişinin ihramı giydikten sonra kurban edilecekleri yere sürdüğü hayvan kastediliyor. *"ne gerdanlıklara..."* bundan maksat, hac ziyaretinde bulunan kişinin namaz kılarken giydiği nalınları kurbanlık hayvanın boynuna asmasıdır. *"ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenlere"* yani Kâbe'ye hac ziyaretinde bulunanlara." [c.1, s.160]

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Bu ayet, Rebiaoğullarından Hutam adında biri hakkında inmiştir."

Mezkur tefsirde devamla şöyle ekleniyor: Süddi'nin anlattığına göre, Hutam b. Hind el-Bekri, yalnız başına Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi, atını Medine'nin dışında bırakmıştı. Peygamberimize (s.a.a) dedi ki: "Neye davet ediyorsun?" Bundan önce de Peygamberimiz (s.a.a) ashabına demişti ki: "Bugün Rebiaoğullarından bir adam yanınıza gelecek ve bu adam şeytanın diliyle konuşacaktır." Resulullah (s.a.a) adama cevap verdikten sonra adam, "Bana mühlet ver, belki de Müslüman olurum. İstişare edeceğim kişiler var." dedi. Sonra oradan ayrıldı."

Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Kâfir bir yüzle içeri girdi, çıkarken arkasında hainlik bıraktı." Giderken Medine'ye ait

---

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.289.]

2- [Tefsir-ul Kummî, c.1, s.160.]

sürülerden biriyle karşılaştı. Sürüyü önüne katıp götürdü. Bir yandan da şu beyitleri mırıldanıyordu:

"Hutam, bir çoban eliyle sürülerden birini ele geçirdi.

Oysa ne deve, ne de koyun çobanlığı yapmıştı.

Ne de satırla eti parçalayan bir kasaptı.

Sürü sahipleri geceleyin uyudular; ama Hind'in oğlu uyumadı.

Ok gibi hızlı hareket eden bir hizmetçi gibi geçirdi geceyi.

Otlatma zahmetini üzerine aldı.

Cılız bacağı ve düztaban ayağıyla."

Sonra ertesi yıl hac için tekrar geldi. Bu arada sunacağı kurbanı da işaretlemişti. Resulullah (s.a.a) onun huzuruna getirilmesini istedi. Bunun üzerine, *"ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenlere..."* ayeti indi.

Müellif devamla şöyle der: İbn-i Zeyd dedi ki: "Bu ayet, Mekke'nin fethedildiği gün, Beyt-i Haram'ı ziyaret etmek için gelen ve umre yaparak ihramdan çıkmak isteyen bazı müşrikler hakkında inmiştir. Onları gören Müslümanlar, "Bunlar da şunlar [Mekkeliler] gibi müşriktir. İzin ver, onlara saldıralım." dediler. Bunun üzerine yüce Allah söz konusu ayeti indirdi."

Ben derim ki: Taberî bu kıssayı Süddi ve İkrime'den, ikinci kıssayı da İbn-i Zeyd'den rivayet etmiştir.[1] İkinci kıssa ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebi Hatem kanalıyla Zeyd b. Eslem'den rivayet edilir. Bu rivayette, olayın Hudeybiye günü yaşandığından söz edilir. Her iki kıssa da tefsircilerin ve nakilcilerin hemen hemen üzerinde ittifak ettikleri, Mâide suresinin Veda Haccı esnasında nazil olduğu hususuyla örtüşmemektedir. Eğer öyle olsaydı, *"Allah'a ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28) *"Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün."* (Tevbe, 5) ayetinin, *"ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenlere"* ayetinden önce inmiş olmaları gerekirdi. Bu durumda da Beyt-i Haram'a yönelen müşriklere herhangi bir taarruzda bulunmayı nehyetmeye ilişkin direktifin bir anlamı olmazdı.

Büyük bir ihtimalle bu iki kıssa ve bunların içeriklerine benzer

1- [Tefsir-ut Taberî, c.6, s.38-39.]

diğer kıssalar, bir bölümü İbn-i Abbas, Mücahit, Katade ve Dahhak'tan aktarılan şu görüşün nedenini oluşturmuştur: Onlara göre: *"ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenler"* ifadesi, *"Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün..."* ve *"Allah'a ortak koşanlar pisliktir... artık... Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* ayetlerinin inişiyle neshedilmiştir. Nesh hadisi Tefsir-ul Kummî'de yer alır. Ki sözden anlaşıldığı kadarıyla, bu bir rivayettir, Kummî'nin kendi sözleri değil.

Bütün bunların ötesinde, Mâide suresinin en son inen sure olması, bu rivayetleri geçersiz kılmaktadır. Ehlibeyt İmamlarından (a.s) gelen rivayetlerde, Mâide suresinin neshedilen değil neshedici olduğu belirtilir. Kaldı ki, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım..."* ayeti, Mâide suresinin bazı ayetlerinin neshedilmiş olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Buna göre, *"ne de... Beyt-i Haram'a yönelenler..."* ifadesiyle güdülen amaç, daha sonra yer alan, *"bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin."* ayeti vasıtasıyla açıklanmış gibi bir niteliğe sahip olur. Yani, daha önce size taarruzda bulundukları için Mescid-i Haram'a yönelenlere taarruzda bulunarak Kâbe'nin saygınlığını, dokunulmazlığını yok etmeyin. Bunların dışında da daha önce sizi ondan alıkoyanlara böyle davrandılar diye, onları öldürmek gibi günah işlemeye veya ölüm dışında birtakım haksızlılıklara yeltenerek tecavüz etmeye kalkışmayın; bilâkis iyilik ve takva hususunda yardımlaşın.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde de, *"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın."* ayetiyle ilgili olarak Ahmet ve Abd b. Hamid, ayrıca Vabisa kanalıyla da Buharî kendi Sahihinin "Tarih" adlı bölümünde şöyle rivayet ederler: "Bir gün Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldim. Amacım iyilik ve günah namına sormadık bir şeyi bırakmamaktı. Bana dedi ki: Ey Vabisa, niçin geldiğini ve neyi sormak istediğini haber vereyim mi? Yoksa kendin mi söyleyeceksin? Dedim ki: Siz bana haber verin ya Resulullah! Buyurdu ki: İyilikten ve günahtan sormak için geldin. Sonra üç parmağını birleştirerek göğsümü dürtüyor, bir yandan da şöyle diyordu: Fetvayı kalbinden ve nefsinden iste. İyilik, kalbinin mutmain olduğu ve nefsinin yatıştığı şeydir. Günah ise, onun hakkında insanlar sürekli sana fetva verseler bile kalpte sıkıntıya yol açan, göğsünde huzursuzluk meydana getiren şeydir."

Aynı eserde, Ahmet, Abd. b. Hamid, İbn-i Hibban, Taberanî, Hakim -sahih olduğunu vurgulayarak- ve Beyhaki Ebu Emame'den şöyle rivayet ederler: "Bir adam Resulullah'a (s.a.a) günahın ne olduğunu sordu. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'İçinde huzursuzluk meydana getiren şeyden uzaklaş.' Bunun üzerine adam, 'Peki, iman nedir?' diye sordu: 'Bir kimseyi işlediği kötülük üzüyor ve yaptığı iyilik sevindiriyorsa, o mümindir.' cevabını verdi."

Yine aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Ahmed, Buharî kendi Sahihinin "Edeb" adlı bölümünde, Müslim, Tirmizi, Hakim ve Beyhaki "eş-Şuab" kitabından Nuvas b. Sem'an'dan şöyle rivayet ederler: "Resulullah'a iyilik ve günah olguları hakkında soru soruldu. Buyurdu ki: İyilik, güzel ahlâktır. Günah ise, nefsinde huzursuzluk meydana getiren ve insanların haberdar olmasından hoşlanmadığın şeydir." [c.2, s.255]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi rivayetlerin içeriği, *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene..."* (Şems, 7-8) ayetlerinin anlamını esas alan bir mahiyette gelişmektedir. Bu rivayetler günahın anlamı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamayı da desteklemektedir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, müellif şöyle der: "Bu ayet (maksadı *'Beyt-i Haram'a yönelenler'* ifadesidir) ile ilgili olarak âlimler arasında ihtilaf vardır. Bu ifadenin içerdiği hükmün, *'Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün.'* ayetiyle yürürlükten kaldırıldığı söylenmiştir. Müfessirlerin büyük kısmının görüşü bu yöndedir. Diğer bazı âlimler; 'Ne bu surenin, ne de bu ayetin içerdiği hiçbir hüküm neshedilmemiştir; çünkü, müşrikler başlatan taraf olmadıkları sürece, haram aylarda onlara savaş ilân etmek caiz değildir.' demişlerdir." Ardından müellif, "Bu görüş İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir." demiştir.

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Eban b. Tağlib'den, o da İmam Ebu Cafer Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Leş, kan ve domuz eti, herkesçe bilinen şeylerdir. *"Allah'tan başkası adına boğazlanan"* ifadesiyle, putların sunaklarında boğazlanan hayvanlar kastediliyor.

"boğulmuş" ifadesine gelince, Mecusîler kesilmiş hayvanı yemezlerdi, murdar hayvanı yerlerdi. Bu nedenle sığırı ve koyunu boğarak öldürürlerdi, hayvan bu şekilde ölünce etini yerlerdi.

"Vurularak öldürülmüş"ten maksat da şudur: Mecusîler hayvanın ayaklarını bağladıktan sonra ölünceye kadar döverlerdi, hayvan ölünce de etini yerlerdi.

*"yukarıdan düşmüş"*ten maksat da şudur: Yine Mecusîler hayvanın gözlerini bağlayarak yüksekçe bir yerden aşağıya atarlardı, bu şekilde ölen hayvanın etini yerlerdi.

*"boynuzlanmış"*tan maksat da şudur: İki koçu dövüştürürlerdi. Bu dövüşte ölenin etini yerlerdi.

"yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç-" ifadesiyle de şu husus kastedilmiştir: Mecusîler kurt, arslan ve ayı gibi yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanarak öldürülmüş bulunan hayvanları yerlerdi. Yüce Allah bunu haram kıldı.

"Dikili taşlar üzerine boğazlanan" ifadesine gelince, Mecusîler ateş tapınakları için kurbanlar sunarlardı. Kureyşliler de ağaçlara, taşlara tapar ve onlar için hayvan keserlerdi.

"(hayvan etini) fal oklarıyla bölmeniz. Bunlar yoldan çıkmaktır." Cahiliye döneminde Araplar, bir deveyi tutup on parçaya bölerlerdi. Sonra üzerinde toplanıp on tane ok arasında taksim ederlerdi. On oku bir adama verirlerdi. Bunlardan yedi tanesinin payı vardı, üç tanesinin yoktu."

"Payı bulunan okların adları şöyleydi: 1) Fezz, 2) Tev'em, 3) Musbil, 4) Nafis, 5) Hils, 6) Rakib, 7) Mualla. Fezz okunun bir payı, Tev'em okunun iki payı, Müsbil okunun üç payı, Nafis okunun dört payı, Hils okunun beş payı, Rakib okunun altı payı ve Mualla okunun da yedi payı vardı."

"Payı olmayan oklar da şunlardı: 1) Sefih, 2) Menih, 3) Vağd. Devenin bedelini kendisine hiç pay çıkmayan adamlar öderdi. Dolayısıyla bir kumardı bu ve Allah tarafından haram kılındı."

Ben derim ki: Rivayette, boğulmuş, vurulmuş, yüksekten düşmüş hayvanla ilgili açıklama, bir sonraki rivayetten de anlaşılacağı gibi, örneklendirme şeklinde açıklama niteliğindedir. *"Henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç"* ifadesinin *"Yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan"* ifadesinin yanında ve aynı şekilde *"bunlar*

yoldan çıkmaktır" ifadesinin *"fal oklarıyla bölmeniz"* ifadesinin yanında yer alması, herhangi bir sınırlandırmanın söz konusu olduğuna kanıt oluşturmaz. [Yani, buna dayanarak sadece yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıp ancak canları çıkmadan kestiğiniz helâldir ve aynı şekilde sadece fal oklarıyla bölmenin fısk olduğuna delil olmaz.]

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Ayyuk b. Kasut'tan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Boğulmuş" ifadesiyle bağlı olduğu yerde sıkışıp boğulan, "mevkûze" [mealde vurulmuş olarak anlam verdiğimiz madde] hastalığın şiddetinden dolayı boğazlanmanın acısını hissetmeyen, tepinmeyen ve vücudundan kan akmayan, "yukarıdan düşmüş" (mütereddiye) ise, evin damından veya benzeri şeyden aşağı düşen, "boynuzlanmış" (natiha) ise, hemcinsiyle vuruşarak boynuzlanan hayvan demektir." [c.1, s.292]

Aynı eserde, Hasan b. Ali el-Veşşa'dan, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: Veşşa şöyle der: İmamın şöyle dediğini duydum: "Yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış bir hayvanı henüz can vermeden yetişip boğazlarsan, etini yiyebilirsin." [c.1, s.292]

Aynı eserde, Muhammed b. Abdullah'tan, o da bazı arkadaşlarından şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Kurban olduğum, söyler misin Allah niçin leşi, kanı ve domuz etini haram kılmıştır?" Buyurdu ki: "Yüce Allah, bunları kullarına haram kılmış, başkalarını da helâl kılmışsa bu, O'nun haram kıldığı şeylerden hoşlanmadığı, helâl kıldığı şeylerden de hoşlandığı için değildir. Tam tersine, ulu Allah muhlukatı yaratmış, bedenlerinin nasıl ayakta kalacağını, hangi şeylerin onlara yarayacağını bilmektedir. Dolayısıyla bunları onlara helâl kılmış yararlanmalarını serbest bırakmıştır. Varlıkların çıkarı bunu gerektirdiği için katından bir lütuf olarak mubah saymıştır. Yine onlara zararlı olan şeyleri de bilmektedir. Bu yüzden zararlı olan şeyleri yasaklamış, istifade etmelerini haram kılmıştır. Ardından zor durumda kalan kimselere bunları mubah kılmıştır. Bedenlerinin ancak bunlarla ayakta kalabilecekleri durumlarda helâl etmiştir. Böyle durumlarda bedenin ayakta durmasını sağlayacak miktarın yenmesini emretmiştir, fazla değil.

"Leşin haram kılınışının hikmetine gelince; leşe yaklaşan, ondan

yiyen insanın muhakkak bedeni zayıf düşer, cismi küçülür, gücü azalır, soyu kesilir. Leş yiyen insan ancak ansızın ölür."

"Kan yemenin haram kılınışının hikmeti şudur: Kan yemek, insanların dünyaya çok düşkün, katı kalpli, şefkat ve merhametinin az olmasına sebep olur. Böylelerinin evlâtlarını, anne ve babalarını öldürmeyeceklerinden emin olunmaz. Yakın akraba ve birlikte olduğu arkadaşı onun tehlikesinden emanda olmaz."

"Domuz etinin haram kılınışının hikmeti şudur: Ulu Allah bir kavmi domuz, maymun, ayı ve benzeri çeşitli hayvanlara dönüştürmüştür. Sonra bu hayvanların yenmesini yasaklamıştır ki, ondan yararlanılmasın ve bu cezalandırma türü hafif alınmasın."

"İçkiye gelince; Allah, onu yıkıcı etkisinden ve çıkardığı fesattan dolayı haram kılmıştır. Sürekli içki içen alkolik bir insan putperest gibidir. İçkinin etkisiyle takatsiz düşer, beden sürekli titrer. İçki kişinin aydınlığını yok eder, kişiliğini, onurunu ayaklar altına alır. Onu kan dökmek ve zina etmek gibi haram olan davranışları işlemeye sürükler. Sarhoş olup aklını yitirdikten sonra mahremine musallat olmayacağını kimse garanti edemez. İçki, içeni her türlü kötülükten başka bir şeye yöneltmez." [c.1, s.291]

GADİR-İ HUM AYETİNİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Gayet-ul Meram adlı eserde şöyle bir rivayet yer alır: Ebu-l Mueyyed Muvaffak b. Ahmed "Fazail-u Ali" kitabında der ki: Bana Seyyid-ul Huffaz Şehrdar b. Şireveyh b. Şehrdar ed-Deylemi Hemedan'dan tarafıma yazdığı bir mektupta anlattı. Ona da Ebul Feth Abdus b. Abdullah b. Abdus el-Hemedani bir mektupta aktarmış. O da Abdullah b. İshak el-Bağavi'den duymuş, ona Hüseyin b. Uleyl el-Ganavî anlatmış, o Muhammed b. Abdurrahman ez-Zarra'dan duymuş, ona Kays b. Hafs bildirmiş, o da Ali b. Hüseyin'den haber almış, ona da Ebu Said el-Hudrî'den naklen Ebu Hüreyre aktarmış:

Resulullah (s.a.a) halkı Gadir-i Hum'a çağırdığı gün, orda bulunan bir ağacın altındaki dikenleri ve çerçöpü toplayıp atmalarını emretti; bunun üzerine ağacın altı temizlendi. O gün Perşembe günüydü; Pey-

gamberin insanları Ali'ye çağırdığı gündü. Ali'nin kolundan tutup kaldırdı. Öyle ki, insanlar koltuk altının beyazlığını görebiliyorlardı. Daha birbirlerinden ayrılmamıştılar ki, *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* ayeti indi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a), dinin kemale erişinden, nimetin tamamlanmasından, Rabbinin risaletinden ve Ali'nin velayetinden razı oluşundan dolayı "Allah-u Ekber." dedi. Sonra şöyle buyurdu: "Allah'ım! Onu veli edinenin velisi ol. Ona düşman olanın düşmanı ol. Ona yardım edene yardımcı ol. Onu terk edeni sen de yüz üstü bırak."

Hassan b. Sabit, "Ya Resulullah, birkaç beyit söylememe izin veriyor musun?" dedi. Resulullah, "Söyle, onu Allah kalbine ilham eder." buyurdu. Hassan şu beyitleri okudu:

"Gadir günü Peygamberleri haykırıyordu onlara
Hum mıntıkasında ve nebi ne değerli haykırıcı idi!
'Ben sizin mevlanız ve velinizim öyle mi?' derken.
Onlar hiç çekinmeden şöyle dediler:
'Senin ilâhın mevlamız, sen de velimizsin
İnsanlar içinde buna isyan eden kimse bulamazsın.'
Dedi ki ona: Kalk ey Ali, çünkü ben,
benden sonra imam ve yol gösterici olarak sana razı oldum."

Gayet-ul Meram'da Hafız Ebu Nuaym'ın "Ma Nezele Min-el Kur'ân Fî Aliyyin Emir-il Mü'minin=Ali b. Ebu Talib hakkında inen Kur'ân ayetleri" adlı eserinden merfu olarak [rivayet zincirine yer vermeksizin] Kays b. Rebi'den, o da Ebu Harun el-Abdi'den, o da Ebu Said el-Hudri'den aynı rivayeti nakleder; ancak beyitlerin sonunda şu ifadelerin de yer aldığını belirtir:

"Ben kimin mevlasıysam, bu da onun velisidir.
Veli edinerek onun sadık yardımcıları olun.
İşte burada dua etti ki: Allah'ım, ona dost olanın dostu ol.
Ali'ye düşman olanın da düşmanı ol."

Yine Gayet-ul Meram'da, "Ma Nezele Minel Kur'ân..." adlı eserde şöyle nakledilir: Müellif merfu olarak Ali b. Amir'den, o da Ebul

Haccaf'tan, o da A'maş'tan, o da Udda'dan şöyle rivayet eder: Şu ayet Ali b. Ebu Talip'le ilgili olarak Resulullah'a (s.a.a) inmiştir: *"Ey Resul! Rabbinden sana indirileni duyur."* [Mâide, 67] Yüce Allah şöyle de buyurmuştur: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."*

Gayet-ul Meram'da İbrahim b. Muhammed el-Hameveyni'den şöyle rivayet edilir: Bize Şeyh Taceddin Ebu Talib Ali b. Hüseyin b. Osman b. Abdullah el-Hazin anlattı. Ona İmam Burhaneddin Nasır b. Ebul Mekarim el-Mutarrizi anlatmış ve ona nakil izni de verilmiş. Ona da İmam Ahtab Harezm Ebul Müeyyed Muvaffak b. Ahmed el-Mekki el-Harezmi anlatmış. Ona da Seyyid-ul Huffaz Hamedan'dan yazdığı bir mektupla bildirmiş, ona da bir yazıyla er-Reis Ebul Feth haber vermiş, ona Abdullah b. İshak el-Bağavi haber vermiş. Ona da Hasan b. Akil el-Ganavi bildirmiş, o da Muhammed b. Abdullah ez-Zarra'dan duymuş, ona Kays b. Hafs anlatmış, ona Ali b. Hasan el-Abdi, Ebu Harun el-Abdi'den, Ebu Said el-Hudri'den naklen ilk hadisin benzerini rivayet etmiştir.

Yine Hameveynî'den, o da Seyyid-il Huffaz ve Ebu Mansur Şehrdar b. Şireveyhi b. Şehrdar ed-Deylemi'den rivayet etmiştir ki: Bize Hasan b. Ahmed b. Hasan el-Haddad el-Mukri el-Hafız, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed'den, o da Muhammed b. Ahmed b. Ali'den rivayet etti. Onlara Muhammed b. Osman b. Ebu Şeybe aktarmış. O da Yahya el-Himmanî'den duymuş, ona Kays b. Rebi, Ebu Harun el-Abdi'den, o da Ebu Said el-Hudri'den ilk hadisin benzerini aktarmıştır.

Gayet-ul Meram'da daha sonra Hameveynî'nin bu hadisin peşinden şunları eklediği yer alır: "Bu hadis, değişik birçok kanaldan Ebu Said Sa'd b. Malik el-Hudri el-Ensari'ye dayanır."

Gayet-ul Meram'da Seyyid Razî'nin (r.a) "el-Menakib-ul Fahire" adlı eserinde Muhammed b. İshak'tan, o da İmam Bâkır'dan (a.s), o babasından, o da dedesinden şöyle rivayet ettiği nakledilir: Resulullah (s.a.a) Veda Haccından dönünce Davcan adı verilen bir yerde konakladı. Bu sırada, *"Ey elçi! Rabbinden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur."* [Mâide, 67] ayeti indi. İnsanlardan korunacağına ilişkin hüküm inince insanlara, "Namaz için toplanın" diye seslendi. Bunun

üzerine oradakilerin tümü etrafında toplandı. Dedi ki: "Kendi canlarınıza kendinizden daha fazla tasarruf hakkına sahip olan kimdir?" Hep birlikte "Allah ve Resulü" diye haykırdılar.

Bunun üzerine Resulullah, Ali b. Ebu Talib'in elinden tuttu ve "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım ona dost olanın dostu ol, ona düşman olanın düşmanı ol. Ona yardım edene yardımcı ol. Onu terk edeni yüz üstü bırak. Çünkü o bendendir, ben de ondanım. O benim için Harun'un Musa nezdindeki mesabesindedir. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir." buyurdu. Bu [Ali'nin velayeti], yüce Allah'ın Hz. Muhammed'in (s.a.a) ümmetine emrettiği son farzdı. Sonra Peygamberine şu ayeti indirdi: *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."*

İmam Bâkır (a.s) der ki: "Orada bulunanlar namaz, oruç, zekât ve hacla ilgili Allah'ın emrettiği bütün farzları kabul ettiler ve Peygamberi bu hususta da tasdik ettiler."

İbn-i İshak der ki: İmam Bâkır'a sordum: "Bu olay ne zaman meydana geldi?" Dedi ki: Hicretin onuncu yılının zilhicce ayının on dokuzuncu[1] gecesinde, Peygamberimizin Veda Haccından döndüğü sırada meydana geldi. Bu olay ile Peygamberimizin (s.a.a) vefatı arasında yüz gün fark vardır. Gadir Hum'da Resulullah'ı on iki kişi dinlemiştir."[2]

Gayet-ul Meram'da İbn-i Mağazilî'nin "el-Menakıb" adlı eserinde merfu olarak Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ettiği aktarılır: "Zilhicce ayının on sekizinci gününde oruç tutan kimseye Allah, altmış ayın sevabını yazar. O, Gadir-i Hum günüdür. O gün Allah Resulü Ali b. Ebi Talib için insanlardan biat almış ve şöyle buyurmuştur: 'Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım ona dost olana dost ol, onun düşmanına düşman ol. Ona yardım edene yardımcı ol.' Bu sözleri duyan Ömer b. Hattab şöyle dedi: 'Kutlu olsun, kutlu olsun sana ey Ebu Talib'in oğlu, artık benim mevlam ve bütün mümin erkeklerin ve kadınların da mevlası oldun.' Ardından yüce Allah, *'Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım.'* ayetini indirdi."

1- el-Burhan tefsirinde, "on yedinci gece..." şeklinde geçer.

2- el-Burhan tefsirinde, "Resulullah on iki kişinin adını zikretti." şeklinde geçer.

Gayet-ul Meram'da İbn-i Mürdeveyh'in "el-Menakıb" adlı eserinde ve Merzübanî'nin "Serikatuş-Şiir"[1] adlı eserinde Ebu Said el-Hudri'den, Hatip'ten nakledilen hadisin benzerini rivayet ettikleri yer alır.

Ben derim ki: Bu iki hadisi Suyutî ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ebu Said'den ve Ebu Hüreyre'den rivayet etmiştir. Bu arada hadislerin rivayet zincirlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Birçok kanaldan sahabeler içerisinden -dikkatle incelenirse- Ömer b. Hattab, Ali b. Ebu Talib, Muaviye ve Semure'ye dayandırılarak ayetin Veda Haccının Arefe gününde nazil olduğu ve bu günün Cuma'ya rastladığı rivayet edilmiştir. Bunlar içinde güvenileni Ömer'den nakledilen rivayettir. Müellif bunu Humaydi, Abd b. Hamid, Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizi, Nesai, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Hibban ve Beyhaki "Sünen"inde Tarık b. Şihab'dan, o da Ömer'den, yine İbn-i Raheveyh'in "Müsned"inde, Abd b. Hamid Ebu Aliye kanalıyla Ömer'den, İbn-i Cerir, Kubaysa b. Ebu Zueyb kanalıyla Ömer'den, Bezzaz kanalıyla İbn-i Abbas'tan rivayet eder. Anlaşıldığı kadarıyla İbn-i Abbas da Ömer'den rivayet ediyor.

Ben derim ki: Suyuti'nin söz konusu iki hadisin rivayet zincirlerinin zayıf olduğunu belirtmesi, metnin de zayıf olmasını gerektirmez. Önceki açıklamalarda, ayetin içeriğinin, kendisiyle ilgili olarak dile getirilen ihtimaller ve anlamlar içinde ancak bununla örtüştüğünü kanıtlarıyla ortaya koyduk. Dolayısıyla söz konusu iki rivayet ve onlara benzer içerikli rivayetler, ilgili rivayetlerin içinde Kur'ân'la uyuşan rivayetlerdir. Öyleyse onların esas alınması lazım gelir.

Kaldı ki ayetin, "velayet meselesi" ile ilgili olarak indiğine ilişkin açıklamalar içeren -ve Şiî ve Sünnî kaynaklardaki toplam sayısı yirmiyi aşkın bulunan- bu hadisler, *"Ey Elçi, Rabbinden sana indirileni duyur..."* (Mâide, 67) ayetinin iniş sebebi olarak belirtilen gelişmelerle de ilintilidir. Bu konuyla ilgili hadisler de, Şiî ve Sünnî kaynaklarda on beşten fazladır. Bunların tümü de Gadir hadisiyle yani, "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır." hadisiyle ilintilidir. Çok sayıda sahabe tarafından rivayet edilen ve tevatür düzeyine ulaşan bir hadistir

1- [el-Gadir kitabında, "Mirkat-üş Şiir" diye geçer.]

bu. Gerek Sünnî ve gerekse Şiî âlimlerin büyük bir kısmı söz konusu hadisin mütevatir olduğunu belirtmişlerdir.

Üzerinde görüş birliği sağlanan diğer bir husus da, olayın Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'den Medine'ye döndüğü sırada meydana geldiğidir. Dolayısıyla velayet de (şayet önemi kavranır şaka ve boş söz olarak yorumlanmazsa) tıpkı Kur'ân'ın birçok ayetinde net olarak üzerinde durulan tevelli (müminleri dost edinmek) ve teberri (müşriklerden uzaklaşma) gibi bir farzdır. Böyle olduğuna göre, bu farzı içeren ayetin, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ayetinden sonra inmiş olması mantıki değildir. Bu ayet, velayetin farz kılınmasından sonra inmiştir. Eğer bu çıkarsamamızla çelişen rivayetler varsa, onlara dayanıp güvenmek yersizdir.

Konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetle ilgili yaklaşımımız biliniyor. Ancak burada bilinmesi gereken bir hususa dikkat çekmek istiyoruz: *"Ey Elçi! Rabbinden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan, O'nun risaletini yerine getirmemiş olursun..."* ayeti -ki ileride ifade ettiği anlam üzerinde duracağız- ile, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ayeti, bu iki ayetle ilgili olarak Sünnî ve Şiî kanallarla aktarılan hadisleri ve tevatür düzeyine ulaşan Gadir-i Hum rivayetleri üzerinde düşünülüp, Peygamberimizin (s.a.a) döneminin sonlarına doğru İslâm toplumunun iç durumu incelendiğinde, çok yönlü araştırmalara tâbi tutulduğunda, kesin olarak görülecektir ki, velayet hükmünü içeren ayet, Gadir-i Hum gününden birkaç gün önce inmiştir.

Yine bu tür bir irdelemede anlaşılacaktır ki, Resulullah (s.a.a) bunu açıklamaktan sakınıyordu, kabul görmemesinden veya kendisine yönelik bir suikast düzenlenmesinden, dolayısıyla İslâm devletinin yara almasından korkuyordu. Bu yüzden, bu emrin tebliğini günden güne erteliyordu. Nihayet, *"Ey elçi!... duyur."* ayeti indi de artık bu farzın tebliğini ertelemeye izin vermedi.

Buna göre, yüce Allah'ın surenin büyük kısmını, bu arada *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ayetini, beraberinde velayet hükmünü adı geçen Arefe gününde indirmiş olması, Peygamberimizin (s.a.a) ilgili ayeti Arefe günü okuduğu, ancak velayet konusunu açıklamayı Gadir-i Hum gününe kadar ertelemiş olması mümkündür. Bu ayetin Gadir-i Hum günü nazil olduğunu ifade eden bazı rivayetlere gelince,

Peygamberimizin (s.a.a) tebliğ ettiği meseleyle ilgili ayeti bu esnada yeniden okumuş olmasından dolayı, ilk kez nazil olmuş gibi açıklanmış olması, uzak bir ihtimal değildir.

Bu durumda, bu ayetin "velayet" meselesi ile ilgili olarak indiğini ifade eden rivayetlerle, Ömer, Ali, Muaviye ve Semure'den aktarılan görüşlerde olduğu gibi aynı ayetin Arefe günü indiğini ifade eden rivayetler arasında çelişki yoktur. Çelişki, ancak rivayet gruplarından birinin ayetin Gadir-i Hum gününde, diğerinin de Arefe gününde indiğine delâlet etmesi durumunda söz konusu olabilir.

Rivayet gruplarından ikincisinde, ayetin dinin hac ve benzeri ibadetlerle kemale erdirilmesine işaret ettiğine ilişkin olarak yer alan değerlendirmeler, ravinin kişisel görüşüdür. Ne Kur'ân'ın ifadesi ve ne de Peygamber (s.a.a) tarafından yapılan güvenilir bir açıklama, bu kişisel görüşle örtüşüyor.

Bu açıklamayı, Ayyâşî'nin kendi tefsirinde Cafer b. Muhammed b. Muhammed el-Huzai'den, onun da babasından aktardığı şu rivayetten de algılamak mümkündür: Ravi der ki, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu duydum: "Resulullah (s.a.a) cuma günü Arefe'de konaklayınca Cebrail geldi ve ona şöyle dedi: Allah sana selam ediyor ve diyor ki: Ümmetine söyle: Bugün dininizi sizin için Ali b. Ebu Talib'in velayetiyle kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'a razı oldum. Bundan sonra size bir şey indirmeyeceğim, daha önce size namazı, zekâtı, orucu ve haccı öngören hükümleri indirmiştim. Bu da (velayet) beşincisidir. Bu adı geçen dört ibadetten sonra ancak, bu beşincisiyle size yönelirim."

Kaldı ki, ayetin Arefe gününde indiğine ilişkin olarak Ömer'den nakledilen rivayette bir diğer problem var. Bu rivayetlere göre, Ehlikitap'tan birisi -bazısında bu birisinin Ka'b olduğu belirtilir- Ömer'e der ki: Kur'ân'da bir ayet vardır ki, eğer onun bir benzeri biz Yahudi topluluğuna inseydi, onun indiği günü bayram ilân ederdik. O şu ayettir: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım..."* Ömer ona şu cevabı verir: "Vallahi, ben o günü biliyorum. Veda Haccının Arefe günüdür."

İbn-i Raheveyh ve Abd b. Hamid'in Ebul Aliye'den aktardıkları rivayetin metni ise şöyledir: Bir grup Ömer'in yanında bulunuyordu ve ona bu ayeti söz konusu ettiler. Bu sırada Ehlikitap'tan bir adam dedi

ki: "Eğer bu ayetin indiği günü bilseydik, o günü bayram ilân eder-dik." Ömer ona şu karşılığı verdi: "Ayetin indiği günü ve ertesi günü bize bayram kılan Allah'a hamd olsun. Ayet Arefe günü indi. Ertesi günse Kurban Bayramı'dır. Böylece Allah bizim için işi kemale erdir-di. Anladık ki, bundan sonra iş eksilme sürecine girecektir."

Rivayetin son bölümü farklı bir şekilde de aklarılmıştır. ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe ve İbn-i Cerir'in Antere'den şöy-le rivayet ettikleri yer alır: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* aye-ti Hacc-ı Ekber günü inince, Ömer ağlamaya başladı. Resulullah (s.a.a), "Niye ağlıyorsun?" dedi. Ömer dedi ki: "Şunun için ağlıyorum: Bugüne kadar dinimiz bir artış sürecindeydi. Ama bugün kemale er-miş bulunuyor. Kemale eren hiçbir şey yoktur ki, eksilmesin." Resulullah (s.a.a), "Doğru söylüyorsun." dedi.

Bu rivayete bir açıdan benzeyen diğer bir rivayet de yer alır ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde: Ahmed, Alkame b. Abdullah el- Muze-ni'den şöyle rivayet eder: O demiş ki: Bana bir adam şunları söyledi: Ömer b. Hattab'ın meclisinde bulunduğum bir sırada, Ömer mecliste-kilerden birine sordu: "Resulullah'ın İslâm'ı ne şekilde nitelendirdiğini duydun mu?" Adam dedi ki: "Resulullah'ın (s.a.a) şöyle dediğini duy-dum: İslâm yeni doğmuş bir deve yavrusu gibi hayata başladı, sonra iki yaşına, dört yaşına, altı yaşına girdi, derken en güçlü dönemine gir-di." Ömer dedi ki: "Güçlü ve olgunluk döneminden sonra, sıra eksil-meye gelir."

Görüldüğü gibi, bu rivayetlerin ortak özellikleri, ayetin Arefe gü-nü inişinin anlamının, insanların dikkatini dinin egemen oluşuna, hac mevsiminde Mekke'de tek başına etkin bir güç hâline gelişine çekmek olduğunu açıklamaya yöneliktir. Bu rivayetlerde dinin kemale erdirili-şi ve nimetin tamamlanışı, Mekke atmosferinin arındırılması, o gün için sırf Müslümanların yaşadıkları bir ortama dönüşmüş olması, on-dan başka ibadete esas alınacak bir dinin bulunmayışı, artık düşman-lardan korkup sakınmalarını gerektirecek bir durumun olmayışı şek-linde yorumlanmıştır.

Diğer bir ifadeyle; dinin kemale erdirilişinden ve nimetin tamam-lanışından maksat, onlara göre, düşmanların müdahalesinin veya on-lardan çekinmelerinin söz konusu olmadığı bir ortamda ellerinde bu-

lunan şeylere tamamen amel etmeleridir. Maksat, Allah katından gelen bilgi ve hükümleri içeren şeriat değil. Yine rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, onlara göre İslâm, amel bazında iş gördükleri İslâm'ın zahiridir. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Dinden maksat, amellerine yansıyan, gözlemlenebilir dinin şeklidir, İslâm da öyle... Çünkü artıştan sonra eksiliş ancak bu anlamda söz konusu olabilir.

Oysa Allah tarafından konulan hüküm ve O'nun tarafından inzal edilen bilgiler, Ömer'in; "Kemale eren hiçbir şey yoktur ki eksilmesin." sözüyle anlatmak istediği türden bir artıştan sonra eksilişi kabul etmez. Kuşkusuz "artışın ardından eksiliş" evrensel bir yasadır, evrenin yapısı gereği tarihin ve toplumsal hayatın akışına egemendir. Din ise, bu tür yasalara tâbi değildir. Sadece, dini diğer toplumsal düzenler gibi gelişen ve değişen bir sosyal düzen olarak görenler böyle bir yaklaşım içinde olabilirler.

Bu gerçeği kavradığına göre, bu tür değerlendirmelerde öncelikle şu şekilde bir tutarsızlığın olduğunu bilirsin: Daha önce anlamını sunduğumuz *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım."* ayeti dinin kemale erdirilişi olgusuna getirilen açıklamayla örtüşmüyor.

İkincisi: İslâm toplumunda müşriklerden çok daha zararlı ve yıkıcı unsurların bulunmasıyla birlikte, sadece yeryüzünün zahiren müşriklerden temizlenmesine, toplumun zahiren İslâm üzere olup müşrik düşmanlar tarafından tehdit edilmemesine dayanarak, Yüce Allah'ın dini salt şekli olarak kemale ermiş sayıp bu durumu kendine nispet ederek insanlara yönelik bir lütfü olarak nitelendirmesi mümkün müdür? Müslümanların arasında gizlice toplantılar düzenleyen, aralarına sızan, bozgunculuk çıkaran, işleri tersine çevirmeye çalışan, dini ifsat edici çalışmalar yapan, kuşkular yaratan münafık gruplar vardı. Bilindiği gibi münafıklar sorunu büyük ve önemliydi. Kur'ân'ın birçok ayetleri bu hususa değinmiştir. Örneğin, Münafikun suresinin neredeyse tüm ayetleri, Bakara, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe ve Ahzâb surelerinin bir kısmı onlara ayrılmıştır.

Anlayamıyorum, o gün münafık gruplar nereye kayboldular? Sesleri, solukları nasıl kesildi? Hileli düzenleri nasıl bir anda boşa çıktı, batıl zihniyetleri yok olup gitti? Münafıkların varlıklarına rağmen sırf müşriklerin Mekke'den uzaklaştırılmasına dayanarak yüce Allah'ın o

gün Müslümanlara, dinin zahirini kemale erdirmesini, nimeti zahiren tamamlamasını, İslâm'ın zahirine razı oluşunu lütuf sayması ve bunu bir minnet olarak zikretmiş olması nasıl mantıklı olabilir? Oysa münafıklar, müşriklerden daha şiddetli ve yıkıcı düşmandırlar. Nitekim *"Onlar düşmandır, onlardan sakın."* (Münafikun, 4) ayeti bu sözümüzü doğruluyor.

Yüce Allah'ın iç yapısı bu şekilde karmaşık olan bir dinin zahirini kemal olarak nitelendirmesi yahut iç yapısı bedbaht unsurlar barındırmasına rağmen nimetini tamamladığını vurgulaması veya bu anlamıyla İslâm'ın zahirinden razı olduğundan haber verip bunun bir lütuf olduğunu belirtmiş olması mümkün müdür? Oysa Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yoldan saptırıcıları yardımcı tutmuş değilim."* (Kehf, 51) Yüce Allah, münafıklarla ilgili olarak -onların dinini kastederek- şöyle buyuruyor: *"Siz onlardan razı olsanız bile, Allah yoldan çıkan topluluktan razı olmaz."* (Tevbe, 96) Bütün bunların ötesinde ayetin ifade tarzı mutlaktır; kemale erme, tamamlama, razı olma, din, İslâm ve nimet gibi olguları herhangi bir açıdan kayıtlamıyor.

Diyebilirsiniz ki: Bu ayet -daha önce de işaret edildiği gibi- aşağıdaki ayetin kapsadığı vadin yerine getirilişinin ifadesidir: *"Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir: Onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar."* (Nûr, 55)

Görüldüğü gibi, ayette Müslümanlara kendileri için razı olunmuş dinlerinin kemale erdirileceği vadediliyor. Tefsirini sunduğumuz ayette ise, bu vaade şu ifadeler tekabül ediyor: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım (kemale erdirdim) ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* Şu hâlde, razı olunmuş dinlerinin kemale erdirilişinden maksat, dinin onlar için egemen kılınışı, onun müşriklerin sıkıştırmalarından kurtarılışıdır. Münafıklara gelince, onların durumu farklıdır, dini baskı altında tutup sıkıştırmayla bir ilintileri yoktur. Ayetin Arefe günü nazil olduğuna ilişkin rivayetlerin işaret ettikleri anlam da budur. Nitekim bir diğer grup da, burada dinî amellerin ve bu amelleri yerine ge-

tiren Müslümanların müşriklerin sıkıştırmalarından kurtuluşları kastedilmiştir, şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Size verecek cevabım şudur: *"Bugün... olgunlaştırdım."* ayetinin, *"Allah inananlara vadetmiştir..."* ayetinin içerdiği vaadin somut ifadesi oluşu, keza tefsirini sunduğumuz ayette geçen, *"sizin dininizi olgunlaştırdım."* ifadesinin öteki ayetteki, *"kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak..."* ifadesine tekabül edişi, onun anlamını ifade ediyor oluşu bir gerçektir ve bunda en ufak bir kuşkuya mahal yoktur.

Ne var ki Nûr suresindeki ayet, *"Allah inananlara ve iyi işler yapanlara vaat etmiştir"* ifadesiyle başlıyor. Burada Müslümanlar arasında amellerinin içi-dışı bir olan özel bir grup kastediliyor. Dinin öngördüğü biçimde sergiledikleri amelleri, Allah katında hükme bağlanan dinî kurallarla örtüşüyor. Dolayısıyla Allah'ın onlar için razı olduğu dinlerinin sağlamlaştırılması hoşnut olunan dinin Allah'ın ilmi ve iradesi kapsamındaki kısmının yasa kalıplarına dökülerek, vahiy yoluyla cüzlerini onların nezdinde toplayarak kemale erdirmesi anlamını ifade eder. Ki kâfirlerin onların dinlerini yok etmekten yana umutsuzluğa düşmelerinden sonra, kendileri kemale erdirilmiş bu dinin buyrukları doğrultusunda Allah'a yönelik kulluk yükümlülüklerini yerine getirsinler.

Bizim söylediğimiz şudur: Yüce Allah'ın dini kemale erdirmesinin anlamı, farzların yasa niteliğinde hükme bağlanması açısından kemale erdirilmesidir. Dolayısıyla adı geçen ayetin inişinden sonra herhangi bir farz konulmamıştır. Yoksa kastedilen, müminlerin amellerinin, özellikle haclarının müşriklerin amellerinden ve haclarından kurtarılması, iki tarafın amellerinin birbirine karışmayacak şekilde ayrılması değildir. Diğer bir ifadeyle, dinin kemale erdirilişinin anlamı, onun artıştan sonra eksilişi kabul etmeyecek şekilde en yüksek mertebeye çıkarılışıdır.

Tefsir-ul Kummî'de müellif der ki: Bana babam anlattı, o da Safvan b. Yahya'dan duymuş, ona A'lâ haber vermiş. O, Muhammed b. Müslim kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duymuş: "Allah'ın indirdiği son farz, velayettir. Ondan sonra herhangi bir farz indirilmemiştir. Ardından, 'Kura-ul Gamîm' denilen yerde, *'Bugün sizin dininizi*

olgunlaştırdım.' ayeti indi. Resulullah (s.a.a) bu hükmü 'Cuhfe' denilen yerde tebliğ etti. Ondan sonra da herhangi bir farz inmedi."

Aynı anlamı içeren bir hadisi Tabersi Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Ayyâşî de kendi tefsirinde Zürare kanalıyla İmam Bâkır'dan aktarmıştır. [c.1, s.292, h:20]

Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Cafer b. Muhammed'den, o babasından, o İmam Cafer Sadık'-tan (a.s), o da Emir-ül Müminin Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu duydum: "İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: İki şehadet ve iki arkadaş..." Orada hazır bulunanlar, "İki şehadeti biliyoruz, iki arkadaş nedir?" diye sordular. Buyurdu ki: "Namaz ve zekât. Çünkü biri olmadan diğeri kabul edilmez. Ayrıca oruç ve yol bulabilenlerin Beytullah'ı haccetmeleri. Bunlar velayetle son bulmuştur." Ardından yüce Allah, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* ayetini indirdi. [c.2, s.132]

Fettal b. el-Farisi "Ravzat-ul Vaizin" adlı eserinde İmam Bâkır'-dan (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) hac için gidişini, Medine'ye dönüş yolunda Ali'yi velayet makamına atayışını, konuyla ilgili ayetin inişini anlatır. Burada Resulullah'ın (s.a.a) Gadir-i Hum günü yaptığı uzun bir konuşmaya da yer verir. [Ravzat-ul Vaizin, s.89]

Ben derim ki: Benzeri bir hadisi, Tabersi el-İhticac adlı eserinde kendisi bitişik rivayet zinciriyle el-Hadremi'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) aktarır.[1] Ayetin velayet hakkında indiğini Kuleynî el-Kâfî'de,[2] Şeyh Saduk da el-Uyûn'da[3] rivayet eder. Tümü rivayet zinciriyle Abdulaziz b. Müslim'e, ondan İmam Rıza'ya (a.s) isnat edilir. Yine ayetin "velayet"le ilgili olarak indiğini Şeyh Tusi el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebi Umeyr'den, o Mufaddal b. Ömer'den, o İmam Sadık'tan (a.s), o da atası Emir-ül Müminin'den (a.s) rivayet eder. [c.1, s.124]

Bunu Tabersî de Mecma-ul Beyan tefsirinde kendi rivayet zinci-

1- [el-İhticac, c.1, s.68.]

2- [Usûl-ü Kâfi, c.1, s.282.]

3- [el-Uyûn, c.1, s.216, h:1]

riyle Ebu Harun el-Abdi'den, o Ebu Said el-Hudri'den rivayet eder. Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde konuyla ilgili olarak İshak b. İsmail en-Nişaburî'den, o İmam Sadık'tan (a.s), o atalarından (a.s), onlar Hasan b. Ali'den (a.s) bir hadis rivayet ederler.[1] Konuyu kısa tutmak istediğimizden epey uzun olan bu rivayetlerin metinlerini sunmadık. Dileyen kaynaklara başvurabilir. Hidayeti bahşeden Allah'tır.

1- [el-Emalî, c.2, s.132]

يَسْئَلُونَكَ مَاذَآ اُحِلَّ لَهُمْ ۗ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ ۙ وَ مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ
الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ ۘ فَكُلُوا مِمَّآ اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ
وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ ۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ۜ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾ اَلْيَوْمَ
اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ ۗ وَ طَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ
لَهُمْ ۘ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَ لَا مُتَّخِذٖٓى
اَخْدَانٍ ۜ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْاٖيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ
الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

4- Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiyin ve [hayvanı av peşine salarken] üzerine Allah'ın adını anın, Allah'tan korkun [eğlence için hayvanları avlama-yın]. Çünkü Allah hesabı çabuk görendir.

5- Bugün size temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği [buğday vb. hububat] size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -iffetli olup zina etmemeniz ve gizli dostlar tutmamanız üzere mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim imanı [iyi amellerin kaynağı olan hak itikatları] inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"**Sana kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı.**" Bu ifadede genel ve mutlak bir soruya genel ve mutlak bir cevap verilmiştir. Cevabın içeriğinde helâlı haramdan ayıran bütünsel bir ölçüt sunulmuştur. Buna göre, üzerinde normal-kabul edilebilir bir tasarrufta bulunulmak istenen şeyin iyi ve temiz olması gerekir. Aynı şekilde "iyi ve temiz şey" kavramının da herhangi bir kayıtlama getirilmeksizin mutlak olarak ifade edilmesi, iyi ve temiz şeyin belirlenmesinde geleneksel-kabul edilebilir anlayışın iyi ve temiz görüldüğü şeyin esas alınmasını gerektirmektedir. Buna göre, geleneksel-normal insanların anlayışlarının iyi ve temiz gördüğü şey, iyi ve temizdir. İyi ve temiz olan her şey de helâldir.

Bir şeyin helâl ve iyi oluşunun kriteri olarak geleneksel anlayışı göstermemizin nedeni, fıkıh metodolojisi çerçevesinde vurgulandığı üzere mutlak bir ifadenin ancak bu şekilde yorumlana bileceğidir.

"**Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın.**" Bir görüşe göre, bu ifade "teyyibat=iyi ve temiz şeyler" konusuna matuftur. Yani eğittiğiniz hayvanların tuttukları av hayvanları da size helâl kılındı; yani ifadenin açılımı aslında şöyledir: "Uhille lekum saydu ma allemtum minel cevarih." Buna göre, ifade mahzuf bir muzaf takdir edilmek suretiyle özetlenmiştir. Çünkü ayetin akışı buna delâlet etmektir.

Ancak anlaşıldığı kadarıyla cümle, ilk cümlenin yerine matuftur. "mâ allemtum=öğreterek yetiştirdiğiniz" ifadesindeki "mâ" edatı, şart edatıdır. Şart cümlesinin cezası da, "fekulû mimmâ emsekne aleykum =sizin için tuttuklarını yiyin." ifadesidir. Dolayısıyla takdir etmeye gerek yoktur.

Ayetin orijinalinde geçen "cevarih" kelimesi, "carihe" kelimesinin çoğuludur ve avlanarak beslenen kartal, şahin gibi kuşlar; köpek ve pars anlamına gelir. Ayette geçen "mukellibîn" kelimesi, cümlede hâl fonksiyonunu icra ediyor. "Teklîb" kipinin aslı, köpeklerin av için eğitilmesi ya da av köpeklerinin edinilip av peşine salınması anlamını ifade eder. Cümlenin bu kelimeyle kayıtlandırılması, hükmün sırf av köpeğine öz-

gü olduğuna, ötesini kapsamadığına delâlet etmiyor değildir.

"Sizin için tuttukları" ifadesi, gramatik açıdan cümlenin "zarf" ile kayıtlandırılmasına örnektir. Bununla, helâlliğin, köpeğin sahibi için avlandıklarıyla sınırlı olduğuna, kendisi için avladıklarının bu kapsama girmediğine işaret ediliyor.

"Üzerine Allah'ın adını anın." Bu, avlanan hayvanın etinin helâl olmasının şartlarının tamamlanışına yönelik bir ifadedir. Buna göre, avlanan şey, eğitilmiş av hayvanı, yani av köpeği aracılığıyla avlanılmış olmasının, avcı için avlanmış olmasının yanında üzerine Allah'ın adı da anılmalıdır.

Şu sonuç çıkıyor ortaya: Eğitilmiş av hayvanları -yani av köpekleri- eğitilmişlerse ve boğazlandığında yenmesi helâl olan yabani bir hayvanı sizin için tutmuşlarsa ve siz de üzerine Allah'ın adını anmışsanız, siz ulaşmadan hayvan can vermişse yiyin; çünkü bu, onun için boğazlanma hükmüne geçer. Şayet ölmemişse, bu durumda boğazlanması ve üzerine Allah'ın adının anılması bir gereklilik olur.

Ayetin sonunda, *"Allah'tan korkun. Çünkü Allah hesabı çabuk görendir."* ifadesinin yer almış olması, bu hususta Allah'tan korkup sakınmanın gerekliliğine yönelik bir işarettir. Bu uyarıyla güdülen amaç, avın bir hayvan katliamına, sadist bir gösteriye, bir zorbalık gösterisine, [çağdaş] av partilerinde olduğu gibi zavallı hayvanların gereksiz yere öldürüldüğü bir can pazarına dönüştürülmesinin önlenmesidir. Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görür. Zulmün, haksızlığın cezasını ahiretten önce bu dünyada verir. Çoğu zaman gözlemlediğimiz gibi zavallı hayvanları eğlence olsun diye tuzağa düşürüp habersiz öldürenlerin akıbeti korkunç olmuştur.

"**Bugün size temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir.**" Önceki ayette zikredildiği hâlde burada temiz şeylerin helâl kılındığı bir kez daha tekrarlanıyor ve ifadeye, *"Bugün"* kelimesiyle başlanıyor. Bunun nedeni, Ehlikitab'ın yiyeceklerinin ve iffetli kadınlarının müminlere helâl kılınmış olması suretiyle Allah'ın onlara yönelik lütfüne dikkat çekmektir.

"Size temiz şeyler helâl kılındı." ifadesinin, *"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği..."* ifadesine eklenmesi, kesin olanın kuşkulu ola-

na eklenmesine bir örnektir. Bununla güdülen amaç; muhatabın tatmin olmasını sağlamak, kalbindeki rahatsızlığı ve huzursuzluğu gidermektir. Bu tıpkı bir efendinin kölesine şöyle demesine benzer: "Sana verdiklerimin hepsi senindir. Fazladan da şunu şunu veriyorum." Eğer köle efendisinin vade verdiği şeylerin gerçekleşmesinden kuşku duyarsa, imdada kendisine kesin olarak verdiği şeyler yetişir ve konuya ilişkin kesin bilgisi sayesinde içindeki kuşkular ortadan kalkar. Aşağıdaki ayetler de bir açıdan bu tarz bir anlatıma örnek oluşturmaktadır: *"Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var."* (Yûnus, 26) *"Orada onlara istedikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır."* (Kâf, 35)

Müminler daha önce Ehlikitap'la iç içe yaşamama, onlara karışmama, onlarla temas hâlinde olmama ve onları dost edinmeme hususunda kesin bir dille uyarıldıkları için, onların yiyeceklerinin helâlliği hususunda kalpleri bir türlü tatmin olmuyordu. Bu yüzden Ehlikitab'ın yiyeceğinin helâl kılınışı meselesi, temiz şeylerin helâl kılınışı meselesiyle bağlantılı olarak zikredilince, Ehlikitab'ın yiyeceklerinin de helâl kılınan diğer temiz şeylerin kapsamına girdiğini anladılar. Böylece nefislerindeki huzursuzluk dindi, kalpleri mutmain oldu. Aşağıdaki ifade için de aynı durum geçerlidir: *"İnanan kadınlardan iffetli olan kadınlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar... size helâldir."*

"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir." Şurası açıktır ki bu, tek bir hususu ifade eden bir tek sözdür. Çünkü, *"sizin yemeğiniz de onlara helâldir."* ifadesi, Ehlikitap için helâl olmayı ifade eden bir teşriî hüküm konumunda değildir. Onlara bir yükümlülük yöneltilmiyor. Her ne kadar, kâfirlerin dinin temel prensipleri gibi ayrıntı nitelikli hükümleriyle de yükümlü olduklarını da düşünüyorsak da... Çünkü onlar Allah'a, Resulüne, Resulünün getirdiği dine inanmıyorlar; ne dinliyorlar, ne de kabul ediyorlar. Bir yerde hitap gereksiz olacaksa, konuşma boşa gidecekse, o tür konularla ilgili hitaplar yöneltmek, Kur'ân'ın ifade tarzıyla bağdaşmaz. Ama edebi sanatlar açısından etkili ve elverişli olması başka. İnsanlara yönelik genel hitaptan Hz. Peygambere (s.a.a) yönelik özel hitaba geçiş yapılması (iltifat sanatı) vb. gibi. Aşağıdaki ayetleri buna

örnek gösterebiliriz: *"De ki: Ey Ehlikitap, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin."* (Âl-i İmrân, 64), *"De ki: Rabbimin şanı yücedir. Ben sadece elçi olarak gönderilen bir insan değil miyim?"* (İsrâ, 93) Bunun gibi birçok ayet sunulabilir.

Kısacası, *"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği..."* ifadesiyle, Ehlikitab'ın yemeğinin Müslümanlara helâl kılınışının ayrı, Müslümanların yemeğinin de Ehlikitab'a helâl kılınışının ayrı bir hüküm oluşu kastedilmiyor. Bilâkis, bir tek hüküm açıklanıyor. O da yemeğin üzerindeki haram oluş durumunun kaldırılıp, helâl oluş durumunun vurgulanmasıdır. Demek isteniyor ki, ortada herhangi bir yasak yoktur ki taraflardan biriyle ilintilendirilsin. Şu ayet-i kerime bu tarz anlatıma bir örnektir: *"Eğer onların gerçekten inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu kadınlar onlara helâldir, ne de onlar bunlara helâl olurlar."* (Mümtehine, 10) Yani arada helâllik durumu yoktur ki taraflardan biriyle ilintilendirilsin.

Kaldı ki, ayetin orijinalinde geçen "taâm=yemek" kelimesi, sözlükte onunla beslenilen ve açlık giderilen tüm yiyeceklere şamil bir kavramdır. Ancak bir görüşe göre, bununla buğday ve diğer hububat kastedilmiştir. "Lisan-ul Arab" adlı sözlükte deniliyor ki: "Hicazlılar 'et-taam' kelimesini mutlak olarak kullandıklarında, onunla özellikle buğday kastederlerdi... el-Halil der ki: Araplar konuşmalarında 'et-taam' kelimesini daha çok buğday anlamında kullanırlar." [Lisan-ul Arab'tan alınan alıntı burada sona erdi.]

İbn-i Esir de "en-Nihaye" adlı eserinde bu yönde görüş belirtmektedir. Bu nedenledir ki, Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetlerin çoğusunda, "Ayette geçen 'et-taam'dan maksat, buğday ve diğer hububattır" diye açıklama yer almıştır. Fakat bazı rivayetlerde, başka bir anlam ön plâna çıkmaktadır. İnşallah önümüzdeki rivayetler bölümünde konuyla ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

Her hâlükârda, bu helâl kılma, Ehlikitab'ın domuz eti gibi boğazlansa bile helâl olmayan etleri veya boğazlanması durumunda helâl olabilecek, ancak boğazlamadıkları, mesela üzerinde Allah'ın adını anmadıkları ve İslâmî usullere uygun kesmedikleri hayvanların etlerini içeren yemeklerini kapsamaz. Çünkü yüce Allah, tahrim (haram kılma) ayetleri dediğimiz Bakara, Mâide, En'âm ve Nahl surelerinde yer

alan konuya ilişkin dört ayette, daha önce açıkladığımız gibi bu saydıklarımızı "(rics=)pislik", "(fısk=)yoldan çıkma" ve "(ism=)günah" olarak nitelendiriyor. Allah, "pislik", "yoldan çıkma" veya "günah" olarak nitelendirdiği bir şeyi helâl kılıp sonra da bunu, *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı."* şeklindeki bir ifadeyle kullarına yönelik bir minnet olarak sunmaktan münezzehtir.

Kaldı ki, haram olan bu şeyler, tefsirini sunduğumuz ayetin hemen öncesinde de bu niteliklerine vurgu yapılarak zikredilmişlerdir. Hiç kimse böyle bir konuda nesihten söz edemez. Özellikle mensuh olmayıp nasih olduğu belirtilen Mâide suresiyle ilgili olarak böyle bir husus düşünülemez.

"**İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar...**" Hükmün ilgili olduğu şahıslar hakkında "Yahudi ve Hıristiyanlardan" veya "Ehlikitap'tan" gibi bir ifade kullanılmayıp, *"kendilerine kitap verilenler..."* şeklinde bir vasfın kullanılmış olması, ilâhî minnetin dile getirildiği, hafifletme ve kolaylaştırma niteliklerinin ön plâna çıkarıldığı bir bağlamda hükmün nedenine vurgu yapıyor değildir.

Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Erkeklerinizle, Ehlikitap'tan iffetli kadınların evlenmelerine ilişkin yasağı kaldırmakla size minnet ediyoruz. Çünkü gayrimüslim gruplar içinde bunlar size daha yakındırlar. Onlara kitap verilmiştir. Peygamberlik kurumunu inkâr eden müşrik ve putperestlerin aksine tevhide ve risalet misyonuna inanırlar. Bu çıkarsamamızı, *"kendilerine kitap verilenler"* ifadesinin, *"sizden önce"* sözüyle kayıtlandırılmış olmasından da algılıyoruz. Ki bu ifade, gayet açık bir şekilde adımların aynı hedefe yönelik oluşuna, kaynaşmışlığa ve ortaklığa vurgu yapmaktadır.

Dolayısıyla ayet, minnet ve hafifletme bağlamında söz konusu olduğu için, *"Müşrik kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin."* (Bakara, 221) ve *"Kâfir kadınların nikâh bağlarını tutmayın."* (Mümtehine, 10) ayetleriyle neshedilmiş olmayacağı açıktır.

Kaldı ki, örnek olarak sunduğumuz ayetlerin ilki Bakara suresinde yer almaktadır. Bakara suresi ise, Mâide suresinden önce Medine'de inmiş ilk uzun suredir. İkinci ayet ise, Mümtehine suresinde yer alır. Bu sure de Medine'de, Mekke fethinden önce inmiştir. Dolayısıyla ini-

şi Mâide suresinden öncedir. Mâide suresinin Resulullah'a (s.a.a) inen son sure olması, öncesindeki bazı hükümleri neshedip kendisinden bir şeyin neshedilmemiş olmasının yanı sıra, önce gelenin sonra geleni neshetmiş olması da mantıki değildir.

Öte yandan *"Müşrik kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin."* (Bakara, 221) ayetini, tefsirimizin ikinci cildinde incelerken Bakara ve Mümtehine surelerindeki ayetlerin, Ehlikitap kadınlarıyla evlenmenin haram olduğuna delâlet etmekten uzak olduklarını belirtmiştik.

Bir açıdan Mümtehine suresindeki ilgili ayetin haramlığa delâlet ettiği düşünülse dahi, nitekim minnet ve hafifletme bağlamında Mâide suresindeki ilgili ayet o ana kadar yürürlükte olan yasal bir engele işaret ediyor; -ki yürürlükte olan bir yasak yoksa, minnet ve hafifletmenin bir anlamı olmaz- bu durumda Mâide ayeti, Mümtehine ayetini neshetmiş olur. Bunun tersi doğru olmaz. Çünkü neshetme, sonradan gelenin özelliğidir. Rivayetler bölümünde bu ikinci ayet üzerinde duracağız.

Ayrıca ayetin orijinalinde geçen "muhsanat" kelimesi, "iffetliler" anlamına gelir. İffetlilik "ihsan" kavramının anlamlarından biridir. Şöyle ki, *"İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar..."* ifadesi gösteriyor ki, "muhsanat"tan maksat evli olmayan kadınlardır. Bu husus açıktır. Sonra, daha önce açıklamasını yaptığımız gibi Ehlikitab'ın namuslu kadınlarıyla müminlerin namuslu kadınlarının bir arada zikredilmesi, her iki bağlamda da "muhsanat" kavramının aynı anlamda kullanıldığını gösterir. Ancak bununla "Müslüman olmak" şeklinde bir anlam kastedilmiş olamaz. Çünkü, *"sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar..."* ifadesi kullanılmıştır. Bununla sadece özgür kadınların kastedilmiş olması da söz konusu değildir. Çünkü ayetten algıladığımız minnet havası, cariyeleri dışarıda bırakan ve sırf özgür kadınlarla sınırlı kalan bir helâl kılmayla bağdaşmıyor ve "muhsan"ın iffetli olma anlamı geride kalıyor. Dolayısıyla "muhsenat" ifadesinden kastedilen, iffetli kadınlardır.

Bütün bunların ötesinde ayet-i kerime, Ehlikitab'ın namuslu kadınlarının müminlere helâl olduğunu vurguluyor. Ücretin verilmesinin ve onlardan yararlanmanın iffeti korumaya yönelik olmasının gizli

dost edinme ve metres tutma şeklinde bir ilişki kurulmamasının şart koşulması dışında, nikâhın sürekli veya geçici olması gibi herhangi bir kayda yer verilmiyor. Tefsirimizin 4. cildinde, *"O hâlde ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa..."* (Nisâ, 24) ayetini tefsir ederken müt'ânın da tıpkı daimi nikâh gibi meşru bir evlilik şekli olduğunu açıklamıştık. Daha fazla bilgi için fıkıh bilimine baş vurulabilir.

"**İffetli olup zina etmemeniz ve gizli dostlar tutmamanız üzere mehirlerini verdiğiniz takdirde**" Bu ayet, nikâhlanması haram olan kadınları ele alan ayetlerin ifade tarzını andırmaktadır: *"Bunun dışında kalanı iffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı."* (Nisâ, 24) Bu cümle, ayetin maksadının Ehlikitap'tan iffetli kadınlarla evlenmenin helâlliğini açıklamak olduğuna ve cariyeleri kapsamadığına ilişkin bir karinedir.

"**Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir.**" "Küfr" kelimesi, aslında "örtmek" demektir. Dolayısıyla anlamının gerçekleşmesi, üzeri örtülebilen sabit bir şeyle mümkün olabilir. Nitekim ortada örtülen bir şey olmadıkça hicab=örtü de bir anlam ifade etmez. Dolayısıyla küfrün (örtmenin) varlığı da "küfredilen" (örtülen) bir sabit şeyin varlığını gerektirir. Allah'ın nimetini, Allah'ın ayetlerini, Allah'ı ve Resulünü ve ahiret gününü inkâr etmek, üzerini örtmek gibi.

Şu hâlde imanı inkâr etmek (küfretmek), öncelikle sabit bir imanın varlığını gerektirir. Bununla kastedilen, imanın mastarı, yani inanmak manası değil elbette. Bilâkis, ism-i mastar anlamıdır. Ki bu da, müminin kalbinde oluşan etki ve kalıcı niteliktir. Yani, salih amellerin kaynağı olan hak itikatlardır. Dolayısıyla imanı inkâr etme ifadesi, hak olduğu bilinen amelleri terk etmek anlamına dönüktür. İslâm'ın hak olduğu bilinmekle beraber müşriklerin dost edinilmesi, onlarla içice bir hayat sürdürülmesi ve onların eylemlerine katılınması gibi. Ve dinin temel prensipleri oldukları kesin olarak bilinmekle beraber namaz, zekât, oruç ve hac gibi dinin temel prensiplerinin terk edilmesi gibi.

İşte imanı inkâr etmenin anlamı budur. Ancak burada bir incelik söz konusudur. Şöyle ki: Küfür bir şeyin üzerini örtmek demektir. Varlığı sabit olan olguların örtülmesi, zihinde canlandırdığı anlamı itibariyle, ancak sürekli ve kesintisiz olması durumunda bu nitelemeyi

hakkedebilir. Dolayısıyla imanın inkârı, ancak bir insanın imanın gerektirdiği ve bilgisinin de ilintili olduğu bir ameli terk etmesi ve bunu sürekli yinelemesi durumunda söz konusu olabilir. Bir kimse imanın gereklerini bir veya iki kere örtse, bunu sürekli bir alışkanlık hâline getirmese, buna küfür niteliği taşır denilmez; bu, gerçekte yapmış olduğu fısktır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"Kim imanı inkâr ederse..."* ifadesinden maksat, sıfat yerine fiil kullanılmış olsa bile, süreklilik ve alışkanlık hâline getirmedir. Şu hâlde hak olduğunu bildiği, dinin temel prensiplerinden olduğuna kesin olarak kani olduğu şeyleri yerine getirmeyen insan imanın kâfiridir. *"Onun ameli boşa çıkmıştır"* ifadesinde de vurgulandığı gibi, eylemleri sonuçsuz kalmıştır.

Bu açıdan ayet, aşağıdaki ayetle aynı hedefe yönelik olduğunu göstermektedir: *"Doğru yolu görseler onu yol edinmezler, ama azgınlık yolunu görseler, onu yol edinirler. Çünkü onlar, ayetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular, ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların eylemleri boşa çıkmıştır. Onlar, yalnız yaptıklarıyla cezalanmıyorlar mı?"* (A'râf, 147) Bu ayette muhataplar gördükleri yani bildikleri hâlde azgınlık yolunu tutup doğru yoldan sapmakla nitelendiriliyorlar. Ardından bunun yerine ayetleri yalanlama niteliği kullanılıyor. Bir ayetin, yani işaretin ayet ve işaretliği ancak onun kanıtsallığının bilinmesi durumunda söz konusu olabilir. Bunu da ahireti yalanlama olarak açıklıyor. Çünkü ahiret inkâr edilmemiş olsaydı, ona ilişkin bilgi hakkın terk edilmesini engellerdi. Daha sonra böyle kimselerin amellerinin boşa gittiği belirtiliyor.

Bunun bir benzeri de şu ayet-i kerimelerdir: *"De ki: Size amelleri bakımından en çok ziyana uğrayacak olanları söyleyeyim mi? Dünya hayatında bütün çabaları boşa gitmiş olan ve kendileri de iyi iş yaptıklarını sanan kimseleri? İşte onlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa çıkan kimselerdir. Kıyamet günü onlar için bir terazi kurmayız."* (Kehf, 103-105) Bu ayetlerin, önceki açıklamada vurgulandığı anlam itibariyle imanı inkâr konusuyla örtüştükleri açıktır.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalar üzerinde düşünülünce, *"Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır."* ifadesinin öncesiyle

ilişkisinin niteliği belirginleşir. Buna göre bu cümle, önceki açıklamanın bütünleyicisi konumundadır. Bu, Allah'ın emirlerini ciddiye almama, kâfirlerle içli dışlı olma yoluyla müminlere yönelebilecek bir tehlikeye karşı uyarı işlevini görmektedir. Çünkü yüce Allah Ehlikitab'ın yemeğini ve iffetli kadınlarını müminlere helâl kılmışsa, bu, tamamen müminlere yönelik bir kolaylaştırma ve hafifletmedir. Takvanın yayılması için bir vesiledir. Burada amaç, İslâm'ın tertemiz ahlâkının bunlara sahip Müslümanlar aracılığıyla başka topluluklara sirayet etmesidir. Dolayısıyla yararlı bilgiye teşvik eden, salih amel işlemeye yönelten bir işlevi vardır.

Söz konusu hükmün yasalaştırılmasının hikmeti budur. Yoksa zevk ve eğlencenin girdabına düşülsün, Ehlikitap dilberleriyle gönül eğlendirilsin, heva-heves vadilerine dalınsın, sevgilerinin, aşklarının meftunu olunsun, güzelliklerin baştan çıkarıcı cazibesine kapılınsın diye değil... Ehlikitap dilberlerinin baştan çıkarıcı cazibeleri, bu ilişkide belirleyici olunca, onların ve soydaşlarının ahlâkı Müslümanların ahlâkına baskın çıkar, onların yıkıcılıkları, bozgunculukları, Müslümanların yapıcılığını, salahlarını alt eder. Sonra Müslümanları gerisin geri cahiliye bataklığına yuvarlayan bir musibete dönüşür. Bunun sonunda bir lütuf olarak sunulan bu ilâhî minnet ölümcül bir fitne, bir mihnet olup çıkar. Aslında bir nimet olarak bahşedilen hafifletme, yaman bir felâketin kendisi olur.

Bu yüzden yüce Allah, Ehlikitab'ın yemeğinin ve iffetli kadınlarının helâl olduğunu açıkladıktan hemen sonra, müminleri uyarıyor: Bu nimetten yararlanırken, sonuçta imanı örtecek, salih amelleri örtbas edecek, inkâr edecek şekilde zevkusefa içinde başlarını alıp gitmesinler. Dinin temel prensiplerini terk etmelerini ve haktan yüz çevirmelerini gerektirecek şekilde cazibelerinin sarhoşu olmasınlar. Böyle olursa, önceden yapmış oldukları ameller boşa gider ve ahirette çabalarının başarısız olmasına ve ziyana uğramalarına sebep olur.

Biliniz ki müfessirler, *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı..."* ayeti üzerinde etraflıca durmuş, derinliklerine inmişler. Bu yüzden oldukça farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ki neticede lafzın kaldırmadığı, ayetin akışının onaylamadığı garip tefsirler ortaya çıkmıştır. Örneğin bazılarına göre, *"Size temiz şeyler helâl kılındı."* ifadesiyle, Bahi-

ra, sâibe, vasîle ve hami gibi, yiyecekler helâl kılındı, demek isteniyor. [Bu evcil hayvanlar, Arapların bâtıl inanç ve âdetlerine göre, kesilmez ve etleri yenmezdi. Konuyla ilgili ayrıntılı açıklama bu surenin 103. ayetinde gelecektir.]

Diğer bazısına göre, *"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâldir."* ifadesinin anlamı şudur: Bu yemekleri ilk yasa itibariyle Allah size haram kılmamıştır. Etleri de, İslâmî usûllere göre değil de kendilerince boğazlamış olsalar size helâldir.

Diğer bazısı ise şöyle demiştir: *"...yemekleri..."* yani, onlarla birlikte yemek yemek." Başkalarına göre, *"İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar."* ifadesiyle, onların bu haram kılınmadan önce temelde helâl oluşları kastediliyor. Hatta, *'Bunun dışında kalanı... size helâl kılındı.'* ifadesi, bunların helâl kılındığını göstermek bakımından yeterli bir kanıttır." Bir diğer grup da şu görüşü savunmuştur: *"Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır."* ifadesi uyarı amaçlıdır. Ayetin giriş kısmında belirtildiği şekliyle Ehlikitab'ın yemeğinin ve iffetli kadınlarının helâl olduğu hususunun inkâr edilmemesi isteniyor."

Bu ve benzeri yorumlar, tefsir bilginlerinin ihtimal verdikleri açıklamalardır. Ancak bunların bazısı boşboğazlıktan ve ipe sapa gelmez zorlamalardan öte gitmediği ortadadır. Söz gelişi *"Bugün... helâl kılındı"* ifadesinin, hiçbir kanıta dayanmaksızın önceki ifadeyle kayıtlandırılması bunun tipik bir örneğidir.

Bazısı da ayetin akışının içerdiği gün, minnet, hafifletme vb. sınırlandırıcı olguların çürüttüğü yaklaşımlardır. Ki biz bu olgular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durduk.

Ayetlerden anlaşılan anlamdan hareketle serdettiğimiz önceki açıklamalar, bu tür değerlendirmelerin yanlışlığını ve yanlışlığının kaynağını, nedenini gözler önüne sermek bakımından yeterli bir kanıttır.

"Bunun dışında kalanı, size helâl kılındı." ayetinin Ehlikitap kadınlarıyla evlenmenin helâl olduğuna delâlet ettiği iddiasına gelince, bu iddia bütünüyle yanlıştır. Çünkü ayet, soy ve sebep açısından evlenmesi haram ve helâl olan kadınları açıklama amacına yöneliktir, dinler ve mezhepler açısından değil.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar..."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Cerir, İkrime'den şöyle rivayet eder: "Resulullah Ebu Rafi'yi köpekleri öldürmekle görevlendirdi. O da Avali [Medine'nin büyük bağları] denilen bölgeye varıncaya kadar gördüğü köpeği öldürdü. Bunun üzerine Asım b. Adiy, Sa'd b. Hayseme ve Uveym b. Saide Peygamberin huzuruna girip, 'Bize ne helâl kılındı ya Resulullah?' diye sordular. Bunun üzerine, *'Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar...'* ayeti indi."

Aynı eserde, İbn-i Cerir, Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) köpeklerin öldürülmesini emredince, halktan bazıları Resulullah'ın (s.a.a) huzuruna girip, 'Ya Resulullah, bu cinsten bize ne helâl kılındı?' diye sordular. Bunun üzerine, *'Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar...'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu iki rivayet birbirini açıklıyor. Buna göre, köpek cinsinden, av ve benzeri şeylerde kullanılmaları hususunda nelerin helâl olduğu sorulmuştur. *"Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı."* ayeti ise, rivayetlerin içeriğiyle örtüşmüyor. Çünkü rivayetlerin içeriği özel bir durumla kayıtlı, ayetin ifadesi ise mutlaktır, geneldir.

Kaldı ki, bu iki rivayetten ve bir sonraki rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, "vemâ allemtum min-el cevârih=öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri" ifadesi, "teyyibat=temiz şeyler" ifadesine matuftur. Buna göre şöyle bir anlam çıkar karşımıza: "Uhille lekum mâ allemtum=öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri size helâl kılındı." Bu yüzden birçok tefsir bilgini, önceden de açıkladığımız gibi anlamı düzeltecek bir ifadenin takdirini gerekli görmüşlerdir. Oysa daha önce, "ma allemtum =öğreterek yetiştirdiğiniz" ifadesinin "şart" olduğunu, dolayısıyla cezasının da, "fe kulû mimmâ emsekne aleykum=sizin için tuttuklarını yiyin." ifadesi olduğunu belirtmiştik.

Rivayette, hakkında soru sorulduğu belirtilen "cins"ten maksat, bir sonraki rivayetin açıladığı kadarıyla, köpek cinsidir. [Rivayetin orijinalinde "mâzâ uhille lenâ min hâzih-il ümme" ifadesi geçmiştir ki, ümmetten kasıt köpek cinsidir]

Yine aynı eserde Faryabi, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem, Taberani, Hakim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhaki "Sünen"inde Ebu Rafi'den şöyle rivayet ederler: "Cebrail Hz. Peygamberin (s.a.a) yanına geldi. Evin içine girmek için izin istedi. Hz. Peygamber (s.a.a) ona izin verdi. İçeri girmekte ağır davranınca, Peygamberimiz (s.a.a) hırkasını üzerine alıp dışarı çıktı ve 'Sana girmen için izin verdik' dedi. Cebrail, 'Evet, ama biz melekler, içinde köpek ve resim bulunan evlere girmeyiz' dedi. Bunun üzerine yapılan araştırma sonucu evlerin bazısında köpek yavrularının bulunduğu anlaşıldı."

Ebu Rafi devamla der ki: "Resulullah (s.a.a) Medine'deki bütün köpekleri öldürmemi bana emretti, ben de emri yerine getirdim. Bunun üzerine insanlar geldiler ve 'Ya Resulullah, öldürülmesini emrettiğin bu cinsin bizim için nesi helâldir?' diye sordular. Resulullah bu soruya cevap vermedi. Bunun üzerine yüce Allah, *'Sana kendilerinden neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin...'* ayetini indirdi. Ardından Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: Bir kimse avcı köpeğini salarken üzerinde Allah'ın adını ansa ve bu köpek onun için bir hayvan yakalasa, kişi onun yakalayıp da yemediği hayvanın etinden yesin."

Ben derim ki: Rivayette, Cebrail'in inişinin şekliyle ilgili olarak anlatılanlar, bu konuya ilişkin bilinen gerçeklerle bağdaşmıyor ve şaşırtıcıdır cidden. Öte yandan rivayette bazı karışıklar da yok değildir. Çünkü Cebrail'in, bazı evlerde köpek yavrusu vardır, diye Resulullah'ın (s.a.a) yanına girmekten kaçındığından söz ediliyor. Ayrıca bu, ayetin içerdiği mutlak soru ve cevapla ve *"yetiştirdiğiniz av köpekleri..."* ifadesinin matuf olduğunu ifade ettiği için ayetin zahiriyle bağdaşmıyor. Bu bakımdan rivayet daha çok uydurma rivayete benziyor.

Aynı eserde Abd b. Hamid ve İbn-i Cerir, Amir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Adiy b. Hatem et-Tai Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek, ona köpeklerin avladıkları hayvanlarla ilgili bir soru sordu. Resulullah (s.a.a) bu soruya nasıl cevap vereceğini bilemedi. Nihayet yüce Allah, Mâide suresindeki *'Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek'* ifadesini içeren ayeti indirdi."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka haberler de aktarılmıştır.

Fakat önceki problemler bu rivayetler için de geçerlidir. Öyle anlaşılıyor ki, bu rivayetler ve aynı anlamı içeren diğer haberler, olayların ayete uyarlanışına örnek oluşturmaktadır. Ancak eksik bir uyarlama. Buna göre, Müslümanlar Hz. Peygambere (s.a.a) köpeklerinin avladıklarını sormuşlar, sonra helâl ve haramı ayırt etme bağlamında bütünsel bir ölçüt sormuşlar. Dolayısıyla ayette, onların soruları gündeme getirilerek, cevabi ifadede şu bütünsel ölçüt ortaya konmuştur: *"Sana kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı."* Ardından onlara, üzerinde konuştukları özel meseleye cevap veriliyor. Ayetin ifade tarzından bunu algılıyoruz.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Hammad'dan, o Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ali'nin (a.s) kitabında, *'öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin...'* ayetiyle ilgili olarak şu açıklama yer almıştır: "Onlar, köpeklerdir." [Füru-u Kâfi, c.6, s.202, h:1.]

Aynı hadis, Tefsir-ul Ayyâşî'de Semaa b. Mihran kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. [c.1, s.294, h:28]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Muskan'dan, o da Halebi'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Babam fetva verirdi ve fetva verirken takiyye ederdi. Biz de şahin ve doğan gibi avcı hayvanlar hususunda fetva vermekten korkardık. Ama şimdi korkmuyoruz ve bunların avını da ancak henüz can vermeden yetişip boğazlanması durumunda helâl biliyoruz. Çünkü Ali'nin (a.s) kitabında şöyle yer almıştır: Yüce Allah av köpekleri hakkında, *"yetiştirdiğiniz av köpeklerinin..."* ifadesini buyurmuştur. [Füru-u Kâfi, c.6, s.207, h:1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Bekir el-Hadremi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama şahin, doğan, pars ve köpek gibi avcı hayvanların yakaladıkları avları sordum. Buyurdu ki: 'Av köpeklerinin dışındaki avcı hayvanların yakaladıklarını kendiniz boğazlamadan yemeyin.' Dedim ki: 'Köpek yakaladığını öldürse de mi yiyelim?' Cevapta buyurdu ki: 'Ye. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiyin.'* Sonra şöyle dedi: 'Yetiştirilmiş av köpekleri hariç bütün avcı hayvanlar kendileri için avlanır-

lar. Çünkü av köpeği sahibi için avlanır.' Ardından şöyle buyurdu: Av köpeğini saldığın zaman üzerine Allah'ın adını an, bu, hayvanın boğazlanması yerine geçer." [Füru-u Kâfi, c.6, s.204.]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Ubeyde'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), eğitilmiş av köpeğini salarken üzerinde Allah'ın adını anan biriyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Av köpeği yakaladığı sırada hayvanı öldürse de, kişinin o hayvanı yemesi helâldir. Eğer yanında eğitilmemiş bir köpek bulunursa ondan yemez." Dedim ki: "Avcı kuşlardan doğan, kartal ve şahin için de mi aynı hüküm geçerlidir?" Buyurdu ki: "Eğer yakaladıkları hayvan canlıyken yetişir de boğazlarsan ye. Ama sen yetişmeden ölürse yeme." Dedim ki: "Pars, köpek konumunda değil midir?" Dedi ki: "Hayır. Ancak köpek, bu hususta eğitilmiş (mukellib) kabul edilir." [c.1, s.294, h:26.]

Aynı eserde, Ebu Basir'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın."* ayetiyle ilgili olarak şu sözleri rivayet ettiği belirtilir: "Av köpeği, yakaladığından yemediği sürece onun yakaladığı hayvanı yemenin bir sakıncası yoktur. Şayet sen yetişmeden köpek yakaladığı hayvandan yemişse, ondan yeme." [Bu, köpeğin eğitilmiş olmadığını ve avı sahibi için değil, kendisi için yakaladığını gösterir.] [c.1, s.295, h:33]

Ben derim ki: Ayette geçen "mukellibîn" (köpek olarak eğitilmiş) ve *"sizin için tuttukları"* gibi ifadelere dayanarak avın öldüğü takdirde sadece köpeğin yakaladığının helâl olacağına ilişkin, aynı şekilde av köpeğinin yanında eğitilmemiş bir köpeğin bulunmamasının şart koşulması gibi rivayetlerde söz konusu edilen bütün bu özellikler, ayetten çıkarsanan ayrıntılardır. Daha önce bu konuda kısmen açıklamada bulunduk.

Aynı eserde Hariz'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İmama bir Mecusî'nin köpeğini bir Müslüman eğitir, sonra da üzerine Allah'ın adını anarak salarsa, yakaladığı yenir mi? diye soruldu. Evet, dedi. O artık eğitilmiştir. Üzerine Allah'ın adı da anıldıktan sonra herhangi bir sakıncası olmaz." [c.1, s.293, h:24]

Ben derim ki: Bu rivayette "mükellibîn" ifadesinin mutlak tutulduğunu görüyoruz. ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Hatem, İbn-i

Abbas'dan, Mecusî'nin eğitilmiş köpeğini ya da Mecusî'nin eğittiği şahini veya doğanı alıp av hayvanının peşine salan Müslüman'ın durumuyla ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu hayvanı salarken üzerine Allah'ın adını ansan da yakaladığı hayvanın etini yenmez. Çünkü o, Mecusî tarafından eğitilmiştir. Oysa Allah *"Allah'ın size öğrettiğinden öğrettiğiniz..."* buyurmuştur.

Ancak bu rivayetin zayıflığı açıktır. Çünkü, *"Allah'ın size öğrettiğinden..."* ifadesindeki hitap zahiren müminlere yönelik olsa da, Allah'ın öğrettiği şeylerle köpekleri eğitmeleri, Mecusîlerin ve diğer toplumların köpeklere öğrettikleri davranışlardan farklı değildir. Bu anlamı, ayeti dinleyen herkes kavrayabilir. Çünkü müminin av köpeğini eğitmesini farklı kılacak ona özgü bir bilgisi söz konusu değildir. Dolayısıyla eğitilmiş köpeğin bir Müslüman tarafından eğitilmiş olması ile Müslüman olmayan biri tarafından eğitilmiş olması arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim bir Müslüman'ın malı olması ile başkasının malı olması arasında herhangi bir fark yoktur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de belirtildiğine göre, Hişam b. Salim, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Onların yemeği size helâldir."*[1] ifadesiyle ilgili olarak, "Mercimekleri, hububatları ve benzeri şeyler kastediliyor. Onlardan maksat da Ehlikitap'tır" dediğini rivayet etmiştir. [c.1, s.296, h:37]

Ben derim ki: Şeyh Tusi bu hadisi et-Tehzib adlı eserinde aktarır. Oradaki metin şöyledir: "Mercimek, nohut ve benzeri yiyecekler." [c.9, s.88, h:73.]

el-Kâfi ve et-Tehzib adlı eserlerde, Ammar b. Mervan'ın ve Sema-a'nın İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Ehlikitab'ın yemeği ve onlardan helâl olanlarla ilgili olarak naklettikleri rivayetlerde İmam'ın, "Bununla kastedilen, hububattır" dediği belirtilir. [Füru-u Kâfi, c.6, s.263, h:1 ve 2. et-Teh-zib, c.9, s.88-89.]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle, İbn-i Müskan'dan, o da Kuteybe el-A'şa'dan şöyle rivayet eder: Adamın biri İmam Cafer Sadık'a (a.s) bir soru sordu, ben de yanındaydım. Adam dedi ki: "Bir koyun sürüsü bir Yahudi veya Hıristiyan çobana teslim edilse, sürüye bir hâl olsa ve o da koyunları kesmek durumunda kalsa, kestiği yenir

1- [Hadiste ayet lafız itibariyle değil de anlam itibariyle nakledilmiştir.]

mi?" İmam şu cevabı verdi: "Ne kestiğinin bedelini malına kat, ne de ondan ye. Çünkü hayvan kesilirken önemli olan üzerine Allah'ın adının anılmasıdır. Bu hususta Müslüman'dan başkasına güvenilmez." Bunun üzerine adam dedi ki: "Ama Allah, *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâldir..."* buyuruyor. İmam Cafer Sadık (a.s) şu karşılığı verdi: "Babam derdi ki: Burada kastedilen, yemek, hububat ve benzeri şeylerdir." [Füru-u Kâfi, c.6, s.240, h:10]

Aynı hadisi Şeyh Tusî et-Tehzib adlı eserde[1], Ayyâşî tefsirinde[2] Kuteybe el-A'şa'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Görüldüğü gibi rivayetlerde, ayette helâl olduğu belirtilen Ehlikitab'ın yemeğinin, hububat ve benzeri şeylerden mamul olanlar şeklinde açıklanıyor. "et-Taam" kelimesi mutlak olarak kullanıldığında buna delâlet eder. İslâm'ın ilk dönemlerine ilişkin rivayet ve hikayelerden de bu anlaşılıyor. Bu yüzden bizim mezhebimize mensup ulemanın büyük bir kısmı, helâlliğin sadece hububat ve benzeri şeylerden mamul besinlerle sınırlı olduğu görüşündedir.

Bazı müfessirler, bu sınırlandırmayı öngören görüşleri savunanlara sert biçimde karşı çıkmış ve bunun Kur'ân'ın "et-taâm" kelimesine ilişkin genel kullanımıyla bağdaşmadığını söylemişlerdir.[3]

Adı geçen müfessir diyor ki: Kur'ân terminolojisinde ağırlıklı kullanım bu değildir. Örneğin yüce Allah Mâide suresinde, *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve onun yemeği, size helâl kılındı."* (Mâide, 96) buyuruyor. Hiç kimse de çıkıp, deniz avının yemeğinden maksat, buğday veya hububattır, demiyor. Yine: *"İsrail'in kendine haram kıldığından başka, İsrailoğullarına bütün yiyecekler helâl idi."* (Âl-i İmrân, 93) buyruluyor. Yine de biri çıkıp buradaki yiyecekten maksat buğday veya mutlak olarak hububattır, demiyor. Çünkü ne Tevrat'ın inişinden önce, ne de sonra, bunlardan bir şey İsrailoğullarına haram kılınmış değildi. Şu hâlde "yemek" (et-taâm), tadılan veya yenilen her şey demektir. Yüce Allah, Talut'un

1- [c.9, s.74, h:269]
2- [c.1, s.295, h:36]
3- el-Menar tefsirinin müellifi.

dilinden nehir suyuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Kim ondan içerse, artık o benden değildir ve kim de ondan tatmazsa, bendendir."* [Bakara, 249] Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Yemeği yiyince dağılın."* [Ahzâb, 53] Ayetin orijinalinde geçen "taamtum" fiili, yeme anlamında kullanılmıştır."[1]

Keşke adı geçen müfessirin, "et-taâm" kelimesi mutlak olarak kullanıldığı zaman hububat ve benzeri şeyleri ifade eder" sözünden ne anladığını bir bilseydim. O, hiç duraklamadan buna "lem yet'amhu =tadmazsa" ve "taamtum=yediniz" fiil türevleriyle karşı çıkıyor? Oysa, yukarıdaki değerlendirme "et-taam" kelimesi için yapılmıştır, bu kelimeden türeyen fiiller için değil. Bir de, "taâm-ul bahr" (deniz yiyeceği) ifadesini örnek gösteriyor. Ki aslında tamlama konuya ilişkin en güzel karinedir. Çünkü denizde buğday ve arpa bitmez.

Aynı şekilde, *"Bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi."* ayetini örnek gösteriyor; sonra kendisi, dinlerinin onlara buğday ve hububat türü bir yiyeceği haram kılmadığını belirtiyor. Oysa adı geçen müfessir, Kur'ân'da bu kelimenin mutlak olarak kullanıldığı aşağıdaki ayetlere bakmalı, sonra diyeceğini demeliydi. *"...bir yoksula yedirecek kadar fidye vardır."* (Bakara, 184) *"Yahut yoksullara yedirme şeklinde keffaret."* (Mâide, 95) *"Yemeği yedirirler."* (İnsan, 8) *"İnsan şu yiyeceğine baksın."* (Abese, 24) vb. ayetler.

Sonra adı geçen müfessir diyor ki: "Hububat helâl veya harama konu olan bir madde değildir. Böyle bir değerlendirme ancak et için söz konusu olabilir. Bunun da gerisinde hayvanın eceliyle ölmesi gibi somut bir gerekçe ya da üzerinde Allah'tan başkasının adı anılarak kesilmesi gibi manevî bir gerekçe vardır. Bu yüzden yüce Allah, *'De ki: Bana vahiy olunanda, yiyen kimse için haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Ancak leş yahut akıtılmış kan... olursa başka.'* (En'âm, 145) Bu ayette sayılan şıkların tümü hayvanla ilintilidir ve söylendiği gibi haram oluşun sınırlılığını ortaya koyan açık ve tevili kabul etmeyen bir ifade konumundadır. Dolayısıyla bunun dışındaki herhangi bir şeyin haram olduğunun kanıtlanması için nassa ve açıklamaya ihtiyaç vardır."

1- [el-Menar tefsiri, c.6, s.177.]

Adı geçen müfessirin bu açıklaması, bir önceki paragraftaki açıklamasından daha ilginçtir. "Hububat helâl veya harama konu olan bir madde değildir. Böyle bir değerlendirme ancak et için söz konusu olabilir." sözüne gelince; ona sormak lazım, hangi zamanı kastediyorsun? Asırlardan beri zihinlerin İslâm'a ve genel hükümlerine adapte olduğu şu zamanları mı kastediyorsun, vahyin inmeye devam ettiği ve dinin henüz birkaç yıllık bir ömre sahip olduğu zamanları mı? Nitekim o dönemlerde hububat ve benzerlerine ilişkin hükümlerden daha açığını ve daha belirginini içeren sorular yöneltilmiş, net cevaplar alınmıştır. Yüce Allah, aşağıdaki ayette olduğu gibi bunların bir kısmına işaret etmiştir: *"Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar."* (Bakara, 215)

Abd b. Hamid Katade'den şöyle rivayet eder: "Bize anlatıldı ki: Bazı adamlar şöyle demişler: 'Bizim dinimiz ayrı, onların dini ayrı olduğu hâlde onların kadınlarıyla nasıl evleneceğiz?' Bunun üzerine yüce Allah, *'Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır.'* ayetini indirdi..." Daha önce geçtiği gibi ileriki sayfalarda ve rivayetlerin kapsamı içinde de bu sözlerin benzerlerine yer vereceğiz. Nitekim temettü haccı ve benzeri konularda bu tür rivayetlere yer verdik.

Ehlikitab'ın namuslu kadınlarıyla evlenmenin helâl olduğuna ilişkin hükmü içeren ayetin inişinden sonra bile bu tür sözleri söyleyenler, ayetin inişinden önce Ehlikitap'tan olan kimselerle bir sofrada oturup yemek yemenin, onlardan alınan hububat türü malzemeleri yemenin, bunlardan elde edilen ekmek ve helme gibi gıdaları almanın ve bu türden yapılan yemekleri yemenin helâl olup olmadığını sormazlar mı? "Bu yiyecekleri nasıl yeriz? Onların dini ayrı, bizim ki ayrı." demezler mi? Üstelik yüce Allah da müminlere onları sevmeyi, dost edinmeyi, onlara yaklaşmayı, onlara güvenip dayanmayı birçok ayette yasaklamışken?!

Aslında onun, "Böyle bir değerlendirme ancak et için söz konusu olabilir." şeklindeki sözleri, aleyhine kanıt olarak da kullanılabilir. Şöyle ki: Yüce Allah Mekke döneminde inen, *"De ki: Bana vahyolunanda, yiyen kimse için haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Ancak leş... olursa başka."* (En'âm, 145) ayetinde ve Nahl suresindeki ilgili ayetinde, Mâide suresinden önce inen Bakara suresinin ilgili ayetinde ve tefsirini sunduğumuz ayetten önce, *"Size şunlar haram kılındı:*

Leş..." ayetinde genel olarak yenilmesi haram olan etleri açıklamışken, nasıl böyle bir soru yöneltebiliyorlar?

Dolayısıyla bu görüşü savunan kimsenin perspektifinden baktığımız zaman, bu ayet Ehlikitab'ın kestiklerinin haram olmadığına ilişkin bir nass ya da nass hükmünde olduğuna göre, Mekke inişlisiyle, Medine inişlisiyle bunca ayet, ardarda ve defalarca helâlliğini vurguladıkları hâlde, bu uygulama bu şekilde devam ettiği, korunduğu, öğretildiği ve pratize edildiği hâlde, bunların Ehlikitab'ın kestiğinin helâl olup olmadığını sormaları normal mıdır?

Adı geçen müfessirin, "En'âm suresindeki ilgili ayet haramlığın orada zikredilenlerle sınırlı olduğuna ilişkin bir nass hükmündedir. Bunun dışında, söz gelimi Ehlikitab'ın kestiğinin haramlığı için kanıt göstermek gerekir." sözüne gelince; hiç kuşkusuz, her hükmün dayanacağı bir kanıta ihtiyacı vardır. Adı geçen müfessirin bu sözü açıkça ortaya koyuyor ki bu ayette zikredilenlerin ötesinde, herhangi bir şeyin haramlığına ilişkin başka bir kanıtın olmaması durumunda bu sınırlandırma geçerliliğini korur.

Şayet bu müfessirin kanıt derken kastettiği, hadisleri de kapsayan türdense, Ehlikitab'ın kestiğinin haram olduğunu savunanlar, ayetin açıklaması bağlamında buna ilişkin rivayetler sunmaktadırlar. Biz de önceki açıklamalarımızda bunların bir kısmına yer verdik.

Eğer kanıt derken kastettiği sadece kitap (Kur'ân) ise, bu kanıtsız zorlama eseri bir yaklaşımdır. Çünkü sünnet, kitaptan ayrılmaz ve kanıtsallık açısından ona paralel bir çizgide gelişir. Ayrıca müfessire sormak gerekir: Ehlikitab'ın dışındaki putperest ve materyalist kâfirlerin kestiklerine ne dersin? Acaba, meşru kesilme yöntemi esas alınmadığı için, onların kestiklerini leş kabul edip haram sayacak mısın? Bir hayvanı kıbleye doğru kesilmediğinden ve üzerine Allah'ın adı anılmadığından dolayı tezkiye edilmemiş saymakla onu gayr-i İslâmî bir yöntemle kesmek ve tezkiye etmek arasında ne fark vardır? Ki yüce Allah böyle bir uygulamadan hoşnut olmamış ve onun yerine İslâmî kesimi önermiştir?

Şu hâlde dinin nazarında bunların tümü pistir. Allah da, pis şeyleri haram kılmıştır: *"Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."* (A'râf, 157) Tefsirini sunduğumuz ayetin öncesindeki ayette de şöyle

buyurmuştur: *"Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı."* Gerek sorunun ve gerekse cevabın üslûbundan, helâlliğin sırf temiz şeylerle sınırlı olduğuna ilişkin gayet açık bir kanıt algılıyoruz. Tefsirini sunduğumuz ayetin girişinde yer alan, *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı."* ifadesi de, ayetin ana teması kullara yönelik lütuf ve minnet olduğu için, sözünü ettiğimiz sınırlandırmaya delâlet ediyor.

Eğer kâfirlerin kestiklerinin haram oluşunun gerekçesi, onların Allah'tan başkasının adını, örneğin bir putunkini anarak kesmiş olmaları olsaydı, yeniden şu soru gündeme gelirdi: Bir hayvanı keserken üzerine Allah'tan başkasını anmakla, Allah'ın razı olmadığı için yürürlükten kaldırdığı bir yöntemle kesip üzerine Allah'ın adını anmak arasında ne fark vardır?

Adı geçen müfessir daha sonra şöyle diyor: "Yüce Allah, Arap müşriklerinin, yukarıda örnekleri sunulan leş türlerini yemelerini ve putlar için kurbanlar kesmelerini sert bir şekilde kınamıştır. Ki ilk Müslümanlar, gelenekleri üzere bu konuda yumuşak ve duyarsız davranmasınlar. Ehlikitap, leş yemek ve putlar adına hayvan kesmek geleneğine ilk Müslümanlardan daha uzaktılar. [Bu yüzden, Allah onların kestiklerine ilişkin hükmü açıklamamıştır.]"

Mezkur müfessir, Ehlikitab'ın bir kolu olan Hıristiyanların domuz etini yediklerini unutmuş bulunuyor. Oysa yüce Allah, onların bu tutumunu gündeme getirerek sert bir üslûpla eleştirmiştir. Kaldı ki Hıristiyanlar, Mesih'in kendini, feda etmesi suretiyle, haramlığın ortadan kalktığını ileri sürerek müşriklerin mubah gördüğü her şeyi yerlerdi. Kaldı ki bu çıkarsama, çürük bir istihsandır; bir yarar sağlamadığı gibi, Allah'ın sözünün, ayetlerinin anlamının ve dinî hükümlerinin kavranması bağlamında böylesine çürük bir mantık esas alınmaz.

Daha sonra şöyle diyor: "Kur'ân'ın bu yaklaşımı, dinsel siyasetin bir gereğiydi. Arap müşriklerine karşı sert davranılması gerekiyordu ki, Arap yarımadasında İslâm'ı kabul etmeyen kimse kalmasın. Buna karşın, Ehlikitap'la yumuşak ilişkiler geliştirildi." Müfessir, buna ilişkin bir kanıt olarak bazı sahabelerin kilise ve benzeri mekânlar için kesilen hayvanların etlerinin helâl olduğuna dair fetvalarını gösteriyor.

Müfessirin bu değerlendirmesi, yüce Allah'ın Arapları diğer ulus-

lar arasında seçtiğine, diğer uluslara karşı bir üstünlüğe sahip olduklarına ilişkin rivayetlere dayanan bir tezden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu tezin resmi ideoloji olarak benimsendiği dönemlerde Arap olmayan Müslüman uluslar "mevâlî" (köleler, hizmetçiler) olarak isimlendirilirlerdi. Ancak bu tez, Kur'ân ayetleriyle hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır: *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, günahlardan en çok korunanızdır."* (Hucurât, 13) Ehlibeyt İmamlarından gelen birçok hadis, bu tezin tersini içeren ifadeler kapsamaktadır.

İslâm dini, mesajını sunarken Arapları bir yana, diğer ulusları da bir yana koymamıştır. Aksine Arap olsun, olmasın Ehlikitap'tan olmayan tüm müşrikleri aynı kefeye koymuştur. Müşriklerin önüne, İslâm'a girip mümin olmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır. Arap olsun, olmasın tüm Ehlikitab'ı da bir kefeye koymuştur. Onlardan da, Müslüman olmamaları durumunda zimmet kapsamına girip cizye ödemelerini kabul etmiştir.

Adı geçen müfessirin bu yaklaşımını bir an için doğru kabul etsek bile, bu cümlenin kapalılığından dolayı en fazla onlar için bir kolaylaştırma yönüne gidildiğine delâlet eder, başka değil. Fakat bu kolaylaştırmanın, kendi yöntemlerine ve geleneklerine göre kesseler bile kestikleri hayvanın etinin yenilebileceği şeklinde gerçekleşmesinin gerekliliğine ilişkin bir kanıtın bu ifadeden çıkamayacağı açıktır.

Söz konusu müfessirin, bazı sahabelerin uygulamaları ve sözleri ile ilgili olarak söylediklerine gelince, bu hususta söyleyeceğimiz şudur: Sahabenin uygulaması ve sözü kanıt değildir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan, ne tefsirini sunduğumuz ayetin, ne de herhangi bir ayetin, Ehlikitab'ın gayr-i İslâmî bir yöntemle kestiği hayvanların etinin de yenebileceğine yönelik bir kanıt içermediği anlaşılıyor. Bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerin de belirttiği gibi, ayetin zahirinden hareketle, Ehlikitab'ın kestiklerinin helâl olduğunu kabul etsek bile, bunun İslâmî ve meşru bir boğazlamayla gerçekleştiğinin bilinmesini şart koşuyoruz.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi el-Kâfi ve et-Tehzib adlı eserlerde yer alan İmam Sadık'ın (a.s) sözünden şu anlaşılmaktadır: "Hayvan

kesilirken önemli olan, üzerine Allah'ın adının anılmasıdır. Bu hususta da Müslüman'dan başkasına güvenilmez. [Önemli olan, Allah'ın adının anılması ise, bu durumda Ehlikitab'ın hayvan keserken Allah'ın adını andığını kesin olarak biliyorsak, bizim için helâl olur.]" Daha ayrıntılı bilgi için fıkıh kaynaklarına başvurulabilir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s), *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar..."* ifadesi hakkında, "Burada [muhsan kadınlardan,] iffetli kadınlar kastedilmiştir." dediği rivayet edilir. [c.1, s.296, h:39]

Aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s), *"İnanan kadınlardan iffetli olanlar..."* ifadesinden Müslüman [Şiî-Sünnî] kadınlar kastedilmiştir." dediği de rivayet edilir.

Tefsir-ul Kummî'de Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu belirtilir: "Sadece cizye ödeyen kitabîlerin kadınlarıyla evlenmek helâldir. Bunun dışındakilerle evlenmek helâl değildir."

Ben derim ki: Çünkü cizye ödemeyen Ehlikitap, bu sırada muharib kâfir olur, ki onlarla evlenmek câiz değildir.

el-Kâfi ve et-Tehzib adlı eserlerde, İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ehlikitap kadınları içinde sadece kıt akıllılarıyla evlenmek caizdir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.357, h:2; Tehzib-ul Ahkâm, c.7, s.299, h:7]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) Hıristiyan ve Yahudi bir kadınla evlenen bir adamla ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer Müslüman bir kadın bulabiliyorsa, Yahudi ve Hıristiyan kadını ne yapacak?" Bunun üzerine denildi ki: "Ama adam bu kadına aşık olmuşsa ne yapsın?" buyurdu ki: "Eğer illa da bu işi yapmak zorundaysa, kadının içki içmesini, domuz eti yemesini yasaklasın. Şunu da bil ki, bu evlilik adamın dini açısından, bir kusur göstergesidir." [c.3, s.407, h:4422]

et-Tehzib adlı eserde İmam Sadık'ın şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Özgür, [köle olmayan] bir kadınla evli olan bir kimsenin, Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla müt'â evliliği yapmasının herhangi bir sakıncası yoktur." [c.7, s.300, h:1253.]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bir gün ona, Müslüman bir erkek Mecusî bir kadınla

evlenebilir mi?" diye soruldu: "Hayır, dedi. Fakat Mecusî bir cariyesi varsa, onunla birleşmesinin; ancak azil yapmasının (meniyi dışarı akıtması) ve ondan çocuk edinmeyi düşünmemesinin bir sakıncası yoktur." [c.3, s.407, h:4423]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bir hadiste şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Müslüman bir erkeğin Yahudi ve Hıristiyan bir kadınla evlenmesini istemem, çocuğunun Yahudileşmesinden veya Hıristiyanlaşmasından korkarım." [Füru-u Kâfi, c.5, s.351, h:15]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare'den, Tefsir-ul Ayyâşî'de müellif Mes'ade b. Sadaka'dan şöyle rivayet ederler: "İmam Bâkır'dan (a.s): *'Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar...'* ayetini sordum." Buyurdu ki: "Bu ayet, *'Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın.'* ayetiyle neshedilmiştir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.358, h:8.]

Ben derim ki: Bu rivayette bir problem var. Çünkü *"...tutmayın..."* ayeti, *"iffetli kadınlar..."* ayetinden önce inmiştir. Oysa nesheden ayetin neshedilen ayetten önce inmiş olması caiz değildir. Kaldı ki, rivayetlerde, Mâide suresinin neshedilen değil, nesheden olduğu belirtilir. Daha önce bu hususa değindik. Ayrıca ayetin neshedilmediğinin kanıtı, yukarıda yer verdiğimiz ve Ehlikitap kadınlarıyla müt'a evliliği yapılabileceğini ifade eden rivayettir. Ashap, Ehlikitap kadınlarıyla müt'a evliliği yapmışlardır. Müt'a ayetini (Nisâ, 24) tefsir ederken, müt'anın meşru bir nikâh ve evlilik şekli olduğunu belirtmiştik.

Evet! Biri diyebilir ki: *"Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın..."* ifadesi, önceden inmiş olması ve tahsis edici özelliğiyle, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar..."* ifadesini sınırlandırarak, daimi evliliği bu ifadenin mutlaklığının dışına çıkarmıştır. Çünkü bu ayet, nikâhı tutmanın yasaklığına delâlet eder. Bu ise, daimi nikâhla örtüştüğü gibi ayetin inişine konu olan, kocanın Müslüman olmasından sonra nikâhın tutulmasına da delâlet eder.

Buna şu şekilde itiraz edilebilir: "Söz konusu ayet, kocanın Müslüman olması, karısının küfür üzere kalması problemi bağlamında inmiştir." Ancak bu itiraza kulak asmamak gerekir. Çünkü hiçbir zaman ayetin iniş sebebi, onun lafzının açıkça işaret ettiği anlamı sınırlandırmaz. Tefsirimizin 1. cildinde Bakara suresinin nesh konusunu içe-

ren ayetini incelerken, Kur'ân geleneğinde ve aslı itibariyle nesh olgusunu tahsis kılma gibi terminolojide belirtilmeyen nesh eylemini de kapsadığını belirtmiştik.

Bazı rivayetlerde bu ayetin, *"Müşrik kadınlarla evlenmeyin..."* ayetiyle neshedildiği belirtilmiştir. Daha önce bu tür rivayetlerin problematiğine dikkat çekmiştik. Bu konuyla ilgili doyurucu bilgi için fıkıh kitaplarına baş vurulabilir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, *"Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır..."* ifadesiyle ilgili olarak Eban b. Abdurrahman'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Kişinin İslâm'dan çıkması için yeterli olan en basit şey, hakka aykırı bildiği bir görüşü belirtmesi ve bu görüşte ayak diretmesidir. Nitekim yüce Allah, *'Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır.'* buyurmuştur." İmam devamla şöyle buyurmuştur: İmanı inkâr eden kimse, Allah'ın emrettiği şekilde amel etmeyen ve ona razı olmayan kimsedir." [c.1, s.297, h:42]

Aynı eserde Muhammed b. Müslim, İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) birisinden şöyle rivayet eder: "İmanı inkâr etmek, sonunda bütünü terk edecek şekilde peyderpey amelleri işlememektir." [c.1, s.297, h:43]

Ben derim ki: Önceki açıklamalarımıza bakılırsa, bu tür rivayetlerin içerdikleri tefsirle ilgili özelliklerin açıklığa kavuşturulduğu net bir şekilde anlaşılır.

Aynı eserde, Ubeyd b. Zürare'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır."* ayetinin ne anlama geldiğini sordum." Buyurdu ki: "Kişinin kendisinin de kabul edip inandığı ameli terk etmesi kastediliyor. Sözgelimi hastalık ve engelleyici bir mazeret olmaksızın namazı terk etmesi bunun bir örneğidir." [c.1, s.296, h:41]

Ben derim ki: Yüce Allah, *"Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir."* (Bakara, 143) ayetinde, namazı iman olarak nitelendirmiştir. İmamın da özellikle namazı örnek göstermesi bu yüzden olabilir.

Tefsir-ul Kummî'de belirtildiğine göre, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "İman ettikten sonra şirk ehline itaat eden kimse, imanı inkâr etmiş olur."

el-Besâir adlı eserde, Ebu Hamza'nın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Bâkır'dan (a.s), *"Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir."* ayetinin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Bu ayetin, Kur'ân'ın batınî anlamı açısından açıklaması, 'Kim Ali'nin velayetini inkâr ederse...' şeklindedir. Çünkü Ali, somut imandır." [Besair-ud Derecat, s.77, h:5.]

Ben derim ki: Bu açıklama anlam itibariyle Kur'ân'ın zahirinin karşısında yer alan batınî yönünün yansımasıdır. Tefsirimizin 3. cildinde muhkem ve müteşabih kavramları üzerinde dururken, bu konuda ayrıntılı bilgiler sunduk.

İmamın bu değerlendirmesi bir uyarlama, soyut ve genel bir anlamın somut ve özel bir olguya tatbiki de olabilir. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.a), Hendek Savaşında Amr b. Abduved karşısında er meydanına çıkan Hz. Ali'yi (a.s), "İmanın tamamı küfrün tamamının karşısına çıktı." sözleriyle iman olarak nitelendirmiştir.[1]

Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır.

1- [Bihar-ul Envar, c.20, s.215, h:2]

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ اَيْدِيَكُمْ
اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ اَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ ج وَ اِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا
فَاطَّهَّرُوا ج وَ اِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَآئِطِ اَوْ
لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ
اَيْدِيكُمْ مِنْهُ ج مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾ وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَ
مِيثَاقَهُ الَّذِى وَاثَقَكُمْ بِهٖ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَ اَطَعْنَا ز وَاتَّقُوا اللّٰهَ ج اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

6- Ey inananlar! Namaza durmak istediğiniz zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızın bir kısmı-nı meshedin. Eğer cünüp iseniz, temizlenin. Hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden birisi çukur yerden (tuvaletten) gelirse yahut da kadınlara dokunursanız (onlarla cinsel ilişkide bulunursanız), (bu hâlde) su bulamadığınız takdirde, doğası üzere olan yeryüzüne yönelin. Ondan yüzleriniz ve ellerinizin bir kısmına meshedin (teyemmüm edin). Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor; fakat sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredersiniz.

7- Allah'ın size olan nimetini ve sizi kendisiyle bağladığı sözünü hatırlayın. Hani bir zaman, "işittik ve itaat ettik" demiştiniz. Allah'tan korkun. Çünkü Allah kalplerin içindekini bilir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin ilki, üç temizliğin hükmünü kapsıyor. Abdest, gusül ve teyemmüm yani. İkinci ayetse, ilkinin bütünleyicisi ya da içerdiği hükmün pekiştiricisi konumundadır. Aslında üç temizlik konusuyla ilgili başka bir ayet daha var: *"Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için sarhoşken namaza yaklaşmayın; yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de yıkanıncaya (gusledinceye) kadar, (mescide) yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (onlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanız), su bulamadığınız takdirde doğası üzere olan yeryüzüne yönelin ve onu yüzlerinize ve ellerinize sürün (teyemmüm edin). Allah şüphesiz, çok affedici ve bağışlayıcıdır."* (Nisâ, 43)

Tefsirini sunduğumuz ayet ise, Nisâ suresinin konuyla ilgili ayetine oranla daha açık ve daha anlaşılırdır; hükmün yönlerini daha fazla kuşatıcıdır. Bu yüzden Nisâ suresinin ilgili ayetinin açıklamasını şu ana kadar erteledik ki, iki ayet arasında karşılaştırma yapınca anlaşılması kolay olsun.

"**Ey inananlar! Namaza durmak istediğiniz zaman**" Ayetin orijinalinde geçen "kumtum" fiilinin mastarı olan "kıyâm" kelimesi, "ilâ" harf-i cerriyle geçişli kılındığı zaman, bazı zamanlar sözü edilen şeyin istendiğinden kinaye olur. Çünkü bu ikisi birbirinden ayrılmazlar, birbirlerini gerektirirler. Bir şeyi istemekle, ona yönelik hareket sergilemek birbirinden ayrı düşünülemez. Örneğin bir insanın oturduğu varsayılsın. Bu normal olarak hareketsizliğinin hâli ve durgunluğunun gereğidir. Öte taraftan istenilen şeyin de normal olarak kendisine doğru hareket edilmeyi ve yinelenmeyi gerektiren bir eylem olduğu varsayılırsa, bu durumda onu gerçekleştirmek genel olarak ondan taraf bir kıyamı, bir kalkışı gerektirir.

Dolayısıyla insanın hareketsizliği terk edip ameli algılamaya başlaması, fiili işlemeye kalkması demektir. Bu da istemenin ve iradenin ayrılmaz bir unsurudur. Şu ayet, bu ayetin bir örneği konumundadır: *"Sen de içlerinde bulunup onlara namazı kıldırdığın zaman."* (Nisâ, 102) Yani, onlara namazı kıldırmak istediğin zaman. Bunun aksi örnekliğini de bir açıdan şu ayet oluşturmaktadır: *"Eğer bir eşinizi bı-*

rakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın." (Nisâ, 20) Yani, bir eşi boşayıp, bir başkasıyla evlendiğiniz zaman. Burada bir fiili işleme isteği ve talebi, onu işlemenin yerinde kullanılmıştır.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayet, namaz kılmak için bazı organların yıkanmasının, bazılarının da meshedilmesinin, yani abdest alınmasının şart olduğunu vurguluyor. Şayet ayetin ifadesi her açıdan mutlak olsaydı, *"Eğer cünüp iseniz temizlenin (gusül edin)."* ifadesini bir an için görmezlikten gelseydik, her namaz için bir abdest almanın şart olduğunu söyleyebilirdik. Ne var ki, yasa nitelikli hükümler içeren ayetlerin her açıdan mutlak olmaları pek az rastlanan bir durumdur.

Kaldı ki, *"sizi tertemiz kılmak... istiyor"* ifadesinin, ileride değineceğimiz gibi, bu şartın açıklayıcısı olması mümkündür [yani, amaç manevî temizliktir. Öyleyse alınan abdest bozulmadıkça, onunla namaz kılınabilir ve her namaz için bir abdest gerekemez]. Ayetin tefsiri bağlamında söyleyebileceklerimiz bundan ibarettir. Bundan ötesi, ki tefsir bilginleri uzun uzun söz etmişlerdir, fıkıh biliminin alanına girer; tefsirle ilgisi yoktur.

"**Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.**" Ayette geçen "igsilû" fiilinin mastarı olan "gasl=yıkamak", bir şeyin üzerine su dökmek, üstünden su akıtmak demektir. Genellikle temizleme, kir ve pasağı giderme amacına yönelik olur. Yüz, bir şeyin sana bakan tarafına denir. Daha çok, insan gibi bir canlının başının ön kısmı, yani üzerinde göz, burun ve ağız gibi organların bulunduğu taraf için kullanılır. Bunun sınırı ise, karşılıklı konuşmalarda taraflar için belirgin bir şekilde görünen miktarda belirlenir.

Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetlerde yüzün miktarı şu şekilde belirlenmiştir: Uzunluğu alnın üzerindeki saçlardan başlayıp çenenin alt kısmına kadar devam eder. Eni ise, baş parmak, orta parmak veya şehadet parmağının çevreleyebileceği kadardır. Tefsircilerin ve fıkıhçıların çizdikleri başka çerçeveler de vardır.

Ayetin orijinalinde geçen "el-eydî" "yed"in çoğuludur ve "el" demektir. Tutma, bırakma ve yakalama gibi fiiller bu organla gerçekleştirilir. Omuzla parmak uçları arasında kalan kısma denir. Organlar

bağlamında daha çok insanın onunla ilintilendirdiği amaç esas alınır. Söz gelimi el organı denilince, tutma ve bırakma olguları akla gelir. Elin ilintili olduğu amaç, büyük ölçüde dirseklerden parmak uçlarına kadar olan kısmıyla gerçekleşir. Bu yüzden bu kısma da ayrıca el denir. Yine aynı gerekçeyle bilekten başlayıp parmak uçlarına kadar olan kısma da ayrıca el denir. Böylece el lafzı, organın bütünü ve parçaları arasında ortak veya buna benzer bir isim işlevini görmüş oluyor.

Bu ortaklık, anlamlardan sadece biri kastedildiğinde, buna ilişkin somut ve belirleyici bir karinenin zikredilmesini kaçınılmaz kılar. Bu yüzden yüce Allah, *"ellerinizi"* ifadesini *"dirseklere kadar..."* ifadesiyle kayıtlandırmıştır. Ki maksadın, dirseklerde son bulan elin yıkanması olduğu anlaşılsın. Sonra bu somut karine, bununla organın avucu da içeren kısmının kastedildiğini ortaya koyuyor. Nitekim hadisler de maksadın bu olduğunu göstermektedir.

"İla" harf-i cerrinin kullanıldığı yerlerde ifade ettiği anlam, hareketin sürekliliğini ifade eden bir fiilin sona erişidir. Fakat başına "ila" edatı gelen nesnenin öncesindeki ifadeye ilişkin hükmün kapsamına girip girmediği hususu edatın anlamının dışındadır. Dolayısıyla yıkama hükmünün dirsekleri de kapsaması "ila" edatına değil, hadislerin açıklamasına dayanır.

Bazıları, *"Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin."* (Nisâ, 2) ayetini örnek göstererek "ila" edatının "beraber" (mea) anlamında kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Bunu söylerken de, Peygamberimizin (s.a.a) abdest alırken dirseklerini de yıkamış olmasını dayanak olarak göstermişlerdir. Ama bu, Allah'ın sözünün tefsiri açısından oldukça cüretkâr bir değerlendirmedir. Çünkü bu hususta nakledilen hadisler ya Peygamberin fiilini aktarır, ki fiiller çok yönlü ve müphem olurlar, herhangi bir lafzın anlamı onlar aracılığıyla belirlenemez; nerede kaldı ki lafzın anlamlarından biri sayılsın. Ya da bu husustaki hadisler bir hükmün açıklamasına ilişkin sözdür, ayetin tefsiri değildir.

Fakat dirseklerin yıkanmasının insanın fiili tam olarak yerine getirdiğinden emin olmasından dolayı gerekmiş olabildiği gibi, Peygamberimizin (s.a.a) de bir eklemesi olabilir. Nitekim Peygamber efendimizin (s.a.a) böyle bir yetkisi vardı ve sahih rivayetlerde belirtildiği gibi, günlük beş vakit namazla ilgili olarak bu yetkisini kullanmıştır. [Sahih riva-

yetlerde yer aldığına göre, namazlar iki rekât olarak farz kılınmıştır; ancak Peygamber (s.a.a) bazı eklemelerde bulunmuştur.]

"Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin." (Nisâ, 2) ayetine gelince, ekl=yeme fiili "ila" edatıyla geçişli kılındığından, katma ve benzeri bir anlam içerir. Yoksa "ila" edatı "mea=beraber" anlamında kullanılmamıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki: *"dirseklere kadar"* ifadesi, *"ellerinizi..."* ifadesine ilişkin bir kayıttır. Dolayısıyla dirseklerle ilintili yıkama mutlak olur, bir sınırla kayıtlı olmaz. Bu bakımdan yıkamaya dirseklerden başlayıp parmak uçlarına doğru devam etmek mümkündür. Nitekim abdest dışındaki hâllerde insanlar ellerini doğal olarak bu şekilde yıkarlar. Ya da parmaklardan başlanıp dirseklere kadar devam edilir. Fakat Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selam olsun) nakledilen hadislerden, yıkamanın birinci şekilde olması gerektiği anlaşılıyor; ikinci şekilde olması değil.

Böylece ileri sürülebilecek, cümlenin *"dirseklere kadar..."* ifadesiyle kayıtlı olması gösteriyor ki, yıkamaya parmak uçlarından başlayıp, dirseklere doğru devam edip tamamlamak gerekir, şeklindeki değerlendirmeler de kendiliğinden çürümüş oluyor. Şöyle ki bu problem, "ilel merafik=dirseklere kadar..." sözünün "feğsilû=yıkayın..." sözüne [yani hükme] yönelik bir kayıt olarak algılanmasından ileri gelmektedir. Oysa, bu ifadenin "eydîkum=elleriniz..." ifadesine [yani hükmün konusuna] ilişkin bir kayıt olduğunu belirtmiştik. Bunun böyle olması kaçınılmazdır. Çünkü "el", belirleyici somut bir karineyi gerektiren ortak bir isimdir. Hem "eller", hem de "yıkayın"a yönelik bir kayıt olmasının da bir anlamı yoktur.

Kaldı ki, Mecma-ul Beyan tefsirinde belirtildiği gibi, İslâm ümmeti, abdest alırken ellerini yıkamaya dirseklerden başlayıp parmak uçlarına doğru devam eden kimsenin abdestinin sahih olduğu noktasında görüş birliği içindedir. Bunun nedeni ise ancak ayetin lafzı bu ihtimali içeriyor olmasıdır ve yine *"dirseklere kadar"* sözünün "yıkamaya" değil, "ellere" ilişkin bir kayıt oluşundan kaynaklanıyor.

"**Başlarınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı meshedin.**" Meshetme, elin ya da dokunan herhangi bir organın bir şeye doğrudan dokundurularak üzerinden geçirilmesi

demektir. Araplar bu anlamda, "Mesehtu'ş şey'e" ve "Mesehtu biş-şey'i" derler. Bu fiil, kendisiyle geçişli kılındığı zaman kapsama anlamını ifade eder [yani o şeyin hepsini meshettim]. "Ba" harf-i cerriyle geçişli kılındığında, kapsama ve kuşatma anlamını içermeden nesnenin bir kısmının meshedildiğine delâlet eder.

Bu bakımdan, "vemsehû biruûsikum=başlarınızı meshedin" ifadesi, cümle içinde başın bir kısmının meshedilmesini ifade eder. Kastedilen kısmın başın hangi tarafı olduğu hususu ise, ayetin anlamsal maksadının dışındadır. Bunun açıklaması sünnetin alanına girer. Sahih rivayete göre de başın alın tarafının, perçemin kastedildiği anlaşılıyor.

"ve... ayaklarınızı..." ifadesinin orijinali "ve erculikum" şeklinde okunmuştur. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak "ruûsikum=başlarınız" ifadesine matuftur. Bazıları, mecrur oluşun, tıpkı "ve cealna minel mâi kulle şeyin hayyin=Her canlı şeyi sudan yarattık." (Enbiyâ, 30) ayetinde olduğu gibi tâbi oluştan kaynaklanan bir durum olduğunu söylemişlerdir. [Aslına bakılırsa "hayyen" denilmesi gerekirken, "hayyin" denilmesi, "şey'in" kelimesine tebaiyetten kaynaklanmıştır.] Bu yanlıştır. Çünkü tâbi kılma söz sanatı açısından itibar edilmeyen, seviyesiz bir uygulamadır. Allah'ın sözünün böyle bir kullanımla yorumlanması ihtimal dışıdır. *"Her canlı şey"* ifadesinin orijinalindeki "cealna" kelimesi, "kıldık" anlamında değildir, yaratma anlamına gelir. [Buna göre "hayyin" kelimesi, "şey'in" kelimesinin sıfatıdır.] Burada tâbi kılmaya ilişkin bir belirti söz konusu değildir.

Kaldı ki, söylendiği gibi "tâbi kılma" ancak tâbi olanla tâbi olunanın bitişik oldukları durumlarda söz konusu olabilir. Örneğin, Araplar "Kertenkelenin harap yuvası" anlamında "hucru dabbin haribin" derler. Burada "haribin" kelimesi, öncekine tâbi oluşu itibariyle mecrur kılınmıştır [aslında "hucrun" kelimesinin vasfı olduğu için merfu, yani "haribun" okunması gerekirdi]. Bu kural, üzerinde durduğumuz ayet hakkında geçerli değildir.

Ayetin orijinali "ve erculekum" şeklinde de okunmuştur. Şayet zihnini bütün ön yargılardan arındırıp cümleyi öyle okursan, hiç duraklamadan kesinlikle "erculekum=ayaklarınız" kelimesinin "ruûsikum =başınız" ifadesinin takdirî harekesine -ki nasbtır [çünkü gerçekte meshedin fiilinin mefulüdür]- matuf olup mansup olduğuna karar verirsin ve

ifadenin akışından yüzün ve ellerin yıkanmasının, başın ve ayakların da meshedilmesinin gerektiğini anlarsın. "Erculekum=ayaklarınız" ifadesini, ayetin başındaki "vucûhekum=yüzünüz" ifadesine atfetmek aklına bile gelmez. Çünkü, ayetin girişindeki, *"yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"* hükmü başka bir hükmün, yani *"başlarınızın bir kısmını... meshedin"* hükmünün başlamasıyla bitmiş ve kesilmiştir. Sağlam fıtrat, belâgatlı bir ifadeyi böyle bir kullanıma yorumlamayı kabul etmez; yüce Allah'ın kelâmı açısından hiçbir şekilde düşünülmez.

Beliğ bir konuşma yapan bir insan, ["Zeyd'in yüzünü, başını ve ellerini öptüm ve omuzlarına elimi çektim" ifadesini anlatmak isterken] nasıl "kabbeltu veche zeydin ve re'sehu ve mesahtu bi kitfihi ve yedehu" der yani "yedehu" ifadesini mensup okuyarak "veche" ifadesine atfedebilir [yani şöyle diyebilir: Zeyd'in yüzünü ve başını öptüm ve omuzlarına elimi çektim ve ellerini öptüm]. Oysa, bir hüküm sona ermiş, diğer bir hüküm araya girmiştir ve "yedehu=elini" ifadesinin onun bitişinde olan mecrur ismin mahalline atfedilip mecrur kılınması câizdir. Özellikle üstelik Arapların konuşmalarında da bunun örnekleri çoktur. Durum böyleyken beliğ bir konuşmacının böyle yapması, edebî sanatlara aykırı basit bir konuşma olur.

Ehlibeyt İmamlarından (a.s) gelen rivayetler bu yöndedir. Ehlisünnet kanallarından gelen rivayetlerse, ayetin lafzını tefsir etme özelliğine sahip olmayıp, Peygamberimizin (s.a.a) fiilini ve bazı sahabelerin fetvasını anlatma esasına dayanmaktadırlar. Bu arada kendi aralarında da ihtilaf vardır. Bu rivayetlerin bir kısmı ayakların meshedilmesini zorunlu görürken, bir kısmı da yıkanmasını zorunlu görmektedir.

Ehlisünnet âlimlerinin çoğunluğu, ayakların yıkanmasına ilişkin rivayetleri, onların meshedilmesine ilişkin rivayetlere tercih etmişlerdir. Bu konuda onlarla tartışacak değiliz. Çünkü konu fıkıh bilimini ilgilendirir, tefsir biliminin ilgi alanının dışındadır.

Bununla beraber, Ehlisünnet âlimleri ayeti fıkhî görüşlerine uyarlayan bir yaklaşım içindedirler ve bu konuda farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Fakat bunların hiçbiri için ayetten kanıt edinmek mümkün değildir. Ancak ayetin ifadesinin belâgat sanatının doruklarından, sıradan zevksiz, karışık bir konuşmanın diplerine indirgeme başka.

Bazıları demişlerdir ki: Nasb kıraatine göre "erculekum=ayaklarınız..." kelimesi "vucûhekum=yüzleriniz" kelimesine matuftur. Cerr kıraatinde ise, tâbi oluşa yorumlanır. Ama biz daha önce, insan öz doğasıyla örtüşen bir beliğ konuşmanın böyle bir ihtimali içermediğini belirtmiştik.

Bazıları: Cerr kıraatini yorumlarken bunun anlamsal değil, lafzî bir atıf örneği olduğunu söylemişlerdir. "alleftuha tibnen ve mâen barîden=deveyi samanla yemledim ve soğuk suyla" ifadesinde olduğu gibi. ["Mâen bariden=soğuk suyla" ifadesi, anlam açısından "tibnen=saman" ifadesine matuf değildir. Bundan bir fiil takdir edilir. Örneğin "sakeytuha", yani suvardım soğuk suyla gibi. Ayet de bunun bir örneğidir. Yani "erculikum" şeklinde okunsa bile, bu meshin gerekliliğine kanıt oluşturmaz, lafzî açıdan "biruûsikum" yerine matuf olsa bile anlam açısından "erculekum" yerine matuftur ve yıkamanın zorunluluğunu ifade eder!!!]

Bu görüşle ilgili değerlendirmemiz şudur: Bu yaklaşımın dayanağı, atfın durumuna ilişkin iraba uygun bir amelde bulunan bir fiilin takdir edilmesidir. Buna örnek olarak sunulan şiir kanıt oluşturur. Ayetle ilgili olarak takdir edilen bu fiil ya "yıkayın" olacak ve o da harfi cerle değil, bizzat geçişli fiildir ya da başka bir fiil olacaktır. Bu ise ifadenin zahirine aykırıdır ve lafız açısından buna ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Öte yandan örnek olarak sunulan şiir ise ya aklî mecaz dediğimiz türe girer ya da "alleftu" fiilinin "verdim", "doyurdum" vb. anlamları içermesi şeklinde gerçekleşen kullanımlardır. Kaldı ki, bu tür kullanımları içeren şiirler açısından normal bir fiilin takdiri şeklinde bir uygulamaya baş vurulmazsa, anlamı bozuk ve fasit kabul edilir. Şu hâlde, bu tür kullanımlar için düzeltici, normalleştirici ifadelerin takdir edilmesine ihtiyaç vardır. Fakat ayetin, lafzî açıdan zorunlu ve bilinen böyle bir takdire ihtiyacı yoktur.

Ayakları yıkamanın zorunluluğu anlayışından hareketle, "erculikum=ayaklar" ifadesinin mecrur oluşuyla ilgili olarak şu iddiayı ileri sürenler de olmuştur: Evet atıf önceki kelimeyle ilintilidir, ancak meshetme yıkamanın hafif şeklidir. Yani meshetme de bir bakıma yıkamadır. Dolayısıyla ayakların meshedilmesi ifadesiyle onların yıkanmalarının kastedilmiş olmasını önleyecek hiçbir engel söz konusu de-

ğildir. Bunu destekleyen bir unsur da ifadede yer alan sınırlandırma ve vakitlendirmedir. Bu ise, yıkanan organ, yani yüz için söz konusudur. Meshedilen organ açısından böyle bir duruma rastlanmıyor. *"Ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı..."* ifadesiyle meshetmeyle ilgili sınırlandırma kalkınca, bunun da yıkama hükmüne tâbi olduğu anlaşılmış oluyor. Çünkü sınırlandırma açısından yıkama olgusuna daha uygundur.

Aslında bu, konuya ilişkin yorumların en seviyesizidir. Çünkü meshetme yıkamadan ayrıdır ve bu iki eylem arasında birbirini gerektirme gibi bir zorunluluk yoktur. Kaldı ki, başın değil de ayakların meshedilmesini yıkama şeklinde yorumlamak, dayanaksız bir tercihtir. Bu iddiayı ileri sürenlere sormak lazım: Kitap ve sünnette mutlak olarak meshetme şeklinde geçen bütün ifadeleri yıkama şeklinde, yıkama olarak geçen ifadeleri de meshetme şeklinde yorumlamanızı engelleyen nedir? Neden yıkamadan söz eden rivayetler meshetme ve meshetmeden söz eden rivayetler yıkama şeklinde algılanmıyor? Böylece bütün kanıtlar, açıklayıcıları olmaksızın mücmel kanıtlar olurlar.

İddia sahibinin görüşünü desteklemek için ortaya attığı şey, [bir lafzı diğer bir lafızla] kıyas yoluyla lafzı, bir anlama delâlet etmeye zorlamadır. Bu ise kıyasların en fasididir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Yüce Allah, abdest bağlamında ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir. Teyemmümde yüzün tamamının toprakla meshedilmesini emrettiği gibi... Abdest alan kişi bu iki organı ile ilgili emredilenleri yapınca meshedenyıkayan adını hakkeder. Çünkü bu iki organın yıkanması, üzerlerinden suyun geçirilmesi veya onların suya değdirilmesi demektir. Meshedilmeleri ise, elin veya el işlevini görebilecek başka bir organın üzerlerinden geçirilmesi demektir. Bir kimse söz konusu organlar açısından bu fiili gerçekleştirince, o kimse yıkayan-meshedendir. Dolayısıyla, 'erculekum' şeklinde okunduğu zaman, bu iki organın yıkanmasının zorunluluğu esas alınmış olur. 'Erculikum' şeklinde okunduğu zaman da, kişinin su ile organlarını yıkamak suretiyle meshettiği anlamı esas alınmış olur." (Bu görüş özet olarak bundan ibaretti.)[1]

1- [el-Menar Tefsiri, c.6, s.229]

Anlamıyorum: Ayette başın meshedilmesi ile yıkanmadan meshedilmelerinin, buna karşın ayakların meshedilmesiyle, onların yıkanarak meshedilmelerinin kastedildiği sonucuna nasıl varılıyor? Bu da önceki iddia gibidir, hatta bozukluğu ondan daha fazladır! Dolayısıyla buna karşı söyleyeceklerimiz öncekinin aynısıdır.

Bu görüşle ilgili olarak söylenebilecek önceki tutarsızlıklara, "Yüce Allah abdest bağlamında iki ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir." diye tutarsız sözünü de eklemek gerekir. Bu söz onun aleyhine olmak üzere problemi daha da derinleştiriyor. Çünkü burada abdesti teyemmümle kıyaslamıştır. Eğer bununla bir hükmün başka bir hükme, yani kendince sabit olan rivayetlere kıyaslamayı amaçlıyorsa, ayetin bu hususa delâlet ettiğine kanıt oluşturacak hangi rivayet vardır acaba? Rivayetler nasıl bu hususa delâlet ediyorlar? Bilindiği gibi, rivayetlerin hedefi ayetin lafzını açıklamak değildir. Eğer abdestle ilgili, *"Başınızı ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı meshedin."* ifadesinin, teyemmümle ilgili, *"Onunla yüzünüzü ve ellerinizi meshedin."* ifadesiyle kıyaslamayı amaçlıyorsa, bu hem kıyaslanan, hem de kıyaslanılan şey açısından olumsuzdur. Yüce Allah, her iki konuyu da, "ba" harf-i cerriyle geçişli kılan meshetme fiiliyle ifade etmiştir. Daha önce "ba" harfiyle geçişli yapılan meshin, dil açısından meshedilen şeyin kapsanmasını ifade etmediğini belirtmiştik. Buna ancak kendiliğinden geçişli meshin delâlet ettiğini vurgulamıştık.

Bu ve benzeri yorumlar, rivayetlerin korunması için ayeti zahirinin aksine yorumlama temelinden hareketle, kaçınılmaz olan kitaba muhalefet durumundan sıyırmak için baş vurulan zorlamalardan başka bir anlam ifade etmezler. Eğer ayetin zahirinin aksine yorumlamak suretiyle bir rivayetin anlamını ayete dayatmamız caiz olsaydı, Kur'ân'a muhalefetten hiçbir örnekten söz edilemezdi.

Abdest bağlamında ayakların yıkanmasının zorunlu olduğuna inananların Enes ve Şa'bi gibi bazı selef kuşağı âlimleri gibi görüşler ileri sürmeleri daha uygun olurdu. Onlardan nakledilen görüş şudur: "Cebrail, ayakların meshedilmesine ilişkin hüküm indirdi. Ancak sünnet yıkanmasını öngördü." Bunun anlamı kitabın (Kur'ân'ın) sünnet tarafından neshedilmesidir. Bu durumda mesele, tefsir biliminin sınırlarını aşıp, metodoloji biliminin kapsamına taşınmış olur: Sünnetin Kitabı

neshetmesi caiz midir, değil midir? Bu konuda araştırma yapmak usulcünün görevidir, müfessirin değil. Müfessirin, "Falan rivayet kitaba muhaliftir" sözü müfessir olması açısından, ancak şunu açıklamak içindir ki bu haber, maksadın ortaya çıkarılmasında esas alınan kitabın zahirinin delâlet ettiği anlamla örtüşmüyor. Yoksa fıkıh bilgininin görevi olan şer'î bir hükme fetva vermek değildir.

"üzerindeki çıkıntıya kadar" ifadesinin orijinalinde geçen "kaab", ayağın arkasında bir çıkıntı biçiminde beliren kemiğe verilen addır. Bazılarına göre topuk, ayakla bacağı birbirinden ayıran eklem bölgesinde belirgin olarak fark edilen kemiğin adıdır ki her bir ayağın eklem bölgesinde iki çıkıntı olur.

"**Eğer cünüp iseniz, temizlenin.**" Ayetin orijinalinde geçen "cünüb" kelimesi aslında mastardır, ancak daha çok ism-i fail anlamında kullanılır. Bu yüzden [mastar oluşundan dolayı] müzekker, müennes, müfret vs. açısından fark etmez. Araplar, "reculun cunub=cünüp erkek, imreetun cunub=cünüp kadın, reculani ev imreetani cunub=cünüp iki erkek veya kadın, ricalun ev nisaun cunub=cünüp erkekler ve kadınlar" der ve hepsinde hep "cünüp" sözcüğünü kullanırlar. Mastar anlamını ifade etmek içinse, özel olarak "cenabet" kelimesi kullanılır.

"Ve in kuntum cunuben fettehherû=Eğer cünüp iseniz, temizlenin." cümlesi, "feğsilû vucûhekum=yüzünüzü yıkayın" ifadesine matuftur. Çünkü ayet, namaz kılmak için temizlenmenin şart olduğunu açıklama amacına yöneliktir. Bu açıdan ayetin açılımı şöyledir: "Ve tetahharû in kuntum cunuben=temizlenin eğer cünüpseniz." Böylece, abdest açısından karşıt şartın takdirine dönük olur. Yani: Şayet cünüp değilseniz, yüzünüzü ve ellerinizi yıkayın. Başınızı ve ayaklarınızı meshedin. Eğer cünüpseniz, tam olarak temizlenin. Buradan şu sonucu çıkarıyoruz: Abdest alma, ancak cünüp olmama durumunda yasalaştırılmıştır. Cünüpken sadece gusül abdesti alınmalıdır. Nitekim rivayetler de buna delâlet etmektedir.

Bu hüküm aynen Nisâ suresinin ilgili ayetinde de açıklanmıştır: *"Yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de yıkanıncaya kadar..."* (Nisâ, 43) Ancak tefsirini sunduğumuz ayet, Nisâ suresinin ilgili ayetinden farklı olarak "yıkanmayı" temizlenme olarak nitelendiriyor. Bununla, yıkama ile sağlanan temizlikten farklı bir temizlik kastedili-

yor. Çünkü bu, yani temizlik sonuçtur. Bu ise, fiilin yani yıkamanın kendisidir; "tatahhur=temizlenme" olarak isimlendirilmiştir. Bedenin kirlerinin su ile yıkanmasının "nezafet" olarak isimlendirildiği gibi.

Buradan hareketle, bazı rivayetlerde işaret edilen bir hususu algılıyoruz: "Üzerinden su akan şey temizdir."

"**Hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden birisi çukur yerden gelirse yahut da kadınlara dokunursanız, su bulamadığınız takdirde... yönelin.**" Bu ifadeyle, organlarını yıkamak veya yıkanmak için su bulamayan kimseyle ilgili hükmün açıklamasına geçiliyor.

Ayetin akışı içinde sayılan ve alternatif durumlar olarak işaret edilen hususlar, gerçek anlamda birbirlerinin alternatifi değildirler. Söz gelimi hastalık ve yolculuk bizzat gusül ve abdest yoluyla temizlenmeyi gerektiren bir kirliliğe, pislenmeye yol açmazlar. Tam tersine, bu gibi durumlarda kişi açısından küçük veya büyük hades hasıl olmuşsa, abdest ya da gusül yoluyla temizlenmeyi gerektirirler. Şu hâlde ayette sayılan şıkların son ikisi [tuvaletten gelmek ve kadınlarla cinsel ilişkide bulunmak], ilk ikisinin alternatifi değildir. Aksine ilk iki şıkkın her biri, son ikisine de bölünebilir gibidirler. Bu nedenle bazıları, *"yahut sizden birisi çukur yerden gelirse"* ifadesinin orijinalin başındaki "ev" edatını "vav" şeklinde algılamışlardır, ki biz buna ileride değineceğiz. Kaldı ki, mazeret sırf hastalık ve yolculukla sınırlı olmaz; başka durumlarda da söz konusu olabilir.

Fakat yüce Allah, genellikle su bulmama durumuyla sıkça karşılaşılabilen hastalık ve yolculuktan söz etmiştir. Sonra tuvaletten gelmekten ve kadınlara dokunmaktan bahsetmiştir. Bu ikisi açısından suyun bulunmayışı tesadüfîdir. İlkinin aksi olabilecek diğer bir açıdan bakacak olursak, hastalık ve yolculuğa maruz kalmak, insanın doğal bünyesi açısından, tesadüfidir. Tuvaletten gelme ve kadınlara dokunma ise öyle değildirler. Bu ikisi de doğal ihtiyaçlardır. Biri abdest almakla giderilebilen küçük hadesi, diğeri de gusül almakla giderilebilen büyük hadesi gerektirir.

Dolayısıyla ayette işaret edilen bu dört durumun bir kısmı tesadüfen, bir kısmı da doğası gereği insanın karşısına çıkarlar. Bunlarla ilgili olarak bazen genellikle su bulunmayabilir. Hastalık ve yolculukta

örneğin. Bazen de tesadüfen su olmaz. Helâya gitme ya da cinsel birleşme durumlarında örneğin. Eğer böyle durumlarda su da bulunmuyorsa, teyemmüm hükmü devreye girer.

Buna göre su bulamamak, suyu kullanma imkânından yoksun olmaktan kinayedir. Bu şekilde kinayeli bir ifadeye baş vurulmuştur. Çünkü kullanma imkânından yoksun bulunma, genellikle suyun bulunmamasına dayanır. Buna göre bulamamak, hastalık da dâhil olmak üzere sözü edilen bu dört hususun tümü için bir kayıt konumundadır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırayla şu hususlar belirginleşiyor:

Birincisi: *"Hasta... iseniz"* ifadesinde işaret edilen hastalıktan maksat, insanın su kullanmakta zorlandığı ve suyun zarar verdiği hastalıktır. Bunu, *"su bulamadığınız takdirde"* kaydından anlıyoruz. Ayetin akışından da bunu algılamak mümkündür.

İkincisi: *"veya yolculukta iseniz"* ifadesi, başlı başına bir olgudur ve insan tesadüfen böyle bir durumla karşılaşır. Genellikle de su bulunmaz böyle durumlarda. *"yahut sizden birisi... gelirse"* ifadesiyle de kayıtlı değildir; "feğsilû=yıkayın..." ifadesine matuftur. Bu durumda ifadeyle ilgili olarak şöyle bir açılım elde ediyoruz: "Yolcu iseniz, namaza kalkmak istediğinizde, su bulamadıysanız teyemmüm edin." Şu hâlde bu varsayımın mutlaklığı ve iki hadesten birini gerektirmek gibi bir kayda bağlı olmayışı, atfedildiği ifadeyi yani, *"Namaza durmak istediğiniz zaman... yıkayın..."* ayetini çağrıştırmaktadır. Başta kayda gerek görülmediği gibi, atıf esnasında da kayda gerek görülmemiştir.

Üçüncüsü: *"Yahut sizden birisi çukur yerden gelirse"* ifadesi de bağımsız ayrı bir durum içermektedir. Ama bazılarının iddia ettiği gibi başındaki "ev" edatı *"Onu yüz bin insana ya da daha fazla olanlara elçi gönderdik."* (Sâffât, 147) ayetinde olduğu gibi "vav" anlamında değildir. Çünkü buna gerek olmadığını açıklamıştık.

Kaldı ki, örnek olarak gösterilen ayette geçen "ev" edatı, ancak gerçek anlamında kullanılmıştır. İfadedeki ihtimallilik, doğal olarak karşılaşılan bir durumdur. Konuşmacının bilmeyişinden kaynaklanan bir tereddüt söz konusu değildir. Nitekim bu yorum, Kur'ân-ı Kerim'de geçen dilek ve temenni gibi hususlarla ilgili olarak da söz konusudur.

"Umulur ki, korunasınız..." (Bakara, 21) *"Keşke bunu bilselerdi."* (Bakara, 102) ayetlerinde olduğu gibi.

Dolayısıyla bu cümlenin durumu, atıf açısından önceki cümleye benzer. Bu bakımdan cümlenin açılımı şöyledir: Namaza kalkmak istediğinizde, sizden biriniz tuvaletten gelir ve su da bulamamışsanız, teyemmüm edin.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak pek de uzak bir ihtimal değildir: Kişi temiz olur ve küçük abdestsizliği gerektirici bir durum söz konusu değilse, teyemmüm veya abdesti yenilemesi bir zorunluluk değildir. Mefhum-i şartın bu anlamı ifade ettiğini kabullenirsek tabi.[1] Temiz olan kimsenin temizlenmesinin bir zorunluluk olmadığına ilişkin rivayetler de bu çıkarsamayı destekler niteliktedir.

"Yahut sizden birisi çukur yerden gelirse" ifadesinin orijinali, göz kamaştırıcı bir edep örneğini oluşturmaktadır. Ayet üzerinde düşünen herkes bunu belirgin bir şekilde fark eder. Çünkü maksat, "ğait"ten gelme şeklinde kinayeli olarak ifade edilmiştir. Ğait ise, basık ve çukur yer demektir. Araplar, ihtiyaçlarını gidermek için çukur yerlere giderlerdi. Böylece bir edep tavrı olarak ihtiyaçlarını giderirken başka insanların bu hâlde kendilerini de görmelerini engellemiş olurlardı. Günümüzde "ğait" kelimesinin bilinen anlamında kullanılması ayağa düşmüş, yaygınlık kazanmış kinayeli ifadelerin bir örneğini oluşturmaktadır. Aynı durum "azere" kelimesi için de geçerlidir. Bu kelimenin asıl anlamı, kapı eşiğidir. Cevherî'nin "es-Sihah" adlı eserinde belirttiğine göre, Araplar evin içinde biriken şeyleri buradan boşalttıkları için bu ismi vermişlerdir.

Dikkat edilirse ayette "çukur yerden geldiyseniz" denilmiyor. Çünkü burada asıl olan nispet edilen şeyin belirginleştirilmesidir. Yine "Sizin biriniz tuvaletten gelirse" şeklinde bir ifade de kullanılmamıştır. Çünkü böyle bir izafede az da olsa belirginleştirme söz konusudur. Ak-

---

1- [Fıkıh usûlü bilgisine göre, hükmü şart edatlarından biri ile belirli bir şarta bağlanmış nassın, bu şartın bulunmadığı durumlarda o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesine "mefhum-uş şart" denir. Mesela, "Sana karşı saygılı davranılırsa, sen de saygılı davran." cümlesinde saygılı davranma hükmü, şart kalkınca kalkar ve geçerli sayılmaz.]

sine iyice müphemleştiren bir ifade söz konusudur. *"yahut sizden birisi çukur yerden gelirse"* denilerek ifadenin edep yönü gözetilmiştir.

Dördüncüsü: *"yahut da kadınlara dokunursanız"* ifadesi, önceki ifade gibi varsayılan şıklardan bağımsız birini içermektedir. Atıf ve anlam açısından önceki ifadenin içeriğinin hükmüne tâbidir. Bu, cinsel birleşmeden kinayedir. Edebi gözetmek ve insan doğasının sarih bir dille ifade etmekten çekindiği olguları açık, müstehcen bir şekilde ifade etmekten kaçınma amaçlı kullanılmıştır.

Eğer desen ki: Şayet söylediğiniz gibiyse, önceki ifadede olduğu gibi, *"Eğer cünüp iseniz..."* şeklinde bir ifade kullanılsaydı, daha fazla titizlik gösterilmiş ve edep yönü gözetilmiş olurdu.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Evet ama, ifadede gözetilen bir nokta yok olurdu o zaman. O da ifadenin, söz konusu eylemin insan doğasının bir gereği olduğuna delâlet ediyor olmasıdır. Ki biz daha önce bu nokta üzerinde durduk. "Cenabet" kelimesi, bu inceliği ifade etmekten yoksundur.

Böylece bazılarına nispet edilen, "Burada kastedilen, doğrudan doğruya kadınlara gerçekten dokunmadır. Yani cinsel birleşmeden kinaye değil de açık bir anlatım söz konusudur." şeklindeki yorumun yanlışlığı da ortaya çıkıyor. Bu yorumun yanlışlığı öncelikle şundan anlaşılıyor ki, ayetin akışıyla bağdaşmıyor. Ancak kinayeli bir anlatım olarak ele alındığında ayetle bağdaşması mümkün olabiliyor. Çünkü yüce Allah söze, normal hâllerde yani, suyun bulunduğu durumlarda küçük hadesin abdestle, büyük hadesin yani, cenabetin de gusülle giderilmesine ilişkin hükümle başlıyor.

Sonra sözün akışı, normal olmayan duruma doğru yöneliyor. Suyun bulunmadığı durum yani. Bununla ilgili olarak da abdeste alternatif olan başka bir duruma, yani teyemmüme işaret ediliyor. Dolayısıyla gusle alternatif olan bir başka duruma da işaret edilmesi doğaldı, uygundu. Çünkü gusül abdestle bağlantılı bir eylemdir. Nitekim bu eylemle örtüşebilecek bir duruma da işaret edilmiştir. O da *"yahut da kadınlara dokunursanız"* ifadesidir; ama kinayeli olarak. Şu hâlde bununla kastedilen, kaçınılmaz olarak cinsel birleşmedir. Yoksa iki ayrılmaz durumlardan biri olan abdesti özel olarak ele alıp hükmünü açıklayıp diğerini yani guslü görmezlikten gelmenin anlamı yoktur.

Beşincisi: Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan, ayetin anlamı ile ilgili olarak üzerinde durulan aşağıdaki problemlerin yersizliği, dayanıksızlığı ortaya çıkıyor:

1- Ayette "hastalıktan" ve "yolculuktan" söz edilmesi söz gelişi ve gereksizdir. Çünkü bu ikisinin teyemmümü gerektirmeleri ancak son iki şıktan yani, tuvalete gitme ve cinsel ilişkide bulunma hâllerinden birinin meydana gelmiş olmasına bağlıdır. Kaldı ki tuvalete gitme ve cinsel ilişkide bulunma, hastalık veya yolculuk durumu söz konusu olmasa da teyemmümü gerektirirler. Dolayısıyla son iki şıkkın zikredilmesi, ilk ikisinin zikredilmesine ihtiyaç bırakmıyor.

Buna verilecek cevap şudur: Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayette son iki şık, ilk iki şıktan biriyle ilintilendirilmek amacıyla zikredilmiş değildirler. Aksine dört şıktan her biri kendi başına ve kendine özgü bir amaçla ilintili olarak zikredilmiştir. Ayetin akışı içinde bunların herhangi birini hazfedecek olursak, söz konusu amaç da gerçekleşmemiş olur.

2- Bir diğer iddia da şudur: İkinci şık, yani; *"veya yolculukta iseniz"* ifadesi fazlalıktan zikredilmiştir. Önceki problemle ilgili kanıt, bunun için de geçerlidir. Bir farkla, şöyle ki: Hastalık bir mazeretle olması hasebiyle alternatif çözümü gerektirir. Mazeret, var olan suyu kullanamamaktır, suyun bulunmaması değil. Dolayısıyla ayetin akışı içinde bu durumun değerlendirilmesi gerekirdi. Son iki şıkkın su bulamama durumuyla birlikte zikredilmiş olması, buna ilişkin açıklamaya olan ihtiyacı ortadan kaldırmıyor. Sonuç olarak sadece yolculuktan söz edilmiş olması, bir fazlalıktır; bir tekrardır.

Bizim cevabımız şudur: Daha önce de belirttiğimiz gibi, ayette geçen su bulamama, suyu kullanamamaktan kinayedir ve bu durum, suyu bulmaktan veya bulamamaktan daha geneldir.

3- Bir iddiaya göre, *"su bulamadığınız takdirde"* ifadesi, sayılan şıkların tümüne gerek bırakmayacak açıklığa sahiptir. Eğer *"Hasta veya... iseniz..."* ifadesi yerine, sadece "su bulamadığınız" ifadesi kullanılsaydı, daha kısa ve daha vurgulayıcı olurdu.

Bunu şu şekilde cevaplandırırız: Bu durumda, daha önce işaret ettiğimiz tüm noktalar göz ardı edilmiş olurdu.

4- Bazılarına göre, "Eğer suya güç yetiremiyorsanız." denilseydi veya aynı anlama gelebilecek başka bir ifade kullanılsaydı daha iyi olurdu. Çünkü böyle bir ifade, başka insanların mazeretini kapsadığı gibi hastaların da mazeretini kapsayıcı olurdu.

Buna karşılık biz diyoruz ki: Bu söylediğiniz husus kinaye yoluyla ifade edilmiştir. Kinayeli ifadelerse daha etkili ve daha vurgulayıcı olur.

"**Doğası üzere olan yeryüzüne yönelin, ondan yüzlerinizin ve ellerinizin bir kısmına meshedin.**" Ayetin orijinalinde geçen "teyemmemû" fiilinin mastarı olan "teyemmüm" kelimesi, yönelmek demektir. Ayetin asıl metninde geçen "saîd" ise, yerin yüzeyi anlamına gelir. Bu yerin "tayyib" olarak nitelendirilmesi -bir şeyin tayyib olması da, doğasının gerektirdiği hâl üzere olması demektir- normal toprak ve taş gibi aslî durumu üzere olmasının şart olduğuna işaret etme amacına yöneliktir. Pişirme, olgunlaştırma veya başka bir dönüştürme yöntemiyle topraktan elde edilen kireç, pudra, kiremit ve madenlere dönüşen topraklar bu kapsamın dışındadır. Yüce Allah, bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Güzel (tayyib) olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz."* (A'râf, 58) Teyemmümde kullanılan toprağın özellikleri olarak sünnetin öngördüğü hususların kaynağı işte budur.

Bazı müfessirler, "Ayette geçen 'tayyib' kelimesinden maksat temizliktir. Dolayısıyla burada toprağın temiz olması şart koşulmuştur." demişlerdir.

"Ondan yüzlerinizin ve ellerinizin bir kısmına meshedin." Burada görüyoruz ki, teyemmüm açısından meshedilmesi öngörülen organlarla, abdest açısından yıkanması istenen organlar aynıdır. Tam bir örtüşme var. Çünkü teyemmüm; gerçekte baş ve ayak meshi düşürülmüş, yüz ve dirseklere kadar ellerin yıkanması da meshetmeye dönüştürülmüş, hafifletici bir uygulama olarak su da toprakla değiştirilmiş abdestten başka bir şey değildir.

Bundan şunu anlıyoruz: Teyemmümde meshedilen iki organ abdestte yıkanan organlardır. Yüce Allah "ba" harf-i cerriyle geçişli kılınan meshetme fiilini [femsehu bi vucûhikum...] kullandığı için bu, teyemmüm ederken abdestte yıkanan iki organın bir kısmının meshedilmesi gerektiğini gösterir. Yüzün bir kısmı ve dirseklere kadar olan

elin bir kısmı yani... Bu da Ehlibeyt İmamlarından aktarılan rivayetlerde, yüzden mesh edilmesi gereken kısmın iki şakak arası, ellerin de bilekten aşağı kısmı olduğuna ilişkin açıklamalarla örtüşmektedir.

Böylece bazı müfessirlerin, kastedilen elin, koltuk altlarından başlayan kısım olduğuna ilişkin izahlarının yanlış olduğunu anlıyoruz. Yine diğer bazılarına göre de, teyemmümde mesh edilmesi gereken kısım, tıpkı abdestte olduğu gibi dirseklerden aşağısıdır, görüşünün yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Bu ise, "ba" harf-i cerriyle geçişli kılınan "meshetme" fiilinin ifade ettiği anlamla örtüşmüyor. Çünkü "ba" ile geçişli kılınan fiil, meshedenin meshedilenin bir kısmını meshetmesini ifade eder.

Ayetin orijinalinde geçen "minhu=ondan" kelimesinin başındaki "min" edatı, başlangıç ifade eder gibidir. Bununla, yüzün ve ellerin meshedilmesine topraktan başlanması kastedilmiştir. Hadisler bunu, iki elin toprağa vurulup yüz ve ellerin bir kısmına sürülmesi şeklinde açıklamıştır.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: "Buradaki 'min' edatı, kastedilen şeyin bir kısmını içermeği ifade eder. Buna göre, toprağa vurulmasından sonra ellerde toz ve benzeri bir şey kalmalıdır, ki onunla yüz ve eller meshedilsin. Buradan şu sonuç çıkıyor: Teyemmüm için el vurulan toprak tozlu olmalıdır ve bu tozla yüz ve eller meshedilmelidir. Dolayısıyla yassı ve üzeri toz tutmayan taşlarla teyemmüm etmek doğru değildir."[1]

Allah doğrusunu daha iyi bilir; ancak ayetten daha önce vurguladığımız anlam anlaşılmaktadır. Şunu da söyleyelim ki, kendi görüşünün sonucu olarak vardığı hüküm, adı geçen müfessirin ihtimal verdiği görüşle sınırlı değildir.

"**Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor; fakat sizi tertemiz kılmak... istiyor.**" Ayetteki "ma yurîdu=istemiyor" fiilinin mef'ulunun başına "min" edatının gelmiş olması, olumsuzluğu pekiştirmek içindir. Dolayısıyla dinî hükümler kapsamında olup da onunla güçlük çıkarılmak istenen herhangi bir hüküm yoktur. Bu yüzden cümle içinde olumsuzlama olgusu, güçlüğün kendisiyle

1- [el-Menar, c.5, s.126]

değil de güçlük çıkarma isteğiyle ilintilendirilmiştir.

İki türlü güçlük vardır. Bunlardan biri, hükmün gerekçesi ve, onunla hedeflenen maslahatla ilgilidir. Böyle bir durumda ortaya çıkan hüküm, gerekçesine tâbi olması hasebiyle bizzat güçlük çıkarıcı olur. Zühd karakterinin yerleşmesi amacıyla birine besin maddelerinden zevk almasının yasaklanmasını buna örnek gösterebiliriz. Böyle bir hüküm, ta baştan güçlük demektir. Bir diğer güçlük de rastlantısal dış nedenler aracılığıyla herhangi hükümle ilintili olur. Böyle bir durumda hükmün bazı fertleri güçlük oluşturur. O zaman güçlük çıkan unsurlar açısından hüküm geçersiz olur, güçlük çıkmayan unsurlar açısından ise, geçerliliği devam eder. Kendisine zarar veren bir hastalığından dolayı, namazı ayakta kılmakta güçlük çeken bir insanı buna örnek gösterebiliriz. Bu durumda bu kimse için namazda kıyam hükmü düşer; buna güç yetirebilen başkaları için değil elbette.

Yüce Allah'ın, *"Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor."* ifadesinden sonra, *"fakat sizi tertemiz kılmak... istiyor."* ifadesine yer vermesi gösteriyor ki ayetin maksadı, gerçek ile ilintili güçlüğü olumsuzlamaktır. Yani Allah'ın sizin için koyduğu hükümler, güçlük çıkarmak amacıyla yasalaştırılan güçlük nitelikli hükümler değildir. Şöyle ki ayetten anlaşılan anlam şudur: Bu hükümleri koymada güttüğümüz amaç, sizi temizlemek ve nimeti tamamlamaktır. Bunlarsa gerçek ile ilintili olgulardır. Yoksa maksadımız sizi zorluğa koşmak, sizi sıkıntıya sokmak değildir. Bu nedenledir ki, suyun bulunamaması durumunda abdest ve guslün size ağır geleceğini gördüğümüz anda abdest ve gusül almanın zorunluluğu yerine, sizin yapabilirliğinizin kapsamında olan teyemmüm alma zorunluluğunu getirdik. Böylece belki şükredersiniz diye sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak için temizliğe ilişkin hüküm tümden kaldırılmadı.

"**Fakat sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredesiniz.**" Daha önce açıklanan güçlük çıkarma isteğinin olumsuzlanmasının anlamının gereği, *"sizi tertemiz kılmak... istiyor."* ifadesinden maksat şu olmalıdır ki abdestin, guslün ve teyemmümün hükme bağlanması, sizin temizlenmeniz içindir. Çünkü bunlar temizleyici etkenlerdir. Hangisi olursa olsun, bu temizlik kirden pislikten arınma demek değildir. Bilâkis, bu üç

eylemden biriyle gerçekleşebilen manevî temizlik kastedilmiştir. Gerçekte namaz için şart olan da bu manevî arınmadır.

Buradan hareketle şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Namaz kılan kişi, temizliğine halel getirecek bir davranışta bulunmamışsa, her namaz için ayrı olarak temizlenme ameliyesini gerçekleştirmekle [her namaz için ayrı bir abdest almakla] yükümlü değildir. Bu, ayetin giriş kısmındaki ifadenin mutlaklığıyla çelişmez. Çünkü yasa koyma, vacip olan bir uygulamadan çok daha geneldir [farzın yasalaştırılması gerektiği gibi müstehap bir amelin de yasalaştırılması gerekir].

"ve size olan nimetini tamamlamak istiyor." ifadesine gelince; daha önce *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım."* (Mâide, 3) ayetini incelerken nimetin ve tamamlanmasının ne anlama geldiğini açıkladık. Yine tefsirimizin dördüncü cildinde, *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* (Âl-i İmrân, 144) ayetini incelerken, "şükür" kavramının anlamını izah etmiştik.

Şu hâlde tefsirini sunduğumuz bu ayette geçen nimet kavramı, din anlamında kullanılmıştır, ama bilgi ve hüküm nitelikli cüzleri olarak değil. Bilâkis bütün işlerde insanın kendini Allah'a teslim edişi anlamında kullanılmıştır. Bu da Allah'ın koyduğu hükümler aracılığıyla kulları üzerinde hükümran ve velayeti olması demektir. Bunun tamamlanması, bütün dinî hükümlerin yasalaştırılması ile mümkündür. Üç temizlik eylemi (abdest, gusül ve teyemmüm) de bunlar arasına girer.

Dolayısıyla anlıyoruz ki: Amaç bildiren *"Sizi tertemiz kılmak... istiyor."* ve *"size olan nimetini tamamlamak istiyor."* ifadelerinin arasında fark vardır. Şöyle ki temizlik, üç temizlik eyleminin yasalaştırılmasının amacıdır. Ama nimetin tamamlanışı değil. O, bütün hükümlerin yasalaştırılmasının amacıdır. Üç temizlik eylemi sadece bu genel hedef içinde belli bir paya sahiptirler. Bu bakımdan amaçlardan biri özel, biri de geneldir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Fakat biz, üç temizlik eylemini yasalaştırmakla, onlar aracılığıyla özel olarak sizi temiz kılmak istiyoruz. Çünkü bunlar dinin bir parçasıdır. Dinin bu tür parçalarının toplamının yasalaştırılmasıyla Allah'ın sizin üzerinizdeki nimeti tamamlanır. Belki nimetinden dolayı Allah'a şükredersiniz. O

da sizi gözde kulları arasına katar." Okuyucunun bu hususa dikkatini çekmek isterim.

"**Allah'ın size olan nimetini ve sizi kendisiyle bağladığı sözünü hatırlayın. Hani bir zaman,** "**İşittik ve itaat ettik**" **demiştiniz.**" Burada, İslâm üzere onlardan alınan söze işaret ediliyor. Yüce Allah'ın, *"Hani bir zaman 'İşittik ve itaat ettik' demiştiniz."* hatırlatması da bunu gösteriyor. Çünkü siz mutlak olarak işitme ve mutlak olarak itaat etmeyi söz vermiştiniz. Bu da Allah'a teslim olmak demektir. Buna göre, *"Allah'ın size olan nimetini... hatırlayın."* ifadesinde geçen "nimet"ten maksat, yüce Allah'ın İslâm'ın sayesinde onlara bahşettiği bütün güzel nimetlerdir. Bu da onların cahiliyedeki durumlarıyla İslâm'dan sonraki durumları arasındaki fark ve üstünlüktür. İslâm'dan sonra kavuştukları güvenliğe, esenliğe, zenginliğe, kalp temizliğine ve amellerin nezafetine dikkat çekiliyor. Nitekim yüce Allah, başka bir ayette de buna işaret etmiştir: *"Allah'ın sizin üzerinizdeki olan nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz, O kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz. Yine siz tam ateş çukurunun kıyısındayken oradan sizi kurtardı."* (Âl-i İmrân, 103)

Ya da nimetten maksat, tüm gerçeğiyle İslâm'dır. Çünkü İslâm, bütün nimetlerin beslendiği ana nimettir. Biz daha önce, meselenin bu boyutuna dikkat çekmiştik. Şurası açıktır ki, nimetten maksadın İslâm realitesi veya velayet olgusu olması, bunun nesnel karşılığının belirlenmesine dönük bir ifadedir, lafızdan anlaşılan şeyin somutlaştırılması değil. Çünkü lafızdan anlaşılan şeyi somut olarak belirlemek sözlük alanına girer. Bizim bu hususta söyleyecek sözümüz yoktur.

Ardından yüce Allah, muhataplara kendini hatırlatıyor; kalplerin gözeneklerinde gizli bulunan duyguları bildiğini anımsatıyor. Ardından kendisinden korkup sakınmalarını emrediyor: *"Allah'tan korkun. Çünkü Allah kalplerin içindekini bilir."*

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırdığı bir hadiste, *"Namaza durmak istediğiniz zaman"* ifadesiyle ilgili olarak İmamın şöyle buyurduğunu nakleder:

"Yani, uykudan uyandığınız zaman." Ravi -İbn-i Bukeyr- der ki: "Uyku, abdesti bozar mı?" diye sordum. "Evet", dedi. "Uyku insanın işitme duyusunu, bir şey duymayacak şekilde etkileyince abdest bozulur." [c.1, s.7, h:9]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Suyuti ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Zeyd b. Eslem'den ve Nuhhas'tan rivayet etmiştir. Fakat bu rivayetle, bizim daha önce, kalkmaktan maksat istemektir, şeklindeki açıklamamız arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bizim söylediğimiz, "kıyam" fiilinin "ila" ile geçişli kılınması durumunda kazandığı anlamdır. Rivayetin vurguladığı ise, "min" edatı ile geçişli kılınması durumunda ifade ettiği anlamdır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) sordum: "Meshin başın bir kısmına ve ayakların bir kısmına olmasını nereden bildin (çıkardın) ve söyledin?" İmam (a.s) güldü ve buyurdu: "Ey Zürare, bunu Resulullah (s.a.a) söyledi ve Allah katından gelen kitap da bu açıklamayı içermektedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Feğsilû vucûhekum =yüzlerinizi yıkayın.' Bu ifadeden anlıyoruz ki, yüzün tamamı yıkanmalıdır. Ardından *'ve dirseklere kadar ellerinizi'* buyurmuştur. Dirseklere kadar elleri yüzlere atfedilmiş ve bitişik kılınmıştır. Dolayısıyla dirseklere kadar ellerin yıkanmasının gerektiğini öğrenmiş oluyoruz."

"Sonra ayetin akışını bölerek *'Meshedin, başlarınızı.'* buyurmuştur. Ayetin orijinalinde 'bi-ruûsikum' buyurduğu için 'ba' harf-i cerrinin fonksiyonundan hareketle, başın bir kısmının meshedilmesi gerektiğini öğreniyoruz. Sonra elleri yüzle ilintilendirdiği gibi ayakları da başla ilintilendirerek, *'ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı'* buyurmuştur. Ayakların başla ilintilendirildiğini görünce, ayakların bir kısmının yıkanması gerektiğini öğreniyoruz. Sonra Resulullah (s.a.a) bunu halka açıkladı; ama onlar bu açıklamaları yitirdiler."

"Ardından yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'su bulamadığınız takdirde, doğası üzere olan yeryüzüne yönelin. Ondan yüzleriniz ve ellerinizin bir kısmına meshedin.'* Suyun bulunamaması durumunda abdestin askıya alınması öngörülünce, yıkanması gereken organların bir kısmı için meshetme öngörüldü. Çünkü yüce Allah, 'bi-vucûhikum' buyurmuştur. Sonra buna, 'eydîkum=elleriniz' ifadesini eklemiştir.

Ardından *'ondan'*, yani bu teyemmümden buyurmuştur. Çünkü Allah, elin bütün yüze çekilmeyeceğini biliyor; çünkü teyemmüm esnasında elin ayasının bir kısmına toz bulaşmakta, bir kısmına da bulaşmamaktadır. Ardından şöyle buyurmuştur: *'Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor.'* Güçlükten maksat sıkıntıya sokmaktır." [Füru-u Kâfi, c.3, s.30, h:4]

Ben derim ki: "Fe in lem tecidû mâen=eğer su bulamazsanız." ifadesinde İmam (a.s) ayetin lafzını değil, anlamını nakletmiştir. [Çünkü ayetin lafzı, "felem tecidû mâen"dir.]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare ve Bukeyr'den nakleder ki: Bu iki zat, İmam Bâkır'dan (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) nasıl abdest aldığını sorarlar. Bunun üzerine İmam içi su dolu bir leğen -veya küçük bir kap- ister. Sağ elini suya daldırır ve ondan bir avuç alarak yüzüne döker, onunla yüzünü yıkar. Sonra sol elini suya sokar, avucunu doldurur, sağ kolunun üzerine döker, onunla kolunu dirsekten avuca doğru yıkar, avuçtan dirseğe doğru yıkamaz. Sonra sağ avucunu doldurur, dirsekten başlayarak sol kolunun üzerine boşaltır. Sağ koluna uyguladığını sol koluna da uygular. Sonra başını ve iki ayağını avucunun ıslaklığıyla mesheder. Bu esnada ellerini yeniden su ile ıslatmaz.

Ravi sonra şöyle diyor: İmam parmaklarını papucunun tasmasının altına sokmazdı. Sonra şöyle derdi: "Allah buyurur ki: *'Namaza durmak istediğiniz zaman, yüzlerinizi ve... ellerinizi yıkayın'* Şu hâlde yüzde yıkanmamış bir yer bırakmamak gerekir. Ellerin de dirseklere kadar yıkanmasını emretmiştir. Dolayısıyla dirseklere kadar ellerin yıkanmamış bir yerinin bırakılmaması lazım gelir. Çünkü yüce Allah, *'yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın'* buyurmuştur. Sonra, *'başınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızın bir kısmını meshedin'* buyurmuştur. Dolayısıyla bir insan başının bir kısmını ve ayağının kâabı ile parmakları arasında kalan kısmından bir yerini meshederse yükümlülüğünü yerine getirmiş olur."

Ravilerden biri der ki: Bunun üzerine ikimiz (Zürare ve Bukeyr) sorduk: "İki kâb nerededir?" Buyurdu ki: "Burası, bacak kemiğinin bitiş noktasındaki eklem bölgesinin aşağısında yer alırlar." Dedik ki: "Bu gösterdiğin [eklemin üstündeki kemiği kastederek] nedir?" Bu-

yurdu ki: "Bu bacak kemiğidir. Kâab onun aşağısında olur." Dedik ki: "Allah işlerini düzeltsin, yüzün ve kolların yıkanması için birer avuç su yeter mi?" Buyurdu ki: Evet, ama suyun dikkatle tüm organa dökülmesi şarttır. İki avuç [biri yüz için, biri de bilek için] su bu hususta yeterli olabilir." [Füru-u Kâfi, c.3, s.25-26, h:4]

Ben derim ki: Bu rivayet meşhurdur. Ayyâşî, Bukeyr ve Zürare kanalıyla İmam Bâkır'dan (a.s), aynı şekilde Abdullah b. Süleyman kanalıyla da İmam Bâkır'dan (a.s) aynısını rivayet etmiştir.[1] Bu ve bundan önceki rivayetin anlamını yansıtan başka rivayetler de vardır.

Tefsir-ul Burhan'da, Ayyâşî Zürare b. A'yen'den ve Ebu Hanife Ebu Bekir b. Hazm'dan şöyle rivayet eder: Adamın biri abdest aldı ve Mest üzerine meshetti. Sonra mescide girerek namaz kıldı. Bu sırada Hz. Ali (a.s) mescide girdi ve adamın boynuna ayağını bastırarak, "Yazıklar olsun sana, abdestsiz mi namaz kılıyorsun?" buyurdu. Adam, "Böyle yapmamı Ömer b. Hattab emretti" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali adamın elinden tutarak Ömer'in yanına götürdü ve "Bak, bu adam senin adına neler söylüyor?" dedi ve sesini de yükseltti. Ömer: "Evet, ben emrettim, çünkü Resulullah (s.a.a) mest üzerine meshetti" dedi. Ali, "Mâide suresinden önce mi, sonra mı?" diye sordu. Ömer, "Bilmiyorum" dedi. Ali, "Peki, bilmediğin bir şey hakkında nasıl fetva veriyorsun? Mest üzerine meshetmeyi, Mâide suresi geçersiz kılmıştır."

Ben derim ki: rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Ömer zamanında mest üzerine meshetme hususunda görüş ayrılıkları yaygınlaşmıştı ve yine rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Ali (a.s) bu uygulamanın Mâide suresinin ilgili ayetiyle neshedildiği görüşündeydi. Bu nedenle bazıları Berâ Bilal ve Cerir b. Abdullah gibi bazı zatlardan, onların Resulullah'ın (s.a.a) Mâide suresinin inişinden sonra da mest üzerine meshettiği yönünde görüş belirttiklerini rivayet etmiştir.[2] Fakat bu tür rivayetler problemlidir. Çünkü bu görüşte olan, iddia edilen neshin ayete dayanmadığını sanmıştır. Oysa onların sandığı gibi değil; çünkü ayet, kâaba kadar ayakların meshedilmesini öngörüyor. Mest ise ayağın bir parçası değildir. Aşağıdaki rivayetin anlamı da budur.

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.298-299, h:51 ve s.300, h:56]

2- el-Menar tefsiri, c.6, s.237.

Ayyâşî kendi tefsirinde Muhammed b. Ahmed el-Horasanî'den aradaki ravilere yer vermeksizin şöyle rivayet eder: "Emir-ül Müminin (a.s) yanına bir adam geldi ve ona mest üzerine meshetmenin hükmünü sordu. Hz. Ali (a.s) bir süre başını eğerek yere baktı, sonra başını kaldırarak dedi ki: Yüce Allah kullarına temizliği emretti. Bunu organlar arasında bölüştürdü; bundan yüze bir, başa bir, ayaklara bir ve ellere bir pay ayırdı. Eğer senin mestlerin, bu saydığın organlardan birinin bir parçası ise onlara meshedebilirsin." [c.1, s.301, h:59]

Aynı eserde şöyle rivayet edilir: Hasan b. Zeyd İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle aktardı: Hz. Ali (a.s) Ömer zamanında, mest üzerine meshetme hususunda başkalarıyla ihtilafa düştü. Karşıt görüşü savunanlar: "Biz Resulullah'ın (s.a.a) mest üzerine meshettiğini gördük." diyorlardı. Ali (a.s) ise onlara soruyordu: "Mâide suresinin inişinden önce mi, sonra mı?" Onlar, "Bilmiyoruz" karşılığını verince, Ali (a.s) "Ama ben biliyorum ki, Mâide suresi inince Resulullah (s.a.a) mest üzerine meshetmeyi terk etti. Eşeğin sırtına meshetmek bana göre meste meshetmekten daha sevimlidir." dedi. Daha sonra İmam şu ayeti okudu: *"Ey inananlar... dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızın bir kısmını meshedin."* [c.1, s.301-302, h:62]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde deniyor ki: İbn-i Cerir ve Nuhhas "en-Nasih" adlı eserinde şöyle rivayet ederler: Hz. Ali (a.s) her namazda abdest alırdı ve buna gerekçe olarak da şu ayeti gösterirdi: *"Ey inananlar namaza durmak istediğiniz zaman..."*

Buna ilişkin açıklamaya daha önce yer verdik.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmama, *"yahut da kadınlara dokunursanız"* ifadesinin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Bununla cinsel birleşme kastediliyor, fakat Allah [ayıpların üzerini] örten olduğu için örtülü anlatımı sever; dolayısıyla bu fiili, sizin yaptığınız gibi açık ismiyle zikretmemiştir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.555, h:5]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Zürare'den şöyle rivayet edilir: İmam Bâkır'a (a.s) teyemmümle ilgili bir soru sordum. Buyurdu ki: "Bir gün Ammar b. Yasir Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelip söyledi ki: 'Boy abdesti almam gerekti, fakat su bulamadım.' Resulullah, "Peki ne yaptın ey Am-

mar?" dedi. Ammar, 'Elbiselerimi çıkardım ve toprağın üzerinde yuvarlandım' cevabını verince, Resulullah ona şu karşılığı verdi: 'Eşekler böyle yapar. Allah böyle bir durumda nasıl davranılacağını, *'Ondan yüzleriniz ve ellerinizin bir kısmına meshedin.'* ayetiyle açıklamıştır.' Ardından Resulullah (s.a.a) iki elini toprağın üzerine koydu, sonra ellerini birbirine sürdü ve daha sonra onunla kaşlarının altına kadar gözlerinin arasını meshetti. Ardından ellerinin her biriyle diğerinin arkasını meshetti. Önce sağdan başladı." [c.1, s.302, h:63]

Aynı eserde deniyor ki: Zürare İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etti: "Allah yüzün ve iki kolun yıkanmasını, başın ve iki ayağın meshedilmesini farz kıldı. Yolculuk, hastalık ve zaruret gibi durumlar içinse, Allah yıkama şartını kaldırıp yerine meshetme yükümlülüğünü getirdi ve şöyle buyurdu: *Hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden birisi çukur yerden gelirse yahut da kadınlara dokunursanız... bir kısmına meshedin."* [c.1, s.302, h:63 ve 64]

Aynı eserde, bu sefer Âl-i Sam'ın kölesi olan Abd-ül A'lâ'dan şöyle rivayet edilir: İmam Sadık'a (a.s) sordum: "Yere düştüm ve tırnağım düştü. Parmağımı yara bandıyla sardım. Şimdi abdesti nasıl almam gerekiyor?" Ravi der ki, İmam şöyle buyurdu: "Bu ve benzeri durumları Allah'ın kitabından öğrenmek mümkündür. Allah buyurmuştur ki: *Allah dinde size bir güçlük kılmamıştır."* [c.1, s.302-303, h:66]

Ben derim ki: Burada, dinde güçlüğü olumsuzlayan Hacc suresinin ilgili ayetine işaret ediliyor. İmamın (a.s) abdest ayetinin sonundaki benzeri bir ifade yerine, Hac suresinin ilgili ayetine geçen bu ifadeyi kullanması, bizim de işaret ettiğimiz güçlüğü olumsuzlama anlamına vurgu yapma amacına yöneliktir.

Buraya kadar aktardığımız rivayetlerde önemli noktalara dikkat çekiliyor ve bizim ayetlere ilişkin yorumlarımız bunları açıklıyor. Dolayısıyla bunların rivayetlere ilişkin açıklamalar olarak algılanmaları yerinde olur.

يَآ اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ لِلّٰهِ شُهَدَآءَ بِالْقِسْطِ ز وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوا ج اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى ز وَاتَّقُوا اللّٰهَ ج اِنَّ اللّٰهَ
خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لا لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَ اَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
الْجَحٖيمِ ﴿١٠﴾ يَآ اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ
اَنْ يَبْسُطُوٓا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ج وَ عَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَ لَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مٖيثَاقَ بَنٖى اِسْرَآئٖيلَ وَ بَعَثْنَا
مِنْهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ نَقٖيبًا ز وَ قَالَ اللّٰهُ اِنّٖى مَعَكُمْ ز لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَ اٰتَيْتُمُ
الزَّكٰوةَ وَ اٰمَنْتُمْ بِرُسُلٖى وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ وَ اَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ
عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَ لَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ج فَمَنْ كَفَرَ
بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبٖيلِ ﴿١٢﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مٖيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ
وَ جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً ز يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهٖ لا وَ نَسُوا حَظًّا مِمَّا
ذُكِّرُوا بِهٖ ج وَ لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلٰى خَآئِنَةٍ مِنْهُمْ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْ ز فَاعْفُ عَنْهُمْ
وَاصْفَحْ ج اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٣﴾ وَ مِنَ الَّذٖينَ قَالُوٓا اِنَّا نَصَارٰٓى
اَخَذْنَا مٖيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهٖ فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ج وَ سَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

8- Ey inananlar! Allah için kıyam eden ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya sürüklemesin. Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun; Allah, kuşkusuz yaptıklarınızı bilmektedir.

9- Allah, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir: Bağışlanma ve büyük mükâfat onlarındır.

10- İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennem ehlidirler.

11- Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a dayansınlar.

12- Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı ve içlerinden on iki gözetici başkan göndermiştik. Allah demişti ki: "Ben, şüphesiz sizinle beraberim; eğer namazı dosdoğru olarak kılar, zekâtı verir, elçilerime inanır, onlara saygı göstererek yardım ederseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim (affederim) ve sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra kim inkâr ederse, düz yoldan sapmış olur."

13- Sözlerini bozdukları için, onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimeleri yerlerinden kaydırdılar. Kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme; çünkü Allah, iyilik edenleri sever.

14- "Biz Hıristiyanız" diyenlerden de kesin söz almıştık; ama onlar da kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlık saldık. Allah yakında onlara yapmakta olduklarını haber verecektir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin birbiriyle bağlantısı açıktır, bu noktada en ufak bir kapalılık söz konusu değildir. Çünkü müminlere yönelik bir hitaplar silsilesidir. Bu hitaplarda genel bir şekilde kendilerini ilgilendiren önemli dünyevî ve uhrevî, bireysel ve toplumsal sorunlar ele alınıyor.

"**Ey inananlar! Allah için kıyam eden ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya sürüklemesin.**" Bu ayet, Nisâ suresinde yer alan şu ayete benziyor: *"Ey inananlar! Kendinizin, ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhinde olsa bile, adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, (haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir olsalar da Allah onlara daha yakındır. Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın. Eğer şahitlik ederken eğriltirseniz yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız, bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* (Nisâ, 135)

Sadece iki ayet arasındaki fark şudur: Nisâ suresinin ilgili ayeti; şahitlik edenin, hakkında şahitlikte bulunduğu kimsenin yakını olmasından dolayı ona eğilim göstererek, hakka, gerçeğe aykırı bir şekilde onun yararına olabilecek bir şahitlik etmek suretiyle şahitlik konusunda adaletten sapmasını yasaklama amacına yöneliktir. Tefsirini sunduğumuz Mâide suresinin ilgili ayeti ise, şahitlik edenin, hakkında şahitlikte bulunduğu kişiye karşı beslediği kin ve düşmanlıktan dolayı bir tür öç alma ve hıncını yatıştırma amacıyla kin ve düşmanlık beslediği kimse aleyhinde şahitlik etmek suretiyle şahitlik konusunda adaletten sapmasını önlemek ve yasaklamak amacına yöneliktir.

İki ayetin açıklamalarının yönelik olduğu hususların farklılığı, ifadelerinin akışı içindeki kayıt cümlelerinin farklılığını gerektirmiştir. Örneğin Nisâ suresinin ilgili ayetinde, *"Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun."* denilirken, Mâide suresinin ilgili ayetinde, *"Allah için kıyam eden ve adaletle şahitlik eden kimseler olun."* deniliyor.

Şöyle ki: Mâide suresinde yer alan ayetin hedefi, şahitlik edenin, hakkında şahitlikte bulunduğu kimseye karşı önceden beslediği kinin, şahitlik hususunda bir zulme neden oluşturmasını önlemek olduğu için

şahitlik "adalet"le kayıtlandırılmıştır. Şahitlikte adalete uyulması, düşman hakkında bile olsa, şahitliğin zulüm unsurunu içermemesi emredilmiştir. Bu, bir kimsenin önceden sevgi ve eğilim duyguları beslediği bir kimse için bu duyguları doğrultusunda şahitlik etmesinin tam aksidir.

Aslında sevgi ve eğilimin etkisiyle biri hakkında şahitlikte bulunmak, zulüm ve haksızlıktan büsbütün beri değilse de şahitlik açısından [sevgi beslediği kimseye karşı] zulüm ve adaletten sapma sayılmaz. Bu yüzden Mâide suresindeki ayette adaletle şahitlik etme emredilmiştir. Ve bu Allah için kıyam etmeye ilişkin bir emrin ayrıntısı olarak gündeme getiriliyor. Nisâ suresinde ise, Allah için şahitlik emrediliyor. Yani, şahitlik edilirken kişisel arzular doğrultusunda hareket edilmemesi isteniyor. Bu ise, adalete kıyam etmeye ilişkin emrin ayrıntısı olarak söz konusu ediliyor.

Aynı gerekçeyle, Mâide suresinin adaletle şehadet yapılmasını emreden ifadesine, bir ayrıntı açıklamaya yer veriliyor: *"Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun."* Burada muhataplar, adil olmaya çağırılıyorlar. Adil olmanın da takvanın gerçekleşmesini sağlayan bir etken olduğu belirtiliyor. Nisâ suresinde ise, sıralama ve fonksiyonlar değişmiştir. Allah için şahitlik etme emrini şu ifadeyle ayrıntılandırıyor: *"Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın."* Dolayısıyla burada kişisel tutkulara uyup takvanın terk edilmesi yasaklanıyor. Bunun, adaleti terk etmeye yol açan kötü bir araç olduğu belirtiliyor.

Sonra her iki ayette de, takvayı terk etme hususunda muhataplar uyarılıyor: Nisâ suresinde, *"Eğer şahitlik ederken eğriltirseniz yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız, bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* buyruluyor. Mâide suresinde ise, *"Allah'tan korkun, Allah kuşkusuz yaptıklarınızı bilmektedir."* buyruluyor. Şahitliği adaletle yaparak Allah için kıyam etmenin anlamını, önceki ayetlerin yorumu çerçevesinde açıkladık.

"**Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır.**" Ayetinin orijinalinde geçen "huve" zamiri "i'dilû=adil davranın" ifadesiyle anlaşılan "adalet"e dönüktür. Ayetin anlamı ise açıktır.

"**Allah, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir: Bağışlanma ve büyük mükâfat onlarındır.**" İkinci cümle yani, *"Bağış-*

lanma ... onlarındır." ifadesi, *"Allah vaat etmiştir."* ifadesiyle haber verilen vaadin açılımı niteliğindedir. Bu başka müfessirlerin de söylediği gibi, açıklama açısından; *"Allah anlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29) ayetinden daha vurgulayıcıdır, bazılarının iddia ettiği gibi haberden sonra haber olduğu için değil elbette. Bu iddia yanlıştır. Aksine, Fetih suresindeki ilgili ayette olduğu gibi, zımnen işaret etmek gibi bir durum olmaksızın vaadin açıklanması içindir.

"**İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennem ehlidirler.**" Ragıp el-İsfahanî şöyle der: "el-Cahmetu" ateşin şiddetle alevlenmesi demektir. "Cahîm" kelimesi de bu kökten gelir. Bu bakımdan ayet, tehdidin kendisini de içeriyor ve önceki ayette sözü edilen, *"Bağışlanma ve büyük mükâfat onlarındır."* ödül vaadine karşılık işlevini görüyor.

Küfrün, ayetleri yalanlama fiiliyle kayıtlandırılması, anlamı ve maksadı açık olan ayetlerin inkârı eylemine eşlik etmeyen hak olduğunu bilerek hakkı inkâr etmekten kaynaklanmayan mustazaflarınkine benzer pasif küfrü dışlama amacına yöneliktir. Pasif küfrün kapsamına giren insanların akıbeti, Allah'ın iradesine bağlıdır. Dilerse bağışlar, dilerse onlara azap eder. Dolayısıyla bu iki ayet, inanıp iyi işler yapan müminlere yönelik güzel vaat ve inkâr edip Allah'ın ayetlerini yalanlayanlara yönelik şiddetli bir tehdit içermektedir. Bu iki aşama arasında orta merhaleler, ara menziller vardır; yüce Allah bunların niteliklerini ve akıbetlerini kapalı geçmiştir.

"**Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmaya yeltenmişti...**" Bu ayetin içeriği, kâfirlerle Müslümanlar arasında yaşanan değişik olaylara ve gelişmelere uyarlanabilir. Bedir, Uhud, Hendek ve benzeri gibi. Ayetten anlaşıldığı kadarıyla, müşriklerin müminleri öldürme, İslâm'ın tevhit dininin izlerini yeryüzünden silme gibi yeltendikleri her türlü eylem kastediliyor. Bazı müfessirlerin, maksat (ileride değinileceği gibi) müşriklerin Peygamberi (s.a.a) öldürmeyi tasarlamaları veya Yahudilerin ona karşı bir suikast düzenlemeyi plânlamalarıdır, şeklindeki değerlendirmeleri ayetin lafzıyla ilgisi bulunmamaktadır. Ayete baktığımızda bunu açıkça görebiliriz.

"**Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a dayansınlar.**" Burada müminlerin Allah'tan korkup sakınmaları ve O'na güvenip dayanmaları emrediliyor. Gerçekte ise bu, takvayı ve Allah'a güvenip dayanmayı terk etmeye ilişkin sert bir uyarı ve yasaklamadır. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın İsrailoğullarından ve "Biz Hıristiyanız" diyenlerden alınan sözle ilgili olarak anlattıkları, sonra her iki grubun da ahdi bozmaları, yüce Allah'ın onları lânete ve kalplerin katılaşmasına, dinlerini unutmalarına, kıyamet gününe kadar kin ve düşmanlığın aralarında yaygınlaşmasına müptela etmesidir.

Bu kıssanın anlatılmasının tek nedeni, müminlere bu hususta örnek sunmak ve geçmişte yaşanan bu örneği sürekli olarak göz önünde bulundurup gerekli ibret derslerini çıkarmalarıdır. Şuna dikkat etmeleri istenmektedir ki: Yahudi ve Hıristiyanların başına ne gelmişse, Allah'a verdikleri sözü unutmalarından dolayı gelmiştir. Allah'a teslim olacaklarına dair bir söz vermişlerdi. Dinleyip itaat edeceklerine ahd-ü peyman etmişlerdi. Bu sözün, bu ahdin bir gereği Rablerine muhalefet etmekten sakınmaları, dinsel meselelerde O'na güvenip dayanmaları, yani O'nu din konusunda vekil edinmeleridir. Kendileri için tercih ettiğini tercih etmeleri, istemediğini de istememeleridir. Bunun yolu da, Allah'ın elçilerine inanıp itaat etmek, O'nun elçilerinin dışında Allah-'ın kullarını kendi buyruklarına uymaya, itaat etmeye çağıran zorbalara, tağutlara ve hatta hahamlara ve papazlara itaat etmekten vazgeçmektir. Çünkü Allah'tan ve Allah'ın itaat edilmesini emrettiğinden başkasına itaat edilmez.

Ama İsrailoğulları ve Hıristiyanlar verdikleri sözü kulaklarının ardına attılar, böylece Allah'ın rahmetinden uzak düştüler. Kelimeleri konuldukları anlamların dışına çektiler, maksatlarının dışında ilgisiz anlamlarla açıklamaya kalkıştılar. Bunun kaçınılmaz bir gereği olarak dinlerinin bir bölümünü unuttular. Ama bu öyle bir bölümdü ki, unutulmasıyla birlikte, bütün hayırlar ve mutluluklar onları terk etti. Bu, dinlerinin geri kalanını da ifsad etti. Çünkü din, birbiriyle bağlantılı bilgiler ve hükümler bütününden ibaret bir disiplindir. Bir kısmının ifsad olmasıyla bu disiplinin geri kalan kısmı da ifsad olur. Özellikle temel ilkeler ve rükünler bazında.

Düşünün bir insanı ki, namaz kılıyor, ama Allah için değil; malını

harcıyor, fakat Allah'ın rızasını elde etmek için değil; savaşıyor, ne var ki, hak mesajının yücelmesi, egemen olması için değil. Dolayısıyla dinlerinin bir kısmını unutan Yahudi ve Hıristiyanların elinde kalan öbür kısmı da kendilerine herhangi bir yarar sağlayamadı. Çünkü bu kısım da tahrif edilmiş, ifsada uğramıştı. Dinden unuttukları şeylerden müstağni olmaları da mümkün değildi. Dinden özellikle temel ilkelerinden müstağni olunmaz.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: Bu kıssanın anlatılması ve kıssadaki gelişmelerden ibret almaya ilişkin çağrı yapılmasıyla müminlerin takvaya aykırı hareket etmekten, Allah'a güvenip dayanmanın tersine bir tutum içinde olmaktan şiddetle sakındırmayı gerektiren bir durum söz konusudur.

Yine şu husus da belirginleşiyor: Tevekkülden, Allah'a güvenip dayanmaktan maksat, teşriî ve tekvinî (yasal ve varoluşsal) nitelikli ilkelerin tümü veya salt teşriî=yasal konuları ifade eden hususlardır. Yani, yüce Allah müminlere dinî hükümler hakkında Allah'a ve Resulüne itaat etmelerini, Resulün getirip kendilerine açıkladığı ilkeleri benimsemelerini, dinle ilgili işleri, dinsel yasaları belirlemeyi Rablerine bırakmalarını, bu hususta başına buyruk davranmaktan vazgeçmelerini ve yanlarında emanet olarak koyduğu yasalar üzerinde tasarrufta bulunmamalarını emrediyor. Nitekim geçerli kıldığı evrensel nedensellik uyarınca hareket etmelerini, ama buna dayanıp güvenmeden, buna tanrısal bir yetki ve yetenek atfetmemeleri, Allah'ın onlar için diledikleri gözetmelerini, ezeli plânlamasıyla ve iradesiyle öngördüğü sonuçları beklemelerini emretmiştir.

"**Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı ve içlerinden on iki başkan göndermiştik...**" Ragıp el-İsfahanî der ki: "en-Nakb", duvar veya deri hakkında kullanıldığında, tahta hakkında kullanılan "sakb" kelimesi gibi "delik" demektir. en-Nakîb, "bir kavimden ve onların çeşitli durumları hakkında araştırma yapan kimse" demektir. Çoğulu "nukabâ"dır.

Yüce Allah bu ümmetin müminlerine, İsrailoğullarının görüp geçirdiği, dinin sağlamlaştırılmasına dönük gelişmeleri, onlardan söz alınarak işlerinin tespit edilmesini, içlerinden temsilciler seçilip gönderilmesini, ilâhî mesajın eksiksiz olarak kendilerine sunulmasını, böy-

lece tüm kanıtların ortaya konup bahanelerin ardının kesilmesini, buna karşın onların sözlerini tutmamalarını ve Allah'ın da lânetle ve kalplerini katılaştırmakla vs. şeylerle karşılık vermesini kıssanın akışı içinde anlatıyor. Bu bağlamda buyuruyor ki:

"Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı." Bu olay, Bakara suresinde ve başka surelerde sıkça gündeme getirilir. *"Ve içlerinden on iki başkan göndermiştik."* Öyle anlaşılıyor ki, burada on iki aşiretin başkanları kastediliyor. Bunlar birer yönetici gibi aşiretin işlerini düzenliyorlardı. Dolayısıyla onların aşiretlerine nispet edilişleri bir açıdan bu ümmet bağlamında ululemrin ümmetin bireylerine nispeti gibidir. Bunlar din ve dünya işlerinde başvuru merciidirler; ama vahiy almazlar, şeriat ve hüküm koymazlar. Çünkü şeriat ve hüküm koyma yetkisi Allah'a ve Resulüne aittir.

"Allah demişti ki: Ben şüphesiz sizinle beraberim." Bu ifade, koruma ve denetimin ilânı konumundadır. Bunu biraz açacak olursak: Şayet O'na itaat ederlerse, Allah kendilerine yardım edecektir. O'na isyan ederlerse, Allah onları yüz üstü bırakacaktır.

Bu nedenledir ki, iki olguya birden dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: *"eğer namazı dosdoğru olarak kılar, zekâtı verir, elçilerime inanır, onlara saygı göstererek yardım ederseniz."* Ayetin orijinalinde geçen "azzertumuhum" kelimesi, saygı göstermekle beraber yardım etmek anlamına gelir. Burada sözü edilen resullerden maksat, bisetini ve devletini görecekleri Hz. İsa (a.s), Hz. Muhammed (s.a.a) ve yüce Allah'ın Hz. Musa ile Hz. Muhammed arasında geçen dönemde onlara gönderdiği diğer peygamberlerdir (Allah'ın selâmı hepsine olsun).

"Ve Allah'a güzel borç verirseniz," Bununla zorunlu olan zekâtın dışındaki gönüllü infak kastediliyor. *"elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım."* Bu ifade yukarıda işaret edilen güzel vaade yöneliktir. Ardından şöyle buyruluyor: *"Bundan sonra sizden kim inkâr ederse, düz yoldan sapmış olur."*

"**Sözlerini bozdukları için, onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık.**" Yüce Allah, sözünü tutmanın, misakı inkâr etmenin cezasını düz yoldan sapmak şeklinde açıklıyor. Aslında bu, icmalî ve genel bir anlatımdır. Ayrıntıları ise, bu ayette sıralanan azap şekilleriyle açıklanmaktadır. Bunların bir kısmını yüce Allah kendisine

nispet ediyor. Lânete uğramaları ve kalplerinin katılaşması gibi. Ki bunların yüce Allah'a nispeti yerindedir. Bunların bir kısmını da bizzat kendilerine nispet ediyor, çünkü onların özgür tercihleri sonucu belirlenmişlerdir. Şu ifade bunlara yönelik bir işarettir: *"Daima onlardan hainlik görürsün."*

Bütün bunlar, başta kendilerinden alınan söz olmak üzere Allah'ın ayetlerini inkâr etmemelerinin cezasıdır. Ya da özellikle misakı inkâr etmelerinin karşılığıdır. Çünkü uzaklaştıkları düz yol, mutluluk yoluydu, hem dünyalarının, hem de ahiretlerinin imarı onunla mümkündü.

"Sözlerini bozdukları için" ifadesinden anlaşılıyor ki, bununla önceki ayette yüce Allah'ın azap tehdidini gerektiren küfür kastediliyor. Ayetin orijinalinde geçen "febima" kelimesindeki "ma" edatı pekiştirme içindir. Önemseme ya da küçümseme yahut değişik bir gerekçeye yönelik olarak kapalılık ifade eder. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Verdikleri sözlerini herhangi bir şekilde bozmalarından dolayı onları lânetledik. Lânet, rahmetten uzaklaştırmayı ifade eder.

"Kalplerini katılaştırdık." Kalplerin katılaşması deyimi, taşların katılığından alınmıştır; taşın katılığı onun sert olması demektir. Kalplerin katılığı ise, hak karşısında eğilmemelerini, rahmetten etkilenmemelerini ifade eder. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Müminler için hâlâ vakit gelmedi mi kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka yumuşasın ve bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar."* (Hadîd, 16)

Kısacası kalpleri katılaşınca, *"Onlar kelimeleri yerlerinden kaydırırlar."* Allah'ın razı olmayacağı şekilde yorumladılar, bazı bölümlerini attılar, bazı anlamlar eklediler ya da bazı şeyleri değiştirdiler. Ki bütün bunlar kutsal kitabı tahrif etmek anlamına geliyordu. Onların bu tür davranışları, dinin kesin gerçeklerinin ellerinden çıkmasına sebep oldu. *"Kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular."* Unuttukları, mutluluğun kaynağı olan temel ilkeleri oluşturan kısımdı. Bunun yerini ancak kaçınılmaz bir bedbahtlığı gerektiren şeyler aldı. Örneğin, Allah'ı insanlara benzeten bir anlayış benimsediler. Musa'nın son peygamber, Tevrat'ın da sürekli şeriat olduğunu, neshin ve bedânın geçersiz olduğunu ve benzeri asılsız şeyleri iddia ettiler.

"Daima onlardan hainlik görürsün." Yani, onlardan hain bir grubu görürsün. Veya onlardan hainlik görürsün. *"İçlerinden pek azı hariç... Yine de sen onları affet ve aldırış etme; çünkü Allah iyilik edenleri sever."* Daha önce defalarca söyledik ki, azınlık bir grubun onlardan istisna edilmiş olması, halk ve ümmet demek olan topluma ilişkin lânet ve azap hükmüyle çelişmez.[1]

"**Biz Hıristiyanız, diyenlerden de kesin söz almıştık; ama onlar da kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. Bu yüzden... saldık.**" Ayetin orijinalinde geçen ve "saldık" diye anlamlandırdığımız "ağreynâ" kelimesi hakkında, Ragıp el-İsfahanî der ki: "Gara bi-keza" şeklinde bir ifade kullanıldı mı bu, ona düşkün olmak, ona yapışıp kalmak anlamını ifade eder. Kelimenin aslı "garâ"dır, bu ise (zamk, tutkal gibi) kendisiyle bir şey yapıştırılan anlamına gelir. "Ağraytu fulanen bi keza=falanı ona yapıştırdım" demektir.

Meryem Oğlu İsa Mesih rahmet peygamberiydi. İnsanları sulha, barışa çağırıyordu; onları ahiretle ilgilenmeye, dünyanın geçici zevklerinden, çekici süslerinden yüz çevirmeye teşvik ediyordu; bu tür basit amaçlar peşinde didişmemeye davet ediyordu.[2] Ama onlar kendilerine yapılan uyarıları dinlemeyip onlardan ibret dersleri çıkarmayı unuttukları için, Allah onların kalplerine sulh ve barış yerine savaş duygusunu yerleştirdi. Teşvik edildikleri kardeşlik ve sevgiye karşılık düşmanlık ve nefret duygularını empoze etti. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Ama onlar da kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlık saldık."*

Yüce Allah'ın sözünü ettiği bu düşmanlık ve kin, Hıristiyan topluluklar arasında kökleşmiş derin bir karakteristik özellik hâline geldi. Ahiret ateşi gibi yakalarına yapışmış, ne yapsalar kurtulamıyorlar.

1- Bu ifadenin yorumu bağlamında ileri sürülen en ilginç tez, bazı tefsirlerde, *"İçlerinden pek azı hariç"* ifadesiyle Abdullah b. Selam ve arkadaşlarının kastedildiğine ilişkin olarak yer alan açıklamalardır. Hâlbuki Abdullah b. Selam bu surenin inişinden bir süre önce Müslüman olmuştu. Ayetten anladığımız kadarıyla, bu ayetin indiği ana kadar Müslüman olmayan bir grup Yahudi istisna tutuluyor.

2- Bu hususta, dört İncil'in değişik yerlerinde Hz. Mesih'ten (a.s) naklen farklı konularda yapılan açıklamalara bakınız.

Ondan, onun sıkıntısından kurtulmak istedikleri her seferinde tekrar alaşağı ediliyorlar. Çılgın alevli ateşin azabının tadını yüreklerinde hissediyorlar.

Hz. İsa'nın (a.s) yeryüzünden kaldırılışından itibaren Havarileri, gezgin davetçileri ve talebeleri arasında ihtilaflar baş gösterdiği andan ve günden beri, Hıristiyanlar arasında da görüş ayrılıkları derinleşmiştir. Günbe gün artan ve gelişen ayrılıklar sonunda savaşlara, vuruşmalara, saldırılara, baskınlara, katliamlara dönüştü. Sonunda yeryüzünü harabeye döndüren, insanlığı yok oluş tehdidiyle yüz yüze getiren büyük dünya savaşları da Hıristiyanlar arasındaki kin ve düşmanlığın ulaştığı son noktayı teşkil eder.

Bütün bunlar nimetin azaba dönüşmesinin, çabaların sapıklıkla sonuçlanmasının örnekleridir: *"Allah yakında onlara yapmakta olduklarını haber verecektir."*

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثٖيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ
مِنَ الْكِتَابِ وَ يَعْفُو عَنْ كَثٖيرٍ ۚ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبٖينٌ
﴿١٥﴾ يَهْدٖى بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ
الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهٖ وَ يَهْدٖيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿١٦﴾ لَقَدْ كَفَرَ
الَّذٖينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسٖيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۚ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا
اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسٖيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ اُمَّهُ وَ مَنْ فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا ؕ وَ
لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ ۚ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٧﴾ وَ قَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَ اَحِبَّٓاؤُهُ ۚ
قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ ۚ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَ
يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ ۚ وَ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ اِلَيْهِ
الْمَصٖيرُ ﴿١٨﴾ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ
مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا مِنْ بَشٖيرٍ وَ لَا نَذٖيرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَشٖيرٌ وَ
نَذٖيرٌ ؕ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٩﴾

15- Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor. Gerçek-ten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir.

16- Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir, onları kendi ilmiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve dos-doğru yola iletir.

17- "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler küfre girmişlerdir. De ki: "Öyle ise Allah, Meryem oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek isterse, Allah'a karşı kimin elinde bir şey var? Göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan her şeyin egemenliği, yalnızca Allah'ındır. O, dilediğini yaratır ve Allah'ın her şeye gücü yeter."

18- Yahudiler ve Hıristiyanlar; "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: "O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor? Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin egemenliği, yalnızca Allah'ındır. Dönüş de sadece O'nadır."

19- Ey Ehlikitap! Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi, demeyesiniz diye elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi ki (kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu) size açıklıyor. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah'ın her şeye gücü yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah, bundan önceki ayetler grubunda, Ehlikitab'ın Allah'ın elçilerine yardımcı olacaklarına, onlara saygı göstereceklerine, kendilerine gönderilen kitapları koruyacaklarına ilişkin olarak verdikleri sözü, sonra Allah'ın, kendisiyle bunları bağladığı bu sözü bozuşlarını hatırlatınca, bu ayetler grubunda da onları, gönderdiği elçisine ve indirdiği kitabına inanmaya davet ediyor. Bu bağlamda yüce Allah, elçiyi ve kitabı onlara tanıtacak bir dil kullanıyor. Bunun yanı sıra risaletin doğruluğunu ve kitabın gerçekliğini kanıtlayacak belgeler ortaya koyarak, inanmamak için ileri sürebilecekleri her türlü bahanenin önünü tıkıp hücceti onlara tamamlıyor.

Kitap ve elçinin tanıtımına yönelik ifadeler şunlardır: *"Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor..."*, *"Ey Ehlikitap! ...elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi..."*

Buna ilişkin kanıtsal belgeyi de şu ifadede gözlemliyoruz: *"Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor..."* Hiç kuşkusuz bu, risaletin doğruluğunun en güzel kanıtıdır: Okumasız-yazmasız bir adam, ancak ilâhiyatları alanında uzmanlaşmış birkaç bilginin bilebileceği olaylardan haber veriyor. İşte bu, doğruluğunun kanıtıdır. *"Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir..."* ifadesi de öyledir. Çünkü gerçekliklerini perdeleyecek bir tek leke bulunmayan hakka yönelik ifadeler, risaletin doğruluğunun ve kitabın gerçekliğinin en güzel kanıtlarıdır.

Bahanelerin önünün tıkanmasına gelince, bunu şu ifade içermiştir: *"Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi, demeyesiniz diye... İşte size müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah'ın herşeye gücü yeter."* Bu arada yüce Allah, ayetlerin akışı içinde bir grubun, *"Allah, Meryem Oğlu Mesih'tir."* şeklindeki iddialarını ve Yahudilerle Hıristiyanların, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* şeklindeki sözlerini reddediyor.

"**Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor.**" Elçinin kitaptan gizledikleri çok şeyi açıklamasından maksat, onun peygamberlik ayetlerini, buna ilişkin müjdeleri açıklamasıdır. Nitekim yüce Allah buna birçok ayette işaret etmiştir: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar..."* (A'râf, 157), *"Onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar..."* (Bakara, 146), *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler... Onların Tevrat'taki vasıfları ve İncil'deki vasıfları da böyledir..."* (Fetih, 29)

Aynı şekilde Hz. Peygamberin (s.a.a), onlar tarafından gizlenen ve gerçeği söylememe hususunda büyüklendikleri recm [zina suçunu işleyenleri taşlayarak öldürme] cezasını açıklamasını da buna örnek gösterebiliriz. Nitekim ileride üzerinde duracağımız şu ayette buna işaret edilmiştir: *"Küfürde yarış edenler seni üzmesin..."* (Mâide, 41) Recm hükmü, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın Tesniye Kitabı, Bab 22'de yer almaktadır.

Birçoğundan vazgeçmesiyle de, kitaptan gizledikleri birçok şeyi de terk etmesi kastediliyor. Bunun göstergesi de Tevrat ve İncil arasında varolan ihtilaflardır. Örneğin Tevrat, tevhid ve peygamberlikle

ilgili öyle şeyler kapsıyor ki, bunları yüce Allah'a isnat etmek hiçbir şekilde doğru değildir. Yüce Allah için cisim var saymak, bir mekana hülul ettiğini ileri sürmek ve benzeri şeyler, çeşitli küfür, günah ve sürçmeler gibi peygamberlere nispet edilmesi aklen tasavvur edilmeyen şeyler de Tevrat'ta yer alır. Ayrıca Tevrat, hiçbir şekilde ahiretten söz etmez. Oysa bir din, ahiret inancı olmaksızın ayakta duramaz. Bir de ellerindeki İnciller, özellikle Yuhanna İncili'nin putperest inançlarını içermesini de buna örnek gösterebiliriz.

"**Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir.**" *"Size Allah'tan... gelmiştir."* ifadesi, gelen şeyin bir şekilde Allah ile kaim olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Açıklama veya konuşmanın açıklayan ve konuşanla kaim olması gibi. Bu, nur ile Kur'ân'ın kastedildiği ihtimalini güçlendiriyor. Bu durumda, *"açık bir kitap"* ifadesi, açıklama nitelikli bir atıf olarak öncekine matuftur. Yani, hem nur ifadesiyle, hem de açık kitap nitelemesiyle Kur'ân kastedilmiştir. Yüce Allah, kitabının değişik yerlerinde Kur'ân'ı nur olarak adlandırmıştır: *"Onunla beraber indirilen nura uyanlar."* (A'râf, 157), *"Artık Allah'a, elçisine ve indirdiğimiz nura inanın."* (Teğabun, 8), *"Size apaçık bir nur indirdik."* (Nisâ, 174)

Ayetin giriş kısmındaki ifadeden hareketle nur kavramıyla Hz. Peygamberin (s.a.a) kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yüce Allah, Peygamberi nur olarak tanımlamıştır: *"Ve aydınlatıcı bir ışık olarak... gönderdik."* (Ahzâb, 46)

"**Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir.**" "Bihi=onunla" ifadesindeki "ba" alet içindir. Zamir ise kitaba veya ister Peygamber (s.a.a) kastedilsin, ister Kur'ân kastedilsin nura dönüktür. Dolayısıyla her ikisi de aynı kapıya çıkıyor. Çünkü Peygamber hidayet aşamasının zahirî sebeplerinden biridir. Kur'ân da öyle. Gerçek hidayet O'nunla kaimdir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir."* (Kasas, 56) *"İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ilettiğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz sen, doğru yola götürüyorsun. Göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi Allah'ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a varır."* (Şûrâ, 52-53)

Bu ayetler, görüldüğü gibi doğru yola iletme misyonunu, hem Kur'ân'a, hem de Peygambere (s.a.a) nispet ediyor. Ama aynı zamanda, onu menşe itibariyle Allah'a döndürüyor. Gerçek yol gösterici O'dur. Gerisi zahirî sebeptir, hidayeti canlandırmak için işe koşulmuştur.

Allah, *"Allah onunla iletir."* ifadesini, *"rızasına uyanları"* ifadesiyle kayıtlandırmıştır. Bu demektir ki, ilâhî yol göstericiliğin aktif hâle gelmesi, O'nun rızasına tâbi olmaya bağlıdır. Hidayetten maksat, arzulanan şeye ulaştırmadır [sırf yol göstericilikten ibaret değildir]. Yüce Allah'ın insanı esenlik yollarından birine veya hepsine yahut da peş peşe sıralanan bu yolların çoğuna yöneltip sokması yani.

Ayetin akışı içinde yüce Allah "selam" (esenlik) kavramını mutlak tutmuştur. Bununla dünya veya ahiret hayatının mutluluğunu bozan her türlü bedbahtlıktan kurtuluş ve selamette oluş kastedilir. Bu açıdan Kur'ân'ın, Allah'a teslim oluşu, imanı ve takvayı kurtuluş, başarı, güvenlik vb. şeylerle nitelendirmesiyle örtüşen bir ifadedir.

Tefsirimizin birinci cildinde, *"Bizi dosdoğru yola ilet."* (Fatiha, 6) ayetini incelerken şöyle demiştik: Yüce Allah'ın, kullarının farklı durumlarına cevap verebilecek birçok yolu vardır ve bunlar sonunda gelip bir ana yolda birleşirler. Yüce Allah bu ana yolu kendine nispet eder ve adına da, kendi kitabında "dosdoğru yol" (sırat-ı müstakîm) der. Nitekim O şöyle buyurmuştur: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir."* (Ankebût, 69), *"İşte benim doğru yolum budur, ona uyun; başka yollara uymayın ki, sizi onun yolundan ayırmasın."* (En'âm, 153)

Bu da gösteriyor ki, Allah'ın birçok (yan) yolu vardır; ama bunların tümü bir noktada birleşirler. Tümü, izleyicisini Allah'ın kerametine ulaştırır ve onu Allah'ın dosdoğru yolundan ayırmaz. Ve yine her yol, kendi yolcusunu başka yolların yolcusundan da ayırmaz. Ama Allah'ın dosdoğru yolu dışındaki diğer sapkın yolların durumu böyle değildir.

Buna göre ayetin anlamı -Allah daha iyi bilir- şudur: Yüce Allah kitabı ve peygamberi aracılığıyla, rızasına tâbi olanı bazı yollara iletir. Bu yolların temel özellikleri, yolcularının dünya ve ahiret hayatının mutsuzluğundan korunmaları, mutlu hayatı kederli bir yaşama dönüştürecek olumsuzluklardan muhafaza olmalarıdır.

Şu hâlde esenlik ve mutluluğa ulaşma, Allah'ın rızasına tâbi olma-

ya bağlıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kulları için küfre razı olmaz."* (Zümer, 7), *"Allah, yoldan çıkan topluluktan razı olmaz."* (Tevbe, 96) Sonuç itibariyle esenlik ve mutluluk elde etmek, zulüm yolundan kaçınmaya, zalimlerle içli dışlı olmaktan uzak durmaya gelip dayanır. Allah, zalimler için hidayetinin söz konusu olmayacağını vurgulayarak, bu ilâhî saygınlığa erişmekten yana onların umutlarını boşa çıkarmıştır: *"Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."* (Cum'a, 5)

O hâlde, *"Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir."* ayeti, bir yönüyle *"İnananlar ve imanlarını bir zulümle bulamayanlar, işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82) ayetini çağrıştırmakta ve onun konumuna sahiptir.

"**Onları kendi ilmiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır.**" İfadenin akışı içinde "karanlıklar"ın çoğul, buna karşılık "aydınlık"ın tekil tutulması, batıl yolun aksine konum ve duruşlar itibariyle çokluk arzetse de, hak yolda farklılığın ve dağınıklığın olmayacağına yönelik bir işarettir.

Karanlıklardan aydınlığa çıkarma eylemi, peygamber veya kitap gibi Allah'tan başkasına nispet edilince, "O'nun izni" bu bağlamda, müsaadesini ve hoşnutluğunu ifade eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Bu, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır."* (İbrâhim, 1) Burada Hz. Peygamberin (s.a.a) insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması "Rablerinin izni" ile kayıtlandırılmıştır. Bununla güdülen amaç, hidayet olgusunun nedenselliğinin bağımsızlığı şeklindeki bir vehimden kurtarmaktır. Çünkü bunun gerçek sebebi yüce Allah'tır. Bir diğer ayette ise, şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz Musa'yı da kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar, diye ayetlerimizle birlikte gönderdik."* (İbrâhim, 5) Burada "izin" kaydı düşülmemiş, çünkü ifadede geçen emir sıygası ("çıkar"), bu anlamı da içerir.

Bunun Allah'a nispet edildiği durumlarda, onları izniyle çıkarmasının anlamı, ilmiyle çıkarmasıdır. İzin bilgi anlamına da gelir. Araplar, "ezine bihi" yani onu bildi, derler. Şu ayetler de buna örnek oluşturmaktadır: *"Allah ve Elçisinden insanlara bildiridir."* (Tevbe, 3), *"De ki, ben sizin hepinize eşit biçimde bildirdim."* (Enbiyâ, 109), *"İnsanlar içinde haccı ilân et."* (Hac, 27) [Bu ayetlerin orijinalindeki

"ezân, âzentu ve ezzin" ifadeleri kullanılmıştır.] Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

"**ve dosdoğru bir yola iletir.**" Burada bir kez daha "hidayet" sözcüğünün tekrarlanması "yuhricuhum=çıkarır" ifadesinin, "yehdî bihillahu=Allah onunla iletir" ifadesiyle bu cümlenin arasına girmesinden dolayıdır. Ve çünkü, Fatiha suresini tefsir ederken de vurguladığımız gibi "sırat-ı müstakîm" bütün yollara, ona yönelik hidayet de, diğer tali yollara yönelik diğer hidayet kısımlarına egemendir.

"dosdoğru bir yol" ifadesinin belirsiz (nekre) olması, maksadın yüce Allah'ın Kur'ân'da kendisine nispet ettiği tek sırat-ı mustakîm olmasıyla bir çelişki oluşturmaz. (Fatiha suresindeki kullanımı bu genellemenin dışında tutuyoruz.) Çünkü ifadenin kullanıldığı yerin özelliği böyle bir çıkarsamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla burada ifadenin belirsiz bırakılmış olması, konumunu mühimsemek ve işlevini yüceltmek içindir.

"**Allah, Meryem Oğlu Mesih'tir, diyenler küfre girmişlerdir.**" Bunlar, Âl-i İmrân suresinin akışı içinde görüşlerine yer verdiğimiz üç gruptan biridir. Onlara göre yüce Allah, Mesih'le bir olmuştur. Dolayısıyla Mesih insan-tanrıdır. *"Allah, Meryem Oğlu Mesih'tir."* sözünü, o Allah'ın oğludur, iddiasına ve *"O, üçün üçüncüsüdür."* iddiasına da uyarlayabiliriz. Ancak ifadeden anlaşılan, bir olma şeklindeki ayniliğin kastedildiğini göstermektedir.

"**De ki: Öyle ise Allah, Meryem Oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek isterse, Allah'a karşı kimin elinde bir şey var?...**" Bu ifade, yukarıda işaret ettiğimiz iddialarının geçersizliğinin, çürüklüğünün kanıtıdır. Çünkü iddiaları birbiriyle çelişmektedir. Bir yandan Mesih'in insan-tanrı olduğunu ileri sürüyorlar, bir yandan da onu Meryem Oğlu olarak nitelendiriyorlar. Böylece, yeryüzünün sakini herhangi bir insan açısından normal karşıladıkları bir şeyi, onun açısından da normal karşılıyorlar.

Bu demektir ki insanların tümü, göklerde, yerde ve ikisinin arasında yer alan her şey gibi Allah'ın mülküdürler, O'nun egemenliği ve saltanatı altındadırlar. Dolayısıyla yüce Allah, onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. İstediği gibi lehlerinde ve aleyhlerinde hükmeder. Dolayısıyla Mesih'in annesini ve yeryüzünde bulunan herkesi

helâk etme yetkisine ve gücüne sahip olduğu gibi, Mesih'i de helâk edebilir. Mesih'in diğerlerine göre bir ayrıcalığı yoktur. Peki Allah'ın helâk olması düşünülebilir mi?! Şu hâlde, Hıristiyanların "İsa insandır" demeleri, "O, Allah'tır" demelerini çürütmektedir. Çünkü bu iki önerme arasında çelişki vardır.

Buna göre, *"Allah'a karşı kimin elinde bir şey var?"* ifadesi, mutlak olarak her türlü engeli olumsuzlamaya yönelik bir kinayedir. Bir kimsenin Allah'a karşı elinde bir şey olması, O'na dönük olan bazı şeyde Allah'a karşı bir egemenliğe sahip olması demektir. Bunun kaçınılmaz sonucu, Allah'ın egemenliğinin adı geçen şey üzerinde kesintiye uğramasıdır. Söz gelimi herhangi bir sebebin, bir şey üzerinde kendisinden kaynaklanan bağımsız bir etkinliğe sahip olması ve bununla Allah'ın o şey üzerindeki etkinliğine engel olması veya Allah'a üstün gelmesi yani. Oysa egemenlik sadece Allah'ındır. O, egemenliği itibariyle de tektir. Ortağı yoktur. O'nun başkasının kullanımına sunduğu bazı şeyler, O'nun mutlak egemenliğini ve saltanatını geçersiz kılmaz.

"Meryem Oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek isterse" ifadesinde Mesih (a.s), *"Meryem Oğlu"* nitelemesiyle birlikte zikredilmiştir. Bunun amacı onun tam bir insan olduğuna delâlet etmektir. Diğer insanlar gibi, o da ilâhî etkinin kontrolü altındadır. Yine aynı amaçla *"annesi"* ifadesi de ona atfedilmiştir. Çünkü annesinin de onun gibi bir insan olduğunda kuşku yoktur. Yine, *"yeryüzünde olanların hepsi"* ifadesi de ona atfedilmiştir. Çünkü, tümü eşit oranda aynı hükmü taşıyorlar.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu kayıt ve bu atıfta "imkân kanıtı"na yönelik bir işaret söz konusudur. Özetle demek isteniyor ki: İsa da annesi gibi diğer insanlara benzer. Yeryüzündeki diğer canlılar gibidir. Onlar için geçerli olan, onun için de geçerlidir. Çünkü birbirine benzeyen şeyler, bir şeyin caiz olup olmaması hususunda aynı hükme tâbidirler. İsa'dan başkasının helâk kapsamına girmesi normal olduğuna göre, o da bu kapsama girer. Buna engel olacak hiçbir güç yoktur. Eğer İsa, (hâşâ) Allah olsaydı, böyle bir durum onun hakkında geçerli olmazdı.

"Göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan her şeyin egemenliği yalnızca Allah'ındır." ifadesi, önceki cümleyi gerekçelendirmeye

yöneliktir. Kur'ân'ın genellikle varlıklar âlemini *"gökler ve yer"* tabiriyle ifade etmesine karşın, burada bir de *"ikisinin arasında bulunan her şey"* ifadesine yer verilmiş olması, açıklamanın biraz daha net, biraz daha kuruntu ve kuşkulardan beri olması içindir. Ki bir kimse çıkıp da, konu göklerle yer arasındaki varlıkları ilgilendirdiği hâlde, sadece göklerle yerden söz edilmiş, ikisinin arasında yer alanlardan söz edilmemiştir; dolayısıyla onlar bu kapsama girmezler, şeklinde bir kuruntuya kapılmasın.

Cümlenin orijinali içinde "haber"in yani "lillâhi=Allah'ındır." sözünün öne alınması, sınırlandırmaya, münhasır kılmaya delâlet etmesi içindir. Zaten ancak bu durumda açıklama tamamlanmış olabiliyor. Dolayısıyla kastedilen anlamı şudur: Hiç mümkün müdür ki bir engelleyici, Allah'ın İsa'yı ve başkasını helâk etmek istemesine ve bu husustaki isteğinin gerçekleşmesine engel olsun? Değil mi ki göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan canlı, cansız tüm varlıkların üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanat başkasının değil, sadece Allah'ındır? Kimse O'nun hükmünün geçerliliğini, emrinin yerine gelmesini engelleyemez.

"O, dilediğini yaratır ve Allah'ın herşeye gücü yeter." cümlesi, bundan önceki, *"Göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan her şeyin egemenliği yalnızca Allah'ındır."* cümlesinin gerekçesi konumundadır. Mülkiyet, bir tür iktidar anlamına gelir. İnsanlara ve onların sahip olduklarına egemen olma yetkisine sahip olma anlamına gelen Arapça kullanımıyla mülk, ancak kudretin kapsamlılığı ve iradenin geçerliliği ile mümkün olabilir. Yüce Allah, göklerde, yerde ve ikisinin arasındaki tüm varlıklar bazında bu yetkiye, bu egemenliğe sahiptir. Dolayısıyla o her şeye güç yetirendir ve dilediği her şeyi yaratır. Buna göre göklerde, yerde ve ikisinin arasındaki şeylerde sadece O'nun mutlak hükümranlığı söz konusudur. Dolayısıyla, O'nun dilediğini yaratması, her şeyi yapabilmesi, sahipliğinin, egemenliğinin, egemenliği de bunların tümünü helâk etmeyi dileyebileceğinin, dilemesi durumunda kimsenin buna engel olamayacağının, bunun da hiç kimsenin uluhiyette, egemenlikte O'na ortak olmadığının kanıtıdır.

İradesinin geçerliliğinin ve kudretinin kapsamlılığının kanıtı ise, O'nun Allah oluşudur. Ulu Allah, belki de bunu vurgulamak için "Al-

lah" lafzını ayette birkaç kez tekrarlamıştır. Sonuç itibariyle, Allah için ilâhlık makamı kabul edilince bu, beraberinde hiç kimsenin ilâhlıkta O'na ortak olmadığı anlamını da getirir.

"**Yahudiler ve Hıristiyanlar;** '**Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz**' **dediler.**" Hiç kuşkusuz, onlar Hıristiyanların önemli bir kısmının İsa (a.s) açısından iddia ettikleri gibi, gerçek anlamda Allah'ın oğulları olduklarını iddia etmiyorlardı. Ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar gerçek anlamda böyle bir iddiayı seslendiriyordu. Ama bir tür mecazi ifadeyle, bunu kendilerine yönelik bir onurlandırma niteliği olarak kullanıyorlardı. Nitekim bu tür bir niteleme kutsal kitaplarında çokça kullanılmaktadır. Örneğin Hz. Âdem[1], Hz. Yakup[2], Hz. Davud[3], Hz. Akram[4], Hz. İsa[5] hakkında ve salih müminler hakkında[6] böyle bir nitelemeye yer verilmiştir.

Her hâlükârda, onların "Allah'ın oğullarıyız" derken kastettikleri şudur: "Biz Allah'a, oğlun babasına yakın olduğu kadar yakınızdır." Demek istiyorlardı ki, bizler kralın çocukları gibiyiz, geri kalan tebadan farklıyız. Kralın yakını olmaktan dolayı bir ayrıcalığımız vardır. Bu ayrıcalığımız tebanın tâbi olduğu muameleye tâbi olmamamızı gerektirir. Bir bakıma kendilerini, insanlara uygulanan yasaların üstünde görüyorlardı. Çünkü kralın tahtına yakın oluşları, başkalarının tâbi olduğu yasalarla yargılanmalarını önleyici bir ayrıcalıktır. Diğer tebayla aynı statüde olamazlar. Başkalarının aşağılandığı gibi onlar da aşağılanamazlar. Çünkü soylular, saltanata yakınlıkları oranında sevgi ve saygınlık görürler.

Dolayısıyla ayette sözü edilen "oğul"luktan maksat, has adamı ve yakını olmaktır. Bu açıdan *"sevgilileriyiz"* ifadesinin *"Allah'ın oğullarıyız"* ifadesine atfedilmiş olması, açıklama amaçlı bir atıftır. Yoksa bir gerçekliği söz konusu değildir. Onların bu soyluluk ve sevgililik

---

1- Luka İncili, Bap 3 : 38.

2- Tevrat, Çıkış Kitabı, Bap 4: 22.

3- Zebur, Mezmurlar, Bap : 7.

4- İrmiya'nın gaybten verdiği haberler, Bap 31: 9.

5- İncil ve eklerinin birçok yerinde bu nitelemeye rastlanır.

6- Diğer İncillerle beraber, Matta İncili, Bap: 5. 9.

iddialarının gerisinde şu kaçınılmaz niyet yatıyordu: Biz azaba uğratılmayacağız, cezalandırılmayacağız. Bizim akıbetimiz nimet ve saygınlıktan başka bir şey değildir. Güya Allah'ın onları azaplandırması, soyluluk ayrıcalıklarıyla bahşettiği sevgi ve saygınlıkla bağdaşmaz.

Bunun kanıtı ise, onların sözleri reddedilirken kullanılan şu ifadelerdir: *"O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."* Çünkü eğer onlar, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* sözüyle, hak mesajına ilişkin çağrıyı kabul etmeseler bile, azaba uğratılmayacaklarını kastetmiş olmasalardı, *"bağışlar..."* ifadesinin onlara yönelik ret cevab olarak sunulmasının bir anlamı olmadığı gibi, *"Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız."* cümlesini de gerektirecek iyi bir neden de olmazdı. Şu hâlde onların, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* şeklindeki sözleri, "Biz Allah'ın has adamlarıyız, O'nun sevilenleriyiz, istediğimizi yapsak, O'nun istemediğini yapmasak bile O, bize azap etmeyecektir." anlamına gelir. Azaba uğramama ve her türlü kötülük ve yasak karşısında dokunulmaz olma, ancak yüksek otoritenin has adamı ve sevgilisi olmakla mümkün olabilen ayrıcalıklı bir statüdür.

"**De ki: O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor?**" Burada yüce Allah Peygamberine, onlara karşı bir kanıt ileri sürmesini ve iddialarını kanıtla çürütmesini emrediyor. Bu bağlamda iki kanıt belirginlik kazanıyor: Birincisi, azaba uğratılmalarını öne sürerek iddialarını çürütmek. İkincisi, onların sunduğu kanıtın tersini sonuç verecek bir kanıtla iddialarını çürütmek.

"O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor?" ifadesinin kapsadığı birinci kanıtın özeti şudur: Eğer sizin, Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunuz, ilâhî azaptan yana güven içinde bulunduğunuz, dolayısıyla dünyevî veya uhrevî her türlü azaptan yana güvende olduğunuz şeklindeki iddianız doğruysa, şu günahlarınızdan dolayı sizi sürekli olarak çepeçevre saran bu pratik azap nedir?

Nitekim Yahudiler, sürekli olarak günah işlemektedirler; kendi halkları arasından çıkan peygamberleri ve salihleri öldürmekte, yüce Allah'a verdikleri sözü çiğnemek suretiyle günah işlemekte, kutsal kitaplarındaki ifadeleri çarpıtarak asıl maksatlarının dışına taşımakta, Allah'ın ayetlerini gizlemekte, inkâr etmekte, her türlü azgınlığı, taşkınlığı ve sınır tanımaz saldırganlığı işlemektedirler. Bu yaptıklarının

vebalini de tepelenerek görmektedirler. Bunların bir kısmı hayvanlara dönüştürülmüş, insan şeklinde kalan diğer kısmının üzerine de alçaklık ve pespayelik damgası vurulmuştur. Üzerlerine acımasız zalimler musallat edilmiştir. Bunlar onları soy kırımdan geçirmiş, namuslarına tecavüz etmiş, ülkelerini harap etmiştir. Tarih boyunca düşük bir hayat yaşamışlardır, ne ümit veren bir dirilik, ne de unutulup gitmelerini sağlayacak bir ölüm görebilmişlerdir.

Hıristiyanlara gelince, onların çeşitli toplulukları arasında yaygın olan günahlar ve bozgunculukların Yahudilerinkinden geri kalır tarafı yoktur. Peygamberin (s.a.a) gönderildiği dönemde, ondan sonra ve günümüze kadar tepelerine inen azaplar ve felâketler, Yahudilerinkini aratmayacak yoğunluk ve sürekliliktedir. Tarih bunların tümünün ya da büyük bir kısmının tanığıdır. Kur'ân buna ilişkin birçok kıssayı anlatır. Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, A'râf ve diğer başka sureleri buna örnek gösterebiliriz.

Bunlar diyemezler ki: Üzerimize yağan musibetler, tepemize binen belâlar, yakamıza yapışan fitneler, "belâ sevgiden dolayıdır" türünden şeylerdir. Bunların, ilâhî gazabın sonucu duçar olunan tepelenme ve cezalandırılma olduğuna ilişkin bir kanıt yoktur. Aynı şeyler İbrahim, Yakup, Yûsuf, Zekeriya ve Yahya gibi Allah'ın salih kulları olan nebi ve resullerin başına da gelmiştir. Siz Müslümanlar da Uhud ve Mute gibi savaşlarda benzeri musibetlerle yüz yüze geldiniz. Bu tür olumsuzluklarla biz karşılaşınca adı ilâhî azap, siz karşılaşınca da nimet ve onurlandırma mı oluyor?

Şöyle ki: Hiç kimse kuşku duymaz ki fizikî olumsuzluklar, dünyevî musibet ve belâlar, kâfirlerin başına geldiği gibi müminlerin de başına gelir, salih insanları yakaladığı gibi, yıkıcı-bozguncu insanları da yakalar. Bu, yüce Allah'ın öteden beri kulların hayatına egemen kıldığı bir yasadır. Ancak bunların nitelikleri ve etkileri insanın yapıcı veya bozguncu oluşuna, kulun Rabbinin nezdindeki konumuna göre farklılık arz eder.

Hiç kuşkusuz peygamberler ve erdem bakımından onlardan sonra sıra alan salih kullar gibi nefsinde yapıcılık kök salmış, erdem ve fazilet özünün, cevherinin ayrılmaz parçası hâline gelmiş insanlar, dünyevî musibetlerle, sıkıntılarla, mihnetlerle karşılaştıklarında, bunlar on-

ların nefislerinin derinliklerindeki gizli erdemlerin, gün yüzüne çıkmasına, pasif faziletlerin aktif hâle gelmesine neden olurlar. Dolayısıyla o erdemlerden ve güzel sonuçlarından hem kendileri, hem de başkaları yararlanırlar. Bundan da anlaşılıyor ki, insan doğasının ilk etapta tepki gösterdiği bu tür musibetler, ilâhî eğitimin araçlarından başka bir şey değildirler. Dilersen buna, "terfi ettirme" de diyebilirsin.

Hayatı mutluluk veya mutsuzluk üzere istikrar kazanmamış, izlenmesi gereken mutluluk yolunu henüz bulamamış kimselerin başına bir felâket geldiğinde, bir musibetle burun buruna kaldığında, hemen akabinde izleyeceği yol belirginlik kazanır, küfür veya iman, yapıcılık veya bozgunculuk karşısındaki konumu netleşir. Bu tür musibet veya felâketler ancak sınama amaçlı belâlar olarak nitelendirilebilir. Allah'ın gönderdiği bu felâketler, kişinin cennetten ya da cehennemden yana bir çizgi tutturmasına ön ayak olur.

Bazı kimseler de hayatlarını nefsin azgın hevasına uydururlar. Yıkıcılıktan, bozgunculuktan, şehvet ve şiddetin girdabında debelenmekten başka bir şey bilmezler. Bunlar her zaman alçaklığı erdeme tercih ederler. Allah'a kafa tutarlar, hakka uyma önerilerine küstahça burun kıvırırlar. Kur'ân-ı Kerim bu tür zalim toplumların akıbetlerinden çarpıcı tablolar sunar. Nuh, Âd ve Semud kavimlerini, Firavun Oğullarını, Medyen halkını ve Lut kavmini buna örnek gösterebiliriz. Bunlar, Allah'ın uyarılarını dikkate almamakta ayak diretip azgınlık nitelikli yaşamlarında ısrar edince, ibreti âlem akıbetlere maruz kalmışlardır. Üzerlerine yağan felâketler ölüm kusmuştu, köklerini kurutup tarih sahnesinden silip atmıştı. İşte bunlara ilâhî azap, rabbani tepeleme ve vebal denir, başka değil.

Yüce Allah, bir ayette bu anlamların tümünü içeren bir ifade kullanmıştır: *"Biz günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızda şahitlik edinmesi içindir. Allah, zalimleri sevmez. Bir de böylece Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* (Âl-i İmrân, 140-141)

Hz. Musa'nın (a.s) gönderilişinden Hz. Muhammed'in (s.a.a) gönderilişine kadar -iki bin yıldan fazla- geçen Yahudi tarihi, yine Hz. İsa'nın (a.s) yeryüzünden kaldırılışından, İsa'nın doğuşuna kadar -denildiğine göre yaklaşık altı yüz yıl- geçen Hıristiyanların tarihi, iş-

ledikleri günahlarla ve yaptıkları cürümlerle doludur. Bu alanda akla gelebilecek her türlü günahı işlemekle kalmayıp, ısrar da ettiler ve pişmanlık duymaya kesinlikle yanaşmadılar. Bu nedenle onların tepelerine binen musibetler, ilâhî azap ve tepelendirmeden başka bir ismi hak etmiyor.

Kuşkusuz, Müslümanlar da bu toplumların uğradıkları musibetlerin aynısına uğradılar. Söz konusu musibetlere doğanın sistemi perspektifinden baktığımız zaman, ilâhî plânlama elinin sevk ve idare ettiği olaylardan başka bir şey değildirler. Bu, öteden beri yürürlükte olan ilâhî bir yasa, evrensel bir sünnettir. Allah'ın yasasında değişiklik olmaz.

Buna karşılık, musibetlere duçar olan Müslümanların durumları perspektifinden baktığımız zaman, hak yol üzere bulundukları sürece bu musibetler, ilâhî sınamalar olarak belirginleşir; hak yoldan uzaklaştıklarında ise, ilâhî azap ve cezalandırma amaçlı tepeleme olarak ön plâna çıkar. Kimsenin Allah katında ayrıcalığı yoktur. Kendi isteği üzere hükmedenin Allah üzerinde hiçbir hakkı olmaz. Kur'ân'da Müslümanların Allah katında ayrıcalıklı olduklarına ilişkin bir ifadeye rastlanmaz. Müslümanlar Allah'ın oğulları veya sevgilileri olarak nitelendirilmezler. Kimsenin ismine veya lakabına itibar edilmez.

Yüce Allah, bir ayette Müslümanlara hitaben şöyle buyuruyor: *"Yoksa siz, Allah içinizdeki cihat edenleri ayırt etmeden ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?... Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir. Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* (Âl-i İmrân, 142-144) Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: *"İş ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur."* (Nisâ, 123)

"De ki: O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor?" ifadesinde, başka bir ihtimal de söz konusu olabilir. Yani, kastedilen azabın uhrevî azap olması da muhtemeldir. Dolayısıyla "yuazzibukum=azap ediyor" şeklindeki şimdiki zaman kipi, önceki ihtimalin esası olan süreklilikten çok gelecek zamanı ifade etmiş olabilir. Çünkü Ehlikitap genel olarak işledikleri günahın karşılığı bir

azabın olduğunu kabul ediyorlar. Kur'ân'da Yahudilerin bu itirafı şu şekilde ifade edilir: *"Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır."* (Bakara, 80)

Hıristiyanlara gelince; gerçi onlar, İsa'nın kendini kurban edişiyle günahlarının bağışlandığını ileri sürüyorlar; ancak bu bile bizzat günahı ve çarmıha gerilme suretiyle İsa'nın gördüğü eziyetlerin azap olduğunu kabul etme anlamına gelir. İncillerde zina gibi günahlardan söz edilir. Kilise, günahlardan bağışlanma belgeleri dağıtmakla fiilen azabın varlığını itiraf ediyor. Bu da bir ihtimaldir; ancak birinci ihtimal iyi ve uygundur.

"Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin egemenliği yalnızca Allah'ındır. Dönüş de sadece O'nadır." Bu ifade onların iddialarına karşı itiraz mahiyetinde sunulan ikinci kanıttır. Kanıtın özeti şudur: Sizin gerçekliğinize yönelik bir gözlem, Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunuza ilişkin iddianızı çürütmek için yeterlidir. Çünkü siz de Yüce Allah'ın yarattığı insanlar veya diğer canlı türleri gibi yaratılmışsınız. Allah'ın yarattığı diğer varlıklara karşı herhangi bir ayrıcalığınız yoktur. Göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan herhangi bir varlık, Allah tarafından yaratılmış olmaktan öte bir şey değildir. Allah, onun ve başka varlıkların sahibidir, tek egemenidir; dilediği gibi, dilediği şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunur. O da herkes gibi, hem kendisinin, hem de başkalarının üzerinde tek egemen olan Rabbinin yanına dönecektir.

Durum böyle olduğuna göre, yüce Allah, içlerinde dilediğini bağışlama ve dilediğine azap etme yetkisine ve gücüne sahiptir ve hiçbir ayrıcalık ve saygınlık ya da başka bir şey, O'nun bir kimse hakkında bağışlama ya da azap şeklinde bir hüküm vermesine engel olamaz. Kimse yolunu kesemez, iradesini yürütmesini, hükmünü etkin kılmasını engelleyecek şekilde önüne perde geremez.

Bu açıdan, *"Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız."* ifadesi, kanıtın öncüllerinden biri konumundadır. *"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin egemenliği, yalnızca Allah'ındır."* ifadesi de bir başka öncül olarak anlam kazanıyor. *"Dönüş de sadece O'nadır."* cümlesi, üçüncü öncül konumundadır. *"O, dilediğini*

bağışlar, dilediğine azap eder." ifadesi de mantıksal önermenin sonuç kısmını oluşturmaktadır ki bu mantıksal açıklama, hiçbir şekilde azaba uğratılmayacaklarına ilişkin iddialarıyla çelişmektedir.

"**Ey Ehlikitap! ...elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi ki size açıklıyor.**" Ragıp el-İsfahanî der ki: "el-Futûr, öfke sonrası yatışma, sertlik sonrası yumuşama ve güç sonrası zayıflık anlamına gelir. Yüce Allah, *'Ey Ehlikitap! ...elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi ki size açıklıyor.'* buyurmuştur. Yani, Allah'ın elçisinin gelişinden yoksun, sessizlik, boşluk dönemi."

Ayet, Ehlikitab'a yönelik ikinci bir hitaptır. Önceki hitabın içeriğini de tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmektedir. Çünkü ilk ayette onlara açıklamıştı ki: Allah size bir elçi gönderdi, onu apaçık bir kitapla destekledi; elçi (veya kitap) Allah'ın izniyle insanları salt hayra ve mutluluğa iletir. Bu ayet ise, onlara şu mesajı veriyor: Bu ilâhî açıklama, *"Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi."* demek suretiyle bahaneler ileri sürmelerini önleme amacına ve onlara hücceti tamamlamaya yöneliktir.

Bu açıklama ile, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan *"size açıklıyor."* ifadesinin ilintili olduğu konunun, önceki ayetin içeriği olması ihtimali güçleniyor. Buna göre, ayetin açılımı şöyledir: Kitaptan olduğu hâlde sizin gizlediğiniz birçok şeyi size açıklıyor. Yani, sizin şu anda davet edildiğiniz din, sizin bizzat benimsediğiniz dindir, sizin elinizdeki dini doğrulamaktadır. İki din arasında farklılık gibi görünen unsurlar ise, ilâhî kitapların içerdiği ama sizlerin gizlediği bilgilerin açıklanmasından kaynaklanmaktadır.

Bu durumda, *"Ey Ehlikitap! ...elçimiz size geldi ki size açıklıyor."* ifadesinin, önceki ifadenin aynen tekrarı olduğu söylenebilir. Amaç, önceki hitapla ilintili olduğu hâlde, ondan ayrı duran bazı sözleri ulamaktır. Bununla da, *"Bize... gelmedi, demeyesiniz."* ifadesini kastediyoruz. İlintilenenle, ilintilendirilen arasına uzun bir fasıla girdiği için, böyle bir tekrara cevaz verilmiştir ve bunun örnekleri Arapçada yaygındır. Şair der ki:

"Deve kuşlarının bakım yerlerini bana verin / Ki Vail Harbi ateşi yeniden zihnimde alevlendi.

Deve kuşlarının bakım yerlerini bana verin / Çünkü soylu biri değerli bir şeyi bir ayakkabı bağına satarsa, yine de pahalıdır."

Ayetteki hitabın, yeni bir başlangıç olması da mümkündür. Bu durumda *"size açıklıyor"* fiilinin ilintili olduğu ifade, hazf edilmiş kabul edilir. Ki ifade genel niteliğini kazanabilsin. Yani, açıklanması gereken her şeyi size açıklıyor. Ya da böyle bir kullanımın önemini vurgulamaya yöneliktir. Yani, açıklanmasına gerek duyduğunuz önemli bir şeyi size açıklıyor. *"elçilerin arasının kesildiği"* ifadesi böyle bir ihtiyaca yönelik bir işaret ya da kanıt içermiyor da değil. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: Açıklanmasına şiddetle ihtiyacınız olduğu bir şeyi elçilerin ardının kesildiği ve size bir şey açıklayamadıkları bir dönemde size açıklıyor.

"Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi, demeyesiniz." ifadesi, *"size geldi"* ifadesiyle ilintilidir. Takdirî açılımı da şudur: Söylersiniz endişesiyle veya söylemeyesiniz diye.

"**Allah'ın her şeye gücü yeter.**" Bu ifade, konuyla ilgili yanlış bir zihniyeti bertaraf etmeye yönelik gibidir. Çünkü Yahudiler, Tevrat'ın içerdiği şeriattan sonra başka bir şeriatın hükme bağlanmış olmasını kabul etmiyorlardı. Bunun nedeni, onların neshi ve bedâyı kabul etmemeye ilişkin anlayışlarıydı. Yüce Allah, onların bu asılsız sanılarını, sınırsız kudretiyle çelişiyor diye reddetti. Daha önce, tefsirimizin 1. cildinde Bakara 106. ayeti tefsir ederken 'nesh' kavramı üzerinde durduk.

KUR'ÂN'IN GÖSTERDİĞİ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ

Kur'ânî, Felsefî ve Rivayet Esaslı Araştırma

Şundan kuşku duymuyoruz: İnsan hayatı, düşünsel bir hayattır; düşünce ve fikir dediğimiz bu olgu olmadıkça, insan hayatı tamamlanmış olmaz. Düşünceye dayalı bir hayatın kaçınılmaz bir gereği de şudur ki: Hayatın dayandığı düşünce doğru ve eksiksiz olduğu oranda hayat da sağlam ve eksiksiz olarak seyrine devam eder. Sağlam hayat -hangi yasalar esas alınırsa alınsın, önceden izlenilen veya izlenilmeyen hangi yol izlenirse izlensin- kesinlikle sağlam bir düşünceyle ilintili ve ona dayanıyordur. Hayat, düşünceye dayalı olduğu oranda, sağlam ve doğru olur.

Ulu Allah, kitabının değişik yerlerinde farklı ifade tarzlarıyla bu gerçeği açıklamıştır. *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122), *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 9), *"Allah sizden inananları bir derece ve kendilerine ilim verilenleri ise derecelerle yükseltir."* (Mücâdele, 11), *"Müjdele kullarımı: Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar gerçek akıl sahipleridir."* (Zümer, 17-18) Bunun gibi, tek tek zikretme gereğini duymadığımız daha birçok ayet vardır. Dolayısıyla Kur'ân'ın insanları sahih bir düşünce sistemine davet ettiği, düşünce yönteminin esas alınmasını teşvik ettiği kuşku götürmez bir gerçektir.

Bunun yanı sıra, Kur'ân-ı Kerim, insanları kendisine yönelttiği yolun, fikirsel yollardan biri olduğunu hatırlatıyor ve şöyle buyuruyor: *"Gerçekten bu Kur'ân en doğruya iletir."* (İsrâ, 9) Yani, Kur'ân en doğru hayat sistemine, en doğru yasal sisteme veya en doğru yönteme yöneltir. Her hâlukârda Kur'ân'ın öngördüğü yol, dinamik bir yoldur; bunun en doğru olması, izlenilen düşünce yönteminin en doğru olmasına bağlıdır.

Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir. Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir, onları kendi ilmiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve dosdoğru yola iletir."* (Mâide, 15-16) Ayette geçen "dosdoğru yol"dan maksat, kendisinde ihtilaf olmayan, istenilen gerçekle çelişmeyen ve kendi içinde tutarlı olup bazı parçaları diğeriyle çelişki içinde olmayan açık, amaca ulaştırıcı yoldur.

Kur'ân-ı Kerim'de, insanların davet edildiği bu dosdoğru, bu sahih ve sağlam düşünce belirgin olarak zikredilmiyor; bunun tanınması insanların fıtrî akıllarına, öz doğalarının odağını oluşturan kavrama yeteneklerine bırakılıyor. İlâhî kitabı bir bütün olarak ele alıp ayetlerini incelemeye tâbi tutacak olursak, üç yüzü aşkın ayette insanların düşünmeye, öğüt almaya, akletmeye davet edildiklerini görürüz. Hakkı kanıtlamak ya da batılı çürütmek için Hz. Peygambere (s.a.a) çeşitli delillerin empoze edildiğini gözlemleriz: *"De ki: Öyle ise Allah, Mer-*

yem Oğlu Mesih'i ve annesini... helâk etmek isterse, Allah'a karşı kimin elinde bir şey var?..."

Ya da yüce Allah Nuh, İbrahim, Musa ve diğer büyük peygamberlerin, Lokman, Firavun hanedanına mensup mümin kişi gibi velilerden (hepsine selam olsun) kanıt nitelikli kesitler sunar: *"Elçileri, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi?' dediler."* (İbrâhim, 10), *"Lokman oğluna öğüt vererek demişti ki: Yavrum, Allah'a ortak koşma; çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür."* (Lokmân, 13), *Firavun ailesinden imanını gizleyen mümin bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürüyor musunuz? Oysa o size Rabbinizden kanıtlar getirmiştir..."* (Mü'min, 28) Firavunun büyücülerinden aktarılan şu ifadeler de buna örnek oluşturmaktadır: *"Dediler ki: Biz, seni bize gelen açık delillere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Yapacağını yap, sen ancak bu dünya hayatında istediğini yapabilirsin..."* (Tâhâ, 72)

Yüce Allah, kitabında, indirdiği hiçbir ayette, insanların kendisine veya katındaki herhangi bir şeye körü körüne, bilinçsizce inanmalarını, düşünmeden herhangi bir yolu izlemelerini emretmiş değildir. Hatta yüce Allah, kulları için aklın ölçütlerini ayrıntılı olarak kavramaktan aciz kaldığı bazı yasalar ve farzlar koyarken bile, onların özünü kanıt yerine geçebilecek çeşitli olgularla ayrıntılı biçimde izah eder. Söz gelimi namaz ibadetiyle ilgili olarak şöyle der: *"Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden alıkor. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür."* (Ankebût, 45) Oruç ibadetine ilişkin olarak da şu açıklamaya yer verilir: *"Sizden öncekilere yazıldığı gibi korunmanız için sizin üzerinize de oruç yazıldı."* (Bakara, 183) Abdest ayetinde de şöyle buyruluyor: *"Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredersiniz."* (Mâide, 6) Bu konuda örnek verilebilecek birçok ayet vardır.

Sözünü ettiğimiz bu aklî kavrayışı, yani Kur'ân'ın teşvik ettiği, hakka, hayra ve yarara ilişkin çağrısının doğruluğunun kanıtı olarak gösterdiği; batılı, kötülüğü ve zararı eleştirirken dayandığı sahih düşünme metodunu öz yaratılışın ve fıtratımız aracılığı ile biliriz, tanırız. Bu fıtrat ki insandan insana değişkenlik, farklılık, başkalık göstermez. İki insanın farklı fıtratlara sahip olması düşünülemez. Bir ayrılık veya

çatışma varsayılsa bile bu, apaçık gerçekler üzerinde çekişme şeklinde olur. Ki taraflardan birinin veya her ikisinin sahih bir anlayıştan yoksun oldukları için hedeflenen gerçeği olduğu gibi tasavvur edememelerinden kaynaklanır.

Şimdi, beşerî öz doğamızın yol göstericiliğiyle bilip algıladığımız bu yolun ne olduğuna gelelim. Her şeyden şüphe edebiliriz ama dünya ve ahiret olguları gibi bizim eylemlerimizden ayrı, bağımsız, pratik, objeler dünyasında yer alan birtakım gerçeklerin olduğundan kuşku duymayız. Matematiksel veya doğal olguları da bu kapsama alabiliriz. Bunlara ilişkin kesin bir sonuca ulaşmak istediğimiz zaman, öncelikle kuşkuya yer bırakmayan apaçık öncelikli önermelere ve ikinci merhalede bu önermelerin aynı kesinlikle gerektirdiği başka önermelere yöneliriz. Bunları kendine özgü düşünsel bir tertibe tâbi tutarız ve buradan hareketle istediğimiz sonuca varırız: A, B'dir. Her B, C'dir. Şu hâlde A, C'dir, gibi. Ya da: A, B ise, C de D'dir. Şayet C, D ise, H de Z'dir. Bu durumda A, B ise, H de Z dir, gibi. Veya: Eğer A, B ise, C, D'dir. C, D olduğuna göre H, Z'dir. Fakat A, B değildir. Buna göre H de Z değildir.

Sözünü ettiğimiz bu şekiller ve işaret ettiğimiz bu tartışılmaz olgular hakkında fıtratı bozulmamış normal bir insanın kuşku duyması mümkün değildir. Akıl açısından bir musibete uğramış olması ya da bu bedihî olguları düşünmesini engelleyecek bir zihinsel karışıklığın meydana gelmiş olması başka. Çünkü kafası karışık insanlar bedihî tartışılmaz tasavvurun ve tasdîkin yerine başka bir tasavvur ve tasdîki canlandırırlar zihinlerinde. Bedihî gerçeklerde kuşku duyan insanların büyük çoğunluğu için aynı durum geçerlidir.

Sözünü ettiğimiz bu mantıksal yönteme ilişkin olarak ileri sürülen kuşkuları gözden geçirdiğimizde, bu kuşkuları dile getirenlerin bu iddialarını ve amaçlarını kanıtlamak için heyet ve maddeye ilişkin mantıkta belirlenen kanunlara dayandıklarını görürüz. Öyle ki bu sözlerini, bu hususta benimsenen öncelikli önermeler ışığında analiz edersek, mantıksal biçimlere ve maddelere dönmüş olurlar. Şayet bu öncüllerin veya formların bazısını mantığın sonuçsuzluğunu öngördüğü önermelere değiştirirsek, artık bunların sözlerini sonuç vermez ve bunların bu işe razı olmadığını görürsün.

Bu durum, bizzat onların insanî fıtratları aracılığı ile bu mantıksal ilkelerin doğruluğunu itiraf ettiklerinin, bu ilkeleri kullandıklarının en açık tanığıdır. Nefisleri doğruluğunu onaylıyor, ama kendileri karşı çıkıyorlar. Örneğin:

1- Bazı kelâmcılar diyorlar ki: "Mantık amaca ulaştırıcı bir yol olsaydı, mantıkçılar arasında ihtilaf olmazdı. Fakat mantıkçıların değişik görüşler ileri sürdüklerini görüyoruz."

Bunlar, farkında olmadan istisnaî kıyas yöntemine baş vuruyorlar. Bunlar şunu bilmiyorlar: Mantığın koruyucu bir alet olmasının anlamı, gereği gibi kullanılması durumunda insanı hataya düşmekten korur olmasıdır. Her mantığı kullananın onu doğru kullandığını kimse iddia edemez. Nitekim kılıç kesici bir alettir, fakat doğru kullanılmadıkça bir şeyi kesmez.

2- Diğer bazısının görüşü de şöyledir. "Bu kanunlar önce düzenlendi, sonra tedricî olarak olgunlaştırıldı. Sabit pratik gerçeklerin sabit olması bunlara dayandırılır mı? Realiteyi bilmeyen ya da onu kullanmayan kimsenin onu bulması beklenebilir mi?

Bu değerlendirme de önceki gibi istisnaî bir kıyastır. Hem de çok seviyesiz bir mugalâta örneğidir. Her şeyden önce, bu iddianın sahibi kanunların belirlenmesine ilişkin yorumunda yanılmıştır. Çünkü bu tür kanunların belirlenmesi, fıtrat tarafından icmalen bilinen temel prensiplerin ayrıntılı şekilde ortaya çıkarılmasıdır. Yoksa belirlemenin anlamı, ilk defa icat etmek değildir.

3- Bazısının da iddiası şöyledir: Bu tür mantıksal prensipler, Ehlibeyt'in yolunu kapatmak veya insanları kitap [Kur'ân-ı Kerim] ve sünnetten [hadislerden] alıkoymak için yaygınlaştırılmıştır. Dolayısıyla Müslümanların bunlardan kaçınması gerekir."

Bu tür sözler, birtakım kesin [koşulsuz] ve istisnaî [koşuklu] tasımlara analiz edilir. Bu mantıksal önermeden hareket eden şahıssa gerçeği göz ardı etmiştir ki, doğru düzgün bir yolun bozguncu bir amaç için kullanılması veya yerilmeyi hakkeden bir amaç için izlenmesi, yolun özü itibariyle düz oluşuna zarar vermez. Örneğin kılıçla bazen mazlum insanlar da öldürülür. Din de Allah'ın rızası doğrultusunda olmayan amaçlar için kullanılır.

4- Bir diğer grubun görüşü de şöyledir: "Aklî bir yol izlemek, çoğu zaman insanı kitap ve sünnetin açık hükümleriyle çelişen sonuçlara götürür. Nitekim felsefeci görünenlerin çoğu görüşleri bu yönde tezahür etmiştir."

Bu da düzenlemiş bir koşuklu tasımdır. Kendisinde yanılgı barındırmaktadır. Şöyle ki insanı kitap ve sünnetle çekişen sonuçlara götüren şey, kıyasın şekli ve bedihî-tartışılmaz bir madde değil, sahih maddelerin arasına sızmış yabancı ve bozguncu bir unsurdur.

5- Bir de şöyle diyenler vardır: "Mantık, burhanla ilgili olarak sonuç veren şeklin ve formun, bozguncu formdan ayırt edilmesini garanti eder; ancak maddelere gelince, bu konuda mantıkta insanı hatadan koruyacak kanunların varlığından söz edilemez. Dolayısıyla masum olmayan insanlara baş vurmamız durumunda, bizi yanılgıya düşürmeyeceklerinden emin olamayız. Şu hâlde asıl olan, bu bağlamda masum insanlara baş vurmaktır."

Bu değerlendirme açısından da bir tür mugalâta söz konusudur. Çünkü bu iddia, tek kanallı haberlerin ya da tek kanallı rivayetlerin tümünün veya kitabın zahiri olduğu sanılan algılamaların kanıtsallığı amacıyla ileri sürülmüştür. Bilindiği gibi, masumların (onlara selâm olsun) masum oluşunu kanıt edinip delil göstermemiz, onlardan sâdır olduğuna kesin olarak kani olduğumuz ve anlamını pürüzsüz bir şekilde anladığımız, doğruluğundan kuşku duymadığımız açıklamaları için geçerlidir. Onlar tarafından söylendikleri ve delâletleri zannî olan tek kanallı (âhâd) haberler için bunu söyleyebilir miyiz? Aynı durum delâleti zannî olan her şey için geçerlidir. Masumların (onlara selâm olsun) masum oluşunu kanıt edinip delil göstermemiz bağlamında asıl olan yakinî madde olduğuna göre, masumların sözlerinden algılanan yakinî madde ile aklî önermelerle çıkarsanan yakinî madde arasında ne fark var? Bununla beraber formun doğru alması da geçerliliğini sürdürür.

"Bunca yanlışlıktan sonra, aklî maddelere yakin edemeyiz." sözlerine gelince; bu her şeyden önce, delilsiz bir iddiadır. İkincisi: Bu söz de aklî bir önermedir ve kesin bir realite olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu söz de bir sûret içermektedir.

6- Bir diğer grubun yaklaşımı şudur: "İnsan ruhunun ihtiyaç duyduğu her şey Kur'ân-ı Kerim'de gizlidir. Masumların (a.s) sözlerinin

derinliklerine serpiştirilmiştir. Dolayısıyla kâfirlerin ve dinsizlerin artıklarına ihtiyaç yoktur."

Buna cevabımız şudur: Buna yönelik ihtiyaç tıpkı bu değerlendirmede gözlemlenen ihtiyaç gibidir. Çünkü bu değerlendirme mantıksal bir koşulsuz tasımın ürünüdür. Burada kesin maddelere baş vurulmuştur, fakat mugalâta yapılarak. Her şeyden önce, bu mantıksal prensipler kitap ve sünnette gizli olan ve derinliklerine serpiştirilmiş olan ilimlerden biridir ki, bunları elde etmek için bağımsız bir araştırma kaçınılmaz olur.

İkincisi: Kitap ve sünnetin kendilerini tamamlayacak eklentilere muhtaç olmaması, onlardan müstağni olması, kitap ve sünnete bağlı kimselerin bu tür ek bilgilere muhtaç olmamasından, onlardan müstağni olmasından farklı bir şeydir. Dolayısıyla bu iddia da bir tür mugalâta olmaktan öte bir şey değildir. Bunlar, insan bedenini incelediği hâlde, insanla ilintili olan doğal, sosyal ve edebi bilimleri öğrenmeye gerek olmadığını iddia eden bir doktora benzerler. Ya da bütün bilimler insan fıtratında mevcuttur, bahanesiyle ilim öğrenmekten kaçınan cahil bir insanın tavrını andırmaktadırlar.

Üçüncüsü: Kitap ve sünnet, sahih aklî yöntemin daha geniş boyutlarda kullanılmasına ilişkin çağrılarla doludur. (Bunlar da ya tartışılmaz-bedihî öncüller ya da onlara dayanmaktadır.) *"Müjdele kullarımı: Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar gerçek akıl sahipleridir."* (Zümer, 18) Bunun gibi daha birçok ayet ve rivayet vardır.

Kur'ân ve sünnetin, kendilerine kesin ve açık olarak muhalif olan şeylere uyulmasını yasakladıkları doğrudur. Çünkü kitap ve sünnet kesin, kat'i, aklın kesin olarak hak ve doğru olduğunu onayladığı şeylerdendirler. Aklın başta hak olduğunu kanıtladığı bir şeyi, ikinci kez dönüp çürütmesi imkânsızdır. Bu bakımdan tıpkı aklın doğru öncülleriyle batıl öncüllerini de birbirinden ayırıp daha sonra doğru öncülleri esas alma gerekliliği, muhkem ve müteşabih ayetleri birbirinden ayırıp değerlendirmelerde muhkem ayetleri esas alma gerekliliği gibidir ve yine doğru rivayetleri, epey bir yekûnu tutan uydurma ve yalan rivayetlerden ayırmaya ihtiyaç olmasına benzer.

Dördüncüsü: Nasıl olursa olsun, nerede karşılaşılırsa karşılaşılsın ve nereden alınırsa alınsın, hak haktır. Taşıyıcısının imanına ve küfrüne bakılmaz. Muttakiliği veya fasıklığı göz önünde bulundurulmaz. Taşıyıcısına kızıp haktan yüz çevirmek, cahiliye bağnazlığından başka bir şey değildir. Ki yüce Allah kitabında ve elçilerinin dilinde cahiliye taassubunu ve fanatik taraftarlarını yermiştir.

7- Bazıları da şu şekilde görüşlerini dile getirmişlerdir: "Üzerinde kitap ve sünnette teşvik edilen dinde ihtiyatlı bir tavır takınmak, kitap ve sünnetin zahiriyle yetinmek, mantıksal ve aklî prensipleri esas alan bir tutumdan da kaçınmakla olur. Çünkü bu noktada daimi helâkle, ebedi mutsuzlukla burun buruna kalma tehlikesi söz konusudur."

Bir kere, bu değerlendirmenin kendisi de mantıksal ve rasyonel ilkeleri esas almaktadır. İstisnaî kıyas yöntemini içermektedir, ki kitap ve sünnet olmasa bile, akıl bağlamında açıklanan aklî önermeler kullanılmıştır. Kaldı ki, açıklamanın esasını oluşturan endişe, ince aklî sorunları algılayamayan kimseler için geçerlidir. Buna güç yetiren yetenekli kimseler açısından kitap ve sünnetten karşıt bir kanıt bulmak mümkün değildir. Akıl da böyle bir kimsenin gerçek bilgilere ulaşma şansından yoksun bırakılmasını onaylamaz. Çünkü insanlığın onur ve saygınlığı bu tür bilgilerin elde edilmesine bağlıdır. Buna hem kitap, hem sünnet, hem de akıl delâlet eder.

8- Bir başkası da görüşünü açıklarken şu sözleri de ileri sürmüştür: "Salih ilk kuşak Müslümanların yöntemi, felsefe ve irfan (mistisizm) yöntemlerinden farklıydı. Onlar kitap ve sünnetle yetiniyorlardı ve filozoflarınki gibi mantıksal ve aklî (rasyonel) ilkelere ihtiyaç duymuyorlardı. Ârifler (mistikler) gibi riyazet yöntemlerine başvurmazlardı."

"Sonra halifeler çağında Grek [Yunan] felsefesi Arapça'ya aktarıldı, Kur'ân'ın izleyicilerinden olan Müslüman kelâmcılar felsefî konuları Kur'ânî bilgilere uyarlamaya kalktılar. Bu yüzden Eş'arî ve Mu'tezilî gibi gruplara bölündüler. Sonra halifeler döneminde bir diğer grup ortaya çıkarak kendilerini sufîler ve irfan ehli olarak adlandırdılar. Sırları keşfettiklerini, Kur'ânî hakikatleri kendi yöntemleriyle ortaya çıkardıklarını iddia ettiler. Masumlara ve pak Ehlibeyt'e ihtiyaçlarının olmadığını sandılar. Bu şekilde fakihler ve Şiîler -onlar hiçbir zaman Ehlibeyt'i (a.s) izlemekten vazgeçmediler- diğer gruplardan ayrıldılar.

Bu durum yaklaşık olarak hicrî on üçüncü yüz yılın ortalarına kadar (yaklaşık olarak yüz yıl önce) devam etti. Bu süreçte filozoflar ve arifler hileye ve zihinleri bulandırmaya başladılar. Kur'ân ve hadisin öngördüğü hedefleri felsefî ve irfanî hedeflere uyarlanacak şekilde yorumladılar. Neticede birçok insanın zihni bulandı."

Bu görüşü savunan bu sözlerden şu sonucu çıkarıyor: "Söz konusu ilkeler, Kur'ân ve sünnetin gösterdiği hak metotla çelişmektedir."

Sonra, daha önce işaret ettiğimiz, mantıkla ilgili bazı problemlere yer veriyor. Mantıkçıların görüş birliği içinde olmamaları, mantığın kullanılmasıyla birlikte yanılgıya düşülmesi, gerçek olgulara ilişkin yeterli oranda bedihî ve yakinî [açık ve tartışılmaz] önermelerin mevcut olmaması gibi. Peşi sıra felsefenin ele aldığı birçok konulara dikkat çekiyor ve bunların Kur'ân ve sünnetten algılanan apaçık gerçeklerle çeliştiğini ifade ediyor. Bu iddia sahibinin sözünün özü bundan ibaretti; biz bu görüşü bu şekilde özetledik.

Bu uzun değerlendirmenin neresini düzelteceğimi bilemiyorum. Hastalık tedavi kabul edecek gibi değil.

Kelâmcıların tarihi, Ehlibeyt İmamlarının çizgisinden sapmaları, Kur'ân'ı felsefeye uyarlamaya yeltenmeleri sonucu Eş'arîlik ve Mutezilîlik şeklinde iki gruba ayrılmaları, bu esnada sufîlerin ortaya çıkıp Kur'ân ve sünnete uymaya gerek duymadıklarını iddia etmeleri, bu durumun uzun süre devam edip sonra hicrî on üçüncü asırda irfanî felsefenin ortaya çıkması gibi sıralanan hususların hiçbiri kesin tarihsel gerçeklerle uyuşmamaktadır. Bunların tümüne ileride kısaca değineceğiz.

Kaldı ki, kelâm ve felsefe birbirine karıştırılmak suretiyle fahiş bir hata işleniyor. Çünkü felsefe, gerçek bir araştırma yapar, kesin ve yakinî öncüller aracılığıyla tartışılmaz meselelere ilişkin kanıtlar ileri sürer. Kelâm ise, gerçek ve itibarî yani göreceliden daha genel bir araştırmayı konu edinir, kesin ve tartışılmaz öncüllerden daha genel öncüllerle tartışılmaz meselelere ilişkin kanıtlar bulmanın peşindedir. Dolayısıyla bu iki ilim dalı arasında gökle yer arası kadar fark vardır.

Hâl böyleyken kelâmcıların, kendi disiplinleri çerçevesinde zihinsel faaliyetlerde bulunurlarken felsefî konuları Kur'ânî hedeflere uyarladıkları nasıl söylenebilir? Kaldı ki, kelâmcılar ilk kez ortaya çıktıkları günden zamanımıza kadar felsefecilerle ve ariflerle mücadele et-

mişlerdir. Kitaplarında ve risalelerinde yazılanlar, aralarındaki tartışmalara ilişkin olarak nakledilen olaylar bunun en somut kanıtıdır.

Aslında bu değerlendirmenin dayanağı, bazı oryantalistlerin; "Felsefenin İslâm dünyasına tercüme edilmesi, Müslümanlar arasında kelâm biliminin doğmasına yol açtı." şeklindeki savlarıdır. Bunu söyleyen kişi kelâmın ve felsefenin anlamını, iki bilim dalının amacını, kelâm biliminin ortaya çıkışını gerektiren objektif koşulları bilmeden konuşmaktadır. Bu, karanlığa taş atmaktır.

Bütün bunlardan daha tuhaf olanı, bunları söyledikten sonra şunları söylemesidir: "Kelâm ve felsefe arasında temel fark şudur: Kelâmî araştırma, dinsel yönü de gözeterek Allah ve meatla ilgili meseleleri kanıtlamayı amaçlayan bir araştırma türüdür. Buna karşılık felsefî araştırmalar, dinsel boyuta önem vermeksizin bu tür bir hedefe yöneliktir." İddia sahibi, bunu bir kanıt gibi ele alarak mantıksal ve akılsal ilkelerin esas alındığı bir zihinsel eylemin dinsel eylemle, dinin onayladığı meşru yöntemle bağdaşmadığını söylemektedir.

Bu şahıs, böylece gittikçe bozuk anlayışlarına derinlik kazandırmıştır. Çünkü bu alanda bilgi sahibi olan herkes bilir ki, iki bilim dalı arasında bu tür farktan söz eden kimse, şu hakikata işaret etme amacındadır ki, kelâmî araştırmalarda esas alınan kıyaslar, cedel amaçlıdır. Kabul edilen öncüllerden (meşhur ve muhatap yanında varlığı kabul edilen öncüllerden) uluşur. Çünkü kelâm bilgisinde bu tür önermelerin amacı, tartışılmaz ve kesin gözüyle bakılan meselelere ilişkin kanıtlar sunmaktır. Ama felsefî araştırmalarda esas alınan kıyaslar, burhan amaçlıdır ve bunlarla güdülen amaç hak olanı kanıtlamaktır, varlığı kabul edilen bir tasımı ispatlamak değil. Bu ise, iki yöntemden biri (kelâm yöntemi) dinsel bir yöntemdir; diğeri ise (felsefe), dinsel yöntemle çelişki içindedir; hak bile olsa dine itibar etmez, demekten ayrıdır.

Mantık, felsefe ve irfan bağlamında sözünü ettiği problemlere gelince; daha önce mantık bilimine yöneltilen eleştiriler üzerinde durduk. Felsefe ve irfanın konusu ile ilgili olarak söylenenler, eğer onlarda mevcut olan, yapılan açıklama ve bu şahsın anlayışı tarzında bir şeyse ve bunların hak dinle açıkça çeliştiğini ortaya koymuşsa, bunların batıl olduğundan kimse kuşku duymaz. Bunlar felsefî araştırma yapanların ve irfan mesleğini izleyenlerin hezeyanları ve yanılgıları-

dır. Ancak bir disiplinin izleyicilerinin hezeyanları, sürçmeleri ve doğru yoldan sapmaları, o disipline fatura edilmez. Bir kusur varsa, araştırmayı yapan kimselerindir.

Bunu söyleyenin kelâmcılar arasında yaşanan ihtilaflara bakması gerekir. Eş'arîsi, Mutezilîsi ve İmamiyesiyle her biri farklı bir görüşü savunmaktadır. Bu ihtilaflar tek kelime olan İslâm dininin çeşitli bölümlere bölünmesine yol açmıştır. Daha ilk dönemlerden itibaren yetmiş üç fırka ortaya çıkardı. Sonra her fırka kendi içinde bölündü. Belki de her bir temelin ayrıntıları sayı bakımından temellerden eksik değildir.

Şimdi bunu göz önünde tutarak söyleyin bakalım; bu ihtilafları, din yolundan ayrı bir yol mu meydana getirmiştir? Bir araştırmacı buna dayanarak dinin ve yönteminin batıl olduğunu söyleyebilir mi?

Ya da öbürleri (mantık vs.) açısından geçerli olmayan, ama berikiler (kelâmcı gruplar) için geçerli olan bir mazeretten ya da öbürlerin aşağılık oluşlarını gerektiren, ama berikiler için böyle bir nitelemeyi gerektirmeyen bir gerekçeden mi söz edilecektir? [Kelâmcılarla ilgili ileri sürülen cevaplar, aynen mantık ve felsefe için de geçerlidir.] Bu bağlamda kelâm bilimi fıkıh bilimine benzer. O da çeşitli gruplara ve taifelere bölünmüştür. Sonra her grup bizzat kendi içinde bölünmeler yaşamıştır. Birçok bilim ve disiplini buna örnek gösterebiliriz.

Yukarıdaki iddiayı seslendiren şahsın bütün sözlerinin sonucu olarak ortaya koyduğu "kullanıla gelen tüm yöntemler batıldır. Yalnızca kitap ve sünnet esaslı yöntem doğrudur. Dolayısıyla bu, dinî yöntemdir" gibi sözlerine gelince; bunu savunan kişinin anımsama, tezekkür yöntemini benimsemekten başka seçeneği kalmıyor. Bu da Yunan filozofu Platon'un [İslâm felsefesinde Eflâtun diye anılır] felsefesidir. Bu anlayışın özü şudur: İnsan eğer nefsanî tutkulardan soyutladıktan, takva süsünü takıp ruhsal erdemlerle bezendikten sonra bir hususla ilgili olarak nefsine müracaat ettiğinde, o hususla ilgili gerçekliği bütün çıplaklığıyla görür.

Tezekkür yöntemiyle ilgili olarak söylenen budur. Yunan'da ve başka yerlerde önceki kuşak filozoflardan bu kanaatte olanlar vardı. Bazı Müslümanlar ve batılı kimi filozoflar da bu görüş etrafında birleşmişlerdir. Ne var ki, bu düşünceyi savunanların farklı açıklamaları olmuştur.

Bazılarına göre açıklaması şudur: İnsanî bilgiler fıtrîdir. İnsan için bu ilimler hazır hâldedir. Fiilen onunla beraberdir ve bu durum ilk varoluş anından itibaren böyledir. Dolayısıyla insan için yeni bir bilginin meydana gelmesi, insanın onu anması anlamına gelir.

Bu felsefî düşünceyi benimseyenlerden bazıları bunu şu şekilde yorumlamışlardır: Maddî uğraşılardan sıyrılarak nefsin özüne yönelmek, gerçeklerin gün yüzüne çıkmasına yol açar; ama bu, bilginin bundan önce fiilen edimsel olarak insanla beraber var olduğu anlamına gelmez. Aksine bilgi, güç ve bilkuvve olarak mevcuttu. Bu bilginin edimsel hâle gelişi durumu, gaflet hâlinde insandan ayrılan, anımsama anında insanla bütünleşen, insan nefsinin derinliklerinde ve batınındadır. İrfan ve işrak ehli dediğimiz grupların ve çeşitli dinlerden olup da onların görüşlerini paylaşan toplulukların görüşleri bundan ibarettir.

Diğer bir grubun bu anlayışa getirdiği yorum ise, irfan ehli dediğimiz akımın yaklaşımını andırmaktadır; ancak bunlarda takva duygusuna sahip olmak ve teoride ve pratikte şeriata uymak şarttır. Önceki dönemlerde ve günümüzde yaşayan bazı İslâmî grupları buna örnek gösterebiliriz. Bunlara göre şeriata tâbi olmayı şart koşmuş olmaları, kendilerini âriflerden ve tasavvufçulardan ayıran bir kriterdir. Ama bu şartı koşma noktasında âriflerin kendilerinden çok önce olduklarının farkında değildirler. Bu gün elde bulunan ve itibar edilen kitapları bunun tanığıdır.

Şu hâlde bunların söylediği tasavvufçuların söylediklerinin aynısıdır. Aradaki tek fark, şeriata tâbi oluşun niceliği ve tâbi olmanın anlamının somut ifadesi üzerinde odaklaşmaktadır. Söz gelişi bunlar, şeriata tâbi oluş bağlamında salt nassın zahirini esas alan bir aşamayı öngörürler. Bu da gösteriyor ki yöntemleri, tasavvuf yöntemi ile ahbarîlik yönteminin izdivacının ürünüdür. Tezekkür yöntemine ilişkin yorumlar bu söylediklerimizle sınırlı değildir.

Tezekkür=anma teorisi, eğer mantıksal ve aklî ilkelere dönüşü geçersiz kılma eğilimine dönüşmüyorsa, genel olarak doğru bir teori değildir diyemeyiz. Çünkü insan kimliğiyle var edildiğinde kendi zatının, güçlerinin ve illetlerinin bilincinde olarak var edilir. Bunlara ilişkin ilmi, ilm-i huzurî [sezgisel bilgi]dir. Bununla beraber, insan sezgisel bilgiyi husulî bilgiye [duyularla elde edilen bilgiye] dönüştürme

gücüne de sahiptir. Fiilin kaynağı olan hiçbir güç yoktur ki, fonksiyonunu icra etmesin. Bu bakımdan insan, varlığının ilk evrelerinde birtakım bilgiler barındırır özünde. Bunlar zât açısından ondan geri olmakla beraber, zaman açısından onunla beraberdir. Bunu iyice kavramalısın. Aynı şekilde bir insanın maddî ilgilerden bir parça soyutlandığı zaman birtakım bilgiler elde edeceğini de kimse inkâr edemez.

Şayet tezekkür=anma teorisi ile, mantıksal ve aklî ilkelere dönüşün beraberinde taşıdığı sonuç geçersiz kılınmak isteniyorsa; şöyle ki, birbirleriyle uyumlu açık seçik öncüllerin bunların sonucu sayılan şeye bilgi açısından insanı, güç ve bilkuvve durumundan bilfiil ve edimsel düzeyine çıkarması olumsuzlanıyorsa veyahut maddî uğraşılardan sıyrılarak nefse dönüş anlamına gelen tezekkür=anma birtakım sonuçlar elde etmek için bilimsel öncüllere ihtiyaç gerektirmeyen bir durumdur, şeklindeki bir çıkarsama kastediliyorsa, bu, hiçbir makul anlamı olmayan bayağı bir görüştür. Mantıksal ve aklî ilkelere başvurmayı iptal etme anlamında tezekkür=anma teorisi birçok açıdan yanlıştır:

Birincisi: İlimler ve beşerî bilimler üzerinde yapılacak derin bir etüt, şu sonucu ortaya çıkarmıştır ki, beşerî bilimlerin tasdikî [yargı nitelikli, yani herhangi bir şeyi olumlayan ya da yadsıyan düşünsel edim] olanları, tasavvurî [tasarım nitelikli] olan bilgilere dayanır. Tasarım nitelikli bilgilerse, ya duyulara dayalı bilimlere münhasırdırlar ya da bir şekilde duyulardan soyutlanmışlardır.[1]

Öte yandan tasım ve deney şunu kesin olarak ortaya koymuştur ki, bir duyudan yoksun olan kimse, ister yargı nitelikli, ister tasarım nitelikli, ister bedihî [açık], ister nazarî olsun bu duyuya dayanan bütün bilimlerden yoksun olur. Şayet bilimler bilfiil olarak insan kimliği ile varolmuş olsa idi, varsayılan yoksunluğun bunun üzerinde bir etkinliği olmaması gerekirdi. Kuşkusuz, körlük ve sağırlık gibi durumlar anmaya engel olgulardır, demek de, bu görüşten yani, maddî ilgilerden sıyrılmak suretiyle nefse başvurmak, unutmanın bertaraf edilmesi suretiyle anmanın gerçekleşeceği yönündeki söylemden dönmenin değişik bir ifadesidir.

1- Usûl-i Felsefe, 5. makale.

İkincisi: Tezekkür=anma teorisini ancak bu türün bazı bireyleri başarabilirler. Geride kalanları ise, yaşamsal amaçları bazında bileşim ve buna bağlı sonuçlandırma yasasına göre hareket ediyorlar. Bu yasayı izleyerek binlerce doğru sonuçlara varırlar. Bütün bilim ve sanat dallarında süreç bu şekilde işler. Bu realiteyi inkâr etmek, tek kelimeyle büyüklenmedir. Bu realiteyi rastlantıyla yorumlamak ölçüsüzlüğün ta kendisidir. Dolayısıyla bu kurala göre hareket etmek, insanın fıtratının bir buyruğudur, insan buna bigane kalamaz. Canlı türlerinden herhangi birinin bir fitrî ve tekvinî=varoluşsal özellikle donatılması, sonra da bunun gereği olan eylemlerinde sonuçsuz kalması ve bu yöndeki çalışmalarında başarısızlığa uğraması imkânsızdır.

Üçüncüsü: Bunların anma adı altında ulaştıkları her bilginin, analize tâbi tutulması durumunda, mantıksal bir sıralamayla işlevsel olan öncüllere dayanmakta olduğu görülecektir. Öyle ki, biçim veya maddesi için öngörülen ilkelerden biri ihlal edilecek olursa, sonuç da kaçınılmaz olarak bozulur. Şu hâlde onlar, farkında olmadan mantıksal prensipleri kullanıyorlar. Sürekli tesadüf ve beraberlik iddialarıyla bir yere varılmaz. Dolayısıyla bu görüşü savunanların mantıksal prensiplere uymayan doğru ve anmasal bir bilimsel formül bulmaları gerekir.

Anma yöntemini, mantıksal ilkelere başvurmayı gerektirmeme anlamında algılamaya gelince, -ki bunun özü şudur: Ortada iki yol vardır. Biri mantık yolu, biri de örneğin şeriata tâbi olma şeklinde belirginleşen anma yolu. Her iki yol da doğruya ulaştırma açısından eşittir. Ya da anma yolu daha iyi ve daha üstündür. Çünkü bu yol Masum'un sözlerine uygundur. Akıl ve mantık yolu açısından ise durum farklıdır- bu yolda her zaman veya çoğu zaman yanlışa düşme tehlikesi söz konusudur.

Bundan önceki yaklaşıma ilişkin ikinci problem, bunun için de geçerlidir. Çünkü kitap ve sünneti, geniş ve olağanüstü boyutlarıyla tüm amaçlarını, sembollerini ve sırlarını kuşatıp özümsemek çok az insana bahşedilmiş bir derecedir. Bunlar da aralarında ilginç irtibatlar bulunan, temel ilkesi ve ayrıntı nitelikli prensibi, inançla, bireysel ve sosyal eylemle ilgili prensipleri girift bir şekilde iç içe girmiş dinsel bilgiler üzerinde derin ve kapsamlı araştırmalar yapabilen az sayıda şahsiyetlerdir. Bir insanın varoluşu itibariyle, varoluşsal donanım aracılığıyla gücünün

ve yapabilirliğinin ötesinde bir yükümlülükle sorumlu tutulması veya yasal olarak böyle bir şeyden sorumlu kılınması mümkün değildir.

O hâlde insanlar, dinî maksatları sadece bireysel ve toplumsal hayatlarına ilişkin aktivitelerde alışık oldukları bir yöntemle akletmekle yükümlüdürler. Bilinmeyenleri ortaya çıkarmak için bilinenleri mantıksal bir sıralamaya tâbi tutmak yani. Nitekim doğruluğu burhan aracılığıyla ispatlanan bilgiler, şeriatla ilgili sadece bazı hükümlerdir [böylece şeriatın kesin olarak bilinen hükümleri, bilinmeyenlerin belirlenip doğrulanmasına yönelik kanıt ve öncüller olarak değerlendirilirler].

Bundan daha da ilginç olanı, bazılarının bizim anma teorisi aleyhine kullandığımız bu kanıtı, anma teorisi lehine ve mantığın aleyhine kullanmalarıdır. Diyorlar ki: Eğer pratik gerçeklere ulaşmak mantık ve felsefe yöntemiyle mümkün olsa -ki mümkün değildir- bu, ancak Aristo ve İbn-i Sina gibi felsefenin sembol isimleri için geçerli olabilir, insanların geneli için değil. Yasa koyucunun pratik gerçeklere ulaşmak için mantık ve felsefî yöntemleri bir yol olarak emretmesi, bu durumda mümkün olabilir mi?

Ama bunu diyenler, aynı problemin aleyhlerine döndüğünün farkında değildirler. Bunlar deseler ki: "Anma yöntemi herkes açısından kolayca kullanılabilir bir yöntemdir. Herkes, kapasitesi ve bu yönteme uyması oranında bu yöntemden yararlanabilir." Buna cevaben deriz ki: Az veya çok herkes de kendi kapasitesi oranında, gerçeklere ulaşmak için mantıksal kurallardan yararlanma imkânına sahiptir. Herkes gerçekleri bütünüyle kavramak ve kapasitesinin üstünde bir yükün altına girmek zorunda değildir ki!

Bunlara yönelik ikinci bir cevap da, yukarıda işaret edilen üçüncü problemde belirginleşmektedir. Şöyle ki: Bunlar, daha önce de vurguladığımız gibi, anma teorisi adına açıkladıkları bütün amaçları çerçevesinde mantık yöntemini kullanıyorlar. Hatta bunu, mantık yöntemini çürütmek ve anma yöntemini kanıtlamak için serdettikleri açıklamalarında bile uygulamaktan geri kalmıyorlar. Bu bile, yaklaşımlarının yanlışlığını kanıtlamak bakımından yeterli bir veridir.

Üçüncü bir karşı cevap da şudur: Sözünü ettikleri anma yöntemi bazında yanılgıya düşmek normalde karşılaşılan, hatta çoğu zaman karşılaşılan bir olgudur. Çünkü anma yöntemi, onların iddia ettikleri

gibi, selef kuşağının mantık yöntemi dışında izledikleri bir yoldur. Buna karşın onlarla ilintili olarak hiç de azımsanmayacak ihtilaflar ve yanılgılar nakledilmiştir. Bunların çoğu da, Müslümanların ilim sahibi, kitap ve sünnete tâbi kimseler oldukları hususunda ittifak ettiği sahabe şahsiyetlerdir.

Bir kısmı da, ümmetin çoğunluğunun fıkhında ve adalet sahibi olduklarında birleştikleri kimselerdir. Ebu Hamza, Zürare, Eban, Ebu Halid, iki Hişam [Hişam b. Hekem ve Hişam b. Salim], Mümin-i Tak ve İki Safvan [Safvan b. Ya'la ve Safvan-i Cemmal] gibi bu niteliklere sahip Ehlibeyt İmamlarının ashabını buna örnek gösterebiliriz. Bunlar arasındaki temel ihtilaflar herkesçe bilinen ünlü ihtilâflardır. Şurası açıktır ki, ihtilaf eden iki kişiden sadece biri hak üzere olur. Yine Küleynî, Şeyh Saduk, Şeyh-ut Taife (Şeyh Tûsî), Şeyh Müfid ve Seyit Murtaza (Allah'ın rahmeti onlara olsun) gibi ilk kuşak fıkıhçı ve hadisçiler de ihtilaf etmişlerdir.

Şu hâlde anma yönteminin mantıksal yönteme karşı ayrıcalığı nerede kaldı? Dolayısıyla anma teorisinden başka, hak ile batılı birbirinden ayıracak başka bir kıstas bulmak gerekir. Bu da mantıksal düşünce yönteminden başkası değildir. Başvuru mercii ve temel dayanak bu olmalıdır.

Dördüncü karşı cevap: Yaklaşımın özü şu nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır: İnsan ismet ve temizlik ehlinin (masumların) peşinden gitti mi, hataya düşmez. Ancak daha önce de dikkat çekildiği gibi, bunun bir şartı vardır. Eğer masumdan aktarılan söz kesin olarak işitilmiş ve maksadı doğru biçimde algılanmışsa, hataya düşürmez. Buna hiç kimsenin bir diyeceği yoktur.

Gerçekte, masum zattan işitilen veya ondan algılanan şey bir maddedir. O, anmanın ve mantıksal düşünmenin aynısı değildir. Böyle bir söz işitildiğinde de şöyle bir yargı onu izler: Bu, masum zatın görüşüdür. Onun her görüşü haktır. Şu hâlde bu görüşü de haktır. Bu, sonucu kesin bir kanıttır. Bunun dışında tek kanallı (âhâd) haberlerin çıkarsamalarından ibaret olan hususlarda veya sadece insanda zannı gerçekleştiren buna benzer hususlarda bu kanıt bir şey ifade etmez. Tek kanallı haberlerin, ahkâm dışında hüccet olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Kitapla uyuşursa o başka. Aynı şekilde, zannın karşıtı

yönde bilimsel bir kanıta dayalı bilginin olduğu yerde o şeye ilişkin bir zan düşünülemez.

9- Bazıları da diyorlar ki: "Yüce Allah bize, aramızda kullanageldiğimiz ve alışık olduğumuz ifade biçimiyle hitap etmiştir. Dil ehlinin bildikleri düzen ve telif esas alınmıştır bu hitapta. Bize emir, yasak, ödül vaadi, azap tehdidi, kıssalar, hikmet, öğüt ve en güzel şekilde tartışma gibi hususları içeren açıklamalarla hitap etmiştir. Bunları anlayıp yorumlamak için de mantık, felsefe; kâfir ve müşriklerin mirası ve zalimlerin yolu olan disiplinleri öğrenmeye gerek yoktur. Onları dost edinmek, onlara eğilim göstermek, tarzlarını benimsemek, yollarını izlemek bize yasaklanmıştır. Dolayısıyla Allah'a ve Resulüne iman eden bir kimse, ancak dinsel açıklamaların zahirlerini ve normal bir zihnin bu metinlerden algıladığını esas almalıdır. Bunları yorumlamaya ya da bu çizilen çerçeveyi aşmaya yeltenmemelidir."

Haşviye ve müşebbihe denen grupların yaklaşımı böyledir. Hadis ehli dediğimiz bazı kimseler de bu tarz bir yaklaşımı benimsemişlerdir.

Bu görüş, öncelikle biçim açısından yanlıştır. Çünkü kullanılmaması için serdedilen bir açıklamada bizzat mantıksal yöntem esas alınmıştır. Kur'ân mantık kurallarını kullanmaya yöneltiyor insanı, diyen kimse, "Her Müslüman mantık öğrenmek zorundadır." demiyor. Ancak mantık kurallarını kullanmak da kaçınılmazdır. Bu bakımdan, yukarıdaki savı seslendirenler şu örnekteki kadar tuhaf bir tutum içindedirler. Söz gelimi biri desin ki: "Kur'ân bizi dinî hedeflere yöneltmeyi istiyor. Dolayısıyla cahiliye ehlinin kültürü olan dili öğrenmemize gerek yoktur."

Dil, doğal olarak insanlar arası karşılıklı konuşma sürecinin bir aşaması olarak kaçınılmaz bir gereksinim olduktan ve Allah kendi kitabında, Peygamber (s.a.a) de sünnetinde bu doğal aracı kullandıktan sonra, böyle bir açıklamanın değerden yoksun olduğu gibi insanın doğası gereği akletme aşamasında gereksinim duyduğu bir manevî araç olan ve Allah'ın kitabında, Peygamber'in (s.a.a) de sünnetinde bir araç olarak kullanılan mantığa karşı çıkmanın bir anlamı yoktur.

Madde [öz ve içerik] açısından ise, aklî materyaller esas alınmış olmakla beraber, safsata yapılmıştır. Çünkü sözün zahirî anlamı ile anlam ve algılayışların örtüştüğü objektif karşılıkları eşit ve bir görül-

müştür. Söz gelimi Allah'ın kitabına inanan bir Müslüman'ın, Allah'ın sıfatları olarak "ilim, kudret, hayat, işitme, görme, konuşma, dileme ve ifade" gibi kavramlardan anlaması gereken şey, "bilgisizlik, acizlik, ölüm, sağırlık, körlük" gibi anlamların zıddıdır.

Ama yüce Allah için bizim ilmimiz gibi bir ilim, bizim gücümüz gibi bir kudret, bizim hayatımız gibi bir hayat, bizim işitmemiz, görmemiz, konuşmamız, dilememiz ve irademiz gibi bir işitme, bir görme, bir konuşma, bir dileme ve bir irade öngörmek, ne kitap, ne sünnet ve ne de akıl açısından doğrudur. Tefsirimizin 3. cildinde muhkem ve müteşabih meselesini irdelerken, bu konuya ilişkin bazı açıklamalarda bulunduk.

10- Diğer bir grubun değerlendirmesi ise şöyledir: "Aklî kanıtlarla kanıtsallığı ispatlanmak istenen öncüllerin hüccet olmasının tek delili, aklın yargısına tâbi olmanın zorunlu olduğunu öngören aklî öncüldür. Diğer bir ifadeyle: Aklın yargısının kanıtı, aklın kendisinden başka bir şey değildir. Bu, açık bir döngüdür, bu bakımdan ihtilaflı meselelerde taklit etme yerine peygamber veya imam olarak bir masumun sözüne başvurmaktan başka seçenek yoktur."

Bu konuda ileri sürülen en düzeysiz değerlendirmedir bu. Bununla binanın sağlamlaşması isteniyor, ama yıkılışına yol açıyor. Çünkü bu iddiayı ileri sürenler, açık döngü ifadesiyle aklın yargısını geçersiz kılıyorlar. Şeriatın hükmüne gelince, ya aklın yargısıyla -ki bir döngüdür- kanıtsamada bulunacaklar ya da kendisinde bir döngü olan şeriatın kendi hükmüyle. İki döngü arasındaki şaşkınlar gibidirler. Ya da taklit etmek durumunda kalacaklar. Bu da ikinci bir şaşkınlık.

Aslında bu değerlendirmeyi yapanlar, "aklın hükmüne tâbi olmanın zorunluluğu"nun anlamını algılamada bir yanılgı içine düşmüşlerdir. Şayet "aklın hükmüne tâbi olma zorunluluğu" ile sakınca ve mubah akışa tekabül eden ve şefkatli bir öğütçüye veya adil bir hükme uymanın zorunluluğu gibi uyulmaması durumunda yerilmeyi veya cezayı gerektiren bir durum kastediliyorsa, bu, pratik aklın hükmüdür ve bu konu, bahsimizin dışındadır.

Şayet uyma [aklın hükmüne tâbi olma] zorunluluğuyla "insan, önermenin tüm yönleri iyice gözden geçirilerek, sahih bilimsel bir biçim içinde, bilimsel öncüllerle kanıtlanan sonuçları benimsemek zorunda-

dır." demek isteniyorsa, bu, insanın vicdanıyla algıladığı bir olgudur; böyle bir durumda aklın kanıt istemesinin anlamı yoktur. Çünkü böyle bir olgunun kanıtı kendi kanıtsallığı ve kanıtsallığının apaçıklığıdır. Tıpkı diğer apaçık, kanıt gerektirmeyen olgular gibi. Çünkü apaçık olguların kanıtı, bizzat kendileridir. Yani, kanıta ihtiyaçları yoktur.

11- Bir diğer grup da diyor ki: "Mantığın amacı, eşyanın değişmeyen mahiyetlerini, belirlemek, sürekli, değişmez ve bütünsel öncüller aracılığıyla sonuçlara ulaşmaktır. Günümüz bilimsel araştırmaları şunu kesin olarak ortaya koymuştur ki, ne objeler dünyasında, ne de zihin içi tasavvur âleminde tümel, sürekli ve değişmez bir şey yoktur. Olan şudur: Varlıklar evrensel dönüşüm yasasının egemenliği altındadırlar. Bir şeyin değişmez, sürekli veya tümel bir hâl üzere olması söz konusu değildir."

Bu görüş, üzerinde düşünen herkesin rahatlıkla fark edebileceği gibi, biçim ve içerik olarak mantıksal prensipleri kullanması açısından çelişki arz etmektedir. Kaldı ki, bu itirazda bulunan kişiler, bununla eski mantığın kesinlikle doğru olmadığını kanatılamaya çalışıyorlar. Oysa bu, değişmez kavramları kapsayan değişmez, sürekli, tümel bir sonuçtur. Aksi takdirde bu itiraz bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla itiraz, kendi kendisini çürütmektedir.

Bu uzun açıklamalarla, kitabımız için öngördüğümüz, elden geldiğince özetleme ilkesini aştığımızı düşünüyoruz. Dolayısıyla yeniden baştaki konumuza dönüyoruz ve diyoruz ki:

Kur'ân-ı Kerim, aklı öz doğası gereği kullanımına sunulan olguları kullanmaya, doğası gereği alıştığı ve tanıdığı yöntemleri izlemeye yöneltir. Bilinmeyen sonuçlara ulaşmak için bilinen olguları belli bir düzen içinde veri olarak kullanmak yani. Aklın öz doğası, gerçek yargı nitelikli bilgiler çıkarsamak için gerçek ve yakinî öncülleri kullanmayı öngörür. Ki biz buna burhan, yani kanıt diyoruz. Mutluluk, mutsuzluk, hayır, şer, yarar ve zarar, seçilmesi ve tercih edilmesi gereken ya da gerekmeyen itibarî=göreceli olgular gibi eylemle ilintili olgular bağlamında ise, ünlü veya karşı tarafa göre tartışılmaz öncülleri esas almayı öngörür. Ki buna cedel deniyor.

Yine sanıya dayanan hayır ve şer noktasında sanının ürünü öncülleri esas alarak sanılan hayra iletilmeyi, yöneltilmeyi ya da sanılan

şerden korunmayı öngörür. Ki biz buna öğüt diyoruz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et."* (Nahl, 125) Öyle anlaşılıyor ki, bu ayette geçen "hikmet"ten maksat, kanıttır. Buna tekabül eden ikinci safhada güzel öğüt ve tartışmadan söz edilmiş olmasından da bunu anlıyoruz.

Bu noktada okuyucunun aklına şöyle bir soru gelebilir: Mantıksal düşünce yöntemi, hem kâfirin, hem de müminin dayandığı bir olgu ise, hem fasık, hem de muttaki bir insan tarafından sergilenebiliyorsa, yüce Allah'ın takva ehli olmayan, takvaya göre hareket etmeyen insanlar açısından hoşnut olunan bilgiyi ve sahih düşünmeyi olumsuzlamasının anlamı nedir? Nitekim yüce Allah söyle buyurmuştur: *"Ancak O'na yönelen (tezekküre ulaşır) öğüt alır."* (Mü'min, 13) *"Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır."* (Talâk, 2) *"Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir ve O, yola geleni de iyi bilir."* (Necm, 29-30) Yararlı bilginin ancak sahih amelle elde edileceğini ifade eden rivayetlerin sayısı ise oldukça fazladır.

Buna şu cevabı veririz: Kitap ve sünnetin bilginin yanı sıra takvayı da göz önünde bulundurdukları kuşku götürmeyen bir gerçektir; ancak bu demek değildir ki takva veya takva destekli öğüt alma, insanın öz doğası gereği kaçınılmaz olarak icra ettiği fıtrî düşünce yönteminden öte, gerçeklere ulaşma hususunda bağımsız olarak izlenebilecek bir yöntemdir. Eğer durum böyle olsaydı, Kur'ân'da hakka uymayan, takva nedir, tezekkür nedir bilmeyen kâfirlerin, müşriklerin, fasıkların ve günahkârların aleyhine sunulan tüm kanıtlar geçersiz olurdu. Çünkü durum bu merkezde olursa, kastedilen grupların istenen kavrayış düzeyine erişmeleri beklenemez. Kaldı ki, durumun değişmesinin varsayılmasıyla onlarla girişilen tartışmanın da bir anlamı kalmaz. Aynı durum, hadisler çerçevesinde çeşitli sapık gruplar ve fırkalarla girişilen tartışmalar için de geçerlidir.

Oysa takvanın göz önünde bulundurulmuş olması, kavrama yeteneğine sahip insan nefsini fıtrî doğrultusuna döndürme amacına yöneliktir. Biraz daha açacak olursak: İnsan, fizyolojik yapısı itibariyle bir-

birine karşıt hayvansal ve yırtıcı güçlerden meydana gelir ve bunlar maddî elementlerden meydana gelen bedence kuşatılmışlardır. Her güç kendine özgü bir bilinçle işlerini görür. Bu arada diğer güçlerle aralarında, işlevini görürken onların konumunu gözetecek bir bağlantı söz konusu değildir. Yalnızca zıtlaşma, birbirini itme şeklindeki bir ilişkiden söz edilebilir.

Örneğin, beslenme arzusu insanı yemeye ve içmeye yöneltir. Bu yönelişte, beslenme gücünün kendisinden kaynaklanan herhangi bir sınır ya da bir ölçü yoktur; ancak sınırlı bir kapasiteye sahip olan midenin engellemesi başka. Ya da çok çiğnemekten, çok yemekten dolayı ağzın yorulmuş olması da bir engel olabilir. Bu olguları her zaman için kendimizde gözlemleyebiliriz.

Durum böyle olunca, insanın bu güçlerden birine büsbütün eğilim göstermesi, her istediğini yerine getirmesi ve her etkisine tepki vermesi, her dediği yapılan bu gücün azmasına, karşıt gücün de bütünüyle geçersiz kılınacak ya da en azından pasivize edilecek şekilde baskı altına alınmasına neden olur. Söz gelimi yemek ve çiftleşme arzusunun hiçbir sınır tanımayacak şekilde, tüm gerekleri yerine getirilerek serbest bırakılması insanı çalışmak, toplumsal fonksiyonlar icra etmek, ev işlerini düzenlemek ve çocuk yetiştirmek gibi yerine getirilmesi zorunlu bireysel ve toplumsal görevlerin şahsında somutlaşan hayatî görevleri ihmal etmek durumunda bırakır. Şehevî (çekici) ve öfkesel (itici) diğer güçlerin kontrolsüz bir şekilde işlevselleştirilmesi için de aynı durum geçerlidir. Yaşadığımız sürece, bunun da çeşitli örneklerini hem kendimizde, hem de başkalarında gözlemleyebiliriz.

Hiç kuşkusuz bu ifrat ve tefrit insanlığın helâki demektir. Çünkü insan, bu farklı güçleri kendi sultası altında bulunduran nefisten başka bir şey değildir. İnsanın, bu güçleri kendi amelleriyle dünya ve ahiret mutluluğu yolunda yönlendirmekten başka bir işlevi yoktur. Mutluluk yolu ise, tekâmüle doğru bilgisel bir hayattan başka bir şey değildir. Bu yüzden her güce, diğer güçlerle çatışmayacak veya onları baştan geçersiz kılmayacak bir pay ve bir etkinlik alanı ayırması, insan için kaçınılmazdır.

Bu demektir ki, insanın insanlık anlamını kendi şahsında somut olarak gerçekleştirmesi, bütün güçleri arasında denge oluşturmasına

ve her birinin orta yolda, kendisi için öngörülen çizgide etkinlik göstermesini sağlamasına bağlıdır. İnsanın varoluşsal olarak sahip olduğu bu güçler arasında olması öngörülen denge olgusunu hikmet, cesaret ve iffet gibi üstün ahlâkı temsil eden niteliklerle isimlendiririz. Adalet ise, bunların tümünü içeren bir kavramdır.

Hiç kuşkusuz insanın varoluşsal olarak bünyesinde barındırdığı bu düşünceleri algılaması, insanî bilgi ve ilim noktasında derinlik kazanması, adı geçen bu şuursal güçlerin etkinliklerini ve gereksinimlerini sergilemeye başlamaları ile birlikte gündeme gelir. Bu demektir ki insan, oluşunun ilk demlerinde bu derin bilgiler ve geniş kavrayışlar açısından eli boş durumdadır. Bu durum içsel güçlerin ihtiyaçlarını algılayıp, isteklerini ve arzularını kendilerince önermeye başlamalarına kadar devam eder. İşte bu basit, ilkel algılayışlar insan bilgilerinin kaynağını oluşturmaktadır. Daha sonra insan, bunları yerine göre genelleştirir, yerine göre özelleştirir; kimileri arasında bileşimler yapar, kimilerini ayırır ve sonuçta insanî düşünceler tamamlanmış olur.

Bu noktada basiret sahibi insan, karşıt güçler arasında birine aşırı derecede uymanın, bu gücün taleplerini karşılama noktasında savurganca davranmanın düşünce ve bilgi açısından bir sapıklığa yol açacağını tahmin eder. Çünkü bu durumda boyunduruğu altına girilen gücün onayladıkları, diğer güçlerin onayladıkları olguları ve düşünceleri boğacaktır. Diğer güçlerin gerekleri görmezlikten gelinecektir.

Deneyimler bu gerçeği somut bir şekilde gözler önüne sermektedir. Çünkü şehvet düşkünü, varlık içinde şımaran aşırı bireylerin ve beşerî toplumların sosyal hayatlarını ifsat eden zalim, azgın tağutların tavırlarında gözlemlediğimiz şey, işte bu sapıklıktır. Böyle insanlar şehvetin girdabına girmişlerdir; içki, müzik ve kadın motifleriyle süslü, zevkten akılları buğulanmış bu insanlar, insanî yükümlülükleri ve önemli işleri düşünecek durumda değildirler. İnsanî değerler noktasında ancak yiğit insanlar yarışırlar. Zevk içinde yüzen insanlarınsa oturuşlarına, kalkışlarına, toplanışlarına ve dağılışlarına şehvet ruhu egemen olur.

Aynı şekilde, Allah'ın kulları üzerinde egemenlik kuran müstekbir tağutlar taş yürekli olurlar; yumuşaklığı, şefkati, tevazuyu ve alçak gönüllülüğü, zorunlu olan hâllerde bile akıllarına getirmeleri tasavvur

edilemez. Bunların hayatları, iğrenç hâllerinin somut bir göstergesidir. Bu hâllerini konuşmalarından, susuşlarından, bakışlarından, gözlerini kibirle kapayışlarından, bir şeye yönelmelerinden ya da bir şeye sırtlarını çevirişlerinden gözlemlemek mümkündür. Bunların tümü, bilgilenme bağlamında yanlış bir yol tutmuşlardır; bunların her bir grubu sapık, muharref ve subjektif bilgilerinin üzerine kapanır, bundan ötesini asla görmez. Yararlı bilgileri ve gerçek insanî değerleri görmezlikten gelir. Çünkü bir insanın gerçek değerlere ve yararlı bilgilere sahip olması, güzel bir ahlâka sahip olmasına; insanî faziletlerle bezenmiş olmasına, diğer bir ifadeyle takva sahibi olmasına bağlıdır.

Değerlendirmelerimiz sonucu gördük ki, salih ameller güzel ahlâkı, güzel ahlâk gerçek bilgileri, yararlı ilimleri ve doğru düşünceleri korur. Amelini beraberinde taşımayan ilimde hayır yoktur.

Bu konuyu, açıklamayı gerektirdiği için ilmi ve ahlâkı bir perspektiften ele aldık. Fakat yüce Allah, bu meseleyi son derece çarpıcı bir şekilde bir tek cümlede ifade etmiştir: *"Yürüyüşünde tutumlu ol."* (Lokmân, 19) Bu ifade, hayat yolculuğunda mutedil, dengeli olmaktan, orta bir yol izlemekten kinayedir.

Başka ayetlerde de şöyle buyrulmuştur: *"Allah'tan korkarsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir."* (Enfâl, 29), *"Kendinize azık alın, çünkü azığın en iyisi takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden korkup-sakının."* (Bakara, 197) Demek isteniyor ki siz, basiretli, akıl sahipleri, aklınızı kullanabilmeniz için takvaya muhtaçsınız. Yine de neyi kastettiğini Allah herkesten daha iyi bilir.

Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefsini temizleyen iflâh olmuş, onu kirletip örten, ziyana uğramıştır."* (Şems, 7-10), *"Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz."* (Âl-i İmrân, 130)

Bir de ters açıdan meseleye yaklaşalım: Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayi ettiler, şehvetlerine uydular. Bunlar da azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır. Ancak tövbe eden, inanan ve iyi işler yapanlar başka."* (Meryem, 59-60) Burada, şehvete uymanın insanı azgınlığa yönelteceği vurgulanıyor. Diğer bir ayette ise şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her ayeti*

görseler de yine ona inanmazlar. Doğru yolu görseler, onu yol edinmezler; ama azgınlık yolunu görseler, onu yol edinirler. Çünkü onlar, ayetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular." (A'râf, 146) Bu ayette, gazap (öfke) gücünün tutsaklarının hakka tâbi olmaktan alıkondukları, azgınlık yoluna itildikleri vurgulanıyor. Sonra bunun nedeninin hakkı umursamamaları olduğu belirtiliyor.

Bir diğer ayette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki, kalpleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da sapık. İşte onlar gafillerdir."* (A'râf, 179) Bu ayette, adı geçen umursamazların, insana özgü gerçek bilgileri umursamadıkları belirtiliyor. Kalpleri, gözleri ve kulakları mutlu insanın insanî erdemler bağlamında ulaştığı sonuçları algılamaktan alıkonmuşlardır. Onlar yalnızca hayvanların aldıkları hazzı alırlar ya da onlardan bile daha sapık bir durumla karşı karşıya olurlar. Yani evcil hayvanların, yırtıcı hayvanların eğilimlerine, alışkanlıklarına benzer düşüncelere sahip olurlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu husus belirginleşiyor: Kur'ân-ı Kerim'in düşünme, tezekkür ve akletme eylemleri bağlamında takva sıfatına sahip olmayı şart koşması ve ilmi amelle birlikte zikretmesi, düşüncenin doğrulması, ilmin doğru olması, hayvanî vehimlerden ve şeytanî empozelerden arınması amacına yöneliktir.

Bir de inkârı mümkün olmayan Kur'ânî bir gerçek var bu hususta. Şöyle ki: İnsan ilâhî velayet sahasına girip kutsal ve kibriyaî huzura yaklaşınca, göklerin ve yerin melekûtunu gösteren bir kapı açılır önünde. Bu kapıdan bakınca başkalarının göremediği Allah'ın büyük ayetlerini, karşı konulmaz azametinin, üstünlüğünün ve egemenliğinin sönmez nurlarını gözlemler. İmam Sadık (a.s) şöyle der: "Eğer Âdem Oğullarının kalplerinin etrafında şeytanlar dönüp dolaşmasalardı, göklerin ve yerin melekûtunu görürlerdi."[1]

Ehlisünnet'in rivayetine göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Eğer çok konuşmanız ve kalplerinizin bozulması olmasaydı, benim gördüklerimi görür, işittiklerimi işitirdiniz."

1- [Mahaccet-ül Beyza, c.3, s.18]

Bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Allah iyilik edenlerle beraberdir."* (Ankebût, 69) Şu ayet de, belirgin bir şekilde bu hususa işaret etmektedir: *"Ve sana yakin gelinceye kadar Rabbine kulluk et."* (Hicr, 99) Dikkat edilirse bu ayette yakin (kesin bilgi) ibadetin bir sonucu olarak gösterilmektedir. Şu ayette de aynı hususa yönelik bir işaret vardır: *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki... kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) Burada da kesin inanç (yakin) niteliği melekûtun gözlemlenmesiyle irtibatlandırılmıştır.

Aşağıdaki ayetlerde de aynı noktaya temas edilmiştir: *"Hayır, kesin bilgi ile bilseydiniz, elbette cehennemi görürdünüz. Sonra onu yakin gözlerinizle göreceksiniz."* (Tekasür, 5-7), *"Muhakkak ki, iyilerin yazısı İlliyyin'dedir. İlliyyin'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. Yaklaştırılmış olanlar onu görürler."* (Mutaffifîn, 18-21) Konuyla ilgili daha doyurucu açıklamalar, *"Sizin dostunuz ancak Allah ve O'nun elçisidir..."* (Mâide, 55) ayeti ve *"Ey inananlar, siz kendinize bakın..."* (Mâide, 105) ayeti incelenirken yapılacaktır.

Şimdi bu gerçeğin tartışılmazlığı ile, bizim yukarıda vurguladığımız, "Kur'ân insanın yaratılışına esas oluşturan ve insan hayatının temel dayanağı konumundaki fıtratın öngördüğü düşünce yöntemini destekler" gerçeği arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu husus düşünsel yöntemden ayrıdır, ilâhî bir bağıştır. Allah bunu kullarından dilediği kimselere özgü kılar. Sonuç muttakilerindir.

TARİHÎ İNCELEME

Bu incelemede genel bir yaklaşımla, İslâmî düşünce tarihi ve bu hususta farklı mezheplere ve akımlara mensup İslâm ümmetinin izlediği yöntem üzerinde duracağız. Bunu yaparken mezheplerden birini haklı çıkarmak ya da çürütmek gibi bir amaç gütmeyeceğiz. Olayları Kur'ân mantığı doğrultusunda sunacak, bu bağlamda Kur'ân'a uyanı ve uymayanı tespit etmeye çalışacağız. Bu arada muvafıkların övündükleri ve muhalif olanların mazeret olarak sundukları şeylerin ne köklerine, ne de dallarına inmeyeceğiz. Bu bizim işimiz değil. Mezhebî olsun olmasın, bu farklı bir araştırma yöntemidir.

Kur'ân-ı Kerim, yasal sisteminin mantığı çerçevesinde insan hayatının tüm alanlarıyla ilgilidir. Bu bağlamda hiçbir kayıt ya da şartla sınırlı değildir. Bireyiyle, toplumuyla; küçüğüyle, büyüğüyle; erkeğiyle, dişisiyle; beyazıyla, siyahıyla; Arabıyla, Acemiyle; kentlisiyle, köylüsüyle; âlimiyle, cahiliyle; hazır olanıyla, hazır olmayanıyla her zaman ve her mekandaki insan türüne hükmeder. İnsanın inanç, ahlâk ve pratik hayatla ilgili her meselesine müdahale eder.

Kur'ân, insan hayatının her alanında belirginleşen tüm bilimlerle ve sanatlarla ilgilidir. Derin düşünmeyi, tefekkür etmeyi, öğüt almayı ve akletmeyi teşvik eden ayetleri üzerinde düşünüldüğü zaman, Kur'ân'ın göksel, yersel, bitkisel, hayvansal ve insanî meseleler gibi evrenimizin unsurları, aynı şekilde fizik âleminin ötesindeki melekler, şeytanlar, levh ve kalem gibi konular hakkında bilgi edinmeyi, cehaleti ortadan kaldırmayı istediği görülecektir. Kur'ân'ın bu teşviklerinin amacı, bu alandaki bilgiyi, Allah'ı tanıma ve yine herhangi bir biçimde insanın sosyal mutluluğuyla ilintili olan ahlâk kurallarını, yasaları, hakları ve sosyal hükümleri tanımaya ulaştıran bir araç hâline getirmektir.

Artık biliyoruz ki Kur'ân, fıtratın kaçınılmaz olarak öngördüğü fıtrî düşünce yöntemini destekler. Ki insanın, mantıksal bir süreçle fıtratın öngördüğünü göz önünde bulundurarak bu çağrıdan kaçışı mümkün değildir.

Bizzat Kur'ân kanıt, cedel (tartışma) ve öğüt gibi mantıksal teknikleri kullanır. Yol göstericiliğini yaptığı ümmeti bu konuda kendisine uymaya çağırır, amel kapsamına girmeyen gerçekler bazında [nazarî konularda] kanıta dayanarak hareket etmelerini; bunun dışındaki hususlarda [amelî konularda] ise, genel kabulleri, tartışılmaz önermeleri veya ibret verici olguları esas almalarını ister.

Kur'ân-ı Kerim, amaçlarının açıklanması açısından Hz. Peygamber efendimizin (s.a.a) sünnetini dikkate alır ve muhataplarına Allah Elçisinin (s.a.a) bir model olduğunu belirtir. Nitekim bu mesajı algılayan ilk Müslümanlar Peygamberin söz ve davranışlarını özenle takip ederek ezberliyorlardı. Hz. Peygamberin (s.a.a) ilmî yöntemini bir talebenin öğretmenini taklit etmesi gibi taklit ediyorlardı.

Halk, Peygamber zamanında (Medine'ye yerleştiği dönemi kastediyoruz) İslâmî eğitim açısından henüz yolun başındaydı. Durumları,

ilim ve sanatın sistematize edilişi açısından, ilk insanların durumunu andırıyordu. İlmî araştırmaları önemsemelerine rağmen buna ilişkin faaliyetleri basitti ve teknik bir çalışmadan söz edilemezdi. Öncelikle Kur'ân'ı ezberlemeye ve okumaya gayret gösterdiler. Yazıya geçirmeksizin Hz. Peygamberin (s.a.a) hadislerini ezberleyip başkalarına naklediyorlardı.

Zaman zaman kendi aralarında kelâmî konular üzerinde tartışmalara girdikleri de oluyordu. Diğer dinlerin mensuplarıyla, özellikle Yahudi ve Hıristiyanlarla tartışırlardı. Çünkü Arap yarımadasında, Habeşistan ve Şam civarında Yahudi ve Hıristiyan topluluklar bulunuyordu. Bu realite, kelâm ilminin ortaya çıkışını hazırladı. Bu arada cahiliye şiirini rivayet etmekle de meşgul oluyorlardı. Şiir rivayeti, Arap ulusuna özgü bir gelenekti. İslâm, bu konuyla ilgilenmemiştir. Kitapta bir kelimeyle bile olsa şiirin ve şairlerin övüldüğüne, sünnette fazla bir övgüyle söz edildiğine rastlanmaz.

Sonra Resulullah'ın (s.a.a) vefat etmesinin ardından bilinen hilafet olayı ortaya çıktı. Hilafetle ilgili olarak ortaya çıkan ihtilaf, mevcut ihtilaf kapılarına bir kapı daha ekledi.

Birinci halifenin döneminde, Yemame Savaşında çok sayıda Kur'ân hafızının şehit olması üzerine Kur'ân bir mushaf hâline getirildi.

Onun halifeliği zamanından sonra -ki yaklaşık iki yıl sürdü- ikinci halife döneminde durum bu minval üzere devam etti.

İkinci halife zamanında, Müslümanların elde ettikleri büyük fetihler sayesinde İslâm'ın sesi yayıldı, etkinlik alanı genişledi. Fakat bu alana yönelik ilgi, Müslümanları ilmî bağlantılar bazında derinlik kazanmaktan, ilim alanında ilerleme kaydetmekten alıkoyuyordu. Ya da Müslümanlar sahip oldukları ilmî düzey açısından genişleme ve yayılma gereğini duymuyorlardı.

İlim ve onunla elde edilen erdem, somut bir olgu değildir ki, bir millet onu bir başkasında tanısın. Tersine ilmi elde etmenin yolu, bir sanatla bağlantı içinde olmasıdır. Bunu izleyen aşamada ilmin etkileri somut olgulara yansır ve herkes bunu somut olarak gözlemler.

Peş peşe gelen bu fetihler bir karakteri de depreştirdi. Nebevî terbiye sonucu bastırılan Arap cahiliye karakterini, yani gurur ve büyüklük

kompleksini. Artık Araplarda da zorba ve egemen uluslarda rastlanan ceberut ruh dolaşmaya başladı. Yavaş yavaş onların karakteristik özelliği hâline geldi. Bunun en somut kanıtı, o günkü İslâm ümmetini Araplar ve Mevalîler=köleler şeklinde ikiye bölmenin yaygınlaşmasıdır.

Dönemin Şam valisi Muaviye, Müslümanlar arasında Kayser kralı ve bir imparator gibi davranıyordu. Bunun gibi, tarihin İslâm ordularıyla ilgili olarak anlattığı daha birçok yozlaşmaların somut örnekleri gösterilebilir. Kuşkusuz bu tutkulara dalınarak yapılan hareketlerin, ilmî çalışmalar ve özellikle Kur'ân eğitimi üzerinde etkisi vardı. İlim olarak yaptıkları şey Kur'ân okumaktan ibaretti. Kur'ân üzerinde çalışmalar ilerleme kaydetmeden olduğu yerde sayıyordu. Ortada Zeyd, Ubeyy ve İbn-i Mesud gibi sahabelere nispet edilen Mushaflar vardı.

Hadis ise, belirgin bir yaygınlık kazanmıştı. Hadis nakletme ve ezberleme işi birçok kişinin uğraşı hâline gelmişti. Öyle ki Ömer, çok hadis rivayet eden bazı sahabeleri bu işten men etmişti. Ehlikitab'a mensup bazı kimseler de İslâm'a girmişlerdi. Hadisçiler, kitaplarında geçen birçok haberi, peygamberleri ve ümmetleriyle ilgili kıssaları onlardan öğrenmişlerdi. Bunları, ezberledikleri Peygamber (s.a.a) hadisleriyle karıştırdıkları oluyordu. Bu sırada hadis uydurma, rivayetleri tahrif etme işi de yoğun bir etkinlik gösteriyordu. Bugün elimizde bulunan, İslâm'ın ilk döneminde sahabeden ve onların ravilerinden nakledilen birçok kesin hadisler içinde, açıkça Kur'ân'la çelişen hadislere çok rastlanabilir.

Bunun nedenlerinin başlıcalarını, üç başlık hâlinde değerlendirmemiz mümkün olabilir:

1- Halkın Peygamberin (s.a.a) ashabına ve ondan hadis aktarmaya verdikleri yüksek değer, sahabeye ve sahabeden nakilde bulunanlara gösterilen saygı ve yücelik, ashaptan hadis almaya yöneltti. Bu konuda o denli aşırı gittiler ki, Ehlikitap'tan Müslüman olanların eski dinlerinin kaynaklarından aktardıkları hikayeleri de alıp naklettiler. Bu arada hadis nakledicileri arasında şiddetli bir rekabet ortamı oluştu. Öne geçme ve övünme hususunda birbirleriyle yarış hâlindeydiler.

2- Hadis ezberleme ve nakletme hususunda aşırı bir hırs içinde olmaları, hadisleri ayıklamalarını, anlamları üzerinde düşünmelerini, özellikle onları Kur'ân'la test etmelerini engelliyordu. Oysa Kur'ân,

dinin dayandığı temeldir, ayrıntıların doğduğu köktür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.a) de sahih bir rivayette belirtildiği gibi onlara bunu tavsiye etmişti: "Yakın bir zamanda benim adıma konuşanlar çoğalacaktır..." vs.

Böylece Müslümanlar arasında Allah'ın sıfatları, isimleri ve fiilleriyle ilgili uydurma hadislerin yayılmasına fırsat doğdu. Peygamberlere küçük düşürücü sürçmeler nispet edildi. Yaratılış ve varoluşla ilgili asılsız hurafeler uyduruldu. Geçmiş milletlere ilişkin kıssalar her yerde aktarılır oldu. Kur'ân'ın tahrif olmasına ilişkin hadisler uyduruldu. Bu bakımdan Tevrat ve İncil'in içeriklerinin neredeyse benzerlerine Kur'ân maruz kaldı.

Bu süreçte, öncelik ve uygulanabilirlik bakımından Kur'ân ve sünnet arasında bir ayırıma gidildi. Şeklî öncelik Kur'ân'a verilirken, amelde hadis esas alındı. Çok geçmeden Kur'ân, amel bazında terkedilmiş oldu. Hadisin Kur'ân'la test edilmemesi tavrı, sözlü olarak reddedilse bile, bugün hâlâ devam eden bir uygulamadır. Kur'ân bu olguyu şöyle dile getirir: *"Elçi der ki: Ya Rabbi! Kavmim, bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar."* (Furkân, 30) Yalnızca nebevî mirası birbirlerinden devralan bireyleri bu genellemenin dışında tutabiliriz.

Bu gösterilen müsamaha ve ihmalkârlıktan dolayıdır ki, İslâm'a giren birçok ulus, eski dinlerinden kaynaklanan hurafeleri İslâm'a girdikten sonra muhafaza edebilmişlerdir. "Hastalık, hastalık doğurur."

3- Resulullah'tan (s.a.a) sonra hilafetle ilgili olarak yaşanan gelişmeler, Müslümanların genelinin Peygamberin Ehlibeyti hakkında farklı görüşlere sahip olmalarına yol açtı. Bir kısım Müslüman onlara sıkı sıkıya sarıldı, onlara yöneldiler. Diğer bir kısım, Ehlibeyt'i görmezlikten geldi, onları ve Kur'ânî bilgiler bazındaki seçkin konumlarını önemsemez bir tutum sergiledi. Bazıları onlara öfke duydu, onlara sövmeyi şiar edindi. Oysa Hz. Peygamber (s.a.a), hiçbir Müslüman'ın sıhhatinden ve kanıtsallığından kuşku duymayacağı bir hadiste, Ehlibeyti'ni tavsiye etmişti, onlardan öğrenmelerini, onlara bir şey öğretmeye kalkışmamalarını, onların Allah'ın kitabını başkalarından daha iyi bildiklerini vurgulamıştı.

Hz. Peygamber, Ehlibeyt'in kitabı tefsir ederken yanlış yapmadığını, onu anlamada yanılmadığını da dile getirmiştir. Mütevatir düze-

yindeki Sekaleyn hadisinde şöyle buyuruyor: "Sizin içinizde iki değerli şey bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve Ehlibeyt'im. Bunlar havuz başında benimle buluşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar."

Bu hadisin diğer bazı kanallardan aktarılan bir versiyonunda ise, şu ifadeye yer verilir: "Onlara öğretmeye kalkışmayın, çünkü onlar sizden daha iyi bilirler."

Peygamberimizin (s.a.a) birçok kanaldan rivayet edilen bir hadisi de şöyledir: "Kur'ân'ı kişisel görüşü doğrultusunda tefsir eden kimse, ateşteki oturağına şimdiden hazırlansın." Tefsirimizin 3. cildinde muhkem ve müteşabih konusunu işlerken bu hadis üzerinde durduk.

İşte Kur'ân bilimleri ve teşvik edilen düşünce yöntemi bazında meydana gelen en büyük felâket ve gedikti bu. Ehlibeyt'i görmezlikten gelmenin en somut tanığı, onlardan (Allah'ın selâmı onlara olsun) rivayet edilen hadislerin azlığıdır. Halifeler zamanında hadis ilminin gördüğü itibarı, saygınlığı, popülariteyi, bunun yanında halkın hadis öğrenme hususundaki hırsını, istekliliğini, bir de Ali'den, Hasan'dan ve Hüseyin'den, özellikle tefsir alanında yapılan rivayetleri göz önünde bulundurduğunuz zaman şaşırmamanız mümkün değildir.

Örneğin, sahabeler Hz. Ali'den (a.s) kayda değer bir rivayet etmemişlerdir. Tâbiîlerinse, Kur'ân'ın tümüyle ilgili olarak ondan aktardıkları rivayetlerin sayısı -bir sayıma tâbi tutulursa- yüzü bulmaz. Hz. Hasan'dan (a.s) nakledilen rivayetlerin sayısı on bile değildir. Hz. Hüseyin'den (a.s) aktarılan rivayetlerse, o kadar az ki, burada sözünü etmeye bile değmez. Hâlbuki bazıları sırf Sünnî kanallardan aktarılan tefsirle ilgili rivayetlerin sayısının yetmiş bin olduğunu belirtir.[1] Aynı oran fıkıhla ilgili rivayetler için de geçerlidir.[2]

Bu, onların Ehlibeyt'i (a.s) terk ettiklerini ve hadislerini görmezlikten geldiklerini mi, yoksa onlardan hadis aldıklarını, hem de çok rivayet edindiklerini; ancak Emevî devleti zamanında, Emevîlerin Ehli-

---

1- Suyutî "el-İtkan" adlı eserinde bu rakamı verir. Bunun, "Tercüman-ul Kur'ân" ve onun özeti dediği "ed-Dürr-ül Mensûr" adlı tefsirinde yer alan rivayetlerin sayısı olduğunu belirtir.

2- Bazı araştırmacılar Hz. Hüseyin'den (a.s) rivayet edilen fıkıhla ilgili iki hadis gördüklerini söylerler.

beyt'e karşı tavır almalarından dolayı bunları gizlemek, dolayısıyla unutmak zorunda kaldıklarını mı gösterir? Bilemiyoruz!

Ne var ki, birinci ve ikinci Kur'ân'ı toplama, Mushaf hâline getirme girişimlerinde Hz. Ali'nin (a.s) bir kenarda tutulması, bu girişime katılmasının önlenmesi, ayrıca Hasan ve Hüseyin'in (a.s) yaşam hikayeleri birinci ihtimali güçlendirmektedir.

Hz. Ali'nin sözlerini görmezlikten gelme, hadislerini inkâr etme eğilimi o düzeye varmıştı ki, çarpıcı açıklamalar içeren göz kamaştırıcı hutbelerinden ve derin etkiye sahip olağan üstün sözlerinden oluşan Nehc-ül Belâğa'nın onun sözü olmasını dahi inkâr ettiler. Buna karşın Ziyad b. Ebih'in "el-Hutbet-ul Betra"sını ve Yezid'in şaraba övgüler düzdüğü şiirlerini tereddütsüz, tartışmasız alıp rivayet ettiler. İki kişinin bu konuda ihtilaf ettiklerini göremezsiniz!

Ehlibeyt bu şekilde baskı altında tutuldu ve hadisleri, sözleri, açıklamaları görmezlikten gelindi. Ta ki, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s) Emevî devletiyle Abbasî devleti arasındaki rekabetin sağladığı bir sükûnet ve barış ortamında ortaya çıkıp, atalarının yitik hadislerini yeniden gün yüzüne çıkardırlar; unutulmaya terk edilen, silinen izlerini yeniden canlandırdılar.

Ne yazık ki onların, atalarının ve oğullarının ve sair Ehlibeyt İmamlarının (a.s) hadisleri de dış müdahalelerden kurtulamadı; tıpkı Resulullah'ın (s.a.a) hadisleri gibi onların sözlerinin arasına uydurma sözler, art niyetli katkılar serpiştirildi. Adı geçen her iki İmam (a.s) bu girişimlere açıkça dikkat çekmişler ve Muğire b. Said, İbn-i Ebi'l Hattab vb. birtakım uydurmacıların adlarını vermişlerdir.

Ehlibeyt İmamları (a.s) hem kendilerinden, hem de Resulullah'tan (s.a.a) rivayet edilen birçok hadisi reddetmişlerdir ve ashabına, taraftarlarına (Şiîlerine) kendilerinden aktarılan rivayetleri Kur'ân'la test etmelerini, Kur'ân'a uyanı alıp, Kur'ân'la bağdaşmayanı terk etmelerini emretmişlerdir.

Ne var ki, -çok azı müstesna- Şiîler bu uyarıları dikkate almamış, özellikle fıkıh alanının dışındaki hususlarda bu doğrultuda bir pratik geliştirmemişlerdir. Sünnîler Peygamberin (s.a.a) hadisleri konusunda nasıl duyarsız ve özensiz davranmışlarsa, onlar da Ehlibeyt hadisleri hususunda benzeri bir duyarsızlık, özensizlik içinde olmuşlardır.

Bu konuda öyle bir aşırılık içinde olmuşlardır ki bir grup, "Kitabın zahiri kanıt olmaz, buna karşılık 'Misbah-uş Şeria', 'Fıkh-ur Rızâ' ve 'Cami-ul Ahbar' kanıt olur" demişlerdir.

Bu aşırılığın, bu ölçüsüzlüğün bir diğer örneği de bazı Şiî grupların, "Kur'ân'ın açık anlamına muhalif olsa bile hadis Kur'ân'ı tefsir eder" demeleridir. Bu, bazı Sünnî grupların, "Hadis kitabı nesheder" demelerinin Şiî dünyadaki yansımasından başka bir şey değildir.

Bu nedenledir ki, ümmetin manzarasını dışarıdan gözlemleyen biri şunu söylemekten kendini alamaz: "Sünniler kitabı aldılar, Ehlibeyt'i terk ettiler." Bu, sonuçta kitabı da terk etmeleri anlamına geliyordu. Çünkü Hz. Peygamber, "O ikisi birbirinden ayrılmazlar." buyurmuştur. Şiîler de Ehlibeyt'i alıp kitabı terk ettiler. Bu, Ehlibeyt'i de terk etmeleri anlamına geliyordu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.a.): "O ikisi birbirlerinden ayrılmazlar." buyurmuştur. Bu da, bütün ümmetin hem kitabı, hem de Ehlibeyt'i (kitabı ve sünneti) birlikte terk ettiklerini gösterir.

Hadis alanında izlenen bu yöntem, İslâmî bilimler genel başlığı altında incelediğimiz dinî ve edebi bilimlerin Kur'ân'la bağlantılarının kesilmesine neden olan faktörlerden biridir. Oysa bu bilimlerin tümü kökü sağlam, dalları göğe doğru yükselmiş ve Rabbinin izniyle her an meyvelerini sunan bu temiz ve güzel ağacın dalları ve meyveleri konumundadır. Buna karşın pratik durumu gözlemlediğimizde, bu bilimlerin tümünün Kur'ân'a hiçbir şekilde ihtiyaç duymayacak tarzda sistematize edildiklerini görürüz.

Söz gelimi bir öğrenci bunların tamamını, sarf, nahiv, beyan, gramer, hadis, rical, dirayet, fıkıh ve usul bilimlerini sonuna kadar öğrendiği, iyice pekiştiği, sonra içtihat düzeyine ulaştığı, bu bilimlerin uzmanı hâline geldiği hâlde Kur'ân'ı okumamış, Mustafa hiç el sürmemiş olabiliyor. Kur'ân'a ait bir fonksiyon olarak, sevap kazanmak ve çocukları kötülüklerden koruması için muska yazmaktan başka bir şey kalmıyor! Eğer bu tip insanlardan isen, ibret almalısın. Şimdi asıl konumuza dönelim:

Kur'ân ve hadisle ilgili araştırmaların Ömer zamanındaki durumunu açıkladık. Bu dönemde daha çok kelâmî araştırmaların alanı genişliyordu. Bunun gerisindeki faktörde, geniş toprak parçalarının fethedilmesiyle birlikte, Müslümanların doğal olarak başka uluslarla, din-

lerle ve mezheplerle karşılaşıp karışmalarıydı. Bunların içinde de dinler ve mezhepler alanında araştırmalarıyla bilinen bilginler, hahamlar, papazlar ve patrikler vardı. Bunun sonucu, kelâmın meşalesi yükseldi; ancak bu bilim henüz kendine özgü bir sistematiğe kavuşmamıştı. Çünkü kelâmla ilgili eserler, daha çok bu dönemden sonraki kuşaklar tarafından kaleme alınmışlardır.

Osman zamanında da durum bu minval üzere devam etti. Ayrıca hilafete karşı bir halk ayaklanması meydana da geldi. Bu sırada sadece Kur'ân'ın cemi ve bir mushaf üzerinde görüş birliği sağlanabilmişti.

Ali'nin (a.s) halifeliği döneminde de aynı süreç işledi. O daha çok iç çalkantılar sonucu bozulan İslâm toplumunu yeniden ıslah etmekle ve buna bağlı olarak patlak veren savaşlarla uğraştı.

Bununla beraber, Hz. Ali (a.s) nahiv ilminin temellerini attı, ashabından biri olan Ebu'l Esved ed-Dueli'ye nahiv ilminin kurallarını dikte ettirdi. Bu kuralların parçalarını, ayrıntılarını bu sistem ışığında bir araya getirmesini emretti. Bundan başka birtakım açıklamalar yaptı, hutbeler okudu, hadisler irat etti. Bunlar da dinî bilgilerin özünü, göz alıcı Kur'ân sırlarını içeriyorlardı. Ayrıca Hz. Ali'nin kelâmî meselelere ilişkin birtakım açıklamalarının hadis kaynaklarında kayda geçirildiğini biliyoruz.

Kur'ân ve hadis özelinde aynı hâl Muaviye zamanında, ondan sonra yönetime gelen Emevî ve Abbasî halifeleri döneminde takriben hicrî dördüncü yüz yılın başlarına kadar sürdü. Bu tarih, Şiîlerin on ikinci imamlarının son dönemlerine tekabül ediyordu. Bu süre içerisinde Kur'ân ve hadis araştırmaları yöntemiyle ilgili önemli bir çalışma gerçekleştirilemedi. Yalnızca Muaviye döneminde Ehlibeyt'in unutturulması, izlerinin silinmesi ve hadis uydurulması yönünde yoğun bir faaliyet içerisine girildi. Dinî yönetim biçimi, diktatör bir saltanata dönüşmüştü. İslâmî gelenek, yerini egemenlik peşinde koşan bir imparatorluğa bırakmıştı. Bir de Ömer b. Abdulaziz zamanında hadislerin yazıya geçirilmesi emredildi. O güne kadar hadisçiler, hadisleri dilden dile naklederek, ezberleyerek ve yazıya geçirmeksizin bu alandaki faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Bu dönemde Arap edebiyatı yaygınlık bakımından en doruk noktasına ulaştı. Bu yönelişe ilişkin ilk adımlar Muaviye zamanında atıldı.

Şiirin yaygınlık kazanması için özel bir çaba harcıyordu. Ondan sonra başa geçen Emevî ve Abbasî halifeleri de bu politikayı izlediler. Bir şiir beyti için veya bir edebî nükte için yüzlerce, binlerce dinar bahşiş verildiği olurdu. Halifelerin bu cömertçe bahşişlerinin teşvikiyle insanlar, deyim yerindeyse şiire, şiir rivayetlerine, Arap kavimlerin haberlerine, "Eyyam-ul Arab"a (Arap Günleri=Arap Tarihi) çullandılar. Bu yolla çok servetler kazanmaları mümkündü.

Bu eğilimin yaygınlaşması Emevîlerin işine geliyordu. Bu yüzden kesenin ağzını açmış, cömertçe harcıyorlardı. Böylece Haşim Oğullarına karşı konumlarını pekiştirmiş oluyorlardı. Sonra Abbasîler Fatıma Oğullarına üstünlük sağlamak amacıyla aynı yöntemi benimsediler. Bu arada halka karşı gösteriş için âlimlere de saygı gösteriliyordu. Böylece âlimleri diledikleri gibi yönlendiriyor, hükümlerini yürütüyorlardı.

Şiir ve edebiyat, ilmî mahfillerde o denli etkin olmuştu ki birçok âlim, aklî meselelerde veya ilmî araştırmalarda bir şairin şiirini veya örneğini kanıt gösteriyor, sonra da buna dayanarak hüküm veriyordu. Âlimler tartışma konusu olan birçok meseleyi gramer meseleleriyle ilintili olarak açıklamaya çalışırlardı. En azından konuyla ilgili gramatik incelemeden sonra ilmî araştırmaya geçilirdi. Bütün bunlar araştırmacıların mantıkları ve bilimsel tarzları üzerinde derin etkiler bırakan olgulardır.

Bu dönemde kelâmî araştırmalar da yaygınlık kazandı. Kelâm üzerine kitaplar ve risaleler yazıldı. Çok geçmeden Eş'arî ve Mu'tezile adında iki büyük kelâm ekolü belirdi. İki ekolün temel görüşleri halifeler zamanına, hatta Resulullah efendimizin(s.a.a) zamanına dayanıyordu. Cebir=zorlama, tefviz=sınırsız özgürlük, kader ve yapabilirlikle ilgili olarak Ali'den (a.s) rivayet edilen tartışmalar ve Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan hadisler bunun kanıtıdır.[1]

Adı geçen iki ekol, farklı araştırma yöntemlerini benimsemeleriyle belirginleştiler. Mutezile, dinsel olgular karşısında aklın bağımsızlığını savunuyor, aklın kendi başına bir şeyin güzel veya çirkin oluşuna hük-

---

1- Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ne cebir (zorlama) var ve ne de tefviz=tam serbestlik. Bu ikisinin ortası bir yol söz konusudur." Yine şöyle buyurmuştur: "Kaderiye, bu ümmetin Mecusîleridir."

medebileceğini öngörüyordu. Onlara göre, tercihe sebep olacak bir etken olmaksızın tercih çirkin olabilir. Yine güç yetirilemeyen bir yükümlülük (teklif-u ma la yutak) getirmek de çirkindir. Onlara göre insan, yapabilirlik gücüne sahiptir, fiillerinde tam serbestlik sahibidir vs.

Eş'arîler ise, dinsel metinleri aklın yargısının üstünde tuttular. Aklın kendi başına bir şeyin güzelliğine veya çirkinliğine hükmetmesini olumsuzladılar. Tercihe sebep olacak bir etken olmaksızın tercihin olabileceğini savundular. İnsanın yapabilirliğini olumsuzladılar. Cebir düşüncesini savundular. Allah'ın kelâmının kadim olduğunu ileri sürdüler. Kitaplarında yer alan daha birçok konuyla temayüz ettiler.

Bunu izleyen süreçte kelâm disiplinine özgü bir terminoloji geliştirildi, ilgi alanına giren meselelerde bir artış gözlendi. Umur-i âmme=genel olgular diye tanımlanan hususlarla ilgili görüşler serdederek filozoflara alternatif değerlendirmelerde bulundular. Özellikle felsefeyle ilgili kitapların Arapça'ya tercüme edilmesinden ve felsefe eğitiminin Müslümanlar arasında yaygınlaşmasından sonra bu eğilim belirginlik kazandı.

Bazılarının ileri sürdüğü, "Kelâm ilmi, felsefî eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesinden sonra Mutezilîlik ve Eş'arîlik diye iki ayrı ekol şeklinde Müslümanlar arasında yayıldı" şeklindeki görüş doğru değildir. Bunun doğru olmadığının kanıtı, felsefî eserlerin tercüme edilmesinden çok önceleri, kelâmî meselelere ilişkin görüş ve rivayetlerin önemli bir kısmının gerek Eş'arîlerin, gerekse Mutezilenin eserlerinde yer almış olmasıdır.

Ortaya çıktığı günden Abbasî döneminin (Hicrî üçüncü asrın) başlarına kadar Mutezile ekolünün taraftarlarının sayısı, sosyal etkinlikleri ve egemenlikleri sürekli arttı. Sonra çöküş ve gerileme sürecine girdiler. Nihayet Eyyübîler bu mezhebin kökünü kuruttular. Bunun sonucunda mezhep bütünüyle çöktü. Eyyübîler zamanında ve onlardan sonraki dönemlerde Mutezile olmak suçundan o kadar çok insan öldürüldü ki, sayısını ancak Allah bilir. Bu sayede meydan Eş'arîlere kaldı. Karşılarına çıkacak bir rakip yoktu. Artık Eş'arîler bu alanda aşırılık denebilecek bir tutum sergilediler. Daha önce bu ekolün fıkıhçılarının günah saydığı meseleler üzerinde yoğunlaşmaktan kaçınmadılar. Ki bugüne dek Eş'arîliğe bağlılıklarını sürdürmektedirler.

Kelâm ilmiyle uğraşmak hususunda diğer ekollere oranla Şia'nın bir önceliği vardır. Şiîlerin kelâmî konularda ilk kez kendilerini göstermeleri Resulullah'ın (s.a.a) vefatının hemen sonrasında olmuştur. Büyük kısmı Selman, Ebuzer, Mikdat, Ammar, Amr b. Hamik gibi sahabelerden ve Reşid, Kumeyl, Meysem ve başka aleviler gibi tâbiînden oluşuyordu ki, bunlar Emevîler tarafından katliama uğratıldı.

Sonra İmam Bâkır ve İmam Sadık (a.s) zamanında ikinci kez bu alanda kök salıp güçlendiler. Araştırmalara, kitap ve risaleler yazmaya başladılar. Ancak hâlâ iktidarların yoğun baskısına maruz kalıyorlardı. Bu durum Büveyh Oğulları devleti zamanında [1] bir parça can güvenliğine kavuşuncaya kadar devam etti. Sonra ikinci kez sesleri bastırıldı. Nihayet İran'da Safevî devletinin kurulmasıyla birlikte[2] rahat ve güvenli bir atmosfere kavuştular. O gün bugündür aynı minval üzere devam ediyorlar.

Şiîlerin kelâm alanındaki çalışma tarzları, Eş'arîlerden çok Mutezilîyi andırıyor. Bu nedenledir ki, bazı görüşler birbirine karışmıştır. Aklen güzel ve çirkin şeylerin olabileceğini savunmak, tercih etmeyi gerektiren bir faktör olmaksızın tercih etme meselesi, kader ve tam serbestlik gibi.

Bu durum, bazılarının iki ekolü değerlendirirken yanılgıya düşmelerine neden olmuştur. Şia ve Mutezilenin kelâmî araştırmalar bazında aynı yöntemi esas aldıklarını, iki yarış atı gibi omuz omuza koştuklarını sanmışlardır. Ve bu sanılarında yanılmışlardır. Çünkü Şiîlerce kesinliği kabul edilen ve Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) rivayet edilen temel prensipler hiçbir hususta Mutezilenin eğilimiyle örtüşmemektedir.

Genel olarak kelâm ilmi, değerli bir disiplindir; dinin gerçek nitelikli bilgilerini, ilkelerini savunmaya yöneliktir. Ne yazık ki Müslüman kelâmcılar, araştırma yöntemi açısından yanılmışlardır. Aklî yargıları, bu bağlamda ayırt etme becerisini gösterememişlerdir. İleride bir parça açıklayacağımız gibi, hak olan ile kendi katlarında makbul olanı birbirine karıştırmışlardır.

1- Yaklaşık olarak Hicrî dördüncü asır.

2- Hicrî onuncu yüzyılın başları.

Bu dönemde mantık, riyaziyat (matematik), pozitif bilimler, ilâhiyat (teoloji), tıp, pratik hikmet gibi kadim bilimler Arapça'ya tercüme edildi. Bu bilimlere ilişkin eserlerin bir bölümü Emevîler zamanında tercüme edildi, bu süreç Abbasîlerin ilk dönemlerinde zirveye ulaştı. Yunanca'dan, Rumca'dan, Hintçe'den, Farsça'dan ve Süryanice'den yüzlerce kitap Arapça'ya çevrildi. İnsanlar değişik bilimleri öğrenmeye başladılar. Çok geçmeden kendi görüşlerini geliştirdiler. Bu alanda kitaplar, risaleler kaleme aldılar.

Bu durum dönemin klasik ulemasının tepkisini çekiyordu. Özellikle dinin kesin prensipleriyle ilgili olarak Dehrîler, Natüralistler, Maniciler gibi inkârcılara özgü tavırları gözlemledikçe ulemanın öfkesi bir kat daha artıyordu. Bunun yanında filozof görünümündeki bazı Müslüman kökenli kişilerin dinin ve dindarların aleyhine yönelik sözleri de tepki çekiciydi. Bu filozof kılıklı insanlar İslâm'ın temel prensiplerini, şeriatın pak sembollerini küçümsüyor, ayıplıyorlardı. (Cehalet gibi hastalık yoktur.)

Ulemanın en sert tepkisini çeken husus ise, bu sözde filozofların Astroloji ve Natüralizmden aşırma ve henüz ispatlanmamış ilkelere dayalı meselelere ilişkin ipe sapa gelmez sözler sarf etmeleriydi. Örneğin, Batlamyus feleklerinin durumu. Buna beşinci tabiat adını veriyorlardı. Bu tabiatın yırtılmaz ve kaynamaz olduğunu iddia ediyorlardı. Onlara göre felekler ve göksel varlıklar şahsen, unsurlar da tür olarak kadimdir. Aynı şekilde türlerin de öncesiz (kadim) olduklarına inanıyorlardı. Bunun gibi, ispatlanmamış temellere dayalı birçok fikir beyan ediyorlardı ki, felsefede bunların varlığına ilişkin en ufak bir kanıt yoktu. Fakat filozof kılıklı cahiller, bunları kanıtlanmış meseleler kalıbında sunarlardı.

O dönemde sözde filozofların mensubu oldukları Dehrîler ve benzeri gruplar, bu asılsız görüşlerine başka mesnetsiz fikirler de ekliyorlardı. Örneğin, tenasuh (reenkarnasyon) düşüncesini savunuyorlardı. Ahiretin olmadığına, özellikle bedensel bir dirilişin olmayacağına inanırlardı. Bütün bunları, dinin açık prensiplerini eleştirme çabasının malzemeleri olarak kullanıyorlardı.

Söz gelimi içlerinden birisi çıkıp şöyle diyebiliyordu: Din, taklidî yükümlülükler sisteminden ibarettir. Peygamberler sade ve basit akıl-

ları eğitip olgunlaştırmak için bu sistemi geliştirmişlerdir. Gerçek bilimlerle uğraşan filozoflarınsa, peygamberlere ve onların geliştirdiği sisteme ihtiyacı yoktur. Çünkü filozoflar olguları kanıtlama açısından önemli ve etkin bir konuma sahiptirler.

Bu tavır fıkıh bilginlerinin ve kelâmcıların tepkisini çekti. Karşılarında bir cephe oluşturarak düşüncelerini reddetmek ve mümkün olan her yolu kullanarak köklerini kurutmak için yoğun bir çaba içine girdiler. Karşı kanıtlar sundular, aleyhlerinde propaganda yaptılar, onlarla sosyal ilişkilerini keserek onları tekfir ettiler. Nihayet halife Mütevekkil zamanında birlik görüntülerini parçaladılar, topluluklarını dağıttılar, kitaplarını yok ettiler.

Fıkıhçıların ve kelâmcıların bu atağı karşısında felsefe İslâm diyarından sökülüp atılacaktı ki, Muallim-i sani (ikinci öğretmen) Ebu Nasr Farabî (öl. H. 339) , ardından Şeyh Reis Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah İbn-i Sina (öl. H. 428) ikinci kez felsefeyi canlandırdılar. Daha sonra İbn-i Miskeveyh ve Endülüslü İbn-i Rüşd gibi tanınmış filozoflar ortaya çıkıp felsefî akımı güçlendirdiler. Felsefe, az sayıdaki bağlıları arasında hep yaşadı; kimi zaman güçlü, kimi zamanda zayıf bir görüntü sergiledi.

Gerçi felsefî eserler başlangıçta Arapça'ya tercüme edildi ve Araplar arasında yayıldı, ancak el-Kindi ve İbn-i Rüşd dışında filozoflar çıkmadı Araplar arasında. Son zamanlarda felsefe İran'da yerleşti. Müslüman kelâmcılar felsefeye karşı çıkıp felsefeyle uğraşanlara sert tepki gösterdilerse de, çoğunluğu mantık bilimini olumlu karşıladı. Bu bilimle ilgili olarak risaleler ve kitaplar kaleme aldılar. Çünkü Müslüman kelâmcılar mantığı, fıtrî kanıtsama yöntemiyle örtüşen bir disiplin olarak algılıyorlardı.

Ne var ki, -önceden açıkladığımız gibi- mantık bilimini yanlış kullandılar. Gerçek tanımların ve bu tanımların parçalarının sınırlarına ilişkin yargıları rölatif (nispî) kavramlarla ilintili olarak da kullanmaya başladılar. Kıyasın cedel tekniğinden başka bir şeyin geçerli olmadığı nispî önermeler bazında burhan tekniğini esas alan bir tavır içinde oldular. Bir de bakarsın ki, kelâmcılar güzellik, çirkinlik, sevap, azap, amellerin boşa gitmesi ve fazilet gibi kelâmî objelerin cinslerinden, fasıllarından ve arazlarından söz ediyorlar! Oysa bu nere, gerçek tanım nere?

Bir bakarsın Füru-ü Dinden metodolojik ve kelâmî meseleler bağlamında zorunluluk ve imkânsızlık gibi şeyler kanıt olarak ileri sürülür. Kuşkusuz bunun adı, nispî olgular bazında gerçek olguları kullanmaktır. Yine, varlığı zorunlu zât (yüce Allah) ile ilgili olarak bazı olguları kanıtlamaya çalışırlarken, "Onun için şöyle yapmak zorunlu, şunu yapmak da çirkindir" gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Böylece göreceli olgulara ilişkin yargıları gerçeklere uyarlamak durumunda kalmışlardır. Buna da burhan demişlerdir. Oysa, gerçekte kıyasın şiir tekniğinden başka bir şey değildir.

Bu konuda aşırılıklar o düzeye vardı ki birileri çıkıp: "Yüce Allah, hükmünde ve fiilinde vehimden başka bir şey olmayan göreceliğin etkin olmasından münezzehtir. Dolayısıyla O'nun bir şekilde var ettiği veya yasalaştırdığı şeyler pratik gerçeklerdir" diyebilmiştir. Bir başkası da, "Yüce Allah, bir hüküm koyup da, ona ilişkin kanıt göstermeyecek durumda değildir. O her şeye güç yetirir. Dolayısıyla burhan=somut kanıt hem tekvinî, hem de teşriî şeyleri kapsar" deme cür'etini göstermiştir. Bunun gibi daha birçok söylenceyi gösterebiliriz. Ömrüme and olsun ki bu, bilimin ve bilim ehlinin uğrayabileceği musibetlerden biridir. Sonra böyle şeyler uydurup bilimsel kitaplarda bunları yazıp söz konusu etmek zorunda kalmak en büyük musibettir.

Bu dönemde Müslümanlar arasında tasavvuf ekolü ortaya çıktı. Aslında bunun temelleri tâ halifeler dönemine dayanıyordu. O zamanlar züht adı altında kendini gösteriyordu daha çok. Sonra Abbasîlerin ilk dönemlerinde tasavvuf bir disiplin olarak belirginlik kazandı. Bayezid, Cüneyd, Şiblî ve Maruf gibi sembol mutasavvıflar ortaya çıktı.

Bunlara göre, insanın gerçek anlamda kemale ermesinin, gerçek bilgilere ulaşmasının yolu yalnız tarikata girmektir. Buna, "Gerçeğe ulaşmak için şeriat aracılığıyla bir tür riyazet yapma" da diyebiliriz. Bu anlayışa sahip Şiî ve Sünnî mutasavvıfların büyük çoğunluğu kendilerini Hz. Ali'ye (a.s) nispet ediyorlar.

Sonra mutasavvıflar, keramet kabilinden birtakım iddialarda bulundular, dinin zahiri ve aklın hükmüyle çelişen birtakım görüşler savundular. Dinsel nasların dış görünüşü esas alan zahir ehlinin anlayamadığı gerçek anlamlarının bulunduğunu ileri sürdüler.

Bu tür sözler fıkıh bilginlerine ve Müslümanların geneline ağır

geldi. Dolayısıyla buna tepki gösterdiler. İddiaları reddederek bunların kabul edilemeyeceğini söyleyip, kendilerini iddia sahiplerinden ayıkladılar. Bu tür ipe sapa gelmez iddialarla ortaya çıkanları tekfir ettiler. Sonuçta tasavvuf ekolüne mensup kimileri zindana atıldı, kimileri dövüldü, kimileri ölüm cezasına çarptırıldı, kimisi asıldı, kovuldu veya sürgün edildi.

Bütün bunların nedeni, ölçüsüzlükleri ve şeriatın sırları diye adlandırdıkları yorumları dile getirmeleriydi. Eğer mesele iddia ettikleri gibi olsaydı, bu söyledikleri hakikatin özü ve dinsel görüntü de bir tür kabuk konumunda olsaydı, bunların ortaya konulması ve açıkça ifade edilmesi gerekli olsaydı, hiç kuşkusuz kendilerinin de vurguladıkları gibi, şeriatı bir yasa olarak indiren Allah, bunu gözetmek ve özünü insanlara ilân etmek hususunda herkesten daha çok hak sahibidir. Eğer bu iş hak değilse, haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır?

Bunlar başlangıçta tarikatla ilgili görüşlerini sözlü olarak ifade ediyorlardı. İnsanların gönüllerinde peyderpey yer edindikten sonra, daha da ileri giderek hicrî üçüncü asırdan sonra görüşlerini içeren kitaplar ve risaleler kaleme aldılar. Gitgide hakikat ve tarikat kavramlarına ilişkin tüm görüşlerini açıkça ifade edecek bir konuma geldiler. Şiir ve nesir türünde ortaya koydukları eserler dünyanın dört bir yanına yayılmaya başladı.

Sayı ve nicelik olarak gün geçtikçe çoğalıyorlardı. Halkın nezdinde etkin ve saygın bir konuma geldiler. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda etkinliklerinin doruklarına ulaştılar. Sonra süreç tersine işlemeye başladı; zayıfladılar, halkın geneli onlara sırt çevirdi.

Tasavvufun gerilemesinin birinci nedeni şuydu: İnsan hayatının temel özelliklerinden ve halkın genel eğilimiyle doğrudan ilintili hususlardan biri şudur ki, bir şeye halkın çoğu yönelir ve kalplerde ona yönelik güçlü bir eğilim oluşursa, kişisel çıkarlarını önceleyen kimi gruplar bu eğilimlerden yararlanmaya çalışırlar. Bu amaçla birtakım insanlar tasavvufçuların kılığına bürünerek onlardan göründüler, özel mutasavvıflardan olma görünümüne büründüler ve tasavvuf disiplinini içerden ifsat ederek halkın ondan kaçmasına neden oldular.

İkincisi: Tasavvuf şeyhlerinden bir grubun iddiasına göre, nefsi tanıma yolu, sonradan icat edilmiş bidat nitelikli bir tarikattır. Şeriat

koyucu, yasa sisteminde bundan söz etmemiştir. Ancak yine de tarikat Allah'ın razı olduğu bir şeydir. Tıpkı, Hıristiyanlar arasında icat edilen ruhbanlıktan razı olduğu gibi: *"İcat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık; yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için kendilerinden uyguladılar; ama ona gereği gibi uymadılar."* (Hadîd, 27)

Tasavvufçuların büyük çoğunluğu sonradan icat edilen bu bidati kabul etti. Bu durum, tarikat yolculuğunda şeriatın öngörmediği ayinler ve davranışlar oluşturmanın yolunu açtı. Her gün yeni bir kural geliştiriliyor, şeriatın öngördüğü sünnetler bir kenara bırakılıyordu. Gün geldi şeriat bir tarafa, tarikat da bir tarafa bırakıldı. Doğal olarak haramların işlenmesinde, dinin şiarları konumundaki ibadetlerin terk edilmesinde, kulluk yükümlülüğünün kaldırılmasında bir sakınca görülmedi. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak Kalenderîlik gibi gruplar oluştu. Tasavvuf denince de akla dilencilik, afyon çekmek, ban otu içmek gelmeye başladı. Bunun adı da fenafillah, yani kendinden geçip tanrının varlığında yok olmaydı.(!)

Bu konuda -neticede evrensel aklın hükmüyle örtüşen- kitap ve sünnet, "Şeriatın dış görünüşünün altında birtakım hakikatler var ve bunlar şeriatın batınını oluşturur." değerlendirmesinin hak oluşuna hükmeder. Yine, bu batinî gerçeklere ulaşmanın bir yolunun da olduğu gerçektir. Ancak bu yol, dinin zahirî hükümlerini, gerektiği gibi pratik hayatta uygulamaktır, başka değil. Haşa şeriatın zahiri aracılığıyla ulaşılamayan bir batından söz edilemez. Şeriatın zahiri, batınının adresi ve yoludur.

Şeriatı bir hayat sistemi olarak indiren zatın gösterdiğinden daha çok hakka yakın bir yolun bir başkası tarafından gösterilmiş olması, şeriatı koyan zatın bundan habersiz olması, işini gevşek tutmuş olması ya da hangi yolun hakka yakın olduğunu göstermeyi ihmal etmiş olması düşünülemez. Allah bundan münezzehtir. O şöyle buyurmuştur: *"Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik."* (Nahl, 89)

Kısacası, hakikatleri araştırmaya ve gün yüzüne çıkarmaya ilişkin bu üç yolun, yani dinin zahiri, aklî araştırma yöntemi ve nefsi arındırma metodundan her birini Müslüman gruplardan biri izlemiş ve bunlar arasında sürekli bir sürtüşme ve tartışma olmuştur. Bu grupların üçü bir arada düşünüldüğünde bir üçgenin üç açısını andırırlar.

Açılardan birinin alanı genişledikçe diğer ikisinin alanında daralma kaçınılmaz olur. Tersi de öyledir; yani iki açının alanı ne kadar genişlerse, diğerinin alanında bir o kadar daralma olur.

Dolayısıyla tefsir alanında ileri sürülen görüşler arasında, müfessirlerin mensup oldukları ekollerin anlayışlarının farklılığı oranında korkunç farklılıklar olmuştur. Şunu demek istiyoruz: Her müfessir kendi ilmî perspektifini Kur'ân'a dayatmıştır. Bunun tersini gösteren örneklerin sayısı o kadar az ki!

Şunu biliyoruz ki, Kur'ân bu yolların her birinin hak olan yönlerini onaylar. Batıni bir hak olup da Kur'ân'ın zahirinin onunla bağdaşmaması düşünülemez. Zahir ya da batın bir hak olup da hak kanıtın bunu reddetmesi veya çelişmesi mümkün değildir. Kur'ân'ı böyle bir kusurdan tenzih ederiz.

Nitekim bu açmazı aşmak için bazı âlimler ilmî birikimleri ve mensup oldukları ilmî disiplinin farklılığı oranında dinî metinlerin zahirleri ile irfan arasında bir uzlaşma, bir uyuşma sağlamaya çalışmışlardır. İbn-i Arabi, Abdurrezzak Kaşanî, İbn-i Fehd, Şehid-i Sanî ve Feyz Kaşanî gibi.

Bir diğer grup da, felsefe ile irfanı bağdaştırma yönünde bir çaba içinde olmuştur. Ebu Nasr Farabî, İşrak felsefesinin kurucusu Şeyh Sühreverdî ve Şeyh Sainuddin Muhammed Türke'yi buna örnek gösterebiliriz.

Kadı Said vb. gibi bazı âlimler de, dinin zahirî uygulamalarıyla felsefeyi bir noktada buluşturmaya çalışmışlardır.

Bir grup da bunların tümünü buluşturmak istemiştir. İbn-i Sina yorumlarında ve kitaplarında bunu yapmaya çalışmıştır. Sadr-ül Müteallihin Şirazî'nin kitapları ve risaleleri de bu çabanın bir örneğidir. Sonraki kuşaklar arasında da bu tür bir çaba içine girenler olmuştur.

Buna rağmen, onca çaba bu derin ihtilafı daha da derinleştirmekten, ateşini söndürmek şöyle dursun, daha da alevlendirmekten başka bir işe yaramamıştır: "Bütün muskaları işe yaramaz buldum!"

Yukarıda sözü edilen bu disiplinlerin her birine mensup olanların bir diğerinin mensuplarını cahillikle, zındıklıkla ya da düşüncesizlikle suçladığını, halkın da tümüne sırt çevirdiğini görürsünüz.

Bütün bunların nedeni, ümmetin daha ilk günden itibaren, Kur'ân'ın *"Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin."* şeklindeki toplumsal tefekküre ilişkin çağrısını kulak ardı etmesidir. Bu konu, oldukça sarmaşık dallıdır.

Allah'ım! Bizi seni hoşnut edecek amellere yönelt. Hak üzere söz birliği etmemizi sağla. Bize katından bir veli bahşet. Bize katından bir yardımcı bahşet.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Durays, Nesaî, İbn-i Cerir, İbn-i Ebi Hatem ve Hakim -sahih olduğunu belirterek- İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Zina edenlerin recm edilmesine (taşlanarak öldürülmesine) ilişkin hükmü inkâr eden kimse, farkında olmadan Kur'ân'ı inkâr etmiş olur. Çünkü yüce Allah, '*Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor.*' buyurmuştur. Recm cezası da onların gizlediği bir hükümdü."

Ben derim ki: Burada, *"Ey Elçi... seni üzmesin..."* (Mâide, 41) ayetini tefsir ederken üzerinde duracağımız, Yahudilerin Peygamberimiz (s.a.a) zamanında recm hükmünü gizlemeleri ve Peygamberimizin (s.a.a) bunu açığa çıkarması olayına işaret ediliyor.

Tefsir-ul Kummî'de, *"elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada... size açıklıyor."* ayetiyle ilgili olarak İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu yer alıyor: "Burada, elçi gönderilişinin kesintiye uğramış olması kastediliyor."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza Sabit b. Dinar es-Sumalî ve Ebu Rabi'den şöyle rivayet eder: Halife Hişam b. Abdulmelik'in de hacca gittiği bir yılda İmam Bâkır (a.s) ile birlikte hacca gitmiştik. Hişam b. Abdulmelik'in beraberinde Ömer b. Hattab'ın azatlı kölesi Nafi' de bulunuyordu. Kâbe'nin bir rüknünde (köşesinde) oturmuş ve etrafında halkın kümelendiği İmam Bâkır'a baktı. Nafi' dedi ki: "Ey müminlerin emiri! İnsanların etrafında kümelendikleri bu adam da kimdir?" Halife şu cevabı verdi: "Bu adam Kufelilerin

peygamberidir(!) [Halife bunu suçlamak için söylüyor, yoksa Şiîler onun peygamber olduğuna inanıyor değildiler.] Bu, Muhammed b. Ali'dir." Nafi' şöyle dedi: "Seyret, bak ona gideceğim ve ona ancak bir peygamberin veya peygamber vasisinin cevap vereceği bazı sorular soracağım." Halife dedi ki: "Git sor, belki utandırırsın."

Nafi' insanların arasına dalarak İmam Bâkır'ın (a.s) yanına kadar yaklaştı ve şöyle dedi: "Ey Muhammed b. Ali, ben Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Kur'ân'ı okudum. Bunların helâl gördüklerini ve haram saydıklarını öğrendim. Geldim ki, sana ancak bir peygamberin veya bir peygamber vasisinin cevap vereceği sorular sorayım." İmam Bâkır başını kaldırdı ve ona şöyle dedi: "İstediğini sor." Nafi' dedi ki: "Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında kaç yıl geçti?" İmam dedi ki: "Kendi görüşümü mü söyleyeyim, yoksa senin görüşünü mü?" Dedi ki: "İkisini de söyle." İmam şu karşılığı verdi: "Bana göre aradan beş yüz yıl geçti, sana göre ise altı yüz yıl." [Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.120-121, h:93]

Ben derim ki: Ayetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak farklı rivayetler aktarılmıştır. Örneğin Taberî, İkrime'den şöyle rivayet eder: Yahudiler, Hz. Resulullah'tan (s.a.a) recmin hükmünü sordular. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) en bilginlerinin kim olduğunu sordu. İbn-i Suriya'yı gösterdiler. Resulullah (s.a.a) onu Allah adına yemine verdi ki: "Kitabınızda recm hükmü var mı, yok mu?" İbn-i Suriya dedi ki: "Aramızda zina olayları çoğaldığı zaman suçlulara yüz sopa vurup başlarını tıraş ettik." Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onlar hakkında recm hükmünü öngördü. Ardından şu ayet indi: *"Ey Ehlikitap... dosdoğru yola iletir."*

Yine Taberî İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "İbn-i Ubeyy, Bahri b. Amr ve Şas b. Adiy Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldiler. Karşılıklı olarak konuştular. Resulullah onları Allah'ın birliğine inanmaya davet etti, Allah'ın azabından sakındırdı. Dediler ki: 'Bizi neyle korkutuyorsun ey Muhammed? Allah'a and olsun ki, bizler Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz.' -Hıristiyanlar da benzeri şeyler söylemişlerdir.- Bunun üzerine yüce Allah, *'Yahudiler ve Hıristiyanlar dediler ki...'* ayetini indirdi."

Taberî yine İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Yahudileri İslâm'a davet etti, onları buna teşvik edip kaçınmanın sa-

kıncalarına karşı uyardı. Ama onlar bütün bunlara rağmen burun kıvırdılar. Bunun üzerine Muaz b. Cebel, Sa'd b. Ubbade ve Ukba b. Vehb onlara şöyle seslendiler: 'Ey Yahudiler, Allah'tan korkun, Allah'a andolsun ki, siz onun Allah'ın elçisi olduğunu biliyorsunuz. Siz, onun gönderilişinden önce, bize ondan söz ediyor, niteliklerini sayıp duruyordunuz.' Rafi' b. Huraymala ve Vehb b. Yehuda kalkıp şöyle dediler: 'Size böyle bir şey söylemedik. Allah Musa'dan sonra bir kitap indirmemiştir. Ondan sonra bir müjdeleyici ve uyarıcı da göndermemiştir.' Bunun üzerine yüce Allah: *'Ey Ehlikitap!... elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi, size... açıklıyor.'* ayetini indirdi."

Aynı hadis ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde hem İbn-i Abbas'tan, hem de başkalarından rivayet edilir. Aynı eserde, konuya ilişkin başka rivayetler de vardır.

Rivayetlerin içeriği, nüzul sebebine ilişkin rivayetlerin genelinde olduğu gibi teoriktirler; hadislerin ayetlerin içeriklerine uyarılması yani... Sonra bu olayların bizzat iniş sebepleri olduğuna hükmetmişlerdir. Şu hâlde bunlara teorik sebepler diyebiliriz. Dolayısıyla ayetler, herhangi bir somut nedene bağlı olmaksızın nazil olmuş gibidirler.

وَ اِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ فٖيكُمْ
اَنْبِيَآءَ وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَ اٰتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَمٖينَ ﴿٢٠﴾
يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتٖى كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَ لَا تَرْتَدُّوا عَلٰٓى
اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرٖينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّ فٖيهَا قَوْمًا جَبَّارٖينَ
وَ اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ
﴿٢٢﴾ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذٖينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ
الْبَابَ فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَ ج وَ عَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ
﴿٢٣﴾ قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَآ اَبَدًا مَا دَامُوا فٖيهَا ز فَاذْهَبْ اَنْتَ وَ
رَبُّكَ فَقَاتِلَآ اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖى لَآ اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسٖى وَ
اَخٖى ز فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقٖينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ
اَرْبَعٖينَ سَنَةً يَتٖيهُونَ فِى الْاَرْضِ ج فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقٖينَ ﴿٢٦﴾

20- Hani bir zaman Musa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi krallar (bağımsız) yaptı ve âlemlerde (sizden önceki dönemlerde) hiç kimseye vermediğini size verdi.

21- Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı kutsal toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa hüsrana uğrarsınız."

22- Onlar dediler ki: "Ey Musa! Orada zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, o zaman oraya gireriz."

23- (Allah'tan) korkanların içinden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam dedi ki: "Onların üzerine kapıdan (sınır şehirden) girin. Eğer oradan girerseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz. Haydi eğer müminler iseniz, ancak Allah'a dayanın."

24- Dediler ki: "Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece, biz oraya asla girmeyiz. O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşın; biz burada oturacağız."

25- Musa, "Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de (öyle). O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır." dedi.

26- Allah buyurdu ki: "Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklandı; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen yoldan çıkmış o toplum için üzülme."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu, önceki ayetlerden tamamen ayrı, bağımsız değildirler. Çünkü burada İsrailoğullarının kendilerinden alınan sözlerden birini çiğnemelerinden söz ediliyor. Ki daha önce, Musa'yı dinleyip itaat edeceklerine söz vermişlerdi. Ama burada görülüyor ki, Hz. Musa (a.s) onlara bir çağrıda bulununca, bunu gayet açık bir dille reddedip ona cephe almışlar. Sonra bu günahlarının bir cezası olarak yeryüzünde şaşkın dolaşma musibetine duçar oluyorlar. Hiç kuşkusuz bu, ilâhî bir azaptır.

Bazı rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu ayetler, hicretin ilk dönemlerinde, Bedir Savaşından önce inmişlerdir. İnşallah, bundan sonraki rivayetler bölümünde bunun üzerinde de duracağız.

"**Hani bir zaman Musa, kavmine demişti ki: Ey kavmim! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın...**" Hz. Musa'nın kıssalarını içeren ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu kıssa -Hz. Musa'nın İsrailoğullarını kutsal topraklara girmeye ilişkin çağrısı- İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarından sonra yaşanmıştır. Ayette geçen *"sizi krallar yaptı."* ifadesi de bunu gösterir.

"âlemlerde hiç kimseye vermediğini size verdi." ifadesi de, bun-

dan önce üzerlerine bazı olağanüstü ayetlerin indiğini gösterir. Kudret helvası, bıldırcın eti, taştan pınarların fışkırması ve bulutların üzerlerinde gölge yapması gibi.

"yoldan çıkmış toplum" ifadesinin iki kere tekrarlanmış olması gösteriyor ki, İsrailoğulları bu kıssanın yaşanmasından önce peş peşe birkaç kez elçiye karşı çıkmış, ona baş kaldırmışlardı. Öyle ki, sonunda fasıklar=yoldan çıkmışlar niteliğini hakketmiş oldular.

Bu somut karineler gösteriyor ki söz konusu kıssa, yani yeryüzünde şaşkınca dolaşmaları, Hz. Musa'nın (a.s) peygamber olarak gönderilip aralarında kaldığı dönemin son diliminde yaşanmıştır. Yine şunu anlıyoruz ki: Kur'ân'da onlarla ilgili olarak anlatılan kıssaların büyük kısmı bundan önce meydana gelmiştir.

Buna göre Hz. Musa'nın, *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın."* şeklindeki sözü, Allah'ın onlara verdiği ve bahşettiği bütün nimetlere yönelik bir işarettir. Hz. Musa'nın söze böyle bir girişle başlaması, biraz sonra, kutsal topraklara girmelerine ilişkin çağrısına yönelik bir teşvik niteliğindedir. Önce onlara Rablerinin nimetlerini hatırlatıyor ki, nimetin artmasına ve tamamlanmasına yönelik olarak daha büyük bir çaba içine girsinler. Çünkü Allah, Musa'yı elçi olarak kendilerine göndermekle büyük bir nimet bahşetmiş oluyor. Onları dinine yöneltmiş olması, Firavun hanedanının zulmünden kurtarması, Tevrat'ı indirmesi, şeriatı bir hukuk sistemi olarak hükme bağlaması büyük bir nimettir. Artık bu nimetlerin tamamlanması için yalnızca kutsal topraklara girmeleri gerekiyor. Oraya girdiklerinde bağımsız ve egemen bir ulus olarak onurlu bir hayat sürdürme imkânına kavuşacaklar.

Yüce Allah, İsrailoğullarına hatırlattığı nimetleri ayrıntılandırırken bunları üç kısma ayırıyor. Önce şuna dikkatlerini çekiyor: *"zira O, içinizden peygamberler çıkardı."* Bununla, soylarının kökeni konumundaki peygamberler olan Hz. İbrahim, İshak ve Yakup ile onlardan sonra gelen peygamberler kastediliyor. Ya da özel olarak İsrailoğullarına gönderilen Yûsuf, esbat [torunlar, Yakup soyundan gelen peygamberler veya İsrailoğulları boyları], Musa ve Harun gibi peygamberler kastediliyor. Hiç kuşkusuz peygamberlik başlı başına bir nimettir.

Sonra şöyle buyuruyor: *"sizi krallar yaptı."* Yani bağımsızlığa kavuşmanızı, Firavunların köleci düzenlerinden ve zorbaların tahak-

kümünden kurtulmanızı sağladı. Canı, ailesi ve malı üzerinde tek başına egemen olabilen bir kimse için krallık söz konusu olabilir ancak. İsrailoğulları Hz. Musa zamanında, temel bir sosyoloji yasaya göre hareket ediyorlardı. Yasaların en güzeli olan tevhit esaslı yasadan söz ediyoruz. Bu yasa Allah'a ve Resulüne itaat etmelerini, sosyal yaşamlarında eksiksiz adaleti egemen kılmalarını, diğer topluluklara yönelik haksız saldırılarda bulunmamalarını, bunun yanında birbirlerine karşı komplolar içine girmemelerini, bir olan toplumlarını farklı sınıflara ayırmamalarını öngörüyordu. Aksi takdirde toplumsal düzen bozulurdu. Başlarında da bir peygamber olan Musa (a.s) vardı. O da kral veya aşiret reisi gibi üzerlerinde haksız, tepeden bakmacı zorba bir egemenlik kurmamıştı.

Bir görüşe göre, onların krallar yapılmasından maksat, yüce Allah'ın içlerinden krallar çıkarmaya yönelik takdiridir. Bu da Talut'u, Davud'u ve diğer kralları kapsayan bir süreçtir. Bu durumda, ifade onlara krallık bahşedeceğine ilişkin bir vaat niteliğinde olur. Yani gaybî bir haber sunuluyor. Çünkü İsrailoğullarının krallığı Hz. Musa'dan bir zaman sonra kuruluyor. Gerçi böyle bir yorumun sakıncası yoktur; ama bu, *"sizi krallar yaptı."* ifadesinin vurgusuyla örtüşmüyor. Öyle ya, *"içinizden peygamberler çıkardı."* denildiği gibi, "içinizden krallar çıkardı." denilmiyor.

Krallıkla, doğrudan egemenliğin bir grubun elinde olması da kastedilmiş olabilir. Bu, ak sakallı insanların bir topluluğu doğal olarak yönetmeleri yasasını da kapsar. Bu bakımdan Hz. Musa (a.s), ondan sonra Yuşa peygamber (a.s) birer kral sayılırlar. Hz. Yûsuf (a.s) daha önce zaten kraldı. Nihayet bu, tanınan Talut, Davud ve Süleyman gibi krallara kadar devam edip gider. Önceki değerlendirme için işaret ettiğimiz sakınca bunun için de geçerlidir.

Sonra şöyle buyuruyor: *"âlemlerde (sizden önceki dönemlerde) hiç kimseye vermediğini size verdi."* Burada apaçık ayetler desteğindeki ilâhî yardımlara ve lütuflara işaret ediliyor. Şayet dediklerinde dursalar ve verdikleri sözleri tutsalar, hayatlarında olumlu yönde büyük bir değişim meydana gelecektir. Bunlar, Mısır'da bulundukları günlerde kendilerini çepeçevre kuşatan apaçık mucizelerdir. Ardından yüce Allah, onları Firavun'dan ve soydaşlarından kurtarmıştı. Hz. Mu-

sa (a.s) zamanında, İsrailoğullarına o denli yoğun mucizeler, apaçık belgeler gösterilmiş ve nimetler bahşedilmişti ki, o güne kadar hiçbir topluma böylesi bir onur bahşedilmemişti; bu yoğunlukta mucizeler ve nimetler vermişti.

Bu bakımdan bazılarının, "Ayette geçen 'âlemler'den maksat, İsrailoğullarının çağdaşları olan topluluklardır." şeklindeki yorumlarının yanlışlığı ortaya çıkıyor. Çünkü ayet, o güne kadar gelen herhangi bir topluluğun İsrailoğullarına bahşedilen türden nimetlere nail oluşunu olumsuzluyor, ki öyledir de.

"**Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa hüsrana uğrarsınız.**" Kutsal topraklara girmeleri emrediliyor. İfadenin vurgusundan Hz. Musa'nın, onların serkeşlik yapacaklarını, emri yerine getirmeye yanaşmayacaklarını beklediği anlaşılıyor. Bu yüzden Hz. Musa, emrini bir de geri dönmeme yasağıyla pekiştirme gereğini duyuyor. Bunun akabinde kaçınılmaz bir hüsranın olacağını vurguluyor. Hz. Musa'nın (a.s) onlardan olumsuz bir tepki beklediğinin kanıtı, emri reddetmelerinden sonra onları "fasıklar" diye nitelendirmiş olmasıdır. Çünkü bir emre olumsuz tepki göstermek, fısk ve yoldan çıkmadır. Dolayısıyla bir kereyle "fasıklar" diye nitelenmeleri doğru olmaz. Bu da gösteriyor ki, öteden beri bu tür tavırları yineliyorlardı.

Ayette sözü edilen yer, "kutsal" olarak nitelendiriliyor. Müfessirler bu kelimeyi peygamberlerin ve müminlerin orada ikamet ediyor olmasından dolayı "şirkten arınmış" olarak açıklamışlar. Kur'ân'da bu kelimeyi açıklayıcı mahiyette bir ifade yer almıyor. Yalnızca bu çerçevede yararlanılacak, yakın bir anlam içeren şöyle bir ifade var: *"Çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa."* (İsrâ, 1) Bu konuda yararlanılacak bir diğer ifade de şudur: *"Hor görülüp ezilmekte olan milleti de içini bereketlerle donattığımız yerin, doğularına ve batılarına mirasçı kıldık."* (A'râf, 137) Bereketli olma niteliği, yer açısından bol hayrı ve iyiliği barındırma anlamını ifade eder. Dinin egemen kılınıp şirk pisliğinin giderilmesi de bol bir hayırdır.

"Allah'ın size yazdığı..." ifadesine gelince; ayetlerin akışından, yurt olarak oraya yerleşmelerine hükmedildiğine işaret edildiği anlaşılıyor. Daha sonra, *"Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklandı."* şeklin-

deki ifadeyle bunun arasında bir çelişki yoktur. Tam tersine, onu pekiştirdiği bile söylenebilir. Çünkü, *"Allah'ın size yazdığı..."* ifadesi mücmeldir, zaman ve hatta şahıslar belirtilmemiştir. Çünkü, bireylerin ve şahısların durumuna işaret etmeksizin bir ümmete hitap edilmiştir. Nitekim söylendiğine göre, bu hitaba muhatap olan, yükümlülüğü üstlenen kuşak çölde şaşkın dolaştıkları sırada, geride bir kişi kalmayacak şekilde ölmüştü. Kutsal topraklara Yuşa b. Nun önderliğinde oğulları ve oğullarının oğulları girmişlerdi. Kısacası, *"orası onlara kırk yıl yasaklandı."* ifadesi, kutsal toprakların bundan sonra onlara yazıldığına yönelik işaretler içermiyor değildir.

Kutsal toprakların yurt olarak onlara bahşedilmesine ilişkin ilâhî öngörüye şu ayette de işaret edilmiştir: *"Biz de istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları mirasçı kılalım ve onları o yerde iktidara getirelim."* (Kasas, 6) Hz. Musa (a.s) onlar için bunu diliyordu; ama bu arada Allah'tan yardım dilemelerini ve sabırlı olmalarını şart koşuyordu: *"Musa kavmine, 'Allah'tan yardım isteyin, sabredin! Yeryüzü Allah'ındır, onu kullarından dilediğine verir. Sonuç, korunanlarındır' dedi. Onlar, 'Ey Musa, sen bize gelmezden önce de, sen bize geldikten sonra da bize işkence edildi' dediler. Musa dedi: Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hakim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar."* (A'râf, 128-129)

Yüce Allah, aşağıdaki ayette bu vaadin gerçekleştiğini haber veriyor: *"Hor görülüp ezilmekte olan milleti de içini bereketlerle donattığımız yerin, doğularına ve batılarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi."* (A'râf, 137) Bu ayet gösteriyor ki, kutsal toprakları işgal edip yurt edinmeleri, ilâhî bir söz, hükme bağlanmış bir yazı, kararlaştırılmış bir yargıdır. Bunun gerçekleşmesi için öngörülen tek şart, sabırla itaat etmek, isyan etmekten kaçınmak ve acı olaylar karşısında direnmektir.

Sabır kavramını genel tuttuk; çünkü ayette mutlak olarak kullanılmıştır ve çünkü Hz. Musa (a.s) zamanında peş peşe meşakkatli olaylara maruz kalmışlardı, bunun yanı sıra ilâhî emir ve yasaklara da muhatap oluyorlardı. Günah işleme hususunda ısrar ettikçe, kendilerine ağır

yükümlülükler indirilmiştir. Nitekim Kur'ân'da onlarla ilgili olarak anlatılan haberler de bunu göstermektedir.

Kutsal toprakların İsrailoğullarına yazılmasının Kur'ân bütünü içinde ifade ettiği anlam budur. Bununla beraber, ayetlerde bu öngörümün zamanı ve süresi açıkça zikredilmemiştir. Şu kadarı var ki, İsrâ suresinde yer alan ilgili ayetlerin sonunda yer alan şu ifade bu konuda bir fikir vermektedir: *"Ama siz dönerseniz, biz de döneriz. Cehennemi, kâfirler için kuşatıcı yapmışızdır."* (İsrâ, 8) Aynı şekilde, A'râf suresindeki ilgili ayetin sonunda Hz. Musa'dan aktarılan şu ifadeler de bir ipucu niteliğindedir: *"Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hakim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar."* (A'râf, 129)

Şu ayet de konuya ışık tutucu niteliktedir: *"Musa kavmine demişti ki: Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın... Ve Rabbiniz size şöyle bildirmişti: Andolsun şükrederseniz elbette size daha fazla veririm ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir."* (İbrâhim, 6-7) Bunun gibi daha birçok ayet gösteriyor ki söz konusu öngörü, bir şarta bağlıdır; değişmez, yürürlükten kaldırılmaz mutlak bir hüküm değildir.

Bazı müfessirlere göre, Hz. Musa'nın ayette aktarılan *"Allah'ın size yazdığı..."* ifadesinden maksat, Allah'ın Hz. İbrahim'e (a.s) yönelik vaadidir. Sonra bu müfessirler, Tevrat'tan aktardıkları[1] pasajlarla yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a yeryüzünü ne-

---

1- Örneğin "Tekvin Kitabı"nda şöyle deniyor: "İbrahim Kenanlıların topraklarından geçerken Rab ona göründü ve ona dedi ki: Bu memleketi senin zürriyetine vereceğim." (Bap 12 : 7)

Yine aynı kitapta şöyle deniyor: "O gün Rab, Abram'la [İbrahim'le] ahdedip dedi: Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar, bu diyarı... senin zürriyetine verdim." (Bap 15 : 18)

"Tesniye Kitabı"nda şu ifadelere yer verilir: "Allahımız Rab, Horebde bize söyliyip dedi: Bu dağda oturmanız yeter; dönün ve göç edin, ve Amarîlerin dağlığına, ve ona yakın olan Arabada, dağlıkta, ve Şefalada ve Cenupta, ve deniz kenarında bütün yerlere, büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar Kenânlılar diyarına, ve Libnana girin. İşte, diyarı önünüze koydum; girin, ve Rabbin atalarınıza, İbrahime, İshaka ve Yakuba kendilerine ve kendilerinden sonra onların zürriyetine vermek için and ettiği diyarı kendinize mülk edinin." (Bap 1 : 6-8)

sillerine vereceğini vaat ettiğini kanıtlamaya çalışırlar ve konuyu alabildiğine uzatırlar.[1]

Kitabımızın akışı içinde bu aktarma pasajların orijinal Tevrat'tan mı, yoksa tahrif edilen kısımlardan mı olduğunu tartışacak değiliz ve bu bizi ilgilendirmez de. Çünkü Kur'ân Tevrat'la tefsir edilmez.

"**Onlar dediler ki: Ey Musa! Orada zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, o zaman oraya gireriz.**" Ragıp el-İsfahanî der ki: "Cebr" sözcüğünün etimolojik anlamı, bir şeyi bir tür zorlamayla onarmak ve ıslah etmek demektir. Araplar derler ki: Cebertuhu fe'ncebere ve ictebere [zorla onu düzelttim, o da düzeldi]... Bazen "cebr" sözcüğü, salt düzeltme anlamında kullanılır. Hz. Ali'nin şu sözünde olduğu gibi: "Ey her kırığın düzelticisi (Cabir) ve ey her zorluğun kolaylaştırıcısı!" Arapların ekmek anlamında kullandıkları "Cabir b. Habbe" (Buğday tanesinin oğlu olan düzeltici) deyim de buna ilişkin bir örnektir. Bazen de salt baskı, zorlama anlamında kullanılır. Hz. Ali'nin (a.s) şu sözü buna örnektir: "Ne zorlama var, ne de tam özgürlük..."

"İcbar" kelimesi, etimolojik yapısı itibariyle bir başkasını diğer birini düzeltmeye yöneltmek anlamını ifade eder. Ne var ki, bu ifade salt zorlama anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden biri, "Ecbertuhu ala keza" dediğinde, bu "onu zorladım" demektir... Bir insanı nitelemek anlamında "cabbar" niteliği kullanıldığı zaman, denmek isteniyor ki bu insan, hakketmediği bir üstünlük iddiasında bulunmak suretiyle bir eksikliği gideriyor. Dolayısıyla bu nitelik sadece yergi anlamında kullanılır. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Ve her inatçı zorba perişan oldu."* [İbrâhim, 15], *"Beni baş kaldıran bir zorba yapmadı."* [Meryam, 32], *"Orada zorba bir millet var."* [Mâide, 22]

Bir şeyin akranlarına, hem cinslerine baskın çıkması, üstün olmasıyla düşünülebilir olduğundan Araplar, "Nahletun cebbaretun" (iri hurma ağacı) ve "nâketun cebbaretun" (kocaman deve) derler." Ragıp'tan ihtiyaç duyduğumuz kadarıyla yaptığımız alıntı burada son buldu. Bundan da anlaşılıyor ki, "zorbalar" (cebbarin)dan maksat, halkı kendi isteklerine göre hareket etmeye zorlayan güç ve iktidar sahipleridir.

1- [el-Menar tefsiri, c.6, s.326-327.]

"Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz." Bu ifade, kutsal yerlere girmek için orada yaşayan zorba kavmin çıkmasını şart koştuklarını gösteriyor. Ancak gerçekte, ikinci kez, *"Eğer çıkarlarsa, o zaman oraya gireriz."* demiş olsalar bile, Hz. Musa'nın emrini reddetmek anlamındadır bu ifade.

Bazı rivayetlerde, o dönemde kutsal topraklarda yaşayan zorba Amaliklerin nitelikleri, bedenlerinin iriliği ve boylarının uzunluğu ile ilgili akıl almaz açıklamalara yer verilmiştir ki, aklıselimin bu tür abartmaları onaylaması mümkün değildir. Öte yandan arkeolojik kazılarda ve insan fizyolojisi alanında yapılan araştırmalarda bunu destekleyecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu tür rivayetler, zihin bulandırıcı, asılsız uydurmalardan başka bir şey değildir.

"**(Allah'tan) korkanların içinden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam dedi ki...**" Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, burada Allah korkusu kastediliyor. Bu da gösteriyor ki, bazı adamlar Allah'ın ve peygamberinin emrine karşı çıkmaktan korkuyorlardı ve ayetteki sözleri söyleyen bu iki adam da onlar arasında yer alıyorlardı. Aynı zamanda bu iki adam, Allah'tan korkanlardan farklı olarak *"Allah'ın nimet verdiği"* kimseler olarak nitelendiriliyorlar. Tefsirimizin bundan önceki birçok bölümünde, "nimet" kavramının, Kur'ân literatüründe mutlak kullanılması durumunda "ilâhî velayet" anlamını ifade ettiğini belirtmiştik. Dolayısıyla bu iki adam Allah'ın velileriydiler. Bu da, ayette geçen "korku" ile "Allah korkusu"nun kastedildiğine ilişkin somut bir karinedir. Çünkü Allah'ın velileri O'ndan başkasından korkmazlar: *"İyi bil ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Yûnus, 62)

Ayette geçen "en'ame" fiilinin, ilintili olduğu mahzuf şeyin yani, "nimet olarak verilen şeyin" "korku" olması mümkündür. Bu durumda, yüce Allah'ın onlara korkusunu bahşettiği kastedilmiş olur ve "yehafûne=korkanlar" fiilinin mef'ulunun hazfedilmiş olması, *"Allah'ın nimet verdiği iki adam"* ifadesinin yeterli açıklığa sahip olmasından dolayı olur. Çünkü korkularının, zorba kavimden kaynaklanmadığı bilinmektedir. Öyle olsaydı, *"Onların üzerine kapıdan girin."* diye İsrailoğullarını kutsal topraklara girmeye çağırmazlardı.

Bazı müfessirler demişlerdir ki, "yehafûne=korkanlar" ifadesinde-

ki çoğul zamiri İsrailoğullarına dönüktür. Mevsule dönük zamirse hazfedilmiştir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: "İsrailoğullarının kendilerinden korktukları ve Allah'ın kendilerine İslâm'ı bahşettiği iki adam dediler ki..." İbn-i Cübeyr'in bu kelimeyi "yuhafune" [edilgen fiil=kendilerinden korkulan] şeklinde okuduğuna ilişkin rivayet de bu yorumu destekler mahiyettedir. Deniliyor ki: Bu iki adam Amalik Oğullarına mensuptu. Hz. Musa'ya iman etmiş, İsrailoğullarına katılmışlardı. İsrailoğullarına bu sözleri söyleyerek onlara, Amalik Oğullarını nasıl yenilgiye uğratacaklarını, yurtlarını ve topraklarını nasıl istila edeceklerini göstermek istemişlerdi.

Söz konusu müfessirler, ayetlerin tefsiri ile ilgili olarak aktarılan bazı rivayetlere dayanarak bu tür bir açıklamada bulunmuşlardır. Fakat bu tür rivayetler, Kur'ân veya başka güvenilir bir kaynak tarafından desteklenmeyen tek kanallı haberlerdir.

"Onların üzerine kapıdan girin." Büyük bir ihtimalle, bununla söz konusu zorba kavmin İsrailoğullarına en yakın olan şehirleri kastedilmiştir. Söylendiğine göre, bu şehir Urayha'ydı. Sınır kentlerine "ülkenin kapısı" demek yaygın bir kullanımdır. Bununla "şehrin kapısı" kastedilmesi de muhtemeldir.

"Eğer oradan girerseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz." Allah'ın nimet verdiği iki adam onlara fetih ve düşman karşısında galip gelme vaadinde bulunuyorlar. Söz konusu iki adamın bu kadar kesin konuşmaları, Hz. Musa'nın "Allah'ın kutsal toprakları kendilerine yazdığı"na ilişkin açıklamasından ileri geliyor. Onlar Hz. Musa'nın verdiği haberlerin kesin doğru olduğuna inanıyorlardı ya da ilâhî velayet nuru sayesinde böyle bir öngörüde bulunuyorlardı. Nitekim Ehlisünnet ve Şia müfessirlerinin büyük bir kısmı, bu iki adamın Yuşa b. Nun ve Kaleb b. Yefunne olduklarını söylemişlerdir ki, bu ikisi İsrailoğulları arasından seçilen on iki nakib, yani temsilcidendirler.

Sonra bu iki adam İsrailoğullarını Allah'a güvenip dayanmaya çağırıyorlar: *"Haydi eğer müminler iseniz, ancak Allah'a dayanın."* Allah, kendisine güvenip dayananlara yeter. Bu ifade aynı zamanda, onlara moral aşılama ve yüreklendirme amacına yöneliktir.

"**Dediler ki: Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece, biz oraya asla girmeyiz...**" *"Oraya girmeyiz"* sözünü bir kez daha tek-

rarlıyorlar. Bununla Hz. Musa'yı (a.s) ısrarlı davetlerinden, çağrı üstüne çağrı yapmaktan vazgeçirmeyi, davetlerinin bir yarar sağlamayacağını düşünmesini amaçlıyorlar.

Bu ifade, birçok açıdan Hz. Musa'nın konumunu küçümsediklerini, kendilerine hatırlattığı Rablerinin emirlerini ve vaadini ciddiye almadıklarını yansıtmaktadır. Bir kere, söze girişleri ilginçtir. Öncelikle, Hz. Musa'nın çağrısına uymaya davet eden iki adamı muhatap almaya tenezzül etmiyorlar. Sonra açıklamayı kısaca kestirip atıyorlar. Oysa bunun öncesinde uzun açıklamalarda bulunup nedenleri ve özellikleri ileri sürmüşlerdi. Karşılıklı atışma ve cevap verme ortamlarından biri, başlangıçta uzun tuttuğu açıklamalarını kısaca geçiştiriyorsa bu, konuşmanın sıkıcı olmaya başladığını, muhatabın karşı tarafın sözlerini dinlemeyi istemediğini gösterir.

Sonra İsrailoğulları, ikinci kez tekrarladıkları *"biz oraya girmeyiz."* sözlerini, *"asla"* vurgusuyla pekiştiriyorlar. Ardından, cehaletleri bundan daha büyük, daha küstahça bir söz sarf etmelerine neden oluyor. Çağrıyı kesin olarak reddettikten sonra şunu söylüyorlar: *"O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşın; biz burada oturacağız."*

Bu ifade, onların putperestler gibi Allah'ı insanlara benzeten-müşebbihe olduklarının açık bir kanıtıdır. Öyledirler de. Çünkü yüce Allah, onların bu anlayışının bir ifadesi olarak şöyle dediklerini açıklamaktadır: *"İsrailoğullarını denizden geçirdik, kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar: Ey Musa, dediler, bak bunların nasıl tanrıları var, bize de öyle bir tanrı yap! Musa dedi: Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz."* (A'râf, 138) Bugün ellerinde bulunan kutsal kitaplarının da tanıklığıyla hâlâ tanrıyı somutlaştırıcı, insana benzetici anlayışlarını sürdürmektedirler.

"**Musa: Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de öyle. O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır.**" Ayetin akışı gösteriyor ki, *"Ben kendimden ve kardeşimden başkasına malik değilim."* ifadesi, kendisinden ve kardeşinden başkasını, sunduğu davete yöneltme gücünden yoksun olduğundan kinayedir. Çünkü o, kendisini yaptığı çağrıya yürütmeye yöneltme gücüne sahipti. Kardeşi Harun'u da buna yöneltebilirdi. Harun Allah tarafından gönderilen bir peygamberdi. Musa yaşadığı sürece,

onun halifesiydi. Bu yüzden Allah'ın emrine karşı çıkmazdı. Ya da demek istiyordu ki, kendisi ancak kendi nefsine ve kardeşi de ancak kendi nefsine hükmedebiliyordu.

Bu ifadeden maksat, mutlak olarak tüm yapabilirliği olumsuzlamak değildir. Çünkü, her şeyden önce Hz. Musa bazı insanları iman etmek suretiyle yapılan çağrıya olumlu karşılık vermeye yöneltmişti. Kaldı ki, ayetin akışı açık biçimde gösteriyor ki, Allah'tan korkanlardan iki adam ve başkaları ona iman etmiş, çağrısına olumlu karşılık vermişlerdi. Bunları, malik olduğu kimseler arasında saymamış olsa bile, durum değişmez. Çünkü emirlerine karşı çıkmayacakları açık olan kendi ailesini ve kardeşinin ailesini de zikretmemiştir.

Bunun nedeni, ortamın ancak bu tür bir ifadeye elverişli olmasıdır. Çünkü Hz. Musa (a.s) onları, insan fıtratının öngördüğü meşru bir işe davet ediyordu. Tebliğ görevini eksiksiz yerine getirmiş, her türlü bahaneyi boşa çıkarmıştı. Ama İsrail toplumu onun çağrısını son derece iğrenç ve çirkin bir tavırla reddetti. İşte böyle bir atmosferde ancak şunu söyleyebilirdi: Ya Rabbi! Ben mesajını tebliğ ettim, bahaneleri boşa çıkardım. Ben senin emrini yerine getirmede ancak kendi nefsime hükmedebilirim. Kardeşim de öyle. Biz yükümlülüğümüzün gereğini yerine getirdik. Fakat halk, bizi çok sert bir tutumla reddetti. Şu anda onlardan ümidi kesmiş bulunuyoruz. Yol kesilmiştir. Bu düğümü sen çöz; rubbiyetinle sen, onlara yönelik nimetinin tamamlanmasına, yeryüzüne mirasçı kılınmalarına ve orada halifelik-önderlik görevini yerine getirmelerine giden yolu hazırla. Hükmü sen ver. Bizimle şu fasıklar topluluğunun arasını ayır.

Bu ortam, onların öteden beri sürdürdükleri Hz. Musa'nın emirlerine karşı çıkma geleneklerinden tamamen farklıdır. Bunu derken, Allah'ı çıplak gözle görme isteklerini, buzağıya tapmalarını, kentin kapısından girişlerini, "hıtta" deyişlerini vs. kastediyoruz. Ancak bu son olay, İsrail toplumunun Hz. Musa'nın emrine açıkça karşı çıkışının en somut örneğidir. En ufak bir yumuşaklık ve uzlaşma belirtisi göstermiyorlar. Eğer Hz. Musa (a.s) onları bu hâlde bıraksa ve emrine karşı takındıkları tavrı görmemezlikten gelse, bütün davası temelden çürümüş olurdu. Bundan sonra hiçbir emrini ve yasağını dinlemezlerdi. Aralarında tesis ettiği toplumsal birliğin dayanakları tuz buz olurdu.

Bu açıklamayla sırasıyla şu hususlar açığa çıkıyor:

1- Böyle bir atmosfer, Hz. Musa'nın kendisinin ve kardeşinin durumunu Allah'a arz etmesini gerektiriyordu. Onlar Allah tarafından tebliğle görevlendirilmişlerdi. Kendilerine karşı çıkmamış olsalar bile, diğer müminlerin durumlarını arz etmelerine gerek yoktu. Çünkü dinin tebliği ve daveti bazında diğer müminlerin bir fonksiyonu yoktu. Ortam, hükmü tebliğ edenin durumunu arz etmeyi gerektiriyordu; hükmü benimseyenin, olumlu tepki gösterenin değil.

2- Gelinen nokta, Hz. Musa'nın (a.s) Rabbine şikayette bulunmasını gerektiriyordu. Bu, aslında ilâhî emir ve yasakları uygulama hususunda Allah'tan yardım istemekti.

3- "Kardeşim" anlamına gelen "ahî" kelimesi, "ben" demek olan "innî" kelimesinin sonundaki "ya" harfine matuftur. Dolayısıyla ifadenin anlamı şudur: "Kardeşim de benim gibi sadece kendi nefsine maliktir." Yoksa "ahî" kelimesi "nefsî" kelimesine matuf değildir. Gerçi her iki durumda da elde edilen anlam doğrudur; fakat "ahî" kelimesinin "nefsî" kelimesine matuf olması, ayetlerin akışıyla oluşan anlam atmosferiyle örtüşmüyor. Çünkü gerek Musa, gerekse Harun itaat ve emirlere uyma açısından nefislerine hükmedebiliyorlardı. Ayrıca Hz. Musa (a.s) Hz. Harun'a da bu bakımdan hükmetme gücüne sahipti. Harun, yaşadıkça Hz. Musa'nın halifesiydi. Aynı zamanda her ikisi, Allah'ın elçilerini içtenlikle dinleyip itaat eden samimi müminleri de yönlendirecek konumdaydılar.

4- *"O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır."* Bu söz, üzerlerine azap indikten sonra kaçınılmaz olan ayırma veya onları kavimlerinden çıkarmaları yahut ölmeleri suretiyle ayırmaya ilişkin bir beddua değildir. Çünkü Hz. Musa (a.s) soydaşlarını, Allah'ın kendilerini vaat ettiği nimetin tamamlanması ödülünü kazanmak için gerekli olan adımları atmaya davet ediyordu. Bu ödüldü ki, yüce Allah onunla İsrailoğullarına minnet ediyordu, kendilerini kurtardığını ve yeryüzünde egemen kıldıklarını vurguluyordu: *"Biz de istiyorduk o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları mirasçı kılalım."* (Kasas, 5) Şu ayetten de anlaşıldığı gibi, İsrailoğulları bu durumu Hz. Musa'dan (a.s) biliyorlardı: *"Ey Musa, sen bize gelmezden önce de, sen bize geldikten sonra da bize işkence edildi."* (A'râf, 129)

"Artık sen yoldan çıkmış o toplum için üzülme." ifadesi de buna tanıklık etmektedir. Çünkü bu ifadeden anlaşılıyor ki Hz. Musa, soydaşlarının üzerine ilâhî gazabın inmesinden endişe duyuyordu. Dolayısıyla çölde şaşkın dolaşma cezasına çarptırılmış olmalarından dolayı üzüntü duyması beklenen bir şeydi.

"**Allah buyurdu ki: Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklandı; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen yoldan çıkmış o toplum için üzülme.**" "Orası" ifadesindeki zamir *"kutsal toprağa"* dönüktür. Yasaklamadan maksat, tekvinî=varoluşsal yasaktır. Yani evrensel takdir kapsamındadır. Ayetin orijinalinde geçen "yetîhûne" fiilinin mastarı olan "el-tîhu" kelimesi şaşkınlık anlamına gelir. "el-Ard" kelimesinin başındaki "el" takısı ise, muhatapların zihninde önceden belirginleşen anlama göndermede bulunmaktadır. "fela te'se" ifadesi Hz. Musa'nın soydaşlarının durumundan dolayı üzülmemesi için yapılan bir uyarıdır. Böylece yüce Allah, Hz. Musa'nın dua ederken soydaşları için kullandığı, "fasıklar=yoldan çıkmışlar" niteliğini onaylamış oluyor.

Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Kutsal toprak, yani oraya girmek ve orayı mülk edinmek onlara yasaklanmıştır. Yani, kırk yıl boyunca oraya girmemelerine hükmettik. Bulundukları yerde şaşkın şaşkın dolaşacaklar, ne uygar bir toplum olup bir yerleşim biriminde ikamet edecekler, ne de Bedeviler gibi kabilevî bir hayat yaşayacaklar. Böyle bir cezaya çarptırıldılar diye, yoldan çıkmış toplum için üzülme. Çünkü onlar fasıktırlar, yoldan çıkmışlardır. Suçlarının cezasını çektikleri zaman onlara üzülmek yakışmaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Hatem Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet eder: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "İsrailoğullarından bir kimsenin hizmetçisi, bineği ve karısı olsaydı, o adam kral olarak yazılırdı."

Aynı eserde, Ebu Davud'un mürsel hadisleri topladığı "Merasil" adlı kitabından naklen Zeyd b. Eslem'in *"sizi krallar yaptı."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki:

"Bundan maksat, eş, ev ve hizmetçi sahibi olmalarıdır."

Ben derim ki: Bu iki rivayetin dışında, aynı anlamı içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Ne var ki, ayet akışı itibariyle bu tarz bir yoruma elverişli değildir. Gerçi İsrailoğulları geleneğinde, bir evi, bir karısı ve bir hizmetçisi olan herkese kral adının verilmesi veya böylesini kral olarak yazmaları mümkün olabilir; ancak şurası açıktır ki İsrailoğullarının tümü, hizmetçilerine varıncaya kadar, bu şekilde ev, eş ve hizmetçi sahibi değildiler. Dolayısıyla, bu niteliğe sahip olanlar, içlerindeki bazı kimselerdi.

Kaldı ki bu hususta başka toplumlar ve kuşaklar da benzeri bir konumdaydılar. Ev, eş ve hizmetçi sahibi olmak bütün toplumlarda yaygın olan bir gelenektir, bu geleneği olmayan bir toplum gösterilemez. Durum böyle olunca, İsrailoğullarına özgü bir uygulama olmadığı ortaya çıkıyor. Yüce Allah'ın bunu kastederek, onları krallar yaptığından söz edip minnet etmesi de mümkün değildir. Oysa ayetin akışı, ilâhî minnetin somut örneklerini sergilemeye yöneliktir.

Bu gerçek dikkatleri çekmiş olmalı ki, bazı rivayetlerde kimi yorumlara gerek duyulmuştur. Örneğin Katabe'den şöyle rivayet edilir: "İlk kez hizmetçi edinenler İsrailoğullarıdır." Ancak bu değerlendirme tarihsel gerçeklerle bağdaşmıyor.

Şeyh Müfid, Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza'dan, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Hz. Musa (a.s) İsrailoğullarını kutsal topraklara getirdiğinde onlara dedi ki: *'Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa hüsrana uğrarsınız.'* Yüce Allah, kutsal toprakları onlar için yazmış olmasına rağmen *"Onlar dediler ki, 'Ey Musa! Orada zorba bir kavim var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, oraya gireriz.' (Allah'tan) korkanların içinden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam dedi ki: 'Onların üzerine kapıdan girin. Eğer oradan girerseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz. Haydi eğer müminler iseniz, ancak Allah'a dayanın.' Dediler ki: 'Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece, biz oraya asla girmeyiz. O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşın; biz burada oturacağız. Musa, 'Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de öyle. O hâlde bizimle o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır' dedi.'* Kutsal toprakla-

ra girmekten kaçınınca, Allah orayı onlara yasakladı. Bunun üzerine dört fersahlık bir yerde kırk yıl boyunca şaşkın şaşkın dolaşıp durdular. Sen yoldan çıkmış o toplum için üzülme."

İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Akşam olunca içlerinden biri, yolculuk var, diye seslenirdi. Bunun üzerine denklerini yükleyip hayvanlara özel bir âhenk okuyarak ve onları dürtükleyerek telaşla yola koyulurlardı. Şafak sökünceye kadar durmaksızın yürürlerdi. Bu sırada yüce Allah yere bir yuvarlak şeklini almasını emrederdi. Böylece sabah olunca, kendilerini akşam ayrıldıkları konaklama yerlerinde buluverirlerdi ve yolu şaşırdınız, derlerdi. Kırk yıl boyunca bu minval üzere orada bekleyip durdular. Üzerlerine kudret helvası ve bıldırcın eti indiriliyordu. Yuşa b. Nun ve Kaleb b. Yufenna ile bunların oğullarının dışındaki herkes öldü. Yaklaşık kırk fersahlık alanda şaşkın bir hâlde dolaşıp dururlardı. Göç etmek istedikleri zaman elbiseleri ve ayakkabıları kuruyarak taş kesilirlerdi."

İmam şunları da ekledi sözlerine: "Beraberlerinde bir taş vardı. Taşı yere koyduklarında, Hz. Musa (a.s) asasıyla taşa vururdu ve taştan on iki pınar fışkırırdı. Her kabileye bir pınar düşüyordu. Tekrar yola çıktıklarında su taşa geri dönüyordu. Taşı hayvana yükleyip yola çıkarlardı..."

Ben derim ki: Buna yakın anlamlar içeren rivayetlerin sayısı oldukça fazladır ve gerek Şiî, gerekse Sünnî kaynaklarda aktarılmıştır. Hadisin akışı içinde, "İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki" diye başlayan ifade başka bir rivayettir. Bu rivayetler çölde şaşkın şaşkın dolaştıkları sırada İsrailoğullarının yaşadıkları çeşitli serüvenlere işaret eden anlamlar içeriyor olmakla beraber, Allah'ın kelâmında bunları destekleyen ifadeler bulunmamaktadır. Ama aynı zamanda, Kur'ân'la çelişen anlamlar da içermemektedirler.

Hz. Musa zamanında İsrailoğullarının durumu, hayret uyandırıcıdır, hayatlarının her alanında olağanüstü gelişmelere tanık oluyorlar. Dolayısıyla yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmalarının rivayetlerde tasvir edildiği gibi olması için hiçbir sakınca yoktur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Mes'ade b. Sadaka'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, *"Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin."* ayetinin anlamı soruldu. Buyurdu ki: "Allah, orayı on-

lara yazdı, sonra sildi, sonra onların çocuklarına yazdı. Çocukları oraya girdiler. *"Allah dilediğini siler, dilediğini yerinde bırakır. Ana kitap O'nun katındadır."* [c.,1 s.904, h:72]

Ben derim ki: Bu anlamda bir hadis, İsmail Cu'fi aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan Zürare, Hamran ve Muhammed b. Müslim aracılığıyla da İmam Bâkır'dan rivayet edilmiştir.[1] Bu rivayette İmam (a.s) kutsal toprakların yazılmasını, Hz. Musa'nın (a.s) "kutsal toprağa girin" hitabına muhatap olanlarla, oraya girenler açısından mukayese etmiştir. Dolayısıyla yerlerin yazıldığı kimseler açısından "bedâ" gerçekleştiği sonucu çıkıyor. Bununla ayetin zahirinden anlaşıldığı şekliyle "yazılma oraya girenlerle ilgilidir." anlamı arasında bir çelişki yoktur. Olay şudur:

Kırk yıl boyunca oradan yoksun bırakılıyorlar, sonra yeniden orası kendilerine bahşediliyor. Çünkü ayette hitap, anlam itibariyle İsrail toplumuna yöneliktir. Bu açıdan, kendilerine "giriş" yazılanlarla bizzat girenler birdir. Onlar bir ümmettiler ve Allah kutsal topraklara girmeyi bu ümmete yazmıştı. Sonra oraya girişleri bir süre yasaklandı, ardından tekrar onlara söz konusu yerlere girmeyi bahşetti. Kişiler açısından bir başlangıç söz konusu olsa da, genelde böyle bir şeyden söz edilemez.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Yezid'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) efendimiz buyurdu ki: "Davut Peygamber (a.s) cumartesi günü ansızın öldü. Kuşlar kanatlarıyla cenazesinin üzerine gölge yaptılar. Musa İsrailoğullarının çölde şaşkın şaşkın dolaştıkları sırada öldü. Biri gökten şöyle bağırdı: Musa öldü! Hangi nefis ölmeyecek ki?!" [Füru-u Kâfi, c.6, s.111-112, h:4]

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.304, h:69 ve 71]

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَىْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَ لَمْ
يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ ؕ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾ لَئِنْ
بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِى مَٓا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِىَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ ؕ اِنّٓى اَخَافُ اللّٰهَ
رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ اِنّٓى اُرِيدُ اَنْ تَبُٓوأَ بِاِثْمِى وَ اِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ
النَّارِ ۚ وَ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ فَقَتَلَهُ
فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِى الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ
كَيْفَ يُوَارِى سَوْاَةَ اَخِيهِ ۚ قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ
فَاُوَارِىَ سَوْاَةَ اَخِى ۚ فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾ مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى
بَنِٓى اِسْرَٓائِيلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ
النَّاسَ جَمِيعًا وَ مَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا ۚ وَ لَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ
رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

27- Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini oku: Hani her biri, (Allah'a) yaklaşmak için (bir şey) sunmuşlardı da birisinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. (Ameli kabul edilmeyen, kabul edilene) "Seni öldüreceğim" demişti. (O da,) "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder." dedi.

28- "Andolsun ki eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.

29- Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahı-

nı da yüklenip ateş ehlinden olasın. Zalimlerin cezası işte budur."

30- Nefsi, kardeşini öldürme hususunda yavaş yavaş ona boyun eğdi; (nihayet) onu öldürdü ve böylece ziyana uğrayanlardan oldu.

31- Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?" dedi ve böylece pişman olanlardan oldu.

32- Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur. Andolsun elçilerimiz onlara açık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu, yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, Âdem'in iki oğlunun kıssasını bildiriyorlar. Bu bağlamda şunu da vurgulamış oluyorlar: Kıskançlık, o denli tehlikeli bir duygudur ki, Âdem'in bir oğlunu kardeşini haksız yere öldürecek kadar çılgına çevirebiliyor. Sonuçta büyük bir hüsrana uğruyor ve derin bir pişmanlık duyuyor ki, hiçbir yararı olmuyor. Bu bakımdan ayetler, önceki ayetler grubuyla bağlantılıdır. Orada İsrailoğullarının Hz. Muhammed'in (s.a.a) elçiliğine inanmaktan kaçınmaları üzerinde durulmuştu. Ki hak içerikli mesajı kabul etmekten kaçınmalarının tek nedeni kıskançlık ve çekememezlikti. Kıskançlık böyledir; insanı, kardeşini öldürmeye sürükler, sonra onu ebediyen kurtulamayacağı bir vicdan azabının, onulmaz bir pişmanlığın, yakıcı bir yürek sızısının pençesine atar. Öyleyse bu kıssadan ibret alsınlar, kıskançlıkta ve inatla küfürleri içinde yüzmesinler.

"**Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini oku...**" "Utlû=oku" fiilinin mastarı olan ve okumak anlamına gelen "tilavet" kelimesi, "et-tulvu=takip etme" kökünden gelir. Bu şekilde isimlendiril-

mesinin nedeni, bir haberi okuyan kimsenin, haberin bazı bölümlerini, diğer bölümlerinin ardından, takip ettirerek okumasıdır. "en-Nebe" ise, yararlı ve olumlu etkiler bırakan haber demektir. "Kurban" da, kendisiyle yüce Allah'a veya bir başkasına yaklaşılmak istenen şey anlamını ifade eder. Bu kelime, yapısı itibariyle mastardır, ikili (tesniye) ve çoğul (cem) kalıbı almaz. "el-Takabbul" ise, önemseyerek, özen göstererek kabul etmek demektir. "Aleyhim=onlara..." kelimesindeki zamir, Ehlikitab'a dönüktür. Çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin akışı içinde onlar kastedilmektedir.

Ayette Âdem adıyla anılan kişi, Kur'ân'ın insanlığın babası olduğunu söylediği Âdem'dir. Bazı müfessirlere göre, burada sözü edilen kişi İsrailoğullarına mensup bir adamdı. Bu adamın iki oğlu, Allah'a sundukları kurbanlar yüzünden kavgaya tutuşmuş ve biri diğerini öldürmüştü. Katilin adı Kabil veya Kain, öldürdüğünün adı da Habil'di. Bu yüzden yüce Allah, kıssanın akışı içinde, *"Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık..."* buyurmuştur.

Ne var ki, bu yorum üç açıdan yanlıştır:

Birincisi: Kur'ân, insanlığın babası olan zattan başka "Âdem" adında birinden söz etmemiştir. Dolayısıyla bu insanlığın babası olan Âdem'den başkası kastedilmiş olsaydı, kıssada herhangi bir belirsizlik olmaması için buna ilişkin somut bir karineye yer verilmiş olması gerekirdi.

İkincisi: Kıssanın akışı içinde, *"Allah... bir karga gönderdi."* gibi, yer verilen motifler, ancak düşünsel basitlik düzeyinde yaşayan yalın kavrayışlı ilkel insanın durumuyla bağdaşabiliyor. Çünkü ilkel insan, doğal algılayışıyla, yaşanan gelişmelerin toplamından oluşan deneyimler sonucu bilgi edinirdi. Bu ayet ise, açık bir şekilde katilin, cesedin toprağa gömülerek örtüleceğini bilmediğini ifade etmektedir ki, bu insanlığın babası olan Âdem'in oğullarının durumuyla örtüşüyor, İsrailoğullarına mensup bir adamın oğullarının durumuyla değil. İsrailoğulları, ulusal ölçekte de olsa, bir uygarlığa sahiptiler; toplumsal yaşam açısından deneyimler edinmişlerdi. Ölüleri gömmek gibi bir olguyu, herhangi bir İsraillinin bilmemesi, bu bakımdan makul değildir.

Üçüncüsü: Söz konusu görüşü savunan müfessirler, "Bu yüzden Allah, kıssanın akışı içinde, *'Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle*

yazdık' buyurmuştur." sözleriyle, ayetle ilgili olarak yöneltilen bir soruyu cevaplandırmak istemişlerdir. Soru şudur: Kıssanın işaret ettiği durum, yani bir insanı öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir; bir insanı dirilten de bütün insanları diriltmiş gibidir, hükmü bütün insanları kapsayan bir olgu olduğu hâlde, neden hükmün yazılışı salt İsrailoğullarına özgü kılınmıştır?

İşte söz konusu müfessirler bu soruya şu cevabı vermişlerdir: "Bu yüzden Allah, kıssanın akışı içinde... buyurmuştur: "Yani katil ve maktul, insanlığın babası Âdem'in oğulları değildirler ki, kıssaları da insan türünün ilk bireyleri arasında yaşanan bu olayı içermiş olsun. Aksine onlar, İsrailoğullarına mensup bir adamın çocuklarıydılar. Dolayısıyla onlara ilişkin kıssa da, özel-ulusal bir haber niteliğindedir. Bu yüzden kıssadan alınması gereken ibret de salt İsrailoğullarına özgü olarak yazılmıştır.

Ama bu yorum sorunu çözmeye yetmiyor. Soru hala zihinleri kurcalamaya devam ediyor. Çünkü bir insanı öldürmenin bütün insanları öldürmek gibi olması, bir insanı diriltmenin de bütün insanları diriltmek gibi olması, insan türünün arasında meydana gelen tüm öldürmelerle irtibatlı bir olgudur. İnsanların sadece belli bir kısmıyla sınırlandırılamaz. İsrailoğullarından önce nice adam öldürmeler olmuştur. İşaret edilen bu öldürme olayından önce de. Öyleyse bu hükmü özel bir öldürmeyle irtibatlandırmak ve belli bir kavim için öngörmek niye?

Kaldı ki, şayet durum söz konusu müfessirlerin anladığı gibi olsaydı: "Sizden kim bir canı öldürse..." şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun olurdu. Böylelikle, hükmün onlara özgü olduğu ancak o zaman belirginlik kazanabilirdi. Sonra, kendi içinde tutarlı olmayan bu özgü kılma olgusuyla ilintili soru yeniden gündeme gelirdi.

Oysa sorunu kökünden çözecek cevap şudur: *"Kim, bir cana... karşılık olmaksızın bir canı öldürürse..."* ifadesi, yasal bir hükümden çok evrensel bir hikmeti içermektedir. Dolayısıyla, "İsrailoğullarına yazılması"nın anlamı, bu hikmetin yararlarının ve sonuçlarının onlarla birlikte tüm insanları kuşatacak genellikte olmakla birlikte, onlara açıklanmasıdır. Tıpkı, Kur'ân'da birtakım hikmet ve öğütlerin yararlarının sırf Hz. Muhammed'in (s.a.a) ümmetine özgü kılınmamasına karşın, doğrudan onlara açıklanması gibi. Ayette, bu hikmetin onlara

açıklanmasından söz edilmesinin gerekçesi de, genel ayetler grubunun, onlara öğüt verme, onları uyarma ve Hz. Muhammed'i (s.a.a) kıskanmalarından, inatçı tutumlarını sürdürmelerinden, fitne ateşini alevlendirmelerinden, savaşlara sebebiyet vermelerinden ve doğrudan doğruya Müslümanlara savaş açmalarından dolayı onları kınama, ayıplama ve utandırma amacına yönelik olmasıdır.

Bu nedenledir ki, *"Kim... bir canı öldürürse..."* ifadesinin devamında, şu değerlendirme cümlesine yer verilmiştir: *"Andolsun elçilerimiz onlara açık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler."* Kaldı ki söz konusu müfessirlerin, kıssadan çıkardıkları sonucu destekleyecek mahiyette herhangi bir rivayet veya tarihsel bir vakıa söz konusu değildir.

Dolayısıyla, *"Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini..."* ifadesiyle insanlığın babası Âdem'in (a.s) kastedildiği anlaşılıyor. İfadenin -haber veya oku kelimesiyle ilintili- "hakk=gerçek olarak" ifadesiyle kayıtlandırılması da gösteriyor ki, bu haberle ilgili olarak aralarında dolaşan rivayetlerde tahrif ve eksiklik söz konusuydu. Ki öyledir. Bu kıssa Tevrat'ın "Tekvin Kitabı"nın dördüncü babında yer alır. Ama burada, bir karganın gönderilişinden ve onun toprağı eşeleyişinden söz edilmez. Öte yandan Tevrat'ın anlatımıyla kıssada ulu Allah'ı bir cisim gibi görme anlayışı son derece belirgindir ki, Allah bu tür asılsız yakıştırmalardan münezzehtir, yücedir.

"Hani her biri (Allah'a) yaklaşmak için (bir şey) sunmuşlardı da birisinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti." İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, kardeşlerden her biri yüce Allah'a yaklaşmak kastiyle bir şey sunmuştu. "Kurban" sözcüğünün tesniye kalıbında kullanılmış olmaması, bu kelimenin mastar olup tesniyesinin ve çoğulunun olmamasından dolayıdır.

"Seni öldüreceğim, demişti. O da, 'Allah, sadece takva sahiplerinden kabul eder.' dedi." İlk sözü söyleyen katil, ikincisini söyleyen de maktuldür. İfadenin akışı, onların birisinin kurbanının kabul edildiğini, ötekisinin de kabul edilmediğini bildiklerini gösteriyor. Peki, bunu nereden öğrendiler? Veya hangi kanıta dayanarak böyle bir çıkarsama da bulundular? Ayette bu sorulara cevap olabilecek bir açıklamaya yer verilmiyor.

Şu kadarı var ki, Kur'ân'ın bir yerinde, geçmiş ümmetler devrinde veya özellikle İsrailoğulları arasında sunulan şeylerin kabul edildiklerinin, bir ateşin gelip onları yakmalarıyla anlaşıldığına ilişkin açıklamalar buluyoruz. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar: 'Allah bize; bize, gökten gelen ateşin yiyeceği (yakacağı) bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti' derler. Onlara de ki: Benden önce açık delillerle ve bu dediğiniz ile nice peygamberler geldi. Eğer doğru söylüyorsanız, peki onları ne diye öldürdünüz?"* (Âl-i İmrân, 183)

Bir şeyler sunmak, bugün bile Ehlikitap arasında uygulanan bir ibadettir.[1] Dolayısıyla, bu kıssada işaret edilen kurbanın kabulü de bu tarzda gerçekleşmiş olabilir. Özellikle kıssanın, bu tarz bir kurban kabulüne inanan Ehlikitab'a yönelik olduğunu göz önünde bulundurduğumuz zaman bu ihtimal daha bir güçleniyor. Artık nasıl olmuşsa, hem katil, hem de maktul, birinin kurbanının kabul edildiğini, ötekisinin de kabul edilmediğini biliyorlardı.

Yine ayetin akışı, *"Seni öldüreceğim..."* diyen kişinin, kurbanı kabul edilmeyen kişi olduğunu ve bunu, içini kemiren kıskançlıktan dolayı söylediğini gösteriyor. Çünkü ortada başka bir sebep yoktur. Sonra maktul, bu tür bir sözü ve ölüm tehdidini gerektirecek şekilde kendi iradesiyle bir suç işlemiş de değildir.

Şu hâlde, katilin *"Seni öldüreceğim..."* şeklindeki tehdidi, kendi kurbanı değil de maktulün kurbanının kabul olmasından dolayı duyduğu kıskançlığın bir ifadesidir. Maktulün *"Allah sadece takva sahiplerinden kabul eder."* diye başlayan ve yüce Allah tarafından bize anlatılan sözleri ise, katilin dediklerine bir cevap niteliğindedir. Bu bağlamda öncelikle şunu söylüyor: Kurbanın kabul edilmesinde ve edilmemesinde kendisinin bir etkinliği ya da bir suçu yoktur. Bir suç varsa, o da katil tarafından işlenmiştir. Allah'tan korkup sakınmadığı için Allah, kurbanını kabul etmemek suretiyle onu cezalandırmıştır.

1- Yahudiler arasında çeşitli kurban sunma şekilleri vardır. Hayvan boğazlamak, un, yağ ve ağız (yeni doğum yapmış hayvanın memesinden sağılan ilk sütten elde edilen bir mamul) ve mevsimin ilk meyveleri gibi gıda maddelerini sunmak. Hıristiyanlarsa ekmek ve şarap sunarak bunun gerçek anlamda Mesih'in etine ve kanına dönüştüğüne inanırlar.

İkincisi: Eğer katil, onu öldürmek istese ve bu amaçla ona elini uzatsa, o onu öldürmek için elini uzatmayacaktır. Çünkü Allah'tan korkup-sakınmaktadır. Bu takdirde sadece katilin, hem maktulün günahını, hem de kendi günahını üstlenerek dönmesini istemektedir. O zaman ateşin ehli olacak, ki zalimlerin cezası budur.

"Allah, sadece takva sahiplerinden kabul eder." sözü, fertleri sınırlandırmaya yönelik bir ifadedir. Şöyle ki kabul, hem korunan, hem korunmayan herkesin kurbanını kapsamaz. Ya da kalb (tersine çevirme) sanatı açısından sınırlandırmayı ifade etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, katil maktulün değil, kendi kurbanının kabul edileceğini sanıyordu. Onun iddiasına göre, bu işin takvayla bir ilgisi yoktu. Ya da yüce Allah'ın işin iç yüzünü bilmediğini, insanların olguları birbirine karıştırıp yanılmaları gibi, O'nun da gerçeği karıştırıp yanılabileceğini düşünüyordu.

Bu sözlerde, bir yandan ibadet ve kurbanların kabul olmalarıyla ilgili bir gerçeğe parmak basılıyor; öbür yandan adam öldürme, zulmetme ve kıskanma olgularıyla ilgili etkili öğütler veriliyor. Bu arada, bu tür suçları işleyen kimselerin kaçınılmaz olarak ilâhî cezalandırılmaya maruz kalacakları vurgulanıyor. Bunun, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın Rabliğinin bir gereği olduğunun altı çiziliyor. Çünkü Rablik, evrenin unsurları arasında sağlam temelli bir düzen kurmakla, amelleri adalet terazisiyle değerlendirmekle ve haksızlıkları elem verici azapla cezalandırmakla gerçekleşebilir. Bu düzenin amacı da zalimi zulümden caydırmak, değilse, kendi elleriyle kazandığı azabı, ateş cezasını tattırmaktır.

"**Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben... sana elimi uzatacak değilim...**" İfadenin orijinalinin başındaki "lam" harfi, yemin edatıdır. "El uzatmak", birini öldürmeye ilişkin girişimlerde bulunmak, ölümüne sebebiyet verecek eylemlerde bulunmak anlamında kullanılan bir deyimdir. Burada şart cümlesinin cevabının başında, isim cümlesinin başına gelen nefiy (olumsuzlama) edatına yer verilmiştir. Ayrıca fiil yerine "bi-basitin" şeklinde sıfat kullanılmış ve olumsuzluk durumu "ba" harfiyle, açıklama da yeminle pekiştirilmiştir. Bütün bunlar, onun kardeşini öldürmek isteğinden fersah fersah uzak olduğunu gösterme amacına yöneliktir. Böyle bir şeyle ilgilenmek şöyle dursun, aklından bile geçirmediğini açıklamak içindir.

Ayrıca, *"Ben sana elimi uzatacak değilim..."* sözünü, *"Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* ifadesiyle gerekçelendirmesi de, kardeşini öldürme düşüncesinden çok çok uzak olduğu gerçeğini pekiştirici bir unsurdur. Çünkü muttakilerin, işlenen her günahı bir azapla cezalandıran âlemlerin Rabbi olan Allah'ı hatırlamaları, içlerindeki Allah korkusu duygusunu uyandırır. Bu duygu, herhangi bir zulüm işleyip bundan dolayı helâk olmalarına fırsat vermez.

Sonra maktul, *"Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim."* sözünü, haber verdiği bu olayın ifade ettiği gerçek anlam ile yorumluyor. Dolayısıyla işin özü şu şekilde belirginlik kazanıyor: Ya o, kardeşini öldürecek, dolayısıyla zalim olup günahı yüklenerek cehenneme girecek ya da kardeşi kendisini öldürecek ve o bu akıbete uğrayacaktır. Zalim kardeşini öldürmeyi, zalim olmaması durumunda nefsinin sahip olacağı mutluluğa tercih etmiyor. Aksine, kendisini öldürmek suretiyle zalim kardeşinin mutsuz olmasını, zalim olmayan kendisinin de mutluluğa kavuşmasını tercih ediyor. *"Ben isterim ki...."* sözünden maksat budur. Burada "istemek" ifadesiyle, işin iki şıklı olması durumunda şıklar arasında tercih yapma durumu kastedilmiştir.

Dolayısıyla ayet, *"eğer sen... elini bana uzatırsan..."* ifadesinin tevili niteliğinde olması bakımından, Hz. Musa ve yol arkadaşının kıssasında yaşanan bir olayı çağrıştırmaktadır. Arkadaşı karşılaştıkları bir çocuğu durduk yerde öldürünce, Musa; *"Bir can karşılığı olmadan temiz bir cana kıydın ha? Doğrusu sen, çirkin bir iş yaptın!"* (Kehf, 74) diyerek itiraz eder. Arkadaşı ise, şu sözlerle eylemini yorumlar: *"Çocuğa gelince; onun anası, babası mümin insanlardı. Bunun onlara azgınlık ve küfür sarmasından korktuk. İstedik ki, Rableri onun yerine onlara ondan daha temiz, daha merhametli birini versin."* (Kehf, 80-81)

Öyle anlaşılıyor ki, maktul mutlulukla birlikte olan ölümü mutsuz bir hayata ve zalimler gurubuna katılmaya karşın istemiş, yani onu bunlara tercih etmiştir, kardeşinin kendi kötü iradesiyle bedbahtlığını gerektirse bile. Tıpkı Hz. Musa'nın arkadaşının, çocuk için mutlu bir ölümü anne ve babasının üzülmesini gerektirse bile, çocuğun azgın bir kâfir olarak hem kendisini, hem de anne babasını saptırarak yaşaması-

na tercih etmesi gibi. Üstelik yüce Allah, buna karşılık olarak anne ve babasına ondan daha temiz, daha merhametli bir çocuk bahşetmiştir.

Adam, yani Âdem'in (a.s) maktul oğlu, Allah'ı bilen bilgin bir muttakidir. Muttaki oluşunu, *"Allah sadece korunanlardan kabul eder."* sözünden anlıyoruz. Bu ifade, takva sahibi oluşuna dair bir iddia içermektedir. Yüce Allah da bu sözü reddetmeksizin naklederek onayladığını göstermiştir. Allah'ı bilen bir bilgin oluşunu ise, *"Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* ifadesinden anlıyoruz. Burada Allah'tan korktuğunu iddia etmiş, yüce Allah da olduğu gibi aktarmakla onayladığını göstermiştir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kulları içinde ancak bilginler, Allah'tan korkarlar."* (Fâtır, 28) Dolayısıyla yüce Allah'ın onun söylediği *"Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* sözünü aktarıp onaylaması, onu ilimle nitelendirmesi anlamına gelir. Nitekim Hz. Musa'nın yol arkadaşını da bu şekilde nitelendirmiştir: *"Ona katımızdan bir ilim öğretmiştik."* (Kehf, 65)

Âdem'in maktul oğlunun ne kadar bilgin bir kimse olduğunu, azgın kardeşine söylediği hikmet dolu, güzel öğütle bezeli sözleri göstermektedir. O, tertemiz bir karakter ve berrak bir fıtrattan kaynaklanan şu gerçeği açıklamıştır: "İnsanlar ileride çoğalacak, beşer doğaları gereği farklı topluluklara ayrılacaklardır. Kimileri muttaki, kimileri de zalim olacaktır. Bütün insanların olduğu gibi bütün âlemlerin Rabbi birdir. Bu Rab, plânlaması ve yönetimiyle onlara egemendir. O'nun sağlam ve sarsılmaz evrensel düzeninin bir gerçeği, adalet ve iyiliği sevip hoşnut olması, zulüm ve azgınlıktan hoşnut olmayıp öfke duymasıdır. Bunun bir gereği de insanın takva sahibi olması, Allah'tan korkmasıdır. Din dediğimiz de budur zaten. Kimi davranışlar ibadet ve kurban şeklindedir, kimisi de günah ve zulüm niteliklidir. İbadetler ve kurbanlar, ancak takva destekli oldukları zaman kabul edilirler. Günahlar ve zulümler, zalimlerin omuzlarına vebal yükleri olup binerler. Bu da, başka bir hayatın olmasını, bu hayatta, önceki hayatta işlenen amellerin karşılığının eksiksiz verilmesini ve zalimlerin cezasının da cehennem ateşi olmasını gerektirmektedir."

Görüldüğü gibi, bunlar dinî bilgilerin temelini, dünyevî ve uhrevî bilgilerin ana hatlarını içeren açıklamalardır. Bu salih kul, bunları,

karga kendisine öğretmedikçe bir şeyi toprağa gömerek saklamanın mümkün olduğunu bilmeyecek kadar cahil olan kardeşine, gayet hikmetli bir üslupla açıklıyor. Kardeşiyle konuşurken "Beni öldürmek istediğinde, kendimi senin kollarına bırakacağım, kendimi savunmayacağım ve ölümden sakınmayacağım." demiyor. Bilâkis, "Ben seni öldürmeyeceğim." diyor.

"Zalim olup cehennem halkından olman için ne şekilde olursa olsun senin ellerinle öldürülmeyi istiyorum." da demiyor. Çünkü hayatta birinin sapmasına ve mutsuzluğuna neden olmak, fıtrat yasasına göre zulümdür, sapıklıktır. Bu konuda hukuk sistemleri arasında bir farklılık yoktur. Yalnızca şunu söylüyor: "Elini beni öldürmek için uzatırsan, bunu isterim, tercih ederim."

Bu kıssayla ilgili olarak yapılan bir değerlendirmenin dayanaksızlığı da böylece ortaya çıkmış oluyor. Diyorlar ki: Âdem'in iki oğlundan katil olanı, zulüm ve saldırganlıkta aşırı gitmiştir. Maktul olanı ise, aşırı derece de edilgen davranıp zulmü kabullenmek hususunda aşırı gitmiştir. Zalim olanla konuşmamış, kendini savunmak suretiyle karşılık vermemiştir. Tersine, canını ona teslim etmiş, kendisini öldürme isteğine, *"eğer sen... elini uzatırsan..."* demek suretiyle boyun eğmiştir.

Bu değerlendirmenin dayanaksızlığı şudur: Maktul, "Kendimi savunmayacağım, bana istediğini yapman için kendimi koyuvereceğim." demiş değildir. Sadece "Seni öldürmeyi istemiyorum" demiştir. Ayette ise onu öldürürken, bilerek kendini savunmadığına ilişkin bir açıklama yoktur. Belki de onu arkadan, haince bir pusu kurarak vurmuştur. Ya da kendini savunmuş, gerekli tedbirleri almışken öldürülmüştür.

Yine bu kıssaya ilişkin yorumlardan birinde deniyor ki: Maktul, sonsuz azaba uğramak suretiyle mutsuz olsun diye kardeşinin kendisini öldürmesini istediğini, böylece mutlu olacağını belirtmiş ve şöyle demiştir: *"Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinden olasın!* Bu yaklaşım, ibadet ve takva ehli görünümüne bürünen bazı insanların tutumuna benzer. Bunlar, görevlerinin dünyadan eletek çekip ibadet etmekten ibaret olduğunu düşünürler. Bir zalim onlara zulmedecek olursa, bir haksızlıkta bulunursa, zalimin kendi zulmünün günahını yüklendiğine, hakkını savunması gerekmediğine, sadece sabretmesi ve sabrının ecrini beklemesinin yeterli

olduğuna inanırlar! Kuşkusuz bu, bir cehalet örneğidir. Çünkü böyle bir davranış, günaha yardımcı olmanın ta kendisidir. Bu konuda yardım edenle yardım edilen ortak sorumluluğa sahiptir. Sadece zalim olan, her iki günahı yüklenmez.

Bu yorumun dayanaksızlığı şuradan gelir: Maktulün, *"Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinden olasın!"* sözü, daha önce açıkladığımız tarzda bir takdirî anlama dayanmaktadır.

Bu iki problemin çözümü amacına yönelik bazı çürük açıklamalar yapılmıştır ki, bunları burada zikretmeye değmez.

"**Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinden olasın!**" Yani bazılarının açıkladıkları gibi, "Benim ve kendi günahınla dönesin." Ragıp el-İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde diyor ki: "el-Bevâ kelimesi, etimolojik olarak, bir şeyi oluşturan parçaların yer bakımından eşit oluşunu ifade eder. 'en-Nebve' ise, bunun tam aksini, yani bir yerin parçalarının uyumsuzluğunu, girintili, çıkıntılı oluşunu ifade eder. Bir yer, konaklayan kimse açısından uyumsuz, girintili çıkıntılı değilse ona, 'Mekanun bevâun' (düz yer) derler. 'Bevve'tu lehu mekanen' yani, yeri düzelttim. Parçaları uyumlu hâle geldi."

Ardından şöyle diyor: *"Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip..."* Yani, bu hâl üzere olasın. "'Enkertu batileha ve bu'tu bi-hakkiha' denir (yani batılını inkâr ettim ve hakkını üstlendim)." Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi. Şu hâlde kelimeyi "dönmek" şeklinde açıklamak, kelimenin asıl anlamı değil de anlamının gereği ile yapılan bir açıklamadır.

Şu hâlde, *"benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip."* ifadesinden maksat, haksız yere öldürülen kişinin günahının, katilin günahlarına eklenmesi, böylece katilin iki günahı da üstlenmesidir. Buna göre maktul, üzerinde hiçbir günah yükü olmadan Allah'ın huzuruna çıkar. *"Benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip."* ifadesinden anlaşılan budur. Bunu destekleyen rivayetler olduğu gibi, aklî değerlendirme de bunu destekler niteliktedir. Kitabımızın ikinci cildinde amellerin hükümleri hakkında açıklamada bulunurken, bu hususa da bir parça değinme imkânını bulduk.

Ancak bu yorumla ilgili olarak şöyle bir problem çıkıyor karşımıza: Bunun anlamı bir insanın başkası tarafından işlenen bir günahtan sorumlu tutulmasıdır. Akıl da bunun aksine hükmetmektedir. Nitekim yüce Allah, *"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez."* [Necm, 38] buyurmuştur.

Bu problemi şu şekilde aşmak mümkündür: Burada teorik akla ilişkin bir hüküm söz konusu değildir ki, böyle bir şey olmaz, diye kestirip atılsın. Bilâkis pratik akla ilişkin bir hüküm duruyor karşımızda. Pratik akılsa, değişip değişmeme hususunda insan topluluklarının çıkarlarına uyar. Dolayısıyla toplum, bir insan tarafından işlenen bir eylemi, bir başkası tarafından işlenmiş gibi değerlendirip onun sorumluluk hanesine yazabilir. Ya da birinden sâdır olan fiili, ondan sâdır olmamış gibi algılayabilir. Söz gelimi, bir kimse bir adam öldürse, toplumun da öldürülen kimseden alacağı olsa, katil bunları topluma ödemek zorundadır. Çünkü toplumun zayi olan haklarını katilden alması caizdir. Veya örneğin bir kimse topluma baş kaldırsa, bozgunculuk yapsa, kamu güvenliğini tehlikeye düşürse, toplum bu asi insanın bütün iyiliklerini hiç olmamış gibi değerlendirebilir. Vs.

İşte bu gibi durumlarda toplum, mazlum insan tarafından işlenen bütün kötülükleri zalimin günah yükleri olarak görür. Zalim insan, mazlumun günah yükünü, kendi nefsinin günahı olarak yüklenir, başkasının değil. Çünkü zalim insan, başkasına uyguladığı zulüm ve kötülük aracılığıyla bu günahları kendi mülkiyetine geçirmiştir. Bir insanın başkasının mülkiyetinde olan bir malın bedelini ödeyerek satın alması gibi. Yeni sahibin söz konusu şey üzerindeki tasarrufları, ilk sahibinin bir süre o şeye sahip olması için, engellenemez. Çünkü bu başkasına intikal etmiştir.

Aynı şekilde, *"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez."* [Necm, 38] sözü de, sırf zaman olarak günahı işleyen kimse başkasıdır diye, katil kimsenin sorumlu tutulmasına engel oluşturmaz. Aynı zamanda, yeni bir nedenden dolayı günah yükünün bir başkasına intikal etmesinin caiz oluşu da, *"Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez."* sözünün de yararsız ve işlevsiz hâle gelmesini ifade etmez. Aynı şekilde, bir mülkün satış veya başka bir muamele sonucu el değiştirmesini caiz görmek de, "Bir Müslüman'ın malı, gö-

nül hoşnutluğuyla vermesi dışında bir başkasına helâl olmaz." hadisinin işlevsiz olması anlamına gelmez.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: *"Benim günahımı da, kendi günahını da"* ifadesinden maksat, "beni öldürmen durumunda, işlediğin öldürme günahı ve bundan önce işlediğin günah"tır. Bu görüş İbn-i Mesud, İbn-i Abbas ve başkalarından aktarılmıştır. Bazılarına göre de maksat şudur: Beni öldürmenin günahı ile, kurbanının kabul edilmemesine neden olan günahı... Bu görüş de Cubbaî'den ve Zeccac'dan nakledilmiştir. Yine diğer bazılarına göre de maksat, beni öldürmenin günahı ile bütün insanları öldürmüş gibi olmanın günahıdır.

Ayetin lafzı itibariyle, bu çıkarsamaların hiçbirine ilişkin bir kanıt elde etmemiz mümkün değildir. Aklî değerlendirme yoluyla da buna ilişkin bir sonuca varılmaz.

Kaldı ki, iki günahın karşılıklı zikredilmesi, her ikisinin katile yüklenmesi ve birinin maktulün günahı, diğerinin de katilin günahı olarak isimlendirilmesi, bu çerçevede açıklığa kavuşmuyor.

"**Nefsi, kardeşini öldürme hususunda yavaş yavaş ona boyun eğdi; (nihayet) onu öldürdü ve böylece ziyana uğrayanlardan oldu.**" Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde şöyle der: "et-Tav'u" kelimesi, boyun eğmek, bağlanmak demektir. Bunun karşıtı "el-kurhu" istememek, eğilim göstermemektir. "Taat" da "tav'u" gibidir; fakat daha çok, emredilenlere uyma, çizilen çerçevelerde hareket etme anlamında kullanılır. Dolayısıyla, *"Nefsi... ona boyun eğdi."* ifadesi, nefsi onun için gerekçeler hazırladı, nefsi ona isteyerek ram oldu, bağlandı gibi bir anlam taşımaktadır. "Tavvaat" kelimesi, "etâet" fiilinden daha güzel anlamı ifade edicidir. Araplar, "Tavvaat lehu nefsuhu" (nefsi onu itti) ifadesini, "Teebbet an keza nefsuhu" (nefsi falan şeyi kabul etmekten kaçındı.) ifadesinin karşılığı olarak kullanırlar." Müfredat'tan aktarılan özet alıntı burada sona erdi.

Aslında "tavvaat" kelimesi, boyun eğmek ve öneride bulunmak anlamını kapsıyor, demek istemiyor. Onun demek istediği, "et-tatvi'" kalıbının tedricîliğe delâlet etmesidir. İtaatin bir kez oluşa delâlet etmesi gibi. Nitekim if'al ve tef'il kalıpları genel olarak, bu anlamı ifade ederler. Buna göre, ayette geçen "et-tatvi" kelimesi, vesveseler ve fısıldamalar sonucu nefsi tedricî olarak istenen fiili işlemeye yöneltmek

anlamına gelir. Böylece nefis, sürekli empozeler sonucu isteğe bağlı olarak boyun eğip, eksiksiz bir itaat gerçekleştirmiş olur. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: Nefsi ona boyun eğdi, emrine uydu. Kardeşini öldürme hususunda tedricî olarak isteğini kabul etti. Bu bakımdan, *"kardeşini öldürme"* ifadesi, emredilen şeyin, emrin yerine konulmasına bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim "falan şeye yönelik emre uydu" yerine, "falan şeye uydu." ifadesi kullanılmaktadır.

Bazıları, "tavvaat" kelimesi "süsledi, çekici kıldı." anlamına gelir; dolayısıyla, *"kardeşini öldürme"* ifadesi, cümle içinde "mef'ulu bih" konumundadır, demişlerdir. Diğer bazılarına göre de, sözcük "tâvaat" anlamındadır. Yani kardeşini öldürme hususunda nefsi ona itaat etti. Dolayısıyla, "öldürme" kelimesinin orijinali [katle], cer harfinin hazfedilmesi dolayısıyla mansuptur. Ayetin anlamı buna göre açıktır.

Bazıları, *"ziyana uğrayanlardan oldu."* ifadesinin orijinalinde geçen "esbahe" fiilinden hareketle, onun kardeşini geceleyin öldürdüğünü söylemişlerdir. Ancak söylendiği gibi "esbaha" sabahladı, "emsa" akşamladının karşıtı olarak etimolojik yapısı itibariyle böyle bir anlam ifade ediyor olsa da Arap geleneğinde bu sözcük, etimolojik aslı göz ardı edilerek "sare=oldu" anlamında kullanılır. Kur'ân'da buna ilişkin birçok örnek gösterebiliriz: *"O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz."* (Âl-i İmrân, 103), *"İçlerinde gizlediklerine pişman oldular."* (Mâide, 52) Dolayısıyla bu ayet bağlamında, sözcüğün asıl anlamının kastedildiğini kanıtlamanın imkânı yoktur.

"**Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi.**" Ayetin orijinalinde geçen "yebhesu" fiilinin mastarı olan "el-bahsu" sözcüğü, toprakta bir şeyi aramak anlamına gelir. Daha sonra her türlü araştırma için kullanılır olmuştur. Mecma-ul Beyan tefsirinde böyle geçer. Yine ayetin orijinalinde geçen "yuvârî" fiilinin mastarı olan "el-muvarat" kelimesi, örtmek demektir. Kendini örtünme anlamında kullanılan "Tevârîi" ise, buradan gelir. "el-Vera" da bu kabildendir; bir şeyin ötesi, arkası anlamında kullanılır. "es-Sev'etu", insanın tiksindiği çirkin, ayıp şey anlamına gelir. "el-Veyl", helâk demektir. "Ya veyleta", helâk anında söylenen bir ünlemdir. "el-Acz=acizlik, çaresizlik" yapabilirliğin karşıtıdır.

Ayetin akışı, katilin bir süre, yaptığı işin şaşkınlığıyla bocaladığını, başkasının bunu öğrenmesinden çekindiğini, maktulün cesedinin başkaları tarafından görünmemesi için nasıl bir tedbir alacağını bilemediğini gösteriyor. Nihayet yüce Allah, bir karga gönderir de, ona nasıl davranacağını gösterir. Şayet karganın gönderiliş ve yeri eşeleyişiyle onun kardeşini öldürüşü eşzamanlı olsalardı, *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?"* sözünün bir anlamı kalmazdı.

Yine ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, karga yeri eşeledikten sonra oraya bir şey saklamış. Çünkü ayetin zahiri, karganın ona bir şeyin nasıl saklanacağını göstermek istediğini vurgulamaya yönelikti, nasıl yeri eşeleyeceğini göstermeye değil. Sırf eşelemek de ona bir şeyi nasıl gizleyeceğini anlatmak bakımından yetersizdi. Çünkü katil, henüz ilkel bir düşünce düzeyindeydi. Zihni henüz araştırma yapma kapasitesine erişmemişti. Böyle bir insan, kendiliğinden aralarında kaçınılmaz bir bağıntı bulunmayan yeri eşeleme olayından, yere bir şey saklama eylemine zihinsel olarak adapte olabilir mi? Dolayısıyla, karganın yeri eşeledikten sonra oraya bir şey gömdüğünü görünce, gömme eylemine intikal edebilmiştir.

Kuşlar arasında karganın özelliği, avladığı hayvanların ve topladığı tahıl tanelerinin bir kısmını toprağa gömerek depolamasıdır. Gerçi onun gibi toprağı eşeleyen başka kuşlar da vardır; ancak onlar tahıl tanesi ve solucan gibi şeyler aramak için eşelerler, bir şeyler saklamak için değil.

Yukarıda "liyuriyehu= göstermesi için" fiilindeki zamiri "karga"ya döndürmüş olmamız, ayetin anlamının gerektirdiği bir durumdur. Çünkü zamiri döndürebileceğimiz en yakın isim odur. Bununla beraber bazıları, zamirin yüce Allah'a dönük olduğunu söylemişlerdir. Bunun bir sakıncası olmamakla beraber, uzak bir ihtimal olduğu da görülmektedir. Her iki durumda da anlam doğru olur.

"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da... aciz miyim (ben)?" sözü de, karganın bir şeyi gizlemek için baş vurduğu yöntemin aslında ne kadar basit olduğunu gördüğü için söylemiştir. Çünkü, karganın yaptığı gibi yeri eşeledikten sonra, bir şeyi gizleyebileceğini görmüştür. Bunu eşeleme ile gizleme arasındaki bağıntının açıklığı

dolayısıyla algılamıştır. Bundan dolayı, daha önce böyle bir şeyi akıl edememenin üzüntüsünü duymuş, kardeşinin cesedini gömmek için bir yöntem düşünmeyi ihmal etmiş olmaktan dolayı pişman olmuştur. Nihayet, karga sayesinde bir şeyi gömmenin en yakın yönteminin yeri eşelemek olduğunu anlamıştır. Bu pişmanlığı şu sözlerinden algılıyoruz: *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?"*

Burada olumsuzlayıcı soru (istifham-i inkârî) yöntemiyle, kendisiyle nefsi arasında geçen bir konuşma hikaye ediliyor. İfadenin açılımı, olumsuzlayıcı bir soru şeklinde ve şöyledir: "Sen şu karga kadar olamadın ki kardeşinin cesedini gizleyesin?" Cevap da şu şekilde belirginleşiyor: "Hayır." Sonra bir daha olumsuzlayıcı tarzda bir soru yöneltiliyor: "Şu hâlde niçin bunu düşünemedin? Bu kadar açık bir yönteme başvurmayı akıl edemedin? Sebepsiz yere bu süre zarfında kendini mutsuz kıldın?" İşte bu soruya verilecek bir cevap yoktur. Bu aynı zamanda bir pişmanlığın ifadesidir. Pişmanlık, insana özgü ruhsal bir etkilenmedir. İçsel bir acı duymadır. Bir menfaatin elden kaçmasına veya bir zararın görülmesine yol açacak şekilde birtakım sebeplere sarılmayı ihmal ettiğini gözlemlemesi sonucu insana arız olan duygusal bir durumdur. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Pişmanlık, bazı imkânlardan yararlanmayı ihmal ettiğini hatırlayan insanın etkilenmesidir.

İnsanın içine düştüğü bu psikolojik durum, insanların bilmesini istemediği zulümleri yaptığında yakalandığı durumdur. Cüzleri arasında sağlam bir bağlantı bulunan bir düzen doğrultusunda hareket eden toplumun kabul edemeyeceği işlerdir. Dolayısıyla, meydana geldikleri sırada insanlardan gizlenseler dahi, toplumun olumsuzladığı etkilerinin çok geçmeden gün yüzüne çıkmaları kaçınılmazdır. Zulmeden suçlu insan, yaptığı zulmün, işlediği suçun, toplumsal düzen tarafından benimsenmesini, içselleştirilmesini ister; ama bunun doğal-sosyal düzen tarafından benimsenmesi mümkün değildir.

Bu, zehirli bir yiyeceği veya içeceği yiyip ya da içip, hiçbir şey olmadan sindirim sistemince sindirilmesini isteyen bir adamın davranışına benzer ki, sindirim sisteminin söz konusu zehirli yiyecek veya içeceği sindirmesi mümkün değildir. Zehirli yiyecek veya içeceğin mideye gönderilmesi mümkün olsa da bunun belirtilerinin ortaya çık-

masının şaşmaz bir süresi, aşılmaz bir bekleme anı vardır. Unutma ki Rabbin gözetleme yerindedir.

Bu sırada insan, plânlamasının eksikliklerini görür, gözetleyip denetleyebilme imkânına sahip olduğu hâlde gereken önlemi almamış olduğunu fark eder ve pişman olur. Geri dönüp birini onarsa, bir gediği kapatsa, bir başkası bozulacak, bir başka delik açılacaktır. Allah onu tanıkların huzurunda utanç verici bir duruma düşürünceye kadar bu böyle devam eder. Bu açıklamadan şu sonuca varıyoruz: *"ve böylece pişman olanlardan oldu."* ifadesi, kardeşinin cesedini gömmemekten dolayı duyduğu pişmanlığa yönelik bir işarettir. Onun aslında kardeşini öldürmekten pişman olduğu da söylenebilir ki, uzak bir ihtimal değildir.

ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE

Âdem'in iki oğlunun yaşam öyküsünün bu kesiti, yani; *"Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu."* ayeti, türü arasında bir benzeri bulunmayan tek bir ayettir. Bu ayette, duyu organlarının algılarından yararlanan insanın durumu somutlaştırılıyor. İnsanın, algılama yoluyla eşyanın niteliklerini, özelliklerini kavradığı anlatılıyor. Ardından insanın bu algılarını, hayata ilişkin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik düşüncenin malzemeleri hâline getirdiği dile getiriliyor. Ki bu, bilimsel araştırmaların vardığı şu sonucu haklı çıkarıyor: İnsanın sahip olduğu bilgiler algılara ve sezgilere dayanır. Ve bu, anma ve fıtrî bilgi teorisini savunanların tezlerine aykırı bir söylemi ifade eder.

Bunu biraz daha açacak olursak: İnsanı, sahip olduğu bilgi formları yani tasarım ve yargı nitelikli, tikel veya tümel olanı, çeşitli nitelikler arz eden bilgileri ve kavrayışlarıyla birlikte gözlemlediğimiz zaman, insanların en cahilinin, anlama ve düşünme kapasitesi bakımından en zayıf bile olsa, birçok formlara ve büyük bir yekûn tutan bilgilere sahip olduğunu görürüz. Öyle ki bunları neredeyse saymak mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu, âlemlerin Rabbinden başka kimse bunların sayısını bilemez.

Çokluğuna ve istatistiklerin kapasitesini aşmasına rağmen, insanın dünya hayatı boyunca sürekli arttıkları, geliştikleri de gözlemlenen bir olgudur. Süreci geriye doğru işletmek mümkün olsa, yavaş yavaş azalıp sonunda sıfıra dayandığını görürüz. İnsan, bilgi namına hiçbir şeye sahip olmayan bir varlık olarak belirginleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak, 5)

Bu ayette verilmek istenen mesaj; Allah, insana bilmediğini öğretir, bildikleri hususunda ise insanın Allah'ın eğitimine ihtiyacı yoktur, değildir. Çünkü şurası göz ardı edilemez bir gerçektir ki, hangisi olursa olsun, insanın sahip olduğu bilgi, varoluşunu olgunlaştırma ve hayatı çerçevesinde yararlanma sürecinde ona yol göstericilik yapma işlevini görür. Doğal uyarılmalar ve etkilenmeler sonucu cansız varlık türlerinin vardıkları hedefe, canlı varlıklar -bu arada insan oğlu- da bilgi aydınlığıyla ulaşır. Bu demektir ki bilgi, hidayetin nesnel karşılıklarından biridir.

Yüce Allah, birçok ayette hidayet olgusunu mutlak olarak kendisine nispet etmiştir: *"Her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir."* (Tâhâ, 50), *"O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi."* (A'lâ, 2-3) Algılama ve düşünme yoluyla yol göstermenin bir türüne işaret edilen bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim?"* (Neml, 63) Önceki bölümlerde, "hidayet"in anlamına ilişkin bazı açıklamalara yer vermiştik. Kısacası her bilgi hidayet ve her hidayet de Allah'tan olduğuna göre, insan sahip olduğu tüm bilgileri, Allah'ın eğitmesiyle öğrenmiştir.

"Allah sizi, hiçbir şey bilmediğiniz durumda annelerinizin karınlarından çıkardı; size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78) ayeti, bu açıdan, *"İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak, 5) ayetine yakın bir anlam içermektedir.

İnsan davranışları ve bunlarla ilgili Kur'ân ayetleri üzerinde eş zamanlı olarak durup düşündüğümüz zaman, insanın sahip olduğu teorik bilgilerin, yani eşyanın özelliklerine ilişkin bilgilerin ve bunların birer yansıması olarak beliren aklî marifetlerin başlangıcı olarak sezgi ve algıdan kaynaklandıklarını görürüz. Allah, insana eşyanın özelliklerini bu yolla öğretiyor. *"Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için... bir karga gönderdi."* ayeti bunu açıklıyor.

Şu hâlde, cesedin nasıl gömüleceğini göstermek için karganın gönderilişinin Allah'a nispeti, gömmenin nasıl olacağının bilinmesinin de O'na nispet edilmesi anlamına gelir. Gerçi karga, kendisini göndererenin Allah olduğunun bilincinde değildi. Aynı şekilde Hz. Âdem'in (a.s) oğlu da, düşünme ve öğrenme yeteneğini yönlendiren bir yönlendiricinin farkında değildi. Karganın nedenselliğinin ve yeri eşelemesinin onun öğrenmesiyle ilintisi, yüzeysel bir bakış açısına göre, insana dünya ve ahiret işleriyle ilgili yöntemleri öğreten diğer tesadüfî yöntemler gibi, tesadüfî bir nedensellikti.

Ancak insanı yaratan ve hayattaki hedeflerini gerçekleştirmek için ilmî olgunlaşmaya yönelten yüce Allah'tır. Yüce Allah, evrene öyle bir düzen egemen kılmıştır ki bu düzen, bilgi aracılığıyla olgunlaşmayı gerektirici niteliktedir. İnsan evrenin parçalarıyla kurduğu ilişkiler ve etkileşimler sonucu bilgi edinme imkânını bulmaktadır. Dolayısıyla insan, hayattaki hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak bilgiyi, eğitimi evrenden alır. Kargayı ve başka şeyleri göndererek insanın bir şeyler öğrenmesini sağlayan Allah'tır. O hâlde O, insanın öğreticisidir.

Bu anlama yakın ifadeler içeren benzer ayetlerin sayısı çoktur: *"Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin..."* (Mâide, 4) Bu ayette yüce Allah, insanların bildiklerini ve avcı hayvanlara öğrettiklerini, Allah'ın kendilerine öğrettiği şeyler olarak nitelendiriyor. Oysa, o bilgileri ya başka insanlardan öğrenmişler ya da bizzat kendileri düşünerek icat etmişlerdir. *"Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor."* (Bakara, 282) Oysa onlar elçiden öğreniyorlardı. *"Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın."* (Bakara, 282) Oysa bir katip, bildiklerini diğer bir katipten öğrenir. Fakat bütün bunlar, yaratılış düzeninde ve evrensel plânlama çerçevesinde öngörülen olgulardır. Dolayısıyla bunlar aracılığıyla elde edilen ve insanın olgunlaşmasına katkıda bulunan bilgiyi, bu sebepler aracılığıyla Allah öğretir. Tıpkı bir öğretmenin öğrencilerine söz ve empozeyle, bir katibin söz ve kalemle bildiklerini öğretmesi gibi.

Sebepler dünyasında yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği olguları bu şekilde algılamak gerekir. Çünkü onların yaratıcısı Allah'tır. Allah ile yarattığı varlıklar arasında sebepler yer alır. Bunlar, zahirî işlevleri itibariyle sebeptirler, bir şeyin varoluşunun gerçekleşmesini sağlayan

aletlerdirler. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Bunlar, varlığı her yönüyle ve her tarafıyla sebeplerle ilintili varlığın koşullarıdır. Söz gelimi, Amr ve Hind'den olma Zeyd'in varoluşunun koşulu, öncesinde Amr ve Hind'in olmaları, bunların evlenmeleri ve aralarında cinsel birleşmenin olmasıdır. Aksi takdirde, varsayılan Zeyd olmayacaktır. Gören bir gözle görmenin koşulu, önceden gören bir gözün olmasıdır. Benzeri şeylerde de durum aynıdır.

Bir kimse, sebepleri olumsuzlayarak, onları geçersiz kılarak Allah'ı birlediğini iddia eder, O'nun mutlak kudretini olumlamak ve acizliği olumsuzlamak bakımından bunun çok daha etkili olduğunu ileri sürerse, bunun yanında, arada sebeplerin varlığının zorunlu olduğunu savunmanın yüce Allah'ın yaratma hususunda, adeta iradesiz imiş gibi, özel bir yol izlemek zorunda olduğu anlamına geldiğini söylerse, farkında olmadan kendisiyle çelişkiye düşmüş olur.

Kısacası, insanların duygu organları aracılığı ile bir şekilde algıladıkları eşyanın özelliklerini onlara öğreten Allah'tır. Allah, bunları duyu organları aracılığıyla öğretir. Bunun yanında yerde ve gökte bulunan her şeyi onların hizmetine sunmuştur: *"Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi."* (Câsiye, 13)

Hiç kuşkusuz, bu boyun eğdirme, insanın bir şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunup onları hayattaki hedeflerine ulaşmanın ve beklentilerini gerçekleştirmenin aracıları olarak kullanmasından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle yüce Allah, onlardan yararlansın diye, göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanın varoluşuyla irtibatlandırmıştır. İnsanı da bunlar üzerinde nasıl tasarrufta bulunacağını, onları nasıl kullanacağını ve nasıl aracı edineceğini kavrasın, algılasın diye düşünme yeteneğiyle donatmıştır. Bu çıkarsamamızın kanıtları şu ayetlerdir: *"Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle, denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi."* (Hac, 65) *"...Size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar yarattı."* (Zuhruf, 12) *"...Onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız."* (Mü'min, 80) Buna benzer daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ayetlerin ifade tarzları son derece ilginçtir: İnsan yapımı olan geminin varlığı Allah'a nispet ediliyor. Geminin ve hayvanların yaptığı taşıma işi de öyle. Gemilerin denizde akıp gitmeleri de O'na nispet

edilerek zikrediliyor. Oysa, gemilerin yüzmeleri doğrudan deniz akıntısıyla, rüzgarın esişiyle veya buhar gibi şeylerle ilintilidir. Sonra bütün bunlar, O'ndan insanın lehine bir boyun eğdirme olarak isimlendiriliyor. Çünkü yüce Allah'ın iradesinin gemiler ve yerde ve gökte benzeri işlevi gören hayvanlar üzerinde bir tür egemenliği vardır, onları öngörülen hedeflere yöneltir.

Kısacası, yüce Allah, insana algıladığı şeyler üzerinde düşünme yeteneğini bahşetmiştir, ki o bu düşüncesi aracılığıyla kendisi için öngörülen olgunlaşma hedefine yönelir. Varlıklar âlemindeki olgulara ilişkin teorik bilgileri yani, nazarî ve kesbî bilgileri nedeniyle bu öngörülen amaçları gerçekleştirme çabası içine girer. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz."* (Nahl, 78)

Yapılması ve yapılmaması gereken şeylerle ilintili pratik bilimlere gelince, bu alanda belirleyici olan Allah'ın ilham etmesidir, algı yeteneğinin ya da teorik aklın bu hususta bir etkinliği olmaz. *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefsini yücelten kazanmış, onu alçaltan da ziyana uğramıştır."* (Şems, 7-10) *"Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrat) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din odur."* (Rûm, 30) Bu ayetlerde, yapılması gerekenlerin, yani iyiliğin ve yapılmaması gerekenlerin, yani kötülüğün bilinmesi, ilâhî ilhamla, yani Allah'ın kalbe telkinde bulunmasıyla elde edilen bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla insanın elde ettiği bilgiler, ilâhî yol göstericiliğin yansıması ve ilâhî yol göstericilikle gerçekleşmiştir. Ancak bunların da tür olarak farklılık arz ettiklerini görüyoruz. Eşyanın dışsal özellikleri söz konusu olduğunda yüce Allah'ın, bunları öğrenme hususunda insanı yönelttiği yol, algılama yeteneğidir. Tümel-düşünsel bilgiler söz konusu olduğunda, bunlara ulaşmanın yolu, ilâhî bağış ve boyun eğdirmedir. Aynı zamanda algı yeteneğinin de işlevsel olması, bu durumu olumsuzlamaz ya da insan, bu bağlamda hiçbir şekilde ilâhî boyun eğdirmeden müstağni olmaz. Salih ya da fasit amellerle, takva ve günahla ilintili pratik bilimlere gelince; bunun yolu ilâhî ilhamdır, kalp-

lere telkin etmesidir, fıtrat kapısını açmasıdır.

Özü itibariyle ilhama dayanan üçüncü kısmın işlevsel olarak başarılı olması ve beklenen sonuçları vermesi, ikinci kısmın salih oluşuna, doğru ve tutarlı bir zemine dayanmasına bağlıdır. Nitekim aklın doğru ve tutarlı bir etkinlik göstermesi de insanın takva ve fıtrî dini açısından dosdoğru bir çizgide hareket etmesine bağlıdır. Yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz."* (Âl-i İmrân, 7) *"Allah'a yönelenden başkası ibret almaz."* (Mü'min, 13) *"Gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz, ilkin ona inanmadıkları gibi."* (En'âm, 110) *"Nefsini aşağılık yapan beyinsizden başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir?"* (Bakara, 130) Demek isteniyor ki, aklını ifsat edip, onu normal çizgisinden saptıranlardan başkası fıtratın gerektirdiği eylemleri yapmaktan kaçınmaz.

Akıl ile takva arasındaki bu gerektiriciliği pratikte de gözlemlemek mümkündür. Hiç kuşkusuz, insanın teorik gücünde bir anormallik varsa hakkı hak olarak, batılı da batıl olarak algılayamaz. Bu bakımdan hakka sarılmanın ve batıldan kaçınmanın gerekliliğini de sezinleyemez, yüce Allah tarafından bu yönden bir ilhama da muhatap olamaz. Söz gelişi, dünya hayatının ötesinde bir hayatın olduğuna inanmayan bir kimse, ahiret hayatı açısından en iyi azık konumunda olan dinî takva duygusunun ilham edilmesini algılayamaz.

Aynı şekilde, insanın fıtrî dini bozulur ve dinî takva duygusuyla beslenmezse, şehvet (çekici güç) gazap (itici güç), sevgi veya nefret gibi içsel algı güçlerinin dengesi bozulur. Bu güçlerin arasındaki denge durumunun bozulmasıyla birlikte, teorik kavrama gücü, istenen düzeyde bir işlevsellik görmez.

Kur'ân'ın, insanlar arasında dinî bilgileri yayma ve onlara yararlı bilgiyi öğretme amacına yönelik açıklamaları bu tarzda devam eder. Bu bağlamda bilgileri edinmek için belirginleştirdiği yöntemleri esas alır. Söz gelimi, algılanmaya elverişli özelliklere sahip olgular, unsurlar söz konusu olduğunda, açık bir ifadeyle duyu organlarına hitap eder. Mesela,"*Görmedin mi?, Görmüyorlar mı?, Gördünüz mü?, Görmez misiniz?*" gibi ifadeler içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Maddî tümel olgularla ilintili aklî-soyut tümel olgular ya da fizik âleminin ötesi söz konusu olduğunda, duyular açısından madde ve

maddî çevrenin dışında gaybî olgular bile olsalar, aklın işlevi kesin belirleyici görülür. Dünya ve ahiret hayatına ilişkin olguları içeren ayetlerin genelini buna örnek gösterebiliriz. Bu gibi ayetlerde, özellikle *"akleden bir kavim için...", "Düşünen bir kavim için...", "Hatırlayan bir kavim için..."* ve *"derin kavrayış sahibi bir kavim için..."* gibi ifadelere yer verilir.

Amel, takva ve günahlar bağlamında hayır, şer, yarar ve zarar gibi olgularla ilintili pratik önermeler söz konusu olduğunda, bu sefer ilâhî ilham esas alınır. İnsanın içsel ilham algılamasını anımsatıcı olgulara dikkat çekilir. *"Bu, sizin için daha hayırlıdır..."*, *"Onun kalbi günahkârdır.", "O ikisinde günah vardır."*, *"Günah ve haksız yere azmadır."*, *"Allah hidayet vermez..."* gibi ifadeler kapsayan ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Hiç kuşkusuz bu tespitimiz, üzerinde durup düşünmeye değerdir.

Bu tespitten hareketle öncelikle şunu anlıyoruz: Kur'ân-ı Kerim, duyu organlarının algılamasını ve deneyimi esas alanların yöntemlerini yanlış bulur. Bunlar, bilimsel araştırmalarda, salt aklın yargılarını olumsuzlarlar. Kur'ân'ın açıklamalarında öncelikle önem yüce Allah'ın birliğine, yani tevhit ilkesine verilir. Sonra açıklanan ve insanlara sunulan tüm gerçek bilgiler bu temele dayandırılır. Bilindiği gibi, duyu organlarının algılama kapasitesinden en uzak meselelerden biri de tevhittir. Maddî olgulardan uzak ve salt aklın yargılarıyla ilintilidir.

Kur'ân, söz konusu gerçek bilgilerin fıtrat menşeli olduklarını açıklar: "*Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrata) ki, insanları ona göre yaratmıştır.*" (Rûm, 130) Buna göre, insan yaratılışı, bu tür bilgi ve kavrayışlara kaynaklık eden bir varoluş şeklidir. Yaratılışının değişmesinin bir anlamı yoktur; elbette bizzat değişim de bir yaratma ve var etme olursa o başka. Mutlak olarak var etmeyi değiştirmek, yani varolan hükmü geçersiz kılmak ve iptal etmek tasavvur edilecek bir anlam değildir. İnsanın buna gücü yetmez; fıtratına yerleştirilen bilgileri iptal edemez ve hayat için fıtratın kesin yolundan başka bir yol izleyemez.

Pratik hayatta, fıtratın hükümlerinden sapma olarak gözlemlenen durumlar, fıtratın hükümlerinin iptal edilmesi anlamına gelmezler; bilâkis hükümlerin ve gerektiği gibi ve gereken yerlerde kullanılmaması

olarak değerlendirilmelidirler. Tıpkı bir atıcının, atışı esnasında hedefi tutturmaması gibi. Hiç kuşkusuz atış aleti ve diğer malzemeler, öz doğaları gereği isabet etme özelliğine sahip kılınmışlardır. Fakat bunların kullanımında yanılmalar, hedeften saptırabilir onları. Bıçak, testere, matkap ve iğne gibi aletler bir motora yanlış monte edilirlerse, kesme, delme ve biçme gibi fıtrî işlevlerini görürler; ama istenen şekilde değil. Bunların fıtrî işlevlerinden sapmalarına gelince; söz gelimi, testere ile dikiş yapılması, testerenin iğne gibi kullanılması, dikişin bıçkı hâline getirilmesi, işte bu, imkânsızdır.

Bazı grupların bilimsel yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için ileri sürdükleri delillerin geneli üzerinde düşünüldüğü zaman bütün bunlar açık bir şekilde ortaya çıkar. Örneğin diyorlar ki: Salt aklî araştırmalarda ve duyu organlarının algılama alanlarından uzak öncüllerin bileşiminden ibaret olan kıyaslarda yanılma payı çok olur. Salt aklî meselelere ilişkin ihtilafların çokluğu da bunu gösterir. İnsanın içine sinmediği için bunlara güvenmemek gerekir.

Yine bazıları somut algı ve deney yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için diyorlar ki: Algılama, zorunlu olarak eşyanın özelliklerini kavramayı sağlayan bir alet konumundadır. Özel şartlarıyla birlikte herhangi bir objede bir belirti algılanır, sonra bu belirti, söz konusu şartlarla birlikte aynı objede tekrar tekrar gözlemlenirse, her defasında, önceki gözleme göre bir farlılık ve ayrıtlık gözlemlenmezse, bu, objenin özelliğidir, tesadüfî bir ilinti değildir. Çünkü tesadüf kesin olarak devamlılık göstermez.

Yukarıda sunulan iki kanıt, görüldüğü gibi, duyu organlarının algısına ve deneye dayanmanın zorunluluğunu ve salt aklın yönteminden uzak durmanın gerekliliğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bununla beraber, her iki kanıtta da esas alınan önermeler, algı ve deney dışı aklî önermelerdir. Sonra da, bu aklî önermelere dayanarak, aklî önermeleri esas alan yaklaşımları geçersiz kılma çabası içine girmişlerdir. Dedik ya: Fıtrat, kesin olarak iptal edilemez. Yalnızca insan, fıtratı kullanmada yanlışlık yapar! Bu değerlendirme de buna ilişkin bir örnektir.

Bundan daha da kötüsü, yasal hükümlerin ve yürürlüğe konulan kanunların belirlenmesinde deneyim esaslı bir yöntemin izlenmesidir. Örneğin bir hüküm konulur ve bu hüküm insanlar arasında uygulana-

rak, istatistik veya başka bir yolla, bu hükmün iyi sonuçlarının olup olmadığı sınanır. Şayet uygulandığı alanlarda, genel olarak iyi sonuçlar alınırsa, değişmez, uyulması zorunlu bir yasa hâline getirilir. Aksi takdirde, bu hüküm bir yana bırakılır, yeni bir hükmün denenmesine girişilir. Kıyas ve istihsan yoluyla hüküm belirlemek de en az bunun kadar hatalı ve kötü bir yöntemdir.[1]

Kur'ân, bu değerlendirmelerin ve anlayışların tümünü yanlış sayar, geçersiz kılar ve şeriat kapsamında konulan hükümlerin apaçık ve fıtrat menşeli olduklarını ortaya koyar. Kur'ân'a göre, genel olarak takva ve günah olguları ilâhî ilham menşeli bilgilerdir. Bunların ayrıntılarınınsa vahiy kanalıyla öğrenilmesi gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme."* (İsrâ, 36) *"Şeytanın adımlarını izlemeyin."* (Bakara, 168)

Kur'ân, fıtrat yasasıyla uyumlu olarak konulan şeriatı "hak" diye isimlendirir. Örneğin şöyle buyurur: *"...Beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitapları indirdi."* (Bakara, 213) *"Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz."* (Necm, 28) Nasıl kazandırsın ki, zanna tâbi olma durumunda, her zaman için sapıklık olan batılın kucağına düşme tehlikesi vardır?! Nitekim şöyle buyurur: *"Haktan sonra sapıklıktan başka ne var?"* (Yûnus, 32) Yine şöyle buyurmuştur: *"Allah saptırdığını yola getirmez*." (Nahl, 37) Yani, sapıklık insanı hayra ve mutluluğa ulaştırmaya elverişli bir yol değildir. Dolayısıyla hakka ulaşmak amacıyla batılı, adalet sağlamak adına zulmü, güzelliği elde etmek için kötülüğü, takva duygusuna sahip olmak uğruna günahı bir yol olarak izleyen kimse, yanlış bir yola girmiştir.

Ayrıca yeni baştan, kendiliğinden kanun koymaya, yasa icat etmeye kalkışmıştır ki, insanın kesinlikle böyle bir yetkisi yoktur. Eğer böyle bir şey mümkün olsaydı, zıt şeylerin özellikleri bazında pratize edilme imkânını bulurdu. Birbirine zıt olan şeyler, yek diğerinin işlevini ve etkinliğini yerine getirme misyonunu icra ederdi.

1- Fıkıh bilimi bağlamında kıyas, istihsan ve fakihlik sezgisi dediğimiz olgular, yeni baştan hüküm koymanın değil, ilâhî hükümleri ortaya çıkarmanın yöntemleridir. Ve bunlar usûl-ü fıkıh biliminin alanına girerler.

Kur'ân-ı Kerim, bilimsel-düşünsel yöntemi iptal etmeyi, fıtrî mantığı bir yana bırakmayı esas alan "anma" yöntemini de geçersiz sayar. Ki daha önce buna değindik.

Aynı şekilde Kur'ân, insanlar açısından, Allah korkusuyla at başı gitmeyen düşünceyi de sakıncalı kabul eder. Bu konuda da genel bir açıklamaya daha önce yer verdik. Bu yüzden, Kur'ân'ın dinsel yasaları öğretirken, açıkladığı hükümleri ahlâkî faziletlerle ve övgüye değer hasletlerle desteklediğini görürüz. Kur'ân'ın bunu yaparken güttüğü amaç, söz konusu ahlâkî faziletleri ve övgüye değer hasletleri anımsatarak insanın iç dünyasındaki takva duygusunu uyandırmak, böylece hükmün anlaşılması ve derin kavranması hususunda insanı takviye etmektir. Bunun örneklerini aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür:

"Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, kendilerini kocalarına nikâhlamalarına engel olmayın. İşte içinizde Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir. Bu sizin için daha iyi ve daha temizdir. Allah bilir de siz bilmezsiniz." (Bakara, 232), *"Fitne kalkmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına karşı düşmanlık yoktur."* (Bakara, 193), *"Namazı kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir."* (Ankebût, 45)

"**Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.**" Mecma-ul Beyan tefsirinde "el-ecl"in "cinayet" anlamına geldiği belirtilir. Ragıp el-İsfehanî de el-Müfredat adlı eserinde şöylr der: "el-Ecl", sonradan olmasından korkulan cinayet demektir. Dolayısıyla her "ecl" cinayet, ama her cinayet "ecl" değildir. Araplar: "Fealtu zalike min eclihi" (Bunu onun için yaptım) derler." Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.

Daha sonra bu kelime, bir şeyin gerekçesi anlamında kullanılmıştır. Araplar, "Min ecli keza" derler. Yani, falan şey, benim fiilimin sebebidir. Belki de bu kelimenin gerekçe anlamında kullanılması, ilk

kez cinayet ve suç konularıyla ilintili olarak söz konusu olmuştur. Tıpkı, "Esae fulanun ve min ecli zalike eddebtuhu bid-darb= Falan adam kötülük yaptı. Ben de onu terbiye etmek için dövdüm" dememiz gibi. Yani, benim onu dövmem, onun işlediği suçtan, kabahattan -ki, yaptığı kötülüktür- kaynaklanıyor. Ya da, işlediği kötülük olan suçtan ileri geliyor. Daha sonra kayıtsız olarak gerekçe anlamında kullanılmış ve "Ezûruke min ecl-i hubbî leke ve li-ecli hubbî leke=Seni sevdiğimden ve seni sevdiğim için seni ziyaret ediyorum" gibi ifadelerde yer almaya başlamıştır.

İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *"Bundan dolayı..."* ifadesiyle, önceki ayetlerde anlatılan Âdem'in iki oğlunun kıssasına işaret ediliyor. Demek isteniyor ki, bu korkunç olayın meydana gelmiş olması, İsrailoğullarına şunları, şunları yazmamıza neden oldu. Bazılarına göre, *"Bundan dolayı..."* ifadesi, önceki ayette geçen *"ve böylece pişman olanlardan oldu."* ifadesiyle ilintilidir. Yani, bu, onun pişmanlığına neden oldu. Bu değerlendirme, *"Allah size ayetleri böyle açıklıyor ki, düşünesiniz. Dünya ve ahiret hakkında. Ve sana öksüzlerden soruyorlar."* (Bakara, 219- 220) ayetlerinde örneği olduğu gibi, kendi içinde pek de uzak değildir. [Bu ayetin başlangıcında yer alan "fid-dünya vel-ahireti=dünya ve ahiret hakkında" ifadesi önceki ayetin sonundaki "tetefekkerûne=düşünesiniz" ifadesiyle ilintilidir.] Fakat bunun için, *"İsrailoğullarına şöyle yazdık..."* ifadesinin sözün girişi olması gerekir ki, Kur'ân'ın ifade tarzının belirgin özelliği, az önce yer verdiğimiz Bakara suresindeki ilgili ayette ve benzerlerinde olduğu gibi, bu tür ifadeleri başlangıç "vav"ı (vav-ı istinaf) ile başlatmasıdır.

"Bundan dolayı..." ifadesinin, Âdem'in iki oğlunun kıssasına işaret ediş şekline gelince, bu kıssa, insan türünün karakteristik bir özelliğinin, hevaya ve ellerinde olmayan özellikleri dolayısıyla insanlara kin beslemekten ibaret olan haset duygusuna tâbi olmak olduğunu gösteriyor. İşte bu özellik, en basit bir meselede insanı, yüce Rablık makamına karşı çıkmaya, yaratılışın amacını bir kenara bırakmaya yöneltebilir. Kendi hemcinsini, hatta öz kardeşini öldürmeye itebilir.

Hiç kuşkusuz insanlar, teker teker bir türün bireyleri, bir gerçeğin fertleridirler. Bütün bireyler insanlık adına neye sahipseler, bir tanesi de aynısına sahiptir. İnsanlığın bütünü, bireylerin birer birer taşıdıkları

özellikleri taşır. Yüce Allah, bireyleri yaratmakla, kuşakları çoğaltmakla, özelliği sadece küçük bir zaman diliminde yaşamak olan bu gerçeğin kalıcı olmasını dilemiştir. Bu gerçeğin sürekliliğini istemiştir. Şöyle ki, sonradan gelenler, önceden gelenlere ulaşsın ve Allah'ın arzında O'na ibadet edilsin.

Dolayısıyla, öldürme yoluyla bir insan bireyini yok etmek, yaratılış sistemini bozmak ve yüce Allah'ın insanlık için öngördüğü amacı geçersiz kılmaktır. Yaratılış sistemi ve insan varoluşunun amacı ise, bireylerin çoğalması ve kuşakların birbirlerinin yerini almasıyla kalıcılık sağlar. Nitekim Âdem'in maktul oğlu da kardeşine hitap ederken bu gerçeğe işaret etmiştir: *"Ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* Âdem'in maktul oğlu bu sözüyle, haksız yere adam öldürmenin rubûbiyetle savaşmak anlamına geldiğine işaret etmiştir.

İnsan, basit bir sebepten dolayı zulüm işleyecek tıynette olduğu için onun bu tıynete dayalı olarak işlediği suçlar, gerçek anlamda rubûbiyetin egemenliğinin ve insanlığın genel yaratılış amacının iptali olarak yorumlanmıştır. Bu ayetten önce yüce Allah'ın işaret ettiği gibi, İsrailoğullarının karakteristik özellikleri arasında kıskançlık, kibir, hevaya tâbi olma ve hakkı inkâr etmek gibi olumsuz nitelikler yer alıyor. Nitekim bununla ilgili kıssaları önce anlatmıştı. Bu yüzden yüce Allah onlara, bu korkunç zulmün gerçek mahiyetini ve ifade ettiği anlamı büyük bir itinayla anlattı. Bu bağlamda, bir insanı öldürmenin, katında bütün insanları öldürmek kadar ağır bir suç, buna karşılık bir insanı diriltmenin, katında bütün insanları diriltmek kadar büyük bir iyilik olduğunu vurguladı.

Bu hükmün bu şekilde İsrailoğullarına yazılması, her ne kadar yaptırım gücü olan bir yasal yükümlülük niteliğine sahip olmasa da, konum ve yaklaşım itibariyle yasal açıdan ağırlaştırma niteliğinden de büsbütün uzak değildir. Dünya ve ahirette ilâhî gazap ve öfkeyi gerektirici bir işlevinin olduğuna, böylece işaret edilmiş oluyor.

Özetleyecek olursak, cümlenin ifade ettiği anlam şudur: İnsan, en basit bir sebepten dolayı böylesine korkunç bir zulmü işleme karakterine sahip olduğundan ve İsrailoğullarının karakteristik özellikleri de bilindiğinden, onlara bir cana kıymanın mahiyetini açıkladık ki, adam

öldürmede aşırı gitmekten kaçınsınlar. Bu amaçla elçilerimiz onlara apaçık belgeler getirdiler, fakat onlar bundan sonra da yeryüzünde aşırı tutumlarını sürdürdüler.

"Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir." ifadesinde yüce Allah, bir cana karşılık olarak birini öldürmeyi, yani kısası genel yargının dışında tutmuştur. Ki kısası öngören hükmü içeren ayet şudur: *"Öldürmede kısas size farz kılındı."* (Bakara, 178) Yine yeryüzünde bozgunculuk yapmanın karşılığı olarak birini öldürmek de istisna edilmiştir. Buna ilişkin hükme de şu ayet işaret etmektedir: *"Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası..."* (Mâide, 33)

"Keennema=gibidir" ifadesiyle dikkat çekilen konuma gelince, bunu yukarıda şöyle açıkladık: Birey olarak insanın yaşayan ve ölen bir olgu olarak taşıdığı gerçekliği, insanlık da taşımaktadır. Çünkü insanlık, bireyleriyle, kısımlarıyla ve bütünüyle bir tek gerçeklikten ibarettir. Bu bakımdan bir tek kişiyle, birçok kişi arasında herhangi bir fark yoktur. Bu itibarla, bir tek insanı öldürmek, bütün insanları öldürmek; aynı şekilde bir tek insanı diriltmek de bütün bir insanlık türünü diriltmek konumundadır. Ayet-i kerimenin üzerinde durduğu husus da budur.

Bu ayetle ilgili olarak iki problem öne sürülmüştür. **Birincisi:** Bütün insanları öldürmeyi, bir insanı öldürme konumuna indirgeme, amacın çürütülmesine yol açar. Çünkü amaç, adam öldürmenin günah ve etki bakımından önemini ve büyüklüğünü vurgulamaktır. Bunun doğal gereği de, öldürülen kişilerin sayısı arttıkça önemin de artmasıdır. Bir kişinin öldürülmesini, herkesin öldürülmesi gibi algılamak, birden fazla öldürmelerin karşılığının olmamasını, artı bir cezanın olmamasını gerektirir. Çünkü bir kişi on adamı öldürse, bu öldürülenlerin bir tanesinin öldürülmesi, herkesin öldürülmesi anlamına gelir. Bu durumda, geriye kalanlara karşılık olabilecek bir değer kalmaz.

"On kişiyi öldürmek, on kere herkesi öldürmek gibidir. Herkesi öldürmek de, herkes kadar herkesi öldürmek gibidir." demekle yukarıdaki problemi çözmüş olmayız. Çünkü bu değerlendirme, cezanın sayısının katlanmasına dönüktür. Oysa, problemin ifadesi için kullanılan üsluptan bunu anlamamız mümkün değildir. Kaldı ki, herkes, bi-

reylerden meydana gelen bir olgudur. Bu bireylerin her biri de, diğer bireylerle birlikte oluşturdukları topluma, yani herkese denktir. Bu, sonsuza kadar sürer. Dolayısıyla bu tür bir bütünün anlamı olmaz. Çünkü kendine ait bir bireyi yoktur. Bireysiz toplum da düşünülemez.

Öte yandan yüce Allah, *"Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır."* (En'âm, 160) buyuruyor.

İkincisi: Bir kişinin öldürülmesinin, herkesin öldürülmesine denk olması, bununla söz konusu bir kişiyi de kapsayan herkesin öldürülmesi kastedilirse bu birin, kendisinin ve başkasının toplumundan ibaret olan bir topluma eşit olmasını gerektirir ki, böyle bir şey kesin olarak muhaldir. Eğer böyle bir sözle, söz konusu birin dışındaki herkesin öldürülmesi kastedilirse, bunun anlamı, bir kişiyi öldüren kimse ondan başka kimseleri öldürmüş gibidir. Ki bu, bir söz için yakışık almaz bir anlamdır, amacı bozucudur. Özellikle zulmün ne büyük bir günah olduğunu vurgulama amacına yönelik bir ifade açısından bu durum daha belirgindir. Ayrıca *"bütün insanları öldürmüş gibidir."* ifadesinin, bir istisnaya yer verilmeksizin mutlak bırakılmış olması böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Sonra böyle bir problemin de, "Burada kastedilen, ceza açısından denkliktir ya da cezanın kat kat arttırılmasıdır." şeklindeki açıklamalarla ortadan kalkmayacağı da açıktır.

Bu iki probleme vereceğimiz cevap şudur: *"Kim... bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir."* ifadesi, bütün insanların tek bir insanî gerçeklik bakımından bir olduklarına yönelik bir kinayedir. Bu gerçeklik bağlamında bir insanla, bütün insanlar birdir. Bu bakımdan, insanların birinde somutlaşan insanlık gerçeğine yönelen bir kimse, herkeste somutlaşan insanlık gerçeğine yönelmiş gibidir. Örneğin su, ayrı ayrı kaplara konulsa, bu kaplardan birinde bulunan suyu içen kimse, su içmiş olur. Su olması hasebiyle suya yönelmiştir. Bütün kaplarda bulunan su, su olmak noktasında suya herhangi bir katkıda bulunmuş olmazlar. Dolayısıyla bütün suyu içmiş gibidir.

Şu hâlde, *"Kim... bir canı öldürürse..."* ifadesi, benzetme kalıbında bir kinayedir. Bu bakımdan yukarıdaki iki problem ortadan kalkmış olurlar. Çünkü iki problemin dayanağı, benzetmenin basit veya kinaye dışı olduğu varsayımıdır. Buna göre benzerlik noktası, benzeyenin sa-

yısının artmasıyla orantılı olarak artar. Bu nedenle bu esnada bir kişiyle herkes eşit tutulursa, anlam bozulur ve problem baş gösterir. Tıpkı; falan kavmin bir kişisi, aslanlardan bir tane gibidir. Onlardan bir tanesi, düşmanı kapmak ve cesur olmak bakımından tümü gibidir, denilmesi gibi.

"Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur." ifadesine gelince; bu konuda söyleyeceğimiz, önceki cümle ile ilgili sözlerimizden farklı olmayacaktır. Hiç kuşkusuz, ifadede geçen "yaşatma" akıl erbabının literatüründe, boğulmakta olan birini kurtarmak ve bir esiri serbest bırakmak gibi bir anlamı ifade eder. Nitekim yüce Allah, bir insanın hakka yöneltilmesini diriltme olarak nitelendirmiştir: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar içerisinde yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122) Buna göre, bir insanı imana yönelten kimse, onu diriltmiş olur.

"**Andolsun elçilerimiz onlara açık deliller getirdiler.**" Bu ifade, ayetin baş tarafına matuftur. Demek isteniyor ki: Onlara elçilerimiz apaçık belgelerin desteğinde geldiler, onları adam öldürmekten ve benzeri yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya yönelik davranışlardan sakındırdılar.

"**Ama bundan sonra da onlardan çoğu, yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.**" Bu ifade, açıklamanın akışını bütünleyici niteliktedir. Bunun eklenmesiyle, açıklamadan beklenen sonuç elde edilmiş oluyor. Ki bu sonuç onların bozguncu, büyüklük taslama ve dik başlılık yapma hususunda bir kavim olduklarının anlaşılmasının sağlanmasıdır. Deniliyor ki: Biz onlara adam öldürmenin ne denli ağır bir suç olduğunu açıkladık. Bu amaçla birtakım belgeler eşliğinde elçilerimizi gönderdik. Elçiler onlara açıklamalarda bulundular, onları uyardılar. Ama onlar buna rağmen, dik başlı ve büyüklenici tavırlarında ısrar ettiler. Öteden beri yeryüzünde bozgunculuk yaptılar ve hala bu bozguncu tavırları sürmektedirler.

İsraf, yani aşırı gitmek, insanın yaptığı her işte maksadın dışına çıkması ve sınırı aşması anlamına gelir. Bununla beraber, Ragıb'ın el-Müfredat'ta dediği gibi, genellikle harcamalarla ilgili olarak kullanılır: *"Ve harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur."* (Furkan, 67)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de Hişam b. Salim, Habib Sicistanî'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Âdem'in iki oğlu Allah'a yaklaşmak için bir şey sunup, birininki kabul edilip, diğerininki kabul edilmeyince, -İmam dedi ki: Habil'in sunduğu şey kabul edildi; ama Kabil'inki kabul edilmedi- Kabil'in içinde şiddetli bir kıskançlık duygusu yerleşti ve Habil'e saldırdı. Sürekli onu gözetliyordu, yalnız yakalayıp, Âdem'in görmediği bir sırada onu öldürmeyi amaçlıyordu. Nihayet böyle bir anda üzerine atlayıp öldürdü. Kıssaları ve öldürme olayından önceki konuşmaları Kur'ân'da anlatılmıştır..." [c.1, s.306-309, h:77]

Ben derim ki: Bu rivayet, kıssayla ilgili en güzel rivayetlerdendir. Oldukça uzun olan bu rivayette İmam, "Bundan sonra Âdem'in Hibetullah (Şis) adlı oğlunun dünyaya gelmesini, Hz. Âdem'in ona vasiyette bulunmasını ve bu vasiyetin peygamberler arasında yürürlüğe konulmasını" açıklamıştır. Biz, inşallah uygun bir yerde bu rivayeti aktaracağız. Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Kabil Habil'i pusu kurarak ve kendini savunmasına fırsat vermeyerek öldürmüştür. Daha önce de açıkladığımız gibi, böylesi konuyla ilgili değerlendirmemize uygundur.

Biliniz ki, rivayetlerde Âdem'in oğullarının adları Habil ve Kabil, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta da, Habil ve Kayin şeklinde geçer. Ancak Tevrat, bu konuda kanıt olarak ele alınamaz. Çünkü Tevrat, durumu bilinmeyen bir insana dayanıyor, birtakım tahriflere de maruz kalmıştır.

Tefsir-ul Kummî'de deniliyor ki, bize babam anlattı, o da Hasan b. Mahbub'dan duymuş, ona Hişam b. Salim anlatmış, ona Ebu Hamza Sumali, Süveyr b. Ebi Fahita'dan aktarmış ki, Ali b. Hüseyin'in (a.s) Kureyş'den bazı adamlarla şöyle konuştuğunu duydum: "Âdem'in iki oğlu kurban sunarlarken, biri sahibi olduğu en semiz koçu sundu, diğeri de bir demet başak sundu. Koç sahibinin, yani Habil'in kurbanı kabul edildi; ama diğerininki kabul edilmedi. Kabil bu olay karşısında öfkelendi. Habil'e dedi ki: 'Allah'a andolsun ki seni öldüreceğim.' Bunun üzerine Habil şöyle dedi: *Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben*

âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben isterim ki sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinden olasın. Zalimlerin cezâsı işte budur."

"Derken, nefsi ona kardeşini öldürme hususunda boyun eğdi. Fakat onu nasıl öldüreceğini bilmiyordu. İblis geldi, kardeşini nasıl öldüreceğini öğretti. Dedi ki: 'Kafasını iki taşın arasına koyup parçala.' Böylece kardeşini öldürdü. Ama ne yapacağını bilmiyordu. Bu sırada iki karga geldi. Bu kargalar vuruşmaya başladılar. Nihayet biri ötekini öldürdü. Sonra sağ kalanı, pençesiyle yeri eşeledi ve öbürünü oraya gömdü. Bunu gören Kabil, *'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu.'* Bir çukur kazdı ve kardeşini oraya gömdü. Ölüleri toprağa gömme geleneği bu ilk örnekten itibaren başlamış oldu."

"Kabil babasının yanına döndüğünde, babası Habil'i yanında göremedi. Âdem dedi ki: 'Oğlumu nerede bıraktın?' Kabil şu cevabı verdi: 'Beni onun başında çoban olarak mı gönderdin?' Âdem dedi ki: 'Benimle kurban yerine gel.' Kabil'in yaptığı işle ilgili olarak Âdem'in içine bir kuşku düşmüştü. Kurban yerine ulaştıklarında Âdem, Kabil-'in Habil'i öldürdüğünü anladı. Âdem Habil'in kanını kabul eden toprağı lânetledi. Âdem'e Kabil'i lânetlemesi emredildi. Gökten Kabil'e şöyle seslenildi: 'Kardeşini öldürdüğün gibi, lânete uğradın.' İşte bu yüzden toprak kanı çekmez."

"Âdem oradan döndü ve kırk gün kırk gece Habil için ağladı. Oğlunun acısına dayanamaz hâle gelince, durumu Allah'a şikayet etti. Bunun üzerine Allah ona, 'Ben sana bir oğul bağışlayacağım. Bu oğul Habil'in yerine geçecektir.' diye vahyetti. Derken Havva temiz ve kutlu bir oğul doğurdu. Doğumun üzerinden yedi gün geçince Allah ona şöyle vahyetti: 'Ey Âdem! Bu oğul benden sana bir bağış, bir hibedir. Onun adını Hibetullah (Allah'ın bağışı) koy.' Âdem, oğluna Hibetullah adını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayet kıssa ve onunla ilgili olaylar üzerine aktarılan rivayetler içinde orta çizgiyi temsil eder özelliktedir. Bununla beraber, metninde karışıklık da yok değildir. Söz gelimi, metinden anlaşıldığı kadarıyla Kabil Habil'i ölümle tehdit ediyor, ama onu nasıl öldüreceğini bilemiyor. İblis -Allah'ın lâneti üzerine olsun- ona karde-

şinin kafasını taşla ezmesini telkin ediyor. Gerek Ehlisünnet, gerekse Şia kanallarında aktarılan başka rivayetler de var. Bunların içerikleri bu rivayete yakındır.

Biliniz ki, bu kıssayla ilgili olarak, içerik bakımından birbirlerinden oldukça farklı, son derece ilginç rivayetler aktarılmıştır. Örneğin bunlardan birinde deniyor ki: "Allah, Habil'in kurban ettiği koçu aldı ve onu cennette kırk gün sakladı. Sonra İsmail yerine kurban edilmek üzere İbrahim'e gönderdi. İbrahim de onu kurban etti." Bir başkasında şöyle deniyor: "Habil, Kabil'in kendisini öldürmesine müsaade etti ve kendisi kardeşine el uzatmaktan kaçındı." Diğer bir rivayette şöyle deniyor: "Kabil kardeşini öldürünce, yüce Allah öldürdüğü gün, ayaklarından birini butuna bağladı ve bu durum kıyamet gününe kadar sürecektir. Yüzünü de sağ tarafa döndürdü. Ne tarafa dönse, kış mevsiminde karlı bir hava, yaz mevsiminde ateş gibi yakan kavurucu bir hava ona musallat olur. Yanında yedi melek bulunmaktadır. Biri gidince bir başkası onun yerine gelir."

Diğer bir rivayette şöyle deniyor: "Kabil denizin ortasındaki adaların birinde işkence görmektedir. Ayaklarından asılı hâldedir ve bu durumu kıyamet gününe kadar devam edecektir." Başka bir rivayet de şöyledir: "Âdem'in oğlu Kabil, başının iki yanındaki saçlarla güneş kursuna asılmıştır. Yaz kış onunla birlikte dönmektedir. Kıyamet gününe kadar böyle kalacaktır. Kıyamet günü Allah onu ateşe atacaktır." Diğer birinde şu ifadelere yer verilmektedir: "Âdem'in kardeşini öldüren oğlu, cennette doğan Kabil'dir." Bir başkasında deniliyor ki: "Âdem Habil'in öldürüldüğünü anlayınca, Arapça birkaç mersiye söyledi." Bir diğer rivayetin ifadesi de şöyledir: "Onların şeriatının hükmü şöyleydi: Bir kimseye birisi el uzatsaydı, onu dilediğini yapmak üzere kendi hâline bırakırdı, ona engel olmaya kalkışmazdı." Bunun gibi daha birçok rivayet vardır.

Ne var ki, bu benzeri rivayetlerin kanallarının büyük bir kısmı veya tümü zayıftır. Ne doğru bir değerlendirme ile uyuşuyorlar, ne de Kur'ân onların içerikleriyle örtüşüyor. Bunların bir kısmı besbelli uydurma, bir kısmı tahrif edilmiş, bir kısmında da ravilerin hatası söz konusudur. Çünkü hadisin asıl lafzını değil de algıladıkları anlamı aktarmaya çalışmışlardır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe Ömer'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Sizden biriniz, neden kendini öldürmeye gelen kimse karşısında böyle diyemez ki? Neden bir elini diğerinin üzerine koyup, Âdem'in oğullarından en iyi olanı gibi olmasın ki? Nasılsa kendisi cennette, katili de cehennemde olacaktır."

Ben derim ki: Bu rivayet, fitne zamanı ile ilgili olarak aktarılan çok sayıda rivayetten biridir. Bunların birçoğunu Suyutî ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde derlemiştir. Örneğin bu tefsirde Beyhaki'nin, Ebu Musa'dan, o da Resulullah'tan (s.a.a) şöyle rivayet ettiği aktarılır: "Kılıçlarınızı kırın -yani fitne zamanında-, oklarınızı ve kemanlarınızı parçalayın. Evlerinizin bir köşesine kapanın. Âdem'in oğulları içinde, en hayırlı olanı gibi davranın." Yine müellif İbn-i Cerir ve Abdurrezzak kanalıyla Hasan'dan şöyle rivayet eder: Resulullah buyurdu ki: "Âdem'in iki oğlunun hikayesi bu ümmet için verilmiş bir örnektir. Siz ikisinden hayırlı olanın tavrını kendinize örnek alın." Bunun gibi daha birçok rivayet vardır.

Ne var ki bu rivayetler, zahiri itibariyle öz savunmayı (nefsi müdafa) ve hakka yardımcı olmayı emreden sahih rivayetlerin desteklediği doğru anlayışla, doğal tepkimeyle bağdaşmamaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa, onların arasını düzeltin; şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun."* (Hucurât, 9)

Ayrıca söz konusu rivayetlerin tümü, kıssada aktarılan Habil'in *"Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim."* şeklindeki sözlerinin, Habil'in kardeşinin kendisini öldürmesine ses çıkarmadığı, kendini savunmadığı şeklinde yorumlanması esasına dayanmaktadır. Ki bu yaklaşımın yanlış olduğunu daha önce açıklamıştık.

Bu rivayetlerle ilgili olarak, bir art niyet söz konusu olmasını insanın aklına getiren bir olgu, bunların "fitnet-üd dar" [üçüncü halife Osman'ın evinin muhasara edilmesi] olayında ve Hz. Ali (a.s) ile Muaviye, Haricîler, Talha ve Zübeyr arasında yaşanan savaşlarda bir kenarda oturup tarafsız kalmayı yeğleyenler tarafından rivayet edilmeleridir. Bu durumda, rivayetleri mümkünse bir şekilde yorumlamak gerekir. Yoksa nazarı dikkate almamak ve merdut bilmek daha doğru olur.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Asakir Ali'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Şam'da *Kasiyun* adı verilen bir dağ var. Âdem'in oğlu, kardeşini orada öldürdü."

Ben derim ki: Bu rivayetin bir sakıncası yok. Fakat İbn-i Asakir, bir başka kanaldan Ka'b el-Ahbar'dan şöyle rivayet etmiştir: "Kasiyun dağındaki kan Âdem'in oğlunun kanıdır." Bir başka kanaldan da Amr b. Habir eş-Şa'bani'den şöyle rivayet etmiştir: "Deyr-ul Meran dağında Ka'b el-Ahbar'la beraberdim. Dağın bir yerinde akan bir dere gördü. Dedi ki: Âdem'in oğlu burada kardeşini öldürdü. Bu, öldürülen kardeşin kanının izidir. Allah onu âlemler için bir ayet kılmıştır."

Bu iki rivayet gösteriyor ki, orada kalıcı bir iz vardı ve insanlar onun öldürülen Habil'in kanı olduğunu söylüyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, bu da asılsız bir hurafeydi. İnsanların dikkatini oraya çekmek, ziyaret amacıyla adaklar ve hediyeler sunmalarını sağlamak amacıyla uydurulmuştur. Taşlara işlenmiş el ve ayak izlerini ve Cidde'deki "büyük anne" (Havva) kabrini bu tür hurafelere örnek gösterebiliriz.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizi, İbn-i Mace, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir'in İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ettikleri belirtiliyor: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Haksız yere öldürülen hiç kimse yoktur ki, ölümünün sorumluluğu Âdem'in ilk oğlunun omuzlarına binmiş olmasın. Çünkü adam öldürme geleneğini ilk o başlattı."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler, bunun dışındaki kanallardan, hem Sünnî, hem de Şiî ravilerce aktarılmıştır.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Hamran'dan şöyle aktarır: "İmam Bâkır'a (a.s) dedim ki: *'Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.'* sözü ne anlama gelir? Sadece bir kişiyi öldürdüğü hâlde, nasıl bütün insanları öldürmüş gibi kabul edilir?' Buyurdu ki: 'Cehennemin en şiddetli azap görülen kısmına konulur. Eğer bütün insanları öldürmüş olsaydı, buraya konulacaktı.' Dedim ki: 'Birini daha öldürse ne olur?' Dedi ki: Azabı katlanır." [Füru-u Kâfi, c.7, s.271, h:1]

Ben derim ki: Şeyh Saduk Maan-il Ahbar adlı eserde, benzeri bir rivayeti Hamran kanalıyla aktarır. [s.379, h:2]

"Dedim ki: Birini daha öldürürse ne olur?" sözünde, daha önce yaptığımız açıklamaya yönelik bir işaret vardır. Ki orada bir kişiyi öldürmenin vebalının, birkaç adamın öldürmenin vebalına eşit olması sorunu üzerinde durulmuştu. İmam burada, "Azabı katlanır." cevabını veriyor. Burada, *"Kim, bir cana... karşılık olmaksızın bir canı öldürürse..."* ayetinde işaret edilen indirgeme olgusunun gerektirdiği eşitliği gündeme getirmiyor. Çünkü azabın katlanması, birin çoğa veya herkese eşit olmamasını gerektirir, şeklinde bir problem ileri sürülemez. Böyle bir problemin ileri sürülmeyecek olmasının nedenine gelince, konum eşitliği azabın türüyle ilgilidir. O da, bir kişiyi öldürenle, iki kişiyi öldüren ve herkesi öldürenin cehennemin aynı vadisine konulacak olmalarıdır. Nitekim İmamın sözü de buna işaret ediyor: "Eğer bütün insanları öldürmüş olsaydı, buraya konulacaktı."

Bizim bu açıklamamız, Ayyâşî'nin tefsirinde Hamran'dan, onun da söz konusu ayetle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktardığı rivayetçe de desteklenmektedir. İmam (a.s) buyurdu ki: "Cehennemde bir yer var ki burası, cehennem azabının şiddet bakımından ulaştığı son noktadır. Adam öldüren kişi oraya konur." -Ravi diyor- dedim ki: "Ya iki kişiyi öldürürse?" şu cevabı verdi: "Ateşte, bu yerden daha şiddetli azap veren bir yer olmadığını bilmez misin? Bu azap, yaptığıyla orantılı olarak arttırılır..." [c.1, s.312-313, h:84]

İmamın (a.s) cevabında olumlamayla olumsuzlamaya birlikte yer vermiş olması, bizim de rivayeti yorduğumuz amaca yöneliktir. Şöyle ki: Birlik ve eşitlik azabın türüyle ilgilidir. Bu da konum birliğine yönelik bir işarettir. Farklılık, şekil ve katilin tattığı azabın mahiyeti bakımından söz konusudur.

Ayrıca Hannan b. Sudeyr'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Kim bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir."* ayetiyle ilgili olarak aktardığı şu sözler de bu yorumumuzu bir açıdan desteklemektedir: "Cehennemde bir vadi var. Bir kimse bütün insanları öldürse, oraya girer. Bir insanı öldürse, yine oraya girer." [c.1, s.313, h:86]

Bu rivayette ayet, anlam olarak aktarılmış gibidir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yesar'dan şöyle aktarır: "İmam Bâkır'a (a.s), *'Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.'* ayetini sordum. Buyurdu ki: 'Birini yangından

veya boğulmaktan kurtarması kastediliyor.' Dedim ki: 'Ya birini sapıklıktan kurtarıp hidayete erdirirse?' Buyurdu ki: İşte bu, ayetin en yüce yorumudur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.210-211]

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Tûsî el-Emalî adlı eserinde ve Barkî, el-Mehasin adlı eserinde Fudayl'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Aynı hadis Semaa ve Hamran kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. [el-Emalî, c.1, s.230. el-Mehasin, c.1, s.232, h:181 ve 182]

Sapıklıktan kurtarmanın ayetin en yüce yorumu olmasından maksat, en ince, en özenli tefsiri olmasıdır. Çünkü İslâm'ın ilk çağlarında "tevil" kelimesi çoğu yerde "tefsir"in eşanlamlısı olarak kullanılırdı.

Yaptığımız açıklamayı destekleyen bir kanıt da Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim aracılığıyla İmam Bâkır'dan (a.s) aktarılan rivayettir: "İmama (a.s), *'Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.'* ayetini sordum. Buyurdu ki: 'Ona ateşten bir oturak verilir ki, bütün insanları öldürmüş olsaydı, bundan fazla bir azaba çarptırılmayacaktı.' İmam devamla buyurdu ki: *'Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.'* Onu öldürmezse veya boğulmaktan ya da yangından kurtarırsa. Bütün bunlardan daha büyük ve önemli olanı, onu sapıklıktan çıkarıp hidayete ulaştırmasıdır." [c.1, s.313, h:87]

Ben derim ki: İmam "Onu öldürmezse..." sözünü, öldürülmeyi hakkettiği hâlde öldürmezse, anlamında kullanmıştır. Kısasta örneğin.

Aynı eserde Ebu Basir'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, *'Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.'* ayetinin anlamını sordum. Buyurdu ki: Küfürden çıkarıp imana ulaştırması kastedilmiştir." [c.1, s.313, h:88]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok rivayet Ehlisünnet kanallarında da aktarılmıştır.

Mecma-ul Beyan tefsirinde deniliyor ki: İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "İsraf edenler (aşırı gidenler), haramları helâl sayanlar ve kan dökenlerdir."

BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM VE KARŞILAŞTIRMA

Tevrat'ın "Tekvin Kitabı"nın dördüncü babında şöyle deniyor:

"(1) Ve Âdem karısı Havvayı bildi; ve gebe kalıp Kaini doğurdu; ve: Rabbin yardımı ile bir adam kazandım, dedi. (2) Ve yine kardeşi Habili doğurdu. Ve Habil koyun çobanı oldu, fakat Kain çiftçi oldu. (3) Ve Kain, günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. (4) Ve Habil, kendisi de sürünü ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habile ve onun takdimesine baktı; (5) fakat Kaine ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kain çok öfkelendi, ve çehresini astı. (6) Ve Rab Kaine dedi: Niçin öfkelendin? Ve niçin çehreni astın? (7) Eğer iyi davranırsan, o yükseltilmeyecek mi? Ve eğer iyi davranmazsan, günah kapıda pusuya yatmıştır; ve onun istediği sensin; fakat sen ona üstün ol. (8) Ve Kain, kardeşi Habile söyledi. Ve vaki oldu ki, kırda oldukları zaman, Kain, kardeşi Habile karşı kalktı, ve onu öldürdü. (9) Ve Rab Kaine dedi: Kardeşin Habil nerede? Ve dedi: Bilmiyorum; kardeşimin bekçisi miyim ben? (10) Ve dedi: ne yaptın? Kardeşinin kanının sesi topraktan bana bağrıyor. (11) Ve şimdi sen toprak tarafından lânet edildin, o toprak ki kardeşinin kanını senin elinden almak için ağzını açtı; (12) toprağı işlediğin zaman, artık sana kuvvetini vermiyecektir; yeryüzünde kaçak ve serseri olacaksın. (13) Ve Kain Rabbe dedi: Cezam taşınamıyacak derecede büyüktür. (14) İşte, bugün toprağın yüzü üzerinden beni kovdun; ve senin yüzünden gizli kalacağım; ve yeryüzünden kaçak ve serseri olacağım; ve vaki olacak ki, her kim beni bulursa, beni öldürecektir. (15) Ve Rab ona dedi: Bunun için Kaini her kim öldürürse, ondan yedi kere öç alınacaktır. Ve Rab, her kim onu bulursa kendisini vurmasın diye, Kain üzerine bir nişane koydu. (16) Ve Kain Rabbin önünden çıktı, ve Adenin şarkında Nod diyarında oturdu." (Tevrat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)[1]

1- [el-Mizan'ın Arapça orijinalinde, bu konuyla ilgili tüm alıntılar, Kitab-ı Mukaddes'in Miladî 1935 yılında Cambridge'de basılan Arapça çevrisinden yapılmıştır. Ancak biz, bu alıntıları direkt olarak Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe çevirisinden yapmayı daha uygun bulduk ve Kitab-ı Mukaddes Şirketi tarafından 1985 yılında İstanbul'da basılan Türkçe çevrisini esas aldık. -*tatbik heyeti*-]

Âdem'in iki oğlunun kıssasının Kur'ân'daki şekli ise şöyledir: *(27) "Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini oku: Hani her biri, Allah'a yaklaşmak için (bir şey) sunmuşlardı da birisinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. (Ameli kabul edilmeyen, kabul edilene) 'Seni öldüreceğim.' demişti. (O da,) 'Allah sadece takva sahiplerinden kabul eder.' dedi. (28) 'Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. (29) Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinden olasın! Zalimlerin cezası işte budur.' (30) Nefsi, kardeşini öldürme hususunda yavaş yavaş ona boyun eğdi. (Nihayet) onu öldürdü ve böylece ziyana uğrayanlardan oldu. Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu."* (Mâide, 27-31)[1]

Şimdi bize düşen, kıssanın Tevrat'taki anlatımıyla Kur'ân'daki anlatımı üzerinde düşünmek, sonra bunları karşılaştırmak ve bir yargıya varmaktır.

Tevrat'ın anlatımından ilk gözümüze ilişen şey, yüce Allah'ın yeryüzünde yaşayan bir varlık gibi tasvir edilmesidir. İnsan suretinde, insanlarla içli dışlı olan, aralarında yaşayan herhangi bir insan gibi insanlar lehinde ve aleyhinde hüküm veren birisi gibi gösterilmesidir. Kıssanın Tevrat'taki bu versiyonuna bakılırsa, yüce Allah'a herhangi bir insan gibi yaklaşılabilir, dokunulabilir, onunla konuşulabilir. Bir şey uzak veya kaybolmak suretiyle O'ndan gizlenebilir ve O yakını, görüneni görebildiği gibi uzağı ve görünmeyeni göremiyor. Kısacası, O, her haliyle yeryüzünde yaşayan bir insan gibidir. Bir farkla: O, irade ettiği zaman iradesini yürütebiliyor. Hükmettiği zaman hükmünü yürürlüğe koyabiliyor. Tevrat ve İncil'in yüce Allah'la ilgili tüm anlatımları bu esasa dayanıyor. Hiç kuşkusuz ulu Allah bu tür yakıştırmalardan münezzehtir, yücedir.

1- Ayetleri burada yeniden vermemizin nedeni kıssanın Tevrat'taki versiyonu ile Kur'ân'daki anlatımı arasında kolay ve sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmektir.

Tevrat'ta anlatılan kıssaya bakılırsa, insanlar o zamanlar, yüce Allah'la beraber, yüz yüze yaşıyorlardı. Sonra Kain'den veya ondan ve onun benzerlerinden gizlendi. Diğer insanlar eski hâlleri üzere kaldılar. Oysa kesin kanıtlar şunu ortaya koyuyor ki, insan tek bir türdür. Bütün bireyleri insanlık bakımından denk ve benzerdirler. Yeryüzünde, dünyevî ve maddî bir hayat yaşamaktadırlar. Yüce Allah ise, maddî niteliklerle, bu hallerle nitelendirilmekten münezzehtir. Arazlarla ilintilendirilmekten, mümkünlükten, eksiklik ve sonradan olmalık gibi durumlara maruz kalmaktan yücedir. Kur'ân'ın vurguladığı budur.

Kur'ân'da ise, kıssa bireylerin benzerliği esasına dayalı olarak anlatılır. Bunun yanında Kur'ân, kıssaya ek olarak karganın gönderilişi hikayesini de anlatır. Böylece insanın aşamalı olarak olgunluk düzeyine ulaştığı gerçeğini ortaya koyar. Yaşamsal olgunluk derecelerinde ilerleme kaydederken insanın duyu organları aracılığıyla algılama ve buna bağlı olarak düşünme yöntemine dayandığını anlatır.

Sonra iki kardeş arasındaki diyalogu aktarır. Maktulün insanî-fıtrî bilgilerle, tevhit, peygamberlik ve ahiret inancı gibi dinî marifetlerle donanmış olduğunu ifade eder. Takva ve zulmü gündeme getirir ki, bu ikisi ilâhî yasalar ve şer'î hükümler bazında etkin rol oynayan faktörlerdir. Ardından kabul ve ret bazında, uhrevî ceza hususunda adl-i ilâhînin etkin olduğunu belirtir.

Bunun akabinde katilin, yaptığı işten pişman oluşunu, dünya ve ahirette hüsrana uğrayışını dile getirir. Bütün bunlardan sonra, adam öldürmenin ne denli ağır bir cürüm olduğunu vurgulayarak, bir kişiyi öldürmenin herkesi öldürmek gibi, bir kişiyi yaşatmanın da herkesi yaşatmak gibi olduğunu anlatır.

اِنَّمَا جَزَٓاؤُ الَّذٖينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا
اَنْ يُقَتَّلُٓوا اَوْ يُصَلَّبُٓوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدٖيهِمْ وَ اَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنفَوْا مِنَ
الْاَرْضِ ج ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى الدُّنْيَا ز وَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿٣٣﴾
اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ ز فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ
﴿٣٤﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسٖيلَةَ وَ جَاهِدُوا فٖى
سَبٖيلِهٖ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ
جَمٖيعًا وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهٖ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ ز وَ لَهُمْ
عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٣٦﴾ يُرٖيدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَ مَا هُمْ بِخَارِجٖينَ مِنْهَا ز
وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُقٖيمٌ ﴿٣٧﴾ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُٓوا اَيْدِيَهُمَا جَزَٓاءً بِمَا
كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ ط وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهٖ وَ
اَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ط اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ
لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ ط وَاللّٰهُ عَلٰى
كُلِّ شَىْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٤٠﴾

33- Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri ya asılmaları ya elleri veya ayaklarının çapraz kesilmesi veya bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise onlara büyük bir azap vardır.

34- Ancak, sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka; bilin ki Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

35- Ey inananlar! Allah'tan korkun, O'na yol arayın ve O'nun yolunda cihat edin ki, kurtuluşa eresiniz.

36- Şüphe yok ki inkâr edenler, eğer yeryüzünde olanların hepsi ve onun bir katı daha kendilerinin olsa da, kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu fidye verseler, kendilerinden kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır.

37- Ateşten çıkmak isterler, ama oradan çıkacak değillerdir. Onlar için sürekli bir azap vardır.

38- Hırsızlık eden erkek ve kadının, elde ettiklerine karşılık Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah üstündür, hikmet sahibidir.

39- Kim yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Çünkü Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

40- Göklerin ve yerin egemenliğinin Allah'a ait olduğunu bilmedin mi? Dilediğine azap eder, dilediğini bağışlar. Allah'ın her şeye gücü yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunun önceki ayetlerle bütünüyle bağlantısız olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bundan önce sunulan Âdem'in oğlunun kardeşini öldürmesi kıssası, bundan dolayı da yüce Allah'ın İsrailoğullarına bir hükmü yazması, her ne kadar İsrailoğullarına yönelik açıklamayı bütünleyici ve direkt olarak herhangi bir yaptırım veya hüküm içermeksizin onların durumlarını açıklayıcı mahiyette olsa da, içeriğinin bir gereği olarak, yeryüzünde bozgunculuk ve hırsızlık yapan kimselere uygulanacak cezayı işleyen bu ayetlerle bir şekilde ilintili olduğu açıktır.

"**Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası**" Ayetin orijinalinde geçen "fesad" kelimesi, cümle içinde "hâl" yerine kullanılan bir mastardır. Allah ile savaşmak gerçek anlamı itibariyle imkânsızdır. Dolayısıyla bu kullanımda mecazî anlamda kullanıldığı açıktır. Bununla beraber, geniş bir anlama sahip bir kavram olarak, şeriatın öngördüğü herhangi

bir hükme karşı çıkmayı, zulüm işlemeyi ve aşırı gitmeyi ifade eder. Fakat, Resulullah'ın da eklenmesi gösteriyor ki, burada, Resulullah'ın da etkinliğinin söz konusu olduğu bazı olaylar kastediliyor.

Dolayısıyla, bununla Resulullah'ın (s.a.a) yüce Allah tarafından velâyet (yöneticilik) hakkına sahip kılındığı kimi etkinliklerin iptal edilişinin kastedildiği belirginlik kazanıyor. Kâfirlerin Peygambere (s.a.a) savaş açmaları ve Peygamberin egemenliğinin somut göstergesi olan genel güvenliğin kimi eşkiyalar tarafından ihlâl edilmesi gibi. İfadenin hemen ardında, *"ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanlar"* ifadesinin yer alması da, bu anlamın kastedildiğini pekiştiriyor. Bu da, yol kesmek suretiyle genel güvenliği bozarak yeryüzünde bozgunculuk yapmaktır.

Dolayısıyla mutlak olarak "Müslümanlarla savaşma" durumunun kastedildiğini söyleyemeyiz. Kaldı ki, ortada bizi böyle bir çıkarsamayı kabul etmeye zorlayan somut bir örnek vardır. Şöyle ki: Peygamberimiz (s.a.a) kendisiyle savaşan kâfirlere üstünlük sağlayıp onları yenilgiye uğrattıktan sonra, onlara karşı öldürme, asma, organlarını kesme veya sürgün etme gibi bir uygulamaya gitmemiştir.

Öte yandan, hemen sonrasındaki ayetin içerdiği istisna, bu savaşmaktan maksadın sözü edilen bozgunculuk olduğuna ilişkin somut bir karine konumundadır. Çünkü bu istisna açık bir şekilde, sözü edilen tövbenin savaşma durumuyla ilgili olduğunu gösteriyor, şirk veya benzeri bir günahla değil.

Dolayısıyla ayetten anlaşıldığı kadarıyla savaşma ve bozgunculuk yapmaktan maksat, genel güvenliği, kamu güvenliğini bozmaktır. Genel güvenlik de, genel bir korku meydana getirip onu genel güvenliğin yerine etkin kılmak suretiyle bozulur. Genellikle ve doğal olarak böyle bir durum, ancak doğaları gereği ölüm tehdidini ifade eden silâhlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Nitekim, bundan dolayı hadislerde yeryüzünde bozgunculuk yapma "kılıç çekme" gibi nitelemelerle anılmıştır. İnşallah bundan sonraki hadisler bölümünde buna değineceğiz.

"**ancak öldürülmeleri ya asılmaları...**" "et-Taktil, et-taslib ve et-takti'" kelimeleri "el-katl, es-salb ve el-kat'" kelimelerinin tef'il kalıbına uyarlanmış şekilleridir. Bu kalıbın özelliği, kök anlamda şiddeti veya artışı ifade etmesidir. Ayetin orijinalinde "ya" anlamını verdiği-

miz "ev" edatı, sayılan cezaların tümüne karşılık bunlardan sadece birinin uygulanacağını anlatmaya yöneliktir. Sıralama veya sayılan cezalardan birinin tercihi, tavır veya söylem nitelikli dışsal bir karineye göre belirlenir. Çünkü ayet, bu açıdan bir ölçüde mücmel bir anlatıma sahiptir ve ancak hadisler bu kapalılığı giderebilir.

İleride göreceğimiz gibi, Ehlibeyt İmamlarından (a.s) aktarılan hadislerde ayette sayılan bu dört cezanın bozgunculuğun derecesine göre düzenlenmiş olduğu belirtilmiştir. Birinin kılıç çekerek, bir cana kıyıp bir malı gasp etmesi veya sadece bir adamı öldürmesi ya da sadece bir malı gasp etmesi yahut sadece kılıç çekmesi gibi. İnşallah gelecek hadisler bölümünde bu ayrıntıları ele alacağız.

"Ya elleri ve ayaklarının çapraz kesilmesi" Çapraz kesmekten maksat, ellerden kesilenin ayaklardan kesilenin karşıtı olmasıdır. Sağ el ve sol ayak gibi. Bu da gösteriyor ki, ellerin ve ayakların kesilmesinden maksat, tümünün değil, bir kısmının kesilmesidir. Çapraz olmaları gözetilerek bir elin ve bir ayağın kesilmesi yani.

"Veya bulundukları yerden sürülmeleridir." Sürmek, kovmak ve gözden kaybolmasını sağlamaktır. Hadislerde, bir beldeden başka bir beldeye kovmak şeklinde açıklanmıştır.

Ayetle ilgili olarak başka fıkhî meseleler de ele alınmıştır. Fıkıh kitaplarında bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler edinilebilir.

"**Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise, onlara büyük bir azap vardır.**" Rezillik, utanç verici, yüz kızartıcı bir duruma düşmektir. Dolayısıyla kastedilen anlam açıktır.

Bu ayetten hareketle, suçlu bir kimseye ceza uygulamanın, ahiret azabının ortadan kalkmasını gerektirmediği çıkarsamasında bulunulmuştur. Ki bir yere kadar doğru bir çıkarsamadır bu.

"**Ancak sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka...**" Bu gibi suçlular yakalanıp suçu işlediklerine dair kesin kanıtlar ortaya konduktan sonra, cezanın düşmesi söz konusu olmaz. *"Bilin ki Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."* ifadesi, onlara yönelik cezanın kaldırılmasına ilişkin bir kinayedir. Dolayısıyla bu ayet, uhrevî olmayan hususlarla ilgili olarak bağışlamayı ele alan açıklamaların bir örneğidir.

"**Ey inananlar! Allah'tan korkun, O'na yol arayın...**" Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde der ki: "Vesîle, bir şeye istekle ulaşma demektir. İstek anlamını da içermesinden dolayı "vasîle"den daha özel bir anlamsal alanı kapsamaktadır. Yüce Allah: *"Ona yol (vesile) arayın."* buyurmuştur. Allah'a yol aramak, gerçek anlamıyla, bilgi ve ibadet aracılığıyla O'nun yolunu gözetmek, şeriatın değerleriyle bezenmektir. Dolayısıyla O'na yol (vesile) aramak, O'na yaklaşmak gibi bir anlam ifade etmektedir".

Buna göre "vesile" bir tür ulaşma anlamına gelir. Ki kastedilen, Rab ile kulu birbirine bağlayan manevî bir ulaşma ve kavuşmadır. Kulluk kastı taşıyan boyun eğmeden başka kulu Rabbine bağlayan herhangi bir bağ söz konusu olmadığına göre de vesile, kulluk gerçeğini yerine getirmek, zayıflık ve fakirlik nitelikleriyle ulu Allah'a yönelmek demektir. Kulu Rabbine bağlayan rabıta anlamındaki vesile budur. İlim ve amele gelince, bunlar vesilenin gerekleri ve araçlarıdır. Ki bu husus gayet açıktır. Ancak ilim ve amel bu durumu ifade etmek için kullanılırsa başka.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"O'nun yolunda cihat edin..."* ifadesiyle, hem nefse karşı, hem de kâfirlere karşı verilen mücadeleyi kapsayan genel cihat kastedilmiştir. Cümle kendisinden önceki vesile arama meselesiyle bağlantılı olduğundan, "vesile arama"nın da ne anlama geldiğini öğrenmiş bulunduktan sonra onu sırf kâfirlere karşı verilen cihatla sınırlandırmak dayanaksız, kanıtsız bir yorum olur. Kaldı ki, bundan sonraki iki ayetin içerdiği gerekçe, ancak *"O'nun yolunda cihat edin"* ifadesiyle mutlak cihadın kastedilmesi durumunda amacına ulaşmış olabilir.

Bununla beraber, ayette geçen "cihat" ile kâfirlerle savaşmanın kastedilmiş olması ihtimalini de büsbütün göz ardı edemeyiz. Çünkü "cihad"ın "Allah yolunda..." nitelemesiyle kayıtlandırılması, özellikle savaş anlamında "cihad"ı emreden ayetlerde rastlanan bir olgudur. Genel kullanımlarda ise, böyle bir kayıtlamaya rastlanmıyor. *"Ama bizim uğrumuzda cihat edenleri, biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir."* (Ankebût, 69) ayetinde olduğu gibi. Bu bakımdan "Allah'a yaklaşmaya yol arama"ya ilişkin emirden sonra "Allah yolunda cihad"ın emredilmesi, önemine binaen,

daha özel olanın daha genel olandan sonra zikredilmesine ilişkin bir örnek konumundadır. Büyük bir ihtimalle, "takvanın, Allah'tan korkmanın" emredilmesinden sonra "vesile aramanın" emredilmesi de böyle bir amaca yöneliktir.

"**Şüphe yok ki inkâr edenler, eğer yeryüzünde olanların hepsi... Onlar için sürekli bir azap vardır.**" Bu ifade yukarıda da işaret edildiği gibi, önceki ayetin içerdiği açıklamanın gerekçesi konumundadır. Özetle verilen mesaj şudur: Allah'tan korkmanız, O'na yaklaşmaya yol aramanız ve O'nun yolunda cihat etmeniz gerekir. Bu, sizi elem verici ve kalıcı bir azaptan koruyacak önemli bir husustur. Bunun yerine sarılacağınız başka bir vesile de yoktur. Çünkü Allah'tan korkmayan, O'na yaklaşmaya yol aramayan ve O'nun yolunda cihat etmeyen kâfirler, yeryüzünde bulunan her şeye sahip olsalar, ki Âdemoğlunun dünyada isteyebileceği en son şey budur, sonra buna bir kat fazlası eklense ve yeryüzündeki her şeyin bir katı daha kendilerine verilse de bunların tümünü verip kıyamet gününün o korkunç azabından kurtulmak isteseler, yine de kabul edilmeyecektir ve onlar için acı veren bir azap vardır. Ateşten, yani azaptan çıkmak isterler, ama çıkamazlar. Çünkü bu, sonsuz bir azaptır, ebediyen onlardan ayrılmayacak kalıcı bir işkencedir.

Ayetten, öncelikle azabın özü itibariyle insana yakın olduğunu ve ancak iman ve takvanın onu insandan uzaklaştırdığını anlıyoruz. Nitekim şu ayetlerden de bu yönde bir mesaj algılıyoruz: *"İçinizden oraya (cehenneme) girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin üzerine aldığı kesin borçtur. Sonra korunanları kurtarırız ve zalimleri orada öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız."* (Meryem, 72), *"İnsan kesinlikle ziyandadır; ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler hariç."* (Asr, 2-3)

İkinci olarak da ayetten, insanın temel fıtratı ve öz doğasının değişmeyeceğini, geçersiz olmayacağını ve olumsuzlanmayacağını anlıyoruz. Aksi takdirde onlar acı duymaz, azabı hissetmez ve oradan çıkmayı istemezlerdi.

"**Hırsızlık eden erkek ve kadının... ellerini kesin...**" Ayetin orijinalinin başındaki "vav" harfi, yeni bir cümleye başlanıldığını gösteren başlangıç edatıdır ve ifade ayrıntılandırma amacına yöneliktir.

Bu bakımdan ifade: "Hırsızlık eden erkek ve kadına gelince..." anlamındadır. Haber cümlesinin, yani "ellerini kesin" ifadesinin orijinalinin başında "fa" harfinin yer alması da bu yüzdendir. Çünkü cümle, ayrıntılandırma amacına yönelik "emma" edatının cevabı konumundadır. Nitekim başka müfessirler de buna işaret etmişlerdir.

Maksat, iki el olduğu hâlde ayette "ellerini" şeklinde çoğul bir ifadenin kullanılmış olmasına gelince, bazılarına göre, bu Araplar arasında yaygın olan bir kullanımdır. Şöyle ki: İnsan bedeninde bulunan organların bir kısmı ya da çoğu çifttir. İki şakak, iki göz, iki kulak, iki el, iki bacak ve iki ayak gibi. Bunlar iki kişiye izafe edildikleri zaman sayı dörde çıkar, dolayısıyla çoğul ifadenin kullanılması zorunlu olur. O ikisinin gözleri, elleri ve ayakları gibi.

Sonra, çift olmayan bir organ da iki kişiye izafe edildiğinde, çoğul ifadeyle kullanılır oldu. Araplar, "O ikisinin sırtlarını ve karınlarını dayakla doldurdum." derler. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *"Eğer ikiniz de kalplerinizin sapmış olmasından dolayı Allah'a tövbe ederseniz..."* (Tahrîm, 4) "Yed=el"den maksat, omuzdan başlayıp parmak uçlarında son bulan organdır. Sünnetten algıladığımız kadarıyla, kastedilen sağ eldir. Elin kesilmesi, elin bir kısmının veya tümünün kesici bir aletle bedenden ayrılmasıyla gerçekleşmiş olur.

"Elde ettiklerine karşılık Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak." Öyle anlaşılıyor ki, bu ifade, "ellerini kesin" emrinden anlaşılan kesme eyleminden hâl konumundadır. Yani bu el kesme, onların yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak uygulanmaktadır. Ayette geçen "nekal", suçlunun suçundan vazgeçmesi ve diğer insanların da ibret almaları için uygulanan ceza demektir.

El kesmenin suçlunun suçundan vazgeçmesi ve diğer insanların da ibret almaları için bir ceza oluşu, şu tür bir değerlendirme yapmaya anlam kazandırmaktadır: *"Kim yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder, durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder."* Demek isteniyor ki: El kesme, cezaya uğrayanın günahından dönmesi için uygulanan caydırıcı ve ibret verici bir ceza olduğuna göre, kim işlediği zulümden sonra tövbe ederse ve tövbe ettiğinin belirtisi olarak ardından durumunu düzeltip hırsızlıkla ilgisini keserse, hiç kuşkusuz yüce Allah, onun tövbesini kabul eder, bağışlama-

sı ve esirgemesiyle ona döner. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir: *"Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin? Allah şükrün karşılığını veren ve (her şeyi) bilendir."* (Nisâ, 147)

Bu ayetle ilgili olarak, fıkıh biliminin kapsamında olmak üzere çeşitli meseleler üzerinde durulmuştur. Daha detaylı bilgi için fıkıh kitaplarına baş vurulabilir.

"**Göklerin ve yerin egemenliğinin Allah'a ait olduğunu bilmedin mi?...**" Bu ifade, önceki ayette işaret edilen tövbe etmeleri ve işledikleri zulmün ardından durumlarını düzeltmeleri durumunda hırsızlık eden erkek ve kadının tövbesinin kabul edileceğine ilişkin hükmün gerekçesini bildirme amacına yöneliktir. Buna göre, göklerin ve yerin egemenliği yüce Allah'a aittir. Bir hakimiyet sahibi de mülkü üzerinde ve tâbileri arasında dilediği gibi hükmetme hakkına sahiptir. İsterse azap eder isterse merhamet eder. Dolayısıyla ulu Allah da hikmet ve maslahat uyarınca dilediğine azap etme, dilediğini bağışlama yetkisine sahiptir. Tövbe etmezlerse hırsızlık eden erkek ve kadınlara azap edebilir. Tövbe ederlerse de bağışlayabilir.

"Allah'ın her şeye gücü yeter." ifadesi, *"Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir."* ifadesinin gerekçesi konumundadır. Çünkü egemenlik, gücün, kudretin belirtisidir. Nitekim mülkiyet de yaratmanın ve var etmenin detayıdır. Her şeyin O'na dayanır olması ve O'nun her şeyi ayakta tutuyor ve koruyor olması yani.

Açıklayacak olursak: Yüce Allah, varlıkların yaratıcısı ve var edicisidir. Hiçbir şey yoktur ki, hem kendisi, hem de etkinlikleri Allah'ın mülkü olmasın. Bahşettiğinin bahşedicisi, vermediğinin alıkoyucusu O'dur. O, her şey üzerinde tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. İşte mülkiyet sahibi olmak budur: *"De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır; O tektir, kahredendir."* (Ra'd, 16) *"Allah ki, O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir. Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur."* (Bakara, 255)

Bunun yanında yüce Allah, dilediği her tasarrufta bulunma gücüne sahiptir. Çünkü varsayılan her şey O'ndandır. Dolayısıyla hükmünü yürütmek ve iradesini etkin kılmak O'nun yetkisi dâhilindedir. İşte her şey üzerinde egemenlik ve saltanatın sahibi olmak da budur. Böylece

ulu Allah hem maliktir, çünkü her şey üzerinde sınırsız tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir; hem de meliktir, hükümrandır, çünkü güçlüdür, âciz değildir, iradesini, dileğini etkin kılmasına engel olunamaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Salih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Dabbeoğullarından bir hastalığa yakalanmış bir topluluk Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelir. Resulullah onlara, 'Yanımda kalın. İyileştiğinizde sizi bir müfrezeyle birlikte devriye görevine gönderirim.' dedi. Onlar: 'Bizi Medine'den çıkar.' dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onları zekât develerinin bulunduğu bölgeye gönderdi, orada develerin sidiklerini (ilaç niyetine) içiyor, sütleriyle besleniyorlardı. İyileşip güçlerini toparlayınca, çobanlardan üçünü öldürdüler."

"Peygamberimiz (s.a.a) bu gelişmeyi haber alınca, Hz. Ali'yi (a.s) onları yakalamak üzere görevlendirdi. Hz. Ali, onları bir vadide yollarını şaşırmış bir hâlde yakaladı. Yemen sınırına yakın bu vadiden yollarını bulup çıkamıyorlardı. Hz. Ali (a.s) onları tutsak aldı ve Resulullah'ın (s.a.a) yanına getirdi. Bunun üzerine, *'Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası ancak, öldürülmeleri ya asılmaları ya elleri ve ayaklarının çapraz kesilmesidir.'* ayeti indi." [Füru-u Kâfi, c.7, s.245, h:1]

Ben derim ki: Bu hadisi "et-Tehzib" adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Salih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bazı küçük değişikliklerle rivayet eder.[1] Ayyâşî de, kendi tefsirinde İmam Cafer Sadık'tan rivayet eder. Sonuna da şu eklemede bulunur: "Resulullah (s.a.a), onların ellerini ve ayaklarını çapraz kesmeyi tercih etti."[2]

Bu olay, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere Ehlisünnet kaynaklarında, çeşitli kanallardan rivayet edilmiştir. Fakat bunlar arasında özellik farklılıkları vardır. Bunların bazısına göre, Resulullah (s.a.a) onları ele geçirdikten sonra ellerini ve ayaklarını çapraz kesmiş, sonra da gözlerini oymuştur. Bazısında şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) onların bir

---

1- [et-Tehzib, c.10, s.134, h:150.]
2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.314, h:90.]

kısmını öldürdü, bir kısmını astı, bir kısmının ellerini ve ayaklarını çapraz kesti ve gözlerini oydu." Bazısında da şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) onların gözlerini oydu, çünkü onlar da çobanların gözlerini oymuşlardı." Diğer bazısında şöyle deniyor: "Yüce Allah, gözleri oymasını yasakladı. Ayet de bu tarz bir işkence uygulayan Peygamberi azarlamak için inmiştir." Bazısında deniyor ki: "Hz. Peygamber (s.a.a) onların gözlerini oymak istedi, fakat yapmadı." Ehlisünnet kaynaklarında konuya ilişkin bunlar gibi farklı değerlendirmeler içeren rivayetler vardır.

Ehlibeyt İmamlarından (a.s) aktarılan konuya ilişkin rivayetlerde, gözlerin oyulmasından söz edilmiyor.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Amr b. Osman b. Abdullah el-Medainî'den, o da İmam Ebu-l Hasan er-Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, *'Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası ancak, öldürülmeleri...'* ayetiyle ilgili olarak şöyle soruldu: 'Hangi suçu işlemek, ayette işaret edilen dört cezadan birinin uygulanmasını gerektirir?' Buyurdu ki: Bir kimse Allah'a ve Elçisine (s.a.a) savaş açar ve yeryüzünde bozgunculuk yapar da adam öldürürse, öldürülür. Eğer adam öldürür ve mal gasp ederse, asılarak öldürülür. Eğer mal gasp eder, ama kimseyi öldürmezse, elleri ve ayakları çapraz kesilir. Eğer kılıcını çeker, Allah'a ve Elçisine savaş açar ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışır da kimseyi öldürmezse ve herhangi bir malı gasp etmezse, bulunduğu yerden sürgün edilir."

"Dedim ki: 'Nasıl sürgün edilir, sürgün edilişinin süresi ne kadardır?' Buyurdu ki: 'Suçu işlediği yerleşim biriminden başka bir yerleşim birimine sürgün edilir ve yerleşim biriminin halkına, bu adam sürgündür, onunla oturmayın, ona bir şey satmayın, kadınlarınızı onunla evlendirmeyin, onunla birlikte bir şey yemeyin, bir şey içmeyin, ona ortak olmayın, diye bildirimde bulunulur. Bir yıl boyunca bu muamele devam eder. Şayet o beldeden çıkıp başka bir yere giderse, o beldenin halkına da benzeri bir yazıyla bildirimde bulunulur. Ta ki bir yıl doluncaya kadar.' Dedim ki: 'Şirk yurduna gitmek isterse ne yapılır?' Buyurdu ki: Şirk yurduna gitse oranın halkına savaş açılır." [Füru-u Kâfi, c.7, s.246-247]

Ben derim ki: Şeyh Tusî, "et-Tehzib" adlı eserinde[1], Ayyâşî de kendi tefsirinde[2] Ebu İshak el-Medainî'den, o da Resulullah'tan (s.a.a) aynı hadisi rivayet etmişlerdir. Bu anlamda Ehlibeyt İmamlarından aktarılan hadislerin sayısı oldukça fazladır. Aynı şekilde, bazı Ehlisünnet kanallarında da bu tür rivayetler aktarılmıştır. Bazı Ehlisünnet rivayetlerinde, imamın serbest olduğu, dilerse öldüreceği, dilerse asacağı, dilerse elleri ve ayakları çapraz keseceği ya da dilerse sürgün edeceği belirtilir.

Şiî kanallarda da imamın bu hususta serbest olduğuna ilişkin bazı rivayetlere rastlanmaktadır. Söz gelimi el-Kâfi'de Cemil b. Derrac'dan o da İmam Sadık'tan (a.s) ayetle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Dedim ki: 'Yüce Allah'ın teker teker saydığı bu cezaların hangisi onlara uygulanır?' Buyurdu ki: 'Bu tercihi yapmak imama kalmıştır. Dilerse elleri ve ayakları çapraz keser, dilerse sürgün eder, dilerse asar, dilerse öldürür.' Dedim ki: 'Nereye sürer?' Buyurdu ki: 'Bir yerleşim biriminden başkasına.' Sonra şunu ekledi: Hz. Ali (a.s) iki kişiyi Kufe'den Basra'ya sürmüştür." [Füru-u Kâfi, c.7, s.245-246, h:3]

Bu konunun devamı, fıkıh bilimini ilgilendirir. Şu kadarı var ki, ayetten bozgunculukların derecesine göre, cezaların sıralandığını algılamak mümkündür. Çünkü, birbirleriyle denk ve eşit olmayan, bilâkis şiddet ve zayıflık bakımından farklılık arz eden öldürme, asma, kesme, ve sürme cezaları arasında tercihli bir üslûp kullanılması aklen, buna ilişkin somut bir karine olarak algılanabilir.

Nitekim ayet, bunların Allah ve elçisine karşı savaşmanın ve yeryüzünde bozgunculuk yapmanın cezaları olduklarını vurgulayıcı bir ifade tarzına sahiptir. Dolayısıyla bir kimse kılıcını çekip yeryüzünde bozgunculuk yapsa veya bir kimseyi öldürse, onu öldürmek gerekir. Çünkü o bu tavrıyla savaş açan ve bozgunculuk yapan bir kimse konumundadır. Bu ceza, saygın olan bir cana kıymasına karşılık olarak kısas uygulanması şeklinde algılanamaz. Dolayısıyla maktulün yakınları diyete razı olsalar da böyle bir kimse için öngörülen öldürme cezası düşmez.

1- [et-Tehzib, c.10, s.132-133, h:143]
2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.317]

Nitekim bu yönde bir açıklamayı Ayyâşî tefsirinde Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Bu rivayetin kapsamında deniliyor ki: "Ebu Ubeyde şöyle dedi: 'Allah senin işlerini yoluna koysun! Maktulün yakınları katili affetseler, ne olacak?' İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: 'Maktulün yakınları, onu affetseler de, imamın onu öldürmesi gerekir. Çünkü o, savaş açmış, adam öldürmüş ve hırsızlık yapmıştır.' Ebu Ubeyde şöyle dedi: 'Maktulün yakınları ondan diyet almak isteyip serbest bıraksalar, bunu yapmaya hakları var mıdır?' İmam, hayır dedi. Onun öldürülmesi gerekir." [c.1, s.314, h:89]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe, Abd b. Hamîd, İbn-i Ebi Dünya -Kitab-ul Eşraf'ta-, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebi Hatem Şa'bi'den şöyle rivayet ederler: "Basralı Harise b. Bedr et-Temimî, yeryüzünde bozgunculuk yapmış, genel güvenliğe karşı savaş açmıştı. [Sonra pişman olmuş] ve Kureyş'ten bazı adamlarla konuşarak onun için Ali'den güvence almalarını istemişti. Ama onlar, bu işi üstlenmeyi kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Said b. Kays el-Hemedanî'ye gidip onu Ali'nin yanına gönderdi. Said b. Kays şöyle dedi: 'Ey Müminlerin emiri, Allah'a ve Elçisine savaş açan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerin cezası nedir?' Dedi ki: *'Öldürülmeleri veya asılmaları ya da elleri ve ayaklarının çapraz kesilmesi yahut bulundukları yerden sürülmeleridir.'* Sonra şöyle dedi: Ancak sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka."

"Bunun üzerine Said şöyle dedi: 'Bu, Harise b. Bedr de olsa!' Sonra Said şöyle dedi: 'Harise b. Bedr, tövbe edip gelmiştir, acaba ona güvence var mıdır?' Hz. Ali: 'Evet.' dedi. Bunun üzerine Said, Harise'yi getirdi. O da Ali'ye biat etti. Hz. Ali de biatini kabul etti ve canının bağışlandığına dair kendisine bir yazı verdi."

Ben derim ki: Rivayetin akışı içinde Said'in: 'Bu, Harise b. Bedr de olsa!' şeklindeki sözü, ayetin akışının oluşturduğu havaya uygun olarak söylenmiştir. Çünkü ayetin mutlak ifadesi, savaşma ve bozgunculuk yapmaktan sonra tövbe eden herkesi kapsayacak niteliktedir. Normal konuşmalarda da bunun örnekleri çoktur.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Sevre b. Küleyb'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: 'Bir adam evinden çıkıp mescide gitmek ister ya da bir ihtiyacını gidermeyi amaçlar.

Bu sırada bir adam karşısına çıkıp onu durdurur, döver ve elbiselerini gasp eder. Bunun için ne lâzım gelir?' İmam buyurdu ki: 'Sizin yanındakiler (Sünni âlimler) bu konuda ne diyorlar?' Dedim ki: 'Onlar diyorlar ki 'Bu, korku ve dehşet salmadır. Savaş açan ise, ancak müşriklerin beldelerinde olur.' Buyurdu ki: 'Hangisinin saygınlığı daha büyüktür: İslâm yurdunun mu, şirk yurdunun mu?' Dedim ki: 'İslâm yurdunun.' Bunun üzerine şöyle dedi: Bu gibi adamlar, *'Allah ve Elçisiyle savaşanlar...'* ayetinin kapsamındaki kimselerdendirler." [Füru-u Kâfi, c.7, s.245, h:2]

Ben derim ki: Ravinin sözünü ettiği görüş, Ehlisünnet kanallarında yer alan rivayetlerin bir kısmında dile getirilmiştir. Nitekim, ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak Dahhak'tan şöyle rivayet edilir: "Bu ayet, müşrikler hakkında inmiştir." Taberî tefsirinde şöyle bir olay anlatılır: "Abdulmelik b. Mervan, Enes'e bir mektup yazarak bu ayetle ilgili fikrini sordu. Enes ona ayetin iniş nedenini içeren bir yazı gönderdi: 'Bu ayet, Becile soyundan gelen Uranîler grubu hakkında inmiştir. Bunlar İslâm'dan döndüler, çobanı öldürdüler, develeri önlerine katıp götürdüler, yollara korku saldılar ve haram olan ırza tecavüz ettiler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) Cebrail'den bu şekilde kamu düzenine savaş açanların hükmünü sordu. O da dedi ki: 'Hırsızlık yapıp yollara korku salanları, haram olan ırza tecavüz edenleri as.'" Bunun gibi daha birçok rivayet örnek gösterilebilir.

Ayet, mutlak ifadesi itibariyle el-Kâfi'deki rivayeti destekler mahiyettedir. Bilindiği gibi, bir ayetin iniş sebebi, o ayetten anlaşılan anlamı kayıtlandırma, sınırlandırma sebebi olmaz.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Ey İnananlar! Allah'tan korkun. O'na yol arayın."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Demek isteniyor ki: İmam aracılığıyla Allah'a yaklaşın." [c.1, s.168]

Ben derim ki: Yani, imama itaat ederek Allah'a yaklaşın. Rivayetteki bu yaklaşım, genel bir anlamın somut bir örneğe uyarlanması kabilindendir. Bunun bir benzerini de İbn-i Şehraşub rivayet eder: "Emir-ül Müminin, *'O'na yol arayın'* ayeti hakkında dedi ki: Ben Allah'a yaklaştıran yolum." [Menakıb, c.3, s.75]

Buna yakın bir rivayet de "Besair-ud Derecat" adlı eserde yer alır. Müellif kendi rivayet zinciriyle Selman'dan, o da Ali'den (a.s) rivayet

eder.[1] Bu iki rivayetin, tevil olmaları da muhtemeldir. Rivayetleri bir de bu gözle incelemek gerekir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, Peygamber efendimizden (s.a.a) şöyle rivayet edilir: "Allah'tan benim için vesile isteyin. Çünkü vesile cennette bir derecedir ve oraya sadece bir kul ulaşacaktır. Ben o kul olmayı ümit ediyorum."

el-Maani'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) efendimiz buyurdu ki: 'Allah'a dua edip bir şeyler istediğiniz zaman, benim için de vesile isteyin.' Bunun üzerine Resulullah'a "vesile"nin ne olduğunu sorduk. Buyurdu ki: O, cennette bir derecedir..."[2] Bu, "vesile hadisi" adıyla bilinen uzun bir hadistir.

Hadis üzerinde düşünüp ayetin anlamıyla karşılaştırdığımız zaman "vesile"nin, yüce Allah tarafından Peygamberine (s.a.a) bahşedilen bir makam olduğunu görürüz. Peygamberimiz (s.a.a) bunu Allah'a yaklaşmak için bir yol olarak kullanır. Tertemiz Ehlibeyti, ardından ümmetinden salih olanlar da onu izlerler. Ehlibeyt İmamlarından (a.s) şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) Rabbinin eteğine, biz onun eteğine, siz de bizim eteğimize yapışırsınız." [el-Mehasin, c.1, s.182-183, h:179-180-181]

Kummî ve İbn-i Şehraşub'un rivayetleriyle ilgili olarak, bunların te'vil olmaları muhtemeldir, derken maksadımız bu noktaya işaret etmekti. İnşallah ileriki bölümlerde bu anlamı açıklama fırsatını buluruz.

Ayyâşî'nin Ebu Basir'den aktardığı rivayeti de bu kategoride incelemek gerekir. Diyor ki: İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Ali'nin düşmanları, ateşte sonsuza dek kalacaklardır. Allah buyuruyor ki: *Onlar oradan çıkacak değillerdir."* [c.1, s.317, h:100]

el-Burhan tefsirinde, *"Hırsızlık eden erkek ve kadının... ellerini kesin."* ayetiyle ilgili olarak et-Tezhib adlı eserden naklen İmam Musa Kâzım'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hırsızın eli kesilir, fakat baş parmağı ve avucu bırakılır. Ayağı kesilir, ama yürüyebilmesi için topuğu bırakılır." [c.1, s.470, h:2]

1- [Besair-ud Derecat, s.216, h:21]
2- [el-Maâni, s.116]

Yine et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslüm'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: 'Hırsızın elinin kesilmesi için çalınan malın miktarı en az ne kadar olmalıdır?' Buyurdu ki: 'Çeyrek dinar.' 'Ya iki dirhem çalarsa?' diye sordum. Buyurdu ki: 'Çeyrek dinarın kaç dirhem ettiğine bakılır.' Dedim ki: 'Çeyrek dinar etmeyen bir şey çalan insana hırsız denir mi? O, bu durumda Allah katında hırsız mıdır?' Buyurdu ki: Bir Müslümanın koruyup sakladığı bir şeyi çalan herkes için hırsız adı geçerlidir. O, Allah katında hırsızdır. Fakat bir hırsızın eli ancak çeyrek dinar ve daha fazla bir değere haiz bir şey çalması durumunda kesilir. Eğer çeyrek dinardan daha az bir şeye karşılık hırsızın eli kesilecek olsaydı, insanların çoğunun eli kesilmiş olacaktı." [c.10, s.99, h:2]

Ben derim ki: İmam (a.s), "Eğer... hırsızın eli kesilecek olsaydı..." sözüyle şunu demek istiyor: El kesme hükmünde bir hafifletme söz konusudur. Bu, yüce Allah'ın kullarına yönelik rahmetinin göstergesidir. Bu anlam, yani hırsızın elinin çaldığı malın değerinin çeyrek dinar ve daha fazla tutması durumunda kesilmesi gerektiği hususu, Ehlisünnet kanallarında da aktarılmıştır. Örneğin, Buharî ve Müslim Sahihlerinde Aişe'den şöyle rivayet edilir: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Hırsızın eli ancak çeyrek dinar ve daha yukarısı için kesilir." [Sahih-i Buharî, c.8, s.199. Sahih-i Müslim, c.5, s.112]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Sümaa'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Hırsız yakalandığında avucunun ortasından eli kesilir, tekrar çalarsa tabanının ortasından ayağı kesilir, tekrar çalarsa hapse atılır. Hapiste de hırsızlık yaparsa öldürülür." [c.1, s.318, h:105]

Aynı eserde, Züurare'den şöyle rivayet edilir: İmam Bâkır'a (a.s) hırsızlık yapan, bu yüzden sağ eli kesilen, sonra tekrar hırsızlık yapan ve bundan dolayı sol ayağı kesilen, ardından üçüncü kez hırsızlık yapan adam için hangi hükmün uygulanacağı soruldu. Buyurdu ki: "Emir-ül Müminin (a.s) böyle kimseleri müebbet hapse mahkûm ederdi ve şöyle derdi: Temizlenmek için kullanılacak eli ve ihtiyacını gidermek amacıyla yürümek için ayağı olmadan onu dışarı salmak hususunda Rabbimden utanırım."

İmam devamla şunları söyledi: "Hz. Ali (a.s) hırsızın elini kestiği zaman mafsalın aşağısından keserdi. Ayakları kestiğinde de iki topu-

ğun aşağısından keserdi. Şeriatın öngördüğü cezalardan gafil olunmasını da hoş karşılamazdı." [c.1, s.318, h:104]

Aynı eserde, İbn-i Ebu Davud'un arkadaşı ve yakın dostu Zurkan'dan şöyle rivayet edilir: "Bir gün İbn-i Ebu Davud halife Mu'tasım'ın yanından canı sıkkın bir hâlde döndü. Bunun sebebini sordum. Dedi ki: 'Bugün, bundan yirmi yıl önce ölmüş olmayı istedim.' 'Niçin?' diye sordum. Dedi ki: 'Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Musa [İmam Muhammed Taki] denen şu siyah adamın Emir-ül Müminin Mu'tasım'ın yanında olduğu sırada meydana gelen bir olaydan dolayı.' 'Nasıl oldu?' diye sordum. Dedi ki: 'Bir hırsız birinin malını çaldığını itiraf etti ve Halife'den hakkında şer'î hükmü uygulamak suretiyle kendisini arındırmasını istedi. Bunun üzerine halife fıkıh bilginlerini meclisinde topladı. Muhammed b. Ali'yi de çağırmıştı. Halife bizden elin nereden kesilmesi gerektiğini sordu. Ben dedim ki: 'Bilekten kesilmesi gerekir. Çünkü yüce Allah, teyemmümle ilgili olarak, *'Yüzlerinizin ve ellerinizin bir kısmını meshedin.'* buyurmuştur.' Orada bulunanlardan bazıları da benim görüşümü benimsediler."

"Başkaları da dediler ki: 'Bilâkis, elin dirsekten kesilmesi gerekir.' Halife 'Buna ilişkin kanıtınız nedir?' diye sordu. Dediler ki: Çünkü yüce Allah abdestle ilgili olarak, *"...ve ellerinizi dirseklere kadar"* buyurmuştur. Bu da, elin sınırının dirseklere kadar olduğunu gösterir."

"Sonra halife, Muhammed b. Ali'ye döndü ve şöyle dedi: 'Bu konuda sen ne dersin, ey Ebu Cafer?' Dedi ki: 'Bu zatlar, konu hakkında konuştular, ey Emir-ül Müminin.' Halife, 'Onların dediklerini bırak, sen ne diyorsun?' dedi. O, 'Beni bu hususta muaf tut, ey Emir-ül Müminin.' dedi. Halife, 'Görüşünü belirtmen için seni Allah adına yemine veriyorum.' diye diretince, o şöyle dedi: Madem ki, beni Allah adına yemine veriyorsun, ben de görüşümü açıklayacağım. Ben diyorum ki: Bu zatlar, sünnete aykırı görüşler ortaya koydular. Çünkü elin parmakların mafsallarından kesilmesi ve avucun bırakılması gerekir."

"Halife, 'Buna ilişkin kanıtın nedir?' diye sordu. Dedi ki: 'Resulullah'ın (s.a.a) şu sözü, 'Secde yedi organla yapılır: Yüz, iki el, iki diz ve iki ayak.' Eğer adamın elini bilekten veya dirsekten kesersen secde edeceği bir eli olmaz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Secde yerleri Allah'ındır.'* Burada secde edilirken yere konulan bu yedi organ kast-

edilmiştir. *'O hâlde Allah'la beraber, bir başkasını çağırmayın.'* Dolayısıyla Allah'ın olan bir şey kesilmez. Mu'tasım bu cevabı çok beğendi ve hırsızın elinin parmak mafsallarından kesilmesini ve avucun bırakılmasını emretti. İbn-i Ebu Davud dedi ki: İşte o zaman benim için kıyamet koptu ve keşke yaşıyor olmasaydım, diye temenni ettim."

İbn-i Ebu Zurkan devamla şunları söyledi: İbn-i Ebu Davud dedi ki: 'Üç gün sonra kalktım, Mu'tasım'ın yanına gittim ve dedim ki: 'Emir-ül Müminin'e öğüt vermek benim için vaciptir. Bundan dolayı cehenneme gireceğimi bilmeme rağmen kendisine bir şey söyleyeceğim.' Mu'tasım, 'Nedir o?' diye sordu. Dedim ki: 'Emir-ül Müminin, meclisine tebasının fukahasını ve ulemasını dinî bir meseleden dolayı toplayıp, buna ilişkin hükmü onlara soruyor. Onlar da konuya ilişkin görüşlerini belirtiyorlar. Mecliste Emir-ül Mümininin oğulları, komutanları, vezirleri ve kâtipleri de hazır. Diğer insanlar da kapı arkasından konuşulanları dinliyorlar. Sonra Emir-ül Müminin kalkıp onca fukaha ve ulemanın sözünü bir yana bırakarak, ümmetin bir kısmının imam olduğunu ve hilâfet makamına daha lâyık olduğunu savunduğu bir adamın görüşünü benimsiyor, diğerlerinin görüşlerini dikkate almıyor!' İbn-i Davud dedi ki: 'Benim bu sözlerim üzerine Mu'tasım'ın yüzünün rengi değişti. Yaptığım uyarının önemini kavradı ve bana, 'Allah, bu hayırlı uyarından dolayı seni hayırla ödüllendirsin.' dedi."

"Sonra dördüncü gün, vezirlerinin kâtiplerinden birini, onu (Muhammed b. Ali'yi) evine davet etmek üzere görevlendirdi. Adam onu davet etti, fakat o daveti kabul etmedi ve: 'Biliyorsun ki, ben sizin toplantılarınıza katılmam.' dedi. Adam: 'Ben seni yemeğe davet ediyorum. Sergilerime ayak basmanı ve evime girmeni, böylece evimi bereketlendirmeni istiyorum. Ayrıca Halifenin vezirlerinden falan oğlu falan da seninle karşılaşmak istiyor.' dedi. Ebu Cafer adamın evine gitti. Yemeği yiyince, zehirin acısını hissetti. Binek hayvanının getirilmesini istedi. Ev sahibi kalmasını isteyince: Gitmem, senin için evinde kalmamdan daha iyidir.' dedi. Ve üzerinden o gün ve o gece geçmeden vefat etti." [c.1, s.319-320, h:109]

Ben derim ki: Bu olay başka kanallardan da aktarılmıştır. Daha önce tekrarlanan bazı rivayetler gibi bu rivayeti uzun olmasına rağmen

aktarmamızın sebebi, bazı Kur'ânî incelikleri içermesidir. Ki ayetlerin anlaşılmasında bunlardan yararlanılabilir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ahmed, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) zamanında bir kadın hırsızlık yaptı. Kadının sağ eli kesildi. Ardından kadın: 'Ya Resulullah, benim tövbem kabul olur mu?' diye sordu. Resulullah buyurdu ki: 'Evet, sen bu gün, annenden doğduğun günkü gibi, günahından berisin.' Bunun üzerine Mâide suresindeki şu ayet indi: *Kim yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir."*

Ben derim ki: Bu rivayet, bir tür uyarlamadır. Çünkü ayetin önceki ayetle bağlantılı olduğu ve her iki ayetinde birlikte indiği apaçık ortadadır.

يَآ اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذٖينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ مِنَ الَّذٖينَ قَالُوٓا اٰمَنَّا
بِاَفْوَاهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَ مِنَ الَّذٖينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ
لِقَوْمٍ اٰخَرٖينَ لَمْ يَأْتُوكَ ۜ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهٖ ۚ يَقُولُونَ اِنْ اُوتٖيتُمْ
هٰذَا فَخُذُوهُ وَ اِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا ۜ وَ مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ
اللّٰهِ شَيْـًٔا ۜ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۜ لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ ۚ
وَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ ۜ
فَاِنْ جَٓاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ ۚ وَ اِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ
شَيْـًٔا ۚ وَ اِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ ۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطٖينَ ﴿٤٢﴾
وَ كَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَ عِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فٖيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۜ
وَ مَٓا اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنٖينَ ﴿٤٣﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فٖيهَا هُدًى وَ نُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا
النَّبِيُّونَ الَّذٖينَ اَسْلَمُوا لِلَّذٖينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ
كِتَابِ اللّٰهِ وَ كَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَٓاءَ ۚ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَ لَا تَشْتَرُوا
بِاٰيَاتٖى ثَمَنًا قَلٖيلًا ۜ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ
﴿٤٤﴾ وَ كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فٖيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ
وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۜ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ
لَهُ ۜ وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾ وَ قَفَّيْنَا عَلٰٓى
اٰثَارِهِمْ بِعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ ۖ وَ اٰتَيْنَاهُ الْاِنْجٖيلَ

فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَ هُدًى وَ مَوْعِظَةً
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾ وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ ج وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾ وَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ ز فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ ز وَ لَا
تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّ ج لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجًا ج
وَ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَ لٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِى مَٓا اٰتٰيكُمْ ج فَاسْتَبِقُوا
الْخَيْرَاتِ ج اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾
وَ اَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَ لَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ
بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ ز فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ
ذُنُوبِهِمْ ط وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾ اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ ج وَ
مَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

41- Ey Elçi! Ağızlarıyla "inandık" dedikleri hâlde kalpleri inanmamış olan (munafık)lardan ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler), yalana kulak verenler, sana gelmemiş olan bir başka kavme kulak verenlerdir. O kavim, kelimeleri yerlerine konulduktan sonra kaydırırlar; "Eğer size bu verilirse alın; eğer bu verilmezse sakının" derler. Allah kimi fitneye düşürerek sınamak isterse, sen onun için Allah'tan hiçbir şeye malik olamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah, onların kalplerini temizlemek istememiştir. Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.

42- Yalana kulak verirler, haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir; eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm ver. Çünkü Allah adalet sahiplerini sever.

43- İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken, seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra bunun ardından [Tevrat'taki hükümden] dönüyorlar?! Gerçekte onlar inanmış değillerdir.

44- Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme [itikadî bilgiler] ve nur [şer'î hükümler] vardır. (Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi ve kendilerini Allah'a vermiş rabbanîler ve âlimler de, Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından (onunla hüküm verirlerdi). O hâlde, insanlardan korkmayın, benden korkun ve benim ayetlerimi az bir paraya satmayın! Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir.

45- Onda onlara: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşı kısas yazdık. Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerdir.

46- Onların izleri üzerine arkalarından, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nur [şer'î yasalar] bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı, korunanlar için yol gösterici ve öğüt olarak İncil'i verdik.

47- İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar fasıklar (yoldan çıkmışlar)dır.

48- Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik. Şu hâlde insanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma. Sizden her biriniz

için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi. Öyleyse hayırlı işlerde yarışın; hepinizin dönüşü Allah'adır. O size ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.

49- İnsanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma. Onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın. Eğer dönerlerse, bil ki Allah, bazı günahları yüzünden onları felâkete uğratmak istiyordur. Zâten insanların çoğu yoldan çıkmışlardır.

50- Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar? Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler birbirleriyle bağlantılıdır. Tümüne tek bir ahenk egemendir. Baştan sona aynı akış sürüp gitmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, ayetler, Ehlikitab'a mensup bir grup hakkında inmiştir. Adı geçen grup, Tevrat'ın bazı hükümleriyle ilgili olarak Resulullah'ın hükmüne başvururlar. Beklentileri, Hz. Muhammed'in (s.a.a) Tevrat'ın konuya ilişkin hükmünden farklı bir hüküm vereceği yönündedir. Böylece Tevrat'ın ağır hükmünden kaçıp Peygamberimizin (s.a.a) hükmüne razı olacaklar.

Bu arada, aralarında şu tür bir konuşma yapmayı da ihmal etmiyorlar: *"Eğer size bu verilirse* -yani kişisel arzularınıza uyan hüküm verilirse- *alın; eğer bu verilmezse* -yani size Tevrat'ın hükmü öngörülürse- *sakının!"*

Hz. Peygamber (s.a.a) onları Tevrat'ın hükmüne uymaya yöneltir, onlar bundan kaçınırlar. Bu arada, münafıklardan bir grup da, Ehlikitab'ın, Peygamberimizden fetva isteyen, hükmüne başvuran mensupları gibi bir eğilim içine girerler. Peygamber'in (s.a.a) aklını çekip, hevadan hüküm vermesini, güçlülerin tarafını tutmasını, yani cahiliye hükmüyle hükmetmesini isterler. Oysa: *"Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"* Bu değerlendirme, ayetlerin nüzul sebebine ilişkin rivayetleri desteklemektedir.

Buna göre, ayetler Yahudiler hakkında inmiştir. İçlerindeki eşraf takımından evli iki kişi zina ederler. Hahamlar, Tevrat'ta böyle durumlar için öngörülen taşlayarak öldürme (recm) cezasını kırbaç cezasıyla değiştirmek isterler. Bu arada, evli insanların zina etmeleri durumunda çarptırılacakları cezayı öğrenmek üzere Peygamberin (s.a.a) yanına adam gönderirler. Şayet kırbaç cezasını öngörürse kabul edin, taşlayarak öldürmeyi öngörürse kabul etmeyin, diye de tembih ederler. Resulullah (s.a.a) taşlayarak öldürme hükmünü verir. Bunun üzerine Yahudiler, bunu kabul etmekten kaçınırlar. Bu arada Resulullah (s.a.a), İbn-i Suriya'dan Tevrat'ın konuya ilişkin hükmünü sorar ve gerçeği gizlememesi için onu Allah ve ayetleri adına yemine verir. Adam doğruyu söyler ve Resulullah'a recm hükmünün Tevrat'ta mevcut olduğunu belirtir. İnşallah, ilerideki hadisler bölümünde bu olayı daha detaylı bir şekilde ele alacağız.

Bununla beraber ayetler açıklamaları itibariyle bu özel durumdan bağımsızdırlar ve nüzul sebebine ilişkin rivayetlerde anlatılanlarla kayıtlı değiller. Yaşanan gelişmelere ilişkin özel sebeplerden dolayı inen Kur'ân ayetlerinin tipik bir özelliğidir bu. Bu gibi ayetlerin iniş sebeplerinin, ayetlerin birçok amacı arasında sadece belli bir payları olur. Bunun tek nedeni, Kur'ân'ın evrensel ve sürekli bir kitap oluşu, herhangi bir zaman veya mekânla kayıtlanamayacağı, belli bir kavme veya özel bir olaya özgülenemeyeceği gerçeğidir. Ulu Allah konuya ilişkin olarak şöyle buyurmuştur: "*O sadece bütün âlemler için bir öğüttür.*" (Yûsuf, 104) "*Âlemlere uyarıcı olması için kuluna Furkan'ı indiren Allah pek kutludur*." (Furkan, 1) "*O, eşsiz bir kitaptır. Ki ne önünden, ne de arkasından ona batıl gelmez.*" (Fussilet, 42)

"**Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin.**" Bu ifade, ayette sözü edilen kimselerden gördüğü kötü muamele karşısında, Peygamberin (s.a.a) gönlünü hoş tutma, ona moral destek sağlama amacına yöneliktir. Ayette sözü edilenler, küfürde yarışanlardır, hızlı adımlarla küfür yolunda koşuşturanlardır. Bunların fiillerinden ve sözlerinden küfrün gerekleri birer birer orta yere dökülür. Bunlar küfürde yarışan kâfirlerdir. Küfürde yarışmak, küfre doğru yarışmaktan farklıdır.

"**Ağızlarıyla "inandık" dedikleri hâlde kalpleri inanmamış olanlardan**" Küfürde yarışanlara, yani münafıklara ilişkin bir

açıklamadır bu. Burada nitelik, nitelenenin yerine konulmuştur. Bununla yasağın nedenine işaret etmek amaçlanmıştır. Nitekim, önceki nitelik, yani: "küfürde yarışanlar" ifadesi, yasaklanan şeyin nedenine yönelik bir işarettir. Dolayısıyla -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöyle bir anlam belirginlik kazanıyor: Bunların küfürde yarışmaları, senin üzülmene neden olmasın. Çünkü onlar, yalnızca dilleriyle inanmışlar, kalpleriyle değil; onlar mümin değildirler. Sana gelip bir şeyler söyleyen Yahudiler de öyle.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla "*ve Yahudilerden*" ifadesi, *"Ağızlarıyla inandık, dedikleri hâlde kalpleri inanmamış olanlardan"* ifadesine atfedilmiştir. Yeni bir başlangıç değildir. Buna göre, *"Yalana kulak verenler sana gelmemiş olan bir başka kavme kulak verenler"* ifadesi, mahzuf müptedanın haberidir. Yani, "Onlar, yalana kulak verenlerdirler."

Uyum içinde sıralanan bu cümleler, Yahudilerin durumunu açıklamaya yöneliktir. Ayetin girişinde işaret edilen münafıkların durumunun ise, bu niteliklerle örtüşmediği açıktır.

Buna göre, sözü edilen bu Yahudiler, yalanı dinleyenlerdir. Yani yalan olduğunu bile bile onu sürekli dinlerler. Aksi takdirde bir yergi niteliği olarak kullanılmazdı. Onlar ayrıca, sana gelmeyen bir kavmi de çokça dinlemektedirler. Kendilerine yapılan bütün telkinleri kabul ediyor, kendilerinden istenen her şeyi yerine getiriyorlar. Dinlemenin farklı anlamlar ifade etmesi nedeniyle *"kulak verenler"* ifadesi tekrarlanıyor. Çünkü birincisi "kulak verip dinlemek", ikincisi ise "kulak verip kabul etmek" anlamında kullanılmıştır.

"**Kelimeleri yerlerine konulduktan sonra kaydırırlar.**" Yani, yerlerine iyice yerleştikten sonra, kelimeleri yerlerinden kaydırıp ilgisiz anlamlara değiştirirler. Bu cümle, *"bir başka kavme"* sözünün niteliği konumundadır. *"Eğer size bu verilirse alın; eğer bu verilmezse sakının' derler."* sözü de öyle.

Ayeti bütün olarak ele aldığımızda şu husus ortaya çıkıyor: Bir grup Yahudi, dinleri açısından cezayı gerektirirci bir suç işliyorlar. Onlar bunun için öngörülen ilâhî cezayı da bilmektedirler. Fakat bilginleri, sabitleşen bu hükmü değiştiriyorlar. Sonra içlerinden bir grubu Hz. Resulullah'a (s.a.a) gönderiyorlar ve bu olay hakkında hükmüne

başvurmalarını emrediyorlar. Eğer bilginlerin verdiği değiştirilmiş hükme uygun bir hüküm verirse alın, başka bir hüküm verirse sakının, diye de tembihliyorlar.

"**Allah kimi fitneye düşürerek sınamak isterse, artık sen onun için Allah'tan hiçbir şeye malik olamazsın.**" Görünen o ki bu cümle, bir ara cümle konumundadır. Bununla anlatılmak istenen şudur: Onlar, bu olayda ilâhî bir fitne ile sınanmaktadırlar. Dolayısıyla Peygamber (s.a.a) müsterih olmalı, üzülmemelidir. Çünkü bu iş Allah'tandır ve O'na dönmektedir. Peygamber, bu işte Allah adına hiçbir role sahip değildir. Onların sınamadan geçirilmesi için bu iş illâki olacaktı. Bu nedenle üzülmeyi gerektirecek hiçbir gerekçe yoktur.

"**Onlar öyle kimselerdir ki Allah, onların kalplerini temizlemek istememiştir.**" Dolayısıyla kalpleri önceki kirliliği üzere kalmıştır. Günah üzere günah işledikleri, tekrar tekrar yoldan çıktıkları için, Allah bununla onları saptırmıştır. Allah bununla ancak yoldan çıkanları saptırır.

"**Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azab vardır.**" Dünyada rezil olacaklarına ilişkin bir tehdittir bu. Nitekim öyle oldular da. Ahirette de büyük bir azaba uğrayacakları vaat ediliyor.

"**Yalana kulak verirler, haram yerler.**" Ragıb el-İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "es-Suht, gövdeden koparılmış kabuk demektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Feyushitekum bi-azabin: bir azap ile kökünüzü keser.*" (Tâhâ, 61) Bazıları bu ifadeyi "feyeshetekum" şeklinde okumuşlardır [ki, bu tarz okuyuş farkları anlam değişikliğine neden oluşturmaz]. Araplar, ["kökünü kazıdı" anlamında] "sehatehu" ve "eshatehu" derler. Yasak ve haram olan şey için de "es-suht" ifadesi kullanılır ki, bu gibi kişiyi utandıran şeylerin onun dinin ve kişiliğini kökünden kazıdığı ima edilir. Yüce Allah, *"haram yerler...*" (Mâide, 42) buyuruyor. Yani, dinlerini kökünden kazıyacak haram şeyler yiyorlar. Resulullah efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Eti haramdan biten bedene ateş yaraşır." Bundan dolayı rüşvete de "suht" denilmiştir."

Şu hâlde, haramdan kazınılan her mal "suht"tur. Ayetin akışı gösteriyor ki, bu kelime ayette "rüşvet" anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda haram mal yediklerine işaret edilmesinden anlıyoruz ki: İçle-

rinden bir grubunu Hz. Peygamberin (s.a.a) yanına gönderen bilginler, Allah'ın konuya ilişkin hükmünü tahrif etmek için rüşvet almışlardı. Çünkü Allah'ın hükmü bazılarına zarar veriyordu. Onlar rüşvet vererek bu zararın önüne geçmek istediler. Bilginleri de rüşvet alarak Allah'ın hükmünü değiştirdiler.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"Yalana kulak veririler, haram yerler."* nitelemesi, tümü itibariyle, Yahudilerin tümüne yönelik bir nitelemedir. Nitelemeyi aralarında paylaştırmak gerekirse, bu sefer, *"Yalana kulak verirler"* sözü, önceki ayette sözü edilen Yahudilerin, yani Hz. Peygamberin yanına gönderilenlerin ve onlarla aynı kategoriye giren diğer uyrukların niteliğini, *"haram yerler"* sözü ise, yine önceki ayette sözü edilen "bir başka kavm" in niteliğini anlatıyor. Kısacası, demek istenen şudur: Yahudilerin bir kısmı rüşvet yiyen bilginler, bir kısmı da yalana kulak veren taklitçi kitlelerdir.

"**Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir...**" Burada hükmüne başvurmaları durumunda, aralarında hüküm vermek veya onlardan yüz çevirmek hususunda Peygamberimiz serbest bırakılıyor. Bilindiği gibi, Peygamber efendimizin (s.a.a) iki şeyden birini tercih etmesi, ancak gerektirici bir maslahata göre belirginlik kazanır. Dolayısıyla mesele, Hz. Peygamberin (s.a.a) görüşüne havale ediliyor.

Sonra yüce Allah, bu tercih bağlamında, Peygamberimize (s.a.a) aralarında hükmetmeyi terk etmesi, onlardan yüz çevirmesi durumunda bunun kendisine zarar vermeyeceğini, açıklıyor ve aralarında hükmetmesi durumunda adalet ilkesi doğrultusunda hükmetmesi gerektiğini vurguluyor.

Sonuçta mesele şuraya gelip dayanıyor: Yüce Allah, onların arasında hükmünün geçerli olmasından başka bir şeye razı olmuyor. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.a) ya onlar hakkında Allah'ın hükmünü uygulayacak ya da onlar hakkında hükmetmeyecek. Başka bir hüküm vermesi ise, söz konusu değildir.

"**İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra bunun ardından dönüyorlar?! Gerçekte onlar inanmış değillerdir.**" Burada Yahudilerin bir tutumunun hayret verici oluşuna dikkat çekiliyor.

Şöyle ki: Kendileri kitap ve şeriat sahibi bir ümmettirler. Senin peygamberliğini, getirdiğin kitabı ve şeriatı inkâr ederler. Sonra bir gelişme yaşanıyor ve buna ilişkin Allah'ın hükmü kitaplarında mevcuttur. Ama onlar, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat'tan yüz çeviriyorlar. Dolayısıyla kitaptan ve hükmünden uzak duran bu adamlar, ona inanmıyorlar.

Bu bakımdan, *"Sonra bunun ardından dönüyorlar"* ifadesinin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında bulunduğu hâlde, olaya ilişkin hükümden dönüyorlar. *"Gerçekte onlar inanmış değillerdir"* yani, onlar Tevrat'a ve içerdiği hükümlere inanmıyorlar. Onlar Tevrat'a ve hükmüne inanmak durumundan saparak küfre yönelmişlerdir.

"Sonra bunun ardından dönüyorlar" ifadesini, Peygamberin (s.a.a) verdiği hükümden dönüyorlar, şeklinde anlamak da mümkündür. Bu durumda, *"Gerçekte onlar inanmış değillerdir."* ifadesini de, onlar Hz. Peygambere (s.a.a) inanmış değillerdir, şeklinde anlamak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'e başvurmaları, aralarında hükmetmesini istemeleri, ona inanmış olduklarını ima edecek bir davranıştı. Ya da hem Tevrat'a, hem de Hz. Peygambere inanmamış oldukları kastedilmiş olabilir. Ne var ki, önceki anlam, ayetlerin akışına daha uygundur.

Ayet, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ı bir ölçüde onaylamaktadır. Bugünkü Tevrat, Babil'i fetheden İran kralı "Kûruş"un izniyle "Azra" tarafından derlenmiştir. Kuruş, İsrailoğullarını Babil esaretinden kurtarmış, Filistin'e dönüp heykeli onarmalarına izin vermişti. Bu Tevrat, Hz. Peygamber zamanında onların ellerindeydi. Bugün de aynı Tevrat ellerindedir. Kur'ân, bu Tevrat'ta Allah'ın hükmünün bulunduğunu açıklıyor. Ama aynı zamanda tahrif ve değişim geçirdiğini de vurguluyor.

Bütün bunlardan şu sonuca varıyoruz: Bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat, Hz. Musa'ya (a.s) inen orijinal Tevrat'tan bölümler içeriyor. Bunun yanında bazı yerleri tahrif edilmiş, değiştirilmiştir; ya eklemede bulunulmuş, ya çıkarmalar yapılmış ya da ifadelerin yerleri değiştirilmiştir vs. Kur'ân'ın Tevrat'a ilişkin görüşü budur. Bu konuda yapılacak objektif kapsamlı bir araştırma da bunun böyle olduğunu ortaya koyacaktır.

"**Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi.**" Bu ifade, önceki ayette açıklanan hususun gerekçesini açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla, bu ve bundan sonraki ayetler, yüce Allah'ın değişik dönemlerde yaşayan topluluklara şeriatlar indirdiğini, bu şeriatları kutsal kitaplar kapsamında onlara indirdiğini açıklıyor.

Bununla güdülen amacın, söz konusu toplulukların bu kitaplar aracılığıyla doğru yola iletilmeleri, onların aracılığıyla hakkı görmeleri, aralarında baş gösteren ihtilaflar hususunda onlara başvurmalarıdır. Bu çerçevede peygamberlere ve bilginlere, indirilen bu kitapların içerdiği şeriatlar doğrultusunda hüküm vermeleri, kitapları ve içerdiği şeriatları korumaları, değiştirme ve tahrif girişimlerinden muhafaza etmeleri, hükmederken, insanlardan miktarı ne olursa olsun, az olmaktan öte olmayan herhangi bir bedel almamaları, bu hususta sadece Allah'tan korkmaları, O'ndan başkasından korkmamaları emrediliyor.

Bu arada yükümlülükleri daha da pekiştirilerek heva ve heveslere tâbi olmamaları, dünya perestlerin baştan çıkarıcı çalımlarına kanmamaları isteniyor. Şeriatların ve hukuk sistemlerinin farklılığı, toplumların ve yaşadıkları dönemlerin farklılığından kaynaklanan bir durumdur. Amaç, toplumlara yönelik ilâhî sınamanın eksiksiz olarak tamamlanmasıdır. Çünkü asırlar geçtikçe zamanlar değişik kapasiteler edinir. Güçlülük ve zayıflık bakımından değişiklik arz eden iki farklı kapasite de, tek bir tarzda sürüp giden tek bir teorik ve pratik eğitim sistemi ile istenen olgunluk derecesine ulaşmaz.

Dolayısıyla, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır."* ifadesi, doğru yola ulaşmak için bir ölçüde hidayet ve İsrailoğullarının pratikleri ölçeğinde ve kapasiteleri oranında bilgileri ve hükümleri görmek için bir nur vardır demektir. Yüce Allah, Kur'ân-'da, onların genel ahlâkî yapılarını, çeşitli dönemlerde tarih sahnesine çıkan halklarının karakteristik özelliklerini ve anlayış kapasitelerini açıklamıştır. Bu yüzden onlara hidayetin sadece bir kısmını, nurun sadece bir bölümünü indirmiştir. Bu eski dönemde yaşamalarından, ümmet olarak önce tarih sahnesine çıkmalarından ve kapasitelerinin azlığından kaynaklanan bir durumdur. Yüce Allah bir ayette şöyle bu-

yurmuştur: *"Musa için levhalarda her şeyden bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık."* (A'râf, 145)

"**(Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi.**" Bu ifade de peygamberler Allah'a teslim olmak anlamına gelen "İslâm" niteliğiyle anılıyorlar. İslâm, Allah katındaki dinin adıdır. Bununla dinin tek olduğuna işaret ediliyor. Bu din de Allah'a teslim olmaktır, O'na kulluk sunmaktan kaçınmamaktır. Allah'a teslim olmuş bir müminin Allah'ın hükümlerini ve yasalarını kabul edip uygulamaktan kaçınması düşünülemez.

"**Kendilerini Allah'a vermiş rabbanîler ve âlimler de, Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından (onunla hüküm verirlerdi).**" Yani, bilgi ve amel olarak kendilerini Allah'a adayan âlimler ya da "Rabbaniyyûn" kelimesinin "rab" veya "terbiye" sözcüklerinden türediğini esas alarak, bilgileri doğrultusunda insanları terbiye etme görevini üstlenenler ve Yahudilerin üst düzey bilginleri olan Hahamlar, Allah'ın emri doğrultusunda onunla hükmederlerdi. Allah, kitabı koruma görevini de onlara vermişti. Dolayısıyla kitabı koruma ve onu taşıma açısından onun gözetleyicileriydiler -denetleyicileriydiler- de. Onu ezberlerinde tuttukları için değiştirilme ve tahrif ihtimali de ortadan kalkıyordu. Bu bakımdan, *"ve onu gözetip kolladıklarından"* ifadesi, *"korumakla görevlendirildikten"* ifadesinin bir sonucu konumundadır. Onlara kitabı korumaları emredilmişti, onlar da, onu kollayıp gözetmek suretiyle koruyorlardı.

Şahitlik etmenin, kollayıp gözetmenin anlamıyla ilgili olarak anlattıklarımız, ayetin akışından da kendini göstermektedir. Bazılarına göre, bundan maksat, Peygamberin recme ilişkin hükmünün Tevrat'ta yer aldığına tanıklık etmeleridir. Diğer bazılarına göre de, bundan maksat, kitabın tek ve ortaksız Allah'ın katından geldiğine şahitlik etmeleridir. Ne var ki ayetin akışından, bu iki yorumu destekleyecek karineler algılamak mümkün görünmüyor.

"O hâlde, insanlardan korkmayın, benden korkun ve benim ayetlerimi az bir paraya satmayın." ifadesine gelince, bu cümle, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır... onunla hüküm verirlerdi."* ifadesinin ayrıntısı, açılımı konumundadır. Yani,

Tevrat bizim katımızdan indirilmiştir ve bir şeriat, bir hukuk sistemi içermektedir. Peygamberler, kendini Allah'a adamış bilginler ve Hahamlar aranızda onunla hüküm verirlerdi. Şu hâlde, ondan herhangi bir şey gizlemeyin, birilerinden korktuğunuz veya maddî bir çıkar beklentisi içinde olduğunuz için onu değiştirmeyin. Diğer bir ifadeyle: İnsanlardan korkup Rabbinizi unutmayın. Bilâkis, Allah'tan korkun ki, insanlardan korkmayasınız. Öbür yandan, boş, geçici dünyevî bir mal veya makam şeklinde somutlaşan az bir bedele karşılık Allah'ın ayetlerini satmayın.

Bu ifadenin, anlam itibariyle, *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından"* ifadesine ilişkin bir ayrıntı olması da mümkündür. Çünkü bu, bir anlamda kitabı koruma hususunda söz alma hükmündedir. Yani, kitabı koruma hususunda onlardan söz aldık ve onları buna şahit tuttuk ki, onu değiştirmesinler, onun hükmünü açıklamak hususunda benden başkasından korkmasınlar ve ayetlerimi az bir paraya satmasınlar.

Nitekim yüce Allah, başka ayetlerde şöyle buyurmuştur: *"Allah kendilerine kitap verilenlerden 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı. Onlar ise, bunu arkalarına atıp terk ettiler; onun karşılığında az bir menfaat aldılar."* (Âl-i İmrân, 187) *"Onların ardından, yerlerine geçip kitaba varis olan birtakım insanlar geldi ki, onlar şu alçak dünyanın menfaatini alıyorlar ve 'Biz nasıl olsa bağışlanacağız' diyorlar. Kendilerine benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, Allah hakkında, gerçekten başkasını söylememeleri hususunda kendilerinden kitap misakı alınmamış mıydı?! Ve onun içindekini okuyup öğrenmediler mi?! Ahiret yurdu korunanlar için daha hayırlıdır. Düşünmüyor musunuz? Onlar ki kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar, elbette biz, iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz."* (A'râf, 169-170)

Bu ikinci anlam, ayetin devamındaki *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."* şeklindeki sert ve vurgulu ifadeye daha uygun ve daha yatkın görünmektedir.

"**Onda onlara: Cana can... yaralara karşı kısas yazdık.**" Ayetin akışı, özellikle *"yaralara karşı kısas"* ifadesi perspektifinden bakıldığında, gösteriyor ki, maksat, adam öldürme, bir organı kesme

ve yaralama gibi suç türlerine ilişkin kısas (ödeşme) hükmünü açıklamaktır. *"Cana can..."* ifadesindeki ve diğer hususlarla ilişkili ifadelerdeki karşılıklılık durumu, kısas edilenle kendisi için kısas edilen arasında geçerlidir. Demek isteniyor ki, kısas bazında canın dengi yine bir candır, göz göze karşılıktır, burun buruna vs. İfadenin orijinalindeki "ba" harfi, mukabele anlamını içerir. "Bi'tu haza bi-haza= Şu malı şu fiyat karşılığında sattım." örneğinde olduğu gibi.

Dolayısıyla bir ahenk içinde akıp giden cümlelerin anlamı şu sonuca götürüyor bizi: Öldürülen bir cana karşılık bir can öldürülür, oyulan bir göze karşılık bir göz oyulur, kesilen bir buruna karşılık bir burun kesilir, koparılan bir kulağa karşılık bir kulak koparılır, sökülen bir dişe karşılık bir diş sökülür. Ve yaralamaların karşılığı da yaralamadır. Kısacası insanın canı ve bedeninin tüm organları bazında kısas, onların karşılıklarına uygulanır.

"Cana can..." ifadesi için -ayrıca diğer cümleler için de- 'Cana karşılık bir can kısas edilir veya öldürülür' şeklinde bir takdirî açılım öngörenlerin maksadı da bu olsa gerektir. Yoksa böylesi bir takdirî açılıma hiç gerek yoktur. Cümleler dil açısından tamdır ve cümle içindeki zarf, takdirî açılıma gerek duymayan zarf-ı lağv türündendir.

Tefsirini sunduğumuz şu ayet, şöyle bir imada da bulunmuyor değildir: Burada zikredilen hüküm, onların başlarına gelen olay için Peygamberden (s.a.a) bekledikleri ve önceki ayetlerde de işaret edilen hüküm değildi. Çünkü ayetlerin akışı, "*Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır."* ifadesiyle yenileniyor.

Bundan sonraki rivayetler bölümünde değineceğimiz gibi, bu hüküm bugün İsrailoğullarının elinde bulunan Tevrat'ta da mevcuttur.

"**Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur.**" Öldürülenin yasal velisi olup kısas hakkına sahip kişi veya saldırıya uğrayıp yaralanan kimse suçluyu bağışlar, kısas uygulamasından vazgeçerse, yani affederse bu, bağışlayan kişinin günahlarının keffareti veya suçlunun işlediği suçun keffareti olur. Konunun akışından anlıyoruz ki, ayette kastedilen anlam şudur: Şayet kısas hakkına sahip olan kişi bağışlarsa, bu onun için keffaret olur. Eğer bağışlamazsa, hükmetme yetkisine sahip olan kişi, Allah'ın indirdiği kısas hükmünü uygulamalıdır. Buna rağmen kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, zalimlerden olur.

Buradan hareketle **öncelikle** şunu anlıyoruz: "ve men lem yahkum =kim hükmetmezse" ifadesinin başındaki "vav" harfi, "men tesaddaka =kim bağışlarsa" ifadesine yönelik bir atıf işlevini görüyor. Yeni bir cümleye başlanıldığını bildirmiyor. Nitekim "men tesaddaka=kim bağışlarsa" ifadesinin başındaki "fa" harfi de ayrıntılandırma amacına yöneliktir. Mücmel anlatımdan sonra, ayrıntılı açıklamaya geçiş yani. Kısas ayetini de buna örnek gösterebiliriz: *"Ama öldüren kimse, kardeşi tarafından affedilirse, o zaman örfe göre uygun olanı yapması ve güzelce (diyeti) ödemesi gerekir."* (Bakara, 178)

İkincisi: *"Kim... hükmetmezse"* ifadesi, nedenin sonucun yerine konulmasının tipik bir örneğidir. Bu durumda takdirî açılımı şöyle olur: Eğer bağışlamazsa, o zaman Allah'ın indirdiğine göre hükmetsin. Çünkü Allah'ın indirdiğine göre hükmetmeyenler zalimlerdir.

"**Onların izleri üzerine arkalarından, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik.**" Ayetin orijinalinde geçen "kaffeyna" fiilinin mastarı olan "et-takfiye" kelimesi, bir şeyi başka bir şeyin ardına koymak anlamına gelir ve "kafâ=başın ense kısmı kelimesinden türemiştir. "el-Asâr" ise "eser"in çoğuludur. Bu da bir şeyin varlığına delâlet etme niteliğine sahip ve ondan kaynaklanan etkinlikler anlamına gelir. Daha çok yürüyen kimsenin geride bıraktığı ayak izi anlamında kullanılır. *"Onların izleri üzerines"* ifadesindeki zamir, peygamberlere dönüktür.

"Onların izleri üzerine arkalarından... Meryem oğlu İsa'yı gönderdik." ifadesi kinayeli istiare sanatına bir örnektir. Bununla demek isteniyor ki: Hz. İsa (a.s) kendisinden önceki peygamberlerin izlediği yolu izlemiştir. Bu, insanları tevhide ve Allah'a teslim olmaya davet etme yoludur.

"Önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı" ifadesi, *"Onların izleri üzerine arkalarından..."* ifadesini açıklamakta ve İsa'nın davetinin Musa'nın davetinin aynısı olduğunu, temelde aralarında herhangi bir fark bulunmadığını göstermektedir.

"**...Ona, içinde yol gösterme ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı... olarak İncil'i verdik.**" Ayetlerin akışı, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) şeriatlarının durumlarını açıklaması ve onların kitapları hakkında inmiş olması bakımın-

dan, bunların birbirleriyle uyumlu olduklarını göstermektedir. Bundan sırasıyla şu sonuçlar çıkar:

Birincisi: Ayette sözü edilen -ve müjde anlamına gelen- İncil, Hz. İsa'ya (a.s) inen bir kitaptı, kitap dışında sırf bir müjde değildi. Ne var ki yüce Allah, Tevrat ve Kur'ân hakkında ayrıntılı bilgi verdiği gibi onun inişi hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir. Ulu Allah Tevrat'la ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Allah buyurdu ki: 'Ey Musa, ben, üzerine bıraktığım görevlerle ve sözlerimle seni insanların başına seçtim; artık sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol!' Ona levhalarda her şeyden bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık."* (A'râf, 145) *"...Musa levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardır."* (A'râf, 154)

Kur'ân'la ilgili olarak da şöyle buyuruyor: *"Onu Ruh-ul Emin indirdi, senin kalbine, uyarıcılardan olman için, apaçık Arapça bir dille."* (Şuarâ, 195), *"O, değerli bir elçinin sözüdür. Güçlüdür o elçi arşın sahibi Allah katında yücedir. Orada kendisine itaat edilen, güvenilendir."* (Tekvîr, 21), *"...sahifeler içindedir, değer verilen, saygı ile yükseltilen, tertemiz sahifeler. Değerli, iyi yazıcıların ellerinde."* (Abese, 13-16)

Buna karşın yüce Allah, İncil'in inişi hakkında ayrıntılı bilgi vermemiş, ayrıntılardan söz etmemiştir. Şu kadarı var ki, önceki ayette Tevrat'ın Hz. Musa'ya (a.s) inişinden ve Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e (s.a.a) inişinden söz edildiği bir atmosferde, onun da İsa'ya inişinden söz edilmesi, onun da sözü edilen iki kitap türünden bir kitap olduğunu göstermektedir.

İkincisi: Aynı şekilde Tevrat'ın niteliğinden söz edilirken, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır."* şeklinde bir ifadenin kullanılmasının ardından, yüce Allah'ın İncil'i nitelerken, *"içinde yol gösterme ve nur bulunan"* buyurması ile kitabın içerdiği bilgi ve hükümleri kastetmiştir. Ancak yüce Allah, aynı ayette, ikinci kez *"korunanlar için yol gösterici ve öğüt olarak"* buyurması gösteriyor ki, önceki yol gösterme, öğüt ifadesiyle açıklanan "yol gösterme"den farklıdır. Dolayısıyla daha önce işaret edilen "yol gösterme", inanç bazında doğru yola ulaşmayı sağlayan bilgi türündendir. Dinde takvalı olmaya ulaştıran, günahlardan korunmayı sağlayan bil-

gilerin yol göstericiliği ise, ikinci sözü edilen 'yol gösterme'nin kapsamı dâhilindedir.

Buna göre, "Nur" ifadesinin somut karşılığı olarak sadece hükümler ve şer'î yasalar kalıyor. Ayetin üzerinde biraz düşünüldüğünde, bunun böyle olduğu görülecektir. Çünkü hükümler ve şer'î yasalar aydınlatıcı olgulardır. Onların ışığında ve aydınlığında hayat yolunda ilerleme sağlanır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122)

Böylece anlaşılıyor ki: Tevrat'ın niteliği bazında kullanılan "yol gösterme" (hidayet) ile İncil'in niteliği bazında kullanılan ilk "yol gösterme"den maksat tevhid ve ahiret inancı gibi itikadî bilgilerdir. Yine her ikisi hakkında kullanılan "nur"dan maksat da, şer'î yasalar ve hükümlerdir. İkinci kez, İncil'in niteliği olarak geçen "yol gösterme" ise, öğütler ve nasihatlar anlamında kullanılmıştır. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Bununla, "yol gösterme" kavramının ayette tekrarlanmasının nedeni de anlaşılıyor. Buna göre, ikinci kez işaret edilen "yol gösterme", birincisinden farklıdır. Dolayısıyla "öğüt" ifadesi de, açıklama nitelikli atıf konumundadır.

Üçüncüsü: İncil'in ikinci kez nitelendirilmesi bazında *"önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı*" denilmesi, te'kit veya başka bir amaca yönelik bir tekrar olarak algılanmamalıdır. Bilâkis, bu ifadenin maksadı, İncil'in Tevrat'ın içerdiği şeriata tâbi olduğunu vurgulamaktır. Çünkü İncil'de Tevrat'ın içerdiği şeriatı onaylayıcı, insanları Tevrat'a uymaya davet edici ifadelerin dışında bir amaç güdülmüyor. Hz. İsa'nın istisna ettiği bazı hususlar başka. Kur'ân-ı Kerim bunu da şöyle dile getiriyor: *"Size haram kılınan bazı şeyleri de size helâl yapayım diye."* (Âl-i İmrân, 50)

Bunun kanıtı da, Kur'ân'ı incelemeye dönük bir sonraki ayetin içeriğidir: *"Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."*

"**Korunanlar için yol gösterici ve öğüt olarak...**" Daha önce bu ifadeyle neyin anlatılmak istendiğini açıkladık. Bu ayet gösteriyor ki, Hz. İsa'ya inen İncil'de, Tevrat'ın kapsadığı inançlarla ilgili bilgilerin ve pratik hükümlerin yanı sıra, dinî takvaya, dinin yasaklarından

sakınıp korunmaya özel bir itina gösterilmiştir. Her ne kadar bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ı Kur'ân tümüyle onaylamıyorsa da, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ya mal edilen dört İncil de Kur'ân'ın İsa'ya indiğini söylediği İncil'den farklı ise de, ancak bu halleriyle de bu anlamı doğrulamaktadır. İnşallah ileride bu konuya detaylı bir şekilde değineceğiz.

"**İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler.**" Hz. İsa'ya indirilen İncil'de neshedildiği belirtilen kimi hükümlerin dışında, İncil'de Tevrat'ın içerdiği şeriatın tümüyle onaylandığı bildirilmişti. İncil Tevrat'ın içerdiği şeriatı onayladığına ve onda haram olan bazı şeyleri helâl yaptığına göre, İncil'in helâl kıldığı bazı şeylerin dışında, Tevrat'ın içeriğine göre amel etmenin, Allah'ın İncil'de indirdiği şeylerle amel etmek anlamına geleceği açıktır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bazı tefsir bilginlerinin, ayetin, İncil'in Tevrat gibi ayrıntılı bir şeriat içerdiğini ifade ettiği yönündeki çıkarsamaları zayıftır.

"**Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar fasıklar (yoldan çıkmışlar)dır.**" Bu ifade, *"hükmetsinler"* ifadesinin içerdiği emri pekiştirmeye yöneliktir. Yüce Allah, bu ifadeyi pekiştirme amacına yönelik olarak üç kez tekrarlamıştır. İki kez Yahudilerle, bir kez de Hıristiyanlarla ilgili olarak ve küçük farklılıklarla, *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."*, *"...işte onlar zalimlerdir."*, *"...işte onlar fasıklardır."* buyurmuştur. Böylece onların kâfirlikleri, zalimlikleri ve fasıklıkları hükme bağlanıyor.

Konu Hıristiyanlarla ilgiliyken "fasıklık, yoldan çıkmışlık"tan, Yahudilerle ilgiliyken "kâfirlik"ten ve "zalimlik"ten söz edilmesi, şundan olsa gerektir: Hıristiyanlar tevhidi (Allah'ın birliği ilkesini) teslis (üçlü tanrı motifi) ile değiştirdiler. Tevrat'ın hükümlerini ellerinin tersiyle iterek, Pavlos'un direktifleri doğrultusunda Hz. İsa'nın (a.s) dinini, Hz. Musa'nın (a.s) dininden ayrı, bağımsız bir din hâline getirdiler. İsa'nın kendini feda etmesi efsanesini uydurarak dinî hükümleri ortadan kaldırdılar. Böylece Hıristiyanlar, tevillerle tevhitten ve tevhid esaslı şeriattan uzaklaştılar. Allah'ın hak dininden çıktılar. Bilindiği gibi fısk, bir şeyin yerleşik bulunduğu yerden çıkması demektir. Hurma çekirdeğinin kabuğunun içinden çıkması gibi.

Yahudilere gelince, onlar sahip oldukları Hz. Musa'nın (a.s) dini hususunda bir kuşkuya, bir yanılgıya düşmediler. Yalnızca bildikleri öğretileri ve hükümleri reddettiler. Bu ise, Allah'ın ayetlerini inkâr etmek, onlara haksızlık etmek demektir.

"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerdir.", *"...işte onlar zalimlerdir."*, *"...işte onlar fasıklardır."* ayetleri mutlaktır. Dolayısıyla buradaki muhatapları Ehlikitap olmakla birlikte belli bir topluluğa özgü kılınamazlar.

Tefsir bilginleri, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen kimsenin küfrünün anlamı hakkında: Allah'ın indirdiğinden başkasıyla yargılayan yargıç, Allah'ın indirdiğinden başkasıyla hükmeden hâkim ve sünnetin dışında bir gelenek uyduran bidatçi gibi, değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konu, fıkhî bir meseledir. Bize göre bu konudaki doğru görüş de şudur: Sabit olduğunu bilerek şer'î bir hükme veya dinin herhangi bir ilkesine karşı çıkıp onu reddetmek küfrü gerektirir. Sabit olduğunu bilip reddetmeden karşı çıkmak fıskı gerektirir. Sabit olduğunu bilmeden reddetmekse küfrü veya fıskı gerektirmez. Çünkü bu bir kusurdur ve böyle bir kimse mazur sayılır. Ancak bu kusurda kişinin ön ihmalinin olması başka. Daha ayrıntılı bilgi için fıkıh kitaplarına bakmak gerekir.

"**Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik.**" Ayetin orijinalinde geçen "müheymin" kelimesinin mastarı olan "heymene" kelimesi, bir şeyin bir şeye egemen olması demektir. Bu ise, -kelimenin anlam kökünden anlaşıldığı kadarıyla- bir şeyin koruma, denetleme ve üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunma açısından başka bir şey üzerinde otorite sahibi olması anlamına gelir. İşte Kur'ân'ın konumu budur. Yüce Allah onu önceki semavî kitaplara karşın her şeyin açıklaması olarak nitelendirir. Kur'ân kendisinden önceki semavî kitapların içerdiği değişmez prensipleri korur, yürürlükten kaldırılması gereken, değişime ve dönüşüme tâbi olma özelliğine sahip olan ayrıntı nitelikli kuralları da nesheder. Böylece zamanın geçmesiyle birlikte ilerleme ve olgunlaşma yolunda mesafe kaydeden insanın durumuyla, uyum sağlar.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Gerçekten bu Kur'ân en doğru yola iletir."* (İsrâ, 9), *"Biz bir ayeti siler veya unutturursak, on-*

dan daha iyisini ya da benzerini getiririz." (Bakara, 106), *"Onlar ki Tevrat ve İncil'de yanlarında yazılı olarak buldukları, o ümmi peygambere uyarlar. O peygamber ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felâha erenler onlardır."* (A'râf, 157)

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayette geçen, *"Onlara egemen olarak"* ifadesi, *"kendinden önceki kitapları doğrulayıcı"* ifadesini bütünlemektedir. Bu, açıklama nitelikli bir bütünlemedir. Öyle olmasaydı, Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'i doğrulamasından, onun adı geçen kitapların içerdiği yasaların ve hükümlerin tümünü, olduğu gibi bırakmak suretiyle ve hiçbir değişikliğe uğratmaksızın doğruladığı şeklinde bir anlam çıkarılabilirdi. Fakat Kur'ân'ın *"onlara egemen olarak"* şeklinde nitelendirilmesi, onun söz konusu iki kitabı doğrulamasının, onların Allah katından gelen gerçek bilgiler ve şeriatlar olduklarını doğruladığı anlamında olduğunu açıklayıcı niteliktedir. Dolayısıyla Allah, onlar hakkında dilediği tasarrufta bulunabilir, dilediğini yürürlükten kaldırır dilediğini olgunlaştırır.

Ayetin devamındaki şu ifade de buna yönelik bir işaret içermektedir: *"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi."*

Buna göre, *"kendinden önceki kitapları doğrulayıcı"* ifadesi, söz konusu kitapların içerdiği bilgiler ve hükümler içinde bu ümmetin durumuna uygun olanları onaylayıp yürürlükte kalmasını sağlamak anlamına gelir. Dolayısıyla bu durumla, söz konusu kitapların içerdiği bilgiler ve hükümlerin bir kısmını neshetmek, bir kısmını olgunlaştırmak ve bir kısmına bir şeyler arttırmak arasında bir çelişki yoktur. Nitekim Hz. İsa (a.s) ya da ona verilen kitap olan İncil de, Tevrat'ın içerdiği bazı haramları helâl yapmasına rağmen "Tevrat'ı doğrulayan" niteliğine sahiptir. Nitekim yüce Allah bu hususta Hz. İsa'nın dilinden şöyle aktarmıştır: *"Ben, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri size helâl yapayım diye gönderildim."* (Âl-i İmrân, 50)

"**Şu hâlde insanlar arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma.**" Demek isteniyor ki: Sana indirilen kitabın içerdiği şeriat hak olduğuna göre -ki o, kendisinden önceki kitapların içeriğiyle örtüşen kısmıyla hak olduğu gibi, onlara egemen olma özelliğine sahip olduğu için onların içeriğiyle çelişen kısmıyla da haktır- sen -önceki ayetlerden anlaşıldığı gibi- Ehlikitap arasında hükmederken veya -sonraki ayetlerden anlaşıldığı gibi- insanlar arasında hükmederken, ancak Allah'ın sana indirdikleriyle hükmedebilirsin, onların keyiflerine uyup sana gelen haktan yüz çeviremezsin.

Bu nedenle, *"Şu hâlde aralarında... hükmet."* ifadesiyle, Ehlikitap arasında hükmetmesi kadar, insanlar arasında hükmetmesi de kastedilmiş olabilir. Ne var ki, ilk anlam, biraz uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Çünkü bu anlam, şöyle bir takdirî açılımı gerektirir: "Eğer hükmedersen, aralarında hükmet." Çünkü yüce Allah, onu (s.a.a) Ehlikitap arasında hüküm vermekle yükümlü tutmamıştır. Tersine, hükmetmekle hükmetmekten kaçınmak arasında serbest bırakmıştır: *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir."*

Kaldı ki, yüce Allah, ayetlerin giriş kısmında Yahudilerle birlikte münafıklardan da söz etmiştir. Dolayısıyla daha önce Yahudilerden söz edildi diye, zamiri özellikle onlara döndürmeyi gerektirecek bir neden yoktur. Çünkü daha önce, onlarla birlikte başkalarından da söz edilmiştir. Bu açıdan, ayetlerin akışının bulunduğu noktayı da göz önünde bulundurarak, zamirin "insanlar"a döndürülmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Şu da anlaşılıyor ki, *"sana gelen gerçekten"* ifadesi, sapma ve yüz çevirme anlamlarını da içkin *"uyma"* ifadesiyle ilintilidir.

"**Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik.**" Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde şu açıklamada bulunur: "ş-Şer'u, açık ve seçik olan yolda yürümek demektir. 'Şera'tu lehu tariken' denildiği zaman, 'Onun için yürümeye elverişli açık bir yol açtım.' anlamını ifade eder. 'eş-Şer'u' mastardır. Daha sonra 'izlenen yol' anlamında kullanılmıştır. Bunun 'şir'un', 'şer'un' ve 'şerîatun' şeklinde türevleri vardır. Daha sonra 'ilâhî yol' anlamında kullanılır olmuştur. Nitekim yüce Allah buyurmuştur: *...bir şeriat ve bir yol..."*

Ragıp, bazı açıklamalardan sonra şuna da yer vermiştir: "Bazılarına göre, ilâhî yola 'şeriat' denilmesinin nedeni, 'şeriat-ul mâ=suya giden yol'a benzetilmiş olmasıdır." (el-Mufredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Büyük bir ihtimalle, şeriatın ikinci anlamı, ilk anlamından alınmıştır. Yani, gidip gelenin çokluğu nedeniyle açık ve belirgin hale geldiği için suya giden yola da 'şeriat' denilmiştir. Ragıp devamla der ki: "en-Nehc de açık yol anlamına gelir. 'Nehece'l-emru' ve 'enhece' 'açık oldu' demektir. 'Menhec' ve 'minhac' da aynı anlamı ifade eder."

KUR'ÂN LİTERATÜRÜNDE ŞERİATIN ANLAMI VE ŞERİAT İLE DİN VE MİLLET ARASINDAKİ FARK

Bilindiği gibi, şeriat, yol anlamına gelir. Din ve millet de, tutulan yol anlamını ifade eden kavramlardır. Ancak Kur'ân'dan algıladığımız kadarıyla şeriat terimi, dinden daha özel bir anlamda kullanılmaktadır. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19), *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, asla ondan kabul edilmez. O, ahirette kayba uğrayanlardandır."* (Âl-i İm-rân, 85) Bunlara bir de şu ayetleri ekleyerek anlamsal farklılıklarını düşünelim: *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik."* (Mâide, 48), *"Sonra seni de emrimizden bir şeriat üzerine koyduk. Sen ona uy."* (Câsiye, 18)

Buna göre şeriat, herhangi bir ümmet için veya bu ümmete gönderilen peygamber için hazırlanan, izlemeye elverişli hâle getirilen yol demektir. İbrahim şeriatı, Musa şeriatı, İsa şeriatı ve Hz. Muhammed (s.a.a) şeriatı gibi. Din ise, bütün ümmetler için öngörülen genel ve evrensel ilâhî yol demektir. Bu açıdan şeriat neshedilebilir; ama geniş anlamıyla din değil.

Bu iki terim arasındaki bir diğer fark da, dinin hem bireye hem de topluluğa isnat edilebiliyor olmasına rağmen şeriatın kurucusu ve uygulayıcısı dışındaki herhangi bir bireye isnat edilemez olmasıdır. Söz gelimi; Müslümanların dini, Yahudilerin dini, Müslümanların şeriatı, Yahudilerin şeriatı, denebilir. Allah'ın dini ve şeriatı, Hz. Muhammed'in dini ve şeriatı da denebilir. Yine Zeyd'in dini, Amr'ın dini denebilir; ama Zeyd'in şeriatı ve Amr'ın şeriatı denemez. Bunun böyle olmasının nede-

ni, şeriat teriminin mastar anlamını, yani yolu hazırlanma ve düzenleyip belirginleştirme anlamını çağrıştırıyor olması olabilir. Dolayısıyla, Allah'ın hazırladığı yol veya falan peygamber ya da ümmet için hazırlanan yol denebilir; ama Zeyd için hazırlanan yol denemez. Çünkü bu hususta Zeyd'i ayrıcalıklı kılacak bir durum söz konusu değildir.

Her halükârda şunu anlıyoruz ki: Şeriat terimi, din teriminden daha özel bir anlamı ifade etmektedir. *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ, 13) ayetiyle de bu değerlendirmemiz arasında bir çelişki yoktur. Çünkü ayetin ortaya koyduğu ve vurguladığı husus şudur: İslâm ümmeti için yasalaştırılan Hz. Muhammed'in (s.a.a) şeriatı, Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyettiği hükümlerin yanı sıra Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya yönelttiği tavsiyelerin tümünden meydana gelmiştir. Bu, ya İslâm'ın önceki tüm şeriatların meziyetlerini bünyesinde barındırmasının yanı sıra fazlasına da sahip olduğunu ya da bütün şeriatların, hitap ettikleri ümmetlerin kapasiteleri açısından farklılık arz etseler de özleri itibariyle tek gerçekliğe sahip olduklarını vurgulamaya yönelik bir kinayedir. Nitekim hemen devamındaki şu ifade bu anlamı çağrıştırmakta ya da doğrudan vurgulamaktadır: *"Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13)

Dolayısıyla -din tek ve değişmez olduğu ve şeriatlar da birbirlerinin hükmünü yürürlükten kaldırdıkları hâlde- özel şeriatların dine olan nispetleri, İslâm'da aralarında nasıh ve mensuhlar da olmak üzere cüzî hükümlerin dinin aslına olan nispetlerine benzer. Şu hâlde, insanların yüce Allah'a kulluk sunarlarken esas alacakları tek din vardır, o da Allah'a teslim olmanın adı olan İslâm'dır. Şu kadarı var ki, yüce Allah, insanların bu amacı gerçekleştirmeleri için onları farklı yöntemlere yöneltmiş, onlar için değişik gelenekler ve ilişki tarzları geliştirmiştir. Bütün bunlarda, onların kapasitelerini ve çeşitliliklerini göz önünde bulundurmuştur. Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in (s.a.a) şeriatlarının işlevi budur.

Aynı şekilde yüce Allah, bir şeriatın kapsamı içindeki bir hükmü, başka bir hüküm koymak suretiyle yürürlükten kaldırmıştır, neshetmiştir. Bunda da belirleyici olan, neshedilen hükmün elverişli olma zamanının tükenmesi ve nesheden hükmün elverişliliğinin belirginlik kazan-

masıdır. Zina eden kadınlar için öngörülen müebbet hapis cezasının, kırbaç cezası veya recm vs. ile neshedilmesi gibi. Bunu şu ayetten de algılamak mümkündür: *"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi..."*

"Millet" terimine gelince; bununla insanlar arasında etkin olan hayat tarzı kastedilir. Bu terimin kökünde mühlet verme, süre tanıma anlamı yatar. Bu açıdan "millet", başkasından edinilen yol anlamını ifade eder. Ne var ki terimin etimolojik kökünün bu anlamı, şimdiki kullanımda o kadar belirgin değildir. Şimdiki kullanımıyla "şeriat" teriminin eş anlamlısı gibi bir anlam çağrıştırmaktadır. Yani, millet de tıpkı şeriat gibi, dinden farklı olarak özel yol anlamını ifade eder, demek istiyoruz. Fakat aynı anlamda kullanılıyor olmalarına rağmen millet ve şeriat terimleri arasında bir farklılık söz konusudur. Şöyle ki: Şeriat terimi bu anlamda kullanılırken, zihinde Allah'ın insanlar izlesinler diye hazırladığı yol anlamı canlanır. Buna karşın, millet terimi aynı anlamda kullanılırken, insanların pratik olarak izlemek üzere başkalarından edindikleri yol şeklindeki bir anlam zihinde belirginlik kazanır. Belki de bu yüzden "din" ve "şeriat" terimleri Allah'a isnat edildiği hâlde, "millet" terimi Allah'a isnat edilmiyor. "Allah'ın dini", "Allah'ın şeriatı" denildiği hâlde, "Allah'ın milleti" denilmiyor.

Buna karşın Peygamberin hayat tarzı ve sünneti anlamında "millet" terimi peygambere, bu hayat tarzına uymaları ve bu sünnet izlemeleri açısından da ümmete nispet edilebiliyor. Örneğin yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İbrahim'in dosdoğru milletine (uyun); o, Allah'a ortak koşanlardan da değildi."* (Bakara, 135) Bir ayette de Hz. Yûsuf'un şöyle dediğini anlatıyor: *"Ben Allah'a inanmayan, ahireti de inkâr eden bir kavmin milletini terk ettim. Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un milletine uydum"* (Yûsuf, 38) Bir diğer ayette de yüce Allah, kâfirlerin kendilerine gönderilen peygamberlerine şöyle dediklerini anlatmaktadır: *"Ya sizi mutlaka yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim milletimize dönersiniz."* (İbrâhim,13)

Özetle, Kur'ân terminolojisinde din, şeriat ve milletten daha genel bir anlam ifade etmektedir. Buna karşın, şeriat ve millet terimleri, bazı lafzî ayırtıları bir yana bırakırsak, hemen hemen eş anlamlı kelimelerdir.

* * *

"**Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat sizi verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi.**" Bu ifade, çeşitli ümmetlere gönderilen şeriatların farklılığının sebebini açıklama amacına yöneliktir. Yoksa, insanların bir tek ümmet yapılmaları, varoluşsal bir kılınma, yani tür olarak aynı olma anlamında kullanılmamıştır. Çünkü insanlar aynı canlı türünün bireyleridir, aynı tarzda bir hayat sürdürürler. Nitekim şu ayet de buna işaret etmektedir: *"İnsanlar bir tek ümmet olacak olmasaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine binip çıkacakları merdivenler yapardık."* (Zuhruf, 33)

Dolayısıyla üzerinde durduğumuz ayette, "bir tek ümmet olma" ile, insanların bu yönde göz önünde bulundurulan dereceleri birbirine yakın olduğu için, hepsine aynı şeriatı yasalaştırmayı gerektirecek şekilde aynı kapasiteye ve aynı hazırlığa sahip olma durumu kastedilmiştir.

Dolayısıyla, *"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı."* ifadesi, şartın gerekçesinin şartın yerine konulmasına bir örnek oluşturmaktadır. Bununla güdülen amaç da, gerekçeyi zihinlerde canlandırmak suretiyle, şartın cezasının (sonucun) daha net bir şekilde algılanmasını sağlamaktır. Şartın cezası derken, *"fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi"* cümlesini kastediyorum. Yani, Allah, size verdiği ve bahşettiği nimetler içinde sizi bir sınava tâbi tutmak istemektedir.

Hiç kuşkusuz, bu ayette işaret edilen bağışlar ve nimetler her ümmette farklı olmuştur. Ne var ki bu farklılıklar, coğrafî mekân, dil ve renk açısından olmamıştır. Çünkü yüce Allah'ın aynı zaman içinde iki ayrı şeriatı yasalaştırdığı görülmemiştir. Buradaki farklılıklar, zamanın geçmesi ile birlikte belirginleşen farklılıklardır. Çünkü zaman geçtikçe buna paralel olarak insan kapasite merdivenlerinde yukarıya doğru tırmanır, yeni koşullara ilişkin yeni yetenekler edinir. Dolayısıyla insana yönelik ilâhî yükümlülükler ve yasalaştırılan hükümler de, değişik yaşam şartlarında insana yönelik bir ilâhî sınamadan başka bir şey değildir.

Dilersen şöyle de diyebilirsin: Bu ilâhî yükümlülükler ve hükümler mutluluk ve mutsuzluk bağlamında, insanî yeteneklerin ve kapasitelerin, kuvveden fiile çıkarılmasını amaçlayan ilâhî bir tedbirden başka bir şey değildir. Ya da şöyle diyebilirsin: Bu yükümlülükler ve hü-

kümler, ancak Rahmanın partisi ve kulları ile Şeytanın partisini birbirinden ayırma aracıdır. Kur'ân-ı Kerim bu anlamı değişik şekillerde ifade etmiştir; fakat, tümü aynı kapıya çıkmaktadır.

Ulu Allah sınama değerlendirmesi bağlamında şunları söylemektedir: *"Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah, zalimleri sevmez. Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister. Yoksa siz, Allah içinizdeki cihat edenleri ayırt etmeden ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmrân, 140-142) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

İkinci değerlendirmeyle ilgili olarak da şöyle buyurulduğunu görüyoruz: *"Benden size bir hidayet geldiği zaman, kim benim hidayetime uyarsa, artık o, ne sapar, ne de sıkıntıya düşer. Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için de dar bir geçim vardır, kıyamet günü de onu kör olarak mahşur ederiz."* (Tâhâ, 123-124)

Üçüncü değerlendirmeyle ilgili olarak da şöyle buyurulmaktadır: *"Bir zaman Rabbin meleklere dedi ki: 'Ben... bir insan yaratacağım...' ...İblis dedi ki: 'Rabbim, beni azdırmandan ötürü andolsun ki, ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracağım. Ancak içlerinden kendilerine ihlâs verilen kulların hariç.' Allah buyurdu ki: 'İşte bana varan doğru yol budur. Benim kullarıma karşı senin bir gücün yoktur. Ancak sana uyan azgınları azdırabilirsin. Cehennem de onların hepsinin buluşma yeridir."* (Hicr, 28-43) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Kısacası, yüce Allah'ın insanlara yönelik kapasite ve yetenekler gibi bağışları, zamanların değişmesine paralel olarak değişkenlik arz ettiği gibi, insanlar arasında mutlu bir hayat için uygulanması zorunlu olan şeriatların da birer sınama aracı olarak değişkenlik göstermeleri bir zorunluluktur. Bu nedenledir ki, yüce Allah, şeriat ve yöntemlerin farklılıklarının gerekçelerini bildirme bağlamında iradesinin, insanların kendilerine verilen nimetler çerçevesinde sınanmaları ve imtihan edilmeleri yönünde tecelli ettiğini belirtmiştir. *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi."*

Dolayısıyla, -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Sizden her bir ümmet için, bir şeriat koyduk; bir hukuk sistemi ve bir hayat metodu belirledik. Allah isteseydi sizi bir tek ümmet yapardı ve size bir tek şeriat koyardı; hepinizin aynı hukuk sitemine uymanızı sağlardı. Fakat topluluk olarak her biriniz için ayrı birer şeriat koydu. Böylece size bahşettiği nimetler içinde sizi sınamak istedi. Nimetlerin farklılığı doğal olarak sınamanın farklılığını gerektirir. Dolayısıyla konulan hükümlerin ve öngörülen yükümlülüklerin dayanağı, bu sınama iradesidir. Bunun da kaçınılmaz sonucu, şeriatların farklılıklar arz etmesidir."

Sözü edilen bu farklı ümmetler; Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in (Allah'ın salât ve selâmı ona, Ehlibeyti'ne ve onlara olsun) ümmetleridir. Yüce Allah'ın bu ümmete yönelik nimetlerini vurguladığı ayetten bunu algılıyoruz: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ,13)

"**Öyleyse hayırlı işlerde yarışın; hepinizin dönüşü Allah'adır...**" Ayetin orijinalinde geçen "istibak" kelimesi, öne geçmeye girişmek demektir. "Merci" ise, "rucû" kelimesinin mimli mastarıdır. Bu ifade, *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik"* ifadesine ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. İfadenin anlamı bunu gerektirmektedir. Yani, diğer bütün şeriatlardan üstün, onlara egemen olan bu kapsamlı şeriatı, sizin için hayat sistemi yaptık. Bu şeriata uymanız durumunda hayra ulaşmanız, yapıcı bir hayat sürdürmeniz kaçınılmazdır. Şu hâlde hayırlarda yarışın, yani şeriatın öngördüğü hükümlere, kurallara ve yükümlülüklere uyma hususunda birbirinizle yarışa girin. Sizinle diğer ümmetler arasında söz konusu olan bu tür farklılıklarla uğraşmayın. Çünkü hepinizin dönüşü Allah'adır, O size farklılıklarınızı bildirecektir; aranızda eğri ile doğruyu ayıran hükmünü verecektir; adil bir yargıda bulunacaktır.

"**İnsanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma.**" Ayetin bu giriş kısmı, önceki ayetin içerdiği şu ifadeyle aynıdır: *"Şu hâlde, insanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet... onların keyiflerine uyma."* Fakat her iki ifadeye ilişkin ayrıntı nitelikli ifadeler farklıdır. Dolayısıyla, bu ifadenin bu şekilde tek-

rarlanmış olması, bu ayrıntıları ifade etmek içindir, diyebiliriz. Çünkü önceki ayet, Allah'ın indirdikleriyle hükmedilmesini emrediyor; bu arada insanların keyiflerine uyulmasını yasaklıyordu. Çünkü Allah'ın indirdiği, Peygamber (s.a.a) ve ümmeti için oluşturulan ve yasalaştırılan bir şeriattır. Şu hâlde onların bu hayırlarda yarışmaları gerekmektedir. İkinci ayet ise, Allah'ın indirdikleriyle hükmedilmesini emrediyor; bu arada insanların keyiflerine uymayı da yasaklıyor. Bu arada Allah'ın indirdiklerinden yüz çevirirlerse, bu tavırlarının yüce Allah-'ın, yoldan çıkmış oldukları için kendilerini saptırmasının nedeni olacağını dile getiriyor: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu yola getirir. Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26)

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki tefsirini sunduğumuz bu ayet, önceki ayetin içerdiği ve açıklamayı gerektiren anlamların açıklaması konumundadır. Buna göre, heva ve heves sahibi kimselerin Allah'ın indirdikleriyle hükmetmekten yüz çevirmelerinin nedeni, onların fasıklar ve yoldan çıkmış kimseler olmalarıdır. Yüce Allah yoldan çıkmalarına neden olan kimi günahlarından dolayı, onlara ceza vermeyi irade etmiştir. Görünen o ki bu ceza da onları saptırmaktır. Buna göre, *"İnsanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet"* ifadesi, *"Sana da... bu kitabı gerçek üzere indirdik"* ifadesinin kapsadığı kitap kelimesine atfedilmiştir. Nitekim bazı tefsir bilginleri de bu yönde görüş belirtmişlerdir. Bu açıdan en uygun olanı, "kitab" sözcüğünün başındaki "elif-lam"ın oluşturulma anlamına işaret etme amacına yönelik olmasıdır. Bu açıdan şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: "Sana da... onlara yazılan hükümleri ve aralarında Allah'ın indirdikleriyle hükmet, diye emrimizi indirdik."

"**Onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın.**" Burada yüce Allah, ilâhî korumanın kapsamı içinde masum (hataya düşmekten korunmuş) olduğu halde, Peygamberini onların saptırma amaçlı girişimlerine uyma konusunda uyarıyor. Bunun nedeni şudur: İlâhî korunmanın güçlülüğü, insanın seçme özgürlüğünü geçersiz kılmaz ve seçme özgürlüğüne dayalı olarak öngörülen yükümlülüklerin düşmesine neden olmaz. Dolayısıyla masumiyeti, bir tür bilgi nitelikli meleke şeklinde algılayabiliriz. Bilindiği gibi bilgiler ve algılar, organların içinde bulunan etkin ve di-

namik güçleri ve bu güçleri taşıyan organları bir şeyi yapma veya yapmama etkinliğine sahip olmaktan çıkarmaz.

Örneğin, bir yemeğin zehir içerdiğine ilişkin kesin bilgi, insanı o yemeği yemekten alıkoyur. Fakat el, ağız, dil ve diş gibi yeme eyleminde kullanılan organlar, bu yeme ve beslenme eyleminde işlevlerini görmek durumundadırlar. Aynı zamanda iş görme imkânına sahip oldukları hâlde, hiçbir şey yapmayabilirler de. Dolayısıyla, böyle bir bilgi olduğu sürece iş görmeleri imkânsız gibi görünse de, bunların iş görüp görmemeleri isteğe bağlı bir olgu olarak belirginleşmektedir.

Daha önce, *"Sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana kitap ve hikmeti indirdi ve bilmeyeceğin şeyleri sana öğretti. Allah'ın sana lütfü, cidden büyüktür."* (Nisâ, 113) ayetini incelerken bu mesele üzerinde bir parça durmuştuk.

"**Eğer dönerlerse bil ki Allah, bazı günahları yüzünden onları felâkete uğratmak istiyordur.**" Bu ifade, daha önce de işaret edildiği gibi, saptırılmalarının fasık oluşlarının bir sonucu olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Bu ifadeyle, bir açıdan tefsirini sunduğumuz ayetler grubunun başlangıç kısmına da bir göndermede bulunulmuş oluyor: *"Ey Elçi,... küfürde yarışanlar seni üzmesin..."* Burada Peygamberimize moral destekte bulunuluyor, gönlü hoş tutuluyor, kalbinde hüzne yer bırakmayacak şeyler öğretiliyor. Yüce Allah'ın peygamberini, kâfirlerin hak nitelikli çağrıya burun kıvırmaları, kendilerini dosdoğru yola iletecek olan ilkelere sırtlarını dönmeleri, onları kabul etmemeleri yüzünden üzülmekten menettiği birçok yerde bu tür ifadelerle karşılaşıyoruz.

Bu çerçevede Peygamberine şunu açıklıyor: Böyle yapmakla onlar, Allah'ı mülkünde âciz duruma düşürecek değillerdir. Allah'ı yenilgiye uğratmalarının imkânı yoktur. Tam tersine, yüce Allah emri ve iradesi hususunda galip olandır. Fasıklıkları yüzünden onları saptıran da O'dur. İçlerindeki bir eğrilikten dolayı, onların kalplerini eğriltmektedir. Pisliğe yatkın olmaları ve aşamalı olarak kendilerini ona doğru yöneltmeleri yüzünden, onların üzerlerine pislik ve iğrençlik kılmaktadır.

Yüce Allah konuyla ilgili olarak bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İnkâr edenler kurtulup geçtiklerini sanmasınlar. Onlar (bizi) âciz bırakmazlar."* (Enfâl, 59) Şu hâlde, her şey yüce Allah'ın elinde oldu-

ğuna ve O, dininin pak meydanında pisliğin, çirkefin etkin olmasına izin vermediğine göre O'nun irade ettiği her şey gerçekleşmiştir; kaybettiği bir şey olmamıştır. Kaybedilen bir şey olmadığına göre üzülmeye gerek yoktur.

"Eğer dönerlerse, bil ki Allah... istiyordur" ifadesi yerine, "Eğer dönerlerse, şüphesiz Allah... istiyordur" gibi bir ifadenin kullanılmamış olması da bu mesajı vermeye yönelik olsa gerektir. Dolayısıyla bu ifadenin anlamı onların yüz çevirmelerinin ilâhî yönlendirmenin sonucu olduğunu vurgulama şeklinde belirginlik kazanmaktadır. Bu nedenle, söz konusu durumun, Peygamberi (s.a.a) üzmemesi gerekir. Çünkü o, Rabbinin yoluna insanları çağıran bir elçidir. Eğer bir şeye üzülecekse, dine davet bağlamında bir şeyin Allah'ın iradesine galip gelmesine üzülmelidir. Ki o da mümkün değildir. Çünkü hiçbir şey yüce Allah'ı âciz bırakamaz. Bilâkis, onları ilâhî yönlendirmesi ve plânlamasıyla şuraya buraya sevk eden, O'dur. O hâlde üzülecek bir şey yok.

Yüce Allah bu gerçeği başka şekilde de ifade etmiştir: *"Her hâlde sen, onlar bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından, üzüntüden kendini helâk edeceksin! Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim. Biz elbette bir gün yerin üzerindekilerini kupkuru bir toprak yaparız."* (Kehf, 6-8) Bundan da anlaşılıyor ki yüce Allah, peygamberler göndermekle, dinî uyarı ve müjdelemeyi insanlara yöneltmekle onların tümünün -insanın, ihtiyaçları ve beklentileri bağlamında istediği gibi- iman etmelerini istememiştir.

Bilâkis bütün bunların olmasının nedeni, insanların sınanmalarıdır ve imtihandan geçirilmeleridir ki, içlerinde en güzel işler yapanlar belirginleşsinler. Yoksa dünya ve üzerindekiler bir gün ortadan kalkacaktır ve yok olacaktır. Kupkuru bir topraktan başka bir şey kalmayacaktır. Şu hak sözden yüz çeviren kâfirler burada olmayacaklardır; dünya yüzünden silineceklerdir. Onlar ve kalplerinin arzuyla bağlandığı her şey toz duman olup kaybolacaktır. Bunun için de üzülmek gerekmez. Çünkü bu, çabalarımızın boşa gitmesi anlamına gelmez. Bu, gücümüzün işlevsizliği ve irademizin geçersizliği demek değildir.

"**Zaten insanların çoğu yoldan çıkmışlardır.**" Bu ifade, bir bakıma, *"Allah... onları felâkete uğratmak istiyordur."* ifadesinin ge-

rekçesi konumundadır. Ki daha önce buna ilişkin açıklamalarda bulunduk.

"**Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar? Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?**" Bu ifade önceki ayetin içeriğinin soru şeklindeki bir ayrıntısı niteliğindedir. Buna göre, onların uymaktan yüz çevirdikleri şey, Allah'ın hükmüdür, ki onu hak olarak kendilerine indirmiştir ve onun hak olduğunu da bilmektedirler. Bu ifadenin önceki ayetlerin tümünde açıklanan hususların bir sonucu olması da mümkündür.

Bu açıdan ayetten şöyle bir anlam algılıyoruz: Bu hükümler ve şeriatlar hak olduğuna, Allah katından nazil olduğuna ve bundan öte hak nitelikli bir hüküm olmayacağına göre, onun dışındaki tüm hükümler heva ve heves menşeli cahiliye hükümleridir. Öyleyse hak nitelikli hükümden yüz çevirenler, bu davranışlarıyla ne istiyorlar? Geride cahiliye hükmünden başka bir şey yok ki? Yoksa cahiliye hükmünü mü istiyorlar? Halbuki, kendilerinin de mümin olduklarını iddia eden bu insanlar için Allah'tan daha güzel hüküm verecek kimse yoktur.

"Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar?" ifadesi, azarlama ve utandırma amaçlı bir sorudur. *"Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"* ifadesi de olumsuzlayıcı soru niteliğindedir. Yani, Allah'tan daha güzel hüküm veren kimse yoktur, demek isteniyor. Bir hükme de ancak güzel olduğu için uyulur. *"Kesin bilgisi olan bir toplum için..."* ifadesinin orijinalinde "yakin=kuşku götürmeyen kesin bilgi ve kesin inanç" niteliği esas alınmıştır. Bununla onların iman iddialarına göndermede bulunuluyor ve deniliyor ki: Şayet Allah'a inandıklarına ilişkin iddialarında samimi iseler, Allah'ın ayetlerine kesin olarak inanmaları gerekirdi. Allah'ın ayetlerine kesin olarak inananlar da Allah'tan daha güzel hüküm koyan birinin olmasını kesinlikle kabul etmezler.

Biliniz ki: Ayetlerin akışı içinde, birçok yerde birinci tekil veya çoğul şahıs kipiyle konuşmadan, üçüncü şahıs kipine geçiş yapılmış veya bunun aksi örnekler sunulmuştur [iltifat sanatının çeşitli örnekleri sergilenmiştir]. *"Allah adalet sahiplerini sever."* denilmesinin ardından *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik"* denilmesi sonra, *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden"* denilmesi ve sonra, *"benden korkun"* denilmesi gibi. Bu ifadeler içinde üçüncü şahıs ola-

rak "Allah" lafzının kullanıldığı ifadelerde, sahibinin büyüklüğünden hareketle işin büyüklüğüne, önemine dikkat çekilmek istenmiştir.

Birinci tekil şahıs lafzının kullanıldığı ifadelerde ise, işin yüce Allah'a ait olduğu ve bu konuda bir velinin veya şefaatte bulunacak bir kimsenin etkinliğinin söz konusu olamayacağı vurgulanmak istenmiştir. Bir teşvik veya ödülden söz edilmişse, bunu gerçekleştirecek olan yüce Allah'tır. O, sözünde duranlar içinde en kerim olanıdır. Bir yasaklama ve tehdit söz konusuysa, hiç kuşkusuz bu çok zor ve çok ağır olur. Bunun bir veli veya şefaatçi aracılığıyla insandan uzaklaştırılması mümkün değildir. Çünkü yetki Allah'ın elindedir ve bu bağlamda her türlü aracı olumsuzlanmış ve aradaki bütün sebepler kaldırılmıştır. Verilmek istenen mesajın gayet açık olduğu ve anlaşılmaması için hiçbir nedenin olmadığı görülmektedir. Önceki bölümlerde bu konuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin."* ayetiyle ilgili olarak İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Hayber Yahudilerin eşraf takımından bir kadın, toplumun eşraf takımından bir adamla zina etti. İkisi de evliydi. Hayberliler onları taşlayarak öldürmek istemediler. Bunun üzerine Medine Yahudilerine bir haber göndererek bu hususta bir çözüm bulabilmek için Hz. Peygamberin görüşüne başvurmalarını istediler. Peygamberin taşlayarak öldürme dışında daha hafif bir ceza vereceğini umuyorlardı. Bunun üzerine Kâ'b b. Eşref, Kâ'b b. Useyd, Şube b. Amr, Malik b. Sayf, Kinane b. Ebi'l-Hakik ve diğerlerinden oluşan bir topluluk Peygamberimizin yanına gelerek ona şöyle dediler: Ey Muhammed, bize zina eden evli erkek ve evli kadının cezasını bildir."

"Peygamberimiz buyurdu ki: 'Benim bu konuda vereceğim hükmü kabul edecek misiniz?' 'Evet' dediler. Bu sırada Cebrail recm cezasının gerektiğini vahyetti. Peygamberimiz de onlara evli erkekle evli kadının zina etmeleri durumunda taşlanarak öldürülmeleri gerektiğini açıkladı. Ama onlar bu hükmü kabul etmeye yanaşmadılar. Bunun üzerine Cebrail Peygamberimize, onlarla kendisinin arasında İbn-i Suriya'yı hakem kılmasını tavsiye etti ve İbn-i Suriya'nın niteliklerini Peygambere bil-

dirdi. Peygamberimiz dedi ki: 'Fedekte oturan, adına İbn-i Suriya denilen yüzünün kılları henüz çıkmış, bir gözü görmeyen beyaz tenli bir delikanlı var; onu tanır mısınız?' Dediler ki: 'Evet.' Peygamberimiz buyurdu ki: 'Peki o sizin aranızda nasıl bilinir?' Dediler ki: 'Yeryüzünde Allah'ın Musa'ya indirdiğini en iyi bilen Yahudidir. Peygamberimiz dedi ki: 'Öyleyse onu buraya çağırın.' Onlar da söyleneni yaptılar. Bunun üzerine Abdullah b. Suriya oraya geldi."

Peygamberimiz ona dedi ki: 'Seni, kendisinden başka ilâh bulunmayan ve Musa'ya Tevrat'ı indiren, sizin için denizi yaran, sizi denizden kurtarıp Firavun hanedanını denizde boğan, bulutla üzerinize gölge yapan, size bıldırcın eti ve kudret helvası indiren Allah adına yemine veriyorum, evli olup da zina eden kimselerin recim cezasına çarptırılmalarına ilişkin bir ifade var mıdır kitabınızda?' İbn-i Suriya şunları söyledi: 'Evet, bana hatırlattığın zatın hakkı için, eğer yalan söylemem veya değiştirmem durumunda Tevrat'ın Rabbinin beni yakacağından korkmasaydım, sana bunu itiraf etmezdim. Peki sen söyle ey Muhammed, senin kitabında bunun hükmü nasıl yazılıdır?' Peygamberimiz buyurdu ki: 'Adalet sahibi dört kişi, erkeğin cinsel organının kadının cinsel organına sürme milinin sürmedanlığa girdiği gibi girdiğini görüp buna tanıklık ederse, onun recm cezasına çarptırılması [yani taşlanarak öldürülmesi] gerekir.' İbn-i Suriya dedi ki: Allah Tevrat'ta da Musa'ya bu şekilde vahyetmiştir."

"Hz. Peygamber ona dedi ki: 'O hâlde, ilk kez ne zaman Allah'ın hükmünde indirime gittiniz?' Dedi ki: 'Toplumun yüksek tabakalarından biri zina ettiği zaman ona ilişmezdik. Ama güçsüz kesimden biri zina ettiği zaman ona gereken cezayı uygulardık. Bunun üzerine toplumun yüksek tabakaları arasında zina yaygınlaştı. Derken kıralımızın amcasının oğlu da zina etti. Ama ona recm cezasını uygulamadık. Sonra başka bir adam zina etti. Kıral onun recm edilmesini istedi. Halk buna karşı çıktı ve 'Hayır, falanı -yani amcasının oğlunu- recm etmediğin sürece bu adamı recm edemezsin.' dediler. Bunun üzerin dedik ki: Bir araya gelelim ve recm etme dışında bir ceza belirleyelim ve bu ceza yüksek kesimden olsun, alt katmanlardan olsun, herkesi kapsasın. Sonuçta, kırbaç ve dağlama cezasını öngördük. Bu ceza şöyle uygulanacaktı: Zina edenlere kırkar kırbaç vurulacak, sonra yüzleri

is sürülerek karartılacak, yüzleri kuyruk kısmına gelecek şekilde eşeklere ters bindirilerek halk arasında dolaştırılacaklardı ve bu recm cezasının yerine geçecekti."

"Yahudiler İbn-i Suriya'ya çıkıştılar: 'Bakıyoruz, her şeyi ona anlatmakta gecikmedin! Aslında sen, bu konuda görüşüne baş vurulacak ehliyette değilsin; ama sen burada değildin ve senin bulunmadığın bir yerde senin arkandan olumsuz şeyler söylemek istemedik. İbn-i Suriya dedi ki: 'Beni Tevrat adına yemine verdi. Öyle olmasaydı, bunları ona anlatmayacaktım.' Daha sonra Hz. Peygamber, zina eden erkek ve kadının getirilmelerini istedi ve Mescidin önünde recm edildiler. Ardından şöyle buyurdu: Ben, uygulamadan kaldırılan recm cezasını uygulayan ilk kişiyim.' Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin birçoğunu size açıklıyor, birçoğundan da geçiyor."* (Mâide, 15) Bu sırada İbn-i Suriya yerinden kalktı ve ellerini Hz. Peygamberin (s.a.a) dizlerinin üzerine koydu ve şöyle dedi: 'Ben, vazgeçmen emredilen çok şeyi bize hatırlatmandan Allah'a ve sana sığınırım.' Bunun üzerine Peygamberimiz bu işten vazgeçti."

"Sonra İbn-i Suriya Peygamberimizden uykusunun nasıl olduğunu sordu. Peygamberimiz buyurdu ki: 'Gözlerim uyur, ama kalbim uyumaz.' İbn-i Suriya, 'Doğru söyledin' dedi, 'Bana, kimi çocukların babalarına benzedikleri hâlde neden hiç annelerine benzemediklerini ve kimi çocukların da annelerine benzedikleri hâlde neden hiç babalarına benzemediklerini açıklar mısın?' Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: 'Anne-babadan hangisinin döl suyu diğerine galip gelip onu geçerse, çocuk ona benzer.' İbn-i Suriya, 'Doğru söyledin' dedi, 'O hâlde bana, çocuğun nelerinin babadan, nelerinin de anneden kaynaklandığını söyle.' Bu sırada Peygamberimiz uzun süre kendinden geçti. Sonra kendine gelince yüzü kıpkırmızı olmuştu ve boncuk boncuk terler akıyordu. Buyurdu ki: 'Et, kan, tırnak ve iç yağı anneden; kemik, sinirler ve damarlar da babadan kaynaklanır.' İbn-i Suriya şöyle dedi: Doğru söyledin, senin niteliklerin bir peygamberin nitelikleridir."

"Bunun üzerine İbn-i Suriya Müslüman oldu ve şunları söyledi: 'Ey Muhammed, hangi melek sana geliyor?' Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Bana Cebrail adlı melek gelir.' 'Bana onun niteliklerini anlatır mısın?' dedi. Peygamberimiz Cebrail'in niteliklerini ona anlattı. İbn-i

Suriya dedi ki: Ben, Cebrail'in Tevrat'ta da senin söylediğin gibi nitelendiğine ve senin gerçekten Allah'ın Resulü olduğuna tanıklık ederim."

"İbn-i Suriya Müslüman olunca, Yahudiler onunla ilgili olarak olumsuz şeyler söylemeye, ona sövüp saymaya başladılar. Tam kalkıp gideceklerdi ki, Kurayzaoğulları Yahudileri, Nâdiroğulları Yahudilerinin eteklerinden tutup oturmalarını istediler ve dediler ki: 'Ey Muhammed! Nâdiroğulları kardeşlerimizle babalarımız birdir, dinimiz birdir, peygamberimiz birdir. Buna rağmen bizden birini öldürdükleri zaman karşılığında kısas yapmaya yanaşmazlar, bizden öldürülen adamın kan bedeli olarak yetmiş vasak hurma verirler. Biz onlardan birini öldürdüğümüz zaman ise katili öldürür ve bizden bize verdiklerinin iki katı, yani yüz kırk vasak hurma alırlar. Biz onlardan bir kadın öldürsek, onun yerine bir erkeğimizi öldürürler. Bir erkeklerini öldürsek, yerine iki erkeğimizi öldürürler. Öldürdüğümüz kölelerine karşılık özgür bir insanımızı öldürürler. Bizim yaralarımız onların yaralarının yarısı gibi muamele görür. Şimdi bizimle onlar arasında sen hüküm ver.' Bunun üzerine yüce Allah recm cezasına ve kısasa ilişkin ayetleri indirdi."

Ben derim ki: Tabersi, Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır'dan (a.s) aktardığı rivayetin yanı sıra bir grup müfessirin de rivayetine dayanmaktadır. Kıssanın giriş kısmında anlatılanlara yakın açıklamalar içeren rivayetler, Ehlisünnet'in hadis kaynaklarında ve tefsirlerinde çeşitli kanallarla Ebu Hüreyre'den, Bera b. Azib'ten, Abdullah b. Ömer'den, İbn-i Abbas'tan ve başkalarından aktarılmıştır. Söz konusu rivayetler birbirlerine yakın açıklamalar içermektediler. Kıssanın son kısmı ise, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid ve Ebu Şeyh kanalıyla Katade'den, İbn-i Cerir, İbn-i İshak, Taberani, Ebu Şeybe ve İbn-i Münzir kanalıyla da İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Rivayette belirtildiği gibi, İbn-i Suriya'nın recm cezasının Tevrat'ta yer aldığına ilişkin açıklamasının Kur'ân'daki şu ifadeyle desteklendiği kuşku götürmez bir gerçektir: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken, seni nasıl hakem yapıyorlar?!"* Ayrıca bu hükmün, hadiste aktarılanlara yakın bir şekilde bu günkü Tevrat'ta yer alması da bu hususu pekiştirici bir unsurdur. Söz gelimi, Tevrat'ın "Tesniye" bölümünün yirmi ikinci babında şöyle deniyor:

"(22) Eğer bir adam, başka bir adamın karısı olan bir kadınla yatmakta olarak bulunursa, o zaman kadınla yatan adam ve kadın, onların ikisi de öleceklerdir; ve İsrail'den kaldıracaksın. (23) Eğer kız olan bir genç kadın bir adama nişanlı ise ve bir adam onu şehirde bulup onunla yatarsa; (24) O zaman onların ikisini de o şehrin kapısına çıkaracaksınız ve onları, şehirde olduğu hâlde bağırmadığı için, kadını ve komşusunun karısını alçalttığı için erkeği taşla taşlayacaksınız ve ölecekler; ve kötülüğü aranızdan kaldıracaksınız."

Bu ifadeler görüldüğü gibi, recm cezasını bazı durumlara özgü olarak dile getirmektedir.

Rivayette belirtildiği şekliyle Yahudilerin evli insanların zina cezasını sordukları gibi adam öldürme olaylarında kan bedelinin hükmünü de sormalarına gelince; daha önce de belirtildiği gibi, ayetler bunu destekleyecek işaretlerden büsbütün yoksun değildir. Ayette adam öldürmenin ve yaralamanın hükmü olarak belirtilen hususların Tevrat'ta mevcut olduğuna ilişkin açıklamalara gelince; bunların bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta da mevcut olduğunu görüyoruz.

Tevrat'ın "Çıkış" bölümünün yirmi birinci babında şöyle deniyor:

"(12) Bir adamı vuran, vurduğu ölürse, mutlaka öldürülecektir. (13) Ve eğer pusu kurmaz, fakat Allah onu kendi eline teslim ederse, o zaman sana tayin edeceğim yere kaçacaktır... (23) Fakat zarar olursa, o zaman can yerine can, (24) göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, (25) Yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere vereceksin."

Tevrat'ın "Leviler" bölümünün yirmi dördüncü babında şu ifadelere yer veriliyor: "(17) Ve bir kimse bir adamı vurursa mutlaka öldürülecektir. (18) Ve bir hayvanı vuran, can yerine can olarak onu ödeyecek. (19) Ve bir kimse komşusunu sakatlarsa, kendisine de yaptığı gibi yapılacaktır; (20) Kırık yerine kırık, göz yerine göz, diş yerine diş olmak üzere, adamı nasıl sakat etti ise de, kendisine de öylece edilecektir."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ahmed, Ebu Davud, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, Taberani, Ebu Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Yüce Allah, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir... zalimlerdir... fasıklardır."* ayetlerini Yahudilerden iki topluluk hakkında indirmiştir. Cahiliye döneminde bun-

ların güçlü olanı zayıf olanı eziyordu. Güçlüler uyguladıkları baskı sonucu zayıfları şuna razı etmişlerdi: Üstün olanlardan bir kimse zayıf olanlardan birini öldürürse, onun kan bedeli elli vasak hurmadır. Zayıflardan bir kimse üstün olanlardan birini öldürürse, onun kan bedeli de yüz vasak hurmadır.

Bu uygulama Resulullah'ın (s.a.a) Medine'ye gelişine kadar bu şekilde devam etti. O gün her iki kabile de Peygamberi (s.a.a) karşılamaya gelenler arasında yer alıyorlardı. Peygamberimiz de henüz onlara cephe almamıştı. Bu sırada zayıf kabilenin adamları ayağa kalkıp şöyle dediler: "Dünyada başka hangi iki kabile arasında böyle bir uygulama var: İkisinin dini bir, soyları bir, beldeleri bir olacak; ama birinin kan bedeli diğerinin yarısı kadar olacak! Biz size bu üstünlük hakkını sizden korktuğumuz için vermiştik. Ama artık Muhammed geldiğine göre size bu ayrıcalığı tanımayacağız."

Bu konuşmalardan sonra iki kabile arasında bir savaşın çıkması an meselesiydi. Ki aralarında hüküm vermek üzere Peygamber efendimize (s.a.a) başvurma hususunda anlaştılar. Bu sırada üstün olan kabilenin adamları aralarında fikir alış verişinde bulunup şöyle dediler: "Allah'a andolsun ki, Muhammed sizden alıp onlara vereceği kan bedelinin iki katını onlardan alıp size verecek değildir. Nitekim onlar bize bu üstünlüğü ancak bizden duydukları korkudan dolayı tanıdıklarını ifade ettiler." Bunun üzerine iki kabilenin, huzurunda yüzleşecekleri gün gelmeden Hz. Peygamberin (s.a.a) fikrini çalma amacına yönelik girişimlerde bulundular. Yüce Allah onların tüm durumlarını ve ne yapmak istediklerini Peygamberine haber verdi ve şu ayetleri indirdi: *"Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin. ...Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar, yoldan çıkmışlardır.'"* Sonra İbn-i Abbas şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki, bu ayetler onlar hakkında nazil olmuştur."

Ben derim ki: Kummî de Tefsirinde bu kıssayı uzun bir hadisin kapsamında rivayet etmiştir. Orada ayrıca şöyle deniyor: "Üstün konumdaki kabile olan Nadîroğulları adına Peygamberimizle konuşan kişi, Abdullah b. Übey idi ve Peygamberi onlarla korkutmaya çalışıyordu. Ve yine, *"Eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının."* diyen kişi de oydu."

Birinci rivayetin metni, buna göre daha doğrudur. Çünkü ayetlerin akışıyla daha uyumlu ve daha ahenkli görünmektedir. Özellikle ilk iki ayet, akışları itibariyle ikinci rivayette işaret edilen Kureyzaoğullarıyla Nadiroğulları arasında cereyan eden kan bedeli meselesiyle örtüşmemektedir. Konuşma sanatı alanında uzman olan kimseler bu uyumsuzluğu hemencecik fark ederler. İniş sebeplerine ilişkin birçok rivayette olduğu gibi, bu kıssanın da Kur'ân'a uyarlanmış olması ihtimal dâhilindedir. Örneğin ravi, kıssanın, *"Onda onlara: Cana can... yazdık"* ayeti ve öncesiyle örtüştüğünü görüp, bu ayetlerin; *"Ey Elçi!... küfürde yarışanlar seni üzmesin."* ayetinden başlamak üzere birbiriyle bağlantılı olduğunu da fark etmiş, böylece recm kıssasından gaflet ederek bütün ayetlerin bu kıssayla ilgili olarak indiği sonucuna varmış olabilir. Bununla beraber Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Süleyman b. Halid'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah bir kuluna hayır dilediği zaman onun kalbinde beyaz bir nokta var eder. Kalbinin alıcılarını açar. Onu doğruluğa yöneltmek üzere bir meleği görevlendirir. Bir kuluna kötülük dilediğinde ise, kalbinde siyah bir nokta var eder. Kalbinin alıcılarını tıkar ve onu saptıracak bir şeytanı başına musallat eder."

Sonra şu ayetleri okudu: *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü... dar ve tıkanık yapar."*, *"Rabbinin kelimesini hak edenler inanmazlar."*[En,âm, 125], *"Allah onların kalplerini temizlemek istememiştir."* [Mâide, 41] [c.1, s.321, h:110.]

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Sekuni'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ayette geçen 'es-suht =haram' kelimesi, murdar hayvanın, köpeğin, şarabın bedeli, fahişe kadının mehri, mahkemelerde verilen rüşvet ve kâhinlere verilen ücret anlamına gelir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.126-127, h:2]

Ben derim ki: İmam bu kavramın kapsamına giren bazı hususları saymıştır, bu kavramın sırf bunları kapsadığını anlatmak istememiştir. Yoksa rivayetlerde de belirtildiği gibi "es-suht"un birçok çeşidi ve kısmı vardır. Bu anlamı ve buna yakın anlamları içeren birçok rivayet Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılmıştır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid, Ali b. Ebu Talib'ten şöyle rivayet eder: Hz. Ali'den (a.s) ayette geçen "es-suht" kavramının ne anlama geldiği soruldu. Hz. Ali buyurdu ki: "Rüşvet demektir." Bunun üzerine, "Hüküm vermedeki rüşvet mi?" diye soruldu. Dedi ki: "O, küfürdür."

Ben derim ki: Hz. Ali'nin, "O, küfürdür..." sözü, bu konuyla ilgili ayetlerde geçen "küfür" niteliğine yönelik bir işaret gibidir. Çünkü yüce Allah, hüküm verme meselesinde haram yemeyi ve rüşvet almayı eleştirdiği ayetlerin akışı içinde şöyle buyurmaktadır: *"Benim ayetlerimi az bir paraya satmayın! Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."* İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) aktarılan rivayetlerde sık sık onların şöyle buyurdukları vurgulanır: "Hüküm vermede rüşvet almak, Allah'ı ve Resulünü inkâr demektir."

"es-Suht" kavramının anlamı ve haram oluşu ile ilgili olarak gerek Şiî[1] ve gerekse Sünnî kanallarla birçok rivayet aktarılmış ve hadis kaynaklarında yer almıştır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver..."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Ebu Hatem, Nahhas Nasih adlı eserinde, Taberani, Hakim -sahih olduğunu belirterek-, İbn-i Murdeveyh ve Beyhaki -Süneninde- İbn-i Abbas'tan şöyle dediğini rivayet ederler: "Bu surede -Mâide suresi- iki ayet neshedilmiştir. Bunlardan biri, "el-Kalaid=boyunlarına gerdanlık takılan kurbanlıklar"la ilgili ayet, biri de, *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir."* ayetidir. Resulullah önceleri, onların aralarında veya onlardan yüz çevirme arasında serbest bırakılmıştı. Buna dayanarak Resulullah onları kendi hükümlerine döndürmüştür. Bunun üzerine *"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma."* ayeti indi. Böylece Peygamberimize, onların arasında bizim kitabımıza göre hükmetmesi emredildi.

Yine aynı eserde Ebu Ubeyd, İbn-i Münzir ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan, *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: Bu ayet, *"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* ayetiyle neshedilmiştir.

1- [Bihar-ul Envar, c.104, s.273-274. et-Tehzib, c.6, s.222]

Ben derim ki: Abdurrezzak ve İkrime'den de benzeri bir açıklama rivayet edilmiştir. Ne var ki, ayetlerin içeriğinin genelini göz önünde bulundurduğumuz zaman, söz konusu neshi kabul etmek mümkün olmuyor. Çünkü ayetlerin akışının bir birileriyle olan güçlü ve belirgin bağlantısı, onların bir kerede ve birlikte inmiş olduğunu gösteriyor. Böylesine birlikte ve bir arada inen ayetlerin bazısının diğer bazısını neshetmesinin bir anlamı olmaz.

Ayrıca, *"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* ayeti, anlamı itibariyle bağımsız bir ayet değildir. Bilâkis öncesindeki ayetle sıkı bir bağlantısı vardır. Bu açıdan da onun neshedici olmasını izah etmek mümkün değildir. Buna rağmen bir nesh olayı olmuş olsaydı, daha önceki ayetteki; *"Şu hâlde aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* ifadesinin bunu neshetmiş olması daha yerinde olurdu. Kaldı ki, "Aralarında..." ifadesindeki zamirin genel olarak Ehlikitab'a veya özel olarak Yahudilere döndürmekten çok, mutlak olarak insanlara döndürmenin daha yerinde olacağını belirtmiştik. Öte yandan surenin baş taraflarında, genel bir değerlendirme yaparken, Mâide suresinin mensuh değil, nasih özelliğiyle belirginleştiğini belirtmiştik.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır..."* ayetiyle ilgili olarak Ebu Amr Zübeyri'den şöyle rivayet edilir: İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "İmamlığı hakkettiren hususların başında temizlik, insanın ateşe girmesini gerektiren günahlardan arınmış olmak, aydınlatıcı -bir nüshada gizli- bilgileri, ümmetin ihtiyaç duyduğu tüm helâl ve haramı, Allah'ın kitabını; özel ve genel nitelikli ifadelerini, muhkem ve müteşabihini, ilmî inceliklerini, insanlara garip gelen tevillerini, nasih ve mensuhunu bilmek gelir."

Dedim ki: "İmamın bu söylediğin şeyleri bilmesinin zorunlu olduğunun kanıtı nedir?" Buyurdu ki: "Bu konuya ilişkin kanıtım, yüce Allah'ın kendilerine yönetme yetkisini verdiği, kendilerini yöneticiliğe ehil gösterdiği kimselere yönelik şu ifadesidir: *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. (Allah'a) Teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi; kendilerini Allah'a vermiş rabbaniler ve âlimler de..."* Burada sözü edilen rabbanîler, peygamberlerden aşağı bir konumda olan imamlardır. Onlar sahip oldukları bilgilerle insanları eğitirler. Ayette geçen "ahbar" ise,

rabbanilerden aşağı bir konumda olan âlimlerdir. Ardından yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından."* Dikkat edilirse, yüce Allah; "Onu yüklendiklerinden" şeklinde bir ifade kullanmamıştır." [c.1, s.323]

Ben derim ki: Bu, İmam (a.s) tarafından gerçekleştirilen çok hoş ve dakik bir istidlâldir. Bununla ayetin anlamının ilginç bir yönü ortaya çıkıyor. Ki daha önce açıkladığımız anlamdan çok daha ince nükteleri içermektedir. Kısaca demek isteniyor ki: Ayet, sıralamaya başlarken önce peygamberlerden, sonra rabbanilerden, ardından âlimlerden söz ediyor. Bu sıralama söz konusu grupların fazilet ve olgunluk derecelerini ifade etmektedir. Buna göre, rabbaniler (imamlar) peygamberlerden aşağı, ama âlimlerden üstün bir konumdadırlar. Âlimlerden maksat da, eğitim ve öğretim yoluyla dinî bilgileri yüklenen kimselerdir.

Yüce Allah rabbanilerin (imamların) ilimlerinin türünden söz ederken şöyle buyuruyor: *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından"* Eğer maksat, âlimlerin sahip oldukları bilgi türünden bir şey olsaydı, "onu yüklendiklerinden..." şeklinde bir ifade kullanılırdı. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Tevrat'ı yüklenip de sonra onu taşımayanlar..."* (Cuma, 5)

Ayetin orijinalinde geçen "istihfaz" kelimesi, korumayı istemek anlamına gelir. Korumakla görevlendirmek yani. Bunu şu ayete benzetebiliriz: *"...o doğrulara doğruluklarından sorsun."* (Ahzâb, 8) Yani, onları, içlerindeki doğruluk niteliğini açığa çıkarmakla görevlendirsin, yükümlü tutsun. Ayette sözü edilen bu koruma ve gözetip kollama yükümlülüğü, ancak masumiyet niteliğine sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Bu nitelik de Allah tarafından görevlendirilen imamdan başkasında bulunmamaktadır. Çünkü yüce Allah, onlara verdiği hükmetme yetkisini kitabı korumaları şartına dayandırmıştır. Gözetip kollamalarını da buna dayalı olarak öngörmüştür. Dolayısıyla kitabın doğruluğunun kanıtı olarak onların gözetip kollamaları ve tanıklık etmeleri istenirken, aynı zamanda onların hata yapabilen, yanılgıya düşebilen kimseler olmaları imkânsızdır.

Çünkü ayette işaret edilen koruma ve kollayıp gözetme, biz normal insanlar arasında geçerli olan koruma ve kollayıp gözetme olgula-

rından farklıdır. Bilâkis burada kastedilen, amellerin korunması ve onların doğru bir şekilde yerine getirilip getirilmediğinin gözetilmesidir. Ki daha önce aşağıdaki ayeti incelerken bunlardan söz etmiştik: *"...İnsanlara şahit olasınız, Elçi de size şahit olsun."* (Bakara, 143) Tefsirimizin birinci cildinde bu konuda gerekli açıklamalarda bulunduk.

Bu koruma ve gözetip kollama işini rabbaniler ve âlimlerden ancak bir kısmı gerçekleştiriyorken onun onların tümüne isnat edilmesi, ancak bir kısmı tarafından gerçekleştirilen ameller üzerinde şahitlik etme görevinin tüm ümmete isnat edilmesine benzer. Bu tür kullanım Kur'ân'da çoktur. Aşağıdaki ayet bunun bir örneğidir: *"Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik."* (Câsiye, 16)

Bu işin rabbaniler tarafından gerçekleştiriliyor olması, âlimlerin de kitabı korumakla, onu gözetip kollamakla yükümlü olmaları ve bu konuda kendilerinden söz alınmış olmasıyla çelişmez. Çünkü âlimlerin bu konudaki yükümlülükleri, şerî ve itibarî bir yükümlülüktür, hatasız ve yanılgısız gerçek bir korumayı gerektiren gerçek ve hakikî bir yükümlülük değildir. Kuşkusuz Allah'ın dini, şer'î ve itibarî bir yükümlülük olarak (âlimler tarafından) korunmak durumunda olduğu gibi, gerçek ve hakikî bir yükümlülük olarak (masum imamlar tarafından) korunmaya da gereksinim duymaktadır.

Böylece, peygamberlikle âlimlik makamları arasında bir diğer makamın da bulunduğu anlaşılıyor. Bu da, imamların makamıdır. Yüce Allah şu ayette onlardan söz etmektedir: *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları için, onlardan, buyruğumuzla doğru yola ileten imamlar kıldık."* (Secde, 24)

Ama bununla, *"Ona İshak'ı hediye ettik, üstelik Yakub'u da fazladan verdik. Hepsini de iyi insanlar yaptık. Onları emrimizle doğru yola ileten imamlar yaptık."* (Enbiyâ, 72-73) ayeti arasında bir çelişki yoktur. Çünkü peygamberlik ve imamlık niteliklerinin bir toplulukta birlikte bulunması, bunların diğerlerinde ayrı ayrı bulunmasına engel değildir. Daha önce tefsirimizin 1. cildinde, *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamıştı."* (Bakara, 124) ayetini tefsir ederken "İmamlık" meselesi üzerinde etraflıca durmuştuk.

Kısacası peygamberlerle âlimlerin makamları arasında bir makamları olan rabbaniler ve imamlar kitabın gerçeğini bilirler ve gerçek

bir gözetip kollamakla onu gözetip kollamakta ve onun şahitliğini yapmaktadırlar.

Burada İsrailoğullarının rabbanîleri ve imamları kastediliyor; fakat ayet bunun, Tevrat'ın Allah katından indirilen, yol göstericilik ve nur, yani ümmetin ihtiyaç duyduğu itikadî ve amelî bilgiler içeren bir kitap olmasından dolayı olduğunu göstermektedir. Tevrat'ın bu niteliklere sahip bir kitap olması, ancak rabbanilerin ve imamların yerine getirebilecekleri bir korunmayı ve gözetilmeyi gerektirdiğine göre, bu, Allah katından inen, ilâhî bilgiler ve amelî hükümler içeren bütün kitaplar için geçerli olan bir durumdur. Böylece maksadımız kanıtlanmış oluyor.

Dolayısıyla İmamın (a.s), "Bu rabbaniler, peygamberlerden aşağı bir konumda olan imamlardır" sözü, ayetteki sıralamadan hareketle onların mevki bakımından daha alt bir düzeyde olduklarını ifade etmektedir. Nitekim aynı ayette, ahbarın, yani âlimlerin de rabbanilerden daha aşağı bir konumda oldukları, bu sıralama ile ifade edilmiştir. İmamın (a.s), "Onlar sahip oldukları bilgilerle insanları eğitirler" sözü gösteriyor ki, İmama (a.s) göre "rabbani" kelimesi "rubûbiyet" kökünden değil, "terbiye" kökünden türemiştir. Rivayetin diğer bölümlerinin içerdiği anlamlar ise, buraya kadar yaptığımız açıklamalar ile açıklığa kavuşmuş oldu.

Belki de Ayyâşî'nin Malik Cüheni kanalıyla aktardığı rivayette, İmam (a.s); *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır."* ayetini tefsir ederken, "Bu ayet bizim [Ehlibeyt İmamları] hakkımızda inmiştir." derken bu anlama işaret etmek istemiştir. [c.1, s.322, h:118]

Tefsir-ul Burhan'da, *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."* ayetiyle ilgili olarak el-Kâfi adlı eserden naklen şöyle deniyor: Müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Müskan'dan merfu olarak şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Kim iki dirhem hakkında zulme dayalı bir hüküm verir, sonra da adamı bu hükme uymaya zorlarsa, *'Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir.'* ayetinin kastettiği kimselerden olur." Ravi der ki: Dedim ki: "Nasıl zorlar?" Buyurdu ki: Kırbaç vurma ve zindana atma yetkisine sahip olur, hükmüne razı olursa, ne âlâ; aksi takdirde ona kırbaç vurur ve zindana atar." [c.1, s.476, h:1]

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Tûsî et-Tehzib adlı eserinde[1] kendi rivayet zinciriyle İbn-i Müskan'dan, o da merfu olarak Peygamberimizden rivayet eder. Ayyâşî de Tefsirinde aynı hadisi mürsel olarak Peygamberimizden (s.a.a) rivayet eder.[2] Hadisin giriş kısımının ifade ettiği anlam, başka kanallarla Ehlibeyt İmamlarından da rivayet edilmiştir. [et-Tehzib, c.6, s.221, h:15]

Rivayette hükmün zorlama ile birlikte olmasının vurgulanması, hükmün, sonucu olan bir karar olması gerektiğini vurgulamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki, bir hükmün hüküm olabilmesi için, doğası gereği ayırıcı, çözümleyici, yani sonuç verici olması gerekir. Sırf kurgulamak, hükmetmek anlamına gelmez çünkü.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Said b. Mansur, Ebu Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Yüce Allah, *'Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir... zalimlerdir... fasıklardır."* ayetlerini özellikle Yahudiler hakkında indirmiştir."

Ben derim ki: Sözü edilen üç ayet mutlaktır, onları belli bir topluluğa özgü kılmayı gerektiren bir kanıt ortada yoktur. Kaldı ki, üçüncü ayet de Hıristiyanlarla ilgilidir. Ayrıca İbn-i Abbas'tan bununla çelişen rivayetler de aktarılmıştır.

Aynı eserde, Abd b. Hamid, Hakîm b. Cübeyr'den şöyle rivayet eder: Mâide suresinde yer alan bu üç ayetin anlamını Said b. Cübeyr'den sordum ve dedim ki: "Bazıları bu ayetlerin İsrailoğulları hakkında inmiş olduğunu, bizimle ilgili olarak inmediğini söylüyorlar, ne dersin?" Dedi ki: "Bu üç ayetin öncesindeki ve sonrasındaki ayetleri oku." İstediği ayetleri okudum. Dedi ki: "Hayır; bu ayetler bizim hakkımızda inmiştir."

Daha sonra İbn-i Abbas'ın azatlık kölesi Maksem ile karşılaştım ve Mâide suresinde yer alan bu üç ayet hakkında ona bir soru yönelttim ve dedim ki: "Bazıları diyorlar ki, bu ayetler bizim hakkımızda değil, İsrailoğulları hakkında inmiştir, ne dersin?" Dedi ki: "Bu ayetler hem İsrailoğulları hakkında, hem de bizim hakkımızda inmiştir. Onların ve bizim hakkımızda inen ayetler, onları da, bizi de bağlar."

1- [et-Tehzib, c.6, s.221-222, h:16]
2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.323, h:120]

Sonra Ali b. Hüseyin'in huzuruna vardım ve Mâide suresinde yer alan bu üç ayeti sordum ve bu ayetlerin kimler hakkında indiklerini Said b. Cübeyr'den ve Maksem'den de sorduğumu kendisine bildirdim. Dedi ki: "Maksem ne dedi?" Onun verdiği cevabı aktardım. Dedi ki: "Doğru söylemiştir. Fakat buradaki küfür, şirk menşeli küfür gibi değildir; fasıklık da şirk menşeli fasıklık gibi değildir; zulüm de şirk menşeli zulüm gibi değildir." Daha sonra Said b. Cübeyr'le karşılaştım ve Ali b. Hüseyin'in (a.s) verdiği cevabı ona aktardım. Bunun üzerine Said b. Cübeyr oğluna döndü ve "Bu cevabı nasıl buldun?" diye sordu. Oğlu dedi ki: "Bu cevabı senin ve Maksemin cevabından daha üstün buldum."

Ben derim ki: Bu rivayet ile önceki açıklamalar kapsamında belirginleşen şekliyle ayetin anlamı arasında bir uyumluluk vardır.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), aynı şekilde Tefsir-ül Ayyâşî'de Ebu Basir kanalıyla İmam Cafer'den *:"Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Affettiği yara ve benzeri zararları oranında günahları silinir."[1]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Mürdeveyh, Ensar'dan bir adam aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a), *"Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Adamın dişi kırılır veya eli kesilir ya da vücudunun bir uzvu kesilir yahut bir yeri yaralanır da bunu bağışlarsa, bağışladığı oranında günahları silinir. Diyetin çeyreğini bağışlarsa, günahlarının çeyreği bağışlanır. Diyetin üçte birini bağışlarsa, günahlarının üçte biri bağışlanır. Bütün diyetten vazgeçerse, bütün günahları silinir."

Ben derim ki: Benzeri bir rivayet de Deylemi kanalıyla İbn-i Ömer'den nakledilmiştir. Bu ve bundan önceki rivayette, günahların silinmesinin bağışlamanın miktarı oranında gerçekleşmesine yönelik olarak yer alan ifadeler, bölünme özelliğine sahip diyetin şer'an kısas konumunda görülmesinden, kısas ve diyetin de birlikte bölünme özelliğine sahip günahların bağışlanmasına denk tutulmasından hareketle varılan bir sonuçtur. Bütün bütüne uyarlandığı gibi parça da parçaya

---

1- [Füru-u Kâfi, c.7, s.358, h:1. Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.325, 129]

uyarlanır kuralından hareketle böyle bir çıkarsamada bulunulmuştur.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Her peygamberin bir şeiratı ve bir yolu vardır." [c.1, s.169-170]

Tefsir-ul Burhanda, *"Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar?"* ifadesiyle ilgili olarak el-Kâfi adlı eserden naklen şöyle deniyor: Müellif kendi rivayet zinciriyle Ahmed b. Muhammed b. Halid'den, o da babasından, o da merfu olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yargıçlar dört grupturlar. Bu grupların üçü ateşte, biri cennettedir. Bir adam bildiği hâlde zulümle hükmeder, o ateştedir. Bir adam bilmeden zulümle hükmeder, o da ateştedir. Bir adam bilmeden hakka göre hükmeder, o da ateştedir. Bir adam da bilerek hakka göre hükmeder, o cennettedir."

İmam (a.s) buyurdu ki: "İki hüküm vardır: Allah'ın hükmü, cahiliye hükmü. Allah'ın hükmünde yanılan kimse, cahiliye hükmüyle hükmetmiş olur." [c.1, s.478, h:1]

Ben derim ki: Her iki anlamı da destekleyen birçok rivayet gerek Şiî, gerekse Sünnî kanallarla aktarılmıştır. Bunlar yargı ve şahitlikle ilgili kitaplarda yer almaktadırlar. Ayet her iki anlama da işaret ediyor. Daha doğrusu her iki anlamı da ifade ediyor. İlk anlama gelince; zulüm esaslı bir hüküm ister bilerek verilsin, ister bilmeyerek verilsin, zulümdür. Aynı şekilde bilmeyerek hakka göre hükmetmek de öyledir. Çünkü bütün bunlarda, heva ve hevese uyulmaktadır. Yüce Allah da, *"Şu hâlde aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma."* ayetiyle hükmetme bağlamında heva ve hevese uymayı yasaklamıştır. Bunun karşılığı olarak da hakka göre hükmetmeyi zikretmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, bir hükmün caiz olmasının şartı, onun hak olduğunun bilinmesidir. Aksi takdirde böyle bir hüküm caiz olmaz; çünkü heva ve hevese tâbi olma durumu söz konusu olur. Heva ve heves menşeli bir hüküm de, Allah'ın hükmünün karşıtı olan cahiliye hükmü niteliğini hak eder.

İkinci anlama, yani hükmün, Allah'ın hükmü ve cahiliye hükmü olmak üzere ikiye ayrılması meselesine gelince; bu ayırımı şu ayetten algılıyoruz: *"Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar? Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"*

Çünkü bu ayette, iki hüküm şekli arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bununla beraber, Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Taberî Tefsirinde Katade'den, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi, kendilerini Allah'a vermiş rabbaniler ve âlimler de."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir; dedi ki: "Ayette geçen rabbanilerden maksat, Yahudilerin fakihleridir. Ahbar ise, onların âlimleridir." Yine Katade dedi ki: "Bize anlatıldı ki, bu ayet indiğinde Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Biz Yahudiler ve onların dışındaki başka dinlere mensup insanlara hükmederiz."

Ben derim ki: Aynı hadisi Suyuti de, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik..."* ayetiyle ilgili olarak Abd b. Hamid'den, İbn-i Cerir'den ve Katade'den rivayet etmiştir.

Rivayetten algıladığımız kadarıyla, Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan ifade, ayetle ilintilidir. Yani bu hususta kanıt olan ayettir. Bu durumda da ortaya bir problem çıkıyor. Çünkü ayet, sadece Tevrat'a göre Yahudiler hakkında hükmedilmesine delâlet ediyor. Bunu, ayette geçen:"*...Yahudilere..."* sözünden algılıyoruz. Yani Yahudi olmayanlara da bu hükmün geçerli olacağına ilişkin bir ifadeye rastlayamıyoruz. Aynı şekilde ayette Tevrat'ın dışında bir şeyle de hükmedilebileceğine dair bir ifade de yoktur. Oysa rivayetin zahirinden bu anlaşılmaktadır. Bu çelişki ancak, "Biz... hükmederiz." ifadesinin, "Peygamberler şöyle şöyle hükmederler." şeklinde algılanması durumunda ortadan kalkar, ki o zaman da ayetle ilgisi bulunmayan zayıf bir anlam ortaya çıkar.

Öyle anlaşılıyor ki, bazı raviler ilgili ayeti naklederken yanılmışlar ve Peygamberimiz bu sözü, *"Sana da... bu kitabı gerçek olarak indirdik. Şu hâlde insanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* ayetinin inmesi üzerine söylemiştir. Buna göre bu rivayet de bizim, "arasında" ifadesindeki zamirin özellikle Yahudilere değil de insanlara döndüğü yönündeki tespitimizi desteklemektedir. Bu da gösteriyor ki, ravi, o ayeti yanlışlıkla bu ayetin yerine aktarmıştır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَٓاءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ
بَعْضٍ ج وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ ط اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ
﴿٥١﴾ فَتَرَى الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فٖيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشٰٓى
اَنْ تُصٖيبَنَا دَٓائِرَةٌ ج فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِىَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهٖ فَيُصْبِحُوا
عَلٰى مَٓا اَسَرُّوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ نَادِمٖينَ ﴿٥٢﴾ وَ يَقُولُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ
الَّذٖينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لا اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ج حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا
خَاسِرٖينَ ﴿٥٣﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دٖينِهٖ فَسَوْفَ
يَأْتِى اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرٖينَ
يُجَاهِدُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَ لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَٓائِمٍ ج ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتٖيهِ
مَنْ يَشَٓاءُ ج وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٥٤﴾

51- Ey inananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.

52- Kalplerinde hastalık bulunanların, "Bize bir felâketin gelmesinden korkuyoruz!" diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Umulur ki Allah, fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar.

53- İnananlar, "Bunlar mı o bütün güçleriyle sizinle beraber olduklarına yemin edenler?" derler. Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybedenlerden olmuşlardır.

54- Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse (Yahudi ve Hıristiyanları dost edinirse, bilsin ki) Allah, yakında öyle

bir toplum getirecek ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın lütfü ve ihsanıdır, onu dilediğine verir. Allah, (lütfü ve ihsanıyla) geniştir, bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler üzerinde yapılacak genel bir değerlendirme, bunların, önceki ayetler grubuyla bağlantılı oldukları şeklindeki bir değerlendirmeyi ihtiyatla karşılamamızı gerektirmektedir. Aynı şekilde, *"Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun elçisidir..."* ifadesiyle başlayan sonraki iki ayetle ve ondan sonraki, *"Ey inananlar, ...kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost edinmeyin."* ayetiyle başlayan birkaç ayetle bağlantılı olduklarını söylemek oldukça zordur. *"Ey Elçi! ...duyur."* ayeti hakkında da aynı şeyi söyleyebiliriz.

Tefsirini sunduğumuz bu dört ayet ise, Yahudiler ve Hıristiyanlardan söz ediyor. Kur'ân, Mekke inişli ayetlerde onlardan söz etmezdi. Çünkü o gün için buna ihtiyaç yoktu. Bu yüzden sonraları Medine inişli ayetlerde onların durumlarına ilişkin açıklamalara yer verildiğini görüyoruz. Hatta hicretin ilk dönemlerinde de onlardan söz eden ayet hemen hiç yok gibidir. Çünkü Müslümanlar, o gün için sadece Yahudilerle bir arada, onlarla iç içe yaşamak durumundaydılar. Bu süre içinde ya onlarla karşılıklı saldırmazlık antlaşması çerçevesinde yaşamış veya onların hile ve komplolarını savmakla meşgul olmuşlar. Hıristiyanlarla ise bu süre içinde hiçbir problem olmamış; sadece Peygamberimizin (s.a.a) Medine'de ikâmet ettiği dönemin ikinci yarısında Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında bazı problemler olmuş. Dolayısıyla buna göre, bu dört ayetin bu dönemde inmiş olduğu ve bu ayetlerde sözü edilen fethin, Mekke fethi olduğu ihtimali söz konusu oluyor.

Ne var ki, daha önce tercih edilen görüşe göre, Mâide suresi Peygamberimizin Veda Haccını yaptığı yıl nazil olmuştur, demiştik. O sırada ise, Mekke çoktan fethedilmişti. Bu durumda, acaba burada, Mekke fethinden başka bir fetih mi kastediliyor? Yoksa bu dört ayet

Mekke fethinden önce, dolayısıyla surenin bütünün inişinden önce mi nazil olmuştur?

Öte yandan, *"Ey İnananlar! Sizden kim dininden dönerse..."* ayeti, acaba kendisinden önceki üç ayetle bağlantılı mıdır? Burada dinden dönmeleri beklenen kimseler kimlerdir? Yüce Allah'ın ileride ortaya çıkaracağını vaad ettiği topluluk kimlerden oluşmaktadır? Bu soruların her biri, belirsizliği bir kat daha arttırmaktadır. Bu konuda birbirini tutmayan birçok iniş sebebi rivayeti aktarılmıştır. Bunlar da, iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin çoğunda olduğu gibi, ayetlerin iniş sebebi olarak rivayet edilen ilk kuşak (selef) müfessirlerin kişisel görüşlerinden başka bir şey değildirler.

Rivayetler arasındaki bu korkunç farklılıklar, zihni bulandırmakta ve anlamın kavranmasını zorlaştırıp içinden çıkılmaz hâle getirmektedir. Bütün bunlara, bir de mezhebî taassubun ürünü görüşlerin karışıklığı eklenince iyice yoğunlaşmıştır. İleride buna ilişkin ilk kuşak ve son kuşak müfessirlerin görüşlerinden ve rivayetlerinden oluşan somut örnekleri gözler önüne sereceğiz.

Ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman, bu dört ayetin aralarında bir bütünlük oluşturdukları, buna karşın, öncesindeki ve sonrasındaki ayetler grubuyla herhangi bir bağlantılarının bulunmadığı sonucuna varıyoruz. Bu bakımdan dördüncü ayet, dört ayetle güdülen amacın bütünleyici unsuru gibi belirmektedir. Dolayısıyla ileride değineceğimiz gibi kimi araştırmacı müfessirlerin bu ayetlerle, özellikle bu ayetlerde zikredilen niteliklerle ilgili olarak ileri sürdükleri görüşlerde görüldüğü gibi ayetin anlamını şu veya bu tarafa çekmeye dönük geniş yelpazeli yorumlardan uzak durmak gerekir.

Ayetlerden genel olarak şunları algılıyoruz: Yüce Allah müminleri, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmek hususunda uyarıyor, bu konuda onları sert bir dille tehdit ediyor ve Kur'ân'ın o kendine özgü ifade tarzının çerçevesi içinde onları dost edinmenin dinî yapının yıkılmasına neden olacağını, buna karşın Allah'ın ileride bir toplumu ortaya çıkaracağını, onların dinî mücadeleyi yürütme misyonunu üstleneceklerini ve dinî yapıyı yeniden orijinal özelliklerine kavuşturacaklarını dile getiriyor.

"**Ey İnananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar, birbirlerinin velileridir.**" Ayette geçen "tettehizû" kelimesinin mastarı olan "ittihaz=edinme" ifadesiyle ilgili olarak Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "İttihaz; bir şeyi bir iş için hazırlamak amacıyla ona güvenip dayanmak demektir. Bu kelime, 'ahaze' fiilinin 'iftial' kalıbına uyarlanmış türevidir. Aslı 'i'tihaz'dır. Sonra hemzenin biri 'ta'ya dönüştürülmüş ve bu 'ta' da öbür 'ta'da idgam edilmiştir. Tıpkı 'va'd' kökünden türeyen 'ittiad' gibi. 'Ahz'ın birkaç anlamı vardır. 'Ahaz-el kitabe' dediğin zaman, kitabı eline almasını kastetmiş olursun. 'Ahaz-el kurbane' dediğin zaman, kurbanı kabul etmesini kastediyorsun. 'Ahazehu'llahu min me'menihi' dediğinde ise öldüğünü kastediyorsun. Bu kelimenin asıl anlamı ise, bir şeyin bir yönden başka bir yöne geçmesidir." Mecma-ul Beyan'dan alınan alıntı burada sona erdi.

Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde der ki: "el-Velâ ve et-tevalî, iki veya daha fazla şey arasında, ikisinin dışında yabancı bir şey olmayacak şekilde yakınlık meydana gelmesi anlamına gelir. Bu kelime, yer, nispet, din, arkadaşlık, yardım ve inanç açısından yakınlık anlamında kullanılır." (Müfredattan yaptığımız gerekli alıntı burada sona erdi.) Velâyet kavramının anlamını incelerken daha geniş bilgiler sunacağız.

Toparlayacak olursak; "velâyet" iki şey arasında, yakınlaştıkları husus bağlamında engelleri ve perdeyi kaldıracak şekilde bir yakınlığın meydana gelmesi anlamına gelir. Şayet bu yakınlaşma takva ve inanç bazında meydana geliyorsa, "veli" yardımcı demektir ve yakınlaştığı kimseye yardım etmesini hiçbir şey engelleyemez. Şayet ruhsal çekim türünden bir sevgi ve birliktelik nitelikli kaynaşma bazında bir yakınlaşma ise, "veli" sevgilidir ve insan böyle bir durumda nefsinin sevgilinin iradesinden etkilenmesine, sevgilinin istediğini vermesine engel olamaz. Şayet bu yakınlık soy bazında söz konusu ise, "veli" bu bağlamda yakın olduğu kişinin, söz gelimi mirasçısı olur ve hiç ir şey onu bundan alıkoyamaz. Eğer itaat bazında bir yakınlaşma söz konusuysa, "veli" bu açıdan yakın olduğu kişi üzerinde dilediği gibi hüküm verir.

Yüce Allah, *"Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin."* ayetinde veliliği, herhangi bir özellikle veya bir bağla kayıtlandırmamıştır. Dolayısıyla ifade mutlaktır. Şu kadarı var ki, yüce Allah bir sonraki ayette,

"Kalplerinde hastalık bulunanların, 'Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların arasında koşuştuklarını görürsün." buyurmuştur. Bu da gösteriyor ki; ayette geçen velilikten maksat, bir tür yakınlık ve ilişkidir ki, *"Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz"* bahanesini ileri sürmelerini gerektirmiştir. Burada başlarına bir felâketin, bir yıkımın gelmesini kastediyorlar. Bu felâketin, Yahudilerin ve Hıristiyanların dışında başka bir topluluktan gelmesi mümkün olduğu gibi, bizzat Yahudi ve Hıristiyanlardan gelmesi de mümkündür. Birinci olasılığı göz önünde bulundurarak bu iki topluluğu yardım bazında veli edinerek onların yardımıyla konumlarını pekiştirmeyi, ikinci olasılığı dikkate alarak da sevgi ve içiçe yaşama bazında onları dost edinmek suretiyle zararlarından kurtulmayı amaçlamış olurlar.

Sevgi duyma ve içiçe yaşama yakınlığı anlamında velâyet, iki sonucu birden verir. Yardım etmeyi ve ruhsal kaynaşmayı yani. Ayette de kastedilen budur. *"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse..."* ayetinin içerdiği kayıtların ve niteliklerin, bu ayette geçen velâyetle, sevgi duyma anlamında dostluğun kastedildiğini, başka bir anlamın kastedilmediğini gösterdiğini ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Bazı müfessirler, ayette geçen "velâyet" kavramıyla, yardımlaşma esaslı dostluk kastedildiği hususunda ısrarlıdırlar. İki kişi veya iki ulus arasında ihtiyaç duyulduğu sırada karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı ittifak ve antlaşmalar yani. Bu müfessirler, buna kanıt olarak, ayetin zahirinden de algılandığı gibi, ayetlerin Veda Haccından önce, hicretin ilk dönemlerinde inmiş olmasını gösterirler. O günlerde Peygamberimiz (s.a.a) ve Müslümanlar henüz Medine ve çevresindeki Fedek ve Hayber gibi yerlerde yaşayan Yahudiler sorununu çözmemişlerdi. Hıristiyanlar sorun da öyle. Bunlarla bazı Arap kabileleri arasında yardımlaşma esasına dayalı ittifaklar ve antlaşmalar imzalanmıştı.

Ayetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak aktarılan kimi olaylarla bu değerlendirmeler arasında da bir paralellik vardır. Bu rivayetlerin birinde şöyle anlatılır: Hazreç'ten Avfoğulları kabilesine mensup Ubade b. Samit, Resulullah'a (s.a.a) savaş açan Kaynukaoğulları Yahudileri ile imzaladığı ittifak antlaşmasını feshetti. Ama münafıkların elebaşısı Abdullah b. Übey bu antlaşmayı feshetmediği gibi onlar için sağa sola koşuşturarak, *"Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz."* diyordu.

Yine bu tür rivayetlerin birinde, Ebu Lübabe kıssası anlatılır. Buna göre, Resulullah (s.a.a) onu Kurayzaoğullarını sığındıkları kalelerinden çıkarmak ve onlar hakkında hükmünü uygulamak üzere görevlendirir. O da eliyle gırtlağını işaret ederek, hükmünün onları kılıçtan geçirmek olduğunu belirtir.

Bir diğer rivayete göre, bazıları Şam Hıristiyanlarıyla yazışıyorlardı ve onlara Medine'de olup bitenleri haber veriyorlardı. Yine bazıları, borç para almak gibi maddî konularda kendilerinden yararlanabilmek için Medine Yahudileriyle yazışıyorlardı.

Diğer bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, kimi Müslümanlar Uhud'da karşılaşılan hezimetten ve öldürülmelerden sonra falan Yahudiye veya falan Hıristiyana sığınmak istemişlerdi.

Bu rivayetler, *"Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz."* diyenlerin münafıklar oldukları hususunda ittifak etmiş gibidirler. Kısacası, söz konusu müfessirler demek istiyorlar ki: Ayetler, Müslümanlarla Yahudi ve Hıristiyanlar arasında yardımlaşma esaslı ittifak ve dostluk antlaşmalarının imzalanmasını yasaklamaktadır.

Diğer bazı müfessirler ise, ayetin lafızları ve akışı itibariyle sevgi duyma ve güvenip dayanma anlamındaki bir veliliği yasaklamaktan uzak olduğunu iddia edecek kadar ısrarla bu görüşü savunmaktadırlar. Onlara göre, ayet lafızları ve akışı itibariyle bu anlamdan uzak olduğu gibi, iniş sebebi ve ayetlerin indiği sıralardaki Müslümanların ve Ehlikitab'ın genel durumu itibariyle de bundan uzaktır.

Zimmet ehli ve antlaşmalı oldukları hâlde, ayet onlarla içiçe yaşamayı, onlarla kaynaşmayı nasıl yasaklasın ki?! Yahudiler Medine'de Peygamberimizle ve ashabla birlikte yaşıyorlardı ve onlardan tam bir eşitliğe uygun bir muamele görüyorlardı. (Adı geçen müfessirin görüşlerini özetleyerek sunduk.) Hiç kuşkusuz bu yaklaşım, ayetin anlamı açısından yersiz bir toleransın ifadesidir. Ayetin Veda Haccından önce, yani Mâide suresinin indiği yıldan önce indiğini söylemelerinin fazla bir problem oluşturmadığını düşünüyoruz; ancak bu, ayette geçen velâyet kavramının yardım amaçlı ittifak olmasını ve sevgi esaslı dostluk olmamasını gerektirmez.

Kanıt olarak sundukları nüzul sebebine ilişkin rivayetlere ve bunların, ayetin bazı Arap kabileleri ile Yahudi ve Hıristiyan toplulukları ara-

sında gerçekleştirilen yardım esaslı ittifaklar hakkında indiğini gösterdiklerini ileri sürmelerine gelince; bu hususta şu itirazlarımız vardır:

Birincisi: Nüzul sebepleriyle ilgili rivayetler birbirleriyle çelişmektedirler, tümünün aynı anlamı vurguladıkları söylenemez. Dolayısıyla bunların üzerinde birleştikleri güvenilir bir anlam elde etmek mümkün değildir.

İkincisi: Ayet, Yahudilerle gerçekleştirilen yardım esaslı ittifaklarla, böyle bir ittifak bağlamında ilgili olsa bile, Hıristiyanlarla ilgili olması mümkün değildir. Çünkü o dönemde Müslüman Araplarla Hıristiyanlar arasında herhangi bir sözleşme imzalanmamıştı.

Üçüncüsü: Ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak anlatılan rivayetlerin içerdikleri olayların doğru olduğunu kabul etsek bile, daha önceki bölümlerde vurguladığımız gibi, iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin büyük bir kısmı, zayıf olmakla birlikte tarihsel olarak aktarılan olayların, kendilerine uygun düşen Kur'ân ayetlerine uyarlanmalarından ibarettirler. Bunun bir sakıncası olmamakla birlikte, bu olayların Kur'ân ayetlerinden herhangi birinin genel niteliğini özele dönüştürdüğünü ya da ayetin lafzî mutlaklığını kayıtlandırdığını söylememiz asla mümkün değildir. Ayetin zahiri de buna müsaade etmez. Eğer ayetin zahiri, kendi lafzından kaynaklanan somut bir karine olmaksızın, özel bir iniş sebebi yüzünden kayıtlandırılacak olsaydı, Kur'ân'ın inişine muhatap olan özel topluluğun ölmesiyle birlikte Kur'ân da ölürdü; Kur'ân'ın iniş asrından sonra meydana gelen herhangi bir olayla ilgili olarak Kur'ân'ın kanıtsallık özelliği kalmazdı. Böyle bir iddiayı ne Kitap, ne sünnet, ne de sağlığını yitirmemiş akıl kabul eder.

Bazılarının, "Ayette geçen 'velâyet' kavramını, sevgi duymak ve güvenip dayanmak anlamına almak yanlıştır. Ayet, lafızları ve akışı itibariyle bu anlamdan uzak olduğu gibi, iniş sebebi ve ayetlerin indiği sıralardaki Müslümanların ve Ehlikitab'ın genel durumu itibariyle de bundan uzaktır." şeklindeki iddialarına gelince; bu sözlerin üzerinde iyice düşününce, doğru dürüst bir anlamının olmadığı sonucuna varırız. Çünkü söz konusu müfessirlerin sözünü ettikleri nüzul sebeplerinin ve genel durumun bu anlamdan uzak olması, ancak ayetin bu tür nesnel olgulara uyarlanamaması durumunda geçerli olabilir. Ayetin delâletini, salt ilgili olarak indiği gelişmeye ve o günkü genel duruma

özgü kılmaksa, kanıtlanacak bir durum değildir. Tam tersine, ayetin zahirinin mutlak ifadesinden algılanan kanıt, bunun aksini göstermektedir. Nitekim tefsirini sunduğumuz ayetin mutlak olduğunu ve belli bir olguyla kayıtlanmasını gerektirecek bir kanıtın söz konusu olmadığını belirtmiştik. Dolayısıyla ayette geçen "velâyet" sevgi duyma anlamına gelmektedir.

Söz konusu müfessirlerin; "Ayet, lafızları ve akışı itibariyle böyle bir anlamdan uzaktır" demeleri ise, oldukça ilginçtir. Keşke bilseydim, bu zatlar, niteledikleri ve ayetin lafızlarına yükledikleri uzak olma durumuyla neyi kastediyorlar? Hele lafızlarla da yetinmemiş, ayetin akışını da buna ilave etmişlerdir.

Ayetin lafızlarının veya akışının böyle bir anlamdan uzak olduğu nasıl söylenebilir ki?! Oysa *"Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin."* ifadesinin hemen arkasından, *"Onlar birbirlerinin velileridir."* ifadesine yer veriliyor. Bu da gösteriyor ki, kastedilen; sevgi, birlik ve kaynaşma esaslı dostluktur. İttifak ve antlaşma niteliğindeki dostluk değil. Çünkü "Yahudi ve Hıristiyanlarla antlaşmalar imzalamayın. Onlar birbirleriyle antlaşma imzalamışlardır" demenin bir anlamı olmaz. Kaldı ki, Yahudiler arasında mevcut bulunan ve onları birbirlerine bağlayan, ulusal sevgi ve kardeşlik anlamını içeren dostluk olgusudur. Hıristiyanlar arasında da benzeri bir bağdan söz edilebilir. Ya da olsa olsa, aralarında din açısından bir sevgi ve sempatiden söz edilebilir. Yoksa bunun dışında aralarında herhangi bir antlaşmanın varlığından söz edilemez.

Aynı değerlendirmeyi, bundan sonra yer alan şu ifade için de yapabiliriz: *"Sizden kim onları veli yaparsa, o, onlardandır."* Aklî değerlendirme, bir toplumu dost edinen kimsenin o toplumdan olmasını gerektirir. Çünkü sevgi ve sempati, ayrılıkları birleştirir, farklı eğilimlere sahip ruhları bir araya getirir, algılayışların birleşmesini, ahlâkların bağlantılı olmasını, davranışların benzeşmesini sağlar. Bu nedenle sevgi duyma esaslı velayetin iyice yerleşmesinden sonra, birbirini seven iki insanın bir tek nefse sahip bir insan gibi davranmaya başladıklarını, aynı iradeye sahipmişler gibi tavırlar sergilediklerini, bunlardan birinin, hayat tarzı ve ilişki biçimi bağlamında ötekinin adımını koyduğu yere adımını koyduğunu görürsünüz.

İşte bir toplumu dost edinen kimsenin onlardan olmasını, onların bir ferdi gibi algılanmasını gerektiren durum budur. Nitekim, "Bir kavmi seven onlardandır.", "Kişi sevdiği ile beraberdir." denilmiştir. Nitekim yüce Allah, buna benzer gerekçelerle müşrikleri veli edinmeyi de yasaklamıştır: *"Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri hâlde siz onlara sevgi iletiyorsunuz!... Kim onları veli edinirse, işte zalimler onlardır."* (Mümtehine, 1-9) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa, Allah'a ve Elçisine düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin."* (Mücâdele, 22)

Bir diğer ayette ise, yüce Allah kâfirler -ifade geneldir; dolayısıyla Yahudileri, Hıristiyanları ve Müşrikleri birlikte kapsar- hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur. Ancak onlardan korunmanız gayesiyle sakınmanız başka. Allah sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28) Ayetin sevgi ve sempati nitelikli dostluğu kastettiği, antlaşma imzalama ve ittifak kurma nitelikli dostluğu kastetmediği ise açıktır. Kaldı ki, o sırada, yani Âl-i İmrân suresinin indiği sıralarda Peygamberimizle Yahudiler arasında, aynı şekilde Peygamberimizle müşrikler arasında çeşitli antlaşmalar imzalanmış, ittifaklar kurulmuştu.

Kısacası, aklî değerlendirme açısından, bir topluluğun bir kavimden olmasını gerektiren dostluğun sevgi ve sempati nitelikli dostluk olduğu, ittifak kurma ve antlaşma imzalama nitelikli dostluk olmadığı açıktır. Eğer *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* ayetinin maksadı, bu yasaktan sonra, onlarla yardımlaşma esasına dayalı ittifak sözleşmeleri imzalayanlar, yasağı çiğneme günahını işlemelerinden dolayı, zulüm açısından bu zalimlerin topluluğuna dâhildirler, şeklinde olsaydı, -son derece yersiz olması bir yana- ayetin lafızları açısından da uzak olurdu ve böyle bir anlam elde etmek için, ayette fazladan lafzî kayıtların olması gerekirdi.

Kur'ân'ın ifade tarzının bir özelliği, daha önce caiz olan ve toplum içinde yaygın olarak uygulanan bir şeyi yasaklarken, daha önceki yasal hükmü gözetmek ve eskiden yürürlükte olan nebevî pratiğe saygı

duymak maksadıyla, buna işaret etmesidir. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Allah'a ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28) *"Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğunu arayın ve ...yiyin, için."* (Bakara, 187) *"Bundan sonra artık sana başka kadınlarla evlenmek, ...bunları başka eşlerle değiştirmek helâl değildir."* (Ahzâb, 52) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bu da gösteriyor ki, ayetin lafızları ve akışı, içerdiği velayet kavramının sevgi ve sempati nitelikli dostluk anlamında olmasından uzak değildir. Bilâkis, şayet ayetin lafızlar ve akışı, bir anlamdan uzak olacaksa, o da kavram için öngörülen diğer anlamlar olacaktır.

Bazı tefsir bilginlerinin, "Kalplerinde hastalık bulunanlardan maksat, münafıklardır." şeklindeki sözlerine gelince; ayetin akışının böyle bir anlam elde etmeye elverişli olmadığını ileride yeri gelince açıklayacağız.

Şu hâlde, *"Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin"* ifadesinden maksat, ruhsal olarak insanları birbirine çeken sevgi ve sempatinin yasaklanmasıdır. Çünkü bu tür psikolojik bir yakınlaşma, iki tarafın ahlâkî açıdan birbirlerini etkilemelerine yol açar. Bu da Müslümanlar toplumunun hakka uyma mutluluğu esasına dayalı dinsel yaşam tarzının, heva ve hevese uyma, şeytana tapma, fıtrî yaşam çizgisinden sapma esasına dayalı küfür nitelikli yaşam tarzına dönüşmesini doğuracak bir olgudur. Burada, onlardan Yahudiler ve Hıristiyanlar diye söz edilmesinin ve gelecek ayetlerde olduğu gibi "Ehlikitap" diye söz edilmemesinin sebebi, Ehlikitap tabirinin onların bir şekilde Müslümanlara yakın olmalarını çağrıştırması ve Müslümanlarda onlara karşı bir sevgi duygusunun uyanmasına yol açmasıdır. Dolayısıyla sevgi beslemenin yasaklandığı bir ifadede bu kavramın kullanılması uygun düşmezdi.

Sonraki ayetlerin birinde, *"Ey inananlar, sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın."* buyurulmasına gelince; burada dost tutma yasaklandığı hâlde, onlardan söz edilirken Ehlikitap oluşları ön plâna çıkarılıyorsa da, bunun yanı sıra Allah'ın dinini eğlence ve oyun yerine koymakla nitelendirilmeleri, Ehlikitap niteliğini bir övgü niteliğinden çıkarıp yergi niteliği hâline getiriyor. Çünkü bir topluluğa hakka çağı-

ran ve hakkı açıklayan bir kitap verilir, bunun ardından kalkıp Allah'ın dinini eğlence ve oyun yerine koyarlarsa, onlar, dost edinilmemeye herkesten daha layık olurlar. Böyle kimselerle birlikte yaşamaktan, onlarla aynı düzlemi paylaşmaktan kaçınmak öncelikli görev niteliğini kazanır. Böyle kimseleri sevmekten kaçınmak kaçınılmaz olur.

"Onlar, birbirlerinin velileridir." ifadesine gelince; daha önce de vurguladığımız gibi, burada geçen "velâyet"ten maksat, nefislerinin yakınlaşmasını, ruhlarının kaynaşmasını gerektiren sevgi ve sempati nitelikli dostluktur. Onlar bu yakınlaşma ve kaynaşma sonucunda heva ve hevese tabi olma hususunda görüş birliği içinde olurlar. Aynı tavrı sergilemek suretiyle, hakka tepeden bakarlar, onu kabul etmeye yanaşmazlar. Allah'ın nurunu söndürme mücadelesinde güç birliği yaparlar. Hz. Peygambere (s.a.a) ve Müslümanlara karşı birbirleriyle yardımlaşarak birlikte hareket ederler. Sanki aynı dine mensup bir tek nefis gibi davranırlar. Aslında aralarında bir din birliğinden söz edilemez; fakat İslâm'ın onları hakka davet etmesi, heva ve heves peşinde koşmaktan ibaret olan hedefleriyle çakışması, şehevî arzularının peşinde hiçbir sınır ve kural tanımaksızın koşmalarına, dünya zevklerine diledikleri gibi dalmalarına engel olması, onları görüş birliği içinde hareket etmeye yönetmiş, Müslümanlara karşı bir el gibi olmalarını gerektirmiştir.

İşte aralarındaki şiddetli düşmanlığa ve nefrete rağmen iki topluluğu, yani Yahudileri ve Hıristiyanları birbirlerine yaklaştıran, birbirlerine döndüren, Yahudilerin Hıristiyanları, Hıristiyanların Yahudileri, bazı Yahudilerin diğer bazı Yahudileri ve bazı Hıristiyanların diğer bazı Hıristiyanları dost edinmelerinin, sevmelerinin nedeni budur. *"Onlar, birbirlerinin velileridir..."* ifadesinin sözel olarak müphem oluşuyla verilmek istenen mesaj da budur. Bu açıdan cümle, *"Yahudileri ve Hıristiyanları veliler edinmeyin."* ifadesinin gerekçesi niteliğindedir. Bu açıdan şöyle bir anlam elde ediyoruz: Onları dostlar edinmeyin; çünkü onlar, aralarındaki şiddetli ayrılıklara, parçalanmışlıklara rağmen birbirlerinin dostlarıdır, size karşı el birliği ederler. Sevgi ve sempatiyle onlara yaklaşmanız size bir fayda getirmez.

"Onlar, birbirlerinin velileridir." ifadesinden başka bir anlam çıkarmak da mümkündür. Şöyle ki: Onları dost edinmeyin; çünkü siz

ancak onların size dost olduklarını düşündüğünüz bir kısmını, diğer bir kısmına karşı yardımlarından yararlanmak için dost edinirsiniz; fakat bunun size bir yararı olmayacaktır. Çünkü onlar, birbirlerinin dostudurlar; kendilerine karşı size yardım etmeleri beklenemez.

"**Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.**" Ayetin orijinalindeki "yetevelle" kelimesinin mastarı olan "et-tevellî" veli edinmek, dost edinmek demektir. "Min" edatı ise, tab'iz (bütünden bir parçayı ifade edmek) içindir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: "İçinizden kim onları dost edinirse, o, onlardan biri olur."

Burada bir indirgeme söz konusudur. Bu indirgeme sonucu, müminlerin bazıları, Yahudilerin ve Hıristiyanların bazıları hâline gelirler. Bu da bizi şu noktaya götürüyor ki: İman, karışık veya net, bulanık veya berrak olmak açısından çeşitli dereceleri bulunan bir gerçekliktir. Bunu birçok Kur'ân ayetinden algılamak mümkündür: *"Onların çoğu, ancak ortak koşanlar olarak Allah'a inanırlar."* (Yûsuf, 106) İşte imanda bulunması muhtemel olan bu karışıklığı ve bulanıklığı, bir sonraki ayette yüce Allah kalp hastalığı olarak ifade etmektedir: *"Kalplerinde hastalık bulunanların... onların arasında koşuştuklarını görürsün."*

Demek ki, görünüşte müminlerden olsalar da, dost edinen bu insanları, yüce Allah Yahudiler ve Hıristiyanlardan saymaktadır. En azından bunlar iman demek olan hidayet yolunu izlememektedirler. Bilâkis, onların izledikleri yolu izlemektedirler. Bu yol da onları nereye götürüyorsa, bunları da oraya götürmektedir.

Bu yüzden yüce Allah, müminlerin içinde yer alan bu bir kısım insanları Yahudi ve Hıristiyanların bir kısmı olarak değerlendirmesini, *"Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* ifadesiyle gerekçelendirmektedir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyle olur: Sizden onları dost edinen kimse, onlardandır; sizin yolunuzu izlememektedir. Çünkü iman yolu, ilâhî hidayet yoludur. Onları dost edinen bu adam ise, onlar gibi zalimdir. Allah da zalimler topluluğunu hidayete iletmez.

Ayet, görüldüğü gibi, sırf müminlerden onları dost edinenleri, onların yerlerine koymakla yetinmiş, bunun ayrıntı nitelikli sonuçlarına değinmemiştir. Gerçi ayetin lafzı bir kayıtla sınırlandırılmamıştır; fakat amaç, *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* (Bakara, 184)

"Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür." (Ankebût, 45) ayetlerinde ve benzeri diğer ayetlerde olduğu gibi ölçü beyanı olduğu için, ayrıntı nitelikli sonuçlar açısından ayetin müphem olduğunu kabul etmeliyiz. Dolayısıyla ayrıntı nitelikli bir meselede hüküm vermek için bu ifadeden kanıt edinmek hususunda sünnetin açıklayıcılığına ihtiyaç vardır. Bu konuda detaylı bilgi edinmek için fıkıh bilimine başvurmak gerekir.

"**Kalplerinde hastalık bulunanların... onların arasına koşuştuklarını görürsün.**" Bu ifade, önceki ayette yer alan, *"Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* ifadesine ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. Buna göre, ilâhî hidayet, bunların -sapıklıktan ibaret olan- hallerini kapsamadığı için, onların arasında koşuşturuyorlar, bu konuda işitmeye değmeyecek bahaneler üretiyorlar. Yüce Allah, *"onların arasında koşuştuklarını..."* buyuruyor da, söz gelimi "onlara doğru koşuştuklarını..." buyurmuyor. Çünkü onlar, onlardandırlar; sapıklık açısından onların yerini tutmuşlardır. Şu hâlde bunlar, başlarına bir felâket gelmesinden korktukları için bu şekilde koşuşturmuyorlar, böyle bir şeyden korkmaları da söz konusu değildir. Bu, Peygamber (s.a.a) ve müminler tarafından kendilerine yönelebilecek bir eleştiriyi ve ayıplamayı savmak için uydurdukları bir bahanedir. Onları bu şekilde onların arasında koşuşturmaya iten şey, onları -Yahudileri ve Hıristiyanları- dost edinmiş olmalarıdır.

Her zulmün ve batılın bir gün yok olup gitmesi, zulmü ve batılı esas alan bir hayat sisteminin rezaletinin ortaya çıkması ve hak gibi görünen yöntemlerle batıl hedeflere yönelenlerin umutlarının suya düşmesi kaçınılmazdır. Nitekim yüce Allah, *"Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* buyururken bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Dolayısıyla yüce Allah'ın bir fetih bahşetmek veya katından bir emir indirmek suretiyle onların, yaptıklarından pişmanlık duymalarını, görünümlerinin sahte olduğunun, söylediklerinin yalan olduğunun müminler tarafından bilinmesini sağlaması kaçınılmazdır.

Bu açıklama ile, *"Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* ifadesinden sonra *"Kalplerinde hastalık bulunanların..."* ifadesine yer verilmesinin nedeni de anlaşılıyor. Daha önce zalimlerin işledikleri zulüm itibariyle amaçlarına ulaşamamalarını ifade ettiği anlamı açıklamıştık.

Buna göre, sözü edilen bu kimseler, kalplerinde olmayan bir görünümle Hz. Peygamberin (s.a.a) ve müminlerin karşısına çıkmaları bakımından münafık kimselerdirler. Bu özelliklerinden dolayı da Yahudi ve Hıristiyanlar arasında telaşla koşuşturmalarını da "başlarına bir felâketin gelmesinden korkmak" şeklinde yorumluyorlar. Oysa bu davranışlarının, kalplerinde gizli bulunan duygularıyla örtüşen gerçek yorumu, Allah'ın düşmanlarını dost edinmeleridir. İki yüzlülüklerinin altındaki neden budur. Mümin görünüp içlerinde küfrü saklamak anlamında münafık oluşlarına gelince, ayetlerin akışından böyle bir anlamı algılamak mümkün değildir.

Bazı tefsir bilginleri, konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetleri de kanıt olarak göstererek, burada Abdullah b. Übey ve arkadaşları gibi münafıkların kastedildiğini söylemişlerdir. Buna göre, bu münafıklar, bir yanda müminlerle birlikte oturup kalkıyor, onlara şirin görünmeye çalışıyorlardı, bir yandan da Yahudi ve Hıristiyanlarla dostluk kuruyor, yardımlaşma ve dayanışma esaslı antlaşmalar yapıyorlardı. İki tarafı birden idare ediyorlardı. Her durumda kazançlı çıkmak ve gıpta ile bakılmak için, kişisel çıkarlarını koruma amacına yönelik olarak temkinli davranıyorlardı. Dolayısıyla taraflardan hangisinin başına bir felâket gelseydi, bu ustaca politikaları sayesinde kendileri güvende olacaklardı!

Fakat söz konusu müfessirlerin anlattıkları, ayetlerin akışı ile örtüşmüyor. Çünkü ayetlerin akışı, onların Allah katından Müslümanlara bahşedilen bir fetih veya bir lütuf dolayısıyla onların pişmanlık duyacakları beklentisini ifade etmektedir. Kastedilen fetih, Mekke'nin fethi veya Yahudi kalelerinin ve Hıristiyan yerleşim birimlerinin fethi ya da buna benzer bir gelişmedir. Bu takdirde ise, onların pişmanlık duymalarının bir anlamı olmaz. Çünkü onlar, iki taraf nezdinde de kendilerini güvenceye alacak ihtiyatlı bir tavır içindeydiler. İhtiyatlı davranan insan ise, pişman olmaz. Dolayısıyla, onlar açısından bir pişmanlığın gerçekleşmesi, ancak bir kerede müminlerden kopup, Yahudi ve Hıristiyanlara katılmaları, sonra başlarına bir felâket gelmesi durumunda söz konusu olabilir.

Aynı şekilde yüce Allah'ın, amellerinin boşa gideceği, sonunda hüsrana uğrayacakları yönündeki açıklamaları da ancak böyle bur durumda karşılık bulmuş olur: *"Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybeden-*

lerden olmuşlardır." Burada kastedilen durum da, onların münafık olmaları, çıkarları ve istekleri için ihtiyatlı bir tutum sergilemeleri ile bağdaşmıyor. Çünkü başına gelmesinden korktuğu bir şeye karşı kendini koruyacak şekilde ihtiyatlı bir tutum içine giren insanın, korktuğu şeyin gerçekleşmemesi durumunda, bu tutumundan zararlı çıkmasının bir anlamı yoktur. Çünkü ihtiyatlı davranmak, aklî bir tutumdur ve bundan dolayı ne pişmanlık duyulur, ne yergi hak edilir.

Ancak şunu söyleyebilirler: Onların yerilmelerinin sebebi, ilâhî yasağı çiğnemeleri, Allah'ın fetih vaadini inandırıcı bulmamalarıdır. Bu çıkarsama özü itibariyle doğru olsa bile, ayette, buna ilişkin lafzî bir kanıt edinmek mümkün değildir.

"**Umulur ki Allah, fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar.**" İfadenin orijinalinin başında yer alan "asa" kelimesi, insanların sözlerinde olduğu gibi, yüce Allah'ın sözleri içinde de temenni anlamını ifade eder; -daha önce, bu temenninin dinleyici ya da içinde bulunulan durum itibariyle geçerli olduğunu belirtmiştik- ancak, ifadenin akışından edindiğimiz intiba, dolayısıyla karine, bunun kesin olarak gerçekleşecek bir vaat olduğunu göstermektedir. Çünkü ifade, *"Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* ifadesinde dile getirilen hususu pekiştirmeye, bunun doğruluğunu vurgulamaya, içerdiği hususun kesinlikle gerçekleşeceğini ifade etmeye yöneliktir.

Yüce Allah fetihten söz ederken, fetihle katından bahşedeceği ve pek net olmayan bir lütuftan söz ediyor. Dolayısıyla bu fetihle bizce meçhul olan bir gelişmeye değiniyor. Bu da, fetih kelimesinin başındaki "lam"ın cins için olduğunu, zihinde bilinen bir olguya işaret etmediğini gösterir. Dolayısıyla bununla kastedilenin, çeşitli ayetlerde vaat edilen Mekke fethi olması söz konusu değildir, diyebiliriz. Örneğin, şu ayetlerde olduğu gibi: *"Kur'ân'ı sana gerekli kılan Allah, elbette seni, varılacak yere döndürecektir."* (Kasas, 85) *"Andolsun, Mescid-i Haram'a gireceksiniz."* (Fetih, 27) Bunun gibi daha birçok ayet örnek verebiliriz.

Kur'ân'da fetihten söz edildiğinde, bununla genellikle Mekke'nin fethi kastedilmekle beraber, bazı yerlerde bu ifadeyi Mekke'nin fethi şeklinde yorumlamak mümkün görünmüyor. Şu ayette geçen fetih ifa-

desini buna örnek gösterebiliriz: *"Doğru iseniz bu fetih ne zaman? diyorlar. De ki: 'Fetih günü gelince, inkâr edenlere inanmaları fayda vermez ve kendilerine mühlet de verilmez.' Sen onlardan yüz çevir ve bekle, zaten onlar da beklemektedirler."* (Secde, 28-30) Burada yüce Allah, söz konusu fetih gerçekleştiğinde, daha önce kâfir olanların, bu sırada inanmalarının kendilerine bir fayda vermeyeceğini ve kâfirlerin böyle bir fethi beklediklerini bildirmektedir.

Şunu biliyoruz ki, bu hususlar ne Mekke'nin fethi ile, ne de Müslümanların bugüne kadar elde ettikleri diğer fetihlerle ilgili değildir. Çünkü imanın fayda vermemesinden, yani tövbenin işe yaramamasından söz etmek, -daha önce, tefsirimizin 4. cildinde Nisâ suresi, 17-18. ayetleri tefsir ederken tövbe kavramı üzerinde durduğumuz sırada belirttiğimiz gibi- ancak iki durumla birlikte söz konusu olabilir: Ya hayattan ayrılma anında, dünya ile ahiretin yer değiştirmesi dolayısıyla insanın seçme özgürlüğünün ortadan kalkması durumunda. Ya da olumsuz huy ve karakterlerin tövbe ve Allah'a dönme ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde kalplerin katılaşmasına yol açması durumunda. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Rabbinin bazı ayetlerinin geldiği gün, daha önce inanmamış ya da imanından bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması fayda sağlamaz."* (En'âm, 158) *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp, 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler ve kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur."* (Nisâ, 18)

Bu bakımdan, eğer ayette geçen fetihten maksat, Mekke'nin yahut Yahudi kalelerinin veya Hıristiyan yerleşim birimlerinin fethi gibi Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen herhangi bir fetihse, buna diyecek bir şey yok. Ancak daha önce de işaret ettiğimiz gibi, *"içlerinde gizlediklerine..."* ve *"İnananlar... derler."* ifadeleriyle anlatılanların bu ihtimalle örtüşmesi pek açık değildir.

Ama eğer sözü edilen fetihten maksat, İslâm'ın küfrün işini bitirmesi ve Resulullah ile kavminin arasında kesin hükmün verilmesi ise, hiç kuşkusuz bu, Kur'ân'ın geleceğe ilişkin gaybî haberlerindendir. Yüce Allah bu haberlerde, bu ümmetin ileride karşılaşacağı kimi olayları ve gelişmeleri haber verir. Böyle bir çıkarsama, Yûnus suresinde yer alan şu ifadelerin anlamlarıyla da örtüşmektedir: *"Her ümmetin*

bir elçisi vardır. Elçileri gelince aralarında adaletle hükmolunur..." (Yûnus, 47-56)

"Onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar." Pişmanlık, yapılmaması gereken bir işin yapılmasından veya yapılması gereken bir işin yapılmamasından dolayı içine düşülen psikolojik bir durumdur. Onlar bir şey yapmışlardır. Yüce Allah, bunu izleyen ayette, onların amellerinin boşa gittiğinden ve ticaretlerinin hüsranla sonuçlandığından söz ediyor. Onların içlerinde gizledikleri şey, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeleri, onların arasında koşuşturarak, Yahudi ve Hıristiyanların Allah'ın nurunu söndürme, dünyanın zevklerinden hiçbir engelle karşılaşmaksızın yararlanma yönündeki hedeflerini gerçekleştirme hususunda onlara yardımcı olmalarıdır.

Büyük bir ihtimalle, onlar içlerinde bunu gizliyorlardı; bunun için Yahudi ve Hıristiyanların aralarında koşuşturuyorlardı. Ama Allah, hak esaslı mesaja fetih bahşedince, çabalarının boşa gitmesinden dolayı büyük bir pişmanlık duyacaklardır.

"**İnananlar... derler...**" İfadenin orijinalinde geçen "yekûlu" kelimesi, "yekûle" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuş ifadenin, önceki ayette geçen, "fe yusbihu..." ifadesine atfedilmesinden ileri gelmektedir. Bizce ifadeyi bu şekilde okumak daha isabetlidir. Çünkü ayetlerin akışına böyle bir anlam daha uygun düşmektedir. Çünkü onların içlerinde gizlediklerine pişman olmaları ve müminlerin onlara; *"bunlar mı?"* şeklinde hitap etmeleri, onların Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmelerinin ve onların arasında koşuşturmalarının bir sonucudur.

"Bunlar..." sözüyle, Yahudi ve Hıristiyanlara işaret ediliyor; *"sizinle beraber..."* ifadesinde de kalplerinde hastalık bulunanlara hitap ediliyor. Bunun tam tersi de olabilir. Aynı şekilde, *"Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybedenlerden olmuşlardır..."* ifadesinde zamirin Yahudi ve Hıristiyanlara dönük olması mümkün olduğu gibi, kalplerinde hastalık bulunanlara dönük olması da mümkündür.

Fakat ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla hitap kalplerinde hastalık bulunanlara, işaret de Yahudi ve Hıristiyanlara yöneliktir. Dolayısıyla, *"Çabaları boşa çıkmış..."* sözü, takdirî bir sorunun cevabı niteliğindedir ve şöyle bir anlam belirginlik kazanıyor: Umulur ki, Allah bir fetih veya katından bir iş getirir. O zaman iman edenler, ilâhî gazabın

kapsamına giren, şu kalplerinde hastalık bulunanlara şöyle diyeceklerdir: "Şu Yahudi ve Hıristiyanlar mı, var güçleriyle yemin ederek sizinle beraber olduklarını söylüyorlardı? Peki şimdi niye size bir yararları dokunmuyor?!" Sonra, "Şimdi bu Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinenlerin akıbeti ne olacak?" diye sorulmuş gibi şöyle bir cevap veriliyor: "Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybedenlerden olmuşlardır."

KALPLERİN HASTA OLMASININ ANLAMI ÜZERİNE

"Kalplerinde hastalık bulunanlar" ifadesi gösteriyor ki, kalpler için bir hastalık ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak da sağlık ve sıhhat söz konusudur. Çünkü sağlık ve hastalık birbirine karşıt iki olgudur. Bunlardan biri, ancak öbürünün bulunabilme imkânı söz konusu olduğu bir yerde gerçekleşebilir. Görme ve kör olma gibi. Örneğin bir duvar için hastalıktan söz edilmez. Çünkü onun sağlık ve sıhhate kavuşması gibi bir durum yoktur.

Yüce Allah'ın kitabının çeşitli yerlerinde kalplerin hastalığından söz ettiği durumlarda, bu kalplerin hâllerinden ve etkilerinden söz eder ki bunlar, söz konusu kalplerin fıtratın dosdoğru çizgisinden saptıklarını, normal davranışların dışına çıktıklarını ve dosdoğru yoldan uzaklaştıklarını gösterirler. Söz gelimi yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, 'Allah ve Resulü bize sadece boş vaatlerde bulundu' diyorlardı."* (Ahzâb, 12) *"Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış' diyorlardı."* (Enfâl, 49) *"Şeytanın attığını, kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaşanlar için bir imtihan yapsın."* (Hac, 3) Bu konuda örnek gösterilebilecek birçok ayet vardır.

Özetleyecek olursak; kalbin hasta olması, onun bir tür kuşku ve tatminsizliğe müptela olması anlamına gelir. Bu kuşku, Allah'a inanma ve onun ayetleriyle tatmin bulmayı böyle bir kalp için bulanık ve karanlık bir duruma düşürür. Açıkçası bunun adı, imana şirkin karıştırılmasıdır. Dolayısıyla böyle bir kalp için Allah'ı ve ayetlerini inkâr etme durumuyla örtüşen durumlar gerçekleşir. Pratik eylem aşamasında, böyle bir kalbe sahip olan insandan, Allah'ı ve ayetlerini inkâr etme durumuyla örtüşen davranışlar sâdır olur.

Buna karşılık, kalbin sağlıklı olması da, onun fıtratın çizgisi üzere kalıcı olmasını, dosdoğru yol üzere bulunmasını ifade eder. Bunun sonucunda Allah'ı, her türlü şirk unsurundan arınmış bir şekilde birler, her şeyden soyutlanarak sırf O'na güvenip dayanır, insan arzusunun, heva ve hevesinin ilgili olduğu her türlü zevki ve keyfi bir kenara bırakır, elinin tersiyle iter. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"O gün ki, ne mal, ne de oğullar yarar vermez. Ancak Allah'a sağlam ve temiz kalp getiren yarar görür."* (Şuarâ, 87-89)

Buradan da anlıyoruz ki, kalplerinde hastalık bulunanlar, münafıklardan ayrı bir grupturlar. Nitekim Kur'ân'da da onlardan iki ayrı grup olarak söz edilir: *"Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar..."* diye. Birçok yerde geçen bu ifade, onların iki ayrı grup olduğuna yönelik işaret içermiyor değildir. Çünkü münafıklar, dilleriyle inandık diyen, ama kalpleri inanmayan kimselerdir. Salt küfür kalbin ölü olduğunu gösterir, hasta olduğunu değil. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122) *"Ancak işitenler çağrıya gelir; ölülere gelince, Allah onları diriltir."* (En'âm, 36)

Bundan da anlaşılıyor ki, Kur'ân literatüründe "kalp hastalığı" Allah ve ayetleri bağlamında insanın kavrayışını bürüyen kuşku anlamını ifade eder. Böylesi bir kuşkunun etkisi altına giren bir kalp, dinsel inanca sağlam bir şekilde bağlı kalıp dinginliğe ulaşamaz, bu kuşkunun komplekslerinden kurtulamaz.

Buna göre, anlamın doğasını esas alacak olursak, kalplerinde hastalık bulunanlar, zayıf imanlı kimselerdir. Bunlar her çağırana kulak verir, her rüzgarın önünde sürüklenirler. Münafıklardan farklıdırlar. Onlar açıktan mümin olduklarını söyler, buna karşın içlerinde salt küfrü gizlerler. Bunu yaparken de amaçları dünyevî çıkarlarını korumaktır. Dış görünümleriyle müminlerden, iç dünyalarıyla da kâfirlerden yararlanmaya çalışırlar.

Evet, Kur'ân-ı Kerim'de, kalplerinde hastalık bulunanlar için de "münafıklar" niteliğinin kullanıldığını görüyoruz. Bu, onların iç dünyalarının da tıpkı münafıklar gibi iman letafetinden yoksun olduğunu vurgulamaya dönük bir analizdir. Bu ise, içinde iman bulunmadığı hâlde mümin gibi görünenlere ilişkin olarak kullanılan "kalplerinde

hastalık bulunanlar" niteliğinden ayrıdır. Aşağıdaki ayeti buna örnek gösterebiliriz: *"Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele! Onlar müminleri bırakıp kâfirleri dost edinirler. Onların yanında mı izzet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütünüyle Allah'ındır. O, kitapta size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde, bundan başka bir söze geçinceye kadar kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır."* (Nisâ, 138-140)

Bakara suresinde yer alan, *"İnsanlardan öyleleri vardır ki, inanmadıkları hâlde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler... Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı... Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın.' dense, o beyinsizlerin inandıkları gibi inanır mıyız? derler..."* (Bakara, 8-20) ayetlere gelince; burada, onların kalplerinin haktan şüphe ederek sonunda hakkı inkâra kadar vardığı anlatılıyor. Bunlar, başlangıçta kalplerinde hastalık bulunan kimselerdi. Çünkü henüz tam olarak inanmadıkları hâlde, yalan söyleyerek iman ettiklerini ileri sürmüşlerdi. Oysa başlangıçta kuşku içindeydiler. Allah da hastalıklarını artırdı. Böylece hakkı inkâr etmelerinden ve alaya almalarından dolayı helâk olup gittiler.

Yüce Allah, kalp hastalığının fiziki bir hastalık gibi arttığından ve hatta süreğenleşerek kişiyi helâke sürüklediğinden söz ediyor. Bunun nedeni de, hastalığı esnasında, hasta olan insanın doğasını bozacak günahlarla hastalığa sürekli katkıda bulunmasıdır. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır."* (Bakara, 10) Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Ne zaman bir sure indirilse... Fakat yüreklerinde hastalık olanlara gelince bu, onların pisliklerine pislik katar. Ve onlar kâfir olarak ölürler. Kendilerinin her yıl bir iki defa sınandıklarını görmüyorlar mı? Yine de tövbe etmiyor, öğüt almıyorlar."* (Tevbe, 124-126) Bir diğer yerde -genel bir açıklama niteliğinde- şöyle buyuruyor: *"Sonra kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu. Çünkü Allah'ın ayetlerini yalanladılar. Ve onlarla alay ediyorlardı."* (Rûm, 10)

Daha sonra yüce Allah, kendisine yönelik imanın, bu hastalığın tedavisi olduğunu açıklıyor ve -genel bir duyuru olarak- şöyle buyuru-

yor: *"İmanlarından dolayı Rableri onları hidayete erdirir."* (Yûnus, 9) Konuyla ilgili olarak bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"Güzel söz O'na çıkar, iyi amel de onu yükseltir."* (Fâtır, 10) Şu hâlde, kalbinde hastalık bulunan kimse, eğer bu hastalıktan kurtulmak istiyorsa, Allah'a tövbe etsin ki bu, O'na iman etmek demektir. Salih düşüncelerle ve salih amellerle düşünüp öğüt almaya çalışsın. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz ayetlerin birinde bu husus vurgulanmıştır: *"Yine de tövbe etmiyor, öğüt almıyorlar."* (Tevbe, 126)

Bu konuyla ilgili en kapsamlı açıklamayı ise, şu ayet içermektedir: *"Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Şüphe yok ki münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın. Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka. İşte onlar (gerçek) müminlerle beraberdirler; Allah da yakında müminlere büyük bir mükâfat verecektir."* (Nisâ, 144-146) Daha önce, ayetlerde sözü edilen Allah'a dönmekten maksadın, O'na inanmak, bu iman üzere dosdoğru hareket etmek, kitap ve sünnet doğrultusunda hareket etmek ve ihlâs yani tevhit inancına hiçbir şirk şaibesini karıştırmamak olduğunu belirtmiştik.

"**Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse...**" [Ayetin orijinalinde geçen "yertedde" kelimesinin mazi fiili "irtedde"dir.] "İrtedde an dinihi" ise dininden döndü, anlamına gelir. Dindarların literatüründe "irtidat" kelimesi, imandan küfre dönmeyi ifade eder. Bu imanından önce küfrün olması ile olmaması arasında, bu nitelikle anılma açısından herhangi bir fark yoktur. Bir kâfirin inanması, ardından tekrar küfre dönmesi gibi.

Önceden kâfirken Müslüman olan, ardından tekrar küfre dönen insanın irtidadı, "Millî irtidat"; Müslüman bir aileden dünyaya geldiği için önceden küfre sapması söz konusu olmayan bir kimsenin dinden dönüşü de "Fıtrî irtidat" olarak isimlendirilir. [Bu anlamlar, bu kelimenin asıl anlamları durumuna gelmişlerdir. Mecazî bir kullanım söz konusu değildir. Ancak bu kullanım, ya İslâm'ın getirdiği bir olgudur -hakikat-ı şer'iye- veyahut Müslümanlar arasında yaygınlaşan bir kullanımdır -hakikat-ı müteşerria-.]

Ayette geçen "irtidat" kelimesi ile, dindarların literatüründe dinden dönme anlamına gelen irtidadın kastedildiği şeklinde bir düşünce zihinlerde uyanabilir. Bu takdirde, ayetin öncesiyle bir bağlantısı olmaz. Yani, bağımsız bir ayet gibi algılanır. Buna göre, yüce Allah ayette müminlerden bir grubun imanına ihtiyacının olmadığını, nasıl olsa bir başka grubun imanın yükümlülüklerini yerine getireceğini anlatmaktadır.

Ancak bu ayet ve bundan önceki diğer ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman, bu ihtimalin geçersiz olduğunu görürüz. Çünkü ayet bu anlatımıyla, müminlere yüce Allah'ın, kendi arzında insanları kendisine taptırma gücüne sahip olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Demek isteniyor ki, ileride Allah, öyle topluluklar ortaya çıkaracaktır ki bunlar, Allah'ın dininden dönmek şöyle dursun, ona sıkı sıkıya sarılırlar. Şu ayetleri de bu açıdan ele alabiliriz: *"Şimdi şunlar, bunları inkâr ederse, bilsinler ki, bunları inkâr etmeyecek bir toplumu, bunlara vekil bırakmışızdır."* (En'âm, 89) *"Kim de küfre saparsa, şüphesiz Allah âlemlerden müstağnidir."* (Âl-i İmrân, 97) *"Siz ve yeryüzünde bulunanlar hep inkâr etseniz, iyi bilin ki, Allah zengindir, övülmüştür."* (İbrâhim, 8)

Bu aşamada, asıl amacın ötesinde fazladan bir açıklama yapma gereği duyulmaz. Ayetin asıl maksadı, Allah'ın dininden dönmeyen mümin bir kavmin getirileceğinin haber verilmesidir. Onların Allah'ı, Allah'ın da onları sevdiği, onların müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu oluşları gibi ayette işaret edilen niteliklerine gelince; bunlar asıl amaca ilişkin ek olgulardır ve söz konusu edilmelerini gerektirecek bir durum ve ortamın gerçekleşmesi zorunludur.

Diğer bir açıdan baktığımızda, ayette işaret edilen niteliklerin, önceki ayette sözü edilen Yahudi ve Hıristiyanları dost edinme durumuyla irtibatlı olduklarını görürüz. Çünkü onların Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmiş olmaları, kalben sevgi ve sempatiyle onlara ilgi duymalarından kaynaklanan bir sonuçtur. Bu nitelikteki bir kalbin Allah sevgisini taşıması mümkün müdür? Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, bir insanın göğüs boşluğunda iki kalp yaratmadı."* (Ahzâb, 4)

Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmenin kaçınılmaz bir sonucu da müminlerin kâfirler karşısında ezilmeleri ve müminlere karşı da tepeden bakan ekabir bir konumda olmalarıdır. Nitekim yüce Allah, bu psikolojik sapmaya şu şekilde işaret etmiştir: *"Onların yanında mı iz-*

zet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütünüyle Allah'ındır." (Nisâ, 139)

Bu dostluğun bir gereği de, onlara karşı cihat etme yükümlülüğünü ağırdan almadır, onlarla savaşmaktan kaçınmadır, onlarla sosyal ilişkileri kesme hususunda kendilerine yöneltilen her türlü kınamaya göğüs germemektir ve bu husustaki mahrumiyet ve zorluklara katlanmaya yanaşmamaktır. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri... hâlde, siz onlara sevgi iletiyorsunuz... Benim yolumda cihat etmek ve benim rızamı kazanmak için yurdunuzdan çıktığınız hâlde içinizde onlara sevgi mi gizliyorsunuz?* (Mümtehine, 1)

Diğer bir ayette konuyla ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: *"İbrahim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır; onlar kavimlerine 'Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizin taptıklarınızı tanımıyoruz. Siz, bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir.' demişlerdi."* (Mümtehine, 4)

Aynı şekilde, sözlük anlamı açısından veya analitik olarak ele alırsak, irtidat kelimesi, kâfirleri dost edinme durumunu da kapsamına alır. Nitekim yüce Allah, önceki ayetlerin birinde şöyle buyurmaktadır: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* (Mâide, 51) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* (Âl-i İmrân, 28) Başka bir ayette de şöyle buyurulmaktadır: *"Siz de onlar gibi olursunuz."* (Nisâ, 140)

Bu açıklamaların ışığında anlıyoruz ki, tefsirini sunduğumuz ayetin, önceki ayetlerle bağlantısı vardır ve ayet Allah'ın dininin, topluluklarına yavaş yavaş nifakın sızmasından ve topluluklarında dünyalık çıkar karşılığında dini satmaya aldırış etmeyen, Allah'ın, Elçisinin ve müminlerin yanında olan gerçek onura, dünya ve ahiret hayatını kuşatan mutluluğa karşılık din düşmanlarının yanındaki sahte ve geçici üstünlüğü, düzmece onuru tercih eden kalpleri hasta insanlar bulunduğundan dolayı Allah'a karşı gelme, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinme uçurumuna düşeceklerinden endişe duyulan bu adamlardan müstağni olduğunu, onlara ihtiyacının olmadığını vurgulama amacına yöneliktir.

Ayet, aslında bununla Kur'ân'ın gayba ilişkin bir öngörüsünü de haber vermektedir. Buna göre, yüce Allah, dinin şu zayıf imanlılardan görmüş olduğu iki yüzlülük ve çeşitli kılıklara bürünmesi, Allah'tan başkasının sevgisini Allah'ın sevgisine tercih edişleri, onuru Allah'ın düşmanlarının yanında aramaları, Allah yolunda cihat yükümlülüğü karşısında ağırdan alıcı, ayak sürtücü bir tavır takınmaları, bu konuda kınayanların kınamasından korkmaları karşısında, ileride bir kavim getirecektir. Bunlar Allah'ı sevecek, Allah da onları sevecektir. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu olacaklardır. Allah yolunda cihat edecek ve kınayan hiç kimsenin kınamasından korkmayacaklardır.

Tefsir bilginlerinin bir çoğusu, ayetin gaybî bir mesaj taşıdığını fark etmelerine ve bu ayette işaret edilen niteliklerin hangi kavmin durumuyla örtüştüğü hususunda uzun değerlendirmeler yapmalarına karşın, ayetin lafızlarını açıklama hususunda alabildiğine müsamahalı davranmışlardır. Dolayısıyla ayetin içerdiği niteliklere gerekli açıklamalar getirememişlerdir. Sonuçta yüce Allah'ın sözünü herhangi bir insanın sözü gibi ele alıp, insanların sözlerinde olduğu gibi, O'nun ayetlerinde de örfte gösterilen müsamahaların ve dikkatsizliklerin olabileceğini kabul eder bir tutum içinde olmuşlardır.

Gerçi Kur'ân belâgat açısından, uyduruk ve türedi bir yöntem izlememiştir. Sözcüklerin kullanımında, cümlelerin yapımında ve anlamlarına karşılık sözcükler bırakılması hususunda, yeni ve alışık olunmayan bir metot geliştirmemiştir. Bu hususta, insanların normal konuşmalarında izlenilen yöntemi esas almıştır.

Ancak Kur'ân, başka bir açıdan insanların sözlerinden ayrı bir özellik arz eder. Şöyle ki; bizler, belâgatçiler ve normal insanlar olarak konuştuğumuz zaman, sözlerimizi aklımızda yer edinen anlamlara dayalı olarak söyleriz. Bizim tarafımızdan algılanan anlamlar, insanî-sosyal fıtratımız aracılığıyla oluşturduğumuz sosyal hayatımızın bir kazanımı olan anlayışımız aracılığıyla zihnimizde yer edinirler. Bu niteliklere sahip kavrama yeteneğimizin bir özelliği de, algıladığı olgular arasında karşılaştırma yaparak bir yargıya varmasıdır.

Bu aşamadan sonra, tolerans ve müsamaha kapıları açılır zihnimize. Örneğin çoğu, tümün yerine kabul ederiz. Geneli, sürekli olan ko-

numunda görürüz. Nispi olguları mutlak olgular gibi algılarız. Her az bulunanı (nadir olanı), yok olanlar kategorisine sokarız. Sıklıkla rastlanmayan her olguyu varolmayan şeyler kapsamına alırız. Bizden biri çıkar, "Şu güzeldir veya çirkindir. Şu sevimlidir veya sevimsizdir. Şu övülendir veya yerilendir. Şu yararlıdır veya zararlıdır. Falan iyidir veya kötüdür." der. Bizler bu bağlamda, bir toplulukla ilgili olarak mutlak bir nitelemeye gideriz. Oysa söz konusu topluluk bazı durumlarda, bazı değerlendirmeler bağlamında, bazı insanlara göre ve bazı olgular açısından bu niteliklere sahiptir, yani mutlak olarak böyle bir durumu söz konusu değildir. Ne var ki, niteliği dile getiren kişi, bazı karşı değerlendirmeleri yok saymıştır. Bunu yaparken algılayışın da ve yargısı hususunda gösterdiği müsamahaya dayanmıştır.

Bu, insanın objeler dünyasına ilişkin somut olgulara dayalı algılarının durumudur. Algılama kapasitesinin sınırlı olmasından dolayı, varlık âleminin onun kendisiyle ilintili yönlerinden farkında olmadığı şeyler bir öncekine oranla daha fazladır. Buna göre, insanın haber verdiği bütün şeyler, dış objelerle ilgili bütün konuşmaları ve realiteyi bütünüyle kuşattığını, tüm bilinmezliklerini ortaya çıkardığını düşündüğü bütün hususlar, sübjektif değerlendirme ve bazı yönlere karşı müsamahalı davranmanın ve bazı yönleri de bilmemenin ürünüdür. Bir insanın bütün realiteyi kuşattığını ve bir kimsenin konuşmasını buna göre kuşatıcı bir şekilde değerlendirdiğini söylemesi ciddiyetle bağdaşmaz. Bu husus, üzerinde iyice düşünmeye değer.

Sahip olduğu bilgiye dayalı olarak insanın söylediği sözlerin durumu bundan ibarettir. Yüce Allah'ın sözlerine gelince, onları bu tür bir kusurdan münezzeh saymamız bir zorunluluktur. Çünkü yüce Allah, her şeyi bilgice kuşatmıştır. Nitekim yüce Allah, sözlerinin özellikleriyle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *"O, elbette hak ile batılı ayırt edici bir sözdür. O, şaka değildir."* [Târık, 13-14]

İşte bu husus ve ayrıcalık, yüce Allah'ın zahirî itibariyle mutlak olan ve ayrı ya da bitişik herhangi bir kayıtla sınırlandırılmayan sözlerini mutlak olarak algılamamızın delillerinden birini oluşturur. Yine aynı husus, yüce Allah'ın sözlerinde geçen niteliklerin nedenselliğe işaret ettiğinin delillerinden biridir de. Söz gelimi yüce Allah, *"O onları sever..."* diyorsa, bu demektir ki, herhangi bir şeyde onlara buğz

etmiyor. Aksi takdirde, bu genel ifadeye bir istisna getirirdi. Yüce Allah, bir kavmin müminlere karşı yumuşak ve alçak gönüllü olduklarını söylüyorsa, onların müminlik sıfatlarından, yani Allah'a iman etmelerinden dolayı onlara alçak gönüllü oldukları ve her durumda ve her takdirde alçak gönüllü olmaları gerekir. Aksi takdirde, böyle bir ifade, hak ile batılı birbirinden ayırma özelliğine sahip olamazdı.

Kuşkusuz, bazı anlamlar vardır ki bunlar, nispeti doğru kılacak bir kuşatıcı husus söz konusu olduğunda, bunları hakketmeyen insanlara da nispet edilirler. Aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi: *"Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik, onları güzel rızıklarla besledik ve onları âlemlere üstün kıldık."* (Câsiye, 16) *"O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi."* (Hac, 78) *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız."* (Âl-i İmrân, 110) *"İnsanlara şahit olasınız, elçi de size şahit olsun."* (Bakara, 143) *"Elçi de, 'Ya Rabbi, kavmim bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar.' demiştir."* (Furkan, 30)

Bunun gibi toplumsal niteliklerden söz eden birçok ayet vardır, ki bunlarla nitelenme bağlamında bireylerle topluluklar arasında herhangi bir fark yoktur. Bunun da toleransla, bazı yönlerin lehine olmak üzere başka yönleri görmezlikten gelmekle ilgisi yoktur. Tersine, burada hem parçanın, hem de bütünün nitelendirildiği nitelikler söz konusudur. Hem birey, hem de toplum gerektirici bir etkenden dolayı, bu şekilde nitelendirilirler. Tıpkı, değerli bir mücevheri içeren bir toprağın içerdiği mücevherden dolayı avuçlanması gibi. Hem toprak avuçlanmış, hem de mücevher avuçlanmış olur; ama asıl hedef mücevherdir. Şimdi konumuza dönelim.

"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse..." Yukarıda yaptığımız açıklamaların ışığında meseleyi ele alacak olursak, dinden dönüp irtidat etmekten maksadın, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmek olduğunu anlarız. Hitap özellikle müminlere yöneltilmiştir; çünkü bundan önceki hitap da onlara yönelikti ve ayetlerin akışının bu aşamasında verilmek istenen mesaj şudur: Allah'ın dininin, Allah düşmanlarının dostluğuyla kirlenmiş bir imana ihtiyacı yoktur. Nitekim yüce Allah, Allah düşmanlarını dost edinmeyi küfür ve şirk olarak nitelendirmiştir: *"Sizden kim onları veli yaparsa, o, onlardandır."*

Çünkü yüce Allah, dininin velisi ve yardımcısıdır. O'nun dininin yardımcısı olduğunun bir göstergesi, ileride, düşmanlarından her türlü ilişkiyi kesen, O'nun dostlarını dost edinen, sadece O'nun için seven bir topluluğu getirecek olmasıdır.

"**Allah, yakında öyle bir toplum getirecek**" Burada yüce Allah, söz konusu toplumu getirmeyi doğrudan kendi zatına nispet ediyor. Bununla dininin yardımcısı olduğu mesajını veriyor. Ki ayetin akışından da bu husus algılanıyor. Demek isteniyor ki, bu dinin bir yardımcısı var. O varken dine yardım için başkasına ihtiyaç yoktur. Bu yardımcı, yüce Allah'tır.

Ayetin akışı, söz konusu kavim aracılığı ile dine yardım edileceğini vurgulamaktır. Bu da, bazı kimselerin din düşmanlarını ulusal yardımlaşma için dost edinmelerine karşılık olarak dile getiriliyor. Ayrıca kavim sözcüğü kullanılıyor ve söz konusu kavmin nitelikleri ve davranışları çoğul kipiyle ifade ediliyor. Bütün bunlar gösteriyor ki, geleceği vaat edilen kavim bir topluluk olacaktır, bir veya iki kişiden ibaret olmayacaktır. Yüce Allah'ın her dönemde, Allah'ı seven, Allah tarafından sevilen, müminlere karşı alçakgönüllü, buna karşın kâfirlere karşı üstün ve onurlu, Allah yolunda cihat eden ve bu hususta hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan bir insan göndermesi gibi bir durum kastedilmiyor.

Söz konusu kavim, kendisi gelecek olduğu hâlde, getirilişleri yüce Allah'a nispet edilmiş ve O'nun onları getireceği belirtilmiştir. Bu, Allah'ın onları yaratacağı anlamında değildir. Çünkü Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) Bilâkis bu ifade, yüce Allah'ın onları dine yardım edecekleri bir konuma getireceği anlamını içermektedir. Onlara kendisini sevmeleri ve kendisinin de onları sevmesi onurunu bahşedecektir. Dostları karşısında alçak gönüllü, düşmanları karşısında üstün ve onurlu olmalarını sağlayacaktır. Yolunda cihat etmelerini ve her türlü kınamadan etkilenmemelerini mümkün kılacaktır.

Şu hâlde onların dine yardım etmeleri, aslında yüce Allah'ın onlar aracılığıyla dine yardım etmesidir. Zamanın uzağı ile yakını Allah açısından birdir. Bu, sadece bizim yetersiz görüşümüz açısından bir farklılık arzeder.

"**O onları sever, onlar da O'nu severler.**" Burada sevgi kelimesi, bir nitelikle veya başka bir hususla kayıtlı olmaksızın, özle ilintili olarak mutlak bir şekilde kullanılmıştır. Onların Allah'ı sevmelerinin gereği, Rablerini, O'nun dışındaki her şeye ve mal, mevki, soy gibi insanın bağlı olduğu her değere tercih etmeleridir. Bu demektir ki, adı geçen kavim, Allah'ın düşmanlarından hiç kimseyi dost edinmezler. Eğer dost edinirlerse, Allah'ın dostluğundan dolayı, O'nun dostlarını dost edinirler.

Yüce Allah'ın onları sevmesinin gereği de, onların her türlü zulümden arınmış olmaları, küfür, fısk gibi manevî kirlerden ya masumiyet ya da tövbe sonucu olan mağfiret yoluyla temiz olmalarıdır. Çünkü zulümler ve günahların tümü hiçbir şekilde yüce Allah tarafından sevilmezler. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah, kâfirleri sevmez."* (Âl-i İmrân, 32) *"Allah, zalim olanları sevmez."* (Âl-i İm-rân, 57) *"O israf edenleri sevmez."* (En'âm, 141) *"Allah bozguncuları sevmez."* (Mâide, 64) *"Allah haksız yere saldıranları sevmez."* (Bakara, 190) *"O, büyüklük taslayanları sevmez."* (Nahl, 23) *"Allah, hainleri sevmez."* (Enfâl, 58) Bu hususla ilgili olarak birçok ayet örnek gösterilebilir.

Yukarıda sunduğumuz ayetlerde, insanlarda olabilecek küçük düşürücü, çirkin huyların, rezilliklerin ana unsurları zikredilmiştir. Yüce Allah, bir insanı sevdiğini belirterek ondan bu olumsuz niteliklerin kalktığına tanıklık edince, o insan, bunların karşıtı olan üstün ve onur verici niteliklerle nitelenmiş olur. Çünkü insan, bir ahlâka sahip olacaksa, üstün niteliklerden veya aşağılayıcı niteliklerden biriyle mutlaka ahlâklanmak durumundadır.

Buna göre, ayette kastedilen bu insanlar, Allah'a gerçekten inanıyorlar, imanları zulüm kirine bulanmamıştır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar... işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82) Buna göre, onlar sapmaya karşı güvencededirler. Yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Allah şaşırttığını yola getirmez."* (Nahl, 37) Bu demektir ki, onlar, her türlü sapıklığa karşı ilâhî güvencenin kapsamı içindedirler. İlâhî yol göstericiliğin önderliğinde Allah'ın dosdoğru yoluna yönelmektedirler. Onlar, yüce Allah'ın da onayladığı gerçek imanları sayesinde, Allah'a tam anlamıyla teslim

oldukları gibi Elçiye de tabi olmuş, ona teslim olmuşlardır. Yüce Allah, bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65)

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bunlar şu ayetin kastettiği kimseler arasında yer almaktadırlar: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmrân, 31) Bu ayetin içeriğinden anlıyoruz ki, Peygambere uymakla Allah'ı sevmek arasında zorunlu bir bağıntı vardır. Kim Peygambere uyarsa, Allah onu sever. Allah bir kulunu, ancak Peygambere (s.a.a) tabi olduğu zaman sever.

Peygambere (s.a.a) uydukları zaman takva, adalet, ihsan, sabır, sebat, tevekkül, tövbe ve arınma gibi yüce Allah'ın sevdiği ve hoşnut olduğu niteliklere de sahip olurlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, Allah da sakınanları sever."* (Âl-i İmrân, 76) *"Allah iyilik edenleri sever."* (Bakara, 195) *"Allah sabırlıları sever."* (Âl-i İmrân, 146) *"Allah, kendi yolunda kaynatılmış binalar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever."* (Saff, 4) *"Hiç şüphesiz Allah, kendisine dayananları sever."* (Âl-i İmrân, 159) *"Allah tövbe edenleri sever, temizlenenleri sever."* (Bakara, 222) Daha birçok ayet bu hususa örnek oluşturmaktadır.

Yukarıda işaret edilen niteliklerin sonuçlarını ve bu nitelikleri izleyen ve üstün meziyetleri şerh edici ayetleri bir bütün olarak incelediğimiz zaman, iyi karakterlerden oluşan çok sayıda olguyla karşılaşırız. Bunların tümünün şu sıfatlara sahip olan kimselerin yeryüzüne varis olan mirasçılar olmasına ve iyi akıbetin de onların olduğuna gelip dayandıklarını da görürüz. Nitekim üzerinde durduğumuz ayetten de böyle bir mesaj algılayabiliyoruz: *"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse..."* Başka bir ayette de -genel ve kuşatıcı bir ifade olarak- şöyle buyurulmuştur: *"Sonuç takvanındır."* (Tâhâ, 132) İnşallah, akıbetin takvanın olmasının ne anlam ifade ettiğini uygun bir yerde etraflıca irdeleyeceğiz.

"**Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler.**" Ayetin orijinalinde geçen "ezillet-un" ve "eizzet-un" kelimeleri "zelîl" ve "azîz" kelimelerinin çoğuludurlar. Kendilerinin dostu ve kendileri tarafından dost edinilen Allah'a yönelik saygıla-

rının bir ifadesi olarak müminlerin üzerine şefkat kanatlarını germelerinden ve dinin değer vermediği ve önemsemediği kâfirlerin yanında bulunan sahte üstünlük ve onura ihtiyaçlarının olmadığından kinaye bir ifadedir bu. Nitekim yüce Allah, Peygamberini (s.a.a) bu hususta şu şekilde yönlendirip eğitmiştir: *"Onlardan bazı çiftlere (sınıflara) verdiğimiz dünyalığa gözlerini dikme ve onlara üzülme, müminlere kanadını indir."* (Hicr, 88) Bazı bilginlerin söyledikleri gibi "ezille" kelimesinin "alâ" harf-i cerriyle geçişli kılınması, merhamet, kalp inceliği veya acıma, şefkat gösterme anlamlarını içermesinden dolayıdır.

"**Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar.**" Genel niteliklerinin içerisinden özel olarak "Allah yolunda cihad etmelerinden" söz edilmesi, yüce Allah'ın onlar aracılığıyla dinine yardım edeceğinden söz edildiği bir süreçte böyle bir vurguya ihtiyaç olmasından dolayıdır.

"Hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar." ifadesinin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu ifade, sadece kendisinden önceki son cümleyle değil, diğer cümlelerle de ilintilidir. -Gerçi bu tür terkiplerde, ifadenin genellikle en son cümleyle ilintili olduğu kesin ve şüphesizdir.- Çünkü Allah yolunda cihat edilirken kınayanların kınaması önemli bir engel oluşturmaktadır. Onlar insanları, mal ve can kaybı, zorluklara katlanma durumunda kalma gibi meşakkatleri göstererek cihattan alıkoymaya çalışırlar. Aynı şekilde müminler karşısında alçak gönüllü davranıp dünyanın çekici nimetleri ve arzuyla peşinden koşulan sahte değerleri ve müminlerin yanında rastlanılmayan dünya nimetleri kâfirlerin yanında bulunurken onlar karşısında üstün ve onurlu davranmak, kınayanların kınamasının engel olacağı şeydir.

Ayetten, gelecekte meydana gelecek bir olaya yönelik gaybî bir işaret de algılanmaktadır. İnşallah, konunun ayetler ve hadisler ışığında değerlendirildiği ileriki bölümde bu konuya değineceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"Ey inananlar! Yahudileri... veli edinmeyin..."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i İshak, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem, Ebu Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, Beyhaki -ed-

Delalil adlı eserde- ve İbn-i Asakir, Ubade b. Velid'den, Ubade b. Samit'in şöyle dediğini rivayet ederler: "Kaynukaoğulları Yahudileri Resulullah'la (s.a.a) savaşmaya kalkışınca, Abdullah b. Übey b. Selul bunu bahane ederek savaşta Resulullah'ın yanında yer almadı ve bu konuda tarafsız görünmeye koyuldu. Buna karşın Ubade b. Samit Resulullah'ın (s.a.a) yanına giderek onlarla kurduğu ittifakı feshettiğini, onlarla her türlü ilişkisini kestiğini bildirdi. Ubade, Avf b. Hazreç kabilesinin bir bireyiydi. Kaynukaoğullarıyla Abdullah b. Ubey b. Selul arasındaki ittifakın bir benzeri de onunla kurulmuştu. Ama o, bu ittifakı bir yana bırakarak Resulullah efendimizin (s.a.a) yanında yer aldı ve 'Ben Allah'ı, Resulünü ve müminleri dost ediniyorum. Şu kâfirlerin ittifaklarından ve dostluklarından sıyrılıp Allah'a ve Resulüne doğru geliyorum' dedi."

Yine aynı eserde, Mâide suresindeki şu ayetlerin Abdullah b. Ubey b. Selul hakkında indikleri rivayet edilir: *"Ey inanalar! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir... Galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır."* [Mâide, 51-56]

Aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe ve İbn-i Cerir, Atiyye b. Sa'd'dan şöyle rivayet ederler: "Haris b. Hazreç Oğullarından Ubade b. Samit Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek şunları söyledi: Benim, Yahudiler arasında çok sayıda dostum vardır. Ben Yahudilerin dostluğundan sıyrılıp Allah'a ve Resulüne geliyorum. Allah'ı ve Resulünü dost ediniyorum."

"Bunun üzerine Abdullah b. Übey şunları söyledi: 'Ben başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyorum. Bu yüzden onların dostluklarından sıyrılmıyorum.' Resulullah (s.a.a) ona dedi ki: 'Ey Hubab'ın babası, yoksa sen, Ubade'den ayrı olarak Yahudilerin dostluklarını sürdürmekle kendinin ondan daha kârlı çıkacağını mı düşünüyorsun?' Bunun üzerine Abdullah b. Übey: 'Şimdi kabul ediyorum.' dedi. Ardından şu ayetler nazil oldu: *Ey inananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir... Allah seni insanlardan korur."* [Mâide, 51-67]

Aynı eserde, İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Abdullah b. Übey b. Selul iman ettikten sonra, 'Benimle Kureyza ve Nadiroğulları Yahudileri arasında dostluk antlaşması vardır. Ben, başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyorum.' dedi ve kâfirliğe döndü. Buna karşın Ubade b. Samit, 'Ben Kureyza ve Nadiroğulları dost-

luğundan Allah'a doğru sıyrılıyorum. Allah'ı, Resulünü ve müminleri dost ediniyorum.' dedi."

"Bunun üzerine yüce Allah şu ayetleri indirdi: *Ey İnananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin... Kalplerinde hastalık bulunanların... onların arasına koşuştuklarını görürsün.* -Burada Abdullah b. Übey kastediliyor.- *Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun Resulü ve namazı dosdoğru kılan ve rüku ederken zekât veren müminlerdir.* -Burada da Ubade b. Samit ve Resulullah'ın ashabı kastediliyor.- *Eğer Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları kendilerine veli yapmazlardı. Ama onların çoğu yoldan çıkmış insanlardır."* [Mâide, 81]

Ben derim ki: Bu kıssa başka kanallardan da aktarılmıştır. Daha önce, ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin bu tür rivayetlerin gelişmelerin, ayetlere uyarlama nitelikli içtihatların ürünü olduklarını belirtmiştik. Nitekim bizzat rivayetlerden hareketle buna ilişkin somut karineler bulmak mümkündür. Örneğin, Yahudilerle birlikte Hıristiyanlardan da söz eden ayetlerle ilgili kıssada Müslümanlarla Kaynuka, Kurayza ve Nadiroğulları Yahudileri arasında geçenlerden söz edilirken, Hıristiyanlardan ve Müslümanların onlarla olan ilişkilerinden hiç söz edilmiyor! Kıssanın akışı içinde Hıristiyanların, hiçbir amaca yönelik olmaksızın sırf iş olsun diye söz konusu edilmelerinin bir sebebi yoktur.

Öte yandan Kur'ân'da Yahudilerle Müslümanlar arasında yaşanan olaylara, münafıkların yönlendirmelerine ilişkin olarak sırf Yahudilerin pozisyonunu ele alan ve Hıristiyanlardan söz etmeyen ayetler vardır. Haşr suresindeki ayetlerin yanı sıra başka surelerdeki bazı ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Peki neden, tefsirini sunduğumuz ayetlerde sırf iş olsun diye söz konusu edilirken, yalnızca Yahudilerden söz eden ayetlerde sırf iş olsun diye Hıristiyanlardan söz edilmiyor?!

Kaldı ki, rivayetlerde, 51. ayetten 67. ayete kadar toplam on yedi ayetin Abdullah b. Übey ve Ubade b. Samit hakkında indiği belirtilir. Öncelikle bu ayetler arasında konu bütünlüğü yoktur ki, bir kerede indiklerinden söz edilsin. İkincisi; bu ayetler arasında yer alan *"Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun Elçisi ve dosdoğru namaz kılan ve rüku ederken zekât veren müminlerdir."* ayetinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini gösteren rivayetler, gerek Şiî, gerekse Sünnî kanallardan tevatür

derecesinde aktarılmıştır. Üçüncüsü; *"Ey elçi, Rabbinden sana indirileni duyur..."* ayetinin kıssayla kesinlikle hiçbir ilgisi yoktur.

Mesele şudur: Ravi önce Ubade ve Abdullah'ın kıssasını ele alıyor. Sonra bakıyor ki, bu ayetlerle kıssa arasında belli bir ilişki vardır. Tutup kıssayı bu ayetlere uyarlıyor, ama bunu da doğru düzgün beceremiyor. Sırf Ehlikitab'ın pratik durumuna değiniyorlar diye, on yedi ayeti üç ayetin yerine koyuyor.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir İkrime'den şöyle rivayet ederler: *"Ey inananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar, birbirlerinin velileridir."* ayeti Kureyzaoğulları Yahudileri hakkında inmiştir. Bunlar hainlik edip, Resulullah (s.a.a) ile imzaladıkları antlaşmayı bozmuşlardı. Ebu Süfyan b. Harb'a haber göndererek onların ve Kreyş'in gelip kalelerine girmelerini önermişlerdi. Resulullah efendimiz (s.a.a) Ebu Lübabe b. Abdulmünzir'i onlara göndererek kalelerinden çıkmalarını istedi. Onlar Ebu Lübabe'yi dinleyerek kalelerinden indiklerinde o, boyunlarının vurulacağını anlatmak için eliyle gırtlağına işaret etti. Talha ve Zübeyr de Hıristiyanlarla ve Şamlılarla yazışıyorlardı. -Ravi der ki: Bana ulaşan haberlere göre- Resulullah'ın (s.a.a) ashabının arasında yoksulluktan ve kıtlıktan korkan bazı kimseler Kureyza ve Nadiroğulları Yahudileri ile yazışıyorlardı. Peygamberimizin (s.a.a) hareketlerini gizlice onlara haber gönderiyorlardı. Bunu yaparken de onlardan borç para almayı veya yardım görmeyi umuyorlardı. İşte bu davranışları yasaklandı."

Ben derim ki: Bu rivayetin bir sakıncası yoktur. Çünkü ayetlerde işaret edilen velayeti, sevgi ve sempati nitelikli velayet olarak açıklama esasına dayandırıyor. Daha önce bu açıklamayı destekleyici yorumlarda bulunduk. Eğer bu rivayet gerçekten ayetlerin iniş sebebine ilişkin bir olayı içeriyorsa, bu, ayetin mutlak oluşunu ve bu olayda olduğu gibi başka olaylara uyarlanma özelliğini ortadan kaldırmaz. Şayet rivayet, uyarlama niteliğinde ise, zaten bu durum daha belirgindir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah, yakında öyle bir topluluk getirecektir..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bazıları, 'Burada getirileceğinden söz edilen topluluk Emir-ül Müminin ve arkadaşlarıdır. Ki onlara karşı biatlarını bozanlar (nakisin), adaletten sapanlar (kasitin) ve doğru yol-

dan çıkanlar (marikin) savaşmışlardır.' demişlerdir. Bu görüş Ammar b. Yasir'den, Huzeyfe'den ve İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir. İmam Bâkır (a.s) ve İmam Cafer'den (a.s) de bu anlamda görüş aktarılmıştır."

Ben derim ki: Mecma-ul Beyan tefsirinde, söz konusu rivayet aktarıldıktan sonra şu açıklamaya yer veriliyor: "Bu görüşü destekleyen bir husus da Resulullah efendimizin Hz. Ali'yi ayette zikredilen özelliklerle nitelendirmiş olmasıdır. Peygamberimiz (s.a.a) sancağı taşıyan kişi, birkaç kez girişimde bulunduğu hâlde Hayber kalesini fethedemeyip geri kaçıp, üstelik insanları korkutmasından ve insanların da onu korkutmalarından sonra Hz. Ali'yi Hayber fethi için görevlendirdiğinde şunları söylemişti: *'Sancağı yarın öyle bir adama vereceğim ki, o, Allah'ı ve Resulünü sever, Allah ve Resulü de onu sever. Döne döne savaşır, asla cenk meydanından kaçmaz. Allah onun eliyle fethi nasıp etmedikçe geri dönmez.'* Sonra sancağı Hz. Ali'ye vermiştir."

"Müminlere karşı yumuşak, kâfirlere karşı sert ve onurlu olması, Allah yolunda cihat etmesi ve bu hususta hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaması gibi niteliklere gelince; hiç kimse, Hz. Ali'nin (a.s) bu nitelikleri hakketmediğini ileri süremez. Çünkü onun şirk ve küfür ehline karşı şiddetli tutumu, onların arasında meydana getirdiği yıkım o kadar belirgin ki; İslâm milletini himaye etme ve İslâm dinini destekleme yönündeki kararlılığı ve müminlere karşı şefkati o kadar açık ki, hiç kimse bunu inkâr edemez."

"Resulullah efendimizin (s.a.a) Kureyşlileri, kendisinden sonra Ali'nin (a.s) de onlarla savaşacağını söyleyerek tehdit etmesi de bu görüşü destekleyici bir husustur. Bir gün Süheyl b. Amr Kureyş'ten bir grupla beraber Resulullah'ın yanına gelir ve şöyle der: 'Ey Muhammed, bizim bazı kölelerimiz senin tarafına geçmişler, onları bize geri ver.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onlara şu karşılığı verir: *'Ey Kureyş topluluğu, ya bu tutumunuzdan vazgeçersiniz ya da Allah sizin üzerinize bir adam gönderir ki, bu adam, Kur'ân'ın tenzili ve inişi için benim sizinle savaştığım gibi, o da Kur'ân'ın tevili için sizinle savaşır.'* Bunun üzerine ashabından bazıları şöyle derler: 'Ya Resulallah, kim bu adam? Ebu Bekir mi?' Peygamberimiz, 'Hayır, odasında ayakkabı diken adam' der. O sırada Hz. Ali (a.s) Peygamber efendimizin (s.a.a) ayakkabılarını dikiyordu."

"Hz. Ali'nin (a.s) Basra savaşının olduğu gün şöyle dediği rivayet edilir: 'Allah'a andolsun ki, bu güne kadar, bu ayetin kastettiği toplulukla savaşan kimse çıkmamıştı.' Sonra tefsirini sunduğumuz ayeti okur."

"Ebu İshak Salebî kendi tefsirinde, rivayet zincirini de belirterek Zührî'den, Said b. Müseyyib'den ve Ebu Hüreyre'den Peygamber efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: Kıyamet günü, ashabımdan bazı kimseler bana doğru gelmek isterler, ama onlar havuzdan uzaklaştırılırlar. Ben derim ki: Ya Rabbi, ashabım! Ashabım! Bana şöyle seslenilir: Sen onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun? Onlar topuklarının üzerine gerisin geri döndüler." Mecma-ul Beyan tefsirinden alınan alıntı burada sona erdi.

Evet, işaret edilen bu nitelikler, bütün olarak ancak Hz. Ali (a.s) için söz konusudur. Hiç kuşkusuz, Hz. Ali (a.s) ayette işaret edilen niteliklerin en somut göstergesidir, en gerçek temsilcisidir. Fakat sorun, bu niteliklerin onunla birlikte Cemel ve Sıffin savaşlarına katılan herkesi kapsayacak şekilde algılanmasındadır. Çünkü bu savaşlardan sonra, bunların birçoğu değişmişlerdi. Ayette *"O, onları sever, onlar da O'nu severler."* buyuruluyor ve bu ifade mutlaktır. Herhangi bir istisnaya yer verilmiyor. Daha önce bunun ne anlama geldiğini açıklamıştık.

Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Rivayete göre, bu ayetin anlamıyla ilgili olarak Peygamberimize (s.a.a) bir soru sorulur ve o elini Selman'ın omzuna vurarak, 'Bu adam ve soydaşları kastediliyor.' karşılığını verir, sonra şunları söyler: Eğer din, Süreyya yıldızına asılı olsa, Fars kavminden insanlar, ona ulaşırlar."

Ben derim ki: Bu rivayetle ilgili değerlendirmemiz, bundan önceki rivayete ilişkin değerlendirmemizden farklı olmayacaktır. [Çünkü Selman'ın soydaşları bu niteliklere sahip değildiler.] Ancak burada sözü edilen kişilerin, Selman'ın soydaşları arasından, ileriki bir zamanda gönderilecekleri kastedilirse, o başka.

Aynı eserde deniliyor ki: "Söylendiğine göre, bu ayette kastedilenler Yemenlilerdir. Çünkü Yemenliler yumuşak kalpli, yufka yürekli kimselerdir. İman Yemenlidir. Hikmet de Yemen menşelidir. İyad b. Ğanem el-Eş'arî şöyle der: Bu ayet nazil olunca, Resulullah (s.a.a) Ebu Musa Eşari'yi işaret etti ve 'Burada kastedilenler bu adamın soydaşlarıdır.' buyurdu."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir rivayet, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde birçok kanaldan aktarılmıştır. Bundan önceki rivayetle ilgili olarak söylediklerimiz bu rivayet için de geçerlidir.

Taberî, tefsirinde kendi rivayet zinciriyle Katade'den şöyle rivayet eder: "Yüce Allah, bu ayeti indirdi. O, bazı insanların dinden dönecek-lerini biliyordu. Allah, peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.a) canını alınca, neredeyse Arapların tamamı dinden döndüler. Sadece Medineli-lerin, Mekkelilerin ve Bahreynlilerin mescitlerine devam eden insanlar irtidat etmediler. İrtidat edenler diyorlardı ki: 'Namaz kılarız, ama zekât vermeyiz. Allah'a andolsun ki, mallarımızın gasp edilmesine izin ver-meyeceğiz.' Ebu Bekir bu hususta etrafındakilerle istişare etti. Onlara (bir nüshada: Ona) denildi ki: 'Eğer onlar, zekâtın önemini kavramış ol-salardı, kuşkusuz verirlerdi, hatta fazlasını da verirlerdi.' Fakat o şunları söyledi: Hayır, vallahi, Allah'ın birleştirdiği şeyleri birbirinden ayırma-yacağım. Eğer Allah'ın ve Resulünün farz kıldığı şeylerden bir bukağıyı dahi vermeyecek olurlarsa, onlarla savaşacağız."

"Allah bir grup insanı Ebu Bekir'le birlikte onların üzerine gönder-di. Böylece Peygamberin (s.a.a) uğruna savaştığı şeyler için savaştı. Din-den dönen ve zekât vermekten kaçınan insanların bir kısmını esir aldı, bir kısmını öldürdü, bir kısmını da ateşe atarak yaktı . Burunları sürterek maunu -yani zekât- vermeyi kabul edinceye kadar onlarla savaştı..."

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, müellif bu rivayeti, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, Ebu Şeyh, Beyhaki ve İbn-i Asakir'in Ka-tade'den naklettiklerini açıklar. Yine müellif bu rivayeti Dahhak ve Hasan'dan da nakletmiştir.

Bunun teorik bir uyarlama olduğunun en somut kanıtı, rivayetin kendi ifade tarzıdır. Bu bakımdan, önceki bazı rivayetlere yöneltilen eleştiriler bunun için de geçerli olur. Çünkü bu gelişmeler ve seferler-de birtakım olumsuz olaylar yaşanmış, kimi olgularla karşılaşılmıştır. Sonra bu savaşlarda tarihin birtakım zulümleri ve günahları nispet et-tiği Halid, Muğire b. Şube, Busr b. Ertat ve Semure b. Cündep gibi şahsiyetler rol oynamışlardır. Ki, onların bu özelliklerini, *"O, onları sever, onlar da Allah'ı severler."* ifadesiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Bu ifadeyi onlara uyarlamak, onlarla ilgili olduğunu söyle-mek gerçekçi olmaz. Bu durumda okuyucuya düşen görev, tarihi ob-

jektif bir şekilde incelemek, sonra da ayete ilişkin olarak ortaya koyduğumuz anlam üzerinde durup düşünmektir.

Bazı müfessirler, o kadar aşırı gitmişler ki, "Bu ayet, içeriği bakımından, riddet ehliyle savaşanlardan çok, Yemenli Eş'arîlerin nitelikleriyle örtüşmektedir." diyen bazılarının bu sözlerini bile garipsemişlerdir. Bu müfessirler şöyle demişlerdir: "Ayet, genel bir duruma işaret etmektedir. Ayetin içerdiği nitelikleri, üzerinde taşıyacak şekilde dine yardım eden herkesi kapsamaktadır. Resulullah (s.a.a) zamanındaki seçkin Müslümanlardan tutun, ondan sonra gelen ve bu niteliklere uyan tüm Müslümanları ilgilendirmektedir. Aynı şekilde, bu konuyla ilgili olarak aktarılan tüm rivayetlerin işaret ettikleri gelişmelere uyarlanabilir. Zayıf bir rivayet olmasına rağmen ayetin, Selman ve soydaşlarına işaret ettiğine, Ebu Musa ve soydaşlarını kastettiğine, Ebu Bekir ve arkadaşlarıyla ilgili olduğuna ilişkin rivayetleri buna örnek gösterebiliriz. Yalnız, ayetin Ali (a.s) hakkında indiğine ilişkin rivayeti bu genellemenin dışında tutmak gerekir. Çünkü ayetin lafzı buna uymamaktadır. Ayette geçen kavim sözcüğü, bir kişi anlamına alınmaz. Kavimle ancak bir topluluk kastedilir."

Adı geçen müfessirin sübjektif açıklamaları özetle böyle. Fakat görülen o ki müfessirimiz, yüce Allah'ın kelâmını, övgülerini hayal gücüne dayandıran bir şairin herhangi bir kavme yönelik övgüleri gibi algılamış. Artık şairin hayal gücü ne kadar elverdiyse, yalan mı doğru mu olduğuna bakmadan, kastettiği kavme övgüler düzer. Ama Allah'ın değerlendirmeleri böyle mi?! Ulu Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* (Nisâ, 122)

Ya da müfessirimiz, ayeti, biz normal insanlar arasında geçerli olan konuşmalarla karıştırmış! Biz, normal insanlar bir şeyler söylerken, hoş görme, görmemezlikten gelme gibi olgulara dayanan anlayışımızı esas alırız da özellikle önemsediğimiz bir yanı ön palana çıkaracak şekilde konuşuruz ve maksadımızla çelişen öbür yanları görmemezlikten geliriz. Bu hususla ilgili eleştirilere karşılık, sözlerin müsamahaya dayalı olduğunu mazeret olarak devreye sokarız. Peki ulu Allah için böyle bir yakıştırmada bulunmak doğru mudur? Yüce Allah sözlerini şu şekilde nitelendiriyor: *"O, elbette hak ile batılı ayırt edici bir sözdür. O, şaka değildir."* (Tarık, 13-14)

Daha önce belirttiğimiz gibi, ayetin içerdiği niteliklerin ifade ettikleri gerçek anlamlar üzerinde iyice durup düşünülecek olursa, bu nitelikleri gerçek anlamda temsil eden insanların henüz ortaya çıkmadıkları anlaşılacaktır. Okuyucu, ayeti bu gözle okumalı, bu anlayış çerçevesinde değerlendirmeli ve kararını buna göre, objektif olarak vermelidir.

Bu arada, söz konusu müfessirin son sözleri oldukça ilginçtir. Her şeyden önce, ayetin Ali (a.s) hakkında indiğini söyleyen kimse, Ali ve arkadaşlarını birlikte zikretmiştir. Tıpkı diğer ravilerin, ayetin Selman ve soydaşları, Ebu Musa ve soydaşları, Ebu Bekir ve arkadaşları hakkında indiğini belirtmeleri gibi. Ayrıca, bazısına yukarıda yer verdiğimiz bu rivayetler, Ali ve arkadaşlarını birlikte anıyorlar. Yani, ayetin tek başına Ali hakkında indiğini söyleyen bir rivayet yoktur ki, buna karşı çıkılsın ve ayetin ifade tarzı geneldir, bir topluluğu kastediyor, dolayısıyla bir kişiye indirgenemez, densin.

Salebî tefsirinde, bu ayetin Ali (a.s) hakkında indiğinden söz edildiği, yine Şeybanî'nin Nehc-ül Beyan'ında, İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s), bu ayetin Ali (a.s) hakkında indiği rivayet edildiği doğrudur. Kuşkusuz, ayetin onun ve arkadaşlarının hakkında indiğini belirten diğer rivayetlerden hareketle, burada da onun ve arkadaşlarının birlikte kastedildiği anlaşılmaktadır. Cemel ve Sıffin savaşlarında ve Haricîlere karşı yapılan savaşta, dine yardımcı olan bir tutum içinde olmaları açısından bu rivayetlerde, onların ayetin kastettiği kişiler oldukları değerlendirmesinde bulunulmuştur. Kaldı ki, ileride belirteceğimiz gibi, Ehlisünnet kanallarından aktarılan birçok rivayette, ifade tarzı genel olduğu hâlde, *"Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun Elçisi... müminlerdir."* ayetinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiği belirtilir.

Öte yandan, Katade, Dahhak ve Hasan'dan aktarılan rivayetle ilgili bir başka sorun söz konusudur. Şöyle ki: *"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki O, onları sever, onlar da O'nu severler..."* ayeti, en ufak bir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde, bir toplumu diğeriyle değiştirme, belli bir topluma muhtaç olunmadığı anlamını vurgulamaktadır. Hitabın, o sırada ayetin inişine tanık olanlara yönelik olmasıyla, olanlarla olmayanlara birlikte yönelik olması arasında herhangi bir fark yoktur. Maksat, bir grup Müslüman'a şu mesajı vermektir: Onların tamamı

veya bir kısmı, dinlerinden dönecek olurlarsa, Allah, onların yerine O'nu seven ve O'nun tarafından sevilen bir kavim getirecektir. -Allah mürtetleri sevmez, mürtetler de O'nu sevmezler.- Adı geçen kavmin şu şu özellikleri vardır ve onlar Allah'ın dinine yardımcı olacaklardır.

Bu da gösteriyor ki, getirilecek olan kavim, bir grup mümindir ve onlar, o gün mevcut olan müminlerden ayrıdırlar. Yani, bu ayette kastedilenler, Peygamberimizin (s.a.a) vefatının hemen sonrasında mürtetlerle savaşan kimseler değildirler. Çünkü onlar, ayetin inişine tanık olmuşlardı. Dolayısıyla onlar, *"Ey inananlar..."* sözünün muhatabıdırlar; *"Allah, yakında bir toplum getirecek..."* ifadesinin kapsamına girmezler. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayeti, şu ayete benzetebiliriz: *"Eğer yüz çevirecek olursanız, Allah, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar."* (Muhammed, 38)

Tefsir-un Nü'manî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Süleyman b. Harun İclî'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: Bu ayette işaret edilen misyonun sahibi koruma altındadır. Şayet insanların tümü gitseler de, Allah onu ve ashabını getirecektir. Onlar yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *'Şimdi şunlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir toplumu, bunlara vekil bırakmışız.'* (En'âm, 89) Onlar şu ayetin kastettiği kimselerdir: *Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler."*

Bu anlamı içiren bir rivayeti Ayyâşî ve Kummî kendi tefsirlerinde aktarmışlardır. [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.326, h:135. Tefsir-ül Kummî, c.1, s.17]

KUR'ÂN VE HADİS IŞIĞINDA KONUYA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Önceki bölümlerin akışı içinde defalarca işaret edildiği gibi Kur'ân, önem verdiği meseleleri ele alırken, vurgulu ve sert bir üslûp kullanır. Bu da şunu gösterir: Ortada birbirini pekiştiren olumsuz etkenler vardır ve bunlar insanları büyük felâketlere, onur kırıcı alçaklıklara duçar edecek yoğunluktadır. Sonuçta Kur'ân'ın bu uyarılarını dikkate almayanlar, Allah'ın korkunç gazabıyla yüz yüze geleceklerdir. Faizi

yasaklayan, Peygamberin akrabalarını sevmeyi emreden vb. ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Aslında bu, konuşma sanatının vazgeçilmez bir yöntemidir. Örneğin, hikmet sahibi bir konuşmacı, küçük ve basit bir şeyi emrediyorsa ve bunu ısrarla vurgulayıp, söz konusu basit şeyin hak etmediği yoğunlukta üzerinde duruyorsa ya da bir kimseye hak etmediği bir üslupla hitap ediyorsa, söz gelimi züht ve ibadet alanında önemli bir konumu işgal eden kendini Allah'a adamış bir âlimi, hem de kalabalıkların gözü önünde yüz kızartıcı bir suçu işlemekten nehyediyorsa, bu, söylenenlerin boşuna olmadığını, büyük ve ölümcül bir tehlikeyle yüz yüze olunduğunu gösterir.

Bu sertlikteki bir üslûba sahip Kur'ân ayetlerinin doğruluğunu, çok geçmeden yaşanan olaylar kanıtlamıştır. İşaret ettiği, daha doğrusu doğrudan gösterdiği olaylar birer birer gerçekleşmiştir. Belki de bu tür ayetlerin indiği sıralarda bunlara ilk kez muhatap olanlar, bunların işaret ettiği olayları kavrayamamışlar ve meseleyi algılayamamışlardır.

Kur'ân, Resulullah'ın akrabalarının sevilmesini emretmiştir. Bu konuya o denli önem vermiştir ki, Peygamber efendimizin (s.a.a) akrabalarını sevmeyi, onun elçiliğinin ücreti ve Allah'a ulaştıran yol olarak nitelendirmiştir; ama sonra ümmet, onun Ehlibeyti'ne karşı tarihin tanık olduğu en korkunç mezalimi işlemekte bir sakınca görmemiştir. Şayet, onlara Peygamberin Ehlibeyti'ne zulmetmeleri emredilseydi, bundan fazlasını yapamazlardı!

Kur'ân ayrılığı yasaklamış ve bu konu üzerinde sıkça durarak Müslümanları ayrılığa düşmeme konusunda uyarmıştır. Sonra ümmet paramparça oldu, Yahudiler ve Hıristiyanlardan daha fazla grupçuklara bölündü. Yahudiler yetmiş bir, Hıristiyanlar yetmiş iki gruba bölünmüşlerdi. Müslümanlar bu konuda onları geride bırakarak yetmiş üç fırkaya bölündüler. Bu, dinî meselelere ilişkin mezhepsel bölünmelerini gösterir. Toplumsal yasalar ve yönetim şekilleri gibi sosyal meselelere ilişkin bölünmeleri ise, istatistiklere sığacak gibi değildir.

Kur'ân Allah'ın indirdiklerinin dışında bir şeyle hükmetmeyi, insanları sınıflara bölmeyi, azgınlığı, heva ve hevesin peşinde gitmeyi yasaklar. Bu konuda oldukça sert ifadeler kullanır. Sonra olanlar gözler önündedir.

Kâfirlerin ve Ehlikitab'ın dost edinilmesinin yasaklanması durumu da Kur'ân'da üzerinde önemle durulan yasaklardan biridir. Hatta, denebilir ki, Kur'ân'da kâfirlerin ve Ehlikitab'ın dost edinilmesinin yasaklanışı ile ilgili olarak kullanılan sert üslûp başka hiçbir ayrıntı nitelikli yasakla ilgili olarak kullanılmamıştır.

Kur'ân bu konuya o kadar önem verir ki, yüce Allah Ehlikitab'ı ve kâfirleri dost edinenleri onlardan sayar: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* Böyle bir şeyi yapmaları durumunda kendisiyle aralarında bir ilginin kalmayacağını belirtir: *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* (Âl-i İmrân, 28) Sonra onları olabilecek en açık bir ifadeyle uyarır ve şöyle der: *"Allah sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28-30) Daha önce bu ifade üzerinde dururken, bunun uyardığı şeyin kesin olarak gerçekleşeceğine delâlet ettiğini, bunun kaçınılmaz olduğunu, değişmesinin ve başka bir şeye dönüşmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştik.

Daha fazla açıklama istiyorsan, şu ayetin anlamı üzerinde düşünebilirsin: *"Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerinin karşılığını tam verecektir.* -Bu ayetten önce Nuh, Hûd ve Salih gibi peygamberlerin kavimlerinin kıssaları anlatılmış, sonra Yahudilerin, kitapları hakkında ihtilafa düşmeleri dile getirilmiştir.- *Çünkü Allah, yaptıklarınızı bilmektedir. Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol; seninle beraber tövbe edenler de; aşırı gitmeyiniz,* -görüldüğü gibi ayetin hitap tarzı, toplumsal nitelikli̇dir- *zira O, yaptıklarınızı görmektedir."* (Hûd, 111-112) Sonra bir de yüce Allah'ın şu sözü üzerinde düşün: *"Sakın zulmedenlere dayanmayın; sonra size ateş dokunur! Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur; sonra size yardım edilmez!"* (Hûd, 113)

Yüce Allah, *"Allah sizi kendisinden sakındırır."* uyarısıyla vaat ettiği bu ateşin ahiretten önce, dünyadayken dokunmasının -ayetin ifadesinin mutlak olduğu göz önünde bulundurulmalıdır- ne anlam ifade ettiğini şu ayette açıklıyor: *"Bugün artık inkâr edenler, sizin dininizi yok etmekten, umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* (Mâide, 3) Bunu söylerken yüce Allah, müminlerin, müşriklerden ve Ehlikitap'tan oluşan kâfirlerin, dinlerini yok etmelerinden korktuklarını belirtiyor -ki biz daha önce bunun üzerinde durduk- ve bu korku, bu ayetin indiği güne kadar devam etmiştir. Artık bugün, bu

ayetin inişinden sonra, dinin ortadan kalkması hususunda kâfirlerden korkmalarına gerek yoktur. Bilâkis bu konuda Rablerinden korkmaları gerekmektedir. Onların dinleri hususunda korktukları şey, kâfirlerin ellerinden gelen her imkânı kullanarak dinlerini yok etmeye ve bu olağanüstü değeri ellerinden çıkarmaya çalışacakları hususuydu.

Müminler, bu ayetin inişinden önce bundan korkuyorlardı. Fakat Mâide suresinin inişiyle birlikte bu korkuları güvene dönüştü; yüreklerinde kopan korku fırtınaları dindi. Ama bu hususta Rablerinden korkmaları gerekir. Allah'ın, nurlarını gidermemesi, dinlerini ellerinden almaması için dikkatli olmak durumundadırlar.

Bilindiği gibi, yüce Allah hak etmedikleri sürece, bir kavmi sürpriz bir şekilde cezalandırmaz ve üzerlerine azap indirmez. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur: *"Bu böyledir; çünkü bir millet kendilerinde bulunan güzel meziyeti değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez."* (Enfâl, 53) Bu ayette, ilâhî nimetin değişmesinin, hak edilmesi durumunda gerçekleşecek bir olgu olduğu açıklanıyor. İnsanların kendilerini değiştirmeleriyle birlikte, onlara yönelik nimetin de değişeceği vurgulanıyor. Daha önce de belirtildiği gibi, din ya da dinî velâyet -yönetim- "nimet" olarak nitelendirilmiştir: *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* (Mâide, 3)

Demek ki, bu nimetin onlar tarafından değiştirilmesi, Allah ile bağlantının kesilmesi suretiyle Allah'ın velâyetinden sıyrılmaları, zalimlere dayanmaları, kâfirleri ve Ehlikitabı dost edinmeleri beklenmektedir. Öyleyse bu konuda, kendilerine bundan korkmaları ve dolayısıyla Allah'ın önü alınmaz azabını üzerlerine indirmesinden korkmaları gerekir. Yüce Allah, onları şu ifadelerle uyarıyor: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* (Mâide, 51) Burada yüce Allah, onları mutluluğa yöneltmeyeceğini bildiriyor. Çünkü mutluluğun hidayetle doğrudan ilintisi vardır. İnsanların dünya hayatında mutlu olmaları, ancak dinî kurallar ve İslâm'ın genel sosyal ilkeleri doğrultusunda bir yaşam sürdürmeleri ile mümkündür.

Bu gidişatın bünyesi yıkıldığı zaman, marufu emretme ve münkeri yasaklama gibi İslâmî yaşantının özünü koruyucu prensipler ihlâl edi-

lir ve İslâm'ın toplumsal yaşam için öngördüğü genel semboller ortadan kalkar. Onun yerini kâfirlere özgü yaşam tarzı alır. Sonra bu yaşam tarzı git gide temellerini sağlamlaştırır ve prensiplerini yerleşik hâle getirir. Bugün Müslüman toplumların içinde bulunduğu durum, bunun en somut örneğidir. Kâfirlere özgü yaşam sistemi, bütün görünümleriyle Müslüman toplumların hayatının her alanına egemendir.

Kur'ân ve sünnetin düzenledikleri ve Müslümanlar arasında yerleşik bir sistem hâline getirdikleri genel İslamî hayat sistemi ile, bugün Müslümanlara dayatılan yıkıcı ve fasit hayat sistemini karşılaştırdığımız, sonra, *"Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar."* (Mâide, 54) ayetinin işaret ettiği husus üzerinde düşündüğümüz zaman göreceğimiz şudur:

Bugün biz Müslümanlar topluluğunu saran ve hayatımızın her alanına egemen olan tüm rezillikler, -ki biz bunları önce kâfirlerden aldık, sonra içimizde kök saldılar, bizzat bizim değerlerimiz hâline dönüşerek ürediler- yüce Allah'ın ayette, getireceğini vaat ettiği topluluğa ilişkin olarak dile getirdiği niteliklerin karşıtlarıdır.

Şunu demek istiyorum: Bugün pratik hayatta sergilediğimiz tüm rezillikler, şu noktada özetleniyor: Bugünkü toplum Allah'ı sevmiyor, Allah da onları sevmiyor. Kâfirlere karşı alçak, süklüm büklüm, müminlere karşı zorba, tepeden bakmacı ve şiddetlidir. Allah yolunda cihat etmez; her kınayanın kınamasından da korkar.

İşte Kur'ân bu çarpıcı gerçeği bu denli net ifadelerle muhataplarına anlatıyor. İstersen şöyle de diyebilirsin: Bu, gaybî bir haberdir. Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah, İslâm toplumunun bir gün dinden döneceğini haber veriyor. Kuşkusuz bu, terminolojik anlamda bir riddet değildir. Bir düşüş, bir alçalış anlamında dinden dönüştür. Ulu Allah şu ayetlerde bu hususa işaret etmiştir:

"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez." (Mâide, 51) *"Eğer Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları kendilerine veli yapmazlardı. Ama onlardan birçoğu yoldan çıkmış insanlardır."* (Mâide, 81)

Allah, kendisine -dinine- yardım etmeleri durumunda kendilerine yardım edeceğini vaad etmiştir. Kendileri desteklemeseler ve onların güçlerine katkıda bulunmasalar, düşmanlarını zayıflatacağına söz vermiştir: *"Eğer Ehlikitap inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. İçlerinden inananlar da var; ama çokları yoldan çıkmışlardır. Size eziyetten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar, sonra onlara yardım da edilmez. Nerede bulunurlarsa, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ipine ve insanların ipine sığınmış olsunlar."* (Âl-i İmrân, 110-112) *"Meğer ki Allah-'ın ipine ve insanların ipine sığınmış olsunlar"* ifadesinden "İnsanların onları dost edinmeleri ve sonuçta yüce Allah'ın onları insanlara egemen kılması suretiyle bu zilletten çıkmaları mümkündür" şeklinde bir çıkarsamada bulunmak uzak bir ihtimal değildir.

Sonra yüce Allah -bu pozisyonda bulunan- İslâm toplumuna, bir topluluk ortaya çıkaracağını vaat ediyor. Bunlar öyle bir topluluktur ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı şiddetli ve onurludurlar. Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, onlara ilişkin olarak sayılan bu nitelikler, bugünkü İslâm toplumunda izine rastlanmayan niteliklerdir. Ayetin üzerinde iyice düşündüğümüz zaman, ayetin İslâm toplumunun ileride ne tür rezilliklere duçar olacağını ve hangi alçaltıcı durumlara düşeceğini ayrıntılı bir şekilde haber verdiğini görürüz.

Bu rezilliklere ilişkin olarak, ahir zamanda meydana gelecek kimi gelişmelerle ilgili Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (onlara selâm olsun) çok sayıda hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı art niyetli saptırmalardan ve tahriflerden kurtulamamışsa da, bununla beraber bunlar arasında, gelişmeler ve yaşanan pratik tarafından doğrulanan haberleri içeren hadisler de vardır. Bunlar, yaklaşık olarak bin yıl önce kaleme alınmış ilk kuşak âlimlerin eserlerinde yer almaktadırlar. Bu eserlerin çoğu da gerçekten isnat edildikleri kişiler tarafından kaleme alınmış; günümüze aktarılırken herhangi bir kayba uğramamış ve birçok âlim tarafından onlardan nakledilmiştir.

Kaldı ki, bu rivayetler, o gün için henüz gerçekleşmemiş ve o sırada yaşayan insanların beklemediği, tahmin etmediği ve edemeyeceği

olaylara ilişkin haberler veriyorlar. Dolayısıyla bunların doğruluğunu kabul etmek ve vahiy membaından derlendiklerini itiraf etmek bizim açımızdan kaçınılmaz olmuştur.

Örneğin Kummî kendi tefsirinde babasından, o, Süleyman b. Müslim el-Haşşab'dan, o Abdullah b. Cerih el-Mekki'den, o Ata b. Ebi Riyah'dan, o da Abdullah b. Abbas'tan şöyle rivayet eder: Resulullah efendimizle (s.a.a) birlikte Veda Haccını yerine getiriyorduk. O sırada Resulullah (s.a.a) Kâbe'nin kapısına tutundu ve yüzünü bize çevirerek şöyle buyurdu: "Size kıyametin işaretlerini haber vereyim mi?" O sırada onun en yakınında Selman (r.a) bulunuyordu, dedi ki: "Evet, haber ver ya Resulullah."

Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Kıyametin işaretlerinden biri namazın ortadan kalkması, şehevî arzuların peşine düşülmesi, tutkulara yönelik eğilimlerin artması, mala büyük değer verilmesi, dinin satılarak karşılığında dünyalık şeylerin alınmasıdır. Bu şartlar ortaya çıktığında, gördüğü kötülükleri değiştirme gücünü kendinde bulamamanın verdiği ıstırapla müminin yüreği ve içi, suda tuzun erimesi gibi erir."

Selman hayretle sordu: "Bu da mı olacak ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ey Selman! Bütün bunlar olacak ve bu sırada onları zorba emirler, fasık vezirler, zalim bilginler ve hain eminler yönetecektir."

Selman sordu: "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, ey Selman, bütün bunlar olacak. Bu sırada münker (kötü) maruf (iyi) olacak, maruf da münker olacak, haine güvenilecek, güvenilen kimse ihanet edecek, yalan söyleyenler tasdik edilecek ve doğru söyleyenler de yalanlanacaklardır."

Selman, "Bütün bunlar olacak mı ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve bu sırada kadınlar yönetici olacak, cariyelere danışılacak, çocuklar minberlere oturacak, yalan bir beceri gibi algılanacak, zekât bir kayıp, Müslümanların beytülmalını talan etmek bir ganimet gibi görülecektir. Kişi anne ve babasına eziyet edecek, buna karşın arkadaşına iyilik edecektir. Ve kuyruklu yıldız doğacaktır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" Buyurdu ki:

"Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada kadın kocasının ticaret ortağı olacak, yağmur normal mevsiminde yağmayacak, sıcak mevsimlerde yağacak, cömert insanlar olabildiğince sert ve kaba olacaklar, zor duruma düşen yoksul insan küçümsenecektir. Bu sırada çarşılar birbirlerine yakın olacaktır. Biri: 'Hiçbirşey satamadım' diyecek, bir başkası: 'Hiç kâr etmedim' diyecektir. Bundan dolayı Allah'ı suçlar gibi konuşacaklardır."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacaktır ve bu sırada başlarına bir kavim musallat olacaktır ki konuşacak olsalar, boyunlarını vuracaklar; susacak olsalar, her şeylerini mubah sayacaklar, mallarına el koyacak, saygınlıklarını çiğneyecekler. Kanlarını dökecek, yüreklerine korku salacaklar. O sırada müminleri korkak, ürkek, pısırık ve çekingen görürsün."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada bir şey doğudan ve bir şey de batıdan getirilecek ve bunlar ümmetimi etkileyip yönlendirecektir. Vay ümmetimin zayıflarına, onların elinden neler çekecekler, neler?! O zalimlerin de Allah'ın azabından dolayı vay hâllerine! Bunlar küçüklere acımayacak, büyüklere saygı göstermeyeceklerdir. Hiçbir kusuru bağışlamayacaklardır. Onlarla ilgili haberler hep çirkin ve ağza alınmayacak cinstendir. Bedenleri insan bedeni, ama kalpleri şeytan kalbi olacaktır."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Resulullah buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada erkekler erkeklerle, kadınlar da kadınlarla ilişkiye gireceklerdir. Kızlar ailelerinin evinde kıskanılıp korunulduğu gibi erkek çocuklar da kıskanılıp korunulacaklar. Erkekler kendilerini kadınlara, kadınlar da kendilerini erkeklere benzetecekler. Kadınlar eğerlere bineceklerdir. Ümmetimden onlara Allah'ın lâneti olsun."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman bütün bunlar olacak ve o sırada mescitler tıpkı Kilise ve Hav-

ralar gibi yaldızlanacak. Mushaflar süslenecek, minareler uzun olacak, saflar kalabalık, ama kalpler birbirlerine karşı nefretle dolu olacak, dilleri farklı şeylerden söz edecektir."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada ümmetimin erkekleri altın takılarla süsleneceklerdir. İpek ve ibrişim giysiler giyinecek, kaplan derisini alış veriş metaı hâline getireceklerdir."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada faiz çok yaygın olacak, gıybetle ve rüşvetle iş görülecektir. Dinin değeri düşecek, buna karşılık dünyanın değeri yükselecektir."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak ya Resulullah?" Buyurdu ki: Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada boşanmalar çoğalacak, Allah'ın koyduğu hiçbir sınır, hiçbir hukuk gözetilemeyecektir. Tabi, bütün bunların Allah'a bir zararı olamayacaktır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada şarkıcı cariyeler ve çalgı aletleri ortaya çıkacak, ümmetimi, en kötü ve en şerli fertleri yöneteceklerdir."

Selman, "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada ümmetimin zenginleri gezip dolaşma amacıyla, orta hâlli olanları ticaret amacıyla, yoksulları da gösteriş ve desinler için hacca gideceklerdir. Bu sırada bazı topluluklar, Allah'tan başkası için Kur'ân öğrenecek, Kur'ân'ı bir müzik melodisi, bir çalgı gibi algılayacaklar. Diğer bazı topluluklar, Allah'tan başkası için fıkıh öğreneceklerdir. O sırada zinadan peydahlanan çocuklar çoğalacaktır. Kur'ân'ı teğanniyle okuyacaklar ve dünya için birbiriyle çekişecekler."

Selman, "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada haramlar çiğnenecek, bol gü-

nahlar kazanılacak ve kötüler iyilere musallat olacaklardır. Yalan her tarafı kaplayacak, inatçılık insanların tipik bir davranışı hâline gelecek, yoksulluk baş alıp gidecektir. İnsanlar giysilerle birbirlerine karşı övüneceklerdir. Üzerlerine yağmur mevsimi dışında yağmur yağacaktır. Vakit geçirmek amacıyla tavla, satranç gibi oyunlar oynamayı ve müzik dinlemeyi hoş karşılayacaklardır. Marufu emretmeyi ve münkeri nehyetmeyi hoş karşılamayacaklardır. Öyle ki, o dönemde bir mümin, toplumun en zelil kimsesi hâline gelecektir. Hafızlar ve zahitler birbirlerini kınayacaklar, fakat her iki grup da göklerin melekûtunda 'pisler ve necisler' olarak anılacaklardır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada zengin yoksul düşmekten başka bir şeyden korkmayacaktır. Öyle ki, bir dilenci, iki cuma arası el açıp dilenecek, ama bu süre içinde kimse avucuna bir şey koymayacaktır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada 'Ruveybiza' konuşacaktır." Selman dedi ki: "Anam babam sana kurban olsun, ya Resulallah, 'Ruveybiza' nedir?" Buyurdu ki: " Halkın geneli hakkında, o güne kadar konuşmayan bir kimse konuşacaktır. Fakat ondan sonra fazla yaşamayacaklardır. Çok geçmeden yeryüzünden korkunç bir ses duyulacak. Her topluluk o sesin kendi bölgelerinden geldiğini düşünecektir. İnsanlar Allah'ın dilediği bir süre kadar bekledikten ve kafaları üzerine yere geldikten sonra yeryüzü gizlediği madenleri dışarı atacaktır. Yani, altın ve gümüşü." -Peygamberimiz o sırada sütunlara eliyle işaret ederek;- "Bunlar gibi." dedi, "Ama o gün ne altın, ne de gümüş fayda verecektir. İşte *'Onun belirtileri geldi.'* ayetinin anlamı budur." [Tefsir-ul Kummî, c.2, s.303-307]

Ravzat-ul Kâfi adlı eserde, Muhammed b. Yahya'dan, o Ahmed b. Muhammed'den, o bazı arkadaşlarından, yine Ali b. İbrahim, babasından, o İbn-i Ebi Umeyr'den, bunların tümü, Muhammed b. Ebi Hamza'dan, o da Hamran'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s), -yanında Abbasi halifelerinden ve Şiîlerin onların yanındaki olumsuz durumlarından söz edildiği bir sırada- şöyle buyurdu: "Halife Ebu Ca-

fer Mansur'la beraber yürüyordum. O bir kafileyle beraber atına binmişti, arkasında ve önünde atlılar vardı. Bense bir eşeğe binmiş ve yanında yol alıyordum. Bana dedi ki: Ey Ebu Abdullah! Allah'ın bize verdiği güçten, bizim için açtığı üstünlük ve onur kapılarından dolayı sevinmen, hilâfet için senin ve Ehlibeyti'nin bizden daha lâyık olduğunu söylememen, dolayısıyla bizi kendin ve diğer insanların aleyhine tahrik etmemen gerekir."

"Dedim ki: 'Kim benim adıma bu sözleri sana ulaştırmışsa, yalan söylemiştir.' Dedi ki: 'Yemin eder misin?' Dedim ki: 'İnsanlar büyücüler gibidirler. Senin kalbini bana karşı çelmek istiyorlar. Onları dinleyerek buna imkân verme. Çünkü biz sana, senin bize olan ihtiyacından daha fazla muhtacız.' Bana dedi ki: 'Hatırlıyor musun, bir gün sana; 'Bizim mülkümüz olacak mıdır?' diye sormuştum, sen de; 'Evet, uzun, geniş ve zorlu bir hakimiyetiniz olacak. Size mühlet verilecek ve dünyanız geniş tutulacak. Ta ki bizden birimizin dokunulmaz olan kanını haksız yere, haram beldede ve haram ayda dökünceye kadar.' demiştin. Baktım ki, sözlerimi unutmamış, dedim ki: 'Umarım yüce Allah, seni bundan uzak tutar. Çünkü özellikle seni anmamıştım. O, rivayet ettiğim bir hadisti. Bakarsın, senin ailenden bir başkası bu işi üstlenir.' Bunun üzerine halife sustu."

"Evime döndüğümde dostlarımızdan biri geldi ve şöyle dedi: Sana kurban olayım, seni Ebu Cafer'in kafilesinde gördüm. Sen bir eşeğe binmiştin, o da ata binmişti. Yukarıdan, seninle konuşuyordu, sen de ondan aşağıdaydın. Bu manzara karşısında kendi kendime dedim ki: 'Şu Allah'ın insanlar için görevlendirdiği hüccettir, bu hususta uyulması gereken emir sahibidir. Bu da zorbalıkla muamele eden biridir. Peygamberin evlâtlarını öldürüyor, Allah'ın sevmeyeceği şekilde yer yüzünde kan döküyor. Ama o ata biniyor, sen ise eşeğe biniyorsun! İçime bir kuşku düştü. Öyle ki dinimden ve canımdan yana endişeye düştüm."

"Ona dedim ki: 'Eğer etrafımdaki, önümdeki, arkamdaki, sağımdaki ve solumdaki melekleri görseydin, onun içinde bulunduğu durumu küçümserdin.' Bunun üzerine bana şu karşılığı verdi: "İşte şimdi, kalbim huzura kavuştu."

"Sonra adam dedi ki: 'Bunlar daha ne zamana kadar saltanat sürdürecekler veya ne zaman bunlardan yana rahata kavuşacağız?' Dedim

ki: 'Her şeyin bir süresinin olduğunu bilmiyor musun?' Dedi ki: 'Biliyorum.' Dedim ki: Bu işin zamanı geldiğinde, bir göz açıp kapama anı kadar çabuk olacağını bilmek sana bir fayda verir mi? Eğer onların Allah katındaki hâllerinin nasıl olduğunu bilseydin, onlara karşı daha büyük bir nefret beslerdin. Sen ve yeryüzündeki bütün insanlar, onları böylesine büyük bir vebalın altına sokmaya çalışsaydı, yine de buna güç yetiremezdiniz. Şeytan senin metanetini bozup kararsızlığa düşürmesin. Onur ve üstünlük Allah'ın, Resulünün ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler."

"Bilmez misin ki, bizim egemenliğimizi bekleyen, gördüğü eziyetlere ve korkulara karşı sabreden kimse, yarın bizimle beraber olacaktır? Bu nedenle sen, hakkın öldüğünü, hak ehlinin yok olduğunu, zulmün tüm şehirleri sardığını gördüğünde, Kur'ân'ın eskidiğini, Kur'ân'da olmayan asılsız şeylerin uydurulduğunu, Kur'ân yorumlarında heva ve hevesin esas alındığını; dinin tıpkı bir kabın tersyüz edildiği gibi, tersyüz edildiğini; batıl taraftarlarının hak ehline üstünlük sağladıklarını; kötülüğün açık olduğunu; kimsenin kötülükten menedilmediğini ve kötülük işleyenlerin mazur görüldüğünü; fasıklığın her yanı kapladığını; erkeklerin erkeklerle, kadınların da kadınlarla (cinsel anlamda) yetindiğini; müminin suskun olduğunu, sözlerinin kabul görmediğini; buna karşın fasıkın yalan söylediği hâlde, yalanına ve iftirasına itiraz edilmediğini; küçüğün büyüğü küçümsediğini; akrabalık bağlarının koptuğunu; günahlarıyla övünen kimselere gülünüp geçildiğini, sözlerine karşı çıkılmadığını; kadınların verdiği şeyi oğlanların verdiğini; kadınların kadınlarla evlendiğini; övgünün arttığını; erkeklerin, malı Allah'a kulluk sunma maksadı dışında infak ettiğini, bundan menedil mediklerini ve kimsenin onların ellerinden tutmadığını; insanların Allah yolunda çabalayan bir mümini bu hâlde gördüklerinde Allah'a sığındıklarını; komşunun komşusuna eziyet ettiğini ve bundan menedil mediğini; kâfirin müminlerin içinde bulundukları duruma sevindiğini; yeryüzünü kaplayan bozgunculuktan hoşnut olduğunu; içkinin açıktan içildiğini, Allah'tan korkmayan insanların içki sofralarında bir araya geldiklerini; marufu emretmenin çok cılız olduğunu; fasıkın, Allah'ın sevmediği işleri yapmakta güçlü olduğunu, bundan

dolayı övüldüğünü; mücize ve keramet sahibi[1] insanların tahkir edildiklerini, onları sevenlerin horlandıklarını; hayır yolunun terk edildiğini, buna karşılık kötülük yolunun izlendiğini; Allah'ın evinin işlevsiz olduğunu, insanlara onu terk etmelerinin emredildiğini; kişinin yapmadığını dediğini; erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla cinsel ilişkiye girmeyi arzuladıklarını; erkeğin makatını, kadının da cinsel organını kullandırarak geçimini sağladığını; kadınların da tıpkı erkekler gibi kendi aralarında toplantılar düzenlediklerini; Abbasoğulları arasında eş cinselliğin yayıldığını; bir kadının kocası için kına sürünmesi ve taranması gibi, boya sürünüp tarandıklarını; erkeklerin cinsel arzuları için mal harcadıklarını; erkeğe rağbet edildiğini, erkeklerin onu elde etmek için rekabet ettiklerini, onu kıskandıklarını; mal sahibinin müminden daha üstün ve izzetli görüldüğünü; faizin yaygın ve kimsenin faiz esaslı muamele yapmaktan dolayı ayıplanmadığını; kadınların zina etmekle övündüklerini; kadının kocasını erkeklerle cinsel ilişkiye girmeye hazırladığını; insanlar arasında en çok saygı gören ve en iyi olarak nitelendirilen evin, kadınların fuhuş yapmalarına yardımcı olan ev olduğunu; müminin mahzun, horlanmış, ezik olduğunu; bidatların ve zinanın yaygın olduğunu; insanların yalan şahitliği alışkanlık hâline getirdiklerini; haramların helâlleştirildiğini, helâllerin haramlaştırıldığını; dinî meselelerin kişisel görüşle çözüldüğünü, Kur'ân'ın ve hükümlerinin işlevsiz kılındığını; geceleri kimsenin Allah'a isyan etmekten çekinmediğini; müminin kötülüğü ancak kalbiyle inkâr edebildiğini; büyük servetlerin Allah'ı gazaplandıracak alanlarda harcandığını; yöneticilerin küfür ehline yakın durduklarını, hayır ehlinden uzaklaştıklarını; yöneticilerin hükmederken rüşvet aldıklarını; yöneticiliğin malı ve gücü çok olan kimselerin elinde olduğunu; birbirlerinin mahremi olan erkek ve kadınların birbirleriyle yetinip evlendiklerini; adamın bir töhmetten ve bir zandan dolayı öldürüldüğünü; erkeğin oğlanla aşk yapmak için canını ve malını feda etmekten çekinmediğini; erkeğin kadınlarla ilişki kurmaktan dolayı ayıplandığını; erkeğin karısının fuhuş yaparak kazandığı malı yediğini ve üstelik bundan haberinin olduğunu, onun bu işini bizzat kendisinin yönettiğini; kadının kocasına baskı yaptığını, onun istemediği şeyleri yaptığını,

1- Bir nüshaya göre: hadis rivayet eden.

kocasının nafakasını verdiğini; adamın, karısını ve cariyesini kiraya verdiğini ve çok kötü yiyecek ve içeceklere razı olduğunu; Allah adına yalan yeminlerin çokça edildiğini; kumarın serbest olduğunu; içkinin açıktan satıldığını ve hiç kimsenin buna engel olmadığını; kadınların kendilerini küfür ehline peşkeş çektiklerini; eğlence yerlerinin serbest olduğunu, kimsenin kimseyi oralardan menetmediğini, kimsenin buna cesaret edemediğini; onurlu insanların iktidara gelmelerinden korkulan kimselerce aşağılandıklarını; yöneticilerin en yakın kimselerin, biz Ehlibeyt'e sövmekle övünen kimseler olduğunu; bizi sevenlere zulüm yapıldığını; şahitliklerinin kabul edilmediğini; insanların yalan söylemek hususunda birbirleriyle yarıştıklarını; insanlara Kur'ân'ı dinlemenin ağır geldiğini, buna karşın batıl sözler dinlemekten hoşlandıklarını; komşunun komşuya dilinden çekindiği için iyilikte bulunduğunu; ilâhî hadlerin geçersiz kılındıklarını, insanların bu hususta keyiflerine göre hareket ettiklerini; mescitlerin süslendiklerini; insanlar arasında en doğru sözlü olarak bilinen insanın yalancı ve müfteri kimseler olduklarını; kötülüğün ve söz taşımanın açığa çıktığını; fuhşun yayıldığını; gıybetin zevk veren bir uğraş gibi algılandığını ve insanların bunu birbirlerine müjdelercesine aktardıklarını; insanların Allah rızasının dışındaki bir amaçtan dolayı hacca gitmek ve cihada katılmak istediklerini; iktidar sahibinin kâfirin hatırı için mümini ezdiğini; harabenin bayırdan daha revaçta olduğunu; insanın geçimini, eksik tartıp ölçmekle temin ettiğini; kan dökmenin önemsenmediğini; kişinin dünyevî amaçlar için liderlik peşinde olduğunu; başkaları kendisinden korksunlar ve meselelerini ona götürsünler diye sivri dilli biri olarak bilinmeye çabaladığını; namazın önemsenmediğini; büyük bir servete sahip olan kimselerin buna sahip oldukları günden beri zekâtını vermediklerini; ölünün mezarından çıkarılıp eziyet edildiğini ve kefeninin satıldığını; toplumsal çalkantıların çoğaldığını; adamın akşam çakırkeyif, sabahları da sarhoş olduğunu, insanların durumuna aldırış etmediğini; insanların hayvanlarla ilişkiye girdiklerini; hayvanların birbirlerini parçaladıklarını; insanların mescitlerine gidip döndüklerinde üzerlerinde giysilerinin bulunmadığını; insanların kalplerinin katılaştığını, gözlerinin donduğunu; Allah'ı anmanın kendilerine ağır geldiğini; haram yemenin yaygın bir alışkanlık hâline geldiğini; insan-

ların haram yeme hususunda birbirleriyle yarıştıklarını; namaz kılanın insanların görmesi için namaz kıldığını; fakihin dinî bir amaç gütmeden, dünya ve liderlik için fıkıhla ilgilendiğini; insanların galip gelenin yanında yer aldıklarını; helâlin peşinde olanın yerildiğini, ayıplandığını, buna karşılık haramın peşinde olanın övüldüğünü, sayıldığını; Haremeyn'de (Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi'de) Allah'ın sevmediği işlerin yapıldığını ve kimsenin buna engel olmadığını, oralarda çirkin işlerin yapılmaması için çaba gösterecek kimsenin bulunmadığını; Haremeyn'de alenen çalgı çalındığını; bir adamın hak bir şey söylerken, marufu emredip münkeri yasaklamaya çalışırken birinin kalkıp ona öğüt verdiğini ve ona acıyan bir edayla, 'Bunlar sana kalmamış!' dediğini; insanların birbirlerine bakarak kötü kimseleri önder edindiklerini; hayır yolunun boş, kimse tarafından izlenmediğini; cenazeyle alay edildiğini, ama kimsenin buna karşı çıkmadığını; her geçen yıl bidat ve kötülüklerin arttığını; halkın ve meclislerin sadece zenginlere tâbi olduklarını; yoksullara alay edilerek bir şeyler verildiğini ve Allah rızasının dışındaki bir amaç güdülerek yoksullara yardım edildiğini; göklerdeki ayetlerden kimsenin ürkmediğini; insanların tıpkı hayvanlar gibi alenen çiftleştiklerini; insanların tepkisinden korktukları için kimsenin bir kötülüğe karşı çıkamadığını; kişinin Allah rızasının dışındaki bir amaç uğruna çokça mal harcayabildiğini, ama Allah rızası için en ufak bir harcamada bulunmaktan dahi kaçındığını; anne ve babaya kötü davranmanın normal bir davranış hâline geldiğini; anne ve babaların horlandıklarını; anne ve babaların çocuklarının yanında insanların en kötüsü hâline geldiklerini; evladın anne ve babasına iftira etmekten hoşlandığını; kadınların iktidara geldiklerini, her şeye egemen olduklarını ve onların keyiflerine göre hareket edildiğini; adamın oğlunun babasına iftira attığını; anne ve babasına bedduada ettiğini ve ölmelerinden dolayı sevindiğini, kişinin bir günü büyük bir günah işlemeden veya ölçü ve tartıyı eksik ölçüp tartmadan veya zina etmeden ya da içki içmeden geçirdiğinde buna üzüldüğünü, teessüf ettiğini; iktidar sahiplerinin yiyecekleri stokladıklarını; akrabaların mallarının batıl yolda harcandığını, onlarla kumar oynandığını, içki içildiğini, içkiyle tedavi yapıldığını, hastalara içki içmelerinin tavsiye edildiğini, onunla şifa bulacakları sanıldığını; insanların marufu emretme ve münkeri yasaklama görevini terk etme, bunu bir görev

olarak yerine getirmeye yanaşmama hususunda eşit hâle geldiklerini; münafıkların ve nifak ehlinin rüzgarının estiğini, hak ehlinin rüzgarınınsa depreşmediğini; ezan okumanın ve namaz kılmanın ücret karşılığı yapıldığını; mescitlerin Allah'tan korkmayanlar tarafından doldurulduğunu; bunların oralarda gıybet etmek, hakkın taraftarlarının etini yemek ve birbirlerine şarap içmelerini anlatmak için bir araya geldiklerini; sarhoş kimsenin ne dediğini anlamayacak durumda olduğu hâlde insanlara namaz kıldırdığını; sarhoş olduğu için kınanmadığını, tam tersine sarhoş olduğunda saygı gördüğünü, sakınıldığını, korkulduğunu, kendi hâline bırakıldığını, herhangi bir cezaya çarptırılmadığını, sarhoşluğunun bir mazeret kabul edildiğini; yetimlerin mallarını yiyenlerin salih insanlar olarak övüldüklerini; yargıçların Allah'ın emrettiğinin aksine yargılamada bulunduklarını; yöneticilerin bir çıkar beklentisi yüzünden hainleri güvenilir adamlar olarak yanlarında tuttuklarını; yöneticilerin mirası günah ehline, Allah'a karşı gelmekte cüretkâr davranan kimselere verdiklerini ve bunların mirası diledikleri gibi harcamalarına göz yumduklarını; minberlerden insanlara takva emredildiğini, buna karşın takvayı emredenlerin dediklerini yapmadıklarını; namazı vaktinde kılmanın önemsenmediğini; sadakanın aracılar vasıtasıyla verildiğini ve bu hususta Allah'ın rızası yerine insanların hoşnutluğunun esas alındığını; insanların bütün dertlerinin mideleri ve cinsel organları olduğunu; ne yediklerine ve kiminle ilişkiye girdiklerine bakmadıklarını; dünyanın böyle insanlara yöneldiğini; hakkın belirtilerinin silinmeye yüz tuttuğunu gördüğün zaman, oldukça dikkatli ol, ihtiyatlı davran ve yüce Allah'tan kurtuluş dile. Bil ki, o insanlar yüce Allah'ın korkunç gazabının kapsamı içindedirler ve Allah, dilediği bir şeyden dolayı onlara mühlet vermektedir."

"Sürekli olarak kendini kontrol et. Yüce Allah'ın, onların durumundan farklı bir durumda seni görmesi için çalış. Eğer sen onların arasındayken Allah'ın azabı onların üzerine inecek olursa, bir an önce Allah'ın rahmetine kavuşmuş olursun; yok eğer, onlara azap iner de sen bekletilirsen, onların Allah'a karşı takındıkları cüretkâr tutumun cezasının kapsamının dışında tutulmuş olursun. Bil ki, yüce Allah iyi insanların ecrini zayi etmez. Allah'ın rahmeti iyi insanlara yakındır." [Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.36-42]

Ben derim ki: Bu anlamları içeren ve gerek peygamber efendimizden (s.a.a), gerekse Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) rivayet edilen hadislerin sayısı oldukça fazladır. Ancak bizim burada naklettiğimiz iki hadis, anlam ve mesaj itibariyle bunların en kapsamlılarıdır.

Ahir zamanla ilgili haberleri içeren hadisler, "*Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah, yakında öyle bir toplum getirecektir ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar.*" ayetinin genel olarak işaret ettiği gelişmelerin birer ayrıntılı açıklaması niteliğindedir. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Hamd Allah'a mahsustur.

İÇİNDEKİLER

NİSÂ SURESİ'NİN DEVAMI

MÂİDE SURESİ

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

6. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Seyyid Seccad KARAKUŞ

Abbas KAZIMÎ - Musa GÜNEŞ

KEVSER

55- Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.

56- Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Görüldüğü gibi bu iki ayet Ehlikitab'ı ve kâfirleri veli edinmeyi yasaklayan ayetler arasında yer alıyor. Bundan dolayı Sünnî tefsircilerin bir bölümü, bu iki ayetin önceki ve sonraki ayetlerle aynı anlamı paylaştıklarını düşünerek hepsini aynı anlamda saymışlardır. Bu ortak anlam, müminlerin yardımcı anlamında şahısları veli edinme konusundaki görevlerini açıklıyor ve Yahudileri, Hıristiyanları ve kâfirleri veli edinmeyi yasaklıyor, veliliği sadece Allah'a, Peygamberine (s.a.a) ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlere mahsus kılıyor. Çünkü bunlar gerçek müminlerdir. Böylece münafıklar ile kalplerinde hastalık olanlar dışarıda bırakılarak gerçek müminlerin veliliğinin gerekliliği vurgulanıyor.

Buna göre bu ayet, *"Allah müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) *"Peygamber, müminler üzerinde kendilerinden daha çok yetki sahibidir."* (Ahzâb, 6) *"Onlar birbirlerinin velileridirler."* (Enfâl, 72) *"Mümin erkekler ve kadınlar birbirlerinin velileridirler, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar."* (Tevbe, 71) ayetleri ile aynı anlamı taşır. Dolayısıyla bu ayet, yardımcı olma anlamında Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerin müminler üzerinde velâyeti bulunduğunu ifade etmektedir.

Bu durumda ayette açıklanması gereken tek bir nokta kalıyor. O da, *"zekât veren"* ifadesiyle bağıntılı olan *"rükû hâlinde iken "* şeklindeki hâl cümlesidir. Bu problem "rükû" kelimesinin mecazî anlamda kullanıldığını kabul etmekle ortadan kalkar. Bu mecazî anlam, mutlak

anlamda yüce Allah'a boyun eğmek veya yoksulluk gibi sebeplerle düşük durumda olmaktır. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: Sizin velileriniz (yardımcılarınız) Yahudiler, Hıristiyanlar ve münafıklar değildirler. Sizin velileriniz (yardımcılarınız) Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan, zekât veren ve bütün bu durumlarda Rablerine boyun eğerek O'nun emirlerine kayıtsız şartsız uyan veya geçim darlığı çeken fakirler oldukları hâlde zekât veren müminlerdir.

Fakat bu iki ayet ile öncesi ve sonrasındaki ayetlere, ayrıca surenin bütününe yönelik irdeleyici ve dikkat yoğunlaştırıcı bir inceleme, bizi sözünü ettiğimiz tefsircilerin söylediklerinin tersine sonuçlara götürür. Onların sözlerindeki ilk yanlış, bu ayetler arasında anlam birliği olduğu, ayetlerin yardımcı olma anlamındaki veliliğe değinerek bunun hangisinin doğru ve hangisinin yanlış olduğunu ayırt ettiği yolundaki açıklamalarıdır.

Çünkü bu surenin Peygamberimizin son günlerinde, Veda Haccı sırasında indiği gerçek olmakla birlikte, diğer bir gerçek de onun bütün ayetlerinin hep birlikte inmemiş olmasıdır. Onun içindeki bazı ayetlerin bundan daha önce indiği şüphesizdir. Bunun kanıtı, o ayetlerin içerikleridir.

Ayrıca bu ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin aktarılan rivayetler de bunu desteklemektedir. Dolayısıyla ne bir ayetin bir ayetin öncesinde veya sonrasında yer alması, o ayetler arasında anlam bütünlüğüne delil sayılabilir, ne de iki ayet arasında belirli bir münasebetin olması, o ayetlerin birlikte indiklerine veya anlamları arasında bütünlük olduğuna delil teşkil eder.

Üstelik bir de şu var: Bu ayetlerin öncesindeki ayetler, yani *"Ey inananlar, Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridirler."* diye başlayan ayetler, müminlere Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyi yasaklamakta, münafıkları ve kalplerinde hastalık olanları onlara doğru koşmakla, onların tarafını tutmakla suçlamakta, fakat Yahudilere ve Hıristiyanlara herhangi bir hitap yöneltmemekte, onlara herhangi bir mesaj vermemektedir.

Buna karşılık bu iki ayetin sonrasında yer alan ayetlerde, yani *"Ey iman edenler, sakın sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve kâfirlerden dinlerinizi alaya alanları, eğlence konusu yapanları veli edinmeyin..."* diye başlayan ayetlerde durum böyle değildir. Bu ayet-

ler, Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyi yasakladığı gibi, onların durumunu ele alarak kendilerine hitap edilmesini emrediyor, sonra da onları münafıklık ve fasıklıkla suçluyor. Görülüyor ki, bu iki ayetin öncesinde ve sonrasında yer alan ayetlerin amaçları farklıdır. Böyleyken nasıl olur da aralarında anlam bütünlüğü olabilir?!

Bir de şu var: *"Ey inananlar, Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin..."* diye başlayan ayetleri incelerken gördük ki, yardımcı olma anlamındaki velilik bu ayetlerle bağdaşmaz; bu ayetlerdeki özellikler ve kullanılan öğeler, özellikle *"Onlar birbirlerinin velileridirler."* ve *"Sizden kim onları veli edinirse, onlardandır."* ifadeleri yardımcılık anlamındaki velilikle uyuşmaz. Çünkü iki kavim arasında yardımlaşma anlaşması yapılması, o kavimlerden birinin diğerinden olmasını, o kavimden sayılmasını gerektirmediği gibi, böyle bir anlaşmayı yasaklamanın gerekçesi olarak, o falanca kavmin fertleri birbirlerinin velileri, yardımcılarıdır, demek de yerinde olmaz.

Fakat sevgi anlamındaki velilik anlaşması yapmak böyle değildir. Çünkü bu tür bir anlaşma, taraflar arasında psikolojik ve ruhsal kaynaşmayı gerektirir, taraflardan birinin diğerinin hayatî meselelerinde ruhsal ve fiziksel tasarrufta bulunmasını mubah hâle getirir, iki toplumu ahlâkta ve davranışlarda birbirine yaklaştırarak bu toplumların kendine özgü özelliklerini giderir.

Şu da var ki, Peygamberimizi (s.a.a) yardımcı anlamında müminlerin velisi saymak caiz değildir. Bunun tersi doğrudur. Çünkü yüce Allah'ın önemle üzerinde durduğu ve Kur'ân'ın birçok ayetinde sözünü ettiği bu yardım, din konusundaki yardımdır. Bu durumda, dinin yasamacısı ve kanınlarının koyucusu olduğu için, 'Din Allah'ındır' denebilir.

Bunun sonucu olarak Peygamberimiz veya müminler ya da her ikisi Allah'ın dinine yardım etmeye çağrılırlar veya Allah'ın koyduğu din hususunda Allah'ın yardımcıları olarak adlandırılırlar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Havarîler, 'Biz Allah'ın yardımcılarıyız' dediler."* (Saff, 14) *"Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder."* (Muhammed, 7) *"Allah peygamberlerden söz aldı ki, ... ona inanacaksınız ve ona yardım edeceksiniz."* (Âl-i İmrân, 81) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Aynı şekilde örneğin dine çağırdığı, onu tebliğ ettiği için 'Din

Peygamberindir' veya biri yasamacı, diğeri yol gösterici olması hasebiyle, 'Din Allah'ın ve Peygamberinindir' de denebilir. Bunun sonucu olarak insanlar dine yardım etmeye çağrılır veya dine yardım ettikleri gerekçesi ile müminler övülür. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Onlar ki, onu korudurlar ve ona yardım ettiler."* (A'râf, 157) *"Onlar ki, Allah'a ve Peygamberine yardım ederler..."* (Haşr, 8) *"Onlar ki, barındırdılar ve yardım ettiler..."* (Enfâl, 72) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Yine dinin hükümleri ile yükümlü oldukları ve o hükümlerle amel ettikleri için, 'Din Peygamberin ve müminlerindir.' de denebilir. Bu durumda da yüce Allah'ın onların velisi ve yardım edicisi olduğu ifade edilir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Hiç şüphesiz, Allah kendisine yardım edenlere yardım eder."* (Hac, 40) *"Biz peygamberlerimize ve müminlere dünya hayatında ve şahitlerin (şahitlik için) ayağa kalktıkları gün mutlaka yardım ederiz."* (Mü'min, 51) *"Müminlere yardım etmek bizim üzerimize borçtur."* (Rûm, 47) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Fakat herhangi bir bakımdan dini müminlere tahsis etmek, o konuda müminleri temel kabul edip Peygamberimizi dışarıda tutmak, sonra da onu o konuda müminlerin yardımcısı saymak doğru değildir. Çünkü Peygamberimizin müminlere en güzel şekilde ortak olmadığı, en iyi şekilde pay sahibi olmadığı hiçbir dinî üstünlük yoktur. Bundan dolayı Kur'ân'da Peygamberimizin (s.a.a) müminlerin yardımcısı olduğunu ifade eden bir tek ayet bile yoktur. İlâhî kelâm, o benzersiz edebini gözetmeyi ihmal etmekten münezzehtir.

Bu gerçek, Kur'ân'da Peygamberimize izafe edilen veliliğin tasarruf yetkisi veya sevgi ve muhabbet anlamına geldiğinin en güçlü delillerindendir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Peygamber, müminler üzerinde kendilerinden daha çok yetki sahibidir."* (Ahzâb, 6) *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."* (Mâide, 55) Görüldüğü gibi hitap, müminlere yöneltilmiştir. Az önce de belirtildiği üzere, Peygamberi müminlerin yardımcısı anlamında onların velisi saymanın bir anlamı yoktur.

Bu dediklerimizden şu sonuç ortaya çıktı: *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü..."* diye başlayan iki ayetin, öncesindeki ayetlerin yardımcı olma anlamındaki veliliğe değindikleri farz edilirse, bu iki ayetin içeriği o ayetlerin içeriği ile aynı değildir. İkinci ayetin sonun-

daki, *"...galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir."* cümlesi sakın seni yanıltmasın. Çünkü galibiyet, yardım anlamındaki velâyetle uyuştuğu gibi, tasarruf velâyeti ve aynı şekilde sevgi ve muhabbet velâyetiyle de bağdaşır. Çünkü din mensuplarının nihaî hedefi olan dinî galibiyet, müminlerin herhangi bir vesile ile Allah'a ve Peygambere bağlanmaları ile gerçekleşir.

Yüce Allah açık vaadi ile bu gerçeği müminlere duyurmuştur. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Allah, 'Ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz' diye yazdı."* (Mücâdele, 8) *"Gönderilen peygamber kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti: Mutlaka kendilerine yardım edilecek ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur."* (Sâffât, 173)

Üstelik, Şiî ve Sünnî kanallardan gelen çok sayıdaki rivayete göre, bu iki ayet namaz sırasında yüzüğünü sadaka olarak veren Hz. Ali hakkında inmiştir. Buna göre, bu iki ayet genel değil, özel anlamlıdır. Bu konudaki rivayetlerin büyük bir kısmını inşaallah ayetleri hadisler ışığında incelerken nakledeceğiz.

Eğer çokluklarına ve yoğunluklarına rağmen bu tür rivayetler ayetlerin tefsirinde iniş sebebi olarak kabul edilmeyecek ise, hiçbir ayette hiçbir iniş sebebine dayanmak doğru olmaz. Bu açıktır. Dolayısıyla bu iki ayeti genel anlamlı sayarak müminlerin birbirlerinin velileri olduklarını ifade ettiğini söylemenin hiçbir dayanağı yoktur.

Evet, bazı tefsirciler bu rivayetlere itiraz etmişler. Oysa bu kadar çok sayıdaki rivayete itiraz etmeleri yersizdir. İleri sürdükleri itirazlar şunlardır:

1) Bu rivayetler, bu ayetlerin yardımcı olma anlamındaki velilikle ilgili zahirî içeriği ile çelişir. Bu noktaya yukarıda işaret edilmişti.

2) Bu rivayetler, çoğul kipi kullanıldığı hâlde tekilin kastedilmiş olmasını gerektirir. Çünkü bu rivayetlere dayanıldığı takdirde, *"... namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminler"*den Hz. Ali'nin kastedildiği kabul edilecektir ki, dil kuralları böyle bir tefsire müsait değildir.

3) Bu rivayetler, zekâttan maksadın yüzüğü sadaka olarak vermek olmasını gerektirir ki, buna zekât adı verilemez.

Sözü edilen tefsirciler şöyle demişler: Buna göre, ayeti genel anlamlı saymalı ve burada "kasr'ul-kalp" veya "kasr'ul-ifrad" sanatının söz konusu olduğunu kabul etmeliyiz. Çünkü münafıklar Ehlikitab'ın yardımına koşuyorlar ve bunu vurguluyorlardı. Bu sebeple yüce Allah, onları böyle davranmaktan sakındırdı ve onların velilerinin (yardımcılarının) Ehlikitap ve münafıklar değil, Allah, O'nun Resulü ve gerçek müminler olduğunu ifade etti. Bu durumda tek bir problem kalıyor. O da bu anlamın *"ve rükû hâlinde iken"* ifadesi ile bağdaşmamasıdır. Bu problem de "rükû" kelimesinin Allah'a boyun eğme veya fakirlik ve düşük durumluluk şeklinde mecazî anlamda yorumlanması ile ortadan kalkar. İşte söz konusu tefsircilerin ileri sürdükleri itirazlar ve bu itirazlar ile ilgili açıklamaları bunlardır.

Fakat bu ve benzeri ayetleri incelemek, ileri sürülen açıklamaları tümü ile geçersiz kılmaktadır.

Önce bu ayetin yardım anlamındaki veliliği ifade eden bir anlatım içinde yer aldığı, dolayısıyla bu anlamda yorumlanması gerektiği tezini ele alalım. Daha önce belirtildiği üzere bu ayetlerin maksadı asla bu değildir. Eğer daha önceki ayetlerin yardım anlamındaki veliliği ele aldıkları farz edilse bile, bu ayet o ayetlerin bu maksadını paylaşmamaktadır.

"...namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir" ifadesinde çoğul kullanıldığı hâlde tekilin kastedilmesi konusuna gelince; bu kitabın üçüncü cildinde Mübahele ayeti incelenirken bu konuda verilen ayrıntılı cevabı biliyorsun. O cevabın özü şu idi: Çoğul kipi kullanıp bununla tekil kastetmek ve çoğul kipini tekil anlamında kullanmak ile, uyarlanabileceği örneklere uyarlansın diye çoğul lafzı ile genel bir hüküm ortaya koymak ya da çoğul lafzı ile bazı vasıfları haiz bir topluluktan haber vermek, ancak bu genel hükmün uyarlanabileceği örneğin ya da bu vasıfları taşıyan ferdin sadece bir tane olması, birbirinden farklı şeylerdir. Birinci şıkkı dilbilgisi kuralları kabul etmez. Fakat ikincisi kurallara uygundur ve kullanımı yaygındır.

Bu itirazı yapanlar, acaba *"Ey iman edenler, düşmanlarımı ve düşmanlarınızı veli edinmeyin. Siz onlara sevgi yolluyorsunuz... Siz onlara gizlice sevginizi iletiyorsunuz."* (Mümtehine, 1) ayeti hakkında ne diyecekler? Çünkü ayette Kureyşliler ile mektuplaşan Hatıb b. Ebu Baltaa'nın kastedildiğini biliyoruz. *"Eğer Medine'ye dönersek, üstün*

olanlarımız aşağı konumda olanları oradan çıkaracak." (Münafıkun, 8) ayeti de öyledir. Çünkü bu sözü Abdullah b. Übey b. Selul'un söylediği biliniyor. *"Sana, ne infak edeceklerini sorarlar."* (Bakara, 215) ayeti de böyledir. Çünkü bu soruyu soran tek kişidir. *"Mallarını gece-gündüz, gizli-açık (Allah yolunda) harcayanlar..."* (Bakara, 274) ayeti de bu kategoriye girer. Çünkü rivayetlere göre, ayette sözü edilen harcama Hz. Ali veya Ebu Bekir tarafından yapılmıştır. Bu çeşit ayetler çoktur.

Bu örneklerin en şaşırtıcısı *"Kalplerinde hastalık bulunanların, 'Bize bir felâketin gelmesinden korkuyoruz' diyerek..."* (Mâide, 52) ayetidir. Çünkü bu itirazı yapan tefsircilerin de kabul ettikleri iniş sebebine ilişkin rivayetlere göre, bu sözü söyleyen Abdullah b. Übey'dir ve bu ayet sözünü ettiğimiz ayetler arasında yer almaktadır.

Şöyle denebilir: Bu örneklerde, genellikle adı geçen kişiler gibi düşünen veya onların davranışlarını onaylayan başka kimseler de vardır. Bu yüzden yüce Allah onları ve onlar gibi olanları çoğul kipi ile ifade etmiştir.

Buna şöyle cevap verilebilir: Demek ki, bu kullanımı caiz kılan bir incelik söz konusu olduğu zaman dil kuralları bakımından bunun bir sakıncası yoktur. O hâlde, *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* ayeti de pekâlâ bu kategoriye girebilir ve bunun inceliği de şu gerçeğe işaret olabilir: Ayette ifade edilen veliliğin de aralarında bulunduğu dinî üstünlükler, bazı müminlere rastgele verilip diğerlerine verilmeyen ayrıcalıklar değildir. Bunlar, ihlâsta ve amelde öne çıkmanın sonucudur, başka türlü elde edilemezler.

Bir de şu var: Sözünü ettiğimiz rivayetleri nakledenlerin büyük çoğunluğu sahabîler ile onların hemen arkasından gelen tabiîndir. Bunlar, dillerinin saflığı bozulmamış öz Araplardır. Eğer böyle bir kullanım, dilbilgisi kurallarına aykırı olup o dili kullananların yadırgadığı bir tarz olsaydı, onların tabiatı bunu kabul etmez ve buna itiraz etmek asıl onlardan beklenirdi. Oysa onların hiçbirinden böyle bir itiraz rivayet edilmemiştir.

Sözü edilen tefsircilerin "sadaka olarak yüzük vermeye zekât adı verilmez" şeklindeki itirazlarına gelince; buna şu şekilde cevap veririz: "Zekât" kelimesi, şeriat ehlinin dilinde bilinen ıstılâhî anlamını,

onun dinde farz edildiğini bildiren ayetin inmesinden sonra kazanmıştır. Kelimenin sözlük anlamı ise, şeriat ehlinin dilindeki ıstılâhî anlamından daha geniş kapsamlıdır. Bu kelime, mutlak olarak veya namazla yan yana kullanıldığında "Allah rızası için mal harcama" anlamına gelir. Bu gerçek, eski peygamberlerden söz eden ayetlerde açıkça görülür. Meselâ Hz. İbrahim'den, Hz. İshak'tan ve Hz. Yakup'tan söz edilirken, *"Onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik."* (Enbiyâ, 73) buyruluyor.

Başka bir ayette Hz. İsmail'den söz edilirken, *"O, ehline namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrederdi ve Rabbi katında beğenilmiş bir kişi idi."* (Meryem, 55) buyuruluyor. Hz. İsa'nın beşikte söylediği sözleri nakleden şu ayette de aynı şey söz konusudur: *"Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı ve zekât vermeyi emretti."* (Meryem, 31) Oysa bu peygamberlerin şeraitlerinde İslâmiyet'te bilinen şekli ile malî zekâtın olmadığı bilinen bir gerçektir.

Şu ayetler de bu kategoriye girer: *"Gerçekten kurtulmuştur, zekât verip arınan ve Rabbinin adını anıp namaz kılan."* (A'lâ, 15) *"O kimse ki, malını verip arınır."* (Leyl, 8) *"Onlar ki, zekât vermezler ve onlar ahireti inkâr ederler."* (Fussilet, 7) *"Onlar ki, zekâtı verirler."* (Mü'mi-nûn, 4)

Mekke inişli surelerde, özellikle Fussilet ve benzeri gibi Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğinin başlangıç döneminde inen surelerde bu türden başka ayetler vardır. O sıralarda henüz bilinen anlamı ile zekât yasalaşmış değildi. Acaba o dönemde Müslümanlar bu ayetlerdeki "zekât" kelimesinden ne anlıyorlardı?!

Hatta zekât ayeti olarak bilinen *"Onların mallarından bir miktar sadaka al ki, onunla onları temizleyesin, arındırasın; ve onlara dua et, çünkü senin duan onların ıstıraplarını yatıştırır."* (Tevbe, 103) ayeti, zekâtın sadakanın bir türü olduğunu ve zekât adını almasının sebebinin, mutlak olarak sadakanın temizleyici ve arındırıcı olması olduğunu gösterir. Ne var ki, bununla birlikte "zekât" kelimesi çoğunlukla şer'î dildeki sadaka anlamında kullanılmıştır.

Bütün bu anlattıklarımızdan açıkça anlaşılıyor ki, mutlak sadakaya ve Allah yolunda yapılan malî harcamaya zekât adı verilmesinin hiçbir engeli yoktur. Yine ortaya çıktı ki, "rükû" kelimesine mecazî anlam vererek onu zahirî anlamından başka bir anlamda kullanmanın gerekçesi yoktur.

Ayrıca *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."* ifadesinin orijinalinde "inne" edatının ismi (veliyyukum=veliniz) tekil olduğu hâlde atfedilerek onun haberi olan cümlede (ellezîne âmenû=müminler) çoğul getirilmesini göz önünde bulundurarak farklı yorumlar yapmanın da gerekçesi yoktur. Bundan iyice faydalanmalısın.

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir." Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Velâ ve tevalî kelimeleri, iki ve daha çok sayıda nesnenin aralarında yabancı bir nesne olmayacak şekilde bir arada bulunmaları demektir. Bu kelime istiâre yolu ile yer, nispet, arkadaşlık, yardım ve inanç bakımından yakınlık anlamında kullanılır. Vilâyet yardım, velâyet ise bir işi üstlenmek demektir. Velâyet ve vilâyet kelimelerinin, tıpkı delâlet ve dilâlet gibi, her ikisinin de aynı anlamı taşıdığı ve o anlamın, bir işi üstlenmek olduğu da söylenmiştir. Veli ve mevlâ kelimeleri de bu anlamda kullanılır. Bu kelimelerin her biri hem fail, yani muvalî, hem de mef'ul, yani muvalâ anlamına gelebilir. Mümin için 'O yüce Allah'ın velisidir' denir, fakat 'mevlâsıdır' dendiğine hiç rastlanmamıştır. Fakat 'Allah, müminlerin velisi ve mevlâsıdır' denir."

Ragıp, sonra şöyle devam ediyor: "Tevellâ fiili, kendiliğinden geçişli (müteaddî binefsih) olarak kullanıldığı zaman tıpkı 'velâyet' gibi bir şeyin diğer şeye daha yakın noktada yer aldığını ifade eder. Örneğin, 'velleytu sem'î keza=kulağımı şu yöne çevirdim', 'velleytu aynî keza=gözümü şu tarafa çevirdim' ve 'velleytu vechî keza=yüzümü şu yöne döndürdüm' dendiği zaman o uzuvların o yöne doğru döndürüldüğü ve o yöne daha yakın bir vaziyet aldığı anlamını ifade eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Seni razı olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olsanız, yüzünüzü ona doğru çevirin.'* [Bakara, 144] Ancak lafızda veya takdirde 'an' harf-i cerriyle geçişli (müteaddî) kılınırsa, o zaman bir şeyden yüz çevirme, ondan uzaklaşma anlamını ifade eder." (Ragıp'tan aktardığımız burada son buldu.)

Anlaşılan o ki, velâyet kelimesi ile ifade edilen yakınlık kavramı, insan tarafından ilk önce cisimlerin yerleri ve zamanları arasındaki yakınlık hakkında kullanılmıştır. Sonra da Ragıb'ın anlattığının tersine istiâre yolu ile manevî yakınlığı ifade etmek üzere kullanılmıştır. İnsanın gelişme süreci ile ilgili araştırmalar bu sonucu ortaya koyar. İn-

sanın, hayatında somut nesneleri algılayıp onlarla ilgilenmesi, kavramlar ve anlamlar hakkında düşünüp onlarda tasarrufta bulunmasından daha öncedir.

Özel bir yakınlık türü olan velilik, manevî meselelerde ele alındığında bunun gerekli sonucu şu olur: Veli, velisi olduğu kimsenin ancak kendi sahip olduğu ve kendi aracılığı olmaksızın başka hiç kimsenin sahip olmadığı bir hakka sahiptir. Dolayısıyla bir kimsenin kendisiyle ilgili başkasını yerine koyabileceği tüm tasarruflarda, onun yerini velisi tutar, başkası tutamaz. Ölünün velisi gibi. Ölünün sağlığında mülkiyet gerekçesi ile üzerinde tasarrufta bulunduğu malda velisi olan mirasçısı, mirasçılık veliliği gerekçesi ile tasarrufta bulunur. Küçük yaştaki çocuğun velisi, velilik gerekçesi ile küçük çocuğun malî işlerinde tasarrufta bulunarak işlerini düzenler. Yardımcı anlamındaki veli, yardım ettiği kimsenin işlerinde savunmasını kuvvetlendirme yönünde tasarrufta bulunur.

Yüce Allah da kullarının velisidir. Onların dünya ve ahiret işlerini plânlayıp düzenler. O'ndan başka veli yoktur. Allah müminlerin dinleri konusundaki işlerini düzenleme konusunda onların velisidir. Bu veliliği hidayet, hakka çağrı, tevfik, yardım etme ve başka yollarla gerçekleştirir.

Peygamber de, yasa koymak ve hüküm vermek suretiyle müminlerin lehine ve aleyhine hükmetmekle yetkili bir velidir. Devlet başkanı da, hükümdarlık yetkisinin çerçevesi içinde halka hükmeden bir velidir. Diğer velilik türlerinde de bu ölçüler geçerlidir. Köle azat etme, anlaşma yapma, komşuluk, boşama ve amca oğlu velilikleri, sevgi veliliği ve veliahtlık veliliği gibi...

"Yuvellûn'el-edbâr" yani, sırtlarını savaş meydanına doğru çeviriyorlar. "Tevelleytum" yani, siz kendinizi veya yüzünüzü falan şeyin tersi yönüne çevirerek onu kabul etmediniz. Veliliğin değişik kullanım alanlarındaki ortak anlamının özü, veliye tasarruf ve düzenleme yetkisi veren bir yakınlık türüdür.

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir." ayeti, bu ayette sözü edilen veliliğin aynı türden tek bir velilik olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah, O'nun Resulü ve o müminler sayıldıktan sonra hepsi birlikte *"sizin velinizdir"* ifadesine bağlanıyor. Bundan bütün bu sayılanlardaki veliliğin aynı anlamda olduğu anlaşılır. Bir

sonraki ayetteki *"galip gelecek olanlar, Allah'ın hizbidir."* cümlesi de bunu teyit eder. Çünkü bu ifade, Allah'ı, O'nun Resulünü ve söz konusu müminleri veli edinenlerin tümünün Allah'ın velâyeti altında olmaları hasebiyle O'nun hizbi olduğunu ima veya ifade ediyor. Dolayısıyla Peygamberin ve sözü edilen müminlerin velâyeti, Allah'ın velâyeti türünden bir velâyettir.

Yüce Allah, velâyet türlerinden tekvinî velâyeti kendine izafe eder. Bu velâyet O'nun her şeyi tasarrufu altında bulundurması, yaratıkların işlerini dilediği gibi düzenlemesi anlamına gelir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Yoksa onlar Allah'tan başka veliler mi edindiler? Veli yalnız Allah'tır."* (Şûrâ, 9) *"Sizin Allah'tan başka bir veliniz, bir şefaatçiniz yoktur. Düşünüp öğüt almıyor musunuz."* (Secde, 4) *"Dünyada ve ahirette benim velim sensin."* (Yûsuf, 101) *"Allah kimi saptırırsa, artık onun O'ndan başka bir velisi olmaz."* (Şûrâ, 44) Şu ayetler de okuduğumuz ayetlerle aynı anlamdadır: *"Biz insana şah damarından daha yakınız."* (Kaf, 16) *"Biliniz ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer."* (Enfâl, 24)

Yüce Allah'ın bazı ayetlerde kendine izafe ettiği yardım etme anlamındaki velâyeti de tekvinî velâyetin kapsamında sayabiliriz. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Bu böyledir. Çünkü Allah müminlerin velisidir (yardımcısıdır). Kâfirlerin ise velisi (yardımcısı) yoktur."* (Muhammed, 11) *"O'nun (Peygamberin) velisi (yardımcısı) Allah'tır."* (Tahrîm, 4) Şu ayet de aynı anlamdadır: *"Müminlere yardım etmek üzerimize borçtur."* (Rûm, 47)

Yine yüce Allah, müminlerin dinî işleri ile ilgili olan yasa koyma, hidayet, irşat ve tevfik gibi konularda onların veliliğini de kendine izafe eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Allah müminlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara, 257) *"Allah müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) *"Allah takva sahiplerinin velisidir."* (Câsiye, 19) Şu ayet de aynı anlama gelir: *"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdikleri zaman artık mümin bir erkek ve kadının, işlerini kendi isteğine göre belirleme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."* (Ahzâb, 36)

Yüce Allah'ın Kur'ân'da kendine izafe ettiği velâyet türleri bunlardır. Bunlar özleri itibariyle "tekvinî velâyet" ile "teşriî velâyet"e dönerler. Bunlara "hakikî velâyet" ve "itibarî velâyet" de denebilir.

Yüce Allah, Peygambere (s.a.a) mahsus velâyet türü olarak teşriî velâyeti zikreder. Teşriî velâyet yasa koymayı, hakka çağırmayı, ümmeti eğitmeyi, onlara hükmetmeyi ve aralarında hüküm vermeyi içerir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi*: "Peygamber, müminler üzerinde kendilerinden daha çok yetki sahibidir."* (Ahzâb, 6)

Şu ayetler de aynı anlamdadır: "*Biz sana hak olarak kitabı indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hüküm veresin."* (Nisâ, 105) *"Sen insanları kesinlikle doğru yola iletirsin."* (Şûrâ, 52) *"Allah, onlara kendilerinden olan ve onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran, kendilerine kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderdi."* (Cum'a, 2) *"Sana da bu Kur'ân'ı indirdik ki, insanlara indirileni kendilerine açıklayasın."* (Nahl, 44) *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Nisâ, 59) *"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdikleri zaman artık mümin bir erkek ve kadının, işlerini kendi isteğine göre belirleme hakkı yoktur."* (Ahzâb, 36) *"Onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet. Onların keyiflerine uyma. Dikkat et de Allah'ın indirdiğinin bir kısmından seni şaşırtmasınlar."* (Mâide, 49) Fakat daha önce de söylediğimiz gibi yüce Allah, ümmete yardımcı olma anlamındaki veliliği Peygamber efendimize (s.a.a) izafe etmemiştir.

Bütün bunlardan çıkan ortak sonuca göre Peygamberimizin, ümmeti Allah'a sevk etme, onları yönetme ve aralarında hüküm verme konusunda onlar üzerinde velilik yetkisi vardır. Onlar da ona mutlak anlamda itaat etmekle yükümlüdürler. Buna göre Peygamberimizin (s.a.a) veliliği Allah'ın teşriî veliliğinin kapsamına girer. Bununla şunu kastediyoruz:

Peygamberimize (s.a.a) ümmetin önderi olarak itaat etmek farzdır. Çünkü ona itaat, Allah'a itaat ve onun velâyeti Allah'ın velâyetidir. Az önce okuduğumuz ayetlerin bir kısmı bunun delilidir. Şu ayetler gibi: *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Nisâ, 59) *"Allah ve Peygamber bir işte hüküm verdikleri zaman..."* (Ahzâb, 36) Bu anlamdaki diğer ayetler de öyledir.

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir." ayetinde Allah'a ve O'nun Resulüne atfedilerek müminler için söz konusu edilen velilik de, Allah ve Peygamberimiz için sabit olan bu anlamdaki veliliğin aynısıdır. Çünkü ayetin akışı, bu veliliğin bir velilik oldu-

ğunu ve bu veliliğin asaleten yüce Allah'ın, bağımlı olarak ve Allah'ın izni ile de Peygamberin ve ayette sözü geçen müminlerin hakkı olduğunu gösteriyor.

Eğer ayette Allah'a izafe edilen velilik, müminlere izafe edilen velilikten başka türde olsaydı, yanlış anlama ihtimalini ortadan kaldırmak için müminler için başka bir velilik zikredilmesi uygun oldurdu. Buna benzer durumlarda olduğu gibi. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O sizin için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere inanır."* (Tevbe, 61) Bu ayette "inanmak" kelimesi tekrarlanmış; çünkü her iki yerdeki anlamı birbirinden farklıdır. Bunun benzerini *"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin."* (Nisâ, 59) ayetinde de görüyoruz. Kitabımızın önceki cildinde bu ayeti tefsir ederken bu hususa dikkat çekmiştik.

Üstelik *"Sizin veliniz"* ifadesindeki "veli" kelimesi tekil, izafe edildiği *"müminler"* kelimesi ise çoğuldur. Tefsirciler, bu durumu buradaki veliliğin tek anlamı olduğu ve bunun asaleten yüce Allah'a, bağımlı olarak da O'ndan başkalarına ait olduğu şeklinde açıklamışlar.

Bütün bu dediklerimizden, *"Sizin veliniz ancak..."* ifadesindeki sınırlamanın "kasr'ul-ifrad" anlamında olduğu hususu da açıklık kazanmış oldu. Yani muhatapların, bu veliliğin hem ayette sayılanlar, hem de başkaları için söz konusu olduğunu zannetmemeleri için bu veliliğin sadece ayette sayılanlara mahsus olduğu vurgulanmıştır. Bu sınırlama, "kasr'ul-kalb" anlamını ifade etmeye yönelik bir sınırlama olarak da yorumlanabilir. (Bu durumda, "Allah, O'nun Resulü ve ayette sözü edilen müminler sadece sizin velinizdir, başkaları değil" gibi bir anlam ortaya çıkar.)

"...namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren..." Bu ifade, (inananların velisi olarak bildirilen) "müminler" hakkında bir açıklamadır. *"ve rükû hâlinde iken"* ifadesi *"zekât veren"* ifadesiyle ilintili hâldir.

"Rükû" insan vücudunun belirli bir durumunu ifade eder. Beli bükülmüş yaşlı adama da "şeyh-i râki" derler. Şeriat dilinde ise ibadette belirli bir durum anlamına gelir. Yüce Allah, *"rükûa varanlar ve secde edenler"* (Tevbe, 112) buyuruyor. Rükû, Allah'a boyun eğmeyi, O'nun karşısında alçalmayı temsil eder. Fakat secdenin aksine bu ibadet biçimi İslâm'da namaz dışında meşru değildir.

Rükû, boyun eğmeyi ve alçalmayı içerdiği için bazen istiâre yolu ile her boyun eğme ve alçalma veya fakirlik ve geçim sıkıntısı gibi normal olarak başkasına boyun eğme sonucunu doğuran hâller anlamında da kullanılır.

"Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir." Ayette geçen "yetevelle" fiilinin mastarı olan "tevellî" veli edinmek demektir. "Müminler"den maksat, bir önceki ayette sözü edilen müminlerdir. *"Galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir."* ifadesi, şartın cezası yerindedir, ama ceza değildir. Bu ifade, hükmün sebebine delâlet etsin diye büyük önermeyi sonuç yerine koymak kabilindendir.

Buna göre ayetin anlamı, "Kim Allah'ı, O'nun Resulünü ve sözü edilen müminleri veli edinirse galiptir. Çünkü o Allah'ın hizbindendir ve Allah'ın hizbi kesinlikle galiptir" şeklindedir. Buna göre bu ifade, o kimselerin Allah'ın hizbi olduklarını kinaye yolu ile dile getiren bir ifadedir.

Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre "hizb" katı ve sert bir topluluk demektir. Yüce Allah, Kur'ân'ın başka bir yerinde de buradakine yakın bir içeriği bulunan bir ayette "Allah'ın hizbi" tabirini kullanmış ve onların kurtuluşa eren kimseler olduklarını belirtmiştir. Sözünü ettiğimiz ayet şudur: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir topluluğun babaları, oğulları, kardeşleri ve akrabaları da olsa Allah'a ve Peygambere düşman olanlarla dost olduklarını göremezsin. Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir. Onlar Allah'ın hizbidirler. İyi bil ki, felâha erenler, yalnız Allah'ın hizbidir."* (Mücadele, 22)

Ayette geçen "felah" kelimesi, istenileni elde etme, hedefe kavuşma anlamında zafer ve galibiyet demektir. Yüce Allah bu galibiyet ve felâhı, müminlere en güzel ifadelerle vaat etmiş, onlara buna kavuşacakları müjdesini vermiştir. *"Müminler kesinlikle felâha ermiştir."* (Mü'minûn, 1) ayetinde olduğu gibi. Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur. Bu ayetlerin hepsinde "felâh" kelimesi mutlak biçimi ile yer almıştır. Buna göre maksat mutlak galibiyet, mutlak felâhtır. Yani dünyada ve ahirette mutluluğa ermek, hakka erişmek, kötülüğe galip gelmek ve batılı yok etmektir. Bu sonuç, dünyada Allah'ın dostlarından oluşmuş ve şeytanın dostlarından arınmış takva sahibi sağlıklı bir top-

lumda varolabilen temiz hayatla, ahirette ise âlemlerin Rabbinin huzurunda gerçekleşebilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'den, o da babasından, babası da İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Ömer b. Üzeyne'den, o da Zürare, Fudayl b. Yesar, Bukeyr b. A'yun, Muhammed b. Müslim, Bureyd b. Muaviye ve Ebu'l-Carud'dan İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Yüce Allah, Peygambere (s.a.a) Hz. Ali'nin (a.s) veliliğini emretti, ona, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* ayetini indirdi ve ulülemrin veliliğini farz kıldı. Ashap bunun ne olduğunu bilmediler. Bunun üzerine Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.a) namazı, zekâtı, orucu ve haccı açıkladığı gibi velâyeti de açıklamasını emretti."

"Allah'tan bu emir gelince, Peygamber (s.a.a) sıkıntıya kapıldı. İnsanların dinlerinden dönmelerinden, kendisini yalanlamalarından korktu. Bu sıkıntı üzerine yüce Allah ona, '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur.'* (Mâide, 67) ayetini indirdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) Allah'ın emrini haykırdı. Gadir-i Hum günü 'Toplanın' diye seslendi ve ayağa kalkarak Hz. Ali'nin (a.s) veliliğini ilân etti. Ardından insanlara, orada olanların olmayanlara bu mesajı duyurmalarını emretti."

Ömer b. Üzeyne'nin Ebu'l-Carud dışındaki ravilerin tümüne dayanarak naklettiğine göre İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Bu, son farz idi. Velâyet meselesi, son farz olduğu için yüce Allah arkasından, '*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım ve size nimetimi tamamladım.'* (Mâide, 3) ayetini indirdi. Yüce Allah bu ayette, 'Bundan sonra size başka bir farz indirmeyeceğim. Size ait farzları tamamladım.' diyor." [Usûl-i Kâfi, c.1, s.289. h:4]

el-Burhan ve Gayet'ül-Meram adlı eserlerde Şeyh Saduk'un kendi rivayet zinciriyle Ebu'l-Carud'a dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Bâkır (a.s) *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Aralarında Abdullah b. Selâm'ın, Esed'in, Sâlebe'nin, İbn-i Yâmin'in ve İbn-i Suriya'nın bulunduğu bir grup Yahudi, Müslüman olmuştu. Bunlar Peygamberimize gelerek şu

soruyu sordular: 'Ey Allah'ın elçisi! Hz. Musa, yerine Yuşa b. Nun'u vasiyet etti. Senin vasin kimdir? Senden sonra velimiz kim olacak?' Bunun üzerine, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* ayeti indi."

"O sırada Peygamberimiz onlara, 'Kalkın.' dedi, onlar da kalktılar ve mescide vardılar. İçeri girerken dışarı çıkan bir dilenci ile karşılaştılar. Peygamberimiz ona, 'Ey dilenci, sana bir şey veren oldu mu?' diye sordu. Dilenci, 'Evet, bu yüzüğü verdiler.' dedi. Peygamberimiz, 'Onu sana kim verdi?' diye sordu. Dilenci, 'Şu namaz kılan adam.' dedi. Peygamberimiz, 'Sana yüzüğü verirken ne durumda idi?' diye sordu. Dilenci, 'Rükû hâlinde idi.' dedi. Bunun üzerine Peygamber tekbir getirdi ve arkasından mescittekiler de tekbir getirdiler."

"Arkasından Peygamberimiz, 'Benden sonraki veliniz Ali'dir' dedi. Sahabîler de, 'Biz Allah'ın Rabbimiz, Muhammed'in peygamberimiz ve Ali'nin velimiz olmasına razı olduk.' dediler. Bunun üzerine, *'Kim Allah'ı, O'nun Resulü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir.'* ayeti indi." [el-Burhan, c.1, s.480; Gayet'ül-Meram, s.107]

Tefsir'ul-Kummî adlı eserde müellif, babasından, o da Safvan'dan, o da Eban b. Osman'dan, o da Ebu Hamza Sumalî'den İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz, aralarında Abdullah b. Selâm'ın da bulunduğu bir grup Yahudi ile oturduğu bir sırada bu ayeti indi. Peygamber mescide gitmek üzere çıktı. Karşısına bir dilenci çıktı. Peygamber ona, 'Sana bir şey veren oldu mu?' diye sordu. Dilenci, 'Evet, şu namaz kılan adam.' karşılığını verdi. Peygamberimiz yakına gelince onun Hz. Ali olduğunu gördü."

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir. [c.1, s.328, h:139]

el-Emalî adlı eserde Şeyh Tusî, Muhammed b. Muhammed'den -yani Şeyh Müfid'den-, o Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed-i Katip'ten, o Hasan b. Ali Zâferanî'den, o Ebu İshak İbrahim b. Muhammed Sakafî'den, o Muhammed b. Ali'den, o Abbas b. Abdullah Anberî'den, o Abdurrahman b. Esved Kindî Yeşkurî'den, o Avn b. Ubeydullah'tan, o babasından, babası dedesi Ebu Râfi'den şöyle dediğini nakleder: "Bir gün Peygamberimizin yanına girdim. Peygamber uyuyordu. Odanın bir yanında bir yılan gördüm. Onu öldürüp Peygamberimizi uyandır-

mak istemedim. O sırada ona vahiy indiğini düşündüm. Bu yüzden Peygamber ile yılan arasında yere uzandım ve, 'Eğer yılandan bir kötülük gelirse ona değil, bana gelsin.' dedim."

"Durumdan memnundum. O sırada Peygamber (s.a.a) uyandı. Uyanırken *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* ayetini okuyordu. Ayeti sonuna kadar okuyup bitirince, 'Ali'ye yönelik nimetini tamamlayan Allah'a hamdolsun. Allah'ın kendisine yönelik bu bağışı yüzünden ne mutlu ona!' dedi. Sonra bana dönerek, 'Burada ne işin var?' diye sordu. Kendisine odadaki yılan meselesini anlattım. Bana, 'Öldür onu.' dedi. Ben de dediğini yaptım. Sonra bana, 'Ey Ebu Râfi, bir gün gelecek bir grup Ali ile savaşacak. Ali hak üzere ve o grup batıl üzere olacak. O gün sen ne yapacaksın? Onlara karşı cihat etmek hak olarak Allah için yapılan bir cihattır. Buna gücü yetmeyen onlara kalbi ile karşı çıkmalıdır. Bunun ötesinde başka bir şey yoktur.' dedi. Peygamberimize, 'Ya Resulallah, benim için Allah dua et ki, eğer o zamanı görürsem, bana onlarla savaşma gücü versin.' dedim. Peygamberimiz benim için dua etti ve 'Her peygamberin bir güvendiği kişi vardır. Benim güvenilir adamım da Ebu Râfi'dir.' dedi."

Ebu Râfi sözlerine şöyle devam ediyor: "Osman'dan sonra halk Hz. Ali'ye biat edip Talha ile Zübeyr ona karşı çıkınca Peygamberimizin sözlerini hatırladım. Bunun üzerine Medine'deki evimi ve Hayber'deki arazimi sattım. Yanıma çocuklarımı alarak Hz. Ali ile birlikte sefere çıktım. Arzum onun önünde şehit olmaktı. Fakat ben bu arzuma yetişemeden o Basra'dan geri döndü. Sonra onunla birlikte Sıffin ve Nehrevan savaşlarında savaştım. Kendisi şehit edilinceye kadar onunla birlikte oldum. Sonra Medine'ye döndüm. Orada ne evim ve ne arazim vardı. Hz. Hasan bana Yenbu'da bir parça arazi verdi ve Hz. Ali'nin evinin bir bölümünü bana ayırdı. Ben de ailemle birlikte orada oturmaya başladım."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif, Hasan b. Zeyd'den, o babası Zeyd b. Hasan'dan, o dedesinden Ammar b. Yasir'in şöyle dediğini rivayet eder: "Bir gün Hz. Ali nafile namazında rükû hâlindeyken başına bir dilenci dikildi. Hz. Ali parmağındaki yüzüğü çıkarıp dilenciye verdi. Dilenci varıp bunu Peygambere haber verdi. Bunun üzerine Peygambere, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* ayeti indi. Peygamberimiz bu

ayeti bize okudu ve arkasından şöyle dedi: 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, ona dost olanlara dost, düşman olanlara düşman ol!" [c.1, s.327, h:139]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif, Mufaddal b. Salih'ten, o da arkadaşlarının birinden iki imamdan (a.s) birinin (İmam Bâkır veya İmam Sadık) şöyle buyurduğunu nakleder: *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."* ayeti inince, Peygamberimiz sıkıntıya düştü, Kureyşlilerin kendisini yalanlayacaklarından korktu. Bunun üzerine yüce Allah, *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et...'* ayetini indirdi. Peygamberimiz de Gadir-i Hum günü bu görevi yerine getirdi." [c.1, s.328, h:140]

Aynı eserde müellif Ebu Cemile'den, o da arkadaşlarının birinden iki imamdan (a.s) birinin (İmam Bâkır veya İmam Sadık) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz şöyle buyurdu: Allah bana şu dört kimseyi sevmemi vayhetti: Ali, Ebuzer, Selman ve Mikdad." Ravi diyor ki: "Ben, 'Onca kimse arasında bunu (kimin veli olduğunu) bilen biri yok muydu?' diye sordum. Bunun üzerine İmam, 'Üç kişi vardı.' karşılığını verdi. *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* ayeti ile *'Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulülemre itaat edin.'* ayetlerinin kimin hakkında indiğini soran biri olmadı mı? diye sordum. İmam, 'Bu ayetlerin kim hakkında indiği bir yana, onların nereden kendilerine geldiğini bile sormazlardı.' cevabını verdi." [c.1, s.328, h:141]

Gayet'ül-Meram adlı eserde müellif, Şeyh Saduk'tan, o kendi rivayet zinciriyle Ebu Said Verrak'tan, o babasından, babası Cafer b. Muhammed'den, o babasından ve babası da dedesinden naklettiğine göre Hz. Ali, Ebu Bekir'in halifeliği üstlendiği sırada ona bazı çağrılarda bulundu, kendi üstünlüklerini anlattı ve bu konuda Peygamberden (s.a.a) kaynaklanan delilleri hatırlattı. Söylediklerinden biri şuydu: "Allah adına söylemeni istiyorum: Yüzük zekâtı ile ilgili ayette Peygamberin veliliği ile birlikte anılan velilik, Allah tarafından bana mı verildi, yoksa sana mı?" Ebu Bekir, Hz. Ali'ye, 'Sana verildi.' dedi." [s.108, h:16]

Şeyh, el-Mecalis adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebuzer'den şöyle naklediyor: "Hz. Ali, Şûra Günü Osman, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Vakkas'a Allah adına çağrıda bulundu. Aralarında

Peygamberin sözleri de bulunan çeşitli delillerle karşılarına çıktı. Hepsi de söylediklerinin doğru olduğunu kabul ediyordu. Söylediklerinden biri şu idi: İçinizde rükû hâlindeyken sadaka verdiği için hakkında, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* ayeti inen benden başka biri var mı?' Hepsi, 'Hayır, yok.' dediler."

el-İhticac adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali b. Muhammed Hadi (a.s), Ahvaz halkının cebir ve tefviz konularına ilişkin sorularına cevap olarak yazdığı mektupta şöyle diyor:

"Bütün İslâm ümmeti, Kur'ân'ın hak olduğu ve onda hiçbir şüphe olmadığı hususunda ittifak etmiştir, aralarında hiçbir ihtilâf yoktur. Bütün İslâm fırkalarında bu böyledir. Onlar bu ortak görüşlerinde isabetlidirler ve Allah'ın indirdiklerini tasdik etmekle Peygamberimizin (s.a.a) 'Benim ümmetim sapıklıkta birleşmez.' hadisinin işaret ettiği doğru yoldadırlar. Peygamberimiz bu hadisinde ümmetin hep birlikte kabul ettiği, birbirlerine muhalefet etmedikleri görüşün hak olduğunu bildirmiştir. Hadisin anlamı budur. Yoksa onun anlamı, cahillerin yorumları ve inatçıların söyledikleri değildir. Onların yorumları, Kur'ân'ın hükmünü ortadan kaldırıp uydurma hadislerin ve yanıltıcı rivayetlerin hükümlerine uymayı telkin ediyor. Yaptıkları iş, Kur'ân'ın naslarına ve ışık saçan açık ayetlerin gerçeklerine ters düşen helâk edici, aşağılık nefsanî arzuların peşine takılmaktır. Allah'tan bizi namaz kılmaya muvaffak etmesini ve doğru yola iletmesini dileriz."

İmam (a.s) sözlerine şöyle devam ediyor: "Kur'ân bir haberin doğru ve gerçek olduğuna şahadet edince, eğer ümmetin bir bölümü bu haberi inkâr ederse, ona bu uydurma hadislerden biri ile karşı çıkarlar. Onlar bu haberi inkâr etmekle ve Kur'ân'ı göz ardı etmekle sapıklığa düşmüş olurlar."

"Kur'ân tarafından doğrulandığı bilinen ve Peygamberimizin sözü olduğu ittifakla kabul edilen en sahih hadislerden biri şudur: Ben sizin aranızda iki halife bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve özsoyum. Bunlara sarıldığınız sürece benden sonra asla sapıklığa düşmezsiniz. Bunlar birbirinden ayrılmaksızın (Kevser) havuzun(un) başında bana geleceklerdir."

"Peygamberimizin aynı anlamdaki diğer bir hadisi de şöyledir: Ben sizin aranızda iki değerli emanet bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve özsoyum olan Ehlibeytim. Bu ikisi havuzun başında benim yanıma ge-

linceye kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Onlara sarıldığınız sürece asla dalâlete düşmezsiniz."

"Kur'ân'da bu hadisin doğruluğuna delâlet eden ayetler vardır. Meselâ şu ayet bunlardan biridir: *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* İlim adamlarından gelen rivayetler de şu hususta görüş birliği hâlindedirler ki, Hz. Ali, rükû hâlindeyken yüzüğünü sadaka olarak verdi ve yüce Allah onun bu işini takdirle karşılayarak bu ayeti onun hakkında indirdi."

"Ayrıca Peygamberimizin Hz. Ali'yi diğer sahabîlerden farklı biçimde ön plâna çıkardığını belirten sözleri vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

"Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!"

"Ali benim borçlarımı öder, verdiğim sözleri yerine getirir, o benden sonra başınızdaki halifemdir."

"Peygamberimiz (sefere çıkarken) Hz. Ali'yi Medine'de kendi yerine vekil bıraktığında Hz. Ali, 'Beni kadınlar ve çocuklar üzerine mi halife bırakıyorsun?' dedi. Peygamberimiz ona şu cevabı verdi: Musa için Harun ne idi ise, sen de benim için öyle olmaya razı değil misin? Yalnız benden sonra peygamber gelmeyecektir."

"Böylece Kur'ân'ın bu rivayetleri doğruladığını ve bu delillerin gerçek olduğunu gösterdiğini öğrendik. Bu rivayetler Kur'ân'a uygun olunca ümmetin onlara inanması gerekir. Bu rivayetlerin Kur'ân'a uygun olduğunu ve Kur'ân'ın da bu rivayetlere uygun olduğunu ve onlara işaret ettiğini gördüğümüzde onlara uymak farz olur. İnatçıların ve fesatçıların dışında hiç kimse bu gerçeği göz ardı edemez." [c.2, s.251-253]

el-İhticac adlı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Münafıklar Peygambere şöyle demişlerdi: 'Rabbinin bize yüklediği farzlar dışında yükleyeceği başka bir farz var mı? Eğer varsa onu bize bildir ki, başka bir farz kalmadı diye rahatlayalım.' Bunun üzerine şu ayetler indi: *'De ki: Size bir tek öğüt veriyorum...'* (Sebe, 46) Yani size velâyeti öğütlüyorum. *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* Bütün ümmetin görüş birliği ile sabittir ki, o gün rükû hâlinde tek bir kişiden

başka kimse zekât vermemiştir..."

Şeyh Müfid el-İhtisas adlı eserinde, Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan, o da Kasım b. Muhammed Cevherî'den naklettiğine göre Hasan b. Ebu'l-Alâ şöyle dedi: "İmam Sadık'a (a.s), 'Peygamberin vasiyet ettiği kimselere itaat etmek farz mıdır?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Evet; onlar Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *'Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulülemre itaat edin.'* (Nisâ, 59) *Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* [s.277]

Ben derim ki: el-Kâfi adlı eserde bu rivayet, Hüseyin b. Ebu'l-Alâ' aracılığı ile İmam Sadık'tan,[1] bu anlamda bir başka rivayet de Ahmed b. İsa aracılığı ile yine İmam Sadık'tan nakledilmiştir.[2] Bu rivayetlerde Hz. Ali hakkında inen ayetin bütün Ehlibeyt İmamlarına izafe edildiği görülüyor. Bunun sebebi onların tek bir aile olmaları ve konumlarının aynı olmasıdır.

Sa'lebî Tefsiri'nde şu bilgiye yer verildiği aktarılıyor: Bize Ebu'l-Hasan Muhammed b. Kasım Fakih, ona Abdullah b. Ahmed Şa'ranî, ona Ebu Ali Ahmed b. Ali b. Rezin, ona Muzaffer b. Hasan Ensarî, ona Serî b. Ali Varrak, ona Yahya b. Abdulhamid Cemanî, ona Kays b. Rebî, ona A'meş, ona Abaye b. Rib'î bildirdiğine göre bir gün Abdullah b. Abbas Zemzem kuyusunun yanı başında bize hadis naklediyordu. O sırada başı ve yüzü sarıkla örtülmüş bir adam çıkageldi. Abdullah, "Peygamber dedi ki" dedikçe, o da ona, "Peygamber dedi ki" diye karşılık veriyordu."

İbn-i Abbas adama, "Allah adına sana soruyorum, sen kimsin?" dedi. Adam yüzünü örten sarığı açarak şunları söyledi: "Ey insanlar, beni tanıyan tanır. Tanımayanlara söylüyorum ki, ben Cündeb b. Cünade Bedrî Ebuzer Gıfarî'yim. Peygamberimizden şu iki kulağımla işittim. Yalan söylüyorsam kulaklarım sağır olsun. Onu bu iki gözümle gördüm. Yalan söylüyorsam gözlerim kör olsun. Peygamber şöyle dedi: Ali, iyilerin önderi ve kâfirlerin öldürenidir. Ona yardım edene Allah yardım eder. Onu yalnız bırakanı Allah yalnız bırakır."

"Ben günlerden bir gün Peygamber (s.a.a) ile birlikte öğle namazı

1- [Usûl-u Kâfi, c.1, s.189, h:16]

2- [Usûl-u Kâfi, c.1, s.187, h:7]

kılıyordum. Dilencinin biri mescit içinde yardım istedi. Hiç kimse ona bir şey vermedi. Bunun üzerine ellerini havaya kaldırarak: 'Allah'ım şahit ol ki, ben Peygamberin mescidinde yardım istedim; fakat hiç kimse bana bir şey vermedi.' dedi. O sırada rükû hâlinde olan Hz. Ali dilenciye sağ elinin yüzük parmağını işaret etti. Hz. Ali'nin o parmağında yüzük vardı. Dilenci ona yaklaştı ve parmağındaki yüzüğü çıkarıp aldı."

"Bu olay Peygamberin gözü önünde gerçekleşmişti. Peygamber namazı bitirince başını havaya kaldırdı ve şöyle dedi: 'Allah'ım, Musa sana şöyle dua etmişti: *'Rabbim, göğsümü benim için aç, işimi bana kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, söylediklerimi anlasınlar ve ailemden bana bir yardımcı kıl, kardeşim Harun'u. Onunla arkamı güçlendir ve onu işime ortak et.'* [Tâhâ, 25-32] Kur'ân'da buyurduğuna göre sen de ona şu cevabı verdin: *'Pazunu kardeşinle güçlendireceğiz ve ikinize bir kudret vereceğiz. Artık ayetlerimiz sayesinde onlar size erişemeyecekler.'* [Kasas, 35]"

"Allah'ım, ben senin peygamberin ve seçilmiş kulun Muhammed'im. Allah'ım, benim de göğsümü bana aç, işimi bana kolaylaştır ve ailemden bana bir yardımcı kıl, Ali'yi. Onunla arkamı güçlendir."

Ebuzer şöyle devam ediyor: "Peygamber (s.a.a) sözlerini tamamlar tamamlamaz Cebrail, Allah katından inerek ona, 'Ey Muhammed! Oku!' dedi. Peygamberin, 'Ne okuyayım?' demesi üzerine ona, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir,* diye oku.' dedi." [Gayet'ül-Meram'dan naklen, s.103, h:1]

Zerrrin, el-Cem'u Beyne's-Sıhah'is-Sitte adlı eserinin üçüncü cildinde, *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü..."* ayetinin tefsirinde Neseî'den naklen şu bilgiye yer veriyor: Abdullah b. Selâm dedi ki: "Peygambere (s.a.a) geldik ve ona, 'Allah'a ve Peygambere inandık diye kavmimiz bize düşman kesildi, bizimle konuşmayacaklarına yemin ettiler.' dedik. Bunun üzerine, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* ayeti indi."

"Arkasından Bilâl öğle ezanını okudu. İnsanlar namaza kalktılar. Kimi secdede, kimi de rükûda idi. O sırada bir dilenci dilenmekte ve yardım istemekteydi. Ali rükû hâlinde iken ona yüzüğünü verdi. Di-

lenci bunu Peygambere haber verdi. Peygamber de bize şu ayetleri okudu: *Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir. Kim Allah'ı, O'nun Resulü ve sözü edilen müminleri veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecekler olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir."*

İbn-i Mağazilî'nin Menakıb adlı eserinde *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."* ayetinin tefsiri sırasında şu bilgiye yer verildiği naklediliyor: Muhammed b. Ahmed b. Osman'ın, Ebu Bekir Ahmed b. İbrahim b. Şazan Bezzaz'dan, onun Hasan b. Ali Advî'den, onun Seleme b. Şebib'den, onun Abdurrezzak'tan, onun Mücahid'den rivayet ettiğine göre İbn-i Abbas, *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* ayetinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini bildirmiştir.

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verildiği naklediliyor: Ahmed b. Muhammed b. Tavan'ın, Ebu Ahmed Ömer b. Abdullah b. Şevzeb'den, onun Muhammed b. Ahmed Askerî Dekkak'dan, onun Muhammed b. Osman b. Ebu Şeybe'den, onun Ubade'den, onun Ömer b. Sabit'ten, onun Muhammed b. Saib'den, onun Ebu Salih'ten rivayet ettiğine göre İbn-i Abbas şöyle dedi:

"Hz. Ali (a.s) rükû hâlindeyken yanına bir yoksul dilenci geldi. O da yüzüğünü ona verdi. Peygamber dilenciye, 'Bunu sana kim verdi?' dedi. Dilenci, 'Onu bana şu rükû hâlindeki kişi verdi.' dedi. Bunun üzerine, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* ayeti indi."

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verildiği naklediliyor: Ahmed b. Muhammed b. Tavan, Ebu Ahmed b. Abdullah b. Şevzeb'den, o Muhammed b. Cafer b. Muhammed Askerî'den, o Muhammed b. Osmandan, o İbrahim b. Muhammed b. Meymun'dan rivayet ettiğine göre Ali b. Abis şöyle dedi: "Ben ve Ebu Meryem, Abdullah b. Ata'nın yanına gittik. Ebu Meryem ona, 'Daha önce bana Ebu Cafer'den naklettiğin hadisi, Ali'ye de naklet.' dedi."

"Bunun üzerine Abdullah b. Ata şunları söyledi: 'Ben bir gün Ebu Cafer'in yanında oturuyordum. O sırada Abdullah b. Selâm'ın oğlu oradan geçti. Ben, 'Allah beni sana feda etsin, bu adam Kur'ân ilmine sahip olan adamın oğlu değil mi?' dedim. Ebu Cafer bana; Hayır, o dediğin vasıftaki adam imamınız Ebu Talib oğlu Ali'dir. Onun hak-

kında inen ayetler vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:"

"Sizinle benim aramda Allah'ın ve kitap bilgisine sahip kimsenin şahitliği yeter." [Ra'd, 43]

"Rabbinden apaçık bir delili bulunan ve kendisini yine kendisinden bir şahit izleyen kimse..." [Hûd, 17]

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir."

Hatib-i Harezmî'den aktarılan bilgiye göre Amr b. As ile Muaviye arasındaki mektuplaşmada, Amr b. As Muaviye'ye şu cevabı vermiştir: "Ey Muaviye, bildiğin gibi Kur'ân'da Hz. Ali'nin rakipsiz faziletleri hakkında ayetler vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:"

"Verdikleri sözleri yerine getirirler." [İnsân, 7]

"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir." [Mâide, 55]

"Rabbinden apaçık bir delili bulunan ve kendisini yine kendisinden bir şahit izleyen ve ondan önce..." [Hûd, 17]

"Allah'a verdikleri sözde duran erkekler..." [Ahzâb, 23]

"De ki: Ben bunun karşılığında yakınlarımı sevmenizden başka sizden bir ücret istemiyorum." [Şûrâ, 23]

Yine Hatib-i Harezmî'nin, kendi rivayet zinciriyle Ebu Salih'e dayanarak verdiği bilgiye göre İbn-i Abbas şöyle demiştir: "Abdullah b. Selâm, yanında kavminden İslâm'ı kabul etmiş bir grup ile birlikte Peygamberimize gelerek şöyle dediler: 'Ey Allah'ın Resulü! Evlerimiz uzaktadır. Bu toplantıdan başka katılabileceğimiz bir toplantı ve konuşma da yoktur. Soydaşlarımız bizim Allah'a ve Peygambere inandığımızı görünce bizi terk ettiler. Bizimle oturup kalkmamaya, evlilik ilişkisi kurmamaya ve konuşmamaya karar verdiler. Bu bizim ağrımıza gitti.' Bunun üzerine Peygamber onlara, '*Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* ayetini okuyarak cevap verdi."

"Bunun arkasından Peygamber odadan çıkarak mescide gitti. İnsanların kimi kıyamda, kimi rükûda idi. Bu arada gördüğü bir dilenciye, 'Sana bir şey veren oldu mu?' dedi. Dilenci, 'Evet, bir yüzük.' dedi. Peygamber, 'Onu sana kim verdi?' dedi. Dilenci Hz. Ali'yi göstererek, 'Şu ayaktaki adam.' dedi. Peygamber, 'Onu sana ne durumdayken verdi?' dedi. Dilenci, 'Onu bana rükû hâlindeyken verdi.' dedi. Bunun

üzerine Peygamber tekbir getirdi ve arkasından, '*Kim Allah'ı, O'nun Resulünü... veli edinirse, (bilsin ki) galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın hizbidir.'* ayetini okudu. Şair Hassan b. Sabit de bu olay üzerine şu şiiri söyledi:

"Ey Ebu Hasan, canım ve ruhum sana feda olsun!
Hidayet yolunda ağır ağır ve hızlı şekilde yol alan herkesin canı da!
Gerek benim bu övgüm, gerekse sevenlerinin övgüsü boşa mı gider?
Allah rızası için yapılan övgüler boşa gitmez.
Rükûdayken sadaka veren sensin!
Bu kavmin canları sana feda olsun, ey rükûa varanların en hayırlısı!
Mübarek yüzüğünü sadaka olarak verdin, ey efendilerin en hayırlısı!
Ey alıcıların ve satıcıların en hayırlısı!
Yüce Allah veliliğin en hayırlısını senin hakkında indirdi
Ve senin veliliğini dinin en sağlam ilkelerinden kıldı."

Hameveynî'nin, kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüdbe İbrahim b. Hüdbe'den naklettiğine göre Enes b. Malik şöyle dedi: "Dilencinin biri, 'Borçlusuna mühlet tanıyıp, borcunu tam olarak ödeyen birine borç verecek biri var mı?' diyerek mescide geldi. Ali rükû hâlindeyken eli ile, 'Parmağımdaki yüzüğü çıkar da al.' diye işaret etti. Bunun üzerine Peygamberimiz, Ömer'e, 'Gerekli oldu.' dedi. Ömer, 'Ey Allah'ın Resulü, anam ve babam sana feda olsun, ne gerekli oldu?' dedi. Peygamber (s.a.a) ona şu cevabı verdi: 'Ona (Ali'ye) cennet gerekli oldu. Vallahi o yüzüğü parmağından çıkarır çıkarmaz bütün günahlardan arınmış oldu."

Yine Hameveynî'nin, kendi rivayet zinciriyle Zeyd b. Ali b. Hüseyin'den, onun babasından, babasının dedesinden rivayet ettiğine göre Ammar b. Yasir şöyle dedi: "Hz. Ali nafile namazında rükû hâlindeyken yanına bir dilenci geldi. O da yüzüğünü çıkarıp dilenciye verdi. Dilenci Peygambere gelerek bunu haber verdi. Bunun üzerine, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir.'* ayeti indi. Sonra Peygamber, 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedi."

Hafız Ebu Nuaym'ın Ebu Zübeyr'den rivayet ettiğine göre Cabir şöyle dedi: "Abdullah b. Selâm ile soydaşlarından birkaç kişi Peygamberimize geldi. Müslüman olduklarından beri soydaşlarının kendi-

lerinden uzaklaştıklarından şikâyetçi idiler. Peygamberimiz, 'Burada dilenen biri olacak, onu bana bulun.' dedi. Mescide girdik. Dilencinin biri Peygamberimize yaklaştı. Peygamber ona, 'Sana bir şey veren oldu mu?' dedi. Dilenci, 'Evet, rükû hâlinde olan birinin yanına gittim, bana yüzüğünü verdi.' dedi. Peygamber, 'Git bana onu göster.' dedi. Gittik, gördük ki, Ali ayakta duruyor. Dilenci, 'İşte bu adam!' dedi. Bunun üzerine, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* ayeti indi."

Yine Ebu Nuaym'ın Musa b. Kays Hadremî'den rivayet ettiğine göre Seleme b. Kuheyl şöyle dedi: "Ali rükû hâlindeyken yüzüğünü sadaka olarak verdi. Bunun üzerine *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve...'* ayeti indi."

Yine Ebu Nuaym'ın Avf b. Ubeyd b. Ebu Rafi'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre dedesi şöyle dedi: "Bir defasında Peygamberin yanına girdim. Peygamber uykuda kendisine vahiy geliyordu. Odanın bir tarafında bir yılan gördüm. Onu öldürüp Peygamberimizi uyandırmak istemediğim için kendisi ile yılanın arasında yere uzandım. Bir şey olursa bana olsun istedim. Az sonra Peygamber, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* ayetini okuyarak uyandı ve, 'Elhamdülillah!' dedi. Yanıma geldi ve, 'Niye burada yatıyorsun?' dedi. 'Şu yılanın varlığı yüzünden.' dedim. Bana, 'Kalk öldür onu!' dedi, ben de onu öldürdüm."

"Sonra elimi tutarak şöyle dedi: 'Ey Ebu Rafi, benden sonra Ali ile savaşan bir topluluk çıkacak. Onlar ile cihat etmek Allah'a karşı bir görevdir. Onlara karşı eli ile cihat etmeye gücü yetmeyenlerin dilleri ile, dilleri ile cihat edemeyenlerin kalpleri ile cihat etmeleri gerekir. Bunun ötesi yoktur."

Ben derim ki: Bu iki ayetin yüzüğün sadaka olarak verilmesi konusunda indiğine dair rivayetler çoktur. Bunların bazılarını Bahranî-nin Gayet'ül-Meram adlı eserinden aldık. Bu rivayetler, bu eserin kaynak gösterdiği kitaplarda da vardır. Biz bu rivayetler içinden olayı değişik ibarelerle anlatan rivayetleri nakletmekle yetindik.

Bu rivayetlerin nakledilmesinde Ebuzer, İbn-i Abbas, Enes b. Malik, Ammar, Cabir, Seleme b. Kuheyl, Ebu Rafi ve Amr b. As gibi çok sayıda sahabî ve Hz. Ali, İmam Huseyin, İmam Seccad, İmam Bâkır, İmam Sadık ve İmam Hadi gibi Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm ol-

sun) iştirak etmiştir.

Bu rivayetleri Ahmed, Neseî, Taberî, Taberanî, Abd b. Humeyd ve diğerleri gibi tanınmış tefsir imamları ile hadis hafız ve imamları reddetmeden ittifakla nakletmişlerdir. Kelâmcılar tarafından da bu rivayetlerin doğruluğu kabul edilmiştir. Fıkıh bilginleri de bu rivayetleri namazda "amel-i kesir" ve "nafile sadakalara zekât adı verilip verilemeyeceği" konularında yer vermişlerdir. Zemahşerî ve Ebu Heyyan gibi edebiyetta tanınmış tefsirciler de eserlerinde bu rivayetlere yer verdikleri hâlde ayetler ile rivayetler arasındaki uyumluluğu tartışma konusu yapmamışlardır. Hepsi birer dil uzmanı olan raviler de böyle bir tartışmayı gündeme getirmemişler.

Bütün bunlardan sonra bir tefsircinin, bu ayetin iniş sebebinin yüzük meselesi olduğu yolundaki rivayeti uydurma saymasına asla itibar edilmez. Bu arada Şeyh'ul-İslâm İbn-i Teymiye gibi biri de daha da ileri giderek bu rivayetin uydurma olduğuna dair âlimler arasında ittifak olduğunu iddia etmiştir ki, bu şaşırtıcı bir iddiadır. Gerçeğin ne olduğunu ise yukarıdaki açıklamamızda ortaya koymuş bulunuyoruz.

57- Ey iman edenler, sakın sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan, dininizi alay ve eğlence konusu yapanları ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer gerçekten mümin iseniz, Allah'tan çekinin.

58- Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların akıl erdirmeyen bir topluluk olduklarındandır.

59- De ki: "Ey Ehlikitap, bizden yadırgadığınız, sırf bizim Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilenlere inanmış olmamız ve çoğunuzun fasık (yoldan çıkmış) kimseler oluşunuz değil midir?"

60- De ki: "Karşılık bakımından Allah katında bundan daha kötü konumda olanları size bildireyim mi? Allah'ın lânet ettiği, gazabına uğrattığı, aralarından bir bölümünü (çarpıtarak) maymuna ve domuza dönüştürdüğü kimseler ile tağuta tapanlar; işte bunlar yerleri daha kötü ve dümdüz yoldan daha çok sapmış olanlardır."

61- Bunlar, size geldiklerinde, "İman ettik." derler. Oysa yanınıza kâfir olarak girmiş ve kâfir olarak çıkmışlardır. Allah onların gizli tuttuklarını (herkesten) daha iyi bilir.

62- Onların çoğunun günahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!

63- Kendilerini Allah'a vermiş bilginler ile din adamları, onları günah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya! Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!

64- Yahudiler, "Allah'ın eli kolu bağlıdır." dediler. Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun. Tersine, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini art-

tıracaktır. Onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş için bir ateş yaktılarsa, Allah onu söndürdü. Onlar yeryüzünde hep bozgunculuk peşinde koşarlar. Oysa Allah bozguncuları sevmez.

65- Eğer Ehlikitap, iman edip sakınsalardı, kötülüklerini örter ve onları nimetlerle dolu cennetlere koyardık.

66- Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni yaşatsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi. İçlerinde ölçülü bir kesim var. Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde, Allah'ı ve onun ayetlerini alaya alan Ehlikitab'ı ve kâfirleri dost edinmek yasaklanıyor. Onların kötü sıfatlarından bazıları sayılıyor. Allah'a verdikleri sözleri ve taahhütleri bozmaları ve bunların uzantısı olan kötülükleri hatırlatılıyor. Bu hatırlatmalar, bu surenin amacı olan verilmiş sözleri tutmayı, antlaşmalara bağlı kalmayı teşvik etmeye, antlaşmaları çiğnemeyi kınamaya uygun düşüyor.

Bu ayetlerin tek ve kesintisiz bir akışı var gibidir. Gerçi bazılarının ayrı ve bağımsız bir iniş sebebinin olması da mümkündür.

"Ey iman edenler, sakın sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanlardan dininizi alay ve eğlence konusu yapanları ve kâfirleri dost edinmeyin." Ragıp İsfahanî diyor ki: "Hü-züv" kelimesi, birinin arkasından onu alaya almak demektir. Bu kelime alaya benzeyen davranışlar için de kullanılır... "La'b" sağlıklı bir gayesi olmayan davranış anlamına gelir. (Ragıb'ın sözü burada bitti.)

Bilindiği gibi eğer bir şey kendisine ciddî şekilde önem verilmeyi engelleyen bir niteliğe sahip sayılırsa, o şey alaya alınır. Bu alayın maksadı o şeyin önemsenmeye lâyık olmadığını açıklamaktır. Öte yandan eğer bir şeyin arkasında gerçek olmayan amaçlara alet edilmekten başka sağlıklı ve mantıklı bir maksadın olmadığı kabul edilirse, o şey eğlence konusu yapılır.

Dinle alay etmek, onu eğlence konusu yapmak, onun birtakım asılsız, gayri ciddî ve sağlıksız amaçlara karşılık verdiğini açığa vur-

mak içindir. Eğer dinle alay edenler, onu gerçek bir din saysalardı, bu dini ortaya koyanı, onu çağıranı ve inananlarını ciddî ve samimî kabul etselerdi, bu dine ve bağlılarına saygı duysalardı, onu bu konuma düşürmezlerdi. Yani onların dini alay ve eğlence konusu yapmaları, dinin hiçbir gerçek ve değer taşımadığı, onun sadece alaya alınmaya ve eğlence konusu yapılmaya lâyık olduğu yolunda bir hüküm verdiklerinin delilidir.

Bu ayetten şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

1) Dost edinilmesi yasaklanan kimselerin bir niteliği olarak dini alaya almaları ve eğlence konusu yapmalarının altının çizilmesi bu yasaklamanın gerekçesine yönelik bir işaret içermektedir. Çünkü ruhsal kaynaşmayı ve psikolojik, sosyolojik alanlarda tasarrufu gerektiren dostluk ile dostlardan birinin kutsal saydığı, hürmet ettiği ve kendi canı dahil olmak üzere her şeyden önemli gördüğü değerlerle karşı tarafın alay etmesi bağdaşmaz. Böyle bir kimsenin dost edinilmemesi, ruh ve cisimde tasarruf dizginlerinin eline verilmemesi gerekir.

2) *"Ey iman edenler"* ifadesinin *"dininizi alay ve eğlence konusu yapanları"* ifadesinin karşısına konmasının ve *"dininizi"* ifadesinde dinin müminlere izafe edilmesinin ifade ettiği uyum dikkat çekicidir.

3) *"Eğer gerçekten mümin iseniz, Allah'tan çekinin"* ifadesi, *"dininizi alay ve eğlence konusu yapanları dost edinmeyin"* ifadesini daha genel ve geniş kapsamlı sözlerle pekiştirir gibidir. Çünkü iman kulpuna sarılmış olan bir müminin, inandığı değerlerle alay edilmesine, onların eğlence konusu yapılmasına razı olması anlamsızdır. Buna göre bu kimseler eğer iman sahibi iseler -yani bu din onların dini ise- söz konusu kimseleri dost edinmeme konusunda Allah'tan çekinmeleri kaçınılmazdır.

"Eğer gerçekten mümin iseniz, Allah'tan çekinin." ifadesinin birkaç ayet önce geçen *"Sizden kim onları dost edinirse, o onlardandır."* ifadesine işaret olması da muhtemeldir. O zaman bu ifadenin anlamı, "Eğer onlardan değilseniz, onları dost edinme konusunda Allah'tan çekinin." şeklinde olur. Fakat galiba ilk anlam daha uygundur.

"Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar..." Bu ayet, onların müminlerin dinini alay ve eğlence konusu yaptıklarının somut örneği niteliğindedir. Namaza çağırmaktan maksat da, günlük farz namazlardan önce okunan ezandır. Söylendiğine göre

Kur'ân'da ezan sadece bu ayette zikredilmiştir.

"Onu alay ve eğlence konusu yaparlar..." ifadesindeki zamir ya namaza veya *"çağırdığınız"* ifadesinden anlaşılan mastara, yani "çağrı"ya dönüktür. Mastara dönük olan zamir müzekker de, müennes de olabilir. *"Bu, onların akıl erdirmeyen bir topluluk olduklarındandır."* ifadesi, oların davranışlarına cevap niteliği taşıyan bir ektir. Bununla söz konusu davranışlarının, yani namazı veya ezanı alay ve eğlence konusu yapmalarının akıl erdirmeyen bir topluluk olduklarından kaynaklandığı, bu yüzden dinin emrettiği bu ibadetler ve amellerdeki kulluk gerçeğini, bunların Allah'a yaklaştırıcı faydalarını, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu birlikte sağlayan özelliklerini kavrayamadıkları vurgulanıyor.

"De ki: Ey Ehlikitap, bizden yadırgadığınız, sırf bizim Allah'a... inanmış olmamız... değil midir?" Ragıp İsfahanî, Müf-redat'ul-Kur'ân adlı eserinde diyor ki: "Bir şeyi sözle veya cezalandırmak suretiyle yadırgadığın zaman 'nekımtu'ş-şey'e' veya 'nekamtuhu' dersin. Yüce Allah buyuruyor ki: *'Sırf Allah ve Resulünün lütfü ile onları zengin etmesini yadırgadılar.'* (Tevbe, 74) *'Onlardan, sırf aziz ve hamid olan Allah'a inanıyor olmalarını yadırgadılar.'* (Burûc, 8) *'...bizden yadırgadığınız...'* (Mâide, 59) 'Nıkmet' de cezalandırmak anlamındadır. Yüce Allah buyuruyor ki: *'Sonunda onları cezalandırdık, kendilerini denizde boğduk.'* (A'râf, 136)"

Buna göre bu ayetin anlamı şudur: "Bizden yadırgadığınız veya hoşlanmadığınız, sırf bu gördüğünüz durum, yani bizim Allah'a ve indirmiş olduğu kitaplara inanmış olmamız ve sizin fasık oluşunuz değil mi?" Bu ifade halk arasındaki şu sözlere benzer: "Sırf senin ahlâksız olmana karşın benim iffetli oluşumdan hoşlanmıyor değil misin?" Veya "Sırf senin fakir olmana karşın benim zengin oluşumdan hoşlanmıyor değil misin?" İki karşıtın karşılaştırıldığı diğer ifadeler de böyledir. Buna göre bu ayetin anlamı şöyledir: "Bizden yadırgadığınız, sırf sizin çoğunuzun fasık olmasına karşın bizim mümin oluşumuz değil mi?"

Bazı tefsirciler, *"çoğunuzun fasık kimseler oluşunuz"* ifadesinin sebep bildirdiğini söylüyorlar. Buna göre ayetin anlamı, "Sırf çoğunuzun fasık kimseler olduğunuz için bizden hoşlanmıyor değil misiniz? şeklindedir.

"Bize indirilene ve daha önce indirilenlere" ifadesi, "bize ve size indirilen kitaplara" anlamındadır. İndirilen kitapların onlara izafe edilmemesinde onlara yönelik tariz vardır. Onlar Allah'a verdikleri söz-leri tutmadıkları ve kitaplarındaki emirleri yerine getirmedikleri için bu kitaplar onlara inmemiş sayılmış ve onlar bu kitapların ehli kabul edilmişlerdir.

Bu ifadenin anlamı şudur: Biz ne Allah'ın indirdiği kitaplar arasında ve ne O'nun peygamberleri arasında ayırım yapmayız. Bu ifadede, onların Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yaparak, "Onların bazılarına inanıyor ve bazılarına inanmıyoruz." dedikleri yönünde bir tariz vardır. Nitekim onlar, *"Müminlere inen kitaba günün başlangıcında inanın, fakat günün sonunda onu inkâr edin."* diyorlardı.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ı ve O'nun peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapanlar, 'Bir kısmına inanıyor, bir kısmını inkâr ediyoruz' diyenler ve bunun arasında bir yol tutturmak isteyenler, gerçek anlamı ile kâfirdirler. Biz kâfirler için onur kırıcı bir azap hazırladık."* (Nisâ, 151)

"De ki: "Karşılık bakımından Allah katında bundan daha kötü konumda olanları size bildireyim mi? Allah'ın lânet ettiği..." Bu ayette yüce Allah, Peygamberine (s.a.a) söz konusu dini alay ve eğlence konusu yapanlara seslenmesini emrediyor. Orta yollu bir ifade kullanılarak onların dedikleri kabul ediliyor. Maksat, onları kendi sözleri ile bağlamaktır. Yani eğer onlar Allah'a ve peygamberlerine indirdiği kitaplara inanıyorlar diye müminleri kınıyorlarsa, asıl kendilerini kınamalıdırlar. Çünkü onlar Allah'ın lânetine uğradıkları, çarpıtılarak maymunlara ve domuzlara dönüştürüldükleri ve tağuta taptıkları için daha kötü konumda ve doğru yoldan daha çok sapıtmış durumdalar. Bunca kınama sebebi ortadayken, eğer onlar kendilerini kınamıyorlarsa, bundan daha az kötü konumda olanları kınamak onlara düşmez. Bu kötü konum, eğer Allah'a ve onun kitaplarına inanmak kötü kabul ediliyorsa, müminlerin iman etmişlik durumlarıdır ki, bu durum asla kötü olamaz.

Ayetteki "mesûbet=karşılık" kelimesi ile mutlak karşılık kastediliyor. Belki de bu kelime istiâre yolu ile akıbet ve ayrılmaz sıfat anlamındadır. Çünkü *"Karşılık bakımından bundan daha kötü"* ifadesinin *"Allah katında"* ifadesi ile kayıtlanmasından bu sonuç çıkıyor. Sebe-

bine gelince Allah katında olan şey sabit ve değişmezdir. Yüce Allah o şeye hükmetmiş, onu emretmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah katında olan kalıcıdır."* (Nahl, 96) *"O'nun hükmünün peşine düşecek kimse yoktur."* (Ra'd, 41) Buna göre bu karşılık, yüce Allah katında olduğu için ayrılmaz bir karşılıktır.

Bu ifadede, bir tür dolaylı biçimde ifade etme sanatı vardır. Çünkü sözün doğrudan akışının gereğine göre "Lânetleme, çarpılma ve tağuta tapma, Allah'a ve O'nun kitaplarına inanmaktan daha kötü ve daha sapık bir durumdur." denmeliydi, "Allah'ın lânet ettiği, gazabına uğrattığı, aralarından bir bölümünü çarpıtarak maymuna ve domuza dönüştürdüğü ve tağuta tapan kimseler, daha kötü ve daha sapık konumdadırlar." denmeliydi. Ancak burada sıfatı taşıyanların sıfatın yerine konmuş olduğu kabul edilirse, problem kalmaz. Çünkü bu üslûp Kur'ân'da yaygındır. *"Fakat iyilik, Allah'a inanan... kimsedir."* (Bakara, 177) ayeti bunun bir örneğidir.

Kısaca söylenmek istenen şudur: Eğer bizim Allah'a ve peygamberlerine indirdiği kitaplara inanmamız, sizce kötü bir şey ise, o zaman durun, bundan daha kötü olanı size bildireyim de onu yadırgayın. O da, siz de bulunan sıfattır.

Bazı tefsirciler, ayetteki *"bundan daha kötü"* ifadesindeki "bu" ism-i işaretiyle *"bizden yadırgadığınız"* ifadesinin delâlet ettiği müminlerin tümüne işaret edildiğini söylemişlerdir. Buna göre sözün akışı düzgündür, hiçbir dolaylı tarafı yoktur. Bu durumda ayetin anlamı, "Size müminlerden daha kötü konumda olup kınamanız gerekenlerin kim olduğunu bildirelim mi? Siz kendinizsiniz. Çünkü siz lânete uğramış, çarpıtılmış ve tağuta tapmaya duçar olmuşsunuz." şeklindedir.

Yine denebilir ki: *"bundan daha kötü"* ifadesindeki işaret edatıyla *"bizden yadırgadığınız"* ifadesinin delâlet ettiği mastara işaret ediliyor. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Ceza bakımından bu yadırgamanızdan daha kötü olanını size bildireyim mi? Bu maruz kaldığınız çarpıtılma ve lânete uğrama gibi durumlardır."

"Bunlar, size geldiklerinde, 'İman ettik.' derler. Oysa yanınıza kâfir olarak girmiş ve kâfir olarak çıkmışlardır..." Yüce Allah, onların kalplerinde münafıklık olduğuna, müminlerle karşılaştıklarında Allah'ın hoşlanmadığı duygularını sakladıklarına işaret ederek, *"size geldiklerinde, 'İman ettik.' derler."* buyuruyor. Yani size geldikleri za-

man iman ettiklerini belirtirler, oysa yanınıza kâfir olarak geldikleri gibi, kâfir olarak da yanınızdan ayrılırlar. Yani onlar yanınıza gelirken de, yanınızdan ayrılırken de bir tek hâldedirler ki, o da küfürdür. Bu hâllerinde hiçbir değişiklik olmaz; sadece müminmiş gibi görünürler, oysa Allah onların öteden beri içlerinde sakladığı hile ve düzeni bilir.

"Oysa yanınıza kâfir olarak girmiş ve kâfir olarak çıkmışlardır." ifadesi, bizim "Onların kâfirlik durumu değişmemiştir." sözümüzle aynı anlamdadır. Orijinalde *"çıkmışlardır"* ifadesinin başında yer alan "hum= onlar" zamiri, pekiştirme işlevi yanında onların bu konuda ön plâna çıktıklarını ve kâfirliklerinin sabitleştiğini de ifade ediyor.

Bazı tefsircilere göre ise, bu ayette onların kâfirlikte hâlden hâle geçtikleri ifade ediliyor.

"Onların çoğunun günahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün..." Anlaşılan, ayetteki "ism=günah" sözcüğünden maksat, müminlere inen ayetlere dil uzatmak, din öğretileri konusunda kâfirliği ve fasıklığı gerektirecek pervasızlıkta ileri geri sözler söylemektir. Bir sonraki ayetteki *"...gü- nah söz söylemekten ve haram mal yemekten"* ifadesi de bu anlamı desteklemektedir.

Buna göre bu üç şey, yani günah, düşmanlık ve haram yemek onların sözlü ve fiilî fasıklıklarının örneklerini oluşturuyor. Yani onlar hem sözle günah işlerler, ki bu sözlü günahtır, hem de fiilî günah işlerler. Bu fiilî günah ya kendileri ile müminler arasında olur, ki bu müminlere yönelik düşmanlıklarıdır veya kendi aralarında olur, ki bu da faiz, rüşvet ve benzeri şekillerde haram mal yemeleridir.

Onların böyle bir tutum içinde oldukları vurgulandıktan sonra arkasından *"Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!"* ifadesi ile bu davranışları yeriliyor. Ardından da ilim adamları ile din adamlarına yönelik bir kınama geliyor. Çünkü onlar bu yapılanların suç ve günah olduğunu bildikleri hâlde seslerini çıkarmıyorlar, halkı bu mahvedici suçları ve günahları işlemekten sakındırmıyorlar. Yüce Allah'ın bu kınaması şöyledir: *"Kendilerini Allah'a vermiş âlimler ile din adamları, onları günah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya! Yaptıkları şey ne kadar kötüdür!"*

"Günah söz söylemekten ve haram mal yemekten" ifadesi, bir önceki ayetteki *"Onların çoğunun günahta, düşmanlıkta ve haram ye-*

mekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün." ifadesi ile karşılaştırıldığında ikinci ayette "udvan=düşmanlık" kelimesine yer verilmediği görülür. Bundan şu sonuç çıkarılabilir: Günah ve düşmanlık ile, aynı şey kastedilmektedir. Bu da, Allah'ın koyduğu sınırları sözle aşmaktır. Bunun karşısında fiilî günah yer alır ki, bunun örneği de haram mal yemeleridir.

Buna göre, *"Onların çoğunun günahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarıştıklarını görürsün."* ifadesinden maksat, onların günah ve düşmanlık diye tabir edilen sözlü kötülüklerinden ve haram mal yemelerinde belirginleşen fiilî kötülüklerinden örnekler sergilemektir.

Ayette geçen "yusariûne=yarışırlar" kelimesinin mastarı olan "musaraat" kelimesi, ağır ve yavaş olmanın karşısında oldukça hızlı ve sür'atli olma anlamındadır. Kullanıldıkları yerlere göre sür'at ile acele arasındaki farka gelince; sür'at daha çok organların işi, acele ise kalbin işiyle ilgilidir. Huzu ile huşu, havf (korku) ile haşyet arasındaki fark gibi. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Sür'at, yavaşlığın zıddıdır; cisimler ve fiiller için kullanılır..."

Bazılarına göre, sür'at ile acele aynı anlama gelir. Yalnız sür'at daha çok hayırlı işlerde kullanılır. Buna rağmen, -ayette yerme söz konusu olduğu ve "acele" kelimesinin yermeyi daha iyi ifade edebileceği hâlde- "sür'at" kökünden bir kelimenin kullanılması, onların bu yaptıklarında haklılarmış gibi davrandıklarına işaret etmek içindir.

"Yahudiler, 'Allah'ın eli kolu bağlıdır.' dediler. Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun. Tersine, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir." Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinden anlaşılacağı üzere Yahudiler dinî hüküm-lerin neshedilmesini caiz görmüyorlardı. Bu yüzden Tevrat'ın nesh-edilmiş olmasını kabul etmiyorlar ve Müslümanları hükümleri neshet-mekle suçluyorlardı. Aynı şekilde tekvinî olaylarda da "beda"yı caiz görmüyorlardı. Nitekim, *"Biz bir ayeti nesheder veya unutturursak, ondan daha iyisini veya onun bir benzerini getiririz."* (Bakara, 106) a-yetini tefsir ederken ve başka yerlerde bu konuda bazı sözler söylemiştik.

Bu ayet, yani *"Yahudiler, 'Allah'ın eli kolu bağlıdır.' dediler."* ifadesi de, onların bu genel görüşü ile örtüşüyor gibi görünse de, yüce Allah'ın onlara cevap niteliğindeki *"Tersine, O'nun iki eli de açıktır,*

dilediği gibi verir." açıklaması, bu ihtimal ile bağdaşmaz ve onların bu günah nitelikli sözü rızk konusunda söylediklerine delâlet eder.

Buna göre burada birkaç ihtimal söz konusudur: Birinci ihtimal; onlar bu sözü, müminlerin genelinin içinde bulunduğu yaygın fakirlik ve çektiği geçim sıkıntısından dolayı müminler için söylemişlerdir. Bu durumda, istihza yollu yüce Allah'ın mümin kullarını zenginleştirmeye, onları fakirlikten ve perişanlıktan kurtarmaya gücünün yetmediğini ima etmek istemiş olurlar. Fakat bu ihtimal, bu ayetin Mâide suresinde yer almasına uygun düşmüyor. Tabi ki eğer bu ayet surenin diğer ayetleriyle birlikte inmiş ise. Çünkü Müslümanlar bu surenin indiği günlerde bolluk, geçim rahatlığı ve refah içinde yaşıyorlardı.

İkinci ihtimal; onlar bu sözü kendi sıkıntılarından dolayı söylemişlerdir. Yani, başlarına bir kıtlık, bir pahalılık gelmiş de bu yüzden sıkıntıya düşmüş, hayat düzenleri bozulmuş ve maddî durumları sarsılmış olduğu için böyle konuşmuşlardır. Nitekim ayetin iniş sebebi hakkındaki bazı rivayetlerden de bu anlaşılmaktadır. Fakat ayetlerin akışı bu ihtimalle bağdaşmıyor. Çünkü bu ayetlerde onların Müslümanlara yönelik düşmanlıkları ve hileleriyle ilgili bazı sıfatlarına değinilmekte, kendileriyle ilgili olarak söyledikleri günah bir sözden bahsedilmemektedir.

Üçüncü ihtimal; onlar bu sözü, *"Kim Allah'a güzel bir borç verir."* (Bakara, 245) ve *"Allah'a güzel bir borç verin."* (Müzzemmil, 20) gibi ayetleri işitince söylemişlerdir. Bununla, alay ve istihza yollu Allah'ın elinin kolunun bağlı olduğunu, dinini yaymak, çağrısını hayata geçirmek için gereken harcamaları karşılamaya gücü yetmediğini söylemek istemişler. Nitekim ayetin iniş sebebi hakkındaki başka bazı rivayetlerden de bu anlaşılmaktadır. Bu ihtimal daha akla yakındır.

Bu ihtimallerin hangisi geçerli olursa olsun, Yahudilerin el kol bağlılığını ve bazı olaylar karşısında mağlubiyeti Allah'a izafe etmeleri, dinî inançlarının ve Tevrat'ta yer alan görüşlerin reddetmediği bir yaklaşımdır. Tevrat, güçlü insanlar gibi bazı etkenlerin yüce Allah'ı âciz bırakmasını, O'nun bazı maksatlarını gerçekleştirmesine engel olmasını caiz görür. Nitekim Tevrat'ta Hz. Âdem ve diğer peygamberlerle ilgili olarak hakkında anlatılan bazı hikâyeler, bunu doğrular niteliktedir.

Buna göre, onların inanç tarzlarında, yüce Allah'ın şanına ve yü-

celiğine lâyık olmayan yakıştırmaları O'na izafe etmenin cevazının dayanakları vardır. Dolayısıyla onlar bu sözü her ne kadar alay etmek maksadı ile söylemişlerse de, bunun arkasında bir inanç dayanağı vardır. Çünkü insanların her davranışının ardında, gerçekte onu o davranışa sürükleyici ve cesaretlendirici bir inanç temeli vardır.

Ayetteki *"Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun."* ifadesi, Yahudilere yönelik bir bedduadır. Bu beddua ile onların yüce Allah'a izafe ettikleri yakışıksız eksikliğe benzer bir azaba çarpılmaları gündeme getiriliyor. Allah'a izafe ettikleri yakışıksız eksiklik, elinin kolunun bağlı ve istediğini gerçekleştirecek güçten yoksun olduğu iddiasıdır.

Buna göre *"ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun."* ifadesi, *"elleri kolları bağlansın"* ifadesine yönelik tefsir amaçlı bir atıftır. Yani, onların ellerinin kollarının bağlanması, Allah'ın kendilerine yönelik lânetinin delili ve göstergesidir. Zira Allah'ın sözü, O'nun fiili ve uygulaması demektir. Allah'ın bir kişiye lânet etmesi onu ya dünyaya veya ahirete ait bir azaba çarptırmasıdır. Buna göre lânet, ya onların ellerinin kollarının bağlanmasına denk düşen veya daha geniş kapsamlı olan bir azaptır.

"Elleri kolları bağlansın" ifadesinin azap hükmünün gerçekleşmesini haber veren bir cümle olması da muhtemeldir. [Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Onların elleri kolları bağlandı...] Bu azap, onların *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* sözlerinde sembolleşen küstahlıklarının cezasıdır. Birinci ihtimal daha akla yakındır.

"Tersine, O'nun iki eli de açıktır ve dilediği gibi verir." ifadesi, Yahudilerin *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* şeklindeki sözlerine kökten reddedici bir kalıpla verilmiş bir cevaptır.

"O'nun iki eli de açıktır." cümlesi kudretin varlığını ifade eden kinayeli bir ifadedir. Bu ifade tarzının kullanımı yaygındır.

Yahudilerin *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* sözlerinde "el" kelimesi tekil olduğu hâlde, onlara cevap olarak verilen cümlede "el" kelimesinin ikili sıyga ile kullanılarak *"O'nun iki eli"* denilmesi, güç ve kudretin kemâlini, tam olduğunu ifade etmek içindir. Şu ayetteki "el" kelimesi de aynı maksatla ikili sıyga ile kullanılmıştır: *"Allah, 'Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan sebep nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden miydin?' dedi."* (Sâd, 75) Bu

ifade tarzında, son derece güç kullanıldığına yönelik bir işaret veya de-lâlet vardır. Bu anlamda Araplar, "Senin bu işte iki elin yoktur." derler. Bu söz, her türlü gücü ve nimeti reddeden mübalağalı bir ifade biçimidir.

Dil bilginleri "el" kelimesi için bildiğimiz vücut organı dışında çeşitli anlamlar sayarlar. Kudret, güç, nimet, mülkiyet, egemenlik gibi... Fakat kelime aslında bildiğimiz vücut organı anlamındadır. Bunun dışındaki anlamlarda kullanılması istiâre yolu iledir. Çünkü o anlamlar ile bildiğimiz vücut organı anlamı arasında bir tür ilişki vardır. Meselâ, hayır severlik ve cömertlik ile bildiğimiz el arasında elin açık olması bakımından, mülkiyet ile el arasında tasarruf etme, tutma, koyma ve kaldırma bakımından bir tür ilişki ve bağlantı vardır.

Kur'ân'da ve hadislerde Allah'a izafe edilen "el" kelimeleri kullanıldıkları yerlere göre farklı anlamlar ifade ederler. Meselâ *"Tersine, O'nun iki eli de açıktır."* (Mâide, 64) ayeti ile *"İki elimle yarattığım varlığa"* (Sâd, 75) ayetinde "el" kelimesinden kudret ve bu kudretin kemâl derecesinde oluşu kastedilmiştir. Bunun yanında, *"Bütün hayırlar sadece senin elindedir."* (Âl-i İmrân, 26) *"Her şeyin egemenliği elinde bulunan Allah ne yücedir."* (Yâsîn, 83) *"Egemenliği elinde bulunduran Allah ne kutludur."* (Mülk, 1) gibi ifadelerde "el" kelimesi egemenlik ve sulta anlamında kullanılmıştır. *"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resulünün iki elinin arasında (huzurunda) öne geçmeyin."* (Hucurât, 1) ayetindeki "el" ise huzur anlamında kullanılmıştır.

"Dilediği gibi verir." ifadesi, *"O'nun iki eli de açıktır."* cümlesinin açıklamasıdır.

"Andolsun Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır." Bu ve bunu izleyen ayetin sonuna kadarki ifadeler, cümlelerin akışından anlaşılacağı üzere, *"Yahudiler, 'Allah'ın eli,kolu bağlıdır.' dediler. Elleri kolları bağlansın ve söyledikleri sözden ötürü onlara lânet olsun."* ifadelerine açıklık getirme amacı taşıyor.

"Andolsun Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır." ifadesine gelince; bu cümleler, Yahudilerin yüce Allah'a karşı küstahça davranmalarının, O'na *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* gibi çirkin sözlerle dil uzatmalarının onlardan beklenmeyecek davranışlar olmadığına işaret ediyor. Çünkü

onlar çok eskiden beri düşmanlıkla ve küfürle damgalanmış bir kavimdirler ve bu durum, azgınlık ve kıskançlığı onlara miras bırakmıştır. Böyle bir karaktere sahip olan kimselerin, başkalarının yüce Allah tarafından kendilerinin elde edemeyecekleri bir nimete sahip kılındıklarını gördükleri zaman azgınlıklarını ve kâfirliklerini arttırmalarından emin olunamaz.

Yahudiler kendilerini dünyanın efendisi ve önderi olarak görüyorlardı. Kendilerini Ehlikitap olarak adlandırıyorlar, ilim ve din adamları ile övünüyorlar, ilim ve hikmetle iftihar ediyorlar ve diğer milletleri ümmî (okuma-yazmasız) olarak adlandırıyorlardı. Sonra on-ların ilmi ve kutsal kitabı karşısında eziklik duyan bir kavme "Kur'ân" adında bir kutsal kitabın indiğini gördüler. Oysa cahiliye döneminde kendileri ile Araplar arasında kendilerinin lehine işleyen bir saygı düzeni egemendi. Sonra bu kutsal kitabı inceleyince gördüler ki, bu kitap kendinden önceki semavî kitaplardan üstün bir ilâhî kitaptır. Apaçık gerçeği, yüce öğretiyi ve eksiksiz hidayeti içermektedir. Bunu görünce, övündükleri ve gururlandıkları ilim ve kitap alanının kendisinde, ezikliğe ve aşağılık duygusuna kapılarak hayal uykularından uyandılar, düşmanlıklarını arttırdılar, azgınlıklarını ve küfürlerini katmerleştirdiler.

Dolayısıyla azgınlık ve küfürlerinin artışının Kur'ân'a izafe edilmesi, onların azgın ve kıskanç nefislerinin, Kur'ân'ın inmesini ve içerdiği gerçek bilgileri ve açık çağrıyı görünce küfürlerinde taşkınlık etmesi münasebetiyledir.

Şu da var ki, yüce Allah Kur'ân'da birçok yerde hidayeti ve saptırmayı kendine izafe eder. Şu ayette olduğu gibi: *"Hepsine, bunlara da, onlara da (müminlere de, kâfirlere de) Rabbinin bağışından pay veririz. Rabbinin bağışından kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20) Kur'ân hakkında da şöyle buyruluyor: *"Kur'ân'dan müminler için şifa ve rahmet olan ayetler indiriyoruz. Fakat bu ayetler, zalimlere ziyandan başka bir şey arttırmaz."* (İsrâ, 82)

Saptırma ve benzeri durumlar, tek taraflı olarak ve durup dururken meydana getirilirse, kötü bir şey sayılıp yadırganabilir. Ancak Allah'ın gazabının inmesini gerektiren ve içinde bulunulan sapıklığın daha ileri boyutlara varmasına yol açan bir fasıklık ve günahın ardından ceza olarak gelen saptırmanın hiçbir sakıncası yoktur ve kınanacak bir du-

rum da değildir. Şu ayetlerde belirtildiği gibi: *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) *"Onlar eğrilince Allah da kalplerini eğriltti."* (Saff, 5)

Sonuç olarak Kur'ân'ın onların azgınlıklarını ve kâfirliklerini arttırması demek, ilâhî tevfikten ve destekten mahrum bırakılmaları demektir. Böyle olunca içinde bulundukları azgınlıktan ve Allah'ın ayetlerini inkâr etme tutumundan vazgeçip hak çağrısına uymak suretiyle teslimiyete ve imana yönelmeleri gerçekleşmiyor. Bu kitabın birinci cildinde, *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* ayetinin tefsiri sırasında bu konu incelenmiştir.

Sözün başına dönelim. *"Andolsun Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır."* ifadesi, kendilerini Ehlikitap diye adlandıran, Allah'ın çocukları ve sevdikleri olduklarını iddia eden bu adamların *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* gibi edep dışı ve seviyesiz sözlerle Allah'a karşı küstahlık etmelerinden kaynaklanan yadırgama ve şaşkınlığı ortadan kaldırmayı amaçlıyor gibidir.

Azgınlık ve kâfirliklerindeki bu artış onlar için gerekli ve kaçınılmaz bir cezadır. Sarf ettikleri o seviyesiz söz de, bu artışın bir sonucudur ve bunu başka çirkin sonuçlar izleyecektir. "Leyezîdenne=arttıracaktır" ifadesindeki lâm-ı kasem ve nun-i tekit buna delâlet etmektedir.

Ayette azgınlığın kâfirlikten önce yer alması, bunun tersi bir sıralamanın yapılmaması doğal bir sıralamadır. Çünkü kâfirlik, azgınlığın sonuçlarından ve uzantılarından biridir.

"Onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlık ve kin saldık." "Onlar"dan maksat Yahudilerdir. Çünkü bu ayetlerin başında genel olarak Ehlikitap söz konusu edilmişse de, söz akışının burasında konu sadece Yahudilerdir. Buna göre bu ifadede yer alan düşmanlık ve kinden maksat, Yahudiler arasındaki mezhep ve görüş ayrılıklarına dönük düşmanlık ve kindir.

Kur'ân'ın birçok ayetinde bu noktaya işaret ediliyor. Şu ayette olduğu gibi: *"Andolsun, biz İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik... Onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra aralarındaki çekemezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü, anlaşmazlığa düştükleri konularda onların arasında hü-*

küm verecektir." (Câsiye, 16-17) Bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

Ayetteki "adavet=düşmanlık"tan maksat, beraberinde fiilî saldırıyı getiren kindir. Buna karşılık "bağda=kin" kelimesi, kalpte gizli duran kini ifade eder, bu kinin fiilî saldırıyı arkadan getirmesi şart değildir. Bu ikisinin bir arada olması, başkalarına zulmetmeyi gerektiren kin ile bunu gerektirmeyen kin anlamlarını birlikte ifade eder.

Ayetteki *"kıyamet gününe kadar"* ifadesi, Yahudi milletinin, dünyanın sonuna kadar varlığını sürdüreceğine açıkça delâlet etmektedir.

"Ne zaman savaş için bir ateş yaktılarsa, Allah onu söndürdü." "Ateşi yakmak" onu alevlendirmek, "söndürmek" ise onun alevlerini sakinleştirmek, onu etkisiz hâle getirmek demektir. Bu ifadenin anlamı açıktır. *"Ne zaman savaş için bir ateş yaktılarsa"* ifadesinin *"onların arasına... düşmanlık ve kin saldık"* ifadesinin açıklaması olması da muhtemeldir. O zaman ifadenin anlamı, "Onlar ne zaman Peygambere (s.a.a) ve müminlere karşı savaş ateşini körüklediler ise, Allah aralarında anlaşmazlık çıkarmak suretiyle bu ateşi söndürdü." şeklinde olur.

Ayetten; Yahudilerin, yüce Allah'ın dinine, Allah'a ve O'nun ayetlerine inandıkları gerekçesi ile Müslümanlara karşı açacakları savaşta kesinlikle hayal kırıklığına uğrayacakları anlaşılmaktadır. Fakat hak dine karşı değil de siyasî ve millî üstünlük kurmak maksadı ile açmak isteyecekleri savaşlar bu ayetin çerçevesi dışındadır.

"Onlar yeryüzünde hep bozgunculuk peşinde koşarlar. Oysa Allah bozguncuları sevmez." "Sa'y" hızlı adımlarla yürümek demektir, "fesaden" ise mef'ulün lehtir. Yani yeryüzünde fesat çıkarmak için uğraşırlar. Allah ise fesat çıkaranları sevmediği için fesat çıkarma emellerini gerçekleştirmelerine fırsat vermez ve böylece çabaları boşa gider. Yine de doğrusunu Allah bilir.

Bütün bunlar, onların ellerinin kollarının bağlı olduğunun ve söyledikleri sözden ötürü lânete uğradıklarının açıklamasıdır. Çünkü onlar Peygambere (s.a.a) ve Müslümanlara karşı savaş ateşi tutuşturma maksatlarına ulaşamamakta ve yeryüzünde fesat çıkarma çabalarında başarısızlığa uğramaktalar.

"Eğer Ehlikitap, iman edip sakınsalardı, kötülüklerini örter..." Bu ayetle tekrar genel olarak Ehlikitab'a dönülüyor. Tıpkı genel olarak

söze onlarla başlandığı gibi. Bu ayet, onların kaçırdıkları dünya ve ahiret mutluluğu nimetine kısaca değinerek sözü noktalıyor. Bu kaçırılan nimet, nimetlerle dolu cennet ile mutlu hayat nimetidir.

İmandan sonra sözü edilen sakınma (takva), kesinlikle Allah'ın gazabını ve cehennem ateşini gerektiren haramlardan ve günahlardan sakınmak demektir. Bunlar da Allah'a ortak koşmak ve hakkında cehennem vaadi bulunan helâk edici diğer büyük günahlardır. Buna göre yüce Allah'ın örteceğini vaat ettiği kötülüklerden maksat küçük günahlardır. Dolayısıyla bu ayet, *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız."* (Nisâ, 31) ayeti ile aynı anlamı ifade ediyor.

"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni yaşatsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi." Bu ayette sözü edilen Tevrat'tan ve İncil'den maksat, Kur'ân'da Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya indirildikleri bildirilen iki semavî kitaptır. Yoksa Ehlikitab'ın elinde olan ve yine Kur'ân'da tahrif edildikleri bildirilen kitaplar kastedilmiş değildir.

Anlaşılan, "Rableri tarafından kendilerine indirilen"den maksat, vaktiyle Ehlikitab'ın arasında görev yapmış peygamberlere ait diğer kutsal kitaplardır. Kur'ân'ın Zebur adı ile andığı Davud Peygambere ait Mezamir ve diğer kutsal kitaplar gibi.

"Rableri tarafından kendilerine indirilen" ifadesi ile Kur'ân'ın kastedilmiş olması ihtimali uzaktır. Çünkü Kur'ân içerdiği hükümlerle Tevrat'ın ve İncil'in şeriatlarını neshetmiştir. Böyle olunca Kur'ân'ın Tevrat ile İncil'i kendisi ile birlikte sayması ve o kitapları nesheden Kur'ân ile birlikte onlarla amel etmelerini temenni etmesi doğru değildir.

Kur'ân ile amel etmenin aynı zamanda bu kitaplarla amel etmek olacağını söylemek de makul değildir. Bu durum İslâm'daki neshedici hükümlerle amel etmeye benzemez. Çünkü Allah'ın dini bir olduğu için İslâm'daki neshedici hükümlerle amel etmek, neshedeni ve edileni birlikte içeren İslâm şeriatının bütünü ile amel etmek demektir. Bu hükümler birbiriyle çelişmez; sadece bazı hükümler süreli ve geçicidir, ama çelişki söz konusu değildir. Böyle bir şey söylemek de doğru değildir; çünkü yüce Allah bu kitapların hükümlerinin "ikame" edilmesin-

den, yani ayakta tutulmasından, yaşatılmasından bahsediyor. Bu ifade neshedilen hükümlerle, neshedilmiş olmaları hasebi ile bağdaşmaz.

Dolayısıyla Tevrat'ın ve İncil'in hükümlerinin ayakta tutulması, ancak bu iki şeriatın başka bir şeriatla neshedilmemiş olduğu dönem için söz konusu olur. İncil'e gelince; o, çok az konu dışında Tevrat'ın şeriatını neshetmemişti.

Üstelik *"Rableri tarafından kendilerine indirilen"* ifadesinde "indirilen"in Ehlikitab'a indirildiği ifade ediliyor. Oysa Kur'ân-ı Kerim'de Kur'ân'ın Ehlikitab'a indirildiğine dair bir ifade görülmemiştir.

Anlaşılan, *"Rableri tarafından kendilerine indirilen"* ifadesinden maksat, Tevrat'tan ve İncil'den sonra İsrailoğulları peygamberlerine indirilen diğer kutsal kitaplarla vahiy mesajlarıdır. Davud Peygamberin Zebur'u ile diğer ilâhî mesajlar gibi. Bu kitapları ayakta tutmaktan, yaşatmaktan maksat, bu kitaplardaki ilâhî şeriatları genel anlamda korumak, yüce Allah'ın bu kitaplarda açıkladığı tevhit ve meada ilişkin bilgilere inanmak ve bu mesajları tahrif etmekten, saklamaktan ve açıkça bir yana bırakmaktan sakınmaktır. İşte eğer kendilerine kitap verilenler bu kitapları bu anlamda ayakta tutsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi.

"Başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi" ifadesine gelince, buradaki "yemek"ten maksat, mutlak anlamda nimetlerden yararlanmaktır. İster gıda maddeleri için olduğu gibi bildiğimiz yemek anlamında, isterse diğer şeyler için olduğu gibi başka yollarla yararlanmak olsun. "Yemek" fiilini mutlak tasarruf ve yararlanma anlamında kullanmak Arap dilinde yaygındır ve problemsizdir.

"Başları üzer"inden maksat gök ve "ayakları altı"ndan maksat yeryüzüdür. Bu cümle, onların gök ve yeryüzü nimetlerinden yararlanmalarını ve bu nimetlerin bereketleri ile kuşatılmalarını anlatan kinayeli bir ifadedir. Tıpkı şu ayette buyrulduğu gibi: *"Eğer o şehirlerin halkları iman edip sakınsalardı, üzerlerine gökten ve yerden bereketler (bolluklar) açardık. Fakat yalanladılar. Biz de onları işledikleriyle cezalandırdık."* (A'râf, 96)

Bu ayet gösteriyor ki insanoğlunun imanı ile iyi amellerinin, evrensel düzenin insanoğlu ile ilişkisinde onun yararına işlemesinde etkisi vardır. Eğer insanoğlu iyi olursa, dünya düzeni de iyi ve yararlı

olur, insanoğlunun mutlu yaşaması için gerekli imkânları sağlar, sıkıntısız ve bol nimetli olur.

Kur'ân'ın çok sayıdaki ayetinde bu gerçek mutlak ifadelerle dile getirilmiştir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"İnsanların elleriyle kazandıkları (günahlar) yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Allah, belki dönerler diye, yaptıklarının bir bölümünü böylece kendilerine tattırır. De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görün. Onların çoğu (Allah'a) ortak koşanlardan idi."* (Rûm, 41-42) *"Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle kazandığınız (günahlar) yüzündendir"* (Şûrâ, 30) Bu kitabın ikinci cildinde amellerin hükümlerinden söz ederken bu konuya değinmiştik.

"İçlerinde ölçülü bir kesim var. Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!" Ayetteki "muktesidetun" kelimesinin mastarı olan "iktisad" ölçülü davranmak demektir ki, bu da her konuda orta yolu benimsemektir. Ölçülü kesim, din ve Allah'ın emrine teslim olma konusunda ölçülü olan kimseler anlamındadır.

Bu ifade daha önceki cümlelerin devamı olmayan bağımsız bir nitelik taşıyor ve şunu açıklamayı amaçlıyor: Allah'ın sınırlarını çiğnedikleri, O'nun ayetlerini inkâr ettikleri, bu yüzden onların toplumlarının ilâhî gazaba ve lânete uğradıkları yönünde kendilerine kitap verilenlere izafe edilen durumların tümü, onların çoğunluğu hakkında geçerlidir. Çoğunluğu böyle olduğu için de bu çirkin işler onlara izafe edilmiştir. Fakat bununla birlikte içlerinde ölçülü davranan ve anlatılan niteliklerde olmayan bir kesim de vardır.

Bu da, Allah'ın sözünde ne derecede insafa riayet edildiğini, hiçbir hakkın çiğnenmediğini, az da olsa hakkın göz ardı edilmediğini sergiliyor. Bu noktaya daha önceki ayetlerde de değinilmişti. Fakat o değinmeler bu ayetteki kadar açık değildi. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"ve çoğunuzun fasık (yoldan çıkmış) kimseler oluşunuz..."*, *"Onların çoğunun günahta, düşmanlıkta ve haram yemekte birbirleri ile yarıştıklarını görürüsün."*, *"Andolsun, Rabbin tarafından sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttıracaktır."*

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de *"Bunlar size geldiklerinde, 'İman ettik.' der-*

ler..." ayetinin tefsiri sırasında şöyle geçer: "Bu ayet Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları hakkında inmiştir. Çünkü onlar İslâm'ı kabul ettiklerini söylemelerine rağmen Peygamberimizin (s.a.a) yanına kâfir olarak girdiler."

Ben derim ki: Ayetlerin akışından, münafıklar hakkında değil, Ehlikitap hakkında indiği anlaşılmaktadır. Yalnız bu ayetin tek başına münafıklar hakkında indiği söylenirse, o başka.

Yine aynı eserde, *"kâfir olarak çıkmışlardır."* ifadesi hakkında, "ve küfürleri sebebi ile imandan çıkmışlardır." açıklaması yer almıştır.

el-Kâfi'de müellif, Ebu Basir'den, o da Ömer b. Riyah'tan şöyle dediğini naklediyor: "İmam Sadık'a (a.s), 'Aldığım bilgiye göre sen sünnete uygun biçimde eşini boşamayan kişinin boşama kararını geçersiz sayıyormuşsun!' dedim. İmam bana şu cevabı verdi: 'Bunu ben söylemiyorum, Allah öyle buyuruyor. Vallahi eğer biz size zulme dayalı yanlış bir fetva verirsek, durumumuz sizinkinden daha kötü olur. Çünkü yüce Allah, *'Kendilerini Allah'a vermiş bilginler ile din adamları, onları günah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya!'* buyuruyor." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.57, h:1]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'den şöyle dediği naklediliyor: "İmam Sadık'a (a.s) dedim ki: 'Ömer b. Riyah'ın anlattığına göre siz şahitsiz yapılan boşamanın geçersiz olduğunu söylüyorsunuz?' İmam bana şu cevabı verdi: 'Bunu ben söylemiyorum, Allah öyle buyuruyor. Vallahi eğer biz size zulme dayalı yanlış bir fetva verirsek, sizden daha kötü duruma düşeriz. Yüce Allah, *'Kendilerini Allah'a vermiş bilginler ile din adamları, onları günah söz söylemekten ve haram mal yemekten sakındırsalar ya!'* buyuruyor." [c.1, s.330, h:144]

Şeyh Tusî'nin el-Mecalis adlı eserinde İbn-i Ebu Ümeyr'den, onun da Hişam b. Salim'den naklettiğine göre İmam Sadık (a.s) *"Yahudiler, 'Allah'ın eli kolu bağlıdır.' dediler."* ayeti hakkında, "Onlar bu sözleri ile Allah'ın kâinatın işinden el çektiğini söylüyorlar." buyurmuştur.

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Yakup b. Şuayb ve Hammad'a dayanılarak İmam Sadık'tan (a.s) bu anlamda bir hadis rivayet edilmiştir. [c.1, s.330, h:146-147]

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: "Yahudiler, 'Allah kâinatın işinden elini çekti. Artık ilk aşamada takdir ettiğinden başka hiçbir şey

meydana gelmez.' dediler. Allah onların bu iddiasını reddederek, *'Tersine, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.'* buyurdu. Yani Allah olayları öne alabilir, geriye bırakabilir, arttırabilir ve eksiltebilir. Beda ve meşiyet O'nun yetkisindedir."

Ben derim ki: Bu anlamda bir hadisi Şeyh Saduk, el-Maânî adlı eserinde İshak b. Ammar'a, o da kendisinden duyduğu bir kişiye dayanarak İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. [s.18, h:15]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Hişam Meşrikî şöyle diyor: "İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: 'Allah, kendini nitelediği gibi tektir, hiçbir şeye muhtaç olmadığı hâlde her şey O'na muhtaçtır ve nurdur. Onun iki eli de açıktır.' Bunun üzerine elimle onun ellerini göstererek kendisine, 'Allah'ın böyle iki eli mi var?' dedim. İmam, 'Eğer öyle olsaydı mahluk (yaratılmış) olurdu.' karşılığını verdi." [c.1, s.330, h:145]

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Saduk da, Uyun-u Ahbar-ir Rıza adlı eserinde Maşrıkî'ye dayanarak İmam Rıza'dan (a.s) nakletmiştir. [c.1, s.146]

el-Maânî adlı eserde verilen bilgiye göre Muhammed b. Müslim şöyle diyor: "İmam Sadık'a (a.s), *'Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan sebep nedir?'* ayetinin anlamını sordum. Bana, 'yed=el' kelimesi Arapça'da güç ve nimet anlamlarına gelir, dedikten sonra şu ayetleri örnek gösterdi: *'Bizim eller sahibi (güçlü) kulumuz Davud'u an.'* [Sâd, 17] *'Göğü kendi ellerimizle (gücümüzle) çattık ve biz onu genişletmekteyiz.'* [Zâriyât, 47] *'Onları kendinden bir ruh ile teyit etti (güçlendirdi.)'* [Mücadele, 22] Araplar, 'üzerimde nimeti vardır.' anlamında, 'Falâncanın benim üzerimde beyaz eli vardır.' derler."

Tefsir'ul-Kummî'de *"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i... yaşatsalardı..."* ayetinin tefsiri yapılırken şöyle deniyor: "Yani Yahudiler ve Hıristiyanlar. *'Başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi.'* ayetindeki başları üzerinden gelen nimetten maksat yağmur, ayakları altından kaynaklanan nimetten maksat da bitkilerdir."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de *"İçlerinde ölçülü bir kesim var."* ayetinin tefsirinde verilen bilgiye göre Ebu Sahbâ Kubra şöyle diyor: "Hz. Ali (a.s) Re'sülcalut'un ile Hıristiyanların piskoposunu çağırarak onlara, 'Ben size sizden daha iyi bildiğim bir konuyu sormak istiyorum. Benden doğruyu saklamayın.' dedikten sonra Hıristiyan piskoposuna dö-

nerek sözlerine şöyle devam etti: 'İncil'i Hz. İsa'ya indiren ve onun ayağını bereketli kılan Allah aşkına söyle ki, Hz. İsa anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyor, göz sancılarını gideriyor, ölüyü diriltiyor, size çamurdan kuş yapıyor, yediğiniz ve sonraya bıraktığınız yiyeceklerinizi size haber verebiliyordu.' Piskopos, 'Bu kadar yemine gerek yok, doğru cevap vereceğim.' dedi."

"Hz. Ali (a.s) ona, 'İsrailoğulları Hz. İsa'dan sonra kaç fırkaya ayrıldı?' dedi. Piskopos, 'Hayır, Allah'a andolsun, onlar bir tek fırkadır.' dedi. Hz. Ali piskoposa, 'Yalan söylüyorsun! Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, onlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Biri dışında bu fırkaların hepsi cehennemliktir. Yüce Allah, *'İçlerinde ölçülü bir kesim var. Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür.'* buyuruyor. Cehennemden kurtulacak olan, işte o ölçülü kesimdir.' dedi."

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Zeyd b. Eslem'den Enes b. Malik'in şöyle dediği naklediliyor: "Peygamberimiz (s.a.a) şöyle diyordu: 'Musa'nın ümmeti yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bunların yetmişi cehennemlik ve bir tanesi cennetliktir. İsa'nın ümmeti yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bunların yetmiş biri cehennemlik ve bir tanesi cennetliktir. Benim ümmetim Yahudi ve Hıristiyanlardan bir tane daha fazla fırkaya bölünecektir. Bunların yetmiş iki tanesi cehennemlik ve bir tanesi cennetliktir.' Sahabîlerin, 'O cennetlikler kimlerdir?' diye sormaları üzerine, 'Cemaatler, Cemaatler.' karşılığını verdi." [c.1, s.330-331, h:150]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Yakub b. Yezid'den şöyle dediği nakledilir: "Hz. Ali (a.s), bu hadisi Peygamberimizden (s.a.a) naklettikten sonra şu ayetleri okurdu: *'Eğer Ehlikitap iman edip sakınsalardı, kötülüklerini örter ve onları nimetlerle dolu cennetlere koyardık... Fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!'*, *'Yarattıklarımızın içinde hak ile doğru yola ileten ve hakka uygun, adil hükümler veren bir ümmet vardır.'* (A'râf, 181) Bunlar Muhammed'in ümmetidir." [c.1, s.331, h:151]

67- Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Allah kâfirleri (bu mesajı inkâr edenleri) amaçlarına ulaştırmaz.

AYETİN AÇIKLAMASI

Ayetin anlamı kendiliğinde (tek başına ele alındığında) gayet açıktır. Tehdit üslûbu ile Peygamberimize (s.a.a) aldığı mesajı tebliğ etmesini emrediyor ve yüce Allah'ın kendisini insanlardan koruyacağını vaat ediyor. Fakat bulunduğu yer bakımından incelendiğinde hayret verici bir durum ortaya çıkıyor. Çünkü Ehlikitab'ın durumuna değinen, Allah'ın haramlarını çeşitli şekillerde çiğnemeleri ve ayetlerini inkâr etmeleri gerekçesi ile onları kınayan ve azarlayan ayetler arasında yer alıyor. Zira öncesinde, *"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni yaşatsalardı, başları üzerinden ve ayakları altından kaynaklanan nimetler yerlerdi..."* ayeti ve sonrasında, *"Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça), bir şey (temel) üzerinde değilsiniz."* ayeti bulunuyor.

Ayrıca ayetin kendisi ve içindeki cümleler arasındaki bağlantı üzerinde derin bir incelemeye girişilince insanın hayreti ve şaşkınlığı kat kat artıyor.

Eğer ayet, Ehlikitap konusu ile ilgili olarak aynı söz bütünlüğü bağlamında önündeki ve arkasındaki ayetlere bağlı olsaydı anlamı şu olurdu: Yüce Allah, Peygamberimize Ehlikitap konusunda indirdiği mesajı vurgulu bir dille tebliğ etmeyi emrediyor ve sözün akışı hasebi ile Rabbinden kendisine gelen mesajdan maksat da, *"Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça)..."* ayetinde tebliğ edilmesi emredilen mesajdır.

Oysa ayetin akışı bu ihtimali reddeder. Çünkü *"Allah seni insanlardan korur"* cümlesi gösteriyor ki, Peygambere indirilen ve duyurulması emredilen konu önemli bir konudur ve Peygamberin şahsı veya tebliğinin başarısı açısından Allah'ın dini ile ilgili tehlike içermektedir. Öte yandan Yahudilerin ve Hıristiyanların Peygamberimize yönelik tehlikelerini, onun tebliği durdurmasına veya bir süre için ertelemesine yol açacak kadar büyük görmek ve bu gerekçe ile Allah'ın onu koruyacağını vaat etmesine ihtiyaç duyduğunu düşünmek de anlamsızdır. Çünkü Medine'ye göç ettiği ilk günlerde bile Peygamberimiz için böyle büyük bir tehlike söz konusu olmamıştır ki, o günlerde Yahudiler Hayber gibi çatışmalara yol açacak derecede şiddet ve saldırganlık gösteriyorlardı.

Üstelik bu ayet, Yahudilere yönelik şiddetli bir emir ve keskin bir ifade de içermiyor. Oysa daha önce Yahudilere bundan daha şiddetli, daha ağır ve daha sert emirleri tebliğ etmesi istenmiştir. Genel tebliğinde Peygamberimiz bundan daha ağır mesajları tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. Kureyş kâfirlerine ve müşrik Araplara tevhit ilkesini ve putperestlikten vazgeçmelerini tebliğ etmiştir. Üstelik Kureyşli kâfirler ile müşrik Araplar Yahudilerden ve diğer Ehlikitap'tan daha kaba, daha saldırgan, daha kan dökücü ve daha cür'etli idiler. Buna rağmen yüce Allah onlara yönelik tebliğinde Peygamberimizi ne tehdit etmiş, ne de kendisini onlardan koruyacağını vaat etmişti.

Şu da var: Ehlikitab'ın durumunu ele alan ayetler, Mâide suresinin büyük bölümünü oluşturur. Bu surenin Ehlikitap hakkında indiği kesindir. Bu surenin indiği sırada Yahudilerin gücü kırılmış, ateşleri sönmüştü. Başlarına ilâhî gazap ve lânet çökmüştü. *"Ne zaman savaş için bir ateş yaktılarsa, Allah onu söndürdü."*

Bu yüzden Peygamberimizin (s.a.a) Allah'ın dini hakkında onlardan korkmasının anlamı yoktur. Çünkü o sırada İslâm'ın egemenlik alanı içinde barış ortamına girmişler ve Hıristiyanlarla birlikte cizye vermeyi kabul etmişlerdi. Bu yüzden Allah'ın, Peygamberimize onlardan korktuğunu ve aldığı emri onlara tebliğ etme konusunda sıkıntıya düştüğünü söylemesi de anlamsızdır.

Üstelik Peygamber (s.a.a), onlara bundan daha önemli emirler tebliğ etmiş, bundan önce daha tehlikeli ve korkutucu durumların ortasında kalmıştır.

Dolayısıyla bu ayetin anlam bütünlüğü bakımından önceki ve sonraki ayetlerle ortak bir nitelik taşımadığı, onlarla bağlantılı olmadığı, tek başına inmiş, ayrı bir ayet olduğu hususunda şüphe etmemek gerekir.

Bu ayet yüce Allah'ın Peygambere indirdiği bir emrin söz konusu olduğunu ortaya koyuyor. Bu emir ya dinin bütünü veya bazı bölümleri ile ilgilidir. Peygamberimiz bu emri insanlara duyurmaktan korktuğu için onu uygun bir zamana erteliyordu. Eğer Peygamberimizin korku sebebi ile o emri duyurmaktan kaçınması söz konusu olmasaydı, *"Eğer yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ifadesiyle tehdit edilmesine ihtiyaç duyulmazdı.

Nitekim peygamberliğinin ilk döneminde bu tür vurgulayıcı emirler almıştı, ama bu emirler tehdit içermiyordu. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Oku yaratan Rabbinin adıyla...."* diye başlayan Alak suresinin bütünü, "*Ey elbiselerine bürünen kişi, kalk ve uyar."* (Müddessir, 1-2) *"O'na doğru yönelin, O'ndan af dileyin. O'na ortak koşanların vay hâline!"* (Fussilet, 6) Kur'ân'da bunlar gibi başka ayetler de vardır.

O hâlde Peygamberimiz insanlardan korkuyordu. Fakat bu korku yüce Allah karşısında kendi canı ile ilgili değildi. O Allah yolunda canını feda etmekten çekinmez, Allah'ın dini uğruna kanının akıtılmasında cimrilik yapmazdı. O, böyle olmaktan çok daha yüce idi. Onun hayat hikâyesi ve çizdiği görüntü böyle bir ihtimali tekzip eder.

Üstelik yüce Allah, bütün peygamberleri hakkında bunun tersine şahitlik eder. Nitekim O şöyle buyuruyor: *"Allah'ın kendisi ayırdığı şeyde Peygambere herhangi bir sıkıntı yoktur. Bu, Allah'ın önceden geçip giden peygamberler hakkında da geçerli olan bir yasasıdır. Allah'ın işi ölçülüp biçilmiş bir iştir. O peygamberler Allah'ın emirlerini tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka hiç kimseden korkmazlar. Allah yeterli hesap görücüdür."* (Ahzâb, 38-39)

Allah bu tür farzlarla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Eğer gerçekten mümin iseniz, onlardan değil, benden korkun."* (Âl-i İmrân, 175) Yüce Allah bir bölüm kulunu, insanlar kendilerini korkuttukları hâlde onlardan korkmadıkları için şöyle övmektedir: *"O kimseler ki, insanlar kendilerine, 'İnsanlar size saldırmak için yığınak yaptılar, onlardan korkun.' dediler de bu söz daha da onların imanını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.' dediler."* (Âl-i İmrân, 173)

Şöyle demek de doğru değildir: Peygamber öldürülmekten ve bunun sonucunda yaptığı çağrının boşa gitmesinden ve arkasının kesilmesinden korktuğu için kendisine gelen emrin açıklanmasını böyle bir sakıncanın söz konusu olmayacağı bir zamana erteliyordu. Bu da doğru değildir. Çünkü yüce Allah ona, *"Bu konuda senin yapabileceğin bir şey yok."* (Âl-i İmrân, 128) diyor. Yüce Allah, Peygamber öldürülse bile, istediği herhangi bir vesile ile, dilediği herhangi bir sebeple davetini yürütmekten âciz değildir.

Evet, *"Allah seni insanlardan korur."* ifadesinin anlamına dayanılarak şöyle farz edilebilir: Peygamber bu emri tebliğ ettiği takdirde İslâm çağrısını ebedî bir zarara uğratacak bir suçlama ile karşılaşabileceğinden korkmuş olabilir. Bu tür görüş ve içtihatlar Peygambere caiz ve sakıncasızdı ve bu gibi durumlardaki korku Peygamberin kendisi ile ilgili değildi.

Bundan anlaşılıyor ki, bu ayet bazı tefsircilerin söylediği gibi, peygamberliğin başlangıcında inmemiştir. Çünkü o zaman *"Allah seni insanlardan korur."* ifadesinin tek anlamı şu olurdu: Peygamberimiz kendisi ile ilgili olarak öldürülür de hayattan mahrum olur veya öldürülür de İslâmiyet'i yayma çabaları boşa gider diye korktuğu için tebliğ konusunda ihmalkârlık ediyor, ağır davranıyordu. Dolayısıyla bütün bu faraziyelerin hiçbiri muhtemel değildir.

Şu da var ki, eğer bu ayetteki Rabbinden kendisine indirilenden maksat, dinin özü veya bütünü olsa, o zaman *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ifadesinin anlamı şöyle olur: Ey Peygamber dini tebliğ et. Eğer dini tebliğ etmezsen, dini tebliğ etmemiş olursun!

Bazı tefsirciler bu ifadeyi şair Ebu Necm'in şu mısrası gibi saymak istemişler: "Ben Ebu Necm'im ve şiirim şiirimdir." O takdirde ayetin anlamı şöyle olur: Eğer peygamberlik görevini yapmazsan, Allah'ın sana ısrarla emrettiği konuya koşmakta ihmalkâr ve onu tebliğ etmekte kusurlu davranmış olma suçunu işlemiş olursun. Nitekim Ebu Necm'in yukarıdaki mısrasının anlamı da "Ben Ebu Necm'im ve Benim şiirim, belâgatı ve güzelliği ile meşhur olan şiirimdir" şeklindedir.

Bu ihtimal de geçersizdir. Çünkü Ebu Necm'in kullandığı bu söz sanatı genel-özel, mutlak-kayıtlı ve benzeri yerlerde söz konusu olabilir. O zaman bu tür ifade tarzıyla o iki şeyin aynı olduğu ifade edilmiş

olur. Buna göre Ebu Necm'in "Şiirim, şiirimdir" sözünün anlamı şöyledir: Hiç kimse benim şiir yeteneğimin kaybolduğunu veya olaylar beni yıprattığı için eskiden söylediğim kalitede şiir söyleyemediğimi sanmasın. Bu gün söylediğim şiir, dün söylediğim şiirin aynısıdır.

"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." ifadesinde ise böyle bir söz sanatı geçerli değildir. Çünkü eğer bu ayetin, peygamberliğin başlangıcında indiği farz edilirse, buradaki elçilik görevi dinin bütününü veya özünü tebliğ etmek olur ki, o zaman ortalıkta tek şey olur, farklı ve değişik iki şey olmaz ki, "Eğer bu görevi tebliğ etmezsen, o görevi veya o görevin özünü tebliğ etmemiş olursun" demek doğru olsun. Çünkü bu farza göre tebliğ edilmesi istenilen görev, dinî bilgilerin tümü demek olan elçilik görevinin özüdür.

Böylece ortaya çıktı ki, bu ayet bu içeriği ile peygamberliğin başlangıcında inmiş kabul edilmeye elverişli değildir ki, burada Peygambere (s.a.a) indirilen mesajdan maksat, dinin bütünü veya özü olabilsin. Bundan şu da ortaya çıkıyor: Bu ayet peygamberliğin başlangıcı dışındaki başka bir zaman diliminde dinin bütününü veya özünü tebliğ etme konusunda inmiş kabul edilmeye de elverişli değildir. Çünkü yine *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ifadesinin anlamsız kalması problemiyle karşı karşıya kalırız.

Üstelik, eğer ayetteki peygamberlik görevi ile dinin bütününün veya özünün kastedildiği farz edilirse, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ifadesi, ayetin peygamberliğin başlangıcı dışındaki herhangi bir zaman diliminde inmiş olması ile uyuşmaz. Bu açıktır.

Üstelik, *"Allah seni insanlardan korur."* ifadesinin, Peygamberimizin tebliğinde insanlardan korktuğuna delâlet etmesi sakıncası da aynen devam eder.

Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuç şudur: Peygamberimize indirilen ve ayetin tebliğ edilmesini ısrarla istediği emir, varsayılabilecek bütün ihtimalleri dahil dinin bütünü veya özü değildir. O hâlde bu emrin dinin bir bölümü olduğunu söylemeliyiz. O zaman ayetin anlamı "Rabbin tarafından sana indirilen hükmü tebliğ et, eğer bunu yapmazsan peygamberlik görevini ifa etmemiş olursun." şeklinde olur. Bu

varsayım, "peygamberlik görevi" deyiminden maksadın, Peygamberin yüklenmiş olduğu dinî görevin tümü olmasını gerektirir. Aksi hâlde ifadenin anlamsız duruma düşmesi sakıncası aynen geçerli olur. Çünkü "peygamberlik görevi" deyimi ile söz konusu hükümle ilgili görevin kastedildiği takdirde ayetin anlamı, "Bu hükmü tebliğ et; eğer onu tebliğ etmezsen, onu tebliğ etmemiş olursun." şeklinde olur ki, bu ifade açık bir şekilde anlamsız olur.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: "Bu hükmü tebliğ et; eğer onu tebliğ etmezsen, peygamberlik görevinin özünü veya bütününü tebliğ etmemiş olursun." Bu da doğru ve mantığa uygun bir anlamdır. Böyle olunca bu ifade, Ebu Necm'in "Ben Ebu Necm'im ve şiirim şiirimdir." ifadesinin kullanıldığı duruma benzer bir durumda kalmış olur.

Şöyle bir varsayım da ileri sürülebilir: Bu hüküm tebliğ edilmez ise, peygamberlik görevi ifa edilmemiş gibi olur. Bunun sebebi, dinî bilgilerin ve hükümlerin birbirine sıkı sıkıya bağlı olmalarıdır. Öyle ki, bu karşılıklı bağlılığın gayet sıkı olmasından dolayı özellikle tebliğ konusunda eğer bir emir ihlâl edilirse, bütün emirler ihlâl edilmiş olur.

Bu varsayım her ne kadar sakıncasız ise de, ayetin devamı olan *"Allah seni insanlardan korur. Allah kâfirleri doğru yola iletmez."* ifadesi ile uyuşmaz. Çünkü ayetin bu son bölümünden, iman etmemiş olan kâfir bir topluluğun Peygambere inen bu hükme karşı çıkmayı kararlaştırdığı veya durumlarının bu hükme şiddetle karşı çıkacaklarını, bu çağrıyı geçersiz kılmak, boşa çıkarmak, etkisiz ve faydasız hâle getirmek için ellerinden gelen her tedbiri alacaklarını gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden de yüce Allah Peygamberini onlardan koruyacağını, onların hilelerini boşa çıkaracağını, onları komplolarında başarıya erdirmeyeceğini vaat ediyor.

Bu anlam ise, Allah'ın indirdiği herhangi bir hükümle bağdaşmaz. Çünkü İslâm'ın öğretilerinin ve hükümlerinin tümü aynı derecede değildir. Bunların içinde dinin direği olan vardır; bunların içinde yeni ayı (hilâli) görünce dua etmek de vardır. Bunların içinde evli birinin zina etmesi vardır; bunların içinde yabancı kadına bakmak da vardır. Bu hükümlerin hepsi hakkında Peygamberimizin korkuya düştüğünü ve Allah'ın ona koruma vaat ettiğini farz etmek doğru değildir. Bu korku ve koruma bazı hükümlerle ilgilidir.

Dolayısıyla bu hükmün tebliğ edilmemesinin diğer hükümlerin

tebliğ edilmemiş olmasını gerektirmesi, o hükmün ihmalinin aslında diğer hükümlerin ihmal edilmesi anlamına gelecek derecede önemli bir konumda olmasından, o hükmün hayat, hareket ve duygunun kaynağı olan ruh, diğer hükümlerin ise beden mesabesinde olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre ayet, yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) dini tamamlayıp istikrara kavuşturacak nitelikte bir hüküm emrettiğini ortaya koymaktadır. Bu hüküm öyle bir hükümdür ki, insanların ona karşı çıkması, Peygamberimizin gayretlerini boşa çıkarabilir, kurduğu din binasının temellerini yıkabilir, parçalarının dağılıp gitmesine yol açabilir.

Peygamberimiz (s.a.a) bu ihtimali sezdiği ve insanların tepkisinden korktuğu için bu hükmün tebliğini art arda erteliyordu. Maksadı, uygun bir fırsat ve güvenli bir ortam bularak çağrısının başarıya ulaşabileceği şartları yakalamak ve çabasının boşa gitmemesini sağlamaktı. Fakat yüce Allah, kendisine hemen o hükmü tebliğ etmesini emretti, hükmün önemini açıkladı; kendisini O'nun insanlardan koruyacağını, onların komplolarını başarıya erdirmeyeceğini ve kutsal çağrıyı alt-üst etmelerine izin vermeyeceğini vaat etti.

Peygamberimizin (s.a.a) çağrısının alt-üst edilmesinin, İslâm'ın yayılmasından sonra emeklerinin boşa çıkarılmasının müşrikler, Arap putperestler veya başkaları tarafından olmayacağını düşünmek gerekir. Aksi hâlde bu ayet hicretten önce Mekke'de inmiş de Peygamberimizin insanlardan korkusu, müşriklerin iftiralarından ve kendisine yönelik suçlamalarından yanaymış gibi olur. Kur'ân'ın naklettiği bu iftiraların bazı örnekleri şunlardır:

"O, eğitilmiş bir delidir." (Duhân, 14) *"O bir şairdir, zamanın şartları içinde öleceğini bekliyoruz."* (Tûr, 30) *"O, ya bir büyücü ya da bir delidir."* (Zâriyât, 52) *"Siz ancak büyülenmiş bir adamın peşinden gidiyorsunuz."* (İsrâ, 47) *"Bu ancak eskilerden öğrenilmiş bir büyüdür."* (Müddessir, 24) *"Bu (Kur'ân) eski milletlerin masallarıdır. (Muhammed) onları adamlarına yazdırmış; bunlar sabahları ve akşamları ona okunmaktadır."* (Furkan, 5) *"Onu (Kur'ân'ı), bir insan ona öğretiyor."* (Nahl, 103) *"Yürüyün, ilâhlarınıza bağlılıkta direnin. Sizden istenen budur."* (Sâd, 6) Müşriklerin Peygamber (s.a.a) hakkında bu türden daha birçok saçma sözleri vardır.

Bütün bu iftiralar ve hakaretler dinin temelini zayıflatmayı gerek-

tirecek şeyler değildir. Bunların kanıtladığı tek şey, müşriklerin ne diyeceklerini, ne yapacaklarını bilemedikleri ve belirli bir tutum sahibi olamadıklarıdır. Üstelik bu iftiralar ve hakaretler sadece Peygamberimize yapılmış değil ki, onları sezince sıkıntıya düşsün ve gerçekleşmelerinden korksun. Çünkü diğer peygamberler de onun gibi bu belâlara ve sıkıntılara maruz kalmışlar, ümmetlerinin bu tür nahoş tepkileri ile karşılaşmışlardır. Nitekim yüce Allah, Hz. Nuh'un ve ondan sonra gelip Kur'ân'da adı geçen diğer peygamberlerin karşılaştıkları bu türden sıkıntıları nakletmektedir.

Eğer bir şey varsa -ki var- bu emrin hicretten ve İslâm toplumunda dinin yerleşmesinden sonra geldiği düşünülmelidir. O günün Müslümanları karmaşık bir yapı arz ediyorlardı. Bir kesimi salih müminlerdi. Bir bölümü münafıklardı. Bunlar küçümsenmeyecek bir güce sahiptiler. Diğer bir kesimi hasta kalplilerdi. Bunlar Kur'ân'ın deyimi ile dışardan gelen sözlere kulakları son derece duyarlı idi. Bunlar Peygamberimize gerçekten veya görünüşte inanmış olmakla birlikte onu bir padişah gibi görüyor ve Allah'ın dininin hükümlerine de beşerî ve millî kanunlar gözü ile bakıyorlardı. Bu durum bu kitabın daha önceki ciltlerinde tefsir edilen bazı Kur'ân ayetleri tarafından ortaya konmuştu.[1]

Bu yüzden bazı dinî hükümlerin tebliğ edilmesi, zihinlerde Peygamberimizin koyduğu kanunlarla kişisel yarar sağladığı vehmini uyandırabilir, bu kanunların uygulanması ile de peygamber görüntüsünde bir padişah ve yasaları da din görüntüsünde padişahlık kanunları olarak algılanabilirdi. Nitekim bazılarının sözlerinde bu çarpık algılamanın delillerine rastlanmaktadır.[2]

Bu öyle bir şüphedir ki, eğer kendisi veya benzeri insanların kalplerinde meydana gelmiş olsa, dinde hiçbir gücün gideremeyeceği, hiçbir tedbirin düzeltmeyeceği çapta büyük bir yıkım ve zarar meydana getirir. Demek oluyor ki, Peygambere inen ve kendisine tebliğ edilmesi emredilen bu hüküm, Peygamberimizin faydasına olacağı sanılan ve

---

1- Âl-i İmrân suresindeki Uhud Savaşına ilişkin ayetler ile Nisâ suresinin 105-126. ayetleri buna örnektir.

2- Osman'ın halifeliğe getirildiği toplantıda Ebu Süfyan'ın söylediği sözler bunun örneğidir.

ona diğer Müslümanların ortak olamayacakları, hayatî bir imtiyaz sağladığı düşünülen bir hükümdü. Zeyd olayında, çok eşlilik konusunda, ganimetlerin beşte birini alma ayrıcalığında ve bunlara benzer hükümlerde olduğu gibi.

Yalnız şu var ki, eğer ayrıcalıklar Müslümanların genelini ilgilendirmeyen konularda olmazsa, doğal olarak kalplerde şüphe de uyandırmaz. Meselâ evlâtlığın eşi ile evlenmek sadece Peygamberimize mahsus bir imtiyaz değildi. Eğer Peygamber (s.a.a) dörtten çok kadınla evlenmeyi Allah'ın izni olmaksızın kendi arzusu ile gerçekleştirmiş olsaydı, aynı serbestliği diğer Müslümanlara da tanımaktan geri durmazdı. Allah adına ve kendine ayırdığı ganimet mallarında ve diğer hususlarda Müslümanları kendine tercih eden tutumu da, bu konularda en ufak bir şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktı.

Bütün bu anlattıklarımızdan şu ortaya çıkıyor: Bu ayet, Peygamberimizin faydasına olacağı izlenimini veren ve ona başkalarının da sahip olmak istediği bir imtiyaz sağladığı düşünülen bir hüküm ortaya koyuyor. Bu hükmün tebliğ edilip hayata geçirilmesi, halkın o imtiyazdan mahrum olmasını gerektiriyordu. Peygamber de bu yüzden onu açıklamaktan çekiniyordu. Fakat yüce Allah ona bu hükmü tebliğ etmeyi ısrarla emrediyor ve kendisini insanlardan koruyacağını, bu konuda komplo kurmak isteyenlerin komplolarında başarıya ulaşmayacaklarını vaat ediyor.

Bu açıklama, her iki mezhep kanalı ile gelen rivayetlerce de doğrulanmaktadır. Bu rivayetlere göre, bu ayet Hz. Ali'nin (a.s) velâyeti hakkında inmiş ve yüce Allah Peygambere (s.a.a) bu mesajı tebliğ etmesini emretmişti. Peygamber, amcasının oğlunu tuttuğu şeklindeki suçlamalardan korktuğu için bu emrin tebliğini art arda erteliyordu. Fakat sonunda bu ayet inince bu mesajı Gadir-i Hum konuşmasında tebliğ etti ve o konuşmada, "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." dedi.

Ümmetin başında bir velinin olmasının İslâm dini için kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu açıktır. Bir din düşünün ki, bütün insanlığa, bütün asırlar ve bütün bölgelere sesleniyor. Temel meselelere, ahlâk prensiplerine, insanın tüm davranışları ile ilgili bütün ayrıntılı hükümlere ilişkin ilkeleri bir bütün olarak belirliyor. Diğer bütün genel kanunların tersine insanların hem bireysel, hem de sosyal hayatını dü-

zenliyor. Böyle bir dinin gerçek anlamda bir koruyucuya ihtiyaç duymayacağı düşünülebilir mi? Bütün toplumlar başlarında bir yöneticinin bulunmasını gerekli görürken İslâm ümmeti, İslâm toplumu bu sosyal kanunun dışında kalarak başsız, yöneticisiz ve yürütücüsüz ayakta kalabilir mi? Böyle bir başı boşluğa, Peygamberimizin sosyal ve idarî uygulamalarına dayanan bir mazeret bulunabilir mi?

Bilindiği gibi Peygamberimiz herhangi bir sefere çıktığı zaman yerine toplum çarkını döndürecek bir vekil bırakırdı. Nitekim Tebuk seferine çıkmadan önce de yerine Hz. Ali'yi vekil bırakmıştı da Hz. Ali (a.s), "Beni kadınların ve çocukların başına mı vekil bırakıyorsun?" demişti. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona şu cevabı vermişti: "Harun Musa için ne idi ise, sen de benim için o olmak istemez misin? Yalnız benden sonra başka bir peygamber gelmeyecek."

Peygamberimiz (s.a.a) Mekke, Taif, Yemen gibi Müslümanların elinde olan beldelere hükümdar yetkileri ile donatılmış genel valiler tayin ediyor, sefere çıkardığı müfrezelerin ve orduların başına komutanlar getiriyordu. Bu konuda onun hayatta olduğu dönem ile ölümünden sonrası arasında ne fark var? Tek fark şu olabilir: Onun ölümünden sonra bu uygulamaya olan ihtiyaç kat kat artmış ve zaruriliği daha kaçınılmaz hâle gelmiştir.

"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et." Peygambere (s.a.a) resul (elçi) sıfatı ile hitap ediliyor. Çünkü ayetin tebliğ edilmesini emrettiği ilâhî hükme en uygun düşen sıfat budur. Bu sıfat, ayetin açıkladığı ve Peygamberimize kesin bir dille işittirdiği tebliğin gerekliliğini ortaya koyan açık bir delildir. Çünkü resulün (elçinin) yegane fonksiyonu taşıdığı mesajı tebliğ etmektir. Elçilik görevini taşımak, Peygamberi tebliğ fonksiyonunu gerçekleştirmekle yükümlü kılar.

Ayette Peygamberimize (s.a.a) indirilen mesajın içeriğinin ne olduğu açıkça bildirilmiyor. Onun sadece niteliğine değinilerek "ona indirilmiş bir şey" olduğu söyleniyor. Bu ifade tarzı, indirilen mesajın önemi ve yüceliğini bildirir. Aynı zamanda bu konuda Peygamberin yapacak bir şeyi olmadığına, bir yetkisi bulunmadığına, dolayısıyla o mesajı gizlemeye, duyurulmasını ertelemeye hakkı olmadığına da delâlet eder. Ayrıca Peygamberin (s.a.a) o mesajı insanlara açıklaması için de bir mazeret oluşturur. Bunların yanı sıra bu ifade tarzı, onun

insanlar hakkındaki o mesajla ilgili sezgi ve korkusunun haklı olduğunu teyit etmekle birlikte, o mesajı açık açık dile getirmek zorunda olduğunu da vurgular.

"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." Ayetteki "risaletehu=elçilik görevi" kelimesinin "risalâtihi" şeklinde, yani çoğul sıygası ile okunduğu da nakledilmiştir. Bu kelimeden maksat, yukarıda söylediğimiz gibi, yüce Allah'ın Peygamberimize yüklediği mesaj iletme görevlerinin bütünüdür. Yine az önce söylediğimiz gibi bu ifade, üstü kapalı biçimde değinilen hükmün önemli olduğunu, tebliğ edilmediği takdirde Peygamberin iletmekle yükümlü kılındığı hiçbir mesajın tebliğ edilmediği anlamına gelecek derecede yüksek bir konumu olduğunu vurguluyor.

Ayetin üslûbu tehdit biçimindedir. Özü ise hükmün önemini vurgulamak ve bu mesajın halka ulaşmadığı, hakkı gözetilmediği takdirde bunun dinin hiçbir hükmünün hakkının gözetilmediği anlamına geleceği bildirilmektedir. *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* cümlesi bir şart cümlesidir. Fonksiyonu, oldukça önemli olan cezanın (karşılığın) kendisine bağlı olduğu şartın önemini belirtmektir.

Ayetteki şart koşma bizim aramızda geçen şart koşmalarla aynı nitelikte değildir. Çünkü biz insanlar yaptığımız şart koşmalarda şartın gerçekleşeceğini bilmediğimiz için cezanın (karşılığın) gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmeyiz. Fakat buradaki durum farklıdır. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) Allah'tan gelen bir emri tebliğ etmeyeceği ihtimalini Kur'ân'ın onun için farz edeceği düşünülemez. Çünkü yüce Allah *"Allah, kime peygamberlik görevi vereceğini herkesten iyi bilir."* (En'âm, 124) buyuruyor.

Kısacası *"Eğer bunu yapmazsan..."* cümlesi zahiri ile tehdit içeriklidir; ama gerçekte Peygamberimize (s.a.a) ve diğer insanlara bu hükmün önemli olduğunu ve Peygamberin bu hükmü tebliğ etmekte mazur olduğunu bildirmektedir.

"Allah seni insanlardan korur. Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz." Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "Ayette geçen 'ya'simu-ke=seni korur' kelimesinin kökü olan 'asm' tutmak, engellemek demek-tir. Bu kelimenin başka bir türevi olan 'itisam' ise tutunmak demektir... İsam'da bir şeyi bağlamaya yarayan bağ anlamındadır. Peygamberlerin

ismeti, onların Allah tarafından korunması demektir. Yüce Allah bu korumayı çeşitli şekillerde gerçekleştirmiştir. En başta onlara maya ve karakter saflığı bağışlamış. Sonra onları cismanî ve ruhanî üstünlüklerle donatmış. Sonra onlara desteğini sunarak ayaklarını yere sağlam basmalarını sağlamış. Sonra onlara huzur ve sükûnet indirmiş, kalplerini korumuş ve onlara başarı nasip etmiştir. Nitekim yüce Allah Peygamberimize (s.a.a), *'Allah seni insanlardan korur.'* buyurmuştur."

"Bilezik gibi kola takılan takıya da 'ismet' denir. Bileziğin kol üzerindeki yerine ise 'mi'sem=bilek' denir. Bunun gibi bukağılıktaki beyazlığa da bileziğe benzetilerek 'ismet' denir. Tıpkı ayaktaki beyazlığa 'bağ' dendiği gibi. Bunun gibi kızılca kargaya da 'Gurabun A'sem' denir." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Ragıb'ın peygamberlerin korunmuşluğu (ismeti) hakkında söyledikleri güzeldir, fena değildir. Yalnız bu söylenenler, *"Allah seni insanlardan korur."* ayeti ile örtüşmez. Olsa olsa şu ayetle örtüşür: *"Onlar sana hiçbir zarar veremezler. Çünkü Allah, sana kitabı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğin gerçekleri öğretti. Allah'ın sana lütfu gerçekten büyüktür."* (Nisâ, 113)

"Allah seni insanlardan korur." ifadesinden anlaşılan; bu koruma, Peygamberimizi insanların, onun şahsına veya dinî amaçlarına ya da tebliğinin başarısına ve gayretlerinin hedefe varmasına yönelik kötülüklerinden koruyup kollamak anlamındadır.

Her neyse; kelimenin kullanıldığı yerlerden çıkan sonuca göre anlamı tutmak ve kavramaktır. Korumak anlamına gelmesi istiâre yolu iledir. Aralarında lâzım-melzum ilişkisi vardır. Çünkü korumak, tutmayı gerektirir.

Ayette korumanın insanlardan olacağı belirtiliyor. Fakat korumanın onların nesinden olacağı açıklanmıyor. Bu koruma insanların öldürme, zehirleme ve suikast gibi bedene yönelik saldırılarına karşı olabilir. Sövme ve iftira atma gibi sözel saldırılarına karşı olabilir. Tuzak kurma, hile yapma ve aldatma yolu ile işleri bozma girişimlerine karşı olabilir. Korumanın neye karşı olacağının söylenmemesi, genellik ifade etmek içindir. Fakat kesin olan, Peygamberimizin (s.a.a) işlerinin bozulmasına ve yücelttiği İslâm sancağının yere düşmesine yol açacak kötülüklere karşı oluşudur.

Ayette geçen "nas=insanlar" mutlaktır, insan özelliğini benliğinde

taşıyan kişi demektir. Bu tanımlama da ne erkeklik-kadınlık gibi doğal ve yapısal özellikler, ne de bilgi, erdem, zenginlik gibi doğal olmayan özellikler göz önüne alınır. Bundan dolayı çoğunlukla fertler için değil, topluluklar için kullanılır. Yine bundan dolayı bazen fazilet sahibi insanlar anlamına gelir. Yalnız bu, o fazilette insanlık özelliğinin gözetildiği zaman olur. *"Kendilerine, 'İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin.' dendiği zaman..."* (Bakara, 13) ayetinde olduğu gibi. Yani kendilerinde insanlık özelliği bulunan kişilerin iman ettiği gibi. Bu özellik, hakkı idrak etme, onu batıldan ayırt etme yeteneğidir.

Bu kelime, bazen de seviye düşüklüğü anlamında kullanılır. Bu da, üzerinde konuşulan konunun, genel insanlık anlamının ötesinde birtakım insanî erdemlerin varlığına ihtiyaç gösterdiği zaman olur. *"Fakat insanların çoğu bilmezler."* (Rûm, 30) ayetinde olduğu gibi. Veya "İnsanların sözüne, güvenme; onlara bel bağlama." sözünde olduğu gibi. Bu sözle anlatılmak istenen şudur: Sırf insan ismini taşıyan kimselere güvenmek, bel bağlamak doğru değildir. Ancak ahde vefakârlık ve kararlarında sebatkârlık gibi üstünlüklere sahip olan insanlara güvenilir ve bel bağlanabilir.

Bu kelime, genel insanlık anlamı dışında bir amaçla ilgili olmadığı bazı durumlarda ise, ne övgü ve ne yergi anlamı taşımaz. *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve tanışasınız diye sizi milletler ve kabileler yaptık. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, (kötülüklerden) en çok sakınanızdır."* (Hucurât, 13)

"Allah seni insanlardan korur." ifadesindeki "insan" kelimesi, müminleri, münafıkları ve kalbi hasta olanları içerecek şekilde genel anlamında kullanılmış olmalıdır. Çünkü bu zümreler birbirinden ayırt edilmeyecek şekilde birbirine karışmışlardı. Dolayısıyla korkulduğunda onların genelinden korkulur.

Belki de *"Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz."* ifadesi bu anlama işaret ediyor. Çünkü bu ifade *"Allah seni insanlardan korur."* cümlesinin sebebi, gerekçesi konumundadır. Daha önce söylediğimiz gibi bu ayet hicretten ve İslâm'ın egemenliğinin perçinlenmesinden sonra inmiştir. O dönemde insanların çoğu Müslüman görünüyordu. Her ne kadar aralarında münafıklar ve diğerleri vardıysa da dış görünüş buydu.

Ayetteki "kâfirler"den maksat, nitelikleri belirtilen, fakat kimler

oldukları söylenmeyen insanlardır. Yüce Allah bunların komplolarını boşa çıkaracağını, Peygamberini onların şerrinden koruyacağını vaat ediyor.

Yine ayetin zahirinden anlaşılan o ki, bu ifadedeki küfürden maksat, Allah'ın ayetlerinden birini inkâr etmektir ki bununla, *"Rabbin tarafından sana indirilen mesaj"* ifadesindeki hüküm kastediliyor. Hac ile ilgili şu ayette olduğu gibi: *"Kim inkâr ederse, (bilsin ki) Allah'ın âlemlere ihtiyacı yoktur."* (Âl-i İmrân, 97) Kelime-i şahadetten yüz çevirme anlamındaki küfür ise, bu ayetin içeriği ile bağdaşmamaktadır. Böyle bir anlamın söz konusu olabilmesi için *"Rabbin tarafından sana indirilen mesaj"* ifadesi ile dinin bütün mesajlarının kastedildiğini ileri süren görüşü kabul etmek gerekir ki, bunun doğru bir yorum olmadığı yukarıda anlatılmıştı.

Söz konusu kâfir topluluğu Allah'ın hidayet etmeyeceğinden maksat şudur: Yüce Allah onları tuzaklarında ve hilelerinde başarıya erdirmez. Cari sebeplerin onlara boyun eğmesini engeller, böylece amaç edindikleri kötülüğe ve fesada ulaşmalarına meydan vermez. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah fasıkları amaçlarına erdirmez."* (Münafikûn, 6) *"Allah zalimleri amaçlarına erdirmez."* (Bakara, 258) Bu kitabın ikinci cildinde bu konuyu incelemiştik.

Buradaki hidayet etmemenin imana hidayet etmeme anlamında olması ise kesinlikle doğru değildir. Çünkü bu anlam tebliğin ve davetin özü ile çelişir. Yani, "Onları Allah'a veya Allah'ın hükmünü benimsemeye çağır. Fakat ben onları buna hidayet etmem. Senin tebliğin sadece kıyamet günü sığınacakları bir bahaneleri kalmasın diyedir." demek, yerinde ve doğru olmaz.

Üstelik yüce Allah birçok kâfiri hidayet etmiş ve etmeye devam ediyor. Bunu somut örneklerde görüyoruz. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Allah dilediğini doğru yola iletir."* (Bakara, 213)

Açıkça anlaşıldı ki, bu ayetteki kâfirleri hidayet etmemekten maksat, onların hak sözü geçersiz kılma ve Allah tarafından indirilen hükmün nurunu söndürme yolundaki amaçlarına ermelerine fırsat vermemektir.

Çünkü kâfirler, aynı şekilde zalimler ve fasıklar, nefislerinin kötülüğü ve görüşlerinin sapıklığı ciheti ile, Allah'ın evrende yürürlükte olan yasalarını değiştirmek, sonuçlara doğru giden sebepleri arzularına

göre yönlendirmek, âlemlerin Rabbine isyan etmeleri asla söz konusu olmayan hak sebeplerin mecralarını bozuk amaçlarına, batıl maksatlarına doğru çevirmek isterler. Fakat onların görünüşteki güçleri âlemlerin Rabbi ile başa çıkamaz. Kaldı ki, o güçleri onlara veren, bünyelerine yerleştiren Allah'tan başkası değildir.

Onlar zaman zaman çabalarında ilerleyebilirler. Birkaç anlığına amaçlarına erebilirler. Belirli bir süre için yükseliş kaydedebilirler, işleri yolunda gidebilir. Fakat çok geçmeden plânları bozulur ve kazdıkları kuyuya kendileri düşerler. Kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. İşte böylece Allah hak ile batılı örneklerle açıklar; batıl su köpüğü misali uçar gider, insanlara fayda sağlayan cevher ise yeryüzünde kalır.

Buna göre, *"Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz"* cümlesi *"Allah seni insanlardan korur."* cümlesinin tefsiridir. Yalnız koruma kavramını sınırlı anlamda almak gerekir.

O zaman korumadan maksat, Peygamberimizi (s.a.a) insanların kötülüklerinden koruyarak onun bu hükmü tebliğ edip ümmet arasına yerleştirme amacını gerçekleştirmesini önlemelerine meydan vermemektir. Meselâ amacına ulaşmadan önce Peygamberimizi (s.a.a) öldürmelerine, ona karşı isyan edip işlerini alt üst etmelerine, ona müminlerin dinlerinden dönmelerine yol açacak suçlamalar yöneltmelerine, bu hükmü öldürüp toprağa gömecek komplolar düzenlemelerine fırsat vermemek gibi...

Bunlar yerine yüce Allah hak sözü üstün getirir ve dilediği gibi, dilediği yerde, dilediği zaman, dilediği kimselerde dinini hâkim kılar. Şu ayette buyurduğu gibi: *"Ey insanlar, eğer Allah dilerse sizi götürür de başkalarını getirir. Allah'ın gücü bunu yapmaya yeter."* (Nisâ, 133)

"Allah seni insanlardan korur." cümlesini taşıdığı geniş kapsamlı mutlak anlamda ele almak Kur'ân'a, sahih hadislere ve kesin tarihî gerçeklere ters düşer. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) kâfiri, mümini ve münafığı ile bir bütün olarak ümmetinden o kadar çok musibet, sıkıntı, engelleme ve eziyet çekti ki, ondan başka hiç kimse bunlara katlanamazdı. Nitekim meşhur bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Benim çektiğim eziyetleri başka hiçbir peygamber çekmedi."

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif Ebu Salih'ten, o da İbn-i Abbas ve Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediklerini rivayet eder: "Yüce Allah, Peygamberine Hz. Ali'yi insanlar arasında alem olarak dikerek onun veliliğini ilân etmesini emretti. Peygamber; insanların, amcasının oğlunu kayırdığını söyleyerek kendisini suçlayacaklarından korktu. Fakat Allah ona, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur."* ayetini indirdi. Bunun üzerine Peygamber, Gadir-i Hum günü onun veliliğini ilân etti." [c.1, s.331, h:152]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif, Hannan b. Sedir'den, o da babasından İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Veda Haccı sırasında Cebrail, Peygamberimize Hz. Ali'nin halifeliğini emreden *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayetini indirince, Peygamber Cuhfe'ye gelinceye kadar insanların korkusundan üç gün durdu (sustu) ve Ali'nin elini tutmadı (veliliği ve halifeliğini ilân etmedi)."

"Gadir-i Hum günü Cuhfe'ye varınca, Mehyaa denen yerde konakladı ve 'Haydin namaza!' diye seslendi. İnsanlar toplanınca, 'Size kendinizden evlâ kimdir?' diye sordu. İnsanlar yüksek sesle, 'Allah ve O'nun Peygamberi.' diye bağırdılar. Peygamber aynı soruyu ikinci ve üçüncü kez sordu. Yine, 'Allah ve O'nun Peygamberi.' dediler."

"Arkasından Hz. Ali'nin elini tutarak şöyle dedi: 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu dost edineni dost edin, ona düşman kesilene düşman kesil. Ona yardım edene yardım et; onu yalnız bırakanı yalnız bırak. O benden ve ben de ondanım. Harun, Musa için ne idi ise, o da benim için odur. Yalnız benden sonra başka peygamber gelmeyecektir." [c.1, s.332, h:153]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu'l-Carud'dan naklen İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu kaydedilir: *"Ey Elçi, Allah tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Allah kâfirleri amaçlarına ulaştırmaz."* ayeti indiğinde Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak şöyle buyurdu: 'Ey insanlar, ben-

den önceki peygamberlerin hepsi bir süre yaşadıktan sonra Allah tarafından çağrılıp bu çağrıya icabet ettiler. Ben de çağrı alıp bu çağrıya icabet etmek üzereyim. Ben sorumluyum; siz de sorumlusunuz. Ne diyeceksiniz?' Hep bir ağızdan, 'Senin Allah'ın mesajını tebliğ ettiğine, insanlara nasihat ettiğine ve görevini yerine getirdiğine şahitlik ederiz. Allah seni diğer peygamberlere verdiği mükâfatların en üstünü ile mükâfatlandırsın.' dediler. Bunun üzerine Peygamber, 'Allah'ım, şahit ol.' dedi."

"Sonra sözlerine şöyle devam etti: 'Ey Müslümanlar, sözlerimi burada olanlar olmayanlara iletsin. Bana inananlara, bani tasdik edenlere Ali'nin veliliğini vasiyet ediyorum. Haberiniz olsun ki, Ali'nin veliliği benim veliliğimdir. Bu, Allah'ın bana yönelik bir ahdidir, bunu size tebliğ etmemi emretti. Söylediklerimi işittiniz mi?' -Bunu üç kez tekrarladı.- Bu arada birisi şöyle dedi: İşittik ey Allah'ın elçisi!" [c.1, s.334, h:155]

el-Besâir adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yesar'dan şöyle rivayet eder: "İmam Muhammed Bâkır (a.s), *'Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun.'* ayetindeki mesajın Ali'nin velâyeti olduğunu buyurdu." [s.515, h:40]

Ben derim ki: Bu ayetin velâyet ve Gadir-i Hum konusu hakkında olduğunu el-Besair'in yanı sıra Kuleynî de el-Kâfi'de kendi rivayet zinciriyle Ebu'l-Carud'dan naklettiği uzun bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakleder.[1] Aynı anlamı, Şeyh Saduk el-Maânî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Feyz b. Muhtar'dan, o da babasından rivayet ettiği uzun bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'dan nakleder. Aynı anlamı, Tefsir'ul-Ayyâşî'de müellif, Ebu'l-Carud'dan aktardığı uzun bir hadiste ve Amr b. Yezid'den, onun da babasından rivayet ettiği kısa bir hadiste İmam Sadık'tan nakleder. [c.1, s.233, h:154]

Sa'lebî Tefsiri'nden nakledilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayeti, Hz. Ali'nin üstünlüğü hakkında indi. Bu ayet inince

---

1- [el-Kâfi, c.1, s.290, h:6]

Peygamber, Hz. Ali'nin elini tutarak, 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedi."

Yine Sa'lebî Tefsiri'nin Kelbî'ye, onun da Ebu Salih'e dayanarak İbn-i Abbas'ın bu ayet hakkında şöyle dediği nakledilir: "Bu ayet, Ali b. Ebutalip hakkında indi. Allah, Peygambere bu ayette Hz. Ali'nin veliliğini tebliğ etmesini emretti. Bunun üzerine Peygamber Ali'nin elini tuttu ve şunları söyledi: 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev ve ona düşman olana düşman ol."

el-Burhan tefsirinin İbrahim Sakafi'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Hudrî, Bureydet'ül-Eslemî ve Muhammed b. Ali bu ayetin Gadir-i Hum günü Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini bildirirler.

Sa'lebî Tefsiri'nden aktarılan bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Bu ayetin anlamı, 'Rabbin tarafından Ali hakkında sana indirilen emri tebliğ et' şeklindedir."

el-Menar tefsirinde ise Sa'lebî Tefsiri'nden nakledilerek şöyle deniyor: "Peygamberimizin (s.a.a) Hz. Ali'nin (a.s) veliliği hakkındaki bu sözleri kısa sürede İslâm beldelerinde yayıldı ve dalgalandı. Haris b. Nü'man Fihrî, bu haberi alınca, devesinin sırtında Peygambere geldi. Peygamber o sırada Ebtah denen yerde idi. Haris devesinden indi ve onu bağladı. Arkasından sahabîlerden oluşan bir grup arasında bulunan Peygamberimize, 'Ey Muhammed, sen bize Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin O'nun Resulü olduğuna şahitlik etmemizi emrettin, biz de kabul ettik.' dedi. Sonra İslâm'ın diğer temel ilkelerini saydıktan sonra sözlerine şöyle devam etti: 'Sonra bunlarla yetinmedin ve amcanın oğlunun ellerini kaldırarak onu bize üstün kıldın ve 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedin. Bu, senin görüşün müdür, yoksa Allah'ın emri midir?' Peygamberimiz, 'Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki bu, Allah'ın emridir.' dedi. Bunun üzerine Haris, arkasını dönüp devesine doğru yürüdü. Giderken, 'Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise, üzerimize gökten bir taş yağdır veya bize acı bir azap getir.' diyordu."

"Bunun üzerine henüz devesinin yanına varamadan Allah tarafından üzerine bir taş atıldı ve bu taş tepesinden girerek makatından çıktı. Arkasından, *'İsteyen biri, kâfirlerin başına gelecek bir azap istedi. Öyle bir azap ki onu defedecek biri yok.'* (Meâric, 1-2) ayetleri indi." [el-Menar, c.6, s.464]

Ben derim ki: el-Menar tefsiri, bu hadisi naklettikten sonra şu açıklamayı yapıyor: "Bu rivayet uydurmadır. Çünkü sözü edilen Mearic suresi Mekke döneminde inmiştir. Allah'ın, bazı Kureyş kâfirlerinin sözü olarak bize hikâye ettiği *"Allahım, eğer bu senin katından gelmiş gerçek ise..."* (Enfâl, 32) ayeti ise, onların hicretten önce söyledikleri bir sözü hatırlatma amacını taşıyor. Bu hatırlatma Enfâl suresinde yer alıyor ve bu sure Bedir Savaşından sonra, Mâide suresinden birkaç yıl önce inmiştir. Bu rivayetten anlaşıldığına göre olayda adı geçen Haris b. Nü'man Müslüman idi, fakat dinden döndü. Oysa adı sahabe arasında geçmiyor. "Ebtah" denen yer de Mekke'dedir ve Peygamber (s.a.a) Gadir-i Hum'dan Mekke'ye dönmedi, Veda Haccından sonra Gadir-i Hum'a uğradıktan sonra Medine'ye döndü."

el-Menar yazarının ne kadar delilsiz sözler sarf ettiği açıkça görülüyor. "Bu rivayet uydurmadır. Çünkü sözü edilen Mearic suresi Mekke döneminde inmiştir." şeklindeki sözünü ele alalım. O böyle derken İbn-i Abbas ile İbn-i Zübeyr'den gelen ve Mearic suresinin Mekke döneminde indiğini bildiren bir rivayete dayanıyor. Fakat merak ediyorum, acaba bu rivayet ile o rivayet arasında ne fark var ki, bunu ona tercih ediyor?! Çünkü bu rivayetlerin her ikisi de haber-i vahid türündendir.

Kabul edelim ki, Meâric suresi Mekke'de inmiş. Nitekim ayetlerinin çoğu içerikleri bu ihtimali destekliyor. Fakat bu, o surenin bütün ayetlerinin Mekke'de indiğinin delili olamaz. Sure Mekke inişli olmakla beraber bu iki ayeti Mekke'de inmemiş olabilir. Nitekim incelemekte olduğumuz Mâide suresi, Peygamberimizin (s.a.a) son döneminde inmiş bir Medine suresidir. Fakat sözünü ettiğimiz *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayeti bu surede yer alıyor. Oysa el-Menar yazarı, başka bazı tefsirciler gibi ısrarla bu ayetin peygamberliğin başlangıcında Mekke'de indiğini iddia ediyorlar. Mekke'de indiği söylenen *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayetinin Medine'de inen bir surede yer alması caiz olduğuna göre, Medine'de inen *"İsteyen biri... istedi."* ayetinin Mekke'de inen Meâric suresinde yer alması da caiz görülmelidir.

el-Menar yazarının "Allah'ın bazı Kureyş kâfirlerinin sözü olarak bize hikâye ettiği..." diye başlayan sözü ise, önceki sözü gibi delilden yoksundur. Farz edelim ki, Enfâl suresi Mâide suresinden birkaç yıl

önce inmiş olsun. Bu durum, surenin düzenlenmesi sırasında daha sonra inmiş olan bazı ayetlerin bu sureye yerleştirilmesine engel midir? Nitekim faiz ayeti ile bu tefsircilere göre Peygambere (s.a.a) en son inen ayet olan *"Allah'a döndürüleceğiniz, çıkarılacağınız günden sakının."* (Bakara, 281) ayeti, hicretin başlarında inen Bakara suresinde yer almış. Oysa Enfâl suresi Mâide suresinden sadece birkaç yıl önce inmiş.

Bunların yanı sıra el-Menar yazarının, *"Hani onlar, 'Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise..."* ayetinin Mekke müşrikleri tarafından hicretten önce söylenmiş bir sözü hatırlatma amacını taşıdığına ilişkin sözü de, bir başka delilden yoksun iddiadır. Aslında ayetin içeriği bu iddianın tersine delil olarak da kabul edilebilir. Çünkü bu ayette, yani *"Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise, üzerime gökten bir taş yağdır veya bize acı bir azap getir."* ayetinde işaret ismi olan "haza=bu", ayrıcı zamir olan "huve=o", başında tarif edatı bulunan "hakk=gerçek" kelimesi ve "min indike=senin katından" ifadesi yer alıyor.

Söz üslûpları hakkında bilgi sahibi olan hiç kimse, ifadenin bu nitelikleri karşısında hiç tereddüt etmeden şu sonuca varır: Bu ifade, hakkı maskaraya alan, onunla alay eden müşrik bir putperestin sözü değildir. Tersine bu söz, rububiyet makamına ikrar eden, gerçeklerin O'nun tarafından belirlendiğine ve örneğin şeraitlerin O'nun katından indiğine inanan bir insanın sözüdür. Fakat bu insan, yüce Allah'a izafe edilen ve kesinlikle gerçek olduğu iddia edilen bir konuda tereddüde düşüyor. Adam bunu hazmedemiyor. Mesele ağrına gidiyor ve tükenmiş küsmüş, hayattan bıkmış bir üslûpla kendine beddua ediyor.

el-Menar yazarının "Bu rivayetten anlaşıldığına göre olayda adı geçen Haris b. Nü'man Müslüman idi, fakat dinden döndü. Oysa adı sahabe arasında geçmiyor." şeklindeki sözü de, başka bir delilsiz ifade örneğidir. Acaba Peygamberimizi (s.a.a) görüp ona inananların veya ona inandıktan sonra dinden dönenlerin tam bir listesinin kaydedildiğini iddia edebilecek bir kimse var mı? Eğer böyle bir şey varsa, bu rivayet de o kategoriye giren bir belge sayılsın.

el-Menar yazarının "Ebtah denen yer de Mekke'dedir ve Peygamber (s.a.a) Gadir-i Hum'dan Mekke'ye dönmedi." sözüne gelince; anlaşılan, yazar 'Ebtah' kelimesini kumlu yer, çöl demek olan genel anla-

mında değil, Mekke'deki belli bir yer anlamında kabul etmiştir. Onun kabul ettiği anlamı destekleyecek hiçbir delil yoktur. Tersine, genel anlamı destekleyen deliller vardır. Bu rivayet de o deliller arasındadır. Başka delillerin yanı sıra aşağıdaki beyit de bu anlamı destekleyen bir delildir:

"Ben kurtuldum; oysa İbn-i Mülcem, kılıcını Ebatıh'ın şeyhi (büyüğü) olan Ebu Talib'in oğlunun kanı ile suladı."

Bu beyitten, Mekke ve civarının 'Ebatıh' (ebtah'ın çoğulu) olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Merasıd'ul-İttila adlı eserde şöyle geçer: "İçinde küçük çakıl bulunan sel yatağına 'ebtah' denir. İbn-i Düreyd, 'Ebtah ve betha, toprak yüzeyine yayılmış ince kum tabakası demektir.' diyor. Ebu Zeyd ise şu bilgiye veriyor: 'Ebtah, geniş ya da dar sel yatağı demektir. Ebtah, Mekke ve Mina'ya uzaklıkta olan bir yerin de ismidir. Belki Mina'ya daha yakındır." Burası çakıllık bir bölge olduğu için 'Muhassab' ismiyle de bilinir. Buraya 'Benî Kinane Yamacı' da denir. (Merâsıd'ul-İttilâ'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Kaldı ki, bu rivayetin aynısını Sa'lebî'den başkası da nakletmiş, ama bu nakilde Ebtah'tan söz edilmemektedir. Az sonra ele alacağımız bu rivayet, Mecma'ul-Beyan adlı eserde yer alıyor ve hem Sünnî, hem de diğer kanallardan naklediliyor.

Bütün bunlar bir yana, bu rivayet haber-i vahid türündendir. Mütevatir olmadığı gibi doğruluğunu kanıtlayacak kesin bir ipucu da yoktur. Daha önceki araştırmalarımızı okuyanlar bilirler; biz ayrıntı niteliğindeki (fer'î) hükümler dışında diğer konularda ahad haberlere dayanmayı uygun görmeyiz. Böyle yaparken insanın hayatında dayandığı genel akıl ölçüsüne bağlı kalıyoruz. Deminden beri yaptığımız incelemenin maksadı ise, yazarın bu rivayetin uydurma olduğu sonucunu çıkarmak için dayanak olarak kullandığı delillerin sakatlığını göstermektir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Bize Seyyid Ebu'l-Hamd, ona Hâkim Ebu'l-Kasım Haskanî, ona Ebu Abdullah Şirazî, ona Ebu Bekir Cürcanî, ona Ebu Ahmed Basrî, ona Muhammed b. Sehl, ona Ensar'ın azatlısı Zeyd b. İsmail, ona Muhammed b. Eyyub Vasıtî, ona Süfyan b. Uyeyne bildirdi ki, İmam Cafer Sadık (a.s) atalarından şunu rivayet etti: Peygamber (s.a.a) Gadir-i Hum günü Ali'yi

veli olarak tayin edince, 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedi. Bu haber bütün beldelere yayıldı. Bunun üzerine Nü'man b. Haris Fihrî Peygambere gelerek şöyle dedi: 'Allah'tan aldığın direktif ile bize, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin Allah'ın resulü olduğuna şahadet etmemizi, cihat etmemizi, hacca gitmemizi, oruç tutmamızı, namaz kılmamızı, zekât vermemizi emrettin. Biz de kabul ettik. Sonra bunlarla yetinmeyip bu delikanlıyı başımıza tayin ettin ve 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedin. Bu tayin, senin görüşün müdür, yoksa Allah tarafından bir emir midir?" Peygamberimiz, 'Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, bu tayin Allah tarafındandır.' dedi."

"Bunun üzerine Nü'man b. Haris geri döndü. Giderken, 'Allah'ım, eğer bu senin katından gelmiş bir gerçek ise, üzerimize gökten bir taş yağdır.' diyordu. Tam o sırada Allah tarafından başına bir taş atıldı ve bu taş onu öldürdü. Arkasından, *'İsteyen biri, kâfirlerin başına gelecek bir azap istedi...'* ayetleri indi."

Bu anlamdaki bir rivayet, el-Kâfi'de de yer almıştır. [c.8, s.57, h:18]

Hâfız Ebu Nuaym'ın Nüzul'ül-Kur'ân adlı eserinden nakledildiğine göre, Hâfız Ebu Nuaym, merfu olarak Ali b. Amir'den, o, Ebu Haccaf'tan, o, A'meş'ten, o da Atiyye'den şöyle rivayet eder: *"Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayeti, Hz. Ali (a.s) hakkında Resulullah'a (s.a.a) indi. O sırada yüce Allah ayrıca şöyle buyurdu: *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, size yönelik nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* (Mâide, 3)

Malikî'nin el-Fusul'ül-Mühimme adlı eserinde şöyle dediği nakledilir: "Ebu'l-Hasan Vahidî, Esbab'un-Nüzûl adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle merfu olarak Ebu Said Hudrî'den şöyle dediğini rivayet eder: *"Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.* ayeti, Gadir-i Hum günü Hz. Ali hakkında indi."

Ben derim ki: Feth'ul-Kadîr adlı eserde de aynı rivayet İbn-i Ebu Hatem, İbn-i Mürdeveyh ve İbn-i Asakir aracılığı ile Ebu Said Hudrî'ye dayandırılarak nakledilir.[1] Aynı rivayet, ed-Dürr'ül-Mensûr'da da yer almıştır.

1- [Feth'ul-Kadîr, c.2, s.58]

Şeyh Muhyiddin Nevevî'nin verdiği bilgiye göre, "Hum" Cuhfe'nin üç mil uzaklığında bir bahçenin adıdır. "Gadir" ise bu bahçenin yanı başındaki meşhur bir gölektir.

Feth'ul-Kadîr adlı eserde verilen bilgiye göre İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Mesud'un şöyle dediğini bildirir: "Biz Resulullah'ın zamanında *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen* (Ali'nin müminlerin velisi olduğu yolundaki) *mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur.'* diye okurduk." [c.2, s.57]

Ben derim ki: Bunlar, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayetinin Gadir-i Hum'da Hz. Ali (a.s) hakkında indiğine delâlet eden rivayetlerin bir bölümüdür. "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." şeklindeki Gadir-i Hum hadisine gelince; yüzü aşkın Şiî ve Sünnî kanaldan rivayet edilen, mütevatir bir hadistir.

Bu hadis, çok sayıda sahabîden rivayet edilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: Bera b. Azib, Zeyd b. Erkam, Ebu Eyyub Ensarî, Ömer b. Hattab, Ali b. Ebu Talib, Selman-ı Farisî, Ebuzer-i Gıfarî, Am-mar b. Yasir, Bureyde, Sa'd b. Ebu Vakkas, Abdullah b. Abbas, Ebu Hüreyre, Cabir b. Abdullah, Ebu Said Hudrî, Enes b. Malik, İmrân b. Husayn, İbn-i Ebu Evfa, Sa'dane ve Zeyd b. Erkam'ın eşi.

Öte yandan Ehlibeyt İmamlarının tümü (selâm olsun onlara) bu hadisin doğru olduğu görüşündedirler. Hz. Ali (a.s), Rahbe denen yerde insanları bu hadis hakkında yemin etmeye çağırmış ve o toplantıda bulunan bir grup sahabî ayağa kalkarak Gadir-i Hum günü Resulullah'tan (s.a.a) bu hadisi işittiklerine dair şahitlik etmişlerdir.

Bu konudaki rivayetlerin birçoğunda verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a), "Ey insanlar, benim müminlere kendilerinden evlâ olduğumu bilmiyor musunuz?" diye sordu. Ashap, "Evet, biliyoruz." diye cevap verdiler. Bunun üzerine Peygamber, "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır." dedi.

Ahmed b. Hanbel'in, Müsned adlı eserinde veya başkalarının naklettiği çok sayıda rivayet, bu şekildedir. Sünnî ve Şiî hadisçiler, sırf bu rivayetlerin nakil zincirlerini saymak ve metinlerini incelemek için ayrı eserler hazırlamışlar ve haklarında enine boyuna geniş incelemeler yapmışlardır.

Hameveynî'nin es-Simtayn adlı eserinde Ebu Hüreyre'ye dayanarak verdiği bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Yedinci kat göğe çıkarıldığım gece Arşın altından, 'Ali, hidayet ayeti ve bana inananların sevdiğidir. Ali'nin veliliğini tebliğ et.' diyen bir ses işittim." Peygamberimiz yeryüzüne indiğinde bu görev kendisine unutturuldu. Bunun üzerine, *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.'* diye başlayan ayet indi." [c.2, s.57]

Feth'ul-Kadîr adlı eserde İbn-i Ebu Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre Cabir b. Abdullah şöyle dedi: "Peygamber (s.a.a), Benî Enmar savaşı dönüşünde Zat'ur-Rakî denen yerde bir hurmalığın başında mola verdi. Bir kuyunun başında oturdu ve ayaklarını kuyuya sarkıttı. O sırada Neccar kabilesinden Vâris adında bir adam 'Muhammed'i öldüreceğim.' dedi. Arkadaşlarının, 'Onu nasıl öldüreceksin?' diye sormaları üzerine Vâris, 'Ondan kılıcını isteyeceğim. Kılıcını bana verince onunla kendisini öldüreceğim.' dedi. Arkasından Peygamberin yanına gelerek, 'Ey Muhammed, kılıcını ver de onu koklayayım.' dedi. Peygamber ona kılıcını verdi. Fakat bu sırada eli titremeye başladı ve kılıç elinden düştü. Bunun üzerine Peygamber (s.a.a), 'Senin ile yapmak istediğin iş arasına Allah girdi.' dedi. Arkasından, *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.'* diye başlayan ayet indi." [c.2, s.57]

Ben derim ki: Feth'ul-Kadîr adlı eserde daha sonra şu bilgi veriliyor: "İbn-i Hibban bu rivayeti Sahih adlı eserinde nakletmiştir. İbn-i Mürdeveyh de bu hikâyenin bir benzerini olayın kahramanının adını belirtmeden nakletmiştir. İbn-i Cerir de, Muhammed b. Kâb Kurezî-nin hadisinde bunun bir benzerini nakletmiştir. Gavras b. Hâris'in hikâyesi de sahih nakil ile sabittir. Bu hikâye bilinen, meşhur bir hikâyedir." (Feth'ul-Kadîr'den yapılan alıntı burada sona erdi.) Fakat mesele, bu olayın ayetin anlamı ile örtüşüp örtüşmediğidir, ki kesinlikle örtüşmemektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr, Feth'ul-Kadîr ve başka eserlerde İbn-i Mürdeveyh'e ve Ziya'nın el-Muhtare adlı eserinde İbn-i Abbas'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygambere, "Gökten indirilen ayetler içinde senin için en sıkıntılı olanı hangisidir?" diye soruldu. Peygamber bu soruya şu cevabı verdi: "Hac dönemi günlerinde Mina'da idim. Müşrik Araplar ile halktan kendini bilmez bazı kimseler hac dolayısıyla top-

lanmışlardı. Cebrail inerek bana, *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.'* ayetini getirdi."

"Bunun üzerine (Cemre-i) Akabe'nin yanında ayağa kalkarak insanlara şöyle seslendim: Ey insanlar, Rabbimden gelen mesajı tebliğ etmeme kim yardımcı olacak ki, ona cennet verilsin? Ey insanlar, 'La ilâhe illellah' deyin ve benim Allah'ın resulü olduğumu ikrar edin ki, felâha, kurtuluşa eresiniz ve cennete giresiniz."

"Bu sözlerim üzerine oradaki erkek, kadın, çocuk, bütün kalabalık hep birlikte bana toprak ve taş atmaya, yüzüme tükürmeye ve 'Yalancı! Dinsiz!' diye hakaret etmeye başladılar. O sırada biri yanıma gelerek bana, 'Ey Muhammed, tam zamanı geldi, eğer gerçekten peygamber isen, tıpkı Nuh Peygamberin yaptığı gibi kavminin helâk edilmesi için beddua et.' dedi."

"Fakat Peygamber, beddua yerine, 'Allah'ım kavmimi doğru yola ilet. Çünkü onlar bilmiyorlar.' dedi."

"Bir süre sonra Peygamberin amcası Abbas gelerek onu onlardan kurtardı ve kalabalığı ondan uzaklaştırdı."

Ben derim ki: Daha önce açıklandığı üzere ayetin tamamı, bu hikâye ile örtüşmez. Ancak eğer bu rivayetin, ayetin sadece *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* bölümünün o gün indiğini ifade ettiği kabul edilirse, o başka. Ne var ki rivayetin zahiri, böyle bir ihtimale yer bırakmıyor. Aşağıdaki rivayet de bunun gibidir.

ed-Dürr'ül-Mensûr ve Feth'ul-Kadîr'de Abd b. Humeyd'e, İbn-i Cerir'e, İbn-i Ebu Hatem'e ve Ebu'ş-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre, Mucahid şöyle dedi: *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* ayeti inince Peygamber, "Ya Rabbi, ben tek bir kişiyim, bunu nasıl yapabilirim? İnsanlar üzerime yürür." dedi. Bunun üzerine, *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine ge-tirmemiş olursun."* ifadesi indi.

Aynı eserde Hasan'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamber şöyle dedi: "Allah beni mesajını insanlara iletmekle görevlendirerek gönderdi. Ben bu görevde sıkıntıya düştüm. İnsanların beni yalanlayacaklarını anladım. Fakat Allah, mesajını tebliğ etmezsem, beni azaba çarptırmakla tehdit etti ve *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Bu iki rivayette, rivayet zincirlerindeki kopukluğa ilâveten önceki rivayette olan sorun (ayet ile örtüşmezlik) vardır. Peygamberimizin (s.a.a) korumaları olduğunu, fakat bu ayet inince bu korumalara yol vererek, "Allah beni koruyacağını vaat etti." dediğini ileri süren bazı rivayetler de karışıklık bakımından bu iki rivayete benzemektedir.

el-Menar adlı tefsirde şöyle deniyor: "Hadislere dayalı tefsir yazarların Tirmizî'nin, Ebu'ş-Şeyh'in, Hâkim'in, Ebu Nuaym'in, Beyhakî-nin ve Taberî'nin sahabeden bazı kişilerden naklettiklerine göre, Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'de bu ayetin inişinden önce muhafızlar tarafından korunuyordu. Fakat ayet inince korunmaya son verdi. Ebu Talip, onu korumaya önem verenlerin başında geliyordu. Abbas da onu koruma görevini üstlenmişti."

Aynı eserde şöyle deniyor: "Bu konu ile ilgili olarak Cabir'den ve İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre Peygamber, muhafızlar tarafından korunuyordu. Amcası Ebu Talip, her gün Haşim oğullarından birkaç erkeği onu korumakla görevlendiriyordu. Fakat bu ayet inince Peygamber, 'Amca, Allah beni koruma altına aldı, artık gönderdiğin adamlara ihtiyaç kalmadı.' dedi." [c.6, s.473]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu iki rivayet şuna delâlet ediyor: Bu ayet, Peygamberin Mekke'de ikâmet ettiği dönemin ortalarında indi. Peygamber bu dönemde mesaj iletme görevini bir süre gerçekleştirdi. Fakat insanların kendisine yönelttikleri eziyetler ve yalanlamalar ağırlaştı. Öyle ki, onlardan kendine zarar geleceğine korkmaya başladı. Bunun üzerine tebliğ ve çağrı çalışmalarına son verdi. Fakat ikinci bir tebliğ emri aldı. Bu emir, yüce Allah tarafından tehdit içerikli idi. Aynı zamanda kendisine koruma vaat ediliyordu. Bunun üzerine daha önce yaptığı görevi tekrar yapmaya koyuldu. Bu iki rivayetten bu sonuç çıkıyor. Ama bu varsayım, Peygamber (s.a.a) için söz konusu olamaz.

ed-Dürr'ül-Mensûr ile Feth'ul-Kadîr'de şöyle geçer: Abd b. Humeyd, Tirmizî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu'ş-Şeyh, Hâkim, İbn-i Mürdeveyh, Ebu Nuaym ve Beyhakî -her ikisi de ed-Delail adlı eserde- Ayşe'den şöyle dediğini naklederler: "Peygamber, *'Allah seni insanlardan korur.'* ayeti ininceye kadar muhafızlar tarafından korunuyordu. Bu ayet inince odasının bacasından başını çı-

kararak muhafızlarına, 'Ey insanlar, dağılın artık; Allah beni koruma altına aldı.' dedi."

Ben derim ki: Bu rivayet, bu ayetin Medine döneminde indiğine açıkça delâlet ediyor.

Taberî Tefsiri'nde *"Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* ayeti hakkında İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Yani, eğer sana inen ayeti saklarsan, Allah'ın elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." [c.6, s.198]

Ben derim ki: Eğer İbn-i Abbas, bu sözleri ile Peygambere (s.a.a) indirilenlerin içinden belirli bir ayeti veya belirli bir hükmü kastetmiş ise, bu açıklama doğru olabilir. Fakat eğer bu sözler ile herhangi bir ayet veya herhangi bir hükümle ilgili bir tehdit kastetmiş ise, daha önce söylediğimiz gibi ayet, bu rivayetin içeriği ile bağdaşmaz.

68- De ki: "Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça) hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz." Rabbin tarafından sana indirilen ayetler, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttırmaktadır. O hâlde kâfir topluluk için üzülme.

69- İman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlara ne bir korku vardır, ne de onlar üzüleceklerdir.

70- Biz İsrailoğullarından kesin söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Fakat ne zaman bir peygamber onlara canlarının istemediği bir şey getirdiyse, (onlardan) bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlardı.

71- (Bu cinayetlerinin sonucunda) hiçbir fitne olmayacağını sandılar. Gözleri kör, kulakları sağır oldu. Sonra Allah onlara dönerek tövbelerini kabul etti. Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu. Hiç şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını görür.

72- "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir." diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır. Oysa Mesih demişti ki: "Ey İsrailoğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Doğrusu kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir; onun varacağı yer cehennemdir ve zalimlerin hiçbir yardım edeni yoktur."

73- "Allah, üçün üçüncüsüdür." diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır. Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur. Eğer onlar bu dediklerinden vazgeçmezlerse, onlardan kâfir olanlara kesinlikle acı bir azap dokunacaktır.

74- Onlar Allah'a dönüp tövbe etmez, O'ndan af dilemezler mi?! Allah affedici ve merhametlidir.

75- Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce birçok peygamber gelip geçmiştir. Onun annesi de özü-sözü doğru bir kadındı. Her ikisi de (öbür insanlar gibi) yemek yerlerdi. Bak, biz onlara ayetleri nasıl açık açık anlatıyoruz ve sonra bak, onlar (bu ayetlerden) nasıl çevriliyorlar!

76- De ki: "Allah'ı bırakıp size ne zarar ve ne yarar dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere mi tapıyorsunuz?" Oysa Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.

77- De ki: "Ey Ehlikitap, dininizde haksız yere aşırılığa kapılmayın ve önceden sapıtmış, birçoklarını saptırmış ve düz yoldan şaşmış olan bir kavmin keyfî isteklerine uymayın."

78- İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi. Çünkü onlar karşı geldiler ve sınırları çiğniyorlardı.

79- Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı. Yaptıkları ne kötü bir şeydi!

80- Onların çoğunun, kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Kendilerinin kendileri için hazırladıkları şey ne kötüdür! Allah onlara gazap etmiş ve sürekli azapta kalıcıdırlar.

81- Eğer onlar Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları (kâfirleri) dost edinmezlerdi. Fakat onların çoğu fasık (yoldan çıkmış) kimselerdir.

82- İnsanlar arasında müminlere düşmanlıkta en şiddetli olanların, Yahudiler ve Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Müminlere sevgice en yakın olanların da, "Biz Hıristiyanız." diyenler olduğunu görürsün. Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır.

83- Peygambere indirileni (Kur'an'ı) işittikleri zaman, gerçeği tanımalarının sonucu olarak gözlerinden yaşlar akarken onların şöyle dediklerini görürsün: "Ey Rabbimiz, inandık, bizi de (gerçeğe) şahit olanlar arasında yaz."

84- "Rabbimizin bizi iyi kullar arasına katacağını umarken Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin inanmayalım?"

85- Böylece, Allah onları bu sözlerinden dolayı altlarından ırmaklar akan içlerinde temelli olarak kalacakları cennetler ile ödüllendirdi. Bu iyi kulların mükâfatıdır.

86- Kâfir olup ayetlerimizi yalan sayanlar ise, onlar cehennemliktirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler arasında bağlantı ve içerik uyumu vardır. Fakat *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* ayetine göz yumularak, bu ayetler ile *"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i... yaşatsalardı..."* arasında böyle bir bağlantıdan söz edilemez. *"Ey Elçi... tebliğ et..."* ayetinin bağlantısı hakkında ise daha önce konuşmuştuk.

Görülen o ki, bu ayetler surenin başından buraya kadar olan ayetler ile aynı söz akışını paylaşıyorlar. Yani *"Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı ve içlerinden on iki gözetici başkan göndermiştik..."* (Mâide, 12) ayetinden inceleme konumuz olan bu ayetlerin sonuna kadarki bütün ayetler arasında içerik bağlantısı vardır. Bunun daha önce incelediğimiz velâyet ayeti, tebliğ ayeti vs. gibi birkaç istisnası vardır. Surenin sonlarına doğru olan ayetler ile bu ayetler arasındaki bağlantı için de aynı şey söylenebilir. Çünkü bu ayetlerin ortak niteliği Ehlikitap hakkında olmalarıdır.

"De ki: Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i... ayakta tutmadıkça, hiçbir şey üzerinde değilsiniz..." İnsan güç ve şiddet kullanmayı gerektiren bir işe giriştiği zaman düz bir zemin üzerinde durması, ona dayanması gerektiğini görür. Ağır bir şeyi çekmek, itmek, kaldırmak veya taşımak isteyen biri gibi. Böyle bir kimse önce ayaklarını yere sağlam basar, sonra istediğini yapar. Çünkü böyle yap-mazsa, istediği işi yapamayacağını bilir. Bu gerçek bu konuyu inceleyen ilim dallarında anlatılmaktadır.

Bu gerçeğin ışığı altında, insanın ruhsal işleri veya ruhsal işleri ile ilişkili organik hareketleri gibi manevî işleri ele aldığımızda şu sonuca varırız: Önemli ve büyük işlerin gerçekleşmesi, manevî bir üssün ve güçlü bir ruhsal temelin varlığına bağlıdır. Büyük işlerin sabra, direnmeye, gayret yüceliğine, azim güçlülüğüne bağlı olması, kulluk alanındaki başarının gerçek takvaya, Allah'ın haramlarından kaçınmaya bağlı olması gibi.

Buradan ortaya çıkıyor ki, yüce Allah'ın *"hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz."* buyruğu, Ehlikitab'ın Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirilen hükümleri ayakta tutup yaşatabilmeleri için ayaklarını basacakları sağlam bir dayanaklarının olmadığını kinaye yolu ile dile getiren bir ifadedir. Bu kinayeli ifade ile şu gerçeğe

işaret ediliyor: Allah'ın dini ve hükmü, sabit bir temele dayanmayan kişinin taşıyamayacağı kadar ağırdır; insanın sırf istemesiyle, arzu etmesiyle ayakta tutulup yaşatılması mümkün değildir.

Nitekim yüce Allah, Kur'ân bağlamında bu gerçeği şu şekilde ifade ediyor: *"Biz sana ağır bir söz indireceğiz."* (Müzzemmil, 5) *"Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirmiş olsaydık, o dağı Allah korkusundan parçalanmış ve çökmüş olarak görecektin. Biz, belki insanlar düşünürler diye bu örnekleri veriyoruz."* (Haşr, 21) *"Biz bu emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk, onlar onu yüklenmekten kaçındılar, sorumluluğundan korktular."* (Ahzâb, 72)

Yüce Allah, Tevrat hakkında Musa Peygambere (a.s) şöyle hitap ediyor: *"Bu kitaba sımsıkı sarıl ve kavmine de ondaki öğütlerin en güzelini tutmalarını emret."* (A'râf, 145) İsrailoğullarına ise şöyle hitap ediyor: *"Size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın."* (Bakara, 63) Yahya Peygambere de (a.s) şöyle hitap ediyor: *"Ey Yahya, bu kitaba sımsıkı sarıl."* (Meryem, 12)

Buna göre bu ayetin anlamı şöyledir: Ey Ehlikitap, siz Allah tarafından size indirilen kitaplardaki Allah'ın dinini hayata geçirmek için dayanmanız gereken temelden yoksunsunuz. Bu temel takva, sürekli biçimde Allah'a yönelme, O'nunla bağlantılı olma, O'nun dergâhına sığınmadır. Ama siz, tersine büyüklük taslayarak O'na itaat etmekten yüz çeviriyor, O'nun koyduğu sınırları çiğniyorsunuz.

Yüce Allah'ın Peygambere (s.a.a) ve müminlere yönelik şu ayetinde bu gerçek açıkça vurgulanıyor: *"Allah, dinden Musa'ya emrettiklerini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiklerimizi sizin için din olarak yasalaştırdı."* Böylece Allah, dinin bütününü, saymış olduğu şeriatlarda birleştirdikten sonra şöyle devam ediyor: *"Dini ayakta tutasınız ve onda tefrikaya düşmeyesiniz diye."* Böylece bu şeraitlerin hepsinin, dini bir bütün olarak, hiçbir unsurunu ayırt etmeden ayakta tutmaya dayandıklarını açıkladıktan sonra, *"Sizin, müşrikleri çağırdığınız şey (tevhit dini) onlara ağır geldi."* buyuruyor. Çünkü dine uymada ittifak ve istikamet onlara ağır geldi.

Arkasından, *"Allah, dilediğini ona (tevhit dinine) doğru seçer ve (kendisine) yönelenleri ona iletir."* diye buyurarak dini ayakta tutmanın ancak Allah'ın hidayeti ile mümkün olacağını, bu hidayete lâyık olabilmek için mutlaka Allah'a bağlı olmak gerektiğini, O'ndan hiç

kopmamak icap ettiğini, bunun için sürekli biçimde O'nun dergâhına yönelmenin şart olduğunu bildiriyor.

Daha sonra, *"Onlar, ancak kendilerine bilgi geldikten sonra kıskançlık ve azgınlıktan dolayı ayrılığa düştüler."* diye buyurarak Ehlikitab'ın ayrılığa düşmelerine ve dini ayakta tutmalarına yol açan tek sebebin, azgınlıkları ve kendileri için belirlenen orta yoldan sapmaları olduğunu vurguluyor. (Şûrâ, 13)

Yüce Allah yukarıdaki ayetin benzeri ayetlerde de şöyle buyuruyor: *"Yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir; Allah'ın yaratma kanununa (uygun olan dine) ki, O insanları ona göre yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmez. Yalnız O'na yönelin ve O'ndan korkun, namazı kılın ve Allah'a ortak koşanlardan, dinlerini parçalayıp bölük bölük olanlardan olmayın; ki onların her fırkası kendi görüşü ile sevinip övünmektedir."* (Rûm, 32) Yüce Allah, bu ayetlerde de fıtrat dinini ayakta tutmanın tek yolu olarak Allah'a yönelmeyi, O'nunla bağlantıyı korumayı, O'nun sebeplerinden hiç kopmamayı vurguluyor.

Bu gerçeğe, üzerinde konuşulan bu ayetten önceki ayetlerde de işaret edilmiştir. Bu ayetlerde Allah'ın, koyduğu sınırları çiğnedikleri gerekçesi ile Yahudilere lânet ve gazap ettiği, aralarına düşmanlık ve kin saldığı bildirilmiştir. Bu gerçeğe surenin başka bir yerinde Hıristiyanlar bağlamında şöyle değinilmiştir: *"Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık."* (Mâide, 14)

Yüce Allah, Yahudilerin ve Hıristiyanların başlarına gelecek bu musibetin benzeri konusunda Müslümanları uyarmış, onlara Yahudilerin ve Hıristiyanların Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirilen diğer mesajları asla ayakta tutmayacaklarını haber vermiştir. Nitekim tarihin akışı Kur'ân'ın verdiği bu haberi doğrulamıştır. Tarih boyunca Yahudiler ile Hıristiyanların kendi aralarında çok sayıda mezhep ayrılıklarına düştükleri, aralarında kin ve düşmanlığın kol gezdiği görülmüştür. Yüce Allah Rûm suresinin birkaç ayetinde, *"Allah'ı birleyici olarak yüzünü doğruca dine çevir."* (Rûm, 30) diye buyurarak İslâm ümmetini Rablerinden kopma ve O'na yönelmeme konusunda Ehlikitab'ın izinden gitmemeleri yolunda uyarmıştır.

Bu kitabın daha önceki ciltlerinde bu gerçeğe işaret eden bazı ayetler etrafında konuşulmuştu. İnşallah ileride bu ayetlerin diğer bazı

benzerleri de inceleme konusu yapılacaktır.

"Rabbin tarafından sana indirilen ayetler, onların çoğunun azgınlığını ve kâfirliğini arttırmaktadır." ifadesinin ne anlama geldiğini daha önce incelemiştik. *"O hâlde kâfir topluluk için üzülme."* ifadesi, yüce Allah tarafından Peygamberine (s.a.a) yöneltilmiş, üzülmeyi yasaklama biçiminde bir tesellidir.

"İman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan..." Ayetten anlaşılan o ki, "es-Saibûn=Sabiîler"ifadesi, "ellezîne amenu=i-man edenler" ifadesinin mahalline matuftur. Nahv (dilbilgisi) bilginlerinden bir grup, "inne" edatının haberi geçmeden ismine merfu olarak atıf yapılamayacağı görüşündeler. Ancak bu ayet onlara karşı bir delildir.

Bu ayet bize şu gerçeği açıklıyor: Mutluluğa kavuşmak için isimler ve unvanlar önemli değildir. Bazı grupların Müslüman, diğer bazılarının Yahudi, başkalarının Sabiî ve öbürlerinin Hıristiyan adı ile anılmaları gibi. Önemli olan, Allah'a ve ahiret gününe inanmak ve iyi işler yapmaktır. Bu kitabın birinci cildinde yer alan Bakara suresinin 62. ayetinin tefsiri sırasında bu meseleyi incelemiştik.

"Biz İsrailoğullarından kesin söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik..." Bu ayet, bundan sonraki birkaç ayetle birlikte Ehlikitab'ın durumuna değiniyor ve bir anlamda *"De ki: 'Ey Ehlikitap, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbiniz tarafından size indirilenleri ayakta tutmadıkça (yaşatmadıkça) hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz."* ayetinin içeriğinin delilini ortaya koyuyor. Çünkü bu ayette sayılan suçlar ve cürümler, insanla Allah arasında hiçbir bağ bırakmıyor ki, bu bağa dayanılarak Allah'ın kitaplarını ayakta tutmak mümkün olsun.

Bu ayetlerin *"İman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan..."* ayeti ile bağlantılı olması da muhtemeldir. O zaman bu ayetler isimlerin ve unvanların mutluluk aşamasında hiçbir işe yaramayacağı gerçeğinin doğrulaması olur. Çünkü eğer bunlar işe yarasaydı, Ehlikitab'ı, peygamberleri öldürmekten ve yalanlamaktan, helâk edici fitneler ve günahlar ile mahvolmaktan alıkoyması gerekirdi.

Bu ayetlerin *"İman edenler, Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan..."* ayetinin, bu ayetin de *"De ki: Ey Ehlikitap, sizler... hiçbir şey (temel) üzerinde değilsiniz..."* ayetinin açıklayıcısı mesabesinde olması da mümkündür. Bu durumda ayetin anlamı açıktır.

"...bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlardı." Bu ifadede iki kere kullanılan "farîkan=bir kısmını" kelimesi, daha sonra gelen fiillerin mef'ulüdür. Mef'ullerin fiillerden önce getirilmesinin sebebi, onların önemine dikkat çekmektir. İfade bir bütün olarak, *"Fakat ne zaman peygamber onlara... bir şey getirdiyse"* ibaresinin cevabıdır ve anlamı şöyledir: Ne zaman bir peygamber Yahudilere hoşlarına gitmeyen bir mesaj, bir hüküm getirdiyse, onlara kötülükle karşılık ve cevap vererek, onları iki gruba ayırdılar: Bir grubunu yalanladılar, bir grubunu da öldürdüler.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Eğer, *'bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlar[dı].'* ifadesinde şimdiki zaman sıygalı fiilin niçin geçmiş zaman sıygalı fiile atfedildiği sorulacak olursa, buna şöyle cevap veririz: Maksat, onların içinde bulundukları durumu anlatmaktır. Bu ifadeyle şu anlam ifade edilmektedir: Onlar yalanladılar ve öldürdüler ve de yalanlıyorlar ve öldürüyorlar. Ayrıca 'yektulûne=öldürüyorlar' ifadesi ayetin sonu olması itibariyle öbür ayetlerin sonlarıyla uyumlu olması istenmiştir."

"(Bu cinayetlerinin sonucunda) hiçbir fitne olmayacağını sandılar. Gözleri kör, kulakları sağır oldu..." Bu ifade, önceki ayetteki sözün tamamlayıcısıdır. Ayetin orijinalinde geçen "ha-sibû" fiilinin kökü olan "husban" sanmak anlamındadır. "Fitne" insanı aldatan, yanıltan zorluk veya her türlü kötülüğü ve belâyı kapsayan musibet demektir. "Amâ=körlük" ise gerçeği görmemek, iyilik ile kötülüğü birbirinden ayırt etmemek anlamına gelir.

"Samem=sağırlık" kelimesi ise öğütleri işitmemek, nasihatlere kulak asmamak demektir. Bu körlük ve sağırlık, Yahudilerin fitne olmayacağını sanmalarından kaynaklanıyor. Anlaşılan, bu zanlarının sebebi de kendilerini üstün saymalarıdır. Çünkü onlar İsrailoğulları olmaları hasebi ile Allah'ın evlâtları ve sevdikleri olduklarını ileri sürüyorlar ve bu sözde ayrıcalıkları sayesinde ne yaparlarsa yapsınlar, ne cinayet ilerlerse işlesinler bir kötülükle karşılaşmayacaklarına inanıyorlar.

Doğrusunu Allah bilir, ama ayetin anlamı şudur: Onlar kendileri için inandıkları Yahudi olma üstünlüğü sayesinde, işledikleri suçlar nedeniyle başlarına bir kötülük gelmeyeceğini veya fitneye düşmeyeceklerini sandılar. Bu zan gözlerini kör ettiği için gerçeği göremediler ve yine bu zan kulaklarını sağırlaştırdığı için peygamberlerinin kendi-

lerine faydalı olacak çağrılarını işitemediler.

Bu anlam, bu ayetlerin *"İman edenler, Yahudiler..."* ayetinin açıklayıcısı mesabesinde olduğu yolundaki muhtemel gördüğümüz görüşe ağırlık kazandırıyor. Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: İsimler ve unvanlar hiç kimseye bir şey kazandırmaz. Nitekim Yahudilerin isimleri sebebi ile kendileri için varsaydıkları ayrıcalıklar onlara hiçbir şey kazandırmadı. Tersine, onların gözlerini kör etti ve peygamberlerini öldürmeleri ve yalanlamaları sebebi ile de helâke ve fitneye sürüklenmelerine yol açtı.

"Sonra Allah onlara dönerek tövbelerini kabul etti. Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu. Hiç şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını görür." Allah'ın kullarına yönelik tövbesi, O'nun rahmeti ile onlara yönelmesi demektir. Bu da gösteriyor ki, yüce Allah onları rahmetinden ve yardımından uzaklaştırmıştı. Bunun sonucunda sözünü ettiğimiz asılsız zanna kapıldılar, körlüğe ve sağırlığa yakalandılar.

Fakat yüce Allah onlara ikinci kez tövbe ile yönelerek söz konusu asılsız zannı kalplerinden attı, gözlerindeki ve kulaklarındaki körlüğü ve sağırlığı giderdi. Bunun üzerine Allah katında takvadan başka hiçbir ayrıcalıkları olmayan sıradan kullar olduklarını idrak ettiler, hakkı gördüler ve yüce Allah'ın peygamberlerinin dili ile kendilerine yaptığı öğütleri işittiler. Böylece isim takınmanın hiçbir işe yaramadığını anladılar.

"Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu." Körlük ve sağırlığın önce çoğul kipinde onların topluluğuna izafe edilip daha sonra *"elbette onların çoğu."* diye bir açıklama getirilmesi, söz söylerken insafa riayet edilmesinin bir göstergesidir. Böyle bir ifadenin kullanılmasıyla öncelikle şu husus anlatılmak istenmiştir: Körlüğün ve sağırlığın onların topluluğuna izafe edilmesi, parçanın hükmünün tüme izafe edilmesi kabilindendir. Yoksa gerçekte bu iki sıfatı taşıyanlar onların tümü değil, çoğudur.

İkinci olarak; ilk defa sözü edilen körlüğün ve sağırlığın onların hepsini kapsadığı ima edilmek istenmiştir. Bunu ikinci aşama için sözü edilen karşıt ifadeden anlıyoruz.

Üçüncü olarak da; Allah'ın onlara dönüp tövbelerini kabul etmesinin etkisiz kalmadığı ve tamamıyla boşa gitmediği, tersine bu tövbe

sonucu onların bir bölümünün kurtulduğu ve bir daha önceki körlüğe ve sağırlığa dönmediği vurgulanmak istenmiştir.

Yüce Allah bu ayeti, *"Hiç şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını görür."* cümlesi ile noktalıyor. Bununla yüce Allah'ın hiçbir şeyden gafil olmayacağı gerçeği vurgulanıyor. Allah'tan başkası bir kavme bir ayrıcalık sununca, bu bağış onların kötülüklerini ve kusurlarını görmesine engel olan bir perde olarak gözlerine iner. Ama yüce Allah için böyle bir şey söz konusu değildir. Tersine, O görendir, hiçbir şey O'nunla göreceği şeyler arasına girip o şeyleri görmesine engel olamaz.

"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir, diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır." Bu ifade, Hıristiyanların, Hıristiyan olmalarının ve Hz. İsa'ya (a.s) bağlılıklarının kâfirlik damgası yemelerini engellemediğine yönelik bir açıklamadır. Çünkü onlar *"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir."* dedikleri için O'na ortak koşmuşlar, O'na gerçek anlamda inanmamışlardır.

Meryem oğlu İsa'nın uluhiyet cevherini kapsaması meselesinde Hıristiyanlar arasında görüş ayrılığı vardır. Bir bölümü, Mesih unsuru olan ilmin, hayat demek olan Rab unsurundan türemiş olduğunu ileri sürer. Bir bölümü, Rab unsurunun dönüşüm yolu ile İsa hâline geldiğini iddia eder. Bir bölümü de Rab unsurunun İsa'nın bedenine hulul ettiğini (sızdığını) ileri sürer. Bu kitabın üçüncü cildinde Âl-i İmrân suresinin tefsiri sırasında Meryem oğlu İsa konusunu incelerken bu meseleyi ayrıntılı biçimde ele almıştık.

Fakat bu görüşlerin her üçü de *"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir."* sözü ile örtüşür. Anlaşılan bu sözü söyleyenlerden maksat sadece Allah'ın İsa'ya dönüştüğünü iddia edenler değil, İsa (a.s) ile ilgili aşırı görüşlere saplanmış bütün Hıristiyanlardır.

Hz. İsa'nın, Meryem oğlu sıfatı ile nitelenmesinde Hıristiyanların kâfir olmalarının sebebine yönelik bir delâlet veya işaret vardır. Bu sebep, onların her ikisi de topraktan yaratılmış olan bir insan oğlu insana ilâhlık izafe etmeleridir. Oysa toprak nerede, yüce Allah nerede!

"Oysa Mesih demişti ki: Ey İsrailoğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin..." Bu ifade, Hz. İsa'nın kendi sözü ile Hıristiyanların kâfirliklerine ve görüşlerinin asılsızlığına yönelik bir protestodur. Çünkü Hz. İsa'nın, *"Benim Rabbim ve sizin*

Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin." sözü, kendisinin onlar gibi Rabbi olan bir kul olduğunu gösterir.

Yine Hz. İsa'nın, *"Doğrusu kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir."* sözü de, ilâhlıkta Allah'a ortak koşanların müşrik ve kâfir olup cennetten mahrum kalacak kimseler olduklarını gösterir.

Yüce Allah'ın Hz. İsa'nın (a.s) dilinden hikâye ettiği *"Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir; onun varacağı yer cehennemdir ve zalimlerin hiçbir yardım edeni yoktur."* ifadesi, Hıristiyanlar tarafından Hz. İsa'ya izafe edilen "kendisini feda ettiği" şeklindeki iddianın asılsız olduğunu gösterir. Onlara göre Hz. İsa çarmıha gerilmeyi tercih etmekle kendisini onlar için feda etti. Bu yüzden onların günahları affedilmiştir, ilâhî yükümlülükler omuzlarından kaldırılmıştır. Gidecekleri yer cennettir, cehennem ateşi kendilerine değmeyecektir. Âl-i İmrân suresinin tefsiri sırasında Meryem oğlu İsa konusunu incelerken bu meseleyi ele almıştık. Feda etme ve çarmıha gerilme hikâyesi sırf bu maksatla ortaya atılmıştır.

Ayetin Hz. İsa'nın sözü olarak hikâye ettiği tevhide davet,[1] müşrikin ibadetinin geçersizliği[2] ve zalimlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları[3] gibi hususlara çeşitli İncillerin değişik bölümlerinde rastlamaktayız.

"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır." Yani Allah, üçün biridir. Sözü edilen üç şey Baba, Oğul ve Ruh'ul-Kudüs'tur. Yani Allah, bu üç unsurun her biri ile örtüşür. Bu ifade onların, "Baba ilâhtır, Oğul ilâhtır, Ruh ilâhtır. Onlar üçtür ve aynı zamanda birdir." şeklindeki görüşlerinin gerektirdiği bir sonuçtur. Onlar böyle demekle "Amr oğlu Zeyd insandır." sözüne benzer bir söz söylemiş olduklarını ileri sürüyorlar. Bu sözde üç unsur vardır: Zeyd, Amr'ın oğlu ve insan. Ama ortada bir unsur var, o da bu sıfatla nitelenen kimseden ibarettir.

Hıristiyanlar böyle derken şu gerçeği göz ardı ediyorlar: Bu çokluk eğer itibarî değil de gerçek bir çokluk ise, nitelenenin gerçek an-

---

1- Markus İncili, Bap 12: 29.

2- Matta İncili, Bap 6: 24.

3- Matta İncili, Bap 13: 50.

lamda çok olmasını gerektirir. Eğer nitelenen unsur gerçek anlamda bir ise, bu durumda çokluğun gerçek değil, itibarî olması gerekir. Buna göre, sayıca çokluğu ve sayıca tekliği, nitelenen unsur olan Zeyd'de gerçek anlamda bir araya getirmek akla ve mantığa sığmaz.

Bu yüzden bazı Hıristiyan misyonerler zaman zaman şöyle derler: "Teslis meselesi ilmî ölçülerle çözümü kabul etmeyen, eski kuşakların görüşlerinden miras kalmış bir formüldür." Böyle diyenler, kulaklarına gelen her iddia için delil aramakla yükümlü olduklarının farkında değildirler. Bu iddia ister eskilerden kalma olsun, ister yeni dönemlerde ortaya atılmış olsun, fark etmez.

"Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur..." Bu ifade, Hıristiyanların *"Allah, üçün üçüncüsüdür."* şeklindeki sözlerine yönelik bir reddiyedir. Şöyle ki, yüce Allah zatında hiçbir anlamda çokluğu kabul etmez. Yüce Allah zatında tektir. Yüce Allah sıfatları ile nitelendiğinde ve adları ile anıldığında, bu durum O'nun zatına bir şey eklemez. Bunun gibi, Allah'ın bir sıfatı başka bir sıfatına izafe edildiğinde bu durum sayısal çokluğa yol açmaz. Çünkü yüce Allah zatında tektir; ne gerçekte, ne hayalde, ne de akılda parçalara bölünmez.

Yüce Allah zatında asla birkaç şeye ayrılmaz ve yine yüce Allah'ın zatına bir şey izafe edildiğinde zatı iki veya daha çok olmaz. Nasıl olabilir ki?! Oysa yüce Allah hayalde, varsayımda veya gerçekte kendisine izafe edilmek istenen şeyle birliktedir, ondan ayrı değildir.

Dolayısıyla yüce Allah zatında tektir. Fakat bu teklik, çoklukları meydana getiren diğer nesnelerdeki sayısal teklik değildir. O ne zatında, ne isminde ve ne sıfatında çoklukla nitelenmez. Nasıl nitelensin ki?! Oysa gerek bu sayısal teklik ve gerekse bu birimden oluşan çokluk, bunların her ikisi O'nun yarattığı, var ettiği şeylerdir. O yarattığı şeylerle nasıl nitelenebilir?!

"Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur." ifadesinde başka hiçbir ifadede bulunmayan pekiştirme (tekit) unsurları vardır. Bir defa ifade, "Hiçbir ilâh yoktur; bir tek ilâhtan başka." şeklinde ilk bölümü olumsuz, ikinci bölümü istisnalı bir cümle yapısına sahiptir. Sonra olumsuz bölümün başına yaygınlığı pekiştiren "min" edatı getirilmiştir. Arkasından, istisna edilen bölümdeki "ilâhun vâhid=bir tek ilâh" ifadesi, türü ifade etmek üzere nekire (tarif edatsız) olarak kullanılmıştır. Eğer bu iki kelime marife (tarif edatlı) olarak kullanılıp "ille'l-ilâhu'l-vâhid"

denseydi, tevhit gerçeği amaçlandığı güçte ifade edilemezdi.

Bu durumda ifadenin anlamı şudur: Varlıkta bir tek ilâhın dışında ilâh cinsinden bir şey yoktur. Bu bir tek ilâhın tekliği öyle bir tekliktir ki, asla sayıya vurulmayı, çoğalmayı kabul etmez. Ne zatta ve ne sıfatlarda, ne gerçekte ve ne varsayımda çokluğa açık değildir. Eğer "Bir tek olan Allah'tan başka bir ilâh yoktur." denmiş olsaydı, bu ifade ile Hıristiyanların *"Allah, üçün üçüncüsüdür."* şeklindeki sözleri reddedilmiş olmazdı. Çünkü Hıristiyanlar yüce Allah'ın birliğini inkâr etmiyorlar. Sadece "O üç sıfatı ile beliren tek bir zattır. O gerçek anlamda çok olmakla birlikte aynı zamanda birdir." diyorlar.

Hıristiyanların bu yorum tarzı, ancak kendisinden asla çokluk oluşmayan bir tekliği ispat ederek reddedilmiş olur. İşte Kur'ân'ın *"Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur."* ifadesi, bu amacı gerçekleştiren bir nitelik taşır.

Bu mana, tevhit anlamının hakikati hakkında Kur'ân'ın işaret ettiği inceliklerden biridir. Bu konuyu ileride özel Kur'ânî bir araştırmada, sonra aklî bir araştırmada, daha sonra naklî bir araştırmada enine boyuna inceleyerek hakkını vereceğiz.

"Eğer onlar bu dediklerinden vazgeçmezlerse, onlardan kâfir olanlara kesinlikle acı bir azap dokunacaktır." Bu ifade, onları acı bir ahiret azabı ile tehdit ediyor. Ayetten anlaşılan, budur.

"Allah, üçün üçüncüsüdür." sözünün içerdiği teslis inancı, sıradan insanların akıllarının alabileceği bir söz olmadığı için çoğu Hıristiyanlar bu sözü basma kalıp bir ifade olarak dinî bir inanç biçiminde kabul ediyorlar. Bu sözün manasını ne anlıyorlar, ne anlayabileceklerini umuyorlar. Nitekim sağlıklı aklın da onu doğru bir şekilde anlayabilmesi mümkün değildir. Sağlıklı bir akıl, onu sadece imkânsız varsayımlardan biri olarak algılar. İnsan olmayan insan gibi. Ne bir, ne çok, ne çift, ne tek olan sayı gibi.

Bundan dolayı sıradan Hıristiyanlar, bu inancı, anlamını incelemeden basma kalıp bir dogma olarak kabul ediyorlar. Bunlar, oğulluk-babalık ilişkisinde bir tür onurlandırma olduğuna inanıyorlar. Bunlar, aslında teslis ehli değildirler. Onlar bunu ağızlarında sakız çiğner gibi geveliyorlar. Ona görünüşte bağlılık gösteriyorlar. Fakat sıradan halkın dışındaki Hıristiyanlık temsilcileri öyle değildirler. Bunlar, yüce Allah'ın inanç ayrılıklarını kendilerine izafe ettiği ve bu ayrılıkların

onların azgınlığından kaynaklandığını vurguladığı kimselerdir. Nitekim şöyle deniyor: *"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin... Onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra aralarındaki çekemezlik yüzünden ayrılığa düştüler."* (Şûrâ, 14)

Dolayısıyla istizafa dayalı olmayan, yani tevhidi inkâr etmeyi ve Allah'ın ayetlerini yalanlamayı içeren gerçek kâfirlik, onların hepsi için değil, bir bölümü için söz konusudur. Yüce Allah, sadece tevhidi inkâr edip Allah'ın ayetlerini yalanlayanları cehennem azabı ile tehdit ederek şöyle buyuruyor: *"İnkâr edip Allah'ın ayetlerini inkâr edenlere gelince; onlar, içinde temelli kalmak üzere cehennemliktirler."* (Bakara, 39) Bu anlamda daha başka ayetler de vardır. Nisâ suresinin doksan sekizinci ayetinin tefsiri sırasında bu meseleyi incelemiştik.

Ayetteki *"onlardan kâfir olanlara acı bir azap dokunacaktır."* şeklindeki açıkça ayırım gözeten ifadenin sırrı belki budur. Ya da bu ayırımcı ifade ile, teslis sözünü etmeyen ve Hz. İsa'nın sadece Allah'ın kulu ve resulü olduğuna inanan Hıristiyanların varolduğuna işaret edilmek isteniyor. Nitekim tarihin kaydettiğine göre Habeşistan ve başka yörelerin Hıristiyanları böyle idi.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Eğer Hıristiyanlar söylediklerinden (bazılarının sözü hepsine izafe ediliyor) vazgeçmezlerse, aralarındaki kâfirlere (bunlar teslis dogmasına inanan Hıristiyanlardır) acı bir azap dokunacaktır.

Bazı tefsircilerin yorumuna göre de, *"onlardan kâfir olanlara acı bir azap dokunacaktır."* ifadesinde zamir yerine ismi zahir kullanılmıştır. Yoksa ifadenin aslı, "onlara acı bir azap dokunacaktır." şeklindedir. Zamir yerine de ism-i mevsul ile sılasının konmasının sebebi ise, söyledikleri sözün Allah'ı inkâr etmek anlamına geldiğini ve Allah'ı inkâr etmenin tehdit edildikleri azaba gerekçe olduğunu bildirmektir.

Eğer ayet *"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."* şeklinde başlamamış olsaydı, bu yorum sakıncasız olurdu. Uzak bir ihtimal olma bakımından bu görüşün bir benzeri de, ayetteki "minhum=onlardan" ibaresindeki "min" edatının açıklama amaçlı (beyaniye) olduğunu ileri süren görüştür. Çünkü bu görüş, hiçbir delili olmadan ileri sürülen bir görüştür.

"Onlar Allah'a dönüp tövbe etmez, O'ndan af dilemezler mi?!

Oysa Allah affedici ve merhametlidir." Bu ayet, tövbeye ve af dilemeye yönelik bir özendirme, Allah'ın affediciliği ve rahmeti ile ilgili bir hatırlatma veya yapılan kötülüklere yönelik bir yadırgama veya azarlamadır.

"Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de birçok peygamber gelip geçmiştir. Onun annesi de özü-sözü doğru bir kadındı. Her ikisi de (öbür insanlar gibi) yemek yerlerdi." Bu ifade, Hıristiyanların, *"Allah, üçün üçüncüsüdür."* sözlerine veya bu sözleri ile birlikte daha önceki ayette nakledilen ve İsa Peygamberin ilâhlık cevherine sahip olduğu anlamına gelen *"Allah, Meryem oğlu Mesih'tir."* şeklindeki sözlerine yönelik bir reddiyedir. Ayette vurgulanan gerçek şudur:

İsa Peygamber (a.s) kendisinden önce ölen diğer Allah resullerinden farklı biri değildir. Onlar, Allah'ın mesajını tebliğ etmekle görevlendirilmiş birer insandı. Yüce Allah dışında Rab olmaları söz konusu değildi. İsa Peygamberin annesi de yüce Allah'ın ayetlerini tasdik eden, özü-sözü doğru bir insandı.

İsa Peygamberle annesinin her ikisi de, öbür insanlar gibi yemek yerlerdi. Yemek yemek ve bunu izleyen eylemler, mümkünlük ve yaratılmışlığın ilk belirtisi olan muhtaç olmaya dayanır. Buna göre İsa Peygamber mümkünden doğmuş bir mümkündü. Annesi aracılığı ile yaratılmış, peygamber olan bir kuldu. Her ikisi de Allah'a kulluk ederler, ihtiyaçlarını karşılama peşinde koşarlardı. Dolayısıyla rab olması söz konusu değildi.

Hıristiyanların ellerindeki İncil'lerde bu gerçek itiraf ediliyor. Bu kitaplar Meryem'in Allah'a inanan, O'na kulluk eden bir bakire olduğunu, İsa Peygamberin insandan türemiş bir insan olarak ondan doğduğunu, İsa Peygamberin öbür peygamberler gibi Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir peygamber olduğunu, kendisinin ve annesinin sıradan insanlar gibi yiyip içtiklerini açıkça dile getiriyorlar.

Bu saydıklarımız çeşitli İncil'lerde açıklanan hususlardır. Bunlar İsa Peygamberin (a.s) bir kul ve peygamber olduğunu kanıtlayan delillerdir.

Bu ayetin İsa Peygamber ile birlikte annesinin de ilâhlığını reddetmeyi amaç edinmiş olması da mümkündür. Nitekim ileride okuyacağımız *"Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tan-*

rı edinin' dedin?" (Mâide, 116) ayetinden Meryem'i, İsa gibi ilâh sayanlar olduğu anlaşılıyor.

Ayetin maksadı, Hıristiyanların ilim ve din adamlarını ilâh edindikleri tarzda Meryem'i de ilâh edindiklerini ifade etmek de olabilir. Bu ilâh edinme, Meryem'e ve din adamlarına diğer insanlardan daha çok saygı ve bağlılık göstermek anlamındadır.

Her neyse bu duruma göre ayet, İsa Peygamber ile annesinin ilâhlığını birlikte reddediyor. Bunun için İsa Peygamberin diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğunu, annesinin Allah'ın ayetlerine inanan, özü-sözü doğru bir kadın olduğunu ve her ikisinin de sıradan insanlar gibi yiyip içtiklerini açıklıyor ki, bunların tümü ilâhlıkla çelişen niteliklerdir.

"Ondan önce birçok peygamber gelip geçmiştir." ifadesinde peygamberlerin Hz. İsa'dan önce göçtükleri, yani öldükleri belirtiliyor. Bu da onun tıpkı öbür peygamberler gibi ölebilecek ve yaşayabilecek bir insan olduğuna yönelik delilleri pekiştirmektedir.

"Bak, biz onlara ayetleri nasıl açık açık anlatıyoruz ve sonra bak, onlar (bu ayetlerden) nasıl çevriliyorlar!" Hitap, Peygambere (s.a.a) yöneliktir ve hayret ettirme maksadı taşımaktadır. Yani, bizim onlara ayetleri, delilleri açıklama tarzımıza hayret et. En açık ayeti, en belirgin tarzda açıklıyoruz ve bu ayet onların İsa Peygamberin ilâhlığı ile ilgili iddialarının boşluğunu, dayanaktan yoksun oluşunu kanıtlıyor.

Ayrıca, onların bu ayetler üzerinde düşünmekten nasıl yüz çevirdiklerine, bunlardan yüz çevirip de nereye yönelmek istediklerine ve bu ayetlerin iddialarının asılsızlığından ibaret olan sonuçlarını niçin düşünmediklerine de hayret et.

"De ki: 'Allah'ı bırakıp size ne zarar ve ne yarar dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere mi tapıyorsunuz?' Oysa Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir." Tarihin en eski çağlarından beri insanlar arasında bir ilâha tapma eğilimi egemendi. Bu eğilim özellikle sıradan halk kitleleri arasında barizdi. Bu kitlelerin çoğunluğu putlara tapardı. Tarihî araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, halk kitleleri bu ilâhlara kendilerinden kötülüğü gidermeleri ve kendilerine fayda sağlamaları için tapıyorlardı. Allah'a sırf Allah olduğu için kulluk edenler, sadece peygamberler ve onların ümmetleri içindeki Allah'a bağlı

seçkinlerdi.

İşte bundan dolayı yüce Allah, Peygambere, onlara sıradan insanların eğilimleri doğrultusunda hitap etmesini emrediyor. Onların Allah'a kulluk etmekteki sade fıtrî beklentilerine karşılık vermesini öneriyor. Tıpkı putperestlere hitap ederken kullandığı dili kullanıyor. Onlara hatırlatıyor ki, insanı Rabbe ibadet etmeye zorlayan faktör, iyiliğin ve kötülüğün, faydanın ve zararın dizginlerinin Rabbin elinde olduğunu inancıdır. İnsan, zararın ve faydanın maliki olduğu için Rabbe kulluk eder. İnsan ona kulluk etmekle zarardan korunmayı ve faydayı elde etmeyi bekler.

Allah'ın dışındaki bütün sözde ilâhlar zararı önleme ve fayda sağlama adına hiçbir güce sahip değildirler. Çünkü o sözde ilâhlar kesinlikle Allah'ın mülkünün bir parçasıdırlar ve öz güçten yoksundurlar. O hâlde nasıl olur da, onlara kulluk sunulabilir ve hem onların, hem diğer bütün varlıkların maliki olan Allah'a yöneltilen kulluğa onlar da ortak edilir?!

Buna göre, kulluğun sırf Allah'a yöneltilmesi, O'na bu konuda başka ortak koşulmaması gerekir. Çünkü işitmek ve karşılık vermek sırf O'na mahsustur. Bu sıfatla O, sıkıntıya düşenlerin kendi dergâhına yönelttikleri çağrıları işitir ve onlara karşılık verir. Sırf O'dur ki, kullarının ihtiyaçlarını bilir, onlardan gafil kalmaz ve onlarla ilgili yanlışlık yapmaz. O'nun dışındaki sözde ilâhların bu niteliklere sahip olması söz konusu değildir. O sözde ilâhlar sadece Allah'ın verdiği şeylere sahiptirler ve Allah'ın kendilerine bağışladığı güç oranında güçlüdürler.

Bu açıklamadan şunlar ortaya çıkıyor:

1- Her ikisi de İsa Peygamberin ve annesinin mümkün (varlığı zorunlu olmayan) ve muhtaç kullar oldukları mukaddimesine bağlı olmakla birlikte bu ayetin içerdiği delil bir önceki ayetin içerdiği delilden farklıdır. Bir önceki ayetin delili şuydu: İsa Peygamber ve annesi iki muhtaç insan ve Allah'a itaatkâr iki kuldurlar. Bu durumda olan birinin tapılan ilâh olması söz konusu olamaz. Bu ayetin delili ise şudur: İsa Peygamber sonradan yaratılmış, muhtaç bir varlıktır; kendisi Allah'ın mülküdür, zarar ve yarar dokundurma gücüne sahip değildir. Bu durumda olan kimsenin Allah dışında ilâh olması ve tapınılması söz konusu olamaz.

2- Bu delil, bir ilâha tapan sıradan insanın amacı bakımından basit anlayışın ve sade aklın kavrayabileceği niteliktedir. Böylesine sıradan bir insan, zararı gidermek ve fayda elde etmek için ilâh edinip ona tapar. Bu güç ise, Allah'ın tekelindedir. Başka hiçbir varlık bu güce sahip değildir. O zaman Allah'tan başkasına tapmanın hiçbir amacı kalmıyor. O hâlde insanın Allah'tan başkasına tapmayı reddetmesi gerekir.

3- *"Size ne zarar ve ne yarar dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere..."* ifadesinde, İsa Peygamber akıl sahibi bir varlık olduğu hâlde, akıl sahipleri için kullanılan "men=kimseler" edatı değil, aklı olmayan varlıklar için kullanılan "ma=şeyler" edatına yer verilmesinin sebebi şudur:

Bu delil, akıl sahibi olmayan şeylere tapan putperestler için de gündeme getiriliyor. İsa Peygamberin akıl sahibi bir varlık olması, delilin eksiksiz olmasını etkileyecek bir faktör değildir. Bu delil, Allah dışında tapılan bütün muhtemel ilâhlar hakkında eksiksizdir.

Üstelik, Allah dışındaki varlıklar akıl sahibi de olsalar, vücutlarının diğer yetenekleri ve organları gibi, akılları ve bilinçleri kendilerinden değildir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın dışındaki taptıklarınız tıpkı sizin gibi birer kuldurlar. Eğer onlarla ilgili düşünceniz doğru ise çağırın onları da size karşılık versinler bakalım. Onların yürüyecek ayakları mı var? Tutacak elleri mi var? Görecek gözleri mi var? Yoksa işitecek kulakları mı var? De ki: Allah'a ortak koştuğunuz şeyleri yardıma çağırın, sonra hiç göz açtırmadan bana tuzak kurun."* (A'râf, 195)

Ayrıca, *"ne zarar ve ne fayda"* ifadesinde zarara faydadan önce yer verilmesinin sebebi, yukarıda değindiğimiz sade fıtratın mantığına ve tercihine uygun bir sıralama yapmaktır. Çünkü insan doğası gereği, sahip olduğu nimetleri, elinde olduğu sürece kendi malı olarak görür. Ne yok olabileceklerini düşünür ve ne elinden gittikleri takdirde duyacağı elemi tasavvur edebilir. Fakat fiilen karşılaştığı zarar ile elinden kaçırdığı için acısını yaşadığı kayıp nimetler ile ilgili durum böyle değildir. O zaman fıtrat, insanı bu zararı ve kaybı telafi edecek ve kendisine fayda getirecek bir ilâha sığınması için uyarır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"İnsanın başına bir sıkıntı gelince yatarken, otururken ve ayak-

tayken bize yalvarır. Fakat sıkıntısını giderdiğimizde başına gelen sıkıntıdan dolayı bize hiç yalvarmamış gibi olur." (Yûnus, 12) *"Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra insana bir rahmet tattırırsak, 'Bu benim hakkımdır.' der."* (Fussilet, 50) *"İnsana bir nimet verdik mi yüz çevirir, yan çizer. Fakat ona bir kötülük dokununca yalvarır durur."* (Fussilet, 51)

Bundan şu sonuç çıkıyor: Sıkıntıyla karşılaşmak, fayda elde etmeye göre insanı inandığı ilâha saygı göstermeye, ona kulluk etmeye daha kuvvetle sevk eden bir faktördür. İşte bundan dolayı yüce Allah, *"size ne zarar ve ne fayda dokundurma gücüne sahip olmayan şeylere"* ifadesinde zarara menfaatten önce yer vermiştir.

Buna benzer ayetlerde de aynı sıranın gözetildiğini görüyoruz. Şu ayette olduğu gibi: *"Müşrikler Allah'ı bir yana bırakarak hiçbir şey yaratamayan, kendileri birer yaratık olan, kendilerine ne zarar ve ne fayda dokundurma gücü bulunmayan, ölüm, yaşama ve yeniden dirilme kendi ellerinde olmayan ilâhlar edindiler."* (Furkan, 3)

4- *"De ki: Allah'ı bırakıp..."* ayeti bütünü ile, kulluğu sırf Allah'a yöneltmenin, bu konuda O'na başkasını ortak koşmamanın gereğine delildir. Bu delil, aşağıdaki şekilde özetleyeceğimiz iki delile çözümlenir:

[1-] İlâh edinmek ve Rabbe kulluk etmek, zararı gidermek ve faydayı elde etmek maksadı ile yapılır. Buna göre, kendisine kulluk sunulan ilâhın buna gücünün yetmesi gerekir. Bu konuda hiçbir şeye gücü yetmeyen sözde ilâhlara kulluk sunmak akıl kârı değildir.

[2-] Yüce Allah ise işitendir, dergâhına yöneltilen çağrıya kulak verir; ihtiyacın mahiyetini bilendir, bilmemek O'nun için söz konusu değildir. Fakat O'nun dışındaki varlıklar böyle değildir. O hâlde O'na hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk sunulması gerekir.

"De ki: Ey Ehlikitap, dininizde haksız yere aşırılığa kapılmayın." Peygambere (s.a.a) yönelik bir başka hitaptır. Bu hitapta Allah ona, kendilerine kitap verilenleri dinleri konusunda aşırılıklara kapılmamaya çağırmasını emrediyor. Kendilerine kitap verilenlerin, özellikle de Hıristiyanların bu hastalığa kapıldıkları görülür. Sınırı aşarak ifrata kaçan kimseye "galî" ["gulüv" kökünden ism-i fail] denir. Bunun tefrit tarafındaki karşıtına da [ihmalkâr, ağır davranan anlamında] "kalî" denir.

Yüce Allah'ın indirdiği kitapların açıkladıkları din, tevhidi emreder, Allah'a ortak koşmayı reddeder, Allah'a ortak koşmayı yasaklar. Kendilerine kitap verilenler, Yahudi ve Hıristiyan kesimleri ile genel olarak bu hastalığa yakalanmışlardır. Gerçi bu konuda Hıristiyanların durumu daha vahim, daha fecidir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yahudiler, 'Üzeyr, Allah'ın oğludur.' dediler. Hıristiyanlar da, 'Mesih, Allah'ın oğludur.' dediler. Bunlar, onların ağızlarında geveledikleri (dayanıksız) sözlerdir. (Böyle demekle) daha önceki kâfirlerin sözlerine özeniyorlar. Allah kahretsin onları! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar! Onlar Allah'ı bir yana bırakarak âlimlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i ilâh edindiler. Oysa onlara sadece kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha tapmaları emredilmişti. O, onların koştukları sözde ortaklardan uzaktır."* (Tevbe, 30-31)

Gerçi bugünün Yahudilerinin Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu söyledikleri görülmüyor. Fakat ayet, indiği asırda onların bu sözü söylediklerine tanıklık ediyor.

Anlaşılan, bu onursal bir unvandı. Üzeyr, Yahudilere hizmet etmişti. Babil esaretinden sonra tekrar Urşelim'e (Beyt'ül-Makdis'e) dönmelerine yardımcı olmuştu. Buhtunnussar istilası sırasında kaybolan Tevrat'ı tekrar toplamıştı. Bu hizmetlerinin karşılığı olarak ona onursal bir unvan olarak Allah'ın oğlu unvanını vermişlerdi. Tıpkı günümüz Hıristiyanlarının babalığı onursal bir unvan olarak kullandıkları ve papalara, patriklere ve keşişlere baba dedikleri gibi. (Pap ve papa, baba demektir.) Nitekim yüce Allah, *"Yahudiler ve Hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz.' dediler."* (Mâide, 18) buyuruyor.

Hatta ikinci ayet, yani *"Onlar Allah'ı bir yana bırakarak âlimlerini, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa Mesihi ilâh edindiler."* (Tevbe, 31) ifadesi, buna delâlet ediyor bile. Çünkü burada İsa Peygamberin adı geçiyor, fakat Üzeyr'in adı geçmiyor. Dolayısıyla ayet, onun *"alimlerini, rahiplerini"* ifadesinin kapsamına girdiğine, onların âlimlerine olduğu gibi Üzeyr'e de Allah'ın oğlu unvanını verdiklerine delâlet ediyor. Yukarıda söylediğimiz gibi bu arada özellikle Üzeyr'in adını anmalarının sebebi, ona kendilerine yaptığı hizmetlerinden dolayı özellikle teşekkür etmek istemiş olmalarıdır.

Sözün kısası; Yahudilerin ve Hıristiyanların peygamberlerini,

âlimlerini ve rahiplerini ilâh yerine koyarak onlara karşı Allah'tan başkasına karşı sergilenmesi caiz olmayan bir huzu sergilemeleri, dinleri konusunda saplandıkları bir aşırılıktır ki Allah, Peygamberinin dili ile onlardan buna son vermelerini istiyor.

Dinde aşırılığın "haksızlık"la kayıtlandırılması -ki aşırılık mutlaka haksız olur- pekiştirme amacını taşır. Ayrıca aşırılığın kaçınılmaz sonucunu aşırılıkla birlikte zikretme (lâzımı melzumla birlikte zikretme) isteğine dayanır. Böylece uyarıya muhatap olanların bu gerçeği göz ardı etmemeleri amaçlanmıştır. Çünkü aşırılığa düşenler aşırılığa düşerlerken bu gerçeği göz ardı etmiş veya göz ardı etmiş gibi davranmışlardı.

Baba unvanını bütün maddî ve cismanî noksanlıklarından soyutlayarak sırf yoktan var edici ve yetiştirici anlamında her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah'a ıtlak etmenin, aynı şekilde oğul kelimesini analitik soyut anlamında (Allah'ın yaratıklarından biri hakkında) kullanmanın aklen hiçbir engeli olmasa da şeriat buna izin vermez. Çünkü yüce Allah'ın isimleri sayılı ve belirlidir. Eğer O'na değişik isimler takmak serbest olursa, bundan birçok sakıncalar doğar.

Yahudiler ve Hıristiyanların özellikle de Hıristiyanların kilise önderlerinin baba ve oğul unvanlarını Allah ile irtibatlandırmalarından yüz yıllar boyunca doğan ve günümüzde de etkisini sürdüren sakıncalar bu konuda yeterli bir örnektir.

"Ve önceden sapıtmış, birçoklarını saptırmış ve düz yoldan şaşmış olan bir kavmin keyfî isteklerine uymayın." Ayetin akışından anlaşıldığına göre burada nefsani isteklerine uyulması yasaklanan kavimden maksat, kendilerine uyulan, görüşlerine ve emirlerine itaat edilen kimselerdir. Buna göre, bunların sapıtmış olmaları, kendi görüşlerine bağlılıkları yüzünden olurken birçoklarını saptırmış olmaları da başkalarının onlara uymaları yolu ile gerçekleşmektedir. Düz yoldan şaşmış olmaları ise, kendi sapmalarının ve başkalarını saptırmalarının sonucudur. Bu, sapıklık üstüne sapıklıktır.

Yine ayetin akışından anlaşıldığına göre, bu kavimden maksat putperestlerdir. Çünkü ayetin akışından anlaşılan, sadece Peygamberimizin (s.a.a) zamanındaki Ehlikitab'a değil, bütün zamanların Ehlikitabına yöneliktir. Eğer hitap sadece Peygamberimizin zamanındaki Ehlikitab'a yönelik olsaydı, ayetin sonraki Ehlikitab'a eski atalarına uyma-

yı yasakladığı düşünülebilirdi. [Fakat hitap bütün zamanların ki-tap ehline yönelik olduğu için uyulmaması istenenlerin putperestler olduğu sonucu çıkıyor.]

"Yahudiler, 'Üzeyr, Allah'ın oğludur' dediler. Hıristiyanlar da 'Mesih, Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar onların ağızlarında geveledikleri (dayanaksız) sözlerdir. (Böyle demekle) daha önceki kâfirlere özeniyorlar." (Tevbe, 30) ayeti de bu ihtimali güçlendirmekte, hatta ona delil oluşturmaktadır.

Böylece burada, Kur'ân'ın işaret ettiği bir tarihî analiz gerçeği ile karşı karşıyayız. Bu tarihî gerçek şudur: Babalık ve oğulluk gibi sapık dogmalar Yahudilerin ve Hıristiyanların inanç sistemlerine kendilerinden önce yaşamış putperestler tarafından sızmıştır. Bu kitabın üçüncü cildinde Âl-i İmrân suresinde yer alan Hz. İsa ile ilgili hikâyelerin incelenmesi sırasında bu görüşün, Hind ve Çin'deki Brahman ve Budist putperestlerin sözleri ve görüşleri arasında yer aldığını belirtmiştik. Eski Mısırlılar ile diğer putperestler arasında da bu tür sapık görüşlere rastlanmıştır. Ne var ki bu görüş, kitaplı dinlere kendi davetçilerinin eliyle dinî bir kılıfa sokularak sızdırılmıştır. Böylece tevhit dini ismini taşıyan bir putperestlik ortaya çıkmıştır.

"İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi... Yaptıkları ne kötü bir şeydi!" Bu ayetlerde, İsrailoğullarından kâfir olanların kendi peygamberlerinin dili ile lânetlendiği bildiriliyor. Burada, bu ayetlerde Allah'ın kâfir olduklarını bildirdiği Yahudilere yönelik bir tariz vardır. Onların kendi peygamberlerinin bedduası ile lânetlendikleri belirtiliyor. Buna gerekçe olarak da, onların kendi peygamberlerine karşı gelmeleri ve sürekli Allah'ın sınırlarını çiğnemeleri gösteriliyor. *"Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı."* ifadesi, *"ve sınırları çiğniyorlardı."* ifadesinin açıklaması mahiyetindedir.

"Onların çoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün..." Bu ifade, onların Allah'ın koyduğu sınırları çiğnediklerini gös-teren somut bir örnek veriyor. Çünkü onlar eğer gerçek anlamda dinlerine değer verselerdi, ona bağlı olurlar ve onun çizdiği sınırları çiğnemezlerdi. Bunun gereği tevhit inancına bağlı olanları dost edinip Allah'ı inkâr edenlerden uzak durmalarıdır. Çünkü bir toplumun kutsal değerlerinin düşmanları aynı zamanda o toplumun da düşmanlarıdır. Eğer o top-

lum, kutsal değerlerinin düşmanlarını sever, dost edinirse bu tutum, o toplumun kutsal değerlerinden yüz çevirdiğini, onlardan koptuğunu gösterir. Çünkü düşmanın dostu düşmandır. Bunun arkasından onlar, *"Kendilerinin kendileri için hazırladıkları şey, ne kötüdür."* ifadesi ile yeriliyorlar.

Kendileri için hazırladıkları şeyden maksat, nefislerinin arzusuna uyarak kâfirleri dost edinmektir. Bu davranışın karşılığı ve cezası şu oldu: *"Allah onlara gazap etmiş ve sürekli azapta kalıcıdırlar."* Bu ayette davranışın sonucu ve cezası davranışın kendisi yerine konmuştur. Bununla da adamların bu davranışı yapmakla sanki bu davranışın cezasını kendileri gerçekleştirmiş, hazırlamış oldukları vurgulanıyor.

"Eğer onlar Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları (kâfirleri) dost edinmezlerdi. Fakat onların çoğu fasık (yoldan çıkmış) kimselerdir." Yani, şu kendilerine kutsal kitap verilenler Allah'a, Muhammed Peygambere (s.a.a) ve ona indirilen kutsal kitaba veya örneğin kendi peygamberleri Musa'ya ve örneğin ona indirilen Tevrat'a inansalardı, o kâfirleri dost edinmezlerdi. Çünkü iman, diğer sebepleri etkisiz hâle getirir. Fakat onların çoğu fasık, yani iman etmemekte inatla direnen kimselerdir.

Tefsirciler bu ayet için başka bir yorum tarzını muhtemel görmüşlerdir. Buna göre, "kanû" ve "yuminûne" fiillerindeki zamirler ile "ittehazûhum" ifadesindeki "hum" zamiri, (bir önceki ayetteki) "ellezî-ne keferû=kâfirleri" ibaresine dönüktür. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: "Eğer Ehlikitab'ın dost edindiği o kâfirler Allah'a, Peygambere ve Kur'ân'a inansalardı, Ehlikitap onları dost edinmezdi. Onları dost edinmelerinin sebebi, onların kâfir olmasıdır." Bu yorum tarzı haddi zatında sakıncasız olsa da *"Fakat onların çoğu fasık (yoldan çıkmış) kimselerdir."* ifadesindeki söz akışı değişmesi ile uyuşmaz.

"İnsanlar arasında müminlere düşmanlıkta en şiddetli olanların, Yahudiler ve Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Müminlere sevgice en yakın olanların da, 'Biz Hı-ristiyanız' diyenler olduğunu görürsün." Daha önceki ayetlerde genel olarak Ehlikitab'ın ortak kötülükleri ile bunların bazı kesimlerinin özel kötülükleri açıklanmıştır. Meselâ Yahudilerin *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* şeklindeki ve Hıristiyanların, *"Allah Meryem oğlu Mesih'tir."* biçimindeki sözleri hatırlatılmıştır.

Bu ayetlerde ise, bu iki gruptan her birinin müminlere ve müminlerin dinlerine karşı takındıkları özel tavırlarına dikkat çekilmiş, bunların tutumlarına müşriklerin tutumu da eklenmiştir. Böylece Müslüman olmayan ümmetlerin İslâm ile aralarındaki yakınlık ve uzaklık konusu hakkında son söz söylenmiştir.

Bu son söz şudur: Hıristiyanlar, bu ümmetlerin sevgice Müslümanlara en yakın olanı ve İslâm'ın hak çağrısına kulak vermeye en yatkın olanıdırlar.

Hıristiyanların, Müslümanlara en çok sempati besleyen kesim olarak sayılmalarının gerekçesi, bir sonraki *"Peygambere indirileni işittikleri zaman, gerçeği tanımalarının sonucu olarak gözlerinden yaşlar akarken..."* ayetinde anlaşılacağı üzere bunların arasında Peygambere (s.a.a) iman edenlerin bulunmasıdır. Fakat eğer bir grup Hıristiyan'ın iman etmiş olması onların bütünü hakkındaki bu iyimser yaklaşımı haklı çıkarabilseydi, Yahudilerin ve müşriklerin de Hıristiyanlar gibi sayılmaları ve onlar için de aynı iyimser yaklaşımın benimsenmesi gerekirdi. Çünkü Yahudilerden bir grup da Müslüman olmuştu. Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi. Arap müşriklerinin bir bölümü de Müslüman olmuştu. Üstelik bunlar o günkü Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturuyorlardı.

O hâlde Hıristiyanlara, *"Peygambere indirileni işittikleri zaman..."* ayeti gibi bir ifade ile özellik tanınıp Yahudiler ile müşriklere böyle bir özellik tanınmaması, Hıristiyanların İslâm çağrısını güzel bir şekilde karşıladıklarını ve Peygamberin davetine icabet ettiklerini gösterir. Oysaki onlar dinlerine bağlı kalıp cizye vermek ile İslâm'ı kabul etmek veya savaşmak şıkları arasında serbest bırakılmışlardı.

Ama müşriklerin durumu böyle değildi. Onlardan kabul edilebilecek tek davranış, İslâm çağrısını kabul etmekti. Bu yüzden onlardan çok kişinin iman etmesi, bu çağrıyı güzel bir şekilde karşıladıklarını göstermez. Üstelik onların Peygamberimize (s.a.a) çektirdikleri eziyetler, Müslümanlara yaptıkları baskılar ve kabalıklar bilinmektedir.

Yahudiler de öyle. Onlar da tıpkı Hıristiyanlar gibi dinlerine bağlı kalıp Müslümanlara cizye verme arasında serbest bırakıldıkları hâlde Müslümanlara tepeden bakmayı sürdürdüler, taassuplarını pekiştirdiler, hilelere ve entrikalara başvurdular, verdikleri sözleri çiğnediler, Müslümanlara karşı hep fırsat kolladılar, onlara hep ıstırap ve acı tat-

tırdılar.

Hıristiyanlar ile Peygamberimiz (s.a.a) ve İslâm çağrısı arasındaki bu yakınlık ve buna karşılık Yahudiler ile müşriklerin sergiledikleri serkeşlik ve taassup Peygamberden sonra da aynen devam etti. Daha sonraki yüzyıllarda birçok Hıristiyan grup İslâm'ın çağrısını kabul ederken Yahudiler ile putperestlerden Müslüman olanlar az sayıda kaldılar. Bu kesimlerin ayette sözü edilen özelliklerini tarih boyunca sürdürmeleri Kur'ân'ın onlar hakkındaki hükmünün doğruluğunu kanıtlamaktadır.

Bilindiği gibi, *"İnsanlar arasında müminlere düşmanlıkta en şiddetli olanların..."* ayeti, genel bir kuralı özel bir hitap çerçevesinde ifade ediyor. Bunun benzeri, daha önceki *"Onların çoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün."* ve *"Onların çoğunun günaha... koştuklarını görürsün."* ayetleridir.

"Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır." Ayette geçen "kıssîs" kelimesi "keşiş" kelimesinin Arapçalaştırılmış biçimidir. Yine ayette yer alan "ruhban" kelimesi "rahib" kelimesinin çoğuludur, bazen tekil olarak da kullanılır. Ragıp İsfahanî şöyle diyor:

"Rehbet ve Ruhb, sakınmayla birlikte olan korku demektir... Terehhub, tapınma demektir. Rehbaniyet (ruhbaniyet), aşırı korkudan kaynaklanan tapınmada çok ileri gitmek anlamına gelir. Yüce Allah *'Onların uydurduğu rehbaniyet...'* diye buyurmuştur. 'Ruhban' kelimesi hem çoğul, hem de tekil olarak kullanılır. Onu tekil olarak kullananlar çoğulunu 'rehabîn' şeklinde getirirler." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Yüce Allah, Hıristiyanların müminlere en çok yakınlık gösteren, en fazla sempati besleyen kesim olmalarını, Yahudilerde ve putperestlerde bulunmayan şu üç sebep ile izah ediyor: 1) Hıristiyanlarda âlimler vardır. 2) Hıristiyanlarda rahipler ve zahitler vardır. 3) Hıristiyanlar büyüklük taslayan ve başkalarını hor gören bir kesim değildirler. Bunlar onların mutluluğu elde etmeye hazırlıklı olmalarının anahtarlarını oluştururular.

Söylemek istediğimiz şudur: Dinî hayatın mutluluğu, ilme dayalı salih amel ile gerçekleşir. Başka bir deyişle bu mutluluk, hakkın kabul edilmesi ve buna uygun amellerin yapılması demektir. Bunun için di-

nin hakikatinin yani hak dinin idrak edilmesini sağlayacak bilgiye ihtiyaç vardır.

Hakka uygun amel etmeye hazır hâle gelmek için hakkı idrak etmek tek başına yeterli değildir. İnsanın nefsindeki iyi amel yapmayı engelleyen niteliğin de ortadan kalkması gerekir. Bu engel, taassup ve benzeri sebeplerle büyüklük taslayarak haktan yüz çevirmektir. İnsan eğer faydalı bilgi ile donanır ve hakka karşı büyüklük taslamayı bırakıp hakka karşı insaflı davranmayı ilke edinirse, hak uyarınca amel etmeye hazır hâle gelir.

Yalnız bunun için ortamın buna ters olmaması şarttır. Çünkü ameller ve davranışlarda ortamın davranışa uygunluğunun etkisi büyüktür. Toplumun genelinin bütünü birtakım davranışları benimsemesi, fertlerini onlara uygun şekilde yetiştirmesi ve fertlerin bu kalıplaşmış davranışları gelenek hâline getirerek nesilden nesile aktarması durumunda, bu davranışlar mutluluğu bozan zararlı davranışlar olsa bile, fertler bunların üzerinde düşünmeye, onları irdelemeye ve onlardan kurtulmaya fırsat bulamaz.

Yararlı davranış kalıpları için de aynı şey söz konusudur. Eğer yararlı ve iyi işler bir toplumda yerleşirse, fertlerin onları bırakması zor olur. Nitekim "Alışkanlık, ikinci bir tabiattır." denmiştir. Bundan dolayı bir ferdin eskiye aykırı ilk davranışı yapması son derece zordur. Aynı zamanda bu ilk aykırı davranış, ferde böyle yapmanın mümkün olduğunu gösterir. Sonra bu aykırı davranışın her tekrar edilişi, işi kolaylaştıran ve zorluğun oranını düşüren yeni bir adım olur.

Bu nedenle insan, herhangi bir davranışın yararlı ve hak olduğunu kavrayıp hakka karşı gelip büyüklük taslama duygusunu yenerek içindeki inatı söküp attığında, onun için en etkili destek, bir başkasının o davranışı yaptığını görmek ve böylece kendisinin aynı davranışı yapabileceğini anlamaktır.

Bundan şu anlaşılıyor: Bir toplumun hakkı kabul etmeye hazır hâle gelebilmesi için öncelikle hakkı bilen ve öğreten âlimlere sahip olması gerekir. Arkasından hakka uygun davranan öncü kişilerin bulunması gerekir. O sayede sıradan halk, o davranışın yapılabileceğini kavrar ve güzel olduğunu görür. Bunların yanı sıra sıradan halkın, hak ortaya çıktığında ona boyun eğmeye, ondan yüz çevirmemeye alışması gerekir.

İşte bundan dolayı yüce Allah, Hıristiyanların dinin hak çağrısını kabul etmeye yakın olmalarının gerekçesi olarak onların arasında keşişler ile rahiplerin bulunmasını ve onların büyüklük taslamadıklarını gösteriyor. Buna göre onların arasında kendilerine hakkın ve dinî bilgilerin önemini sürekli olarak sözle hatırlatan ilim adamları bulunduğu gibi onlara Rablerinin yüceliğini, dünyevî ve uhrevî mutluluklarının önemini amelleri ile hatırlatan rahipler de vardır. Ayrıca onlar hakkı kabul etmeyi engelleyen serkeşlikten de uzaktırlar.

Yahudilere gelince, gerçi onların arasında da bilgi sahibi din adamları vardır. Ama onlar serkeş ve gururludurlar. İnatları ve kendilerini üstün görmeleri, hakkı kabul etmeye hazır hâle gelmelerine imkân vermiyor.

Müşriklere gelince, onlar hem ilim adamlarından ve zahit kişilerden yoksundurlar, hem de kendini beğenmişlik illetinin pençesindedirler.

"Peygambere indirileni (Kur'ân'ı) işittikleri zaman, gerçeği tanımalarının sonucu olarak gözlerinden yaşlar akarken onların şöyle dediklerini görürsün..." "Fâzet'il-aynu bi'd-dem'i" demek, "Gözden yaşlar boşandı." demektir. "Min'ed-dem'i" iba-resindeki "min" edatı başlangıç, "mim-ma" ibaresindeki kaynak, "min'-el-hakkı" ibaresindeki ise, açıklama anlamı taşır.

"Rabbimizin bizi iyi kullar arasına katacağını umarken Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin inanmayalım?" Bu ayette yer alan "yudhilena" fiili "ca'l" anlamını içeriyor gibidir. Bu yüzden "maa" edatı aracılığı ile müteaddi (geçişli) fiil yapılmıştır. Ayetin anlamı "Rabbimizin bizi salihlerle beraber kılarak bizi onların arasına katacağını umarken..." şeklindedir.

Hıristiyanların bize Allah tarafından nakledilen bu davranışları ve sözleri onların müminlere daha çok sempati duydukları yolundaki ilâhî açıklamayı doğruluyor. Ayrıca bu davranışları ve sözleri, aralarında faydalı bilgi ile iyi amellerin bulunduğuna ve hakka boyun eğmiş insanlar olduklarına kesinlik kazandırıyor. Çünkü onların arasında keşişler ve rahipler vardı ve onlar büyüklük taslamıyorlardı.

"Böylece Allah onları bu sözlerinden dolayı... ödüllendirdi. Bu, iyi kulların mükâfatıdır. Kâfir olup... onlar cehen-nemliktirler." "İsâbe" karşılık vermek, ödüllendirmek demektir. İlk ayette onların

mükâfatı, ikinci ayette ise, onlara ters düşenlerin cezası anlatılıyor. Bu anlatımda bütün şıklar karşıtlık ilkesi gözetilerek ele alınmıştır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Maani'l-Ahbar adlı eserde İmam Rıza'dan (a.s), onun da atalarından naklettiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: *"Her ikisi de yemek yerlerdi,* ifadesinin anlamı, her ikisi de ayak yoluna giderdi, şeklindedir."

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de merfu olarak aktarılmıştır. [c.1, s.335, h:159]

el-Kâfi adlı eserde Ebu Ubeyde el-Hazzâ'ya dayanılarak verilen bilgiye göre, İmam Sadık (a.s) *"İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi."* ifadesi hakkında şöyle buyurdu: "Domuz kılığına sokulanlar Davud'un diliyle, maymun kılığına sokulanlar Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler." [c.8, s.200, h:240]

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Kummî ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de de İmam Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir.[1] Ehlisünnet kanalıyla Mucahid'den, Katade'den ve başkalarından nakledilen bir rivayete göre "Maymun kılığına sokulanlar Davud'un diliyle, domuz kılığına sokulanlar ise Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendiler." şeklindedir. İleride görüleceği üzere bazı Şiî kaynaklı rivayetler de bu rivayetle aynı içeriği taşıyor.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre, İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "İyle halkı Cumartesi avlanma yasağını çiğnediğinde Davud Peygamber onlara lânet etti. Onların yasağı çiğnemeleri onun zamanına rastlamıştı. Davud Peygamber, 'Allah'ım, onlara lâneti cübbe gibi ve iki belin iki yakasını saran kuşak gibi giydir' dedi. Allah da onları maymuna dönüştürdü. Hz. İsa ise kendilerine gökten yemek sofrası indiği hâlde arkasından kâfir olanlara lânet etti. Onlar zorba hükümdarları dost ediniyorlar ve dünya menfaati elde edebilmek için onların ihtiraslarını güzel gösteriyorlardı."

Ben derim ki: Kur'ân, Cumartesi yasağını çiğneyen Yahudilerin

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.335, h:210]

maymuna dönüştürüldüklerini doğruluyor. Şu ayetler bunun delildir: *"İçinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri elbette bilmişsinizdir. Onlara, "Aşağılık maymunlara dönün.' dedik."* (Bakara, 65) *"Onlara deniz kıyısındaki kasabanın halkından sor. Hani onlar Cumartesi yasağını çiğniyorlardı. Çünkü Cumartesi günü onlara akın akın balık geliyordu. Fakat diğer günlerde onlara balık gelmiyordu... Hani o kasabalılardan bir grup 'Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?' dedi de öğüt verenler, 'Rabbinize karşı bir mazeretimiz olsun ve belki onlar sakınırlar.' dediler... Sakındırıldıkları kötülüğü ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, 'Aşağılık maymunlar olun.' dedik."* (A'râf, 163-166)

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Abd b. Humeyd, Ebu'ş-Şeyh, Taberanî ve İbn-i Mürdeveyh aracılığı ile İbn-i Mesud'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "İsrailoğulları günah işleyince âlimleri onları tazir yolu ile sakındırdılar. Sonra daha dün günah işlememişler gibi onlarla oturdular, yiyip içtiler. Yüce Allah bu durumu görünce onların kalplerini birbirine benzetti ve peygamberlerden birinin diliyle hepsine lânet etti."

Sonra Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Vallahi, ya iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız ve onların hakka boyun eğmelerini sağlarsınız veya Allah kalplerinizi birbirine benzetir ve size İsrailoğulları gibi lânet eder."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Abd b. Humeyd aracılığı ile Muaz b. Cebel'e dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Hediyeleri hediye oldukları sürece alın. Eğer verilen şey dininizden bir rüşvet ise onu almayın. Fakirlik ve korku sizi bunu kabul etmeye itmesin. Yecucoğulları gelmiştir artık. İslâm çarkı ise, dönmeye devam edecek. Kur'ân çarkı ne yönde dönerse, siz de o yönde dönün. Kur'ân ile sultanın savaşacağı ve birbirlerinden ayrı düşecekleri günler yakındır. Başınıza öyle hükümdarlar geçecek ki, sizin için başka ve kendileri için başka hükümler verecekler. Onlara itaat etseniz, sizi yoldan çıkaracaklar, karşı çıksanız, sizi öldürecekler."

Ashap, "Ya Resulullah! O günleri görürsek, ne yapmalıyız?' diye sordular. Peygamber şöyle buyurdu: "İsa Peygamberin arkadaşları gibi olursunuz. Onları testere ile biçerek bedenlerini ikiye ayırdılar ve dar

ağacında astılar. İtaat uğruna ölmek, isyan içindeki hayattan daha iyidir. İsrailoğullarının ilk eksikliği şu oldu: Onlar, tazir geleneği uyarınca iyiliği emredip kötülükten sakındırırlardı. Fakat onlardan biri suçladığı bir arkadaşı ile karşılaşınca onunla yer ve içerdi. Sanki onu hiç suçlamamış gibi davranırdı. Bu yüzden Allah, İsrailoğullarını Davud Peygamberin dili ile lânetledi. Bu lânet onların Allah'ın emirlerine karşı gelmelerinin ve Allah'ın koyduğu sınırları aşmalarının sonucu idi."

"Canımı elinde tutan Allah'ın adına yemin ederim ki, ya iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız veya Allah aranızdaki kötüleri başınıza musallat eder. O zaman aranızdaki iyiler dua ederler, ama dualarınız kabul olmaz."

"Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ya iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız, zalimin elini tutup onu hakka boyun eğmeye zorlarsınız veya Allah kalplerinizi birbirine benzetir."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle geçer: İbn-i Raheveyh, Buharî -el-Vahdaniyyat adlı eserinde-, İbn'üs-Seken, İbn-i Mündih, Baverdî -Marifet'üs-Sahabe adlı eserinde-, Taberanî, Ebu Nüaym ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Abza'dan, o da babasından şöyle tahriç eder: "Peygamberimiz bir hutbe verdi. Önce Allah'a hamd-u sena etti. Arkasından Müslümanlardan bazı grupları anarak onları hayırlı sözler ile övdü. Sonra şöyle dedi: "Bazı kavimler niçin komşularını bilgilendirmiyorlar, onlara dini eğitim vermiyorlar, iyiliği emredip kötülükten sakındırmıyorlar? Bazı kavimler niçin komşularından öğrenmiyorlar, dini eğitim almıyorlar ve bu yolla bilgilerini geliştirmiyorlar. Canımı kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onlar ya komşularını bilgilendirirler, onlar da onlardan dini eğitim alırlar ve bu yolla bilgilerini geliştirirler veya onları daha dünyadayken cezaya çarptırırım."

Peygamberimiz bu konuşmanın arkasından minberden inerek evine gitti. Ashap, "Peygamber, bu sözleri ile kimi kastetti acaba?" diye sordular ve aralarında şöyle dediler: "Peygamber, bu sözleri ile Eş'arî kabilesini kastetmiş olmalıdır. Onlar fakih ve âlim kimseler olmalarına rağmen kaba ve cahil komşuları vardır.

Bu konuşmayı haber alan Eş'arî kabilesinden bir heyet bir araya gelerek Peygambere (s.a.a) geldiler ve "Müslümanlardan bazı grupları hayırla, bizi ise kötü bir dille anmışsınız, hâlimiz ne olacak?" dediler.

Peygamberimiz onlara, "Ya komşularınızı bilgilendirir, onları dini konularda eğitir, iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız veya daha dünyadayken sizi cezalandırırım." dedi. Onlar da, "Ey Allah'ın Resulü, bize bir yıl süre tanı. Bir yıl içinde biz onları bilgilendiririz, onlar da gerekli bilgileri öğrenirler." dediler. Bunun üzerine Peygamber onlara bir yıl süre tanıdı. Arkasından *"İsrailoğullarından kâfir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlendi. Çünkü onlar karşı geldiler ve sınırları çiğniyorlardı. Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı. Yaptıkları ne kötü bir şeydi!"* ayetlerini okudu.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Heysem Temimî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre, İmam Sadık (a.s) *"Onlar, işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı. Yaptıkları ne kötü bir şeydi!"* ayeti hakkında şöyle dedi: "Onlar, o kötü işleri yapanların girdikleri yere girmiyor, onlarla düşüp kalkmıyorlardı. Fakat onlarla karşılaştıklarında yüzlerine gülüyor, onlara yakınlık gösteriyorlardı." [c.1, s.335, h:161]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'nin Mervan'a, onun da bir arkadaşına dayanarak verdiği bilgiye göre, İmam Sadık (a.s) Hıristiyanların Müslümanlara yönelik düşmanlıklarını anlattıktan sonra dedi ki: "Yüce Allah'ın *'Bu onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır.'* ayetinde sözünü ettiği Hıristiyanlar, İsa Peygamber ile Muhammed Peygamber arasında yaşayan ve Muhammed Peygamberin gelişini bekleyen kimselerdir." [c.1, s.335, h:162]

Ben derim ki: Ayetten onun anlamının sınırlı olduğu değil, genel olduğu anlaşılıyor. Her hâlde İmamın maksadı, bu övgünün o Hıristiyanlar tutumlarını değiştirmedikleri sürece kendileri için geçerli olduğu yolundadır. Nitekim Müslümanlara yönelik herhangi bir övgü için de aynı kural geçerlidir.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da Abd b. Humayd, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Said b. Cübeyr, *"Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından... dolayıdır."* ayeti hakkında şöyle dedi: "Bunlar, Habeşistan hükümdarı Necaşî'nin elçileridir. Necaşî onları Müslüman olduğunu, kavminin İslâm'a girdiğini haber vermek için gönderdi. Bunlar

yetmiş seçme kişi idi, kavimlerin en bilgililerinden ve en yaşlılarından oluşuyorlardı."

Bu rivayetin başka bir ifadesinde Said b. Cübeyr'in sözleri şöyledir: "Habeşistan hükümdarı, en seçme arkadaşlarından oluşmuş otuz kişilik bir heyeti Peygambere gönderdi. Bunlar Peygambere gelip de yanına girince Peygamber onlara Yâsîn suresini okudu. Onlar da Kur'-ân'ı işitip de onun hak olduğunu anlayınca ağlamaya başladılar."

"Bunun üzerine onlar hakkında *"Bu, onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından... dolayıdır."* ayeti indi. Şu ayet de onlar hakkında indi: *'Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz de ona (Kur'ân'a) inanırlar... Onlara sabretmiş olmalarından dolayı mükâfatları iki kat verilir.'* (Kasas, 52-54)"

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn-i Cerir, İbn-i Ebu Hatem ve İbn-i Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre, İbn-i Abbas şöyle dedi: "Peygamberimiz Mekke'de olduğu sırada müşriklerin ashabına bir kötülük yapacağından korktuğu için aralarında Cafer b. Ebu Talib'in, İbn-i Mesud'un ve Osman b. Maz'un'un da bulunduğu bir grup Müslümanı Habeşistan hükümdarı Necaşî'ye gönderdi."

"Müşrikler bu haberi alınca hemen Amr b. As'ın başkanlığında bir heyeti Habeşistan'a gönderdiler. Söylendiğine göre müşriklerin heyeti Peygamberimizin ashabından daha önce Necaşî'nin yanına vardı. Müşrikler Necaşî'ye 'Bizim aramızda bir adam ortaya çıktı. Kureyş kabilesinin akıllarını ve hayallerini bozdu. Peygamber olduğunu iddia ediyor. Bu günlerde sana bir heyet gönderdi. Maksatları kargaşa çıkarmak ve kavmini senin aleyhine çevirmektir. Sana gelip onların durumunu bildirmek istedik.' dediler."

"Hükümdar, 'Eğer bana gelirlerse, ne dediklerine bakarım.' dedi. Resulullah'ın (s.a.a) ashabı geldiklerinde Necaşî'nin sarayının kapısında, 'Allah'ın dostlarına izin ver.' dediler. Hükümdar, 'Buyursunlar, Allah'ın dostları hoş geldiler.' dedi. İçeri girince hükümdara selâm verdiler. Bunun üzerine müşrikler, 'Ey hükümdar, gördün mü, biz sana doğruyu söylemiştik. Bu adamlar senin selâmladığın biçimde seni selâmlamadılar.' dediler. Hükümdar Müslümanlara 'Niye benim selâmladığım biçimde beni selâmlamadınız?' diye sordu. Müslümanlar, 'Biz seni cennettekilerin ve meleklerin selâmı ile selâmladık.' dediler."

"Necaşî Müslümanlara, 'Arkadaşınız, Hz. İsa ve annesi hakkında ne diyor?' diye sordu. Müslümanlar, O diyor ki: 'Hz. İsa Allah'ın kulu ve elçisidir. O Allah'ın bir kelimesi, Meryem'e aktardığı bir ruhudur. Meryem ise el değmemmiş bir bakire kızdır.' dediler. Bunun üzerine Necaşî eline yerden bir dal parçası alarak 'Hz. İsa ve annesi, arkadaşının bu dediklerinden şu dal parçası kadar fazla bir şey söylemedi.' dedi. Müşrikler Necaşî'nin bu sözlerinden hoşlanmadılar. Yüzlerinin rengi değişti."

"Necaşî Müslümanlara, 'Size indirilen kitaptan bir parça okur musunuz?' diye sordu. Müslümanların 'Okuruz' demeleri üzerine, 'Haydi okuyun.' dedi. O sırada keşişler, rahipler ve diğer Hıristiyanlar Necaşî'nin çevresinde idi. Müslümanlar Kur'ân'dan ayetler okumaya başladılar. Ayetler okundukça Necaşî'nin çevresindeki Hıristiyan keşişler ve rahiplerden bir grup hak mesajı tanımanın sonucu olarak gözyaşı döktüler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Bu onların arasında keşişler ve rahiplerin varolmasından ve onların büyüklük taslamadıklarından dolayıdır. Peygambere indirileni, işittikleri zaman gerçeği tanımanın sonucu olarak gözlerinden yaşlar aktığını görürsün."*

Ben derim ki: Tefsir'ul-Kummî'de bu olay uzun bir rivayetin zımnında anlatılıyor ve sonunda şöyle deniyor: "Habeşistan elçileri Necaşî'nin yanına dönüp kendisine Peygamber hakkında bilgi verdiler ve Peygamberin kendilerine okumuş olduğu ayetleri ona okudular. Ayetler okunurken Necaşî ve keşişler ağladılar. Necaşî Müslüman oldu. Fakat kendisine kötülük ederler diye korktuğu için Müslüman olduğunu Habeşistan halkına açıklamadı. Peygamberimizin yanına varmak için Habeşistan'dan ayrıldı. Fakat kızıl denizi geçince öldü..."

KUR'ÂN'DA TEVHİDİN ANLAMI

Genel kavramlar hakkında derinleşen hiçbir araştırmacı şüphe etmez ki, tevhit meselesi bu tür meselelerin en derin boyutlusu, tasavvur ve idrak edilmesi en zor olanı ve en karmaşığıdır. Çünkü tevhit meselesi, zihinlerin algıladığı sıradan genel meselelerden, vicdanların aşina olduğu, kalplerin yabancısı olmadığı gündem tartışma konularından daha üst düzeydedir.

Akıllar bu nitelikte bir meseleyi idrak edip onaylama konusunda

farklılık gösterirler. Çünkü düşünce çeşitliliği insanın fıtratından kaynaklanır. Sebebine gelince vücut yapısı bakımından farklı oldukları için bu durum idrak organlarının işleyişlerinin farklılığına yol açar. Bu da kavrama ve düşünme yeteneklerini etkiler. Yani kimi insan keskin zekâlı, kimi aptal olur. Kimi iyi kavrayışlı, kimi kötü kavrayışlı olur. Kiminin düşüncesi isabetli ve tutarlı, kiminin düşüncesi eğri ve sapık olur.

Bunların hepsi şüphe edilmez gerçeklerdir. Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinde bu farklılık vurgulanmaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak aklı başında kimseler öğüt alır."* (Zümer, 9) *"Zikrimizden (bizi anmaktan veya bizim hatırlatmamızdan -Kur'an'dan-) yüz çevirip dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir. Bu, onların bilgilerinin ereceği son noktadır."* (Necm, 30) *"Ne olmuş bu adamlara, nerdeyse hiçbir sözü anlamıyorlar."* (Nisâ, 78) İncelemekte olduğumuz ayetler arasında bulunan Mâide suresinin yetmiş beşinci ayetinin şu son bölümü de bunun delillerinden biridir: *"Bak biz onlara ayetleri nasıl açık açık anlatıyoruz ve sonra bak, onlar (bu ayetlerden) nasıl çevriliyorlar?"* (Mâide, 75)

Bu farklılığın en somut örneklerinden biri, yüce Allah'ın birliğini kavrama tarzlarında görülen anlayış farklılığıdır. Çünkü yüce Allah'ın varlığını değerlendirme konusunda insanlar arasında büyük bir farklılık ve geniş çaplı iniş-çıkışlar vardır. Oysa insan fıtratı, gizli ilhamı ve ince işareti ile Allah'ın varlığına dair bütün insanlara ortak anlayış telkin etmektedir.

Bu konuda bazı insan fertlerinin düşüncesi o kadar alçalmış ki, edindikleri putları, ağaçtan, taştan, hatta davar sidiği ile yoğrulmuş çamurdan yapılmış heykelleri Allah'a ortak ve denk koşmuşlar. Bunlara Allah'a kulluk eder gibi tapıyorlar. Allah'tan bir şey diler gibi onlardan dilekte bulunuyorlar. Allah'a boyun eğer gibi onlara boyun eğiyorlar. Hatta bu insan burada bile durmamış, putları yüce Allah'tan üstün saymış, Allah'ı bırakarak onlara yönelmiş, Allah'tan değil de putlardan medet ummuş.

Bu tür insan Allah'ın varlığını tıpkı kendi eli ile yaptığı veya kendisi gibi bir insanın yaptığı putların varlığı gibi görmektedir. Bu nedenle, bunlar taptıkları putların her biri için varit gördükleri birlik kavramının aynısını yüce Allah hakkında da geçerli sayıyorlardı. Bu bir-

lik, sayıları oluşturan sayısal birliktir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onlar, aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşırdılar. İnkârcılar, 'Bu, yalancı bir büyücüdür.' Tanrıları tek tanrı mı yaptı? Bu cidden şaşılacak bir şeydir.' dediler."* (Sâd, 6)

Bu anlayıştaki kimseler, Kur'ân'ın tevhit çağrısını sayısal çokluğun karşıtı olan sayısal birlik çağrısı olarak telakki ediyorlardı. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İlâhınız tek bir ilâhtır, O'ndan başka ilâh yoktur."* (Bakara, 163) *"O diridir, O'ndan başka ilâh yoktur. O hâlde dini yalnız O'na has kılarak O'na yalvarın."* (Mü'min, 65) Kur'ân'da bunlar gibi, çok sayıda ilâhları reddeden ve tek Allah'a yönelmeye çağıran daha birçok ayet vardır. *"Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da birdir."* (Ankebût, 46) ayeti gibi birçok ayet de, Tanrı'ya tapmakta ayrılığa düşmeyi reddetmeye çağırıyor. Çünkü her ümmet, her toplum, hatta her kabile sadece kendine ait bir tanrı, bir ilâh ediniyor ve başkalarının ilâhına boyun eğmiyordu.

Kur'ân yüce mesajında yüce Tanrı'nın sayısal birliğini reddeder. Çünkü bu tür bir birlik ancak, bu biri öbür birden ayrılmaya zorlayan sınırlılık ve ölçülülükle gerçekleşir. Bunun örneği bir havuzdaki sudur. Bu suyu çok sayıdaki kaba bölüştürdüğümüz zaman her kaptaki su diğer kaptaki sudan ayrı "bir su"dur. Her kaptaki suyun öbür kaptaki sudan ayrı "bir su" olması, öbür kaptaki suyun beriki kaptaki sudan ayrı olması, onunla bir arada olmaması yüzündendir. Tıpkı bunun gibi, şu insanın "bir insan" olması, öbür insanın sahip olduğu varlığa, varlıksal özelliklere sahip olmamasından ileri gelir. Eğer böyle olmasaydı, hem bu insana, hem de şu insana ıtlak edilen insanlık unvanının sayısal anlamda bir veya çok olması mümkün olmazdı.

Buna göre sayısal biri, bir olmaya zorlayan faktör, varoluşun mahdudiyeti, sınırlılığıdır. Sonra bazı yönlerden bu birliğin ortadan kalkması ile, meselâ bir tür toplanmaya ve bir araya gelme niteliğinin belirmesi ile sayısal çokluk oluşur.

Yüce Allah, Kur'ân öğretisinde vurgulandığı üzere makhur olmayan bir kahır ve hiçbir şeyin yenemeyeceği bir galip olduğu için, O'nun hakkında sayısal anlamda birlik veya yine sayısal anlamda çokluk tasavvur edilemez. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O, birdir, her şeye boyun eğdirendir."* (Ra'd, 16) *"Çok sayıda ilâh mı, yoksa her şeye boyun eğdiren bir Allah mı daha iyidir? Allah'ı bırakarak taptığınız*

şeyler, sizin veya atalarınızın taktığı birtakım (boş, içeriksiz) adlardan başka bir şey değildir." (Yûsuf, 40) *"Her şeye boyun eğdiren tek bir Allah'tan başka ilâh yoktur."* (Sâd, 65) *"Eğer Allah evlât edinmek isteseydi, yarattıklarından istediğini seçerdi. O (böyle bir şeyden) münezzehtir. O her şeye boyun eğdiren bir Allah'tır."* (Zümer, 4)

Görüldüğü gibi bu ayetlerin akışı, çoklukla bağlantılı ve birliğin karşıtı olan her birliği reddeder. Bu birlik, ister sayısal birlik olsun. Herhangi bir türün bir tek ferdi gibi ki, eğer yanı başında bir başka ferdin de varlığı farz edilse iki olurlar. Bu fert, "bu, o değildir." diyebildiğimiz ve bunun yanı başında farz ettiğimiz öteki ferdin çizdiği sınırla sınırlandırılmış, bu sınıra boyun eğmiş "bir fert"tir. İsterse türsel, cinsel veya aynı cinsten bir çoklukla bağlantılı başka bir genel birlik olsun. İnsan türü gibi ki, kendinden ve at, sığır ve davar gibi türlerden oluşan bir çok tür içinde "bir tür"dür. Bu tür, benzerlerinden oluşan diğer türlerin çizdiği sınıra boyun eğmiş bir türdür.

Yüce Allah ise zatında, sıfatında ve fiilinde asla ve asla hiçbir şeyin baskısı, galebesi altında değildir. Tersine, her şeyin üstünde kahır olan, her şeye boyun eğdiren O'dur. Dolayısıyla O, kendisi ile ilgili hiç bir şeyde mahdut ve sınırlandırılmış değildir. O, üzerine yokluk gölgesi düşmeyen bir varlıktır; O batıla maruz kalmayan bir haktır; ölüme bulaşmayan bir diridir; cahilliğin sızmasına uğramayan bir bilendir; âcizliğe yenik düşmeyen bir güçlüdür; hiçbir yönü başkasının mülkiyeti altında olmayan bir malik ve bir egemendir; zilletle hiç ilgisi olmayan bir azizdir. O her yönüyle işte böyledir.

Böylece O, her türlü kemâlin katıksızına sahiptir. Eğer bu Kur'ân gerçeğini daha iyi anlamak istiyorsan biri sınırlı ve öbürü sonsuz olan iki şey düşün. Sonsuz olanın sınırlı olanı çepeçevre kuşatmış olduğunu, sınırlı olanın sonsuz olanı var sayılan hiçbir kemâlinden alıkoymadığını, tersine sonsuz olanın tamamen sınırlıya egemen olduğunu, sınırlının her yönüyle sonsuzun hegomanyası altında bulunduğunu ve kemâl rükünlerinin hiçbirinde onu kaybetmediğini, sonsuz olanın kendi kendine ayakta durduğunu, sınırlı olanı gözetim ve denetim altında tuttuğunu ve her yönüyle onu kuşatmış olduğunu görürsün.

Bu iki hususu düşündükten sonra da bu bilginin ışığında şu ayetin anlamını kavramaya çalış: *"Rabbinin her şey üzerinde şahit olduğu (her şeyi gözlem altında bulundurduğu) gerçeği onlar için yeterli*

değil mi? Haberiniz olsun ki, onlar Rableri ile buluşacaklarından kuşkudadırlar. Haberiniz olsun ki, O her şeyi kuşatmıştır." (Fussilet, 54)

Hasır (kesin aidiyet) içerikli veya bu anlama işaret eden ve yüce Allah'ın sıfatlarını bildiren ayetlerin bütünü bu anlama delâlet eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"O kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8) *"(O gün...) Allah'ın apaçık gerçek olduğunu bileceklerdir."* (Nûr, 25) *"O diridir, O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 65) *"O her şeyi bilen ve her şeye gücü yetendir."* (Rûm, 54) *"Güç bütünü ile Allah'a mahsustur."* (Bakara, 165) *"Mülk ve hamd ona mahsustur."* (Teğâbun, 1) *"İzzet bütünü ile Allah'a mahsustur."* (Yûnus, 65) *"Hak (gerçek), Rabbinden gelendir."* (Bakara, 147) *"Siz Allah'a muhtaçsınız, Allah'ın ise hiçbir şeye ihtiyacı yoktur."* (Fâtır, 15) Kur'ân'da bu anlamı ifade eden başka ayetler de vardır.

Görüldüğü gibi bu ayetler, düşünülebilecek her kemâl sıfatının asaleten yüce Allah'a mahsus olduğunu yüksek sesle haykırıyorlar. O'nun dışındakilerinin ise O'nun verdiğinden başka bir şeyleri yoktur. Fakat biz yaratıkların başkalarına verdiklerimizden ayrı düştüğümüz gibi O, verdiğinden ayrı düşmez, verdiğini kaybetmez.

Kemâlden nasip almış ve Allah'ın karşısında O'nun ikincisi ve ortağı olarak farz ettiğimiz her varlığın kemâl namına sahip olduğu her şey aslında sırf Allah'ındır. O, her şeyin maliki olan haktır. O'nun dışındakiler ise kendinden hiçbir şeye malik olmayan batıllardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O sözde ilâhlar kendileri için ne bir zarara ve ne de bir yarara maliktirler. Ne ölüme maliktirler, ne hayata ve ne de yeniden diriltmeye."* (Furkan, 3)

İşte sayısal birliği yüce Allah'tan nefyeden, uzaklaştıran anlam budur. Çünkü eğer Allah sayısal anlamda bir olsaydı, yani zatı ile diğer varlıkları kuşatmayan, sınırlı bir varlık olsaydı, aklın onun gibi ikinci bir varlığı farz etmesi mümkün olurdu. İster farz edilen bu ikinci varlığın dış dünyada gerçekleşmesi mümkün olsun, ister olmasın, değişen bir şey olmaz. Yine bu sınırlı varlığın, dış dünyada imkânsız olduğu farz edilse bile, kendiliğinde çokluk ile nitelenmesi mümkün olurdu. Oysa böyle şeyler mümkün değildir.

Yüce Allah birdir, şu anlamda: O öyle bir varlıktır ki, hiçbir sınırla sınırlı değildir ki bu sınırın ötesinde O'nun bir ikincisi farz edilebil-

sin. Şu surenin anlamı işte budur: *"De ki: O Allah birdir (ehad). Allah sameddir. Doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir kimse O'nun dengi değildir."* (İhlâs Sûresi)

"Ehad=bir" kelimesi, mukabilinde sayı farz etme imkânını ortadan kaldıran bir anlam taşır. Meselâ, "Mâ câenî ehadun=bana hiç kimse gelmedi" dendiğinde bu sözle bir, iki ve çok kişinin gelmesi reddedilmiş olur. Yüce Allah, *"Eğer müşriklerden biri sana sığınırsa..."* (Tevbe, 6) buyuruyor. Bu ifade bir kişiyi, iki kişiyi ve daha çok kişiyi kapsamına alır, hiçbir sayıyı kapsam dışı bırakmaz. Yine yüce Allah, *"Veya içinizden biri heladan gelmiş ise..."* (Nisâ, 43) buyuruyor. Bu ifade de bir ve birden çok kişiyi kapsamına alır, hiçbir sayıyı dışarıda bırakmaz.

"O Allah birdir." ayetinde "ehad=bir" kelimesinin olumsuzluk içermeksizin, izafetle veya sıfatla kayıtlandırılmaksızın kullanılması şu anlamı ifade eder: Yüce Allah'ın varlığı öyle bir varlıktır ki O'nun herhangi bir şekilde, bir veya birden çok benzerini farz etmek mümkün değildir. Böyle bir şeyin dış âlemdeki imkânsızlığının yanı sıra sağlıklı bir farzı dahi mümkün değildir.

Bundan dolayı yüce Allah (İhlâs suresinde) bu "bir"i ilkin "samed" olmakla niteliyor. Yani O'nun olmadığı bir boşluk, O'nun bulunmadığı bir yer yoktur. İkinci olarak "doğurmamışlık"la, üçüncü olarak "doğurulmamışlık"la ve dördüncü olarak da "hiçbir dengi bulun-mamak"la niteliyor. Çünkü bütün bu sıfatlar, bir tür sınırlılığı ve yoksunluğu gerektirir.

İşte başkalarının nitelemelerinin yüce Allah ile tam örtüşmemesinin sırrı budur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah onların taktıkları sıfatlardan münezzehtir. Allah'ın halis kılınmış kulları bunun dışındadır."* (Sâffât, 160) *"İnsanların bilgisi O'nu kuşatamaz."* (Tâhâ, 110) Çünkü bizim Allah'a taktığımız sıfatlar, sınırlı kavramlardır. Oysa yüce Allah sınırdan ve kayıttan münezzehtir. Peygamberimizin şu meşhur sözünde kastettiği incelik de budur: "Ben senin için hiçbir övgü sayıp dökemem. Sen kendini övdüğün gibisin."

Bu anlamdaki birlik, Hıristiyanların teslis dogmasını reddeder. Onlar, üç unsurlu ilâh anlayışlarına rağmen Allah'ın birliğine inanırlar. Fakat onların birlikten anladıkları şey sayısal birliktir. Bu anlayış ise, bir başka yönden çokluğu reddetmez. Onlar şöyle diyorlar: "Uk-

numlar, yani 'baba, oğul ve Ruh'ul-Kudüs', başka bir deyişle 'Zat, İlim ve Hayat' üç olduğu gibi aynı zamanda birdir. Tıpkı 'diri, bilgili insan' gibi. Burada 'diri, bilgili insan' diye bir şeyden söz edildiği hâlde, aynı zamanda 'insan, dirilik ve bilgi' diye üç şeyden de söz ediliyor.

Fakat Kur'ân'ın öğretisi bunu reddeder. Çünkü Kur'anın öğretisi, Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili olarak hiçbir şekilde çokluk ve bölünme varsayımı ile bağdaşmayan bir bilgiyi öngörür. Bu alanda varsayılan her şey diğerinin aynısıdır. Çünkü sınırlama yoktur. Buna göre yüce Allah'ın zatı sıfatlarının aynısıdır. Yüce Allah, ortak koşanların koştukları ortaklardan ve insanların taktıkları, yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.

Bundan dolayı yüce Allah'ı kahharlıkla (her şeye boyun eğdiren üstün irade ve güç sahibi olmakla) niteleyen ayetlerin, önce birlik sıfatını vurguladıktan sonra O'nu kahharlıkla niteledikleri görülür. Maksat, O'nun birliğinin hiçbir anlamda bir ikincisinin veya benzerinin farz edilmesine imkân tanımadığını vurgulamaktır. Nerede kaldı ki, bu ikinci ve benzer dış âlemde varolabilsin ve gerçekliğe, subuta kavuşabilsin. Şu ayette görüldüğü gibi: *"Çok sayıda ilâh mı, yoksa her şeye boyun eğdiren (kahhar) bir Allah mı daha iyidir? Allah'ı bırakarak taptığınız şeyler, sizin veya atalarınızın taktığı birtakım (boş, içeriksiz) adlardan başka bir şey değildir."* (Yûsuf, 40)

Allah'ın varsayılan her ortağı kahredici, ortalıktan kaldırıcı bir birlikle nitelenmesi, kendi dışındaki bütün sözde ilâhlara boş birer isimden başka bir şey bırakmıyor. Yine şu ayetlerde olduğu gibi: *"Yoksa onların Allah'a koştukları ortaklar tıpkı Allah gibi (birtakım yaratıklar) yarattılar da onlar bu iki yaratma eylemini birbirinden ayırt edemediler mi? De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O birdir, her şeye boyun eğdiren (kahhar)dir."* (Ra'd, 16) *"Bugün mülk kimindir? Sadece her şeye boyun eğdiren (kahhar) bir Allah'ındır."* (Mü'min, 16)

Çünkü yüce Allah'ın mutlak mülkü, kendi dışında farz edilecek herhangi bir yaratığın malik olmasına imkân tanımaz. Tersine o varlığın kendisi ve mülkü, birlikte Allah'ın mülkiyetindedir. Veya şu ayetlerde görüldüğü gibi: *"Her şeye boyun eğdiren bir Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur."* (Sâd, 65) *"Eğer Allah evlât edinmek isteseydi, yarattıklarından istediğini seçerdi. O (böyle bir şeyden) münezzehtir. O her şeye boyun eğdiren bir Allah'tır."* (Zümer, 4) Görüldüğü gibi bu

ayetlerin hepsinde kahharlık sıfatı, birlik sıfatının ardıca gelmiştir.

TEVHİDİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tevhid ve el-Hisal adlı eserlerinde müellif kendi rivayet zinciriyle Mıkdam b. Şureyh b. Hanî'den, o da babasından şöyle nakleder: "Cemel olayı günü bir bedevî ayağa kalkarak Hz. Ali'ye, 'Ey Emir'ül-Mü'minin! Allah birdir mi, diyorsun?' diye sordu. Bu soru üzerine halk bedevîye yüklenerek, 'Ey bedevî, Emir'ül-Mü'minin'in şu günlerde ne sıkıntılar içinde olduğunu görmüyor musun?' dediler. Bunun üzerine Hz. Ali, 'Bırakın adamı! Bu bedevînin istediği, bizim karşımızdakilerden istediğimizin aynısıdır.' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

"Ey bedevî, 'Allah birdir' sözü dört anlamda söylenebilir. Bu anlamların ikisi Allah hakkında caiz değildir, diğer ikisi O'nun hakkında sabittir. Allah hakkında caiz olmayan anlamlarının biri, sayısal anlamda 'Allah birdir' demektir. Bu caiz değildir. Çünkü ikincisi olmayan bir varlık sayı kapsamına girmez. *"Allah üçün üçüncüsüdür."* diyenlerin kâfir olduklarını görmüyor musunuz? Cinse bağlı bir türü kastederek, 'O, bir insandır' dendiği gibi demek de caiz değildir. Çünkü bu bir benzetme olur ve yüce Allah bundan münezzehtir."

"O'nun hakkında caiz olan diğer iki anlama gelince; birincisi 'O birdir, şeyler içinde onun benzeri yoktur' demektir. Rabbimiz böyledir. İkincisi ise, 'Allah tek bir gerçektir' deyip bu sözden O'nun ne dış âlemde, ne akılda ve ne hayalde bölünmeyi kabul etmediğini kastetmektedir ki, yüce Rabbimiz böyledir." [et-Tevhid, s.83, h:3. el-Hisal, c1, s.2, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayeti, el-Meanî adlı eserde de müellif, başka bir rivayet zinciri ile Ebu Mıkdam b. Şurayh b. Hanî'den, o da babasından, o da Hz. Ali'den nakletmiştir. [s.5, h:2]

Nehc'ül-Belâğa'da[1] şöyle geçer: "Dinin başlangıcı O'nu (Allah'ı) tanımaktır. O'nu tanımanın kemâli, O'nu doğrulamaktır. O'nu doğrulamanın kemâli, O'nu birlemektir. O'nu birlemenin kemâli, sırf O'na yönelmektir (ihlâs). Sırf O'na yönelmenin (ihlâsın) kemâli, sıfatları O'n-

---

1- [Buradan s.137'deki "Tarihî Bir İnceleme" başlığına kadar olan bölümün tercümesi Seyyid Seccad Karakuş tarafından yapılmıştır.]

dan nefyetmektir. Çünkü her sıfat, mevsuftan başka olduğunun tanığı, her mevsuf da sıfattan ayrı olduğunun şahididir. Bu nedenle, Allah'ı vasfeden, O'nu (o sıfata) yanaşık kılmış olur. O'nu yanaşık kılan, O'nu ikilemiş olur. O'nu ikileyen, O'nu parçalara bölmüş olur. O'nu parçalara bölen, O'nu tanımamış olur. O'nu tanımayan, O'na işaret etmiş olur. O'na işaret eden, O'nu sınırlamış olur. O'nu sınırlayan, O'nu sayıya sokmuş olur..."[1]

Ben derim ki: Bu beyan, tevhit hakkında eşi-benzeri görülmemiş en güzel açıklamadır. Açıklamanın birinci bölümünün özü şudur: Allah'ı tanımanın kemâl yönündeki son aşaması, sıfatları O'ndan nefyetmektir. Birinci bölüme bina edilen ikinci bölümün, yani "Bu nedenle, Allah'ı vasfeden, O'nu (o sıfata) yanaşık kılmış olur." ifadesinden sona kadar olan bölümün özü ise şudur: Yüce Allah'a birtakım sıfatlar ispat etmek, O'nun hakkında mümkün olmayan sınırlamaya bağlı sayısal birliği ispat etmeyi gerektirir. Bu iki mukaddimeden çıkan sonuç ise şudur: Allah'ı tanımanın kemâli, sayısal birliği O'ndan nefyedip, başka bir anlamdaki birliği O'nun hakkında ispat etmektir. Hz. Ali'nin (a.s) bu açıklamadan maksadı da işte bu anlamdaki birliği (tevhidi) ispat etmektir.

Sıfatları O'ndan nefyetmek konusuna gelince; Hz. Ali (a.s), "Dinin başlangıcı O'nu tanımaktır." şeklindeki sözüyle bunu açıklamıştır. Çünkü açıktır ki, Allah'ı hiçbir şekilde tanımayan, daha din alanına girmemiştir. Tanıma, bazen tanımayla bağlantılı bir amelle ve tanımanın gereklerini yerine getirmekle birlikte olur, bazen de herhangi bir amelle birlikte olmaz. Bilindiği gibi amellerle arasında bir tür bağlantı bulunan bilgi, ancak onun amelî gerekleri yerine getirilirse, insanın özbenliğinde sabit ve kalıcı olur. Aksi takdirde, karşıt amelleri yapmakla bilgi zayıflamaya yüz tutarak silinip gider ya da hiçbir etkisi olmayan faydasız bir şeye dönüşür. Hz. Ali (a.s) Nehc'ül-Belâğa'da da aktarılan bir sözünde bu konuda şöyle buyurur: "Bilgi amelle yan yanadır. Bilen amel eder. Bilgi, amele çağırır. Bilgi sahibi, bu çağrıya kulak verirse, (bilgi onda kalır) aksi takdirde ondan ayrılıp gider."[2]

1- [Nehc'ül-Belâğa, 1. hutbenin başları]

2- [Nehc'ül-Belâğa, Kısa Sözler: 366]

Bir şeye yönelik bilgi ve tanıma, ancak bilen ve tanıyan şahsın bilinen ve tanınan şeye samimiyetle bağlanması ve bunu içine ve dışına, gönlüne ve davranışlarına yansıtmasıyla, yani ruhen ve cismen onun karşısında eğilmesiyle kâmil olur. İnsanın içine ve dışına yayılan bu eğilmeye iman denir. Hz. Ali (a.s), "O'nu tanımanın kemâli, O'nu doğrulamaktır." sözüyle bu anlamı kastediyor.

Her ne kadar "O'nu doğrulamak" olarak adlandırılan bu eğilme (huzu), putperestlerin hem Allah, hem de diğer ilâhlarının karşısında eğildikleri gibi, karşısında eğilen Rabbe ortak koşmakla da mümkünse de, ancak açıktır ki, başkalarından yüz çevirmedikçe bu eğilme tam ve eksiksiz bir eğilme sayılamaz. Dolayısıyla ilâhlardan biri karşısında eğilme, diğerlerinden yüz çevirme ve onlara bir tür baş kaldırma anlamını taşır. Böylece Allah'ı doğrulamak ve makamı karşısında eğilmek, ancak çok sayıda ilâhlar inancından vazgeçip onlara tapmaktan kaçınmakla kâmil olur. "O'nu doğrulamanın kemâli, O'nu birlemektir" sözü, bunu anlatmak istiyor.

Birlemenin (tevhidin) de biri diğerinin üstünde çeşitli aşamaları vardır. En üst ve kâmil aşaması, tek ilâha, ilâhlık hakkını eksiksiz teslim etmekle gerçekleşir. Bunun için insanın O'nu "tek ilâh" olarak adlandırması yetmez. Varlık ve kemâl adına sahip olduğu -yaratma, rızk verme, diriltme, öldürme, verme, engelleme gibi- her şeyi bütünüyle O'na izafe etmesi gerekir. Bunun yanında eğilme ve tapmayı da O'na hasretmesi, O'na özgülemesi, başkası karşısında hiçbir veçhile eğilmemesi gerekir. Hatta ancak O'nun rahmetini ummalı, ancak O'nun gazabından korkmalı, ancak O'nun katındakinde göz dikmeli ve ancak O-nun kapısına yönelmelidir.

Başka bir ifadeyle, ilim ve amelde, bilgi ve davranışta sırf O'na yönelmelidir (ihlâs). "Birlemenin kemâli, sırf ona yönelmektir." ifadesinin anlamı budur.

İnsan sırf Allah'a yönelerek ihlâs makamına erişip Allah'ın yardımıyla Allah'ın dostları arasına girdiği zaman, O'nu hakkıyla tanımaktan, büyüklüğü ve yüceliğine yaraşan bir sıfatla nitelemekten âciz olduğunu anlar. Hatta bazen yüce Allah'a yakıştırdığı sıfatların, karşılaştığı yapılmış ve yaratılmış şeylerden algıladığı anlamlar ve gözlemlediği mümkün varlıkların analizinden ulaştığı kavramlar olduğunu görür. Oysa bu yolla algılanan anlamlar, birtakım sınırlı ve kayıtlı kav-

ramlardır ki, birbirini iter, birbiriyle karışma ve birleşmeyi kabul etmezler. Örnek olarak varlık, ilim, kudret, hayat, rızk, izzet, gına vs. kavramlarına bakabilirsiniz.

Sınırlı kavramların birbirlerini itmesinin nedeni, her kavramın öteki kavramdan boşaltılmış olması, öteki kavramı içermemesidir. İlim kavramı ile kudret kavramını ele alırsak, göreceğiz ki, ilmin anlamını tasavvur ettiğimiz zaman kudret anlamını içermeyen bir anlamı tasavvur ediyoruz. İlmin ifade ettiği anlamda kudretin anlamını bulamıyoruz. Aynı şekilde bir sıfat olarak ilmin anlamını tasavvur ettiğimizde göreceğiz ki, onu, ilim sıfatına sahip olan zatın anlamından ayrı olarak düşünüyoruz.

Bu kavramlar, bilgiler ve algılar, yüce Allah'a hakkıyla intibak etmekte, yüce Allah'ı olduğu gibi anlatmakta yetersiz kalırlar. Bu nedenle ihlâs makamına ermiş olan kimse, Rabbini vasfetmede telafisi mümkün olmayan aczini ve yetersizliğini ikrar etmekten başka bir çaresi olmadığını anlayarak dönüp ispat ettiğini nefyeder ve kurtuluşu olmayan bir hayrete düşer. Hz. Ali'nin sırf O'na yönelmenin (ihlâsın) kemâli, sıfatları O'ndan nefyetmektir. Çünkü her sıfat mevsuftan başka olduğunun tanığı, her mevsuf da sıfattan ayrı olduğunun şahididir." şeklindeki sözünün anlamı budur.

Hz. Ali'nin (a.s) bu sözlerinin hemen öncesinde hutbenin başındaki sözleri de bizim bu açıklamamızı desteklemektedir. Konu üzerinde derin düşünen zeki bir insan bunu teslim eder. Orada şöyle buyuruyor Hz. Ali (a.s): "O, öyle bir mabuttur ki, himmetler yücelere çıkmakla O'nu idrak edemez. Üstün zekalar derinlere dalmakla O'na ulaşamaz. O, öyle bir mabuttur ki, sıfatının belirli bir sınırı, mevcut bir niteliği, sayılı bir vakti ve süreli bir müddeti yoktur."

"Bu nedenle, Allah'ı vasfeden, O'nu (o sıfata) yanaşık kılmış olur." ifadesinden sona kadar olan sözleriyle de Hz. Ali (a.s), sıfat ispat etmeyi çözümleme yoluyla, yüce Allah'ın sınırı olmadığı ve sayıya sığdırılmayacağı sonucuna varıyor. Tıpkı birinci bölümdeki sözleriyle tanıma ve bilmeyi çözümleme yoluyla sıfatı nefyetme sonucuna vardığı gibi.

Böylece Allah'a sıfat yakıştırmaya kalkışan, O'nu o sıfata yanaştırmış, o sıfatla yan yana koymuş olur. Çünkü bilindiği gibi sıfat ile mevsuf ayrı ayrı şeylerdir. İki ayrı şeyi bir araya toplamak, onları bir-

birine yanaştırmakla olur. O'nu sıfatına yanaştıran, O'nu ikilemiş olur. Çünkü bu durumda O'nu bir mevsuf, bir de sıfat olarak ele almış olur. Mevsuf ile sıfat da iki şeydir. O'nu ikileyen, O'nu iki parçaya bölmüş olur. O'nu parçalara bölen, kafasının bir köşesinde aklî bir işaretle O'na işaret ederek O'nu bilmemiş, tanımamış olur. O'na işaret eden, O'na sınır belirlemiş, O'nu sınırlamış olur. Çünkü işaret, işaret edenle işaret edilenin arasında bir nevi mesafenin varsayımıyla birinciden başlayıp ikincide biten bir eylem olduğuna göre aralarında işaretin gerçekleşmesi için işaret edilenin işaret edenden ayrı olmasını gerektirir. O'nu sınırlayan, O'nu sayıya sokmuş, O'nu sayısal anlamda birlemiş, "bir" bilmiş olur. Çünkü sayı, varlıksal bölünme ve ayrılmanın gereğidir. Allah bundan münezzehtir, yücedir.

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "Hamd Allah'a ki, hiçbir hâli (sıfatı) ötekinden önce değildir. Evvel (ilk) oluşu, âhir (son) oluşundan önce değildir. Zahir (açık) oluşu, batın (gizli) oluşundan önce değildir. O'nun dışında 'bir' diye adlandırılan her şey azdır. O'nun dışında her aziz, zelildir. O'nun dışında her güçlü, güçsüzdür. O'nun dışında her malik, memluktur. O'nun dışında her bilen, öğrencidir. O'nun dışında her gücü yetenin, gücü yettiği de olur, âciz kaldığı da olur. O'nun dışında her duyan, ince (hafif) sesleri duymaz, büyük (yüksek) sesler kendisini sağır eder, uzaktaki seslerden haberi olmaz. O'nun dışında her zahir (açık), batındır (gizlidir). O'nun dışında her batın (gizli), zahirdir (açıktır)."[1]

Ben derim ki: Bu açıklama, yüce Allah'ın sınırsız, O'ndan başkasının ise sınırlı olduğuna dayalı bir açıklamadır. Bu ve benzeri kavramlar ve nitelikler sınırlı olarak ele alındıklarında başka kavramlar ve niteliklerle bir tür örtüşüm hâlinde olurlar. Böyle olunca sınırlılık, bu kavramlar ve niteliklerin kendilerinden kopmalarına ve karşıt kavramlar ve niteliklere dönüşmelerine sebep olur.

Meselâ; zahir (açık) olmanın sınırlı oluşu, bir yönden veya bir şeye göre zahir, başka bir yönden veya başka bir şeye göre ise batın ve gizli oluşu anlamındadır. Aynı şekilde sınırlı bir izzetin anlamı, sınırın ötesinde olmayışı ve sınırın ötesine göre zillet oluşudur. Güç, sınırının ötesine göre zaaftır, güçsüzlüktür. Açıklık, sınırları dışında gizliliktir.

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 65]

Gizlilik, sınırları dışında açıklıktır. Mülkiyetin sınırlı oluşu malikin, mükliyetini sınırlandıran kimsenin hegemonyası altında olduğu, kendisi ve mülkünün onun mülkü olduğu anlamındadır. Bilginin sınırlı oluşu, sahibinden olmadığı, bilakis başkasından alındığı, başkasının öğretmesiyle kazanıldığı anlamını taşır. Çünkü bir şey kendisini sınırlandıramaz. Diğer kavramlar ve nitelikler de böyledir.

Hz. Ali'nin (a.s) bu açıklamadaki "Onun dışında her duyan, ince (hafif) sesleri duymaz..." şeklindeki ifadesi, bu açıklamanın "sınır" kavramı üzerine kurulu bir açıklama olduğunun delilidir. Çünkü bu ifade ve sonrası, açıkça yaratılanların sınırlı olduğuna işaret etmektedir, ifade tarzı değişikliği de söz konusu değildir.

Hz. Ali'nin (a.s) bu sözlerini nakletmekten asıl amacımız olan "O'nun dışında 'bir' diye adlandırılan her şey azdır" ifadesinin "sınır" kavramına dayalı olduğu ise oldukça açıktır. Çünkü "bir" diye adlandırılan şeyin sınırlı olmasından sonuçlanan sayısal birlik, bölünürlüğü ve çoğalmayı kabul eden bir kavramdır. Bölünme ve çoğalma arttıkça "bir" denen şey de, oluşan çokluğun karşısında daha bir azlığa ve zaafa gömülecek, daha az ve daha zayıf olacaktır. Sayısal anlamda "bir" denen her şey, karşısındaki varsayılan "çok"a göre azdır. Fakat "sınırı ve sonu olmayan" anlamındaki "bir"in karşısında "çok"u farz etmek mümkün değildir. Çünkü bu anlamdaki "bir"in ne bir sınırı, ne de bir ayırıcı niteliği vardır. İfade ettiği anlamın kapsamı dışında kalan bir şey de yoktur ki, onun eklenmesiyle çoğalıp güçlensin, ayrılmasıyla da azalıp zayıflasın. Bu anlamdaki 'bir' karşısında farz edilen her ikinci, ondan başka değil, onun kendisidir.

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "Hamd Allah'a ki, yaratıklarını varlığının, yaratıklarının hâdis oluşunu (sonradan meydana gelmiş olmasını) ezelîyetinin, onların birbirlerine benzemelerini benzersizliğinin delili kılmıştır. Algılama organları O'na dokunamaz (O'nu algılayamaz), perdeler O'nu örtemez. Çünkü yapan (yaratan) ile yapılan (yaratılan), sınırlayan ile sınırlanan, (eğitip yetiştiren, gözetip kollayan) Rab ile (eğitilip yetiştirilen, gözetilip kollanan) merbub birbirinden farklıdır."

"O birdir, sayıya dönen anlamda değil. Yaratandır, çalışıp yorulma anlamında değil. Duyandır, bir araçla değil. Görendir, bir aleti kullanarak değil. Şahittir (her yerde hazırdır), dokunma söz konusu ol-

madan. Ayrıdır, arada mesafe bulunmadan. Zahirdir, gözle görülür anlamında değil. Batındır, latif bir cisim olduğundan değil. Bütün şeylere hüküm sürmekle, onlara güç yetirmekle onlardan ayrılmıştır. Bütün her şey de O'na boyun eğmekle, O'na dönmekle O'ndan ayrılmıştır. Kim O'nu vasfederse (nitelerse), O'nu saymış olur. O'nu sayan, O'nun ezelî oluşunu zedelemiş olur."[1]

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) bu sözlerinin ilk bölümü şu temele dayanmaktadır: Mümkün olan varlıklarda gözlemlenen bütün kavramlar ve sıfatlar, birtakım sınırlı şeylerdir ki kaçınılmaz olarak bir sınırlayanı, bir yapıp yaratanı, bir gözetip yetiştireni vardır. O da yüce Allah'tır. Sınırlama, yüce Allah'ın yapımı olduğu için, sınırlılık O'ndan aşağı bir mertebedir, O'nda söz konusu değildir. O'nun yüce katı bu sınırlardan münezzehtir. Bu demektir ki, lafzımız ifade edemese de, kavramımız yetersiz kalsa da, O'nun sıfatları da herhangi bir sınırla sınırlanmış değildir. Böylece O birdir, ancak sınırlılığı gerektiren sayısal anlamda değil. Yaratması, işitmesi, görmesi, şahit (hazır) olması ve diğer sıfatları da böyledir.

Bunun ayrıntılarından biri de, yaratıklarından ayrılığının onlardan uzakta olduğu, onlarla arasında mesafe bulunduğu anlamında olmadığıdır. O, yaratıklarına bitişik veya onlardan aralı olmaktan, yaratıklarının içinde veya dışında olmaktan yüce mi yücedir. Yaratıklarından ayrılığı her hâlükârda onlara egemen olduğu, onlara güç yetirdiği, yaratıkların da her hâlükârda O'na boyun eğmiş oldukları, O'na dönüşte oldukları anlamındadır.

"Kim O'nu vasfederse (nitelerse), O'nu sınırlamış olur. O'nu sınırlayan O'nu saymış olur. O'nu sayan, ezelî oluşunu zedelemiş olur." Hz. Ali (a.s) bu sözleriyle, sayısal birliği söz konusu etmenin, ezeliyeti ortadan kaldıracağını ifade etmiştir. Çünkü ezeliyetin hakikati, yüce Allah'ın zatı ve sıfatının sonsuz ve sınırsız oluşudur. O'ndan önce olmuş olan bir şeyin sonrasında olmadığı açısından bakıldığında, bu O'nun ezeliyeti olur. [Ezeliyet: Bir öncenin sonrasında olmayış.] O'ndan sonra olacak olan bir şeyin öncesinde olmadığı açısından bakıldığında, bu O'nun ebediyeti olur. [Ebediyet: Bir sonranın öncesinde olmayış.] Her iki açıdan bakıldığında da, bu O'nun devamlılığı, sürekliliği olur.

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 152]

[Devamlılık: Bir öncenin sonrasında ve bir sonranın öncesinde olmayış.]

Yüce Allah'ın ezeliyetini, "Zamanın sonsuzluğunda bir zamanlar vardı ki, yaratıklardan ne bir haber vardı, ne bir iz; fakat yüce Allah vardı. Böylece yüce Allah sonsuz zamanlarda, sonradan meydana gelmiş olan yaratıklarından öncedir" şeklindeki açıklama büyük bir hata ve rezalettir ki, birçokları buna duçar olmuştur. Oysa hareket hâlinde olanların hareketinin miktarından ibaret olan "zaman" nerede, yüce Allah'ın ezeliyetinde O'na ortak olma nerede?!

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "Hamd, kulları yaratan, yeryüzünü yayıp döşeyen, alçak yerlerinden sular akıtan, yüksek yerlerinde bitkiler yeşerten Allah'a mahsustur. Evvelliğinin (ilkliğinin) başlangıcı, ezeliyetinin bitişi yoktur. O ilktir, hep ilk olmuştur. Bakidir, sonu yoktur. Alınlar, karşısında secdeye kapanmış; dudaklar, birliğini ikrar etmiştir. Şeyleri (varlıkları) yarattığında onları sınırladı ki, onlara benzerliği söz konusu olmasın."

"Vehimler (hayaller) belirlediği sınırlarla, düşünsel performanslarıyla, tasavvur ettiği uzuvlar ve aletlerle O'nu tanıyamazlar. Hakkında 'Ne zaman?' denmez. O'na 'şu zamana kadar' diye bir süre belirlenemez. Zahirdir (apaçık ortadadır), neden, nereden ortaya çıktı denmez. Batındır (gizlidir), nerede gizlidir denmez. Karaltı değil ki bitsin, sona ersin. Örtülü değil ki, bir şeyce ihtiva edilsin. Şeylere (varlıklara) yakınlığı yapışmak suretiyle değil, onlardan uzaklığı da ayrılmak suretiyle değildir."

"Kulların ne bir anlık bir göz altından bakışları, ne tekrarladıkları bir kelime, ne bir tepeye yaklaşmaları, ne de karanlık bir gecede ya da aydınlatıcı ayın değişik hâletleriyle hafiften aydınlattığı sakin bir gecede attıkları yavaşça bir adım O'na gizli değildir. Ki o gecenin ardından, giderken (batarken) de, dönerken (doğarken) de ışıklı olan, gelen bir gecenin gelmesi ve sırt çeviren bir gündüzün gitmesinden oluşan zamanlar ve asırların değişmesine rağmen hâlâ ışık saçan güneş gelir."

"Her son ve süreden, her sayım ve sayıdan öncedir. O, sınırlayanların izafe ettikleri ölçülerle ilgili sıfatlardan, boyutlara dönük yakıştırmalardan, meskenlere yerleşmiş olmaktan, mekânı bulunmaktan münezzehtir. Sınır, ancak O'nun yarattıklarının üstüne biçilmiş bir kaftandır, onlara yakıştırılacak bir niteliktir. Şeyleri (yaratıkları) ezelî

köklerden, ebedî başlangıçlardan yaratmamıştır. Yarattığını yaratırken sınırlı yaratmıştır. Şekillendirdiklerini şekillendirirken en güzel biçimde şekillendirmiştir."[1]

Yine Nehc'ül-Belâğa'da şöyle geçer: Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden: "O'na nitelik izafe eden, O'nu birlememiş olur. O'nu örnekle açıklayan, hakikatine ulaşmamış olur. O'nu (bir şeye) benzeten, O'nu kastetmemiş olur. O'na işaret eden, O'nu hayal eden, O'na yönelmemiş olur. Zatıyla tanınan-bilinen her şey, yapılmış-yaratılmıştır. Başkalarıyla ayakta duran her şey, sonuçtur (bir var edici nedeni vardır). O yapıp edendir, herhangi bir uzvu olmadan, herhangi bir alet edevat kullanmadan. Ölçüp biçendir, düşünmeksizin. Zengindir, kazanmaksızın. Zamanlar O'na eşlik etmez. Edevat O'na yardımcı olmaz."

"Varoluşu zamanlardan, varlığı yokluktan, ezelîliği başlangıçtan öncedir. Hisleri, sezgileri yaratmasıyla hissi, sezgisi olmadığı bilinmiştir. Karşıt şeyleri yaratmasıyla karşıtı olmadığı bilinmiştir. Birbirine denk şeyleri var etmesiyle dengi olmadığı bilinmiştir. Işığı karanlıkla, açıklığı kapalılıkla, kuruluğu yaşlıkla, sıcaklığı soğuklukla karşıtlamıştır. Barışık olmayan şeyleri birbiriyle kaynaştırır, zıtları bir araya toplar, uzakları birbirine yakınlaştırır, yakınları birbirinden ayırır."

"Sınırlamayla kapsanmaz, saymakla hesaplanmaz. Edevat, ancak kendilerini sınırlandırırlar. Aletler, ancak kendi benzerlerine delâlet ederler. 'Falan zamanlardan beri var' denmesi, varlıkların kadim olmasına manidir. 'Şu zamanda gerçekleşmiştir' denmesi, onların ezelî olmasına engeldir. 'Eğer şöyle olmasaydı, şöyle olurdu' denmesi, onları kâmil olmaktan uzaklaştırmıştır. Onları yapan (yaratan) onlarla akıllara tecelli etmiş, onlarla gözlere görünmez olmuştur."

"O'nun hakkında hareket ve durgunluk geçerli değildir. O'nun geçerli kıldığı şey nasıl kendi hakkında geçerli olabilir ki?! O'nun başlattığı şey nasıl kendine dönebilir ki?! O'nun meydana getirdiği şey nasıl kendinde meydana gelebilir ki?! Eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, zatı değişmiş, künhü parçalara bölünmüş olurdu, hakkında ezelîliğin anlamı kalmazdı. Bu durumda önü olduğu için arkası da olmuş olurdu; eksikliği olduğu için tamamlanmak, olgunlaşmak isterdi. Yine

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 163]

eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, yapılmışlık (yaratılmışlık) belirtisi O'nda belirmiş olur ve ayetlerin delâlet ettiği yaratıcı olmaktan çıkıp kendi bir yaratıcıya delâlet eden ayete dönüşürdü."[1]

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) sözünün evveli, yüce Allah'ın kutsal zatının sınır kabul etmezliğini ve O'ndan başka her şeyin sınırlı olduğunu açıklamaya yöneliktir. Bu konuyu daha önce kısaca açıkladık.

"Sınırlamayla kapsanmaz, saymakla hesaplanmaz." ifadesi, öncesindeki açıklamanın sonucu niteliğindedir. "Edevat, ancak kendilerini sınırlandırırlar. Aletler, ancak kendi benzerlerine delâlet ederler" ifadesi, "Sınırlamayla kapsanmaz, saymakla hesaplanmaz." sözünün bir başka açıklamasıdır. Çünkü önceki açıklama, konuya şu açıdan yaklaşmıştır: Yaratılmışların ayrılmaz niteliği olan bu sınırlar, yüce Allah'ın kutsal zatının koyduğu, var ettiği şeyler olduğu için, fiilin (işin) failden (işi yapandan) sonraki mertebede olması türünden bir sonralıkla Allah'ın yüce zatından sonraki mertebededirler. Dolayısıyla Allah'ın yüce zatının bu sınırlarla sınırlanmış olması mümkün değildir. Çünkü zatın bulunduğu mertebede fiil yoktur.

"Edevat, ancak kendilerini sınırlandırırlar..." ifadesi ise, meseleyi bir başka açıdan ele almıştır. Şöyle ki: Bu edevat ve sınırların kaçınılmaz özelliği olan sınırlandırma ve ölçülendirme, ancak türsel benzerlik olduğunda söz konusu olur. Meselâ; bir ağırlığı ölçme birimi olan "miskal" ile ancak ağırlıklar ölçülür ve örneğin renkler ve sesler ölçülmez. Veya hareketin miktarından ibaret olan "zaman" ile ancak hareketlerin sınırı belirlenir. Veya örneğin "insan", sahip olduğu ortalama toplumsal ağırlığıyla ancak bu yönde kendisi gibi olan insanlar için bir ölçü oluşturur. Kısaca bu sınır ve ölçülerden her biri, sınırlandırdığı ve ölçülendirdiği şeye kendi anlamına benzer bir anlam kazandırır. Varlığı zorunlu olmayıp olası olan her varlığın tüm özellikleri ve niteliği de belli bir sınır ve ölçüye dayalıdır, belli bir süresi ve sonu vardır. Öyleyse bu varlıkların sınırlı anlamlarını nasıl ezelî, ebedî ve sonsuz bir zata yükleyebiliriz?!

İmam'ın (a.s) maksadı da budur. Bu nedenle de bu sözünün ardından "Falan zamandan beri var, denmesi..." buyurmuştur. Yani, varlıklar için "Falan zamandan beri var." ve "Şu zamanda gerçekleşmiştir."

1- [Nehc'ül-Belâğa, Hutbe: 186]

söylenmesi, onların zaman açısından hâdis olduklarını gösterir ve kadimlik ve ezelîlik vasıflarıyla nitelendirilmelerine engel olur. Aynı şekilde "Eğer şöyle olmasaydı, şöyle olurdu" denmesi, onların eksik olduğunu ve kâmilleşmeleri önünde bir engelin varolduğunu, dolayısıyla her yönden kâmil olmadığını gösterir.

"Onları yapan (yaratan), onlarla akıllara tecelli etmiş onlarla gözlere görünmez olmuştur."

Her iki cümledeki zamirler, varlıklara dönüktür. Yani varlıklar, yüce Allah'ın ayetleri (nişaneleri) oldukları için sadece ayet sahibini gösterirler. Bunlar tıpkı ayna gibidirler ve yüce Allah'tan başkasını göstermezler. Böylece yüce Allah onlar vasıtasıyla akıllara tecelli etmiştir. Aynı şekilde onlar vasıtasıyla gözlere görünmesi imkânsız olmuştur. Çünkü yüce Allah'a bakmanın tek yolu bu ayetlere bakmaktır. Bu ayetler de sınırlı oldukları için ancak kendileri gibi bir şeye ulaştırırlar, her şeyi ihata etmiş, kuşatmış olan Rablerine ulaştırmazlar. Gözlerin O'nu görmesinin imkânsız oluşunun nedeni budur işte. Çünkü gözler, sınırlar üzerine kurulu bileşik aletler oldukları için ancak sınırlı şeylerde etkin olabilirler. İzzet sahibi yüce Allah'ın kutsal zatı ise her türlü sınırdan münezzehtir.

İmam'ın (a.s) "O'nun hakkında hareket ve durgunluk geçerli değildir..." sözü, başka bir ifadeyle sözün başına dönüş mesabesindedir. Bu sözle şunu açıklamak istiyor: Hareket ve durgunlukla noktalanan bu işler ve olaylar, O'nun hakkında geçerli olmaz, O'na dönmez, O'nun zatında meydana gelmez. Çünkü bu işler, O'nun başkasına yönelik etkilemesinden ileri gelen etkilerdir. Etkilemenin anlamı, etkileyenin zatından kaynaklanan etkisini başkasına yöneltmesidir.

Buna göre bir şeyin kendini etkilemesi anlamsızdır. Bir şeyin kendini etkileyebilmesi için parçalardan oluşmuş, çok yönlü bileşik bir zata sahip olması gerekir (ki, bir parçası veya yönü öteki parçası veya yönünü etkilesin). Meselâ insan, ruhuyla bedenini idare eder; eliyle başına vurur, tabip tababetiyle hastalığını tedavi eder. Bütün bunlar, parçalar ve yönlerin değişik olması nedeniyle mümkün ve sahih oluyor. Yoksa, bir şeyin kendini etkilemesi mümkün olmazdı. Meselâ, görme duyusu hiçbir zaman kendini görmez. Ateş, hiçbir zaman kendini yakmaz. Aynı şekilde hiçbir etken kendini etkileyemez. Bunun için, daha önce de söylediğimiz gibi, unsurlardan bileşmiş, parçalar-

dan oluşmuş olması gerekir. İmam'ın "Eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, zatı değişmiş, künhü parçalara bölünmüş olurdu, hakkında ezelîliğin anlamı kalmazdı..." sözünün anlamı budur işte.

"Yine eğer böyle bir şey söz konusu olsaydı, yapılmışlık (yaratılmışlık) belirtisi O'nda belirmiş olur ve ayetlerin delâlet ettiği yaratıcı olmaktan çıkıp kendi bir yaratıcıya delâlet eden bir ayete dönüşürdü." Yani, bu sınırlar ve ölçülerin O'nun hakkında geçerli olması durumunda, eksiklik O'na lâzım gelirdi. Eksiklik ise yapılmışlık (yaratılmışlık) alâmetlerinden ve mümkünlük nişanelerindendir. Bu durumda, O da -yüce ve kutsaldır- yapılmışlığına delâlet eden delilin gereğince diğer yapılmışlar gibi başka bir ezelî, varlığı kâmil ve zatı sınırsız varlığa delâlet ederdi ki, sınırlar ve ölçülerin kısıtlayamayacağı, varsayılan her eksiklikten münezzeh olan ilâh, o olurdu.

Burada şu hususun da bilinmesinde yarar vardır. İmam'ın bu sözünde, delâletin (delilliğin) mümkünlük ve yapılmışlığın nişanesi olduğu yönündeki tesbiti, onun diğer sözlerinde veya diğer Ehlibeyt İmamlarının (a.s) sözlerinde, yüce Allah'ın zatıyla, başkalarının ise O'nunla biliniyor olması, O'nun kendi, kendi zatına delâlet ettiği, aynı zamanda yaratıklarına da O'nun delâlet ettiği yolundaki sözleriyle çelişmemektedir. Çünkü bu bilinmeyle o bilinme, bu delâlet ile o delâlet ayrı ayrı şeylerdir. Umarım yüce Allah bizi konuyla ilgili gelecek incelemelerimizden birinde bu konuyu açıklamaya ve hakkında genişçe konuşmaya muvaffak eder. İnşaallah.

et-Tevhid adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan şöyle rivayet eder: "Müminlerin Emîri Hz. Ali (a.s), Kûfe Camiinde minber üzerinde hutbe okuduğu sırada, 'Zi'lib' isminde keskin dilli, hitabesi güçlü, yüreği cesaretli bir adam ayağa kalkarak, 'Ey Müminlerin Emiri! Hiç Rabbini gördün mü?' diye sordu."

"Emir'ül-Müminin, 'Yazıklar olsun sana ey Zi'lib!' dedi, Ben görmediğim bir Rabbe ibadet edecek, kulluk sunacak biri değilim."

"Zi'lib, 'Ey Müminlerin Emîri!' dedi, O'nu nasıl gördün?"

"Emir'ül-Müminin şöyle buyurdu: 'Ey Zi'lib! Gözler gözlemleriyle O'nu görmezler, fakat kalpler iman hakikatleriyle O'nu görürler. Vay sana ey Zi'lib! Rabbim latif mi latiftir, ama incelikle nitelenmez. Yüce mi yücedir, ama kocamanlıkla nitelenmez. Büyük mü büyüktür, ama irilikle nitelenmez. Ulu mu uludur, ama kabalıkla nitelenmez. Her

şeyden öncedir, 'O'ndan önce bir şey vardı' denmez. Her şeyden sonradır, 'O'nun bir sonrası var.' denmez. Şeyleri (varlıkları) var etmeyi diledi, herhangi bir çaba göstermeksizin. İdrak edendir, herhangi bir araca ihtiyaç duymaksızın."

"Varlıkların içindedir, onlara karışmış değildir, onlardan ayrı da değildir. Apaçık ortadadır, dokunulmaz. Aşikârdır, gözle görülmez. Ayrıdır, mesafe söz konusu değildir. Yakındır, yaklaşıklık söz konusu değildir. Latiftir, cisimleşme söz konusu değildir. Vardır, yokluktan sonra değildir. Yapandır, çabalama olmadan. Ölçüp biçendir, hareket etmeden. İrade edendir, himmet etmeden. Duyandır, aletle değil. Görendir, araçla değil. Mekânlar O'nu içermez. Zamanlar O'na eşlik etmez. Sıfatlar O'nu sınırlandırmaz. O'nu uyuklama tutmaz. Varoluşu zamanlardan, varlığı yokluktan, ezelîliği başlangıçtan öncedir. Hisleri, sezgileri yaratmasıyla hissi, sezgisi olmadığı bilinmiştir."

"Cevheri cevher etmesiyle cevheri olmadığı anlaşılmıştır. Karşıt şeyleri yaratmasıyla karşıtı olmadığı bilinmiştir. Birbirine denk şeyleri var etmesiyle dengi olmadığı bilinmiştir. Işığı karanlıkla, kuruluğu yaşlıkla, soğukluğu sıcaklıkla karşıtlamıştır. Barışık olmayan şeyleri birbiriyle kaynaştırır, yakınları birbirinden ayırır. Onları birbirinden ayırmasıyla onları ayırana, onları birbiriyle kaynaştırmasıyla onları kaynaştırana delâlet etmiştir. Aziz ve yüce Allah'ın *"Her şeyden bir çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız."* [Zâriyât, 49] sözünün anlamı da budur."

"Böylece Allah önce ile sonrayı birbirinden ayırdı ki, kendisinin öncesi ve sonrası olmadığı bilinmiş olsun. Varlıklarda içgüdüler koyması, bunları koyanın içgüdüsü olmadığına tanıktır. Onlar için bir süre belirlemesi, bu süreleri belirleyenin süresi olmadığını haber verir. Varlıkların bir kısmını bir kısmından perdelemiştir ki, O'nunla yaratıkları arasında yaratıklarından başka bir perde olmadığı bilinmiş olsun. Hiçbir merbub (yönetilen, eğitilen) yokken, O Rab (yöneten, eğiten) idi. Hiçbir tapan yokken, O tapılan mabuttu. Hiçbir bilinen yokken, O bilendi. Hiçbir işitilen yokken, O işitendi."

"Hz. Ali (a.s) sonra şu şiiri okumaya başladı:

Mevlâm sürekli övgüyle tanınagelmiştir.

Efendim hep cömertlikle nitelenmiştir.

Aydınlatan hiçbir ışık yokken O vardı.

Ufukları saran bir karanlık yokken de O vardı.

Böylece Rabbimiz bütün yaratılmışların tersinedir.

Hayallerde tasavvur edilen her şeyin aksinedir."[1]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) bu sözleri Allah'ın zatının ve zatıyla ilgili sıfatlarının birliğinin anlamını açıklamak için serdedilmiştir. Bu açıklamada Allah'ın zatının sonsuz ve sınırsız olduğu, dolayısıyla zatının karşısında hiçbir zatın bulunmadığı vurgulanmaktadır. Çünkü eğer böyle bir şey olsaydı, bu zat O'nu sınırlılıkla tehdit eder, ölçülülüğe mahkûm kılardı. Böyle bir şey olmadığına göre O her şeyi kuşatıcıdır, her iş üstünde egemen güçtür. Böyle (sonsuz) bir varlığın zatından ayrışan bir sıfat da olmaz. Çünkü bu durumda ezelîliği bozulmuş olur, sınırsızlığına halel gelir.

Yüce Allah'ın kemâl sıfatları da başkasını dışlayacak veya başkası tarafından dışlanacak bir sınırla sınırlı değildir. Bizdeki ilim kudretten başka bir şeydir. Bu ikisi arasında kavram ve mısdak olarak itişme vardır. Ancak yüce Allah hakkında bu iki sıfat arasında herhangi bir itişme söz konusu değildir. Yüce Allah hakkında her sıfat kendisinin aynısı olduğu gibi Allah'ın diğer yüce sıfatlarının her birinin de aynısıdır. Yüce Allah'ın her ismi de öteki güzel isimlerinin aynısıdır.

Bu konuda bundan daha ince ve daha derin bir yaklaşım vardır. Şöyle ki: Bu anlamlar ve kavramlar, akıl için birer ölçü ve tartı mesabesindedirler. Akıl bu anlamlar ve kavramlarla zihnin dışındaki varlığı ve gerçek âlemdeki varoluşu ölçer, tartar. Buna göre bu kavramlar, bu özellikten ayrılmayan sınırlı sınırlardır. Bu kavramları birbirine eklememiz, birinden ötekisi için yardım almamız da onları sınırlılıktan çıkarmaz. Dolayısıyla bu kavramlar, ancak kendileri gibi sınırlı şeyleri koşamlayabilirler. Bu nedenle sınırsız bir şeyi varsayıp bu sınırlı ölçülerle ona yönelirsek, ondan ancak sınırlı bir şeye ulaşırız ki bu, o değildir. Bu sınırsız şeye ulaşmak için ne kadar derinleşirsek, o kadar bizden uzaklaşır, o kadar yücelir.

İlim kavramını ele alırsak; bu kavramın zihnin dışındaki âlemdeki sahibi için kemâl sayılan sınırlı bir sıfattan algılanmış bir anlam oldu-

1- [et-Tevhid, s.308, h:2]

ğunu görürüz. İlim kavramındaki sınırlılık, örneğin kudret ve hayatı kapsamasına engeldir. Bu ilim kavramını yüce Allah hakkında kullanıp sonra, "diğer ilimler gibi olmayan bir ilim" diyerek sınırlılığı giderici bir kayıtla kayıtlandırdığımızda, bir ölçüde onu sınırlılıktan kurtarıp kapsamını genişletmiş olsak da, bu onu, ötesini kapsamama özelliği taşıyan bir kavram olmaktan çıkarmaz. Çünkü her kavramın kapsamı altına alamayacağı bir ötesi vardır. Kavrama kavram katmak da bu özelliği yitirmesine sebep olmaz. Bu oldukça açıktır.

Beyinli insanı, yüce Allah hakkında aklı ve beyninin ispat ettiği sıfatlar konusunda hayrete düşürüp şaşkınlığa sürükleyen nokta işte budur. Hz. Ali'nin bu sözündeki "Sıfatlar O'nu sınırlandırmaz." ifadesinden, aynı şekilde daha önceki hutbesindeki "Sırf O'na yönelmenin (ihlâsın) kemâli, sıfatları O'ndan nefyetmektir." ifadesi ile aynı hutbedeki "Sıfatının sınırlandırıcı bir sınırı, varolan bir niteliği yoktur." ifadesinden de bu husus anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi Hz. Ali (a.s), bir yandan Allah'a sıfat ispat ederken, öte yandan o sıfatı veya o sıfatın sınırını O'ndan nefyetmektedir. Açıktır ki, sıfatı ispat etmek, sınır getirmekten ayrılmaz. Buna göre sıfattan sınırı nefyetmek, o sıfatı ispat ettikten sonra nefyetmek anlamına gelir. Bundan da şöyle bir anlam çıkar: Yüce Allah hakkında kemâl sıfatlarından birinin ispatı, öteki sıfatlarını nefyetmez. Bu da demektir ki, yüce Allah'ın sıfatları hem birbiriyle, hem de zatıyla birdir ve herhangi bir sınır söz konusu değildir. Ayrıca yüce Allah hakkında herhangi bir kemâl sıfatının ispatı, o sıfatın ötesinde bilmediğimiz, anlamadığımız ve de anlatamadığımız sıfatları da nefyetmez. Bunu anlamaya çalış.

Eğer kavramlar, söylenen anlamda yüce Allah'ın azameti ve büyüklüğü sahasına gölge düşürdüğünde içeriğini yitirmeseydi, aklın, algılamış olduğu genel ve müphem kavramlarla O'nu kuşatması ve "O'nun diğer zatlar gibi olmayan bir zatı var. O'nun öteki ilimler gibi olmayan bir ilmi var. Başkasının kudreti gibi olmayan bir kudreti var. Diğer hayat kısımları gibi olmayan bir hayatı var" diyerek O'nu nitelemesi mümkün olurdu.

Çünkü böyle bir nitelemeyle de nitelenen şeyin tüm sıfatları sayılmış ve o şey mücmel bir şekilde kuşatılmış olur. Bu durumda da aklın mücmel olarak yüce Allah'ı kuşatmasının mümkün olduğu, müm-

kün olmayanın ise ayrıntılı kuşatma olduğu sonucu ortaya çıkardı. Oysa yüce Allah, *"O'nu bilgice kuşatmazlar"* (Tâhâ, 110) ve *"Bilin ki, O her şeyi kuşatıcıdır."* (Fussilet, 54) buyurmuştur. Dolayısıyla hiçbir şey, hiçbir yönden, hiçbir şekilde O'nu kuşatamaz. O'nun kutsal zatı mücmel kuşatma ve ayrıntılı kuşatma diye bir bölünmeye konu olamaz. Mücmelinin bir hükmü ayrıntılısının başka bir hükmü var, denemez. Bunu anlamaya çalış!

el-İhticac adlı eserde Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinde şöyle buyurduğu kaydedilir: "Delili ayetleridir. Varlığı ispatıdır. Tanınması birlenmesidir. Birlenmesi yaratıklarından ayırt edilmesidir. Yaratıklardan ayırt edilmesi, onlardan uzakta, onlardan kopuk olması değil, onlar gibi olmaması anlamındadır. O, yaratan, yönetendir; yaratılan yönetilen değildir. Tasavvur edilen her şey O'nun tersinedir... Zatı ve özü bilinen, ilâh olamaz. O, delil ile kendine delâlet eden, bilgi ile kendine ulaştıran ilâhtır."

Ben derim ki: Önceki sözlerimiz üzerinde düşünüldüğünde bu hutbenin yüce Allah'ın birliğinin sayısal olmayan bir birlik olduğunu beyan etmek için serdedilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü açık bir şekilde yüce Allah'ı tanımanın O'nu birlemekle eşit olduğu vurgulanmıştır. Yani, O'nun varlığını ispat etmek, birliğini ispat etmekle eşittir. Eğer bu birlik sayısal olsaydı, zattan başka bir şey olurdu. Bu durumda sırf zatın ispatı, birliğin ispatı için yeterli olmazdı, birliğin ispatı için zatın sübutu dışında başka bir gerekçe gerekirdi. Bu sözler, Allah'ın birliği (tevhit) konusunda hayret verici bir mantığı ve oldukça net bir anlatımı içermektedir. Bu sözlerin şerhi, bu kitabın inceleme tarzına sığmayacak geniş bir fırsatı gerektirmektedir. Bu hutbedeki en latif konulardan biri, şu güzel cümlede ifade edilmiştir: "Varlığı ispatıdır." Bu sözle şunu kastediyor: O'nu ispat edecek kanıt, bizzat O'nun dıştaki varlığıdır. Yani O, zihne girmez, akla sığmaz.

"Tasavvur edilen her şey O'nun tersinedir." ifadesiyle kastedilen, O'nun zihinsel biçimden başka olduğu değildir. Çünkü bütün dış (objektif) varlıklar böyledir. Tam tersine maksat şudur: Yüce Allah, ne olursa olsun zihinsel tasavvurun hikâye ettiği, anlattığı şeyin tersinedir, o değildir. Dolayısıyla hiçbir zihinsel biçim O'nu kuşatamaz. Hatta O'nun kutsal katının bu tasavvurdan, yani "O her tasavvurun tersinedir" tasavvurundan da münezzeh olduğundan gaflet etmemelisin.

"Zatı ve özü bilinen, ilâh olamaz" ifadesi, yüce Allah'ın herhangi bir bilgiye konu olmaktan, herhangi bir anlama ve algılamaya yenik düşmekten çok daha yüce olduğunu beyan etmek için serdedilmiştir. Çünkü zatı ve özüyle bizim bilgi ve tanımamıza konu olan her şey, bizden ve bilgimizden başka bir şeydir ki, bilgimize konu olabiliyor. Fakat yüce Allah bizi de, bilgimizi de kuşatıcıdır; bizi de, bilgimizi de var edici, ayakta tutucudur. Böylece hiçbir şekilde kendimizi ve bilgimizi O'nun zatının kuşatmasından ve egemenliğinin kapsamında olmaktan kurtaramayız. Kurtaramayınca da O'nun hakkında, ayrı bir şeyin ayrı bir şeye olan bilgisi gibi bir bilgimizin olması mümkün değildir.

Hz. Ali (a.s) bu gerçeği, "O, delil ile kendine delâlet eden, bilgi ile kendine ulaştıran ilâhtır." sözüyle beyan etmiştir. Yani, kendisine delâlet edecek delili, kendisine doğru kılavuzlayacak kılavuzu var edip kendisine delâlet etmesini, kılavuzlamasını sağlayan delil ve kılavuz, yine yüce Allah'ın kendisidir. Aynı şekilde bilginin kendisine ulaşmasını, kendisiyle bir tür ilintili olmasını sağlayan, yine yüce Allah'ın kendisidir. Bunun sırrı şudur: Her şey, ama bütün her şey, O'nun kuşatması ve hegemonyası altındadır. O hâlde bir şeyin O'na yol bularak O'nu kuşatması nasıl mümkün olabilir?! Oysa O, onun kendisini de, yol bulmasını da kuşatmış bulunmaktadır.

el-Meanî adlı eserde müellif, kendi rivayet zinciriyle Ömer b. Ali'den şöyle rivayet eder: Hz. Ali (a.s), Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu söyledi: "Tevhidin (Allah'ın birliğinin) zahiri batınındadır, batını da zahirindedir. Zahiri nitelenir, görülmez; batını vardır, gizli değildir. Her yerde aranır, hiçbir yer bir anlığına olsun O'ndan boş değildir. Hazırdır, sınırlı değil; gaiptir, yitirilmiş değil." [s.10, h:1]

Ben derim ki: Hz. Resulullah'ın (s.a.a) bu sözü yüce Allah'ın herhangi bir sınırla sınırlı olmamasına dayalı sayısal olmayan birliğini beyan etmek için serdedilmiştir. Yüce Allah'ın tevhidi ve tavsifinin (O'nu birleme ve nitelemenin) zahirinin batınından, batının da zahirinden ayrı olmamasını sağlayan, bu sınırsızlığıdır. Zahir ile batın, ancak sınırla başkalaşır, birbirinden ayrılır. Sınır kalktığında zahir ile batın birbirine karışır, "bir" olur.

Aynı şekilde nitelenen zahirin kuşatılmış olması, ancak sınırlanmaları ve kendileri için belirlenen sınırı aşmamalarıyla mümkün olur.

Bir şeyin yanında hazır olanın, bütün varlığıyla onun yanında hazır olması, bir şeyden de gaip olanın, ona göre yitik olması, onların sınırlı olmalarından kaynaklanır. Yoksa sınırlılık olmasa, hazırın, tüm varlığıyla bir şey için hazır olması, gaibin de gaybet perdesi arkasında gizli kalması mümkün olmaz. Çünkü böyle bir şeyi, kendinden, kendi sınırsızlığından başka bir şey gizlememektedir. Bunda anlaşılmayacak bir şey yoktur.

TARİHÎ BİR İNCELEME

Kâinatın bir yaratıcısının olduğu görüşü, aynı şekilde onun bir olduğu görüşü, insan türünün düşünürleri arasında gündemde olan en eski meselelerden biridir. İnsanoğlunu bu sonuçlara fıtrî sezgisi iletmektedir. Hatta Allah'a ortak koşma esasına dayanan putperestliğin bile mahiyeti derinliğine irdelendiğinde, yaratıcının birliği esasına dayandığı, bunun yanında yaratıcıya ulaştıracak aracılar ispat etme peşinde olduğu görülür. *"Biz onlara, ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz."* (Zümer, 3) ayetinde buyrulduğu gibi. Gerçi putperestlik zamanla çığırından çıkmış ve Allah dışındaki ilâhlara istiklal ve asalet tanıma sapıklığına saplanmıştır.

Tek ilâh inancına çağıran fıtrat, yukarıdaki ayetlerin ışığında anlatıldığı üzere, her ne kadar insanı zatı ve sıfatları ile yüceliği ve ululuğu sınırsız olan tek bir ilâha çağırıyor ise de, fakat bir yandan insanın hayatı boyunca hep sayısal birlerle iç içe yaşıyor olması, öte yandan dindarların putperestlere, düalistlere ve diğer sapık inançlılara karşı çok ilâhlı inancı reddetmek amacı ile mücadele vermeleri, Allah'ın birliğine sayısallık damgası vurmuş ve sözünü ettiğimiz fıtratın me-sajını etkisiz bırakmıştır.

Bundan dolayı eski Mısır, Yunan ve İskenderiye filozofları ile onlardan sonra gelen diğerlerinin bize kadar ulaşan sözlerinin sayısal birliği destekledikleri görülür. Hatta Ebu Ali İbn-i Sina gibi biri de, eş-Şifa adlı eserinde bunu açıkça ifade etmiştir. Yaklaşık Hicrî bin yılına kadar gelen diğer filozofların da görüşleri bu yönde olmuştur.

Kelâm âlimlerinin tevhit ilkesi etrafındaki tartışmaları da sayısal birliğin ötesinde bir sonuç vermemiştir. Oysa bu âlimler delillerinin büyük bir çoğunluğunu Kur'ân'dan almışlardır. Bu mesele hakkında inc-

eleme yapanların sözlerinden çıkan sonuç budur.

Kur'ân'ın, tevhidin anlamı ile ilgili açıklamaları, bu gerçeğin öğretilmesi yönündeki ilk adımı oluşturur. Fakat sahabenin, tabiînin ve daha sonra gelenlerin içindeki tefsirciler ve Kur'ân ilimleri ile uğraşanlar, bu yüce meseleyi incelemeyi ihmal etmişler. O âlimlerden bize kalan hadis eserleri ve tefsir kitapları incelendiğinde, bu gerçek hakkında ne doyurucu bir açıklamaya ve ne delile dayalı bir çalışmaya rastlanmaz.

Bu gerçeğin üzerindeki perdeyi kaldıran tek kaynağın, İmam Ali b. Ebutalib'in (selâmın en üstünü özellikle ona olsun) sözleri olduğunu görüyoruz. Onun sözleri bu gerçeğin kapısını açmış, üzerindeki örtüyü ve perdeyi kaldırmıştır. Bunu en açık ve berrak delillerle ortaya koymuştur. Ondan sonra da Hicrî bin yılı sonrası İslâm filozoflarının bu yoldaki sözlerini görüyoruz. Bu filozoflar da görüşlerini Hz. Ali'nin sözlerinden istifade ettiklerini açıkça belirtmişlerdir.

Yukarıdaki "Tevhidin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde Hz. Ali'nin (a.s) ışıklı sözlerinden yaptığımız seçmelerle yetinmemizin sırrı işte budur. Çünkü bu meseleye apaçık delillerin ışığında yaklaşma üslûbunu ondan başkasının sözlerinde bulmak mümkün değildir.

Sırf bundan dolayı bu mesele ile ilgili ayrıca felsefî bir incelemeye girişmedik. Çünkü bu amaçla ortaya konan delillerin bütünü Hz. Ali'nin o sözlerinde açıklanan mukaddimelerden (öncüllerden) oluş-

muştur, onun sözlerine yeni bir şey eklenmemiştir. Bu delillerin hepsi varlığın saltlığı ve yüce Allah'ın zatının birliği öncülüne dayalıdır.[1]

1- Meseleleri derinlemesine irdeleyen araştırmacıların, bazı âlimlerin tutumları karşısında şaşmaları gerekir. Bu âlimler Nehc'ül-Belâğa'da yer alan hutbelerin uydurma olduklarını ileri sürmüşlerdir. Onların bazılarına göre bu hutbeleri Şerif Razî uydurmuştur. Bu saçmalık hakkında daha önce gereken sözleri söylemiştik. Burada söylemek istediğimiz şudur: Bu hutbelerin ilmî seviyesi o kadar yüksektir ki, İslâm âlimleri bunları ancak bin yıl sonra kavrayabilmişlerdir. O tarihe kadar yüzyıllarca süren fikrî gelişmelere, İslâm'ın bu gerçeklere kapı açmış ve üzerlerindeki örtüyü kaldırmış olmasına rağmen bunlar anlaşılamamıştır. Hz. Ali dışındaki sahabîler ile tabiîn bile bu düşünce yükünün altından kalkamamışlardır. Peki ilmî seviyesi bu kadar yüksek olan bu hutbeleri kim, nasıl uydurmuş olabilir?! Bu ihtimal hiç mantığa sığar mı?! Aslında bu saçma iddiayı ortaya atanlar en yüksek sesleri ile şunu söylemek istiyorlar: Kur'ân'ın gerçekleri ve onun ifade ettiği yüce prensipler sıradan halkın zihnî seviyesini aşmayan basit kavramlardır. Yalnız daha fasih ve edebî bir dille ifade edilmek gibi bir üstünlükleri vardır!

87- Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin ve sınırları aşmayın. Hiç şüphesiz, Allah sınırları aşanları sevmez.

88- Allah'ın size bağışladığı hoşa giden helâl şeylerden yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.

89- Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir. Bunların hiçbirini bulamayan (yapamayan) kimse üç gün oruç tutar. İşte yemin ettiğiniz (ve bozduğunuz) zaman yeminlerinizin cezası (keffa-reti) budur. Yeminlerinizi tutun. İşte Allah, şükredesiniz diye size ayetlerini böyle açıklıyor.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz bu üç ayet ile ardından surenin yüz küsuruncu ayetine kadar gelen ayetler, bazı fer'î hükümleri açıklıyorlar. Bu ayetlerin hepsi Hz. İsa'yı ve Hıristiyanları konu edinen ayetler arasına girmiş ara ayetler gibidirler. Bu ayetler değişik hükümler hakkında inmiş ve her biri anlam bakımından bağımsız bir nitelik taşıyan ayrı ayrı küme-

ler oluşturdukları için bunların bir arada ve bir defada mı, yoksa surenin geriye kalan ayetleri eşliğinde mi indikleri hakkında hüküm vermek zordur. Çünkü içeriklerinde bu konuda bir belirti yoktur. Nüzul sebepleri hakkındaki rivayetlere gelince; bunların önemlilerden bazılarına, "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde yer verilecektir.

Ele aldığımız üç ayet hakkında da söyleyeceklerimiz aynıdır. Üçüncü ayet, anlam bakımından bağımsızdır. Birinci ayet de üçüncü ayetten bağımsızdır. Gerçi aralarında bir tür bağlantıdan söz edilebilir. Bu bağlantı, ağız alışkanlığı ile yapılan boş yeminlerin konularından birinin yüce Allah'ın helâl kıldığı temiz nimetleri haram kılma girişimi ile ilgili olabileceği bakımındandır. Nüzul sebebi olarak üç ayetin her üçünün ağız alışkanlığı ile yapılan boş yemin hakkında indiğini söyleyen kimsenin dayandığı gerekçe de bu olmalıdır.

Birinci ayetle üçüncü ayetin durumu budur. İkinci ayete gelince; bu ayet birinci ayetin tamamlayıcısı gibidir. *"İman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun."* şeklindeki son cümlesi belirli oranda bunu gösteriyor. Hatta ayetin baş tarafı da bunu gösteriyor. Çünkü atıf harfi ile başlıyor. Ayrıca birinci ayetin haram kılınmasını yasakladığı helâl ve temiz nimetleri yemeye ilişkin bir emri içeriyor. Bu yüzden aynı içeriğe sahip bu iki ayet, anlamca uyuşmakta ve hükümce birleşmektedir.

"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin." Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Haram, men edilen şey demektir. Bu men ya ilâhî bir müdahele ya zorlama yolu ile ya da akıl veya şeriat veya emrine uyulan bir merci tarafından olur."

Yine şöyle demiştir: "Hall'in asıl anlamı düğümü çözmektir. *'Dilimdeki düğümü çöz.'* [Tâhâ, 27] ayeti bunun bir örneğidir. 'Haleltü', 'kondum' demektir. Bunu aslı, konarken yüklerin (iplerinin) çözülmesi anlamına dayanır. Sonra soyutlanarak konma anlamında kullanılır olmuş ve 'halle hululen=kondu, yerleşti' ve 'ehallehu gayrehu=başkasını kondurdu, yeleştirdi' denmiştir. *'Veya (bu belâlar) yurtlarının yakınına konar.'* [Ra'd, 31] ve *"Milletlerini helâk yurduna kondurdular."* [İbrahîm, 28] ayetleri buna örnektir. Borcun ödeme zamanı geldiğinde 'hall'ed-deynü' denir. Bir yere konan, yerleşen kavme de 'hille' ve 'hayyün hilâl' denir. 'Mahalle' ise konulan yer anlamına gelir. 'Düğüm çö-

züldü' anlamından istiâre edilerek de 'falanca şey helâl oldu' denir. Nitekim yüce Allah *'Allah'ın size bağışladığı hoşa giden helâl şeylerden yiyin.'* [Mâide, 88] ve *'Bu helâl, şu da haramdır.'* [Nahl, 116] buyurmuştur." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Anlaşılan, "hill=helâllik" ile "hürmet=haramlık" arasındaki karşıtlık, aynı şekilde "hill= Harem bölgesinin dışı ve ihram hâlinde olmama" ile "Harem" ve "ihram" arasındaki karşıtlık, "hürmet" kelimesi ile diğer iki kelimenin "men" anlamını içerdiğinden ve "men"de de düğüm ve bağlama olduğunun hayal edilmesinden kaynaklanıyor. Daha sonra "hürmet" kelimesi istiâre yolu ile "cevaz ve mubahlık" anlamına gelen "hill" kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır. "Hill" ve "hürmet" kelimeleri, İslâm öncesi Arap geleneğinde yeri olan kelimelerdir, bunlar şeriatın ve şeriat ehlinin ilk olarak ortaya çıkardığı terimler değildir.

"Ey iman edenler... haram etmeyin." ayeti müminlere, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri haram etmeyi yasaklıyor. Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram etmek, Allah onu nasıl helâl kıldıysa, aynı şekilde haram etmek demektir. Bu işlem, ya kanuna karşı kanun koymakla ya men etmekle veya sakınmakla, yani helâl bir işi yapmaktan kaçınarak veya kendini veya başkasını o işten alıkoyarak o işi terk etmekle olur. Bunların hepsi haram kılma, men etme, Allah'ın egemenliğine karşı çıkmaya kalkışmak, O'na karşı sınırları aşmak demektir ki, bu tutumlar Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmekle çelişir. Bundan do-layı yüce Allah bu yasaklamaya *"Ey iman edenler"* hitabı ile girmiştir. Bunun anlamı şudur: Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri haram etmeyin. Çünkü O'na iman etmiş, emrine teslim olmuşsunuz.

Bir sonraki ayetin sonundaki *"ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun."* ifadesi de bu anlamı teyit eder.

Ayette *"Allah'ın size helâl kıldığı"* ifadesine *"hoşa giden şeyler"* izafe edilmiştir. Oysa ifade, bu kelime olmaksızın tamdır. Bununla söz konusu yasağın sebebinin tamamlanmasına işaret edilmek istenmiştir. Çünkü müminlerin, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri haram etmeleri, Allah'ın egemenliğine yönelik bir tecavüz, Allah'a olan imanları ve O'nun emirlerine teslim olmaları ile çelişen bir davranış olduğu gibi aynı zamanda fıtratın hükmüne karşı çıkmaktır. Çünkü insan fıtratı, bu helâllerden hoşlanır, onlardan iğrenmez.

Nitekim şu ayette yüce Allah, Peygamberini ve onun getirdiği şeriatı överken bu gerçeği şöyle vurguluyor: *"Adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılmış buldukları, iyiliği emreden, kötülükten sakındıran, güzel ve hoş şeyleri kendilerine helâl eden, pis şeyleri onlara haram kılan, ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldıran şu ümmî (okuma-yazmasız) peygambere inananlar, evet ona inananlar, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar, işte kurtuluşa erenler bunlardır."* (A'râf, 157)

Bu açıklamamızdan şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

1- Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram etmekten maksat, başkalarını veya kendisini helâlleri terk etmeye zorlamaktır.

2- Buradaki "helâl", "haram"ın karşıtı olarak kullanılıyor. Buna göre bu terim, karşıtlığın hakkını veren bir yorumla mubahları, müstehapları, hatta farzları da kapsamına alır.

3- *"Hoşa giden şeyler"* kelimesinin *"Allah'ın helâl kıldığı"* ifadesine izafe edilmesi açıklama anlamlıdır.

4- *"Ve sınırlarını aşmayın."* cümlesinde söz konusu edilen sınırları aşma eylemi, yüce Allah'ın kanun koyma yetkisine tecavüz etmek veya O'na itaat ve teslimiyetten çıkıp helâl kıldığı şeyleri haram etmektir. Talâk ayetinin sonunda buyrulduğu gibi: *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, onları aşmayın. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridirler."* (Bakara, 229)

Miras ayetlerinin sonundaki ifadeler de bu gerçeği vurguluyor: *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onları içinde temelli kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirir. İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur. Buna karşılık kim Allah'a ve Peygamberine karşı gelir, O'nun çizdiği sınırları çiğnerse, Allah onu, içinde temelli kalmak üzere cehenneme atar ve onun için onur kırıcı bir azap vardır."* (Nisâ, 14) Görüldüğü gibi bu ayetler, Allah'ın koyduğu yasaları benimseyip onlara bağlı kalmayı Allah'a ve Peygamberine itaat sayarak övgüye değer bulurken teslimiyetten, bağlılıktan ve boyun eğmekten çıkmayı tecavüz ve Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemek olarak niteliyor ve bunları yerilmiş ve cezalandırılacak tutumlar olarak kabul ediyor.

İncelemekte olduğumuz ayet, sonuçta Allah'ın helâl kıldığı şey-

lerden sakınarak, onlara yaklaşmaktan kaçınarak onları haram etmeyi yasaklıyor. Çünkü böyle bir eylem Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmeye ters düşmekle birlikte, bu helâllerin kendilerinden uzak durulması gereken kötü ve pis şeyler değil, güzel ve hoş şeyler olmaları ile de bağdaşmaz. Bu ise bir tecavüzdür, Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır. Oysa Allah, koyduğu sınırları aşanları sevmez.

"Ve sınırları aşmayın. Hiç şüphesiz Allah sınırları aşanları sevmez." Daha önce vurguladığımız üzere ayetin akışından anlaşılan, buradaki "sınırı aşmak"tan maksat, bir önceki cümlede sözü edilen haram etmektir. Buna göre, buradaki *"sınırı aşmayın"* ifadesi *"haram etmeyin"* ifadesini pekiştirmektedir.

Bazı tefsircilere göre buradaki "sınırı aşmak"tan maksat, züht ve ruhbaniyet amacı ile helâllerden kaçınmanın, onlardan yararlanmamanın karşıtı olarak onlara aşırı derecede yüklenerek, onlardan haz almayı ileri boyutlara vardırarak itidâl sınırını aşmaktır. Bu yoruma göre ayetin anlamı şöyle olur: Allah'a kulluk etmek ve O'na yaklaşmak düşüncesi ile Allah'ın size helâl kıldığı hoşunuza giden temiz şeylerden yararlanmayı ısrarla terk ederek onları kendinize haram etmeyin. Buna karşılık bu helâl şeylere ifrat derecesine varan bir aşırılığa dalarak vücutlarınıza ve ruhlarınıza zarar verecek biçimde itidâl sınırını aşmayın.

Başka bir yoruma göre buradaki "sınırı aşmak"tan maksat, güzel ve temiz helâlleri aşarak pis haramlara dalmaktır. O zaman ifadenin anlamı şöyle olur: Helâlleri bir yana bırakarak haramları irtikap etmeyin. Başka bir deyişle: "Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri haram edip Onun size haram kıldığı şeyleri helâl etmeyin."

Bu iki anlamın her ikisi de aslında doğrudur ve kesinlikle Kur'ân'a uygundur. Fakat bu anlamların hiçbiri bu ve bundan sonraki ayetin içeriği ile örtüşmemektedir. Her doğru olan anlam, içeriğine ve bulunduğu yere bakılmaksızın her kelimeye yüklenemez.

"Allah'ın size bağışladığı hoşa giden helâl şeylerden yiyin..." Bu ayetteki *"yiyin"* ifadesinin bir önceki ayetteki *"haram etmeyin"* ifadesine atfedilmesinin amacı, anlaşıldığı kadarıyla bir önceki ayetin içeriğini tekrar etmek ve pekiştirmektir. Bu ayetin baş tarafındaki *"hoşa giden helâl"* ifadesi ile bir önceki ayetteki *"Allah'ın size helâl kıldığı hoşa giden şeyleri"* ifadesi arasındaki paralellik bunu destekliyor. Ayetin sonundaki *"ve iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun."* ifade-

si ile bir önceki ayetteki *"Ey iman edenler"* ifadesi arasındaki paralellik de bunun bir başka teyididir. Buna daha önce de değinmiştik.

Buna göre *"yiyin"* ifadesi yasaklamayı izleyen bir emir niteliğindedir [ve cevazı bildirir.] *"...hoşa giden şeyleri haram etmeyin"* ifadesindeki genellemeden sonra *"yiyin"* ifadesi ile yapılan sınırlama da, sadece (manayı etkilemeyen) lafzî bir sınırlamadır. Dolayısıyla yemekten maksat, Allah'ın rızk olarak bağışladığı hoşa giden nimetler ile ilgili her türlü kullanımdır. Bu kullanım, gıda alma anlamında yeme biçiminde olabileceği gibi, başka bir kullanım biçiminde de olabilir. Daha önce de defalarca değindiğimiz gibi "yeme" fiilinin her türlü "kullanım" anlamında kullanılması yaygın bir kullanım biçimidir.

Buradaki "yemek"ten gerçek anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu ihtimale göre bu iki ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak şöyle denebilir: Bu ayetlerin, indiği sıralarda bazı müminler hoşa giden yiyecekleri kendilerine haram kılmışlar ve bu ayetler o müminleri bu haram kılma tutumlarından vazgeçirmek için inmiştir. İlk ayetteki yasaklama, yeme eylemi ile birlikte diğer kullanım biçimlerini kapsayacak şekilde genelleştirilmiş olmasının sebebi ise, genel kuralı ortaya koymaktır. Çünkü bu yasağın gerekçesi, helâl yiyecekler ile diğer helâlleri ayırımsız şekilde kapsamaktadır.

Bu iki ayetten çıkardığımız anlamın gereği, *"Allah'ın size bağışladığı şeylerden"* ifadesinin "yiyin" ifadesinin mef'ulü ve *"hoşa giden helâl"* ifadesinin ise önceki ifadedeki [şeyler anlamındaki] mevsulün iki hâli olmasıdır. Böylece iki ayet arasında uyum gerçekleşmiş olur. Bazı tefsirciler ise, "hoşa giden helâl" ifadesinin "yiyin" ifadesinin mef'ulü ve *"Allah'ın size bağışladığı şeylerden"* ifadesinin "yiyin" ifadesi ile bağlantılı olduğunu veya "helâl" kelimesinin hâli olup nekire (belirsiz) olduğu için "helâl" kelimesinin önüne geçtiğini ya da "helâl" kelimesinin hazfedilmiş bir mastarın sıfatı olduğunu ve ifadenin anlamının "hoşa giden helâl rızk" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadeler ile ilgili daha başka görüşler de vardır.

Ayetteki "helâl" kelimesinin varlığını delil göstererek rızkın helâli ve haramı olduğunu, aksi hâlde bu kaydın boşuna olacağını ileri süren de olmuştur.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Bu kayıt helâl ve hoş olmayan rızkı dışarıda bırakmak için konan ihtirazî bir kayıt değil, kayıtlandırılan

kavramla eşit anlam taşıyan bir açıklama kaydıdır. İfadede yer almasındaki incelik, daha önce değindiğimiz gibi, bu rızkın helâl ve hoş olmasının onu kullanmaktan kaçınmaya hiçbir mazeret bırakmadığını vurgulamaktır. Bu kitabın üçüncü cildindeki Âl-i İmrân suresinin yirmi yedinci ayetinin tefsiri sırasında rızk kelimesinin ne anlama geldiğini anlatmıştık.

"Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar." Ayette geçen "lağv=boş" kelimesi amelî bir sonucu gerektirmeyen davranış demektir. Yine ayetteki "eyman" kelimesi "yemin"in çoğuludur. Yemin de ant ve ahit demektir. Ragıp İsfahanî bu kelime hakkında şu açıklamayı yapıyor: "Yemin kelimesi, [ant ve ahit anlamı için] 'el' kelimesinden istiâre edilmiştir. Bu istiârede ahdedenin, ant içenin yaptığı eylem göz önüne alınmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Yoksa sizin lehinize kıyamet gününe kadar sürecek yeminler mi üzerimizde?'* (Kalem, 39) *'Yeminlerinin bütün gücüyle Allah adına ant içenler...'* (Mâide, 53) *'Allah'ın sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz."* (Mâide, 89) (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

"(Ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminler" ifadesinin, *"pekiştirdiğiniz yeminler"* ifadesinin karşıtı olarak kullanılmasından, boş yemin demekle yemin edenin yemin etme maksadı ile yapmadığı, kişisel veya toplumsal bir alışkanlık sonucu ağızdan kaçan yeminin kastedildiği anlaşılıyor. Bu da özellikle alış veriş sırasında söylenen "hayır, vallahi; evet, vallahi" gibi yeminlerdir. Pekiştirilen yemin ise, yemin edenin bir işi yapacağı veya yapmayacağı yolunda kararlı bir şekilde kendini bağlayarak yaptığı yemin türüdür. "Vallahi şunu yapacağım, vallahi şunu yapmayacağım" demek gibi.

Ayetten anlaşılan, budur. Bu anlam, şeriatın "Vallahi, şu haram işi yapacağım; vallahi şu farzı terk edeceğim" gibi yeminleri, rüçhan unsuru içermemesi gerekçesiyle geçersiz yeminlerden saymasıyla çelişmez. Çünkü bu tür yeminler sünnetçe boş yeminlere ilhak edilmiştir ve sünnette belirlenen her hüküm hakkında Kur'ân'da delil bulunması şart değildir.

"Fakat pekiştirdiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar." ifadesi, sadece şeriat açısından geçerli olan yeminleri kapsar. Çünkü bu

ifadenin devamında *"yeminlerinizi tutun."* buyruluyor. Bu ifade, her ne kadar lafzı mutlak olduğu için her türlü yemini kapsasa da, ancak yüce Allah geçersiz saydığı yeminleri tutmayı emretmeyeceğine göre ayetteki boş yeminlerden maksat, pekişmeyen, bağlayıcı olmayan yeminlerdir. Pekiştirilen yeminden maksat da geçerli sayılan yeminlerdir.

"(Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ... on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir." Ayette geçen "keffaret" kelimesi, örtme anlamındaki "küfr" kökünden gelir. Şer'î bir terim olarak günahın kötülüğünün bir şekilde örtülmesini sağlayan davranış anlamını taşır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"...küçük günahlarınızı örteriz (affederiz)."* (Nisâ, 31) Ra-gıp İsfahanî, "Keffaret, günahı örten davranıştır. Yemin keffareti de bu kategoriye girer." diyor.

Ayetteki "keffaretuhu=keffareti" ibaresi, gizli bir ifade varsayımı ile yeminin sonucudur. O varsayılan ifade ile birlikte şöyle bir anlam çıkar: "Eğer yemininizi bozarsanız, bunun keffareti şudur." Çünkü "keffaret" kelimesinde, keffaret gerektiren bir günaha delâlet vardır. Söz konusu günah yeminin kendisi değildir. Eğer böyle olsaydı, ayetin devamında *"yeminlerinizi tutun"* ifadesi yer almazdı. Çünkü günah olan bir şeyi tutmak anlamsız olur. Buna göre keffaret yeminin kendisi ile değil, yemini bozmakla ilişkilidir.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Fakat pekiştirdiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar."* ifadesinde sözü edilen sorumlu tutma, yemin etmenin kendisi karşılığında değil, yemini bozma karşılığındadır. Sorumlu tutmanın yemine izafe edilmesi, sorumlu tutmaya konu olan yemini bozmanın yemin ile ilgili olmasından dolayıdır. Buna göre "keffaretuhu" ibaresi aslında ayetin metninde bulunmayan, fakat varsayılan "yemini bozma"nın sonucudur. Çünkü *"sorumlu tutar."* ifadesi buna delâlet eder. Ayetin devamında yer alan *"İşte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin keffareti budur."* ifadesinde de aynı şey geçerlidir. Buna göre bu ifadenin de açılımı şöyledir: "Yemin edip de yemininizi bozduğunuz zaman yeminlerinizin keffareti budur."

"...ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir." Bu ifade tarzı, yemin bozulduğunda bu üç maddeden birinin belirlenmesine delâlet eder. Arkadan gelen *"Bunların hiçbirini bulamayan (ya-*

pamayan) kimse üç gün oruç tutar." ifadesi, söz konusu üç maddenin ayetteki sıralamayı gözetmeksizin seçmeye açık olduğunu kanıtlar. Öyle olmasaydı, *"bunların hiçbirini bulamayan"* ifadesindeki sonuç anlamı geçersiz olur ve ayetin akışı uyarınca "veya üç gün oruç tutar" denmiş olması gerekirdi. Bu ayetten çıkan birçok fer'î meseleler var ki, onlar için fıkıh ilmine başvurmak gerekir.

"İşte yemin ettiğiniz (ve bozduğunuz) zaman yeminlerinizin cezası (keffareti) budur." Daha önce söylediğimiz gibi bu ifadenin açılımı, "Yemin edip de yemininizi bozduğunuz zaman'" şeklindedir. *"İşte... yeminlerinizin cezası (keffareti) budur"* ve *"İşte Allah, ...size ayetlerini böyle açıklıyor."* cümlelerinde bir tür muhatap değiştirme, müminlere yönelik hitabı Peygamberimize (s.a.a) yönelik hitaba dönüştürme vardır. Bu değişiklikteki muhtemel nükte şu olabilir: Bu iki cümle Allah'ın insanlara yönelik açıklamasıdır ve Allah'ın açıklaması Peygamber (s.a.a) aracılığı ile yapılmaktadır. Böylece Peygamberimizin (s.a.a) kendisine vahyedilen mesajı insanlara açıklamadaki fonksiyonun önemi vurgulanıyor gibidir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sana da Zikr'i (Kur'an'ı) indirdik ki, insanlara indirilen şeyi onlara açıklayasın..."* (Nahl, 44)

"İşte Allah, şükredesiniz diye, size ayetlerini böyle açıklıyor." Yani Allah, Peygamberi aracılığı ile size hükümlerini açıklıyor ki, o hükümleri öğrenip uygulamak suretiyle O'na şükredesiniz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de *"Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin..."* ayeti hakkında şöyle deniyor: Babam bana, ona da İbn-i Ebu Ümeyr, ona da ashabından biri anlattı ki: İmam Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Bu ayet Hz. Ali, Bilâl ve Osman b. Maz'un hakkında indi. Hz. Ali geceleri hiç uyumamaya, Bilâl hiçbir günü oruçsuz geçirmemeye ve Osman b. Maz'un da hiç eşi ile cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmişlerdi."

"Güzel bir kadın olan Osman b. Maz'un'un eşi bir gün Ayşe'nin yanına geldi. Ayşe ona, 'Senin kılığını-kıyafetini özensiz görüyorum. Sebebi nedir?' diye sordu. Kadın da Ayşe'ye şu cevabı verdi: Kime süsleneyim ki? Vallahi eşim bana şu kadar zamandan beri hiç yaklaşmadı. Ruhbanlığa yönelmiş, keçi kılından bir elbiseye bürünmüş ve

dünyadan elini eteğini çekmiştir."

"Peygamber (s.a.a) eve gelince Ayşe ona bu durumu anlattı. Bunun üzerine Peygamber dışarı çıkarak insanları namaza çağırdı. İnsanlar toplanınca minbere çıktı. Allah'a hamd ve senadan sonra şunları söyledi: Bazılarına ne oluyor da hoşa giden şeyleri kendilerine haram ediyorlar?! Haberiniz olsun ki, ben geceleri uyurum, eşimle yatıp kalkarım ve gündüzleri yer-içerim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."

"Adı geçen şahıslar ayağa kalkarak, 'Ey Allah'ın Resulü, biz bu konularda yemin ettik.' dediler. Bunun üzerine, *'Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak ya onları giydirmek veya bir köle azat etmektir. Bunların hiçbirini bulamayan (yapamayan) kimse üç gün oruç tutar. İşte yemin ettiğiniz (ve bozduğunuz) zaman yeminlerinizin cezası (keffareti) budur.'* ayeti indi."

Ben derim ki: *"Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar..."* ayetinin adı geçen şahısların yeminleri ile örtüşmesi açık ve net değildir. Daha önce bu konuya kısaca değinmiştik. Tabersî, Mecma'ul-Beyan adlı tefsirinde bu olayı İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiş, fakat son bölümüne yer vermemiştir. Dolayısıyla bunun üzerinde düşünmek gerekir.

el-İhticac adlı eserde İmam Hasan b. Ali'den (a.s) nakledilen bir hadiste İmamın Muaviye ve yandaşlarına şöyle dediği kaydedilir: "Allah aşkına söyleyin, Peygamberin (s.a.a) ashabı içinde Hz. Ali'nin, nefsinin arzularını kendisine haram eden ilk kişi olduğunu ve bunun üzerine, *'Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin.'* ayetinin indiğini biliyor musunuz?" [c.1, s.407]

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde bu ayet hakkında şöyle deniyor: "Tefsircilerin verdikleri bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) bir gün yere oturdu ve insanlara öğüt verip kıyameti anlattı. Bunun üzerine dinleyenler duygulanıp ağlamaya başladılar. Arkasından ashaptan on kişi Osman b. Maz'un el-Cumahî'nin evinde toplandı. Bunlar Ali, Ebu

Bekir, Abdullah b. Mes'ud, Ebuzer Gıfarî, Ebu Huzeyfe'nin kölesi Salim, Abdullah b. Ömer, Mikdad b. Esved el-Kindî, Selman-i Farisî ve Malik b. Mukrin idi. Bunlar gündüzleri oruç tutmaya, geceleri ibadet etmeye, döşek üzerinde uyumamaya, et ve yağ yememeye, kadınlara yaklaşmamaya, güzel koku sürünmemeye, keçi kılından örülmüş kaba elbiseler giymeye, dünya ile ilgilenmemeye, yeryüzünde geziler düzenlemeye ve bazıları erkeklik organlarını kesmeye karar verdiler."

"Bu haber Peygamberimize (s.a.a) ulaşınca, Osman b. Maz'un'un evine gitti. Fakat onunla karşılaşamadı. Aktar olan eşi Ebu Ümeyye kızı Havla Ümmü Hekim'e, 'Kocan ve arkadaşları hakkında işittiklerim doğru mu?' diye sordu. Kadın hem Peygamberi yalanlamak istemediği ve hem de eşinin durumunu açıklamaktan çekindiği için, 'Ey Allah'ın Resulü, eğer bu durumu sana Osman haber verdiyse, doğru söylemiştir.' dedi. Peygamber oradan ayrıldı. Osman eve gelince eşi olup biteni ona haber verdi."

"Bunun üzerine Osman ve arkadaşları Peygambere (s.a.a) gittiler. Peygamber onlara, 'Şu şu kararları aldığınızı size haber vermedim mi?' dedi. Onlar, 'Evet, fakat maksadımız sadece iyilikti.' dediler. Peygamber, 'Bana böyle şeyler emredilmedi.' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti: Nefislerinizin sizin üzerinizde hakkı var. Hem oruç tutun, hem yiyin-için. Geceleri hem ibadet edin, hem uyuyun. Ben geceleri hem ibadet eder, hem uyurum. Gündüzleri hem oruç tutarım, hem yer içerim. Et de yerim, yağ da yerim. Kadınlara da yaklaşırım. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."

"Sonra insanları topladı ve onlara şu konuşmayı yaptı: 'Bazılarına ne oluyor da, kendilerine kadınlara yaklaşmayı, yemek yemeyi, güzel koku sürünmeyi, uyumayı, dünyevî istekleri haram ettiler. Ben size keşişler ve rahipler gibi olun demiyorum. Benim dinimde et yememek, kadınlara yaklaşmamak ve manastıra kapanmak yoktur. Benim ümmetimin seyahati oruç, ruhbanlığı ise cihattır. Allah'a kulluk edin, O'-na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Hacca ve umreye gidin, namazı kılın, zekâtı verin, ramazanda oruç tutun ve dosdoğru olun ki, karşılığında doğruluk göresiniz. Sizden önceki milletler aşırılık yüzünden helâk oldular. Onlar görevlerini ağırlaştırdıkça Allah da yükümlülüklerini ağırlaştırdı. İşte şimdi kilise köşelerinde ve manastırlarda onların kalın-tılarını görüyorsunuz.' Bu olay üzerine Allah bu ayeti [*'Ey iman*

edenler, Allah'ın size helâl kıldığı... şeyleri haram etmeyin.'] indirdi."

Ben derim ki: Ehlisünnet rivayetlerine müracaat edildiğinde, [Mecma'ul-Beyan'ın naklettiği] bu rivayetin aslında bu konuda nakledilen rivayetlerin bir özeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki rivayetlerin sayısı oldukça çoktur. [Merhum] Tabersî bu rivayetlerin farklı içeriklerini toplayıp tekrarlarını atarak onları bir rivayet hâlinde zikretmiştir. Bu rivayetlerin kendine bakıldığında, sayılarının çokluğuna rağmen hiçbirinde sahabîlerin adları bir arada zikredilmemiştir. Bilâkis bu rivayetlerin lafız açısından en kapsamlı olanında, sahabeden "Osman b. Maz'un ve arkadaşları" diye söz edilmiştir. Bazılarında ise "Peygamberin ashabından bazı insanlar" diye, bazılarında da "Peygamberin ashabından bazı kişiler" diye söz edilmiştir.

Bu böyle olduğu gibi, bu rivayette geniş ve ayrıntılı olarak yer alan Peygamberimizin sözleri ve halka yönelik konuşmasının metni, bu rivayetlerde dağınık bir şekilde mevcuttur. Sözü edilen kişilerin terk etmek istedikleri veya terkine yemin ettikleri davranışlarda da durum aynıdır. Bu rivayetler söz konusu sahabîlerin hepsinin bu davranışların tümünü terk etmeyi kararlaştırdıklarını açıkça belirtmemişlerdir. Tersine bazı rivayetlerde terk etmek istedikleri veya terkine yemin ettikleri davranışların farklı olduğu belirtilmiştir.

Meselâ Buharî ile Müslim'in Ayşe'den naklettikleri rivayete göre, Peygamberin ashabından bazı insanlar, Peygamberin eşlerine onun gizlide nasıl davrandığını, neler yaptığını sordular. Aldıkları cevaplar üzerine kimisi, "Artık ben et yemiyeceğim." kimisi, "Artık ben kadınlara yaklaşmıyacağım." kimisi de, "Artık ben hiç döşek üzerinde uyumayacağım." dedi. Bu haber, Peygamberimize ulaşınca, "Bazılarına ne oluyor da her biri şöyle şöyle diyor? Ben hem oruç tutarım, hem yer-içerim. Hem uyurum, hem gece ibadetine kalkarım. Et yerim ve kadınlara yaklaşırım. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir." dedi.

Söz konusu rivayetteki "Bunlar gündüzleri oruç tutmaya... karar verdiler." şeklindeki ifadeden, onların her birinin bu davranışların hepsini kararlaştırdığı değil de, hepsinin toplam olarak bu davranışları kararlaştırmış oldukları da kastedilmiş olabilir. Aralarında zayıfı, mürseli ve muteberi bulunan bu rivayetlerin içerikleri farklı olmakla birlikte birden değerlendirildiğinde şu sonuca güvenle varmak gerekir: Ashap-

tan bazı kişiler bu tür bir züht ve ibadete karar verdiler. Bunların arasında Hz. Ali ve Osman b. Maz'un vardı. Bunun üzerine Peygamber onlara, "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir." dedi. Yine de doğrusunu Allah bilir. Bu konuda bilgi edinmek için Tefsir-i Taberî, ed-Dürr'ül-Mensûr ve Feth'ul-Kadîr gibi rivayetlere dayanan tefsirlere başvurmak gerekir.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle deniyor: Tirmizî -hasen bir hadis olduğunu belirterek-, İbn-i Cerir, İbn-i Ebu Hâtem, İbn-i Adî el-Kâmil adlı eserinde, Taberanî ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle dediğini bildirmişler: "Adamın biri Peygambere (s.a.a) gelerek, 'Ey Allah'ın Resulü, ben et yediğimde kadınlara karşı ilgim artıyor ve şehvetim kabarıyor. Bu yüzden kendime et yemeyi haram ettim.' dedi. Bunun üzerine, *'Ey iman edenler, Allah'ın size helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin.'* ayeti indi."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem'in Zeyd b. Eslem'den şöyle tahriç ettikleri kaydedilir: "Abdullah b. Revaha'ya akrabalarından biri misafir gelmişti. Kendisi o sırada Peygamberin (s.a.a) yanında idi. Bir süre sonra evine dönünce ailesinin misafire yemek yedirmediğini, yemek yemek için onun eve gelmesini beklediklerini gördü. Eşine, 'Benim yüzümden misafirimi aç bıraktın. Bu yemek bana haram olsun.' dedi. Karısı, 'Bana da haram olsun.' dedi. Misafir de, 'Bana da haram olsun.' dedi. Abdullah bu durumu görünce elini yemeğe uzatarak, 'Allah'ın adıyla yiyin.' dedi. Sonra Peygambere (s.a.a) gidip durumu anlattı. Peygamber (s.a.a), 'Doğrusunu yaptın.' dedi. Bunun üzerine, *'Ey iman edenler, Allah'ın helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin.'* ayeti indi."

Ben derim ki: Son iki rivayette iniş sebebi olarak anlatılanların ravilerin ayeti olaya uyarlaması olması da muhtemeldir. Ayetlerin iniş sebepleri ilgili rivayetlerde bu duruma sık sık rastlanır. Ayrıca bir ayetin inişi ile ilgili birden çok sebebin olması da mümkündür.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Abdullah b. Sinan'dan şöyle nakledilir: "İmama, 'Eğer ben haram veya helâl bir içecek içersem, eşim boş olsun veya kölem azat olsun.' diyen bir adamın durumunu sordum. İmam şu cevabı verdi: 'Haram olan içeceğe yemin etse de, etmese de yaklaşmaması gerekir. Helâl içeceği de terk etmemesi gerekir. Çünkü Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram etmeye yetkili değildir. Zira yüce Allah, *'Ey*

iman edenler, Allah'ın helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin.' buyuruyor. O hâlde helâl içecek ile ilgili yemininden dolayı ona hiçbir sorumluluk gelmez." [c.1, s.336, h:162]

el-Kâfi'de müellif, kendi rivayet zinciriyle Mes'ade b. Sadaka'dan şöyle dediğini nakleder: "İmam Sadık'ın (a.s) *'Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.'* ayeti hakkında şöyle buyurduğunu duydum: 'Bu ayette geçen 'lağv=boş' kelimesinden maksat, kişinin hiçbir şeye ciddî olmaksızın, 'Evet vallahi, hayır vallahi' söylemesidir." [c.7, s.443, h:1]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de bu rivayetin benzeri Abdullah b. Sinan'dan nakledilmiştir.[1] Bir benzeri de Muhammed b. Müslim'den nakledilmiştir. Muhammed b. Müslim'den aktarılan rivayette "Kişinin söylediği söze ciddî kastı olmaksızın" ifadesi yer alıyor.[2]

ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn-i Cerir'in İbn-i Abbas'tan şöyle tahriç ettiği kaydedilir: "Kendilerine kadınlara yaklaşmayı ve et yemeyi haram kılan kimseler hakkında *'Ey iman edenler, Allah'ın helâl kıldığı hoşa giden şeyleri haram etmeyin.'* ayeti indiğinde bu kimseler, 'Ey Allah'ın Resulü, yaptığımız yeminler ne olacak?' dediler. Bunun üzerine *'Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz.'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayet, bu incelemenin başında naklettiğimiz rivayetin son bölümü ile benzerlik gösteriyor. Yalnız bu rivayet, ayetten anlaşılan anlam ile bağdaşmıyor. Çünkü bir farzın veya bir mubahın terk edileceğine dair yapılan yeminde kararlılık ve kasıt unsurunun olmadığı söylenemez.

Ayette *"(ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminler"* ifadesinin karşılığı olarak *"pekiştirdiğiniz yeminler"* ifadesine yer verilmiştir. Bu durum, boş yeminin pekiştirilmeyip bağlılık getirmeyen yemin olduğuna delâlet eder. Ayetten anlaşılan bu anlam sadece boş yemini ciddî bir kasıt içermeyen 'Hayır vallahi, evet vallahi' gibi sözlerle açıklayan rivayetlerle bağdaşır. Şeriatın geçersiz saydığı yeminlerde ise yemin konusu şeylerle ilgili kasıt vardır. Ortaya çıkan sonuç, bu tür yeminin geçersizliğinin Kur'ân'a değil, sünnete dayandırılmasıdır.

1- [Tefsir'ül-Ayyâşî, c.1, s.336, h:163]

2- [Tefsir'ül-Ayyâşî, c.1, s.336, h:165]

Üstelik ayetin içeriği, onun yemin keffaretini bildirmek ve yeminleri tutmayı emretmek olduğuna dair en kesin delildir. Ayet yemini tutmayı, bu (rivayetteki) tefsirin gerektirdiği gibi başka bir konuya bağlı olarak değil, bağımsız olarak ele alıyor.

90- Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşlar) ve (hayvan etini bölüşmekte yararlanılan) şans okları, şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının; umulur ki kurtuluşa erersiniz.

91- Şeytan, içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?

92- Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki, Elçimize düşen, sadece açıkça duyurmaktır.

93- İnanıp iyi ameller işleyenlere, takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları, sonra takvayı gözetip inandıkları ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şekilde yaptıkları takdirde (sayılan bu haramlardan) yedikleri ve içtikleri şeyler yüzünden bir günah yoktur. Allah işleri iyi şekilde yapanları sever.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler arasında sanki bir defada veya birbirine yakın zamanlarda inmişler gibi akış açısından uyum vardır. Bu ayetlerin sonuncusu, aşağıda ayrıntılı biçimde anlatacağımız üzere zihinlerde uyanan bir şüpheyi giderecek bir konuma sahiptir. Dolayısıyla bu ayetlerin hepsi içkiyi konu ediniyor, bazıları ise içkiye kumarı, anıt taşlarını ve şans oklarını da ekliyor.

Daha önce kitabımızın ikinci cildinde, *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür."* (Bakara, 219) ayetinde ve yine kitabımızın dördüncü cildinde, *"Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için, sarhoşken namaza yaklaşmayın."* (Nisâ, 43) ayetinde değindiğimiz gibi bu iki ayet, *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı... haram kılmıştır."* (A'râf, 33) ayeti ve açıklamasını yapmakta olduğumuz *"Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşları) ve şans okları şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının... Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* (Mâide, 90-91) ayetler birbirlerine eklendiklerinde, farklı içerikleri ile şeriat koyucunun içki yasağında aşamalı süreci izlediğine delâlet ederler.

Fakat bu tedricîlik, tenzih etmekten hoşlanmamaya ve oradan kesin yasaklamaya varan ve böylece nesh sonucunu doğuran bir gelişme süreci değildir. Aynı şekilde bu tedricîlik şeriat hükümlerinin yürürlüğe konmasında dinî siyasetin menfaati gözetilerek kapalı işaretten açık beyana, gizli kinayeden sarih ifadeye geçilme anlamında bir tedrîcilik değildir.

Çünkü "günah" olarak anlamlandırdığımız "ism" ifadesi, A'râf suresinde yer almış Mekke döneminde inen bir ayette geçiyor. Eğer bu ifade hicretten sonra inmiş ilk uzun sure olan Bakara suresindeki *"De ki: Onlarda büyük günah... vardır."* ifadesi ile bir arada değerlendirilirse, bundan mazeret ve tevil peşinde olan kimseye hiçbir imkân bırakmayan açık bir içki yasağı sonucu çıkar.

Bu yasaklamadaki tedricîliğin anlamı şudur: İlk aşamada içki yasağı genel bir yasaklama çerçevesinde gündeme geldi. Bu genel çerçeve "günah" kavramı ile çizildi. Arkasından nasihat üslûbu ile özel bir yasaklama geldi. *"De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar*

için faydalar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür." ayeti bu amacı taşıyor. *"Ne söylediğinizi bilmeniz için sarhoşken namaza yaklaşmayın."* ayetindeki sarhoşluktan maksat eğer uyku sarhoşluğu değil de içkinin verdiği sarhoşluk ise, bu ayet de öğüt üslûbu ile özel içki yasağını dile getirmiş oluyor. Arkasından ısrarlı ve ağır ifadeli bir başka özel yasaklama geliyor. Bu kesin yasaklamayı, *"İçki, kumar, putlar (veya dikili taşları) ve şans okları, şeytan işi pisliklerdir... Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* ayetleri kanıtlıyor.

Bu iki ayet içki yasağı hakkında inmiş son ayetlerdir. Buna, bu ayetlerde yer alan çeşitli pekiştirme yöntemleri delâlet ediyor. Birincisi "innema=ancak" ibaresidir. Sonra içkinin ve onunla aynı kategoride sayılan günahların "iğrençlik, pislik" olarak adlandırılmaları gelir. Arkasından bu günahların şeytana izafe edilmiş olmaları gelir. Sonra bunlardan kaçınılması yolundaki açık emir karşımıza çıkıyor. Arkasından kurtuluşun bu günahlardan kaçınmakta aranması telkin ediliyor. Sonra içki içmekten doğacak kötü sonuçlara parmak basılıyor. Sonra bunlara son verilip verilmeyeceği soruluyor. Arkasından Allah'a ve Peygambere (s.a.a) itaat edilmesi, onlara karşı çıkmaktan sakınılması ve eğer karşı çıkma olursa, Allah'ın ve Peygamberinin (s.a.a) bunlardan müstağni olduğu ve bu itaatsizliği yapanların zarar göreceği vurgulanıyor.

Okuduğumuz ayetlerin sonuncusu olan *"İnanıp iyi ameller işleyenlere, takvayı gözetip inandıkları... takdirde bir günah yoktur."* ayetinde de ileride açıklanacağı üzere bu ayetlerin içki yasağı hakkında inmiş son ayetler olduğuna dair belirli oranda delâlet vardır.

"Ey inananlar! İçki, kumar... Umulur ki kurtuluşa erirsiniz." Bu surenin başında, bu ayette sayılan "hamr, meysir, ensâb ve ezlâm" kelimelerinin ne anlama geldikleri hakkında bilgi verilmişti. "Hamr", aklı bulandıran ve fermantasyon işlemi ile üretilen her türlü sarhoş edici sıvıdır. "Meysir" kelimesi, mutlak anlamda kumar demektir. "Ensâb" kelimesi, putlar veya üzerinde kurban kesmek için konmuş olan taşlardır. Bu taşlar saygın ve kutsal kabul ediliyordu. "Ezlâm" kelimesi, hayvan etinin bölünüp payların belirlenmesinde araç olarak kullanılan şans okları demektir. Bu kelime, bir işe girişirken veya karar verirken örneğin bir yolculuğa çıkarken veya benzeri bir işi yapmak isterken işin hayır mı, şer mi olduğunu belirlemek amacıyla çekilen fal okları

için de kullanılmıştır; fakat bu kelime surenin başlarında birinci anlamda kullanılmıştır. Çünkü yasak yiyecekler anlatılırken gündeme gelmişti. Buna dayanarak burada da aynı anlamda kullanılmış olması ihtimali pekiştirilmiş olur.

Eğer desen ki: "Meysir" kelimesi genel anlamı ile hayvanın etini paylaştırmada kullanılan şans okları anlamında alınacak "ezlâm" kelimesinin anlamını da kapsar. Açık bir nükte ve incelik olmaksızın genel bir ifadeden sonra özel bir ifadeye yer vermenin anlamı yoktur. O hâlde "ezlâm" kelimesinin cahiliye dönemi Arapları arasında işin hayır mı, şer mi olduğunu belirlemek amacıyla çok yaygın olarak kullanılan fal okları anlamında olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim bir şair şöyle diyor:

"Eğer Cezîme kabilesinin ileri gelenlerinin birçoğu öldürüldü ise de, / Kadınları fal okları ile fal bakarlar."

Rivayetlere göre bu fal işlemi şöyle yapılırdı: Ok biçiminde üç tane ince tahta parçası hazırlanırdı. Birinin üzerine "Bu işi yap.", öbürünün üzerine "Bu işi yapma." yazılır, üçüncüsünün üzerine ise hiçbir şey yazılmazdı. Fal bakacak olan kimse bu okları yanında taşıdığı deri torbaya atardı. Bu oklar birbirinin benzeri olurdu. Adam yolculuk gibi önem verdiği bir işe girişeceği zaman elini deri torbaya daldırıp bu oklardan birini çıkarırdı. Eğer çıkardığı ok üzerinde "Bu işi yap." yazısı olan ok olursa, niyetlendiği işe girişirdi. Yok eğer üzerinde "Bu işi yapma." yazısı bulunan ok eline geldi ise, o işten vazgeçerdi. Eğer eline gelen ok, üzerinde yazı bulunmayan ok olursa, onu tekrar torbaya atar ve ok çekme işlemini yazılı bir ok çıkarıncaya kadar tekrarlardı. Bu işleme "paylaştırma, pay arama" adının verilmesinin sebebi, bu işlem ile kendisine ait rızkın veya bir başka iyiliğin istenmesidir.

Bu ayet bu işlemin yasak olduğuna delâlet ediyor. Çünkü bu işlem, gaybı bilme iddiasını çağrıştırıyor. Buna benzeyen diğer bütün işlemler de böyledir. Tespih taneleri ile istihare yapmak ve buna benzer şeyler gibi.

Buna karşılık olarak şöyle derim: Bilindiği gibi bu surenin başındaki *"fal okları ile bölmeniz"* (Mâide, 3) ifadesi açıkça hayvanın etini oklarla bölmekle ilgili bir tür kumardan söz ediyor. Çünkü yenmesi haram şeyler arasında sayılmıştır. Bundan dolayı "ezlâm" kelimesinin bu ayette de aynı anlama geldiği ihtimali güç kazanıyor.

Eğer surenin baş tarafındaki konumu ile kelimenin bu anlama gelişinin kuvvetli ihtimal hâline geldiği kabul edilmez ise, o zaman maksadı hususunda açıklayıcı niteliği olacak hiçbir karine taşımayan iki anlamlı bir kelime ile karşı karşıya geliriz ki, o takdirde kelimenin anlamını belirlemek, sünnet kaynaklı açıklamaya kalır. Nitekim kararsızlık durumlarında tespih taneleri ile veya başka bir yolla hayır talep etmenin caiz olduğu yolunda Ehlibeyt İmamlarından gelen birçok rivayet vardır.

Bu meselenin mahiyeti şudur: İnsan bir işe girişmek istediğinde, neyin kendisi için faydalı olduğunu öğrenmek isteyebilir. Bunun sakıncası yoktur. Bu bilgiyi ya Allah'ın kendisine bağışladığı düşünme yeteneği ile elde etmeye çalışır veya doğru ile eğriyi ayırt edecek düzeyde olan kişilere danışır. Eğer bu yollardan doğru şıkkın hangisi olduğunu öğrenemez de şaşkınlık içinde, tereddütte kalırsa, hangi şıkkı seçeceğini belirlemek için herhangi bir yolla Rabbine yönelmesinde hiçbir sakınca yoktur.

İnsanın bu tür bir istihare ile bir tercihte bulunmasında, ne gaybı bilme iddiası, ne yüce Allah'ın ilâhlık yetkisine tecavüz girişimi, ne işleri plânlamasında başkalarını Allah'a ortak etme gibi bir şirk eylemi ve ne başka bir dinî sakınca vardır. O işi farz kılmak, haram etmek veya başka bir yükümlülük hükmüne bağlamak söz konusu değildir. Ayrıca bu işte gayb perdesini açıp iyiliği ve kötülüğü kesinlikle belirleme talebi de yoktur. Sadece kişinin hayrının girişilecek işi yapmakta mı, yoksa yapmamakta mı olduğuna dair bir arayış ve böylece şaşkınlıktan ve kararsızlıktan kurtuluş vardır.

İstihareden sonra bir işi yapmayı veya yapmamayı izleyecek olan gelişmeler iyi de olabilir, kötü de olabilir. Bu ihtimal, düşünerek veya danışarak varılacak olan kararın sonuçları ile aynı düzeydedir. Buna göre istihare, tıpkı düşünmek ve danışmak gibi teşebbüs aşamasında şaşkınlığı ve kararsızlığı gideren bir yoldur. İstihareye uyularak yapılan işin gerekli kıldığı sonuç, düşünerek veya danışarak yapılan işin gerekli kıldığı sonuç gibidir.

Evet, Kur'ân'la veya başka bir yolla istihare edildiğinde, gaybı bilme iddiasına bulaşıldığı sanılabilir. Belki de insanın içinden bu uygulama konusunda bir uğurluluk veya uğursuzluk duygusu geçebilir. İnsan bu uygulamadan hayır veya şer, fayda veya zarar bekleyebilir.

Fakat her iki mezhep kanalı ile rivayet edilen hadislere göre, Peygamberimiz (s.a.a) hayra yorar ve ona emrederdi. Buna karşılık uğursuzluk duygusuna saplanmayı men eder ve böyle bir kötümserlik ortaya çıkınca onu umursamamayı ve Allah'a tevekkül etmeyi tavsiye ederdi.

Buna göre Kur'ân'la veya benzer bir yolla istihare etmenin önünde hiçbir engel yoktur. Eğer bu yolla iyiye yönelik bir işaret alınırsa, mesele yoktur. Aksi hâlde Allah'a tevekkül edilerek düşünülen işe girişilir. Böyle bir istiharenin sağlayacağı fayda, mutluluk ve fayda sağlayacağı sezilen işlerde insanın moralini düzeltmekten başka bir şey değildir. Yeri geldiğinde bu meselenin hakkında geniş bir inceleme yapılacaktır.

Bu söylediklerimizden ortaya çıktı ki, bazı tefsirlerde yapıldığı gibi bu ayetteki "ezlâm" kelimesini, fal ve şans oku anlamına almak ve buna dayanarak istiharenin haram olduğu sonucunu çıkarmak, doğru bir yorum tarzı değildir.

"Şeytan işi pisliklerdir." ifadesinin orijinalinde geçen "rics" kelimesi, Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserindeki açıklamaya göre "pis ve iğrenç şey" demektir. Dolayısıyla "recâset", "necâset ve kazâret" kelimeleri gibi, insan tabiatının iğrendiği için kendisinden uzak durulan ve tiksinilen şeyin taşıdığı nitelik anlamına gelir.

Ayette sayılan içki, kumar, putlar ve fal oklarının pislik olarak nitelenmeleri, insan tabiatının bunlara yaklaşmayı istememesine yol açan bir nitelik taşımaları yüzündendir. Bu da bunların insana mutluluk verecek bütün unsurlardan yoksun olmaları durumudur. Herhangi bir zamanda katıksız ve saf olması mümkün olan bir mutluluktan bahsediyoruz. Yüce Allah da şu ayette bu gerçeğe işaret ediyor:

"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydalar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür." (Bakara, 219) Şöyle ki, yüce Allah bunların günahlarının faydalarına baskın olduğunu ifade ediyor ve bu durum için istisna ifadesi kullanmıyor. [Her zaman için günahı faydasından daha büyüktür deniliyor.]

Her hâlde bu sebeple bu pislikler şeytana isnat edilmiş ve bu konuda ona hiç kimse ortak edilmemiştir. [Şöyle ki eğer bunlarda bir hayır yön olsaydı, bu mutlaka şeytandan kaynaklanmıyor olacaktı. Bu da bir başkasının şeytana ortak olması demek olurdu.] Bir sonraki ayette

de şöyle buyruluyor: *"Şeytan içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister."*

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah, şeytanı Kur'ân'da insanın düşmanı, onun için asla iyilik istemeyen biri olarak tanıtmıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır."* (Yûsuf, 5) *"Bu şeytana ilişkin, kesinleşmiş hükme göre kim onun peşinden giderse kendisini doğru yoldan çıkarır."* (Hac, 4) *"Onlar hiçbir hayırla ilişkisi olmayan şeytandan başkasına tapmazlar. Allah onu lânetlemiş..."* (Nisâ, 117-118) Dolayısıyla Allah onu lânetine uğrattı ve onu her türlü hayırdan mahrum etmiştir.

Yüce Allah, şeytanın insana sokulmasının, insana yönelik çalışmasının kışkırtma, vesvese verme, ayartma yöntemleri ile kalbe sızma olduğunu açıkladı. Nitekim şeytanın sözlerini bize aktararak şöyle buyuruyor: *"İblis dedi ki: 'Ey Rabbim, beni kışkırtıp sapıklığa düşürdüğün için dünyada kötülüğü onlara cazip göstererek hepsini yoldan çıkaracağım. Sadece onların arasındaki seçkin kılınan kulların hariç.' Allah dedi ki: İşte bana ulaştıran doğru yolum budur. Sana uyan sapıklar dışında kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 42)

Görülüyor ki, İblis insanları tehdit ediyor. Fakat elindeki yegâne silâh kışkırtmadır. Yüce Allah ise onun yoldan çıkmış bağlıları dışındaki insanlar üzerindeki hiçbir etkinliği olmayacağını vurguluyor. Yüce Allah, şeytanın kıyamet günü insanlara ne söyleyeceğini nakledederek şöyle buyuruyor: *"Benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Sadece sizi yoluma çağırdım, siz de çağrıma uyuverdiniz."* (İbrahîm, 22)

Allah, şeytanın çağrısının niteliğini şöyle belirtiyor: *"Ey Âdemoğulları, sakın şeytan sizi şaşırtıp bir belâya düşürmesin... Sizin şeytanı ve adamlarını göremeyeceğiniz yerlerden onlar sizi görürler."* [A'râf, 27] Ayette açıklanıyor ki, şeytanın çağrısı bir insanın başka bir insanı karşılıklı ikna yolu ile bir şeye çağırması gibi değildir. Onun çağrısında çağrılan, çağıranın tek yanlı gözetimi altındadır. Bunun tersine döndüğü hiç görülmez.

Bu konuya nokta koyan söz, *"İnsanların göğüslerine (kötü düşünceler) fısıldayan o sinsi vesvesecinin şerrinden... insanların Rabbine... sığınırım."* (Nâs, 4) ayetleridir. Bu ayetlerde açıklanıyor ki, şey-

tanın insana yönelik çalışması insanın kalbine kötü duygular fısıldayarak onu bu yolla sapıklığa çağırmasıdır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, içkinin ve onunla birlikte ayette sayılan kötülüklerin şeytan işi olmaları demek, bu kötülüklerin şeytana özgü işlere dayanıyor olmalarıdır. Bu kötülüklere davetiye çıkaran tek şey, insanı sapıklığa çağıran şeytanî fısıltılar ve sinsi telkinlerdir. Bundan dolayı Allah bu kötülüklere pislik ve iğrençlik adını verdi. Yüce Allah zaten sapıklığa pislik adını vermiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"Allah kimi saptırmak isterse, göğsünü sanki göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir. Bu senin Rabbinin dosdoğru yoludur."* (En'âm, 125-126)

Arkasından bir sonraki ayette bu kötülüklerin şeytan işinden kaynaklanan birer iğrençlik olmalarının anlamı şöyle anlatılıyor: *"Şeytan içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister."* Yani şeytan sizi bu kötülüklere çağırırken istediği tek şey şerdir. Bu yüzden bu kötülükler ona özgü eylemlerin bir parçası olan iğrençlikler olmuşlardır.

Şöyle denebilir: Bu söylenenlerin özeti şudur: İçkinin ve onunla bir arada sayılan kötülüklerin iğrençlik olmalarının anlamı, bunları yapmanın ve meselâ içki içmenin şeytanın sadece kalplere fısıltı aşılamasına ve insanı saptırmasına yol açmasıdır. Oysa birçok rivayetten anlaşıldığına göre şeytan, insan kılığında ortaya çıkarak ilk kez içki üretmiş ve onu hazırlamayı insana öğretmiştir.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Evet, bu rivayetler her ne kadar mütevatir ve dolayısıyla delil kabul edilecek nitelikte değiller ise de, elimizde bu nitelikte değişik alanlarla ilgili birçok rivayet vardır. Bu rivayetler şeytanın, peygamberler, veliler ve diğer insanlara göründüğüne delâlet ediyor.

Başka bazı rivayetlerden de meleklerin somut kılıklarda göründüklerini, diğer bazı rivayetlerden ise dünyanın, insan davranışlarının veya başka şeylerin somut kılıklara büründüklerini öğreniyoruz. Allah'ın kitabı da bu somutlaşmaları bir dereceye kadar teyit ediyor. Şu ayette olduğu gibi: *"Bu sırada ona ruhumuzu (Cebrail'i) gönderdik. O, ona normal bir erkek kılığında göründü."* (Meryem, 17) İnşallah bu konuyu İsrâ suresinin ilk ayetinin tefsiri sırasında veya başka uygun bir yerde enine-boyuna inceleyeceğiz.

Bu konuda bilinmesi gereken şudur: Eğer bir veya birkaç rivayette bir hikâye yer alırsa, bu hikâye veya hikâyeler başka ayetlerle açıkça desteklenen bir ayetin anlamının değişmesini gerektirmez. Şeytanın insan üzerindeki tek silâhı düşünceye yönelik tasarruftur. Ayetler gereğince bu imkânın bazı durumlarda ona tanındığını biliyoruz. Eğer şeytan bir insana somut bir kılıkta görünse ve bir iş yapsa veya insana bir şey yapmayı öğretse bu durum, onun insanın fikrine yönelik tasarrufuna, etkisine yeni birşey eklemez. Bu konuda yapacağımız incelemenin beklenmesini tavsiye ediyoruz.

"Öyleyse bunlardan kaçının; umulur ki kurtuluşa erersiniz." ifadesi, bu kötülüklerin yol açtıkları zararların açıklanmasından sonra gelen açık bir yasaklamadır. Maksat vicdanlar üzerinde güçlü bir etki yapmaktır. Sonra bu kötülüklerden kaçınıldığı takdirde kurtuluşun umulabileceğine değiniliyor. Bu ifade tarzı yasaklamayı güçlü bir dille pekiştirmektedir. Çünkü bu iğrençliklerden uzak durmayanlar için hiçbir kurtuluş ümidi olmadığı vurgulanıyor.

"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister." Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Bu ayette geçen 'adavet' kelimesinin kökü olan 'adv' tecavüz ve uyuşmazlık demektir. Bu kelime kimi zaman kalple ilgili olarak kullanılır. O zaman 'adâvet ve muâdât'[=düşmanlık] şeklinde olur. Kimi zaman yürümekle ilgili uyumsuzlukta kullanılır. O zaman 'adv' [=koş-mak] şeklinde kullanılır. Bazen insanlar arası ilişkilerde adaleti ihlâl etme anlamına gelir. O zaman 'udvan ve adv' şeklinde kullanılır. *'Taşkınlığa kapılarak körü körüne Allah'a söverler.'* [En'âm, 108] ayeti buna örnektir. Bazen de oturulan yerin bölümlerinin uyumsuzluğu anlamına gelir. O zaman 'adva'' şeklinde kullanılır ve bölümleri birbiri ile uyumsuz ikâmetgâh demek olur. 'Muâdât' ve düşmanlık anlamında olan 'aduvv=düşman' kelimesi, hem düşman kişi [tekil], hem de düşman kavim [çoğul] için kullanılır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Bazınız bazınıza düşmandır.'* Hem 'idâ', hem de 'a'dâ' olarak çoğul bağlanır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah'ın düşmanları ateşe sürüklendikleri gün...'* (Fussilet, 19)" (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Yine ayette geçen "bağzâ" ve onun kökü olan "buğz" sevmenin zıddı demektir. Ayetteki "yesuddûne" fiilinin kökü olan "sadd" alı

koyma ve "muntehûn" kelimesinin mastarı olan "intihâ" kelimesi, yasağı benimseme ve başlamanın zıddı anlamına gelir.

Bu ayet -daha önce dediğimiz gibi- "şeytan işi" veya "şeytan işi pislik" ifadesine açıklama getiriyor. Yani ayette sıralanan kötülüklerin şeytan işi veya şeytan işi iğrenç şeyler olmalarının mahiyeti şudur: Şeytan işi birer pislik olmaktan başka bir nitelikleri olmayan içki ve kumarda şeytanın tek amacı, sınırlarınızı çiğneterek birbirinizden nefret etmenizi sağlayarak sizin aranıza düşmanlık ve kin tohumları ekmek ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaktır. Bu kötülüklerin hepsindeki, yani içkideki, kumardaki, putlara saygı göstermenizi sağlamaktaki ve size şans oklarını kullandırmaktaki maksadı budur.

Ayette kin ve düşmanlık tohumları ekme eylemi, sadece içkiye ve kumara izafe edildi. Çünkü bu iki zarar, onların açık sonuçlarıdır. Meselâ, içkiyi ele alalım. İçki içmek sinir sistemini kontrolsüz bir hareketliliğe sevk eder. Bunun sonucunda akıl bulanır ve asabi heyecanlar ön plâna çıkar. Eğer bu heyecan kabarması öfke biçiminde ortaya çıkarsa, sarhoşun işlemeyeceği hiçbir cinayet yoktur. Bu cinayetler alabildiğine büyük ve yırtıcı canavarların göze alamayacakları derecede feci olabilirler.

Eğer bu heyecan kabarması şehvet ve hayvanlık biçimine bürünürse, her türlü alçaklık ve iğrençlik sarhoşa cazip gözükür. Bu alçaklıklar ve iğrençlikler kendi benliğine, malına, ırzına, saygı gösterdiği ve kutsal bildiği dinî değer ve sosyal kurallara zarar verebilir. Hırsızlık, hıyanet, değerleri çiğneme, sırrı ifşa etme ve insanlığın mahvına yol açacak işlere girişme gibi davranışlar bu kategoriye girer. İçki içmenin yaygın olduğu toplumlarda işlenen cinayetlerde ve çeşit çeşit iğrençliklerde içkinin en büyük faktör olduğunu, istatistik veriler ortaya koymaktadır.

Kumara gelince; o, insanın uzun zaman harcayarak kazandığı malı ve itibarı çok kısa zamanda kaybettirir. Kimi zaman mal kaybını can, namus ve mevki kaybı izler. İnsan eğer kumarda rakiplerini yener de para kazanırsa, bu durum ona normal ve dengeli hayat tarzını terk ettirerek onu geniş ölçüde eğlencenin ve ahlâksızlıkların kucağına atar; tembelliğe, aylaklığa, çalışmamaya ve meşru yollardan hayatını kazanmaktan vazgeçmeye sürükler. Eğer kumarbaz oyunda yenilirse, para kaybetmesi ve gayretlerinin boşa gitmesi, kazanan rakibine karşı

içinde kin ve düşmanlığa, pişmanlığa ve öfkeye yol açar.

Gerçi bu zararlar az sayıda, bir veya iki kez gerçekleştiklerinde sıradan saf insanların gözlerine batmaz. Fakat seyrek rastlanan facialar yaygın gelişmelere davetiye çıkarır. Az, çoğa doğru götürür. Bir, iki derken olayların sayısı kabarır ve eğer kökten önlenemezse, çok geçmeden kalabalıkları sarar, toplumun bünyesine işler ve vahşi bir belâ hâline gelir ki, azgın ihtiraslardan ve mahvedici arzulardan başka hiçbir şey hâkim olamaz.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister."* ayetindeki hasredici nitelik, bu sayılan kötülüklerin hepsine bir bütün hâlinde yöneliktir. Fakat Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyma zararı hepsinin ortak niteliği iken düşmanlığı ve nefreti körüklemek, niteliklerinin gereği olarak içkiye ve kumara mahsustur.

"Sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan" ifadesinde, namazın Allah'ı anmanın bir örneği olmasına rağmen ayrı zikredilmesi, Allah'ı anmanın eksiksiz bir örneği olması hasebiyle buna verilen yoğun ihtimama delâlet ediyor. Nitekim sahih rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) "Namaz dinin direğidir." buyurmuştur. Kur'ân'ın birçok ayetinde namazın önemi son derece kuvvetli bir ısrarla vurgulanmıştır. Bu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu ısrarlı vurgulamanın bazı örnekleri şunlardır:

"Müminler kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, huşu içinde namaz kılarlar..." (Mü'minûn, 2) *"Onlar ki, kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar. Hiç şüphesiz biz iyi işler yapanların mükâfatını kayba uğratmaksızın tam olarak veririz."* (A'râf, 170) *"Doğrusu insan hırslı ve bencil yaratıldı. Kendine kötülük dokununca sızlanır, fakat kendine hayır dokununca eli sıkı olur. Ancak namaz kılanlar böyle değildir."* (Meâric, 22) *"Sana vahyedilen kitabı oku ve namaz kıl. Hiç şüphesiz namaz, insanı iğrenç işlerden ve kötülüklerden alıkoyar. Allah'ı anmak, daha büyüktür."* (Ankebût, 45) *"Allah'ı anmaya koşun."* (Cum'a, 9) Bu ayette Allah'ı anmaktan kastedilen, namazdır. *"Beni anmak için namazı kıl."* (Tâhâ, 14) Aynı anlamı taşıyan daha birçok ayet vardır.

Yüce Allah bu ayette önce kendi adını anmaya yer verdi, onu namazın önüne aldı. Çünkü ilâhî çağrının tek hedefi budur. O, kulluk

vücuduna can veren ruhtur, dünya ve ahiret mutluluğunun mayasıdır. Dini ilk olarak yasalaştırdığı gün yüce Allah'ın Hz. Âdem'e söylediği sözler, bu gerçeğin delilidir: *"Allah dedi ki, her ikiniz de yere inin. Sizler birbirinizin düşmanısınız. Benden size bir hidayet geldiğinde kim benim doğru yola çağıran mesajıma uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer. Ama kim benim uyarıcı mesajıma (zikrime) sırt çevirirse, o geçim sıkıntısına düşer ve kıyamet günü onu kör olarak toplantı yerine süreriz."* (Tâhâ, 124) *"Rabbin müşrikler ile onların Allah'ı bir yana bırakarak taptıkları düzmece ilâhları bir araya getirdiği gün, düzmece ilâhlara Şu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' der. Düzmece ilâhlar derler ki: Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Senin dışında korucular ve dayanaklar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimetler verdin ki, sonunda seni anmayı unutarak yok edilmeyi hak eden bir topluluk oldular."* (Furkan, 18) *"Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. Onların erişebilecekleri bilgi sınırı budur."* (Necm, 30)

Ayetlerde sözü edilen Allah'ı anmanın (zikrin) karşıtı, Allah'ı unutmaktır ki, bu unutmayı kulluğu ve dine bağlılığı unutmak gelir ki, bu olmadan insan ruhunu mutlu etmek mümkün değildir. Nitekim yüce Allah, *"Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah'ın onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın."* (Haşr, 19) buyuruyor.

"Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?" ifadesi, azarlama içerikli bir soru cümlesidir. Bu cümle Müslümanların bu yasağa kadar bu kötülükleri işlemeye son vermediklerine belirli bir oranda delil teşkil ediyor. *"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sok-mak... ister."* ayeti, *"De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için faydalar varsa; ama günahları faydalarından daha büyüktür."* ayetinin tefsiri gibi bir konuma sahiptir. Yani, içki ve kumarda varolduğu farz edilen ve günahla birlikte bulunan yararın, günahtan veya kendisinden daha baskın olan günahtan zaman zaman ayrılması mümkün değildir. Hem günah, hem de fayda içeren yalan gibi meselâ. Yalanın bazen faydası günahtan ayrılabiliyor. İnsanları barıştırmak gibi bir yararı elde etmek için söylenen yalan gibi.

Çünkü *"Bunlar şeytan işi pisliklerdir."* ifadesinden sonra gelen *"Şeytan, içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak...*

ister." ifadesindeki hasredici üslûptur. Yani ayetin anlamı şöyledir: İçki ve kumar şeytan işi olmaktan başka bir nitelikle ortaya çıkmazlar. Şeytanın içki ve kumar aracılığı ile istediği yegane şey, aranızda kin ve nefret meydana getirmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaktır. Buna göre bunlarda sadece faydanın görüleceği bir durumla hiçbir zaman karşılaşılamaz ki, o durumda mubah görülsünler. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

"Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin, onlara karşı gelmekten sakının." Bu ayet, daha önceki ayette söz konusu edilen iğrençliklerden kaçınma ile ilgili emri pekiştiriyor. Bu pekiştirme ilk önce kanun koyma yetkisi olan Allah'a itaat etmeyi emretmekle, ikinci aşamada yürütmenin yetkisi olan Peygambere itaat etmeyi emretmekle ve üçüncü adımda açık bir uyarı ile dile getiriyor.

Bunun yanı sıra *"Eğer yüz çevirirseniz bilin ki, Elçmize düşen, açıkça duyurmaktır."* ifadesinde tehdit içerikli bir pekiştirme vardır. Özellikle ayetteki *"bilin ki"* ifadesi bu pekiştirmeyi daha da güçlendirmektedir. Çünkü bu ifade şunu ima ediyor: Eğer siz bu emre sırt çevirip söz konusu günahları işlerseniz galiba sanıyorsunuz ki, Peygamberin koyduğu yasağa karşı gelerek ona kafa tuttunuz ve onu yendiniz. Fakat onun bizim tarafımızdan görevlendirilmiş bir peygamber olduğunu bilememiş veya unutmuş oldunuz. Onun görevi sadece kendisine vahyedilen ve tebliğ etmekle emredildiği direktifleri açık bir dille duyurmaktır. Siz aslında Rabbinizle, onun Rabliği konusunda çatışıyorsunuz.

Yukarıda söylediğimiz bu ayetler, söz konusu kötülükleri yasaklama konusunda değişik pekiştirme yöntemlerini içeriyorlar. Bu yöntemleri şöyle sıralayabiliriz: Söze *"Ey inananlar!"* hitabı ile başlanmış olması; hasır ifade eden "innema" ibaresinin kullanılması; söz konusu kötülüklerin iğrençlik olarak nitelenmeleri; bunların şeytan işi olmalarının belirtilmesi; açıkça bunlardan kaçınılmasının emredilmesi; kurtuluşun bu kaçınmadan beklenebileceğinin bildirilmesi; bu kötülüklerin kin ve nefret, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak gibi genel zararlı sonuçlarının zikredilmesi; bu kötülüklere son vermeyenlerin azarlanması; Allah'a ve Elçiye itaat edilmesinin emredilmesi ve onlara karşı gelmekten sakındırılması; açık tebliğden sonra bu yasağa sırt çevirenlerin tehdit edilmesi.

"İnanıp iyi ameller işleyenler... Allah, işleri iyi şekilde yapanları sever." Ayetteki "taimû" fiilinin kökleri olan" ta'm ve taam" kelimeleri yemek yemek anlamına gelir. Bu kelime yiyecekler için kullanılır, içecekler için kullanılmaz. Medinelilerin dilinde ise özel olarak buğday anlamına gelir. Bu kelime bazen de tatmak anlamına gelir. O zaman yemek anlamında kullanıldığı gibi içmek anlamında da kullanılır. Nitekim, *"Kim ondan (ırmağın suyundan) içerse, artık o benden değildir. Kim de onu tatmazsa, bendendir; eliyle bir avuç içenler başka."* (Bakara, 249) ayetinde içmek anlamında kullanıldı. Bazı rivayetlere göre de Peygamberimiz (s.a.a) zemzem suyu hakkında "O hem bir içecek, hem de hastalıklar için şifadır." buyurarak bu kelimeyi içecek anlamında kullanmıştır.

Bu ayete akışı itibariyle uygun tek yorum, onun kendinden önceki ayetlerle bütünleşmiş sayılmasıdır. O takdirde içki yasağından veya bu ayetlerin inişinden önce içki içmiş olan müminlerin durumu ile ilgili şüpheyi ortadan kaldırmış olur. Çünkü bu ayetteki *"yedikleri ve içtikleri şeyler"* ifadesi mutlaktır, onu kayıtlamaya elverişli bir şeyle kayıtlanmış değildir.

Ayetin amacı bu mutlak yiyecek ve içecekten sakıncayı kaldırmaktır. Oysa bu sakıncanın kaldırılması, *"takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları, sonra takvayı gözetip inandıkları ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şekilde yaptıkları takdirde"* ifadesi ile kayıtlandırılıyor. İçinde takvanın üç kez tekrarlandığı bu kayıtlayıcı ifadedeki takvanın anlamı, kelimenin gerçek anlamındaki şiddetli takvadır.

Takva sahibi müminler için mutlak (helâl) yiyecek ve içeceklerin sakıncasız olduğunu bildirmek, eğer diğer müminler ve kâfirler hakkında mutlak yasağı sabit saymak amacını taşıyorsa, böyle bir yorum şu ve benzeri ayetlerle çelişir: *"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve temiz rızkları kim haram etti? De ki: O dünya hayatında inananlar içindir, kıyamet günü ise sadece onlarındır."* (A'râf, 32) Üstelik bu dinin özünü kavrayanlar iyi biliyorlar ki o, insan fıtratının hayatta mubah saymak zorunda olduğu helâl ve temiz şeyleri hiç kimseye yasaklamaz.

Yok, eğer ayetin amacı bu mutlak yiyecek ve içecekleri takva sahipleri dışında kalan insanlara yasaklama amacı taşımıyorsa, ayetin

anlamı şöyle olur: İman edip iyi ameller işleyenler takva sahibi olmaları, yine takva sahibi olmaları, yine takva sahibi olmaları şartı ile bu yiyecek ve içeceklerden yararlanmaları caizdir. Oysa bunlardan yararlanmanın sadece iman edip iyi ameller işleyenler için caiz olmadığı, bu cevazın onlarla birlikte diğerleri için de geçerli olduğu bilinen bir gerçektir. Eğer bu cevazın sadece onlara mahsus olduğunu farz etsek bile bunun için bu ağır şart koşulmaz.

Eğer *"yedikleri ve içtikleri şeyler yüzünden"* kaydı, helâl ve mutlak yiyecekler ve içecekler anlamına alınırsa, tefsircilerin yaptıkları yorumların hiçbirisi bu iki çıkmazın birinden kurtulamaz. Çünkü bu yorumların hepsi şu ifadenin sınırları içinde kalır: "İman edip iyi amel işleyenler eğer haramlardan kaçınırlarsa, helâllerden yararlanmalarında sakınca yoktur." Açıkça anlaşılacağı gibi bu anlam az önce anlattığımız iki çıkmazın birinden kurtulamaz.

Bir tefsirci bu ayette hazfedilmiş kelimeler yani "...fîmâ taimû ve ğayrihi" olduğunu ve bu takdire göre ayetin anlamının şöyle olduğunu söylüyor: "İman edip iyi ameller işleyenler haramlardan kaçındıkları takdirde onlar için yiyip içtikleri 've diğer yararlandıkları için' bir sakınca yoktur." Bu yorum, delilsiz bir takdiri gerektirmiş olması yanında, üstelik az önce sözünü ettiğimiz çıkmazı da ortadan kaldırmıyor.

Bir başka tefsirci şöyle diyor: Burada iman ve iyi amelin her ikisi de gerçek şart değildir. Maksat haramlardan kaçınmanın gerekliliğini vurgulamaktır. İmanın ve iyi amelin buna eklenmesi, haramlardan kaçınmanın gerekliliğine delâlet etsin diyedir.

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz şudur: Ayetten anlaşıldığı kadarıyla maksat, yiyeceklerin ve içeceklerin sakıncasızlığını ifade etmektir. Az önce söylediğimiz gibi bu sakıncasızlık için iman, iyi amel veya haramlardan kaçınma şartı söz konusu değildir. Bu yorum ayetten anlaşılan anlama, son derece uzak düşmektedir.

Başka bir tefsir bilgini şöyle diyor: Mümin için sakıncasızdır demek uygundur. Ama kâfir, azaba mustahak olduğundan dolayı onun için bu ifadeyi kullanmak doğru olmaz.

Bu yoruma vereceğimiz cevap şudur: Özellikle mümini zikretmek doğru değildir. Nitekim *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı süsü ve temiz rızkları kim haram etti?"* (A'râf, 32) ayetinde mümin kelimesi yer almıyor. *"De ki: Bana vahyolunanda yiyen kimse için haram kı-*

lınmış bir şey bulamıyorum; ancak leş yahut akıtılmış kan... akar kandan olursa başka." (En'âm, 145) ayetindeki hitapta da müminden ve kâfirden söz edilmemektedir. *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Allah katında en üstününüz, (kötülüklerden) en çok sakınanınızdır."* (Hucurât, 13) ayetinde de mümini ile kâfiri ile bütün insanlara seslenilmiştir.

Bir başka tefsir bilgini de, "Haramı ve helâli bilme yolunu kendine kapattığı için ayette sadece müminden söz edilmiştir" diyor. Bu yorum da daha önceki yorumdaki problemle karşı karşıyadır. Üstelik *"takva sahibi olduklarında"* ifadesinden kaynaklanan problemi de ortadan kaldırmıyor.

Bu ayet hakkında yapılması yerinde olan yorum şudur: Bu ayet, kendisinden önceki ayetlerle bütünleştiği için onlarla aynı anlamı paylaşıyor. Ayet daha önce az veya çok içki içmiş veya kumar oynayarak bir şeyler elde etmiş ya da kutsal sayılan taşlar üzerinde hayvan boğazlamış müminlerin durumuna değiniyor. Sanki müminler bu yasaklama ayetinin inişinden sonra vaktiyle içki içmiş veya içki içmenin yanı sıra ayette sayılan diğer kötülükleri de işlemiş ve o gün hayatta olan veya hayatında Allah'ın hükmüne teslim olup ancak şimdi ölmüş bulunan kardeşlerinin durumunu sordular da bu ayet onların sorusuna cevap olarak inmiştir.

Sorularına verilen cevap şudur: Sözü edilen müminler eğer iman edip iyi amel işleyenlerden iseler, Allah'a iman ve iyi amelle, daha sonra Peygambere inen bütün hükümlere inanmak ve inen hükümleri titizlikle uygulamakla takva yolu üzerelerse, geçmiş günahlarından ötürü sorumlu tutulmayacaklardır.

Bununla ortaya çıkıyor ki, "fîma taimû (tattıkları şeyler)" ibaresindeki ism-i mevsulden, içecek bir şey olması hasebi ile içki veya tatma anlamına uygun gelecek nitelikleri hasebi ile ayette sayılan içki, kumar, kutsal sayılan hayvan kesim taşları ve şans okları gibi haramların tümü kastedilmektedir. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: İman edip iyi ameller işleyenler, yasaklayıcı hükmün inmesinden önce içtikleri içkiden veya içki ile birlikte sayılan diğer haramlardan ötürü sorumlu tutulmayacaklardır.

"Takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları, sonra takvayı gözetip inandıkları ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şe-

kilde yaptıkları takdirde" ayetindeki *"Takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları"* ifadesi, *"inanıp iyi ameller işleyenlere... bir günah yoktur."* ifadesindeki konuyu tekrarlamaktadır. Bu tekrarlama, ikinci ifadedeki iman edip iyi ameller işleme niteliğinin, birinci ifadedeki sakıncasızlık hükmü üzerinde etkisi olduğunu vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Yüce Allah'ın şu ayetteki müminlere yönelik hitabında aynı incelik vardır: *"İşte, içinizdeki Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir."* (Bakara, 232) Bu üslûp Arap dilinde yaygındır.

"Sonra takvayı gözetip inandıkları" ifadesinden, imandan sonra imanın muteber olduğu anlaşılıyor. Buradaki ikinci iman, tafsilî imandır. Bu da Peygamberin Allah katından getirdiği hükümlerin bütününe, hiçbirini reddetmeksizin ve hiçbirine itiraz etmeksizin inanmak demektir. Böyle bir iman, Peygamberin emirlerine ve yasaklarına teslim olmayı gerektirir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ey inananlar! Allah'a ve Peygambere inanın."* (Hadîd, 28) *"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik... Hayır! Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65) Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur.

"ve sonra takvayı gözetip amelleri güzel şekilde yaptıkları takdirde" ifadesinden ihsanın (iyi işler yapmanın) imandan sonra imana izafe edilmesinin muteber olduğu anlaşılıyor. Bu ifadede geçen "ihsan" kelimesi hiçbir bozuk niyet taşımaksızın bir işi güzel şekliyle yapmak demektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İman edip iyi ameller işleyenlere gelince, biz iyi işler yapanları kesinlikle ödülsüz bırakmayız."* (Kehf, 30) *"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin (Uhud Savaşında müşriklerin ordusunu takip etme) çağrısına icabet edenler, onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük bir mükâfat vardır."* (Âl-i İmrân, 172) Yani bunların savaş çağrısına uymaları, Allah'ın rızasını kazanmak ve emrine tes-lim olmak içindir, başka bir maksada dayanmamaktadır. İhsanın başkalarına dönük bir türü de vardır. Bu da güzel görünen bir şeyin başkalarına ulaştırılmasıdır. *"Ana-babaya iyilik edin."* (Bakara, 83) ayeti ile *"Allah sana nasıl iyilik ediyorsa, sen de insanlara iyilik et."* (Kasas, 77)

ayetleri ihsanın bu anlamının örnekleridir.

Ayetin yeri göz önüne alındığında, buradaki ihsanın iki anlamından birincisinin uygun olduğu görülür. Bu anlamda, bir işi güzel yönü üzere yapmak demektir. Dinî takvanın hakkı, sadece iman etmek ve dinin gerçeğini tasdik etmekle tam verilmiş olmaz. Bunun için dinin hükümlerine tek tek, ayrıntılı olarak inanmak gerekir. Bu hükümlerin bir tekini reddetmek, dini kökten reddetmek anlamına gelir.

Şeriat hükümlerine tek tek tafsilatlı biçimde inanmakla da takvanın hakkı verilmiş olmaz. Bunun için o şeriat hükümlerini uygulamak ve uygularken bunu güzel şekilde yapmak gerekir. Bu hükümlerin gerektirdiği yapmaları ve yapmamaları harfiyen yerine getirmek gerekir. Bu yerine getirme işlemi, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına boyun eğmekten ve uymaktan kaynaklanmalı, münafıkça bir art niyete dayanmamalıdır. Takva azığı ile azıklanan kimsenin Allah'a inanıp iyi amel işlemesi, Peygamberin (s.a.a) getirdiği hükümlere bütünü ile inanması, bütün bunlarda uymayı ve ihsanı esas alan tutumu benimsemesi gerekir.

Takvanın bu ayette üç kez tekrarlanmasına ve iman, iyi amel ve ihsandan oluşan üç aşamanın bununla kayıtlanmasına gelince; bu durum, bu üç aşamanın gerçek takva ile birlikte olması, bu aşamaların hiçbirinde dinî olmayan başka bir amacın söz konusu olmaması gerektiğine yönelik işareti pekiştirmek içindir. Daha önceki bazı incelemelerde belirttiğimiz gibi takva, özel bir dinî makam değildir; o bütün dinî makamları kapsamına alan bir ruh hâlidir. Yani her dinî makamın kendine mahsus bir takva hâli vardır.

Bütün bu anlattıklarımızdan şu sonuç ortaya çıkıyor ki, *"İnanıp iyi ameller işleyenlere, takvayı gözetip inandıkları... bir günah yoktur."* ifadesinden maksat şudur: İman edip iyi ameller işleyenler, vaktiyle içtikleri içkiden veya işledikleri ayette sayılan diğer haramlardan sorumlu değildirler. Yalnız bunun için bütün davranışlarında takvaya bağlı olmaları, Allah'a ve Peygambere imanla donanmış olmaları, yaptıkları amelleri iyi şekilde yapmaları, farzları yerine getirmeleri ve kendilerine yasaklanan haramlardan kaçınmaları şarttır. Bu durumda eğer yasaktan önce veya yasaklayıcı direktifin kendilerine ulaşmasından önce ya da bu yasağın bilincine varmalarından önce bu şeytanî pisliklere bulaşmışlarsa, bunun onlara zararı yoktur.

Bu ayetin benzeri, kıble değişikliği ile ilgili ayetlerdir. O ayetler de Müslümanların Kâbe'den başka tarafa dönerek kıldıkları namazların hükmü ile ilgili sorularına cevap niteliğindedir. Yüce Allah bu ayetlerin birinde, *"Allah sizin imanınızı boşa çıkaracak değildir."* (Bakara, 143) buyurmuştur.

Buradaki söz akışı, *"İnanıp iyi ameller işleyenlere..."* ayetinin kendinden önceki ayetlerle bağlantılı olduğuna, onun o ayetlerle birlikte indiğine dair bir başka delildir. Bu ayetlerin dilinden anlaşılıyor ki, onlar içki yasağı konusunda inmiş en son ayetlerdir; ayetlerin dilinin işaret ettiği gibi bazı Müslümanlar -yukarıda vardığımız sonuca göre- daha önceki yasaklayıcı ayetler ile bu ayetler arasında geçen sürede içki içmeye son vermemişlerdi.

Arkasından bu ayetlerin inmesinden sonra o güne kadar içki içenlerin durumu soruldu. Bunlardan bazıları yasaklayıcı ayetlerin inmesinden önce içki içmişti. Bazıları yasağın bilincine varmadan önce içki içmişti. Bazılarının da öne sürecek hiçbir mazereti yoktu. Bunların hepsine özel durumları göz önüne alınarak cevap verildi. İhsan ilkesine bağlı bir müminken, yasak hükmünün inmesinden önce veya yasaklandığının farkında olmayarak içenler sorumlu olmayacaktı. Fakat durumu bu tarife uymayarak içki içenlerin hükmü, yukarıdakinden farklı olacaktı.

Tefsirciler bu ayet üzerinde uzun incelemeler yapmışlardır. Bunların bir bölümü *"fîmâ taimû=yedikleri ve içtikleri şeyler"* ifadesi ile ilgilidir ki, bu konuya kısaca değinmiştik. Bir bölümü ise ayetin devamı ile ilgilidir. Bu bölümde takva üç kez, iman iki kez tekrarlanmış ve iyi amel vurgulandıktan sonra ihsan ilkesine parmak basılarak ayet noktalanmıştır. İşte bu tekrarlar ve vurgulamalar tefsirciler tarafından inceleme konusu yapılmıştır.

Bir tefsirci şu yorumu yapmıştır: *"Takvayı gözetip inandıkları ve iyi ameller yaptıkları"* ifadesinden maksat, haramlardan kaçınıp imanda ve iyi amel işlemede sebat etmektir. *"Sonra takvayı gözetip inandıkları"* demek, sonra içki gibi kendilerine haram edilenlerden kaçındılar ve bunların haram olduğuna inandılar, demektir. *"Ve sonra takvayı gözetip amelleri iyi şekilde yaptıkları takdirde"* demek, günahlardan kaçınmayı sebatla devam ettirdiler ve güzel işlerle meşgul oldular, demektir.

Bir başka tefsir bilgini ise bu tekrarları şöyle yorumluyor: Bu tekrarla şu üç hâle işaret edilmiştir: 1- İnsanın takva ile imanı kendisi ile nefsi arasında kullanması. 2- İnsanın takva ile imanı kendisi ile insanlar arasında kullanması. 3- İnsanın takva ile imanı kendisi ile Allah arasında kullanması... Anlaşıldığı kadarıyla buna göre ihsan, insanlara iyilik etmek anlamınadır.

Başka bir tefsircinin görüşüne göre bu tekrarla şu üç aşama göz önüne alınmıştır: Başlangıç, orta ve son olarak varılan nokta. Bu üç nokta, gerçek takvadır.

Bir başka tefsir bilgini şöyle diyor: Bu tekrarlarda sakınılacak şeyler göz önüne alınmıştır. Şöyle ki, ilâhî azaptan sakınmak için haramların terk edilmesi, haramlara düşmemek için şüpheli şeylerden uzak durulması, nefsi pislikten korumak ve tabiatın yapının kirlerinden arınmak için bazı mubahlara yanaşılmaması gerekir.

Başka bir tefsirciye göre ilk takva, içki içmekten uzak durmak, ilk iman, Allah'a inanmak; ikinci takva, birinci takvayı devam ettirmek, ikinci iman birinci imanı devam ettirmek; üçüncü takva, farzları yapmak ve ihsan da nafileleri yapmak demektir.

Bir diğer tefsir bilginine göre ilk takva akılla ilgili günahlardan sakınmak, ilk iman, Allah'a ve bu günahların çirkinliğine inanmak; ikinci takva, nakil [Kur'an ve sünnet] ile sabit olan günahlardan sakınmak, ikinci iman bu günahlardan kaçınmak gerektiğine inanmak demektir. Üçüncü takva, kullara yönelik zulümlere, başkalarına karşı yapılan haksızlığa ve fesada mahsustur. İhsandan maksat ise, insanlara iyilik etmektir.

Diğer bir görüşe göre birinci şart geçmişe mahsustur. İkinci şart birinci şartın devamı ve onun gereğine uymayı sürdürmekle ilgilidir. Üçüncü şart ise kullara yönelik zulümlere mahsustur.

Bu konuda daha başka görüşler de vardır. Bu görüşleri savunanların söyledikleri bütün sözler, ayetin yorumunu dayandırmayı gerektirecek ne ayetin sözlerinden kaynaklanan bir delile ve ne de başka bir delile dayanmıyor. Bu görüşlerin içeriğini değerlendirmek ve daha önce söylediklerimize dönmek, bu gerçeği açıkça ortaya koyar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hişam b. Salim'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle duyduğu rivayet edilir: "Hamza b. Abdulmuttalib ile arkadaşları bir gün sükürke adı verilen bir içki başındaydılar. O sırada deve etinden yapılan bir yemek olan şerif'ten [devenin hörgücünden yapılan bir çeşit yemek] söz edildi. Hamza 'Onu nasıl yaparız?' dedi. Arkadaşları '[Yakında bulunan deveye işaret ederek] işte şu, kardeşinin oğlunun dişi devesi' dediler. Hamza hemen devenin yanına gelerek onu boğazladı ve ciğeri ile sırt etlerini alarak arkadaşlarına getirdi."

İmam Cafer Sadık (a.s) sonra şöyle devam etti: "Hz. Ali gelip devesinin boğazlandığını görünce bu işe kızdı. Oradakiler, 'Bu işi amcan Hamza yaptı' dediler. O da Peygambere (s.a.a) giderek Hamza'yı şikâyet etti."

"Peygamber efendimiz (s.a.a) Hz. Ali (a.s) ile birlikte yola koyuldu. Hamza'ya, 'Peygamber (s.a.a) kapıda' diye haber verdiler. Hamza öfkeli bir şekilde kapıya çıktı. Resulullah (s.a.a) onun öfkeli yüzünü görünce, geri döndü. Hamza ona 'Eğer Ebu Talib'in oğlu seni dizginle gütmek isteseydi, bunu yapardı' dedi. Hamza bu sözlerden sonra içeri girdi ve Peygamber (s.a.a) de geri döndü."

İmam (a.s) daha sonra şöyle devam etti: "Bu olay Uhud Savaşından önce meydana geldi. Bu arada içki yasağı ayeti indi. Ayet inince Peygamberimizin (s.a.a) emri üzerine içki dolu kaplar kırıldı. O günlerde Uhud Savaşı için seferberlik ilân edildi. Peygamberimiz, Müslümanlar ve o arada Hamza sefere çıktılar. Hamza bu günlerde Peygamberden (s.a.a) uzak duruyordu. Ordular karşı karşıya gelince, Hamza düşman üzerine yürüdü ve düşman askerleri arasında kayboldu. Az sonra sağ olarak yerine döndü. Müslümanlar ona, 'Ey Peygamberin amcası, aman Peygamber sana kırgın iken ölüme gitme.' dediler. Hamza ikinci kez düşman saflarına yürüdü ve gözlerden kayboldu. Fakat yine sağ olarak yerine döndü. Arkadaşları onu yine, 'Aman ey Peygamberin amcası, Peygamber sana kırgın iken ölüme gitme.' dediler."

"Bunun üzerine Peygambere doğru yürüdü. Peygamber onun kendisine doğru gelmekte olduğunu görünce, o da ona doğru yürüdü. Kucaklaştılar ve Peygamberimiz onu gözleri arasından öptü. Arkasından

düşman üzerine yürüdü ve şehit düştü. Peygamber onu nemire adlı parçadan [siyah ve beyaz çizgili yünden yapılan hırka veya ince kadife] bir kefene sardı."

İmam (a.s) kapıdaki perdeye işaret ederek "O örtü, bunun benzeri idi, dedi. O kumaş şu kapıdaki perdenin kumaşındandı. Boyu uzun olduğu için yüzü örtülünce ayakları, ayakları örtülünce de yüzü açıkta kalıyordu. Peygamber o parçayla yüzünü örttü ve ayaklarını izhir otuyla [yaprağı geniş güzel kokulu bir tür ot] kapattı."

"Bu sırada Müslümanlar bozguna uğrayıp savaş alanından kaçtılar. Sadece Hz. Ali kaldı. Peygamber (s.a.a), 'Ne yapacaksın?' diye sordu. Hz. Ali (a.s), 'Yerimde kalıp direneceğim' dedi. Peygamber (s.a.a), 'Senden beklenen zaten budur.' dedikten sonra, 'Allah'ım, bana yaptığın vaadi yerine getir, eğer sen istemezsen, sana ibadet edilmez.' dedi." [c.1, s.339, h:183]

Zemahşeri, Rabî'ul-Ebrar adlı eserde şöyle diyor: "İçki hakkında üç ayet indi. İlki, *'Sana içki ve kumarı sorarlar...'* [Bakara, 219] diye başlayan ayettir. Bu ayet üzerine kimi Müslümanlar içkiyi terk ederken kimileri de içmeye devam ettiler. Bu arada adamın biri bir gün içkiyi içip namaza kalktı; namazda sapıtınca, *'Ey inananlar!... sarhoşken namaza yaklaşmayın.'* [Nisâ, 43] diye başlayan ayet indi. Buna rağmen kimi Müslümanlar içki içmeye devam ettiler. Bunlar arasında Ömer de vardı. Bir gün içkili iken devenin ağız kemiğini alıp Abdurrahman b. Avf'a vurarak başını yardı. Arkasından yere oturup Esved b. Ya'fur'un Bedir ölüleri için söylediği şu ağıtı okudu:

"Nice cariyeler ve değerli kadeh arkadaşları Bedir kuyusunda gömüldü.

Nice büyükler, büyüklükleri ile Bedir kuyusuna gömüldü.

Ebu Kebşe bize tekrar dirilmeyi mi vaat ediyor?

İnsan kuşlara dönüştükten sonra nasıl tekrar dirilir?[1]

Eğer doğru söylüyorsa benden ölümü geri çevirsin.

Kemiklerim çürüdükten sonra beni diriltmek niye?

Hey, benden Rahman'a kim haber iletecek ki?

1- [Cahiliye dönemi insanları, ölümden sonra ruhun mezarlıkta yaşayan "sady ve hâm" adlı kuşa dönüştüğüne inanırlardı.]

Ben Ramazan ayında oruç tutmayacağım.

Allah'a söyle de beni içmekten alıkoysun!

Allah'a söyle de beni yemekten alıkoysun!"

"Peygamber (s.a.a) bu olayı işitince öfkeli bir şekilde Ömer'e doğru yola çıktı. Öfkesinden cübbesi yerlerde sürünüyordu. Elinde olan bir cismi Ömer'e vurmak için havaya kaldırdı. Bunu gören Ömer, 'Allah'ın ve Peygamberin öfkesinden Allah'a sığınırım.' dedi. Bunun üzerine, *'Şeytan, içki ve kumarla sadece aranıza düşmanlık ve kin sokmak... ister. Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?'* ayeti indi. Bunun üzerine Ömer, 'Vazgeçtik.' dedi." [Rabî'ul-Ebrar, c.4, s.51]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Nasih adlı eserinde Nuhas, Saad b. Vakkas'tan şöyle dediğini rivayet ederler: "İçki yasağı benim hakkımda indi. Bir defasında Ensardan bir arkadaşımız yemek hazırladı ve bizi davet etti. Davete birçok kişi geldi. Yediler, içtiler ve küp gibi sarhoş oldular. Bu olay, içki yasaklanmadan önce oldu. Arkadaşlar karşılıklı övünme yarışına girdiler. Ensar, 'Ensar daha üstündür.' dedi. Kureyşliler de, 'Kureyşliler daha üstündür.' dediler. O sırada adamın biri bir devenin ağız kısmının kemiğini üzerime atarak burnumu yardı. -Nitekim Saad b. Vakkas yarık burunlu olarak kaldı.- Ben de Peygambere (s.a.a) vararak durumu anlattım. Bunun üzerine, *'Ey inananlar! İçki, kumar, putlar ve şans okları şeytan işi pisliklerdir...'* ayeti indi."

Ben derim ki: Ehlisünnet kanalıyla nakledilen İslâm'da içki yasağı ile sonuçlanan hikâyeler sayıca çoktur. Ayrıca bu rivayetler arasında büyük farklılıklar vardır.

Yasaktan sonra içki içen sahabîler hakkındaki hikâyeler, yapmakta olduğumuz tefsirle ilgili inceleme açısından bizi ilgilendirmiyor. Yalnız bu rivayetler daha önce vurguladığımız şu gerçeği doğruluyor: İçki yasağı ile ilgili ayetlerde Bakara suresindeki ayetin inişinden sonra bazı sahabîlerin içki içmeye devam ettiklerine ve bu kötü alışkanlığı Mâide suresindeki ayetin inmesine kadar terk etmediklerine dair işaret veya delâlet vardır.

Evet, bazı rivayetlerde Hz. Ali (a.s) ile Osman b. Maz'un'un yasak ayetlerin inişinden önce içkiyi kendilerine yasakladıkları bildiriliyor.

Ayrıca el-Milel-u ve'n-Nihal adlı eserde verilen bilgiye göre, bazı Araplar daha cahiliye döneminde içki içmeyi kendilerine yasaklamışlardı. Bunlardan bazıları İslâm dönemine ermiş ve Müslüman olmuşlardı. Amir b. Darab Udvanî ve İslâm dönemine ermiş olan Kays b. Amir Temimî içkiyi daha cahiliye döneminde bırakmış kimselerdi. Safvan b. Ümeyye b. Muhris Kinanî, Afif b. Ma'dikereb el-Kindî ve Uslum-i Yamî de bunlar arasında idi. Bu sonuncu kişi içki ile birlikte zinayı da kendine yasaklamıştı. Bunlar dillerine hak söz cari olmuş tek tük kişilerdi. Cahiliye dönemi Araplarının ezici çoğunluğu ise tıpkı o günün Yahudiler dışındaki diğer toplumları gibi ayetlerle yasaklanıncaya kadar hiçbir sakınca görmeden içki içiyorlardı.

Ayetlerden anladığımıza göre, içki hicretten önce Mekke döneminde yasaklandı. Bunun delili, *"De ki, Allah sadece açık-gizli bütün kötülükleri, günahı, haksız saldırıyı haram kıldı."* (A'râf, 33) ayetidir. Bu ayet Mekke döneminde indi. Eğer bu ayet, Medine döneminde hicretin başlarında inen, *"Sana içki ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için yararlar var; ama günahları faydalarından daha büyüktür."* ayeti ile bir arada mütalaa edilirse, içkinin o gün Müslümanlara haram edildiği konusunda şüphe kalmaz.

Eğer Mâide suresinde yer alan bu konudaki ayetlerin içeriğini iyi incelersek, özellikle *"Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* ifadesi ile *"İnanıp iyi ameller işleyenlere... yedikleri ve içtikleri şeyler yüzünden bir günah yoktur."* ifadesi üzerinde iyi düşünürsek anlarız ki, Bakara suresi ayeti ile Mâide suresi ayetleri arasında içki içen Müslümanların bu davranışı eski kötü alışkanlığın bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştı. Tıpkı ramazan gecelerinde kadınlara yaklaşmalarındaki emirlere uymama hâli gibi ki, bunun üzerine, *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüsünüz. Allah sizin nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi. Bunun için rahmetiyle size dönüp tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı."* (Bakara, 187) ayeti indi.

Anlaşıldı ki, bu rivayetler hakkında iki bakımdan söylenecek söz vardır:

Birincisi: Bu rivayetlerdeki içki yasağının tarihi ile ilgili farklılık meselesidir. Meselâ yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerin birincisinde, içkinin Uhud Savaşı öncesinde yasaklandığı bildirilmişti. Bazı rivayet-

lere göre bu yasak Ahzâb Savaşından önce gerçekleşmiştir.[1] Fakat bu farklılığı açıklamak bir dereceye kadar kolaydır. Çünkü bu rivayette kastedilen içki yasağının Mâide suresindeki ayetlerin koyduğu yasak olduğu kabul edilebilir. Gerçi bazı rivayetlerin ifadeleri bu yoruma tam anlamı ile uymaz.

İkincisi: Bu rivayetlerin Mâide ayetlerinin inişine kadar içkinin yasak edilmediğine veya o güne kadar halkın yanında ve özellikle sahabîlerin yanında içkinin haram oluşunun netlik kazanmadığına delâlet etmeleridir. Oysa her türlü günahın haram olduğunu açıklayan A'-râf suresindeki ayet ile içki içmeyi net bir dille günah diye adlandıran Bakara suresindeki ayet, meseleyi gayet açık bir biçimde aydınlatıyordu. Bu durum tevil kabul etmez bir husustur.

Bir de şunu düşünelim: Her türlü günahın haram olduğu, Mekke döneminde inen ve belli başlı haramları içeren *"De ki, Allah sadece açık-gizli bütün iğrençlikleri, günahı, haksız saldırıyı, Allah tarafından haklarında hiçbir delil indirilmemiş şeyleri, O'na ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediklerinizi söylemenizi haram kıldı."* (A'râf, 33) ayeti bir yanda duracak. Sonra bu ayet üzerinden uzun bir süre geçecek de müminler bu ayetin açıklanmasını Peygamberlerinden istemeyecek. Hatta en büyük arzuları, bulduklarını sandıkları her fırsatı değerlendirerek Kur'ân'a itiraz etmek, onu gözden düşürmek olan müşrikler bu ayetin açıklanmasında ısrar etmeyecekler. Bu, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Tersine, tarihin bize verdiği bilgiye göre Peygamberimizin (s.a.a) içkiyi yasaklaması, putperestliği ve zinayı yasaklamasında olduğu gibi müşrikler tarafından biliniyordu. İbn-i Hişam'ın es-Sîret'un-Nebevîye adlı eserinde Hallâd b. Kurre ve başkalarının Bekir b. Vâil kabilesinin ileri gelen âlimlerinden naklettiğine göre, "Kaysoğulları kabilesinin şairi A'şa, Müslüman olmak arzusu ile Peygamberimizle (s.a.a) görüşmek üzere yola çıkmıştı. Bu arada Peygamberimizi (s.a.a) öven bir beyti şöyle olan bir şiir söylemişti:

"Göz ağrısı çektiğin gecelerde gözlerini hiç kapatmadın mı? / Yılan sokmuş birisi gibi hiç uyumadan mı geceyi geçirdin?"

1- Bu yoldaki rivayet, Taberî tefsirinde ve Suyutî'nin ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Taberî'den ve İbn-i Münzir'den nakledilerek ve Katade'ye dayanılarak yer verilmiştir.

"Şair A'şa, Mekke'ye veya Mekke yakınlarına varınca Kureyşli bir müşrikle karşılaştı. Kureyşli ona nereye gittiğini sordu. Şair de Peygamberi (s.a.a) görüp Müslüman olmak arzusu ile Mekke'ye geldiğini söyledi. Kureyşli ona, 'Ey Ebu Basir, Muhammed zinayı yasaklıyor' dedi. A'şa 'Vallahi benim zina yapmak gibi bir amacım yok' dedi. Kureyşli müşrik, 'Ey Ebu Basir, Muhammed içkiyi de yasaklıyor' dedi. Bunun üzerine A'şa, 'İçkiye gelince ona karşı içimde hâlâ arzu var. Öyleyse şimdi geri döneyim ve bu yıl içki ile ilgili arzumu tatmin edeyim de sonra Muhammed'e gelip Müslüman olurum' dedi ve geri döndü. Fakat o yıl içinde öldüğü için Peygamber (s.a.a) ile görüşmeye gelemedi."

Buna göre, bu rivayetlerde söz konusu edilen görüşlerin sahabenin ayetler hakkında içtihatlarına dayandıklarını ve bunu yaparken A'râf suresindeki ayetin anlamını göz ardı ettiklerini düşünmemiz gerekir. Tefsir bilginleri bu rivayetlerin anlamlarını birbirine yaklaştırmak için şaşırtıcı yorumlara girişmişlerdir.[1]

Şu, bu, bir yana bırakılacak olursa görülür ki, Kur'ân içki yasağının hicretten önce gerçekleştiğini açıkça belirtmiştir. Mâide suresindeki içki yasağına ilişkin ayetler sadece insanların bu yasağa uyma ve onu uygulamada gösterdikleri ihmalkârlık karşısında bir pekiştirme amacı ile inmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hişam'dan, o da güvendiği bir raviden, o da ravilerin adını vermeden İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Ona 'Sizden ayetteki içki, kumar ve dikili taşlar ile birtakım şahıslar kastedildiği söyleniyor, doğru mu?' diye soruldu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: Allah, kullarına anlamadıkları şeylerle hitap etmez." [c.1, s.341, h:188]

Yine aynı eserde Abdullah b. Sinan kanalıyla İmam Cafer Sadıktan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bir gün Kudame b. Mez'un, Ömer'in yanına getirildi. İçki içmişti ve bu konu şahitlerle kanıtlanmıştı. Ömer ona ne ceza verilmesi gerektiğini Hz. Ali'ye (a.s) sordu. Hz. Ali de ona seksen kırbaç vurulması gerektiğini söyledi. Kudame, 'Ey Emir'el-

---

1- Hatta bir tefsirci, sahabîlerin *"De ki: Onlarda büyük günah vardır..."* şeklindeki Bakara suresinde yer alan ayeti, buradaki günahtan, katıksız günahın kastedildiği şeklinde yorumladıklarını ileri sürmüştür. Oysa daha önce içki içmenin günah olduğunu A'râf suresindeki ilgili ayet açık bir dille bildirmiştir.

Müminin, bana had cezası uygulanmaması gerekir. Çünkü ben, *'İnanıp iyi ameller işleyenlere... yedikleri ve içtikleri yüzünden bir günah yoktur.'* ayetinin kapsamına giriyorum.' dedi ve bu ayeti sonuna kadar okudu. Ama Hz. Ali (a.s) ona şu cevabı verdi: Hayır, yalan söylüyorsun. Sen bu ayetin kapsamına girmiyorsun. Bu ayetin kastettiği kimselerin yedikleri ve içtikleri kendilerine helâl idi. [Çünkü yasaklanmadan önce idi.] Onlar kendilerine helâl olan yiyecekleri ve içecekleri yiyip içiyorlardı." [c.1, s.341, h:189]

Ben derim ki: Ayyâşî bu anlamda bir rivayeti Ebu Rabi kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.[1] Yine böyle bir rivayeti Şeyh Tûsî, Tehzib'ül-Ahkâm adlı eserinde İbn-i Sinan aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.[2] Yine bu anlamda rivayetler Ehlisünnet kanalından da nakledilmiştir.

Hz. Ali'nin (a.s) "Bu ayetin kastettiği kimselerin yedikleri ve içtikleri kendilerine helâl idi..." sözü bizim yukarıda ayetin anlamı hakkında yaptığımız açıklama ile uyum hâlindedir. O açıklamamıza başvurulabilir.

Taberî tefsirinde Şa'bi'den şöyle nakledilmiştir: "İçki hakkında dört ayet indi. İlki, *'Sana içki ve kumarı sorarlar.'* [Bakara, 219] ayetidir. Bu ayet inince Müslümanlar içkiyi bıraktılar. Sonra *'Hurma ağaçlarının meyveleri ile üzümlerden içki ile yararlı besin elde edersiniz.'* [Nahl, 67] ayeti indi. Bu ayet üzerine Müslümanlar tekrar içki içmeye başladılar. Daha sonra Mâide suresindeki şu iki ayet yani, *'İçki, kumar, putlar (veya anıt taşları) ve şans okları şeytan işi pisliklerdir... Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?'* ayetleri indi."

Ben derim ki: Bu yorumdan, Nahl suresindeki ayetin Bakara suresindeki ayeti, arkasından da Mâide suresindeki iki ayetin Nahl suresindeki ayeti neshettiği anlaşılıyor. Bu yorumun asılsız olduğuna karar vermek için daha fazla açıklama yapmanın gerekmediği kanaatindeyiz.

el-Kâfi ve et-Tehzib adlı eserlerde müellifler kendi isnad zincirleriyle İmam Bakır'dan (a.s) şöyle rivayet ederler: "Allah hiçbir peygamber göndermiş değil ki, o peygamberin dinini kemâle erdirdiğinde

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.341, h:190]

2- [Tehzib'ül-Ahkâm, c.1, s.93, h:17]

içki yasağını içereceği onun bilgisi dahilinde olmasın. İçki hep haram olmuştur. Yalnız her peygamber döneminde bu yasak aşama aşama gerçekleşti. Eğer böyle olmayıp bu yasak insanlara birden yüklenseydi, insanlar dinle aralarındaki bağı keserlerdi."

Ardından İmam (a.s) şunları ekledi: "Hiç kimse Allah'tan daha yumuşak tutumlu değildir. Yumuşak tutumunun bir sonucu olarak o insanları bu yasağa aşama aşama alıştırıyor. Eğer onlara bu yasağı birden yükleseydi mahvolurlardı." [el-Kâfi, c.6, s.395, h:3; et-Tehzib, c.9, s.102, h:178]

el-Kâfi'de, Amr b. Şimr kanalıyla İmam Bakır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: *"İçki, kumar, putlar (veya anıt taşları) ve şans okları şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının."* ayeti inince, Peygamberimize (s.a.a) 'Ey Allah'ın resulü, [ayette geçen] meysir nedir?' diye sordular. Peygamberimiz 'O, aşık kemikleri ve cevizler de dahil olmak üzere kendisi ile kumar oynanan her şeydir' cevabını verdi. Peygamberimize, 'Peki, [ayette geçen] ensab nedir?' diye sordular. Peygamberimiz, 'Putperestlerin sözde ilâhları için boğazladıkları.' cevabını verdi. Peygamberimize, 'Peki, [ayette geçen] ezlâm nedir?' diye sorduklarında 'Putperestlerin şans aramak için kullandıkları oklardır' dedi." [c.5, s.122, h:1]

Yine aynı eserde Ata b. Yesar kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) "Her sarhoş edici madde, haramdır ve her sarhoş edici madde, içkidir." buyurduğu rivayet edilir.

Ben derim ki: Bu rivayet Ehlisünnet kanalından da Abdullah b. Ömer'e dayandırılarak Peygamberimizden (s.a.a) nakledilmiştir. Söz konusu rivayetin lafzı, "Her sarhoş edici madde, içkidir ve bütün içkiler, haramdır." şeklindedir. Bu rivayeti Beyhakî ve diğerleri nakletmiştir. 'Her sarhoş edici madde, haramdır ve kumar aracı yapılan her şey ayetteki meysir kelimesinin kapsamına girer." rivayeti birçok kanalla Ehlibeyt İmamlarından rivayet edilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Sabbah'tan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) 'İçki ile nebiz [=üzüm ve hurma suları] bir midir?' diye sordum. Bana şöyle cevap verdi: Hayır. Üzüm ve hurma suları içki ile aynı şey değildirler. Allah içkinin azını da çoğunu da haram kıldı. Tıpkı ölü hayvan etini, kanı ve domuz etini haram kıldığı gibi. Peygamber (s.a.a) sarhoş eden içecekleri haram kıldı. Resulullah'ın (s.a.a) haram

kıldığı şeyler, Allah'ın haram kıldığı şeylerdir." [c.1, s.340, h:184]

el-Kâfi ve et-Tehzib adlı eserlerde İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Allah, içkiyi günahından dolayı değil, yol açtığı sonuçtan dolayı haram kıldı. Buna göre alkollü içki ile aynı sonuca yol açan her madde, içkidir." Başka bir rivayete göre İmamın sözlerinin sonu "İçki ile aynı etkiyi yapan her madde içkidir" şeklindedir. [Usûl-i Kâfi, c.6, s.412, h:2, Tehzib'ül-Ahkâm, c.9, s.112, h:221]

Ben derim ki: Her iki mezhep tarafından nakledilen ve içki ile kumarı kötüleyen rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler hadis kitaplarına başvurabilirler.

94- Ey inananlar! Allah, sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla mutlaka sınar ki, gayb hususunda kendisinden kimin korktuğunu bilsin [kendisinden korkanları ortaya çıkarsın]. Kim bundan sonra haddi aşarsa, onun için acı bir azap vardır.

95- Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin. Sizden kim onu bilerek öldürürse, yaptığı işin vebalini tatması için üzerine içinizden iki adil kişinin karar vereceği deve, sığır ve davar cinsinden, öldürdüğü hayvana denk, Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere ceza veya yoksullara yedirme şeklinde bir keffaret ya da buna denk oruç vardır. Allah geçmiştekini affetmiştir. Fakat kim tekrar-

larsa, Allah ondan öç alır. Allah şüphesiz güçlü ve öç alıcıdır.

96- Hem kendinize, hem de (ihramlı olmayan) yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı. İhramlı olduğunuz sürece size kara avı haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.

97- Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı, (işaretsiz) kurbanı ve gerdanlık(lı kurban)ları da. Bu, Allah'ın göklerde ve yerde ne varsa bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilen olduğunu anlamanız içindir.

98- Bilin ki, Allah şüphesiz azabı ağır olandır ve Allah hiç şüphesiz affedici ve merhametlidir.

99- Elçiye düşen, duyurmaktan başka bir şey değildir. Allah gizlediğinizi ve açığa vurduğunuzu bilir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde ihramlı iken kara ve deniz hayvanlarını avlamakla ilgili hükümler açıklanıyor.

"Ey inananlar! Allah, sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla mutlaka sınar" Ayette geçen "yebluvenne" fiilinin kökü olan "belâ", imtihan ve deneme demektir. Bu fiilin başında gelen ve adına lâm-ı kasam denilen lam harfi ve fiilin sonunda gelen şeddeli nun harfi, her ikisi tekit amaçlıdır.

Ayetteki "bi-şey'in min'es-sayd=bir avla, avdan bir şey aracılığı ile" ifadesi, küçümseme amacını taşır. Bununla muhataplara yapılan telkin, bir sonraki ayette karşılaşacakları yasağa uymalarına yardımcı olsun diyedir.

"Ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla" ifadesi, avlanma kolaylığı ve zorluğu bakımından av hayvanlarına dönük bir genellemedir. Meselâ, kuş yavruları, küçük vahşi hayvanlar ve kuş yumurtaları kolayca avlanabilir. Büyük vahşi hayvanlar ise normal olarak ancak silâhla avlanabilir.

Ayetten, onun bir sonraki ayette ifade edilen şiddetli hükme geçiş gibi bir nitelik taşıdığı anlaşılıyor. Bundan dolayı bu girişin arkasından, *"ki, gayb hususunda kendisinden kimin korktuğunu bilsin."* ifa-

desine yer verildi. Çünkü bu ifadede ortada yasaklama, men etme nitelikli bir emir olduğuna dair işaret vardır. Yine bu girişi, *"Artık kim bundan sonra haddi aşarsa, onun için acı bir azap vardır."* ifadesi izledi.

"gayb hususunda kendisinden kimin korktuğunu bilsin." Bu ifade kinayeli bir ifade olup anlatılmak istenen şu olabilir: Allah sizi şunu şunu bilmek için imtihan ediyor. Yani öyle bir ortam oluşturacak ki, bu ortam aracılığı ile görmeden kendisinden korkanları, ondan korkmayanlardan ayırt edecek. Çünkü Allah için bilmemek söz konusu olamaz ki, bu bilgisizliği ilim ile gidersin. Âl-i İmrân suresindeki *"Cennete gireceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmrân, 142) ayetinin tefsiri sırasında imtihanın ne anlama geldiğini enine boyuna incelemiştik. Ayrıca buradaki ilmin başka bir anlamına da daha önce değinmiştik.

"gayb hususunda kendisinden kimin korktuğu" ifadesine gelince; buradaki gaybdan korkmak, insanın Rabbinden korkarak kendisini korkuttuğu ahiret azabından ve acı cezasından sakınmasıdır. Bunlar tümü ile insanın bilgisi ve algısı dışında kalan şeylerdir. Zahirî duyu organları ile onları müşahade edemez. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Sen ancak Kur'ân'a uyan ve gaybla ilgili Rahman'dan korkan kimseyi uyarabilirsin." (Yâsîn, 11) *"Cennet, takva sahiplerine uzak olmayacak bir şekilde yaklaştırılır. İşte size vaat edilen budur. Sürekli Allah'a yönelen ve O'nun buyruklarını koruyanlar için hazırlandı. Gayb hususunda Rahman'dan korkan ve hakka yönelmiş bir kalple gelen herkesin mükâfatı budur."* (Kaf, 33) *"Onlar görmeden Rablerinden korkarlar ve kıyamet gününün dehşetinden ürkerler."* (Enbiyâ, 49)

"Kim bundan sonra haddi aşarsa" yani kim bu sınavdan sonra Allah'ın çizdiği sınırları aşarsa, *"Onun için acı bir azap vardır."*

"Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin..." Ayette geçen "hurum" kelimesi sıfat-ı muşabbehe olan "harâm" kelimesinin çoğuludur. Mecma'ul-Beyan tefsirinde şöyle geçer: "Racul'un harâm'un ve muhrim'un, bir anlama gelir [yani ihramlı kişi]. 'Racul'un helâl'un ve muhill'un' bir anlama gelir [yani ihramdan çıkan şahıs]. 'Ahrem'er-recul' haram aya girmek, Harem-i Şerif'e girmek ve hac için ihrama girmek anlamlarına gelir. Haram da ihram anlamına gelir. 'Ben Peygambere ihramlı iken güzel koku sürerdim.' rivayetinin orijinalinde kullanılan 'harem' bu anlama örnektir. Kelimenin asıl anlamı engellemektir. Ka-

dınlara 'harem' denmesinin sebebi, erkeklerin onları başkalarından korumalarıdır. Bu kökten türeyen 'mahrum' kelimesi de rızkı engellenmiş kimse demektir."

Mecma'ul-Beyan tefsirinde devamla şöyle deniyor: "Misl ve mesel, aynı şekilde 'şibh' ve 'şebeh' kelimeleri aynı anlamda [benzer anlamında] kullanılırlar. 'Neam' kelimesi Zeccac'ın belirttiğine göre sözlük anlamı itibariyle deve, sığır ve davar demektir. Sadece deveyle ilgili olarak da kullanılır; ancak sadece sığır ve davarla ilgili olarak kullanılmaz. Ferra'nın belirttiğine göre, 'adl' bir şeyin kendi cinsinden olmayan karşılığına denir. 'İdl' ise, benzer anlamına gelir. Benzer koyunu veya kölesi olma durumunda 'indî idl'u ğulamike ev şâtike' denir. Ancak kendi cinsinden olmayan karşılığı belirtilmek istenirse, 'adl' kullanılır. Basralı âlimlere göre, 'adl ve idl' kelimeleri 'benzer' anlamına gelir; benzerinin kendi cinsinden olup olmaması arasında bir fark yoktur. 'Vebâl' kelimesi bir şeyin hoşa gitmeyen ağırlığı demektir. Hazmı zor ve ağır olan yemek ve hafif olmayan su hakkında "taâm'un vebîl ve mâ'un vebîl" kullanılır. *"Biz de onu ağır ve sert şekilde yakaladık."* (Müzzemmil, 16) ayeti buna örnektir. Çamaşır çırpan kimsenin kullandığı tahta hakkında da "vebîl" kullanılır. (Mecma'ul-Beyan tefsirinden alınan alıntı burada sona erdi.)

"İhramlı iken av öldürmeyin." ifadesi, av hayvanı öldürmeye yönelik bir yasaklamadır. Fakat daha sonra gelen *"Deniz hayvanlarını avlamak size helâl kılındı."* cümlesi, bu ifadeyi bir dereceye kadar açıklıyor [ve yasağın sadece kara hayvanıyla sınırlı olduğunu belirtiyor]. Öldürmenin anlamı bakımından bu ifadeyi, *"Sizden kim onu bilerek öldürürse... ceza... vardır"* ifadesi açıklıyor.

Ayetteki "mutaammiden (bilerek)" kelimesi, "men katelehu" ibaresinin hâlidir. Buradaki "taammud (bilerek öldürme)" yanlışlıkla öldürmenin karşıtıdır. Yani istemeyerek öldürme. Meselâ adam bir hedefi vurmak için atış yapıyor. Fakat attığı mermi yanlışlıkla bir av hayvanına isabet ediyor. Eğer adam av hayvanını öldürme kastı ile atış yaptı ise keffaret gerekir. İhramlı olduğunun aklında olması veya bunu unutmuş olması veya yanılması fark etmez.

"Üzerine içinizden iki adil kişinin karar vereceği deve, sığır ve davar cinsinden, öldürdüğü hayvana denk, Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere ceza vardır." ifadesi açık olup anlamı şudur: İhramlı

iken av hayvanı öldürenin cezası vardır. Bu ceza öldürülen av hayvanının benzeridir. Bu ceza öldürdüğü hayvanın dengi olan bir hayvandır. Bu cezanın denkliğine, dinlerinde adil olan içinizden iki kişi karar verir. Bu ceza Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlıktır. Harem-i Şerif'te Mekke'de veya Mina'da kesilir. Bu iş nebevî sünnetin belirlediği yerde yapılır.

Buna göre, ayette geçen "ceza'un" haberi hazfedilmiş bir müptedadır ki, buna cümle yapısı delâlet ediyor. [Takdirî açılımı şöyledir: "Fe-aleyhi cezâ'un" yani onun üzerine ceza vardır.] "Misl'u ma katele [öldürdüğü hayvana denk], min'en-neam'i [deve, sığır ve davar cinsinden] ve yahkumu bihi... [...karar vereceği] ifadeleri "ceza" kelimesine yönelik niteliklerdir. "Hedy'en bâliğ'el-Kâbe" ifadesi ise, sıfat ve mevsuftur. [Yani "baliğ'el" kelimesi, "hedy'en" kelimesinin sıfatıdır.] "Hedy'en" kelimesi ise, önceden de belirtildiği üzere "ceza" kelimesinden hâldir. Bunu iyice kavramalısın. Fakat, açıkladığımız anlam dışında ayetin kelimeleriyle ilgili olarak farklı görüşler de belirtilmiştir.

"Veya yoksullara yedirme şeklinde bir keffaret ya da buna denk oruç vardır." ifadesinde ihramlı iken av hayvanı öldürmenin diğer iki keffaret türü dile getiriliyor. Buradaki *"veya"* kelimesi, iki şık arasında serbest bırakmanın ötesinde bir anlam taşımaz. İki şık arasında tercih anlamı getirecek olan kaynak sünnettir. Yalnız *"veya keffaret olarak"* ifadesi bir tercih karinesi kabul edilebilir. Çünkü yoksullara yemek verme şıkkı keffaret diye adlandırıldıktan sonra buna denk gelecek sayıda gün kadar oruç tutma göz önüne alınmıştır. Bu durum, bu iki şık arasında sıra gözetildiğine dair bir işaret sayılır.

"İşinin vebalini tatması için (=liyezûka vebal'e emrihi)*"* ifadesindeki lam edatı gayet anlamınadır. "Liyezûka" fiili "ceza'un" kelimesiyle ilintilidir. Dolayısıyla bu, açıklanan hükmün bir tür ceza olduğuna delâlet eder.

"Allah geçmiştekini affetmiştir. Fakat kim tekrarlarsa, Allah ondan öç alır..." Affın geçmişte işlenen suçlarla ilişkilendirilmesi, geçmişteki suçlar derken bununla ayetin inişinden önce gerçekleşen suçların kastedildiğine dair bir karinedir. Çünkü ayetin inişi sırasında ve inişinden sonra gerçekleşen suçlar ile af arasında ilişki kurmak bu konuyu hükme bağlama işlemi ile çelişir. Bu husus açıktır. Dolayısıyla bu cümle keffaret hükmünün, ayetin inişinden önceki suçları da kap-

samına aldığı yolundaki şüpheyi gidermeyi amaçlıyor.

Bu ayet, günah olmayan fiiller hakkında da affın söz konusu olabileceğini gösteren delillerden biridir. Bunun için o fiilin kötü sonuçlara yol açtığı için tabiatı gereği ilâhî yasağı gerektirmesi yeterlidir. *"Fakat kim tekrarlarsa, Allah ondan öç alır. Allah şüphesiz güçlü ve öç alıcıdır."* Ayette geçen "avd=geri dönmek" anlaşıldığı kadarıyla fiilin tekrarlanması demektir. Fakat bu tekrardan maksat, yasaklanmadan önce işlenen fiilin aynısının tekrarlanması değildir. O zaman anlam şöyle olur: Kim yasaktan önceki fiilin aynısını bir daha yaparsa Allah ondan öç alır, şeklinde olur. Çünkü o zaman söz konusu fiil, *"Sizden kim onu bilerek öldürürse, üzerine ceza vardır..."* ifadesinin getirdiği hükmün kapsamına girer ve ilâhî intikam ile bilfiil sabit olan keffaret hükmü kastedilmiş olur. Oysa *"Allah ondan öç alır."* ifadesi, anlaşıldığı kadarıyla ilerideki bir durumdan haber veriyor, mevcut ve fiili bir hükme değinmiyor.

Bu da gösteriyor ki, buradaki geri dönmekten maksat, keffaret gerektiren bir fiili ikinci kez yapmaktır ve ilâhî intikamla da, belirlenen keffaretin dışında ilâhî azap kastedilmektedir.

Buna göre bu ayet başı ve sonu ile, ihramlı iken av hayvanı öldürmenin farklı türlerine değiniyor. Yasak hükmünün inişinden önceki avlanmaların affedildiği bildiriliyor. Hüküm konduktan sonrasına gelince; kim av hayvanı öldürürse, ona ilk defada öldürdüğü av hayvanına denk bir hayvanı boğazlaması cezası verilir; fakat aynı suçu tekrarlarsa, Allah ondan öç alır, artık kendisine keffaret düşmez. Bu ayetin tefsiri ile ilgili Ehlibeyt İmamlarından nakledilen rivayetlerin çoğunluğu bunu kanıtlıyor.

Eğer ayetin anlamı böyle kabul edilmezse, *"Allah ondan öç alır."* ifadesindeki öç almayı, keffaret hükmünü de içerecek şekilde geniş anlamda yorumlamak ve geri dönmek ile de ayetin inişinden önceki av hayvanı öldürme fiilinin aynısını tekrarlamanın kastedildiğini kabul etmek zorunluluğu gibi bir durum ortaya çıkar. Yani "Bu hükümden öncekinin aynısı olan av hayvanı öldürme suçunu tekrar eden kimse" bir başka tabirle "Kim av hayvanı öldürürse, Allah onu keffaretle sorumlu tutarak kendisinden intikam alır" şeklinde bir yorum yapmak gerekir ki, görüldüğü gibi, bu anlam ayetin sözlerine uzak düşer.

"Hem kendinize, hem de (ihramlı olmayan) yolculara bir ge-

çimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı..." Bu ayetler kara ve deniz hayvanlarının avlanmasına ilişkin hükmü açıklıyorlar. Bu da gösterir ki, *"deniz avı size helâl kılındı."* ifadesinde deniz hayvanlarını yemenin değil, avlamanın helâl olduğu kastediliyor. Bu karineden hareketle "taamuhu" kelimesinin yenilen yiyecek anlamına geldiği ve bu kelimenin mastar anlamı olan yemek anlamı kastedilmediği kesinlik kazanmış olur ve deniz yiyeceğinin helâl olmasından maksat yenmelerinin helâl olmasıdır. Deniz avının ve yiyeceklerinin helâl olmasından kastedilen nihai sonuç, deniz hayvanlarının avlanmasının caiz olması ve denizden çıkarılan şeylerin yenmesinin helâl olmasıdır.

Gerçi "denizden çıkarılan yiyecekler" tabiri, hem denizden avlanarak çıkarılan eski av etlerini, hem de denizin dışarı attığı ölü hayvanları ve başka şeyleri kapsayan genel bir nitelik taşıyor. Yalnız Ehlibeyt İmamlarından nakledilen rivayetler bu ifadeyi tuzlanmış eski balık ve benzeri [örneğin kurutulmuş] gibi avlar şeklinde tefsir ediyor. *"Hem kendinize, hem de (ihramlı olmayan) yolculara bir geçimlik olmak üzere* (meta'en lekum ve li's-seyyareti)*"* ifadesi, "sayd'ul-bahr'i ve taâmuhu" ifadesine yönelik hâl olma gibi bir konuma sahiptir ve bu ifadeden bu serbestliğin Allah'ın kullarına yönelik bir lütfü olduğu anlamı sezilmektedir.

Buradaki hitap, ihramlı durumları göz önüne alınarak müminlere yönelik olduğundan dolayı, yolcuların müminler ifadesi karşısında yer alması, "hem ihramlılar ve hem de ihramlı olmayanlar" gibi net bir ifade konumu kazandırır.

Bilmek gerekir ki, bu ayetlerde fıkıh kitaplarında gündeme getirilen birçok teferruata ait inceleme konuları vardır. İsteyen o kitaplara başvurabilir.

"Allah, Kâbe'yi o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı, (işaretsiz) kurbanı ve gerdanlık(lı kurban)ları da." Bu ayette başta Kâbe'nin söz konusu olarak ön plâ-na çıkarılması, sonra bu Kâbe'nin "dokunulmaz ev" diye açıklanması, bu arada ayın dokunulmazlıkla nitelendirilmesi ve arkasından Kâbe'nin dokunulmazlığı ile bağlantılı olan kurbanın ve gerdanlıkların anılması, bütün bunlar, yüce Allah'ın bu ayetteki açıkladığı konuların temel ölçüsünün ve ana gerekçesinin dokunulmazlık (hürmet) olduğunu gösterir.

Ayette geçen "kıyam" kelimesi, bir şeyin ayakta durmasını sağlayan şey anlamına gelir. Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "Kıyam ve kıvam kelimeleri bir şeyin ayakta durmasını, yani sabit olmasını sağlayan şeyin adıdır. Nitekim 'imad ve sinad' kelimeleri de direk ve dayanak anlamına gelir. Çünkü bunlar dayanma ve destek sağlıyor. *'Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsiz (yetim)lere vermeyin.'* [Nisâ, 5] buna örnektir. Yani Allah mallarınızı sizi ayakta tutmanın vesilesi kıldı."

"Buna başka bir örnek *'Allah, Kâbe'yi o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı.'* [Mâide, 97] ayetidir. Yani Allah Kâbe'yi insanların dünyalık geçiminin ve ahiretlerinin ayakta durmasına sebep kıldı. Asemm'e göre, bu ayakta durma Kâbe'nin sonsuza kadar geçerli konumunu sürdüreceği anlamına gelir. Bazıları ayette geçen kelimeyi 'kıyem'en' olarak kıraat etmişlerdir ki, o da kıyamla aynı anlamı taşır." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Buna göre, *"Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı."* ifadesinin anlamı şudur: Allah, Kâbe'yi dokunulmaz bir ev yaptı, ona dokunulmazlık ayrıcalığı tanıdı. Bazı ayları da haram, yani savaşılması yasak aylar olarak ilân etti. Bu iki dokunulmazlığı yine haram ay olan zilhicce ayında Kâbe'yi ziyaret etme hükmü ile birleştirdi. Ayrıca kurban ve gerdanlıklar gibi bu dokunulmazlıkla bütünleşen semboller ortaya koydu. Bütün bunlar insanların mutlu sosyal hayatlarına dayanak olsun diye ortaya kondu.

Allah, Kâbe'yi kıble ilân etti. İnsanlar namazlarında yüzlerini ona dönerler, hayvanlarını keserken o yönde tutarak keserler, ölülerini o tarafa çevirirler, kötü durumlarında oraya saygı gösterirler, böylece toplumsal birliğe kavuşurlar, ayrılıklarını birleştirirler, bu sayede dinleri canlılık ve devamlılık kazanır. Çeşitli yörelerden ve uzak bölgelerden orayı ziyarete gelerek ortak menfaatlerini gözetirler, onun aracılığı ile çeşitli kulluk biçimlerini gerçekleştirirler.

Âlem ehli oranın adı ve hatırası sayesinde, orayı görme, oraya yaklaşma ve oraya yönelme sayesinde hidayet bulurlar. Kâbe'nin özelliği, şu ayette de bu ayettekine yakın biçimde tanıtılıyor: *"Gerçek şu ki insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de, o, bereket ve bütün âlemler için hidayet kaynağı olan Kâbe'dir."* (Âl-i İmrân, 96) Tefsir kitabımızın üçüncü cildinde bu ayetin tefsiri sırasında buradaki konumuza yönelik

aydınlatıcı bilgi verilmişti.

Bu söylediklerimizin bir benzeri, haram ayların insanlar için ayakta durma vesilesi olması hakkında da geçerlidir. Allah bu aylarda savaşmayı yasakladı. Bu aylarda insanlara can, ırz ve mal dokunulmazlığı sağladı. İnsanlar bu aylarda bozulan ve sarsılan işlerini düzeltme fırsatına kavuştular. Haram aylar, yılın diğer ayları arasında yol yorgunluğunun giderileceği bir konaklama ve dinlenme dönemi gibidir.

Kısacası Kâbe, haram aylar ve bunlarla bağlantılı olan kurbanlık ve gerdanlık gibi semboller, insanların dünyevî ve uhrevî hayatlarını bütünü ile destekleyen faktörlerdir. İnsanlar Kâbe ve haram aylar sayesinde bir bölümü geçici ve bir bölümü sürekli olan çeşitli menfaatler elde ederler. Akrabalarla ilişkileri sıklaştırmak, dostlarla yakınlık kurmak, fakirlere yardım etmek, alış verişte canlılık, akraba ve yakınlar arasındaki sevgiyi pekiştirme, yabancılarla ve uzaklardaki din kardeşler ile tanışma, kalplerin yakınlaşması, ruhların temizlenmesi, güçlerin pekişmesi, inancın kuvvetlenmesi, dinin hayatiyet kazanması, hak ve tevhit sancağının yücelmesi bu menfaatlerin başlıcalarıdır. Düşünen insan bunları inceden inceye akıl süzgecinden geçirdiğinde, çok bereketlerle karşılaştığını görerek hayrete düşer.

İhramlı iken avlanmayı yasaklayan ayetlerin hemen arkasından bu gerçeğe yer verilmesi, söz konusu yasak hükümlerin faydasız veya az faydalı olduğu yolundaki şüpheyi gidermektir. Herhangi bir yerde veya herhangi bir zaman diliminde avlanmayı yasaklamanın gerekçesi ve faydası nedir? Kurban göndermenin ve benzeri sembollerin gerekçesi nedir? Bunlar ilkel toplumlar arasında görülen hurafelerin birer benzeri midirler?

Bu şüphelere verilen cevap şudur: Kâbe'ye, haram aylara ve bunlara bağlı hükümlere değer atfetmek, ilmî bir gerçeğe ve ciddi bir esasa dayanır. Bu da bunların insanların hayatını ayakta tutan bir destek olmalarıdır.

Bu açıklamamızdan, *"Bu, Allah'ın..."* diye başlayan ayetin daha önceki ayetlerle olan bağlantısı meydana çıkıyor. Bu ayetteki "zâlike =o" işaret edatı ile ya daha önceki ayetlerde açıklanan ve *"Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için dayanak kıldı."* ayetinde yasallaşma gerekçesi anlatılan hükmün kendisine işaret edilmiş veya *"Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi..."* ayetinde sahip olduğu konum iti-

bariyle bilinip açıklanan hükmün açıklaması yapılmıştır.

Birinci ihtimale göre anlam şudur: Allah, Kâbe'yi ve haram ayları şunun için insanların ayakta durma sebebi yaptı ve bunlarla uyumlu hükümler ortaya koydu ki, insanlar bunların dokunulmazlığını gözeterek ve bu konudaki hükümleri uygulayarak şunu anlasınlar: Allah, göklerdeki ve yeryüzündeki her şeyi ve bunların durumlarını düzeltecek şeyleri bilir. Dolayısıyla Allah sizin için yasalaştırdığı hükümleri bilgiye dayalı olarak yasalaştırmıştır. Bu hükümlerin hiçbiri, cehaletten kaynaklanan bir hurafe değildir.

İkinci ihtimale göre anlam şöyle olur: Biz size bu gerçeği, yani Kâbe'yi, haram ayları ve bunlarla bağlantılı hükümleri ortaya koymayı insanların ayakta durma sebebi yapmamızı açıkladık. Bu açıklamayı Allah'ın göklerdeki, yerdeki her şeyi ve bunlara bağlı olarak durumlarını düzeltici hükümleri bildiğinin ve bu hükümlerin boş, gerekçesiz ve hurafe olmadıklarının bilincine varmanız için yaptık.

"Bilin ki, Allah şüphesiz azabı ağır olandır ve Allah şüphesiz affedici ve merhametlidir." Bu ayetler yukarıda dile getirilen hükümlerin konumunu sağlamlaştırıyor ve aynı zamanda bir gerçeğin açıklamasını pekiştiriyor. Emirlere karşı gelenlere tehdit ve itaatkârlara vaat niteliği taşıyor. Fakat bu ifadeden tehdit mesajı taşıdığı seziliyor. Bu yüzden yüce Allah'ın şiddetli azap edicilik sıfatı, O'nun affedicilik ve merhametlilik sıfatlarının önüne geçirildi. Yine aynı gerekçe ile bu ayetin hemen arkasından, *"Elçiye düşen duyurmaktan baş-ka bir şey değildir. Allah gizlediğinizi ve açığa vurduğunuzu bilir."* ayetine yer verilmiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Hammad b. İsa ve İbn-i Ebu Ümeyr'den, onlar da Muaviye b. Ammar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Allah, sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla mutlaka sınar..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Hudeybiye umresi sırasında vahşi hayvanlar Peygamberin (s.a.a) çevresini sardı. Öyle ki, Müslümanların elleri ve mızrakları onlara erişebilir duruma geldi." [c.4, s.396, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî de Muaviye b. Ammar'dan mür-

sel olarak nakletmiştir.[1] Bu anlama gelen bir rivayeti ise Kuleynî, el-Kâfi adlı eserde[2] ve Şeyh Tusi, et-Tehzib adlı eserde[3] kendi rivayet zinciriyle Halebi kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) nakletmişlerdir. Ayyâşî de onu Semaa kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) mürsel olarak nakletmiştir.[4] Kummî de tefsirinde[5] mürsel olarak nakletmiştir. Yine bu anlam şimdi okuyacağınız üzere Mukatil b. Hayyan'dan da nakledilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre İbn-i Ebu Hatem, Mukatil b. Hayyan'dan şöyle rivayet eder: "Bu ayet Hudeybiye umresi sırasında indi. O sırada vahşi hayvanlar, kuşlar ve av hayvanları Müslümanların etrafını daha önce hiç görmedikleri biçimde sarmıştı. Fakat Allah Müslümanlara ihramlı iken o hayvanları öldürmeyi yasakladı. Böylece kimin Allah'tan gayb hususunda korktuğu belli olacaktı."

Ben derim ki: Bu iki rivayet, daha önce açıkladığımız üzere ayetin anlamının geniş kapsamlılığı ile çelişmez.

el-Kâfi'de rivayet zincirleri belirtilerek Ahmed b. Muhammed'den, o da merfu olarak İmamdan, *"ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Ellerin erişebileceği avlar, yumurtalar ve civcivler; mızrakların erişebileceği avlar ise, ellerin erişemeyeceği av hayvanlarıdır." [c.4, s.397, h:4]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de kendi rivayet zinciriyle Hariz'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Eğer biri ihramlı iken bir güvercin öldürürse, keffareti bir koyun, eğer bir civciv öldürürse, keffareti bir erkek devedir. Eğer bir kuş yumurtasına basar da onu çiğnerse, bir dirhem vermesi gerekir. Bütün bunları Mekke'de ve Mina'da sadaka olarak verir. Bu, Allah'ın kitabında açıkladığı hükümdür: *Allah, sizi ellerinizin erişebileceği* 'yani yumurta ve civcivle' *ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla* 'yani bunların anneleriyle' *sınar."* [c.1, s.342, h:191]

Ben derim ki: Şeyh Tûsî, et-Tehzib adlı eserinde Hariz kanalıyla

---

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.343, h:193]

2- [Füru-u Kâfi, c.4, s.396, h:2]

3- [et-Tehzib, c.5, s.300, h:20]

4- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.342, h:192]

5- [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.182]

İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklen bu rivayetin sadece son bölümüne yer vermiştir. [c.6, s.314, h:74]

Et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Hammad'dan, o da Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İhramlı bir kişi av hayvanı öldürdüğünde, cezasını ödemesi gerekir. Avı sebebiyle üzerine farz olan cezayı bir yoksula sadaka olarak verir. Eğer tekrar bir av hayvanı öldürürse ceza ödemesi gerekmez. Ondan Allah intikam alır ve bu intikam ahirette olur." [c.5, s.372, h:209]

Yine et-Tehzib adlı eserde Kuleynî'den, o da İbn-i Ebu Ümeyrden, o da bazı arkadaşlarından, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İhramlı bir kişi yanlışlıkla bir av hayvanı öldürdüğünde, keffaret ödemesi gerekir. Eğer ikinci defa bile bile bir hayvanı öldürürse, o kimse Allah'ın kendisinden intikam alacağı kimselerden olur ve artık üzerine keffaret gelmez." [c.5, s.372]

Yine aynı eserde İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Muaviye b. Ammardan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) 'Eğer ihramlı bir kişi av hayvanı öldürürse hükmü nedir?' diye sordum. 'Keffaret ödemesi gerekir.' dedi. 'Eğer bir kere daha yaparsa?' dedim. 'Her defasında keffaret ödemesi gerekir.' dedi." [c.5, s.372, h:215]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi rivayetlerde çelişki var. Şeyh Tûsî, bu rivayetleri şöyle bağdaştırmıştır: İhramlı bir kişi eğer bile bile bir av hayvanı öldürürse, keffaret ödemesi gerekir. Eğer yine bile bile aynı şeyi yaparsa, keffaret ödemesi gerekmez. O, Allah'ın kendisinden intikam alacağı kimselerden olur. Fakat unutarak bu işi tekrarlayan kimsenin her defasında keffaret ödemesi gerekir.

Yine aynı eserde Zürare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) *"İçinizden iki adil kişinin karar vereceği"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Adil kişi Peygamber (s.a.a) ve ondan sonraki imamdır. Peygamber veya imam, adil kişilerdir. Eğer sen Allah'ın verdiği hükmü Peygamberden veya imamdan öğrendiysen, bu sana yeter. Artık onu başkasından sorma." [c.6, s.314, h:74]

Ben derim ki: Bu anlamda birkaç rivayet var. Bir tanesi şöyledir: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında 'zevâ adl'in minkum' ibaresini okuduğumda beni 'zû adl'in minkum' diye uyardı ve 'Burada Kur'ân'ı

kopya edenler hata etmişlerdir.' dedi." İmamın bu uyarısı açıkça görüldüğü üzere kelimelerden birinin kıraatı ile ilgilidir.

el-Kâfi'de Zührî kanalıyla İmam Ali b. Hüseyin'den [Zeynelabidin] (a.s) şöyle rivayet edilir: "Avlanma cezası olarak tutulacak oruç farzdır. Çünkü yüce Allah, *'Sizden kim onu bilerek öldürürse, yaptığı işin vebalini tatması için üzerine içinizden iki adil kişinin karar vereceği deve, sığır ve davar cinsinden, öldürdüğü hayvana denk, Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere ceza veya yoksullara yedirme şeklinde bir keffaret ya da buna denk oruç vardır.'* buyuruyor."

"Ey Zührî! Bu keffarete denk gelecek oruç gününün nasıl hesap edileceğini biliyor musun? diye sordu. Hayır, dedim. Bunun üzerine şunları söyledi: Av hayvanının değeri biçilir. Sonra bu değer buğdaya çevrilir. Sonra o buğdayın kaç sa [yaklaşık üç kilogram] ettiği ölçülür ve suçlu avcı her yarım sa için bir gün oruç tutar." [c.4, s.83, h:1]

Yine el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ahmed b. Muhammed'den, o da kendi hadis ravilerinin birinden, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İhramlı iken üzerine kurban kesmesi farz olan kişi, bu kurbanı istediği yerde kesebilir. Fakat av hayvanı öldürenlerin keffaret olarak kesecekleri kurban hariç. Çünkü yüce Allah o konuda, *'Kâbe'ye varacak bir kurban.'* buyuruyor." [c.4, s.384, h:2]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hariz kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Maksat insanların yedikleri tuzlanmış hayvanlardır. Kara ve deniz avları birbirlerinden şöyle ayrılır: Sık ağaçlıkta yuva yapan, karada yumurtlayıp karada kuluçkaya yatan kuşlar kara av hayvanlarıdır. Fakat zaman zaman karada yaşadığı hâlde denizde yumurtlayıp denizde kuluçkaya yatan kuşlar deniz av hayvanlarıdır." [c.1, s.346, h:209]

Yine aynı eserde Zeyd-i Şahham kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı."* ayeti hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Maksat, tuzlanmış balıklardır. Azık edindiğin balıklar ise, tuzlanmış olmasalar da insan için geçim kaynağıdır ve yenir. [Ancak ayet onu kapsamına almıyor.]" [c.1, s.346, h:210]

Bu anlamla ilgili olarak Şia kanalıyla Ehlibeyt İmamlarından nak-

ledilen rivayetler çoktur.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Şeybe'nin, Muaviye b. Kurre'ye, Ahmed'in de Ensar'dan birine dayanarak verdiği bilgiye göre, "Adamın birinin devesi bir deve kuşunun yuvasını ayakladı ve yumurtasını kırdı. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) adama, 'Her kırılan yumurta için ya bir gün oruç tutman veya bir yoksulun karnını doyurman gerekir.' dedi."

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinin müellifi bu rivayeti İbn-i Ebu Şeybe'den, o da Abdullah b. Zevkan'dan, o da Peygamberden nakletmiştir. Ayrıca müellif İbn-i Ebu Şeybe'den, o da Ebu Zenad'dan, o da Ayşe'den, o da Peygamberden (s.a.a) nakletmiştir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ebu Mihzem kanalıyla Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh Peygamber'den (s.a.a) şöyle tahriç etmişlerdir: "Deve kuşu yumurtası kırmanın keffareti, onun değeridir."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Hatem, Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den [İmam Bâkır] (a.s) şöyle rivayet eder: "Adamın biri Hz. Ali'ye (a.s) kurbanlık hayvanların neler olduğunu sordu. Hz. Ali, 'Sekiz çift hayvan' dedi. Adam sanki şüphe etti. Bunun üzerine Hz. Ali (a.s) ona, 'Kur'ân okuyor musun?' diye sordu. Adam, 'Evet.' der gibi oldu. Hz. Ali (a.s), *'Ey inananlar! Yaptığınız akitleri yerine getirin... dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı.'* [Mâide, 1] ayetini işittin mi?' Adam, 'Evet.' dedi. Hz. Ali (a.s), *'Maksat, Allah'ın insanlara rızk olarak sunduğu hayvanları keserken onun adını anmaktır.'* [Hac, 34] ve *'Kimi yük taşıyan ve kiminin yününden yaygı yapılan hayvanları yaratan O'dur. Allah'ın size rızk olarak sunduğu hayvanların etini yiyin.'* (En'âm, 143) ayetlerini işittin mi?' diye sordu. Adam, 'Evet.' dedi."

"Hz. Ali *'(Erkekli dişili olmak üzere) sekiz baş olan bu hayvanların ikisi koyun, ikisi keçidir. Geride kalanların ikisi deve, ikisi sığırdır.'* [En'âm, 144] ayetlerini işittin mi?' diye sordu. Adam 'evet' dedi. Hz. Ali *'Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin... Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere cezası vardır.'* [Mâide, 95] ayetlerini işittin mi?' diye sordu. Adam 'evet' dedi."

"Bunun üzerine Hz. Ali, 'Eğer bir geyik öldürürsem keffaret olarak ne vermem gerekir?' diye sordu. Adam, 'Bir koyun.' dedi. 'Kâbe'ye ulaştırmak üzere bir kurbanlık mıdır?' diye sordu. Adam, 'Evet.' dedi.

Hz. Ali, 'İşittiğin gibi Allah kurbanlığın Kâbe'ye ulaştırılacağını belirtmiştir.' dedi."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Ebu Hatem, Ata-i Horasani'den Ömer, Osman, Hz. Ali, İbn-i Abbas, Zeyd b. Sabit ve Muaviye'nin ihramlı iken av hayvanı öldürenin ödeyeceği keffaretle ilgili olarak, öldürülen hayvana değer biçilmesine ve o değer kadar yoksullara yemek verilmesine hükmettiler, şeklinde rivayet eder.

Yine aynı eserde İbn-i Cerir'in, Ebu Hüreyre yoluyla *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı."* ayeti ile ilgili olarak Peygamber'den (s.a.a), "Denizin ölü olarak sahile attığı hayvanlar denizin yiyecekleridir." şeklinde rivayet ettiği belirtilir.

Ben derim ki: Bu anlamda rivayetler sahabîlerin bazısından da nakledilmiştir. Fakat yukarıda değinildiği gibi Ehlibeyt İmamlarından bu rivayetin tersi nakledilmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Eban b. Tağlib'den şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) *'Allah, Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı.'* ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Allah, orayı insanların dinleri ve geçimleri için dayanak yaptı.' cevabını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayetin ne demek istediğine ayetin anlamını açıklarken yer vermiştik.

100- De ki: Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayet, tek ve bağımsız gibidir. Çünkü öncesi ve sonrası ile bağıntısı belirgin değildir. Dolayısıyla öncesi ile arasında bağlantı kurma zahmetine girişmek gereksizdir. Bu ayet hak dinin diğer sözde dinler karşısındaki ayrıcalığını ve insanlığın genel gidişini açıklayan bir küllî meseli içeriyor. Bu ayrıcalık şudur:

İtibar her zaman hakka yöneliktir. Taraftarı ne kadar az ve oluşturdukları topluluk ne kadar küçük olursa olsun, bu böyledir. Yöneliş hayra ve mutluluğa doğru olmalıdır. İstediği kadar çoğunluk ondan yüz çevirsin ve güçlüler onu unutmuş olsun. Çünkü hakkın ilkeleri aklıselime dayanır ve aklı selim, insanları toplumun yararı dışında bir hedefe yöneltmez, onun yapısını güçlendirecek hayat hükümlerinden ve temiz hayat yollarından başka bir istikameti göstermez. Çoğunluğun arzularına uysun veya uymasın, fark etmez. Genelde aklıselimin istekleri çoğunluğun arzularına ters düşer. Bu evrensel düzenin kendisi, hak düşüncelerin eksenidir, onların arzularının hiçbir dürtüsüne uymaz. Eğer hak onların arzularına uysaydı, göklerin ve yeryüzünün düzeni alt üst olurdu.

"De ki: Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir." Öyle anlaşılıyor ki, pisin temiz ile eşit olmaması ile temizin pisten daha iyi olduğu kastediliyor. Bu ise apaçık bir gerçektir. O hâlde bu ifadede kinaye sanatı vardır. Anlatılmak istenen şudur: Temiz, tabiatı itibari ile ve fıtratın gereği olarak pisten daha yüksek dereceli ve daha üst konumdadır. Eğer, geçici bir faktörün etkisi ile durumun tersine döndüğü ve pisin temizden daha iyi oluverdiği farz-edilecek olursa, o zaman pisin aşama aşama ilerleyerek temiz ile aynı düzeye çıkması,

ona eşit konuma gelmesi, arkasından da temizin seviyesini geçerek onun üstüne çıkması gerekir. Buna göre pisin temiz ile eşit olması reddedilince, onun temizden daha üstün konuma gelme ihtimali haydi haydi reddedilmiş olur.

Bu açıklamalarımızla, neden "habîs=pis" kelimesinin "tayyib=temiz" kelimesinin önüne geçirildiği ortaya çıkıyor. Çünkü ayetin amacı pisin çok oluşunun onu temizden daha iyi yapamayacağını açıklamaktır. Böyle bir şeyin olabilmesi için pisin alçaklık ve adilik çukurundan üstünlük doruğuna çıkarak temizle eşit konuma gelmesi ve sonra onun seviyesinin üzerine yükselmesi gerekir. Eğer "tayyib=temiz" kelimesi öne alınarak "temiz ve pis eşit değildir" denseydi, ifadenin amacı, temizin pisten daha alt düzeyde, daha aşağıda olamayacağını açıklamak olurdu. O zaman da bunun arkasından pisin çok olduğunun yerine temizin az olduğunun belirtilmesi gerekirdi. Bu inceliğe dikkat etmek gerekir.

Temizlik ve pislik, taşıdıkları anlam itibari ile dış dünyada somut varlığı olan gerçek nesnelerin gerçek sıfatları olarak kullanılırlar. Temiz ve pis yiyecek ile temiz ve pis yer gibi... Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Temiz yer, Allah'ın izni ile ürününü cömertçe verir. Pis yer ise cılız ürün verir."* (A'râf, 58) *"Temiz rızkları"* (A'râf, 32) Eğer zaman zaman bu iki kelime itibarî ve vaz'î sıfatlarla ilgili olarak kullanılırlar da meselâ temiz veya pis hüküm veya temiz veya pis huy denirse, bu bir tür mecazî ifade olur.

Takva birtakım fiilleri yapmak veya yapmamak demek olduğu hâlde ve bu fiillerin temizliği ve kirliliği mecazî bir ifade olduğu hâlde, *"pisle temiz bir değildir."* ifadesini *"O hâlde ey akıl sahipleri, Al-lah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz."* ifadesiyle ayrıntılan-dırılması ve pis ile temizin eşit olmadığının herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olarak ele alınması, temiz ile pisten, somut ve objektif varlıkların kastedildiğinin en güçlü şahididir ve o takdirde bu, başarılı ve tartışmasız bir delil olur. Ama eğer temiz ve pis davranışlar ve tutumlar kastedilseydi, bu o kadar açık bir delil olmazdı. Çünkü her grup kendi yolunu temiz ve nefsinin arzularına ters düşen her yolu da pis görür.

Buna göre bu söz, yüce Allah'ın Kur'ân'ın birçok yerinde vurguladığı başka bir gerçeğe dayanıyor. Bu gerçek şudur: Din, fıtrata ve ya-

ratılışa dayanır. Dinin benimsemeye çağırdığı hayat tarzı, temiz olan hayat tarzı, yasakladığı hayat tarzı ise pis olan hayat tarzıdır. Yüce Allah sadece temiz şeyleri helâl kılarken, haram ettiği şeyler de sadece pis olan şeylerdir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"(Ey Muhammed), yüzünü Allah'ı bir kabul edici olarak doğruca dine çevir. Fıtrata uygun olarak dine dön ki, Allah insanları ona göre yarattı. Allah'ın yaratma kanunları değiştirilemez. İşte doğru din budur."* (Rûm, 30) *"Allah onlara temiz şeyleri helâl ve pis şeyleri haram kılıyor."* (A'râf, 157) *"De ki, Allah'ın kullarının yararına sunduğu güzellikleri ve temiz rızkları kim haram etti?"* (A'râf, 32)

Bütün bu açıklamalardan çıkan sonuç şudur: *"Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir."* ayeti şu gerçeği açıklayan bir özdeyiştir: Din kuralları, nesnelerde bulunan tekvinî=varoluşsal temizlik ve pislik sıfatlarına dayanırlar. Tekvinî nitelikte olan bu sıfatlar insanın mutluluğu ve bedbahtlığı üzerinde etkilidir. Bu sıfatlar üzerinde azlığın ve çokluğun etkisi yoktur. Yani temiz az olsa da temizdir ve pis de çok olsa da pistir.

Buna göre, pis ile temizi birbirinden ayırt edebilen, temizin pisten hayırlı olduğuna hükmeden, insanın hayatını mutlu kılmaya gayret etmesi ve iyiyi kötüye tercih etmesi gerektiğine inanan her akıl sahibinin Allah'tan korkarak onun yolundan gitmesi, insanların birçoğunun pis işlere ve mahvedici davranışlara dalmalarına aldanmaması, nefsî arzularına kapılarak kandırılma ve korkutulma yolu ile hakka bağlılıktan vazgeçmemesi gerekir ki, mutluluğa yönelmek suretiyle kurtuluşa ermesi umulabilsin.

"O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz." Bu ifade, ayetin ilk bölümünü oluşturan özdeyişin bağlantılı uzantısıdır. Anlamının özü şudur: Takva, ilâhî yasalar-la bağlantılı bir husustur. İlâhî yasalar da insanın mutluluğu ve kurtuluşunu gözetmekte, tekvinî temizlik ve pislikler esasına dayalıdır. Aklı başında olan kimse bu konuda şüphe etmez. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkup O'nun yasalarına uygun davranmalısınız ki, kurtuluşa erebilesiniz.

101- Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan, Kur'-ân indirildiği zaman sorarsanız size açıklanacak olan şeyleri sormayın. (Çünkü) Allah onlardan vazgeçmiştir ve Allah bağışlayandır, halimdir.

102- Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu; sonra onları inkâr etmişlerdi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu iki ayetin önceki ayetlerle belirgin bir bağlantıları görülmüyor. İçerikleri başka bir sözle bağlantılı olmayı gerektirmeyecek derecede zengindir. Bu ayetler başka bir söze hacet bırakmadan maksatlarını kendileri ifade ediyorlar. Bu yüzden bazı tefsircilerin bu ayetleri kimi zaman kendilerinden önceki ayetlerle, kimi zaman surenin baş tarafı ile ve kimi zaman surenin amacı ile irtibatlı göstermek için harcadıkları gayretlere ihtiyaç yoktur. Bunları göz ardı etmek en doğru davranıştır.

"Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın." Ayette geçen "tubde" fiilinin kökü olan "ibdâ" açıklamak ve yine ayette yer alan "tesu'kum" fiilinin geçmiş zaman sıygası olan "sâe" fiili, "sevindirdi"nin tersi anlamına gelir.

Ayet, açıklanmaları hâlinde müminlerin üzülmelerine yol açacak konuları sormayı onlara yasaklıyor. Ayet soruya muhatap olanın kim olduğunu açıkça belirtmiyor. Yalnız ayetin *"Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız size açıklanacak"* biçimindeki devamından ve bir sonraki ayetin *"Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu; sonra onları inkâr etmişlerdi."* şeklindeki ifadesinden söz konusu soruların muhatabının Peygamber efendimiz (s.a.a) olduğu anlaşılıyor. Buna göre bu ayet mahiyeti şu şu olan soruların Peygamberimize (s.a.a) sorulmasını yasaklama amacını taşıyor. Ama yasağın gerekçesinden çıkan sonuç,

bu yasağın söz konusu amacını aşan bir kapsam genişliğine sahip olduğunu ortaya koyuyor. Yüce Allah'ın göz ardı ettiği, normal sebeplerle ve bildik yollarla insan bilgisi dışında bıraktığı konuları sormak ve kurcalamak da bu yasağın kapsamına girer. Çünkü bu meselelerin iç yüzünü öğrenmek insanın mahvına, mutsuzluğuna yol açar. Bir kişinin ne gün öleceğini, helâk olma sebebini, sevdiklerinin ve saydıklarının ne kadar yaşayacaklarını, mülkünü ve üstünlüğünü ne zaman kaybedeceğini sorup kurcalaması gibi. Çoğu zaman insanın bu konularda elde edebileceği bilgiler onu yok olmaya sürükler veya mutsuzlukla tehdit eder.

Yüce Allah'ın plânlayıp ortaya koyduğu hayat düzeni evrende yürürlüktedir. O, birtakım konuları açıklarken kimi konuları insan bilgisine kapatmıştır. Allah açıkladığı her şeyi bir hikmete dayayarak açıkladığı gibi, saklı tuttuğu her şeyi de bir hikmete dayalı olarak saklı tutmuştur. Buna göre açıklanan şeylerin gizli kalmasına ve gizli bırakılan şeylerin açıklanmasına sebep olmaya kalkışmak, kâinata yayılan hayat düzeninin bozulmasına yol açar.

Meselâ insan hayatı güçlerden, organlardan ve sistemlerden oluşan organik bir düzene dayanır. Bunlardan biri eksilse veya birine bir şey eklense bu durum, hayatın bazı önemli unsurlarının yok olmasına sebep olur. Arkasından bu yok olma diğer güçlere ve organlara sirayet eder ve belki de ya gerçek anlamda veya kemâl ve olması gereken anlamında hayatın ortadan kalkmasına yol açar.

Sonra bu ayet, sorulması yasaklanan şeylerin neler olduğunu da muphem bırakmış, bunları açıklamamıştır. Yalnız bunların açıklanmaları hâlinde insanları üzecek şeyler olduklarını söylemekle yetinmiştir.

Şüphe edilmeyecek bir nokta, *"açıklandığında sizi üzecek olan"* ifadesinin sorulabilecek şeylerin sıfatı olduğudur. Bu bir şart cümlesidir. Şart gerçekleştiği takdirde sonucun (cezanın) gerçekleşeceğine delâlet eder. Bunun gereği, bu şeylerin açıklanmaları hâlinde insanların üzülmelerine sebep olmalarıdır. Buna göre soru sorarak onların açıklanmasını istemek, aslında üzülmeyi, zor duruma düşmeyi istemektir.

Burada şu problemle karşılaşıyoruz. Hiçbir aklı başında insan kendisini üzecek bir şeyi istemez. Oysa eğer ayette "aralarında açıklandıkları takdirde zorunuza gidecek konuların bulunduğu meseleleri sormayın." veya "açıklandıkları takdirde zorunuza gitmeyeceklerinden e-

min olmadığınız meseleleri sormayın" denseydi, hiçbir sakınca ile karşılaşmazdık.

Bu probleme verilen acayip cevaplardan biri şudur: "Arap dilinin kurallarına göre 'in' şart edatı meydana gelmede kesinlik ifade etmez ve sonuç da gerçekleşip gerçekleşmeme bakımından şarta bağlıdır. Buna göre 'izâ ubdiyet lekum tesu'kum=açıklandığında sizi üzer' ifadesi yerine, 'in tubde lekum tesu'kum=eğer açıklanırsa sizi üzer' ifadesinin kullanılması, açıklanma ve açıklanacak şeyin üzücü oluşu ihtimalinin onu sormaktan vazgeçmenin gerekli olması için kâfi olduğuna delâlet eder. Ama eğer 'izâ' şart edatı kullanılmış olsaydı, ayet bu anlama gelmezdi." (Gerekli alıntı burada sona erdi.)

Bu cevap yanlıştır. Arapçanın hangi kuralı, şartın gerçekleşme kesinliği ifade etmemesini ve şartın varlığına bağlı olan sonucun da böylece gerçekleşme kesinliği ifade etmeyeceğini ortaya koyuyor. Bizim "İn ci'tenî ekramtuke=eğer bana gelirsen sana ikramda bulunurum" şeklindeki sözümüzün, gelmenin gerçekleşmesi hâlinde ikramın kesinlikle gerçekleşeceğinden başka bir anlamı var mı?

Bu cevabı veren tefsircinin, buna göre *"açıklandığında sizi üzecek"* ifadesi, açıklanma ihtimalinin ve açıklanacak şeyin üzücü oluşunun onu sormaktan vazgeçmenin gerekli olması için yeterli olduğuna delâlet ettiği şeklindeki görüşü, ayetteki şartın açıklanmaları hâlinde üzücü olması mümkün olan şeyleri sormayı yasaklamayı ifade etseydi, doğru olurdu. Oysa bildiğiniz gibi şart bunu ifade etmiyor. Yasağın ifade ettiği anlam, açıklanmaları hâlinde üzücü olacakları kesin olan şeyleri yasaklamaktır. Buna göre problem çözümsüz olarak olduğu gibi kalmış oluyor.

Zayıflıkta bu cevabın bir benzeri, bir tefsircinin bazı rivayetlerde de yer aldığı gibi şu görüşüdür: *"açıklandığında sizi üzecek olan... şeyler"*den maksat, bazılarının arzu ettikleri gaybe ilişkin bilgilerdir. Eceller, işlerin akıbetleri, hayır ve şerrin cereyanı ve insanı mutlaka üzecek bir yönü doğal olarak içeren diğer gizli şeylerin açıklanması gibi. Meselâ insanın ne kadar ömrünün kaldığını, ölümüne neyin sebep olacağını, akıbetinin iyi olup olmayacağını ve gerçek babasının kim olduğunu sorması gibi. Bu tür soruları sormak cahiliye döneminde Araplar arasında yaygındı.

Buna göre *"açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın."*

ayeti ile çoğunlukla açıklanmaları insanı üzecek ve kederlendirecek haberleri içeren bu tür meseleleri sormayı yasaklamak kastedilmiştir. Meselâ bu sorular sonunda adamın yakında öleceği, vahim bir akıbete uğrayacağı veya gerçek babasının bilinen babasından başkası olduğu ortaya çıkabilir.

Bunlar çoğunlukla insanın üzülmesine, kederlenmesine yol açacak meselelerdir. Bunlar Peygamberden (s.a.a) soruldukları takdirde soru sahibinin hoşuna gitmeyecek bir cevap almayacağından ve bu kişinin cevaplar karşısında nefsinin şımarıklığına ve sinirliliğe kapılarak Peygamberimizin (s.a.a) cevabını yalan sayarak bir sonraki *"Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu; sonra onları inkâr etmişlerdi."* ayetinde işaret edildiği üzere kâfir olmayacağından emin olunamaz.

Bu açıklama ilk bakışta doğru görünse de, *"Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız, size açıklanacak"* ifadesi ile uyuşmaz. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bu ifadenin anlamı ya Kur'ân inerken bu meseleleri sormanın caiz olduğunu belirtmektir veya Kur'ân inerken de bunları sormayı şiddetle yasaklamaktır. Şiddetle yasaklama amacı taşıyabileceği sonucuna şöyle varabiliriz: Bu soruların muhatabı olan Peygamber (s.a.a), Kur'ân'ın inişi dışındaki zamanlarda soru soranın menfaatini düşünerek bu tür soruları cevaplandırmama imkânına ve kolaylığına sahiptir. Fakat soru konusu şeyler aslında açıktır ve kesinlikle üzerlerini örten bir perde yoktur. Bu yüzden onları Kur'ân inerken kesinlikle sormayın.

İfadenin anlamı bu iki yorumdan hangisi olursa olsun, az önceki tez ile bu ayet arasında uyumsuzluk vardır. Bu yorum ilk anlamla uyuşmaz. Çünkü bu konular doğal olarak sakıncalı oldukları için Kur'ân inerken bunları serbest bırakmanın anlamı yoktur. Çünkü sakınca aynı sakıncadır.

Yorum ayetin ikinci anlamı ile de uyuşmaz. Çünkü Kur'ân'ın iniş zamanı gerçi bilgilendirme ve açıklanması gereken meseleleri açıklama zamanıdır, ama Kur'ân'ın bu fonksiyonu temel bilgilerle, şeriatın hükümleri ile ve bunlarla aynı kategoriye girecek meselelerle ilgilidir. Ahmed'in ne zaman öleceğine, Mehmed'in nasıl öleceğine ve falancanın gerçek babasının kim olduğuna ve buna benzer ayrıntılara gelince, bunlar Kur'ân'ın bilgi verme fonksiyonu ile ilgili şeyler değildir. Böyle olunca şöyle şöyle şeyleri sormayı yasaklayan ifadenin arkasından

"Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız, size açıklanacak." ifadesine yer vermenin anlamı ve gerekçesi olmaz. Bu açıktır.

Bu problemle ilgili en güzel cevap, diğer âlimlerin verdiği cevaptır. O da şudur: Gerek *"Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu"* ifadesi, gerek *"Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız, size açıklanacak."* ifadesi, bu meselelerin şer'î hükümlerle ilgili olduklarına delâlet eder. Şer'î hükümlerin kimi kez uzun uzadıya araştırılan ve ısrarla incelenen bağlantıları ile ilgili ayrıntılar gibi. Bu ısrarlı incelemelerin sonucu soru sormada ayrıntılara inildikçe ve incelemede ısrar edildikçe hükümlerin ağırlaştırılması ve zorlaştırılmasının gündeme gelmesi olur. İsrailoğullarının inek hikâyesinde olduğu gibi. Bilindiği gibi İsrailoğulları boğazlamakla emredildikleri ineğin nitelikleri ile ilgili sorularında ısrar ettikçe, yüce Allah onların görevlerini ağırlaştıracak ye-ni şartlar ortaya koymuştur.

Sonra ayetteki "Afallah'u anha=Allah onlardan vazgeçmiştir." ifadesi, *"açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın."* ifadesinin sebebi, gerekçesidir. Bazılarının dediği gibi "eşya" kelimesinin sıfatı olup ifadede öne alma ve arkaya bırakma (takdim, tehir) gibi bir durum söz konusu değildir. Bunu göz önüne aldığımızda ayetin takdirî açılımı şöyle olur: "La tes'elû an eşyâe afallah'u anha in tubde lekum tesu'kum" yani, Allah'ın söz konusu etmeden geçtiği ve açıklanmaları hâlinde üzüleceğiniz meseleleri sormayın.

Ayetin bu ifade tarzı -yani "afa" fiilinin "an" edatı ile mutaaddi (geçişli) yapılması- ayetteki soru konusu olacak olan meselelerden şer'î hükümlerle ilgili konuların kastedildiğinin en güzel şahididir. Çünkü eğer bu konular şeriat hükümleri dışında kalan tekvinî konular olsaydı, "afahallahu" ibaresinin kullanılması gerekli gibi olurdu.

Her neyse. Bu soru yasağının Allah'ın o konulara değinmemiş olmasıyla gerekçelendirilmesi, şunu ifade eder: Soru konusu şeyler, şer'î hükümlerle ilgili ayrıntılar ve bu hükümlerle bağlantılı kayıtlar ve şartlardır. Bunlara değinilmemiş olması da onların unutulduklarından veya ihmal edildiklerinden kaynaklanmıyor. Doğrudan doğruya Allah'ın bir hafifletmesi, kullarına yönelik bir kolaylaştırmadır. Ayetin sonundaki *"Allah bağışlayandır, halimdir."* cümlesi de bunu kanıtlıyor. İnsanların şeriat hükümlerinin ayrıntıları ile ilgili soruları onlardan gelen bir sıkıştırma, bir zorlaştırma girişimidir. Bu girişim onları

üzen ve kederlendiren sonuçlar getirir. Bu girişim Allah'ın affını, kolaylaştırmasını ve değinmemesini reddetme anlamını taşıyor. Oysa bu değinmeden geçmenin tek amacı kolaylaştırma, hafifletme, affedicilik ve yumuşak tutumluluk sıfatlarını perçinlemektir.

Buna göre bu ayetin anlamı şöyle olur: Ey müminler, şeriatta gündeme getirilmemiş konuları Peygambere (s.a.a) sormayın.Çünkü Allah onlara değinmemiştir; hafifletme ve kolaylaştırma adına açıklamamıştır. Bu meseleler eğer Kur'ân inerken sorarsanız size anlatılacak ve açıklanmaları hâlinde zorunuza gidecek meselelerdir.

Yaptığımız açıklamalardan şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

1- *"Kur'ân indirildiği zaman sorarsanız size açıklanacak"* ifadesi, daha önce belirtildiği gibi soru sorma yasağını pekiştiren bir ifadedir. Yoksa bazılarının söyledikleri gibi Kur'ân'ın inişi sırasında soru sormayı serbest bırakan bir ifade değildir.

2- "*Allah onlardan vazgeçmiştir."* ifadesi soru sorma yasağının sebebini bildiren bağımsız bir cümledir. Ayet içindeki fonksiyonu sıfat anlamı taşımaktır. Fakat söz dizimi itibarı ile sıfat değildir.

3- Ayet yasak içerikli olmasına ve bu içeriğin affedicilik ve yumuşak tutumluluk sıfatları ile uyuşmamasına rağmen, *"Allah, bağışlayandır, halimdir."* cümlesi ile bitmesinin nedeni açıklık kazanmış oldu. Dolayısıyla yüce Allah'ın bu iki ismi ayetin konusu olan yasakla değil, *"Allah onlardan vazgeçmiştir."* cümlesinde değinilen hoş görü ile bağlantılıdır.

"Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu, sonra onları inkâr etmişlerdi." Arapçada "seelehu ve seele anhu" [yani kendiliğinden geçişli kılınma şekliyle edat aracılığıyla geçişli kılınma şekli] bir anlama gelir. Hem kendiliğinden geçişli kılınarak, "o konuyu sordu" denir, hem de edat aracılığıyla geçişli kılınarak, "o konudan sordu" denir.

Ayette kullanılan "sümme" edatı, zaman açısından değil de söz sırası açısından sonralığı ifade eder. Ayette geçen "biha" kelimesi, ayetin hüküm yasalaştırılırken değinilmemiş sınırlarına ait soruları sormayı yasaklama amacı taşıyor olmasından anlaşıldığına göre, "kâfirîne" kelimesiyle ilintilidir. Dolayısıyla bu ayetteki kâfirlik, şer'î hükümlere yönelik bir kâfirliktir. Çünkü bu hükümler nefislerin zor-

lanmasını ve kalplerin onları kabul etmekte sıkışmasını gerektirir. "Ba" harf-i cerrinin burada sebebiyet anlamına gelmesi de uzak bir ihtimal değildir. [Yani bu konular yüzünden kâfir oldular.]

Ayette sözü edilen kavim muphem bırakıldı, tanıtılmadı. Fakat Kur'ân'da bu ayetin uyarlanabileceği birçok hikâye anlatılmıştır. Mâide suresindeki Hıristiyanlara ilişkin hikâyeler ile Musa'nın kavminin ve diğer bazı kavimlerin hikâyeleri gibi.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh'in Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ettikleri belirtilir: "Peygamberimiz (s.a.a) bir gün 'Ey insanlar, Allah size hacca gitmeyi farz kıldı' dedi. Bunun üzerine Esed kabilesinden Ukaşe b. Mihsan ayağa kalkarak, 'Ey Allah'ın resulü, her yıl mı?' diye sordu. Peygamberimiz ona şu karşılığı verdi: 'Eğer evet desem her yıl hacca gitmeniz farz olurdu. Farz olduğu hâlde onu yapmazsanız yoldan çıkmış olurdunuz. Benim değinmediğim konuları kurcalamayın. Sizden öncekiler sorularından ve bu amaçla peygamberlerinin yanına gidip gelmelerinden dolayı helâk oldular. Bunun üzerine, *'Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın... '* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu hikâyeyi birkaç ravi Ebu Hüreyre ve Ebu Amame'den nakletmişlerdir. Bu rivayet Mecma'ul-Beyan tefsirinde ve başka birkaç Şia kitabında nakledilmiştir. Hikâye daha önceki açıklamalarımızla örtüşmektedir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, *"Ey inananlar! Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın."* ayeti hakkında Süddi'den şöyle rivayet ederler: "Günlerden bir gün Peygamberimiz (s.a.a) öfkelendi ve minbere çıkarak şu konuşmayı yaptı: 'Bana istediğiniz soruyu sorun. Sorduğunuz her soruyu kesinlikle cevaplandıracağım.' Bunun üzerine Abdullah b. Hüzafe adını taşıyan ve babası ile ilgili dedikoduların muhatabı olan Kureyş kabilesinin Benî Sahm koluna mensup biri ayağa kalkarak, 'Ey Allah'ın Resulü, benim gerçek babam kimdir?' diye sordu. Peygamber, adamın babasının adını vererek, 'Baban falâncadır.' dedi. Bunun üzerine Ömer ayağa kalkarak Peygamberin ayağını öptü ve 'Ey Allah'ın Resulü, bizler Al-

lah'ın Rabbimiz, senin Peygamberimiz ve Kur'ân'ın rehberimiz olduğuna inandık. Bizi affet, Allah da seni affetsin.' dedi. Peygamber razı olana kadar Ömer ısrarla özür diledi ve o gün, 'Çocuk, peydahlandığı yatağa nispet edilir ve zina eden taşlanarak cezalandırılır.' dedi. Arkasından, *'Sizden önceki bir toplum da onları sormuştu'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayet bazı metin farklılıkları ile birkaç kanaldan nakledilmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi bu rivayet bu ayetle örtüşmüyor.

Yine aynı eserde İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Hâkim -rivayetin sahih olduğunu belirterek- Sa'lebe el-Haşinî'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Allah size birtakım farzlar emretti, bunları ihmal etmeyin. Sizin için bazı sınırlar çizdi, bunları çiğnemeyin. Size bazı şeyleri haram kıldı, saygısızlık edip onları yapmayın. Bazı şeyleri değinmeden geçti. Bunu onları unuttuğu için değil, size merhamet olsun diye yaptı, bunları oldukları gibi kabul edin ve kurcalamayın."

Mecma'ul-Beyan ve Safi tefsirlerinde Hz. Ali'den şöyle rivayet edilir: "Allah size birtakım farzlar emretti, bunları ihmal etmeyin. Size birtakım sınırlar çizdi, bunları çiğnemeyin. Size bazı şeyleri yasakladı, bunlara saygısızlık yapmayın. Bazı şeyleri size açıklamadı, bunları unuttuğu için terk etmiş değildir; o hâlde bunları kurcalayarak kendinizi zora sokmayın."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Carud'dan şöyle rivayet eder: İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Size bir söz söylediğim zaman bu sözümün hangi ayete dayandığını bana sorun. Arkasından yaptığı bir konuşmada, 'Peygamberimiz (s.a.a) dedikoduyu, mal israfını ve çok soru sormayı yasakladı' dedi. Biri ona 'Ey Allah'ın Resulü'nün torunu, bu söylediklerinin Kur'ân'daki delili hangi ayetlerdir?' diye sordu."

"İmam (a.s) adama şu cevabı verdi: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Yalnız, sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç.'* [Nisâ, 114] Yine şöyle buyurmuştur: *'Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı beyinsiz (yetim)lere vermeyin.'* [Nisâ, 5] Ve yine şöyle buyurmuştur: *Açıklandığında sizi üzecek olan... şeyleri sormayın."* [c.5, s.300, h:2]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ahmed b. Muhammed'den şöyle rivayet edilir: "İmam Ebu'l-Hasan Rıza'ya (a.s) bir mektup yazmıştım. [Bana verdiği cevabın] sonunda şunları yazdı: Çok soru sormak size yasaklanmış değil mi? Buna rağmen bu alışkanlıktan vazgeçmediniz. Bu konuda dikkatli olun ve bundan sakının. Çünkü sizden önceki ümmetler çok soru sormaları yüzünden mahvoldular. Nitekim yüce Allah *'Ey inananlar!... sonra onları inkâr etmişlerdi.'* buyurmuştur." [c.1, s.346, h:212]

103- Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm. Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar ve onların çoğu (iftira ettiklerine) akıl erdirmiyorlar.

104- Onlara "Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) ve Elçiye (itaate) gelin" dendiğinde, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" derler. Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar da mı?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâ-ibe, ne vasîle ve ne de hâm. Bu sayılanlar dört hayvan türüdür. Cahiliye döneminde Araplar onlar hakkında saygıya ve bir tür serbestliğe dayalı hükümler öngörüyorlardı. Yüce Allah bu hükümlerin kendisinden kaynaklanmadığını açıklıyor. Allah'ın reddettiği şey o hayvanların kendileri değil, onlar hakkında ön görülen sıfatlardır. Yoksa o hayvanlar hiç şüphesiz Allah'ın yarattığı canlılardır. Sıfatları da sadece sıfat olmaları açısından Allah'ın yarattığı ve O'na isnat edilebilir şeylerdir. Allah'a isnat edilmesi ve reddedilmesi mümkün olan şey, o hayvanlarla ilgili hükümlere kaynaklık etmeleri açısından o hayvanlara izafe edilen sıfatlardır. İsnat etmeyi ve reddedilmeyi kabul eden, sadece budur. Başka bir deyişle, bu ayette bahîre ve onunla birlikte sayılan hayvanlarda reddedilen şey, bu hayvanlara yakıştırılan ve cahiliye Arapları tarafından tanınan hükümlerin reddedilmesidir.

Bu dört hayvan türünün isimlerinin anlamları tartışmalıdır. Dolayısıyla aşağıda ele alınacağı üzere onlar için öngörülen hükümlerin neler olduğu da tartışma konusudur. Fakat üzerinde anlaşılan bir nokta, bu hayvanlara yakıştırılan hükümlerin bir tür serbestliğe ve saygı

duymaya dayandığıdır. Bu dört hayvan türünün üçü, "bahîre, sâibe ve hâm" deve türünden, vasîle ise koyun türündendir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Zeccac'a dayanılarak verilen bilgiye göre, **"Bahîre"** dişi deveye denir. Bu deve beş batın yavrulayınca eğer son yavrusu erkek olursa, kulaklarından birinde derin bir yarık açılır. Artık ne binek hayvanı olarak kullanılır ve ne boğazlanır. Hiçbir sudan, hiçbir otlaktan kovalanmaz. Yorgun yaya bile onun sırtına binemez.

"İbn-i Abbas'tan nakledildiğine göre, dişi deve beş batın yavrulayınca cahiliye Arapları beşinci batında doğan yavruya bakarlardı. Eğer yavru erkek ise ana deveyi keserlerdi. Etini erkekler de, kadınlar da yiyebilirlerdi. Eğer beşinci batında doğan yavru, dişi ise ana devenin kulağını yararlardı. İşte Bahîre buna denirdi. Artık onun yünü kırkılmazdı. Kesilirse üzerine Allah'ın adı anılmazdı. Sırtına yük vurulmazdı. Kadınlar sütünden içemezlerdi ve ondan hiçbir şekilde faydalanamazlardı. Sütü de, diğer faydaları da erkeklere mahsustu. Ölünceye kadar bu böyle idi. Ölünce kadınlar da erkekler gibi etinden yiyebilirlerdi. Muhammed b. İshak'a göre bahîre, sâibe'nin dişi yavrusudur.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Zeccac'a dayanılarak verilen bilgiye göre **"Sâibe"**, cahiliye Araplarının adadıkları develere denirdi. Bir kişi bir yolculuktan döndüğü, bir hastalıktan iyileştiği veya bunlara benzer bir isteği gerçekleştiğinde, "Benim dişi devem sâibedir" derdi. Sâibenin durumu kendisinden yararlanmama, hiçbir suyu içmekten ve hiçbir otlaktan alıkonmama bakımından bahîre gibi idi. Alkame'nin görüşü de budur.

İbn-i Abbas'a ve İbn-i Mesud'a göre sâibe, putlara adanmış, putlar için azat edilmiş dişi deve demekti. Herkes dilediği deveyi putlara adar, onu alıp puthane görevlilerine teslim ederdi. Görevliler bu devenin sütünü yolda kalmışlara ve onlar gibi muhtaçlara dağıtırlardı.

Muhammed b. İshak'ın verdiği bilgiye göre sâibe bir dişi devedir ki, arka arkaya on dişi yavru doğuruyor, arada hiçbir erkek yavru doğurmuyor. Bu dişi deveyi putlara adıyorlardı. Artık sırtına binilmez; yünü kırkılmaz; sütünü sadece misafirler içebilirdi. Bundan sonra eğer bir dişi yavru daha doğurursa yavrunun kulağı yarıldıktan sonra anası ile birlikte salıverilirdi. İşte bu dişi yavruya da bahîre deniliyor.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Zeccac'a dayanılarak verilen bilgiye

göre **"Vasîle"**, davar türünden bir hayvandır. Koyun, dişi kuzu doğurunca bu kuzu sahiplerinin olur, fakat erkek kuzu doğurunca onu ilâhlarına adarlardı. Aynı batında bir erkek ve bir dişi kuzu doğurunca dişi kuzu için 'o kardeşine ulaştı' derler ve erkek kuzuyu ilâhlarına kurban etmezlerdi.

İbn-i Mesut ve Mukatil'in verdikleri bilgiye göre, eğer keçi yedi batın yavrular ve yedincisi erkek olursa, onu ilâhlarına kurban ederlerdi. Bunun etinden sadece erkekler yiyebilirlerdi, kadınlar yiyemezlerdi. Eğer yedinci batında doğan dişi oğlak olursa, ilâhlara kurban edilmez ve koyun sürüsüne katılırdı. Eğer keçi beşinci batında biri erkek ve biri dişi olmak üzere iki oğlak doğurursa, "Dişi oğlak saygınlıkta kardeşine ulaştı" derler ve her ikisine saygı gösterirlerdi. Bunların menfaatleri ve sütleri erkeklere ait olurdu, kadınlar onlardan yararlanamazlardı.

Muhammed b. İshak'ın verdiği bilgiye göre, beş batında aralıksız olarak on dişi kuzu doğuran, yani bu on yavrusu içinde hiç erkek kuzu bulunmayan koyun vasîle adını alırdı, cahiliye Arapları onun için "On dişi kuzuyu arka arkaya getirdi" derlerdi. Bundan sonra doğurduğu kuzulardan sadece erkekler yararlanabilirdi, kadınlar onlardan yararlanmazlardı.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İbn-i Abbas'a ve İbn-i Mesud'a dayanılarak verilen bilgiye göre, **"Hâm"** bir tür erkek devedir. Araplar, sülbünden on batın yavru doğurtan erkek deve için "Sırtı dokunulmaz oldu" derlerdi. Artık onun sırtına yük vurulmaz. Hiçbir su kaynağından ve otlaktan kovalanmazdı. Ebu Ubeyde ve Zeccac'ın görüşü de budur.

Ferra'nın görüşüne göre bir erkek deve, yavrusunun yavrusunu gebe bıraktığında cahiliye Arapları "Onun sırtı dokunulmaz oldu" derler ve artık ona binmezlerdi.

Görüldüğü gibi bu isimler farklı biçimde açıklanıyor. Yalnız bu farklılığın toplumların geleneklerindeki farklılıktan kaynaklanmış olma ihtimali güçlüdür. Çünkü ilkel kavimlerin geleneklerinde bu tür uygulamaların benzerleri çoktur.

Her neyse; bu ayet, cahiliye Araplarının bu dört tür hayvana yakıştırdıkları ve Allah'a nispet ettikleri hükümleri reddediyor. Onların bu hükümleri Allah'a nispet ettiklerinin delili, *"Allah, ne bahîre diye*

bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm." ifadesi ile *"Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar."* cümleleridir.

Bundan dolayı *"Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar."* ifadesi gizli bir sorunun cevabı niteliğindedir. *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm."* denince, sanki "Peki bu kâfirlerin iddiaları neyin nesidir?" diye soruldu ve bu soruya onların Allah adına yalan uydurdukları biçiminde cevap verildi. Arkasından bu açıklama daha genişletilerek, *"Onların çoğu akıl erdirmiyorlar."* denmiştir. Yani onlar bu iftira konusunda birbirlerinden farklıdırlar. Çoğu bu iftiraları düşünmeden, anlamadan yapıyor. Fakat ufak bir azınlık işin doğrusunun ne olduğunu bile bile ve Allah'a nispet ettikleri iftiranın farkında olarak bu asılsız yakıştırmaları yapıyorlar. Bunlar çoğunluk tarafından uyulan, itaat edilen ve halkın dizginlerini ellerinde tutan inatçı ve bağnaz kimselerdir.

"Onlara 'Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) ve Elçiye (itaate) gelin' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter' derler." Bu ayette onların Allah tarafından Peygambere indirilen mesaja çağrılmaları anlatılıyor. Mesaj Allah katından geliyor. Peygamberin yaptığı sadece davet etmektir. Dolayısıyla davet, hakka davettir. Bu hak, içinde yalan ve aldatmacanın kırıntısının bile bulunmadığı doğru ve cehaletten arınmış ilimdir. Bir önceki ayet, iftira ile düşünmeden yoksun olmayı birlikte onların tarafına koyuyor. Buna göre davet edildikleri tarafta -yani Allah'ın tarafında- sadece doğruya ve ilme yer kalıyor.

Fakat onlar bu çağrıyı taklitçiliğe sarılarak, *"Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter"* diye reddediyorlar.

Taklitçilik kimi zaman ve bazı şartlar altında doğrudur. Söz konusu doğru taklit, cahilin âlime başvurmasıdır. İnsanın hangi yolu izleyeceği ile ilgili bilgiyi kendi birikimi ile elde edemediği bütün hükümler konusunda sosyal hayatın seyri bu tür taklide dayanır. Fakat cahilin başka bir cahile başvurması anlamında cahilin cahili taklit etmesi, aklı başında insanlarca kınanan bir tutumdur. Eğer bir âlim, kendi bilgi birikimini bir yana bırakarak başkasının bilgisini kaynak edinirse, bu anlamdaki âlimin âlime başvurması da kınanacak bir tutumdur.

Bundan dolayı yüce Allah bu körü körüne taklitçiliği, *"Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar*

da mı?" diyerek reddediyor. Yani akıl -eğer ortada akıl denen yetenek varsa- insanın, bilgisi olmayan ve hidayetten yoksun bulunan kimseleri taklit etmesini onaylamaz. Hayatın kuralları, tehlikelerden emin olunmayan ve ne şahsın kendi düşüncesi ile ve ne bilen birinin görüşü ile mahiyeti bilinmeyen bir yola koyulmayı tasvip etmez.

Belki de, *"doğru yolu bulmayan kimseler"* ifadesinin *"hiçbir şey bilmeyen"* ifadesine atfedilmesi, bu konudaki gerçeğin kayıt ve şartlarını tamamlamak içindir. Çünkü bir cahilin kendisi gibi bir cahile başvurması genel olarak kınanacak bir tutum olmakla birlikte, bunun gerçekten kınanacak bir tutum olabilmesi için görüşü sorulan cahilin, cahillikte soru soranla aynı olması, ona üstün gelecek hiçbir ayrıcalığının bulunmaması gerekir. Ama eğer görüşüne uyulan cahil, bir âlimin rehberliği ile belirlediği bir yoldan gidiyorsa, koyulduğu yol hidayet yolu ise, o zaman onun tutumunu örnek edinen, onun yolunu taklit eden cahil kınanmaz. Çünkü sonuçta iş ilmin rehberliğine varıp dayanıyor. Meselâ cahilin biri bir âlimin gösterdiği yolu izliyor, sonra da o cahili bu konuda başka bir cahil kendine örnek kabul ediyor.

Bundan açıkça ortaya çıkıyor ki, *"Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar da mı?"* ifadesi, onların sapıklıklarını perçinlemede yeterli değildir. Çünkü taklit yolu ile uydukları ataları, doğru yoldan giden âlimleri örnek edinerek doğru yolu bulmuş kimseler olabilirler. O zaman atalarını taklit eden kimseler kınanamaz ve sapıklıkları kesinlikle kanıtlanmış olamaz. İşte bu ihtimali ortadan kaldırmak için onların atalarının hiçbir şey bilmeyen ve doğru yoldan uzak kalmış kimseler oldukları vurgulanmıştır. Öyle olunca durumu böyle olanlara uymanın hiçbir haklı gerekçesi kalmamış olur.

İlk ayetten, yani *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm."* ayetinden anlaşıldığı gibi bu kimseler iki kısımdır. Bir kısmı, düşünce yeteneğinden yoksun kimselerdir ki, bunlar çoğunluğu oluşturuyor. Diğer bir kısmı inatçı ve kendilerini beğenmiş seçkinlerdir. Bu sonuca göre bu kimseler muhatap kabul edilip delil gösterilme ehliyetinden yoksun kimselerdir. Bu yüzden ikinci ayette kendilerine hitap edilerek delil gösterilmesi yerine üçüncü şahıslara hitap edilmesi tercih edilmiş ve *"Peki, ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yolu bulmayan kimseler olsalar da mı?"* ifa-

desi ile âdeta onlarla yüzleşilmekten kaçınılmıştır. Tefsir kitabımızın birinci cildinde taklit hakkında ilmî ve ahlâkî bir inceleme yapmıştık. İsteyenler ona başvurabilirler.

Bu ayetten açıkça anlaşılıyor ki, Kur'ân'a ve Peygambere başvurmak -ki bu, sünnete başvurmaktır- asla kınanan bir taklit biçimi değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Burhan tefsirinde Şeyh Saduk'un kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm."* ayeti hakkında şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Cahiliye dönemi Arapları, bir deve aynı batında iki yavru doğurduğu zaman 'Bu deve erdi, ulaştı, kavuştu' derler ve artık onu kesmeyi ve etini yemeyi helâl görmezlerdi. Deve on yavru doğurduğunda ona sâibe [salıverilmiş] unvanını verirler ve artık onun ne sırtına binerler ve ne etini yerlerdi. Hâm ise on-ların kendilerine helâl saymadıkları erkek deveye verdikleri unvandı. İşte yüce Allah indirdiği ayette bu hayvanlarla ilgili hiçbir yasak koymadığını bildirmiştir." [c.1, s.506, h:1]

el-Burhan tefsirinin yazarı sözlerine şöyle devam eder. İbn-i Babeveyh [Şeyh Sadûk] daha sonra şöyle dedi: "Başka bir rivayete göre bahîre, beş batın yavrulamış bir dişi deveye denir. Eğer beşinci batında bir erkek yavru doğurursa, ana deveyi keserlerdi. Etinden erkekler de, kadınlar da yiyerdi. Eğer beşinci batındaki yavru dişi olursa, ana devenin kulağında geniş bir yarık açarlardı. Bu devenin eti ve sütü kadınlara haram sayılırdı. Ama eğer ölürse eti kadınlara da helâl olurdu. Sâibe, ilâhlara adak sebebiyle salıverilen deveye denirdi. Kişi bir hastalıktan iyileşince veya yolculuktan sağ salim evine ulaşınca, böyle bir adakta bulunurdu."

"Vasîle davar türünden bir hayvana denirdi. Cahiliye dönemlerinin âdetlerine göre eğer bir koyun yedi batın kuzular da, yedinci batında erkek kuzu doğurursa kesilirdi. Bu koyunun etini erkekler de, kadınlar da yiyebilirlerdi. Eğer koyun yedinci batında dişi kuzu doğurursa, ana koyun diğer koyunlar arasında salınırdı. Fakat eğer yedinci batında biri erkek ve öbürü dişi olmak üzere iki kuzu doğurursa, o ko-

yun için 'Kardeşine ulaştı' derlerdi ve artık onu kesmezlerdi. Eti kadınlara haram olurdu. Yalnız kendiliğinden ölmesi hâlinde yenmesi erkeklere de, kadınlara da helâl olurdu."

"Hâm, yavrusunun yavrusuna atlayan erkek deveye denirdi. Bu deve için 'Sırtı yasak oldu' derlerdi. Başka bir rivayete göre Hâm, on batın yavrulamış deveye verilen unvan idi. Bu deve için, 'Sırtı yasak oldu' derlerdi. Artık ona binilmez, hiçbir otlaktan ve sudan alıkonmazdı."

Ben derim ki: Bu isimlerin, yani bahîrenin, sâibenin, vasîlenin ve hâmın anlamları hakkında Sünnî ve Şiî kanallardan nakledilen başka rivayetler vardır. Bunların bir bölümü yukarıda Tabersi'nin Mecma'ul-Beyan adlı tefsirinden nakledilmişti.

Bilindiği gibi bu anlamlardan çıkan kesin sonuç şudur: Birincisi; bu hayvan türlerine cahiliye döneminde bir tür serbestlik ve dokunulmazlık tanınmış, onlarla ilgili bu dokunulmazlıklara uygun hükümler benimsenmişti. Sırtlarına yük ve insan bindirilmemesi, etlerinin yenmemesi, herhangi bir sudan ve otlaktan yararlanmalarının engellenmemesi gibi. İkincisi; bu dört hayvandan biri olan vasîle davar türünden, diğer üçü deve türündendir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde belirtildiğine göre, İbn-i Abbas Peygamberden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Bir zamanlar Mekke hükümdarı olan Amr. b. Luhayy b. Kamaa b. Hindif, İsmail peygamberin dinini değiştiren, putları diken ve bahîre, sâibe, vâsile ve hâm adlı hayvanlara ilişkin hükümleri koyan ilk kişi olmuştur."

Peygamberimiz (s.a.a) onun hakkında, "Onu cehennemde gördüm, boğazının kokusu cehennemlikleri rahatsız ediyordu." (Başka bir rivayete göre de) "Cehennem içinde boğazından sürükleniyordu" buyurmuştur.

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet İbn-i Abbas'a ve başkalarına dayandırılarak ve birkaç kanaldan nakledilmiş olarak ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde yer almıştır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn-i Ebu Şeybe, Abd b. Humeyd ve İbn-i Cerir, Zeyd b. Eslem'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) 'Ben sâibe geleneğini ortaya koyan, putları diken ve İbrahim peygamberin dinini değiştiren kimsenin

kim olduğunu biliyorum' dedi. Sahabîlerin 'Ey Allah'ın resulü, bu adam kimdir?' diye sormaları üzerine Peygamberimiz 'Bu şahıs, Kaab oğullarından Amr b. Luhey'dir. Onu cehennemde boğazından sürüklenirken gördüm. Boğazının kokusu cehennemlikleri rahatsız ediyordu." cevabını verdi.

Peygamberimiz sözlerine şöyle devam etti: "Ben bahîre geleneğini ilk başlatanın kim olduğunu biliyorum." Sahabîlerin "Kimdir ey Allah'ın resulü?" diye sormaları üzerine şu cevabı verdi: O, Mudlic kabilesinden biri idi. İki dişi devesi vardı. Bunların kulaklarını yardı ve sırtları ile sütlerini dokunulmaz ilân ederek, 'Bu develer Allah'a aittir' dedi. Fakat sonra onlara muhtaç oldu ve hem sütlerini içti, hem de sırtlarına bindi. Onu cehennemde gördüm. O iki deve onu ağızları ile ısırıp parçalıyor ve ayakları ile tekmeliyorlardı."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre Ahmed, Abd b. Humeyd, Nevâdir'ul-Usûl adlı eserde Hâkim-i Tirmizî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, el-Esmâ'u ve's-Sıfat adlı eserde Beyhakî, Ebu Ahves'den, o da babasından şöyle rivayet ederler: "Ben bir gün iki eski elbise giymiş olarak Peygamberimizin (s.a.a) yanına gittim. Bana, 'Malın-mülkün var mı?' diye sordu. 'Evet, var.' dedim. 'Ne tür malın var?' diye sordu. 'Her türden malım var. Develerim, davarım, atlarım, bu arada kölelerim var.' dedim. Bana, 'Allah sana bir şey verince, bunun eserini üzerinde görmelidir.' dedi."

"Arkasından, 'Senin develerin sağlam kulaklı yavrular mı doğuruyor?' diye sordu. 'Evet.' dedim. 'Meğer develer böyle olmayan yavrular da mı doğurur?' diye sordum; şöyle buyurdu: 'Ama belki de sen usturayı eline alıp bazı develerinin kulaklarını kesiyor ve bunlar bahîredir, diyorsun ve bazılarının kulaklarını yararak bunlar sarımdır [kulağı yarık], diyorsun, değil mi?' 'Evet.' dedim. Bunun üzerine bana, 'Böyle yapma, Allah'ın sana verdiği bütün hayvanlar senin için helâldir.' dedi ve arkasından, '*Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm.'* ayetini okudu."

105- Ey inananlar! Kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez. Hepinizin dönüşü sadece Allah'adır. Artık O, size yapmış olduklarınızı haber verecektir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayet müminlere kendilerine bakmalarını, kendilerinden ayrılmamalarını ve doğru yoldan çıkmış kimselerin sapıklıklardan kaygılanmalarını emrediyor. Çünkü Allah herkes hakkında amellerine göre hüküm verecek tek mercidir. Bununla birlikte bu ayetin anlamı derindir.

"Ey inananlar! Kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan size zarar vermez." Ayetin orijinalinde geçen "aleykum" kelimesi, mukayyet olun, gözetin, gaflet etmeyin an-lamında ism-i fiildir; "enfusekum" ise, onun mef'ulüdür.

Bilindiği gibi birbirinin karşıtı anlamlar taşıyan sapıklık ve doğru yolda olma kavramları, yolu katetme durumunda gerçekleşirler, başka bir durumda gündeme gelmezler. Sürekli yolun ortasından giden kimse yolun son noktasına kadar varır. Bu, yolcunun yürüyüşünde amaç edindiği, istenen bir sonuçtur. Ama eğer istikametli olmaya özen göstermez de yolun doğrultusu dışına çıkarsa bu durum, istenen sonucun kaçırılmasına yol açan bir sapıklıktır.

Ayet, insan için izleyeceği bir yol ve varmak isteyeceği bir amaç belirliyor. Fakat insan kimi zaman bu belirli yolu izliyor, istikametini kaybetmiyor; kimi zaman da yoldan çıkıp sapıtıyor. Belirli bir yere ulaşmak için ilerleyen yolcunun tek hedefi hiç şüphesiz mutlu hayat ve iyi akıbettir. Fakat bununla birlikte ayet, doğru yoldan gidenlerin ve sapıtanların huzuruna varacakları tek merciin Allah olduğunu vurguluyor.

Fıtratın doğrultusunda yol alan kimsenin istediği mükâfat, sadece Allah katındadır. Doğru yolu izleyenler bu mükâfatı elde ederler, sapı-

tanlar ise ondan mahrum kalırlar. Bunun kaçınılmaz sonucu şudur: Gerek doğru yoldan gidenlerin, gerekse sapıtanların izledikleri yollar Allah'a varır, O'nun huzurunda noktalanır. Söz konusu yollar insanı hedefe, yani başarıya ve kurtuluşa, hayal kırıklığına ve hüsrana ulaştırma bakımından değişik olsalar da, ayrıca yakınlık ve uzaklık açısından farklılık gösterseler de amaçlanan hedef Allah'ın katındadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Ey insanoğlu, sen Rabbine doğru koşuyorsun ve O'nunla buluşacaksın." (İnşikak, 6) *"Haberiniz olsun ki, kurtuluşa erecek olanlar Allah'ın hizbidir."* (Mücâdele, 22) *"Allah'ın nimetlerini teperek yerine kâfirliği seçenleri ve milletlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmüyor musun?"* (İbrâhîm, 28) *"Muhakkak ki, ben pek yakınım, bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde onlar da benim çağrıma cevap versinler ve bana iman etsinler. Umulur ki, doğru yolu bulmuş olurlar."* (Bakara, 186) *"İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında ağırlık vardır. Kur'ân onlara kapalıdır. Sanki onlara uzak bir yerden bağrılıyor."* (Fussilet, 44)

Yüce Allah bu ayetlerde şunu açıklıyor: Her insan kaçınılmaz olarak yüce Allah'a doğru ilerliyor. Yalnız bazılarının yolu kısadır ve kurtuluş ile başarı bu yoldadır. Diğerlerinin yolu ise uzundur ve bu yol mutluluğa ulaştırmıyor, tersine o yolu izleyenler mahvolmaktan başka bir sonuca varamıyorlar.

Kısacası bu ayet, müminler için ve mümin olmayanlar için Allah'ın huzurunda noktalanan iki yol belirliyor ve müminlere kendileri ile meşgul olmalarını, yoldan çıkmış kimseler olan diğerlerine aldırış etmemelerini, onlara akıllarını takmamalarını ve onların sapıklıklarından korkmamalarını emrediyor. Çünkü onların hesabını görmek müminlere değil, Allah'a düşer. Müminler onlardan sorumlu değildirler ki, onların durumu kendilerine dert olsun. Bu ayet şu ayete yakın bir anlam taşıyor:

"Müminlere de ki: Allah'ın azap günlerinden korkmayanları affetsinler ki, Allah'ın kendisi o toplumu yaptıkları karşılığında cezalandırsın." (Câsiye, 14) Şu ayet de onun benzeridir: *"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulmazsınız."* (Bakara, 134)

Buna göre mümin kendisi için önemli olan doğru yolda ilerlemekle meşgul olmalı, insanların sapıklıkları ve aralarında günahların yayılması yolundaki gözlemleri moralini bozmaması, bununla ve böyle yapanlarla meşgul olmaması gerekir. Çünkü hak terk edilse de haktır ve batıl benimsense de batıldır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Pisin çokluğu seni şaşırtsa bile, pisle temiz bir değildir. O hâlde ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki, kurtuluşa erirsiniz."* (Mâide, 100) *"İyilik ile kötülük bir değildir."* (Fussilet, 34)

Yaptığımız açıklamalar ışığında, "*Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan size zarar vermez."* ifadesinin kinaye olduğu anlaşılıyor. Maksadı müminlere, sapıkların sapıklığından etkilenerek hidayet yolunu terk etmeyi yasaklamaktır. Müminlerin şöyle diyecekleri farz ediliyor: Günümüz dünyasında dine yer yoktur. Çağımız, maneviyata bağlılığı hoş görmüyor. Din ve maneviyat, modası geçmiş ve taraftarlarının nesli tükenmiş basit bir gelenektir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Dediler ki, eğer biz seninle birlikte doğru yola girersek, yurdumuzdan atılırız."* (Kasas, 57)

Veya müminler sapıkların sapıklıklarının kendi hidayetleri için zararlı olacağından korkarak sapıklarla meşgul olurlar ve kendilerini unuttukları için sonunda o sapıklar gibi olurlar. Mümin için gerekli olan, Allah'a çağırmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, kısacası normal sebeplere yapışmak ve arkasından sonucu Allah'a havale etmektir. Zira yetki tümü ile O'na aittir.

Başkalarını mahvolmaktan kurtarmak yolunda kendini mahvetmeye gelince, mümine böyle bir şey emredilmiş değildir. O başkasının yaptıklarından sorumlu tutulmayacak. O başkasının davranışlarının hesabını verecek değildir. Bu söylediklerimizin ışığında bu ayetin anlamı, şu ayetlerin anlamları gibi olur:

"Eğer onlar bu yeni söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından duyacağın üzüntü sebebi ile neredeyse kendini mahvedeceksin. Biz dünyadaki her şeyi yeryüzünün süsü yaptık. Amacımız insanları imtihan ederek hangilerinin iyi işler yapacaklarını görmektir. Biz mutlaka oradaki her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız." (Kehf, 6-8) *"Eğer dağların yürümesini, yeryüzünün parçalanmasını ve ölüler ile konuşabilmeyi sağlayan bir kitap olsaydı o, bu Kur'ân olurdu. Fakat yetki bütünü ile Allah'ın elindedir. hâlâ anlamadılar mı ki, Allah dileseydi*

bütün insanları doğru yola iletirdi?" (Ra'd, 31) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Bu açıklama ile ortaya çıktı ki, bu ayet davet ayetleri ile iyiliği emredip kötülükten sakınma ayetleri ile çelişmez. Çünkü ayet sadece müminlere, kendilerini doğru yolda tutma görevini bir yana bırakıp başkalarının sapıklığı ile meşgul olmayı ve başkalarını kurtarma yolunda kendilerini mahvetmeyi yasaklıyor.

Üstelik, insanları Allah'a çağırmak ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, müminin kendisi ile uğraşmasının ve Rabbine doğru ilerleyişinin bir parçasıdır. Bu ayet, Allah'a davet ayetleri ile ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma ayetleri ile nasıl çelişebilir veya onları neshettiği söylenebilir ki, yüce Allah bu iki görevi bu dinin ana nitelikleri ve dayanağını oluşturan temel esaslar arasında saymıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"De ki: İşte benim yolum budur. Ben inandırıcı deliller göstererek insanları Allah'a çağırırım. Bana uyanlar da öyle yaparlar."* (Yûsuf, 108) *"Siz insanlar için ortaya çıkarılmış, en hayırlı ümmet oldunuz, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız."* (Âl-i İmrân, 110)

Buna göre mümin, insanları inandırıcı bir dille Allah'a çağırmalı, iyiliği emredip kötülükten sakındırmalı, bu görevleri ilâhî farzı yerine getirme yolu uyarınca yapmalıdır. Öfkeden mustarip olmak, üzüntüden kendini mahvetmek veya bu çalışmaların sapıkların vicdanlarında etkili olması için aşırı derecede yırtınmak onun görevi değildir. Böyle bir gayretkeşlik onun omuzlarına yüklenmemiştir.

Bu ayet, müminler için hidayetlerini sağlayan bir yol belirlerken, diğerleri için sapıklık sonucu doğuran başka bir yol belirledi. Sonra da *"Siz kendinize bakın."* ifadesi ile müminlere kendi nefisleri ile meşgul olmalarını emretti. Bu şuna delâlet eder:

Müminin nefsi, izlemekle ve meşgul olmakla emrolunduğu yolun kendisidir. Çünkü bir yola yönelik teşvik, o yola özen göstermeyi teşvik edip onu terk etmekten sakındırmayı teşvik etmekle uyuşur; o yoldan gidenleri bırakmamakla ilgili bir teşvikle uyuşmaz. Bu inceliği şu ayetin üslûbunda görüyoruz: *"İşte benim dosdoğru yolum budur, bu yola uyun. Sakın sizi Allah'ın yolundan ayrı düşürecek yollara girmeyin."* (En'âm, 153)

Görülüyor ki yüce Allah, müminlere hidayet yollarına bağlı kalmalarına yönelik teşvik bağlamında nefislerine özen göstermelerini emrediyor. Bu da onların izlemek ve ayrılmamakla görevli oldukları yolun kendi nefisleri olduğunu ifade eder. Demek ki, müminin nefsi onu Rabbine ulaştıran yoludur. Bu onun hidayet yolu ve mutluluğuna ileten yoludur.

Buna göre, bu ayet başka ayetlerin ima ettikleri amacı açıkça dile getiriyor. Meselâ şu ayetlerde olduğu gibi: *"Ey inananlar! Allah'tan korkun, herkes yarını için ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Sakın Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Cehennemlikler ile cennetlikler bir değildir. Cennetlikler kurtuluşa ermiş kimselerdir."* (Haşr, 18-20)

Okuduğunuz ayetler, nefse bakmayı ve onun salih amellerini gözetlemeyi emrediyor. Çünkü nefsin yol azığı bu salih amellerdir ve en hayırlı yol azığı da takva ve Allah korkusudur. Nefis için bugün ve yarın vardır. O her an yol alıyor ve mesafeler kat ediyor. Gaye ve varılmak istenen hedef, yüce Allah'tır. Mükâfatın güzeli olan cennet O'nun katındadır.

Dolayısıyla nefis sürekli biçimde Allah'ı anmalı, O'nu hiç unutmamalıdır. Çünkü varılmak istenen hedef, O'dur ve hedefi unutmak, arkasından yolu unutmayı gerektirir. Rabbini unutan, kendini de unutur. Böyle bir kimse yarınında, yolculuğunun ileri aşamalarında yararlanacağı, yaşaması için kullanabileceği azıktan yoksun kalır ki, bu helâk olmaktır. İşte her iki mezhebin Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet ettikleri, "Kim nefsini tanırsa, Rabbini tanımıştır." hadisinin anlamı budur.

Bu anlam, eksiksiz incelemenin ve sağlıklı değerlendirmenin doğruladığı bir gerçektir. Çünkü insanın herhangi bir gayeye doğru uzayan hayat süreci boyunca aslında nefsinin iyiliğinden ve mutlu yaşamaktan başka bir amacı olmaz. Eğer görünüşte başkalarının çıkarları için gayret sarf ederse de asıl maksat kendisidir. Nitekim yüce Allah, *"Eğer iyilik ederseniz, kendiniz için iyilik edersiniz. Eğer kötülük ederseniz, o da kendiniz içindir."* (İsrâ, 7) buyuruyor.

Ortada insan denen bir canlı var; bu canlı, hayatı boyunca aşamadan aşamaya geçer. Hayat merdivenini basamak basamak çıkar. Ceninken çocuk, çocukken genç, gençken orta yaşlı ve orta yaşlı iken yaşlı olur. Sonra berzahta hayatına devam eder, sonra kıyamet gününü yaşar, arkasından ya cennete veya cehenneme gider. Bunlar insanın ilk oluşum durağından itibaren Rabbine ulaşıncaya kadar kat ettiği mesafenin safhalarıdır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Varılacak son yer, Allah'ın huzurudur."* (Necm, 42)

Bu insanın yolculuğu boyunca attığı her adım, her yol alışı ve ilerleyişi, kalp amelleri olan inançlar vb. şeylerle organlarının amelleri olan iyilikler ve kötülükler eşliğinde gerçekleşir. Amelinin bugünkü ürünü, yarının yol azığı olur. Kısacası nefis, insanın Rabbine giden yoludur ve yolculuğunun son noktası da yüce Allah'tır.

Bu yol zorunludur. İnsan onu aşmaktan kaçınamaz. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanoğlu, sen Rabbine doğru koşuyorsun. O'nunla buluşacaksın."* (İnşikak, 6) Bu aşılması zorunlu bir yoldur. Bu zorunluluk mümin-kâfir, bilinçli-gafil herkesi kapsamına alıyor. Ayet bu yolculuktan ayrılmamayı teşvik etmiyor, yani o yola koyulmayanı yola girmeye çağırma diye bir endişe taşımıyor.

Ayetin maksadı, bu yolculuktan gafil olan müminleri bu gerçek konusunda uyarmaktır. Çünkü bu gerçek her ne kadar tıpkı diğer doğal gerçekler gibi sabit, bilip bilmemeye göre değişmeyen bir gerçek ise de, insanın bu gerçeğin bilincinde olması, nefsin uygun türde terbiye edilmesini sağlayan amelleri üzerinde bariz bir şekilde etkili olur. Eğer insanın ameli mevcut durumla uyumlu, yaratılışın gayesine uygun olursa, bu amelle kemâle eren nefis çabalarında mutlu olur, emeklerinde hayal kırıklığına uğramaz, işlemlerinde zararlı çıkmaz. Bu gerçek daha önce bu kitabın değişik yerlerinde hiçbir şüpheli nokta bırakmayacak nitelikte açıklanmıştır.

Bu gerçeği konumuza uygun olacak şekilde şöyle açıklayabiliz: İnsanoğlu, tıpkı diğer yaratıklar gibi yüce Allah'ın terbiyesi altındadır. İnsanla ilgili hiçbir şey yüce Allah'ın denetimi dışında değildir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hiçbir canlı yoktur ki, perçemi Allah'ın avucu içinde olmasın. Hiç şüphesiz benim rabbim doğru yoldadır."* (Hûd, 56)

Bu terbiye, yüce Allah'ın insan dışındaki şeylerin hepsini kendisi-

ne doğru olan ilerleyişlerindeki terbiyesi gibi tekvinî bir terbiyedir. Nitekim O, *"Haberiniz olsun ki, bütün işler sonunda sadece Allah'a döner."* (Şûrâ, 53) buyuruyor. Bu terbiye sürecinde varlıklar arasında nitelik farklılığı ve durum değişikliği görülmez. Çünkü yol dosdoğrudur ve durumda benzerlik ve özdeşlik vardır. Nitekim yüce Allah, *"Sen Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin."* (Mülk, 3) buyuruyor.

Yüce Allah, insanın gayesini, varış noktasını ve mutluluk-mutsuzluk, başarı-hayal kırıklığı açısından akıbetinin durak yerini, nefsinin durumlarına ve ahlâkına dayalı kılmıştır. Nefsin ahlâkı ve hâlleri de iyiye ve kötüye, takvaya ve günahkârlığa ayrılan insan davranışlarına dayanır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Nefse ve ona biçim verene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene yemin olsun ki, nefsini arındıran kurtulmuş, onu kirletip örten ziyana uğramıştır."* (Şems, 6-10)

Görüldüğü gibi bu ayetler biçimlendirilmiş nefsi bir yana koyuyor ki, burası gelişme sürecinin başlangıç noktasıdır. Sonra başarıyı ve hayal kırıklığını öbür yana koyuyor ki, burası da gaye ve gelişme sürecinin son noktasıdır. Sonra başarı ile hayal kırıklığını nefsi arındırmaya veya kirletmeye dayandırıyor ki, bu ahlâk aşamasıdır. Arkasından da fazileti ve rezilliği takva ile günahkârlığa, yani iyi ve kötü amellere dayandırıyor ve iyi ameller ile kötü amellerin insana Allah tarafından ilham edildiğini dile getiriyor.

Bu ayetler nefis aşamasının ötesine geçmiyor. Bunu şu anlamda söylüyoruz: Bu ayetler nefsi biçimlendirilmiş bir yaratık sayıyor. Günahkârlık ve takva ona izafe ediliyor. Arınan ve kirlenen de odur. İnsanın başarısına ve hayal kırıklığına yataklık eden de odur. Bilindiği gibi bu süreç tekvinin gereğine uygun bir akıştır.

İnsanın hayatı boyunca nefsinin çizdiği doğrultuda yol aldığı, bu doğrultudan bir adım bile sapmasının söz konusu olmadığı, bir an bile onu terk etmesinin ve çığrından çıkmasının mümkün olmadığı şeklindeki tekvinî gerçek karşısında insanoğlunun tutumu aynı değildir. Kimi insan bu gerçeğin bilincindedir, onu hep hatırında canlı tutar, hiç unutmaz. Kimi insan da bu kaçınılmaz realiteden gafildir, onu unutkanlığa terk etmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sa-

hipleri düşünebilir." (Zümer, 9) *"Kim benim doğru yola çağıran mesajıma uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer. Ama kim benim uyarıcı mesajıma sırt çevirirse, o, hayatta sıkıntıya uğrar ve kıyamet günü de onu kör olarak toplantı yerine süreriz. O der ki, ya Rabbi, beni niye toplantı yerine kör olarak sürüyorsun? Oysa daha önce benim gözlerim görüyordu. Allah da ona der ki: İşte böyle, vaktiyle sana ayetlerim geldi de sen onları unutmuştun. Bugün de böyle tarafımdan unutuluyorsun."* (Tâhâ, 124-126)

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bu gerçeğin bilincinde olan kimse, Rabbi ile arasındaki durumunu ve evrenin diğer bölümleri ile arasındaki ilişkiyi gözden geçirdiğinde, daha öncesinin tersine nefsinin kendi dışındaki her şeyden kopuk olduğunu, önünde perdeler ve engeller olduğunu fark eder. Bu durumda nefsini, etki kapsamına sadece Rabbinin alabileceğini bilir. Çünkü nefsinin bütün işlerini çekip çeviren, gücü ile ve yönlendirmesi ile onu arkasından itip önünden çeken sadece O'dur. Bu kimse bir de bakar ki, nefsi tek gözeticisi ve tek koruyucusu olan Allah'tan yana boştur. Koruyucusu sadece O'dur.

İşte o zaman, *"Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* ifadesini izleyen *"Hepinizin dönüşü sadece Allah'adır. Artık O size yapmış olduklarınızı haber verecektir."* ifadesinin ve *"Ölü iken diriltttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürürken yararlandığı bir ışık verdiğimiz kimse karanlıklar içinde bocalayıp oradan bir türlü çıkamayan kimse gibi midir?"* (En'âm, 122) ayetinin anlamını anlar. İşte o zaman nefsin idraki ve şuuru değişir. Müşriklikten kulluğa ve tevhide geçiş yapar. Eğer Allah'ın yardımı elinden tutup onu başarıya yöneltirse, yavaş yavaş sürekli şirki tevhit ile, vehimleri gerçeklerle, uzaklığı yakınlıkla, şeytanî gururu rahmanî tevazu ile, asılsız istiğnayı kulluğun muhtaçlığı ile değiştirir.

Biz bu incelikleri gerçek anlamda kavrayamayız. Çünkü yere, toprağa çakılmışız. Yüce Allah'ın Kur'ân'da oyun ve eğlence diyerek tanımlamakla yetindiği bize yararı olmayan bu fani hayatın lüzumsuzluklarına daldığımız için açıkladığı ve Kur'ân'ın işaret ettiği bu gerçeklerin derinliklerine dalmaya fırsat bulamıyoruz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Dünya hayatı sadece bir oyundan ve eğlenceden ibarettir."* (En'âm, 32) *"Onların bilgilerinin son noktası dünya hayatı-*

dır." (Necm, 30)

Yalnız sağlıklı bir değerlendirme, yeterli bir inceleme ve gerekli miktardaki bir kafa yorma, bizi bu gerçekleri bir bütün olarak özet hâlinde tasdik etmeye ulaştırabilir. Gerçi onların ayrıntılarına girmekten âciziz. Hidayet Allah'tandır.

Galiba sözü uzattık. Artık sözün başına dönelim. Şöyle de diyebiliriz: Bu ayetteki hitap topluma yöneliktir. Yani *"Ey inananlar!"* ifadesine müminlerin toplumu muhataptır. Dolayısıyla, *"Siz kendinizi gözetin."* ifadesi ile müminlerin toplum olarak ıslahı kastedilmiştir. Bunun için ilâhî hidayetin doğrultusundan ayrılmamaları ve bunun için de dinî ilkelerini korumaları, salih ameller işlemeleri ve genel İslâmi şiarları gözetmeleri istenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın ve sakın ayrılığa düşmeyin."* (Âl-i İmrân, 103) Bu ayetin tefsiri sırasında oradaki toplu hâlde Allah'ın ipine sarılmakla Kur'ân'a ve sünnete bağlılığın kastedildiğini belirtmiştik.

Bu yoruma göre, *"Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* ifadesinden maksat, Müslümanların gayrimüslim toplumların zararlarından güvencede olduklarını belirtmektir. Bu yüzden daha önce söylediğimiz gibi, Müslümanların Müslüman olmayanlar arasında İslâm'ı yaymak için normal çağrı çalışmalarını aşacak şekilde aşırı gayretkeşlik göstermeleri gerekli değildir.

Bu cümlenin anlamı şu da olabilir: Müslümanlar sapık toplumların aşırı arzulara ve dünya nimetlerinden batıl şekilde yararlanmaya daldıklarını görerek kendi ellerindeki hidayetten sıyrılmaya yönelebilirler.

Bu ifade ile onlara böyle bir davranışın caiz olmadığı mesajı verilmek istenmiştir. Çünkü bütün insanların son varış noktası Allah'ın huzurudur ve O, yaptıklarını haber verecektir. O zaman bu ayet, şu ayetlerle paralel bir anlama geliyor demektir: *"Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın. Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer, cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, barınaktır."* (Âl-i İmrân, 196-197) *"Bazı kâfirlere imtihan maksadı ile verdiğimiz dünya hayatının çekici nimetlerine sakın göz dikme."* (Tâhâ, 131)

"Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez." ifadesinde zarar verme reddinin, sapıkların belirli bir niteliğine veya davranışlarına değil de doğrudan doğruya kendilerine isnat edilmesi ve böylece zarar vermeye mutlak bir anlam yüklenmiş olması ciheti ile ifadenin başka bir anlama gelebileceği de düşünülebilir.

Bu anlama göre, burada kâfirlerin İslâm toplumunu zorlayıcı bir güç kullanarak gayri İslâmi bir topluma dönüştüremeyecekleri belirtilmekte, böyle bir zarar verme ihtimalleri reddedilmektedir. O zaman bu ayet, şu ayetlerle aynı anlama gelmiş olur: *"Bugün inkâr edenler, dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* (Mâide, 3) *"Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlar."* (Âl-i İmrân, 111)

Bir grup geçmiş dönem tefsirci bu ayetin dini davet etmeyi ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı terk etmeye ruhsat verdiğini, anlamından bu sonucun çıktığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre ayet, dine davet etmenin ve iyiliği emrederek kötülükten sakındırmanın şartının bulunmadığı zamana veya duruma mahsustur. Söz konusu şart zarardan emin olma güvencesidir. Onlar bu konuda bazı rivayetleri delil göstermişler ki, rivayetlerle ilgili araştırma bölümünde onlara değineceğiz.

Bu anlamın doğru olabilmesi için, *"Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* ifadesinin kinaye yolu ile yükümlülüğün reddedilmesini kastetmesi gerekir. Başka bir deyişle, bu ifadenin, "Bu konuda size hiçbir yükümlülük düşmez." anlamına gelmesi gerekir. Yoksa İslâm toplumunun küfür ve fasıklık biçimlerindeki sapıklıktan zarar göreceği şüphesizdir.

Fakat bu yorum, ayetin içeriğinin ihtimal tanımadığı uzak bir anlamdır. Çünkü bu ayet Allah'a çağırma ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma gereğini dile getiren genel hükümleri sınırlayıcı olarak kabul edilse, dili ve üslûbu sınırlama üslûbu değildir.

Eğer neshedici bir ayet olduğu farz edilse, Allah'a çağırma ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma ile ilgili ayetlerin üslûbu nesh kabul etmez bir üslûptur; onların neshedilmeleri düşünülemez. ileride bu konuda tamamlayıcı açıklama yapılacaktır.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Amidî'nin, Gurer'ül-Hikem ve Dürer'ül-Kelim adlı eserinde Hz. Ali-den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kim kendini (nefsini) bilirse, Rabbini bilir."

Ben derim ki: Bu hadis her iki mezhep kanallarınca Peygamberimizden (s.a.a) de nakledilmiştir. Bu, meşhur bir hadistir. Bazı âlimler, bu sözde muhale talik (işi imkânsıza endeksleme) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yani Allah'ı bilgi kapsamına almak imkânsız olduğu için nefsi bilmek de imkânsızdır. Bu iddiayı önce Peygamberimizin (s.a.a) başka bir rivayetteki, "Nefsini (kendini) en iyi bileniniz, Rabbini en iyi bileninizdir." sözü çürütür. İddianın asılsızlığını kanıtlayan ikinci delil ise, bu hadisin *"Allah'ı unuttukları için kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın."* (Haşr, 20) ayetinin tersine çevrilmiş karşıtı anlamını taşıyor olmasıdır.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s), "Zeki insan, nefsini (kendini) bilen ve amellerini ihlâsla yapan kimsedir." buyurduğu rivayet edilir.

Ben derim ki: Yukarıda nefsi bilmek ile ihlas arasındaki sıkı bağlılık ve hatta ihlasın onun uzantısı olduğu meselesi açıklanmıştı.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Nefsi bilmek, iki bilginin en faydalı olanıdır."

Ben derim ki: İki bilgi türünden maksat, insanın iç âlemindeki ilâhî ayetler ile dış dünyadaki ilâhî ayetleri bilmektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz dış dünyadaki ve insanın iç dünyasındaki ayetlerimizi onlara göstereceğiz. Böylece O'nun hak olduğunu kesinlikle anlasınlar. Rabbinin her şeyi gözetim altında bulundurması, onlar için yeterli değil mi?"* (Fussilet, 53) *"Kesin inançlılar için yeryüzünde ve kendi nefsinizde birçok ayetler vardır. Görmüyor musunuz?"* (Zâriyât, 20-21)

İnsanın iç dünyasına dönük yolculuğunun dış dünyaya yönelik yolculuktan daha faydalı olmasının sebebi, herhâlde iç âlemle ilgili bilginin nefsin sıfatlarını ve amellerini düzeltmekten ayrılmaz olmasıdır. Oysa dış dünya ile ilgili bilgide bu ayrılmazlık yoktur. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Ayetleri bilmenin faydalı olması, bu ayetlerin Allah'ı, O'nun isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmeye ulaştırıcı olmalarından dolayıdır. Meselâ Allah diridir, O'na hiç ölüm ariz olmaz. Kadirdir, âcizliğin gölgesi üzerine düşmez. Âlimdir, ilmine cehaletin kırıntısı

karışmaz. Her şeyin yaratıcısıdır. Her şeyin mülkü, egemenliği elindedir. Herkesin yaptıkları onun gözetimi ve denetimi altındadır. Yaratıklarını yaratması onlara ihtiyacı olduğu için değil, onlara lâyık oldukları nimetleri bağışlamak içindir. Sonra onları geleceği şüphesiz olan gün bir araya getirecektir. Maksadı kötü işler yapanları cezalandırmak ve iyi işler yapanları ödüllendirmektir.

Bunlar ve benzerleri gerçek bilgilerdir. İnsan bu bilgileri edinip iyice kavrayınca hayatının özünün bilincine varır. O zaman anlar ki, bu hayat sonsuzdur, ya sürekli mutluluk veya bitmez-tükenmez bedbahtlık içerir. Şu gelip geçici heveslerden, oyunlardan ve eğlencelerden ibaret değildir. Bu, ilmî bir bakış açısıdır. İnsanı dünyada ve ahirette Rabbine ve hemcinslerine karşı yükümlülüklere ve görevlere iletir. Biz bu bilince, bu bakış açısına din diyoruz. İnsanın hayatında mutlaka bağlı olduğu bir yol, bir sistem vardır. Bedevîler ve ilkeller de dahil olmak üzere bu ilke bütün insanlar için geçerlidir. İnsan kendisi için bir yaşama biçimi belirlediği için böyle bir yolu ortaya koyup benimser veya alıp benimser; bu yaşama biçimi nasıl olursa olsun, fark etmez. Sonra bu hayatı mutlu yapmak için beğendiği yola, sisteme göre işler yapar. Bu, açık bir gerçektir.

İnsanın kendisi için belirlediği hayat tarzı, o hayat tarzına uygun ihtiyaçları ortaya koyar. O zaman benimsenen sistem veya din, bu ihtiyaçların normal olarak karşılanmasını sağlayacak davranışlara iletir. Buna göre insan, davranışlarını o sisteme, o dine uygun biçimde gerçekleştirir.

Söylediklerimizin özeti şudur: İnsanın iç âlemindeki ve dış dünyadaki ayetleri irdelemesi ve bu ayetler aracılığı ile yüce Allah'ı tanıması, onu hak dine ve ilâhî şeriata sarılmaya sevk eder. Çünkü söz konusu bilgi insanın zihninde sonsuz bir hayatı somutlaştırır ve bu hayatı tevhitle, ahiretle ve peygamberlikle sıkı biçimde ilişkili kılar.

Bu süreç, imana ve takvaya iletme sürecidir. Bu süreçte hem dış âlemdeki ayetleri ve hem de iç âlemdeki ayetleri irdelemenin katkısı vardır. Her iki irdeleme biçimi de faydalıdır. Ama iç âlemdeki ayetleri irdelemek daha faydalıdır. Çünkü bu irdeleme, nefsin güçlerini, psikolojik ve organik araçlarını, nefse arız olan itidal, azgınlık ve sönüklük gibi hâlleri, onun iyi ve kötü melekelerini, ona eşlik eden iyi ve kötü hâllerini bilmeyi beraberinde getirir.

İnsanın bu konuları öğrenmeye uğraşması ve bu konuların ayrılmaz uzantıları olan güveni, tehlikeyi, mutluluğu ve bedbahtlığı kavraması mutlaka ona derdi ve devayı yakından öğretir. Öğrenince de bozuklukları düzeltmeye ve doğrulara sarılmaya gayret eder. Ama dış dünyadaki ayetleri irdelemek böyle değildir. Gerçi bu irdeleme de nefsi ıslah etmeye, onu pisliklerden ve rezilliklerden arındırıp ruhî faziletlerle donatmaya çağırır. Fakat onun bu çağrısının sesi uzaktan gelir. Bu açıktır.

Peygamberden (s.a.a) ve Hz. Ali'den (a.s) nakledilen bu rivayetin daha ince ve gerçek psikolojik araştırmalardan çıkarılan bir başka anlamı daha vardır ki, o da şudur: Dış dünyadaki ayetleri irdelemek ve bu irdelemeden elde edilen bilgi, fikrî bir birikim ve husûlî [duyularla elde edilen] bir bilgidir. Ama nefsi, onun güçlerini, aşamalarını irdelemek ve bu irdelemeden elde edilen bilgi böyle değildir. Bu bilgi, gözleme dayalı bir irdelemenin sonucu ve huzûrî [sezgisel] bir bilgidir. Fikrî bir husus üzerinde yargıda bulunmak için kıyas (tasım) önermeleri sıralamak ve burhan kullanmak gerekir. Bu tasdik, bu önermelerin insanın bilincinde canlı olduğu, onlardan gafil olmadığı ve başka konular ile meşgul olmadığı sürece varır. Bu yüzden bu tür bilgi, delilinin dikkatten kaçırılması ile kaybolur ve o konuda şüpheler çoğalır ve görüş ayrılıkları baş gösterir.

Fakat nefisle, onun güçleri ile ve onun varlık aşamaları ile ilgili huzûrî [sezgisel] bilgi böyle değildir. O apaçık bir bilgi türüdür. İnsan, nefsinin barındırdığı ayetleri irdelemeye uğraşınca ve nefsinin bütün varlık aşamalarında Rabbine muhtaç olduğunu müşahede edince, garip bir durumla karşılaşır. Nefsinin yücelikle ve ululukla bağlantılı olduğunu, varlığında, hayatında, ilminde, gücünde, işitmesinde, görmesinde, iradesinde, sevgisinde, diğer sıfatlarında ve fiillerinde sonsuz derecede değerli, yüce, güzel, heybetli ve varlık, hayat, ilim, kudret ve diğer bütün kemâller açısından mükemmel bir varlıkla bağlantılı olduğunu görür.

Şimdiye kadar söylediklerimizin şahidi şu ki, insanın işi sadece kendisi, varlığı üzerindedir. Kendi dışına çıkması söz konusu değildir. Kendi yolunda zorunlu ilerlemesinden başka bir meşgalesi, bir işi yoktur. Birlikte olduğunu, bir arada yaşadığını sandığı her şeyden kopuk ve ayrıdır. Yalnız batınını, zahirini ve kendi dışındaki her şeyi kuşatan

Rabbi ile bağlantılıdır. Bunu görünce, insan kalabalığı içinde bulunsa bile aslında yalnız başına Allah ile baş başa olduğunu fark eder.

O zaman her şeyden yüz çevirerek Rabbine yönelir. Her şeyi unutarak Rabbini hatırlar. Hiçbir perde, hiçbir örtü Allah ile arasına giremez. İşte bu, insan için mümkün olabilen gerçek marifettir.

Bu marifeti, Allah'ın Allah ile bilinmesi şeklinde tanımlamak en doğru tanımdır. Dış dünyanın ayetlerini irdeleyerek elde edilen fikrî marifete gelince; bu ister kıyasla, ister sezgi ile, isterse başka bir yolla elde edilmiş olsun, zihnî bir suret aracılığı ile zihnî bir surete yönelik bir marifettir. Oysa yüce Allah'ı hiçbir zihin kuşatamaz, herhangi bir mahlukunun oluşturduğu kavram O'na denk olamaz. O bundan münezzehtir. *"Onlar O'nu ilimleri ile kuşatamazlar."* (Tâhâ, 110)

Bihar'ul-Envar adlı eserde verilen bilgiye göre el-İrşad ve el-İhticac adlı eserde Şa'bî'ye dayanılarak Hz. Ali'nin (a.s) bir konuşmasında şöyle dediği nakledilir: "Yüce Allah, herhangi bir şeyden saklanmaktan veya herhangi bir şeyin kendisinden saklanmasından yüce ve münezzehtir." [c.3, s.310, h:2]

et-Tevhid adlı eserde İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: İmam bir konuşmasında şunları da ekledi: "Allah ile yaratıkları arasında O'nun yarattıklarından başka bir perde yoktur. Eğer Allah perdelenmiş ise, bu görünür bir perde ile değildir. Eğer Allah örtülü ise bu, somut bir örtü ile değildir. O'ndan başka ilâh yoktur. O büyük ve yücedir." [s.178, h:12]

Yine et-Tevhid adlı eserde rivayet zincirine yer vererek Abdula'la'dan, o da İmam Sadık'tan (a.s) bir konuşmasında şöyle rivayet eder: "Kim Allah'ı bir perde veya bir kavram veya bir örnek aracılığı ile bildiğini iddia ediyorsa, o müşriktir. Çünkü perde, kavram ve örnek O-nun dışında şeylerdir, [O'nun kendisi değildirler]. O birdir ve birliği perçinlenmiştir. O'nun birliğini O'nun dışındaki şeyler ile ifade eden kimse, O'nun birliğini nasıl ifade etmiş sayılabilir? Allah'ı ancak Allah ile bilen, O'nu bilmiş olur. Allah'ı Allah ile bilmeyen kişi, O'nu bilmiş olmaz, O'nun dışında bir şey bilmiş olur..." [s.142, h:7]

Açıkladığımız anlamda Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetlerin sayısı çoktur. İnşallah bunları A'râf suresinin tefsiri sırasında ele alıp açıklamaya Allah bizi muvaffak eder.

Ortaya çıktı ki, iç dünyanın ayetlerini irdelemek en değerli bir çabadır. Gerçek marifet ancak bu yolla kazanılır. Hz. Ali'nin (a.s) bu yolu, iki yolun daha faydalı olarak sayması, sadece onu kesin bir marifet yolu olarak ilân etmemesi, halk kitlelerinin bu marifet türüne ermekte yetersiz olmalarıdır.

Gerek Kur'ân'ın ve sünnetin hükmü, gerek Peygamberin (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarının (hepsine selâm olsun) tutumu, dış dünyadaki ayetleri irdeleyerek elde edilen imanın kabul edilmesi şeklindedir. Bu irdeleme yolu müminler arasında yaygındır. Dolayısıyla her iki yol da faydalıdır. Fakat insanın iç dünyasının ayetlerini irdelemesi yolu daha mükemmel ve daha verimlidir.

Gurer'ül-Hikem ve Dürer'ül-Kelim adlı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Arif, nefsini bilip onu azat eden ve Allah'tan uzaklaştırıcı şeylerden arındıran kimsedir."

Ben derim ki: Hadiste geçen "onu azat eden" ifadesi, nefsi tutkuların esaretinden ve aşırı arzuların köleliğinden azat edendir, anlamınadır.

Yine aynı eserde nakledildiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "En büyük cahillik, insanın nefsini bilmemesidir."

Yine aynı eserde nakledildiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "En büyük hikmet, insanın nefsini bilmesidir."

Yine aynı eserde nakledildiğine göre Hz. Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Nefsini en çok bilen kimseler, Rablerinden en çok korkanlar olurlar."

Ben derim ki: Çünkü nefsini en çok bilen kimseler, Rablerini en iyi bilen, en iyi tanıyan kimselerdir. Nitekim yüce Allah, *"Allah'tan ancak onun bilgili kulları korkar."* (Fâtır, 28) buyuruyor.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "En üstün akıl, kişinin kendini bilmesidir. Kendini bilen akıllı olur, kendini bilmeyen sapıtır."

Yine aynı eserde Hz.Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kaybettiği bir şeyi ona buna soran, fakat kendini kaybettiği hâlde aramayan kimseye şaşarım."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini bilmeyen kimseye şaşarım. Böyle biri Rabbini nasıl bilebilir?"

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Marifetin en kâmil merhalesi, kişinin kendini (nefsini) bilmesidir."

Ben derim ki: Bu bilginin niçin en ileri dereceli bilgi olduğu yukarıda açıklanmıştı. Çünkü bu gerçek bilgidir.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Kendini (nefsini) bilmeyen kişi başkasını nasıl bilebilir?"

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Kişinin kendini (nefsini) bilmesi, onun için yeterli bir bilgidir. Buna karşılık kişinin kendini bilmemesi, onun için yeterli bir cehalettir."

Yine aynı esere göre Hz. Ali (a.s) şöyle dedi: "Kendini bilen kimse başka şeylerle ilgisini keser."

Ben derim ki: Yani dünya ile ilişkilerini keser veya insanlarla ayrılarak onlarla ilişkilerini keser ya da her şeyden ilişkisini keserek sırf Allah'a yönelir.

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Nefsini bilen kimse, onunla mücadele eder. Nefsini bilmeyen kimse onu başı boş bırakır."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Nefsini bilen kimsenin önemi artar, konumu yüce olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Kendini bilen kimse başkalarını daha iyi bilir. Kendini bilmeyen kimse, başkalarına yönelik cehaleti daha büyük oranda olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle aktarılır: "Kendini (nefsini) bilen kimse her tür marifetin ve bilginin son noktasına varmış olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini (nefsini) bilmeyen kimse, kurtuluş yolundan uzaklaşır, sapıklık ve cehaletler içinde bocalamaya mahkum olur."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Nefsi bilmek marifetlerin en faydalısıdır."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kendini (nefsini) bilmeyi başaran kimse, en büyük kurtuluşa ermiştir."

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Nefsinin (kendinin) cahili olma. Çünkü nefisle ilgili marifete cahil olan kimse, her şeyin cahilidir, hiçbir şeyi bilmez."

Tuhaf'ul-Ukul adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s) bir konuşmasında şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Allah'ı kalbî tevehhümler aracılığı ile tanıdığını zanneden kimse müşriktir. Allah'ı mana ile değil de sadece isimle tanıdığını zanneden kimse, Allah'a yanlış isnatta bulunduğunu itiraf etmiş olur. Çünkü isimler hâdistir; sonradan meydana gelmiştir. [Allah'ın künhü ise, kadimdir.] İsme ve manaya kulluk ettiğini zanneden kimse, (ismi) Allah'a ortak koşmuş olur. Allah'a idrak ederek değil de onun sıfatlarına kulluk ettiğini zanneden kimse, yaptığı kulluğu gaip olan bir şeye havale etmiş olur. [Çünkü gayıp olan bir şeyi tanımak istediklerinde onu sıfatı vasıtasıyla tanırlar, idrak vasıtasıyla değil.] Sıfat ve mevsufa birlikte taptığını zanneden kimse, tevhidi iptal etmiş olur. Çünkü sıfat, mevsuftan ayrıdır. Mevsuf'u sıfata izafe ettiğini sanan kimse, büyük olanı küçültmüş olur. *'Onlar Allah'ı hakkı ile takdir edememişlerdir.'* [En'âm, 91]"

Sözlerinin burasında dinleyenlerden biri İmama, "Peki, tevhide ulaşmanın yolu nasıldır?" diye sordu. İmam bu soruya, "Araştırma kapısı açıktır ve çıkış yolunu aramak da mümkündür. Hazır olan varlığı tanımak, onun sıfatlarından önce olur. Ama gaip olanın sıfatlarını tanımak, zatından önce olur." cevabını verdi. İmama, "Hazır olan varlık sıfatlarından önce nasıl tanınabilir?" diye soruldu. İmam bu soruya şu karşılığı verdi: "Onu tanır ve bilgisini edinirsin. Nefsini onun aracılığı ile tanırsın. Kendini kendinle ve kendi vücudunla tanıyamazsın. Bilirsin ki, nefsinde ne varsa O'nun içindir ve O'nun aracılığı iledir. Tıpkı kardeşlerinin Hz. Yusuf'a (a.s), *'Sen Yusuf olmalısın.'* demeleri gibi. Hz. Yusuf (a.s) da onlara, *'Evet ben Yusuf'um, bu da kardeşimdir.'* [Yûsuf, 90] karşılığını verdi. Görülüyor ki, kardeşleri Yusuf Peygamberi başkası aracılığı ile değil, kendisi aracılığı ile tanıdılar. Ayrıca onu kalplerinin vehimlerine dayanarak ispat etmeye de kalkışmadılar..."

Ben derim ki: Hz. Ali'nin (a.s) "Nefsi bilmek, iki marifetin en faydalısıdır." sözü (bu bölümdeki ikinci rivayet) üzerine şu açıklamayı yapmıştık: İnsan, nefsindeki ayetlerle meşgul olduğu, dikkatini sırf bunlar üzerine yoğunlaştırdığı zaman, her şeyle ilişkisini keserek sadece Rabbine yönelir. Bu yoğunlaşmanın ardından, Rabbini aracısız olarak bilmek ve hiçbir sebep aracılığına dayanmayan bir marifet gelir. Çünkü sırf Allah'a yönelme gerçekleşince, aradaki bütün engeller ortadan kalkar. O zaman insan Allah'ın azametini ve yüceliğini müşa-

hede etmesi sebebi ile nefsini unutur. Bu marifeti, Allah'ın Allah aracılığı ile bilinmesi diye tanımlamak son derece uygun olur.

Bu aşamaya gelen kişi, nefsinin gerçek mahiyetinin farkına varır. Onun Allah'a muhtaç olduğunun, bu mülkiyetin dışına çıkmasının mümkün olmadığının ve kendinden hiçbir şeyi olmadığının bilincine varır. İşte İmam Sadık (a.s) "Nefsini O'nun aracılığı ile tanırsın. Kendini kendinle ve kendi vücudunla tanıyamazsın. Bilirsin ki, nefsinde ne varsa O'nun içindir ve O'nun aracılığı iledir." sözleri ile bunu demek istemiştir.

Mes'udi'nin İsbat'ül-Vasiyyet adlı eserinde Hz. Ali'nin (a.s) bir hutbesinden nakledilen şu sözleri de bu anlama gelir: "Allah'ım, sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Her şeyi doldurmuşsun ve her şeyden ayrılmışsın. Hiçbir şey senden yana boş değildir. Sen istediğini kesinlikle yaparsın. Yücesin, ey her idrak edilen varlık O'nun yaratığı ve her sınırlı şey O'nun eseri olan..."

"Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Hangi göz, senin nurunun aydınlığı karşısında dayanabilir ve senin gücünün ışığının parıltısına yükselebilir?! Hangi zihin, o nurun yanında olanı kavrayabilir?! Bunu ancak perdelerini kaldırdığın ve körlük engelini giderdiğin gözler başarabilir. O zaman bu gözlerin ruhları, ruhların kanatları çevresine yükselerek senin rükünlerinde seninle münacata girişirler ve senin aydınlığının nurlarına gömülürler. Toprak seviyesinde senin yüceliğinin seviyesine bakarlar. Bu yüzden melekut ehli onları ziyaretçiler diye adlandırırken, ceberut ehli onları ummar [ilâhî şiarları imar edenler] diye çağırırlar." [İsbat'ül-Vasiyye, s.105]

Bihar'ul-Envar adlı eserde -iki senet silsilesi zikrederek- İrşad-i Deylemi'den nakledilen bir kudsî hadiste şöyle deniyor: "...Kim benim rızama uygun ameller yaparsa, şu üç hasleti onun ayrılmaz özellikleri kılarım: Ona içine cehaletin karışmadığı bir şükür, unutkanlıkla karışık olmayan bir zikir ve yaratıklarımın sevgisini benim sevgime tercih etmeyeceği bir sevgi öğretirim."

"O beni sevince, ben de onu severim. Kalbinin gözünü celâlime açarım. Seçkin kullarımı ondan saklamam. Gecenin zifiri karanlıklarında ve gündüzün aydınlığında onunla fısıldaşırım. Böylece yaratıklarla konuşmaz ve insanlarla düşüp kalkmaz olur. Benim ve meleklerimin konuşmalarını işitmesini sağlarım. Yaratıklarımdan gizlediğim

sırları-mı ona açarım. Ona hayâ elbisesi giydiririm de bütün yaratıklar kendisinden hayâ eder. Yeryüzünde affedilmiş olarak gezer. Kalbini geniş ve basiretli kılarım. Cennetin ve cehennemin hiçbir yanını ondan saklamam. Kıyamet günü insanların karşılaşacakları şiddet ve dehşet hak-kında, cahilleri, âlimleri, zenginleri ve fakirleri nelerden hesaba çekeceğim konusunda ona bilgi veririm. Onu mezarında uyuttuktan sonra kendisini sorguya çekecek olan Münker ve Nekir adlı melekleri yanına indiririm. O ölüm acısını, kabir ve lahid karanlığı ve matla korkusunu (yeniden dirilme) görmez ve yaşamaz. Sonra terazisini kurar, defterini açıp inceler ve amel defterini sağ yanından veririm, o da onu açılmış bir şekilde okur. Sonra onunla arama tercüman koymam. İşte beni sevenlerin sıfatları bunlardır."

"Ey Ahmed, çaban bir olsun (düşünce konun tek olsun). Dilinin, konuştuklarının konusu tek olsun. Bedenini canlı tut, hiç gaflete düşmesin. Kim benden gafil olursa, onun hangi vadide helâk olduğunu umursamam."

Bu son üç rivayet her ne kadar elimizdeki konuyla direkt olarak ilgili değillerse de biz onlara şu yüzden yer verdik. Daha önce değindiğimiz ilkeyi, temiz ve irdeleyici okuyucularımızın onaylamasını istedik. O ilke şuydu: Gerçek marifet, fikrî bilgi aracılığı ile tam olarak elde edilemez. Bu rivayetlerde yüce Allah'ın dostlarına mahsus öyle bağışlardan söz ediliyor ki, bunlar fikrî çabalarla kesinlikle kazanılamaz. Bunlar doğru ve güvenilir rivayetlerdir. Bunların doğruluğuna, ileride A'râf suresinin tefsiri sırasında geniş bir şekilde açıklayacağımız üzere ilâhî kitap şahittir.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin..."* ayeti hakkında İmamdan (a.s) şöyle nakledilir: "Yani kendinizi ıslah etmeye bakın. İnsanların kusurlarını irdelemeyin. Onları dilinize dolamayın. Çünkü eğer siz iyi olursanız, onların yoldan çıkmışlıkları size zarar veremez."

Ben derim ki: Bu rivayet yukarıdaki açıklamamızla aynı paraleldedir. O açıklamamızda şunu vurgulamıştık: Bu ayet, insanların durumlarını düzeltmek için bilinen Allah'a çağrı ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmadan daha fazla bir gayretkeşlik göstermeyi yasaklamayı amaçlıyor. Allah'a çağırma ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma farzını terk etmeye izin verme gibi bir anlam taşımıyor.

Nehc'ül-Beyan adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bu ayet takiyye hakkında inmiştir."

Ben derim ki: Bu rivayetten çıkan sonuç şudur: Bu ayet sapıkların hakka davet edilmeleri ve kendilerine iyiliğin emredilip kötülükten sakındırılmaları sırasında yapacakları taşkınlıklardan korkulduğu durumlara mahsustur. Çünkü bu görevin yapılabilmesi için şer'î açıdan zarara maruz kalma korkusunun olmaması şarttır. Ama yukarıdaki açıklamamızda belirttiğimiz gibi ayetten anlaşılan anlam, bu yorumla bağdaşmaz.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde aralarında İbn-i Mesud'un, İbn-i Ömer'in, Ubeyy b. Kaab'ın ve Mekhul'un da bulunduğu bir grup selefî tefsir âliminin bu görüşü savunduğu belirtilmiştir. Ama bu konuda Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen rivayetler bu anlama delâlet etmiyor.

Meselâ Tirmizi -sahih olduğunu belirterek-, İbn-i Mâce, İbn-i Cerir, el-Mu'cem adlı eserinde Bağavi, İbn-i Munzir, İbn-i Ebu Hatem, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve eş-Şaab adlı eserde Beyhaki, Ebu Umeyye Şa'banî'den şöyle rivayet ederler: "Ben Ebu Sa'lebe Haşinî'ye giderek kendisine, 'Şu ayet hakkında ne diyorsun?' diye sordum. 'Hangi ayet hakkında?' dedi. Kendisine, *'Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez.'* ayeti hakkında, karşılığını verdim. Bana şöyle dedi: Ben bu ayetin anlamını bilgisine güvenilir birinden sordum. O da bu soruyu Peygamberimizden (s.a.a) sormuştu; Peygamberimiz ona şunları söylemişti: Hayır; iyiliği emredip kötülükten sakındırın. Bu görevi cimriliğe itaat edildiğini, nefsin arzularına uyulduğunu, dünyanın ahirete tercih edildiğini ve herkesin kendi görüşünde ısrar ettiğini göreceğin güne kadar yerine getir. Öyle bir gün gelince, sadece kendinle ilgilen, halkın durumunu bir yana bırak. Çünkü sizin önünüzde sabır günleri var. O günlerde sabreden kimse, ateş korunu avucuna alan kimse gibidir. O günlerde iyi amel işleyen kimseye, sizin gibi amel işleyen elli kişinin sevabı verilir."

Ben derim ki: İbn-i Mürdeveyh'in Muaz b. Cebel'e dayanarak Peygamberimizden (s.a.a) naklettiği bir hadis de bu paraleldedir. Bu rivayet, iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevlerinin bu ayetle kaldırılmadıklarına delâlet eder.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ahmed, İbn-i Ebu Hatem, Taberani ve İbn-i Mürdeveyh Ebu Amir Eş'arî'den şöyle rivayet ettikleri belirtilir: "Amir ile arkadaşları bir ara tereddüde düştüler. Ve bu yüzden Amir, Peygamberimizle (s.a.a) görüşmedi. Fakat bir süre sonra Peygamberimize gelince, Peygamber (s.a.a) kendisine, "Seni buraya gelmekten alıkoyan ne oldu?" diye sordu. Amir, "Ey Allah'ın resulü, *'Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez.'* ayetini okudum" dedi. Peygamberimiz (s.a.a), Amir'e şu karşılığı verdi: "Nereye gittiniz? Onun anlamı 'Eğer siz doğru yolda olursanız yoldan çıkmış olan kâfirler size zarar vermez' şeklindedir."

Görüldüğü gibi, bu hadiste ayetin sadece kâfirleri hakka çağırma görevinin terk edilmesine ruhsat verildiğine işaret ediliyor. Ayet dinî hükümlerin ayrıntılarında iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı terk etmeye ruhsat vermiş olabileceğini reddediyor. Üstelik hakka daveti farz kılan ve aynı paralelde cihadı emreden ayetlerin bu konudaki konumu, iyiliği emredip kötülükten sakındıran ayetlerden aşağı değildir. [Yani bu hususta da ruhsat söz konusu değildir.]

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn-i Mürdeveyh Ebu Said-i Hudrî'den şöyle rivayet eder: "Ben bu ayeti, yani *'Ey inananlar! Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez.'* ayetini Peygamberimizin (s.a.a) huzurunda gündeme getirdim. Peygamber (s.a.a) bu konuda 'Onun tevili şimdiye kadar gelmedi ve İsa Peygamberin yeryüzüne ineceği güne kadar da gelmeyecektir, buyurdu."

Ben derim ki: Bir önceki rivayetin içeriği hakkında yaptığımız açıklamalar, bu rivayet için de geçerlidir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem *"Siz kendinizi gözetin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez."* ayeti hakkında Huzeyfeden şöyle rivayet etmişlerdir: "Eğer iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevinizi yerine getirirseniz."

Ben derim ki: Bu rivayet mutedil, dengeli bir anlam taşıyor ve bizim yaptığımız açıklamalarla aynı kapıya çıkıyor. Bu rivayetin bir benzeri de Said b. Museyyeb'den nakledilmiştir.

BİR İLMÎ ARAŞTIRMA

Bu araştırma, tarihî işaretlerden, psikolojik verilerden ve diğer ilmî çalışmalardan yapılmış birkaç bölümlük bir derlemedir.

1- Bildiğimiz kadarı ile insanoğlu, hatta ilkel insanlar ilk günden zamanımıza kadar zaman zaman "Ben ve nefsim" kelimelerini kullanır. Bu kelimelerle doğal bir gerçeği dile getirir. İnsanın bu sözcükleri kullanırken ne dediğini ve anlatmak istediğini bildiği şüphesizdir. Yalnız bütün gayretini organik hayatını düzenlemek uğruna harcaması ve maddî ihtiyaçlarını karşılamak için organik faaliyetlerle meşgul olması, "Ben ve nefsim" sözcükleri ile dile getirmiş olduğu bu nefis (ego) konusunda derinliğine düşünmekten kendisini alıkoymaktadır. Bu durum, belki de zihninde nefsin canlı organizmadan başka bir şey olmadığını sanmasına da yol açmıştır.

İnsan belki de şunu gördü: Görünüre göre, yaşayan insan ile ölü insan arasındaki fark, insanın hayatta olduğu sürece alıp verdiği nefestir. Bu nefesi kaybedince veya yolları tıkanınca, hiçbir şey hissetmeyen bir ölüye dönüşüyor. Vücudu işlemez oluyor, kişiliği ve benliği ortadan kalkıyor. Bu yüzden nefis denen şeyin o alıp verdiği nefes olduğu sonucuna varmıştır. O da bir rüzgar veya bir tür rüzgar olarak göründüğü için adına ruh dedi ve nefsin ruh ve bedenin toplamı olduğuna hükmetti.

Veya insan gördü ki, organizmasındaki duygu ve hareket, organlarını saran veya ana ve kılcal damarlarında dolaşan kanın sonucudur. Kaybolması ile insandaki insanlık özelliğinin kaybolduğu hayatın varlığı ve yokluğu bu kırmızı sıvı ile bağlantılıdır. Bu sebeple nefis denen şeyin kan olduğuna hükmederek nefse kan, daha doğrusu kana nefis adını verdi ve böylece nefsi, akan ve akmayan diye iki kısma ayırdı.

Bu arada meni denen sıvının durumu insanın dikkatini çekmiş olabilir. Bu sıvı, rahim tarafından tutuluyor ve aşamadan aşamaya geçen doğal bir gelişim süreci gerçekleştiriyor ve bu süreç sonunda insan oluşuyor. Belki de bu gözlem insanoğlunu, nefsin menide toplanan temel elementler, olduğu kanaatine sevk etmiştir. Çünkü bu temel elementler organik yapıdaki varlıklarını hayat boyu devam ettiriyorlar. Belki de kimi insan bu elementler hiç bozulmaya uğramayacaklarını, insan nefsinin onlar varoldukça varlığını sürdüreceğini, hiçbir bozulmaya ve yok

olmaya maruz kalmayacağını sanmıştır. Oysa eğer insan nefsi nitelikleri belirtilen bu elementlerden ibaret olsaydı, belirli bir şekilde birleşmelerini şart koşsak da, koşmasak da bu görüş birçok muhalleri kaçınılmaz kılardı. Bu imkânsızlıklar, ilgili ilimde açıklanmıştır.

Bu ve benzeri faraziyeler, insanın insan olarak "Ben ve nefsim' şeklindeki sözlerinin gerçek olması ile çelişmez. İnsan bu sözünde kesinlikle yanılmıyor. Çünkü biz bir doğal gerçeği genel olarak doğru bir şekilde idrak edebiliriz. Fakat onun gerçek mahiyetini ve ayrıntılı niteliğini incelemeye koyulduğumuzda yanılgıya düşebiliriz. Bu uzak bir ihtimal değildir. Ortada öyle çok ilmî konular var ki, zahirî ve batınî algılar gibi, onları -safsatacılar ile şüphecilerin görüşlerinin aksine- çıplak gözle müşahede etmemize rağmen ilim adamları bu konuların mahiyetini nesiller boyunca tartışmaya devam ediyorlar.

İnceleme yeteneğine sahip olmayan sıradan insanlar, nefislerinde seçkin incelemecilerin gözledikleri nitelikleri gözlüyorlar. Aralarında kesinlikle fark yoktur. Fakat sıradan insanlar nefsin ayrıntılı niteliklerini bilmezler, onun varlığının özelliklerini açıklamaktan âcizdirler.

Kısacası şüphe yok ki, insan varoluşunun bütün dönemlerinde kendi dışında olmayan, "Ben ve nefsim" diye ifade ettiği bir niteliğini müşahede ediyor ve bu niteliğine dönüp baktığında, gözlemlerinde algıladığı özellikleri üzerinde derinliğine bir incelemeye daldığında değişmeye, bölünmeye, zamanla ve mekânla bir arada bulunmaya müsait organik niteliklerine benzemeyen bir şey buluyor. Bu şeyin, organları ve parçalarıyla maddî hükümlere bağlı maddî bedenin dışında bir şey olduğunu tespit ediyor.

Çünkü insan kimi zaman organlarından birini unutuyor veya bütün bedeninden gafil olabiliyor. Ama nefsini hiç unutmuyor, ondan gafil kaldığı hiç olmuyor. İnsanın zaman zaman "Kendimi unuttum, kendimden gafil oldum, kendimi kaybettim" dediğine bakma. Bu sözler mecazî anlamdadır ve farklı nefis ilgilerini ifade ederler. Görmüyor musun ki, sen unutkanlığı, gafleti ve farkında olmamayı nefsine izafe ediyorsun ve duyarlı olan nefsin bir şeyin bilincine varıp adına nefis dediğin beden ve benzeri başka bir şeyin farkına varmadığına hükmediyorsun.

Bayılan bir kişinin kendinden ve nefsinden gafil olduğu yolundaki kanaate bakma. Evet, böyle bir kişi baygınlığı geçtikten sonra baygın-

ken nefsinin bilincinde olduğunu hatırlamaz. Yoksa nefsinin farkında olmadığını hatırlıyor değildir. Bu iki durum birbirinden farklıdır. Kimi zaman bazı baygınlar baygınlıkları döneminden rüyaya benzer şeyler hatırlarlar ki, biz böyle hâlleri rüyalarımızdan hatırlıyoruz.

Nasıl olursa olsun, insanoğlu insan olması hasebi ile "Ben" kelimesi ile dile getirdiği nefsinin mahiyetini zihninde somutlaştıran bu nefis bilincinden asla yoksun kalmaz. Eğer bedenî meşgalelerine ve maddî özlemlerine dalmayı bir nebze bir tarafa bırakarak birazcık bu gözlemleri üzerinde dursa, nefsinin maddeye ve maddiyata hiç benzemeyen bir şey olduğuna hükmeder. Çünkü nefsinin özellikleri ve belirtileri ile maddî şeylerin özellikleri ve belirtileri arasında başkalık olduğunu gözlemleri ile bilmiş olur.

Fakat gündelik işlerle uğraşmak, maddî hayatın özlemleri uğruna çaba sarf etmek ve organik ihtiyaçların giderilmesi peşinde koşmak, insanı bu konuyu ihmal etmeye ve sözünü ettiğimiz yüzeysel ve ilkel görüşlere takılmaya ve genel gözlemlerle yetinmeye sevk eder.

2- Sıradan insanı, beslenme, konut, giyim, cinsel ilişki gibi meşgaleler nefsinin mahiyeti üzerinde derinleşmekten ve kişiliğinin çeşitli yönlerini incelemekten alıkoymasına rağmen onun hayatı boyunca karşılaştığı değişik ve sarsıcı olaylar içerisinde onu diğer insanlardan ayrılarak kendisi ile baş başa kalmaya yönelten faktörler de olabiliyor. İnsan nefsini yok olmaktan kurtarmak amacıyla sıkıca sarılıp onu tutan bir güç misali her şeyi bir yana bırakarak kendine dönmeye zorlayan şiddetli korku gibi. Nefsin hoşlandığı şeye doğru sürüklenmesine yol açan aşırı sevinç gibi. Sevgiliden başka hiçbir şeyi düşünmemeye yol açan şiddetli aşk gibi. İnsanı her şeyden kopararak sadece kendi derdi ile meşgul eden şiddetli sıkıntı gibi. Bunlar gibi insanın karşılaşabileceği başka faktörler de örnek verilebilir.

Bu değişik faktörlerin ve sebeplerin biri veya birkaçı insanın duyu organları ve boş düşüncesi ile asla farkına varamayacağı bazı şeylerin canlanmasına ve zihninde somutlaştırılmasına sevk eder. Karanlık ve ürkütücü bir yerde kalıp dehşete düşen kişi gibi. Bu kişi korkunç şeyler görür veya ürkütücü sesler işitir ve bu görüntüler ile sesler nefsi için tehdit oluşturur. İnsanlar bunlara dev, gaipten gelen ses, cin gibi adlar takarlar.

Kimi zaman da insanı şiddetli sevgi, özlem ve üzüntü sarar. Bu duygular duyu organları ile adamın arasına girer ve bilincini sevdiği veya üzüldüğü şey üzerine yoğunlaştırır. O zaman rüyasında veya rüya benzeri bir uyanıklık hâlinde geçmişte kalan, ileride olacak olan veya başkalarının algılarına kapalı değişik olaylar görür.

Kimi zaman da insan iradesi yakin ile, güçlü imanla ve kesin kavrayışla bir araya geldiği zaman, normal insanın gücünün yetmeyeceği ve normal sebeplerin yol açamayacağı sonuçları gerçekleştirir.

Bunlar sıradan normal olaylara nispetle az rastlanan cüz'î olaylardır. İşaret ettiğimiz değişik faktörlere bağlı olarak meydana gelirler. Bu olayların meydana gelmelerinin aslına gelince, bunun kanıtlanması için çok gayret göstermeye gerek yoktur. Çünkü her birimizin kendi yaşadığı veya başkalarında müşahede ettiği bu tür olaylar mutlaka vardır. Bunların gerçek sebeplerinin ne olduğu meselesine gelince, burası onunla uğraşmanın yeri değildir.

Bizim için farkına varılması önemli olan husus şudur: Bu tür olayların meydana gelmesi, insan nefsinin dış olaylara -özellikle bedenî hazlara- meşgul olmaktan vazgeçerek kendine dönmesine dayanır. Bundan dolayı sayılamayacak derecede değişik ve farklı olan riyazet türlerinin hepsi, genel olarak nefsin arzularına karşı koymayı esas alır. Bunun tek sebebi, nefsin arzularına uymaya dalması onu kendisi ile meşgul olmaktan alıkoyarak dış arzularına yöneltir, onu bu arzular arasında dağıtır ve şuurunu bunlarla bölüştürür. Böylece insan nefsi bu arzulara dalarak kendini bir yana bırakır.

3- Bu konuda şüphesiz olan bir gerçek var ki, o da şudur: Bu psikolojik sonuçlara yol açan faktörler bazı kişilerde geçici veya kısa süreli olarak gerçekleştiği gibi, başka bazı kişilerde sabit ve sürekli biçimde meydana gelirler veya önemsenecek derecede kalıcı olabilirler. Çoğu kere dünyadan, dünyanın maddî hazlarından ve gelip geçici arzularından el-etek çekerek bir köşeye kapanan insanlar görürüz. Bu tür insanların nefsi arındırmaktan ve batın yolunda ilerlemekten başka bir düşünceleri olmaz.

Sözünü ettiğimiz nefisle meşgul olma çabasının sırf günümüzde görülen bir gelenek olmadığından şüphe etmemeliyiz. Tarihî belgeler ve aklî değerlendirmeler, bu geleneğin eski yüzyıllarda yaşayan insanlar arasında geçerli olduğunu gösteriyor. Tarihin en eski çağlarına ka-

dar indiğimizde, bize göre insanın yeryüzüne inişinden beri bunun insandan ayrılmaz bir gelenek olduğunu görürüz.

4- Milletlerin yaşayışlarını, geleneklerini, inançlarını ve davranış kalıplarını incelediğimizde şu sonuca varırız: İnsan nefsinin şaşırtıcı sonuçlarını elde etmek için değişik yollar kullanılmasına rağmen nefsi bilmek ile uğraşmak eski milletler arasında yaygındı, hatta eski çağlardan beri bu iş, en güzel zamanların ve en pahalı bedellerin uğrunda harcandığı önemli bir meşgale kabul edilmiştir.

Bunun delili, dünyanın çeşitli yörelerinde yaşayan ilkel kavimlerdir. Afrika'da ve diğer yerlerde yaşayan kabileler gibi. Bunlar arasında günümüzde bile büyücülük, kâhinlik efsanelerinin kalıntılarına ve bunların gerçek ve isabetli olduğuna inananlara rastlamaktayız.

Bize gelen bilgilerin ışığında eski dinleri ve inanç sistemlerini inceleyelim. Brahmanizm, Buddhizm, Sabiilik, Manilik, Mecusilik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi. Görürüz ki, nefsi bilme ve bunun sonuçlarını elde etme çabası, bu dinlerin ve inançların derinliklerine işlemiştir. Yalnız nefsi bilmenin tanımında, telkininde ve değerlendirmesinde farklılıklar vardır.

Meselâ Brahmanizm'i ele alalım: Bu eski bir Hind inancıdır. Gerçi tevhit ve nübüvvet konularında kitaplı dinlerle ters düşer; ama özellikle Brahmanların kendileri hakkında nefsi arındırmaya, iç âlemi temizlemeye büyük önem verir ve insanları bu görevi yapmaya çağırır.

"Ma lil-Hind min Makulet'in" adlı eserde verilen bilgiye göre Birunî şöyle demiştir: Bir Brahmanın yedi yaşından sonraki ömrü şu dört bölüme ayrılır:

Birinci bölümün ilk kısmı sekizinci yıldır. Bu bölümde Brahmanizm'in din adamları bu çocuğun yanında bir araya gelerek ona dinî görevlerini anlatırlar ve kendisine hayatta olduğu sürece bu görevleri benimseyip uygulamasını telkin ederler.

Ömrünün yirmi beşinci yaşından kırk sekizinci yaşına kadar geçecek olan yılları bu birinci bölüme girer. Adamın bu dönemde dünyadan uzak durması ve toprağa yaydığı bir yaygı üzerine yatması, dinin esaslarını, kelâm ilmini ve şeriatını gece gündüz hizmet edeceği bir hocadan öğrenmesi gerekir. Günde üç kere yıkanır. Sabahleyin ve akşamleyin ateşe kurban sunar. Kurban sunduktan sonra hocasının

önünde secde eder, gün aşırı oruç tutar. Hiç et yemez. Hocasının evinde barınır. Bu evden sadece dilencilik için, sadaka toplamak için çıkabilir ve sadece beş evin kapısını çalabilir. Bu işi günde bir kere öğle veya akşam vaktinde yapar. Topladığı sadakaları hocasının önüne koyar. Hocası istediği kadarını kendine ayırdıktan sonra kalanını öğrencisi için izin verir, o da onunla karnını doyurur. Öğrenci ateşe odun taşır. Onlara göre ateş kutsal ve ateşin ışınları Buda'ya yaklaştırıcıdır.

Diğer ümmetler de öyle idi. Onlar da kurbanlarının kabul edilmesinin belirtisi olarak, ateşin bu kurbanlar üzerine inmesini görürlerdi. Onların putlara, yıldızlara, ineklere, eşeklere ve öküzlere tapmaları, ateşe gösterdikleri bu saygıya engel teşkil etmezdi.

Brahmanın ömrünün ikinci bölümü, yirmi beşinci yaşı ile ellinci veya yetmişinci yaşı arasındaki yılları kapsar. Bu dönemde hocasının vereceği izin ile evlenir ve çoluk-çocuk sahibi olmaya yönelir. Birunî, Brahmanın bu dönemde ailesi ile ve insanlarla nasıl geçindiğini, geçimini nasıl sağladığını ve hayat tarzını anlatır.

Sonra sözlerine şöyle devam eder: Brahmanın ömrünün üçüncü bölümü elli yaşından yetmiş beş veya doksan yaşı arasındaki yılları kapsar. Brahman ömrünün bu döneminde dünyadan el etek çekerek hayatın tüm nimetlerinden ayrılır. Eğer eşi kendisi ile birlikte kırlara çıkmaz ise, onu çocuklarına teslim eder. Meskun yerler dışında ömrünün ilk dönemlerindeki gibi yaşamaya devam eder. Kesinlikle çatı altlarında barınmaz. Elbisesi sadece edep yerlerini örten ağaç yaprakları olur. Çıplak yer üzerinde uyur, altına yaygı yaymaz. Sadece meyve, bitki ve bitki kökleri ile beslenir. Saçlarını uzatır ve yağ sürmez.

Brahmanın ömrünün dördüncü bölümü, ömrünün geri kalan yıllarını kapsar. Bu dönemde kırmızı elbiseler giyer ve elinde değnek taşır. Düşünmeye ve kalbini dostluklardan ve düşmanlıklardan arındırmaya yönelir. Şehvetten, ihtirastan ve öfkeden uzak durur ve asla hiçbir kimseyle arkadaşlık yapmaz.

Eğer sevap kastı ile kutsal bir yere gitmek isterse, yolu üzerindeki köylerde bir günden fazla ve kasabalarda beş günden fazla mola vermez. Eğer biri kendisine bir şey verirse, ondan ertesi güne hiçbir şey bırakmaz. Onun yapacağı tek şey, kendisini kurtuluşa ve tekrar dönüşü olmayan makama ulaştıracak olan yolunun şartlarına katlanmaktır. Birunî sözlerinin burasında bir brahmanın ömrünün sonuna kadar uy-

gulayacağı genel hükümleri anlatır. [Birunî'nin sözlerinden yapılan alıntı burada sona erdi.]

Hindlilerin enfas ve evham sahipleri cukiyeler[1] ve ruhanîlik ve hikmet sahipleri gibi diğer dinî mezheplerine gelince, bunların her birinde nefis terbiyesine ilişkin ağır yöntemler vardır. Bu yöntemlerin her biri mutlaka insanlardan ayrı yaşamayı ve nefse şehevi hazları yasaklamayı içerir.

Budizm'e gelince; bu inanç sistemi, nefsi arındırmaya, onun arzularına karşı durmaya ve onu hoşlandığı şeylerden mahrum bırakmaya dayanır. Maksat gerçek marifete ulaşmaktır. Bu yol, Buda'nın kendisinin hayattayken izlediği yoldur. Elimizdeki bilgileri göre, o vaktiyle bir prens veya bir devlet büyüğünün oğlu idi. Fakat hayatın süslü görüntülerini ve saltanat koltuğunu bırakarak kuytu ve korkulu bir kamışlığa sığındı. Gençliğini bu kamışlıkta geçirdi. İnsanlardan ayrıldı. Hayatın nimetlerinden yararlanmayı arkada bırakarak nefsini arındırmaya ve yaratılış sırları üzerinde düşünmeye yöneldi. Bunun sonucunda otuz altı yaşındayken kalbi marifet ışığıyla donandı. O zaman halk arasına çıkarak herkesi nefsini terbiye etmeye ve marifet sahibi olmaya çağırdı. Tarihin verdiği bilgilere göre yaklaşık kırk dört yıl boyunca bu çağrısını devam ettirdi.

Sabiilere gelince, bunlar ruhanîlik taraftarları ile onlara ait putlara tapanlardır. Gerçi bunlar nübüvveti inkâr ediyorlar, ama nefsi bilme konusunda Brahmanların ve Budistlerinkinden fazla farklı olmayan kemâle erme yolları vardır. el-Milel'u ve'n-Nihal adlı eserde verilen bilgiye göre şöyle diyorlar: "Bizim için gerekli olan görev, nefislerimizi tabiî arzuların kirlerinden temizlemek, ahlâkımızı şehvet ve öfke güçlerinin bağlantılarından arındırmaktır. Bunu başarınca bizimle ruhanîler arasında ilişki meydana gelir. O zaman ihtiyaçlarımızı onlardan isteriz, durumumuzu onlara arz ederiz, bütün işlerimizde onlara başvururuz. Onlar kendilerinin ve bizim yaratıcımız, kendilerinin ve bizim rızkımızın vericisi nezdinde bize şefaat ederler. Bu nefis temizliğinin gerçekleşebilmesi için bu uğurda gayret göstermeli, nefsimizin arzularına karşı koymalı, şehvetlerin adiliklerinden nefislerimizi alıkoymalıyız. Bunun için ruhanîlerden yardım istemeliyiz. Bu yardım

---

1- Bunlar hakkında bilgi edinmek için Nefais'ul-Funûn adlı kitaba bakınız.

isteme; yalvarma, dua etme, namaz kılma, zekât verme, yemekten içmekten uzak durma, kurban sunma, buhurdanlıklar tüttürme, afsun yapma yolu ile olur. Bunları yapınca nefislerimiz yetenek kazanır ve aracıya gerek olmaksızın yardıma mazhar olur." (el-Milel'u ve'n-Nihal adlı eserden alınan alıntı burada sona erdi.)

Bu inancın bağlıları arasında yaratılışla ilgili genel inanç ilkelerinde bazı ihtilâflar varsa da bunlar marifette kemâle ve bu dünya mutluluğuna erebilmek için nefsi terbiye etme konusunda ortak görüşe sahiptirler.

Seneviyye içerisinde Mani mezhebinin mensuplarının (Maneviyenin) temel inancı, insan nefsinin yüce nur âleminden olduğu ve sonradan yere inerek beden adı verilen bu karanlık maddî kalıplar içinde hapsedildiği şeklindedir. Onlara göre nefsin mutluluğu ve kemâli bu karanlıklar yurdundan kurtulup, aydınlıklar alanına çıkmasına bağlıdır. Bu da ya gönüllü bir şekilde nefsi terbiye ederek veya zorunlu bir biçimde ölümle gerçekleşir.

Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Mecusilerden oluşan Ehlikitab'a gelince, bunların kutsal kitapları olan Ahd-i Atik, Ahd-i Cedid ve Avesta, nefsi ıslah etmeye, arındırmaya ve onun aşırı arzularına karşı koymaya yönelik çağrılarla doludur.

Her iki Ahd-i Atik, Ahd-i Cedid kitapları, sürekli dünyadan el çekmeyi ve sırrı arındırmakla meşgul olmayı insanlara hatırlatır. Bunların bağlıları arasında günümüzde de birçok dünyadan el-etek çeken insanlar çıkıyor. Aralarında birbirini izleyen nesiller hâlinde dünyadan el-etek çeken birçok zahidlere rastlanıyor. Özellikle Hıristiyanlarda bu çaba daha yaygındır. Çünkü onların geçerli geleneklerinden biri ruhbanlıktır.

Kur'ân'da onların bu geleneği hakkında şöyle buyruluyor: *"Çünkü Hıristiyanlar arasında Allah'a bağlı bilginler ile din adamları vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."* (Mâide, 82) *"Uydurdukları ruhbanlığı biz onlara yazmadık. Yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri uydurdular. Fakat ona gereği gibi uymadılar."* (Hadid, 27) Ayrıca kendilerini ibadete adayan Yahudilerden şöyle söz ediliyor: *"Onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinden bir topluluk vardır ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar. Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kö-*

tülükten sakındırırlar ve hayırlarda yarışırlar. İşte onlar iyilerdendirler." (Âl-i İmrân, 114)

Nefisle mücadele etmeyi, ruh terbiyesini benimseyen başka değişik mezhepler ve gruplar da vardır. Büyücüler, simyacılar, tılsımcılar, ruhları, cinleri ve harflerin ruhaniyetini denetim altına alanlar, yıldızları ve başka şeyleri denetim altına alanlar, ruhları çağırıp ihzar edenler ve onları denetim altına alanlar gibi. Bunların her birinin kendine özgü nefis terbiyesi yöntemleri vardır ve bu metotların her biri, bir tür nefse hâkimiyet kazandırır.[1]

Bütün bu açıklamalardan çıkan sonuç şudur: Bütün dinlerin, mezheplerin ve iyi ahlâk taraftarlarının en son amacı, nefsin arzularına karşı koyarak onu arındırmak, onu kötü huylardan ve maksada uymayan hâllerden temizlemektir.

5- Belki de dönüp şöyle diyeceksin: Çeşitli mezheplerin ve yolların taraftarlarının geleneklerinin ve uygulamalarının ortaya koydukları şey, dünyadan el-etek çekmektir. Bu da incelemenin başında değinilen anlamda nefsi bilmek ve onun durumu ile meşgul olmaktan başka bir şeydir.

Daha açık bir ifade ile şöyle diyebilirsin: Şu veya bu şekilde ibadet etmeye çağıran çeşitli dinler ve mezhepler, insanı bir nevi dünyadan el-etek çekmeye çağırıyorlar. Bu amaçla iyi işler yapmayı, nefsin arzularını, günahları ve ahlâksızlıkları bırakmayı telkin ediyorlar. Böylelikle en güzel mükâfata lâyık hâle gelineceğini vurguluyorlar. Bu mükâfat ya ahirette olur. Yahudilikten, Hıristiyanlıktan ve İslâm'dan oluşan peygamberliğe bağlı dinlerin dedikleri gibi. Ya dünyada bir mükâfat söz konusu olur. Putperest dinlerin ve tenasuh (ruh göçü) ilkesini benimseyen görüşlerin ve başka akımların öngördükleri gibi.

Dolayısıyla, inandığı dinin prensiplerine göre ibadet eden sıradan bir dindar, belirli oranda dünyadan el çekme sonucunu doğuran dinî emirleri yerine getirir. Fakat nefis denen soyut bir varlığın olması ve

---

1- Bu inanç grupları hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler Razi'nin, es-Sırr'ul-Mektum adlı eserine, Zahîret'ul-İskenderiye adlı esere, Hint'li Hâkim Tamtam'ın el-Kevakib'us-Sab' kitabına, Teshir sanatı hakkındaki Sek-kaki'nin Risalesine, İbn-i Arabi'nin ed-Dürr'ül-Mektum adlı eserine, son dönemde yazılan ruh çağırma konulu eserlere başvurabilirler.

onu bilme diye bir hedef, bu hedefin ucunda mutluluğa ve kemâle erme diye bir sonuç aklının ucundan geçmez.

Bunun yanı sıra çeşitli yollarla ve geleneklerle nefislerine karşı mücadele veren riyazet taraftarlarından biri, nefse ağır gelen çeşitli uygulamalara katlanır. Fakat bu uygulamalardaki tek amacı, bu çalışmalar için öngörülen makamı elde etmek ve çabalarının sonuçlarına ulaşmaktır. Başkalarına istediklerini yaptırabilme ayrıcalığı gibi... Bu kimse riyazete başladığı andan bitirdiği ana kadar sözünü ettiğimiz nefis meselesinin farkında olmayabilir.

Üstelik böyleleri arasında nefsin kan gibi, buhar türü ruh gibi veya temel elementler gibi maddî ve doğal bir fenomen olduğu görüşünde olanlar vardır. Bunların yanı sıra nefsin, maddî elementlerden oluşmuş bedene benzer, fakat bedene sızmış ve canlılığı taşıyan latif bir cisim olduğunu düşünenlere de rastlıyoruz. O hâlde bunların hepsinin yaptıkları riyazetle nefsi bilmeyi hedef edindikleri nasıl söylenebilir?

Fakat yukarıda vurguladığımız şu gerçeği hatırlamalısın: İnsan bütün bu durumlarda birtakım uygulamalara girişiyor. Bu uygulamalar nefsi dış âlemden ve çeşitli hazlardan alıkoyucu niteliktedir. İnsan, bu uygulamalarla maddî sebeplerle ve normal tabiî faktörlerle ulaşılamayacak özellikler ve sonuçlar edinmek peşindedir. Bunları yaparken tek gayesi, dış dünya kaynaklı sebeplerden ve etmenlerden koparak nefsi ile baş başa kalmak ve böylece normal maddî faktörlerin erdiremeyecekleri özel sonuçlar elde etmektir.

Dinin ilkelerini tam anlamıyla uygulayan bir dindar, insanî bir görev olarak nefsi için gerçek mutluluğu seçmesi gerektiğini düşünür. Bu da ahirete inananlar için ahiretteki güzel hayattır. Putperestler ve tenasuh nazariyesi taraftarları gibi ahireti inkâr edenlere göre ise, iyilikleri bir araya getirip kötülüklerden uzak tutan bir dünya mutluluğudur.

Ayrıca böyle bir kimse hayvanî hazlara dalmanın kendisine aradığı mutluluğu sağlayamayacağına, kendisini amacına ulaştıramayacağına inanır. Bunun için genelde nefsinin arzularına karşı çıkması ve onun normal sebepler aracılığıyla istediği her şeyin peşinden koşmayı bırakması, kaçınılmaz olur; normal maddî sebepler ötesinde kalan bir veya birkaç sebebe başvurması gerekir. Bu sebebe ve sebeplere yaklaşması, onlarla bütünleşmesi icap eder. Bu yaklaşma ve bütünleşme

ancak o sebebe veya sebeplere boyun eğmekle, emirlerine teslim olmakla gerçekleşebilir. Bu da ruhî ve nefsanî bir iştir. Bazı bedenî eylemleri yapmak ve bazılarını terk etmekle pratiğe yansır. Bu eylemler de namaz, dinî törenler veya bu kategoriye giren dinî ibadetlerden ibarettir.

Dinin emri olan ameller, riyazetler, nefisle mücadeleler, bunların hepsi nefisle uğraşmaya yönelik çabalardır. İnsan fıtrî olarak yaptığı ve yapmadığı her şeyin kendi yararına olduğu düşüncesindedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, insan bir an bile nefsini gözlemekten ve kendine yönelik bilinç sahibi olmaktan geri kalmaz. Bu bilincinde asla yanılgıya düşmez. Eğer yanılgıya düşerse, nazarî görüşüne ve fikrî incelemesine dayanarak yaptığı nefis tefsirinde yanılır. Bu açıklamadan ortaya çıkıyor ki, bütün dinler ve mezhepler, geleneklerinin ve yollarının farklılığına rağmen genel anlamda nefisle uğraşmaktan başka bir amaca sahip değildirler. O dinlerin ve mezheplerin bağlıları bunu bilsinler veya bilmesinler fark etmez.

Çeşitli riyazet ve nefisle mücadele programları uygulayanlar var ki, bunlar hiçbir dine bağlı değildirler ve nefsin gerçek mahiyetine de inanmazlar. Bunların da uyguladıkları riyazet programlarındaki tek maksatları, kendilerine vaat edilen sonuca ulaşmaktır. Vaat edilen sonuç ile bazı davranışları yapma ve yapmama arasında doğal sebep sonuç bağlantısı gibi doğal bir bağlantı yoktur. Bu bağlantı maddî olmayan iradî bir bağlantıdır. Bu, riyazet programı uygulayanın, uyguladığı programla korunan bilincine ve iradesine bağlı bir ilişkidir. Riyazet programı uygulayanın nefsi ile vaat edilen sonuç arasında geçerli ve etkilidir.

Yani sözünü ettiğimiz riyazetin mahiyeti, nefsi bilincinde ve arzulanan sonucu elde etmek isteği hususunda desteklemek ve mükemmelleştirmektir. Şöyle de denebilir: Riyazetin etkisi, arzu edilen sonucun makdur (güç yetirilebilir) olduğu bilincini nefse kazandırmaktır. Buna göre, eğer riyazet gerçekleşir ve tamama erirse, nefis öyle bir konuma gelir ki, arzulanan sonucu mutlak olarak veya küçük yaştaki bir çocuğa ait ruhu çağırarak aynaya yansıtılması gibi özel şartlarda gerçekleşmesini irade ederse, arzulanan şey gerçekleşir.

Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen şu rivayetin anlamı da bu gerçeğe dönüktür. Rivayete göre Peygamberimizin (s.a.a) huzurunda

Hz. İsa'nın (a.s) havarîlerinden birinin su üzerinde batmadan yürüyebildiği söylenince, Peygamberimiz (s.a.a), "Eğer yakini daha fazla olsaydı, havada da yürürdü..." dedi.[1]

Görüldüğü gibi Peygamberimizin bu sözü, bu işin Allah'a yönelik kesin iman ile doğal sebeplerin tek başlarına etkili olmadıkları gerçeği üzerinde yoğunlaşıyor. Buna göre insanın mutlak ilâhî güce yönelişi ne kadar güçlü olursa, tabiî nesneler ona o derece boyun eğer. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Bu konudaki en geniş anlamlı söz, İmam Sadık'ın (a.s) "Niyetin güçlü olduğu hiçbir şey karşısında beden zayıf ve âciz kalmaz."[2] sözüdür. Peygamberimiz (s.a.a) de mütevatir bir hadisinde, "Ameller niyetlere bağlıdır."[3] buyurmuştur.

Ortaya çıkıyor ki, amellerin ve ibadetlerin dinî etkileri ve riyazetlerin ve nefse dönük mücadelelerin etkileri ile insan nefsi arasındaki bağlantı batınîdir, yani söz konusu ilişki bu çabaların batınî fonksiyonları olarak kendini gösterir ve bu işlerden herhangi biri ile meşgul olmak, nefisle meşgul olmak demektir.

Bazıları şöyle zannedebilirler: Sebep-sonuç ilişkisi, söz konusu amellerin maddî görüntüleri ile ahirete ilişkin beklentiler arasındadır. Rahatlık, güzel rızk ve nimet dolu cennet gibi. Veya bu ilişki bu amellerin görünen yanları ile doğal sebeplerin etkili olamadıkları, şaşırtıcı dünyevî amaçlar arasındadır. Nefislerin idrakleri ve irade türleri üzerinde tasarrufta bulunabilmek, hareket ettirici bir güç olmaksızın hareketler meydana getirebilmek, kalplerin sırlarından ve geleceğin olaylarından haberdar olmak, ruhanîlerle ve ruhlarla bağlantı kurmak gibi. Ya da arada gerçek bir bağlantı olmaksızın veya belirleyici bir faktör olmadan sırf Allah'ın mutlak iradesi ile amelleri, sonuçların izleyebileceği sanılabilir. Fakat bu zanlar doğru değildir ve böyle sananlar kendilerini aldatmışlardır.

6- Sakın yanılgıya düşüp şimdiye kadar yaptığımız bu incelemelerden dinin irfan ve tasavvuf, yani nefsi bilmek demek olduğu sonucuna varmayasın. Nitekim bazı maddeci araştırmacılar böyle sanmış-

---

1- [Bihar'ul-Envar, c.70, s.210-212]

2- [Bihar'ul-Envar, c.70, s.205, h:14]

3- [Sefinet'ül-Bihar, c.2, s.743]

lar ve insanlar arasında geçerli olan hayatla ilgili yönelişleri, maddî yönelişler ile irfan, yani din olarak ikiye ayırmışlar.

Sebebine gelince, dinin temel ilkesi şudur: İnsan için gerçek bir mutluluk vardır. Bu mutluluğu elde edebilmek için tabiat üstü güce boyun eğmek ve maddî hazlarla yetinmemek gerekir. Şimdiye kadarki incelememizden de çıkan sonuç şudur: Hak olsun, batıl olsun, bütün dinler insanları eğitmede ve onlara vadesini verdikleri ve çağırdıkları mutluluğa sevk etmede, arzulanan hedefe uygun şekilde nefsi ıslah edip arındırmayı bir araç olarak kullanılırlar. Bu gerçekler nerede, nefsi bilmenin din demek olması nerede?

Din, insanları bir ilâha kulluk etmeye çağırır. Bu ibadet ya aracısız (hak dinde olduğu gibi) veya şefaatçiler ve ortaklar (batıl dinlerde olduğu gibi) aracılığı ile yapılır. Çünkü insanın tek amacı olan mutluluk ve güzel hayat bu kulluktadır. İnsanın bu kulluğa erebilmesi için madde bağımlılığının ve kontrolsüz hayvani hazların kirlerinden arınmış bir nefse sahip olması gerekir. Bunun için din, çağrı görevinin bazı aşamalarında nefislerin ıslahını ve arındırılmasını programlamaya şiddetle ihtiyaç duyar. Ancak böylece ona inananlar ve ocağında eğitilenler hayır ve mutlulukla donanırlar ve bir şeyi bir elle alıp öbür elle veren gibi olmazlar. Buna göre din başka ve nefsi bilmek onun ötesinde daha başka bir şeydir. Gerçi dinin, belirli oranda irfanı gerektirdiğini hiç unutmamak gerekir.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, alışılagelenin dışında kalan, garip ve değişik maksatlara yönelik riyazet ve nefisle mücadele metotları nefsi bilme kategorisine girmez. Gerçi birbirleri arasında bir dereceye kadar ilişki vardır.

Evet; bir konuda kesin yargıya varmalıyız ki, o da şudur: Hangi metotla olursa olsun nefsi bilmek, dinden kaynaklanmış bir çabadır. Ayrıca özgür ve yeterli bir araştırma yapılırsa görülür ki, bütün farklılıklarına ve dağınıklıklarına rağmen bütün dinler aynı kaynağa dayanırlar. İnsan fıtratının benimsemeye çağırdığı bu tek ve derin köklü din, tevhit dinidir.

Eski kuşaklardan miras aldığımız veya birbirimize aşıladığımız taassupları bir yana bırakarak yalın fıtratımıza döndüğümüzde, hiç şüphe etmeyiz ki, çokluğu içinde birliği yansıtan ve dağınıklığı içinde parçaları arasında bağlantı olan bu kâinat, bütün sebeplerden üstün

olan tek bir sebebe varıp dayanır. Bu tek sebep, kendisine boyun eğmenin ve plânına, eğitim sistemine göre hayattaki davranışları düzenlemenin gerekli olduğu Cenab-ı Haktır. İşte tevhit ilkesine dayanan din budur.

Bütün dinlere ve mezheplere yönelik enine-boyuna bir değerlendirme, onların hepsinin az veya çok bu canlı ruhu taşıdıkları sonucunu verir. Hatta putperestlik ve çok tanrılı inançlar da böyledir. Ayrılık ve farklılık, dinî geleneği bu temel üzerine oturtup oturtmamaktan ve bu uyarlamada isabetli ve ya hatalı olmaktan kaynaklanır. Meselâ biri diyor ki: "Yüce Allah bize şah damarından daha yakındır. Nerede olursak olalım, O bizimledir. O'nun dışında bir dayanak merciimiz, bir aracımız yoktur. Dolayısıyla, hiçbir ortak koşmaksızın sırf O'na kulluk etmek gerekir."

Bir başkası da diyor ki: "İnsan toprak kaynaklı ve adi cevherden türemiş bir varlıktır. Bu niteliği onun yüce varlıkla ilişki kurmasına engeldir. Toprak nerede, Rablerin rabbi nerede? Bundan dolayı O'nun, kerem sahibi, madde bağımlılığından kurtulmuş, temiz ve doğallığın kirlerinden arınmış kullarına yaklaşmamız gerekir. Bu kullar, yıldızların ruhanîleri ve türlerin rableri ya da Allah'a yakın insanlardır. *'Biz bunlara sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.'* (Zümer, 3) Bu aracıları duyu organlarımızla algılayamadığımız için, onlar bizden yüce varlıklar oldukları için onları anıtlarla ve putlarla somutlaştırmamız gerekir. Böylece kulluk yaklaşması sağlamamız gerçekleşmiş olur."

Diğer bütün dinlerde ve mezheplerde de aynı durum geçerlidir. Görülüyor ki, bütün dinlerin özlerinde şu veya bu oranda yüce Allah'ı bir bilmeye bir yöneliş mutlaka vardır.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, insanlar arasında geçerli olan bütün inanç sistemleri, ne kadar çok dallara ayrılsalar ve aralarında ne kadar büyük görüş ayrılıkları bulunsa da, bu sistemlerin geçmiş dönemlerine döndüğümüzde onların tevhit ilkesine daha çok meyilli olduklarını görürüz. Tam köklerine indiğimizde, karşımıza yalın fıtratın dini olan fıtrat dini çıkar. Buna göre tevhit dini dinlerin babasıdır ve diğer bütün dinler bu babanın ya iyi veya kötü evlâtlarıdır.

Ayrıca fıtrat dini, nefsi bilme meselesini, davetinin amacı olan insan mutluluğuna ulaşmanın aracı kabul eder. Bu amaç, fıtrî dinin nihaî isteği olan Allah'ı bilmektir. Başka bir deyişle fıtrat dini, insanı nefsi

bilmeye davet eder. Ama bu davet, bir hedef çağrısı değil, hedefe giden yola yapılan bir davettir. Çünkü din anlayışı, kulluk yolu dışında bir mesele ile uğraşmaktan hoşlanmaz. Allah katında geçerli olan tek din İslâm'dır ve Allah kullarının kâfir olmalarından hoşlanmaz. Öyle olunca başlı başına hedef hâline getirilen bir nefsi bilmekten nasıl hoşnut olabilir?

Bu söylediklerimizden ortaya çıkıyor ki irfan, fıtrat dininin kaynağına dayanır. Çünkü o, insan fıtratının çağrı hedefi olan bağımsız bir konu değildir ki, dalları ve budakları, bir tek kökte yani fıtrî irfanda birleşsin.

Bu konuya bir başka şekilde de yaklaşabiliriz, şöyle ki: İnsanlık, mutlu bir hayata ermek için fıtratının dinamizmi ile toplumsallaşmaya ve uygarlaşmaya atıldı. Tarih ve ilmî incelemeler, toplum hâlinde yaşayan bazı kişilerin veya kavimlerin birtakım milliyetçi görüşlerin benimsenmesi için çağrı yaptıklarını veya bazı sosyal sistemler ortaya koyduklarını ve bu sistemleri milletleri arasında uyguladıklarını ispat etti. Kabile düzeni, derebeylik düzeni ve demokrasi gibi. Fakat tarih boyunca herhangi bir kimsenin insanları nefsi bilmeye ve ahlâkı arındırmaya çağırdığını, ne geçmişin belgeleri ve ne ilmî incelemeler göstermiyor. Bu görevi sadece dinle ilgili kişilerin yaptıklarını görüyoruz.

Evet, bu din dışı yolların büyücüler ve ruh çağırıcıları gibi bazı yolcuları bu tür bir nefis bilgisine din dışı yoldan ulaşmış olabilirler. Fakat bu çaba fıtrî bir yöneliş sonucu değildir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi fıtratın bu konuda etkisi yoktur. Böylelerinin yönelişleri şöyle oldu: Önce tesadüfen nefsin bazı garip tezahürlerini müşahede ettiler. Bu gözlemleri, nefislerle ilgili bir ayrıcalıklı konum elde etme yolunda onları kamçıladı. Bu yolla kâinatta acayip işler ve az rastlanır tasarruflar yaparak insanları aldatmaya yöneldiler. Bu merak onları nefsi incelemeye ve bu yolda ilerlemeye sevk etti. Sonra da adım adım ilerleyerek işin başında bir patika gibi belirsiz olan bu yolu maksatlarına doğru uzayan düzgün bir yol hâline getirdiler.

7- Birçok dindar ve salih kulların dine uygun şekilde giriştikleri nefisle mücadele süreci esnasında, olağanüstü kerametlere eriştikleri ve benzerleri arasında sadece kendilerinin karşılaştıkları garip olaylar anlatılır. Başkalarının göremedikleri bazı şeyleri görebilmek, kendileri dışındaki insanların duyu organları ile algılayamadıkları bazı olayları

ve şahısları algılayabilmek, dualarının kabul edilmesi, tedavisinden ümit kesilen bazı hastaları şifaya kavuşturmak, normal olmayan yollarla tehlikelerden kurtulabilmek gibi. Bu olağanüstülükler bazen salih olmayan, fakat sadık niyetli ve madde bağımlılığından kurtulmuş nefse sahip kimselerin eliyle de gerçekleşebilir. Bu kimseler bu gördükleri olağanüstülüklerin yakın sebebini göz ardı ederler. Bu olağanüstülükleri doğrudan doğruya Allah'a isnat ederler, aradaki sebeplerin etkisini dikkate almazlar. Her şeyin Allah'a dayandığı görüşü, kabul edilmesi kaçınılmaz bir gerçek olmakla birlikte aradaki sebeplerin etkisini yok saymak doğru bir yaklaşım tarzı değildir.

Kimi zaman ruh uzmanı kişi, sık sık rastlanan usûle göre küçük bir çocuğun nefsi üzerinde tasarrufta bulunarak bir insan ruhunu çağırarak aynaya, suya veya başka bir şeye yansıtır. Bu uzman başkaları gibi, o çocuğun ruhu çıplak gözleri ile gördüğünü, diğer insanların gözleri ile ruh arasında perde olduğunu, eğer bu perde ortadan kalksa onların o çocuk gibi çıplak gözleri ile ruhu görebileceklerini zanneder.

Kimi zaman çağrılan ruhun verdiği bilgilerde yalan söylediği görülür ve bu işe herkes hayret eder. Çünkü ruhlar âlemi temizlik ve arınmışlık âlemidir. Bu âlemde yalana, aldatmaya ve kandırmaya yer yoktur.

Kimi zaman yaşayan bir insanın ruhu çağrılarak sırları ve gizli yanları hakkında soru soruluyor. Oysa o ruhun sahibi uyanıktır, işi ile gücü ile meşguldür, gündelik ihtiyaçları peşinde koşmaktadır ve ruhunun çağrıldığından, birileri tarafından kendine soru sorulduğunda ve açıklamasını istemediği sırlarını ifşa ettiğinden haberi yoktur.

Kimi zaman bir kişi hipnotizma metodu ile uyutuluyor ve uykusunda yapılan telkin ile belirli bir işi yapması kendisine kabul ettiriliyor. Kişi uyanıp serbest kalınca kendisine uykuda telkin edilen işi, istenen şartlara uygun biçimde yapıyor. Ama kendisine yapılan telkinden ve bu telkini kabul ettiğinden haberdar değildir.

Bazı ruhçular insan şekline benzeyen veya hayvan şekillerini andıran ruh şekilleri gördükleri için bu şekillerin madde âleminde ve değişken tabiat ortamında olduklarını sandılar. Özellikle maddî varlık biçiminden başka bir varlık biçimine inanmayanlar bu zanna kuvvetle sarıldılar. Öyle ki, bunların bazıları ruhları avlamakta kullanılabilecek aletler icat etmeye koyuldular. Bütün bu girişimleri insan nefsi hak-

kındaki şu faraziyelerine dayanıyor: İnsan nefsi [beden için] maddî bir kaynaktır veya bilinç ve irade yolu ile etkisini gösteren maddî bir kaynağın özelliklerinden biridir. Böyle diyorlar ama, bugüne kadar canlılığın ve bilincin ne olduğunu ortaya koymuş, bu problemleri çözebilmiş değildirler.

Bu faraziyenin bir benzeri de ruhun latif bir cisim olduğunu, biçim ve görüntü bakımından elementlerden oluşan bedenlere benzediğini iddia edenlerin faraziyesidir. Bu faraziyeyi savunanlar, insanın kendini uyanıkkenki biçimi ile rüyada görmesini, varsayımlarına delil sayıyorlar. Kimi zaman da nefislerine karşı mücadele verenlere nefisleri, bedenleri dışında şekil bakımından bedenin tıpkısı olarak bağımsız bir varlık biçiminde gösterilir. İşte bunlara dayanarak ruhun, elementlerden oluşmuş bedene sızan, latif bir cisim olduğuna, insan sağ oldukça bedende barındığına ve bedenden ayrılınca ölüm olayının meydana geldiğine hükmetmişlerdir.

Bunlar, gördükleri bu şekillerin kendi bedenlerinden edindikleri suret ve kendileri dışında başka varlıklardan zihinlerinde oluşan bir suret gibi, zihnî bir suret olup insan bilincine dayandığını göz ardı etmişlerdir. Kimi zaman bu bağımsız suret, nefislerine karşı mücadele verenlerin bazısına birçok kez bedenin tıpkısı olarak veya bir başka biçimde zahir olur. Kimi zaman kendi nefsini bir başka insanın nefsi olarak görür. Bu durumlarda görünen biçimin ruhun şekli olduğunu savunmadıkları gibi, nefislerine karşı mücadele edenlere kimi zaman bedenleri biçiminde görünen suretin de ruhun biçimi olduğunu savunmamaları yakışır.

Meselenin aslı şudur: Bu tür iddiaları ileri sürenler nefisle ilgili bazı bilgiler elde ettiler ama, onun gerçek mahiyetini olduğu gibi bilemediler. Bu yüzden elde ettikleri bilgilerin yorumunda ve nefsin mahiyetini açıklamada yanılgıya düştüler. Açık delillerin ve tecrübenin bizi ulaştırdığı gerçek şudur:

Şu bildiğimiz düşünen şuurdan ibaret olan ve konuşmalarımızda kendisinden "Ben" diye söz ettiğimiz fenomen, daha önce söylediğimiz gibi cevheri, özü itibarı ile şu maddî fenomenlerden farklı, bambaşka bir şeydir. Nefsin şuurunun kısımları ve algılama, hayal ve düşünme gibi idrak türleri, idrak etmeleri itibarı ile nefsin kendi âleminde ve ortamında gerçekleşen olaylardır.

Bu olaylar, organizmanın algılama ve idrak organlarında meydana gelen doğal özelliklerden farklı ve başka olaylardır. Organlarda meydana gelen olaylar, özleri itibarı ile canlılıktan ve bilinçten yoksun, maddî olaylardır. Salih kullarda, nefisleri ile mücadele edenlerde ve riyazet programı uygulayanlarda görülen söz konusu olağanüstülükler, onların nefislerinin çerçevesi dışında olan olaylar değildir. Bu bilgilerle ilgili esas mesele şudur:

Acaba bunlar nefiste nasıl oluşuyorlar ve oradaki yerleri neresidir? Ayrıca bir de şu nokta var: Nefisle şu veya bu oranda bağlantılı olan bütün bu olaylar ile nefsin kendisi arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır. Buna göre riyazet ve mücadele adamlarının ortaya koydukları olağanüstülükler tümü ile onların iradelerinden ve isteklerinden besleniyor. İrade ise şuurdan kaynaklanır. O hâlde şuurla bağlantılı ve şuurla sıkı ilişkisi olan bütün olaylarda insan şuurunun etkin rolü vardır.

8- Genel olarak nefsi bilmekle uğraşanları ikiye ayırabiliriz: Birinci kısımdakiler normal maddî sebep-sonuç ilişkisi dışında kalan, nefsin şaşırtıcı eserlerinden bir pay elde etmek için nefis bilgisi ile meşgul olurlar. Büyücüler, tılsımcılar, yıldız ruhanîlerini kontrol altına alanlar, işlerle sorumlu varlıkları, cinleri ve insan ruhlarını denetim altına alanlar, dua ve afsun işleri ile uğraşanlar gibi.

İkinci kısımdakiler, nefsin dışındaki dünyayı bir yana bırakarak nefis üzerinde odaklaşmak suretiyle nefis bilgisi peşinde koşanlardır. Bunların gayesi nefsin derinliklerine inerek onun cevherini ve gelişmelerini müşahede etmektir. Bunun örneği, metotları ve inanç grupları farklı tasavvufçulardır. Tasavvuf, Müslümanlar tarafından icat edilmiş bir metot değildir. Çünkü bu metoda Hıristiyanlar, hatta putperestler, Brahmanistler ve Budistler gibi daha önce dünya sahnesine çıkmış ümmetler arasında rastlanmaktadır. Bu ümmetler içinde bu yolu günümüze kadar takip eden kimseler vardır. Daha doğrusu tasavvuf onların da icadı değildir. Onlar da bu yolu eskilerinden miras almışlardır.

Fakat bu miras alma işlemi, insanların medeniyetin gelişmelerini birbirlerinden sonra gelen milletlerin kendilerinden önceki milletlerden miras almaları gibi basit bir taklit ve aktarma işi biçiminde olmamıştır. Nitekim bazı din ve mezhep araştırmacıları meselenin böyle olduğunu iler sürmüşler. Aslında daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere meselenin gelişimi şöyledir:

Fıtrat dini insanı zahitliğe, zahitlik de nefsi bilmeye iletir. Din bir ümmet arasında yerleşip fertlerinin kalplerinde kökleşince bu durum, kesinlikle o milletin fertleri arasında nefsi bilme yolunun doğmasına hazır ve uygun bir ortam meydana getirir ve bu konudaki gerekli şartları bir araya getiren bazı fertler bu yola koyulur. Eğer dinî hayat bir ümmetin yapısında önemsenecek uzunlukta bir süre boyunca hüküm sürerse, o ümmet arasında bu yol ortaya çıkar. Ama ortaya çıkan nefsi bilme yolu doğru da olabilir, bozuk da olabilir. O ümmetin, diğer dindar toplumlardan tamamen kopuk olmaları bu gelişmeyi engellemez. İşte gelişme süreci böyle olan bir kurumu, eski nesillerden miras alınarak aktarılmış bir gelenek gibi görmek doğru değildir.

9- Nefis bilgisi ile meşgul olanların ikinci kısmını -ki bunlar gerçek irfan ehlidir- iki kesime ayırmalıyız:

Bunların bir kesimi bu yola, yolun kendisini amaç edinerek koyulurlar. Bu yolda bazı bilgiler elde ederler, ama nefis hakkında tam bilgiye ulaşamazlar. Çünkü sadece nefsin kendisini hedef edindikleri için onun yaratıcısından gafil kalırlar. Bu yaratıcı yüce Allah'tır. O; nefsi, varlığı ve varlığının sonuçları bakımından kesin egemenliği altında tutan, gerçek sebeptir. İnsan bir şeyin varoluşunun sebebini, özellikle bu sebep bütün sebeplerin sebebi olduğu takdirde, bunu göz ardı ederek o şeyi nasıl tam olarak bilebilir?

Bunun benzeri şudur: Bir kişi düşünün ki, oradaki kanepe hakkında bilgisinin olduğunu iddia ediyor, ama bu kanepenin marangozundan, o marangozun keserinden, testeresinden, bu mobilyayı imal etmekteki gayesinden ve kanepenin ortaya çıkışının arkasındaki diğer faktörlerden habersizdir. İşte Allah'ı bir yana bırakarak sırf nefsi bilmekle uğraşan bir kimsenin, nefsi tam olarak öğrendiğini ileri sürmesi buna benzer.

Nefsi bilme çabasının bu türüne verilecek en uygun isim kehanettir. Çünkü bu çabanın sonunda nefse ve onun sonuçlarına ilişkin bazı bilgiler elde edilmektedir.

Bunların öbür kesimi ise, nefsi bilme metodunu Allah'ı bilmeye götüren bir araç olarak kabul ederler. Genellikle dinin hoşlandığı yol, bu yoldur. Bu yolun özü, insanın Rabbinin ayetlerinden biri ve insana en yakın ayeti olarak ele alması suretiyle nefsi bilmekle uğraşmasıdır. Bu durumda nefsi, üzerinde yürüyen bir yol, yüce Allah ise bu yolun

kendisine ulaşacağı bir gaye olur. *"Sonunda varılacak yer sadece Rabbinin huzurudur."* (Necm, 42)

Bu irfan erbabı çeşitli gruplara ayrılır. Çeşitli dinlere ve inançlara bağlı birçok mezhepleri vardır. Bunlar arasında gayrimüslimlerin mezhepleri ve izledikleri yollar hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Müslüman olanlarına gelince, onların tarikatlarının sayısı çoktur. Belki temel ilkeler açısından yirmi beş silsileye indirgenmeleri söz konusudur. Her silsilenin de ayrıca birçok dalları vardır. Biri hariç bu silsilelerin her biri Hz. Ali'ye (ona selâmların en üstünü olsun) dayanır. Bu sufiler içinde bu silsilelerden hiçbirine bağlı olmayan bir grup var ki, bu gruba Üveys'ül-Karani'ye nispetle Üveysiye Tarikatı adı verilir. Ayrıca ne bir ismi ve ne ayırıcı sembolü olmayan başka bir sufi grupları da vardır.

Tasavvufçular birçok kitap ve risale yazmışlardır. Bu eserlerde onların silsileleri, tarikatları, benimsedikleri gelenekler ve edep kuralları ve ilgili tarikatın önde gelen şahsiyetleri hakkında bilgi verilir ve bu şahsiyetlerden nakledilen kerametler anlatılır. Ayrıca tarikatlarına dayanak oluşturan delilleri ve maksatları açıklanır. Bu konuda geniş bilgi edinmek isteyenler o eserlere başvurabilirler. Bu tarikatları ve yolları ayrıntılı biçimde inceleyerek doğru olanın doğruluğunu vurgulamanın ve bozuk olanını eleştiri süzgecinden geçirmenin yeri burası değildir. Bu kitabın beşinci cildinde yaptığımız bir inceleme bu konuda yararlı olabilir.[1] Burada söylediklerimiz, nefsi bilme anlamı hakkında yapmak ihtiyacını duyduğumuz araştırmanın özetidir.

Bilmek gerekir ki, nefis ile ilgili bir bilgi, amelî ve uygulamaya yönelik bir gayedir. Bu konudaki tam bilgiye nazarî olarak değil, uygulama yolu ile bizzat içinde yaşanarak ulaşılabilir. Eski teorisyenler tarafından düzenlenen psikoloji bilgisi asla bu marifetle ilgili bir çözüm getirmez. Son zamanlardaki bilginler tarafından müfredatı düzenlenen pratik ve uygulamaya dönük psikoloji bilim dalı ise, eski âlimlerin tasniflerine göre ahlâk ilminin bir alt bölümüdür. Hidayet Allah'tandır.

1- [el-Mizân, c.5, Mâide Sûresi, 15.19. Ayetlerin Açıklaması Bölümü.]

106- Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca, vasiyet edeceği zaman aranızdaki (gereken) şahitlik, sizden (Müslümanlardan) adalet sahibi olan iki kişi(nin şahadeti)dir veya yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse, (Müslüman bulamadığınız takdirde) sizden (Müslümanlardan) olmayan (kitap ehli) iki kişi(nin şahadeti)dir. Eğer (bu gayrimüslimlerin şahitlikleri konusunda) kuşkuya düşerseniz, namazdan sonra onları alıkorsunuz; onlar da 'Akraba da olsa şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız ve Allah'ın şahitliğini saklamayacağız, yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz." diye Allah'a yemin ederler.

107- Eğer daha sonra bu şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa, (vasiyete) daha yakın olan iki kişinin (şahidin) haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden olmak üzere iki başka kişi onların yerine geçer ve "Mutlaka bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden

daha gerçektir ve biz (hakka) tecavüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz. diye Allah'a yemin ederler.

108- Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur. Allah'tan korkun ve O'nu dinleyin. Allah, yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez.

109- Allah'ın, elçileri toplayacağı gün(den korkun ki, Allah), "Size ne cevap verildi?" diye soracak. Onlar da "Hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaypleri bilensin" derler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerin ilk üçü şahitlik hakkındadır. Sonuncusu da anlam bakımından belirli bir oranda ilk üç ayetle ilişkilidir.

"Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca, vasiyet edeceği zaman aranızdaki (gereken) şahitlik, sizden (Müs-lümanlardan) adalet sahibi olan iki kişi(nin şahadeti)dir... yoksa biz elbette zalimlerden oluruz, diye Allah'a yemin ederler." Bu iki ayetin içeriğinden çıkan sonuç şudur:

Eğer bir Müslüman yolculuk sırasında vasiyet yapmak isterse, iki sözüne güvenilir Müslümanı vasiyetine şahit tutar. Eğer iki Müslüman şahit bulamazsa, Müslüman olmayan, fakat Ehlikitap'tan olan iki kişiyi şahit tutar. Eğer ölünün velileri vasiyetle ilgili bu şahitliğin doğruluğu konusunda şüpheye düşerlerse, şahitler namazdan sonra bir kenara çekilerek kendilerine şahitliklerinin doğru olduğuna dair Allah'ın adı üzerine yemin ettirilir. Böylece aradaki çatışma ortadan kalkmış olur. Eğer ölünün velileri şahitlerin yalan söylediklerini veya yüklendikleri bu emanete ihanet ettiklerini bilirlerse, ilk iki şahidin yerine başka iki şahit geçirilir ve bu sefer yeni şahitler ilk şahitlerden farklı olan şahitliklerini ortaya koyarlar. Ama önce onlara da o konuda yemin verdirilir.

Bu iki ayetten anlaşılan anlam budur. Ayetin başındaki *"Ey inananlar!"* ifadesi müminlere yönelik bir hitaptır. Yani hüküm sadece müminlere mahsustur. Ayetteki "şehadet'u beynikum izâ hazare ahadekum'ul-mevtu hîn'el-vasiyyet'i isnan'i zevâ adl'in minkum" ifadesinde, müptedanın haberi bölümünde muzaf takdir edilmiştir; aslı şöyle-

dir: "Şehadet'u beynikum... şehadet'u zevî adl'in minkum." [Sizin aranızda gerçekleşecek şahadet... sizden olan iki kişinin şahadetidir.] Veyahut müpteda olan "şehadet" kelimesi, şahit anlamında kullanılmıştır. Bu durumda maksat, şahitlerin sayı itibariyle iki olması gerektiğini vurgulamaktır. Dolayısıyla mastar olan şahadet kelimesi, burada ism-i fail anlamında kullanılmıştır; şu ifadelerde olduğu gibi: "Racul'un adl ve reculan-i adl" (yani bir adil kişi ve iki adil kişi).

Ayette sözü edilen "ölümün gelip çatması" ifadesi, vasiyet etmeyi gerektiren bir durumun ortaya çıkması anlamına gelen kinayeli bir ifadedir. Çünkü insanlar doğal yapı olarak ölüm ihtimalini ortaya koyan bir durum meydana gelmedikçe, bu tür meselelerle meşgul olmazlar. Ölüm ihtimalini gündeme getiren durum ise, normalde insanı ölümle karşı karşıya getirecek şekilde ağır hastalıktır.

Ayetteki "hîn'el-vasiyye=vasiyet edeceği zaman" ifadesi şahadet kelimesi ile bağlantılı bir zarftır. Yani, "vasiyet edeceği zaman olması gereken şahitlik" demektir. Yine ayetteki "adl" kelimesi -ki mastardır- bir konu ile ilgili doğruluk demektir. Kelimenin kullanıldığı yerin ortaya koyduğu ip uçtan, bu doğruluğun din ile ilgili olduğu anlaşılıyor. Bundan da kesin olarak anlaşılıyor ki, ayetteki "sizden" ve "sizden olmayanlar" ifadelerinden maksat, Müslümanlar ile gayrimüslimlerdir, yoksa akrabalar ile aynı aşiretten olanlar değildir.

Çünkü "isnani=iki kişi" ve "aherani= iki başka kişi" ifadeleri birbirinin karşıtı olarak yer aldıktan sonra "isnani=iki kişi" ifadesi "zevâ adl'in=adalet sahibi" ve "minkum=sizden" ifadeleri ile sıfatlandırıldığı hâlde, "aherani=iki başka kişi" ifadesi "min ğayrikum=sizden olmayan" ifadesi ile vasıflandırılmış, adil olmakla sıfatlandırılmamıştır. Dinde doğru olup olmamakla sıfatlanmak, Müslüman'da ve Müslüman olmayanda farklılık gösterir. Aksi hâlde eğer şahitler, şahit tutanın akrabaları veya kabilesinin mensupları ise bunlarda adil olmayı gözetmek ve eğer şahitler adamın yabancıları ise bu şartı gözetmemek yersiz olurdu.

Buna göre "ev aheran-i min ğayrikum=veya sizden olmayan iki başka kişi" ifadesi, sıralama gözeten bir şıklara ayırmadır. Yani eğer orada Müslümanlar varsa, onlardan iki kişiyi şahit tutar. Eğer orada sadece gayrimüslimler varsa, onların ikisini şahit tutar. Bu anlam incelikleri, konunun sağladığı karineden çıkıyor.

Yine aynı karine "in entum darabtum...=yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse" ifadesinin "ev aheran-i min ğayrikum=sizden olmayan iki başka kişi" ifadesi ile bağlantılı bir kayıt olmasını gerektiriyor. Çünkü Müslüman, normal şartlarda Müslüman toplumda yaşadığı için, yurdunda otururken Müslüman olmayanlardan iki kişiyi şahit tutmak zorunda kalmaz. Ama yolculuk ve gezgincilik durumu böyle değildir. Böyle durumlarda bu tür olaylarla karşılaşılabilir, şahit ve benzeri ihtiyaçlar için gayrimüslimlerden yararlanma zorunluluğu ortaya çıkabilir.

Makam karinesi, yani Allah'ın kelâmından edindiğimiz anlayışa bağlı olarak hüküm ile konu arasındaki ilişkiden anlaşılıyor ki, buradaki gayrimüslimlerle Ehlikitap kastediliyor. Çünkü yüce Allah'ın kelâmı hiçbir zaman müşriklere keramet (üstünlük) atfetmez.

Ayetteki *"namazdan onları alıkorsunuz."* ifadesi, onları engellersiniz, durdurursunuz demektir. Yani ifadede yer alan "hapsetmek" durdurmak, alıkoymak demektir. *"Allah'a yemin ederler"* yani şahitler... *"eğer kuşkuya düşerseniz"* yani vasinin vasiyetle ilgili açıklaması veya vasiyet konusu olan mal ya da vasiyetin niteliği hakkında şüpheye düşerseniz... Yapılacak yeminin içeriği ise, *"akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız."* ifadesidir. Yani vasiyet eden kişinin iddiası hakkındaki şahitliğimizi, o kişi akrabamız bile olsa, birkaç paraya satmayız.

Şahitliği az bir bedel karşılığında (birkaç para için) satmak demek şahidin mal, mevki veya akrabayı kayırma duygusu ile şahitliğinde doğrudan sapması demektir. Böyle olunca dünyevî bir bedel karşılığında şahitliğini harcamış olur ki, o bedelin miktarı ne olursa olsun, Kur'ân deyimi ile "az bir bedel"dir.

Bir tefsir bilgini bu yemin metnindeki "bi-hi" zamirinin yemine raci olduğunu ileri sürmüştür. O zaman yeminin anlamı "Bu yeminimizi az bir bedel karşılığı satmayız" şeklinde olur. Bu yorum, yeminin iki kere yapılmasını gerektirir ki, ayette buna dair bir delâlet yoktur.

"Allah'ın şahitliğini saklamayacağız." Yani gerçeğe aykırı şahitlik yapmayız. *"yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz."* Yani günah yüklenmiş oluruz. Bu cümle, *"şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız."* ifadesine matuftur ki, açıklama amaçlı atıf gibi bir konuma sahiptir.

"Allah'ın şahitliği" ifadesinde şahitliğin Allah'a izafe edilmesinin iki anlamı olabilir. Birincisi, olup bitenlere şahitler nasıl şahit ise Allah da şahittir. Bu anlamda şahitlik şahitlerin olduğu gibi Allah'ın da şahitliğidir. Aslında onun malik olma önceliği olduğu için bu şahitlik gerçekten ve asaleten Allah'a ve tabaiyyet yolu ile şahitlere aittir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şahit olarak Allah yeterlidir."* (Nisâ, 79) *"İnsanlar O'nun bilgisinin sadece dilediği kadarını kavrayabilirler."* (Bakara, 255)

Şahitliğin Allah'a izafe edilmesinin öbür anlamı şu olabilir: Şahitlik, Allah'ın kulları üzerindeki bir hakkıdır. Kulların bu görevi değiştirmeksizin ve saklamaksızın yerine getirmeleri gereklidir. O zaman Allah'ın şahitliği demek, Allah'ın dini demek gibi bir anlam taşır. Bu deyimde din Allah'a izafe ediliyor. Oysa onun bağlıları kullarıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şahitliği Allah için yapın."* (Talâk, 3) *"Sakın şahitliği saklamayın."* (Bakara, 283)

"Eğer daha sonra bu şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa..." Ayetin orijinalinde geçen "usire" fiilinin mastarı olan "usûr" kelimesi, "ala" harf-i cerr edatı ile kullanıldığında, bilmek ve bulmak anlamına gelir. Bu ayet, şahitlerin ihanet ettikleri ve şahitliklerinde yalan söylediklerinin ortaya çıkması ile ilgili hükmü bildiren bir açıklamadır.

"İstehakka ismen" yani ihanet ettiler, günah işlediler. "İstehakk'ar-racul" ifadesi, "kişi günah işledi" anlamına gelir. "İstehakka fulan'un ismen alâ fulan" ifadesi, kinaye yoluyla birinin bir başkası hakkında cinayet işlediği ve ona hıyanet ettiği anlamında kullanılır. İşte bu yüzden "istahakka aleyhim'ul-evleyani=ölüye ve vasiyete daha yakın olan iki şahidin yalan söyleyerek ve hıyanet ederek haklarını çiğnedikleri" ifadesinde, "istahakka" fiili "alâ" edatıyla geçişli kılındı. Aslında "istahakk'ar-raculu" ifadesi, kendi hakkında günah veya cezanın ispatlanmasını ve onu hakettiğini istemesi anlamına gelir. Dolayısıyla bu ifadenin kinaî kullanımı, talebin söz konusu edilip matlubun irade edilmesi; araç ve yolun, amaç ve hedef yerine konuluşuna örnek teşkil eder.

"İstehakka ismen" ibaresinde "ism (=günah)" kelimesine yer verilmesi, daha önceki yemin metnindeki *"yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz."* ifadesine dayanır.

"iki başka kişi onların yerine geçer." Yani ilk iki şahidin yalan söyledikleri ve hainlik ettikleri tespit edildiği takdirde, başka iki şahit

onların yerine geçer ve ilk iki şahidin yalan söylediklerine ve hıyanet ettiklerine dair onların aleyhinde yemin ederek şahitlik yaparlar.

"(vasiyete) daha yakın olan iki kişinin (şahidin) haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden olmak üzere..." Bu ifade, hâl konumundadır. Yani bu yeni iki şahit, ölüye vasiyet bakımından öncelikli ve yakın olan ilk iki şahidin şahitliklerinden zarar gördükleri kimselerden olmak üzere. Fahr-i Razi, tefsirinde bu ifadeyi bu şekilde açıklamıştır.

İlk iki şahidin zarar dokundurduğu kimselerden maksat, ölünün velileri ve yakınlarıdır. Ayetin özetle anlamı şudur: Eğer iki şahidin yalan söyleyerek ölünün yakınlarına haksızlık ettikleri belirlenirse, günaha girdikleri ortaya çıkmadan önce ölüye daha yakın olan bu ilk iki kişinin haksızlık ettiği ölü yakınlarından iki başka şahit, ilk iki şahidin yerine geçer.

Bu anlam, ifadedeki "istahakka" fiili malum kalıbında okunduğu takdirde böyledir. Bu okunuş, Hafs tarafından rivayet edilen Asım'ın okuyuş biçimidir. Ama cumhurun kıraat biçimi, meçhul kalıbındadır; yani "ustuhikka" şeklindedir. Bu durumda, anlaşıldığı kadarıyla "evleyan" kelimesi, geriye bırakılmış müptada ve "feaheran-i yekûmani..." ifadesi, öne geçirilmiş haber olur. Haber cümlesinin öne geçmesinin sebebi ise, ona yapılmak istenen vurgudur. O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: Eğer bu şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa, artık ölüye yakın olan, iki başka kişi olur. Haklarına tecavüz edilmek istenen ölünün velilerinden olan bu iki kişi, ilk iki şahidin yerine geçer.

Ebu Bekir, Hamza, Halef ve Yakup yolu ile gelen bir başka rivayete göre söz konusu kelime Asım tarafından "evvelîn" şeklinde, yani "ahir" kelimesinin zıddı olan "evvel" kelimesinin çoğul sıygası olarak okunmuştur. O zaman ölünün velileri, önde gelenleri anlamına gelecek olan bu kelime, "ellezîne" edatının sıfatı veya bedeli konumunda olur.

Tefsirciler, bu ayetin bölümlerinin edebiyat açısından değerlendirme hususunda o kadar çok alternatifler ileri sürmüşler ki, eğer ayetle ilgili tam anlam elde etmek için bu alternatifleri birbirine eklersek, yüzlerce değişik edebî değerlendirme ortaya çıkar. Nakledildiğine göre Zeccac bu ayetin terkip bakımından en zor Kur'ân ayeti olduğunu söylemiştir.

Biz burada ayetin hiçbir zorlamaya girişmeksizin ilk plânda anlaşılan anlamına yer verdik, tefsircilerin ileri sürdükleri diğer muhtemel anlamları araştırmaya kalkışmadık. Çünkü bu anlamları çoğaltmak, ifadeyi daha belirsiz hâle getirip okuyucuyu daha çok şaşkınlığa düşürmekten başka bir şey kazandırmaz.[1]

"Allah'a yemin ederler" cümlesi, *"iki başka kişi onların yerine geçer"* cümlesinin uzantısı ve ilk cümle sebep, ikinci cümle ise sonuç konumundadır. *"Allah'a yemin ederler."* Yani ölünün yakınlarından olan sonraki iki şahit, *"bizim şahitliğimiz"* önceki şahitlerin yalancılıklarını ve ihanetlerini içermesi bakımından, *"onların şahitliğinden daha gerçektir."* Yani ilk iki şahidin vasiyet konusundaki iddiaları bakımından daha doğrudur. *"Biz hakka tecavüz etmedik."* yani o iki şahidin şahitliklerinin tersine olan şahitliğimizde onlara haksızlık etmedik. *"Yoksa biz elbette zalimlerden oluruz."*

"Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur." Bu ayet, bu hükmün ortaya konmasının hikmetini açıklıyor. Denmek istenen şudur: Yüce Allah'ın düzenlediği tarzı ile bu hüküm, gerçeğe ulaştıracak en güvenilir yoldur. Şahitlerin, şahitliklerinde haksızlığa düşmemeleri, şahitlikleri kabul edildikten sonra durumda değişiklik meydana gelerek şahitliklerinin reddedilmesinden çekinmelerini sağlayacak en etkili metottur.

Sebebine gelince, insan ihtiras sahibidir. Bu ihtiras onu elinden geldiği oranda şahsî menfaat sağlamaya, arzu ettiği her şeyi ele geçirmeye çağırır. Eğer onu böyle davranmaktan caydıracak bir engel olmazsa yapacağı budur. İnsan bu şekilde şahsî menfaati peşinde koşarken, bu menfaatin hakkı olup olmadığına bakmaz. Bu uğurda başkalarının hakkına tecavüz etmekten, zulümden, saldırganlıktan çekinmez. Onu saldırganlıktan caydırmanın iki yolu vardır. Ya siyasî, cezaî ve toplumsal kınama şeklinde ortaya çıkan dış kaynaklı bir engel devreye girer veya kendi vicdanı haksızlık yapmasına engel olur. En etkili vicdanî engel, Allah inancıdır. Çünkü kulların varacakları son yer, davranışlarının hesabının görüleceği, kesin hükme bağlanacağı ve karşılık-

---

1- İhtimalleri bilmek isteyen, Alûsî'nin Ruh'ul-Maâni adlı tefsirinin yedinci cildine, Mecma'ul-Beyan tefsirine, Fahreddin-i Razi'nin tefsirine (el-Kebîr Tefsiri) ve bu hususta ayrıntılara yer veren diğer tefsir kitaplarına başvurabilir.

larının tam olarak verileceği nihaî makam, Allah'ın huzurudur.

Vasiyet konusunda gerçeği bilmenin ve doğrunun ortaya çıkarılmasının, ölünün vasiyet ettiği iki şahidin şahitliğinden başka bir yolu olmadığı böyle bir durumda, bu şahitlikleri doğruya en yakın bir niteliğe kavuşturmanın en kesin çaresi, ilk olarak o iki şahidin Allah'a olan imanlarından yararlanmaktır ve O'na dayanmaktır ki, bu onları Allah'a yemin ettirmekle gerçekleşir; ikinci olarak da yalan söyledikleri ortaya çıktığı takdirde, onların yerine ölünün vârislerinin yeminine başvurmakla olur.

Bu uygulama, yani önce ölünün tuttuğu şahitlere yemin ettirmek, arkasından mirasçılara yemin verdirme uygulaması, her iki şahit çiftinin doğruyu söylemelerini sağlayacak, yeminlerinin reddedilmesinin getireceği rezillikten sakınmalarını temin edecek en etkili ve caydırıcı faktördür.

Yüce Allah bu ayeti *"Allah'tan korkun ve O'nu dinleyin. Allah, yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez."* şeklindeki öğüt ve uyarı içerikli bir ifade ile noktalıyor. Bu ifadenin anlamı açıktır.

"Allah'ın, elçileri toplayacağı gün(den korkun ki, Allah), 'Size ne cevap verildi?' diye soracak. Onlar da 'Hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin' derler." Bu ayetin anlamı önceki ayetle bağlantılı olmayı reddetmiyor. Çünkü bir önceki ayetin, *"Allah'tan korkun ve O'nu dinleyin."* şeklindeki son cümleleri, gerçi mutlak anlamlıdır, ama bulundukları yere uyarlandıkları takdirde şahitlikte doğrudan sapmaya ve yemini hafife almaya yönelik bir yasaklama mesajı taşıdıkları açıkça görülür.

Bundan dolayı burada yüce Allah ile peygamberleri arasında kıyamet günü yaşanacak olan şahitlik konulu bir diyaloğu gündeme getirmek son derece uygundur. O peygamberler ki, ümmetleri hakkında şahitlik edecek en öncelikli ve yetkili şahsiyetlerdir. Yüce Allah, kıyamet günü peygamberlere, ümmetlerinden ne cevap aldıklarını soracak. Çünkü peygamberler, ümmetlerinin davranışlarını en iyi bilen ve Allah tarafından onlar hakkında şahit olmakla görevlendirilmiş kimselerdir. Peygamberler, Allah'ın bu yoldaki sorusunu, *"Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* şeklinde cevaplandıracaklardır.

Durum böyle olunca ve yüce Allah her şeyi hakkı ile bildiğine gö-

re şahitlere yaraşan tutum, Rablerinin huzuruna çıkacakları günden korkarak yüce Allah'ın bilmelerini nasip ettiği gerçekten sapmamaları ve Allah'ın şahitliğini saklayarak günahkârlardan, zalimlerden ve fasıklardan olmamalarıdır.

"Allah'ın, elçileri toplayacağı gün... (yevme yecmeullah'ur-rusul)" ifadesi, bir önceki ayetin sonundaki "Allah'tan korkun... (ittekullah)" ifadesi ile bağlantılı bir zarftır. Bu ifadede "Allah'ın peygamberlere diyeceği gün" yerine, peygamberleri bir yere toplayacağını bildirmesi, şahitlerin şahitlik için bir araya getirilmesine uygun düşmesinden dolayıdır. Nitekim *"Namazdan sonra onları alıkorsunuz; onlar da... Allah'a yemin ederler."* ifadesi bu noktaya işaret eder.

Kıyamet günü peygamberler, *"Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* şeklindeki cevapları ile kendilerinin bilgisiz olduklarını vurguladıktan sonra gayblere ilişkin bilginin tümünün sırf Allah'a mahsus olduğunu dile getirecekleri bildiriliyor. Bu ifadeden, bilginin özünden yoksun olduklarını kastetmedikleri anlaşılıyor. Çünkü *"şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* ifadesi, bilgi sahibi olmayı reddetmenin sebebini bildiriyor.

Bilindiği gibi bütün gayb ilimlerinin Allah'a mahsus olduğunu vurgulamak, O'nun dışındakilerin hiçbir şey bilmediklerini söylemiş olmayı gerektirmez. Özellikle şahitlikle ilgili bilgi söz konusu olduğunda böyle bir şey düşünülemez. Zaten ayette peygamberlerden istenen bilgi, yani insanların çağrılarına nasıl karşılık verdikleri meselesi, şahitlik kapsamına giren bir bilgi türüdür, gayb kapsamına giren bilgilerden değildir.

Dolayısıyla peygamberlerin *"Bizim hiçbir bilgimiz yok"* şeklindeki sözleri mutlak anlamdaki bilgiyi değil, gayb ile şu ya da bu oranda ilişkisi olan gerçek anlamdaki bilgiyi reddediyor. Bilindiği gibi ilim, sebepleri ile ve bağlantıları ile ilişkili olduğu oranda sahibine gerçeği açıklar. Objektif gerçek, dış dünyada meydana gelen meselenin öncesinde bulunan ve eş zamanlı olarak onu kuşatan unsurların bütünü ile bağlantılıdır. Buna göre dış dünyadaki herhangi bir meseleyi gerçek anlamda bilebilmek, ancak önce bütün varlık unsurlarını, sonra da tam olarak kuşatılması mümkün olmayan yaratıcısını kuşatmakla mümkündür ki, böyle bir bilgiye sahip olmak insan kapasitesinin dışındadır.

İnsan bu uçsuz bucaksız kâinatı, onda yer alan gezegenleri ve galaksileri düşününce hayretten dona kalıyor. Arkasından kâinatı oluşturan elementleri incelediğinde, aklını oynatacak gibi oluyor. Galaksilerden elementlere uzanan bu iki varlık kutbu arasına gidip geldiğinde, şaşkınlıktan kendini kaybedecek gibi oluyor. İşte bu engin kâinatla ilgili olarak insana verilen bilgi son derece azdır, hayatı boyunca muhtaç olacağı kadardır. Bu bilgi, zifiri karanlık gecede yolculuk yapan bir kişinin sadece ayağını bastığı yeri aydınlatabilen cılız bir mum ışığına benzer.

Buna göre insan bilgisinin konusu olan her şey, varlığı ve meydana gelişi itibarı ile çevresindeki varlıklarla, çevresindeki varlıklar da onların çevresindeki varlıklarla sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu çevre ilişkisi genişleyip gider. Bunların hepsi insan idrakine kapalı gayb alanına girer. Buna göre bir şeyin kelimenin tam anlamı ile bilgi alanına girebilmesi için, bu bilginin varlıktaki bütün gaybleri kapsaması gerekir. Bu kadar geniş bir bilgiye sahip olmak, insan olsun, başkası olsun, hiçbir kapasitesi sınırlı ve belirli yaratık için mümkün değildir. Böylesine sınırsız bir bilgiye sadece yüce Allah sahiptir. O Allah ki, tektir, ezici iradenin sahibidir, gayblerin anahtarları yanındadır ve o gaybleri kendisinden başka bilen yoktur.

Nitekim yüce Allah, *"Allah bilir, siz bilmezsiniz."* (Bakara, 216) buyuruyor. Bu ayet, cahilliğin insan tabiatının ayrılmaz bir parçası olduğuna, ona ancak sınırlı ve belirli miktarda bilgi verildiğine delildir. Yüce Allah bu gerçeği vurgulamak üzere, *"Kâinatta varolan her şeyin hazinesi, ana kaynağı bizim katımızdadır ve biz her şeyi size belirli bir ölçüye göre indiririz."* (Hicr, 21) buyuruyor.

İmamın (a.s), yüce Allah'ın niçin kendisini yaratıklardan, insanlardan sakladığı yolundaki soruya verdiği "Çünkü yaratıkların, insanların temel yapısı cehalet esası üzerine kuruludur." şeklindeki cevabı da bu gerçeği dile getiriyor. Başka bir ayette, *"İnsanlar onun bilgisinin sadece dilediği kadarını kavrayabilirler."* (Bakara, 255) buyuruyor. Bu ifade, bilginin bütünü ile Allah'a ait olduğuna ve insanların ancak O'nun bilgisinin dilediği kadarına sahip olabileceklerine delildir. Başka bir ayette ise, *"Size bilginin çok az bir bölümü verilmiştir."* (İsrâ, 85) buyruluyor. Bu ifade, aslında bilginin çok miktarda olduğuna, fakat insana bunun sadece az bir diliminin verildiğine delâlet eder.

O hâlde işin gerçeği şu ki, gerçek ilim Allah'tan başkasında bulunmaz. Öte yandan kıyamet günü, o günü anlatan ayetlerde ifade edildiği üzere her şeyin gerçek mahiyeti ile ortaya çıkacağı bir gün olması hasebi ile sadece doğru olan söz söylenir. Nitekim yüce Allah o gün hakkında, *"O gün Allah'ın izin verdiklerinin dışında hiç kimse konuşamaz ve konuşmasına izin verilenler de doğruyu söylerler."* (Nebe', 38) buyuruyor.

İşte bundan dolayı peygamberler, *"Size ne cevap verildi?"* şeklindeki soruyu kendilerinin bilgisi olmadığı şeklinde cevaplandıracaklardır. Bu cevap doğrudur. Çünkü bu konudaki bilgi gayb alanına girer. Böyle olduğu için *"Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* diyerek o konudaki bilginin Allah'a ait olduğunu ifade edeceklerdir.

Peygamberlerin bu cevabı Allah'ın yüceliği önünde bir tür boyun eğme, mevlâları karşısında muhtaç ve yok mesabesinde olduklarına yönelik bir itiraf olduğu kadar Allah'ın huzurunda takınılacak edebin gereği ve durumun bütün çıplaklığı ile açıklanmasıdır. Yoksa arkasından başka hiçbir cevap verilmeyecek olan nihaî bir cevap değildir.

Bu cevabın son cevap olmadığının gerekçeleri şunlardır:

1- Yüce Allah, peygamberleri ümmetleri üzerinde şahit kılmıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Her ümmetten şahit getirdiğimiz ve seni de bunlara şahit olarak getirdiğimiz zaman (hâlleri) nice olacak?"* (Nisâ, 41) *"Kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir."* (Zümer, 69) Peygamberleri şahitlikle görevlendirmenin tek anlamı, o gün onların ümmetleri hakkında şahitlikte bulunmalarıdır. O gün, onların Allah'ın takdiri uyarınca bu şahitliği yapacakları şüphesizdir.

Buna göre onların *"bizim hiçbir bilgimiz yok"* demeleri, o gün yetkiyi ve egemenliği bütünü ile elinde bulunduracak olan gerçek hükümdar önünde takınılacak bir kulluk edebi olduğu kadar, aynı zamanda gerçek durumun dile getirilmesidir. Gerçek durumdan kastettiğimiz şudur: Zatî bir sıfat olarak ilim sahibi olan tek O'dur. O'nun dışındakiler O'nun bağışladığı kadarı ile bilgi sahibi olabilirler. Peygamberlerin bu ilk cevaptan sonra ümmetlerinin durumu ile ilgili olarak kendilerine bağışlanan bilgiye dayalı bir cevap vermelerinde bir sakınca yoktur.

Bu söylediklerimiz, *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, siz in-*

sanlara şahit olasınız ve Peygamber de size şahit olsun." (Bakara, 142) ayetinin tefsiri sırasında yapmış olduğumuz incelemeyi teyit eder. O incelemede bu bilginin ve şahitliğin bizim bildiğimiz anlamdaki bilgi ve şahitlik türünden olmadığını, bunların sırf Allah'a mahsus bir bilgi türü olduğunu ve Allah'ın bu bilgi türünü bazı seçkin kullarına bağışladığını belirtmiştik.

2- Yüce Allah, kendine yakın kulların kıyamet günü kendileri ile ilgili konularda bilgi sahibi olduklarını bildirmiştir. Şu ayetlerde bu gerçek vurgulanıyor: *"Kendilerine bilgi ve iman verilenler dediler ki: 'Siz Allah'ın hükmü uyarınca belirlenen yeniden dirilme gününe kadar kaldınız."* (Rûm, 56) *"Bu setin tepelerinde her iki grubu simalarından tanıyan kimseler vardır."* (A'râf, 46) *"Allah dışında taptıkları sözde ilâhlar şefaat yetkisine sahip değildirler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86)

İsa Peygamber (a.s) bu ayetin kapsamına girenlerdendir. Çünkü o bir peygamberdir ve bilerek hakka şahitlik edenlerdendir. Yüce Allah başka bir ayette, *"Peygamber dedi ki, kavmim bu Kur'ân'ı büsbütün terk etti."* (Furkan, 30) Buradaki "Peygamber"den maksat bizim Peygamberimizdir. Burada Peygamberimizin (s.a.a) dilinden nakledilen söz, aynı zamanda incelemekte olduğumuz ayetteki, *"Size ne cevap verildi?"* sorusunun cevabıdır. Bütün bunlardan ortaya çıkıyor ki, peygamberlerin *"Bizim hiçbir bilgimiz yok."* şeklindeki cevapları nihaî cevap değildir.

3- Kur'ân'da peygamberlerin ve ümmetlerin her ikisinin de sorguya çekilecekleri bildiriliyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kendilerine peygamber gönderilenleri de, peygamberleri de sorguya çekeceğiz."* (A'râf, 6) Bunun yanı sıra kendilerine peygamber gönderilmiş ümmetlerin çok sayıda soruya verdikleri çok sayıda cevaptan söz ediliyor. Cevap ise bilgiyi gerektirir. Soru da bilginin varlığına yönelik bir işarettir. Nitekim ümmetler ile ilgili olarak şöyle buyruluyor: *"Sen daha önce bu durumdan habersizdin. Biz senin gözündeki perdeyi kaldırdık. Bugün görüşün keskindir."* (Kaf, 22) *"Günahkârları, Rablerinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş olarak 'Rabbimiz gördük, işittik. Şimdi bizi dünyaya geri gönder de iyi işler yapalım, şimdi kesin olarak inandık' derken bir görsen."* (Secde, 12) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Kıyamet günü ümmetler -özellikle onların günahkârları- bilgi sahibi olacaklarına göre, peygamberlerin bilgiden yoksun olacakları nasıl tasavvur edilebilir? O hâlde yukarıdaki açıklamamızın doğruluğunu kabul etmek gerekir.

ŞAHİTLİĞİN ANLAMI ÜZERİNE

İçinde yaşadığımız toplum ve hayatın çeşitli alanlarındaki etkin güçler arasındaki etki-tepki ilişkileri, bizleri kaçınılmaz olarak anlaşmazlıklara ve çatışmalara sürükler. İçimizden birinin elindeki menfaat kaynağına başkası ya ortak olmak veya o menfaati tek başına elde etmek ister. Bunun için menfaatin çekiciliğine kapılan kişi onun ilk sahibi ile çatışmaya girer. Bu çatışmaların ortadan kalkması için insanın yargının ve hüküm vermenin gerekliliğini kabul etmesi zorunlu olmuştur.

Yargının başta gelen ihtiyacı, meydana gelen davaların ve olayların oldukları gibi saklanması, değiştirme ve çarpıtma girişimlerinden zarar görmelerini önleyecek şekilde zapta geçirilmeleridir. Hâkimlerin doğru karar verebilmeleri için bu şarttır. Bunda hiç kimsenin şüphesi olamaz.

Bunun için olaylarla ilgili şahitlik kurumunun işlemesi gerekir; yani bir insanın olayı bilmesi, görmesi ve bu bilgisini taşıması ve gerektiği zaman bu bilgisini yetkililere sunması icap eder. Olayları yazıya geçirmek de bir zaptetme yoludur. Ayrıca insanlığın bulduğu başka zaptetme metotları da kullanılabilir.

Fakat şahitlik, diğer zaptetme ve koruma metotlarından birkaç bakımdan ayrılır. Birincisi, şahitlik dışındaki metotlar insanlar arasında hâlâ yaygın değildir. Bunların en yaygını ve en bilineni olan yazıya geçirme metodu bile günümüze kadar bütün insanları kapsamına almış değilken, diğer metotların yaygın kullanımından nasıl söz edilebilir? Fakat şahitlik ve bilgiyi taşıma metodu böyle değildir.

İkincisi, şahidin sakladığı ve hafızasına yerleştirdiği bilgileri sözlü olarak ifade etmesi anlamına gelen şahitlik yazıya geçirme ve diğer bilgi zaptetme ve saklama metotlarına göre bozulma ve çeşitli kazalara maruz kalma ihtimallerinden daha uzaktır.

Bundan dolayı hiçbir milletin, şahitlik kurumuna önem vermekten

geri durmadığını görürüz. Toplumlar arasındaki derin gelenek, millî haslet, geri kalmışlık ve ilerlemişlik farklılıklarına rağmen şahitlik hepsinde geçerliliğini korumaktadır.

Bu konuda göz önünde tutulan ölçü, şahitliğine başvurulacak kişinin milletin bir ferdi ve toplumun parçası olmasıdır. Bundan dolayı meselâ bulûğ çağına ermemiş çocukların ve ne dediğini bilmeyen delilerin şahitlikleri kabul edilmez. Bazı ilkel toplumlarda da kadınların şahitliği geçerli sayılmaz. Çünkü o toplumlarda kadınlar o toplumun bir parçası kabul edilmez. Romalılar ve Grekler gibi eski kavimlerde çoğunlukla bu tür uygulamalar ve gelenekler geçerli idi.

Fıtrat dini olan İslâm ise şahitliğe önem verir ve diğer bilgi saklama metotları arasında ona delil olma ayrıcalığı tanır. Diğer bilgi saklama metotlarına ise bilgi sağladıkları oranda itibar eder. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Şahitliği Allah için yerine getirin."* (Talâk, 2) *"Şahitliği saklamayın. Kim şahitliği saklarsa, onun kalbi günahkârdır."* (Bakara, 283) *"Onlar ki, şahitlik görevlerini yerine getirirler."* (Meâric, 33)

İslâm, zina dışındaki bütün davalarda iki kişinin şahitliğini geçerli sayar. Maksat şahitlerin birinin öbürünü teyit etmesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"(Bu işleminize) erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa, razı olduğunuz şahitlerden bir erkek, iki kadın şahitlik etsin, ta ki kadınlardan biri şaşırırsa, diğeri ona hatırlatsın. Şahitler çağrıldıkları zaman gelmekten kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, onu süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve kuşkulanmamanız için de elverişlidir."* (Bakara, 282)

Ayette ifade ediliyor ki, burada açıklanan ve göz önüne alınan şahitlikle ilgili hükümler -ki, bu hükümler arasında iki kişi olsunlar diye birinin yanına öbürünü katmak da vardır- adalete, şahitliğin yerine getirilmesine ve şüpheyi gidermeye en uygun hükümlerdir.

Öte yandan İslâm, toplumun ferdini belirlerken, başka bir deyişle insan toplumunu oluşturan tekleri belirlerken, kadını da onun bir parçası saydığı ve onu da bu hükmün kapsamı içinde bildiği için ona erkekle birlikte şahitlik hakkı tanımıştır. Fakat oluşturduğu toplumun duygusallık yerine aklı yürütmeye dayanmasını ön gördüğü için ve kadının da duygusal yanı ağır bastığı için ona erkeğin yarısı oranında hak ve ağırlık vermiştir. Bunun sonucu olarak iki kadının şahitliğini

bir erkeğin şahitliğine denk saymıştır. Nitekim yukarıdaki ayette geçen, *"biri şaşırırsa, diğeri ona hatırlatsın"* ifadesi bu noktaya işaret ediyor.

Tefsir kitabımızın dördüncü cildinde İslâm'da kadın hakları konusunda yaptığımız incelemede bu hususa ışık tutacak bilgiler vermiştik. Şahitlik konusunda ayrıntılara ait birçok hüküm vardır ki, bunlar fıkıh kitaplarında geniş biçimde ele alınmaktadır ve bizim bu incelememizin amacı dışında kalmaktadır.

ADALET ÜZERİNE

İslâm hükümlerini inceleyenler incelemeleri sırasında adalet kelimesi ile sık sık karşılaşırlar. Kimi zaman incelemeyi yapanların anlayış farklarına bağlı olarak bu kelimenin farklı tanımlarına, değişik açıklamalarına rastlanır. Fakat bu kavramın tahlilinde ve İslâm'ın temel dayanağı olan fıtratla bağdaştırılarak kazandığı geçerlilik niteliği biçiminde Kur'ân'a dayalı olan bu incelememizde başka bir yol izlememizin uygun olacağını düşünerek şöyle diyoruz:

Yüce ve alçak tutumlar ile ifrat ve tefrit kutupları arasında itidal ve ortalama nokta anlamına gelen adaletin insan toplumlarında, gerçek değeri ve büyük bir ağırlığı vardır. Ortalama kitle, sosyal birleşimin temel unsurunu oluşturur. Toplumda yüce değerlerle donanmış ve varılması amaçlanan ideal noktayı temsil eden fertler her zaman az sayıda olur. Toplumun ender rastlanan fertleri her ne kadar sosyal yapının temel unsurlarını oluşturursa da toplum böylesine az bulunan fertlerden meydana gelmez, oluşumunu sadece bunlara bağlayamaz.

Öte yandan toplumun öbür kutbunda ahlâksız ve seviyesi düşük fertler yer alır. Bunlar sosyal hakları gözetmezler. Toplumun ortalama ideallerini şahıslarında gerçekleştirmezler. Sosyal hayatın şartı olan temel kuralları gözetme arzusu gözetmezler. Toplumu çökerten ve unsurları arasındaki bağları koparan çeşitli suçları işlemelerine engel tanımazlar. Kısacası bunların toplumun bir parçası olmalarına güvenilmez, faydalı etkilerine ve iyi öğütlerine güven olmaz.

Bu iki zıt kutup bir yana bırakılırsa, hüküm ortalama fertlere göre olur. Toplumun yapısını bu fertler ayakta tutar. Toplumun amaçları ve idealleri bu fertlerde gerçekleşir. Güzel sonuçları bunlarda görülür ki,

toplumun parçaları ve organları bu güzel sonuçları elde etmek ve bunlardan yararlanmak için bir araya gelmiştir.

Bütün bu söylediklerimiz bu konuya eğilen toplumsal herkesin ilk bakışta kabul edeceği, şüpheye düşmeden onaylayacağı gerçeklerdir.

Herkes zorunlu olarak kabul eder ki, sosyal hayatta davranışlarına güven duyulacak, orta yolu benimsemiş, kanunları, geçerli gelenekleri ve ahlâk kurallarını pervasızca çiğnemekten kaçınacak, hükümet yargı ve şahitlik gibi çok sayıda alanda bir oranda umursamazlığa ve laubaliliğe kapılmayacak mutedil fertlere ihtiyaç vardır.

İşte İslâm, fıtrat nazarında bedihî olan veya bedihîye yakın bir derecede olan bu hükmü, şahitler için geçerli saymıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İçinizden iki adil kişiyi şahit tutun. Şahitliği Allah için yapın. Allah'a ve ahiret gününe inananlara verilen öğüt budur."* (Talâk, 2) *"Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca, vasiyet edeceği zaman aranızda olması gereken şahitlik, sizden adalet sahibi olan iki kişinin şahadetidir."* (Mâide, 106) Her iki ayette de müminlere hitap ediliyor. Söz konusu iki şahidin adil kişiler ve müminlerden olmasının şart koşulması, bu şahitlerin dinî toplumlarına nispetle mutedil ve ortalama bir durumda olmaları demektir.

Milliyet ve kavmiyet esasına dayalı toplumlara gelince, İslâm bu toplumlarda geçerli olan din dışı bağları nazarı itibara almaz. Anlaşılan o ki, dinî toplumun ölçülerine göre bu şahitlerin mutedil ve ortalama durumda olmaları demek, onların dindarlıklarına güvenilir, dinde mahvedici büyük günah sayılan kötülüklerden sakınan kimseler olmaları demektir. Nitekim yüce Allah, *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız."* (Nisâ, 31) buyuruyor. Büyük günahların anlamını bu ayetin tefsiri sırasında dördüncü ciltte anlatmıştık.

Şu ayette bu anlam ifade edilmektedir: *"İffetli kadınları zina etmekle suçladıktan sonra bu konuda dört şahit gösteremeyenlere seksen kırbaç vurun ve artık şahitliklerini hiç kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Yalnız bu iftira suçunun arkasından tövbe ederek tutumlarını düzeltenler bu hükmün kapsamı dışındadırlar. Çünkü Allah affedici ve merhametlidir."* (Nur, 5)

"Şahitlerden razı olduğunuz..." (Bakara, 282) ayeti de, inceleme

konumuz olan ve adaletli olmayı şart koşan ayetle aynı anlamı ifade ediyor. Çünkü burada söz konusu edilen razı olma, dinî toplumun vereceği bir rızadır. Dinî toplum ise dine dayanması hasebi ile sadece din alanındaki davranışları güvenilir olan kimselere onay verir. Bu, bilinen bir gerçektir.

İşte fıkıhta "adalet melekesi" diye adlandırdığımız sıfat budur. Bu sıfat, ahlâkî anlamda adalet melekesinden farklıdır. Fıkıh alanında söz konusu olan adalet, çevrenin görüşüne göre büyük günahlardan caydıran bir nefis yapısına sahip olmaktır. Ahlâkî adalet ise, gerçek anlamda insanda kökleşen bir meleke demektir.

Bu incelemede anlatmaya çalıştığımız adalet, Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) gelen rivayetlerde tarif edilen adalettir.

Meselâ Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebu Yafur'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Bir kişinin Müslümanlar tarafından adil olduğu ne ile anlaşılacak ki, onun onların lehinde veya aleyhindeki şahitliği kabul edilebilsin?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Müslümanlar onu terk etmesi [=görünür günahları olmaması], iffetlilik [=kaçınması], karnına, edep yerine, eline ve diline hâkim olması ile, içki içmek, zina etmek, faizcilik, ana-babaya asi olmak, savaştan kaçmak gibi Allah'ın cehennem azabı ila tehdit ettiği büyük günahlardan kaçınması ile tanır ve bilirsiniz."

"Bütün bunlara delil olacak tutum, kişinin kusurlarını gözlerden saklı tutmasıdır. Öyle olunca Müslümanların gördüklerinin ötesindeki kusurlarını ve ayıplarını kurcalamaları haram olur. Onun pâk ve adil olduğunu belirtmeleri gerekir. Ayrıca namazlara bağlılığını göstermesi gerekir. Bunun için namazlarını devamlı olarak vakitlerinde ve cemaatle kılması ve mazeretsiz olarak cemaatten geri kalmaması esastır."

"Kişi bu şekilde cemaatle namaz kılmaya devam edince, kabilesi ile mahallesinin sakinlerinden onun hakkında sorulunca, 'Biz onun hiçbir kötülüğünü görmedik. O her zaman namazlarını cemaatle kılıyor' denir. İşte bu, onun şahitliğini geçerli kılar ve o, Müslümanlar arasında adil bir kişi olarak kabul edilir. Çünkü namaz, günahları örter ve onlara keffaret olur. Ama eğer bir kişi namazlarını camide cemaatle kılmaya özen göstermezse, onun namazlarını kıldığına şahitlik etmek mümkün olmaz."

"Cemaatle namaz kılma hükmü, namaz kılanı kılmayandan, namaz vakitlerine özen gösterenleri ihmal edenlerden ayırt etmek için konmuştur. Böyle olmasaydı, hiç kimse başkasının salih bir kişi olduğuna şahitlik edemezdi. Çünkü namaz kılmayan kimse Müslümanlar arasında salih kişi kabul edilmez. [Bilindiği gibi] Peygamberimiz (s.a.a) cemaatten geri kalanları evleri ile birlikte yakmayı düşünmüştür. Onların bazıları namazlarını evlerinde kılıyorlardı. Fakat Peygamberimiz bunu kabul etmedi. Yüce Allah'ın ve Peygamberimizin evleri içinde yakmayı uygun gördüğü kişilerin şahitliği veya Müslümanlar tarafından adil oldukları nasıl kabul edilebilir? Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyururdu: Mazeretsiz olarak mescitte Müslümanlarla birlikte namaz kılmayanın namazı kabul olmaz." [c.3, s.24, bab:17, h:1]

Ben derim ki: Bu hadis, et-Tehzib adlı eserde daha uzun olarak yer almıştır, biz onu kısa olarak nakletmeyi uygun gördük. İmamdan gelen rivayetin ilk bölümündeki "setr" ve "ifaf" kelimeleri, es-Sihah adlı eserdeki açıklamaya göre, terk etme anlamındadır. Görüldüğü gibi, bu rivayet adaletliliği Müslümanlar arasında temel bir ilke olarak kabul ediyor ve nefsî olan bu sıfatın varlığını gösteren belirtinin Allah'ın haram kıldığı şeylerden kaçınmak ve yasaklanan nefsanî arzulardan uzak durmak olduğunu açıklıyor. Bunun delili büyük günahlardan kaçınmaktır. Sonra da bütün bunların delili, imamın tafsilatlı biçimde açıkladığı üzere Müslümanlar arasında iyi görünmektir.

Aynı eserde Abdullah b. Müğire kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Kim fıtrat üzerine doğar ve nefsinin salihliği ile tanınırsa, şahitliği caizdir." [c.6, s.283, h:183]

Yine aynı eserde Semaa'dan, o da Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Zayıf [kişilikli] kimseler, iffetli ve günahlardan sakınan kişiler oldukları takdirde şahitlik etmelerinde sakınca yoktur."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Mehziyar'dan, o da Ebu Ali b. Raşid'den şöyle rivayet eder: "İmam Bâkır'a (a.s) 'Senin dostların arasında görüş ayrılıkları var. Hepsinin arkasında namaz kılabilir miyim?' diye sordum. Bana 'Sadece dindarlığına güvendiğin kimselerin arkasında namaz kıl.' diye cevap verdi." [c.3, s.374, h:5]

Ben derim ki: Naklettiğimiz rivayetlerin yukarıdaki açıklamala-

rımızı teyit ettikleri açıkça görülüyor. Bu konuda irdelenecek daha başka meseleler vardır, ama onlar bu incelememizin amacı dışındadırlar.

YEMİN ÜZERİNE

"Ömrüm hakkı için şu iş şöyledir" veya "Hayatım hakkı için şu iş söylediğim gibidir." şeklinde yeminler edilir. Bu sözlerin anlamı şudur: Kişi bu sözleri ile bir haber veriyor ve bu haberin doğruluğunu ömrüne ve hayatına bağlıyor. Bu ömür veya hayat, o yemini yapanın nazarında yüce ve saygın değerlerdir ve haber verilen olayın doğruluğu ve asılsızlığı ile bu değerlerin varlığı ve yokluğu birbirine sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Eğer verilen haber yalan ise, hayatın kişi nazarındaki yüceliği ve saygınlığı ortadan kalkmakta ve hayata saygınlık atfetmeye çağıran insanlık seviyesinin altına düşülmektedir.

Bunların yanı sıra "Allah'a ant veririm; şu işi yap veya şu işi yapma." demenin anlamı ise şudur: Kişi sözünü ettiği işin yapılmasını veya yapılmamasını talep etmekle yüce Allah'ın müminler nazarındaki izzeti arasında bağ kurmaktadır. Öyle ki, istenen şeye karşı gelinir veya yasaklanan şeye aykırı davranılırsa, yüce Allah'ın izzeti gölgelenmiş ve ona olan imana saygısızlık edilmiş olur.

Tıpkı bunlar gibi senin "Vallahi şu işi yapacağım" şeklindeki sözünle, sözünü ettiğin işe yönelik kararın ile Allah'ın senin nazarındaki yüceliği ve saygınlığı arasında imanın oranında özel bir bağlantı kuruyorsun. Öyle ki, o işle ilgili kararını bozman veya gayretini gevşetmen, Allah'ın senin nazarındaki yüceliğini ortadan kaldırman demek sayılır. Bu tür sözleri söylemenin amacı, kararı bozmayı veya gayreti gevşetmeyi önlemektir. Buna göre yemin etmek, haber veya inşâ nitelikli bir işle yüce ve şerefli bir değer arasında özel bir bağ kurmaktır. Öyle ki, bağlanan işin yok olması ile kendisine bağlanılan değer de yok olur. Kendisine bağlanılan değer bu bağlantıyı yapanın nazarında ne kadar önemli ve kutsal olursa, ne oranda onun değerini gidermeye ve yüceliğini gölgelemeye razı olmazsa, verdiği haberi doğru verir, yapacağına ve yapmayacağına dair verdiği sözlerde titiz olur veya verdiği kararı yürütmekte kesinlikle azimli davranır. Yani yeminin sonucu, söyleyen sözle ilgili güçlü bir pekiştirmedir.

Bazı dillerde yeminin zıddı olan bir bağlantı biçimine rastlanır. Bu tür sözlerde verilen haber ile haber verenin nazarında önemi ve değeri olmayan şeyler arasında bağ kurulur. Böylece kişi verdiği veya ulaştırdığı haberi hafife almış, önemden yoksun saymış olur. Bu bir tür sövme sayılır. Bu tür ifadelere Arap dilinde pek rastlanmaz.

Bildiğimiz kadarı ile yemin, insanların dillerinde dolaşan nesilden nesle miras kalan adaletlerdendir. Belirli dillere mahsus bir gelenek değildir. Bu da gösteriyor ki, sözel bir olgu değildir. İnsanı buna ileten faktör sosyal hayatın gerekleri, ona başvurmanın gerekliliği ve yararlılığı yönündeki toplumsal bilinçtir.

Yemin günümüzde de milletler arasında geçerliliğini korumaktadır. Zaman zaman toplumlarında meydana gelen ve resmiyete intikal etmeyen çeşitli durumlarda ona dayanılır ve başvurulur. Bu yeminler aldatmayı gidermek, karşı tarafı tatmin etmek ve verilen bir haberi teyit etmek gibi çeşitli maksatlarla yapılır. Hatta medenî kanunlar bile, ona önem vererek bazı durumlarda ona yasal bir statü tanıdılar. Meselâ devlet başkanları ve önemli devlet yetkilileri önemli görevlerini devralırken yemin ederler.

İslâm sadece Allah adına yapılan yeminlere büyük önem vermiştir. Bu ilginin tek sebebi yüce Allah'a saygıyı gözetmek, O'nun ululuk konumunu korumak, Rab ile kul arasında bulunması gereken hürmetle bağdaşmayacak laubaliliklere meydan vermemektir. Bundan dolayı yeminini bozanlar için özel bir keffaret öngörülmüş ve sık sık Allah adına yemin edilmesi hoş karşılanmamıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. (Böyle bir yemini bozarsanız,) cezası (keffareti), ya ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalaması üzerinden on yoksulu doyurmak..."* (Mâide, 89) *"Sakın Allah adına yaptığınız yeminleri iyilik etmeye, günahlardan sakınmaya ve insanların arasını bulmaya engel yapmayın."* (Bakara, 224)

Delilden yoksun, ispatsız davalarda yemin geçerli sayılmıştır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz hakka tecavüz etmedik... diye Allah'a yemin ederler."* (Mâide, 107) Peygamberimiz (s.a.a) de bu konuda, "Şahit getirmek, iddia edene; yemin etmek ise, inkâr edene düşer." buyurmuştur.

Yemini muteber saymanın anlamı, başka da delil bulunmayan davalarda imanın kendisinin delil oluşu ile yetinmektir. Çünkü dine dayalı toplum, fertlerinin Allah'a olan imanına dayanır. Mümin insan bu birleşik ve kaynaşmış bütünün parçasıdır. Bu bütün ise, uyulan geleneklerin ve uygulanan hükümlerin kaynağıdır. Kısacası toplumda görülen bütün sonuçlar o toplumun dinî hayatının yansımasıdır. Buna karşılık dinî esaslara dayanmayan toplumlar da fertlerin millî amaçlara yönelik inançlarına dayanır. O toplumda geçerli olan gelenekler, kanunlar, ahlâk kuralları ve âdetler bu inançtan kaynaklanır.

Durum böyle olunca ve bütün sosyal alanlarda ve çoğu hayat gereklerinde çeşitli biçimlerde fertlerin inancına dayanmak doğru olduğuna göre, başkaca delilin bulunmadığı davalarda fertlerin inancına dayanmak caizdir. Bunun uygulama yöntemi de ispat edilemeyen davalarda yemine başvurmaktır. Böylece davacının iddiasını reddeden kişi, bu reddi ile imanı arasında bağ kurmuş, onu imanı ile kayıtlandırmış olur. Bu durumda iddiayı reddetmesi asılsız olur ve açıklamalarının, verdiği bilgilerin yalan olduğu ortaya çıkarsa, Allah'a olan imanı da geçerliliğini kaybeder.

Buna göre yemin edenin imanı yemini sebebi ile ipotekli bir mal gibi olur. Alacaklının kontrolüne girer. Tekrar eski sahibine dönebilmesi için ipotekli tarafın sözünde durması ve borcunu zamanında ödemesi gerekir. Aksi hâlde malı gider ve eli boş kalır.

Yemin eden kişi de öyledir. İmanı yeminin konusuna ipotekli kalır. Söylediğinin tersi ortaya çıkmayıncaya kadar imanı ipotek altında olur. Söylediğinin tersi ortaya çıkarsa, imandan yana eli boş kalır. Geçerlilik derecesinden düşer. Dine dayalı bir toplumda bütün sosyal ayrıcalıkların kriteri olan imanın meyvelerinden yararlanma hakkını kaybeder. Bütün bölümleri birbiri ile uyumlu olan dinî toplumdan dışlanır. Ne başı üzerinde ona gölge edecek gök yüzü ve ne ayağını basacağı toprak parçası bulur.

Bu açıklamamız, egemenliğin tamamen dine ait olduğu, nefsanî arzuların toplum yönetiminde etkili olmadığı Peygamberimiz (s.a.a) dönemindeki uygulama ile teyit ediliyor. O dönemle ilgili rivayetlerden öğreniyoruz ki, cemaat namazlarından geri kalan ve savaşlara katılmayan kimseler diğer Müslümanlar tarafından yoğun bir kınama tepkisine maruz kalmışlardır.

İçinde yaşadığımız döneme gelince, bu dönemde dinin etkisi zayıfladı. Kalplere nefsanî arzular egemen oldu. Toplumumuz bir yandan gevşek bünyeli ve insanlar tarafından gerektiği gibi umursanmayan dinî ideallerle, öte yandan günümüz dünyasından aktarılan yeni ideallerin ortak platformu oldu. Bu yabancı ideallerin ortak niteliği, alabildiğine maddî zevklere dalmak oldu. Halk kalabalıklarının bu zevk-lere şuursuzca hücum ettikleri görülüyor. Bunun sonucu olarak dinî idealler ile dışardan gelen yeni idealler arasında amansız bir mücadele ve çatışma baş gösterdi. Sürekli biçimde birbirlerini alt etmeye çalışırlarken, bazen biri galip gelirken öbürü yeniliyor, bazen de bunun tersi oluyor.

Bu arada toplumun her alanına yayılması gereken toplumsal düzenin birliği bozuldu. Ruhları herc-ü merc dalgası sardı. Bu durumda ne yemin ve ne ondan daha güçlü bir yaptırım, insanların haklarını korumak için yeterli ve yararlı olamıyor. Toplum sadece mevcut dinî değerlere dayanmaktan uzak kalmakla yetinmedi, dinî değerler ile birlikte yeni kanunlara da dayanmayarak büsbütün başı boşluğa yuvarlandı.

Yalnız insanlar Allah'ın hükümlerine sırt çevirdiler, onları umursamaz oldular diye Allah hükümlerini yürürlükten kaldırmaz, yasalarını göz ardı etmez. Allah katında geçerli olan tek din İslâm'dır. O kullarının kâfir olmalarına razı olmaz.

Eğer hak yol, insanların nefsanî arzularına uysa, gökler ile yeryüzü alt üst olurdu. İslâm, insan hayatının bütün alanlarına karışır, o alanların her biri ile ilgili hükümler ortaya koyar. Parçaları birbiri ile uyumlu, dengeli ve birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Tek bir tevhit ruhu ile yaşar. Bazı bölümleri hastalanınca bütünü hastalanır. Bazı kısımları bozulunca bu kısmî bozulma, bütünün işleyişinde etkili olur. Tıpkı bir tek insanda olduğu gibi.

İnsanın bazı organları bozulunca veya hastalanınca, sağlam tarafları sağlam olarak tutmanın yanı sıra hastalıklı ve bozuk kısımları tedavi edip düzeltmek gerekir. Hastalıklı ve bozuk organları hasta ve bozuk bırakmak ve sağlam kısımlara da sırt çevirmek doğru değildir.

İslâm, gerçi dosdoğru, kolay, müsamahakâr ve çeşitli dereceleri öngören, geniş çaplı bir dindir. Yükümlülüklerini yapabilme ve yürütebilme gücüne göre belirler. İpi uzundur. Bu ip, bütün kanun ve hükümlerinin istisnasız olarak güven içinde uygulanabildiği toplumsal

durumdan, işaretle namaz kılmakla yetinilen zorunlu ferdî durumlara kadar uzar. Fakat onun bir üst derecesinden alt derecesine inebilme kolaylığı, yükümlülükleri yerine getirmeye imkân vermeyen, kolaya kaçmayı mubah kılan zorunluluk ve olağanüstülük şartına bağlıdır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"İman ettikten sonra kâfir olanlar Allah'ın gazabına uğrarlar, onlar için büyük bir azap vardır. Yalnız bu hüküm kalpleri kesin bir imanın hazzı ile donanmış olduğu hâlde baskı altında kalanlar için değil, fakat gönüllerinin kapısını inkârcılığa açanlar için geçerlidir... Buna karşılık dinlerinden dönsünler diye çeşitli işkencelere uğratıldıktan sonra göç edenler, arkasından cihat edenler ve karşılaştıkları zorluklara sabırla katlananlar da var. Hiç şüphesiz Rabbin bütün bu olup bitenlerden sonra onlar hakkında affedici ve merhametlidir."* (Nahl, 106- 110)

Fakat hayatı maddî hazlar temeline dayandırdıktan sonra şimdiki dünyanın geçerli düzeni ile bağdaşmadığı gerekçesi ile İslâm'ın bu maddî hayatla çelişen esaslarına uymamak için bahane aramak, maddeci mantığın dümen suyuna girmek demektir, İslâm mantığı ile bağdaşmaz.

Yemin konusu ile ilgili değinmemiz gereken bir mesele daha var. O da Allah'tan başkası adına yapılan yeminlerin Allah'a şirk olduğu yolundaki iddiadır. Bu görüşü ileri sürenlere sözünü ettikleri şirkten ne kastettiklerini sormak gerekir.

Eğer böyle demekle, yeminin yüceltme ve ululaştırma anlamı üzerine kurulduğu için Allah'tan başkası adına yapılan yeminle adına yemin edilen şeyin yüceltildiğini ve ululaştırıldığını, dolayısıyla bu tutumun bir tür boyun eğme ve kulluk arz etme girişimi olduğu için şirk olduğunu savunuyorsa, şöyle demek gerekir ki, her yüceltme girişimi şirk değildir. Yüceltmenin şirk olması için sadece Allah'a mahsus olan ve O'nu başkalarından müstağni kılan yüceliğin, adına yemin edilen şeye atfedilmesi gerekir.

Nitekim yüce Allah birçok yaratığı üzerine yemin etmiştir. Göğe, yeryüzüne, güneşe, aya, geceleri ortaya çıkıp gündüzleri güneşin altında gizlenen yıldızlara, parlayan yıldıza, dağa, denize, incire, zeytine, ata, geceye, gündüze, sabah vaktine, şafağa, ikindi vaktine, kuşluğa, kıyamet gününe, nefse, kitaba, Kur'ân'a, Peygamberimizin (s.a.a) hayatına, meleklere ve ayetlerde yer alan birçok şeye yemin etmiştir.

Hiçbir yemin, yüceltme anlamı içermeden yapılmaz.

Buna göre, bizim de yüce Allah'ın ifade tarzına uyarak bazı şeyleri sahip oldukları yücelik ölçüsünde yüceltmemize ve sadece bununla yetinmemize engel olan nedir? Eğer bu şirk olsa, en önce ondan yüce Allah kaçınır, bu konuda en büyük titizliği O gösterirdi.

Bunların yanı sıra yüce Allah daha birçok şeyi yüceltmiştir. Kur'ân, arş ve Peygamberimizin (s.a.a) ahlâkı gibi. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Yüce Kur'ân hakkı için"* (Hicr, 87) *"O, yüce arşın Rabbidir."* (Tevbe, 129) *"Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin."* (Nur, 4) Ayrıca yüce Allah peygamberlerinin ve müminlerin, kendisi üzerinde hakları olduğunu ifade etmiş ve bunları yüceltmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Andolsun ki, peygamber olan kullarımıza şu sözleri verdik. Mutlaka kendilerine yardım edilecektir."* (Sâffât, 172) *"Müminlere yardım etmek bizim üzerimize borçtur."* (Rûm, 47)

Her türlü yeminde yüce Allah'ın üslûbunu kendimize örnek alarak bu şeyleri yüceltmekte, yüce Allah'ın üzerine yemin ettiği bir şey veya dostlarının, üzerinde sahip olduklarını ifade ettiği haklarının biri üzerinde Allah'a yemin etmemizde ne engel var? Evet, şer'î sonuçları olan ve mahkemelerde yapılan yeminler fıkıhta belirtildiği gibi Allah'tan başkası adına yapılamaz. Fakat biz şu anda bunu konuşmuyoruz.

Eğer yeminin şirk olduğunu savunmakla, şekli nasıl olursa olsun, mutlak anlamda yüceltme Allah'tan başkası için yapılamaz, hatta Allah'ın ifadeleri ile bile bu yüceltmelere girişilemez denmek isteniyorsa, bu iddia delilden yoksundur, hatta kesin deliller onun tersinedir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Peygamberimiz (s.a.a) ve diğer Allah dostları hakkı için yemin etmek onlara yakınlaşmaya çalışmak, herhangi bir şekilde onların şefaatini istemek, onlara kulluk sunmak ve görünmez bir egemenlik atfetmektir. Bu konuda söyleyeceğimiz söz az önceki sözlerimizin tekrarıdır. Eğer bu görünmez egemenlikle sadece Allah'a mahsus olan egemenlik kastediliyorsa, Allah'ın kitabına inanan bir mümin bu egemenliği Allah'tan başka hiç kimseye yakıştırmaz.

Yok, eğer bu egemenlikle Allah'ın izni ile bile olsa maddî olmayan mutlak egemenlik kastediliyorsa, bazı Allah dostlarının bununla sıfatlanamayacağını söylemenin delili nedir? Oysa yüce Allah, meleklerde bazı gaybî egemenliklerin bulunduğunu belirtiyor. Şu ayetlerde

buyrulduğu gibi: *"Sonunda birinize ölüm gelince, elçilerimiz hiçbir görev kusuru yapmaksızın onun canını alırlar."* (En'âm, 61) *"De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alır."* (Secde, 11) *"Andolsun, söküp çıkaranlara, yavaşça çekenlere, yüzüp yüzüp gidenlere, yarışıp geçenlere, derken işleri düzenleyenlere."* (Nâziât, 5) *"Cebrail'e kim düşman ise, bilsin ki, onu senin kalbine Allah'ın izniyle indiren odur..."* (Bakara, 97) Kur'ân'da bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur.

Öte yandan yüce Allah, İblis ve askerleri hakkında şöyle buyuruyor: *"Sizin şeytanı ve adamlarını göremeyeceğiniz yerlerden onlar sizi görür. Biz şeytanları inanmayanlara dost yaptık."* (A'râf, 27) Peygamberlerin ve başkalarının ahirette şefaat edecekleri ve dünyadaki mucizeleri ile ilgili birçok ayet vardır.

Bu kimselerin hiç tereddüt etmeden varlıklarda sabit gördükleri maddî etkileri ile görünmez egemenlik diye nitelendirdikleri manevî etkiler arasında ne fark olduğunu keşke bilsem! Eğer Allah'tan başkasına etkinlik izafe etmek yasak ise, maddî etki ile maddî olmayan etki arasında fark yoktur. Eğer Allah'ın iznine bağlı olarak böyle bir isnatta bulunmak caiz ise, bu açıdan maddî olan ve olmayan etkilerin her ikisi de birdir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de Ali b. İbrahim'in, adlarını bildirmediği bazı ravilere dayanılarak verdiği bilgiye göre ravilerin son halkasını oluşturan kişi şöyle dedi: "Temim-i Darî, İbn-i Bendî ve İbn-i Ebu Mariye bir yolculuğa çıkmışlardı. Temim-i Darî Müslüman, İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye Hıristiyan idi. Temim-i Darî'nin yanında bir heybe ve bu heybenin içinde bazı eşyalar, altın işlemeli bir kap ile bir gerdanlık vardı. Bu malları bazı Arap pazarlarında satmaya götürmüştü."

"Yolda Temim-i Darî ağır bir hastalığa tutuldu. Ölümün eşiğine gelince, heybesindeki malları İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye'ye teslim ederek onları mirasçılarına ulaştırmalarını istedi. İki Hıristiyan Medine'ye döndüler. Emanet eşyalar arasında bulunan altın işlemeli kap ile gerdanlığı çıkarıp aldıktan sonra geride kalanları Temim'in vârislerine ulaştırdılar."

"Vârisler altın yaldızlı kap ile gerdanlığın kaybolduğunu görünce,

Temim'in yol arkadaşlarına 'Ölen yakınımız uzun süre hastalık çekti de tedavi için büyük masraflara mı girdi?' diye sordular. Adamlar 'Hayır, hastalığı sadece birkaç gün sürdü' dediler. Vârisler, 'Peki, bu yolculuğu sırasında bir şey çaldırdı mı?' diye sordular. Adamlar 'Hayır' dediler. Vârisler 'Peki, zarar ettiği bir alış veriş etti mi?' diye sordular. Adamlar 'Hayır' dediler. Vârisler 'Onun yanındaki en değerli eşyalar olan altın yaldızlı ve mücevher kaplamalı bir kap ile bir gerdanlığı bulamadık, bunlar ne oldu?' diye sordular. Adamlar, bize verdiklerini size teslim ettik, dediler."

"Vârisler bu yol arkadaşlarını Peygamberimize (s.a.a) götürdüler. Peygamberimiz (s.a.a) onlardan yemin etmelerini istedi. Adamlar da yemin edince, Peygamberimiz (s.a.a) onları salıverdi. Fakat bir süre sonra o altın yaldızlı kap ile gerdanlık onlarda görüldü. Bunun üzerine Temim'in yakınları Peygamberimize (s.a.a) gelerek, 'Ya Resulullah, İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye'nin çaldığını iddia ettiğimiz eşya onlarda görüldü' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) yüce Allah'ın bu konuda bir hüküm indirmesini beklemeye koyuldu."

"Nitekim bir süre sonra *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir veya yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse, sizden (Müslüman) olmayan iki kişinin şahadetidir.'* ayeti indi. Böylece yüce Allah sadece yolculukta olunduğunda ve Müslüman şahit bulunmadığı zaman Ehlikitap'tan olan kimselerin vasiyet konusunda şahit tutulmalarına izin vermiş oldu."

"Ardından şöyle buyurdu: *'Eğer (bu gayrimüslimlerin şahitlikleri konusunda) kuşkuya düşerseniz, namazdan sonra onları alıkorsunuz; onlar da 'Akraba da olsa şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız ve Allah'ın şahitliğini saklamayacağız, yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz' diye Allah'a yemin ederler.'* Bu ilk şahitliktir ki Peygamberimiz (s.a.a) adamlara yemin ettirdi. *'Eğer daha sonra şahitlerin günah işledikleri anlaşılırsa'* Yani yalan yere yemin ettikleri ortaya çıkarsa, *'iki başka kişi onların yerine geçer.'* yani davacının yakınlarından olan iki kişi *'vasiyete daha yakın olan iki kişinin'* yani ilk iki şahidin *'haklarına tecavüz etmek istediği kimselerden olmak üzere iki başka kişi onların yerine geçer ve Allah'a yemin ederler.'* Yani bu

davada ilk iki şahitten daha doğru konuştukları ve onların Allah adına yaptıkları yeminlerin yalan olduğu yolunda Allah adına yemin ederler. *'Mutlaka bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz (hakka) tecavüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz."*

"Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) Temim-i Darî'nin yakınlarından emredildiği gibi yemin etmelerini istedi. Onlar da yemin edince gerdanlık ile altın yaldızlı kabı İbn-i Bendî ile İbn-i Ebu Mariye'den alarak Temim-i Darî'nin yakınlarına verdi. *Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur."* [Füru-i Kâfi, c.7, s.5, h:7]

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerine Tefsir'ul-Kummî'de de yer verilmiştir. O kitapta, *"Onları namazdan sonra alıkorsunuz."* ifadesinden sonra şöyle deniyor: "Yani ikindi namazından sonra..." Peygamberimizin (s.a.a) "evveleyn=ilk iki şahidin" sözü, anlaşıldığı kadarıyla tesniyedir ve maksat ilk iki şahittir ve bu söz ayetteki "evleyani" ibaresinin açıklaması amacını taşır. Anlaşıldığına göre Peygamberimiz (s.a.a) "istehakke" fiilini malum sıygasında okumuştur. Hz. Ali'nin (a.s) de bunu böyle okuduğu nakledilmiştir. Daha önce açıkladığımız gibi bu anlam bu okuyuşa göre muhtemel anlamların en açık olanıdır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: "Tirmizî -zayıf olduğunu belirterek- İbn-i Cerir, İbn-i Ebu Hatem, Nasih adlı eserinde Nuhhas, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, el-Marifet adlı eserde Kelbî'yle aynı kişiler olan Ebu Nadır'a dayanarak Ebu Nuaym, Ümmü Hani-nin azatlısı Bazan'dan, o da İbn-i Abbas'tan naklettiğine göre Temim-i Darî'nin *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir.'* diye başlayan iki ayet hakkında şöyle dediği nakledilir:

"Bu iki ayet benden ve Adiyy b. Bedda'dan başka hiç kimse ile ilgili değildi. Bu iki kişi Hıristiyan'dı ve Müslüman olmadan önce sık sık Şam'a gidip gelirlerdi. Bir seferinde ticaret amacı ile Şam'a gitmişlerdi. Yanlarında yine ticaret amacı ile Sehm kabilesinin azatlı kölesi Bedil b. Ebu Meryem de vardı. Adamın yanında gümüş bir sürahi vardı. Onu hükümdara vermek istiyordu. En değerli ticaret malı bu idi. Adam hastalandı ve o iki kişiye geride bıraktığı malları ailesine teslim etmelerini vasiyet etti."

"Temim-i Darî devamla diyor ki: Adam ölünce o sürahiyi aldık ve bin dirhem bedelle satarak parasını ben ve Adiyy b. Bedda aramızda bölüştük. Adamın ailesinin yanına vardığımızda, yanımızda getirdiğimiz eşyasını kendilerine verdik. Ailesi sürahiyi aradı ve bizden ne olduğunu sorunca, 'Bize bunlardan başka bir şey bırakmadı, bize başka bir şey vermedi' dedik."

"Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye gelmesinden sonra ben Müslüman olunca, bu günahtan dolayı vicdan azabına kapıldım ve ailesine giderek durumu anlattım ve kendilerine almış olduğum beş yüz dirhemi geri verdim. Ayrıca bir o kadar daha paralarının yol arkadaşımda olduğunu kendilerine söyledim. Bedil'in ailesi yol arkadaşımı Peygamberimizin (s.a.a) yanına götürdü. Peygamber onlardan iddialarına dair şahit istedi. Onlar şahit getiremediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), yol arkadaşıma dininin kutsal değerleri üzerine yemin verdirilmesini emretti. Adam da yemin etti."

"Bunun üzerine, *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir... Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur.'* ayetleri indi. Bu ayetin arkasından Amr b. As ile bir başka kişi ayağa kalkarak yemin ettiler ve böylece Adiyy b. Bedda'dan beş yüz dirhem geri alındı."

Ben derim ki: Açıkça görülüyor ki bu rivayet, zayıflığının yanı sıra ayetle de tam olarak bağdaşmıyor. İbn-i Abbas ile İkrime'den yukarıda Tefsir'ul-Kummî'de yer alan rivayete yakın bir başka rivayet nakledilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Faryabî, Abd b. Humeyd, Ebu Übeyd, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Ebu'ş-Şeyh, Ali b. Ebutalip'ten (a.s) şöyle rivayet ederler: "O, ayeti şöyle okurdu: Minellezîne'stahakka aleyhim'ul-evleyani."

Yine aynı eserde, İbn-i Mürdeveyh ve -sahih olduğunu belirterek- Hâkim, Ali b. Ebutalip'ten (a.s) şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a), ayeti, 'minellezîne'stahakka aleyhim'ul-evleyani' şeklinde okurdu."

Yine aynı eserde İbn-i Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn-i Abbas bu ayetin neshedildiğini söylemiştir.

Rivayette belirtilen ayetin neshedilme olayını ispatlayan bir delil yoktur.

el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. İsmail'den, o da Fadl b. Şazan ve Ali b. İbrahim'den, o da babasından, babası da İbn-i Ebu Ümeyr-den, o da Hişam b. Hakem'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"veya sizden olmayan iki başka kişidir."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Eğer bir kişi hiçbir Müslüman'ın bulunmadığı bir beldede olursa, yapacağı vasiyete Müslüman olmayan şahitler tutması caizdir." [Füru-i Kâfi, c.7, s.4, h:3]

Bu rivayetin anlamı ayetten anlaşılıyor.

Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yahya b. Muhammed'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) *'Ey inananlar! Sizden birinize ölüm gelip çatınca vasiyet edeceği zaman aranızdaki gereken şahitlik, sizden adalet sahibi iki kişinin şahadetidir veya yeryüzünde yolculuk ederken başınıza ölüm musibeti gelirse, sizden (Müslüman) olmayan iki kişinin şahadetidir.'* ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: 'Sizden olan iki kişi'den maksat Müslümanlar ve 'Sizden olmayan iki başka kişi'den maksat Ehlikitap olan kişilerdir. Eğer Ehlikitap olan kişiler bulunmazsa, Mecusîlerden şahit tutulur. Çünkü Resulullah (s.a.a) cizye konusunda Ehlikitab'a yaptığı uygulamanın aynısını Mecusîlere de uygulamıştır."

"Şöyle ki, bir Müslüman kişi eğer yabancı bir yerde ölür de iki Müslüman şahit bulamaz ise, Ehlikitap'tan olan iki kişiyi şahit tutar. Bu şahitler ikindi namazının arkasından alıkonur ve kendilerine *'Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir paraya satmayacağız. Allah'ın şahitliğini saklamayacağız, yoksa biz elbette günahkârlardan oluruz.'* diye yüce ve aziz Allah'a yemin ettirilir. Bu yemin verdirme uygulamasına, ölünün velisinin şahitlerin şahitliklerinden şüphelenmesi hâlinde başvurulur."

"Bu şahitlerin yalan söyledikleri ortaya çıktığı takdirde, şahitliklerinin geçersiz sayılabilmesi için onların yerine başka iki şahit bulunması ve bu iki şahidin, *'Mutlaka bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz (hakka) tecavüz etmedik, yoksa biz elbette zalimlerden oluruz.'* diye Allah'a yemin etmesi gerekir. Eğer yeni şahitler böyle yemin ederlerse, ilk iki şahidin şahitlikleri geçersiz olur ve sonrakilerin şahitlikleri geçerlilik kazanır. Yüce Allah bu konuyu *'Bu,*

şahitliği gerektiği gibi yapmalarına veya yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakın ve uygundur.' şeklinde bağlıyor." [Füru-i Kâfi, c.7, s.4, h:6]

Ben derim ki: Görülüyor ki, bu rivayet yukarıda açıkladığımız ayetin anlamı ile uyuşuyor. el-Kâfi'de ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık (a.s) ile İmam Kâzım'dan (a.s) bu anlama gelen başka birçok rivayet nakledilmiştir. Rivayetlerin bazılarında, *"sizden olmayan iki başka kişi"* ifadesi kâfirler anlamında tefsir edilmiştir ki, bu yorum Ehlikitap ile birlikte diğer bütün kâfirleri de kapsar. Nitekim el-Kâfide Ebu's-Sabbah Kenanî aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) böyle bir rivayete yer verilmiştir.[1]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Ebu Üsame'den şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) *'sizden olmayan iki başka kişi'* ifadesinin ne demek olduğunu sordum. 'Bunlar iki kâfir şahittir.' cevabını verdi. *'Sizden olan iki adil kişi'* ifadesinin anlamını sorunca da, 'Bunlar iki Müslüman şahittir.' karşılığını verdi."[2]

Bu iki rivayet birbirleri ile uyumlu ve olumlu nitelikte (icabî) oldukları için itlak ve takyit kurallarına göre Ehlikitap'la kayıtlı olan ilk rivayetin ikinci rivayeti kayıtlandıracağı söylenemez ise de ilk rivayetin içeriği ikinci rivayetin mutlaklığını kayıtlandırma işlemi ile örtüşecek şekilde tefsir etmektedir.

el-Burhan tefsirinde belirtildiğine göre, Şeyh Saduk, Ebu Zeyd Ayyâş b. Yezid b. Hasan'a vardırdığı rivayet zinciriyle, o da babası Yezid b. Hasan'dan şöyle rivayet ettiği belirtilir: İmam Musa Kâzım şöyle dedi: "İmam Sadık (a.s) *'Allah'ın elçileri toplayacağı gün(den korkun ki, Allah) 'Size ne cevap verildi?' diye soracak.'* ayeti hakkında şöyle buyurdu: 'Peygamberler; senden başkası hakkında bir bilgimiz yok, şeklinde cevap verirler.' İmam daha sonra şöyle buyurdu: Kur'ân'ın tümü takridir ve batını takrib (yakınlaştırma)dir."

el-Burhan tefsirinin sahibi sözlerine şöyle devam ediyor: "İbn-i Babeveyh: İmam, bu sözleri ile azar ve tehdit içerikli ayetlerin ötesinde rahmet ve af içerikli ayetlerin olduğunu kastetmiştir." şeklinde açıklama yapmıştır.

1- [Füru-u Kâfi, c.7, s.3, h:1]

2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.384, h:216]

Ben derim ki: el-Burhan tefsiri yazarının Şeyh Saduk'tan İmamın "Kur'ân bütünü ile takridir ve batını takribdir" sözüyle ilgili olarak naklettiği yorum hadis ile uyuşmaz. Bu yorum bir kere rivayetin başlangıcı ile uyuşmaz. Çünkü peygamberlerin *"senden başkası hakkında hiçbir bilgimiz yok."* şeklindeki cevapları ile Kur'ân'ın vaat ve tehditten oluşan iki tür ayetlerden oluşması görüşü arasında bir bağlantı yoktur.

Ayrıca bu yorum İmamın "Kur'ân bütünü ile takridir ve batını takribdir." cümlesinin içeriği ile de uyuşmaz. Çünkü bu sözün açık anlamı şudur: Kur'ân'ın bütünü takri ve aynı zamanda takribdir. Farklılık, batınîlikten ve zahirîlikten kaynaklanıyor. Kur'ân batını ile takrib ve zahiri ile takridir. İmamın söylemek istediği budur. Yoksa Kur'ân'ın iki kısma ayrıldığını, bir kısmını takri ayetlerinin oluşturduğunu ve öbür kısmının da takrib ayetlerinden meydana geldiğini söylemek istemiyor.

Eğer rivayetin baş tarafını göz önünde bulundurarak İmamın bu sözünü incelersek şu sonuca varırız: İmamın takri teriminden kastettiği anlam, bu terimi takrib teriminin karşıtı olarak kullandığını göz önüne aldığımız takdirde, takri kelimesinin anlamının gerektirdiği anlam olduğunu ve bu anlamın da takribin karşıtı olan teb'id (uzaklaştırma) olduğunu görürüz. Kur'ân bütünü ile bilgilerden ve gerçeklerden oluşur. Zahiri ile bu gerçekleri birbirinden uzaklaştırıyor, parçalarını birbirinden ayırıyor. Batını ile ise bu gerçekleri birbirine yaklaştırıp pekiştiriyor ve birleştiriyor.

Buna göre İmamın sözünün maksadı şudur: Kur'ân, zahiri ile birbirinden ayrı ve kopuk bazı gerçekler ifade ediyor. Fakat bu gerçekler çokluklarına, aralarındaki kopukluğa ve birbirinden uzak olmalarına rağmen batın hasebiyle birbirlerine yaklaşırlar, farklı olan anlamları bütünleşir ve sonunda bir tek gerçek hâlinde birleşirler. Bu tek gerçek Kur'ân'ın bütününü saran bir ruh gibidir ve tevhit gerçeğinden başka bir şey değildir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Bu Kur'ân, her işi yerinde ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından muhkem, uyumlu cümleler ile örülen, sonra ayrıntılı biçimde açıklanan ayetlerden oluşmuş bir kitaptır."* (Hûd, 1)

O zaman bu sözün, İmamın rivayetin başında söyledikleri ile uyuştuğu ortaya çıkar. Bilindiği gibi İmam, rivayetin başlangıcında

peygamberlerin *"Bizim bir bilgimiz yok."* şeklindeki cevaplarının "Bizim senden başkası hakkında bir bilgimiz yok." anlamına geldiğini söylemişti. Çünkü insan veya herhangi bir âlim bildiğini Allah aracılığı ile bilir. Şu anlamdaki, sadece yüce Allah bizzat bilinir, O'nun dışındakiler ancak O'nun aracılığı ile bilinir.

Başka bir deyişle bilgi herhangi bir şeyle ilgi kurduğu zaman önce lâyık olacağı şekilde yüce Allah ile ilgi kurar. Çünkü her şey hakkındaki bilgi Allah katındadır ve O, bilginin dilediği kadarını dilediği kuluna nasip eder. Nitekim *"Onlar O'nun bilgisinin sadece O'nun dilediği kadarını kavrayabilirler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır."* (Bakara, 255) ayetinde ifade edilen gerçek budur. Âl-i Sam'ın azadlısı Abdula'la'nın İmam Sadık'tan (a.s) naklettiği ve yukarıda aktardığımız rivayet ile başka bazı rivayetler bu anlamı dile getirmektedir.

Buna göre peygamberlerin, *"senden başkası hakkında hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* şeklindeki cevaplarının İmamın tefsirine göre anlamı şöyledir: Biz senin dışında hiçbir şey bilmiyoruz. Bildiklerimizi seni bilmemiz ciheti ile biliyoruz. Çünkü ilmin bütünü sana aittir. Dolayısıyla sen onu bizden daha iyi biliyorsun. Bizim herhangi bir şeye ilişkin bilgimiz senin dilemenle ve armağan etmenle o şey hakkında kavrayabildiğimiz orandaki senin bilgindir.

Buna göre, *"Şüphesiz ancak sen gaybleri bilensin."* ifadesinin yukarıda ifade edilenden daha yüksek başka bir anlamı ortaya çıkıyor ki, o da şudur: Her varlık diğer varlıklardan ayrı olduğu için diğerlerine göre gayptır. Bu yaratıkların varlıkları sınırlı ve belirli olduğu için sadece Allah'ın dilediği oranda bilgiyi kavrayabilirler. Oysa Allah her şeyi kavrayan ve bütün gaybları bilendir. Herhangi bir varlık ise diğer bir varlığı ancak her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ciheti ile bilebilir.

Böyle olunca, meseleleri gayb olanlar ve bilgimize açık olanlar diye ikiye ayırmak, aslında onları yüce Allah'ın kavramamızı istediği meseleler ile bizden saklanan meseleler şeklinde ikiye ayırmak demektir. *"O, gaybı bilendir. Kendi görünmez bilgisini kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçilerine gösterir."* (Cin, 27) ayetinin zahiri belki de bu anlamı destekliyor. Çünkü gayb kelimesi Allah'ın yerini

tutan zamire izafe edilmiştir. Bu inceliği bu noktada iyi düşünmek gerekir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Yezid-i Künasî'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) *"Allah'ın elçileri toplayacağı gün..."* ayeti hakkında şöyle rivayet edilir: "Allah peygamberlere, 'Yerinize halife bıraktığınız kimseler hakkında ümmetleriniz size ne karşılık verdiler?' diye soracak. Peygamberler de 'Bizden sonra onların ne yaptıklarını bilmiyoruz.' diye cevap verecekler." [c.1, s.349, h:220]

Bu rivayet Tefsir'ul-Kummî'de Muhammed b. Müslim aracılığı ile İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

el-Kâfi'de de Yezid aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) gelen bu anlamda bir rivayet vardır. Bunlar bir uyarlama, ayetin anlamı ile ilgili bir örnek gösterme kabilindendir veya ayetin batınî anlamıdır.

110- Hani Allah dedi ki: "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla. Hani seni Ruh'ul-Kudüs ile desteklemiştim (ki,) beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerdin, o da kuş oluverirdi ve benim iznimle doğuştan kör olanı ve alaca hastalığına tutulanı iyileştiriyordun. Hani benim iznimle ölüleri (diriltererek mezarlarından) çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını(n zararlarını) senden savmıştım; kendilerine apaçık deliller getirdiğin zaman, içlerinden inkâr edenler, 'Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir' demişlerdi."

111- Hani havarîlere, "Bana ve Elçime inanın" diye vahyetmiştim. Onlar da, "İnandık, bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol" demişlerdi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Gerek bu iki ayet, gerekse bunların arkasından gelen ve Mâide (Sofra) kıssasını anlatan ayetler ve gerekse daha sonra gelen ve yüce Allah'ın kendisini ve annesini Allah dışında ilâh edinmeleri konusun-

daki İsa Peygambere (a.s) yöneltceği soruyu ve onun bu soruya vereceği cevabı anlatan ayetler, bütünü ile surenin başlangıcında ifade edilen amacı ile bağlantılıdır. Bu amaç verilen sözleri tutmaya, nimetlere şükretmeye, antlaşmaları bozmaktan ve ilâhî nimetlere karşı nankörlük etmekten sakındırmaya yönelik çağrıdır. Böylece surenin sonu başına bağlanmış ve kastedilen anlam birliği korunmuş olmaktadır.

"Hani Allah dedi ki: Ey Meryem oğlu İsa... Hani benim iznimle ölüleri çıkarıyordun." Bu ayette İsa Peygamberin (a.s) eli ile ortaya çıkan birkaç çarpıcı mucize sayılıyor. Yalnız bu mucizeler İsa Peygamber ile annesine birlikte sunulmuş lütuflar olarak ifade ediliyor. Bu mucizeler yaklaşık olarak aynı ifadelerle meleklerin Meryem'e Hz. İsa'nın doğacağını (a.s) müjdelerken, Âl-i İmrân suresinde şöyle anlatılıyor: *"Hani melekler dediler ki: Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir... beşikte ve yetişkinlik hâlinde insanlarla konuşacak... Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek. Onu İsrailoğullarına elçi kılacak . (O İsrailoğullarına şöyle diyecek): Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izni ile kuş oluverir. Allah'ın izniyle doğuştan kör olanı, alaca hastalığına tutulanı iyileştiririm ve ölüleri diriltirim..."* (Âl-i İmrân, 45- 50)

Eğer incelemekte olduğumuz ayetler üzerinde iyi düşünülürse, zahirde İsa Peygambere mahsus görünen imtiyazların niçin hem kendisine, hem de annesine yönelik nimetler kabul edildiği anlaşılır. Nitekim bu hususa Âl-i İmrân suresindeki ayetlerde de işaret edilmiştir; çünkü müjdeleme ancak nimetle olur. Gerçek de zaten böyledir. Çünkü babasız doğmak, Ruh'ul-Kudüs ile desteklenmek, canlı kuş meydana getirmek, doğuştan körleri ve alacalık hastalarını iyileştirmek ve Allah'ın izni ile ölüleri diriltmek gibi İsa Peygambere (a.s) mahsus mucizeler ve ayrıcalıklar İsa Peygambere (a.s) ait kerametler oldukları gibi, aynı zamanda Hz. Meryem'e (a.s) ait kerametlerdir. Onların her ikisi de ilâhî nimetlere mazhar olmuş kimselerdir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla."*

Yüce Allah, *"Onu ve oğlunu âlemler için gücümüzü kanıtlayan bir delil yaptık."* (Enbiyâ, 91) ayetinde bu gerçeği vurguluyor. Görüldüğü gibi İsa Peygamber (a.s) ile annesi ayrı ayrı birer kudret delili

(ayet) sayılmıyor, ikisi bir arada tek bir ayet kabul ediliyor.

" Hani seni Ruh'ul-Kudüs ile desteklemiştim (ki,) beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun." Ayetten anlaşıldığı kadarıyla Ruh'ul-Kudüs ile desteklemek, İsa Peygamberi daha beşikteyken insanlarla konuşmaya hazırlayan sebeptir. Bu yüzden *"insanlarla konuşuyordun."* cümlesi, bir önceki cümleye atıf edatı kullanılmadan bağlanmıştır. Böylelikle desteklenme ile konuşabilmenin sebep ve sonuçtan olmuş bir bütün olduklarına işaret edilmiştir. Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde bu mucizelerden bu iki husustan birine yer verilmekle yetinilmiş ve öbürüne değinilmemiştir. Meselâ Âl-i İmrân suresinde *"O beşikte ve yetişkinlik hâlinde insanlarla konuşacak."* diyerek konuşma mucizesine yer verilirken, Bakara suresinde *"Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Ruh'ul-Kudüs ile destekledik."* (Bakara, 253) diyerek destekleme mucizesine yer vermekle yetinilmiştir.

Üstelik eğer Ruh'ul-Kudüs ile desteklemekten maksat Cebrail vasıtası ile vahiy göndermek olsa idi, bu İsa Peygambere (a.s) mahsus bir ayrıcalık olmazdı. Bu konuda öbür peygamberler de onunla ortaktırlar. Oysa, ayetin akışı bu yoruma müsait değildir.

"Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim." Bu ifadeden, burada sayılan ilimlerin İsa Peygamber (a.s) tarafından bir tek ilâhî emirle ve tedricî olarak değil de bir kerede elde edildiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim bu bilgi konularının tekrarlanmayan bir tek "iz" edatının arkasında sıralanmasından da anlaşılan budur.

"Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerdin, o da kuş oluverirdi ve benim iznimle doğuştan kör olanı ve alaca hastalığına tutulanı iyileştiriyordun." Burada da "iz" edatı tekrarlanmadığı için kuşlara can vermek ile doğuştan körlerin ve alacalık hastalarını iyileştirmenin yakın zamanlarda gerçekleştiği anlaşılıyor.

Bu arada kuşa can verme mucizesinin hemen arkasından Allah'ın iznine yer veriliyor. Cümlenin sonundaki aynı ifadenin kayıtlandırıcı fonksiyonu ile yetinilmiyor. Çünkü can verme yolu ile yaratma işi çok önemlidir. Bu yüzden ona özel bir önem verilerek cümlenin sonu beklenmeden sırf onun için hemen arkasından Allah'ın izni zikrediliyor. Maksat okuyucuların ve dinleyicilerin kalplerini yanılgıdan korumaktır. Onların Allah'tan başkasının bağımsız bir irade ile canlandırma

yapabileceklerini veya birkaç anlığına bile olsa bu kanaati taşımalarına meydan verilmek istenmediği için bu ifade tarzı tercih edilmiştir. Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

"Hani benim iznimle ölüleri (dirilterek mezarlarından) çıkarıyordun." Ölüleri çıkarmak, onları diriltme anlamını veren kinayeli bir ifadedir. Bu ifadeden anlaşılan odur ki, İsa Peygamberin (a.s) elleri ile gerçekleşen diriltme mucizesi, mezardaki ölüleri canlandırıp yeniden dünya hayatına döndürmek şeklinde meydana gelmiştir. İfadenin sözleri, bu diriltme olaylarının çok sayıda olduğunu gösteriyor. Bu ayetler hakkında yapılabilecek diğer açıklamalar Âl-i İmrân suresinin bu konudaki ayetlerinin tefsiri sırasında yapılmıştı. İsteyenler o açıklamalara başvurabilirler.

"Hani İsrailoğullarını(n zararlarını) senden savmıştım; kendilerine apaçık deliller getirdiğin zaman, içlerinden inkâr edenler, "Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir" demişlerdi." Bu ifade Yahudilerin İsa Peygambere kötü bir şey yapmak istediklerine, fakat yüce Allah'ın onu bu kötülükten koruduğuna delâlet ediyor. Bu ifade ile Âl-i İmrân suresinin İsa Peygamberle (a.s) ilgili hikâyeleri anlatan ayetlerindeki *"Onlar tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır."* (Âl-i İmrân, 54) ifade arasında tam bir uyum vardır.

"Hani havarîlere, 'Bana ve Elçime inanın.' diye vahyet-miştim." Bu ayet ile Âl-i İmrân suresindeki *"İsa, onlardan inkârı sezince, dedi ki: 'Allah'a doğru bana yardım edecekler kimlerdir?' Havarîler, 'Biz Allah'ın yardımcılarıyız. Allah'a inandık. Bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol.' dediler."* (Âl-i İmrân, 52) ayeti arasında uyum ve anlam paralelliği vardır.

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, *"Hani havarîlere, 'Bana ve Elçime inanın.' diye vahyetmiştim. Onlar da, 'İnandık, bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol' demişlerdi."* ayetinde sözü edilen iman, Havarîlerin İsa'ya yönelik ilk imanlarından başkadır. Âl-i İmrân suresindeki *"İsa, onlardan inkârı sezince"* ifadesinden bu olayın İsa Peygamberin (a.s) çağrısının son günlerinde meydana geldiği anlaşılıyor. Oysa ona iman etmekte öncü olan havarîler ona bağlılıklarını sürdürüyorlardı.

Üstelik Âl-i İmrân suresindeki *"İsa... dedi ki: 'Allah'a doğru bana*

yardım edecekler kimlerdir?' Havarîler, 'Biz Allah'ın yardımcılarıyız. Allah'a inandık. Bizim (Allah'ın emrine) teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol.' dediler." ifadesinden anlaşılıyor ki, İsa Peygamberin bu çağrısının amacı imanın kendisi değil, Allah'ın dinini desteklemek yolunda söz almaktır. Böyle olduğu için, *"Bizim teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol."* cümlesi ile noktalanıyor. Bu cümlenin orijinalinde geçen "Müslimîn" ifadesi Allah'ın dinine çağırma görevini yürütmek ve bu uğurda sıkıntılara katlanmak sureti ile onun dinini desteklemektir ki, bunların hepsi doğal olarak Allah'a iman ettikten sonra yapılabilecek işlerdir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, *"Hani havarîlere... vahyettim."* ifadesinden maksat, havarîlerden misak ve ahit alma olayıdır. Bu ayette incelenecek bazı konular var ki, bunlara Âl-i İmrân suresinin ilgili ayetlerinin tefsiri sırasında değinmiştik.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Meâni adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Yakub Bağdadi'den şöyle rivayet eder: İbn-i Sıkkît, İmam Ebu'l-Hasan Rıza'ya (a.s) "Yüce Allah niçin Musa Peygamberi el beyazlığı, asâ ve büyü sanatı ile, İsa Peygamberi tıp sanatı ile ve Muhammed Peygamberi (s.a.a) söz ve konuşma üstünlüğü ile destekleyerek gönderdi?" diye sordu.

İmam Ebu'l-Hasan Rıza (a.s) şu cevabı verdi: "Yüce Allah Musa Peygamberi (a.s) gönderdiğinde, onun zamanında insanların en önem verdikleri sanat büyücülüktü. Bu yüzden, Musa Peygamber Allah katından onların yanında bulunmayan, benzerini yapamayacakları ve onların büyülerini geçersiz kılan, onlara söyleyecekleri bir söz bırakmayan, hücceti onlara tamamlayan üstün bir büyü sanatı ile geldi.

Öte yandan yüce Allah'ın İsa Peygamberi (a.s) gönderdiği günlerde, uzun süren hastalıklar baş göstermişti ve insanlar tıp ilmine muhtaç olmuştu. Bu yüzden İsa Peygamber Allah katından insanların sahip olmadıkları derecede üstün tıp ilmi ile donatılarak, Allah'ın izni ile ölüleri diriltme, doğuştan körleri ve alacalık hastalarını iyileştirme, insanlara delil ve hücceti tamamlayacak ve ona karşı söyleyecek sözleri kalmayacak bir mucize ile desteklenerek gönderildi. Yüce Allah Mu-

hamed Peygamberi (s.a.a) insanlar arasında konuşmalar, güzel söz söyleme sanatı ve şiir revaçta olan bir dönemde gönderdi. Bu yüzden Peygamber efendimiz onlara Allah'ın kitabından, hikmet ve öğütten insanların söz söyleme üstünlüğünü geçersiz kılan, onlara kanıtı tamamlayıp hiçbir söz söylemeye yer bırakmayan şeylerle desteklenerek geldi."

İbn-i Sıkkît, İmama; "Günümüzde ben senin gibisini asla görmedim. Peki, bugün insanlara hüccet nedir?" dedi. İmam ona şöyle cevap verdi: "Günümüzün delili akıldır. Allah'la ilgili doğru konuşan onunla bilinir, böylece insan onu tasdik eder ve Allah'a iftira eden onunla tanınır; böylece insan onu tekzip eder." Bunun üzerine İbn-i Sıkkît dedi ki: "Vallahi, aradığım cevap budur."

el-Kâfi adlı eserde, Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Muhammed'den, o da Hasan b. Mahbub'dan, o da Ebu Cemile'den, o da Aban b. Tağlib ile bir başkasından, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Hz. İsa'nın diriltti̇ği ve bir süre yiyip içip çocuk sahibi olan kimse var mı?" diye İmama soruldu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Evet var, onun aynı zamanda ahiret kardeşi olan bir dostu vardı. Ona uğrar, yanında misafir kalırdı. Bir süre onunla görüşmemişti. Arkasından selâm vermek için ona uğradı. Kapıya dostunun annesi çıktı. İsa Peygamber dostunu sorunca kadın ona 'Ya Resulullah, o öldü.' dedi. Hz. İsa kadına, 'Onu görmek ister misin?' diye sordu. Kadın 'Evet, isterim' dedi. Hz. İsa kadına, 'Ben yarın sana gelirim ve yüce Allah'ın izni ile onu diriltirim.' dedi."

"İsa Peygamber ertesi günü kadına geldi ve 'Benimle gel, mezarına gidelim.' dedi. İkisi yürüyerek adamın mezarına gittiler. İsa Peygamber mezarın başında durarak yüce Allah'a dua etti. Bunun üzerine mezar yarıldı ve kadının oğlu canlanarak dışarı çıktı. Kadın oğlunu ve adam annesini görünce ikisi birden ağlamaya başladı. Hz. İsa onlara acıdı ve adama 'Annenle birlikte dünyada kalmak ister misin?' diye sordu. Adam da Hz. İsa'ya, 'Ey Allah'ın resulü, yiyip içip bir süre yaşayacak mıyım, yoksa yiyip içip bir süre yaşamadan tekrar ölecek miyim?' diye sordu. Hz. İsa, 'Yiyip içeceksin, yirmi yıl daha yaşayacaksın, evlenip çoluk-çocuk sahibi olacaksın.' dedi. Bunun üzerine adam 'Evet, isterim.' dedi."

"Hz. İsa adamı annesine teslim etti. Adam yirmi yıl yaşadı ve çoluk-çocuk sahibi oldu." [Füru-i Kâfi, c.8, s.337, h:532]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Yusuf San'ani'den, o da babasından şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) *"Hani ben havarîlere... vahyettim."* ayetinin anlamını sordum. İmam da "Onlara ilham olundu." cevabını verdi." [c.1, s.350, h:221]

Ben derim ki: Kur'ân'ın birkaç yerinde vahiy kelimesi ilham anlamında kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Musa'nın annesine 'Onu emzir' diye vahyettik."* (Kasas, 7) *"Rabbin bal arısına 'Dağ oyuklarında... petek ör' diye vahyetti."* (Nahl, 68) *"Çünkü Rabbin yere öyle vahyetti."* (Zilzâl, 5)

112- Hani havarîler, "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi? (Bunu maslahat görür mü?)" demişlerdi. İsa, "Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun" demişti.

113- Onlar, "İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin, bize (Rabbinden tebliğ ettiğin hususlarda) doğru söylediğini kesin olarak bilelim ve buna (dünya ve kıyamette) tanıklık edenlerden olalım." demişlerdi.

114- Meryem oğlu İsa şöyle dedi: "Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, (bugün) hem öncekilerimiz, hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bize rızk ver. Sen rızk verenlerin en hayırlısısın."

115- Allah da şöyle buyurdu: "Ben şüphesiz onu size indireceğim; ama ondan sonra kim inkâr ederse, ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsa Peygamber (a.s) ile arkadaşlarına gökten sofra inişinin hikâyesi anlatılıyor. Ayetlerde gerçi sofranın fiilen indirildiği açıkça belirtilmiyor; fakat son ayet yüce Allah'ın bu sofrayı indireceğini ifade eden kayıtsız şartsız bir vaat içeriyor ve yüce Allah

birçok ayette kendini vaadinden caymamakla nitelendirmiştir.

Bazı tefsir bilginleri, yüce Allah'ın sofranın inmesinden sonra kâfir olanlara yönelik ağır tehdidini işittikten sonra havarîlerin bu istekten vazgeçtiklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat bu görüş Kur'ân ve sünnet kaynaklı güvenilir bir delile dayanmıyor.

Bu görüş bazı tefsircilerden nakledilmiştir. Mücahit ile Hasan bu tefsirciler arasında yer alır. Fakat ne onların ve ne diğerlerinin bu yoldaki görüşlerinde delile rastlanmıyor. Eğer Mücahit ile Hasan'ın bu yoldaki görüşleri rivayet sayılsa bile, zayıf olduğu için delil değeri taşımayan mevkufat türü bir rivayettir. Üstelik bu rivayet bu sofranın fiilen indiğini bildiren başka rivayetlere ters düşmektedir. Zaten doğru olsa bile ahad silsileli bir haber olduğu için hükümler dışındaki alanlarda dayanak kabul edilmez.

Bazıları bu sofranın fiilen inmediğini şu şekilde savunabilirler: Hıristiyanların bu mucize konusunda hiçbir bilgileri yoktur, kutsal kitaplarında bu olaydan hiç söz edilmiyor. Eğer bu sofra fiilen inmiş olsaydı, kutsal kitaplarında sık sık sözü geçer, bu olayı tıpkı ilâhî yemek gibi aralarında sürekli bir tören hâlinde korurlardı. Fakat Hıristiyanlığın yayılma tarihini ve çeşitli İncillerin ortaya çıkış hikâyesini iyi bilenler bu tür sözlere önem vermezler. Çünkü Hıristiyanların kutsal kitapları tevatür yolu ile İsa Peygambere (a.s) dayandırılarak yazıya geçirilmiş olmadığı gibi günümüzdeki Hıristiyanlık da onun zamanına kesintisiz bir şekilde bağlanmıyor. Böyle bir tarihî bir bağlantı olmadığı için, ne kuşaktan kuşağa geçen gelenekleri konusunda ve ne İsa Peygamberin çağrısına izafe edilen, onunla ilgili olan ve hakkında bilgi sahibi olmadıkları konularda günümüz Hıristiyanlığından faydalanmak mümkün değildir.

Evet, bazı İncillerde İsa Peygamberin az miktardaki arpa ekmeği ve balıkla mucizevî şekilde çok sayıda kişiyi doyurduğu anlatılıyor. Ama bu hikâye Kur'ân 'da anlatılan ilâhî sofra hikâyesi ile hiçbir özelliği bakımından uyuşmuyor. Yuhanna İncili’nin altıncı bölümünde şöyle deniyor:

"(1) Bundan sonra İsa Celil (Taberiyye) denizi üzerindeki köprüye doğru yol aldı. (2) Çok sayıda insan peşine düştü. Çünkü hastalar konusundaki mucizelerini görmüşlerdi. (3) İsa dağa çıktı ve öğrencileri ile birlikte orada oturdu. (4) Yahudilerce kutsal olan Fesh Bayramı

yakındı. (5) İsa gözlerini kaldırıp bakınca büyük bir kalabalığın kendisine doğru geldiğini gördü. Bu durumu görünce Filibs'e 'Nereden ekmek alıp bu insanlara yedireceğiz?' diye sordu. (6) İsa Peygamber Filibs'i denemek için bu soruyu sordu. Çünkü o ne yapmaya kararlı olduğunu biliyordu. (7) Filibs ona herkese küçük parça ekmek verilse bile iki yüz dinara alınacak ekmeğin bu kalabalığa yetmeyeceği cevabını verdi. (8) Saman Putros'un kardeşi olan Enderus adındaki bir öğrencisi İsa Peygambere şöyle dedi: (9) Yanında beş yufkası ve iki balığı olan bir genç var burada, ama bu yiyecek bu büyük kalabalığa göre ne anlam taşır ki? (10) İsa Peygamber 'İnsanlara söyleyin de birbirlerine yaslansınlar' dedi. Orası bol otlaklı bir yerdi. Adamlar birbirine yaslandılar. Sayıları beş bin kişi kadardı. (11) İsa Peygamber yufkaları aldı. Allah'a şükretti. Sonra onları öğrencilerine bölüştürdü, öğrencileri de birbirine yaslanan insanlara paylaştırdı. İki balığı da bu şekilde paylaştırdılar. Herkes istediği kadar yedi. (12) Herkesin karnı doyunca İsa Peygamber öğrencilerine 'Artan kırıntıları toplayın ki, hiçbir şeyi kaybolmasın' dedi. (13) İsa'nın öğrencileri artıkları toplayıp on iki torbaya doldurdular. Beş arpa ekmeği ile o kadar kişi karnını doyurduktan sonra kırıntıları on iki torbayı doldurmuştu. (14) İnsanlar İsa Peygamberin gösterdiği bu mucizeyi görünce, 'Bu adam gerçekten dünyaya gelmesi beklenen peygamberdir' dediler. (15) İsa Peygamber, insanların üzerine gelip onu hükümdar yapmak için götürmeye kararlı olduklarını bildiği için oradan ayrılıp tek başına dağa doğru yola çıktı."

Sonra eğer bu hikâyenin (Mâide Kıssasının) ayetlerde anlatılan içeriği dikkatle incelenince, başka bir konu karşımıza çıkar ki, o da şudur: Bu hikâyenin baş tarafında havarîler tarafından sorulan soru yüce Allah'a karşı gösterilmesi gereken saygıdan yoksun, edebe aykırı bir sorudur. Nitekim ayetlerin sonunda, bu mucizenin arkasından kâfir olanlara, yüce Allah'ın peygamberlerine doğrudan sunduğu veya ümmetlerinin isteğine cevap olarak gösterilen hiçbir mucize vesilesi ile söz konusu edilmeyen ağır bir tehdit yöneltilmektedir. Meselâ, Nuh, Hud, Salih, Şuayb, Musa ve Muhammed peygamberlerin (hepsine selâm olsun) ümmetlerinin mucize isteklerine böyle sert bir tehdit içerikli cevap verilmemiştir.

Acaba bu cevabın sertliğinin sebebi bu soruyu soran havarîlerin

edebe aykırı ifadeleri midir? Çünkü onlar bu soruyu sorarken Allah'ın gücünden şüphe eden kişilerin kullanacakları bir üslûp kullandılar. Fakat daha önceki ümmetlerin mucize isteklerinde de Allah'a karşı saygısız ve peygamberlerine karşı alay etme içerikli ifadelere rastlamaktayız. Bunların yanı sıra Peygamberimizin (s.a.a) kavminin zorbalarına ve o dönemde yaşayan Yahudilere ait daha çirkin ve daha edepsiz ifadeleri Kur'ân bize nakletmektedir.

Yoksa sebep, havarîlerin bu soruyu sormadan ve ilâhî sofranın inmesinden önce iman etmiş olmaları mıdır ki, sofranın inişinden ve bu çarpıcı mucizeyi görmelerinden sonra kâfir olmaları hâlinde bu kadar şiddetli bir tehdidi hak etmiş mi sayılmaktadırlar? Fakat gerçi çarpıcı mucizeler gördükten sonra kâfir olmak büyük bir azgınlık ve serkeşliktir; ama bu sadece havarîlere mahsus değildir. Bu bakımdan diğer ümmetler arasında benzerleri vardır. Fakat hiçbir zaman o benzerlere böyle ağır bir tehdit yöneltilmemiştir. Hatta bu ümmetler içinde Allah'ın yakınlığını kazandıktan ve Allah'ın mucizelerini yakından gördükten sonra dinden dönenler bile böyle şiddetli bir tehdide muhatap olmadılar. Şu ayette verilen örnekte olduğu gibi: *"Onlara şu adamın olayını anlat: Adama ayetlerimizi sunduk, fakat o onların içinden sıyrılıp çıktı. Arkasından onu şeytan peşine taktı da azgınlardan oldu."* (A'râf, 175)

Bu noktada söylenebilecek söz şudur: Bu hikâye başlangıcında sorulan soru dolayısı ile, gerek ümmetlerin isteği üzerine gösterilen ve gerekse başka zaruretlerin gerekli hâle getirdiği diğer bütün peygamberlerin mucizeleri arasında özel bir anlam taşıması ciheti ile ayrıcalıklı bir niteliğe sahiptir.

Şöyle ki, Kur'ân'da anlatılan mucizeler birkaç kısma ayrılır. Bir kısmı yüce Allah'ın peygamberleri görevlendirdiği sırada onlara sunmuş olduğu mucizelerdir. Bunların maksadı, peygamberlerin peygamberliklerini teyit eden deliller olmalarıdır. Musa Peygambere (a.s) sunulan ışıltılı el ve asâ, İsa Peygambere (a.s) sunulan ölüleri diriltme, kuşlara can verme, doğuştan körleri ve alacalık hastalarını iyileştirme ve Hz. Muhammed'e (s.a.a) sunulan Kur'ân mucizeleri gibi. Bunlar imana çağrı ihtiyacını karşılamak ve kâfirlere söylenecek söz bırakmamak için sunulan mucizelerdir. Böylece helâk olanların bile bile helâk olmaları ve hayat bulanların da bile bile hayat bulmaları isten-

miştir.

Diğer bir kısım mucizeler, kâfirlerin isteği üzerine peygamberlere sunulan mucizelerdir. Salih Peygamberin (a.s) devesi gibi. Peygamberlerin çağrı çalışmaları sırasında gündeme gelen korkunç olaylar ve genel afetler de bu kategoriye girer. Örneğin Musa Peygamberin (a.s) Firavun'un kavmine gösterdiği ve aralarında çekirge, zararlı böcek ve kurbağa istilalarının da bulunduğu yedi tabiî afet mucizesi, Nuh tufanı, Semud oğullarının yerin dibine geçirilmeleri, Ad oğullarının kasırgası gibi olağandışı belâlar. Bunlar da inatçı inkârcılara yöneliktir.

Diğer bir kısım mucizeler de bir ihtiyacın gerektirmesine, bir zorunluluğun ortaya çıkmasına binaen yüce Allah'ın müminlere sunduğu olağanüstülüklerdir. Yarılan kayadan pınarların fışkırması, İsrailoğullarına çöl ortasında bıldırcın etinin ve helvanın indirilmesi, büyük kayanın başları üzerinde asılı tutulması, Firavun'dan ve onun zalimliklerinden kurtulmaları için denizin ikiye ayrılması gibi. Bu olağanüstülükler de ya kendini beğenmiş isyankârları korkutmak veya müminlere yönelik rahmeti tamama erdirmek için böyle bir istekleri olmamasına rağmen kendilerini onurlandırmak maksadı ile sunulan mucizelerdir.

Yüce Allah tarafından Peygamberimizi (s.a.a) onurlandırmak için müminlere sunulan vaatler de bu kategoriye girer. Mekke'nin fethedileceği, Kureyş kâfirlerinin perişan olacakları, Bizanslıların Farsları yenecekleri ile ilgili vaatler gibi.

Kur'ân'da anlatılan ve ilâhî öğretide söz konusu edilen mucize türleri işte bunlardır. Mucize indikten sonra başka bir mucize istemeye gelince, ilâhî öğreti bunu hezeyan nitelikli heveslerden sayar ve ona önem vermez. Kur'ân'ın mevcudiyetine rağmen Ehlikitab'ın Peygamberimizden (s.a.a) gökten kendilerine bir kitap indirilmesini istemeleri gibi. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ehlikitap, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve 'Bize Allah'ı açıkça göster' demişlerdi... Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Şahit olarak Allah yeter."* (Nisâ, 166)

Mekkeli müşriklerin Peygamberimizden (s.a.a) yeryüzüne meleklerin indirilmesini veya Allah'ın kendilerine gösterilmesini istemeleri de bu türden hezeyan nitelikli bir istektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gi-

bi: *"Bizimle karşılaşacaklarını beklemeyenler, 'Bize melekler gönderilmeli değil miydi veya doğrudan doğruya Rabbimizi görmeli değil miydik?' dediler. Onlar büyüklük kompleksine kapılarak azgınlıkta son derece ileri gitmişlerdir."* (Furkan, 21)

"Dediler: Bu elçiye ne oluyor ki yemek yiyor ve çarşıda geziyor? Ona kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil mi? Yahut üstüne bir hazine atılmalı, yahut kendisinin, ürününden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil mi? Bu zalimler müminlere 'Sizler büyülenmiş, aklî dengesi bozuk bir adamın peşinden gidiyorsunuz' dediler. Senin hakkında ne yakışıksız benzetmeler düzdüklerini görüyor musun? Onlar sapmışlardır ve bir türlü doğru yolu bulamıyorlar." (Furkan, 7-9) Kur'ân da bu anlamı ifade eden daha birçok ayet vardır.

Bütün bunların arkasındaki tek gerekçe şudur: Mucizelerin inmesinin maksadı, gerçeğin ortaya çıkması ve delilin tamama erdirilmesidir. Mucize inip de gerçek ortaya çıkınca ve artık söylenecek söz kalmayınca, eğer mucize indiği ve maksat hasıl olduğu hâlde yine mucize isteği tekrarlanırsa, bunun Allah'ın mucizelerini eğlence konusu yapmak, Allah ile oyun oynamaktan ve gerçekleri kabul etmekte oynaklık göstermeden başka bir anlamı yoktur ve bu tutum en büyük azgınlık ve gerçeğe karşı başkaldırmadır.

Böyle bir tutum eğer müminler tarafından ortaya konursa, bunun günahı daha yoğun ve suçu daha ağır olur. Özellikle Allah'ın mucizelerini görüp de bunun üzerine iman etmiş olan bir müminin, mümin olduğuna göre gökten mucize inmesi ile ne işi olabilir? Bu tutum daha çok arzularının esiri olmuş ve eğlence toplantılarında kendinden geçmiş kimselerin isteklerine veya acayip spor gösteri düşkünlerinin gönüllerini hoş etmek için istedikleri şaşırtıcı cambazlık ve akrobasi taleplerine benzemiyor mu?

"Hani havarîler, 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?' demişlerdi." ifadesinden anlaşılan mana şudur: Havarîler İsa Peygamberden (a.s) kendilerine özel bir mucize göstermesini istiyorlar. Oysa onlar onun havarîleri, ona en yakın kimselerdir. Onun gösterdiği o çarpıcı mucizeleri, o açık kerametleri görmüşlerdi. İsa Peygamber (a.s) zaten kavmine gönderilirken olağanüstü mucizelerin beraberinde gönderilmişti. Yüce Allah bu ger-

çeği şöyle ifade ediyor: *"(Allah onu) İsrailoğullarına elçi kılacak, (o, onlara şöyle diyecek) 'Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratır, ona üflerim, Allah'ın izni ile kuş oluverir..."* (Âl-i İmrân, 49)

İsa Peygambere inanan bir kimsenin onun bir mucizesi ile karşılaşmadığı nasıl tasavvur edilebilir ki, onun kendi varlığı başlı başına bir mucizedir. Allah onu babasız yarattı ve Ruh'ul-Kudüs ile destekledi. Daha beşikteyken gelişmiş yaşlarındaki gibi insanlarla konuşabiliyor, birbirini izleyen birçok mucize ile sürekli biçimde onurlandırılıyor ve sonunda Allah onu kendi katına yükselterek en şaşırtıcı mucize ile misyonunu noktalıyor.

Havarîlerin bu kadar çok sayıda mucizeden sonra kendileri için seçtikleri bir mucize istemeleri, mucizeden sonra mucize isteme anlamına gelir. Böylece son derece çirkin bir davranış sergilemiş oldular. Bundan dolayı İsa Peygamber (a.s), *"Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun."* şeklindeki sözleri ile onları azarlamıştır.

İşte bu yüzden havarîler bu tekliflerini gerekçelendirdiler, sözlerinin mutlaklığını sınırlandırıp yumuşatacak ikinci bir açıklama yapmak ve ifadelerin sivriliğini gidermek için, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin, bize doğru söylediğini kesin olarak bilelim ve buna tanıklık edenlerden olalım."* dediler. Böylelikle yeme amacına, isteklerine gerekçe oluşturacak başka amaçlar eklediler. Bundan maksatları, isteklerinin acayip olaylarla eğlenmek ve Allah'ın mucizelerini oyun konusu yapmak anlamına gelmediğini, tersine bilgilerini mükemmelleştirmek, kötü duyguları kalplerinden kovmak ve olaya şahitlik etmek gibi faydalı amaçları olduğunu ifade etmektir.

Fakat bununla birlikte sofranın yemeklerinden yemek istediklerini söylemekten geri kalmadılar. İşte asıl hataları bu oldu. Eğer "O sofranın yemeklerinden yiyip kalplerimizin güven bulmasını istiyoruz" deselerdi, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin"* dedikleri için aldıkları sert cevaplara muhatap olmayacaklardı. Çünkü ilk ifade, bütün heves ve eğlence ihtimallerini ortadan kaldırırken, ikincisi böyle değildir.

İsa Peygamber (a.s) havarîlerin ısrarlı isteklerine cevap olarak Rabbinden bu mucizeyi kendilerine bağışlamasını istedi. Bu mucize sadece kendi ümmetine mahsus türden bir olağanüstülüktü. Çünkü gö-

rünüşte gerekli olmayan gerekçelere dayandırılan bir istek üzerine gösterilecek tek mucize idi. Bu gerekçe inanmış kimselerin inecek sofranın yiyeceklerinden yeme gerekçesi idi. Bundan dolayı İsa Peygamber (a.s) bu isteğini Allah'a yöneltilmesi uygun olacak bir gerekçe ile yaftalayarak, *"Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, bugün hem öncekilerimiz, hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun."* dedi. Görüldüğü gibi İsa Peygamber bu olayı bayram olarak adlandırdı. Bayram, bir kavmin insanlar arasında kendilerine mahsus bir bağışa, bir kıvanca mazhar oldukları gündür. Bu sofranın inişi İsa Peygamber tarafından işte bu sıfatla nitelendirilmişti.

İsa Peygamber bu isteğini Rabbine yöneltince, Rabbi onun duasını kabul etti. Zaten onun, Rabbinden kabul edileceğini ummadığı bir istekte bulunması veya Rabbinin onu reddederek rezil etmesi, elini boş çevirmesi beklenemezdi. Fakat nasıl ki, bu mucize başka hiçbir ümmete sunulmamış türden sadece havarîlere mahsus bir mucize idi ise, bu mucizeden sonra kâfir olacak olanlar için hiçbir insan topluluğuna verilmemiş ağırlıkta bir ceza şartı koşuldu. Yüce Allah bu şartı şöyle açıklıyor: *"Ben şüphesiz onu size indireceğim. Ama ondan sonra kim inkâr ederse, ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım."* Açıkladığımız bu hususu ganimet olarak bilmelisin.

"Hani havarîler, 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?' demişlerdi." Ayetteki "iz=hani" bir zarf edatıdır ve gizli bir fiil ile bağlantılıdır. Bu gizli fiil, "uzkur" (hatırla) veya bu anlamda bir fiildir. Buna göre ifadenin anlamı "Havarîlerin... dedikleri zamanı hatırla" şeklindedir.

Bazı tefsircilere göre bu "iz" edatı bir önceki ayette geçen "kâlû âmenâ=inandık dediler..." cümlesi ile bağlantılıdır. O zaman anlam, *"Havarîler İsa'ya, Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?"* dedikleri bir vakitte, *"İnandık... demişlerdi."* şeklindedir. Yani havarîler dediler ki: "Biz Allah'a inandık. Bizim Allah'ın emrine teslim olmuş kimseler olduğumuza şahit ol."

Bu faraziyeden maksat, havarîlerin iddialarının doğru olmadığını ve İsa Peygamberi (a.s), kendisine teslim olduklarına şahit tutmalarının ciddi olduğunu belirtmektir.

Fakat bu faraziye ayetlerin içeriği ile bağdaşmaz. Havarîlerin

imanı nasıl olur da samimi olmaz? Yüce Allah onlara, kendisine ve peygamberlerine iman etmelerini vahyettiğini bildiriyor ve bunun İsa Peygambere (a.s) yönelik bir lütuf olduğunu vurguluyor. Üstelik eğer öyle olsa idi, *"Havarîler dediler ki..."* ifadesindeki [imansızlıklarını] açığa çıkarmaları yersiz olurdu.

"Mâide", üzerinde yemek bulunan sofra demektir. Ragıp İsfahanî şöyle der: "Mâide, içinde yemek bulunan tabak demektir. Hem tabak ve hem de içindeki yemek için kullanılır. Araplar, 'Bana yemek verdi.' anlamında 'mâdenî, yemîdunî' ifadesini kullanırlar."

Ayette aktarılan soru metnine, yani *"Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?"* ifadesine gelince, ilk bakıştaki anlamı ile bu ifadenin havarîlerin ağzından çıkması aklın yadırgayacağı bir husustur. O havarîler ki, İsa Peygamberin arkadaşları, öğrencileri, yakın ve ayrılmaz dostları, onun bilgisinin ve düşüncelerinin ışığından feyz alan, onun ahlâk kurallarına ve ayak izlerine uyan kimselerdir. Öte yandan en zayıf iman bile yüce Allah'ın her şeye kadir olduğu, O'nun için âcizlik diye bir şeyin söz konusu edilemeyeceği, O'na âcizliğin galip gelemeyeceği bilincini insana aşılarken, nasıl olur da havarîler Allah'ın gökten sofra indirmeye gücünün yetip yetmeyeceğini peygamberlerine sorabilmektedirler?

Bundan dolayı yedi kurradan biri olan Kisaî, ayetteki ilgili ibareyi "Hel tastatîu Rabbeke=Sen Rabbinden sorabilir misin?" şeklinde okumuştur. Yani "Rabbeke" kelimesi, gizli bir fiilin mef'ulüdür. Aslı şöyledir: "Hel tastatîu en tes'ele Rabbeke." Mef'ulda amil olan fiil hazfedilmiş ve "tastatîu" fiili onun yerine geçmiştir veyahut da bir kelimenin diğerinin yerine geçişi söz konusu olmaksızın fiil hazfedilmiştir.

Tefsirciler, havarîlerin bu tereddüt içerikli sorularını değişik şekilde yorumlamışlardır. Bu yorumlarda ilk plânda akla gelen Allah'ın gücünden şüphe etme ihtimalinin varit olmadığı, havarîlerin böyle basit bir cehaletten uzak oldukları esasına dayanılmıştır.

Bu esasa dayanılarak yapılabilecek en iyi yorum şudur: Ayetteki "güç yetirme" maslahatın gerektirmesinden ve iznin verilmesinden kinayedir. Nitekim imkân, güç ve kuvvet kavramlarıyla da kinaye yolu ile "maslahatın olması ve izin verilmesi" ifade edilir. Meselâ, "Hükümdar her ihtiyaç sahibini dinleyemez" denir. Bununla "Hükümdarlığın kamusal faydası onu bundan alıkor" denmek istenir. Yoksa mut-

lak anlamı ile dert dinlemek, hükümdarın gücü dahilinde bir iştir. Yine "Zengin kişi, herkese sadaka veremez" denir. Yani malını koruma maslahatı bunu yapmamasını gerektirir. Başka bir örnek, "Âlimin bütün bildiğini anlatması mümkün değildir." sözüdür. Yani dinin, halkın ve toplumsal düzenin maslahatı âlimi bundan alıkor. Yine bir örnek olarak birimiz arkadaşına "Benimle birlikte falancaya gidebilir misin?" diye sorarız. Bu sözdeki yapabilirlik gidebilmenin özünü değil, bu eylemin yerinde olup olmadığına, faydalı görülüp görülmediğine yöneliktir.

Bu konuda tefsircilerin ileri sürdükleri başka yorumlar da vardır.

Bunlardan biri şudur: Bu sorunun amacı, görerek inanmak suretiyle kalplerin tatmin olmasıdır; yoksa Allah'ın gücünden şüphe etme maksadı taşımaz. Tıpkı İbrahim Peygamberin (a.s), bize Allah tarafından nakledilen *"Ya Rabbi! Ölüleri nasıl diriltiğini bana göster. Allah, 'Yoksa buna inanmadın mı?' dedi. İbrahim: İnandım; fakat kalbim tatmin olsun diye bunu istiyorum."* (Bakara, 260) sözleri gibidir.

Bu yorum hakkında şunları söylemek gerekir: İmanın arttırılması ve kalbin tatmin edilmesi amacı ile mucize istemenin doğru olması, tek başına havarîlerin sorusunu bu gerekçeye bağlamanın doğruluğunu kanıtlamaz. Onların İbrahim Peygamber (a.s) gibi masum oldukları sabit değildir ki, bu masumluk sözlerinde kabalık olmadığı şeklinde bir yoruma başlı başına delil sayılsın. Tersine sözlerinin böyle olmadığı yolunda delil vardır. Çünkü onlar İbrahim Peygamberin, *"İnandım; fakat kalbim tatmin olsun diye bunu istiyorum."* dediği gibi, "O sofranın yemeklerinden yiyip kalplerimizin tatmin olmasını istiyoruz." demiyorlar. Bunun yerine, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin."* diyorlar. Yani yemek yemeyi başlı başına bir amaç olarak öne sürüyorlar.

Zaten bu yorum olsa olsa onların kalplerinin Allah'ın gücü ile ilgili kuşkudan arınması sonucunu verebilir. Sözlerinin zahirindeki kabalık, varlığını devam ettirir.

Üstelik, *"Hani İbrahim, bana ölüleri nasıl diriltiğini göster..."* (Bakara, 260) ayetinin tefsiri sırasında anlattığımız üzere bu yorumun dayanak olarak kabul ettiği gibi, İbrahim Peygamberin (a.s) istediği şey, ölülerin ölümden sonra hayatla donanmış hâllerini görmek değildi. Eğer böyle olsaydı, onun bu isteği mucizeyi görüp Allah'la konuş-

tuktan sonra, O'ndan mucize istemek kabilinden olurdu. Onun istediği şey, o ayeti incelerken açıkladığımız anlamda diriltme olayının gerçekleşme biçimini görmekti.

Bu yorumlardan biri de şudur: Havarîlerin bu sorusu Allah'ın o konudaki gücü ile değil, onu fiilen yapması ile ilgilidir. Dolayısıyla burada fiil, onun ayrılmaz şartı olan güçle ifade edilmiştir.

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz söz şudur: Bunun böyle olduğuna dair sözlerinde bir delil yoktur. Öyle olduğu kabul edilse bile bu yaklaşım, onların mutlak ilâhî kudreti bilmedikleri ihtimalini ortadan kaldırır. Fakat kulluk edebi ile bağdaşmayan bir söz söyledikleri gerçeği yerinde kalır.

Başka bir yorum da şudur: Bu söz kısaltılmıştır. Aslı "Hel tastatîu sual'e Rabbike=Rabbine söyleyebilir misin?" şeklindedir. Nitekim muteber kıraat tarzlarından biri ["Hel tastatîu Rabbeke], bu ihtimali haklı çıkarmaktadır. Buna göre anlamı, "Seni soru sormaktan alıkoyacak bir engel olmaksızın ondan isteyebilir misin?" şeklindedir.

Bu yorum hakkında da şunları söylemek gerekir: Sözü edilen gizli kelimeleri ibareye katmak, bu ifadeyi bu yorumda ileri sürülen anlamı verecek hâle getirmeyi sağlamaz. Çünkü iki kıraate göre fiillerin konumları farklıdır; birisinde fiil, gayıp (üçüncü şahıs) kipinde, bir diğerinde ise muhatap (ikinci şahıs) kipindedir. Cümlede bir şeyin takdir edilişi, kesinlikle gayıp kipinde olan bir fiili muhatap kipi olarak değiştiremez.

Mutlaka bir şey denecekse, şöyle söylemeliydi: Bu soru İsa Peygamber ile ilgili bir fiili Allah'a isnat ediyor. Bunun gerekçesi şudur: İsa Peygamberin (a.s) fiili, aslında Allah'ın fiilidir. Onun her şeyi Allah'a aittir. Bu yorum şu bakımdan sakattır: Peygamberlerin bazı eylemleri Allah'a isnat edilebilir. Ama bu eylemler hidayet, ilim vb. Allah'a isnat edilmeleri eksiklik ve aksaklık gerektirmeyen eylemler olmalıdır. Âcizlik, yoksulluk, yemek ve içmek gibi peygamberlerin kul ve insan olmalarının gereği olan eylemlere gelince, bunlar kesinlikle Allah'a izafe edilemez. Ayrıca bu yoruma göre de havarîlerin sözlerindeki kabalık yerinde kalır.

Başka bir yorum da şöyledir: Buradaki "istitaat (=güç yetirme)", itaat anlamındadır. Buna göre ayetin o bölümünün anlamı, "Rabbin sana itaat eder, ondan bunu istediğinde duanı kabul eder mi?" şeklin-

dedir.

Bu yorum hakkındaki itirazımız şudur: Bu yorum, varolan problemi daha da büyütür. Çünkü yüce Allah'ın peygamberine itaat edip etmeyeceğini, ona boyun eğip eğmeyeceğini sormak, O'nun güç sahibi olup olmadığını sormaktan daha çirkin ve edep dışı bir şeydir.

Bir tefsir bilgini bu yorumu savunarak hakkında özetle şu açıklamayı yapmıştır: İstaat ile itaat kelimeleri "kurh" (=istemezlik, zorlama) kelimesinin karşıtı olan "tav'" (uyma, muvafakat etme) kökünden gelirler. Bir işe itaat etmek demek, ona razı olarak ve tercih ederek yapmak demektir. Bu maddenin istif'al kalıbına uyarlanmış türevi, "icâbet" kelimesinin istif'al kalıbına uyarlanmış biçimi ile aynı anlamı taşırlar. Dolayısıyla, "istecâbehu" ifadesi, duasını ve isteğini kabul etti anlamına geldiğine göre, "istetâahu" cümlesi de ona itaat etti, yani ona boyun eğdi, onun rızası dahilinde oldu, onun tercih ettiği şey oldu, anlamındadır.

Her iki maddede istif'al kalıbı, bu kalıbın en meşhur anlamı olan talep ve istek anlamını taşır. Ancak hazfedilmiş bir fiilin talebini ifade ederler. Bu takdirî fiil, ona terettüp eden ve kelâmda zikredilen fiil aracılığıyla bilinir. "İstetâa'ş-şey'=bir şeye güç yetirdi" demek, bu şeyin onun tercih ettiği şey olmasını istedi, o da ona itaat etti ve boyun eğdi, demektir. "İstecâbe" ise, onun icabet etmesini istedi, o da icabet etti anlamına gelir.

Bu ayrıntılı açıklamadan, "yestetîu" fiilinin "yutîu" fiili ile aynı anlama geldiğini söyleyen tefsir bilgininin görüşünün doğru olduğu anlaşılıyor. Çünkü "yutîu" fiili, bir şeyi razı olarak ve tercih ederek, zorlamasız bir şekilde yapmak anlamına gelir. Buna göre ayetin bu cümlesinin anlamı, "Eğer biz Rabbinden bu sofrayı indirmesini istersek veya sen onu bizim için istersen, Rabbin onu bize gökten indirmeye razı olur, bunu tercih eder mi?" şeklindedir. (Alıntı burada sona erdi).

Bu açıklama hakkında birkaç söz söylemek gerekir: Birincisi, bu açıklama yeni bir şey getirmedi. Sadece "istetâa" fiilini "istecâbe" fiili ile karşılaştırdı ve arkasından ilk fiile ikincisinin anlamını yükledi. Bu ise dilbilgisi hususunda kabul edilmeyen bir kıyas ve karşılaştırmadır.

Bu görüşe karşı ikinci itirazımız şudur: "İstitâat" ve "itâat" keli-

melerinin ortak kökünün zorlamanın zıddı olan "tav' (=muvafakat etme)" olması, kökün bütün türevlerinde bu anlamın gözetilmesini gerektirmez. Birçok kelime türeme süreci içinde kökünün anlamından tamamen kopar. Şu örneklerde olduğu gibi; Darebe (vurdu), adrebe (yüz çevirdi), kabile (kabul etti), akbele (yöneldi), kabbele (öptü), kâbele (karşılaştırdı), istakbele (karşıladı). Bu kelimelerde kullanım yerlerine göre, zihne gelen anlamlar, kelimenin kök anlamıyla büsbütün farklıdır.

Dilbilgisindeki türeme incelemelerinde, gerçi kelimenin kökünün anlamı göz önünde bulundurulur; fakat bundan maksat kök anlamının türeme süreci içinde türevlerde ne oranda yaşadığı veya nasıl hayatiyetini kaybederek başka bir anlama yerini bıraktığını tespit etmektir. Yoksa dildeki gelişmenin hükmünü geçersiz sayıp kök anlamını korumak değildir. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Buna göre, herhangi bir kelimede önemli olan anlam, o kelimenin kökünün sözlükteki anlamı değil, kullanımda geçerli olan canlı anlamıdır. Meseleye bu açıdan bakarsak, "istitâat" kelimesi Kur'ân'da kırktan fazla yerde ve hepsinde güç, kudret anlamında kullanılmıştır. "İtaat" kelimesi ise, yine Kur'ân'ın yaklaşık yetmiş yerinde ve hep boyun eğme (inkiyad) anlamında kullanılmıştır. "Tav’" kelimesi de kullanıldığı yerlerde "kurh"un zıddı anlamında kullanılmıştır. Durum böyle olunca, "yestetîu" kelimesine "yutîu" kelimesinin anlamını yük-lemek, arkasından "yutîu" kelimesini "tav’" anlamında kabul etmek ve sonra da ayetteki "yestetîu" kelimesinin "yerdâ (razı olur)" anlamında olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir?

"Ecâbe" ve "istecâbe" fiillerine gelince; bu fiiller birlikte Kur'ân-da aynı anlamda kullanılmıştır. "İsticâbet" kelimesinin kullanıldığı yerler "icabet" kelimesinin kullanıldığı yerlerden birkaç kat fazladır. "İsticâbet" kelimesi otuza yakın yerde kullanıldığı hâlde, "icâbet" kelimesinin Kur'ân'da kullanıldığı yerler onu geçmez. Durum böyle iken "etâa" ve "istetâa" fiilleri bu kelimelerle nasıl karşılaştırılabilir?

Bu kelimelerin aynı anlamda gelmeleri, iki farklı yaklaşımın aynı noktada örtüşmesi şeklindedir. Buna göre "ecâbe" fiili, cevap soruya muhatap olan kişiden soruyu sorana geçti demektir. Buna karşılık "istecâbe" fiili, soruya muhatap olan kişi cevabı kendinden istedi ve onu soru soran kişiye iletti anlamındadır. Bundan anlaşılıyor ki, bu yoru-

mu savunan tefsirci "istecâbe" fiilini uygun şekilde açıklamamıştır. Yani "istecâbe" demek, adam bir şeyi sordu, karşı tarafın kendisine cevap vermesini istedi ve karşı taraf da kendisine cevap verdi, derken, tam yerinde olan bir açıklama yapmamıştır. Çünkü istif'al kalıbı, "feale" maddesinin talebi yönünde kullanılır, "ef'ale" kalıbının talebi yönünde değil. Bu, açık bir husustur.

Bu yoruma yönelik üçüncü itirazımız şudur: İfadenin içeriği bu anlamla uyuşmaz. Verilen anlama göre havarîlerin *"Rabbin gökten bize donatılmış bir sofra indirebilir mi?"* şeklindeki sözlerinin anlamı, "Eğer biz istersek veya sen istersen, Rabbin bize gökten bir sofra indirmeye razı olur mu?" şeklindedir ve bu istekten veya sofranın inmesinden maksatları, imanlarının artması ve kalplerinin güvene ermesidir. Eğer sözlerinin anlamı bu olsaydı, İsa Peygamberin (a.s), *"Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun."* diyerek kendilerini azarlamasının ve yüce Allah'ın bu mucizeden sonra kâfir olanları hiç kimseyi çarptırmadığı ağırlıkta bir azaba çarptıracağı şeklinde tehdit etmesinin ne sebebi vardı? Çünkü o durumda onlar sadece doğruyu söylemiş ve sadece meşru olan bir şey istemiş olurlardı. Nitekim Kur'ân'da, *"Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin."* (Nisâ, 32) buyruluyor.

"Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun, demişti." İsa Peygamberden (a.s) havarîlere yöneltilmiş bir azarlamadır. Bu azarlamanın sebebi, Allah'ın bir sofra indirmeye muktedir olup olmadığı hususunu O'ndan öğrenmek istemeleridir. Havarîlerin bu sözü nasıl yorumlanırsa yorumlansın, şüphe ifade edicidir.

Yukarıda değindiğimiz gibi bu ayetlerin sonunda yer alan ilâhî tehdide yol açan azarlamanın asıl sebebi onların hiçbir ihtiyaç olmadığı hâlde mucize istemeleri ve mucizeler ile eğlenmek anlamına gelecek bir teklifte bulunmalarıdır ve sonra ilk bakışta Allah'ın gücüne kalpten inanmadıkları gibi bir anlama gelen bir ifade kullanmalarıdır. Buna göre, İsa Peygamberin (a.s), *"Eğer inanan kimseler iseniz, Allah'tan korkun."* diyerek onları azarlamasının sebebi gayet açıktır.

"Onlar, 'İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin, bize doğru söylediğini kesin olarak bilelim ve buna tanıklık edenlerden olalım.' demişlerdi." Bu ifadenin içeriğinden havarîlerin bu sözlerinin İsa Peygamberin azarlamasından kurtulmak için yaptıkları bir

özür beyanı olduğu anlaşılıyor. Söyledikleri sözlerin, *"Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?"* şeklindeki Allah'ın mutlak gücünden şüphe ettikleri izlenimini uyandıran sözleri ile değil de sofra indirilmesi mucizesi istekleri ile bağlantılı olduğu açıktır. Bu durum aynı zamanda azarlanmalarının asıl sebebinin ihtiyaç olmadığı hâlde mucize istemeleri olduğunun şahitlerinden biridir.

"İstiyoruz ki, ondan yiyelim..." şeklindeki sözlerine gelince; burada mucize istemekteki amaçlarını açıklarken dört madde sıralıyorlar:

Birincisi yemektir. Bu sözü söylemekteki maksatları, bu istekle Allah'ın mucizelerini eğlence konusu yapmayı amaçladıklarını, o sofranın yemeklerinden yemek istediklerini belirtmektir ki, bu mantıklı bir amaçtır. Daha önce söylediğimiz gibi, bu sözler İsa Peygamberin azarlamasına ve sofra mucizesinden sonra kâfir olanların ağır bir ilâhî azaba çarptırılacağı şeklindeki tehdide müstahak kalmaya teslim olduklarını ifade eder gibi bir cümledir.

Bazı tefsircilere göre, havarîlerin yemek yemekten söz etmelerinden maksat, yemeğe şiddetle ihtiyaçları olduğunu, açlıklarını giderecek bir şeyleri olmadığını açıklamaktır. Başka bazı tefsirciler ise böyle demekle "O sofranın yemeklerinden yemekle onurlanmak istiyoruz." demek istemişlerdir. Malumdur ki, bu iki yorumlarda anlatılan maksatlara mutlak yemek ifadesi delâlet etmez. Eğer maksatları azarlamayı gereksiz kılan böyle bir şey idi ise, mazeret beyan ettikleri bu yerde onu açıkça ifade etmeleri gerekirdi. Eğer maksatları öyle idi ise onu belirtmeleri gerektiği hâlde belirtmediklerine göre şuna hükmetmek gerekir: Yemek derken kastettikleri şey bu kelimenin mutlak anlamıdır. Çünkü akla uygun bir amaç olarak sofra inmesine yönelik isteklerinin amaçlarından biri olmuştur.

İfade ettikleri ikinci amaç, kalp huzuruna ermeleridir. Bu da ihlâsla ve huzur ile çelişen duyguların ortadan kalkması ile elde edilen kalp sakinliğidir.

Havarîlerin ifade ettikleri üçüncü amaç, İsa Peygamberin (a.s) Rabbinden alıp onlara tebliğ ettiği mesajlar konusunda doğru konuştuğunu bilmeleridir. Bu durumda bilmekten maksat, nefsanî vesveselerin ve kuşkuların giderilmesinden sonra kalpte meydana gelen kesin bilgidir.

Bazı tefsircilere göre ise, buradaki bilgiden maksat İsa Peygambe-

rin (a.s) onlara vaat ettiği iman meyveleri konusunda doğru konuştuğunu bilmeleridir. Duanın kabul edilmesi gibi. Fakat bu akla pek yakın değildir. Çünkü havarîler gökten sofranın inmesini sadece İsa Peygamberin (a.s) duasından ve dilemesinden, kısaca onun tarafından gerçekleşecek bir mucize aracılığıyla istiyorlar. Oysa onlar onun birçok mucizesini görmüşlerdi.

O , hayatı boyunca hep büyük ilâhî mucizelerle yan yana yaşadı. Peygamber olarak kavmine gönderilmesi ve onlara yönelttiği her çağrı mutlaka Rabbinin bir mucizesinin eşliğinde olmuştur. Eğer imanın meyvesi olarak onun duasının kabul edilmesini kastetmişlerse, onun imanının meyvesini sürekli görmüşlerdir. Yok, eğer imanın meyvesinden kastettikleri şey, kendi dualarının kabul edilmesi idi ise, onlar sofranın inmesini kendi duaları ile istemiş değillerdi ve sofra İsa Peygamberin (a.s) duası ile inmişti.

Dördüncü amaçları, bu olaya gerektiği zaman şahitlik etmeleridir; inkâr edenlere karşı ve kıyamet günü Allah'ın huzurunda şahitlik etmek gibi. Kastedilen şahitlik mutlak şahitliktir. Sadece Allah'ın huzurunda yapacakları şahitliği de kastetmiş olmaları mümkündür. Nitekim yüce Allah tarafından nakledilen sözlerinde bu anlam kastedilerek şöyle buyrulmuştur: *"Ey Rabbimiz, indirmiş olduğun şeye inandık, peygambere uyduk, bizi şahitlerle birlikte yaz."* (Mâide, 53)

Bu sözlerden çıkan sonuç şudur: Havarîler özür dileme nitelikli sözlerine gökten inen sofranın yemeklerinden yemek olan amaçlarına, hoşnut edici güzel amaçlar eklediler. Maksatları yeterli sayıda mucize gördükten sonra yeni bir mucize istemelerinin kabalığını gidermektir. İsa Peygamber de (a.s) bu ısrarlarından sonra isteklerine karşılık verdi.

"Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, (bu gün) hem öncekilerimiz, hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bize rızk ver. Sen rızk verenlerin en hayırlısısın." İsa Peygamber (a.s) sofra isteme konusunda kendisini de havarîler arasına kattı ve *"Allah'ım, ey Rabbimiz!"* diyerek geniş kapsamlı bir ifade ile Rabbine seslenerek işe başladı. Oysa havarîler ona *"Rabbin bize gökten donatılmış bir sofra indirebilir mi?"* demişlerdi. Böylece baştaki seslenişin dua ile uyuşması sağlanmış oldu.

Bu dua, peygamberlerin Kur'ân'da nakledilen duaları arasında baş-

langıcının özelliği sebebi ile tektir, bir başka benzeri yoktur. Çünkü bu dua, *"Allah'ım, ey Rabbimiz!"* diyerek başlıyor. Oysa diğer dualar ya "ey Rabbim" veya "ey Rabbimiz" diye başlıyor. Bunun yegâne sebebi, dua konusu olayın inceliği ve girişin muhteşemliğidir. Evet, Kur'ân'da aktarılan övgü çeşitlerinde bu tür bir girişe rastlanmaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"De ki: Hamd Allah'a mahsustur."* (Neml, 59) *"De ki: Allah'ım, ey mülkün maliki..."* (Âl-i İmrân, 26) *"De ki: Ey Allah'ım! Ey göklerin ve yeryüzünün yoktan var edicisi..."* (Zümer, 46)

İsa Peygamber (a.s) bu seslenişin arkasından, bu inecek sofra hakkında kendisi ve arkadaşları için amaç niteliğinde bir unvan ortaya koydu. Bu unvan inecek sofranın kendisi ve ümmeti için bayram olmasıdır. Havarîler istekleri sırasında inecek sofranın kendilerine mahsus bir bayram olmasını istediklerini söylememişlerdi.

Fakat İsa Peygamber bu isteğine güzel bir unvan taktı ve onu güzel bir kalıba döktü. Maksadı, elleri altında ve gözleri önünde birçok ilâhî mucize varken başka bir mucize isteğinde bulunma görüntüsünden kurtulmak ve isteğinin Allah'ın hoşuna gidecek, O'nun yüceliği ile çelişmeyecek bir istek olmasını sağlamaktır. Çünkü bayram halk arasında söz birliği meydana getirir, milletin hayatını yeniler, bayram yapanlarının gönüllerini coşturur, her tekrarlanışında dinin yüceliğini ilân eder.

Bundan dolayı İsa Peygamber *"hem öncekilerimiz, hem sonrakilerimiz için bayram olsun..."* dedi. Yani ümmetimizin ilk topluluğu ve sonradan onlara katılacaklar için. Ayetlerin içeriğinden bu anlam çıkıyor. Çünkü "îd=bayram" kelimesi, "avd=dönme, tekrarlanma" kökünden gelir. Bir olayın bayram olabilmesi için periyodik olarak ve sınırsız bir şekilde nesilden nesile aktarılarak tekrarlanması gerekir.

Daha önce söylediğimiz gibi bu inen mucize türü sadece İsa Peygamberin (a.s) kavmine mahsus olduğu gibi, bu bayram da onlara mahsustur.

"Senden bir mucize olsun." İsa Peygamber, serzenişe sebep olmayacak güzel bir amaç olarak bayram meselesini öne aldıktan sonra, bu amaca bu isteğin Allah tarafından gösterilen bir mucize olmasını ekledi. Sanki bu ana amacın üzerine gelen fazladan bir faydaymış gibi, tek başına güdülen bir amaç olmadığı için serzenişe ve kızgınlığa maruz olmayacak gibi bir ifade kullanıldı. Aksi hâlde eğer mucize olarak tek

başına amaç olsa idi, onu istemek arzu edilmeyen sonuç vermekten kurtulamazdı. Çünkü bu mucizeden beklenecek bütün iyi sonuçlar, İsa Peygamberin (a.s) her Allah'ın günü havarîlere ve başkalarına gösterdiği mucizelerden elde edilebilirdi.

"Bize rızk ver. Sen rızk verenlerin en hayırlısısın." İsa Peygamber rızk vermeyi başlı başına amaç olmayan, fakat bayram isteğine dayalı bir başka fayda olarak saydı. Havarîler ise onu başlı başına bir istek olarak dile getirmişlerdi. Bilindiği gibi, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim."* diyerek bu maddeyi başlı başına bir amaç olarak söz etmiş ve onu diğer amaçların önüne geçirmişlerdi. Fakat İsa Peygamber (a.s) tek başına gözetilmeyen bir amaç saydı ve onu diğer amaçlardan sonraya bıraktı. Ayrıca "yemek" kelimesini "rızk" kelimesi ile değiştirerek bu maddeyi, *"Sen rızk verenlerin en hayırlısısın."* cümlesi ile noktaladı.

İsa Peygamberin (a.s) havarîler tarafından asıl amaç olarak alınan yemek yemeyi dolaylı fayda olarak aldığı yolundaki görüşümüzün delili şudur: O en başta bu mucizeyi ümmeti ve kendisi için istedi. Bu istek onların isteklerine eklediği bayram isteğidir. Böylece bu olayın Allah'tan gelen bir mucize olması ile rızk olması, bazılarına mahsus olup da başka bazılarına mahsus olmayan, herkesi kapsamına almayan, dolaylı bir fayda gibi iki sıfat hâlini aldı.

İsa Peygamberin (a.s) Rabbine karşı takındığı çarpıcı edebe dikkat edenler ve onun sözlerini havarîlerin sözleri ile karşılaştıranlar -ki her iki söz de sofranın inmesini ifade ediyor- hayrete düşerler. İsa Peygamber havarîlerin sorusunu ele aldı, onda eklemeler ve çıkarmalar yaptı, bazı bölümlerini öne alarak bazı bölümlerini arkaya attı, bazı kelimelerini değiştirdi, bazılarını aynen muhafaza etti ve sonunda yüce Allah'a yöneltilmesi yakışık almayan sözler, kulluk edebinin bütün inceliklerini içeren en güzel sözlere dönüştü. Onun sözlerinin inceliklerini irdelersen hayretler içinde kalırsın.

"Allah da şöyle buyurdu: Ben şüphesiz onu size indireceğim; ama ondan sonra kim inkâr ederse, ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım." Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre ayette geçen ve "indireceğim" şeklinde anlamlandırdığımız kelimeyi, Medine ve Şam âlimleri ile Asım "mu-nezziluha" şeklinde okurken, geride kalanlar onu "munziluha" şeklinde okumuşlar-

dır. Bu ikinci okunuş daha uygundur. Çünkü "munzilu-ha" sıygası bir defada indirme anlamına gelir ki sofranın inişi böyle bir olaydır. "Munezziluha" kalıbı ise, daha önce birkaç kere söylediğimiz gibi yaygın olarak tedricî indirme anlamında kullanılır.

"Ben şüphesiz onu size indireceğim." Bu ifade, yüce Allah'tan sofranın indirileceğine dair açık bir vaattir. Özellikle "munziluha" kelimesinin ism-i fail olarak kullanılması, fiil kalıbının kullanılmamış olması, bu vaadi pekiştirmektedir. Bunun gerektirdiği sonuç ise sofranın fiilen inmiş olmasıdır.

Bazı tefsircilere göre bu sofra fiilen inmedi. ed-Dürr'ül-Mensûr ve Mecma'ul-Beyan tefsirlerinde ve başka bazı eserlerde yer alan Hasan'dan ve Mucahit'ten nakledilmiş rivayetler bu yoldadır. Bu rivayetlere göre, adları geçen selefî tefsir âlimleri şöyle demişler: Bu sofra inmedi. Çünkü havarîler Allah'ın koştuğu şartı işitince, "Onu istemiyoruz, ona ihtiyacımız yok" diyerek inmesini istemekten vazgeçtiler ve sofra fiilen inmedi.

Gerçek şu ki, bu ayetin sofranın indiğine delâleti açıktır. Çünkü sofranın ineceği yolunda açık bir vaat içeriyor. Yüce Allah, açık vaatte bulunma cömertliğini gösterecek, fakat onlar bu istekten vazgeçecekleri için inmeyeceğini bilerek bu vaatte bulunacak diye düşünülemez. Çünkü böyle davranmak Allah'ın şanına yakışmaz. Ayetteki vaat açıktır ve içerdiği azap ise inişten sonraki kâfirliğe dayandırılmış bir cezadır.

Başka bir deyişle, ayet sofranın ineceğine dair mutlak bir vaat içeriyor. Sonra kâfirliğe karşı azabı bunun bir ayrıntısı olarak ilân ediyor. Yoksa kâfir olunduğunda azaba uğramayı kabul ettikleri takdirde sofranın indirilebileceği vaat edilmiyor. Ancak öyle olsa şartın kabul edilmemesi hâlinde vaadin ortadan kalkacağı ve isteklerinden vazgeçmeleri sebebi ile sofranın inmemesi ileri sürülebilirdi. Bu inceliği iyi anlamak gerekir.

Her neyse. Yüce Allah'ın sofrayı indireceği yolundaki vaadinin bu mucizeden sonra kâfir olanların azaba uğrayacakları şeklindeki bir ağır tehdit içermesi, İsa Peygamberin (a.s) duasının reddedildiğini değil, kabul edildiğini gösterir. Yalnız duayı izleyen bu ilâhî kabul, bu mucizenin onların öncekilerinin ve sonrakilerinin yararlanacakları mutlak bir rahmet olduğunu ortaya koyduğu için yüce Allah bu rahmetin

mutlaklığını koştuğu şartla kayıtlandırmıştır. Yani yüce Allah'ın sadece onlara tahsis ettiği bu bayramdan onların hepsi yararlanamaz. Ondan ancak içlerindeki müminliklerini devam ettiren müminler yararlanabilir. Bu mucizeden sonra kâfir olanlar ise ondan en ağır biçimde zarar göreceklerdir.

Bu iki ayet, gerektirdiği sonuç açısından duanın mutlaklığı ile kabulün kayda bağlanması bakımından şu ayetlere benzer: *"Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle denemiş, o da onları yerine getirmişti. Bunun üzerine Allah 'Seni insanlara imam yapacağım' demişti. İbrahim 'Soyumdan da' deyince, Allah 'Benim ahdim zalimlere erişmez' buyurdu."* (Bakara, 124) *"Sen bizim dostumuz, efendimizsin. O hâlde bizi affet, bize merhamet et, sen affedenlerin en hayırlısısın. Bize hem bu dünyada, hem de ahirette hayırlı olanı yaz. Biz sana yöneldik. Allah dedi ki, azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamıştır. Onu günahlardan sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."* (A'râf, 156)

Daha önce belirttiğimiz gibi, İsa Peygamberin ümmetine mahsus olarak öngörülen bu azabın asıl sebebi, onların başka bir ümmete benzeri verilmemiş olan, sırf kendilerine mahsus türden bir mucize istemiş olmalarıdır. Bu istekleri karşılanınca, arkasından kâfir oldukları takdirde başka hiçbir ümmet için öngörülmemiş olan bir azapla tehdit edildiler. Tıpkı böyle benzersiz bir ayrıcalıkla şereflendirildikleri gibi.

Bundan anlaşılıyor ki, ayetin sonundaki "âlemler"den maksat sadece çağdaşları değil, bütün ümmetlerin âlemleridir. Çünkü bu kavram, karşılarında üstünlük sağladıkları insanları ifade ediyor ki, bunlar sadece İsa Peygamber (a.s) zamanında yaşayan ümmetler değil, daha önceki ve daha sonraki bütün ümmetlerdir.

Yine buradan anlaşılıyor ki, *"ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım."* ifadesi, ağır bir azaba yönelik şiddetli bir tehdit olmakla bu azabın bütün azaplardan, bütün cezalardan daha şiddetli ve acı verici olacağını göstermez. Bu ifadenin maksadı, sadece bu azabın türünde tek olacağını ve ümmetler arasında sadece onlara mahsus olduğunu açıklamaktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan tefsirinde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Rabbin... indirebilir mi?"* ifadesi hakkında şöyle nakledilir: "Bu ayetin anlamı, 'Sen Rabbine dua edebilir misin?' şeklindedir."

Ben derim ki: Bu anlam Ehlisünnet kanalıyla Ayşe ve Said b. Cübeyr gibi bazı sahabîlerden ve tâbiînden rivayet edilmiştir. Bu, daha önce ayetle ilgili ortaya koyduğumuz anlama dönüktür. Çünkü, İsa Peygamberin (a.s) gücünü soru konusu yapmak, ancak onun hikmet ve maslahat açısından yapacağı değerlendirmeye bağlı bir gücünü düşünerek doğru olabilir, yoksa gücün özü anlamında ona böyle bir soru yöneltilemez.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de İsa b. Alevi'den, o da babasından, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İsrailoğullarına inen sofra altın zincirlerle sarkıtılmıştı. Üzerinde dokuz balık ve dokuz ekmek vardı."

Ben derim ki: Bu rivayetin başka bir ifadesinde sofradaki yiyeceklerin dokuz "envan" ve dokuz ekmek olduğu belirtiliyor ki, bu rivayetteki "envan" kelimesi balık anlamına gelen "nûn"un çoğuludur.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde Ammar b. Yasir'den, o da Peygamber efendimizden (s.a.a) şöyle rivayet edilir: "Gökten indirilen sofrada ekmek ve et vardı. Çünkü havarîler İsa Peygamberden yemekle bitiremeyecekleri bir yemek istediler. Bu istekleri üzerine onlara 'Bu mucizeye ihanet etmediğiniz, ondaki yemekleri saklamadığınız ve bu sırrı ifşa etmediğiniz sürece bu sofra süreklidir, hiç tükenmez. Ama eğer bu yasaklanan işleri yaparsanız, azaba çarptırılırsınız. Fakat sofranın üzerinden daha bir gün geçmeden onlar ihanet ettiler, üzerindeki yemekleri sakladılar ve bu sırrı ifşa ettiler."

Ben derim ki: Bu rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Tirmizîye, İbn-i Cerir'e, İbn-i Ebu Hatem'e, İbn-i Enbari'ye, Ebu'ş-Şeyh'e ve İbn-i Mürdeveyh'e dayanılarak Ammar b. Yasir'in naklettiği Peygamberimizin (s.a.a) sözü olarak yer almıştır. Bu rivayetin sonunda "Bu yüzden İsrailoğulları azaba çarptırılarak maymunlara ve domuzlara dönüştürüldü" ifadesine yer verilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: "İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebu Hatem bu rivayetin benzerini başka bir kanaldan

mevkuf olarak Ammar b. Yasir'e dayandırarak nakletmişler. Tirmizî bu rivayetin mevkuf olarak nitelendirilmesi çok doğrudur, demiştir."

Bu haberde söz konusu edilen havarîlerin yedikçe tükenmeyecek bir yemek istedikleri yolundaki rivayet ayetle tam olarak uyuşmuyor. Bunun gerekçesi onların nakledilen *"Buna tanıklık edenlerden olalım."* şeklindeki sözleridir. Çünkü yedikçe tükenmeyen yemek birinin şahitliğine muhtaç değildir. Ama eğer bu şahitlikle kıyamet günü şahitliği kastedilmiş olursa o başka.

Ayrıca bu haberde onların azaba çarptırılarak maymunlara ve domuzlara dönüştürüldükleri belirtiliyor. Haberin içeriğinden anlaşıldığına göre, bu çarpıtılma onlara haber verilmiş olan azaptır. Bu nokta başka bir tartışmaya kapı açıyor. Çünkü *"ona âlemlerde hiç kimseye yapmayacağım azabı yaparım."* ifadesi zahirde söz konusu azabın sadece onlara mahsus olduğu anlamına gelir. Oysa Kur'ân'da başkalarının hayvana dönüştürülme cezasına uğratıldıkları bildirilmiştir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"İçinizden Cumartesi Yasağını çiğneyenleri bilmiş olmalısınız. Onlara, aşağılık maymunlara dönüşün, dedik."* (Bakara, 65) Bazı kanallardan Ehlibeyt İmamlarına (hepsine selâm olsun) dayandırılan bu konudaki rivayetlere göre, onlar azaba çarptırılarak maymunlara dönüştürülmüştür.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Fudayl b. Yesar kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İsa Peygamberin kavminden olan domuzlar, gökten sofra indirilmesini isteyip de bu mucizeye inanmadıkları için Allah tarafından domuz hâline dönüştürülen kimselerdir." [c.1, s.351, h:266]

Yine aynı eserde Abdussamed b. Bündar'dan şöyle rivayet edilir: İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Domuzlar çırpıcılardan oluşmuş bir kavimdir. Bunlar sofra mucizesini inkâr ettikleri için domuz hâline dönüştürülmüşlerdir." [c.1, s.351, h:267]

Ben derim ki: el-Kâfi'de Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Muhammed'den, o da Muhammed b. Hasan Eş'arî'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Fil, hayvana dönüştürülme cezasına uğramış zinakâr bir hükümdardı. Kurt, bu azaba çarptırılmış deyyus bir bedevî idi. Tavşan, eşini aldatan ve hayız olduğunda yıkanmayan ve bu yüzden azaba çarptırılmış bir kadındı. Yarasa, halkın hurmalarını çaldığı için hayvana dönüştürülme cezasına çarptırılmış bir kişi idi. Maymunlar ve domuzlar, İsrailoğulları arasında Cumartesi

Yasağını çiğnemiş olan bir topluluktu. Cirris [bir çeşit balık veya yılan balığı] ve keler, İsrailoğullarından bir gruptu. Bunlar İsa Peygambere indirilen sofraya inanmadıkları için şaşkınlığa maruz bırakıldılar ve bu şaşkınlığın sonunda bir bölümü denize ve diğer bir bölümü karaya düştü. Fare, fasık bir kadın, akrep dedikoducu bir kadındı. Ayı, tilki ve arı, sattıkları etleri eksik tartan kasaplardı." [Füru-i Kâfi, c.6, s.246, h:14]

Bu rivayet, daha önceki iki rivayetle çelişmez. Çünkü bazıları domuz, diğer bazıları cirris [bir çeşit balık veya yılan balığı] ve keler şeklinde olma azabına çarptırılmış olabilirler. Yalnız bu rivayette tartışma konusu edilebilecek başka bir nokta var ki, bu da Cumartesi Yasağını çiğneyen İsrailoğullarının maymuna ve domuza dönüştürülmeleri yolundaki açıklamadır. Oysa hem inceleme konumuz olan ayet, hem de A'râf suresindeki bunun benzeri olan ayet, onların maymuna dönüştürüldüklerini ve başka bir hayvana dönüştürülmüş olmalarına ihtimal vermediğini bildiriyor. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

116- Hani Allah dedi ki: "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin' dedin?" İsa şöyle dedi: "Hâşâ, sen (her türlü noksanlıktan) yücesin. Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur. Eğer böyle bir şey söyleseydim sen mutlaka onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin."

117- "Ben onlara, 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim. Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin."

118- "Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarındır. Eğer günahlarını affedersen şüphe yok ki, sen izzet ve hikmet sa-

hibisin."

119- Allah dedi ki: "Bu, doğrulara doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür. Onlar için altından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler vardır." Allah onlardan razıdır, onlar da O'ndan razıdırlar. İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur.

120- Göklerin, yeryüzünün ve her ikisinde bulunan tüm varlıkların egemenliği Allah'a aittir. O'nun gücü her şeye yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde Hıristiyanların hakkındaki iddiaları ile ilgili olarak İsa Peygamberin yüce Allah ile arasında geçen konuşma naklediliyor. Bu ayetlerin amacı, İsa Peygamberin (a.s) itirafları ve dünya hayatında kendisi ile ilgili verdiği bilgileri açıklamaktır. Şöyle ki, kendisi için aslı olmayan iddialarda bulunmaya hakkı yoktur. Zaten uyuması ve herhangi bir şeyi kaçırması söz konusu olmayan yüce Allah'ın gözü önündeydi. O, yüce Allah'ın kendisi için çizdiği sınırı aşmamış ve Allah'ın söylemesini emrettiği sözleri söylemişti. Yüce Allah'ın kendisini yerine getirmekle yükümlü kıldığı görevi yapmakla uğraşmıştı. Bu görev de, ümmetini gözetim altında tutmaktı. Nitekim yüce Allah da, onun rububiyet ve kulluk görevleri ile ilgili sözlerini doğrulamıştır.

Böylece bu ayetler, bu surenin iniş maksadı ile örtüşmüş oluyor. Bu maksat, kulların Allah'a karşı görevlerini açıklamaktır. Bu görevler ise, taahhüt ettikleri sözleri yerine getirmeleri ve antlaşmalarını çiğnememeleridir. Bunun sonucu olarak da, canlarının istediği gibi başıboş hareket etmemeleri ve diledikleri gibi yaşamaya kalkışmamaları gerekir.

Allah tarafından kendilerine böyle bir hak verilmediği gibi, böyle bir başıboşluğa kendi başlarına kalkışmaya da yetkili değildirler. Çünkü göklerin, yeryüzünün ve bu ikisinde bulunan bütün varlıkların egemenliği Allah'a aittir ve O her şeye kadirdir. Sure bu mesajla sona eriyor.

"Hani Allah dedi ki: 'Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?" Bu ayette geçen "iz" kelimesi, ifadede yer almayan bir kelime ile bağlantılı bir zarf edatıdır. İfadede zikredilmemiş olan kelimenin ne olduğuna ifa-

denin akışı delâlet ediyor. Bundan maksat kıyamet günüdür. Çünkü bu konuda yüce Allah, *"Allah dedi ki: Bu doğrulara, doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür."* derken İsa Peygamber de, *"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların amellerinin tek koruyucusu sen oldun."* demektedir.

Ayette, *"Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin."* denilerek Hz. Meryem'den "anne" diye söz edildi, "beni ve Meryem'i ilâh edinin, tanrı kabul edin" denmedi. Böylece Hıristiyanların Hz. Meryem'in ilâhlığı ile ilgili temel dayanaklarına vurgu yapılmış oldu. Bu temel dayanak İsa Peygamberin babasız olarak Hz. Meryem'den dünyaya gelmiş olmasıdır. Onların bu ikisini ilâh edinmelerinde bu tür bir oğul-ana ilişkisi temel faktör olduğu için, maksadı ifade etmek açısından İsa Peygamber ile anası tabirini kullanmak, İsa ve Meryem tabirini kullanmaktan daha anlamlı ve daha net bir ifadedir.

Ayette yer alan "dûne" kelimesi, sonuç itibariyle "başka" anlamında kullanılır. Ragıp İsfahanî bu kelimeyi şöyle açıklıyor: "Bir işi yapmaktan âciz olan kişi için 'dûne' denir. Bazıları bu kelimenin, 'dunuv' kalıbından türediğini söylüyor. 'Edven' kelimesi ise, 'deni=aşağı mertebede olan' anlamındadır. 'Lâ tettehizû bitâneten min dûnikum=*kendinizden başkasını kendinize sırdaş edinmeyin.*' (Âl-i İmrân, 118) ayeti, dindarlıkta sizin seviyenizden aşağıda olanları sırdaş edinmeyin, anlamındadır. Bir başka görüşe göre de, akrabalıkta sizin seviyenizden aşağıda olanları sırdaş edinmeyin, demektir. 'Yeğfiru mâ dûne zâlike limen yeşâu=*Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.*' (Nisâ, 116) ayeti ise, ondan (Allah'a ortak koşmaktan) daha küçük olan günahları affeder, demektir. Bir görüşe göre de, onun dışında kalan günahları affeder demektir ki, bu iki anlam arasında sıkı bir bağlılık vardır; her biri diğerinin kaçınılmaz sonucudur. *'Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?'* ayetinde ise bu kelime, Allah'tan başka anlamına gelir." Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.

"Min dûnillah=Allah'tan başka" ifadesi Kur'ân'da ayrı ve bağımsız bir ilâhın varlığını iddia etmek için değil, yüce Allah'a ortak koşmak anlamında kullanılır. Şunu demek istiyoruz: Allah'tan başka bir, iki veya çok sayıda ilâh edinmekle kastedilen şey, Allah'tan başka bir ilâh

edinerek Allah'ın ilâhlığını geçersiz saymak değil, yüce Allah'a ilâhlığında ortak kabul etmektir. Çünkü Allah'ın ilâhlığını geçersiz saymak, hiçbir sonuca götürmeyen geçersiz bir söz olur. Çünkü o takdirde kabul edilen ilâh, ilâh olur ve onun dışındakiler reddedilmiş olur ve tartışma, ancak kabul edilen ilâhın bazı sıfatları ile sınırlı kalır. Meselâ adamın biri, "Mesih ilâhtır." dese ve Mesih'in ilâhı olan Allah'ı inkâr etse, bu sözü "Allah vardır; ama Mesih'in beşerî sıfatlarını taşır" anlamına gelir. Eğer bir başkası, "Putlar veya putların sahipleri ilâhtır" dese ve yüce Allah'ı inkâr etse, bu kimse kâinatın bir ilâhı olduğunu söylemiş, böylece Allah'ın varlığını kabul etmiş; fakat ona birkaç tane olma sıfatı yakıştırmıştır ki, böylece Allah'a ortaklar koşmuş veya Hıristiyanlar gibi, *"Allah üçün üçüncüsüdür."* yani üç olan bir ve bir olan üçtür demiş olur.

Eğer bir başkası, "Kâinatın başlangıcı zaman (dehr)dır veya tabiattır." der ve kâinatın bir ilâhı olduğunu inkâr ederse, kâinatın bir yaratıcısı ve o yaratıcının da yüce Allah olduğunu kabul etmiş demektir. Fakat adam kabul ettiği ilâhı noksanlık, yetersizlik ve mümkün olma sıfatları ile nitelemiş olur.

Eğer başka birisi fıtratının açıkça gerektirmesine rağmen şaşırtıcı kâinat düzenin bir başlangıcı olduğunu kökünden inkâr ederse, sebep-sonuç ilişkisini ve etki ilkesini reddederse, o kişi daha baştan inkâr edilmeyi ve yok sayılmayı kabul etmeyen, mevcut ve sabit bir âlemin varlığını kabul etmiş olur. Yani bu âlemin varlığı gereklidir. Onun varlığının koruyucusu ya kendisidir, ki bu mümkün değil; -çünkü parçaları yok olmaya ve değişmeye maruzdurlar- veya varlığının koruyucusu başkasıdır ki, o yüce Allah'tır ve O'nun kemâl sıfatları vardır.

Bundan ortaya çıkıyor ki, yüce Allah'ı kökten inkâr etmek kabil değildir. Böyle bir şey ancak içeriksiz bir sözle olabilir ki, o sözün de mantıklı bir anlamı olmaz.

Bütün bu söylediklerimizin dayanağı şudur: İnsan, bu âlemin varlığını ayakta tutacak ve düzenini plânlayacak bir güce yaygın bir ihtiyaç olduğu için bu âlemin bir ilâhı olduğunu kabul eder, sonra da o gücün varlığının özelliklerini belirler. İşte bu boşluğu doldurmak ve bu ihtiyacı gidermek için varolduğunu kabul ettiği güç yüce Allah'tır. Eğer bundan sonra ondan başka bir ilâhın varlığını ileri sürerse veya birden çok ilâhın varolduğunu iddia ederse, ya Allah'ın sıfatlarını be-

lirlemede yanılgıya düşmüş, ya isimlerini inkâr etmiş, ya Allah'a ortak ya da ortaklar koşmuş olur. Yoksa Allah'ı yok sayıp başkasının ilâhlığını kanıtlamak anlamsız bir çabadır.

Bundan anlaşılıyor ki, "ilâheyn-i min dûnillah=Allah'tan başka iki tanrı" ifadesinin anlamı, "Allah dışında O'na iki ortak" şeklindedir. "Dûne" kelimesinin asla ortak anlamına gelmeyeceği söylenebilir. Buna verilecek cevabımız şudur: Bu kelimenin anlamı Allah dışında başka cinsten olan iki ilâh edinmeyi aşmaz. Bu yaklaşımın Allah'ın varlığını inkâr etmeyi veya kabul etmeyi içerdiği meselesine gelince, bu konuda bir şey söylenmiyor, bu meseleye açıklık getiren bir kelime yok, bu husus ifadeden bağımsız bir şekilde başka bilgilerden öğreniliyor. Hıristiyanlar da İsa Peygamberi ve annesini Allah dışında ilâh edinmekle birlikte Yüce Allah'ın ilâhlığını inkâr etmiyorlar.

Bazıları bu ayete "Hıristiyanlar, Bakire Meryem'in (a.s) ilâh olduğunu söylemiyorlar." diyerek itiraz etmişler ve bu itirazlarını çeşitli şekillerde haklı göstermeye çalışmışlardır.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Bu ayette Hıristiyanların Meryem'i ilâh diye adlandırdıkları değil, onu ilâh edindikleri ifade ediliyor. Onun ilâh olduğuna inanmaksa, onu ilâh edinmekten başka bir şeydir; gerçi ilâh olduğuna inanmak da, ilâh edinmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar. İlâh edinmek, tapınmakla ve kulluğa mahsus boyun eğme tezahürü ile doğrulanır. Nitekim yüce Allah, *"Nefsinin arzularını ilâh edineni gördün mü?"* (Câsiye, 23) buyuruyor. Bu tutum, Hıristiyanların eski nesillerinden nakledildiği gibi, sonraki nesillerinde de görülen bir tutumdur.

Nitekim Alûsi, Ruh'ul-Meanî adlı eserinde şöyle diyor: "İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) bazı Hıristiyanlara dayanarak verdiği bilgiye göre, "eski Hıristiyanlar arasında 'Meryemîler' diye adlandırılan ve Hz. Meryem'in ilâh olduğuna inanan bir grup vardı."

el-Menâr tefsirinde de şöyle deniyor: "Hıristiyanların İsa Peygamberi ilâh edindikleri gerçeği bu surenin tefsiri sırasında çeşitli yerlerde vurgulanmıştır. Annesine gelince, Kostantin sonrası Doğu ve Batı kiliselerinde ona ittifak hâlinde tapılmıştır. Fakat İslâm'dan birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkan Protestanlık mezhebi Hz. Meryem'e tapma

geleneğine karşı çıkmıştır."[1]

"Hıristiyanların İsa Peygamberin annesine yönelik bu ibadetlerinin içinde dualı, övgülü, yardım ve şefaat dilekli namaz ile bunun yanı sıra ona izafe edilen ve adı ile anılan oruç vardır. Bütün bunlar Hz. Meryem'e, tasvirlerine ve anıtlarına boyun eğmenin, saygı göstermenin eşliğinde yapılıyor. Ayrıca ona gaybe ait bir egemenlik atfediliyor ve bu egemenliğin ona dünyada ve ahirette bizzat kendisinin veya oğlunun aracılığı ile insanlara fayda veya zarar dokundurma yetkisi verdiğine inanıyorlar. Ona ibadet edilmesi gerektiğini açıkça söylüyorlar. Fakat hiçbir Hıristiyan mezhebinde ona ilâh dendiği tespit edilmiş değildir; bunun yerine onu 'ilâh annesi' diye anarlar ve bazı Hıristiyan mezhepleri bu unvanın mecazî değil, hakikî anlamda olduğunu açık açık ifade ederler."

"Kur'ân burada 'Hıristiyanlar İsa Peygamberi ve annesini ilâh edindiler.' diyor. İlâh edinmek, ilâh diye isimlendirmeden farklı bir şeydir. Çünkü ilâh edinmek, tapınmak ve ibadet sunmakla doğrulanır, ki bu kesinlikle olan bir şeydir. Başka bir ayette de Hıristiyanların, *'Allah, Meryem oğlu İsa Mesih'tir.'* dedikleri belirtiliyor. Bu da başka bir manadır. Nitekim yüce Allah'ın Hıristiyanlar hakkındaki *'Onlar âlimlerini ve rahiplerini Allah'tan başka ilâh edindiler.'* (Tevbe, 31) buyruğunu Peygamberimiz (s.a.a), 'Onlar onları Rab diye adlandırmadılar, fakat helâl ve haram kıldıkları meselelerde onların görüşlerine uydular.' şeklinde açıklamıştır."

"Hıristiyanların Hz. Meryem'e gerçek anlamı ile taptıklarını kanıtlayan ve benim gözümle gördüğüm ilk açık kaynak, Rum Ortodoks Kilisesinin kitaplarından biri olan 'es-Sevaî' adlı eserdeki açıklamalardır. Bu kitaba 'Deyr-i Talmid' adındaki bir manastırda rastlamıştım. O sırada öğrenim hayatımın ilk dönemindeydim. Katolik çevreler bunu açıkça söylüyor ve bununla övünüyorlar."

1- Nitekim içinde bulunduğumuz 1958 yılının şu günlerinde İsa Peygamberin (a.s) ilâhlığını reddeden ve onun sadece bir peygamber olduğunu söyleyen görüş, Amerikalı Hıristiyanlar arasında yaygınlık kazanıyor. Bu konuda tarihçi H. G. Wels "Kısaca Dünya Tarihi" adlı eserinde şöyle diyor: "Hemen hemen bütün Hıristiyanların İsa Peygambere ve annesine tapınmaları İsa Peygamberin mesajı ile bağdaşmaz. Çünkü Markus İncilinde belirtildiği üzere İsa Peygamber, tek Allah'tan başkasına kulluk edilmesini yasaklamıştır." Adı geçen eser, s. 526-539.

"Cizvit adı ile tanınan bir Hıristiyan topluluğu 'el-Maşrık' adlı dergilerinin yedinci yılında çıkan dokuzuncu sayısının kapağını Hz. Meryem'in renkli ve nakışlı tasviri ile süslemişti. Bu sayı Papa dokuzuncu Pius'un papalığa getirilişinin ellinci yılı anısına adanmıştı. Bu dergide Bakire Meryem'in üzerine hata lekesi kondurmadan hamile kaldığı söyleniyor, ayrıca Doğu kiliselerinin de Batı kiliseleri gibi Hz. Meryem'e taptıkları bildiriliyordu."

"Papaz Lewis Şeyhu bu dergideki makalesinde Doğu kiliseleri ile ilgili olarak, 'Ermeni Kilisesinin, Allah'ın annesi bakire ve temiz Meryem'e taptığı herkes tarafından bilinen bir husustur.' dedikten sonra makalesinin başka bir yerinde, 'Kıptî Kilisesi, Allah'ın annesi bakire ve gıpta edilen Meryem'e tapma imtiyazına sahiptir.' demektedir." (el-Menâr tefsirinden alınan alıntı burada son buldu.)

Yine aynı eserde [el-Menâr'da] Anastas Crimly adlı papazın, Beyrut Katoliklerinin 'el-Maşrık' dergisinin beşinci yılında çıkan on dördüncü sayısında yayınlanmış "Bakire Meryem'e Tapınmanın Geçmişi" adlı makalesinden alıntı yapılmıştır. Bu makalede, Tekvin kitabından bir bölüm naklediliyor. Bu bölümde, yılanın kadına ve kadın soyuna düşman olduğu ve kadından kastın bakire Meryem olduğu belirtildikten sonra şöyle deniyor: "Görmüyor musun ki, hâlâ hayatta olan İlya nebinin gelişinden önce bu metinde bakire Meryem'in kastedildiğine dair hiçbir işaret yoktur. İlya nebi, bakire Meryem'e tapınmayı sembolik ve müphem durumundan açıklık ve belirginlik alanına çıkarmıştır."

"Adı geçen papaz, arkasından İlya nebinin bu konuya kazandırdığı açıklığı ve belirginliği, -Katolik sıralamasına göre- Üçüncü Hükümdarlar Babında yer alan, 'İlya nebi kölesi ile birlikte Carmel'in tepesindeyken kölesine yedi kere denize bakmasını emretti. Köle yedinci bakışından sonra bir erkeğin avuç içi kadar bir bulut parçasının denizde belirdiğini gördüğünü haber verdi.' ifadeye uyarlıyor ve sözlerine şöyle devam ediyor: Bu bulutun belirmesine dayanarak şöyle diyorum: Bu beliren bulut[1] Meryem'in sureti idi. Tefsircilerin açıklamaları bunu doğrulamaktadır. Hatta bu bulut, Meryem'in sureti olmakla birlikte aslî kirlerden arınmış hamileliğinin de sureti idi. İşte doğuda bakire Meryem'e tapınmanın aslı budur. Bu tarih, İsa'dan bin yıl önceye da-

1- Bununla, kölenin denizde belirdiğini gördüğü bulut parçasını kastetmektedir.

yanır. Bu konuda üstünlük, büyük İlya nebiye aittir. Bundan dolayı Carmel sakinlerinin ataları, peygamberlerden ve öğrencilerinden sonra İsa'nın ilâh olduğuna inanan ilk kimseler oldukları gibi, bakire Meryem'in nefsi ve bedeni ile göğe yükselişinden sonra onun adına mabet kuran ilk kimseler olmuşlardır."[1] (Alıntı burada son buldu.)

"Hâşâ, sen (her türlü noksanlıktan) yücesin. Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur." Bu ve bunu izleyen ayet, İsa Peygamberin (a.s) kendine sorulan soruya verdiği cevaptır. O bu cevabı şaşırtıcı bir edep üslûbu ile veriyor. Şöyle ki:

Cevap vermeye Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederek başlıyor. Çünkü Allah'a izafe edilmesi yakışıksız sözlerle ansızın karşı karşıya gelmiştir. Bu yakışıksız sözler, Allah'ın yanında O'na ortak iki ilâh edinmektir. Allah hakkında işitilmesi veya akıldan geçirilmesi yakışıksız sözler işiten bir kulun, kulluk terbiyesinin gereği olarak yapacağı şey Allah'ı noksanlıkların her türlüsünden tenzih etmektir. Nitekim yüce Allah bu eğitim ve terbiye kuralını çeşitli ayetlerde vurgulamaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"(Müşrikler,) 'Rahman (Allah) evlât edindi' dediler. Hâşâ, O (bu yakıştırmadan) yücedir."* (Enbiyâ, 26) *"Allah'a kızlar isnat ediyorlar; hâşâ, O (böyle bir yakıştırmadan) yücedir."* (Nahl, 57)

Sonra kendisi ile ilgili olma ihtimalinden söz edilen suçlamayı reddetmeye yöneliyor. Bu suçlamanın konusu, insanlara Allah'ın yanında kendisini ve annesini ilâh edinmelerini söylemiş olup olmadığıdır. Bu arada Hz. İsa (a.s) ithamın kendisini reddetmemekte, daha güçlü bir tenzih olsun diye bu ithamın sebebini reddediyor. Eğer "Böyle demedim, böyle bir şey yapmadım." deseydi, böyle bir şeyi yapmasının mümkün olduğunu, fakat öyle bir şey yapmadığını ima etmiş olurdu. Ama, *"Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur."* diyerek böyle bir şeyi, sebebini olumsuzlaya-rak reddedince, gerçekte böyle bir sözün dayanağını reddetmiş oluyor. Bu dayanak da böyle bir söz söylemeye hakkı olmasıdır. İşte bu hakkı, sonucunu kuvvetle reddedecek bir kesinlikle reddediyor. Buna şu ör-

---

1- Bu alıntılara uzun uzun yer verdik. Çünkü bu ifadelerde Hz. Meryem'e niçin tapındıklarını ortaya koyan ve bazı dinî hurafelerini görmeye imkân veren açıklamalar vardır ve bu açıklamalar dikkatli araştırıcıların işine yarar.

neği verebiliriz: Eğer bir efendi kölesine, "Sana yapmanı söylemediğim şu işi niye yaptın?" dediği zaman eğer köle, "Ben o işi yapmadım." derse, bu reddetme, olabilecek olan bir şeyi reddetme anlamına gelir. Ama eğer köle, "Ben o işi yapamazdım." derse, bu söz işi yapmanın sebebi olan gücü reddetme anlamına gelir ve köle o işin olmasını bir yana, olmasının mümkün olabilmesini kökten inkâr etmiş olur.

"Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur." ifadesinde geçen "yekûnu" kelimesi, nahiv kuralları uyarınca eğer "nakıs" olursa, ismi "en eqûle=söylemek", haberi de "lî=benim" kelimesi olur ve "lî" kelimesindeki "lâm" harf-i cerri de mülk anlamına gelir. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşir: "Kendimin malik olmadığım bir şeye başkalarını malik kılmaya gücüm yetmez, hak olmayan bir sözü söylemeye hakkım yoktur benim." Yok, eğer "yekûnu" kelimesi "tam" olursa, bu durumda "lî" kelimesi onunla ilintili ve "en eqûle" kelimesi de faili olur ve ayetten şöyle bir anlam elde edilir: "Hak olmayan bir sözü ben söylemem." Birinci şık daha muhtemeldir. Şıkların hangisi geçerli sayılırsa sayılsın bu söz, fiilin sebebini reddetme yolu ile fiilin kendisini reddetme anlamını verir.

Hz. İsa'nın (a.s), *"Eğer böyle bir söz söyleseydim, sen mutlaka onu bilirdin."* ifadesi de İsa Peygamberin (a.s) söz konusu suçlamaya (ve sorulan soruya) yönelik bir başka reddetme eylemidir. Burada söz konusu sözün kendisi reddedilmiyor, onun gerekli sonucu reddedilerek suçlama reddediliyor. Çünkü böyle bir sözün söylenmiş olması, Allah'ın onu bilmesini gerektirir. Sebebine gelince, yerde ve gökte hiçbir şey Allah'tan saklı kalamaz. O herkesin ne yaptığını denetim altında tutuyor ve her şeyi kuşatmıştır.

İsa Peygamberin (a.s) bu sözünün iki faydalı sonucu vardır: Birincisi, sadece iddia ile yetinmeyerek söylediği sözü delil ile perçinlemektir. İkincisi, davranışlarında ve sözlerinde sadece Allah'ın bilgisine önem verdiğine, başkalarına itina etmediğine, mahlukatın bilmesini veya bilmemesini umursamadığına, mahlukatla hiçbir ilişiğinin olmadığına işaret etmektir.

Başka bir ifadeyle; soru sormak, doğal olarak bilgisizliğin muhtemel olduğu durumlarda gündeme gelir ve sorulan soru ile bilgisizliğin giderilmesi ve bilginin dile getirilmesi amaçlanır. Bu bilgisizlik ya soruyu soran için söz konusudur ki, eğer soru soran taraf soru konusu-

nu bilmiyorsa, bu ihtimal geçerlidir. Veya bu bilgisizlik soruyu soran-dan başkası için söz konusudur ki, eğer soru soran taraf soru konusunu biliyor da bildiğini başkasına iletmek istiyorsa, bu ihtimal geçerlidir. Yüce Allah'ın İsa Peygambere sorduğu soru bu kategoriye girer. Böyle bir durumda İsa Peygamberin (a.s), *"Eğer ben böyle bir söz söyleseydim, sen mutlaka onu bilirdin."* şeklindeki cevabı, meseleyi Allah'ın bilgisine havale etmek ve davranışları ile sözlerinde Allah'ın bilgisinden başka hiçbir şeye önem vermediğine işaret etme amaçlıdır.

Ardından Hz. İsa'nın (a.s) şu sözlerine yer veriliyor: *"Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin."* Böylece bu ifadeyle, yüce Allah'ın bilgisine cahilliğin karışmasının söz konusu olmadığını dile getiriyor. İfade, aynı zamanda övgü niteliği taşımakla birlikte, burada övgü maksadına yönelik değildir. Çünkü makam övgü yeri değil, izafe edilen ithamdan arınma ve sıyrılma yeridir.

İsa Peygamberin *"Sen benim içimdekini bilirsin"* sözü, *"Eğer ben böyle bir söz söyleseydim, sen mutlaka onu bilirdin."* sözündeki ilâhî bilginin ne denli kapsamlı olması ile ilgili bir açıklama olduğu gibi, şu gerçeği de vurgulamaktadır: Gerçek hükümdar olan yüce Allah'ın kıyamet günü bizim davranışlarımıza yönelik bilgisi, dünya hükümdarlarının halklarının durumu ile ilgili bilgileri gibi değildir. Dünya hükümdarlarına memleketin durumu konusunda raporlar verilir. Onlar da bu yolla bazı şeyleri bilirler ve bazı şeyler bilgileri dışında kalır. Ülkenin bazı durumlarının farkında olurlarken bazı durumlardan da habersiz kalırlar. Ama yüce Allah latiftir, her şeyden haberdardır ve bu her şey arasında özellikle İsa Peygamberin nefsi, iç âlemi de vardır.

Bununla birlikte İsa Peygamber, yüce Allah'ın bilgisinin niteliklerini tam olarak açıklamış olmuyor. Çünkü yüce Allah içimizden birinin başkasının durumunu bilmesi gibi bilgi ile her şeyi bilmiyor. O bildiği şeyi kuşatarak biliyor, oysa O'nu hiçbir şey kuşatamaz. İnsanlar O'nu bilgileri ile kuşatamazlar. Yüce Allah sınırlanamaz bir ilâhtır ve O'nun dışında kalan her şey sınırlı ve belirlidir, sınırlı özünün ötesine geçmesi mümkün değildir. Bundan dolayı İsa Peygamber (a.s) bu cümleye bir başka cümle ekleyerek, *"Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem."* diyor.

"Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin..." ifadesi ise, *"Sen benim*

içimdekileri bilirsin..." ifadesinin sebebini açıkladığı gibi, Allah'ın bilgisinin benzersizliği konusunda başka bir açıdan tam bir açıklama getiriyor. Bu açıklama şu vehmi ortadan kaldırıyor: Sanılabilir ki, *"Sen benim içimdekileri bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem."* ifadesindeki bilgiye ilişkin hüküm sadece İsa Peygamber ile Rabbi arasında geçerlidir, başka varlıkları kapsamına almaz. İşte bu yanılgıyı gidermek için İsa Peygamber, *"Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin."* diyerek bütün gaypleri kapsayan eksiksiz bilginin sadece Allah'a mahsus olduğunu, herhangi bir şeydeki başkalarına kapalı bilginin Allah için malum olduğunu, o şeyin Allah tarafından kuşatılmış olduğunu açıklamaktadır.

Bunun gerekli kıldığı sonuç, herhangi bir varlığın ne Allah'a ait gaybı ve ne de yüce Allah tarafından bilinen başka bir varlığa ait gaybı bilmemesidir. Çünkü söz konusu varlık, özünün sınırlarını aşamayan bir yaratık iken, yüce Allah bütün gaypleri bilendir. Allah dışında kalan hiçbir varlık, gaybin hiçbir şeyini, yani ne bütününü ve ne bir kısmını bilemez.

Üstelik yüce Allah'ın herhangi bir şey üzerindeki gayp bilgisinin bir bölümü bir mahluk tarafından kuşatılırsa, yüce Allah o şeyi kuşattığı takdirde bu kuşatanın kuşatması gerçek anlamda bir kuşatma değildir; bilâkis o, Allah'ın kuşatması altındadır ve yüce Allah kendi dileği ile o mahluku, mülkiyeti altındaki bilginin bir bölümü üzerinde egemen kılmıştır; ama o bilgi yüce Allah'ın mülkiyet alanı dışına çıkmış değildir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onlar O'nun bilgisinin sadece O'nun dilediği kadarını kavrayabilirler."* (Bakara, 255)

Eğer o mahlukun kuşattığı bilgi yüce Allah'ın kuşatması altında olmazsa, o takdirde yüce Allah'ın bilgi alanı sınırlandırılmış ve kendisi de mahluk olmuş olur, ki yüce Allah bu nitelemelerden yüce ve münezzehtir.

"Ben onlara, 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim." İsa Peygamber (a.s), önce kendisine sorulan sözü, sebebini reddederek reddettikten sonra ikinci kez bunu, asıl görevini aşmadığını belirtmek üzere *"Ben onlara... senin bana emrettiğinden başka bir şey söyledim."* demekle reddediyor. Burada önce reddetmeden, sonra da ispat etmeden oluşan bir sınırlayıcı, tahsis edici üslûp kullanıyor. Maksadı,

"Allah'tan başka beni ve annem deiki tanrı edinin." sözü ile ilgili soruya kesin cevap olmasıdır.

İsa Peygamber yüce Allah'ın kendisine söylemesini emrettiği sözün ne olduğunu, *"Allah'a kulluk edin."* sözü ile açıklıyor ve arkasından yüce Allah'ı, *"Benim ve sizin Rabbiniz"* diye niteliyor. Maksadı, kendisinin bir kul ve elçi olduğu, insanları kendisinin ve bütün herkesin Rabbi olan tek ve ortaksız Allah'a çağırdığı konusunda en küçük bir şüphe izi kalmamasıdır.

Evet, Meryem oğlu İsa (a.s), insanları tevhide çağırdığı süre içinde çağrısını böylesine net ve açık sözlerle seslendirmişti. Kur'ân onun bu açık sözlü tutumunu bize, şu ayetlerde olduğu gibi nakletmektedir: *"Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; O'na kulluk edin, doğru yol budur."* (Zuhruf, 64) *"Şüphesiz, Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir; O'na kulluk edin, doğru yol budur."* (Meryem, 36)

"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin." İsa Peygamber (a.s) bu sözleri ile Allah tarafından kendisine verilen ikinci vazifesini dile getiriyor ki, bu görev ümmetinin davranışlarının şahidi ve gözetleyicisi olmaktır. Yüce Allah bu görevi *"Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* (Nisâ, 159) şeklindeki buyruğu ile vurgulamaktadır.

İsa Peygamber (a.s) diyor ki, benim onlar arasındaki görevim, onlara mesaj iletmekten ve davranışlarını gözetmekten ibaretti. Mesaj iletme görevimi en açık bir dille yerine getirdim. Gözetleme görevimi de aralarında bulunduğum sürece yerine getirmeye çalıştım. Bana verdiğin görevin sınırlarını aşmış değilim. Buna göre, Allah'ın yanında beni ve annemi ilâh edinmeleri yolunda kendilerine herhangi bir telkinde bulunmaktan uzağım.

"Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun." ifadesinde geçen "rakîb" kelimesinin kökleri olan "rukûb" ve "rekâbet" kelimeleri, koruma anlamına gelir. Ayetin akışından anlaşıldığına göre, bu kelimenin buradaki anlamı amelleri (davranışları) korumaktır. Burada "şehîd" kelimesi yerine "rakîb" kelimesinin kullanıldığı anlaşılıyor. Maksat "şehîd" kelimesini tekrar etmekten kaçınmaktır. Çünkü arkadan gelen *"sen her şeyin şahidisin."* cümlesinde "şehîd" kelimesi yer almaktadır ve bu kelimeyi

ikinci kez kullanmayı gerektiren özel bir sebep yoktur.

"onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun." ifadesi hasır (sınırlama) anlamı taşır. Bunun gerektirdiği sonuç, yüce Allah'ın İsa Peygamberin (a.s) hayatı süresince ve ondan sonra da şahit olduğu gerçeğidir. Buna göre, İsa Peygamberin (a.s) şahitliği başlı başına bağımsız bir şahitlik değil, aracılık nitelikli bir şahitliktir. Tıpkı diğer ilâhî düzenlemelerde olduğu gibi. Yüce Allah, bu düzenlemeleri bazı kullarına havale ediyor; ama sonunda her şeyde tek yetkili yine O oluyor. Rızk, can verme, öldürme, koruma, hakka çağrı, hidayet ve benzerleri gibi. Bu konudaki ayetler çoktur ve onları burada nakletmeye gerek görmüyoruz.

Bundan dolayı Hz. İsa (a.s), *"Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun."* sözünün sonuna, *"Ve sen her şeyin şahidisin."* cümlesini eklemiştir. Böyle demekle, ümmetinin arasındayken yürüttüğü davranışları gözetleme görevinin, geniş kapsamlı ve mutlak şahitliğin çok küçük bir parçası olduğunu ifade etmek istemiştir. Bu mutlak şahitlikse, yüce Allah'ın her şeye olan şahitliğidir. Yüce Allah bütün varlıkların hem kendilerinin, hem de davranışlarının şahididir. Bu davranışlar arasında O'nun kullarının davranışları ve kulların davranışları arasında da İsa Peygamberin (a.s) ümmetinin, gerek onun zamanındaki, gerekse ondan sonraki davranışları vardır. Yüce Allah sürekli şahittir. Bu diğer şahitlerle birlikte de, onlarsız da böyledir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, şahitlerin şahitliklerine rağmen şahitliği yüce Allah'a hasretmek, yani sadece O'na mahsus saymak doğru bir değerlendirmedir. Çünkü İsa Peygamber (a.s) ölümünden sonra şahitliği Allah'a hasrediyor. Oysa İsa Peygamberden sonra Allah'ın görevlendirdiği kullarından ve peygamberlerinden başka şahitler vardır ve bunu İsa Peygamber (a.s) de bilmektedir.

Bunun delillerinden biri, İsa Peygamberin (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) geleceğini müjdelemesidir. Kur'ân bize bu müjdeyi onun ağzından şöyle naklediyor: *"Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın gönderdiği bir elçiyim. Benden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir elçiyi müjdeleyiciyim."* (Saff, 6) Öte yandan Kur'ân'da Peygamberimizin (s.a.a) de sözünü ettiğimiz şahitler arasında bulunduğu şöyle vurgulanıyor: *"Seni de bunlara şahit olarak geti-*

receğimiz zaman..." (Nisâ, 41)

Üstelik şu da var ki, yüce Allah İsa Peygamberin *"Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun."* şeklindeki hasır içerikli sözünü naklettikten sonra bu ifadenin geçersizliği yolunda bir açıklama yapmamıştır. Buna göre asıl şahit Allah'tır, başkası değildir. Bütün şahitlerin varlığına rağmen bu böyledir. Yani nasıl her kemâlin ve hayrın gerçeği Allah'a mahsus ise, şahitliğin gerçeği de sadece Allah'a mahsustur ve O'nun dışında kemâle, hayra ve güzele malik olanlar yüce Allah'ın bağışlaması sayesinde bu sıfatlara sahiptirler ve O'nun bu sıfatları başkalarının mülkiyetine vermesi, O'nun mülkiyetinin ve egemenliğinin ortadan kalkmasını, geçersiz olmasını gerektirmez. Bu anlattıklarımız üzerinde enine-boyuna düşünmek gerekir.

Bu iki ayette İsa Peygamberin durumu hakkında verilen bilgilerden açıkça anlaşılıyor ki, onun insanların kendi hakkındaki sözleri ile ilgisi yoktur ve O, onların yaptıklarından sorumlu değildir. Bundan dolayı sözlerini, *"Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarındır..."* diye noktalamaktadır.

"Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarındır. Eğer günahlarını affedersen şüphe yok ki, sen izzet ve hikmet sahibisin." İsa Peygamber (a.s) yaptığı savunmada şunu açıklığa kavuşturmuştu: İnsanlarla ilgili görevi ilâhî mesajı iletmekten ve şahitlik işlevini yerine getirmekten ibarettir. O, onlar arasında sadece bu görevleri ile meşgul oldu, bu görevini aşıp hakkı olmayan işlere girişmedi. O hâlde onların ağızlarından çıkan küfür içerikli sözden sorumlu değildir. Bu açıklamayı yapınca da ortaya şu gerçek çıktı ki, onlarla Rableri arasındaki onlara yönelik ilâhî hükümle hiçbir ilgisi yoktur. Bundan dolayı daha önceki sözleri ile bağlantısız olarak yeni bir söze girdi ve *"Eğer onları azaba çarptırırsan..."* dedi.

Bu ayet, Hz. İsa'nın (a.s) daha önceki açıklamasının yerine konulma gibi bir konuma sahiptir. Dolayısıyla da ayetin anlamı şudur: Ümmetimin içine düştüğü çirkin müşriklikten ben sorumlu değilim. Onların işlerinin içinde bulunmadım ki, onlar hakkında dileğin uyarınca vereceğin hükümde onlarla ortak olayım. Onlar, senin haklarında vereceğin hükümle baş başadırlar. Onlara sen ne istersen onu yaparsın. Eğer onları, sana ortak koşanlar hakkında cehennem azabını ge-

rekli kıldığın hüküm gereği azaba çarptırırsan [ve onlar hakkındaki hükmün böyle olursa], onlar senin kullarındır. Onlar hakkında ne gibi tedbirler alacağını kararlaştıracak olan sensin. Müşriklikleri yüzünden onları gazabına uğratmak senin elindedir. Çünkü sen gerçek mevlâsın ve kulların işi mevlânın elinde olur. Eğer onların yaptıkları bu büyük zulmün izlerini silerek onları affedersen, sen Aziz ve Hakîmsin; izzetin ve hikmetin hakkı sana aittir. (Aziz demek, başkasında bulunmayan güç ve kudrete sahip olan demektir. Hakîm ise herhangi bir işe ancak uygun olduğu takdirde girişen anlamına gelir.) Buna göre Aziz, özellikle aynı zamanda Hakîm de olduğu takdirde büyük zulmü affedebilir. Çünkü eğer bir kimse kendisinde izzet ile hikmet bir araya gelerek bir işi yaparsa, bu izzet [mutlak güç] ve hikmet sonucu hiçbir güç ona karşı duramaz ve verdiği hükme karşı hiç kimse bir şey diyemez.

Bu açıklamadan çıkan sonuçlar şunlardır:

1- *"Onlar senin kullarındır."* ifadesi "Sen onların gerçek mevlâsısın" demektir. Çünkü Allah'ın fiillerini anlattıktan sonra O'nun isimlerini hatırlatmak, Kur'ân'ın alışılmış bir ifade özelliğidir. Bu ayetin sonunda olduğu gibi.

2- *"Sen izzet ve hikmet sahibisin."* ifadesi hasır amaçlı değil, tekit amaçlı bir ifadedir; fasıla zamirine ["ente" kelimesine] yer verip, gramatik açıdan haber olan "el-aziz" kelimesinin başına "el" takısını getirmek, anlamı pekiştirmek içindir. Şu hâlde ayetin anlamı, "Senin izzetin ve hikmetinde en ufak bir şüphe kırıntısı yoktur. Buna göre eğer onları affedersen sana itiraz etmek yersizdir " şeklinde olur.

3- Meryem oğlu İsa (a.s) ile Rabbi arasında geçen karşılıklı konuşmaları içeren bu sahne, karşı durulmaz ilâhî azametin hâkim olduğu bir sahnedir. Böyle bir ortamda kul tarafının son amaç olan Allah'a karşı kulluk zilletinin edebini titizlikle gözetmesi gerekir. Bunun için de yol göstermekten, cilve yapmaktan, sözü uzatmaktan ve laf kalabalığından sakınması, dua ve istek yolu ile duruma [Allah'ın işine] müdahale etmekten kaçınması lâzımdır. İşte bundan dolayı İsa Peygamber (a.s), *"Eğer onları affedersen sen izzet ve sahibisin."* diyor, "Sen affedici ve merhametlisin" demiyor. Çünkü her şeye galip gelen ilâhî azamet ve üstün haşmet ortaya çıktıktan sonra kula, O'na sığınmaktan, kulluk zilletini, kölelik zavallılığını, mutlak köleliği benimseyen bir

tavır takınmaktan başka bir çare bırakmıyor. Bu ortamda sözü uzatmak büyük bir günah olur.

İbrahim Peygamberin *"Bana uyanlar bendendir; bana karşı çıkanlara gelince, sen affedici ve merhametlisin."* (İbrahîm, 36) şeklindeki sözlerine gelince, bu sözler dua ortamında söylenmiştir ve böyle bir ortamda kul, elinden geldiğince rahmet kaynağını harekete getirmeye çalışabilir.

"Allah dedi ki: Bu, doğrulara doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür." Bu ifade kinaye yolu ile Meryem oğlu İsa Peygamberin (a.s) doğruluğunu dile getiriyor. Çünkü İsa Peygamberden açıkça söz edilmiyor, kastedilenin o olduğunu dolaylı olarak makamdan anlıyoruz.

Doğruların doğruluklarından maksat dünyadaki doğruluklarıdır, ahiretteki değil. Çünkü bu cümleyi, *"Onlar için altından çeşitli ırmaklar akan cennetler vardır."* ifadesi izliyor. Açıktır ki bu ifade, onların doğruluklarının Allah katındaki mükâfatının açıklamasıdır. İşte bu, doğrulukları gerekçesi ile elde edecekleri faydadır. Ahiretteki davranışlar ve tutumlara -bu arada ahiret ehlinin doğruluğuna- gelince, bunlar sahiplerine mükâfat anlamında faydalı sonuç sağlamaz. Başka bir ifadeyle ahiretteki davranışlar ve tutumlar, dünyadaki davranışlar ve tutumlar gibi mükâfat veya ceza ile karşılanmaz. Çünkü ahirette yükümlülük yoktur ve mükâfat ile ceza yükümlülüğün sonuçlarındandır. Dünya nasıl amel ve yükümlülük yurdu ise, ahiret de hesap ve mükâfat-ceza yurdudur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hesap görüleceği gün..."* (İbrâhîm, 41) *"O gün yaptıklarınızın karşılığı size verilir."* (Câsiye, 28) *"Bu dünya hayatı (kısa) bir geçinmedir. Ahiret ise ebedî olarak kalınacak bir yurttur."* (Mü'min, 39)

İsa Peygamberin (a.s) dünyadaki durumu hakkında verdiği bilgi, hem sözlerini, hem de davranışlarını içerir. Yüce Allah da onun doğruluk üzere olduğunu onaylıyor, onu doğru olarak anlatıyor. Ayette sözü edilen doğruluk, davranışlarda doğruluğu içerdiği gibi sözlerde de doğruluğu içerir. Buna göre, dünyada sözlerinde ve hareketlerinde doğru olanlar, kıyamet günü doğruluklarının faydasını görürler. Onlar için vaat edilen cennetler vardır. Hem kendileri hoşnut ve razıdırlar, hem de Allah'ın hoşnutluğuna mazhardırlar [yüce Allah onlardan razıdır] ve büyük başarıya kavuşan kimselerdir.

Üstelik şu da var ki, sözlerdeki doğruluk, açıklık ve davranışın

ikiyüzlülükten arınmış olması anlamına gelen davranış doğruluğunu da kaçınılmaz şekilde beraberinde getirir ve böylece insanı iyiliğe, sâlaha ulaştırır. Nitekim rivayete göre, adamın biri Peygamberimizden (s.a.a) kendisine bir öğüt vermesini ister. Peygamberimiz de ona yalan söylememesini tavsiye eder. Adamın sonradan anlattığına göre, Peygamberimizin bu tavsiyesi onu bütün kötülüklerden alıkoymuştur. Çünkü karşısına her kötülük çıktığında düşünmüş ki, eğer o kötülüğü işler de o konuda bir soruya muhatap olursa, kendi aleyhine tamam olacak bir itirafta bulunacak, soranlara o kötülüğü açıklamak zorunda kalacaktır. İşte bu korku yüzünden o kötülüğü işlememiştir.

"Onlar için altından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razıdır, onlar da O'ndan razıdırlar. İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur." Allah'ın huzuruna doğruluk birikimi ile geldikleri için Allah onlardan razıdır ve Allah'ın kendilerine verdiği mükâfat sebebi ile de onlar Allah'tan razıdırlar.

Yüce Allah burada, onların kendilerinden razı olduğunu söylüyor. *"Onun sözünden razı oldu."* (Tâhâ, 109) ve *"Eğer şükrederseniz, o bu davranışınızdan razı olur."* (Zümer, 7) ayetlerinde olduğu gibi, davranışlarından razı olduğunu söylemiyor. Bu iki razı olma türü arasında fark vardır. Çünkü bir şeyden razı olmak, onu istemezlikle karşılamayıp geri çevirmemek demektir. Buna göre insanın düşmanı onun hoşlanacağı bir davranışta bulunabilir, oysa kişi onun kendisinden nefret etmektedir. Nitekim insanın sevdiği bir dostu da hoşuna gitmeyecek bir davranış yapabilir.

"Allah onlardan razıdır." ifadesi, yüce Allah'ın onların kendilerinden razı olduğuna delâlet eder. Bilinen bir gerçektir ki, Allah'ın onları yaratmadaki amacı gerçekleşmedikçe onların kendilerinden razı olmaz. Yüce Allah, *"Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56) buyuruyor. Demek ki, Allah'ın insanı yaratmaktaki amacı kulluktur. Buna göre kul, ancak kullukta örnek olduğu zaman Allah onun kendisinden razı olur. Yani kendisini, her şeyin Rabbi olan Allah'a kul bilmeli, bunun sonucu olarak gerek nefsini, gerekse kendi dışındaki her şeyi Allah'ın, rububiyeti (Rabliğine) karşısında teslim olan mülkü olarak görmeli, sadece O'na yönelmeli ve sadece O'na başvurmalıdır. Tıpkı şu ayette Hz. Süleyman ve Hz. Eyyup hakkında buyrulduğu gibi: *"Ne güzel bir kuldur o. O sürekli bize yö-*

nelir." (Sâd, 44)

İşte bu, yüce Allah'ın o kulun kendisinden razı olduğunun anlamıdır. Bu ise, kulluk makamlarından biridir. Bunun gerçekleşebilmesi için insan nefsinin, küfrün her çeşidinden ve fasıklıktan arınmış olması gerekir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah, kullarının kâfir olmasına razı olmaz."* (Zümer, 7) *"Hiç şüphesiz Allah fasıklardan razı olmaz."* (Tevbe, 96)

Bu makamın sonuçlarından, belirtilerinden biri şudur: Kulluk şuuru kulun nefsine yerleştiğinde, gözünün gördüğü ve basiretinin ulaştığı her şeyi Allah'ın emrine teslim olmuş ve onun mülkü olarak gördüğünde, kendisi de Allah'tan razı olur. Çünkü Allah'ın kendisine verdiği her şeyi, vermek zorunda olmadığı bir bağış, bir ilâhî cömertlik ve nimet olarak sayarken, Allah'ın vermediği şeylerin verilmemesinin de mutlaka bir hikmete dayandığını düşünür.

Üstelik yüce Allah bu mertebeye ermiş kimselerin cennetteki durumunu, *"Onlara diledikleri her şey verilir."* (Nahl, 31. Furkan, 16) diye tasvir ediyor. Bilindiği gibi, dilediği her şeyi önünde bulan insanın razı ve hoşnut olmaması mümkün değildir. Bu durum, insanın kul olarak mutluluğunun zirve noktasıdır. Bundan dolayı bu ayet, *"İşte büyük kurtuluş, büyük başarı budur."* ifadesi ile noktalanmıştır.

"Göklerin, yeryüzünün ve her ikisinde bulunan tüm varlıkların egemenliği Allah'a aittir. Onun gücü her şeye yeter." Ayette geçen "mülk" kelimesinin bir başka okunuş şekli olan "milk", nesneler üzerindeki özel bir egemenlik demektir. Bunun belirtisi mülk sahibinin tasarruf edebildiği alanda iradesinin geçerliliğidir. "Mülk" ise nesneler arasındaki düzenle ilgili özel bir egemenliktir. Bunun belirtisi de gücün etkili olduğu alanda iradenin geçerli olmasıdır. Daha sade bir ifade ile "milk" fertle, "mülk" ise toplumla bağlantılıdır.

İradenin bilfiil geçerli olmasını sağlayan mülk, güçle sınırlı veya destekli olduğu için güç tam ve mutlak olunca, mülk de mutlak olur; hiçbir şeyle ve hiçbir durumla kayıtlı olmaz. İşte bu inceliğin vurgulanması amacı ile, *"Göklerin, yeryüzünün ve her ikisinde bulunan tüm varlıkların egemenliği Allah'a aittir."* ifadesini, *"Onun gücü her şeye yeter."* cümlesi izlemiştir.

Sure, mutlak egemenliğe (mülke) delâlet eden bu ayetle sona eriyor. Surenin bütünü ile bu ayet arasındaki ilişki açıktır. Çünkü surenin

amacı, kulları taahhütlerini ve Rablerine verdikleri sözleri yerine getirmeye teşvik etmektir. O mutlak hükümdar olduğuna göre, onlara mutlak mülkiyet altındaki kullar olmanın dışında bir sıfat kalmıyor. Onlara düşen tek görev Allah'ın emirlerine ve yasaklarına kesin olarak uymak, verdikleri sözleri ve üstlendikleri taahhütleri çiğnemeksizin yerine getirmektir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Sa'lebe b. Meymun, mezhebimize mensup bazı ravilerden İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), yüce Allah'ın İsa Peygambere yönelik, *"Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?"* şeklindeki sorusu hakkında şöyle dediğini nakleder: "Yüce Allah bu soruyu daha sormamış, onu ileride soracak. Allah bir olayın mutlaka olacağını bildiği zaman o olayı olmuş gibi anlatır." [c.1, s.351, h:228]

Ben derim ki: Yine aynı eserde, Süleyman b. Halid kanalıyla bu rivayetin bir benzeri İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Rivayette ileride gerçekleşeceği kesin olan bir olayda geçmiş zaman kipinin kullanılabileceği bildiriliyor. Ki bu, Arap dilinde yaygın olan bir kullanım şeklidir.

Yine aynı eserde Cabir Cu'fî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin."* ayeti hakkında şunları söyledi: "Allah'ın en büyük ismi yetmiş üç harftir. Yüce Allah bu harflerden biriyle yaratıklarından saklandı. Bundan dolayı hiç kimse Allah'ın özündekini bilmiyor. Bu yetmiş üç harfin yetmiş ikisini Âdem Peygambere verdi. Bu harfler peygamberden peygambere intikal ederek Hz. İsa'ya (a.s) geldi. İşte Hz. İsa, *'Sen benim içimdekini bilirsin.'* derken bunu kastediyor. Yani, en büyük isminin bu yetmiş iki harfini sen bana öğrettin. Buna göre sen onları bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü sen o harf ile gizli ve saklı kaldın, bu yüzden kmse senin özündekini bilmez." [c.1, s.351, h:229 ve 230]

Ben derim ki: *"En güzel isimler Allah'ındır. O hâlde O'na onlarla dua edin."* (A'râf, 180) ayetinin tefsiri sırasında, Allah'ın güzel isimleri ve en büyük ismi (ism-i azam) hakkında geniş bir inceleme yapa-

cağız. Orada yapacağımız açıklamalarda görüleceği üzere, ism-i ekber (en büyük isim) veya ism-i azam (en yüce isim), alfabedeki harflerden oluşmuş kelime türünden bir isim değildir. Bu gibi durumlarda sözü edilen isimden lafzî isim ile ifade edilen bir isim kastedilir, ki bu da sıfatlarından biri ile veya yönlerinden biri ile de anılan zattır. Böyle olunca ileride anlaşılacağı üzere lafzî isim, gerçekte ismin ismine dönük olup, onu açıklamayı amaçlamakta ve o anlama gelmektedir.

Buna göre gerek İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) "Allah'ın en büyük ismi yetmiş üç harften oluşmuştur." şeklindeki sözü ve gerekse bu konuda gelen çok sayıdaki benzer rivayetler -ki bunlarda ism-i azamın (en yüce ismin) şu kadar harften olduğu ve bu harflerin falanca sureye veya filân ayete dağılmış olduğu bildirilmektedir- tamamen sembolik açıklamalar ve gerçekleri anlatılabilecek miktarda anlatabilmek için verilen örneklerdir. Çünkü her gerçeği kinaye sanatına başvurmadan açık bir dille ve örneğe dayanmadan somut bir çıplaklıkla anlatmak kolay değildir.

İmamın (a.s) bu sözlerinin anlamını belirli oranda açıklamak için şöyle denebilir: Hiç şüphesiz, yüce Allah'ın güzel isimleri, varlıkların kendilerinin ortaya çıkmasının ve sayısız olaylarının gerçekleşmesinin vasıtalarıdır. Hiç şüphe etmeyiz ki, yüce Allah meselâ yaratıcı, cömert ve yoktan var edici olduğu için yaratıkları yarattı; yoksa intikam alıcı ve şiddetle yakalayıcı olduğu için değil. Yine meselâ rızk verdiklerine râzık (rızk verici) ve bağışlayıcı olduğu için rızk veriyor; yoksa geriye alıcı ve engelleyici olduğu için değil. Yine O, diri ve diriltici, can verici olduğu için canlılara hayat veriyor; yoksa can alıcı ve tekrar diriltici olduğu için değil. Bu gerçeğin en sadık şahidi Kur'ân'ın ayetleridir. Biz ayetlerin metinlerinde anlatılan bilgilerin, o ayetlerin sonunda yer alan ilâhî isimlerle gerekçelendiklerini görürüz. Bazen bir ayet, anlamını açıklayan bir Allah ismi ile, kimi zaman da ayetin anlamını birlikte açıklayan iki Allah ismi ile sona eriyor.

Bundan şu ortaya çıkıyor: Aramızdan birine Allah'ın isimleri hakkındaki bilgi verilse ve bu kişi Allah'ın isimleri ile varlıklar arasındaki ilişkiyi ve bu isimlerin gerek tek tek, gerekse birlikte olarak gerektirdikleri sonuçları bilse, kâinatın düzenini ve bu kâinatta işlemiş ve işlemekte olan genel kanunları, bu kanunların kâinatın tek tek çeşitli alanlarında nasıl yürüdüklerini bilme imkânını elde eder.

Kur'ân-ı Kerim, zahirinden anlaşıldığı üzere kâinatın başlangıcı ve ahiret hayatı hakkında çeşitli genel kuralları ve bu kanunların sonucu olan mutluluğu ve bedbahtlığı anlattıktan sonra Peygamber efendimize (s.a.a), *"Sana bu kitabı her şeyi açıklayan... olarak indirdik."* (Nahl, 89) diye hitap etmektedir.

Gerçi bu kanunlar genel ve zorunludur; fakat bu zorunluluk o kanunların kendilerinden ve özlerinin gereklerinden kaynaklanmıyor, yüce Allah'ın onlara tanıdığı zorunluluktan ve gereklilikten kaynaklanıyor. Kâinat üzerindeki bu kesin aklî hâkimiyet ve genel kanunlar Allah'tan kaynaklandığına, O'nun emri ve iradesi ile ortaya çıktığına göre, açıktır ki Allah'ın eseri, fiili olan bunlar O'nu hiçbir şeye mecbur edemez, O'nu zatında mağlup edemez. Yüce Allah kahir ve galiptir. Böyle olunca her yönü ile O'na varan, özü ve etkisi ile O'na muhtaç olan bir şey O'nu nasıl mağlup edebilir? Bu nokta üzerinde iyice düşünmelisin.

Verdiği hükümleri Allah'ın bağışladığı imkânla veren aklın veya hükümleri ve eserleri Allah sayesinde varolabilen gerçeklerin Allah'a hâkim olmaları, O'na hüküm ve gereklilik dayatmaları imkânsızdır. O hüküm ve gereklilik ki, kalıcılıklarını Allah'a borçludurlar ve O'nun ezici ve üstün gücünün kontrolü altındadırlar. Diğer bir ifadeyle, nesneler için söz konusu olan gereklilik ve hüküm, Allah tarafından o nesnelere sunulmuş bir mülkün sonucudur. Herhangi bir şeyin, Allah tarafından kendisine verilen bir mülke tıpkı Allah gibi sahip olması anlamsızdır. O hâlde yüce Allah mutlak anlamda maliktir ve kesinlikle hiçbir bakımdan başkasının mülkü değildir.

Buna göre eğer Allah günahkârı mükâfatlandırsa veya sevap işleyeni cezalandırsa ya da istediği herhangi bir işi yapsa, bunları yapabilir; ne akıl ve ne de dış bir faktör O'na engel olamaz. Yalnız O'nun kendisi bize mutluluğu ve mükâfatı vaat ettiği gibi, bizi bedbahtlıkla ve ceza ile tehdit etmiştir. O bize sözünden caymayacağını bildirmiştir. Yine O bize vahiy veya akıl yolu ile birçok hususu bildirmiş ve arkasında sadece gerçeği söylediğini ilân etmiştir. Bu şüphesiz güvenceler sonunda vicdanlarımız rahatlamış ve kalplerimiz tatmin olmuştur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Doğrusu Allah, vaadinden dönmez."* (Âl-i İmrân, 9) *"Ben sadece doğruyu söylerim."* (Sâd, 84) Aklî hükümlerdeki zorunluluk da bu ayetlerin paralelinde bir anlam verir.

Bu açıklamalar, Allah'ın bize öğrettiği kadarı ile, O'nun isimleri-

nin gerektirdiği sonuçlardır. Fakat bunun ötesinde O mutlak malik sıfatı ile dilediğini yapar ve istediği hükmü verir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"O'na yaptıkları sorulmaz; ama onlara, yaptıkları sorulur."* (Enbiyâ, 23) Bu gerçek aynen O'nun isimlerinden biridir; özü meçhuldür, yaratıklarından hiçbirinin O'nu öğrenmesinin yolu yoktur. Çünkü O'nun isimleri hakkındaki bütün bildiklerimiz, kavramların bize anlattıkları, sonra da o kavramlar oranında onların varlık âleminde belirlediğimiz eserleridir. Varlık âleminde belirlenmesi mümkün olmayan eserlere gelince, bunlar kesinlikle anlamını bilmediğimiz ismin eserleridir. Şöyle de denebilir: Bu isim hiçbir kavramla avlanamayan, yakalanamayan bir isimdir. O isme sadece Allah'ın mutlak egemenlik sıfatı belirli bir oranda işaret eder.

Bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki, Allah'ın isimleri içinde, yaratıklardan hiçbirinin bilgisinin eremediği ismi vardır. İşte Allah bu bilinmeyen ismiyle yaratıklarından saklanmaktadır, yaratıklarına gizli kalmaktadır. Bu gerçek üzerinde iyice düşün.

EDEBİN ANLAMI HAKKINDA

Burada birkaç bölüm hâlinde yüce Allah'ın peygamberleri kendisiyle eğittiği edebin mahiyeti ile ilgili bir inceleme yapacağız:

1- Edep, kelime anlamı ile, meşru bir davranışta yansıması gereken güzel görünümdür. Bu güzellik, ya dinden kaynaklanır veya akıllı insanların toplumları nazarında varolur. Dua ederken veya bir arkadaşla karşılaşıldığında gözetilecek edep kuralları gibi. Buna davranışın zarifliği de denebilir. Edep mutlaka meşru olan, yasak olmayan konularda söz konusu olabilir. Buna göre zulmün, ihanetin, yalanın, çirkin ve iğrenç işlerin edebi olmaz. Ayrıca ancak irade sonucu olan ve birden çok alternatifi olan hareketlerde gerçekleşebilir. Çünkü ancak o takdirde bu hareketin bazı türleri edepli ve diğer bazıları edebe aykırı olabilir. Meselâ İslâm'da yemek yeme edebi gibi. Bu edebin en önemli kurallarına göre, yemeğe besmele ile başlayıp Allah'a hamdederek son vermeli ve tam doymadan önce sofradan kalkmalıdır. Başka bir örnek, namazda oturma edebidir. Bunun için vücudu dengede tutacak şekilde sol yan üzerine oturup, sağ ayağın üstünü sol ayağın iç kısmı üzerine koymalı, elleri diz kapaklarının üzerine koymalı ve gözleri kucağına doğru bakmalıdır.

O hâlde edep, iradeye bağlı davranışlardaki güzel görünüm demektir. Güzellik de asıl anlamı ile hayatın amacına uygun olma anlamını taşır. Bu anlamı ile güzellik, değişik toplumların bakışlarına göre farklılık göstermez. Fakat pratikte örnekleri açısından çok büyük farklılıklar gösterir. Kavimlerin, milletlerin, dinlerin, mezheplerin, hatta aile gibi küçük toplumsal birimlerin değişmesiyle, edeple ilgili davranışların güzel veya çirkin olarak belirlenmesinde farklılık görülür.

Bir kavimde öyle edep kuralları geçerli olur ki, bunlar diğer kavimler tarafından bilinmez. Bir kavim tarafından hoş karşılanan öyle edep kuralları olabilir ki, bunlar diğer kavimler tarafından çirkin görülerek kınanır. Meselâ insanların birbirleri ile karşılaştıklarındaki selâmlaşma geleneği gibi. Bu gelenek İslâm'da selâm vermek şeklindedir. Allah'tan gelen, mübarek ve temiz bir iyilik temennisi olarak uygulanır. Bazı kavimlerde şapka çıkararak, bazılarında eli baş hizasına kadar kaldırarak, başka bazılarında başı eğerek, rükû ederek (belden eğilerek) veya başı sallayarak yerine getirilir. Nitekim kadınlarla karşılaşıldığında batılıların yaptıkları öyle uygulamalar var ki, İslâm bunları çirkin görerek kınamaktadır. Toplumdan topluma değişen böyle uygulamaların örnekleri çoktur.

Yalnız bütün bu farklılıklar, örneklerin belirlenmesi aşamasında görülür. Yoksa gerek davranışlara yansıması gereken güzel görünüm anlamındaki edebin temelinde ve gerekse edebe uygun davranışların takdir edilmesi hususunda bütün aklı başında insanlar görüş birliği hâlindedir. Öyle ki, bu konuda farklı görüşte olan iki kişiye bile rastlanmaz.

2- Yukarıda söylediğimiz gibi güzellik, edebin dayanaklarındandır ve değişik toplumların kendilerine has maksatlarına göre farklılık gösterir. Bundan, toplumların edep kurallarının birbirinden farklı oluşunun zorunlu olduğu sonucu çıkar. Buna göre edep her toplumun aynası gibidir; o toplumun genel ahlâk özelliklerini yansıtır. Bu ahlâk özelliklerini ise, o toplumların hayattaki amaçları düzenler ve onları toplumlarındaki faktörlerle, bir bölümü tabiî ve bir bölümü tesadüfî olan değişik faktörler içlerine, vicdanlarına yerleştirir.

Buna da dikkat etmek gerekir ki, edep kuralları ile ahlâk kuralları aynı şey değildir. Çünkü ahlâk kuralları, nefislerde yerleşen köklü ruhî melekeler iken; edep kuralları, yansımalarını insanın değişik nefsî sı-

fatlardan kaynaklanan davranışlarında gösteren güzel görünümlerdir. Bu ikisi arasında da büyük fark vardır.

Buna göre edep kuralları, ahlâk kurallarından kaynaklanır ve ahlâk kuralları da toplumun özel gayesiyle uyum içinde olan gereklerindendir. Bu durumda insanın davranışlarında gözeteceği edep kurallarını belirleyen faktör, hayatında peşinden koştuğu amaçtır. Bu amaç insanın nefsi için bir çizgi çizer ve insan hayatı boyunca ve amacına yaklaşma sürecinde herhangi bir davranışta bulunurken o çizginin dışına çıkmaz.

3- Edep, özelliği bakımından hayatta güdülen amaca bağlı olduğuna göre yüce Allah'ın peygamberlerine aşıladığı ilâhî edep, dinî davranışlardaki güzel görünümdür. Bu güzel görünüm dinin amacını yansıtır. Bu amaç, maddelerinin çokluğu ve azlığı, kemâl ve gelişme dereceleri açısından hak dinlerdeki farklılıklara bağlı olarak kulluk ilkesidir.

İslâm, insan hayatının bütün yönleri için düzenlemeler getiren bir sistemdir. Öyle ki, küçük-büyük, basit-önemli olsun hayatın hiçbir alanı onun kapsamı dışında değildir. Bundan dolayı İslâm, hayata bütünü ile edebi yaymış ve her davranış için o davranışın amacını yansıtan bir güzel görünüm belirlemiştir.

İslâm'ın tek genel gayesi, yegane genel amacı ise, inanç ve davranış aşamalarının her ikisinde de yüce Allah'ın birliği ilkesini hâkim kılmaktır. Yani insan inanacak ki, onun bir ilâhı vardır; bu ilâh her şeyin başıdır, her şey varlığını ondan almıştır; her şeyin sonudur, her şey ona döner; o güzel isimlere ve yüce örneklere sahiptir. Bu inanca sahip olduktan sonra hayatın akışına katılacak ve özü itibariyle Allah'a kulluğu ve her şeyin O'nun kulu olduğunu yansıtan davranışlarla hayatını devam ettirecektir. Böylece tevhit ilkesi iç âlemine ve dış görünüşüne işleyecek, katıksız kulluk anlayışı sözlerinde, davranışlarında ve varlığının diğer cephelerinde örtülmez ve perdelenmez bir belirginlikle ortaya çıkacaktır.

Buna göre ilâhî edep -veya peygamberlik edebi- tevhit ilkesinin davranışlara yansımış biçimidir.

4- Tasım (kıyas) yolu ile bilinen ve kesin tecrübe ile doğrulanan bir gerçektir ki, amelî yani uygulamaya dönük ilimler -bunlar uygulanmak amacı ile öğretilen ilimlerdir- eğer uygulamalı olarak öğretil-

mezlerse, tam anlamı ile başarılı olup beklenen olumlu sonuçlarını veremezler. Çünkü genel bilimsel kurallar somut ve pratik örneklerle uyuşmadıkça insan vicdanı onları onaylamakta, doğruluklarına inanmakta zorlanır. Çünkü hayat boyunca vicdanlarımız, somut örneklerle meşguldürler ve ikinci tabiatımızın yönelişi sonucu olarak duyu organlarının algılama imkânları dışında kalan genel aklî ve bilimsel kuralları gözetmekte isteksizdirler.

Meselâ, uygulamadan uzak bir bakış açısı ile kahramanlığın aslında güzel olduğuna inanan birini düşünelim ve bu kimsenin günün birinde kalpleri hoplatacak korkunç bir sahne ile karşılaştığını farz edelim. Bu adam, o durumda yiğitliğin güzelliğine hükmeden aklı ile canına yönelik tehlikeden korunmadaki, ölümden kurtularak tatlı dünya hayatının yok olmasını önlemedeki lezzetin cazibesine kapılacak vehminin arasında bir çatışma yaşayacaktır. Vicdanı bu iki kutup arasında gidip gelecek ve çatışan tarafların hangisini destekleyeceği konusunda şaşıracaktır. Ama vehmin gücü daha ağır basacaktır, çünkü somut gerçek onun yanındadır.

Buna göre öğretim faaliyeti sırasında öğretmenin, uygulama içinde pişmelerini ve pratiğe alışmalarını sağlamak amacıyla ilmî gerçekleri uygulama eşliğinde öğrencilere vermesi gerekir. Böylece öğrencinin benliğinin köşelerinde saklı duran aykırı inançlar ortadan kalkarak öğrendiği bilgilerin onayı vicdanında kökleşir. Çünkü bir şeyin olmuş olması, onun mümkün olduğunun en güzel delilidir.

Bundan dolayı gördüğümüz şudur: İnsan, dış dünyada meydana gelişine şahit olmadığı şeye boyun eğmekte zorlanmaktadır. Olay bir defa meydana gelince; vukuu imkânsız olan bir şeyin imkânsızlıktan çıkarak mümkün alanına geçmesi şeklinde şaşırmaya başlar. Öyle ki onun meydana gelişi, nazarında pek önemli görülür, onda endişeye ve sarsıntıya yol açar. Fakat daha sonra ikinci ve üçüncü defa meydana gelince önemini yitirir, sarsıcı etkisi kırılır ve ilgi çekmeyen normal olaylar arasına katılır. Çünkü iyilik de, kötülük de alışkanlık meselesidir.

Dinî öğretimde, özellikle İslâm dininin öğretimi sırasında bu metodun gözetilmesi en bariz gerçeklerdendir. Dinin şeriat koyucusu, müminlerinin öğretim faaliyeti içerisinde hiçbir zaman aklî genellemeleri ve genel kuralları ele almakla yetinmemiştir. İşe önce uygulama ile başlamış ve uygulamanın yanına sözü ve sözlü açıklamayı ek-

lemiştir. Bunun sonucu olarak dinî bilgileri ve hükümleri öğrenmeyi tamamlayan bir mümin, salih amel ve takva azığı ile donanmayı da tamama erdirmiş durumda olacaktır elbette.

Bunların yanı sıra eğitici öğretmenin, ilmi ile amel etmesi, kendi bildiklerine uyması gereklidir. Amel ile birleşmeyen ilmin etkisi yoktur. Çünkü söz nasıl bir delil ise, fiil de bir delildir. Dolayısıyla söze ters düşen fiil, insanın nefsindeki zıt bir durumun varlığına delâlet eder. Bu çelişki, sözü yalanlar; sözün bir yutturmaca olduğuna, söyleyenin onu insanları aldatıp avlamak için bir aldatma aracı olarak kullandığına delil olur.

Bundan dolayı, yaptıkları vaazları ve verdikleri nasihatleri davranışlarıyla birleştirmeyen, sabır ve sebatla söylediklerine amel etme çabasından uzak duran vaizlerin ve nasihatçilerin vaazları ve nasihatleri karşısında insanların kalplerinin yumuşamadığı ve vicdanlarının boyun eğmediği görülür.

İnsanlar zaman zaman böyle vaizler hakkında, "Eğer söyledikleri doğru olsa onları kendisi uygulardı" derler. Fakat insanlar böyle bir sonuca varmakla muhtemelen hatalı bir değerlendirme yapıyorlar. Çünkü varılması gereken sonuç, "Söylenen söz, söyleyicisi nazarında doğru kabul edilmiyor. Eğer doğru kabul edilse, onun tarafından uygulanırdı" şeklinde olmalıdır. Yoksa insanların dedikleri gibi, söylediği söz mutlak anlamda doğru değil, şeklinde bir sonuca varmak doğru değildir.

Buna göre verimli bir eğitimin şartlarından biri, eğitimi veren öğretmenin öğrenciye anlattıklarını kendinde gerçekleştirmiş olması, önerdiği nitelikleri şahsında taşımasıdır. Meselâ korkak bir eğitim görevlisinin kahraman bir yiğit yetiştirmesi veya bağnaz, dogmatik ve inatçı bir eğitim kurumundan hür fikirli ve hür vicdanlı bir âlimin yetişmesi kesinlikle imkânsızdır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Acaba hakka götüren mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa (tutulup) yola götürülmedikçe, kendisi doğru yolu bulamayan mı? O hâlde size ne oluyor? Nasıl hükmediyorsunuz?"* (Yûnus, 35) *"İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?"* (Bakara, 44) Yine yüce Allah, Şuayb Peygamberin kavmine söylediklerini şöyle naklediyor: *"Yasakladığım hareketleri kendim yaparak size ters düşmek istemiyorum. Tek isteğim, gücümün yettiği*

oranda (bozuklukları) düzeltmektir." (Hûd, 88) Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur.

Bütün bunlardan dolayı eğitici öğreticinin öğrettiği ve eğitimini yaptığı hususlara inanmış olması gerekir.

Üstelik şunu da unutmamak gerekir: Söylediklerine hiç inanmayan bir kimsenin, hatta açık ve katıksız bir imanın sahibi gibi görünüp iyi ameller yapmakla gerçek kişiliğini gizleyen bir münafığın elinde ancak kendisi gibi iğrenç karakterli biri yetişebilir. Çünkü her ne kadar vicdanın benimsemediği ve kalbin onaylamadığı sözler söyleyerek dil ile kalp arasında farklılık meydana getirmek mümkün ise de, öbür yandan söz bir davranıştır ve davranış da insanın nefsinden kaynaklanan, dışarıya sızan bir gerçektir. Buna göre davranışın, sahibinin karakterine ters olması nasıl mümkün olabilir?

Çünkü söylenen söz, sözel fonksiyonu dışında söyleyenin iman ve küfür gibi vicdanî niteliklerinin de taşıyıcısıdır, bu nitelikleri öğrencinin yalın ve sade vicdanına iletip yerleştirir. Buna göre sözün sözel fonksiyonu olan yararlı yönünü, onun yıkıcı olan diğer yönlerinden ancak durumu iyi teşhis eden basiret sahibi kimseler ayırt edebilir. Nitekim yüce Allah, münafıkların vasıflarını Peygamberimize (s.a.a) anlatırken, *"Sen onları sözlerinin üslûbundan tanırsın."* (Muhammed, 30) buyuruyor.

Buna göre yararlı sonuçlar vermesi beklenen eğitimde eğitici öğretmenin öğrencilerine verdiği bilgilere inanması ve ilmine uygun davranışlarla donanmış olması şarttır. Ancak böyle bir eğitimin yararlı olması beklenebilir. Söylediklerine inanmayan veya ilmine uygun davranışlar ortaya koymayan bir eğiticinin vereceği eğitime gelince, bundan hayır beklenemez.

Biz doğuluların ve Müslümanların, özellikle eğitim ve öğretimle ilgili tutumunda, bu gerçeğin birçok örneği ve sayısız somut misali vardır. Bunları hem resmî, hem de gayriresmî öğretim kurumlarımızda bol bol görürüz. O nedenle hiçbir tedbir işe yaramıyor ve hiçbir çaba başarılı olamıyor.

Kur'ân'ın, peygamberlerin ve elçilerin davranışlarında tecelli eden ilâhî edeplerle ilgili öyküler içermesi de, bu gerçeğe dayanır. Bu davranışların bir kısmı peygamberlerin Allah'a yönelttikleri ibadetlerle, dualarla ve sorularla ilgilidir. Diğer bir bölümü de peygamberlerin in-

sanlarla aralarındaki ilişkilerle ve onlara hitap tarzları ile ilgilidir. Bilindiği gibi eğitim faaliyeti sırasında örnekler göstermek, uygulamayı delil olarak göstermeyi amaç edinen, pratik eğitim tarzının bir türüdür.

5- Yüce Allah, İbrahim Peygamber ile kavmi arasındaki tevhit mücadelesini naklettikten sonra şöyle buyuruyor: *"Bu bizim kesin kanıtımızdır, onu kavmine karşı İbrahim'e verdik. Biz dilediklerimizin derecesini kat kat yükseltiriz. Hiç şüphesiz senin Rabbin hikmet sahibi ve (her şeyi) bilendir. Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik; hepsini doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan gelen Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik. Biz iyileri işte böyle mükâfatlandırırız. Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı da (doğru yola ilettik). Hepsi de iyilerdendi. İsmail'i, el-Yese'i, Yunus'u ve Lut'u da doğru yola ilettik, hepsini âlemlere üstün kıldık. Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da... Onları seçtik ve doğru yola ilettik. İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini bununla doğru yola iletir. Eğer onlar (Allah'a) ortak koşsalardı, yapmış oldukları bütün iyi işler boşa giderdi. Bunlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şu adamlar bunları inkâr ederlerse, (bilsinler ki) onlara, kendilerini inkâr etmeyen başka bir topluluğun desteğini sağlarız. İşte onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların yolunu izle."* (En'âm, 83-90)

Okuduğumuz ayetlerde yüce Allah, toplu bir şekilde peygamberlerini (hepisine selâm olsun) sayıyor, arkasından onlara ilâhî hidayeti bağışladığını belirtiyor. Bu hidayet ise sadece tevhide iletilmeleridir. Bunun delili, *"Eğer onlar (Allah'a) ortak koşsalardı, yapmış oldukları bütün iyi işler boşa giderdi."* ifadesidir. Çünkü onlara armağan ettiği hidayetle çelişen tek şeyin şirk olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla onları ilettiği tek gerçek tevhit gerçeğidir.

Ancak şu da var ki, tevhit bilincinin hükmü yüce şahsiyetlerin amellerine sirayet etmiş, davranışlarına sızmış ve her alanda etkisini göstermiştir. Bunun delili ayetteki, *"Eğer onlar (Allah'a) ortak koşsalardı, yapmış oldukları bütün iyi işler boşa giderdi."* ifadesidir. Çünkü eğer şirk, davranışlara sirayet etmemiş, amellere sızmamış olsa, onların içine içlerine işlemeseydi o davranışların boşa çıkmasını, yok olmasını gerektirmez. Şirkin zıddı olan tevhit de böyledir.

Tevhit şuurunun davranışların içine işlemesinin anlamı, davranış biçimlerinin tevhidi somutlaştırması, aynanın görüntüyü yansıtması gibi onu yansıtmasıdır. Öyle ki, tevhidin somut bir fotoğrafı olduğu farz edilirse, bu fotoğraf o davranışlar olurdu. Aynı ekilde o davranışların sırf bir inanç olarak soyutlaştıkları varsayılırsa, o davranışlar söz konus inanç olurdu.

Bu anlamın ruhî sıfatlarda birçok örneği vardır. Meselâ kibirli, kendini beğenmiş birinin nefsindeki bu duygunun davranışlarında somutlaştığı görüldüğü gibi, karamsar bir zavallının da ruhundaki zilletin ve miskinliğin bütün davranışların yansıdığı görülür.

Sonra yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) kendinden önceki peygamberlerin hidayetlerine uymasını emrediyor; onların kendilerine uymasını emretmiyor. Çünkü uymak, inançta değil, davranışlarda olur. Çünkü inançta uymak, özü itibari ile iradî bir iş değildir. Yani yüce Allah Peygamberimizden, kendisinden önceki peygamberlerin, uygulamalı ilâhî eğitimlerinin sonucunda ortaya koydukları, tevhide dayanan iyi davranışlarını tercih etmesini ve bu yöndeki yollarını izlemesini istiyor.

Bu uygulamalı eğitimle, yüce Allah'ın şu ayette işaret ettiği edebi kastediyoruz: *"Onları emrimiz uyarınca insanları doğru yola ileten önderler yaptık. Onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden kimselerdi."* (Enbiyâ, 73) Ayetin orijinalinde geçen "fi'l'el-hayrat=hayırlı işler yapmak", "ikam'es-salât=namaz kılmak" ve "îtae'z-zekât=zekât vermek" ibarelerinde mas-tarla yapılan isim tamlaması (izafet) şuna delâlet eder:

Peygamberlerin ortaya koydukları fiillerden maksat, yaptıkları hayırlı işler, kıldıkları namazlar ve verdikleri zekâtlardır; yoksa uygulamaya geçirilmemiş sırf farazî fiil kastedilmiyor. Buna göre fiillerin ortaya konma aşamasındaki bu fiillerle ilgili vahiy, doğruya yöneltme ve eğitme vahyidir; yoksa [yasama anlamındaki] peygamberlik ve kanun koyma vahyi değildir. Eğer bu vahiyden maksat, peygamberlik vahyi olsaydı, "Onlara 'Hayırlı işler yapın, namaz kılın ve oruç tutun' diye vahyettik." denirdi. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Sonra sana... 'İbrahim'in dinine uy...' diye vahyettik."* (Nahl, 123) *"Biz Musa ile kardeşine, 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, (ey İsrailoğulları) evlerinizi karşı karşıya kurun, namaz kılın!' diye vahyettik."* (Yûnus, 87)

Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Doğruya yöneltme vahyi şu demektir: Yüce Allah kullarından birine kutsî bir ruh ayıracak ve bu mukaddes ruh iyi işler yapıp kötülüklerden kaçınma konusunda o seçkin kulu doğruya yöneltecek. Tıpkı insanî ruhun, bizi hayır ve şer konusu ile ilgili düşüncede doğruya yöneltmesi ve hayvanî ruhun iradî olarak canımızın istediği veya istemediği şeyler hususunda tercih etmemizi sağlaması gibi. Bu konuyu ileride geniş bir şekilde inceleyeceğiz.

Sözün kısası *"Sen de onların yolunu izle."* direktifi, detaya girilmeksizin Peygamberimize (s.a.a) yönelik, peygamberlerin bütün davranışlarına yayılmış, şirkten arınmış bir tevhit edebi olan ilâhî eğitimdir. İşte yüce Allah, Peygamberimize bu edebi aşılamaktadır.

Yüce Allah, Meryem suresinde bazı peygamberlerin (hepsine selâm olsun) adlarını saydıktan sonra şöyle buyuruyor: *"İşte bunlar, Allah'ın nimete erdirdiği Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte gemide taşıdıklarımızın soyundan, İbrahim ve İsrail (Yakup) soyundan doğru yola ilettiğimiz ve seçtiğimiz peygamberlerdir. Bunlar, Rahman'ın ayetleri kendilerine okunduğunda, ağlayarak secdeye kapanırlardı. Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayi ettiler ve şehvetlerine uydular. Onlar kötülük bulacaklardır (sapıklıklarının cezasına çarpılacaklardır). Ancak tövbe edip inanan ve iyi işler yapanlar bu hükmün kapsamı dışındadırlar. Onlar cennete girecekler ve hiç haksızlığa uğratılmayacaklardır."* (Meryem, 58-60)

Okuduğumuz ayetlerde yüce Allah, peygamberlerinin günlük hayatlarındaki genel edeplerini anlatıyor ve şu noktaları vurguluyor: Onlar davranışlarında Allah'a boyun eğiyorlar ve kalpleri yüce Allah'a huşu ile doludur. Allah'ın ayetleri okunduğunda secdeye kapanmaları, Allah'a boyun eğmelerinin göstergesidir. Kalbin incelmesinden ve nefsin zelilliği kabul etmesinden kaynaklanan ağlama ise, huşu hâllerinin belirtisidir. Bunların ikisi birlikte de kulluk sıfatının nefislerine egemen olduğunun kinayeli ifadesidir. Öyle ki, kendilerine Allah'ın her ayeti okunduğunda, kulluk sıfatı iç dünyalarının her yanına yayıldığı gibi, bu etkisi dış görüntülerinde de belirir. Onlar, hem Allah ile baş başa kaldıklarında, hem de insanlar arasındayken kulluklarının sembolü olan ilâhî edebi takınıyorlar. Hem Rableri ile ve hem de insanlarla bir arada iken ilâhî edep uyarınca yaşıyorlar.

Bu edep ile genel edebin kastedilmiş olduğunun delillerinden biri, okuduğumuz ayetlerin ikincisinde yer alan, *"Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayi ettiler ve şehvetlerine uydular."* ifadesidir. Çünkü Allah'a yönelmek demek olan namaz, bu sapıtmış nesillerin Rableri ile durumlarını ve ihtirasların tutsağı olmak, şehvetlerine uymak da onların kendileri dışındaki insanlarla ilgili durumlarını ifade ediyor.

Bu iki kesim birbirinin karşısına konulduğuna göre, ayetten şöyle bir sonuç elde edilmektedir: Peygamberlerin genel edebi, kulluk bilinci ve sıfatı ile Rablerine yönelmeleri ve yine kulluk bilinci ile insanlar arasında yaşamalarıdır. Başka bir ifadeyle onların hayat yapısı şu esasa dayanıyor: Kendilerine egemen olan ve her şeylerini tasarlayan bir Rableri vardır. O'ndan geldiler ve O'na döneceklerdir. Onların bütün tutumlarının ve davranışlarının temeli işte budur.

İkinci ayette yer alan tövbe edenlerin istisna edilişine ilişkin hüküm, ilâhî eğitimin (edebin) bir başka maddesidir. Bu madde ilk önce peygamberlerin ilki olan Hz. Âdem'e uygulandı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Âdem, Rabbinin emrine karşı geldi ve yoldan çıktı. Sonra Rabbi onu seçti, tövbesini kabul etti ve doğru yola iletti."* (Tâhâ, 121-122) Bu konuyla [Hz. Âdem'in Rabbinin emrine karşı gelmesiyle] ilgili bazı açıklamaları inşallah ileride ele alacağız.

[Peygamberlerin genel edep ve eğitimiyle ilgili olarak başka bir ayette] yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın, kendisine farz ettiği bir şeyi yerine getirmekte, Peygambere herhangi bir güçlük yoktur. Sizden öncekiler içinde de Allah'ın yasası böyle idi. Allah'ın emri, hiç şüphesiz yerine gelmiştir. (O peygamberler) Allah'ın emirlerini tebliğ ederler (mesajlarını duyururlar), Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlardı. Hesap görücü olarak Allah yeterlidir."* (Ahzâb, 38-39)

Bu, yüce Allah'ın peygamberlerini (hepsine selâm olsun) eğittiği, edeplendirdiği genel bir edep, aynı zamanda peygamberler için geçerli ilâhî bir yasadır. Bu edebin ve yasanın özü şudur: Peygamberler paylarına ayrılan hayatta sıkıntıya düşmemeliler ve hiçbir konuda zorlanmamalılar. Çünkü onlar fıtrat üzeredirler, fıtrata uygun hareket ederler ve fıtrat da sahibini sadece kendisi ile bağdaşan hedefleri elde etmeye yöneltir, Allah'ın çıkılmasını kolay kılmadığı düzeylere çıkmak için

kendini zorlamaz.

Nitekim yüce Allah bir ayette, Peygamberinin (s.a.a) şöyle dediğini naklediyor: *"Ben zorlama yapanlardan değilim."* (Sâd, 86) Yine aynı anlamda şöyle buyruluyor: *"Allah hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez."* (Bakara, 286) *"Allah hiç kimseye verdiğinden başkasını yüklemez."* (Talâk, 7) Zorlama, fıtratın dışına çıkmak olduğuna göre, nefsin arzularına uyma kapsamına girer ki, peygamberler böyle bir tehlikeden korunmuş kimselerdir.

Allah, yine genel edeple edeplendirme babında şöyle buyuruyor: *"Ey peygamberler, temiz yiyeceklerden yiyin ve iyi işler yapın. Hiç şüphesiz ben yaptıklarınızı bilirim. Ve işte sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir, ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse benden korkun."* (Mü'minûn, 51-52) Bu ayetlerde yüce Allah peygamberlerini eğiterek onların temiz şeyler yemelerini, hayattaki maddelerin temiz olanları üzerinde tasarrufta bulunmalarını, bu temiz maddeleri aşıp sağlıklı fıtratın nefret duyacağı pis maddelere el sürmemelerini telkin ediyor. Bunun yanı sıra işlerin iyi ve yararlı olanlarını yapmalarını emrediyor.

İyi iş demek; fıtratın belirlenen süreye kadar yaşamasını koruma altına alıcı sebeplerle uyuşması açısından yapılması insanın yararına olan, fıtratın eğilimine uygun olan iş demektir. İşte Allah peygamberlere böyle işler yapmalarını emrediyor. Veya Allah'a takdim edilmeye elverişli işler yapmaya emrediyor. Bu manaların her ikisi de birbirine yakındır. Bu ayetlerde telkin edilen edep ve verilen eğitim, her insan ferdi ile ilgili bireysel eğitimdir.

Yüce Allah daha sonra sözü toplumsal bir edep kuralına getirerek, peygamberlere şöyle bir hatırlatmada bulunuyor: "Elçiler ve kendilerine elçi gönderilen insanlar tek bir ümmettir [peygamberler ve ümmetleri bu ümmetin birer parçasıdır]. Bu ümmet bütününün tek bir Rabbi vardır. O hâlde hep birlikte sadece ondan korksunlar, takvalı olsunlar ve böylece bu takvaları sayesinde ayrılıkların ve bölünmelerin kökünü kessinler."

Bu iki husus birleşince, yani ferdî edep ile içtimaî edep bir araya gelince, tek bir insan toplumu oluşur. Bu toplum ayrılıklardan korunmuş olup, tek bir Rabbe kulluk eder. Fertleri ilâhî edep uyarınca hareketlerini düzenler, bunun sonucu olarak pis işlerden ve kötü davranışlardan sakınırlar ve mutluluk koltuğuna kurulurlar.

Bu ilâhî eğitimin unsurları başka bir ayette şöyle bir araya getiriliyor: *"O, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de din olarak yasalaştırdı. Şöyle ki: Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13)

Başka bir yerde yüce Allah bu iki edep maddesini, yani Allah'la ilgili edep ile insanlığa yönelik edebi birbirinden ayırarak şöyle buyuruyor: *"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, 'Benden başka ilâh yoktur, sadece bana kulluk edin' diye vahyettik."* (Enbiyâ, 25) Böylece peygamberlere kendisinin birliği edebini telkin ediyor ve bu edebi kendisine kulluk edilmesine dayandırıyor. Bu, peygamberlerin Rablerine yönelik edepleridir.

Başka bir yerde de peygamberlerin insanlarla ilgili edebini anlatarak şöyle buyuruyor: *"Dediler: Bu elçiye ne oluyor ki yemek yiyor ve çarşıda geziyor? Ona kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil mi? Yahut üstüne bir hazine atılmalı, yahut kendisinin, ürününden yiyeceği bir bahçesi olmalı değil mi?... Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de yemek yerler, çarşıda gezerlerdi."* (Furkan, 7-20)

Bu ayette anlatılıyor ki, bütün peygamberlerin ortak davranışı -ki o, Allah'ın onlara telkin ettiği bir edeptir- insanlarla bir arada yaşamak, insanlardan kopmayı, insanlar arasında ayrıcalığı ve ayırımcılığı reddetmektir. Bunların hepsi fıtratın da reddettiği tutumlardır. İşte bu da peygamberlerin insanlarla ilgili edebidir.

6- Peygamberlerin ahlâk ve adabıyla ilgili bir diğer husus da, onların Allah'a yönelme, O'na dua etme konusunda takındıkları edeptir. Yüce Allah bu hususta Âdem Peygamber ile eşinin sözlerini naklederek şöyle ifade ediyor: *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle ziyana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23)

Âdem Peygamber ile eşi bu sözleri, Allah tarafından yanına yaklaşmaları yasaklanan yasak ağacın meyvesinden yedikten sonra söylediler. Bu yasak ise, yükümlülük getirici bir yasak değil, irşadî (yönlendirme amaçlı) bir yasaktı. Onların bunu çiğnemeleri de bir yükümlülüğe uymamak değildi; gözetilmesi menfaatlerine olan, cennetteki güvenli hayatlarının mutluluğunu garanti eden, her türlü bedbahtlıktan

ve sıkıntıdan uzak kalmalarını sağlayacak olan bir nasihate karşı gelmekti. Nitekim yüce Allah onları şeytana uymamaları konusunda uyarırken şöyle buyurmuştu: *"Sakın (şeytan) sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursun. Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmayacaksın. Susuzluk çekmeyecek, sıcaktan kavrulmayacaksın."* (Tâhâ, 117-119)

Âdem Peygamber ile eşi sıkıntıya uğrayınca, başları belâya girince, cennet hayatındaki mutluluklarını kaçırınca, karamsarlığa kapılmadılar ve Rableri ile aralarındaki bağdan ümitlerini kesmediler. Tersine hemen her şeyleri elinde olan ve kendileri için arzuladıkları bütün hayırlar iradesine bağlı olan Rablerine sığındılar, her türlü kötülüğü giderip her çeşit iyiliğe kapı açacak olan rububiyet sıfatına bel bağladılar. Zira rububiyet sıfatı, kul ile Allah arasında bağlantı kuran yüce bir sıfattır.

Âdem Peygamberle eşi, daha sonra belirtilerinin ortaya çıkmasıyla kendilerini tehdit eden kötülüğün ne olduğunu anladılar. Bu kötülük, hayatlarını saran hüsran ve ziyandı. -İlâhî irşada uymayı, yasak meyvenin lezzeti karşılığında satmış gibi idiler. Böylece mutluluklarının bitmeye yüz tuttuğunu açıkça fark ettiler.- Bu kötülüğü başlarından savmaya yönelik ihtiyaçlarını şöyle dile getirdiler:

"Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle ziyana uğrayanlardan oluruz." Yani hayattaki hüsran, bizi tehdit ediyor ve varlığımızı etkisi altına alacak şekilde gölgesini üzerimize salmıştır. Bu tehdidin bizden uzaklaşabilmesinin yegane çaresi, senin işlediğimiz günahı affetmen ve arkasından bizi merhametinin şemsiyesi altına almandır. Mutluluk da budur zaten. Çünkü insan, hatta her yaratılmış varlık, fıtratında saklı bilinci ile fark eder ki, varlık alanında ve mevcudiyet sürecinde yer alan her şey, uğradığı kaybı ve kusuru gidermek, kendisini tamamlamak ister ve bu kaybı sadece yüce Allah giderir; çünkü varlıkların kayıplarını gidermek bir rububiyet geleneğidir.

Bundan dolayı sadece durumu anlatmak ve kulun başına çöreklenen ihtiyaç zavallılığını ortaya koymak yeterlidir, sözlü istekte bulunmak gereksizdir. Hatta muhtaçlığı açıkça dile getirmek, en etkili isteme ve dilekte bulunmanın en fasih biçimidir.

Böyle olduğu için Âdem Peygamber ile eşi, isteklerini somut biçimde dile getirerek, "Bizi affet, bize merhamet et" demediler. Bir di-

ğer sebep de -ki asıl önemlisi odur- Hz. Âdem ve eşi, ilâhî irşada karşı geldikleri için kendilerini şahsiyet ve yücelikten yoksun zavallı duruma düşürdüklerini fark ettiler. Ardından kendilerini böylesi bir durumda görmeleri, onları mutlak teslimiyete götürdü ve böylece Allah'ın, haklarında vereceği hükme peşinen boyun eğdiler. Sonuç itibariyle de her türlü istekten ve dilekten, arzularını dile getirmekten kaçındılar; sadece Allah'ın Rableri olduğunu anarak, zalimliklerini itiraf etmelerinin yanı sıra O'ndan olan beklentilerine işaret ettiler.

O hâlde Âdem Peygamber ile eşinin, *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan, ziyana uğrayanlardan oluruz."* şeklindeki sözlerinin anlamı şudur: Biz nefsimize zulmetme kötülüğünü işledik. Bu sebeple hayattaki mutluluğumuzu bütünü ile tehdit eden bir hüsranla yüz yüze geldik. Bu bizi kuşatan bir zillet ve zavallılık durumudur. Bu zulmün sonuçlarını yok etmeye ve rahmetinin şemsiyesi altına alınmaya ihtiyacımız vardır. Nefsimize ettiğimiz kötülük bizi şahsiyet, değer ve yücelikten yoksun bıraktı; içine düştüğümüz durumun utandırıcılığı yüzünden senden bir şey istemeye yüzümüz yok. Ey aziz hükümdar, bil ki biz senin hükmüne teslimiz. Yetki ve hüküm sana aittir. Yalnız sen bizim Rabbimizsin ve biz de senin kullarınız. Buna dayanarak, kulların Rablerinden bekledikleri rahmeti biz de senden bekliyoruz.

Peygamberlerin edep örneklerinden biri de Nuh Peygamberin (a.s) oğlu hakkında Kur'ân'da bize nakledilen şu duasıdır: *"Gemi, onları dağlar gibi dalga(lar) arasından geçiriyordu. (O sırada) Nuh, bir kenarda duran oğluna, 'Yavrum, bizimle birlikte bin, kâfirlerle birlikte olma.' diye seslendi. (Oğlu,) 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım.' dedi... Nuh, Rabbine seslendi. Dedi ki: 'Rabbim, oğlum benim ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır ve sen hükmedenlerin en hayırlısısın.' Dedi ki: 'Ey Nuh, o senin ailenden değildir. Çünkü o, salih olmayan bir ameldir. Öyleyse bilmediğin bir şeyi sakın benden isteme. Sana cahillerden olmamanı öğütlerim.' Nuh dedi ki: Rabbim, bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, ziyana uğrayanlardan olurum."* (Hûd, 42-47)

Hiç şüphesiz, Nuh Peygamberin (a.s) sözlerinden ilk bakışta onun oğlunun kurtuluşu için dua ettiği anlaşılır. Fakat olayla ilgili ayetler

incelenince, meselenin içyüzünün başka türlü olduğu görülür. Şöyle ki, meselenin bir yanı şöyledir: Yüce Allah, *"Her canlı türünden birer çifti ve (boğulacağına ilişkin) aleyhlerinde hüküm verilenler hariç, aileni ve inananları gemiye yükle."* (Hûd, 40) buyruğu ile Nuh Peygambere ailesini ve müminleri yanına alarak gemiye binmesini emretti. Böylece haklarında kesin hüküm verilenler dışındaki aile fertlerinin kurtulacağını kendisine vaat etti.

"Allah inkâr edenlere, Nuh'un ve Lut'un eşlerini örnek verdi." (Tahrîm, 10) ayetinde belirtildiği üzere Hz. Nuh'un eşi kâfirdi. Fakat oğlunun, hak çağrısını reddettiği ortaya çıkmamıştı. Yüce Allah'ın kelâmında, onun bir kenarda dururken babası ile arasındaki karşılıklı konuşmasıyla ilgili verilen bilgiden ortaya çıkan şey, onun babasının emrine karşı gelmesi idi. Bu da açıkça kâfir olma anlamında değildir. Bu yüzden Nuh Peygamber onun kurtulacaklar arasında olacağını sanmış olabilirdi. Çünkü onun oğlu olduğu belli idi ve kâfirlerden biri değildi. O hâlde kurtuluş vaadinin içinde olmalı idi.

Öte yandan yüce Allah, insanlar hakkında Nuh Peygambere şu kesin hükmü vahyetti: *"Nuh'a vahyedildi ki: Kavminden, daha önce inananlar dışında kimse inanan olmayacak, onların yaptıklarından dolayı üzülme. Gözlerimiz önünde ve vahyimiz gereğince gemiyi yap ve zulmedenler konusunda bana hitapta bulunma (kurtuluşları için bana yalvarma); onlar mutlaka boğulacaklardır."* (Hûd, 36-37) Acaba bu ayette sözü edilen "zulmedenlerden" maksat, hakka çağrıyı inkâr edenler midir, yoksa bu ifade her türlü zulmü kapsamakta mıdır, yoksa ifade Allah tarafından açıklanmaya muhtaç bir belirsizlik mi taşımaktadır?

Anlaşılan bu hususlar, Nuh Peygamberi (a.s) oğlu konusunda şüpheye düşürdü. Yoksa bütün peygamberlerin efendileri beş ululazm (çığır açıcı) peygamberlerden biri olan Nuh Peygamberin (a.s), Rabbinin yüce konumundan gafil olması veya yüce Allah'ın, *"zulmedenler konusunda bana hitapta bulunma (kurtuluşları için bana yalvarma); onlar mutlaka boğulacaklardır."* şeklindeki vahyini unutmuş olması düşünülemez. Çünkü, *"Rabbim! Yeryüzünde tek bir kâfir bile bırakma."* (Nûh, 26) diye Rabbine dua eden kendisidir. Eğer kâfir olması hâlinde bile oğlunun kurtulmasına razı olsaydı, aynı rızayı eşi için de gösterirdi.

Bundan dolayı kesin bir istekte bulunmaya cür'et etmeyerek, isteğini bilgi edinmek isteyen bir dilekçe üslûbu ile sundu. Çünkü oğlu konusunu bütün yönleri ile bilmiyordu. Bu yüzden Allah'ın, "Rabb" sıfatını anarak söze girdi. Çünkü "Rabb" ismi, dilek sahibi muhtaç kulun (merbubun) duasının anahtarıdır. Arkasından, *"oğlum benim ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır."* dedi. Bu sözleri ile şöyle söylemek ister gibi idi: "Oğlumun benim aile fertlerimden olması da, kurtuluşunu gerektirir. [Gerçi şunu da bilmekteyim ki:] Sen hükmedenlerin en hayırlısısın. Senin yaptığında hata olmaz, senin hükmünde hiçbir pürüz bulunmaz, oğlumun akıbetinin neye varacağını bilmiyorum."

İşte ilâhî edebin gereği budur. Kul, bilgisinin sınırında duracak ve faydalı olup olmayacağını bilmediği şeyi istemeye kalkışmayacak.

İşte bu nedenle Hz. Nuh (a.s), *"Nuh, Rabbine seslendi."* ifadesinden de anlaşıldığı gibi, sözlerini heyecanlı bir dille söyleyerek Allah'ın vaadini gündeme getirmenin dışında başka bir söz söylemiyor ve bir şey istemiyor.

Sonuçta ilâhî masumiyet bu noktada Hz. Nuh'un imdadına yetişti ve başka bir şey söylemesine engel oldu. Yüce Allah, [*"...aleyhlerinde hüküm verilenler hariç, aileni ve inananları gemiye yükle."* ayetiyle] kurtuluş vaadini bildiren ifadesindeki "âilen" kelimesinin anlamını ona açıkladı ve aileden maksadın salih kimseler olduğu kendisine bildirildi. Oysa oğlu salih bir kimse değildi. Zaten yüce Allah daha önce, *"zulmedenler konusunda bana hitapta bulunma (kurtuluşları için bana yalvarma); onlar mutlaka boğulacaklardır."* buyurmuştu.

Nuh Peygamber (a.s) ise, "aile" kelimesini bilinen anlamında almıştı ve sadece kâfir olan eşinin kurtuluş vaadinin kapsamı dışında olduğunu sanmıştı. Arkasından bilmediği konuda bir istekte bulunması -ki o da oğlunun kurtulmasıdır- yasaklandı. Çünkü sözlerinden anlaşıldığı üzere bu yolda bir istekte bulunacaktı.

Bu ilâhî tembih ve terbiye üzerine böyle bir istekte bulunmadı ve başka bir söze geçti. Bu başka sözler görünüşte tövbe niteliğinde, aslında ise Allah'ın lütfettiği bu edebe karşılık olan bir şükür niteliğinde idi. Dedi ki: *"Rabbim, bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım."* Böylece sözünün akışının kendisini sürükleyeceği noktadan Allah'a sığındı. Bu nokta gerçek durumunu bilmediği oğlunun kurtu-

luşunu istemekti.

Bu noktadan sonra artık istekte bulunmadığının bir delili, "Bilmediğimi bir şeyi istememden sana sığınırım" değil de, *"bilmediğim bir şeyi senden istemekten sana sığınırım."* demesidir. Çünkü birinci cümlenin orijinalinde ["eûzu bike min suâlî mâ...] mastar ("suâl") kendi failine ("î") izafe edilmiş ve bundan failin fiili işlediği anlamı çıkar.

Bir delili ise şu ifadedir: *"...sakın isteme."* Çünkü eğer Nuh Peygamber dilekte bulunmuş olsaydı, sözün akışı ona açık bir redle karşılık verilmesini veya "Bir daha böyle yapma" şeklinde bir cevap almasını gerektirirdi. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de yer alan buna benzer durumlarda bu tür cevaplarla karşılaşırız. Şu ayetlerde olduğu gibi:

"Rabbim, kendini göster de seni gözlerimle göreyim, dedi. Allah ona, 'Sen beni göremezsin.' dedi." (A'râf, 143) *"Çünkü siz onu dillerinizle alıveriyorsunuz ve hakkında hiç bilginiz olmayan bir şeyi, (düşünüp taşınmadan hemen) ağızlarınızla söylüyorsunuz. Allah size öğüt veriyor ki, eğer inananlar iseniz, böyle bir şeye bir daha asla düşmeyesiniz."* (Nur, 15-17)

Nuh Peygamberin (a.s) bir başka duasını yüce Allah şöyle naklediyor: *"Ey Rabbim! Beni, ana-babamı, evime mümin olarak girenleri, inanan erkek ve kadınları bağışla; zalimlerin de sadece helâkini artır."* (Nûh, 28) Bu dua Nuh suresinin sonunda yer alıyor. Bu duadan önceki çok sayıda ayette, Nuh Peygamberin (a.s) Rabbine yönelttiği şikâyetler nakledilmiştir. Bu şikâyetlerde geceli-gündüzlü çağrı çalışmaları ile geçen bin yıla yakın ömrü boyunca giriştiği mücadeleleri, kavminden gördüğü şiddet içerikli tepkileri, Allah yolunda katlandığı sıkıntıları, bu konuda elinden geleni yaptığını, kavmini yola getirmek için son raddesine kadar bütün gücünü seferber ettiğini, buna rağmen çağrılarının onların haktan kaçmalarından, böbürlenip hakka boyun eğmemelerinden ve nasihatlerinin onların burun kıvırmalarından başka bir işe yaramadığını anlatıyor.

Kavmine yönelik bu vaaz ve nasihatlerden, hak ve hakikatle kulak zarlarını titreştirmesinden, karşılaştığı inattan ve ısrarlı günahkârlıktan dolayı Rabbine yönelttiği şikâyetlerden, kendisine yönelik hilelerle ve tuzaklarla ilgili yakınmalardan sonra Nuh Peygamber heyecana ve üzüntüye kapılarak, ilâhî hamiyet duygusunun etkisi ile kavmine şu

bedduayı yapıyor: *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden tek kişi bile bırakma. Çünkü eğer sen onları bırakırsan, senin kullarını yoldan çıkarırlar ve sadece gerçekten sapan kâfir nesiller doğururlar."* (Nûh, 26-27)

Nuh Peygamberin bu ayetlerde, eğer Allah kâfirleri yeryüzünde bırakırsa, kulları yoldan çıkaracaklarını, şaşırtıp-saptıracaklarını belirtiyor. Bu yoldan çıkarma endişesini ise yukarıda nakledilen sözleri arasındaki, *"Onlar birçok insanı yoldan çıkardılar."* ifadesinde dile getirmişti. [Dolayısıyla o ayetteki "yoldan çıkarmak" bu ayette geçen "yoldan çıkarma"ya işarettir. Yani bunlar birçok insanı yoldan çıkardıkları için, eğer tekrar yeryüzünde bırakılırlarsa, Allah'ın kullarını yoldan çıkaracaklardır.] Çünkü onun kavmi gerçekten birçok mümini yoldan çıkarmıştı ve Nuh Peygamber geride kalan müminleri de yoldan çıkaracaklarından korktu [o nedenle de nesillerinin kesilmesi için Allah'a dua etti].

Hz. Nuh (a.s) *"sadece gerçekten sapan kâfir nesiller doğururlar."* ifadesi ile, onların soylarından ve yakınlarından mümin nesillerin türemesinin beklenemeyeceğinden haber veriyor. Gayp haberlerinden olan bu haber, peygamberce bir sezgiye ve ilâhî vahye dayanıyor.

Hz. Nuh (a.s) ilk kez kitap ve şeriat getiren yüce bir peygamberdir, dünyayı putperestlik karanlığından kurtarma girişiminin öncüsüdür. Böyleyken çok az kişi -hadislerde yer aldığına göre yaklaşık olarak seksen kişi- çağrısına olumlu karşılık vermiştir. İşte ilâhî hamiyetin etkisi ile böyle yüce bir peygamberin, kâfirlere beddua ettikten sonra bu gibi durumda takınılacak olan edep gereği, çağrısına uyan müminleri de unutmaması ve onlar için kıyamet gününe kadar hayır dilediğinde bulunması gerekirdi.

Bu nedenle sözlerine şöyle devam etti: *"Ey Rabbim! Beni... bağışla."* Önce kendisinin affedilmesi dileği ile söze girdi. Çünkü gösterdiği yolu izleyenlere yönelik bir af talebinden söz ediyor ve o da bu izleyenlerin başı ve öncüsüdür. *"ana-babamı"* Bu ifade, ana-babasının mümin olduklarına delildir. *"Evime mümin olarak girenleri"* Bunlar onun dönemi içindeki kendisine inanan müminlerdir. *"inanan erkek ve kadınları..."* Bunlar tevhit ilkesine bağlı [kendi dönemindeki ve gelecek] bütün müminlerdir. Çünkü onların hepsi kıyamet gününe kadar onun ümmeti ve minnettarlarıdırlar. Zira o, dünyada kutsal bir kitaba

ve belirli bir şeriata dayalı ilk dinî çağrıyı gerçekleştiren ve insanlar arasında tevhit bayrağını ilk dalgalandıran peygamberdir. Bundan dolayı yüce Allah onu, *"Âlemler içinde Nuh'a selâm olsun."* (Sâffât, 79) diye buyurarak en saygı dolu bir dille selâmlıyor.

Evet; her kul Allah'a iman ettikçe, her insan iyi bir iş yaptıkça, her Allah'ın adı anıldıkça, insanlar arasında her hayır ve mutluluk belirtisi görüldükçe, bu keremli peygambere selâm ulaşır. Çünkü bütün bunlar onun çağrısının bereketi, onun devriminin sonuçlarıdır. Allah'ın rahmeti onun ve diğer bütün peygamberlerin üzerine olsun.

İbrahim Peygamberin (a.s) kavmi ile arasındaki tartışmalar konusunda Kur'ân'da nakledilen şu sözleri de bu kabildendir: *"(İbrahim) dedi ki: 'Gerek sizin, gerekse eski atalarınızın, neye taptığınızı görüyor musunuz? Onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur). Beni yaratan ve doğru yola ileten O'dur. Beni yediren ve içiren odur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Beni öldürecek, sonra yeniden diriltecek O'dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur. Rabbim! Bana egemenlik (şeriat) ver ve beni iyiler arasına kat. Bana, sonra gelecekler arasında bir doğruluk dili (sözcüsü) nasip eyle. Beni bol nimetli cennetinin vârislerinden kıl. Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandı. (İnsanların) dirilecekleri gün, beni mahcup etme."* (Şuarâ, 75-87)

Hz. İbrahim (a.s) bu sözleri ile kendisi ve amcası için dua ediyor. Babası için dua etmesi, ona bu yolda söz verdiği içindir. Bu dua, onun peygamberliğinin başlarında yapılmıştı. İbrahim Peygamber henüz babasının iman edeceğinden ümit kesmemişti. Ama onun bir Allah düşmanı olduğunu kesinlikle anlayınca, ondan uzaklaştı ve onunla ilişkisini kesti.

İbrahim Peygamber burada, kulluk edebinin gerektiği şekilde Rabbine güzel övgüler yönelterek söze giriyor. Bu övgüler, Kur'ân'ın ondan naklettiği ilk ayrıntılı övgülerdir. Kur'ân'ın daha önce ondan naklettiği şu övgüler böyle kapsamlı değildi: *"Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben... yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden (ortak koşanlardan) değilim."* (En'âm, 78-79) Babasına söylediği şu sözler de bu kısa övgünün bir başka örneğidir: *"Rabbimden senin için af dileyeceğim. Hiç şüphesiz O bana karşı çok lütufkârdır."* (Meryem, 47)

İbrahim Peygamber (a.s) bu kapsamlı övgüsünde yaratılışının başlangıcı ile Rabbine döneceği gün arasındaki belli başlı ilâhî bağışları dile getirdi. Kendini bütünü ile yoksul ve muhtaç konumda gösterdi, Rabbinin ise sadece zenginliğini ve katıksız cömertliğini vurguladı. Kendini hiçbir şeye gücü yetmeyen zavallı bir kul olarak tanımladı; İlâhî gücün kendisini hâlden hâle geçirdiğini ifade etti. Bu bağlamda Allah'ın kendisini yoktan var ettiğini, yedirip içirdiğini, hastalanınca iyileştirdiğini, arkasından canını aldığını, sonra tekrar diriltiğini, sonra da kıyamet günü hesap vermeye hazır hâle getirdiğini dile getirdi. Bu süreçte kendisine düşen tek görevinse, sadece katıksız itaat ve günahların affedileceği beklentisi olduğunu vurguladı.

Gözettiği edep ilkelerinden biri, *"Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur."* sözünde görüleceği üzere hastalanmayı kendine izafe etmesidir. Çünkü böyle bir övgü bağlamında hastalığı Allah'a izafe etmek yakışıksız olurdu. Gerçi hastalık da varlık âleminde gerçekleşen olaylardandır ve bu niteliği ile Allah ile bağlantısız değildir; ama burada anlatılmak istenen şey hastalığın meydana gelişi değildir. Eğer maksat bu olsaydı, onu Allah'a izafe etmekten söz edilebilirdi. Buradaki maksat, hastalığı iyileştirmenin Allah'ın bir rahmeti ve inayeti olduğunu vurgulamaktır. Bu yüzden İbrahim Peygamber Allah'tan sadece iyi şeylerin sadır olduğunu vurgulamak amacıyla, hastalığı kendine ve şifayı Rabbine isnat etti.

Sonra duaya başladı ve bunda da çarpıcı bir edep üslûbu kullandı. Sözüne Allah'ın "Rabb" ismiyle başladı. Ardından isteklerini kalıcı ve gerçek nimetlerle sınırlayarak geçici dünya süslerini gündeme getirmeye kalkışmadı. Tercihini büyük ve en onurlu nimetler olan egemenlikten, yani şeriattan ve iyi kullar arasına katılmaktan yana kullandı. Ayrıca daha sonraki kuşaklar arasında bir doğruluk dilinin, sözcüsünün varolmasını istedi. Bu da kendinden sonra zaman zaman, dönem dönem çağrısını sürdürecek ve şeriatını uygulayacak önderlerin ortaya çıkmasını istemek demekti. Bu istek, aslında şeriatının kıyamet gününe kadar yaşamasını istemek anlamına gelir. Son olarak da cennet vârisliğini (cennetlik olmayı), babasının affedilmesini ve kıyamet günü mahcup olmamayı istedi.

Ayetin akışından anlaşıldığına göre yüce Allah, babasının affedilmesi dışında onun bütün bu dileklerini kabul etti. Çünkü yüce Al-

lah'ın, seçkin bir kulu tarafından yapıldığı hâlde boşa gitmiş, kabul edilmemiş olan bir duayı söz konusu etmesi düşünülemez. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Babanız İbrahim'in dinine..."* (Hac, 78) *"Onu, daha sonra gelenler arasında kalıcı bir söz yaptı."* (Zuhruf, 28) *"Biz onu dünyada seçtik ve o ahirette salihlerdendir."* (Bakara, 130) Ayrıca yüce Allah, *"İbrahim'e selâm olsun."* (Sâffât, 109) şeklindeki buyruğu ile onu kapsamlı bir selâmla onurlandırmıştır.

Tarihin ondan sonraki akışı, Kur'ân'ın onun hakkındaki bütün övgülerini doğruladı. Çünkü o seçkin peygamberdi. Tek başına tevhit dinini yerleştirmeye, fıtrat inancını hayata geçirmeye girişti. Putperestliğin temellerini yıkmak için kıyam etti ve putları kırdı. Bütün bunları tevhit ilkesinin izlerinin silindiği, peygamberlik misyonunun kayıplara karıştığı, dünyanın Nuh'un ve diğer seçkin peygamberlerin adlarını unuttuğu bir dönemde gerçekleştirdi. Fıtrat dinini ihya etti. Günümüze kadar varlığını, hâkimiyetini sürdüren tevhit çağrısını ve tevhit dinini insanlar arasında yaydı.

Onun dönemi üzerinden dört bin kadar yıl geçtiği hâlde adıyla diridir ve kendisinden sonra gelenler arasında kalıcılığını sürdürmektedir. Çünkü dünyanın bildiği tevhit dininin kolları şunlardır: Yahudilerin dini, ki peygamberleri Musa'dır. Hıristiyanlık dini, ki peygamberleri İsa'dır. Bu peygamberlerin her ikisi İsrail adı ile de anılan İbrahim oğlu İshak oğlu Yakup soyundandır. Bir de Hz. Muhammed'in (s.a.a) getirdiği İslâm dinidir, ki Peygamberimiz de İbrahim oğlu İsmail'in soyundandır.

İbrahim Peygamberin Kur'ân'da bize nakledilen dualarından biri, *"Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlât ver."* (Sâffât, 100) şeklindedir. İbrahim Peygamber bu duasında Allah'tan salih bir evlât istiyor. Bu duasında hem Rabbine sarılıyor, hem de bir açıdan dünyevî bir amaca yönelik olan isteğini salihlik sıfatı ile donatarak Allah'ın rızasına uygun bir mahiyete büründürüyor.

Onun Kur'ân'da nakledilen bir başka duası da, bugünkü Mekke'nin bulunduğu yere ayak bastığında yaptığı duadır. Oğlu İsmail ile annesini oraya yerleştirdiğinde yaptığı bu dua Kur'ân'da şöyle naklediliyor: *"Hani İbrahim, 'Ey Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızklandır' dedi. Allah da, 'İnkâr edeni ise az bir süre geçindirir, sonra cehennem*

azabına (girmeye) zorlarım; ne kötü varılacak yerdir orası.' dedi." (Bakara, 126)

İbrahim Peygamber Rabbinden o sırada kıraç ve ziraata elverişsiz bir arazi olan bu yeri kendisi için harem, yani güvenli ve dokunulmaz bir yer yapmasını istiyor. Bu sayede dini bütünleştirmeyi amaçlıyor. Buranın insanlarla Rableri arasında somut bir bağlantı merkezi olması düşüncesindedir. İnsanlar Rablerine kulluk etmek için buraya gelecekler, ibadetlerinde oraya yönelecekler, saygısını gözetip aralarında oranın güvenliğine ve dokunulmazlığına riayet edecekler. Böylece burası Allah'ın yeryüzündeki kalıcı bir ayeti olacak; Allah'ı anan herkes orayı da anacak, Allah'a yönelen herkes oraya da yüzünü çevirecek; neticede bunun sayesinde müminler arasında somut bir yön ortaklığı ve söz birliği meydana gelecektir.

İbrahim Peygamberin (a.s) duasında sözünü ettiği güvenlikten kastı, bu yerin dokunulmaz bir mekân kabul edilmesi anlamına gelen teşriî güvenliktir; yoksa çatışmaların, savaşların ve huzuru ihlâl eden bozguncu olayların meydana gelmemesi anlamındaki [tekvinî ve] dış güvenlik değildir. Bunun delili, *"Biz onları, kendi katımızdan bir rızk olarak her türlü ürünün toplanıp getirildiği güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi?"* (Kasas, 57) ayetidir.

Bu ayette Kâbe'nin güvenliği orada oturanlara sunulmuş bir nimet olarak tanıtılıyor. Orası Allah'ın kendisi için dokunulmaz ve saygın kıldığı bir yerdir. Güvenli olarak nitelenmesi, insanların buraya saygı duymaları sebebi iledir; yoksa orayı kargaşadan ve savaştan koruyan tekvinî=varoluşsal bir faktörden dolayı değildir. Nitekim bu ayet inmeden önce Mekke şehri, Kureyşliler ile Cürhümlular arasında kanlı savaşlara sahne olmuş, ayrıca sayısız öldürmelere, zulümlere ve kargaşalara şahit olmuştur.

Bu söylediğimizin bir başka delili de şu ayettir: *"Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke'yi), dokunulmaz ve güvenli bir yer yaptığımızı görmediler mi?"* (Ankebût, 67) Yani onlar Harem-i Şerif'ten kapılıp götürülmüyor, kaçırılmıyorlar. Bunun sebebi, insanların o mekâna saygı duymalarıdır ve bu saygıyı oraya yükleyen biziz.

Kısacası, Hz. İbrahim (a.s) yeryüzünde soyundan gelenlerin yerleşecekleri Allah'a ait bir dokunulmaz ve güvenli yer olmasını istiyordu.

Bu da ancak dünyanın her tarafından insanların ziyarete gelecekleri bir beldenin kurulması ile mümkündü. Burası kıyamet gününe kadar oturma, sığınma ve ziyaret amacı ile gelinecek bir dinî toplantı yeri olacaktı. Bu yüzden Allah'ın burayı güvenli bir yer yapmasını istedi. Burası ziraata elverişsiz ve bitkisiz bir çıplak yer olduğu için orada oturanlara çeşitli ürünler bağışlamasını istedi. Böylece burada oturanlar geçimlerini sağlayabilecek ve orayı terk etmek zorunda kalmayacaklardı.

Sonra İbrahim Peygamber Mekke'ye ayrıcalık kazandıracak olan bu isteğinin müminler ile kâfirleri birlikte içerdiğini fark edince, *"halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları"* (Bakara, 126) ifadesi ile isteğini, dua konusu edilenlerin mümin olmaları ile kayıtlandırdı. Peki, bu belde de hem kâfirler, hem de müminler bir arada oturdukları ve ihtilâfa düştükleri veya sadece kâfirler burada oturdukları takdirde ne olacak? O zaman buranın halkı bu bitkisiz ve ziraata elverişli olmayan çıplak yerde nasıl yiyecek maddesi bulacak? İşte İbrahim Peygamber bu meseleye hiç değinmiyor.

Bu, onun dua makamında gözettiği bir edep kuralıdır. Dua edenin, isteğini nasıl karşılayacağını Rabbine öğretmeye kalkışması ve isteğinin kabul edilmesine ulaştırıcı yolun hangisi olduğunu göstermeye çalışması yersiz bir gevezeliktir. Zira Allah, ilim, hikmet ve kudret sahibidir. O'nun işi, bir şeyin olmasını istedi mi ona "ol" demektir; o iş hemen oluverir.

Yüce Allah onun isteğini normal sebeplere dayalı olan yürürlükteki yasası uyarınca yerine getirmeyi dilediği için ve bu uygulamada mümin-kâfir ayırımı yapmamayı murat ettiği için İbrahim Peygamberin (a.s) duasına şu kaydı eklemiştir: *"İnkâr edeni ise az bir süre geçindirir, sonra cehennem azabına (girmeye) zorlarım; ne kötü varılacak yerdir orası."* (Bakara, 126)

Harem-i Şerif'in teşriî bir ayrıcalık kazanmasına ve Kâbe'nin yani insanlar için Mekke'de kurulan ilk ev ve bütün âlemler için bereket ve hidayet kaynağı olan bu kutsal mekânın yapılmasına yol açan İbrahim Peygamberin (s.a.a) bu duası, kendinden sonra kıyamet gününe kadar gelecek Müslümanlara bağışladığı yüce ve kutsal himmetinin bir ürünüdür. Yüce Allah, İbrahim Peygamberin (a.s) ömrünün sonlarında yaptığı bir duayı bize şöyle naklediyor:

"Hani İbrahim dedi ki: Ey Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) güvenli kıl, beni ve evlâtlarımı putlara tapmaktan uzak tut. Ey Rabbim! O putlar birçok insanı yoldan çıkardı. Şimdi kim bana uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, hiç şüphesiz sen bağışlayan ve esirgeyensin. Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını senin Beyt-i Haremi'nin (dokunulmaz ve güvenli evinin), Kâbe'nin yanı başında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Ey Rabbimiz! (Bunu) namaz kılsınlar diye (böyle yaptım). Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve onlara meyvelerden rızk ver; umulur ki, sana şükrederler. Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen bizim gizlediğimiz ve açığa vurduğumuz her şeyi bilirsin. Çünkü ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. İhtiyar hâlimde bana İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamdolsun! Hiç şüphesiz benim Rabbim duaları işit(ip kabul ed)endir. Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelenlerin bir kısmını namaz kılanlardan eyle. Ey Rabbimiz! Duamı kabul et! Ey Rabbimiz! Hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve bütün müminleri bağışla." (İbrâhîm, 35-41)

Bu, İbrahim Peygamberin (a.s) ömrünün sonlarında yaptığı duadır. O sırada Mekke şehri kurulmuştu. Bunun böyle olduğunu, okuduğumuz ayetlerdeki *"İhtiyar hâlimde bana İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamdolsun!"* ifadesi ile, *"bu şehri (Mekke'yi) güvenli kıl."* ifadesinden anlıyoruz. Çünkü daha önceki duasındaki gibi, *"burayı güvenli bir şehir yap."* (Bakara, 126) demiyor.

Bu duada gözettiği edep kurallarının biri, duası sırasında Rabbine bağlılığı sık sık ifade etmesi ve Allah'ın rububiyet sıfatına sarılmasıdır. Ne zaman sırf kendisi ile ilgili bir şey söylese, *"Ey Rabbim!"* ve ne zaman başkalarını da ilgilendiren bir şey söyleyecek olsa söze, *"Ey Rabbimiz!"* diye başlıyor.

Bu duada gözettiği bir başka edep kuralı da şudur: Ne zaman, hem meşru ve hem de gayrı meşru bir amaçla istenebilecek bir dileğini açıklasa, onun için güttüğü doğru amacı da ortaya koyuyor. Böylece Allah'ın rahmetini harekete geçirmek istediği açıkça anlaşılıyor. Meselâ, *"beni ve evlâtlarımı putlara tapmaktan uzak tut."* deyince, arkasından *"Ey Rabbim! Onlar birçok insanı yoldan çıkardılar."* diyor. *"Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını... yerleştirdim."* dedikten sonra, *"Ey Rabbimiz! (Bunu) namaz kılsınlar diye (böyle yaptım)."*

diyor. *"Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl."* şeklindeki duasının arkasından, *"umulur ki, sana şükrederler."* cümlesini getiriyor.

Bu dua da gözettiği bir başka edep kuralı da şudur: Dile getirdiği her isteğin arkasından Allah'ın güzel isimlerinden o isteğin içeriğine uygun olanını anıyor. Bağışlayan, esirgeyen ve duaları işiten gibi. Her dileğinden önce "Rabb" adını tekrarlıyor. Çünkü rububiyet, kul ile Allah arasında bağlantı kuran yegâne faktör ve her duanın kapısını açan anahtardır.

Yine bu duasında gözettiği bir edep kuralı, *"Kim de bana karşı gelirse, hiç şüphesiz sen bağışlayan ve esirgeyensin."* ifadesinde görülüyor. Çünkü asi olanlar için beddua etmediği gibi, onlardan söz eder etmez yüce Allah'ın öyle iki adını anıyor ki, bu iki isim her tür insanın mutluluk nimetinin kapsamına girmesine vasıtadır. Bu iki isim affedicilik ve merhametlilik isimleridir. Böylece ümmetinin kurtuluşuna ve Rabbinin cömertliğinin yaygın olmasına yönelik isteğini, sevgisini ortaya koyuyor.

Peygamberlerin Allah'a yönelik dua edebiyle ilgili bir diğer dua da Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail Peygamberle birlikte yaptığı duadır. Kur'ân-ı Kerim bunu bize şöyle naklediyor: *"Hani İbrahim ile İsmail Kâbe'nin duvarlarını yükseltirlerken şöyle dua etmişlerdi: Ey Rabbimiz! Bizden (bunu) kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan yap, neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadet yerlerimizi göster, tövbelerimizi kabul et; çünkü tövbeleri kabul eden ve çok merhametli olan sensin. Ey Rabbimiz! İçlerinden onlara senin ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, kendilerini temizleyecek bir elçi gönder. Hiç şüphesiz sen her zaman üstün gelen ve hikmet sahibisin."* (Bakara, 127-129)

İbrahim Peygamber bu duayı oğlu ile birlikte Kâbe'yi inşa ederlerken yapmışlardı. Bu duada da, daha önceki dualarda dikkatimizi çeken edep kurallarının gözetildiğini görüyoruz.

Peygamberlerin davranışlarında Allah'a yönelik sergilenen bir diğer edep kuralı da, İsmail Peygamberin (a.s), kurban edilme olayındaki tavrıdır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Biz ona yumuşak huylu bir erkek müjdeledik. Çocuk onun yanında çalışma çağına eri-*

şince ona, 'Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' O da, 'Babacığım! Sana emredileni yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun.' dedi." (Sâffât, 101-102)

İsmail Peygamberin sözlerinin başı her ne kadar babasına karşı takındığı edeple ilintili olsa da, sözlerinin devamında Rabbine karşı takındığı edebi ortaya koyuyor. Üstelik Halilullah (Allah'ın dostu) İbrahim Peygamber (a.s) gibi bir babaya karşı takınılan edep, aslında Allah'a karşı takınılmış bir edeptir.

Kısacası; babası, İsmail'e gördüğü rüyayı anlattı. Bu rüya bir ilâhî emri içeriyordu. Bunun böyle olduğunu İsmail'in, *"Sana emredileni yap."* şeklindeki sözünden anlıyoruz. Hz. İbrahim (a.s) oğluna rüyasını anlattığında, ona bu konuda ne düşündüğünü söylemesini emretti. -Bu tutum, İbrahim Peygamberin (a.s) oğluna karşı takındığı bir edepti.- İsmail babasına, *"Sana emredileni yap..."* dedi. Bunun bu konudaki şahsî görüşü olduğunu belirtmedi. Kendini arka plâna atmak ve babasına karşı alçak gönüllülük olsun diye böyle konuştu. Sanki babası karşısında şahsî bir görüşü yok gibi davrandı. Bundan dolayı söze babacığım diye girdi ve "Eğer istersen öyle yap." demedi. Böylece kesin isteğinin babasının gönlünü hoş etmek olduğunu ortaya koymuş oldu. Ayrıca o işin, İbrahim Peygambere (a.s) verilmiş bir emir olduğunu kendisi ifade etmiştir. Hz. İsmail (a.s) gibi birinin Allah'ın emrinin yerine getirilmesi konusunda tereddüt göstereceği, kararsız davranacağı düşünülemez.

Hz. İsmail bu sözlerinin arkasından, *"İnşallah beni sabredenlerden bulursun."* diyor, ki bu söz babasına yönelik bir başka gönlü hoş etme girişimidir. Bütün bunlar Hz. İsmail'in babasına karşı takındığı edebin ilkeleridir.

Bu sözünde Rabbine karşı başka bir edep takınıyor. Çünkü [*"beni sabredenlerden bulursun"* sözüyle sabredeceğine dair] babasına verdiği sözde kesin konuşmuyor, sonucu Allah'ın dileğine bağlıyor. Çünkü bir işi Allah'ın dileğine bağlamaksızın kestirip atmakta, sebebiyet konusunda bağımsızlık iddiası şaibesi vardır, ki peygamberler böyle bir şeyden münezzehtir. Yüce Allah işlerini Allah'ın iradesine bağlamayarak kestirip atan "Bahçe Sahipleri"ni Kur'ân'da şöyle ayıplıyor: *"Biz bunlara da belâ verdik, şu Bahçe Sahiplerine belâ verdiğimiz gibi. Hani onlar sabah olunca, bahçeyi devşireceklerine yemin et-*

mişlerdi. İstisna da etmiyorlar (Allah dilerse devşiririz demiyorlar)dı." (Kalem, 18) Yine yüce Allah Kur'ân'da Peygamberimizi (s.a.a) istisnalı konuşması hususunda şaşırtıcı bir kinayeli ifade ile şöyle edeplendiriyor: *"Hiçbir iş hakkında, 'Bunu yarın yapacağım' deme. Ancak 'Allah dilerse (yapacağım)' de."* (Kehf, 24)

Bu edeplerden biri de Yakub Peygamberin (a.s) edebidir. Oğulları, Bünyamin ve Yahuda adlı kardeşlerini Mısır'da bırakıp döndüklerinde, takındığı bu edebi, Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Ve onlardan yüzünü çevirdi de, 'Vah Yusuf'um, vah!' dedi ve üzüntüden gözleri ağardı. (Buna rağmen) acısını içine gömüyor (belli etmiyordu). Dediler ki: 'Vallahi sen, hep Yusuf'u anıp durmaktasın; sonunda ya hasta olacaksın ya da öleceksin!' Dedi ki: 'Ben üzüntümü ve tasamı sadece Allah'a şikâyet ediyorum ve ben Allah'tan (bir bilgi olarak) sizin bilmediklerinizi biliyorum."* (Yûsuf, 84-86)

Yakup Peygamber oğullarına diyor ki: "Benim devamlı şekilde Yusuf'un adını anmam, kötü durumumu Allah'a şikâyet etmektir. Ben Rabbimin rahmetinden ümit kesmiş değilim. Yusuf'u bana umulmadık bir şekilde geri döndüreceğinden umutluyum." Hz. Yakub'un böyle davranış sergilemesinin nedenine gelince, bu tutum peygamberlerin Allah'a karşı gözetmeleri gerken bir edep kuralıdır. Onlar her hâllerinde Rablerine yönelmelidirler, bütün hâl ve hareketleri Allah yolu doğrultusunda olmalıdır. Çünkü yüce Allah, *"Onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir."* (En'âm, 90) diyerek onları doğru yola ilettiğini açıkça belirtiyor. Yakup Peygamberle ilgili olarak da, *"İbrahim'e, İshak'ı ve Yakub'u evlât olarak armağan ettik. Hepsini de doğru yola ilettik."* (En'âm, 84) buyuruyor. Yüce Allah, ayrıca nefsin arzularına uymanın Allah yolundan çıkmak demek olduğunu şöyle ifade ediyor: *"Nefsinin arzularına uyma. Arzuların seni Allah yolundan çıkarır."* (Sâd, 26)

Yüce Allah'ın hidayeti ile yönlendirilen peygamberler, kesinlikle nefislerinin arzularına uymazlar. Onların mal, evlât, kadın, yiyecek, giyecek ve barınma gibi hayat görüntüleri ile bağlantılı şehvet, öfke, sevgi, nefret, sevinç ve üzüntü gibi nefsanî duyguları ve batınî meyilleri Allah yolu ile özdeştir; bunlar ancak Allah'a yönelirler, O'nun rızasını umarlar. Şöyle ki, hayatta tutulacak iki yol vardır: Hakka uyma yolu ile nefsin arzularına uyma yolu. Başka bir tabirle, Allah'ı hatırda

tutma yolu ile Allah'ı unutma yolu.

Peygamberler Allah'a doğru yönlendirilmiş, arzularının esiri olmayan seçkin şahsiyetler oldukları için, hiçbir durumlarında Allah'ı unutmaz, her zaman O'nu anarlar; bütün hâl ve hareketlerinde Allah'tan başka bir maksatları olmaz; hayattaki hiçbir istekleri için Allah dışında bir sebebin kapısını çalmazlar. Yani herhangi bir sebebe yapıştıkları zaman, bu sebep onlara Allah'ı ve yetkinin O'nun elinde olduğu gerçeğini unutturmaz. Yoksa sebepleri kökten reddetmezler, onların kavramsal varlıklarını inkâr etmezler. Çünkü bunların inkârı düşünülemez. Ayrıca nesnelerin somut varlıklarını kabul edip, onların sebep olma niteliklerini de inkâr etmezler. Çünkü böyle bir yaklaşım, insanî fıtrat yolundan sapma anlamına gelir. Allah'a bağlılık demek, onun dışındaki bir faktöre bağımsız bir etki tanımamak ve her şeyi Allah'ın koyduğu yere koymaktır.

Peygamberlerin Rablerine bağlılıkları, anlattığımız gibi tam ve gerçek bir bağlılık olduğu için bu ilâhî edep, onların, Rablerinin yüceliğini gerektiği gibi gözetmelerini, rububiyet yönünü göz önünde bulundurup riayet etmelerini sağlar. Bunun sonucu olarak yöneldikleri her şeye Allah için yöneliyor, terk ettikleri her şeyi Allah için terk ediyorlar; sarıldıkları her sebebin öncesinde, beraberinde ve sonrasında Rablerine bağlılıklarını sürdürürler. Öyle ki yüce Allah her durumda onların gayeleri olur.

Yakup Peygamber (a.s), *"Ben üzüntümü ve tasamı sadece Allah'a şikâyet ediyorum."* derken, şöyle demek istiyor: "Ben devamlı şekilde Yusuf'u anıyor, onun üzüntüsünü yaşıyorum. Fakat benim bu hâlim, herhangi bir musibet sonucunda sahip olduğu bir nimeti kaybedince kendisine ne fayda ve ne zarar veremeyecek bir mercie bilmeyerek dert yanan birinin davranışına benzemez. Ben Yusuf'u kaybetmenin beni içine düşürdüğü durumu Allah'a şikâyet ediyorum. Benim bu isteğim de olmayacak bir şey değildir. Çünkü ben Allah'tan sizin sahip olmadığınız bilgilere sahibim."

Bu edep örneklerinden biri de Yusuf Peygamberden (a.s) nakledilen edeptir. Bilindiği gibi, Mısır padişahının karısı, Yusuf Peygamberi emrini yerine getirmediği takdirde hapse atmakla tehdit etmişti. İşte bu sıradaki duasını Kur'ân'ı Kerim bize şöyle naklediyor: *"(Yusuf) Rabbim, dedi, bana göre zindan bunların beni çağırdığı şeyden iyi-*

dir. Eğer onların düzenini benden savmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum." (Yûsuf, 33)

Hz. Yusuf (a.s) bu sözleri ile şunu demek istiyor: İçinde bulunduğu kritik durumda onun akıbeti, hapsedilmek ile o kadınların isteklerine olumlu karşılık verme şıkları arasında gidip geliyor ve *"(Yusuf) erginlik çağına erişince, ona hikmet ve ilim verdik."* (Yûsuf, 22) ayetinde Allah tarafından kendisine bağışlandığı bildirilen bilgisi ile, hapse girmeyi o kadınların isteklerini yerine getirmeye tercih ediyor. Yalnız sebepler, saray kadınlarının istekleri lehine işlemektedir. Bu sebepler, kendisini Allah'ın makamına cahil olma (yüceliğini bilmeme), Allah'a ilişkin sahip olduğu bilgisini geçersiz kılma yönünde tehdit eden güçlü ve üstün nitelik taşıyor. Oysa Yusuf Peygamber hapishanedeki arkadaşına, *"Hüküm sadece Allah'a aittir."* (Yûsuf, 40) dediği gibi, karşılaştığı durumla ilgili hükmün sadece Allah'ın elinde olduğuna inanıyor.

Bundan dolayı Yusuf Peygamber (ona selâm olsun), edebini takınarak kendisi için bir istekten söz etmiyor. Çünkü öyle yapmak, bir tür hüküm vermektir. Sadece Rabbinin kendisine bağışladığı bilgi nimetini geçersiz kılmaya yönelik bir cahillik tehdidi altında bulunduğuna işaret ediyor ve cahilliğin mahvedici etkisinden ve saray kadınlarının tuzaklarının harekete geçmesinden kurtulmasının, bu tuzakların Allah tarafından uzağında tutulmasına bağlı olduğunu ifade ediyor. Böylece işi Allah'a havale ediyor ve susuyor.

Yüce Allah da duasını kabul ederek, onu saray kadınlarının tuzaklarından uzak tuttu. Bu tuzak, ya onlara meyletmek olmak veya hapse girmektir. Yüce Allah onu hem zinadan, hem de hapse girmekten kurtardı. Bundan anlaşılıyor ki, saray kadınlarının tuzağından söz ederken zina ile hapse girmeyi birlikte kastetmiştir. *"Rabbim, dedi, zin-dan... iyidir."* şeklindeki sözü ise, iki şık arasında sıkıştığı takdirde kalbinin hapse girme eğiliminde olduğunu belirtmek, zinaya yönelik nef-retini ifade etmek için söylemiştir. Yoksa hapse girmeyi istediğini söylemek istememiştir. Tıpkı Hz. Hüseyn'in (a.s) şu beyitte dediği gibi:

"Ölmek, utanç yükü altına girmekten iyidir. / Utanç yükü altına girmek de ateşe girmekten iyidir."

Yoksa bazılarının sanabilecekleri gibi, Yusuf Peygamber hapse girmeyi istemiş ve bu yüzden hapse atılmasına hükmedilmiş, değildir. Bunun delili, yüce Allah'ın bu ayetin hemen arkasından, *"Sonra kesin*

delilleri görmelerine rağmen, onu bir zamana kadar mutlaka zindana atmaları kendilerine gerekli göründü." şeklindeki buyruğudur. Bu ayette Yusuf Peygamberin o olaydan sonra [Mısır Azizi ve arkadaşları tarafından] gerekli görüldüğü için hapse atıldığı belirtiliyor. Yoksa yüce Allah daha önce [hapse atılma olayı gündeme gelmeden önce] saray kadınlarının zina teklifinden ve hapse atma tehditlerinden onu korumuş, kadınların komplolarından uzak tutmuştu.

Yusuf Peygamberin (a.s) Allah'a yönelik bir başka övgüsünü ve duasını Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Yusuf'un yanına girdikleri zaman, ana-babasını kucakladı ve 'Allah'ın izni ile Mısır'a güvenle girin' dedi. Ana-babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu ve hepsi onun için secdeye kapandılar. (Bunun üzerine Yusuf,) dedi ki: 'Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana (çok şey) lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytanın benimle kardeşlerimin arasını bozmasından sonra sizi çölden (kaldırıp yanıma) getirdi. Hiç şüphesiz Rabbim dilediklerine karşı lütfedicidir. Kuşkusuz O (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir. Ey Rabbim! Mülkten (egemenlikten) bana pay verdin ve bana (rüyalarda görülen) olayların yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da, ahirette de velim sensin. Benim canımı (sana) teslim olmuş olarak al ve beni salihler arasına kat!"* (Yûsuf, 99-101)

Bu ayetleri inceleyenler, bu ayetlerde yansıyan peygamberlik edebi üzerinde iyice düşünmelidirler. Bunun yanı sıra Yusuf Peygamberin (a.s) sahip olduğu egemenliği ve devlet otoritesini, ana-babasının bir an önce ona kavuşmanın özleminden kaynaklanan yüksek heyecanlarını ve kardeşlerinin takındıkları alçak gönüllülüğü aklında canlandırmalı, iyi değerlendirmelidirler. Oysa ki bunların hepsi onun, kaybettikleri günden buluştukları güne kadar geçen hayat hikâyesini hatırlıyor, o ise şimdi bir devlet yetkilisi olarak, izzet ve otorite koltuğuna oturmuş hâlde karşılarına çıkıyor.

Ağzından çıkan her sözün ya tamamında veya bir bölümünde Allah'a yer veriyor. Sadece sözlerinin başındaki, *"Allah'ın izni ile Mısır'a güvenle girin."* ifadesi böyle değil. Bu sözlerinde ailesine şehre girmelerini emrediyor ve onlara güvence tanıyor. Fakat bu sözlerini bile hemen Allah'ın dileğini içeren bir istisna ile bağlıyor. Böylece bu

hükmü Allah'ın iradesini hesaba katmadan, tamamı ile kendine mal ettiğinin sanılmasına meydan vermiyor. Zira o, *"Hüküm sadece Allah'a mahsustur."* diyen kişidir.

Arkasından Rabbini övmeye başlıyor. Bu övgü, ailesinden ayrıldığı günden tekrar onlara kavuştuğu güne kadar geçen zamanın olaylarını kapsıyor. Önce görmüş olduğu rüyayı gündeme getirerek onun gerçekleştiğini ifade ediyor. Babasının hem rüyayı yorumlamada, hem de sözlerinin sonundaki Allah'ın ilmine ve hikmetine vurgu yapan ifadelerde haklı çıktığını ifade ediyor. Bu hatırlatmayı, Allah'ı daha çok övmüş olmak için yapıyor. Babası o zaman şöyle demişti: *"Böylece Rabbin seni seçecek ve sana düşlerin yorumundan bir parça öğretecek... Hiç şüphesiz Rabbin (her şeyi) bilendir ve hikmet sahibidir."* (Yûsuf, 6) Burada Yusuf Peygamber, babasının o rüyayı doğru yorumladığını belirttikten sonra şöyle diyor: *"Hiç şüphesiz, Rabbim dilediklerine karşı lütfedicidir. Kuşkusuz, O (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir."* (Yûsuf, 100)

Sonra rüyası ile bu rüyanın gerçekleşmesi arasında geçen olayları özetliyor ve bunları Rabbine bağladıktan sonra onları güzel olmakla niteliyor, bunların Allah'ın ihsanı olduğunu dile getiriyor.

[Hz. Yusuf'un ilâhî edebini gösteren bir diğer husus da şudur:] Bilindiği gibi kardeşleri onu kuyuya atmışlar, arkasından onu çok az bir bedel karşılığında satmışlar ve hırsızlıkla suçlamışlardı. Oysa Yusuf Peygamber son derece nazik bir edeple bu olayları, *"şeytanın benimle kardeşlerimin arasını bozma"* olarak niteliyor.

Arkasından Rabbinin nimetlerini saymayı ve bu nimetlere övgülerle karşılık vermeyi sürdürüyor. Öyle ki, "Rabbim, Rabbim!" diye diye O'nun aşkı bütün vücudunu sarıyor, aklını alıyor, ilâhî cezbeye geliyor ve bu duygu seli içinde Rabbiyle meşgul oluyor, âdeta aile fertlerini tanımaz hâle geliyor. İşte onları bırakarak Rabbine yönelerek, *"Ey Rabbim! Mülkten (egemenlikten) bana pay verdin ve bana (rüyalarda görülen) olayların yorumunu öğrettin."* diyor.

Bu sözleri ile mülk (egemenlik) ve rüyaları yorumlama bilgisi nimetleri karşılığında Allah'ı övüyor. Sonra bu nimetleri kendisine Rabbinin verdiğni anımsıyor. Çünkü O, göklerin ve yeryüzünün yaratıcısıdır, her şeyi kesin yokluktan varlık sahnesine çıkarandır. Öyle ki, bu süreçte varlıklardan hiçbirinin fayda ile menfaati kazanıp zarar ile

belâyı defetmede kendilerinden yana hiçbir çaba göstermemiş, kendi dünya ve ahiret işlerini düzenleme yetkisi türünden bir fonksiyonları olmamıştır.

Yüce Allah, her şeyi yoktan var ettiğine göre, aynı zamanda her şeyin velisidir. İşte böyle olduğu için Yusuf Peygamber, *"gökleri ve yeri yaratan"* dedikten sonra şu gerçekleri dile getiriyor: Kendisi âciz bir kuldur; ne dünyada ve ne ahiretteki işlerini kendisinin düzenlemeye gücü yetmez. O, Allah'ın velâyeti altındadır; Allah onun hesabına dilediği iyiliği seçer ve onu dilediği makama oturtur. Bu gerçekleri, *"dünyada da, ahirette de benim velim sensin."* diye ifade ediyor.

Böyle deyince, ancak Rabbinin karşılayacağı bir dileğini seslendiriyor. Bu dileği, dünyadan ahirete Rabbine teslim olmuş olarak göçmektir. Ataları İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a ve Yakub'a sunulan bu nimet ve ayrıcalığın aynen kendisine de verilmesini istiyor. Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyuruyor: *"Biz onu (İbrahim'i) dünyada seçtik, ahirette de şüphe yok ki o, salihlerdendir. Hani Rabbi ona, 'Teslim ol.' dedi,* -ki bu, seçme işlemine işarettir- *o da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' dedi. İbrahim de bunu oğullarına tavsiye etti. Yakup da, Oğullarım, dedi, Allah sizin için bu dini seçti, siz de artık (Allah'a) teslim olmuşlar olarak ölün."* (Bakara, 130-132)

İşte bu, Yusuf Peygamberin, *"Benim canımı (sana) teslim olmuş olarak al ve beni salihler arasına kat."* sözleri ile dile getirdiği duadır. Hz. Yusuf burada teslim olmuş (Müslüman) olarak ölmeyi ve sonra da iyi kullar arasına katılmayı istiyor. Atası İbrahim Peygamber de, *"Rabbim! Bana egemenlik ver ve beni salihler arasına kat."* (Şuarâ, 83) diyerek aynı isteği dile getirmiş ve yukarıda belirtildiği üzere bu isteği kabul edilmişti. Böylece Yusuf Peygamber hakkında anlatılanlar ve onun hayat hikâyesi bununla noktalanıyor ve *"Sonunda senin Rabbine varılacaktır."* Bu, Kur'ân'ın anlatımları içinde ilginç lütuflardan biridir.

Bu edepli dua örneklerinden biri de Musa Peygambere (a.s) aittir. İlk gençlik yıllarında Mısır'da bir Kıptîyi yumruklayarak öldürdüğünde yaptığı bu duayı Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Rabbim, ben kendime zulmettim, beni bağışla, dedi. (Allah da) onu bağışladı. Çünkü O, bağışlayan ve esirgeyendir."* (Kasas, 16) Daha sonra Mısır'dan kaçışı sırasında Medyen'e vardığında ve Şuayb Peygamberin iki kızı için

kuyudan su çıkarıp gölgeye oturduğunda şu duayı yaptı: *"Rabbim, dedi, ben senin bana indireceğin hayra muhtacım."* (Kasas, 24)

Bu iki duada Allah'a sığınıp O'nun Rablık sıfatına bağlılığını arz ettikten sonra şöyle bir edep takındı: İlk duasında açıkça dilekte bulundu. Çünkü dileği affedilmekle ilgili idi ve yüce Allah kendisinden bağışlanma dilenmesinden hoşlanır. Nitekim, *"Allah'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayan ve esirgeyendir."* (Bakara, 199) buyurmuştur. Gerek Nuh Peygamber, gerekse onun arkasından gelen peygamberler (hepsine selâm olsun) insanları buna [Allah'tan bağışlanma dilemeye] çağırmışlardır. Hz. Musa (a.s) ikinci duasında ise, sözlerinin akışından anlaşıldığına göre, beslenme ve barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanmasını istedi. Ama bu isteğini açıkça ifade etmedi, sadece ihtiyacını dile getirdi ve sustu. Çünkü Allah katında dünyanın hiçbir değeri yoktur.

Şunu bilmek gerekir ki: Musa Peygamberin, *"Rabbim, ben kendime zulmettim, beni bağışla."* şeklindeki duası, zulmü itiraf etme ve af dileme bakımından Âdem Peygamber ile eşinin, *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kesinlikle ziyana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23) şeklindeki dualarının benzeridir. Şu anlamda ki, buradaki zulümden maksat, tıpkı Âdem Peygamber ile eşinin durumlarında olduğu gibi, hayatının selâmetine, maslahatına aykırı bir hareket yaptığı için kendine zulmetmesidir.

Çünkü Hz. Musa (a.s) yaptığı eylemi, adam öldürmeyi yasaklayan şeriatının gelişinden önce yapmış ve o sırada can saygınlığı olmayan bir kâfiri öldürmüştü. Kendi şeriatından önce böyle bir adam öldürme olayının yasak olduğuna dair bir delil de yoktur. Âdem Peygamber ile eşinin Allah'ın emrine karşı gelmeleri de bu türden bir olaydı. Çünkü onlar yasak ağacın meyvesinden yemekle nefislerine zulmettiklerinde, Allah'ın insanlara yönelik bir şeriatı yoktu. Yüce Allah şeriat denen hukuk sistemlerini Âdem Peygamber ile eşinin cennetten yeryüzüne indirilmelerinden sonra ortaya koydu.

Sadece o ağaca yanaşmanın yasaklanmış olması, o yasağın çiğnenmesinin bildiğimiz anlamdaki günahın gerçekleşmiş olmasını gerektiren mevlevî bir yasak olduğuna delil olamaz. Üstelik Tâhâ suresindeki ayetlerde olduğu gibi, onlarla ilgili bu yasağın irşadî nitelikli bir yasak olduğunu gösteren karineler vardır. Birinci ciltte Âdem Pey-

gamberin kaldığı cennet ile ilgili ayetleri tefsir ederken bu hususu açıklamıştık.

Üstelik Kur'ân'ı Kerim, Musa Peygamberin (a.s) halis kılınmış seçkin bir kul olduğunu bildiriyor ve Allah'ın ihlâslı kullarının şeytan tarafından yoldan çıkarılmaları mümkün değildir. Bilindiği gibi de, günah olayının meydana gelebilmesi için şeytanın yoldan çıkarma girişiminin mutlaka varolması gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kitapta, Musa'yı da hatırla. Doğrusu o halis kılınmış ve elçi bir peygamberdi."* (Meryem, 51) *"(İblis) dedi: Senin izzetine andolsun ki, onların hepsini azdırıp yoldan çıkaracağım. Yalnız onlardan halis kılınmış kulların hariç."* (Sâd, 82-83)

Bundan anlaşılıyor ki, Musa Peygamberin duasında istediği aftan maksat, Âdem Peygamber ile eşinin dualarında olduğu gibi, Allah'ın mevlevî suçlarda suçlular hesabına yazdığı cezanın silinmesi değil, hayatın akışı içinde nefse zulmedilmesi sonucunu veren suç izlerinin silinmesidir. Musa Peygamber (a.s) yaptığı eylemin ortaya çıkmasından ve o toplumda suç sayılan bir fiili işlediğinin belli olmasından korkuyordu. Bu yüzden Allah'tan bu eylemin örtülmesini ve bu anlamda affedilmesini istedi. Kur'ân dilinde mağfiret=bağışlama, cezanın silinmesinden geniş kapsamlı bir kavramdır; hatta mağfiret aslında her türlü kötü sonucun ortadan kaldırılması, yok edilmesi demektir. Ve şüphe yoktur ki, bütün bunların hepsi Allah'ın elindedir.

Nuh Peygamberin (a.s) daha önce aktardığımız duasında geçen, *"Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan..."* (Hûd, 47) şeklindeki sözleri bir bakıma bunun benzeridir. Yani, "Eğer sen beni kendi edebinle edeplendirmez, kendi ismetinle korumaz, kendi rahmetinin kapsamı içine almazsan, ben hüsrana uğrarım." Bunun üzerinde iyi düşün.

Bu edep örneklerinden bir diğeri, Musa Peygamberin vahye ilk muhatap oluşu ve kavmine peygamber olarak gönderilmesi üzerine yaptığı duadır. Kur'ân bize bu duayı şöyle naklediyor: *"(Musa) dedi ki: Rabbim, göğsümü benim için aç, işimi bana kolaylaştır, dilimden düğümü çöz ki, söylediklerimi anlasınlar ve ailemden bana bir yardımcı kıl, kardeşim Harun'u. Onunla arkamı güçlendir ve onu işime ortak et. Ta ki seni çokça tesbih edelim. Ve seni çok analım. Şüphesiz sen bizi görmektesin."* (Tâhâ, 25-35)

Hz. Musa (a.s), görevlendirildiği dinî çağrı hakkında iyilik dile-

ğinde bulunuyor; söylediği sözlerdenbulunduğu konum itibariyle anlaşılacağı üzere Rabbine şunları söylüyor: "Sen benim ve kardeşimin durumunu bilmektesin, ikimizin de hâlini görmektesin. Biz küçük yaşlarımızdan beri seni tesbih etmeyi severiz. Bu gece omuzlarıma peygamberlik yükünü yükledin. Ben öfkeli [ve titiz] bir insanım ve dilimde düğüm var. Bunları sen iyi bilirsin. Eğer insanları sana çağırır, onlara mesajını tebliğ edersem, korkarım ki beni yalanlarlar. O zaman göğsüm daralır (canım sıkılır) ve dilim dönmez olur. Bunun için göğsümü açıp genişlet ve işimi bana kolaylaştır. -Bu dua, yüce Allah'ın şu ayette sözünü ettiği zorluğun ve güçlüğün giderilmesini istemek anlamına gelir: *'Allah'ın kendisine takdir ettiği her şeyi yerine getirmekte peygambere herhangi bir güçlük yoktur. Sizden önce geçenler arasında da Allah'ın yasası böyleydi.'* (Ahzâb, 38)- Dilimdeki düğümü çöz ki, söylediklerimi anlasınlar. Kardeşim Harun benden daha güzel konuşur. Hem o ailemin bir ferdidir. Onu bu işe ortak et, bana yardımcı yap ki, -öteden beri istediğimiz üzere- seni çok tesbih edelim ve birbirimizi destekleyerek senin adını insanların önünde çok analım."

Musa Peygamberin (a.s) çağrı ve tebliğ araçları olarak Allah'tan özetle istedikleri bunlardır. Bu duada gözettiği edep kurallarına gelince, sorduğu soruları kendi çıkarı için sorduğu sanılmasın diye bu soruları sormaktaki maksadını, *"Ta ki seni çokça tesbih edelim. Ve seni çok analım."* şeklindeki ifadesi ile açıkça belirtiyor. Allah'ın kendisini bildiğini, bu söylediğinin doğruluğuna delil gösteriyor. Bunun için *"Şüphesiz sen bizi görmektesin."* diyerek, kendinin ve kardeşinin nefsini Allah'a sunuyor. Muhtaç bir kişinin dileğini zengin ve cömert bir mercie sunarken nefsini ortaya koyması, merhamet duygusunu harekete geçiren en kuvvetli faktörlerden biridir. Çünkü bu tutum, ihtiyacı dil ile söylemeye göre daha etkili bir şekilde ifade eder. Oysa dilin yalan söylemesi her zaman mümkündür.

Bu edep örneklerinin bir başkası da, Musa Peygamberin (a.s) Firavun'a ve yakın adamlarına yaptığı bedduadır. Bu bedduayı Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Musa dedi ki: Rabbimiz! Sen dünya hayatında Firavun'a ve adamlarına debdebe ve nice mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan saptırsınlar diye mi? Rabbimiz! Onların mallarını sil-süpür ve kalplerini şiddetle sık ki, acı azabı görünceye kadar inanmasınlar. (Allah) dedi ki: İkinizin duası kabul edildi. Doğruluk-*

tan şaşmayın ve bilmezlerin yoluna uymayın." (Yûnus, 89)

Bu dua Musa ile Harun'un her ikisine aittir. Bu yüzden ona, *"Rabbimiz!"* diye başlandı. Bir sonraki ayetteki, *"İkinizin duası kabul edildi."* ifadesi bunun delilidir. Musa ile Harun ilk olarak Firavun ile yakın çevresini oluşturanların mallarına yönelik isteklerini dile getirip, mallarını silip-süpürmesi, yok etmesi için Allah'a dua ediyorlar, arkasından da kendilerine beddua ederek kalplerinin şiddetle sıkılmasını, sıkıca mühürlenmesini yüce Allah'tan istiyorlar; ta ki acı azabı görünceye kadar inanmasınlar ve böylece imanları kabul edilmesin.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce inanmamış veya imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması fayda sağlamaz."* (En'âm, 158) Yani, [Musa ile kardeşi Harun şöyle demek istiyorlar:] Onlar nasıl kullarını yoldan çıkararak imandan mahrum bıraktılar ise, sen de onları aniden azapla karşı karşıya bırakarak imandan mahrum bırakmak suretiyle kendilerinden intikam al. Bu, bir kişiye yapılabilecek en ağır bedduadır. Çünkü bu, daimî bedbahtlık için yapılan duadır ve bir insan için bundan daha kötü bir şey düşünülemez.

Beddua hüküm bakımından hayır dua gibi değildir. Çünkü Allah'ın rahmeti gazabından ileridedir, rahmeti gazabından öne geçmiştir. Nitekim Musa'ya yönelik bir vahiyde, *"Azabıma, dilediğimi çarptırırım; rahmetim ise her şeyi kapsamıştır."* (A'râf, 156) buyurmuştur. Allah'ın rahmetinin geniş kapsamlı oluşu, zalim de olsa herhangi bir kulunun kötülüğe ve zarara uğramasından hoşlanmamasını gerektirir.

Bunun somut delili şudur: Yüce Allah kullarına nimetlerini bol bol akıtıyor, onların kusurlarını örtüyor, kullarına birbirlerinin cahillikleri ve aykırı davranışları karşısında yumuşak ve sabırlı bir tutum takınmalarını emrediyor. Yalnız gerekli bir hakkı sahibine vermek veya zulmü ortadan kaldırmak söz konusu olduğunda, dinin veya dine mensup olanların maslahatı gibi gözetilmesi gerekli olan bir maslahatın, sabırlı ve yumuşak davranmamayı gerektirdiğine dair kesin bilgileri olduğu takdirde, insanlar sert tutum takınabilirler.

Bunun yanı sıra hayır ve mutluluk tezahürleri, ne kadar ince, zarif ve ayrıntılara yönelik olursa, insan nefsini o kadar daha çok etkiler. Bu, Allah tarafından biçimlendirilen insan fıtratının özelliklerindendir. Fakat kötülük ve bedbahtlık tezahürleri böyle değildir. İnsan, tabiatı

gereği onlara vâkıf olmaktan kaçar. Onların ayrıntılarına inmek bir yana, asıllarına bile dönüp bakmak istemez. Bu gerçek, edep açısından beddua ile hayır duanın farklı olmasını gerektirir.

Bu yüzden bedduada gözetilmesi gereken edep kurallarından biri, bu duanın gerekçelerinin üstü kapalı bir biçimde dile getirilmesidir. Özellikle utanç verici ve yüz kızartıcı durumlarda bu edep kurallarına uymak daha çok önem kazanır. Hayır duada ise bunun tersi geçerlidir. Yani o dualarda, o duanın gerekçelerinin açıkça belirtilmesi aranır. Musa Peygamber (a.s) bu bedduasında bu edep kuralını gözetmiştir. Çünkü *"Senin yolundan saptırsınlar diye mi?"* şeklinde üstü kapalı bir gerekçeye parmak basmış, Firavunlar rejiminin iğrenç uygulamalarının ayrıntılarına girmemiştir.

Bedduada gözetilecek bir başka edep kuralı da, yalvarma ve yardım dileme içerikli ifadelere çokça yer vermektir. Musa Peygamberin bu edebi de gözettiği görülüyor. Çünkü duasının kısa olmasına rağmen defalarca *"Rabbimiz!"* ifadesini kullanıyor.

Bedduada gözetilecek bir diğer edep kuralı da, bunun dinin veya din mensuplarının lehine olduğu bilinmedikçe yapılmaması, zanna ve itham mantığına dayanarak beddua edilmemesidir. Musa Peygamber (a.s) ise Firavun hakkında bilgi sahibi idi. Çünkü yüce Allah onun hakkında, *"Andolsun biz ona (Firavun'a) ayetlerimizin hepsini gösterdik, yine de yalanladı ve dayattı."* (Tâhâ, 56) buyurmuştur. Denebilir ki: Yüce Allah'ın, Musa ile kardeşine bu bedduayı kabul ettiğini bildirdiği sırada onlara, *"Doğruluktan şaşmayın ve bilmezlerin yoluna uymayın."* şeklinde emir vermesinin sebebi budur. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Musa Peygamberin bir başka duası Kur'ân'da şöyle naklediliyor: *"Musa, bizimle buluşma vakti için kavminden yetmiş adam seçti. Şiddetli sarsıntı onları yakalayınca, Musa dedi ki: 'Rabbim! Dileseydin onları da, beni de daha önce helâk ederdin. Aramızdaki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk eder misin? Bu (iş), senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini doğru yola iletirsin. Sen bizim velimizsin; bizi bağışla, bize acı! Sen bağışlayanların en hayırlısısın. Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz. Biz sana yöneldik."* (A'râf, 155-156)

Musa Peygamber duasına *"bizi bağışla..."* diye başlıyor. Fakat

içinde bulundukları durum zor bir durumdur. Onları karşı konulmaz ilâhî öfke ve şiddetli sarsıntı yakalamıştır. Saygınlığı çiğnenmiş ve yüceliği hafife alınmış öfkeli bir efendiden bir şey istemek, normal durumdaki bir efendiden bir şey istemek gibi değildir. Bu yüzden Musa Peygamber (a.s) af ve rahmet dileğine zemin hazırlamak düşüncesiyle ilâhî öfkeyi dindirmeye öncelik tanıyarak, *"Rabbim! Dileseydin onları da, beni de daha önce helâk ederdin."* diyor. Sözlerinin akışından anlaşılacağı üzere şöyle demek istiyor:

"Benim ve onların nefisleri bütünü ile senin güçlü avcunda 4ve dileğinin emrindedir. Eğer isteseydin bugün nasıl onları yok edip beni sağ bıraktın ise, daha önce beni de, onları da yok ederdin. Kavmimin yanına döndüğümde ve onlar tarafından yanımdakileri öldürmekle suçlandığımda ne diyeceğim? Kavmimin durumunu sen çok iyi biliyorsun. Bu durum davetimi geçersiz ve çalışmalarımı etkisiz hâle getirir."

Arkasından, yanındaki yetmiş kişinin helâk edilmesini kendisinin ve kavminin helâk edilmesi olarak saydığını söyledi; onların kavminin beyinsizleri olduklarını bu sebeple davranışlarına önem verilmemesini ifade etti. Daha sonra Rabbinin merhametine sığındı. Çünkü aralarındaki beyinsizler yüzünden bir kavmi toptan helâk etmek Allah'ın âdeti değildir. Bu uygulama, insanlar arasında öteden beri geçerli olan genel bir imtihan uygulamasından başka bir şey değildir. Allah böylesine imtihanlarla birçoklarını saptırırken, birçok kişiyi de doğru yola iletir. Sen bu durumu göz yumma ve örtme ile karşılarsın.

Benim ve hepimizin nefislerimiz senin elinde olduğuna göre, sen bizi istediğin zaman helâk edebilirsin. Bu olay, bir grubun sapması ve başkalarının hidayete ermesi ile sonuçlanan senin genel imtihan sürecinde örneği olmayan bir istisna ve yeni olay değildir; sonuçta varıp dayandığı nokta senin dileğindir. Dolayısıyla sen bizim öyle bir velimizsin ki, bütün işlerimiz senin emrinle ve dileğine göre düzenlenir; o alanda bizim yapabileceğimiz bir şey yoktur. O hâlde bizim hakkımızda af ve rahmetle hüküm ver! Çünkü senin sıfatlarından biri bağışlayanların en hayırlısı olmandır. Ve bize bu dünyada belâlardan uzak, güvenli bir hayat yaz! İlâhî öfkenin kuşatması altında bulunanların güzel diye niteleyecekleri hayat budur. Ayrıca bize ahirette affı ve cenneti kapsayan bir güzellik ihsan eyle!

Musa Peygamberin (a.s), yanındakilerle birlikte sarsıntıya yakalandıkları ve belânın ortasında kaldıkları bir sırada dile getirdiği isteğinin akışı ve içeriği işte bunlardan ibaretti. Bak gör, Hz. Musa kulluk edebini nasıl da güzel gözetiyor, Allah'tan kendilerine nasıl acımasını istiyor, sürekli rahmet bağışlamasını diliyor, övgüleri ile ilâhî öfkeyi dindiriyor ve böylece sonunda isteklerini dile getirirken sözünü etmediği bir dileği karşılanıyor!

Bu dilek, yanındakilerin helâk edildikten sonra tekrar hayata döndürülmeleri idi. Vahiy yolu ile kendisine verilen bu haber Kur'ân'da şöyle naklediliyor: *"(Allah) dedi ki: Azabıma, dilediğimi uğratırım; rahmetim her şeyi kaplamıştır. Onu (kötülüklerden) sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inanlara yazacağım."* (A'râf, 156) Musa'nın dileğine cevap olarak, *"rahmetim her şeyi kaplamıştır."* dedikten sonra Allah'ın daha ne yapacağı beklenebilir ki?!

Yüce Allah o kimseleri affettiğini ve Musa Peygamberin (a.s) isteğine olumlu karşılık vererek helâk etmiş olduğu o kimseleri tekrar canlandırıp dünyaya döndürdüğünü şöyle açıklıyor: *"Hani, 'Ey Musa, Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız." demiştiniz de derhal sizi yıldırım çarpmıştı; siz de bunu görüyordunuz. Sonra belki şükredersiniz diye sizi ölümünüzden sonra yeniden dirilttik."* (Bakara, 55-56) Nisâ suresinde de yaklaşık olarak bu ayetlerdeki bilgi verilmiştir.

Musa Peygamberin duasında gözettiği edeplerden biri, *"Onunla dilediğini saptırırsın..."* şeklindeki sözüdür. Burada Allah'a kalben tenzih ettiği gibi sözle de tenzih etmiş olsun diye, bu durumun sapıtanların kötü tercihlerinden kaynaklandığını söylemedi. Söylemek istediği şey, *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu doğru yola iletir. Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayetinde olduğu gibi. Çünkü içinde bulunduğu durum onu, Allah'ın mut-lak veli olduğunu, her düzenlemenin O'na varıp dayandığını vurgulamaktan başka şeye değinmekten alıkoymaktaydı.

Bunun yanı sıra içindeki asıl dileği olan yanındakilerin öldürüldükten sonra tekrar diriltilmeleri isteğini dile getirmedi. Çünkü içinde bulunduğu korku ve tehlike içeren durum, onu sözü uzatmaktan alıkoydu. Bu isteğe, *"Rabbim! Dileseydin onları da, beni de daha önce helâk ederdin..."* sözü ile sadece işaret etmekle yetindi.

Musa Peygamberin (ona selâm olsun) dualarından biri de bu bu-

luşmanın dönüşünde kavminin buzağıya taptıklarını görmesi üzerine yaptığı duadır. Yüce Allah bu olayı ona haber vermişti. Bu hususta yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Levhaları yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeğe başladı. (Kardeşi,) Anamın oğlu, dedi, bu topluluk beni horlayıp hırpaladılar. Neredeyse beni öldürüyorlardı. (Ne olur) düşmanları bana güldürme, beni bu zalim toplulukla bir tutma." (A'râf, 150) Bunun üzerine kardeşine acıdı ve kardeşi ile kendisinin zalim topluluklardan ayırt edilmesi için dua ederek şöyle dedi: *"(Musa) dedi ki: 'Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetinin içine al. Sen merhametlilerin en merhametlisisin."* (A'râf, 151)

Kendisi ile kardeşinin ayırt edilerek ilâhî rahmetin şemsiyesi altına alınmalarını istemesinin sebebi, soydaşlarının bu zulümleri yüzünden ilâhî gazaba uğrayacaklarını bilmesi idi. Nitekim yüce Allah bu duanın hemen arkasından bunu şöyle açıkladı: *"Buzağıyı ilâh edinenlere, muhakkak Rablerinden bir öfke ve dünya hayatında bir zillet ulaşacaktır."* (A'râf, 152) Daha önceki açıklamalarımız, onun sözlerinde değişik edep kurallarını gözettiğini ortaya koyar.

Musa Peygamberin (a.s) bir başka duasını Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Musa, 'Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de (öyle). O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır.' dedi."* (Mâide, 25) Beddua anlamında olan bu duayı, kavmine kutsal topraklara girmelerini emrettiğinde, *"Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece biz oraya asla girmeyiz. O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşın; biz burada oturacağız."* (Mâide, 24) diye verdikleri cevap üzerine yapmıştır.

Hz. Musa (a.s) bu duada güzel edebin örneğini veriyor. Çünkü ilk emri gayet küstahça reddedildikten sonra ikinci kez ilâhî emri onlara iletmek istemediğini, *"Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına malik değilim."* diyerek kinaye şeklinde ifade ediyor. Yani senin verdiğin emirlere sadece ben ve kardeşim uyuyoruz. Onlar beni o kadar küstahça reddettiler ki, artık onlardan ümidimi kestim. Bu yüzden senin emrini onlara iletmek ve toplumlarını iyiliğe yöneltmek istemiyorum.

Kendine ve kardeşine malik olmayı şahsına izafe etmesinin [yani kendisine ve kardeşine kendisinin malik olduğunu ifade etmesinin] se-

bebi, bu malikiyetten kastının itaat etme olmasıdır. Yoksa eğer maksadı tekvinî anlamdaki malikiyet olsaydı, bu malikiyetin gerçek anlamda Allah'a ait olduğunu, kendisinin ise ancak Allah'ın kendisine bağışladığı kadarıyla bundan bir nasibi olduğunu ifade etmeden onu şahsına izafe etmezdi. Bu isteksizliğini ve olumlu karşılık verebilecekleri konusundaki ümitsizliğini Rabbine arz ettikten sonra onlarla ilgili hükmü Allah'a havale ederek şöyle diyor: *"O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır."*

Şuayb Peygamberin (a.s) kavmine yaptığı şu beddua da bu kabildendir: *"Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısısın."* (A'râf, 89)

Şuayb Peygamber, kavmine yönelik çağrısının başarısından ümit kestikten sonra ilâhî vaadin yerine getirilmesini ve kavmi ile arasındaki anlaşmazlığın hak uyarınca çözülmesini, adaletle hükmedilmesini istiyor. Kastettiği ilâhî vaat şudur: *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir, onlara asla zulmedilmez."* (Yûnus, 47)

Şuayb Peygamber *"aramızda hüküm ver."* diyerek müminleri kendisi ile birleştiriyor. Çünkü kavminin kâfirleri şu sözleri ile onu ve müminleri birlikte tehdit etmişlerdi: *"Ey Şuayb! Seni ve seninle birlikte inananları şehrimizden kesinlikle çıkaracağız veya dinimize döneceksiniz."* (A'râf, 88) İşte bu yüzden Şuayb müminleri kendi yanında mütalaa ederek kavmini davranışları ile baş başa bıraktı ve *"Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında... hükmet..."* diyerek işlerini Allah'a havale etti.

Şuayb Peygamber duasında Allah'ın, *"hükmedenlerin en hayırlısı"* ismine sığındı. Çünkü daha önce belirtildiği gibi duanın metnine uygun bir ilâhî sıfata sığınmak, [Allah'ı o sıfatına] ant verme [ve o sıfatı aracı kılarak O'ndan bir istekte bulunma] anlamına gelen etkili bir teyittir. Bu ifade Musa Peygamberin (a.s) yukarıda naklettiğimiz, *"Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına malik değilim. O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır."* şeklindeki sözünden farklıdır. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi o dua, aslında dua değildi; çağrı yapmaktan vazgeçmeyi ve işi Allah'a havale etmeyi amaçlayan bir ifade idi. Bu yüzden ant vermeyi gerektirmiyordu. Oysa Şuayb Peygamberin ifadesi böyle değildir.

Bu tür duaların bir başka örneği de Davud ile Süleyman Peygamberlerin (ikisine de selâm olsun) Kur'ân'da nakledilen şu dualarıdır: *"Andolsun biz, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar da, 'Bizi mümin kullarının birçoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun.' dediler."* (Neml, 15)

Bu iki peygamberin hamdetmede, şükretmede ve sahibi oldukları ilmî üstünlüğü Rablerine izafe etmede gözettikleri edep açıktır. Başka bazıları gibi konuşmuyorlar. Muselâ Karun'a, kendisine ve servetine güvenerek kavmine karşı gururlanmaması yolunda öğüt verildiğinde, *"Bu (servet) bende bulunan bir bilgi sayesinde bana verildi."* (Kasas, 78) demişti. Başka bir kavim hakkında da yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Peygamberleri onlara açık kanıtlar getirince, onlar kendilerinde bulunan bilgi ile sevinip övündüler. Sonunda alaya aldıkları şey kendilerini kuşatıverdi."* (Mü'min, 83)

Allah onları birçok mümine üstün kıldı gerekçesi ile hamdetmelerinin sakıncası yoktur. Çünkü bu davranış, özel bir nimeti anmak ve realiteyi ifade etmektir. Yoksa Allah'ın kullarına karşı büyüklük taslamak değil ki, kötü görülsün. Nitekim yüce Allah bir bölük müminin üstünlük isteğini ve yüksek karakterleri ve yüce gayretleri gerekçesi ile onları övdüğünü şöyle ifade ediyor: *"Rabbimiz! Bize gözümüzün aydınlığı olacak eşler ve çocuklar bağışla ve bizi (kötülüklerden) sakınanlara önder yap."* (Furkan, 74)

Süleyman Peygamberin (a.s) karınca hikâyesi ile ilgili olarak nakledilen şu sözleri de bu kabildendir: *"Karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, 'Ey karıncalar, dedi, yuvanıza girin ki Süleyman ve ordusu farkında olmayarak sizi ezmesin.' (Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: 'Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve hoşnut olacağın iyi işler yapmamı gönlüme ilham et ve rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat."* (Neml, 18-19)

Karınca, Süleyman Peygambere sahibi olduğu büyük egemenliği hatırlattı. O egemenlik ki, temelleri rüzgarın ve cinlerin emrine sunulması ile pekişmişti. Rüzgarlar emri uyarınca esiyor ve cinler istediği işleri yapıyorlar. Bunların yanı sıra kuşların dilini de biliyor. Yalnız bu egemenliği, bizlerde olduğu gibi insanın varabileceği en yüce özlem şeklinde görmüyor, gözünde öyle canlanmıyor ve bu ihtişam ona kulluk sıfatını, Rabbi karşısındaki zavallılığını unutturmuyor. Tersine

bu muhteşem egemenliği, Rabbinin kendisine bağışladığı bir nimet olarak algılıyor. Dolayısıyla da [karıncanın sözlerinden] Rabbini, kendisine ve ana-babasına özel olarak sunulan nimetleri hatırlıyor ve onları dile getiriyor. İşte bu tutum, onun gibi bir peygamberin (ona selâm olsun) bu durumda takınabileceği en üstün edep örneğidir.

Ayette görüldüğü gibi Hz. Süleyman burada, Allah'ın kendisine sunduğu nimeti andı. Gerçi ona verilen nimetler çoktur ama, bu noktada ön plânda gördüğü nimet o büyük egemenlik ve ezici saltanattır. Bundan dolayı iyi işler yapmayı hatırladı ve Rabbinden kendisini iyi işler yapmaya muvaffak kılmasını, gönlüne iyi işler yapmayı ilham etmesini istedi. Çünkü mülk (egemenlik, hükümdarlık) tahtında oturan kişiden en çok beklenen şey iyi işler yapmak ve güzel bir tutum sergilemektir.

Bütün bunlardan dolayı Rabbinden ilk olarak kendisini nimetlerine karşı şükretmeye, ikinci olarak da iyi işler yapmaya muvaffak etmesini istedi. İyi iş yapma dileği ile yetinmeyerek iyi işi *"hoşnut olacağın"* kaydı ile kayıtlandırdı. Çünkü o her işinde Rabbini göz önünde bulunduran bir kuldur ve iyi işleri sırf Rabbinin rızasını kazanmak için istemektedir. Arkasından, *"ve rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat."* diyerek iyi işlerle ilgili başarı dileğini özde iyi olma dileği ile perçinlemiştir.

Bu tür duaların bir başka örneği Yunus Peygamberin (a.s) kendisini yutan balığın karnındayken yaptığı ve bize Allah tarafından nakledilen şu duadır: *"Zünnun'u (Yunus'u) da (an); hani o öfkeli hâlde (yurdundan) gitmişti, bizim asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Nihayet karanlıklar içinde, 'Senden başka tanrı yoktur, sen (noksanlıklardan) münezzehsin; gerçekten ben zalimlerden oldum.' diye seslendi."* (Enbiyâ, 87)

Kur'ân'ın bize anlattığına göre Yunus Peygamber (ona selâm olsun), Rabbinden kavminin azaba çarptırılmasını istemişti. Allah da onun bu isteğini kabul etti ve bunu Yunus Peygamber kavmine haber verdi. Fakat azap gelmek üzereyken Rablerine tövbe ettikleri için Allah tarafından azapları kaldırıldı. Yunus Peygamber bunu görünce, kavmini terk ederek bir yolculuğa çıktı. Yolculuğu sırasında bir gemiye bindi. Geminin yolunu bir balık kesti. Yolcular, aralarından birini denize atmaya karar verdiler. Balık bu adamı yutacak ve diğerleri kur-

tulacaklardı. Bu yolcu kur'a ile belirlenecekti. Çekilen kur'ada Yunus Peygamberin adı çıktı ve denize atıldı, böylece balık tarafından yutuldu. Yunus Peygamber balığın karnında iken sürekli biçimde Allah'ı tesbih ediyordu. Sonunda Allah'ın emri üzerine balık Yunus Peygamberi sahile attı.

Bu olay Allah'ın Yunus Peygambere yönelik bir ders vermesi idi. Yüce Allah, değişik hâllerinin gerekleri uyarınca peygamberlerine ders verir. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı."* (Sâffât, 143-144)

Yunus Peygamberin, kavmi ile ilgilenmeyi bırakıp amaçsız bir yolculuğa çıkması, Rabbinin bir tasarrufunu yadırgayan, bu yüzden Rabbine kızarak O'ndan kaçan, hizmetini ve kulluk görevini terk eden bir kulun durumunu temsil ediyordu. Bu durum Allah'ın hoşuna gitmediği için imtihana tâbi tutarak ona bir ders verdi, onu edeplendirdi. Onu öyle daracık bir zindana attı ki, onun katmerli karanlıklarında parmak ucu kadar bir genişlik bulamadı. Bunun üzerine bu karanlıklar içinde, *"Senden başka tanrı yoktur, sen (noksanlıklardan) münezzehsin; gerçekten ben zalimlerden oldum."* diye seslendi.

Bu olup bitenlerin tek gayesi, durumunun temsil ettiğinden farklı bir durumun ortaya çıkmasıydı. Bu farklı durum, şu gerçeği ortaya koymak içindi: Yüce Allah onu yakalayıp istediği yerde hapsetmeye kadirdir; ona dilediğini yapabilir. O hâlde Allah'tan kaçıp sığınılabilecek tek yer yine Allah'ın kendisidir. Bu yüzden balığın karnındaki o hâli, ona Allah'ın kendinden başkası olmayan tek mabut olduğunu ve O'na kulluk etmenin kaçınılmaz olduğunu kabul etmeyi telkin etti ve bu idrakle *"Senden başka tanrı yoktur."* dedi. Allah'a, Rablık sıfatını anarak [yani "Rabbim!" diyerek] seslenmedi. Bu dua, peygamberlerin (hepsine selâm olsun) duaları içinde "Rabb" ismi ile başlamayan tek duadır.

Sonra yüce Allah'ın, kavmini kendilerine indirdiği azap ile yok etmemesi üzerine onları terk etmesi ile ilgili hâlini hatırladı. Zalim olduğunu itiraf etti ve Allah'ın her türlü zulümden ve noksanlıktan münezzeh olduğunu belirtmek üzere, *"sen (noksanlıklardan) münezzehsin, gerçekten ben zalimlerden oldum."* dedi.

Eski kulluk konumuna dönmekten ibaret olan isteğini dile getir-

medi. Çünkü o kadar utanca gömülmüştü ki, kendini lütuf istemeye ve lütuf hak etmeye lâyık görmüyordu. Böyle bir isteğinin varlığının delili ise, bir önceki ayeti izleyen şu ayettir: *"Biz de onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık."* (Enbiyâ, 88)

Söz konusu isteğinin, daha önceki kulluk makamına dönmek olduğunun delili ise şu ayettir: *"Onu hasta bir hâlde ağaçsız, çıplak bir yere attık. Üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdik. Onu yüz bin veya daha fazla insana peygamber gönderdik. Onlar ona inandılar, diz de onları bir süreye kadar geçindirdik."* (Sâffât, 145-148)

Eyyub Peygamberin (a.s) yatalak bir hasta olduktan, malını ve çocuklarını kaybettikten sonra yapmış olduğu şu dua da bu kabildendir: *"Eyyub'u da (an); hani o, 'Başıma dert geldi ve sen merhametlilerin en merhametlisisin.' diye Rabbine seslenmişti."* (Enbiyâ, 83)

Daha önceki açıklamalarımızla bu duada gözetilen edep kuralları açıklık kazanmaktadır. Eyyub Peygamber, daha önce incelediğimiz Âdem, Nuh, Musa ve Yunus Peygamberlerin (hepsine selâm olsun) dualarında olduğu gibi isteğini açıkça dile getirmiyor. Nefsini arka plâna atmak ve kişisel problemini önemsiz gördüğünü belirtmek için böyle davranıyor. Daha önce gördüğümüz ve ileride göreceğimiz üzere peygamberler, bu isteklerinin hiçbirinde nefislerinin arzularına uymamakla birlikte dünya konuları ile ilgili dualarında isteklerini açıkça ifade etmezler.

Eyyup Peygamberin, isteğini açıkça dile getirmemesinin bir başka açıdan başka bir nedeni de vardır. O da şu ki: Sıkıntıya düşmek gibi istekte bulunmaya yol açan sebebi zikretmek, bunun yanı sıra "merhametlilerin en merhametlisi" olmak gibi isteğe muhatap merciin istekte bulunanı istekte bulunmaya özendiren sıfatını dile getirip isteğin kendisini açıkça söylememek, ihtiyacın belirtilmesinin gerekli olmadığını en etkili bir şekilde ifade ediyor. Çünkü bu durumda eğer ihtiyacın ne olduğu açıkça söylense, sözü edilen sebeplerin, merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın merhametini harekete geçirmeye yetmediği ve bu yüzden açık bir dille desteklenmesine, sözle düşündürülmeye ihtiyaç duyulduğu sanılır.

Bu tür duaların bir başka örneği, Hz. Zekeriyya'nın (a.s) Kur'ân'da nakledilen şu duasıdır: *"(Bu,) Rabbinin, kulu Zekeriyya'ya yönelik rahmetinin anılmasıdır. Hani o, Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı.*

Rabbim, demişti, kemiklerim gevşedi ve baş, yaşlılık aleviyle tutuştu; ben sana dua etmekle mutsuz olmadım. Doğrusu ben, arkamdan gelecek olan yakınlarım adına korkuya kapıldım, benim karım da bir kısır kadındır. Artık bana kendi katından bir yardımcı (oğul) armağan et. Bu oğul benim ve Yakub oğullarının mirasını sürdürsün. Rabbim, onu sevimli bir kişi yap." (Meryem, 2-6)

Zekeriyya Peygamberi Rabbinden bir erkek evlât istemeye özendiren faktör, İmran kızı Meryem'de müşahede ettiği züht ve ibadet ile Allah'ın ona ikram ettiği kulluk edebi ve ona kendi katından lütfettiği rızk verme ayrıcalığı idi. Yüce Allah Âl-i İmrân suresinde bu olayı şöyle anlatıyor: *"Zekeriyya'yı da onun (Meryem'in) bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya onun yanına, mihraba her girişinde onun yanında bir rızk bulurdu. 'Ey Meryem, bu sana nereden (geliyor)?' deyince, 'Bu, Allah katındandır. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız (karşılıksız) rızk verir.' derdi. Orada Zekeriyya Rabbine dua etti, 'Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et. Doğrusu sen duaları işitensin.' dedi."* (Âl-i İmrân, 37-38)

Zekeriyya Peygamberi temiz bir evlâda yönelik şiddetli bir arzu sardı. Böylece nasıl ki Meryem, babası İmran'a vâris olup olanca gücü ile Allah'a ibadet ederek O'nun katından bir keramete erdi ise, o evlât da kendisinin yerine geçecek, vârisi olacak ve Rabbine, O'nun hoşnutluğunu kazanacak şekilde ibadet edecekti. Fakat diğer taraftan yaşı oldukça ilerlemiş ve güçten düşmüştü. Eşi de öyle idi. Ayrıca çocuk doğuracak döneminde bile kısırdı. Bu yüzden Allah'ın rızasını kazanacak temiz bir evlât sahibi olma nimetinden mahrum olmanın hasretinin içini ne kadar yaktığını ancak Allah bilirdi.

Fakat içi öylesine güçlü bir ilâhî hamiyetle, öylesine coşkun bir ilâhî güvenle dolu idi ki, Rabbine yönelip ilâhî merhameti ve şefkati harekete geçirecek hâlini ona arz etmekten kendini alamadı. Çünkü o, çocukluğundan beri sürekli olarak kulluk kapısına ve dileklerini sadece O'nun dergâhına sunmaya bağlı idi. Kemiklerini bu uğurda yıpratmış ve başı, yaşlılık aleviyle tutuşmuştu [saçlarını bu uğurda ağartmıştı], Rabbine dua etmekle de hiçbir zaman mutsuz olmamıştı. O, Rabbini duaları işitici olarak bulmuştu; şimdi de duasını işitip ona kendisini hoşnut edici bir mirasçı verse olmaz mıydı?

Zekeriyya Peygamberin bu isteğini coşkun bir heyecan ve hüzün

içinde dile getirdiğin delili, kendisine Allah tarafından isteğinin kabul edildiği bildirildikten sonra Kur'ân'da nakledilen şu sözleridir: *"Zekeriyya dedi ki: 'Benim nasıl oğlum olabilir ki, eşim çocuktan kesildi ve ben ileri derecede yaşlıyım?' Ona gelen melek, İşte böyle, dedi, Rabbin dedi ki: Bu benim için kolaydır, daha önce hiçbir şey değil iken, seni yaratmıştım."* (Meryem, 8-9)

Açıkça görülüyor ki, Zekeriyya Peygamber (a.s) isteğinin kabul edildiğini işitince, kendine geldi ve gerek isteğinin, gerekse isteğinin kabul edilişinin garipliği karşısında şaşkınlığa uğradı. Bu şaşkınlıkla Rabbine bu uzak ve garip işin nasıl mümkün olabileceğini sormuş ve bunun için bir belirti istemiş, bu belirti de ona gösterilmişti.

Her neyse. Zekeriyya Peygamberin bu duada gözettiği edep, onu bu duayı yapmaya sevk eden şevkten ve hüzünden kaynaklanmıştır. Bundan dolayı duasını yapmadan önce Allah yolundaki istikrarlı ilerleyişini dile getirdi. Şöyle ki, bütün ömrünü Allah'a yönelme ve O'na dua etme, her şeyi O'ndan isteme yolunda geçirmişti. Nihayet her merhametli gözlemcinin kalbini yumuşatacak bir noktaya vardı. İşte bu noktadan sonra Rabbinden bir erkek evlât istedi ve bu isteğini Rabbinin duaları işitici olması gerekçesine dayandırdı.

İşte isteğini dile getirmeden önceki sözlerinin anlamı budur. Yoksa böyle demekle, uzun zamandır yaptığı ibadetleri Rabbine karşı bir minnet olarak göstermek istemiyor. (Peygamberlerlik makamı böyle bir davranıştan münezzehtir.) Dolayısıyla Âl-i İmrân suresinde yer alan, *"Rabbim, bana katından tertemiz bir soy armağan et. Şüphesiz sen duaları işitensin."* (Âl-i İmrân, 38) şeklindeki sözlerinin anlamı şudur: Ben bu dileğimi, uzun süredir yaptığım ibadetin senin katında bir değeri olduğu için veya bu ibadetten dolayı bana bir minnet borcun olduğunu düşünerek sana yöneltmiyorum. Ben senin, kullarının duasını işittiğini ve darda kalanların isteklerine olumlu karşılık verdiğini gördüğüm için senden istekte bulunuyorum. Arkamdan gelecek yakınlarım adına korkuya kapılmam ve sana ibadet edecek temiz bir soya şiddetle müştak olmam, beni senden böyle bir dilekte bulunmama zorladı.

Yukarıda söylediğimiz gibi Zekeriyya Peygamberin bu duasında gözettiği bir edep kuralı da, arkasından gelecek yakınlarıyla ilgili endişesine, *"Rabbim, o evlâdı razı olunmuş kıl."* (Meryem, 6) şeklinde

sözlerini eklemesidir. Rıza her ne kadar doğal olarak onu taşıyan kimsede sabit bir sıfat olduğuna delâlet ediyorsa ve mutlak hâli ile Allah'ın rızasını, Zekeriyya'nın rızasını, Yahya'nın rızasını hep birlikte kapsıyorsa da, Âl-i İmrân suresindeki *"hoşa giden bir soy"* (Âl-i İmrân, 38) ifadesi, bu evlâdın razı olunmuş olmasından kastedilenin, Zekeriyya-nın yanında razı olunmuş olması olduğuna delâlet eder. Çünkü evlâtlar, ancak sahipleri için hoşa giden olurlar.

Bu duaların bir başka örneği, İsa Peygamberin gökten sofra indirilmesini istediğinde yaptığı, bize nakledilen şu duadır: *"Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Allah'ım, ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, (bugün) hem öncekilerimiz, hem de sonrakilerimiz için bir bayram ve senden bir mucize olsun. Bize rızk ver. Sen rızk verenlerin en hayırlısısın."* (Mâide, 114)

Havarîlerin İsa Peygambere (ona selâm olsun) yönelik gökten sofra indirilmesine ilişkin Allah'ın kelâmında yer alan isteklerinin söz akışı, bu isteğin onun için en zor isteklerinden biri olduğunu gösterir. Çünkü havarîler bu isteği, *"Senin Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?"* şeklinde dile getirdiler. Bu sözler ilk önce, görünüşte Allah'ın gücünden kuşku duyma anlamı içeriyor. Bu kuşku ise kulluk edebi ile bağdaşmaz. Gerçi havarîlerin sorusunun maksadı gücün kendisi değil, böyle bir şeyin uygun ve yerinde olup olmadığıdır, ama yine de ifadenin kabalığı tartışılmaz.

İkinci olarak havarîler, her yanları İsa Peygamberin (ona selâm olsun) mucizeleri ile sarılmış olduğu hâlde yeni bir mucize istiyorlardı. Her şeyden önce onun kendisi bir mucize idi. Beşikteyken konuşabilmesi bir mucize idi. Ölüleri diriltmesi, kuşları yaratması, anadan doğma körleri ve alacalıları iyileştirmesi, gaybten haber vermesi, Tevrat'ı, İncil'i, Kitab'ı ve hikmeti bilmesi, bütün bunlar hiçbir şüpheciye şüphe yeri bırakmayacak açıklıkta ilâhî mucizelerdi. İşte bütün bunlara rağmen kendileri için bir mucize seçerek bunun gerçekleşmesini istemeleri, görünüşte Allah'ın mucizelerini oyuncak hâline getirmek, [Allah'ın yüceliğini hafife alarak] O'nun yüce zatıyla oynamak anlamına geliyordu. Nitekim bundan dolayı İsa Peygamber, *"Eğer mümin iseniz, Allah'tan korkun."* diyerek onları azarlamıştı.

Fakat buna rağmen havarîler, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim, kalplerimiz sakinleşsin, bize (Rabbinden tebliğ ettiğin hususlarda) doğru*

söylediğini kesin olarak bilelim ve buna (dünya ve kıyamette) tanıklık edenlerden olalım." diyerek ısrarlarını sürdürdüler ve İsa Peygamberi bu dilekte bulunmaya yönelttiler. O da bu yüzden bu dileği yöneltmek durumunda kaldı.

Hz. İsa (a.s) ise Allah'ın bağışladığı edep sayesinde havarîlerin isteğini düzelterek yüce Allah'a sunulacak hâle getirdi. Bunun için ilk önce, bunun kendisi ve ümmeti için bir bayram olmasını dile getirdi. Çünkü bu mucize, diğer peygamberlerce (hepsine selâm olsun) gösterilen mucizeler arasında benzeri olmayan yeni bir şeydi. Çünkü diğer peygamberlerin gösterdikleri mucizeler ya susturucu delil olmaları için veya indirilmelerine ümmetin ihtiyaç duyduğu için indirilmişti. Oysa bu mucize bu niteliklerin hiçbirini taşımıyordu.

İkinci olarak, *"senden bir mucize olsun."* diyerek havarîlerin sıraladıkları kalplerinin güven bulması, doğru söylediğini bilmeleri ve olaya tanık olma gibi bu mucizeden beklenen faydaları özetlemiştir.

Üçüncü bir edep örneği olarak da havarîlerin, *"İstiyoruz ki, ondan yiyelim"* şeklindeki ifadelerinde ön sıraya koydukları yemek yeme amacını arka sıraya attı, ayrıca *"Bize rızk ver."* diyerek bu amacı edebe uygun bir kılığa büründürdü, arkasından da *"Sen rızk verenlerin en hayırlısısın."* diyerek bir yandan isteğini teyit ederken, öbür yandan yüce Allah'a övgü sunmuş oldu.

Bunların yanı sıra Allah'a seslenişe *"Allah'ım, ey Rabbim!"* seslenişleriyle (nidalarıyla) başlayarak, diğer peygamberlerin dualarında rastlanan "Rabbim" veya "Rabbimiz" ifadelerine bir de "Allah'ım" ifadesini ekledi. Daha önce söylediğimiz gibi durumunun zorluğundan dolayı bu eklemeyi yaptı.

Bu edebin bir başka örneği, Kur'ân'da nakledilen İsa Peygamberin Rabbi ile arasındaki şu konuşmadır: *"Hani Allah dedi ki: 'Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin, dedin?' İsa şöyle dedi: Hâşâ, sen (her türlü noksanlıktan) yücesin. Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur. Eğer böyle bir şey söyleseydim sen mutlaka onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, fakat ben senin özündekini bilemem. Çünkü gaypleri yalnız sen bilirsin. Ben onlara, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim. Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum.*

Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin. Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarındır. Eğer günahlarını affedersen şüphe yok ki, sen izzet ve hikmet sahibisin." (Mâide, 116-118)

İsa Peygamberin (a.s) bu sözlerinde gözettiği birinci edep kuralı, sözlerine başlarken yüce Allah'ı şanına yakışmayan noksanlıklardan tenzih etmesidir. Tıpkı şu ayette yüce Allah'ın bizzat kendisinin yaptığı gibi: *"Rahman olan Allah evlât edindi dediler. Hâşâ!"* (Enbiyâ, 26)

Onun gözettiği ikinci edep kuralı şudur: Kendini, böyle bir söz söylemesi sanılamayacak derecede küçük ve aşağı olarak takdim ediyor ve bu yüzden böyle bir sözü söylediğini reddetmesine bile gerek görmüyor. Bu düşünce ile başından sonuna kadar sözlerinin hiçbir yerinde "söylemedim" veya "yapmadım" demiyor, bunun yerine böyle bir sözü arka arkaya kinaye yolu ile ve üstü kapalı bir biçimde reddederek, *"Gerçek olmadığını bildiğim bir sözü söylemeye benim hakkım yoktur."* diyor ve o sözün sebebini reddetmekle sözü söylediğini reddetmiş oluyor. Yani, benim bu gibi söz söylemeye hakkım yoktur; dolayısıyla böyle büyük bir sözü ağzıma almam imkânsızdır. Arkasından, *"Eğer böyle bir şey söyleseydim sen mutlaka onu bilirdin."* diyerek öyle bir söz söylemeyi, kaçınılmaz sonucu ile reddediyor. Yani, eğer ben böyle bir söz söylemiş olsaydım, bunun kaçınılmaz sonucu, senin bunu bilmendi. Çünkü senin ilmin beni ve bütün gaybı kuşatmıştır.

Daha sonra, *"Ben onlara, 'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' diye senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim."* diyor. Böylece öyle bir söz söylemediğini, zıddını ortaya koyarak, hasr edatı olan "mâ" ve "illâ" kelimeleri sayesinde pekiştirmeli bir dille reddediyor. Yani: "Evet, ben onlara bir söz söyledim. Ama bu söz senin bana emrettiğin mesajdan ibarettir ki, o da, *'Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.'* mesajıdır. Böyle dedikten sonra beni ve annemi Allah'ın yanında ilâh edinmelerini nasıl söyleyebilirdim?"

Arkasından da, *"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden) alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun."* diyor. Bu sözler, onun *"senin bana emrettiğinden başka bir şey söylemedim."* şeklindeki sözle-

rini tamamlayan bir reddiye niteliğindedir. Çünkü bu sözlerin anlamı şudur: Bana atfedilen sözlerin hiçbirini ben onlara söylemedim. Onlara söylediklerim, senin emrettiklerindir. Bunlar da, *"Benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin."* mesajıdır. Bu mesaj dışında bana bir emir verilmedi. Aralarında kaldığım sürece onlarla tek ilişkim şahitlik ve denetlemedir. Canımı alınca onlardan koptum. Artık onların tek gözetleyicisi ve şahidi sen oldun. Senin bu şahitliğin sürekli ve geneldir. Canımı almadan önceki ve sonraki bütün zamanları kapsadığı gibi onları ve diğer her şeyi de kapsar.

Söz bu noktaya gelince İsa Peygamber (a.s) bu sözleri, şimdiye kadar dile getirdiği şekilleri tamamlayacak nitelikte olan bir başka şekilde reddediyor. Kesin bir ret niteliği taşıyan bu ifade, *"Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarındır..."* şeklindedir. İsa Peygamber (a.s) -cümlelerin akışının teyit ettiğine göre- şöyle diyor: Durum anlattığım gibi olunca, artık ne benim onlarla ve ne onların benimle bir ilişkisi vardır, sen ve kulların baş başasınız. Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarındır. Efendi ve Rab, emrine karşı çıkan, O'na ortak koşan kölelerini azaba çarptırmaya yetkilidir ve onlar böyle bir azaba müstahaktırlar. Eğer onları affedersen, hiç kimse seni kınayamaz. Çünkü sen azizsin, kimse sana üstün gelemez; hikmet sahibisin, yaptığın hiçbir iş yersiz ve boş olmaz, her zaman en uygun olanı yaparsın.

Bu açıklamalarımızda İsa Peygamberin (a.s) sözlerindeki kulluk edebinin ince örnekleri ortaya çıkıyor. Sözlerinin her cümlesini, en etkili bir üslûpla ve en sadık dille ifade etmiş, en güzel övgülerle donatmıştır.

Bu dualardan biri de Peygamberimizin yaptığı duadır. Kendisi ile birlikte müminleri de zikrettiği bu duayı Kur'ân bize şöyle naklediyor: *"Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de. Tümü Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve elçilerine inandı. O'nun elçileri arasında hiçbirini ayırt etmeyiz (dediler). Ve dediler ki: İşittik ve itaat ettik. (Günahlarımızı) bağışlamanı dileriz, ey Rabbimiz! Varış ancak sanadır. Allah hiç kimseye güç yetirebileceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük*

yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği yükü taşıtma. Bizi affet. Bizi bağışla. Bize acı. Sen bizim mevlâmızsın; öyleyse kâfir topluluğuna karşı bize yardım et." (Bakara, 285-286)

Görüldüğü gibi, yüce Allah bu ayetlerde Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân'ın içerdiği bilgilere ve hükümlere bir bütün olarak inandığını naklediyor. Arkasından müminleri de Peygamberin (s.a.a) yanına koyuyor. Bu müminlerden kasıt sadece Peygamberimizin (s.a.a) çevresinde bulunan o günkü müminler değil, ayetlerin akışından anlaşıldığı üzere bu ümmete mensup bütün müminlerdir.

Bu durumun gerektirdiği sonuç şudur: Bu ayetlerde zikredilen ikrarlar, övgüler ve dualar bir bölüm müminler tarafından hâl dili ile söylenmiş olarak naklediliyor. Gerçi müminlerin diğer bir bölümünün bu ifadeleri kendi dilleri ile söylemiş olmaları mümkündür. Veya Peygamberimiz (s.a.a) bu ifadeleri hem kendisi, hem de müminler adına doğrudan Rabbine söylemiş olabilir. Çünkü müminler iman etmekle Peygamberimizin temiz ve mübarek nefsinin ağacının dalları olmuşlardır.

Bu iki ayetin içeriğinde, Ehlikitap ile bu ümmetin müminlerinin, Allah'ın kutsal kitaplarında yer alan mesajları karşısındaki tutumlarının birbirleri ile karşılaştırıldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle bu iki kesim, kendilerine indirilen kutsal kitap karşısında takındıkları kulluk edebi bakımından birbirleri ile karşılaştırılıyorlar. Bunu şundan anlıyoruz: Yüce Allah bu iki ayette bu ümmetin mensuplarını överken ve onların yükümlülüklerini hafif tuttuğunu ima ederken, surenin daha önceki ayetlerinde Ehlikitab'ı azarlamakta, hatta kınamaktadır.

Dolayısıyla buradaki övgüler tamamıyla oradaki yergilerin karşısında yer almıştır. Şöyle ki, Bakara suresinde söz konusu edilen önceki ayetlerde Ehlikitab'ın melekler arasında ayırım yaparak Cebrail'den nefret edip diğer melekleri sevdikleri belirtilmiştir. Aynı ayırımı Allah tarafından indirilen kutsal kitaplar arasında da yaparak Kur'ân'ı inkâr ederken diğerlerine inanmışlardır.

Bunların yanı sıra Allah'ın peygamberleri arasında da ayırım yaparak Musa Peygambere (a.s) veya Musa ve İsa Peygamberlere inanırken, Hz. Muhammed'i (s.a.a) inkâr etmişlerdir. Ayrıca ilâhî hükümler arasında da ayırım yaparak Allah'ın kitaplarında yer alan hükümlerin bazılarına inanırken, diğer bazılarını inkâr etmişler ve bütün bu

nedenlerden dolayı yerilmişlerdir. Oysa bu ümmetin müminleri Allah'a, meleklere, kutsal kitaplara ve peygamberlere hiçbir ayırım yapmadan inanmışlardır. [Nitekim bu iki ayette bu hususa işaret edilmektedir.]

Bu ümmetin müminleri, kendilerine indirilen hak bilgilere teslim olarak Rablerine karşı edepli davrandıkları gibi, kendilerine önerilen hükümleri kabul ederek de edepli davrandılar. Çünkü Yahudiler gibi *"İşittik ve karşı geldik."* değil, *"İşittik ve itaat ettik."* dediler. Arkasından yine edepli davranarak kendilerini Allah'ın mülkiyeti altındaki kulları saydılar. O'na karşı hiçbir şeye malik olmadıklarını, ibadetlerini ve itaatlerini O'na karşı bir minnet meselesi yapmadıklarını belirtmek üzere, *"(Günahlarımızı) bağışlamanı dileriz, ey Rabbimiz!"* dediler; Yahudiler gibi, *"O bizi affedecek"*, *"Allah fakir, biz ise zenginiz"*, *"Sayılı birkaç gün dışında bize cehennem ateşi kesinlikle dokunmayacak."* ve benzeri nice saçma sözler söylemediler.

Yüce Allah daha sonra, *"Allah hiç kimseye güç yetirebileceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına ve kötülük de kendi zararınadır."* buyuyor. İlâhî yükümlülük doğal olarak insanların yaratılıştan getirdikleri fıtrata tâbidir. Bu da bilinen bir gerçektir ki, yaratılışın türü olan fıtrat nelerle donanmış ise, sahibini onlara doğru çağırır. Hayatın mutluluğu da kesinlikle bundadır.

Evet; eğer durum daha büyük bir önem vermeyi gerektirecek nitelikte veya emrin muhatabı olan kul, fıtratın hükmü ve kulluk konumu dışına çıkmış olursa, o zaman fıtrat yönünden gelecek başka bir hükümle Mevlâ veya yetkili merci, kula normal gücünü aşan bir yükümlülüğü yöneltebilir. Meselâ, sırf şüpheye kapılmakla ihtiyata uymasını emredebilir veya meseleye olağanüstü derecede önem verildiği takdirde unutmadan ve hatadan kaçınmasını şart koşabilir. İslâm şeriatında adam öldürme, namus ve mal konularında ihtiyat esasına göre işlem yapılmasının gerekli oluşu gibi. Veya inatlılığı sürdüren ve ısrarla soru soran fertlere ağır yükümlülükler yükleyebilir ve onları şiddetli baskı altına alabilir. Yüce Allah'ın İsrailoğulları hakkında haber verdiği bazı ağır yükümlülükler bunun örnekleridir.

Kısacası, her halükârda *"Allah hiç kimseye güç yetirebileceğinden başkasını yüklemez."* ifadesi[nin kime ait olduğu hususunda iki ihitmal vardır:] Ya Peygamberimiz (s.a.a) ile müminlerin sözlerinin

uzantısıdır. Onlar bu ifadeyi, *"Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma."* şeklindeki sözlerine giriş olsun diye dile getirmişlerdir.

Bir diğer maksatları da Allah'a övgü olması ve Allah'ın, insanları güçlerinin yetmediği konulardan sorumlu tutacağı ve zor yükümlülükler yükleyeceği yolundaki asılsız şüphenin giderilmesidir. Bu asılsız kuşku şöyle giderilmiş oluyor: Allah hiç kimseye gücünü aşan bir yük yüklemez. *"Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma."* şeklindeki isteğe gelince; bu istek, hüküm yönünden veya inatçı yükümlüler yönünden kaynaklanan ikinci dereceden hükümlerle ilgilidir; yoksa Allah tarafından emredilen temel hükümlerle ilgili değildir.

Ya da [yüce Allah'ın kendi sözüdür ki,] Peygamberimiz (s.a.a) ile müminlerin *"(Günahlarımızın) bağışlanmasını dileriz, ey Rabbimiz!"* şeklindeki sözleri ile *"Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak, bizi sorumlu tutma."* şeklindeki sözleri arasına konulmuştur. Bununla az önce anlattığımız faydayı sağlaması ve Allah'ın onlara yönelik bir edep öğretmesi amaçlanmıştır. Bu durumda da bu cümle onlar tarafından söylenmiş bir söz yerine geçer. Çünkü onlar Allah tarafından indirilen sözlere inanmış kimselerdir ve bu söz de O'ndan gelmiştir. Bu ihtimallerin hangisi geçerli olursa olsun, bu söz onların dualarının ve sözlerinin dayanaklarından biridir.

Arkasından diğer duaları, başka bir ifadeyle diğer istekleri şöyle zikrediliyor: *"Rabbimiz!... bizi sorumlu tutma."*, *"Rabbimiz! Bize... ağır yük yükleme"*, *"Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği yükü taşıtma. Bizi affet."* Bu isteklerinden maksatları unutarak, yanılarak ve diğer zorlaştırıcı faktörler yüzünden işledikleri günahların affedilmesi olsa gerek. *"Bizi bağışla. Bize acı."* Yani, diğer günahlarımızı ve hatalarımızı bağışla.

Daha önceki, *"(Günahlarımızı) bağışlamanı dileriz, ey Rabbimiz!"* şeklindeki sözlerine dayanarak burada bağışlama dileğini tekrarlamış oldukları söylenemez. Çünkü o söz, müminlerin durumu ve Rablerine karşı takındıkları edep ile Ehlikitab'ın Rablerine karşı ve kendilerine indirilen kutsal kitaba karşı takındıkları edep arasında bir karşılaştırma yapılması amacına yönelik onlardan aktarılmıştır. Üstelik dua makamı, başka makamların aksine tekrarlara müsaittir.

Bu duada açıklamaya gerek kalmayacak derecede tam bir kulluk

edebi sergilenmiş, art arda rububiyet makamına sığınılmış, Allah'ın mülkiyetine ve veliliğine itiraf edilmiş, Allah'ın yüceliği karşısında kul olmanın zillet ve zavallılık konumunda durulmuştur.

Kur'ân'da Peygamberimize (s.a.a) yönelik birçok ilâhî edeplendirme örnekleri ve yüce eğitimler vardır. Bunlar bazen Allah'a yönelik çeşitli övgüler, bazen de Allah'a sunulmuş dilekler şeklinde karşımıza çıkar. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar. dilediğini alçaltırsın; bütün hayırlar sadece senin elindedir. Gerçekten sen, her şeye güç yetirensin. Geceyi gündüze katarsın..."* (Âl-i İmrân, 26-27) *"De ki: Allah'ım, ey gökleri ve yeri yoktan var eden, görülmeyeni ve görüleni bilen! Ancak sen ayrılığa düştükleri şeylerde kullarının arasında hükmedersin."* (Zümer, 46) *"De ki: Hamdolsun Allah'a ve selâm olsun O'nun seçtiği kullarına."* (Neml, 59) *"De ki: Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir."* (En'âm, 162) *"De ki: Rabbim, ilmimi artır."* (Tâhâ, 114) *"Ve de ki: Rabbim, şeytanların dürtüklemelerinden sana sığınırım."* (Mü'minun, 97) Kur'ân'da bu anlamdaki ayetler pek çoktur.

Bu ayetlerin ortak özelliği çok güzel ve üstün bir edebi içermeleridir ki Allah, Peygamberimizi (s.a.a) bu edep üzerine eğitmiş ve Peygamberimiz de ümmetini bu edebi edinmeye çağırmıştır.

7- Buradaki konumuz; peygamberlerin, kavimleri ile yaptıkları konuşmalarda Rableri tarafından gözettikleri edep kurallarıdır. Bu da geniş bir konudur. Bu konu, Allah'ı övme ile ilgili edebin uzantısı olsa da, bir başka açıdan sözlü tebliğden etkisi az olmayan, hatta sözlü tebliğin etkisini güçlendiren amelî tebliğin önemli bir bölümüdür.

Kur'ân'da bu konu ile ilgili birçok örnekler vardır. Nitekim yüce Allah, Nuh Peygamber ile kavmi arasındaki konuşmalar hakkında şöyle buyuruyor: *"Dediler ki: 'Ey Nuh, bizimle mücadele ettin. Hem bizimle mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğru sözlülerden isen, bizi tehdit ettiğin şeyi bize getir.' (Nuh) dedi ki: Onu size, dilediği takdirde ancak Allah getirir; siz O'nu âciz bir hâle getiremezsiniz. Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size öğüt vermeyi istesem de benim öğüdüm size yarar sağlamaz. O'dur sizin Rabbiniz ve O'na döndürüleceksiniz."* (Hûd, 34)

Nuh Peygamber (a.s) bu sözlerinde kendisini âciz hâle getirmek

amacıyla kavminin şahsına izafe ettiği azap verme yetkisini reddederek bu yetkiyi Rabbine izafe ediyor. *"dilediği takdirde"* ve *"siz O'nu* -yani Allah'ı- *âciz bir hâle getiremezsiniz."* şeklindeki ifadelerle, Rabbine karşı takındığı edebi ileri dereceye vardırıyor. Bundan dolayı azaba çarptırma yetkisini "Rabb" ismine değil, Allah ismine izafe ediyor. Çünkü bütün cemal ve celâl sıfatları Allah isminde son buluyor.

Üstelik kendisinin mucize ortaya koyma gücünü reddederek, bu gücün sadece Allah'a ait olduğunu vurgulamakla yetinmeyip, Allah'ın dileği ile örtüşmediği takdirde yapacağı nasihatin kavmine faydalı olmayacağını ifade ediyor. Böylece kendinin güçsüz olduğu ve bütün gücün Rabbine ait olduğu gerçeğini kesin bir dille tamama erdirmiş oluyor ve bu ifadelerini, *"O'dur sizin Rabbiniz ve O'na döndürüleceksiniz."* ifadesi ile gerekçelendiriyor.

Bu konuşma, Allah'ın yanında halka yönelik güzel edeple dopdolu bir diyalogdur. Nuh Peygamber (ona selâm olsun), bu konuşmayı kendilerine mücadele açtığı kavminin zorbaları ile yapıyor. O, peygamberler (hepsine selâm olsun) içerisinde tevhide davet konusunda mücadele kapısını açan, Kur'ân'da anlatıldığı üzere putperestliğe karşı başkaldıran ilk peygamberdir.

Bu konu, peygamberlerin (hepsine selâm olsun) edebini inceleyenlerin büyüteç altına alacakları en geniş alandır. Bu alanda onların adep ve kemâl dolu gidişatlarının en ince örnekleri ile karşılaşırız. Çünkü onların bütün sözleri, davranışları, hâl ve hareketleri kulluk murakabesi ve huzuru esasına dayanır. Görünümün Rabbinden gaip, yüce Rabbi de kendisinden gaip bir kimsenin davranışları gibi olması bunu değiştirmez. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O'nun yanında bulunanalar, O'na kulluk etmekten büyüklenmez ve yorulmazlar. Gece ve gündüz tesbih ederler, hiç ara vermezler."* (Enbiyâ, 19-20)

Yüce Allah Hud, Salih, İbrahim, Musa, Şuayb, Yusuf, Süleyman, İsa, Muhammed (s.a.a) ve diğer peygamberlerin (hepsine selâm olsun) sıkıntı, rahatlık, savaş, barış, gizli, açık, müjdeleme ve uyarma gibi değişik durumlarda gerçekleştirdikleri birçok karşılıklı konuşmaları bize naklediyor.

Meselâ şu ayet üzerinde iyice düşün: *"Bunun üzerine Musa, çok kızgın ve üzüntülü bir hâlde kavmine döndü. (Onlara) dedi ki: Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Süre mi*

size uzun geldi, yoksa Rabbinizden üzerinize bir gazabın inmesini mi istediniz de bana verdiğiniz söze ters davrandınız?" (Tâhâ, 86) Bu ayette kavminin yanına öfke ve kızgınlıkla dopdolu dönen Musa Peygamberin (a.s), bu durumda bile Rabbini hatırlamakta edepli davranmaktan geri kalmadığı, bu durumunun kendisini Rabbini anma yönünde edepli olmaktan alıkoymadığı anlatılıyor.

Bunun bir başka örneği de şu ayetlerdir: *"Yusuf'un evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murat almak istedi. Kapıları kilitleyip 'Haydi gelsene!' dedi. (Yusuf,) 'Allah'a sığınırım, Rabbim bana güzel bir barınak sağladı. Zalimler iflâh olmazlar' dedi."* (Yûsuf, 23) *"Dediler: 'Vallahi, Allah seni bizden üstün kıldı. Doğrusu biz hep suçlu idik.' (Yusuf) dedi ki: 'Bugün size kınama yok. Allah sizi bağışlar. O, merhametlilelerin en merhametlisidir."* (Yûsuf, 91-92)

Bu ayetlerin ilkinde Yusuf Peygamberin insanın aklını başından alan ve bütün direnme gücünü yok eden kadın çağrısı sırasında takvayı elden bırakmadığı, ikinci ayette ise Rabbini anmada ve kardeşleri karşısındaki edepli tutumu anlatılıyor.

Diğer bir örnek de şu ayettir: *"(Süleyman) tahtı yanında kurulmuş görünce, dedi ki: Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü diye beni sınamak istiyor. Şükreden kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, Rabbim zengindir (onun şükrüne muhtaç değildir) ve kerimdir (bağışı karşılıksızdır)."* (Neml, 40) Süleyman Peygamberi düşünelim. Kendisine büyük bir mülk, etkili bir otorite ve şaşırtıcı bir güç verilmiş. Bunlara dayanarak Saba Kraliçesinin tahtının Saba'dan Filistin'e getirilmesini emrediyor ve bu taht göz kırpma süresinden daha kısa bir zamanda önüne getiriliyor. Fakat bu üstün iktidara rağmen büyüklük duygusuna ve kendini beğenmişlik kompleksine kapılarak Rabbini unutmuyor. Tersine hemen adamları arasında Rabbini en güzel övgülerle övüyor.

Ardından Hz. Süleyman'ın (a.s) bu tutumunu, Nemrud ile İbrahim Peygamber (a.s) hikâyesinde Nemrud tarafından sergilenen şu tutumla karşılaştır: *"Allah kendisine hükümdarlık verdi diye Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? Hani İbrahim, 'Benim Rabbim O'dur ki diriltir ve öldürür.' demişti. O da, 'Ben de diriltir ve öldürürüm.' demişti."* (Bakara, 258) Nemrud bu sözleri zindandan iki kişi getirterek birini öldürüp öbürünü sağ bıraktığı sırada

söyledi.

Ya da bu tutumu Mısır Firavunu'nun Allah tarafından bize nakledilen şu sözleri ile karşılaştır: *"Firavun, kavminin içinde bağırıp dedi: Ey kavmim! Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Yahut ben, şu aşağılık, neredeyse söz anlatamayacak durumda olan adamdan daha iyi değil miyim? (Eğer söyledikleri doğru ise,) üzerine altın bilezikler atılmalı... değil miydi?"* (Zuhruf, 53) Firavun, Mısır hükümdarlığı, oranın nehirleri ve kendisi ile yakınlarının sahip olduğu bir miktar altınlarla böbürlenerek, Allah'ın bize naklettiği üzere hiç tereddüt etmeden, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim"* (Nâziât, 24) diyor. Oysa Musa Peygamberin günden güne ortaya koyduğu tufan (su baskını), kanatlı çekirge ile kanatsız çekirge, kurbağa ve benzeri böcek baskını gibi mucizeler karşısında zillete sürükleniyordu.

Peygamberlerin tutumuna bir başka örnek de şu ayetlerdir: *"Mağarada bulundukları bir sırada arkadaşına şöyle diyordu: Üzülme, Allah bizimle beraberdir."* (Tevbe, 40) *"Hani Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti... (Peygamber) bunu eşine haber verince eşi, 'Bunu sana kim bildirdi?' demişti. O da, 'O her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan bana bildirdi.' demişti."* (Tahrîm, 3) O korkulu gündeki endişe ve dehşet Peygamberimizi (s.a.a), Allah'ın kendisi ile beraber olduğunu hatırlatmaktan alıkoymadığı gibi, tehdidi altında bulunduğu tehlikeden dolayı paniğe kapılmadı. İkinci ayette de eşlerinden birine gizlice verdiği sır konusunda da Allah'ı hatırlama edebini aynen gözettiğini görüyoruz.

Kur'ân'da anlatılan diğer peygamberlerle (hepsine selâm olsun) ilgili hikâyelerde de bu örneklerdekine benzer çarpıcı bir edebin ve onurlu uygulamaların sergilendiği görülür. Eğer söz çok uzamış olmasaydı, o peygamber hikâyelerini anlatır, arkasından ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutardık.

8- Bu bölümde, peygamberlerin insanlarla ilişkilerinde ve karşılıklı konuşmalarında gözettikleri edep kurallarına değineceğiz. Bu bölümün örnekleri, peygamberlerin Kur'ân'da nakledilen kâfirlerle yaptıkları tartışmalar, müminlerle diyalogları ve bizlere aktarılan hayatlarından, gidişatlarından bazı kesitlerdir.

Önce konuşmalarda gözettikleri edep kurallarını ele alalım. Peygamberlerin zorbalarla ve cahillerle yaptıkları konuşmaların Kur'ân-

daki örneklerini incelediğimizde, onların karşılarındakilere hiç ağır söz söylemediklerini; küfür, hakaret ve kaba ifade yöneltmediklerini görürüz. Oysa karşıtları onlara bol bol küfretmişler, onları suçlamışlar, alaya ve hakarete maruz bırakmışlardır. Böyleyken onlara en güzel sözlerle ve yapıcı öğütlerle karşılık vermişler, onları selâmlayarak yanlarından ayrılmışlardır. Kendini bilmezler ve cahiller onlara sataşıp laf attıklarında, "selâm" derler, yumuşak sözlerle karşılık verirler.

Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Kavminin* -yani Nuh'un kavminin- *ileri gelen kâfirleri dediler ki: 'Biz senin sadece bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de göremiyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz.' (Nuh) dedi ki: Ey kavmim! Bir düşünün! Ya ben Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeysem, eğer katından bana bir rahmet vermiş de o (rahmet) sizin gözlerinizden saklanmışsa! Şimdi siz onu istemezken, biz sizi ona zorla mı ulaştıracağız?"* (Hûd, 27-28)

Yüce Allah, Hud Peygamberin kavmi olan Âdoğullarının sözlerini bize şöyle naklediyor: *"(Senin hakkında,) 'Seni tanrılarımızdan biri kötü çarpmış!' demekten başka söz bulamıyoruz. Hud dedi ki: 'Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki, ben O'nun dışında ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* (Hûd, 55-54) Âdoğulları, ilâhlarından birinin Hud Peygamberi (a.s) çarptığını söylemekle, onun delilik, sefihlik (beyinsizlik) ve benzeri bir hastalığa yakalanarak aklî dengesini yitirmiş biri olduğunu kastediyorlar. [Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmuştur: *"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: 'Biz seni bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz.' (Hûd,) 'Ey kavmim! Bende bir beyinsizlik yok, ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."* (A'râf, 67-68)]

Kur'ân'da İbrahim Peygamberin babası Azer'in sözleri şöyle naklediliyor: *"(Babası,) 'Ey İbrahim, dedi, sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım. Uzun bir süre benden uzak dur.' (İbrahim,) 'Selâm sana (esen kal), dedi, Rabbimden senin için bağışlanma dileyeceğim. Hiç şüphesiz, O bana karşı çok lütufkârdır."* (Meryem, 45-46)

Yüce Allah, Şuayb Peygamberin kavminin sözlerini şöyle naklediyor: *"Dediler ki: 'Ey Şuayb! Senin söylediklerinden çoğunu anlamıyoruz, biz seni içimizde cidden zayıf görüyoruz. Kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşlayarak öldürürdük.' (Şuayb,) 'Ey kavmim! Size göre kabilem Allah'tan daha mı değerli, ki O'nu arkanıza atıp unuttunuz...' dedi."* (Hûd, 91-92)

Başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"Firavun dedi ki: 'Âlemlerin Rabbi (dediğin) de nedir?' dedi. Musa, 'Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir...' dedi. (Firavun,) 'Size gönderilen bu elçiniz kesinlikle bir delidir.' dedi. Musa, 'Eğer düşünürseniz O, doğunun, batının ve ikisi arasındaki bütün varlıkların Rabbidir.' dedi."* (Şuarâ, 23-28)

Kur'ân'da Meryem'in kavminin sözleri şöyle naklediliyor: *"Dediler ki: 'Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz değildi.' Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. Dediler ki: 'Beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?' (O sırada çocuk) dedi ki: Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı..."* (Meryem, 28-30)

Yüce Allah müşriklerin kâhin, deli ve şair gibi hakaretleri karşısında Peygamberimizi (s.a.a) şöyle teselli ediyor: *"Sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli. Yoksa onlar, 'O bir şairdir, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz.' mu diyorlar? De ki: 'Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."* (Tûr, 29-31)

Yine bir başka ayette şöyle buyuruyor: *"(O) zalimler (müminlere) 'Siz ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız.' dediler. Senin hakkında bak nasıl benzetmeler getirdiler? Artık onlar sapmışlardır ve bir daha doğru yolu bulamazlar."* (Furkan, 8-9)

Kur'ân bize, peygamberlere yapılan bu türden birçok küfür, iftira ve hakaret içerikli ifadeyi naklediyor. Fakat peygamberlerin (hepsine selâm olsun) bu tür saldırılara kaba sözlerle, ağır cevaplarla karşılık verdiklerine hiç rastlanmamıştır. Onlar bu hakaretlere, kendilerine hayırlı sözleri ve güzel edebi telkin eden ilâhî eğitime uyarak doğru sözlerle, yumuşak ve mantıklı ifadelerle karşılık vermişlerdir. Nitekim yüce Allah, Hz. Musa ile Harun'a (her ikisine de selâm olsun) hitap ederek şöyle buyuruyor: *"Firavun'a gidin. Çünkü o gerçekten azdı.*

Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar." (Tâhâ, 43-44) Peygamberimize (s.a.a) de şöyle buyuruyor: *"Eğer Rabbinden umduğun bir rahmet için onlardan yüz çevirirsen, kendilerine yumuşak bir söz söyle."* (İsrâ, 28)

Peygamberlerin tartışmalarda ve hitaplarda gözettikleri bir edep kuralı da şudur: Onlar kendilerini halkın seviyesine indirerek her kesime anlayış düzeyine göre hitap ederlerdi. Nuh'un ve diğer peygamberlerin halk kesimleri arasındaki farklılıkla gözeten tartışmaları incelenince, bu gerçek açıkça görülür. Nitekim Sünnî ve Şiî kaynaklardan gelen bir rivayete göre Peygamberimiz (s.a.a) "Biz peygamberler, insanlara akıllarının düzeyine göre söz söylemekle emrolunduk." buyurmuştur.

Bilmek gerekir ki, peygamberlik görevi insanları hakka iletmek, hakkı açıklamak ve savunmak esasına dayanır. Buna göre peygamberlerin çağrıları sırasında hak ile donanmaları, batıldan sıyrılmaları, sapıklık tuzaklarının her türlüsünden uzak durmaları gerekir. Böyle olmak ister insanların hoşuna gitsin, ister onları kızdırsın; ister hoşnutlukları ile, ister hoşnutsuzlukları ile sonuçlansın önemli değildir. Bu konuda yüce Allah, peygamberlerine en ağır yasaklamayı ve en etkili uyarıyı yöneltmiştir. Hatta hakkı desteklemek amacı ile olsa bile, peygamberleri sözle ve fiilen batıla uymaktan men etmiştir. Çünkü hak yolunda olsun veya olmasın, batıl batıldır. Hakka çağırmak, hak yolunda olsa bile batılı caiz görmekle bağdaşmaz. Batıl aracılığı ile ulaşılan ve batılın sonucu olarak ortaya çıkan hak hiçbir bakımdan hak değildir.

Bu yüzden yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ben, (insanları) yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim."* (Kehf, 51) *"Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten neredeyse onlara birazcık meyledecektin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın."* (İsrâ, 74-75) Buna göre hak konusunda müsamahakârlık, umursamazlık ve taviz olmaz ve batıla saygı gösterilmez.

Bundan dolayı yüce Allah, çağrısının görevlileri ve dininin önderleri olan peygamberlerini (hepsine selâm olsun) hakka uyma ve onu destekleme yollarını kolaylaştıran şeylerle donatmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın, kendisine farz kıldığı bir işi pey-*

gamberin uygulamasında bir güçlük yoktur. Bu, Allah'ın sizden öncekiler için de geçerli olan bir yasasıdır. Allah'ın emri şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir. O peygamberler, Allah'ın buyruklarını tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka hiç kimseden korkmazlar. Allah yeterli hesap görücüdür." (Ahzâb, 39) Bu ayetlerde haber veriliyor ki, peygamberler Allah'ın kendilerine farz kıldığı işleri zor bulmazlar, sırf O'ndan korkarlar, O'ndan başka hiç kimseden korkmazlar; neye mal olursa olsun ve başlarına ne getirirse getirsin, hakkı açıklamalarına hiçbir şey engel olamaz.

Arkasından Allah onlara giriştikleri işte zafer vaat ediyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Andolsun ki biz, peygamber kullarımıza kesin söz vermişizdir: Elbette onlara yardım edilecektir ve bizim ordumuz kesinlikle galip gelecektir."* (Sâffât, 171-173) *"Biz peygamberlerimize... kesinlikle yardım ederiz."* (Mü'min, 51)

Bundan dolayı elimizdeki bilgilere göre peygamberlerin hakkı açıklamakta ve doğruyu söylemekte hiçbir şeye aldırış etmediklerini görürüz. İstediği kadar sözleri halkın hoşuna gitmesin, hatta onlara acı gelsin. Nitekim Kur'ân'da Nuh Peygamberin, kavmine *"Fakat ben sizin cahil bir topluluk olduğunuzu görüyorum."* (Hûd, 29) dediği naklediliyor. Hud Peygamber de, *"Siz yalan uyduranlardan başkası değilsiniz."* (Hûd, 50) diyor. Yine Hud Peygamber kavmine şunları söylüyor: *"Üzerinize Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda mı benimle tartışıyor sunuz?"* (A'râf, 71) Lut Peygamberin de, *"Sizler haddi aşan bir toplumsunuz."* (A'râf, 81) dediği naklediliyor. İbrahim Peygamberin ise kavmine, *"Size de, Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız?"* (Enbiyâ, 67) dediği naklediliyor. Musa Peygamberin de kendisine, *"Ey Musa, ben senin büyülenmiş bir kişi olduğunu sanıyorum."* (İsrâ, 101) diyen Firavun'a verdiği cevap şudur: *"(Musa) dedi ki: Bunları, birer ibret olmak üzere, ancak göklerin ve yerin Rabbi indirdiğini kesinlikle biliyorsun. Ey Firavun, ben de senin hakikaten mahvolduğunu* -yani hakka imandan alıkonmuş, kovulmuş ve mahvolmuş biri olduğunu- *sanıyorum."* (İsrâ, 102) Kur'ân'da böyle örneklerin sayısı çoktur.

Bunların hepsi hakka karşı gözetilen edebe ve ona uyma kararlılığına dayanıyor. Haktan da daha üstün bir istek, ondan daha şerefli ve

değerli bir amaç olamaz. Bu sözlerin bazıları insanlar arasında geçerli olan edep kurallarına aykırı görülebilir. Çünkü bu gibi insanlar, batıl yanlılarına yağcılık yaparak, bozguncular ve yıkıcılara yardakçılık yapmayı davranış siyaseti kabul ederek hayatlarını nefislerinin arzularına ve maddî çıkar eğilimlerine dayandırmışlardır.

Sözün kısası, bu incelemenin başında dediğimiz gibi edep ancak faydalı sözde ve iyi işte varolabilir. Bu yüzden içinde vücut bulduğu ve şeklini aldığı toplumların hayat tarzlarına, görüşlerine ve inançlarına göre değişiklik gösterir. Dinî toplumun dayanağı olan ilâhî çağrı, inançta ve davranışta hakka bağlıdır. Hak, batıla karışmaz, ona dayanmaz ve onunla desteklenmez. Dolayısıyla onu açıklamaktan ve ona uymaktan başka çare yoktur. İşte dinî toplumda ortaya çıkacak edep, en iyi şekilde hak yolu izlemek ve en zarif görüntüyü yansıtmaktır. Yumuşaklıktan ve sertlikten birini seçmenin doğru olduğu durumlarda yumuşak sözü tercih etmek, hızlı ve yavaş davranmanın mümkün olduğu hâllerde hayırda çabuk olmayı seçmek gibi.

Nitekim yüce Allah, şu ayette bunu emrediyor: *"Bu levhalarda Musa'ya her konuya ilişkin öğüt, her konuda ayrıntılı açıklama yazdık. Bunlara sımsıkı sarıl ve kavmine de onlara en güzel biçimde uymalarını emret."* (A'râf, 145) Yüce Allah bu ilkeye sarılan kullarını da şöyle müjdeliyor: *"Sözü dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır ve gerçek akıl sahipleri de onlardır."* (Zümer, 17-18) Buna göre batılda edep olmadığı gibi, hakla batılın karışımında da edep yoktur. Çünkü katıksız hakkın dışında kalan şey hakkın velisinin hoşuna gitmeyen bir batıldır. Zira O, *"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?"* (Yûnus, 32) diye buyuruyor.

İşte hak peygamberlerini açık sözlülüğe ve doğru konuşmaya çağıran faktör budur. Bu üslûbun bazı durumlarda yağcılık, umursamazlık ve din dışı toplumlarda geçerli olan yalancı edep geleneğine ters düşmesi önemli değildir.

Peygamberlerin insanlarla ilişkilerinde ve onlarla aralarındaki davranışları sırasında gözettikleri diğer bir edep kuralı da zayıflar ile güçlüleri eşit saymak, ilim ve takva sahiplerine diğerlerinden daha çok saygı göstermektir. Onlar, kulluk ve insanların nefislerinin terbiyesi esasına dayandıkları için bunun sonucu olarak zengin ile fakir, büyük

ile küçük, erkek ile kadın, efendi ile köle, yöneten ile yönetilen, amir ile memur, hükümdar ile halk hakkında eşit hüküm verirler. Böyle olunca da artık ayırımcı niteliğin ve sosyal ayrıcalıkların sadece güçlülere mahsus olması geleneği geçerliğini yitirir.

Dolayısıyla varlık ile yokluğun, mahrumiyet ile nimeti ele geçirmenin, mutluluk ile bedbahtlığın, zenginlik ile yoksulluk ve güçlülük ile zayıflık sıfatları arasında bölünmesi ortadan kalkar. Güçlüler ve zenginler her konumda en üstün olmazlar. Her yaşama alanının en bol nimetlisine konmazlar. Her çalışmanın en rahatına ve en kolayına getirilmezler. Her görevin en hafifine atanmazlar. Bunun yerine insanların tümü bu alanda eşit olurlar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en üstün olanınız en çok korunanınızdır."* (Hucurât, 13)

Böylece güçlülerin, güçlerine dayanarak büyüklük taslamaları, zenginlerin servetleri ile böbürlenerek övünmeleri, hak karşısında tevazua, affa ve rahmete koşmaya, hayır alanlarında yarışmaya, Allah yolunda cihat etmeye ve O'nun rızasını kazanma arzusuna dönüşür.

O zaman fakirler zenginler gibi saygı görür. Zayıflara karşı zenginlere gösterilen edebin aynısı gösterilir. Hatta zayıflara ve fakirlere daha çok şefkat, merhamet ve cana yakınlık gösterilir. Yüce Allah bu konuda Peygamberimizi şöyle eğitiyor: *"Nefsini, sabah akşam Rablerine yalvaranlarla beraber tut (onlarla bir arada olmaya candan sabret). Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz, keyfine uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye boyun eğme."* (Kehf, 28)

"Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur ve senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki, onları kovup da zalimlerden olasın!" (En'âm, 52), *"Sakın onlardan bazı çiftlere verdiğimiz dünya nimetine göz dikme. Onlar için üzülme ve müminlere (karşı alçakgönüllülük) kanadını indir. Ve de ki: Ben açık sözlü bir uyarıcıyım."* (Hicr, 88-89)

Bu güzel edebi, Kur'ân'da nakledilen Nuh Peygamber (a.s) ile kavmi arasındaki şu konuşma da yansıtmaktadır: *"Kavminin ileri gelen kâfirleri dediler ki: 'Biz senin sadece bizim gibi bir insan oldu-*

ğunu görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de göremiyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz.' (Nuh) dedi ki: Ey kavmim! Bir düşünün! Ya ben Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeysem, eğer katından bana bir rahmet vermiş de o (rahmet) sizin gözlerinizden saklanmışsa! Şimdi siz onu istemezken, biz sizi ona zorla mı ulaştıracağız? Ey kavmim! Buna karşı sizden bir mal da istemiyorum. Benim ücretimi Allah verecektir. Ben inananları kovacak değilim. Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben -yoksulları ve kâfirleri hor görmenizde- *sizi cahillik eden bir topluluk olarak görüyorum. Ey kavmim! Eğer ben onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunacaktır? (Bunu hiç) düşünmüyor musunuz? Size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmem. Ben bir meleğim, de demiyorum.* -Yani beni sizden ayıracak hiçbir ayrıcalık iddia etmiyorum, sadece size gönderilmiş bir peygamberim ben.- *Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için 'Allah onlara hayır vermeyecek' de demem. Allah, onların içlerinde olanı* -yani onlardan umulan hayır ve saadeti- *daha iyi bilir. Böyle bir şey yaptığım takdirde ben, mutlaka zalimlerden biri olurum."* (Hûd, 27-31)

Ayrımcılığı reddetme bakımından bu ayetlerin bir başka benzeri de Şuayb Peygamberin (a.s) kavmine söylediği şu sözlerdir: *"Yasakladığım hareketleri kendim yaparak size ters düşmek istemiyorum. Tek isteğim, gücümün yettiği oranda (bozuklukları) düzeltmektir. Başarım Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve sadece O'na yöneliyorum."* (Hûd, 88) Yüce Allah, Peygamberimizi (s.a.a) insanlara tanıtmak üzere şöyle buyuruyor: *"Andolsun, içinizden size öyle bir elçi geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir; size düşkün, müminlere karşı şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 128) Başka bir ayet de şöyledir: *"İçlerinden bazıları da, Peygamberi incittiler, 'O (herkesi dinleyen) bir kulaktır' derler. De ki: (O,) sizin için hayır kulağıdır. Allah'a inanır, müminlere inanır. Sizden inananlar için de (o) bir rahmettir."* (Tevbe, 61)

Bir başka ayette, *"Sen yüce bir ahlâk üzeresin."* (Kalem, 4) buyruluyor. Şu ayette ise deminden beri söylenenleri birleştiren bir ifade ile, *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107)

buyruluyor.

Bu ayetler anlam bakımından her ne kadar Peygamberimizin (s.a.a) güzel ahlâkı ile ilgili olup, ahlâkın ötesinde bir kavram olan edebi ile ilgili olmasalar da -daha önce belirtildiği üzere- edep, ahlâkın türevidir. Ayrıca edebin kendisi ayrıntı nitelikli ahlâktan sayılmaktadır.

HADİSLER IŞIĞINDA RESULULLAH'IN ŞEMAİLİ

Peygamber efendimizin (s.a.a) üstün ahlâkı ve güzel edebini yansıtan Kur'ân ayetlerinin büyük bir kısmı, emir ve yasak şeklinde sunulmuştur. Bu yüzden bu bölümde, Peygamberimizin (s.a.a) üstün ahlâkı hakkında bütünsel bir fikir veren, onun güzel edebine işaret eden, aynı zamanda Kur'ân ayetleriyle desteklenen örnekleri, onun (s.a.a) sünnetine dayanan rivayetlerden derlemeyi uygun gördük.

1- Meani'l-Ahbar adlı eserde Ebu Hâle Temimî'den, o da İmam Hasan b. Ali'den (ikisine de selâm olsun), diğer bir kanalda da İmam Rıza'dan, o da atalarından, onlar Ali b. Hüseyin'den, o Hasan b. Ali-den (hepsine selâm olsun), başka bir rivayet kanalında da Ebu Hâle-nin çocuklarından birinden, o da Hasan b. Ali'den (her ikisine selâm olsun) rivayet eder ki:

"Dayım Hind b. Ebu Hâle Peygamber efendimizi (s.a.a) iyi vasfeden biriydi. Ben de Peygamberin (s.a.a) vasıflarını özümseyip kalben bağlanırım diye onun bana Peygamberi anlatmasını çok isterdim. Bu yüzden Peygamberin (s.a.a) nasıl biri olduğunu ona sordum. Dedi ki:

"Resulullah (s.a.a) iri ve heybetli birisiydi. Yüzü on dördündeki ay gibi parlardı. Orta boylu birinden daha uzun, ince uzun boylu birinden daha kısaydı. Başı büyükçeydi. Saçları ne kıvırcık, ne de düzdü, hafif dalgalıydı. Saçlarını salıverdiği zaman ortadan ayırırdı. Topladığı zaman da kulak memesini geçmezdi. Parlak ve berrak renkliydi. Alnı genişti. Kaşları ince, uzun ve genişti, bitişik değildi. İki kaşının arasında sinirlendiğinde belirginleşen bir damar vardı. Bu damar öyle bir parlaktı ki, dikkat etmeyenler onu burnunun devamı sanırlardı. Sakalları gürdü. Yanakları düz ve az etliydi. Ağzı nispeten büyük ve genelde dudakları hafifçe açıktı. Dişleri beyaz ve seyrekti. Göğsünün ortasından karna uzanan kılları inceydi. Boynu ceylan boynu gibi güzel, gümüş gibi parlaktı.

Dengeli bir vücut yapısı vardı. Cüsseli ve sağlam yapılıydı. Karnı ve göğsü dümdüzdü. İki omzunun arası genişti. Eklemleri iriydi. Geniş göğüslüydü. Vücudu oldukça güzel ve uyumluydu. Boyun çukurundan göbeğine kıldan bir çizgi uzanıyordu. Bunun dışında memeleri ve karnı kılsızdı. Kolları, omuzları ve göğsünün üst kısmı daha kıllıydı. Bilekleri uzundu. El ayası genişti. Elleri ve ayakları iriydi. Dört bir yanı düzgündü. Kemikleri düz ve çıkıntısızdı. Ayaklarının altı çukurdu (düz taban değildi). Ayakları genişti, suya bassa altından su kaynıyor gibi olurdu. Yere bastığında tam basardı. Ayağını kaldırdığında tam kaldırarak yere sürtmezdi. Adımlarını denk atardı. Teenni ve vakarla yürürdü. Çabuk yol alırdı. Yürüdüğü zaman yokuş aşağı iniyormuş gibi yürürdü. Bir tarafa baktığında bütün vücuduyla o tarafa dönerdi. Bakışlarını yere indirirdi. Göğe baktığından çok yere bakardı. Bakışlarının çoğu anlıktı. Karşılaştığı kimseye ilk selâm veren o olurdu."

"Ona dedim ki: 'Şimdi de bana Peygamberimizin (s.a.a) konuşma tarzını anlat.' Dedi ki:

"Sürekli hüzünlüydü. Devamlı düşünceli olurdu. Dinlenmesi ve rahatı yoktu. Uzun süre sessiz kalırdı ve gerekmedikçe konuşmazdı. Avurtlarıyla söze başlar ve avurtlarıyla sözü tamamlardı (açık ve net konuşurdu). En açıklayıcı ve anlamlı sözlerle konuşurdu, sözünde fazlalık ve eksiklik bulunmazdı. Yumuşak huyluydu. Kaba ve aşağılayıcı değildi. Az dahi olsa onun katında nimet değerliydi. Hiçbir nimeti kötülemezdi. Tattığı yiyecekleri yermediği gibi övmezdi de."

"Dünya ve dünyalık şeyler onu öfkelendirmezdi. Hak çiğnendiği zaman da (gazabından) kimse onu tanımazdı ve onu alıncaya kadar kimse öfkesinin önünde duramazdı. Bir şeyi gösterdiğinde bütün eliyle işaret ederdi. Bir şeye hayret ettiği zaman elini ters çevirirdi. Konuştuğu zaman ellerini kavuşturur, sağ elinin ayasını sol elinin baş parmağının ayasına vururdu. Bir şeye kızdığı zaman ondan yüz çevirir, gözlerini yumardı. Gülmesi genellikle gülümse şeklindeydi. Gülümsediği zaman inci dişleri görünürdü."

Şeyh Saduk der ki: "Buraya kadar olan kısım, Kasım b. Menî'in İsmail b. Muhammed b. İshak b. Cafer b. Muhammed'den aktardığı rivayettir. Sonuna kadar geri kalan kısmı ise Abdurrahman'ın rivayetidir."

İmam Hasan (a.s) der ki: "Bu rivayeti bir süre Hüseyin'e (a.s) açmadım. Sonra ona anlattım. Baktım ki, o bu rivayeti benden önce duymuş. Bunu nereden öğrendiğini sordum. Baktım ki, babasından (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) girişini, çıkışını, oturuşunu, şeklini sormuş, Peygamberimizle (s.a.a) ilgili olarak öğrenilmesi gereken hiçbir şeyi eksik bırakmamıştır."

İmam Hüseyin (a.s) dedi ki: "Babama Peygamberimizin (s.a.a) bir yere nasıl girdiğini sordum. Buyurdu ki: Peygamberin (s.a.a) eve girmesi kendi elinde olan bir durumdu (dilediği zaman eve girerdi). Evine girdiği zaman zamanını üç kısma ayırırdı. Bir kısmını Allah için, bir kısmını ailesi için, bir kısmını da kendisi için ayırırdı. Sonra kendisi için ayırdığı kısmı kendisi ile insanlar arasında pay ederdi. Bunu özel dostları aracılığı ile bütün halka teşmil ederdi. Bu zamandan, onlardan esirgeyip sırf kendine sakladığı zaman olmazdı."

"Günlük hayatının ümmete ayırdığı kısmında faziletli kimselere öncelik vermesi onun (s.a.a) edebinin bir göstergesiydi. Onları da dindeki değerlerine göre ayırırdı. İçlerinde kimisi bir, kimisi iki ve kimisi de daha fazla ihtiyaç sahibi olurdu. Durumlarına göre onlarla ilgilenirdi. Onların durumlarını düzeltecek, kendilerini ıslâh edecek şeylerle uğraşmaya yöneltirdi. Ümmetinin hâlini sorardı. Onlar için gerekli olan şeyleri bildirmeye özen gösterirdi ve şöyle derdi: Burada bulunanlar benim sözlerimi bulunmayanlara bildirsin. İhtiyacını bana bildirmeye güçleri yetmeyenlerin ihtiyaçlarını bana bildirin. Çünkü bir yöneticiye, ihtiyacını bildirmeye güç yetirmeyen birinin ihtiyacını bildiren kimsenin kıyamet günü yüce Allah ayaklarını sabitleştirir. Onun yanında sadece bunlardan söz edilebilirdi. Hiç kimsenin bundan başka bir şey söylemesini kabul etmezdi. İnsanlar ihtiyaçlarını bildirmek için onun yanına girip çıkarlardı. Bir şey tatmadan evinden çıkan olmazdı. Aydınlanmış, hayra delâlet edebilecek bir hâlde evinden çıkarlardı."

"Ona, Peygamberimizin (s.a.a) evinden çıkarken nasıl hareket ettiğini de sordum. Buyurdu ki: Peygamberimiz (s.a.a) kendisini ilgilendirmeyen meselelerle ilgili olarak konuşmaktan kaçınırdı. İnsanları kaynaştırırdı, ayırıp dağıtmazdı. Her kavmin saygın kişilerine saygı gösterir, onları kavimlerine yönetici olarak atardı. İnsanlardan sakınır, kendisini onlardan korurdu. Ama güler yüzünü ve üstün ahlâkına uygun davranışını hiç kimseden esirgemezdi. Ashabının hâl hatırını so-

rardı. İnsanları başka insanlardan sorardı. İyi işlerin iyiliğini vurgular ve onu güçlendirirdi. Çirkin işlerin çirkinliğini söyler ve onu aşağılardı. İşlerinde ılımlıydı ve çelişkiye düşmezdi."

"Halkın gaflet edip batıla eğilim göstermelerinden endişe ettiği için durumlarından gafil kalmazdı. Haktan hiçbir eksikliğe gitmez, hakkın sınırlarını da aşmazdı. İnsanlar içinde ona en yakın ve dost olanlar, insanların en hayırlıları olurdu. Müslümanların en çok hayrını isteyenler, onun katında en üstün konuma sahip olurdu. Katında en saygın yere sahip olanlar, yardım ve destek bakımından en güzel örneği sergileyen kimseler olurdu."

İmam Hüseyin (a.s) der ki: "Ona (babam Hz. Ali'ye -a.s-), Peygamber efendimizin (s.a.a) oturuşunu da sordum. Buyurdu ki: Allah'ı anmadan oturmaz ve yerinden kalkmazdı. Bir mecliste kendisine yer ayırmaz ve başkalarının da yer beğenip ayırmalarına engel olurdu. Bir kavmin oturduğu yere geldiğinde kimsenin oturmadığı boş bir yere otururdu ve insanlara da böyle davranmalarını emrederdi. Yanında oturan herkesle ilgilenirdi. Yanında oturanların hiçbiri, bir başkasının onun yanında kendisinden daha saygın ve daha değerli olduğunu düşünmezdi. Onun yanında oturan kimse, o oradan ayrılmadan yanında kalmaya devam ederdi. Ondan bir ihtiyacının giderilmesini isteyen kimse, ihtiyacını almadan veya en azından güzel bir söz duymadan dönüp gitmezdi."

"Güzel ahlâkıyla bütün insanları kuşatmıştı. İnsanlara bir baba gibi davranırdı. Hak söz konusu olduğunda bütün insanlar onun yanında eşitti. Onun oturduğu meclis, hilmin, hayânın, doğruluğun ve güvenilirliğin meclisi olurdu. Meclisinde sesler yükselmez, saygınlıklar çiğnenmezdi. Bir sürçme olduğunda onun tekrarı olmazdı. Orada oturanlar dengeli davranır ve sürekli olarak takva duygusuna bağlı kalırlardı. Mütevazı olur, büyüklere saygı gösterir, küçüklere merhamet ederlerdi. İhtiyaç sahiplerini kendilerine tercih eder ve yabancıları korurlardı."

"Sonra, Peygamberimizin (s.a.a) oturuşlarındaki davranışı nasıldı? diye sordum. Buyurdu ki: Daima güler yüzlüydü. Yumuşak huyluydu. Yanındaki insanlara son derece yumuşak davranırdı. Kırıcı, kaba, gürültücü değildi. Çirkin söz söylemez, kimseyi ne ayıplar, ne de överdi. Hoşuna gitmeyen, canının çekmediği bir şeyden hoşlanmadığını belli

etmezdi. Dolayısıyla ondan ümit kesilmezdi, ümit bağlayanlar ümitsizliğe kapılmazdı."

"Üç şeyden uzak dururdu. Gösteriş, çok mal biriktirmek, kendisini ilgilendirmeyen şeylerle ilgilenmek. İnsanlar hakkında da üç şeyden uzak dururdu: Hiç kimseyi yermez, ayıplamazdı; hiç kimsenin kusurlarını ve ayıplarını araştırmazdı; ancak sevabını umduğu şeyler hakkında konuşurdu. Konuşmaya başladığı zaman yanında oturanlar başlarının üzerinde kuş varmış gibi pür dikkat kesilirlerdi. Ancak o sustuktan sonra konuşmaya başlarlardı. Onun yanında laf dalaşına girmez, çekişmezlerdi. Birisi konuşunca diğerleri, o sözlerini tamamlayıncaya kadar seslerini keserlerdi. Onun yanında birbirlerinin sırasını gözeterek konuşurlardı. Onların güldüğü şeye kendisi de gülerdi. Hayret ettikleri şeye o da hayret ederdi."

"Yabancı bir kimsenin istekleri ve konuşması kabaca da olsa ona karşı sabırlı davranırdı. Öyle ki kimi kaba yabancılara karşı ashabı harekete geçer, onu Peygamberden uzaklaştırmak isterlerdi. Ama o, 'Bir ihtiyaç sahibinin bir şey istediğini gördüğünüz zaman ona yardım edin.' buyururdu. Bir nimetin karşılığında teşekkür mahiyetinde olmadığı sürece kimsenin övgüsünü kabul etmezdi. Hiçbir kimsenin konuşmasını kesmezdi. Ancak o kimse hakkın sınırlarını aştığı zaman ya onu böyle konuşmaktan nehyeder veya yanından kalkardı."

"Ona Peygamberin (s.a.a) sükûtunu da sordum. Buyurdu ki: Onun sükûtu dört şeyden ileri gelirdi. Hilim, sakınma, değerlendirme, düşünme. Değerlendirmeye gelince; insanları gözlemleme ve onları dinleme şeklinde olurdu. Düşünmeye gelince; kalıcı ve yok olup gidici olanın düşünürdü. [Hilme gelince;] hilim ve sabır nitelikleri onda birleşmişti, hiçbir şey onu öfkelendirmez, metanetini kırmazdı. Sakınmaya gelince; dört şeyde kendisini gösterirdi: Güzele uyardı ki, insanlar onu örnek alsınlardı. Çirkini terk ederdi ki, insanlar ondan kaçınsınlardı. Ümmetinin ıslâhı üzerinde düşünürdü. Dünya ve ahiret hayrına olacak işleri yapardı."

Ben derim ki: Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserin müellifi bu hadisi Muhammed b. İshak b. İbrahim Taleganî'nin kitabından naklen aktarmıştır. Taleganî de bu hadisi güvenilir ravileri aracılığıyla Hz. Hasan (a.s) ve Hüseyin'den (a.s) aktarmıştır. Bihar'ul-Envar adlı eserde şu

açıklamaya yer verilir: "Bu rivayet meşhurdur. Birçok Ehlisünnet âlimi de bu hadisi eserlerinde rivayet etmişlerdir."

Bu hadisin tümünün anlamını veya bazı bölümlerinin anlamını içeren başka rivayetler çok sayıdaki sahabîden de aktarılmıştır.

Hadiste geçen "el-Merbû" kelimesi, uzun boylu ile kısa boylu arasında bir boy uzunluğuna sahip olan kimse (orta boylu) demektir. el-Müşezzeb, bedeni fazla etli olmayan (ince) uzun boylu demektir. Recl'uş-şa'r, düz ile kıvırcık arası saç (hafif dalgalı) demektir. el-Akîka, top edilmiş uzun saç demektir. Ezher'ul-levn, parlak ve berrak renk anlamındadır.

el-Ezc, ince ve uzun kaş demektir. es-Sevabiğ, geniş kaş anlamındadır. el-Karan, kaşların bitişik olmasıdır. eş-Şemem, güzel ve düzgün olup ortası kemerli burun anlamındadır. Kess'ül-lihye, uzun olmayıp gür olan sakal demektir. Sehl'ül-hadd, yanağın düz olup çok etli, tombul olmaması demektir. Zalî'ul-fem, ağzın büyük olması anlamındadır. Erkekler için ağzın büyük olması bir güzellik belirtisi kabul edilir. el-Müfellec, ayakların, ellerin veya dişlerin arasının açık olması demektir. el-Eşneb, beyaz dişli demektir.

el-Meşrebe, göğsün ortasından karna uzanan kıllar demektir. ed-Dumye, ceylan demektir. el-Minkeb, baş, omuz ve kasın buluştuğu yer (omuz) demektir. el-Keradîs, el-kurdus'un çoğuludur ve bir mafsalda buluşan iki kemiğe denir. Enver'ül-mütecerrid; el-mütecerrid, et-tecerrüd kelimesinin ism-i faili olsa gerek, elbise ve benzeri şeyleri üstünden çıkarmak, soyunmak demektir. Bununla Peygamberimizin (s.a.a) elbisesini çıkardığında dış görünüşünün güzel, bedensel yaratılışının hoş ve çekici olduğu kastedilmiştir.

el-Lübbe, göğüste gerdanlığın yeri anlamındadır. es-Sürre, bildiğimiz göbektir. ez-Zend, kol ile elin buluştuğu kısım (bilek) demektir. eş-Şesen, ayakların ve ellerin iri olması anlamına gelir. Sebît'ül-kasab, kemiklerin düzgün olması, çarpık olmaması demektir. Ahmas'ul-kadam, ayağın altında yere değmeyen çukur anlamındadır. el-Humsan, karnı çekik olan demektir. Humsan'ul-ahmaseyn, ayakların altının yere değmeyecek şekilde iyice çukur olması demektir. el-Fusha, genişlik demektir. el-Kal', güçlü yürüme anlamına gelir.

et-Tekeffu, meyilli yürümek demektir. Zerî'ul-meşye, hızlı yürüme anlamındadır. es-Sabab, yolun veya yerin baş aşağı olması demek-

tir. Hâfız'ut-tarf ifadesi, sonrasındaki cümlede "yere bakardı" şeklinde açıklanmıştır.

el-Eşdâk, şıdk'ın çoğuludur. Yanakların iç kısmı (avurt) demektir. Sözün avurtlarla açılıp onlarla son bulması, düzgün ve açık konuşmadan kinayedir. Araplar, "teşeddeka=düzgün ve fasih konuşmak için avurtlarını eğdi." derler. ed-Demes, ed-dimâse kökünden gelir. Bir sonraki cümle (Kaba ve aşağılayıcı değildi) bunun açıklaması konumundadır. ez-Zevak, yiyecekten tadılan şey demektir. İnşahe, en-nuşuh kökünden gelir ve "yüz çevirdi" demektir. Yefterru misle habb'il-ğe-mam, güzel ve tatlı gülmek anlamını ifade eder. Habb'ul-ğemam, dolu anlamına gelir. Bu ifade, Peygamberimizin (s.a.a) güzel ve tatlı güldüğünden ve gülerken dişlerinin göründüğünden kinayedir.

"Sonra kendisi için ayırdığı kısmı kendisi ile insanlar arasında pay ederdi..." Yani kendine ayırdığı vaktinde yalnız kalırdı, ama bu, insanlarla bütün irtibatını kestiği anlamına gelmezdi. Bilakis çok yakınında olanlar aracılığıyla insanlarla ilişkisini sürdürürdü, onların sorularına cevap verir, ihtiyaçlarını giderirdi. Kendine ayırdığı vaktinden, insanlardan esirgeyip kendisine sakladığı bir bölüm olmazdı. er-Ruvvad, er-râid'in çoğuludur. Halka önderlik eden veya kafilenin önünde gidip onlar için mera veya konaklayacak menzil arayan kimse demektir.

"Bir mecliste kendisine yer ayırmaz ve başkalarının da yer beğenip ayırmalarına engel olurdu." Burada kastedilen, başta veya önde olayım diye kendisi için özel bir yer seçmediğidir. Dolayısıyla hadiste geçen "Bir kavmin oturduğu yere geldiğinde..." ifadesi, bu cümlenin bir açıklaması gibidir. "Meclisinde... saygınlıklar çiğnenmezdi." Yani, onun yanında insanların saygınlıkları ayıplanmazdı. el-Ubne, ayıp demektir. el-Hurum ise, hürmet (saygınlık) kelimesinin çoğuludur.

"Bir sürçme olduğunda onun tekrarı olmazdı." el-Feletat, el-feltenin çoğuludur; sürçme demektir. Yani yanında oturanlardan biri bir yanlışlık yapıp sürçtüğü zaman o hatayı onlara açıklar, böylece dikkat eder, ikinci kez o hataya düşmezlerdi. el-Bişr, güler yüzlülük demektir. es-Sahhab, çok haykıran, feryat eden, gürültü çıkaran anlamına gelir.

"Onun yanında birbirlerinin sırasını gözeterek konuşurlardı." el-Evliye, el-velî'nin çoğuludur. Bunun anlamı da ardından gelen, tâbidir. Kastedilen anlam şudur: Onlar birbirinin ardından sırayla konuşurlardı, birbirlerinin sözlerine müdahale etmez, birbirlerinin sözlerini kes-

mez, biri konuşurken gürültü çıkarmazlardı. "Öyle ki kimi kaba yabancılara karşı ashabı harekete geçer, onu Peygamberden uzaklaştırmak isterlerdi." Yani ashabı Peygambere karşı kaba davranan yabancıyı çekip Peygamberi ondan kurtarmak isterlerdi.

"Bir nimetin karşılığında teşekkür mahiyetinde olmadığı sürece kimsenin övgüsünü kabul etmezdi." Yani bir başkasına verdiği herhangi bir nimetin karşılığı olarak teşekkürden başka hiçbir övgüyü kabul etmezdi. Hadiste geçen "mukâfi" kelimesi, "kâfee" fiilinden gelir, karşılığını verdi demektir. Ya da eşitlik anlamına gelen el-mukâfee kökünden türemiştir. Bu durumda, verdiği bir nimetin hakkı olan abartısız ve aşırılığa kaçmayan bir övgünün dışında hiçbir övgüyü hoş karşılamazdı, anlamı çıkar. "Hiçbir kimsenin konuşmasını kesmezdi. Ancak o kimsenin hakkın sınırlarını aştığı..." Yani bir kimse konuşurken hakkın sınırlarını aşsaydı, onu bu işten sakındırır veya yanından kalkıp giderdi. el-İstifzaz, küçük düşürmek ve metaneti yitirmek anlamına gelir.

2- İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimizin (s.a.a) konuşmaları son derece fasih ve tatlı idi... Özlü sözlerle konuşurdu. Konuşmasında eksiklik ve fazlalık olmazdı. Sözleri birbirine bağlı idi. Sözleri arasında duraklamalar olurdu. Bu duraklamalarda dinleyiciler sözlerini algılayıp anlama imkânı bulurlardı. Sesi gür ve son derece tatlı nağmeli idi." [c.7, s.135)

3- et-Tehzib adlı eserde İshak b. Cafer'e, o da kardeşi İmam Musa Kâzım'a (a.s), o da dedelerine dayanılarak verilen bilgiye göre Hz. Ali (a.s) şöyle diyor: "Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini duydum: Ben üstün ve güzel ahlâk örnekleri ile gönderildim."

4- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Said Hudrî şöyle diyor: "Peygamberimiz (s.a.a) evden dışarı çıkmamış utangaç bir genç kızdan daha da utangaçtı. Hoşlanmadığı bir şey olunca, bunu onun yüz ifadesinden anlardık." [s.17]

5- el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyuruyor: "Bir gün bir melek Peygamberimize (s.a.a) gelerek dedi ki: 'Allah seni mütevazı bir kul peygamber olmak ile padişah peygamber olmak arasında serbest bırakıyor.' dedi. Peygamber efendimiz (s.a.a) Cebrail'e baktı. Cebrail de ona eli ile, 'Mütevazı ol.' işaretini yaptı. Bunun üzerine Pey-

gamberimiz (s.a.a), 'Mütevazi bir kul peygamber olmayı tercih ediyorum.' dedi. Yeryüzü hazinelerinin anahtarları yanında olan o melek de, 'Böyle olman, Allah katındaki derecende hiçbir noksanlığa yol açmaz.' dedi." [c.2, s.122, h:5]

6- Nehc'ül-Belâğa adlı eserde verilen bilgiye göre Hz. Ali (a.s) şöyle diyor: "Temiz ve pâk Peygamberini (s.a.a) örnek al (ona uy). Dünyada... ağız dolusu bir lokma yemediği gibi, gözünün ucuyla bile bakmadı ona. Dünya ehlinin bedeni en zayıf ve karnı en aç olanıydı (karnı dünyadan yana boştu). Dünya ona olduğu gibi sunuldu, fakat onu kabul etmedi. Allah'ın bir şeyden nefret ettiğini öğrenince o da ondan nefret etti, bir şeyi küçümsediğini öğrenince o da onu küçük gördü. Eğer Allah'ın nefret ettiğini sevmekten ve küçük gördüğünü yüceltmekten başka kusurumuz olmasa bu kusur, Allah'a isyan etme, O'nun emrine karşı çıkma bakımından tek başına yeterli bir kusurdur. Peygamber (s.a.a) yerde yemek yer, köleler gibi otururdu. Ayakkabısını kendi eli ile tamir ederdi. Çıplak sırtlı merkebe biner ve birini de arkasına bindirirdi."

"Evinin kapısında asılı perdede bir resim görünce, eşlerinden birine, 'O resmi kaldır. Çünkü ona baktığımda dünya ve onun cazibeleri aklıma geliyor.' derdi. Kalbi ile dünyadan yüz çevirmişti. Onun nefsindeki anısını öldürmüştü. Bu yüzden onun süslerinin gözünden uzak olmasını istiyordu. Böylece dünyanın süslü elbiselerini heves etmek, dünyada yerleşmeyi düşünmek ve dünyadan makam ummak istemiyordu. Dünyayı gönlünden çıkarmış, kalbinden sıyırmış ve gözünden uzaklaştırmıştı. Bu böyledir; insan bir şeyden nefret edince, ona bakmaktan ve onun yanında anılmasından da nefret eder."

7- el-İhticac adlı eserde Musa b. Cafer'in (a.s) babasından, onun da dedelerinden, onların da İmam Hasan'dan (a.s) naklederek verdikleri bilgiye göre İmam Ali (a.s) uzun bir rivayetin bir yerinde şöyle buyurmuştur: "Peygamberimiz (s.a.a) öyle çok ağlardı ki, namaz kıldığı yer ıslanırdı. Hiçbir günahı olmadığı hâlde Allah'tan korktuğu için ağlardı..." [c.1, s.331, en-Nu'man Yayınevi]

8- el-Menakıb adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) baygın düşene kadar ağlardı. Kendisine, 'Senin önceki ve sonraki bütün günahların affedilmiş değil mi?' diye sorulduğunda, 'Ben şükreden bir kul olmayayım mı?' karşılığını verirdi. Peygamberimizin (s.a.a)

vasîsi olan Hz. Ali (a.s) de ibadetleri sırasında böyle baygın düşerdi."

Ben derim ki: Peygamberimize (s.a.a) bu soruyu soran kimse, ibadetin amacının azaptan kurtulmak olduğu faraziyesine dayanıyordu. Rivayetlere göre bu tür ibadet kölelerin ibadetidir. Peygamberimizin (s.a.a) verdiği cevap ise, ibadetin Allah'a şükretmek maksadı ile yapılması gerektiği ilkesine dayanıyor ki, bu da seçkinlerin ibadetidir ve ibadetlerin başka ve farklı bir çeşididir. Ehlibeyt İmamlarından (Allah'ın selâmı onlara olsun) gelen rivayete göre, öyle ibadetler var ki, azap korkusu ile yapılır. Bu ibadetler kölelerin ibadetidir. Öyle ibadetler var ki, sevap arzusu ile yapılır. Bu ibadetler tacirlerin ibadetidir. Öyle ibadetler de var ki, Allah'a şükretmek için, bazı rivayetlere göre ise Allah sevgisinin etkisi ile, diğer bazı rivayetlere göre de Allah buna lâyık olduğu için yapılır. [bkz. Bihâr'ul-Envâr, c.70, s.255, h:7]

Bu rivayetlerin anlamını dördüncü ciltte, *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* (Âl-i İmrân, 144) ayetinin tefsiri sırasında uzun uzun açıkladık. Orada şu gerçeği vurguladık: Allah'a ibadet sırasında O'na şükretmek, O'na ihlâsla yönelmek demektir. Şükreden kullar, *"Hâşâ Allah, onların taktıkları sıfatlardan münezzehtir. Fakat Alah'ın halis kulları hariç."* (Sâffât, 159-160) gibi ayetlerde kastedilen halis edilmiş seçkin kullardır.

9- İrşad-i Deylemî adlı eserde şöyle yer alır: "İbrahim Peygamber (a.s) namaz kılarken Allah korkusunun etkisi ile, korkuya kapılmış kimselerin seslerine benzer bir ses çıkarırdı. Peygamber (s.a.a) de öyle yapardı."" [c.1, s.105]

10- Ebu'l-Futuh tefsirinde Ebu Said Hudri'den şöyle nakledilir: "Yüce Allah, *'Ey inananlar! Allah'ı çok zikredin.'* (Ahzâb, 41) ayetini indirdiğinde, Peygamberimiz (s.a.a) o kadar çok Allah'ı zikretmeye daldı ki, kâfirler, 'Bu adamı cinler çarptı' dediler."

11- el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zeyd Şeham'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) her gün yetmiş kere Allah'a tövbe ederdi." Kendisine, "Peygamberimiz (s.a.a) 'estağfirullahe ve etûbu ileyhi (Allah'tan af diler, ona tövbe ederim)' diyerek mi tövbe ederdi?" diye sordum. İmam bana, "Hayır, etûbu ilellah (Allah'a tövbe ederim) derdi" karşılığını verdi. Kendisine, "O tövbe ettikten sonra günah işlemezdi. Biz ise tövbe ediyor, fakat arkasından yine günah işliyoruz" dedim. Bu-

yurdu ki: "Allah yardımcımız olsun." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.432]

12- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde Kitab'un-Nübüvvet adlı eserden aktarılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) Peygamberimizi (s.a.a) tanıtırken şöyle derdi: "O insanların en cömerdi, en cesuru, en doğru sözlüsü, en ahdine sadık olanı ve en yumuşak huylusu idi. Yakınları da en saygın yakınlardı. Onu ilk görenler, ondan korkup çekinirlerdi. Onunla oturup kalkarak onu tanıyanlar onu severlerdi. Ben, ne ondan önce ve ne ondan sonra onun gibi birini görmedim. Allah'ın selâm ve rahmeti onun üzerine olsun." [s.18]

13- el-Kâfi adlı eserde Ömer b. Ali'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimizin (s.a.a) yeminlerinden biri 'Lâ ve's-teğfirullahe (Hayır, Allah'tan af dilerim.)' şeklinde idi." [Fürû-i Kâfi, c.7, s.140]

14- İhya'ul-Ulûm adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şiddetli vecde geldiği zaman sık sık mübarek sakalını sıvazlardı. [c.7, s.140]

15- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) insanların en cömerdi idi. Yanında dinar ve dirhem diye hiç para kalmazdı. Eğer elinde bir şey kalır da onu birine vermeden akşam olurduysa, onu ihtiyacı olan birine vermeden evine gitmezdi. Allah'ın kendisine verdiklerinden sadece yıllık geçimini karşılayacak kadarını alırdı. Bunlar da en ucuzundan bir miktar arpa ve hurma olurdu. Diğerlerini Allah yolunda harcardı."

"Kendisinden ne istenirse verirdi. Sonra yıllık geçimi için sakladığı azığa döner, onu da muhtaçlara vererek onları kendinden öne geçirirdi. Öyle ki, birçok zaman dünya malından kendisine bir şeyler gelmemiş olurduysa, yıl sonu gelmeden muhtaç duruma düşerdi. Kendisine ve dostlarına zararı dokunsa da hakkı yerine getirirdi. Düşmanları arasında korumasız gezerdi. Dünyanın hiçbir işi onu korkutmazdı."

"Fakirlerle oturup kalkar, yoksullarla birlikte yemek yerdi. Faziletli kimseleri ahlâkları yüzünden üstün tutar, şerefli kimselere iyilik ederek onlarla yakınlık kurardı. Yakınları ile sık sık görüşür, fakat onları kendilerinden daha faziletli olan kimselere tercih etmezdi. Hiç kimseye zulmetmez, hakkını çiğnemezdi. Özür beyan edenlerin mazeretlerini kabul ederdi."

"Köleleri ve cariyeleri vardı. Fakat yemekte ve giyimde kendini onlardan üstün tutmazdı. Bütün zamanını ya Allah için bir amel işleyerek veya kendi için faydalı olan bir iş yaparak geçirirdi. Dostlarının bahçelerinde gezintilere çıkardı. Hiç kimseyi fakir ve hastalıklı olduğu için küçümsemezdi. Hiçbir padişahtan da padişah olduğu için korkmazdı. Her ikisini (padişahı da, fakiri de) aynı üslûpla Allah'a çağırırdı." [c.7, s.120]

16- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) insanların en zor öfkeleneni ve en çabuk hoşnut olanı idi. İnsanlara insanlarn en şefkatlisi, insanlar için insanların en hayırlısı ve insanlara insanların en yararlı olanı idi." [c.7, s.115]

17- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) sevinince ve hoşnut olunca, insanların en güzel hoşnut olanı idi. Öğüt verirken ciddî idi. Öfkelendiğinde -ki yalnız Allah için öfkelenirdi- öfkesine hiçbir şey karşı koyamazdı. Bütün işlerinde böyle idi. Başına bir dert geldiğinde, işi Allah'a havale eder, kendinde güç-kuvvet olmadığını belirtir ve Allah'tan kurtuluş yolu göstermesini isterdi."

Ben derim ki: Allah'a tevekkül etmek, işleri O'na havale etmek ve insanın güç-kuvvetten uzak olduğunu belirterek Allah'tan çıkış yolu göstermesini istemek, birbirine bağlı ilkelerdir ve hepsi birlikte aynı temel inançtan kaynaklanırlar. Bu temel inanç, bütün gelişmelerin Allah'ın yenilmez iradesine, sonsuz ve ezici gücüne dayandığı gerçeğidir. Kur'ân'da ve sünnette bu gerçeğe yönelik çağrı sık sık vurgulanmaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi, *"Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler."* (İbrahîm, 12) *"Ben işimi Allah'a havale ediyorum."* (Mü'min, 44) *"Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter."* (Talâk, 3) *"Biliniz ki, yaratmak da, emretmek de, O'a mahsustur."* (A'râf, 54) *"Ve şüphesiz son varış Rabbinedir."* (Necm, 42) Kur'ân'da bu anlamda daha birçok ayet olduğu gibi bu konudaki rivayetler de sayılamayacak kadar çoktur.

Bu ahlâkla ahlâklanmak ve bu edep kurallarını gözetmek, insana gerçeklerin mecrasını izleme ve realitelerle uyumlu işler yapma imkânı verir, onu fıtrat dinine bağlı tutar. Çünkü bütün işlerin Allah'ın iradesine dayandığı ilkesi, kesin bir gerçektir. Nitekim yüce Allah, *"İyi bilin ki, bütün işler Allah'a döner."* (Şûrâ, 53) buyuruyor. Ayrıca bu düşüncenin başka önemli bir faydası da vardır ki, o da şudur: İnsa-

nın sonsuz bir gücün ve yenilmez bir iradenin sahibi olduğuna inandığı Rabbine dayanması, onun iradesini güçlendirir ve azminin dayanaklarını pekiştirir. O zaman, insan önüne çıkan hiçbir engel yüzünden tökezlemez, hiçbir sıkıntı ve yorgunluk yüzünden azmi gevşemez, hiçbir nefsanî dürtünün ve hiçbir şeytanî vesvesenin, içinde uyandırdığı vehimler yüzünden yolundan dönmez.

Hz. Muhammed'in (s.a.a) Gündelik Hayatındaki Bazı Sünnetler ve Edep Kuralları

18- İrşad-i Deylemî adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) elbiselerini kendisi yamalar, pabuçlarını kendisi diker, kölelerle birlikte yemek yer, yerde oturur, eşeğe biner ve arkasına birini bindirirdi. Ailesinin ihtiyaçlarını eve taşımaktan utanmazdı. Zenginlerle de, fakirlerle de el sıkışır, el sıkıştığında karşı taraf elini bırakmadıkça kendisi karşı tarafın elini bırakmazdı. Zengin-fakir, büyük-küçük karşılaştığı herkese selâm verirdi. Çürük hurma olsa bile kendisine edilen ikramı küçümsemezdi."

"Peygamberimiz (s.a.a) az masraflı geçinir, yüce karekterli, güzel geçimli ve güler yüzlü idi. Tebessüm eder, fakat gülmezdi. Mahzun görünüşlü idi, ama asık suratlı değildi. Alçak gönüllü idi, ama zillet görüntüsü vermezdi. Cömertti; fakat israfa kaçmazdı. İnce kalpli idi. Bütün Müslümanlara karşı merhametli idi. Çok yemek yediği için geğirdiği hiç işitilmemiş, hiçbir zaman hiçbir şeye karşı tamahkârlık göstermemiştir." [c.1, s.115, Beyrut baskısı]

19- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) aynaya bakar, saçını ve sakalını tarardı. Kimi zaman [ayna bulamadığında] suya bakarak saçını düzeltirdi. Aile fertlerine karşı yaptığından daha çok ashabı için süslenirdi ve 'Allah, kulunun arkadaşlarının yanına giderken hazırlanıp süslenmesini sever.' derdi." [s.34]

20- İlel'uş-Şerâyi, Uyûn-u Ahbar'ir-Rıza ve el-Mecalis adlı eserlerin İmam Rıza'ya (a.s), onun da dedelerine (hepsine selâm olsun) dayanarak verdiği bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Şu beş şeyi ölünceye kadar bırakmam: Kölelerle birlikte yer sofrasında yemek yemek, çıplak sırtlı eşeğe binmek, elimle keçi sağmak, yünden dokunmuş elbise giymek ve çocuklara selâm vermek. Bunları, benden

sonra sünnetim olsun diye yapıyorum." [İlel'üş-Şerâyi, s.130, bab:108, h:1]

21- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), Benî Sa'd kabilesinden birine şöyle dedi: "Sana kendim ve eşim Fatıma hakkında bir bilgi vereyim istemez misin?... Bir sabah biz henüz yataktayken Peygamber (s.a.a) bize geldi ve 'es-Selâmu aleykum' dedi. Biz içinde bulunduğumuz durumdan utandığımız için ses çıkarmadık. Arkasından yine, 'es-Selâmu aleykum' dedi. Biz yine ses çıkarmadık. Arkasından bir daha 'es-Selâmu aleykum' deyince, eğer cevap vermezsek geri döner diye korktuk. Çünkü hep böyle yapardı. Bir eve varınca, kapıda üç kere selâm verir ve eğer girmesine izin verilmezse geri dönerdi. İşte bu endişe ile, 'Ve aleyk'es-selâm, ey Allah'ın Resulü, buyur.' dedik. Bunun üzerine içeri girdi." [c.1, s.11, h:32]

22- el-Kâfi adlı eserde Rib'î b. Abdullah'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) kadınlara selâm verir, onlar da onun selâmına cevap verirlerdi. İmam Ali (a.s) de kadınlara selâm verirdi. Fakat genç kızlara selâm vermek istemezdi. Bunun sebebini şöyle açıklardı: Seslerinin hoşuma gideceğinden ve böylece selâm vermekten beklediğim sevaptan daha büyük zarara uğrayacağımdan korkuyorum." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.148, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayeti, Şeyh Saduk mürsel olarak [raviler zincirine yer vermeyerek][1] ve Tabersî'nin torunu, el-Mişkat adlı eserinde el-Mehasin adlı eserden iktibas ederek nakletmiştir.

23- Yine el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdülazim b. Abdullah el-Hasanî'nin merfu olarak aktardığı bir hadiste şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) üç türlü oturuşu vardı: 'Kurfesa' diye adlandırılan birinci şekilde ayak bileklerini diker ve ayak bileklerinin önünden elleri ile dirseklerini kavrardı. İkincisinde dizleri üzerine çömelirdi. Üçüncüsünde bir ayağını büker ve öbür ayağını onun üzerine uzatırdı. Bağdaş kurarak oturduğu hiç görülmemiştir." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.558, h:2]

24- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserin Kitab'un-Nübüvvet adlı eserden iktibas ederek naklettiğine göre İmam Ali (a.s) şöyle diyor: "Peygamberimizin (s.a.a), el sıkıştığı kişinin elini karşı taraf elini çekmeden bı-

1- [Men La Yahzuruh'ul-Fakih, c.3, s.300, h:19]

raktığı hiç görülmemiştir. Biri ona uzun uzun bir ihtiyacını arz ettiğinde veya onunla arasında yaptığı konuşmayı uzattığında, karşı taraf konuşma yerinden ayrılmadan önce onun konuşma yerinden ayrıldığı hiç görülmemiştir. Biri onunla tartıştığında susardı (tartışmayı kesen taraf mutlaka o olurdu), karşı taraf susana kadar onu dinlerdi. Onunla oturana doğru ayaklarını uzattığı hiç görülmemiştir. "

"İki iş arasında tercih yapması istendiğinde, mutlaka zor olanı seçerdi. Şahsına yapılan hiçbir haksızlığın intikamını almaya kalkışmazdı. Yalnız Allah'ın yasaklarının çiğnendiği durumlar hariç. O zaman yüce Allah adına öfkeye kapılırdı. Ölünceye kadar bir şeye yaslanarak yemek yediği olmadı. Kendisinden bir şey istenip 'Hayır' dediği hiç olmazdı. Biri ondan bir şey isteyince ya isteğini karşılar veya güzel sözlerle gönlünü alırdı. Namazı hem hafif, hem de eksiksiz olurdu. Hutbeleri (konuşmaları) kısa ve özlü olurdu. Bir yere gelmekte olduğu, yaydığı güzel kokudan bilinirdi."

"Bir toplulukta yemek yediğinde yemeğe ilk o başlar ve en son o sofradan el çekerdi. Yemek yerken önünden yerdi. Sadece meyve ve hurma yerken elini tabakta gezdirirdi. Suyu üç nefeste içerdi. Suyu yudum yudum içerdi, bir kere de yutmazdı. Yemek yemesi, su içmesi, alması ve vermesi sağ eli ile olurdu. Her şeyi sadece sağ eli ile alır ve mutlaka sağ eli ile verirdi. Sol elini bedeninin diğer işlerinde kullanırdı. Elbise giymeye, ayakkabı giymeye ve taranmaya varıncaya kadar bütün işlerini sağ eli ile yapmayı severdi."

"Dua ederken duasını üç kere tekrarlar, konuşurken sözlerini tekrarlamaz, bir defa söylerdi. Bir yere girerken üç kere izin isterdi. Herkesin anlayacağı açıklıkta konuşurdu. Konuşurken dişlerinin arasından nur çıkıyor gibi görünürdü. Onu gördüğünde üst dişlerinin seyrek olduğunu sanırdın, ama öyle değildi."

"Bakarken göz ucu ile bakardı. Hiç kimseye hoşuna gitmeyecek söz söylemezdi. Yürürken yokuş iner gibi heybetli yürürdü. Devamlı, 'En iyileriniz, ahlâkı en güzel olanınızdır' derdi. Hiçbir zevki yermez ve de övmezdi. Yanında konuşanlar tartışmaya girmezlerdi. Ondan söz edenler 'Onun gibisini ne ondan önce ve ne ondan sonra gözlerim görmedi' derlerdi." [s.23]

25- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cemil b. Derrac'tan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder:

"Peygamberimiz (s.a.a) bakışlarını ashabı arasında bölüştürür ve her birine eşit şekilde bakardı. Arkadaşları arasında ayaklarını uzatarak oturduğu hiç görülmemiştir. Biri ile el sıkıştığında, karşı taraf elini bırakmadan elini çekmezdi. Herkes bu durumun farkında olduğu için onunla kim el sıkışsa, elini kendine doğru çekerek, Peygamberin elini bırakırdı." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.671, h:1]

26- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle nakledilir: "Resulullah (s.a.a) her konuşmasında sözlerini gülümseyerek söylerdi." [s.21]

27- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Yunus Şeybanî şöyle diyor: "İmam Cafer Sadık (a.s) bana, 'Birbirinizle şakalaşıyor musunuz?' diye sordu. Ben, 'Ara sıra.' dedim. İmam bana şöyle dedi: Şakalaşsanız ya... Çünkü şakalaşmak iyi ahlâkın bir göstergesidir. İnsan şakalaşınca Müslüman kardeşini sevindirmiş olur. Peygamberimiz (s.a.a) karşısındakilerle onları sevindirmek maksadı ile şakalaşır, latife yapardı." [s.21]

28- Yine Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserin Ebu'l-Kasım Kufî'nin Kitab'ul-Ahlâk adlı eserinden iktibas edip naklettiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle diyor: "Her müminin espri konusu olacak bir özelliği vardır. Peygamberimiz (s.a.a) insanlarla şakalaşır, fakat (şakasında da) sadece gerçeği söylerdi." [s.21]

29- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muammer b. Hallad'ın şöyle dediğini nakleder: "İmam Ebu'l-Hasan'a (a.s), 'Canım sana feda olsun, insan öyle bir toplulukta oluyor ki, insanlar bazı sözler söyleyerek birbirleri ile şakalaşıp gülüşüyorlar, buna ne dersin?' diye sordum. İmam '...olmadıkça bir sakıncası yok.' dedi. Öyle zannediyorum ki, İmamın 'olmadıkça' ifadesinden maksadı, küfür ve çirkin, edep dışı sözlerdir."

"Sonra İmam sözlerine şöyle devam etti: Peygamberimize (s.a.a) bir bedevî gelir, ona hediye getirirdi. Arkasından da Peygamberimize (s.a.a), 'Hediyemizin bedelini ver.' diye takılırdı. Peygamberimiz (s.a.a) de onun bu sözüne gülerdi; öyle ki canı sıkıldığında, dertli zamanlarında, 'Bizim bedevî ne yapıyor? Keşke bize gelse!' derdi." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.663, h:1]

30- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Talha b. Zeyd'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) çoğunlukla yüzü kıbleye dönük olarak

otururdu."

31- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimize (s.a.a) hayır dua etsin diye getirilen çocukları efendimiz çocukların ailelerini onurlandırmak için kucağına alırdı. Kimi zaman küçükler kucağında çiş ederlerdi. Bunu görenler bağırıp çağırınca, 'Çocuğun sidiğini kesmeyin de işini bitirsin.' derdi. Sonra çocuğa hayır dua eder veya ad takardı. Ailesi bu durumdan son derece memnun olurdu. Peygamberimizi, çocuklarının kucağında çiş etmiş olmasından rahatsız olmuş görmezlerdi. Onlar gittikten sonra Peygamberimiz elbisesini yıkardı." [s.25]

32- Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) hayvan sırtındayken hiç kimsenin yanında yaya yürümesine izin vermezdi. Mutlaka yanındakini de bineğine alırdı. Eğer adam binmeyi reddederse 'Önümden git ve istediğin yerde buluşalım' derdi." [s.22]

33- Yine aynı eserde Ebu'l-Kasım Kufî'nin, Kitab'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle dediği nakledilir: "Rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre Peygamberimizin (s.a.a) şahsı için intikam aldığı asla görülmemiştir. O her zaman affeder, karşı tarafın kusurunu bağışlardı."

34- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) arkadaşlarından birini üç gün görmeyince ne olduğunu sorardı. Eğer yolculuğa çıkmışsa, ona dua eder; eğer evinde olursa, onu görmeye gider ve eğer hasta olduğunu öğrenirse, ziyaretine koşardı." [s.19]

35- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Enes b. Malik şöyle diyor: "Peygamberimize (s.a.a) hizmet ettiğim dokuz yıl boyunca bana, 'Şu işi şöyle yapsaydın ya.' dediğini veya herhangi bir konuda beni azarladığını hiç hatırlamıyorum." [s.16]

36- İhya'ul-Ulûm'da verilen bilgiye göre Enes b. Malik şöyle diyor: "Peygamberimizi (s.a.a) hak üzere gönderen Allah adına yemin ederim ki, hoşuna gitmeyen hiçbir iş için bana, 'Bunu niye yaptın?' dediği olmadı. Eşleri ne zaman beni azarlamağa kalkışsalardı, 'Bırakın onu, onun yaptığı kitap ve takdir gereğidir' derdi." [c.7, s.112]

37- Yine aynı eserde Enes b. Malik'ten şöyle rivayet eder: "Kim olursa olsun, ashabından biri veya bir başkası Resulullah'ı (s.a.a) ken-

disini çağırdığında ona, "Lebbeyk=buyur" diye karşılık verirdi."[1] [c.7, s.145]

38- Yine aynı eserde şöyle nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a), ashabını onurlandırmak ve gönüllerini almak için onları künyeleri ile çağırırdı. Künyesi olmayanlara ise künye takardı ve o adam artık Peygamberin kendisine verdiği künye ile çağrılırdı. Çocuklu kadınlara olduğu gibi, çocuksuz kadınlara da künye takardı. Hatta çocuklara bile künye takarak onların gönüllerini hoş ederdi." [c.7, s.115]

39- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yanına gelenleri kendi minderine oturturdu. Eğer adam oturmak istemese ısrar ederek ona minderinde oturmayı kabul ettirirdi. [c.7, s.114]

40- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Aclan'ın şöyle dediğini nakleder: "Bir gün İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında idim. O sırada bir dilenci geldi. İmam kalktı ve hurma dolu bir sepetin yanına gitti ve bir avuç hurma alarak dilenciye verdi. Sonra bir dilenci daha geldi. İmam yine yerinden kalkarak ona da bir avuç hurma verdi. Arkasından bir başka dilenci daha geldi. İmam yine kalktı ve ona da bir avuç hurma verdi. Bir süre sonra yine bir başka dilenci gelince, 'Bize de, sana da Allah rızk versin.' dedikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

"Peygamberimiz (s.a.a) kendisinden dünya malı bir şey isteyen herkese istediğini verirdi. Bir gün kadının biri oğlunu Peygambere gönderdi. Gönderirken oğluna, 'Git ve ona isteyeceğin şeyi söyle. Eğer 'Verecek bir şeyimiz yok' derse, 'Bana sırtındaki gömleği ver, de.' diye tembih etti. Çocuk da annesinin dediğini yapınca, Peygamberimiz (s.a.a) gömleğini çıkararak çocuğun önüne attı. (Başka bir nüshaya göre çıkarıp çocuğa verdi.)"

"Ama yüce Allah, onu infakta, ne israf, ne de cimrilik etmeyip mutedil olması yönünde terbiye etmek amacıyla şu eğitici mesajı indirdi: *Elini boynuna bağlanmış yapma (cimri olma), tamamen de açma. Sonra kınanır, hasret içinde kalırsın."* (İsrâ, 29] [Fürû-i Kâfi, c.4, s.55, h:7]

41- Yine aynı eserde Cabir'e dayanılarak verilen bilgiye göre

---

1- [Bu rivayet, İhya'ul-Ulûm adlı eserde aynı şekilde yer almıştır; ama rivayetin ravisi Enes değildir.]

İmam Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Peygamberimiz (s.a.a) hediye olarak verilen yiyecekten yer, fakat sadakadan yemezdi." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.143, h:7]

42- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Musa b. İmrân b. Bezî' şöyle dedi: "Bir gün İmam Rıza'ya (a.s) 'Canım sana feda olsun, insanların rivayet ettiklerine göre Peygamberimiz (s.a.a) bir yere giderken kullandığı yolu değiştirerek başka bir yoldan dönerdi. Bu rivayet doğru mu?' diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi: 'Evet, doğrudur. Ben de çoğu zaman öyle yaparım. Sen de öyle yap.' Ardından İmam, 'Bil ki eğer böyle yaparsan, daha çok rızk elde edersin.' dedi." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.314, h:14]

43- el-İkbal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) her zaman güneş doğduktan sonra evden çıkardı." [s.281]

44- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Muğîre'den, o da adını verdiği bir raviden şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) bir eve girince, girdiği zaman topluluğun kapıya en yakın olan noktasına otururdu." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.662, h:6]

Ben derim ki: Bu rivayete, Tabersî'nin torunu da Mişkat'ul-Envâr adlı eserinde, el-Mehasin ve diğer kaynaklara dayanarak yer vermiştir. [s.204]

45- **Peygamberimizin (s.a.a) temizlik ve süslenme ile ilgili sünnetleri ve edepleri konusunda,** Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) başını ve sakalını sidr ile yıkardı."

46- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cafer b. Muhammed'den (a.s), o da dedelerinden İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) sık sık saçlarını tarayıp düzeltirdi. Çoğu zaman taranırken su kullanır ve 'Su mümin için yeterli güzel kokudur' derdi." [s.156]

47- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Mecusiler sakallarını kısaltıp bıyıklarını uzatırlar. Biz ise bıyıklarımızı kısaltıp sakallarımızı uzatırız." [c.1, s.76, h:334]

48- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Tırnakları kesmek Peygamberin (s.a.a) sünnetidir."

49- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde şöyle deniyor: "Rivayete göre kesilen saçları, tırnakları ve kanı toprağa gömmek sünnettir." [c.1, s.74, h:94]

50- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'in şöyle dediğini nakleder: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) kına ile saç boyama konusu soruldu. İmam da bu soruya, 'Peygamberimiz (s.a.a) kına ile saçlarını boyardı. İşte onun bizde bulunan boyanmış saçı!' diye cevap verdi." [c.1, s.69, h:53]

51- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) vücuduna yağ sürerdi. Vücudunun entarisi dışında kalan bölgelerine yağ süren biri yağ sürer, sıra entarisinin altına gelince yağ sürme işini kendisi yapardı. [s.35]

52- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde İmam Ali'den (a.s) şöyle nakleder: "Koltuk altı tüylerini almak kötü kokuyu giderir. Bunu yapmak temizliktir ve temizlik Peygamberimizin (s.a.a) emrettiği bir sünnettir." [c.1, s.68, h:264]

53- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimizin (s.a.a) bir sürme kalemi vardı. Her gece onunla gözlerine sürme çekerdi. Kullandığı sürme, İsmid (Antimon) sürmesi (taşı) idi. [s.34]

54- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Usame'ye dayandırdığı rivayette İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Dişleri misvaklamak (fırçalamak), Peygamberin (s.a.a) sünnetidir." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.23, h:2]

55- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hz. Ali'nin (a.s) 400 kelimelik hadisinde şöyle dediğini rivayet eder: "Dişleri misvaklamak Allah'ı razı eden, Peygamberin (s.a.a) sünneti olan ve ağzı temizleyen bir uygulamadır."

Ben derim ki: Peygamberin (s.a.a) dişlerini misvakladığı [ve bunu kendinden bir sünnet olarak bıraktığı] konusunda, her iki mezhep kanalı ile nakledilen çok sayıda rivayet vardır.

56- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Sadık (a.s) şöyle diyor: "Şu dört şey peygamberlerin ahlâkındandır: Güzel koku sürünmek, ustura ile tıraş olmak, vücuttaki istenmeyen tüyleri nure (kıl döken bir ilâç çeşidi) ile temizlemek ve eşlerle

çok yatıp kalkmak." [c.1, s.77, h:120]

57- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) bir misk hokkası vardı. Her abdestten sonra onu ıslak eline alırdı. Böylece dışarı çıktığında yaydığı temiz kokudan onun gelmekte olduğu anlaşılırdı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.515, h:3,]

58- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) kendisine ikram edilen her ıtırdan sürünür ve "Kokusu güzel ve taşınması kolay." derdi. Eğer kokudan sürünmez ise, parmağını içine batırıp koklardı. [s.34]

59- Aynı eserde verilen biliye göre Peygamberimiz (s.a.a) Ud ağacının buharını koklardı. [s.34]

60- Zahîret'ul-Mead adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimizin (s.a.a) en sevdiği koku türü misk idi.

61- el-Kâfi adı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İshak Tavil Attar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yemek için yaptığı harcamadan daha çoğunu koku için yapardı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.512, h:18]

62- Aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Bıyıklara güzel koku sürmek, peygamberlerin ahlâkındandır ve amelleri yazan meleklere saygı göstermektir." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.510, h:5]

63- Yine aynı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Seken Hazzaz'a dayandırdığı hadiste İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bulûğ çağındaki her erkeğin her cuma günü bıyıklarını kısaltması, tırnaklarını kesmesi ve güzel koku sürünmesi gerekir. Peygamberimiz (s.a.a) cuma günü olunca eğer yanında güzel koku yoksa, eşlerinden birinin kokulu baş örtüsünü ister, suda ıslattıktan sonra onunla yüzünü ovardı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s511, h:10]

64- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygambere (s.a.a) Ramazan Bayramında güzel koku hedi-

ye edildiğinde, kokuyu ikram etmeye önce eşlerinden başlardı."[1]

65- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) çeşitli yağlar sürünürdü. Çoğunlukla menekşe yağı sürünür ve "Bu, yağların en iyisidir." derdi. [s.33]

66- **Peygamberimizin (s.a.a) yolculukla ilgili adabı hakkında,** Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) perşembe günleri yola çıkardı." [c.2, s.173, h:3]

Bu anlamda çok sayıda hadis vardır.

67- Emân'ul-Ahtâr ve Mısbah'uz-Zâir adlı eserlerde, Avarif'ul-Meârif adlı eserin şöyle rivayet ettiği yer alır: "Peygamberimiz (s.a.a) yolculuğa çıkarken yanında şu beş şeyi taşırdı: Ayna, sürmelik, tarak, misvak ve -bir rivayete göre- makas."

Ben derim ki: Mekarim'ul-Ahlâk ile el-Caferiyat adlı eserlerde de bu rivayet nakledilmiştir.

68- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İbn-i Abbas'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yürürken yorgun ve tembel olmadığı anlaşılacak şekilde yürürdü. [s.22]

69- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a) yolculukları sırasında yokuş aşağı inerken, 'La ilâhe illallah' ve yokuş yukarı çıkarken, 'Allahu Ekber' derdi." [c.2, s.179, h:1]

70- Kutb'un Lübb'ül-Lübab adlı eserinde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yolculuk sırasında konakladığı yerden ayrılmak istediğinde, orada mutlaka iki rekât namaz kılar ve "Konakladığımız yerler şahitlik etsinler diye bu namazları kılıyorum" derdi.

71- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) [yolculuğa çıkan] müminlerle vedalaşırken şöyle dua ederdi: "Allah, takvayı yol azığınız yapsın. Sizi bütün hayırlara yöneltsin. Bütün isteklerinizi yerine getirsin. Dininizi ve dünyanızı

1- [Men La Yahzuruh'ul-Fakih kitabının c.2, s, 113. hadisinde bu rivayet mürsel olarak nakledilmiştir. Fakat aynı kitabın c.4, s.170'de bu hadis bu senetle dipnotta rivayet edilmiştir.]

tehlikelerden korusun. Sağ, salim ve bol ganimetlerle, kârlarla dönmenizi nasip etsin." [c.2, s.179, h:1]

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) vedalaşma sırasındaki duaları ile ilgili farklı rivayetler vardır. Fakat farklılıklarına rağmen, sağ salim ve bol ganimetlerle dönme temennisi hepsinde vardır.

72- el-Caferiyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da dedelerinden İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'den (hacdan) gelen birine şöyle dua ederdi: Allah ziyaretlerini kabul etsin, günahlarını affetsin ve harcadıklarının yerini doldursun." [s.75]

73- **Peygamberimizin (s.a.a) giyimle ilgili adabı hakkında,** İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) izar, rida, gömlek ve cübbeden ne bulursa onu giyerdi. Yeşil elbiseler hoşuna giderdi. Çoğunlukla beyaz elbise giyerdi ve 'Beyaz kumaşı dirilerinize giydirin ve ölülerinize kefen yapın.' derdi."

"Savaşta veya başka zamanlarda işlemeli kaftan giyerdi. İnce atlastan kaftanı vardı. Bu kaftanın yeşil rengi beyaz tenine güzel giderdi. Bütün elbiseleri topuklarından aşağı inmezdi. İzarı ise bunların üzerinde daha kısa olur ve bacaklarının ortasına kadar inerdi. Bel bağı ile bu izarı bağlardı. Bazen namazda ve namaz dışında bu bel bağını açardı."

"Zaferan ile boyanmış bir abası vardı. Kimi zaman sadece buna bürünerek namaz kıldırırdı. Kimi zaman sadece kisaya bürünür, üzerinde başka elbise olmazdı. Keçeden yapılmış bir boy elbisesi vardı. Onu giyer ve 'Ben bir kulum, köleler gibi giyinirim' derdi. Sırf Cuma günleri giydiği, diğer elbiselerinden ayrı iki kat elbisesi vardı. Kimi zaman bir izar giyer, üzerinde başka bir elbise olmazdı. İzarın uçlarını omuzları arasında bağlardı. Cenaze namazlarını bu kıyafetle kıldığı da olurdu."

"Bazen evinde tek bir izar içinde, izara bürünmüş, sol ucunu sağ omzuna ve sağ ucunu da sol omzuna atmış hâlde namaz kılardı ve bu izar eşi ile münasebet hâlinde sırtında bulunan izarı olurdu. Geceleri sadece izar içinde namaz kıldığı da olurdu. [Aslında bu izar bir tür çarşaf görevini yapmaktaydı. Şöyle ki:] İzarın bir kısmını kendi üzerine bağlar, diğer tarafını eşlerinden biri üzerine sarkıtır, namazını öyle kılardı."

"Siyah renkli bir elbisesi vardı. Onu birine hediye etti. Eşi Ümmü Seleme, 'Anam-babam sana feda olsun, o siyah elbiseye ne oldu, ne yaptın onu?' dedi. 'Onu birine giydirdim.' dedi. Eşi, 'Siyah renkli olmasına rağmen siyahlığına senin beyaz tenin kadar yakışan bir şey görmedim.' dedi."

"Enes der ki: 'Uçları bağlanmış kilime bürünerek bize öğle namazı kıldırdığı olurdu.' Yüzük takardı. Kimi zaman evden çıkarken bir şeyi hatırlasın diye yüzüğüne iplik bağlardı. Mektupları (resmî yazıları) yüzüğü ile mühürler ve 'Yazıları mühürlemek, töhmete maruz kalmaktan daha iyidir.' derdi."

"Peygamberimiz (s.a.a) bazen sarığı altında ve bazen sarıksız olarak fes giyerdi. Kimi zaman da fesini başından çıkarıp önüne sütre yaparak namaz kılardı. Kimi zaman da sarığı bulunmaz, başına ve alnına bir örtü bağlardı. Peygamberimizin 'Sehab=bulut' adında bir sarığı vardı. Onu İmam Ali'ye hediye etmişti. Bu yüzden bazen İmam Ali (a.s) uzaktan bu sarıkla görününce Peygamberimiz, 'Ali, Sehab (bulut) içinde size geldi' diye espri yapardı."

"Peygamberimiz (s.a.a) elbise giyerken sağ tarafından giyinmeye başlar ve 'Mahrem yerimi örten ve insanlara karşı süsleneceğim bu elbiseyi bana giydiren Allah'a hamdolsun.' derdi. Elbisesini çıkarırken de sol yanından çıkarmaya başlardı. Yeni bir elbise giyince, eskisini bir yoksula verir ve 'Kim eskimiş elbisesini Allah rızası için bir yoksula giydirirse, o yoksul bu elbiseyi giydiği sürece, ister ölü olsun, ister haytta, o kimse Allah'ın güvencesi, koruması ve hayrı altında olur.' derdi."

"İçi lif dolu, tabaklanmış deriden bir döşeği vardı. Boyu iki arşın, eni de bir arşından fazla idi. Gittiği yerlerde ikiye katlanıp altına serilmek için bir de abası vardı. Altında başka bir şey olmayan (kuru) bir hasır üzerinde yattığı da olurdu."

"Binek hayvanlarına, silâhına ve eşyasına isim takma huyu vardı. Sancağının adı Ukab, savaşlarda yanında bulundurduğu kılıcının adı Zülfikâr idi. Bunun dışında Mıhzen, Rusub ve Kadip adlarında kılıçları vardı. Kılıcının sapı gümüş işlemeli idi. Deriden bir kayışı vardı. Bu kayışın üzerinde üç gümüş halka vardı. Okunun adı Ketum ve ok kesesinin adı Kâfur idi. Devesinin adı Adbâ, atının adı Düldül, merkebinin adı Ya'fur ve sütünü içtiği koyunun adı Ayne idi."

"Seramik bir matarası vardı. Onu abdest almak ve su içmek için kullanırdı. İnsanlar, akılları başlarında küçük çocuklarını Peygamberimize gönderirlerdi. Bu çocuklar hiç kimse tarafından engellenmeden Peygamberimizin (s.a.a) yanına giderlerdi. Eğer matarasında su bulurlarsa içerler, uğur beklentisi ile yüzlerine ve vücutlarına sürerlerdi." [c.7, s.130]

74- el-Caferiyat adlı eserin İmam Cafer Sadık'a (a.s), onun dedelerine, dedelerinin de İmam Ali'ye (a.s) dayanarak verdiği bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) dikişli fes giyerdi... Zat'ul-Fuzul adı ile anılan bir zırhı vardı. Üzerinde üç gümüş halka bulunan bu zırhın bir halkası ön tarafında, iki halkası da arka tarafında idi... [s.184]

75- el-Avalî adlı eserde bir rivayete dayanarak verilen bilgiye göre, Peygamberin (s.a.a) siyah bir sarığı vardı. Onu başına takıp namaz kılardı.

Ben derim ki: Rivayet edildiğine göre, Peygamberimizin (s.a.a) sarığı üç veya beş kat idi.

76- el-Hısal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Ali'nin (a.s) dört yüz kelimelik hadisinin bir yerinde şöyle dediğini nak-leder: "Pamuklu elbise giyin. Çünkü o, Resulullah'ın (s.a.a) elbisesidir. Peygamberimiz (s.a.a) sadece zorunlu durumlarda tüylü ve yünlü elbise giymiştir." [s.162]

Ben derim ki: Bu rivayeti Şeyh Saduk ayrıca mürsel olarak ve Safvanî de Kitab'ut-Tarif adlı eserinde nakletmiştir. Bu rivayet sayesinde, Peygamberimizin (s.a.a) yünlü elbise giydiği yolundaki önceden geçen rivayetin anlamı da açıklık kazanıyor. Dolayısıyla bu iki rivayet arasında çelişki yoktur.

77- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail b. Müslim'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) babası İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberin (s.a.a) alt ucu demirli küçük bir asası vardı. Ona dayanırdı. Ramazan ve Kurban Bayramı namazlarında onu elinde bulundururdu." [c.1, s.323, h:2]

Bu rivayet el-Caferiyyat adlı eserde de yer almıştır.

78- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Salim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) yüzüğü gümüştendi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.468, h:1]

79- Yine aynı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Ebu Hatice'ye dayandırdığı hadiste İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "Yüzük taşı yuvarlak olmalıdır." Ardından İmam şöyle buyurdu: "Resulullah'ın (s.a.a) yüzüğü öyle idi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.468, h:4]

80- el-Hisal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahim b. Ebu Bilad'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğni nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) iki yüzüğü vardı. Birinin üzerinde 'La ilâhe ilallah, Muhammedun Resulullah (Allah'tan başka ilâh yoktur ve Muhammed Allah'ın resulüdür)', öbürünün üzerinde de 'Sadakallahu (Allah'ın dediği doğrudur)' diye yazıyordu." [s.61]

81- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Halid'den, İmam Rıza'nın (a.s) bir hadiste şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a), Hz. Ali (a.s), İmam Hasan (a.s), İmam Hüseyin (a.s) ve diğer İmamlar sağ ellerine yüzük takarlardı."

82- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İmam Sadık'tan (a.s), Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Peygamberler gömleklerini şalvarlarından önce giyerlerdi." [s.101]

Ben derim ki: Bu rivayet el-Caferiyyat adlı eserde de yer almıştır. Değindiğimiz konularla ilgili çok sayıda rivayet vardır.

83- **Peygamberimizin (s.a.a) evi ve onunla ilgili adabı hakkında,** İbn-i Fahd'ın et-Tahsin adlı eserinde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) tuğla üzerine tuğla koymadan vefat etti."

84- Lübb'ül-Lübab adlı eserde verilen bilgiye göre İmam (a.s), "Mescitler peygamberlerin toplantı yerleridir" dedi.

85- el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sekûni'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yazın evinden çıkarken perşembe günü çıkar, kışın soğuklar nedeniyle evine dönmek isteyince, cuma günü dönerdi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.532, h:14]

Ben derim ki: Bu rivayet mürsel olarak el-Hisal adlı eserde [s.391] de yer almıştır.

86- Allâme Hillî'nin kardeşi Şeyh Ali b. Hasan b. Mutahhar (Allah her ikisine de rahmet etsin) tarafından yazılan el-Uded'ül-Kaviyye adlı eserde, Hz. Hatice'den (r.a) şöyle nakledilmiştir: "Resulullah (s.a.a) eve gelince su ister ve namaz için temizlik yapardı. Sonra uzatmadan

iki rekât namaz kılar, arkasından yatağına girerdi."

87- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abbad b. Suheyb'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) hiçbir düşmana gece pususu kurmamıştır." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.28, h:3]

88- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle geçer: "Peygamberimizin (s.a.a) döşeği bir aba idi. Yastığı ise, içine hurma lifi doldurulmuş bir deri idi. Bir gece aba ikiye katlanmıştı. Sabah olunca Peygamberimiz (s.a.a), 'Bu gece bu döşek (rahat olduğu için) namaza kalkmama engel oldu.' dedi ve döşeğinin tek kat olarak serilmesini emretti. Onun bir de içinde hurma lifi doldurulmuş deriden bir döşeği vardı. Ayrıca bir yere gittiğinde iki kat yapılarak altına serilen bir abası vardı." [s.38]

89- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle diyor: "Resulullah (s.a.a) uykudan kalkar kalkmaz mutlaka Allah için secdeye kapanırdı." [s.39]

90- **Peygamberimizin (s.a.a) kadınlar ve evlâtlarla ilgili adabı konusunda,** Şeyh Murtaza'nın Risalet'ul-Muhkem ve'l-Müteşabih adlı eserinde Tefsir-i Nu'manî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam (a.s) Ali şöyle dedi: "Sahabîlerden birkaç kişi eşleri ile yatağa girmeyi, gündüzleri yiyip içmeyi ve geceleri uyumayı kendilerine yasakladılar. Ümmü Seleme bunu Peygamberimize (s.a.a) haber verince, Peygamberimiz (s.a.a) ashabının yanına gitti ve onlara şöyle dedi: Eşlerinizden uzak duruyorsunuz öyle mi? Oysa ben hem eşlerimle yatağa girerim, hem gündüzleri yer içerim ve hem de geceleri uyurum. (Bunlar benim sünnetimdir.) Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir..."

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler birçok kanaldan nakledilmiş olarak hem Sünnî, hem de Şiî kitaplarda yer almıştır.

91- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet ziciriyle İshak b. Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Kadınları sevmek, peygamberlerin ahlâkındandır." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.320, h:1 ve s.321, h:7]

92- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet ziciriyle Bekkar b. Kerdem'in ve birden fazla başka ravilerin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiklerini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Benim göz aydınlığım namazda ve haz kaynağım da kadınlarda karar

kılındı." [Fürû-i Kâfi, c.5, s.320, h:1]

Ben derim ki: Yaklaşık bu anlamı taşıyan rivayetler başka kanallardan da gelmiştir.

93- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) bir kadınla evlenmek isteyince birini onu görmeye gönderirdi... [c.3, s.245, h:2]

94- Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hüseyin b. Bint-i İlyas'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: "Yüce Allah, geceleri ve kadınları sükunet sebebi yaptı. Evliliği geceleyin yapmak ve yemek yedirmek sünnettendir." [c.1, s.371]

95- el-Hisal adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Ali'nin (a.s) dört yüz kelimelik hadisinin bir yerinde şöyle dediğini nakleder: "Çocuklarınızı yedinci günlerine girdiklerinde tıraş edin ve saçlarının ağırlığı miktarında bir fakir Müslümana sadaka verin. Peygamberimiz (s.a.a) Hasan ve Hüseyin için ve diğer evlâtları için böyle yaptı." [c.2, s.619]

96- **Peygamberimizin (s.a.a) yeme-içme ve sofra ile ilgili adabı hakkında,** Kuleynî el-Kâfi adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Salim ve başkalarından İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) en sevdiği şey, devamlı aç ve Allah korkusu hâlinde olmaktı." [Ravzat'ül-Kâfi, c.8, s129, h:99]

97- Tabersî, el-İhticac adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Musa b. Cafer'den, o da babalarından Hz. Hüseyin b. Ali'nin (hepsine selâm olsun), İmam Ali'nin (a.s) Şamlı bir Yahudinin sorularına verdiği cevapları rivayet ettiği uzun hadisin bir bölümünde şöyle yer aldığını nakleder: "Yahudi İmam'a, 'Halk, İsa'nın zahit olduğunu ileri sürüyor. Doğru mu?' diye sordu. İmam Yahudiye şu cevabı verdi: Evet, öyle idi. Muhammed (s.a.a) ise peygamberlerin en zahidi idi. Cariyeler dışında on üç eşi oldu. Buna rağmen yemek artığı ile önünden kaldırılan bir sofrası hiç olmadı. Hiç buğday ekmeği yemedi. Arka arkaya üç gece doyasıya arpa ekmeği yediği hiç olmadı." [c.1, s.335]

98- Şeyh Saduk'un el-Emalî adlı eserinde verilen bilgiye göre Ays b. Kasım şöyle dedi: "İmam Sadık'a (a.s), 'Peygamberimizin (s.a.a) doyasıya buğday ekmeği hiç yemediğini söylediği yolunda babandan bir hadis rivayet ediliyor, doğru mu?' diye sordum. Bana şöyle cevap

verdi: Hayır, doğru değil. Peygamberimiz (s.a.a) buğday ekmeği hiç yemedi ve doyasıya arpa ekmeği de hiç yemedi."

99- Kutb'un ed-Daavat adlı eserinde şöyle deniyor: "Rivayet edildiğine göre, Peygamberimiz (s.a.a) hiç yaslanarak yemek yemedi. Sadece bir kere yaslanarak yemeğe başladı, arkasından hemen yere oturdu ve 'Allahım, ben senin kulun ve resulünüm' dedi."

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetleri Kuleynî ve Şeyh Tusî çok kanallı olarak nakletmişlerdir. Ayrıca Şeyh Saduk, Barkî ve ez-Zühd adlı eserde Hüseyin b. Said de bu anlamı içeren hadisler rivayet etmişlerdir.

100- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Zeyd-i Şehham'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık (a.s), 'Peygamberimiz (s.a.a) peygamber olduğu günden vefat ettiği güne kadar hiçbir zaman bir şeye yaslanarak yemek yemedi. Köleler gibi yemek yer ve köleler gibi otururdu.' buyurdu. Kendisine, 'Niçin böyle yapıyordu?' diye sordum. 'Allah'a karşı alçak gönüllülüğünü göstermek için.' cevabını verdi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.27, h:1]

101- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hatice'den şöyle nakleder: "Benim de yanlarında olduğum bir sırada Beşir Dehhan, İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Peygamberimiz (s.a.a) sağına veya soluna yaslanarak yemek yer miydi?' diye sordu. İmam bu soruya 'Hayır, Peygamberimiz (s.a.a) sağına veya soluna yaslanarak yemek yemezdi. O köleler gibi oturur, öyle yerdi.' diye cevap verdi. Ben, 'Niçin öyle yapıyordu?' diye sordum. 'Yüce Allah'a karşı alçak gönüllülüğünü göstermek için.' cevabını verdi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.271, h:7]

102- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cabir'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) köleler gibi yemek yer, köleler gibi otururdu. Toprak üzerinde yemek yer ve uyurdu." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.271, h:1]

103- İhya'ul-Ulûm adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) yemek yerken namazdaki insanın oturuşu gibi dizlerini ve ayaklarını birleştirerek otururdu. Yalnız dizlerinin ve ayaklarının birini öbürü üzerine koyardı ve "Ben bir kulum, köle gibi oturur ve köle gibi yemek yerim." derdi. [c.7, s.121]

104- Safvanî'nin Kitab'ut-Tarif adlı eserinde verilen bilgiye göre,

İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) sofraya oturduğunda köleler gibi oturur ve sol uyluğuna yaslanırdı."

105- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.a) yerde oturur, koyunu ayakları arasına alıp sağar ve kölelerin davetlerine icabet ederdi."

106- el-Mehasin adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hammad b. Osman'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Resulullah (s.a.a) yemek yerken parmaklarını yalardı." [s.443, h:313]

107- el-İhticac adlı eserde Mevalîd'us-Sadıkîn adlı eserden nakledilerek şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) her çeşit yemeği yerdi. Allah'ın helâl kıldığı yiyecekleri, yemek yedikleri zaman ailesi ve hizmetçileri ile beraber yerdi. Aynı şekilde yemeğe çağırdığı Müslümanlarla birlikte de yerdi. Onlar neyin üzerinde yiyorlardıysa, onun üzerinde ve onların yediğinden [veya onlar yediği sürece] yerdi. Yalnız eğer misafir gelirse, [ailesi ve hizmetçileriyle değil,] misafiri ile birlikte yerdi... En sevdiği yemek, kalabalık topluluk ile birlikte yenen yemekti."

Ben derim ki: Rivayetteki "Onlar neyin üzerinde yiyorlardıysa" ifadesinden maksat, sofra ve büyük tepsi gibi şeylerdir. "Ve mâ ekelû" ifadesinin orijinalindeki "mâ" edatı, ya mevsuledir [yani onların yediğinden] ya da tevkıtiyedir [yani onlar yediği sürece]. "Yalnız eğer misafir gelirse" ifadesi, "ailesi ve hizmetçileri ile beraber" ifadesinden yapılmış bir istisnadır. [Yani misafir gelince, ailesiyle yemezdi, misafiri ile birlikte yerdi.]

108- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Kaddah'tan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: Resulullah (s.a.a) bir toplulukla birlikte yemeğe oturunca, yemeğe ilk başlayan ve yemekten en son el çeken kişi olurdu. Bunu topluluk yemek yesin diye yapardı. [Fürû-i Kâfi, c.6, s.285, h:2]

109- Aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'e dayandırdığı bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dedini nakleder: "Peygamberler akşam yemeğini akşam namazından sonra yerlerdi. Akşam yemeğini yemeyi ihmal etmeyin. Çünkü akşam yemeği yememek vücudun harap olmasına yol açar." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.288, h:2]

110- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Anbese b. Necad'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) önüne, içinde hurma bulunan bir sofra geldiğinde yemeye mutlaka hurmadan başlardı." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.345, h:2]

111- el-Kâfi ve Sahifet'ur-Rıza adlı eserlerde, rivayet zinciriyle İmam Rıza'ya (a.s) dayandırılan bir hadiste İmamın, dedelerinden (hepsine selâm olsun) şöyle naklettiği yer alır: "Peygamberimiz (s.a.a) hur-ma yediğinde, çekirdeğini önce elinin sırtına koyar, sonra atacağı yere atardı."

112- el-İkbal adlı eserde, Tarih-i Nişaburî adlı eserin ikinci cildinde Hasan b. Bişr'in hayatı bölümünde müellifin belirttiği kendine has rivayet zinciriyle şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Resulullah (s.a.a) yemek yerken her iki lokma arasında Allah'a hamdederdi." [s.116]

113- el-Kâfi'de müellifin kendi rivayet zinciriyle Veheb b. Abd-i Rabbih'den şöyle naklettiği yer alır: "Bir defasında İmam Cafer Sadıkın (a.s) diş aralarını temizlediğini görünce, ona baktım. Bunun üzerine İmam bana, 'Peygamberimiz (s.a.a) diş aralarını temizlerdi. Böyle yapmak ağızın temiz olmasını sağlar.' dedi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.376, h:3]

114- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) su içerken önce besmele çekerdi... Suyu birden yutmaz (soluk almayarak bir nefeste içmez), yudum yudum sorarak içerdi ve "Ciğer ağrısı (siroz), suyu birden yutmaktan olur." derdi. [s.31]

115- el-Caferiyyat adlı eserin İmam Cafer Sadık'a (a.s), onun da dedelerine dayanarak verdiği bilgiye göre, İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Peygamberimizi (s.a.a) birçok kez gözetledim. O suyu üç nefeste içerdi. Her içişte besmele çeker ve her içişten sonra hamdederdi. Ona niçin böyle yaptığını sorduğumda bana, 'Ey Ali! Hamdı Allah'a karşı olan şükretme görevimi yerine getirmek için, besmele çekmeyi de herhangi bir hastalığa ve derde yakalanmayayım diye yapıyorum.' dedi." [s.161]

116- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle rivayet edilmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) su içerken, içtiği tabağa nefes vermez, nefes alıp vermesi gerektiğinde su kabını ağzından uzaklaştırır, öyle nefes alıp verirdi." [s.31]

117- İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a) et yerken başını ete doğru eğmez, eti ağzına getirir ve ısırarak

yerdi, dişlerine alıp koparırdı... Özellikle et yediği zaman özellikle ellerini iyice yıkar ve arkasından ıslak elleri ile yüzünü ovardı. [c.7, s.126]

118- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) birçok yemek çeşidini yerdi. [s.26]

Ben derim ki: Tabersî, böyle dedikten sonra Peygamberimizin (s.a.a) yediği bazı yemek çeşitlerini sayıyor. Ekmek, et çeşitleri, kavun, karpuz, şeker, üzüm, nar, hurma, süt, keşkek, yağ, sirke, hindiba, horoz ibiği (bir tür çiçek), lahana gibi... Peygamberimizin (s.a.a) hurmayı sevdiği, baldan çok hoşlandığı ve en sevdiği meyvenin nar olduğu da rivayet edilmiştir.

119- Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Üsame'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimizin (s.a.a) yemeği, bulduğu kadarı ile arpa ekmeği, tatlısı hurma ve yakacağı, hurma ağacının yaprakları ve dalları idi."

120- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) sıcak yemeği soğutur, öyle yerdi ve 'Allah bize ateş yedirmemiştir. Sıcak yemeğin bereketi yoktur.' derdi."

"Yemeğe başlarken besmele çekerdi. Üç parmağı ile ve önünden yerdi, başkasının önünden yemezdi. Önüne yemek konduğunda sofradakilerden önce o yemeğe başlar, arkasından diğerleri başlardı. Yemekte şu üç parmağını kullanırdı: Baş parmak, onu izleyen (onun yanındaki) parmak ve orta parmak. Kimi zaman dördüncü parmağından da yararlanırdı, onu da kullanırdı. Avucunun bütünü ile de yediği olurdu. İki parmakla yemezdi ve 'İki parmakla yemek yemek, şeytanın yemek yeme tarzıdır.' derdi. Bir gün ashabı ona palûze getirdiler. Onlar ile birlikte yedikten sonra, 'Bu, neden yapılıyor?' diye sordu. Ashabı, 'Yağ ile balı karıştırıyoruz, gördüğün gibi oluyor.' dediler. Peygamberimiz (s.a.a), 'Bu iyi bir yemektir.' dedi."

"Elenmemiş arpa ekmeği yerdi. Hiç buğday ekmeği yemedi. Arpa ekmeğini de hiç doyasıya yemedi. Ölünceye kadar hiç sofrada yemek yemedi. [Hep yerde yemek yedi.] Kavun, üzüm, hurma yer ve hurmanın çekirdeklerini koyuna yedirirdi. Soğan, sarımsak, pırasa ve içinde 'meğafir (zamk)' bulunan bal yemezdi. Meğafir, arının karnında kalan ağaç kalıntısıdır. Arı bu kalıntıyı bala akıtır ve o bal da ağızda koku bırakır."

"Hiç yemeği kötülemezdi. Önüne gelen yemek hoşuna giderse yerdi. Hoşuna gitmezse bırakır, fakat başkalarının onu yemesine engel olmazdı. Yemek yediği çanağı sıyırır ve 'Yemek tabağının sonu, yemeğin en bereketli bölümüdür' derdi. Yemeği bitirdiğinde kullandığı üç parmağını teker teker yalardı. Yemekten sonra ellerini tertemiz oluncaya dek yıkardı. Tek başına yemek yemezdi." [s.28]

Ben derim ki: Ravinin "Baş parmak, onu izleyen parmak ve orta parmak" şeklindeki ifadesi, güzel bir edep örneğidir. Çünkü ravi "onu izleyen parmak" yerine bu parmağın Arapça'daki adını (sebbabe=sebbeden, söven) söylemiyor. Çünkü bu parmağın kök anlamındaki sövme anlamının, Peygamberimizin parmağı ile irtibatlanmasını istemedi.

Bu rivayette Peygamberimizin (s.a.a) palûze yediğinden söz ediliyor. Bu rivayet el-Mehasin adlı eserde müellifin kendi rivayet zinciriyle Yakup b. Şuayb'dan aktardığı hadise zıttır. Bu rivayete göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle diyor: "İmam Ali (a.s), birkaç dostu ile birlikte Kûfe meydanındayken kendisine bir tabak palûze hediye edildi. İmam dostlarına, 'Uzatın ellerinizi.' dedi. Dostları da ellerini ona doğru uzattılar. O da uzattı. Fakat hemen uzattığı elini geri çekti ve 'Peygamberimizin (s.a.a) bunu yemediği birden hatırıma geldi de bu yüzden ondan yemek istemedim.' dedi." [s.140, h:135]

121- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) Şam'dan getirilen cam maşrapalardan su içerdi. Su içmede ahşap, deri ve seramik maşrapalar kullandığı da olurdu. [s.31]

Ben derim ki: Bu rivayetin baş tarafının yaklaşık bir benzeri el-Kâfi'de ve el-Mehasin'de de nakledilmiştir. Orada şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) Şam işi maşrapalardan su içmekten hoşlanır ve 'Bunlar kullandığınız su kaplarının en temiz olanlarıdır.' derdi." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.386, h:8]

122- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) avucu ile de su içerdi. Suyu avucuna doldurur ve 'Elden daha temiz bir su kabı yoktur.' derdi." [s.31]

123- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Kurban Bayramlarında, biri kendi adına ve öbürü kesecek kurban bulamayan fakir Müslümanlar adına olmak üzere iki koç kurban ederdi." [Usûl-i Kâfi, c.2, s.415, h:1]

124- **Peygamberimizin (s.a.a) helâ adabı hakkında,** Şehid-i Sanî, Şerh-i Nefliyye adlı eserinde şöyle rivayet eder: "Resullah'ı (s.a.a) küçük veya büyük abdest bozarken hiç kimse görmemiştir."

125- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cafer b. Muhammed'den, o da dedelerinden İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) abdest bozmak istediğinde başını örter, arkasından pisliği toprakla örterdi. Tükürmek isteyince de tükürüğü üzerine toprak atardı. Tuvalete gideceği zaman da başını örterdi." [s.30]

Ben derim ki: Helâ (tuvalet) yapmak âdeti, Araplarda İslâm'dan sonra ortaya çıktı. Rivayetlerden edindiğimiz bilgilere göre, Araplar İslâm'dan önce boş arazilere çıkarak abdest bozarlardı.

126- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Halid'in şöyle dediğini nakleder: "Bir defasında İmam Rıza'ya (a.s) dedim ki: 'Bize nakledilen bir hadise göre, Peygamberimiz (s.a.a) (idrar veya büyük abdest) temizliğini yüzüğü parmağındayken yapıyordu. İmam Ali (a.s) de öyle yapıyordu. Oysa Peygamberimizin (s.a.a) yüzüğünün taşında, 'Muhammedun Resulullah' yazısı vardı.' İmam, 'Ravilerin söyledikleri doğrudur.' dedi. 'Biz de böyle yapsak olur mu?' diye sordum. Bana, 'Onlar yüzüklerini sağ ellerine takarlardı. Oysa siz yüzüklerinizi sol ellerinize takıyorsunuz.' karşılığını verdi..." [Fürû-i Kâfi, c.6, s.474, h:8]

Ben derim ki: Yaklaşık aynı anlamda bir rivayet, el-Caferiyyat ve Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserlerde Ayyâşî'nin Kitab'ul-Libas adlı eserinden naklen İmam Sadık'a dayanarak rivayet edilmiştir.

127- **Peygamberimizin (s.a.a) musibetler, belâlar, ölüm olayları ve bunlarla ilgili konulardaki adap ve ahlâkı hakkında,** Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimiz (s.a.a) vücudunda bir sivilce çıktığını görünce Allah'a sığınır, O'na karşı âcizliğini, güçsüzlüğünü dile getirir, O'na yalvarıyordu. Kendisine, 'Ey Allah'ın Resulü, bu önemsiz bir şeydir.' diyenlere de, 'Allah isteyince küçük bir şeyi büyütür ve büyük bir şeyi de küçültür.' diye cevap verirdi." [c.2, s.413]

128- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Cabir'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurudğunu nakleder: "Tabutu dört köşesinden omuza almak sünnettir. Daha fazla kişinin ona omuz

vermesi fazladan bir şeydir." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.168, h:2]

129- Kurb'ul-İsnad adlı eserde Hüseyin b. Tureyf'e, onun Hüseyin b. Ulvan'a, onun İmam Cafer Sadık'a (a.s), onun da babasına dayanarak verdiği bilgiye göre, İmam Ali'nin (a.s) oğlu İmam Hasan (a.s) bir defasında dostları ile birlikte otururken önlerinden bir cenaze geçti. Yanındakilerden bazıları ayağa kalktı, fakat İmam Hasan (a.s) ayağa kalkmadı. Cenaze geçtikten sonra oradakilerden biri, "Allah sana afiyet versin, niye ayağa kalkmadın? Oysa Peygamberimiz (s.a.a) önünden cenaze geçerken ayağa kalkardı." dedi. İmam ona şu cevabı verdi: "Peygamberimiz (s.a.a) sadece bir kere cenaze önünden geçerken ayağa kalktı. Bir Yahudinin cenazesi geçiyordu ve yol dardı. Peygamberimiz (s.a.a) cenazenin, başından yüksekte olmasını istemediği için ayağa kalktı." [s.42]

130- Kutb-u Ravendî, ed-Daavat adlı eserinde şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.a) cenaze arkasında yürürken oldukça üzgün olur, çokça tefekküre dalar ve çok az konuşurdu."

131- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), o da dedelerinden Hz. Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Resulullah (s.a.a) ölülerin gömülmesi sırasında mezara üç avuç toprak atardı."

132- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare'ye dayandırdığı bir hadiste İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Haşimoğullarının ölülerine başka bir Müslümanın ölüsüne yapmadığı bir şey yapardı ki, o da şudur: Haşimîlerden birinin cenaze namazını kıldırdıktan ve mezar toprağına su döktükten sonra elini toprak üzerine koyardı. Öyle ki, mezar toprağında parmaklarının izi çıkardı. Bu yüzden bir yabancı veya Medine halkından bir yolcu mezarlığın önünden geçerken, üzerinde Peygamberimizin (s.a.a) el izi bulunan yeni mezarı görünce, 'Muhammed'in ailesinden kim öldü?' diye sorardı." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.168, h:1]

133- Şehid-i Sanî'nin Müsekkin'ul-Fuad adlı eserinde İmam Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) insanları teselli ederken, 'Allah size ecir versin ve rahmet eylesin.' diye dua ederdi. Onları kutlarken de, 'Allah sizin için mübarek kılsın ve Allah devamlı size bereket versin.' derdi.

134- **Peygamberimizin (s.a.a) abdest ve gusül ile ilgili adabı**

hakkında, Kutb, Ayat'ul-Ahkâm adlı eserinde Süleyman b. Bureydeden, o da babasından şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) önceleri her namaz için ayrı abdest alıyordu. Fakat Mekke'nin fethedildiği yıl birkaç namazı aynı abdestle kıldı. Bunun üzerine Ömer, 'Ey Allah'ın Resulü, daha önce yapmadığın bir işi yaptın, (sebebi nedir)?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.a) de, 'Bilerek böyle yaptım.' dedi."

135- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi raivayet zinciriyle Zürarenin şöyle dediğini nakleder: "Bir defasında İmam Muahmmed Bâkır (a.s) bize, 'Peygamberin nasıl abdest aldığını size anlatayım mı?' diye sordu. Bizim, 'Evet' dememiz üzerine içinde azıcık suyun bulunduğu bir kap isteyerek önüne koydu. Sonra kollarını sıvadı. Arkasından sağ avcunu suya daldırdı ve 'Eğer avuç temiz ise böyle yapılır.' dedi. Sonra bir avuç dolusu su alarak alnına götürdü ve besmele çekerek suyun sakallarının ucuna kadar akmasını sağladı. Sonra elini bir kere yüzü ve alnının görünen bölümü üzerinde yürüttü. Arkasından sol elini suya daldırıp bir avuç dolusu su aldı. Sonra bu suyu sağ dirseğinin üzerine akıttı. Arkasından avucunu sağ kolu üzerinde yürüterek suyun parmak uçlarından akmasını sağladı. Sonra sağ elini suya daldırıp bir avuç dolusu su aldı. Sonra bu suyu sol dirseğinin üzerine akıttı. Arkasından avucunu sol kolu üzerinde yürüterek suyun parmak uçlarından akmasını sağladı. Arkasından sol elinin ıslaklığı ve sağ elinin ıslaklık kalıntısı ile başının ön bölümünü ve ayaklarının üstünü meshetti."

"Arkasından, 'Allah tek olduğu için tek olanı sever. Abdest almak için üç avuç su yeterlidir. Bir avucu ile yüz, iki avucu ile de kollar yıkanır. Sağ elin ıslaklığı ile başın ön kısmı meshedilir ve bu ıslaklığın kalıntısı ile sağ ayağın üstü ve sol elin ıslaklığı ile sol ayağın üstü meshedilir.' dedi."

"Arkasından sözlerini şöyle bağladı: Adamın biri İmam Ali'ye (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) nasıl abdest aldığını sordu. O da ona Peygamberimizin (s.a.a) abdest alma şeklini böyle anlattı." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.25, h:4]

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği Zürare, Bükeyr ve başkaları aracılığı ile değişik yollardan rivayet edilmiş ve bu rivayet Kuleynî, Sa-duk, Şeyh Tusî, Ayyâşî, Mufid, Keracekî ve başkaları tarafından nakledilmiştir. Bu konuda Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) gelen rivayetler sayıca çok ve mütevatirlik derecesine yakın sağ-

lamlıktadır.

136- Müfiduddin Tusî el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüreyre'den şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) abdest alırken organlarının sağ taraflarından yıkamaya başlardı." [c.1, s.397]

137- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle nakleder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) abdest hakkında sorduğumda, buyurdu ki: Peygamberimiz (s.a.a) bir müdd su (yaklaşık 750 gr.) ile abdest alır ve bir sa' (yaklaşık üç kilo) su ile guslederdi." [c.1, s136, h:28]

Ben derim ki: Bu rivayetin benzeri başka bir yoldan İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

138- Uyûn-u Ahbar'ir-Rıza adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Rıza'dan (a.s), o da babalarından (hepsine selâm olsun) Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini nakleder: "Biz Ehlibeyt'iz. Bize, sadaka almak helâl değildir. Bize, özenerek abdest almamız emredildi ve biz eşek ile kısrağı çiftleştirmeyiz." [c.2, s.28]

139- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurudğunu nakleder: "(Abdestte) ağza ve buruna su vermek Peygamberimizin (s.a.a) sünnetlerindendir." [c.1, s.79, h:52]

140- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'ın şöyle dediğini nakleder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: Resulullah (s.a.a) bir sa' (yaklaşık üç kilo) miktarındaki su ile gusledeki. Eşlerinden biri ile birlikte yıkandığında ise bir sa' ve bir müdd su kullanırdı." [c.1, s.137, h:74]

Ben derim ki: Bu rivayetin benzerini Kuleynî de el-Kâfi adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Muslim'den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. Oradaki rivayette, "Her ikisi aynı kaptan yıkanırlardı." deniyor.[1] Şeyh de aynı rivayeti başka bir yoldan nakletmiştir.

141- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan babasının (her ikisine selâm olsun) şöyle dediğini naklediyor: "Bir defasında Hasan b. Muhammed, Cabir b. Abdul-

---

1- [Fürû-i Kâfi, c.3, s.22, h:5]

lah'a Peygamberimizin (s.a.a) nasıl guslettiğini sordu. Cabir de, 'Peygamber (s.a.a) üç kere avucunu su ile doldurarak başından aşağı dökerdi.' karşılığını verdi. Hasan b. Muhammed, 'Benim saçlarım, gördüğün gibi gürdür.' dedi. Cabir de ona, 'Ey hür adam, bu sözü hiç söyleme. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) saçları seninkilerden daha gür ve daha hoş idi' diye cevap verdi." [s.22]

142- Şeyh Saduk'un, el-Hidaye adlı eserinde verilen bilgiye göre İmam Sadık (a.s) şöyle dedi: "Cuma günü guslü, yolculukta ve yolculuk dışında erkek-kadın herkes için gerekli olan bir sünnettir. Cuma günü (cuma guslü niyetiyle) gusletmek, hem bir temizlik ve hem de iki cuma arasında işlenen günahlar için bir keffarettir. Cuma guslünün sebebi şudur: Ensar Müslümanları hafta boyunca develerinin ve diğer hayvanlarının işleri ile uğraşırlar ve cuma günü mescide geldiklerinde, insanlar koltuk altı kokularından rahatsız olurlardı. Bu yüzden yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) cuma günü gusletmeyi emretti ve ardından bu uygulama sünnet hâline geldi." [s.23]

Ben derim ki: Ramazan Bayramında ve diğer bayramlarda gusletmenin yanı sıra daha birçok gusüllerin, Peygamberimizin (s.a.a) sünnetlerinden olduğu hakkında rivayetler vardır. İnşallah ileride bunların bazılarına değineceğiz.

143- **Peygamberimizin (s.a.a) namaz ve namazla ilgili adap ve sünnetleri hakkında,** el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yesar, Abdulmelik ve Bükeyr'den şöyle dediklerini nakleder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittik: "Peygamberimiz (s.a.a) farz namazların iki katı kadar müstehap namaz kılar ve farz orucun iki katı kadar müstehap oruç tutardı." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.44, h:3]

Bu rivayeti Şeyh Tusî de nakletmiştir.

144- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hannan'dan şöyle nakleder: "Ben de yanlarında oturuyorken Amr b. Harîs, İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Sana feda olayım, bana Peygamberimizin (s.a.a) namazı hakkında bilgi ver.' dedi. İmam ona şu cevabı verdi: Peygamberimiz (s.a.a) öğleyin (öğle namazından önce) sekiz rekât nafile ve dört rekât farz kılardı. Sonra (ikindi namazından önce) sekiz rekât nafile ve dört rekât farz kılardı. Akşamleyin önce üç rekât farz, daha sonra dört rekât nafile kılardı. Yatsı namazını da dört rekât olarak kı-

lardı. Sekiz rekât da gece namazı ve üç rekât vitir kılardı. Sabah vaktinde iki rekât nafile ve arkasından iki rekât farz kılardı."

"Ben de kendisine, 'Kurbanın olayım, eğer benim bundan daha çok namaz kılmaya gücüm yeterse, çok namaz kıldım diye Allah beni azaba çarptırır mı?' diye sordum. 'Hayır, ama seni sünneti terk ettiğin için azaba çarptırır.' karşılığını verdi." [Fürû-i Kâfi, c.3, s.443, h:5]

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşıldığına göre, yatsı namazından sonra oturarak kılınan iki rekâtlık vüteyre namazı gündelik bu elli rekâta dahil değildir. İki rekât oturarak kılınan bu namaz, bir rekât ayakta kılınan namaza bedeldir ve bir rekât olarak hesaplanır. Dolayısıyla bu namaz ile namazların sayısı elli bir rekâta ulaşmış olur. Ateme adı ile de anılan bu namaz, vitir namazının yerini tutmak üzere sünnet edilmiştir. Şöyle ki, bu namazı kılan kimse eğer vitir namazına kalkmadan önce ölürse, vitir namazını kılmış sayılır. Nitekim Kuleynî, el-Kâfi adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle naklediyor: "İmam Cafer Sadık (a.s), 'Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse vitir namazı kılmadan uyumasın.' dedi. Kendisine, 'Yatsı namazından sonraki iki rekâtı mı kastediyorsun?' diye sordum. 'Evet, o iki rekât bir rekât sayılır. Kim bu namazı kılar da ölürse vitir namazı kılmış olarak ölmüş olur. Eğer ölmez ise gecenin sonunda vitir namazını kılar.' dedi."

"Kendisine, 'Bu namazı Peygamberimiz (s.a.a) kıldı mı?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. 'Peki niçin?' diye sormam üzerine, 'Çünkü Peygamberimize (s.a.a) vahiy geldiği için o gece ölüp ölmeyeceğini bilirdi. Onun dışındakiler bunu bilemez. Bu yüzden Peygamber o namazı kılmadı, ama kılınmasını emretti.' dedi..."

İmamın "o namazı kılmadı" demekteki maksadı, diğer bazı rivayetlerden anlaşılacağı üzere, o namazı devamlı kılmadığı, bazen kılıp bazen kılmadığı şeklindedir. İmamın sözleri eğer böyle yorumlanırsa, bu rivayet Peygamberimizin (s.a.a) o namazı kıldığı yolundaki diğer rivayetlerle çelişmez.

145- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Zürareden şöyle nakleder: "İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle dediğini işittim: Peygamberimiz (s.a.a) zeval vakti girmeden gündüz hiçbir namaz kılmazdı. Güneşin gölgesi yarım parmak kadar olunca, sekiz rekât nafile kılardı. Güneşin gölgesi bir dirsek boyu olunca öğle farzı-

nı kılardı. Öğle farzından sonra ise iki rekât namaz kılardı. Yine ikindi vakti girmeden iki rekât namaz kılardı. Gölge iki dirsek boyu uzayınca ikindi farzını kılardı. Güneş battığı zaman akşam farzını kılardı. Şafak [=günbatımındaki kızıllık] kaybolduğunda yatsı namazının vakti girer. Şafak kaybolunca akşam vakti sona erer ve yatsı vakti girer. Gecenin üçte biri geçince de yatsı vakti sona erer."

"Peygamberimiz (s.a.a) yatsı (namazın)dan sonra gece yarısı oluncaya kadar hiçbir namaz kılmazdı. Gece yarısı olunca, on üç rekât namaz kılardı ki, bu on üç rekâta vitir namazı ile sabah farzından önceki iki rekâtlık nafile namazı da dahildir. Tanyeri ağarıp da ortalık aydınlanınca sabah farzını kılardı." [c.2, s.262, h:82]

Ben derim ki: Bu rivayet ikindi vaktindeki nafile namazını bütünü ile kapsamıyor. Bu husus başka rivayetlerden biliniyor.

146- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Veheb'den şöyle nakleder: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Peygamberimizin (s.a.a) namazları hakkında bilgi verirken şöyle dediğini işittim: "Peygamberimize (s.a.a) su dolu bir kap getirilir, bu kabın ağzı bir bezle örtülerek baş ucuna konurdu. Kendisi de misvakını döşeğinin altına koyduktan sonra bir süre uyurdu. Uyanınca oturur ve gök yüzüne bakardı. Arkasından Âl-i İmrân suresinin *"Göklerin ve yeryüzünün yaratılışında..."* [Âl-i İmrân, 190] ifadesi ile başlayan birkaç ayetini okurdu. Arkasından dişlerini misvaklar, temizlik yapardı (abdest alırdı). Sonra kalkıp mescide giderek dört rekât nafile namaz kılardı. Rukuu, kıraati oranında ve secdesi de rükûu oranında uzun olurdu. 'Ne zaman başını kaldıracak?' dedirtecek kadar uzun süre rükûda kalır ve 'Ne zaman başını kaldıracak?' dedirtecek kadar uzun süre secdede kalırdı."

"Sonra yatağına dönerek Allah dilediği süre uyurdu. Sonra uyanarak o ayetleri okur ve gözlerini gökyüzünde gezdirirdi. Arkasından dişlerini misvaklayıp temizlik yapar (abdest alır) ve kalkıp mescide gider ve daha önceki uzunlukta dört rekât nafile namaz kılardı."

"Sonra yatağına dönüp tekrar bir süre uyurdu. Sonra uyanıp oturur ve Âl-i İmrân suresindeki o ayetleri okurdu. Arkasından gökyüzüne bakar, dişlerini fırçalar, temizliğini yapar ve kalkıp mescide giderdi. Vitir namazından sonra sabah vaktine ait iki rekâtlık nafile namazı kılar, arkasından sabahın farzını kılmaya çıkardı." [c.2, s.334, h:233]

Ben derim ki: Bu konu el-Kâfi adlı eserde de iki yoldan nakledilmiş olarak yer almıştır.

147- Rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.a) tanyerinin ağarmasının başlangıcında kıldığı sabah nafilesini kısa tutar ve bu namazdan sonra sabah farzını kılmaya çıkardı.

148- el-Mehasin adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Amr b. Yezid'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Kim vitir namazında yetmiş kere 'Estağfirullahe rabbî ve etûbu ileyhi (Rabbim olan Allah'tan af diler, ona tövbe ederim)' der ve buna bir yıl boyunca devam ederse, Allah onu (Kur'ân'da sözü geçen), *'Seher vakitlerinde bağışlanma dileyenler'* (Âl-i İmrân, 17) arasına yazar."

"Peygamberimiz (s.a.a) vitir namazında yetmiş kere istiğfar eder ve yedi kez '(Allah'ım!) Bu, cehennem ateşinden sana sığınan kimsenin (perişan) hâlidir.' derdi..." [s.53, bab:62, h:80]

149- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) vitir namazında şu kunut duasını yapardı: "Allah'ım, beni hidayete erdirdiklerinle birlikte hidayete erdir. Afiyete kavuşturduklarınla birlikte bana da afiyet ver. İşlerini üstlendiklerinle birlikte benim de işlerimi üstlen. Verdiklerini benim için bereketli kıl. Takdir ettiklerinin kötülüklerinden beni koru. Sen hükmedersin, ama hiç kimse sana karşı hükmedemez. Ey Kâbe'nin Rabbi, seni noksanlıklardan tenzih ederim. Senden af dilerim. Sana tövbe ederim. Sana iman ve tevekkül ederim. Ey rahmet edici, güç-kuvvet yalnız sendedir." [c.1, s.308, h:1]

150- et-Tezhib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hatice'nin İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) ramazan ayı geldiğinde müstehap namazlarını arttırırdı. Ben de arttırıyorum. Öyleyse siz de arttırın." [c.3, s.60, h:7]

Ben derim ki: İmam bu arttırma ile ramazan ayının nafile namazı olan bin rekâtlık teravih namazını kastediyor. Peygamberimiz (s.a.a) bu namazı elli rekâtlık günlük namazlarının içindeki nafile namazların dışında kılardı. Bu namazın kılınma şekli ve ramazan gecelerine bölüştürülmesi hususunda çok sayıda rivayet vardır. Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) gelen rivayetlere göre, Peygamberimiz (s.a.a) bu teravih namazını tek başına kılardı, onun cemaatle kılınmamasını yasaklar ve "Nafileler cemaatle kılınmaz." derdi.

Peygamberimizin (s.a.a) kıldığı başka nafileler de vardır. Bunlar dua kitaplarında nakledilmiştir. Konumuz dışında kaldıkları için burada onlara değinmedik. Bunların yanı sıra Peygamberimizin (s.a.a) namazlarla, dualarla ve zikirlerle ilgili bazı adap ve sünnetleri vardır. Bunları öğrenmek isteyenler bu konuların ele alınma ihtimalinin olduğu eserlere başvursunlar.

151- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yezid b. Halife'den şöyle nakleder: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s) 'Ömer b. Hanzele, senden yana namaz vakitleri hakkında bize bilgi getirdi' dedim. İmam, 'O bize yalan bağlamaz.' dedi... Dedim ki: 'Ömer bir de şöyle dedi: 'Akşam namazının vakti güneşin battığı vakittir. Yalnız Peygamberimiz (s.a.a) yolculukta acele ettiği zamanlarda akşam namazını geriye bırakıp yatsı namazı ile birleştirirdi.' Doğru mu?' İmam, 'Evet, doğru söylemiştir.' dedi." [c.3, s.276, h:6]

152- et-Tehzib adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Talha b. Zeyd'den, o da İmam Cafer Sadık'tan, o da babasından (her ikisine selâm olsun) şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yağmurlu gecelerde akşam namazını kısa tutar ve yatsı namazını öne alarak iki namazı bir arada kılardı ve 'Merhamet etmeyene merhamet edilmez.' derdi." [c.2, s.32, h:47]

153- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebu Ümeyr'den, o da Hammad'dan, o da Halebî'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) yolculuk sırasında ve acele bir işi çıktığı zamanlarda, öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kılardı..." [c.3, s.32, h:118]

Ben derim ki: Bu konuda Kuleynî, Şeyh Tusî, oğlu ve Şehid-i Evvel (Allah hepsine rahmet etsin) tarafından nakledilmiş çok sayıda rivayet vardır.

154- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Veheb'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Sıcak günlerde müezzin öğle namazının ezanını okumaya geldiğinde Peygamber (s.a.a) ona, 'Ebrid, ebrid.' derdi.

Ben derim ki: Şeyh Saduk "ebrid, ebrid" kelimesinin açıklamasıyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu kelime 'berîd' kökünden türemiş ve 'çabuk ol, çabuk ol' anlamındadır." Fakat bana öyle geliyor ki bundan maksat, sıcaklığın şiddetinin kaybolması ve havanın serinlemesi

için namazın geriye bırakılmasıdır. Nitekim Alâ'nın kitabında Muhammed b. Müslim'in verdiği şu bilgi bunu gösteriyor. Muhammed b. Müslim diyor ki: "Bir defasında ben Peygamberimizin (s.a.a) Mescidinde namaz kılarken İmam Muhammed Bâkır (a.s) yanımdan geçti. Daha sonra benimle karşılaştığında, 'O saatte sakın farz namaz kılma. Farz namazını şiddetli sıcakta mı kılıyorsun?' dedi. Ben de ona, 'Hayır, ben o zaman nafile kılıyordum.' cevabını verdim."

155- İhya'ul-Ulûm adlı eserde şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) namaz kılarken biri yanına gelip oturduğunda namazını çabuklaştırarak adama döner ve 'Bir isteğin mi var?' diye sorardı. Adamın isteğini karşıladıktan sonra tekrar namaza dönerdi." [c.7, s.113]

156- Cafer b. Ahmed Kummî, Zuhd'ün-Nebi adlı eserinde şöyle der: "Peygamberimiz (s.a.a) namaza durduğunda, Allah korkusundan benzi sararırdı ve göğsünden veya karnından korkuya kapılmış kimselerin seslerine benzer bir ses gelirdi."

Ben derim ki: Böyle bir rivayet İbn-i Fehd ve başkaları tarafından da nakledilmiştir.

157- Yine aynı eserde şöyle yer alır: "Bir başka rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.a) namaza durduğu zaman bir yana atılmış, boş bir elbise gibi olurdu.

158- Bihar'ul-Envar adlı eserde verilen bilgiye göre Ayşe şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) ile normalde karşılıklı konuşurduk. Fakat namaz vakti gelince, bize karşı sanki birbirimizi tanımıyormuşuz gibi olurdu."

159- Müfiduddin Tusî, el-Mecalis adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Hz. Ali'nin (a.s), Muhammed b. Ebu Bekr'i Mısır valiliğine tayin ettiği zaman ona yazdığı mektubun bir yerinde şöyle dediğini rivayet eder: "...Sonra rükûuna ve secdene dikkat et. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) namazı herkesten eksiksiz kılmakla birlikte herkesten daha az zamanda kılardı."

160- el-Caferiyyat adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babalarından Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Resulullah (s.a.a) namazda esnediği zaman sağ eli ile ağzını kapatırdı." [s.26]

Bu rivayetin benzeri, ed-Deâim adlı eserde de yer almıştır.

161- Şeyh Saduk İlel'üş-Şerayi adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Hakem'den, İmam Musa Kâzım (a.s) ile arasında geçen uzun konuşmanın bir yerinde şöyle dediğini nakleder: "Niçin rükûda 'Subhane Rabbiy'el-azîmi ve bihamdihi (Büyük Rabbimi, O'na hamdederek noksanlıklardan tenzih ederim)' derken, secdede 'Subhane Rabbiy'el-a'lâ ve bihamdihi (En yüce Rabbimi, O'na hamdederek noksanlıklardan tenzih ederim)' deniyor?' diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi:

"Ey Hişam! Peygamberimiz (s.a.a) miraca çıktıktan sonra namaz kılarken ve gördüğü yüce Allah'ın azametini zihninde tazeleyince, mafsalları titredi ve kendini dizleri üzerine eğilmiş buldu ve 'Subhane Rabbiy'el-azîmi ve bihamdihi' demeye başladı. Bir süre sonra rükûdan doğrulup yüce Allah'ı öncekinden daha yüksekte görünce, yüz üstü kapanarak 'Subhane Rabbiy'el-a'lâ ve bihamdihi' demeye başladı. Bu sözleri yedi kere tekrarlayınca içini saran korku dindi. İşte bu yüzden bu sözler rükûda ve secdede sünnet oldu." [c.2, s.332, h:4]

162- Şeyh Verram b. Ebu Firas'ın Tenbih'ul-Havatır adlı eserinde verilen bilgiye göre Nu'man şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) saflarımızı ok dizer gibi düzgün yapardı, öyle ki artık biz böyle yapmaya alıştık. Bir ara bu düzgünlüğü umursamadığımızı gördü. Bir süre sonra bir gün öne çıkıp namaza durdu. Tam tekbir alacakken, içimizden birinin göğsünün önüne çıktığını görünce, 'Ey Allah'ın kulları, saflarınızı düzeltin. Yoksa aranızda ayrılık çıkar.' dedi." [c.2, s.491]

163- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İbn-i Mesud şöyle dedi: "Peygamberimiz (s.a.a) namaza başladığımızda, eli ile omuzlarımızdan tutarak, 'Saflarınızı düzgün yapın, eğri-büğrü durmayın. Yoksa kalplerinize ayrılık düşer.' derdi..."

164- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Davud b. Husayn'dan, o da Ebu Abbas'tan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) ilk önce ramazanın ilk on günü itikafa girdi. Bir sonraki yıl ikinci on gününde itikafa girdi. Fakat sonra hep son on günü itikafa girmeyi âdet edindi." [c.2, s.123, h:20]

165- Yine aynı eserde verilen bilgiye göre, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Bedir Savaşı ramazan ayında olmuştu. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.a) o yıl itikafa giremedi. Fakat ertesi yıl on günü o

yıl için ve on günü bir önceki yıl için olmak üzere yirmi gün itikafa girdi." [c.2, s.120, h:3]

Ben derim ki: Buna ve bir önceki rivayete Kuleynî, el-Kâfi adlı eserde yer vermiştir. [Fürû-i Kâfi, c.4, s.175, h:2]

166- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "(Ramazan ayının) son on gününe girilince, Peygamberimiz (s.a.a) camide itikafa girerdi. Onun için kıl bir çadır kurulur, çarşafı dürülür ve döşeği katlanırdı. Oradakilerden biri, 'Kadınlarla ilişkiyi keser miydi?' diye sordu. İmam 'Hayır, kadınlarla ilişkiyi kesmezdi.' dedi." [Fürû-i Kâfi, c.4, s.175, h:1]

Ben derim ki: Bu konuda çok sayıda rivayet vardır. Rivayette sözü edilen kadınlarla ilişkiyi kesmemekten maksat, ulemanın dediği ve diğer rivayetlerin de ifade ettiği gibi, cinsel ilişki kurmanın serbestliği değil, onlarla görüşüp konuşmanın caiz oluşudur.

167- **Peygamberimizin (s.a.a) oruçla ilgili adap ve sünnetleri hakkında,** Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Mervan'dan nakleder ki: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittim: "Peygamberimiz (s.a.a), 'Hiç bozmuyor.' denecek kadar çok oruç tutar, sonra 'Hiç oruç tutmuyor.' denecek kadar uzun zaman oruç tutmazdı. Sonra gün aşırı oruç tutmaya başladı. Sonra pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmayı âdet edindi. Sonra bu tutumundan dönerek her ayın üç gününde oruç tuttu. Bu günler ayın ilk perşembesi, ayın ortalarına rastlayan çarşamba günü ve ayın son perşembesi idi. Peygamberimiz bu tarz oruç için, 'Bu ömür boyu oruç tutmaya bedeldir.' derdi."

"Babam (a.s) şöyle derdi: Allah'ın, kendisine; 'Peygamberimiz (s.a.a) şöyle yapardı.' dendiğinde, 'Daha çok namaz kılmaya ve daha çok oruç tutmaya çalıştığım için Allah beni azaba çarptırmaz.' diyen bir kimseden daha çok nefret ettiği kimse olamaz. O sanki demek istiyor ki, Peygamberin (s.a.a) gücü yetmediği için daha fazla ibadet yapamadı." [c.2, s.48]

168- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) peygamberliğinin ilk döneminde, 'Hiç bozmuyor.' dedirtecek kadar çok oruç tutar ve sonra 'Hiç oruç tutmuyor.' dedirtecek kadar uzun bir süre oruçtan uzak kalırdı. Sonra böle yapmak-

tan vazgeçerek gün aşırı oruç tutmaya başladı. Bu, Davud Peygamberin (a.s) oruç tutma şeklidir. Sonra böyle yapmaktan vazgeçerek teşrik günlerinde (her ayın on üç, o dört ve on beşinci günlerinde) oruç tutmaya başladı. Sonra bundan da vazgeçerek bu üç günü, ayın üç on gününe bölüştürdü. Ayın ilk ve son perşembe gününü ve orta çarşamba gününü oruç tutuyordu. Vefatının önceki döneminde böyle yapıyordu." [c.4, s.90, h:2]

Bu konu ile ilgili çok sayıda rivayet vardır.

169- Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle abid Anbese'den şöyle nakleder: "Resulullah (s.a.a) şaban ve ramazan ayları ile her ayın üç gününde oruç tutma alışkanlığı olduğu hâlde vefat etti." [c.4, s.91, h:7]

170- Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın, en-Nevadir adlı eserinde Ali b. Nu'man'a, onun da Zar'a'ya dayanarak verdiği bilgiye göre Semaa şöyle dedi: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Peygamberimiz (s.a.a) şaban ayında oruç tuttu mu?' diye sordum. 'Evet, ama hepsini tutmadı' dedi. Kendisine, 'Peki kaç gününde oruç tutmadı?' dedim. 'Tutmadığı günler oldu.' diye cevap verdi. Üç kez aynı soruyu sordum, yine aynı cevabı aldım. 'Tutmadığı günler oldu.' sözüne yeni bir şey eklemedi. Aynı soruyu ertesi yıl sordum. Aldığım cevap aynı oldu."

171- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde Enes'in şöyle dediği rivayet edilir: "Peygamberimizin (s.a.a) oruç tuttuğu günlerdeki yemeği iftarda ve sahurda genellikle tek cinsten bir içecekti. Kimi zaman bu içecek sütten ibaret olurdu, kimi zaman da içine ekmek doğranmış su olurdu..." [s.32]

172- el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Kaddah'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle naklettiğini rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.a) orucunu taze hurma mevsiminde taze hurma ile ve kuru hurma mevsiminde kuru hurma ile açardı." [Fürû-i Kâfi, c.4, s.153, h:5]

173- Yine aynı eserde Kuleynî, kendi rivayet zinciriyle Sekunî-den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) babası İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) oruçlu günlerinde helva bulamadığı zaman su ile orucunu açardı. Bazı rivayetlere göre ise kimi zaman kuru üzümle iftar ederdi." [Fürû-i Kâfi, c.4, s.152, h:1]

174- el-Muknia adlı eserde verilen bilgiye göre Âl-i Muhammed-

den (hepsine selâm olsun) şöyle nakledilir: "Bir içim su ile bile olsa sahura kalkmak müstehaptır." Yine rivayet edilmiştir ki: "En faziletli sahur yemeği hurma ile kavrulmuş undur. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) sahurda bunları yerdi." [s.50]

Ben derim ki: Bunlar oruçla ilgili uygulanan sünnetlerdir. Sırf Peygamberimizin (s.a.a) uyguladığı bu konudaki sünnetlerden biri "Savm-ı Visal" diye anılan ve sadece Peygamberimize has özelliklerden biri sayılan kesintisiz oruçtur. Bu oruç bir günden fazla bir süre iftar etmeksizin tutulur. Peygamberimiz (s.a.a) bu orucu ümmetine yasaklamıştı. Bu konuda, "Siz bu oruca dayanamazsınız. Benim içinse Allah katında beni yedirip içirip doyuracak bir şeylerim var.' dedi." [Tehzib'ül-Ahkâm, c.4, s.307, az bir farkla]

175- Mekarim'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre, Peygamberimiz (s.a.a) çoğu zaman harise yer ve sahuru da onunla yapardı. [s.29]

176- Men La Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) ramazan ayı girdiğinde, elindeki bütün esirleri serbest bırakır ve bütün dilencilere sadaka verirdi." [c.2, s.61, h:10]

177- Daâim'ul-İslâm adlı eserde İmam Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Ramazanın son on gününde Resulullah (s.a.a) yatağı, döşeği dürer ve kendini ibadete verirdi. Ramazanın yirmi üçüncü gecesi aile fertlerini uyandırır ve uyanmayanların yüzlerine su serperdi. Hz. Fatıma (a.s) da o gece ailesinin hiçbir ferdini uyutmazdı. Uyumasınlar diye o gün onlara az yemek yedirirdi. O geceye gündüzden hazırlanır ve 'Gerçek mahrum, bu gecenin hayrından mahrum olandır.' derdi." [c.1, s.289]

178- el-Mukni' adlı eserde şöyle yer alır: "Kurban Bayramında namazdan sonra, Ramazan Bayramında ise namazdan önce bir şeyler yemek sünnettir." [s.46]

179- **Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân okuma ve dua konularındaki adabı hakkında,** Şeyh Tusi el-Mecalis adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu'd-Dünya'dan İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Peygamberimizi (s.a.a) Kur'ân okumaktan alıkoyan tek hâl cünüplük idi."

180- Mecma'ul-Beyan adlı eserde Ümmü Seleme'den şöyle nekleder: "Peygamberimiz (s.a.a) Kur'ân okurken her ayetin sonunda ara

verirdi." [c.10, s.378]

181- Ebu'l-Futuh Tefsirinde şöyle naklediliyor: "Peygamberimiz (s.a.a) 'Musebbihat' diye anılan sureleri okumadan uyumazdı ve 'Bu surelerde bin ayetten daha faziletli bir ayet var.' derdi. (İmamdan) 'Musebbihat sureleri hangi surelerdir?' diye sormaları üzerine, 'Bunlar Hadîd, Haşr, Saff, Cuma ve Teğâbun sureleridir.' karşılığını vermiştir." [c.11, s.30]

Ben derim ki: Bu rivayete, Mecma'ul-Beyan adlı eserde de İrbaz b. Sariye'den nakledilerek yer verilmiştir. [c.9, s.226]

182- İbn-i Ebu Cumhur'un ed-Dürer'ül-Leâlî adlı eserinde Cabirden şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a), 'Tebâreke (Mülk) ve Elif Lâm Mîm Tenzîl [Secde]' surelerini okumadan uyumazdı.

183- Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle geçer: Hz. Ali'den (a.s) bir hadisinde şöyle rivayet edilmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a), 'A'lâ' suresini okumayı severdi. İlk defa 'Subhane Rabbiy'el-A'lâ (yüce Rabbim noksanlıklardan münezzehtir.)' diyen kişi Mikâil'dir." [c.10, s.473]

Ben derim ki: Bu rivayetin baş tarafı ed-Dürr'ül-Mensûr'dan nakledilerek Bihar'ul-Envar adlı eserde yer almıştır. Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân okurken, ya da bazı sureleri veya belirli ayetleri okurken ne dediği hakkında başka rivayetler vardır. İsteyenler onların bulunabilecekleri kaynaklara başvurabilirler.

Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân'a sarılmaya, anlamı üzerinde düşünmeye, gösterdiği yolu izlemeye, onun nuru ile aydınlanmaya teşvik eden birçok konuşmaları ve açıklamaları vardır. Peygamber efendimiz (s.a.a) insanlara telkin ettiği kemâllerin öncüsü ve her hayra doğru koşanların önde geleni idi. Meşhur rivayete göre o, "Hûd suresi saçlarımı ağarttı."[1] diyen kişidir. Rivayete göre[2] İbn-i Mesud şöyle dedi: "Bir defasında Peygamberimiz (s.a.a) bana Kur'ân'dan birkaç ayet okumamı emretti. Ben de ona Yunus suresinden bir parça okudum. *"Orada insanların tümü gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler..."* (Yûnus, 30) ayetine sıra geldiğinde, mübarek gözlerinin yaşlarla dolduğunu gördüm."

1- Resul-i Ekrem (s.a.a) bu sözüyle, yüce Allah'ın Hûd suresindeki şu ayetine işaret etmektedir: *"O hâlde... emrolunduğun gibi dosdoğru ol."* (Hûd, 112)

2- Bu hadise burada, kendi orijinal nakliyle değil, anlamı olarak yer verilmiştir.

Bu saydıklarımız,[1] Peygamberimizin (s.a.a) sünnetlerinden ve edeplerinden seçmelerdir. Bunların çoğu hakkında Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen çok sayıda rivayet ve her iki mezhebe ait kitaplarda tekrarlanan nakiller vardır. Kur'ân bu sünnetleri ve edepleri teyit etmekte, hiçbirini reddetmemektedir. Hidayet eden Allah'tır.

KÖLELİK VE KÖLELEŞTİRME HAKKINDA

Kur'ân-ı Kerim'in *"Eğer onları azaba çarptırırsan, onlar senin kullarındır."* (Mâide, 118) ifadesi, köleliğin ve kulluğun anlamını açıkça ortaya koyan bir cümledir. Gerçi Kur'ân'da bu anlamı içeren ayetlerin sayısı çoktur, ama bu ayet bu konuda akla uygun bir gerekçe getiriyor ve bu gerekçe şu gerçeği ortaya koyuyor: Eğer ortada bir kul varsa, akıl şunu kesin olarak kabul eder ki onun efendisi, onun üzerinde azaba çarptırma tasarrufunda bulunabilir. Çünkü efendisi onun malikidir.

Aklın kul hakkında azabı caiz görmesi ve ağır tasarrufları mubah kılması, ancak ağır olmayan diğer tasarrufları mubah görmesinden sonra söz konusu olabilir. Buna göre efendi, kulu üzerinde dilediği zaman ve dilediği gibi tasarrufta bulunmaya yetkilidir. Aklın bu konuda istisna ettiği tasarruflar, sadece çirkin gördüğü tasarruflardır. Bunları caiz görmemesi, bu tasarrufların kendilerinin çirkin, iğrenç olmalarından kaynaklanır. Yoksa kul, kul olması hasebi ile efendinin her türlü tasarrufuna açıktır.

Bunun gerekli kıldığı sonuç, kulun yükümlülüklerinde efendisine itaat etmesi, efendisinin isteklerine uymasıdır. Kul, efendisinin razı olmadığı hiçbir işte kendi başına hareket etme hakkına sahip değildir. Nitekim şu ayetlerde bu gerçeğe kısmen işaret ediliyor: *"Bilâkis (onlar) onurlu, değerli kullardır. O'ndan önce söz söylemezler ve onlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler."* (Enbiyâ, 26-27) *"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Hiç bunlar bir olurlar mı?"* (Nahl, 75)

Kur'ân'ın ışığında kölelik ve kulluk meselesini çeşitli yönleri ile birkaç bölüm hâlinde incelemek yerinde olur:

1- Biz bütün bu hadisleri, Peygamberimizin sünnet ve adabı ile ilgili olarak önceleri yazdığımız "Sünen'ün-Nebi" adlı kitabımızdan naklettik.

1- Yüce Allah'a Kulluğu Esas Kabul Etmek

Kur'ân'da insanları Allah'ın kulları sayan pek çok ayet vardır. İslâm çağrısı bu temel esasa dayanır: "İnsanlar kuldur ve Allah onların gerçek mevlâları, efendileridir. Hatta bunun da ötesinde göklerdeki ve yerdeki varlıkların tümü kul olarak adlandırılır. Çok sayıdaki melekler ile cinler bu varlıklara örnektir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Göklerde ve yerde bulunanların tümü Rahman'a kul olarak geleceklerdir."* (Meryem, 93)

Hiç şüphesiz, yüce Allah'a ubudiyet (kulluk) kavramı, objektif bir analize, yani kelimenin kendisinden elde edilen anlamının analizine dayanır. Şöyle ki: Önce ubudiyetin (kulluğun) anlamı temel elementlerine çöümleniyor. Arkasından temel anlama eklenen, fazlalık niteliğindeki özellikler atıldıktan sonra gerçek niteliğinin akıllı varlıklarda sabitleştiğine hükmediliyor.

Şöyle ki, insanlar arasında kul-köle diye adlandırılan fertler vardır. O fertlerin bu isimle anılmalarının sebebi başkalarının mülkü olmalarıdır. Bu mülkiyet, kölenin maliki ve efendisi olan o başkalarına köle ile ilgili istediği gibi tasarrufta bulunma imkânı veriyor ve kölenin bağımsız iradesini mutlak anlamda ortadan kaldırıyor.

Eğer bu anlam üzerinde iyi düşünülürse insanın, daha doğrusu bütün bilinçli ve irade sahibi varlıkların gerçek anlamı ile yüce Allah'ın kulları, köleleri olduğuna hükmedilir. Çünkü Allah, mülkiyetin gerçek anlamı ile mülk olarak adlandırılan bütün nesnelerin malikidir. Hiçbir nesne kendinden veya başkasından kaynaklanmış olarak hiçbir şeye, meselâ faydaya, zarara, ölüme, hayata, tekrar dirilmeye malik değildir. Varlık âleminde hiçbir nesne ne zatı, ne sıfatı ve ne de fiili ile bağımsız değildir. Sadece Allah'ın kendisine bağışladığı kadarı ile bir şeylere maliktir. Ama bu mülkiyet, Allah'ın mülkiyetini ortadan kaldırmaz, mülkiyeti Allah'tan başkasına geçirmez. Başka bir deyişle, varlıklara verdiği mülklerin asıl maliki ve onlara sunduğu gücün asıl sahibi Allah'tır. O her şeye kadirdir ve her şeyi kuşatmıştır.

İşte kulların, Allah'ın teşriî iradesine boyun eğmeleri gerekliliğinin gerekçesi, bu gerçek otorite ve bu hakikî mülkiyettir. Bu yüzden kullar Allah tarafından kendi işilerini düzene sokan iki cihanlarının mutluluğunu sağlayacak olan dinî kurallara ve Şer'î yasaklara boyun

eğmekle yükümlüdürler.

Kısacası Allah, kullarının tekvinî mülkiyetle malikidir. Onlar bu gerekçe ile O'nun takdirine ister istemez boyun eğen kulları olurlar. O'nu tanımaları veya bilmemeleri, yükümlülüklerine itaat etmeleri veya isyan etmeleri bir şeyi değiştirmez. Yine Allah teşriî mülkiyet anlamında da onların malikidir. Bu gerekçe ile O'nun emirlerini dinleyip O'na itaat etmeleri, kötülüklerden kaçınıp O'na kulluk etmeleri gerekmektedir.

Bu maliklik ve efendilik, hüküm itibari ile insanlar arasında egemen olan mülkiyetten ve efendilikten ve bu efendiliğin karşıtı olan diğer kulluk türünden şu bakımdan ayrılır: Yüce Allah, mutlak olarak tekvinî anlamda malik olduğu için, O'nun dışında bu anlamda başka bir malik olmadığı için teşriî kulluk aşamasında onun dışında bir efendi edinmek, O'ndan başka birine kulluk etmek caiz değildir. Nitekim yüce Allah, *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi... emretti."* (İsrâ, 23) buyuruyor. Ama insanlardan olan diğer efendiler böyle değildir. İnsanlar arasındaki mülkiyet, üstünlük metotlarından herhangi biri ile üstünlük kuranlara ait olur.

Bunun yanı sıra insanlar Allah'ın mülkü olmayan hiçbir şeye sahip olmadıklarından, varlıkları mülk olan ve olmayan diye ikiye ayrılmadığından, bilâkis tekvinî anlamda zatları ile, sıfatları ile, hâlleri ve davranışları ile bir bütün olarak Allah'ın mülkü olduklarından, teşriî mülkiyet de bunu izlemiş [dolayısıyla onlar Allah'ın teşriî mülkiyetinin de dahilindedirler] ve bu (teşriî) mülkiyet gereği onlar üzerinde kulluğun devamına ve şu veya bu bakımdan kendileri ile ilgili olan her alanı kapsadığına hükmedilmiştir. Bu yüzden kendileri ile ilgili alanların bir bölümü ile O'na kulluk etmeleri söz konusu edilemez. Meselâ dilleri ile Allah'a kulluk edip elleri ile etmemeleri düşünülemez. Kulluklarının bir bölümünü Allah'a ve diğer bir bölümünü Allah'tan başkasına yöneltmeleri de olacak şey değildir. Ama insanlar arasında geçerli olan efendilikte durum böyle değildir. Çünkü akıl gereği insandan efendi, her istediğini yapamaz. Bunun üzerinde iyice düşünün.

Şu ayetlerin ve benzerlerinin mutlaklığının delâlet ettiği gerçek işte budur: *"Sizin O'nun dışında bir veliniz ve şefaatçiniz yoktur."* (Secde, 4) *"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. İlkte de, sonda da (dünyada da, ahirette de) hamd O'na mahsustur. Hüküm de O-*

nundur." (Kasas, 70) *"Göklerde ve yerde bulunanların hepsi Allah'ı tesbih ederler. Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O her şeye kadirdir."* (Teğâbun, 1)

Kısacası yüce Allah için geçerli olan kulluğun analitik bir anlamı vardır. Bu anlam insanların toplumlarında geçerli saydıkları kulluktan, kölelikten alınmıştır. Bu kurumun insan toplumlarında bulunan bir dayanağı vardır. Şimdi bu dayanağın ne olduğunu görelim.

2- İnsanın Köleleştirilmesi ve Sebepleri

Yaklaşık yetmiş yıl öncesine kadar köleleştirme, köle edinme geleneği insan toplumlarında geçerli idi. Belki de günümüzde de bazı uzak ve ilkel Afrika ve Asya kabileleri arasında geçerlidir. Köle ve cariye edinmek, başlangıcı belli olmayan bir tarihten beri eski kavimler arasında yaygındı. Bu geleneğin milletler arasında geçerli, kendine özgü bir düzeni ve genel kuralları vardır. Ayrıca sadece belirli milletlerde geçerli olan özel kuralları da olmuştur.

Bu geleneğin anlamının özü şudur: Bazı şartların varlığı hâlinde insanın kendisi, hayvan, bitki ve cansız madde kökenli eşyalar gibi bir eşya olarak kabul edilmektedir. İnsan mülk olunca iradesi ortadan kalkıyor, davranışları ve davranışlarının sonuçları başkasının yetkisinde olup onların üzerinde istendiği gibi tasarruf edilebiliyordu.

İnsanlar arasında geçerli olan köleleştirme geleneği bu idi. Yalnız bu gelenek başı boş veya hiçbir şartı olmayan mutlak bir iradeye dayalı değildi. İnsanlar hoşuna giden herkesi mülkiyetine alamıyor, satın alma veya hibe gibi yöntemlerle her istedikleri, her diledikleri insanı köleleştiremiyorlardı. İşin temeli başı boşluk ve keyfîlik değildi. Gerçi kavimler arasındaki görüş ve gelenek farklılığına bağlı olarak uygulanan kanunlarda birçok başı boşluklar vardı.

Köleleştirme geleneği aslında, galip gelip üstünlük kurma türlerinden birine dayanıyordu. Savaşta galip gelmek gibi. Bu galibiyet, galip gelen tarafın yenilen düşmanına istediğini yapması sonucunu doğuruyordu. Öldürmek, esir almak veya başka bir işlem gibi. Başka bir üstünlük yolu reisliğin, şefliğin sağladığı üstünlüktü. Zorba bir şef, zalim bir hükümdar egemenlik alanında dilediğini yapabiliyordu. Diğer bir üstünlük yolu da dünyaya getirme ayrıcalığı idi. Yeni doğan güç-

süz çocuk babasının veya velisinin güçlü avucuna düşmüş bir eşya gibi idi. Ona aklına geleni yapabilirdi. Satmak, hibe etmek, değiştirmek, kiralamak gibi.

Daha önceki incelemelerimizde sık sık vurgulandığı gibi, insan toplumunda mülk edinmenin temel dayanağı, insanın mümkün olan her şeyden, mümkün olan her şekilde yararlanma iç güdüsüdür. Sömürücülük insanın doğasında saklıdır. İnsan, hayatını devam ettirme yolunda gücünün yettiği, sömürebildiği, faydalanabildiği her şeyi kullanır ve sömürür. Bu iş hammaddeden başlar. Ardından değişik maddî (cansız) temel elementler ve bileşiklerden hayvana, hayvandan hemcinsi olan insana kadar her şey bu kullanma ve yararlanma iç güdüsünün hedefidir.

Yalnız insanın dayanışmaya ve birlikte yaşamaya muhtaç olması onu, diğer hemcinslerinin çalışmaları ile meydana gelen faydayı paylaşmayı kabul etmeye zorlamıştır. Bu yüzden toplumdaki her ferdin ayrı bir işi, bir mesleği oluyor, sonra toplu olarak bu çalışmaların hepsinden ortaklaşa yararlanıyorlar. Başka bir deyişle, çalışmaların sonuçları fertler arasında bölüştürülüyor ve her fert toplumsal ağırlığı oranında bu çalışmaların sonuçlarından yararlanıyor. İşte bundan dolayı şunu görüyoruz: Toplumun üyesi olan fertler güçlenip egemen oldukları oranda doğal uygarlığı ortadan kaldırıyorlar ve üstünlük kurma yolu ile insanları sömürmeye, onları boyunduruklari altına almaya, şahısları, malları ve ırzları üzerinde canlarının istediği gibi hâkimiyet kurmaya başlıyorlar.

Bundan dolayı toplumların insanı köleleştirme hususundaki geleneklerini objektif ve özgür bir şekilde değerlendirdiğimizde şu sonuca varırız: İnsanlar toplumlarının içinde yer aldıkça, toplumlarının bir parçası olduğu sürece insanı mülk edinmeyi caiz görmüyorlar. İnsanın mülk edinilmesi için ya toplum dışında olmasına hükmedilmesi gerekir. Savaşan düşman gibi ki, böyle bir insanın toplumu yok etmekten, fertlerin varlıklarını ortadan kaldırmaktan başka bir amacı olmaz.

O hâlde böyle bir insan, düşmanı olan toplumun dışındadır. Bu yüzden toplumun onu yok etmesi, onu dilediği gibi mülkiyetine alması mubahtır. Çünkü hiçbir dokunulmazlığı yoktur, saygınlığı ortadan kalkmıştır. Küçük çocukları ve kendisine bağlı olanlar karşısında baba da böyledir. O eli altındakileri, toplumun kendisine bağlı fertleri ola-

rak görür. Bu fertleri kendisi ile denk, benzer ve eş ağırlıklı saymaz. O hâlde onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta kendisini yetkili kabul eder. Öldürmeyi, satmayı ve başka uygulamaları bile bu yetkinin kapsamında görür.

Ya da köle edinen kimsenin (malik insanın) imtiyazlı bir kimse olması gerekir. Bu ayrıcalık kendini toplumun üstünde görmesine yol açar. Toplumun diğer fertlerini kendisine eş ağırlıkta veya toplumsal menfaatlerden eşit pay alma hakkına sahip kişiler olma hakkına sahip kişiler olarak görmez. Tersine kendini sözü geçerli egemen olmaya, avantajlı tercihlerden yararlanmaya, mülk edinme ve köleleştirme de dahil olmak üzere toplumun diğer fertleri üzerinde tasarrufta bulunmaya yetkili kabul eder.

Anlattıklarımızdan şu sonuç çıkıyor: İnsanoğlunun köleleştirme geleneğini dayandırdığı temel esas, insanın kendisinin kendisi için varolduğuna inandığı ayrıcalık ve mutlak mülk edinme yetkisidir. İnsanoğlu bu yetkisinden sadece kendisi ile eşit sosyal ağırlıkta olan, dayanışma ve işbirliği zırhına bürünebilen fertleri müstesna sayar. Diğer fertleri mülkiyetine alıp köleleştirmesi önünde hiçbir engel görmez.

Bu anlayışa göre, köleleştirilmesi mubah görülen insanlar başlıca şu üç zümreden oluşur:

1- Savaş hâlindeki düşmanlar. 2- Babalara nispetle güçsüz konumda olan evlâtlar ve velilerine nispetle kadınlar. 3- Üstün konumdaki galiplere nispetle boyunduruk altına düşmüş mağluplar.

3- Tarih Boyunca Köleleştirme Süreci

İnsan toplumunda kölelik geleneğinin ne zaman yaygınlaşmaya başladığı bilinmemekle birlikte ilk kölelerin savaşlardaki galipler tarafından alınmış olması çok muhtemeldir. Sonra bunlara köleleştirilen kadınlar ve çocuklar eklendi. Bundan dolayı diğer milletlere oranla güçlü savaşçı milletlerin tarihlerinde esirlerin köleleştirilmesi ile ilgili masallara, hikâyelere, kanunlara ve hükümlere daha çok rastlarız.

Köleleştirme geleneği Hind, Yunan, Roma ve İran gibi eski uygar milletlerde yaygındı. Tevrat'tan ve İncil'den edindiğimiz bilgilere göre, eski dinlerin ümmetlerinde de bu gelenek vardı. İslâm gelince, uygulama alanını daraltarak ve hükümlerini düzelterek aslını yürürlükte

tuttu. Bundan yaklaşık yetmiş yıl önce ise Bruksel kongresinde köleliğin kaldırılmasına karar verildi.

Ferdinand Tautal, Doğunun ve Batının Ünlü Simaları adını taşıyan ansiklopedisinde bu konuda şöyle diyor: "Kölelik eski milletlerde yaygındı. Köleler savaş esirlerinden ve savaşta yenilen milletlerden alınırdı. Yahudilerde, Eski Yunanlarda, Romalılarda, Cahiliye ve İslâm dönemi Araplarında köleliğin belirli bir yasal düzeni vardı."

"Kölelik düzeni tedricî bir şekilde Hindistan'da (1843), Fransız Sömürgelerinde (1848), iç savaş bölümü sonrasında Amerika'da (1865) ve Brezilya'da (1888) ortadan kaldırıldıktan sonra 1890 yılındaki Brüksel kongresinde kesin olarak lağv edildi. Fakat bazı Afrika ve Asya kabileleri arasında fiilen varlığını sürdürmektedir."

"Köleliğin kaldırılışının dayanağı bütün insanların haklarda ve yükümlülüklerde eşit oldukları ilkesidir." (Alıntı burada son buldu.)

4- Kölelik Hakkında İslâm'ın Görüşü

Daha önce söylediğimiz gibi İslâm başlıca köleleştirme sebeplerini üç olarak belirledi. Savaş, üstünlük kurma, babalık ve benzeri velilik. İslâm bu üç sebebin ikisi olan üstünlük kurma ile veliliği kökünden yasakladı.

Padişah-halk, yöneten-yönetilen, komutan-er, efendi-hizmetçi ayırımı yapmadan bütün insanların saygınlığını yasal teminata bağladı. Şöyle ki: Hayatî ayrıcalıkları ve farklılıkları ortadan kaldırdı. Herkese can, ırz ve mal saygınlığı hususunda eşitlik sağladı. İnsanların bilinçlerine ve iradelerine özen gösterdi. Yani saygın haklar çerçevesinde herkese eksiksiz bir tercih serbestisi tanıdı. Ayrıca yaptıklarına ve kazandıklarına da özen gösterdi. Yani [çalışma ve kazanma özgürlüğü getirerek] insanları malları edinme ve mallarından elde edilen menfaatleri üzerinde yetkili kıldı.

Buna göre, İslâm'da devlet başkanlarının halkı yönetmenin, hadleri ve hükümleri uygulamanın ve topluma yönelik kamu yararını gözetmenin dışında bir yetkisi yoktur. Ferdî hayatı için canının istediği ve sevdiği hususlarda ise diğer fertler gibidir, herhangi bir ayrıcalığı yoktur; şahsî arzularının ne çoğu ve ne azı ile ilgili emirleri uygulanmaz. Böylece üstünlük kurma ile köleleştirme geleneği, konusu orta-

dan kaldırılmak suretiyle ortadan kalkmış oluyor.

İslâm, babalarının çocukları üzerindeki velilik yetkisine de dengeli bir düzen getirdi. Çocuklara korunma ve bakılma hakkı tanıdı. Velilere çocukları yetiştirme, eğitme, mallarında tasarruf etmekten uzak tutuldukları küçüklük yaşlarında mallarını koruma görevi verdi. Çocuklar bulûğ ve rüşt çağına erince de bütün sosyal haklarda ana-babaları ile eşit olurlar. Hayatlarında özgürler, kendileri için istedikleri tercihi yapabilirler.

Evet; İslâm, evlâtların ana-babalarına iyilik etmelerini, büyütülmeleri için verilen emeklere saygı ile karşılık vermelerini ısrarla tavsiye etmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz insana, ana-babasını tavsiye ettik. Anası onu zayıflık üstüne zayıflık döneminde (karnında) taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olmuştur. '(Öyleyse:) Bana ve ana-babana şükret, dönüş banadır.' Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin ve bana yönelen kimsenin yoluna uy. Sonra dönüşünüz banadır; (o zaman ben) size yaptıklarınızı haber vereceğim."* (Lokmân, 14-15) *"Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve ana-babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden biri veya her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırlarsa, sakın onlara 'öf' deme. Onları azarlama, onlara güzel ve saygılı sözler söyle. Onlara karşı besleyeceğin acımadan dolayı küçülme kanadını indir (alçak gönüllü ol) ve 'Rabbim! Bunlar beni küçükken nasıl (acıyıp) yetiştirdilerse, sen de bunlara (öyle) acı!' de."* (İsrâ, 24) İslâm şeriatinde, ana-babaya asi olmak mahvedici büyük günahlardan biri sayılmıştır.

Kadınlara gelince; İslâm onlara toplumda öylesine yüksek bir konum verdi, kendilerine öylesine itibarlı sosyal ağırlık tanıdı ki, aklıselim gereği onun bir adım bile önüne geçilmesi caiz değildir. Böylece kadınlar insan toplumunun iki (onurlu) kesiminden biri oldu. Oysa daha önce dünyada bu konumdan yoksundular. Evlenme ve mal edinme dizginleri ellerine verildi. Oysa daha önce bu yetkilerden ya yoksundular veya o yetkileri tek başlarına kullanamıyorlardı.

Bazı konularda erkeklere ortak olurlarken, bazı konular onlara ve bazı konular da erkeklere mahsus sayıldı. Bütün bu konularda kadınların fonksiyonları ve yapısal nitelikleri gözetildi. Sonra bazı alanlarda

yükümlülük erkeklerin omuzlarına yüklenerek onlara kolaylık tanındı. Geçim temini, savaş alanlarında görev almak ve benzeri gibi.

Daha önce ikinci ciltte Bakara suresinin sonlarında ve dördüncü ciltte Nisâ suresinin başlarında bu konuda ayrıntılı açıklamalar yaptık. Bu açıklamalarda, İslâm'da kadınlara erkeklerden daha fazla yumuşaklıklar tanındığı ve bu yumuşaklıkların bir benzerine eski yeni hiçbir sosyal sistemde rastlanmadığı ortaya konmuştu.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Erkeklere de kendi kazandıklarından bir pay var, kadınlara da kendi kazandıklarından bir pay vardır."* (Nisâ, 32) *"Kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur."* (Bakara, 234) *"Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır."* (Bakara, 228) *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam."* (Âl-i İmrân, 195) Sonra bu ilkeler bir tek açıklamada şöyle dile getirilmiştir: *"Herkesin kazandığı (iyilik) kendine ve işlediği (kötülük) de kendinedir."* (Bakara, 286) *"Herkesin kazanacağı kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez."* (En'âm, 164)

Bu anlamda Kur'ân'da daha başka ayetler de vardır. Bu ayetler mutlak ifadelidir. Her ferdi, toplumun eksiksiz bir birimi olarak ele alırlar ve o ferde davranışlarının sonuçları bakımından kendisini diğer fertlerden ayıran tam bir bağımsızlık tanırlar. Bu davranışların sonuçları ister hayır, ister şer, ister fayda, ister zarar olsun. Bu konuda küçük-büyük, erkek-kadın ayırımı yapılmaz ve bunların hiçbiri bu hükmün dışında tutulmaz.

Arkasından İslâm bütün fertleri onur ve üstünlük bakımından eşit ilân ederek takva ve iyi amelle kazanılan dinî üstünlük dışındaki her türlü üstünlüğü ve onuru ortadan kaldırdı. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberin ve müminlerindir."* (Munafikun, 8) *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yolunda en üstün olanınız en çok korunanınızdır."* (Hucurât, 13)

İslâm köleleştirme sebeplerinin üçüncüsü olan savaş sebebini yürürlükte bıraktı. Bu da Allah'a, Peygambere ve müminlere savaş açan kâfirlerin esir alınmasıdır. Müminlerin aralarında çıkan savaşlarda esir

almak ve köleleştirmek yoktur. Böyle durumlarda saldırgan tarafla Allah'ın emrine teslim olmayı kabul edinceye savaşılması emredilmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer müminlerden iki grup birbiriyle vuruşurlarsa, aralarını düzeltin. Şayet biri diğerine saldırırsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse (Allah'ın emrine teslim olursa), artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz, Allah adaletli davrananları sever. Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."* (Hucurât, 10)

Şöyle ki, insanlığı yok etmekten, maddî ve manevî her şeyi yakıp yıkmaktan başka amacı olmayan bir saldırgan düşman düşünelim. Böyle bir düşmanın, hayatın nimetlerinden ve toplumsal hukukun avantajlarından yararlanmaya hakkı olan toplumun bir parçası sayılmaması gerektiği, onun öldürülerek veya başka yollarla ortadan kaldırılması gerektiği hususunda insan fıtratının en ufak bir şüphesi olamaz. İnsanoğlunun yeryüzüne yerleştiği günden bugüne kadar bu kural geçerli olmuştur ve gelecekte de geçerli olmaya devam edecektir.

İslâm dini, bir toplum olarak toplumunun temelini tevhit esasına ve İslâm hükümetine dayandırdığı için tevhit inancını ve dinî hükümeti reddeden fertleri dışlıyor, onları toplumun parçası saymıyor. Onları ancak zimmî veya antlaşmalı olarak toplumunda barındırmayı kabul ediyor. Buna göre dinin, hükümetinin ve antlaşmalarının dışında kalan kimseler, İslâm nazarında insan toplumunun dışındadırlar. İslâm onlara insan değillermiş gibi davranır ki, insan böylelerini insanın haytta yararlandığı nimetlerden mahrum edebilir, onu ortadan kaldırıp müstekbirliğinin ve fesadının pisliğinden yeryüzünü temizleyebilir. Böyle bir kimsenin can, çalışma ve çalışmasının sonuçlarına sahip olma saygınlığı, dokunulmazlığı yoktur. Dolayısıyla İslâm ordusu onu savaşta yendiği takdirde esir alıp köleleştirmeye de yetkilidir.

5- İslâm'da Köleleştirmenin Yolu

Müslümanlar sınırdaşları ve komşuları olan kâfirlere karşı askerî hazırlık yaparlar. Arkasından o kâfirleri hikmetle, tatlı öğütlerle ve en güzel ifadeli tartışmalarla hakka çağırarak onlara hücceti tamamlarlar [ve tanıtım çalışmalarını eksiksiz bir şekilde gerçekleştirirler]. Eğer bu çağrıları kabul ederlerse, din kardeşleri olurlar; onların da Müslüman-

lar gibi hakları ve sorumlulukları olur. Yok, eğer hak çağrısını reddederlerse, eğer Ehlikitap iseler ve cizye vermeyi kabul ederlerse, zimmî olarak kendi hâllerine bırakılırlar. Eğer kendileri ile bir anlaşma yapılırsa, Ehlikitap olsunlar, olmasınlar yapılan antlaşmaya uyulur. Eğer bunların hiçbiri söz konusu değilse, kendilerine savaş ilân edilerek öldürülürler.

Savaşta onların sadece kılıç çekip savaşa katılanları öldürülür. Barış teklif edenleri öldürülmez. Güçsüz durumdaki erkekleri, kadınları ve çocukları öldürülmez. Onlara karşı pusu ve suikast düzenlenmez. Suları kesilmez. Kendilerine işkence ve müsle yapılmaz. Fitne ortadan kalkıp Allah'ın dini kesinlikle egemen oluncaya kadar onlarla savaşılır. Eğer düşmanlığa son verirlerse, zalimlerden başkasına saldırılmaz.

Savaş alanında yenilgiye uğratıldıklarında ve savaş sona erdiğinde, Müslümanlar onlardan ele geçirdikleri insanlara ve mallara sahip olurlar. Peygamberimizin (s.a.a) yaptığı savaşları anlatan tarih kitaplarının sayfaları parlak ve adil uygulamalarla doludur. Bu uygulamalarda, en güzel mertlik ve erkeklik örnekleri ile en duygulandırıcı iyilik ve merhamet örnekleri vardır.

6- İslâm'ın Kölelere Ve Cariyelere Karşı Tutumu

Köle olanların köleliği kesinleşince efendilerinin mülkü olurlar. Artık onların kazançları başkalarının olur ve geçimlerini sağlamak efendilerine düşer.

İslâm efendilere, kölelerine ailelerinin bir ferdi gibi davranmayı tavsiye etmiştir. Köle aileden biridir; dolayısıyla hayatî gereklerde ve ihtiyaçlarda aile fertleri ile eşittirler. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) köleleri ve hizmetçileri ile birlikte yemek yer, onlarla bir arada otururdu; yemek, elbise gibi konularda kendini onlardan üstün tutmazdı.

Bunların yanı sıra İslâm kölelerin angaryalara koşulmamasını, işkence edilmemesini, sövülmemesini ve zulmedilmemesini de tavsiye etmiştir. Kölelerin ailelerinin izni ile birbirleri ile evlenmelerini, hür kişilerle de evlilik yapmalarını, hem köle iken, hem azat edildikten sonra şahitlik yapmalarını ve ortak işler yapmalarını serbest bırakmıştır.

İslâm'da onlara gösterilen yumuşaklık, kamu görevlerine katılmalarına, bütün işlerde hür insanların yanında yer almalrına varmıştır.

Sadr-ı İslâm tarihinin bildirdiğine göre, aralarında birçokları vali, emir ve ordu komutanı olabilmişlerdir. Büyük sahabîler arasında Selman ve Bilal gibi azımsanmayacak sayıda köleler vardır.

İşte Peygamberimiz (s.a.a) cariyesi Safiyye bint-i Hayy b. Ahtab'ı azat edip onunla evlenmiştir. Yine Peygamberimiz (s.a.a) Benî Mustalak olayından sonra bu savaşın esirleri arasında bulunan Cüveyriye bint-i Haris ile evlenmiştir. Bu esirler, kadınlar ve çocuklar da dahil iki yüz aileden oluşuyordu. Peygamberimizin (s.a.a) Cüveyriye ile evlenmesi bu esirlerin hepsinin serbest bırakılmasına sebep oldu. Bu kitabın dördüncü cildinde bu olayı kısaca anlatmıştık.

İslâm'ın kaçınılmaz bir tavrı da şudur: Bu din takva sahibi bir köleyi, hür fakat fasık bir efendiye tercih eder. Ailesinin izni ile kölenin mülk edinmesini ve hayatın her türlü nimetinden yararlanmasını serbest bırakır. Bunlar İslâm'ın köleler hakkındaki tutumunun özetidir.

Ayrıca İslâm ısrarla ve en güzel yöntemlerle köleleri azat etmeye, onları kölelik çemberinden özgürlük alanına çıkarmaya çağırmıştır. Bu çağrının sonucu olarak kölelerin sayısı sürekli biçimde azalmış ve birçok köle Allah rızası için kölelikten kurtularak efendi ve özgür insan konumuna kavuşmuştur.

Bununla da yetinmeyerek köle azat etmeyi adam öldürme ve oruç yeme keffaretleri gibi keffaretlerin bir unsuru yapmış ve onlara iştirat [=efendinin kölesine şart koşması, özgürlüğünü belli bir işi yapmasına bağlaması; örneğin, evimi yapınca sen artık özgürsün, demesi], kitabet [=efendinin yazılı anlaşma yaparak her ay belli miktarda ödeyeceği bir bedel karşılığında kölesinin yavaş yavaş özgür kılınması] veya tedbir [=efendinin, kölesinin özgürlüğünü ölümüne bağlaması ve sonuçta efendinin ölmesiyle kölesinin azat olması] hakkı tanımıştır.

Bütün bunların amacı, onlarla yakından ilgilenmek, kurtulmalarını istemek, onları bir daha zillete düşmeyecek şekilde sağlıklı bir toplumun bünyesine tam olarak katmaktır.

7- İncelememizin Sonuçları

Şimdiye kadar söylediklerimizden şu üç sonuç çıkar:

a) İslâm, kölelik sebeplerini ortadan kaldırmaya, azaltmaya ve etkisizleştirmeye büyük önem vermiştir. Bu çabaların sonucu olarak kö-

lelik sebeplerini bire indirmiştir ki, fıtratın kesin hükmü gereği olan bu sebebi geçerli saymak kaçınılmazdır. Bu da dine karşı savaş açan, insanî topluma düşman, hiçbir şekilde hakka boyun eğmeye yanaşmayan kimselerin köleleştirilmelerinin caiz olmasıdır.

b) İslâm, özgür toplumun normal üyeleri gibi olmasalar da onlara yakın konumda olmaları için kölelere ve cariyelere iyi davranıp hayat standartlarını toplumun öbür fertlerinin hayat standardına yaklaştırmak hususunda mümkün olan bütün araçları kullanmıştır. Denebilir ki, onların üzerinde sadece tül bir perde kalmıştır. O da şudur: Ortalama bir hayatın zarurî ihtiyaçlarından artacak olan kazançları onların değil, efendilerinin olacaktır. Başka bir deyişle İslâm'da özgür kimse ile köle arasındaki tek fark, köle için efendisinin izninin gerekli olmasıdır.

c) İslâm, köleleri özgürlerin toplumuna katmak için bütün etkili çarelere başvurmuştur. Bunun için bazı durumlarda teşvik yöntemini kullanmış, kefaretler gibi diğer bazı durumlarda zorunluluk yöntemine başvurmuş, iştirat, tedbir ve kitabet gibi durumlarda da bu anlaşmaları caiz kılarak geçerlilik kazandırma yoluna gitmiştir.

8- Köleliğin Tarihî Süreci

Tarihçilere göre[1] kölelik ilkönce savaş esirleri alınması ile ortaya çıktı. Daha önce kabileler savaşlarda galip geldiklerinde aldıkları esirleri hemen öldürüyorlardı. Sonra onları sağ bırakıp diğer savaş ganimetleri gibi mülkiyetlerine geçirmelerini uygun gördüler. Bunu onların emeklerinden yararlanmak için yapmadılar. Bilâkis, esirlere iyilik yapmak için, insan türüne kıymaktan kaçındıkları için ve uygarlık yolundaki adım adım ilerlemelerinin sonucunda ortaya çıkan ahlâk kurallarını gözetmek için bu yolu seçmişlerdir.

Bu geleneğin kabileler arasında ortaya çıkması, avcılıkla geçinme döneminin sona ermesi ile olmuştur. Çünkü avcılık döneminde köleleri ve cariyeleri besleme imkânı yoktu. Kabileler avcılık dönemini aşıp yerleşik düzene geçtikten sonra köle besleyecek ekonomik imkânlara

---

1- Kaynaklar: 1- Dairet'ul-Mearif, Din ve ahlâk maddesi, Jhon Hysining, İng. baskısı. 2- Mücmel'üt-Tarih, (Kısa Dünya Tarihi), H. G. Wels, İngiltere baskısı. 3- Ruh'ul-Kavanîn (Kanunların Ruhu), Montesqiu, Tahran baskısı..

kavuşabildiler.

Hangi süreci izleyerek olursa olsun kabileler ve milletler arasında köleliğin yaygınlaşması ile insanların sosyal hayatı değişti. Birinci olarak toplumlarda belirli bir düzen ve disiplin ortamı meydana geldi. İkinci olarak işbölümü düzeni oluştu.

O dönemde kölelik dünyanın her tarafında aynı süreci izlemedi. Meselâ Avustralya, Orta Merkezî Asya, Sibirya, Kuzey Amerika, Kutup, Nil Irmağının kuzeyinde ve Rambiz'in güneyinde kalan bazı Afrika yörelerinde bu uygulama gelenekleşmedi.

Bunun tersine kölelik Arap Yarımadasında, ilkel Afrika kabileleri arasında, Avrupa'da, Güney Amerika'da ve Yahudiler arasında yaygındı. Tevrat'ta kölelerin efendilerine itaat etmeleri ile ilgili bir çağrı vardır. Hıristiyanlar arasında kölelik yaygındı. Nitekim Pols'un Wilmen'e yazdığı mektupta Efsimos'un kaçak bir köle olduğu ve Pols tarafından efendisine geri verildiği bildiriyordu.

Kölelerine karşı en yumuşak davranan millet Yahudiler idi. Bunun göstergelerinden biri şudur: Yahudilerde Mısır'da inşa edilen piramitlere ve tarihî Aşûr yapılarına benzer görkemli yapılara rastlamıyoruz. Çünkü bu yapılar kölelerin ağır çalışmaları ile meydana getiriliyordu. Kölelere karşı en sert davranan milletler ise, Romalılar ve Yunanlılar idi.

Doğu Roma'da İmparator Konstantin'den sonra köleleri azat etme akımı yaygınlık kazandı. Bu akımın sonucu olarak Miladî on üçüncü yüz yılda orada kölelik kaldırıldı. Batı Roma'da ise şekil değiştirerek devam etti. Bu yeni şekle göre tarla çiftçiler ile birlikte alınıp satılıyordu. Tarla ekip biçmek ise köleler tarafından yapılan bir işti. Fakat Batı Roma'da da kölelerin zorla çalıştırılmasına son verilmişti.

Kölelik, Avrupa ülkelerinin çoğunda Miladî 1772 yılına kadar uygulamada idi. Bu tarihten önce İngiltere ile İspanya arasında yapılan bir anlaşmaya göre, otuz yıl boyunca her yıl İngiltere dört bin sekiz yüz Afrika kökenli köleyi yüklü bir ücret karşılığında İspanya'ya satmayı taahhüt etmişti.

İngiliz kamuoyu Miladî 1761 yılında köleliğe karşı çıktı. Bu karşı çıkışın başını Quaker adlı bir dinî tarikat çekiyordu. Halkın bu tepkisinin devam etmesi üzerine Miladî 1772 yılında Britanya topraklarına

ayak basan herkesin özgür olacağını ön gören bir kanun çıkarıldı.

Fakat titiz araştırmalardan sonra Miladî 1788 yılında ortaya çıktı ki, İngiltere yılda iki yüz bin köle alıp satıyor ve bunların yüz bin tanesi Afrika'dan alınıp Amerika'ya gönderiliyor.

Bu durum Miladî 1833 yılına kadar devam etti. Bu tarihte İngiltere'de kölelik tamamen kaldırıldı. Devlet köle ticareti yapan kumpanyalara ellerindeki köleleri ve cariyeleri azat etmeleri karşılığında yirmi milyon İngiliz Lirası tazminat ödedi. Bu uygulama ile İngiltere'de 770380 (yedi yüz yetmiş bin üç yüz seksen) köle özgürlüğe kavuştu.

Amerika'da kölelik halkın büyük mücadeleleri sonucunda Miladi 1862 yılında kaldırıldı. Köle edinme konusunda Amerika'nın kuzeyi ile güneyi arasında tutum farklılığı vardı. Kuzey Amerikalılar sadece lüks olsun diye köle alırken, Güney Amerika'da ekonomik faaliyetler tarıma dayalı olduğu için el emeğine şiddetle ihtiyaç vardı. Bu yüzden onlar emeklerini sömürmek için köle alıyorlardı. Bundan dolayı genel köle yasağını kabul etmek istemiyorlardı.

Böylece köle yasağı kampanyası ülkeden ülkeye yayılarak devam etti. Nihayet Miladi 1890 yılında Bruksel'de imzalanan bir anlaşma ile kölelik geleneği tamamen kaldırıldı. Bu anlaşmayı bütün devletler imzalayıp ülkelerinde yürürlüğe koydular. Böylece dünyada kölelik uygulaması son buldu ve bu kararla milyonlarca köle özgürlüğe kavuştu. (Kısaca alıntısını yaptığımız sözler burada son buldu.)

Şu nokta dikkatli bir okuyucunun gözünden kaçmaz: Bu açıklamalarda uzun ve çetin mücadelelerden sonra çıkarılan yasalardan ve bu yasaların yürürlüğe konmasından söz ediliyor. Bunların hepsi velilik veya üstünlük kurma yolu ile yapılan köleleştirmeler ile ilgilidir. Bunun böyle olduğu, alınan kölelerin çoğunluğunun veya tümünün bu uygulamaların revaçta olduğu Afrika kökenli oluşlarından anlaşılıyor. İslâm'ın yürürlükte tuttuğu savaşta esir alma yolu ile meydana gelen köleliğe gelince, okuduğumuz açıklamalarda ondan hiç söz edilmiyor.

9- Köleleştirmenin Kaldırılması Yönündeki Bakış Açıları Ne Ölçüde Doğrudur?

Doğuştan özgürlüğün sadece insana bağışlanmış bir ayrıcalık olduğu söylenir. Oysa (bu özgürlüğün diğer hayvan türleri için söz ko-

nusu olamayacağının hangi gerekçeye dayandırıldığını bilmiyoruz. Halbuki o hayvan türlerinde de insanda olduğu gibi psikolojik bilinç ve harekete geçirici irade vardır. Sadece şunu söyleyebiliriz ki: İnsan sırf kendisi ondan yararlansın diye bu özgürlüğü hayvanların elinden alıyor.) İşte bu doğuştan (fıtrî) özgürlüğün temel dayanağı şudur: İnsan batınî bir bilinç ile ve harekete geçirici bir irade ile donatılmıştır. Batınî bilinci sayesinde kendisine haz veren şeyler ile acı veren şeyleri birbirinden ayırt ediyor; iradesi sayesinde de haz veren şeyleri kendine çekerken, acı veren şeyleri kendinden uzaklaştırıyor. Buna göre istediği şeyleri seçme hakkı vardır.

İnsan bilinci, bir şeyle bağlantı kurup diğer bir şeyle bağlantı kurmayacak şekilde kayıtlı değildir. Yani zayıf ve ezilen bir insan, güçlü ve üstün konumlu bir insanın hissettiklerini hissetmez diye bir şey yoktur. Aynı şekilde insan iradesi, hoşlandığı bazı şeylerle bağlantı kurmasını engelleyen veya başkasının iradesinin ilişki kurduğu şeylerde kendini unutup başkasının yararına kenara çekilerek o şeylerle ilişki kurmamaya zorlayan bir sınırla sınırlanmış değildir.

Başka bir deyişle yenik düşmüş zayıf bir insan da, kendisini yenip boyunduruğu altına alan insanın istediği şeylerin hepsini kendisi için ister. Dolayısıyla zayıf insanın iradesi ile güçlü kişinin iradesi arasında şöyle doğal bir ilişkinin olduğu söylenemez: Zayıf kişinin iradesi güçlü kişinin iradesinin bağlantı kurduğu şeyler ile bağlantı kurmayacak veya zayıf kişinin iradesi güçlü kişinin iradesinde eriyerek iki irade bir tek irade olacak ve bu bileşik irade güçlünün çıkarına işleyecek ya da zayıfın iradesi bağımsızlığını yok edecek şekilde güçlünün iradesine bağlanacaktır. [Böyle bir şey düşünülemez.]

Durum böyle olunca ve hayatla ilgili kanunların doğal yapıya dayalı olması gerektiğine göre, insanın şahsî itibari ile ve davranışlarında özgür olarak yaşaması gerekir. İşte köleliği kaldırmanın beslenme kaynağı budur.

Fakat insana bağışlanan bu özgürlüğü düşünmemiz gerekir. Acaba bu özgürlük, ortaya çıktığından ve insanlık bünyesinde varolduğundan beri insan toplumunda yaşayan bütün fertleri kapsayacak şekilde mutlak mıdır?

Bildik bileli insan türü toplum hâlinde yaşamaya devam ediyor. Yapısal özelliklerinin gereği olarak onun için başka türlü bir hayat

mümkün değildir. Öte yandan bir toplumun belirli bir süre için bile olsa hayatını devam ettirebilmesi için mutlaka fertleri arasında ortak bir konunun gelenek sistemi olması gerekir. Bu gelenek sistemi, ister akla dayalı adil bir sistem olsun, ister keyfî arzulardan kaynaklanan zalim bir sistem olsun, isterse başka bir nitelikte olsun varlığı kaçınılmazdır ve hangi nitelikte olursa olsun, bu sistem ferdî özgürlüğü sınırlar.

Üstelik insanın yaşayabilmesi için mutlaka âlemdeki maddeler üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunması gerekir. Hayatını devam ettirebilmesinin teminatı budur. Bu tasarrufun mümkün olabilmesi için tasarrufta bulunduğu maddenin şöyle veya böyle ona ait olması gerekir ki, biz bu ait olmaya mülkiyet diyoruz. -Mülkiyet derken de maksadımız onun genel anlamıdır; hem temel hakları, hem de bildiğimiz mal edinmeyi kapsamına alır.- Meselâ falanca kişinin giydiği elbiseyi, elbise onun üzerindeyken filânca kişi giyemez. Bir kişinin yediği yemek, içtiği su ve oturduğu ev aynı zamanda başkasının olamaz. Bu da belirli bir maddeyi kullanmayanın mutlak iradesini kayıtlandırmak, özgürlüğünü sınırlandırmak anlamına gelir.

İşte bu nedenledir ki, insanlar yeryüzüne yerleştikleri ilk günden beri çatışmalarla boğuşuyorlar. Yeryüzüne dağılan fertlerin her günü yeni bir çatışma ile başlayıp yeni bir çatışma ile bitiyor. Bu çatışmalar insanların ölmesi, ırzların çiğnenmesi ve malların talan edilmesi ile son buluyor. Eğer insan kendisinin -yani insanlığın- mutlak özgür olduğu görüşünde olsaydı, bu çatışmaların hiçbiri meydana gelmezdi.

[İnsanların özgürlüğünü kısıtlayan bir diğer husus da, toplumlarda ceza kanunlarının varolmasıdır.] Cezalandırma kanunu uygar ve ilkel bütün toplumlarda hep geçerli olmuştur. Cezalandırmanın tek anlamı, suçlunun doğuştan sahip olduğu bazı nimetlere toplum tarafından el konması ve özgürlüğünün kısmen elinden alınmasıdır. Eğer toplum veya toplumun yöneticileri idama mahkum edilen bir katilin hayatına malik olmasalar, canını alamazlardı. Eğer toplum organ kesme, dövme ve hapsetme gibi ceza türleri ile suçluyu rahatı, hayatı ve mülkiyeti ile ilgili bazı haklardan mahrum etmeye yetkili olmasa, bu cezaları hükmedip uygulaması mümkün olmazdı. Zalimin ve saldırganın özgürlüğünü kısıtlamadan onu zulümden ve saldırıdan alıkoymak nasıl mümkün olabilir? Zorbanın bazı özgürlüklerini elinden almadan can, ırz ve mal dokunulmazlığı sağlanabilir mi?

Kısacası aklı başında hiç kimse şüphe etmez ki, toplumda insanın bir an için olsa bile mutlak özgürlüğe sahip olması hemen sosyal düzenin bozulmasını gerektirir. Toplum insan için fıtrî bir ihtiyaçtır. İnsan onsuz yaşayamaz. İşte bu toplum insana iç güdüsel kaynaklı iradesi ve bilinci tarafından sağlanan fıtrî özgürlüğün mutlaklığını kayıtlandırır. İnsan toplumu nasıl özgürlüğü kökünden yok ederek yaşayamaz ise, onu belirli oranda kayıtlandırmadan da yaşayamaz. İnsanlık toplumu, bu ifrat ve tefrit kutupları arasında bu özgürlüğünü eskiden beri koruyor. Oysa, yoğun Batı propagandasının etkisi altında kalan bizler, özgürlüğün içeriği ile ve adı ile Batılılar tarafından icat edilip mutlak niteliği ile korunduğunu sanıyoruz.

Evet, fıtratın çağrısına uyan bir toplumun kendisi, işte fıtrî olan bu özgürlüğü kayıtlandırıp sınırlandırıyor. Tıpkı bedenî ve bedenî olmayan doğal güçlerin birbirlerini kayıtlandırmaları gibi. Bazı tabiî güçler, yerlerini alan başka bazı güçlerin fonksiyonlarını yerine getirmelerini sağlamak için işlemeleri durdururlar. Meselâ mutlak olarak görmenin kaynağını oluşturan görme gücü gibi. Bu güç, gözler duyarlığını kaybedinceye veya düşünme gücü yoruluncaya kadar fonksiyonunu yerine getirir. Duyarsızlık ve yorgunluk belirince görme gücü, yerini alan gücün fonksiyona geçmesi ile kayıtlanarak çalışmasını durdurur. Tat alma duygusu da lezzetli besin maddesini ağza alıp çiğnemekle ve yutmakla tat alır. Fakat sindirim sisteminin adaleleri yorulunca, tat alma duygusu kayıtlanır ve istediği yiyeceklerden uzak durur.

Buna göre fıtrata dayalı bir toplumun varolup devam edebilmesi için insanın davranışlarla ilgili bazı özgürlüklerinden ve nimetlerden yararlanma serbestliğinden bazı fedakârlıklar yapması gerekir.

10- Özgürlükler Ne Kadar Kısılır?

Fıtratın çağrısına uyan bir toplum tarafından bağışlanan özgürlüklerin kısıtlanma miktarı ve bu özgürlüklerin fıtrî mutlaklığının kayıtlanma derecesi toplumdan topluma değişir. Bunu belirleyen faktör toplumdaki kanunların çokluğu ve azlığıdır. Toplumun kendisinden sonra özgürlükleri kısıtlayan husus, fertlere uygulanan kanunlardır. Bu kanunlar ne kadar çok olur ve fertlerin davranışlarını ne kadar titizlikle denetim altına alırlarsa, özgürlükten ve serbestlikten mahrum kalma oranı artar. Kanunlar ne kadar az ve davranışların denetim altında tu-

tulma oranı ne kadar düşük ise, özgürlükten mahrum olma derecesi o kadar düşer.

Fakat düşünülebilecek her toplumda kaçınılmaz olan ve toplum hâlinde yaşayan insanın umursamazlıkla karşılayamayacağı ve önemsiz sayamayacağı gereklilik, toplumun varlığını ve sürekliliğini korumaktır. Çünkü onsuz hayat olmaz. Bunun yanı sıra toplumda geçerli olan geleneklerin ve kanunların çiğnenmemelerini sağlamak da zorunludur. Bundan dolayı dünyadaki her toplumda mutlaka mensuplarını ve gelecek nesillerini yok olmaktan koruyacak bir savunma mekanizması ve geçerli gelenekleri ile aralarında saygı gören âdetlerini çiğnetmeyen bir baş yetkili vardır. Bu amaçlara varmak için toplumsal güvenlik yaygın hâle getirilir ve zorba saldırganlar cezalandırılır. Elimizdeki tarih de bunu doğruluyor.

Durum böyle olunca, fıtrat kanununa göre toplumun başta gelen ilk hakkı, özüne kasteden düşmanının özgürlüğünü elinden almasıdır. Başka bir deyişle toplum, hayatını yok edecek, maddî ve manevî varlığına kasteden düşmanının şahsına ve davranışlarına el koyarak irade özgürlüğünü dilediği şekilde elinden alma hakkına sahiptir. Bu amaçla söz konusu düşmanını ölüm cezası da dahil olmak üzere dilediği her cezaya çarptırabilir. Bunun yanı sıra toplum, geleneklerinin ve kanunlarının düşmanını davranış özgürlüğünden ve ilkelerini çiğneme serbestliğinden yoksun bırakabilir. Böylece toplum, düşmanını canından, malından ve diğer varlıklarından mahrum ederek cezalandırmak suretiyle onun yüzünden kaybettiklerini ondan geri alabilir.

Toplumlarına saygı göstermeyen, onunla işbirliği içinde kaynaşmayan, onu yok etmekten ve mahvetmekten kaçınmayan düşmanlarına toplumun göz yummasını, onların kendi başlarına bırakmasını insan -hatta tek bir insan bile- nasıl kabul edebilir? Topluma yönelik fıtrî ilgi ile bu tür bir düşmanı davranış özgürlüğü ile baş başa bırakmak, iki apaçık zıddı bir araya getirmekten, aptallıktan ve delilikten başka nedir?

Yaptığımız bu açıklamalardan şunlar ortaya çıkıyor:

1- İnsan özgürlüğünün mutlak olduğu görüşü, insanın fıtrî ve meşru hakkına açıkça ters düşer ki bu, fıtrî ve meşru hakların başında gelir.

2- İslâm'ın geçerli saydığı köleleştirme hakkı fıtratın kanununa

uygundur. Bu da İslâm toplumuna savaş açan, hak dinin düşmanlarının köleleştirilmesi ve davranış özgürlüklerinin elinden alınmasıdır. Bunlar köleleştirilip İslâm toplumunun içine çekilecekler, köle olarak yaşamaya zorlanacaklar. Bu sırada sağlıklı dinî terbiye ile eğitilecekler ve tedricî bir şekilde azat edilerek sağlıklı ve kazançlı bir şekilde özgür topluma katılacaklar. Bu arada İslâm devletinin başı, eğer toplumun yararını o yolda görürse, bütün köleleri satın alıp azat edebilir veya bu konuda ilâhî hükümlerle çelişmeyen başka bir yol izleyebilir.

11- Köleliği Kaldırma Kararı Ne Sonuç Verdi?

Büyük devletler, Brüksel Anlaşmasını yürürlüğe koyarak köle alıp satmayı şiddetle yasakladılar. Böylece köleler ve cariyeler özgürlüklerine kavuştular. Günümüzde artık onlar kumpanyaların pazarlarında dizilip görücüye çıkarılmıyorlar ve koyunlar gibi oradan oraya taşınmıyorlar. Bunun sonucu olarak artık harem ağaları kullanma geleneği de ortadan kalktı. Günümüzde küçük örnekler hâlinde de olsa, ne bunlara ve ne onlara rastlanmıyor. Sadece ilkel toplumlarda bu tür uygulamaların olduğundan zaman zaman söz ediliyor.

Fakat bu kadarı, yani köleleştirme isminin dillerden düşmesi ve bu isimle anılan insanların gözlerden kaybolmaları, bu konuda dikkatli araştırmacıları tatmin eder mi? Acaba şöyle sormazlar mı? Bu mesele bir kelime meselesi midir ki, bu konuda ismin zikredilmesinin yasaklanması yeterli olsun ve uygulamada köleye özgür insan denmek kafi görülsün de bu özgür denen kişinin emeğinin yararına el konulması ve başkalarının iradesine bağlı olması önemli görülmesin. Yoksa mesele bir içerik, bir anlam meselesi midir ki, özü ve objektif sonuçları bakımından içeriğinin durumu değerlendirilsin?

Alın size İkinci Dünya Savaşı. Henüz üzerinden sadece on küsur yıl geçti. Galip devletler mağlup düşmanlarına şartsız teslim olmayı dayattılar. Sonra yurtlarını işgal ettiler. Milyonlarca mallarını aldılar. Hayattaki insanlarını ve çocuklarını tahakküm altına aldılar. Milyonlarca esirlerini ülkelerine taşıdılar. Onları orada istedikleri işlerde, istedikleri gibi kullandılar. Öyle ki bu durum, günümüze kadar aynen böyle yürüyor.

Biri bana söylesin: Acaba köleliğin, kelime olarak söylenmesi ya-

saklansa bile, vazgeçilmez bir içeriği yok mu? Acaba bu kavramın, mutlak özgürlüğün ortadan kaldırılmasından, iradeye ve davranışlara el konmasından, güçlü ve üstün kişinin zayıf ve ezilen kişi üzerinde hükmünü adaletle veya zulümle dilediği gibi yürütmesinden başka bir anlamı var mı?

Hayrete şayandır ki, İslâm'ın hükmünün mümkün olan en düzeltilmiş şekli köleleştirme diye adlandırılıyor da Batılıların hükmüne bu ad verilmiyor. Oysa İslâm bu konuda en kolay ve en hafif tutumu takınırken, onlar en ağır ve en zor tutumu takınıyorlar. Batılılar sevgi, koruma ve kayırma adı altında ülkelerimizi işgal ettiklerinde, onların sevgilerinin ve dostluklarının ne olduğunu gördük. Acaba düşmanlık ve cezalandırma amacı ile işgal ettikleri ülkelerdeki insanların başlarına neler geliyor?

Buradan ortaya çıkıyor ki, köleliği kaldırma kararı aslında verme biçiminde alma olan siyasî bir oyundur. Önce savaş sebebi ile köleleştirmeyi ele alalım. İslâm bunu yürürlükte tuttu. Batılılar da her ne kadar kelime olarak söylenmesini yasakladılar ise de fiiliyatta onu yürürlükte tuttular. Babaların evlâtlarını satmaları şeklindeki köleliğe gelince, Batılılar bu tür köleliği yasakladılar; ama İslâm onu çok daha önce yasaklamıştı. Üstünlük ve siyasî egemenlik yolu ile ortaya çıkan köleliği de İslâm çok önce yasakladı. Batılılar da bu tür köleliği söz birliği ile yasakladılar. Fakat acaba bu yasaklama tıpkı savaş esirleri konusunda olduğu gibi sözde mi kaldı yoksa söz aşamasını aşıp içerik ve anlam aşamasına geçerek uygulamalara yansıdı mı?!

Avrupalıların Asya, Afrika ve Amerika kıtalarındaki sömürgelerinin tarihini, buralarda işledikleri cinayetleri, döktükleri kanları, çiğnedikleri ırzları, talan ettikleri malları, işledikleri yüzlerce ve binlerce zulümleri gözden geçirerek bu sorunun cevabını ortaya çıkarmak mümkündür.

Aslında bu sorunun cevabını bulmak için bu uzun -eğer gerçekten uzun ise- yolu izlemek gerekmez. Cezayir halkının Fransızlardan çektiği kıyımları, yıkımları, baskıları, bunun yanı sıra Arap ülkelerinin İngilizlerden çektiklerini, bunlara ilâve olarak Sudan halkının başına gelenler ile Amerika da Kızılderililerin dramını, Doğu Avrupa'ya Sovyetler Birliğinin çektirdiklerini ve bizim kendimizin bunlardan ve onlardan gördüğümüz zulümleri incelemek yeterlidir. Bütün bu işleri ya-

parken, söyledikleri sözler kelime itibariyle şefkat ve hayırhahlıkla dolu olsa da, anlam ve içerik itibariyle köleleştirmeden ibaretti.

Bütün bu anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: Batılılar, fıtrî sebebinin varlığı hâlinde mutlak özgürlüğün ortadan kaldırılmasını öngören İslâmî uygulamayı fiiliyat aşamasında benimsediler. Bu fıtrî sebep, toplumu yıkmak ve insanlığı mahvetmek isteyenlere karşı savaşmaktır. Bu yaklaşım, fıtrat yasasına göre meşru bir hükümdür. Objektif ve değişmez bir temeli vardır. Bu temel, insanlığın varlığını sürdürebilmesi için varlığına kastedenleri ve kalıcılık amacına karşı olanları başından savmak ihtiyacındadır. Bunun yanı sıra bu hükmün bir de akla uygun, sosyal bir temeli vardır. Hükmün objektif temelinin uzantısı olan bu temel, insan toplumunu yok olmaktan ve yıkımdan korumaktır.

İşte Batılıların fiiliyatta gaye edindikleri, sözde karşı çıkıp içerik ve anlam plânında benimsedikleri prensip budur. Fakat onlar bu meşru kısmı aşarak gayri meşru alana daldılar. Bu da üstünlüğe ve egemenliğe dayalı köleleştirme uygulamasıdır. Çünkü onlar sözde köleliğin yasaklanmasından önce olduğu gibi yasaklama kararından sonra da binlerce, milyonlarca insanı köleleştiriyorlar, alıp satıyorlar, bağışlıyorlar ve kiralıyorlar.

Fakat bu yaptıklarına köleleştirme adını vermiyorlar. Uygulamalarına sömürgeleştirme, dominyonlaştırma, denetim altında tutma, koruma, ilgilenme, yardım etme gibi isimler takıyorlar. Bütün bu kelimelerin bir tek fonksiyonu vardır. O da köleleştirme içeriğine örtü oluşturmaktır. Bu isimler ve sözcükler yıprandıkça, aşındıkça atılıyor ve yerine başkaları konuyor.

Batılılar, Brüksel anlaşması ile bütün dünya insanlarının kulaklarını tırmalıyorlar, ileri uygarlığın öncüsü olan büyük devletler ellerinde özgürlük bayrağı taşıyarak bu anlaşma ile övünüyorlar. Fakat meseleye yakından bakınca, bu anlaşmanın sadece çocukların ve harem ağalarının alınıp satılması yolu ile gerçekleşen kölelik türünü ve iğdiş etmeyi ortadan kaldırdığı görülür. Ki, bu kölelik türü onlara önemli bir çıkar sağlamıyordu. Üstelik bu kölelik türü sosyal bir meseleden çok ferdî bir meseleye benziyor. Buna rağmen köleliğin bu türünün kaldırılmış olması, onların elinde sözden ibaret bir propaganda malzemesidir. Tıpkı kuru bir söz olmaktan öte bir anlam içermeyen öbür propaganda dayanakları gibi.

Evet; bu konuda incelenmesi gereken bir başka nokta var ki, o da şudur: İslâm, silâh zoru ile ele geçirilen topraklar dışındaki yerlerde elde edilen ganimetlerin ve alınan kölelerin bölüştürülmesine toplumun fertlerinden başlıyor, sonra devlete sıra geliyor. İslâm'ın ilk yıllarındaki uygulama böyle idi.

Batılılar ise ganimetlerden yararlanmayı sadece devletlerine mahsus bir hak sayarlar. Bu da kölelik meselesinin kendisi dışında kalan başka bir meseledir. İnşallah ileride zekât ve humus hakkındaki ayetleri ele aldığımızda bu meseleyi enine-boyuna inceleyeceğiz. Ve ancak Allah'tan yardım istenir.

Bütün bunlardan sonra adı geçen Ansiklopedinin yazarının yukarıda naklettiğimiz, "Köleliğin kaldırılmasının temel gerekçesi, insanların haklarda ve yükümlülüklerde eşit olmasıdır..." şeklindeki sözlerine dönelim. İnsanların haklar bakımından eşit olmaları ne demektir? Acaba bu sözle insanların sahip oldukları ve gözetilmesi gereken haklarından yararlanmaları, ancak bu hakların kesin olarak eşit olmadığı, farklı olduğu mu kastediliyor? Meselâ yönetici ile yönetilen, amir ile memur, kanuna uyan ile kanunu çiğneyen, adil ile zalim arasında sosyal ağırlıklarının farklılığına bağlı farklılıklar olduğu gibi.

Eğer kastedilen bu ise buna bir itirazımız yok, bu öyledir. Yalnız bunun böyle olması toplumdaki şerefli ve faydalı bir kişi ile topluma katılmaya lâyık bir onurun sahibi olmayan, girdiği her yerde hayatı ortadan kaldıran ve öldürücü bir zehir gibi olan kişinin eşit sayılmasını gerektirmez. Çünkü bu iki kesimi birbirinden ayrı tutarak birincisine tam özgürlük tanırken, ikincisinden özgürlüğü geri almak, fıtratın açık hükmüdür. Düşmanın, düşmanı üzerinde saldırı konularında hiçbir hakkı yoktur. Koyunun kurda ve avın arslana karşı da hiçbir yükümlülüğü yoktur.

Eğer bu sözle insanlık sıfatının insan fertleri arasında ortak olduğu ve kim olursa olsun her insanın uygarlıkta ilerleyecek ve başkalarının elde ettiği mutluluğu elde edebilecek güce sahip olduğu kastediliyorsa, o zaman gelişmiş toplumlar her insana cömertçe özgürlük tanıyarak onu sağlıklı topluma katılacak şekilde eğitmekle yükümlüdürler.

Bu görüş de doğrudur. Fakat kimi zaman eğitim faaliyeti, eğitim süreci tamamlanıncaya kadar belirli bir zaman diliminde eğitilenin irade özgürlüğünün askıya alınmasını gerektirir. Eğitilen kişi iradesini

bilinçli olarak kullanacak düzeye gelince özgürlük nimetini tatmakta serbest bırakılır. Tıpkı doktorun hastasına hoşuna gitmeyen bir ilâç içirmesi ve küçüklerin büyütülmeleri sırasında ağırlarına giden uygulamalara tâbi tutulması gibi.

İslâm'ın, Müslümanlara savaş açan kâfir milletlerin irade ve davranış özgürlüklerini askıya almaktaki, onları dinî toplumun içine alarak eğitmekteki ve tedricî bir şekilde özgürlük alanına ulaştırmaktaki görüşü ve beklentisi budur. Çünkü bu tutum sosyal amaçlı bir tutumdur. Bu tutumun kendisine, sonuçlarına ve etkilerine kapsamlı bir açıdan bakılmalıdır.

Yoksa bu tutum, ferdî ve sınırlı bir açıdan değerlendirilecek ferdî ve cüz'î bir tutum değildir. [Dolayısıyla savaşta esir alınarak köleleştirilen insanların bazılarının ömür boyu kölelikten kurtulup özgürlüğe kavuşmamaları bu genel kanuna halel getirmez.]

Sonra şurası şaşırtıcı bir noktadır ki, Batılılar da daha önce değindiğimiz gibi her ne kadar bu uygulamanın isimlendirilmesine ve iyi niyetle ele alınmasına karşı çıkıyorlarsa da fiiliyatta İslâm'ın benimsediği gibi bir tavır takınıyorlar.

Yoksa bu sözle bütün insanların bir tutulmasının, her insanın mutlak iradesi ile baş başa bırakılmasının özgürlüğün gereği olduğu mu kastediliyor?

Böyle bir yaklaşımın kabul edilmez olduğu gibi, mutlak olarak uygulanmasının mümkün olmadığı şüphe kaldırmaz açıklıkta bir gerçektir. Özellikle savaş açan düşman hakkında uygulanmasını düşünmek bile mümkün değildir ki, İslâm'ın mutlak özgürlüğü askıya almakta üzerinde ısrarla durduğu tek gerekçe budur.

Sonra eğer böylesine sınırsız özgürlük bir hak ise bu konuda bir kişi, iki kişi ve bir topluluk arasında fark olmaz. O hâlde Batılılar niçin intihar durumunda olduğu gibi bir kişiye ve düello örneğinde olduğu gibi iki kişiye yasal özgürlük tanıyorlar da kendi cinslerinden olan yoksullar kesimine tenha bir yere veya bir mağaraya sığınıp kendileri ile meşgul olma, Rablerinden gelecek rızkı yiyip kendi hayatlarını yaşama özgürlüğü tanımıyorlar?

Geriye bir şey kalıyor ki, o da şudur: Şöyle bir soru sorulabilir: Niçin İslâm, kölelere mal edinme hakkı tanımadı? Eğer tanısaydı, kö-

leler edinecekleri mal sayesinde efendilerine yük olmadan zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilirlerdi. Yine niçin İslâm, köleliği Müslüman olmakla sınırlamadı? Eğer böyle bir sınırlama olsaydı, köle Müslüman olunca özgürlüğüne kavuşur ve böylece gerek kendi alnına ve gerekse kıyamet gününe kadar türeyecek soyunun alnına vurulmuş olan mahrumiyet damgası silinmiş olurdu.

Fakat bu soruyu soran kimse şuna dikkat etmelidir: Kölelerin köleleştirilmeleri ve mülk edinmeden yoksun bırakılmaları ile ilgili hükmün ortaya çıkışı ve uygulanması, bu kölelerin ele geçirildikleri ilk günlerin şartları göz önüne alınarak yasalaşmıştır. İslam'a karşı savaş açan düşmanlar olan bu köleler aleyhine fıtratın vermiş olduğu özgürlüklerini ellerinden alabilme hükmü, onların sağlıklı İslâm toplumunu yıkmaya yönelik komplolarını etkisiz hâle getirmeyi ve bu amacı taşıyan direnme güçlerini kırmayı amaçlıyor. Güç ve kuvvet ancak malla, mülkle olur. Buna göre köleler çalışmaktan ve çalışmanın ürünlerinden yoksun kaldıkları zaman çatışacak veya savaşacak gücü kendilerinde bulamazlar.

Evet; İslâm, bir ölçüde kölelere mal edinme hakkı tanımıştır. Bu mal edinme efendilerin onların mülküne geçirdiği mal üzerinde olabilir. Bu mülkiyet, efendinin mülkiyetinin uzantısı niteliğindedir; kölenin kendi başına tasarrufta bulunması anlamında değildir. Dolayısıyla herhangi bir sakınca doğmaz.

Kölelerin köleliklerini Müslüman olmaları ile sınırlandırmaya gelince, böyle bir siyaset İslâm'ın esasını korumak, dinî toplumu ayakta tutmak, silâh gücü ile ele geçirilen bu saldırganları köklü bir İslâmi eğitimden geçirmek gibi temel amaçlarla çelişir. Eğer bu tedbir alınmazsa köleler, din devletinin egemenliği altına girip alınlarına kölelik damgası vurulur vurulmaz derhal görünüşte Müslüman olurlar ve böylece sayısal varlıklarını ve güçlerini korurlar, arkasından da ilk fırsatta kendilerine yasaklanan faaliyetleri yapmaya koyulurlar.

Bu konuda günümüzün milletlerarası uygulamalarını bir yana bırakarak insanlık tarihinin belgelenebilmiş en eski uygulamalarına dönelim. O çağlarda iki millet veya iki kabile birbiri ile savaştığında ve biri diğerini yenip ona karşı üstünlük sağladığında galip gelen taraf, kılıcı düşmanının göğsüne dayayarak onu kayıtsız şartsız teslimiyete zorlamaya kendini haklı görürdü.

Galip taraf, bu teslim alma sırasında mağlup düşmanının sadece silâhlarını yere bırakması ile yetinip onları istediklerini yapmakla baş başa bırakmaz, buna ek olarak yenilen düşmanının kendi emrine teslim olmasını, hakkında vereceği kararlara tamamen boyun eğmesini, lehindeki ve aleyhindeki uygulamaları, şahısları ve malları ile ilgili tasarruflarını peşin olarak kabul etmesini sağlardı.

Düşmana dayatılan bu hâkimiyetin, bu mutlak teslimiyetin etkisini bozacak, hükmünü geçersiz kılacak, düşmana eski komplolarına ve tuzaklarına geri dönme yolunu açacak, onun daha önceki tutumuna dönme ümidini tazeleyecek bir kayıtla kayıtlanması aptallık olurdu. Galip gelen millet böyle bir aptallığa nasıl düşebilir ki, kutsal bildiği toplumun bağımsızlığı uğruna birçok insanını ve maddî varlığını feda etmiştir. Böyle bir tutum kendine zulmetmek, en kutsal değerlerini hafife almak ve kanlarını, mallarını ve emeklerini boşa harcamak olmaz da ne olur?!

İnsanlarının hayatlarını ve mallarını feda ederek düşmanını yenen ve bu galibiyet sonunda düşmanını zillete ve perişanlığa mahkum ederek onlara köleliği dayatan taraf hakkında şöyle bir itiraz ileri sürülemez: Efendim, adamlar savaştılar, öldürdüler, yakıp yıktılar, sonunda düşmanlarını esir aldılar, savaşanların rakipleri üzerindeki meşru hakkına dayanarak aldıkları esirlerin özgürlüklerini kaldırmayı caiz gördüler. Peki, daha sonra doğan nesillerin çocuklarının günahı nedir? Bunlar ne silâh taşıdılar, ne kılıç çektiler ve ne savaşa katıldılar. Bu dayanaksız itirazın cevabı şudur: Onlar babalarının ve dedelerinin kurbanıdırlar.

Bütün bunlardan sonra şunu unutmamak gerekir ki, eğer İslâm hükümeti İslâm toplumunun menfaatinin o yolda olduğuna karar verirse, köleleri sahiplerinden satın alarak veya başka bir şekilde kölelere özgürlük verme çarelerine başvurabilir.

CEZALANDIRMA VE AF HAKKINDA

1- Cezanın Anlamı

Her toplumun, fertleri tarafından saygı görmelerini istediği birtakım yükümlülükleri vardır. Toplumun tek amacı, fertlerinin hareketle-

ri arasında uyum sağlamak, onları birbirine yaklaştırmak ve kesimleri arasında bağ kurmaktır. Ancak o zaman toplumda kaynaşma ve dayanışma meydana gelir ve bunun sonucunda herkesin emeğinin ve çalışmasının hak ettiği oranda fertlerin ihtiyaçları karşılanabilir.

Söz konusu yükümlülükler isteğe bağlı işlerle ilgili oldukları için insan onları hem benimseyebilir, hem de reddedebilir. Aynı zamanda yerine getirilmeleri, belirli oranda insan iradesinin ve özgürlüğünün askıya alınmasına dayandığı için başı boşluğa ve mutlak özgürlüğe eğilimli insan onlara tamamen veya kısmen uymaktan kaçabilir.

Yükümlülüklerdeki bu yetersizliğin ve kanunlardaki bu yapısal zaafın fark edilmesi sosyal insanı, bu yetersizliği ve zaafı başka bir yoldan telafi etmeye sevk etti. Bu da yükümlülükleri umursamazlığa, onlara aykırı davranmaya yükümlünün hoşuna gitmeyecek yaptırımlar eklemektir. Böylece bu yaptırımlar yükümlüyü yükümlülüğünü yerine getirmeye çağırır. Çünkü eğer yükümlülüğünü yerine getirmezse, hoşuna gitmeyen ve kendisine zarar veren yaptırımlarla karşılaşacağından çekinir.

Bu, kötülüğün cezasıdır. Toplumun veya toplumu yöneten yetkilinin yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere böyle bir ceza vermeye hakkı vardır. Bunun, yükümlülüklerini yerine getirenler hakkında işletilecek bir benzeri vardır. Yükümlülüklerini yerine getiren, itaatkar kimseler için onların hoşlarına gidecek bir düzenleme yapmak mümkündür. Maksat bu düzenlemenin, görevin veya yerine getirilmesi istenen herhangi bir yükümlülüğün yerine getirilmesini özendirmesidir. Bu da itaat eden yükümlünün toplumun veya toplumu yöneten yetkilinin üzerine olan bir hakkıdır. İşte bu, iyiliğin cezası (karşılığı)dır. Kimi zaman kötülüğün cezasına ıkap ve iyiliğin karşılığına da sevap denir.

İlâhî şeriatın hükmü bu temel ilkeye göre işler. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İyi işler yapanlara, daha güzel bir karşılık vardır."* (Yûnus, 26) *"Kötülük işleyenlere ise her kötülükleri için karşılığı kadar ceza verilir."* (Yûnus, 27) *"Kötülüğün cezası, karşılığı kadar bir kötülüktür."* (Şûrâ, 40)

Cezanın ve mükâfatın geniş bir çerçevesi vardır. Beğenmemek ile beğenmekten başlar, yermekle ve övmekle devam ederek güç dahilindeki iyiliğe ve kötülüğe kadar varır. Bunlar fiilin, fiilin failinin, yükümlülüğü emreden yetkilinin konumunun, topluma verdiği zararın ve

yararın özelliklerinden kaynaklanan çeşitli faktörlerle bağlantılıdırlar. Bütün bunları şu kısa cümle bir araya getirebilir. Bir işin önemi ne kadar artarsa, yapılmaması hâlinde cezası ve yapılması hâlinde mükâfatı artar.

Fiil ile cezası (karşılığı) arasında -ne olursa olsun- yaklaşık da olsa bir tür benzerlik ve türdeşlik gözetilir. Kur'ân'daki ayetler de bu ilkeyi ifade eder. Şu ayetten açıkça anlaşılan budur: *"Allah kötülük yapanları, yaptıkları ile cezalandırsın, iyilik yapanları da iyilik ile cezalandırsın diye..."* (Necm, 31) Yüce Allah'ın İbrahim ve Musa Peygamberlere indirdiği kutsal sayfalardan naklederek bize duyurduğu şu ayet, bu ilkeyi daha açık bir dille ifade ediyor, *"İnsan için sadece yaptığı işler vardır. Onun yaptığı her iş ileride görülecektir. Sonra da karşılığı eksiksiz olarak verilecektir."* (Necm, 41)

Bu ilke yüce Allah'ın yasalaştırdığı kısas hükümlerinde daha açık biçimde görülür. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey inananlar! Öldürülenlerde kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle ve kadına kadın."* (Bakara, 178) *"Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler de, dokunulmazlıklar da karşılıklıdır. Size zulmedene, siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin ve Allah'tan korkun."* (Bakara, 194)

Bu benzerliğin ve türdeşliğin gerektirdiği sonuç, cezanın ve mükâfatın fiili yapanın kendisine yaptığı fiilin benzeri olarak geri dönmesidir. Şu anlamda ki, meselâ adam eğer toplumun bir hükmünü çiğnerse, topluma verdiği zarar karşılığında kendine çıkar sağlamış, yani toplumun çıkarlarından birini bozmasının karşılığında kendine çıkar temin etmiş olur. Bu yüzden onun o toplumsal çıkara denk gelecek kadar bir çıkar canından, bedeninden, malından, mevkiinden ve şu veya bu şekilde kendisi ile ilgili bir yanından eksiltilir.

İşte köleleştirmenin anlamını incelerken buna işaret ederek şöyle demiştik: Toplum veya toplumu yöneten yetkili kişi, suçlunun nefsine veya nefsi ile bağlantılı bir varlığına el koyar. Bu el koyma, suçlunun işlediği suça ve topluma verdiği zararın yol açtığı eksikliğe denk olur. Suçlu bununla cezalandırılır. Yani toplum veya toplumu yöneten yetkili kişi, suçlunun hayatında veya hayatı ile bağlantılı bir varlığında bu el koyma hakkına dayanarak tasarrufta bulunur ve o alanda özgürlüğünü kaldırır.

Meselâ adam, bir cinayetin veya İslâm toplumunda kargaşa çı-

karmanın karşılığı olmaksızın birini öldürürse, toplumu yöneten kişi, suçlunun hayatına el koyma hakkına sahip olur. Çünkü toplumun dokunulmaz bir ferdini ortadan kaldırmış, eksiltmiştir. Bunun haddi (cezası) olan idam, toplumun malik olduğu hakka dayanan nefsine yönelik bir tasarruftur. Yine eğer biri sağlam koruma altındaki çeyrek dinar tutarında bir malı çalarsa, topluma zarar vermiş olur. Şeriatın getirdiği bir kamusal güvenlik perdesini yırtmış ve güvenlik korumasını ortadan kaldırmış olur. Bu suçun cezası (haddi) olan el kesme, aslında toplumu yöneten yetkilinin hırsızın suçuna karşılık onun hayatıyla ilgili yönlerinden birine el koyması anlamını taşır. Bu yön, elin kapsamı altında bulunan yöndür ki, toplumu yöneten yetkili bu yöndeki özgürlüğü ve aracını ortadan kaldırarak onda tasarruf eder. Şeriatlerde ve farklı sünnetlerdeki muhtelif ceza türleri bu örneklerle karşılaştırılarak değerlendirebilir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, topluma karşı işlenen suçlar ve cürümler bir tür köleliği ve kulluğu suçlunun üzerine çeker. Bundan dolayı kul, cezalandırmanın ve cezanın en açık mısdakı ve örneğidir. Bu yüzden Kur'ân'da *"Eğer onları azaba çarptırırsan, onlar senin kullarındır."* (Mâide, 118) buyrulmuştur.

Bu anlam için farklı şeriatlarda ve sünnetlerde değişik örnekler var. Nitekim Kur'ân'da Yusuf Peygamberin, buğday ölçme tasını kardeşinin çuvalına koyup onun yanına dönmesini sağlamaya çalışması şöyle anlatılıyor: *"Görevliler, 'Eğer yalan söylüyorsanız, size göre hırsızlığın cezası nedir?' dediler.* -Yani eğer hükümdarın ölçü kabını çalmayı inkâr etmeniz yalan ise- *Yusuf'un kardeşleri, 'Hırsızlığın cezası tası yükünde bulduğunuz kimsenin karşılık olarak tutulmasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırıyoruz.* -Yani biz hırsızı kendisini rehin alarak cezalandırıyoruz- *Yusuf öz kardeşinin heybesinden önce üvey kardeşlerinin heybelerini aradı. Sonra tası öz kardeşinin heybesinden çıkardı. Biz Yusuf'a böyle bir plâna başvurmayı ilham etmiştik... Yakub'un oğulları dediler ki: 'Ey vezir, bu kardeşimizin ileri derecede yaşlanmış, ihtiyar bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. Görüyoruz ki, sen iyilik sever bir adamsın.'* -Bu istek birini başkasına karşılık tutarak bir tür fidye vermektir.- *Yusuf, 'Çalınan eşyamızı heybesinde bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız. Yoksa zalimlik etmiş oluruz.' dedi."* (Yûsuf, 74-79)

Kimi zaman katil, esir alınarak köle yapılır. Kimi zaman ailesinden bir kadını fidye olarak verir. Kızı, kız kardeşi ve eşi gibi. Fidye olarak evlendirme geleneği, günümüzde bile çevremizdeki aşiretlerde ve kabilelerde geçerlidir. Çünkü bu geleneği uygulayanlara göre evlenmek kadınlar için bir tür kölelik ve esarettir.

Bundan dolayı kimi zaman itaat eden kişi itaat ettiği kişinin kölesi, kulu sayılır. Çünkü adam, itaat etmekle iradesi itaat ettiği kişinin iradesine bağımlı hâle geliyor. O artık irade özgürlüğünden yoksun bir mülktür. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ey insan oğulları, size and vermedim mi ki, şeytana kul olmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır."* (Yâsîn, 61) *"Nefsinin arzularını ilâh edineni gördün mü?"* (Câsiye, 23)

Toplum veya toplumu yöneten yetkili, nasıl cezalandırılacak suçluya el koyuyorsa, bunun karşıtı olarak ödüllendirilmesi gereken itaatkar bir kişi itaatinin karşılığı olan ödül oranında toplumdan veya toplumu yöneten yetkiliden alacaklı olur. Çünkü toplum veya toplumu yöneten yetkili, itaatkâr yükümlünün özgürlüğünü yükümlülük oranında eksiltmiştir. Bu eksikliği tamamlamaları gerekir.

Bu anlattığımız ilke "Vaadi yerine getirmek gereklidir; ama tehdidi gerçekleştirmek gerekli değildir." şeklindeki meşhur sözün sırrını oluşturur. Şöyle ki, vaadin efendilik-kulluk çerçevesindeki içeriği, itaati ödüllendirmektir. Buna karşılık tehdidin içeriği suça karşılık ceza vermektir. Ödül, itaat edenin yetkili üzerindeki hakkı ve yetkilinin borcu olduğu için yetkilinin o hakkı vermesi ve borcunu ödemesi gerekir. Fakat ceza, bunun tersine yetkilinin suçlu yükümlünün üzerindeki hakkıdır ve insanın kendi mülkünde mutlaka tasarrufta bulunmassı ve hakkından mutlaka yararlanması gerekli değildir. Bu söylediklerimizin devamı vardır, yerinde açıklanması gerekir.

2- Affetmek ve Bağışlamak

Az önce söylediklerimizden şu sonuca vardık: Suça ceza vermemek caizdir, ama itaati ödüllendirmemek caiz değildir. Bu kural, belirli oranda fıtrî bir hükümdür ve şu gerçeğe dayanır: Ceza, suça muhatap olanın suçlu üzerindeki hakkıdır ve hakkı almak her zaman gerekli değildir.

Yalnız hakkı almak nasıl her zaman gerekli değilse, her zaman

almamak da caiz değildir. Yoksa hakkın sabit olması ile ilgili fıtrî hüküm geçersiz olur. Çünkü hiçbir zaman etkisi ve sonucu olmayan bir şeyin sabit olmasının anlamı yoktur. Üstelik ceza hakkını kökten kaldırmak, sosyal yapıyı korumak için konmuş kanunları ortadan kaldırmak anlamına gelir ki, hiç şüphesiz kanunları ortadan kaldırmak toplumu yıkmak demektir.

Suçların affedilmesinin caiz olduğu hükmü genel olarak sabittir, fakat mesele şartlara bağlıdır. Eğer affı gerektirecek, anlamlı bir sebep varsa af caizdir. Yoksa toplumun yapısını ve insan mutluluğunu koruyan kanunlara saygı göstererek ceza vermek gerekir. İsa Peygamberin sözlerini nakleden şu ayet buna işaret etmektedir: *"Eğer onları affedersen, şüphe yok ki sen üstün iradeli ve hikmet sahibisin."* (Mâide, 118)

Kur'ân'da ilâhî hikmetin geçerli saydığı şu iki sebepten söz edilmektedir: Bu sebeplerin biri kulun Allah'a tövbe etmesidir. Bu tövbe küfürden imana dönmeyi de, günahkârlıktan itaatkârlığa yönelmeyi de içerir. Bunun böyle olduğunu dördüncü ciltte tövbeden söz ederken belirtmiştik. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Benden taraf onlara de ki: 'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları affeder. O affedici ve merhametlidir. Size azap gelip çatmadan Rabbinize dönün, ona teslim olun. Sonra size yardım edilmez.* -Bu tövbe, küfürden imana dönme anlamındaki tövbedir. Çünkü bu tövbeyi yapmayanlara hiçbir yardımcının ve şefaatçinin faydalı olamayacağını vurgulayan bir tehdit içeriyor.- *"Ansızın ve hiç farkına varmadığınız bir sırada size azap gelmeden önce Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun."* (Zümer, 53-55) Bu da günahtan itaate dönme anlamındaki tövbedir. Çünkü burada şefaatin fayda vermeyeceğinden söz edilmiyor.

Bir başka ayette de şöyle buyruluyor: *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda tövbe edenler içindir. İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp, 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenler ve kâfir olarak ölenler için tövbe yoktur. İşte onlar için acı bir azap hazırlamışızdır."* (Nisâ, 17-18)

Af sebeplerinin ikincisi kıyamet günündeki şefaattir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onların Allah dışında taptıkları sözde ilâhlar şefaat etme yetkisine sahip değildirler. Yalnız hakka şahit olup da (Allah'ın mutlak hâkimiyetini) bilenler hariç."* (Zuhruf, 86) Kur'ân'da şefaat konusuna değinen daha birçok ayet vardır. Birinci ciltte şefaat konusunu enine boyuna incelemiştik.

Kur'ân'ın değişik yerlerinde sebebi belirtilmeksizin aftan söz ediliyor. Fakat eğer o ayetler üzerinde iyi düşünülürse belirli bir oranda gözetilen faydanın ne olduğu anlaşılır. Gözetilen fayda dinî faydadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ama yine de sizi affetti. Allah müminlere karşı gerçekten lütufkârdır "* (Âl-i İmrân, 152) *"Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korktunuz mu? Madem ki (bunu) yapmadınız ve Allah da sizi affetti öyleyse artık namaz kılın, zekât verin, Allah'a ve Elçisine itaat edin."* (Mücâdele, 13) *"Allah, Peygamberin ve o zor anda onun peşinden giden muhacirler ile ensarın tövbelerini kabul etti. O sırada onlardan bir grubun kalpleri, kaymanın eşiğine gelmişti. Arkasından Allah onların tövbelerini kabul etti. Çünkü o, onlara karşı şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 117) *"(Bu cinayetlerinin sonucunda) hiçbir fitne olmayacağını sandılar. Gözleri kör, kulakları sağır oldu. Sonra Allah onlara dönerek tövbelerini kabul etti. Sonra yine kör ve sağır oldular, elbette onların çoğu."* (Mâide, 71) *"İçinizden eşlerine zihar edenler bilmelidirler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak onları doğuran kadınlardır. Onlar çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphe yok ki, Allah, bağışlayıcı ve affedicidir."* (Mücâdele, 2) *"Ey inananlar! İhramlı iken av öldürmeyin... Allah geçmiştekini affetmiştir. Fakat kim tekrarlarsa, Allah ondan öç alır. Allah şüphesiz güçlü ve öç alıcıdır."* (Mâide, 95)

Bu ayetlerde ilâhî affın çeşitli örneklerinden söz ediliyor. Bu ayetlerde sözü edilen afların özelliklerine ayetlerin incelendiği yerlerde değinilmiştir.

"Allah seni affetsin, niçin onlara izin verdin?" (Tevbe, 43) ayeti, yukarıdaki örneklerin kategorisine girmez. Çünkü bu ayetteki af, 'Allah seni affetsin, niye şu işi şöyle yaptın?' şeklindeki sözümüz gibi bir duadır. Bunun tersten benzeri *"O düşündü, ölçtü-biçti. Kahrolası nasıl ölçtü-biçti?"* (Müddesir, 19) ayetidir. *"Biz sana apaçık bir fetih verdik ki, Allah senin (fetihten) önceki ve sonraki bütün günahlarını ba-*

ğışlasın." (Fetih, 2) ayeti de yukarıdaki ayetlerle aynı kategoriye girmez. Affın, Peygamberimize (s.a.a) Mekke fethinin bağışlanmasının uzantısı mahiyetindeki bir sonucu olarak zikredilmiş olması bunun delilidir. Çünkü günah anlamındaki suçun affedilmesi ile fetih arasında bir ilişki yoktur. İnşallah yeri geldiğinde bu meseleyi geniş bir şekilde açıklayacağız.

3- Affın Dereceleri

Af, cezayı gerektiren bir suçla bağlantılıdır ve cezanın da daha önce belirttiğimiz gibi geniş bir çerçevesi, muhtelif ve farklı dereceleri vardır. Buna bağlı olarak cezanın derece farklılıklarına bağlı bir şekilde affın da farklılık dereceleri vardır. Bu farklılık, sadece günahın kendisinden, yani hareketin doğurduğu kötü sonuçtan kaynaklanmaz. Bu husustaki farklılık, inkâr edilmez açıklıktadır. Ceza, yani davranışın karşılığı olan ceza ve ödül, davranışın doğurduğu sonucun ağırlığı ile ölçülür.

Bu incelememizde mutlaka irdelenmesi gereken konu, suçun kendisi, onun derecelerinin farklı olduğu gerçeği ve bir de bu hususta fıtrî aklın bizi ulaştırdığı sonuçtur. Gerçi incelememiz Kur'ân'a dayalıdır ve amacı ilâhî kitabın bu gerçeklerle ilgili bakış açısını tespit etmektir, fakat yüce Allah, Kur'ân'da belirttiği gibi, bize akıllarımızın kapasitesine göre ve eşyayı düşünce ve pratik alanda ölçmekte kullandığımız fıtrî ölçülere göre hitap eder. Bu kitabın çeşitli incelemeleri sırasında bu gerçeğe işaret etmiştik. Yüce Allah birçok açıklamalarında aklın ve düşüncenin desteğine başvurmuş ve sözlerinin amacını bunlarla teyit etmiştir. Bu anlamda *"Aklınızı çalıştırmaz mısınız?"*, *"Düşünmez misiniz?"* vb. şeklinde birçok buyruğuna rastlarız.

Sağlıklı aklî bir değerlendirme şunu ortaya koyuyor: İnsan toplumunun bağlantılı olduğu ve saygı gösterdiği ilk şey, uygulamaya yönelik hükümlerle toplumun saygı duyduğu geleneklerdir. Bunlar sürekli biçimde uygulanarak insanî amaçları korunur ve insan toplumunu hayatında mutluluğa erdirir. Sonra da ceza hükümleri yürürlüğe konar ve bu kanunlara göre toplumun kanunlarını çiğneyenler cezalandırılırken bu kanunlara uyanlar ödüllendirilir.

Bu aşamada suç denince sadece yürürlükteki kanun metinlerini

çiğneme eylemleri kastedilir ve mutlaka suçun sayısı, kanun maddesinin sayısıyla eşit olur. Suç denince Müslümanların aklına ilk gelen anlam budur. Kötülük, masiyet, cürüm, hata, fasıklık gibi suçla yakın anlamı olan kelimeleri işitince de ilk aklımıza gelen bu olur.

Fakat mesele bu kadarla bitmez. Çünkü yürürlükteki hükümler uygulanınca, gözetilince ve korununca toplumu, kendileri ile uyumlu, toplumun amacı ile bağdaşan bir ahlâk ve vasıflara götürür. Bu ahlâk ilkelerine toplum, faziletler (erdemler) adını verir ve fertleri bunları edinmeye teşvik eder. Bu faziletlerin karşısında kötü sıfatlar yer alır.

Bu faziletler, geleneklerin ve toplumsal amaçların farklılığına bağlı olarak farklılık gösterir, ama yürürlükteki kanunların ürünleri olduğu kesindir.

Gerçi bu ahlâkî faziletler ruhî (psikolojik) vasıflardır, toplumlarda pratiğe yansıtılmalarının güvencesi yoktur, ayrıca meleke (alışkanlık) niteliğinde oldukları için dolaysız olarak iradeye bağlı değildirler; fakat gerçekleşmeleri, yürürlükteki kanunları sürekli biçimde uygulamaya veya bu kanunları sürekli biçimde çiğnemeye bağlı olduğu için kanunları uygulamanın kendisi, bu faziletlerin pratiğe yansıtılmalarının teminatıdır. Ayrıca itici teminatları olan sürekli kanuna bağlılığın iradeye dayalı bir eylem olması sebebi ile de iradeye dayalı sayılırlar. Bunların yanı sıra bunların yiğitlik, iffet ve adalet gibi faziletli ahlâkla ilişkili aklî emirlerle, korkaklık, sinirlilik, tepkisizlik, hayâsızlık ve zulüm gibi ahlâkî rezilliklerden alıkoyan aklî yasaklar içerdikleri tasavvur edilir. Ayrıca bunlar için akla dayalı ödül ve ceza diye adlandırılan cezalar ve ödüller tasavvur edilir. Övme ve yerme gibi.

Kısacası, bunlarla yukarıdaki aşamanın üzerinde yer alan bir başka suç aşaması karşımıza çıkar. Bu aşama, ahlâkî hükümleri ve bu hükümlerle bağlantılı aklî emirleri çiğneme aşamasıdır.

Bu aklî emirlerin emirler olarak sayılmasının sebebi, gerekli gördükleri davranış ile akıl arasındaki sıkı çağrışımdır. Ortada davranışın gerekliliğine hüküm veren ve onu emreden bir hâkim var ki, o da insan aklıdır. Akla uygun yasaklara yasak demek de buna benzer. Bütün çağrışım örneklerinde aynı yaklaşımı sergileriz. Eğer aralarında sıkı çağrışım ilişkisi bulunan davranışların birini yaptığımızı farz eder ve gerekli sayarsak, hiç düşünmeden onun yapışık ikizi gibi gördüğümüz diğer davranışın yapılmasını emreder ve onu da gerekli görürüz, onu

yapmamayı o akla uygun emri çiğneme ve sorgulanmayı gerektiren bir suç sayarız.

Buradan başka bir husus ortaya çıkıyor ki, o da şudur: Bu ahlâkî faziletler mutlaka yerine getirilmeleri gereken farzları içerirler. Tıpkı bunun gibi kötü sıfatlar da haramlar içerirler. Bunların yanı sıra ziynet ve güzel görünüm kazandırma konumunda olan bazı müstehap ve mendup olan hususlar da içerirler. Bu menduplar gerçi akla dayalı emirlerle bağlantılı hoş görülen güzel edeplerdir; ama eğer aramızda seçkin nitelikli biri var sayılırsa, bu faziletlerle sıkı sıkıya bağlantısı olan o edepler, aslında mendup oldukları hâlde o yüksek seviyeli kişi için akla dayalı emir niteliği kazanırlar. Adam var sayılan yüksek kapasitesinin hakkını versin diye kendisine bu ek yükler yüklenir.

Bunu şöyle bir örnekte açıklayabiliriz: Mütevazı bir hayat yaşayan bir bedevî düşünelim. Bu kimse şehirlerdeki ortalama hayatın uzağında olan bir hayat düzeyinde yaşadığı için sadece aklının erdiği ve kavrayabildiği zarurî toplumsal hükümlerden ve genel geleneklerden sorumlu tutulur. Bu kişi zaman zaman eğer çirkin işler yaparsa veya kaba sözler söylerse, şehirli kimseler onun yaptıklarına göz yumarlar. Anlayışının kıtlığı ve kalabalıkların yaşadıkları yerleşim birimlerinden uzakta oturması yüzünden onu mazur görürler. Çünkü yoğun yerleşim birimlerinde âdetlerin ve geleneklerin sürekli tekrarlanmaları, böyle yerlerde oturanlar için en güzel öğretmen olur.

Bunun yanı sıra ortalama şehirliler de toplumun seçkin fertlerinin sorumlu tutuldukları edep inceliklerinden sorumlu tutulmazlar. Çünkü bu seçkin kimseler ince kavrayışlı ve zarif edepli kimselerdir. Ortalama insanlar edep inceliklerini ve sözle veya fiille ilgili nezaketleri gözetmedikleri zaman mazur görülmelerinin sebebi, anlayış kapasitelerinin ancak yapabildikleri işler düzeyinde olmasıdır. Böyle kimselerin farkında oldukları edep kuralları, yapabildiklerinden ibarettir. Kapasiteleri bu bilinçlerinin kapasitesi ile sınırlıdır.

Böyleleri için normal sayılan uygunsuz hareketler ve sözler, seçkin kimseler için kınama sebebi olur. Bu seçkin kimseler basit bir dil sürçmesi, hafif bir hareket gecikmesi, bir anlık bir dalgınlık, yersiz bir işaret veya göz kırpma yüzünden kınanırlar. Böyle şeylerin hepsi onlar için suç sayılır. Yalnız bu suç dinî veya dünyevî kanunların maddelerine aykırı davranmak anlamında değildir. Onlar arasında "İyilerin iyi-

likleri, mukarreblerin (Allah'a yakın kimselerin) kötülükleridir" vecizesi yaygındır.

Gelişme yolunda ulaşılan aşama ilerledikçe, bu kapasiteye ulaşılmadan önce fark edilmeyen, sıradan yükümlü kişilerin hissetmedikleri ve yetkilerin kovuşturma ve soruşturma konusu yapmadıkları suçlar ortaya çıkar.

Titiz incelemelerin sonuçlarına göre bu durum sevgi ve nefret aşamalarında ortaya çıkan hükümlerde doruğa varır. Nitekim nefret gözü -özellikle öfke hâlinde- bütün iyi davranışları kötü ve kınanmaya lâyık diye görür. Seven kimse de aşka daldığında, kara sevdaya düştüğünde kalbinin sevdiğinden en ufak bir şekilde gafil kalmasını büyük bir suç sayar. Bütün davranışlarını ve eylemlerini sevgilisine yöneltmiş olmasını yeterli görmez. Çünkü sevgilisine dönük bütün davranışlarını kalbinin ona yönelik olması oranında değerli kabul eder. Eğer bir kalp gafleti ile sevdiğinden koparsa, sevdiğine sırt çevirmiş, onun hatırasından kopmuş ve bu yüzden kalp temizliği bozulmuş diye düşünür.

Böyle bir kimse yeme-içme gibi hayatın zarurî faaliyetleriyle meşgul olmayı bile suç ve sevgiliye ihanet sayar. Şöyle düşünür: Evet, bu faaliyetler her insanın zorunlu olduğu kaçınılmaz faaliyetlerdir; fakat zorunlu faaliyetlerin her biri özü itibari ile iradîdir. Buna göre bu faaliyetlerle meşgul olmak, sevgiliden başkası ile meşgul olmak, ona sırt çevirmektir ki, bu suçtur. Bundan dolayıdır ki, aşıkların, kara sevdalıların, ümitsiz mahzunların ve bu tür duygusal bir derde kapılmış olanların yemeden, içmeden ve benzeri biyolojik faaliyetlerden kesildiklerini görürüz.

Peygamberimiz (s.a.a) tarafından söylendiği iler sürülen şu söz de bu anlamda yorumlanmalıdır: "Kalbim bazı duyguların baskısı altında kalıyor. Bu yüzden günde yetmiş kere Allah'tan af diliyorum." Bir bakıma şu ayetleri de bu anlamda yorumlamak mümkündür: *"Günahlarından af dile ve akşam-sabah Rabbine hamdederek onu noksanlıklardan tenzih et."* (Mü'min, 55) *"Rabbine hamdederek onu noksanlıklardan tenzih et. Hiç şüphesiz O, tövbeleri kabul edendir."* (Nasr, 3)

Kur'ân'da Nuh, İbrahim, Musa ve Muhammed peygamberlerden nakledilen şu sözleri de bu anlamda yorumlamak gerekir. Meselâ Hz. Nuh şöyle demiştir: *"Rabbim, beni, ana-babamı ve evime mümin ola-*

rak girenleri affeyle." (Nûh, 28) Hz. İbrahim de şöyle bir duada bulunmuştur: *"Ey Rabbimiz, hesaba durulacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri affeyle."* (İbrâhîm, 41) Hz. Musa ise kendisi ve kardeşi Harun hakkında şöyle bir dua etmiştir: *"Rabbim, beni ve kardeşimi affeyle, bizi rahmetinin kapsamına al."* (A'râf, 151) Peygamber efendimizden (s.a.a) de şöyle nakledilmiştir: *"İşittik ve itaat ettik, Rabbimiz bağışlamanı dileriz; dönüş ancak sanadır."* (Bakara, 275)

Çünkü peygamberler masum oldukları için günah yapmaları, dinî hükümlerden birine aykırı davranma anlamında suç işlemeleri mümkün değildir. Zira onlar insanları bu hükümlere çağırmak için gönderildiler. Sözleri ile ve uygulamaları ile bu hükümleri tebliğ etmek için uğraşıyorlar ve Allah tarafından onlara itaat edilmesi farz kılınmıştır. Günah işlemeyeceğinden emin olunmayan birine itaat edilmesini farz kılmak anlamsız olur ki, Allah'ı böyle bir şeyden tenzih ederiz.

Kur'ân'da bazı peygamberlerin zulüm gibi bazı kötülükleri itiraf ettikleri şeklindeki ifadeleri de bu anlamda yorumlayabiliriz. Yunus Peygamberden nakledilen şu sözler gibi: *"Senden başka ilâh yoktur, seni noksanlıklardan tenzih ederim. Ben zalimlerden biri oldum."* (Enbiyâ, 87) Çünkü peygamberlerin bazı mubah hareketleri kendileri için günah sayarak bunlar için Allah'tan af dilemeleri nasıl caiz ise, bu günahları kendileri hesabına zulüm saymaları da caizdir. Çünkü her günah bir zulümdür.

Daha önce söylediğimiz gibi bu tür sözlerin bir başka yorumu da vardır. Bu da bu ifadelerde geçen zulüm sözünden kişinin kendisine zulmetmiş olmasının kastedilmiş olmasıdır. Nitekim, Hz. Âdem ile eşinin şu sözlerindeki zulümden kastedilen anlam budur: *"Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer sen bizi affetmez, bize merhamet etmezsen kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."* (A'râf, 23)

Sakın şöyle sanılmasın: Biz herhangi bir ayetin şöyle şöyle yorumu var, dediğimiz zaman bu yorumların ayetlerin zahirine ters düştüğünü kabul ediyoruz. Arkasından kelimelere verilebilecek başka bir anlam uyduruyoruz ve ayetleri de bu anlama uyarlıyoruz ve bu zorlamaya mezhebimizin görüşlerini haklı çıkarmak ve taassup kaynaklı bir zorunluluktan dolayı başvuruyoruz.

Bunun böyle olmadığının delili, bu kitabın ikinci cildinde yer alan peygamberlerin masumiyeti (yanılmazlığı) konulu objektif inceleme-

mizdir. O araştırmada sadece ayetlerin kendilerini irdeledik, Kur'ân'a yabancı ve garip önermelere dayanmadık.

Orada ve başka yerlerde şu gerçeği vurguladık. Kur'ân'ın zahirî anlamı, sadece inceleme konusu cümlenin basit şekilde anlaşılması ile belirlenemez. Cümlenin bulunduğu yerin karineleri de zahirî anlamı etkiler. Bu karineler cümlenin yanı başında olabileceği gibi, başka bir ayetin manasına açıklık getiren bir ayet gibi cümlenin uzağında bir yerde de olabilir. Özellikle yüce Allah'ın sözleri hakkında bu kural daha da önemlidir. Çünkü bu sözler birbirini tamamlayan bir bütündür. Birbirlerine şahitlik ederler ve birbirlerini doğrularlar.

Bazı tefsirciler ve kelâmcılar bu inceliği gözden kaçırdıkları için ayetlere zahirî anlamları ile bağdaşmayan bir anlam yükleme anlamında tevilciliğe kaçmışlardır ve bu çarpıtmaya özellikle mezheplerine ters düştüklerini sandıkları ayetlerde başvurmuşlardır. Bu kimselerin Kur'ân'ın ayetlerini birbirinden kopardıkları ve her parçayı pazardaki sıradan bir esnafın diğer bir esnafın sözünü anladığı gibi bir basitlikle yorumladıkları görülür. Böyleleri meselâ, *"Hani o artık kendisini sıkıntıya uğratmayacağımızı sanmıştı."* ayetini işittikleri zaman ayette sözü edilen Yunus Peygamberin, hâşâ Allah'ın kendisini yakalamaya gücü yetmeyeceğini sandığı veya kesinlikle böyle düşündüğü şekilde bir yorum yapıyorlar. Bu arada bir sonraki ayette *"Biz müminleri böyle kurtarırız."* (Enbiyâ, 88) ifadesi ile Yunus Peygamberin mümin sayıldığını görmezden geliyorlar. Çünkü Allah'a tereddütle veya kesinlikle acziyet izafe etmek şöyle dursun, onun gücü hakkında şüphe eden kimse imansız olur.

Yine onlar, *"Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmek için..."* ayetini işittiklerinde, bu ifadeyi Peygamberimizin (s.a.a), tıpkı bizden biri gibi, fıkhî meselelere konu olmaya dayanak oluşturan Allah'ın emirlerinden veya yasaklarından birine aykırı davrandığı ve Allah'ın onu affettiği şeklinde anlarlar.

Bu kimseler *"Sana apaçık bir fetih verdik."* (Fetih, 1) şeklindeki ayetle bu ayet arasında bağlantı kurmaya yönelik bir düşünce zahmetine bile katlanmazlar. Oysa eğer böyle bir düşünce çabasına girişselerdi, burada sözü edilen günahla bu günaha bağlı af, bizim için söz konusu olan günah ve bizim günahlarımız ile ilgili af gibi olsaydı, bu af ile Mekke'nin fethi arasında sebep-sonuç bağlantısı kurmanın an-

lamsız olacağını açıkça görürlerdi. Ayrıca *"Sana yönelik nimetini tamama erdirmesi, seni doğru yola iletmesi ve Allah'ın seni güçlü bir şekilde desteklemesi için..."* (Fetih, 3) şeklindeki ayeti bu ayete atfetmenin anlamsız olacağını fark ederlerdi.

Yine bu kimseler Âdem, Nuh, İbrahim, Lut, Yakup, Yusuf, Davud, Süleyman, Eyyub ve Muhammed (Allah'ın selâmı hepsine olsun) peygamberler ile ilgili kıssalarda anlatılan ve bu peygamberlerin ayak sürçmeleri olduklarını sandıkları olayları içeren ayetleri işittiklerinde, hemen bu peygamberlere dil uzatırlar, onlara karşı edepsizlik yapmaktan çekinmezler. Oysa yöneltikleri suçlamalara asıl kendileri müstehaktırlar ve edepsizlik gibi de bir ayıp yoktur.

Bu kimselerin nasipsizlikleri ve çarpık görüşlülükleri, o kadar ileri gitmelerine yol açtı ki, âlemlerin Rabbi olan Rablerini tahrif edilmiş Tevrat'ın ve İncillerin tanımladığı Rabbe dönüştürdüler. Bu tahrif edilmiş kitaplarda tanımlanan Rab, somutlaşmış bir gizli güçtür ki, zorbaca arzularını ve öfkelerini tatmin etmekten başka bir şey düşünmeyen bir diktatör ülkesini nasıl yönetiyorsa, varlık mekanizmasını öyle yönetiyor. Böylece Rablerinin yüceliğini bilmekten uzak kaldılar.

Arkasından peygamberlerin yücelikleri hakkında da yanıldılar. Onların erişilmez ruhî derecelerini ve gerçek yüce makamlarını göz ardı ettiler. Böylece o kutsal ve tertemiz ruhlar, onların çarpık bakış açıları ile, insanlık şerefi adına sadece kuru bir isim taşıyan alçak ve şirret nefislere benzediler. Öyle ki, biri falâncayı öldürüyor, öbürü filâncanın ırzına göz dikiyor ve bu yolla malına el koymaya çalışıyor.[1] Oysa bu kimseler bu cahilliklerine rağmen böylesine şaibeli kimselerin dünya işlerini idare etmelerine, bir gün bile evlerinin ve ailelerinin sorumluluğunu üstlenmelerine razı olmazlar.

Böyleyken nasıl oluyor da bu ağır ayıpların yüce Allah'a isnat edilmesine razı olabiliyorlar? O alîm ve hakîm olan Allah ki, peygamberlerini kullarına, artık söyleyecekleri bir sözleri, ileri sürecekleri hiçbir bahaneleri kalmasın diye gönderdi. Peki, eğer bir peygamberin küfretmesi, facir olması, insanları müşrikliğe ve putperestliğe çağırması, sonra da bunlardan sıyrılıp yaptıklarını şeytanın üzerine atması

1- Bunların Davud, Süleyman, İbrahim Lut ve diğer peygamberler hakkındaki rivayetlerine göz atanlar bu tür örneklerle karşılaşırlar.

caiz görülürse bir kâfire, bir fasıka nasıl susturucu bir delil sunulmuş olabilir?!

Bu kimselere Allah'ın peygamberlere bağışladığı masumiyet hakkında, onlara sunulan yüce dereceler ve erişilmez ruhî üstünlükler hakkında bazı örnekler sayıldığı zaman, bu örnekleri Allah'a ortak koşmak ve kullara aşırı sıfatlar yakıştırmak şeklinde değerlendirerek hemen, *"De ki, ben sadece sizin gibi bir insanım."* (Kehf, 110) ayetini okumaya koyulurlar.

Onların peygamberlerin üstünlüklerini reddetmeleri bir bakıma isabetlidir. Çünkü onların yüce Allah ile ilgili tasavvurları ve O'na yakıştırdıkları zatî ve fiilî sıfatlar peygamberlere izafe ettikleri makamlardan daha düşüktür, derece ve değer bakımından daha aşağıdadır. İslâm'ın ve Müslümanların karşılaştıkları bütün bu musibetler Ehlikitab'ın, özellikle Yahudilerin rivayetler üzerindeki çarpıtmalarının ve yanıltma çabalarının sonucudur.

Onlar bu desiseleri ile İslâm inancını çığrından çıkardılar. Allah'ın hiçbir benzerinin olmadığı ilkesini şöyle çarpıttılar: O zorba bir insan gibidir. İnsanlar yaptıklarından sorumlu iken O kendini özgür ve yaptıklarından sorumsuz görür. Sonuçların sebepleri izlemeleri, öncüllerin sonuçları doğurmaları, maddî ve manevî varlık özelliklerinin etkilerini ortaya koymaları, bütün bunlar tesadüfidir, gerçek bir ilişkiye dayanmazlar.

Yüce Allah Hz. Muhammed (s.a.a) ile peygamber gönderme geleneğini sona erdirdi. Yalnız Musa Peygamber ile konuştu. İsa Peygamberi ruh ile destekledi. Bütün bu özel tasarruflar bu peygamberlerin nefislerinin özelliğinden kaynaklanmıyor. Sadece Allah, onlara özellik tanımayı diledi diye bunlar oldu. Musa Peygamberin elindeki asâyla bir kayaya vurup oradan suyun fışkırması mucizesi, tıpkı bizden birinin elindeki değnekle bir kayaya vurması gibidir. Sadece Allah o kayaya vurma ile su fışkırttığı hâlde, bu kayaya vurma ile su fışkırtmıyor. Musa Peygamberin ölülere "Allah'ın izni ile ayağa kalkın" demesi, bizden birinin mezarlıkta "Allah'ın izni ile ayağa kalkın" diye seslenmesi gibidir. Yalnız Allah ötekileri diriltttiği hâlde berikileri diriltmiyor. Bu durum diğer mucizelerde de böyledir!

Bütün bunlarda tekvinî düzen toplumda yasa koyma düzeni ile karşılaştırılıp onunla bir tutuluyor. Oysa yasal düzenin dayanağı yasa

koymaya, uzlaşmaya ve sözleşmeye dayanır. Bu da toplumun çerçevesini ve insan yığınlarının dünyasını aşmaz.

Eğer o tefsirciler ve kelâmcılar biraz kafalarını çalıştırsalardı ve günahın ilâhî emirlere ve yasaklara karşı gelmek şeklindeki bilinen anlamı ile ilgili ayetleri etraflı bir şekilde inceleselerdi, bilinen affın üzerinde olan başka bir af türünün farkına varırlardı.

Çünkü yüce Allah, Kur'ân'ın değişik yerlerinde buyuruyor ki, onun "muhlesîn, yani ihlâslı kılınmışlar, seçilmişler" diye adlandırdığı, günah işlemeleri söz konusu olmayan masum kulları vardır. Şeytan bu kullardan ümidini kesmiştir. Buna göre onların -bilinen anlamda-günahları olmadığı için bu tür günahlarla ilgili affa ihtiyaçları yoktur. Kur'ân'da İbrahim, İshak, Yakup, Yusuf ve Musa Peygamberlerin bu seçilmiş kullardan oldukları açıkça bildiriliyor. Meselâ İbrahim, İshak ve Yakup peygamberler hakkında, *"Biz onları sadece ahiret yurdunu düşünen, gönülden bağlı kullar olarak seçtik."* (Sâd, 46) buyruluyor. Yusuf Peygamber de, *"O bizim seçkin kılınmış kullarımızdandır."* (Yûsuf, 24) diye tanıtılıyor. Musa Peygamber hakkında da *"O seçilmiş bir kuldu."* (Meryem, 51) buyruluyor. Öte yandan bu peygamberlerin Allah'tan af diledikleri naklediliyor. Meselâ İbrahim Peygamber, *"Rabbimiz beni ve ana-babamı affet."* (İbrahîm, 41) diye dua ederken Musa Peygamber, *"Rabbim, beni ve kardeşimi affet, bizi rahmetinin kapsamına al."* (A'râf, 151) diyor. Eğer af, sadece bilinen anlamdaki günahlarla ilişkili olsaydı, bu peygamberlerin dua etmeleri yersiz olurdu.

Evet, biri çıkıp şöyle diyebilir: Bu peygamberler hiçbir günahları olmadığı hâlde Allah'a karşı alçak gönüllü bir tavır takınarak kendilerini günahkâr sayıyorlar. Fakat bu itirazı yapan kimse, bu peygamberlerin bu görüşlerinde yanılmadıklarının, bu sözleri boşuna söylemediklerinin bilincine varması gerekir. Buna göre o seçkin kulları da kapsayan affın doğru bir anlamı vardır ve mesele ciddîdir.

Üstelik İbrahim Peygamberin (a.s), *"Rabbimiz, beni, ana-babamı ve bütün müminleri hesaba durulduğu gün affet."* şeklindeki duasında bütün müminlerin affı için de dua ediliyor ki, onların arasında Allah'ın muhles ve seçkin kulları da vardır. Nuh Peygamberin, *"Rabbim, beni, ana-babamı, evime mümin olarak girenler ile kadın erkek bütün müminleri affeyle."* şeklindeki duası da ifadenin mutlak olması sebebi ile seçkin kulları da kapsamaktadır. Oysa affedilmeye muhtaç olma-

yan günahı olmayanlar için af dilemek anlamsız olur.

Bütün bunlar şu gerçeğe dikkatimizi çekiyor: Affa bağlantılı günahlar için bilinen anlamdaki günahlar dışında kalan günahlar olduğu gibi affın da bilinen anlamdaki affın dışında kalan türleri vardır. Kur'ân'da İbrahim Peygamberin, *"Hesaplaşma günü günahlarımı affedeceğini umduğum O'dur."* (Şuarâ, 82) dediği naklediliyor. Herhâlde bu sebeple Allah, Kur'ân'ın bazı ayetlerinde rahmetten veya cennet anlamına gelen ahiret rahmetinden söz ettiğinde daha önce aftan söz ediyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Rabbim, affet ve merhamet eyle."* (Mü'minûn, 118) *"Bizi affet, bize merhamet eyle."* (Bakara, 286) Âdem Peygamber ile eşinin şöyle dedikleri naklediliyor: *"Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen..."* (A'râf, 23) Nuh Peygamberin şu sözleri naklediliyor: *"Beni affetmez, bana merhamet etmezsen..."* (Hûd, 47)

Yaptığımız açıklamalardan çıkan sonuç şudur: Günahın arka arkaya sıralanmış halkalar oluşturan değişik aşamaları olduğu gibi, affın günahın bu aşamalarına paralel çeşitli aşamaları vardır. Affın her aşaması ona paralel olan günahla bağlantılıdır. Her günah, her suç mutlaka bir ilâhî emir veya yasakla bağlantılı değildir ki, sıradan insanların basit anlayışları onu bilsin ve kavrasın. Tıpkı bunun gibi her af da bu tür bir günahla bağlantılı değildir.

Yaptığımız bu genel incelemeye göre ortaya çıkıyor ki, günahların ve affın dört aşaması vardır ve bu aşamalar şunlardır:

1- Mevlevî emir ve yasaklarla bağlantılı günahlar. Bunlar fer'î veya aslî bir şeriat hükmüne aykırı davranmaktan kaynaklanır. Daha genel bir deyişle bu günahlar dinî veya dinî olmayan herhangi bir kanun maddesine aykırı davranmaktan doğan günahlardır. Bu günahlar kendileri ile aynı hizada olan bir afla bağlantılıdırlar.

2- Aklî ve ahlâkî hükümlerle bağlantılı günah ile bu günah türü ile bağlantılı olan af.

3- Edep hükümleri ile bağlantılı suç ve günah ile bu tür günahlarla bağlantılı olan af. Bu tür suçlar edep kurallarını gözeterek yaşayanlar için söz konusudur. Bu iki kısım, sıradan halkın anlayışına göre günah ve af sayılmayabilir. Belki de böyleleri bu kelimelerin sözünü ettiğimiz anlamlarda kullanılmalarını mecazî kullanım olarak kabul ederler. Oysa bu günah ve af türleri, mecazî anlamda günahlar ve aflar değildirler. Çünkü bunlara ait gerçek sonuçlar vardır.

4- Sevginin hükmettiği suç ve günah ile bununla bağlantılı olan af. Nefret ortamında da buna benzer bir suç ve afla karşılaşırız. Suçun ve affın bu türünü sıradan anlayış bu kısımlardan saymaz. Bu konudaki yanılgı, bir hüküm hatasından kaynaklanmıyor. Bunun sebebi, böylesine sıradan kimselerin bu tür bir suçu ve onunla bağlantılı affı kavramakta ve anlamını seçmekte yetersiz kalmalarıdır.

Bu kısa görüşlülerden biri şöyle diyebilir: Bu suç ve günah anlayışı aşıkların, kara sevdalıların ve satlıcan hastalığına yakalananların bir vehmi veya şairlere mahsus bir hayaldir; aklî bir gerçeğe dayanmaz. Böyle diyen kimse şu gerçeğin farkında değildir. Bu tasavvurlar sosyal hayat yolunda birer vehim ve hayal olmalarına rağmen aynı zamanda kulluk yolunda Allah sevgisi ile bağlantılı gerçekler olurlar. Bu Allah sevgisi gerçeği, kalbi eritir, gönlü coşturur, insanda Rabbinden başkasını düşünecek bir şuur, Rabbinin istediğinden başkasını isteyecek bir irade bırakmaz.

Böyle bir coşkuya kapılan kimse açıkça görür ki, en hafif bir şekilde nefsine veya nefsinin arzularına yönelmesi büyük bir günah ve kalbi üzerinde ancak Allah'ın affetmesi ile kalkabilecek kalın bir perdedir. Nitekim şu ayette yüce Allah günahı, kalbin Allah'a tam olarak yönelmesini engelleyen bir perde saymaktadır: *"Hayır, onların yaptıkları kötülükler kalplerinin üzerinde pas oldu. Hayır, onlar o gün Rablerinden perdelenmişlerdir."* (Mutaffifîn, 15)

Bunlar, içinde gerçeklerle oyun oynanmayan, ciddî bir incelemenin verdiği sonuçlardır. Kulluklarında Allah sevgisi yolunda ilerleyen Allah dostları öyle ince günahlar ve öyle latif aflar görürler ki, genel incelemelerin onlara ermesi söz konusu bile değildir.

4- Günahsız Cezalandırma veya Af Olur Mu?

Toplumun akıllı kesiminin yöntemlerini inceleyen bir sosyolog şunu görür: İnsanlar cezayı ve cezalandırmayı iradeye dayalı yükümlülüklere dayandırırlar. Onlara göre insanın yükümlü olabilmesi için aklî dengesinin yerinde olması gerekir. Yükümlülüğün özü, mahiyeti ve sınırlarının belirlenmesinde, toplumdan topluma değişen başka şartlar da vardır. Fakat o şartları incelemek şu anda konumuzun dışında kalır.

Biz şimdi toplumda yaşayan insanların durumunun ortalamasına göre güzel ile çirkini, faydalı ile zararlıyı, iyi ile kötüyü birbirinden ayırma gücü olan aklı ele alacağız. İnsanlar sosyal bakış açısı ile insanda böylesine işlevi olan, aktif bir gücün varolduğu görüşündedirler. Oysa bilimsel incelemelerin zaman zaman vardıkları sonuca göre akıl, hayal ve hafıza gücü gibi insana bağışlanan doğal ve bağımsız güçlerden biri değildir. O tıpkı adalet gibi birçok gücün ortaklaşa faaliyeti ile ortaya çıkan bir melekedir.

Farklılıklarına rağmen bütün toplumlar yükümlülüğün akıl denen bu melekeye dayalı olduğu, yükümlülüğün kesin uzantısı olan ödülün ve cezanın bu melekenin sonucu olduğu görüşündedirler. Buna göre aklî dengesi yerinde olan kimse itaati karşılığında ödüllendirilir ve suçu karşılığında cezaya çarptırılır.

Çocuklar, deliler, aptallar gibi aklî yeterliliği olmayanlar ile bunlar dışında kalan bütün düşkünlere gelince, yaptıkları iyilikler ve günahlar karşılığında bunlara gerçek anlamda ödül ve ceza yoktur. Gerçi iyi davranışları karşılığında ödüllendirildikleri veya suçları karşılığında cezalandırıldıkları olur. Ama bu ödüller teşvik amacı ve bu cezalar da caydırma ve eğitim amacı taşır. Bu uygulama İslâm toplumu da dahil olmak üzere bütün toplumlarda yaygın biçimde geçerlidir.

Bu kimseler dünya hayatında yükümlülükleri yerine getirmek ve onlara uymamakla elde edilen mutluluk ve bedbahtlık bağlamında ne mutlu ve ne bedbahttırlar. Çünkü yükümlülükleri yoktur. Bunun sonucu olarak ne mutlu olmalarını sağlayacak ödülleri ve ne bedbaht olmalarına yol açacak cezaları olur. Sadece iyilikle teşvik ve kötülükle caydırıcı eğitime tabi tutulabilirler.

Peki, aklı yeterli olmayanların durumu ahirette ne olacak? Ahiret hayatını İslâm dini ispat ediyor ve orada insanların mutlu ve bedbaht olmak üzere ikiye ayrılacaklarını vurguluyor. Başka bir deyişle ödüle lâyık görülenler ile cezaya çarpılanlar diye ikiye bölünecek olan insanların bir üçüncü kesimi olmayacak. Kur'ân'ın bu konu ile ilgili verdiği bilgiler özet niteliğindedir ve ayrıntılı değildir. Çünkü bu kimselerin dünyadan sonraki durumlarının akıl aracılığı ile ayrıntılı şekilde belirlenmesinin yolu yoktur. Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor:

"Savaşa katılmayanların bir başka bölümü daha var ki, onların işleri doğrudan doğruya Allah'ın iradesine kalmıştır. O onları ya

azaba çarptırır veya tövbelerini kabul eder. Allah her şeyi bilen ve hikmet sahibidir." (Tevbe, 106) *"Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken, 'Ne yapmakta idiniz?' derler. Bunlar, 'Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılmış (mustazaf)lar idik.' diye cevap verirler. Melekler de, 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!' derler. İşte onların varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir. Ancak erkekler, kadınlar ve çocuklardan âciz olup zayıf bırakılanlar, hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır. İşte bunları, umulur ki, Allah affeder. Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."* (Nisâ, 97-99)

Görüldüğü gibi bu ayetler, ezilmiş zavallıların (mustazafların) affedilmelerini ve tövbelerinin kabul edilmesini içeriyor. Oysa günah olmayan yerde af olmaz.

Ayrıca azaba çarpılmalarından da söz ediliyor ki, yükümlülüğü olmayanın azaba çarptırılması da söz konusu değildir. Yalnız yukarıda anlattığımız gibi suçun, affın, cezanın ve ödülün farklı dereceleri ve aşamaları vardır. Bunlardan bazıları mevlevî veya akla dayalı (irşadî) yükümlülüklere aykırı davranmakla bağlantılıdır. Başka bir bölümü alçak nefsanî durumlarla ve insan ile Rabbi arasında perde olan kalp kirleri ile bağlantılıdır.

Söz konusu ezilmiş zavallılara gelince, bunlar akla dayalı yükümlülükten muaf olsalar da nefis kirlerinden ve kalp perdelerinden arınmış değildirler. Allah'a yakın olma nimetinden pay alabilmek ve o kutsal alanda yer alabilmek için bunların giderilmesi, silinmesi, örtülmesi ve affedilmesi gerekir.

Belki de bir rivayette yer alan şu ifade ile bu kastedilmektedir: "Yüce Allah onları bir araya getirir. Sonra bir ateş yaratarak onlara içine girmeyi emreder. Kim o ateşe girerse, cennete girer. Kim oraya girmeyi reddederse, cehenneme girer." Tevbe suresinin tefsiri sırasında bu konudaki rivayetler hakkında gereken açıklamalar yapılacaktır. Nisâ suresinin tefsiri sırasında bu konuya biraz değinmiştik.

Kur'ân'da affın suçla ve günahla bağlantısız olarak kullanıldığı yerler de vardır. Bunlardan biri sık sık tekrarlanan bir hükmün kaldırılması hususundadır ki, bu konuda şöyle buyruluyor: *"Kim günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bu haram etlerden) yiyebilir; çünkü Allah hiç şüphesiz, bağışlayan ve esirgeyendir."* (Mâide, 3)

En'âm suresinde yer alan bu konudaki ayetle, su bulunmadığı durumlarda abdest alma zorunluluğunu kaldıran şu ayet de bu kategoriye girer: *"Eğer hasta veya yolculukta iseniz... temiz bir yere yönelin ve onu yüzlerinize ve ellerinize sürün (teyemmüm edin). Allah şüphesiz çok affedicidir ve bağışlayıcıdır."* (Nisâ, 43)

İslâm toplumunda bozgunculuk çıkaranların cezası hakkındaki şu ayet de bu kabildendir: *"Yalnız sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka. Bilin ki, Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* (Mâide, 34) Mazereti olan kimselerin cihattan muaf tutulacağını bildiren şu ayet de böyledir: *"İyi niyetlilere karşı kınama ve suçlama yolu kapalıdır. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* (Tevbe, 91) Buna daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bunların yanı sıra insanların başına gelen belâlar ve musibetler hakkında da aynı anlamda şöyle buyruluyor: *"Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle yaptığınız kötülüklerden ötürüdür. Üstelik, Allah birçoğunu da affeder."* (Şûrâ, 30)

Bunlardan şu ortaya çıkıyor: Yüce Allah'ın affedicilik sıfatı, merhamet ve hidayet sıfatları gibi hem tekvinî, hem de teşriî hususlarla bağlantılıdır. Buna göre Allah günahları affedip onları amel defterinin sayfalarından sildiği gibi bir gerekçeye bağlı olarak yasalaşabilecek bir hükmü de affedip yürürlükten kaldırır ve bunların yanı sıra sebepleri varolduğu hâlde bazı musibetleri ve belâları da etkisiz kılarak insanın başına gelmelerini engeller.

5- Davranışlar İle Karşılıklar Arasındaki İlişki

Bu incelemenin daha önceki bölümlerinde belirtildiği gibi, akla dayalı emirler -yani toplumda geçerli olan kanunlar- uyanlar için iyi sonuçlar olarak ödüller ve karşı gelip onları çiğneyenler için kötü sonuçlar olarak cezalar getirirler. Bu yaptırım sistemi, kanunların uygulanması için başvurulan bir çaredir. Toplumun, emirlere ve yasaklara uyanlara iyi karşılıkla cevap vermesi, itaatkâr fertleri teşvik etmek için, buna karşılık emirlere ve yasaklara karşı çıkmaya kötü karşılıkla cevap vermesi de kanunlara karşı gelenleri korkutmak ve itaatsizlikten caydırmak içindir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, davranış ile karşılığı arasındaki ilişki

toplum veya toplumun yetkilileri tarafından konmuş, düzenleme nitelikli bir ilişkidir. Bu düzenlemeye başvurulmasının itici faktörü, toplumun, emirlerin ve yasakların uygulanmasına olan şiddetli ihtiyacıdır. Toplum, kanunların uygulanmasından yararlanarak ihtiyaçlarını giderir ve düzeni korur. Bundan dolayı o emirlere ve yasaklara ihtiyaç kalmadığı, itaatkârlığa gerek kalmadığı zaman taahhüt edilen ödüllerin ve cezaların aynı titizlikle yerine getirilmediği görülür.

Yine bundan dolayı, kanunların uygulanması ile ilgili ihtiyacın değişmesi ile hem cezanın azlığında ve çokluğunda ve hem de ödülün ve ücretin şiddetinde ve zayıflığında değişme görülür. İhtiyaç çoğaldıkça ücret artar, azaldıkça azalır. Yani amir ile memur, yetkili ile yükümlü, satıcı ile müşteri gibidirler. Her biri bir şey verir ve karşılığında bir şey alır.

Ücret ve ödül, bedel gibi ve ceza da bir şeyi yok edenin yok ettiği şeyin değerini tazmin edip borcunu ödemesi gibidir.

Kısacası, bu yaptırım sistemi tıpkı toplum çarkının dönmesine esas olan diğer sosyal unvanlar, hükümler ve kriterler gibi uzlaşmaya dayalı, itibarî bir düzenlemedir. Yöneticilik-yönetilenlik, emir-yasak, itaat-karşı gelme, gereklilik-yasak, mülkiyet-mal, alış-veriş ve benzeri gibi. Sabit gerçekler ise, dış dünyadaki varlıkları ile bunlara eşlik eden olaylardır ki, bunlar zenginliğe ve fakirliğe, üstünlüğe ve düzey düşüklüğüne, övgüye ve yergiye göre değişmezler. Toprak, bitkiler, ölüm, hayat, sağlık, hastalık, açlık, tokluk, susuzluk ve suya kanma gibi.

Bu düzen, toplumun akıllı kesiminin kavradığı ve uyguladığı düzendir. Yüce Allah da Kur'ân'da bizi, aramızda uyguladığımıza benzer bir muameleye tabi tutuyor. Dininde bize yolunu gösterdiği mutluluğumuzu sosyal geleneklerimizin kalıpları içinde sunuyor. Bunun sonucu olarak emredip yasaklıyor, özendirip caydırıyor, müjdeleyip uyarıyor, ödül vaat edip ceza ile tehdit ediyor. Böylece sosyal gelenekleri ve kanunları algıladığımız yöntemlerin en kolayı ile dini algılamış oluyoruz. Nitekim yüce Allah, *"Eğer Allah'ın size yönelik lütfu ve mer-hameti olmasaydı, hiçbiriniz asla kötülüklerden arınamazdı."* (Nûr, 21) buyuruyor.

Bununla birlikte yüce Allah, yetenekli vicdanlara gerçekleri idrak etmeyi öğretme işini de ihmal etmeyerek Kur'ân'ın birçok ayetinde

Kur'ân'ın ve sünnetin zahirî veçheleri ile kapsadığı bu dinî düzenlemelerin ötesinde daha önemli bir hususun, daha nefis ve daha değerli bir sırrın bulunduğuna şöyle işaret ediyor: *"Bu dünya hayatı oyundan ve eğlenceden başka bir şey değildir. Asıl hayat, ahiret yurdundaki hayattır."* (Ankebût, 64)

Bu dünya hayatı bir oyundur; hayalden başka bir temeli ve insanı önemli gayesi olan gerçek üzerinde yoğunlaşmaktan alıkoyma dışında bir fonksiyonu yoktur. Önemli gaye, ahiret yurdu ve insanın sürekli mutluluğudur. Dünya hayatından maksat, eğer hayat adını verdiğimiz şeyin kendisi olup mal, mülk, mevki, üstünlük, egemenlik gibi hayata eşlik eden gelişmeler bu kavramın kapsamın dışında ise, gördüğümüz gerçeklerin varlığına rağmen bu hayatın oyun ve eğlence olması, hayata eşlik eden tezahürlerin haydi haydi oyun ve eğlence olmasını gerektirir. Yok eğer maksat bütün eklentileri ile dünya hayatının tümü ise, oyun ve eğlence olması daha açıktır.

Bütün bu sosyal gelenekler, üstünlük, mal ve mevki gibi peşinden koşulan amaçlar, bunların yanı sıra yüce Allah'ın bizi fıtrî olarak yöneltti̇ği ve din eğitiminin kapsadığı maddeler ve amaçlar, sonra da peygamberlerin yöneltti̇ği maksatlar, bütün bunların hepsi bir oyun gibidir. Bunları akıllı bir eğitici küçük bir çocuk için ortaya koyuyor. O çocuk ki, faydasını zararından ve iyiliğini kötülüğünden ayıramıyor. Sonra bu süreçte ona rehberlik ederek bedeninin gelişmesine, zihninin açılmasına fırsat vermek suretiyle onu çalışma düzenine ve bu yolla başarıya ulaşmaya hazırlıyor. Bu eğlenceli süreç, çocuk için güzel bir oyundur, onu çalışma aşamasına iletir. Eğitimci veli açısından ise oyunla ilgisi olmayan hikmete dayalı ciddî bir iştir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları oyun olsun diye yaratmadık. Onları sadece hakka dayalı olarak yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmiyor."* (Duhan, 39) Bu ayetin içeriği bir önceki ayetin içeriğine yakındır.

Yüce Allah daha sonra bu maddî eğitimin nasıl manevî amaçlarına erdirdiğini şu genel örnekle insanlara açıklıyor: *"Allah gökten su indirdi ve yataklarının kapasitesi ile ölçülü büyüklüklerde derelere akıttı. Akan sel, yüzeyinde köpük taşır. Süs veya kullanım eşyası yapmak amacı ile ateşte eritti̇ğiniz madenlerin de buna benzer köpükleri, cürufları vardır. Allah hak ile batılı bu örnek aracılığı ile*

anlatır. Köpük havaya uçup gider, fakat insanlara yarar sağlayan kısmı yerde kalır." (Ra'd, 17)

Yüce Allah'ın bu açıklamasından ortaya çıkıyor ki, davranış ile karşılığı arasında toplum fertlerine göre varolan uzlaşmaya dayalı ve Yüce Allah'ın zahirî eğitiminin de bunun üzere cari olduğu itibarî ilişkinin ötesinde gerçek bir ilişki vardır.

6- Davranışlar İle İnsan Nefsi Arasındaki İlişki

Bunun arkasından yüce Allah, davranış ile onun karşılığı arasındaki ilişkinin insanın iç âlemine sirayet ettiğini ve davranışın etkisi ile insan nefsinin belirli bir şekle ve duruma büründüğünü belirtmek üzere şöyle buyuruyor, *"Fakat Allah sizi kalplerinizin yaptıklarından sorumlu tutar."* (Bakara, 225) *"İçinizdeki duyguları açığa vursanız da, gizli tutsanız da, Allah sizi onlardan hesaba çeker."* (Bakara, 284) Bu anlamda çok sayıda ayet vardır.

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, davranışlara biçilen ödül ve ceza türünden bütün sonuçlar gerçekte davranışlar yolu ile nefislerin kazandıkları şeylerin sonuçlarıdır. Bu süreçte davranışlar sadece aracı rolü oynarlar.

Bunun arkasından yüce Allah açıklıyor ki, insanların davranışlarının karşılığı olarak karşılaşacakları sonuçlar, gerçekten davranışlarının kendileridir. Bilindiği gibi toplumlar önce belirli bir davranışı göz önüne alırlar, arkasından o davranış için bir karşılık biçerler. Fakat yüce Allah'ın uygulaması böyle değildir. Yüce Allah'ın uygulamasında davranış, o davranışı yapan nefsin korunmasına paralel olarak korunur, sonra bütün sırların ortaya çıkarılacağı gün o davranış o nefsin karşısına çıkarılır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Her bir nefsin hayırdan yaptıklarını hazır bulduğu ve her ne kötülük işlediyse, onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği o günü (hatırlayın)."* (Âl-i İmrân, 30) *"Bugün özür beyan etmeyin. Çünkü ne yaptınız ise, onunla cezalandırıyorsunuz."* (Tahrîm, 7) Bu ayetlerin söylediklerimize delâleti açıktır. Bu anlama gelen daha birçok ayet vardır.

Bu ayetler içinde ifade ettiğimiz gerçeğe en güzel şekilde delâlet eden ayet şudur: *"Sen bundan gafildin. Biz senin gözünden perdeyi kaldırdık. Bugün bakışın keskindir."* (Kaf, 22) "Bundan" ifadesiyle can-

lı ceza sahnesine işaret ediliyor. Yüce Allah, insanoğlunu dünyada bu cezadan gafil sayıyor. Bunun karinesi ayetteki *"Bugün"* ifadesidir. Gaflet ise mevcut olan bir şey hakkında söz konusu olur. Arkasından yüce Allah insanın gözündeki perdenin kaldırıldığını belirtiyor. Perdeden söz edilebilmesi için perdenin örttüğü bir şeyin bulunması gerekir. Demek ki, insanın ahirette karşılaştığı, gördüğü ceza, dünyadayken de vardı, fakat perde altında olduğu için insan onu görmüyordu.

Bu ayetler, davranışların karşılıkları ve davranış ile karşılıklarının ayrı şeyler olduğu hakkındaki ayetleri tefsir ediyor. Çünkü davranışlarının karşılıkları ile ilgili ayetler, söylediğim gibi itibarî sosyal ilişki aşamasını göz önünde bulundururken, bu ayetler davranış ile karşılığı arasındaki gerçek ilişkiye parmak basıyor. Kitabımızın birinci cildinde *"Allah onların kalplerini... mühürlemiştir."* (Bakara, 7) ayetinin tefsiri sırasında bu konuya biraz değinmiştik. İsteyenler oraya başvurabilirler. Ve Allah hidayet edicidir.

Mâide Sûresinin Sonu
Hamd Allah'a mahsustur.

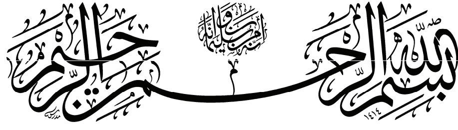

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla
"Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.
Şu halde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır."

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎR'İL-KUR'ÂN

7. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

S. Seccad Karakuş
Abbas Akyüz - Musa Güneş

KEVSER

Kevser Yayınları: 57

Eserin Orijinal Adı:
El-Mîzân Fî Tefsîr'il-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:
Kevser Yayıncılık

Cilt:

Baskı:
Er Matbaacılık

1. Baskı: Nisan 2003
2. Baskı: Nisan 2011

ISBN 975-6640-08-1 (Tk. No.)
ISBN 975-6640-26-X (7. c.) [Cilt No.]

Adres:
Kevser Yayınları
Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14/1
Fatih – İSTANBUL
Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01
www.kevseryayincilik.com

EN'ÂM SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 165 Ayettir

سورة الانعام

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ۜ ثُمَّ
الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ى خَلَقَكُمْ مِنْ ط۪ينٍ ثُمَّ قَضٰٓى
اَجَلًا ۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ۜ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ
وَفِى الْاَرْضِ ۜ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Hamd, Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti. Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar.

2- O, sizi çamurdan yarattı, sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır. Böyleyken siz hâlâ kuşkulanıyorsunuz.

3- O, göklerde de, yerde de Allah'tır. Sizin gizlinizi ve açığınızı bilir ve ne kazandığınızı da bilir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

En'âm Suresi'nin amacı, en genel anlamıyla tevhidi, yüce Allah'ın birliğini duyurmaktır. Yani, insanların bir Rabbi vardır ve bu Rab aynı zamanda bütün âlemlerin de Rabbidir. Her şey O'ndan başlar, O'nda biter ve O'na döner. O, müjdeciler ve uyarıcılar olarak elçiler göndermiş, rububiyetinin egemenliği altında bulunan kullarını onlar aracılığıyla hak esaslı dinine yöneltmek istemiştir. Bu yüzden surenin içerdiği ayetlerin büyük bir kısmı, tevhit, ahiret günü ve peygamberlik misyonu çerçevesinde müşriklerle girişilen tartışma ortamına sürülen kanıt nitelikli materyaller olma özellikleriyle belirginleşmektedirler. Bunun yanı sıra, şer'î görevler ve dinsel yasaklar bazında genel açıklamalar kapsamaktadırlar.

Surenin akışı -üzerinde düşünüldüğü zaman görüleceği gibi- bütünlük arz etmektedir. Surenin bölümler hâlinde indiğini kanıtlayacak şekilde, bölümler arası farklı ifade tarzı söz konusu değildir. Bu, surenin bir kerede ve bir bütün olarak indiğini gösterir. Ve yine surenin bu özelliği, onun Mekke inişli olduğunun da kanıtıdır. Büyük bir kısmında ve hatta bütününde hitabın müşriklere yöneltildiği akışın belirgin özelliği, bunu gösterir mahiyettedir.

Tefsir bilginleri ve raviler, surenin Mekke döneminde indiği hususunda görüş birliği içindedirler. Bu görüş birliği sadece bazı ayetlerde söz konusu değildir. Örneğin, bazılarına göre şu altı ayet Medine inişlidir: *"Allah'ı şanına yaraşır biçimde takdir etmediler (ululamadılar)..."* (Mâide, 91) ayeti ile sonrasındaki iki ayet ve *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım..."* (Mâide, 151) ayeti ile sonrasındaki iki ayet.

Bir görüşe göre de, surenin tamamı Mekke döneminde inmiştir, sadece *"De ki: Gelin..."* diye başlayan ayet ile ondan sonraki ayet Medine döneminde inmiştir.

Bazılarına göre de, En'âm Suresi'nin tamamı Mekke döneminde inmiştir; yalnızca iki ayeti Medine'de ve bir Yahudi hakkında inmiştir. Söz konusu Yahudi, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi..."* [En'âm, 91] demişti.

Bir diğer görüşe göre ise, surenin tamamı Mekke inişlidir; sadece bir ayeti Medine döneminde inmiştir. O da şu ayettir: *"Eğer biz onlara melekleri indirseydik..."*

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, surenin akışının bütünlüğünü ve aynı üslûba sahip oluşunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu görüşleri kanıtlayacak bir ipucu bulmak mümkün değildir. İleride bu hususu, elimizden geldiğince açıklayacağız. Ehlibeyt İmamlarından, ayrıca Übey, İkrime ve Katade'den, surenin bir bütün olarak bir kerede Mekke'de indiği rivayet edilmiştir.

1) Hamd, Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti.

Sure, yüce Allah'a yönelik bir övgüyle başlıyor. Bu açılış, surenin akışı içinde açıklanması amaçlanan tevhidin anlamına ilişkin bir giriş, bir mukaddime niteliğindedir. Bu nedenle söz konusu övgü, surenin ana hedefinin özünü içermekte ve böylece bu konudaki ayrıntılı açıklamaların ön hazırlığı yapılmaktadır. Yine bu nedenle müşriklerin tutumları karşısında bir şaşkınlık, tevhit yerine şirki tercih edişlerinden dolayı kınanmaları, Allah'ın birliği hususunda kuşkuya düşmelerinin yadırganması dile getirilmekte ve böylece surenin akışı içinde geniş biçimde sunulacak öğüt, uyarı ve korkutma nitelikli ifadelere bir hazırlık yapılmaktadır.

İlk üç ayetin kapsadığı bu övgüyle şeriatın özünü oluşturan gerçek bilgiler noktasında dinî davetin dayandığı üç temel düzene işaret edilmektedir:

Bunların ilki, genel evrensel düzendir ki, ilk ayette buna işaret ediliyor. İkincisi, insanın varoluş düzenidir ki, ikinci ayette buna işaret ediliyor. Üçüncüsü de, insanın davranışlarına egemen olan düzendir ki, üçüncü ayette buna işaret ediliyor.

Dolayısıyla üç ayetin bütününden şu anlam özetlenmektedir: İnsanın da içinde yaşadığı büyük evreni yarattığı, insanın balçıktan başlayıp belirli bir süre ile son bulan sınırlı varoluşundan ibaret olan küçük âlemi yarattığı ve insanın gizlediklerini, açığa vurduklarını ve kazandıklarını bildiği için övgü yüce Allah'ındır.

Üçüncü ayetin başındaki, *"O, göklerde de, yerde de Allah'tır."* ifadesi, önceki iki ayetin içeriğinin açıklaması niteliğinde olmasının yanı sıra, yüce Allah'ın insanın gizlediklerini, açığa vurduklarını ve kazandıklarını bilmesine ilişkin açıklamaya da bir hazırlık mahiyetindedir.

Dolayısıyla, *"Gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti."* ifadesi, evrene egemen olan genel düzene işaret etmektedir. Sayısız varlık, onca farklılıklarıyla bu düzenin kapsamında idare edilmektedir. Şu, yürürlükteki sağlam düzeniyle bizim âlemimiz, yer âlemidir ki, onca genişliğiyle gök âlemince kuşatılmıştır. Sonra bu âlemimiz üzerinde aydınlığın ve karanlığın etkinliği geçerlidir. Gözlemlenen âlemin yaşadığı dönüşüm ve olgunlaşım sürecinin ruhunu da aydınlık ve karanlık fenomenleri oluşturmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, an geçmiyor ki, bir şeyden başka bir şey doğmasın, bir şey başka bir şeye dönüşmesin, bir şey açığa çıkarken bir başka şey gizlenmesin, yeni oluşup eski çürümesin. Birbirinden farklı özellikler arz eden bu hareketlerin buluşmasından da büyük evrensel hareket meydana gelmektedir. Varlıkların ağırlıklarını taşıyan ve onları kendi yörüngelerinde yürüten de bu evrensel hareket sistemidir.

"...karanlıkları ve aydınlığı var etti." ifadesinin orijinalinde geçen "ca'l" sözcüğü "yaratma" anlamına gelir. Ne var ki, yaratma anlamına gelen "halk" kelimesi, etimolojik yapısı itibariyle, elbisenin yıpranması anlamını içerdiğinden, çeşitli ögelerin bileşiminden bir şey meydana getirmek anlamını ifade eder. "Ca'l" için ise böyle bir ayrıntı söz konusu değildir. Belki de, göklerin ve yerin yaratılışından söz edilirken "halk" sözcüğünün kullanılması, buna karşın, karanlığın ve aydınlığın yaratılmasından söz edilirken de "ca'l" sözcüğünün kullanılması, karanlık ve aydınlığın aksine, göklerin ve yerin varoluşunda terkip olgusunun söz konusu olmasından kaynaklanmış olabilir. Bu yüzden karanlık ve aydınlığın yaratılışından söz edilirken "ca'l" sözcüğü kullanılmıştır. Yine de doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

İfadede "karanlıklar" çoğul, buna karşın "aydınlık" tekil olarak geçiyor. Bunun nedeni, belki karanlığın aydınlığa kıyasla oluşan bir kavram olmasıdır. Çünkü karanlık, aydınlığın olabileceği bir yerde aydınlığın yokluğundan ibarettir. Dolayısıyla aydınlığa yakınlığı veya uzaklığı açısından karanlığın çoğalması söz konusudur. Aydınlıksa, bundan farklıdır. Çünkü aydınlık, varoluşsal bir olgudur; varoluşsal bir olgunun yokluğundan ibaret olan karanlığa kıyasla oluşmaz. Karanlıkla düşünsel olarak mukayesesi sonucu aydınlığın düşünsel olarak çoğalması, gerçek olarak da çoğalmasını gerektirmez.

Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar.

Kınamayla karışık bir hayret ifadesidir. Yani, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden yüce Allah, tek ilâh ve tek rabdir. Hiçbir şey O'na benzemez, hiçbir şey O'na ortak olmaz. Hâl böyleyken, egemenliğin gerçek anlamıyla, yaratma ve yönetme yetkisinin tanrı edindikleri putlara değil, sırf Allah'a ait olduğunu itiraf eden kâfirlerin, putları başta olmak üzere başkalarını Allah'a denk tutmaları, kulluk sundukları heykelleri Allah'a eşit görmeleri şaşılacak bir şeydir. Tutup bunları O'na eş biliyorlar! Allah, onların bu yakıştırmalarından münezzehtir. Gerçekten kâfirler, bu korkunç tutarsızlıklarıyla kınanmayı hak ediyorlar.

Buradan hareketle, ifadenin akışı içinde, erteleme ve gecikme anlamını ifade eden "sümme=sonra" edatının kullanılmasının hikmetini de kavrıyoruz. Sanki konuşmacı, yüce Allah'ın tekliğini yaratma ve var etme nitelikleriyle, ulûhuyet ve rububiyet alanındaki birliğiyle pekiştirirken, müşriklerin ve putperestlerin, "Şu ağaçtan ve taştan yontulmuş heykeller, âlemlerin Rabbine denktirler." şeklindeki iddialarını hatırlamış da, bundan duyduğu şaşkınlıktan ötürü bir süre duraklamış, konuşmaya ara vermiş, ardından tekrar konuşmasına devam etmiş, bu arada bir süre duraksamasının nedenini açıklarcasına, onların bu tür asılsız iddiaları karşısında duyduğu şaşkınlıktan dolayı bir süre konuşmaya ara vereme durumunda kaldığını ima ederek, *"Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar."* demiştir.

2) O, sizi çamurdan yarattı, sonra da hayatınıza bir süre koydu.

Büyük âlemin yaratılışına işaret edildikten sonra, şimdi de insanın varoluşunu temsil eden küçük âlemin yaratılışına işaret ediliyor. Bu çerçevede, insanı yaratanın ve yönetenin yüce Allah olduğu belirtiliyor, yüce Allah'ın insanın dünyadaki zahirî varlığı için belli bir süre öngördüğü bildiriliyor. Şu hâlde insan, sınırlı bir varlıktır. Buna göre insan, *"İnsanı yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir özden, bir hakir suyun özünden yaptı."* (Secde, 7-8) ayetinde işaret edildiği gibi, neslinin varlığını üreme yasasına göre devam ettirse de, ilk varlığı itibariyle türünün başlangıcını oluşturan balçık ile ölümle birlikte baş gösteren ecel arasında sınırlandırılmış varlıktır. Yüce Allah,

ecelin, insanın dünyevî varlığının sonu olduğuna şu ayette işaret ediyor: *"Her can, ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz."* (Ankebût, 57)

Ecel kavramıyla, insanların, ölümden sonra diriltilerek yüce Allah'ın huzuruna döndürüldükleri an da kastedilmiş olabilir. Çünkü, Kur'ân'da yer alan bazı ifadelerden, ölümle haşir arasındaki ara dönemin (berzah) dünya hayatının bir devamı gibi görüldüğü sezinlenmektedir. Şu ayetlerden böyle bir çıkarsamada bulunmak mümkündür: *"Buyurdu ki: 'Yeryüzünde yıllar sayısınca ne kadar kaldınız?' 'Herhâlde bir gün, yahut günün bir kısmı kadar kaldık; sayanlara sor.' dediler. Buyurdu ki: Sadece az bir zaman kaldınız; keşke bilseydiniz."* (Mü'minûn, 112-114) *"Kıyamet koptuğu gün, suçlular, dünyada bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. İşte onlar, böyle çevriliyorlardı. Kendilerine bilgi ve iman verilenler dediler ki: Andolsun siz, Allah'ın kitabında belirtildiği gibi yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu da dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz."* (Rûm, 55-56)

"Sonra da hayatınıza bir süre (ecel) koydu." ifadesinde "ecel" sözcüğü belirsiz kullanılmıştır. Bununla ecelin, insan açısından bir meçhul olduğuna, insanın normal bilgiler aracılığıyla onu bilmesinin mümkün olmadığına işaret ediliyor.

Belirlenmiş süre de O'nun katındadır.

Bu ifadede geçen orijinal anlatım, "adı konulmuş ecel" şeklinde anlamlandırılabilir. Bununla sürenin belirlendiği anlatılıyor. İnsanlar arası ilişkilerin dayandığı geleneğe göre, sözleşme ve borç mukavelelerinde süre belirlenir ve bu sürenin tamamı veya sonu, adıyla zikredilir. İşte adı konulmuş süre derken, bu kastediliyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın."* (Bakara, 282) Burada, "ecel" sözcüğü, belirlenen sürenin sonu anlamında kullanılmıştır. Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: *"Kim Allah ile buluşmayı umarsa, Allah'ın belirlediği sürenin sonu gelmektedir."* (Ankebût, 5) Yüce Allah, Musa Peygamber ve Şuayb Peygamber kıssasının bir yerinde şöyle buyuruyor: *"Dedi ki: 'Bana sekiz yıl hizmet etmen şartıyla şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer süreyi on yıl olarak tamamlarsan, artık o senin tarafından bir iyiliktir...' Dedi ki: Bu, seninle benim aramda bir sözleşmedir; hangi süreyi tamamlarsam, bana düşmanlık yok."* (Kasas, 27-

28) Bu ayetlerde de "ecel" sözcüğü belirlenen sürenin tamamı anlamında kullanılmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki, sürenin sonu anlamına gelen "ecel" sözcüğü, kullanım itibariyle, sürenin tamamı anlamına gelen "ecel" sözcüğünün bir ayrıntısı mahiyetindedir. Yani sürenin sonu anlamındaki "ecel", önceleri "biten, tamamlanan süre" anlamında "ecel-i makziy" şeklinde kullanılmış, daha sonra nitelik hazfedilerek nitelenenle yetinilmiştir. Dolayısıyla "ecel" (süre) dendiğinde akla "biten süre" anlamı gelmiştir. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "İnsanın hayatı için öngörülen süreye 'ecel' denir. Dolayısıyla, 'Eceli geldi' dendiğinde, bunun anlamı, 'Ölümü yaklaştı'dır. Sözcüğün asıl anlamı, sürenin tamamlanmasıdır." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Her hâlükârda, ayetin akışından anladığımız kadarıyla, ayette geçen "süre" ve "belirlenmiş süre"den maksat, insan hayatının sonudur, sürenin tamamı değil. *"Allah'ın belirlediği sürenin sonu gelmektedir..."* ifadesinden de bunu algılamak mümkündür.

Bununla da anlaşılıyor ki, iki türlü ecel vardır. Biri, belirlenmemiş, müphem ecel; diğeri ise, adı konulmuş, belirlenmiş ecel. Bu ikincisi Allah katındadır. Bu ecel, *"O'nun katında"* ifadesiyle kayıtlı olduğu için, kesinlikle değişikliğe uğramaz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın katında olan kalıcıdır."* (Nahl, 96) Allah'ın katındaki ecel, kesindir; değişmez, dönüşmez. Yüce Allah bir ayette, bu hususa şöyle işaret etmektedir: *"Süreleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de ileri giderler."* (Yûnus, 49)

Dolayısıyla adı konulmuş, belirlenmiş ecel ile, adı konulmamış, belirsiz ecel arasındaki ilişki, kesin ve hükme bağlanmış bir şeyle birtakım koşullara bağlı, muallakta tutulan şey arasındaki ilişkiye benzer. Bu bakımdan, bağlı bulunduğu koşulların gerçekleşmemesinden dolayı, koşullara bağlı bulunan şey de gerçekleşmeyebilir. Fakat kesin ve sonuca bağlanmış olan için böyle bir şey söz konusu değildir, gerçekleşmemesi diye bir şey düşünülemez.

Tefsirini sunduğumuz ayetleri, *"Her sürenin bir yazısı vardır. Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitabın aslı ise O'nun katındadır."* (Ra'd, 38-39) ayetleriyle birlikte incelediğimiz zaman, göreceğiz ki adı konulmuş kesin ecel, "kitabın aslı"na konulandır; adı konulmamış belirsiz ecel ise, "silme ve silmeden bırakma levhi"nde yazılı olan e-

celdir. İleride İnşaallah, "kitabın aslı"nın, etkisini göstermekten hiçbir zaman geri durmayan genel sebeplere dayanmaları açısından gerçekleşmesi kaçınılmaz olan olaylara, "silme ve silmeden bırakma levhi"nin ise, "gerektirici sebepler" de dediğimiz eksik sebeplere dayanmaları açısından herhangi bir engele takılarak gerçekleşmeme ihtimali de bulunan olaylara uyarlanabileceğini açıklamaya çalışacağız.

Tam sebeple, eksik sebep olgularını daha iyi kavramak için güneşin yeryüzünü aydınlatması olayı örnek gösterilebilir. Örneğin; biz biliyoruz ki içinde bulunduğumuz şu gece, birkaç saat sonra bitecek, üzerimize güneş doğacaktır. Güneş, ışığıyla yeryüzünü aydınlatacaktır. Fakat bunun bir bulut tarafından veya araya Ay'ın girmesi nedeniyle ya da başka bir engel tarafından engellenmesi mümkündür. Bu engellerden herhangi birisinin, güneşin yeryüzünü aydınlatmasını engellemesi ihtimali her zaman vardır. Fakat güneş ufukta görüldüğü zaman, arada da varsaydığımız türden bir engel yoksa, kaçınılmaz olarak yeryüzünü aydınlatacaktır.

Buna göre, aydınlatma bağlamında tek başına güneşin doğması, "silme ve silmeden bırakma levhi" konumundadır. Vakti geldiğinde doğması ile birlikte, yeryüzüyle arasına girebilecek herhangi bir engelin bulunamaması durumu ise, aydınlatma bağlamında, "levh-i mahfuz" adı verilen "kitabın aslı" konumundadır.

Aynı şekilde insanın özel yapısı, bunun yanında sınırlı etkinliklere sahip temel fonksiyonları, doğal bir ömür sürdürmesini gerektirmektedir. Ki bunun yüz veya yüz yirmi yıl dolaylarında olduğu söylenmektedir. İşte sözgelimi bu süre, "silme ve bırakma levhi"nde yazılıdır. Ne var ki, evrenin bütün unsurları, insanın varlığıyla bağlantılı ve onun üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla sayısını bilemediğimiz bu sebepler ve engeller, zihnî kapasitemizle kuşatamadığımız etkileşimlerle insanın doğal ömrü tamamlanmadan ecelinin dolmasına neden olabilirler. Ki biz buna "beklenmedik ölüm" diyoruz.

Bu durum, yüce Allah'ın evrene egemen kıldığı düzeni çerçevesinde, varlık için "adı konulmuş ecel" ve "adı konulmamış ecel" belirlemesine yönelik ihtiyacı zihinsel olarak tasavvur etmemizi kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla adı konulmamış ecelin müphemliği, adı konulmuş ecelin belirlenmişliğiyle çelişmemektedir. Adı konulmamış ecel ile, adı konulmuş ecel kimi zaman denk gelebilecekleri gibi, kimi

zaman da birbirinden ayrılabilirler. Ki bu durumda gerçekleşen ecel, kesinlikle "adı konulmuş, belirlenmiş ecel" olur.

"Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır." ayeti üzerinde düşündüğümüz zaman varacağımız sonuç budur. Bu arada tefsir bilginleri, ayette işaret edilen iki ecel ile ilgili olarak garip yorumlarda bulunmuşlardır.

Birine göre: Ayette geçen ilk "ecel" sözcüğüyle yaratılış ile ölüm arasındaki süre, ikinci "ecel" sözcüğü ile de ölümle diriliş arasındaki süre kastedilmiştir. İlk kuşak müfessirlerden birçoğu bu görüştedir. Benzeri bir görüş İbn-i Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

Birine göre: İlki, dünya ehlinin ölünceye kadar geçirdikleri süre; ikincisi ise, sonu olmayan ahiret hayatının süresi anlamında kullanılmıştır. Bu görüş Mücahid, Cübbaî ve diğer bazı kişilere atfedilmiştir.

Birine göre: Ayette geçen ilk "ecel" sözcüğü, geçmişlerin yaşadıkları süre; ikincisi ise, geride kalan kuşakların yaşayacakları süre anlamında kullanılmıştır. Bu görüş de Ebu Müslim'e atfedilmiştir.

Bir diğerine göre: Biricisiyle uyku, ikincisiyle de ölüm kastedilmiştir.

Diğer birisi ise şu görüşü savunmuştur: Aslında ayette geçen iki "ecel" sözcüğüyle de aynı anlam kastedilmiştir. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginlik kazanmaktadır: Sonra bir ecel öngördü. Bu, O'nun katında adı konulmuş, belirlenmiş eceldir.

Bu görüşlerin doğru olup olmadıklarını araştırma gereğini duymuyorum. Bu hem sınırlı olan vaktimize sığmaz, hem de son derece kısa olan ömrü böylesine gereksiz bir şeyle harcamaya değmez.

Böyleyken siz hâlâ kuşkulanıyorsunuz.

İfadenin orijinalinde geçen "temterûn" kelimesi, "mirye" kökünden türemiştir ve kuşku, şüphe anlamına gelir. Ayetlerin akışında, üçüncü şahsa yönelik hitap tarzından ikinci çoğul şahsa yönelik hitap tarzına doğru bir geçiş yapılıyor. Bu şekilde, edebî sanatlardan "iltifat sanatı"nın bir örneğinin sergilenmesinin gerisindeki gerekçe şu olsa gerektir: İlk ayet, genel yaratma ve yönetmeden söz ediyordu. Bu, kâfirlerin yüce Allah'a başkalarını denk tutmamalarını gerektiren bir olguydu. Dolayısıyla, bu noktaya dikkat çekmek için, onlara üçüncü şahıs sıygasıyla hitap edilmesi yeterliydi. Buna karşın ikinci ayette, özel-

likle insan varlığında somutlaşan yaratma ve yönetmeden söz ediliyor. Bu ise, muhataplarının tutumlarına hayret eden, onları bundan dolayı kınayan konuşmacının, hitabı doğrudan onlara yöneltmesini ve değerlendirmelerini onların yüzüne karşı bir yanıt gibi sunmasını gerektirmektedir. Âdeta şöyle der gibi: Hadi şu göklerin ve yerin yaratılması, karanlıkların ve aydınlığın var edilmesi hususuyla ilgili gafletinizi mazur gördük, genel olgular oldukları için sonuçlarını, gerektirdiklerini fark etmemiş olmanızı normal karşıladık; ya sizi yaratan, sizin için bir yaşama süresi, bir de adı konulmuş ecel belirleyen Rabbinizden kuşku duymanıza ne demeli?!

3) O, göklerde de, yerde de Allah'tır.

Önceki iki ayette, genel olarak âlemlere, özel olarak da insana yönelik yaratma ve yönetmeden söz edildi. Bu, yüce Allah'ın yaratma ve yönetme hususunda ortağı olmayan tek ilâh olduğunun farkına varılması için yeterli idi.

Buna rağmen, insanlar başka ilâhlar edindiler, değişik niteliklere sahip şefaatçilerin varlığından söz ettiler. Her birine evrensel yönlendirmede bir misyon biçtiler. Hayat tanrısı, rızk tanrısı, kara tanrısı, deniz tanrısı gibi... Yine varlık türlerine, uluslara ve kavimlere ayrı ayrı tanrılar öngördüler. Göklerin tanrısı, falan topluluğun tanrısı, feşmekân milletin tanrısı gibi... İşte bu tür asılsız iddialar, şu kesin ifadeyle olumsuzlanıyor: *"O, göklerde de, yerde de Allah'tır."*

Bu açıdan ayeti, *"O gökte de ilâhtır, yerde de ilâhtır. O, hikmet sahibidir, bilendir."* (Zuhruf, 84) ayetine benzetebiliriz. Burada, yüce Allah'ın gökleri ve yeri kapsayan, aşılmaz ve sınırlandırılmaz ulûhiyetinin egemenliğinin evrenselliğine işaret ediliyor. Dolayısıyla bu ifade, kendisinden önceki ifadelerin açıklaması ve kendisinden sonraki ifadenin de hazırlık nitelikli ön açıklaması konumundadır.

Sizin gizlinizi ve açığınızı bilir ve ne kazandığınızı da bilir.

Gizlilik ve açıklık, karşıt iki kavramdırlar ve insanların davranışlarını niteleme amacıyla kullanılırlar. Dolayısıyla, insanların gizlisi, gizlice yaptıkları amelleri; açığı ise, örtme gereği duymadan açıktan yaptıkları amelleri ifade eder.

İnsanların kazandıklarına gelince; bu, ruhsal bir durumdur. İnsan, gizli ve açık olarak işlediği amellerle, bu ruhsal durumu edinir. Amel-

lerinin iyi veya kötü nitelikli olması bu açıdan fark etmez. Şu hâlde, -yaptığımız açıklamalardan da anlaşıldığı gibi- sözü edilen gizlilik ve açıklık kavramları, objeler dünyasında sergilenen amellerin özlerinin şekilsel nitelikleri konumundadırlar. İnsanların kazandıkları şey ise, ruhsal ve soyut bir durumdur ve insanların nefisleriyle kaimdir. Dolayısıyla insanların gizlide ve açıkta sergiledikleri ameller, şekilsel bir olgu iken, bu amellerle kazanılan şeyler, manasal bir gerçektir. Belki de yüce Allah tarafından bilinen bu iki şeyin özleri itibariyle farklı oluşları, *"Sizin gizlinizi ve açığınızı bilir ve ne kazandığınızı da bilir."* ayetinde "bilme" ifadesinin tekrarlanmasını gerektirmiştir.

Bu bakımdan ayet, biraz sonra üzerinde durulacak risalet (peygamberlik) misyonu ve ahiret ile ilgili ayetlere bir giriş, bir hazırlık işlevini görmektedir. Buna göre yüce Allah insanların gizli ya da açıktan yaptıkları amelleri ve hayır ve şer nitelikli amelleri sonucu kazandıkları ruhsal durumu bildiğinden, ayrıca terbiye, eğitim, yönetim ve yönlendirme yetkisi O'nun elinde olduğundan, putperestlerin peygamberlik misyonuna ihtiyaç duymadıkları yönündeki çırpınışlarına rağmen insanları doğru yola iletme amacına yönelik olarak hükme bağladığı, yasalaştırdığı din desteğinde resuller göndermek de O'nun yetkisi dahilindedir. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Doğru yola iletmek bize aittir."* (Leyl, 12)

Aynı şekilde yüce Allah, amelleri ve bu amellerin insan nefsi üzerindeki etkilerini bildiğinden, hiç kimsenin gözden kaçırılmayacağı bir günde onları sorguya çekmek de O'nun yetkisi içindedir. Nitekim bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?"* (Sâd, 28)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Ali b. Ebu Hamza'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "En'âm Suresi bir bütün olarak bir kerede indi. Sure Peygamberimize (s.a.a) ininceye kadar yetmiş bin melek ona eşlik ediyordu. Siz de ona saygı gösterin ve onu önemseyin. Çünkü yüce Allah'ın ismi, bu surenin yetmiş yerinde geçmektedir. Eğer insanlar bu sureyi okumanın sağladığı yararları bilselerdi, onu okumaya hiç ara vermezlerdi." [c.2, s.622]

Ben derim ki: Ayyâşî de bu hadisi İmam Cafer'den (a.s) mürsel olarak rivayet etmiştir. [c.1, s.354]

Tefsir'ul-Kummî'de, müellif şöyle der: Bana babam anlattı, o da Hüseyin b. Halid'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) dinlemiş: "En'âm Suresi bir kerede ve bir bütün olarak indi. İndiği sırada yetmiş bin melek ona eşlik ediyordu. Sürekli tesbih (subhanellah), tehlil (lâ ilâhe ilellah) ve tekbir (Allah-u ekber) getiriyorlardı. Kim bu sureyi okursa, o melekler kıyamet gününe kadar onun için Allah'tan bağışlama dilerler." [c.1, s.193]

Ben derim ki: Mecma'ul-Beyan adlı eserde de, müellif aynı hadisi Hüseyin b. Halid'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) rivayet eder. Ancak rivayetin bu versiyonunda şu ifade yer alır: "...kıyamet gününe kadar onun için Allah'ı tesbih ederler." [c.3, s.6, Beyrut basımı]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer'in (a.s) şöyle dediğini duydum: "En'âm Suresi bir kerede ve bir bütün olarak indi. Bu sure Resulullah'a (s.a.a) indirilirken yetmiş bin melek ona eşlik etti. Siz de ona saygı gösterin ve onu ululayın. Çünkü yüce Allah'ın ismi, bu surenin yetmiş yerinde geçmektedir. Eğer insanlar bu sureyi okumanın sağladığı yararları bilselerdi, onu okumaya ara vermezlerdi." [c.1, s.353]

Tabersî'nin Cevami'ul-Cami' adlı eserinde şöyle deniyor: Ubey b. Kâ'b Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "En'âm Suresi bana bir kerede ve bir bütün olarak indirildi. Yetmiş bin melek sureye eşlik ediyordu ve sürekli olarak tesbih ve tahmid çekiyorlardı (subhanellah ve elhamdülillah diyorlardı). Kim bu sureyi okursa, bu yetmiş bin melek bir gece ve bir gündüz En'âm Suresi'ndeki ayetlerin sayısınca ona salât okurlar, esenlikler dilerler." [s.122]

Ben derim ki: Bu hadis, ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde birçok kanaldan Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. [c.3, s.302]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Mahbub'dan, o da Ebu Cafer el-Ahvel'den, o da Selâm b. Müstenîr'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah ateşi yaratmadan önce cenneti yarattı, günahı yaratmadan önce itaati yarattı, gazaptan önce rahmeti yarattı, kötülükten önce iyiliği yarattı, gökten önce yeri yarattı, ölümden önce hayatı yarattı, Ay'dan önce Güneş'i yarattı ve karanlıktan önce aydınlığı yarattı." [c.8, s.127, h: 116]

Ben derim ki: Karanlığın aydınlığa nispeten yokluk konumunda olduğu dikkate alınarak aydınlığın yaratılmasının karanlığın yaratılmasından önce olmasının anlamı açıktır. Öte yandan bu rivayette, yaratma eyleminin itaat ve günaha izafe edilmesi, insan iradesinin, insan seçme yeteneğinin geçersiz kılınmasını, olumsuzlanmasını gerektirmez. Çünkü insan iradesinin, insanın seçme yeteneğinin geçersiz kılınması, iptal edilmesi, bizzat itaat ve günahın iptali anlamına gelir. Dolayısıyla onların yaratma eylemine konu olmasının da bir anlamı olmaz. Dolayısıyla, itaat ve günahın yaratılması ile, yüce Allah'ın evrende olan her şeye sahip olduğu, her şeyi egemenliği altında tuttuğu gibi, bu ikisine de sahip olduğu, bu ikisini de egemenliği altında tuttuğu anlatılmak istenmiştir. O'nun mülkünde, kuşatıcılığının ve egemenliğinin dışında, iradesinden ve izninden bağımsız bir şeyin meydana gelmesi mümkün müdür?!

Yaratmayı salt aracısız var etme, meydana getirme eylemiyle sınırlandırmanın da bir kanıtı yoktur. Ki yaratma bağlamında yüce Allah'a izafe edilen her şeyin, O'nun tarafından her şeyden bağımsız olarak icat edildiği anlamını ifade etsin ve örneğin, "Allah adaleti veya adam öldürmeyi yarattı" denildiğinde bu, adil insanın veya katil insanın iradesinin iptal edildiği, dolayısıyla adalet ve adam öldürmenin O'ndan başka hiç kimseyle ilgili olmadığı, aradaki tüm aracıların kaldırıldığı anlamına alınsın! Bu örnekle konunun daha iyi anlaşılacağını umuyoruz. Kitabımız birinci cildinde, bu konuyla ilgili uzun açıklamalarda bulunduk.

Benzeri bir açıklama ile, yaratma eyleminin hayır ve şerre izafe edilmesinin gerisindeki anlam da belirginlik kazanır. Varoluşsal olgular veya eylemler bazındaki hayır ve şer bu açıdan farklılık arz etmez.

İtaatin günahtan, aynı şekilde iyiliğin kötülükten önce yaratılmış olmasına gelince; bu hususla ilgili olarak, aydınlığın karanlıktan önce olması ile ilgili olarak söylediklerimiz aynen geçerlidir. Orada demiştik ki: Bu ikisi arasındaki nispet, bir şeyin varlığı ile yokluğu arasındaki nispettir. Bir şeyin yokluğunun gerçekleşmesi, onun varoluşuyla ilintili bir olgudur. Buradan hareketle hayatın yaratılmasının ölümden önce olmasının da anlamı anlaşılmış olur.

Yine buradan hareketle, rahmetin gazaptan önce yaratılmasının da ne anlama geldiğini anlıyoruz. Çünkü rahmet, itaat ve hayırla; gazap

ise, günah ve şerle ilintilidir. İtaat ve hayırsa, günah ve şerden öncedirler.

Yerin gökten önce yaratıldığını ise, şu ayetten anlıyoruz: *"Yeri iki günde yarattı... Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. 'İsteyerek buyruğuna geldik.' dediler. Böylece onları iki günde yedi gök yaptı."* (Fussilet, 9-12)

Güneş'in Ay'dan önce yaratıldığı yönündeki bir anlamı aşağıdaki ayetten çıkarsamak uzak bir ihtimal değildir: *"Güneş'e ve onun sabahına andolsun. Onu izleyen Ay'a andolsun."* (Şems, 1-2) Bugünkü bilimsel araştırmaların sonucunda ağırlıklı olarak kabul edilen görüşe göre, Dünya Güneş'ten, Ay da Dünya'dan ayrılmıştır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Cafer b. Ahmed'den, o da Ömer Key b. Ali'den, o da Ubeydî'den, o da Yunus b. Abdurrahman'dan, o da Ali b. Cafer'den, o da İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Her namazın iki vakti vardır. Cuma namazının vakti de güneşin tam diklikten batı tarafına döndüğü zamandır." Sonra şu ayeti okudu: *"Hamd, Allah'a ki, gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti. Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar."* İmam buyurdu ki: "Karanlıkla aydınlığı, zulümle adaleti denk tutuyorlar." [c.1, s.354]

Ben derim ki: İmam'ın bu açıklaması, ayete ilişkin başka bir anlam şeklindedir ve bu anlamın esasını da "Rablerini" ifadesinin "denk tutuyorlar" ifadesi yerine, "inkâr edenler" ifadesiyle ilintilendirilmesi oluşturmaktadır.

el-Kâfi adlı eserde, Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Muhammed'den, o da İbn-i Faddal'dan, o da İbn-i Bukeyr'den, o da Zürare'den, o da Hamran'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, *"Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır."* ayetinin ifade ettiği anlamı sordum, buyurdu ki: "Burada iki ecele işaret ediliyor; biri kesin ecel, öbürü bazı şartlara bağlı ecel." [c.1, s.147, h: 4]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Hamran'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır."* ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Burada iki ecele işaret ediliyor. Biri bazı şartlara bağlıdır, o hususta Allah dilediğini yapar. Diğeri de kesindir." [c.1, s.354]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Mes'ade b. Sadaka'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Adı konulmamış ecel, muallaktadır; bu hususta Allah dilediğini yapar. Adı konulmuş ecel ise, yüce Allah'ın Kadir Gecesi'nde, bir dahaki senenin Kadir Gecesi'ne kadar olmasını kararlaştırdığı şeylerle ilintilidir. İşte yüce Allah'ın şu sözü, bu gecede indirilen kararlarla ilgilidir: *Ecelleri geldiği zaman ne bir an ertelenirler, ne de ileri alınırlar."* [c.1, s.354]

Aynı eserde Hamran'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, *"Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır."* ayetini sordum, buyurdu ki: "O gecede ölüm meleğine adları konularak belirlenen süreler, adı konulmuş eceldir. Yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *'Ecelleri geldiği zaman ne bir an ertelenirler, ne de ileri alınırlar.'* Burada kastedilen ecel, Kadir Gecesi'nde ölüm meleğine adlandırılan sürelerdir. Diğer ecel ise, yüce Allah'ın iradesine bağlıdır. Allah dilerse, öne alır, dilerse erteler." [c.1, s.354]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de Ehlibeyt İmamlarından aktarılmıştır. Adı konulmuş ecel ve diğer belirsiz ecel ile ilgili bu manayı yukarıda sunduğumuz ayetlerden de istifade etmiştik.

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: Bana babam anlattı, ona Nadr b. Süveyd anlatmış, o da Halebî'den duymuş, ona Abdullah b. Miskan İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmış: "Hükme bağlanan ecel kesindir. Yüce Allah onu hükme bağlar ve kesin olarak gerçekleştirir. Adı konulan ecel ise, Allah'ın dilemesine bağlıdır, dilediğini öne alır, dilediğini de erteler. Kesin olan ecel açısından öne alma veya erteleme söz konusu olmaz." [c.1, s.194]

Ben derim ki: Rivayeti aktaranlardan biri yanlışlık yapmış. Böylece anlatılmak istenenin aksine bir anlam çıkmış, adı konulmuş ecel ile öbür ecelin her biri diğerinin anlamıyla açıklanmış ki, bu bir yanılmadır. Kaldı ki, rivayet, ayeti tefsir etme amacına yönelik değildir. Dolayısıyla kabul edilmesinin pek sakıncası yoktur.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Husayn'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Birinci ecelden maksat, yüce Allah'ın meleklere, resullere ve nebilere bildirdiği eceldir. İ-

kinci ecelden maksat da, yüce Allah'ın yaratılmışlardan gizlediği ecel-dir." [c.1, s.355, h: 9]

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği ile, bundan önceki rivayetlerin içerikleri arasında bir çelişki gözlemlenmektedir. Ancak "bildirdiği..." ifadesinden hareketle, bununla kastedilen hususun şu olduğunu söy-lemek mümkündür: Yüce Allah, adı konulmamış, belirsiz ecellerin çı-karsandığı temeli onlara bildirir; adı konulmuş kesin ecelleri ise hiç kimsenin bilgisine sunmaz, kesin ecellerin çıkarsanacağı temeli kim-seye bahşetmez. Bununla birilikte yüce Allah dilediği zaman bu bilgi-yi ölüm meleğine veya peygamberlerine ya da resullerine verebilir. Tıpkı yüce Allah'ın kendine has kıldığı gayb bilgisi gibi ki yüce Allah, bu bilginin kapsamında olan bazı şeyleri, dilediği zaman resullerinden dilediği kimselere bildirebiliyor.

Tefsir'ul-Burhan'da İbn-i Babeveyh'den, o da kendi rivayet zinci-riyle Müsenna el-Hannat'tan, o da Ebu Cafer'den -Muhammed b. Nu-man olabilir- şöyle rivayet eder: "İmam Cafer'den, *'O, göklerde de, yerde de Allah'tır.'* ayetinin ne anlama geldiğini sordum, buyurdu ki: 'O her yerde öyledir.' 'Bizzat mı her yerdedir?' diye sordum, bana şu karşılığı verdi: Vah olsun sana! Mekânlar ölçülebilir varlıklardır. O bizzat bir mekândadır, dediğin zaman, O şu ölçülere sığıyor, gibi şey-ler de söylemek durumunda kalırsın."

s"Fakat O, yarattıklarından ayrıdır, onları bilgi ve kudretiyle ku-şatmıştır, egemenliği tümünü kapsamına almıştır. O'nun yerde olanla-ra ilişkin bilgisi, gökte olanlara ilişkin bilgisinden az değildir. Hiçbir şey O'na uzak değildir. Eşya; bilgi, kudret, egemenlik, mülk ve irade bakımından O'nun yanında eşit konumdadırlar." [c.1, s.517]

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضٖينَ ﴿٤﴾ فَقَدْ
كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتٖيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِئُونَ
﴿٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ مَا
لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَاَرْسَلْنَا السَّمَٓاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْرٖى مِنْ
تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرٖينَ ﴿٦﴾ وَلَوْ
نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فٖى قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدٖيهِمْ لَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا
اِلَّا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٧﴾ وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِىَ
الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا
عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذٖينَ
سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ سٖيرُوا فِى الْاَرْضِ ثُمَّ
انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿١١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

4- Onlara Rablerinin ayetlerinden hiçbir ayet gelmezdi ki, ondan yüz çevirmesinler.

5- Kendilerine geldiğinde hakkı da yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri, yakında kendilerine gelecektir.

6- Görmediler mi, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Hem onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik, göğü de üzerlerine bol bol boşaltmıştık ve ırmakları ayak-

larının altından akar kılmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları helâk ettik ve onların ardından başka bir nesil yarattık.

7- Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir kitap indirmiş olsaydık da ona elleriyle dokunsalardı, yine inkâr edenler, "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir." derlerdi.

8- "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi.

9- Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.

10- Senden önce de peygamberlerle alay edildi. Fakat içlerinden alay edenleri, alay ettikleri gerçek kuşatıverdi.

11- De ki: "Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonu nasıl olmuş, bir görün."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, kâfirlerin Peygamber ile birlikte gönderilen hakkı yalanlamaları, hakkı yalanlamacı tutumlarında ısrarlı olmaları ve yüce Allah'ın ayetlerini alay konusu yapmaları hususuna işaret ediliyor. Sonra kendilerine öğüt veriliyor; korkutuluyorlar ve uyarılıyorlar. Bu arada apaçık gerçeği inkâr ederken kendilerince kanıt olarak ileri sürdükleri anlamsız, mesnetsiz gerekçelerine susturucu cevaplar veriliyor.

4) Onlara Rablerinin ayetlerinden hiçbir ayet gelmezdi ki, ondan yüz çevirmesinler.

Bu ayet gösteriyor ki, büyüklük kompleksi iyice ruhlarına sinmiş, nefislerinde kök salmıştır. Bunun sonucunda, Allah'ın hakka delâlet eden ayetlerinden yüz çevirirler, Allah'ın ayetlerinden hiçbirine dönüp bakmazlar, ayetler arasında bir ayırım da yapmazlar. Çünkü onlar, ayetlerin ortak hedefi olan hakkı peşinen inkâr etmişlerdir. *"Kendilerine geldiğinde hakkı da yalanladılar."* ayeti, onların bu karakteristik yönelimlerine işaret etmektedir.

5) ...Fakat alay ettikleri şeyin haberleri, yakında kendilerine gelecektir.

Korkutma ve uyarma amacına yönelik bir ifadedir bu. Onların alay konusu yaptıkları şey, haktır. Hak ise, bir gün mutlaka üstün gelir, açığa çıkar. Haber konumundan reel bir olgu konumuna geçer. Ulu Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Allah batılı yok eder, hakkı sözleriyle yerleşik kılar."* (Şûra, 24) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da Allah, nurunu tamamlayacaktır. O, elçisini hidayet ve hak din ile gönderdi ki müşrikler hoşlanmasa da, onu bütün dinlere üstün getirsin."* (Saff, 8-9) Verdiği bir örnekte de şöyle buyurmaktadır: *"Allah, hak ve batılı böyle benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17)

Bilindiği gibi, hak üstünlük sağlayıp belirginleştiği zaman, mümin, kâfir, hakka itaat edenle, onu alay konusu yapan kimse aynı konumda olmazlar. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmiştir: Mutlaka zafere ulaştırılanlar, kendileri olacaktır. Ve galip gelenler, mutlaka bizim ordumuz olacaktır. Bir süreye kadar onlardan dön. Onları gözetle; yakında göreceklerdir. Bizim azabımızı mı acele istiyorlar? Fakat azap yurtlarına indiği zaman uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur."* (Sâffât, 171-177)

6) Görmediler mi, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Hem onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik, göğü de üzerlerine bol bol boşaltmıştık... Fakat günahlarından ötürü onları helâk ettik...

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde [ayetin orijinlinde geçen "karn=nesil" ifadesi ile ilgili olarak] der ki: "Karn, aynı zamanda yaşayan kavim demektir. Çoğulu 'kurûn'dur."

Yine der ki: "Yüce Allah, *'Göğü de üzerlerine bol bol boşaltmıştık.'*, *'Göğü üzerinize bol bol boşaltır.'* buyuruyor. [Orijinalde geçen] 'Midrâr' kelimesinin aslı 'derr' ve 'dirre'dir ve süt anlamına gelir. Bu kelime, devenin isimleri ve sıfatlarının istiare yollu başka anlamlarda kullanılmasından hareketle yağmur anlamında kullanılmıştır. Araplar, 'Lillahi derruhu=Ne cömert adam!' ve 'Derre derruke=Hayırlı olsun, ne güzel yaptın!' derler. Yine aynı sanatın bir yansıması olarak, 'Lissuki derretun=Çarşı ilgi gördü, bol alışveriş yapıldı.' derler." (el-Müfredattan alınan alıntı burada sona erdi.)

"Hem onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik." Burada, önceki üçüncü çoğul şahıs sıygasını esas alan ifade tarzından ikinci çoğul şahıs sıygasına yönelik bir dönüş yapılıyor. İfade tarzı bazındaki bu değişikliğin zahirî gerekçesi, zamirin döneceği yerle ilgili kapalılığı gidermektir. Eğer *"size vermediğimiz imkânları..."* ifadesinde ikinci çoğul şahsa geçiş yapılmış olmasaydı, ayetin akışından zamirin, *"Hem onlara... imkânları vermiştik."* ifadesindeki zamirin dönük olduğu yere dönük olduğu vehmi uyanırdı. Yoksa, surenin girişini baz alırsak, ifade tarzının aslını, üçüncü şahıs sıygası oluşturmaktadır. Daha önce de, *"O, sizi çamurdan yarattı..."* ifadesi itibariyle gerçekleştirilen hitap değişikliğinin nedenleriyle ilgili olarak açıklamada bulunmuştuk.

"Fakat günahlarından ötürü onları helâk ettik..." ifadesi gösteriyor ki, insanların uğradıkları genel nitelikli musibet ve sıkıntılar üzerinde onların işledikleri kötülüklerin ve günahların etkisi vardır. Aynı şekilde, işlenen iyiliklerin ve ibadetlerin de, bol nimetlere kavuşma ve bereketlerin yağması üzerinde etkili olduğunu ifade eden birçok ayet vardır.

7) Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir kitap indirmiş olsaydık da ona elleriyle dokunsalardı, yine... derlerdi.

Bu ifade, ruhlarında taşıdıkları büyüklük kompleksinin iflâh olmaz bir düzeye ulaştığını göstermektedir. Öyle ki üzerlerine gökten kâğıda yazılı bir kitap indirilse, bu kitaba elleriyle dokunsalar, görme ve işitme duyularıyla onun bir kitap olduğunu algılasalar, bu algılama hususunda duyu organları birbirlerini onaylasa, yine de faydası olmaz. O zaman diyeceklerdir ki: "Bu apaçık bir büyüdür." Dolayısıyla onların, *"Sen bizim üzerimize, okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin çıkmana da inanmayız."* (İsrâ, 93) şeklindeki boşboğazca sarf ettikleri sözlerini de ciddiye almamak gerekir.

"Kâğıt üzerine yazılı bir kitap" ifadesinde "kitap" sözcüğünün belirsiz bırakılması, bu kitabın ancak bölüm bölüm ve aşamalı olarak indirilebilecek bir kitap olabileceğini anlatmak içindir. Kitabın kâğıt üzerinde yazılı olmakla kayıtlandırılması ise, yaptıkları öneriye yakın ve içlerindeki kuşkuları giderici özellikte olması içindir. Çünkü onların zihninde Peygamber efendimize (s.a.a) inen ayetlerin, aslında onun kendi düşüncesinin ürünü olduğu yönünde fikirler dolaşıyordu. Onlara

göre, bu ayetleri Emin Ruh (Cebrail) Peygamber'e indirmiyordu. Oysa yüce Allah, ayetlerin Emin Ruh tarafından indirildiğini belirtmiştir: *"Onu Emin Ruh indirdi; senin kalbine; uyarıcılardan olman için; apaçık Arapça bir dille."* (Şuarâ, 195)

8) "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi.

"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" demeleri, akıllarınca Peygamber efendimizi (s.a.a) zor duruma düşürmek, âciz kılmak içindir. Oysa Peygamberimiz (s.a.a) kendilerine okuduğu ayetlerin değerli bir melek tarafından Allah katından kendisine indirildiğini haber vermişti. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"O, değerli bir elçinin sözüdür. O elçi güçlüdür, arşın sahibi katında yücedir. Orada itaat edilen, güvenilendir."* (Tekvîr, 19-21) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Şu hâlde, onların bir meleğin indirilmesini istemeleri, yüce Allah'ın onlardan aktardığı sözlerden algıladığımız kadarıyla şu iki hedeften birine yöneliktir:

Birincisi: Kendilerine bir melek indirilsin ve bu melek Peygamberimizin (s.a.a) kendilerini korkuttuğu azabı bir an önce getirsin. Nitekim aşağıdaki ayetlerde Peygamber efendimizin onları semavî bir azapla tehdit ettiği anlatılmaktadır: *"Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Ben sizi Ad ve Semud'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım."* (Fussilet, 13) *"De ki: O, büyük bir haberdir... Ben ancak apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyediliyor."* (Sâd, 67-70)

Meleğin indirilmesi; gaybın, görünmezin, görünene, gözlemlenene dönüşmesi anlamına geleceğinden ve bundan sonra da yapılacak bir şey kalmayacağından, inanmayacak olurlarsa -ki içlerinde değişmez bir karaktere dönüşen büyüklük kompleksi yüzünden kesinlikle inanmayacaklardır- aralarında adalet ilkesi uyarınca hükmedilecektir. Bu demektir ki, helâk edilmeleri kaçınılmaz olacaktır. Nitekim yüce Allah buna şu ifadelerle işaret etmiştir: *"Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi."*

Kaldı ki, madde ile yatıp kalkan, doğa yurdunda yaşayan insanlar, kendilerine melekler inse ve melekler aralarına karışsa, yine de onları

çıplak gözlerle görmeye güç yetiremeyeceklerdir. Çünkü insanların yaşadıkları ortam meleklerin yaşadıkları ortamdan farklıdır. Eğer insanlar meleklerin bulundukları ortama geçecek olurlarsa bu, içinde bulundukları maddî ortamın ötesine taşınmalarıyla mümkün olabilir ki, bunun adı ölümdür. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bize melekler indirilmeli değil miydi? Yahut Rabbimizi görmeli değil miydik?' dediler. Andolsun ki, onlar kendi içlerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar. Melekleri gördükleri gün, işte o gün suçlulara müjde yoktur ve onlara, 'Size sevinmek yasaktır yasak!' derler."* (Furkan, 21-22) Burada işaret edilen ortam, ölüm veya ölüm sonrası yaşamdır. Bunu şu ifadeden anlıyoruz: *"O gün cennet halkının kalacakları yer daha iyi, dinleyip safa sürecekleri yer daha güzeldir."* (Furkan, 24)

Yüce Allah, bu ayetin hemen arkasında, ifadenin zahirinden, ahiret gününün kastedildiği anlaşılan bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Göğün bulutları parçaladığı ve meleklerin bölük bölük indirildiği gün, işte o gün, gerçek mülk, Rahman'ındır ve o gün, kâfirler için çetin bir gündür."* (Furkan, 25-26) Belki de şu ayette de bunu kastediyorlardı: *"Yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin."* (İsrâ, 92)

Kısacası, *"Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olurdu..."* ifadesi, onların kendilerine azap edecek meleğin indirilmesi yönündeki önerilerine bir cevap niteliğindedir. Yüce Allah'ın İslâm ümmetine yönelik azap erteleme vaadini de bu ifadelerle bağlantılı olarak değerlendirmek gerekir. Yûnus Suresi'nde yer alan bazı ayetlerde bu hususa şöyle işaret edilmiştir: *"Her ümmetin bir elçisi vardır; elçileri gelince aralarında adaletle hükmolunur, onlara hiç haksızlık edilmez. Diyorlar ki: 'Doğru söylüyorsanız, bu bizi tehdit ettiğiniz azap ne zaman?' diyorlar. De ki: 'Ben kendime dahi, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir zarar, ne de bir yarar verme gücüne sahip değilim. Her ümmetin bir süresi vardır...' 'Sahiden o gerçek midir?' diye senden soruyorlar? De ki: Evet, Rabbim hakkı için, o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz."* (Yûnus, 47-53) Aynı anlamı içeren başka birçok ayet vardır. İnşaallah başka bir sureyi tefsir ederken bu hususta yeterli açıklamalarda bulunacağız.

Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Oysa sen içlerinde bulunduğu sürece Allah, onlara azap edecek değildir ve onlar istiğfar ediyorlarken de Allah, onlara azap edecek değildir."* (Enfâl, 33)

Buna göre, ayetten şu anlam çıkıyor: Onlar, üzerlerine melek indirilmesini istiyorlar, ama biz onların bu isteklerine cevap vermeyeceğiz. Çünkü eğer melek indirilecek olursa, işleri bitmiş olur ve artık bekletilmezler. Oysa yüce Allah, onların bir süre bekletilmelerine hükmetmiştir. Daldıkları hayatlarına bir süre daha dalsınlar, ta ki kendileri için öngörülen gün gelip çatıncaya kadar. O gün istedikleri eksiksiz yerine getirilecek ve Allah aralarında adalet ilkesine göre hükmedecektir.

Ayetin anlamının başka bir şekilde algılanması da mümkündür. Buna göre onlar, üzerlerine bir meleğin indirilmesini, kendilerine azap indirmesi için değil, Peygamberin sunduğu mesajın doğruluğuna işaret olması için istemiş olabilirler. Bu ihtimale göre onlara verilen cevapla söylenmek istenen de şudur: Üzerlerine melek de indirilse, yine de içlerinde kökleşen alçak tıynetten ve büyüklük kompleksinden dolayı inanmayacaklardır. O zaman da aralarında adalet ilkesi doğrultusunda hüküm verilerek işleri bitirilecek ve kendilerine mühlet verilmeyecektir. Onlarsa böyle bir şeyi istemezler.

İkincisi: Kendilerine bir melek indirilsin ve bu melek risalet yükünü omuzlasın, Peygamber yerine o insanları Allah'a kulluk sunmaya davet etsin veya bu melek Peygamberin yanında, tıpkı onun gibi bir elçi olarak görev yapsın, Peygamberin davetinin ve peygamberliğinin tanığı olsun, onu doğrulasın. Nitekim yüce Allah, bir ayette onların şu sözlerini aktarmaktadır: *"Dediler ki: Bu ne biçim elçi ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?! Ona, kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilseydi ya!"* (Furkan, 7) Onlar bu sözleriyle, Allah tarafından elçi olarak gönderilen bir kimsenin normal insanlar gibi davranamayacağını, yemek yiyip çarşılarda dolaşarak rızk kazanmaya çalışamayacağını demek istiyorlar. Onlara göre, Allah tarafından görevlendirilen bir elçi, özel semavî bir yaşam sürdürmelidir, melekutî bir hayata sahip olmalıdır. Maddî hayatın çabasıyla, meşakkatiyle ilgisi bulunmamalıdır. Dolayısıyla davet ettiği mesajın gök menşeli oluşu, onun hayat tarzıyla da belirginlik kazanmalıdır. Ya da onun yanında gökten inen bir melek bulunmalı ve bu melek onunla birlikte uyarıcılık görevini yapmalıdır. O zaman kimse, bu elçinin davetinin gerçekliği ve peygamberliğinin hakkaniyeti hususunda kuşkuya düşmez.

İşte hemen sonrasında yer alan, *"Eğer onu bir melek yapsaydık..."* ayetiyle onların bu önerilerine cevap veriliyor.

9) Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.

İfadenin orijinalinde geçen "lebs" sözcüğü, çirkinliğinden veya gerektirici başka bir nedenden dolayı bir örtüyle bir şeyi örtmek demektir. Bu sözcük "lubs" şeklinde telaffuz edildiğinde ise, hakkın üzerini örtme anlamını ifade eder. Bana öyle geliyor ki, bu kullanımda istiare esas alınmıştır ve aslında her iki telaffuzun anlamı birdir.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Lebis'es-sevbe= Giysiyi giydi, demek, 'Onunla örtündü' demektir. 'Elbesehu gayrehu= Giysiyi başkasına giydirdi.' ... 'el-Lubs' kelimesinin asıl anlamı, bir şeyi örtmektir. Bu anlamda daha çok soyut kavramlar ile ilgili olarak kullanılır. Meselâ, 'Lebiset aleyhi emruhu=İşi karışık oldu' derler. Yüce Allah da şöyle buyuruyor: *'Onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.'* [En'âm, 9] *'Hakkı batıl ile karıştırmayın.'* [Bakara, 42] *'Neden hakkı batılla karıştırıyorsunuz?'* [Âl-i İmrân, 71] *'İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar...'* [En'âm, 82] Araplar, 'Fi'l-emri lebsetün=Bu işte bir karışıklık var' derler." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ayette geçen "yelbisûne" fiilinin mefulü zikredilmemiştir. Bundan mefulün kapsayıcı bir anlam içerdiğini çıkarmak mümkündür. Buna göre, ifadenin açılımı şöyle olur: Kâfirler, işi kendileri açısından içinden çıkılmaz ve kuşkulu hâle getiriyorlar. Bu, onların hem kendi kendileri için, hem de bazılarının diğer bazıları için meseleyi karışık hâle getirmelerini kapsıyor.

Onların kendileri dışındaki insanlar için işi karışık ve içinden çıkılmaz hâle getirmelerine gelince; kötü niyetli âlimlerin kendilerini izleyen cahil insanların kafasını karıştırmak için hakkı batılla karıştırmalarını veya tağutların kendilerine tâbi olan yurttaşlarını aldatabilmek için hak ile batılı birbirine karıştırmalarını buna örnek gösterebiliriz. Meselâ, yüce Allah'ın Firavun'dan aktardığı şu sözleri bunun bir örneğidir: *"Ey kavmim, Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz? Yahut ben, şu aşağılık, neredeyse söz anlatamayacak durumda olan adamdan daha iyi değil miyim? Üzerine altın bilezikler atılmalı, yahut yanında melekler de gelmeli değil miydi? (Firavun böylece) kavmini küçümsedi, onlar da ona boyun eğdiler."* (Zuhruf, 51-54) Şu sözleri de bunun bir başka örneğidir:

"Ben size, yalnız gördüğümü gösteriyorum ve ben sizi ancak doğru yola götürüyorum." (Mü'min, 29)

Onların kendi kendileri için işi anlaşılmaz, içinden çıkılmaz ve karmaşık hâle getirmelerinin anlamına gelince; bunu da şöyle açıklayabiliriz: Onlar, kendi zihinlerinde hakkı batıl, batılı da hak olarak düşünmüş ve böylece batılı izlemeyi sürekli bir davranış hâline getirmişlerdir. Çünkü insan, yüce Allah'ın insanların yaratılışlarına esas kıldığı fıtrat yasası gereğince hak ile batılı birbirinden ayırabilmesine, bu fıtrat yasası uyarınca hem sakınma duygusu, hem de günah işleme içgüdüsü kendisine telkin edilmiş olmasına rağmen, kimi durumlarda heva ve heves yönünü güçlendirebilir, şehvet ve gazap ruhunu pekiştirebilir. Bunun sonucunda nefsinde hakka karşı büyüklenme melekesi gelişir, gerçek karşısında büyüklük kompleksine kapılma refleksini edinir. Hak karşısında nefsi tepkisel bir tutum içine girer, kabuğuna çekilir, kendi yaptıklarıyla gurur duyacak hâle gelir. Artık hakka dönüp bakmaz, hak esaslı çağrıyı dinlemez olur. Bu aşamada kendi amelleri kendisine süslü görünür, bile bile hakkı batılla karıştırır. Nitekim ulu Allah insanın içine düştüğü bu psikolojik tepkimeyi şu ifadelerle dile getirir: *"Keyfini tanrı edinen ve Allah'ın bilgiye rağmen saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) *"De ki: Size işleri bakımından en çok ziyana uğrayacak olanları söyleyeyim mi? Dünya hayatında bütün çabaları boşa gitmiş olan ve kendileri de iyi iş yaptıklarını sanan kimseleri?"* (Kehf, 103-104)

Böylece insanın bildiği hâlde, bir konuda sapıklığa düşmesinin nasıl gerçekleştiği netlik kazanıyor. Dolayısıyla bu gibi durumlarda, insanın kendisi açısından hakkı batıl ile karıştırmasını kendisini kaçınılmaz bir zarara maruz bırakması şeklinde algılayıp da bunun mümkün olmadığını söyleyemeyiz.

Kaldı ki, bizler kendi davranışlarımız üzerinde düşündüğümüzde, hareketlerimizi analitik bir gözle irdelediğimizde, birçok kötü alışkanlıklarımız olduğunu görür, bunların kötü olduğunu rahatlıkla kabul ederiz. Fakat, bu alışkanlıkları terk etme yönünde bir adım atmayız; çünkü bu gelenekler bizim düşünsel ve pratik yaşamımızda kök salmışlardır. Bu, bilerek sapmaktan, hakkı batılla karıştırmaktan, mevhum lezzetlerle zevk almaktan, nefsanî zevklere dalarak hak üzerinde

sebat göstermek ve hakka göre hareket etmekten geri kalmaktan başka bir şey değildir. Yüce Allah, rızasına uygun davranabilmemizde bizim yardımcımız olsun.

Her halükârda, *"Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık."* ifadesi, onların uyarıcı olarak bir melek indirilmesi durumunda kendilerinin ona inanacaklarına ilişkin önerilerine verilmiş bir cevaptır.

Cevabın özü şudur: Dünya yurdu, serbest irade esasına dayalı seçimlerin yapıldığı bir imtihan yurdudur. İnsanın bu dünyada gerçek mutluluğunu elde etmesi, ancak serbest iradesiyle yapığı tercihleri izlemesi ve mutluluk yolunda kendisine yarar sağlayacak veya zarara uğratacak şeyleri kazanması ile mümkündür. İnsan bu iki yoldan hangisini kendisi için seçerse, Allah da onu o yolda yürütür.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz ona yolu gösterdik; o ya şükreden olur, ya da nankörlük eden."* (İnsân, 3) Burada, insana yolun gösterilmesinden söz ediliyor. Gösterilen yolu izlemek veya ondan kaçınmak, insanın kendi tercihine kalmıştır. Belli bir yolu izlemesi için insana herhangi bir baskı uygulanmaz. Bilâkis, kendisi bir yol tutar, kendi eker, sonra da ektiğini biçer. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da yakında görülecektir. Sonra ona tastamam karşılığı verilecektir."* (Necm, 39-41) Buna göre, insan sadece kendi çalışmasının ürününe sahiptir. Eğer çalışması hayırsa, yüce Allah ona bu hayrı gösterecektir. Şayet çalışması şerre yönelikse, yüce Allah onu hakkında geçerli kılacaktır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Kim ahiret ekinini isterse, onun ekinini arttırırız; kim dünya ekinini isterse, ona da dünyadan bir şey veririz; fakat onun ahirette bir nasibi olmaz."* (Şûrâ, 20)

Dolayısıyla ilâhî davetin amacına ulaşması, ancak insanın serbest seçimine bırakılması ve bu hususta insana hiçbir zorlama ve baskı yapılmamasıyla mümkündür. Bu bakımdan ilâhî davetin taşıyıcısı resulün bir insan olması kaçınılmazdır. Resul, insanlardan biri olarak onların diliyle konuşmalı, onlar da itaat etmek suretiyle mutluluğu ya da karşı çıkmak suretiyle mutsuzluğu kendi tercihleriyle seçmelidirler. Bu nedenle de, yüce Allah, bunu yapacak güçte olduğu hâlde, insanları bu daveti kabul etmek zorunda bırakacak semavî bir mucizeyle onları buna zorlamaz. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Her hâlde*

sen, inanmıyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Dilesek onların üzerine gökten bir mucize indiririz de boyunları ona eğilir." (Şuarâ, 3-4)

Dolayısıyla yüce Allah, insanlara bir meleği elçi olarak gönderseydi, hikmeti gereği onu da kendileri gibi bir adam yapardı. Bu durumda yine insanların bir kısmı serbest kazanımları sonucu kârlı çıkacak, bir kısmı da hüsrana uğrayacaktır. Bu insanlar, hem kendileri için, hem de izleyicileri için hakkı batılla karıştırıp, içinden çıkılmaz bir hâle getirecekler. Tıpkı insan kökenli bir elçi gönderildiğinde hakkı batılla karıştırıp kuşkuya düştükleri gibi. Böylece yine yüce Allah, onların bu serbest seçimlerini geçerli kılıp düştükleri aynı kuşkuya düşürecektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar eğilince, Allah da kalplerini eğriltti."* (Saff, 5)

Şu hâlde, bir meleğin elçi olarak gönderilmesi, insan kökenli bir elçinin gönderilmesinden daha fazla yarar sağlayacak değildir. O hâlde, artı bir yararı olmayacaksa, melek kökenli bir elçi göndermek gereksiz bir davranış olur. Şu hâlde, kâfirlerin, *"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?"* şeklindeki sözleri, özel ve yeni bir faydası olmayan boş bir işe yönelik bir istektir. Bu isteklerinin yerine getirilmesi durumunda yine de umdukları yarar sağlanmayacaktır. *"Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük."* ifadesiyle anlatılmak istenen budur.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan birkaç husus açıklık kazanıyor: **Birincisi:** Elçinin melek olmasıyla erkek (insan) olması arasındaki bağlantı, ilâhî hikmetin, ilâhî davet açısından insanın serbest iradeye sahip olmasını gerektirdiği içindir. Çünkü eğer elçi melek olarak gönderilse ve melek de semavî görünümüyle ortaya çıksa, gayb âlemi görünür âleme dönüşmüş olacak ki, bu, serbest iradeyle, tercih hakkıyla bağdaşmayan bir zorlamadır.

İkincisi: Ayet, sadece elçi olacak meleğin erkek yapılacağından söz ediyor. Bu arada o melek, mahiyet değiştirerek insan mahiyetine mi dönüşecek -ki bazı araştırmacılar bunun imkânsızlığından söz ediyorlar- yoksa, Ruh'un normal bir insan kılığında Meryem'e görünmesi veya saygın meleklerin İbrahim Peygamber'e ve Lut Peygamber'e iki insan konuk kılığında görünmeleri gibi, insan kılığına mı girecek, bundan söz etmiyor.

Meleklerden söz eden ayetlerin büyük bir kısmı, iki şıktan ikincisini destekleyici mahiyettedir. Bununla beraber, *"Eğer dileseydik, sizden, şu dünyada yerinize geçen melekler yapardık."* (Zuhruf, 60) ayeti birinci şıkkı destekleyici bir içerikten yoksun sayılmaz. Aslında bu konu uzundur. Dolayısıyla başka bir yerde detaylı bilgiler elde edilebilir.

Üçüncüsü: *"ve onları yine içine düştükleri kuşkuya düşürürdük."* ifadesi, *"Onlar eğilince, Allah da kalplerini eğriltti."* (Saff, 5) ayetini çağrıştırmaktadır. Burada, onların kendileri için sapmayı istemelerinden sonra yüce Allah'ın onları saptırmasından söz ediliyor. Yoksa, onlardan bir talep olmaksızın saptırma şeklinde bir durum, ulu Allah'ın şanına yakışmaz.

Dördüncüsü: Ayette geçen "yelbisûne" fiilinin mahzuf olan mefulü, kâfirlerin hem kendileri için, hem de başkaları için işi karıştırmalarını; hem kendilerini, hem de başkalarını kuşkuya düşürmelerini kapsamaktadır.

Beşincisi: Ayet, içeriği itibariyle onları susturmaya yönelik bir delil mahiyetindedir. Şöyle ki, eğer onlara elçi olarak bir melek indirilseydi, bu kendilerine bir yarar sağlamayacaktı, şaşkınlıklarının kalkması yönünde bir işe yaramayacaktı. Çünkü böyle bir durumda yüce Allah, o meleği bir insan kılığında gönderecekti, tıpkı insan kökenli elçi gibi. Onlar yine, bu melek kökenli elçi karşısında hakkı batıla karıştıracak, kuşkuya düşeceklerdi. Hâlbuki onlar, böyle bir öneri ortaya atmakla, bir erkek görünümünde olan bu insan kökenli elçiden kurtulmayı, böylece kuşkularının yakine dönüşmesini istemekteydiler. İndirilecek olan melek de aynı niteliklere sahip bir erkek görünümünde olacaksa, -ki öyle olması kaçınılmazdır- artık bunun onlara ne faydası olacak ki?!

Altıncısı: Erkekleri ve kadınları birden kapsayan "onu bir insan yapardık" şeklindeki bir ifade yerine, sadece erkekleri kapsayan *"onu bir erkek yapardık..."* şeklinde bir ifadenin kullanılması -bazılarının da söylediği gibi- resullerin ancak erkeklerden olabileceklerine yönelik bir işaret içermektedir. Ayrıca bu ifade, bazılarının söylediği gibi, meleğin mahiyetinin insan mahiyetine dönüşmesinin söz konusu olmadığına, sadece insan suretine sokulmasından söz edildiğine yönelik de bir işaret barındırmaktadır.

Tefsir bilginlerinin büyük bir çoğunluğu, ayeti yorumlarken bundan maksadın şu olduğunu söylemişlerdir: "Onlar, maddî dünya ile içli dışlı olmalarından dolayı, meleği orijinal görünümüyle görmeye güç yetiremeyeceklerinden, onlara elçi olarak bir melek gönderilecek olsa, onun normal bir insan görünümünde karşılarına çıkması gerekecektir. Dolayısıyla, insan kökenli bir elçi gönderilmesinden dolayı, içine düştükleri kuşku ve zihin karışıklığı, insan görünümündeki melek kökenli bir elçinin gönderilmiş olması durumunda da ortaya çıkacaktır. Bundan hiçbir yararları olmayacaktır."

Ancak, *"Melekleri gördükleri gün, işte o gün suçlulara müjde yoktur."* (Furkan, 22) ayetini esas alarak, sıradan insanların melekleri orijinal görünümleriyle göremeyeceklerini kabul etsek de, söz konusu tefsir bilginlerinin bu tarz değerlendirmeleri, cevabın yönelik olduğu hedefle bağdaşmamaktadır.

Çünkü eğer melekleri orijinal şekilleriyle görmek insan için imkânsız bir durum olsaydı, insan fertlerinin durumları bu hususta değişmezdi; bazıları için caiz, bazıları içinse muhal bir şey olmazdı. Oysa hem Şiî, hem de Sünnî kaynaklarda yer alan rivayetlerde, Peygamber efendimizin (s.a.a) Cebrail'i iki kere orijinal görünümüyle gördüğü belirtilir. Bu durumda, yüce Allah, peygamberlerini melekleri görmeleri için desteklediği gibi, sıradan insanları da bu hususta güçlendirebilir, onların da melekleri görüp onlara inanmalarını sağlayabilir. İlâhî hikmet açısından, insanları inanmaya zorlama sakıncası dışında, bunun herhangi bir sakıncası yoktur. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi ayette, böyle bir sakıncaya meydan vermemek için o meleğin bir erkek yapılacağından söz ediliyor.

Ayrıca, melekleri âdemoğullarının görünümünde görmek, zorunlu olarak onların melek olduklarından kuşku duymayı gerektirmez. Yüce Allah, Hz. İbrahim ve Hz. Lut'un melekleri âdemoğulları kılığında gördüklerini, meleklerin kendilerini onlara tanıttıklarını ve onların da melekler hakkında kuşkuya düşmediklerini haber vermektedir. Yine Hz. Meryem'in Ruh'u gördüğü, Ruh'un kendisini tanıtması üzerine onun hakkında herhangi bir kuşkuya düşmediği, tereddüt geçirmediği haber veriliyor. Normal insanlar da neden melekleri bu şekilde görüp, onları tanımasınlar ve onların melek olduklarına ilişkin olarak kesin bir inanca ulaşmasınlar? Ne var ki, bunun tek sakıncası, bütün insanla-

rın nefislerinin İbrahim, Lut ve Meryem'in nefsi gibi olması, içgüdülerinin ve fıtratlarının silinip tertemiz ve kutsal nefislere dönüşmesidir. Böyle bir şey ise, insanları inanmaya zorlama sakıncasını gündeme getirir. Zorlama ise, imtihanın konusunu ortadan kaldırır, imtihana mahal bırakmaz. Oysa, yukarıda da vurguladığımız gibi, ayetin temel amacı, bu tür bir sakıncayı ortadan kaldırmaktır.

10-11) Senden önce de peygamberlerle alay edildi...

Ayetin orijinalinde geçen "hâka" fiilinin kökü olan "el-hayk", ârız olmak ve isabet etmek anlamını ifade eder. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şunları söyler: "Bir görüşe göre, 'hâka' fiilinin aslı 'hakka' dır. Sonra bu sözcük 'hâka'ya dönüşmüştür. 'Zelle'nin 'zâle'ye dönüşmesi gibi. Nitekim, 'Fe ezellehum'eş-şeytanu' ifadesi, 'Fe-ezâlehuma...' şeklinde de okunmuştur. 'Zemmehu' ve 'zâmehu' sözcükleri arasında da benzeri bir ilişki vardır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Onların peygamberlerle alay etmeleri, kendilerini uyardıkları ve başlarına gelmesinden korkuttukları azabı alaya almaları şeklinde gerçekleşiyordu. Ama çok geçmeden alaya aldıkları azap, kendilerini çepeçevre sarıverdi. [Bu son iki ayetten] ilk ayette, Peygamberimizin (s.a.a) gönlünün hoş tutulmasının yanı sıra müşriklerin de uyarılmaları amaçlanıyor. İkinci ayette ise, olup bitenlerden ibret alınması, olumlu derslerin çıkarılması yönünde bir emir yöneltiliyor.

قُلْ لِمَنْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ز قُلْ لِلّٰهِ ۚ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۚ
لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ اَلَّذِينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا
يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِى الَّيْلِ وَالنَّهَارِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ
﴿١٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا
يُطْعَمُ ط قُلْ اِنّ۪ٓى اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ ز وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
﴿١٤﴾ قُلْ اِنّ۪ٓى اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ى عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ
يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ ۚ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ
اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ ز وَاِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ ۚ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

12- De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" De ki: "Allah'ındır." O, rahmeti kendi üstüne yazdı. Sizi, elbette varlığında şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

13- Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur. O, işitendir, bilendir.

14- De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başkasını mı veli edineyim?" De ki: "Bana, İslâm'ı kabul edenlerin ilki olmam emredildi ve 'Sakın ortak koşanlardan olma!' (denildi.)"

15- De ki: "Eğer Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azabından korkarım."

16- "O gün kimden (azap) geri çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir. İşte apaçık kurtuluş budur."

17- Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır dokundurursa, O, her şeye kadirdir.

18- Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tevhit ve ahiret günü hakkında müşriklerle tartışmayı hedefleyen bir ayetler grubu. İlk iki ayet, ahiret gününe ilişkin somut kanıt içiriyor. Geriye kalan beş ayette ise, tevhit, yani Allah'ın tek ve ortaksız ilâh oluşu işleniyor. İleride değineceğimiz gibi, buna ilişkin olarak iki açıdan somut kanıtlar sunuluyor.

12) De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" De ki: "Allah'ındır."

Ahiret günüyle ilgili somut kanıt sunulmaya başlanıyor. Kanıtın özü şudur: Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibidir. Onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine ve gücüne sahiptir. Bu arada, yüce Allah'ın rahmet sıfatının altı çiziliyor. Rahmetin anlamı ise, her ihtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermek, her şeyi lâyığına ulaştırmak, her şeye lâyığını bahşetmektir. Kullarının bir kısmı, bu arada insan, sonsuz bir hayat sürdürmeye elverişlidir, sonsuz hayatta mutlu olmasını sağlayacak donanıma sahiptir. Bu nedenle yüce Allah, egemenliğinin, sahipliğinin ve rahmetinin gereği olarak muhakkak ki onlar üzerinde bir tasarrufta bulunacak, onları toplanma yerine (mahşere) sürerek, herkese hak ettiğini, lâyığını verecektir.

Bu bakımdan, *"De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?'..."* ifadesi, kanıtın önermelerinden birini, *"O, rahmeti kendi üstüne yazdı."* ifadesi de, başka birini içermektedir. *"Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur..."* ifadesi de, kanıtın bir parçası olarak üçüncü bir önermeyi oluşturmaktadır.

"De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?'..." ifadesiyle, Peygamberimize (s.a.a), göklere ve yere kimin malik olduğunu, kimin hiçbir engelle karşılaşmadan onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunduğunu sorması emrediliyor. Hiç kuşkusuz tüm bu yetkileri tekelinde bulunduran, yüce Allah'tır. Çünkü O'nun dışındakiler, hatta müşrikler tarafından ilâh oldukları ileri sürülen putlar ve heykeller dahi, diğer varlıklar gibi yaratılmışlardır. Onlar da diğer varlıklar gibi, varoluşları itibariyle gelip yüce Allah'a dayanırlar. Demek ki, göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi yüce Allah'tır.

Sorulan sualin cevabı, hem soruyu soranın, hem de soruya muhatap olanların yanında bilinen, açık ve hasmın da ikrar ettiği bir şey olduğundan, cevabın hasım tarafından ve kendi ağzıyla verilmesine gerek duyulmamıştır. Bunun yerine, Peygamber efendimizden (s.a.a) cevabı kendisinin vermesi istenmiştir. Bununla, onların vereceği cevabı beklemeden kanıtın tamamlanması amaçlanmıştır.

Tartışma esnasında karşı tarafa soru yöneltip cevabını da kendi vermek, kanıtlama alanında etkileyici ve parlak söz söyleme (bedî') sanatının etkin örneklerinden biridir. Meselâ; birine nimet veren ve bu bağışı nankörlükle karşılanan kişi, nimet verdiği kimseye sorar: "Seni yediren kimdir? İçiren kim, giydiren kim? Benim. Sana bunları ben yapıyorum. Sense bana nankörlük ederek karşılık veriyorsun!"

Kısacası, bu soru ve cevapla, yüce Allah'ın her şeyin mutlak maliki ve sahibi olduğu vurgulanıyor. Dolayısıyla O, her şey üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Dilediğini diriltme, dilediğine rızk verme, dilediğini öldürme, dilediğini ölümünden sonra yeniden diriltme hakkı O'nun tekelindedir. İşin inceliği, ölüm, gaip olma, düzensizlik vs. gibi hiçbir engel, bütün bunları yapmasına engel olamaz. Bununla, kanıtın önermelerinden biri tamamlanıyor. Bunu, *"O, rahmeti kendi üstüne yazdı."* önermesi izliyor.

O, rahmeti kendi üstüne yazdı. Sizi, elbette varlığında şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

Yazmak, ispat etme ve kesin bir hükme bağlama anlamını ifade ediyor. Hak edene nimeti vermek ve lâyık olana mutluluğu ulaştırmak demek olan rahmet, O'nun fiilî sıfatlarından olduğuna göre, bu sıfatın yüce Allah'ın yazma eylemine konu olması doğrudur. Bunun anlamı

şudur: O, lâyık olanlara rahmet etmeyi, nimetler bahşetmeyi, hayırlar indirmeyi kendisine farz ve gerekli kılmıştır.

Bunun gibi, eylemin yazmaya veya benzeri bir fiile konu olmasının bir örneğini de şu ayette görebiliriz: *"Allah, elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazdı."* (Mücâdele, 21) Veya şu ayette: *"Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o, (sabit bir) gerçektir."* (Zâriyât, 23) Fakat yüce Allah'ın hayat, ilim ve kudret gibi zatî sıfatlarını yazma ve benzeri bir fiilin konusu yapmak doğru olmaz. Sözgelimi: "O, hayatı, ilmi ve kudreti kendi üstüne yazdı." denilemez.

Daha önce de söylendiği gibi, yüce Allah'ın rahmeti kendi üzerine yazması, gerekli kılması, insanlara yönelik nimetini tamamlamasını gerektirmektedir. Bu da, söz ve eylemlerinin eksiksiz karşılığını vermek üzere onları kıyamet gününde bir araya toplamakla mümkün olabilir. Ki bunun sonucunda müminler büyük kurtuluşa erişmenin sevincini yaşasınlar, diğerleri de büyük hüsrana uğramanın derin hüznünü tatsınlar.

Kanıtın bir sonucu gibi, aşağıdaki değerlendirme cümlesine yer verilmesi de bunu vurgulamaya dönüktür: *"Sizi, elbette varlığında şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır."* Bu ifadeyle, yukarıda sunulan kanıt, en etkili söylemlerden biriyle pekiştiriliyor. Bu amaçla, ifadenin orijinalinde, yemin edatı olarak "lâm" ve "tekit nunu"nun yanı sıra, *"şüphe olmayan"* ifadesi kullanılmıştır.

Ardından o günde müminlerin kârlı çıkacaklarına, buna karşın diğer insanların ziyana uğrayacaklarına işaret ediliyor: *"Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar."*

Tefsirini sunduğumuz bu ayette, kıyamet gününe ilişkin olarak ortaya konulan kanıt, aşağıdaki ayetlerde bu konuyla ilgili olarak ortaya konulan iki kanıttan ayrıdır: *"Göğü, yeri ve o ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık; bu, inkâr edenlerin zannıdır. Ateşten vay hâllerine o nankörlerin. Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi kılacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlar gibi mi kılacağız?"* (Sâd, 27-28) Bu iki ayette, ahiretle ilgili kanıt, yüce Allah'ın fiilinin boşuna olmayacağı, tam tersine her fiilinin bir amacının olduğu esasına dayandırılıyor. Öbür yandan müminle kâfiri, muttakiyle günahkârı bir tutmanın, yüce Allah'a yakışmayan bir zulüm olacağı vurgulanıyor. Oysa bunlar, dünya hayatında kesin olarak birbir-

lerinden ayrılmazlar. Bu bakımdan bunların mutluluk ve mutsuzluk bağlamında kesin olarak birbirlerinden ayrılacakları başka bir hayatın olması kaçınılmazdır. Bu ise, tefsirini sunduğumuz ayette rahmet yöntemini kullanarak hedefe varmayı esas alan kanıtlama yönteminden farklı bir yöntem görünümündedir.

13) Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O, işitendir, bilendir.

Gece ve gündüzde barınmak, tabiat âlemi dediğimiz doğal ortamda yer almak anlamında kullanılmıştır. Sözünü ettiğimiz bu ortam, gece ve gündüz fenomenleriyle belirginlik kazanmaktadır. Bunlara egemen olan ilâhî düzen, ışık kaynağı güneşin yansıttığı aydınlığa bağlı olarak cereyan etmektedir. Yakınlık, uzaklık, çokluk, azlık, hazır olma, gaip olma, yönler vs. gibi durumlar, hep bu ışık bağlamında kendini gösterir.

Şu hâlde, gece ve gündüz bir evrensel beşik konumundadır; bütün genel unsurlar ve bunların türevleri bu beşikte eğitilerek, bunların her bir parçası, her bir ferdi kendisi için öngörülen hedefe yöneltilir; ruhen ve bedenen olgunlaşması için öngörülen yola girmesi sağlanır.

Genel ve özel anlamda barınağın, o barınakta ikamet edenin oluşumu üzerinde tam etkinliği vardır. Örneğin, herhangi bir yerde ikamet eden bir insan, rızkını temin etmek için orada dolaşır, orada yetişen hububattan, meyvelerden ve hayvan türlerinden yararlanır, suyundan içer, havasını teneffüs eder, çevrenin oluşumuna katkıda bulunur, kendisi de bu çevreden etkilenir. Vücudunun her bir parçası da kendisi için öngörülen çerçeve dahilinde gelişir. Aynı şekilde, gece ve gündüz de, kendilerinde barınan varlıkların oluşumu üzerinde genel anlamda tam etkinlik gösterirler.

Gece ve gündüzde barınan varlıklardan biri olan insan da, Allah'ın iradesi doğrultusunda, basit ve bileşik unsurların özel bir program dahilinde bir araya gelmeleri sonucu varoluşunu gerçekleştirir. Onun varlığı, oluş ve kalış bakımından düşünsel bilinç ve iradeye dayalı hayatla belirginlik kazanır. Bu düşünsel bilinç ve irade de, sahip olduğu birtakım içsel ve duygusal güçlerden kaynaklanır. Bu içsel ve duygusal güçler, ona yararları cezp etmeyi, zararları defetmeyi telkin eder, onu dil aracılığıyla anlaşma, insanlar arası ilişkilerde yasalara, kanun-

lara ve geleneklere uyma, güzellik, çirkinlik, adalet, zulüm, itaat, isyan, sevap, ceza ve af gibi konularda genel görüşlere ve inançlara saygılı olma esasına dayalı toplumsal bir yaşama çağırır.

Gece ve gündüzün ve bunların içinde barınan varlıkların yaratıcısı, onların var edicisi yüce Allah olduğuna göre, gece ve gündüzde barınan varlıkların sahibi de O'dur. Şu hâlde, gece ve gündüzün, bunlarda barınan herkesin ve her şeyin, bunlara bağlı olarak meydana gelen olayların, eylemlerin ve sözlerin gerçek sahibi ulu Allah'tır. Bunlara egemen olan akıl almaz genişlikteki evrensel yasalar sistemi de O'nun eseridir. O, seslerden ve işaretlerden oluşan sözlerimizi işitir, güzellik, çirkinlik, adalet, zulüm, iyilik, kötülük nitelikli fiil ve amellerimizi, bunlara bağlı olarak nefislerimizin kazandığı mutluluk ve mutsuzluğu bilir.

Bunları bilmemesi mümkün mü? Oysa her şey O'nun mülkünde ve iznine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kaldı ki bu tür şeyler, yani güzellik, çirkinlik, adalet, zulüm, itaat ve isyan gibi kavramlar, aynı şekilde zihinsel anlamlara delâlet eden diller, bilgi ortamının dışında gerçeklikleri olmayan birtakım bilimsel şeylerdir. Bu yüzdendir ki tarafımızdan sergilenen bir fiilin güzel, çirkin, itaat veya isyan olarak nitelendirilmesi ya da yine tarafımızdan telaffuz edilen seslerin söz olarak adlandırılması, ancak bunları bilmemiz ve amaçlarını kavramamızla mümkün olmaktadır.

Bu nedenle, bir kimsenin, kendiliğinde bilimsel olan bir şeye, bilimsellik yönüyle sahip olup sonra da ona cahil olması, onu bilmemesi mümkün müdür? (İyi düşünün!)

Yüce Allah, şu uçsuz bucaksız evreni, bu evrende yer alan basit ve bileşik unsurları, akıllara durgunluk veren düzeniyle meydana getirmiştir. Sonra bizleri var etmiş, gece ve gündüzde barındırmıştır. Ardından çoğalmamızı sağlamış, aramızda sosyal bir düzen yürürlüğe koymuştur. Bunu izleyen süreçte dilleri meydana getirmemize imkân vermiştir. Yasalar edinmemizi ve bu yasalara göre hareket etmemizi sağlamıştır. Bizi ve diğer sebepleri adım adım izlemekte, faaliyetlerimizi kontrol etmektedir. Bizi ve diğer sebepleri an be an gece ve gündüz ortamlarından geçirmektedir. Havsalamıza sığmayacak yoğunluktaki olayları peş peşe objeler dünyasına sevk etmektedir.

İçimizden biri konuştuğu zaman anlamın kalbine yerleşmesi, O'nun ilham etmesiyledir. Sözcüklerin dilinde telaffuz edilmesi, O'nun öğretmesi iledir. Muhatabına sözünü duyurması, O'nun duyurması iledir. Anlamın muhatabın zihnine intikal etmesi, O'nun koruması iledir. Düşünme yeteneğinin duyduklarını anlaması, O'nun öğretmesi iledir. Muhatabın konuşmacı tarafından iletilen sözleri algılaması, O'nun yöneltmesi iledir. Algıladığı anlamı kabul veya redde kalkışması, O'nun yönlendirmesi iledir. Hiç kimsenin sayamayacağı onca gelişmelerin tüm aşamalarında yöneten, sürükleyen, yol gösteren, koruyan ve denetleyen, O'dur. Bütün bunlar karşısında şunu söylemekten başka çaremiz yoktur: Yüce Allah işitendir, bilendir. Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı O'dur. Bundan az veya çok, nerede olurlarsa olsunlar, O, onlarla beraberdir. Sonra, kıyamet günü yaptıklarını onlara haber verecektir. O, her şeyi bilir.

Aynı şekilde içimizden biri iyi veya kötü nitelikli bir iş yaptığında yüce Allah onu bilir. Çünkü o, bir baba ve bir anneden doğmuştur. Onlar onu serbest iradenin denetimi altında doğurmuşlardır. Bu çocuk anne ve babasına ulaşıncaya kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Uzun bir yol katetmiş, etkin sebeplerin sulbünden, edilgen nedenlerin rahminden geçerek yüce Allah'ın bildiği evrelerden süzüp gelmiştir. Yüce Allah onu iradesiyle bir kucaktan öbürüne intikal ettirmiştir. -Yeryüzü O'nun elinin içindedir, gökleriyse sağ eliyle tutmuştur.- Nihayet, serbest iradesini kullanacağı menzile inmiştir. Bütün bu aşamalarda yüce Allah onunla beraber olmuştur. Derken insan objeler dünyasının ufuklarından belirmiş, gece ve gündüz barınağında yerini almıştır. Sonra da evrenin bir parçası olarak onun diğer parçalarından etkilenmeye başlamıştır. Bu süreçlerin tümünde yüce Allah onu görür, bilgisiyle onu kuşatır. Böyle bir varlıktan ulu Allah'ın haberdar olmaması mümkün müdür?! Yaratan bilmez mi?! O latiftir, haberdardır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki: *"O, işitendir, bilendir."* ifadesi, *"Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur."* önermesinin bir sonucu konumundadır.

Gerçi işitme ve bilme, yüce Allah'ın zatî sıfatlarından sayılırlar. Zatî sıfatlarsa O'nun zatından ayrı değildirler, O'nun dışındaki herhangi bir olguyla ilintili olarak algılanmazlar. Fakat bilmenin, aynı şekilde

işitme ve görmenin bir türü de vardır ki, zatın dışında olan fiilî sıfatlardan sayılır. Bu tür bilme ve işitme, kutsal zatın dışındaki bir olguyla ilintili olarak gerçekleşmektedir. Tıpkı yaratılan, beslenen, yaşayan ve ölen birinin varlığıyla ilintili olarak gündeme gelen yaratma, besleme, yaşatma ve öldürme sıfatları gibi.

Varlıklar özleri ve tözleri itibariyle yüce Allah'ın mülkü ve O'nun tarafından kuşatılmışlardır. Dolayısıyla bunların sesler türünden olanı, O'nun işitmesinin; ışıklar ve renkler türünden olanı, O'nun görmesinin ve hepsi de, türü ne olursa olsun, O'nun bilmesinin kuşatması altındadır. İşte bu tür bir bilme, O'nun fiilî sıfatlarından sayılır. Bu tür bir sıfat, söz konusu fiilin O'nun tarafından gerçekleştirildiği anda gerçekleşir, ondan önce değil. Önceden olmayıp sonra gerçekleşen bu tür sıfatların ispatı, O'nun kutsal ve münezzeh zatında değişiklik yaşandığı anlamına gelmez. Çünkü bu sıfatlar, fiil bağlamından öteye geçmezler, zatın dünyasına girmezler. Bu bakımdan, bilmeyi sahip olmanın bir sonucu gibi gösteren ayet, fiil bağlamındaki bilmeyi kanıtlama sadedindedir. Bunu anlamaya çalış.

"Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur..." ifadesi, önceki ayette açıklanan kanıtın önermelerinden biri konumundadır. Çünkü, *"De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?' De ki: 'Allah'ındır.' O, rahmeti kendi üstüne yazdı."* ayetiyle, ahiret gününe ilişkin kanıt ortaya konulmuş olsa da, basit ve ilkel anlayışlar, yüce Allah'ın varlıklara sahip oluşunun onları bilmesini ve sesler gibi işitilenler türünden olanlarını işitmesini gerektirdiğini kavramayabilirler.

Bu nedenle, gökler ve yerin sahibi olduğu tekrar vurgulanıp, işitme ve bilme sıfatları buna bina edilerek bu hususa dikkat çekilmiş, *"Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur. O, işitendir, bilendir."* buyurulmuştur. Dikkat edilirse, *"Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur."* ifadesi, *"Göklerde ve yerde olanlar O'nundur."* anlamını ifade etmektedir. Bu bakımdan söz konusu ayet, önceki ayette ileri sürülen kanıtın bütünleyici önermesi konumundadır.

Anlamının gerçek boyutlarını hakkıyla açıklayamamamıza ve açıklanamayacak olmasına karşın, bu ayet Kur'ân'ın en ince anlamlı ayetlerinden biridir. Son derece ince işaretler ve kanıtlar içermektedir. Mantıksal dokusu ise, erişilmez bir görkemliliğe sahiptir.

14) De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başkasını mı veli edineyim?" De ki: "Bana, İslâm'ı kabul edenlerin ilki olmam emredildi..."

Yüce Allah'ın birliğini ve ortaksızlığını kanıtlamanın başlangıcı konumundaki bir ifadedir.

Putperestliğin ve insanların puta tapmaya başlamalarının tarihini incelediğimiz zaman şu sonuca varıyoruz: İnsanların böyle bir duruma düşmelerinin, düzmece ilâhlara boyun eğmelerinin iki nedeni vardır:

Birincisi: İnsanlar, kendilerini hayatı sürdürme, yemek yeme, giyinme, barınma, evlenme, evlât edinme ve bir akrabalar topluluğu içinde yaşama gibi birçok sebebe muhtaç olma durumuyla karşı karşıya bulmuşlardır. Bu ihtiyaçların en önemlisi ise, hiç kuşkusuz beslenmedir. Basit bir gözlemle, insanın beslenmeye olan ihtiyacının sair şeylere olan ihtiyacından çok daha fazla olduğu fark edilir. İnsanlar, basit gözlemleri sonucu, bu ihtiyaçların her birinin bir sebeple bağlantılı olduğunu fark etmişlerdir. Kendilerince, bu sebeplerin söz konusu ihtiyaçlarını giderme erdeminde bulunarak kendilerini bu ihtiyaçtan kurtardığı kanısına varmışlardır. Göğün yağmur yağdırıp hayvanları için meraların ve çayırların yeşermesine, kendilerine bolluk getirmesine yol açan sebep, ovaları ve dağları yöneten sebep, sevgi ve kaynaşma duygularını harekete geçiren sebep veya denizleri ve onlar üzerinde yüzen gemileri idare eden sebep gibi.

Daha sonra, insanlar, güçlerinin tek başına bu tür zorunlu ihtiyaçları gidermeye yetmediğinin farkına varmışlardır. Bunun sonucunda, ihtiyaçlarıyla bağlantılı sebebe boyun eğeme ve onu tapılan bir ilâh edinme durumunda kalmışlardır.

İkincisi: İnsanlar, birtakım olayların açık hedefi olduklarını gözlemlemişlerdir. Basit ve yalın bir gözlemle, insanın birçok zorlukla, bunlardan kaynaklanan kötülüklerle, genel ve korkunç felâketlerle kuşatıldığını, üstelik bunlara karşı koyacak gücünün bulunmadığını fark etmişlerdir. Sel, deprem, kasırga, kıtlık ve veba gibi felâketleri buna örnek vermek mümkündür. Cüz'î ama sayısız başka sıkıntı ve belâlar, hastalıklar, açlıklar, sakatlıklar, yoksulluklar, kısırlıklar, düşman saldırıları, çekememezlik, dedikodular gibi. Sonra, bunların birtakım sebeplerinin olduğunu, onların bu musibetleri üzerlerine gönderdiklerini düşünmüşler. Bunları ortaya çıkaranın, hayatlarını zehir edenin bu se-

bepler olduğuna inanmışlar. Bunları, türlerin tanrıları, yıldızların ve gökcisimlerinin ruhları gibi yüce varlıklar olarak algılamışlar. Ve bunların öfkesinden ve azaplarından korktukları için onları tanrılar edinmiş, kulluk sunmaya başlamışlar. Sundukları kullukla onları yatıştırmayı, boyun eğmeleriyle onları hoşnut etmeyi ummuşlar. Böylece kötülüklerinden, hayatlarını altüst eden felâketlerinden kurtulmuş olacaklarını sanmışlar.

"De ki: '...Allah'tan başkasını mı veli edineyim?'..." ayeti ile birlikte, ondan sonra gelen ayetlerde, müşriklerin puta tapma gerekçelerinin her ikisi de aynen kendi aleyhlerine kanıt olarak kullanılıyor. Yani, gerekçe esasında kabul ediliyor, gerçek olduğu belirtiliyor, ancak böyle bir gerekçenin Allah'a kulluk sunmayı gerektirdiği, O'nu her türlü uyduruk ortaklardan tenzih etmeyi lâzım kıldığı vurgulanıyor.

Dolayısıyla, *"De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat beslenmeyen Allah'tan başkasını mı veli edineyim?"* ayeti, birinci tarz yaklaşımla sunulan gerekçeye yönelik bir işaret mahiyetindedir. Birinci tarz yaklaşım, ümit yaklaşımı, nimet bahşeden ilâha nimet bahşettiği için kulluk sunma yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, nimetlerine teşekkür olarak kulluk sunulur ve sunulan bu kulluk nimetlerin artmasına sebep olur.

Yüce Allah, Peygamberine, bir soru zımnında şu gerçeği onlara açıklamasını emrediyor: Velinimet, nimetlerin bahşedicisi, yalnızca Allah'tır. İnsanların ve diğer canlıların yararlandıkları bu nimetler Allah'tan gelmektedir. Çünkü başkasının kendisine rızk vermesine ihtiyacı olmayan rızk verici O'dur. O besleyendir, fakat beslenen değildir. Bunun kanıtı da O'nun gökleri ve yeri yoktan var etmesi, varlıkları yokluk karanlığından varlık aydınlığına çıkarması, onlara varolma ve gerçekleşme nimetini bahşetmesi, sonra varlıklarını sürdürmeleri için onlara ancak kendisinin sayısını bildiği nimetler bahşetmesidir. Bunlar arasında insanları ve diğer canlıları beslemesi de yer alır. Şu hâlde, insanların ve diğer canlıların varlıklarını sürdürmelerini sağlayan bu nimetler, bu nimetleri gerçekleşme ortamına süren sebepler, hepsi ve hepsi, O'nun yaratması ve var etmesiyle var olmuşlardır. Bütün sebepler ve sonuçlar, O'nun yaratmasının eseridir.

Dolayısıyla, insanlar nazarındaki en büyük göstergesi beslenme olan rızk, sonuç itibariyle yüce Allah'a gelip dayanır. Şu hâlde insanın

sadece Allah'a kulluk sunması gerekir. Çünkü, başkasının kendisini beslemesine ihtiyacı olmaksızın bizi besleyen O'dur.

Yaptığımız bu açıklamalardan şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: *"Allah'tan başkasını mı veli edineyim?"* ifadesinde kulluk sunma ve ilâh edinme eylemi, veli edinme şeklinde ifade edilmiştir. Bunun nedeni, kanıtın, yüce Allah'ın besleme şeklinde insanlara nimet bahşedişinin vurgulanışı esasına dayalı olarak sunulmuş olmasıdır.

İkincisi: İfadenin, *"Gökleri ve yeri yoktan var eden"* cümlesiyle ilintilendirilmesi de, besleme eyleminin sırf O'nunla sınırlandırılmasının nedenini açıklamaya dönüktür. Nitekim daha önce bu husus üzerinde durduk. *"...fakat kendisi beslenmeyen..."* ara cümleciğinden de bu sonucu algılayabiliriz. Çünkü bu cümlecikle, İsa ve diğerleri gibi ilâh edinilen kimselerin beslenmeye ya da bunun yerine geçebilecek başka bir desteğe ihtiyaçlarının bulunduğu vurgulanıyor.

"Gökleri ve yeri yoktan var eden" ifadesinin kanıtın içinde yer almasından, diğer iki yöntemden daha üst bir konumda olan başka bir yönteme işaret edildiği sonucuna da varabiliriz. Şöyle ki: Yüce Allah, şu âlemin var edicisidir. Her şey, sonuç itibariyle, O'nun yoktan ver edişine gelip dayanır. O hâlde sadece O'na boyun eğmek gerekir.

Bu yöntemin diğerlerine oranla daha üst bir konumda olmasının gerekçesine gelince; bundan önce işaret edilen iki yöntem, yüce Allah-'ın tek mabut olduğu sonucunu veriyor olmasına rağmen, içinde bir eksikliği de barındırıyor. Çünkü bu iki yöntem, Allah'a kulluk sunma zorunluluğunu, O'nun nimetinde gözü olmaya veya azabından korkmaya dayandırıyor. Dolayısıyla bu iki yaklaşımda, bizzat istenen, nimetin celbi veya azabın def'idir, sırf yüce Allah değil. Ama bu yöntemde, yüce Allah'a, Allah olduğu için kulluk sunulması gerektiği anlayışı esas alınıyor.

Üçüncüsü: Yüce Allah'ın birçok nimeti arasında özellikle besleme nimetinin zikredilmesinin gerekçesine gelince; beslenme, ilk sade bakışta, yaşayan insanın ve diğer canlıların en belirgin ihtiyacıdır.

Ardından yüce Allah, kanıtı bütünüyle ortaya sunduktan sonra, Peygamberi'ne (s.a.a), bu aklî kanıtı pekiştirecek bir hususu da onlara açıklamasını emrediyor. Yüce Allah'ın, vahiy yoluyla kendisine, ilâh

edinmeyi aklın öngördüğü şekilde gerçekleştirmesini, yani tek ve ortaksız Allah'ı ilâh edinmesini emrettiğini ve bu konuda müşriklerin yolunu izlemesini kesin olarak yasakladığını bildirmesini istiyor, *"De ki: Bana, İslâm'ı kabul edenlerin (Allah'a teslim olanların) ilki olmam emredildi ve 'Sakın ortak koşanlardan olma!' (denildi.)"* buyurarak.

Geride açıklanması gereken iki nokta kalıyor:

Birincisi: *"İslâm'ı kabul edenlerin ilki..."* ifadesiyle kastedilen, eğer, aranızda ilk Müslüman olan kimse ise, bu açık bir gerçektir. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.a) ümmetinden önce Müslüman olmuştur. Ancak eğer, ifadenin mutlak oluşundan da anlaşılacağı gibi, herhangi bir kayıtlandırma olmaksızın, onun Müslüman olanların ilki olması kastedilmişse, o zaman Peygamberimizin bu bağlamdaki ilkliği, zaman açısından değil, derece açısından söz konusu olur.

İkincisi: Ayetlerin akışında sunulan kanıtın sonucu, bir tür boyun eğeme ve teslim olma demek olan kulluk olduğundan, böyle bir bağlamda İslâm sözcüğünün kullanılması, iman sözcüğünün kullanılmasından daha isabetli bir seçimdir. Çünkü İslâm sözcüğünde kulluk anlamına, yani boyun eğeme olgusuna yönelik bir işaret vardır.

15) De ki: "Eğer Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azabından korkarım."

Burada, daha önce işaret ettiğimiz gibi, müşriklerin birtakım düzmece ilâhlar edinmelerinin ikinci gerekçesine göndermede bulunuluyor. Onların asılsız sanılarına göre, edindikleri bu düzmece ilâhlara kulluk sunmaları, onları üzerlerine öfke ve gazaplarını indirmekten yana güvencede kılıyordu.

Buna karşın yüce Allah, azap türleri içinde en fazla korkulmayı hak eden kıyamet azabını, göklerin ve yerin ağırlığına dayanamadığı o korkunç azabı esas alarak karşı kanıtını sunuyor. Nitekim ilk kanıt çerçevesinde de, ilk bakışta nimet bazında insanın en fazla muhtaç olduğu bir şey, yani beslenme gereksinimi esas alınmıştı.

Önceki ayette Peygamberimize (s.a.a) yönelik şirk yasağını ifade eden *"Sakın ortak koşanlardan olma!"* ifadesine bir işaret olarak, "Eğer Rabbime ortak koşarsam" şeklindeki bir ifade yerine, *"Eğer Rabbime karşı gelirsem"* buyuruluyor. Bu ifade değişikliğiyle anlatılmak istenen şey şudur: Büyük günün azabından yana güvencede olabilmek

için yalnızca Allah'a kulluk sunmak, aklın da gerekli ve zorunlu gördüğü bir gerçektir. Aklın gösterdiği bu gerçeği, Rabbim tarafından bana iletilen vahiy de desteklemektedir.

Bu açıdan, bu ayetle önceki ayet, önce aklî kanıtı ortaya sürüp, ardından ilâhî vahiyle bunu pekiştirmek bakımından benzerlik göstermektedirler. Verilmek istenen mesaj gayet açıktır. Kuşkusuz bu, Kur'ân'ın öz ve çarpıcı ifade tarzının hayret uyandırıcı bir özelliğidir. Böylesine geniş ve çok boyutlu bir anlam, sadece "ortak koşarsam" ifadesi yerine, *"karşı gelirsem"* ifadesi kullanılarak insanların dikkatine sunulmuştur.

16) O gün kimden (azap) çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.

Ayetin ifade ettiği anlam açıktır. Bu anlamıyla ayet, önceki ayette sunulan kanıtı bütünleyici özelliktedir. Çünkü ilk bakışta önceki ayette şöyle bir durumla karşılaşıyoruz: Peygamber efendimiz (s.a.a), kendisi açısından tevhit inancının zorunluluğuna yönelik bir kanıt ortaya koyuyor, yüce Allah'ın kendisini şirkten nehyettiğini bildiriyor. Buna göre, onun ahiret azabından korunabilmesi için Allah'ı birlemesi gerekiyor.

Bu nedenle, gerçekleri görmekten yana gaflet içinde olan ve meseleleri iyice irdeleyemeyen kimseler, Peygambere (s.a.a) şöyle bir yanıt verebilirler: Senin de iddia ettiğin gibi şirk yasağı sırf sana yönelik olduğuna göre, bu, korkunun, dolayısıyla Allah'ı birleme zorunluluğunun da sırf sana özgü olmasını gerektirir. Şu hâlde, sunduğun kanıt, senden başkası açısından şirki olmusuzlamamaktadır. Bu bakımdan sunduğun kanıt, yalnızca seni bağlar, başkalarını bağlamaz."

Buna karşın, *"O gün kimden (azap) çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir."* buyurularak azabın herkese yönelik olduğu, herkesi kuşattığı, ancak Allah'ın rahmetiyle ondan kurtulabilineceği vurgulanıyor. Şu hâlde her insanın, kendisi açısından böyle bir günün azabından korkması gerekmektedir. Tıpkı Peygamberimizin böyle bir günün azabından korktuğu gibi. Bu demektir ki, kanıt geneldir, herkesle ilgili olarak ortaya konmuştur, sırf Peygamberimize özgü değildir.

17) Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır dokundurursa, O, her şeye kadirdir.

Önceki ayetlerde sunulan iki kanıtta, insanların umdukları şeylerden biri olan beslenme ile, korktukları şeylerden biri olan kıyamet gününün azabı örnek alınmış ve açıklama bununla tamamlanmıştı. Yüce Allah'ın insanlara dokundurduğu başka zarar ve yarar türlerine değinilmemişti. Oysa tümü, yüce Allah'tandır.

Bu nedenle, bu ayette, kıyamet gününün azabından başka, yüce Allah'ın insanlara dokundurduğu ve giderilmesi için sadece yüce Allah'a yönelmesi gereken başka zarar türlerinin de olduğu açık bir ifadeyle ortaya konuyor. Aynı şekilde, yüce Allah tarafından insanlara bahşedilen başka hayırların da olduğu ve Allah'ın bu lütuflarını onlardan geri çevirecek, bunları onlara bahşetmesini engelleyecek kimsenin olmadığı, çünkü O'nun her şeye gücü yettiği, hayır beklentisi ve umudunun yalnızca yüce Allah'ın kulluk sunulan ilâh edinilmesini gerektirdiği vurgulanıyor.

Ancak, hâlâ bazıları şöyle bir vehme kapılabilirler: Yüce Allah'ın insanlara bir zarar veya bir hayır dokundurması, sadece O'nun kulluk sunulan bir ilâh edinilmesini gerektirmektedir. Hasım da bunu inkâr etmemektedir.[1] Fakat O'nun kulluk sunulan tek ilâh edinilmesini, ilâhlık ve mabutluğun O'na özgü kılınmasını gerektirmemektedir. Çünkü müşrikler, ilâh edindikleri şeylere aracı sebepler, güçlü şefaatçiler olarak bakarlardı. Onların evrende hayır ve şer yönünde etkinliklerinin olduğuna inanırlardı. Bu bakımdan da, insanların onların kötülüklerinden korunmak ve iyiliklerinden yararlanmak için onlara ibadet etmeleri, kulluk sunmaları gerekmektedir.

Bu vehmi, yüce Allah şu ifadelerle defediyor: O, kullarının üstünde mutlak galiptir. Kullarından hiç kimse, bu gücün üstüne çıkamaz.

1- Putperestlerin havas tabakası, yüce Allah'ın, kulların kendisine yönelmesi imkânsız olan sınırsız bir varlık olduğuna dayanarak O'na ibadet edilmesini caiz görüyorlardıysa da, avam tabakası, yüce Allah'ı diğer ilâhların yanında bir ilâh olarak görebiliyorlar, bu bakış açısıyla O'na ibadet edebiliyorlardı. Nitekim Arap müşriklerinin hac sırasındaki telbiyelerinden de bunu anlamak mümkündür. Onlar, şu şekilde telbiye getiriyorlardı: "Emrine icabet ettim. Senin ortağın yoktur. Bir ortak dışında. Ki sen ona maliksin, onun da kendi mülkü var."

Onlar, bu gücün ezici etkisi altındadırlar. Amelleri ve amellerinin etkileri de bu gücün etkisi altındadır. O'nun izni olmadan hayır ya da şer nitelikli bir amel işleyemezler. Hiçbir konuda kesinlikle bağımsız hareket edemezler. Kendileri açısından bir zarar veya yarar ya da başka bir şey sahibi olamazlar. Onlardan meydana gelen hayır ya da şer nitelikli her etkinlik, Allah'ın emrine, iradesine ve iznine dayanır. Kutsal zatına yaraşacak şekilde O'na nispet edilir.

Dolayısıyla, iki ayet birlikte, bir tek anlamı tamamlamaktadır. Buna göre, insana hayır veya şer olarak dokunan her şey, zatına yaraşacak bir tarzda Allah'tan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, yüce Allah, kulluk sunulması gereken tek ilâh, tek mabuttur. O'ndan başka ilâh, O'ndan başka mabut yoktur.

"Eğer... dokundurursa..." ve *"Ve eğer... dokundurursa..."* ifadelerinde, hayır ve zararın bir kimseye ulaşması, "dokunma" tabiriyle dile getirilmiştir. Bu tabir, işin önemsizliğini vurgulamaya yöneliktir. Bununla demek isteniyor ki, insana ulaşan zarar veya hayır, oldukça az bir şeydir. Hiçbir şeyin karşısında duramayacağı, hiçbir sınırlı mahlukun dayanamayacağı, tahammül edemeyeceği sonsuz güç açısından sözünü etmeye bile değmez.

Hayırdan söz edilirken, *"O, her şeye kadirdir."* ifadesine yer verilmiş olması, "Hiçbir engel O'nu engelleyemez." şeklindeki bir mesajı vermeye yöneliktir. Bununla, yüce Allah'ın akla gelebilecek her türlü zarara kadir olduğu gibi, akla gelebilecek her türlü hayra da kadir olduğu vurgulanmak isteniyor. Böylece, *"onu O'ndan başka giderecek yoktur."* sözünün gerekçesi de anlaşılıyor. Çünkü eğer O'nun dokundurduğu zararı, O'ndan başka giderecek biri olsaydı, bu O'nun kudretini olumsuzlayan bir husus olurdu. Aynı şekilde, her şeye yönelik kudreti, hiçbir şeyin, O'nun dokundurduğu hayrı engellemeye de gücü yetmemesini gerektirir.

Zarar ve hayır adına dokundurulan şeyin Peygamberimize (s.a.a) özgü olarak zikredilmesi de, *"De ki: Eğer Rabbime karşı gelirsem, büyük günün azabından korkarım."* ifadesindeki özgü kılmaya benzemektedir. Aynı şekilde, *"Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir."* cümlesi de, *"O gün kimden (azap) çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir."* cümlesinin ifade ettiği genellemeyi vurgular mahiyettedir.

18) O, kullarının üstünde mutlak galiptir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

Ayetin orijinalinde geçen "kahir" kelimesinin kökeni olan "kahr" sözcüğü, bir tür galibiyeti ifade eder. Bu galibiyet, bir şeyin bir şeye üstün gelmesi, baskın çıkması şeklinde kendini gösterir. Buna göre, doğaları itibariyle veya başka bir şekilde etkileri birbiriyle çelişen mağlup taraf kendi etkisini yitirip galip tarafın etkisini kabullenmek zorunda kalır. Sözgelimi, su ateşe üstünlük sağlarsa, onu sönmek zorunda bırakır. Buna karşın ateş de suya üstün gelirse, onu buharlaşmak, ıslaklığını yitirip kurumak zorunda bırakır. Yüce Allah'ın etkin kıldığı evrensel sebepler de, müsebbeplerini etkileyerek olayların meydana gelmesi için öngörülen araçlar konumunda olduklarına göre, bu sebepler ne olursa olsun, yüce Allah'ın kendileri hakkında ve kendilerinden istediği şey hususunda O'nun iradesine boyun eğmek zorundadırlar. Bu nedenle, bütün sebepler, yüce Allah'ın gücü ve iradesi karşısında makhur ve mağlup, O ise, her şeyin üstünde galip ve kahirdir.

Dolayısıyla "Kahir" ismi, yüce Allah için olduğu gibi, başkaları için de kullanılabilen bir isimdir. Ancak Allah'ın kahir olmasıyla başkalarının kahir olması arasında bir fark vardır. Şöyle ki, yüce Allah'ın dışındaki varlıkların bir kısmı, diğer bir kısmını baskı altında tutarak bir şeye zorlayabilirse de, varlıklarının mertebesi ve oluşlarının derecesi açısından aynı düzeydedirler. Sözgelimi, ateş odunu yanıp alevlenme zorunda bırakır. Ama her ikisi de doğal varlıktır; sadece birisinin gerektirdiği, doğal olarak diğerinin gerektirdiğinden farklıdır. Bu farklılık bağlamında ateş odundan daha güçlü olduğu için, odunun kendisini etkilemesine oranla, o odunu daha çok etkiler, üzerinde etkisini göstererek ona üstünlük sağlar.

Ancak yüce Allah'ın kahirliği, ateşin oduna üstünlük sağlayıp etkinliği altına alması gibi değildir. O, mutlak üstünlük ve kuşatıcılık anlamında kahirdir, kahhardır. Örneğin, odun gibi bir cismi yakmayı, alevlendirmeyi yüce Allah'a izafe ettiğimizde, bunun anlamı şudur: Yüce Allah, ona bahşettiği sınırlı varlık bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Ona verdiği ve kendi eliyle (kudretiyle) içine yerleştirdiği özellikler ve nitelikler bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Onu yakması için tutuşturduğu ateş bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Çünkü ateşin kendisinin

ve sahip olduğu bütün özelliklerin ve etkinliklerin sahibi O'dur. Ve odunun direncini kesmek ve onun yerine yanma özelliğini vermek bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Bu yüzden, O'nun iradesi ve dilemesi karşısında odunun direnmesi, baş kaldırması, serkeşlik etmesi veya benzeri bir tavır içinde olması söz konusu olamaz. Çünkü oldukça yüce bir ufuktan gelen bir iradedir bu.

O hâlde yüce Allah, kulları üzerinde kahir ve zorlayıcı güce sahiptir; ama aynı zamanda onların üstündedir. O'nun zorlaması, birbirine denk iki şeyden birinin diğerini bir şeye zorlaması gibi değildir. Kur'ân, sonucu itibariyle bu konuyu en çarpıcı şekilde dile getirmiş ve bu surede bu niteliği yüce Allah'ın ismi olarak iki yerde zikretmiştir. Biri tefsirini sunduğumuz bu ayette, diğeri ise 61. ayette.

Her iki yerde de *"kullarının üstünde"* kaydı getirilmiştir. Kaynaklarda, "galebe" sözcüğünün aksine, "kahr" sözcüğünün daha çok zorlanan varlıkların akıl sahibi olmaları durumunda kullanıldığı yönünde bir gözlem vardır. Bu yüzden Ragıp, bu kelimeyi, boyun eğdirme şeklinde açıklamıştır. Boyun eğmenin, akıl sahibi varlıklarla ilgili daha anlaşılır bir nitelik olduğu açıktır. Ama bu, gerçek anlamda veya mecaz olarak akıl sahibi olmayan varlıklar için de kullanılmasına engel teşkil etmez.

Allah, kullarının üstünde kahir ve zorlayıcı güce sahiptir. Onlara zarar ve hayır dokundurur, iradesi karşısında onlara boyun eğdirir. Kullarının yaptıkları işler, bıraktıkları etkiler açısından da onların üstünde kahir ve zorlayıcı güce sahiptir. Çünkü, kullarına temlik ettiği şeylerin maliki O'dur, kullarını kadir kıldığı şeylere kadir olan O'dur.

Başka varlıklara da izafe edilebilecek zarar ve hayır dokundurma işi, bu iki ayette yüce Allah'a izafe edildiği için, bu bağlamda O'nun konumunun diğer varlıkların konumundan ayırt edilmesinin gereği duyulmuş ve ayetin sonunda, *"O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır."* buyurulmuştur. O, hikmet sahibidir; yaptıklarını boşuna ve iş olsun diye yapmaz, her yaptığı yerindedir. Her şeyden haberdardır; başkaları gibi yanılmaz, yanlış yapmaz.

قُلْ اَىُّ شَىْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَهِيدٌ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ وَاُوحِىَ اِلَىَّ
هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِهٖ وَمَنْ بَلَغَ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى
قُلْ لَٓا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّنِى بَرٖٓیءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾
اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمُ اَلَّذٖينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ
فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

19- De ki: "Şahitlik bakımından hangi şey en büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım. Siz, gerçekten Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik ediyor musunuz?!" De ki: "Ben şahitlik etmem." De ki: "O, ancak bir tek tanrıdır ve ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

20- Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunda, Allah'ın tek ve ortaksız ilâh oluşu vahiy yoluyla kanıtlanıyor. Çünkü ilâhın tekliği ve şirkin bu tek ilâh açısından olumsuzlanması, akıl açısından çeşitli yöntemlerle varılacak bir sonuç olsa da, bunu içinde en ufak bir kuşku bulunmayan vahiy yoluyla da kanıtlamanın herhangi bir sakıncası yoktur. Amaç, yüce Allah'ın tek ve ortaksız ilâh olduğunu kesin bir bilgi olarak zihinlere yerleştirmek-

tir. Bu amaca, muhataplarına meydan okuyan Kur'ân gibi, ilâhî bir vahiy olduğu hususunda en ufak bir kuşku bulunmayan vahiy yoluyla ulaşılıyorsa, buna dayanmanın hiçbir sakıncası olmaz.

19) De ki: "Şahitlik bakımından hangi şey en büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir."

Burada yüce Allah, şahitlik bakımından en büyük şeyin hangi şey olduğunu sormasını emrediyor. Şahitlik, görmek ve benzeri bir yöntemle olayı somut olarak algılamak ve daha sonra, algılanan şeyi haber verme ve benzeri bir yöntemle iletmek demektir. Açıktır ki, algılama ve iletme -özellikle de algılama- algılayanların algılama gücüne, algılanan olayın açıklık derecesine ve iletenin beyan gücüne göre değişir, farklık arz eder. Bu farklılık bazen fahiş derecelere varır.

Örneğin; yanılma, unutma veya gaflet etme illeti bulunan bir algılayan ile, duyduğunu ve gördüğünü olduğu gibi algılayan ve öylece koruyan kimse bir olamaz. Ayık insanla sarhoş insan aynı olamaz. Bir işin uzmanı ve deneyimlisi ile, o işten haberi olmayan yabancı biri de aynı kefeye konulamaz.

Mesele bundan ibaret olduğuna göre, yüce Allah'ın şahitlik bakımından herkesten ve her şeyden daha büyük olduğundan kuşku duyulmaz. Çünkü büyük-küçük her şeyi, O meydana getirmiştir. Her iş ve her şey sonuç itibariyle gelip O'na dayanır. O, her şeyi kuşatmıştır. O, her şeyle beraberdir. Göklerde ve yerde bulunan zerre kadar, bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey O'nun bilgisinin kapsamının dışına çıkmaz. Hiçbir şeyi şaşırmaz, hiçbir şeyi unutmaz.

Mesele en ufak bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açık ve ortada olduğu için, *"De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?' De ki: Allah'ındır."* (En'âm, 12) ayetinde veya *"De ki: 'Yeryüzü ve onda bulunanlar kimindir?' 'Allah'ındır.' diyecekler."* (Mü'minûn, 84-85) ayetinde olduğu gibi, "Şahitlik bakımından Allah en büyüktür." gibi bir cevaba gerek duyulmamıştır.

Bununla beraber, *"De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir."* ifadesi, böyle bir cevaba delâlet etmekte ve yerini doldurmaktadır. *"Şahittir"* sözünün mahzuf bir müptedanın, yani Allah'a dönük bir zamirin haberi olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda ifadeyi şöyle açıklamak mümkündür: "De ki: Allah. O, benimle sizin aranızda

şahittir." Böylece bu ifade, hem sorunun cevabını, hem de yeniden başlayan ifadenin amacını içermiş olur.

"De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir." ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) Allah'ın şahitliğini haber vermesini içermekle beraber, *"De ki"* ifadesini de içerdiğinden dolayı, bizzat söz konusu şahitliği de yerine getirmektedir. Çünkü yüce Allah'ın, Peygamberimize (s.a.a) yönelik olarak peygamberliğine şahit olduğunu haber vermesine ilişkin emri, zorunlu olarak bu şahitliği de ifade eder. Dolayısıyla burada, Kur'ân-ı Kerim'in başka ayetlerinde olduğu gibi, onun peygamberliğine ve Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş bir vahiy olduğuna ilişkin olarak sunulan ifadelere benzer ifadelere yer verme gereği duyulmamıştır. Örneğin yüce Allah bazı ayetlerde şöyle buyurmaktadır: *"Allah biliyor ki, sen O'nun elçisisin."* (Münâfikûn, 1) *"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir."* (Nisâ, 166) Bunun gibi, şahitlik etme ifadesiyle veya başka bir ifadeyle bu hususa doğrudan veya dolaylı olarak işaret eden birçok ayeti örnek vermek mümkündür.

Yüce Allah'ın ayette işaret edilen şahitliğinin, *"Benimle sizin aranızda"* ifadesiyle kayıtlandırılması, yüce Allah'ın iki hasım taraf, yani Peygamberimizle (s.a.a) soydaşları arasında aracılık yaptığına delâlet eder. Peygamberin onlardan ayrı düştüğü tek husus ise, peygamberlik ve resulluk iddiasında bulunması, Kur'ân'ın Allah katından kendisine indiğini söylemesidir. Ancak, daha sonra Kur'ân'ın vahiy yoluyla kendisine indirildiği, *"Bu Kur'ân bana vahyolundu."* ifadesiyle belirtildiğine göre, yüce Allah'ın onunla soydaşları arsında şahitlik yapmasından maksat, onun peygamberliğine şahitlikte bulunmasıdır. Hemen arkasında gelen ayette geçen şu ifade de bunu destekler mahiyettedir: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar."* İnşaallah yeri gelince, bu ayet üzerinde duracağız.

"**Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım.**"

Peygamber efendimizden (s.a.a) müşriklere söylemesi istenen sözlerin bir bölümüdür bu. Ve *"...Allah şahittir."* sözüne atfedilmiştir. Peygamberlik misyonunun insanlara yönelttiği çağrının korku boyutu esas alınarak Kur'ân'ın iniş hedefinin uyarı olduğu belirtiliyor. Bu boyutun ön plâna çıkarılması, genel olarak insanların zihinleri üzerinde

daha etkili olur. Çünkü umutlandırma ve ödül vaat etme yöntemi, davetin iki boyutundan biri olsa da ve Kur'ân'da genel olarak bu yönteme başvurulsa da, hayra yönelik umutlandırma, insanı zorunlu olarak onu bulmaya yöneltici bir etki bırakmaz; sadece insanın içinde bir arzu, bir iştiyak duygusu uyandırır. Buna karşın korkutma, daha etkili ve harekete geçirici olur. Bunun nedeni de, muhtemel zararı önlemenin aklen zorunlu oluşudur.

İkinci nedeni de, İslâm çağrısının fıtrat dinine yönelik oluşudur. Çünkü bu din, insanların fıtratında gizlidir. Genellikle insanlar, bu dini şirk ve günah gibi arızî olgularla örterler, belirginleşmesine engel olurlar. Bu da onların mutsuz bir hayat sürdürmelerine ve ilâhî gazaba uğramalarına neden olur. Dolayısıyla, bu duruma düşmüş insanların fıtrat dinine davet edilmeleri aşamasında öncelikle uyarı boyutunun esas alınması hikmetin bir gereğidir. Belki de, meselenin bu boyutundan dolayı, Peygamberin (s.a.a) misyonu kimi ayetlerde uyarıcılıkla sınırlandırılmıştır: *"Sen, sadece bir uyarıcısın."* (Fâtır, 23) *"Ben, ancak apaçık bir uyarıcıyım."* (Ankebût, 50)

Bu, insanların büyük bir kısmı için geçerli olan bir yaklaşımdır. Allah'ın kulları arasında sayıları az olan özel bir gruba gelince; onlar, Allah'ı sevdikleri için O'na ibadet ederler, ateş korkusuyla veya cennet umuduyla değil. Onlar, korku ve umut arası davetten başka bir şey algılarlar. Onların anlayışında ateş, uzaklığın ve gazaba uğramışlığın yurdudur. Bu yüzden ateşe girmekten korkarlar. Cennet ise, yakınlığın ve hoşnutluğun yurdudur. Bu yüzden cenneti iştiyakla arzu ederler.

"Onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım." ifadesi, bunun Mekke müşriklerine veya Kureyşlilere ya da genel olarak Araplara yönelik bir hitap olduğunu göstermektedir. Fakat, ifadenin akışı içinde, hitap zamirinden "ulaştığı kimseler"e doğru bir geçiş yapılmış olması, -ki ulaştığı kimselerden maksat, Peygamberimizle (s.a.a) yüz yüze konuşmayan, onun yaşadığı dönemdeki insanlarla, vefatından sonraki kimselerdir- gösteriyor ki, *"onunla sizi... uyarayım"* sözünde muhatap alınanlardan maksat, Peygamberimizin (s.a.a) doğrudan konuşarak davet ettiği kimselerdir. Bu bakımdan ayetin inişinden önce davet ettiği, ya da ayetin inişi esnasında davet ettiği, yahut ayetin inişinden sonra davet ettiği kimseler arasında herhangi bir fark yoktur.

Buna göre, *"Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) davetinin, Kur'ân aracılığıyla, onu kendisinden dinleyen veya kendisinden sonra kıyamet gününe kadar başkalarından dinleyen herkese yönelik, evrensel bir davet olduğunu gösterir. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Ayet; Kur'ân'ın, inişinden kıyamet gününe kadar tüm insanlara Allah tarafından sunulan bir kanıt ve hakkı söyleyen bir kitap olduğunu göstermektedir.

"Onunla sizi... uyarayım." denilmiş, buna karşın, "Onu okumakla sizi uyarayım." denilmemiştir. Çünkü Kur'ân, lafzını duyan, anlamını bilen, amaçlarını kavrayan veya lafzı kendisi için açıklanan, içeriğini duyan kimseler için bir kanıttır. Çünkü bir kavme yazılan bir mektubun mutlaka onların dilinde yazılmış olması zorunlu değildir. Bilâkis önemli olan, söz konusu kavme kanıtın tamamlanmış olması ve ulaştırılmak istenen mesajın onları kapsıyor olmasıdır. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.a) Mısırlılara, Habeşistanlılara, Bizanslılara ve İranlılara davet mektupları göndermiştir. Oysa bu kavimlerin hiçbirinin dili Kur'ân dili değildi. Bu milletlerin iman etmesinden önce bazı mensupları, Peygamberin hayatında ona iman etmişlerdi. Selman-ı Farisî, Bilal-i Habeşî, Süheyb-i Rumî gibi. Bu arada İbranîce konuşan bazı Yahudiler de Müslüman olmuşlardı. Bütün bunlar kuşku duyulmayan tarihsel gerçeklerdir.

"**Siz gerçekten Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik ediyor musunuz?!**" **De ki:** "**Ben şahitlik etmem.**" **De ki:** "**O, ancak bir tek tanrıdır ve ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.**"

Başta Allah'ın şahitliğinden söz edildi. Bu, Peygamberin gönderilmiş bir elçi olduğuna ilişkin en büyük şahitlikti. O, Peygamberi, bütün insanları tevhit dinine davet etmesi için göndermiştir. Bu bakımdan Allah'ın, ulûhiyetinde ortağının olmadığına ilişkin şahitliğinden sonra, bir kimse çıkıp da Allah ile beraber başka ilâhların bulunduğunu ileri süremez. Bu nedenle yüce Allah, Peygamberine, olumsuzlayıcı ve şaşkınlık belirtici bir tarzda şu soruyu sormasını emrediyor: "Onlar, birçok tanrının varlığına inanıyorlar mı?!" Sorulan şeyin, tekit edatları olan "en" ve "lâm" ile pekiştirilmiş olması da bunu gösterir. Âdeta, Allah'ın şahitliği duyulduktan sonra, insanın içinin böyle bir iddiada bulunmayı kabul etmeyeceği vurgulanır gibi.

Ardından yüce Allah, bu şahitlik hususunda onlardan farklı bir tutum sergilemesini emrediyor. Onların yaptıkları şahitliği kendisinden uzaklaştırmasını, olumsuzlamasını istiyor. *"De ki: Ben şahitlik etmem."* buyuruyor. Yani, sizin yaptığınız şahitliği etmem. Bunu ayetin akışıyla oluşan ortamın çağrıştırdığı anlamdan hareketle belirliyoruz. Sonra şöyle buyuruyor: *"De ki: O, ancak bir tek tanrıdır ve ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* Bu da, Allah'ın birliğine yönelik bir şahitlik ve müşrikler tarafından iddia edilen düzmece ilâhlardan berî oluşun ilânıdır.

20) Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

Burada, yüce Allah'ın Ehlikitab'a indirdiği kitapların kapsamında yaptığı şahitlikten haber veriliyor. Ehlikitap bilginlerinin de yanlarındaki kitaplardan hareketle Peygamberi tanıdıkları bildiriliyor. Çünkü önceki peygamberler, Hz. Muhammed'i (s.a.a), birtakım özelliklerini zikrederek kendi ümmetlerine müjdelemişlerdi. Ona ilişkin olarak zikrettikleri sıfatların Peygamberimize ait olduğu, kuşku götürmeyen bir gerçektir.

Dolayısıyla Ehlikitap, bildikleri sıfatları aracılığıyla Peygamberi tanımaktaydılar. Tıpkı oğullarını tanıdıkları gibi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar."* (A'râf, 157) Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Muhammed, Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı çetin, birbirlerine karşı merhametlidirler. Onların rükû ve secde ederek Allah'ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün. Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. Bunlar, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları ise şöyledir..."* (Fetih, 29) *"İsrailoğulları bilginlerinin onu bilmesi de, onlar için yeterli bir delil değil mi?"* (Şuarâ, 197)

Bu arada Ehlikitab'a mensup bazı bilginler, Peygamberimize ilişkin müjdeleyici ifadeleri ve sıfatları gizliyor, ona inanmaya yanaşmıyorlardı. Bundan dolayı yüce Allah, onların bu tutumlarından dolayı hüsrana uğradıklarını bildirerek şöyle buyuruyor: *"Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar."*

Bakara Suresi'nde yer alan benzeri ayeti (146. ayet) incelerken, mesele üzerinde bir nebze durmuş ve orada ifadenin akışı içinde birinci şahıstan üçüncü şahsa geçiş yapılmasının gerekçelerini açıklamıştık. İnşaallah A'râf Suresi'nin 156. ayetini tefsir ederken bu konuya daha detaylı açıklamalar getireceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Burhan'da İbn-i Babeveyh'den, o da kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. İsa b. Ubeyd'den şöyle rivayet eder:

"İmam Rıza (a.s) bana buyurdu ki: 'Biri sana, 'Bana Allah'tan haber ver; O, bir şey midir, değil midir?' diye sorsa, ne cevap verirsin?' Dedim ki: 'Yüce Allah, *'De ki: Şahitlik bakımından hangi şey en büyüktür? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir.'* buyurmakla bir şey olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ben diyorum ki: O, bir şeydir; ama başka şeyler gibi değildir. Çünkü O'nun açısından şeyliği olumsuzlamak, O'nu olumsuzlamak, iptal etmek anlamına gelir.' İmam, bana buyurdu ki: Doğru söyledin, hem de güzel açıkladın."

"Ardından İmam Rıza (a.s) şöyle buyurdu: Tevhit açısından insanlar üç mezhebe ayrılırlar: Biri olumsuzlama, biri teşbih, biri de teşbihsiz olumlama. Olumsuzlama mezhebi caiz değildir. Teşbih mezhebi de caiz değildir. Çünkü yüce Allah'a hiçbir şey benzemez. Doğrusu, üçüncü mezhebin yaklaşımıdır: Teşbihsiz olumlama." [c.1, s.519]

Ben derim ki: Olumsuzlama mezhebinden maksat, sıfatların anlamlarını yüce Allah'tan olumsuzlamaktır. Mutezile mezhebinin yaklaşımını buna örnek gösterebiliriz. Olumlu sıfatların, karşıtlarının olumsuzlanması şeklinde algılanması da bu anlama gelir. Örneğin, "Allah'ın kadir olmasının anlamı, O'nun âciz olmamasıdır. Âlim olmasının anlamı, cahil olmamasıdır." demek gibi. Bu sözü söyleyenin maksadı, sonuç itibariyle İmam'ın (a.s) zikrettiği üçüncü mezhebin yaklaşımına dönen bir anlam olursa, o başka.

Teşbih mezhebinden maksat da, yüce Allah'ın başkalarına benzetilmesidir. -Oysa benzeri hiçbir şey yoktur.- Yani bizdeki gibi, anlamları sınırlı, başkalarından bu özellikleriyle ayrılan sıfatların, O'nun açısından da olumlanması. O'nun kudretinin bizim kudretimiz, O'nun ilminin bizim ilmimiz gibi olması yani. Eğer O'nun bizimkine benzer

sıfatları olursa, bizimkine benzer ihtiyaçları da olur. O zaman da "varlığı zorunlu ilâh" olamaz. Allah bundan münezzehtir.

Teşbihsiz olumlamadan maksat da, O'nun için asıl anlamlarıyla bazı sıfatların olumlanmasıdır. Bu arada bu sıfatlar açısından, mümkün nitelikli varlıklarda rastlandığı türden sınırlandırıcı özelliklerin olumsuzlanması gerekir. Yani sıfat olumlanmalı, ama sıfatın sınırlılığı olumsuzlanmalıdır.

Tefsir'ul-Kummî'de, Ebu'l-Carud'un İmam Bâkır'dan (a.s) aktardığı rivayette şöyle deniyor: *"De ki: 'Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?' De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir."* Mekke müşrikleri dediler ki: "Ya Muhammed, Allah, senin dışında gönderecek elçi bulamadı mı? Söylediğin şeyleri doğrulayacak birini bulabileceğini tahmin etmiyoruz. -Bu konuşma Peygamberimizin Mekke'de onları ilk davet ettiği günlerde geçiyor.- Senin hakkında Yahudi ve Hıristiyanlara birtakım sorular sorduk. Dediklerine göre, senin hakkında onların yanında herhangi bir bilgi yoktur. Öyleyse, senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik edecek birini getir." Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir." [c.1, s.195]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Bukeyr'den, o da Muhammed'den, o da İmam Bâkır'dan, *"Onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Ali, Kur'ân'ın ulaştığı kimselerdendir." [c.1, s.356, h: 14]

Ben derim ki: Ayetin zahiri gösteriyor ki, "men belağa=ulaştığı kimse" ifadesi, "liyunzirekum=sizi uyarayım" ifadesindeki "kum=siz" zamirine matuftur. Bazı rivayetlerde ise, "ulaştığı kimse"den maksadın İmam (Ali) olduğu belirtiliyor. Bu da "ulaştığı kimse" ifadesinin "sizi uyarayım" ifadesinin takdir edilen failine atfedilmesini gerektirir. [Bu durumda şöyle bir anlam ortaya çıkar: "Onunla ben ve onun ulaştığı kimse, sizi uyaralım."] Ayetin zahiri ise, önceki yaklaşımı destekler mahiyettedir.

Tefsir'ul-Burhan'da İbn-i Babeveyh'den, o da kendi rivayet zinciriyle Yahya b. İmrân el-Halebî'den, o da babasından, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, *"Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onula sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* soruldu. Buyurdu ki: "Dünyadaki tüm dilleri konuşan insanları yani." [c.1, s.520, h: 6]

Ben derim ki: Böyle bir sonucun ayetten nasıl çıkarsanacağını daha önce açıklamıştık.

Tefsir'ul-Menar'da, Ebu'ş-Şeyh'in Übey b. Kâb'dan şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Peygamberimizin huzuruna bazı esirler getirildi. Peygamberimiz (s.a.a) onlara, 'Siz İslâm'a davet edildiniz mi?' diye sordu. 'Hayır.' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz onları serbest bıraktı ve *'Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım.'* ayetini okudu. Ardından şöyle buyurdu: Onları serbest bırakın. Yerlerine güven içinde gitsinler. Çünkü onlar İslâm'a davet edilmiş değildirler." [c.7, s.341]

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle rivayet edilir: "Ömer b. Hattab, Abdullah b. Selâm'a, 'Siz Muhammed'i kitaplarınızdaki sıfatlarından hareketle tanıyabiliyor musunuz?' dedi. Abdullah b. Selâm dedi ki: 'Evet, Allah'a andolsun ki, onu sizin aranızda gördüğümüz zaman yüce Allah'ın bize bildirdiği sıfatlarla tanıyoruz. Tıpkı birimizin kendi oğlunu diğer çocuklarla beraber gördüğü zaman tanıması gibi. İbn-i Selâm'ın yemin ettiği zatın hakkı için, ben Muhammed'i kendi oğlumdan daha iyi tanıyorum.'" [c.1, s.195]

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ ۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمٖيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذٖينَ اَشْرَكُٓوا اَيْنَ
شُرَكَٓاؤُكُمُ الَّذٖينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا
وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكٖينَ ﴿٢٣﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ ۚ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ ۚ وَجَعَلْنَا عَلٰى
قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓى اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا
بِهَا ۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ
الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ ۚ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ
وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ
وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢٧﴾ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا
يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ ۚ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾
وَقَالُٓوا اِنْ هِىَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثٖينَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ
وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ ۜ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ ۜ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا ۜ قَالَ فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ ۚ حَتّٰٓى
اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فٖيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ
اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ ۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا
لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۚ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ يَتَّقُونَ ۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

21- Allah'a yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir? Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler.

22- (Hatırla) o günü ki, onların hepsini toplarız, sonra (Allah'a) ortak koşanlara, "Hani (Allah'a) ortak sandıklarınız nerede?" deriz.

23- Sonra onların, "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz, ortak koşanlardan değildik." demekten başka çareleri kalmaz.

24- Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gitti!

25- İçlerinden seni dinleyenler vardır; fakat biz onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne kılıflar, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. Onlar, her mucizeyi görseler de yine ona inanmazlar. Nihayet sana geldiklerinde de seninle tartışırlar; inkâr edenler, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir." derler.

26- Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini helâk ediyorlar, ama farkında değiller.

27- Onların, ateşin başında durdurulduklarında, "Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!" dediklerini bir görsen!

28- Hayır, daha önce gizlemekte oldukları onlara göründü! Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar, yalancıdırlar.

29- Onlar, "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz diriltilecek değiliz." dediler.

30- Onları, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında bir görsen! (Rableri,) "Bu, gerçek değil mi?" der. "Andolsun Rabbimize gerçektir." derler. "Öyleyse, inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!" der.

31- Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten zi-yana uğradılar. Nihayet kendilerine (kıyamet) saati ansızın gelip çatınca, günahlarını sırtlarına yüklenmiş oldukları hâl-de, "Onun (kıyametin) hakkındaki ihmalkâr tutumumuzdan dolayı vah bize!" derler. Bakın, yüklendikleri şeyler ne de kö-tüdür!

32- Dünya hayatı, bir oyun, bir eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette ahiret yurdu daha iyidir. Dü-şünmüyor musunuz?!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Burada, bir kez daha ayetlerin akışında esas alınan hitap şekline, muhatap sıygasına dönüş yapılıyor. Peygamberimize (s.a.a) yöneline-rek müşriklerin, inanç ilkelerine yönelik haksız tutumları hatırlatılıyor. Bu ilkeler tevhit, nübüvvet ve ahiret gününe imandır. Bu üç ilkeye, *"Allah'a yalan uydurandan... daha zalim kimdir?..."*, *"İçlerinden seni dinleyenler vardır..."* ve *"Onlar, 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur...' dediler."* ayetleriyle işaret edilmiştir.

Sonra, onların bu tutumlarının en büyük zulüm olduğu, kendilerini bu şekilde helâk ettikleri ve hüsrana uğrattıkları belirtiliyor. Ardından, bu haksızlıkların kıyamet günü nasıl tekrar kendilerine geri döneceği, karşılığını nasıl eksiksiz bir şekilde alacakları anlatılıyor. Orada, dün-yada kendi ağızlarıyla söyledikleri şeyleri inkâr edecekleri, bu arada salih amellerde bulunmak üzere yeniden dünyaya dönmeyi arzulaya-cakları, yüce Allah'ın huzurunda dünyada kaçırdıkları büyük fırsat için hasretle iç geçirecekleri hatırlatılıyor.

21) Allah'a yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanla-yandan daha zalim kimdir?

Zulüm, günahların en çirkinidir. Hatta ayrıntılı bir analiz yapılırsa, diğer günahların da içlerinde zulüm unsurunu barındırdıkları oranda çirkinleştikleri görülür. Zulüm; orta çizgiden, dengeden sapmak, çık-mak demektir.

Zulüm, onu işleyen kişinin özellikleri açısından büyük veya küçük olabildiği gibi, kendisine zulüm uygulanan veya uygulanmak istenen

kişinin durumu açısından da büyük veya küçük olabilir. Zulüm uygulanan kişinin konumu yükseldikçe, ona yönelik zulüm de büyür, korkunçlaşır. Allah'tan daha ulu, daha büyük kimse yoktur; yine O'na delâlet eden ayetlerinden de daha önemli bir şey olamaz. Dolayısıyla, bu kutsal varlığa veya bir şekilde bu varlıkla ilintili olan bir şeye yönelik bir zulmü işleyen kimseden de daha zalim biri olamaz. Böyle bir kimse, aslında sadece kendine zulmediyor olsa bile.

Yüce Allah, şu ifadeyle aklın bu tespitini doğrulamıştır: *"Allah'a yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir?"* Allah'a yalan uydurmak, O'nun ortağının olduğunu ileri sürmek şeklinde olur. Ki ortağı yoktur. Ya da yalan yere O'nun peygamberi olmayı iddia etmek veya birinin kendi yanından uydurduğu bir hükmü, bir yasayı O'na izafe etmesi şeklinde olur. O'na delâlet eden ayetleri yalanlamak ise, doğru sözlü elçinin ilâhî ayetler (mucizeler) eşliğindeki iddiasını yalanlamak ve hak dini inkâr etmek şeklinde olur. Yaratıcının varlığını inkâr etmek de bu kapsama girer.

Bu ayet, müşriklerin durumlarıyla örtüşmektedir. İçerdiği kanıt da onlara yöneliktir. Çünkü onlar, putlara ibadet ediyorlardı. Putların, yüce Allah'ın ortakları olduğunu iddia ediyorlardı. Bunların evrensel olgular bağlamında aracılar, şefaatçiler olduğunu söylüyorlardı. Onların iddialarına göre, evrensel fenomenlerin idaresi bu aracı tanrıların elindeydi ve bu bağlamda kendi başlarına hareket ediyorlardı. Bu, bir yandan. Öte yandan da nübüvvete/peygamberlik misyonuna ve ahiret gününe delâlet eden ayetleri inkâr etmeleri bakımından da bu ayetin muhatapları konumundadırlar.

Bazıları, Peygamber efendimizin (s.a.a) veya onun soyundan gelen masum imamların ya da ümmetinden saygın velilerin şefaat edeceklerine inanan kimseleri de bu kapsama almış ve dünyevî ya da uhrevî bir meseleyle ilgili olarak onlardan şefaat dilemeyi, bu ayetin ve konuyla ilgili diğer ayetlerin işaret ettikleri şirk olarak nitelendirmişlerdir.

Fakat bu iddiayı ileri sürenler, yüce Allah'ın kendi izniyle kayıtlı olmak üzere, dünya ve ahiret meseleleriyle ilgili olmak gibi herhangi bir sınırlandırma getirmeden şefaat yapılabileceğini ifade ettiğini görmemişler gibi.

Oysa yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"* (Bakara, 255) Yine yüce Allah şöyle

buyurmuştur: *"O'ndan başka yalvardıkları şeyler, şefaat yetkisine sahip değillerdir. Ancak bilgileri olarak hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) Burada, şefaatin, hakka şahitlik eden âlimlerin hakkı olduğundan söz ediliyor. Hakka şahitlik eden âlimlerin kesin olan fertleri, hiç kuşkusuz, peygamberler ve özellikle de bizim peygamberimizdir. Çünkü yüce Allah, şu sözleriyle Peygamberimizin (s.a.a) şahitlik edeceğini dile getirmiştir: *"Seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman"* (Nisâ, 41) Bir diğer ayette de Peygamberimizin (s.a.a) bilgisine işaret etmiştir: *"Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik."* (Nahl, 89) *"Onu Ruh'ul-Emin indirdi, senin kalbine."* (Şuarâ, 193-194) Her şeyin açıklamasını içeren bir kitabın, bu kitapla ilgili bilgiye sahip olmayan birine indirilmesi akla sığar mı? Ya da yüce Allah'ın onu şahit olarak göndermesine rağmen onun hakka şahitlik etmemesi düşünülebilir mi?

Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ki insanlara şahitler olasınız."* (Bakara, 143) *"Ve aranızdan bazı şahitler edinmesi için."* (Âl-i İmrân, 140) *"Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz, ama onları, âlimlerden başkası düşünüp anlamaz."* (Ankebût, 43) Bu ayetlerde İslâm ümmetinde âlim şahitlerin olduğu belirtiliyor. Bu ise, ancak hakka şahitlik etmekle mümkün olan bir durumdur.

Öte yandan yüce Allah, Peygamber efendimizin (s.a.a) Ehlibeyti hakkında şöyle buyurmuştur: *"Allah, ancak siz Ehlibeyt'ten her türlü kötülüğü gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* (Ahzâb, 33) Burada Ehlibeyt'in, Allah'ın temiz kılmasıyla temiz kılınan, arındırılan kimseler olduklarından söz ediliyor. Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"O, elbette değerli bir Kur'ândır. Saklı bir kitaptadır. Ona temiz kılınanlardan başkası dokunamaz."* (Vâkıa, 77-79) Burada da yüce Allah, arındırılan, temiz kılınan kimseleri, her şeyin açıklamasını içeren Kur'ân'ı bilenler olarak nitelendirmiştir. Bu ümmetin içinden hakka şahitlik edecek olanların kesin olanı, hiç kuşkusuz, bu arındırılmış, temiz kılınmış kimselerdir. Çünkü saçmalığın ve günahkârlığın hakka ulaşması mümkün değildir. Tefsirimizin birinci cildinde şefaatin anlamıyla ilgili olarak doyurucu bilgiler sunduk. Oraya bakabilirsiniz.

Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler.

Kurtuluş anlamına gelen "felâh", "fevz", "necah", "zafer" ve "saadet" kelimeleri, birbirlerine yakın anlamlar ifade eden kavramlardır.

Bu yüzden Ragıp, "felâh" kelimesini, arzulanan şeyin elde edilmesi şeklinde açıklamıştır ki bu, "saadet"in anlamına yakın bir anlamdır. el-Müfredat'ta şöyle diyor: "el-Felhu; yarmak, ayırmak demektir. Araplar, 'el-Hadidu bil-hadidi yuflah=Demir demirle yarılır' derler. Çiftçiye de 'el-fellâh' denmesi, bu yüzdendir [toprağı yardığındandır]. 'el-Felâh' ise; zafer, kurtuluş ve arzulanan şeyin elde edilmesi demektir. Bu ise, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayrılır."

"Dünyevî kurtuluş; dünya hayatını güzelleştiren, onu hoş kılan mutluluklara kavuşmak anlamına gelir. Bu mutluluklar; insanın varlığını sürdürmesi, zenginlik ve onurdur. Şair şu sözleriyle bunu kastetmiştir:"

"İstediğin şekilde mutlu olmaya çalış. Bazen mutluluk, eksik bir akılla bile elde edilebilir ve ileri derecede zeki olan bir kimse onu yakalamayabilir."

"Uhrevî kurtuluşu ise, dört kısma ayırabiliriz: Sonu olmayan kalıcılık. Yoksulluğu olmayan zenginlik. Zilleti olmayan onur. Cehaleti olmayan ilim." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Dolayısıyla şunu söylemek de mümkündür: "Felâh=kurtuluş", mutluluk demektir. Mutluluğun bu şekilde adlandırılmasının sebebine gelince; çünkü insan, istediği şeyi elde etmek, arzuladığı şeye kavuşmak için etrafındaki engelleri yarması gerekir.

Bu, kuşatıcı bir anlamdır ve bu kelimenin kullanıldığı tüm yerler açısından geçerlidir. Sözgelimi yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnananlar, kurtuluşa ermiştir."* (Mü'minûn, 1) *"Nefsini arındıran kurtulmuştur."* (Şems, 9) *"Şüphe yok ki, kâfirler kurtuluşa ermezler."* (Mü'minûn, 117) Bunun gibi "felâh" kavramının kullanıldığı birçok ayet örnek gösterilebilir.

Dolayısıyla, zulmün bir nitelik olarak ele alındığı, *"Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler."* ifadesinin anlamı şudur: Zalimler, zulümleriyle elde etmek istedikleri şeye kavuşamazlar. Zulüm; zalimi, zulmü aracılığıyla arzuladığı mutluluğa ve zafere ulaştırmaz.

Çünkü mutluluk, ancak gerçekte ve dış âlemde arzulanan bir şey olması durumunda mutluluk olarak nitelendirilebilir. Bu durumda doğal varlığı itibariyle bu mutluluğu arzu eden şeyin veya kimsenin de, söz konusu mutlulukla uyumlu sebepler ve araçlarla donatılmış olması

gerekir. Örneğin; varlığının kalıcılık kazanması, insan açısından arzulanan bir mutluluktur. Bu mutluluğun elde edilmesi için vücudunda yok olan bir şeyin yerine yenisinin konulması gerekmektedir. Bu amaçla da insan, son derece ayrıntılı bir beslenme yeteneğiyle, bu amaca uygun araç ve gereçlerle donatılmıştır. Ayrıca dış âlemde de onun bünyesi ve mizacına uygun olan şeyler vardır. Onları bu iş için kendisine bahşedilen sebepler ve araçlar vasıtasıyla alır, sonra onları ayıklamaya tâbi tutar, onlara vücudundan ayrılan şeylere benzer nitelikler kazandırır, ardından onları vücuduna ekler. Böylece bir parçası ayrıldığı için eksilen beden yeniden tamamlanmış olur. Bu evrensel bir düzendir. Bu düzenin hükmü, istisnasız duyu organlarımızla algıladığımız, gözlemleyebildiğimiz dış dünyadaki tüm varlık türleri için geçerlidir. Hiçbir varlık, kesinlikle bu düzenin hükmünün dışında değildir.

Evrene egemen olan sistemin işleyişi işte böyledir. Amaçlanan her hedefin, arzulanan her mutluluğun kendine özgü bir yolu vardır; onlara ancak bu özel yollarla ulaşılır. Eğer onlara, evrensel düzenin alışık olduğu sebeplerinin dışındaki bir yolla ulaşılmak istenirse, bu, sebeplerin işlevsizliği ve yolların iptali anlamına gelir. Sebeplerin işlevsizliği ve yolların iptali ise, bunlarla ilintili tüm sebep ve ilgilerin, bağıntıların ifsadı demektir. Varlığını sürdürme hedefine, yemek yeme ve sindirme yolunun dışındaki bir yolla ulaşmak isteyen bir insan düşünün. Bu durum, o insanın beslenme donanımının işlevsiz hâle gelmesine yol açar. Beslenme donanımının işlevsiz hâle gelmesi, gelişme ve üreme yeteneğinin de temelden işlevsiz hâle gelmesi anlamını ifade eder.

Bilinç ve iradesiyle yaşayan canlı türlerine yönelik ilâhî inayet, onların yaşamlarının dış âleme ilişkin olarak edindikleri bilgilerle amellerinin örtüşmesi esasına dayalı olarak gelişmesini öngörmüştür. Eğer bilgisi dış âlemden bir şekilde saparsa, bu, onun amellerinin iptalini gerektirir. Şayet bu durum tekrarlanırsa, sonuç, zatın iptaline kadar varabilir. Yanılarak, yemek yerine zehir veya ekmek yerine çamur yiyen insanın karşılaşacağı durumlar gibi.

İnsanın, dış âleme egemen olan düzenden algıladığı birtakım inançarı ve görüşleri vardır. Bu inanç ve görüşleri temel edinerek amellerini buna dayandırır. Başlangıç ve sona ilişkin inançlarını (tevhit

ve ahiret inançlarını) ve ibadetleri ile muamelelerinde esas aldığı uygulamalı hükümleri buna örnek gösterebiliriz.

Bunlar, öz doğaları itibariyle, insanın mutluluklarına giden yollardır. Bunların dışında o mutluluklara ulaşmanın yolları yoktur. İnsan bunları izlediği zaman arzusuna kavuşur, mutluluğunu elde eder. Eğer bu yollardan sapıp başka yolları izlemeye koyulursa, -ki bunun bir adı da zulümdür- bu yol onu arzusuna kavuşturmaz, bir an için ulaşsa bile, oradaki varlığı uzun süreli olmaz, bu hâli kalıcılık kazanmaz. Çünkü başka yollar da onunla ilintilidir, sahip oldukları tüm güç ve imkânlarıyla bu hususta onunla çekişecek, ona karşı çıkacak, onunla zıtlaşacaklardır. Sonra, bu tür hüküm ve görüşlerin belirlenmesinde esas rolü oynayan dış dünyanın kapsamındaki varlıklar da, bu insanın amelini onaylamayacaktır. Bu durum, aykırı yolu izleyen kimsenin işi ters yüz oluncaya, mutluluğu yok oluncaya, yaşamı zehir oluncaya kadar devam edecektir.

Gemi azıya alan bir zalimin kötülüğü, günahkârlıkla övüncünü ve sahte gücünü yasal olmayan yollardan mutluluğu elde etmek için kullanmaya yöneltebilir. Yüce Allah'ın birliğine ilişkin hak esaslı tevhit inancını inkâra kalkışabilir. Ya da meşru insan haklarını çiğnemeye yeltenebilir. İnsanların mallarına el koyarak, onları haksız yere gasp edebilir. Ya da insanların namuslarına tecavüz ederek, onları kirletebilir. Veya insanların canlarına kastederek kanlarını haksız yere dökebilir. Namaz, oruç, hac gibi Allah'a yönelik kulluğun göstergesi olan herhangi bir ibadeti küçümseyici, engelleyici bir tavır içinde olabilir. Bu bağlamda bir günah işleyebilir, örneğin yalan söyleyebilir, iftira atabilir, insanları kandırabilir.

Bütün bunları yapabilir ve bu hususta amacına da ulaşabilir. Bir kuruntudan ibaret sanısına kapılarak arzusunu elde ettiğini düşünüp bir an için nefsini hoşnut da edebilir. Ancak o, böyle davranırken dünya ve ahirette ticareti ziyan etmiş, çabaları boşa gitmiştir, fakat farkında değildir.

Dünyada ziyan etmiştir; çünkü izlediği yol, hercümerç yoludur, düzenin bozulması yoludur. İzlediği yol, hak ve doğru olsaydı, genelleşmesi gerekirdi. Oysa bu yolun genelleşmesi, düzenin bozulması demektir. Düzenin bozulması da, insanların sosyal hayatlarının ortadan kalkmasına yol açar. Dolayısıyla, insan denen canlı türünün varlı-

ğının kalıcılık kazanmasını sağlayan düzen, ne olursa olsun, onun yasal olmayan amelleriyle elde ettiği şeyler hususunda onunla mücadele edecektir. Bu mücadele, onun amelleriyle kazandıklarının ifsat olmasına, çabalarının boşa gitmesine kadar sürer ve er veya geç bu sonuca da ulaşılır, zulmü sonsuza dek sürmez.

Ahirette ziyan etmiştir; çünkü işlediği zulüm, tüm sonuçlarıyla birlikte amel defterine yazılmış, canının yazı tahtasına nakşedilmiştir. Onunla cezalandırılacak, onunla yaşayacaktır. Siz canlarınızda olanı açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorgulayacaktır.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunları yapanların kazancı, dünya hayatında ancak horluktan ibaret, kıyamet günüyse onlar daha çetin bir azaba atılırlar. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."* (Bakara, 85) *"Onlardan öncekiler de yalanladılar, bundan dolayı hiç farkına varmadıkları bir yönden onlara azap geldi. Allah, dünya hayatında onlara horluk tattırdı, ahiret azabı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi!"* (Zümer, 25-26) *"İnsanlardan kimi bilmeden, ne bir yol göstereni, ne de aydınlatıcı bir kitabı olmadan, Allah hakkında tartışır. Allah'ın yolundan saptırmak için boynunu öteye döndürerek tartışmasını sürdürür. Dünyada onun için bir kepazelik vardır, kıyamet günü de ona yangın azabını tattıracağız. İşte bu, senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir. Allah kullara zulmedici değildir."* (Hacc, 8-10) Bu konuda örnek gösterilebilecek birçok ayet vardır.

Görüldüğü gibi, örnek olarak gösterdiğimiz ayetlerde hem toplumsal, hem de bireysel zulümlere işaret edilmiştir. Dolayısıyla, ayetler, yukarıdan beri yaptığımız açıklamaları doğrular mahiyettedir. Hiç kuşkusuz bu konuda en kapsamlısı da, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan şu ifadedir: *"Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler."*

22-23) (Hatırla) o günü ki, onların hepsini toplarız... Sonra... başka çareleri kalmaz.

Zarf (yevm=gün), takdir edilen bir ifadeyle ilintilidir. Açılımı ise şöyledir: "Hatırla o günü ki..." Ayette, özellikle *"hepsini"* şeklinde bir ifadeye yer verilmiş olması, Allah'ın ilim ve kudretinin onlardan hiçbirini dışarıda bırakmadığını vurgulama amacına yöneliktir. Buna göre, yüce Allah, onların hepsini ilim ve kudretiyle kuşatmıştır; kıyamet

günü tek bir kişi dışarıda kalmayacak şekilde onların hepsini toplayacak, bir araya getirecektir.

Bu ifade, bir bakıma, *"Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler."* cümlesinin açıklaması mahiyetindedir. Sanki başlangıçta, *"Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler."* denildiği için biri, "Bu nasıl olur?" diye bir soru sormuş ve ona şu şekilde cevap verilmiş gibi: "Çünkü Allah, ileride onları toplayacak, Allah'a ortak koştukları şeyleri onlara soracaktır. Onlar, ortak koştukları şeyleri orada bulamayacaklar, onları kaybetmiş olacaklar. Bu kez ortak koşmalarını inkâr edecekler ve bu hususta Allah adına yalan yere yemin edeceklerdir. Eğer bu zalimler, Allah'a birtakım ortaklar koşma hususunda muratlarına ermiş olsalardı, kıyamet günü, ortak koştukları şeyler onların yanında olurdu da yalan söylemek durumunda kalmazlardı. Orada onları, iddia ettikleri ortaklık ve şefaat makamında görürlerdi ve şefaatlerine de nail olurlardı.

"Sonra... başka çareleri kalmaz." ifadesine gelince; bazılarına göre, bu ifadenin orijinalinde geçen [ve mealde "çare" olarak çevrilen] "fitne" sözcüğü "cevap" anlamında kullanılmıştır. Yani verdikleri cevap, müşrik olmadıklarına dair Allah adına yemin etmek şeklinde olmuştur. Bazılarına göre, ifadenin bir muzaf takdir edilmek suretiyle açıklanması gerekir ve takdir de şudur: "Putlar fitnesine kapılmalarının (putlarla imtihana çekilmelerinin) akıbeti, ancak şöyle demeleri oldu..." Bazılarına göre, ayette geçen "fitne"den maksat, mazerettir. Kuşkusuz, bu değerlendirmelerin her birinin haklı bir yanı vardır.

24) Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gitti.

Kıyamet günü içinde bulunacakları duruma ilişkin bir sahneye karşı bir tanıtlık çağrısını ifade etmektedir. Bu çağrının amacı, onların ileride kendilerine karşı yalan söyleyeceklerinin, uydurdukları şeyleri yitireceklerinin açıklanmasıdır. Eğer zulümleri onları kurtuluşa erdirecek olsaydı, zulümleriyle aradıkları mutluluğu elde edecek olsalardı, akıbetleri, sahip olduklarını yitirmek, kendilerine karşı yalan söylemek olmazdı.

Kendilerine karşı yalan söylemeleri hususuna gelince; onlar, Allah adına yemin ederek müşrik olmadıklarını söyleyince, dünyadayken, Allah'ın ortakları olduğuna ilişkin iddialarını yalanlamış oldular. Oysa dünyadayken, bu inançlarında oldukça iddialıydılar, bu hususta her

türlü açık kanıttan ve ayetten yüz çevirirlerdi. Tamamen zulüm ve inatçılık esaslı bir tutum içindeydiler. İşte bu, kendilerini yalanlamaları, kendilerine karşı yalan söylemeleri demektir.

Uydurdukları şeylerin kendilerinden kaybolup gitmesine gelince; o gün açık bir şekilde ortaya çıkacaktır ki, emir, mülk ve kuvvet bütünüyle Allah'ındır. Allah'tan başkasının sahip olduğu tek şey, sadece kulluk zilletidir, yoksulluktur, muhtaçlıktır; bağımsız olduğu hiçbir husus yoktur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Zulmedenler, azabı görecekleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın gerçekten şiddetli azap edici olduğunu keşke bir görselerdi!"* (Bakara, 165) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Bu gün mülk kimindir? O tek ve kahhar olan Allah'ın."* (Mü'min, 16) *"O kimsenin kimseye yardım etmeyeceği gün. O gün buyruk yalnız Allah'ındır."* (İnfitâr, 19)

İnsanlar o gün, ilâhlığın tek ve ortaksız Allah'ın tekelinde olduğunu açıkça görecekler. Putperestler, putlarının ve Allah'a ortak koştukları şeylerin ne kendilerine, ne de başkasına herhangi bir yarar veya zarar dokundurma gücüne sahip olmadıklarını kendi gözleriyle görecekler. Putları ve düzmece ilâhlarıyla ilgili olarak ileri sürdükleri rablık sıfatı ve şefaat yetkisi gibi hususların bütünüyle Allah'a ait olduğunu anlayacaklar. Bu gibi sıfatların Allah'tan başkasına ait olduğunu sanmalarında yanıldıklarının farkına varacaklar. Böylece uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gidecektir.

Eğer onlardan yardım isteseler, öylesine umutsuz bir cevap alırlar ki, bütün beklentileri boşa çıkar. Nitekim yüce Allah, onların bu durumuna şöyle işaret eder: *"Ortak koşanlar, ortak koştukları şeyleri gördükleri zaman, 'Rabbimiz, işte senden başka yalvarıp taptığımız ortaklarımız!' derler. Onlar da kendilerine, 'Siz tamamen yalancılarsınız.' diye bağırırlar ve o gün Allah'a teslim bayrağı çekerler. Uydurup durdukları şeyler, böylece kendilerinden kaybolup gider."* (Nahl, 86-87) *"İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk O'nundur, O'ndan başka yalvardığınız şeyler ise bir çekirdek zarına bile sahip değillerdir. Onları çağırsanız, çağırmanızı işitmezler. İşitseler bile size cevap veremezler. Kıyamet günü de, sizin onları Allah'a ortak koşmanızı tanımazlar."* (Fâtır, 13-14) *"O gün onları hep bir araya toplarız, sonra ortak koşanlara, 'Haydi siz ve koştuğunuz ortaklar yerlerinize.' deriz. Artık aralarını açmışızdır. Koştukları ortaklar, 'Siz bize tapmıyordunuz.' demektedirler. 'Şim-*

di bizimle sizin aranızda Allah'ın şahit olması yeter; doğrusu biz sizin bize tapmanızdan tamamen habersizdik!' İşte orada her can, geçmişte yaptıklarını dener. Gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler ve uydurdukları şeyler, kendilerinden kaybolup gider." (Yûnus, 28-30)

Yukarıda örnek olarak sunduğumuz ayetler üzerinde durup düşündüğümüz zaman, uydurdukları şeylerin kaybolup gitmesinin, ortak koştukları şeylerin gerçek mahiyetlerinin ortaya çıkması, ortaklık ve şefaatçilik niteliklerinden yoksun olduklarının anlaşılması anlamında kullanıldığını görürüz. Bunu görünce, müşrikler, dünya hayatında, onlarda gördükleri bu özelliklerin birer seraptan başka bir şey olmadığını bizzat gözlemlemiş olurlar. Yüce Allah, onların bu durumlarını şu ifadelerle dile getirmiştir: *"İnkâr edenlere gelince; onların işleri, düz arazideki serap gibidir. Susayan onu su sanır, fakat yanına gelince hiçbir şey olmadığını anlar ve yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesabını tam görür."* (Nûr, 39)

Eğer desen ki: Yukarıda da işaret edildiği gibi, kıyamet gününün niteliklerini anlatan Kur'ân ayetleri, o gün hakikatlerin tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacağını, gizlilik perdelerinin bütünüyle ortadan kalkacağını ve batılla hakkın karışmışlığının söz konusu olmayacağını ifade etmektedir. Bunlar, dünya hayatına özgü durumlardır. Ahiret hayatında böyle şeyler söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O gün onlar, ortaya çıkarlar; onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."* (Mü'min, 16) O hâlde, böyle bir durum karşısında müşriklerin yalan söylemelerinin ne gibi bir yararı olabilir? Aksi, bütün çıplaklığıyla gözlerinin önünde olduğu hâlde nasıl yalan söyleyebilirler? Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O gün herkes, işlediği her hayrı hazır bulur ve işlediği her kötülüğü de..."* (Âl-i İmrân, 30)

Buna karşılık derim ki: Kıyamet günü onların yalan söyleyecekleri ve yalanları üzerine yemin edecekleri Kur'ân'da birkaç yerde geçmektedir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Allah onların hepsini tekrar dirilttiği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler."* (Mücâdele, 18) Ancak onların kıyamet günü yalan söylemeleri ve bu yalan üzerine yemin etmeleri, dünyada yalan söyleyerek birtakım amaçları gerçekleştirdikleri gibi yanlış ve fasit bir amaca ulaşma ve hakkı örtbas etme amacına yönelik değildir. Çünkü

ahiret, işlenen amellerin karşılığının verildiği yerdir, çalışma ve kazanma yeri değildir.

Ne var ki onlar, tehlikelerden korunmak, birtakım çıkarları sağlamak için yalan yere yemin etmeyi, yalan haberler vermeyi, hile ve aldatma yoluna başvurmayı bir alışkanlık hâline getirdikleri için, yalancılık bir karakter olarak nefislerine kazınmıştır. Bir karakter de nefiste kök salınca, insanı bu karakterin eğilimlerini gerçekleştirmeye zorlar. Örneğin küfürbaz bir insan, istese de sövmekten kendini alamaz. Büyüklenme, başkalarını küçümseme ve gerçeğe karşı burun kıvırma karakteri ruhunun ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş bir insan da, mütevazı olmayı, gerçeğe boyun eğmeyi beceremez. Tehlike sezdiği kimi durumlarda munisleşip uysallık görünümüne bürünse de, mütevazı bir pozisyon sergilese de, bu sadece görüntüden ibarettir ve yalnızca dili boyun eğdiğini ifade etmektedir. İçine gelince; eski hâlini sürdürmektedir, değişmemiştir ve hiçbir zaman da değişmeyecektir.

İşte kıyamet günü yalan söylemelerinin altında yatan sır budur. O gün bütün gizlilikler açığa çıkar. Yalanla şekillenmiş bir iç dünya da ancak yalan olarak kendini gösterir. İçinde ne gizliyorsa, onu açığa vurur. Yüce Allah bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir: *"Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler."* (Nisâ, 42) Bunun gibi, dünyada taraflar arasında çekişme olduğu gibi, kıyamet günü de aralarında aynı çekişme meydana gelir. Yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde bu hususa işaret etmiştir. Bunun en güzel anlatımı ise, şu ayette ifadesini bulmaktadır: *"İşte bu, cehennem ehlinin tartışması, gerçektir."* (Sâd, 64) Azap ehlinin durumu bu. Bağışlanma ve cennet ehline gelince; bu dünyada içlerinde besledikleri esenlik ve berraklık, orada da dışa yansır. Yüce Allah, buna şu şekilde işaret etmektedir: *"Orada ne boş bir söz ve ne de günaha sokan bir lâf işitirler. Söylenen, yalnız 'Selâm, selâm'dır."* (Vâkıa, 25-26) Bu açıklamalar, konunun anlaşılması için yeterlidir.

25) İçlerinden seni dinleyenler vardır...

Ayetin orijinalinde geçen "ekinneh" kelimesi "kinn" kelimesinin çoğuludur ve bir şeyi gizleyen, örten şey (kılıf) anlamına gelir. "Vakr" ise, ağır işitme demektir. "Esatîr" kelimesi de "ustureh" kelimesinin çoğuludur. el-Müberred'den nakledildiğine göre, bu kelimenin anlamı, yalan ve aldatmadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu kelimenin aslı, yazı, ağaç veya insandan oluşan saf ve dizi demek olan "satır"dır. Ancak daha

sonra, toplanan, düzenlenen ve tertip edilen yalan haberler dizisi anlamında kullanılması yaygınlaşmıştır.

Ayetin akışı, "Onlar, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir.' derler." şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektiriyor. Fakat "onlar" zamiri yerine "inkâr edenler" ifadesinin kullanılması, onların bu sataşmalarının sebebinin küfür olduğunu vurgulama amacına yöneliktir.

26) Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini helâk ediyorlar, ama farkında değiller.

İnsanların ona tâbi olmasına engel oluyorlar, kendileri de ondan uzak duruyorlar. *"Böylece yalnız kendilerini helâk ediyorlar"* ifadesindeki hasır, tersten hasrın bir örneğini oluşturmaktadır. Çünkü onlar, insanların tâbi olmasına engel olmakla ve kendileri de uzak durmakla ilâhî daveti yok edeceklerini düşünüyorlardı. Ama Allah, nurunu kesinlikle tamamlayacaktır. O hâlde, farkına varmadan helâk olacak olanlar, onların kendileri olacaktır.

27-28) Onların, ateşin başında durdurulduklarında "Keşke..." dediklerini bir görsen! Hayır, daha önce gizlemekte oldukları, onlara göründü. Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar, yalancıdırlar.

Onların inkârcılıklarının, küfürde ısrarcı bir tutum içinde olmalarının ve Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmelerinin akıbeti açıklanıyor.

"Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak..." "Lâ-nukezzibe=yalanlamasak" ve "nekune=olsak" şeklinde (nasb ile) okunuşu esas alınarak; bu, onların dünyaya yeniden dönüp müminlerin yolunu izlemeye, böylece kıyamet gününün azabından kurtulmaya yönelik bir temennisini ifade eder. Bu sözleri, Allah'a ortak koştuklarını inkâr etmelerine ve bu hususta yalan yere yemin etmelerine benziyor. Bu, psikolojik karakterlerinin kıyamet günü dışa yansımasından başka bir şey değildir. Çünkü onlar, ulaşamayacakları hayırlar ve kaçırdıkları menfaatler hususunda boş temennilerde bulunmayı alışkanlık hâline getirmişlerdir. Özellikle de, kötü tercihlerinden ve yanlış seçimlerinden dolayı kaçırdıkları menfaatler hususunda boş temennilerde bulunmaları daha çok olur. Birkaç ayet sonra,

kıyamet günüyle ilgili olarak ihmalkâr ve umursamaz bir tutum içinde olmalarından dolayı ah vah etmeleri de, bunun benzeri bir durumdur.

Kaldı ki temenni, gerçekleşmesi zor olan şeylerle ilgili olarak sahih olduğu gibi, gerçekleşmesi mümkün olmayan muhal şeylerle ilgili olarak da sahihtir. Geçen günlerin geri dönmesini temenni etmek gibi. Şair şöyle der:

"Keşke demenin bir faydası var mı acaba? Ama gene keşke

Gençlik satışa çıkarılsaydı da satın alsaydım!"

"Hayır, daha önce gizlemekte oldukları, onlara göründü..." Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla *"onlara"* ve *"gizlemekte oldukları"* kelimelerindeki zamirler, aynı mercie dönüktür. O da, yukarıda kendilerinden söz edilen müşriklerdir. Yine ayette geçen "önce"den maksat da dünyadır. Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Bu müşrikler, ateşin başında durduruldukları zaman, dünyadayken gizledikleri şeyler açık bir şekilde karşılarına çıkar. Bunları açıkça görmeleri, kendilerini dünyaya geri dönmeyi, Allah'ın ayetlerine inanmayı ve müminler topluluğuna katılmayı temenni etmeye yöneltir.

Gizlediklerini ortaya çıkaran şey ise, ateşten başka bir şey değildir. Çünkü onlar, daha önce dünyadayken, gerçek kendilerine açıkça göründükten sonra, inkârlarıyla onu örtmüşler, gizlemişlerdi. Nitekim onların bu durumlarına şu ve benzeri ayetler işaret etmektedir: *"Andolsun, sen bundan gaflet içindeydin. Biz senin kendin çekmiş olduğun perdeyi açtık; bu gün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22) Dolayısıyla, dünyadayken kendilerine açıkça göründüğü hâlde inkâr ettikleri gerçek, onları böyle bir temennide bulunmaya itmiş olamaz. Ayetin akışı da, ateşin kendilerine görünmesi ve kıyamet gününün korkusu bir yana bırakılarak sırf, hakkın ortaya çıkışının onları böyle bir temennide bulunmaya ittiğini çıkarsamaya elverişli değildir.

Aynı konuyu işleyen bazı ayetlerin içerdikleri ifadelerden de böyle bir sonuca varmak mümkündür. Şu ayetler gibi: *"Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamette hiç şüphe yoktur, dendiği zaman, 'Kıyamet nedir, bilmiyoruz; onu sadece bir kuruntu sanıyoruz, biz ona inanmıyoruz.' demiştiniz. Yaptıkları kötü işler onlara göründü ve alay edip durdukları şey onları kuşattı."* (Câsiye, 33) *"Eğer yeryüzünde bulunanların tümü ve onun bir misli daha zulmedenlerin olsaydı, kıyamet günü o kötü azaptan kurtulmak için onu fidye olarak verirlerdi. Çünkü hiç hesap*

etmedikleri şeyler, Allah tarafından karşılarına çıkmıştır. Kazandıkları kötülükler kendilerine görünmüş ve alay edip durdukları şey onları kuşatmıştır." (Zümer, 47-48)

Tefsir bilginleri, *"Hayır, daha önce gizlemekte oldukları onlara göründü."* ifadesiyle ilgili olarak birçok görüş ileri sürmüşlerdir. el-Menar tefsirinde bunlar dokuza kadar çıkarılır. Orada şöyle deniyor: "Onların dünyada gizleyip de ahirette kendilerine görünen şeyin ne olduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Birincisi: Bu, onların kötü amelleri ve çirkin işleridir ki, amel defterlerinde kendilerine görünmüştür, organları da bunlarla ilgili olarak aleyhlerinde şahitlikte bulunmuştur."

"İkincisi: Bu, onların uydurdukları, iftira olarak ileri sürdükleri ve mutluluklarını sağlayacağını sandıkları amelleridir ki, yüce Allah, onları boşa çıkarmıştır."

"Üçüncüsü: Bu, onların ahirette, ateşin başında durdurulmalarından önce gizledikleri küfürleri ve yalanlamalarıdır. Nitekim onların şöyle dedikleri daha önce açıklanmıştı: *Sonra onların, 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik.' demekten başka çareleri kalmaz."*

"Dördüncüsü: Bu, onların Peygamber'e karşı ayak direterek, hakka karşı büyüklenerek inkâr ettikleri, gizledikleri hak ve imandır. Bu ise, ancak küfürde ayak direten ve hak karşısında büyüklük taslayan en katı kâfirlerin durumlarıyla örtüşür. Ki onların bir kısmı hakkında şöyle buyurulmuştur: *'Vicdanları onların doğruluğuna kesin kanaat getirdiği hâlde, zulümleri ve kibirleri yüzünden onları inkâr ettiler.'* (Neml, 14)"

"Beşincisi: Bu, liderlerin izleyicilerinden gizledikleri, peygamberlerin getirdiği gerçektir ki, şimdi o liderlere uyan izleyiciler için de açığa çıkmıştır. Ehlikitap'tan bazı kimselerin, Peygamberimizin (s.a.a) elçiliğini, niteliklerini ve peygamberlerinin dile getirdiği müjdelemeleri gizlemeleri de bu kapsama girer."

"Altıncısı: Bu, münafıkların dünyadayken küfrü gizleyip imanı ve İslâm'ı açığa vurarak gizledikleri durumdur."

"Yedincisi: Bu, ölümden sonra diriliş, amellerin karşılığı ve cehennem azabıdır. Onların bunları gizlemeleri ise, bunları yalanlamalarıdır. Zaten küfrün asıl anlamı da budur."

"Sekizincisi: İfadede mahzuf bir muzaf söz konusudur. Buna göre, şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Gizledikleri küfrün ve kötü amellerin vebali kendilerine görünmüş, cezası onları kuşatmıştır. Onun acısını duyuyorlar, buna dayanamıyorlar. Bu yüzden dünyaya geri dönüp ayetleri yalanlamaktan, imana aykırı davranışlardan uzak durarak bu acıdan kurtulmayı temenni ediyorlar. Tıpkı ölümcül bir hastalığa yakalanan insanın ölümü istemesi gibi. Böyle birinin ölümü istemesi, ölümü sevdiğinden değildir kuşkusuz, onun derdi, hastalığın verdiği acılardan kurtulmaktır."

"Biz bu görüşlerden hiçbirini tercih etmiyoruz. Bizim tercihimiz bir başkasıdır ki, onu da dokuzuncu görüş olarak zikrediyoruz."

"Dokuzuncusu: O gün, bu ayetlerde kendilerinden söz edilenlere ve aynı şekilde onların durumunda olan diğer kâfirlere, dünyadayken gizledikleri ve kendilerince veya kimlerden gizliyorlardıysa onlarca çirkin olan amelleri açığa çıkar." (el-Menar'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Ardından adı geçen müellif, sözü; küfrün liderlerini, onların izleyicilerini, yanı sıra birtakım hayâsızca işler yapıp da bunu insanlardan gizleyen ya da kulluk görevlerini yerine getirmediği hâlde, buna ilişkin yalancı mazeretler uyduran ve gerçek durumun anlaşılmaması için bin dereden su getiren münafıkları ve fasıkları kapsayacak şekilde uzatır.

Bizim yaptığımız değerlendirmeye yeniden bakıp üzerinde düşündüğümüz zaman, yukarıda sıralanan değerlendirmelerin her birinde birtakım eksikliklerin, yanlışlıkların olduğu görülecektir. Fakat biz, sözü uzatma gereğini duymuyoruz.

"Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler." Dünya hayatında ruhlarında kökleşen alçaltıcı karakterlerden kaynaklanan davranışlara işaret ediliyor. Çünkü onları dünyaya geri dönmeyi, orada Allah'ın ayetlerine inanmayı ve müminler topluluğuna katılmayı temenni etmeye yönelten etken, terk ettikleri hakkın, gerektirdiği tüm azap çeşitleriyle birlikte kıyamet günü ortaya çıkmış olmasıdır. Bu ise, ahiret hayatının bir gereğidir. Çünkü ahiret hayatı, gaybî gerçeklerin somut olarak ortaya çıkmasını gerektirmektedir.

Eğer dünyaya geri dönecek olurlarsa, dünya hayatının karakteristik özelliği yine etkinliğini gösterecektir, gayb, yine kalın perdelerini indirecektir. Tekrar kişisel tercihleriyle başbaşa kalacaklardır. Nefsin

arzusu, şeytanın vesveseleri, kulların kötü örneklikleri, büyüklenme duygusu, azgınlık gibi tepkimeler kendini gösterecektir. Tekrar eski şirklerine, hakka karşı inatçılık etmelerine döneceklerdir. Çünkü onları dünya hayatında hakka karşı çıkmaya ve Allah'ın ayetlerini yalanlamaya iten objektif ortam, ölümden sonra dirilerek dünyaya geri dönmeleri durumunda olduğu gibi yerinde olacaktır ve bu seferki hükmü öncekinden farklı olmayacaktır.

"Çünkü onlar yalancıdırlar." Yani, *"Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak..."* sözleri yalandır. Gerçi temennide bulunmanın, ifade olarak hakkında doğru veya yalan değerlendirmesi yapılmaz. Ancak onlar, *"Keşke geri döndürülsek de... yalanlamasak"* derken, "Keşke Rabbimiz bizi geri döndürse! Eğer bizi geri döndürürse, artık yalanlamayacağız." demek istiyorlar. Dikkat edilirse, "Dönsek de yalanlamasak." demiyorlar. Bu açıdan sözleri bir istek ve bir de vaat içermektedir. Geri dönmeyi istiyorlar ve iman edip salih amelde bulunmayı vaat ediyorlar.

Nitekim bu durumun şu ayette daha açık bir şekilde dile getirildiğini görüyoruz: *"Rablerinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş, 'Rabbimiz, gördük, işittik; bizi geri döndür, iyi iş yapalım; artık kesin olarak inandık.' demekte olan suçluları bir görsen!"* (Secde, 12) Başka bir ayette de şöyle buyurulmuştur: *"Onlar orada, 'Rabbimiz bizi çıkar, yaptığımızdan başkasını yapalım.' diye feryat ederler."* (Fâtır, 37)

Kısacası, *"Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de... yalanlamasak..."* ifadesi, "Rabbimiz bizi dünyaya geri döndür, senin ayetlerini yalanlamayalım ve müminlerden olalım." anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu sözlerinin yalan ve doğru olma ihtimali vardır ve bu sözler için yalan değerlendirmesi yapmak yerindedir.

Yaptıkları temenni bazında yalanın onlara izafe edilmesi şu şekilde de yorumlanabilir: Bu ifadeden maksat, arzu ve temennilerinin yalan olduğunu belirtmektir. Yani, bu temenninin dış dünyada gerçekleşemeyeceğini ifade etmektir. Örneğin, elde edilemeyecek bir şeyi arzulayan kimseye, "Senin yalanın emelindir." derler.

Bazıları da şu değerlendirmeyi yapmışlardır: "Burada, onların kendileri için söyledikleri, gerçeği yakalamış olmak ve hak inanca sahip olmak gibi sözlerin yalan olduğu kastediliyor." Bu değerlendirmenin ne kadar zayıf olduğu ortadadır.

29-30) Onlar, "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz diriltilecek değiliz." dediler. Onları, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında bir görsen! (Rableri,) "Bu gerçek değil mi? der... "Öyleyse... tadın azabı!" der.

Burada, onların kıyamet günü gerçekleşecek haşir ve buna bağlı olarak şahitlerin getirilmesi ve inkâr ettikleri şeyleri itiraf etmeleri gibi olguları inkâr ettikleri hatırlatılmaktadır. Yüce Allah'ın Kur'ân'da defalarca anlattığı gibi, putperestler ahireti inkâr ederlerdi. Allah'a ortak koştukları şeylerin şefaat ediciler olduğuna inanmaları ise, menfaatleri celp, zararları ve korkulan durumları bertaraf etmek gibi dünyevî meselelerle ilgiliydi.

"Onlar, 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur...' dediler." ifadesiyle, onların inkârları dile getiriliyor. Yani, hayat, yalnızca şu dünya hayatıdır; ondan sonra başka bir hayat yoktur. Ölümden sonra diriltilecek de değiliz. *"Onları... durdurulduklarında bir görsen!"* ifadesi de, *"başka bir hayat yoktur"* sözlerinin içerdiği iddialarına yönelik bir cevap niteliğindedir. Açıklama da Peygamber efendimize (s.a.a) yöneliktir. Bunu, *"bir görsen!"* sözünün içerdiği temenni anlamından çıkarıyoruz. Demek isteniyor ki: Onlar, ileride, inkâr ettiklerini doğrulayacaklar, *"Biz diriltilecek değiliz."* diyerek reddettiklerini itiraf edecekler. Bu, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında gerçekleşecektir. Dünyadayken kendilerine haber verilen bu ortamı, çıplak gözle görecekler. Onlara dünyadayken, "Sizler öldükten sonra diriltileceksiniz." deniyordu da inanmıyorlardı. Ama artık şimdi, dünyada inkâr ettiklerini burada itiraf edecekler.

Buradan anlıyoruz ki yüce Allah, *"Onları, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında bir görsen!"* ifadesinde, "ölümden sonra diriliş"i Allah'ın huzuruna çıkma, Allah ile karşılaşma şeklinde açıklamaktadır. Bundan sonraki ayette geçen, *"Allah'ın huzuruna çıkmayı (Allah ile karşılaşmayı) yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğradılar. Nihayet kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çatınca..."* ifadesi de bunu pekiştirmektedir. Çünkü bu ifadede, önceki ayetlerde geçen "haşir", "ölümden sonra dirilme" ve "kıyamet" gibi deyimler yerine "karşılaşma/buluşma/huzura çıkma" ifadesi kullanılmış, sonra "saat"ten, yani kıyamet saatinden söz edilmiştir.

"Bu, gerçek değil mi?" Yani, sizin dünyadayken inkâr ettiğiniz, Allah ile buluşma anlamına gelen ölümden sonra dirilme gerçek değil mi? *"Andolsun Rabbimize gerçektir, derler. 'Öyleyse, inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!' der."* Yani, gerçeği gizlemenizden dolayı şimdi tadın azabı.

31) Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğradılar...

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Ansızın gelen her şey için 'beğteten' ifadesi kullanılır. Araplar, 'Beğetehu'l-emru/yebğetuhu/beğteten' derler. Yani, falan iş ansızın başına geldi." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Ragıp İsfahanî de el-Müfredat adlı eserinde (ayette geçen "hasret=vah" ifadesiyle ilgili olarak) şunları söyler: "el-Hasru; örtülü şeyin üzerindeki örtüyü açmak demektir. 'Hasertu an'iz-zira'=(Kolumu sıvayarak) dirseğimi açtım' derler. el-Hasir; üzerinde zırh ve miğfer bulunmayan kimse demektir. el-Mihsere; süpürge demektir. Yorgun, bitkin düşene de 'el-hasir' denir. Bunun nedeni, gücünün sıyrılıp gitmiş olması ve güçsüzlüğünün ortaya çıkmasıdır... el-Hasretu; elden kaçan şeyden dolayı üzülmeyi, pişmanlık duymayı ifade eder. Çünkü o şeyin elden kaçmasına sebep olan davranışıyla ilgili cehaleti artık sıyrılıp gitmiş ya da elden kaçan şeyden dolayı duyduğu üzüntüyle gücü sıyrılıp gitmiş veya elden kaçanı yakalamaya artık gücü kalmamıştır." (el-Müfredat'tan gerekli alıntı burada son buldu.)

Yine (ayette geçen "evzar=günah yükleri" ifadesiyle ilgili olarak) der ki: "el-Vezeru; dağda sığınılan yer, sığınak anlamına gelir. *'Hayır, sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, ancak Rabbinin huzurudur."* [Kıyâmet, 11-12] el-Vizru; ağırlık demektir. Bu isimlendirmede, dağdaki sığınak örnek alınmıştır. Çünkü sığınak da dağ için bir ağırlık mahiyetindedir. Bu benzerlik itibariyle günah için 'es-sıklu' (ağırlık) niteliği kullanıldığı gibi, aynı anlama gelen 'el-vizru' niteliği de kullanılır. *'Kendi veballerini (evzar) tam olarak yüklensinler.'* [Nahl, 25] *'Hem kendi yüklerini, hem de kendi yükleriyle beraber başka yükleri (eskal) taşıyacaklar.'* [Ankebût, 13]" (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayet, onların ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmelerinin olumsuz sonuçlarından bir diğerini açıklıyor. Buna göre, kıyamet saati onlara ansızın gelip çatacaktır. Bundan dolayı, el-

lerinden kaçırdıkları fırsat için pişmanlık duyacaklardır. Bu sırada sırtlarında taşıdıkları günahları ve ağırlıkları gözlerinin önüne gelecektir. Bir insanın içine düşebileceği en ağır ve en küçük düşürücü bir durumdur bu. Yüklendikleri ağırlık veya günah ya da günahın vebali ne de kötüdür!

"Allah'ın huzuruna çıkmayı (Allah ile buluşmayı) yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğradılar." ifadesi, *"Onlar, 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur.' dediler... Öyleyse... tadın azabı!"* ifadesinin bir sonucu mahiyetindedir. Buna göre, onlar ölümden sonra dirilişi ve onu izleyen kıyamet olgusunu inkâr etmekle, ahiret rahatını ve Allah ile buluşma ferahlığını acı bir azapla değiştirmişler ve bu alış verişlerinde büyük bir zarara uğramışlardır.

32) Dünya hayatı, bir oyun, bir eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette ahiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?

Önceki ayetlerdeki açıklamaları bütünleyen bir ifadedir. Burada dünya ve ahiret hayatlarının gerçek mahiyetleri açıklanıyor. Dünya ve ahiret hayatı arasında karşılaştırma yapılıyor. Buna göre, dünya hayatı bir oyun ve eğlencedir. Başka değil. Çünkü oyun ve eğlencede olduğu gibi, bu hayatın ekseninde gerçekliği olmayan inançlar ve vehim esaslı amaçlar yer almaktadır. Sonra dünya hayatı, insanı çok daha önemli, daha kalıcı ve daha gerçek olan öteki hayattan alıkoyar. Bu onun eğlence olma özelliğinin bir gereğidir. Eğlence oyalayıcıdır. Dolayısıyla, dünya hayatı bir eğlenceden ibarettir. Ahiret hayatı ise, gerçek ve kalıcı bir hayat olmasından dolayı, daha iyidir; ama bu hayatı da ancak korunanlar/muttakiler elde edebilirler. Şu hâlde bu hayat, onlar için daha hayırlıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hişam b. Salim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah kıyamet günü kimsenin aklına gelmeyecek günahları affeder. Öyle ki, müşrikler de ümitlenerek; *'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik.'* derler." [c.1, s.357, h: 15]

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde, *"Sonra... demekten başka çareleri kalmaz."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Yani, öyle demekten başka mazeretleri kalmaz." Müellif, bu anlamın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edildiğini belirtir. [c.3, s.330, Beyrut Baskısı]

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Haşimoğulları, Kureyş'e karşı Resulullah'ı (s.a.a) savunurdu, buna karşın kendileri ondan uzak durur, ona inanmazlardı." [c.1, s.196]

Ben derim ki: Bu rivayet, mahiyet itibariyle Atâ ve Mukatil'den aktarılan şu rivayete yakındır: "Burada kastedilen, Hz. Peygamberin (s.a.a) amcası Ebu Talip'tir. O, Kurey'şin Peygamberimize ilişmesine engel olur, ama kendisi ondan uzak durur, ona inanmazdı." [Mecma'ul-Beyan, c.3, s.336]

Ancak ayetin akışı, bu rivayetle örtüşmemektedir. Çünkü zamir Hz. Peygamber'e değil, Kur'ân'a dönüktür. Kaldı ki, Ehlibeyt İmamlarından Ebu Talib'in iman ettiğine ilişkin çokça hadis rivayet edilmiştir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm olsun), Ebu Talib'in iman ettiği hususunda icma etmişlerdir. Ehlibeyt İmamlarının icması da bağlayıcı kanıttır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.a) emriyle uyulması zorunlu olan iki ağırlık merkezinden (Kur'an ve Ehlibeyt) birini oluşturmaktadırlar. Resulullah, bunlara uyulduğu sürece, sapıklığa düşülmeyeceğini vurgulamıştır."

"Bunu İbn-i Ömer'den aktarılan şu rivayet de desteklemektedir: 'Ebu Bekir fetih günü babası Ebu Kuhafe'yi Resulullah'ın (s.a.a) yanına getirdi. Bunu gören Peygamberimiz şöyle dedi: 'Niçin bu yaşlı adamı getirdin, bana söyleseydin, ben ona giderdim?' Ebu Kuhafe'nin gözleri görmüyordu. Ebu Bekir şöyle dedi: 'Onun sana gelmesinden dolayı Allah tarafından ödüllendirilmesini istedim. Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki, babamın Müslüman olmasından daha fazla Ebu Talib'in Müslüman olmasına sevinmiştim. Çünkü onun Müslüman olması, senin gözlerinin sevinçle parlamasına neden olmuştu.' Bunun üzerine Resulullah, 'Doğru söylüyorsun.' buyurdu."

"Taberî kendi rivayet zinciriyle şöyle anlatır: 'Kureyş liderleri Ebu Talib'in Hz. Peygamber'i (s.a.a) himaye ettiğini görünce, topluca yanına gidip şöyle dediler: 'Sana Kureyş'in, en yakışıklı, en cömert ve en cesur delikanlısı olan Ammara b. Velid'i getirdik. Onu sana verelim,

sen de birliğimizi parçalayan, düşüncelerimizi ahmaklık olarak nitelendiren yeğenini bize ver, öldürelim.' Ebu Talip onlara şu cevabı verdi: 'Bana karşı hiç de adil davranmıyorsunuz. Bana oğlunuzu, besleyeyim diye verirken, öldürmeniz için oğlumu size vermemi istiyorsunuz. Hayır öyle değil; asıl yeğenimi öldürmenize karşılık her birinizin oğlunuzu getirmeniz ve benim de onları öldürmem gerekir.' Sonra şu şiiri okudu:"

"Elçiyi, âlemlerin hükümdarının elçisini savunduk / Şimşek gibi parlayan kılıçlarla."

"Evet savunuyorum, himaye ediyorum mutlak saltanat sahibi Allah'ın elçisini / Bu ona şefkat besleyen bir haminin himayesidir."

"Ebu Talib'in Müslümanlığını gösteren sözleri ve şiirleri saymakla bitmez. İşte bunlardan birkaçı:"

"Bilmiyor musunuz ki, biz Muhammed'i bulduk / Bir nebi olarak, tıpkı Musa gibi, ilk kitaplarda yazılmış hâlde."

"Babamız Haşim böyle bir oğlu savunmak için hazırlık yapmadı mı? / Ve oğullarına onun uğruna savaşıp vuruşmayı vasiyet etmedi mi?"

"Kendisine ait diğer bir kasidede ise şu ifadelere yer veriyor:"

"Ahmed'e diyorlar ki, sen bir adamsın ki / Dilin yalan söyler, seni amacına ulaştıracak araçların çok zayıf."

"Haberiniz olsun! Ahmed onlara getirmiştir / Hakkı ve hiçbir zaman onlara yalan söylememiştir."

"Peygamberimizin (s.a.a) bir mucizesi olarak boykot yazısının çürümüş olmasını da şu şekilde dile getirmektedir:"

"Kuşkusuz sayfa işinde ibret alınacak bir ders vardır / Kavminden uzak biri bir şeyi haber verdiğinde ona şaşılır."

"Allah o sayfadan küfürlerini ve dikbaşlılıklarını sildi / Hakkı açık ve anlaşılır bir dille ifade edenden intikam alamadılar."

"Abdullah'ın oğlu aramızda hep doğru sözlü olmuştur / Kavmimizin öfkesine rağmen suçlanmış, kınanmış değildir."

"Diğer bir kasidede, kardeşi Hamza'yı Hz. Peygambere tâbi olmaya ve ona itaat etme hususunda sabırlı olmaya teşvik eder:"

"Ya'lâ'nın babası! Sabret, Ahmed'in dininde / Dinin mazharı ol, sabırla başarırsın."

"Beni sevindirdin, mümin olduğunu söylediğin zaman / Allah için, Allah Resulünun yardımcısı ol."

"Bir diğer kasidede şunları söylüyor:"

"Peygamber Muhammed'e yardım edeceğim / Onun için savaşacağım; mızraklarla ve bütün adamlarımla."

"Bir diğer kasidede ise, Necaşî'yi Hz. Peygamber'e (s.a.a) yardım etmeye teşvik ediyor:"

"Bil ki, ey Habeş kıralı, Muhammed / Musa'nın ve Meryem oğlu Mesih'in veziridir."

"Onların getirdiğinin benzeri olan bir hidayet getirdi / Hepsi Allah'ın emriyle hidayete erdirirler ve korunurlar."

"Siz bunu kitabınızda okuyorsunuz / Doğru söz olarak, yalan değil."

"Öyleyse Allah'a eşler koşmayın ve Müslüman olun / Hakk'ın yolu karanlık değildir."

"Ölüm döşeğindeyken, vasiyetini bir kaside hâlinde dile getirir:"

"İyi görünümlü Peygamber'e yardım etmeyi tavsiye ediyorum / Oğlum Ali'ye ve kavmin yaşlısı Abbas'a."

"Koruyucu aslan Hamza'ya ve / Cafer'e onu insanlara karşı himaye etsinler."

"Anam ve doğurdukları size feda olsun / Ahmed'i insanlara karşı savunurken siperler gibi olun."

"Buna benzer beyitler, onun meşhur kasideleri içinde yer almaktadır. Ayrıca, vasiyetleri ve hutbelerinde de aynı yönde sözleri vardır. Bunları burada sıralamak kitabın kapasitesini aşacak şekilde fazla yer tutacağı için tümünü sunma gereğini duymuyoruz." (Mecma'ul-Beyan-dan alınan alıntı burada son buldu.) [c.3, s.444-446]

Ebu Talib'in Müslüman olmadığını savunanların dayanakları, Ehlisünnet kanallarında aktarılan bazı rivayetlerdir. Onun Müslüman olduğunu savunanlar ise, Ehlibeyt İmamlarından gelen hadisleri ve yine Ehlisünnet kanallarında aktarılan bazı hadisleri esas alırlar. Bu konuda ondan nakledilen şiirler de önemli bir ipucu olarak algılanır. Herkes tercih ettiğinden sorumludur.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Halid'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar temelde lânetlenmiş kimselerdirler." [c.1, s.359, h: 19]

Yine aynı eserde, Osman b. İsa'dan, o da arkadaşlarının birinden, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam buyurdu ki: "Yüce Allah suya, 'Tatlı ve susuzluğu giderici ol, cennetimi ve itaatkâr kullarımı senden yaratayım.' dedi. Yine suya, 'Tuzlu ve acı ol, ateşi ve isyankâr kullarımı senden yaratayım.' dedi. Sonra her iki suyu toprağa döktü. Sonra eliyle -ki O'nun eli daima sağdır/güçlüdür- bir avuç toprak aldı. Ondan, onları zerreler biçiminde yarattı. Sonra onlara, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim ve sizin bana itaat etmeniz zorunlu değil mi?' diye onları kendilerine şahit tuttu. Onlar da, 'Rabbimizsin.' diye karşılık verdiler. Sonra ateşe, 'Ateş ol.' diye emretti. Ateş tutuşup alevlenince insanlara şöyle seslendi: 'İçine girin.' Bir kısmı ateşe girmekte acele etti, bir kısmı da ağır davrandı, bir kısmı ise hiç yerinden ayrılmadı. Ateşin sıcak olduğunu fark edince geri döndüler ve hiç kimse girmedi."

"Sonra bir avuç daha toprak aldı. Ondan, onları zerreler biçiminde yarattı. Sonra onları da öncekiler gibi kendilerine şahit tuttu. Ardından onlara şöyle dedi: 'Şu ateşe girin.' Bir kısmı ağır davrandı, bir kısmı acele etti, bir kısmı da bir göz açıp kapama anı kadar kısa bir sürede oraya vardı ve tümü ateşe girdiler. Sonra dedi ki: 'Oradan sağlam olarak çıkın.' Böylece oradan çıktılar, kimseye bir şey olmadı."

"Bunun üzerine öbürleri dediler ki: 'Ya Rabbi, bizi bağışla. Biz de onların yaptığı gibi yapalım.' Buyurdu ki: 'Sizi bağışladım.' Bunun üzerine bir kısmı acele ile koştu, bir kısmı hiç yerinden ayrılmadı. Daha önce yaptıklarının aynısını tekrar ettiler. İşte, *'Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar, yalancıdırlar.'* ayetinde buna işaret edilmiştir." [c.1, s.358, h: 18]

Ben derim ki: Bu ve önceki rivayet, "zerr" âlemiyle ilgilidir. A'râf suresinde yer alan, *"Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye onları kendilerine şahit tutmuştu. Onlar da, 'Sen bizim Rabbimizsin.' demişlerdi."* ayetini incelerken bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Orada söyleyeceklerimizin kısacası şudur: Ahiretteki sevap ve azabın, öncesindeki dünya hayatında işlenen itaat ve günah nitelikli davranışlarla tam bir bağlantısı olduğu gibi, dünyadaki itaat ve günah nitelikli davranışların da, rütbe itibariyle öncesinde olan zerr âlemiyle tam bir bağlantısı vardır.

Dolayısıyla İmam'ın,"İşte, *'Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar yalancıdırlar.'* ayetinde buna işaret edilmiştir." şeklindeki sözünün anlamı şudur: Bu ayetin ifade ettiği anlama göre, onlar haşir meydanından dünyaya geri döndürülseler, daha önce yapmaları yasaklanan şeyleri yine yaparlar. Çünkü onlar zerr âleminden itibaren yalancıdırlar. Orada Allah'a yalan söylemişlerdi. Önceki rivayette geçen, "Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar temelde lânetlenmiş kimselerdirler." ifadesiyle de aynı anlam kastedilmiştir. Yani onlar zerr âleminde yalan söyledikleri için lânetlenmişlerdir.

Bu bakımdan, yukarıda sunduğumuz iki rivayet, buraya kadar ayetin anlamıyla ilgili olarak işaret ettiğimiz üç yorum şeklinden ayrı, bir dördüncü yorumu içermektedir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, A'meş'ten, o da Ebu Salih'ten, o da Peygamberimizden (s.a.a), *"Kıyamet hakkındaki ihmalkâr tutumumuzdan dolayı vah bize!"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Ateş ehli, cennetteki yerlerini görüp yaptıklarına pişmanlık duyarak, 'Vah bize!' diye iç geçirirler." [c.3, s.343]

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذٖى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمٖينَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى
مَا كُذِّبُوا وَاُوذُوا حَتّٰٓى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَٓاءَكَ
مِنْ نَبَاِئ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣٤﴾ وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ
اَنْ تَبْتَغِىَ نَفَقًا فِى الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِى السَّمَٓاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ
لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٣٥﴾ اِنَّمَا يَسْتَجٖيبُ
الَّذٖينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

33- Biliyoruz, onların dedikleri seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar.

34- Senden önce de birçok elçi yalanlandı. Fakat onlar, yalanlanmalarına ve uğradıkları eziyetlere sabrettiler, nihayet yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (güç) yoktur. Sana da elçilerin haberlerinden bazısı gelmiştir.

35- Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, o zaman yerde bir tünel ya da gökte bir merdiven arayıp da onlara bir mucize getirebiliyorsan (hadi bunu yap). Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma!

36- Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler. Ölülere gelince; Allah onları diriltecek, sonra O'na döndürülecekler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, müşriklerin Peygamber'in (s.a.a) davetini alaya almaları karşısında onun teselli edilmesi amaçlanıyor. Kesin zaferin kendisine bahşedileceği müjdesi verilerek gönlü hoş tutuluyor. Bu bağlamda dinsel davetin insanın serbest iradesiyle bağlantılı olduğu belirtiliyor. Dileyen iman eder, dileyen küfre sapar. Kesin olan ilâhî irade ve dileme, bu işe müdahale edip insanları kabule zorlamaz. Allah dileseydi, bütün insanları hidayet üzere birleştirirdi.

33) Biliyoruz, onların dedikleri seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar.

İfadenin başındaki "kad" edatı, mazi fiilin başına gelince, kesinlik ifade eder. Muzâri (geniş zaman) fiilin başında ise, azlığı bildirir. Bazen muzâri fiilin başında da kesinlik bildirdiği oluyor. Bu ayette de kesinlik anlamını ifade etmektedir. "Hazenehu keza" ve "ahzenehu" ifadeleri aynı anlama gelir ["şu iş onu üzdü" anlamına]. Ayette, her iki şekilde de ["yahzunuke" ve "yuhzinuke" şeklinde] okunmuştur.

"Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar" ifadesinin orijinalinde geçen "lâ-yukezzibûneke" kelimesi, hem "tef'il" kalıbından şeddeli olarak, hem de şeddesiz olarak okunmuştur. Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla *"Gerçekte onlar..."* ifadesinin orijinalindeki["fe-innehum"] "fa" harfi, ayrıntılandırma içindir. Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Biz, onların sözlerinin seni üzdüğünü biliyoruz; ancak bunun seni üzmemesi gerekir. Çünkü onların yalanlamalarının seni ilgilendiren bir yanı yoktur. Sen, yalnızca insanları Allah'ın dinine davet ediyorsun. Senin bu husustaki misyonun, elçilikten öte değildir. Dolayısıyla onlar, bu davranışlarıyla bizim ayetlerimize zulmediyorlar, onları inkâr ediyorlar.

Bu ayetin içerdiği anlamı, ayetler grubunun sonundaki, *"sonra O'na döndürülecekler."* ifadesiyle birlikte ele aldığımız zaman, şu ayetle aynı anlamı vurgulamaya yönelik olduğunu görürüz: *"Kim inkâr ederse, onun inkârı seni üzmesin. Sonunda onların dönüşü bizedir. O zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Şüphesiz, Allah göğüslerin içindekini bilir."* (Lokmân, 23) Şu ayet de bu çerçevede değerlendirilebilir: *"Onların sözü seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da biliriz."* (Yâsîn, 76) Bunlar gibi, Peygamberimizi (s.a.a)

teselli etmeye yönelik birçok ayet örnek gösterilebilir. Bu, söz konusu kelimeyi "lâ-yukezzibûneke" şeklinde şeddeli okumamız durumunda varacağımız bir sonuçtur.

Kelimeyi "yekzibûneke" şeklinde şeddesiz okuduğumuzda ise, şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Üzülme; çünkü onlar, yaptığın çağrı ile ilgili olarak senin yalan söylediğini kanıtlayıp da sana üstünlük sağlayacak değillerdir. Senin kanıtına karşı bir kanıt sunarak onu çürütemezler. Onlar, yalnızca Allah'ın ayetlerine zulmediyorlar, onları inkâr ediyorlar, ama dönüşleri O'nadır.

"Fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar." Ayetlerin akışı, "Fakat onlar..." denmesini gerektiriyor; ancak zamir yerine açık nitelikleri kullanılarak, bu inkârlarının zulümlerinden kaynaklandığı, kusur, cehalet veya benzeri başka sebepten kaynaklanmadığı vurgulanmak isteniyor. Buna göre, onların inkârcı tutumları, tamamen dik başlılıklarının, azgınlıklarının ve taşkınlıklarının bir göstergesidir. Ancak Allah ileride onları diriltecek, sonra O'na döndürülecekler.

Ayetin akışı içinde birinci şahıstan üçüncü şahsa geçiş yapılarak, "bizim ayetlerimizi" değil de, *"Allah'ın ayetlerini"* denilmiş olması da bu yüzdendir. Bununla verilmek istenen mesaj şudur: Onların bu tutumları, ulûhiyet makamına kafa tutmak, başkaldırmak anlamına gelir. Ulûhiyet ise, kimsenin kafa tutamayacağı, kimsenin karşısında duramayacağı bir makamdır.

Ayetin anlamı ile ilgili olarak başka yorumlar da ileri sürülmüştür:

Birincisi: Çoğunluktan aktarılan görüştür. Şöyle ki: Onlar, kalben ve inanarak seni yalanlamıyorlar, sadece inatları yüzünden dilleriyle seni yalanlıyorlar.

İkincisi: Onlar seni yalanlamıyorlar, bilâkis beni yalanlıyorlar. Çünkü seni yalanlamak, sonuçta bana döner. Bu sırf sana yönelik bir tavır değildir. Bu yorum, yukarıda bizim sunduğumuz yoruma yakın olmakla birlikte ondan farklıdır. Her iki yorum da kelimenin şeddeli okunmasına göredir.

Üçüncüsü: Onlar seni yalancı bulmuyorlar. Çünkü Araplar, "Kaatelnahum fema ecbennahum", yani "Onlarla savaştık, fakat onları korkak bulmadık" derler. Bu yorumda da, bizim de işaret ettiğimiz gibi, şeddesiz okunuş esas alınmıştır.

34) Senden önce de birçok elçi yalanlandı. Fakat onlar... sabrettiler, nihayet yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (güç) yoktur. Sana da elçilerin haberlerinden bazısı gelmiştir.

Bu ayette yüce Allah, Peygamberimize, kendisinden önceki peygamberlerin izledikleri yolu gösteriyor. Bu yol, Allah için sabretmeyi öngörmektedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy."* (En'âm, 90)

"Nihayet yardımımız onlara yetişti." O peygamberlerin sabretmelerinin güzel sonucu açıklanıyor. Bu arada ilâhî yardım ve zafer vaadine de işaret ediliyor. *"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (güç) yoktur."* ifadesi, önceki ayette işaret edilen vaadin kesinliğini vurgulama amacına yöneliktir. Bunun yanı sıra, aşağıdaki ayetlerde değinilen ilâhî vaade de işaret edilmektedir: *"Allah, 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz.' diye yazmıştır."* (Mücâdele, 21) *"Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmişti: Mutlaka zafere ulaştırılanlar, kendileri olacaktır."* (Sâffât, 171-172)

Olumsuzlama esaslı bir cümlenin içinde "değiştirebilecek" sözcüğünün yer alması, akla gelebilecek her türlü değiştireni olumsuzlamaktadır. Bu, ister yüce Allah tarafından bir kelimeyle ilgili iradesini değiştirmek şeklinde, yani sabit kıldıktan sonra onu silmek ya da kesin olarak onayladıktan sonra onu çiğnemek şeklinde olsun, isterse Allah'tan başkasının O'na üstünlük sağlaması, O'nu dilediğinin aksine zorlaması, dolayısıyla sağlamlaştırdığını bir şekilde değiştirmesi şeklinde olsun, tümüyle olumsuzlanmaktadır.

Bundan da anlıyoruz ki, yüce Allah'ın değişimi kabul etmediklerinden söz ettiği bu kelimeler, "silme ve silmeden bırakma levhi"nin dışında kalan kelimelerdir. Buna göre, Kur'ân terminolojisinde Allah'ın kelimesi, sözü ve vaadi, değiştirilmesi söz konusu olmayan kesin yargılar anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Dedi ki: Bu bir gerçektir ve ben gerçeği söylüyorum."* (Sâd, 84) *"Allah gerçeği söyler."* (Ahzâb, 4) *"İyi bil ki Allah'ın vaadi gerçektir."* (Yûnus, 55) *"Allah, vaadinden caymaz."* (Zümer, 20)

Daha önce, *"Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu vardır..."* (Bakara, 253) ayetini incelerken, Allah'ın sözleri ve Kur'ân'da bu anlam-

da kullanılan diğer deyimleri açıklama bağlamında ayrıntılı bilgilere yer verdik.

Ayetin sonunda yer alan, *"Sana da elçilerin haberinden bazısı gelmiştir."* ifadesi, *"Senden önce de birçok elçi yalanlandı..."* ifadesini pekiştirme ve ona ilişkin bir tanık sunma amacına yöneliktir. Buradan hareketle, bu surenin, Şuarâ ve Meryem gibi peygamberlerin kıssalarını içeren bazı Mekkî surelerden sonra indiği sonucuna varılabilir. Ki bu surenin Alak ve Müddessir Suresi gibi surelerden sonra indiği de kesindir. Bu durumda En'âm Suresi, hicretten önce Mekke döneminde inen üçüncü kuşak surelerdendir.

35) Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse... onlara bir mucize getirebiliyorsan (hadi bunu yap)...

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "en-Nefak; tünel ve yer altında geçen yol demektir. Yüce Allah, *'Yerde bir tünel...'* buyurmuştur. 'Nafikau'l-yerbu=Tarla faresinin yuvaları' deyimi de buradan gelir. 'Nafeka'l-yerbu'u ve nefeka' yani, 'Tarla faresi yuvasına girdi. 'Nifak' da buradan gelir ve 'Dine bir kapıdan girip diğer kapıdan çıkmak' anlamını ifade eder. Yüce Allah, bu duruma şu şekilde işaret etmiştir: *'Münafıklar, onlar fasıklardır.'* Yani, onlar şeriattan/dinden çıkanlardır. Yüce Allah bir yerde, münafıkların kâfirlerden daha kötü olduklarını belirtmiştir: *'Münafıklar, ateşin en aşağı derekesindedirler.'* Neyfaku's-seravil; herkesçe malumdur. (Pantolon veya şalvarın ağı demektir.)"

Yine der ki: "es-Süllem; yüksek yerlere selâmetle çıkmak amacıyla kullanılan araca denir. Sonra yüksek bir şeye ulaşmak için aracı olarak kullanılan tüm sebepler için kullanılır olmuştur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Yoksa onların üzerine çıkıp (göğün haberlerini) dinleyecekleri bir merdivenleri mi var.'* (Tûr, 38) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *'Ya da gökte bir merdiven...'* (En'âm, 35) Şair der ki: Bir merdiven aracılığıyla göklerdeki sebeplere ulaşırsa..." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Ayette, şart cümlesinin cevabı, bilindiğinden hazfedilmiştir. Dolayısıyla cümlenin açılımı, bazılarının da söylediği gibi şöyledir: "Eğer şunu şunu yapabiliyorsan yap."

"Onlara bir mucize getirebiliyorsan" ifadesinin orijinalinde geçen "ayet"ten maksat, onları inanmaya zorlayacak bir mucizedir. Çünkü,

"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse..." ifadesinde hitap Hz. Peygamber'e (s.a.a) yöneliktir. Ve bu hitap, Peygamber'in çağrısının hak içerikli oluşuna delâlet eden ilâhî mucizelerin en üstünü konumundaki Kur'ân aracılığıyla yöneltiliyor. Kur'ân'ın mucizeliğini anlamaları da mümkündür. Çünkü onlar etkili söz söyleyebilen akıllı insanlardı. Şu hâlde, ifadenin vermek istediği mesaj şudur:

Onların senden yüz çevirmeleri, sana ağır gelmesin, gücüne gitmesin. Çünkü bu dünya insanın kişisel tercihiyle tavırlarını belirlediği bir imtihan yurdudur. Hakka davet ve onu kabul de insanın serbest seçimi ekseninde dönen bir olgudur. Sen onları inanmak durumunda bırakacak, kabul etmeye zorlayacak bir mucize getirecek güçte değilsin. Çünkü yüce Allah, onların ancak kendi serbest iradeleriyle inanmalarını ister. İnsanları inanmaya ve itaat etmeye zorlayacak bir mucize yaratmaz bu yüzden. Eğer Allah dileseydi, bütün insanlar iman ederdi, şu kâfirler de sana inanan müminler kervanına katılırlardı. O hâlde yüz çevirdiler diye üzülme, canını sıkma. Yoksa, ilâhî bilgilerden habersiz olan cahillerden olursun.

Bazılarının ayetin muhtemel anlamları arasında yer verdikleri, "Onlara, mucize olarak sana verdiğimiz Kur'ân'dan daha üstün bir mucize getirebiliyorsan" şeklindeki bir açıklama, ayetin akışı ile bağdaşmamaktadır. Özellikle, *"Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı."* ifadesiyle örtüşmediği ortadadır. Çünkü bu ifadenin zorlama olgusuna işaret ettiği ortadadır.

Buradan da anlıyoruz ki ayetteki dilemeden maksat, yüce Allah'ın dilemesi durumunda onları imana iletebileceği, böylece onları kabule zorlaması ve serbest iradelerini geçersiz kılmasıdır. Ayetin akışından algıladığımız budur.

Ne var ki yüce Allah, buna benzer ayetlerde, bunu dilemeyişini zorlama olgusuyla ilintilendirmemiştir. Sözgelimi yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benden, gerçek olarak, 'Mutlaka cehennemi, bütün cinler ve insanlarla dolduracağım.' sözü çıkmıştır."* (Secde, 13) Bu ayette yüce Allah, şu ayetin içerdiğine benzer bir gerçeğe işaret etmektedir: *"Dedi ki: Bu bir gerçektir ve ben gerçeği söylüyorum: Mutlaka cehennemi, seninle ve onlardan sana uyanların tümüyle dolduracağım."* (Sâd, 84-85) Burada yüce Allah, insanların tümünün hidayete ermeleriyle ilintili olarak irade-

sinin gerçekleşmemesini, İblis'in, ihlâslı kulları dışındaki bütün insanları yoldan çıkarmaya yemin etmesi üzerine hükme bağladığı bir yargıya dayandırmaktadır.

Başka bir yerde de bu yargı, insanların azgınlıklarıyla irtibatlandırılıyor. Yüce Allah, Hz. Adem ve İblis kıssasında şu ifadelere yer vermektedir: *"İblis, 'Rabbim, dedi, beni azdırdığın için andolsun ki, ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve kendilerine ihlâs verilen kulların hariç, onların hepsini azdıracağım.' Allah: İşte bana varan doğru yol budur, dedi. Senin, sana uyan azgınlar dışında benim kullarıma karşı bir gücün yoktur. Onların hepsinin de buluşma yeri cehennemdir."* (Hicr, 39-43) Başka bir yerde, bu durumu İblis de onlara karşı dile getirmiştir. Yüce Allah, İblis'in kıyamet günü kendisine uyan azgınlara şöyle söyleyeceğini anlatmaktadır: *"İş bitirildikten sonra Şeytan onlara şöyle dedi: Allah size gerçek vaat etti, ben de size vaat edip de sözümde durmadım... Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı tanımıyorum."* (İbrâhîm, 22)

Bu ayetler, başta şirk olmak üzere bütün günahların insanların azgınlıklarına, azgınlıklarının da nefislerinin eğilimlerine dayandığını vurgulamaktadır. Bu durumla, Allah dilemedikçe insanın bir şey dilemeyeceğinden söz eden ayetlerin işaret ettiği gerçek arasında da bir çelişki yoktur. Örneğin yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bu bir öğüttür. Dileyen, Rabbine varan bir yol tutar. Allah dilemedikçe de, siz dileyemezsiniz."* (İnsân, 29-30) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"O, ancak âlemlere bir öğüttür; aranızdan doğru hareket etmek isteyen için. Fakat âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe de, siz dileyemezsiniz."* (Tekvîr, 27-29)

Buna göre, insanın dilemesi, kesinlikle yüce Allah'ın dilemesine bağlıdır. Yüce Allah, insanın dilemesini o zaman diler ki insan, iç dünyasının güzelliğiyle buna hazır olduğunu göstersin, kendini Allah'ın rahmetine maruz bıraksın. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"Yöneleni kendisine iletir."* (Ra'd, 27) Kendisine eğilim gösterip döneni yani. Yoldan çıkmış, kalbi eğrilmiş, toprağın değerlerine bağlı, dünyevî zevklere çakılıp kalmış, azmaya eğilimli olanlara gelince; yüce Allah onları hidayete erdirmeyi dilemez ve onları rahmetinin kapsamına almaz. Bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla*

sadece fasıkları saptırır." (Bakara, 26) *"Onlar eğrilince, Allah da kalplerini eğriltti."* (Saff, 5) *"Dileseydik, elbette onu o ayetlerle yükseltirdik; fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü."* (A'râf, 176)

Kısaca; dinsel davet, yalnızca insanın serbest iradesini esas alan bir yol izler ve ilâhî mucizeler, insanların serbest seçimlerinin korunmasına riayet edilerek nazil olurlar. Yüce Allah, yalnızca rahmetine yöneleni, kendi serbest iradesiyle hidayetine nail olmayı isteyeni doğru yola iletir.

Böylece, biraz çetrefilli olan bir diğer şüphe de çözüme kavuşmuş oluyor. Şüphe şudur: Yüce Allah'ın insanları inanmaya zorlayacak, onları dinsel daveti kabul etmek zorunda bırakacak bir mucize indirmesinin dinsel davetin dayandığı serbest irade olgusuyla çeliştiği doğru. Bunu kabul ediyoruz. Ama peki, yüce Allah'ın, iman edenlerin iman etmesini dilediği gibi, bütün insanların iman etmesini de dilemesi neden caiz olmasın ki?! Yani yüce Allah'ın, müminlerin iman etmeyi dilemelerini dilediği gibi, bütün insanların da iman etmeyi dilemelerini dilemesinin, bunun için de bir mucize indirip onları hidayete yöneltmesinin, onları iman kimliğine büründürmesinin ne sakıncası olabilir ki?! Çünkü böylece serbest iradeleri ortadan kalkmamış, davranış özgürlükleri ellerinden alınmamış olur.

Şöyle ki: Böyle bir şey, özü itibariyle mümkün olmakla beraber, sebepler dünyasına egemen olan genel yasayla, kapasite ve ona uygun yönelimin bahşedilmesi sistemiyle çelişmektedir. Örneğin bu evrensel yasalar sistemine göre, hidayet, ancak Allah'tan korkup sakınan ve nefsini arındıran kimselere bahşedilir. Nefsini arındıran kurtulmuştur. Sapıklıksa, ancak Rabbini anmaktan yüz çeviren ve kendini günahlara gömen kimselere isabet eder. Kendini günahlara gömen kimse ise ziyana uğramıştır. Sapıklığın isabet etmesi, insanın hidayeti bulmasının engellenmesi demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur:

"Kim şu hemencecik geçen dünyayı istiyorsa, orada ona, dilediğimiz kimseye istediğimiz kadar hemen çabucak veririz; ama cehennemi de onun için yaratmışız; kınanmış ve kovulmuş olarak oraya girer. Kim de ahireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde çalışırsa, böylelerinin çalışmalarının karşılığı verilir. Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin bağışından veririz. Rabbinin bağışı men edilmez." (İsrâ, 18-20) Yani, hiç kimse Allah'ın bağışının kullarına ulaşmasına en-

gel olamaz. Yüce Allah, her nefse, hak ettiği bağışını ulaştırır. Hayır dileyene hayır, şer dileyene de şer ulaştırır. Şer ulaştırması, hayrın ulaşmasına engel olmasıyla olur. Eğer yüce Allah, iyi ve kötü olan bütün kullarının kendi özgür istekleriyle hayrı dilemelerini, iman ve takvaya düşkün olmalarını dileseydi, bu, evrensel düzenin geçersizliğini ve sebepler düzeninin bozulmasını gerektirirdi.

Tefsirini sunduğumuz bu ayetten hemen sonra yere alan *"Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler..."* ayeti de, bu anlamı destekler mahiyettedir. Ki biz, biraz sonra bunun da anlamını açıklayacağız.

36) Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler. Ölülere gelince; Allah onları diriltecek, sonra O'na döndürülecekler.

Bu ayet, bir bakıma, *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse..."* ayetinin açıklaması niteliğindedir. Çünkü önceki ayetin içerdiği mesaj özetle şöyleydi: "Sen onları, bu yüz çevirmelerinden alıkoyamazsın, onları imana sevk edecek bir mucize de gösteremezsin." Bu ayette ise, onların ölü hükmünde olduklarına işaret ediliyor. Ne bilinçleri var, ne de işitebilecek durumdalar. Dolayısıyla, dinsel davetin anlamını işitip algılayamazlar, Hz. Peygamber'in (s.a.a) çağrısına icabet edemezler.

İnsan diye görünen şu iskeletler, aslında iki kısma ayrılmaktadırlar: Bir kısmı, dirilerden, dolayısıyla işitenlerden oluşmaktadır. Bir çağrıya da, ancak işitenler icabet edebilirler. Diğer bir kısmı da, ölülerden, dolayısıyla işitmeyenlerden oluşmaktadır. Bunlar, diriler görünümünde olsalar da, gerçekte ölüdürler ve işitmemektedirler. İşitmeleri için Allah'ın onları diriltmesi gerekmektedir. Ve Allah yakında onları diriltecek. İşte o zaman, dünyadayken işitemediklerini işitecekler. Nitekim yüce Allah, bu hususu şöyle aktarmaktadır: *"Rablerinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş, 'Rabbimiz, gördük, işittik; bizi geri döndür, iyi iş yapalım; artık kesin olarak inandık.' demekte olan suçluları bir görsen!"* (Secde, 12)

Dolayısıyla ifade, kinayeli bir anlatımı içermekte ve işitenlerden maksat, müminler; ölülerden maksat da, ilâhî çağrıya icabet etmekten yüz çeviren müşrikler ve benzeri gruplardır. Yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde müminleri diriler ve işitenler olarak nitelendirmiştir. Buna karşılık kâfirleri de ölüler ve sağırlar olarak nitelendirmiştir: *"Ölü iken*

kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?" (En'âm, 122)

Diğer bir ayette de şöyle buyurulmuştur: *"Sen, ölülere duyuramazsın. Arkalarını dönmüş kaçmakta olan sağırlara da çağrıyı işittiremezsin. Yine sen, körleri içine düştükleri sapıklıklarından çıkarıp yola getiremezsin. Sen, ancak ayetlerimize inananlara duyurabilirsin. İşte onlar Müslüman olurlar."* (Neml, 81) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Daha önce kitabımızın bir yerinde, tefsir bilginlerinin çoğunluğunun, kinaye ve teşbih esaslı anlamlar yükledikleri bu niteliklerin gerçek anlamdan payı olan bir başka anlamı olduğunu da ifade etmiştik. Oraya bakılabilir.

Ayrıca, bu ayet gösteriyor ki, yüce Allah, dünyada müminlerin anlamasını ve işitmelerini sağladığı gibi, ahirette de hakkın kâfirler ve müşrikler tarafından anlaşılmasını ve çağrının işitilmesini sağlayacaktır. Buna göre, insan, ister mümin olsun, isten kâfir olsun, er veya geç hakkı anlayacaktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: Ebu'l-Carud İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Haris b. Amir b. Nevfel b. Abdumenaf'ın Müslüman olmasını çok istiyordu. Onu İslâm'a davet etti ve Müslüman olması için çok uğraştı. Ama bedbahtlığı ağır bastı ve Müslüman olmadı. Bu durum Peygambere ağır geldi. Bunun üzerine yüce Allah, *'Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, o zaman yerde bir tünel...'* ayetini indirdi. Burada, yere doğru bir tünel açması kastediliyor." [c.1, s.197]

Ben derim ki: Bu rivayet zayıf ve mürsel olmasının yanı sıra, surenin bir kerede nazil olduğuna ilişkin çok sayıdaki rivayetlerle de örtüşmemektedir. Bununla beraber, rivayeti, olayın ayetin inişinden önce gerçekleşmesi ve ayetin inişiyle birlikte, önceden gerçekleşen bu olaya işaret edilmesi, yani uyarlama yöntemine başvurulması şeklinde yorumlamak da mümkündür.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ
اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ
يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْۜ مَا فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى
رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِى الظُّلُمَاتِۜ
مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾ قُلْ
اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾ بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ
مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَٓاءِ
وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ
قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا
ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوا بِمَٓا اُوتُٓوا اَخَذْنَاهُمْ
بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُواۜ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ
عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ
هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾ قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً
هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ
وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾

وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿۴۹﴾ قُلْ لَٓا
اَقُولُ لَكُمْ عِنْد۪ي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ اِنّ۪ي مَلَكٌۚ اِنْ
اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُۜ اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ
﴿۵۰﴾ وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذ۪ينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ
دُونِه۪ وَلِيٌّ وَلَا شَف۪يعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿۵۱﴾ وَلَا تَطْرُدِ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ
بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُر۪يدُونَ وَجْهَهُۜ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ
حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿۵۲﴾ وَكَذٰلِكَ
فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُٓوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَاۜ اَلَيْسَ اللّٰهُ
بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِر۪ينَ ﴿۵۳﴾ وَاِذَا جَٓاءَكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ
عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَۙ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُٓوءًا بِجَهَالَةٍ
ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿۵۴﴾ وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ
وَلِتَسْتَب۪ينَ سَب۪يلُ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿۵۵﴾

AYETLERİN MEÂLİ

37- Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz Allah, bir mucize indirmeye kadirdir; fakat onların çoğu bilmez."

38- Yeryüzünde hareket eden hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz, kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamı-şızdır. Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler.

39- Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse, onu saptırır ve kimi dilerse, onu doğru yola koyar.

40- De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı size gelse, ya da kıyamet saati size gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlüyseniz (söyleyin bakalım)."

41- "Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız. O da dilerse, kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."

42- Senden önceki bazı ümmetlere de elçiler gönderdik. Sonra, yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık.

43- Hiç olmazsa, onlara azabımız geldiği zaman yalvarsalardı! Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan, yapmakta olduklarını onlara süslü gösterdi.

44- Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenlerle sevince daldıkları sırada ansızın onları yakaladık, birden bire donakaldılar.

45- Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

46- De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah, işitme duyunuzu ve gözlerinizi alsa, kalplerinizi de mühürlese, Allah'tan başka bunları size getirecek tanrı kimdir?" Bak, delilleri nasıl döndürüyoruz (açıklıyoruz), sonra yine onlar yüz çeviriyorlar?!

47- De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse, zalim toplumdan başkası mı helâk edilir?"

48- Biz, elçileri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Artık kim inanır ve kendini düzeltirse, onlara ne bir korku var, ne de üzülürler onlar.

49- Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, yoldan çıkmalarından dolayı onlara azap dokunacaktır.

50- De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Kör ile gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?"

51- Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla (Kur'ân'la) uyar; onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur; belki korunurlar.

52- Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yok, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zalimlerden olasın!

53- Böylece biz, onların kimini kimi ile denedik ki, "Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâyık gördü?!" desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?

54- Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman de ki: "Selâm size! Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır ki, sizden kim, bilmeyerek (cahillik ederek) bir kötülük işler de sonra ardından tövbe edip düzelirse, muhakkak ki O, bağışlayandır, merhamet edendir."

55- Böylece ayetleri genişçe açıklıyoruz ki [gerçekler iyice anlaşılsın] ve bu arada suçluların yolu açık seçik meydana çıksın.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tevhit inancı ve peygamberlik delili (mucize) konusunda müşriklere karşı değişik açılardan kanıtlar sunuluyor.

37) Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz Allah, bir mucize indirmeye kadirdir; fakat onların çoğu bilmez."

Burada müşriklerin, Peygamberimizden (s.a.a) bir mucize istediklerine işaret ediliyor. Onların bu istekleri, Hz. Peygamber'i zor durumda bırakma amacına yöneliktir. Akıllarınca mucize göstermemesi durumunda Peygamber'in doğru söylemediğini kanıtlamış olacaklardı. Oysa onlar, bu istekte bulundukları sırada, en büyük ayet, en büyük

mucize olan Kur'ân orta yerde duruyordu; üzerlerine sure sure, ayet ayet iniyor, kendilerine her münasebetle okunuyordu. Bu da gösteriyor ki, *"Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?"* ifadesiyle dile getirdikleri mucize, Kur'ân'dan ayrı bir şeydir. Demek oluyor ki, onlar Kur'ân'ı kendilerini ikna edecek, saçma sapan düşüncelerle dolu, nefsanî heveslerin tutsağı olan gönüllerini razı edecek bir mucize, bir ayet gibi görmüyorlardı.

Düzmece ilâhlarına karşı taassupları, onları öyle bir fanatikliğe itmişti ki, sanki onların Rabbi değilmiş gibi yüce Allah'tan kopmuşlardı. Bu yüzden, *"Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?"* demişlerdi, "Rabbimizden" veya "Allah'tan" gibi bir ifade kullanmamışlardı. Amaçları; Hz. Peygamber'in konumunu basitleştirmek, istekleri karşısında çaresizliğini vurgulamaktı. Yani, eğer o, iddiasında samimîyse, sunduğu mesaj gerçeğin ifadesiyse, o hâlde insanları kulluk sunmaya davet ettiği Rabbinin kendisine arka çıkması, ona yardım etmesi, davasının hak içerikli olduğunu kanıtlayan bir mucize indirmesi gerekir.

Onları böyle bir öneride bulunmaya iten etken, iki konuya ilişkin bilgisizlikleriydi. **Birincisi:** Onlara göre, düzmece ilâhlar, evrende etkinlik alanlarına girdiğini sandıkları işlerde bağımsız hareket ederler. Bunun yanında onların şefaatçilik makamları da vardır. Örneğin savaş veya barış tanrısı, kendi işini dilediği gibi yönlendirir ve bir başkası onun bu işe ilişkin plânlarını bozamaz. Karaların tanrısı, denizlerin tanrısı, aşk tanrısı, nefret tanrısı ve diğer tanrılar da öyle. Bu durumda yüce Allah için yapacak iş kalmıyor. Çünkü işleri yardımcıları arasında bölüştürmüştür. Bunlar şefaatçiler (yardımcı tanrılar), O ise tanrılar tanrısıdır. Dolayısıyla O'nun, onların bu düzmece tanrılarının tanrılıklarını olumsuzlayacak bir mucize indirmesi söz konusu olamaz.(!)

Onların bu sanılarını teşvik edici, kalplerindeki bu inancı pekiştirici bir unsur da, Hicaz Yahudilerinden duydukları, Allah'ın eli kolu bağlı olduğuna, yürürlükteki sistemi değiştirip sebepler âlemine egemen olan alışılmış düzeni bozmasına imkân olmadığına ilişkin sözlerdi. [Bu, birinci bilgisizlikleriydi.]

İkincisi: Yüce Allah katından inen mucizeler, eğer insanların bir önerisi olmaksızın sırf elçilerden birine özgü olarak ortaya konulmuş olursa, bunlar sadece söz konusu elçinin çağrısının doğruluğunu vur-

gulamaya yönelik açık deliller işlevini görürler. Bu mucizeler açısından, çağrıya muhatap olan insanlar sakıncalı bir duruma (azaba) maruz kalmazlar. Hz. Musa'ya verilen asa ve beyaz el mucizelerini, Hz. İsa'ya bahşedilen ölüleri diriltme, doğuştan kör ve alacalı olanı iyileştirme ve kuş yaratma mucizelerini ve Hz. Muhammed'e (Allah'ın salât ve selâmı ona, Ehlibeyti'ne ve o peygamberlerin üzerine olsun) verilen Kur'ân mucizesini buna örnek gösterebiliriz.

Ama eğer bir mucize insanların önerileri sonucu gösterilmiş olursa, buna ilişkin ilâhî yasa şu şekilde cereyan eder: İnsanlar ona inanırlarsa, hiç. İnanmazlarsa, üzerlerine azap indirilir ve artık bekletilmezler. Hz. Nuh'un, Hz. Hud'un, Hz. Salih'in ve diğer bazı peygamberlerin gösterdikleri mucizeleri buna örnek gösterebiliriz. Kur'ân'da buna işaret eden birçok ayet vardır: *"'Ona bir melek indirilmeli değil miydi?' dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi."* (En'âm, 8) *"Bizi, (elçiyi) mucizelerle göndermekten alıkoyan şey, evvelkilerin onları yalanlamış olmasıdır. Semud kavmine açık bir mucize olarak dişi deveyi verdik. Ama onlar, onunla (inanacakları yerde) zalim oldular."* (İsrâ, 59)

"Dediler ki: 'Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?' De ki: Şüphesiz Allah, bir mucize indirmeye kadirdir; fakat onların çoğu bilmez." ifadesiyle, yukarıda değindiğimiz her iki hususa işaret edilmiştir.

Burada, öncelikle yüce Allah'ın dilediği her mucizeyi indirebileceğine işaret ediliyor. "Allah" ismiyle müsemma olan bir zatın buna kudretinin olmayacağı tasavvur edilebilir mi? Dikkat edilirse cevapta, "Rab" niteliği yerine "Allah" ismi kullanılmıştır. Bununla hükmün kanıtına işaret etme amacı güdülmüştür. Çünkü mutlak ulûhiyet, bütün kemal niteliklerini bünyesinde toplar, herhangi bir sınırla sınırlı, herhangi bir kayıtla kayıtlı olmaz. Müşrikleri, Peygamber'i âciz bırakmak için mucize istemeye iten etken de, ulûhiyet makamına ilişkin cehaletleriydi.

Ayrıca, istedikleri mucizenin indirilmesinin kendi çıkarlarına da uygun olmadığını bilmiyorlardı. Böyle bir mucize istemeye cür'et etmekle, kendilerini topluca helâke sürüklediklerinin, köklerinin kurutulması durumuyla karşı karşıya kalacaklarının farkında değillerdi. İfadelerde bu anlamın bir şekilde gözetildiğinin kanıtı, bu kanıtlama-

rın ardından gelen şu değerlendirme cümlesidir: *"De ki: 'Eğer acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı, elbette benimle sizin aranızda, iş şimdi bitirilmişti. Çünkü Allah zalimleri daha iyi bilir."* (En'âm, 58)

Ayette "tef'il" kalıbından "nuzzile" ve "yunezzile" fiillerinin kullanılmış olması gösteriyor ki, onlar, aşamalı olarak gösterilen bir mucizenin indirilmesini veya peş peşe birkaç mucizenin indirilmesini istemişlerdir. Nitekim Kur'ân'ın başka bir yerinde bu isteklerinden söz edilirken buna işaret edilmiştir: *"Dediler ki: Yerden bize bir göze fışkırtmadıkça ya da senin... bir bahçen olmadıkça, ... ya da göğe çıkmadıkça, sana inanmayız. Üzerimize, okuyacağımız bir kitap indirmedikçe, göğe çıkmana da inanmayız."* (İsrâ, 90-93) *"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bize melekler indirilmeli, yahut Rabbimizi görmeli değil miydik?' dediler."* (Furkan, 21) *"İnkâr edenler, 'Kur'ân, ona bir defada indirilmeli değil miydi?' dediler."* (Furkan, 32)

İbn-i Kesir'in söz konusu fiilleri "nezele" ve "yunzile" şeklinde şeddesiz okuduğu da rivayet edilir.

38) Yeryüzünde hareket eden hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar.

Ayetin orijinalinde geçen "ed-dâbbeh" yeryüzünde hareket eden, debelenen bütün canlılar için kullanılan bir isimdir. Ancak daha çok atlar için kullanılır. "ed-Debb" ve "ed-debîb", yavaş yürüyüş anlamına gelir.

Ayetin orijinalinde geçen "et-tâir" havada kanatlarıyla uçan canlılara denir. Çoğulu "et-tayr"dır. "er-Râkib" ve "er-rekb" gibi. Ümmet ise, aynı amaç etrafında birleşen, o amaç doğrultusunda ilerleyen insan topluluğu demektir. Aynı din, aynı hukuk sistemi, aynı zaman ve aynı mekân etrafında birleşmek gibi. Bu kelimenin anlamının aslı, "yönelmek"tir. Biri bir şeye yöneldi mi, Araplar "emme/yeummu" ifadesini kullanırlar. "el-Haşr" ise, insanları savaş veya göç gibi sosyolojik bir olay için bir araya toplamak, seferber etmek anlamına gelir.

Ayette, kuşun *"iki kanadıyla uçan"* niteliğiyle nitelendirilmesi, hayvanların *"yeryüzünde hareket eden"* niteliğiyle nitelendirilmesine bir karşılık mahiyetindedir. Bu ifade, aslında "Karada ve havada yaşayan hiçbir hayvan yoktur ki..." demekle aynı anlamı ifade etmektedir.

Ayrıca bu niteleme ile, kavramlar açısından yaşanabilen anlam kaymalarını da önleme amaçlanmıştır. Nitekim "ed-debîb", yavaş hareket etme anlamına geldiği gibi, "uçma" da hızlı hareket etme şeklinde algılanabilir. İşte böyle bir karışıklığa meydan vermemek için bu ayrıntıya başvurulmuş, *"iki kanadıyla uçan"* nitelemesine gerek duyulmuştur.

HAYVANLAR ÂLEMİ

Tefsirini sunduğumuz ayette hitap, insanlara yöneliktir. Ayrıca ayette, karada veya havada yaşayan hayvanların da insanlar gibi birer ümmet olduklarından söz ediliyor. Bununla onların, sayıları kalabalık topluluklar oldukları kastedilmiyor. Çünkü "ümmet" kavramı, salt sayısal çokluk anlamında kullanılmaz. Tam tersine, bu sayısal çokluğu oluşturan bireyler, zorunlu olarak veya kendi istekleriyle bir hedef etrafında birleşip o hedefe yöneldiklerinde böyle bir niteliği hak ederler.

Yine bununla, onların sırf çeşitli canlı türleri oldukları ve her türün bireylerinin kendi türlerine özgü yaşama, beslenme, çiftleşme, üreme, barınma tarzları olduğu da kastedilmiyor. Çünkü bu hususlardaki ortaklık bağlamında insanlara benzediklerine hükmedilebilse de, ayetin sonunda yer alan, *"Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler."* ifadesi gösteriyor ki, bu noktada ön plâna çıkarılan benzerlikten maksat, beslenme, çiftleşme ve barınma gibi hususlardaki benzerlik değildir. Bilâkis, diğer bir ortak nokta vardır ki, onları da tıpkı insanlar gibi, Allah'ın huzurunda toplanma durumunda bırakıyor. İnsanların Allah'ın huzurunda toplanmasını gerektiren şey ise, bir tür bilinçsel yaşamdan başka bir şey değildir. İnsanın mutluluk veya mutsuzluğunu belirleyen şey de, bu bilinçsel yaşamdır. Yoksa, insan topluluğunun herhangi bir bireyi, dünyadaki en lezzetli yemeği yiyebilir, en başarılı evliliği, en tatmin edici birleşmeyi gerçekleştirebilir, en görkemli evde barınabilir, ama bununla beraber, işlediği zulüm ve günahtan dolayı mutlu olmayabilir. Bunun tam tersi de mümkündür. Bakarsın bir insan, kendisini saran tüm sıkıntılara, musibetlere ve meşakkatlere rağmen, sahip olduğu insanî erdemler ve kulluk nuru sayesinde son derece mutlu, huzurlu ve hayatından memnundur.

Daha doğrusu insanın bilinçsel yaşamı, -buna dilersen, insanın fıtratı da diyebilirsin- peygamberlik davetinin desteğiyle insan için inanç ve amellerden oluşan bir yasal düzen öngörür. İnsan eğer bu düzene

uyar, onun belirlediği yönde hareket eder ve içinde yaşadığı toplum da bu bağlamda kendisiyle uyumlu olursa, dünya ve ahiret hayatında mutlu olur. Şayet içinde yaşadığı toplumun uyumu olmaksızın tek başına hareket ederse, bu sayede yalnızca ahirette veya hem dünyada ve hem de ahirette mutlu olur. Ama eğer bu düzene uymayıp da öngördüğü yasaların bir kısmını veya tümünü terk ederse, hem dünyada ve hem de ahirette mutsuz olur.

İnsan için hükme bağlanan bu yasaları iki cümlede ifade etmek mümkündür: Hayra ve itaate yöneltmek, kötülükten ve günahtan alıkoymak. İstersen şöyle de diye bilirsin: Adalete ve doğruluğa çağrı, zulmü ve haktan sapmayı yasaklama. Çünkü insan bozulmamış fıtratı uyarınca, bazı şeyleri güzel görür; bunlar kendisi ya da başkaları açısından adalet niteliğine sahiptirler. Yine fıtratı uyarınca, bazı şeyleri de çirkin görür; bunlar da kendisi veya başkaları açısından zulüm niteliklidirler. İlâhî dinse, bunları pekiştirir ve ayrıntılarını ortaya koyar.

Bundan önceki birçok açıklamadan hareketle böyle bir sonuca varıyoruz. Kur'ân'da yer alan birçok ayetten de bu sonucu algılayabiliyoruz: *"Nefse ve onu biçimlendirip de ona kötülüğünü ve iyiliğini ilham edene andolsun ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülülüklere gömen de ziyan etmiştir."* (Şems, 7-10) *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık delililer kendilerine geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü onda anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, iman edenleri hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi. Allah, dilediğini doğru yola iletir."* (Bakara, 213)

Hayatın birçok alanında insanlara eşlik eden hayvanların davranışları üzerinde durup düşündüğümüz zaman, hayvan türlerinden birinin hayat tarzı ve yaşayış şekli üzerinde derin etütler yaptığımız zaman, bunların da tıpkı insanlar gibi bireysel ve toplumsal inançlara ve görüşlere sahip olduklarını görürüz. Varlığını sürdürme amacına yönelik hareketleri ve duruşları, işte bu inanç ve görüşler esasına dayalı olarak biçimlenir. Tıpkı insanın dünya hayatındaki davranışlarını bir dizi inanç ve görüşe dayandırması gibi.

Örneğin herhangi birimiz beslenmeyi, cinsel birleşmeyi ya da çocuk sahibi olmayı arzu eder. Yahut kendisine zulmedilmesinden ve fakirlikten hoşlanmaz. Bu bağlamda zihninde bir düşünce belirir ki, yiyecek araması veya bir şeyler yemesi ya da bir yerde depolaması gerekmektedir. Yahut evlenmesi ve çocuk sahibi olması lâzım gelmektedir. Yine bu bağlamda düşünür ki, zulme katlanmaması, fakirliğe sabretmemesi gerekir. Böylece zihninde beliren bu düşüncelerin önünde açtığı yollarda hareket ederek bu sorunlarına çözümler bulmanın peşine düşer.

Aynı şekilde gözlemlediğimiz kadarıyla, herhangi bir hayvan da hayatının gereksinimlerini karşılama bağlamında tutarlı bir hareketlilik hâlinde olur. Bununla beslenme, çiftleşme ya da barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler. Bu da, söz konusu hayvanın ihtiyaçlarının ve bu ihtiyaçları giderecek şeylerin bilincinde olduğundan kuşku edilmemesi gerektiğini gösteren bir olgudur. Yine buradan hareketle anlıyoruz ki, bu hayvanın kendine özgü görüş ve inançları da vardır. Bunların etkisiyle, tıpkı insanlarda olduğu gibi, yararlı şeyleri elde etmeye, zararlı şeyleri de kendinden uzaklaştırmaya yönelir. Bazen hayvanların bir avı yakalamak veya düşmandan kurtulmak için akıl almaz hile ve tuzaklara başvurduklarını görüyoruz ki, birer bireysel ve toplumsal yöntem olarak biz insanlar, ancak asırlar sonra bunları ortaya çıkarabiliyoruz.

Birçok hayvan türlerini araştıran bilim adamları, karıncalar, bal arıları ve ağaç kurtları üzerinde yaptıkları araştırmalar sonucu, uygarlık ve sosyal yaşam bağlamında insanı dehşete düşüren bulgular elde etmişler. Sanat ve yönetim incelikleri açısından öyle manzaralarla karşılaşmışlar ki, ancak uygarlıkta ileri gitmiş insan topluluklarında bunların benzerlerine rastlayabiliriz.

Kur'ân-ı Kerim de, hayvanların tanınmasını, yaratılışları ve hareketleri üzerinde düşünülmesini teşvik edici ifadeler içerir: *"Sizin yaratılışınızda ve (Allah'ın yeryüzünde) yaymakta olduğu canlılarda, kesin olarak inananlar için deliller vardır."* (Câsiye, 4) Kur'ân-ı Kerim, sığır, kuş, bal arısı ve karınca gibi hayvanların durumlarından ibret dersleri çıkarılmasını emreder.

İşte bizim kanaatimize göre, çeşitli türlere ayrılan hayvanların, hayatlarıyla ilgili hususlarda ve amaçlarda, davranışlarını dayandırdıkları bu görüş ve akideler, sürükleyici ve engelleyici hükümler içerme-

se de, en azından bazı şeylerin iyi, bazılarınınsa çirkin görülmesini, dolayısıyla zulüm ve adalet kavramlarını içermektedir.

Herhangi bir hayvan türünün bireylerinin aralarında davranış ve huy bakımından birtakım farklılıklar görülmesi de bunu destekleyen bir bulgudur. Sözgelimi iki atın, iki koçun veya iki horozun huyları birbirinden çok farklı olabilmektedir. Biri son derece sert ve huysuz olurken, diğeri oldukça yumuşak ve uysal olabiliyor.

Bunu, kimi hayvan türlerinde bazı bireylerin şahsında gözlemlediğimiz sevgi, nefret, şefkat, merhamet, katılık veya saldırganlık gibi huylar da desteklemektedir. Ki bunun benzerlerini insanlarda görüyoruz. Yine insanlar bazında bu gibi unsurların, fiillerin güzel veya çirkin olarak nitelendirilmesinde belirleyici olduklarını biliyoruz. Amellerin zulüm veya adalet nitelikli olmaları da bu gibi unsurlar bağlamında belirginlik kazanan bir olgudur. Sonra bunların insanın uhrevî hayatı üzerinde de etkili olduğu bir gerçektir. Allah'ın huzurunda toplanmalarında, amellerine göre hesaba çekilmelerinde, uhrevî nimet veya azaba maruz kalmalarında da bunun etkisini biliyoruz.

Bu noktada, tıpkı insanlar gibi hayvanların da haşredilecekleri hususu belirginlik kazanıyor. Çünkü yüce Allah, adalet, zulüm, takva ve günah gibi niteliklerin insanların amellerine uyarlanmasını, haşrin gerekçesi olarak sayıyor. Bu nitelikleri haşrin varlığının kanıtları olarak ön plâna çıkarıyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?"* (Sâd, 28) Hatta yüce Allah, göklerde, yerde ve ikisi arasında yaratılan varlıkların haşrinin geçersiz olmasının, bütün bunların yaratılışlarının geçersizliğine, boş bir eğlenceye dönüşmesine neden olacağını belirtir. Nitekim, biraz önce örnek gösterdiğimiz ayetin hemen öncesinde şöyle buyurmuştur: *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Ateşten vay hâllerine o inkâr edenlerin!"* (Sâd, 27)

Bu nedenle, şimdi soruyoruz: Acaba insanlar gibi hayvanlar da Allah'ın huzurunda toplanacaklar mı? Eğer hayvanlar da Allah'ın huzurunda toplanacaklarsa, acaba bu toplanışları insanlarınki gibi mi olacaktır; onların da amelleri tartılacak mı, dünyadaki yükümlülüklerini yerine getirişleriyle bağlantılı olarak cennetle ödüllendirilecekler mi? Ya da cehennemle cezalandırılacaklar mı? Onlarla ilgili olarak dünye-

vî yükümlülük, elçilerin gönderilişi ve hükümlerin indirilişi şeklinde mi gerçekleşmiştir? Eğer öyle olmuşsa, acaba onlara gönderilen elçi, kendi hemcinslerinden mi olmuş, yoksa bir insan mı olmuş?

Açıklamanın akışının bu noktasında insanın aklına gelebilecek sorulardır bunlar?

Birinci soruya, yani, "Acaba insanların dışındaki canlıların da haşredilmeleri söz konusu mudur?" sorusuna gelince; bununla ilgili olarak tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda yer alan *"Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler."* şeklindeki ifade, yukarıdaki soruya yeterli bir cevap niteliğindedir. Buna yakın bir ifade de şu ayette yer almaktadır: *"Vahşi hayvanlar bir araya getirildiği zaman."* (Tekvîr, 5)

Hatta göklerin, yerin, güneşin, ayın, yıldızların, cinlerin, taşların, putların ve müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak ibadet ettikleri diğer düzmece ilâhların da geri döndürüleceklerine ilişkin birçok ayet vardır. Aynı şekilde altın ve gümüşün de ahiret günü yeniden var edileceklerini ve cehennem ateşinde kızdırılarak zekâtı vermeyenlerin alınlarının ve yanlarının onunla dağlanacağını ifade eden ayet de vardır. Bu gibi ayetleri teker teker sunmanın gereğini duymuyoruz. Ayrıca, bunlara ilişkin rivayetler de sayılmayacak kadar çoktur.

İkinci soruya, yani, hayvanların da tıpkı insanlar gibi haşredilip, amellerinden dolayı hesaba çekilecekleri, bundan dolayı ödüllendirilecekleri veya azaba çarptırılacakları hususuyla ilgili soruya gelince; bu soruya verilecek cevap şudur: Bu, bireylerin toplanıp zorlamayla bir yere doğru sürüklenmeleri anlamına gelen haşrin vazgeçilmez bir sonucudur. Gök, yer, güneş, ay ve taş gibi şeyler hakkında ise haşretme ifadesi kullanılmamıştır. Aşağıdaki ayetler bu hususa örnek oluşturmaktadır:

"O gün yer başka yere dönüştürülür, gökler de (başka göklere) ve (insanlar) tek ve kahredici Allah'ın huzuruna çıkarlar." (İbrâhîm, 48) *"Kıyamet günü yer tamamen O'nun avucu içindedir, gökler de sağ elinde dürülmüştür."* (Zümer, 67) *"Güneş ve ay bir araya getirildiği zaman."* (Kıyâmet, 9) *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar tanrı olsalardı, oraya girmezlerdi."* (Enbiyâ, 98-99)

Kaldı ki, yüce Allah'ın sözündeki, insanların haşriyle ilgili ifadelerinin özü, bunun onlar arasında baş gösteren ihtilâfların hak esasına dayalı olarak çözüme kavuşturulması amacıyla gerçekleşeceği yönündedir. Bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbin, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü onların aralarında hükmedecektir."* (Secde, 25) *"Sonra dönüşünüz bana olacak. O zaman, ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim."* (Âl-i İmrân, 55) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Tümünün dönüşü ise, iyilik yapanın ödüllendirilmesi ve zulmedenin de zulmünden dolayı cezalandırılmasına yöneliktir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki biz, suçlulardan öç alıcıyız."* (Secde, 22) *"Sakın, Allah'ı elçilerine verdiği sözden cayar sanma! Allah, mutlak üstündür, öç alandır. O gün yer başka yere dönüştürülür, gökler de (başka göklere) ve (insanlar) tek ve kahredici Allah'ın huzuruna çıkarlar."* (İbrâhîm, 47-48) Bu iki nitelik, yani iyilik ve zulüm nitelikleri, genel anlamda hayvanların davranışları açısından da söz konusudur.

Bu sonucu, şu ayetten çıkan anlam da destekler mahiyettedir: *"Eğer Allah, insanları yaptıkları işler yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor."* (Fâtır, 45) Bu ayetten şu anlaşılıyor: "Eğer insanların işledikleri zulümler, hemen ilâhî azabı gerektirecek olsaydı, bu, zulüm olmasından dolayı olurdu. Zulüm ise, insan olsun, hayvan olsun bütün canlılar için söz konusu olan bir niteliktir. Bu durumda, yüce Allah'ın yeryüzünde hiçbir canlı bırakmaması gerekirdi." Gerçi, bu ayette sözü edilen canlıdan maksadın, özel olarak insan olduğunu da söyleyen olmuştur.

Diğer canlıların da kıyamet günü haşredilip yaptıkları kötülüklerin cezasını çekecek olmaları, onların bilinç ve irade bakımından insanlarla eşit olmalarını, nefsî ve ruhsal açıdan insan derecesine çıkmalarını gerektirmez; aklî zorunluluk bunu reddeder, gerek hayvanların ve gerekse insanların sergiledikleri davranışların etkileri böyle bir ihtimali ortadan kaldırır.

Hatta, insanların ve diğer canlıların kıyamet günü, dünyadayken işledikleri amellerden sorumlu tutulup cezalandırılma, hesaba çekilip ödüllendirilme bakımından ortak bir zeminde bulunmaları, onların her açıdan denk ve eşit olmalarını gerektirici bir durum olmadığı gibi, biz-

zat insan bireylerinin kendi aralarında ortak bir düzlemde olmaları da, amellerinin inceliklerine dikkat edilmesi ve detayları üzerinde durulması açısından aynı şekilde hesaba çekilmelerini, dolayısıyla akıllı insanla aptal insanın, doğru yolu bulan insanla doğru yolu bulma imkânından yoksun insanın aynı sanık sandalyesine oturtulmasını gerektirmez.

Kaldı ki, yüce Allah, bazı hayvan bireylerinden öyle şeyler anlatıyor ki, ince anlamları, soyut kavramları anlama açısından, anlama ve kavram bağlamında orta düzeyli bir insandan hiç de geri kalır bir yönleri olmadığı anlaşılıyor. Örneğin, yüce Allah'ın Hz. Süleyman (a.s) kıssası çerçevesinde bir karıncadan aktardığı sözler gibi: *"Karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, 'Ey karıncalar, yuvalarınıza girin ki, Süleyman ve orduları, farkında olmayarak sizi ezmesinler.' dedi."* (Neml, 18)

Yine aynı surede, bir hüthüt kuşunun bir süre ortadan kayboluşunun ardından Hz. Süleyman'a söylediği sözleri gibi: *"Hüthüt dedi ki: Senin (bilgice) kuşatmadığın bir şeyi kuşattım ve Seba'dan sana gerçek bir haber getirdim. Ben, onlara hükümdarlık eden bir kadın gördüm. Kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı var. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, onlara işlerini süslemiş de onları doğru yoldan çevirmiş, bu yüzden yola gelemiyorlar..."* (Neml, 22-24)

Bilgili bir araştırmacı, bu ayetlerde sözü edilen hayvandan görülen anlayış ve bilinç belirtileri üzerinde durup düşündüğü, ardından bunların objektif değerlerini ölçtüğü zaman, bu derecede bir anlayış ve bilincin, birtakım bilgiler bütününe ve çeşitli kavrayışlara dayandığından, bunların da bazı yalın ve bileşik anlamlardan kaynaklandığından kuşku duymaz.

Zoologların hayvanlar üzerinde yaptıkları derin araştırmalar, çeşitli hayvan türlerine yönelik eğitsel faaliyetler sonucu elde ettikleri ilginç bulgular, şaşırtıcı durumlar, bizim bu çıkarsamamızı destekler mahiyettedir. Bu bulgulara baktığımızda bunların ancak latif bir iradeye, derin bir düşünceye ve keskin bir bilince sahip bir canlıdan kaynaklanabileceğini düşünürüz.

Üçüncü ve dördüncü soruya, yani, "Hayvanlar, dünyevî yükümlülüklerini kendilerine gönderilen bir elçiden ve indirilen vahiy yoluyla

mı alırlar? Ve bu elçi, gönderildiği hayvan türünün bir bireyi midir?" sorularına gelince; şu kadar söyleyebiliriz ki, hayvanlar âlemi şu ana kadar bizim için bir meçhuldür, kalın bir perdenin gerisindedir. Dolayısıyla, bu tür konulara kafa yormak, yararsız bir uğraşıdan ve bu konulara ilişkin bir şey söylemek, bilgisizce konuşmaktan başka bir şey olmaz. Kur'ân-ı Kerim de, zahirinden anladığımız kadarıyla, bu hususta herhangi bir açıklama sunmamaktadır. Ayrıca, ne Peygamberimizden (s.a.a), ne de Ehlibeyt İmamlarından (a.s) bu hususla ilgili bir değerlendirmeye esas alınacak bir rivayet de nakledilmemiştir.

Şu kadarı var ki, hayvan topluluklarının da, tıpkı insan toplulukları gibi, özünde ilâhî dini barındırdığını ve bunun insanlarda olduğu gibi fıtrattan kaynaklandığını anlıyoruz. Fıtrat menşeli dinin, insanı Allah'ın huzurunda toplanmaya ve amellerinin cezasını almaya hazırladığı gibi, hayvanları da hazırladığını biliyoruz. Bununla beraber, insanlarla karşılaştırdığımızda, hayvanların davranışlarından gözlemlediğimiz kadarıyla, hayvanlara, insanlarınkine benzer ayrıntılı bilgilerin verilmediğini ve insanlar gibi ayrıntılı şekilde ilâhî yükümlülüklerle sorumlu kılınmadığını söyleyebiliriz. Her şeyin insanların emrine verildiğini ve insanların bütün canlılardan üstün olduğunu dile getiren Kur'ân ayetleri de bu hususu desteklemektedir.

* * *

Şimdi ayetin metnini yeniden ele alalım: *"Yeryüzünde hareket eden hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar."* ifadesi gösteriyor ki, tüm hayvan türleri arasında rastladığımız hayvan toplulukları, kendi türlerine özgü bilinçli amaçlar etrafında oluşmuşlardır. Her hayvan türü, tıpkı insanda olduğu gibi, bilinç ve iradesi oranında bu amaçlara yönelik eylemler içine girer.

Bu da beslenme, gelişme ve üreme gibi sadece bu dünya hayatıyla sınırlı doğal amaçlara özgü bir durum değildir. Aksine bunun etkinliği, ölümden sonrasını da kapsar ve onu diğer bir hayatla irtibatlandırır. Bilinç ve irade pınarlarından beslenen mutluluk ve mutsuzluk olgularıyla bağlantılı hâle getirir.

Bazılarının buna şöyle itiraz edeceklerini duyar gibi oluyoruz: Bilim adamları, insan dışındaki canlı türlerinin serbest irade ve seçme

yeteneğinden yoksun olduklarını kesin olarak ortaya koymuşlardır. Bu yüzden hayvanların fiilleri de, tıpkı bitkilerin fiilleri gibi, istem dışı doğal fiiller olarak değerlendirilir. Bu nedenledir ki, yararına olan bir şeyle karşılaştığında üzerine atlamaktan kendini alamaz. Kedinin fareyi veya aslanın avını gördüğünde yaptığı gibi. Yine bir hayvan kendisinden üstün olan düşmanıyla karşılaştığında derhal kaçmaktan kendini alamaz. Farenin kediyle veya ceylanın aslanla karşılaştığında olduğu gibi. Dolayısıyla, insanların dışındaki canlılar açısından serbest irade ve isteme dayalı mutluluk ve mutsuzluktan söz etmenin bir anlamı yoktur.

Ancak insanın isteme bağlı eylemlerini yerine getirirken birer aracı olarak kullandığı istem ve psikolojik haletler üzerinde iyice düşündüğümüz zaman, bu kuşkunun yersiz olduğunu anlarız. Şöyle ki: İnsanın isteme bağlı eylemlerinin yerine getirilmesine esas oluşturan bilinç ve irade olgularının insanın ruhsal yapısına yerleştirilmiş olmasının gerekçesi, bilinçli bir canlı türü olarak insanın objeler dünyasında madde üzerinde tasarrufta bulunması ve kendisine yararlı olan şeyleri zararlı olan şeylerden ayırmak suretiyle varlığını koruma amacına dönük olarak onlardan yararlanmasıdır. İlâhî iradenin insanı bilinç ve irade olgularıyla donatması bu yüzdendir. İnsan, bu diri bilinciyle kendisine zararlı olan şeyi yararlı olan şeyden ayırır. Bir yarar söz konusu olduğunda, onu irade eder ve ona dönük fiilini gerçekleştirir. Şayet karşısına çıkan olgunun yararlılık özelliği açıksa ve bunun yararlı olduğuna hükmetmek için vicdanından ve ona ilişkin temel bilgiden başka ek unsurlara gerek yoksa, karşısına çıkar çıkmaz onu ister ve hemen gerekli olan eylemi gerçekleştirir, bir an bile duraksamadan onun üzerinde tasarrufta bulunur. Bunu soluk alıp verme gibi insanın temel ve köklü fonksiyonlarının şahsında gözlemleyebiliriz. Fakat, insanın karşısına çıkan olgunun yararlılık özelliği açık değilse, buna ilişkin sağlıklı bir bilginin oluşması için nedenlerde eksiklik söz konusuysa ya da objeler dünyasından veya inanç sisteminden kaynaklanan engeller varsa, yararlılık özelliği kesinlik kazanmadığı için, salt bilgi, onun insanın iradesi ve eylemi bazında gerçekleşmesi için yeterli olmaz.

İşte bu gibi olgular söz konusu olduğunda düşünme olgusu devreye girer. Eksikliklerinin, engellerinin ve gizli kalmasını sağlayan etkenlerin belirlenmesine çalışılır. Böylece onun gerçekten yararlı mı,

yoksa zararlı mı olduğu tespit edilir. Şayet bu araştırma sonucu, onun yararlı olduğu ortaya çıkarsa, hemen akabinde ona yönelik bir irade belirginleşir ve bu da ona dönük bir eylemi gündeme getirir. Tıpkı yararlılık özelliği açık olup düşünmeyi gerektirmeyen olgularda olduğu gibi. Örneğin, acıkmış bir insanı gözlerimizin önüne getirelim. Bu insan açlığını giderecek bir gıda maddesi gördüğünde bununla ilgili olarak kuşkuya düşebilir. Acaba temiz midir, yenebilir mi, yoksa bozuk bir yiyecek mi, zehirli mi, zararlı maddeler içeriyor mu? Ya da bu yiyecek kendi malı mıdır, başkasına mı aittir, üzerinde tasarruf etme hakkına sahip midir, değil midir? İşte bu tür kuşkuların belirdiği bir anda karşısına çıkan yiyecek maddesi üzerinde tasarruf etmekten imtina eder, geri çekilir. İki taraftan biri kesinlik kazanıncaya kadar gözlemini sürdürür. Şayet vardığı yargı, o gıda maddesini yiyebileceği yönünde ise, bu onun yararlı olduğunun da göstergesi olur. Bundan sonra istemde bulunup eyleme geçmesi için bekleme gereğini duymaz.

Eğer bu madde hakkında ta baştan itibaren bir kuşkusu bulunmazsa, onun temiz ve yenebilir bir gıda olduğunu bilirse, varlığından haberdar olur olmaz gözlem ve düşünme gereğini duymadan hemen onu ister. Bu şekilde oluşan bir bilgi, söz konusu olguya yönelik istem ve tasarrufta bulunma eyleminden ayrılmaz.

İstemle ilgili olarak özetle şunu söyleyebiliriz: İnsan, üzerinde tasarrufta bulunacağı bazı şeyleri ayırt edememişse, yararlı mı, zararlı mı olduğunu ilk bakışta tespit edememişse, buna açıklık getirmek için gözlem ve düşünme olgularına başvurarak iki taraftan veya taraflardan birini tercih eder. Ama ilk bakışta ayırt edebilmişse, hemen onu ister ve gerekli eylemi gerçekleştirir; bekleme gereğini duymaz, hiçbir şekilde gözlem ve denetim yapmaz. Dolayısıyla insan, ister irdeleme sonucu olsun, ister olmasın yararlı olduğunu bildiği bir şeyi ister. İrdeleme ve gözlemi ise, sağlıklı bir yargıda bulunmasının önündeki engelleri kaldırmak için gerçekleştirir.

Öte yandan, serbest istemlerine dayalı olarak fiillerini gerçekleştiren insan bireylerinin durumunu irdelediğimizde, istemlerinin esasını oluşturan ilkeler bazında büyük farklılıklar arz ettiklerini görürüz. Cesaret, korkaklık, iffetlilik, açgözlülük, ataklık, tembellik, ağırbaşlılık ve hafif meşreplik gibi ruhsal nitelikleri ve içsel durumları kastediyo-

ruz. Aynı şekilde akletme gücü ve zayıflığı, isabetli ya da isabetsiz görüş sahibi olma gibi hususlarda da farklılık gösterirler.

Örneğin açgözlü insanın kendini zorunlu, istemi devre dışı bırakılmış gibi gördüğü iştah çekici şeylerin karşısında, iffetli ve temiz bir insan en ufak bir tepki göstermez. Korkak bir insan, herhangi bir görev bağlamında ya da savaş ortamında gördüğü en ufak bir eziyet karşısında iradesini kaybeder ve bu eziyeti isteminin devre dışı kalması için bir mazeret olarak görür. Ama kızıl ölümü bile hiçe sayan cesur bir insan, her türlü acıya göğüs germeyi bir erdemlilik olarak görür, amacını gerçekleştirmek uğruna her türlü acıyı göze alır. Ahmak ve kıt akıllı bir kimse, en basit bir tasavvur ile herhangi bir şeyi tercih etmeye yönelebilir. Akıllı ve ağır başlı bir kimse ise, bu tür tasavvurlar sonucu herhangi bir şeyi tercih etmeyi bir oyun ve eğlenceden ibaret görür. Sonra, iyi ile kötüyü birbirinden ayıramayan çocukların fiilleri de isteme bağlıdır; ama olgun insanlar bunları önemsemez, üzerinde durmaya değer bulmazlar.

Yine, diyaloglarımızda birtakım sosyal mazeretleri gerekçe göstererek kimi fiillerimizin zorunlu ve istem dışı olduğunu ileri süreriz. Oysa gerçekte hiç de öyle değildir. Örneğin, sigara içen bir kimsenin alışkanlık mazeretine sığınması, uykucu bir insanın hâlsizliği bahane etmesi, hırsız veya hain bir insanın da yoksulluğu gerekçe göstermesi gibi.

İstem ve sebeplerinin dayandığı ilkelerle ilgili bu fahiş farklılıklar ve isteme bağlı fiiller dünyasındaki bu geniş yelpaze, dini ve diğer sosyal sistemleri, isteme bağlı fiiller için insan toplumunun güç ve anlama bağlamında orta hâlli fertlerini esas alarak bir sınır tayin etmeye yöneltmiştir. Buna dayalı olarak da emir ve yasakları, ödül ve sevapları ve tasarrufların geçerliliği gibi durumları tespit etme yönüne gitmişlerdir. Orta hâlli bir insanın isteme bağlı fiillerine esas oluşturan şartlar ve sebepler tam olarak gerçekleşmediği durumlarda bir eylemde bulunan kimseleri mazur kabul etmişlerdir.

İstem bağlamında baz alınan ve alt düzeyinin istemliliğini olumsuzlayan bu orta hâl, varoluşsal açıdan gerçeği tam olarak yansıtmasa da, dinin ya da toplumun çıkarını gözetmeyi esas alan dinsel ya da toplumsal yargı açısından da tanınan, kabul edilen bir şeydir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalar üzerinde iyice durup düşündüğümüz zaman, insanların dışındaki canlıların bütünüyle seçme

iradesinden yoksun olmadıklarını görürüz. Bununla beraber, seçmenin, istemde bulunmanın anlamı bazında orta hâlli bir insandan daha alt düzeyde olduklarını kabul etmemiz de bir zorunluluktur. Örneğin kimi hayvanlarda, özellikle evcil hayvanlarda, engellerin söz konusu olduğu durumlarda bir şeyi yapıp yapmamakta tereddüt ettiklerini gözlemliyoruz. Aynı şekilde, zorla veya korkuyla ya da eğitilerek bir şeyi yapmaktan kaçındıkları da sıkça gözlemlenen bir olgudur. Bütün bunlar gösteriyor ki, bu hayvanlar söz konusu eylemi yapıp yapmamaya karar verme yeteneğine sahiptirler. İşte istemde bulunma ve serbestçe seçme yeteneğinin özü de budur. Gerçi düşünüp karar verme hususunda hayvanların son derece zayıf oldukları ve orta hâlli bir insanın düzeyine dahi erişmedikleri de gözlemlenen bir diğer gerçektir.

Zayıf da olsa, insanların dışında hayvanların da istemde bulunma, serbest seçimi gerçekleştirme anlamından büsbütün yoksun olmadıkları anlaşıldığına göre, yüce Allah'ın onların bu yeteneklerinin ortalama düzeyini esas alarak, onlar için bizim kavrayamadığımız bir yükümlülükler manzumesi öngörmüş olması mümkündür. Ya da onları, bu istemlerini esas alan ve bizim bilmediğimiz bir başka muameleye tâbi tutması, Allah'ın daha iyi bildiği bir gerçeğe boyun eğdikleri zaman onları ödüllendirmesi, karşı çıktıkları zaman da cezalandırması mümkündür.

Biz, kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır.

Bu ifade, ayetin akışı içinde bir ara cümle konumundadır. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, içinde herhangi bir eksik bırakılmayan şey, kitaptır. *"Hiçbir şeyi"* sözcüğü ise, eksik bırakılabilecek türden şeylere yönelik bir işarettir. Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Durumunun gözetilmesi, gereklerinin yerine getirilmesi ve özelliklerinin açıklanması gereken hiçbir şey yoktur ki, eksik bırakılmaksızın kitapta onu yer verilmiş olmasın. Dolayısıyla kitap tam ve eksiksizdir.

Eğer ayette geçen "kitap"tan maksat, yüce Allah'ın Kur'ân'ın birçok yerinde kitap olarak isimlendirdiği ve içinde, olmuş olan, olmakta olan ve olacak olan her şeyin yazılı bulunduğu levh-i mahfuz ise, bu durumda şöyle bir anlam kastedilmiş olur: İnsan topluluklarına benzeyen hayvan topulukluklarının ümmetsel yaşamlarına egemen olan bu düzenlerin, yüce Allah tarafından hayvan türlerinin yaratılışlarının e-

sası hâline getirilmeleri gerekir ki, hayvanların yaratılışları gereksiz bir işmiş gibi algılanmasın ve varlıkları boşa gitmesin, bu canlı türleri kapasiteleri oranında kemal düzeyine erişme lütfundan yoksun kalmasın.

Dolayısıyla bu ayet, özel bir nitelikte, şu ayetlerin genel bir nitelikte işaret ettikleri bir hususu vurgulamaktadır: *"Rabbinin bağışı men edilmez."* (İsrâ, 20) *"Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Gerçekten Rabbim doğru bir yol üzerindedir."* (Hûd, 56)

Eğer bundan maksat Kur'ân-ı Kerim ise, -ki yüce Allah birçok yerde onu kitap olarak isimlendirmiştir- o zaman da şöyle bir anlam kastedilmiş olur: Ulu Kur'ân, bir hidayet kitabıdır, insanları doğru yola iletir. Bunun için de hakka yönelik bir yol göstericilikte kaçınılmaz öneme sahip gerçek bilgileri açıklamayı esas alan bir yöntemi izler, salt hakikati gözetir. Bu yüzden, insanların dünya ve ahiret mutlulukları için gerekli olan hiçbir şeyi eksik bırakmadan açıklamıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik."* (Nahl, 89)

İnsanların, ahiretle ilgili olarak derin kavrayışa ulaşmak için, kıyamet günü dirilip ilâhî huzurda toplanma ile dünya hayatındaki ümmet nitelikli toplumsal yaşayış arasındaki bağlantıyı bilmeleri gerekir. Ayrıca, hem kendi yaşantılarında, hem de diğer hayvanların yaşantılarında gözlemledikleri bu durumun, birtakım başka yararlarının da olduğunu göz önünde bulundurmaları gerekir. Bu yararların başında, Allah'ın birliği, latif gücü, yaratılış ve evrene egemen olan düzen konusundaki inayeti hususunda derinleşmek gelir.

Bu yararların en önemlilerinden biri de, varlıkların eksiklikten mükemmelliğe doğru bir süreç izlemekte olduğunu anlamaktır. Bu sürecin bazı aşamaları insanla birlikte tüm canlıları kuşatırken, bazı aşamaları da daha aşağıdaki varlık türlerini kapsamaktadır. Bitkiler âleminden başlayıp insanlık âleminin hemen eşiğine ve insanlık âlemine doğru gelişme gösteren bir süreçtir bu. Nitekim yüce Allah, hayvanları bilip tanımayı, onların varlıklarına yerleştirilen evrensel ayetleri gözlemlemeyi ısrarla teşvik etmektedir. Bunu, insan türünün mutluluğunu gerektiren en üst düzeydeki bilgiye ulaşmanın, yani yüce Allah ile ilgili kesin bilgiye ulaşmanın yolu olarak nitelendirmektedir: *"Sizin yaratılışınızda ve yeryüzünde yaymakta olduğu canlılarda, kesin olarak*

inananlar için ibretler vardır." (Câsiye, 4) Hayvanlar âleminin gözlemlenmesini teşvik eden çok sayıda ayet yer alır Kur'ân'da.

Bu bağlamda tefsirini sunduğumuz ayette, yukarıda işaret ettiğimiz her iki anlam da esas alınarak "kitab" sözcüğüyle mutlak anlamda kitap kastedilmiş olabilir. Buna göre, karşımıza şöyle bir anlam çıkar: Yüce Allah, yazdıklarında hiçbir şeyi eksik bırakmaz. Bunun varoluş kitabındaki boyutuna gelince; O, her canlı türü için ulaşabileceği bir kemal düzeyi öngörür, takdir eder. Örneğin hayvan türleri için, tıpkı insan türü için öngördüğü gibi, ümmet nitelikli toplumsal bir yaşama bağlı bir mutluluk öngörmüş ve bu öngörüsünde, söz konusu hayvan türünün buna ilişkin kabiliyetini esas almıştır. Bu yüzden onunla ilgili hiçbir hususu eksik bırakmamıştır. Meselenin, insanlara indirilen vahiy nitelikli kitaba yansıyan boyutuna gelince; O, bu kitapta insanların iyiliğine ve dünya-ahiret mutluluklarına yarayan tüm bilgileri açıklamış ve bu hususta eksik bir şey bırakmamıştır. Bu bilgilerden biri olarak da, hayvanlar âlemini de ihmal etmemiş, tefsirini sunduğumuz bu ayette, hayvanlarla ilgili bir gerçeğe parmak basmıştır. Buna göre, yüce Allah, hayvanlara bir tür varoluşsal mutluluk bahşetmiştir. Onları canlı ümmetler kılmış ve varoluşlarıyla Allah'a doğru hareket etmelerini ve tıpkı insanlar gibi O'nun huzurunda toplanmalarını sağlamıştır.

Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler.

Burada Allah'ın huzurunda toplanma, yani haşir olgusunun hayvanları da kapsadığı açıklanıyor. Buna göre, hayvanlara ihsan edilen yaşam, sonunda Allah'ın huzurunda toplanmayı gerektiren türden bir yaşamdır. Tıpkı insanların yaşamlarının bu özelliğe sahip olduğu gibi. Nitekim bu yüzden, onlar için de bilinç ve akıl sahipleri için kullanılan zamir kullanılmış ve "ilâ Rabbihim yuhşerûn=Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler." denmiştir. Bununla hoşnutluğun, gazabın, ödüllendirmenin ve cezalandırmanın eksenini oluşturan özün hayvanlarda da varolduğuna işaret edilmek istenmiştir.

Ayette, yüce Allah ile ilgili olarak, önce üçüncü şahıs sıygasından birinci çoğul şahıs sıygasına, sonra yine üçüncü şahıs sıygasına geçiş yapılıyor. Buna "iltifat sanatı" denir. Ayet üzerinde düşündüğümüz zaman, ayetin akışının üçüncü şahıs sıygasını gerektirdiğini görürüz. Ancak, *"Biz, kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır."* ifadesinde çoğul şahıs sıygasına geçiş yapılmış olması, bu ara cümlenin, Peygam-

ber'e yönelik özel bir hitap olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Peygamber'e (s.a.a) yönelik hitap sona erdikten sonra, tekrar ayetin akışının aslına dönüş yapılmıştır.

Bu ayetin ifade ettiği anlam bazında ileri sürülen son derece ilginç görüşlerden biri, bu ayetin tenasuha (reenkarnasyon) delâlet ettiği iddiasıdır. Güya insan ruhu ölümle birlikte bedeninden ayrıldıktan sonra, karakterinde kökleşen alçak huylara uygun düşen herhangi bir hayvanın bedenine girer. Hileci bir nefsin tilki bedenine, bozguncu kindar bir nefsin kurt bedenine, insanların hata ve ayıplarını ortaya çıkarmaya düşkün nefsin domuz bedenine, aç gözlü obur nefsin öküz bedenine girmesi gibi. Böylece bu ruhlar bedenden bedene girerek azap görürler. Bu, alçak karakterli bedbaht ruhlar için geçerlidir. Mutlu ruhlar ise, ölümden sonra, nimetlenen mutlu ve faziletli insanların bedenlerine girerler. Bu anlayışa göre, ayetin anlamı şöyledir: "Hiçbir hayvan yoktur ki, sizin gibi insan toplulukları olmasınlar. Bunlar sizin gibi insanlarken ölümden sonra hayvanlar şekline girmişlerdir..."

Ancak bizim açıklamalarımızdan, ayetin bu tarz bir yoruma mesnet oluşturacak bir yönü bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ayetin sonunda yer alan, *"Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler."* ifadesi de böyle bir yorumla bağdaşmamaktadır. Kaldı ki, bu ve benzeri yorumların yanlış ve batıl olduğu, onlara değinip doğru mu, yanlış mı olduğunu incelemeye gerek duyulmayacak kadar açıktır.

Yine bu ayetle ilgili olarak ileri sürülen ilginç yorumlardan biri de şudur: Hayvanların haşredilmelerinden maksat, ölmeleridir. Dolayısıyla hayvanlar öldükten sonra diriltilmeyeceklerdir. Bir diğer görüşe göre de, burada ölüm ve diriliş birlikte kastedilmiştir. Ne var ki, birinci görüşü, *"Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler (Rablerinin huzuruna götürülecekler)."* ifadesi olumsuzlamaktadır. Çünkü Allah'ın huzuruna ölmenin bir anlamı yoktur. İkinci görüşe gelince, gereksiz bir birliktelik esas alınmıştır. Çünkü ölümü dirilişe eklemenin bir anlamı olmadığı gibi, ayette de bunu gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

39) Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse, onu saptırır...

Burada yüce Allah, şunu demek istiyor: Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar işitme, konuşma ve görme nimetlerinden yoksundurlar. Çün-

kü onlar karanlıklar içindedirler. Karanlıklar içinde olanların da görme organları iş görmez. Öte yandan sağır olduklarından dolayı hak sözü işitip ona icabet etmeleri de güçlerinin kapsamında değildir. Dilsiz olmalarından dolayı da hak sözü söyleyemiyorlar, tevhit ve risalet hakkında tanıklıkta bulunamıyorlar. Karanlıklar tarafından çepeçevre kuşatıldıkları için de hak yolu görüp izlemeleri imkânları dahilinde değildir.

"Allah kimi dilerse, onu saptırır..." ifadesi gösteriyor ki, onların sağırlıkları, dilsizlikleri ve karanlıklar içinde kalmışlıkları, Allah'ın ayetlerini yalanlamalarının bir cezası olarak Allah tarafından içine düşürüldükleri bir azap, bir pisliktir. Çünkü yüce Allah, kendisine izafe ettiği saptırmayı onlar için bir ceza kılmıştır. Tıpkı şu ayette işaret edildiği gibi: *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26)

Şu hâlde, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları, sağır, dilsiz ve karanlıklar içinde oluşlarından kaynaklanmamaktadır. Aksine Allah'ın ayetlerini yalanlamalarından dolayı sağır, dilsiz ve karanlıklar içinde kalmışlardır. Dolayısıyla yüce Allah'ın onları saptırmasından maksat, onları sağır, dilsiz ve karanlıklar içine düşmüş kimseler kılmasıdır. Yüce Allah'ın saptırmasını dilediği kimselerden maksat da, ayetlerini yalanlayan kimselerdir.

Karşılaştırma yaptığımız zaman, yüce Allah'ın dilediği kimseyi doğru yola koymasından maksadın da, ona gerçekleri işitmesini sağlayacak işitme organını bahşetmesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir insan, ilâhî davetçiye icabet eder ve gözleriyle de gerçeği görebilir. Bu da Allah'ın, ayetlerini yalanlamayan kimseye verdiği ödüldür. Dolayısıyla yüce Allah, dilediği kimseyi saptırır, ancak hak edenden başkasını saptırmayı da dilemez. Aynı şekilde, dilediği kimseyi de doğru yola koyar, ancak rahmetine talip olandan başkası için de bunu dilemez.

Daha önce yüce Allah'ın bazı kimseleri nitelendirirken kullandığı sağırlık, dilsizlik ve körlük gibi niteliklerin gerçekte ne anlam ifade ettiklerini açıklamıştık. Bu ayette ise, dikkat çeken bir başka husus vardır. O da, *"karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir"* ifadesinin orijinalinde, sayılan üç nitelikten ikincisinin birincisine atfedilip üçüncüsünün atfedilmemesi durumudur. Şöyle ki: Önce sağırlıktan söz ediliyor ki, bu onların niteliklerinden biridir. Sonra dilsizlikten söz ediliyor ve önceki niteliğe atfediliyor, ki bu da onların ikinci nitelikleridir.

Ardından onların karanlıklar içinde oluşlarından söz ediliyor, fakat üçüncü bir nitelikleri olduğu hâlde önceki ifadeye atfedilmiyor. Kısacası, niteliklerden biri diğerine atfedilirken bir başkası atfedilmiyor. Oysa anlam itibariyle tefsirini sunduğumuz bu ayetle benzerlik oluşturan bir başka ayette niteliklerin hiçbiri birbirine atfedilmeden zikredilmiştir. Bununla münafıklarla ilgili şu ayeti kastediyoruz: *"Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler."* (Bakara, 18) Yine bu ayetin benzeri bir başka ayette ise, niteliklerin hepsi birbirine atfedilmiştir. O da, kâfirlerle ilgili şu ayettir: *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerinde de perde vardır."* (Bakara, 7)

Büyük bir ihtimalle, tefsirini sunduğumuz bu ayette, yani, *"karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir."* ifadesinde böyle bir ifade tarzına gidilmiş olmasının sebebi, sağır olanların dilsiz olanlardan ayrı olduklarına işaret etmektir. Buna göre sağırlar, büyüklerine tâbi olan taklitçi cahillerdir ki bu durumları, onların hak içerikli mesajı duymalarını sağlayacak bir işitme organlarının kalmamasına sebep olmuştur. Dilsizlerse, uyulan liderlerdir. Onlar, tevhit inancını esas alan ve şirki yeryüzünden silmeyi amaçlayan davetin gerçek olduğunu bilirler. Fakat, inatçılıklarından ve azgın kişiliklerinden dolayı hak mesajın doğruluğunu itiraf etmek ve ona tanıklıkta bulunmak için dillerini kıpırdatmazlar. Ama her iki grup da karanlıklar içinde olmak hususunda ortaktırlar. Bu karanlıklar içinde hakkı görmeleri de imkânsızdır. Başkalarının da işaretlerle onlara gerçeği göstermesine imkân yoktur. Karanlıklar içinde oldukları için hakka yönelik işaretlerin onlara bir faydası olmaz.

Ayetlerin akışı içinde yer verilen ifadelerin her iki grubu da hedef alması da bu değerlendirmemizi destekler mahiyettedir. Nitekim önceki ayetlerde yer alan, *"Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar."* (En'âm, 26) ifadesi ile *"Fakat onların çoğu bilmez."* (En'âm, 37) ifadesinde buna yönelik bir işaret vardır.

Bu değerlendirmemiz, tefsirini sunmakta olduğumuz ayetle ilgilidir. Münafıklarla ilgili, *"Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler."* ifadesine gelince, burada bu niteliklerin aynı zaman içinde onlar için geçerli olduğuna işaret edilmektedir. Bunun nedeni de, onların her açıdan Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olmalarıdır. Kâfirlerle ilgili, *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerinde de perde*

vardır." ifadesine gelince, burada, kulakların mühürlenmesinin kalplerin mühürlenmesinden farklı bir mahiyet arz ettiğine işaret edilmek istenmiştir. Nitekim yüce Allah bir ayette onların şöyle dediklerini bize aktarmaktadır: *"Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kılıflar içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde var."* (Fussilet, 5) Kuşkusuz, ayetin bundan farklı şekillerde yorumlanması da mümkündür.

40-41) De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı size gelse, ya da kıyamet saati size gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?... O da dilerse, kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."

"Düşündünüz mü hiç?" anlamına aldığımız "ereeytekum" ifadesi, başındaki soru edatı olan "hemze"siyle mazi, müzekker (eril), müfred (tekil) sıygası (kipi) ile "er-ru'yeh" mastarından türemiştir ve sonundaki zamir de muhatap çoğul zamiridir. Edebiyat bilginleri, bu ifadeyi "bana haber ver" anlamına almışlardır. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Ereeyte, 'ehbirnî=bana haber ver' anlamında kullanılır. Sonuna 'kaf' harfi getirilip tesniye (ikil), cem (çoğul) ve te'nis (dişil) hâlinde 'ta' harfi yerini korur. 'Kaf' harfi değişikliğe uğrar, 'ta' harfi değil. Nitekim yüce Allah, 'Ereeyteke haze'llezî...' ve 'Kul ereeytekum...' buyurmuştur." (el-Müfredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayette, müşriklere karşı yeni kanıtlar sunuluyor ve bir yönden şirklerinin batıl olduğu kanıtlanıyor. Bu bağlamda Allah tarafından bir azabın veya kıyamet saatinin gelmesi ihtimaline işaret ediliyor. Bu durumda kendilerinden azabı giderecek birini çağıracakları farz ediliyor. Çünkü insan fıtratı, zorlukla karşılaştığı zaman, bunu gidereceğine inandığı birinden yardım isteme eğilimine sahiptir.

Sonra, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda, eğer doğru sözlü iseler kimden yardım isteyeceklerine ilişkin bir soru yöneltiliyor. Allah'tan başka, kendi yanınızdan tanrı ismini yakıştırdığınız putlarınızı ve heykellerinizi mi, yoksa Allah'ı mı çağıracaksınız? Kulluk sunduğunuz bu düzmece tanrıların da tıpkı sizin gibi evrensel yasalar sistemine mahkum olduklarını, onlara yönelik çağrılarınızın bir yarar sağlamayacağını gördüğünüz böylesi bir ortamda Allah'tan başkasını yardıma çağırmanız mümkün müdür?!

Tam tersine tanrı diye adlandırılan bu ortakları unutursunuz. Çünkü insan bir musibetle çepeçevre kuşatıldığı, büyük sarsıntılar geçirdiği zamanlarda kendinden başka her şeyi unutur. Sadece nefsinde bu musibetin kaldırılmasına yönelik bir umut kalır. Bu musibeti kaldıracağını düşündüğü zat ise, Rabbidir. Siz de Allah'a ortak koştuğunuz düzmece ilâhlarınızı unutur, onların dışında uğradığınız musibeti gidereceğine inandığınız Allah'ı çağırırsınız. Allah da dilerse, giderilmesini istediğiniz şeyi giderir. Yoksa O, size cevap vermek zorunda değildir; çağrıldığı zaman mutlaka çağıranın sıkıntısı giderecek diye bir mecburiyeti yoktur. Bilâkis O, her durumda her şeye kadirdir.

Madem ki yüce Allah, her şeye güç yetiren Rabdir ve insan kendisini çepeçevre kuşatan aman vermez musibetler anında kendinden başka her şeyi unuttuğunda bile O'nu unutmamakta ve zorunlu olarak O'na yönelmekte, tanrı adı verilen düzmece ilâhlara yönelmemektedir, öyleyse başkaları değil, sadece O, insanların Rabbidir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "(Ey Muhammed!) *De ki: Düşündünüz mü hiç?* Yani bana söyleyin bakayım: *Eğer Allah'ın azabı size gelse, ya da kıyamet saati size gelse,* -burada Allah'tan bir azabın gelmesi farz ediliyor, ki onlar da bunu inkâr etmemekteler; ayrıca, kıyamet saatinin gelip çatması farz ediliyor, ki onlar bunu inkâr etseler de inkârları kaale alınmıyor- *Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?* Bu azabı sizden gidersin diye? Nitekim yüce Allah, onların gerek dünyada ve gerekse ahirette azabın giderilmesi için yalvardıklarını haber vermiştir. Çünkü bir sıkıntı zamanında, bunu gidereceğine inanılan birini yardıma çağırmak insanın temel fıtrî özelliklerinden biridir. *Doğru sözlüyseniz* (ve insaf üzere konuşacaksanız, söyleyin bakalım.) *Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız.* Sadece Allah'a yalvarırsınız, O'nun dışında kulluk sunduğunuz putlarınıza değil. *O da dilerse, kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır.* Duçar olduğunuz azabı, dilerse giderir. Tıpkı Yunus kavminin maruz kaldığı azabı giderdiği gibi. Yoksa dileğinizi kabul etmek yönünde ne bir zorunluluğu, ne de bir mecburiyeti vardır. Çünkü O'nun zatî sıfatlarından olan kudreti her şeye yeter. *Ve siz ortak koştuğunuz putları unutursunuz.* İnsanın karakteristik özelliğinin bir gereği olarak daha önce kulluk sunduğunuz heykelleri ve putları unutursunuz. Çünkü insan, fıtratının temel bir özelliği olarak çepeçevre musibetlerle kuşatıldığı zaman kendisiyle

meşgul olup her şeyi unutur. İçinde bulunduğu durum, yarar sağlamayan başka şeylerle uğraşmasına el vermediği için hiçbir şey onun ilgisini çekmez. Şu hâlde, böyle bir ortamda ve böyle bir meşguliyet içinde Allah'a dua etmesi ve putları unutması, yüce Allah'ın tek ve ortaksız ilâh olduğunun, O'ndan başka mabut olmadığının en açık kanıtıdır."

Buraya kadar, ayetin anlamıyla ilgili olarak yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Azabın gelmesi veya kıyamet saatinin gelip çatması, aynı şekilde bunun giderilmesi için dua edilmesi de, ayetin kanıtsallığı çerçevesinde varsayılan olgulardır. Bununla güdülen amaç, böyle bir durumda dua edilenin yüce Allah olduğunun, putlara dua edilmeyeceğinin açıklanmasıdır. Zorluklar ve musibetler anında dua etme, belâların dört koldan üzerine çullandığı ve bütün maddî sebeplerin ortadan kaybolduğu durumlarda insanın öz doğasının bir gereği olarak bunları kendisinden giderecek birine yöneldiği gerçeğine gelince; bu, ayetin üzerinde durduğu kanıtın dışında, başka bir kanıttır. Ayetin üzerinde durduğu kanıtın amacı, tevhidi kanıtlamaktır. Bu ikinci kanıtın amacı ise, yaratıcının birliğini (tevhidi) değil, varlığını kanıtlamaktır. Gerçi bu iki amacın birbirlerini gerektirdikleri de bir realitedir.

İkincisi: *"Kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır."* ifadesinin, *"dilerse"* ifadesiyle kayıtlandırılması, kudretin mutlaklığını açıklama amacına yöneliktir. Buna göre, yüce Allah her türlü zorluğu, her türlü belâyı kaldırma, hatta geleceğinde kuşku bulunmayan kıyamet saatini bile kaldırma gücüne sahiptir. Herhangi bir şeye yönelik kesin yargısı, onun kesinlikle olmasını ve gerekmesini zorunlu kılsa bile bu, O'nun söz konusu şeyi yapmamaya olan gücünü ortadan kaldırmaz. Çünkü O, hükmettiği ve hükmetmediği şeyler üzerinde mutlak güce sahiptir. Geri çevrilmeyecek ve kesinlikle olacak olan diğer her azap, bu hususta kıyamet saati gibidir. Dilerse onu getirir, dilemezse getirmez. Bununla beraber O, her zaman kesin olarak hükmettiğini, kesin olarak vadettiğini diler. Allah verdiği sözden dönmez. Maksadın anlaşıldığını umuyoruz.

Yüce Allah, kendini, dualara icabet eden olarak tanıtmış olmakla birlikte kendisine dua eden herhangi bir kimsenin duasına karşılık vermeyebilir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Kullarım beni sana soracak olursa, muhakkak ki ben pek yakınım; bana dua ettiği zaman dua*

edenin duasına cevap veririm." (Bakara, 186) Bir diğer ayette dua edene cevap vermesinin kesin olduğunu belirtmiştir: *"Bana dua edin, duanızı kabul edeyim."* (Mü'min, 60) Çünkü dualara karşılık vermeye ilişkin vaat, icabet etmeme gücünü O'ndan almaz. Gerçi, kendisine gerçek anlamda dua edenlere daima karşılık verir. Buna ilişkin yasası, bir dosdoğru yol olarak şaşmadan akıp gitmektedir.

Bundan da anlıyoruz ki, bazılarının bu ayetin zahiren ifade ettiği anlamın, Kur'ân ve sünnette yer alan kıyamet saatinin gelmesinde kuşku olmadığına, onun gerçekleşmesinin engellenemeyeceğine, *"Kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır."* (Mü'min, 50) ayetinden de anlaşıldığı gibi, kâfirlerin köklerini kurutacak olan azabın kaçınılmaz olduğuna ilişkin ifadelerle çeliştiği yönündeki değerlendirmeleri yersizdir.

Değerlendirmeleri şu yönden yanlıştır: Tefsirini sunduğumuz ayet, yüce Allah'ın dilediğini yapma gücüne sahip olduğuna ve O'nun her şeye gücünün yettiğine işaret etmekten başka bir anlam taşımıyor. Fakat O'nun her şeyi dilediğine ve her şeyi yaptığına ilişkin bir işareti bu ayetten algılamak mümkün değildir. Bu nedenle, kıyametin kopmasına yönelik kesin hükmü ve bir kavmin kökten yok edilmesine yönelik azabının kesinlikle gerçekleşecek olması, bunun aksini yapmaya yönelik kudretini olumsuzlamaz. Dolayısıyla O, verdiği sözü hiç bozmamasına ve dileğiyle çelişmemesine rağmen dilerse aksini de yapabilir.

"Kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır." ifadesiyle de, kâfirlerin cehennemdeki, cehennem azabının kaldırılmasına veya hafifletilmesine yönelik dualarına işaret ediliyor. Bilindiği gibi, hüküm kesinleştikten, karar verildikten sonra dua, gerçek anlamda gerçekleşmez. Çünkü yüce Allah'tan canlıların diriltilmemesini, cehenneme girenlere azap edilmemesini istemek, yüce Allah'tan Allah olmamasını istemek gibidir. Çünkü ulûhiyetin bir gereği de canlıların amelleri doğrultusunda O'nun huzuruna varmalarıdır. Bu tür dualar, şeklen dua sayılırlar, gerçek anlamda ise dua değillerdir. Yoksa eğer bir dua gerçek anlamda dua olur, yani yüce Allah gerçekten çağrılır ve bu çağrı gerçekten yüce Allah'a yönelik olursa, *"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* ayetinden de anlaşıldığı gibi, böyle bir dua kesinlikle geri çevrilmez. Böyle bir duayı yapan kişi de, sadece dua anında olsa bile, kâfir olarak kalmaz. Nitekim yüce Allah bir ayette buna şu şekilde işaret etmiştir: *"Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız Allah'a halis*

kılarak O'na yalvarırlar. Fakat Allah onları salimen karaya çıkarınca hemen O'na ortak koşarlar." (Ankebût, 65)

Dolayısıyla *"Kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır."* ifadesinde işaret edilen dua, onların kâfir olarak yaptıkları duadır. Çünkü küfür melekesinin amel yurdu olan dünyada tövbe ve iman ile onlardan ayrılması mümkün olsa bile, ceza yurdu olan ahiret yurdunda onlardan ayrılması mümkün değildir.

Şu hâlde, onların kıyamet günü ya da cehennemde üzerlerindeki azabın giderilmesi için Allah'a dua etmeleri, yüce Allah'ın anlattığı şekliyle, kıyamet günü söyledikleri, *"Rabbimiz Allah'a andolsun ki, biz ortak koşanlardan değildik."* (En'âm, 23) şeklindeki yalanlarına benzer. Ancak o gün yalan hiçbir işe yaramayacaktır. Ne var ki, onlar dünyadayken yalan söylemeyi alışkanlık hâline getirdikleri ve bu kötü alışkanlık onların nefislerinde kök saldığı için, sırların ortaya döküldüğü kıyamet günü de bunun belirtileri ortaya çıkacaktır. Tıpkı cehennemde bir şeyler yiyecekleri, içecekleri ve kavga edecekleri gibi. Bütün bunların onlar için kaçınılmaz olduğunu söylemek istiyoruz.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kendilerine, kaynamış bir gözeden su içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yiyecek yoktur. O da ne semirtir, ne de açlığı giderir."* (Ğâşiye, 5-7) Yine buyurmuştur: *"Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar, mutlaka bir zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla karınlarınızı dolduracaksınız. Üzerine de kaynar su içeceksiniz. Hem de susuzluk hastalığına tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz."* (Vâkıa, 51-55) Yine buyurmuştur: *"Bu, bir gerçektir, cehennem ehlinin tartışması."* (Sâd, 64) Bu ayetlerde işaret edilen hususların tümü, onların dünya hayatında edindikleri karakterlerin ahiret hayatında tezahür etmesidir.

Örnek olarak aldığımız ayetle ilgili olarak söylediklerimizi, onların yaptıkları duanın gerçek anlamda bir dua olmadığı yönündeki değerlendirmemizi destekleyen bir husus da, ondan önceki şu ifadelerdir: *"Ateştekiler, cehennemin bekçilerine dediler ki: 'Rabbinize dua edin de hiç değilse bir gün, bizden azabı hafifletsin.' Bekçiler dediler ki: 'Elçileriniz size açık kanıtlar getirmezler miydi?' 'Evet getirirlerdi.' dediler. Bekçiler, 'Öyleyse yalvarıp durun; kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır.' dediler."* (Mü'min, 49-50) Onların cehennem bekçilerinden Rablerine, üzerlerindeki azabın bir gün hafiflemesi için dua etmelerini

istemeleri, kendilerinin yapacağı duanın kabul edilmesinden yana ümitsiz olduklarını göstermektedir. Kabul edilmesinden yana ümitsiz olunan bir dua ise, gerçek dua ve gerçek istek değildir. Çünkü kesinlikle olmayacak bir şeye istek yöneltilmez.

Üçüncüsü: *"Ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."* ifadesinde geçen unutma, gerçek anlamında kullanılmıştır. Bunu büyük zorluklarla kuşatılmış, önemli meselelerle uğraşan insanların durumunda gözlemleyebiliriz. Böyle durumlardaki insanlar, sadece kendileriyle uğraşırlar ve yüce Allah dışında her şeyi unuturlar. Dolayısıyla ayeti bazılarının yaptığı gibi yorumlamanın gereği yoktur. Diyorlar ki: *"Ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."* ifadesinde geçen unutmadan maksat, bir şeyden, unutan kimsenin yüz çevirdiği gibi yüz çevirmektir.

Gerçi ayeti bu şekilde anlamanın da önünde bir engel yoktur. Çünkü unutma kelimesinin bu anlamda kullanılması yaygındır. Kur'ân'da da çok kere unutma sözcüğü, bir şeyden yüz çevirme ve ona ilgi göstermeme anlamında kullanılmıştır. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Ve kendilerine şöyle denildi: Siz bu gününüzle karşılaşmayı nasıl unuttunuzsa, biz de bu gün sizi unutuyoruz."* (Câsiye, 34) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

42) Senden önceki bazı ümmetlere de elçiler gönderdik. Sonra, yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık.

Ayetin orijinalinde geçen "el-be'sâ" aynı kökten olan "el-be's", ve "el-bu's" kelimeleri darlık, zorluk ve istenmeyen şey anlamına gelir. Ne var ki, sözcüğün "el-bu's" şeklindeki türevi genellikle, savaş anlamında kullanılır. "el-Be's" ve "el-be'sâ" türevleri ise, savaş dışında yoksulluk, kuraklık ve kıtlık gibi diğer zorluklar anlamında kullanılır. "ez-Zarr" ve "ez-zarrâ" ise, gam ve cehalet gibi insan nefsine dönük veya hastalık ve sakatlık gibi bedene dönük ya da makam ve mevkii kaybetme, malı yitirme gibi bunların dışında kalan bir şeye dönük kötü durumları ifade eder. Ayette "be'sâ" ile "zarrâ" (darlık ile sıkıntı) kavramlarının birlikte kullanılmasının maksadı, kuraklık, sel ve deprem gibi dış dünyada yaşanan zorluklarla, bunlardan yana insanlara musallat olan korku, yoksulluk, kötü hâllere düşme gibi durumların birlikte gündeme getirilmesi olsa gerektir.

"ez-Zaraeh" kelimesi, zillet, alçaklık demektir. "at-Tazarru" ise, alçalış anlamına gelir. Maksat, Allah'a yalvarıp yakarmadır, üzerlerine inen korkunç musibetin giderilmesi için O'na yakarmadır.

Yüce Allah, bu ve bundan sonraki toplam dört ayette, Peygamberine (s.a.a), kendilerine apaçık belgeler desteğinde elçiler gelmiş bulunan geçmiş ümmetlerle ilgili olarak yürürlüğe koyduğu yasasından söz etmektedir. Buna göre yüce Allah, onlara elçiler gönderirdi. Bu elçiler, onlara Allah'ın birliğini hatırlatarak, O'na yalvarmalarını, içtenlikle ve ihlâsla O'na dönüp tövbe etmelerini önerirlerdi. Sonra yüce Allah onları çeşitli zorluk ve sıkıntılardan geçirirdi, darlıklara ve meşakkatlere duçar ederdi. Fakat bu zorluk ve sıkıntılar, onları yalvarmaya zorlayacak, mecbur edecek derecede olmazdı. Bunu yapardı ki onlar, kendi iradeleri ve iyi seçimleriyle yüce Allah'a yakarsınlar, kalpleri yumuşayıp da şeytanın baştan çıkarıcı süslerinden yüz çevirsinler ve zahirî sebeplere takılıp kalmasınlar. Fakat onlar Allah'a yalvarıp yakarmadıkları gibi, dünya metaı ve dünyevî zevklerle meşgul olmaları sonucu kalpleri gittikçe katılaştı, yaptıklarını şeytan onlara güzel gösterdi ve bu durum, onlara Allah'ı anmayı unutturdu.

Onlar Allah'ı anmayı unutunca, yüce Allah üzerlerine her şeyin kapılarını açtı, üzerlerine türlü nimetler akıttı. Nihayet sahip oldukları nimetlerle sevinip şımardılar, büyüklük kompleksine kapıldılar, kendilerini Allah'tan bağımsız sandılar. İşte o zaman Allah onları ansızın ve farkında olmadıkları bir sırada kıskıvrak yakalayıverdi. O zaman kurtuluştan umutlarını kestiler, sahip oldukları tüm maddî sebeplerin işe yaramaz olduğunu acı acı seyrettiler. Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

Bu yasa, yavaş yavaş helâke götürme ve tuzağa düşürme yasasıdır. Yüce Allah, bir ayette bu yasayı şöyle açıklamaktadır: *"Ayetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız. Onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır."* (A'râf, 182-183)

Ayetin anlamı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamaların yanı sıra ayetin akışı üzerinde durup düşündüğümüz zaman, bu ayetin, insanın tevhit esaslı fıtrat üzere yaratıldığını, öz doğasının tevhidi kabul etmeye yatkın olduğunu, maddî sebeplerin ortadan kalktığı, iş görmez bir hâle geldiği sırada, insanın öz doğası gereği tevhide yöneldiğini ifade

eden ayetlerle çelişmediğini görürüz. Nitekim yüce Allah bir ayette bu hususa şu şekilde işaret etmiştir: *"Denizde onları, gölgeler gibi dalgalar sardığı zaman, dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca, içlerinden yalnızca bir kısmı aşırı da gitmez, geri de kalmaz (orta yolu izler). Ayetlerimizi ise, nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez."* (Lokmân, 32)

Çünkü tefsirini sunduğumuz ayetin işaret ettiği darlık ve sıkıntıdan maksat, insanın tüm maddî sebeplerden ümit kesecek, her türlü normal aracı unutacak hâle geldiği düzeydeki bir darlık ve sıkıntı değildir. Bunun kanıtı da, *"yalvarsınlar diye"* ifadesidir. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen "lealle" kelimesi, temenni bildirir. Zorlama ve mecburiyet ortamlarında ise, temenniye yer yoktur. *"Ve şeytan, yapmakta olduklarını onlara süslü gösterdi."* ifadesi de, buna ilişkin bir kanıt konumundadır. Çünkü ifadenin zahirinden anladığımız kadarıyla, onların aldanmaları devam etmekte ve içine düştükleri darlık ve sıkıntıdan kurtulmak için hâlâ kendi elleriyle yaptıkları işlerine güvenmekte, hayatın engellerini bertaraf etmek, yaşamın içindeki karşıtları ortadan kaldırmak için plânladıkları önlemlere başvurmaktalar. Kendilerini Allah'a yalvarmaktan, O'na sarılmaktan alıkoyan doğal sebeplere sarılmakla uğraşmaktalar.

Nitekim bir ayette bu hususa şöyle işaret edilmiştir: *"Elçileri onlara açık kanıtlarla gelince, yanlarında bulunan bilgi ile sevinip övündüler. Sonunda, alay ede durdukları şey, kendilerini kuşatıverdi. Ne zaman ki azabımızı gördüler, 'Tek Allah'a inandık ve O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr ettik.' dediler."* (Mü'min, 83-84) Görüldüğü gibi, birinci ayet, tefsirini sunduğumuz ayete benzer bir tarzda onların içinde bulundukları durumu anlatmakta, yalvarmaktan yüz çevirişlerini, işledikleri amellerle övünüşlerini ifade etmektedir. İkinci ayet ise, zorluk zamanında tevhidi ikrar etme gerçeğini dile getiren diğer ayetler gibi, onların da sıkıntıya düştüklerinde Allah'ın birliğini kabul ettiklerini dile getirmektedir.

Buradan hareketle, bazılarının, bu ayeti kanıt göstererek, geçmiş toplulukların korkunç musibetler ve zorlayıcı sıkıntılar zamanında bile tevhitten uzak durduklarına, Allah'a yalvarmaya yanaşmadıklarına ilişkin yorumlarının yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Sözünü ettiğimiz bazıları, tefsirini sunduğumuz ayeti tefsir ederken şunları söyle-

mektedir: "Allah elçisine yemin ediyor ki, kendisinden önce birtakım elçileri, kendi toplumundan önceki toplumlara göndermiştir. Bu toplumlar şirk hususunda onun kavminden daha köklüydüler, zulümde daha ısrarcıydılar. Çünkü kendisinin kavmi en azından şiddetli bir sıkıntı anında Allah'a yalvarmaktadırlar, edindikleri velileri ve Allah'a eş koştukları putları unutmaktadırlar. Oysa önceki toplulukların kalplerini zorluklar yumuşatmaz, şeytanın bozduğu fıtratlarını onarmazdı."

Oysa, adı geçen müfessirin bu yorumuna kalırsa, tevhit inancının, insanı meşgul eden vehimlerin ortadan kalkması, zahirî sebeplerin işlevsiz hâle gelmesi durumunda ortaya çıkan fıtrî bir olgu olmaması ya da fıtratın temelden iptal edilmesinin mümkün olduğu gerekmektedir. Halbuki yüce Allah, fıtratla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir; Allah'ın yaratma kanununa ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez"* (Rûm, 30) Bu ayette yüce Allah tevhit esaslı dinin fıtrî olduğunu belirtmiştir. Bu arada fıtratın da hiçbir değişime tâbi olmadığını dile getirmiştir. İnsanların sıkıntı anlarında dini Allah'a has kılarak sırf O'na yöneldiklerini ifade eden başka ayetler de bu gerçeği pekiştirmektedirler.

Kaldı ki, zorluk zamanında tek ilâha yönelme ve maddî sebeplerden ilgiyi kesme gerçeğini zorunlu olarak kendi vicdanımızda gözlemleyebiliyoruz. Bu hususta ilkel insan ile, günümüzün insanı arasında en küçük bir farklılık kesinlikle yoktur.

43) Hiç olmazsa, onlara azabımız geldiği zaman yalvarsalardı! Fakat kalpleri katılaştı...

Ayetin orijinalinin başında bulunan "levlâ" edatı, ya teşvik ya da olumsuzlama anlamında kullanılmıştır. Ancak ayetin, akışı içinde olumsuzluk anlamını her hâlükârda ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bunun kanıtı da, *"Fakat kalpleri katılaştı."* ifadesidir. Kalbin katılığı, yumuşaklığının karşıtı bir durumdur. Bu durum, insanı etkileme özelliğine sahip bir şeyi gözlemlerken ya da etkili bir sözü dinlerken etkilenmemesi durumudur.

Buna göre, ayetin anlamı şöyledir: Onlar, Rablerinin azabı geldiği sırada yalvarmadılar, alçalarak Rablerine dönmediler. Bilâkis, nefisleri bu durum karşısında en ufak bir etkilenme göstermedi. Kendilerini

yüce Allah'ı anmaktan alıkoyan şeytanî amelleriyle övünüp eğlenmeye daldılar. Durumlarını düzeltme yönünde bağımsız etkinliğe sahip olduklarını düşündükleri zahirî sebeplere takılıp kaldılar.

44) Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, her şeyin kapılarını onlara açtık...

Her şeyin kapılarının açılmasından maksat, insanların hayatın meziyetlerinden yararlanmak için uğruna birbirleriyle yarışıp rekabet ettikleri mal, evlât, sağlık, refah, bolluk, can güvenliği, etkinlik ve kuvvet gibi dünyevî nimetlerin kendilerine verilmesidir. Herhangi bir sınırlandırma ve engel söz konusu olmaksızın bolca verilmesidir. Nitekim bir malın hazinesinden bir kimseye belli bir miktar ve ölçüde verilmek istendiği zaman, hazinenin kapısı açılır ve dilediği şey kendisine verildikten sonra tekrar kapısı kapatılır. Ama herhangi bir sınırlandırma olmaksızın verilmek istendiği zaman, hazinenin kapısı ardına kadar açılır ve kimsenin yüzüne kapatılmaz. Burada da onlara nimetlerin ölçüsüzce verildiği, ayetin akışına uygun bir kinayeli anlatımla dile getirilmiştir.

Ayrıca kapıyı açma ifadesi, özü itibariyle iyilikler ve nimetler için kullanılan bir deyimdir. Kötülükler ve cezalar söz konusu olduğunda, bu, daha çok vermeme şeklinde gerçekleştiği için, kapıyı kapama deyimi bu duruma daha uygun düşmektedir. Nitekim şu ayetten buna ilişkin bir işaret algılamak mümkündür: *"Allah, insanlara bir rahmet açtı mı, onu tutan olamaz; O'nun tuttuğunu da O'ndan sonra salacak yoktur."* (Fâtır, 2)

Tefsirini sunduğumuz ayetin orijinalinde geçen "mublisûn" ifadesi, "eblese iblâsen" kökünden gelir. Ragıp İsfahanî der ki: "İblâs, şiddetli karamsarlıktan kaynaklanan üzüntü demektir... Üzülen insan çoğunlukla sessiz kaldığı ve içinde bulunduğu üzüntüden dolayı, önemli olan her şeyi unuttuğu için, susan ve kanıtı çürütülen bir kimse için de 'eblese' ifadesi kullanılır." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.) Bu durumda "fe-iza hum mublisûn" ifadesine uygun anlam; "donakaldılar, söyleyecek sözleri, ileri sürecek kanıtları kalmadı"dır.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginlik kazanmaktadır: Onlar kendilerine hatırlatılan ilâhî mesajı unuttukları veya ondan yüz çevirdikleri için, onlara peyderpey her türlü nimeti verdik. Tam nimet-

ler tamamlanıp, bunlarla sevinip şımardıkları bir sırada onları ansızın kıskıvrak yakalayıverdik. Nefesleri kesildi, ileri sürebilecekleri hiçbir kanıtları kalmadı. Çünkü onlar, bunu hak etmişlerdi.

45) Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

"Dübür" bir şeyin ardı, arkası, gerisi demektir. Karşıtı, bir şeyin önü anlamına gelen "kubül" kelimesidir. Bu iki kelime ile, bir şeyin öndeki ve gerideki parçaları kastedilir. Nitekim bundan dolayı, insanın ön ve arka organlarına da kinayeli olarak bu isimler verilmiştir. Kimi zaman bu iki ifadenin anlamsal kapasiteleri geniş tutularak öndeki ve arkadaki parçalarından sonra gelen şey anlamında da kullanılır. Bu anlamıyla bir şeyin önü ve arkası, onun bir parçası olan şeyleri değil, ondan ayrı olan şeyleri ifade eder. Bu iki kelimeden anlamlarına uygun fiiller de türetilmiştir: Akbele, edbere, kabbele, debbere, tekabbele, tedebbere, istakbele ve istedbere gibi. Bu türevlerden biri de, ayette geçen "dâbir" kelimesidir ve bir şeyin arkasında kalan, onun ardından gelen şey demektir. Araplar, "ems'ud-dâbir=geride kalan dün" derler. Nitekim, "âmun kabil=gelecek sene" de derler. Bu anlamda "dâbir", bir şeyin izi, eseri anlamında da kullanılır. İnsanın kendisinden sonrakilere bıraktığı şeyler ve diğer eserleri gibi. Dolayısıyla, *"Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi."* ifadesi, şu anlamı ifade etmektedir: Helâk oluş, onların tümünü kapsamına aldı, onlardan geriye bir iz, bir eser kalmadı. Veyahut da: Helâk oluş, onların kökünü kuruttu, onlardan geriye tek bir kişi kalmadı. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Onlardan hiç geri kalan görüyor musun?"* (Hâkka, 8)

"Zulmeden toplumun ardı" ifadesinde, zamir yerine zahir isim kullanılmıştır. Yani, "ardları" denilmemiştir. Bununla, böyle bir hükmün sebebine işaret etme amacı güdülmüştür. Buna göre, toplumlarının yok edilmesinin ve ardlarının kesilmesinin sebebi, zulüm işlemeleridir. Bu ifade, aynı zamanda, şu sonuç cümlesine de zemin hazırlamaktadır: *"Ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. "*

Onları zulümle nitelendiren ve âlemlerin Rabbi olma sıfatıyla yüce Allah'a yönelik övgü içeren bu ayet, başlarına gelen köklerini kurutma azabıyla ilgili olarak kınanması gerekenlerin kendileri olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Çünkü onlar zulmeden bir topluluktu. Bu hususta yüce Allah'a ancak güzel övgü yöneltilebilir. O, kendile-

riyle ilgili olarak sadece ilâhî hikmetin gerektirdiği şekilde davranmıştır. Onları, yürüdükleri bu yola O yöneltmemiştir. Bilâkis kendi istekleri ve rızalarıyla, kendi kötü seçimleriyle böyle bir yolu izlemişlerdir. Bu nedenle, rezillik, horluk ve kötülük kâfirlerin, hamd ve övgü de âlemlerin Rabbi Allah'ındır.

46) De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah, işitme duyunuzu ve gözlerinizi alsa, kalplerinizi mühürlese, Allah'tan başka bunları size getirecek tanrı kimdir?" Bak, delilleri nasıl döndürüyoruz, sonra yine onlar yüz çeviriyorlar?!

İşitme duyusunu ve gözleri almak, sağır ve kör ederek işitme ve görme gücünü almak demektir. Kalpleri mühürlemek ise, kalplerin kapılarını, dışarıdan hiçbir şey algılamayacak şekilde kapatmak, kilitlemektir. Algılama kapıları bu şekilde kilitlenen kalplerin, artık herhangi bir konuda bir düşünce sahibi olmaları, yapılması gereken işleri diğerlerinden ayırabilmeleri, yararlı olan iyi işleri, zararlı olan kötü işlerden seçebilmeleri söz konusu olamaz. Ancak bu kalpler, hâlâ akletme yeteneklerini büsbütün yitirmiş değillerdir. Çünkü aksi takdirde, delilik ve akılsızlık durumu söz konusu olurdu.

Şu müşrikler, yüce Allah ile ilgili hak sözü işitmedikleri ve O'nun tek ve ortaksız olduğuna ilişkin ayetleri görmedikleri için kalpleri işitme ve görme organlarının hiçbir verisini alamayacak duruma gelmiştir. Dışarıdan bu şekilde hiçbir veriyi algılayamayan kalpler, hakkı batıldan ayıramazlar. Bu da gösteriyor ki, onların yüce Allah'ın ilâhlığı ve birliği ile ilgili görüşleri ve bu görüşlerine dayalı olarak geliştirdikleri dinleri batıldır, geçersizdir.

Özetleyecek olursak; Allah'ın ortaklarının olduğunu söylemek, aslında kendi kendini çürüten bir iddiadır. Şöyle ki: Allah'ın ortaklarının olduğu yönündeki görüşün esası, bu ortakların aracılar ve şefaatçiler oldukları şeklindeki anlayışa dayanmaktadır. Yani bu ortaklar bir yararın elde edilmesi ve bir zararın bertaraf edilmesi için şefaatçilik ederler, aracılık yaparlar. Allah'a ortak koşulan bu düzmece ilâhların fonksiyonları sadece şefaatçilik olduğuna göre, yüce Allah mülkünde dilediği gibi hareket etme yetkisine ve gücüne sahiptir. Bu hususta hiçbir engel O'nun önüne geçemez, hiçbir karşıt O'nun önünü kesemez. Şu hâlde, eğer Allah işitme ve görme organlarınızı sizden alsa, kalplerinizi mühürlese, bunu yaparken sizin ortak koştuğunuz düzme-

ce ilâhların hiçbiri O'na karşı çıkamaz. Çünkü onlar, sizin iddianıza göre sadece şefaatçidirler, aracıdırlar. Karşı çıkabilen zıtlar, rakip tanrılar değiller. Dolayısıyla eğer Allah bunu yapsa, sizin bu özelliklerinizi elinizden alsa, onlardan hiçbiri bunları size geri veremez. Çünkü onlar şefaatçiler ve aracılardır, yaratma ve var etmenin kaynakları değil.

Bunlar bir yarar sağlamaya veya bir zarar gidermeye güç yetiremediklerine göre, onların tanrılıklarının anlamı ne? Çünkü ancak var eden, yok eden ve evren üzerinde dilediği gibi tasarruf edebilen kimse, ilâh olabilir. İnsan fıtratının da, şu evrenin bir ilâhının olmasını zorunlu görmesinin tek nedeni, varlık âleminde gözlemlediği hayır ve şer nitelikli olayların kaynağını var eden bir gücün olduğu yönündeki kanısıdır. Dolayısıyla bir şey, yaşanan olaylar açısından bir yarar veya zarar dokunduramıyorsa, onu ilâh olarak isimlendirmek boş bir sözden öte bir şey değildir.

Sağlam bir akla ve ayırt etme gücüne sahip olan bir insan, insanlar tarafından taştan veya ağaçtan ya da herhangi bir madenden yapılma, insan zihninin tasarımı olan bir şekli, bir heykeli evrenin yaratıcısı, evren üzerinde var etme ve yok etme tasarrufunda bulunan bir ilâh olarak göremez. Aklı başında hiçbir insan, başkaları tarafından imal edildiğini gözleriyle gördüğü, tanrı edinilen bir heykeli, bir putu evreni örneksiz yaratan bir mabut gibi algılayamaz.

Başka bir ifadeyle: Ulûhiyet kavramı, aracı şefaatçi anlamında bir ortaklığı onaylamaz. Çünkü yapma ve yaratmanın kaynağı olma, özü itibariyle dilediği gibi tasarruf etmede bağımsız olmayı ve yapılan/yaratılanın boyun eğmesini hak etmede tek ve ortaksız olmayı gerektirmektedir. Eğer ileri sürülen aracıların bağımsız iş yapma yetkileri varsa, o zaman demek ki bunlar, aracı veya şefaatçi değil, asıl ve kaynaktırlar. Yok eğer bağımsız hareket etmek gibi bir yetkileri söz konusu değilse, o zaman bunlar için alet ve araç demek daha doğru olur. Bu da demektir ki, onları meydana getiren ve kendileri üzerinde ilâhlık yetkisine sahip olan biri vardır.

Bu nedenledir ki, evrendeki bütün sebepler, sadece ve sadece alet ve araç fonksiyonuna sahiptirler. Yemenin doymanın sebebi, içmenin kanmanın sebebi, anne babanın çocuğun dünyaya gelişinin sebebi, kalemin yazmanın sebebi ve yürümenin mesafe katetmenin sebebi olması gibi.

"Bak, delilleri nasıl döndürüyoruz (açıklıyoruz), sonra yine onlar yüz çeviriyorlar?!" Delillerin döndürülüp çevrilmesi, onların insanların anlamalarını sağlayacak ifadelerle sunulması demektir. "es-Sudûf" ise, yüz çevirme, arkasını dönme anlamına gelir. Bir şeyden yüz çevrildiği, ona eğilim gösterilmediği zaman, "sadefe/yesdifu/sudûfen" fiili kullanılır.

47) De ki: "**Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah**'**ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse...**"

Ayette geçen "cehreten" kelimesi, kuşkuya yer bırakmayan tam açıklık demektir. Bu yüzden, ansızın gelmek anlamına gelen "bağteten" kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır. Çünkü bir şey ansızın geldi mi, kişi ancak onunla karşılaştıktan, o şey kendisini kuşatıp sardıktan sonra o şeyi fark eder, dolayısıyla ona tedbir alıp sakınma imkânını bırakmaz.

Ayetin akışı içinde sunulan bu kanıt bağlamında genel olarak şu hususa dikkat çekiliyor: Zalimler, Allah'ın azabından yana büyük bir tehlike içindedirler. Bu, atlatabilecekleri veya onlardan şaşıp başkalarına dokunacak bir azap değildir. Şaşması ve sapması olmayan bir azaptır. Ardından da, onların zalim olmalarının nedeninin, ilâhî davetin dışına çıkmaları, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları olduğu açıklanıyor.

Hiç kuşkusuz, azabın anlamı; suçlunun kendisine zarar veren, kendisini çökerten bir cezayla karşılaşmasıdır, suçunun cezasını görmesidir. Bir suç da ancak zulüm niteliğine sahip olunarak işlenir. Buna göre, eğer Allah katından üzerlerine bir azap indirilecek olursa, bu azap ancak zalim olanları helâk eder. Tefsirini sunduğumuz ayet bunu açıklıyor, sonraki iki ayet de onların zalim olduklarını bildiriyor.

48-49) Biz, elçileri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz... Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince... onlara azap dokunacaktır.

Bu iki ayette, onların zalimler oldukları belirtiliyor. Dolayısıyla eğer Allah'ın azabı kendilerine gelecek olursa, zalimler oldukları için onlardan başkası helâk olmayacaktır.

Nitekim ayetlerin akışında bir değişiklik yapılmasının ve açıklamanın doğrudan Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmesinin nedeni de budur. Bununla, Allah'ın azabının niteliğini onun haber vermesi amaçlanıyor. Çünkü onun böyle bir azabın varlığından haber vermesi, ba-

haneleri daha etkili bir şekilde ortadan kaldırır. Bu arada birinci çoğul şahıs kipi kullanılarak kararın, azamet sahibi ulu bir makamdan çıktığına işaret edilmek istenmiştir.

Buna göre yüce Allah, Peygamberi'ne (s.a.a), onlara bir kanıt sunmasını ve bu kanıt bağlamında onlara, eğer Allah'ın azabı gelecek olursa, bu azabın onlardan sadece zalim olanları helâk edeceğini bildirmesini emrediyor. Ardından yüce Allah, elçisine şöyle buyuruyor: Sana kanıtı sunan ve azabı indirecek olan biz, sana haber veriyoruz ki: Biz, elçileri ancak müjdelemek ve uyarmak için gönderiyoruz. Artık kim inanır ve durumunu düzeltirse, onun için herhangi bir olumsuzluk söz konusu değildir. Kim de ayetlerimizi yalanlarsa, fasıklık yapıp kulluk sınırlarının dışına çıktığı için, azabımız ona dokunur. O hâlde, kendilerine baksınlar, hangi grubun mensubudurlar?!

Önceki bölümlerde iman, ıslâh ve fısk kavramlarının anlamları, ayrıca korku ve üzüntünün müminlerden giderilmiş olmasının anlamı üzerinde yeterli açıklamalarda bulunmuşuzdur.

50) De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Kör ile gören hiç bir olur mu?..."

"Allah'ın hazineleri"nden maksat, şu ayette ifadesini bulan husus olsa gerektir: *"De ki: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, harcamaktan korkarak tutardınız."* (İsrâ, 100) Bu ayette sözü edilen rahmet hazinelerinin etkileri ise, şu ayette açıklanmaktadır: *"Allah, insanlara bir rahmet açtı mı, onu tutan olamaz."* (Fâtır, 2) Burada varoluş bağışına işaret ediliyor. Ki bu bağış, Allah katından eşyaya varoluş ve varoluşun etkileri şeklinde yansımaktadır. Yüce Allah bir ayette bu hususa şu açıklığı getirmektedir: *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istedi mi, ona, sadece 'Ol' demektir, hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) Burada, bu bağışın kaynağının yüce Allah'ın azamet ve ululuk makamından sadır olan "Ol" sözü olduğu belirtiliyor. Bu gerçeğe diğer bir ayette şu şekilde işaret edilmiştir: *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın; ama biz onu bilinen bir ölçü ile indiriyoruz."* (Hicr, 21)

Şu hâlde, Allah'ın hazinelerinden maksat, kendisinden sâdır olması suretiyle dilediği şeyi veren makamdır. Bu makam bir şeye varlığını

vermekle tükenmez, bahşetme ve dağıtma ile âciz duruma düşmez. Bu da, yüce Allah'a özgü bir makamdır. Onun dışındakiler, kim ve ne olursa olsunlar, sınırlıdırlar, yanlarında bulunan şeyler de bir ölçüye tâbidir. Onlardan bir şey verdiklerinde, verdikleri oranda eksilir. Durumu bundan ibaret olan bir kimse de, yoksulu zengin kılma gücüne sahip olmaz, isteyeni razı edemez, isteklere karşılık veremez.

"Gaybı da bilmem." Burada kendisine vahyedilmeyen bağımsız bir bilgiden söz ediliyor. Çünkü yüce Allah, ifadenin sonunda ayrıca vahiy olgusuna işaret ediyor, *"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."* buyurarak. Nitekim ulu Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde, peygamberlerine vahyettiklerinin bir kısmının gaybın kapsamına girdiğini belirtmektedir. *"Gaybı bilen O'dur. Razı olduğu bir elçi dışında kimseyi gaybına vâkıf kılmaz. "* (Cin, 26-27) Bir yerde de, Yusuf kıssasını anlattıktan sonra şöyle buyuruyor: *"Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar kararlarını verip tuzak kurarlarken sen yanlarında değildin."* (Yûsuf, 102) Meryem kıssasının kapsamında da şöyle buyuruyor: *"Bunlar, gayb haberlerindendir; bunları sana vahyediyoruz. Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken, sen yanlarında değildin; çekişirlerken de yanlarında değildin."* (Âl-i İmrân, 44) Nuh kıssası anlatıldıktan sonra da şöyle buyuruyor: *"Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz."* (Hûd, 49)

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayetin akışı içinde Peygamberimizin gaybı bilmesini olumsuzlamaktan maksat, Peygamberimizin varlığı itibariyle, öz doğasından kaynaklanan bir yetenek olarak kendisine, normal insanların bilmelerine imkân bulunmayan varlıkların gizliliklerinden hiçbir şeyin gizli kalamayacağı bir donanıma sahip olmasını olumsuzlamaktır.

"Size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum." Bu ifade, yemek, içmek ve cinsel birleşme gibi meleklerin gereksinim duymadıkları maddî ihtiyaçlardan uzak olma durumunu olumsuzlama amacına yönelik bir kinayedir. Başka ayetlerde de bu duruma işaret edilmiştir: *"De ki: Ben de sizin gibi bir beşerim... bana vahyolunuyor."* (Kehf, 110) Tefsirini sunduğumuz bu ayette, Peygamber'in insan oluşunun altının çizilmesi yerine, onun melek olmadığının vurgulanması tercih edilmiştir. Bununla, onların şu ayette ifade edilen türden itirazlarına cevap verme

amacı güdülmüştür: *"Bu ne biçim elçi ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?!"* (Furkan, 7)

Buradan da anlıyoruz ki, tefsirini sunduğumuz ayet, olumsuzlama üstüne olumsuzlama içermekle, bir bakıma onların çeşitli önerilerine ve itirazlarına cevap vermeyi hedeflemektedir. Nitekim onlar, Peygamberimizden mucize nitelikli ayetler istemişlerdi ve normal insanlar tarafından sergilenen davranışlar sergilemesini bir elçi açısından tuhaf karşılamışlardı. Nitekim şu ayet onların bu tutumlarını dile getirmektedir: *"Dediler ki: Bu ne biçim elçi ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?! Ona, kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilseydi ya! Yahut üstüne bir hazine atılsaydı, ya da ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya!"* (Furkan, 7-8)

Buna şu ayetleri de örnek gösterebiliriz: *"Dediler ki: Yerden bize bir göze fışkırtmadıkça, yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından ırmaklar fışkırtmadıkça, yahut iddia ettiğin gibi (azap olarak) üzerimize gökten parçalar düşürmedikçe, yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe, yahut altından bir evin olmadıkça... sana inanmayız... De ki: Rabbimin şanı yücedir. Ben, sadece elçi olarak gönderilen bir insan değil miyim?"* (İsrâ, 90-93) *"Sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar ve 'Ne zaman o?' diyecekler."* (İsrâ, 51) *"Sana kıyamet saatini soruyorlar; 'Gelip çatması ne zaman?' diye."* (A'râf, 187)

Buna göre, *"De ki: Ben size... demiyorum..."* ifadesi şu anlama gelmektedir: Ben sizi, çağırdığım şeye çağırırken, tebliğ ettiğim şeyi size tebliğ ederken, insanların normal hâli olarak üzerinde bulunduğum hâlin ötesinde bir iddiada bulunmuyorum ki siz, bu iddiaları kanıtlamamı isteyesiniz de ben de sizin bu isteklerinize cevap veremediğim için yalancı durumuna düşeyim. Ben, Allah'ın hazinelerine sahip olduğumu söylemiyorum ki, siz benden pınarlar fışkırtıp nehirler akıtmamı veya bir bahçe yaratmamı ya da altından bir ev yapmamı isteyesiniz. Ben gaybı biliyorum demedim ki, sizin kıyamet saati gibi gayb perdesinin gerisinde olan suallerinize cevap vereyim. Ayrıca ben, size melek olduğumu söylemedim ki, yemek yememi, su içmemi ve mal kazanmak için çarşılarda dolaşmamı gerekçe göstererek sözlerimin batıl olduğunu söyleyesiniz.

"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum." ifadesi, kendilerini Allah'a davet etmesi bağlamında onunla ilgili olarak söyledikleri mes-

netsiz yakıştırmaların bertaraf edilmesinden sonra, gerçek iddiasını açıklamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki: Ben Allah'ın elçisiyim demek, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, ben gaybı bilirim ve ben bir meleğim anlamına gelmez. Bu sözün anlamı şudur: Benim size söylediklerimi Allah bana vahyediyor.

Dikkat edilirse, bu gerçek, bir iddia şeklinde de ileri sürülmemiş, bunun yerine: *"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."* denilmiştir. Bununla da, onun sadece kendisine vahyedilenleri tebliğ etmekle yükümlü olduğuna işaret ediliyor. Onun görevi, yalnızca kendisine vahyedilene uymaktır, başka değil. Bunun ışığında ayetin akışı ile birlikte şöyle bir sahne canlanıyor zihnimizde: Peygamberimiz, "Ben size şunu şunu söylemiyorum." dedikten sonra, onlar da şu karşılığı veriyorlarmış gibi: "Öyleyse sen de bizim gibi âciz bir insan olduğuna ve bize karşı herhangi bir ayrıcalığın ve meziyetin bulunmadığına göre, bizden ne istiyorsun?" O da onlara şu cevabı vermiştir: "Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum. Buna bağlı olarak size müjde veriyorum ve sizi uyarıyorum. Sizi tevhit dinine davet ediyorum."

Bu çıkarsamamızı kanıtlayan bir unsur da hemen sonrasında yer alan şu ifadedir: *"De ki: Kör ile gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?"* Bu ifadenin anlamı, ayetin akışını esas aldığımızda, şu şekilde belirginleşmektedir: Ben insanlık ve âcizlik bakımından sizinle aynı seviyede olsam bile, bu, sizi bana tâbi olmaya davet etmeme engel olmaz. Çünkü Rabbim, size değil de bana vahiy indirmekle, sizden ayrı olarak beni bir basiret sahibi kılmıştır. Bu bakımdan ben ve sizler, gören kimseyle kör kimse gibiyiz. Kör ile gören kimse, insanlık açısından eşit olsalar da kategorik olarak eşit değildirler. Bu ikisinin içinde bulundukları durum üzerinde düşündüğümüz zaman şu yargıya varırız: Kör insan gören insana uymalıdır. Cahil de âlime uymakla yükümlüdür.

51) Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla uyar; Onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur; belki korunurlar.

Ayetteki "onunla" zamiri Kur'ân'a dönüktür. Bunu, bundan önceki ayette geçen, *"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."* ifadesinden anlıyoruz. *"O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur."* ifadesi, cümle içinde, "korkma" veya "bir araya getirilme" fiilleriyle ilintili hâl konumundadır.

Ayette geçen "korkma" ifadesiyle, bilinen anlamı kastedilmiştir. Bilgi ve benzeri bir anlam değil. Çünkü ayetin akışından ilk etapta algılanan anlamdan hareketle buna ilişkin bir kanıt bulmak mümkün görünmüyor. Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanlara yönelik uyarı emri, uyarının hem onları, hem de başkalarını kapsayacak şekilde genel olmasına engel oluşturmaz. Nitekim bundan önceki ayetlerin birinden de böyle bir anlam elde etmek mümkündür: *"Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* (En'âm, 19) Dolayısıyla, uyarının özellikle onlarla ilgili olarak gündeme getirilmesinin nedeni, Allah'ın huzuruna toplanma korkusu taşıyanların uyarıyı daha çabuk dikkate alacakları, daveti daha iyi anlayabilecekleridir. Bu yüzden uyarı sırf onlara özgü olarak dile getirilmiş ve onların bu niteliklerine vurgu yapılmıştır. Amaç, Peygamber'in onların davetiyle özellikle ilgilenmesi, onları başkalarının yerine koymamasıdır. Çünkü konumları itibariyle onlar hakka daha yakındırlar ve iman etmelerine yönelik ümit daha güçlüdür. Dolayısıyla bu ayeti, insanların uyarılmasını emreden diğer ayetlerle birlikte düşündüğümüz zaman, şöyle bir anlam ifade ettiğini görüyoruz: Bütün insanları uyar, özellikle Rablerinin huzurunda bir araya getirilmekten korkanları.

"Onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur." Burada, Allah'tan başkasının veliliği ve destekçiliği (şefaati) mutlak olarak olumsuzlanmaktadır. Ancak başka ayetlerde bu mutlaklık kimi kayıtlar altına alınmaktadır: *"İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"* (Bakara, 255) *"Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaat etmezler."* (Enbiyâ, 28) *"O'ndan başka tanrı diye yalvardıkları şeyler, şefaat yetkisine sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86)

Tefsirini sunduğumuz ayette, böyle bir istisnaya başvurulmamasının sebebi, hitabın putperestlere yönelik olmasıdır. Onlar, putların veliler ve şefaatçiler olduklarını savunuyorlardı. Putlara böyle bir yetki yakıştırırken izin veya yetki verme gibi bir kayda da yer vermiyorlardı. Çünkü ilâhî izinden kaynaklanan velilik ve şefaat iddiası, Allah'ı bilmeyi, bunun yanında vahyi ve peygamberliği bilmeyi gerektirmektedir. Putperestlerse, peygamberliği bilmez, kabul etmezlerdi. Putları için kabul ettikleri velâyet ve şefaati, onların kendilerinden kaynaklanan, doğalarının zorunlu bir gereği olarak algılarlardı. Onlara göre,

putlarının bu yetkileri, Allah'ın iznine bağlı değildi. Varlıklar içinde güçlü olanlar, Allah izin vermese de, doğaları gereği zayıf olanlar üzerinde belli bir tasarrufta bulunabilirlermiş gibi. Dilersen şöyle de diye bilirsin: Güçlü varlıkları yaratmak, doğası itibariyle, onların kendilerinden aşağı olanlar üzerinde tasarruf etmelerine ilişkin zorunlu bir izni barındırmaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak, *"Onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur."* denilmiş, ama "O'nun izni olmadan" şeklinde bir kayda yer verilmemiştir. Çünkü müşrikler, putların hiçbir sınırlanma olmaksızın veliler ve şefaatçiler olduklarını söylüyorlardı. Şu hâlde, onların Allah'ın dışında veli ve şefaatçi edindikleri şeylerin bu özelliklerinin olumsuzlanması, kendi ispatlarına denk bir olumsuzlanmanın gerçekleşmesi amacına yöneliktir. Böyle bir konuyla ilgili istisna, aynı konuyu işleyen başka ayetler açısından olumlu olsa bile, bu ayetin akışının bu özelliğinden dolayı yersiz olur.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki ayet, zahirinin mutlaklığı itibariyle, Allah'ın ayetlerinin hatırlatılması karşısında, kıyamet günü ilâhî huzurda toplanma dolayısıyla kalbinde korku duyan herkesin uyarılmasını öngörmektedir. Bunların Ehlikitap gibi haşre iman edenler veya putperestler ya da başkaları gibi inanmayanlar olması bu açıdan fark etmez. Çünkü onlar da, haşre inanmasalar bile, olabileceğine ihtimal verirler. Dolayısıyla buna ilişkin ihtimal veya zan, içlerinde bir korkunun belirmesine neden olabilmektedir. Çünkü bir şeyden korkmak, gerçekleşeceğine kesin olarak inanılmasa bile, sırf olabileceği ihtimaliyle de söz konusu olabilir.

Müfessirler bu ayetle ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre, bu ayet, haşre iman eden müminler hakkında nazil olmuştur ve bunlar, bir sonraki ayette yer alan, *"Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma."* ifadesinde işaret edilen kimselerdir. Bazı müfessirlere göre, bu ayet, putperest müşriklerden, ölümden sonra haşrin olmasına ihtimal veren bir grup hakkında inmiştir. Gerçi suredeki hitaplar, surenin akışı itibariyle Kureyş veya Arap müşriklerine yönelik olmakla birlikte, Mekke müşriklerinin veya Arap müşriklerin içinde, surenin indiği dönemde, bu görüşü savunan birine rastlanmamıştır. Diğer bazı müfessirlere göre de, bunlardan maksat, Müslüman veya Ehlikitap, haşre iman eden her-

kestir. Uyarının bütün insanlara yöneltilmesi gerekirken, özellikle bunların uyarılmasının istenmiş olmasının nedeni, ahiretin varlığını kabul etmelerinden dolayı, kanıtın öncelikle onlar açısından gerekli ve bağlayıcı olmasıdır.

Ne var ki, ayette sadece haşirden korkma nitelikleri esas alınmıştır. Bir şeyden korkmak ise, onun tam olarak gerçekleşmesine inanmaya veya o şeyin varlığını kesin olarak kabul etmeye tekabül etmez. Bilâkis, iki tarafı eşit düzeyde muhtemel bulma anlamında şüphe ve iki taraftan birinin ağır basması anlamında zan da, tıpkı bilme gibi, korkuyla bir araya gelebilir, korkmaya sebep olabilir. Bu, oldukça açıktır.

Bu bakımdan ayet, Peygamber efendimizi (s.a.a), hangi gruba mensup olursa olsun, yüzünde korku belirtilerini gözlemlediği herkesi uyarmaya teşvik etmektedir. Çünkü dinî davetin temelini, haşir, kötülük ve iyiliklerin hesaplanması ve bunların karşılıklarının eksiksiz bir şekilde verilmesi prensibi oluşturmaktadır. Dinî davetin bir kimse üzerinde az da olsa etki bırakması için, o kimsenin haşri muhtemel görmesi ve bu ihtimalin gerçekleşmesinden korku duyması gerekir. Bu ihtimalin gerçekleşme oranı arttıkça korku da artar ve buna paralel olarak da dinî davetin etkisi güçlenir. Nihayet kişi, yakinî inanç düzeyine ulaşır ve karşıt ihtimal tamamen ortadan kalkar. Bu noktada dinî davetin etkisi eksiksiz olarak kendini gösterir.

52) Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma.

Bir sonraki ayette yer alan, *"Böylece biz, onların kimini kimi ile denedik..."* ifadesinden de anlaşılacağı gibi, ayetin akışı gösteriyor ki, Peygamberimizin (s.a.a) kavminden bazı müşrikler, Peygamberimize (s.a.a) yanındaki zayıf ve yoksul kimseleri kovmasını önermişlerdi. Allah da bu ayette onu, bu işi yapmaktan men etmektedir.

Arap müşriklerinin bu önerisinin benzerini, geçmiş ümmetlerin ileri gelen müstekbirleri de kendi elçilerine yöneltmişlerdi. Büyüklük duygusuna ve gurura kapılarak, peygamberlerine, yanlarındaki zayıf ve yoksul müminleri kovmalarını istemişlerdi. Nitekim yüce Allah, Nuh kavminin böyle bir davranış içine girdiğini ve Nuh'un da onlara karşı, tefsirini sunduğumuz bu ayetlerin içerdiği kanıtlara benzer kanıtlarla cevap verdiğini bize anlatmaktadır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Kavminden ileri gelen inkârcı grup dedi ki: 'Biz seni ancak bizim gibi bir insan görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz.' Dedi ki: 'Ey kavmim, ya ben Rabbimden apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de bu sizin gözlerinizden gizli kalmışsa, buna ne dersiniz? Siz onu istemezken, onu zorla mı size kabul ettireceğiz?! Ben iman edenleri kovacak değilim; onlar Rablerinin huzuruna gidecek (yaptıklarının hesabını verecek)ler...' Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. 'Ben bir meleğim.' de demiyorum. Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, 'Allah onlara bir hayır vermeyecektir.' de demiyorum. Allah, onların içlerinde olanı daha iyi bilir. Böyle bir şey yaptığım (onları kovduğum) takdirde, ben mutlaka zalimlerden olurum." (Hûd, 27- 31)

Yukarıda sunduğumuz ayetlerle, tefsirini sunduğumuz ayetleri birlikte ele aldığımız zaman, rızasını isteyerek sabah akşam Rablerine yalvaranlarla, müminlerin kastedildiğini anlıyoruz. Sabah akşam Rablerine yalvarmalarının, dua etmelerinin -ki bu namaz kılmaları ya da mutlak olarak dua etmeleri demektir- zikredilmesinin nedeni, başka hiç kimsenin karışmadığı şekilde Rableriyle irtibat hâlinde oluşlarına işaret etmektir. Bir de az sonra yer alacak, *"Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?"* ifadesine açıklık getirmektir.

"Yüzünü (rızasını) isteyerek" Yani, Allah'ın yüzünü (rızasını) isteyerek. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Vech kelimesinin asıl anlamı bir organ olan yüzdür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın.'* [Mâide, 6] *'Ateş yüzlerini kaplar.'* [İbrâh'im, 50] Yüz, ilk karşılaşılan ve de bedenin görünen kısmının en şerefli sayılan bir organı olduğu için, her şeyin ön tarafı, en şerefli kısmı ve başlangıcı için kullanılır olmuştur. Örneğin, 'Falan şeyin yüzü (ön tarafı)' ve 'Günün yüzü (başlangıcı)' gibi ifadeler kullanılmıştır. Hatta şu ayette zat anlamında da kullanıldığı söylenmiştir: *'Yalnız Rabbinin celâl ve ikram sahibi yüzü baki kalır.'* [Rahmân, 38] Bazılarına göre, 'Rabbinin yüzü'nden maksat, zatıdır. Diğer bazılarına göre ise, burada yüz kelimesiyle, salih amellerle Allah'a yönelme kastedilmiştir."

Ragıp devamla şöyle der: "Bazılarına göre, *'Nereye yönelirseniz yönelin, orası Allahın vechidir.'* [Bakara, 115] *'Allah'ın vechi hariç her şey helâk olucudur.'* [Kasas, 88] *'Allah'ın vechini isteyenler.'* [Rûm, 38] *'Size Allah'ın vechi için yediriyoruz.'* [İnsân, 9] ayetlerinin tümünde geçen 'vech' kelimesi, Allah'ın zatı anlamında kullanılmıştır. Bu demektir ki, Allah'tan başka her şey helâk olacaktır. Bu anlam, benzeri tüm ayetler için de geçerlidir. Bir rivayete göre, bu değerlendirme Ebu Abdullah b. Rıza'ya sorulmuş ve o da şu cevabı vermiştir: 'Subhanallah! Andolsun, büyük bir laf etmişlerdir. Oysa 'vech' kelimesiyle, işlerin yönelik olduğu amaç kastedilmiştir. Bu da şu demektir: Kulların bütün amelleri helâk olur, boşa gider, Allah'a yönelme amacı güdülen ameller hariç. *'Onun vechini isteyerek'* ve *'Allah'ın rızasını isterler'* ifadelerinde de bu anlamda kullanılmıştır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ben derim ki: "Vech" kelimesinin bir organ olan yüz anlamından, bir şeyin başka bir şeyle karşılaştığı yönü anlamına geçilerek anlam ve kullanım genişliğine kavuştuğu, şüphe edilmeyecek bir gerçektir. Kelimelerin anlamlarının gelişme sürecinde bu, bilinen bir şeydir. Fakat, biraz dikkat edilirse, yüz kelimesiyle zatın kastedilmesinin pek de mümkün olmadığı görülür. Çünkü ne olursa olsun bir şey, ancak özünün (zatının) görünen ve ortada olan sıfat ve isimlerinden biriyle başka bir şeyin karşısına çıkar, ona kendisini gösterir. Bilgi de bu sıfat ve isimlere taalluk eder. Biz, bildiğimiz bir şeyi, onun sıfatları veya isimlerinden biri aracılığıyla biliriz. Sonra, bu bilgimizden hareketle onun zatını, özünü kanıtlarız. Ama kesinlikle onun zatına, özüne direkt olarak dokunamayız.

Çünkü bizler, varlıkları öncelikle duyu organları aracılığı ile algılarız. Bunlarsa ancak şekiller, çizgiler ve nitelikler gibi özellikleri algılayabilirler. Bu açıdan zatı ve özü algılamamız söz konusu değil. Sonra algıladığımız bu özelliklerden hareketle, bunların bir de zatları ve özleri olduğunu ve o arazlar ve sıfatların (özelliklerin) bu zatlarla kaim olduğunu anlarız. Çünkü arazlar ve sıfatlar, tâbidirler. Tâbiler de, kendilerini ayakta tutacak bir şeye ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla, "Zeyd'in zatı, özü" dediğimiz zaman, gerçekte bu sözle, Zeyd'in sıfatları ve özelliklerine kıyasla kendimizin kendi sıfatlarımız ve özelliklerimize olan nispetimiz, izafemiz gibi bir nispeti, izafesi olan bir şeyi

kastediyoruz. Şu hâlde zatların, özlerin kavranması, daima bir tür kıyas ve izafeyle birlikte olan düşünsel bir kavrayıştır.

Mahiyeti (belli bir sınırı) olan zatların, düşünsel olarak eksiksiz bir şekilde kavranması, ancak onların sıfatları ve etkileri aracılığıyla, bir tür kıyas ve izafe yardımıyla gerçekleştiğine göre, zatı için sınır, varlığı için sonluluk söz konusu olmayan yüce Allah açısından durum daha açık ve daha belirgindir. Çünkü bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, ancak o şeyin sahip olduğu şeylerin sınırlarının belirlenmesiyle mümkündür. Bu açıdan yüce Allah'ın bilgice kuşatılması mümkün değildir: *"Bütün yüzler, o diri olan ve her şeyi ayakta tutan yüce zata boyun eğmiştir."* (Tâhâ, 111) *"O'nu bilgice kuşatamazlar."* (Tâhâ, 110)

Bir şeyin yüzü (vechi), başka bir şeye yönelik olan tarafı demektir. Bu nedenle, aynı kökten türeyen ve işaret edilen taraf anlamına gelen cihet (yön) de, yüz (vech) sayılmaktadır. Çünkü işaret yoluyla belirlenen şey açısından yön (cihet), başkasına yönelen bir insanın yüzü konumundadır. Bu açıdan salih ameller Allah'ın yüzü gibidirler. Yıkıcı, bozguncu ameller de şeytanın yüzüdürler. Aşağıdaki ifadeleri, bu anlama yormak mümkündür: *"Allah'ın yüzünü isteyenler."* [Rûm, 38] *"Biz size Allah'ın yüzü için yediriyoruz."* (İnsan, 9) Ve benzeri diğer ayetler.

Aynı şekilde, yüce Allah'ın onlarla yarattıklarına yöneldiği rahmet, yaratma, hidayet gibi fiilî sıfatları, hatta yüce Allah'ı bir şekilde bilmemize yarayan hayat, ilim ve kudret gibi zatî sıfatları, Allah'ın yüzüdürler. Allah, bunlar aracılığıyla yarattıklarına yönelir, yarattıklarıyla karşılaşır. Şu ayetin buna işaret ettiğini, hatta delâlet ettiğini söyleyebiliriz: *"Yalnız Rabbinin celâl ve ikram sahibi yüzü baki kalacaktır."* (Rahmân, 27) Çünkü, ayetin zahirinden algıladığımız kadarıyla *"celâl ve ikram sahibi"* ifadesi, *"yüz"*ün sıfatıdır, *"Rabb"*in değil. Bu inceliğe özellikle dikkat edilmesi gerekir.

Yüce Allah'ın tarafının O'nun yüzü ve yönü olarak kabul edilebileceği anlaşıldığına göre, bir şekilde O'na izafe edilen, O'na yakın olduğu kabul edilen şeylerin de O'nun yüzü olarak algılanması doğru olur. İsimleri, sıfatları ve dini gibi; salih ameller gibi. Aynı şekilde peygamberler, melekler, şehitler ve günahları bağışlanmış müminler de yüce Allah'ın yüzü konumundadırlar.

Böylece şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Şu ayetlerin ifade ettikleri anlam zihnimizde belirginleşiyor: *"Allah'ın yanında bulunan bakidir."* (Nahl, 96), *"O'nun yanında bulunanlar, büyüklük taslayıp O'na kulluk etmekten geri durmazlar."* (Enbiyâ, 19), *"Rabbinin yanında olanlar, büyüklük taslayıp O'na kulluktan geri durmazlar ve O'nu tespih ederler."* (A'râf, 206) Yine, Allah yolunda öldürülenlere ilişkin şu ifadeyi de bu kategoride değerlendirebiliriz: *"Bilâkis onlar diridirler ve Rablerinin yanında rızıklanırlar."* (Âl-i İmrân, 169), *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın."* (Hicr, 21)

Şu hâlde bu ayetleri, önceki ayetle birlikte değerlendirdiğimiz zaman, bu olguların tümünün yüce Allah'ın baki oluşuyla beka ve sonsuzluk kazandıklarını görürüz. Dolayısıyla bunların helâk olmaları, yok olup gitmeleri mümkün değildir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O'nun yüzünden başka her şey helâk olacaktır."* (Kasas, 88) Bu ayetteki sınırlandırma gösteriyor ki, bunların tümü Allah'ın yüzüdür. Diğer bir ifadeyle, O'nun tarafına, O'nun cihetine düşmektedir. O'nun yanında, O'nun tarafında mutmain olmuş, istikrar bulmuşlardır.

İkincisi: Kulun Rabbine yönelik isteğine konu olan şeyler, Allah'ın yüzü konumundadır. Şu ayetlerdeki ifadeleri buna örnek gösterebiliriz: *"Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak..."* (Mâide, 2), *"Rabbinden umduğun bir rahmeti bekleyerek."* (İsrâ, 28), *"O'na yol arayın."* (Mâide, 35) Bütün bunlar, Allah'ın yüzüdür. Çünkü rahmet, rıza ve lütuf gibi fiillerinin sıfatları, Allah'ın yüzü hükmündedir. Şimdiye kadar yaptığımız değerlendirmelerden hareketle Allah'ın yolunu da O'nun yüzü sayabiliriz: *"Allah'ın yüzünü (rızasını) kazanmak için..."* (Bakara, 272)

Onların hesabından sana bir sorumluluk yok, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok.

Hesap; toplama, çıkarma ve benzeri işlemlerle sayıları kullanmak demektir. Amellerin ayıklanması, değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak ücretlerin belirlenmesi veya bir sonuca varılması, toplama veya çıkarma suretiyle sayıların kullanılmasından ayrı düşünülemeyeceği için, bu iş, amellerin hesaplanması olarak isimlendirilmiştir.

Amellerin hesaplanması, karşılıklarının eksiksiz verilmesine dönük olduğuna ve karşılık verme de sırf Allah'a ait olduğuna göre, hesap da Allah'ın kontrolü, denetimi ve yetkisi altındadır. Bunu şu ayet-

lerden algılayabiliriz: *"Onların hesapları yalnız Rabbime aittir."* (Şuarâ, 113), *"Sonra onların hesabını görmek de bize düşer."* (Gâşiye, 26) Bu anlamın, aşağıdaki ayete başka bir açıdan yansıdığını görüyoruz: *"Şüphesiz Allah, her şeyi (hakkıyla) hesaplayandır."* (Nisâ, 86) Bu ifadeyle, yüce Allah'ın her şey üzerindeki egemenliğine, hükümranlığına ve denetimine işaret edilmiştir.

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayette, Hz. Peygamber'in, onların hesabından, onların da onun hesabından sorumlu olmadıklarının vurgulanmasından maksat şudur: Peygamber (s.a.a), onların amellerini hesaplayıp karşılığını verecek kişi değildir. Dolayısıyla da durumlarından hoşnut olmayınca, onlarla birlikte olmaktan tiksinince, onları yanından uzaklaştırması söz konusu olamaz. Aynı şekilde, onlar da Peygamber'in (s.a.a) amellerini sayıp hesaplayacak değillerdir. Dolayısıyla da Peygamber'in (s.a.a) onlarla tartışmaktan, kendisine kötü bir karşılık vermelerinden korkunca veya büyüklenerek, ululanarak onlardan hoşlanmayınca, onları kendinden uzaklaştırması söz konusu olamaz. Buna göre her iki cümle, yani, hem *"Sana bir sorumluluk yok"* ifadesi, hem de *"Onlara bir sorumluluk yok"* ifadesi, ayetin akışı içinde ayrı ayrı kastedilmiştir.

"Onların hesabından sana bir sorumluluk yok" ifadesinden, onların hesaplarının, yani hesaba çekilecek amellerinin Peygamber'e yüklenmesinin, dolayısıyla bunun ağırlığını hissetmesinin olumsuzlanması da kastedilmiş olabilir. Her amelin bir ağırlığının olduğu ve bu ağırlığın o ameli işleyenin veya onu yüklenenin omuzlarında olduğu yönündeki anlayış, bu ihtimali gündeme getirmektedir. Buna göre, ifadenin anlamı şöyledir: Onların yaptıkları amellerinin ağırlığından hiçbir şey senin üzerinde değildir. Bu durumda, ifade anlam bakımından tam olduğu ve ifadenin tamamlanması için ek bir cümleye ihtiyaç olmadığı hâlde, *"Senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok"* ifadesine yer verilmiş olması, ihtimallerin hepsine yer verilme ve anlatımın uyumunu vurgulama amacına yöneliktir.

Öte yandan, şöyle de denebilir: Bu iki cümle, yani, *"Onların hesabından sana bir sorumluluk yok, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok."* ifadesi, Hz. Peygamberle (s.a.a) onların arasında, hesap ve amellerin sorumluluğu bazında bir ilintinin olmadığını vurgulamaya yönelik bir kinayedir.

"Ayette sözü edilen hesaptan maksat, amellerin hesabı değil, rızk hesabıdır." diyen de olmuştur. Buna göre, şöyle bir anlam verilmiştir: Onların rızklarının hesabını yapmak sana düşmez. Onların rızkını veren Allah'tır, bu rızkın hesabını yapmak da O'na düşer. Bu açıdan, *"Senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok."* ifadesi, yukarıda işaret edildiği şekilde anlatımın uyumunu vurgulama amacına yöneliktir. Ayet, bu iki şekilde de yorumlanmaya açık olsa da, bizim yaptığımız birinci yorum daha uygundur.

Ki onları kovup da zalimlerden olasın!

Zalimler topluluğunun kapsamına girmek, onları, yani Rablerine dua edenleri kovmanın bir ayrıntısı, bir sonucu olarak sunuluyor. İfadenin doğası, *"zalimlerden olasın"* sözünün, ayetin başında geçen *"O'na yalvaranları kovma"* sözünün bir ayrıntısı olmasını gerektirmektedir. Ancak, ayrıntı ve ayrıntılandırılan ifade arasına başka cümleler girip söz uzadığından, "kovma" sözü ikinci kez bir ayrıntı şeklinde yineleniyor ve ardından onun ayrıntısı olarak, *"zalimlerden olasın"* cümlesine yer veriliyor. Bu şekilde aralarında bağlantı kurularak, karışıklığın önüne geçiliyor.

Dolayısıyla ayetteki ifadeyle ilgili olarak şöyle denemez: "İfade; bir şeyin, kendisinin ayrıntısı olması örneğini içermektedir. Çünkü, özetleyecek olursak, karşımıza şöyle bir ifade çıkacaktır: Rablerine dua edenleri kovma ki onları kovmuş olursun." Böyle bir şey denemez; çünkü açıkladığımız gibi, "kovma" ifadesinin ikinci kez tekrarlanması; ayrıntının, yani *"zalimlerden olasın"* sözünün, aslıyla irtibatlandırılması amacına yöneliktir.

53) Böylece biz, onların kimini kimi ile denedik ki, "Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâyık gördü?" desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?

Ayetin orijinalinde geçen "fitne" kelimesi, sınama, deneme anlamına gelir. Ayetin akışı gösteriyor ki, *"Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâyık gördü?"* sorusu, muhatabı küçümseme, alaya alma amacına yöneliktir. Bilindiği gibi, onlar, ancak misyonunu küçümsedikleri, toplumsal statüsünü tahkir ettikleri kimselerle alay ederlerdi. Bunun nedeni de, bunların yoksullukları, düşkünlükleri, güçlüler ve ulular nezdinde düşük düzeyde oluşlarıydı.

Buna göre yüce Allah, Elçisine (s.a.a) bu değişiklik ve farklılıkların ilâhî bir sınama olduğunu bildiriyor. Bu şekilde insanları sınayıp deniyor ki, nankörlerle şükredenler birbirinden ayrılsınlar. Bu sınama sonucunda nankör müstekbirler, yoksul müminleri kast ederek şöyle diyorlar: *"Allah bizim aramızdan şunlara mı lütfu lâyık gördü?!"* Çünkü insanlara göre, toplumsal yasalar, bu yasalara sahip çıkanların onurlu ya da düşük düzeyli oluşlarıyla irtibatlandırılarak değerlendirilir. Aynı şekilde bir amel de, onu işleyen kişinin toplumsal ağırlığı baz alınarak ölçülür. Bu açıdan yoksulların, ezilenlerin ve kölelerin izlediği yol, zenginler ve ezenler tarafından küçümsenir. Bir zavallının yaptığı iş ya da bir kölenin veya bir tutsağın söylediği söz küçümsenir. Nüfuz sahibi güçlüler bunlara ilgi duymazlar.

Bu nedenle, yoksulların, ırgatların ve kölelerin dine girmeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.a) onlara önem vermesi, onları kendisine yakın görmesi, toplumun ekâbir kesimine mensup tağutlar açısından dinin önemsizliğinin belirtisi olarak algılanmıştır. Onlara göre bu, elit kesimin, eşrafın dinle ilgilenmemesini gerektiren bir nedendir.

"Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?" ifadesi, *"Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâyık gördü?"* sözlerinden algılanan "ihtimal vermeme" anlayışından kaynaklanan alay edişlerine bir cevap niteliğindedir. Bu cevabın özü şudur: "Onlar (tağutlar) değil, şunlardır (zavallılar) Allah'a şükredenler." Bu yüzden yüce Allah, lütfunun kapsamına almak için zavallıları öne almış, tağutları da geri itmiştir. Bu durumu Allah, kendisinin nimetine şükredenleri bildiği şeklinde kinayeli bir ifadeyle vurgulamıştır ki bu, onların şükredenler oldukları anlamına gelir. Şu kuşku götürmez bir gerçektir ki nimet bahşeden, ancak nimetine teşekkürle karşılık verenlere lütufta bulunur, onlara yönelik nimetini arttırır. Öte yandan, yüce Allah'ın, Yusuf'un (a.s) dilinden aktardığı şu sözde, Allah'ı birlemeyi ve ortağı O'ndan olumsuzlamayı şükür olarak nitelendirmiştir: *"Bizim, herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, bize ve bütün insanlara Allah'ın bir lütfudur, ama insanların çoğu şükretmez."* (Yûsuf, 38)

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayet, onların cahil olduklarından dolayı saygınlığı ve onurluluğu mal, oğul ve makam sahibi olmak gibi dünyanın çekici, alımlı süsleri bazında ileri bir düzeyde olmaya dayandırdıklarını açıklamaktadır. Oysa dünyanın çekici süslerinin Allah

katında hiçbir değeri ve saygınlığı yoktur. Meselenin eksenini, gerçekte şükür vasfı oluşturmaktadır. Nimetse, gerçekte Allah'ın velâyeti altına girmektir.

54) Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman de ki: "Selâm size! Rabbiniz... yazmıştır ki, sizden kim, bilmeyerek bir kötülük işler de sonra ardından tövbe edip düzelirse..."

Daha önce "selâm"ın ne anlama geldiğini belirtmiştik. Allah'ın kendi üzerine yazması, kendisi için gerekli kılması demektir. Yani, O'nun fiilinin rahmet niteliğiyle nitelenmekten ayrışması imkânsızdır. Ayette geçen "aslehe" fiilinin mastarı olan "ıslâh" ise, düzelip uygun hâle gelmek anlamına gelir. Bu sözcük, gerçekte geçişli olsa da, burada geçişsizdir. Aslı, nefsin ya da amelin ıslâh edilmesi, düzeltilmesidir.

Tefsirini sunduğumuz ayetin önceki ayetle bağlantısı belirgindir. Burada ulu Allah -müminleri kovmasını yasakladıktan sonra- Peygamberine (s.a.a) onlara yönelmesini, onlara selâm vermesini, onlardan işlediği günahlardan dolayı geri dönmesiz bir tövbede bulunanların Allah'ın bağışlamasına ve rahmetine kavuşacaklarını müjdelemesini, böylece morallerini düzeltip gönüllerini hoş tutmasını, kalplerinin hüznünü yatıştırmasını emrediyor.

Bununla sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Tövbe konusunu işleyen ayetlerden biri olan bu ayet, küfür ve şirk dışındaki günah ve kötülüklerden tövbe etmeyi işliyor. Bunun kanıtı da, *"Sizden kim... işler de..."* ifadesidir. Allah'ın ayetlerine iman edenlerden yani.

İkincisi: Burada geçen "bilmemek (cehalet)"ten maksat, inkâr ve inadın karşıtı olan bilmemektir. Çünkü inkâr ve inat, bilmemenin, cehaletin karşıtı olan taammütten (bilerek ve kasten işlemek) kaynaklanırlar. Oysa Allah'ın ayetlerine inanan, sabah akşam O'nun yüzünü, rızasını isteyerek dua eden bir kimse, büyüklenerek ve üstünlük taslayarak O'na isyan etmez. Olsa olsa şehvet veya gazap menşeli bir tutkuya uymanın etkisiyle kendisini bürüyen cahillikten dolayı O'na karşı gelme durumuna düşer.

Üçüncüsü: *"Tövbe edip"* ifadesinin *"düzelirse"* sözüyle kayıtlandırılması, tövbenin tüm hakikatiyle gerçekleşmesine işaret etme amacına yöneliktir. Çünkü gerçekten Allah'a yönelmek, O'nun katına sı-

ğınmak durumu, O'nun pak makamında, günahkârın pişman olup arındığı günah kiriyle bir arada olmaz. Dolayısıyla tövbe, sırf dillerde telaffuz edilen ve kalplere nüfuz etmeyen "Allah'a tövbe ediyorum" sözü değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* (Bakara, 284)

Dördüncüsü: Yüce Allah'ın "Bağışlayan=Gafûr" ve "Acıyan= Rahîm" gibi fiilî sıfatlarını gerçek anlamda zamanla kayıtlandırmak doğrudur. Çünkü yüce Allah, rahmeti üzerine yazmış, kendine gerekli kılmış olsa da, bu rahmet, ancak bazı kullarının bilmeden bir kötülük işledikleri, sonra bu kötülükten tövbe edip durumlarını düzelttikleri zaman kendisini gösterir, etkisini yapar.

Tefsirimizin dördüncü cildinde, *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* (Nisâ, 17) ayeti ile sonrasındaki ayeti açıklarken konuyla ilgili detaylı bilgiler sunduk.

55) Böylece ayetleri genişçe açıklıyoruz ki [gerçekler iyice anlaşılsın] ve suçluların yolu açık seçik meydana çıksın.

Ayetlerin akışının oluşturduğu atmosferden de anlaşılacağı gibi, ayetleri genişçe açıklamaktan maksat, ilâhî bilgilerin açıklanması, kapalılık ve giriftlikten kurtarılmasıdır. "Ve li-testebîne sebîl'ul-mucrimîn=Bu arada suçluların yolu açık seçik meydana çıksın." ifadesinin başındaki "lâm" harfi, amaç bildiren bir edattır. Bu cümle, büyüklüğüne ve önemine duyulan bir saygıdan dolayı açıkça zikrine gerek duyulmayan mukadder bir ifadeye matuftur. Bu tür kullanımların Kur'ân'da örnekleri çoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Bu günleri insanlar arasında dolaştırıyoruz ki, [onları sınayalım] ve Allah iman edenleri bilsin."* (Âl-i İmrân, 140) *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, [müşriklerle tartışırken bir kanıt gösterebilsin] ve eksin inananlardan olsun."* (En'âm, 75)

Buna göre, ayetin ifade ettiği anlam şudur: Biz, birtakım önemli yararların sağlanması amacıyla ilâhî bilgileri bu şekilde açıklıyor, bazısını bazısından ayırıyor ve üzerlerine kapaklanan belirsizliği gideriyoruz. Bu önemli yararlardan biri de, suçluların yolunun belli olması, böylece ayetlerimize inanan kullarımızın ondan uzak durmasıdır. Buna göre, suçluların yolundan maksat, suçluların Allah'ın birliğini ve bu birliğe (tevhide) ilişkin gerçek bilgileri ifade eden ayetlere karşı izle-

dikleri yoldur. İnkâr, inat, ayetlerden yüz çevirme ve nimete karşı nankörlük etme yolu yani.

Denebilir ki: Suçluların yolundan maksat, suçlularla ilgili olarak izlenen yoldur. Bu da, dünyada lânetlenmeleri ve nihayet üzerlerine azabın indirilmesi, ahirette ise kötü bir hesapla karşılaşmaları ve acı bir azaba uğratılmaları şeklinde belirginleşen Allah'ın onlarla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu yasa olarak izah edilebilir. Ancak surede, konuyla ilgili olarak sunulan ayetlerin akışı, birinci anlamın daha uygun olduğunu göstermektedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle merfu olarak İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah, Peygamberimizin (s.a.a) ruhunu kabzetmeden dinini kemale erdirdi, ona her şeyin açıklamasını içeren Kur'ân'ı indirdi. Kur'ân'da helâl ve haram olan şeyleri, cezaî müeyyideleri, hükümleri ve insanların ihtiyaç duyduğu her şeyi eksiksiz bir şekilde açıkladı. Yüce Allah, *'Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır.'* buyurmuştur." [c.1, s.198, h:1]

Tefsir'ul-Kummî'de müellif şöyle der: Bana Ahmed b. Muhammed anlattı, ona Cafer b. Muhammed anlatmış, ona Kesir b. Ayyaş anlatmış, ona da Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Ayetlerimizi yalanlayanlar... sağır ve dilsizdirler."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu söylemiş:

"Yani, hidayete, yol gösterici mesaja karşı sağırdırlar. İyiliği ve hayrı da konuşamaz dilsizdirler: *'Karanlıklar içinde kalmışlar.'* Yani, küfrün karanlıkları içindedirler. *'Allah kimi dilerse, onu saptırır ve kimi dilerse, onu doğru yola koyar.'* Bu, şu ümmetin kaderiyesine (kaderi inkâr edenlere) karşı bir cevaptır. Allah kıyamet günü onları Sabiîler (Yıldızperestler), Hıristiyanlar ve Mecusîler (Ateşperestler) ile birlikte haşreder. Bunun üzerine derler ki: *'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz, ortak koşanlardan değildik.'*[1] Allah onlara şu karşılığı verir: *Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gitti.*"[2]

1- [En'âm, 23]
2- [En'âm, 24]

İmam devamla der ki: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Haberiniz olsun ki, her ümmetin Mecusîleri vardır. Bu ümmetin Mecusîleri de, 'Kader yoktur!' diyenler ve irade ve kudretin kendilerinde olduğunu sananlardır." [c.1, s.198]

Tefsir'ul-Burhan'da bu hadis nakledilirken şu açıklamaya yer verilir: Ali b. İbrahim Kummî'nin tefsirinin diğer bir nüshasında hadis şu şekilde aktarılır: Buyurdu ki: "Haberiniz olsun ki, her ümmetin Mecusîleri vardır. Bu ümmetin Mecusîleri de, 'Kader yoktur!' diyenler ve irade ve kudretin ne kendi lehlerine, ne de aleyhlerine olmadığını sananlardır." Üçüncü bir nüshada ise hadisin metni şöyledir: "Bu ümmetin Mecusîleri de, 'Kader yoktur.' diyenler ve irade ve kudretin kendilerinde olmadığını sananlardır." [c.1, s.524]

Ben derim ki: Kader meselesi, İslâm'ın ilk dönemlerinde üzerinde konuşulan bir meseledir. O dönemde bir grup kaderi, yani Allah'ın iradesinin bir şekilde kulların amelleriyle ilintili olmasını inkâr etti. İnsanın, işlediği fiiller bazında bağımsız bir irade ve kudrete sahip olduğunu savundu. Onlara göre, insan, fiilinin bağımsız yaratıcısıydı. Bu guruba, kaderle ilgili tartışmalara girenler anlamında Kaderiye adı verildi. Gerek Şiîler ve gerekse Sünnîler Resulullah efendimizden (s.a.a) şu hadisi rivayet etmişlerdir: "Kaderiye, bu ümmetin Mecusîleridir." Bu hadisin, yukarıda işaret edilen gruba uyduğu açıktır. Çünkü bunlar, ameller için ayrı bir yaratıcı -ki bu insandır-, diğer şeyler için de ayrı bir yaratıcı -ki o da Allah'tır- öngörürler. Bu düalizmdir. Mecusîlerin, iyilik tanrısı ve kötülük tanrısı diye yaptıkları ikiciliğin aynısıdır.

Peygamber efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (a.s) bu rivayeti anlam olarak açıklayan başka hadisler de aktarılmıştır. Bu da, Kur'ân'ın da vurguladığı gibi, gösteriyor ki, ortada kader diye bir şey vardır ve kulların fiilleri üzerinde Allah'ın dilemesi etkilidir.

Kaderi olumsuzlayan bir grup olan Mutezile ekolüne mensup olanlar, rivayette sözü edilen "Kaderiye"den, kaderi savunanların kastedildiğini ileri sürmüşler. Çünkü onlar da, tıpkı Mecusîler gibi hayır ve şerri insan dışında bir yaratıcıya isnat ediyorlar. Biz, bu konuda daha önce bazı açıklamalar yaptık, inşaallah ileride de daha detaylı açıklamalara yer vereceğiz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı gibi, kaderi inkâr etmekle, irade ve kudretin insanın elinde olmadığını ve insana

devredilmediğini söylemek, birbiriyle bağdaşmayan iki zıt görüştür. Çünkü kaderi olumsuzlamak, insanın irade ve kudret açısından bağımsızlığını savunmayı; kaderin varlığını kabul etmekse, insanın irade ve kudret açısından bağımsızlığını olumsuzlamayı gerektirir.

Buna göre, diğer iki nüshada yer aldığı şekilde, hem "Kader yoktur." deyip, hem de irade ve kudretin ne kendi lehlerine, ne de aleyhlerine olmadığını söylemek, bazı müstensihlerin tahrifinden başka bir şey değildir. Müstensih, "Kader yoktur." sözünü esas alırken anlamı karıştırdığından hadisin gerisini değiştirmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: Ahmed, İbn-i Cerir, İbn-i Ebî Hatem, İbn-i Münzir, Taberanî el-Kebir adlı eserinde, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhakî "eş-Şuab" adlı eserinde Ukbe b. Amir'den, o da Resulullah efendimizden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Allah'ın, kendisine karşı günah işleyerek yaşamını sürdürdüğü hâlde kuluna sevdiği nimetleri bahşettiğini görürsen, bil ki bu, Allah'ın onu yavaş yavaş kötü akıbetine doğru sürüklemesidir." Sonra Resulullah (s.a.a), *'Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, her şeyin kapılarını onlara açtık...'*[1] ayeti ile arkasındaki ayeti okudu." [c.3, s.12]

Aynı eserde şöyle geçer: İbn-i Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh, Ubade b. Samit'ten şöyle rivayet ederler: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah bir kavim için kalıcılık ve gelişmişlik dilediği zaman onları kanaatkârlık ve gözü toklukla rızıklandırır. Bir kavmi yok etmek istediğinde ise, onlar için -veya onlara- hıyanet kapılarını açar: *Nihayet kendilerine verilenlerle sevince daldıkları sırada ansızın onları yakaladık, birden bire donakaldılar. Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."* [c.3, s.12]

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn-i Münzir Cafer'den şöyle rivayet eder: "Allah, Davud'a şöyle vahyetti: Her durumda benden kork. En çok da her taraftan üzerine nimetlerin akmaya başladığı durumlarda kork. Sakın o zaman seni yere vurmayayım. Çünkü bu durumda artık sana merhamet gözüyle bakmam." [c.3, s.12]

1- [En'âm, 44]

Ben derim ki: Rivayette geçen "seni yere vurmamalıyım" sözü uyarı ifade eden bir nehiydir. "artık sana bakmam" sözünün orijinali ["lâ-enzure"] de mansuptur ve nehiyle ilintili bir ayrıntı niteliğindedir.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"De ki: 'Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniliyor: "Bu ayet, Peygamberimizin Medine'ye hicret ettiği sıralarda indi. Bu esnada ashabı, çeşitli zorluklar, meşakkatler, yorgunluklar ve hastalıklarla karşılaşmışlardı. Bu durumu Resulullah'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine yüce Allah peygamberine vahyetti ki: Ey Muhammed, onlara de ki: *'Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse, zalim toplumdan başkası mı helâk edilir?'* Yani, size ancak dünyada yorgunluk ve zarar isabet eder. Ama insanın helâk olması demek olan elem verici azap ise, ancak zalim kavme isabet eder." [c.1, s.201]

Ben derim ki: Bu rivayet, zayıf olmasının ötesinde, En'âm Suresi'nin Mekke'de ve bir kerede indiğine ilişkin çok sayıdaki rivayetlerle de çelişmektedir. Kaldı ki, ayetin içeriği de, bu kıssayla örtüşmemektedir. Ayetin tefsiri bağlamında söylenen bu tarz sözler de, Kur'ân'ın ifade tarzıyla bağdaşmamaktadır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, *"...korkanları onunla uyar..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Rablerine kavuşmaktan korkanları Kur'ân ile uyar. Allah katındaki nimetleri anarak onları teşvik et. Çünkü Kur'ân şefaati kabul edilen bir şefaatçidir, onlar için şefaat eder." [c.3, s.70, Beyrut baskısı]

Ben derim ki: Hadisten anlaşıldığı kadarıyla ayette geçen "min dûnihi=ondan başka" ifadesindeki zamir Kur'ân'a döndürülmüştür. Gerçi Allah'ın kelâmında Kur'ân'ın "imam" olarak isimlendirildiği gibi "veli" olarak da isimlendirilmesine rastlanmamıştır; ancak böyle bir anlam vermek de doğrudur.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ahmed, İbn-i Cerir, İbn-i Ebî Hatem, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Ebu Nuaym "el-Hilye" adlı eserinde Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Kureyş'in ileri gelenleri Resulullah'ın yanından geçiyorlardı. O sırada Peygamber'in yanında Suheyb, Ammar, Bilâl ve Habbab gibi zayıf Müslümanlar bulunuyordu. Kureyş'in ileri gelenleri dediler ki: 'Ey Muhammed, kavmin içinden bunlara mı razı oldun?! Aramız-

dan Allah bunlara mı lütufta bulundu?! Biz bunlara mı uyacağız?! Bunları yanından kov! Eğer onları kovarsan, bakarsın biz de sana tâbi oluruz.' Bunun üzerine Allah onlar hakkında şu ayeti indirdi: *Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla uyar..."* [c.3, s.12]

Ben derim ki: Mecma'ul-Beyan tefsirinde, müellif bu hadisi, Salebî'den, o da kendi isnadıyla Abdullah b. Mes'ud'dan muhtasar olarak rivayet etmiştir. [c.3, s.305]

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, İkrime'den şöyle rivayet ederler: "Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Karza b. Abduamr b. Nevfel, Haris b. Amir b. Nevfel ve Mut'im b. Adiy b. Hıyar b. Nevfel Abdumenaf oğulları kâfirlerinden bir grup ileri gelenle birlikte Ebu Talib'in yanına gittiler ve dediler ki: Kardeşinin oğlu, şu köleleri yanından kovsa olmaz mı? Onlar bizim kölelerimiz ve ırgatlarımızdır. Eğer onları yanından kovarsa, sinemizde daha büyük bir yer edinir, ona daha fazla eğilim gösteririz ve onu tasdik edip uyma ihtimalimiz daha güçlenir."

"Ebu Talip soydaşlarının bu önerisini Resulullah efendimize iletti. Bunun üzerine Ömer dedi ki: 'Bu öneriyi kabul etsen olmaz mı? Böylece onların bu sözleriyle neyi kastettiklerini anlamış oluruz. Bakalım işin sonu nereye varacaktır?' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla uyar... Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?"*

"Bunlar; Bilâl, Ammar b. Yasir, Ebu Huzeyfe'nin kölesi Salim, Üseyd'in kölesi Sabah, Mekke'deki kimi kabilelerin yanaşması durumundaki İbn-i Mes'ud, Mikdad b. Amr, Vakid b. Abdullah el-Hanzelî, Züşşimaleyn lakaplı Amr b. Abduamr ve Mirsed b. Ebî Mirsed gibi zayıf Müslümanlardı."

"İşte Kureyş'e mensup küfür önderleri ile köleler ve yanaşmalar hakkında şu ayet indi: *'Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: ... desinler...'* Bu ayet inince Ömer, daha önce söylediği sözden dolayı özür diledi. Sonra yüce Allah şu ayeti indirdi: *Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman..."* [c.3, s.13]

Aynı kaynakta şöyle geçer: İbn-i Ebî Şeybe, İbn-i Mace, Ebu Ya'la, Ebu Nuaym "el-Hilye" adlı eserinde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhakî "ed-Delâil" ad-

lı eserinde Habbab'dan şöyle rivayet ederler: "Bir gün Akra' b. Habis et-Temimî ve Uyeyne b. Husayn el-Fezarî geldiler. Peygamber'in Bilâl, Süheyb, Ammar ve Habbab gibi bir grup güçsüz müminin yanında oturduğunu gördüler. Bu saydığım kişileri Peygamber'in yanında görünce küçümsediler. Onların arasından geçerek Peygamber'in yanına geldiler ve dediler ki: 'Biz senin yanında bize özgü ayrı bir meclisin olmasını istiyoruz ki, Araplar bununla bizim ayrıcalıklı konumumuzu görsünler. Çünkü Arap heyetleri sana gelecektir. Ve biz Arapların bizi şu kölelerle birlikte yanında oturur vaziyette görmelerinden utanç duyuyoruz. Biz sana geldiğimiz zaman, onları yanımızdan kaldır. Biz gittikten sonra dilersen onların yanında oturabilirsin.' Hz. Peygamber, 'Tamam.' dedi. Bunun üzerine dediler ki: 'Buna dair bize yazılı bir güvence ver.' Peygamberimiz bir kâğıt getirilmesini istedi. Sonra yazması için Ali'yi çağırdı. Biz de o sırada Peygamberimizin yanında oturuyorduk."

"O sırada Cebrail şu ayeti indirdi: *'Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma... de ki: Selâm size! Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır.'* Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) kâğıdı elinden attı, sonra bizi çağırdı. Biz yanına geldiğimizde o şöyle diyordu: 'Selâm size! Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır.' Bu hadiseden sonra bizler Peygamber'in yanında oturuyorken, o, kalkmak istediğinde kalkar giderdi ve bizi bırakırdı. Sonra Allah şu ayeti indirdi: *'Nefsini, sabah akşam, rızasını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut.'*[1] Bu ayetin inişinden sonra, Resulullah bizimle birlikte oturduğunda, onun kalkması gerektiği zamanlarda önce biz kalkardık ve onu orada bırakırdık, sonra o kalkar giderdi." [c.3, s.13]

Ben derim ki: Mecma'ul-Beyan tefsirinde, müellif bu hadisi Selman'dan ve Habbab'dan rivayet etmiştir.[2] Sunduğumuz bu üç rivayetin anlamını içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Surenin giriş kısmında, En'âm Suresi'nin Mekke döneminde ve bir kerede indiğine ilişkin değerlendirmemizi yeniden göz önünde bulundurup, yanı sıra ayetlerin akışını da incelediğimizde, bu rivayetlerde anlatılanların, bizim öteden beri olayların ayetlere uyarlanması dediğimiz durumdan başka bir şey olmadığını görürüz. Şöyle ki: Raviler, bazı ayetlerin içerikleri-

1- [Kehf, 28]
2- [c.3, s.72]

nin Peygamberimizin zamanında yaşanan bazı olaylara uyduğunu görmüşlerdir. Bunun üzerine olayı, ayetin iniş sebebi olarak değerlendirmişlerdir. Bununla, ayetin bir kerede ve bağımsız olarak bu olay hakkında ve bu olaydan yana meydana gelen kuşkuyu kaldırmak için indiğini kastetmemişlerdir. Bilâkis bununla, söz konusu olaydan yana meydana gelen kuşkunun bu ayetle giderileceğini vurgulamak istemişlerdir.

Nitekim aynı yöntemle başka olaylara ilişin kuşkular da giderilmektedir. Bunu, *"Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma..."* ayetinin iniş sebebi olarak gösterilen üç rivayetten de gözlemleyebiliyoruz. Çünkü kıssalar birbirine benzer, ama farklı olmakla beraber, amaç aynıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Kureyş'in ileri gelenleri Peygamberimize birkaç defa gelmişler ve her defasında yanındaki zayıf müminleri kovmasını önermişler. Ayetin içeriğinde de bu önerilere veya bunların bir kısmına yönelik bir işaret var gibidir.

Bu şekilde, ayetlerin iniş sebebi olarak, Peygamber efendimizin zamanında yaşanan çeşitli olaylar ve kıssalar aktarılmıştır. Aslında bu olayların ve kıssaların ayetlerin anlamlarıyla bir şekilde ilişkisi söz konusudur. Yoksa, ayetlerin özel olarak aktarılan bu olaylarla ilintili olması gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Ancak daha sonraki dönemlerde hadislerin anlam olarak yaygın bir şekilde rivayet edilmesi, nakilde oldukça müsamahalı davranılması sonucu, insanlar bu ayetlerin özellikle aktarılan bu olaylarla ilgili olarak indiklerini ve bu olayların ayetlerin tek iniş sebepleri olduğunu sanmışlardır. Dolayısıyla iniş sebepleriyle ilgili aktarılan bu gibi rivayetlere fazla güvenmemek gerekir. Özellikle tefsirini sunduğumuz bu sure gibi bir kerede inen sureler söz konusu olduğunda iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin güvenilmezliği daha bir belirginlik kazanmaktadır. Çünkü bu gibi rivayetler, ilgili oldukları ayetlerin, Peygamberimizin zamanında yaşanan bu olaylarla bir şekilde ilintili olduklarını ortaya koymaktan öte bir anlam ifade etmezler. Özellikle uydurma rivayetlerin, art niyetli katıştırmaların, yanı sıra zayıf rivayetlerin çokluğunu, sonra ilk kuşak ravilerin bu tür rivayetleri nakletmede oldukça hoş görülü davrandıklarını göz önünde bulundurduğumuzda, söylediklerimizin ne kadar doğru olduğu daha iyi anlaşılır.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Zübeyr b. Bekkar'ın "Ahbar'ul-Medine" adlı eserinden naklen Ömer b. Abdullah b. Muhacir'den şöyle rivayet eder: "Bu ayet, bazı insanların Peygamberimizden Suffa ashabından bazı zayıf Müslümanları kovmasını istemesi üzerine inmiştir." Bununla ilgili olarak da yukarıda sunduğumuza benzer bir kıssa aktarılmıştır. Ancak En'âm Suresi'nin hicretten önce, Mekke'de ve bir kerede nazil olmuş olması, bu rivayetin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. [c.3, s.13]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Amr ez-Zübeyrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ölmeden önce tövbe eden kula Allah rahmet etsin. Çünkü tövbe, hataların kirinden temizleyici, helâk edici bedbahtlıktan kurtarıcıdır. Allah tövbe eden salih kullarına merhamet etmeyi üzerine yazmıştır: *Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır ki, sizden kim, bilmeyerek (cahillik ederek) bir kötülük işler de sonra ardından tövbe edip düzelirse, muhakkak ki O, bağışlayandır, merhamet edendir."* [c.1, s.361, h: 27]

Tefsir'ul-Burhan'da, İbn-i Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: *"Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman..."* ayeti Ali, Hamza ve Zeyd hakkında inmiştir." [c.1, s.527]

Ben derim ki: Birçok rivayette, önceki ayetlerin de Ehlibeyt düşmanları hakkında indiği belirtilir. Görüldüğü kadarıyla bütün bunlar uyarlama ve tatbik etme kapsamına girmektedir. Ya da anlamın batınını esas almanın örnekleridir. Çünkü surenin Mekke'de ve bir kerede inmiş olması, bu tür rivayetlerin iniş sebebi olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu yüzden söz konusu rivayetleri burada sunma gereğini duymadık. Yine de doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ
اَهْوَٓاءَكُمْۙ قَدْ ضَلَلْتُ اِذًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ
مِنْ رَبّ۪ي وَكَذَّبْتُمْ بِه۪ۜ مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِه۪ۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ
يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِل۪ينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ
بِه۪ لَقُضِيَ الْاَمْرُ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٥٨﴾ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ
الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَٓا اِلَّا هُوَۜ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ
اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ ف۪ي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا ف۪ي
كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٥٩﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ
ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ ف۪يهِ لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّىۚ ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ۚ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةًۜ حَتّٰٓى اِذَا
جَٓاءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّٓوا اِلَى
اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّۜ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِب۪ينَ ﴿٦٢﴾ قُلْ مَنْ
يُنَجّ۪يكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةًۚ لَئِنْ اَنْجٰينَا مِنْ
هٰذِه۪ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجّ۪يكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ
ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ
فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذ۪يقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ

بَعْضٍ ۜ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ
وَهُوَ الْحَقُّ ۜ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾ لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ ۘ وَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾ وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذٖينَ يَخُوضُونَ فٖٓى اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ
حَتّٰى يَخُوضُوا فٖى حَدٖيثٍ غَيْرِهٖ ۜ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ
الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى الَّذٖينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ
مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ الَّذٖينَ اتَّخَذُوا دٖينَهُمْ
لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا ۘ وَذَكِّرْ بِهٖٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ
لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفٖيعٌ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ
مِنْهَا ۜ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا ۚ لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمٖيمٍ وَعَذَابٌ
اَلٖيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾ قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا
يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذٖى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطٖينُ
فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا ۜ قُلْ اِنَّ هُدَى
اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى ۚ وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ
وَاتَّقُوهُ ۜ وَهُوَ الَّذٖٓى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ۚ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ ۜ قَوْلُهُ الْحَقُّ ۜ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ
يُنْفَخُ فِى الصُّورِ ۜ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۜ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿٧٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

56- De ki: "Ben, Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan men olundum." De ki: "Ben, sizin keyiflerinize uymam. Çünkü o takdirde sapıtmış ve hidayeti bulanlardan olmamış olurum."

57- De ki: "Ben, Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir. Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir. O, gerçeği ayırır ve O, ayırt edenlerin en iyisidir."

58- De ki: "Eğer acele istediğiniz şey (mucize), benim yanımda olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş şimdi bitirilmişti. (Çünkü) Allah, zalimleri daha iyi bilir."

59- Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. Karada ve denizde olanları O bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki (O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın.

60- O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır ve gündüzün ne işlediğinizi bilir. Sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye onda (gündüzün) sizi diriltir. Sonra dönüşünüz O'nadır. Sonra da yaptıklarınızı size haber verecektir.

61- Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir. Bu arada üzerinize koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler.

62- Sonra gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler. Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.

63- De ki: "Gizli ve açık olarak, 'Bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden oluruz.' diye kendisine yalvarıp yakardığınız zaman, karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?"

64- De ki: "Ondan ve her sıkıntıdan sizi Allah kurtarıyor. Sonra siz, yine O'na ortak koşuyorsunuz."

65- De ki: "O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara bölmeye ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadirdir." Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyoruz (açıklıyoruz).

66- O gerçek iken, kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim."

67- "Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."

68- Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir. Şayet şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma.

69- Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat, belki korunurlar diye, (bu) bir hatırlatmadır.

70- Dinlerini oyun ve eğlence yerine koyan ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak ve onunla (o Kur'ânla) hatırlat ki kişi, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmasın. Onun Allah'tan başka ne bir velisi, ne de bir şefaatçisi yoktur. Her türlü fidyeyi verse de, ondan alınmaz. İşte onlar, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmuşlardır. İnkâr etmelerinden dolayı onlar için kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır.

71- De ki: "Allah'tan başka, bize ne yarar, ne zarar veremeyen şeylere mi yalvaralım? Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim? Tıpkı şeytanların yeryüzünde aşağılık duruma düşürerek şaşkın bir hâlde bıraktıkları, arkadaşlarının ise, 'Bize gel!' diye kendisini doğru yola çağırdıkları kimse gibi (mi olalım)?" De ki: "Hidayet, ancak Allah'ın hidayetidir ve bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir."

72- "Ve (bize söylenmiştir ki:) Namazı kılın ve O'ndan sakının. Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur."

73- Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur. "Ol!" dediği gün, oluverir. Sözü haktır. Sûra üflendiği gün, mülk O'nundur. Gaybı (görülmezi) ve görüleni bilir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler, tevhit inancı ve onunla doğrudan ilintili olan peygamberlik misyonu ve ahiret gibi hususlarda müşriklere karşı sunulan kanıtların bütünleyicisi konumundadır. Ayetlerin bitişik ve ahenkli bir akışa sahip oldukları gözlemlenmektedir.

56) De ki: "Ben, Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan men olundum. De ki: "Ben, sizin keyiflerinize uymam. Çünkü o takdirde sapıtmış ve hidayeti bulanlardan olmamış olurum."

Peygamberimizin onlara, Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhlara tapmaktan men olunduğunu haber vermesine ilişkin bu emir, aslında onların bunlara ibadet etmelerini yasaklayıcı bir kinayeli anlatımdır. Ardından bu yasağın gerekçesine şu ifadelerle işaret ediliyor: *"De ki: Ben, sizin keyiflerinize uymam."* Gerekçe şudur: Onların düzmece ilâhlara kulluk sunmaları, aslında keyiflerine uymalarının bir göstergesidir. Oysa Peygamberimiz bundan men edilmiştir. Ardından da şu sözlerle nefsin keyfine uyulmaması gereğinin gerekçesine işaret ediliyor: *"Çünkü o takdirde sapıtmış ve hidayeti bulanlardan olmamış olurum."* Buna göre, nefsin keyfine uyulmaması gereğinin sebebi, sapıklık ve hidayeti bulanlar topluluğundan çıkma durumudur. Hidayeti bulanlar, Allah'ın doğru yolunu kabul edip benimseyenler ve bununla tanınanlardır. Bu demektir ki, nefsin keyfine uymak, hidayet niteliğinin insanın içinde yer edip kalıcılık kazanması ile bağdaşmaz, tevhit nurunun kalpte yarar verici bir şekilde sürekli olarak parlamasına engel oluşturur.

Bütün bunlarla, putlara tapmanın yasaklanmasının veya onlara tapmaktan kaçınmanın gerekçesi, eksiksiz bir beyan ile özet bir biçimde açıklanmış oluyor. Buna göre, putlara tapmak, heva ve hevese, nefsin keyfine uymak demektir. Heva ve hevese uymaksa, sapıklık ve ilâhî hidayeti benimseyen doğru yol üzerindeki insanların topluluğundan çıkmak demektir.

57) De ki: "Ben, Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir. Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir.

Ayetin orijinalinde geçen "beyyine" açık kanıt demektir. Kelimenin kökü "beyan"dır ki açıklık anlamına gelir. Bu sözcüğün kökeninde, bir şeyin başka bir şeyden bir daha kavuşmayacak ve karışmayacak şekilde ayrılması, uzaklaşması anlamı yatmaktadır. "Beyn=ara, bevn= fasıla, beynûne=ayrılık" gibi sözcükler de bu kökten türemiştir. Kanıta "beyyine" denilmesi, hakkın batıldan ayrılmasını sağlamasından, sayesinde hakkı açıkça görmenin, zorlanmaksızın algılamanın mümkün olmasından dolayıdır.

"Siz ise onu yalanladınız." ifadesindeki zamir, Kur'ân'a dönüktür. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, onların yalanlamaları, Peygamberimizin (s.a.a) dayandığı kanıtla ilintilidir. Anlamın bütünlüğünden bunu anlamak mümkündür. Ayrıca bu çıkarsamayı, *"Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir..."* sözü de pekiştirmektedir. Çünkü bu son cümleyi de eklediğimiz zaman ayetin bütününden şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Allah'ın benim peygamberliğimi desteklemek için sunduğu kanıtı, yani Kur'ân'ı siz yalanlamaktasınız. Sizin önerdiğiniz ve bir an önce göstermem için acele ettiğiniz mucizeleri göstermek de, benim elimde değildir, benim yetkime bırakılmamıştır. Şu hâlde aramızda bir uzlaşma söz konusu değildir. Çünkü bana sizin istemediğiniz bir şey verilmiş, siz de benden bana verilmeyen bir şey istiyorsunuz.

Bundan da anlaşılıyor ki: "Kezzebtum bihi=Siz ise onu yalanladınız." ifadesindeki orijinalindeki mecrur zamir, kanıta yöneliktir. Çünkü ondan maksat, Kur'ân'dır. *"Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir."* ifadesinde ise, kinaye yöntemiyle acele istedikleri şey üzerinde bir etkinliğinin olmadığının belirtilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü, özellikle bağışlamak ve vermek konusunda bir şeyin insanın gücü dahilinde olabilmesi için, onun insanın yanında mevcut olması ya da elinin ulaştığı bir yerde depolanmış olması gerekir ki, ondan dilediğini versin. İşte *"benim yanımda değildir."* ifadesiyle, lâzımın olumsuzlanması suretiyle melzum da olumsuzlanarak, istenilen şey konusunda gücü ve yetkisi olmadığı anlatılmak istenmiştir.

"Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir..." Bu ifade, söz konusu olumsuzlama neden ilişkin bir açıklama niteliğindedir. Olumsuzlamanın ve sınırlandırmayı ifade eden istisna yöntemine başvurulmasının nedeni de budur. Bununla olumsuzlamanın olumsuzlanan olgunun cinsini kapsadığına işaret edilmek isteniyor. Demek isteniyor ki, Allah'tan başkası, hüküm verme olgusunun cinsi bağlamında hiçbir yetkiye sahip değildir. Bu yetki, sırf ulu Allah'a aittir.

HÜKMÜN ANLAMI VE YALNIZCA ALLAH'A AİT OLUŞU

"Hüküm" sözcüğünün kökü, bir şeyin parçalarının bölünmeyecek, çözülmeyecek, parçalara ayrılmayacak, etkisi zayıflamayacak ve biçimi ortadan kalkmayacak şekilde kaynaşması, açıklıkların ve aralıkların kapatılması suretiyle sağlamlaştırılması anlamını ifade eder. Bu kelimenin "ihkâm", "tahkim", "hikmet" ve "hükûmet" gibi çeşitli türevleri, bu anlam üzerinde birleşmektedirler.

İnsanlar arasındaki yönetsel ve hukuksal uygulamalarda bu anlamın gerçekleştiğini gözlemlemek mümkündür. Çünkü yöneticiler ve başkanlar bir şeyi emrettikleri zaman, emirlerine muhatap olan kişilere görevi düğümlenmiş, onları bununla bağlamış gibi oluyorlar. Bu düğümü çözmeleri ve bu bağdan kurtulmaları söz konusu değildir. Falan eşyanın sahibi veya falan şeyde hak sahibi olmak da böyledir. Söz konusu kişiyle o eşya veya o şey arasında bir tür kaynaşmışlık ve bütünleşmişlik olur. Başkası onunla, o eşya arasına girip de o eşyada tasarrufta bulunamaz. Veya onunla, üzerinde hak sahibi olduğu şeyin arasına girip de hakkını kullanmasına engel olamaz. Bir kimse kalkıp, eşya sahibiyle o eşya hususunda çekişirse, sözgelimi eşyanın kendisine ait olduğunu iddia ederse ya da bir şey üzerinde hak sahibi olan kimsenin bu hakkının aslında kendisine ait olduğunu ileri sürerek onun hakkını geçersiz kılmaya çalışırsa, yukarıda işaret ettiğimiz sağlamlık gevşemiş, muhkemlik zayıflamış olur.

Ardından meselenin çözümü için başvurulan hakem veya yargıç mülkiyeti veya hakkı taraflardan birine bağladığında, aslında gevşemeden sonra bir sağlamlaştırma, fetretten sonra bir güçlendirme söz konusu olur. Hakemin veya yargıcın, "Falan eşyanın mülkiyeti falan adama aittir. Falan şey üzerindeki tasarruf hakkı şu adamındır." şek-

lindeki sözü, çekişme ve sürtüşme sorununu ortadan kaldıran bir güçlendirme, pekiştirme işlevini görür. Artık malik ve hak sahibinden başkası, onunla mülkü ve hakkı arasına giremez. Kısacası, emreden amir ve hükmeden yargıç, emrinde ve hükmünde emre ve hükme konu olan şeyle ilgili olarak bir bağıntı meydana getirerek, bu hususta baş gösteren gevşekliği gidermiş, güçsüzlüğü güçlendirmiş oluyorlar. İşte hüküm dediğimiz şey budur.

İnsanlar bu yolla kararlaştırılmalı/itibarî konulara ilişkin hükümlerin anlamını kavramış, sonra bunun, yargısı ve kaderi bağlamında Allah'a izafe edildiğinde gerçek varlıklara da uyarlanabileceğini fark etmişlerdir. Buna göre, çekirdeğin toprakta gelişip yeşermesi, dal ve yapraklara sahip olması, sonra meyve vermesi, aynı şekilde embriyonun hayat ve duygu sahibi bir bedene dönüşmesi, bütün bunlar, yüce Allah tarafından verilen hükümler ve kararlar niteliğindedir. İşte hükmün anlamından anladığımız budur: Bir şeyin başka bir şey için ispatlanması veya bir şey gerçekleşince başka bir şeyin de ispatlanması.

Kur'ân'ın öğretilerine esas olarak aldığı tevhit teorisi, yüce Allah'ın varlıklar üzerinde tek ve ortaksız bir etkinliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçi, bu etkinliğin yüce Allah'a izafe edilmesi hep aynı tarzda olmaz ve varlıkların farklılıkları oranında birtakım farklılıklar arz eder. Örneğin yüce Allah'ın yaratmayı kendine izafe ettiğini gördükten sonra, çeşitli şekillerde başkalarına da izafe ettiğini görmemiz mümkündür. İlim, kudret, hayat, dileme, rızk ve güzellik gibi olgular için de aynı durum geçerlidir. Kısacası, etki yüce Allah'a ait olduğuna göre, bir tür etki demek olan hüküm de O'na aittir.

Bu hususta varoluşsal gerçeklere ilişkin hüküm ile kararlaştırılmalı/itibarî yasal olgulara ilişkin hüküm arasında herhangi bir fark yoktur. Bu anlamın şu ayetlerde vurgulandığını gözlemlemek mümkündür: *"Hüküm vermek yalnız Allah'a aittir."* (En'âm, 57; Yûsuf, 67) *"Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur."* (En'âm, 62) *"İlkte de, sonda da hamd O'na mahsustur; hüküm de O'nundur."* (Kasas, 70) *"Allah hüküm verir, O'nun hükmünün ardına düşecek (onu sorgulayacak) yoktur."* (Ra'd, 41) Eğer Allah'tan başkasının hüküm vermek gibi bir yetkisi olsaydı, Allah'ın hükmünün ardına düşmesi ve iradesine karşı çıkması gibi bir yetkisi de olurdu. Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: *"O hâlde hüküm, yüce ve büyük olan Allah'a aittir."* (Mü'min, 12) Bunun gibi

daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Bu özel ya da genel nitelikli ayetler, varoluşsal hükmün yüce Allah'a ait olduğunu ifade etmektedirler.

Yasama nitelikli hükmün de sırf Allah'a ait olduğunu şu ayetten anlayabiliriz: *"Hüküm, yalnız Allah'ındır. O, yalnız kendisine tapmanızı buyurmuştur. İşte doğru din budur."* (Yûsuf, 40) Dolayısıyla, bu ayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla, mutlak anlamda hüküm verme yetkisi, sadece Allah'a aittir ve hiç kimse bu hususta O'na ortak değildir. Ancak bazı ayetlerde yüce Allah'ın hükmü, özellikle yasama nitelikli olanı kendisinden başkasına izafe ettiğini de görüyoruz. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"İçinizden iki adil kişinin hükmedeceği..."* (Mâide, 95) Bir diğer ayette de Hz. Davud'a (a.s) şöyle hitap ediliyor: *"Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O hâlde, insanlar arasında adaletle hükmet."* (Sâd, 26) Peygamberimize (s.a.a) hitaben de şöyle buyuruluyor: *"Onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* (Maide, 49) *"Şu hâlde, onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* (Mâide, 48) *"Peygamberler, onunla hüküm verirlerdi."* (Mâide, 44) Bunun gibi birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Bu ayetleri önceki ayetler grubuyla birlikte incelediğimiz zaman, hükmün öncelikle ve temelde yüce Allah'a ait olduğu, O'nun dışında hiç kimsenin kendinden kaynaklanan bağımsız hüküm verme yetkisinin olmadığı anlaşılır. O'ndan başkası, ancak O'nun izniyle hüküm verebilir. Bu yüzden yüce Allah, kendisini hükmedenlerin en iyi hükmedeni ve en hayırlısı olarak nitelendirmiştir. Bu da temelli oluşu, bağımsızlığı ve öncelikliliği ifade eder: *"Allah hüküm verenlerin en iyi hüküm vereni değil midir?"* (Tîn, 8) Diğer bir ayette de şöyle buyurulmuştur: *"O, hükmedenlerin en iyisidir."* (A'râf, 87)

Görüldüğü gibi, yüce Allah'ın izni ve benzeri bir gerekçeyle, O'ndan başkasına hüküm vermeyi izafe eden ayetler, kararlaştırılmalı/itibarî konulara özgüdür. Varoluşsal hüküm bağlamında ise -hatırladığım kadarıyla- O'ndan başkasına da bunun izafe edileceğine ilişkin bir ifade bulunmamaktadır. Gerçi yüce Allah'a izafe edilen sıfat ve fiillerin anlamlarının genel olarak izin gibi bir gerekçeyle bir şekilde Allah'tan başkasına da izafe edilmesi mümkündür. İlim, kudret, yaratma, rızk, diriltme, irade gibi olguları buna örnek gösterebiliriz. Kur'ân ayetlerinde de buna ilişkin açıklamalar çoktur ve onları burada sıralamaya gerek de yoktur.

Büyük bir ihtimalle, varoluşsal bağlamda izinle de olsa hükmün Allah'tan başkasına izafe edilmemiş olmasıyla yüce Allah'a saygı unsuru gözetilmiştir. Çünkü bu sıfatın bir şekilde bağımsızlık anlamı vardır. Dolayısıyla, böyle bir anlamı aracı konumdaki sebeplere izafe etmenin hiçbir yolu bulunmamaktadır. Nitekim varoluşsal yargı ve emir için böyle bir özellik söz konusudur. Bu bağlamda Bedî' (örneksiz yaratan) Bari' (yoktan var eden) Fatır (yoktan yaratan) lafızlarını da buna örnek gösterebiliriz. Çünkü bu lafızlar bir tür bağımsızlık anlamını içerirler. Bu yüzden de, yüce Allah'ın rububiyetine saygıdan dolayı, O'ndan başkası hakkında bu ifadelerin kullanılmasından kaçınılmıştır.

* * *

Şimdi üzerinde durduğumuz ayetin tefsirine dönebiliriz. *"Hüküm vermek yalnız Allah'a aittir."* ifadesinde varoluşsal yargı kastedilmiştir. *"Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir."* ifadesi de, hükmün yalnız Allah'a ait olmasının gerekçesini açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- şöyle bir anlam kastedilmiştir: Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir. Sizinle benim aramızda hüküm vermek gibi bir yetkim yoktur. Sizin kendinize bir mucize göstermeme ilişkin isteğiniz de bu kapsama girer. Dolayısıyla bu konuda size olumlu bir cevap vermem mümkün değildir.

Buna göre, *"Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir."* ifadesi de, kinaye niteliğinde bir kullanımdır. Sanki onlar, Kur'ân dışında bir ayet getirmesini istemekle, onunla kendileri arasında hüküm vermesini istemişlerdir. Belki de bir sonraki ayette mevsul ve sıla lafızlarının tekrar edilmesinin altındaki sır budur. Adı geçen ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Eğer acele istediğiniz şey, benim yanımda olsaydı..."* Oysa ayetlerin akışının zahiri, "Eğer o, benim yanımda olsaydı" şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektirmektedir. Buna göre, önceki ayette geçen *"Acele istediğiniz şey"* ifadesinden maksat, ayetin gerektirdiği şeydir. Yani, yüce Allah'ın evrene egemen kıldığı yasalar doğrultusunda onunla kendileri arasında karar verilmesi. İkinci ayette ise kastedilen, ayetin kendisidir. Kinayenin aksi yönde olması da ihtimal dahilindedir. Buna göre de, birinci ayette geçen *"Acele istediğiniz şey"* ifadesiyle açıkça karar verme, ikinci ayette ise, kinaye yoluyla ayetin kendisi kastedilmiş olur.

O, gerçeği ayırır ve O, ayırt edenlerin en iyisidir.

Bu ifadenin orijinalini yedi kıraat imamından Asım, Nafi ve İbn-i Kesir "yekussu" şeklinde okumuşlardır. Bu da bir şeyi kesmek, başka bir şeyden ayırmak anlamına gelir. *"Kız kardeşine, 'Onun izini takip et.' dedi."* (Kasas, 11) ayetinde geçen "kussî" kelimesi de buradan türemiştir. Diğer kıraat imamları ise, "kazâ'" kökünden gelen "yakzî" şeklinde okumuşlardır. Buna göre, kelimenin sonunda bulunması gereken "ya" harfi yazıda düşmüştür. Tıpkı *"Ama uyarılar fayda vermiyor."* (Kamer, 5) ayetinin orijinalinde geçen "tuğni" ifadesinin sonundaki "ya" harfinin aynı gerekçeyle yazılmaması gibi. Her iki kıraatin de kendine göre bir mantığı olmakla birlikte anlam olarak ikisi de aynı hedefe yöneliktir. Çünkü hakkı kesip batıldan ayırmak, hükmedip karara bağlamanın bir gereğidir. Bununla beraber, *"O, ayırt edenlerin en iyisidir."* cümlesine, ayırma anlamına gelen "kassa" kökü daha uygun düşmektedir.

Ancak bazı müfessirlerin ihtimal verdiği gibi "yekuss'ul-hakka" ifadesinde geçen "kassa" fiilinin bir şeyden haber verme veya bir şeyin izini sürme anlamında kullanılmış olması ihtimaline gelince; bu iki anlam ayetin konusuyla bağdaşmamaktadır.

Birinci anlama gelince; yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde peygamberlerin kıssalarını ve onların ümmetlerinin başından geçen olayları anlatmışsa da burada böyle bir ihtimali gerektiren bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla yüce Allah'ın kendisini bu şekilde nitelendirmesini gerektiren bir husus yoktur.

İkinci anlama gelince de; bu anlama göre ayetin anlamının özü şöyle olur: "Yüce Allah, mülkünü yönetirken, yarattıklarının işlerini düzenlerken hakka tâbi olur, hakkın peşinden gider." Gerçi yüce Allah ancak hak ile hükmeder ve haktan başka bir karar vermez, ancak hikmet üzere olan Kur'ân'ın ifade tarzı, tâbi olmayı ve peşinden gitmeyi yüce Allah'a izafe etmez. Yüce Allah, *"Hak, Rabbindendir."* (Âl-i İmrân, 60) buyurmuş, buna karşın "Hak, Rabbinle beraberdir." buyurmamıştır. Çünkü beraberlik kavramının anlamında, destek verme, pekiştirme unsurları yatar. Bu da zayıflığı, çaresizliği çağrıştırır.

YÜCE ALLAH'IN FİİLİNİN VE HÜKMÜNÜN GERÇEK ANLAMI

Yüce Allah'ın hükmü hakkın kendisidir, hakka uygun veya hakla uyuşan değil. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir şey objeler dünyasında sabit olduğu, somut olarak gerçekleştiği zaman hak olur. Aynı zamanda bunun vehim sonucu uydurulmamış olması, bir zihin tarafından kurgulanmaması da gerekir. Objeler dünyasında yer alan bir varlık olan insanı, aynı şekilde yeri, onda biten bitkileri ve ondan beslenen hayvanları buna örnek gösterebiliriz. Bir haberin hak olabilmesi için de bizim kavrayışımızdan bağımsız olarak kendiliğinden sabit realiteyle örtüşmesi gerekir.

Bir hüküm ve yargının hak olabilmesi için de evrene egemen olan yasaya uygun olması gerekir. Bir kimse herhangi bir emir verdiğinde veya bir yargıç bir hüküm verdiğinde, bu hükmün ve yargının mutlak ve evrensel hak olması için evrene egemen olan yasalar sisteminin özünden algılanan mutlak ve evrensel maslahat normlarına uygun olması şarttır. Genel evrensel düzen göz önünde bulundurulmaksızın evrenin bazı parçalarının durumları esas alınarak belirlenen nispî bir uyumluluk söz konusuysa, buna dayalı olarak verilen hüküm de nispî olarak hak niteliğini kazanır.

Bir kimse bize adalete uymayı ve zulümden sakınmayı emrettiği zaman, onun bu emri hak olur. Çünkü evrene egemen olan yasalar sistemi varlıkları mutluluklarına ve iyiliklerine yöneltir. Evrene egemen olan yasa, insanın toplumsal bir yaşayışı esas almasını öngörmekte ve bireylerden meydana gelen her topluma, parçalarını birbiriyle kaynaştırmasını ve parçaların birbirleriyle çatışmasına engel olmasını emretmektedir. Böyle olunca toplumun bir tarafı diğer tarafı ifsat edici bir tavır içinde olmaz. O zaman toplum, varoluşsal olarak kendisi için öngörülen mutluluktan payına düşeni alır, bunu bir araya gelmiş bireylerinin arasında da bölüştürür. Çünkü insan denen canlı türünün çıkarı, mutlak olarak ifade edecek olursak, hayatta mutlu olmaktır. Adaleti emretmek ve zulümden kaçınmak da bu hedefle örtüşmektedir. Çünkü bunların ikisi de haktır. Buna karşın adaleti yasaklamak ve zulmü emretmek insanın evrensel çıkarıyla bağdaşmamaktadır. Çünkü her ikisi de batıldır. Tevhit haktır; çünkü insanı gerçek yaşayışı itibariyle mut-

luluğa yöneltir. Şirk batıldır; çünkü insanı ölümcül bir mutsuzluğa ve sonsuz bir azaba sürükler.

Aynı şekilde, tartışan iki taraf arasında verilen hükmün hak olması da, verilen hükmün evrensel insanî maslahata ya da özel bir ulusun maslahatına ya da belli bir ümmetin maslahatına uygun olmasına bağlıdır. Bilindiği gibi, gerçek maslahat da, mutlak veya nispî olarak evrende egemen olan yasaların özünden algılanan maslahattır.

Bundan da anlaşılıyor ki, ne şekilde olursa olsun "hak", zihin dışında bir olgu olarak var olan evrenden, ona egemen olan düzenden ve onun işleyişi bazında geçerli olan yasalardan algılanır. Hiç kuşkusuz egemen düzeni, yasaları ve prensipleri ile evren ve varlık bütünü, yüce Allah'ın fiili konumundadır; O'ndan başlayıp, O'nunla kaim olup, O'nda son bulur. Şu hâlde, ne şekilde olursa olsun hak ve nasıl tasavvur edilirse edilsin maslahat, O'nun fiiline tâbidirler, O'nun peşinden giderler, O'na dayanmak suretiyle ayakta dururlar. Yoksa yüce Allah, fiilleri itibariyle hakka tâbi değildir, hakkın peşinden gitmez. Çünkü O, bizzat haktır; O'nun dışındaki şeyler de O'nunla hak olma niteliğini kazanırlar.

Biz Ademoğulları, kendi serbest seçimimizle işlediğimiz fiillerle, varlığımızdaki eksiklikleri gidermeyi ve yaşamsal ihtiyaçlarımızı karşılamayı hedefleriz. Bu bağlamda işlediğimiz fiiller, bizim için öngörülen mutlulukla uyuşabilirler de, uyuşmayabilirler de. Bu yüzden, işlediğimiz fiillerde, daima maslahat olduğunu düşündüğümüz yönü, yani durumumuz açısından yapıcı ve varlığımız açısından mutluluk verici olduğuna inandığımız yönü gözetleme zorundayız. Bunun için de, insanlığın evrensel maslahatına uygun, insanlar için amaçlanan mutluluk hedefiyle örtüşen birtakım pratik yasalara, genel hükümlere, toplumsal kurallara ve geleneklere uymak mecburiyetindeyiz.

Buradan hareketle şunu anlıyoruz ki: Maslahatlar ve mefsedelerin (doğrular ve yanlışların, uygun olanlar ve aykırı olanların, yararlı olanlar ve zararlı olanların) zihin dünyasının da, dış dünyanın da dışında, bilgi dünyasından da, obje dünyasından da kopuk bir gerçeklikleri, bir hakikatleri vardır. Bu maslahat ve mefsedeler, dış dünyada olguların onlarla uyum içerisinde olup olmamasına göre etkinliklerini gösterirler. Şayet fiillerimiz veya hükümlerimiz, zihin ve dış dünyadan bağımsız olarak gerçeklikleri olan bu maslahatlarla uyum içinde olursa, onlarda maslahat niteliği belirginlik kazanır ve mutlulukla sonuç-

lanır. Şayet onlara ters düşer de aynı şekilde gerçeklikleri olan mefsedelerle uyum içinde olursa, o zaman da fiillerimiz ve hükümlerimiz, bizi her türlü zarara ve kötülüğe götürür.

Dolayısıyla bu tür bir gerçekliğin; gerçek, değişmez, ortadan kalkmaz bir gerçekliği vardır. Şu hâlde, gerçek maslahatlar ve mefsedeler, aynı şekilde bunların güzellik ve çirkinlik gibi insanı yapmaya veya terk etmeye iten sıfatları, yine yapma veya yapmama gerekliliği gibi bu maslahatlar ve mefsedelerden kaynaklanan hükümler için yok olmayı, geçersiz kılınmayı, değişmeyi, başkalaşmayı kabul etmeyen bir tür sabit oluş, bir tür gerçeklik söz konusudur. Bu maslahatlar ve mefsedeler bize egemendirler; bizi şu işleri yapmaya, şu işleri terk etmeye yöneltirler. Akıl da, sair evrensel olguları algıladığı gibi, böyle bir sabit oluşları ve gerçeklikleri olan bu maslahatlar ve mefsedeleri algılayabilmektedir.

Sonra insanlar, ilâhî hüküm ve yasaların, hüküm kavramının anlamı açısından insanlar tarafından konulan hüküm ve kanunlardan ayrı olmadığını, aynı şekilde fiilin anlamı itibariyle yüce Allah'ın fiillerinin bizim fiillerimizden ayrı olmadığını gözlemlediklerinden, yüce Allah'a izafe edilen hükümlerin ve fiillerin de, gerçek maslahatlarla uyuşma, güzellik niteliğiyle nitelenme açısından tıpkı bizim hükümlerimiz ve fiillerimiz gibi olduğuna hükmetmişler. Buna göre, özellikle de yüce Allah'ın her şeyin hakikatini bildiği ve kullarının maslahatını gördüğü gerçeği de dikkate alınarak gerçek maslahatların O'nun fiilleri üzerinde bir tür etkinliği, hükümleri üzerinde egemenliği söz konusudur.

Ancak bunların tümü aşırı görüşlerdir. Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı gibi bunlar, gerçeklikleri olmayan itibarî (kararlaştırılmalı, anlaşmalı) hüküm ve bilgilerdir. Doğal ihtiyaçlar ve sosyal hayatın zorunlulukları, bizi bunları kararlaştırma ve varsayma zorunda bırakmıştır. Sosyal ortamın dışında bunların bir gerçekliği, bir değeri yoktur. Bunlar, sırf yasama ve karara bağlama ortamında kararlaştırılmış şeylerdir ki, insan bunlar aracılığıyla kendisi için yararlı olan işlerle zararlı olan işleri ayırt eder, kendisi için yapıcı olanı yıkıcı olandan, mutluluk verici olanı mutsuzluk verenden ayırır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde dinsel bilgileri araştırma amacıyla ortaya çıkan iki ekolün mezhepsel tutuculuğu, onları bu hususta karşılıklı olarak iki aşırı tutum içine itmiştir. Bu gruplardan biri -mufevvize-,

kendiliğinden gerçekliği olan maslahatlar ve mefsedelerden, gerçek güzellik ve çirkinlikten bunların değişmez, başkalaşmaz, ezelî ve ebedî bir sabit oluşlarından söz ederek bunların yüce Allah üzerinde gerektirme ve yasaklama şeklinde hâkimiyeti olduğunu, yüce Allah'ın varoluşsal ve yasal fiilleri üzerinde sakındırma ve izin verme şeklinde etkinlikleri bulunduğunu söylemişlerdir. Böylece yüce Allah'ı mutlak saltanatı ve egemenliğinden soyutlamış, mülkünün koşulsuzluğunu geçersiz kılmışlardır.

Diğer grup ise -cebriye-, bütün bunları olumsuzlamış, bir şeyin güzelliğinin ilâhî emrin onunla ilintili olmasından, çirkinliğinin de ilâhî yasağın onunla ilintili olmasından kaynaklandığında ısrar etmişlerdir. Onlara göre, varoluşun ve yasamanın bir hedefi, bir gayesi yoktur. İnsan, fiilleri hususunda herhangi bir şeye malik değildir. Fiilden önce de onu işleyecek gücü bulunmamaktadır. Nitekim birinci grup da, insanın kendi fiilini yarattığını ve yüce Allah'ın bu hususta bir şeye malik olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Görüldüğü gibi, bu görüşlerin ikisi de aşırılığın, ifrat ve tefritin somut göstergeleridir. Aslında ne bu, ne de ötekisi doğrudur. İşin gerçeği şudur: Bu ve benzeri şeyler, birtakım itibarî/kararlaştırılmalı şeylerdir ki, bunların gerçekliği olan bir dayanakları vardır. O da şundan ibarettir: İnsan -toplumsal bir yaşam sürdüren diğer canlı türleri de kendi kapasiteleri oranında benzer bir durumdalar- hayatının kalıcılığından ve mutluluğu yakalamaktan başka bir amacı olmayan hayat yolculuğunda eksik ve muhtaç bir varlıktır ki, bilinç ve iradesinden kaynaklanan toplumsal nitelikli eylemleriyle eksiklerini tamamlamayı, ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlar. Bu durum onu, mutluluğuna ulaşmak ve mutsuzluğundan uzak durmak yolunda yaptığı işlerin ve bu işlerle ilintili olan olguları da, gerçekte dış dünyaya ait olguların nitelikleri olan güzellik, çirkinlik, gereklilik, yasaklık, caizlik, mülk ve hak gibi niteliklerle niteleme durumunda bırakmıştır. Buradan hareketle bunlarla ilgili olarak da bir tür sebep-sonuç ilişkisi öngörerek birtakım genel ve özel nitelikli kanunlar belirlemiş ve bunlar açısından da, gerçek olgular için geçerli olan bir tür sabit oluşun, bir tür gerçekliğin söz konusu olduğuna inanmıştır. Böyle yapmış ki, bu sayede pürüzsüz bir şekilde sosyal hayatını sürdürebilsin.

Sözgelimi, gülün güzel olduğu gibi, adaletin de güzel olduğuna, kokuşmuş bir leşin çirkin olduğu gibi, zulmün de çirkin olduğuna inandığımızı görebilirsin. Yine, organlarımızın bize ait olduğu gibi, malın da bize ait olduğuna, sonucun eksiksiz sebebi açısından gerekli olduğu gibi, falanca işi yapmanın da gerekli olduğuna inanırız. Değerlendirmelerimiz ve nitelemelerimiz bu esasa göre devam edip gider. Bu nedenle de, bu hususla ilgili görüş ve değerlendirmelerin çeşitli toplumlar bazında, toplumsal amaçlarının farklı olmasıyla orantılı olarak farklılıklar gösterdiğini gözlemleriz. Bir toplumun çirkin gördüğü bir şeyi bir başka toplumun güzel gördüğüne rastlamak mümkündür. Bir grubun geçersiz kıldığı bir hükmün bir başka toplum tarafından uygulandığını görmek de rastlanan bir durumdur. Bir ümmetin maruf ve iyi bildiği şeyi, bir başka ümmetin münker ve kötü gördüğüne, birinin çirkin gördüğünü öbürünün güzel gördüğüne rastlayabiliriz. Hatta bir tek ümmet bazında, zamanın geçmesi ve toplumsal yaşamın aşamalarının değişmesi doğrultusunda, yaşamın bir gerekliliği olarak uygulanan bir yasa terk edilir, sonra tekrar uygulamaya geçirilir, ardından tekrar yürürlükten kaldırılır. Bu, toplumlara göre değişen amaçlar açısından geçerli olan bir durumdur. İki kişinin bile ihtilâf etmediği toplum, adalet ve zulüm gibi genel amaçlara gelince; bunların taşıdığı güzellik, çirkinlik, gereklilik, yasaklık gibi nitelikler, kesinlikle değişemeyeceği gibi, kimse de farklı bir görüşte olamaz. Bu, meselenin biz insanlara yönelik boyutu.

Yüce Allah'a gelince; O da, dinini genel sosyal yasalar kalıbında sunduğu için, sosyal yasalar kalıbında biçimlenmiş olarak sunulan gerçek bilgileri açıklarken, biz insanların hayat yolculuğumuzda dikkate aldığımız şeylere itibar etmiştir. Bu doğrultuda, sunduğu bilgiler üzerinde düşünmemizi ve bize ilettiği gerçekleri algılamamızı istemiştir. Tıpkı kendi aramızda uyguladığımız yaşam yasalarını düşünüp algıladığımız gibi. Bu bağlamda, kendisini ibadet edilen Rab, bizleri de ibadet sunan kullar olarak nitelendirmiştir. Bu çerçevede, temel inançlardan ve pratik yasalardan oluşan bir dininin olduğunu, bu din karşısındaki tutumumuzun, sosyal görüşlerimiz bazında esas aldığımız yönteme uygun olarak sevap ya da azabı gerektirdiğini, ona uymanın bizim durumumuzu yapıcı yönde etkileyeceğini, akıbetimizin güzel olacağını, mutluluğa ulaşacağımızı hatırlatmıştır.

Buna göre, inanmak ve benimsemek zorunda olduğumuz temel inanç prensipleri var. İbadetler, muameleler ve sosyal ilişkiler bazında yapmak ve gözetmek zorunda olduğumuz görevlerimiz ve ilâhî yasalar var. Nitekim bütün insanî topluluklarda aynı şey geçerlidir.

İşte inanç ya da amele ilişkin toplumsal bilgileri araştırdığımız gibi, inanç ya da amele ilişkin dinsel bilgileri de araştırmamıza izin veren, aynı şekilde, toplumsal bilgilerde dayandığımız gibi dinsel bilgilerde de aklî görüşlere ve amelî önermelere dayanmamızı caiz kılan husus da budur. Buna göre, yüce Allah, kulları için ancak dünya ve ahiret açısından çıkarlarına uygun olan yükümlülük ve görevleri öngörür; sadece güzel olanı emreder, sadece din ve dünya açısından bozgunculuk niteliğine sahip olan çirkin şeyleri yasaklar. O, ancak aklın tercih ettiğini yapar ve ancak yapılmaması gerekeni yapmaz.

Bununla beraber yüce Allah iki şeyi bize hatırlatmaktadır:

Birincisi: Aslında mesele, özü itibariyle bundan çok daha büyüktür. Çünkü bu sayılanların tümü, toplumsal görüşlerin maddelerinden derlenen bilgilerdir. Bunlar da toplumun boyutlarını aşamazlar, örneğin göksel âleme yükselemezler. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân yaptık. O, katımızda bulunan ana kitapta oldukça yücedir, hikmet doludur."* (Zuhruf, 4) Yine verdiği bir örnek zımnında şöyle buyurmuştur: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı. Sel üste çıkan köpüğü taşıdı. Süs yahut eşya yapmak için ateşte yakıp erittikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük vardır. Allah, hak ile batılı böyle benzetme ile anlatır."* (Ra'd, 17) Peygamber efendimiz (s.a.a) de bir hadiste şöyle buyurmuştur: "Biz peygamberler topluluğuna, insanlara akıllarının kapasitesi oranında söz söylememiz emredildi." Bunun gibi gerek kitaptan ve gerekse sünnetten birçok örnek sunmak mümkündür.

Bu açıklamadan, yüce Allah'ın fiillerinden karşıtlarının ispatı anlamında güzellik ve maslahata uygunluk niteliklerinin olumsuzlanması gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Yani, yüce Allah'ın fiilleri açısından çirkinlik ve kötülük gibi niteliklerin ispatı veya tıpkı çocukların fiilleri gibi yüce Allah'ın fiillerinin de aklî itibardan yoksun olduğu yönüne gidilmemelidir. Yüce Allah bu tür yakıştırmalardan münezzehtir. Nitekim göz denilen organa sahip olma anlamında görmenin akıl için olumsuzlanması, onun kör olduğunun ya da kavrama düzeyinde olma-

dığının ispatı anlamına gelmez. Bilâkis bunu söylemekle aklın bu açıdan kusurdan tenzih edilmesi amaçlanır.

İkincisi: Güzellik ve maslahatla ilgili yönler, bizim aramızda aklî hükümler ve amellerin gerekçelendirilmesinde ölçü olarak kullanıldığı gibi, yüce Allah'ın fiilleri ve yasal hükümleri açısından da ölçü olarak kullanılır. Ancak bu iki alan arasında önemli bir fark vardır. Şöyle ki, bunlar bizim açımızdan iradeye hâkim ve isteme egemen pozisyondadırlar. Çünkü, biz akıllı varlıklar olarak bir fiili güzel ve maslahatımıza uygun, onunla çelişmez gördüğümüz zaman onu işlemeye yöneliriz. Aynı niteliklerde bir hüküm gördüğümüzde onu yasalaştırma hususunda tereddüt göstermez, derhal onunla hükmederiz, onu toplumumuzun bir kuralı hâline getiririz.

Bu yönler ve sebepler, yani güzellik ve maslahatla ilgili yönler, varoluş yasalarından ve objeler âleminden edindiğimiz soyut anlamlardan başka bir şey değildir. Bu objeler dünyası ise, bizim zihin içi dünyamızdan ayrıdır. Bizim dışımızda, bağımsız bir olgudur. Dolayısıyla biz, bizim maslahatımıza uygun olan güzel amelleri tercih etmekle hayat yolculuğumuzda tökezlememeyi, amellerimizin varoluş yasalarına uygun olmasını ve gerçeklik yolu üzerinde olmasını amaçlamış oluruz. Şu hâlde bu yönler ve maslahatlar, objeler dünyasından algılanan, onların ayrıntısı konumundaki anlamlardır. Bizim amellerimiz ise, bu yönlerin ayrıntısı, bunların egemenliği ve etkisi altındadır. Bizim koyduğumuz hükümlere ilişkin değerlendirme de, tıpkı bizim fiillerimize ilişkin değerlendirme gibi olacaktır.

Yüce Allah'ın fiiline gelince; o, zihin dışı âlemin ve objektif varlığın ta kendisidir ki, biz güzellik ve maslahat yönlerini ondan algılamaktayız. Dolayısıyla bunlar, ondan algılandıkları için, onun ayrıntıları konumundadırlar. Öyleyse yüce Allah'ın fiili, nasıl objeler dünyasının ayrıntısı, onun egemenliği ve etkinliği altında olarak sayılabilir?! Aynı şekilde, yüce Allah'ın yasalaştırdığı hükümler de, realiteyi doğurur, realitenin peşinden gitmez. Bu açıdan meselenin özünün anlaşıldığını düşünüyoruz.

Bu açıklamalardan sonra şunu anlıyoruz: Güzellik ve maslahatla ilgili yönler, biz akıl sahibi varlıkların fiilleri ve hükümleri için olduğu kadar, yüce Allah'ın fiilleri ve hükümleri için de geçerlidir. Ancak bunlar, bizim fiillerimiz ve hükümlerimiz açısından egemen ve etkile-

yen pozisyonundadırlar. Dilersen, bunlara saikler ve ereksel nedenler de diyebilirsin. Yüce Allah'ın fiilleri ve hükümleri açısından ise, bunlar, ayrılmaz gerekliliklerdir. Dilersen, bunlara kesintisiz, sürekli, yinelenen faydalar da diyebilirsin. Biz, akıl sahibi varlıklar olarak bir şey yaptığımızda veya bir hüküm verdiğimizde, onunla hayrı ve mutluluğu elde etmeyi, henüz sahip olmadığımız şeye sahip olmayı hedefleriz. Yüce Allah ise, bir şey yaptığında veya bir hüküm verdiğinde, Allah olduğu için öyle davranır. Bununla birlikte bizim fiillerimize terettüp eden güzellik ve maslahat, O'nun fiiline de terettüp eder. Bir de, bizim fiillerimiz, sorumluluk gerektirir, amaçlarıyla ve maslahatlarıyla da gerekçelendirilirler. Ama O'nun fiilleri, O'nun için sorumluluk gerektirmez, sahip olmadığı bir gaye ile de gerekçelendirilmezler. Bilâkis O'nun fiilleri, gerekleri ve gerekli nitelikleriyle belirginlik kazanırlar. O, yaptığından sorulmaz; ama insanlar yaptıklarından sorulurlar. Artık meselenin iyice anlaşılmış olduğunu sanıyoruz.

Kur'ân'ın gösterdiği de budur: *"O, yaptığından sorulmaz; ama onlar sorulurlar."* (Enbiyâ, 23) *"İlkte de, sonda da hamd O'na mahsusutur; hüküm de O'nundur."* (Kasas, 70) *"Allah, dilediğini yapar."* (İbrâhîm, 27) *"Allah hüküm verir, O'nun hükmünün ardına düşecek (onu sorgulayacak) yoktur."* (Ra'd, 41)

Eğer Allah'ın fiilleri de, tıpkı bizim akıl esaslı fiillerimiz gibi olsaydı, O'nun hükmünün de peşine düşüp sorgulama durumu olurdu. Sadece güzelleştirici bir maslahata dayanması hâlinde bu durum söz konusu olmazdı. Dilediğini yapma gibi bir serbestisi değil, maslahatın gerektirdiğini ve *"De ki: Allah kötülüğü emretmez."* (A'râf, 28) *"Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve elçisinin çağrısına koşun."* (Enfâl, 24) gibi ilâhî hükümleri çeşitli açılardan güzellik ve maslahata uygunlukla gerekçelendiren ayetlerin öngördüğünü yapma gibi bir zorunluluğu olurdu.

* * *

58) De ki: "Eğer acele istediğiniz şey, benim yanımda olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş şimdi bitirilmişti. (Çünkü) Allah, zalimleri daha iyi bilir.

Eğer sizin benden istediğiniz mucizeyi göstermek benim gücüm dahilinde olsaydı -ki bir peygambere bu şekilde mucize gösterildiği

zaman, bunun kaçınılmaz bir gereği olarak onunla ümmeti arasındaki mesele çözülür, iş bitirilir- benimle sizin aramızdaki iş çoktan bitirilmiş olurdu. Taraflardan biri kurtulur, diğeri ise helâk edici bir azaba duçar olurdu. Ancak bu durumda sizden başkası helâk olmazdı; çünkü zalim olan sizsiniz. İlâhî azap da ancak zulümlerinden dolayı zalimleri yakalar. Yüce Allah da, zalimlerle başkalarını birbirine karıştırmaktan münezzehtir, zalimleri başkalarından ayırt edemeyip sizin yerinize beni helâk etmekten yücedir.

Şu hâlde, *"(Çünkü) Allah, zalimleri daha iyi bilir."* ifadesi, gerekçelendirme amaçlı bir kinayedir. Demek isteniyor ki, siz azaba uğratılacaksınız. Çünkü siz zalimsiniz. İlâhî azap da zalimleri bırakıp başkalarına ilişmez. Genel olarak bundan önce geçen şu ayetin içerdiği hususa işaret edilmektedir: *"De ki: Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse, zalim toplumdan başkası mı helâk edilir?"* (En'âm, 47)

59) Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. Karada ve denizde olanları O bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki (O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın.

Bu ayetin, önceki ayetlerle bağlantısı bazında şöyle bir görüş ileri sürülmüştür: Bundan önceki ayet, *"Allah, zalimleri daha iyi bilir."* cümlesiyle son bulduğu için, yüce Allah konuyla ilgili açıklamayı arttırmak maksadıyla, gaybın hazinelerinin veya bu hazinelerin anahtarlarının kendi katında olduğunu ve bunları sadece kendisinin bildiğini açıklamıştır. Çünkü O, küçük büyük her şeyi bilir.

Ancak bu değerlendirme, *"onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesinin içerdiği sınırlandırma anlamının belirginlik kazanmasına katkıda bulunmuyor. Dolayısıyla önceki iki ayetin geneliyle bağlantılandırılmasını daha uygun buluyoruz. *"De ki: Ben Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeyim... Allah, zalimleri daha iyi bilir."* ayetlerini kastediyoruz. Çünkü bu ayetler, genel olarak şu mesajı veriyor: Onların istedikleri mucize ve bunun kaçınılmaz bir gereği olan kendisiyle onların arasında hüküm verilip işin bitirilmesi durumu, yüce Allah'ın katındadır. O'ndan başkasının O'nun katındakine ulaşmasına imkân yoktur. Onu yalnız O bilir ve onunla hükmeder. İşi bitiren hükmünde ve za-

limleri azaba uğratmada yanılmaz. Çünkü O, onları herkesten daha iyi bilir. Dolayısıyla O, gaybı bilir ve bu hususta kimse O'na ortak değildir. İrili ufaklı her şeyi bilir; ne şaşırır, ne de unutur. Bu açıklamalardan sonra konunun daha da açıklığa kavuşması için, *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır..."* ifadesini ekliyor. Böylece gaybı bilmenin sırf Allah'a özgü olduğunu ve O'nun bilgisinin her şeyi kuşattığını vurguluyor. Ardından gelen üç ayetle de açıklama tamamlanıyor.

Böylece bu ayetler, aynı konuya ilişkin benzeri ayetlerin yönelik oldukları amaca yönelmiş oluyorlar. Örneğin yüce Allah, Hud ile soydaşları arasında şöyle bir konuşmanın geçtiğini bildiriyor: *"Dediler ki: Sen bizi tanrılarımızdan çevirmek için mi geldin? Doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğin şeyi bize getir. Dedi ki: Bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Ben, benimle gönderilen şeyi size duyuruyorum."* (Ahkaf, 22, 23)

Ardından diyoruz ki: "el-Mefatih" hazine anlamına gelen "mefteh"in çoğuludur. Anahtar anlamına gelen "mifteh"in çoğulu olması da ihtimal dahilindedir. Bunu, "Ve indehu mefatîh'ul-gaybi" şeklindeki istisnaî okuyuş tarzı da destekleyici mahiyettedir. Aslında her iki anlam amaç açısından birdir. Çünkü hazinelerin anahtarları elinde olan kimse de, genellikle tıpkı hazineler yanında olan kimse gibi, onlarda bulunanları bilir, onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Ancak bu konuya ilişkin diğer ayetlerin ilk anlamı desteklediğini görüyoruz. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'da birçok kere -yedi yerde- hazinelerinden ve rahmetinin hazinelerinden söz etmiştir. Buna karşın herhangi bir ayette bu hazinelerin anahtarlarından söz etmemiştir: *"Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır?"* (Tûr, 37), *"Ben size, 'Allah'ın hazineleri yanımdadır.' demiyorum."* (En'âm, 50), *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın."* (Hicr, 21), *"Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır."* (Münafikûn, 7), *"Yoksa Rabbinin rahmetinin hazineleri onların yanında mı?"* (Sâd, 9) Şu hâlde, ayette geçen "mefatih'-ul-gayb" ifadesiyle "gayb hazineleri"nin kastedilmiş olması daha güçlü bir ihtimaldir.

Hangi anlam kastedilmiş olursa olsun, *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesi, gayba ilişkin bilginin sırf Allah'a özgü olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Bunun nedeni de, gaybın hazinelerinin ancak Allah'ın bilmesi ya da gaybın anahtarlarının O'ndan başkası tarafından bilinmemesidir. Şu

hâlde, O'ndan başkasının bu hazinelere ulaşmasına imkân yoktur; çünkü bu hazineleri açıp onlar üzerinde tasarrufta bulunmayı mümkün kılan anahtarlara sahip değildirler.

Ayetin baş tarafı, gayba ilişkin bilgiyi Allah'a özgü kılıyor olmakla beraber, ayetin sonunda sırf gayb bilgisi üzerinde durulmuyor, tersine, O'nun bilgisinin her şeyi kuşattığına, şeylerin görünür ya da görünmez olmasının fark etmediğine işaret ediliyor. Çünkü yaş ve kuru her şeyin sırf gaybla ilintili olmayacağı açıktır. Dolayısıyla ayet, yüce Allah'ın bilgisinin görünür görünmez her şeyi kuşattığını vurgulamaya yöneliktir. Ancak ayetin baş kısmı, sırf O'nun gaybı bildiğini vurgulamaya tahsis edilmişken, ayetin sonunda, O'nun görünür görünmez her şeyi bildiğine dikkat çekiliyor.

Öte yandan, ayetin giriş kısmı, gaybî olguları dikkatimize sunuyor. Bunlar, gayb hazinelerinde gizlilik perdeleri altında, belirsizlik kilitlerinin gerisinde bulunan olgulardır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın."* (Hicr, 21) Bu ayetten anladığımız kadarıyla, O'nun katındaki gayb hazinelerinde olanlar, görülebilir olgulara ilişkin sınırlarla sınırlı olmayan alışageldiğimiz ölçülere sığmayan olgulardır. Hiç kuşkusuz, bunların gayb hazinelerinin kapsamına giren olgular olmasının nedeni, sınır ve ölçüm ötesine taşan niteliklere sahip olmalarıdır. Çünkü bizler, ancak sınırlı ve ölçülebilen şeyleri bilgice kuşatabiliriz. Gayb hazinelerinde bulunan şeylerse, gözlemlenebilir âlemin düzeyine inmeden, sınır ve ölçü alanına indirgenmeden, kısacası, ölçülebilir varlığıyla objeler dünyasında yer almadan önce sınırsız ve ölçülemez durumdadırlar. Bununla beraber, ayetten algıladığımız kadarıyla bunlar, Allah katında bir tür sabit oluşla sabittirler, bir tür gerçeklikleri vardır.

Buna göre, gözlemlenen evrende yer alan ve zaman zindanının mahkûmları hâline gelen olgular, meydana gelişlerinden ve oluşlarından önce, Allah katında, O'nun hazinelerinde, belirsiz ve ölçülemez bir şekilde mevcut ve sabittirler. Bununla beraber, bizim onların sabit oluşlarının niteliğini kavramamız imkânsızdır. Şu hâlde olgular, zaman menzillerinde, ölçüm sınırları dahilinde kendine özgü bir varlığa kavuşmadan önce gayb hazinelerinde yer alıyorlardı. Hatta gayb hazinelerinde bizim algıladığımız gözlemlenebilir, zamansal olgulara benzemeyen birtakım şeylerin de saklanmış ve korunmuş olması da muh-

temeldir. Henüz gözlem alanına çıkmamış bu tür gaybî olguları, "mutlak gayb" olarak adlandırmamız yerinde olur.

Eşya ve olgular, gerçekleşme ve varolma giysisine büründükten, sınır ve ölçü bağlamında objeler dünyasındaki yerini aldıktan sonra, bu sınırlar ve ölçüler dahilinde olan şey, gerçekte yine de gayb hazinelerine ve mutlak gayba dönüktür. Bunlardan bizim gözlem alanımıza giren ve bilgimizin kapsamına dahil olan şey ise, bunların sınırları ve ölçüleridir. Dolayısıyla onları bildiğimiz andan itibaren, gözlemlenebilir olgular niteliğini kazanırlar. Onları bilmediğimiz durumlarda ise, gaybîlik niteliğine sahip olurlar. Buna göre, bizim açımızdan bilinmez oldukları zaman onları "göreceli gayb" şeklinde nitelendirmek, daha doğru olur. Çünkü böyle bir durumda söz konusu olgu için baş gösteren bu nitelik, görecelidir. Nispetlere ve orantılara göre değişkenlik arz eder. Tıpkı bir evdeki eşyaların, evin içinde bulunan kimseler açısından gözlemlenir, evin dışındaki kimseler açısından ise gaybî olgular olarak değerlendirilmesi gibi. Aynı şekilde gözle algılanan ışık ve renk gibi olgular, görme duyusu açısından gözlemlenebilir, işitme duyusu açısından ise gayb sayılırlar. Yine, kulak tarafından algılanan şeyler, işitme duyusu açısından gözlemlenebilir, görme duyusu açısından ise gayb konumundadırlar. Bu iki duyunun algıladıkları da, bedeninde bunlara sahip olan insan açısından gözlemlenir, bunlara sahip olmayan insan açısından ise gayb niteliğindedir.

Yüce Allah'ın, *"Karada ve denizde olanları O bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki (O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın."* ayetinde işaret ettiği hususlar, sözünü ettiğimiz bu göreceli gaybın kapsamına girerler. Çünkü bunların tümü, sınırlı ve ölçülebilir olgulardır. Dolayısıyla doğaları itibariyle bizim tarafımızdan bilinmemeleri, gözlemlenememeleri söz konusu değildir. Şu hâlde, bunların tümü göreceli gaybın kapsamına girmektedir.

Öte yandan ayet, bu olguların apaçık bir kitapta olduklarını da ifade ediyor. Peki bunlardan apaçık kitapta yer alan nedir? Acaba bu şeylerin görünürlüğü ve görünmezliğiyle her şeyi mi bu kitapta yer alıyor? Yoksa sadece gaybî boyutlarıyla mı yer alıyorlar? Diğer bir ifadeyle: Acaba apaçık kitap, eşyaların objelerini kapsayan şu evren mi-

dir? Dolayısıyla objelerin bir kısmı bir kısmına göre gayb sayılsa bile, evrenin bütünü açısından gözlemlenebilir olması mı kastediliyor? Yoksa apaçık kitap, bu evrenin ötesinde yer alan ve içinde her şeyin bir tür yazıyla yazıldığı, bir şekilde saklandığı, maddî âlemde yaşayanların gözlemleyemediği bir olgu mudur? Dolayısıyla bu kitabın içeriği mutlak gayb mıdır?

Başka bir açıdan ifade edecek olursak: Ayette genel olarak değinilen ve evrende yer alan eşyalar, acaba bizim bildiğimiz kitaplarda yer alan bir yazının bir kitapta yer alması gibi, bizzat mı apaçık kitapta yer alırlar? Yoksa tıpkı dış dünyadaki objelerin anlamları itibariyle bir şekilde bizim yazdığımız sayfalara ve kitaplara yansıması gibi, anlamları itibariyle mi yer alıp bilgiyle dış dünyanın örtüşmesi gibi evrendeki eşyalarla örtüşüyorlar mı?

Şu kadarı var ki, *"Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın."* (Hadîd, 22) ayeti gösteriyor ki, bu kitabın objeler dünyasında gerçekleşen olaylarla ilintisi, bir kitapta yazılan çalışma programının, objeler dünyasında gerçekleşen çalışmayla ilintisine benzemektedir. Buna yakın bir anlamı şu ayetlerden de algılayabiliriz: *"Ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabbinin bilgisinden kaçmaz. Bundan küçük ya da büyük hiçbir şey de yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın."* (Yûnus, 61), *"Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O'ndan gizli kalmaz. Bundan küçük ya da büyük hiçbir şey de yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın."* (Sebe, 3), *"Peki ya ilk nesillerin durumu ne olacak? dedi. Dedi ki: Onların bilgisi, Rabbimin yanında bir kitaptadır; Rabbim şaşmaz ve unutmaz."* (Tâhâ, 52) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

O hâlde, bu apaçık kitap, her ne ise, şu objeler dünyasındaki eşyalardan, bir şekilde farklıdır. Bu eşyalardan önce vardır, onların yok olmasından sonra da varlığını sürdürür. Tıpkı, bir çalışmanın gerçekleşmesinden önce söz konusu çalışmanın ayrıntılarını içeren, çalışma gerçekleştikten sonra da o ayrıntıları koruyan yazılı bir çalışma programı gibi.

Üstelik, şu maddî dünyamızda yer alan varlıklar ve olaylar, genel hareket yasası etkisi altında değişip dönüşürler. Ancak ayetlerden algıladığımız kadarıyla, bu kitabın kapsadığı şeylerin değişmesi ve bo-

zulması söz konusu değildir. Bunu şu ayetlerden öğreniyoruz: *"Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitabın aslı ise O'nun katındadır."* (Ra'd, 39), *"Levh-i Mahfuzdadır (korunmuş bir levhadadır)."* (Burûc, 22), *"Yanımızda her şeyi koruyan (saklayan) bir kitap vardır."* (Kaf, 4) Görüldüğü gibi, bu ayetler gösteriyor ki, bu kitap, olayların ve şahısların tüm değişken ve dönüşken özellikleri ve niteliklerini kapsamakla beraber, kendisi değişmemekte, dönüşme ve bozulmaya uğramamaktadır.

Buradan anlıyoruz ki, bu kitap, bir açıdan gayb hazinelerinden ve Allah'ın yanındaki eşyaların kaynaklarından ayrıdır. Çünkü yüce Allah, bu hazineleri ve kaynakları ölçülemez ve sınırlandırılamaz olarak nitelendirir. Ölçüm ise, eşyanın gayb hazinelerinden maddî âlemin gözlemlenebilirlik düzeyine inişi sürecinde söz konusu olur. Buna karşın bu kitabın, eşyanın ve olayların sınırlarının inceliklerini kapsadığına işaret eder. Bu da gösteriyor ki, sözünü ettiğimiz apaçık kitap, bu açıdan Allah'ın yanındaki gayb hazinelerinden ayrıdır. Bu kitap, Allah'ın yarattığı bir şeydir ki, bütün her şey, hem gayb hazinelerinden indikten sonra, hem henüz gerçekleşme düzlemine ulaşmadan önce ve hem de gerçekleştikten ve olup bittikten sonra onda kaydedilir, onda korunur.

Bu çıkarsamanın bir tanığı da, yüce Allah'ın, bu kitabı, bilgisinin âlemde cereyan eden görünür ya da görünmez olayları ve olguları kapsadığını vurgulama bağlamında zikrediyor olmasıdır. Allah'tan başka hiç kimsenin bilemediği mutlak gayba gelince; bunu yüce Allah, katındaki gayb hazinelerinde olmak şeklinde nitelendirir ve kendisinden başkasının bunu bilemediğini dile getirir. Hatta bazı ayetlerden hazinelerin değil, ama kitabın, Allah'tan başkaları tarafından bilinmesine ilişkin işaretler ya da kanıtlar algılayabiliriz: *"Saklanmış bir kitaptadır; ona temizlenmişlerden başkası dokunamaz."* (Vâkıa, 78- 79)

Buna göre, yüce Allah tarafından yaratılan hiçbir şey yoktur ki, gayb hazinelerinde aslı bulunmasın, varlığını bu asla dayalı olarak sürdürmesin. Yine Allah tarafından yaratılan hiçbir şey yoktur ki, varlığından önce, varoluşu sırasında ve varoluşundan sonra kitapta kayıtlı olmasın. Şu kadarı var ki kitap, derece olarak hazinelerden aşağıdadır. Buradan hareketle zeki bir araştırmacı, sırf bir kitap olmakla beraber apaçık kitabın, maddî yazı levhaları ve yaprakları türünden bir şey olmadığını anlar. Çünkü maddî bir yazı sayfası, her nasıl tasavvur edilir-

se edilsin, hangi ölçülerde kabul edilirse edilsin, ebediyete kadar uzanan tüm şeyler, kendisinden başka bütün varlıklar şöyle dursun, bizzat kendi varoluş tarihini bile içeremez, kapasitesi buna el vermez.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Gayb hazinelerinden maksat, ölçü kalıplarına sokulmadan önce eşyayı kapsayan ilâhî hazinelerdir. Aşağıdaki ayetten algıladığımız kadarıyla, bu hazineler, her şeyin gaybını kapsamaktadır. *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın; ama biz onu bilinen bir miktar ile indiririz."* (Hicr, 21)

İkincisi: Apaçık kitaptan maksat, öyle bir şeydir ki, fiilî çalışma ile çalışma programı arasındaki münasebet ne ise, bütün eşya ile onun münasebeti de odur. Dolayısıyla bu kitapta varlıklar için bir tür belirlenme ve ölçülme söz konusudur. Ancak bu kitap, eşyadan önce, eşya ile beraber ve eşyadan sonra vardır. Yine bu kitap, Allah'ın eşyaya ilişkin ilmini kapsar. Bu öyle bir ilimdir ki, şaşırma ve unutulma ihtimali onda yoktur. Bu yüzden bazen, bu kitaptan maksadın, eşyanın değişikliğe uğraması söz konusu olmayan varoluş mertebesi, objeler dünyasında gerçekleşme düzeyi olduğu fikri zihinde uyanabilir. Çünkü bir şey, ancak meydana geldikten, gerçekleştikten sonra değişime uğrayabilir. Onun için, "Bir şeyin gerçekleştiği durumunun değişmesi söz konusu olamaz." demişlerdir.

Kısacası bu kitap, hilkat âleminde olmuş olan, olacak olan ve olan her şeyi kaydetmektedir. Bu kitabın herhangi bir şeyi dışarıda bırakması mümkün değildir. Bununla beraber bu kitap, eşyayı ölçülebilirliği ve sınırlılığıyla kapsar. Bundan ötede ise, değişime açık levhalar ve kitaplar vardır. Bunlarda yazılı bir şeyin silinmesi veya olduğu gibi bırakılması ihtimal dahilindedir. Buna şu ayet de işaret etmektedir: *"Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitabın aslı ise O'nun katındadır."* Çünkü silme ve silmeden bırakma, -özellikle de kitabın aslının karşısında kullanılınca ancak kitap kapsamında söz konusu edilecek şeylerdir.

Bununla, *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır..."* ayetinin öncesindeki ayetlerle ilintisi açığa çıkıyor. Çünkü bundan önceki iki ayetin ana teması şuydu: Sizin benden istediğiniz ve benimle sizin aramızda hüküm verecek ve işi bitirecek olan mucizeler, benim gücüm dahilinde değildir. Aynı şekilde, hak hükmü verme yetkisi de bana ait değil-

dir. Bilâkis bu yetki, Rabbimin katındadır; O'nun bilgisi ve gücü dahilindedir. Eğer bunlar benim elimde ve yetkimde olsaydı, aramızdaki iş şimdi çoktan bitirilmişti; zalimlerden başkasına ilişmeyen azap şimdiye kadar sizi kuşatmıştı. Çünkü Allah, zalim olanların sizler olduğunu biliyor. O, herhangi bir şeyi bilmemesi söz konusu olmayan âlimdir. İş bitirici mucizeler bağlamında dilediği ve hükme bağladığı şeyi önceden öğrenmenin, ele geçirmenin imkânı yoktur. Çünkü gaybın hazineleri O'nun yanındadır, onları O'ndan başka kimse bilmez. Öte yandan O, zalimleri bilir ve onları başkalarıyla karıştırmaz. Çünkü O, karada ve denizde olan, irili ufaklı her şeyi bilir ve her şey apaçık bir kitapta kaydedilmiştir.

"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez." ifadesi, mutlak gayba dönüktür. Onu da Allah'tan başka kimse bilemez. Buna göre, *"onları... bilmez."* ifadesi, cümle içinde 'hâl' konumundadır. Bu da gösteriyor ki, gaybın hazineleri bilgi türündendir. Ancak bu bilgi, bizim alışageldiğimiz bilgiden farklıdır. Bilginin anlamı bazında bizim zihnimizde uyanan şey, eşyanın varoluşundan ve ölçülebilir duruma gelişinden sonra onlardan edinilen biçim, algılanan anlamdır. Gayb hazineleri ise, açıklandığı gibi, eşya daha varolmamış, varoluşsal kalıplara girip ölçülebilirlik niteliğini kazanmamış iken onlara ilişkin bilgi demektir. Yani, bilinen objeden etkilenmesi söz konusu olmayan sonsuz bilgi.

"Karada ve denizde olanları O bilir." ifadesi, başkalarının bilgisinin de ilintili olabileceği şeyleri de kapsayacak şekilde O'nun bilgisinin genelleştirilmesi amacına yöneliktir. Çünkü bunların bir kısmı bazılarının bilgisine açık olabildiği gibi, bazısı açısından gayb niteliğinde olabilir. Karada olanların önce zikredilmesi, bunların muhataplarca daha iyi bilinmesinden dolayıdır.

"Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin." Özellikle yaprakların düşüşünün gündeme getirilmesinin nedeni, insanın buna ilişkin bir bilgiye ulaşmasının son derece güç olmasıdır. Ağaçların yapraklarının sayısal olarak çok olmaları, insanı onları sayma hususunda âciz bırakır. Bu yüzden insan bunları birbirinden ayıramaz olur. Dolayısıyla bu yaprakların her birinin geçirdiği evreleri ve durumları denetlemesi, onlardan birinin düşmesiyle sayılarında bir azalma meydana geldiğinin farkına varması mümkün olmaz.

"Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki..." Bütün bunlar, *"hiçbir yaprak..."* ifadesine atfedilmişlerdir. Ayetin akışının zahirinden bunu anlıyoruz. Yerin karanlıklarından maksat, toprağın karanlık altıdır ki, taneler oradan yeşerip filiz verirler. Bir kısmı da yeşeremeden orada çürüyüp giderler. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: Toprağın karanlık altına düşen hiçbir tohum, düşen yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, Allah onları bilmesin. Buna göre, *"apaçık bir kitapta olmasın"* ifadesi, *"onu bilmesin"* ifadesi açısından onun yerini dolduran bir bedeldir. Bu durumda ifadenin anlamı şöyledir: "Bu sayılanlardan hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta yer almamış ve yazılmamış olsun."

Kitabın "mubin" olarak nitelendirilmesi, eğer "açıklayıcı ve ortaya çıkarıcı" anlamında ele alınırsa, bu; kitabın, okuruna her şeyi, değişim ve dönüşümden kaynaklanan kapalılıktan, gizlilik perdelerinden uzak bir şekilde, tam gerçekliliğiyle, orijinal durumuyla göstermesinden dolayıdır. Eğer "kendi açık olan" anlamında ele alınırsa, bu da yerinde bir nitelemedir. Çünkü kitap, gerçekte yazılı olan şey demektir. Yazılı olan şey ise, anlatılan şeyden ibarettir. Şu hâlde, eğer anlatılan şey açıksa ve üzerinde herhangi bir perde ve örtü yoksa, demek ki, kitap da öyledir.

60) O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır ve gündüzün ne işlediğinizi bilir.

Ayetin orijinalinde geçen "yeteveffa" fiilinin mastarı olan "teveffî" kelimesi, bir şeyin tastamam alınması demektir. Yüce Allah Kur'ân'da bu kelimeyi, ölüm anında olduğu gibi, canlı ruhun alınması anlamında kullanır. Nitekim bu ayetten sonraki ayette şöyle bir ifade yer almaktadır: *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar."*

Kur'ân'da "imate=öldürme, ölüm verme", "teveffî=tastamam alma" sayıldığı gibi, "iname=uyutma, uykuya daldırma" da "teveffî" sayılmıştır. Şu ayette olduğu gibi: *"Allah, ölümleri anında canları alır, ölmeyenleri de uykularında."* (Zümer, 42) Çünkü, ruhun beden üzerinde tasarruf etmesinin kesintiye uğraması bakımından ölümle uyku aynı konumdadır. Nitekim uykudan sonra uyandırma anlamına gelen "baas" ile ölümden sonra diriltme anlamına gelen "baas", nefsin beden üzerinde kesintiye uğrayan tasarrufuna yeniden başlaması anlamında

birleşirler. Teveffînin (uyutmanın) gece, baasın da (diriltmenin de) gündüzle kayıtlandırılması, genelde insanların geceleri uyuyup gündüzleri uyanık olduklarından dolayıdır.

"Sizi(n ruhunuzu) alır" ifadesi gösteriyor ki ruh, "ben" diye ifade edilen insanın gerçekliğinin tamamıdır. Yoksa kimi zaman ruhun insanın bir parçası olduğuna ya da insana ârız olan bir şekil, bir nitelik olduğuna ilişkin olarak zihnimizde uyanan düşünceler doğru değildir. Bu gerçeği kanıtlama bakımından şu ayet daha belirgindir: *"Biz toprakta kaybolduktan sonra, yeni bir yaratılış içinde mi olacağız?' dediler. Doğrusu onlar, Rablerinin huzuruna çıkmayı inkâr edenlerdir. De ki: Size vekil edilen ölüm meleği, sizi(n canınızı) alır, sonra Rabbinize döndürülürsünüz."* (Secde, 10-11) Çünkü kâfirlerin ölümden sonra tekrar dirilişi imkânsız görmeleri, insanın hakikatinin bedenden ibaret olduğunu sanmalarından kaynaklanmaktadır. Beden de ölümle birlikte çürür, bileşimleri çözülür ve toprakta kaybolup gider. Buna verilen cevap ise, insanın hakikatinin ruh (nefs) olduğuna dayalıdır. Ölüm meleği de ruhu aldığına göre, insanın herhangi bir şeyinin kaybolması söz konusu değildir.

"Ve gündüzün ne işlediğinizi bilir." ayetinin orijinalinde geçen "cerahtum" fiilinin mastarı olan "el-cerh" organla yapmak demektir. Bundan maksat da işleyip kazanmaktır. Dolayısıyla ayette, "Sizin gündüzün kazandıklarınızı bilir." anlamı kastedilmektedir. Cümlenin akışına uygun düşeni, "ve ya'lemu ma..." cümlesindeki "vav"ın hâl edatı olması, bütün cümlenin de *"sizi(n ruhunuzu) alır"* ifadesinin failinden hâl olmasıdır. Bu durumda, *"Sonra... onda (gündüzün) sizi diriltir."* ifadesi, *"O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır..."* ifadesine bağlanmış olur. Böylece konunun akışına yabancı olan bir anlam da araya girmemiş olur. Çünkü tefsirini sunduğumuz bu iki ayet, ilâhî plânlama ve yönetimin, insanın dünya hayatına, ölümü anına ve Rabbine dönünceye kadar geçirdiği evrelere ilişkin tasarrufunu açıklamaya yöneliktir. Bu anlamı vurgulama amacına yönelik söz konusu iki ayetin içerdiği cümlelerin ana eksenini şu ifade oluşturmaktadır:

"O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır... Sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye onda (gündüzün) sizi diriltir... Bu arada üzerinize koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler. Sonra gerçek

mevlâları olan Allah'a döndürülürler." Ayetlerde kastedilen asıl amaç budur. Bunun dışındakilerse, bu asıl amacın yanında zımnen anlatılan şeylerdir. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle belirginleşmektedir: "O'dur ki, sizin gündüzün ne kazandığınızı bildiği hâlde, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır, sonra gündüzün sizi diriltir..."

Sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye onda (gündüzün) sizi diriltir...

İfadenin orijinalinde, uyandırma eylemi "baas=diriltme" olarak isimlendirilmiştir. Bunun nedeni, hemen öncesinde uykuya daldırmanın "teveffî=canı alma" olarak isimlendirilmiş olmasıdır. Bu arada dirilmenin amacı olarak da belirlenmiş sürenin, ecelin dolması şeklinde ifade ediliyor. Bu ise, Allah katında belirlenmiş bir süredir ki, insanın dünyevî hayatı, onun ötesine geçemez. Bunu şu ayetten anlıyoruz: "*Süreleri (ecelleri) gelince, ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler."* (A'râf, 34)

Belirlenmiş sürenin tamamlanmasının amaç olarak gündeme getirilmesi, yüce Allah'ın hesap görenlerin en çabuğu olmasına yönelik bir işaret mahiyetindedir. Eğer önceden böyle bir süreyi tamamlamaları öngörülmeseydi, Allah, kötü amellerinden ve günahlarından dolayı onları anında yakalardı. Nitekim yüce Allah buna şu şekilde işaret etmiştir:

"Onlar, ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden, belli bir süreye kadar yaşatma sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilir (işleri bitirilir)di." (Şûra, 14) Geçmiş sözden maksat ise, Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilişi kıssası bağlamında işaret edilen şu husustur: *"Sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz gerekmektedir."* (A'râf, 24)

Dolayısıyla şöyle bir anlam belirginleşiyor: Allah, gündüzün kazandığınız kötülükleri ve başka şeyleri bildiği hâlde, geceleyin sizin ruhlarınızı ve canlarınızı alır. Ancak ölmenizi gerektirecek şekilde ruhlarınızı tutmaz. Bilâkis, gündüzün sizi yeniden diriltir ki, belirlenmiş ecelleriniz tamamlansın. Sonra ölümün üzerinize inmesi, ardından haşrin gerçekleşmesiyle de O'na döndürüleceksiniz. O zaman yapmakta olduklarınızı size haber verecektir.

61) Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir.

Tefsirini sunduğumuz bu surenin 17. ayetinin açıklaması çerçevesinde bu ifadenin anlamı üzerinde durduk.

Bu arada üzerinize koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman...

Burada koruyucuların gönderilmesi mutlak olarak ifade edilmiştir. Ne gönderme eyleminde, ne de koruyucuların kendisinde herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Sonra bu eylemin ölümün gelmesiyle son bulacağı ifade edilmiştir. Bundan şunu anlıyoruz ki: Bu gönderilen koruyucuların görevi, insanı kendisine yönelen her belâdan, her musibetten korumaktır, insana ilişmek üzere olan afetlere engel olmaktır. Çünkü içinde yaşadığımız âlemde karşılıklı etkileşim, itişip kakışma nitelikli bir hayattır. Bu hayatta yer alan hiçbir şey yoktur ki, her açıdan bir başkasının karşı koyuşu ile karşılaşmasın. Çünkü bu doğal âlemin her bir parçası, varoluştan aldığı payı tamamlama ve arttırma çabası içindedir. Bir başkasında bir eksilme olmadıkça da birinde bir artış olmaz. Dolayısıyla varlıklar sürekli olarak çekişme ve birbirini alt etme mücadelesi içindedirler. Bu âlemin bir parçası da insandır. İnsanın varlığının terkibi son derece latiftir. Bildiğimiz kadarıyla en ince bileşim insanın varoluşunda gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla varoluştaki rakipleri herkesten daha çok, düşmanları herkesten daha tehlikelidirler.

Bu yüzden yüce Allah, ona koruyucu melekler göndermiştir. Bu melekler, onu olayların beklenmedik musibetlerinden, belâların ansızın gelip çatlamalarından korurlar. Eceli gelinceye kadar onu yok olmaktan korurlar. Eceli geldi mi, onu o belâlarla baş başa bırakırlar. Bu belâlar ve musibetler onun işini bitirir. Bu, hadislerde böyle açıklanmıştır.

"Üzerinizde koruyucular vardır; değerli yazıcılar. Yaptığınız her şeyi bilirler." (İnfitâr, 10-12) ayetlerine gelince; burada amelleri tespit edip kaydeden melekler kastedilmiştir. Ancak bazıları bu ayetleri, tefsirini sunduğumuz ayetin açıklaması gibi algılamışlardır. Ayet, bu anlamı büsbütün dışlamasa da, *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman..."* ifadesi, daha önce de vurguladığımız gibi, önceki anlamı destekleyici mahiyettedir.

Elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla [ihmalkârlık etmek diye tercüme edilen] "tefrit"ten maksat, canı almaya yönelik ilâhî emri yerine getirirken ağır davranmak, müsamaha göstermektir. Çünkü yüce Allah meleklerini, *"Kendilerine emredileni yerine getirirler."* şeklinde nitelendirmektedir. Sonra her ümmetin kendi ecelinin ipoteğinde olduğunu vurgulamıştır. Ecelleri geldiği zaman ne bir an geri kalırlar, ne de bir an öne geçerler. Şu hâlde, can alma işini üstlenen melekler, kendileri için belirlenen görevden geri kalmazlar; falan saatte ve falan şartlarda falancanın canını alacaklarına dair kendilerine verilen emri yerine getirmede müsamahalı davranmazlar. Bir zerre kadar dahi görevlerini aksatmazlar. Dolayısıyla onlar, asla ihmalkârlık etmezler.

Acaba bu elçiler, başta zikredilen elçiler midir, ki can alma görevini üstlenenler de bu koruyucular olsunlar? Ayette bu sorunun cevabı olabilecek bir ifadeye yer verilmiyor. Ancak, zayıf da olsa, bunların aynı melekler olduklarına yönelik bir işaret algılamak mümkündür. Ne var ki, can almakla görevlendirilen bu melekler her kim olurlarsa olsunlar, ölüm meleğinin (Azrail'in) yardımcılarıdırlar. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği canınızı alır."* (Secde, 11)

Tefsirini sunduğumuz ayette can almanın söz konusu elçilere, biraz önce aktarılan ayette ölüm meleğine, *"Allah, canları alır."* (Zümer, 42) ayetinde ise yüce Allah'a izafe edilmesi, izafenin mertebelerini gösteren ifade tarzlarıdır. Buna göre, her iş yüce Allah'ta son bulur. O, her türlü tasarruf yetkisine sahip olan mutlak maliktir, hükümrandır. Ölüm meleği de, ruhların kabzedilmesi işini yardımcıları aracılığıyla yapabilir. Bu yardımcılar da, işin sebepleri, araçları ve gereçleri konumundadırlar. Tıpkı yazı yazmakta kullanılan kalem gibi. Ki kalemin arkasında bir el vardır. İkisinin de ötesinde yazıyı yazan insan bulunmaktadır.

62) Sonra gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler.

Burada, onların ölümden sonra diriltilerek yüce Allah'a döneceklerine işaret ediliyor. Ayetin orijinalinde yüce Allah'ın, gerçek mevlâları olarak nitelendirilmesi, bundan önce, uyutma, uyandırma, plânlayıp yönetme, öldürme ve diriltme gibi tasarruflarının gerekçesine işaret etme amacına yöneliktir. Burada önce mevlâlığın anlamı ana-

liz ediliyor, sonra yüce Allah için mevlâlık hakkı ispat ediliyor. Buna göre mevlâ, kölenin sahibi demektir. Kölenin sahibininse, onun üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkı ve yetkisi vardır. Yüce Allah gerçek mülke sahip olduğuna göre ve evren üzerinde meydana getirme, yönetme, yönlendirme ve geri döndürme gibi tasarruflarda bulunduğuna göre, O, gerçek mevlâdır ve bu anlamıyla mevlâlık niteliği hiçbir zaman O'ndan ayrılmaz.

Hak (gerçek) ise, yüce Allah'ın güzel isimleri arasında yer alır. Çünkü yüce Allah, zatı ve sıfatlarıyla yok olmayacak şekilde sabittir, değişime ve dönüşüme tâbi değildir. "Döndürülürler" ifadesindeki zamir, *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman"* ifadesinde işaret edilen o birlere dönüktür. Çünkü ölüm hükmü herkesi kapsar. Toplumun bütün bireyleri bu hususta aynı konumdadırlar. Bundan da anlaşılıyor ki, *"Sonra... döndürülürler."* ifadesi, önceki ikinci şahıs sıygasından üçüncü şahıs sıygasına geçiş şeklindeki bir iltifat mahiyetinde değildir.

Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.

Bundan önce yüce Allah, gayb hazinelerinin sadece kendisinde olduğunu, her şeyi içeren apaçık kitabı bildiğini, var oldukları andan huzuruna toplanacakları ana kadar yarattıklarının işlerini düzenlediğini bildirdikten sonra hüküm verme yetkisinin de başkasına değil, sadece kendisine ait olduğunu bildiriyor. Buna daha önceki bir ifadede de işaret edilmişti: *"Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir."* Bunları bildirdikten sonra açıklamasının sonucunu ilân ediyor ve buyuruyor ki: *"Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur."* Gaflet ettikleri bu gerçeğe açıkça dikkat çekiyor ki, daldıkları gafletten uyansınlar.

"Ve O, hesap görenlerin en çabuğudur." ifadesi de, önceki açıklamanın bir diğer sonucudur. Burada demek isteniyor ki, yüce Allah, kulların işledikleri amellerin hesabını sormayı en uygun zamanından geciktirmez. Bunlardan ertelenen bir şey oluyorsa, bu, onun için öngörülen sürenin tamamlanmasından dolayıdır.

63) De ki: "...Bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden oluruz, diye kendisine yalvarıp yakardığınız zaman, karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?"

Karanın ve denizin karanlıklarından kurtarılmaktan, insanların karada veya denizde gerçekleştirdiği seferlerde karşılaştığı zorluklardan kurtarılmak kastediliyor gibidir. Yolculuk esnasında çekilen meşakkatleri, şiddetli yağmurları, kar yağışını, eşkıyalar tarafından yolların kesilmesini ve fırtına gibi olayları buna örnek gösterebiliriz. Özellikle gecenin karanlığında veya bulutlu bir havada yahut şiddetli bir rüzgarda bu meşakkatler bir kat daha artar. Bunun sonucunda insanın şaşkınlığı artar, yolunu kaybeder, kendini koruyamaz hâle gelir. Bu nedenle ifadenin akışı içinde kurtarılma eylemi karanlıklar kavramıyla irtibatlandırılmıştır. Asıl kastedilen anlam, karada veya denizde, çıkılan bir yolculuk esnasında insanın başına gelen zorluklardan, kimin onu kurtardığının sorulmasıdır.

Zorlukların karaya ve denize izafe edilmeleri, kara ve denizin bu zorlukların zarfı oluşu itibariyledir. Ardından bu zorluklar karanın ve denizin karanlıklarına izafe edilmiştir. Bunun nedeni de, bu tür zorlukların şiddetinin artması bağlamında karanlıkların tam bir etkinliğe sahip olmasıdır. Daha sonra zorluklar ifadesi atılmış, onun yerine karanlıklar ifadesi kullanılmış ve kurtarılma onunla ilintilendirilmiştir. Bunun üzerine, *"Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?"* denilmiştir.

Bir sonraki ayette işaret edildiği gibi her türlü zorluktan, üzüntüden ve istenmeyen durumdan kurtaran yüce Allah olduğu hâlde, kurtarılma bağlamında sadece karanlıkların zikredilmesinin nedeni, karada ve denizde gerçekleştirilen yolculukların insanlar açısından zorluk, yorgunluk ve meşakkat nitelikleriyle belirginlik kazanmış olmasıdır.

Ayetin orijinalinde geçen "tazarru", Ragıp İsfahanî'nin belirttiğine göre, zelilliğini, horluk ve hakirliğini açığa vurma (yalvarma) anlamına gelir. Bu nedenledir ki, "hufye=gizleme, örtme" kavramına karşılık olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla dua bağlamında "hufye" ve "tazarru" gizli ve açık dua demektir. Bir insanın başına bir musibet geldiği zaman başlangıçta içinden ve gizlice dua edip yalvarır. Ardından musibetin şiddeti artıp, ümitsizlik belirtileri baş gösterince ve tüm sebeplerden ümidini kesince etrafında olup da ezikliğini ve onur kırıcı durumunu görecek insanlara aldırış etmemeye ve açıktan açığa dua edip yalvarmaya başlar. Dolayısıyla bu bağlamda gizli ve açık duanın birlikte zikredilmiş olması, yüce Al-

lah'ın insanları karanın ve denizin şiddetli ve hafif musibetlerinden kurtardığına yönelik bir işarettir.

"Bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden oluruz." ifadesi, insanın uğradığı musibetten kurtulmak için dua ettiği böyle bir ortamda bir de Rabbine bir söz verdiğine işaret etmektedir. Buna göre insan, kendisini böyle bir durumdan kurtarması durumunda şükredenlerden olacağına, eski küfründen vazgeçeceğine dair Allah'a söz vermektedir.

Bu şekilde söz vermek, aslında insanların kendi aralarında uygulaya geldikleri bir uygulamadan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, herhangi birimiz, gide gide yorgun düştüğünde, belâlar ve musibetlerle kuşatıldığında, yoksul düştüğünde veya düşman tarafından sarıldığında, kendi kanaatince gücünün yettiğine inandığı bir kimseden yardım ister. Bunu yaparken de onun hoşuna gideceğine, kararlılığını arttıracağına, yiğitliğini harekete geçireceğine inandığı şeylerden söz eder. Onu güzel övgülerle över veya mal vaadinde bulunur ya da onun sözünden çıkmayacağından veya ona karşı vefalı bir dost olacağından söz eder. Bütün bunları yapmasının nedeni, aramızda geçen bütün sosyal faaliyetlerin iki tarafa dayalı olarak ayakta duran muameleden, alış-verişlerden ibaret olmasıdır. İnsan bu faaliyetler esnasında bir şey alırken, bir şey de verir. Çünkü ihtiyaçlar insanı kuşatmış bulunmaktadır. Dolayısıyla bir iş yapması veya bir etkinlikte bulunması, ancak kendisine dönük bir çıkardan dolayı olabilir. Aynı durum, evrenin diğer parçaları için de geçerlidir.

Fakat, Allah muhtaç olmaktan münezzehtir. Herhangi bir eksikliği yoktur. Dolayısıyla bir şey yaptığı zaman, bunun sağladığı yarar, ancak yarattığı herhangi bir varlığa dönük olabilir. Dolayısıyla insanın musibet anında, yüce Allah'a tevhitle yönelerek, O'na şükredeceğini ve itaat edeceğini, fıtrî duasının kapsamında dile getirmesi, şundan kaynaklanmaktadır:

İnsanın başına bir musibet geldiği zaman, bu esnada maddî sebeplerin ortadan kalktığını, görebildiği kadarıyla kurtuluşunu sağlayacak araçların da ortada görünmediğini fark ettiğinde, yüce Allah'ın tek sebep olduğunu anlar. İçine düştüğü sıkıntılı durumdan sadece O'nun kendisini kurtarabileceğini görür. Yaratıldığı günden bu güne kadar bütün işlerinin O'nun tarafından yönetildiğini hatırlar. Bütün varlıklara ilişkin her sebebi de, O'nun yönettiğinin bilincine varır. Bu yüzden

kendini zalim ve aşırı bulur. Allah'ın huzurunda haksız duruma düştüğünü fark eder. O'nun kendisinin üzüntüsünü gidermesini, ihtiyacını karşılamasını hak etmediğini düşünür. Çünkü Allah'a karşı suçlu durumundadır. Birtakım kötülükler işlemiştir. Böylece işlediği günahların vebalini omuzlarında hisseder. Bu anda Rabbine şükredeceğine, itaat edeceğine ilişkin vaatlerde bulunur. Bununla, O'nun tarafından duasının kabul olmasını ve sıkıntısının giderilmesini hak edeceğini düşünür.

Ama kurtulduktan sonra da, Rabbine verdiği sözleri unuttuğunu, vaadini hatırlamadığını görürüz. Nitekim yüce Allah bir sonraki ayetin sonunda insanın bu durumuna şu şekilde işaret etmiştir: *"Sonra siz yine O'na ortak koşuyorsunuz."*

64) De ki: "**Ondan ve her sıkıntıdan sizi Allah kurtarıyor. Sonra siz, yine O'na ortak koşuyorsunuz.**"

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Kerb; şiddetli üzüntü, gam demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *'Onu ve ailesini büyük üzüntüden kurtardık.'* el-Kurbetu; gumme gibi, gam ve üzüntü anlamına gelir. Bu kelimenin aslı, yerin eşilmesi, toprağın alt üst edilip sürülmesi anlamına gelen 'kirb' sözcüğüdür. Üzüntü de insan nefsini bu tür bir alt üst oluş durumuyla yüz yüze bırakır. Bir ata sözünde şöyle denir: 'el-Kirabu ale'l-bakar=Toprağı sürmek öküzün işidir.' Ama bu, 'el-Kilâbu ale'l-bakar' anlamında değildir. Bu kelimenin, güneşin batmaya yüz tutması anlamına gelen el-kerb kökünden gelmiş olması da muhtemeldir. Araplar, 'İnaun kurban' derler. 'Karib' kökünden türeyen 'kurban' gibi. Yani, 'Kap, dolmaya yakındır.' Ya da bu kelime, el-kereb kökünden de türemiş olabilir. Bunun anlamı da, kovanın ipine sağlam bir düğüm atmaktır. Buna göre, üzüntünün el-kerb olarak isimlendirilmesi, kalbin içinde bir düğüm meydana getirmiş olmasından olabilir. Araplar, 'Ekrebtu'd-delve' derler. Yani, kovanın ipini sağlam bağladım." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayette, karanın ve denizin karanlıklarına diğer her türlü sıkıntı da eklenerek herkesi kapsamına alan bir ifade karşımıza çıkmıştır. Çünkü hiçbir insan yoktur ki, hayatı boyunca sıkıntılardan ve üzüntülerden yana bir şeyle karşılaşmış olmasın. Şu hâlde, üzüntüyü giderme isteğinde bulunma ve dua etme, bütün insan-

lar için geçerli olan bir şeydir. Bunu açıktan yapmalarıyla gizliden yapmaları arasında da herhangi bir fark yoktur.

Dolayısıyla ayette kastedilen anlamı şu şekilde özetleyebiliriz: Siz karanın ve denizin karanlıklarında ve başka durumlarda üzerinize şiddetli musibetler indiğinde, bütün görünür sebepler ortadan kaybolduğunda, aklınıza gelebilecek bütün kurtuluş çareleri bir bir geçersiz kaldığında, insanî fıtratınıza dönmekten başka seçeneğinizin olmadığını bizzat gözlemlersiniz. O zaman tanıklık edersiniz ki, yüce Allah sizin Rabbinizdir, O'ndan başka Rab yoktur. O zaman kesin olarak anlarsınız ki, O'ndan başkasına kulluk sunmanız, aslında bir zulümdür, günahtır. Bunun kanıtı da, sizin o sırada O'na yakarmanız, gizlice ya da açıkça dua etmenizdir. Bundan sonra eğer kurtulacak olursanız O'na şükredeceğinizi ve O'na nankörlük etmeyeceğinizi vaat etmenizdir. Fakat siz kurtulduktan sonra yeminle pekiştirdiğiniz sözünüzü unutursunuz, eski küfrünüze devam edersiniz. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz iki ayette, müşriklere yönelik bir kanıtsal saldırı ve yeminlerini bozmalarından ve vaatlerinin aksini yapmalarından dolayı bir ayıplanma söz konusudur.

65) De ki: "O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadirdir..."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Ba's sözcüğünün asıl anlamı, bir şeyi harekete geçirme ve yönlendirmedir. Araplar, 'Baastuhu fenbaase=Onu harekete geçirdim, o da hareket etti.' derler. Harekete geçirme, ilintili olduğu olguya göre farklı bir anlam ifade edebilir. Örneğin, 'Baast'ul-baire', 'Deveyi sürdüm' anlamına gelir. Bir ayette ise, 'Ve'l-mevta yeb'asuhumullah=Ölüleri ise Allah diriltir.' buyurulmuştur. Yani Allah, onları kabirlerinden çıkartır ve kıyamete doğru sürükler... Şu hâlde, 'ba's=harekete geçirme' iki kısma ayrılır. Bir kısmı beşerîdir. Deveyi sürmek ve bir insanı bir ihtiyaç peşinde göndermek gibi. Bir kısmı da ilâhîdir. Bu da iki kısma ayrılır: Birincisi: Objeleri, cinsleri ve türleri yoktan var etmek. Bu, salt yüce Allah'a özgüdür ve O'ndan başka hiç kimse buna güç yetiremez. İkincisi: Ölüleri diriltmek. Yüce Allah, İsa (a.s) gibi bazı velilerine bu özelliği bahşetmiştir." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Kısacası, bu kelimenin anlamının esasında, bir şeyi kaldırma ve uyandırma anlamı yatmaktadır. Bu gerekçeyle yöneltme ve gönderme

anlamında da kullanılır. Çünkü bir ihtiyaca yöneltme ve bir kavme gönderme olgusu, genellikle bir durgunluk, hareketsizlik ve dinginlikten sonra gerçekleşir. Buna göre, azabı harekete geçirmek anlamında azap göndermek, bu azabın her an onlara yönelebilecek, onların üzerine çökebilecek mahiyette olduğunu, ancak iman ve itaat gibi bir engelin bunun gerçekleşmesini engellediğini ima etmektedir. Bu konunun, ileride size sunacağımız tamamlayıcı bir açıklaması vardır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde müellif der ki: "Bir şeye açıklık getirmediğimiz, bir kısmını bir kısmına karıştırdığımız zaman 'lebistu aleyhim'ul-emre ve elbisuhu' denir. Elbiseyi giymek anlamında da 'lebistu's-sevbe ve elbisuhu' denir. el-Lebs; işin veya konuşmanın karışması demektir. Lâbestu'l-emre; işi karıştırdım, demektir. eş-Şiya'; fırkalar, gruplar demektir. Her grup, her fırka, başlı başına bir 'şia'dır. Birinin şiası, ona tâbi olanlar, uyanlar demektir. et-Teşeyyu; dinsel ve yönetsel anlamda tâbi olma anlamına gelir." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Bu durumda, *"ya da sizi fırkalara bölmeye"* ifadesinden maksat, onları birbirine karıştırmak, farklı gruplar hâline getirmektir.

O hâlde, *"De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadirdir."* ifadesi, görünürde yüce Allah'ın üstten ve alttan onların üzerine azap gönderme gücüne sahip olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Bir şeyi yapabilme gücü ise, onu yapmayı gerektirmez. Bununla birlikte azap etmeye gücü yettiğinin vurgulanması, korkutma ve uyarı için yeterlidir. Ancak konunun akışından algıladığımız kadarıyla maksat, salt Allah'ın buna kadir olduğunu vurgulamak değildir. Bilâkis, onların bu tür bir azabı bir şekilde hak ettikleri de ima edilmektedir. Buna göre, eğer onlar Allah'a ve ayetlerine iman etrafında birleşmeyecek olurlarsa, bu azabın üzerlerine gönderilmesi bir gereklilik hâlini alacaktır. Nitekim "ba's" kavramının anlamı üzerinde dururken, bu anlamın "ba's" kavramından istifade edilebileceğine değinmiştik. Bundan sonra yer alan, *"Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."* ifadesi de, açık bir tehdit olması hasebiyle, bu çıkarsamayı destekler mahiyettedir.

Öte yandan yüce Allah, Kur'ân'ın değişik ayetlerinde, buna benzer konular bağlamında, İslâm ümmetini açıkça azapla tehdit etmiştir: *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri onlara gelince,*

aralarında adaletle hükmolunur... 'Sahiden bize söylediğin gerçek midir?' diye senden haber soruyorlar. De ki: Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz." (Yûnus, 47-53), *"İşte bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. O hâlde yalnız bana kulluk edin. Ancak onlar, işlerini aralarında parçaladılar."* (Enbiyâ, 93-97), *"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir... Ortak koşanlardan olmayın, dinlerini parçalayıp bölük bölük olanların arasında yer almayın..."* (Rûm, 30- 45)

Bazılarına göre, üstten gelen azaptan maksat, Ad, Semud, Şuayb ve Lut kavimlerine yapıldığı gibi göksel çığlık, taş yağmurları, tufan ve rüzgârdır. Alttan gelen azaptan maksat da, Karun gibi yerin dibine geçirilmeleridir. Bazılarına göre de, üstten gelen azaptan maksat, büyükleri ve zorba yöneticileri aracılığıyla tattıkları eziyet, alttan gelen azaptan maksat da, ayak takımından veya kölelerden çektikleri eziyetlerdir. Diğer bazılarına göre de, üstten ve alttan gelen azaptan maksat, insanlığın son çağlarda icat ettiği ateşli silâhlar, savaş uçakları, yakıcı ve yıkıcı bombalar atan toplar, deniz altıları, gemi batıran su altı silâhlarıdır. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'da bir tehditten, bir uyarıdan söz ediyor. Yüce Allah da, mülkünde gerçekleşecek olanları herkesten daha iyi bilmektedir.

Doğrusu bu ifade, yukarıda sözü edilen bütün anlamlara uyarlanabilir türdendir. Nitekim, ayetin inişinden sonra, bu ifadeyle örtüşen bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin temel ekseni, bu yolun hazırlayıcısı, hiç kuşkusuz bu ümmetin başlangıçta üzerinde birleştiği ve Peygamber'in (s.a.a) insanları yönelttiği kelime hususunda ihtilâfa düşmeleri olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.a), ümmetini hak mesaj üzerinde ittifak etmeye çağırıyordu. Allah elçisine şunu emrediyordu: Onlara de ki: Bu benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun. Onu bırakıp başka yollara uymayın. Aksi takdirde parçalanırsınız.

"...Ya da sizi fırkalara bölmeye ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadirdir." Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyoruz (açıklıyoruz).

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bununla, Peygamberimizden (s.a.a) sonra yaşanan gruplaşmalar, hizipleşmeler kastediliyor. Bu gruplaşmalar, sonraki dönemlerde değişik mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmış, bu mezhepler taassup elbisesine bürünüp cahiliye bağ-

nazlığıyla birbirlerine saldırmışlardır. Bunu, fırkalar arası savaşlar ve katliamlar izlemiştir. Her grup başkasının her türlü saygınlığını çiğnemeyi mubah saymış, kendi zannınca onu dinin dışında görmüştür.

Buna göre, *"ya da sizi fırkalara bölmeye ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadirdir."* ifadesinde iki değil, bir azaba işaret ediliyor. Gerçi, bölünüp parçalanmalarını ve bir kısmına bir kısmının hıncının tattırılmasını başlı başına birer azap şekli olarak algılamak mümkündür. Çünkü bir toplum içinde bölünüp parçalanmanın, tefrikanın başka kötü sonuçları da vardır. Bunun etkisiyle toplumun gücünde zayıflama meydana gelir, kuvveti parçalanır. Ancak ayette sıralanan hususlardan bir azabın kastedildiği anlaşılıyor. *"Kiminize kiminizin hıncını tattırmaya..."* ifadesi, bunu destekler mahiyettedir. Çünkü bu ifadede azap olarak sayılan şey, bölünüp parçalanmaya oranla, mutlak bir ifadeye karşı mukayyet bir ifade konumundadır. Artı bir amaç söz konusu olmadan da mutlak bir ifade karşısında mukayyet bir ifade getirmek, doğru değildir. Kaldı ki iki cümlenin, bir arada olma anlamını ifade eden "vav" atıf harfi ile birbiriyle ilintilendirilmiş olması da, bizim bu çıkarsamamızı desteklemektedir.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ey Resul, onları tevhit sancağı altında birleşmekten kaçınmanın, hak daveti dinlememenin akıbetinden korkutup uyararak onlara de ki: Bu şekilde devam ederseniz, akıbetiniz kötü olur. Yüce Allah sizi, bundan dolayı yakalayıp cezalandırabilir. Üzerinize bir azap indirebilir. Sonra ondan kaçamazsınız, sığınacak bir yer de bulamazsınız. Üstünüzden ve ayaklarınızın altından gelebilecek bir azaptır bu. Ya da sizi birbirinize düşürür. Fırkalara, gruplara bölünürsünüz. Birbirinizle çekişir, vuruşursunuz. Böylece bazılarınızın hıncını bazılarına tattırır. Ardından açıklamaya şu ifadeyle son nokta konuluyor: *"Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyoruz (açıklıyoruz)."* Burada kastedilen anlam açıktır.

66-67) O gerçek iken, kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim. Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."

Hz. Peygamber'in (s.a.a) kavmiyle, ya Kureyş kabilesi veya Muzar oymağı yahut bütün Araplar kastedilmiştir. Ancak, bazı ayetlerden algıladığımız kadarıyla, Peygamber'in kavmi deyimiyle, Arap

ulusu kastedilmektedir. Bunu şu ayetlerden de anlayabiliriz: *"Biz onu Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, ona inanacak değillerdi. Böylece biz onu, suçluların kalbine soktuk. Acı azabı görünceye kadar ona inanmazlar. Azap onlara öyle ansızın gelir ki, onlar hiç farkında olmazlar."* (Şuarâ, 198-202), *"Biz, her elçiyi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın."* (İbrâhîm, 4)

Maksat her ne ve her kim olursa olsun, *"O gerçek iken, kavmin onu yalanladı."* ifadesi, daha önce sunulan uyarının içerdiği tehdidin gerçekleşeceğinin habercisi konumundadır. Âdete şöyle deniliyor: "Ey ümmet, Rabbinizin birliği ilkesi etrafında birleşin, hak mesaja tâbi olma hususunda görüş birliği içinde olun. Yoksa üstünüzden veya altınızdan gelecek bir azaptan yahut ayrılığa ve hizipleşmeye düşmenizden sizi kimse kurtaramaz. O zaman kılıçlarla, kırbaçlarla birbirinize düşer, birbirinizi katledersiniz." Sonra hitap Hz. Peygamber'e (s.a.a) yöneltiliyor ve ona şöyle deniyor: "Senin kavmin bunu yalanladı. O hâlde korkunç bir azaba ya da tadacakları şiddetli bir musibete hazır olsunlar."

Bununla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: *"...onu yalanladı"* ifadesindeki zamir, azaba dönüktür. Nitekim Alusî'ye göre, müfessirlerin büyük bir çoğunluğu da bu görüştedir. Bazılarına göre, zamir, delillerin döndürülmesine (açıklamasına) ya da Kur'ân'a dönüktür ki, bu uzak bir ihtimaldir. Ancak önceki ayetin içeriğini göz önünde bulundurduğumuzda, zamirin o ayette verilen habere dönük olması, uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir.

İkincisi: Bu haber, yani *"O gerçek iken, kavmin onu yalanladı."* ifadesi, ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla, asıl haber için yol açmaya yönelik bir ilk haber anlamındadır. Âdeta şöyle deniyor: "Senin ümmetinin Allah'a ve ayetlerine iman ilkesi etrafında toplanması gerekir. İçlerine küfrün, Allah'ı ve ayetleri inkâr etme anlayışının sızmaması için sürekli hazırlıklı olmalılar ki, aralarında ihtilâflar baş göstermesin ve üzerlerine Allah'ın azabı inmesin." Sonra şöyle deniyor: "Ancak bütün ümmetin veya seninle çağdaş olanların ya da senden sonra gelen dünya halklarının arasından senin kavmin, sıkıca sarılmaları gereken ilkeleri çiğnediler ve ilâhî azaba ilişkin haberi yalanladılar. Böylece akıbetine duçar olmaları kaçınılmaz oldu. İleride bunu bileceklerdir." Hiç kuşkusuz Peygamber'i (s.a.a) veya Kur'ân'ı yahut a-

zabı yalanlayanlar, sadece Peygamber'in kavmi olan Araplar değildir. Aksine başta Yahudiler olmak üzere başka kavimler de, hem onun zamanında, hem de ondan sonra onu yalanladılar. Bunların yalanlamaları ve ihtilâf etmeleri, tehdit edildikleri azap üzerinde inkâr edilemez bir etkinliğe sahiptir. Durum böyleyken, sadece Hz. Peygamber'in (s.a.a) kavminin zikredilmiş olması, bizim yaptığımız değerlendirmeyi destekleyen bir unsurdur.

İslâm toplumunun psikolojisine yönelik analitik bir araştırma, bizim ayetten algıladığımız bu çıkarsamayı destekleyici bulguları elde etmemizi sağlar. Çünkü İslâm ümmeti bugün psikolojik bir çöküş hâlini yaşamaktadır. Ümmetin gücü büyük bir zaafa uğramıştır. Bir söylem etrafında birleşememektedirler. Bunun nedeninin de, yapılacak bir analiz sonucu, içlerindeki ihtilâflara ve Peygamberimizin (s.a.a) vefatından sonra İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşanan çekişmelere dayandığı gözlemlenecektir. Sonra bunun da, Peygamberimizin (s.a.a) hicretten önce ve sonra kavminden gördüğü tepkilere, yalanlamalara, görüşünü küçümsemelere dayandığı görülecektir.

Gerçi bunlar, hak mesajın belirginleşip etrafını aydınlatmasından sonra İslâmî davet sancağı altında birleşip İslâm'ın çağrısı etrafında toplandılar, ancak İslâm'ın temiz toplumu, hiçbir zaman nifak kirinden tamamen arınamadı. Kur'ân'da yer alan birçok ayet bu gerçeğe parmak basmaktadır. Münafıklar azımsanmayacak sayıdaydılar. İslâm toplumunun onların kötü etkilerinden tamamen kurtulması, bireylerinin ruhsal yapıları üzerinde etkinlikte bulunmalarını bütünüyle engellemesi veya onların hepsinin Peygamberimizin (s.a.a) hayatı boyunca içselleştirilip salih unsurlara dönüştürülmeleri olası değildi. Tamamıyla sönmeyen fitne ateşleri, çok geçmeden tekrar alevlendi. Gittikçe yayıldı ve hâlâ tutuşup durmaktadır. Ve bütün bu olup bitenler, başlangıca dayanmaktadır. Arapların deyimiyle: "Avın tamamı yaban eşeğinin karnındadır."[1]

1- İşin önemini bildiren bir deyimdir. Bu deyim şuradan ortaya çıkmıştır: Üç arkadaş avlanmaya çıkmış. Biri bir tavşan, biri bir ceylân, diğeri de bir yaban eşeği avlanmış. Sonra kendi aralarında kimin avı daha önemli, daha gözde diye konuşurlarken yaban eşeği avlanan, avlandığı hayvanın büyüklüğünü, önemini anlatmak için, "Sizin avlandıklarınız, benim avlandığımın karnına sığar." anlamında yukarıdaki sözü söylemiştir. -Musahhih-

Üçüncüsü: *"De ki: Ben size vekil değilim."* ifadesi, bir kinaye niteliğindedir. Yani, vazgeç onlardan ve de ki: "Sizin sorumluluğunuz bana ait değildir. Sizin yükünüzü ben taşımıyorum. Dolayısıyla bu açıdan size öğüt vererek sizin de yalanlamanıza engel olmam söz konusu değildir. Konumum itibariyle sorumlu olduğum şey, sizi beklemekte olan bir azaba karşı sizi uyarmaktır."

Buradan hareketle şunu da anlıyoruz ki: *"Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."* ifadesi, Peygamber'in sözünün devamı ve tamamlayıcısıdır. Peygamber (s.a.a) bunu kavmine yönelik olarak söylemiştir. *"Yakında bilirsiniz"* ifadesindeki hitap, bunu kanıtlayıcı bir unsurdur. Çünkü bu bağlamda kavim, Allah'ın değil, Peygamber'in (s.a.a) muhatabı konumundadır.

"Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz." sözü, açık bir tehdit içeriyor ve bunun kesin olarak gerçekleşeceğini bildiriyor. Biraz önceki açıklamalarımızla, İslâm ümmetinin başına gelecek bölünme ve şiddetli iç çatışmalara duçar olma bağlamında müşriklere hitap etmenin normal olduğu anlaşılmıştır, sanıyoruz. Çünkü bu işin kökleri sonuçta onlara dayanmaktadır. Ayrıca insanlar bir tek ümmettirler; öncekilerin yaptığından sonrakiler sorumlu olur. Sonrakiler arasında ortaya çıkan bir şey öncekilere kadar uzanır. Bunu bilip bilmemeleri fark etmez. Kendi üzerlerinde gözlemleyip gözlemlememeleri bu gerçeği değiştirmez. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ama onlar şüphe içinde oynuyorlar. Göğün açık bir duman getireceği günü gözetle. Duman insanları sarar. Bu, acı bir azaptır. 'Rabbimiz, bizden azabı aç, biz artık inanıyoruz.' (derler.) Artık nasıl düşünüp öğüt alacaklar? Oysa kendilerine apaçık bir elçi gelmişti. Ondan yüz çevirdiler. 'Bu, öğretilmiştir, cinlenmiştir.' dediler. Biz sizden azabı birazcık kaldırırız; ama siz yine inkâra dönersiniz."* (Duhân, 9-15)

Bu tür ayetler üzerinde düşünüldüğünde, öncekilerin işledikleri suçlardan ötürü nasıl sonrakilerin cezalandırıldıkları görülecektir. Ya da bu ayetleri, daha önce Yunus, Enbiya ve Rum surelerinden aktardığımız ayetler kategorisine koyabiliriz. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan çok sayıdaki ayette, bu ümmetin ileride karşılaşacağı vahim akıbete, üstlendiği ağır vebale, ardından yüce Allah'ın yetişen yardımına işaret edilir. Hiç kuşkusuz, büyük bir yekûn tutan bu ayetlerin araştırmacılar

tarafından yeterince ele alınmamış olması, en büyük kusur ve ihmaldir. Oysa bu ayetlerin ümmetin durumuyla, dünya ve ahiret mutluluğuyla direkt bağlantısı vardır.

68) Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Havz, suya dalmak ve sudan geçmek demektir. Bu ifade, istiare yoluyla işlerle ilgili olarak da kullanılır. Kur'ân'da genellikle dalınması yerilen hususlar bağlamında kullanılır." (Ragıp'tan yapılan alıntı son buldu.) Dolayısıyla bundan maksat, batıl sözlere başlayıp iyice dalmaktır. Gerçek olan ayetlerden söz edip onlarla alay etmek ve lâfı uzattıkça uzatmak gibi.

Yüz çevirmek ifadesiyle de, onların daldığı sözlere katılmamak kastedilmiştir. Bulundukları yerden kalkmak, oturdukları yerden çıkmak gibi onlara katılmama anlamını ifade eden bir davranışta bulunmak yani. *"Ondan başka bir söze dalıncaya kadar"* ifadesindeki kayıt, yasak olan şeyin, hak nitelikli bile olsa mutlak olarak onlarla birlikte oturmak olmadığını vurgulamaya yöneliktir. Yasak olan, Allah'ın ayetlerini alaya aldıkları sürece onlarla birlikte oturmaktır.

Bundan da anlıyoruz ki ayette, hazıf yoluyla bir tür özetleme yönüne gidilmiştir. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Ayetlerimiz hakkında konuşmaya dalanların, onlar hakkında konuşmaya daldıklarını gördüğün zaman, onlardan yüz çevir..." Dolayısıyla sıla cümlesine benzeyen cümle, ihtiyaç olmadığı için hazfedilmiştir. Bu durumda şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza -Allah doğrusunu herkesten daya iyi bilir-: "Allah'ın ayetleri hakkında konuşmaya dalan ve onlarla alay eden kimseleri, Allah'ın ayetleri hakkında konuşmaya dalmaya, onları alaya almaya devam ettiklerini gördüğün zaman, onlardan yüz çevir, başka bir konuya dalıncaya kadar onların halkalarına katılma. Başka bir konuya girdiklerinde, onlarla birlikte oturmanı engelleyecek bir şey yoktur." Bu söz, müşriklere karşı ve hücceti onlara tamamlama bağlamında söyleniyorsa da, işaret edilen gerekçe, hem onları, hem de başkalarını kapsayacak niteliktedir. Ayetin sonunda da şöyle bir ifade yer alıyor: *"Hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla oturma."* Buna göre, Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşup lâfa dalmak bir zulümdür. Dolayısıyla ayet, zalimlerin zulmüne ortak olmayı yasak-

lamaktadır. Kur'ân'ın başka bir yerinde bu bağlamda şu uyarıya yer verilmiştir: *"Yoksa siz de onlar gibi olursunuz."* (Nisâ, 140)

Bununla da anlıyoruz ki: Ayet, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlardan yüz çevirmeyi emretmiyor; bilâkis Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşmaya daldıkları sürece onlardan yüz çevirmeyi emrediyor.

"Ondan başka" ifadesindeki zamir, Allah'ın ayetleri bağlamında daldıkları söze dönüktür. Çünkü o söz bir tür dalmadır; bu ise, ayette yasaklanmıştır.

Şayet şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma.

"İmma yunsiyenneke=Şayet... sana unuttursa" ifadesindeki "ma" fazladır ve bir tür tekit ya da azaltma anlamını verir. "Nun" ise tekit içindir. Dolayısıyla ifadenin normal şekli, "in yunsike"dir. Bu bakımdan cümle, yasağı pekiştirme ve şiddetlendirmeye yöneliktir. Yani, şeytanın sana unutturması sonucu, bizim bu yasağımızdan gafil olsan bile, hatırladığın zaman, onların yanından kalmak hususunda gevşek davranma. Çünkü kornanlar (muttakiler), Allah'ın ayetlerini oyun ve eğlence konusu yapıp onlar üzerinde konuşmaya dalanlar gibi davranmazlar, onların tutumlarına ortak olmazlar.

Bu ayette hitap, Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir; fakat maksat, onun ümmetidir. Daha önce peygamberlerin masum olduklarını, bu ayette işaret edilen türden unutkanlıklara düşmeyeceklerini belirtmiştir. Çünkü burada ilâhî bir hükmü unutma ve pratikte bu hükme muhalefet etme söz konusudur. Hz. Peygamber'in böyle bir şey yapması başkalarına örnek olabileceğinden onun hakkında böyle bir şey mümkün değildir.

Hemen sonraki ayette, sözün ümmetin korunanlarına atfedilmesi de bunu desteklemektedir. *"Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur..."* ayetini kastediyorum.

Nisâ Suresi'nde yer alan şu ayet, bu bakımdan daha açık bir kanıtsallık işlevini görmektedir: *"O, kitapta size indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlarla bir arada oturmayın. Yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır."* (Nisâ, 140) Çünkü Medine'de inen

Nisâ Suresi'nde yer alan bu ayette işaret edilen Allah'ın kitapta indirdiği hükümden kastedilen, Mekke'de inen En'âm Suresi'nde yer alan bu ayetteki hükümdür. Çünkü bu konuya değinen başka ayet yoktur. Görüldüğü gibi, Nisâ Suresi'nin bu ayetinde, daha önce inen o hükmün müminlere yönelik olduğuna değiniliyor. Bu da, *"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman..."* hitabının Peygamber'e (s.a.a) yönelik olmasını, ancak maksadın başkaları olmasını gerektirmektedir. "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla." gibi.

69) Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat, belki korunurlar diye, (bu) bir hatırlatmadır.

Demek isteniyor ki, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsiz konuşmalara dalanların kazandıkları günah, sadece kendi omuzlarına biner, başkalarının hanesine yazılmaz. Ancak o başkaları onlara benzerler, onların davranışlarına ortak olurlar ya da onların amellerini hoşnutlukla karşılarlarsa, başka. Çünkü bir işten, ancak onu yapan kimse sorumlu tutulur. Fakat biz onları uyarıyoruz ki, korkup sakınsınlar. Çünkü doğrudur ki bir insan, onlarla birlikte oturduğu zaman, onların daldığı konuşmalara katılmayabilir, yaptıklarına kalben razı olmayabilir, sırf onların yanında olması, onların zulümlerini desteklemek, sözlerini onaylamak anlamına gelmeyebilir. Ancak Allah'a karşı gelinmesine tanık olmak, günahın işlenmesini seyretmek, nefis açısından günahı basitleştirir, görüp seyredenin gözünde suçu küçültür. Günah önemsiz görüldüğü zaman da, insanın onu işlemesinin ihtimali artar. Çünkü nefsin her türlü günaha yönelik bir arzuya sahip olduğu bir gerçektir.

Dolayısıyla korunan bir insanın, Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzak duran bir kimsenin, günahlara aldırış etmeyen, Allah'ın sınırlarını çiğnemekten sakınmayan kimselerden uzak durması gerekir. Nitekim bu, bu durumda olanlara, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlara da farz ve gereklidir. Hikmeti ise, Allah'a ve ayetlerine yönelik cür'etkâr davranışların insanın gözünde basitleşmesidir. Çünkü insanın gözünde günahın basitleşmesi, onu günaha yaklaştır, helâk oluşla yüz yüze getirir. Bir tehlikenin etrafında dolaşanın, içine düşmesinden korkulur.

Bu açıklamadan şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: Onların hesabına ortak olmama durumunun sadece korunanlardan, kaçınanlardan olumsuzlanması, bununla beraber, bir işi işlemeyenin, onu işleyene ortak olmadığı bir gerçek olması da gösteriyor ki, verilmek istenen mesaj şudur: Onların meclislerine katılmak, onlarla birlikte oturmak, insanı onlara verilecek cezadan emin kılmaz. Onların sorumlu olduğu şeyden sorumlu tutulma ihtimali her zaman vardır. Dolayısıyla bu ifadeyi şu şekilde algılayabiliriz: Onlarla birlikte münasebetsizliğe dalmayanlara, onlarla birlikte dalmaktan kaçındıkları sürece, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Ancak biz onları, münasebetsizliğe dalanlarla birlikte oturmama hususunda uyarıyoruz ki, bu şekilde münasebetsizliğe dalmaktan korunmalarını, kaçınmalarını sürdürsünler ya da bu şekilde Allah'ın koyduğu haramlara yönelik takvaları ve sakınmaları tamamlansın.

İkincisi: *"Korunanlara, ...bir sorumluluk yoktur."* ifadesinin orijinalinde geçen "takva"dan maksat, genel anlamda korunup sakınmadır. Yani, yüce Allah'ın razı olmadığı şeylerin genelinden kaçınıp korunma. *"Belki korunurlar"* ifadesinde geçen "takva" ise, özel olarak Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsiz konuşmaya dalma günahından sakınma anlamında kullanılmıştır. Ya da birincisinde takvanın aslı, ikincisinde ise tamamı; yahut birincisinde takvanın özü, ikincisinde ise ayrıntısı, yani yerine göre takvanın pratiğe yansıması kastedilmiştir. Ki Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizce konuşmaya dalmaktan kaçınmak da bunun pratiğe yansıyan bir örneğidir. Burada bir diğer anlam da söz konusudur. Buna göre, birincisinde müminlerin korunup sakınması ikincisinde ise, ayetler hakkında münasebetsiz konuşmaya dalanların bundan sakınmaları kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyle olur: Fakat, bu şekilde dalanlara hatırlatıp uyarın, belki ayetler hakkında konuşmaya dalmaktan sakınırlar.

Üçüncüsü: *"Hatırlatma"* ifadesi, cümle içinde takdir edilen fiilin mef'ul-ü mutlakıdır. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: Fakat onlara hatırlatıyoruz" veya "Onlara hatırlatın". Bu ifade, mahzuf mübtedanın haberi de olabilir. O zaman da anlam, "Fakat bu bir hatırlatmadır." şeklinde belirginleşir. Ya da mahzuf haberin mübtedası da olabilir. Dolayısıyla, "Sana düşen, onlara hatırlatmaktır." şeklinde bir anlam elde ediyoruz. Bu yaklaşımlardan ilk akla gelen ise, ortadaki yaklaşımdır.

70) Dinlerini oyun ve eğlence yerine koyan ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak ve onunla hatırlat ki kişi, kazandıkları sebebiyle alıkonmasın...

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Beslu, bir şeyi büzmek, toparlamak ve men etmek, alıkoymak demektir. Büzmek, toparlamak anlamını içerdiği için de, mecazî olarak, yüzün ekşitilmesi anlamında da kullanılmış, yüzünü ekşitene 'bâsil' ve 'mübtesil'ül-vech' denilmiştir. Men etme ve alıkoyma anlamını içerdiği için de, engellenen, yoksun bırakılan ve elinde ipotek bulunduran kimseye 'besl' denmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Ve onunla (o Kur'ân'la) hatırlat ki kişi, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmasın.'* Yani, sevaptan mahrum bırakılmasın. 'Haram' ile (engellenilen anlamında) 'besl' arasındaki fark, 'haram'ın genel olması, hem hüküm ve yasayla yasaklanan şeyleri, hem de baskı ve zorla yasaklanan şeyleri kapsıyor olmasıdır. 'Besl'in ise, sadece baskı ve zorla yasaklanan şeyleri ifade ediyor olmasıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'İşte onlar, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmuşlardır.'* Yani, sevaptan yoksun bırakılmışlardır." (el-Müfredat'tan yapılan alıntı son buldu.)

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Araplar, 'Ebseltuhu bi-cerîretihi' derler. Yani, suçundan dolayı onu teslim ettim. el-Müstebsil; kurtulamayacağını bildiği için teslim olan kimse demektir... Ahfeş der ki: Tubsilu, 'cezalandırıyorsun' anlamını ifade eder. Yine 'tubsilu' ifadesinin 'ipotek ediyorsun, rehine koyuyorsun' anlamına geldiği de söylenmiştir. Dikkat edilirse bunlar, birbirine yakın anlamlardır." (Alıntı bitti.)

Buna göre, ayetin anlamı şöyle belirginleşmektedir: "Dinlerini oyun ve eğlence yerine koyan kimseleri terk et..." Burada, nefislerinin arzularını, keyiflerini din edinmeleri, dinlerini oyun ve eğlence konusu yaptıkları olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda, onlar için bir hak din varsayılmıştır. Bu hak din, hiç kuşkusuz, fıtratlarının onları çağırdığı şeydir. Dolayısıyla, fıtratlarının çağırdığı hak dini benimsemeleri, ona ciddiyetle sarılmaları, onu karışıklıklardan ve tahriften korumaları gerekirdi. Ama onlar, bunun yerine dinlerini oyun ve eğlence edindiler. Keyiflerine göre şekilden şekle, nefislerinin arzusuna uygun olarak kalıptan kalıba soktular.

Ardından, dinlerine oyun ve eğlence yerine koyuşlarına şu ifade atfediliyor: *"Ve dünya hayatının aldattığı kimseleri".* Çünkü bunlar, birbirlerini gerektiren durumlardır. Dünya hayatının lezzetlerinden sınırsız zevk alma çabası ve bu yönde yoğun bir çaba içinde olmak, hak din hususunda ciddiyeti terk etmeyi, onu bir eğlence, bir vakit geçirme aracı hâline getirmeyi gerektirir.

Ardından, şöyle buyuruluyor: *"Ve onunla hatırlat..."* Yani Kur'ân ile hatırlat ki, kişi kazandığı günahlar sebebiyle ilâhî mükâfattan ya da kişi kazandığı günahlarla beraber sorguya çekilmeye ve cezalandırılmaya teslim edilmesin. Bu duruma düşen bir kişinin Allah'tan başka ne bir velisi, ne de şefaatçisi olur. Ne kadar bedel öderse ödesin, ne kadar fidye verirse versin, bunlar kendisinden kabul edilmez. Çünkü o gün, amellerin karşılıklarının verildiği gündür, alışveriş günü değil. İşte onlar, Allah'ın sevabından alıkonmuş, men edilmişlerdir. Ya da Allah'ın cezalandırmasına teslim edilmişlerdir. İnkâr etmelerinden dolayı onlar için kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır.

71) De ki: "Allah'tan başka, bize ne yarar, ne zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım?"

Yadırgama amaçlı soru tarzında müşriklere karşı sunulmuş bir kanıttır. Burada, Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhların niteliği olarak ne yarar, ne de zarar dokunduramayacak oluşları ön plâna çıkarılıyor. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, müşriklerin tanrılar edinmelerinin temelinde, yarar umudu veya zarar korkusu yatmaktaydı. Yüce Allah'a ortak koşulan bu düzmece tanrılar, yarar veya zarar dokunduramadıklarına göre, bunlara dua etmeyi, kulluk sunmayı ve kurbanlar adamayı gerektiren bir durum yoktur demektir.

"Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim? Tıpkı şeytanların... şaşkın bir hâlde bıraktıkları... kimse gibi (mi olalım)?"

Ayetin orijinalinde geçen "istehvethu" kelimesinin mastarı olan "istihva" alçalma ve düşüş isteği demektir. Ökçeler üzerinde döndürülmekse, kinaye yollu sapıklık ve hidayeti terk etmek demektir. Çünkü gerçek bir hidayetin gereği, dosdoğru yol üzerinde oluş, onun üzerinde yürüyüştür. Dolayısıyla ökçelerin üzerinde geri dönmek, bu yolda yürümekten vazgeçmek, geride bıraktığı yürüyüşüne, yani sapıklığa

geri dönmektir. Bu yüzden, *"Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim?"* denilerek, bu geri dönüşün, ilâhî hidayetten sonra olacağı vurgulanmıştır.

Bazıları, *"Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim?"* ayeti ile, bu anlamda olan başka ayetleri, sözgelimi Hz. Şuayb'ın ağzından aktarılan, *"Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: 'Ey Şuayb, mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkaracağız ya da dinimize dönersiniz!' Dedi ki: 'İstemesek de mi? Eğer Allah bizi ondan kurtardıktan sonra, tekrar sizin dininize dönersek, o zaman Allah'a yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikten sonra, ona dönmemiz, bizim için olur şey değildir."* (A'râf, 89) şeklindeki ayeti ilginç bir şekilde yorumlayıp tuhaf çıkarsamalarda bulunmuşlardır.

Bunların çıkarsamalarına göre, peygamberler, peygamberlikle görevlendirilmeden, nübüvvet misyonunu üstlenmeden önce küfür üzerindeymişler. Onlara göre, Allah'ın doğru yola iletmesinden sonra ökçeler üzerinde geri döndürülmek ve Allah'ın kurtarmasından sonra şirk dinine dönmek ifadeleri, onların kurtarılmadan önce bu dinlere mensup olduklarını gösteren kanıtlardır. Bu, çürük bir kanıtlamadır. Çünkü peygamberlerin bu sözleri, dinsel topluluğun diliyledir. Ki bu toplumun bireyleri de şirk üzerindeydiler. Nihayet yüce Allah, peygamberleri aracılığıyla onları hidayete erdirmiştir. Bununla, bir toplumun bireylerinin büyük kısmının başlangıçta şirk üzere olmalarının, önceki küfürlerinin herkese izafe edilmesini caiz kılacağını söylemek istemiyoruz. Yani, tağlip sanatıyla onların şirklerinin yanında peygamberlerinin imanı görmezlikten gelinerek böyle bir kullanıma gidilmiştir. Çünkü yüce Allah'ın hak sözü, böyle bir ihtimali içermez.

Bizim demek istediğimiz şudur: Hem peygamberi, hem de ümmeti kapsayan dinsel topluluğun bireyleri için, "Onlar, ancak Allah'ın kendilerini doğru yola iletmesinden sonra şirkten kurtuldular.' demek doğrudur. Çünkü aksi takdirde, onların sapıklık üzere olmaktan başka seçenekleri yoktu. Ümmete gelince; onlar, din aracılığıyla hidayete ermeden önce şirk üzerindeydiler. Peygamberlerine gelince; onlar da, Allah aracılığıyla hidayet etmişlerdir. Eğer Allah'ın hidayeti, yol göstericiliği olmasaydı, kendilerinden yana onlar için sapıklıktan başka bir şey söz konusu olamazdı. Çünkü Allah'tan başkası, kendisi için ne

yarar, ne de zarar verme gücüne sahip değildir. Dolayısıyla, onlar açısından da, "Allah kendilerini doğru yola ilettikten sonra, ökçelerinin üzerinde geri dönme veya Allah kendilerini kurtardıktan sonra yeniden şirke dönme hakları yoktur." demek doğrudur.

Kısacası, bu ifade, onlarla ilintili olarak bir gerçeği dile getirmektedir. Toplumlarının bir bireyi olan peygamberin, peygamberliğinden önce küfür üzere olmamış olması da bu gerçeği değiştirmez. Çünkü iman ve hidayet, her hâlükârda, onların kendilerinden olan durumlarından sonra Allah tarafından kendilerine verilen bir nimettir. Kendilerinden olan durumları ise, bilindiği gibi, sapıklıktır.

Kaldı ki, daha önce peygamberlerin masumluğuyla ilgili çeşitli konularda gördük ki Kur'ân, onların en küçük bir günahtan bile masum olduğunu ifade etmektedir. Böyle olunca, onlar için büyük günah, hatta en büyük günah olan şirk nasıl tasavvur edilebilir?!

"Tıpkı şeytanların yeryüzünde aşağılık duruma düşürerek şaşkın bir hâlde bıraktıkları..." ifadesi, bir örnektir. Burada, konumuyla ilgili bir öngörüye, mutluluğu hususunda sarsılmaz bir kararlılığa sahip olmayan şaşkın bir insanın durumu somutlaştırılmıştır. Bu adam, amacına ulaşması için en düzgün ve en güzel yolu terk ediyor. Oysa kendinden önce, nice arkadaşları bu yolu izleyerek hidayeti bulmuşlar. Ama o hâlâ kendisini rezilliğe ve helâke çağıran şeytanlarla, hidayete eren arkadaşları arasında şaşkın bir hâlde durmaktadır. Arkadaşları ya menzillerine varmışlar ya da varmak üzeredirler ve onu "Bize gel!" diye doğru yola çağırıyorlar. O ise, alçalışla düze çıkış arasında ne yapacağını bilemeden öylece duruyor.

De ki: "**Hidayet, ancak Allah'ın hidayetidir ve bize, âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.**"

Şayet mesele, fıtratla uyuşan ve "Allah'ın hidayeti" olarak adlandırılan yüce Allah'ın çağrısı ile keyfe uymaktan, dini oyun ve eğlence konusu yapmaktan ibaret olan şeytanların çağrısı arasında dönüyorsa, Allah'ın hidayeti, gerçek hidayettir, başkası değil.

Fıtratın çağrısıyla uyuşan şeyin Allah'ın hidayeti olduğuna gelince; bu, şüphe götürmeyecek kadar açık bir gerçektir. Çünkü gerçek hidayet, varoluş ve yaratılışa uygun olandır. Bu ise, sadece Allah'ın gücü dahilindedir. Biz de bir dini veya inancı, ancak gerçeklerle örtüştü-

ğünü düşündüğümüz için benimseriz. Gerçeklerse, Allah'ın elindedir. Dolayısıyla Allah'ın hidayeti hiçbir zaman gerçeklerin ötesinde kalmaz. Uyulması gereken gerçek hidayetin şeytanların çağrısı değil de Allah'ın hidayeti olduğuna gelince; bu da apaçık bir gerçektir. Çünkü başlangıcımız ve sonumuz itibariyle, dünyadaki ve ahiretteki ihtiyaçlarımız itibariyle, kısacası her şeyimizle bağlı olduğumuz güç, yüce Allah'tan başkası değildir.

"Ve bize, âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir." Mecma'ul-Beyan tefsirinde, müellif şöyle der: "Araplar, 'Emertuke li-tef'ale (yapman için emrettim), emertuke en tef'ale (yapmanı emrettim), emertuke bi-en tef'ale (yapmanı emrettim)' derler. 'Emertuke bi-en tef'ale' ifadesindeki 'ba' beraberlik, bitişiklik anlamını ifade eder. Yani, emrin o fiille ilintili olduğunu bildirir. 'Emertuke en-tef'ale' sözünde ise, söz konusu cer harfi hazfedilmiştir. 'Emertuke li-tef'ale'nin anlamı ise, 'yapman için emrettim'dir. Zeccac der ki: İfadenin takdirî açılımı şöyledir: 'Umirna key nuslime.' Yani, teslim olalım diye bize emredildi."

"Ve bize... teslim olmamız emredilmiştir." cümlesi, *"Hidayet, ancak Allah'ın hidayetidir."* ifadesini açıklamaya dönük bir atıftır. Şu hâlde, teslim olma emri, Allah'ın hidayetinin bir örneğidir. Dolayısıyla, ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Allah bize, kendisine teslim olmamızı emretmiştir." Ancak, *"Âlemlerin Rabbine"* sözünün zamir yerine konuluşuna bir hazırlık olsun diye fiilin faili belirsiz bırakılmıştır. Böylece emrin illetine işaret edilmek istenmiştir. Demek isteniyor ki: Bize gaipten, Allah'a teslim olmamız emredilmiştir. Çünkü O, bütün âlemlerin Rabbidir. Âlemlerin tümünün veya -putperestlerin iddia ettiği gibi- bir kısmının, O'nun dışında başka bir rabbi veya başka rableri yoktur.

Ayetten zahirinden anladığımız kadarıyla, "teslim olmak"tan (İslâm'dan) maksat, salt kelimeişahadeti söylemek değil, bütün ilâhî emirlere teslim olmaktır. Daha önce tefsirini sunduğumuz, *"Hiç şüphesiz, din, Allah katında İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19) ayetinden de anlaşılan budur.

72) "Ve (bize söylenmiştir ki:) Namazı kılın ve O'ndan sakının. Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur."

Sözün akışı içinde, anlatım değişikliğine gidiliyor. Bu bağlamda emir, söyleme anlamında kullanılıyor ve bu anlam esas alınarak sanki

şöyle denmek isteniyor: "Ve bize söylenmiştir ki: Âlemlerin Rabbine teslim olun, namaz kılın ve ondan sakının."

Dinî amellerin ayrıntıları ikinci kez, *"O'ndan sakının."* ifadesiyle özetleniyor. [Birinci kez, teslim olma emriyle özetlenmişti.] Yalnızca namazdan açıkça söz ediliyor ki, bu namazın büyüklüğünü ve ona verilen önemi vurgulamaya yöneliktir. Kur'ân-ı Kerim'in namaza ne adar önem verdiği kuşku götürmeyen açık bir gerçektir.

"Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur." Şu hâlde O'na teslim olmak, O'ndan sakınmak, korunmak gerekir. Çünkü dönüş O'nadır, hesaba çekmek ve amellerin karşılığını vermek de O'nun elindir.

73) Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur. Ol, dediği gün, oluverir. Sözü haktır.

Yüce Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının bir kısmının burada zikredilmesinin maksadı, bundan önceki sözleri açıklamak ve gerekçelendirmektir. Çünkü yüce Allah, bundan önce hidayetin kendi hidayeti olduğunu bildirmiş, sonra bunun bir tür tefsiri olarak, hidayetin anlamının kendisine teslim olmak, namaz ve takva (sakınma, korunma) olduğunu bildirmiştir. Bu ise, dinin bütünü demektir. Ardından, yüce Allah, vazgeçilmemesi gereken hidayetin kendi hidayeti olduğunun sebebi olarak da, bütün insanların huzurunda bir araya getirilecek, toplanacak olmalarını gösteriyor. En sonunda, tam açıklamayı da şöyle yapıyor: *"Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur..."* Eğer yüce Allah'ın sayılan bu isim ve niteliklerinden biri olumsuzlanırsa, açıklama tamamlanmış olmaz.

"...Yaratan O'dur." sözüyle, yaratılışın bütünüyle O'nun fiili olduğunun vurgulanması kastedilmiştir. Ayrıca bu fiil, hak ile yerine getirilmiştir, batıl ile değil. Bir fiil batıl değilse, bir amacının olması kaçınılmazdır. O hâlde yaratılışın da bir amacı vardır. O da, O'na dönüştür. Aşağıdaki ayette zikredilen iki kanıttan birini de bu oluşturmaktadır: *"Göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır..."* (Sâd, 27-28) Buna göre, göklerin ve yerin hak ile yaratılmış olması, yaratılanların bir arada O'nun huzuruna varacakları sonucunu vermektedir.

"Ol, dediği gün, oluverir." Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla, olması emredilen şey, haşir günüdür. Gerçi yaratılan her varlık bu

şekilde yaratılmaktadır. Nitekim yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"O'nun işi, bir şeyi dilediği zaman ona, 'Ol!' demektir, hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) Tefsirini sunduğumuz ifadede geçen 'gün', demekle ilintili zarftır. Anlamı ise şöyledir: "Kıyamet gününe, 'Ol!' dediği gün, hemen oluverir." Bazıları demişlerdir ki, bu söz "şey"e söylenmiştir. Bu durumda ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Bir şeye, 'Ol!' dediği gün, hemen oluverir." Ancak bizim açıklamamız ayetin akışına daha uygundur.

"Sözü haktır." Bir gerekçedir. Bununla, kendisinden önceki cümle gerekçelendirilmiştir. Bunun kanıtı da cümlenin ayrılmış olmasıdır. Hak ise, kelimenin tam anlamıyla sabit olan şey demektir. Zihin dışı varlık ve dış dünya yani. *"Ol, dediği gün, oluverir."* ifadesinden de anlaşıldığı gibi, O'nun sözü, fiili ve meydana getirişi olduğuna göre, yüce Allah'ın sözü, reddedilmesi mümkün olmayan hakkın kendisidir. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ve ben hakkı (gerçeği) söylerim."* (Sâd, 84)

Sûra üflendiği gün, mülk O'nundur.

Burada kıyamet günü kastediliyor. Bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"O gün onlar, ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. 'Bu gün mülk kimindir?' O tek kahhar Allah'ın."* (Mü'min, 16) Her zaman mülk Allah'ın olduğu hâlde, sûra üflendiği gün mülkün O'na ait olmasından maksat, bu gerçeğin, sebeplerin ortadan kalkması, çeşitli bağ ve neseplerin kesilmesi suretiyle, açık bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Daha önce, değişik münasebetlerle bu konuya bölük pörçük de olsa değinmiştik. İnşaallah, ileride münasip bir yerde bu konuya ve sûrun anlamına ilişkin geniş ve doyurucu açıklamalarda bulunacağız.

Gaybı (görülmezi) ve görüleni bilir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

Bunun anlamını daha önce açıklamıştık. Ulu Allah'ın bu niteliği, hesaba çekip karşılık vermenin dayanağıdır. "Hikmet sahibi" ve "her şeyden haberdar" olma nitelikleri de öyle. Dolayısıyla yüce Allah, gaybı ve görülen âlemi bilmesiyle, eşyanın dış kısmını da, iç yüzünü de bilir. Bir şey açıklığı itibariyle ve bir şey de gizliliği itibariyle O'na gizli kalmaz. Hikmeti sayesinde de yaratılış düzeni sağlam işler. Gerekli olan cezayı gerektiği gibi belirler. Kimseye zulmetmez, gereksiz karşılık

vermez. Her şeyden haberdar olduğu için de küçük bir şey küçük olduğu, büyük bir şey de büyük olduğu için O'nun gözünden kaçmaz.

Dolayısıyla yüce Allah'ın bu isim ve nitelikleri şunu açık ve net bir şekilde ortaya koyuyorlar: Herkes O'nun huzuruna varacak, O'nun huzurunda toplanacaktır. Gerçek hidayet, Allah'ın hidayetidir. Hak din, Allah'ın emrettiği fıtrat dinidir. Çünkü yüce Allah, evreni bir amaç için yaratmıştır. Bu amaca yönelik olarak evreni yaratmayı dilemiştir. Bu amaç, O'na dönüşten ibarettir. Allah bunu dilediğine göre, ona 'Ol!' diyecek, o da olacaktır. Çünkü O'nun sözü, geri çevrilemez haktır. O gün kesin olarak ortaya çıkacak ki, mülk O'nundur. O'nun dışında hiçbir şeyin başka bir şey üzerinde egemenliği yoktur. Orada O'nun ayırt etmesiyle, kendisine itaat edenler, isyan edenlerden ayrılacaktır. Çünkü O, hikmeti ve haberdarlığı ile görülmeyen ve görülen her şeyi bilir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: *"Hak ile"* sözüyle, göklerin ve yerin yaratılışının hak yaratılış olduğu kastediliyor. Yani hak, yaratılışın niteliğidir. Az önce, O'nun fiilinin ve sözünün hak oluşunu da açıklamıştık. Bu ifadenin anlamının, "O, gökleri ve yeri hak söz ile yarattı." olduğu yönündeki yorum ise, uzak bir ihtimaldir.

İkincisi: *"Ol, dediği gün, oluverir."* sözü, ayetin akışından da anlaşıldığı gibi, kıyamet gününün vuku bulmasıyla ilgilidir. Her şeyin yaratılışının bu tarzda gerçekleşiyor olması, bu açıdan durumu değiştirmez.

Üçüncüsü: *"Sûra üflendiği gün, mülk O'nundur."* ifadesinde, kıyamet gününün niteliklerinden özellikle sûra üfürülmesinden söz edilmesi ile genel seferberlik, genel toplanma anlamına işaret etme amacı güdülmüştür. Bu, önceki ayetin sonunda yer alan şu ifadeye de uygundur: *"Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur."* Çünkü ayetin orijinalinde geçen "haşir" sözcüğü, insanların mezarlarından çıkarılıp toplu bir hâlde bir tür zorlamayla götürülmeleri, sürülmeleri demektir. Sûra da ancak askerlerin kendilerini ilgilendiren önemli bir iş için toplanmaları, içtima etmeleri için üflenir. Kıyamet günü insanların mahşer meydanında toplanıp aralarında hüküm verilmesi için ikinci kez sûra üflenir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sûra üflendi. İşte onlar, kabirlerinden Rablerine koşuyorlar... O, sadece bir korkunç sesten ibarettir. Ardından hemen, hepsi*

huzurumuza getirilmişlerdir. O gün, hiç kimseye bir haksızlık yapılmaz ve siz ancak yapmakta olduklarınızın karşılığını alırsınız." (Yâsîn, 51-54)

Bu iki yerde "gün" aynı anlamda kullanılmamıştır. İlkinde, mutlak zarf kastedilmiştir. Sözün akışı içinde kıyamet günü için bir zarf varsayılmıştır. Bu, tıpkı bizim şu sözümüze benzer: Allah'ın hareketi yarattığı gün. Allah'ın günleri ve geceleri yarattığı zaman. Oysa bilindiği gibi gün, hareketin meydana getirdiği bir şeydir. Zaman ise gece ve gündüzden ibrettir. İkincisinde ise, günden, kıyametin kendisi kastedilmiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr'da, *"O, gerçeği ayırır..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle denir: Darekutnî -el-İfrad'da- ve İbn-i Mürdeveyh, Übey b. Kâ'b-dan şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a), bu ayeti bir adama, 'O, gerçeği ayırır ve O, ayırt edenlerin en iyisidir.' şeklinde okuttu." [c.3, s.14]

Aynı eserde, *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle denir: Ahmed, Buharî, Haşiş b. Esram -el-İstikame'de-, İbn-i Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Ömer'den Resulullah'ın (s.a.a) şöyle dediğini rivayet ederler: "Gaybın anahtarları beş tanedir; Allah'tan başka kimse onları bilmez. Yarın ne olacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Rahimlerin ne zaman eksilteceğini ve yüklerini bırakacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Yağmurun ne zaman yağacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Hiç kimse nerede öleceğini bilmez; bunu ancak Allah bilir. Kıyametin ne zaman kopacağını da yüce Allah'tan başka kimse bilemez." [c.3, s.15]

Ben derim ki: Sahih olması durumunda bu rivayeti, tefsirini sunduğumuz sırada belirttiğimiz gibi, ayetin genelliğiyle çelişir gibi algılamamak gerekir. Çünkü bu bağlamda sayısal bir sınırlandırmanın hiçbir anlamı yoktur. Rivayette işaret edilen gaybî olayları, oluştan önce bilinen olaylar adı altında toplayabiliriz. Oysa, bizzat ayetin tanıklığıyla, bu beş şeyin dışında gaybın başka örnekleri de vardır.

Aynı eserde şöyle geçer: el-Hatib, Tarih'inde, zayıf bir rivayet zinciriyle İbn-i Ömer'den Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Toprakta hiçbir ekin ve ağacın dalında hiçbir meyve yoktur ki,

üzerinde şöyle yazılı olmasın: 'Bismillahirrahmanirrahim. Bu, falan oğlu falanın rızkıdır.' *'Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki (O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın.'* ayetiyle buna işaret edilmiştir." [c.3, s.15]

Ben derim ki: Rivayet zincirinin zayıflığı bir yana, içeriği de ayetle bu şekilde örtüşmemektedir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu'r-Rebî' eş-Şamî'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin... apaçık bir kitapta olmasın."* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Yapraktan kasıt, düşük çocuktur. Tane, çocuktur. Yerin karanlıkları, rahimdir. Yaş, hayat bulan; kuru ise, ölendir. Bütün bunlar apaçık kitaptadır." [c.1, s.361]

Ben derim ki: Bu hadisi Kuleynî[1] ve Şeyh Saduk[2] Ebu'r-Rebî' vasıtasıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Kummî[3] de mürsel olarak rivayet etmiştir. Ancak rivayet, ayetin zahiriyle örtüşmüyor. Buna benzer bir başka rivayet de var. Bunu Ayyâşî, Hüseyin b. Said'den, o da İmam Ebu'l-Hasan'dan (a.s) rivayet etmiştir.[4]

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, *"De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden... bir azap göndermeye... kadirdir."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Üstten gelecek azaptan maksat, zalim sultanlardır. *'Yahut ayaklarınızın altından'* ifadesiyle de kötü huylu, hayırsız köleler kastediliyor. Bu yorum, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir."

Mecma'ul-Beyan sahibinin, *"Ya da sizi fırkalara bölmeye..."* ifadesine ilişkin yorumu ise şöyledir: "Bir görüşe göre, bundan şu anlam kastedilmiştir: Aranıza düşmanlık ve asabiyet duygularını salarak bazınızı bazınıza düşürür. Bu yorum, İmam Cafer'den (a.s) rivayet edilmiştir." Müellifin, *"Ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya"* ifadesine ilişkin yorumu da şöyledir: "Bundan maksat, kötü komşuluktur. Bu yorum da İmam Cafer'den (a.s) rivayet edilmiştir." [c.3, s.315]

1- [el-Kâfi, c.8, s.208, h: 349]
2- [Maan'il-Ahbar, s.215]
3- [Tefsir-ul-Kummî, c.1, s.203]
4- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.361]

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Üzerinize, üstünüzden... bir azap gönderme-ye..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bundan maksat, zorba sultanlar, zalim yöneticilerdir. *'Yahut ayaklarınızın altından.'* Bundan maksat da, düşük ahlâklı alçak ve hayırsız insanlardır. *'Sizi fırkalara bölmeye.'* Bundan maksat da asabiyettir. *'Ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya.'* Bununla da kötü, geçimsiz komşular kastedilmiştir."

Kummî der ki: "Ebu'l-Carud'un İmam Bâkır'dan (a.s) aktardığına göre, o, şöyle buyurmuştur: *'O, sizin üzerinize, üstünüzden... bir azap göndermeye kadirdir.'* Bu, duman ve çığlıktır. *'Yahut ayaklarınızın altından.'* Bu, yerin dibine geçirilmektir. *'Ya da sizi fırkalara bölmeye.'* Bu dinde ihtilâfa düşüp bazınızın bazınızı yermesidir. *'Ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya.'* Bu da, birbirinizi öldürmenizdir. Bütün bunlar, kıble ehliyle ilgilidir. Sonunda yüce Allah şöyle buyuruyor: *Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyoruz (açıklıyoruz)."* [c.1, s.204]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Abdurrezzak, Abd b. Humeyd, Buharî, Tirmizî, Nesaî, Nuaym b. Hammad -el-Fiten adlı e-serde-, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, İbn-i Hibban, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhakî -el-Esma ve's-Sıfat adlı e-serde- Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet ederler: *"De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden... bir azap indirmeye... kadirdir."* ayeti inince, Resulullah (s.a.a), "Senin yüzüne (hoşnutluğuna) sığınıyorum." buyurdu. *"Yahut ayaklarınızın altından..."* ifadesi inince, "Senin yüzüne sığınıyorum." buyurdu. *"Ya da sizi fırkalara bölmeye ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadirdir."* ifadesi inince Resulullah, "Bu, en hafifi veya en kolayıdır." buyurdu. [c.3, s.17]

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis, İbn-i Mürdeveyh aracılığyla Cabir'den rivayet edilmiştir. [c.3, s.17]

Yine aynı eserde şöyle geçer: Ahmed, hasen olduğunu belirterek Tirmizî, Nuaym b. Hammad -el-Fiten adlı eserde-, İbn-i Ebî Hatem ve İbn-i Mürdeveyh, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan, o da Peygamberimizden (s.a.a), *"De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadirdir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bütün bunlar olacaktır ve henüz somut olarak tevilleri ortaya çıkmamıştır." [c.3, s.17]

Ben derim ki: Bu konuda Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan baş-

ka rivayetler de var. Şiî kaynakların Ehlibeyt İmamlarından (s.a) aktardıkları rivayetlerde ise, ayette üstlerinden yahut ayaklarının altından geleceği vaat edilen azap, yani çığlık ve yer yutması azabının ileride gerçekleşeceği ifade edilir. Ümmetin fırkalara bölünüp kimine kiminin hıncının tattırılması ise, bunun birçok örneği fiilen yaşanmıştır, yaşanmaktadır.

Suyutî ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirinde ve İbn-i Kesir kendi tefsirinde aktardıkları çeşitli rivayetlerde belirtildiğine göre, *"De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadirdir."* ayeti inince Peygamberimiz (s.a.a) Rabbine sığındı ve O'na, bu azapları ümmetine göndermemesi için dua etti. Yüce Allah, bazı dualarını kabul etti, diğer bazısına ise icabet etmedi. İcabet etmediği dua, fırkalara bölünmemeleri, kimine kiminin hıncını tattırmamasıdır." [c.3, s.17]

Bu rivayetler -çok sayıda olmakla beraber- isnatları itibariyle zayıf ve kuvvetli oluşlarından öte, ayetin zahiriyle bağdaşmadıkları için zayıftırlar. Çünkü bu ayetten sonraki iki ayette şöyle buyruluyor: *"O, gerçek iken, kavmin onu yalanladı. De ki: Ben size vekil değilim. Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."* Bu ayetler, sözü edilen azabın kesinlikle gerçekleşeceğini açık bir ifadeyle ortaya koyması açısından bir tehdit niteliğindedir. Bu ayetler -En'âm Suresi'nin kapsamında oluşları itibariyle- bir defada inmişlerdir. Yüce Allah, bunu ümmetine duyurmasını Peygamberi'ne emretmiştir. Eğer musibeti kaldırmaya ilişkin bir bedâ söz konusu olsaydı, bunu yüce Allah'ın kelâmında görmemiz gerekirdi. Çünkü Allah'ın kelâmına, önden ve arkadan batıl bulaşmaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, buna ilişkin bir belirti olmadığı gibi, bunun aksini gösteren işaretler vardır. Kur'ân'da yer alan birçok ayet, içerikleri itibariyle bu ayetleri destekler mahiyettedir. Yûnus ve Rûm surelerinde yer alan ilgili ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Kaldı ki bu rivayetler, bu musibetlerin vaki olacağını ve ümmetin başına bu belâların geleceğini gösteren ve Sünnî ve Şiî kaynaklarca aktarılan başka rivayetlerle de bağdaşmamaktadır.

Aynı şekilde, üzerinde durduğumuz bu rivayetler, sayısal olarak çok olmakla ve birçoğunda Hz. Peygamber'in (s.a.a) bu duayı, *"De ki: O, ...göndermeye... kadirdir."* ayetinden sonra yaptığı belirtilmekle be-

raber, istenilen şeylerin sayısında aralarında ihtilâf vardır. Çünkü bazısında Peygamberimizin (s.a.a) üç istekte, bazısında dört istekte bulunduğu belirtilir. Ayrıca, kabul edilen isteklerinin sayısında da rivayetler arasında birlik yoktur. Bazısında bir, bazısında ise iki olduğundan söz edilir. Yine isteklerin kendisinde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin; rivayetlerin bazısında bu isteklerin, gökten taş yağması ve insanların yere batması, aralarında bölünmelerin olmaması ve kimine kiminin hıncının tattırılmaması olduğu belirtilirken, bazısında bunların, yere batma, kıtlık yılı ve çarpışmalarının kendi aralarında olması olduğu belirtilir. Diğer bazı rivayetlerde, bunların, genel kıtlık yılı, kendilerinin dışında bir düşmanın üzerlerine musallat olması ve kimine kiminin hıncının tattırılması olduğu ifade edilir.

Başka bir grup rivayette ise, Peygamberimizin (s.a.a) isteklerinin, ümmetinin sapıklık üzere birleşmemeleri, kendilerinin dışında bir düşmanın başlarına musallat olmaması, kıtlık yıllarıyla helâk olmamaları, ayrı ayrı gruplara bölünmemeleri, kimine kiminin hıncının tattırılmaması şeklinde olduğu dile getirilmiştir. Konuyla ilgili başka rivayetlerde, Peygamberimizin (s.a.a), kendilerinin dışında bir düşmanın ümmetine musallat olmamasını, yere batırılarak helâk edilmemelerini, çarpışmalarının kendi aralarında olmamasını istediği ifade ediliyor.

Diğer bazı rivayetlerde, kendilerinden önceki toplumların helâk edildikleri azaplarla helâk edilmemelerini, kendilerinin dışında bir düşmanın üzerlerine musallat olmamasını, farklı gruplara bölünmemelerini, kimine kiminin hıncının tattırılmamasını istediği dile getiriliyor. Başka rivayetlerde ise, bunların, üstlerinden ve ayaklarının altından azap gönderilmesi, fırka fırka bölünmeleri ve kimine kiminin hıncının tattırılması olduğu ifade ediliyor.

Öte yandan, bu rivayetlerin çoğunda, Peygamberimizin (s.a.a) bu duayı, Âliye bölgesinde Ensar köylerinden biri olan "Muaviyeoğulları Harrası" köyünde yaptığı söyleniyor ki bu, olayın hicretten sonra gerçekleşmiş olmasını gerektirmektedir. Oysa En'âm Suresi hicretten önce Mekke'de bir defada nazil olmuştur. Ayrıca, bu rivayetler iyice incelendiğinde aralarında başka çelişkilerin olduğu da görülecektir.

Eğer mutlaka bu rivayetlerden birini kabul etmek gerekirse, Suyutî'nin Abdurrezzak, Abd b. Humeyd, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Mürdeveyh kanalıyla Şeddad b. Evs'den, onun da merfu olarak Pey-

gamberimizden (s.a.a) aktardığı şu rivayeti tercih etmek daha isabetli olur: "Yüce Allah yeryüzünü, doğusunu ve batısını görebileceğim şekilde benim için dürüp topladı ve ümmetimin egemenliği, yeryüzünün benim için dürülen kısmına kadar yayılacaktır. Bana iki hazine verildi. Biri kırmızı, biri de beyazdır. Rabbimden, ümmetimi genel açlık yılıyla helâk etmemesini, onları grup grup bölmemesini, bazısına bazısının hıncını tattırmamasını istedim. Rabbim bana dedi ki: Ey Muhammed, ben bir hüküm verdiğim zaman, kimse onu geri çeviremez. Senin ümmetini genel açlık yılıyla helâk etmeyeceğim. Onlara, helâk etmek üzere onların dışından bir düşmanı musallat etmeyeceğim. Ama onların bazısı bazısını helâk edecek, bazısı bazısını öldürecek, bazısı bazısını tutsak edecektir."

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Ben ümmetim hesabına saptırıcı önderlerden korkuyorum. Ümmetimin arasına kılıç daldırılırsa, bu kılıç kıyamete kadar üzerlerinden kaldırılmaz." [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.19]

Bu rivayet ve bunun içeriğini ifade eden rivayetler, yukarıda değinilen problemlerin çoğundan uzaktır. Bir kere bu rivayette, duanın ayetin inişinden hemen sonra yapıldığından söz edilmiyor. Bununla beraber, maksadın, genel helâkın, ümmeti temelden yok edecek azabın kaldırılması olduğunu söylemeliyiz. Yoksa bu ümmet nice genel felâketlere, kılıçtan geçirilmelere ve katliamlara maruz kalmıştır. Moğol saldırılarının, Endülüs'e yönelik haçlı savaşlarının ve benzeri diğer felâketlerin ölümcül etkilerini kimse inkâr edemez. Ayrıca, bu dua ve isteklerin, bi'setin ilk dönemlerinde ve bu surenin inişinden önce gerçekleştiğini düşünüyoruz. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a), Rabbinin makamının ululuğunu herkesten daha iyi bilecek durumdadır. Dolayısıyla bu ayetler kendisine vahyedildikten sonra, Rabbinden hükmünü değiştirmesini, ümmetine tebliğ etmesini emrettiği yargısını geri çevirmesini istemez.

Her neyse; Kur'ân-ı Kerim, ayetleri aracılığıyla işin özünü bize bildirmiştir. Buna göre bu din, kıyamet gününe kadar ayakta kalacaktır. Bu ümmet, bir bütün olarak temelden yok edilmeyecektir. Buna karşın, yüce Allah, geçmiş ümmetleri sınadığı çeşitli musibetlerle bu ümmeti de sınayacaktır. Bu ümmet adım adım onların izinden gidecektir. Bu hususta aralarında en ufak bir farklılık olmayacaktır.

Hz. Peygamber'den (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (a.s) aktarılan ve delâleti açık, sâdır olduğu kesin olan çok sayıdaki hadisler de, bunun böyle olacağını bildirmektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Nahhas "en-Nasih" adlı eserinde İbn-i Abbas'tan, *"De ki: Ben size vekil değilim."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet, *'Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* şeklinde kılıç kullanmayı öngören ayetin inişiyle neshedilmiştir." [c.3, s.20]

Ben derim ki: Daha önceki açıklamalarda, *"De ki: Ben size vekil değilim."* ifadesinin kendisinden sonra yer alan, *"Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."* ifadesinin içerdiği tehdide ilişkin bir hazırlık mahiyetindedir. Bu açıdan ayetin anlamı neshi kabul etmez.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman..."* ayetiyle ilgili olarak müellif kendi rivayet zinciriyle Abdula'la b. A'yün'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kimse, bir imama sövülen veya bir Müslümanın gıybeti yapılan bir mecliste oturmasın. Çünkü yüce Allah kitabında şöyle buyurmuştur: *Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir. Şayet şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma."* [c.1, s.207]

ed-Dürr'ül-Mensûr'da belirtildiğine göre, Abd b. Humeyd, İbn-i Cerir ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- Ebu Cafer'den şöyle rivayet ederler: "Birbirleriyle husumet edenlerin yanında oturmayın. Çünkü onlar, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlardır." [c.3, s.20]

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Abd b. Humeyd ve İbn-i Münzir, Muhammed b. Ali'den şöyle rivayet ederler: "Nefislerinin arzularına uyanlar, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlardandır." [c.3, s.20]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Rib'î b. Abdullah'tan, o da kendisine anlatan bir kişiden, o da İmam Bâkır'dan (a.s), *"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burada kastedilen, Allah hakkında konuşmak, Kur'ân'la ilgili olarak tartışmaya girmektir." *"Ondan başka bir söze dalıncaya*

kadar onlardan yüz çevir." ifadesiyle ilgili olarak da şöyle buyurdu: "Masalcılar da bunlardandır." [c.1, s.362]

Ben derim ki: Rivayetler, görüldüğü gibi, ayeti genelleştirmektedirler. Bu da, ayetin içeriğinin özünün esas alınmasından kaynaklanmaktadır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde müellif, İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: *"...hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma"* ayeti inince, Müslümanlar dediler ki: 'Nasıl yapalım? Müşriklerin Kur'ân'ı alaya aldıkları her seferinde ayağa kalkacaksak, onları terk edeceksek, o zaman Mescid-i Haram'a girmememiz, Kâbe'yi tavaf etmememiz gerekir.' Bunun üzerine yüce Allah, *'Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur.'* ayetini indirdi. Onlara, ellerinden geldiğince müşrikleri uyarmaları emredildi." [c.3, s.94]

Ben derim ki: Bu rivayet, görüldüğü gibi, *"(Bu) bir hatırlatmadır"* ifadesindeki "hatırlatma" kelimesini mef'ul-ü mutlak, *"belki korunurlar diye"* sözündeki iki zamiri de müşriklere yönelik olarak esas almaktadır. Bu durumda şöyle bir takdirî açıklama elde etmiş oluruz: "Fakat onlara hatırlat; belki bu hatırlatma ile sakınırlar." Geride rivayetle ilgili bir pürüz olarak, surenin bir defada inmiş olması kalıyor.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da belirtildiğine göre, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Curayh'tan şöyle rivayet ederler: "Müşrikler, Peygamberimizin (s.a.a) yanında oturuyor, onu dinlemek istiyorlardı. Dinleyince de onunla alay ediyorlardı. Bunun üzerine, *'Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ...onlardan yüz çevir...'* ayeti indi. Bunun üzerine, alay ettikleri zaman, Peygamberimiz (s.a.a) onların yanından kalkıyordu. Bu durum karşısında alay etmekten sakınıyorlardı. Birbirlerine diyorlardı ki: 'Alay etmeyin, yoksa kalkıp gider.' İşte, *'belki korunurlar diye'* ifadesiyle kastedilen budur. Yani, 'Belki, alay edip senin kalkmana sebep olmaktan sakınırlar.' Ardından şu ayet indi: *'Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur.'* Yani, 'Senin onlarla birlikte oturmandan dolayı. Fakat yine de onlarla birlikte oturma.' Sonra bu hüküm Medine'de inen, *'O, kitapta size indirmiştir ki: ...işittiğinizde... Yoksa siz de onlar gibi olursunuz.'* ayetiyle neshedilmiştir. Yani, bu ayet, "Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur..." ayetini neshetmiştir. [c.3, s.20]

Ben derim ki: Eğer *"Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe da-*

lanları gördüğün zaman..." ifadesiyle aynı anlamı içeren Mâide Suresin'deki *"O, kitapta size indirmiştir ki:..."* ayeti, *"Korunanlara... bir sorumluluk yoktur."* ayetini neshetmişse, bu durumda, *"Korunanlara... bir sorumluluk yoktur."* ayeti de, *"...dalanları gördüğün zaman..."* ayetini neshetmiş demektir. Bu, oldukça açıktır. Ama surenin bir kere de indiği gerçeğiyle bu değerlendirmeyi bağdaştırmak mümkün değildir.

Ancak ravinin işaret ettiği anlamın, üç ayet arasında ikincinin birinciyi neshetmesi, üçüncü tarafından da neshedilmesi gibi bir çelişkiye yol açmayacağı da açıktır.

Bunun bir benzeri de, yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da belirtildiğine göre, Nahhas'ın "en-Nasih" adlı eserinde İbn-i Abbas'tan, *"Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur."* ayetiyle ilgili olarak naklettiği şu rivayettir: "Bu ayet, Mekke inişlidir. Medine'de inen, *'O, kitapta size indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini... işittiğinizde...'* ayetiyle neshedilmiştir." [c.3, s.21]

Tefsir'ul-Burhan'da, *"Sözü haktır... mülk O'nundur..."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Babeveyh'ten, o da kendi rivayet zinciriyle Sa'lebe b. Meymun'dan, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Gaybı (görülmezi) ve görüleni bilir."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Gaybdan maksat, henüz olmayan şeylerdir. Görülenden maksat da, bugüne kadar olan şeylerdir." [c.1, s.530]

Ben derim ki: Bu rivayette gayb ve gözlemlenen âlemin bizim yanımızda en çok bilinen karşılıklarına işaret edilmiştir. Biraz önceki açıklamalarda ve daha önce gaybın başka karşılıklarının da olduğunu belirtmiştik.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً ۚ اِنّ۪ٓى اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ ف۪ى
ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٧٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُر۪ٓى اِبْرٰه۪يمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِن۪ينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا ۚ قَالَ هٰذَا
رَبّ۪ى ۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِل۪ينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ
هٰذَا رَبّ۪ى ۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ى رَبّ۪ى لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ
﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّ۪ى هٰذَٓا اَكْبَرُ ۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ
يَا قَوْمِ اِنّ۪ى بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ اِنّ۪ى وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذ۪ى فَطَرَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَن۪يفًا ۚ وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٧٩﴾ وَحَٓاجَّهُ قَوْمُهُ ۚ
قَالَ اَتُحَٓاجُّٓونّ۪ى فِى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ ۚ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ
يَشَٓاءَ رَبّ۪ى شَيْـًٔا ۘ وَسِعَ رَبّ۪ى كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ۘ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ
اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ عَلَيْكُمْ
سُلْطَانًا ۚ فَاَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ ۚ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَلَمْ يَلْبِسُٓوا ا۪يمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾ وَتِلْكَ
حُجَّتُنَٓا اٰتَيْنَاهَٓا اِبْرٰه۪يمَ عَلٰى قَوْمِه۪ ۚ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ ۘ اِنَّ رَبَّكَ
حَك۪يمٌ عَل۪يمٌ ﴿٨٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

74- Hani İbrahim, babası (amcası) Azer'e demişti ki: "Sen putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum."

75- Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.

76- Derken üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, "Budur rabbim!" dedi. Yıldız batınca, "Batanları sevmem." dedi.

77- Ayı doğarken görünce, "Budur rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum." dedi.

78- Güneşi doğarken görünce, "Budur rabbim, bu daha büyüktür!" dedi. O da batınca, dedi ki: "Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

79- "Ben hanif olarak (sağa sola sapmadan) yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim."

80- Kavmi onunla tartışmaya girişti. O onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç. (Çünkü) Rab-bim bilgice her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ öğüt almıyor musunuz?"

81- "Siz Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki topluluktan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır."

82- "İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."

83- İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu on ayette yüce Allah, büyük Peygamber İbrahim'e, onu tevhit ve tenzihe (Rabbi şirkten münezzeh bilmeye) iletmek suretiyle, müşriklere karşı bahşettiği kanıtı gündeme getiriyor. Ardından peygamberlerinin sırlarını şirkten arındırmak suretiyle onları doğru yola iletişini hatırlatıyor. Bu bağlamda Hz. İbrahim'den (a.s) önce yaşamış olan Hz. Nuh'u ve onun soyundan gelen on altı peygamberi (hepsine selâm solun) ismen zikrediyor.

Ayetler, gerçekte fıtrat dinini pratikte yaşamanın, tevhit inancını yayma görevini yerine getirmenin, yüce Rabbi putçuluk şirkinden arındırmanın kâmil bir örneğini açıklama konumundadır. Bu ise, İbrahim'in (a.s) yaptığı ve uğruna putperestliğe karşı girişmiş olduğu tartışma ve mücadeledir. Bunu yaptığı sırada bütün dünya fiilen puta tapıcılığa teslim olmuştu. Hz. Nuh'un (a.s) açtığı ve onun soyundan gelen peygamberlerin izlediği tevhit yolu unutulmuştu. Dolayısıyla ayetler, kanıt telkin edici ve tevhide yöneltici özellikleriyle, yüce Allah'ın Peygamber efendimize (s.a.a) telkin ettiği bundan önceki kanıtlarla ilgili daha fazla aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Yüce Allah'ın, tefsirini sunduğumuz bu surede Peygamberi'ne (s.a.a) yönelik olarak, *"De ki..."* şeklinde dile getirdiği çeşitli kanıtları kastediyoruz. Nitekim bu surede, *"De ki..."* ifadesi kırk kere geçiyor. Bunların yirmi küsuru tefsirini sunduğumuz bu ayetlerden önce geçmiştir. Âdeta şöyle deniliyor:

Bizim sana yönelttiğimiz telkinlerle kavmine tevhide ilişkin kanıtlar sunarken ve şirki olumsuzlarken, İbrahim'in (a.s) babasına söylediklerini hatırla. Bizim kavmine karşı kullansın diye kendisine ilham ettiğimiz kanıtları düşün. Biz bu kanıtları göklerin ve yerin melekûtunu göstererek ona bahşetmiştik. O, ilâhî bağış sonucu onlara bilgi ve hikmete dayalı kanıtlar sunuyordu. Yüce Allah, melekûtunu ona gösteriyordu. Dolayısıyla onun sunduğu kanıtlar, kesin inanca dayalıydı, zihinsel tasarım ve tasavvurdan öteye geçmeyen ve zorlamadan, deyim yerindeyse dayatmadan kurtulamayan yapay düşünceye değil. Oysa tertemiz fıtrat hakkında bunların hiçbirisi düşünülemez.

Yüce Allah'ın bu ayetlerde aktardığı İbrahim'in (a.s) sözlerinin üslûbunun üzerinde, berrak ve aralarında akıl almaz farklılıklar bulunan rivayetlerin ve masalların ayrıntılarından uzak bir zihinle durduğumuz

zaman, tefsir bilginlerinin aralarında baş gösteren tartışmalardan uzak olduğunu görürüz. Çünkü tefsir bilginleri ayetlerin tefsirini rivayetlerin içerikleri, tarihsel aktarımların muhtevaları, Tevrat'ta ve diğer kaynaklarda yer alan açıklamalar ve İsrailiyat menşeli hurafeler vb. şeylerle karışık bir şekilde sunarlar. Kısacası, bu ayetlerde anlatıldığı şekliyle Hz. İbrahim'in (a.s) sözlerinin üslûbu açık bir şekilde, bunların albenili düşüncelerden ve değişik vehimlerden uzak, saf bir zihnin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Lafız kalıbına dökülen bu sözler, onun akletme ve düşünme faaliyetinin ilk verilerini, algılama ve kavramanın inceliklerini kendinde bulunduran saf fıtratından kaynaklanmaktadır.

Bu ayetler üzerinde objektif bir tavırla durup düşünen bir kimse, Hz. İbrahim ile soydaşları arasında geçen konuşmaları aktaran bu sözlerin, o güne kadar yerin altındaki bir oyukta veya bir mağarada sadece beslenme ve giyinme gibi temel var oluş yükümlülüklerini yerine getirmekten başka bir fonksiyon icra etmeyen, örneğin gökyüzünü parıl parıl parlayan yıldızları ve gezegenleriyle hiç seyretmeyen, göz kamaştırıcı ışıklarıyla ayı ve güneşi görmeyen, kalabalık bireyleriyle, geniş ülkeleriyle, farklı düşünceleriyle, değişik amaç ve hedefleriyle, türlü din ve mezhepleriyle bir insan topluluğunun arasında hiç yaşamayan bir kimse tarafından söylendiğinden kuşku duymaz. Sonra bu insan bir tesadüf sonucu büyük bir toplumun arasına katılır. Daha önce hiç tanık olmadığı olgularla karşılaşır. Gök cisimlerini ve büyük kara parçalarını görür. İnsan topluluklarını seyreder. Herkes işlerine dalmış, amaçları ve hedefleri uğruna koşuşturmaktadır. Hiçbir şey hareket edenle duran, işleyenle işlenen, hizmet edenle hizmet edilen, emredenle emredilen, baş olanla tâbi olan, işine kendini verenle, tanrısına ibadete vaktini adayan öbek öbek insanları uğraşılarından alıkoyamamaktadır.

Bu insan gördükleri karşısında şaşkına dönmüştür. Gözlemlediği garip şeyler zihnini allak bullak etmiştir. Yakınlık kurduğu birine, ilgisini çeken, hayranlığına sebep olan ve gözüne takılan her şeyi sormaya başlıyor. Bu hâli, uçsuz bucaksız gökyüzüne bakan, oradaki ışık veren lambaları ve parlayan çiçeklerini, göğe serpiştirilmiş yıldızları seyreden çocuklarda görebiliyoruz. Sonra bu çocuklar tertemiz fıtratlarıyla annelerine sorarlar: Bu gördüğüm, sevdiğim ve hayran kaldığım şeyler nedir? Bunları kim oraya astı? Kim onları aydınlattı? Onları yapan kimdir?...

Ancak şundan kuşku duymuyoruz ki, bu insan gördüğü ve hayran kaldığı eşyanın hakikatine ilişkin sorularına, yalnızlık ve münzevilik günlerinde tanık olduğuna ve bildiğine yakın olanıyla başlar ve (dolayısıyla) duyu organlarınca algılanamayan amaçlarını, maksatlarını sorgular.

Çünkü insan, sahip olduğu ilkel bilgilerle bilinmeyenleri bilmeye çalışır. Bilinmeyen şeylerle karşılaşınca, bu, onun algıladığı bilinenlerle uygunluk arzeden bir şeye yönelmesini sağlar. Bunu çocuklar, çöl bedevîleri gibi basit, yalın akıllı insanların tavırlarında somut olarak gözlemleyebiliyoruz. Bu gibi insanlar, bugüne kadar görmedikleri, alışık olmadıkları bir şeyle karşılaştıkları zaman, derhal yakınlık kurdukları şeylerden hareketle onun durumunu öğrenmeye çalışırlar; gerçekliğini, hakikatini, sebeplerini ve amacını bilmek isterler.

Konumuz olan insan, -ki hemen hemen ilkel fıtrat düzeyindeki bir insandır- bugüne kadar sadece yaşamanın en basit sebepleriyle ilgilendiği için zihni, uygar insanın ilgilendiği şeylerle meşgul olmaz. Uygar insanın zihni sınırsız ve sayısız objektif doğal olgularla ilgilidir ve bunlardan bir an bile kendini soyutlayamaz. Bu nedenledir ki, konumuz olan insan düşünsel bir boşluk, zihinsel bir tenhalık yaşamaktadır. Bunun yanında doğal sebeplerini bilmediği akıl almaz yoğunluktaki varoluşsal olan göksel ve yersel olgular tarafından kuşatılmıştır. Bu yüzden zihni, bu fenomenlerin doğal sebeplerin ötesindeki asıl sebeplerini algılamaya yönelik karşı konulmaz bir istek duyar. Bunların doğal sebeplerinin ötesindeki asıl sebebini kavramak ise, uygar insanın ancak evrensel gelişmelere ilişkin doğal sebepleri sıralamasının ardına bir boşluk kalırsa, gerçekleştirdiği bir faaliyettir. Bu nedenle, bir an için varsaydığımız bu ilkel insan, uygar insanların bunlarla uğraştıklarını, ibadet türü davranışlarda bulunduklarını gördüğü zaman, derhal bu eylemlerin en üst düzeydeki sebeplerini kavramaya yönelir.

Bu anlattıklarımızın somut bir kanıtı, dinsel ayinlerin, lâhutî araştırmaların Asya Kıtası'nda Avrupa'ya göre daha yaygın ve daha yoğun olmasıdır; köylerde, küçük şehirlerde, büyük şehirlere oranla daha köklü olmalarıdır. Kalabalık nüfuslu ülkelerde de durum bundan ibarettir. Çünkü bir toplum genişlediği oranda yaşamsal ihtiyaçları artar, beşerî meşguliyetler yoğunlaşır. İnsan, manevî dünyayla baş başa kalabileceği, dünyasını ve ahiretini düşünebileceği bir boş zamanı nadiren bulabilir.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayetlerde ve Meryem, Enbiyâ ve Sâffât gibi surelerde anlatılan İbrahim (a.s) kıssasına başvuracak olursak, babasıyla ve soydaşlarıyla tartışırken, basit fikirli, yalın düşünceli ilkel bir insan görünümü sergilediğini görüyoruz. Putları soruyor, onlarla ilgili olarak soydaşlarıyla konuşuyor, yıldızları, ayı ve güneşi soruyor. Ki bu soru, insanların, özellikle putperest kavminin yaptıklarından haberi olmayan bir insanın yönelteceği türdendir. Bakınız babasına ve soydaşlarına ne söylüyor:

"Sizin şu karşısına geçip taptığınız heykeller nedir?" (Enbiyâ, 52) *"...Neye tapıyorsunuz? 'Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz.' dediler. 'Peki, dedi, siz dua ettiğiniz zaman onlar işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır, ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük.' dediler."* (Şuarâ, 70-74)

Bunlar, hayatında hiç put görmeyen, puta tapan birine rastlamayan bir insanın sözleridir. Oysa Hz. İbrahim putperestliğin beşiği sayılan Keldan-Babil'deydi. Onlar arasında bir süre yaşamıştı da. Acaba Hz. İbrahim'in, *"Bu heykeller nedir?"* derken, putlara hakaret etmek ve insanların onları yerleştirdikleri kutsal yere kendisinin onları yerleştirmeyeceğini anlatmak mı istiyordu? Onları tanımadığını mı ima etmek istiyordu? Tıpkı Firavun'un yüce Allah hakkında, *"Âlemlerin rabbi de kimdir?"* (Şuarâ, 23) demesi gibi. Bir de yüce Allah'ın bize aktardığı şekliyle Mekkeli kâfirlerin Peygamberimizi kastederek söyledikleri şu sözü örnek gösterebiliriz: *"Kâfirler seni gördükleri zaman, seni alaya alırlar: 'Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?' diye. Oysa kendileri Rahman'ın zikrini kabul etmiyorlar."* (Enbiyâ, 36)

Ancak Hz. İbrahim'in, babası Azer'le konuşurken son derece edepli bir tavır takınması bu ihtimali ortadan kaldırıyor. Nitekim babası onu kovup taşlamakla tehdit ederken bile ona şöyle söylüyordu: *"Selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Doğrusu O, bana çok lütufkârdır."* (Meryem, 47)

Bu bakımdan Hz. İbrahim'in, babasıyla ilk defa bu tür önemli bir meseleyle ilgili olarak konuşurken alaycı bir tavır takınmış olması, izlerinden onun inançlarını küçümsediğini ima etmesi, dolayısıyla onun asabiyetini ve putperestlik gayretini galeyana getirmesi uzak bir ihtimaldir. Nitekim yüce Allah İbrahim'in hanif dini sayılan İslâm dininde putperestlerin ilâhlarına sövmeyi yasaklamıştır. Çünkü Müslümanların

putlara sövmeleri onların Müslümanlara karşılık vermek gerekçesiyle âlemlerin rabbi olan gerçek ilâha sövmelerine neden olabilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *" Allah'tan başka yalvarıp taptıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler."* (En'âm, 108)

Ardından Hz. İbrahim, babası Azer ve soydaşlarıyla putlar hakkında tartıştıktan sonra onların kulluk sundukları diğer ilâhları olan yıldız, ay ve güneşle meşgul olmaya başlıyor. Bir yıldız gördüğü zaman, *"Budur rabbim!"* diyor. Sonra ayın daha parlak olduğunu görünce, *"Budur rabbim!"* diyor. Güneşin ondan da parlak olduğunu görünce de, *"Budur rabbim, bu daha büyüktür!"* diyor. Bu ifadeler de aynı şekilde hayatında hiç yıldız, ay ve güneş görmemiş bir insanın ağzından çıkacak sözlerdir. Bunun açık kanıtı güneşle ilgili olarak söylediği şu sözlerdir: *"Budur rabbim, bu daha büyük..."* Çünkü bunlar güneşin, ayın ve yıldızların ne olduğunu bilmeyen bir insanın söyleyeceği sözlerdir. Fakat insanların bunlara boyun eğdiklerini, kulluk sunduklarını, kurbanlar adadıklarını görüyor. Nitekim tarih Babillilerin gök cisimlerinden olan yıldızlara, aya ve güneşe taptıklarını ve onlara kurbanlar adadıklarını kanıtlamaktadır.

Meselâ kadın mı, erkek mi olduğu belli olmayan bir insan karartısı gördüğün zaman, "Bu kimdir?" diye sorarsın. Bunu söylerken karartı hâlindeki şahsı soruyorsun. Çünkü sadece karartının bir insan olduğunu biliyorsun. Bu durumda sana, "Falan kadındır veya falan erkektir." diye cevap verilir. Aynı şekilde, insan, hayvan veya cansız bir varlık olduğu belli olmayan bir karartı gördüğün zaman da, "Bu nedir?" diye sorarsın. Bununla da karartıyı veya işaret edilen nesneyi kastedersin. Çünkü maddî bir varlık olduğundan başka onun durumuna ilişkin olarak herhangi bir bilgiye sahip değilsin. Bu sefer sana, "Bu Zeyd'dir veya falan kadındır ya da falan cismin karartısıdır" diye cevap verilir. Bu durumların tümünde, mesele hakkında bilgi sahibi olmadığın için, söz konusu nesnelerin akıl sahibi oluşları, dişi veya erkek oluşları hakkında gözetilmesi gerekenleri, kendi bilgin oranında göz önünde bulundurursun. Fakat gerçeği bilen insanın hakikati göz önünde bulundurarak cevap vermesi bir zorunluluktur.

Hz. İbrahim'in, *"Budur rabbim!"* ve *"Budur rabbim, bu daha büyüktür!"* şeklindeki sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, güneşin gerçek mahiyetini bilmiyordu. Sadece doğduğunu, aydan ve yıldızdan daha

büyük olduğunu, insanların ona kulluk sunduklarını, ibadet ettiklerini biliyordu. Bu gibi bilinen varlıklara hiç kuşkusuz "haza=bu" zamiriyle işaret edilir. Ama onun güneş olduğu, bir cisim veya aydınlık veren bir yüzey olduğu, yeryüzünü ışıklarıyla aydınlattığı, bu sayede gece ve gündüzü oluşturduğu, ayın veya yıldızın geceleyin doğudan doğup batıdan battıkları, sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla onun tarafından bilinmemektedir. Eğer bütün bunları bilseydi, güneşi kastederken, "hazihi" kelimesini kullanarak "hazihi rabbî, hazihi ekberu" derdi. Nitekim bundan sonra bu inceliği kavradığı için Nemrut'la tartışırken bu inceliği göz önünde bulundurarak konuşuyor: *"Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir."* (Bakara, 258) Güneşe "biha" zamiriyle işaret ediyor, "bihi" zamiriyle değil [çünkü "şems=güneş", lafız itibariyle müennestir] ve "onu (bihi) batıdan getir." demiyor.

Yine yüce Allah'ın bize aktardığı şekliyle babasına ve soydaşlarına şunları söylüyor: *"...'Neye tapıyorsunuz?' demişti. 'Putlara tapıyoruz, onların önünde ibadete duruyoruz.' dediler. 'Peki, dedi, siz dua ettiğiniz zaman onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır, ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük.' dediler."* (Şuarâ, 70-74) Burada Hz. İbrahim, onların tanrılarından söz ederken, ne anlamına gelen ve akıl sahibi olmayan şeyler hakkında kullanılan "ma" soru edatını kullanıyor. Çünkü henüz onların gerçek mahiyetlerine ilişkin olarak pek bir şey bilmemektedir. Daha sonra onlar, putlarından söz ederken onların irade ve bilinç sahibi olduklarına inanmadıklarından onlarla bağlantılı olarak dişile işaret edilen "leha" kelimesi kullanılıyor ve "fenezillu leha=onların önünde ibadete duruyoruz" deniliyor.

Daha sonra bunların tanrı olduklarına inandıklarını duyunca, bir tanrıda olması gereken yarar ve zarar verme, çağrıyı işitme gibi niteliklerle bunları bir arada değerlendiriyor; bundan sonra, onlardan söz ederken akıl sahibi varlıklarla ilgili zamirleri kullanıyor. Sonra putların kırılması kıssasında, *"Eğer konuşuyorlarsa onlara sorun."* deyince soydaşları, *"Sen bunların konuşmadıklarını biliyorsun."* cevabını vererek onların akıl sahibi olmadıklarını ortaya koyuyorlar. Bunun üzerine Hz. İbrahim onlarla ilgili olarak akıl sahibi varlıklara has kullanımları kullanmıyor ve onların tutarsızlıklarını ortaya koyan şu cevabı veriyor: *"Siz Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere*

mi tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza! Aklınızı kulanmıyor musunuz siz?" (Enbiyâ, 66-67)

Burada bir zorlamaya gidip onun, güneşe işaretle "hazihi" yerine "haza" kullanıp, *"Bu rabbimdir, bu daha büyüktür!"* derken, güneşin cismini veya işaret edilen şeyi kastettiğini söyleyemeyiz. Ya da onun konuştuğu Süryanice'de Arapça'nın dışındaki birçok dilde olduğu gibi dişi ve erkek varlıklar hakkında farklı kullanımlar olmadığını söylememiz tam anlamıyla bir zorlama olur. Kaldı ki Hz. İbrahim aynı güneşle ilgili olarak kralla tartışırken, *"Allah güneşi doğudan batıya getirir, sen de onu batıdan getir."* (Bakara, 258) diyor ve "biha" zamirini kullanıyor. Burada Kur'ân onun anadilinde güneşin niteliğine işaret etme gereğini duymazken, neden önceki ifadede anadilinde güneşin vasfedildiği şekilde nitelendirilmesini özellikle gündeme getiriyor. Özel olarak bu bağlamda "Haza...=Bu rabbimdir, bu daha büyüktür" demesine yer veriyor?

Aynı soru, putların durumunu soydaşlarından sorarken kullandığı o ifade için de geçerlidir: *"Sizin şu karşısında durup taptığınız heykeller nedir?"* (Enbiyâ, 52) Yine bir keresinde dua ederken şu ifadeyi kullanıyor: *"Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim onlar insanlardan birçoğunu şaşırttılar."* (İbrâhîm, 35-36) [Her iki ifadede gözetilmesi gereken nitelik gözetilmiş ve müennes kelimeleri (hazihi, innehunne, azlelne) kullanılmıştır.]

Aynı şekilde onun (a.s) güneş için erkeklere ait işaret zamirini kullanarak tanrıyı dişilikten tenzih etmeyi amaçladığını da söyleyemeyiz. Veya burada müptedanın habere tâbi kılındığını da söylemek mümkün değildir. Bununla müzekker olan "rabbî" ve "ekber" sözcüklerini kastediyoruz. Bütün bunlar hiçbir kanıta dayanmayan zorlama yorumlardır. Yakında bu hususta geniş değerlendirmede bulunacağız.

Özetleyecek olursak, bu ve benzeri ayetlerde yüce Allah'ın tevhidi olumlama ve şirki olumsuzlama bağlamında İbrahim'in babasına ve soydaşlarına söylediğini aktardığı sözler gösteriyor ki, Hz. İbrahim, bundan önce babasının ve soydaşlarının yaşadığı ortamdan farklı bir ortamda yalnız başına yaşıyordu. Bu yüzden insan topluluklarında toplumsal yaşama egemen olan yasaları ve evrensel olguları, bunların işleyişinin ayrıntılarını bilmiyordu. Bütün bunlar olgunlaşma ve eğri ile doğruyu ayırt etme çağının başlarında, yalnızlıktan kurtulup baba-

sının yanına gelmesinden hemen sonra meydana geliyordu. İbrahim yalnızlık hayatından çıkıp toplumsal yaşama adım atarken, babasının yanında kulluk sunulan putları görmüştü. Bunların mahiyeti ile ilgili olarak babasına birtakım sorular yöneltmiş ve babasının dikkatini bu noktanın üzerinde yoğunlaştırdıktan sonra bunların tanrısallıkları hakkında onunla tartışmış, karşı kanıtlar sunarak babasını cevap veremez hâle getirmişti. Ardından putların mahiyetiyle ilgili olarak soydaşlarıyla tartışmış ve onları hayretler içinde bırakmıştı.

Daha sonra onların kulluk sundukları putların rableri olan yıldızlara, aya ve güneşe yönelmiş, peş peşe her birinin tanrı olması varsayımı üzerinde durmuş ve onları dikkatle gözlemlemişti. Bunlar battıkça tanrılıklarını reddetmiş, onlara yönelik kulluğun geçersizliğini somut olarak kanıtlamıştı. Ayetlerin zahirinden anladığımız kadarıyla bir gün ve bir gece boyunca bunların tanrılıkları varsayımını somut olarak gözlemleyerek her birinin tanrı olamayacağını gözler önüne sermiştir. En sonunda şunları söyleyerek saf tevhit inancına yönelmiştir: *"Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben ortak koşanlardan değilim."* İleride açıklayacağımız gibi Hz. İbrahim'in bu gözlemi, iki gün ve bir gecede gerçekleştirdiğini düşünüyoruz.

Hz. İbrahim (a.s) evrenin bir yaratıcısının olduğunu, gökleri ve yeri birinin yoktan var ettiğini ve o birinin de bu konuda eşi ve ortağı bulunmayan yüce Allah olduğunu biliyordu. Onun araştırdığı mesele, acaba insanların bu arada bizzat İbrahim'in O'nun yarattığı varlıklardan, örneğin güneş, ay ve diğer gök cisimlerinden O'nun dışında başka bir tanrısının olup olmadığıydı. Onun öğrenmek istediği, insanların işlerini düzenleme ve yönlendirmede Allah'la beraber başka ilâhların etkisinin olup olmadığıydı. Yoksa Allah tek ve ortaksız mıydı, bütün evreni tek başına mı yönetiyordu?

Hz. İbrahim'in gözlemleri sonucu yaşadığı bu sürecin her aşamasında yüce Allah ona yardım ediyor, ona destek veriyordu. Göklerin ve yerin melekûtunu ve onlar üzerindeki hükümranlığını gözlerinin önüne seriyordu. Onun mübarek nefsini yaratma ve düzene koyma bakımından bütün eşyanın Allah'la irtibat kurduğu yöne yöneltiyordu. Bu yüzden herhangi bir şey gördüğünde, onun özyapısından ve bu öz yapısının etkilerinden önce onun yüce Allah'a mensubiyetini ve Allah'ın onu var edişini ve varlık âleminde yönlendirişini gözlemliyordu.

"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk..." ifadesi bunu vurgulamaya yöneliktir. *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir..."* ayeti de aynı anlamı içermektedir. Ayrıca şu ayetten de aynı anlamı algılamak mümkündür: *"Andolsun biz, daha önceden İbrahim'e de doğru yolu bulma yeteneğini vermiştik. Zaten biz onu biliyorduk."* (Enbiyâ, 51)

Ayrıca yüce Allah'ın bize aktardığı İbrahim'in, babasına yönelik olarak sarf ettiği şu sözler de aynı mesajı vurgulamaya yöneliktir: *"Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün yola ileteyim."* (Meryem, 43) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

Daha sonra Hz. İbrahim tanrılık iddiasında bulunan kral Nemrut'la tartışıyor. Eski dönem zorbalarının büyük bir kısmı böyle iddialarda bulunurlardı ve zaten putperestlik de bu tür ortamlarda gelişmiştir. Kralın tanrılık iddiasında bulunduğu kavminin başka tanrıları da vardı. Birçok puta kulluk sunuyorlardı. Aralarında bazıları putların da rabbi olduklarına inandıkları güneşe, aya ve Kur'ân'da sözü edilen Zühre Yıldızı olması ihtimali bulunan yıldıza tapıyordu.

Ayetlerden algıladıklarımızı kısaca bu şekilde özetleyebiliriz. İnşaallah gücümüz oranında bunların ayrıntılarını sunacağız.

74) Hani İbrahim, babası (amcası) Azer'e demişti ki: "Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?..."

Yedi kıraatte "Azere" şeklinde okunur. Bu da onun "ebihi=babası" kelimesine yönelik açıklama amaçlı atıf (atf-ı beyan) veya bedel olduğu anlamına gelir. Bazı kıraatlerde ise "Azeru" şeklinde okunur. Bu da kelimenin nidadan dolayı merfu ve münada olduğunu gösterir. Bu durumda cümlenin takdirî açıklaması şöyledir: "Ey Azer, sen putları mı ilâh ediniyorsun?" Kıraatler arasında, "E Ezren tettehizu" şeklinde bir okuyuş da sayılmıştır. Yani baştaki hemzelerden biri istifham edatı şeklinde kabul edilmiş ve sözcük "ezren" şeklinde okunarak "ezire / ye'zeru" fiilinin mastarı kabul edilmiştir. Bu hâliyle sözcüğün anlamı "kuvvet"tir. Dolayısıyla ayetten kastedilen anlam şudur: "İbrahim babasına demişti ki: Sen güçlenmek ve kuvvet sahibi olmak için mi putları tanrı ediniyorsun?"

Tefsir bilginleri ilki meşhur, ikincisi ise nadir ve şaz olan bu kıraatlerde "Azer" sözcüğü üzerinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun babasının ismi mi, yoksa güç alan anlamında övgü; ya da topal veya kambur vb. anlamda yergi maksadıyla kullanılan bir lakap mı olduğu hususunda görüş ayrılıkları vardır. Bu ihtilâfların kaynağı da bazı rivayetlerde İbrahim'in babasının adının "Târah" veya "Târakh" olarak zikredilmesidir. Tarihsel kaynaklar da bu rivayetleri destekler mahiyettedir. Bugün elde bulunan Tevrat'ta İbrahim'in (a.s) babasının adı "Târakh" şeklinde geçer.

Yine ayette geçen "baba" sözcüğünün öz baba, amca veya annenin babası yahut sözü dinlenen büyük anlamında kullanıldığı hususunda da tefsir bilginleri arasında ihtilâflar vardır. Bu ihtilâfların kaynağı da rivayetlerdir. Bu rivayetlerin bazısına göre, adı geçen kişi İbrahim'in babasıydı. İbrahim Peygamber kıyamet günü ona şefaat edecek, fakat o şefaate uğramayacak; tersine yüce Allah onu kıyamet günü kokuşmuş bir sırtlana dönüştürecek ve İbrahim ondan uzaklaşacaktır. Bazı rivayetlerde onun İbrahim'in babası olmadığı, babasının Allah'ın birliğine inandığı, müşrik olmadığı ve Peygamber efendimizin (s.a.a) atalarının müşrik olmadıkları, tümünün tevhit inancı üzere oldukları belirtilmektedir. Bunun gibi daha birçok rivayet vardır.

İbrahim Peygamber'le (a.s) ilgili olarak aktarılan diğer hususlar üzerinde de çeşitli ihtilâflar baş göstermiştir. Bunların bir kısmı son derece ilginçtir. Eski Ahit'te ona yakıştırılan bazı kıssalara da rastlamak mümkündür. Oysa Allah'ın dostu, bir peygamber ve resul olarak İbrahim bu tür yakıştırmalardan uzaktır.

Tefsir bilginleri, bu hususta sözü o kadar uzatmışlardır ki, zaman zaman tefsir biliminin kalıplarının, kurallarının dışına da taşımışlardır. Araştırmacının perspektifinden ayetlerin anlamlarının algılanması demek olan tefsir biliminin bu tanımı yerle bir edilmiştir. Daha geniş bilgi edinmek isteyenler rivayet tefsirlerine ve ayrıntılı tefsir kitaplarına başvurabilirler.

İbrahim Peygamber'in başından geçenleri aktaran ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman elde ettiğimiz anlam şudur: İbrahim Peygamber soydaşlarının arasına karıştığı ilk anda, Kur'ân'da babası olduğu zikredilen bir adamın durumunu merak ederek sorguluyor. Bu adamın putlara tapmaktan vazgeçip kendisinin temsil ettiği tevhit dinine tâbi ol-

masını, böylece kendisini hidayete erdirmesini ısrarla istiyor. Bu isteğinde o kadar ısrarlı davranıyor ki, sonuçta babası onu kovuyor ve kendisinden uzaklaşmasını emrediyor. Ayeti dinliyoruz:

"Kitapta İbrahim'i de an; gerçekten o, çok doğru bir peygamberdi. Babasına demişti ki: 'Babacığım, işitmeyen görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün yola ileteyim...' Ey İbrahim, dedi, sen benim tanırlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım. Uzun süre benden ayrıl, git." (Meryem, 41-46)

Babasının bu tepkisine karşın İbrahim ona esenlik diliyor ve kendisi için Allah'tan bağışlanma dileyeceğini vaat ediyor. Belki de Hz. İbrahim onun iman edeceğini, hidayete erip mutluluğa kavuşacağını umuyordu. Kur'ân'ı dinlemeye devam ediyoruz: *"İbrahim: Selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Doğrusu O, bana çok lütufkârdır. Sizden de, Allah'tan başka yalvardıklarınızdan da ayrılıyor ve yalnız Rabbime yalvarıyorum. Umarım ki Rabbime yalvarmakla bahtsız olmam."* (Meryem, 47-48)

İkinci ayet, İbrahim Peygamber'in babasına yönelik bağışlanma dileme vaadinin salt dünya hayatıyla ilgili olduğuna ilişkin güzel bir ipucudur. Yani, babası kâfir olarak kalmasına rağmen veya küfür üzere olduğunu bilmeden ölmesi durumunda Hz. İbrahim'in kıyamet günü ona şefaat edeceği gibi bir durum söz konusu değildir.

Sonra yüce Allah İbrahim'in bu vaadini yerine getirişini ve babası için bağışlama dileyişini anlatıyor. Kur'ân şöyle diyor: *"Rabbim, bana hüküm (doğru ilim ve amel) ver ve beni salihler arasına kat. Sonra gelenler arasında bana, bir doğruluk dili nasip eyle. Beni nimet cennetinin vârislerinden kıl. Babamı da bağışla. Çünkü o, sapıklardandı. Kulların diriltilecekleri gün, beni utandırma. O gün ki, ne mal, ne de oğullar yarar vermez. Ancak Allah'a sağlam ve temiz kalp getiren yarar görür."* (Şuarâ, 83-89) *"Çünkü o, sapıklardandı."* ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim, babasının ölümünden veya kendisinin ondan uzaklaşmasından sonra dua etmiştir. Bunu ifadenin orijinalinin [innehu kane min'ez-zâllîn] başındaki "kane" edatından çıkarıyoruz. Ayetin devamında yer verilen sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim, sırf verdiği sözün sorumluluğundan kurtulmak için dua etmiş-

tir. Âdeta şöyle diyor: "Kıyamet günü şu sapığı bağışla..." Sonra da kıyamet gününü şu şekilde vasfediyor: "O gün temiz bir kalple gelmekten başka hiçbir şeyin yararı olmaz!"

Yüce Allah bir ayette -onun dua edişini mazur göstererek- bu gerçeği şu şekilde ortaya çıkarıyor: *"Akraba bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra Allah'a ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peygamberin, ne de inananların yapacağı bir iş değildir. İbrahim'in, babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Fakat onun, bir Allah düşmanı olduğu, kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrahim, çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi."* (Tevbe, 113-114) Ayetin akışı gösteriyor ki, Hz. İbrahim bu duayı dünya hayatında yapmış ve dünyadayken babasından uzaklaşmıştır, onunla ilişkilerini kesmiştir. Yani kıyamet günü ona dua edip sonra ondan uzaklaşacak değildir. Çünkü ayetin akışı genel bir yasaklama içeren yasama niteliklidir. Bundan da İbrahim'in duası istisna tutulmuştur. Bunun da gerçekte onun sözünü tutma hususundaki titizliğinden kaynaklandığı belirtilmiştir. İleride kıyamet günü olacak bir şeyi, dünyada gerçekleşen yasama nitelikli bir hükümden istisna etmenin, sonra kıyamet günü gerçekleşecek bir uzaklaşma fiilinden söz etmenin mantığı yoktur.

Özetle; yüce Allah, İbrahim Peygamber'in, babası için dua edişinden, sonra ondan uzaklaşmasından söz ediyor. Bütün bunlar İbrahim'in hayatının ilk dönemlerinde gerçekleşmiştir ve o sırada henüz kutsal topraklara hicret etmemişti. Bunu, onun hakkı istemesinden, salihlere katılmayı ve salih evlâtlara sahip olmayı istemesinden anlıyoruz. Nitekim önceki ayetlerde geçen şu ifadeden bu husus anlaşılıyor: *"Rabbim, bana hikmet bahşet ve beni salihlere kat."* Aynı şekilde İbrahim'in babasından ve soydaşlarından uzaklaşmasını ve babası için mağfiret dilemeyi istisna edişini içeren ayetten de bunu anlayabiliriz: *"İbrahim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir öğüt vardır; onlar kavimlerine: 'Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizin taptıklarınızı tanımıyoruz. Siz, bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir.' demişlerdi. Yalnız İbrahim'in, babasına: 'Senin için mağfiret dileyeceğim; fakat Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden savamam.' demesi hariç."* (Mümtehine, 4)

Sonra yüce Allah İbrahim Peygamber'in (a.s) kutsal topraklara hicret etmeye karar verişini, salih evlâtlar istemesini anlatıyor: *"Ona bir tuzak kurmak istediler, biz de onları alçak düşürdük. İbrahim dedi ki: Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden lütfet."* (Sâffât, 100)

Sonra yüce Allah onun kutsal topraklara gidişini ve kendisine salih evlâtlar bahşedişini anlatıyor: *"Ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de, asıl kendilerini hüsrana uğrattık. Onu ve Lut'u kurtarıp, âlemlere bereketli kıldığımız yere getirdik. Ona İshak'ı hediye ettik, üstelik Yakub'u da fazladan verdik. Hepsini de iyi insanlar yaptık."* (Enbiyâ, 70-72) *"İşte onlardan ve onların Allah'tan başka taptıklarından ayrılınca, biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik ve hepsini de peygamber yaptık."* (Meryem, 49)

Bir başka yerde yüce Allah, Mekke'de dua edişinden söz ediyor. Bu, kutsal topraklara hicret edip orada çocukları dünyaya geldikten ve İsmail'i Mekke'ye yerleştirerek kenti kurmasından ve Kâbe'yi inşa etmesinden sonraki döneme rastlayan bir olaydır. Kur'ân'da ondan aktarılan son sözlerdir bunlar:

"Bir zaman İbrahim şöyle demişti: Rabbim, bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut... Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazısını, senin Haram Evi'nin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı kılsınlar diye... İhtiyarlık çağımda bana İsmail ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir... Rabbimiz, hesabın görüleceği gün, beni, anamı-babamı ve müminleri bağışla." (İbrâhîm, 35-41)

Bu ayet, akışı itibariyle ve diğer karinelerin de desteğiyle gösteriyor ki, Hz. İbrahim'in dua ettiği babası, daha önce yüce Allah'ın, *"Babası Azer'e..."* ifadesinde işaret ettiği kimseden ayrıdır. Çünkü açıkça görüldüğü gibi, ayetler İbrahim'in, sırf sözünü tutmak için ona dua ettiğini, sonra onun Allah düşmanı olduğunu anlayınca kendisiyle ilişkilerini kestiğini ifade etmektedir. Daha önce ilişkisini kestiği ve ondan ayrılarak Rabbine sığındığı birine yeniden dua etmesinin mantığı yoktur. Şu hâlde, babası Azer, onun bu son duasında annesiyle birlikte zikredip dua ettiği öz babasından başka birisidir.

Bu son duasının içerdiği en latif kanıt ise, "valideyye" sözcüğünün kullanılmış olmasıdır. "Valid" ifadesi Arapça'da ancak öz baba için

kullanılır. O da insanın doğumuna sebep olan kimse anlamına gelir. Önceki duasında ise, *"Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandı."* demişti. Bu ayette "eb" sözcüğü kullanılıyor. Tefsirini sunduğumuz ayetlerde ise, onun babası Azer'den söz ediliyor ve yine baba kelimesi "eb" şeklinde geçiyor. Arapça'da "eb", dede ve amca için de kullanılır. Kur'ân'da bu kullanımın örneklerine tanık oluyoruz. Meselâ bir ayette şöyle buyuruluyor: *"Yoksa Yakub'a ölüm gelip çattığı zaman orda mı idiniz? O zaman Yakup oğullarına, 'Benden sonra neye tapacaksınız?' dedi. Dediler ki: Senin Allah'ın ve babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha tapacağız. Biz O'na teslim olanlarız."* (Bakara, 133) İbrahim Yakub'un dedesidir, İsmail de amcasıdır. Bu ayette her ikisi için de "eb" yani baba niteliği kullanılmıştır. Bir diğer ayette ise, Yusuf Peygamber'in sözleri olarak şöyle buyuruluyor: *"Babalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum."* (Yûsuf, 38) İshak Yusuf'un dedesidir, İbrahim de babasının dedesi. Bu ikisi için de "eb" kelimesi kullanılmıştır.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayette sözü edilen Azer, İbrahim'in öz babası değildir. Baba niteliğini gerektirecek ve İbrahim'in kendisine "babacığım" demesine neden olacak manevî bir babalığı söz konusuydu. Dilde dedeye, amcaya, öz babadan sonra anneyle evlenen insana, insanın işlerinin yönetimini üstlenen kimselere ve sözü dinlenen büyüklere baba demek caizdir. Bu, sırf Arapça'ya özgü bir durum da değildir. Bu ve benzeri hususlar da diğer diller de Arapça gibi geniş bir kullanım alanına sahiptirler. Bütün dillerde edebî sanatların el verdiği oranda etkili anlatım ve anlaşma için anne, amca, kardeş, baş, göz, ağız, el, pazı ve parmak gibi sözcükler son derece geniş bir anlamsal yelpazede kullanılırlar.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu hususlar ortaya çıkıyor: **Birincisi:** Rivayetlerde, tarihsel metinlerde ve edebî kaynaklarda İbrahim'in babası hakkında, Azer lafzıyla ilgili olarak, özel isim yahut övgü veya yergi anlamını içeren bir lakap yahut bir put ismi olması hususunda baş gösteren ihtilâflar üzerinde durmaya değmez. Bunlar üzerinde durmakla ayetin anlamının belirginleşmesine herhangi bir katkıda bulunmuş olmayız.

Kaldı ki, bu bağlamda aktarılan değerlendirmelerin çoğu dayanaktan yoksun zorlamalardır. Ayrıca "Azere ettehizu esnamen aliheten=

Azer, putları mı ilâh edindin?" cümlesiyle ilgili olarak garip terkipler kurularak ya ayetin zahirî anlamı ifsat edilmiş ya da akışının bozulmasına neden olunmuştur. Örneğin takdim ve tehir yapıldığı, bazı ifadelerin hazf veya takdir edildiği söylenmiştir?

İkincisi: İbrahim'in öz babası Azer değildir. Fakat Kur'ân onun öz babasının adını zikretmemiştir. Babasının adı rivayetlerde geçer ve Tevrat'taki isimlendirme de bunu doğrular niteliktedir. Tevrat'ta, babasının adının "Târakh" olduğu belirtiliyor.

Asıl şaşkınlık veren şey, bazı araştırmacıların söyledikleri şu tür sözlerdir:

"Kur'ân peygamberlerin ve ümmetlerin tarihinden kesitler aktarırken, geçmiş ulusların başından geçen olayların bazısını hikâye ederken son derece önemli hususları ihmal eder. Oysa bunlar kıssaların özünü oluştururlar. Örneğin olayın meydana geldiği tarih, yer, doğal koşullar, sosyal ve siyasal durum anlatılmaz. Bunlar ise olayın meydana gelişinde belirleyici rol oynarlar. Üzerinde durduğumuz kıssada da aynı durum söz konusudur. Çünkü Hz. İbrahim'in kıssasının gerçek mahiyetini bilmek için babasının adını, soyunu, tarihini, doğduğu zamanı, gençlik yıllarını, davete başlamasını ve hicret ettiği tarihi bilmek gerekir."

"Bunun nedeni, Kur'ân'ın kıssalarını aktarırken sağlam bir yöntemi esas almasıdır. Bununla gerçek hikâye sanatının ulaştığı hedef gözetilir. Buna göre hikâyeyi anlatan kişi, amacına en iyi bir şekilde ulaşmak için mümkün olan her yola baş vurur. Anlattığı hikâyenin doğru veya yalan olması pek önemli değildir. Amaca hizmet etmesi yeterlidir. Kıssanın meydana geldiği tarih, yer, ortaya çıktığı ortam bilinmese de olur. Aynı şekilde Kur'ân da amacına, yani insanlığı mutluluğa ulaştırma hedefine varmak için davetin yapıldığı zamanda insanlar arasında yaygın olan veya Ehlikitap kaynaklarında geçen kıssaları alabilir. Bunların sahih ve güvenilir olmaları şart değildir. Hatta tamamen hayal ürünü de olabilir. Nitekim Musa ve arkadaşının [Yuşe' b. Nûn] kıssasının, ölüm korkusuyla yurtlarını terk eden binlerce ileri gelenlerin kıssasının vb. kıssaların bu türden kıssalar oldukları söylenmiştir. Öykü sanatı buna engel değildir. Önemli olan öyküyü anlatan kişinin bunun amacına ulaşması için en etkili ve kısa yol olduğunun bilincinde olmasıdır..."

Yukarıdaki değerlendirme yanlıştır. Çünkü öykü sanatı için söyledikleri doğru olsa da bunu Kur'ân'a uyarlamak doğru değildir. Çünkü Kur'ân bir tarih kitabı veya hayal ürünü öyküleri içeren bir metin değildir. O, önünden ve arkasından batılın bulaşmadığı aziz kitaptır. Kur'ân kendisinden Allah'ın kelâmı diye söz eder. Haktan başka bir şey söylemediğini belirtir. Haktan sonra da batıldan başka bir şeyin olmadığını ifade eder. Hakkı savunmak için batılın yardımına baş vurulmayacağını dile getirir. Hidayet için sapıklığın desteğine ihtiyaç duyulmayacağını söyler. Hakka ve dosdoğru yola ileten kitap olduğunu vurgular. Kendisine yönelenlere ve karşı çıkanlara hüccet ve kanıt olduğunu anlatır. Buna ilişkin birçok ayet vardır. Bu ayetleri teker teker burada ele almaya gerek yoktur. Böyleyken Kur'ân'ın içerdiği ifadelerin maksatlarını inceleyen bir kimse onun batıl bir görüşü, yalan bir kıssayı, bir hurafeyi veya hayal ürünü bir hikâyeyi içerdiğini nasıl söyleyebilir?

Allah'a, Peygamberi'ne ve Peygamber'in getirdiği dine iman etmenin; Kur'ân'ın batıl, yalan veya hurafe bir şeyi içerdiği ihtimalini olumsuzlamayı gerektirdiğini -gerçekte öyle olsa da- söylemek istemiyorum. Normal bir akla sahip, sağlıklı düşünmesini bilen her insanın görevinin Kur'ân'ı olumlamak suretiyle ona uymak olduğunu, her türlü yanlışı ve sürçmeyi ondan olumsuzlamak durumunda olduğunu, gerek maksatlara ulaştırma amacına yönelik araçlarda ve gerekse bizzat bu maksatlar bağlamında bu olumsuzlamanın bir zorunluluk olduğunu -gerçekte öyle olsa da- belirtmek de istemiyorum.

Sadece şunu söylüyorum: Bir kitap ilâhî kelâm olduğunu ve insanların gerçek mutluluğa ulaştırılmaları için indirildiğini, insanları hakka dayalı olarak gerçeğe ilettiğini iddia ediyorsa, böyle bir kitabı tefsir eden, maksatlarını ve hedeflerini açıklamak isteyen bir insanın görevi, onun doğru söylediği varsayımından hareket etmedir. Onun verdiği haberlerde, yaptığı açıklamalarda, ortaya koyduğu kanıtlarda, gösterdiği hedeflerde sırf gerçeği söylediğini, hidayete ulaştırmayı amaçladığını, dosdoğru yola iletme esasına dayandığını ve batıl bir unsurun ona bulaşmadığını, hak ile bağdaşmayan hiçbir hedefe yöneltmediğini, en küçük bir gevşekliğin ve tutarsızlığın kendisine bulaşmadığı bir amaca ulaştırdığını bir ön kabul olarak göz önünde bulundurmalıdır.

Mutlak olarak hak niteliğine sahip olduğu kabul edilen olgunun amacın gerektirdiği yöntemlerinden birine, hakka davet ettiğini söy-

lemesine rağmen, batılın bulaşması düşünülebilir mi? Bir tasımın hakla batılı ayırıcı olduğu ve ciddiyetsizlikten uzak olup şaka olmadığı söylendiği hâlde, bu sonucu taşıyan bir açıklamaya ciddiyetsizliğin ve gevşekliğin karıştığı, toleransın ağır bastığı nasıl kabul edilebilir? Göklerin ve yerin gaybını bilen Allah'ın kelâmı olan bir söze veya habere cehaletin, çarpıtmanın veya hatanın bulaşması mümkün müdür? Aydınlıktan karanlık veya cehaletten bilgi doğar mı?

Hak bir kelâm olduğunu, ne amaçlarına ve ne de yöntemlerine batıl bir şeyin bulaşmadığını savunan Kur'ân'ın, içeriğini ve ayetlerinin anlamlarını belirginleştirme bağlamında izlenilecek tek yöntem budur.

Fakat birisi Kur'ân'ın "Allah'ın kelâmı olduğuna, yöntemleri ve maksatları itibariyle salt gerçeği içerdiğine" ilişkin iddialarının doğru olup olmadığını, Eski ve Yeni Ahit ve Avesta gibi diğer kutsal kitapların Kur'ân'ın ele aldığı meselelere yönelik çözümleriyle Kur'ân'ın çözümleri arasında ne gibi benzerlikler veya farklılıklar olduğunu, bu hususta tarihsel, doğal, matematiksel, felsefî veya sosyal alanlarda yapılan bilimsel araştırmaların bulgularının ne yönde olduğunu belirlemek istiyorsa, bunlar tefsir biliminin kapsamına giren konular ve araştırmalar değildir. Tefsir yaptığını söyleyen bir insanın bu gibi konuları ele alması, bunları tefsir yerine sunması caiz değildir.

Kur'ân'ın, *"Hâlâ Kur'ân üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) söylediği doğrudur. Burada demek isteniyor ki, ortada dolaşan birtakım kuşkular var, insanların kulaklarına çalınan vehimler geziyor ortalıkta. Diyorlarmış ki: "Kur'ân'da çelişki var. Çünkü bir ayetin söylediği bir başka ayetin söylediğinden farklıdır. Ya da bir ayetin içeriğinin hakka ve gerçeğe uygunluğu hususunda ciddi kuşkular vardır. Kur'ân kendisinin hakka ilettiğini söylediğine göre, böyle bir durum iki ayetin birbirini tutmadığı sonucunu doğurur. Çünkü bu ayet, her ayetin içeriğinin bütünüyle hak olduğunu, buna karşın diğer ayetse içerik bakımından hak olmadığını ortaya koyuyor." Fakat bu ayet, yani *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?"* ayeti, Kur'ân'ın bazı ayetleriyle ilgili olarak gündeme gelen kuşkuları diğer bazı ayetlerinin içerdiği açıklamalarla ortadan kaldırmaya yeterli olduğunu açıklıyor. Bazı bölümleriyle ilgili olarak kimi zihinlerde beliren problemleri, anlama güçlüklerini diğer bazı bölümlerinin içeriği aracılığıyla giderme gücüne sahiptir.

Dolayısıyla Kur'ân'ın maksadını, ayetlerinin anlamlarını araştıran bir kimsenin, bazı bölümlerin anlaşılması için diğer bazı bölümlere baş vurması gerekmektedir. Bazı bölümlerin içerdiği anlamların netleşmesi için diğer bazı bölümlerin içeriğini bunlara tanık tutmak durumundadır. Kur'ân bir davet ve hidayet kitabıdır. Bir tek adım bile olsa yanlış yapmaz, kendi içinde tutarsızlık barındırmaz. Bir tarih kitabı değildir. Öykü kitabı da değildir. Bu yüzden görevi, tarihsel araştırma yapmak veya öykü sanatının herhangi bir tarzını esas alan bir anlatım üslûbunu benimsemek değildir. Kur'ân'da soyların, neseplerin, zamanların ve mekânların tespiti eğilimi görülmez. Tarihsel bir araştırmanın veya öykü sanatının bigane kalamayacağı başka somut verilere yer vermek gibi bir zorunluluğu yoktur.

Meselâ İbrahim'in Târakh b. Nahor b. Seruk b. Reu b. Pelek b. Ever b. Şeleh b. Arpakşat b. Sam b. Nuh olduğunun bilinmesinde ne gibi bir dinsel yarar vardır? Veya onun milattan önce yaklaşık olarak iki bin yıllarında falan kralın zamanında Keldanîler'in Ur Kenti'nde dünyaya geldiğini, şu tarihte doğduğunu, bu kadar süre yaşadığını ve falan yılda öldüğünü bilmek veya bilmemek dinsel davet açısından neyi değiştirecektir?

İbrahim'in hayatıyla ilgili olarak Kur'ân'da yer alan açıklamaları bir araya getireceğiz ve bunları Tevrat'ta ve diğer kitaplarda yer alan tarihi ve kişiliğiyle ilgili açıklamalarla karşılaştıracağız. Ki bir araştırmacı gerektiği gibi inceleme yapabilsin ve objektif bir gözle değerlendirmelerini yapabilsin, bundan sonra Kur'ân'ın aktardıklarıyla ilgili olarak yargısını versin.

Bununla beraber Kur'ân-ı Kerim yararlı bilgiler için gerekli olan gözetmeyi göz ardı etmemiştir. Evrene, evrenin göksel ve yersel fenomenlerine ilişkin araştırmaları yasaklamamış, geçmiş milletlerin haberlerini, sosyal yasaları ve gelip geçen çağları öğrenmeye, bilginin ve marifetin hakkını vermek için bunlardan yararlanmaya engel olmamıştır. Kur'ân ayetleri her fırsatta bilgiden son derece övgüyle söz ederler. Düşünmeyi, derin analizler yapmayı, gözlemleyerek tefekkür etmeyi teşvik eden ayetlerin sayısı o kadar çoktur ki, bu ayetlerin tümünü buraya almaya gerek yoktur.

"**Sen putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum.**"

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: Senem; gümüşten, bakırdan veya ağaçtan yapılan bir canlı figürüdür. Putperestler bunlara kulluk sunarak onlar aracılığıyla Allah'a yaklaşmayı amaçlıyorlar. Çoğulu "esnam"dır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sen putları (esnam) tanrılar mı ediniyorsun?" "...Andolsun putlarınız (esnam) için bir tuzak kuracağım."* (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ragıb'ın, putların gümüşten, bakırdan ve ağaçtan imal edildiklerini söylemesi bir örneklendirme niteliğindedir. Putların sadece bunlardan yapılan heykellerle sınırlı oldukları anlamına gelmez. Tam tersine putperestler heykel yapımında kullanabilecekleri her madenden ve taş türlerinden putlar yapabiliyorlardı. Rivayet edilir ki: Yemame'den Hanifeoğulları kabilesi kuruttan bir put yapmıştı. Bazen çamurdan da imal ettikleri olurdu. Kimi zamanlar da sadece çizdikleri bir resimle yetinirlerdi.

Her hâlükârda, bazen putlar soyut bir inanışı temsil ederlerdi; gök tanrısı, yer tanrısı ve adalet tanrısı gibi. Bazen de güneş putu, ay putu gibi somut nesneleri de temsil ederlerdi. İbrahim'in soydaşlarının her iki türden de putları olduğu anlaşılıyor. Babil yıkıntılarında yapılan araştırmalar da bunu destekliyor. Onlar bunlara tapmak suretiyle manevî şahsiyetlerini temsil eden tanrılara kulluk sunduklarını düşünüyorlardı. Bu tanrılar aracılığıyla da Allah'a yaklaşmayı amaçlıyorlardı. Eğilişin en son derecesini -kulun tanrısına eğilişi- bunlar için sergilemek, beşer heyulasının en aptal hareketlerinden biridir. Büyük ve saygıya değer bildikleri bir şeyi temsil için bir heykel dikecekler ve önünde saygı duruşunda bulunup kulluk sunacaklar, var mı bundan daha aptalca bir davranış? Bu davranışın hakikati, yaratılmış olduğu ve Rabbi bulunduğu hâlde, birinin tutup kendi elleriyle yaptığı şey karşısında son derece eğilmesidir!

Putperestlerden biri tutardı, bir ağacı kendi elleriyle yontarak heykel hâline getirirdi. Sonra onu belli bir yere dikerek kulluk sunar, önünde eğilir, alçalırdı. Bu yüzden, *"Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?"* ifadesinin orijinalinde geçen "esnam" kelimesi nekre olarak kullanılarak putların basitliği, küçüklüğü vurgulanmak istenmiştir. Çünkü onları kendileri yapmışlardır, kendi elleriyle üretmişlerdir. Nitekim diğer bir ayette yüce Allah, İbrahim Peygamber'in soydaşlarına şöyle söylediğini belirtmektedir: *"Elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?, dedi."* (Sâffât, 95)

Kelimenin ayette nekre kullanılarak putların basitliğini, küçüklüğünü vurgulamanın bir diğer nedeni de, ilim ve kudret gibi tanrılığın en belirgin niteliklerinden yoksun olmalarıdır. Nitekim İbrahim Peygamber babasına hitap ederken şunları söylüyor: *"Babasına demişti ki: Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 42)

Şu hâlde, *"Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?"* ifadesinin anlamı şudur: Hiçbir önemi ve değeri bulunmayan putları tanrı mı ediniyorsun? Tanrı demek, önemli ve büyük demektir. Ben seni ve kavmini bu bakımdan apaçık bir sapıklık içinde görüyorum. Bilgi ve güç sahibi bir sanatkârın kendi elleriyle yaptığı bilgi ve güçten yoksun bir sanat eserine kulluk sunmasının ne denli sapıklık olduğu gerçeğini nasıl göremezsiniz?

"Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?" ifadesi özet biçiminde de olsa İbrahim Peygamber'in soydaşlarına ve babasına yöneltiği birçok kanıt içermektedir. Bu kanıtlar Kur'ân'ın değişik yerlerinde daha ayrıntılı olarak sunulmuşlardır. Ancak bu, İbrahim'in babasıyla ve soydaşlarıyla girdiği ilk tartışmadır. Yüce Allah'ın onun kavmiyle girdiği tartışmalar bağlamında sunduğu bilgiler gösteriyor ki, babası ve soydaşlarıyla putların durumu, sonra yıldızın, ayın ve güneşin tanrılığı üzerine tartışmış, ardından kralla bu bağlamda bir tartışmaya girmiştir.

Yıldızın, ayın ve güneşin tanrılığı çerçevesinde girdiği tartışma, ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla, putlarla ilgili tartışmadan sonra gerçekleşmiştir. Olayların gelişimi üzerine yapılan mantıksal bir araştırma, kralla tartışmasının da, durumunun iyice anlaşılması, putperestlik dinine muhalefet etmesi, Sabiîlik dinini reddetmesi ve putları kırması üzerine ortalıkta dolaşan dedikodulardan sonra gerçekleştiğini gösterecektir. Mantıksal araştırmaya göre o işin başında, yanında bulunduğu babasının dinine muhalefet etmiştir. Diğer insanlarla karşılaşmadan önce babasıyla tartışmıştır. Sonra diğer insanlarla inanç sistemleri üzerine tartışarak onların inançlarına karşı çıkmıştır. Tevhidi ilk gündeme getirmesine zemin hazırlayan olay, babası ve soydaşlarıyla putlar bağlamında giriştiği tartışmadır.

75) Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk...

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla "Böylece" ifadesiyle bundan önceki ayetin içeriğine işaret edilmiştir: *"İbrahim, babası*

Azer'e demişti ki: Sen putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni... görüyorum." Bu demektir ki, Hz. İbrahim bu meseleyle ilgili gerçeği görüyordu. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Gerçeği göstermenin bu şekliyle İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.

Bu işaretin yardımıyla ve bir sonraki ayette geçen, *"üzerine gece çökünce"* ifadesinden hareketle -ki ayetin öncesiyle sonrası arasında bir bağlantı olduğunu da kanıtlamaktadır- anlıyoruz ki "nurî=gösteririz" [kelimesi gelecek zaman kalıbında olsa da] geçmişteki bir durumu anlatmaya yöneliktir. Şu ayette olduğu gibi: *"Biz de istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim."* (Kasas, 5) [Bu ayette de geçmiş zaman olarak anlamlandırdığımız "istiyorduk" fiili, ayetin orijinalinde gelecek zaman kipinde "nurîdu" kullanılmıştır.]

Şu hâlde ayetin anlamı şudur: Biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Bu, onu babası ve soydaşlarıyla putlar hakkında tartışmaya, sapıklıklarını görmeye yöneltti. Biz ona bu şekilde yardım ediyorduk, melekûtu gösterme bağışını sunuyorduk. O bu hâl üzereyken gece oluverdi, o sırada bir yıldız gördü...

Bu da gösteriyor ki, bazılarının, *"Böylece... gösteriyorduk."* ifadesini öncesiyle ve sonrasıyla bağlantısı bulunmayan bir ara cümlecik gibi göstermeleri yanlıştır. Aynı durum bazılarının şu sözleri için de geçerlidir: "Melekûtun İbrahim için ilk kez gösterilmesi, gece olup bir yıldız görmesiyle başlar." Bu tür değerlendirmeler yanlıştır, savunulması yersizdir.

Göklerin ve yerin melekûtu ifadesinin ne anlam ifade ettiğine gelince, melekût; mülk kelimesi gibi varlık üzerinde tasarruf yetkisine sahip olma anlamına gelen bir mastardır. Tağût ve ceberût gibi. Ancak anlam itibariyle mülk kelimesinden daha vurguludur. Tağût ve ceberûtun anlam itibariyle "tuğyan, cebr veya cubran"dan daha vurgulu olması gibi.

Kur'ân'ın bu kavrama yüklediği anlam, sözlük anlamının aynısıdır. Yüce Allah'ın kelâmında kullanılan diğer kavramlar gibi, sözlük anlamında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak kavramın Kur'ân'da öngörülen nesnel karşılığı sözlük anlamı için öngörülen nesnel karşılığından farklıdır. Şöyle ki; bir tür egemenlik ve saltanat anlamına gelen mülk ve melekût kavramlarına, bizim tarafımızdan göre-

celi ve farazî bir anlam yüklenir. Çalışmaların ve bireylerin sosyal adaleti ve toplumsal güvenliğini garantiye alacak şekilde düzene sokulmasını zorunlu kılan toplumsal gereksinim böyle bir anlamı varsaymamızı zorunlu kılmıştır. Bu itibarla el değiştirmeyi, bağışlanmayı, gasp edilmeyi ve zor kullanımla ele geçirilmeyi kaldırabilir bir mahiyettedir. Bunun örneklerini insan topluluklarında her gün gözlemlemekteyiz.

Bu anlam, göreceli ve koymaca (vaz'î) olmakla beraber bir açıdan yüce Allah için de düşünülebilir. Beşer topluluklarında hak hükmün Allah'a ait olması yani. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir."* (En'âm, 57) *"İlkte de, sonda da hamd O'na mahsustur. Hüküm de sadece O'nundur."* (Kasas, 70) Ancak bu göreceli hükmün anlamı analiz edildiğinde, bunun gerçekler bazında yok olmayı ve el değiştirmeyi kabul etmeyecek bir kalıcılığa ve gerçekliğe sahip olduğu görülecektir. Meselâ herhangi bir insan, kendi nefsinin maliki konumundadır. İşitme, görme ve diğer fiil ve güçleri üzerinde tasarruf yetkisine sahip hükümran niteliğine sahiptir. Onun kulağı işittiğinde ve gözü gördüğünde ancak onun iradesine ve hükmüne tâbi olarak işitir ve görür. Bu hususta bir başka insanın iradesine ve hükmüne tâbi olmaz. Bu ise gerçek bir anlamdır, onun gerçekliğinde en küçük bir kuşku duymayız. Yok olması veya el değiştirmesi söz konusu değildir. O hâlde insan, nefsinin güçlerine ve fiillerine hâkimdir. Bunların tümü onun varlığına tâbidir, onunla kaimdir, ondan bağımsız varlığa sahip değildir. Onsuz edemezler. Örneğin göz, ancak onunla gören insanın izniyle görme eylemini gerçekleştirir. Aynı şekilde kulak da onun izniyle işitir. Eğer insan olmasaydı ne göz olurdu, ne görme, ne kulak olurdu, ne işitme.

Aynı şekilde herhangi bir birey de bir hususta tasarrufta bulunduğu zaman hükümdarın veya emir yetkisine sahip yöneticinin izniyle hareket etmektedir. Eğer toplumun dizginlerini elinde tutan birleştirici, yönetici güç olmasaydı toplum da olmazdı. Eğer insan bireysel tasarrufların birinden men edilirse, artık tasarrufta bulunması söz konusu olmaz. Bu eylem, gerçekleşme imkânını bulmaz ve böyle bir eylem, geçerli de sayılmaz.

Bu anlamın bu şekliyle yüce Allah için de geçerli olduğunda en küçük bir kuşku söz konusu değildir. Objelerin varolması ve düzenin sağlanıp yönlendirilmesi O'nun tekelinde olan bir hükümranlıktır. Yü-

ce Allah'ın yarattığı hiçbir varlık, ne kendi varlığı, ne de varlığına tâbi olan güçleri ve fiilleri itibariyle Allah'tan müstağni değildir. Ne bireysel, ne de evrenin diğer parçaları ile birlikte -ki evrensel güçlerin birbirleriyle irtibatlı olmaları, birbirleriyle kaynaşmış olmaları gözlemlediğimiz şu evrensel düzenin meydana gelmesini sağlamaktadırlar- Allah'tan bağımsız bir varlık sürdürmesi mümkün değildir.

Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"De ki: Allah'ım, ey saltanatın sahibi."* (Âl-i İmrân, 26) *"Göklerin ve yeryüzünün... egemenliği sadece Allah'a aittir."* (Mâide, 120) *"Saltanat ve egemenlik elinde olan yüce Allah kutludur. O'nun her şeye gücü yeter... O, ölümü ve hayatı yarattı... O, yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattı."* (Mülk, 1-3) Bu ayetlerde, görüldüğü gibi, mülkün yani hâkimiyetin gerekçesi, yaratma olarak gösterilmektedir. Bu demektir ki, eşyanın varlığını O'ndan alması, varlıkları ve pratikte oluşları itibariyle O'na intisap edişleri, O'nun hâkimiyetinin, mülkünün özünü oluşturmaktadır. Bu hâkimiyetinde O'na hiç kimse ortaklık etmez. O'ndan başkasına da geçip el değiştirmez, yok olmaz. O'na ihtiyaç bırakmayacak bir başıboşluk da söz konusu değildir, ya da evrensel düzenin sağlanması için başkasının O'nun yerine geçmesi düşünülemez.

Aşağıdaki ayette, melekût kavramının bu şekilde anlamlandırıldığını görüyoruz: *"O'nun emri, bir şeyin olmasını istedi mi ona, sadece 'ol' demektir, hemen oluverir. Yücedir O ki, her şeyin melekûtu O'nun elindedir."* (Yâsîn, 82-83) İkinci ayet gösteriyor ki, her şeyin melekûtu, yüce Allah'ın ona söylediği "ol" kelimesidir. Allah'ın sözü, fiili demektir; yani varlığı meydana getirmesi.

Bundan da anlaşılıyor ki, melekût; eşyanın Allah'a intisapları, O'nunla kaim oluşları itibariyle var olmaları demektir. Bu ise, ortaklığı kabul etmeyen bir husustur. Sırf Allah'a özgü olan bir yetkidir. O hâlde hâkimiyet, hükümranlık ve yönetme anlamına gelen rablık, başkasına devretmeyi kabul etmediği gibi başkasını bu hususta yetkili kılmayı da kabul etmez.

Bu yüzden eşyanın melekûtu üzerinde yapılan bir gözlem, insanı kesin olarak tevhide iletir. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Göklerin, yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakıp ibret almadılar mı? Peki buna inanmadıktan sonra hangi söze inanacaklar?"* (A'râf, 185) Bu ayet, görüldüğü gi-

bi, biraz önce sunduğumuz Mülk Suresi'nin ilk ayetleriyle aynı hususa dikkat çekmektedir.

Konuyla ilgili diğer ayetler üzerinde yapılan incelemeden sonra şunu anlıyoruz ki, yüce Allah'ın İbrahim Peygambere göklerin ve yerin melekûtunu göstermesinden maksat, Allah'ın onu eşyanın varlığı itibariyle Allah'la irtibatlı oluşları gerçeğine yöneltmesidir. Bu mensubiyet ortaklığı kabul etmez. İnsan böyle bir gözlemi gerçekleştirir gerçekleştirmez, derhal hiçbir şey üzerinde Allah'tan başkasının rablığının, yöneticiliğinin, işlerini yönlendirip düzenlemesinin, olguları belli bir sistem dahilinde yönetmesinin söz konusu olamayacağını anlar. Putlara gelince; onlar insanların yaptıkları ve adlarını koydukları heykellerdir. Allah onlara bu bağlamda hiçbir yetki vermemiştir. Onların tanrılıklarına ilişkin hiçbir kanıt göndermemiştir. Durumu bundan ibaret olan, hem de insan tarafından yapılan bir şey insana rablık edemez, ona hükmedemez. Yıldız, ay ve güneş gibi gök cisimleri de sık sık durum değişikliklerine uğrarlar. Bazen insana görünürken, bazen gözden kaybolurlar. İleride açıklayacağımız gibi bu özellikte olan bir varlık, varoluşsal anlamda hâkimiyete ve yönetim yetkisine sahip olamaz.

Ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.

İfadenin orijinalinin [li-yekûne] başındaki "lâm" illet edatıdır. Bu cümle mahzuf bir diğer cümleye matuftur. Dolayısıyla anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Şöyle şöyle olsun ve kesin inananlardan olsun diye."

İfadenin orijinalindeki "mûkınîn" kelimesinin kökü olan "yakin" kelimesi, hiçbir şekilde içinde kuşku barındırmayan bilgi demektir. Büyük bir ihtimalle burada onun Allah'ın ayetleri hakkında kesin bilgiye sahip olması kastedilmiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"Sabrettikleri zaman, onların içinden, emrimizle hidayet eden imamlar yaptık, onlar ayetlerimize kesin kez inanmışlardı."* (Secde, 24) Bundan da yüce Allah'ın güzel isimlerine ve yüce sıfatlarına ilişkin kesin inanç doğar.

Peygamberimizin (s.a.a) durumuna ilişkin olarak inen ayetler de aynı anlamı vurgular mahiyettedir: *"Eksiklikten uzaktır O Allah ki, geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüttü. Ona ayetlerimizden gösterelim diye böyle*

yaptık." (İsrâ, 1) *"Gözü şaşmadı ve azmadı. Andolsun, Rabbinin büyük ayetlerinden bazılarını gördü."* (Necm, 18) Yüce Allah'ın zatı ile ilgili yakinî inanca gelince, Kur'ân bu bağlamda onu kuşkudan ve bilinmekten tenzih eder. Onu kabul edilmiş bir husus olarak sunar.

Yüce Allah, kesin bilginin özellikleri arasında istediğine somut âlemin ötesindeki evrensel gerçekleri ortaya çıkarmayı zikretmiştir. Kur'ân'ı dinliyoruz: *"Hayır, gerçeği kesin bilgi ile bilseydiniz; mutlaka cehennemi görürdünüz."* (Tekâsür, 5-6) *"Hayır, iyilerin yazısı illîyyin (yüceler)dedir. İlliyyînin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. Allah'a yaklaştırılmış olanlar, ona tanık olurlar."* (Mutaffifîn, 18-21)

76) Derken üzerine gece çökünce İbrahim bir yıldız gördü, "Budur rabbim!' dedi.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Cenne" sözcüğünün anlamı; bir şeyin duyulardan gizlenmesidir. Araplar, "Cenneh'ul-leyl ve ecennehu ve cenne aleyhi" derler. "Cennehu" yani, gece onu örttü." "Ecennehu" yani ona gizleneceği bir şey sağladı. Tıpkı "kabartuhu=onu defnettim" ve "akbartuhu=ona mezar hazırladım" ve "sakeytuhu=ona su içirdim" ve "askaytuhu=su içmesi için ona bir şey sağladım" dememiz gibi. "Cenne aleyhi keza" yani, üzerini örttü. Yüce Allah, "cenne aleyhi'l-leyl" yani, *"Üzerine gece çökünce bir yıldız gördü."* buyurmuştur. (Ragıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.) Şu hâlde "cenne'l-leyl" deyimiyle karanlığın iyice çökmesi kastedilmiştir, sırf güneşin batmasıyla birlikte ortalığın kararması değil.

"Üzerine gece çökünce" ifadesi, putların tanrılığını olumsuzlayan ifadenin bir ayrıntısı konumundadır ve her iki ifade, *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk."* cümlesiyle irtibatlıdır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Biz ona eşyanın melekûtunu gösteriyorduk. Bunun sonucu olarak putların tanrılıklarını geçersiz kıldı. Bu durumu devam etti. Üzerine gece çökünce bir yıldız gördü, bunun üzerine şöyle şöyle dedi...

"bir yıldız gördü." ifadesinde yıldız belirsiz, nekre olarak geçmektedir. Bunda yatan nükte, haber verme ve bir şeyle ilgili konuşma aşamasıyla irtibatlıdır. Demek isteniyor ki, ifadenin akışı içinde bunun hangi yıldız olduğunun bilinmesini gerektirecek bir durum yoktur. İster gezegen olsun, ister sabit bir gök cismi olsun fark etmez. Çünkü

İbrahim'in kanıtının özünü oluşturan husus, doğan ve batan her gezegen ve yıldız için geçerlidir. Yoksa, İbrahim hiçbir fark gözetilmeden rasgele bir yıldızı işaret etmiş değildir. Bunun birinci nedeni; lafzın böyle bir sonucu çıkarmaya elverişli olmamasıdır. Çünkü sayısız yıldızlar arasında birine işaret ederek, "Budur rabbim" diyen birisiyle ilgili olarak, "O bir yıldız gördü ve 'Budur rabbim.' dedi." ifadesi kullanılmaz. İkincisi; ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu sırada onun işaret ettiği yıldıza tapan bir topluluk vardı ve onların kulluk sundukları yıldızı kastederek sözlerini söyledi. Ayrıca Sabiîler her yıldıza kulluk sunmazlardı, onlar sadece gezegenleri ululuyorlardı.

Mantıksal açıdan baktığımızda, bunun Zühre Yıldızı olduğunu anlıyoruz. Çünkü Sabiîler yedi tane göksel cismi ululuyor ve yerdeki gelişmeleri onlara isnat ediyorlardı, onlara yedi gezegenler diyorlardı. Bunlar Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri ve Zühal'di. Diğer yıldızlara tapanlarsa Hintlilerdi. Onlar yerdeki olayları bu yıldızlara bağlıyorlardı. Bazı büyücüleri, astrologları ve Arap putperestlerini de bu kategoriye alabiliriz.

Öyle anlaşılıyor ki, bu yıldız adı geçen yedi göksel cisimden biriydi. Güneş ve ay ondan sonra zikredilmiştir. Utarit Yıldızı'nın yörüngesi dar olduğu için nadiren görünür. O hâlde bu yıldız geri kalan Zühre, Merih, Müşteri ve Zühal yıldızlarından biri olmak durumundadır. Bunlar arasında Zühre Yıldızı yörüngesinin darlığı yüzünden güneşten sadece kırk yedi derece uzaklaşabilmektedir. Bu yüzden güneşin bir uydusu görüntüsünü vermektedir. Bazen güneşin önüne geçiyor, ondan önce doğuyor. Bu esnada halk ona Sabah Yıldızı adını verir. Sonra güneşin doğmasıyla birlikte batar. Bazen güneşi geriden izler, onun batışından sonra batı ufkunda doğar. Sonra gecenin ilk kısımlarında bir süre göründükten sonra gözlerden kaybolur. Bu hâl üzereyken on sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci gecesi gibi kamerî ayların ikinci yarısında Zühre Yıldızı'nın batmasından hemen sonra Ay doğar. Bu günlerde Güneş'in batışından hemen sonra Zühre Yıldızı'nın batı ufkunda doğduğu görülür. Güneş'in batışından bir veya iki saat sonra da batar. Bu sırada veya kısa bir süre sonra Ay doğar.

Bu özellik, saydığımız yıldızlar içinde sadece Zühre Yıldızı için geçerlidir. Onun yörüngesinin bir sonucudur bu. Ancak Müşteri, Merih ve Zühal yıldızları için böyle bir durumun meydana gelmesi tesa-

düfe bağlıdır. O da nadiren, özel durumlarda gerçekleşebilecek bir istisnadır. İlk anda akla gelebilecek bir durum değildir. Buradan da anlaşılıyor ki, İbrahim Peygamber'in işaret ettiği yıldız, Zühre Yıldızı idi.

Ayrıca Zühre Yıldızı en parlak, en güzel ve en göz alıcı yıldızdır. Gece karanlığının iyice basmasından sonra göğe bakan bir insanın gözünü alır. Ufukların kararmasından sonra insan ona bakmaktan kendini alamaz.

Ayetin zihnimizde canlandırdığı manzara en güzel şekilde bu çıkarsama ile örtüşmektedir. *"Üzerine gece çökünce İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!' dedi. Yıldız batınca... Ayı doğarken görünce..."* Burada, anlaşıldığı kadarıyla yıldızın batışı ile ayın doğuşu eş zamanlı olarak sunulmuştur.

Ehlibeyt İmamlarından (üzerlerine selâm olsun) aktarılan bazı rivayetlerde, bunun Zühre Yıldızı olduğuna ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Bu da bizim bu çıkarsamamızı destekleyen bir kanıttır.

Bu durumda şöyle bir manzara canlanıyor gözlerimizin önünde: İbrahim Peygamber Zühre Yıldızı'nı ve ona tapan, ona yönelerek namaz kılan, kurbanlar sunan, dua eden topluluğu görüyor. O sırada Zühre Yıldızı güneşin batışından sonra doğmuştu. Gece de kamerî aylardan birinin son yarısındaki bir geceydi. Üzerine gece basıyor ve o, Zühre Yıldızı'nı batı ufkunda görüyor. Zühre'yi batıncaya kadar izliyor, onun batışından sonra Ay'ın doğduğunu görüyor.

"Budur rabbim!" ifadesinde geçen rabden maksat; yönetilen, yönlendirilen varlıkların maliki, işlerinin düzenleyicisidir; gökleri ve yeri yoktan var eden ve varlıkları yoktan var eden değil. Çünkü yüce Allah maddî bir varlık olmadığı gibi hiçbir mekân da O'nu içine sığdıramaz. Ona maddî bir varlık gibi işaret edilemez. İbrahim'in, soydaşlarıyla putlar hakkında tartışırken sarfettiği sözlerden anlaşıldığı kadarıyla o, Rabbi hakkında kesin bir bilgiye dayanıyordu, Allah'ı ve ayetleri biliyordu. Dolayısıyla onun yüce Allah'ın sınırlandırılabilir beden ve somutluktan münezzeh olduğunu bilmemesi düşünülemez. Yüce Allah, onun babasıyla tartışırken şöyle dediğini bildiriyor: *"Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim."* (Meryem, 43)

Kaldı ki, putperestler ve Sabiîler yaratma hususunda Allah'ın varlığına denk varlığa sahip ortaklarının olduğuna inanmıyorlardı. Sadece Allah tarafından yaratılan, O'nun tarafından var edilen, en azından

varlıkları itibariyle O'na muhtaç olan birtakım ortaklarının olduğunu ileri sürüyorlardı. İddialarına göre, Allah varlıkların yaratılışını düzene soktuktan sonra evrende işlerin düzenini onlara bırakmıştı. Güzellik tanrısı, adalet tanrısı, bereket tanrısı gibi. Ya da bazı yönetsel işleri kimi ortaklarına havale etmişti. İnsanların tanrısı, kabilenin tanrısı ya da bazı kralların ve önde gelenlerin özel tanrısı gibi. Bu kavmin yaşadığı bölgede yapılan kazılarda buna ilişkin bulgulara rastlanmış, nakledilen rivayetler de bunu pekiştirici niteliktedir. Bu gün yaşayanlar da aynı inanışı sürdürmektedirler. O hâlde İbrahim, *"Budur rabbim!"* diye işaret ederken yönetsel anlamda bir rablığı kastediyordu, yaratıcı ve yoktan var edici ilâh anlamında değil.

İbrahim'den söz eden ayetlerin sonunda yer alan şu ifadeden bunu anlamak mümkündür: *"Dedi ki: Ey kavmim ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım. Ben hanif olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim."* Bu ayetten anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim Allah'ın ortağının olması varsayımından dönerek O'nun ortağının olmadığını ifade ediyor. Yoksa Allah'ın varlığını kanıtlaması gibi bir durum söz konusu değildir.

Ayetlerden anladığımız kadarıyla Hz. İbrahim, bütün varlıkların bir yoktan var edicisinin olduğunu kabul ediyordu. O yaratıcı birdi, yaratma ve var etmede ortağı yoktu. O, Allah'tı. Bunun yanında insanların da işlerini düzenleyen, yönlendiren, yöneten bir rableri olmalıydı. İşte İbrahim yönetici rabbi araştırıyordu. O, yüce Allah mıydı, yaratma O'na ait olduğu gibi yönetme de O'na mı aitti? Yoksa yarattığı varlıklar içinde bazılarını kendine ortak mı edinmişti ve yönetimde bazı yetkileri onlara mı devretmişti?

O bütün bunları araştırırken soydaşlarının kulluk sunduğu yıldızı, ayı, sonra güneşi bu bağlamda gözlemledi; her birinin konumunu inceledi, insanların işlerini düzenlemelerinin, onları yönetmelerinin mümkün olup olmadığını araştırdı.

Bu varsayım ve gözlem, doğası gereği sonuca ilişkin kesin bilgiden önceki bir durumdur. Çünkü sonuç doğal olarak teorik kanıttan sonra gelir, onun ayrıntısı konumundadır. Ancak bunun böyle olması İbrahim Peygamber'e (a.s) zarar vermez. Çünkü daha önce de vurguladığımız gibi, ayetlerde İbrahim Peygamber'in durumu, eğri ile doğruyu ayırt etmeye başlayan, ilâhî yükümlülüğü almaya elverişli olmak için tevhit ve

temel bilgiler bağlamında gözlem yapan bir insan profili çizmektedir. Tıpkı boş bir levha gibi. Üzerinde hiçbir resim ve yazı bulunmuyor. Aksi bir nakış işlenmemiş. Bu şekilde araştırmaya başlıyor, bazı şeyleri olumlarken, bazısını olumsuzluyor; amacı gerçek inanca ulaşmak, sahih imanı elde etmektir. Bu hâliyle o artık hak yoldadır. Dolayısıyla temyiz eksikliğinin neden olduğu iç tartışma ile eksiksiz bilgiye ve tam ilme sarılma arasında bir süreçten geçmesinin hiçbir sakıncası yoktur.

İnsanın bu bağlamda bir ilk dönemden geçmesi insan hayatının zorunluluklarındandır. Bu dönemde inancın gereklerine yönelik bilgisizlik kusurundan bilgi aşamasına geçiş yapar. Bunun bir gereği olarak akıl onu araştırmaya ve gözlem yapmaya yöneltir. Aşamalı olarak eksiklikten olgunluğa doğru tırmanan insan hayatına egemen olan genel bir yasadır bu. Hiçbir insan bu yasanın etkinlik alanının dışında değildir. Şayet Kur'ân'da işaret edilen İsa ve Yahya Peygamber örneklerinde olduğu gibi, bazı bireylerde bu genel yasaya aykırı olarak ortalama temyiz yaşından çok önceden anlama ve kavrama belirtileri kendini gösteriyorsa, bunlar olağanüstü örneklerdir. Ne her insan böyledir, ne de her peygamber için böyle bir örneklik söz konusudur.

Kısacası, insan kendisine beşerî ruh üflenir üflenmez, hak inanca sahip ve salih amelleri işleyecek durumda değildir. Tam tersine aşamalı olarak buna alıştırılır, hazırlanır. Şartlar tamamlanınca araştırma ve gözlem yapma gereğini duyar. Bu bağlamda insan hayatı zorunlu olarak iki döneme ayrılır: Ayırt etme ve ergenlik öncesi dönemle ayırt etme ve ergenlik sonrası dönem...

Ayırt etme ve ergenlik sonrası dönemde, insan inanç sorunuyla ilgilenebilir. İnançla ilgili sorunlar bu dönemde karşısına çıkar. İnanç sorunlarıyla ilgilenmeye elverişli zaman ile elverişli olmayan zaman arasında zorunlu olarak bir ara süreç söz konusudur. Burada insan araştırma ve gözlemle yükümlülüklerini belirlemeye çalışır. İnsan fıtratının yol göstericiliğinde inanç açısından inanılması gereken ilkeleri belirlemeye çalışır. Burada esas aldığı yöntem kanıtlama metodudur. Bu dönemde kendini veya evreni bazen yaratıcısız, bazen yaratıcıyla beraber düşünür. Bazen yaratıcıyı tek başına, bazen başka ortaklarının olması ihtimaliyle birlikte zihninde tasavvur eder. Sonra gözlemlenen olgulardan hareketle bu varsayımlarından hangisinin realiteyle örtüştüğünü belirlemeye çalışır. Neticede varsayımlardan birini benimser, birini de reddeder.

Bu nedenle insan bu süreçte henüz kanıtlama işlemini bir sonuca bağlamamışken bir şeyi olanca açıklığıyla ifade edecek durumda olmaz. Sadece varsayımlar ileri sürmekte, sadece ihtimaller üzerinde durup düşünmektedir.

Dolayısıyla İbrahim Peygamber'in yıldızla ilgili sözü, daha sonra Ay'la ve Güneş'le ilgili olarak söyleyeceği, *"Budur rabbim!"* sözü onun açısından kesin bir inancı, onların Allah'ın ortakları olduğunu kabul etmesini yansıtmaz. Bu sadece bir varsayımdır, onlar aracılığıyla bir şeyi kanıtlamak, kesin sonuca ulaştırmak istemektedir. Ayetlerden algıladığımız kadarıyla onun sürekli bir gözlem ve inceleme içinde olması da bunu kanıtlayan bir husustur. Bu sözler, konuyla ilgili ileri sürülen cevaplardan biridir.

Fakat Meryem Suresi'nde, İbrahim Peygamber'in (a.s) babasıyla tartışırken şöyle dediği anlatılır: *"Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim. Babacığım şeytana tapma; çünkü şeytan, Rahman'a isyan etmişti. Babacığım, ben sana Rahman'dan bir azabın dokunmasından korkuyorum. O zaman sen, şeytanın dostu olursun. 'Ey İbrahim, sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, ant olsun seni taşlarım. Uzun süre benden ayrıl git!' dedi. İbrahim, selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana çok lütufkârdı."* (Meryem, 43-47) Bu ayetler, Hz. İbrahim'in (a.s) meseleyle ilgili olarak gerçek bilgiye sahip olduğunu, onun işlerini yönlendirenin kendisine lütfedenin, büyük ikramlarda bulunanın, başkası değil, yüce Allah olduğunu bildiğini gösteriyor.

Dolayısıyla, *"Budur rabbim!"* sözü, bir an için kendini onlar yerine koyarak, teslim olduklarına teslim oluşunun ifadesidir. Buradan hareketle görüşlerinin yanlışlığını, söylediklerinin batıllığını ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Tartışmada böyle bir yöntem, karşı tarafın daha çok dikkatini çeker. Zıtlaşmayı, inatlaşmayı, taassubu önler. Karşı tarafın daha sakin bir zihinle kanıta kulak vermesini sağlar.

Yıldız batınca, "Batanları sevmem." dedi.

Ayette geçen "efele" fiilinin mastarı olan "ufûl" kelimesi, batma anlamına gelir. Burada, batma niteliğine sahip oluşunun yıldızın rablığını, tanrılığını iptal edici, geçersiz kılıcı bir durum olduğu açıklanıyor. Çün-

kü batan yıldızın kendisini görenlerle ilişkisi kesilir. İlişkinin kesildiği durumlarda varoluşsal tedbir ve yönetimi yürütmenin imkânı kalmaz.

Öte yandan kul ile tanrı arasındaki rablik (yöneticilik) ve kulluk (yönetilenlik) ilişkisi, gerçek bir irtibata dayanıyor. Bu ise, kulun tanrısını sevmesini gerektirir. Çünkü arada varoluşsal bir cazibe ve kaçınılmaz tâbi oluş söz konusudur. Dolayısıyla yok olan ve sevginin nedenini oluşturan güzelliği değişen birini sevmenin anlamı yoktur. Gerçi insanların genellikle yüzeysel güzelliği sevdikleri ve göz alıcı geleneksel süslere kapıldıkları görülür; ancak bu, insanın ilk etapta algıladığı güzelliğin etkisinde kalmasından, onun yok olucu ve tükenici özelliğini dikkate almamasından kaynaklanan bir durumdur. Oysa tanrı, kalıcı bir varlığa sahip olma durumundadır. Tavır ve durumunda değişiklikler olmamalıdır. Yaşayan, sonra ölen; bir süre yerinde kalan, sonra yol alan; doğan, ardından batan; görünen, sonra gizlenen; geçici zevkler veren güzellikler ve göz alıcı süslü nesneler gibi olmamalıdır. Kimi zaman insanın aklına hitap veya şiirsel bir açıklama gibi gelse de, İbrahim Peygamber'in (a.s) bu sözü kanıtsal bir özelliğe sahiptir. Bu husus üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Hangi anlamda olursa olsun, Hz. İbrahim batmasından dolayı yıldızın rabliğini geçersiz sayıyor. Ya tanrılığın geçersizliğini, kinaye sanatı yoluyla battığı için onu sevmediğini ifade ederek dile getiriyor. Ki birini rab edinme ve ona kulluk sunma sevgiye dayanır. Birini sevmeyenin ona kulluk sunması mümkün değildir. Nitekim İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Din, sevgiden başka bir şey midir ki?"* Daha önce bu husus üzerinde durduk.

Ya da ileri sürdüğü kanıtın, sevginin bulunmamasına dayanmış olmasını anlatmaya çalışıyor. Dolayısıyla burada yıldızın batmasından söz etmesi, ona yönelik sevgisinin olmadığının nedenine dikkat çekmesi içindir. Çünkü rablik ve ilâhlık, sevgiyi gerektirir; sevginin olmaması sevginin gerekleri olan rablik ve ilâhlık niteliklerini olumsuzlar. Dolayısıyla değişmez, kalıcı güzelliği bulunmadığı için fıtrî ve iç güdüsel sevgiyle yönelinmeyen biri rablik niteliğini hak etmez. Kanıtın bu boyutu daha belirgindir ve ayetteki tartışmanın akışı buna dayanmaktadır.

O hâlde ayetlerin akışında **öncelikle** sevgi ve kulluk veya mabutluk arasındaki zorunlu ilişkiye işaret edilmektedir.

İkincisi: Hz. İbrahim (a.s) Yıldız'ın tanrılığını geçersiz sayma bağlamında onunla Güneş ve Ay arasındaki ortak bir özelliklerini esas alıyor. Sonra tezini sürdürüyor ve yıldız için ileri sürdüğü gerekçeyi Ay ve Güneş için de gündeme getiriyor. Bunun nedeni, ya Hz. İbrahim'in -daha önce işaret edildiği gibi- ay ve güneşin de yıldız gibi doğup battıklarını şimdiye kadar gözlemlememesidir, ya da her üç gözlemde muhataplarının farklı topluluklar olmasıdır.

Üçüncüsü: Hz. İbrahim, *"Batanları sevmem."* derken, tanrılığı geçersiz kılma bağlamında akıl sahibi varlıklara ait bir kullanımı [yani "âfilîn" sıygasını] esas alıyor. Bununla âdeta şunu demek istiyor: "Bilinç ve akıl sahibi bir varlık baştan itibaren rablik niteliğini hak etmez. Nitekim ondan aktarılan sözlerden buna ilişkin işaretler algılıyoruz:

"Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir şey kazandırmayacak olan şeylere niçin tapıyorsun?" (Meryem, 42) *"Babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' demişti. 'Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz.' dediler. 'Peki, dedi. Siz dua ettiğiniz zaman onlar işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır; ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük.' dediler."* (Şuarâ, 70-74) Önce haklarında hiçbir şey bilmiyormuş gibi, taptıkları şeyleri soruyor. Onlar da kulluk sundukları tanrıların akılsız ve duygusuz birtakım cesetler ve heykeller olduğunu ortaya koyacak şekilde cevap verince, Hz. İbrahim bu sefer, bu tanrıların bilgi ve güç sahibi olup olmadıklarını soruyor. İfadelerinde akıl sahibi varlıklara özgü lafızlar kullanıyor ki, bununla, bir mabudun akıl niteliğine sahip olmasının gerektiğini vurgulamayı amaçlıyor.

77) Ayı doğarken görünce, "Budur rabbim!" dedi...

Ayetin orijinalinde geçen "baziğ" kelimesinin mastarı olan "el-buzûğ", doğmak anlamına gelir. Daha önce, "felemma re'a...=görünce..." ifadesinin konunun öncesiyle bağlantılı olduğuna delâlet ettiğine ve *"Budur rabbim!..."* ifadesinin de bir varsayım veya üzerlerinde etkili olmak için onlardan olduğunu ve kabullendikleri şeyi kabul ettiğini gösterme amacına yönelik olduğuna, önceki ayeti tefsir ederken değinmiştik.

Fakat, ayın batmasından sonra, *"Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum."* sözü, kinayeli bir anlatım içermektedir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) yıldızın tanrılığını, batan her cismi ilgilendiren genel bir nitelikten hareketle geçersiz saymıştı. Ay da

batınca, onun Ayın tanrılığına ilişkin değerlendirmesi kendiliğinden ortaya çıkmış oldu. Çünkü bu değerlendirmesini daha önce yıldızın batması üzerine dile getirmişti: *"Batanları sevmem."* O hâlde *"Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi"* sözü daha önce, Ay için, *"Budur rabbim!"* şeklinde ifade ettiği değerlendirmesinin bir sapma olduğuna yönelik bir işarettir. Dolayısıyla bu görüşünde ısrar etmesi durumunda, Ay'ın tanrı olduğunu söyleyen sapıklar topluluğunun bir ferdi olacaktır. Bunun sapıklık oluşunun altında, yıldız hakkında söyledikleri yatmaktadır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) sırf yıldıza özgü bir niteliği değil, aynı konumda olan her olgu için geçerli olabilecek bir niteliği esas alıyor.

Ayetlerin akışından **öncelikle** şunu anlıyoruz: Yıldız'a tapan gibi, bazıları Ay'a tapıyordu. Aynı şekilde hemen sonraki ayette güneşle ilgili olarak, *"Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* diyor. Bu da aynı tapınmanın Güneş için de söz konusu olduğuna yönelik bir işarettir.

İkincisi: Hz. İbrahim (a.s) o sırada, araştırma sürecindeydi. İlâhî yol göstericiliğin beklentisi içindeydi. Rabbinin kendine ilham edeceği sağlıklı görüşü ve kesin bilgiye dayalı bakışı gözetliyordu. Ya gerçek anlamda böyle bir gözetleme içerisindeydi. Nitekim Hz. İbrahim'in sözlerini inanç elde etme amacına yönelik varsayım olduğunu kabullenmemiz durumunda söz konusudur. Ya da görünüş itibariyle böyle idi. Bu ise, bir an için kendini onlardan biri gibi gösterip yaklaşımın yanlışlığını bu şekilde ortaya çıkarmayı amaçladığını savunduğumuzda söz konusudur. Biraz önce her iki yönteme de değindik.

Üçüncüsü: Hz. İbrahim (a.s) bir rabbinin olduğuna kesin olarak inanıyordu. Doğru yola iletme ve diğer işlerin yönetimi O'nun tekelindeydi. O gerçek anlamda veya zahir itibariyle şunu araştırıyordu: Bu rab, gökleri ve yeri yoktan var eden ilâhın kendisi miydi, yoksa onun yarattığı varlıklardan bazıları mıydı? Yıldız ve ayın battıkları için Rab olmaya elverişli olmadıklarını anlayınca, Rabbinin kendisine doğruyu göstermesi ve sapanların sapıklıklarından kurtarması beklentisine girdi.

78) Güneşi doğarken görünce, "Budur rabbim, bu daha büyüktür!" dedi...

Önceki ayette açıklandığı üzere "görünce..." ifadesinin orijinalinin başındaki "felemma" sözcüğünden dolayı, ayetin önceki ayetlerle bağ-

lantılı olduğu anlaşılıyor ve *"Budur rabbim..."* ifadesi de ya bir varsayımdan veyahut kendini onlardan biri gibi gösterme durumundan hareketle söylenmiştir.

Yıldızı gördükten sonra, ayın doğduğunu görünce söylediği, *"Budur rabbim..."* ifadesini, güneşle ilgili olarak da tekrarlıyor. Ama üçüncü kez güneşle ilgili, *"Budur rabbim"* sözüne *"bu daha büyüktür!"* ifadesini ekliyor. Bununla bir bakıma, iki kez üst üste yanlışlığı ortaya çıkan varsayımını üçüncü kez yinelemesinin bir mazeretinin, bir gerekçesinin olduğunu anlatmaya çalışıyor.

Daha önce, Hz. İbrahim'in, güneşi kastederek ["hazihi" demesi gerekirken] erkekler için kullanılan "haza" işaret zamirini telaffuz etmesinin, onun herhangi bir insan gibi güneşin her gün doğup batan bir gök cismi olduğunu, gece ve gündüzün ve dört mevsimin onun hareketleriyle meydana geldiğini bilmemesinden kaynaklandığını belirtmiştik.

Çünkü söz konusu işaret zamirini, işaret ettiği şeyin mahiyetini bilmeyen biri kullanır. Tıpkı karartısını gördüğün hâlde erkek mi, kadın mı olduğunu bilmediğin biri için, "Men haza=Bu kimdir?" demen gibi. Aynı durum akıl sahibi bir varlık olup olmadığı belli olmayan bir karartı için de geçerlidir. Böyle bir karartı görüldüğünde, "Ma haza=Bu nedir?" denir. Büyük bir ihtimalle Hz. İbrahim (a.s) gizlendiği yerden çıkıp babası ve soydaşlarıyla karşılaştığı ilk gönde böyle bir manzarayla karşılaşmıştır. Henüz dış dünyayı ve insan topluluğunu gözlemleme imkânına sahip değildi. Bu hâlde o bir cisim görüyor, adına yıldız demişler. Bir diğer cisim görüyor, buna da Ay diyorlar. Bir başkası da Güneş diye adlandırılıyor. Bunlardan birini gördüğünde, sadece parlak bir cisim görmüş oluyor. Bu yüzden de, gördüğü şeyin mahiyetini tam olarak bilmeyen birisi olarak, "Bu rabbimdir!" diyor.

"...batınca, 'Batanları sevmem...' dedi." ifadesi de bir ölçüde bunu destekler mahiyettedir. Çünkü bu ifadede Hz. İbrahim'in (a.s) bir süre yıldızın tanrı olabileceği varsayımı üzerinde durup beklediğine, sonra onun battığını görünce, bu varsayımın yanlış olduğunu, yıldızın tanrı olmadığını anladığına ima var. Eğer yıldızın batan bir cisim olduğunu baştan bilseydi, baştan itibaren onun rabliği varsayımını geçersiz kılacaktı. Nitekim putlarla ilgili olarak böyle yapmıştı. Babasına şöyle demişti: *"Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kav-*

mini açık bir sapıklık içinde görüyorum." "...Babacığım, niçin işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir şey kazandırmayan putlara tapıyorsun?"

Fakat bu bağlamda şunu söylemek mümkündür: Hz. İbrahim, *"Batanları sevmem..."* sözünü söylemeyi yıldızın batması anına kadar ertelemekle, soydaşlarıyla somut olarak gözlemlenen bir olgu üzerinde tartışmak istemiş olabilir. Nitekim putlara yönelik girişimi de aynı amaca yönelikti. Bütün putları kırıp parçalamış, sadece büyük puta dokunmamıştı. Bununla putların çaresizliğini, cansız varlıklardan ibaret olduklarını, kendilerine ne zarar, ne de yarar sağlayamadıklarını soydaşlarına göstermek istemişti.

Tefsir bilginleri, Hz. İbrahim'in (a.s), *"Budur rabbim, bu daha büyüktür!"* derken, erkeklere özgü işaret zamirini kullanmış olmasını yorumlamak hususunda farklı yöntemler esas almışlardır.

Bunlardan biri şunları söylemiştir: İşaret zamirinin müzekker olması, ancak işaret edilen şey ya da parlak göksel cisim şeklinde teville mümkündür. Dolayısıyla Hz. İbrahim (a.s) şöyle demiştir: İşaret ettiğim şey veya şu göksel parlak cisim, rabbimdir; o daha büyüktür.

Bu yoruma karşın diyeceğimiz şudur: Bu tarz bir teville işaret zamirinin kullanılmasının doğru olduğundan kuşku duymuyoruz. Ancak, bu tür bir tevili geçerli kılacak bir nükteye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, böyle bir tevil için dayanak olacak bir nükte olmalıdır. Bir nükte söz konusu olmaksızın dilde böyle bir kullanım mümkün olsa, şahıs vb. şekilde tevil yoluyla zamirin döndürüleceği ve işaret edilmesi gereken yerlerde bütün kıyasî ve işitsel müenneslerin müzekker gibi algılanmaları mümkün olurdu. Bu ise, dilin temelden iptal edilmesi anlamına gelir.

Bir diğer müfessirin görüşü şöyledir: Hz. İbrahim'in müzekker zamir kullanması müptedanın habere tâbi tutulmasına örnektir. Çünkü "rab" ve "ekber" sözcükleri müzekkerdirler. Burada işaret ismi, müzekker habere tâbi tutulmuştur. Nitekim şu ifadede bunun aksi söz konusudur: "Summe lem tekun fitnetuhum illa kalû...=*Sonra onların fitneleri şöyle demekten başka bir şey olmadı..."* Burada müzekker müennese ["fitne" kelimesine] tâbi tutulmuştur.

Buna karşılık diyeceğimiz şudur: İbrahim Peygamber'in (a.s) soydaşları, bazı tanrıların erkek olduklarına inandıkları gibi, bazılarının da dişi olduklarına inanıyorlardı. Dişi olduklarına inandıkları tanrılarını "ilâhe, rabbe (tanrıça), tanrının kızı ve tanrının karısı" şeklinde

isimlendirirlerdi. Dolayısıyla Güneş'e de dişilik esasına dayalı olarak "rabbe (=tanrıça)" demeleri gerekirdi. Buna göre İbrahim Peygamber-'in (a.s), "Budur benim tanrıçam veya ilâhem." demesi lâzım gelirdi. O hâlde, *"Budur rabbim..."* ifadesinde haberin müzekkerliğiyle ilgili olarak söylenenler, müptedanın müzekkerliği için de geçerlidir. Dolayısıyla tâbi tutuluştan söz etmenin bir anlamı yoktur.

Aynı şekilde Hz. İbrahim'in, "Haza ekber=Bu daha büyüktür" ifadesinde geçen "ekber" kelimesi, ism-i tafdil kalıbında bir haberdir. İsm-i tafdil ise, haber olarak kullanıldığı zaman "ef'al" kipinde getirilir ve müzekkerle müennes arasında fark olmaz. Örneğin: "Zeydun efdalu min Amrin (=Zeyd Amr'dan üstündür)" ve "Leyla ecmelu min Selma (=Leyla Selma'dan daha güzeldir)" denir. Durum böyle olunca, tâbi olma söz konusu olan bir müzekker sıygası olduğunu kabul edemeyiz.

Bir müfessirin görüşü de şöyledir: İşaret zamirinin müzekker olarak kullanılması, Güneş'i ululama amacına yöneliktir. Çünkü Güneş'e tanrılık niteliği yakıştırılıyordu. Böylece Hz. İbrahim (a.s) "tanrı" kavramını dişilik niteliğinden tenzih etmek istemiştir.

Buna karşılık diyeceğimiz şudur: Onlar, dişiliği tanrının tenzih edilmesi gereken bir nitelik olarak algılamıyorlardı. Çünkü bizzat Babillilerin dişi tanrıları vardı. Yaratıcı ana tanrıça "Nino", tanrı "Anu"-nun kızı, "Nin Karaşa", tanrı "Şamaş"ın eşi tanrıça "Malikat", emzirme tanrıçası "Zarbanit" ve tanrıça "Anunaki" gibi. Bazı Arap müşrikleri de meleklere tapıyor, onları Allah'ın kızları sayıyorlardı. *"Onlar, Allah'ın dışında etkileri olmayan edilgen tanrılardan başkasına tapmazlar."* (Nisâ, 117) ayetinin tefsiri çerçevesinde rivayet edildiğine göre, Arap müşrikleri tanrılarını dişiler olarak nitelendiriyor ve taptıkları putları kastederek, "Falan oğullarının dişileri..." diyorlardı.

Bir müfessirin yorumu ise şöyledir: İbrahim'in (a.s) soydaşları Güneş'i erkek kabul ediyorlardı. Nitekim onun "Anuniyt" adında bir karısının olduğunu söylüyorlardı. Bu yüzden Hz. İbrahim ifadenin zahirini onların bu inançlarını gözeterek belirlemiştir.

Buna şu karşılığı veririz: Onların Güneş'in erkek olduğuna inanmaları, Güneş lafzının müenhesliğinin müzekkerliğe dönüştürülmesini haklı çıkarmaz. Kaldı ki Hz. İbrahim (a.s) kralla tartışırken, Güneş'i kastederek, "Fe'ti biha min'el-mağrib=Onu batıdan getir." diyerek dişi zamirini kullanmış olması, bu yorumu olumsuzlamaktadır.

Bir diğerine göre de: İbrahim (a.s) soydaşlarının dili olan Süryanice'yi konuşuyordu. Bu dilde ise, zamirler ve işaret isimleri dişi ve erkek şeklinde ayrılmaz. Tümü müzekker sıygasında gelir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim, onun sözlerini hikâye ederken ana dilindeki müzekkerlik sıygasını esas almıştır.

Buna karşılık da diyoruz ki: Mesele, değişen dillere göre lafızların hükümleriyle ilgili olduğu için böyle bir şey caiz olmaz. Ancak lafzî özellik üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu olmayan anlamla ilgili olarak bu tür bir değerlendirme kabul edilebilir. Kaldı ki, yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde İbrahim'den tartışmalar ve dualar aktarmıştır. Bunların çoğunda dişilik özelliği göz önünde bulundurulmuştur. Neden sadece burada kelimenin dişilik özelliği geçirsiz sayılsın ki? Nitekim Babil Kralı'yla tartışırken şunları söylüyor: *"İbrahim, 'Benim Rabbim odur ki, diriltir ve öldürür.' demişti. O da, 'Ben de diriltir ve öldürürüm.' demişti. O zaman İbrahim, 'Şüphesiz Allah, güneşi doğudan getirir, hadi sen de onu batıdan getir.' deyince, inkâr eden o adam şaşırıp kalmıştı."* (Bakara, 258) Bu ifadede "güneş" sözcüğü ve ona dönük olan dişilik zamiri de yer alıyor.

Bazı müfessirlerin bu değerlendirmeye cevap olarak ısrarla savundukları görüş ise son derece ilginçtir: İbrahim (a.s), İsmail ve Hacer kadim Arapça'yı konuşuyorlardı. İbrahim'in soydaşlarının dili de Arapça'ydı. Bu iddianın sahibi özetle şunları söylüyor:

"Arkeologlar şunu kesin olarak ortaya koymuşlardır ki, Yarımada Arapları tarihin başlangıcından itibaren Keldan ve Mısır ülkelerini zapt etmiş, dilleri buralara egemen olmuştu. Bazıları şunu açıkça söylüyorlar: İbrahim Peygamberle aynı çağda yaşayan Hamurabî Arap'tı. İyilik ve barış kralı Hamurabî, Eski Ahit'te yüce Allah'ın kâhini olarak nitelendirilir. Orada belirtildiğine göre Hamurabî İbrahim için bereket istemiş ve İbrahim sahip olduğu malların onda birini ona vermiştir."

Devamla diyor ki: "Hadis ve Arap tarihi kitaplarında belirtildiğine göre, İbrahim (a.s) oğlu İsmail'i annesi Mısırlı Hacer'le birlikte daha sonra Mekke'nin kurulduğu yer olan vadiye yerleştirmiştir. Yüce Allah Curhum kabilesinden bir gurubun onlarla birlikte buraya yerleşmesini sağlamıştır. İbrahim ana-oğlu ziyaret ederdi. O ve oğlu İsmail Allah'ın kutsal evini bina ettiler ve Arabistan'da İslâm dinini yaydılar. Yine hadiste deniliyor ki: Bir gün İbrahim (a.s) oğlunu ziyaret maksa-

dıyla Mekke'ye gelir. Fakat oğlu o sırada ava çıkmıştır. Karısıyla konuşur. Kadın Curhum kabilesine mensuptur. İbrahim kadından hoşnut olmaz. Sonra bir kez daha oğlunu ziyarete geldiğinde, bir kez daha oğlunu evde bulmaz. Oğlunun yeni eşiyle konuşur. Kadın onu konaklamaya ve başını yıkamaya davet eder. İbrahim kadından hoşnut olur, onun için dua eder. Bütün bunlar Hz. İbrahim'in Arapça konuştuğunun kanıtlarıdır." Cevap olarak mezkur müfessir özetle bunları söylüyor.

Şimdi bu değerlendirmeyi ele alalım: Yarımada Araplarının Mısır ve Keldan ülkelerine komşu olmaları, onlara karışmaları, onları işgal edip istila etmeleri, onların dillerinin Arapça olarak değişmesini gerektirmez. Mısırlıların dili Kıptîce, Keldanlıların ve Aşurluların dili de Süryanice'ydi. Bu durumun dillerin birbirlerine kelime alış verişinde bulunmalarına neden olduğu bir gerçektir. Nitekim Kur'ân'da "kıstas" ve "istebrak" gibi Arapça olmayan, sonradan Arapça'ya giren kelimeler yer alır.

Hamurabî'yle ve onun İbrahim Peygamberle aynı çağda yaşadığına ilişkin olarak söyledikleri ise, gerçek tarihin söyledikleriyle bağdaşmıyor. Babil harabelerinden çıkarılan eserler ve üzerinde Hamurabî yasaları bulunan dikitler tarihin söylediklerini doğrulamaktadır. Hamurabî bu yasaları koymuş ve krallığının sınırları içinde uygulamıştır. Elimizdeki verilere göre, dünyada yazılan ve sistematik olarak uygulanan ilk yasa budur. Bazılarına göre Hamurabî M.Ö. 1728 ve 1686 tarihleri arasında, diğer bazılarına göre de 2287 ve 2236 tarihleri arasında hükmetmiştir.[1] Hz. İbrahim (a.s) M.Ö. 2000 yıllarında yaşamıştır. Hamurabî putperesttir. Yasalarını yazdığı dikitlerin üzerinde bazı tanrılardan yasalarının devamı, insanlar tarafından uygulanması, onları yürürlükten kaldırmak veya onlara muhalefet etmek isteyenleri bertaraf etmeleri için onlardan yardım dilemektedir.[2]

Hz. İbrahim'in oğlunu ve anasını Tahame'ye yerleştirmesinden, Allah'ın evini yapmasından, Allah'ın dinini yaymasından ve Araplarla anlaşabilmesinden söz edilmesine gelince, bunların hiçbirinin İbrahim Peygamber'in Arapça konuştuğu anlamına gelmediği açıktır.

1- Tevrat'tan, İbrahim Peygamberle ilgili hadisleri aktarırken Hamurabî'nin hükümet dönemiyle ilgili farklı görüşlere değineceğiz.

2- Konuyla ilgili kitaplara bakınız. Ez cümle: "Şeriat-u Hamurabî (Hamuarabî'nin Yasası)" eser, Doktor Abdurrahman Kiyalî

Şimdi konumuza dönüyor ve diyoruz ki: *"Güneşi doğarken görünce..."* ifadesi, -daha önce söylediğimiz gibi- "fe-lemma" sözünün öncesiyle sonrasının birbirleriyle bağlantılı olduklarını gösteriyor. *"...batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum.' dedi."* ifadesini kastediyoruz. Çünkü bu ifade, Hz. İbrahim'in (a.s) güneşin doğduğunu gördüğünde, ayın batmış olduğunu göstermektedir. Bu ise, içinde Keldan ülkesinin de yer aldığı kuzey kutbundaki son bahar veya kış gecelerinde söz konusu olabilir. Bu mevsimlerde geceler uzun olur. Özellikle ayın güney burçlarından yay ve kova burcunda bulunduğu sırada semanın konumu kamerî ayların son yarısında ayın güneşin doğuşundan önce batmasına elverişli olur. Daha önce, *"Derken üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!' dedi. Yıldız batınca, 'Batanları sevmem.' dedi. Ayı doğarken görünce, 'Budur rabbim!' dedi."* ayetini incelerken demiştik ki: Ayetin akışı mantıksal olarak şunu gösteriyor: Bu, kamerî aylardan birinin son yarısıydı. İşaret edilen yıldız da Zühre Yıldızı'ydı. Onu ilk gece gün batımından hemen sonra batmaya yüz tutarken görmüştü. Sonra onun batışını ve doğu ufkundan ayın doğuşunu gördü.

Bu ayetlerden çıkan sonuç şudur: İbrahim (a.s) soydaşlarıyla putlarla ilgili tartıştığı gün, bütün gün onlarla meşgul olur. Derken üzerine gece çöker ve Zühre Yıldızı'nı, bu arada ona kulluk sunun bir topluluğu görür. Zühre Yıldızı'nın tanrılığı ekseninde onlarla tartışmaya girer. Onun durumunun nasıl sonuçlanacağını beklemeye koyulur. Derken birkaç saat sonra Zühre Yıldızı batar. Bunun üzerine İbrahim (a.s) toplulukla tartışır ve Zühre Yıldızı'nın tanrılığı ihtimalinden kendini soyutlar.

Sonra ayın doğduğunu ve bir topluluğun ona kulluk sunduğunu görür. Onlarla ayın tanrılığı ekseninde, *"Budur rabbim!..."* diyerek bu ihtimal üzerinde konuşur. Bu arada onun da akıbetini gözetler. Derken ay da batar. Gece, kamerî aylardan birinin ikinci yarısına denk düşen uzun gecelerden biridir. Büyük bir ihtimalle ay, güney burçlardan biri olan kısa bir yay burcundan geçiyordu. Batınca, onun da tanrılık ihtimalinden kendini soyutladı. Rabbinden kendisine doğru yolu göstermesini, sapıklıktan korumasını istedi.

Derken güneş doğar. Onun daha önce doğup batan Yıldız ve Ay'dan daha büyük olduğunu görür. Bu sefer soydaşlarıyla güneşin tanrılığı ekseninde konuşmaya başlar. Bu arada Yıldız'ın ve Ay'ın tanrı o-

lamayacaklarını anlamıştır. Aslında onlar da Güneş gibi birer parlak göksel cisimdirler. Ama Güneş'in büyüklüğünü varsayımın esası olarak kabul ediyor veya tanrılığını bir ön kabul olarak tasavvur ediyor ve diyor ki: *"Budur rabbim, bu daha büyüktür!..."* Sonra onun da varacağı durumu gözetlemeye başlıyor. Güneş de batınca, onun tanrılığı ihtimalini bir kenara bırakıyor ve kavminin şirkinden beri olduğunu belirterek diyor ki: *"Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* Ardından yüce Allah'ın gökleri ve yeri var edip yaratma anlamında ulûhiyetini vurgulamasına ek olarak göklerin ve yerin, ikisinin arasındaki canlı-cansız varlıkların yöneticisi, yönlendiricisi, idare edicisi anlamında rubûbiyetini de vurgulayarak şöyle diyor: *"Ben yüzümü tamamen...* -Burada rubûbiyet makamına yönelik kulluk ifade ediliyor.- -Dosdoğru fıtrat çizgisinden sağa veya sola sapmadan- *hanif olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim.* -O'nun tarafından yaratılan, var edilen herhangi bir şeyi, ibadet ve teslim oluş bağlamında O'na ortak koşmam.-*"*

Daha önce söylediğimiz gibi, *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki... kesin inananlardan olsun."* ayetini, içinde yer aldığı ayetler grubunun geneliyle birlikte ele aldığımız zaman, Hz. İbrahim'in (a.s) babasına ve soydaşlarına karşı, göklerin ve yerin melekûtundan gözlemlediği fenomenleri kanıt olarak kullandığını ifade ettiğini görürüz. Allah ona, bu gözlem ve bakış aracılığıyla gösterdiği melekûtu göstermesinin amacı olan kesin bilgiyi bahşetmişti.

Bu, Hz. İbrahim'in (a.s) sözünü ettiği kanıtın, kesin bilgi kaynağından beslenen belgesel bir kanıt olduğunun en açık ifadesidir. *"Batanları sevmem."* sözü de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Daha önce bununla ilgili açıklamalarda bulunduk.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu hususlar anlaşılıyor:

Birincisi: *"Batanları sevmem."* sözü, kesin bilgiye dayanan burhanî bir kanıttır. Bu sözde, batanların sevilmemesi, dolayısıyla batanların tanrı olma ihtimallerinin olumsuzlanması esas alınmıştır. Tefsir bilginlerinden bazılarının sözlerinden Hz. İbrahim'in bunu burhanî olmaktan ziyade avamî bir kanıt gibi sunduğunu anladıkları anlaşılmaktadır.

Adı geçen müfessir diyor ki: "Doğrusu bu söz, örtük bir tariz mahiyetindedir; belirgin bir teorik burhan değildir. Hz. İbrahim (a.s) bununla soydaşlarının yıldızlara taparken, gözlerinden kaybolan, dolayı-

sıyla kendilerine ibadet edildiğini anlamayan şeylere ibadet ettiklerini bilmediklerini gözler önüne sermeyi amaçlıyor. Hz. İbrahim (a.s) 'batışı' tanrılığın olumsuzlaşmasının nedeni gibi görmesi de bu yüzdendir. 'Doğuşu' ve 'ortaya çıkışı' değil. Sözlerine bu durumu dayanak yapıyor. Çünkü rablığın bir özelliği de açık olmaktır. Kuşkusuz tanrının açıklığı kulların açıklığından farklı olacaktır." Bu hususa çok dikkat etmelisin.

Bu yorumu yapan müfessir öncellikle şunu görememiştir: *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki... kesin inananlardan olsun."* ayetinin Hz. İbrahim'in soydaşlarına karşı kullandığı kanıtları içeren ayetlerin içine yerleştirilmesi, bu ayetin de bir kanıt içerdiğinin en somut kanıtıdır. Bu kanıt onun evrensel çapta melekûtu gözlemlemesinden alınmıştır ve Allah'a, ayetlerine yönelik kesin inancının özünü oluşturmaktadır. Buna rağmen böyle bir kanıtın belgit olmayıp avamî bir kanıt olduğu nasıl söylenebilir?

İkinci olarak da şunu görememiştir: Ayetteki kanıt, sevginin olup olmamasına dayandırılmıştır; "batış"a değil. Kaldı ki, kanıt "batış"a dayandırılmış olsaydı bile, bu onu belgit bir kanıt olmaktan çıkarmazdı. Hz. İbrahim gördüğü cismin tanrılığı ihtimalini bir kenara bırakmasının sebebinden söz ederken onun batışını ve gözlerden kayboluşunu gördüğünü, kendisininse batanları sevmediğini, dolayısıyla ona ibadet etmeyeceğini belirtiyor. Bilindiği gibi, bir insan tanrısına rab olduğu için ibadet eder. Yani insanın işlerini düzenleyip yöneten... Bu rab, ona hayat, rızk, sağlık, bereket, güvenlik, kudret ve bilgi verendir. İnsan, varlığını sürdürmek için bütün bunlara muhtaçtır. Dolayısıyla varlığının her yönü itibariyle rabbiyle ilintilidir. Muhtaç olduğu bir hususta ihtiyacını gideren şeyi ve kendisine yardım edeni sevmek de insan fıtratının, öz doğasının bir gereğidir. Bundan hiç kimse kuşku duymaz. Çünkü bir rabbe ancak bir menfaatin celbi veya bir zararın bertaraf edilmesi ya da her iki amaç için birden kulluk edilir.

Kalıcı olmayan şeylere ilgi duymamak da insan fıtratının karakteristik bir özelliğidir. Ancak ihtiras ve azgınlık gibi duyguların insana baskın çıkıp ilgisini lezzet tarafına çekerek derin düşünceden alıkoyması başka. Böyle durumlarda insan ilgi duyduğu şeyin geçici, yok olucu özelliğini göremez. Kur'ân-ı Kerim dünyayı yerme noktasında bu yönteme sık sık başvurmuştur. İnsanları dünya hayatının göz alıcı

süslerine kapılmaktan, dünya şehvetine tutsak olmaktan alı koyucu uyarılarda bulunur. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Şu dünya hayatı, tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer: İnsanların ve hayvanların yediği arz bitkisi o su ile karıştı. Nihayet yer ziynetini takınıp süslendiği ve halkı da ona kadir olduklarını zannettikleri sırada birden buyruğumuz ona gece veya gündüz geldi; sanki dün o hiç şenlenmemiş gibi, onu biçilmiş yaptık."* (Yûnus, 24) *"Sizin yanınızda bulunan tükenir. Allah'ın yanında bulunan ise kalıcıdır."* (Nahl, 96) *"Allah'ın yanında bulunan ödül ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır."* (Şûrâ, 36)

Dolayısıyla Hz. İbrahim, *"Batanları sevmem."* sözüyle demek istiyor ki; insanın yitirebildiği, gözden kaybettiği, kalıcı olmayan, değişime uğrayan bir şeyi insanın sevmesi, ona bağlanıp ilgi duyması doğru değildir. İnsanın ibadet ettiği rabbin insan tarafından sevilmesi gerekir. Bu yüzden insanın gözünden kaybolup batması onun tanrılık niteliğini ortadan kaldırır. Şu kulluk sunulan gök cisimleri de battıkları için rablık adını hak etmezler. Görüldüğü gibi bu sözler genel ve özel açıdan (hem avam, hem havas açısından) kanıtsallık ifade etmektedir.

Adı geçen müfessirin bir üçüncü yanlışlığı da şudur: Doğmak ile zahir olmayı birbirine karıştırmıştır. Bu yüzden, bunun rablık niteliğini olumsuzlayan bir unsur olmadığına hükmetmiştir. Ayrıca ayetteki ifadenin buna dayandığını, çünkü rablığın bir özelliğinin zahir olmak olduğunu söylemiştir. Oysa ayette anlatılan -üzerine kanıt bina edilmeyen- husus doğuştur, gizlendikten sonra ortaya çıkıştır. Bu da rablık niteliğini olumsuzlayan bir husustur. Bu durumda şu soru gündemdeki yerini korumuş olur: Niçin sözlerine cismin batışını esas aldı da doğuşunu esas almadı?

İkincisi: Cismin doğuşu yerine batışının kanıt olarak esas alınmasının nedeni, doğuşun İbrahim Peygamber'in kanıtını dayandırdığı sevginin olmayışı durumunu gerektirmemesidir. Ama batış için bunun aksi söz konusudur, yani bir cisim batarsa, bu durum onu sevmemeyi gerektirir. Burada el-Keşşaf tefsirinin yazarının yaptığı açıklamadaki tutarsızlık da daha net anlaşılıyor. Diyor ki: "Eğer desen: Her ikisi de bir durumdan başka bir duruma geçişi ifade ediyorken, neden kanıt doğuş yerine batış eylemine dayandırılmıştır? Buna cevap olarak derim ki: Bu bağlamda batışı kanıtın esası olarak almak daha belirgindir. Çünkü batış, gizlenme ve örtünmeyle beraber bir dönüşümü ifade

eder." Bilindiği gibi kanıt, sevginin söz konusu olmamasına dayanmaktadır, batışa değil. Dolayısıyla doğuştan batışa yönelmek için neden aramak yersiz bir çabadır.

Üçüncüsü: Ayetlerin içerdiği kanıt, söz konusu üç gök cisminin yeryüzünün veya insanlar dünyasının işlerini yönetip düzenlemek anlamında rablık niteliğine sahip olmadıklarını vurgulama amacına yöneliktir. Yani genel anlamda var etme ve yönetme bağlamında bir rablığın olumsuzlanması amacı güdülmüyor. Çünkü gerek putperestler ve gerekse yıldıza tapanlar kulluk sundukları tanrılarının genel anlamda rab olmadıklarını inkâr etmezlerdi. Onlar var etme ve yönetip idare etme anlamına gelen genel anlamda rablığın sırf Allah'a ait olduğunu ve bu hususta O'nun eşinin olmadığını kabul ediyorlardı.

Buradan hareketle bazı tefsir bilginlerinin konuya ilişkin değerlendirmelerinin yanlış olduğunu anlıyoruz. Bunlardan biri diyor ki: "Batışın kanıtın esası olarak kabul edilmesi, onun mümkünlük niteliğini gerektirmesidir. Her mümkün niteliğine sahip olan varlık da ihtiyaç sahibidir. Dolayısıyla onun ihtiyaçlar zincirinin, varlığı zorunlu birinin yanında son bulması gerekir." Bir diğeri de şunları söylemektedir: "Batış, onunla nitelendirilen varlıktan rablığı olumsuzlar; çünkü batış bir harekettir. Her hareketin de bir hareket ettiricisinin bulunması kaçınılmazdır. Ve iş sonunda zorunlu olarak gelip hareket ettiricisi bulunmayan bir muharrike dayanıyor. Bu muharrik değişmezdir, özü itibariyle dönüşmezdir. Yani ulu Allah'tır."

Bu ikisi, burhanî kanıt olmakla beraber, mümkün nitelikli varlıklardan ve hareket eden varlıklardan bütün illetlerin gelip dayandıkları ilk illet olma ve bütün sebeplerin bitiş noktasını ifade eden ilk var edici ve yönetici anlamında rablık niteliğini olumsuzlamaktadırlar. Ne var ki, Sabiîlerden ve diğer toplumlardan yıldızlara tapanlar her semavî cismin öncesiz olduğunu, kevn ve fesadın yani yaratılmalarının ve bozulmalarının söz konusu olmadığını, daimî bir hareketle hareket ettiklerini kabul etmekle beraber tümünün malul olduklarını da inkâr etmezlerdi. Çünkü bunların ne varlıkları ve ne de varlıklarının etkileri itibariyle varlığı zorunlu bir yaratıcıya gereksinim duymaktan müstağni olmadıklarını biliyorlardı.

Dolayısıyla bu iki kanıt, Sabiîlerden, canlı türlerinden her birinin ayrı bir tanrısının olduğuna inananlardan ve diğer putperest topluluk-

lardan çok, yaratıcının varlığını temelden inkâr eden natüralistler için geçerli olabilir. Hz. İbrahim ise natüralistlerle değil, diğer çoktanrıcı topluluklarla tartışıyordu.

Kaldı ki, daha önce de belirttiğimiz gibi, kanıt cismin batışından çok, batma ve gözden kaybolma özelliğine sahip bir varlığa sevgiyle yönelinemeyeceği esasına dayanmaktadır.

Kanıtın mümkünlük ve hareketlilik esasına dayandığına ilişkin olarak söylediklerinin yanlışlığını ortaya koyayım derken, bir diğer müfessir de şu yanlışa düşmüştür: "Batış olgusunu bu şekilde tefsir etmek, bir şeyi kendisinden tamamen farklı olan bir şeyle açıklamak demektir. Çünkü Araplar batmayı mümkünlük ve hüdûs (sonradan olma) anlamında algılamazlar. Aynı şekilde batmayı hareket olarak yorumlamak da önceki gibi yanlış bir değerlendirmedir."

Bu değerlendirmeyi yapan müfessir, yukarıdaki yorumu yapanların, ayette geçen batış kavramının mümkünlük veya hareket anlamını ifade ettiğini söylemediklerinin farkında değildir. Onların dedikleri şudur: "Batmanın kanıt olarak alınması, mümkünlük niteliğini veya hareket ve değişimi gerektirmesinden ileri gelmektedir." Bunun yanında batmanın yüce Allah'a yaraşmayan mümkünlük niteliği veya değişimi gerektirmesini bir an için göz ardı etsek bile, sözü edilen müfessirin de kabul ettiği gibi hazır olmaktan sonra kaybolma ve açıklıktan sonra gizlenme anlamında batma tanrılık niteliğini olumsuzlayan bir husus değildir.

Çünkü varlığı zorunlu olan yüce Allah da duyularımızın algılama alanının dışındadır, gaiptir. Ama durum değişikliğine veya hazır olduktan sonra kaybolmak ve açık olduktan sonra gizlenmek gibi bir değişime uğramaz. "Yüce Allah için gizlilik O'nun tarafından kaynaklanan bir durum değildir; bizden kaynaklanan bir durumdur. Biz alıkoyucu bir sürü engelden dolayı O'nu algılayamıyoruz, yoksa O'nun varlığı için bir sınırlılık ve genel kuşatıcılığı için bir eksiklik söz konusu değildir." şeklinde bir açıklama getirmenin de bir anlamı yoktur. Çünkü göksel cisimler, özellikle güneş günlük hareketlerini gerçekleştirirken bizim açımızdan bir kayboluşa uğramaktadır. Çünkü biz yeryüzünün bir parçası sayılırız. Dünyamız güneşin hareketleri sonucu hareket etmekte, bazen bir tarafını, bazen de öbür tarafını bu cisimlere yönelterek bizim durumumuzda değişiklikler meydana gelmesine ne-

den olmaktadır. Dolayısıyla gerçekte güneşin üzerine doğduktan sonra onun üzerine batanlar bizleriz. Fakat duyu yanılması bize bunun tersini göstermektedir.

Razî bu yorumların tümünü birleştirici bir yorum yapmak istemiş ve ünlü [el-Kebîr] tefsirinde şunları söylemiştir:

"Batış, bir şeyin ortaya çıktıktan sonra gözlerden kaybolması demektir. Bunu bildiğimize göre, biri şöyle bir soru yöneltebilir: Batış, bir hareket olması itibariyle sonradan olmaya, hüdusa delâlet eder. Bu durumda doğuşun da sonradan olma niteliğine delâlet etmesi gerekir. Şu hâlde İbrahim, neden gördüğü cismin sonradan olma bir varlık olduğunun kanıtı olarak doğmasını göstermemiş, bunun yerine bu amaca yönelik olarak batışını kanıt olarak göstermiştir?"

"Buna şöyle cevap verilir: Hiç kuşkusuz, sonradan olmalığa delâlet etme bağlamında doğuşla batış ortak özelliklere sahiptirler. Ancak peygamberlerin bütün insanları Allah'a kulluk sunmaya davet ederken ortaya koydukları kanıtın açık ve belirgin olması gerekir. Ki üstün zekâlı insanlarla birlikte aptal insanların ve normal akla sahip olanların birlikte kavramalarına imkân olsun. Hareket olgusunun sonradan olmalığa yönelik kanıtsallığı kesinlik bildiren ve dakik bir kanıtsallık olmakla beraber, ancak üstün zekâlıların kavrayabileceği bir husustur. Bu bağlamda batma olgusunun kanıtsallığı daha belirgindir. Herkes onun bu anlama yönelik işaretini kavrayabilir. Çünkü yıldız batarken egemenliği de son bulur. O hâlde batma olgusu bu amaca vurgu yapmak bakımından eksiksiz bir kanıt mahiyetindedir."

"Bazı muhakkikler demişlerdir ki: Mümkünlük derecesine iniş de batış demektir. Sözlerin en güzeli, üstün zekâlıların da, orta zekâlıların da, avamın da kendine göre bir pay alabildiğidir, bir hisse kaptığıdır. Üstün zekâlı seçkinler batma olgusundan mümkünlük niteliğini algılarlar. Her mümkün de muhtaçtır ve ihtiyaçlarının sonu gelmez. Bu yüzden mümkünlük niteliğinden münezzeh olan birine gelip dayanması kaçınılmazdır. Ki onun varlığı sebebiyle ihtiyaçları sona ersin. Nitekim yüce Allah, *'Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır.'* (Necm, 42) buyurmuştur."

"Orta zekâya sahip insanlar, batma olgusundan mutlak olarak hareketi algılarlar. Her hareket eden sonradan olmadır. Her sonradan ol-

ma öncesiz ve kadir birine muhtaçtır. Dolayısıyla şu batan varlık ilâh olamaz; bilâkis ilâh, bu batanın da ihtiyaç duyduğu zattır."

"Avam ise, batma olgusundan gurup eylemini algılarlar. Onlar her yıldızın batmaya yüz tutmasından itibaren ışığının yok olmağa başladığını, aydınlığının yavaş yavaş söndüğünü görürler. Bu şekilde etkinliği de ortadan kalkar. Yalnızlığa itilmiş gibi olurlar. Durumu bundan ibaret olan bir varlığın ilâh olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu bir tek cümle, yani Hz. İbrahim'in söylediği, *'Batanları sevmem.'* sözü, hem yaklaştırılmışların, hem sağ ehlinin, hem de sol ehlinin payını içinde barındıracak kuşatıcılığa sahiptir. Bu yüzden kanıtların en mükemmeli ve burhanların en üstünü sayılmaktadır."

"Hz. İbrahim'in söylediği bu sözde yer alan bir diğer incelik de şudur: Hz. İbrahim, onlarla müneccim, yıldızların hareketlerini inceleyerek onlara çeşitli anlamlar yükleyen kimseler oldukları hâlde tartışıyordu. Müneccimlerin inanışlarına göre, yıldız göğün doğusuna düşen çeyreğinde bulunuyorken göğün ortasına doğru bir yükseliş içinde olunca, büyük bir etkinliğe sahip olur. Fakat batı çeyreğinde ve gruba yakınken etkisi oldukça zayıf olur ve gücü de son derece az olur. Dolayısıyla Hz. İbrahim bu incelikle, ilâhın gücünün zayıflığa ve mükemmelliğinin de eksikliğe dönüşemeyeceğini anlatmak istemiştir. Demek istemiştir ki; sizin inançlarınıza göre, yıldız göğün batı çeyreğindeyken gücü zayıf, etkisi yetersiz ve yönetimi âciz olur. Bu ise, onun tanrılığı için bir kusurdur. Şu hâlde müneccimlerin görüşüne göre de batma olgusunun ilâhlık niteliğini olumsuzlama bakımından daha belirleyici olduğu aydınlanmış oldu." (Fahrettin Razî'nin açıklamalarından yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Uzun açıklamalarda bulunmasına karşın biz, ihtiyaç duyduğumuz kadarını alıntıladık.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar üzerinde düşünecek olursan, adı geçen müellifin ayetin içerdiği kanıtı kişilerin kapasitelerine göre hisseler içerecek şekilde taksim etmesine ve bunu çeşitli açılardan kanıtlamaya çalışmasına tefsirini sunduğumuz ayette herhangi bir lafzî işaretin olmadığını göreceğin gibi, Sabiîlerin ve yıldızlarla uğraşanların kuşkuları da böyle bir kanıtla çürütülemez, giderilemez. Çünkü bu saydığımız gruplar göksel cisimleri varlığı zorunlu, gücü sınırsız ve mutlak kuvvet sahibi birer ilâh olarak görmüyorlardı. Bilâkis bunları

mümkün nitelikli, malûl ve daimî bir hareket içinde görüyorlardı. İddialarına göre, bunlar, kesintisiz hareketleriyle aşağıdaki âlemi idare ediyorlarmış. Dolayısıyla adı geçen müfessirin anlattığı hususlarda bu gerçeği geçersiz kılacak bir unsur yoktur. Bize öyle geliyor ki, müfessir biraz önce aktardığımız açıklamasından sonra bu problemi fark etmiş, böylece sözü gereğinden fazla uzatmış ve meselenin özünden uzaklaşmış, üstelik olumlu bir sonuç da elde edememiştir.

Kaldı ki, işaret ettiği ikinci kanıt da eksiksiz bir kanıt değildir. Çünkü hareket niteliği, hareket eden varlığın bu niteliği itibariyle sonradan olmalığına delâlet eder, özü açısından değil. Bu hususla ilgili geniş açıklamaları yeri gelince yapacağız. Şu kadarını söyleyelim ki, kanıtın hareket açısından açıklaması, bizim açıkladığımız şekildedir.

Dördüncüsü: Hz. İbrahim (a.s) bu kanıtları yüce Allah'ın kendisine göklerin ve yerin melekûtunu göstermesi sonucu ortaya koyuyordu. Bir de gözlemlenen evrenden hareketle, gerek babası ve gerekse soydaşlarıyla giriştiği tartışmalarda konunun akışı elverdiği ve gerektirdiği ölçüde gözlemlediği kanıtları sunuyordu. Bunun nedeni, ya günlük göksel ve dünyevî olayların ayrıntılarını -daha önce de işaret ettiğimiz gibi- bilmemesiydi, ya da onlarla algıladıkları olaylar ışığında tartışmak istemesiydi. Bu yüzden, *"Budur rabbim!"* sözünü üç parlak göksel cismi gördüğünde tekrar etmiştir ve *"Batanları sevmem."* sözünü ve bu anlama gelen diğer ifadeleri bu cisimlerin batmaları üzerine söylemiştir.

Bu açıklamalar, bir açıdan, *"Üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü."* ifadesiyle ilgili olarak akla gelebilecek: "Bu ayet gösteriyor ki, Hz. İbrahim soydaşlarıyla gök cisimlerine ilişkin tartışmalara girdiği gecenin hemen öncesindeki gündüz vaktinde de onlarla beraber ve hareketlerini gözlemliyordu. Öyleyse neden güneşi, ilâhlığını olumsuzlamak amacıyla hatırlayamadı?" şeklindeki bir soruya da cevap niteliğindedir.

Çünkü Hz. İbrahim babası ve soydaşlarıyla tartışırken vakit ancak putlar konusunda konuşmasına yetmiş olabilir. Belki onlarla gündüz boyunca veya soydaşlarının yanında gündüzün bir kısmını geçirdiği sürede onlarla putlar hakkında tartışmış olabilir. Öyle ki tartışma tamamlanınca gece de üzerine basmış olabilir. Aslında başka ihtimaller de vardır. Havanın bulutlu olması veya soydaşlarının güneşe sadece

doğduğu esnada kurbanlar ve namazlar sunmaları gibi. Hz. İbrahim onlarla eylemleri sırasında tartışmayı arzulamış olabilir.

Beşincisi: Bu ayetler, söylendiği gibi, hidayetin Allah'tan olduğuna delâlet etmektedirler. Saptırmayı ise, yüce Allah bu ayetlerde onu kendisine nispet etmemiştir. Yalnız, *"Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum."* ifadesi, bir ölçüde, bir insanın yüce Allah tarafından hidayete erdirilmemesi durumunda kişisel yetersizliğinden dolayı sapıklığa düşeceğine işaret etmektedir. Bunu şu ayetten de algılayabiliriz: *"Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, hiçbirinizi asla temizlemezdi."* (Nûr, 21) Bir diğer ayet de şudur: *"Sen sevdiğini doğru yola iletemezsin; fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir."* (Kasas, 56) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterebiliriz.

Bazı ayetlerde insanların sapmaları yüce Allah'a nispet edilmektedir; fakat, *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayeti ve benzeri ayetler, yüce Allah'a nispet edilen saptırmanın insanların sapmasına ilişkin bir ceza, bir karşılık mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Tefsirimizin birinci cildinde bu ayetin açıklaması bazında geniş değerlendirmeler sunduk.

Altıncısı: Hz. İbrahim (a.s) gözlemlediği üç göksel cismin rablığını olumsuzlamasının gerekçesi olarak batanları battıkları için sevmediğini ifade ediyor. Burada insanın bulduğu bir şeyi tekrar yitirmesi kastediliyor. Bu ise, kulluk sunmayı gerektiren sevgiyle bağdaşmayan bir niteliktir. Bu da yok oluşla, gözden kayboluşla, ölüşle ve tükenişle yüz yüze bulunan bütün maddî varlıklar için geçerli bir nitelik olduğuna göre, Hz. İbrahim'in bu kanıtı, her türlü şirk ve putçuluk için geçerli olan kesin bir kanıttır. Bu kanıtı her canlı türünün kendine özgü tanrılarının ve ışınsal tanrıların olduğunu ileri süren putperestlere de teşmil edebiliriz. Bu putperestler bunların varolduklarına inanırlar, maddî âlemin ötesinde, cisimden ve hareketten uzak varlıklar olduklarını ileri sürerler. Ama öz itibariyle saydam ve üstün bir varlığa sahip olmalarına karşın egemen nurun karşısında yok olduklarını, tekil kahrın karşısında ezildiklerini itiraf etmektedirler. Kulluk maksadıyla yöneldikleri tanrılarının nitelikleri buysa eğer, bir de bunlara sevgiyle yöneliyorlarsa, bu sevgi işlerini düzenledikleri şeylere yöneliktir, onların kendisine değil.

79) "Ben hanif olarak (sağa-sola sapmadan) yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim..."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Fetru" kelimesi, aslında boyuna yarmak anlamına gelir. Araplar, "Fetare fulanun keza fetran" [yani, falan adam falan şeyi yardı], eftare [yani oruç açtı, iftar yaptı], futûr [oruçlu insanın orucunu açmak için yediği yiyecek], infetare infitâren [yarıldı] derler. Yüce Allah, *"Hel tera min futûr=Bir bozukluk görebiliyor musun?"* [Mülk, 3] buyurmuştur. Ayette futûr kelimesi bozukluk, çürüklük anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla yarma bazen yıkıcı, bazen de yapıcı anlam ifade eder. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Gök onun dehşetinden yarılır. Allah'ın vaadi mutlaka yapılmıştır."* [Müzzemmil, 18]

"Fetartu'ş-şate=Koyunu iki parmakla sağdım." "Fetartu'l-acîn=Hamuru yoğurdum ve mayalanmasından önce ekmek pişirdim." Bu kökten türeyen bir türev de "fıtrat" kelimesidir. "Fetarellah'ul-halke=Allah varlıkları yarattı." Burada kastedilen, yüce Allah'ın varlıkları kendileri için öngörülen fiilleri işleyebilecek nitelikte yaratmasıdır. Dolayısıyla yüce Allah'ın, *"Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratı..."* ifadesi, O'nun insanların içine, öz doğasına kendisinin bilinmesini sağlayacak donanımı yerleştirmesine yönelik bir işarettir. Dolayısıyla "Allah'ın fıtratı"ından maksat, yüce Allah'ın insanın öz doğasına yerleştirdiği iman etme yeteneğidir. *"Eğer onlara, kendilerini kimin yarattığını sorsan, muhakkak ki, Allah, diyecekler."* ifadesiyle de bu gerçeğe işaret edilmiştir. (Ragıp'tan, "fetare" kelimesine ilişkin alıntı burada sona erdi.)

Yine Ragıp adı geçen eserinde şunları söylemektedir: "el-Hanefu; sapıklıktan doğru yola yönelme, eğilim gösterme demektir. el-Cenefu; doğru yoldan sapmaya yönelme, eğilim gösterme anlamına gelir... Bu yüzden Araplar, hac ziyaretinde bulunan veya sünnet olan herkesi 'hanif' diye isimlendirirler. Bununla onun İbrahim'in (a.s) dini üzere olduğuna dikkat çekmek isterler. el-Ahnef; ayağında eğrilik olan kimse. Bazılarına göre, ayağında eğrilik olanın bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni uğur temennisidir, bazılarına göre de sırf eğilimi ifade eden bir istiareli kullanımdır." (Alıntı sona erdi.)

Hz. İbrahim (a.s), *"Ey kavmim... ben uzağım."* diyerek onlardan ve Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhlardan beri olduğunu duyurduğunda, aslında bu sonuca aşamalı olarak ulaşmıştı. Önce kalbinin or-

taklara ısınmadığını, onlara ilgi göstermediğini belirtmişti. *"Batanları sevmem."* sözü bunun ifadesiydi. Sonra Allah'ın ortağının olduğuna inanmanın sapıklık olduğunu ima eden şu sözleri söylemişti: *"Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum."* En sonunda da açık bir ifadeyle her türlü şirkten ve düzmece ilâhlardan uzak olduğunu ifade etmişti: *"Ey kavmim, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* Böylece rubûbiyet (yönetsel ilâhlık) bağlamında eksiksiz tevhit düşüncesine dönmüş oldu. Bunun anlamı, gökleri ve yeri yaratan ilâhın, kulluk sunulan bir rab olmasının kaçınılmaz olduğudur. Bu çerçevede şirki de kendisi açısından olumsuzladı ve şöyle dedi: *"Ben hanif olarak (sağa-sola sapmadan) yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim."*

Yüzü yöneltme ifadesi, kulluk maksadıyla Allah'a yönelme anlamında kullanılan bir deyimdir. Kulluğun ve bir rabbe itaatin gereği, itaat eden kulun gücü ve iradesiyle Rabbine yönelmesi, O'na dua etmesi ve her amelinde O'na dönmesidir. Dua ve dönüş de ancak yüzün yöneltilmesi ve doğrultulması ile mümkündür. Dolayısıyla dua ve dönüşten ibaret olan ibadet olgusu, yüzün yöneltilmesi deyimiyle ifade edilmiştir.

Burada Hz. İbrahim, yüzünü yönelttiği, yani kulluk maksadıyla yöneldiği Rabbi olan yüce Allah'tan söz ederken O'nun tartışma konusu olmayan ve sırf kendisine özgü olan bir niteliğine işaret ediyor. Gökleri ve yeri yaratmasına yani. Bu arada cümle içinde sılaya ve mevsule de yer vererek bu niteliğin zihinlerde herkesin kabul ettiği yüce Allah'a ait olarak zikredildiğine riayet etmek istiyor. Ki kimse yanlış anlamasın. *"Gökleri ve yeri yaratana."* Yani diyor ki: Ben yaratılış ve varoluş bakımından herkesin ve her şeyin gelip dayandığı yüce yaratıcıya ibadetle yöneldim. Hem kendisi, hem de soydaşları kulluk ettikleri düzmece ilâhların üstünde ortaksız bir yaratıcının varlığını kabul ediyorlardı.

Ardından "hanif" ifadesiyle, soydaşlarının kulluk sundukları düzmece ilâhların ortaklıklarını olumsuzladığını dile getiriyor. Sırf Allah'a eğilim gösterdiğini ve O'ndan her türlü şirki olumsuzladığını ifade ediyor. Bunu, *"Ben O'na ortak koşanlardan değilim."* sözüyle de pekiştiriyor. Dolayısıyla, *"Ben yüzümü.... çevirdim..."* diye başlayan sözleri, bir bütün olarak, sırf Allah'a kulluk sunmanın gerekliliğini, ondan

ortakların olumsuzlanmasını vurgulamaktadır. Bu bakımdan bu ayet, "Lâ ilâhe illallah" cümlesine yakın bir anlam ifade etmektedir.

Ayetin orijinalinde geçen "lillezî" edatının başındaki "lâm" harfi, amaç bildirir ve burada "ilâ" (...e, ...a) anlamını ifade eder. Nitekim amaç bildirmek maksadıyla "ilâ" edatı kullanıldığı gibi "lâm" harfinin de kullanıldığının örnekleri çoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Esleme vechehu lillah=Yüzünü Allah'a teslim ederse."* (Bakara, 112) *"Ve men yuslim vechehu lillah=Kim yüzünü Allah'a teslim ederse."* (Lokmân, 22)

Yüce Allah'ın özel sıfatlarının arasından "gökleri ve yeri yaratması" yani "Fâtır" sıfatının özel olarak seçilmesi, bununla beraber aynı anlama gelen el-Bâri, el-Hâlık, el-Bedî gibi lafızların kullanılmaması, İbrahim'in tercih ettiği fıtrat dinine yönelik bir işarettir. Kur'ân'da İslâm dini, birkaç kez İbrahim'in hanif dini ve fıtrat dini olarak isimlendirilmiştir. Yani, bilgileri ve yasaları insanın yaratılışına ve varoluş türüne dayalı olarak bina edilen din. Ki insanın yaratılışı ve varoluş türü değişim ve başkalaşım kabul etmez.

Çünkü din, gerçek mutluluğa erişmek için izlenen yoldur. Gerçek mutluluk ise, bir şeyin varoluşunun bileşimi ve donanımı doğrultusunda olgunlaşmayı sağlayan araçlarla pratikte ve objeler dünyasında talep ettiği amaca yönelmesidir. Bir insanın veya bir başka varlığın yaratılışı itibariyle donatılmadığı ve tam aksi istikamette donatıldığı bir şeyle mutlu olması mümkün değildir. Meselâ bir insanın beslenmeden, cinsel birleşmeye girmeden veya insanlarla birlikte yaşamayı ve toplumsal hayatı terk ederek mutlu olması söz konusu olamaz. Çünkü insan bunların tam aksine donatılmıştır. Aynı şekilde tam aksine donatıldığı için kuşlar gibi uçmakla veya balıklar gibi denizlerde yaşamakla mutlu olması da mümkün değildir.

O hâlde hak din, öngördüğü yasalarıyla fıtrat, yaratılış düzeni arasında uyum bulunan dindir. Yüce Allah insanları veya -eğer varsa- başka bir yükümlü varlığı, yaratılışıyla örtüşmeyen ve varoluşsal donanımına uygun olmayan mutluluk veren bir hedefe yöneltmekten münezzehtir. Allah katında din İslâm'dır. Yani Allah'ın yaratışı ve var edişi doğrultusunda O'na boyun eğmektir.

80) Kavmi onunla tartışmaya girişti. O onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor

musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam..."

Ayetlerin akışında yüce Allah'ın İbrahim'in giriştiği tartışmaları iki kısma ayırdığını görüyoruz. Bunlardan birinde, tartışmayı başlatan kendisidir ve insanlarla tartışmaktadır. Diğerinde ise, insanlar tartışmayı başlatıyorlar ve tanrılarından ilişkisini kestiğini, onlardan uzaklaştığını ifade ettikten sonra onunla konuşuyorlar. Tefsirini sunduğumuz bu ayet ve sonrasında, tartışmanın bu ikinci kısmının kapsamında geçen konuşmalara yer veriliyor.

Ama yüce Allah, soydaşlarının hangi hususta onunla tartıştıklarından söz etmiyor. Fakat İbrahim'in söylediği şu ifadeden bunun ne olduğunu sezinliyoruz: *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam."* Buradan anlıyoruz ki, onlar, korku dolayısıyla ilâhlarına tapılması gerektiğini söylemişlerdir. Daha önce bu husus üzerinde durmuştuk. İleride de değineceğimiz gibi, onları birtakım düzmece ilâhlar edinip bunlara kulluk sunmaya iten etken şu iki husustan biriydi: Ya yeryüzündeki gelişmeler üzerinde etkinlik sahibi olduklarına inandıkları bu ilâhların gazabından ve kahrından korkuyorlardı ya da onlardan bereket ve mutluluk beklentisi içindeydiler. Fakat onların ruhları üzerinde en büyük etkiyi birinci şık bırakıyordu. Korku yani. Çünkü insanlar öz doğaları gereği sahip oldukları maddî nimetleri ve mutluluğu kendi mülkiyetlerinde görürler. Bunu ya hayat çizgisini sürdürmek için mal edinme, makam sağlama ve yüksek bir konuma gelme çabası sonucu elde ettiklerini ya da büyük atalarından ve iyi talihlerinden kazandıklarını düşünürler. Birine miras kalması ya da bir define bulması yahut babasının yerine kavminin lideri olması gibi.

O hâlde, birine kulluk sunmak için umut olgusu en az etkin olan yöntemdir. Hatta mükemmel bir ilâhî eğitimin tezgahından geçen Müslümanlar bile, azap tehdidi ve uyarılardan etkilendikleri kadar nimet vadi ve müjdelemelerden etkilenmezler. Bu yüzden Kur'ân'da peygamberlerin görevleri bağlamında uyarıcılığın müjdecilikten daha çok zikredildiğini görüyoruz. Oysa her iki yöntem de peygamberlerin görevleri arasında yer alırlar ve insanları bu yöntemlerle Allah'a kulluk sunmaya davet emek yükümlülüğündedirler.

Dolayısıyla İbrahim Peygamber'in soydaşları da tanrıları hakkında onunla konuşurlarken korkutma yöntemini esas alan bir tutum için-

deydiler. Onu tanrılarının azabından ve gazabından korkuttular. Kendilerinin yoluna uymasını öğütlediler. Tanrılarına kulluk sunmanın gerekliliğinden ve Allah'ın rablığını ileri sürmekten vazgeçmesinin kaçınılmazlığından bahsettiler. Allah için öngörülen yetki, her şeyi yaratmaktan ibaretti. Rablık, yönetsel tanrılık ise ilâhlarının göreviydi.

Hz. İbrahim (a.s) soydaşlarının sözlerinin, Allah'ın rablığını savunmaktan vazgeçirmek ve tanrılarının rablığını kabul etmeye teşvik etmek şeklinde iki bölümden oluştuğunu görünce, karşı tezini sunarken her iki bölümü de değerlendirdi. Ancak ileride değineceğimiz gibi birinci savunmanın geçerliliği ancak ikincisinin iyice anlaşılmasıyla mümkündür.

Onların Allah hakkında kendisiyle tartışmalarına karşılık olarak şunları söylüyor: *"Beni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?"* Benim için artık mesele çözümlenmiştir, Rabbimin yol göstericiliği sonucu hidayete ermiş bulunuyorum. O, göklerin ve yerin melekûtunu bana göstermek suretiyle bana ilim verdi. Böylece putların ve gök cisimlerinin rablığını olumsuzlamaya ilişkin kesin kanıt vermiş oldu bana. Ben, yaşamsal işlerimi düzenleyen bir rabden kendimi müstağni saymıyorum; ama Allah'ın tek ve ortaksız rab olduğu gerçeğini kavramış bulunuyorum. Allah beni doğru yola iletmişken sizin ileri sürdüğünüz gerekçeleri kabul edemem, ikinci bir rablık merciini araştıramam. Araştırmak bir şeyi arayana düşer. Amaca ulaştıktan sonra bir daha arama olmaz.

Ayeti incelediğimizde zihinde ilk etapta beliren anlam budur. Fakat biraz daha derinliğine düşündüğümüzde, bundan daha ince bir anlamın farkına varıyoruz. Şöyle ki: *"Beni doğru yola iletmiş iken..."* sözü, hidayetin kendisini bir kanıt olarak algılamayı ifade eder, hidayete ermekten dolayı kanıt bulmanın gereksizliğini değil. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Allah kendisinden başkasının rablığını olumsuzlamaya ve kendisinin rablığını ispatlamaya yönelik öğretmiş olduğu kanıtla beni hidayet etti. O'nun yol göstericiliği, O'nun rablığının ve ondan başkasının rab olamayacağının kanıtıdır. Çünkü rabba yöneltmek de tedbir ve yönetmenin bir parçasıdır. Bu ise, rab olanın özelliğidir. Eğer Allah benim rabbim olmasaydı, beni hidayete erdirmezdi. Bu işi rablık yetkisine sahip olan bir başkası gerçekleştirirdi. Fakat beni Allah hidayete erdirdi, dolayısıyla rabbim O'dur.

İbrahim'in (a.s) bu sözlerine karşılık şunu diyemezlerdi: "Bu bilgileri sana öğreten ve kanıtı ilham eden bazı ilâhlarımızdır." Çünkü hiç kimse bir başkasına kendisine zarar verecek, adının anılmasına son verecek ve işlerini bozacak bir şeyi göstermez. Şu hâlde Hz. İbrahim'i putların rablığını olumsuzlamaya götüren hidayetin putlara nispet edilmesi doğru olmaz.

Ama şunu diyebilirlerdi veya belki de demişlerdir: "Bunu tanrılarımızdan bazıları yaptı. Bu bir azap ve kahır ifadesidir. Seni onların rablığını kabul etmekten uzaklaştırdılar. Görüşünün bozukluğundan ve ruhunun hastalığından dolayı bu kanıtları sana telkin ettiler." Nitekim soydaşları Âdoğulları'nı Allah'ın birliğine inanmaya çağıran, korkulması ve ümit bağlanması gereken ilâhın sadece Allah olduğunu kabul etmeye çağıran ve kulluk sundukları düzmece ilâhların hiçbir yarar veya zarar verme gücüne sahip olmadıklarını belirten Hud Peygambere soydaşları buna benzer şeyler söylemişlerdi. Demişlerdi ki: *"Tanrılarımızdan bazıları sana bir kötülük dokundurdular."* Yüce Allah Hud Peygamber'in dilinden bize şu bilgileri aktarmaktadır: *"Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin ki gökten üzerinize bol bol rahmet göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Suç işleyerek Allah'tan yüz çevirmeyin. Dediler ki: Ey Hud... Seni tanrılarımızdan biri fena çarpmış, demekten başka bir söz bulamıyoruz. Dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, sonra bana hiç göz açtırmayın."* (Hûd, 52-55)

Dolayısıyla Hz. İbrahim'in, ***"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam..."*** şeklindeki sözü, müşriklerin aklına gelebilecek böyle bir kuşkuyu bertaraf ettiği gibi, onların kulluk sundukları ilâhların rablıklarını da olumsuzlamaktadır. Çünkü bu sözler tam bir kanıt içerir ve onların Allah'a ortak oluşları ihtimalini temelden geçersiz kılar.

Bundan özetle şu sonucu çıkarıyoruz: "Siz, kulluk sunduğunuz ilâhların bana bir kötülük yapacağından beni korkutarak sizin ilâhlarınızın rablığını onaylamaya ve gerçek rabbim olan Allah'ın rablığını reddetmeye çağırıyor ve Allah'ın beni ilettiği gerçek hususunda içime şüphe atmaya çalışıyorsunuz; ama ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmuyorum. Çünkü onların tümü, yaratılmışlardır, başkası tarafından idare edilmektedirler. Bir yarar veya zarar verme gücünden yok-

sundurlar. Ben onlardan korkmadığıma göre kanıtınız geçersiz ve kuşku uyandırma amaçlı girişiminiz sonuçsuz kalmaya mahkûmdur."

"Eğer korkmuş olsam, bu korku sizin Allah'a ortak koştuğunuz düzmece ilâhların etkisiyle içimde oluşmuş bir korku olmayacaktır; çünkü onlar hiçbir şeye güç yetiremezler; tam tersine bu korku Rabbimin yarattığı bir şey olacaktır. Yani, sizin ortak koştuğunuz ilâhlardan korkmamı o dilemiş olacak. Ben de onlardan korkacaktım. Dolayısıyla bu korku da O'nun rablığını kanıtlayan bir başka kanıt işlevini görecekti. Birliğinin bir diğer işareti olacaktı. Sırf O'na kulluk sunmanın gereğini vurgulayan bir diğer belge. Sizin ilâhlarınızın rablığının, onlara kulluk sunmanın gerekliliğinin kanıtı değil."

"Bunun Rabbimin etkisiyle gerçekleşmiş olacağının kanıtı, O'nun her şeyi bilgi bakımından kuşatmış olmasıdır. O sağlam ve sahih amaçlar için yarattığı mülkünde meydana gelen hayır ve şer nitelikli her şeyi bilir. Yarar veya zarar veren bir şeyin mülkünde meydana geldiğini bilip de men etme veya izin verme şeklinde bir tepki göstermemesi mümkün müdür?"

"Eğer benim içimde bir korku oluşursa, bu Allah'ın iradesi ve O'nun kutsallığına yaraşan izni sonucu gerçekleşmiş olacaktır. Bu, aynı zamanda O'nun rablığını kanıtlayan, O'ndan başkasının rablığını da olumsuzlayan bir husustur. Hâlâ düşünmez misiniz, aklınızla kavradığınız ve fıtratınızla algıladığınız gerçeğe dönmez misiniz?"

Buraya kadar anlattıklarımız, *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç. (Çünkü) Rabbim, bilgice her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ öğüt almıyor musunuz?"* ayetinin içerdiği kanıta ilişkin bir değerlendirme mahiyetindedir. Bu durumda, *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam."* ifadesi, *"Beni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?"* cümlesinin içerdiği kanıtın bütünleyici unsuru mahiyetindedir. Bunun yanında onlardan korkmaması suretiyle onların Allah'a ortak koştukları şeylerin rablığını olumsuzlamak açısından da başlı başına bir kanıt sayılır. Dolayısıyla, *"Ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç."* ifadesi, kanıt amacıyla bir ön kabul ve bir varsayım işlevini görmektedir. Yani, siz korku gerekçesiyle onların rablığını kabul etmemi istiyorsunuz. Ama ben onlardan korkmuyorum. Diyelim ki onlardan korkuyorum, bu, benim Rabbimin rablığının kanıtı olur, sizin

O'na ortak koştuğunuz düzmece ilâhların değil. Çünkü böyle bir korku benim rabbimin dilemesiyle olur.

Bu bakımdan, *"Rabbim, bilgice her şeyi kuşatmıştır."* sözü, varsayılan korkunun Allah'ın iradesine dayandığını gerekçelendirmeye yönelik bir açıklama mahiyetindedir. Çünkü gökleri ve yeri yaratan zat, mülkünde olup bitenlerden habersiz olamaz. Meydana gelen her şey, ancak O'nun izniyle olabilir. O hâlde bunların yönlendiricisi, plânlayıcısı O'dur. O'nun rablığı, yönetsel tanrılığı sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler. *"Hâlâ öğüt almıyor musunuz?"* ifadesi de kınama amaçlı bir sorudur ve kanıtın aslında fıtrî olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmeyi iyice kavramaya çalış.

Bu ayetle ilgili olarak tefsir bilginleri değişik yorumlar yapmışlardır:

"Beni doğru yola iletmiş iken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?" cümlesi hakkında çoğu tefsir bilgini, yukarıda yer verdiğimiz iki değerlendirmeden ilkini esas alan bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Bunun da mahiyeti şudur: "Hz. İbrahim (a.s) soydaşlarının Allah'ın birliğine yönelik itirazlarına şu karşılığı vermiştir: Bu konuda tartışma gereğini duymuyorum. Çünkü Allah beni doğru yola iletmiştir. Allah beni hidayete erdirdikten sonra tartışmanın anlamı olmaz." Ancak ayetin akışı, bir tartışma mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Bu da Hz. İbrahim'in sözlerinin tevhidi kanıtlama amacına yönelik olmasını gerektirmektedir, tartışmaya gerek duymadığının değil.

"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam; ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç." ifadesine gelince, tefsir bilginleri cümlenin ilk kısmı hakkında bizimkine yakın değerlendirmeler yapmışlar; fakat istisna hakkında şöyle demişlerdir:

"Ancak Rabbimin sizin beni korkuttuğunuz bu putları canlandırması ve onlara güç vermesi başka. Bu durumda da onların zarar ver yararları onların sonradan olma varlıklar olduklarının ve Allah'ın birliğinin kanıtı olur." Diğer bir ifadeyle, şöyle bir anlam kastedilmiştir: "Ben hiçbir şekilde onlardan korkmam. Ancak Rabbim diler de bu putlar canlanır ve zarar ve yarar verecek duruma gelirlerse, ben de bundan dolayı onlardan korkarsam, bu da rablığın Allah'a ait olduğunu gösterir ve sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerin sonradan olma varlıklar olduklarını gözler önüne serer."

Bu değerlendirme, bir açıdan bizim yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmeye yakın olmakla beraber, canlanmaları durumunda zarar ve yarar verme yetkisinin Allah'a ortak koşulan şeylere nispet edilmesi -kaldı ki putperestlere göre bu putların bazısı canlıdır, melekler ve canlı türlerinin ilâhları gibi ve bazısı da zahirî açıdan zarar ve yarar dokunduracak durumdadır, güneş gibi- Allah'ın kitabında yer alan ilâhî öğretiyle bağdaşmamaktadır. Çünkü Kur'ân Allah'tan başka hiç kimsenin yarar ve zarar verme gücüne sahip olmadığını dile getirmektedir.

Adı geçen tefsir bilginlerinin bu ayeti, putperestlerin ibadet ettikleri putların sonradan olma varlıklar olduklarının kanıtı olabilecek şekilde yorumlamalarına gelince, böyle bir yorumun putperestler açısından bir olumsuzluğu yoktur. Çünkü onlar, bilindiği gibi putların ve temsil ettikleri manevî kişiliklerin Allah'ın yönetimi altında olduklarını, O'nun tarafından yaratılmış olduklarını inkâr etmiyorlar. Bazıları için zamansal öncesizlik iddiasını dile getirseler de bu, onların mümkün nitelikli oluşlarını ve malul oluşlarını onlar açısından olumsuzlamaz.

Bir diğer değerlendirme de şöyledir: Buradaki istisnanın anlamı şudur: "Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Fakat bu genellemeden bazı vakitleri istisna tutuyorum. Söz gelimi Rabbim, işlediğim bazı günahlardan dolayı bana azap etmek isteyebilir veya bir günah olmaksızın beni bazı olumsuzluklara duçar kılabilir." Diğer bir ifadeyle: Bu cümle genel anlamdan düşülen bir istisnadır. Genel anlama ise, önceki cümle işaret etmektedir. Buna göre, *"Ben korkmam..."* ifadesi, onların Allah'a ortak koştukları şeylerden korkmadığını, *"Rabbimin dilemesi başka..."* ifadesi de her türlü korkudan bir istisna hükmündedir. Bu durumda cümlenin geniş açılımı şöyledir: "Sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmam, bunun dışındaki şeylerden de korkmam. Ancak Rabbimin bana bir zorluk dilemesinden veya bir günahımın karşılığı olarak azap etmesinden korkarım." Bu değerlendirmenin zorlama sonucu olduğunu açıklamaya bile gerek yoktur.

"Rabbim bilgice her şeyi kuşatmıştır." ifadesiyle ilgili olarak bazı tefsir bilginleri şöyle demişlerdir: Bu, kanıtın tamamlanmasından sonra Hz. İbrahim'in (a.s) Rabbine yönelttiği bir övgüdür.

Bazılarına göre de: "Bu cümle, müşriklerin putlarına yönelik bir kinaye mahiyetindedir. Hz. İbrahim, bununla putların bir şey bilmeyen ve duyumsamayan varlıklar olduklarına göndermede bulunuyor." Bu-

na şu şekilde itiraz edilebilir: Eğer bir kinaye gerekiyorsa, bilgiden çok, konumun da gereği olarak güç örneği esas alınarak yapılmalıydı. Böyleyken güç örneği yerine bilgi örneğini esas alan bir kinayeli anlatımı gerektiren nedir? Aynı problem önceki değerlendirme için de geçerlidir.

Bazıları da demişlerdir ki: "Hz. İbrahim, yüce Allah'ın dilemesi sonucu başına gelebilecek zorlukları ve olumsuzlukları genel hükümden istisna edince, *'Rabbim, bilgice her şeyi kuşatmıştır.'* demek suretiyle Allah'ın bütün gaybı bildiğini, O'nun ancak iyilik, hayır ve hikmet esaslı fiiller gerçekleştirdiğini açıklamıştır." Buna karşılık olarak şöyle bir itirazda bulunulabilir: Böyle bir durumda ayette bilgi yerine hikmetten söz edilmeliydi. En azından birçok yerde olduğu gibi bilgi ve hikmet birlikte zikredilmeliydi.

Bazılarına göre: "Bu, istisnaya yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Yani demek isteniyor ki, yüce Allah'ın ilminin kapsamında, putlar nedeniyle bir kötülüğün ona ilişmesi yer alabilir. Putun üzerine düşüp bir yerini yaralaması, güneş ısısının onu hasta etmesi veya ölümüne neden olması gibi." Buna karşılık olarak deriz ki: Bu durumda da güç veya hikmet kavramının esas alınması gerekçelendirmek açısından ilim kavramına göre daha yerinde olurdu.

Bazıları demişlerdir ki: "Bunun anlamı şudur: Benim Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. İradesi de öncesiz ve her şeyi kuşatan ilmiyle bağlantılıdır. Gücü ise iradesini uygular, yerine getirir. Dolayısıyla onların kulluk sundukları putların veya başka varlıkların O'nun sıfatları üzerinde herhangi bir etkinliği olamaz. Ne şefaat, ne de başka bir şekilde O'nun fiillerini etkileyemezler. Böyle bir durum, ancak yüce Allah'ın ilminin her şeyi kuşatmaması durumunda söz konusu olabilir. Böylece şefaatçiler ve aracılar bir fiili yerine getirmenin veya o fiili yerine getirmemenin daha faydalı olduğunu şefaat yoluyla veya başka bir yöntemle bilmediği bu şeyi O'na anlatmış olurlar. Ve bu O'nu, zarar vermeye veya yarar dokundurmaya yahut vermeye veya vermemeye yöneltir."

Bu değerlendirmeyi yapan müfessir devamla şunları söylüyor: "Cümlenin ifade ettiği bu anlamı, yüce Allah'ın müşrikler tarafından kendisine ortak koşulan ilâhların şefaatçiliğini olumsuzlayan bir kanıtından algılamış bulunuyoruz. Meselâ şu ayette açıklanan kanıttan: *'İz-*

ni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O önlerindekini ve arkalarındakini bilir. Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar.' (Bakara, 255)" Müfessir şunları da eklemiştir: "Bu, yorumların en isabetlisidir ve bu, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesinin bir örneğidir." Adı geçen müfessirin söyledikleri özetle bunlardır.

Bu değerlendirmenin özü şudur: *"Rabbim, bilgice her şeyi kuşatmıştır."* ifadesi, müşriklerin ilâhlarından ve başkalarından korkma olgusunun genel olarak olumsuzlanmasının gerekçesi ve açıklaması mahiyetindedir. Hz. İbrahim burada şunu söylemek istiyor gibidir: Ne sizin taptığınız ilâhların, ne de bir başka varlığın bana bir zarar dokundurmasından korkmuyorum. Çünkü benim Rabbim her şeyi bilir. O her şeyi iradesine göre yerine getirir ve gücüyle gerçekleştirir. Bilmediği bir şeyi bildirecek bir şefaatçiye ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla hiç kimsenin Allah'ın fiilleri üzerinde bir etkisi, bir aracılığı söz konusu olamaz.

Bilindiği gibi, bu tür bir etkinliğin olumsuzlanması Allah'ın bilgisinin genişliğini gerektirdiği gibi kudretinin ve iradesinin mutlaklığını da gerektirir. -Ayrıca bu durumda adı geçen müfessirin varsaydığı gibi dileme, fiil sıfatıdır, zat sıfatı değil.- Eğer kudreti ve dilemesi mutlak değilse, ilmin genişliği ne işe yarar? Bunun kanıtı da ilim, irade ve kudret niteliklerini birlikte değerlendirdiği sözleridir.

Kısacası, adı geçen müfessirin bu değerlendirmesi sadece ilmin genişliği esasına dayanarak tamamlanmış olmaz. Bilâkis ilmin genişliği ile beraber kudret ve iradenin mutlaklığı ile tamamlanmış olur. Ama ayette sadece ilmin genişliğinden söz edilmiştir.

Şefaat konusunu işleyen ayetlerin de bu değerlendirmeyi pekiştirdiklerine ilişkin yorumuna gelince; her şeyden önce sözünü ettiği ayetler, Allah'ın izniyle nedensellik mahiyetinde aracılık anlamına gelen şefaat olgusunu kanıtlamaya yöneliktirler, müfessirin yanıldığı ve Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ettiği sanısına kapılarak belirttiği anlamda şefaati olumsuzlamaya yönelik değildirler. Nasıl yanılgı olmasın ki? Gözlemlenen âlemden sebeplerin etkinliğini ortadan kaldırmak sonuç alınmayacak bir çabadır. Kur'ân, başından sonuna kadar nedensellik yasasından söz ediyor. Söylemini genel neden ve sonuç esasına da dayandırır. Kitabımızın önceki bölümlerinde bu anlamı açan birçok açıklamaya defalarca yer verdik.

81) "Siz, Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?..."

İbrahim Peygamber (a.s) bir diğer kanıtla atağa geçiyor. Burada onların sözleriyle yaptıkları arasındaki çelişkiyi gözler önüne sermeyi amaçlıyor. Diğer bir ifadeyle, tavırları sözlerini yalanlamaktadır. Kısaca şunu demek istiyor: Siz, bana korkulmaması gereken şeylerden korkmamı emrediyorsunuz; ama siz, korkulması gereken Allah'tan korkmuyorsunuz. Şu hâlde ben size isyan etsem, sizin bana emrettiklerinizi yapmasam, yine de sizden daha çok kendimi güvencede hissetme hakkına sahibim.

Sizin benden korkmamı istediğiniz şeylerden korkulmaması gerektiği hususuna gelince; çünkü putların ve onların temsil ettikleri düzmece ilâhların kendi başlarına bir zarar veya yarar dokundurabildiklerine ilişkin bir kanıt yoktur ki, onlardan korkmam gereksin. Sizin korkulması gereken Allah'tan korkmamanıza gelince; sizin bizzat kendiniz Allah'ın rubûbiyette ortaklarının olduğunu ileri sürdünüz. Buna karşın Allah size bu hususta herhangi bir kanıt, bir belge de indirmiş değildir. Dolayısıyla siz, bu iddianızda dayanaktan yoksunsunuz. Yaratma ve var etme yetkisi Allah'a aittir. Dolayısıyla mülk ve hâkimiyet de O'na aittir. Eğer Allah yarattığı varlıklar içinde kendisine bir ortak edinmişse ve bu ortağa ibadet etmemiz gerekiyorsa, bunu açıklamak O'na düşer, başkasına değil. O bu hususta işin iç yüzünü bize anlatmalı, bunun yöntemini karineleriyle ve ayetleriyle birlikte açıklamalıdır. Söz konusu ortağın ortaklığının şu şu konularda geçerli olduğuna ilişkin ayetler indirmelidir. Bunun yolu da ya vahiydir, ya da objeler dünyasında gözlemlenen etkilerle algılanmasıdır. Böyle bir şeyin söz konusu olmadığı da gün gibi ortadadır.

Bu açıklama doğrultusunda baktığımız zaman, *"ben nasıl sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?"* ifadesinde geçen *"ortak koştuğunuz şeyler"* cümlesinin akışından algılandığı kadarıyla, *"Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri, Ona ortak koşmaktan."* ifadesinin kayıtlı bulunduğu hususla kayıtlı olduğunu anlarız. Bu kaydın, onların ortak koşmaktan korkmamalarından söz edilirken zikredilmesine gelince, bunun nedeni, kanıtın, burada böyle bir husustan söz edilmesine daha çok ihtiyaç duymasıdır. Ki bu açık bir şekilde

gözlemlenebilir. *"Şimdi biliyorsanız söyleyin, iki topluluktan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?"* sözü, kanıtın bütünleyici unsuru mahiyetindedir. Ayet genel olarak, onların İbrahim Peygamber'i ilâhlarından korkmaya davet etmelerinin kendi içinde bir çelişkiler yumağı olduğunu kanıtlamaya yöneliktir. Çünkü onlar, İbrahim'i korkulmaması gereken bir şeyden korkmaya çağırıyorlar. Buna karşılık kendileri korkulması gereken Allah'tan korkmuyorlar.

Bundan önceki açıklamaya bakıldığında, onların ibadet ettikleri ilâhların Allah'ın ortakları olduklarına ilişkin olarak Allah tarafından bir delil indirilmediğinden söz edilmesinin, kanıtın türünün gerektirdiği bir varsayım olduğu anlaşılır. Sırf böyle bir varsayımdan dolayı ayette yer almıştır. Buradan, Allah'ın bazı varlıkların kendisine ortak koşulmasını, dolayısıyla onlara ibadet etmeyi emretmesinin ihtimal dahilinde olduğu şeklinde bir anlam çıkmaz. Bu bizim normal konuşmalarımızda, asılsız bir şeyden bizi korkutarak, onun zarar veya yarar verme gücüne sahip olduğunu söyleyen birine, "İddia ettiğin şeyin bir kanıtı yoktur." dememiz gibidir. Biz tevhit esasına dayalı olarak konuşmak istesek, bu sözümüzü, "Allah buna ilişkin bir delil indirmemiştir." şeklinde değiştirebiliriz.

Ayeti mantıksal analiz açısından ele alırsak, istisnaî kıyasın kapsamına girdiğini görürüz. Burada koşullu önermede öncülün zıddı istisna edilmiş ve bununla ardılın zıddına ulaşılmak istenmiştir. Tıpkı şöyle demek gibi: "Eğer Allah onların zarar verme gücüne sahip olduklarına ilişkin olarak size bir delil indirmiş olsaydı, sizin onlardan korkmak suretiyle onları Allah'a ortak koşmanız yerinde olurdu; ama Allah buna ilişkin herhangi bir kanıt indirmemiştir. O hâlde sizin Allah'a ortaklar koşmanız yerinde bir davranış değildir." Bilindiği gibi bu tür bir kıyasın mefhumu olmaz; dolayısıyla, *"size, hakkında hiçbir delil indirmediği"* sözünün içirdiği kayıtın büyüklenme veya aşağıdaki ayette olduğu gibi bu niteliğin ortak koştukları için gerekli olduğuna işaret etme amacına yönelik olduğunu söylemeye gerek yoktur. *"Kim Allah ile beraber, varlığını kanıtlayacak hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa..."* (Mü'minûn, 117) Bu ve benzeri yorumlar zorlamadan başka bir şey değildirler.

"Lem yunezzil bihi=Hakkında... indirmediği" ifadesinin orijinalinde yer alan "ba" harf-i cerri, beraberlik veya nedensellik bildirir. Bu-

rada Hz. İbrahim kendisi ile soydaşlarını iki grup şeklinde tanımlamıştır, "ben ve siz" gibi bir ifade kullanmamıştır. Bununla, bazılarının da söylediği gibi, hamiyet ve asabiyet duygularını kamçılamamayı amaçlamıştır. Bunun yanında temelde aralarında tam bir ayrılığın olduğunu, bilgi kaynakları itibariyle aynı noktada buluşamayacak şekilde ayrı olduklarını da vurgulamak istemiştir.

82) "İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."

Hz. İbrahim bundan önceki ayette, soydaşlarıyla giriştiği tartışmanın akışı içinde kimin daha çok güvende olmayı hak ettiğini sormuştu: *"Şimdi biliyorsanız söyleyin, iki topluluktan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?"* diye. Sonra bizzat kendisi bu soruya cevap veriyor. Çünkü cevap açık. Tartışan iki grup da bunu inkâr etmiyor. Böyle bir meselede soruyu soran kişinin sorduğu kişinin cevabını beklemeden cevap vermesinin bir sakıncası yoktur. Çünkü sorulan kişi soran kişiye karşı çıkmayacaktır. Dolayısıyla sorulan kişinin ret cevabını vermesinden korkmaz. Nitekim yüce Allah, putların kırılması kıssasında onların bunu itiraf ettiklerini aktarmaktadır: *"Hayır, dedi, işte şu büyükleri yapmış, onlara sorun, eğer konuşurlarsa. Kendi vicdanlarına baş vurup, 'Hakikaten sizler haksızsınız.' dediler. Sonra yine eski kafalarına döndürüldüler: 'Sen de bilirsin ki bunlar konuşmazlar.' dediler."* (Enbiyâ, 63-65)

Ayetlerin akışı, tefsirini sunduğumuz ayetin İbrahim Peygamber'in sözü olmasını, onun tarafından söylenmiş olmasını gerektirmektedir. Soydaşları tarafından söylenmiş olması ve onların ağzından aktarılan bir cevap olması ya da tartışan iki grup arasında hüküm vermeye yönelik olarak Allah tarafından söylenmiş olması ihtimaline gelince, ayetlerin akışında buna ilişkin bir ipucu bulmak kesinlikle mümkün değildir.

Her halükârda ifade iç içe girmiş zincirleme isim cümleleri şeklinde sunulmuş olmakla güçlü bir tekit içermektedir: "Lehum'ul-emn" başlı başına bir isim cümlesidir. Ama bu cümle aynı zamanda "ulâike" sözünün haberidir. Dolayısıyla ikisi birlikte başlı başına bir diğer isim cümlesini oluşturmaktadırlar. Bunun yanında "ellezîne amenû..." diye başlayan ifadenin de haberi konumundadır. Dolayısıyla bütün ifade, bir isim cümlesi mahiyetindedir. Ayrıca, "lehum'ul-emn=güven sadece

onlarındır." sözüne, "ve hum muhtedûn=doğru yolu bulanlar da onlardır." ifadesinin atfedilmiş olması da bir tekit işlevini görür. Buradan şu sonuç çıkıyor: Güvende ve hidayet üzere olmanın, iman edip imanlarını zulme bulaştırmayanlara özgü bir nitelik olduğunda en küçük bir kuşkuya yer yoktur.

Hiç kuşkusuz, ayet imanın güven ve hidayet üzere olma gibi sonuçlar vermesinin imanın zulümle bulanmamış olması şartına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ragıb'ın el-Müfredat adlı eserinde belirttiği gibi "el-lebs", örtme demektir. Diyor ki: "el-Lebs kelimesinin asıl anlamı bir şeyi örtmektir." Bu bir kinayeli anlatımdır. Burada söz konusu örtmenin imanın aslını geçersiz kılmadığına işaret edilmiştir. Çünkü iman fıtrîdir ve temelden yok olması mümkün değildir. Olsa olsa üzeri örtülür, etkileri ifsat edilir, sahih bir etkinlik göstermesine engel olunur.

Zulüm, adalet ortamından çıkma, denge çizgisinden sapma demektir. Gerçi ayette, olumsuzlama nitelikli bir akış içinde nekre yani belirsiz bir şekilde kullanılmıştır ve bu, genellik ifade eder; dolayısıyla imanın bir şekilde zulüm olarak nitelendirilebilecek herhangi bir şeyle bir arada olmamasını gerektirir; ancak ayetin akışı zulmün imanın ortaya çıkmasına ve arzulanan güzel sonuçlarını belirginleştirmesine engel oluşturduğunu ifade ettiği için bu, söz konusu zulümle iman üzerinde olumsuz etki bırakan zulmün kastedildiğine yönelik bir işaret mahiyetindedir, iman üzerinde etkisi olmayan herhangi bir zulüm değil.

Zulüm kavramının anlamı bazında insanların ilk kavradıkları şeyin sosyal zulüm ve toplumun bir ferdinin can, mal ve namus güvenliğini ortadan kaldıracak şekilde saldırıda bulunmak olduğu yönünde yaygın bir kanı var. Fakat insanlar, daha sonra bu kavramın anlamını genişletmişlerdir. Kanuna ve yürürlükteki geleneğe aykırı her davranışı, hatta her günahı ve ilâhî her mevlevî=yasama nitelikli hitaba aykırı hareket edişi zulüm olarak isimlendirmişlerdir. Bunu insanın kendi nefsine zulmetmesi, dolayısıyla yüce Allah'a zulmetmesi şeklinde yorumlamışlardır. Çünkü Allah'ın insanlar üzerinde itaat edilmek ve emirlerine uyulmak gibi ilâhî hakları vardır. Hatta yanılarak, unutarak ve bilmeden bile olsa herhangi bir yükümlülüğe aykırı davranmak insanlar tarafından zulüm olarak isimlendirilmiştir. Fakat bu tür nedenlerle muhalefet edenleri cezalandırma gereğini duymamışlardır. Hatta eğitsel ve öğütsel telkinlere karşı çıkışı da insanın kendi nefsine zul-

metmesi şeklinde yorumlamışlardır. Bunun nedeni tamamen yanılma, gayri iradî bir hareket olsa da. Hatta sağlıkla ilgili tıbbî uyarıları dikkate almayan, sağlığı üzerinde etkili olacak telkinleri yerine getirmeyen kimselerin bu davranışları da insanın kendine zulmetmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Bu, bilinçsiz bir zulüm olsa da. Bütün bunlar, analitik açıdan zulüm kavramının anlamsal olarak büyük gelişmeler kaydettiğini göstermektedir.

Kısacası, zulüm -şimdiye kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi- geniş boyutları olan, geniş bir çerçevede ele alınması gereken bir kavramdır. Ama zulmün her türü iman üzerinde etkili olmaz. Çünkü yanılgı, cehalet veya farkında olmadan meydana gelen ve özü itibariyle günah, isyan ve ilâhî emirlere muhalefet anlamını taşımayan zulüm çeşitleri, insanı gerçek mutluluğa ve kurtuluşa ve Allah'ın rızasına eriştirici özelliği bulunan iman üzerinde olumsuz etki bırakmazlar. Dolayısıyla imanın etkisini göstermesi için bunlardan hiçbirinin bulunmaması şartı gerekmez.

O hâlde, *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar... işte güven sadece onlarındır."* ifadesinde, imanın onun etkisini bozacak günah ve isyandan yana güvenlik sağlaması için zulmün olmaması şartı koşuluyor. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir ince husus vardır. Tefsirimizin altıncı cildinin sonlarında geniş açıklamalarla değindiğimiz gibi, isteğe bağlı olarak işlenen günahların birtakım dereceleri vardır; bunlar işleyen kişinin anlayışının değişmesi oranında birbirlerinden farklı olurlar. Meselâ bir topluluk açısından isteğe bağlı günah niteliğine sahip olan bir zulüm, bir başka topluluk için söz konusu olduğunda böyle bir niteliğe sahip olmayabilir.

Dolayısıyla şirk ve tevhit yollarının ayrılış noktasında duran, evrenin bir yaratıcısının olduğunu gören, O'nun evrendeki her şeyi yarattığını, ufuklarını var ettiğini, yerini ve göğünü oldukları yerde tuttuğunu düşünen, hem kendisinin, hem de başkalarının O'nun rablığı altında ve O'nun tarafından idare edildiklerine inanan, insanın gerçek hayatının O'na inanmakla ve O'na boyun eğmekle mutlu olabileceğine iman eden bir insan açısından zulüm, Allah'a ortak koşmak, putlar ve yıldızlar gibi O'ndan başka varlıkların rablığına inanmaktır. Nitekim Hz. İbrahim şu sözleriyle buna işaret etmiştir: *"Siz, Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl*

sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?" Şu hâlde yukarıda profilini çizdiğimiz insan açısından imanın olumlu etkisini göstermesi ve onu mutsuzluktan yana güvencede kılması, onun şirk ve günah nitelikli zulümle imanını bulamaması şartına bağlıdır.

Bu aşamayı geride bırakan, tek ve ortaksız Allah'a iman eden kimse ise, anne ve babaya kötü davranmak, yetim malı yemek, dokunulması haram olan cana kıymak, zina etmek ve içki içmek gibi büyük günahlardan oluşan zulümle karşı karşıyadır. Böyle bir insanın imanının güzel etkilerini göstermesi, onun bu tür zulümlerden uzak durmasına bağlıdır. Eğer bu insan sözünü ettiğimiz bu zulümlerden uzak durmayı başarırsa, yüce Allah, ona, işlediği küçük günahları sileceğini vaat etmiştir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız."* (Nisâ, 31) Böyle bir insanın imanının etkisinin bozulması, bu gibi günahlardan dolayı çektiği azabın neden olduğu mutsuzluk şeklinde kendini gösterir. Gerçi şirkin azabı gibi sonsuz ve kesintisiz olmaz, zamanın dolması veya bir şefaat dolayısıyla sona erebilir.

Takva azığını alıp kendini bu yönde donatan, Rabbinin makamına ilişkin sahih bir bilgi elde eden insan, Rabbine ilişkin bilgisinin derecesine göre belirginleşen bu tür zulüm çeşitlerini işlememekle yükümlüdür. Mekruhları işlemek, müstehapları terk etmek ve mubahlara aşırı derecede dalmak gibi. Bunların da ötesinde üstün ahlâk ve rabbanî huylarla ilgili başka günahlar da vardır. Bunun da ötesinde sevgi yoluna arız olan, yakınlık ortamına musallat olan günahlar, sürçmeler söz konusudur. Bu mertebelerin her birinde imanın insana güven vermesi ve mutsuzluktan uzak tutması, bulunduğu mertebeye denk düşen zulümlerden korunması şartına bağlıdır.

Buna göre, *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar..."* ifadesi, zulüm kavramı açısından mutlaklık bildirmektedir; ama iman mertebeleri açısından farklı yansımalar gösteren bir mutlaklık... Ayetlerin akışı müşriklerle tartışma nitelikli olduğuna göre, burada olumsuzlanan zulüm, yalnızca şirk nitelikli zulümdür. İmanın sağladığından söz edilen güven de, korkulan ebedî mutsuzluk ve sonsuz azaptan yana güvende olmadır. Bununla beraber ayet, içinde yer aldığı ayetler grubundan bağımsız olarak ele alındığında bağımsız bir anlam

da ifade etmektedir. Buna göre, imanın bir sonucu olan güven ve hidayet üzere olma etkinliklerinin ortaya çıkması, imanın kendisini örten, etkilerine engel olan her türlü zulümden sakınılması şartına bağlıdır.

Ayette değinilen iman, mutlaklık ifade etmektedir. Bundan maksat da kendisini yapan veya yıkan niteliklerle kayıtlanabilen rablığa imandır. Ardından, *"İmanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar..."* kaydı düşülünce, yüce Allah'ın rablığına iman ve O'ndan başka, putperestlerin ortak koştukları putların rablığını da reddetme şeklindeki imanın kastedildiği belirginlik kazanıyor. Çünkü bundan önceki ayette anlatıldığı gibi, İbrahim (a.s) onların Allah'a ortak koştukları şeylerin rablığını ileri sürmelerinin, onlara iman etmelerinin, bunların Allah'ın yarattığı varlıklar olduğunu bilmelerine rağmen böyle bir iddiada bulunmalarının Allah tarafından kendilerine gelen bir delile veya bir belgeye, onlara Allah tarafından tanınmış bir yetkiye dayanmadığını söylemektedir.

Bu kapsamda Hz. İbrahim diyor ki: "Sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylere inanmanız sizin için kötü bir akıbeti kaçınılmaz kılmaktadır, bir mutsuzluk girdabına düşmenize neden olmaktadır. Üstelik bunu sizin taptığınız putların gidermesi de mümkün değildir. Çünkü onlar zarar veya yarar verecek güçte değildirler." Buna karşılık o, kendisini yoktan var eden Allah'a iman etmiştir. O hidayet olgusunu da yönlendirmektedir, bu hususta tasarruf yetkisi O'nun tekelindedir. O geniş bilgiye sahip olduğu için her işte iradesi ve dilemesi etkindir. Sonra soydaşlarına şu soruyu yöneltiyor: "Şimdi söyleyin, iki gruptan hangisi daha çok güvende olmayı hak etmektedir ve hangi grup inandığı rabbi itibariyle kazançlıdır? Her iki grup da rabbe inanıyor. Ama inandıkları rabler farklıdır. Bir grup rablığına kanıt bulunan birine inanıyorken, diğer grup hakkında hiçbir kanıt bulunmayan, tam tersine aksine kanıt bulunan bir rabbe iman etmektedir.

Bundan da anlaşılıyor ki: *"İnananlar..."* ifadesinden rablığa yönelik mutlak bir iman kastedilmektedir. *"İmanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar"* ifadesiyle kayıtlanması, yüce Allah'a yönelik gerçek bir imanın kastedildiğini gösterir. Bu husus üzerinde iyice düşünmelisin.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: Burada işaret edilen iman, rablığa (yönetsel tanrılığa) imandır. Evrenin bir yaratıcısının varlığını inkâr edenler karşısında bir yaratıcının varlığına iman etme kastedilmemiştir.

İkincisi: Ayette geçen zulüm kavramı mutlaktır. İmana zarar veren ve etkinliğini ifsat eden tüm haksızlıkları kapsar. Aynı şekilde güvenden maksat da mutlak bir güvendir. Her türlü günah ve isyanın neden olduğu mutsuzluktan yana güvende olmak örneğin. Hidayetten maksat da her türlü sapıklıktan kurtuluş kastedilmiştir; ayette sırf şirk günahına tatbik edilse bile.

Üçüncüsü: Zulmün mutlaklığı, imanın mertebelerinin farklılığı oranında farklılık gösterir.

Bazı müfessirler, ayette geçen zulüm kavramının mutlaklığının ifade ettiği anlamla ilgili olarak şunları söylemişlerdir:

"Ayette geçen güven olgusu, iman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlarla sınırlıdır. Ayetteki genellik mutlak şekilde yorumlandığında ve iman konusunun göz önünde bulundurulmaması esasına dayalı olarak değerlendirildiğinde, şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: İman eden ve dinsel ya da dünyevî açıdan bedensel veya ruhsal amellerinde, gerek kendilerine ve gerekse canlı, cansız, akıllı, akılsız tüm varlıklara yönelik olarak herhangi bir zulmü imanlarına bulaştırmayanlar için, işlenen günahlara ve kötülüklere yönelik olan ahiret azabından yana güvende olmak vardır. Aynı şekilde sebeplerle sonuçlar arasındaki ilişkiyi gözetmemekten kaynaklanan yoksulluk, sakatlık ve hastalık gibi dünyevî azaplarından yana da güvende olurlar. Ama bu iki bağlamda, hem kendilerine, hem de başkalarına zulmedenler için böyle bir güvence yoktur. Çünkü zalimler için kurtuluş yoktur. Bilâkis her zalim azapla burun burunadır. Ama yüce Allah, rahmetinin genişliği dolayısıyla her zalimin işlediği her türlü zulme azapla karşılık vermez. Bilâkis dünyada işlenen günahların çoğunu affeder. Ahirette dilediğine azap eder, dilediğini bağışlar. Ama şirk günahı affın kapsamına girmez."

Diyor ki: "Ayetin tefsiri bağlamında yapılan bu değerlendirme özü itibariyle doğrudur. Buradan şu sonuç çıkar: Allah'ın uhrevî veya dünyevî, yasal veya evrensel azabının korkusundan yana güvende olmak, kemal ehlinin temayüz ettiği ilâhî heybet ve ululuktan korkmak bir yana, hiçbir mükellef için söz konusu değildir."

Müfessir devamla diyor ki: "Fakat ayeti, mutlak değilmiş gibi ele aldığımızda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: İman eden ve imanlarına büyük bir zulmü, yani Allah'a ortak koşmayı bulaştırmayanlar dinin temelleriyle ilgili suçlar için öngörülen azaptan, yani ebedî azap yurduna girmekten yana güvendedirler. Başkaları değil. Büyük zulüm dışındaki günahları açısından ise, korku ve ümit arasında beklemek durumundadırlar."

Sonra şunları söylüyor: "Fakat ayetin zahiri, genellik ifade ettiğini gösterir mahiyettedir. Sahabeden rivayet edilen bir görüş de ayetin bu yönde değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koyacak mahiyettedir. Rivayete göre bu ayet nazil olduğunda, içeriği insanlara ağır geldi. Dediler ki: 'Ya Resulallah, hangimiz kendi nefsine zulmetmez ki?' Peygamberimiz (s.a.a) onlara dedi ki: *'Burada sözü edilen zulümden maksat, şirktir.'* Ayetin akışından ve işlenen konunun da iman olmasından hareketle böyle bir sonuç çıkarmak mümkündür." Müfessirin görüşleri özetle bundan ibarettir.

Adı geçen müfessirin değerlendirmeleri birkaç açıdan sorunlu gözükmektedir:

Birincisi: Sahabenin görüşünden hareketle ayetin genelliğine ilişkin bir çıkarsamada bulunması, aslında söylediği genel anlamla çelişmektedir. Çünkü rivayette belirtildiğine göre, sahabe zulüm kavramını günah olarak algılamıştır. Müfessirin vurguladığı ise, bundan daha genel bir anlamdır.

İkincisi: Zulüm kavramının, hatta hiçbir açıdan günah kavramının kapsamına girmeyecek şeyleri kapsayacak ölçüde genel tutulması ve sonra ayetin bu şekilde tefsir edilmesi, ayetin işaret ettiği anlama yabancı gelebilecek bir yorumdur. Çünkü ayet, güven ve hidayet üzere olmanın imanın bir sonucu olduğunu ve bunun da imanın sonuçlarının zulüm tarafından örtülmemesi, ifsat edilmemesi şartına bağlı olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Bu nitelikte olan bir zulüm ise herhangi bir açıdan günah niteliğini taşımalıdır. Bilmeden sağlığa zararlı yiyecekler yemek gibi günah sayılmayan şeylerse, güvende olmak ve hidayete ermek gibi imanın temel işlevlerini ifsat edici etkilere sahip değildirler. Ayetin maksadı, imanı bir an için göz ardı etmek suretiyle bile olsa her türlü zulmün etkisini açıklamak değildir. Çünkü, *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar"* ifadesinde asıl konu imandır.

Ama bu iman zulümle bulaşmamış olmakla kayıt altına alınmıştır. Sonuçları da güvende olma ve hidayet üzere bulunma şeklinde gösterilmiştir. Zulüm ayetin temel konusu olmadığı için zulmün sonuçlarının açıklanması amaçlanmamıştır.

Dolayısıyla ayet, gerçek imanın vazgeçilmez etkinliklerini açıklama amacına yöneliktir. Zulüm ise son derece geniş kapsamlı ve kendine özgü sonuçları ve etkinlikleri bulunan bir kavram olarak bu ayette kesinlikle bu yönüyle ele alınmamıştır. Doğal olarak müfessirin, "Bu ayetin tefsiri bağlamında yapılan bu değerlendirme özü itibariyle doğrudur." şeklindeki açıklaması kesin olarak yanlıştır.

Üçüncüsü: Müfessirin, "Buna göre mutlak anlamda güvende olmak hiçbir mükellef için söz konusu değildir." şeklindeki sözü, açıkça kendisinin ön gördüğü mutlaklık bazında ayetin hiçbir nesnel karşılığının olmadığını vurgulamaktadır. Bunu kabul etmekse, ayetin yararsızlığını onaylamak anlamına gelir. Hiçbir nesnel karşılığı bulunmayan bir sözü bir kanıt çerçevesinde sunmanın ne faydası olabilir ki?

Dördüncüsü: Söz konusu müfessir ayetin anlamı olarak, "Bundan maksat özel zulüm, yani şirktir." çıkarsamasını seçmesi yanlıştır. Çünkü ayet, lafzının genelliği açısından imanın şirkten uzak olmasını, onun yıkıcı etkilerinden korunmasını da ifade ediyor olsa da bu, genel lafzın özel bir olguya uyarlanması şeklinde elde edilen bir çıkarsamadır. Ama tavır ya da lafızdan, bitişik ya da ayrı hiçbir karine yokken genel bir lafızdan özel bir anlamı kastetmek, kesinlikle belâgat sanatıyla bağdaşmaz. Bu, apaçık bir husustur.

Müfessirin Peygamberimizin (s.a.a), *"Burada sözü edilen zulümden maksat, şirktir."* şeklindeki sözüne işaret etmesine gelince, buradan Peygamberimizin ayetin lafzî maksadının şirk olduğunu kastettiğine ilişkin bir anlam çıkmaz. Bu sadece bir uyarlamadır. İnşaallah önümüzdeki rivayetler bölümünde bu hadis üzerinde duracağız.

83) İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz...

Kanıttan söz edilirken uzaklığı bildiren işaret zamirinin ("tikle" kelimesinin) kullanılması kanıtın büyüklüğünü, önemliliğini vurgulamak içindir. Çünkü İbrahim'e gösterilen, kesin bir kanıttı, fıtratın yöntemiyle örtüşüyordu. Öncülleri de dahil bütünü fıtrattan meydana gelmiştir.

"Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz." Dereceler -söylendiği gibi-merdivenin basamakları anlamına gelir. Daha sonra bu kavram anlamsal bir genişlemeye uğramıştır. İlim, iman, saygınlık ve makam gibi manevî kemal ve olgunluk mertebeleri için de kullanılır olmuştur. O hâlde, yüce Allah'ın dilediği kimseleri derecelerle yükseltmesi, ona bazı manevî olgunluk mertebelerini, gerçek faziletleri ve ilim ve takva gibi kişinin kazancına bağlı, peygamberlik, resullük ve rızk gibi insanın kazancına bağlı olmayan hayırlara özgü kılması anlamına gelir.

Dereceler, olumlu cümle akışı içinde belirsiz kullanım olduğundan dolayı, belirsizliği ve mutlak olmayışı ifade eder. Ancak kavramın anlamı itibariyle şunu kesin olarak söylemek mümkündür: Konunun özelliği de göz önünde bulundurularak, burada kastedilen ilim ve hidayet dereceleridir. Yüce Allah İbrahim'i hidayetiyle, göklerin ve yerin melekûtunu göstermesiyle, kendisine kesin bilgi ve tartışılmaz kanıt göstermesiyle yükseltmişti. Bütün bunlar ilim kavramının kapsamına girerler. Nitekim yüce Allah ilmin dereceleri hakkında şöyle buyurmuştur: *"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."* (Mücâdele, 11)

Tefsirini sunduğumuz ayet, *"Şüphesiz Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, bilendir."* ifadesiyle son buluyor. Bununla vurgulanmak istenen husus şudur: Bütün bunlar Allah'ın hikmeti ve bilgisi çerçevesinde gerçekleşiyorlar. Nitekim bu kanıttan önce surede Peygamberimizle ilgili olarak sözü edilen kanıtlar da O'nun hikmeti ve bilgisi çerçevesinde sunulmuşlardı. Ayrıca ayetin akışı içinde mütekellim sıygasından gayıp sıygasına geçiş yapılmıştır. Bununla Peygamberimizin gönlünün hoş tutulması ve sözü edilen bilgilerin onun gönlünde yerleşmesi amacı güdülmüştür.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Uyun-u Ahbar'ır-Rıza adlı eserde şöyle deniyor: Bize Naim b. Abdullah b. Temim el-Kureşî (r.a) şunları söyledi: Bana babam anlattı, ona da Hamdan b. Süleyman Nişaburî aktarmış, o da Ali b. Muhammed b. Cehm'den şöyle duymuş: Bir gün Halife Me'mun'un meclisine gittim, yanında İmam Rıza (a.s) da bulunuyordu. Me'mun İmam Rıza'ya dedi ki: "Ey Resulullah'ın oğlu, sen değil misin peygamberler masumdur diyen?" İmam, "Evet." dedi. Bunun üzerine Me'mun

Kur'ân-dan ayetler okuyarak anlamlarını sordu. Sorduğu sorular arasında şu da vardı: "Bana yüce Allah'ın İbrahim Peygamber'le ilgili olarak aktardığı şu ayetin ne anlama geldiğini söyler misin? *"Derken üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!' dedi."*

İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: "İbrahim, o sırada üç toplulukla karşılaştı. Bunlardan biri Zühre Yıldızı'na tapıyordu, biri Ay'a, biri de Güneş'e tapıyordu. İbrahim Peygamber gizlendiği mağaradan ilk kez çıkarken bunlarla karşılaşmıştı. Üzerine gece çökünce, Zühre Yıldızı'nı gördü ve işin aslını öğrenme dürtüsüyle ve ayrıca da inkâr maksadıyla, 'Budur rabbim!' dedi. Yıldız batınca, 'Ben batanları sevmem.' dedi. Çünkü batma, sonradan olma varlıkların özelliğidir, öncesiz, kadim bir varlığın değil. Bu sefer Ay'ın doğduğunu görünce, aynı öğrenme merakı ve inkâr dürtüsüyle, 'Budur rabbim!' dedi. Daha sonra Ay da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum.' dedi. Sabah olunca Güneş'i doğarken gördü. Bu sefer de öğrenme ve inkâr merakıyla, 'Budur rabbim! Bu, Zühre Yıldızı'ndan da, Ay'dan da daha büyüktür.' Onaylama ve haber verme maksadıyla söylemiş değildir bu sözü. Daha sonra güneş de batınca Zühre Yıldızı'na, Ay'a ve Güneş'e tapan üç gruba birden şöyle dedi: *Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanif olarak yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim."*

"İbrahim Peygamber bu sözleriyle onların dinlerinin yanlışlığını göstermeyi amaçlıyordu. Zühre Yıldızı, Ay ve Güneş gibi varlıklarınkine benzer niteliklere sahip şeylere ibadet edilmeyeceğini, ancak onların ve göklerin ve yerin yaratıcısına ibadet edilebileceğini göstermek istiyordu. Yüce Allah'ın da buyurduğu gibi, soydaşlarına karşı kullandığı kanıtlar yüce Allah'ın kendisine ilham ettiği bilgilerden kaynaklanıyordu: *Bunlar kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi."*

Bunun üzerine Halife Me'mun şöyle dedi: "Allah işlerini hayırlı kılsın ey Resulullah'ın oğlu." [c.1, s.195, h: 1]

Ben derim ki: Rivayetin içeriğinin, ayetlerin akışından çıkardığımız bazı sonuçları destekler mahiyette olduğu açıktır. Yine ayetlerden algıladığımız diğer bazı sonuçları destekleyen başka rivayetlere de yer vereceğiz. Fakat rivayette yer alan, İbrahim'in, "Budur rabbim!" sözünün öğrenme ve inkâr amacıyla söylendiğine, haber verme ve onaylama

amaçlı olmadığına ilişkin değerlendirmeye gelince, bu da yukarıda değindiğimiz gibi ayetlerin tefsirine ilişkin değerlendirmelerden biridir. İmam (a.s) bunu Me'mun'un karşı tezini çürütmek maksadıyla dile getirmiştir. İleride değineceğimiz gibi, şayet ortada başka değerlendirmeler varsa, bu değerlendirme onların doğruluğunu olumsuzlamaz.

Aynı şekilde rivayette yer alan, "Batma, sonradan olma varlıkların özelliğidir..." şeklindeki ifadeye gelince, bu, bazılarının söylediği gibi ifadenin kanıtın batma özelliğine sahip sonradan olma varlık esasına dayandığını anlatmaya çalıştığını ortaya koymaz. Çünkü kanıtın sevginin yokluğundan edinilmesi de caizdir. Sevginin yokluğu da, batmanın sevgiyle bağlanılmaması gereken sonradan olma varlıkların özelliği olmasından kaynaklanıyor. Bu husus üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Kemal'ud-Din adlı eserde, müellif diyor ki: Babam ve İbn-i Velid birlikte Sa'd'dan, o da İbn-i Bureyd'den, o da İbn-i Ebi Umeyr'den, o da Hişam b. Salim'den, o da Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İbrahim'in babası Nemrud b. Kenan'ın müneccimiydi. Nemrud onun görüşüne başvurmadan herhangi bir hüküm vermezdi. İbrahim'in babası bir gece yıldızları gözlemledi, sabah olunca Nemrud'a şöyle dedi: 'Bu gece acayip bir şey gözlemledim.' Nemrud ona dedi ki: 'Ne gördün?' Dedi ki: 'Dünyamıza bir çocuğun doğacağını ve bizim helâkimizin onun elinden olacağını gördüm. Onun ana rahmine düşmesi yakındır.' Nemrud bu sözler üzerine hayrete düştü ve dedi: 'Şu anda ana rahmine düşmüş müdür?' 'Hayır.' dedi. Ona verilen bilgiler arasında onun ateşte yakılacağı da vardı; ancak ona Allah'ın onu kurtaracağı bilgisi verilmemişti."

"Bunun üzerine erkeklerin kadınlara yaklaşmalarına izin verilmedi. Erkekler onlara ulaşmasın diye bütün kadınlar ayrı bir şehre götürüldü. Bu sırada İbrahim'in babası karısıyla birleşti ve karısı hamile kaldı. Adam karısının hamile kaldığı endişesine kapıldı. Bu yüzden ebeleri çağırdı. Ki İbrahim'in anasının karnını muayene etsinler, gebe olup olmadığını anlasınlar. Ebeler kadını muayene ettiler, fakat yüce Allah cenini rahmin sırt tarafına doğru yönelterek tespit edilmesini önledi. Ebeler: 'Rahimde gebelik belirtilerine rastlamadık.' dediler."

"İbrahim'in annesi çocuğunu doğurunca babası, onu Nemrud'a götürmek istedi. Annesi dedi ki: 'Oğlunu öldürmesi için Nemrud'a gö-

türme. Bırak onu götüreyim, bir mağaraya yerleştireyim. Orada eceliyle ölsün. Sen de evlât katili olmaktan kurtulursun.' Adam da karısına, 'Al, götür.' dedi. Kadın oğlunu alıp mağaraya götürdü, emzirdi, ardından mağaranın ağzına bir kaya yerleştirdi. Sonra oradan ayrılıp geldi. Allah rızkını baş parmağından gönderdi. İbrahim baş parmağını ağzına koyduğunda ondan süt içerdi. İbrahim bir günde yaşıtlarının bir haftada geliştikleri kadar gelişme gösteriyordu. Onun bir haftadaki gelişmesini ise, başka çocuklar ancak bir ayda gösterirlerdi. Bir aylık gelişmesi de diğer çocukların bir yıllık gelişmesine denkti. Orada Allah'ın dilediği kadar kaldı."

"Derken bir gün İbrahim'in annesi babasına dedi ki: 'Bana izin ver, gidip çocuğu göreyim.' Adam, gidebileceğini söyledi. Kadın mağaraya geldiğinde İbrahim'in gözlerinin iki çıra gibi parladığını gördü. Çocuğu aldı, bağrına bastı, emzirdi. Sonra geri döndü. Babası, ne yaptığını sorduğunda, 'Onu gömdüm.' dedi."

"Kadın bir süre böyle bekledikten sonra, her gün bir bahaneyle evden çıkmaya başladı. Bu sırada mağaraya gidiyor, çocuğu emziriyor, temel ihtiyaçlarını gideriyordu. Sonra evine geri dönüyordu. İbrahim yürümeye başlayınca, annesi her zamanki gibi yanına geldi ve her zamanki gibi bakımını yaptı. Annesi eve geri dönmek isteyince, İbrahim elbisesinden tuttu. Kadın, 'Niye böyle yapıyorsun?' diye sordu. İbrahim, 'Beni de beraberinde götür.' dedi. Kadın dedi ki: 'Babandan izin almadan seni götüremem.' dedi. Böylece İbrahim bir süre daha tek başına mağarada kaldı, kendini insanlardan gizledi. Nihayet bir gün ortaya çıktı ve Allah'ın emrini açık bir şekilde dile getirdi. Allah onun şahsında kudretini insanlara gösterdi." [c.1, s.198, h: 7]

Ben derim ki: Kısas'ul-Enbiyâ adlı eserde Şeyh Saduk'tan, o da babasından ve İbn-i Velid'den rivayet etmiş ve rivayet zincirini Ebu Basir'e kadar uzatarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini aktarmıştır: "İbrahim'in amcası Azer Nemrud'un müneccimiydi. Nemrud onun görüşünü öğrenmeden herhangi bir hüküm vermezdi. Bir gün dedi ki: 'Bu gece acayip bir olay gözlemledim.' Nemrud, 'Ne gördün?' diye sordu. Dedi ki: 'Dünyamıza bir çocuk gelecek ve bizim helâkimiz o çocuğun elinden olacaktır.' Bunun üzerine erkeklerin kadınlarla birleşmeleri yasaklandı. O sırada İbrahim'in babası Tarekh karısıyla ilişkiye girdi ve kadın hamile kaldı." ... -Hadis bu şekilde devam eder.-

Bihar'ul-Envar adlı eserin müellifini, iki hadisin senetlerinin ve İbrahim'in babası dışında içeriklerinin aynı olması şu şekilde yoruma götürmüştür: "Öyle anlaşılıyor ki, Ravendi'nin rivayet ettiği de bu haberin aynısıdır. Sadece İmamiye Mezhebi'nin temelleriyle bağdaşsın diye değiştirmiştir." Daha sonra putperest Azer'in İbrahim'in öz babası olduğunu ifade eden rivayetleri takiyye gereği aktarılmış rivayetler şeklinde izah etmiştir. [c.12, s.42 ve 48]

Bundan önceki rivayetin içeriğiyle örtüşen benzeri bir rivayeti Kummî ve Ayyâşî kendi tefsirlerinde aktarmışlardır. Ehlisünnet kanallarında da Mücahid'den rivayet edilmiştir. Taberî Tarihi'nde, Sa'lebî Kısas'ul-Enbiyâ'da selefin ve ilim ehlinin genelinden rivayet etmişlerdir.

Her halükârda söylenmesi gereken şudur: Hadis ve rivayet âlimleri İbrahim'in (a.s) başlangıçta Nemrud'un kendisini öldürmesinden korkulduğu için bir mağarada gizlendiği hususunda görüş birliği içindedirler. Bir süre sonra ortaya çıkmış, babası ve soydaşlarıyla putlar, yıldızlar, Ay ve Güneş hakkında tartışmıştır. Rablık iddiasında bulunan kralla tartışmaya girmiştir. Daha önce kıssayı aktaran ayetlerin akışının bu anlamı destekler mahiyette olduğunu belirtmiştik.

İbrahim'in babasının adına gelince: Tarih bilginleri onun adının Târeh veya Târekh olduğunu söylerler. Azer ya onun lakabıdır, ya da bir putun adıdır veya onların dillerinde övgü ve yergi anlamını ifade eden bir niteliktir. Çünkü onların diline göre pazulu veya topal anlamına geliyordu. İbrahim onu bu şekilde nitelemiş olabilir.

Tarihçiler Kur'ân'ın İbrahim'in babası olduğunu ve İbrahim'in kendisiyle tartıştığını söyledikleri bu adamın adının Târekh olduğunu ve İbrahim'in öz babası olduğunu söylemektedirler. Ehlisünnet'ten bazı hadis ve kelâm âlimleri de bu görüşe katılmışlardır; ancak Ehlisünnet'ten diğer bir grup buna karşı çıkmıştır. Şiîlerin neredeyse tamamı bu karşı görüştedir; ancak Şiî bazı hadisçiler de aksi yöndeki rivayetlere eserlerinde yer vermişlerdir. Müşrik Azer'in İbrahim'in öz babası olmadığını, amcası veya annesinin babası olduğunu söyleyenler Sünnî ve Şiî kaynaklarda yer alan şu rivayetleri esas almışlardır: "Peygamber efendimizin (s.a.a) bütün ataları muvahhittiler. Onların arasında bir tek müşrik yoktu." İki grup arasında bu çerçevede uzun tartışmalar olmuştur.

Ben derim ki: Bu tarz bir araştırma, ne şekilde olursa olsun, tefsir amaçlı bir araştırmanın konusu değildir. Ancak her iki grup da bu ko-

nuda araştırma yapmak ve gerçeği ortaya çıkarmak durumundadırlar. Fakat bizim buna ihtiyacımız yoktur, böyle bir şeye gerek de duymuyoruz. Biz daha önce, En'âm Suresi'nin bu ayetlerinde sözü edilen müşrik Azer'in İbrahim'in öz babası olmadığının ayetlerce ortaya konduğunu belirtmiştik.

O hâlde, Azer'in İbrahim'in öz babası olduğunu söyleyen rivayetler, birbirleriyle çelişmeleri bir yana, Kur'ân'a ters düştükleri için üzerinde durmaya değmez. Böyle olunca da bu kadar farklı görüşlere rağmen takiyyeye yorumlanabilse bile, bu tür rivayetlerin varlığını takiyye şeklinde yorumlamanın anlamı da yoktur.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Böylece İbrahim'e... gösteriyorduk."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Bana babam anlattı, ona da İsmail b. Merrar anlatmış, o da Yunus b. Abdurrahman'dan duymuş, o da Hişam'dan aktarmış, o da İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini aktarmış: "Yerin ve üzerindeki varlıkların, göğün ve üzerindeki varlıkların, göğü taşıyan meleklerin, arşın ve onun üzerinde olanın üzerindeki perdeler İbrahim için kaldırıldı. Aynı perde Resulullah (s.a.a) ve Emir'ül-Müminin (a.s) için de kaldırıldı." [c.1, s.205]

Ben derim ki: Aynı hadis Besair'ud-Derecat adlı eserde iki kanaldan Abdullah b. Müskan ve Ebu Basir aracılığıyla İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Ayrıca bir kanaldan da Abdurrahim aracılığıyla İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.[1] Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürare ve Ebu Basir aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve yine Zürare ve Abdurrahim el-Kasîr kanalıyla İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.[2] ed-Dürr'ül-Mensûr'da da, selef müfessirlerinden olan İbn-i Abbas, Mücahid ve Süddî'den rivayet edilmiştir.[3] İleride arştan söz ederken el-Kâfi'de yer alan ve Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilen hadis bağlamında arş kavramını açıklayacağız. Ali (a.s) diyor ki: "Arşı ve çevresindekileri taşıyanlar, Allah'ın ilmini bahşettiği âlimlerdir. Bu, Allah'ın asfiyasına (peygamberlere vasi kıldığı imamlara) gösterdiği melekûttur. Dostu İbrahim'e de göstermişti. *'Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve sal-*

1- [Basair'ud-Derecat, s. 106, h: 1, 2 ve 5]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.363, h: 33, 34 ve 35]
3- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.23-24]

tanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.' ..." [c.1, s.129-130, h: 1]

Bu hadiste melekûtun gösterilmesinin anlamıyla ilgili olarak elimize ulaşan birçok rivayetin açıklaması söz konusudur. Ayrıca konuyla ilgili olarak yaptığımız açıklamaların da desteklendiği gözlenmektedir. İnşaallah A'râf Suresi'ni tefsir ederken, bu hadisi daha etraflıca ele alacağız.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah ona göklerin ve yerin melekûtunu gösterirken birden dikkatini çekti, zina eden bir adam gördü; ona beddua etti ve adam öldü. Yine bir başkasını gördü; ona da beddua etti, o da öldü. Derken üç kişi daha gördü, onlara da beddua etti, onlar da öldüler. Bunun üzerine Allah ona şöyle vahyetti: Ey İbrahim senin duan kabul olur. Benim kullarım için beddua etme. Çünkü ben dileseydim, onları yaratmazdım. Ben kullarımı üç grup hâlinde yarattım. Bir grup bana ibadet eder, bana hiçbir şeyi ortak koşmaz. Bir grup benden başkasına ibadet eder; fakat bana hesap vermekten kurtulamazlar. Bir diğer grup da benden başkasına ibadet eder, onların soyundan bana ibadet edenleri çıkarırım." [c.1, s.364, h: 37]

Ben derim ki: Bu rivayet müstafizdir (birçok kanaldan rivayet edilmiştir). el-Kâfi'de müsnet olarak Ebu Basir'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.[1] Şeyh Saduk İlel'uş-Şerayi adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s),[2] Tabersî el-İhticac adlı eserde, İmam Hasan Askerî'den (a.s) rivayet etmiştir.[3] Aynı rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr adlı eserde İbn-i Mürdeveyh kanalıyla Hz. Ali'den (a.s), o da Resulullah'tan (s.a.a) aktarmıştır. Yine Ebu'ş-Şeyh'ten ve İbn-i Mürdeveyh'den aktarmıştır. Beyhakî eş-Şuab adlı eserde Şehr b. Havşeb'den, o da Muaz b. Cebel'den, o da Resulullah'tan (s.a.a) mevkuf olarak birçok müfessirden rivayet etmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan birinden, İbrahim'in yıldızı görmesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "O, Rabbini arıyordu; bu sözleriyle küfre varma-

---

1- [el-Kâfi, c.8, s.305, h: 473]
2- [İlel'uş-Şerayi, c.2, s.585, h: 31]
3- [el-İhticac, c.1, s.36]

mıştı. Dolayısıyla insanlar içinde aynı yöntemle düşünenler, onun gibidirler." [c.1, s.364, h: 38]

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: İmam Sadık'tan (a.s), Hz. İbrahim'in, *"Budur rabbim!"* sözü hakkında bir soru soruldu, "İbrahim, bu sözü söylemekle şirke düştü mü, düşmedi mi?" diye. Buyurdu ki: "Bugün kim, böyle bir şey söylerse, o müşriktir; ama İbrahim açısından bu söz şirk sayılmaz. O, Rabbini arıyordu; başkası içinse şirk anlamına gelir."

Ben derim ki: Rabbini arayan kimsenin karşıtı, kendisine tam açıklama ulaşan ve açık kanıt önüne konan kimsedir. Böyle biri için araştıran denmez. Dolayısıyla araştıran birinin dışındaki bir kimsenin şirk ifade eden bir sözü bir varsayım olarak söylemesi doğru değildir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hicr'den şöyle rivayet edilir: Ala b. Seyyabe İmam Cafer Sadık'a (a.s) birini göndererek, İbrahim Peygamber'in, *"Budur rabbim!"* sözünün anlamını sordu ve "Bugün kim böyle bir şey söylerse, bize göre o müşriktir." dedi. İmam buyurdu ki: "Bu, İbrahim açısından şirk sayılmaz. O, Rabbini arıyordu. Bu söz başkasından şirk sayılır." [c.1, s.365, h: 41]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Hamran'dan şöyle rivayet edilir: Allah'ın İbrahim'in dilinden aktardığı, *"Budur rabbim!"* sözünün anlamını sordum. İmam buyurdu ki: "Ona herhangi bir bilgi ulaşmamıştı. O, söylediğinden başka bir şeyi kastediyordu." [c.1, s.365, h: 42]

Ben derim ki: Burada anladığımız kadarıyla anlatılmak istenen şudur: İbrahim'in, *"Budur rabbim!"* sözü, kendi kavramsal anlamının ötesine geçmemiştir. Bundan öte ondan aktarılan bir anlamı da yoktur. Yani, o bu sözü bir varsayım olarak söylemiştir. Ya da iddia sahibinin sözünü bir ön kabul olarak alıp sonra da yanlış şeyleri gerektirdiğinden yanlış olduğunu ortaya koymak için ifade etmiştir. Nitekim biz, daha önce bunun üzerinde durduk.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar..."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Darekutnî "el-Efrad" adlı eserde, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, Abdullah b. Mesud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: *"İnananlar ve imanlarına bir haksızlık bulamayanlar..."* ayeti nazil olunca, bu durum insanlara ağır geldi. Gidip Resulullah'a dediler ki: "Ya Resulullah, han-

gimiz nefsine zulmetmez ki?" Resulullah buyurdu ki: "Burada sizin sandığınız durum kastedilmiyor. Salih bir kulun şu sözünü duymadınız mı: *'Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür.'* Burada da şirk kastedilmiştir." [c.3, s.26-27]

Ben derim ki: Hadiste sözü edilen salih kuldan maksat, Lokmandır. Nitekim bu söz, Lokmân Suresi'nde onun dilinden aktarılmıştır. Bu açıdan hadis, En'âm Suresi'nin Lokman Suresi'nden sonra indiğini göstermektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi, ayette geçen zulümden maksadın şirk olması şeklindeki çıkarsama, konunun akışına uygun bir uyarlamadır. Çünkü şirk, bağışlanması kesinlikle mümkün olmayan bir günahtır. Onun dışında kalan günah ne olursa olsun bağışlanabilir. Söylediğimizin kanıtı ileride yer vereceğimiz rivayetlerdir.

Yine aynı eserde Ahmed, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhakî "Şuab'ul-İman" adlı eserde Cerir b. Abdullah'tan şöyle rivayet eder: "Bir gün Resulullah'la (s.a.a) birlikte Medine'den çıktık. Kentten iyice uzaklaşmışken uzaktan bir kişinin bineğini bize doğru koşturduğunu gördük. Derken bize yetişti ve selâm verdi. Resulullah ona dedi ki: 'Nereden geliyorsun?' 'Eşimin, çocuğumun ve aşiretimin yanından geliyorum, Resulullah'ı görmek istiyorum.' dedi. Resulullah dedi ki: 'Şu anda onun yanındasın.' Bunun üzerine adam, 'Bana imanın ne olduğunu öğret.' dedi. Resulullah şöyle buyurdu: 'Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahitlik etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, ramazan ayında oruç tutman ve Allah'ın evine hac ziyaretinde bulunmandır.' Adam dedi ki: Kabul ediyorum."

"Bu sırada devesinin ön ayaklarından biri köstebek yuvasına girdi ve tökezledi. Adam devenin sırtından tepe üstü yere çakıldı ve oracıkta öldü. Resulullah dedi ki: 'Bu adam, az amel edip çok sevap kazananlardandır. Bu adam yüce Allah'ın hakkında şöyle buyurduğu kimselerden sayılır: *'İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.'* Ben hurilerin onun ağzına cennet meyvelerini koyduklarını gördüm. O zaman anladım ki, adam ölürken açtı." [c.3, s.27]

Ben derim ki: Müellif bu hadisi Hakîm Tirmizî'den, İbn-i Ebi Hatem ve İbn-i Abbas'tan benzer ifadelerle rivayet etmiştir. Ayyâşî de kendi tefsirinde bu hadisi Cabir Cu'fi'den, o da kendisine rivayet eden kimseler aracılığıyla Resulullah'tan (s.a.a) aktarmıştır. [c.1, s.366, h: 45]

Aynı eserde Abd b. Humeyd İbrahim Teymî'den şöyle rivayet eder: "Adamın biri bu ayetin anlamını Resulullah'tan sordu; fakat Resulullah bir şey söylemedi. Derken bir adam geldi ve Müslüman oldu. Çok geçmeden savaştı ve şehit düştü. Bunun üzerine Resulullah, 'İşte bu adam, inanan ve imanına bir zulüm bulaştırmayan kimselerdendir.' dedi." [c.3, s.27]

Aynı eserde Faryabî, Abd b. Humeyd, İbn-i Ebi Hatem, Ebu'ş-Şeyh, sahih olduğunu belirterek Hâkim ve İbn-i Mürdeveyh Ali b. Ebu Talib'ten, *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar"* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet özel olarak Hz. İbrahim ve ashabı hakkında inmiştir, bu ümmetle ilgili değildir." [c.3, s.27]

Ben derim ki: Bu rivayetin zahiri, kitap ve sünnetten çıkarılan küllî ilkelerle bağdaşmamaktadır. Çünkü ayet, ayrıntı nitelikli yasal hükümler gibi ümmetler içinde sadece bir ümmete özgü kılınacak özel bir hüküm içermemektedir. Çünkü ayrıntı nitelikli yasal hükümler sadece belli bir döneme özgü kılınabilirler. Fakat mertebelerine göre etkileri bulunan iman ve yine mertebelerine göre iman üzerinde olumsuz etkileri bulunan zulüm ise, insan fıtratına yerleştirilen olgulardır; zamanın ve toplumların değişmesiyle değişmezler.

Bazı müfessirler bu hadisi yorumlarken şunları söylemişlerdir: "Büyük bir ihtimalle Hz. Ali'nin maksadı, yüce Allah'ın özel olarak İbrahim'i ve soydaşlarından muvahhid olanları mutlak olarak ahiret azabından yana güvende kıldığına işaret etmekti. Sadece azapta ebediyen kalmaktan yana güvende kılmak değil. Şayet sahihse, bunun nedeni şudur: Yüce Allah İbrahim Peygamber'in kavmini tevhit inancı dışında herhangi bir şeyle mükellef kılmamıştır. Bu hususta ülkelerinde bireysel ve adâb-ı muaşeret vb. şeylere ilişkin hususlarla ilgili zor uygulamalarla yetinmiştir. Ülkelerinde geçerli olan uygulamalar bunları eğitme açısından yeterli idi."

"Araştırmacılar İbrahim Peygamber zamanında yaşayan, onun ülkesine gelişini kutsayan ve ondan onda birlik vergi alan salih kral Hamurabî yasalarını ortaya çıkarmış bulunuyorlar. -Nitekim Tevrat'ın Tekvin Sifri'nde de böyle söylenmektedir- Bu yasaların büyük oranda Tevrat'taki hükümlerle aynı olduğu görülmektedir. Yüce Allah'ın İbrahim'in diliyle haccı farz kılması ise, İsmail'in soyundan gelen çocukları için geçerlidir; soydaşları olar Keldanîler için değil. Bu ümmete

gelince, bu ümmetin muvahhitleri, işledikleri günahların oranında azaba çarptırılacaklardır. Çünkü onlar eksiksiz bir şeriatla muhataptırlar, onu egemen kılmak hususunda hesaba çekileceklerdir." (Müfessirin sözleri sona erdi.)

Adı geçen müfessirin sözlerinde zorlama olduğu son derece belirgindir. Daha önce de söylediğimiz gibi Hamurabî Milât'tan önce bin yedi yüz yıllarında yaşamıştır. Hz. İbrahim ise müfessirin de belirttiği gibi Milât'tan önce yaklaşık olarak iki bin yıllarında yaşamıştır.

Gerçi Hamurabî kendi dini açısından yapıcı bir insandı, halkına adaletle hükmediyordu, kendi koyduğu kanunlara bağlı kalıyordu ve onların krallığının sınırları içinde en güzel şekilde uygulanmasına çalışıyordu. Ayrıca belirtildiği üzere koyduğu kanunlar sistematik bir düzen hâlinde belirlenen ilk yasalardı. Fakat bütün bunların yanında o bir putperestti. Babil harabelerinde ortaya çıkarılan yazıtlarda görüldüğü gibi, kanunlarını yazdıktan sonra putperestlerin ilâhlarından yardım istemiştir. Yasaların sonunda isimlerini zikrettiği, kendisine büyük bir egemenlik verdikleri, adaleti ve yasaları egemen kılmasına yardımcı oldukları için teşekkür ettiği, yasaların korunması, tahrif edilmesi ve ortadan kaldırılması konusunda kendilerinden yardım istediği tanrıların isimleri şöyledir: Mirudah=tanrıça tanrısı. Ey=yasa ve adalet tanrısı. Zemama ve İştar=savaş tanrısı. Şamaş=gök ve yer yargıcı-tanrısı. Sin= göklerin tanrısı. Hadad=bereket tanrısı. Nirğal=zafer tanrısı. Bel=kader tanrısı. Tanrıça Biltis ve Tanrıça Nino. Tanrı Sacîla vb.

Adı geçen müfessirin, "Yüce Allah, İbrahim Peygamber'in soydaşlarını tevhit inancı dışında herhangi bir şeyle yükümlü kılmamıştır. Bu hususta ülkelerinde... zor uygulamalarla yetinmiştir." şeklindeki sözüne gelince; Kur'ân bunu yalanlamaktadır. Kur'ân İbrahim'in dilinden bize namazdan söz ediyor. İbrahim suresindeki duada bunu görmek mümkündür. Kur'ân'da belirtildiğine göre, yüce Allah ona hayırlı işleri yapmayı, zekât vermeyi vahyetmiştir. Enbiyâ Suresi'nde buna ilişkin açık ifadeler vardır. Yine Hac Suresi'nde belirtildiğine göre, İbrahim Peygamber hac yükümlülüğünü koymuş, bazı dört ayaklı hayvanların etlerini mubah kılmıştır. Mümtehine Suresi'nde belirtildiğine göre, müşriklerden her türlü ilişkiyi kesmek de onun şeriatının bir hükmüydü. En'âm Suresi'nde ve başka surelerde işaret edildiği gibi o, insan fıtratının kabul etmediği her türlü zulmü yasaklamıştı. Hac Sure-

si'nde işaret edildiği gibi temizlik de onun şeriatının bir hükmüydü. Hadislerde işaret edildiğine göre, Hz. İbrahim hanifliği yasalaştırmıştır ve bu yasanın on ilkesi bulunuyordu: Beş tanesi başla, beş tanesi de bedenle ilgiliydi. Sünnet olmak bu ilkelerden biriydi. Hûd ve Meryem surelerinde işaret edildiği gibi, Hz. İbrahim selâmlaşma geleneğini de uyguluyordu.

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: *"Babanız İbrahim'in dini."* (Hac, 78) *"Hayır, biz İbrahim'in hanif dinine uyarız."* (Bakara, 135) Bu ayetlerde İslâm dini, temel ve ayrıntı nitelikli ilkeleriyle İbrahim'in (a.s) dini olarak nitelendirilmiştir. Bu ayetler İslâm dininin bugünkü şekliyle ve ayrıntılı hükümleriyle İbrahim Peygamber'in zamanında yasalaştırıldığı anlamına gelmezler kuşkusuz. Hatta durum tam tersinedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şura, 13)

Fakat yukarıda örnek verdiğimiz ayetler, İslâm'ın içerdiği şer'î yasaların insan fıtratının öngördüğü temel prensiplere dayandığını, İslâm'ın emirlerinin fıtratça onaylandığını, yasakladığı şeylerin de fıtratın hoşlanmadığı şeyler olduğunu göstermektedir. Yüce Allah tefsirini sunduğumuz bu surenin sonunda, şirkin aleyhine bazı kanıtlara ve bazı bütünsel emir ve yasaklara yer verdikten sonra Peygamberi'ne hitaben şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti; insanların hayrına olan her şeyi bünyesinde barındıran bir dine, Allah'ı birleyen (hanif) İbrahim,'in dinine. O, (Allah'a) ortak koşanlardan değildi."* (En'âm, 161)

Eğer müfessirin dediği gibi, yüce Allah İbrahim için bir şeriat indirmemiş olsaydı, yalnızca yürürlükteki yasalarla, yani Hamurabî kanunlarıyla yetinmiş olsaydı, adı geçen Hamurabî yasaları Allah tarafından onaylanmış, doğrulanmış olacaktı. Bu yasalar İbrahim'in dininin, dolayısıyla Kur'ân'da hükme bağlanan İslâm dininin şeriatının bir parçası olacaktı. Çünkü İslâm dini, İbrahim'in hanif dininin kendisidir. Dolayısıyla Hamurabî yasaları ilâhî şeriatlardan ve semavî kitaplardan biri olarak değerlendirilecekti.

Hakkında hiçbir kuşku bulunmayan gerçek şudur ki: İlâhî vahiy, bundan önceki peygamberlere ve onların ümmetlerine dünya ve ahiret hayatına ilişkin örneğin ibadet türleri gibi temel prensipleri öğretmiş-

tir. Hayırlara ve şerlere ilişkin evrensel yasalar koymuştur. Normal bir akla sahip insan, bunlar aracılığıyla iyiliklerin yanında olmayı, zulümden, aşırılıktan ve müstekbirlere destek olmaktan kaçınmayı vb. şeyleri öğrenir. Sonra bu doğrultuda içinde yer aldıkları toplumda bu donanımlarıyla belirginleşmeleri ümmetleri hayra, iyiliğe, yapıcılığa davet etmeye, çirkin hayâsızlıktan ve bozgunculuk çıkarmaktan sakındırmaya emredilmişlerdir. Bu bağlamda içinde yer aldıkları toplumların baskıcı, zorba tağutların ya da özgürlükçü adil yöneticilerin egemenliği altında olması arasında herhangi bir fark yoktur.

İslâm'dan önce, ilâhî şeriatlar içerisinde sadece Tevrat'ın içerdiği şeriat detaylı bir sisteme sahiptir. Tevrat'ın içerdiği şeriat bazı yönleriyle Hamurabî yasalarına benzemektedir. Ne var ki yüce Allah'ın Musa'ya (a.s) indirdiği Tevrat daha önce İsrailoğulları arasında korunuyorken, Buhtunnasr istilası sırasında kaybolmuştur. Buhtunnasr İsrailoğulları'nın birliklerini dağıtmış, heykellerini yıkmış, çil yavrusu gibi dünyanın dört bir yanına dağıtmıştı. Babil'e tutsaklar olarak götürmüş, oraya yerleştirmişti. Bu durum Kuruş'un Babil'i fethedip Yahudileri serbest bırakmasına kadar devam etti. Bundan sonra onların Kudüs'e dönmelerine izin verdi. Nüshaları kaybolan ve içindeki bilgilerle birlikte metinleri unutulan Tevrat'ın Kahin Azrâ tarafından yeniden yazılmasına müsaade etti. Bu sırada Keldanîler tarafından Babil'de uygulanan yasalara da alışmışlardı.

Bu gerçek ortadayken, yüce Allah'ın Musa'ya indirdiği şeriatın kapsamı içinde Hamurabî yasalarının bazı ilkelerini onayladığı nasıl söylenebilir. Kur'ân bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın sadece bir kısmını tasdik etmektedir. Öte yandan semavî bir kaynağa dayanmayan yasa sistemlerinin de bazı yapıcı ilkeler içirmesine, bazı hak hükümleri kapsamasına hiçbir engel yoktur.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"İnananlar ve imanlarına bir haksızlık bulamayanlar."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Burada kastedilen, şirktir." [c.2, s.293, h: 4]

Aynı eserde başka bir kanaldan Ebu Basir'den İmam'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Yani imanlarını şüpheyle bulamayanlar." [c.2, s.399, h: 4]

Ayyâşî de bu hadisi, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. [c.1, s.366, h: 47]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmama, *"İnananlar ve imanların bir haksızlıkla bulamayanlar"* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Ey Ebu Basir, imanlarını zulümle bulayanlardan olmaktan Allah'a sığınırız." Sonra şöyle dedi: "Bunlar Haricîler ve arkadaşlarıdır." [c.1, s.366, h: 48]

Aynı eserde Yakub b. Şuayb'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"İmanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar"* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burada kastedilen sapıklık ve daha yukarısı olan günahlardır." [c.1, s.366, h: 50]

Ben derim ki: Bu rivayette işaret edilen sapıklıktan maksat şirktir. Çünkü şirk kendisinden daha ağır olan bütün zulümlerin ve günahların temelini oluşturur. Ya da buradaki sapıklıktan maksat, daha aşağı günah ve zulümlerdir. Bundan yukarısı ile de şirk kastedilmiştir. Çünkü şirk sapıklığın daha şiddetli bir mertebesidir. Zaten her günah bir sapıklıktır.

Görüldüğü gibi rivayetlerde, ayette geçen zulüm kavramı çeşitli yöntemlerle açıklanmaktadır. Bazen şirk, bazen şüphe, bazen Haricîlerin üzerlerinde olduğu durumu ve anlayışı şeklinde açıklanmaktadır. Bazı rivayetlerde, Ehlibeyt'in düşmanlarını veli edinmenin de bu ayette işaret edilen zulmün kapsamına girdiği belirtiliyor. Bütün bunlar daha önce ayette geçen zulüm kavramı mutlaktır şeklindeki değerlendirmemizin doğruluğunun kanıtlarıdır. Dolayısıyla ifade mutlaklığı açısından zihinlere kapasiteleri oranında hitap etmektedir.

İBRAHİM PEYGAMBER'İN (A.S) KISSASI VE KİŞİLİĞİ

Bu Konu Kur'ânî, Bilimsel, Tarihsel ve… Veriler Işığında Ele Alınmaktadır:

1- Kur'ân'da İbrahim Peygamber'in (a.s) Kıssası

İbrahim (a.s) çocukluğundan ergenlik çağının ilk dönemlerine kadar soydaşlarının toplumundan ayrı yaşıyordu. Sonra ortaya çıkarak babasının yanında yaşamaya başladı. Bu sırada babasının ve soydaşlarının putlara kulluk sunduklarını gördü. Babasının ve soydaşlarının bu davranışlarını hoş karşılamadı. Tertemiz ve arınmış fıtratı, yüce Allah tarafından hakkın gösterilmesi ve her şeyin melekûtunun gözlemlendirilmesi suretiyle destekleniyordu. Hak söz ve salih amel ışığında hareket etmesi sağlanıyordu.

Önce babasıyla, putlara kulluk sunma ekseninde tartışmaya başladı. Onu putlara kulluk sunmayı reddetmeye, tek ve ortaksız Allah'a kulluk sunmaya davet etti. Şeytanın dostluğundan kurtarması ve hidayete ulaştırması için kendisine tâbi olmasını istedi. İbrahim bu konuda sürekli babasıyla tartıştı. Nihayet babası onu kovdu ve putlara kötü sözler söylemekten ve onlardan yüz çevirmekten vazgeçmemesi durumunda kendisini taşlayarak öldürmekle tehdit etti.

Ama İbrahim (a.s) ona karşı kibar ve şefkatli davrandı. Çünkü yüksek bir ahlâka sahipti. Hiçbir zaman incitici sözler söylemezdi. Bu yüzden kendisini tehdit eden ve kovan babasına selâm verdi, kendisi için Allah'tan bağışlanma dileyeceğini; bu arada onu ve soydaşlarını, Allah'tan başka kulluk sundukları düzmece ilâhları terk edeceğini vaat etti. (Meryem, 41-48)

Bu arada bazı gruplarla putlara tapma hususunda tartıştığı gibi (Enbiyâ, 51-56; Şuarâ, 69-77; Sâffât, 83-87) başka gruplarla da güneşe, aya ve yıldıza tapma hususunda tartışıyordu. Derken onun putlardan ve diğer düzmece ilâhlardan uzaklaştığı haberi toplumda iyice yayıldı. (En'âm, 74-82) Bir gün soydaşları toplu ibadet için kentin dışına çıktıklarında, o hasta olduğunu ileri sürerek kentte kaldı, onlarla birlikte toplu tapınma merasimine katılmadı. Soydaşlarının kentin dışında oldukları bu sırada putevine girdi ve bir baltayla putlarını paramparça etti. Sadece büyük olanı bıraktı. Ki gelip neler olup bittiğini ondan öğrensinler. Soydaşları kente geri döndüklerinde tanrılarına yapılanları gördüler. Bunu yapana büyük bir öfke duydular. Dediler ki: "İbrahim adında bir delikanlının onlar hakkında ileri geri konuştuklarını duyduk."

İbrahim'i çağırdılar. Onu teşhis etmeleri için insanların önüne çıkardılar. Ona, "Ey İbrahim, tanrılarımıza bunu sen mi yaptın?" diye sordular. İbrahim onlara şu cevabı verdi: "Hayır; ama, şu büyük olan put yapmıştır. Onlara sorun eğer konuşurlarsa, size cevap versinler." İbrahim büyük putu parçalamamış, baltayı da onun boynuna veya başka bir yerine asmıştı. Böylece, diğer putları büyük putun kırdığı görünümünü vermişti.

İbrahim bunu söylerken soydaşlarının kendisini doğrulamayacaklarını biliyordu. Çünkü onlar putların buna güç yetiremeyen cansız varlıklar olduklarını biliyorlardı. Fakat, *"Eğer konuşurlarsa, onlardan sorun."* demek suretiyle, onların ağzından açıkça putların

cansız varlıklar olduklarına ilişkin bir itiraf almak istiyordu. Soydaşlarının putların cansız ve duygusuz varlıklar olduklarını itiraf etmelerini bekliyordu. Nitekim soydaşları İbrahim'in bu sözlerini duyduklarında hemen kendi içlerinde, "Sizler gerçekten zalimlersiniz." dediler. Sonra tekrar eski sapıklıklarına geri döndüler. Dediler ki: "Sen onların konuşamayacaklarını biliyorsun." Bunun üzerine İbrahim onlara şöyle dedi: "Siz Allah'ı bir yana bırakarak size bir zarar ve bir yarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh olsun size ve Allah'ın dışında taptıklarınıza! Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız? Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi kulluk sunuyorsunuz? Sizi de, onları da yaratan Allah'tır."

Dediler ki: "Onu ateşe atın, ilâhlarınıza yardım edin!" Bunun üzerine onun için bir bina yaptılar, orada büyük bir ateş yaktılar. Bütün halk el birliği ederek onu yakmak için çalışıyordu. Onu bu büyük ateşin ortasına attılar. Allah, ateşin ona karşı serin ve selâmetli olmasını sağladı. Onların İbrahim'e karşı kurdukları tuzağı boşa çıkardı. (Enbiyâ, 57-70, Sâffât, 88-98) Bu arada kralın huzuruna da çıkmıştı. Halk ona da tapıyor, onu da bir rab olarak algılıyordu. Kral, İbrahim'le rabbi hakkında tartışmıştı. İbrahim ona demişti ki: "Benim Rabbim dirilten ve öldürendir." Kral demagoji yaparak, "Ben de diriltirim ve öldürürüm." demişti. Örneğin bir tutsağı öldürür, birini de serbest bırakırım. Ama İbrahim bu sefer demagoji yapmasına izin vermeyecek bir kanıtla karışsına çıkmıştı: "Allah güneşi doğudan batıya getiriyor, sen de onu batıdan getir. Bu söz karşısında küfre sapan adam söyleyecek söz bulamadı." (Bakara, 258)

Allah onu ateşten kurtarınca, insanları hanif dinine, tevhit inanç sistemine davet etmeye başladı. Küçük bir grup ona iman etti. Yüce Allah bunlar arasında Lut'un adını verir. Bunlar arasında kendisiyle birlikte hicret eden karısı da vardı. Memleketinden çıkmadan ve kutsal topraklara gitmeden önce onunla evlenmişti.[1]

1- Soydaşlarından bir grubun kendisine iman ettiğinin kanıtı şu ayettir: *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için güzel bir örnek vardır; onlar kavimlerine, 'Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız.' demişlerdi."* (Mümtehine, 4) Kutsal topraklara gitmeden önce evlendiğinin kanıtı da Rabbinden salih evlât istemesidir: *"Dedi ki: Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden bir çocuk lütfet."* (Saffat, 99-100)

Sonra kendisi ve soydaşları arasından iman edenler soydaşlarıyla ilişkilerini kestiler. Kendisi de baba diye çağırdığı; ama öz babası olmayan Azer'le ilişkisini kesti.[1] Eşi ve Lut ile birlikte kutsal topraklara göç etti. Orada zalim soydaşlarından hiçbir zorbanın engeliyle karşılaşmadan Allah'a kulluk etmek istiyorlardı. (Mümtehine, 4; Enbiyâ, 71) Burada yüce Allah ona İsmail'i, İshak'ı ve arkasından Yakub'u müjdeledi. İhtiyardı, yaşı iyice ilerlemişti. Derken İsmail doğdu, ardından İshak doğdu. Allah ona, oğullarına ve oğullarının soyundan gelenlere bereket bahşetmişti.

Sonra Rabbinin emri doğrultusunda Mekke'ye gitti. Orası hiçbir ekine elverişli olmayan kupkuru bir vadiydi. Oğlu İsmail'i oraya yerleştirdi. İsmail henüz küçük bir çocuktu. Kutsal topraklara geri döndü. İsmail orada büyüdü, oralarda yaşayan Arap kabileleri etrafında birleştiler. Burada Mekke kenti kuruldu.

Mekke Kenti'nin ve Beyt'in kurulmasından önce ve sonra zaman zaman İsmail'i ziyaret ediyordu. Kâbe daha sonra yapıldı. (Bakara, 126, İbrahim, 35-41) Sonra İsmail'in de yardımıyla Kâbe'yi yaptı. Kâbe insanlar için bir ibadet yeri olarak Allah tarafından kurdurulan ilk evdi. Âlemler için bir bereket kaynağıydı. Orada apaçık ayetler ve İbrahim'in makamı bulunmaktadır. Oraya giren güvendedir. (Bakara, 127-129; Âl-i İmrân, 96-97) İnsanlar arasında haccın farz kılındığını ilân etti ve hacca özgü ibadetleri yasalaştırdı. (Hac, 26-30)

Sonra yüce Allah, oğlu İsmail'i kurban etmesini emretti. Bunun üzerine ibadet maksadıyla oğluyla birlikte evden çıktı. Oğluyla birlikte sa'y yapılan makama varınca dedi ki: "Yavrucuğum, rüyamda seni boğazladığımı görüyorum." Oğlu dedi ki: "Babacığım, sana emredileni yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın." Her ikisi de Allah'ın emrine teslim olunca, ona şöyle seslenildi: "Ey İbrahim, sen doğru bir rüya gördün ve rüyanı doğruladın. Allah onu büyük bir kurbanlıkla kurtardı." (Sâffât, 101-107)

Kur'ân'ın onun kıssasıyla ilgili olarak en son aktardığı ise, Mekke'ye gelişlerinde yaptığı dualardır. Bunlara da İbrahim Suresi'nde yer verilmiştir. (İbrahim, 35-41) Bu duaların en sonunda İbrahim Peygam-

---

1- Bu sonucun İbrahim Suresi'nde ondan nakledilen duadan çıktığını daha önce belirtmiştik.

ber'in şu sözleri yer alır: *"Rabbimiz, beni, ana-babamı ve müminleri hesapların görüleceği gün bağışla!"*

2- İbrahim'in Allah Katındaki Konumu ve Kulluk Tavrı

Yüce Allah, kitabında İbrahim Peygambere en güzel övgüleri yöneltmiştir. Onun Allah yolunda katlanmış olduğu zorluklardan bahsederken onu en güzel övgüyle yüceltmiştir. Onu altmış küsur yerde adıyla anmıştır. Ona bahşettiği birçok nimeti ve lütfu söz konusu etmiştir. Bunlardan birkaçını buraya alıyoruz: *"Allah ona daha önce doğruyu göstermişti."* (Enbiyâ, 51) *"Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik, ahirette de o iyilerdendir. O zaman ki Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* (Bakara, 130-131) Yüzünü bir hanif olarak Rabbine çeviren odur. O müşriklerden değildi. (En'âm, 79) Onun kalbi Allah ile mütmain olmuştu, Allah'ın kendisine gösterdiği göklerin ve yerin melekûtu sayesinde kesin bilgiye, katışıksız inanca ulaşmıştı. (Bakara, 260; En'âm, 75)

Allah onu dost edindi. (Nisâ, 125) Rahmetini ve bereketini onun, ailesinin üzerine kıldı; onu sözünde duran, vefalı olarak nitelendirdi. (Necm, 37) Yumuşak huylu, içli, duygusal ve çok tövbe eden biridir diye ona övgüler düzdü. (Hûd, 73-75) Allah'ı birleyerek O'na gönülden boyun eğen bir ümmet olarak onu övdü. Onun müşriklerden olmadığını, Allah'ın nimetlerine şükrettiğini belirtti. Onu seçtiğini, dosdoğru yola ilettiğini, dünyada ona iyilik verdiğini, ahirette de onu salihlerden kıldığını vurguladı. (Nahl, 120-122)

O, doğru sözlü bir peygamberdi. (Meryem, 41) Allah onu mümin kullarından, muhsinlerden saydı ve onun üzerine selâm kıldı. (Sâffât, 83-111) İbrahim Peygamber Allah'ın el ve basiret sahibi kişilerden saydığı bir nebidir. Kıyamete kadar anısı taze kalacaktır. (Sâd, 45-46)

Allah onu insanlar için bir imam, bir önder kıldı. (Bakara, 124) Kendilerine kitap ve şeriat verilen beş çığır açıcı (ululazm) peygamberden biri kıldı. (Ahzâb, 7; Şûrâ, 13; A'lâ, 18-19) Allah ona ilim, hikmet, kitap, mülk ve hidayet verdi. Onu geride kalanlar arasında kalıcı bir mesaj yaptı. (Nisâ, 54; En'âm, 74-90; Zuhruf, 28) Peygamberlik ve kitabı onun soyuna verdi. (Hadîd, 26) Diğer insanlar arasında onu bir doğruluk lisanı yaptı. (Şuarâ, 84; Meryem, 50) Bunlar yüce Allah'ın ona bahşettiği ilâhî ve

kulluk makamlarıdır. Kur'ân'da başka hiçbir peygamberin nitelikleri ve üstünlükleri bu kadar ayrıntılı olarak anlatılmamıştır.

İbrahim Peygamber'in üstün meziyetleriyle ilgili ayrıntılı açıklamalar için buraya kadar yaptığımız açıklamalara ve ileride yeri geldikçe yapacağımız açıklamalara bakılabilir. Onun üstün meziyetlerini bütün ayrıntılarıyla burada ele alacak olursak, araştırmamızın makul sınırlarını aşmış oluruz.

Yüce Allah bu dini İslâm olarak isimlendirmek suretiyle İbrahim'in saygın hayatını ve dinsel kişiliğini korumuştur. Nitekim bu dini birçok yerde ona nispet etmiştir: *"Babanız İbrahim'in dini, o sizi önceden Müslümanlar olarak isimlendirdi."* (Hac, 78) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"De ki: Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti; insanların hayrına olan her şeyi bünyesinde barındıran bir dine, Allah'ı birleyen (hanif) İbrahim,'in dinine. O, (Allah'a) ortak koşanlardan değildi.* (En'âm, 161)

Yüce Allah İbrahim Peygamber'in yaptığı Kâbe'yi âlemler için evrensel kıble yaptı. Hac ibadetlerini yasalaştırdı. Bunlar gerçekte onun oğlunu ve annesini oraya yerleştirmesini, oğlunu kurban edişini, Rabbi için sa'y edişini, ona yönelişini, eziyetlere ve zorluklara katlanışını sembolize eden davranışlardan başka bir şey değildir. Nitekim daha önce (tefsirimizin birinci cildinde), *"Hani biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için merci ve güven yeri yaptık."* (Bakara, 125) ayetini tefsir ederken bu hususlar üzerinde durmuştuk.

3- İnsanlık Âlemine Etkileri

Hiç kuşkusuz, İbrahim için en büyük övünç, nerede olursa ve kimin tarafından temsil edilirse edilsin, tevhit dininin ona nispet edilmesidir. Bugün tevhit dinleri olarak nitelendirilen dinlerden biri Musevîliktir. Bu din İmran oğlu Musa'ya (a.s) dayanır. Onun soyu da bir diğer adı İsrail olan Yakub'a dayanır. Yakub ise İbrahim Peygamber'in oğlu İshak'ın oğludur. Hıristiyanlık Meryem oğlu İsa'ya nispet edilir. O da İbrahim'in soyundan gelen bir peygamberdir. Ve İslâm dini ve bu dinin tebliğcisi Resulullah Muhammed'in (s.a.a) soyu İbrahim'in oğlu kurbanlık İsmail'e dayanır. Şu hâlde dünyadaki tevhit dini onun kutlu etkisinin bir göstergesidir. İslâm şeriatının kapsamında onun koyduğu kurallardan namaz, zekât, hac, bazı büyük baş hayvanların helâl kı-

lınması, Allah düşmanlarından alakayı kesmek, selâm, hanif dininin ön gördüğü on temizlik kuralı[1] -ki bunların beş tanesi başta, beş tanesi de bedendedir. Başta olanlar; bıyıkları kısaltmak, sakalları salmak, saçları taramak, dişleri misvaklamak ve aralarını temizlemek... Bedende olanlar ise; koltuk altı ve etek tıraşı yapmak, sünnet olmak, tırnakları kesmek, cenabetten yıkanmak ve su ile temizlenmek- bütün bunlar İbrahim'in şeriatının İslâm şeriatındaki yansımalarıdır.

Bugün yapılacak doyurucu bir araştırma insanlık âlemindeki doğru inançların tümünün, sahih amellerin bütününün mutlaka nübüvvet misyonunun etkisiyle oluştuğunu ortaya koyacaktır. Önceki bölümlerde defalarca buna değindik. O hâlde bilsinler veya bilmesinler, İbrahim Peygamber'in (a.s) bütün insanlar üzerinde olumlu etkileri vardır.

4- Bugünkü Tevrat'ta İbrahim'in Kıssası

Tevrat diyor ki: "Yetmiş yaşından sonra Terah'ın (İbrahim'in babası), Avram, Nahor ve Haran adlı oğulları oldu. Terah soyunun öyküsü: Terah; Avram, Nahor ve Haran'nın babasıydı. Haran'ın Lut adlı bir oğlu oldu. Haran, babası Terah henüz sağken, doğduğu ülkede, Keldanîler'in Ur Kenti'nde öldü. Avram'la Nahor evlendiler. Avram'ın karısının adı Saray, Nahor'unkinin adı Milka'ydı. Milka Yiska'nın babası Haran'ın kızıydı. Saray kısırdı, çocuğu olmuyordu. Terah, oğlu Avram'ı, Haran'ın oğlu olan torunu Lut'u ve Avram'ın karısı olan Saray'ı yanına aldı. Kenan ülkesine gitmek üzere Keldanîler'in Ur Kenti'nden ayrıldılar. Harran'a gidip oraya yerleştiler. Terah iki yüz beş yıl yaşadıktan sonra Harran'da öldü."

Tevrat diyor ki: "Rab Avram'a, 'Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git.' dedi, 'Seni büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacak, sana ün yapacağım. Bereket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, seni lânetleyeni lânetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığınla kutsanacak.' Avram Rabb'in buyurduğu gibi yola çıktı. Lut da onunla birlikte gitti. Avram Harran'dan ayrıldığı zaman yetmiş beş yaşındaydı. Karısı Saray'ı, yeğeni Lut'u, Harran'da kazandıkları malları, edindikleri uşakları yanına alıp Kenan ülkesine doğru yola çıktı. Oraya vardılar."

1- Mecma'ul-Beyan'da Tefsir'ul-Kummî'den naklen rivayet edilir.

"Avram ülke boyunca Şekem'deki More meşesine kadar ilerledi. O günlerde orada Kenanlılar yaşıyordu. Rab Avram'a görünerek, 'Bu toprakları senin soyuna vereceğim." dedi. Avram kendisine görünen Rabb'e orada bir sunak yaptı. Oradan Beytel'in doğusundaki dağlık bölgeye doğru gitti. Çadırını batıdaki Beytel'le doğudaki Ay Kenti'nin arasına kurdu. Orada Rabb'e bir sunak yapıp Rabb'e yakardı. Sonra kona göçe Negev'e doğru ilerledi."

"Ülkedeki şiddetli kıtlık yüzünden Avram geçici bir süre için Mısır'a gitti. Mısır'a yaklaştıklarında karısı Saray'a, 'Güzel bir kadın olduğunu biliyorum.' dedi, 'Olur ki Mısırlılar seni görüp, 'Bu onun karısı' diyerek beni öldürür, seni sağ bırakırlar. Lütfen 'Onun kız kardeşiyim' de ki, senin hatırın için bana iyi davransınlar, canıma dokunmasınlar."

"Avram Mısır'a girince, Mısırlılar karısının çok güzel olduğunu fark ettiler. Kadını gören firavunun adamları, güzelliğini firavuna övdüler. Kadın saraya alındı. Onun hatırı için firavun Avram'a iyi davrandı. Avram davar, sığır, erkek ve dişi eşek, erkek ve kadın köle, deve sahibi oldu."

"Rab Avram'ın karısı Saray yüzünden firavunla ev halkının başına korkunç felâketler getirdi. Firavun Avram'ı çağırtarak, 'Nedir bana bu yaptığın? Neden Saray'ın karın olduğunu söylemedin? Niçin 'Saray kız kardeşimdir.' diyerek onunla evlenmeme izin verdin? Al karını, git!' Firavun Avram için adamlarına buyruk verdi. Böylece Avram'la karısını sahip olduğu her şeyle brlikte gönderdiler."

Tevrat devamla şunu söylüyor: "Avram, karısı ve sahip olduğu her şeyle birlikte Mısır'dan ayrılıp Negev'e doğru gitti. Lut da onunla birlikteydi. Avram çok zengindi. Sürüleri, altınları, gümüşleri vardı. Negev'den başlayıp bir yerden öbürüne göçerek Beytel'e kadar gitti. Beytel'le Ay Kenti arasında daha önce çadırını kurmuş olduğu yere vardı... Avram'la birlikte göçen Lut'un da davarları vardı. Malları öyle çoktu ki, toprak birlikte yaşamalarına elvermedi; yan yana yaşayamadılar... Birbirlerinden ayrıldılar. Avram Kenan topraklarında kaldı. (Burada Kenanîler ve Ferizliler yaşıyordu.) Lut ovadaki kentlerin arasına yerleşti, Sodom'a yakın bir yere çadır kurdu."

Tevrat diyor ki: "Bu arada Şinar Kralı Amrafel, Ellesar Kralı Aryok, Elam Kralı Kedorlaomer ve Goyim Kralı Tidal; (beş müttefik olan) Sodam Kralı Bera'ya, Gomora Kralı Birşa'ya, Adma Kralı

Şinav'a, Seviyom Kralı Şemever'e ve Bala -Solo- Kralı'na karşı savaş açtı... (ve her iki ordu) Siddim Vadisi'nde savaş düzenine girdiler. (Sodam Kralı ve müttefikleri ağır bir yenilgi aldılar.) Siddim Vadisi zift çukurlarıyla doluydu. Sodom ve Gomora kralları kaçarken adamlarından bazıları bu çukurlara düştü. Sağ kalanlarsa dağlara kaçtı. Dört kral, Sodom ve Gomora'nın bütün malını ve yiyeceğini alıp gitti. Avram'ın yeğeni Lut'la mallarını da götürdüler. Çünkü o da Sodom'da yaşıyordu."

Tevrat şunları diyor: "Oradan kaçıp kurtulan biri gelip İbrani Avram'a durumu bildirdi. Avram Eşkol'la Aner'in kardeşi Amorlu Mamre'nin meşeliğinde yaşıyordu. Bunların hepsi Avram'dan yanaydılar. Avram yeğeni Lut'un tutsak alındığını duyunca, evinde doğup yetişmiş üç yüz on sekiz adamını yanına alarak dört kralı Dan'a kadar kovaladı. Adamlarını gruplara ayırdı, gece saldırıp onları bozguna uğratarak Şam'ın kuzeyindeki Hova'ya kadar kovaladı. Yağmalanan bütün malı, yeğeni Lut'la mallarını, kadınları ve halkı geri getirdi."

"Avram Kedorlaomer'le onu destekleyen kralları bozguna uğratıp dönünce, Sodom Kralı onu karşılamak için Kral Vadisi olan Şave Vadisi'ne gitti. Yüce Tanrı'nın kâhini olan Şalem Kralı Melkisedek ekmek ve şarap getirdi. Avram'ı kutsayarak şöyle dedi: 'Yeri göğü yaratan Tanrı Avam'ı kutsasın. Düşmanlarını onun eline teslim eden Tanrı'ya övgüler olsun.' Bunun üzerine Avram her şeyin ondalığını Melkisedek'e verdi."

"Sodam Kralı Avram'a, 'Adamlarımı bana ver, mallar sana kalsın.' dedi. Avram Sodam Kralı'na, 'Yeri göğü yaratan Tanrı Rabb'in önünde sana ait hiçbir şey, bir iplik, bir çarık bağı bile almayacağıma ant içerim.' diye karşılık verdi: Öyle ki, 'Avram'ı zengin ettim.' demeyesin. Yalnız, adamlarımın yedikleri bunun dışında. Bir de beni destekleyen Aner, Eşkol ve Mamre paylarına düşeni alsınlar."

Devamla şunları söylüyor: "Karısı Saray Avram'a çocuk verememişti. Saray'ın Hacer adında Mısırlı bir cariyesi vardı. Saray Avram'a, 'Rab çocuk sahibi olmamı engelledi.' dedi, 'Lütfen cariyemle yat. Belki bu yoldan bir çocuk sahibi olabilirim.' Avram Saray'ın sözünü dinledi. Saray Mısırlı cariyesi Hacer'i kocası Avram'a karı olarak verdi. Bu olay Avram Kenan'da on yıl yaşadıktan sonra oldu. Avram Hacer'le yattı, Hacer hamile kaldı."

Ardından şunları söylüyor: "Hacer hamile olduğunu anlayınca, hanımını küçük görmeye başladı. Saray Avram'a, 'Bu haksızlık senin yüzünden başıma geldi!' dedi, 'Cariyemi koynuna soktum. Hamile olduğunu anlayınca beni küçük görmeye başladı. İkimiz arasında Rab karar versin.' Avram, 'Cariyen senin elinde.' dedi, 'Neyi uygun görürsen yap.' Böylece Saray cariyesine sert davranmaya başladı. Hacer onun yanından kaçtı. Rabb'in meleği Hacer'i çölde bir pınarın, Şur yolundaki pınarın başında buldu. Ona, 'Saray'ın cariyesi Hacer, nerden gelip nereye gidiyorsun diye?' diye sordu. Hacer, 'Hanımım Saray'dan kaçıyorum.' diye yanıtladı. Rabb'in meleği, 'Hanımına dön ve ona boyun eğ.' dedi, 'Senin soyunu öyle çoğaltacağım ki, kimse sayamayacak. İşte hamilesin, bir oğlun olacak, adını İsmail koyacaksın. [İsmail, 'Tanrı işitir.' anlamına gelir.] Çünkü Rab sıkıntı içindeki yakarışını işitti. Oğlun yaban eşeğine benzer bir adam olacak. O herkese, herkes de ona karşı çıkacak. Kardeşlerinin hepsiyle çekişme içinde yaşayacak.' Hacer Avram'a bir erkek çocuk doğurdu. Avram çocuğun adını İsmail koydu. Hacer İsmail'i doğurduğunda, Avram seksen altı yaşındaydı."

Tevrat diyor ki: "Avram doksan dokuz yaşındayken Rab ona görünerek, 'Ben Her Şeye Gücü Yeten Tanrı'yım.' dedi, 'Benim yolumda yürü, kusursuz ol. Seninle yaptığım antlaşmayı sürdürecek, soyunu alabildiğine çoğaltacağım.' Avram yüzüstü yere kapandı. Tanrı, 'Seninle yaptığım antlaşma şudur:' dedi: Birçok ulusun babası olacaksın. Artık adın Avram değil, İbrahim olacaktır. [Avram; 'Yüce Baba', İbrahim: İbranice Avraham, 'Çokların babası' anlamına gelir.] Çünkü seni birçok ulusun babası yapacağım. Seni çok verimli kılacağım. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Antlaşmamı seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım."

Tevrat devamla diyor ki: "Tanrı İbrahim'e, 'Sen ve soyun kuşaklar boyu antlaşmama bağlı kalmalısınız.' dedi, 'Seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet olacak. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Evinizde doğmuş ya da soyunuzdan olmayan bir yabancıdan satın alınmış köleler dahil sekiz günlük her erkek çocuk sünnet edile-

cek...' İbrahim sünnet olduğunda, doksan dokuz yaşındaydı. Oğlu İsmail on üç yaşında sünnet oldu... İbrahim'in evindeki bütün erkekler onunla birlikte sünnet oldular."

Tevrat diyor ki: "Tanrı, 'Karın Saray'a gelince, ona artık Saray demeyeceksin.' dedi, 'Bundan böyle onun adı Sara olacak. [Sara; 'Prenses' anlamına gelir.] Onu kutsayacak, ondan sana bir oğul vereceğim. Onu kutsayacağım, ulusların anası olacak. Halkların kralları onun soyundan çıkacak.' İbrahim yüzüstü yere kapandı ve güldü. İçinden, 'Yüz yaşında bir adam çocuk sahibi olabilir mi?' dedi, 'Doksan yaşındaki Sara doğurabilir mi?' Sonra Tanrı'ya, 'Keşke İsmail'i mirasçım kabul etseydin!' dedi."

"Tanrı, 'Hayır. Ama karın Sara sana bir oğul doğuracak, adını İshak koyacaksın.' dedi. [İshak; 'Güler' anlamına gelir.] 'Onunla ve soyuyla antlaşmamı sonsuza dek sürdüreceğim. İsmail'e gelince, seni işittim. Onu kutsayacak, verimli kılacak, soyunu alabildiğine çoğaltacağım. On iki beyin babası olacak. Soyunu büyük bir ulus yapacağım. Ancak antlaşmamı gelecek yıl bu zaman Sara'nın doğuracağı oğlun İshak'la sürdüreceğim.' Tanrı konuşmasını İbrahim'le bitirince ondan ayrılıp yukarıya çekildi."

Sonra Tevrat, Rabb'in iki melekle birlikte Sodom halkını ve Lut kavmini helâk etmek üzere indiklerini, bu arada İbrahim'e konuk olduklarını, kendileri için boğazladığı buzağının etini, kendilerine ikram ettiği süt ve kaymaktan yediklerini anlatıyor. Tevrat'ın dediğine göre bu sırada onu ve Sara'yı İshak'la müjdelediklerini, bunun yanı sıra Lut kavminin durumunu anlattıklarını, İbrahim'in onların helâk edilmesi hususunda onlarla tartıştığını, fakat onların İbrahim'i ikna ettiklerini, bundan sonra da Lut kavminin helâk edildiğini anlatıyor.

Ardından İbrahim'in Gerar denilen bölgeye taşındığını, orada kendisini tanıtmadığını ve bölgenin kralı olan Avimelek'e karısı Sara için, "Bu kadın kız kardeşimdir." söylediğini, kralın da Sara'yı ondan aldığını, bunun üzerine Rabb'in gece düşünde kralı ayıpladığını, derken kralın İbrahim'i huzuruna çağırarak, neden Sara'nın kız kardeşi olduğunu söyleyerek kendisini yanılttığını söyleyerek azarladığını, bundan dolayı İbrahim'in öldürülmekten korktuğu için bunu söylediğini itiraf ettiğini, "Sara baba tarafından benim kardeşimdir, annelerimiz ayrıdır." dediğini, bunu duyan kralın Sara'yı kendisine geri

verdiğini ve onlara birçok mal verdiğini (Firavun kıssasına benzer ifadelerle) anlatıyor.

Tevrat diyor ki: "Rab verdiği söz uyarınca Sara'ya iyilik etti ve sözünü yerine getirdi. Sara hamile kaldı; İbrahim'in yaşlılık döneminde, tam Tanrı'nın belirttiği zamanda ona bir erkek çocuk doğurdu. İbrahim Sara'nın doğurduğu çocuğa İshak adını verdi. Tanrı'nın kendisine buyurduğu gibi oğlu İshak'ı sekiz günlükken sünnet etti. İshak doğduğunda İbrahim yüz yaşındaydı. Sara, 'Tanrı yüzümü güldürdü.' dedi, 'Bunu duyan herkes benimle gülecek. Kim İbrahim'e, Sara çocuk emzirecek derdi? Bu yaşında ona bir oğul doğurdum.' Çocuk büyüdü. Sütten kesildiği gün İbrahim büyük bir şölen verdi."

"Ne var ki Sara, Mısırlı Hacer'in İbrahim'den olma oğlu İsmail'in alay ettiğini görünce İbrahim'e, 'Bu cariyeyle oğlunu kov.' dedi, 'Bu cariyenin oğlu, oğlum İshak'ın mirasına ortak olmasın.' Bu, İbrahim'i çok üzdü, çünkü İsmail de öz oğluydu. Tanrı İbrahim'e: Oğlunla cariyen için üzülme, dedi. Sara ne derse onu yap. Çünkü senin soyun İshak'la sürecektir. Cariyenin oğlundan da bir ulus yaratacağım, çünkü o da senin soyun."

"İbrahim sabah erkenden kalktı, biraz yiyecek, bir tulum da su hazırlayıp Hacer'in omzuna attı, çocuğunu da verip onu gönderdi. Hacer Beer-Şeva Çölü'ne gitti, orada bir süre dolaştı. Tulumdaki su tükenince, oğlunu bir çalının altına bıraktı. Yaklaşık bir ok atımı uzaklaşıp, 'Oğlumun ölümünü görmeyeyim' diyerek onun karşısına oturup hıçkıra hıçkıra ağladı. Tanrı çocuğun sesini duydu. Tanrı'nın meleği göklerden Hacer'e, 'Nen var, Hacer?' diye seslendi, 'Korkma! Çünkü Tanrı çocuğun sesini duydu. Kalk, oğlunu kaldır, elini tut. Onu büyük bir ulus yapacağım.' Sonra Tanrı Hacer'in gözlerini açtı, Hacer bir kuyu gördü. Gidip tulumunu doldurdu, oğluna içirdi. Çocuk büyürken Tanrı onunlaydı. Çocuk çölde yaşadı ve okçu oldu. Paran Çölü'nde yaşarken annesi ona Mısırlı bir kadın aldı."[1]

Tevrat diyor ki: "Daha sonra Tanrı İbrahim'i denedi. 'İbrahim!' diye seslendi. İbrahim, 'Buradayım!' dedi. Tanrı, 'İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git.' dedi, 'Orada sana göstereceğim

---

1- Müslümanların rivayetlerinde, İsmail'in Yemen Araplarından olan Curhum kabilesinden bir kızla evlendiği belirtilir.

bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun.' İbrahim sabah erkenden kalktı, eşeğine palan vurdu. Yanına uşaklarından ikisini ve oğlu İshak-'ı aldı. Yakmalık sunu için odun yardıktan sonra, Tanrı'nın kendisine belirttiği yere doğru yola çıktı. Üçüncü gün gideceği yeri uzaktan gördü. Uşaklarına, 'Siz burada, eşeğin yanında kalın.' dedi, 'Tapınmak için oğlumla birlikte oraya gidip döneceğiz.' Yakmalık sunu için yardığı odunları oğlu İshak'a yükledi. Ateşi ve bıçağı kendisi aldı. Birlikte giderlerken İshak İbrahim'e, 'Baba!' dedi. İbrahim, 'Evet, oğlum?' diye yanıtladı. İshak, 'Ateşle odun burada, ama yakmalık sunu kuzusu nerede?' diye sordu. İbrahim, 'Oğlum, yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı kendisi sağlayacak.' dedi. İkisi birlikte yürümeye devam ettiler."

"Tanrı'nın kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı. Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. Ama Rabb'in meleği göklerden, 'İbrahim, İbrahim!' diye seslendi. İbrahim, 'İşte buradayım!' diye karşılık verdi. Melek, 'Çocuğa dokunma.' dedi, 'Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin.' İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu. Oraya 'Yahve yire (Rab sağlar)' adını verdi. Rabb'in dağında sağlanacaktır.' sözü bu yüzden bugün de söyleniyor. Rabb'in meleği göklerden İbrahim'e ikinci kez seslendi: 'Rab diyor ki, kendi üzerime ant içiyorum. Bunu yaptığın için, biricik oğlunu esirgemediğin için seni fazlasıyla kutsayacağım; soyunu göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım. Soyun düşmanlarının kentlerini mülk edinecek. Soyunun aracılığıyla yeryüzündeki bütün uluslar kutsanacak. Çünkü sözümü dinledin.' Sonra İbrahim uşaklarının yanına döndü. Birlikte yola çıkıp Beer-Şeva'ya gittiler. İbrahim Beer-Şeva'da kaldı."

Tevrat, ardından Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı Keldanîler'den kendi aşiretine mensup bir kızla evlendirmesini, sonra Sara'nın yüz yirmi yedi yaşında Habron'da ölmesini, ardından İbrahim'in Ketura adlı kadınla evlenmesini, bu kadından birkaç oğlunun dünyaya gelmesini, ardından İbrahim'in yüz yetmiş beş yaşında vefat etmesini, İshak ve İsmail'in onu Makpela mağarasına defnetmelerini, buranın bugünkü el-Halil'de olduğunu anlatır.

İbrahim Peygamber'in kıssasının ve hayatının Tevrat'taki özeti bundan ibarettir. (Yaratılış kitabı, 11. ve 25. bölüm) Bu özet üzerinde araştırma yapıp burada anlatılanlarla Kur'ân'da anlatılanları karşılaştırmak da araştırmacılara düşmektedir.

5- [İbrahim'in Tevrat'taki Kıssasıyla İlgili Değerlendirme]

Kıssanın içeriği, ifadeleri arasındaki birbirini tutmazlık, anlamları arasındaki çelişki Kur'ân tarafından bu kutsal kitabın tahrif edildiğine ilişkin olarak ortaya konulan tezi destekleyen unsurlardır.

Kıssanın Tevrat'ta anlatılan bu versiyonunun en büyük özelliği, son derece kapalı olmasıdır. Bu kapalılığın en büyük belirtisi de başlangıçtaki mücadelesini, soydaşlarıyla tartışmalarını, soydaşlarından büyük eziyetler ve sıkıntılar görmesini ihmal etmesidir. Oysa bu dönem İbrahim Peygamber'in (a.s) yaşamının en parlak kesitlerinden biridir.

Bunun yanında Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Kutsal Kâbe'yi inşa etmesi, burayı güvenli bir harem bölgesi ilân etmesi, hac ibadetini yasalaştırması da ihmal edilmiştir. Hiçbir din araştırmacısı ve hiçbir sosyal bilimci dört bin yıldan beri ayakta olan bu eski kutsal mabedin en büyük ilâhî ayetlerden ve işaretlerden biri olduğundan kuşku duymaz. Bu ayet, bu işaret dünya halkına Allah'ı ve ayetlerini hatırlatır, uzun asırlardan beri hak mesajın etkin olmasını sağlar, onu korur. Yüce Allah'ın insanlar için kurduğu ilk mübarek ve âlemler için hidayet kaynağı olarak kıldığı evdir Kâbe.

Tevrat'ta anlatılan kıssanın kapsamında Kâbe'nin bina edilişinden söz edilmemesi, Tevrat'ı yeniden yazan İsrailli yazarların kişisel ihtiraslarının bir yansımasından başka bir şey değildir. Kadim Yahudi çekememezliği onları Kâbe'den söz etmemeye yöneltmiştir. Bunun yanında Hz. İbrahim'in Şekem topraklarında, sonra Beytel'in doğusunda ve bir de Rab dağında kurduğu diğer sunaklardan bahsetmişlerdir.

Sonra saygın peygamber İsmail'i tanımlamalarına bakın: "Oğlun yaban eşeğine benzer bir adam olacak. O herkese, herkes de ona karşı çıkacak. Kardeşlerinin hepsiyle çekişme içinde yaşayacak... Çocuk çölde yaşadı ve okçu oldu." Tevrat'ı tahrif eden yazarlar, bu girişimleriyle Allah'ın nurunu söndürmeyi istemişlerdir. Ama Allah nurunu tamamlayacaktır.

Bir de Hz. İbrahim'e, peygamberlik makamına, takva ruhuna ve erdeme yakışmayan davranışlar yakıştırmışlardır. Tevrat'ta deniliyor ki: "Yüce Tanrı'nın kâhini olan Şalem Kralı Melkisedek ekmek ve şarap getirdi. Avram'ı kutsayarak şöyle dedi..."[1]

Bunlardan biri de Tevrat'ta yer alan şu ifadedir: Güya Hz. İbrahim Mısır firavununun adamlarına Sara'nın kız kardeşi olduğunu söylemiş ve Sara'dan da bu hususta kendisini doğrulamasını istemiştir. İbrahim ona demiş ki: "Lütfen, 'Onun kız kardeşiyim' de ki senin hatırın için bana iyi davransınlar, canıma dokunmasınlar." Bir keresinde de Gerar Kralı Avimelek'e onun kız kardeşi olduğunu söylemiştir. Böylece bir keresinde firavun, bir keresinde de Avimelek onu eş olarak İbrahim'den almışlardır. Sonra Tevrat İbrahim'in, "O benim kız kardeşimdir." şeklindeki sözünü, bir keresinde, "Benim dinde kardeşimdir." şeklinde, bir keresinde de, "Babamız bir, annemiz ayrıdır. Onunla evlendim." şeklinde tevil ettiğini anlatır.

En azından bu sözler -Allah dostu İbrahim Peygamber'i tenzih ederiz- İbrahim'i karısını firavun ve Avimelek gibilere evli olduğu hâlde eş olarak takdim edebilen ve bununla kendine çıkar sağlayan, adı geçen iki kişiden birtakım iyilikler gören biri olarak tasvir etmektedir.(!)

Üstelik Tevrat, bu olayların yaşandığı esnada, özellikle Avimelek olayında Sara'nın yetmişinde veya ondan yukarı yaşlara gelmiş bir ko-

---

1- Bu anlatımı şu şekilde yorumlayanlar olmuştur: Yüce Tanrı'nın kâhini Melkisedek, kıssanın başında işaret edilen Şinar Kralı Amrafel'dir. Bu ise Babil krallık sülâlesinden birine mensup, koyduğu kanunlarla ünlü olan Hamurabî'dir. Hamurabî'nin krallığı hakkında tarihsel kanıtlar arasında büyük ihtilâflar vardır. Bu verilerin büyük bir kısmı ile İbrahim Peygamber'in yaşadığı dönem olarak bilinen m.ö. 2000 tarihi arasında kesin bir uyuşma söz konusu değildir. İslâm öncesi Arap kaynaklarında Hamurabî'nin m.ö. 2232-2287 tarihleri arasında Babil'de hükümdar olduğu anlatılmaktadır. "Dünyanın En Eski Kanunları" adlı eserde Üstad F. Edward, Hamurabî yasalarından söz ederken Hamurabî'nin M. Ö. 2167-2205 tarihleri arasında hükmettiğini belirtir. "A'lâm'uş-Şark ve'l-Garb" adlı kamusta Hamurabînin m.ö. 1686-1728 tarihleri arasında kral olduğundan söz edilir. Kitab-i Mukaddes Kamusu'nda ise M. Ö. 1920-1975 tarihleri arasında hükmettiği belirtilir.

Ama bu alıntılarla çelişen en büyük kanıt ise, Babil harabelerinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan yazıtlardır. Bu yazıtlar üzerinde Hamurabî yasaları yer alır, Babilliler'in putlarının ismleri zikredilir. Bütün bunlar Hamurabî'nin putperest olduğunun en büyük kanıtıdır. Dolayısıyla onun, Rabb'in kâhini olması mümkün değildir.

cakarı olduğunu ifade etmektedir. Fakat kadınlar yaşlandıklarında çekiciliklerini ve güzelliklerini yitirirler. Buna karşılık krallar, varlık içinde şımaran zorbalar taze ve göz alıcı güzelliğe sahip genç kızlardan başkasına eğilim göstermezler.

Tevrat'ta İbrahim ve Sara ile ilgili olarak anlatılan ve Hz. İbrahim'in kişiliğiyle bağdaştırılması mümkün olmayan değerlendirmelerin benzerlerini bazı rivayetlerde de görüyoruz. Örneğin Buharî ve Müslim Sahihlerinde Ebu Hüreyre kanalıyla Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediği rivayet edilir:

"Hz. İbrahim üç yerde yalan söylemiştir. Yalanlarından ikisi yüce Allah içindir. Biri, 'Ben hastayım.' demesi, bir de, 'Şu büyük put yapmıştır.' demesidir. Bir yalanı ise Sara ile ilgilidir. İbrahim zorba kralların yurtlarına gitmiş ve beraberinde de Sara bulunuyordu. Sara kadınların en güzeliydi. İbrahim ona dedi ki: 'Bu zorbalar, senin benim karım olduğunu bilseler, senden dolayı bana saldırabilirler. Eğer senden sorarlarsa, benim kız kardeşim olduğunu söyle. Çünkü sen dinde benim kardeşimsin. Çünkü yeryüzünde benden ve senden başka bir Müslüman bilmiyorum.' Zorbanın ülkesine girdiklerinde, zorbanın adamlarından biri Sara'yı gördü ve gidip zorba krala haber verdi ki: 'Senin ülkene bir kadın gelmiş bulunuyor. Bu kadın ancak sana yakışır.' Bunun üzerine zorba kral onu çağırdı ve yanına aldırdı. İbrahim namaza durdu. Kral Sara'nın yanına girdiğinde ona elini sürmeye güç yetiremedi. Eli şiddetli bir ağrıyla tutuldu. Kral Sara'ya dedi ki: 'Allah'a dua et, elimi çözsün. Sana hiçbir zarar vermeyeceğim.' Sara dua etti. Ama kral bir kere daha Sara'ya el sürmek istedi. Bunun üzerine ilk iki tutulmadan daha şiddetli bir ağrıyla tutuldu.[1] Kral dedi ki: 'Allah'a dua et, elim çözülsün. Allah'a yemin ederim ki, sana bir zararım dokunmayacaktır.' Sara dua etti, kralın eli çözüldü. Sara'yı kendisine getiren adamı çağırdı ve ona, 'Sen bana bir şeytan getirdin, bir insan getirmedin. Onu hemen topraklarımdan çıkar ve ona Hacer'i de hediye olarak ver.' dedi."

"Sara oradan ayrılıp yürümeye başladı. İbrahim onu görünce namazdan ayrıldı ve ona, 'Ne oldu?' diye sordu. Sara, 'Hayırdır, Allah günahkâr adamın bana dokunmasına engel oldu. Bir de bana bir hiz-

---

1- Hadisin nakledildiği orijinal nüshada bu şekilde yazılıdır. İfadede bir düşüklük olduğu açıktır.

metçi hediye etti.' dedi." Ebu Hüreyre [yanındaki Araplara hitaben] dedi ki: "Ey Mau's-Sema'nın (Eski dönem Arap krallarından birinin adı) oğulları, işte ananız bu cariyedir."[1]

Buharî'de değişik kanallardan Enes ve Ebu Hüreyre'den, Müslim'-de Ebu Hüreyre ve Huzeyfe'den, Ahmed Müsned'inde Enes ve İbn-i Abbas'tan, Hâkim İbn-i Mesud'dan, Taberanî Ubade b. Samit'-ten, İbn-i Ebu Şeybe Selman'dan, Tirmizî Ebu Hüreyre'den, Ebu Avane Huzeyfe'den, o da Ebu Bekir'den Peygamber efendimizin (s.a.a) kıyamet günü şefaatle ilgili sözlerini içeren bir hadis rivayet eder. Oldukça uzun olan bu hadiste, kıyamet günü insanlar sırasıyla bütün peygamberlere gidip şefaat dilerler; ama her peygamber onları kendisinden sonraki peygamberin yanına gönderir. Bu arada işlediği hatalardan birini ileri sürerek mazeret bildirir. Derken peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in (s.a.a) yanına gelirler ve Hz. Muhammed (s.a.a) onların isteklerine karşılık verir. İşte bu hadisin kapsamında deniliyor ki: "İnsanlar İbrahim'in (a.s) yanına giderler ve ondan Allah katında kendileri için şefaatçi olmasını isterler. İbrahim Peygamber onlara şöyle der: 'Benim yapacak bir şeyim yok. Ben üç kere yalan söyledim.' 'Ben hastayım.', 'Şu büyükleri yapmıştır.' ve karısına, 'Benim kız kardeşim olduğunu söyle.' demesi kastedilmiştir."[2]

Bazı araştırmacıların da vurguladıkları gibi mantık her iki hadisin de içeriğini onaylamıyor. Eğer hadislerde belirtilen olaylarla ilgili sözlerinin yalan olduğu kastediliyorsa, bunların gerçekte yalan olmadıkları ortadadır. Bunlar tevriye ve sanatsal anlatımın örneklerindendir. Nitekim bunu Peygamberimizden aktarılan sözlerden anlamak mümkündür. Bir hadiste Peygamberimizin şöyle dediği belirtiliyor: "İbrahim üç kere yalan söylemiştir. Her üçünü de Allah için söylemiştir." Bir diğerinde de şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bu yalanların tümü, Allah'ın dini hakkında yapılan tartışmada söylenmiş ve Allah'ın dini savunulmuştur." O hâlde neden kıyamet günüyle ilgili hadiste Hz. İbrahim'in bunları günah saydığı ve şefaat etmemek için bunları bahane olarak ileri sürdüğü belirtilsin? Eğer bu son iki hadiste belirtildiği gibi herhangi bir peygamberin Allah'ın yolunda ve O'nun dini için yalan

1- [Sahih-i Buharî, c.4, s.171; Sahih-i Müslim, Nevevî Şerhi, c.25, s.123]

2- [Sahih-i Buharî, c.6, s.106; Sahih-i Tirmizî, c.5, s.321, h: 3166; Müsned-i Ahmed, c.3, s.244]

söylemesi caiz ise, İbrahim'in bu davranışı onun Allah için katlandığı sıkıntılardan ve O'nun için birer hasenat sayılmalı değil midir? Ama kitabımızın ikinci cildinde belirttiğimiz gibi böyle bir davranış kesinlikle peygamberlik makamıyla bağdaşmaz. Aksi takdirde sözleri ve haber verdikleri olaylar bağlamında güvensizlik olgusu gündeme gelir.

Kaldı ki, eğer bu gibi sözlerin yalan sayılması ve Allah katında şefaat etmeyi engellemesi söz konusu olsaydı, Hz. İbrahim'in, yıldızı, ayı ve güneşi görürken, *"Budur rabbim!..." "Budur rabbim!"* demesi daha çok bu niteliğe yakışırdı ve bunun daha fazla Allah'a yakın olmanın belirtisi olan şefaati engelleyici olması gerekirdi.

Yüce Allah'ın bize aktardığı gibi, Hz. İbrahim'in, *"Yıldızlara bir göz attı, 'Ben hastayım.' dedi."* şeklindeki sözünün yalan olduğuna, gerçekle bağdaşmadığına ilişkin olarak ayetlerin akışından herhangi bir ipucu edinmek mümkün değildir. Belki de Hz. İbrahim bir şekilde hastaydı; ama bu hastalığı putları kırmasına engel olacak kadar ilerlememişti.

Ayrıca soydaşları, *"İlâhlarımıza bunu sen mi yaptın, ey İbrahim?"* diye kendisine sorduklarında, verdiği cevap için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Onlar putlarının iradesiz ve duygusuz, cansız varlıklar olduklarını biliyorlardı. Nitekim İbrahim Peygamber, *"Belki şu büyüğü yapmıştır."* dedikten hemen sonra, *"Onlara sorun şayet konuşuyorlarsa."* demiştir. Dolayısıyla bunu da yalan saymak mümkün değildir. Çünkü Hz. İbrahim bunu onları kınamak için, susturmak için söylemiştir. Bununla güdülen amaç, karşı tarafı düşüncesinin yanlışlığını itiraf etmek durumunda bırakmaktır. Nitekim soydaşları da bunu itiraf etmekten başka çare bulamıyorlar ve şöyle diyorlar: *"Sen bilirsin ki, bunlar konuşmazlar. Peki dedi, siz Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza."* (Enbiyâ, 65-67)

Eğer maksat bu üç sözün gerçekten yalan oldukları ise, bu, açıkça Allah'ın kitabına muhalefet anlamına gelir. Bunu araştırmacıların anlayışına havale ediyoruz. Bundan önce 2 numaralı notta belirttiğimiz şekilde İbrahim Peygamber'in Allah katındaki kulluk konumuna, yüce Allah'ın onu en güzel şekilde övmesine, ondan övgüyle söz etmesine başvurabilirler.

Anlamıyorum, objektif bir araştırmacı, yüce Allah'ın, *"Kitapta İbrahim'i an. O doğru sözlü bir peygamberdi."* (Meryem, 41) ayetinin içer-

diği övgülerle, başı sıkıştığında yalana başvuran yalancı bir insanı nasıl örtüştürebilir? Veya yüce Allah konuşurken hakkı ve doğru söyleme hususunda Allah'ı gözetmeyen bir insan hakkında nasıl bu övgü dolu sözleri söylemiştir? (Demek ki, İbrahim Peygamber onların yakıştırmalarından uzaktır.)

Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetler ise, kıssanın temeli bağlamında Tevrat'ta anlatılanları doğrular mahiyettedir; fakat bu rivayetlerde İbrahim Peygamber, kendisine yakıştırılan yalan ve diğer yakışıksız niteliklerden tenzih edilmektedir. Bu rivayetlerin en kapsamlısı el-Kâfi'de Ali'den, o da babasından, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar da Sehl'den, tümünün İbn-i Mahbub'dan, o da İbrahim b. Zeyd el-Kerhî'den aktardıkları şu rivayettir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "İbrahim (a.s) Kusar[1] köyünde doğdu. Babası oranın halkındandı. İbrahim'in annesi, Lut'un annesi, Sara ve Varke -bir nüshada Rakbe- kardeştiler; her ikisi Lahic'in kızlarıydı. Lahic uyarıcı bir peygamberdi, resul değildi."

"İbrahim yetişme çağında yüce Allah'ın insanların yaratılışlarına esas kıldığı fıtrat, yaratılış yasası üzere hareket ediyordu. Derken yüce Allah onu dinine yöneltti ve onu seçti. Lahic'in kızı Sara ile evlendi. Sara aynı zamanda teyzesinin kızıydı. Sara büyük bir koyun sürüsüne, geniş arazilere sahipti, durumu iyiydi. Sara sahip olduğu her şeyi İbrahim'in emrine verdi. İbrahim bu malları yönetti, koyunları arttırdı, ekinleri çoğalttı. Öyle ki Kusar köyünde ondan daha zengin kimse yoktu."

"İbrahim Nemrud'un putlarını kırınca, Nemrut onun bağlanmasını, içine atılacağı bir sur yapılmasını, orada odunların tutuşturulup alevlendirilmesini istedi. Sonra İbrahim yanmak üzere bu ateşin içine atıldı. Sonra ateş sönünceye kadar onu terk ettiler. Ardından surun yanına geldiklerinde İbrahim'in sapasağlam ve bağlarından kurtulmuş olarak orada durduğunu gördüler. Bu durumu Nemrud'a haber verdiler. O da İbrahim'in kentten sürgün edilmesini emretti. Bu arada koyunlarını ve mallarını götürmesine engel olunmasını istedi. İbrahim bu hususta onlarla tartıştı ve şunları söyledi: 'Eğer koyunlarımı ve mallarımı alırsanız, bu durumda ülkenizde geçirdiğim ömrümü bana geri vermeniz gerekir.' Böylece aralarında bir tartışma başladı. Derken dava Nemrud'un

1- Kûfe'ye bağlı bir köy. el-Cezerî'de köyün adı Kusi şeklinde geçer.

yargıcına intikal etti. Yargıç, İbrahim'in sahip olduğu koyunları ve malları onlara vermesine, onların da İbrahim'in ülkelerinde geçirdiği ömrünü geri vermelerine hükmetti. Yargıcın bu kararı Nemrud'a haber verildi. Bunun üzerine Nemrut, İbrahim'in koyunları ve mallarıyla birlikte kenti terk etmesine izin vermelerini emretti. Nemrut dedi ki: 'Eğer sizin ülkenizde kalırsa, dininizi bozar; tanrılarınıza zarar verir.' Böylece İbrahim'i ve Lut Peygamber'i ülkelerinden çıkarıp Şam dolaylarına gönderdiler."

"İbrahim yola çıktı. Onunla birlikte Sara ve Lut da vardı. İbrahim onlara dedi ki: 'Ben Rabbime gidiyorum, O bana doğru yolu gösterecektir.' İbrahim bu sözleriyle Beyt'ül-Mukaddes'i kastediyordu. İbrahim koyunlarını ve mallarını aldı. Bu arada bir de sandık yaptırdı, Sara'yı bu sandığın içine koyarak kapağını sıkıca kapadı. Bunu eşini kıskandığı için yapmıştı. Böylece yola çıktı. Nemrud'un egemenliği altındaki toprakların dışına çıkana kadar yürüdü. Kıptîler'den Azare adı verilen bir kralın ülkesinin topraklarına girdi. Bu sırada kralın tahsildarıyla karşılaştı. Tahsildar sahip olduğu malların vergisini almak istedi. Sıra sandığa gelince, tahsildar açmasını istedi. İbrahim ona dedi ki: 'Farz et ki, sandık altın ve gümüş doludur, istersen bu şekilde kabul et ve biz de sana vergisini verelim.' Tahsildar ısrarla sandığın açılmasını istedi. İbrahim'i açmaya zorladılar. Sandık açılıp Tahsildar onca güzelliğiyle Sara'yı görünce şöyle dedi: 'Bu kadın senin neyin oluyor?' İbrahim dedi ki: 'O benim eşim ve teyzemin kızıdır.' Tahsildar, 'Peki onu niçin bu sandıkta saklıyorsun?' diye sordu. İbrahim şu karşılığı verdi: 'Onu bir yabancının görmesinden kıskanıyorum.' Tahsildar dedi ki: Senin ve onun durumunu krala haber vermedikçe seni bırakacak değilim."

"Tahsildar krala özel bir elçi gönderip, ona durumu bildirdi. Kral özel bir elçi göndererek sandığı yanına getirmelerini istedi. İbrahim onlara dedi ki: 'Canım bedenimden ayrılmadan sandıktan ayrılmam.' Bunu krala haber verdiler. Bunun üzerine kral, onunla sandığın birlikte getirilmesini istedi. Böylece İbrahim, sandık ve diğer malları ile birlikte kralın huzuruna götürüldü. Kral ona dedi ki: 'Sandığı aç.' İbrahim ona şu cevabı verdi: 'Ey kral, orada benim eşim ve teyzemin kızı var. Ben sandığın kapağını açmağa karşılık sahip olduğum her şeyi vermeye hazırım.' Kral İbrahim'i sandığı açmaya zorladı. İbrahim de sandığı

açmak zorunda kaldı. Kral Sara'yı görünce, ağırbaşlılığı azgınlığını frenleyemedi. Bu yüzden elini Sara'ya uzattı. İbrahim kıskandığı için yüzünü her ikisinden çevirdi ve şu duayı yaptı: 'Allah'ım, onun elinin eşime ve teyzemin kızına dokunmasına izin verme.' Bunun üzerine kralın eli Sara'ya yetişmediği gibi geri de gelmedi. Kral ona dedi ki: 'Yoksa, bunu senin ilâhın mı bana yaptı?' İbrahim ona dedi ki: 'Evet. Ve benim ilâhım gayurdur, haramdan hoşlanmaz. Seni yapmak istediğin haramdan alıkoyan O'dur.' Kral ona şöyle dedi: 'İlâhına dua et, elim bana geri gelsin. Eğer ilâhın senin duanı kabul ederse, bir daha eşine yönelmeyeceğim.' İbrahim dedi ki: 'Allah'ım, ona elini geri ver ki, eşimden vazgeçsin.' Allah ona elini geri verdi. Kral bir kez daha gözleriyle Sara'yı süzdü. Sonra elini ona uzattı. Bunun üzerine İbrahim gayretinden dolayı yüzünü bir yana çevirdi ve 'Allah'ım, onun elinin eşime dokunmasına izin verme.' diye dua etti. Derhal kralın eli kurudu ve bir daha geri gelmedi."

"Kral İbrahim'e dedi ki: 'Senin ilâhın gayurdur, sen de gayursun. İlâhına dua et, elimi bana geri versin. Eğer elimi bana geri verirse, bu davranışımı tekrarlamayacağım.' İbrahim dedi ki: 'Bunu O'ndan isteyeceğim. Ama bir daha davranışını tekrarlarsan, benden tekrar dua etmemi isteme.' Kral, 'Evet.' dedi. Bunun üzerine İbrahim şöyle dedi: 'Allah'ım, eğer doğru söylüyorsa, elini ona geri ver.' Sonra kralın eli eski hâline döndü."

"Kral bu gayreti ve elinde meydana gelen bu mucizevî etkilenmeyi görünce, İbrahim'e (a.s) büyük bir saygı gösterdi. Ona bağışta bulundu, ikram etti, onu koruması altına aldı. Ona şöyle dedi: 'Artık ona veya yanında bulunan başka bir şeye saldırmama hususunda güvencedesin. Dilediğin yere gidebilirsin. Fakat senden bir isteğim var.' İbrahim, 'Nedir o?' diye sordu. Kral dedi ki: 'Ona Kıptî bir cariyeyi hediye etmeme izin vermeni istiyorum. Bu cariye son derece akıllı ve güzeldir. Ona hizmet etsin.' İbrahim buna izin verdi. Kral cariyeyi çağırdı ve Sara'ya hediye etti. Bu cariye İsmail'in (a.s) annesi Hacer'di."

"İbrahim beraberindekilerle beraber yola çıktı. Kral da İbrahim'e yönelik saygısının bir ifadesi olarak arkasından yürüyerek onu yolcu etti. Yüce Allah İbrahim'e şöyle vahyetti: 'Dur, zorba kral arkanda yürüyecek şekilde onun önünde yürüme. Onu önüne al ve sen arkasından yürü, ona saygı göster. Çünkü o yöneticidir. İyi veya kötü olsun, yer-

yüzünde bir yönetici olması gerekir.' Bunun üzerine İbrahim durdu ve krala şöyle dedi: 'Yürü, çünkü benim ilâhım şu anda bana, sana saygı göstermemi, seni önüme geçirmemi ve senin arkanda yürümemi, sana yönelik saygının bir ifadesi olarak emretti.' Kral dedi ki: 'Rabbin sana bunu mu vahyetti?' İbrahim dedi ki: 'Evet.' Bunun üzerine kral şöyle dedi: Senin ilâhının şefkatli, yumuşak huylu ve kerim olduğuna tanıklık ediyorum. Sen bu davranışınla beni dinine çekmiş bulunuyorsun."

"Kral ona veda edip ayrıldı. İbrahim Şamat bölgesinin yüksek yerlerine varıncaya kadar yol aldı. Lut'u ise Şamat bölgesinin aşağılarında bıraktı. İbrahim ilerleyen yaşına karşın evlât sahibi olmadığını görünce, Sara'ya şöyle dedi: 'Eğer istersen Hacer'i bana sat. Bakarsın Allah ondan bize bir evlât bahşeder. Ve o bizden sonra yerimize geçer.' İbrahim Hacer'i Sara'dan satın aldı, onunla yattı ve Hacer İsmail'e hamile kaldı."[1]

Tevrat'taki çarpıklıklardan biri de İbrahim'in oğullarından birini kurban etmesi kıssası hakkında göze çarpmaktadır. Tevrat'a göre, İbrahim'in kurban etmek istediği oğlu İshak'tır, İsmail değil. Oysa Hz. İbrahim'in onu Tihame çölüne yerleştirmesi, Kâbe'yi yapması, İsmail'in ve annesinin Allah yolunda çektikleri meşakkatleri sembolik bir dille anlatımından ibaret olan, tavaf, sa'y ve kurban gibi ibadetleri içeren hac ibadetini yasalaştırması, kurban edilmek istenen oğlun İshak değil, İsmail olduğunu gösterir.

Barnabas İncili'nde Mesih'in, kurban edilen oğlun İsmail yerine İshak olduğunu söylemelerinden dolayı Yahudileri kınadığı belirtiliyor. 44. bölümde şöyle deniyor:

"Allah İbrahim'le şöyle konuştu: İlk doğan çocuğun olan İsmail'i al, dağa çıkar, onu kurban olarak boğazla. İshak İbrahim'in ilk doğan çocuğu olabilir mi? O doğduğunda İsmail yedi yaşındaydı." (44. bölüm; ayet, 11-12)

Kur'ân ayetlerinde ise, kurban edilen oğlun İsmail olduğu hemen hemen açık bir şekilde ifade edilmektedir. Yüce Allah İbrahim'in putları kırmasını, bundan dolayı soydaşları tarafından ateşe atılmasını, ateşin ona karşı serin ve selâmetli olmasını aktardıktan sonra şöyle buyuruyor:

1- [er-Ravza Min'el-Kâfi, c.8, s.370-373, h: 560]

"Ona bir tuzak kurmak istediler, biz de onları alçak düşürdük. Dedi ki: 'Ben Rabbime gideceğim, o beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden lütfet.' Ona halîm bir erkek çocuk müjdeledik. Çocuk onun yanında koşma çağına erişince, İbrahim ona: 'Yavrum!' dedi, 'Ben uykuda görüyorum ki ben seni kesiyorum; düşün bak, ne dersin?' Çocuk: 'Babacığım, sana emredileni yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın.' dedi. İkisi de böylece teslim olup İbrahim kurban etmek için çocuğunu alnı üzerine yatırınca, biz ona: 'İbrahim!' diye seslendik. 'Sen rüyayı doğruladın, işte biz güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız.' dedik. Gerçekten bu, apaçık bir sınav idi. Ve fidye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonra gelenler arasında ona iyi bir ün bıraktık. İbrahim'e selâm olsun. İşte biz güzel davrananları böyle mükafâtlandırırız. Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı. Biz ona İshak'ı iyilerden bir peygamber olarak müjdeledik. Kendisine de, İshak'a da bereketler verdik. Onların neslinden iyi hareket eden de var, açıkça kendisine zulmeden de." (Sâffât, 98-113)

Bu ayetler üzerinde düşünen bir kimse, kurban edilmek üzere seçilen çocuğun, *"Ona halîm bir çocuk müjdeledik."* ayetinde müjdelenen çocuk olduğundan kuşku duymaz. *"Biz ona İshak'ı iyilerden bir peygamber olarak müjdeledik."* ayetinde işaret edilen diğer müjdeleme ise, ilk müjdelemeden ayrıdır. İkinci müjdelemede işaret edilen İshak, ilk müjdelemede işaret edilen çocuktan ayrıdır. İlk çocuktan söz edilirken kurban olayı da birlikte anlatılmıştır.

Rivayetlere gelince; Şiî kaynaklarda, Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan rivayetlerde kurbanlık olarak seçilen çocuğun İsmail olduğu zikredilir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kanallarından aktarılan rivayetlerde ise ihtilâf vardır. Bazıları kurbanlık olarak seçilen çocuğun İsmail, bazısı ise İshak olduğunu söylemişlerdir. Fakat daha önce de işaret ettiğimiz gibi, birinci grubun görüşü Kur'ân'a uygun düşmektedir.

Taberî, tarihinde şunları söylüyor: "Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.a) ümmetinin ilk kuşak âlimleri, İbrahim'in kurban etmekle görevlendirildiği oğlunun kimliği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre, kurban edilmesi istenen çocuk İsmail b. İbrahim, bazısına göre de İshak b. İbrahim'dir. Her iki görüşü destekleyen rivayetler Peygamberimizden aktarılmıştır. Bunlardan biri sahihse diğerini artık değerlendirmelerimize esas almayız. Ancak Kur'ân'a baktığımız-

da, Peygamberimizden aktarılan, "Kurban edilmek istenen çocuk İshak'tı." şeklindeki rivayetin diğerine göre daha açık bir şekilde kanıtlandığını görürüz."

Taberî devamla şunları söylüyor: "Buna ilişkin Kur'ân'da yer alan kanıttan bunun İshak olduğu anlaşılmaktadır, şeklindeki çıkarsamamıza gelince; İbrahim Peygamber soydaşlarından ayrılıp karısı Sara ile birlikte Şam bölgesine, Rabbine hicret edeceğini belirtirken yaptığı dua buna ilişkin somut bir kanıt mahiyetindedir. *'Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden lutfet.'* Hz. İbrahim bu duayı yaparken henüz Hacer'le tanışmamıştı. Henüz İsmail'in annesine sahip olmamıştı. Bu duanın hemen ardından yüce Allah duasını kabul ettiğini, kendisine halîm bir çocuk müjdelediğini belirten haberi veriyor. Ardından çocuk yanında koşacak çağa erişince, İbrahim'in bu çocuğu kurban ettiğine ilişkin rüyayı gördüğünü haber veriyor."

"Kur'ân'da Hz. İbrahim'e müjdesi verilen İshak dışında bir erkek çocuğu görmedik. Bunu şu ayetlerden anlıyoruz: *Ayakta durmakta olan karısı güldü. Biz de ona İshak'ı müjdeledik. İshak'ın ardından da Yakub'u."* [Hûd, 71] *"Onlardan içine bir korku düşürdü. 'Korkma!' dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. Karısı Sara çığlık içinde geldi, yüzüne vurarak: 'Ben kısır bir kocakarıyım, benden nasıl çocuk olur?' dedi. "*[Zâriyât, 28]

"İbrahim'in bir erkek çocukla müjdelendiği her yerde geçen ifadeler böyledir. Yüce Allah ona eşi Sara'dan olacak bir çocuğu müjdelemiştir. Dolayısıyla, *'Biz ona halîm bir çocuk müjdeledik.'* ifadesinin Kur'ân'ın diğer yerlerinde işaret edildiği gibi, eşi Sara'dan olma İshak'ın müjdelenmesi şeklinde algılanması gerekir."

"Bazıları buna karşı şu gerekçeyi ileri sürüyorlar: 'Allah İshak'ın kurban edilmesini emretmemiştir. Kurban edilecek çocuğun doğacağına ilişkin müjde onun ve ondan sonra da Yakub'un doğumundan önce gerçekleşmiştir.' Bu gerekçe, buna dayandırılan çıkarsamanın doğruluğunu gerektirmez. Çünkü yüce Allah, İshak'ın koşma çağına gelmesinden sonra boğazlanmasını emretmiştir. Ayrıca babası İshak'ı boğazlamakla emredilmeden önce İshak'ın oğlu Yakub'un da dünyaya gelmiş olması mümkündür."

"Bu konuda İbrahim'in koçun boynuzlarının Kâbe'ye bağlı olduğunu görmesini gerekçe göstererek kurban edilenin İshak olmadığını

kanıtlamaya çalışanın bu gerekçesi de geçersizdir. Çünkü koçun Şam'dan getirilip Kâbe'ye bağlanmış olması imkânsız bir şey değildir." (Taberî'den alınan alıntı burada sona erdi.)

Şu apaçık gerçeği nasıl görmediğini bir türlü anlayamıyorum: İbrahim yüce Allah'tan bir evlât isterken Şam'a hicret etmek üzereydi ve karısı Sara da yanında bulunuyordu. O sırada Hacer diye birini kimse bilmiyordu. *"Rabbim bana iyilerden bir çocuk lütfet."* derken, Rabbinden bir çocuk istiyor; ama bu çocuğun Sara'dan olmasını belirtmiyor. Dolayısıyla bu duasından hemen sonra gelen müjdeyi İshak'la müjdelenmesi şeklinde yorumlamanın bir dayanağı yoktur. Çünkü İbrahim, *"Bana lütfet"* diyor. "Bana Sara'dan lütfet." demiyor.

Bir de diyor ki: "Kur'ân'ın başka yerlerinde hep İshak'ın müjdelenmesinden söz ediliyor; dolayısıyla buradaki müjdelemenin de İshak'la ilintili olarak yorumlanması gerekir." İleride çeşitli münasebetlerle değineceğimiz gibi, bu çıkarsama hiçbir kanıta dayanmayan bir kıyastır. Bilâkis kanıt, bu çıkarsamanın aksini göstermektedir. Çünkü yüce Allah bu ayetlerde kendisine halîm bir çocuğun müjdelendiğinden söz ettikten sonra, çocuğun kurban edilmesi kıssasını anlatıyor. Hemen ardından İshak'ın müjdelenmesini zikrediyor. Bu konuların ele alındığı ayetlerin akışını inceleyen bir insan, ikinci kez müjdelenen çocuğun ilk kez müjdelenen çocuktan ayrı olduğundan kuşku duymaz. O hâlde İbrahim (a.s) daha önce İshak'tan başka bir çocukla müjdelenmiştir. Bu da İsmail'den başkası değildir. Raviler, nakilciler ve tarihçiler İbrahim'in oğullarından İsmail'in İshak'tan önce doğduğu hususunda görüş birliği içindedirler.

Bu konuyla ilgili olarak Tevrat'ta anlatılanların birbirini tutmaz örneklerinden biri de şudur: Tevrat'ta İsmail'in İshak'tan yaklaşık olarak on dört yıl önce doğduğundan söz ediliyor. Yine Tevrat'ta İshak'ın doğmasından sonra Sara ile alay ettiği için İbrahim'in onu ve annesini kovduğu ifade ediliyor. Bunun akabinde İbrahim'in onları bir vadiye yerleştirmesi, Hacer'in kırbasında taşıdığı suyun tükenmesi, İsmail'in susaması, sonra Melek'in Hacer'e suyu göstermesi anlatılıyor. İsmail'in kıssasının bu kısmına bakan bir insan bu olaylar meydana gelirken İsmail'in henüz annesinin sütünü emen bir çocuk olduğundan kuşku duymayacaktır. Dilersen Tevrat'ta kıssanın bu bölümünü yeniden gözden geçirip inceleyebilirsin. Bizim mezhebimizin kaynaklarında yer

alan rivayetler İsmail'in o sırada süt emen bir çocuk olduğunu ortaya koyar mahiyettedir.

6- [İbrahim Kıssasıyla İlgili Kur'ânî Bir İnceleme]

Kur'ân-ı Kerim gerek kişiliği, gerek saygı değer iki oğlu İsmail ve İshak ve gerekse bu ikisinin sulbünden devam eden soyu açısından İbrahim'in (a.s) kıssasına büyük bir özen gösterir. Ama Tevrat'ta bu özeni göremiyoruz. Tevrat'ta İbrahim kıssası, İshak ve İsrail kavmi boyutuyla sınırlandırılır. İsmail'dense pek söz edilmez. Söz edildiği yerlerde de ya küçümseyici, ya da basitleştirici ifadeler kullanılır. Ama çok geçmeden çelişkiler de kendini göstermeye başlar. Sözgelimi, bir yerde Allah'ın İbrahim'e, "Onunla (İshak'la) ve soyuyla antlaşmamı sonsuza dek sürdüreceğim. (Yani senin soyun İshak'la devam edecek.)" diye hitap ettiğinden söz ederken, bir başka yerde, "İsmail'e gelince, seni işittim. Onu kutsayacak, verimli kılacak, soyunu alabildiğine çoğaltacağım... Soyunu büyük bir ulus yapacağım." şeklinde ona hitap edildiğinden söz eder. Bir yerde İsmail'in vahşi (yaban eşeği), insanlara zıt düşen, insanların kendisine zıt düştüğü, ok atıcısı olarak büyüdüğü, baba evinden kovulduğu şeklinde tanımlandığını görüyoruz; bir başka yerde, Allah'ın onunla beraber olduğundan söz edildiğini görüyoruz.

Hz. İbrahim'in Kur'ân'da yer alan kıssasının buraya kadar anlatılan kısmını iyice incelediğimiz zaman, Kur'ân'la ilgili olarak bazı zihinlerde beliren iki kuşku giderilmiş olur:

Birinci kuşku: Bazı müsteşrikler[1] diyorlar ki: "Kur'ân Mekkî surelerde İbrahim ve İsmail'den (a.s) tıpkı diğer peygamberlerden söz ettiği gibi genel olarak söz eder. Sadece onların tevhid dini üzere olduklarını, insanları uyardıklarını, insanları Allah'a kulluk sunmaya davet ettiklerini anlatır. Meselâ İbrahim'in Kâbe'yi bina etmesinden, Kâbe'nin İsmail'le ilgisinden, onların Arapları fıtrat dinine ve hanif şeriatına çağırdıklarından bahsetmez. Ama Bakara, Hac gibi Medenî surelerde İbrahim ve İsmail'in Arapların babaları olduklarından, Arapların onların çocukları olduklarından, onlar için İslâm dinini tebliğ ettiklerinden ve Allah'ın kutsal evi olan Kâbe'yi kurduklarından söz edilir."

1- en-Neccar -Kısas'ul-Enbiyâ- adlı eserde Hurgoniye ve Wensinck adlı iki müsteşrikin İslâm ansiklopedisinde yaptıkları değerlendirmelerden nakletmiştir.

"Bu çelişkinin sırrı şudur: Muhammed Mekke'deyken sırtını Yahudilere dayamıştı. Ama çok geçmeden Yahudiler ona karşı düşmanca bir tutum içine girdiler. Bundan dolayı Muhammed'in onların dışında bir destekçi bulması kaçınılmazdı. İşte bu noktada muhteşem zekâsı Arapların babası İbrahim'in yeni bir özelliğini keşfetti. Bu sayede kendi döneminin Yahudilerinden kurtularak İbrahim'in Yahudiliğine tutundu. Onu Arapların babası ilân etti. Artık İbrahim İslâm dininin temellerini atan, Mekke'deki kutsal Kâbe'yi kuran kişiydi. Çünkü Mekke kenti sürekli olarak zihnini kurcalıyordu." (Adı geçen müsteşriklerin değerlendirmeleri özetle bundan ibarettir.)

Bu kuşkuyu dile getiren zat, Allah'ın yüce kitabına iftira etmekle son derece utanç verici bir duruma düşmüştür. Çünkü Kur'ân dünya çapında bilinen bir kitaptır. Doğuda veya batıda bir kimsenin istediği zaman Kur'ân'a bakıp incelemesi zor değildir. Dolayısıyla Kur'ân üzerinde gerçekten araştırma yapan herkes şunu kabul eder ki, Kur'ân ne Mekke dönemi inişli surelerde, ne de Medine dönemi inişli surelerde ne müşriklere, ne Yahudilere, ne de Hıristiyanlara karşı en küçük bir alttan alma, bir şirin görünme, bir yaltaklanma içine girmemiştir. Yahudilere veya başka bir topluluğa karşı geliştirdiği argümanların dili, üslûbu Mekke veya Medine ortamına göre değişiklik arz etmemiştir.

Fakat Kur'ân ayetleri, dinsel davetle bağlantılı olarak olayların gelişim seyrine göre bölüm bölüm iniyorlardı. Hicret sonrası gelişmeler Peygamberimizin (s.a.a) Yahudilerin durumuyla yakından ilgilenmesini ve onlara karşı açık bir sertlik sergilemesini gerektirmiştir. Bu da kaçınılmazdı. Medine'de inen ayetlerde bunu belirgin bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Olayların gelişiminin gerektirdiği ölçüde ayrıntılı hükümleri içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Sözü edilen müsteşriklerin Arapların İsmail ve İbrahim'le irtibatlandırılmalarının, Kâbe'yi bina edişlerinin ve hanif dinini kurmuş olmalarının sadece Medine'de inen surelerde gündeme getirildiğini ileri sürmesine gelince; bu iddiayı, Mekke'de inen bir sure olan İbrâhîm Suresi'ndeki şu ifadeler yalanlamaktadır: *"Bir zaman İbrahim, şöyle demişti: Rabbim, bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut... Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazısını senin Haram Evi'nin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı kılsınlar diye. Artık sen insanlardan birtakım gönülleri, onları sever yap*

ve onları çeşitli meyvelerle besle ki şükretsinler... İhtiyarlık çağımda bana İsmail ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir." (İbrâhîm, 35-39) Buna benzer ifadeleri, kurban edilme kıssasını içeren Sâffât Suresi'nin ilgili ayetlerinde de gördük.

İbrahim Peygamber'in Yahudiliğine gelince, adı geçen iki müsteşrikin bu iddiasını Kur'ân reddetmektedir: *"Ey Ehlikitap, İbrahim hakkında ne diye çekişip tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Anlamıyor musunuz?... İbrahim, ne Yahudi, ne de Hıristiyan idi; ancak o hanifti, Müslümandı, müşriklerden de değildi."* (Âl-i İmrân, 65-67)

İkinci Kuşku: Yıldızlara tapan Sabiîlerle ilgilidir. Kur'ân İbrahim'in onların ilâhlarıyla karşılaşmasını şu ifadelerle anlatır: *"Üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!' dedi..."* Bunlar Harran kentinde yaşıyorlardı. İbrahim oraya Babil veya Ur kentinden göç etmişti. Bu da onun yıldızların ilâhlığını tartışmasının putlar hakkında tartışmaya girmesinden, ardından putları kırmasından, bundan dolayı ateşe atılmasından bir süre sonra gerçekleşmiş olmasını gerektirir. Oysa bu durum, onun putlara tapanlarla tartışması ile yıldızlara tapanlarla tartışmasının, -daha önce işaret edildiği şekliyle- ortaya çıkıp babasına ve soydaşlarına katılmasından sonraki iki gün içinde gerçekleştiğini ifade eden ayetlerle uyuşmamaktadır.

Ben derim ki: Bu, gerçekte ayetlerin açıklaması bağlamında yer verdiğimiz tefsirle ilgili bir kuşkudur; kitabın aslına yönelik bir kuşku değildir.

Ayrıca bu değerlendirmede, tarihin kesin olarak kanıtladığı ve mantığın zorunlu gördüğü bir gerçek göz ardı edilmiştir. Mantığın zorunlu gördüğü husus şudur: "Bir memleket düşünün ki, büyük şehirlerinin bazısında Sabiîlik gibi o dönemde yayılmış bulunan bir din ağırlıkta olsun ve ülkenin başka yerlerinde bu dine bağlanan gruplar bulunmasın." Böyle bir şey mümkün değildir.

Tarihe gelince, Sabiîliğin de tıpkı putperestlik gibi Babil'de yaygın olduğundan, orada yıldızların adına kurulan birçok tapınakların bulunduğundan, bu yıldızlara nispet edilen putların bu tapınaklara yerleştirildiğinden söz etmektedir. Babil ve civarıyla ilgili tarihlerde M. Ö. üç bin iki yüz yıl önce Güneş Tanrısı ve Ay Tanrısı adına bir tapınağın kurulduğu belirtilmektedir. Hamurabî yasalarının yazıldığı

yazıtlarda Güneş Tanrısı'ndan ve Ay Tanrısı'ndan bahsedilir. Bu da İbrahim Peygamber'in (a.s) yaşadığı döneme yakın bir zaman kesitinde gerçekleşmiştir.

Daha önce Ebu Reyhan Biruni'nin "el-Asâr'ul-Bakiye" adlı eserinden[1] şu alıntıyı yapmıştık: "Yuzasef Hindistan topraklarında Tahmures'in tahta çıkışından bir yıl sonra ortaya çıktı ve Farsça yazıyı icat etti. Halkı Sabiîlik dinine davet etti. Birçok insan da ona tâbi oldu. Belh bölgesini yurt edinmiş Pişdadî kralları ve kimi Keyanîler güneşi, ayı, yıldızları ve genel unsurları (toprak, su, ateş ve rüzgar) kutsuyorlardı. Beştasef'in tahta gelişinin üzerinden otuz sene geçip Zerdüşt'ün ortaya çıkmasına kadar bu durum devam etti."

Biruni devamla şunları söylüyor: "Tabiattaki plânı, düzeni feleğe ve gökcisimlerine mal ederler. Bunların canlı olduklarına, konuştuklarına, duyduklarına ve gördüklerine inanırlar. Nurlara büyük saygı gösterirler. Dimaşk Camii'nin avlusundaki mihrabın üstündeki kubbe onların eseridir. Burası eskiden onların tapınaklarıydı. Yunanlılar ve Romalılar onların dinleri üzereydiler. Sonra burası Yahudilerin eline geçti, onu kendi tapınakları olan havraya dönüştürdüler. Ardından Hıristiyanların eline geçti, onu kilise yaptılar. Derken İslâm geldi ve bölge Müslümanların eline geçti. Müslümanlar burayı camiye dönüştürdüler."

"Sabiîlerin çeşitli heykelleri ve putları vardı. Bunlara belli şekiller verir, güneşin adlarıyla anarlardı. Nitekim Ebu Ma'şer el-Belhî, tapınaklara ilişkin eserinde, Ba'lebek heykelinin güneş adına dikildiğinden söz eder. Kıran heykelinin de ay adına dikildiğini belirtir. Onu yuvarlak bir halka şeklinde yapmışlardı. Heykelin yakınında 'Selemsin' adında bir köy vardı. Bu köyün eski adı 'Senem Sin'di. Yani 'Ay Putu'. Bölgede diğer bir köy daha vardır ki, adı 'Tara Uz'dur. Yani, Zühre Kapısı."

"Denildiğine göre, içindeki putlarla birlikte Kâbe onlara aitti. Bu putlara tapanlar da Sabiîliğe mensuptular. Lat putunu Zuhal adına, Uzza putunu da Zühre adına dikmişlerdi." (Ebu Reyhan Biruni'den aktardıklarımız burada sona erdi.)

1- Bakara Suresi, 62. ayetin tefsiri bağlamında, "Sabiîlerle İlgili Tarihsel Bir Araştırma" bölümü.

Mes'udî'ye göre, Sabiîlik dini, putperestliğin bir tür dönüşmüş, evrimleşmiş şeklidir. İkisinin de kaynağı bir olduğu için, Sabiîliğin de putperestliğe dönüşmesi mümkündür. Putperestlerin de Güneş, Ay ve Zühre Yıldızı ile diğer yıldızlar adına dikilen putlara kulluk sundukları olurdu. Bunu onların ilâhlarına, oradan da ilâhlar ilâhına yaklaşmak amacıyla yaparlardı.[1]

Müruc'uz-Zeheb'de diyor ki: "Hindistan'ın, Çin'in ve başka bölgelerin halkının büyük çoğunluğu yüce Allah'ın cisim olduğuna inanırdı. Onlara göre melekler de cisimdiler, her birinin kendine göre ölçüsü vardı. Allah ve melekler göklerin arkasına gizlenmişler. Bu inançlarından dolayı yüce Allah'ı temsil ettiğine inandıkları heykeller ve putlar yaptılar. Değişik şekil ve biçimlerde melekleri temsil eden heykeller edindiler. Bazılarını insan şeklinde, bazısını da daha başka şekillerde yaparak kulluk sundular. Bunlara kurbanlar adadılar, adaklar sundular. Çünkü onlara göre, bu heykeller yüce Allah'a benziyorlardı ve O'na yakındılar."

"Bir süre böyle devam ettiler. Birkaç asır bu inançları sürdü. Derken aralarında çıkan bazı filozoflar Allah'a gözle görünen en yakın cisimlerin felekler ve yıldızlar olduklarını söylediler. Onlara bunların canlı ve kavrama yeteneğine sahip olduklarını belirttiler. Melekler bu yıldızlarla Allah arasında gidip gelmektedirler. Bu âlemde meydana gelen her şey, Allah'ın yıldızlar için belirlediği kader doğrultusunda meydana gelmektedir. Böylece yıldızları ululadılar, onlara kurbanlar sunmaya başladılar. Bunu yaparken yıldızlardan birtakım çıkarlar umuyorlardı. Bu inanışları da uzun süre devam etti."

"Yıldızlar gündüzleri gözden kayboldukları, geceleri de bazı engellerden dolayı gizlenmek durumunda kaldıkları için, aralarındaki bazı filozoflar bunları temsil eden, onlara benzer heykeller yapıp dikmelerini istediler. Bunun üzerine ünlü büyük yıldızlar adına birtakım heykeller yaptılar. Bir grubu bu yıldızlardan birini ululuyordu, ona birtakım adaklar sunuyordu. Buna karşılık bir başka grup, diğer bir yıldıza daha değişik adaklar takdim ediyordu. İnanışlarına göre, herhangi bir yıldız adına dikilen bir puta kulluk sundukları zaman yüceler âlemindeki bu cisimler hareketlenerek istediklerini yerini getirirlerdi. Her

1- [Müruc'uz-Zeheb, c.2, s.225]

put için ayrı bir tapınak inşa ettiler. Bu tapınakları adı geçen yıldızların isimleriyle isimlendirdiler."

"Bazıları Kâbe'nin Zuhal Yıldızı adına yapılan bir tapınak olduğunu sanmışlardır. Bu evin aradan geçen onca zamana rağmen saygı görerek ayakta kalmasının nedeni Zuhal Yıldızı adına kurulan bir ev olmasıdır. Zuhal onun korumasını üstlenmiştir. Çünkü Zuhal, kalıcılık ve değişmezlik ifade eder. Bu yüzden Zuhal'a ait olan bir şey yok olmaz, çürümez, eskimez; her zaman saygı görür. Daha bunun gibi bir sürü asılsız şey söylemişlerdir ki, biz, bu çirkin tanımlamalara yer vermekten imtina ettik."

"Aradan uzun bir zaman geçince, kendilerini Allah'a yaklaştırıyorlar diye putlara ibadet etmeye başladılar. Yıldızlara yönelik kulluk sistemini ortadan kaldırdılar. Bu durum böyle devam etti. Derken Hindistan'da Yuzasef adında biri ortaya çıktı. Bu adam Hindistanlıydı. Yuzasef Hindistan'dan ayrılarak Sind bölgesine yerleşti. Oradan Sicistan'a ve Zabulistan'a geçti. Orası Kebuk oğlu Firuz'un ülkesiydi. Sonra Sind'e ve Kirman'a geçti."

"Peygamberlik iddiasında bulundu, Allah'ın elçisi olduğunu iddia etti. Allah ile insanlar arasında aracı olduğunu söyledi. Derken Fars ülkesine geldi. Bu sırada Fars kralı Tahmures tahttaydı. Bazılarına göre, onun Fars ülkesine gelişi, Cem zamanına rastlıyor. Bu kitabın az önceki bölümünde belirttiğimiz gibi, Sabiîlik dinini ilk ortaya atan kişi budur."

"Yuzasef insanlara bu dünyadan el etek çekmeyi tavsiye etti; bu âlemden daha yukarı olan şeylerle uğraşmalarını emretti. Çünkü insanların başlangıcı ve sonu yukarı âlemlerdi. Yuzasef halk arasında putperestliği yeniden canlandırdı. Çeşitli hile ve aldatma yöntemleriyle putperestliği, putlara secde etmeyi insanlara çekici ve doğru gösterdi."

"Bu bilimlerde uzmanlık derecesine ulaşmış kişiler, kralların yaşamlarını bilen bilgeler demişlerdir ki: Ateşi ilk kutsayan ve insanları ona saygı göstermeye davet eden ilk kral Cem'dir. Cem insanlara şunu söyledi: Ateş güneşin ve yıldızların ışığına benziyor. Ona göre, aydınlık karanlıktan iyiydi. Aydınlık için çeşitli dereceler öngördü. Sonra onun ardından insanlar arasında ihtilâflar, çekişmeler baş gösterdi. Her grup kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inandığı ibadet sistemini üstün tutarak diğerleriyle mücadele etti."

Ardından Mesudî, onlarca kutsal sayılan yedi tapınaktan söz eder: "Bunlar; Kâbe (Zuhal adına yapıldığına inanılır), İsfahan'da Mars dağında bulunan ev, Hindistan'da Mendusan evi, Belh kentinde Ay adına yapılan Nevbahar evi, Yemen'de San'a kentinde Zühre adına kurulan Gamdan evi, Güneş adına Fergane'de kurulan Kavusan evi, Yukarı Çin'de ilk illet adına kurulan ev."

"Yunanlıların, Romalıların, Sakaliblerin kutsadıkları evleri vardı ve bunları yıldızların adına kurmuşlardı. Romalıların Tunus'ta Zühre Yıldızı adına kurdukları evi buna örnek verebiliriz."

Mes'udî, Harranilerin[1] yani Sabiîlerin akıl sahibi cevherler ve yıldızlar adına kurdukları heykellerinin olduklarını anlatır. Bunlara ilk illet heykelini ve akıl heykelini örnek verebiliriz. Sabiîlerin heykelleri arasında, Silsile Heykeli, Suret Heykeli ve Nefis Heykeli de yer alır. Bunlar yuvarlıktılar. Zuhal Heykeli altıgen şeklindeydi. Müşteri Heykeli üçgen; Merih Heykeli dikdörtgen, Güneş Heykeli kare, Utarid Heykeli de üçgen şeklindeydi. Zühre Heykeli ise dikdörtgen içinde üçgen şeklindeydi. Ay Heykeli sekizgen şeklindeydi. Sabiîlerin anlattığımız gibi birtakım gizledikleri sırları vardı. (Mes'udî'nin Müruc'uz-Zeheb'de söyledikleri bundan ibaretti.) Şehristanî'nin el-Milel ve'n-Nihal adlı eserinde de buna yakın şeyler anlatılır.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

1- Putperestler, ilâhlar ve varlık türlerinin tanrıları adına dikilen putlara taptıkları gibi yıldızlar, güneş ve ay adına dikilen putlara da tapıyorlardı. Bunların isimlerini verdikleri heykelleri vardı. Hz. İbrahim'in yıldızlara, aya ve güneşe tapma hususundaki tartışması, yukarıda yer verdiğimiz bazı rivayetlerde belirtildiği gibi, Babil veya Ur ya da Kusariya beldesinde yaşayan bazı Sabiîlerle olabileceği gibi, Sabiîlerle değil de yıldızlara, Ay'a ve Güneş'e kulluk sunan ve bunların aracılığıyla Allah'a yaklaşmayı uman putperestlerle de olabilir.

Ayrıca bu olayla ilgili Kur'ân ayetlerinden açıkça şunu anlıyoruz: Hz. İbrahim (a.s) babası ve soydaşlarıyla tartışır, onların verdikleri ezalara ve uyguladıkları baskılara Allah adına katlanır. Nihayet onlarla

---

1- Harranîlik ismi bütün Sabiîler için kullanılır; bunun nedeni Harran'ın bu dinle ün salmış olmasıdır.

ilişkisini keser, yurtlarından hicret ederek, kutsal topraklara yerleşir. Yani onların topraklarından ayrılıp önce Harran'a, sonra da kutsal topraklara yerleşmiş değildir. Tarih kitaplarında onun önce Harran'a, sonra kutsal topraklara göç ettiğine ilişkin olarak yer alan bilgilerin Tevrat veya İsrailiyat menşeli güvenilmez başka kaynakların dışında dayanağı yoktur. Taberî tarihini ve başka kaynakları inceleyenler bunu açık bir şekilde gözlemleyebilirler.

Kaldı ki, bazıları Tevrat'ta sözü edilen Harran'ın Fırat ve Habur arasında Babil'e yakın bir kent olduğunu, Şam yakınlarındaki bugünkü Harran olmadığını söylemişlerdir.[1]

Yine Mes'udî'nin belirttiğine göre, "Sabiîlerin büyük tapınaklarından şimdiye kadar -Mes'udî'nin yaşadığı zaman, yani üç yüz otuz iki senesi- kalanı, Harran'da Rıkka kapısında ayakta duran tapınaktır. Buraya Mağlitiya adı verilir. Onlara göre bu, İbrahim'in babası Azer'in heykelidir. Bu arada halk arasında Azer ve oğlu İbrahim'le ilgili birçok hikâye dolaşıyordu." Yalnız bunların sözleri hiçbir şeyin kanıtı olarak ele alınamaz.

2- Putperestler güneşe, aya ve yıldıza taptıkları gibi, Sabiîler de güneş, ay ve yıldızların dışında ilk illet, akıl ve nefis gibi varlıklar adına evler kuruyor, heykeller dikiyor, tıpkı putperestler gibi onlara kulluk sunuyorlardı. Herodotos, tarihinde Babil tapınağını tasvir ederken, onun sekiz burcunun bulunduğunu, bunların bazısının bazısının üzerinde bina edildiğini, en son ve en yukarıdaki burcun üzerinde geniş bir kubbe bulunduğunu, orada sadece büyük bir tahtın bulunduğunu, karşısında da altından bir masanın yer aldığını, kubbede heykel ve put adına bir şeyin bulunmadığını, tapınakta sadece bir kadının olduğunu, halkın bu kadının Allah tarafından hizmet için seçtiğine inandığını belirtir.[2]

Herodotos'un tasvir ettiği bu tapınak, biçim ve şekillerden tenzih edilen ilk illet adına kurulmuş olması ihtimal dahilindedir. Gerçi Mes'udî'nin de belirttiği gibi, Sabiîler ilk illeti de kendi vehimlerinden kaynaklanan biçim ve şekillerde tasvir etmekten geri durmuyorlardı. Ancak bilinen bir şey vardır ki, filozofları Allah'ı cismanî biçim ve şekil-

1- Kamus'ul-Kitab'il-Mukaddes, Harran md.
2- Herodotos, Yunanlı tarihçi. Bu kitabı M. Ö. beş yüz tarihlerinde yazmıştır.

lerden tenzih ederlerdi. O'nu maddî niteliklerden uzak sayarlardı. O'na yaraşır sıfatlarla tavsif etmeye çalışıyorlardı. Ancak onlar normal halktan yüce Allah'la ilgili inançlarını gizleme gereğini duyuyorlardı. Böyle davranmalarının nedeni ya insanların bu tür gerçekleri algılama yeteneğinden yoksun olmasıydı, ya da hakkı gizlemelerini gerektiren siyasal amaçlar uğruna böyle davranıyorlardı.

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ ۜ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ ۘ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِهٖ دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَ ۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى
الْمُحْسِنٖينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَعٖيسٰى وَاِلْيَاسَ ۘ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحٖينَ
﴿٨٥﴾ وَاِسْمٰعٖيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۜ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمٖينَ
﴿٨٦﴾ وَمِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ ۘ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ اِلٰى
صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٨٧﴾ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدٖى بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ ۜ
وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ۚ فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُلَٓاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا
بِهَا بِكَافِرٖينَ ﴿٨٩﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ هَدَى اللّٰهُ ۘ فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ ۜ قُلْ لَٓا
اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا ۘ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَمٖينَ ﴿٩٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

84- Biz ona İshak'ı ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u hediye ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun so-yundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz.

85- Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi.

86- İsmail'i, el-Yesa'ı, Yunus'u ve Lut'u da (doğru yola ilettik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.

87- Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da. Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik.

88- İşte bu, Allah'ın hidayetidir; kullarından dilediğini onunla hidayete erdirir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi.

89- İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (yargı yetkisi) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır.

90- İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüt ve hatırlatmadır."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerin önceki ayetlerle bağlantılı olduklarını belirtmeye gerek yoktur. Bu bakımdan ayetleri, İbrahim Peygamber'le (a.s) ilgili açıklamaların tamamlayıcısı olarak algılayabiliriz. Bu ayetlerde, İbrahim Peygamber'e ve onunla birlikte isimleri geçen bazı peygamberlere yönelik ilâhî nimetler ve iyilikler söz konusu edilmiştir; bunu, *"Biz ona İshak'ı ve Yakub'u da hediye ettik."*, *"Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz."*, *"Hepsini âlemlere üstün kıldık."* ifadelerinden ve ayetlerde geçen diğer ifadelerden algılıyoruz. Fakat ayetlerin amacı, sırf adı geçen peygamberlere yapılan iyilikleri sayıp dökmek değildir. Nitekim bazı müfessirler böyle bir yanılgıya düşmüşlerdir. Aksine ayetlerin ana hedefi, fıtrî tevhide uymayı, ilâhî hidayetle doğru yola erişmeyi de beraberinde getiren büyük nimetlere ve olağanüstü güzelliklere dikkat çekmektir.

Zaten insanların yaratılış sistemleri olan fıtratın öngördüğü tevhit meselesini açıklamayı esas alan bu surenin amacına uygun düşen de budur. Daha önce söylemiştik: Surenin buraya kadar sunulan ayetleri açısından İbrahim kıssası, genel bir açıklamaya ilişkin bir örnek konumundadır.

Ayetlerin akışı içinde tevhid inancının açıklanmasına ek olarak, tevhid inancının kesintisiz bir zincir şeklinde halkaları birbirine geçmiş vaziyette insanlar arasında korunduğuna da işaret edilmektedir.

Bu inanç, ilâhî yol göstericilik ve özel rabbanî itina ile insanlar arasında canlı ve etkin tutulmaktadır. Bunun aracılığıyla yüce Allah ilâhî fıtratı korumayı hedeflemiştir; insanların yaratılışına esas oluşturan fıtratın şeytan menşeli heva-hevesin rüzgarıyla yok olup gitmesine engel olmuştur. Bu sayede fıtratın büsbütün etkisizleştirilmesinin önüne geçilmiş, yaratılışın amacının geçersiz kılınması tehlikesi bertaraf edilmiştir; insanlığın yaratılışının boşuna olmasının önüne geçilmemiştir. Bunu şu ifadelerden algılayabiliriz: *"ona hediye ettik..."*, *"Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan... doğru yola iletmiştik."*, *"Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da."*, *"Eğer onlar, bunları inkâr ederse..."*

Bu ayetlerin akışı ile birlikte ilâhî yol göstericiliği başkalarından ayıran temel özellikler belirginleşiyor. Bunlar; seçilme, dosdoğru yol üzere olma, kitap, hikmet ve peygamberliğin verilmesidir. İnşaallah bunları ileride açıklayacağız.

84) Biz ona İshak'ı ve Yakub'u hediye ettik; hepsini de doğru yola ilettik.

İshak, İbrahim'in oğludur. Yakub da İshak'ın oğludur. (Selâm üzerlerine olsun.) "Kullen hedeyna=Hepsini doğru yola ilettik" ifadesinde, kullen=hepsi" kelimesi "hedeyna" kelimesinden öne geçiriliyor ki, bununla doğru yolu göstermenin her biri için ayrı ayrı gerçekleştiğine, sırf İbrahim'e yönelik olarak gerçekleşip de diğerlerinin bu hususta ona tâbi olmaları gibi bir durumun olmadığına delâlet etme amacı güdülmüştür. Bazılarının da söylediği gibi, bu ifade şu anlamı ifade eder: İbrahim'e doğru yolu gösterdik, İshak'a doğru yolu gösterdik ve Yakub'a doğru yolu gösterdik."

Daha önce de Nuh'u... doğru yola iletmiştik.

Burada yol gösterme zincirinin halkalarının birbirilerinden kopuk olmadıklarına ve bunun başlangıcının da İbrahim (a.s) olmadığına işaret ediliyor. Rahmet ondan önce Nuh'u (a.s) da kapsamına almıştı.

Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz.

Anlaşıldığı kadarıyla, *"Onun soyundan"* ifadesindeki zamir Nuh'a dönüktür. Çünkü lafzen en yakın merci olabilecek isim odur. Ve çün-

kü bazılarının da söylediği gibi sayılanlar arasında Lut ve İlyas gibi İbrahim'in soyundan gelmeyen peygamberler de vardır.

Denebilir ki: Zamir İbrahim'e dönüktür. Lut ve İlyas isimleri de tağlip sanatı uyarınca onun soyundan kabul edilmişlerdir. [Yani çoğunluk esas alınarak genelleme yapılmıştır.] Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik. Onun nesli içine peygamberlik ve kitap koyduk."* (Ankebût, 27)

[Ayetin orijinalinde geçen "zürriyyetihi" kelimesindeki zamir, İbrahim'e dönüktür.] Ya da denebilir ki: Ayette soyundan geldikleri ifade edilenler, sadece altı peygamberdir. Sonraki ayette söz konusu edilen peygamberler kastedilmemiştir; sonraki ayetlerde geçen "Zekeriyya" ve "İsmail" isimleri de "min zürriyyetihi=onun soyundan" ifadesine atfedilmişlerdir; "Davud" ismine değil. Ama bu değerlendirme ayetlerin akışı ile bağdaşmamaktadır.

"Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz." Ayetten anladığımız kadarıyla bu ödülden maksat, ayette sözü edilen ilâhî yol göstericiliktir. "Böyle" nitelemesiyle de buna işaret edilmiştir. Bunun yanında uzak bir nesneyi göstermede kullanılan "kezâlike" işaret zamirinin kullanılması, bu yol göstericiliğin önemine vurgu yapma amacına yöneliktir.

Bu bakımdan ifadeyi şu ayete benzetebiliriz: *"Allah böyle örnekler verir."* (Ra'd, 17) Demek isteniyor ki, biz güzel davrananları bu örnek doğrultusunda ödüllendiririz.

85) Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi.

Önceki bölümlerde "ihsan" ve "salâh" kavramlarının anlamları hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştuk. Nuh'un soyundan gelen peygamberler arasında, onunla sadece anne tarafından akrabalığı bulunan İsa'nın da adının geçmesi, Kur'ân'ın kızları ve onların soyundan gelenleri adamın gerçek soyu olarak değerlendirdiğinin apaçık ifadesidir. Daha önce benzeri bir çıkarsamayı, miras ve evlenilmesi yasak olan kadınlar konularını içeren ayetleri incelerken elde etmiştik. Aslında konunun devamı vardır. İnşaallah önümüzdeki "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde bu hususla ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

86) İsmail'i, el-Yesa'ı, Yunus'u ve Lut'u da (doğru yola ilettik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.

Ayetten anladığımız kadarıyla "İsmail"den maksat, İbrahim'in oğlu ve İshak'ın kardeşi İsmail Peygamber'dir. El-Yesa' -veya diğer bir telaffuzla el-Leysa'- yüce Allah'ın daha önce de ismini İsmail Peygamber'le birlikte zikrettiği İsrailoğulları peygamberlerinden biridir: *"İsmail'i, Elyesa'ı, Zülkifl'i de an. Hepsi de iyilerdendi."* (Sâd, 48) Ama Kur'ân'da bunun dışında, onun kıssası ile ilgili olarak herhangi bir açıklama yer almaz.

"Hepsini âlemlere üstün kıldık." Âlem; bir insan topluluğu anlamını ifade eder. Arap âlemi, Acem âlemi, Rum âlemi gibi. Âlemlere üstün kılınmalarının anlamı ise, konumları itibariyle dönemlerinin topluluklarının önüne geçirilmeleridir. Çünkü ilâhî hidayet, aracısız ve dolaysız olarak onları kapsamına almıştır. Fakat diğer insanları, onlar aracılığıyla ilâhî rahmet kuşatmıştır. Onların âlemlere üstün kılınmaları ile anlatılmak istenen hususun şu olması da ihtimal dahilindedir: Onlar, ilâhî fıtrî yol göstericilik aracılığıyla doğru yolu bulmuşlardı; bu noktaya gelişlerinde hiç kimsenin aracılığı söz konusu değildi. Böylece gerek kendi dönemlerinde, gerekse kendilerinden sonraki dönemlerde yaşayan insanlara göre üstün bir konuma gelmişlerdi. Çünkü ilâhî yol göstericiliğin aracısız olarak insana ulaşması bir nimettir. Bu nimete kavuşan kimse ona kavuşmayan kimselere göre bir adım önde olur. Bu nimet ayetlerde zikredilen peygamberlerin kendilerini izleyen atalarını, soylarını ve kardeşlerini de kapsamına almıştır. Dolayısıyla onlardan meydana gelen insanlar topluluğu, ilâhî üstün kılma sayesinde geri kalan tüm insan topluluklarından üstündürler.

Kısaca söyleyecek olursak, bu üstün kılmanın özü, aracısız olarak bu ilâhî yol göstermeye muhatap olmaktır. Peygamberler, hiçbir aracı olmaksızın bu yol göstericilikten yararlandıkları için diğer insanlardan üstün kılınmışlardır. Eğer peygamberlerin dışında, örneğin Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinden anlaşılacağı gibi, meleklerin veya *"Hani bir zaman Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamıştı."* (Bakara, 124) ayetini incelerken vurguladığımız gibi -tefsirimizin birinci cildinin ilgili bölümüne başvurulabilir- Ehlibeyt İmamlarının da böyle bir nimetle aracısız olarak ödüllendirildiklerini varsayarsak, bu durumda peygamberler (hepsine selâm olsun) bu açıdan onlardan üstün

olmazlar. Fakat hidayetten ayrı olarak başka bir açıdan onlardan üstün olmaları mümkündür.

Bundan da anlaşılıyor ki, bazılarının bu ayetleri kanıt göstererek peygamberlerin meleklerden üstün olduklarını söylemeleri yerinde değildir.

Yine şunu anlıyoruz ki, üstün kılmaktan maksat, hiç kimsenin aracılığı söz konusu olmaksızın özel ilâhî yol göstermenin kendilerini kapsamasıdır. Seçilmişlikleri, dosdoğru yol üzere oluşları, kitap, hikmet ve peygamberlik verilmişlikleri ise, ayette üzerinde durulan üstün kılma olgusu bazında ele alınmış değildirler.

Biliniz ki, bu üç ayette yüce Allah'ın isimlerini zikrettiği peygamberler -ki sayıları on yediyi bulur- sıralanırken bu sıralamada yaşadıkları zaman veya mertebe ve üstünlük derecelerinin esas alınmadığı açıkça görülmektedir. Aralarında Nuh, Musa ve İsa gibi peygamberlerin de adı geçiyor. Bunlarsa Kur'ân'ın da tanıklığıyla isimleri zikredilen diğer peygamberlerden üstündürler. Nitekim tefsirimizin ikinci cildinde peygamberlik konusunu incelerken bu noktanın üzerinde durmuştuk. Buna rağmen tefsirini sunduğumuz bu ayetlerde diğer peygamberlerden bazılarının isimleri onların isimlerinden önce zikredilmiştir.

el-Menar tefsirinin yazarı, bu üç ayette ismi geçen peygamberler arasında on dört tanesinin sıralanışını bir şekilde yorumlamıştır. Özetle şunları söylüyor:

"Yüce Allah burada adı geçen peygamberleri, aralarında ortak olan bir anlam esasınca üç gruba ayırmıştır: Birinci grup; Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa ve Harun'dur. Bunların ortak özellikleri ve aynı kategoride zikredilmelerini gerektiren ortak anlam; yüce Allah'ın nebilik ve resullük nitelikleri ile beraber onlara, mülk, emirlik, hâkimiyet ve egemenlik de vermesidir. Başta Davud ve Süleyman'ın isimleri zikrediliyor. Çünkü onlar bol nimetlere kavuşmuş zengin iki hükümdardı. Arkasından Eyyub ve Yusuf'un isimleri geçiyor. Eyyub, zengin, büyük bir servete sahip iyiliksever bir emirdi. Yusuf ise, büyük bir vezir ve dilediği tasarrufta bulunan yetki sahibi biriydi. Her ikisi de darlıkla sınanmış, sabretmişlerdi; varlık ve nimetle sınanmış, şükretmişlerdi. Bunlardan sonra da Musa ve Harun'un isimleri geçiyor. Bu ikisi kendi kavimlerine egemendiler; ama kral değildiler."

"Bu üç ikiliden her biri bir meziyetle öne çıkmış ve buna göre sıralanmışlardır. Bu sıralamada ya dünya nimetlerine kavuşmuşluk oranları esas alınmıştır. Çünkü Davud ve Süleyman, Eyyub ve Yusuf'a göre daha fazla dünya nimetlerinden yararlanmışlardı; Eyyub ve Yusuf da, Musa ve Harun'dan daha fazla dünyanın güzelliklerinden istifade etme imkânını bulmuşlardı. Ya da dinsel üstünlük esas alınmıştır. Bilindiği kadarıyla Musa ve Harun, Eyyub ve Yusuf'tan üstündür. Bu ikisi de Davud ve Süleyman'dan üstündür. Çünkü her ikisi de zorlukta sabretmiş, varlıkta ve genişlikte şükretmişlerdir."

"İkinci grup; Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'tır. Bu peygamberler, dünyadan tamamıyla el etek çekmeleriyle belirginleşmişlerdi. Dünyanın lezzetlerinden yüz çevirmiş, çekici süslerine ilgi göstermemişlerdi. Bu nedenle onlardan söz edilirken özel olarak 'salihler' niteliği kullanılmıştır. Bütün peygamberler salih ve iyiliksever olmalarına rağmen bunları diğerleriyle karşılaştırdığımız zaman bu niteliğin onlara daha çok yakıştığı hemen fark edilir."

"Üçüncü grup; İsmail, el-Yesa', Yunus ve Lut'tur. Bu peygamberlerin isimleri en sonunda zikrediliyor, çünkü kendilerini farklı kılan bir özellikleri yoktur. Meselâ, birinci gruba giren peygamberler gibi dünyevî saltanat ve egemenliğe sahip değildirler. Öte yandan ikinci gruptaki peygamberler gibi ileri boyutlarda dünyadan ve çekici süslerinden yüz de çevirmemişlerdi." (Özetle el-Menar'dan alınan alıntı sona erdi.)

Razî tefsirinde de buna yakın bir değerlendirme göze çarpmaktadır. Şu kadarı var ki, el-Menar'daki değerlendirme Razî'nin yaptığı değerlendirmeye göre nispeten daha isabetlidir. el-Menar müellifine ve Razî'ye birden vereceğimiz cevap şudur: Üçüncü gruptaki peygamberlerin, kendilerini diğerlerinden ayıracak bir özelliklerinin olmadığı için bir arada zikredildikleri doğru değildir. Çünkü yüce Allah İsmail'i (a.s) kurban edilmek gibi ağır bir imtihandan geçirmişti. O, yüce Allah'ın kendisini tâbi tuttuğu bu imtihana karşı büyük bir sabır örneği göstermişti. Yüce Allah onun bu tavrına şöyle işaret ediyor: *"Ona halîm bir çocuk müjdeledik. Çocuk onun yanında koşma çağına erişince, İbrahim ona: 'Yavrum, dedi, ben uykuda görüyorum ki ben seni kesiyorum; düşün bak ne dersin?' Çocuk: 'Babacığım, sana emredileni yap, İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın.' dedi... Gerçekten bu,*

apaçık bir sınav idi. Ve fidye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonra gelenler arasında ona iyi bir ün bıraktık." (Sâffât, 101-108)

Bunlar, yüce Allah'ın İsmail'e özgü kıldığı övünç veren üstün meziyetlerdir. Apaçık bir sınavdır ki, onu bu özelliğiyle belirgin kılmıştır. Nitekim yüce Allah kurban sunmayı, genel bir itaat formu olarak hac ibadetinin temel uygulamalarından biri yapmıştır. Bununla insanlar İsmail'in çektiği acıları ve Allah tarafından sınanışını anımsarlar. Bu, aynı zamanda onun için geride kalanlar arasında iyi bir ündür. Kaldı ki, saygı değer babası ile birlikte Kâbe'nin yapımına katkıda bulunması, tek başına üstün bir meziyet olarak yeterlidir.

Öte yandan yüce Allah Yunus Peygamber'i (a.s) daha önce hiçbir peygamberi geçirmediği ağır bir imtihandan geçirmiştir. Yunus Peygamber büyük bir balık tarafından sağ olduğu hâlde yutulmuştur. O bu karanlıklar içinde, *"Senden başka ilâh yoktur, seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, ben zalimlerden oldum."* diye seslenmişti.

Lut'a gelince, onun Allah tarafından imtihandan geçirildiği, Kur'ân'da anlatılır. Başlangıçta İbrahim Peygamber'le birlikte (her ikisine selâm olsun) büyük sıkıntılara maruz kalmıştı. Derken onunla birlikte soydaşlarını ve topraklarını terk etmişlerdi. Sonra Allah onu Sodom halkına ve civar bölgelerin halkına peygamber olarak göndermişti. Burası daha önce dünyada hiçbir toplulukta benzeri görülmemiş bir çirkin hayâsızlığın, iğrenç bir fuhşun yuvasıydı. Nihayet bu iğrenç hayâsızlıklarından dolayı tümünü kuşatan korkunç bir azap tepelerine inmiş ve Lut'un evi hariç tüm evler, hatta Lut'un karısı bile yerin dibine geçirilmişti.

el-Yesa'a gelince, Kur'ân'da onunla ilgili bir açıklama yer almaz. Bazı rivayetlerde onun İlyas Peygamber'in vasisi olduğu belirtiliyor. Onun da Meryem oğlu İsa gibi soydaşlarına ölüleri diriltme, doğuştan kör ve alacalıyı iyileştirme gibi mucizeler gösterdiği, yüce Allah'ın onun soydaşlarını kıtlıkla ve büyük bir felâketle imtihan ettiği belirtiliyor.

O hâlde, ayetlerde isimleri geçen peygamberleri, özelliklerini baz alarak kategorize ederken şunu söylemek daha yerinde olur: Altı peygamberin yer aldığı ilk grubun ortak özellikleri risaletle birlikte hükümdarlık ve liderlik niteliklerine sahip olmalarıdır. İkinci grupta yer alan dört peygamberin ortak özellikleri ise, dünyadan el etek çekmeleri, dünyanın çekici süslerine iltifat etmemeleridir. Üçüncü grupta yer

alan dört peygamberin ortak özellikleri ise, yüce Allah'ın onlara farklı özellikler vermekle birlikte büyük sınavlardan geçirmesidir. Bu peygamberlerin her biri kendisini diğerlerinden ayıran bir niteliğiyle temayüz etmiştir. Bununla beraber Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Bu arada el-Menar müellifinin Musa ve Harun'un, Eyyub ve Yusuf'a, bunların da Davud ve Süleyman'a üstün kılınışlarını yorumlama bazında söyledikleri, ayrıca "salâh" kavramını züht ve ihsan anlamına alması hiçbir dayanağı olmayan yakıştırmalardır.

87) Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da.

Bu ifade daha önce yaptığımız şu değerlendirmeyi destekler mahiyettedir: Maksat, ilâhî yol göstericilik silsilesinin kesintisiz olarak devam ettiğini açıklamaktır. Çünkü geride kalanlar, zikredilenlere babalık, oğulluk veya kardeşlik niteliğiyle irtibatlandırılmışlardır; bu nitelikler de kesintisizliği ifade ederler.

Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şunları söylüyor: Araplar: "Cebeytu'l-mae fil havzi=Suyu havuzda topladım." derler. Suyu içinde toplayan havuza "cabiye" derler. Çoğulda ise "cevab"in kelimesi kullanılır. Çoğul kullanımı Kur'ân'da geçer. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Vecifan-i ke'l-cevab=Havuzlar kadar leğenler..."* [Sebe', 13] Bu temel anlamdan hareketle kinayeli olarak vergi toplama işi için de "cibaye" kelimesi kullanılır. "Cebeytu'l-harace" yani vergi topladım. Bu ayet de bu anlamın bir örneğidir: *"Her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği."* [Kasas, 57] Bu maddenin türevi olan "ictiba" ise, seçerek toplamak anlamına gelir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Fectebahu Rabbuhu"* yani, *"Rabbi onu seçti."* [Nahl, 121]

Ragıp İsfahanî devamla şöyle der: Yüce Allah'ın bir kulu seçmesi, ona özel bir ilâhî feyiz bahşetmesi anlamına gelir. Kul bu feyiz sayesinde kendinden hiçbir çalışma olmadan türlü nimetleri elde eder. Bu, peygamberlere, onlara yakın mertebelerde bulunan ve onlarla birlikte anılan sıddıklara ve şehitlere özgü bir niteliktir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte böylece Rabbin seni seçecek..."* [Yûsuf, 6] *"Rabbi onu (Yunus'u) seçti ve salihlerden kıldı."* [Kalem, 50] *"Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik."* [En'âm, 87] *"Rabbi onu seçti,*

rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul etti ve onu doğru yola iletti." [Tâhâ, 122] *"Dilediğini kendine seçer ve kendisine yöneleni doğru yola iletir."* [Şûrâ, 13] (Ragıp'tan yapılan alıntı sona erdi.)

Ragıb'ın "ictiba" kelimesinin anlamı bazında söyledikleri, bu kelimenin kullanıldığı yerler göz önünde bulundurulduğunda isabetlidir; ancak bu, yüce Allah'ın onlarla ilgili gerçekleştirdiği şeyle örtüştüğü dikkate alınarak ileri sürülen kelimenin asıl anlamının gerektirdiği şeydir. Ayetlerin akışına baktığımızda, kelimenin asıl anlamının esas alındığı yönünde bir düşünce belirmektedir zihnimizde. O da, değişik, farklı ve ayrı yerlerden bir araya getirip toplamaktır. Böyle olunca da, ifade, hemen sonrasında işaret edilen, dosdoğru yola iletme olgusunun vurgulanmasına yönelik bir hazırlık işlevini görmüş olur. Âdeta şöyle söylenmiş gibi: "Onları farklılıklarına rağmen bir araya getirdik, toplanıp kaynaşınca da tümünü şu şu özelliklere sahip dosdoğru yola ilettik."

Bunu söylüyoruz; çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin akışı, ilâhî fıtrî yol göstericilik ile doğru yola iletilenlerin kesintisiz var olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Buna uygun olan, ilkönce tümü için bir birliğin ve tekliğin tasavvur edilmesi ve böylece bir araya gelmiş olan bu topluluğun ilâhî rahmetin kapsamına girmesi ve topluca tek bir yol gösterme ile doğru yola iletilmeleri ve tek bir yolu izlemelerine imkân verilmesidir. Bu öyle bir yoldur ki, bu yolda temelde hiçbir farklılık ve ihtilâf söz konusu değildir. Duruma göre değişmez. Zamanın değişmesi onun temel niteliklerinde bir başkalaşıma yol açmaz. Parçaları itibariyle de farklılaşmaz. Bu yolu izleyen kişilerin ve maksatlarının değişmesi de yolu değiştirmez.

Yüce Allah'ın onları ilettiği yol, şeriatların zahirî itibariyle daralma ve genişleme şeklinde birtakım farklılıklar arz etse de, bu, icmal, özetleme veya ayrıntılandırma şeklinde değerlendirilmelidir. Burada belirleyici olan bir diğer unsur da muhatap olan toplumun kapasitesinin genişliği veya darlığıdır. Yoksa tümü bir gerçeklik esasında birleşmişlerdir. O da fıtrî tevhittir. Ve yüce Allah'ın insan denen canlı türünün yaratılışının temel fonksiyonlarından biri olarak öngördüğü kulluk bilincidir. Bilindiği gibi, insanın yaratılışı, yaratılış itibariyle değişmez, başkalaşmaz. Dolayısıyla insanın temel duyguları ve iradesi de değişmez. Bu bakımdan insanın gözlemlenen duyuları, algılama yeteneği, gizli eğilimleri ve fıtrî akıl dediğimiz muhakeme yeteneği

hep aynı tarzda işler; insan denen canlı türüyle ilgili olan ve onun çeşitli yaşamsal ihtiyaçlarına dikkati çeken aşamalı olgunlaşma doğrultusunda görüşler ve maksatlar değişse de insanın temel fonksiyonlarının işleyiş tarzı değişmez.

İnsan her zaman yemeye, içmeye, giyinmeye, barınmaya ve cinsel ilişkiye ihtiyaç duyar. Bencil nefsini rahatlatan şeyleri ister; nefsine acı veren, zarar veren şeylerden tiksinir. Dünya hayatında mutluluk umar, mutsuzluktan ve kötü akıbetlerden korkar. Her insanın dışa vuran yaşama özellikleri, davranış biçimleri çağdan çağa, kuşaktan kuşağa göre değişse de bu fıtrî özellik değişmez.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa ki insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler."* (Rûm, 30) Buna göre, insan topluluklarına egemen olan ilâhî tek tanrıcı din, insan fıtratının yöneldiği, varoluşsal ihtiyaçlarından olduğunu algıladığı için insan yaratılışının eğilim gösterdiği, öz doğasını mutlu edecek inanç ve amelleri ona ilham eden, diğer bir ifadeyle hayatta mutlu olması için gerekli olan bilgilere, ahlâk kurallarına ve amellere yönelten dindir.

Bu, değişmeyen, başkalaşmayan bir gerçektir. Çünkü varoluşsal fıtrata dayanmaktadır. Fıtratı değiştirmenin, onu başka bir şekle sokmanın imkânı yoktur. Dolayısıyla bu sistem durumlara, zamana göre değişmez. Meselâ, bir durumda insanları mutluluğa yöneltirken bir başka durumda yöneltmemesi, bir zamanda mutluluğu öngörürken bir başka zamanda öngörmemesi söz konusu değildir. Fıtratın cüzleri de birbirleriyle çelişmezler.

Sözgelimi tek tanrıcı hanif dininin bazı hükümleri ile diğer bazı hükümleri arasında çelişme, zıtlaşma olmaz. Ya da bir kısmının diğer bir kısmını geçersiz kılmasına neden olacak başka bir gelişme meydana gelmez. Çünkü tümünün besin kaynağı tevhittir. Tevhitse, fıtrat dininin hükümleri arasında en güzel dengeyi sağlar; tıpkı insan bedeninde yer alan bazı güçlerin diğer bazısıyla uzlaşması ve bazısının diğer bazısına baskın çıkması durumunda varoluş sisteminde öngörülen yönetici bir gücün devreye girmesi ve her bir gücü insan yaşamında olması gereken etkinlik ve ağırlık sınırlarına doğru çekmek suretiyle denge işlevini görmesi gibi.

Bu yasalar, kişilere göre de değişmez. Egemen fıtrî yol göstericilikle hidayete erenlerin hareket tarzları değişmez. Sonuncusunun çağrısı ile ilkinin çağrısı arasında fark olmaz. Ama davetlerinin genel veya ayrıntılı olması açısından farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Burada belirleyici olan, insanların yaşadıkları dönemlerin olgunluk ve ilerleme bazında kat ettikleri mesafedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah katında din, İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19) *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13)

Aynı şekilde din, maksatlar ve gayeler açısından da değişmez. Çünkü asıl amaç, değişik dinsel bilgilerin, üstün ahlâk ilkelerinin ve şer'î hükümlerin dayandığı tevhittir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: "*İşte bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. Yalnız bana kulluk edin."* (Enbiyâ, 92) *"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona: 'Benden başka tanrı yoktur, bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım."* (Enbiyâ, 25)

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, "*Onları doğru yola ilettik."* ifadesinin anlamı açıklığa kavuşuyor. Burada "sırat=yol" sözcüğü nekre olarak kullanılmış, insanların zihninde belirecek şekilde tanımlanmamıştır. Oysa, *"Bizi dosdoğru yola ilet, nimet verdiklerinin yoluna."* (Fâtiha, 7) ayetinde belirli olarak kullanılmıştır. Tefsirini sunduğumuz bu ayetteki belirsiz kullanımın amacı, zihinlerin dikkatini, bu yolun doğruluk niteliğine sahip olduğuna yöneltmektir. Bir şeyin doğru olması, nitelikleri ve özellikleri itibariyle aynı tarzda olması demektir. O hâlde, onların iletildikleri yol, hiçbir açıdan ve hiçbir durumla ilintili olarak farklılık göstermeyen tek bir yoldur. Çünkü bu yol, fıtrata dayalıdır. Bir tür yaratılış sistemi olan insan fıtratı özü itibariyle insanın varoluşsal amaçlarına yönelme bazında değişmez.

O hâlde dosdoğru yola iletilen bu peygamberler ilâhî güvence altındadırlar. Yolun tehlikeleri ve sürçmeleri karşısında korunmaktadırlar. Çünkü izledikleri yol, gittikleri istikamet bazen amaca ulaştırma, bazen de amaçtan uzaklaştırma; bazen hakka yöneltme, bazen de batıla götürme; bazen mutlu etme, bazen de mutsuz etme şeklinde farklı özellikler arz etmez. Bilâkis bu yolun parçaları arasında bütünlük ve durumları arasında eşitlik vardır. Hepsi de hakka dayanırlar, hakka ile-

tirler. Kişiyi hayrette bırakmazlar. Zulmün, mutsuzluğun ve günahın kucağına atmazlar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82)

88) İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini onunla hidayete erdirir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi.

Yüce Allah burada, adını zikrettiği peygamberlerini doğru yola iletmesine esas kıldığı hidayetinin niteliğinin bunun özel hidayeti olduğunu gösterdiğine işaret ediyor; bu özel hidayetle kullarından dilediklerini hidayete erdirir.

O hâlde, bir yol göstericilik, Allah'tan olduğu zaman gerçek yol göstericilik olabilir. Bir yol göstericilik de, kendisini izleyen insanları, hidayete erenlerin yani Allah tarafından saygın birer konuma getirilen peygamberlerin üzerinde birleştikleri dosdoğru yola ilettiğinde, aynı şekilde bu yolun cüzleri arasında tek bir kelimeye yani tevhide çağrı, hak mesajı egemen kılmak ve kulluk ve takva nitelikleriyle nitelenmek açısından bütünlük arz etmesi durumunda Allah'ın yol göstericiliği niteliğini hak eder.

Allah'ın elçilerini birbirinden ayırmayı, bazısına inanıp bazısına da inanmamayı öngören yollara veya Allah'ın hüküm ve şeriatlarını birbirinden ayırmayı, bazısını uygulayıp bazısını uygulamamayı öngören yola veya insanların sosyal yaşamları bazında mutluluklarını garanti etmeyen ya da insanı hiçbir mutluluk kazandırma ihtimali bulunmayan hedeflere yönelten yollara gelince, bunlar Allah'ın hiçbir şekilde hoşnut olmadığı yollardır. Bu yolları izleyenler fıtratın ana caddesinden sapmışlardır. Sapıklığın uçurumlarına, heva ve heveslerin kaygan zeminlerine yuvarlanmışlardır. Bu yollara yönelmeye, Allah'ın yol göstericiliği ile hidayete erişmek denilemez.

Bakınız ulu Allah ne söylüyor: *"Allah'ı ve elçilerini inkâr edenler, Allah ile elçileri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanırız, bir kısmını inkâr ederiz.' diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kâfir olanlardır."* (Nisâ, 150-151) *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunları yapanların kazancı, dünya hayatında ancak horluktan ibaret, kıyamet günüyse onlar daha çetin bir aza-*

ba atılırlar." (Bakara, 85) *"Allah'tan bir yol gösterici olmadan, yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir? Muhakkak ki Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez."* (Kasas, 50)

Burada demek isteniyor ki, bir yolda heva ve hevesin peşinden gidiliyorsa, bu sapıklıktır, bunun insanı mutluluğa götürmesi mümkün değildir. Buna Allah'ın hidayeti denmez. Çünkü bu yolda zulüm esastır. Allah hiçbir zaman zulmün mutluluk için bir araç ve vesile olmasına izin vermemiştir ve vermeyecektir de. Ayrıca mutluluk da zulüm aracılığıyla ulaşılacak bir şey değildir.

Kısacası, Allah'ın yol göstericiliğinin bir özelliği, sapıklığı kapsamamasıdır. Allah'ın hidayetine iletilmekle sapıklık bir arada olmaz. Allah'ın hidayeti, salt bir yol göstericiliktir ve hemen arkasından salt mutluluk gelir. Bu da kesintisiz, tükenmez bir bağıştır. Ama biz insanlar arasında geçerli olan bağışların türünden değil. Çünkü insanlar arasında geçerli olan bağışta, bahşedenin bahşettiği şeyle ilintili egemenliği sona erir ve bu egemenlik bağışı alan insana intikal eder. Dolayısıyla bağışlara karşılık, ister şükredilsin, ister nankörlük edilsin, bağışı alan ona sahip olur.

Allah'ın bu bağışı, tevhid ve kulluk çizgisi üzerinde devam eder. Bu hususta hiç kimsenin Allah'ı bir şeye zorlaması söz konusu değildir. Kimse salt kulluk dışında bu bağıştan yana kendini güvende hissetme hakkına sahip değildir. Bu nedenle ayetin sonunda şu ifadeye yer verilmiştir: *"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi."* Burada özellikle şirkten söz edilmesinin nedeni, konunun akışının tevhid ilkesi esasına göre devam etmesidir.

89) İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (yargı yetkisi) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir.

Burada uzaklığı bildiren (ulâike) işaret zamirinin kullanılmış olması, işaret edilen kimselerin önemine ve yüksek makamlarına dikkat çekmek içindir. Kendilerine kitap ve diğer hususların verilişiyle kastedilen anlam, teker teker her birine kitap ve diğer hususların verilmesi değildir; bilâkis maksat genel olarak ortak nitelikleri bazında kendilerine kitap ve diğer hususların verilmiş olmasıdır. Çünkü aralarında sözü edilen şeylerin bir kısmının verilmediği kimseler de vardır. *"Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik."* ayetini tesir ederken bu hu-

susa değindik. Sözgelimi kitap, bunlar arasında sadece Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya (hepsine selâm olsun) verilmiştir.

Kur'ân'da kitap bir şekilde peygamberlere izafe edildiği zaman şeriatları içeren suhufları ifade eder. Bununla da insanlar arasındaki ihtilâfların çözümü hedeflenir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Sonra Allah müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi."* (Bakara, 213) *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır... peygamberler... onunla hüküm verirlerdi... Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."* (Mâide, 44-48) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Hüküm, önermenin cüzleri arasında yargı nitelikli ilişki kurmaktır. "Falan kişi âlimdir." dememiz gibi. Şayet bu durum sosyal olgular ve insanlar arasında rastlanagelen pratik meselelerle ilgiliyse, ilişki türü hüküm olarak nitelendirilir. Tıpkı önermenin kendisinin de hüküm olarak nitelendirildiği gibi. "İnsanın şöyle yapması gerekir, ona şunu yapması yasaktır, şunu yapabilir, şunu yapmasını istiyorum veya istemiyorum." demek gibi. Gereklilik, yasaklama, serbest bırakma, olumlu karşılama ve olumsuz görme hüküm olarak nitelendirilir. Tıpkı bunları kapsayan önermelerin hüküm olarak nitelendirilmeleri gibi. Toplumda yaşayan insanların başka ilişkilerden kaynaklanan başka hükümleri de vardır. Mülk, başkanlık, naiplik, kefillik, velilik gibi.

Şayet hükümle mastar anlamı kastediliyorsa, bu durumda hükmün meydana getirilmesi ve konulması kastedilir. Bu da ya hükme bağlama ve kanunlaştırma şeklinde olur; hukukçuların insanların uygulamaları, hayatlarını ona göre düzenlemeleri, sosyal düzenlerini bunun temeline göre korumaları için birtakım kanunlar koymaları gibi. Ya da belirleme ve görüş şeklinde gerçekleşir. Yargıçların ve hâkimlerin mahkemelerde ve davalarda malın falana ait olduğunu, falanın haklı olduğunu belirlemeleri ya da fetva ehli olanların fetva verirlerken çeşitli görüşler belirtmeleri gibi. Bu ifadeyle kimi durumlarda da bir hükmün uygulanışı kastedilebilir. Valinin ve kralın valilik ve krallık bölgelerinde istediklerini insanlara uygulatmaları gibi.

Kitapla birlikte zikredilmiş olmasını da göz önünde bulundurarak ayette geçen "hüküm"le, yargı anlamının kastedildiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla kitap ve hükmün verilmiş olmasından maksat, dinsel yasaların ve bu yasalar uyarınca insanlar arasında yargıda bulunma yetkisinin verilmesidir. Bunu birçok ayetten de çıkarsamak mümkündür:

İnsanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi." (Bakara, 213) *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. Allah'a teslim olmuş peygamberler onunla... hüküm verirlerdi."* (Mâide, 44) *"Allah'ın sana gösterdiği gibi insanlar arasında hüküm veresin diye."* (Nisâ, 105) *"Ve Davud'u ve Süleyman'ı da an. Onlar, bir ekin hakkında hükmediyorlardı."* (Enbiyâ, 78) *"Ey Davud, biz seni yeryüzünde hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet; keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır."* (Sâd, 26)

Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Gerçi İbrahim Peygamber'le ilgili olan, *"Rabbim bana hüküm ver ve beni salihlere kat."* (Şuarâ, 83) ayetini, kavramın genel anlamını esas alacak şekilde yorumlamanın bir sakıncası yoktur.

Peygamberliğe gelince; daha önce, *"İnsanlar tek bir ümmetti. Sonra Allah peygamberleri... gönderdi."* (Bakara, 213) ayetini incelerken, bundan maksadın, özel ilâhî bir inayetle gaybî haberleri almak olduğunu söylemiştik. Bunlar duyu organlarının ve algılama yeteneklerinin ötesine ait haberlerdir. Allah'ın birliği, melekler ve ahiret günü gibi.

Yüce Allah'ın peygamberler silsilesine bahşettiği bu üç niteliğin, yani kitap, hüküm ve peygamberliğin Allah'ın hidayetinin tasvir edildiği bir akışın kapsamında zikredilmesi, bunların Allah'ın yol göstermesinin etkileri, sonuçları olduğunu, Allah'a ve ayetlerine ilişkin bilginin onun aracılığıyla tamamlandığını gösterir.

Dolayısıyla bu akış içinde âdeta şöyle söylenmiştir: Bütün peygamberleri üzerinde birleştirdiğimiz ve bütün âlemlerden üstün olmalarını sağladığımız bu yol göstericilik, onları dosdoğru yola iletir, Allah'ın yasalarını içeren kitabı onlara öğretir, onları destekler, insanlar arasında hüküm vermekle yetkili kılar ve onlara gaybe ilişkin haberler verir.

KUR'ÂN'DA KİTAP KAVRAMININ ANLAMI

Bugün zihnimizde canlanan şekliyle kitap; bazı bilgilerin kalem, matbaa veya başka bir araçla[1] bir sayfaya veya birkaç sayfaya yazılması sonucu ortaya çıkan şeydir. Fakat isimlerin kullanımında aslolan, bu isimlendirmenin ilintili olduğu amaçlar olduğu için, isimlendirmenin yapıldığı ilk zamanda bilinmeyen şeyleri de kapsayacak şekilde zamanla isimin daha geniş bir alanda kullanılması normal karşılanmıştır. Kitaptan maksat, birtakım bilgilerin gerektiğinde baş vurulmak üzere kayda geçirilmesidir. Bu anlam, elin kalemle kağıt üzerine yazı yazması olgusunu kaçınılmaz kılmaz. Dolayısıyla bir insan bir yazıyı hafızasında unutmadan tutabiliyorsa bu da kitaptır. Bunu ezberinden dikte edebiliyorsa kitaptır. Bildiğimiz kalemle yazılan sayfalardan veya levhalardan ibaret olması şart değildir.

İşte bu anlamsal genişlik esas alınarak Kur'ân'da kitap kelimesi peygamberlere ilka edilen vahiy anlamında kullanılmıştır, özellikle bir karar ve yasa içerenler için bunu söylüyoruz. Yine bu anlamsal genişlik esas alınarak olayları ve olguları bir şekilde Allah katında kaydeden şey anlamında da kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sana mübarek kitabı indirdik."* (Sâd, 29) *"Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın."* (Hadîd, 22) *"Her insanın yaptıklarını boynuna bağladık, kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız: Kitabını oku."* (İsrâ, 13-14)

Yüce Allah'ın, kelâmında kitabı kendine izafe ederek zikrettiği kitap kavramı, bu üç kısım dışında bir anlam taşımaz. Ancak Tevrat'la ilgili şu ifadeleri bunun dışında tutuyoruz: *"Öğütte ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Musa için levhalara yazdık."* (A'râf, 145) *"Levhaları yere attı ve kardeşinin başını tuttu."* (A'râf, 150) *"Öfkesi dinince Musa, levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardı."* (A'râf, 154)[2]

Birinci kısım: Peygamberlere (hepsine selâm olsun) indirilen kitap. Az önce de işaret ettiğimiz gibi, bu kitap dinsel yasalar içermek-

---

1- Kitap kelimesinin elin kalemle yazdığı şeyler dışındaki olguları da kapsayacak şekilde kullanılması, zamanla kazanılan bir anlam genişlemesi olsa gerektir.

2- Bu ayetlerde kitap kelimesinin yazılmış anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

tedir. Yüce Allah bu bağlamda Nuh'un (a.s) kitabından: *"Onlarla beraber hak kitaplar indirdi."* (Bakara, 213) İbrahim Peygamber'le (a.s) Musa Peygamber'in (a.s) kitabından: *"İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde."* (A'lâ, 19) İsa'nın (a.s) kitabı olan İncil'den: *"Ona içinde yol gösterme ve nur bulunan İncil'i verdik."* (Mâide, 46) ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) kitabından: *"Şunlar kitabın ve apaçık Kur'ân'ın ayetleridir."* (Hicr, 1) söz eder. Devamla buyurur ki: *"Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahifeler okuyan bir elçi. O sahifelerde doğru, değerli kitaplar vardır."* (Beyyine, 2-3) *"(Bu ayetler) değerli ve iyi elçilerin ellerinde, tertemiz, yüce ve değerli sahifeler içindedir. "* (Abase, 13-16) *"Onu Ruh'ul-Emin indirdi. Senin kalbine; uyarıcılardan olman için apaçık Arapça bir dille."* (Şuarâ, 193-195)

İkinci kısım: Kulların iyiliklerden veya kötülüklerden oluşan amellerini kaydeden kitaplar. Bu tür kitaplar da her insanın kendisine özgüdür. Buna şu ayetlerde işaret edilmiştir: *"Her insanın yaptıklarını boynuna bağladık, kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız."* (İsrâ, 13) *"Her bir nefsin, hayır olarak yaptıklarını ve kötülük olarak yaptıklarını hazır bulduğu... o günü hatırlayın."* (Âl-i İmrân, 30) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Biri de her ümmetin amellerini kaydeder. Bu anlamı şu ayetten çıkarabiliriz: *"O gün her ümmeti diz çökmüş olarak görürsün. Her ümmet, kendi kitabına çağırılır."* (Câsiye, 28) Bütün insanlara ait olanı da vardır. Şu ayetten bunu anlamak mümkündür: *"İşte kitabımız, aleyhinize gerçeği söylüyor. Çünkü biz, yaptıklarınızı yazıyorduk."* (Câsiye, 29) Elbette bu, ayetteki hitabın bütün insanlara yönelik olması esasına bağlıdır.

Kitapla ilgili bu kısmı iki başlık altında incelemek de mümkündür. Bunda belirleyici olan da insanların iyiler ve kötüler diye iki gruba ayrılmalarıdır. Dolayısıyla her grubun kitabı diğerinden ayrı olur. Nitekim şu ayette buna işaret edilmiştir: *"Hayır, doğrusu sapanların yazısı siccindedir. Siccinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır... Hayır, iyilerin yazısı illiyyindedir. İlliyyinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. Yaklaştırılmış olanlar ona tanık olurlar."* (Mutaffifîn, 7-21)

Üçüncü kısım: Varlık düzeninin ayrıntılarını ve varlık bütününde meydana gelen olayları kaydeden kitaplar. Bu kitaplardan biri değişime karşı koruma altındadır. İçinde her şey yazılıdır. Şu ayetlerde bu

değişmez kitaba işaret edilmektedir: *"Ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabbinden kaçmaz. Ne bundan küçük, ne de büyük hiçbir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın."* (Yûnus, 61) *"Biz her şeyi apaçık bir kitaba ayrıntılı olarak kaydetmişizdir."* (Yâsîn, 12) *"Yanımızda zapteden bir kitap vardır."* (Kaf, 4) *"Her sürenin (yazıldığı) bir kitap vardır."* (Ra'd, 38) [Bu ayet, genel ifadesiyle konumuzun anlamı içerisindedir. Çükü] bir ecel ve süre de vardır ki, belirlenmiştir ve kesinlikle değişmez. *"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez. Ölüm belli bir süreye göre yazılmıştır."* (Âl-i İmrân, 145)

Bu tür kitapların, bütün olayları ve varlıkları kaydeden genel bir kitap ve her varlığın kendine özgü, onun varlık içindeki durumunu kaydeden özel bir kitap olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz. Örnek olarak verdiğimiz son iki ayette ve bunlara benzer ayetlerde buna ilişkin işaretler algılamak mümkündür.

Üçüncü kısım kitaplardan biri de değişime açıktır, içeriğinin bir kısmı silinebilir, bir kısmı yerinde bırakılabilir. Şu ayette buna işaret edildiğini görüyoruz: *"Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana kitap O'nun katındadır."* (Ra'd, 39) Bu kitap kısımlarının her biriyle ilgili detaylı açıklamaları uygun bir yerde sunacağız. Yardım sadece Allah'tan istenir.

KUR'ÂN'DA HÜKÜM KAVRAMININ ANLAMI

Hüküm sözcüğünün temel anlamı, kullanıldığı yerler baz alınarak incelendiğinde, önleme, yasaklama şeklinde tezahür ettiği görülür. Mevlevî hüküm (yönetsel egemenlik) bu anlam itibariyle hüküm olarak nitelendirilmiştir. Çünkü emreden kişi (yönetici), emir verdiği kimselerin (yönetilenlerin) irade ve amel bazında serbest olmalarını, canlarının istediği gibi hareket etmelerini önler. Aynı şekilde yargı anlamında hüküm de, çekişmeye konu olan şeyin tartışma ve kavga yüzünden sarsılmasını ya da saldırı ve zulüm yüzünden bozulmasını önler. Yine onaylama anlamında hüküm de önermeye kuşku olgusunun sirayet etmesini önler. "İhkam" ve "istihkam" gibi türevleri de bir şeyin cüzlerini bozucu ya da içine girip istilâ edici şeylere karşı engelleyici, caydırıcı özellikte olmasını ifade ederler. İhkam sözcüğü, bir açıdan da bir şeyin bölüm bölüm ayrılması demek olan ayrıntılandırmanın, tafsilin de karşıtıdır. Çünkü ayrıntılandırma ve

tafsilatlandırma ile o şeyin cüzlerinin bütünlüğü ve birliği bozulur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından ayetleri muhkem kılınmış ve sonra da birer birer (bölüm bölüm) açıklanmış bir kitaptır."* (Hûd, 1) Müteşabih kavramının karşıtı olarak kullanılan muhkem kavramının özünde de bu anlam yatar.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Hüküm sözcüğünün asıl anlamı önlemedir; ama yapıcı, ıslâh edici anlamda önleme. Bu yüzden dizgine, 'hakemet'ud-dabbe' denilmiştir. 'Hakemtuhu ve hakemt'ud-dabbete bi'l-hakemeti: Hayvanı önledim, dizginle durdurdum.' 'Ahkemtuha' yani 'Onun için bir dizgin yaptım.' Araplar bu anlamda 'Hakemt'us-sefinete ve ahkemtuha: Gemiyi iplerle iskeleye bağladım.' derler. Şair der ki: Ey Hanifeoğulları, beyinsiz, ahmak bireylerinizi dizginleyin." (el-Mufredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Hüküm kelimesi yüce Allah'a izafe edildiğinde varoluşsal bir meseleyle ilintiliyse varoluşsal yargı anlamını ifade eder. Bu da gerçek, objektif ve bütün aşamalarıyla reel varlık demek olan var etmedir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hüküm veren Allah'tır. O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek kimse yoktur."* (Ra'd, 41) *"Bir şeye hükmetti mi, ona sadece ol der, o da hemen oluverir."* (Bakara, 117) Bir açıdan şu ayeti de aynı kategoride inceleyebiliriz: *"Büyüklük taslayanlar da dediler ki: Hepimiz de onun içindeyiz. Allah kullar arasında böyle hüküm verdi."* (Mü'min, 48)

Eğer yasama meselesiyle ilintiliyse, kanun koyma ve mevlevî (yönetsel) hüküm anlamını ifade eder. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken..."* (Mâide, 43) *"Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"* (Mâide, 50)

Peygamberlere izafe edilerek kullanıldığı zaman yargı anlamını ifade eder. Bu, yüce Allah'ın onlara bahşettiği ilâhî bir makamdır. Bu tarz bir kullanıma şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma."* (Mâide, 48) *"İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (yargı yetkisi)... verdiğimiz kimselerdir."* (En'âm, 89)

Bazı ayetlerde peygamberlere kanun koyma anlamında hüküm yetkisinin verildiği yönünde bir işaret veya delâlet vardır. Örneğin İb-

rahim Peygamber'in (a.s) duasını içeren ayette şu ifadelere yer verilmiştir: *"Rabbim bana hüküm ver, beni salihlere kat."* (Şuarâ, 83)

Peygamberlerin dışındaki insanlara gelince, onlara yargılama anlamında hüküm izafe edilmiştir: *"İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler."* (Mâide, 47) Yine kanun koyma anlamında hüküm izafe edilmiştir; ancak yüce Allah böyle bir şeye kalkışmalarından dolayı insanları yermiştir: *"Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp, zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza.' dediler... Ne kötü hüküm veriyorlar!"* (En'âm, 136) *"Senin sözün elbette haktır ve sen hâkimlerin hâkimisin."* (Hûd, 45) Bu ayet, içinde yer aldığı konunun akışı itibariyle sözü yerine getirme ve hükmü uygulama anlamına gelen hükmü kapsar niteliktedir.

*   *   *

Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır.

"Bunları inkâr ederse..." ve *"bunlara vekil bırakmışızdır."* ifadelerindeki zamir "huda=yol gösterme" kelimesine dönüktür. "Huda" kelimesine dönük zamir hem müzekker olabilir, hem de bu kelimenin "hidayet" anlamına geldiğinden dolayı müennes olabilir. Ya da zamirler kitaba, hükme ve peygamberliğe dönüktür. Ki bunlar da ilâhî yol göstermenin sonuçlarıdır. Zaten önceki ihtimal tutarsızlık içermiyor değildir. *"Onlar..."* ifadesiyle işaret edilenler, Hz. Peygamber'in (s.a.a) soydaşlarından davetini inkâr edenlerdir. Ayetin akışıyla Mekkeli kâfirlerin kastedildiği kesindir. Yüce Allah onlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Hiç kuşkusuz şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6)

İlk ihtimali esas aldığımızda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Eğer senin soydaşlarının müşrikleri bizim hidayetimizi, yani yolumuzu inkâr ederlerse, bilsinler ki, biz, onları inkâr etmeyecek kullarımızı onlara vekil bırakmışızdır.

Küfür ve iman, Allah ve ayetlerine izafe edilebilindiği gibi hidayetle de, özellikle yol anlamı esas alındığında, ilintili olurlar: *"Biz hidayeti duyduğumuzda, ona iman ettik."* (Cinn, 13) *"Kim benim hidayetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Bakara, 38)

İkinci ihtimal baz alınırsa, kastedilen anlam şu şekilde belirginleşir: Eğer Mekke müşrikleri -ilâhî yolu ve dinsel daveti kapsayan- kitabı, hükmü ve peygamberliği inkâr ederlerse, bilsinler ki, biz, onları inkâr etmeyecek bir topluluğu onlara vekil bırakmışız.

Bu topluluğun kimler olduğu hususuna gelince, lafzın ["kavmen" lafzının] nekre ve belirsiz bırakılması, onların önemli kişiler olduklarını, büyüklüklerini gösterir. Bununla beraber tefsir bilginleri onların kimlikleri hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Kimine göre; onlardan kastedilen, önceki ayetlerde zikredilen on sekiz peygamberdir. Ya da isimleri ve *"babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden"* ifadesiyle nitelikleri vurgulanan bütün peygamberlerdir. Ne var ki, lafzın zahiri böyle bir anlamla örtüşmüyor. Çünkü, "leysû biha bi-kâfirîn=bunları inkâr etmeyecek" ifadesinin zahiri, şimdiki durumun olumsuzlanmasını veya olumsuzluğun sürekliliğini ifade eder. Oysa ayette sözü edilen peygamberler hitabın gerçekleştiği zamanda mevcut değildiler. Eğer maksat bu olsaydı, "lem yekûnû biha bi-kâfirîn=bunları inkâr etmemiş olan" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması gerekirdi. Bu durumda onlardan biri ve en üstünleri olan Resulullah (s.a.a) kapsama alınmamış olacaktı. Çünkü yüce Allah, bundan sonra ondan söz ediyor ve şöyle buyuruyor: *"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy."*

Kimine göre; onlardan maksat meleklerdir. Ancak -bazı bilginlerin de söylediği gibi- kavim sözcüğü herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak olarak kullanıldığı zaman melekler anlamını ifade etmez ve zihinlerde böyle bir tasavvur belirmez. Ayrıca, ayetin akışı itibariyle Peygamberimiz (s.a.a) bir şekilde teselli edilmek isteniyor. Bu durumda kavminin inkârı hususunda, Hz. Peygamber'i (s.a.a) meleklerin iman etmesiyle teselli etmenin anlamı yoktur.

Kimine göre; onlardan maksat, ayetlerin indiği sırada Mekke'de Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman eden müminler veya genel olarak muhacirlerdir. Ama bu değerlendirme de yanlıştır. Çünkü sayılan bu gruplardan bazı kimselerin iman ettikten sonra dinden döndükleri bilinmektedir. Nitekim bunların içinden biri: *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin bir benzerini indireceğim."* diyecek kadar küfürde ileri gitmişti. Yüce Allah bu adamın durumunu tefsirini sunduğumuz bu surede birkaç ayetten sonra açıklamıştır. Bunların içinde münafıklar da

vardı. *"bunları inkâr etmeyen"* ifadesini, bu sözünü ettiğimiz grupları da kapsayacak şekilde algılamanın imkânı yoktur.

Kimine göre; maksat ensardır veya muhacirler ve ensardır ya da Hz. Peygamber'in (s.a.a) muhacir ve ensardan oluşan bütün ashabıdır. Çünkü onlar bu davanın ayakta durmasını sağlamışlar, zorluk gününde Hz. Peygamber'e (s.a.a) yardım etmişlerdir. Ulu Allah kitabında onlardan övgüyle söz etmiştir. Bir topluluk olarak ashabın saygınlığından, yüksek konumlarından kimsenin kuşkusu yoktur; ancak onların arasında daha sonra dinlerinden dönenler olmuş, durumu henüz belirginlik kazanmayan münafıklar olmuştur. Dolayısıyla durumları bundan ibaret olan kimseler için, *"biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır."* nitelemesi yerinde olmaz. Çünkü bu ifade, bunlara vekil bırakılan kimselere hiçbir şekilde küfrün sirayet etmeyeceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dikkat edilirse, "Biz, onlara iman edecek veya iman etmiş bulunan bir kavmi onlara vekil bırakmışızdır." şeklinde bir ifade kullanılmamıştır.

Bazı tefsir bilginlerinin sözlerinden ise, şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Bundan maksat, imanın toplumsal olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla bazı bireylerin bu genellemeye aykırı tutum içinde olmaları genel niteliğe halel getirmez. Diğer bir ifadeyle: "Bunları inkâr etmeyecek" sözü, topluma ilişkin bir niteliktir. Dolayısıyla, bazı bireylerin bu nitelikten çıkması, toplumun toplumsal olarak sahip olduğu genel niteliği ortadan kaldırmaz. Ensardan Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman edenler veya ensardan ve muhacirlerden oluşan müminler veya bütün sahabeler, genel olarak iman niteliğine kalıcı olarak sahip olmuşlardır. Bazı bireyler açısından bu nitelik ortadan kalkmış olsa da genel olarak bu nitelikleri yok olmamıştır.

Eğer böyle bir yorumu esas alırsak, bu demektir ki, ayette geçen "kavim" sözcüğünden maksat Müslüman ümmettir veya gelmiş geçmiş bütün ümmetlerin müminleridir. Çünkü bu niteliği bütün kavimler içinde sadece birine özgü kılmayı gerektirecek bir kanıt yoktur. Bazılarının dinsel saygınlık ifade eden meziyetlere özel olarak sahip olmaları, örneğin muhacirlerin Allah'a iman, Allah için eziyetlere sabretme bakımından öncelikli olmaları veya ensarın muhacirleri evlerinde ağırlamaları, imanı benimsemeleri ve tevhid mesajını yüceltmeleri kendilerinin bu niteliklere daha fazla sahip olmalarından başka bir şeye de-

lâlet etmez. Sadece onların ayette işaret edilen niteliğe sahip olduklarını, anlam olarak ortak bir konumda olmalarına rağmen başkalarının bu nitelikten yoksun olduklarını ifade etmez.

Bu değerlendirmeye bir de şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah'ın sözlerinde, bir toplumun bütün bireylerini kapsamayan toplumsal bir nitelik söz konusu olduğunda, varsa eğer bu toplumsal niteliğe aykırı düşenler, genel değerlendirmenin dışında tutulduğuna ilişkin bir istisnaya veya istisna anlamına gelecek bir kayda yer verilir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç."* (Tîn, 4-6)

Buna şu ayetleri de örnek gösterebiliriz: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29) *"Şüphe yok ki münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar... Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka..."* (Nisâ, 145-146) *"İmanlarından... sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?... Ancak bundan sonra, tövbe edenler ve salih olarak davrananlar başka."* (Âl-i İmrân, 86-89) Bu tarz kullanımların Kur'ân'da birçok örneği vardır. O hâlde, *"bunları inkâr etmeyecek"* ifadesinde, içlerinde bu niteliğe aykırı bir tutum içinde olan kimselerin bulunmasına rağmen kavmin genelinden bunlar neden istisna edilmemişlerdir?

Bazı tefsir bilginlerinin konuya ilişkin yorumu ise bunlardan çok daha ilginçtir. Bunlardan birine göre; ayette sözü edilen kavmin *"bunları inkâr etmeyecek"* şeklinde nitelendirilmiş olmalarından maksat -ki ona göre bu kavim de ensardır- bunlar henüz iman etmemiş olmakla beraber Mekke müşrikleri gibi onu inkâr etmeyeceklerdir.

Bundan önceki görüş ve yorumlara ilişkin olarak işaret ettiğimiz sakıncaların bu görüş için de geçerli olduğunu belirttikten sonra, Medineli ensarın bu ayetlerin inişi esnasında putlara tapan müşrikler olduklarını belirtmeliyiz. Dolayısıyla o sırada küfrü onlardan olumsuzlamanın bir anlamı yoktur. Sadece daveti ret, büyüklenme ve yüz çevirme anlamında küfrün olumsuzlanması söz konusu olabilir. Ancak ayette geçen küfür kelimesinin bu anlamda kullanıldığına ilişkin bir

kanıt yoktur. Çünkü ayetler, Allah'a ortak koşmanın karşıtı olan ilâhî hidayeti tasvir etme amacına yöneliktirler. Nitekim: *"Eğer ortak koşarlarsa, yaptıkları boşa gidecektir."* ayeti de aynı hususla bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, ayette işaret edilen "vekil bırakma", koruma anlamını ifade eder. Dolayısıyla, "Eğer bunlar onları inkâr ederlerse, biz, onları henüz iman etmemiş ama inkâr da etmeyecek bir kavim aracılığıyla koruma altına almışız." demenin bir mantığı yoktur.

Kimine göre; bu kavimden maksat, Acemlerdir (Arap olmayanlardır). Çünkü onlar bu ayetlerin indiği sırada henüz iman etmemişlerdi. Bu değerlendirmenin şu ayete dayandırıldığını düşünüyoruz: *"Ey insanlar, Allah dilerse sizi götürür ve başkalarını getirir."* (Nisâ, 133) Hadislerde bu ayette geçen "başkaları" ifadesiyle Acemlerin kastedildiği yer almıştır. Ancak bundan önceki görüşe ilişkin olarak söylenenler bu görüş için de geçerlidir.

Kimine göre; ayette sözü edilen kavimden maksat, Hz. Muhammed (s.a.a) ümmetinin müminleri veya bütün ümmetlere mensup müminlerdir. Bundan önceki değerlendirmelerle ilgili sakıncalar bu değerlendirme için de geçerlidir.

Ancak bu görüşü savunma amacıyla, şöyle bir yorum yapılabilir: Bunlardan maksat, bu ümmette veya bütün ümmetlerde Allah'a iman eden ve dünyada yaşadığı sürece hiçbir şekilde küfre bulaşmayan bazı kimselerdir. Dolayısıyla böyle bir durumda olan kimseler, bunları inkâr etmeyen kavim kategorisine girerler. Elbette küfre girme ihtimalleri büsbütün imkânsız değildir. Ancak tevhid çağrısına yönelik imanlarını sürdürmeleri, kesinlikle küfre ve nifaka sapmamaları, *"bunları inkâr etmeyecek"* niteliğini hak ettiklerini gösterir. Böylece Hz. Peygamber'i (s.a.a) teselli etmek, mübarek kalbini hoş tutmak amacına yönelik olan bu ayette bu açıdan verilmek istenen mesaj da tamamlanmış olur. Çünkü Hz. Peygamber kavminden müşriklerin inkârlarından, hak davasına, Allah'a ve ayetlerine iman çağrısına karşı büyüklük kompleksine kapılmalarından dolayı üzülüyordu. Aynı şekilde yüce Allah'ın, saygın kullarına ve yaklaştırılmış peygamberlerine bahşetmiş olduğu yolunu ve hidayetini koruyarak yenilmez ve güçlü olduğuna delâlet etme açısından ayetin anlamı tamamlanmış olur.

Ne var ki, bu yoruma karşı şöyle söylemek gereği hasıl olur: Bu değerlendirme tesadüfî bir önermeye dayanmaktadır. Şöyle ki, buna

iman edenlerin imanlarının yok olmaktan korunması tesadüfe bağlıdır. Bu imanın yok olmayacağının hiçbir garantisi yoktur. Bu ise, *"vekil bırakmışızdır."* ifadesiyle bağdaşan bir durum değildir. Çünkü vekil bırakma güvenme anlamını da içerir, koruma ve kollama anlamını garanti eder. Dolayısıyla kalıcılığının garantisi ve devamının ve bekasının koruyucusu bulunmayan bir şeyle güçlülük gösterme ve övünme bir anlam ifade etmez.

Kaldı ki, yüce Allah birçok imanı yermiştir de. Bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a inanırlar."* (Yûsuf, 106) Oysa tefsirini sunduğumuz ayetlerde salt fıtrî tevhid, her türlü şirk ve zulüm şaibesinden arı, berrak ve tertemiz ilâhî hidayet tasvir ediliyor. Ulu Allah bu fıtrî tevhidi ve ilâhî yol göstericiliği dostu İbrahim'e, ondan önce ve sonra gelen saygın peygamberlere (selâm üzerlerine olsun) bahşetmiştir. Nitekim yüce Allah İbrahim Peygamber'den naklen şöyle buyurur: *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82)

İman sıfatını taşıyan herkes, bu özelliğe sahip bir yol göstericiliğin, bir hidayetin korumasına vekil bırakılmış olarak değerlendirilemez. Allah'ın bu hidayeti zayi olmaktan, fesada uğramaktan koruma işini böyle kimselere bıraktığı ileri sürülemez. Çünkü bunlar arasında bir şekilde inanma niteliğini üzerlerinde taşıyan tağutlar, azgınlar, Firavunlar, müstekbirler, zorba zalimler, bidatçiler, günahlara dalanlar, her türlü hayâsızlık ve yoldan çıkmışlık örneklerini sergileyenler bulunur.

"Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topululuğu, bunlara vekil bırakmışızdır." ayetinin anlamı bağlamında şunu söylemek gerekir: Bu ayetin de içinde yer aldığı ayetlerin akışı, fıtrî tevhidi ve her türlü şirk şaibesinden uzak berrak ilâhî yol göstericilik misyonunu tasvir etme amacına yöneliktir. Bu bağlamda, yüce Allah'ın bu yol göstericilik misyonunu bir ve bütün olan bir peygamberler silsilesine bahşettiğinden, yüce Allah'ın bu misyon için onları ve soylarını seçtiğinden söz edilmektedir. Bunların bazısının bazısından olduğu, Allah'ın onları başkalarının arasından ayıklayıp seçtiği, onları içinde sapma bulunmayan doğru yola ilettiği, onlara kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği anlatılmaktadır.

Sonra bu anlatıma bir ayrıntı olarak şöyle buyurulmaktadır: *"Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır."* İfadenin akışı, yüce Allah'ın ilâhî yol göstericiliğe yönelik desteğini yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'i (s.a.a) teselli etmeye, gönlünü hoş tutmaya yöneliktir. Ki üzüntüden dolayı gevşemesin, kararlılığı kırılmasın, dinsel daveti gevşetmesin. Kavminin küfrünü, müstekbirliğini ve azgınlıkları içinde yüzüşünü görüp karamsarlığa kapılmasın. Dolayısıyla ayetten bir bakıma şöyle bir anlam da anlaşılmaktadır: "Bu ilâhî yol göstericilik misyonunu ve saygıdeğer peygamberler silsilesine verdiğimiz kitap, hüküm ve peygamberlik misyonunun kapsadığı ilâhî yolu inkâr etmelerini görmüş olmaktan dolayı üzülme. Çünkü biz, onları inkâr etmeyecek bir kavmi bunlara vekil bırakmışızdır. Şu hâlde ilâhî yol göstericilik misyonunun yok olması, zayi olup gitmesi söz konusu değildir. Çünkü biz onları buna vekil yaptık, bu hususta onlara güvendik. Onlar kesinlikle bunları inkâr etmeyeceklerdir."

Bunlar öyle bir kavimdir ki, onlar hakkında küfür olgusu kesinlikle tasavvur edilemez. Kalplerine asla şirk girmez. Çünkü bu işe onları vekil kılan Allah'tır. Bunun koruyuculuğunu onlara veren O'dur. Eğer şirk işlemeleri normal olsaydı veya tevhid inancına aykırı hareket etme ihtimalleri bulunsaydı, bu hususta onlara güvenip dayanmak hata ve sapma sayılırdı. Allah ise sapmaz ve asla unutmaz.

O hâlde ayet -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şuna delâlet eder: Her zamanda Allah tarafından ilâhî yol göstericilik misyonunu ve peygamberlere verilen kitap, hüküm ve peygamberlik olgularının içerdiği dosdoğru yolu korumak üzere bir kul veya kullar görevlendirilmiştir. Yüce Allah bunlar aracılığıyla dinini yok olmaktan ve yol göstericiliğini de işlevsizlikten korur. Bu kullara şirkin ve zulmün bulaşmasına imkân yoktur. Çünkü onlar Allah'ın korumasının, masum kılmasının güvencesi altındadırlar. Onlar Allah'ın masum kıldığı saygıdeğer peygamberler ve onların vasileridirler (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun).

O hâlde ayet, özellikle masumlara yönelik bir işaret içermektedir. Öte taraftan en fazla salih müminleri de bunlara katacak şekilde anlamının kapsamını genişletebiliriz. Bunlar da takva ve yapıcılık niteliklerine sarılan, şirkten ve zulümden uzak olan ve bu sayede şeytanın

velâyetinden çıkmış olan kimselerdir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Çünkü inananlara ve Rablerine dayananlara onun bir gücü yoktur."* (Nahl, 99) Şayet ilâhî yol göstericilik ve doğru yolun korunmasına vekil bırakılmaları ve Allah'ın bu hususta onlara dayanıp güvenmesi söz konusuysa, ancak bu şekilde olabilir.

90) İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "**Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüt ve hatırlatmadır.**"

Bir kez daha onların niteliklerinin tasvirine dönülüyor. Bu aynı zamanda ilâhî yol göstericiliğin de tanımlanması sayılır. Buna göre ilâhî yol göstericilik karakteristik, özelliklerini yansıtmaktan ve etkisini göstermekten geri durmaz. Yani ilâhî yol göstericilik kişiyi amacına ulaştırır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Allah, saptırdığını hidayete erdirmez."* (Nahl, 37)

Yüce Allah, *"Sen de onların yoluna uy."* sözüyle Hz. Peygamber'e (s.a.a) onlara değil de yol göstericiliklerine uymayı emretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in şeriatı onların şeriatını yürürlükten kaldırmış, kitabı onların kitaplarının üzerinde egemen kılınmıştır. Ayrıca bu ayetlerde işaret edilen yol göstericilik bağlamında Allah ile hidayet verdiği kimse arasında bir aracı olmaz. *"Onların yoluna"* ifadesinde yol göstermenin onlara izafe edilmesine gelince, tamamen onurlandırma amacına yöneliktir. Bunun kanıtı da, *"İşte bu, Allah'ın hidayetidir..."* [Enâm, 88] ifadesidir.

Bazıları bu ayetten hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.a) ve ümmetinin, aksine yani neshedildiğine ilişkin bir kanıt olmadığı sürece bundan önceki şeriatlarla amel etmekle yükümlü oldukları sonucuna varmışlardır. Ama, "Onlara uy." denilmesi durumunda böyle bir sonucu çıkarmak mümkün olabilirdi. Buna karşılık, *"Sen de onların yoluna uy."* ifadesi böyle bir anlamdan uzaktır. Bunu ayetin akışından açık bir şekilde anlamak mümkündür.

Yüce Allah, ayetlerin sonunda Peygamberi'ne yönelik bir hitapla fıtrî tevhide ve ilâhî yol göstericilik misyonuna ilişkin tasvire son veriyor: *"De ki: Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüt ve hatırlatmadır."* Âdeta şöyle deniliyor: Senden önceki peygamberlerin izledikleri ilâhî hidayete uy. Bununla âlemleri uyar; ama buna karşılık herhangi bir ücret isteme. Bunu onların yürek-

lerine su serpmek, gönüllerini hoş tutmak için söyle. Bu durumda davet daha başarılı ve çıkar sağlama amacına yönelik olduğu töhmetinden daha uzak olur. Yüce Allah Hz. Nuh'un ve ondan sonra gelen peygamberlerin, kavimlerini davet ederlerken aynı ifadeyi kullandıklarını belirtmiştir.

Ragıp İsfahanî'nin de söylediği gibi, öğüt ve hatırlatma anlamına gelen "zikra" kelimesi, "zikr" kelimesinden anlam olarak daha geniş kapsamlıdır. Bu ayet, Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğinin tüm insanlığı kuşatan evrensel bir niteliğe sahip olduğunu da kanıtlamaktadır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Sa'lebî'nin Kısas'ul-Enbiyâ adlı eserinde şöyle deniyor: "İlyas Peygamber İsrailoğulları'ndan bir kadının evine geldi. Kadının el-Yesa' b. Hatub adında bir oğlu vardı. el-Yesa' bir hastalığa yakalanmıştı. Kadın İlyas'ı evine aldı ve düşmanlarından sakladı. Bunun üzerine İlyas çocuğa dua etti, çocuk yakalandığı hastalıktan kurtuldu. el-Yesa' İlyas'a tâbi oldu, ona inandı, onu tasdik etti, ondan ayrılmaz oldu. İlyas nereye giderse o da oraya giderdi." Müellif bu arada İlyas'ın göğe yükseltilmesi kıssasını ve el-Yesa'ın bu sırada ona şöyle seslendiğini anlatır: "Ey İlyas bana ne emredersin? İlyas yukarıdan giysisini ona attı. Bu, onu İsrailoğulları'nın üzerine halife olarak bıraktığının göstergesiydi."

Daha sonra şunları ekliyor: "Yüce Allah lütfuyla el-Yesa'ı peygamber yaptı. Onu İsrailoğulları'na nebi ve resul olarak gönderdi. Allah ona vahiy indirdi, onu da kulu İlyas gibi destekledi. İsrailoğulları ona inandılar, ona büyük saygı gösterdiler. Her hususta onun görüşüne ve direktiflerine baş vururlardı. el-Yesa' onlardan ayrılıncaya kadar aralarında Allah'ın hükmü geçerliydi." [Kısas'ul-Enbiyâ, s.229]

Bihar'ul-Envar adlı eserde, el-İhticac, et-Tevhid ve el-Uyun adlı eserlerden naklen Hasan b. Muhammed Nevfelî'nin İmam Rıza'dan (a.s) aktardığı uzun bir rivayete yer veriliyor. İmam burada Hıristiyan Caselik'le tartışırken şöyle buyurmuştur: "İsa'nın yaptığını, el-Yesa' da yapmıştır. O da su üzerinde yürümüş, ölüyü diriltmiş, doğuştan kör ve alacalı olanı iyileştirmiştir. Ama ümmeti onu ilâh edinmemiştir..." [c.10, s.229, h: 1]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Fudayl'dan, o da Sumalî'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s), *"Biz ona İshak'ı ve Yakub'u hediye ettik. Hepsini de doğru yola ilettik."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ediliyor: "Böyle yaptık ki, hidayet, onun ehlibeytinde, soyunda olsun. *'Daha önce de Nuh'u... doğru yola iletmiştik.'* Ki hidayet onun ehlinde, soyunda olsun. Dolayısıyla yol göstericilik misyonu, İbrahim'den önce de, onun için de peygamberlerin soyuna verilmiştir." [c.1, s.367, h: 51]

Ben derim ki: Burada daha önce işaret ettiğimiz gibi, yol gösterme misyonunun bütünlüğüne, kesintisizliğine işaret edilmiştir.

el-Kâfi'de müsned olarak, Tefsir'ul-Ayyâşî'de mürsel olarak Beşir Dehhan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah'a andolsun ki, yüce Allah Kur'ân'da İsa'yı kadın (Meryem) tarafından İbrahim'in soyuna katmıştır." Bunu söyledikten sonra İmam, *"Ve onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı ..."* ayetini okudu, ardından sonraki ayetin de İsa'ya kadar olan bölümünü zikretti. [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.367, h: 52]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Harb'den, o da Ebu'l-Esved'in şöyle dediğini rivayet eder: Haccac, Yahya b. Ma'mer'e haber göndererek dedi ki: "Duyduğuma göre, sen Hasan ve Hüseyin'in Peygamber'in soyundan olduğunu söylüyor muşsun ve bunun kanıtının da Kur'ân'da olduğunu ileri sürüyormuşsun. Ben Kur'ân'ı baştan sona kadar okudum; fakat böyle bir kanıta rastlamadım." Yahya b. Ma'mer dedi ki: "Sen En'âm Suresi'ni okumadın mı? Orada şöyle deniyor: *'Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı...'* Bu sıralama Yahya'ya ve İsa'ya kadar devam eder. Şimdi söyler misin bana, İsa İbrahim'in soyundan değil midir? " Haccac dedi ki: "Evet bu ayeti okudum." [c.1, s.367, h: 52]

Ben derim ki: Aynı rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr tesfsirinde Ebu Hatem'den, o da Ebu'l-Harb b. Ebu'l-Esved'den aktarılır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Ebu'ş-Şeyh, Hâkim ve Beyhakî Abdulmalik b.Umeyr'den şöyle rivayet eder: Yahya b. Ma'mer Haccac'ın yanına girdi. O sırada Hüseyin'den söz etti. Haccac dedi ki: "O Peygamber'in soyundan değildi." Yahya ona şöyle tepki gösterdi: "Yalan söylüyorsun." Haccac dedi ki: "O zaman Hüseyin'in Peygamber'in soyu olduğuna ilişkin bir kanıt göstermen lâzım gelir." Yahya, *"Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı... İsa ve İlyas'ı."* ayetini okudu ve şöyle dedi: "Burada yüce Allah İsa'nın annesi kanalıyla İbrahim'in soyundan

geldiğini haber vermektedir." Haccac dedi ki: "Doğru söylüyorsun." [c.3, s.28]

Ben derim ki: Alusî, Ruh'ul-Maanî adlı tefsirinde "Ve İsa" ifadesiyle ilgili olarak diyor ki: "İbrahim'in soyu bağlamında İsa'nın adının zikredilmesi gösteriyor ki, insanın soyunun kapsamına kızlarından gelen çocuklar da girer. Çünkü İsa'nın İbrahim'e intisabı ancak annesinin kanalıyla söz konusudur. Fakat buna karşı şöyle bir itirazda bulunulmuştur: 'İsa'nın annesine izafe edilerek zikredilmesini engelleyecek bir babası olmadığı için, başkalarının anne kanalıyla babalarının soyundan geldiklerini kanıtlamak için onunla mukayese edilmeleri yanlış olur. Kur'ân'ın onu anne kanalıyla İbrahim'in soyundan kabul etmesi babasının olmamasından dolayıdır.' Ama bu yaklaşımın doğru olmadığı açıktır. Kaldı ki bu konuyla ilgili birtakım ihtilâflar vardır. Ancak kız çocuğunun çocuklarının da insanın soyunun kapsamına girdiğini savunanlar bu ayeti kanıt olarak gösterirler. Bazılarının rivayet ettiğine göre, Musa Kâzım (r) da halife Reşid'in yanında bu ayeti kanıt olarak göstermiştir." [c.7, s.213]

Tefsir'ul-Kebir'de deniliyor ki: "Ebu Cafer (r) Haccac b. Yusuf'un yanında bu ayeti ve Mübahele Ayeti'ni kanıt olarak göstermiştir. Resulullah, *'Geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı çağıralım.'* ayetinin inmesi üzerine Hasan ve Hüseyin'i (r) çağırmıştır. Bazılarının iddiasına göre, bu Hz. Peygamber'e (s.a.v) has bir durumdur. Bizim mezhebe mensup olanların bu konuyla ilgili fetvaları farklılık arz etmektedir. Benim kanaatime göre, kız çocuğunun çocukları, insanın soyunun kapsamına girer." (Tefsir'ul-Kebir'den alıntı burada son buldu.)

el-Menar tefsirinde şöyle deniyor: "Ben derim ki: Bu konuyla ilgili olarak Buharî'de merfu olarak Ebubekre'den şöyle bir hadis rivayet edilir: 'Bu oğlum seyyittir (liderdir, büyüktür).' Hz. Peygamber bunu söylerken Hasan'ı kastetmiştir. Araplar oğul kelimesini kız çocuğunun oğulları anlamında kullanmazlar. Yine Ebu Nuaym'ın Marifet'us-Sahabe adlı eserinde Ömer'den merfu olarak şöyle rivayet edilir: 'Adem'in bütün çocukları babalarına nispet edilirler. Fatıma'nın çocukları hariç. Onların babası ve soyları benim.' Nitekim insanlar da bunu esas alarak Fatıma'nın (a.s) çocukları için 'Evlâd'ur-Resul', Peygamber'in oğulları, soyu ve Ehlibeyti isimlerini kullanmışlardır." (Alıntı burada son buldu.)

Ben derim ki: Meselede bir karışıklık söz konusudur. Büyük bilginlerden bazıları bu konuda meseleyi karıştırmış görünüyorlar. Konunun lafzî olduğunu ve dilsel yöntemlerle çözüleceğini sanmışlardır. Öyle ki bazıları şairin şu sözlerini kanıt olarak ileri sürmüştür:

"Oğullarımız, oğullarımızın oğullarıdır. Kızlarımız;
onların oğulları, uzak adamların oğullarıdır."

Bir diğer kanıt da şairin şu sözleridir:

"İnsanların anneleri kaplardır,
emanet bırakılan. Soylar ise babalarındır."

Hiç kuşkusuz bu yaklaşım yanlıştır. Burada akrabalık sorununun bir bölümü olarak toplumsal hukukla ilgili bir durumla karşı karşıyayız. Ümmetler ve uluslar bunun belirlenmesinde, sınırlandırmasında farklı yaklaşımlar içinde olmuşlardır. Kadın akrabalığın kapsamına girer mi? Adamın kızlarının çocukları adamın çocukları sayılır mı? Akrabalık sırf doğumla mı sınırlıdır, yoksa evlâtlıklar da insanın akrabalarının kapsamına girerler mi? Cahiliye döneminde Araplar kadına doğal akrabalıktan başka bir statü tanımazlardı. Bunun da etkisi evlilik ve geçim gibi doğal uygulamalarla sınırlıydı. Kadına mirastan pay vermeyi vb. hususları öngören kanunî bir akrabalık tanımazlardı. Kız çocuğunun çocukları ise akraba sayılmazlardı. Ama evlâtlıkların akrabalıklarını onaylarlardı. Evlâtlıklarını oğulları gibi çağırırlardı. Bunu yaparken dayanakları dilde böyle bir nitelemeyi haklı kılacak bir örnek olduğu için değil elbette, bunu kendilerine komşu olan ileri ülkelerden öğrenmişlerdi. Roma ve İran gibi büyük ülkelerin medenî yasalarından veya ulusal geleneklerinden almışlardı.

İslâm gelince, evlâtlıkların gerçek akraba gibi algılanmalarına ilişkin cahiliye anlayışını tamamen geçersiz saydı. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Evlâtlıklarınızı sizin öz oğullarınız yapmadı."* (Ahzâb, 4) İslâm gelince, kadını akraba statüsüne yükseltti. Buna bağlı olarak birtakım haklar tanıdı. Kız çocuğunun çocuklarını da insanın çocuklarının kapsamına aldı. Yüce Allah miras ayetinde şöyle buyuruyor: *"Allah size, evlâtlarınız hakkında şunu tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır."* (Nisâ, 11) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan (fark et-*

mez)." (Nisâ, 7) Evlenilmesi yasak olan kadınları kapsayan ayette de şöyle buyuruluyor: *"Size şunlar haram kılınmıştır: Anlarınız, kızlarınız... Bunların dışında kalanı... size helâl kılındı."* (Nisâ, 23-24) Bu ayetlerde kız çocuğunun kızı insanın kendi kızı, evlâtları da insanın kendi evlâtları olarak isimlendirilmiştir ki, bunda en küçük bir kuşku yoktur. Ayrıca yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yahya, İsa ve İlyas'ı da..."* Burada İsa, İbrahim'in veya Nuh'un soyunun kapsamına alınmıştır. Oysa her ikisine de ancak anne kanalıyla intisap edebilir.

Ehlibeyt İmamları (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun) bu ayeti, evlenilmesi yasak olan kadınlarla ilgili ayeti ve Mübahele=Lânetleşme Ayeti'ni kız çocuğunun oğlunun insanın oğlu sayıldığının kanıtı olarak ileri sürmüşlerdir. Kanıtlama özel bir konu etrafında [Hz. Fatıma'nın çocukları hakkında] cereyan etmişse de kanıt genel niteliklidir. İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) gösterdiği bir kanıt daha vardır ki, bunların tümünden çok daha nettir. el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdussamed b. Beşir'den, o da Ebu'l-Carud'dan şöyle rivayet eder: İmam Bâkır (a.s) dedi ki: "Ey Ebu Carud, Hasan ve Hüseyin'le ilgili olarak size ne diyorlar?" Dedim ki: "Onların Resulullah'ın oğulları olduklarını inkâr ediyorlar." Dedi ki: "Peki siz onlara karşı hangi kanıtı ortaya koyuyorsunuz?" Dedim ki: "Yüce Allah'ın Meryem oğlu İsa'yla ilgili şu sözlerini kanıt olarak gösteriyoruz: *'Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik. Biz iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz. Zekeriyya, Yahya, İsa da...'* Burada yüce Allah Meryem oğlu İsa'yı Nuh'un soyunun kapsamına almıştır." Dedi ki: "Peki buna karşı size ne söylüyorlar?" Dedim ki: "Kız çocuğunun çocuğu bazen insanın evlâtlarından sayılır, ama sulbünden gelmiş olarak değil.' Dedi ki: "Peki buna karşı hangi kanıtı ileri sürüyorsunuz?" Dedim ki: "Yüce Allah'ın, Resulü'ne (s.a.a) hitaben buyurduğu şu ayeti kanıt gösteriyoruz: *'Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım.'* [Âl-i İmrân, 61]" Dedi ki: "Buna cevap olarak ne diyorlar?" Dedim ki: "Diyorlar ki: Arap dilinde bir adamın başkasının oğullarını kastederek, 'oğullarımız' demesinin örnekleri çoktur."

İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: "Size Allah'ın kitabından Hasan ve Hüseyin'in Resulullah'ın soyundan geldiklerini gösteren öyle bir kanıt sunacağım ki, kâfirlerden başkası onu inkâr etmez." Dedim ki: "Sana

kurban olayım, bu kanıt neredbe?" Buyurdu ki: "Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Size şunlar haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız ve kız kardeşleriniz...'* İmam (a.s) ayeti, *'kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri'* bölümüne kadar okudu ve şöyle dedi: "Ey Ebu Carud, şimdi söyler misin bana, Resulullah'ın Hasan ve Hüseyin'in eşleriyle evlenmesi caiz olur muydu? Eğer buna, evet, derlerse yalan söylemiş, büyük bir günah işlemiş olurlar. Eğer, hayır, derlerse bu durumda, Hasan ve Hüseyin'in Peygamber'in sulbünden olduklarını kabul etmiş olurlar."[1] Buna yakın bir rivayeti Kummî de kendi tefsirinde aktarmıştır. [c.1, s.209]

Kısacası, mesele dilsel ve lafızla ilgili bir husus değildir. İslâm, kadının doğal yakınlığını[2] da, yasal yakınlığını da gerekli görür. Aynı şekilde kızların çocuklarının da insanın çocukları olduğunu hükme bağlamıştır. Yine insanın soyunun erkek tarafından devam edebildiği gibi kadın tarafından da devam edeceğinin altını çizmiştir. Bunun yanında evlâtlık yoluyla veya gayri meşru ilişki sonucu doğan bir çocuğun insanın kendi soyunun kapsamına alınması uygulamasını geçersiz saymıştır. Hem Şiîlerin, hem de Sünnîlerin Hz. Peygamberden (s.a.a) rivayet ettikleri bir hadiste şöyle buyuruluyor: "Çocuk kadının şer'î kocasına aittir. Zina edenin hakkı ise taştır." Ne var ki dinî gerçekleri önemsememe eğilimi insanlara bu gerçeği unutturmuştur. Bunun miras ve evlilik yasağı dışında pek etkinliği görülmemektedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde iktidara gelen kişilerin bu tür bir sonucun ortaya çıkmasında büyük etkileri olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Tefsirimizin üçüncü cildinde, evlenilmesi yasak olan kadınlarla ilgili açıklamalar içeren ayeti incelerken bu konu üzerinde bir ölçüde durmuştuk.

Tefsir'un-Numanî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Süleyman b. Harun el-İclî'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle

---

1- [Ravzat'ul-Kâfi, c.8, s.317, h: 501]

2- Doğal yakınlık derken, doğum ve canlı türleri arasında geçerli olan tekvinî veraset kuralı uyarınca doğum sebebiyle belirginleşen birtakım ilişkileri kastetmiyoruz. Bilâkis, bizim bu ifadeyi kullanırken kastettiğimiz, insanın evlâdının kendisine ait olması, evlâdını himaye etme hakkına sahip olması gibi kural olarak konulurken fazla bir çabayı gerektirmeyen yasal hükümleri doğuran doğal ilişkilerdir. Bunun tam karşısında ise, [evlilikten kaynaklanan birtakım haklar gibi] yasalaşması için fazladan çabayı gerektiren ilişkiler vardır. Hukukçuların terminolojisinde, bu da doğal hükümle aynı konumdadır.

dediğini duydum: "Bu işin [hilâfet yetkisi] sahibinin hakkı Allah'ın koruması altındadır. Bütün insanlar ölseler bile, Allah onları getirir, ortaya çıkarır. Bunlar yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *'Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu bunlara vekil bırakmışızdır.'* Bir diğer ayette de onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *'Allah yakında öyle bir toplum getirecektir ki, O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler.'* [Mâide, 54]"

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin özel bir duruma uyarlanmasına ilişkin bir örnek içermektedir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza'dan, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: *'Daha önce de Nuh'u... doğru yola iletmiştik... Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu bunlara vekil bırakmışızdır.'* Yüce Allah onun ehlibeytinin üstünlerinden, kardeşlerden ve zürriyetlerden vekiller kılmıştır. İşte yüce Allah'ın şu sözünde kastedilen budur: *'Eğer onlar, bunları inkâr ederse...'* Eğer senin ümmetin bunları inkâr ederse, biz, senin ehlibeytini senin getirdiğin dine inanmanın vekilleri kılmışızdır. Onlar bunu ebediyen inkâr etmezler. Seni görevlendirdiğim imanı zayi ve ihmal etmem. Senden sonra senin ehlibeytinden, ümmetinin âlimleri, senden sonra benim işimin sahipleri, içinde yalan, günah, vebal, kibir, böbürlenme ve riya olmayan ilmin yorumcuları olan kimseler olacaktır." [Ravzat'ul-Kâfi, c.8, s.119, h: 92]

Ben derim ki: Ayyâşî bunu ve bundan önceki hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir.[1] Bu da önceki gibi uyarlama türüne bir örnek oluşturmaktadır.

el-Mehasin adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Uyeyne'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir gün Ebu Abbas'ın [Mansur Davanikî] yanına gitmiştim. İnsanlar etrafında kümelenmiş, yerlerini almışlardı. Elini bana uzattı. Önünde de sofra kurulmuştu. Ben de yanına gitmek için adım attım. Fakat ayağım sofraya takıldı, böylece yüce Allah'ın bana gelmesini dilediği duruma düştüm. Allah şöyle buyuruyor: *'Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz,*

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.369, h: 57]

bunları inkâr etmeyecek bir topululuğu, bunlara vekil bırakmışızdır.' Bunlar öyle bir kavimdir ki, Allah'a andolsun ki namazı kılarlar, zekâtı verirler ve Allah'ı çokça anarlar." [el-Mahasin, Kitab'ul-Mâ, s.588, h: 88]

Ben derim ki: Bu rivayetin özü şudur: İmam (a.s) ayağının istemeden sofranın bir tarafına takılmasından hayâ duymaktadır. Sanki sofraya basmayı bir küfran-ı nimet gibi algılamıştır. Böylece, *"bunları inkâr etmeyecek..."* ifadesindeki "küfür" sözcüğünü, nankörlüğü de kapsayacak şekilde genelleştirmiştir.

Nehc'ül-Belâğa'da şöyle deniyor: "Peygamberinizin (s.a.a) hidayetine uyun; çünkü o, en üstün hidayettir."

Ben derim ki: Bu anlamı ayetlerden açıkça algılayabiliriz.

Tefsir'ul-Kummî'de Hz. Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yol göstericiliklerin en iyisi, en güzeli peygamberlerin yol göstericilikleridir."

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍۜ قُلْ
مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ
تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًاۚ وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ
ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾ وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ
الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى
عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُو۫حِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ
مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُۜ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ ف۪ي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا
اَيْد۪يهِمْ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى
اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِه۪ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى
كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْۚ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ
شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ ف۪يكُمْ شُرَكٰٓؤُ۬اۜ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ
مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾ اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰىۜ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ
الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقُ
الْاِصْبَاحِۚ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًاۜ ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ الْعَز۪يزِ
الْعَل۪يمِ ﴿٩٦﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا ف۪ي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ
وَالْبَحْرِۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي اَنْشَاَكُمْ مِنْ

نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾
وَهُوَ الَّذٖى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ
خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ
مِنْ اَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۗ اُنْظُرُوۤا اِلٰى ثَمَرِهٖۤ اِذَاۤ
اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖ ۚ اِنَّ فٖى ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاۤءَ
الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ ۖ وَخَرَقُوا لَهُ بَنٖينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا
يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ۖ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ
لَهُ صَاحِبَةٌ ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿١٠١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ
رَبُّكُمْ ۖ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۖ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكٖيلٌ
﴿١٠٢﴾ لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ ۖ وَهُوَ اللَّطٖيفُ الْخَبٖيرُ
﴿١٠٣﴾ قَدْ جَاۤءَكُمْ بَصَاۤئِرُ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهٖ ۖ وَمَنْ عَمِيَ
فَعَلَيْهَا ۚ وَمَاۤ اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفٖيظٍ ﴿١٠٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا
دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

91- Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler (ululamadılar). Çünkü, "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi." dediler. De ki: "Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlar için yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi?" Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, ço-ğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, babalarınızın da bilmediği

şeyler size öğretilmiştir. (Resulüm,) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar.

92- Bu (Kur'ân), kendinden öncekileri (kitapları) doğrulayıcı olarak ve senin de şehirlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindeki insanları uyarman için indirdiğimiz mübarek (feyiz kaynağı) bir kitaptır. Ahirete inananlar, ona inanırlar ve onlar namazlarını korurlar (huşû içinde kılarlar).

93- Allah'a karşı yalan uydurandan (ortak koşandan) ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu." diyenden yahut, "Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim." diyenden daha zalim kim olabilir?! O zalimleri, ölümün şiddetleri içinde, meleklerin ellerini uzatarak onlara, "Haydi canlarınızı (bedeninizden) çıkarın (ölün)! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylediğinizden ve O'nun ayetlerine karşı büyüklük tasladığınızdan ötürü, bugün (ölüm günü) alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!" dediklerinde, bir görsen!

94- Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine yapayalnız/tek olarak bize geldiniz ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. (Yaratılışınızda) ortak(larımız) sandığınız şefaatçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz! Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaatçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir.

95- Taneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır; ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarır. İşte Allah budur. O hâlde, (haktan) nasıl dönersiniz!

96- Sabahı yarıp çıkaran, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılan, O'dur. Bu, o üstün ve bilen Allah'ın takdiridir.

97- O, karanın ve denizin karanlıklarında kendileri ile yolu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir toplum için ayetleri geniş geniş açıkladık.

98- O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalış yerine (dünyaya) yerleşmiştir; kiminiz de emanet olarak (sulplere ve rahimlere) konulmuştur. Gerçekten biz, kavrayan bir toplum için ayetleri geniş geniş açıkladık.

99- O, gökten su indirendir. Onunla her çeşit bitkiyi bitirdik. Ondan (bitkiden) da birbiri üstüne binmiş taneler bitireceğimiz yeşillik çıkardık. Hurma ağacının tomurcuğundan da birbirine girmiş salkımlar vardır. Ve bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen üzüm, zeytin ve nar bahçeleri (meydana getirdik). Meyvesine, ürün verdiğinde ve olgunlaştığında, bir bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda, inanan bir toplum için ayetler vardır.

100- Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Hâlbuki onları O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. O ise, onların nitelendirdikleri şeylerden uzak ve yücedir.

101- O, gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır. O'nun nasıl çocuğu olabilir? Oysa O'nun eşi yoktur. Her şeyi O yaratmıştır ve O, her şeyi bilendir.

102- İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin; O her şeye vekildir.

103- Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O, latif ve (her şeyden) haberdar olandır.

104- (Ey Resulüm, müşriklere de ki:) Doğrusu size Rabbinizden basiretler (açık kanıtlar) geldi. Artık kim görürse yararı kendisine, kim de kör olursa zararı kendisinedir. Ben sizin üzerinizde gözetleyici değilim.

105- İşte böylece ayetleri döne döne (çeşitli biçimlerde) açıklıyoruz ki, "Sen ders almışsın." desinler, biz de anlayan toplum için onu (Kur'ân'ı) açıklayalım.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıda sunduğumuz ayetlerin, önceki ayetler grubuyla bağlantısının hiç olmadığını söyleyemeyiz. Çünkü bu ayetlerde, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi."* diye Peygamber'e (s.a.a) cevap veren [ve bütün semavî dinleri inkâr etmeye kalkışan] Ehlikitap'la, onlara kitap indirildiği hususunda girilen bir tartışmayla söze başlanıyor. Önceki a-

yetler grubunda ise kitap indirmek, yüce Allah'ın peygamberlere bahşettiği ilâhî yol göstericiliğin gereklerinden biri olarak ön plâna çıkarılıyor.

Önce Ehlikitap'la bir tartışmaya giriliyor. Ardından zulümlerin en büyüğünün Allah'a iftira ederek ortak koşma olduğu ya da peygamberlik misyonu hakkında inkâra sapmak suretiyle zulüm işlemek olduğu belirtiliyor. Bu zulüm, peygamberlik misyonunun sunduğu hakkı inkâr etmek veya bu misyonun kapsamında olmayan bir şeyi iddia etmek şeklinde olur. *"Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* diyen adamın durumu gibi.

Sonra ayetlerde, bu zalimlerin ölüm anında, üzerlerine ölümün sarhoşluğu ve şiddetli sarsıntıları çöktüğü sırada, meleklerin ellerini onlara uzattıkları sahne canlandırılarak akıbetlerinin nereye varacağı belirtiliyor. Ardından yüce Allah'ın birliğine ilişkin ayetlere dikkatler çekiliyor, güzel isimlerinden ve yüce sıfatlarından bazıları zikrediliyor.

91) Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler. Çünkü, "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi." dediler.

Bir şeyi takdir etmek, onu büyüklük veya küçüklük gibi nitelikleri itibariyle tanımak, ölçmek demektir. Dolayısıyla "kadert'uş-şey'e kadren" ve "kaddert'uş-şey'e takdîren", "şeyin miktarını ve somut ölçülerini açıkladım." anlamındadır. Daha sonra bu kelime daha geniş kapsamlı olarak kullanılmış ve somut olmayan şeyler için de kullanılmaya başlanmıştır. Meselâ, "Falanın insanlar ve toplum içindeki kadri" denilmiştir. Bununla onun insanların gözündeki büyüklüğü, toplum nezdindeki ağırlığı ve toplumsal değeri kastedilir.

Bir şeyin takdir edilmesi, ölçülmesi ve bir sınırla sınırlandırılıp belirlenmesi, genellikle onun bilinmesine bağlı olarak belirginleşen durumunu açıklayıcı niteliklerle nitelenmesi şeklinde gerçekleştiğinden, "kadr" ve "takdir" ifadeleri, istiare yoluyla nitelik ve bir şeyin durumunun bilinmesi anlamında da kullanılmıştır. Örneğin, "Kader'eş-şey'e" ve "Kadderehu" denildiğinde, "Onu niteledi." anlamını ifade eder. Yine bu ifadeler, onu bildi, tanıdı anlamında da kullanılır. Dil (Arap edebiyatı), bu kullanımların tümüne de açıktır.

Allah'ın yüce zatı, ne duyu, ne vehim ve ne de akıl tarafından kuşatılamadığından, O'nu bilmek ancak şanına yaraşan nitelikleri aracılığıyla gerçekleşebildiğinden ve büyüklüğü ayetleri, fiilleri aracığıyla kavra-

nabildiğinden dolayı, "kadr" kelimesinin yukarıda işaret edilen anlamlarının tümü, yüce Allah ile ilintili olarak kullanılabilir. Dolayısıyla, *"Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler."* ifadesi, "O'nu, şanına yaraşır biçimde ululamadılar, tazim etmediler." ya da "O'nu, gereği gibi nitelemediler." veya "O'nu, hakkıyla bilip tanımadılar." anlamına gelir. O hâlde, ayetin kendisi itibariyle bu üç anlamdan her birine veya gereklilik yöntemiyle tümüne delalet etme ihtimal ve olasılığı vardır. Ancak yüce Allah'ın kitap, hüküm ve peygamberliği sonucunda getiren nebilerine yönelik hidayetini/yol göstericiliğini vasfeden önceki ayetleri, yanı sıra yüce Allah'ın hak sözü ve hidayet nimetini insanlar arasında ardarda gelen zamanlarda ve kuşaklarda korumaya gösterdiği büyük inayeti göz önünde bulundurduğumuz zaman, ayetin ilk anlamı esas alınacak şekilde yorumlanmasının daha uygun düşeceğini görüyoruz. Çünkü vahyin indirilişini inkâr etmenin altında, yüce Allah'ın kadrini düşürme, O'nu rablık makamından indirme anlamı yatar. Rablıksa, yüce Allah'ın kullarının her türlü işiyle ilgilenmesi, onları asıl hedefleri olan mutluluğa ve kurtuluşa yöneltmesi demektir.

Benzeri ifadeyi içeren bir başka ayetten de bu anlamın pekiştiğini görebiliriz: *"Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler, ululamadılar. Oysa kıyamet günü yer, bütünüyle O'nun avucu içindedir; gökler de sağ eliyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından münezzeh ve yücedir."* (Zümer, 67)

Aşağıdaki ayetten de benzeri anlamı çıkarsamak mümkündür: *"O Allah'tan başka yalvardıklarınız, onların hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu da ondan geri alamazlar. İsteyen de âciz, istenen de. Allah'ı şanına yaraşır biçimde ululamadılar. Şüphesiz Allah, kuvvetlidir, üstündür."* (Hac, 73-74) Demek isteniyor ki: Allah'ın kuvveti ve üstünlüğü, buna karşılık O'ndan başkasının zayıflığı ve zelilliği Allah'ın kadrinin düşürülmemesini, O'nun ve diğer düzmece ilâhların tanrılar ve rabler ismi altında birlikte zikredilmemesini gerektirir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayeti, kelimenin birinci anlamını (ululamak) esas alacak şekilde yorumlamamız daha yerinde olacaktır. Bununla beraber diğer iki anlamı da büsbütün değerlendirme dışı tutamayız. Ancak bazılarının yaptığı gibi, *"Onlar Allah'ı şanına yaraşır biçimde takdir etmediler."* ifadesini, "O'nun hakkı

olan kudreti O'na vermediler." şeklinde yorumlamaksa, akla gelebilecek en uzak anlamdır.

"Onlar Allah'ı şanına yaraşır biçimde takdir etmediler." ifadesi, *"Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi.' dediler."* ifadesiyle kayıtlı olduğu için, bundan şu anlam çıkıyor: Allah'a karşı bu cüretkâr, bu küstah tutumları, O'nu şanına yaraşır biçimde takdir etmeyişleri, ululamamaları, yüce Allah'ın insana vahiy ve kitap indirmesini olumsuzlayan bir tutum içinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu da gösteriyor ki, ilâhlığın bir gereği ve rablığın bir hususiyeti de insanları dosdoğru yola iletmek, onları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturmak amacıyla vahiy ve kitap indirmektir. Ayette üzerinde durulan mesele budur.

Nitekim yüce Allah, bu gerçeği kanıtlama bağlamında tartışmaya girişirken şu ifadeleri kullanıyor: *"De ki: Öyleyse Musa'nın, getirdiği kitabı kim indirdi?..."*, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."*

İfadelerin ilkinde, peygamberlikleri getirdikleri apaçık mucizelerle kanıtlanmış peygamberlere (hepsine selâm olsun) inen semavî kitaplardan birinin kanıt olarak gösterildiğine tanık oluyoruz. Burada insanlar arasında ilâhî yol göstericiliğin, Nuh ve ondan sonra gelen peygamberler aracılığıyla kesintisizliği ve korunmuşluğu esas alınmıştır. Yüce Allah, bunu önceki ayetlerin akışı içinde şu şekilde ifade etmiştir: *"İbrahim babası Azer'e demişti ki: ...O, sadece âlemlere bir öğüttür."* [En'âm, 74-90]

İfadelerin ikincisinde ise, insanlar arasında ilâhî bilgilerin ve hükümlerin varlığını esas alan bir kanıtlama yöntemine başvuruluyor. Bu ilâhî bilgilerin ve hükümlerin toplumsal bir yapı içinde varlığını sürdüren insandan kaynaklanması mümkün değildir. Çünkü insanın duyguları ve düşünme yeteneği, ancak onu hayatı üzerinde yapıcı ve olumlu etkisi bulunan beslenme, barınma, giyinme, çiftleşme, menfaatleri edinme ve zararlı ve kötü şeyleri savma gibi eylemlere yöneltir. Bu olgular, maddî yararlanma kapsamına girmeleri bakımından insanın hayvansal özellikleriyle algıladığı, yöneldiği şeylerdir. Fakat ilâhî bilgiler, üstün ve güzel ahlâkî ilkeler ve bunların pratikte uygulanmasını sağlayan yasalara gelince, sosyal bir varlık olan insanın sosyal bilinciyle bunları algılaması mümkün değildir. Hem sosyal bilincin bu-

nunla ne ilgisi var ki?! Sosyal bilinç dediğimiz şey, insanı bulabildiği ve kullanma imkânına kavuştuğu her şeyi dünyevî hayatının ihtiyaçlarını giderme, yeme, içme, barınma, çiftleşme ve bunlarla ilintili diğer faaliyetleri yerine getirme amacıyla kullanmaya yöneltir. Ardından, yapabiliyorsa, bunlardan yararlanma yolunda karşısına çıkan her engeli kırıp geçmesini, yapamıyor ve güç yetiremiyorsa da menfaatler hususunda karşısına çıkanlarla güç birliği ve işbirliği yapmasını telkin eder, adaletin etkin kılınmasını sağlamaya yöneltir. İşte insanın uygar ve sosyal bir varlık oluşunun sırrı burada yatar. Daha önce tefsirimizin ikinci cildinde, *"İnsanlar bir tek ümmetti. Allah… peygamberler gönderdi."* (Bakara, 213) ayetinin tefsiri çerçevesinde peygamberlik kavramı üzerinde dururken bu hususa açıklık getirmiştik. İnşaallah ileride daha geniş bilgiler sunma imkânına kavuşacağız.

Kısacası, *"Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler (ululamadılar)."* cümlesi, ekleriyle birlikte şunu ortaya koymaktadır: "İlâhlığın bir gereği de, insanlığın bazı bireylerine kitap ve vahiy indirmek suretiyle insanları dosdoğru yola iletmek ve mutluluk yurduna ulaştırmaktır." Buna kanıt olarak da ayette, başta, hidayet yolunda Allah tarafından indirilen bazı kitaplar gösteriliyor. İkinci olarak da insanların kolektif akıl aracılığıyla ulaşamayacakları kimi ilâhî bilgilere sahip olmalarına işaret ediliyor.

De ki: "**Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlar için yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz.**"

Genel yaklaşım ve kıraat, "tec'elûnehu" şeklinde okunması yönündedir. Bu da hitap sıygasıdır. Bu durumda muhataplar, kaçınılmaz olarak Yahudilerdir. Bazıları ise, kelimeyi "yec'elûnehu" şeklinde, gaip sıygasıyla okumuşlardır. Bu durumda, *"...kitabı kim indirdi?"* diye kendilerine soru yöneltilen muhataplar, Yahudiler veya bazılarının söylediği gibi Arap müşrikleridir. Kitabın parça parça kağıtlar hâline getirilmesine gelince, ifadenin orijinalinde geçen "karâtîs" kelimesi, "kırtâs"ın çoğuludur. Bununla, ya kitabın kâğıtlar üzerine yazılması veya üzerinde yazılar bulunan kâğıtlar hâline getirilmesi kastedilmiştir. Çünkü yazıların kendisine delâlet ettiği lafızlar kitap olarak isimlendirildiği gibi, sayfalar ve kağıtlar da kitap olarak isimlendirilir.

"De ki: Öyleyse Musa'nın... getirdiği kitabı kim indirdi?" ifadesi, onlardan aktarılan *"Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi.' dediler."* şeklindeki sözlerine bir cevap niteliğindedir. Gerçi ayette, bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu belirtilmiyor; ancak cevap, özelliği itibariyle bu cevaba muhatap olanların Yahudiler olduğu hususunda kuşkuya yer bırakmayacak mahiyettedir. O hâlde, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi."* diyenler de Yahudilerdir. Çünkü ayette, bu sözü söyleyenlere karşı Musa'ya (a.s) indirilen kitap örnek olarak gösterilerek, iddiaları çürütülmek isteniyor. Oysa müşrikler Musa'ya (a.s) indirilen kitabı tanımıyorlardı, onun Allah katından indirildiğini kabul etmiyorlardı; Musa'nın kitabının Allah katından indirildiğini sadece Ehlikitap kabul ediyordu. Öte yandan ayet, adı geçen kitabı parça parça kağıtlar hâline getirerek, bir kısmını açıklayıp büyük bir kısmını da gizlemelerini eleştiriyor, bu davranışlarını yeriyor. Kur'ân'ın yer yer onlara izafe ettiği gibi, bu da Yahudilerin özelliğidir, müşriklerin değil.

Kaldı ki, bundan sonra yer alan, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* cümlesinin yalın anlamından, bununla Yahudilerin dışında müşriklere veya Müslümanlara hitap edilemeyeceği anlaşılıyor. Nitekim daha önce buna değindik ve İnşaallah ileride ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

Ama ortada bir problem var: Yahudiler, Musa'nın ve ondan önce gönderilen peygamberlerin (hepsine selâm olsun) peygamberliklerine inanıyorlardı. Tevrat gibi semavî kitapların indirildiğini kabul ediyorlardı. O hâlde, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi."* demiş olmaları söz konusu olamaz. Çünkü böyle bir şey söylemek, onların temel inanç ilkeleriyle çelişmektedir.

Bu itiraza şöyle cevap vermek mümkündür: Böyle bir şeyin onların temel inanç ilkelerine ters olması, bazılarının bunu sırf İslâm'a karşı besledikleri taassuptan dolayı veya Müslümanlara karşı müşrikleri kışkırtmak için ya da müşriklerin kendilerine Peygamberimizin (s.a.a) Allah'tan indiğini söylediği kitapla ilgili bir soru yöneltmeleri sonucu buna cevaben böyle bir şeyi söylemiş olmaları ihtimalini ortadan kaldırmaz. Nitekim Müslümanların tevhit inancına karşı Arap müşriklerinin putperestliklerine arka çıkmış ve müşrikler için, *"Bunlar, (Allah'a) inananlardan daha doğru yoldadırlar."* demişlerdi. Böylece kendi dinlerinin temeli de tevhit olmasına rağmen, şirkin pisliğini

tevhidin temizliğine tercih etmişlerdi. Öyle ki, bu olumsuz tavırlarından dolayı yüce Allah onlarla ilgili olarak şu ayeti indirmişti: *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Bunlar puta ve tağuta inanıyorlar ve kâfirler için, 'Bunlar, (Allah'a) inananlardan daha doğru yoldadır.' diyorlar."* (Nisâ, 51)

Bir de Hıristiyanlara karşı düşmanlıklarını ortaya koyup kendi üstünlüklerini vurgularken, öncekinden çok daha net bir biçimde beyinsizliklerini ortaya koyan, "İbrahim (a.s) Yahudidir." demeleri var. Öyle ki yüce Allah onların bu beyinsizliklerini şu şekilde dile getirmiştir: *"Ey kitap ehli, İbrahim hakkında ne diye tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Anlamıyor musunuz?... İbrahim ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan idi; ancak o hanifti, Müslümandı, müşriklerden değildi."* (Âl-i İmrân, 65-67) Bunun gibi Kur'ân'da aktarılan birçok sözleri var ki, kendi değişmez inanç temelleriyle çelişmektedir.

Dolayısıyla, karakteri bundan ibaret olan insanların bozucu birtakım gerekçelerden dolayı semavî bir kitabın bir insana indirilişini inkâr etmesinde yadırganacak bir şey yoktur. Böyle insanlar sırf kimi batıl maksatlarına ermek için batıl olduğunu bile bile yanlış şeyler telkin ederek, kanıtlanması durumunda kendilerine zarar vereceğini bildikleri hakkı inkâr etme yönüne gitmekten kaçınmazlar.

Bir başkası da şöyle demiştir: [Söz konusu ayetler Mekke inişlidirler ve] Kur'ân Mekke'de inen ayetlerinde Ehlikitab'ın durumuyla hiç ilgilenmez; Mekke'deki davet, hicretten önce sadece müşriklere yönelikti. Çünkü müşrikler topluluğuyla karşı karşıyaydılar ve yurt onların yurduydu. [Dolayısıyla bu ayetin muhatabı Yahudiler olamaz, hitap Mekke müşriklerine yöneliktir.]

Buna cevap olarak deriz ki: Pratik durumun bundan ibaret olması, onlardan hiçbir şekilde söz edilmemesini gerektirmez. Din genel bir kurumdur, daveti de evrenseldir; çağrısı tüm insanlara yöneliktir. Kur'ân da bütün âlemlere gelmiş bir öğüt, bir uyarıdır. Ehlikitap'la müşrikler ise komşuydular, aralarında sürekli bir iletişim ve ilişki vardı. Nitekim Mekke inişli surelerde, Ehlikitap'tan söz eden ayetler vardır ve bu ayetlerin, içinde yer aldıkları Mekke inişli surelerden ayrı olarak Medine inişli olduklarına ilişkin kesin ve açık bir kanıt yoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"İçlerinden zulmedenleri bir yana, Eh-*

li-kitap'la ancak en güzel tarzda mücadele edin." (Ankebût, 46) *"Yahudi olanlara da, bundan önce sana anlattıklarımızı haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı."* ((Nahl, 118) Yine Mekke inişli bir sure olmasına rağmen A'râf suresinde de İsrailoğulları tarafından işlenen birçok haksızlığa işaret edilmiştir.

O hâlde, İslâm davetinin hicretten önce yıllarca devam etmesine ve Arap Yarımadası'nda birçok Yahudi ve Hıristiyan kolonilerin bulunmasına karşın bu davetle ilgili haberlerin onlara ulaşmamış olması veya ulaşmasına karşın lehinde veya aleyhinde herhangi bir şey söylememiş olmaları imkânsızdır. Öte yandan bir grup Müslüman Habeşistan'a hicret etmiş, Habeşistanlılara Mekke inişli Meryem suresini okumuşlardı. Ki bu surede Hz. İsa'nın (a.s) kıssası ve peygamberliği anlatılır.

Bir başkası ise şöyle der: En'âm suresi, Allah'ın birliği meselesi etrafında müşriklerle tartışma esasına dayalı bir söylem içermektedir. Bu yüzden bu suredeki hitapların geneli onlara yöneliktir. Bu bakımdan, *'Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi.' dediler.'* ifadesindeki zamiri Yahudilere döndürmenin bir mantığı yoktur. Tam tersine, zamirin Arap müşriklerine yönelik olduğu son derece belirgindir. Çünkü konuşmanın akışında onlardan haber verilmektedir. Bu surede Yahudilerle ilgili bir söz geçmemiştir. Dolayısıyla surenin ta baştan buraya, hatta sonuna kadar esas aldığı bu hedefin dışında, ayetin, sahih bir haber veya aklî bir kanıt olmaksızın yorumlanması, ayetin akışının dışında bir anlam çıkarılması doğru değildir. O hâlde ayeti, "yec'elûne-hu" [yubdûneha" ve "yuhfûne"] şeklinde gaip sıygasıyla okumak tercih edilmelidir. Yani Yahudiler, kitabı parça parça kâğıtlar hâline getiriyorlar. Dolayısıyla Arap müşriklerine yönelik bir hitabın akışı içinde, Yahudilerin bir tavrı anlatılmıştır.

Müşriklerin, Tevrat'ın semavî bir kitap olduğunu kabul etmedikleri, dolayısıyla onlara karşı Tevrat'ın bir kanıt olarak sunulmasının ve onlarla tartışmaya girilmesinin bir mantığının olamayacağı sorununa gelince, [bu görüşü savunanlardan] bazıları bu sorunu şu şekilde cevaplandırmışlardır: Müşrikler, Yahudilerin Musa'ya (a.s) indirilen Tevrat'ın bağlıları olduklarını [ve semavî bir kitap olan Tevrat'ın, peygamberleri Musa'ya indirildiğine inandıklarını] biliyorlardı. [Bu da, müşriklerin aleyhine bir kanıt sunmak için yeterli

bir gerekçedir.] Bu yüzden bu tarz bir kanıtın müşriklere sunulması caiz ve mümkündür."

Buna cevap olarak deriz ki: Bundan önceki ayetlerde gözlemlendiği gibi, surenin akışının ana hedefi, her ne kadar müşriklerle tartışmak ve onların tezlerini çürütmek olsa da, surenin akışında müşrikler kendi şahısları itibariyle hedef alınmış değildirler. Çünkü Kur'ân'ın ifade tarzı, bir kişiyi veya kişileri sırf şahısları itibariyle ele almaz. Tam tersine onları ele alışının nedeni, hakkı kabul etmeye yanaşmamaları, tevhit, peygamberlik ve ahiret inancı olarak belirginleşen [ilâhî] davetin temel prensiplerini inkâr etmeleridir. Dolayısıyla bu gerçeklerin tümünü veya bir kısmını inkâr edenlerdir surenin tartışmasının hedefi olarak öngörülenler. O hâlde, Yahudilerin bazı saçmalıklarına göndermede bulunmanın hiçbir sakıncası yoktur. Yeter ki bu saçmalıkları, peygamberliği ve kitabın indirilişini inkâr etmek şeklinde surenin konusunun kapsamına giren türden olsun.

Yahudilerin ilâhî dinin temel prensiplerini inkâr etmek bağlamında müşriklerle aynı paralele düşecek birtakım sözleri sarf etmiş olmalarından dolayı konunun akışı içinde ele alınmaları, surenin genel akışının müşriklerle ilintili olmasına engel oluşturmaz veya surenin genel akışı bu bağlamda Yahudilere de işaret edilmesine engel teşkil etmez, bunu söyleyen kimse müşrik ve puta tapan biri olmasa da. Hatta bu tür sözlerin, fitne çıkarmak amacıyla Yahudiler tarafından müşriklerden bazılarına telkin edilmiş olması da mümkündür. Nitekim bazı rivayetlerde müşriklerin Peygamberimizin (s.a.a) durumu hakkında bilgi edinmek maksadıyla zaman zaman onlara sorular yönelttikleri, bu amaçla heyetler gönderdikleri dile getirilir.

Kaldı ki, ileride değineceğimiz gibi, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* ifadesinin Yahudilerden başkasıyla ilintilendirilmesi, hitabın başkalarına yönelik olması doğru olmaz. *"De ki: Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlar için yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi?"* ifadesindeki hitabın Yahudilerden başkasına yönelik olmasının bir mantığı olmadığı gibi.

Arap müşriklerinin, Yahudilerin Musa'ya indirilen Tevrat'ın bağlıları olduklarını bildiklerini söylemek [ve böylece bu kanıtın onlara sunulmasının yerinde olabileceğini savunmaya çalışmak], kesinlikle ikna edici bir gerekçe değildir. Çünkü, sırf Yahudilerin Tevrat'ın bağlıları

olduklarını bilmek, özellikle bir nur ve insanlar için bir yol gösterici olduğunu belirterek Tevrat'ın Allah katından indirilmiş bir kitap olduğuna ilişkin bir kanıtı ileri sürmek için yeterli olmaz. Çünkü Tevrat'ın Allah katından indiğine inanmak, Yahudilerin bunu iddia ettiklerini bilmekten ayrı bir şeydir. O hâlde uygun olanı, hitabın Yahudilere yönelik olmasıdır, müşriklere değil.

Kelimenin, "yec'elûnehu, tubdûneha, tuhfûne" şeklinde okunmasına gelince, bunun, *"Musa'nın... getirdiği kitabı kim indirdi?"* ve *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* ifadelerindeki hitabın Yahudilere yönelik olması çerçevesinde bir iltifat sanatı [hitaptan gaip veya gaipten hitap sıygasına geçiş yapma] örneğidir.

Bazıları, ayette hitabın müşriklere yönelik olması ile her iki kıraatin de doğru kabul edilmesi durumunda meydana gelebilecek problemi çözmek amacıyla demişlerdir ki: "Bu ayet, surenin kapsamında Mekke'de nazil olmuştur. Nitekim kelimeyi İbn-i Kesir ve Ebu Amr 'yec'elûnehu gerâtîs' şeklinde gaip sıygasıyla okumuşlardır. Ve ayetin hedefi Mekke müşriklerinin tezlerini çürütmektir. Onlar vahyi inkâr ediyor, Allah'ın bir insanı muhatap alıp onunla konuşmasını imkânız görüyorlardı. Ama aynı zamanda Musa'nın kitabını [tanıyorlardı, onun Allah tarafından indirilen bir kitap olduğunu] itiraf ediyorlardı. İlk Ehlikitap topluluğudur, peygamberler hakkında bilgi sahibi oldukları gerekçesiyle Yahudilerin hahamlarına heyetler gönderiyorlardı."

"Bu yüzden yüce Allah Peygamberi'ne (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Allah bir insanı mı elçi gönderdi?' dedikleri gibi, 'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi.' diyerek Allah'ı gereği gibi tanıyamayan, O'nu şanına yaraşır biçimde takdir etmeyenlere de ki: *'Öyleyse Musa'nın bir nur... olarak getirdiği kitabı kim indirdi?'* Bu kitapla, İsrailoğulları'nın Mısırlılardan miras aldıkları küfür ve şirk karanlıkları dağıldı. Bu kitap, *'insanlar için yol göstericidir.'* Yani, indiği toplum için bir yol göstericidir, onlara ilâhî yasaları ve hükümleri öğretmektedir. Dolayısıyla adı geçen toplum ihtilâfa düşüp kendilerine hatırlatılan şeyleri unutuncaya kadar nur ve hidayet üzereydiler. Fakat bundan sonra heva ve heveslerinin, keyiflerinin peşine düştüler, onu *'parça parça kâğıtlar hâline getirip'* kendi keyiflerine uyan kısımlarını *'açıklıyor'*, buna karşın keyiflerine uymayan hükümlerin, *'çoğunu da gizliyorlar'*, hasır altı ediyorlardı."

Mezkur müfessir devamla şöyle diyor: "Öyle anlaşılıyor ki, ayet Mekke'de bu şekilde [gaip sıygasıyla -yec'elûnehu, yubdûneha, yuhfûne-] okundu ve Medine'de de aynı tarzda okunmaya devam etti. Derken Yahudi hahamları recm hükmünü gizlediler, Peygamberimizle (s.a.a) ilgili müjdeleri örtbas ettiler. Hatta bazıları, -eğer rivayetler sahihse- daha önce müşriklerin dediği gibi, *'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi.'* dediler. Böyle bir durum karşısında yüce Allah'ın, ayetin akışını bozmayacak tarzda Peygamberi'ne (s.a.a) Medine'de Yahudilere hitaben bu cümleleri [hitap sıygası şeklinde], *'onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz.'* şeklinde okumasını telkin etmesi, bununla beraber ilk okuma tarzını da neshetmemesi uzak bir ihtimal değildir."

Sözlerinin sonuna da şunları ekliyor: "İşte sözünü ettiğimiz olaylarla pekiştirilmiş bu ihtimal sayesinde iki kıraati de hiçbir zorlama olmaksızın yorumlamak mümkündür. Bu iki kıraati izah etmek hususunda müfessirlerin karşılarına çıkan sorunlar bertaraf edilmiş olur." (Özet olarak aldığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

Değerli okuyucu, [yukarıdaki tefsire göre] müşriklere tanımadıkları, kabul etmedikleri bir şeyle hitap etme probleminin olduğu gibi yerinde durduğunu biliyordur. Aynı şeklide Yahudi olmayan bir topluluğa, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* şeklinde hitap etmenin oluşturduğu problem de, daha önce işaret ettiğimiz gibi geçerliliğini korumaktadır. Yine, *"nur ve insanlar için yol gösterici..."* ifadesinin sırf Yahudilere yönelik olması da bir problem olarak yerinde duruyor. Yine söz konusu müfessirin, "Yahudiler Medine'de, *'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi.'* demişlerdi." şeklindeki sözü de, kurtulmak istediği probleme aynen geri dönmüştür.

Öte yandan, "Allah, Elçisine ayeti onlara okumasını ve *'Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz.'* şeklinde hitap etmesini telkin ettiği" sözüne gelince, bunun bu şekilde geliştiğine ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Eğer telkinden kastı, onlara hitap etmesine ilişkin daha önce gaip sıygasıyla inen ayetin bu sefer muhatap sıygasıyla inen yeni bir vahiyse, bu demektir ki, ayet bir surenin kapsamında iki defa inmiştir. Bir defasında

1- [el-Menâr, c.7, s.617-618]

[Mekke'de inmiş ve] surenin kapsamına alınmış, ayetlerinden biri olarak yer almıştır. İkinci defasında ise Medine'de inmiş, ama bu ikinci kez inen versiyonu surenin kapsamına alınmamış, onun bir parçası olarak surede yer almamıştır. Eğer telkinden maksat, vahiy olmaksızın Cebrail'in inmesi ve bu sözleri getirmesi ise, bu durumda [ayet olarak göstermeye çalıştığı] ikinci ayet, ayet olma özelliğine sahip olmaz; kıraat de kıraat sayılmaz. Şayet bundan maksat, yüce Allah'ın bir şekilde Elçisine Mekke'de En'âm suresinin kapsamında inen, *"Siz onu parça parça kağıtlar hâline getiriyorsunuz..."* ayetinin hem gaip, hem de muhatap sıygasına açık olduğunu anlattığı, dolayısıyla her iki kıraatin de sahih ve ayetle kastedildiği ise, -nitekim bazıları değişik kıraatleri Peygamberimizin (s.a.a) okumasına dayandırırlar veya bu şekilde ona okunduğunu söylerler- bu durumda bundan önceki bütün problemler yeniden baş gösterir.

Bil ki: Bu açıklama ve incelemelerin tümü, ayetin Mekke'de inmesi ihtimaline dayanmaktadır. Ama bazı rivayetlerde de belirtildiği gibi ayetin Medine'de indiği esas alınırsa, artık bu tartışmaların ve açıklamaların birçoğuna mahal kalmaz.

Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir.

Buradaki ne kendilerinin, ne de babalarının daha önce bilmediği, ama kendilerine öğretilen ilimden maksat, insanın kendisine bahşedilen duyu, tasavvur ve akıl gibi donanımlarla elde ettiği, hayatta yararlı ve zararlı olan şeyleri bilme anlamındaki normal bilgi değildir. Çünkü ayetlerin akışı, tartışma ağırlıklı olması [ve onların, *"Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi."* diyerek vahyi inkâr etmelerine ilişkin iddialarını çürütmeyi amaçlaması] hasebiyle normal bilgilerin dışında özel bir bilgiyle ilintilidir. Yoksa insanların kendilerine bahşedilen yöntemlerle öğrendikleri normal bilgi ile, bu ayetlerde olduğuna dair iddia edilen şey arasında bir ilinti yoktur. Ayetlerin iddiası ve işlediği konu ise şudur: İlâhlığın bir gereği de insanları mutluluklarına ulaştırmak, bu maksatla bazı insanlara vahiy veya kitap indirmektir.

Burada yüce Allah'ın insanlara, kendilerinin öğrenemeyecekleri şeylerin bilgisini bahşettiği ve çeşitli yetenekler vererek ilimler edinmelerini sağladığı şeklinde bir anlam da kastedilmiyor. Nitekim aşağı-

daki ayetlerde yüce Allah'ın bu tarz bir lütfuna işaret ediliyor: *"Size işitme duyusu, gözler ve gönüller verdi."* (Nahl, 78) *"O ki, kalemle öğretti. İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak, 4-5) Bilindiği gibi, tefsirini sunduğumuz ayetin içinde yer aldığı ayetler grubunun akışı, böyle bir anlam çıkarmaya elverişli değildir.

O hâlde ayette kastedilen, insanın sahip olduğu donanımlar aracılığıyla ve bilinen yöntemlerle öğrenme imkânına kavuştuğu bilginin dışında, onun gücü dahilinde olmayan bilgi ve öğretmedir. Bu da yüce Allah'ın, peygamberlerine ve vahyin hamillerine kitap hâlinde yahut başka bir şekilde indirdiği ilâhî öğretiler, hükümler ve yasalar içerikli vahiylerinden başkası değildir. Çünkü ancak bunlar, bütün insanların sahip oldukları donanımlar aracılığıyla ve bilinen yöntemlerle elde edilemeyen bilgilerdir.

Buradan anlıyoruz ki, *"...bilmediği şeyler size öğretilmiştir..."* ifadesinde kastedilenler müşrikler değildir. Çünkü onların yanında bildikleri ve onayladıkları herhangi açık bir ilâhî bilgi yoktu. Geçmiş kuşaklardan kendilerine miras kalan peygamberlerin kalıntısı bu tür bilgiler ise, onlar tarafından onaylanmıyordu. Dolayısıyla yeterli bir açıklama olmadan bunların onlara karşı bir tez olarak kullanılması doğru değildir. Nitekim yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde onları bu hususlarda cahil olarak nitelendirmiştir: *"Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı... değil miydi?"* (Bakara, 118)

O hâlde, tefsirini sunduğumuz ayette hitap, müşrik olmayan bir topluluğa yöneliktir. Aynı zamanda Müslümanlar da bu ayetin muhatapları değildirler. Nedenine gelince:

Birincisi: Ayetlerin akışında birtakım tezlerin çürütülmesi esas alınmıştır. Eğer hitap Müslümanlara yönelik olsaydı, bu, açık bir gerekçe olmadan kendilerine yöneltilen bir ara cümlecik şeklinde olurdu.

İkincisi: [Eğer buradaki muhataplar Yahudiler değil de Müslümanlar olsaydı,] ayette bir gruba hitap etmekten bir başka gruba hitap etmeye geçiş yapılarak değişiklik meydana gelmiş olurdu. Şöyle ki: *"Öyleyse Musa'nın... getirdiği kitabı kim indirdi?"* ifadesine muhatap olanlara yönelik hitaptan dönülerek, *"...size öğretilmiştir."* ifadesiyle başkalarına hitap ediliyor; açık bir karine olmadan ve karışma ihtimali de söz konusuyken. [Bu ise fesahat ve belâgat kurallarına aykırıdır.] O hâlde buradaki hitap, müşrik olmayan, ama Müslüman da olmayan bir

topluluğa yöneliktir. Onlar da ayetin girişinde kendilerine hitap edilen Yahudilerden başkası olamaz.

Yüce Allah, inat etmek ve fitne çıkarmak amacıyla, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi."* diyen Yahudilere karşı iki yöntemi esas alan bir tartışma başlatmıştır:

Birincisi: Çelişkiyi ortaya çıkarma yöntemi. Şöyle ki onlar Tevrat'a inanıyorlardı, onun Musa (a.s) tarafından bir nur ve insanlar için bir yol gösterici olarak getirildiğini kabul ediyorlardı. Bu ise, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi."* şeklindeki sözleriyle çelişiyordu. Ardından yüce Allah onları, Tevrat'ı parçalara ayırarak bir kısmını açıklayıp büyük bir kısmını da gizlemelerinden dolayı yeriyor.

İkincisi: [Sahip oldukları ilâhî bilgileri hatırlatma yöntemi.] Size, kendi çabanızla öğrenemeyeceğiniz şeyler öğretildi. Bunları babalarınızın da öğrenmesine imkân yoktu. Dolayısıyla bu bilgileri babalarınızdan miras olarak almış olmanız da söz konusu değildir. Bununla ilâhî bilgileri, üstün ahlâk kurallarını, toplumu adalet ilkesine dayalı olarak düzenleyen yasa ve kanunları kastediyoruz. Bunlar insanlığın en derin sosyal ihtilâflarını adalet ilkesine dayalı olarak çözümleyen yasalardır. Bunlar, özellikle de yasalar, insanların çabasıyla belirlenecek şeyler değildir.

Tevhit, peygamberlik, ahiret ve üstün ahlâk gibi akıl aracılığıyla ulaşılabilir genel ilâhî bilgilere gelince; sırf bu ilkelerin akılla kavranabilirliği, onların insanların sosyal hayatına egemen olması için yeterli değildir. Bir şeyin salt bilinmesi ile amel sürecine girmesi ve sürekli bir davranış olarak toplumun içerisine yerleştirilmesi birbirinden farklı şeylerdir. Çünkü maddî lezzetlerden yararlanma isteği, nefsin tutkularını tatmin ve arzularını eksiksiz yerine getirme amacına yönelik olarak her şeyi kullanma iç güdüsü, insana fıtratının derinliklerine yerleştirilmiş gömülü bilgiler ve hakikatler hazinesini araştırma, buna dayalı olarak sürekli bir davranış ortaya koyma imkânını tanımaz. Özellikle bu maddeciliğin tüm topluma egemen olduğu ve sosyal hayatın her alanını kapladığı durumlarda fıtratın derinliklerinde gizli bulunan hakikatlerin araştırılıp ortaya çıkarılması büsbütün imkânsız hâle gelir. Çünkü bu tür bir toplumsal yapı, o toplumu oluşturan bireyler için bir sınırlandırıcı ortam hazırlar; onları maddî zevklerin peşinde koşma durumunda bırakır. İnsanî faziletlerin, erdemlerin içine sızma-

sına imkân bırakmaz. Geçmiş kuşaklardan miras kalan manevî üstünlükler, erdemler birer birer unutulmaya yüz tutar. Derken toplum, hayvansal bir birliktelik mahiyetini kazanır, ilkel bir hayvanlar topluluğuna özgü davranışların sergilendiği bir zemin gibi belirginleşir.

Nitekim bugün ilerlemiş ülkelerde gözlemlediğimiz manzara bunun en somut örneğidir. bu toplumlar maddî alanda alabildiğine ilerleme kaydetmişler, tamamen maddî zevklerin çekiciliğine kendilerini kaptırmışlardır. Öyle ki bütün zamanlarını bu amaç kaplamış, yüzlerini ahiretten dünyaya çevirmiş, ahiretten alıkoyarak onları dünyayla meşgul etmiş, kendilerine maneviyatla uğraşacak zaman bırakmamış, gerçek ve ebedî hayatın mutluluğu için her türlü düşünme eylemine engel teşkil etmiştir.

Tarihte sözü edilen milletler ve uluslar arasında, siyasî bir kişiliğin veya bir devlet adamının insanî yüksek faziletlere, tertemiz ilâhî bilgilere, takva ve kulluk yoluna davet ettiğinden söz edilmez. Bir kişinin egemenliğini esas alan istibdat yönetimlerinde iktidarın pekişmesi ve devam etmesi için çalışılırken, demokrasi ve benzeri çoğulcu yönetimlerde ise, toplumsal hayatın çoğunluğun keyfine, hevasının arzusuna göre düzenlenmesi esas alınır; çoğunluğun keyfinin erdeme uygun olması veya rezil bir mahiyet arz etmesi arasında fark yoktur, akla dayalı gerçek mutluluğa uygun olması veya aykırı olması önemli değildir. Şu kadarı var ki, adalet, iffet, doğruluk, iyilik severlik, insan türünün iyiliğini isteme, zayıflara karşı şefkatli davranma gibi sadece isimleri kalmış ve fıtratlarının zoruyla saygı göstermek durumunda kaldıkları bu manevî erdemlerden, insanî olgunluklardan, yüksek amaçlardan birine aykırı bir davranış sergilediklerinde, bu yüksek erdemlilik ilkelerini hareket tarzlarına ve yürürlükteki yasalarına göre yorumlamayı tercih ederler. Bugün gözlerimizin önünde yaşanan realite bunun en somut örneğidir.

Kısacası, toplumlara yön veren kolektif akıl ve maddî bilinç, insanı ilâhî bilgilere ve manevî erdemlere ulaştırmada yetersizdir. Buna rağmen insan toplulukları değişik yapılarına ve kalkınmışlık düzeylerinin farklılığına rağmen bu manevî erdemleri ve ilâhî bilgileri ifade eden isimleri barındırmakta ve bunların anlamlarına saygılı davranma durumunda kalmaktadır. Yeryüzü değerlerine çakılıp kalmış bir toplumun maddenin ve maddî değerlerin üzerine çıkması ne mümkün?!

Bu ilâhî bilgiler ve manevî değerler, peygamberlerin inkılâplarına, hak sözü yayma uğruna verdikleri mücadelelerine, tevhit dinini yayma, insan türünü dünyevî ve uhrevî mutluluğuna yöneltme amaçlı çabalarına gelip dayanan dinsel davetten arta kalan kalıntılardan ve eserlerden başka bir şey değildir. O hâlde bunlar, vahiy ve kitap indirme şeklinde gerçekleşen ilâhî öğretimin yansımalarıdır.

Buna göre, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* ifadesi Yahudilere yönelik bir itirazdır. Çünkü onlardan biri, *"Allah, insana bir şey indirmedi."* demişti. Onlara deniliyor ki, sizin yanınızda son derece yararlı bilgi var; bu bilgiyi kendi çabalarınızla elde etmediğiniz gibi, atalarınızdan da size miras kalmadı. Tersine bu bilgiyi bundan farklı bir yolla öğrendiniz. Bu da Allah tarafından bazı insanlara vahiy ve kitap indirme yoludur. Nitekim yüce Allah bazı insanlara gerçek bilgileri ve dinsel yasaları indirmiştir. Yahudilerin yanında buna ilişkin çok örnekler vardı. Bunları, peygamberlerinden miras almışlardı ve Musa'nın kitabı bunları onların arasında yaygınlaştırmıştı.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin söylediklerinin aksine, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* ifadesinden maksat, genel olarak vahiy ve kitap menşeli bilgiler ve yasalardır; özel olarak Musa'nın (a.s) kitabının içerdiği bilgiler ve yasalar değildir. Gerçi bunun kapsamına Yahudilerin yanında bulunan Tevrat'ın içerdiği bilgiler ve yasalar da girmektedir. Çünkü ayetin ifade tarzı sırf bir örnekle sınırlandırmaya elverişli değildir. Nitekim, *"...bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* deniliyor, "O (Musa'nın getirdiği kitap) size öğretilmiştir" veya "Allah onu size öğretmiştir" denilmemiştir.

Öğretenin kim olduğu belirtilmeden, *"...size öğretilmiştir."* buyurulmuştur. Böylesi, kanıtlama amaçlı bir akışa daha uygundur. Çünkü bu tür bir akışın kapsamında öğretenin kim olduğunu zikretmek, daha çok kanıtsız bir iddia ortaya atmaya benzer. Dolayısıyla burada şöyle denilmiş gibi bir durumla karşı karşıyayız: "Sizin yanınızda birtakım bilgiler vardır ki, bunlar ne sizin, ne de atalarınızın çabalarından kaynaklanan bilgiler değildir. Peki bu bilgileri kim öğretti size?" Sonra bu soruya, "Yüce Allah." şeklinde cevap verilmektedir.

(Resulüm,) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar.

[Genelde bir konuyla ilgili soru soranın sorusunun cevabı çok açık, net ve kendisine soru yöneltilenin de kabul ettiği türden bir şey olursa, soru soran karşı tarafın cevabını beklemeden hemen kendisi cevabı verir. Söz konusu ayette de durum böyledir. Şöyle ki:] Yukarıdaki sorunun cevabı hiçbir kuşku götürmeyecek şekilde açık olduğundan, böyle bir özelliğe sahip olan bir sorunun cevabını da kendisine bir şey kanıtlanmak üzere soru yöneltilen kişinin cevabı beklenmeden, soru soranın kendisinin üstlenebileceğinden dolayı yüce Allah Peygamberine (s.a.a) bu cevabı vermesini ve "Allah" demesini emrediyor. Yani Musa'nın getirdiği kitabı indiren ve ne sizin, ne de babalarınızın bilmediği bilgileri size öğreten, Allah'tır.

Ardından da Allah'ın, hiçbir insana bir şey indirmediğini söylemek anlamsız, ciddiyetten uzak bir hezeyan olduğu ve bu sözü söyleyen de Musa'nın (a.s) getirdiği Tevrat'ı kabul eden, ilim ve kitaptan haberdar Yahudi toplumuna mensup biri olduğu için yüce Allah Peygamberi'ne onları kendi hâlleriyle baş başa bırakmasını emrediyor: *"sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar."*

92) Bu (Kur'ân), kendinden öncekileri (kitapları) doğrulayıcı olarak ve senin şehirlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindeki insanları uyarman için indirdiğimiz mübarek (feyiz kaynağı) bir kitaptır.

Daha önce ilâhlığın bir gereğinin de insanlardan bir gruba, yani peygamberlere (selâm üzerlerine olsun) vahiy indirmek olduğuna, Musa'ya indirilen Tevrat gibi hak içerikli bir kitabın var olduğuna ve insanlara ancak vahiy ve gaybî öğretim sonucu öğretilecek şeylerin öğretildiğine dikkat çekildiği için, burada Kur'ân'ın da ilâhî bir kitap olduğuna, diğer semavî kitaplar gibi Allah tarafından indirildiğine işaret ediliyor. Bunun kanıtı olarak da, Kur'ân'ın ancak semavî kitaplarda olabilecek türden bilgileri içeriyor olmasının altı çiziliyor.

Bu açıklamalardan sonra sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: Ayetlerin akışının bu yerinde belirginleşen amaç, Kur'ân-ın Allah katından inen bir kitap oluşuyla ilintilidir; Kur'ân'ın kime indiği zatla değil. Bu yüzden, *"indirdiğimiz... bir kitap..."* deniliyor, buna karşın, "sana indirdiğimiz bir kitap" denilmiyor. Fakat başka yerlerde a-

maç, Kur'ân'ın indirildiği zatla ilintili olunca, ona da işaret edilmiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"Sana bu mübarek kitabı indirdik ki ayetlerini düşünsünler."* (Sâd, 29) Bunun gibi daha birçok ayet örnek verilebilir.

İkincisi: Kitabın nitelikleri bağlamında sıralanan, *"mübarek (feyiz kaynağı) ve... doğrulayıcı"* gibi nitelikler, onun Allah katından indirildiğinin kanıtları değil, kanıtları mesabesindeki emareleridir, belirtileridir. Yani Kur'ân'ın Allah katından indirildiğinin belirtilerinden biri, onun mübarek olmasıdır. Allah onun içine birçok feyiz ve hayır koymuştur. O bu özelliğiyle insanları en doğru olana yöneltir. Allah onun aracılığıyla hoşnutluğunun peşinde olanları esenlik yollarına iletir. İnsanlar onun sayesinde geniş topluluklar oluşturmaları, güç birliği yapmaları ve sözbirliği etmeleri suretiyle dünyaları açısından kazançlı çıkarlar. Ona uymakla içlerindeki kin ve nefreti atarlar. Kalplerini eğriliklerden arındırırlar. Güvenliği ve barışı yaygınlaştırırlar. Yaşamları bereketlenir. Hayatları güzelleşir. Cehalet ve her türlü küçük düşürücü rezillik ortadan kalkar. Onun sayesinde insanlar mutluluk şemsiyesi altına girerler. Ahirette de büyük ödül ve kalıcı nimetler elde etmek suretiyle kazançlı çıkarlar.

Eğer Kur'ân Allah katından indirilmiş olmasaydı, insan ürünü olsaydı, örneğin insanları kandırmak, onları tuzaklarına düşürmek isteyen bir şebekenin ortaya koyduğu bir eser olsaydı, yahut bir gönül eğlendirme ya da onu getiren kişi öyle olmadığı hâlde bunun, kendisine Allah katından indirilen semavî bir vahiymiş gibi gösterilen şeytanî bir telkin olsaydı, kalıcı ve yerleşik bilgi niteliğini almazdı; bunca ilâhî feyiz, bereket ve çokça hayır ondan kaynaklanmazdı. Çünkü kötülük yolu, kendisini izleyeni sadece kötülüğe iletir. Bozgunculuktan yapıcılık çıkmaz, fesattan ıslâh doğmaz. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, şaşırttığını yola getirmez."* (Nahl, 37) *"Allah, yoldan çıkanları doğru yola iletmez."* (Saff, 5) *"Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz."* (A'râf, 58)

Kur'ân'ın hak içerikli bir kitap olduğunun bir belirtisi de, kendisinden önce Allah katından inen hak içerikli semavî kitapları doğrulayıcı olmasıdır.

Bunun bir diğer belirtisi de, yüce Allah'ın yarattığı varlıkların varoluş amacı olarak belirlediği hususları eksiksiz bir şekilde ifa etmesi-

dir. Allah'ın varlık âlemi için belirlediği hedef ise, indirdiği vahiy aracılığıyla onları uyarmak suretiyle dünya ve ahiret mutlululuğuna yöneltmektir. Bunu, *"senin şehirlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindeki insanları uyarman için."* ifadesinden çıkarıyoruz. Kentlerin anası Mekke'dir. Maksat ise Mekke'nin halkıdır. Bunu, *"çevresindeki insanları..."* ifadesinden çıkarıyoruz. Mekke'nin çevresinden maksat, onu çevreleyen dünyanın diğer ülkeleri veya bazılarının söylediği gibi ona komşu beldelerdir. Bu ifade, ayrıca yüce Allah'ın kentlerin anası Mekke'ye verdiği önemi yansıtmaktadır. Orası ilâhî dokunulmazlık beldesidir, harem-i şeriftir. İlâhî davet oradan başladı, ilâhî mesaj oradan dünyaya yayıldı.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şunu anlıyoruz: Ayetlerin akışına uygun olanı, *"şehirlerin anasını... uyarman için"* ifadesinin, özellikle [gaip sıygası ile], "li-yünzire=uyarması için" şeklinde okunması durumunda önceki "musaddiku=doğrulayıcı" ifadesine atfedilmesidir. Çünkü her iki ifade de, amaç bildirmeye yöneliktir. [Şöyle ki, yüce Allah vahiy indirmekle, hem önceki kitapları doğrulamayı, hem de insanları uyarmayı amaçlamıştır.] Bu durumda, "Kendisinden önceki kitapları doğrulasın ve kentlerin anasını uyarasın diye..." şeklinde bir anlam çıkıyor karşımıza. Nitekim Zemahşerî bu görüşü benimsemiş ve ayeti bu şekilde yorumlamıştır. Ancak bazılarına göre, ifade "mübarekun=feyiz kaynağı" ifadesine matuftur. Bu durumda ise, anlamı şöyle belirginleşmektedir: "[Bu mübarek ve kendinden öncekileri doğrulayan] kitabı indirdik ki, kentlerin anasını ve çevresindeki insanları uyarasın."

Ahirete inananlar, ona inanırlar ve onlar namazlarını korurlar.

Bu, bir bakıma yüce Allah'ın katından indirdiği kitaba ilişkin olarak sıraladığı niteliklere ilişkin bir ayrıntı mahiyetindedir. Yani bizim indirdiğimiz bu kitap, feyiz ve bereket kaynağı olduğu, kendisinden önceki kitapları doğruladığı ve yeryüzü halkını uyarmak amacıyla indiği için ahirete inananlar ona inanırlar. Çünkü Kur'ân kesintisiz ahiret güvenliğine çağırıyor, insanları kesintisiz azaptan sakındırıyor.

Sonra yüce Allah, bu ahirete inananları, müminlere ilişkin en özel, en ayırt edici niteliklerle vasfediyor. Bu da, Rablerini andıkları bir ibadet olan namazlarını sürekli kılmaları, korumalarıdır. Nitekim yüce Allah Mü'minûn Suresi'nin başlarında da müminlere ilişkin nitelikleri

sıralarken en sonunda onların namazlarını koruduklarını, sürekli kıldıklarını belirtmiştir: *"Onlar namazlarını (titizlikle) korurlar."* (Mü'minûn, 9) Yine aynı surenin girişinde aynı anlamı ifade eden şu ayete yer verilmiştir: *"Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler."* (Mü'minûn, 2)

Bu da gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette geçen, namazı korumaktan maksat, namaz kılarken saygılı bir tutum içinde olmaktır, namazı huşû ile kılmaktır. Bu da kulluk makamında bulunurken ilâhî azamet ve ululuk karşısında içsel bir etkilenmişlik, zelillik duygusu içinde olmak demektir. Fakat, bu ayetin tefsiri çerçevesinde bilinen en yaygın yorum, namazları korumaktan maksat, onları vakitlerinde kılmaya özen göstermektir, şeklindedir.

KUR'ÂNDA BEREKET KAVRAMININ ANLAMI

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Berku, sözcüğünün asıl anlamı, devenin göğsü olmakla beraber deveden başka bir canlının göğsü için de kullanılır. 'Birke' sözcüğü de aynı anlamda kullanılır. 'Berek'el-baîru' yani, deve çökerek göğsünü yere koydu. Araplar bundan sebat ve sarsılmazlık anlamını algılamış ve 'ibterakû fi'l-harbi' yani, sebat ettiler ve savaşta mevzilerinden ayrılmadılar, demişlerdir. 'Beraka'ul-harbi ve burukauha', 'Savaşta kahramanların yerleştikleri ve ayrılmadıkları mevziler' demektir. 'İbtereket'id-dâbbetu' ise, 'Hayvan durdu, yerine çakılıp kaldı.' anlamındadır. İçinde su tutulan havuza da 'birke' denir. 'el-Berekeh (bereket)' ise, ilâhî hayrın bir şeyde sabit olması demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Onların üzerine gökten ve yerden bereketler açardık.'* [A'râf, 96] Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, hayrın tıpkı suyun havuzda birikip durması gibi, o şeyde sabit olmasıdır. 'Mübarek'; içinde bu tür hayır olan şeye denir. '*Bu mübarek bir zikirdir; onu indirdik...'* [Enbiyâ, 50] ayeti de bu anlamı ifade etmektedir."

Ragıp devamla şöyle der: "İlâhî hayır, hissedilmeyen bir yerden, sayısız ve kayıtsız bir şekilde kaynaklandığı için, içinde hissedilmeyen bir ziyadelik bulunan her şey için mübarek ifadesi kullanılmış, içinde bereket vardır, denilmiştir. Bir rivayette bu tür artışlara işaret edilmiştir: *'Bir mal sadaka vermekle eksilmez.'* Yoksa bu rivayette somut eksilmeye işaret edilmemiştir. Nitekim malında zarara uğrayan birine böyle bir şey söylendiğinde, 'Gidip teraziye vuralım...' demiştir."

Ardından Ragıp şunu eklemiştir: "Yüce Allah'ın mübarek olmasından maksat da, O'nun hayırların kaynağı olmasıdır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Buna göre, "bereket"; bir şeyde hayrın kalıcı, sürekli olması, ondan ayrılmaması demektir. Örneğin: Nesilde bereket, insanın soyunun çok olması veya insanın adının onlar aracılığıyla kalıcılık kazanmasıdır. Yemekte bereket, birçok insanın onunla doymasıdır. Vakit açısından bereket, bir vaktin kapasitesinden fazla bir işin yapılmasına yetmesidir.

Ne var ki, dinsel amaç ve maksatlar, salt manevî mutluluklar veya sonuç itibariyle manevî mutluluğa yol açan maddî mutluluklarla ilintili olduğu için, o mutluluklarla ilgili olgulardaki bereketten maksat, sözünü ettiğimiz bu manevî hayırdır veya bu manevî hayra yol açan şeydir. Tıpkı İbrahim'e inen meleklerin sözlerinde bulunan bereket gibi: *"Allah'ın rahmeti ve bereketi siz ev halkının üzerindedir."* (Hûd, 73) Bundan maksat, din ve Allah'a yakınlık gibi çeşitli manevî hayırlar ve mal ile nesil çokluğu, gelecek kuşaklar arasında ismin anılması gibi maddî hayırlardır. Ki bu tür maddî hayırların tümü manevî hayırlarla bağlantılıdır.

Buna göre, bereket, yani bir şeyin istenen hayrı kapsaması; tıpkı göreceli bir olgu gibi amaçların değişmesi ile birlikte değişiklik arz eder. Çünkü bir şeyin hayırsallığı, kendisiyle ilintili amaçla bağlantılıdır. Meselâ yemeğin amacı; aç insanın doyması veya yiyene zarar vermemesi ya da şifa sağlaması, yiyenin mizacıyla uyum sağlaması, hastalığını giderip iyileştirmesi yahut yiyenin içinde Allah'a kulluk sunmaya muktedir olmasını sağlayacak bir nura kaynaklık etmesi vb. olabilir. [Netice itibariyle tek bir iş olan yemek yeme eyleminin farklı amaçları olabileceğinden, onunla ilintili olan "bereket" kavramı da güdülen amaca orantılı olarak farklı anlam ifade edecektir.] Dolayısıyla bu yerlerde kullanılan bereketten maksat, yüce Allah'ın sebepler ve etkenler arasında bir uyum meydana getirmesi ve engelleri ortadan kaldırması sonucu bunlardaki hayrın [ve güdülen amacın] bu şekilde süreklilik arz etmesidir.

Bundan da anlıyoruz ki, ilâhî bereketin bir şey üzerine inmesi ve o şeyde hayrın yerleşip süreklilik kazanması, diğer etkenlerin iş görmesini ve sebeplerin bir araya gelmesini olumsuzlamaz. Dolayısıyla Allah'ın bir şeyle ilgili olarak bir niteliği veya bir durumu dilemesi, o şe-

yi gerektirici diğer sebep ve illetleri geçersiz kılması demek değildir. -Bu gerçeği bundan önceki bölümlerde defalarca yineledik.- Buna göre, ilâhî irade diğer sebeplerin üstünde yer alan bir sebeptir, onların yanında yer alan bir sebep değil. Meselâ yüce Allah'ın bir yemeğe bereket indirmesi, insanda bu yemeği yemesi durumunda zarar verecek mizacî bir keyfiyeti gerektirmeyen, bozulmasına, zayi olmasına, çalınmasına ya da talan edilmesine neden olmayan değişik sebepleri bir araya getirmesi demektir. Yoksa bunun anlamı, yüce Allah'ın diğer sebepleri geçersiz kılarak, onda sebeplerin aracılığı söz konusu olmaksızın hayır meydana getirmesi değildir. Bunun üzerinde iyice düşün!

Dinsel terminolojide bereket kavramı çokça kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'de değişik ayetlerde farklı lafızlarla bu kavrama yer verilmiştir. Aynı şekilde hadislerde de sıkça kullanılmıştır. Eski ve Yeni Ahit'lerde [Tevrat ve İncil] de bereket kavramı değişik konular bağlamında tekrarlanır. Orada yüce Allah'ın falan peygambere veya falanca kâhinin başka insanlara bereket vermesi anlatılır. Hatta Eski Ahit'te bereket olgusu, yürürlükte olan evrensel bir yasa olarak sunulur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, Ragıp'tan yaptığımız alıntıdan da anlaşıldığı üzere bereketin var olmadığını söyleyen ve bir şey üzerinde etkili olan doğal sebeplerin, başka bir şeyin etkili olmasına ya da onların etkinliklerini geçersiz kılmasına izin vermediklerini savunan kimselerin savları da çürümüş oluyor. Bunlar şu gerçeğin farkında değildirler: Yüce Allah'ın eşyalar üzerindeki etkisi, diğer sebeplerin uzantısında yer alan sebepler zincirinden bir halka konumundadır; onların hizasında yer alan bir sebep değildir. Dolayısıyla iki paralel sebebin çatışması, birbirini iptal etmesi veya bunlar gibi bir durum söz konusu değildir.

* * *

93) Allah'a karşı yalan uydurandan (ortak koşandan) ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu." diyenden yahut, "Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim." diyenden daha zalim kim olabilir?

Bu ayette yüce Allah zulmün yansıdığı üç alana işaret ediyor. Bunlar zulmün en ağır olanlarıdır. Normal bir akıl bunların çirkinliğinden, yüz kızartıcılığından kuşku duymaz. Bu nedenle bir soru cümlesi tarzında bunlara işaret edilmiştir.

Bununla [maksadı soru şeklinde ifade etmekle] güdülen amaç, muhatapları aklıselimin hükmünü kabul etmeye, objektif davranmaya ve açık gerçeği kabule yanaşmaya davet etmektir. Âdeta şöyle deniyor: "Onlara de ki: Benim de, sizin de hakka karşı büyüklük kompleksine kapılmamamız ve zulmün en şiddetlisi, en iğrenci, en yüz kızartıcı ve kötüsü olan Allah'a karşı zulüm işleyerek Allah'a karşı büyüklenmememiz gerekir. O hâlde siz nasıl Allah'a iftira atıp yalan söyleyebilir, O'ndan başkasına kulluk sunarak onları şefaatçiler edinebilirsiniz? Ben de eğer Allah tarafından vahiy iletilen bir peygamber değilsem, nasıl peygamberlik iddiasında bulunup, 'Bana vahiy indiriliyor.' diyebilir miyim? Bir insan, 'Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' diyerek Allah'ın hükmünü alaya alabilir mi, onlarla eğlenebilir mi? Böyle bir şeye nasıl yeltenebilir?"

O hâlde bu çağrının sonucu, peygamberliğin hükmüne uymalarıdır. Çünkü eğer müşrikler şirk koşmak suretiyle Allah'a iftira atma suçundan kaçınırlar, *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* diyen kimse bu iddiasından vazgeçer ve Hz. Peygamber (s.a.a) de kendisine vahiy indiğini ısrarla vurgularsa, artık Peygamber'in peygamberliği kimsenin muhalefetiyle karşılaşmaz.

Ayette zulümlerin ilki olarak sayılan Allah'a iftira atmak, her ne kadar ayette işaret edilen ikinci zulümden, yani birinin kendisine vahiy inmediği hâlde vahiy indi iddiasında bulunmasından daha genel ve kapsayıcıysa da ve bu yüzden de bazıları: "Birinciden sonra ikincinin zikredilmesi, genel bir olgudan sonra özel bir olgunun zikredilmesi kabilindendir ve bununla vahyin önemine vurgu yapılmak ve ona gösterilen özen hatırlatılmak istenmiştir." demişlerse de, ayetlerin akışı üzerinde düşünülüp hedef kitlenin de müşrikler olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, ayette kastedilen iftiranın Allah'a ortak koşmak olduğu anlaşılır.

Genel bir husustan sonra özel bir hususu zikretmek ihtimalini giderecek şekilde, bunun [Allah'a iftira atmanın, O'na ortak koşmaktan ibaret olduğunun] açıkça ifade edilmemesinin nedeni ise, ayetin amacı ve üzerinde durduğu mesajla ilintilidir. Çünkü burada güdülen amaç, daha önce de söylediğimiz gibi, insafa ve cahiliye tutuculuğundan uzaklaşmaya çağrıdır. Bu yüzden asıl amaç açık bir şekilde ifade edilmemiş, sadece üstü kapalı olarak işaret edilmiştir. Ki cahiliye tutucu-

luğu tahrik edilmesin, seçkincilik ve büyüklük taslama duyguları harekete geçmesin.

Buna göre, *"Allah'a karşı yalan uydurandan..."* ifadesiyle, *"ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden"* ifadesi, dış görünümleri itbariyle genel ve özel gibi belirmekle beraber, maksat itibariyle birbirlerinden farklıdırlar.

Sözünü ettiğimiz bu hususun kanıtı, ayetin sonundaki ifadede azap tehdidinin ve Allah'a ortak koşulan düzmece ilâhlarla ve sözde şefaatçilerle ilgili bir sorunun yer almasıdır.

Bazılarının, *"ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyen"* ifadesinin, peygamberlik iddiasında bulunan Müseyleme hakkında indiğini söylemelerine[1] gelince; daha önce açıkladığımız gibi, ayetlerin akışı böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir. Tam tersine ayetin zahiri, maksadın Hz. Peygamber'in (s.a.a) kendisi olduğunu göstermektedir. Bunun yanında bu hususu göz ardı ettiğimizde de ayetin daha genel bir anlam ifade ettiğini görürüz.

Kaldı ki, En'âm suresi Mekke'de inmiştir; Müseyleme'nin peygamberlik iddiasında bulunması ise hicretten sonra meydana gelmiştir. Şu da var ki, ayetin Müseyleme hakkında indiğini söyleyenler, bu ayetin Mekke'de değil, surenin genelinden ayrı olarak Medine'de indiğini söylemektedirler. İnşaallah ilerideki hadisler bölümünde bu husus üzerinde duracağız.

"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim, diyenden" ifadesine baktığımız zaman ifadenin zahirinden, bu sözün gerçekten biri tarafından söylendiği anlaşılmaktadır. Bu demektir ki birisi, *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* demiştir. Bunu söylerken de Kur'ân ile alay etmeyi amaçlamıştır. Şöyle ki, Kur'ân'ın indirilişini Allah'a izafe etmiş, sonra da kendisinin de bunun gibi bir vahiy indireceğini söyleme küstahlığında bulunmuştur. Onun için de, ["Ben de, yakında Allah'ın indirdiği gibi bir vahiy indireceğim." demiş,] "Ben de Muhammed'in söylediklerine benzer şeyler söyleyeceğim." veya "Size onun getirdiği şeylere benzer sözler getireceğim." şeklinde bir ifade kullanmamıştır.

1- [el-Menâr, c.7, s.624]

Bazı tefsir bilginleri, "Burada müşriklerden, *'İstesek biz de bunun gibisini söyleriz. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.'* [Enfâl, 31] diyenin sözlerine işaret edilmiştir." söylemişlerdir.

Diğer bir grup müfessir de, "Burada Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarah'ın, 'Ben de Allah'ın indirdiği gibisini indiriyorum.' şeklindeki sözlerine işaret edilmiştir." Ayet ise Medine'de indirilmiştir." demişlerdir. İnşaallah ayetlerin hadisler ışığında açıklaması bölümünde değineceğimiz gibi bundan başka şeyler söyleyen de olmuştur. Ancak ayetin zahirinden bu çıkarsamalarla bağdaşan bir ipucu edinmek ve zahirini bu anlamlardan herhangi birine uyarlamak mümkün görünmüyor. Çünkü ayet, geleceğe ilişkin [*"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* şeklinde] bir vaat içermektedir. Oysa müşriklerin, *"İstesek biz de bunun gibisini söyleriz..."* şeklindeki sözleri ise [geleceğe yönelik bir vaat içermemekte, "Eğer istersek biz de söyleyebiliriz." şeklinde] koşula bağlı bir sözdür. Yine şayet rivayet sahihse, Abdullah'ın sözleri de o esnada olup biten bir durumdan haber verme niteliklidir.

Her neyse. Bütün bunlara rağmen kesin olan bir şey vardır ki, o da, *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim, diyenden"* ifadesi, bazı Arap müşriklerinin, Allah'ın ayetlerine karşı büyüklük taslayarak söylemiş oldukları bir sözü aktarmaya yöneliktir. İfadenin orijinalinde "men" ism-i mevsulunun tekrarlanmasına karşın *"ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden"* ifadesinde tekrarlanmamasının nedeni, ayette sıralanan zulümlerin üç tane olmakla beraber başka bir açıdan iki kısımda değerlendirilebilir olmalarıdır. Şöyle ki, birinci ve ikinci zulüm; yüce Allah'a karşı boyun eğme ve O'nun emirlerine uyma görünümünde ortaya çıkan bir zulüm iken, üçüncü zulüm, O'na karşı büyüklük taslama, O'nun ayetlerine karşı böbürlenme şeklinde tezahür eden bir zulümdür.

O zalimleri, ölümün şiddetleri içinde, meleklerin ellerini uzatarak onlara, "Haydi canlarınızı çıkarın (ölün)! Allah'a karşı... büyüklük tasladığınızdan ötürü, bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!" dediklerinde, bir görsen!

Ayetin orijinalinde geçen "gamerât" kelimesinin kökü olan "elgamru" kelimesinin aslı, bir şeyin üzerini örtüp gizleme ve etkisini giderme, ondan hiçbir iz bırakmama anlamını ifade eder. Bu yüzden dibinde olan şeyleri örten çok su için de "el-gamretu" ifadesi kullanılır.

Bilgi sızdırmayan koyu cehalet için de öyle. Nitekim insanı dört bir yandan kuşatan zorluklara da denir. "Gamerât" ise zorluklar, şiddetler anlamındadır. İşte bu ayetin orijinalinde geçen "fî gamerât'il-mevti" sözcüğü bu anlamda kullanılmıştır. "el-Hevnu" ve "el-hevânu" ise zillet, alçaklık demektir.

[*"Meleklerin ellerini uzatarak"* ifadesindeki] "Elini uzatmak" deyiminin anlamı açıktır; ancak bununla kinayeli bir anlam kastedilir. Duruma ve kullanıldığı yere göre bu anlam farklılık arz eder. Örneğin zenginin elini uzatması, cömertliği ve müstahak olanlara ihsanda bulunmasını ifade eder. Kralın elini uzatması, hiç kimsenin engeliyle ve rekabetiyle karşılaşmadan ülkesinin işlerini idare etmesi demektir. Acımasız sert bir görevlinin yakalanmış suçluya el uzatması, âlemlere ibret olacak şekilde cezalandırması, işkence etmesi, dövmesi, azarlaması anlamına gelir.

Dolayısıyla meleklerin ellerini uzatmaları da, zalimlere azap etmeye başlamalarını ifade eden bir deyimdir. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla meleklerin bu zalimlere yaptıkları, şu ifadede açıklığa kavuşturulmaktadır: *"Haydi canlarınızı çıkarın... Bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız..."* Dolayısıyla bu sözler meleklerden aktarılmaktadır, yüce Allah'ın sözleri değildir. Bu durumda ifadenin şu şekilde açıklanması gerekir: "Melekler onlara derler ki: Haydi çıkarın canlarınızı..." Bu demektir ki, melekler onların canını öyle bir işkenceyle alıyorlar ki, bununla onlar azabın acısını hissediyorlar. Bu, ölüm esnasında, henüz dünyadan ayrılmayıp ölümden sonraki âleme taşınmadan bu dünyada çektikleri işkence ve azaptır. Bir de onlar için bundan başka ve ölümden sonra bir azap vardır ki, kıyamet kopmadan önce bu azabı çekeceklerdir. Buna şu ayette işaret edilmiştir: *"Önlerinde, dirilecekleri güne kadar bir berzah vardır."* (Mü'minûn, 100)

Bundan da anlıyoruz ki, *"Bugün cezalandırılacaksınız..."* ifadesinde geçen *"bugün"*den maksat, azap çektikleri ölüm günüdür. Ki bu, berzah âlemi (ölüm ile haşir arası ara dönem)dir. Yine bu ifadenin zahirinden anladığımız kadarıyla burada geçen "zalimler"den maksat da, yüce Allah'ın zulümlerin en şiddetlileri olarak saydığı üç zulümden bir kısmını işleyen kimselerdir. Allah'a yalan iftirada bulunmak, yalan yere peygamberlik iddiasında bulunmak ve Allah'ın ayetleriyle alay etmek yani.

Bunu, yüce Allah'ın onların azap çekmelerinin nedeni olarak saydığı günahlardan da çıkarsamak mümkündür. [Şöyle ki, ayette onların cezalandırılması iki sebebe dayandırılıyor: Birincisi] Allah'a gerçekle bağdaşmayan bir iftirada bulunmaları[ndan ibarettir]; tıpkı Allah'a ortak koşmak veya O'na yalan yere teşriî/yasal bir hükmü isnat veya yalan yere O'ndan vahiy aldığını iddia etmek gibi bir suçu işleyen kimsenin durumunda olduğu gibi. [İkincisi ise,] Allah'ın ayetlerine karşı büyüklük taslamaları[ndan ibaretttir. Nitekim] *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* diyenin durumu bu suçun kapsamına girmektedir.

"Haydi canlarınızı çıkarın." ifadesindeki emir, tekvinî/varoluşsal bir emirdir. Çünkü hayat gibi ölüm de [sırf Allah'ın elinde olup] insanın gücü dahilinde değildir ki, bununla ilgili bir emrin kendisine yöneltilmesi doğru olsun. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Öldüren de O'dur, dirilten de O'dur."* (Necm, 44) Buna göre ayetteki emir, tekvinîdir; melekler de bu emrin gerçekleşmesinin sebepleri arasında yer almaktadırlar. Bu da demektir ki bu ifade, kinayeli istiare veya tahyilî istiare yollu kullanılmıştır. Sanki insanın canı, bedeninin içinde bir şeymiş, insanın yaşaması ona bağlıymış ve onun bedenden çıkmasıyla birlikte ölüm gerçekleşirmiş gibi. Oysa yüce Allah'ın sözlerinden canın, nefsin bedensel bir varlık olmadığı, maddî ve cismanî şeylerden sayılmadığı anlaşılmaktadır. Tam tersine nefis veya can başka tür bir varlıktır; bedenle birleşir, bir şekilde onunla bağlantılı hâle gelir, maddî olarak tasavvur edilemeyen bir şekilde onunla bütünleşir.

Daha önce tefsirimizin birinci cildinde, "Ruhun Soyutluğu Üzerine Bir Felsefî Araştırma" başlığı altında bu konuya değinmiştik.[1] İnşaallah yeri geldikçe başka açıklamalar da sunacağız. Şimdilik şunu söylüyoruz: *"Haydi canlarınızı çıkarın."* ifadesinde kastedilen, canları ile bedenlerinin bağlantısının kesilmesidir. Bu da ölümdür. Yine ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu sözü melekler söylemiştir.

O hâlde ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Keşke, bu zalimlerin ölüm dalgalarına, ölüm sarhoşluğuna ve dayanılmaz zorluklarına, şiddetlerine tutulduklarını görseydin! Melekler onlara işkenceye başlamışlardır. Önce canlarını büyük bir azapla çekip çıka-

---

1- [el-Mîzân, c.1, Bakara Sûresi, 153-157. ayetlerin tefsiri.]

rıyorlar. Bir yandan da onlara artık ölüm âlemine geldiklerini, burada alçaklık azabıyla azaplandırılacaklarını, bunun Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemelerinin ve O'nun ayetlerini kabul etmeye yanaşmamalarının, büyüklük kompleksine kapılmalarının bir karşılığı olduğunu haber veriyorlar."

94) Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine yapayalnız/tek olarak bize geldiniz ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. Ortak sandığınız şefaatçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz! Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaatçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir.

Ayetin orijinalinde geçen "furâdâ" sözcüğü "ferd"in çoğuludur. Başka şeylere bir şekilde karışmaktan uzaklaşan, ayrılan kimse demektir. Bunun karşıtı da "zevc=çift"tir. Bu ise, başkasına bir şekilde karışan anlamına gelir. Bu iki kavrama anlam itibariyle "vitr" (tek) ve "şef'" (çift) kavramları da yakındır. "Vitr"; başkasına eklenmeyen, "şef'" ise başkasına eklenen demektir. Ayetin orijinalinde geçen "havvelnâkum" kelimesinin mastarı olan "tahvil" kelimesi ise, insanın eli altında ve tasarrufunda bulunan mal ve benzeri bir şeyi vermek anlamına gelir.

Şefaatçilerden maksat, Allah'tan başka kulluk sunulan tanrılardır. Bunlara müşrikler, Allah katında aracı olsunlar diye kulluk sunarlar. Böylece bu özellikleriyle Allah'ın yaratma düzeninde O'nun ortakları olduklarını varsayarlar [ve şirkin, "yaratmada şirk" kısmına girerler].

Ayette insan hayatının ölümden sonraki gerçeğine dikkat çekiliyor: İnsan öldükten sonra Rabbinin huzuruna çıktığında bu gerçeği olanca çıplaklığıyla görecektir. Kendi nefsinin, canının gerçek mahiyetini gözlemleyecektir. Nefsinin Allah tarafından yöneltildiğini, yönlendirildiğini, başkalarının bu hususta hiçbir etkinliğinin olmadığını müşahede edecektir. İlk kez yaratıldığı gibi üzerindeki tek egemenin Allah olduğunu anlayacaktır. Hayatına katkı olarak eklenen sebepler, destekler, mallar, evlâtlar, eşler, aşiretler ve toplumlar gibi yardımcıların, aynı şekilde Allah katında şefaatçi olsunlar diye kulluk sunulan ve böylece Allah'a ortak koşulan düzmece ilâhların, bütün bunların birer sanı, birer yanılsama, birer asılsız düşünce olduğunu, varoluş sahasında kesinlikle hiçbir etkinliklerinin olmadığını net olarak kavrayacaktır.

Çünkü insan, evrenin cüzlerinden bir cüzdür; ilâhî yönetimin altındadır, evrenin diğer cüzleri gibi yüce Allah'ın kendisi için öngördüğü hedefe yönelik olarak yaşamını sürdürmektedir. Varlık âleminde yer alan hiçbir şeyin ilâhî yönetim ve yönlendirme üzerinde herhangi bir etkinliği olamaz. Bunlar sadece sebepler ve illetlerdirler; etkinlik göstermeleri de yüce Allah'a bağlıdır, kendi başlarına bağımsız bir etkinlik göstermeleri mümkün değildir.

Şu kadarı var ki, yaratılış eli insanı şekillendirdiğinde, onu bir varlık olarak meydana getirdiğinde, doğal olarak insanın gözleri hayatın çekici süslerine, sebeplere, görülür aracılara ilişir; hayatın lezzetleri onu kendilerine çeker, nefsi de bunlara bağlanır. Bunun sonucunda sebeplerin kuyruğuna tutunması, onlara boyun eğmesi kaçınılmaz olur. Sonuç itibariyle de sebepleri var eden müsebbib'ül-esbaba [sebeplerin sebeplik konumu alamsına sebep olan], sebeplerin yaratıcısına ve bütün emir ve yönetimi tekelinde tutan Allah'a dönüp bakmaz. Bu gerçeğin farkında olamayan insan sebeplere bağımsız etkinlik yetkisi tanır. Öyle ki, sadece sebeplere boyun eğmek suretiyle dünya hayatının lezzetlerinden zevk alır, böylece dünyada kaldığı sürece bu yanılsamalarla ve içine düştüğü bu dipsiz vehimler kuyusuyla oyalanır; maddî hayatın zevklerine düşkün olan nefsin dürtüleriyle dünyadan, lezzetlerinden haz almaya çalışarak ömrünü tüketir. Artık onun ömrünü batıl lezzetler ve eğlenceler kaplamıştır, hakka yönelecek zaman bulamaz hâldedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bu dünya hayatı oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir."* (Ankebût, 64)

Kur'ân'ın ön gördüğü eğitim sisteminin vurgulamak istediği de budur: İnsan kulluk kıyafetinden sıyrıldığı zaman gerçek Rabbini unutur ve bu, onun kendisini de unutmasına neden olur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah da onlara kendilerini unutturdu..."* (Haşr, 19)

Ama ne var ki insanın canı, ölüm dolayısıyla bedeninden ayrıldığı zaman, bedensel olarak bağlantılı olduğu ve dünyevî yaşam açısından bütünleştiği bütün maddî sebepler, illetler ve donanımlarla bağlantısı kesilir. O zaman söz konusu sebeplerin, illetlerin ve donanımların bağımsız etkinliğe sahip olmadıklarını görür. Gözünde büyüttüğü kadar olmadıklarını, gözden kaybolacak şekilde küçüldüklerini, etkinliklerinin silindiğini gözlemler. Artık kendi gözleriyle aslında işinin başta da

sonda da, gerçek Rabbinin yönetimi altında olduğunu görür, başkasının değil. O'ndan başka Rabbi olmadığını, hayatında tek etkinlik yetkisinin O'nun olduğunu görür, başkasının değil.

"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine yapayalnız/tek olarak bize geldiniz." ifadesi, işin aslına yönelik bir işarettir. *"ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız."* ifadesi ise, insanı Rabbini anmaktan alıkoyan, Rabbine yönelmesin diye oyalayan, ilk yaratıldığı gün ile canının alınıp Rabbinin huzuruna çıktığı günün arasına girip insanı eğlendiren sebeplerin geçersizliğinin ilânıdır. *"Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaatçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir."* ifadesi de insanın bu sebeplerden kopmasının, sebeplerin bağımsızlıklarını ve etkinliklerini yitirmesinin sebebini açıklamaya yöneliktir. Bunun sebebi, insanın dünya hayatı boyunca peşinde koştuğu, oyalandığı yanılsamaların, sanıların batıl olduğunun anlaşılmasıdır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu sebeplerin ve illetlerin insanda, kendisini oyalayan, eğlendiren vehimler ve yanılsamalar olmaktan öte bir etkinlik payları söz konusu değildir.

95) Taneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır...

Ayetin orijinalinde geçen "fâlık" kelimesinin mastarı olan "el-falk" sözcüğü, yarma demektir. Önceki ayette, açıklamaların sonunda sebeplerin bağımsız etkinlikleri olumsuzlanıp, onların Allah'tan başka şefaatçiler olmalarının, dolayısıyla O'nun ortakları olmalarının geçersizliği ifade edildikten sonra bu ayette, insanı Rabbine yönelmekten alıkoyan bu şeylerin Allah tarafından yaratılan, O'nun yönetimi altında etkinlik gösteren varlıklardan başka bir şey olmadıkları açıklanıyor. Bunlar Allah'ın öntasarımı ve takdiri olmadan insan hayatının ıslâhı bağlamında hiçbir etkinlik gösteremezler, hiçbir faaliyet sergileyemezler, insanı yaratılışının hedefine yöneltemezler. Dolayısıyla bütün yönetim ve yönlendirme yetkisi Allah'ın elindedir, başkasının değil. Rab O'dur, başkası değil.

Evet, taneyi ve çekirdeği yaran O'dur. Bunlardan bitkiler ve ağaçlar yeşerten O'dur. Ki insanlar onların tanelerinden ve meyvelerinden faydalanırlar. Ölüden diriyi ve diriden ölüyü çıkaran da O'dur. -Âl-i İmrân Suresi'nin 27. ayetini tefsir ederken bu olgu üzerinde geniş açıklamalarda bulunduk.- İşte Allah budur. [Bütün bunları yapan sadece Allah'tır, başkasının bu hususta hiçbir etkinliği yoktur.] Öyleyse

nereye kaçıyorsunuz? Ne zamana kadar bu gerçekten kaçıp batılın peşinden sürükleneceksiniz?

96) Sabahı yarıp çıkaran, geceyi dinlenme zamanı... kılan O'dur. Bu, o üstün ve bilen Allah'ın takdiridir.

Ayette geçen "el-isbah" sözcüğü, sabah demektir. Aslında mastardır. "Sekenen" ise, insanın dinlenmesine yardımcı olan şey demektir. "el-Husban", hesabın çoğuldur. Bazılarına göre ise, "hisaben" gibi "hasibe" fiilinin mastarıdır. "Ve ceal'el-leyle sekenen=Geceyi dinlenme zamanı yaptı." ifadesi, "fâlik'ul-isbâh=sabahı yarıp çıkaran" ifadesine atfedilmiştir. İsim cümlesi fiil anlamını içerdiği zaman fiil cümlesini isim cümlesine atfetmenin herhangi bir sakıncası yoktur. Bazıları ise "ve ceale" kelimesini "ve câilu" şeklinde okumuşlardır.

Sabahın yarılıp ortaya çıkarılmasında; gecenin meydana getirilmesi suretiyle hareketli varlıkların hareketlerine son vererek dinlenmeye çekilmelerinde, gün boyu sürdürdükleri hareketleri sonucu çektikleri yorgunluktan, sarf ettikleri çabadan ve bitkinlikten kurtulmak ve tükettikleri güçlerini yeniden kazanmak için hareketsiz kalmalarında; güneş ve ayın, hareketleri sonucu gece ve gündüzün, ayların ve senelerin meydana gelmesi için birer hesap ölçüsü olmasında ince bir takdir, plân gözlemlenmektedir. Bu, değişken ve sürekli dönüşüm yaşayan dünya üzerindeki hareketlere ilişkin son derece ince hesaplanmış bir plânın somut belirtileridir. Bu plân sonucu insan hayatı belli bir düzen dahilinde gelişiyor, hayatı bir istikamet kazanıyor.

Ayetin sonunda, *"Bu, o üstün ve bilen Allah'ın takdiridir."* cümlesine yer verilmiş olması da buna yönelik bir işaret mahiyetindedir. O üstündür, hiç kimse O'na üstünlük sağlayıp baskı altına alamaz. Hiç kimse O'nun plânlarını bozacak güce sahip değildir. O bilendir, mülkünün maslahatına ilişkin herhangi bir şeyi bilmemesi mümkün değildir. Yani kendi kendine bozulacak ve doğal olarak devam etmesi mümkün olmayan bir takdir, bir plân hazırlamış olması düşünülemez.

97) O, karanın ve denizin karanlıklarında kendileri ile yolu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır...

Bu ayette kastedilen anlam son derece açıktır. Ayetlerin geniş geniş açıklanmasından maksat ise, evrensel yaratılış düzeni açısından ayrıntılandırılması veya sözel anlatım açısından açıklanması kastedilmiştir.

İnsanın dünya hayatındaki yaşamında gerekli olan maslahatlarının bu büyük cisimlere ve birbirini çeken bu gök cisimlerine bağlı olmasını dilemekle, bu cisimlerin her birinin bağımsız ilâhî bir iradenin doğrultusunda hareket ediyor olmaları, kendisiyle ilintili olan, zatına özgü kılınan bir dilemeyle yaratılmış olmaları arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu iki alan, konum itibariyle birbirlerinden farklıdır. Bu alanlardan birine ilişkin birtakım gelişmelerin yaşanması, diğer alanlarda bazı gelişmelerin meydana gelmesine engel oluşturmaz. Çünkü evrenin tüm cüzleri arasında bütünlük ve bağlılık egemendir. [Dolayısıyla evrenin cüzleri arasındaki bağlılık, bu cüzlerin her birinin müstakil ve kendine has bir iradeyle vücuda gelmesine engel teşkil etmez.]

98) O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalış yerine (dünyaya) yerleşmiştir; kiminiz de emanet olarak (sulplere ve rahimlere) konulmuştur...

Ayetin orijinalinde geçen "müstakarr" sözcüğü, "müstakırr" şeklinde de okunmuştur. İlk okuyuşa göre, ism-i mekân (yer ismi), dolayısıyla istikrar kazanılan, kalınan yer anlamını ifade eder. Bu durumda, "müstevda'" da yer ismi olarak kabul edilir, yani emanet bırakılan yer anlamını ifade eder. Bir şeyin emanet bırakıldığı yer yani. "Müstekarr" ve "müstevda'" sözcükleri başka bir ayette de geçmiştir: *"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Allah onun durduğu ve emanet bırakıldığı yeri bilir. Bunların hepsi apaçık bir kitaptadır."* (Hûd, 6)

İfadede hazf ve özet bir anlatım esas alınmıştır. Bu durumda ayetin açılımı şöyledir: "Kiminiz durduğu yerdedir, kiminiz de emanet bırakıldığı yerdedir."

İkinci okuyuş tarzını esas aldığımızda ise, ki bu daha çok tercihe şayandır, "müstekırr" ism-i fail olur. Aynı şekilde "müstevda'" da zorunlu olarak ism-i mef'ul kabul edilir. Bu durumda cümlenin açılımı şöyle kabul edilir: "Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalıcı olarak bir yere yerleşmiştir; kiminiz de henüz istikrara kavuşmamış, emanet olarak konulduğu yerdedir."

"O, sizi bir tek nefisten yaratandır." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla olanca çokluğu ve yaygınlığıyla insan soyunun Hz. Âdem'e gelip dayandığı kastedilmektedir. Kur'ân mevcut insan neslinin Âdem'le

başladığını belirtir. Dolayısıyla "müstekarr" ifadesiyle insan soyunun doğum yoluyla yeryüzüne gelmiş bulunan bireylerine işaret edilmiştir. Çünkü bir ayette yeryüzü, insan neslinin "müstekarr"ı, kalış yeri olarak nitelendirilmiştir: *"Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36) "Müstevda'" ile de erkeklerin sulbüne ve anaların rahmine emanet bırakılan ve henüz doğmayan, ama ileride doğacak olan insan bireyleri kastedilmektedir. Ayetin bütün insan bireylerinin bir tek nefisten yaratıldıklarına ilişkin açıklamasına uygun olanı da budur. Öte yandan "müstekarr" ve "müstevda'"ın mimli mastar olarak kabul edilmeleri de mümkündür.

Burada yaratma anlamında "halk" ve benzeri ifadeler yerine "inşa" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade ise bir kerede oluşu anlatır, aşamalılığı değil. Ayet için bizim verdiğimiz bu anlamı az önce sunduğumuz şu ayet de son derece net bir biçimde desteklemektedir: *"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Allah onun durduğu ve emanet bırakıldığı yeri bilir."* (Hûd, 6) Yani Allah, onlardan fiilen oluşmuş ve yeryüzüne yerleşmiş olanları bilir. Fiilen oluşmamış ve yeryüzüne yerleşmemiş, dolayısıyla oluş aşamasında olanları da bilir.

Bu durumda tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Ey insanlar topluluğu, O'dur sizi bir tek kişiden yaratan, sizi belli bir süre için yeryüzünde yaşatan. Siz top yekûn yok edilmediğiniz sürece yeryüzü sizinle dolu olacaktır. Her zaman bir kısmınız orada yerleşmiş olacak ve bir kısmınız da yeryüzüne yerleşme hedefine yönelik olarak erkeklerin sulbünde ve kadınların rahminde emaneten duracaktır."

Tefsir bilginleri ayetin anlamıyla ilgili olarak başka yorumlar da getirmişlerdir. Bazıları demişlerdir ki: İnsanların bir tek nefisten yaratılmalarından maksat, onların tek bir nefis türünden yaratılmış olmalarıdır. Bu nefis de insan türünün nefsidir. Ya da maksat, insanların ruhsal ve bedensel bileşimden oluşan bir tek türden yaratılmalarıdır. O da insan nefsinden ve bedeninden oluşan insan gerçeğidir.

Bazıları da demişlerdir ki: "Müstekarr"dan maksat, kadınların rahimleri, "müstevda'"dan maksat da erkeklerin sulbüdür. Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Müstekarr" yeryüzü, "müstevda'" da kabirdir. Bazıları da; "müstekarr" rahim, "müstevda'" ise, yeryüzü veya kabirdir, demişlerdir. Diğer bazılarına göre ise, "müstekarr" ruh, "müstevda'"

ise, bedendir. Bunun gibi daha birçok açıklamaya yer vermişlerdir ki, bunları sunmanın pek bir yararı yoktur.

99) O, gökten su indirendir. Onunla her çeşit bitkiyi bitirdik...

Ayette geçen "es-semâ", yukarı taraf demektir. Dolayısıyla insanın yukarısında olan ve insanı yukarıdan gölgeleyen her şey "sema" ismiyle anılır. Bazılarının dediğine göre, *"Onunla her çeşit bitkiyi bitirdik."* ifadesinden maksat şudur: Biz gökten indirdiğimiz su ile bitkileri ve bitkilik (bitki olma) gücü, kabiliyeti olan tüm gelişenlerdeki gelişmeyi gizlilikten açıklığa çıkardık. Yani gelişmeyle belirginleşen her şeyi bitirdik; bitki, ağaç, insan ve diğer hayvan türleri gibi.

Ayette geçen "hazıren" kelimesi, sanki "el-hâzır" kelimesinin kısaltılmışı ve "el-ahzar", yani yeşil demektir. "Tanelerin birbirinin üzerine binmesi", başakta olduğu gibi, üst üste belli bir düzen içinde dizilmeleri anlamındadır. "Tal'" kelimesi, hurma meyvesinin daldaki oluşan ilk aşaması, yani tomurcuk demektir. "el-Kınvan", "kunv"un çoğuldur ve hurma salkımı demektir. Üzümün salkımı (ungûd) olduğu gibi, hurmanın da salkımı vardır. "ed-Dâniye", birbirine yakın demektir. "el-Müştebih ve gayr'il-müteşabih", tür ve şekil olarak birbirine benzeyen ve benzemeyen anlamındadır. "Yen'us-semeri", meyvenin olgunlaşması demektir.

Burada yüce Allah yarattıklarından bazılarını zikretmiştir ki, gören gözü ve açık basireti olanlar bunlara baksınlar, bunlardan hareketle Allah'ın birliği gerçeğini kavrasınlar. Bunların bir kısmı yeryüzünde olup biten olgulardır; tanenin ve çekirdeğin yarılması gibi. Bir kısmı da göksel olgulardır; gece, sabah, güneş, ay ve yıldızlar gibi. Bir kısmı da insanın kendisine yöneliktir; insan türünün bir tek nefisten inşa edilmesi, bir yere yerleştirilmesi veya bir yerde emanet olarak tutulması yani. Bazıları ise, bunların tümünü birden barındırmaktadır; yağmurun gökten yağması, yeryüzünde birtakım gıdaların, tanelerin, meyvelerin ve kendisinde gelişme gücü olan bitki, hayvan ve insan gibi türlerin yeşermesi, gelişmesi gibi.

Art arda gelen bu üç ayet sıralamasında yıldızlar, bilen (âlim) bir topluluğa özgü bir ayet olarak sunulmuş, insan nefislerinin yaratılması, kavrayan ve derin düşünebilen (tefekkuh) bir topluluğa özgü

bir ayet olarak sunulmuş; bitkilerin yeşertilmesi düzeni üzerinde düşünme ise, inanan bir topluluğa yönelik bir ayet olarak sunulmuştur. Ayetlerle yönelik oldukları gruplar arsındaki münasebet son derece açıktır. Çünkü bir düzenin işleyişi üzerinde durup düşünmek basit bir iştir, ek bir çabayı ve uzmanlığı gerektirmez; bilâkis sıradan bir anlayış dahi bunu kavrar. Bunun için gerekli olan tek şart, zihnin imanın sağladığı insaf duygusuyla aydınlanmasıdır; inat ve dik başlılık kirlerine bulaşmamasıdır.

Yıldızlar ve semavî varlıkların hareketlerine egemen olan sistemin işleyişi üzerinde gözlem yapmak ise, ancak bu işte uzmanlaşan bilginlerin üstesinden gelebilecekleri husustur. Bunlar bir ölçüye kadar yıldızları, yörüngelerini ve diğer gök cisimlerinin hareketlerine egemen olan sistemi bilebilirler. Sıradan insanların genel anlayışları, ancak özel bir çaba [ve bilginlerin açıklamaları] sonucu bu tür hususları algılayabilir. İnsanların nefislerinde somutlaşan ayete gelince, bunları ve bunların şahsında somutlaşan yaratılış sırlarını algılayabilmek için teorik gözlemlere ek olarak içe dönük denetime (murakabe), güçlü bir derinleşme operasyonuna ve sürekli bir yoğunlaşma faaliyetine ihtiyaç vardır. Bunun adı da tefekkuh (fıkıh)tur, ilimde derinleşmedir.

100) Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Hâlbuki onları O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. O ise, onların nitelendirdikleri şeylerden uzak ve yücedir.

Ayette geçen "el-cinn" kelimesi ya "cealû=yaptılar" fiilinin mefulüdür ve bu fiilin diğer mefulü de "şüreka=ortaklar"dır veya "el-cinn" kelimesi, "şüreka" ifadesinden bedeldir. *"Hâlbuki onları O yaratmıştır."* ifadesi de cümle içinde hâl gibidir. Fakat bazı dilbilimcileri bunu doğru bulmazlar; ama onların da kanıtları pek net değildir. Artık cümle içinde gramatik açıdan hangi fonksiyonu icra ediyorsa, ifade onlara yönelik bir cevap niteliğindedir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Tuttular, cinlerden Allah'a ortaklar koştular. Hâlbuki cinleri Allah yaratmıştır. Yaratılan bir şeyin yaratıcısının makamına ortak olması doğru değildir."

Burada cinlerden maksat, şeytanlardır. Nitekim Mecusîler Ehrimen (kötülük tanrısı=şeytan) ve Yezdan (iyilik tanrısı) şeklinde iki tanrıya inanırlardı. Benzeri bir inancı İblis'in (Melek-i Tavus/Şah-i Pe-

riyan) tanrılığına inanan Yezidîler arasında görüyoruz. Ya da kastedilenler bildiğimiz cinler topluluğudur. Bunu söylerken Kureyşlilere izafe edilen şöyle bir inancı esas alıyoruz: Onlar diyorlardı ki: "Allah cinlerle evlilik yoluyla akrabalık kurdu. Bu akrabalıktan melekler meydana geldi." Bu yorum şu ayetin akışına daha uygundur: *"Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Hâlbuki onları O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar."* Bu durumda burada sözü edilen oğullar ve kızların tümü meleklerden oluşmaktadır. Ayetin orijinalinde geçen "haregû" kelimesi, "Bunları kendileri uydurdular, icat ettiler ve Allah'a iftira ederek O'na izafe ettiler, yakıştırdılar." anlamındadır. Allah onların koştukları ortaklardan yüce ve münezzehtir.

Eğer [oğullar ve kızlardan] kastedilen, meleklerden daha genel bir anlam ise, bununla Müslüman olmayan diğer toplumların sahip oldukları inançların kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Örneğin Brahmanistler ve Budistler İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen Hıristiyanlara benzer iddialar ileri sürmektedirler. Buna, tefsirimizin üçüncü cildinde değindik. Aynı şekilde diğer kadim putperest toplumlar da kulluk sundukları birtakım düzmece ilâhların Allah'ın oğulları ve kızları olduklarına inanırlardı. Bunu arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan eserlerden anlıyoruz. Nitekim Arap müşrikleri de, meleklerin Allah'ın kızları olduklarını söylüyorlardı.

101) O, gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır... Her şeyi O yaratmıştır ve O, her şeyi bilendir.

Bu ifade ile müşriklerin Allah'ın oğulları ve kızları olduğuna ilişkin sözlerine cevap verilmektedir. Cevabın mahiyeti şudur: Oğlun olması için eşin olması gerekir. Yüce Allah'ın eşi olmadığına göre, çocuğu nasıl olur?!

Aynı şekilde yüce Allah her şeyin yaratıcısı, bir örnek edinmeksizin yoktan var edicisidir. Çocuk da, yaratılmış olan bu her şeyden bir parçadır. Ki o şey onu bir tür aşılamayla geliştirir. Bir şeyin parçası ve benzeri de, kesinlikle o şeyin kendisi tarafından yaratılmış olamaz. [Dolayısıyla, eğer yüce Allah'ın çocuğu olsaydı, o çocuk Allah'ın bir cüzü olduğundan kesinlikle onun yaratıcısı Allah olamazdı. Çünkü bir şey kendi cüzünü veya benzerini yaratamaz. Oysa ki âlemdeki bütün her şeyin yaratıcısı Allah'tır.]

Bütün bunlar gösteriyor ki, Allah gökleri ve yeri yoktan var etmiştir. Öyle ki, varlık âleminin hiçbir parçası hiçbir şekilde O'nun benzeri ve dengi olamaz. Böyle olunca yüce Allah'ın mahiyet ve tür olarak kendisine denk olan bir eşle evlenmesi veya oğullar ve kızlar edinmesi nasıl mümkün olabilir?! ["Peki yedi kat gökleri ve yeryüzünün her tarafını gezdiniz de mi O'nun böyle bir eş ve evlâtlara sahip olmadığını bildiniz?" sorusunun cevabında deriz ki:] Bu, yüce Allah'ın haber verdiği bir geçektir; ki O'nun bilmemesi mümkün değildir. Çünkü O, her şeyi bilir. Daha önce tefsirimizin üçüncü cildinde, *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin..."* (Âl-i İmrân, 79) ayetini incelerken burası için de faydalı olan açıklamaları yaptık.

102-103) İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin; O her şeye vekildir. Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O, latif ve (her şeyden) haberdar olandır.

"İşte Rabbiniz olan Allah O'dur." cümlesi, önceki ayetlerin içerdiği açıklamaların bir sonucudur. Buna göre şöyle bir anlam belirginleşiyor: "Gerçek size açıklandığı gibi olduğuna göre, bizim niteliklerini saydığımız Allah'tır sizin Rabbiniz, başkası değil." *"O'ndan başka ilâh yoktur."* cümlesi de önceki cümlenin zımnen kapsadığı tevhit ilkesini açıkça vurgulamaya yöneliktir. Bunun yanında gerekçelendirme ve nedeni vurgulama amaçlı da olduğu görülüyor. Yani Rab O'dur, O'ndan başka Rab yoktur. Çünkü O, kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'tır. O'ndan başkası ilâh olamayacağına göre, nasıl Rab olabilir?

"Her şeyin yaratıcısıdır." ifadesi, *"O'ndan başka ilâh yoktur."* ifadesinin içeriğini gerekçelendirme amacına yöneliktir. Yani, ilâhlığın O'nun tekelinde olmasının nedeni, O'nun istisnasız her şeyin yaratıcısı olmasıdır. O'nun dışında herhangi bir şeyi yaratan bir kimse yoktur ki, ilâhlıkta O'na ortaklığı söz konusu olsun. Her şey O'nun tarafından yaratılmıştır, O'nun karşısında kul olarak O'na boyun eğmektedir. Dolayısıyla hiçbir şey ilâhlıkta O'na denk değildir.

"Öyleyse O'na kulluk edin." ifadesi, *"İşte Rabbiniz olan Allah O'dur."* ifadesine ilişkin sanki ayrıntı nitelikli bir sonuç konumundadır. Yani, başkası değil, yalnızca yüce Allah sizin Rabbiniz olduğuna göre, sadece O'na kulluk edin. *"O her şeye vekildir."* Yani, O her şeyin ko-

ruyucusu, her şeye egemendir; her şeyi bir plân dahilinde yönlendirmektedir, her şeyin varlığını düzenlemektedir. Böyle olunca, insanların korkup sakınmaları ve hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na hiç kimseyi ortak koşmamaları gerekir. Bu durumda, cümlenin, *"'Ona kulluk edin."* ifadesine yönelik bir tekit, pekiştirici bir cümle gibi olduğunu söyleyebiliriz. Yani O'na kulluk etmekten kaçınmayın. Çünkü O, sizin üzerinizde vekildir; işlerinizin hangi düzen içinde geliştiğinden habersiz değildir.

"Gözler O'nu görmez." ifadesi, *"O her şeye vekildir."* sözünden dolayı ayetin muhatabı olan müşriklerin ilkel zihinlerinde belirebilecek bir vehmi bertaraf etmeye yöneliktir. [Çünkü, *"O her şeye vekildir."* denildiğinde,] müşriklerin ilkel zihinleri şöyle bir tasavvura yönelmeye elverişlidir: "Allah her şey üzerinde vekil olduğuna göre, cismanî ameller sergileyen diğer cismanî varlıklar gibi cismanî bir varlıktır." Bu vehme cevap olarak şöyle deniyor: "Gözler Allah'ı göremez. Çünkü O, cismanîlikten ve cismanîliğin gereklerinden münezzehtir, yücedir."

"O gözleri görür." ifadesi de, müşriklerin maddî bir temele dayanarak düşünmeyi alışkanlık hâline getirmiş, bu yüzden duyuların ve somut varlıkların sınırları içinde kalakalmış zihinlerinde belirebilecek bir kuruntuyu bertaraf etmeye yöneliktir. Müşrikler bu temelden yaklaşınca şöyle düşünüyorlardı: "Allah gözlerin algılama alanından yüce olunca, duyuların ve somut algıların alanının dışına da çıkmış olur. Böyle olunca bilinç ve bilginin vazgeçilmez şartı olan varoluşsal bağlantı da geçersiz olur. Dolayısıyla Allah yarattığı varlıklardan kopmak durumunda kalır. Hiçbir şey O'nu bilmediği gibi, O da hiçbir şeyi bilmez; hiçbir şey O'nu görmediği gibi, O da hiçbir şeyi görmez."

Buna cevap olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O gözleri görür."* Buna gerekçe olarak da, *"O, latif ve (her şeyden) haberdar olandır."* buyurmuştur. "Latif", bir şeyin içine sızabilen, nüfuz eden ince varlık demektir. "Habir" ise, uzmanlığı olan bilgi sahibi, haberdar anlamına gelir. Yüce Allah, kuşatmanın gerçek anlamıyla her şeyi kuşatan olduğuna göre, her şeyi görmektedir de. Hiçbir şeyin zahiri veya batını O'nun gözünden kaçmaz. Bunun yanında bilgi ve uzmanlık sahibidir, haberdardır. Eşyanın zahirini ve batınını, dışını ve içini bilir. Hiçbir şey bir başkasını bilmesine engel oluşturmaz. Hiçbir şey bir başka şeyin farkına varmasına engel oluşturacak şekilde perde olmaz.

O, hem gözü, hem de gözün gördüğünü görür. Oysa göz, gördüğünden başkasını algılayamaz.

Bu ayette yüce Allah, görmesini (idrakini) gözlere izafe ediyor, gözlerin sahiplerine izafe etmiyor. [Gözleri gördüğünü belirtiyor, gözlerin sahiplerini gördüğünü belirtmiyor.] Çünkü yüce Allah'ın görmesi, idraki bizim maddî algılamalarımıza benzemez. Dolayısıyla varlıkların dışsal arazlarıyla ilintili değildir. Meselâ göz, ışıkları ve renkleri, bunlar aracılığıyla da yakını, uzağı, büyüğü, küçüğü, hareketi, duruşu bir şekilde görür, algılar. Bilâkis arazlar ve yerleri, dışları ve içleriyle birlikte O'nun yanında hazır ve açıktırlar, O'na gizli değiller, O'ndan gaip olamazlar. Buna göre yüce Allah gözleri olanca gerçeklikleri ve sahip oldukları tüm nitelikleriyle görür, ama onlar O'nu göremezler.

Bu iki ayet, aklı hayrete düşüren yüzeysel bir açıklama, kolay bir anlatım yöntemine ve özet bir söz söyleme sanatına örneklik oluşturmaktadırlar. Bununla beraber bunlar üzerinde düşünen bir insanı, perdeler gerisindeki sırları görmeye de hidayet etmektedirler.

HER ŞEYİ KUŞATAN, HER ŞEYİ KAPSAYAN YARATILIŞ GERÇEĞİ ÜZERİNE

"İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; her şeyin yaratıcısıdır." Ayetin zahiri, yaratılış olgusunun her şeyi kuşattığını, yüce Allah'ın var edişinin varoluş ve gerçekleşme bağlamında pay sahibi olan her şeye yayıldığını göstermektedir. *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır."* ifadesi Kur'ân'da birçok kere tekrarlanmıştır. Bununla beraber yaratılışın herhangi bir alanla sınırlı olabileceğine ilişkin en ufak bir belirtiye, bir ipucuna yer verilmemiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O birdir, kahredici güce sahiptir."* (Ra'd, 16) *"Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir."* (Zümer, 62) *"İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 62)

Bu meseleyle ilgili olarak çeşitli dinlerin mensupları arasında ilginç tartışmalar olmuştur. Müslüman kelâmcılar ve felsefeciler bir yana Hıristiyan ve Yahudi kelâmcılar ve felsefeciler tarafından farklı görüş ve değerlendirmeler ileri sürülmüştür. Burada onların sözlerine yer vermeye, onlarla tartışmaya girmeye gerek görmüyoruz. Bizim araştırmamız, Kur'ânî bir tefsir olduğundan, bu hususta söyleyeceklerimiz

tefsir çerçevesinin dışına çıkmayacak ve Kur'ân ayetleri üzerinde düşündüğümüzde, zihnimizde beliren düşünceleri özetlemenin dışında bir gayemiz olmayacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in, tıpkı bizim teslim ettiğimiz gibi, gezegenleri ve yıldızlarıyla göğün; dağları, vadileri, ovaları, denizleri, karaları, elementleri, madenleriyle yerin; bulutların, gök gürlemelerinin, yıldırımların, kasırgaların, yağmurların, soğuğun, bitkinin, ağacın, hayvanın ve insanın birtakım etkilerinin ve özelliklerinin olduğunu kabul ettiğini görüyoruz. Bunlar (etkiler) aynı zamanda onların fiilleridirler, onlara fiilin failine ve malulün illetine izafe edildiği gibi izafe edilirler.

Aynı şekilde Kur'ân'ın, diğer varlık türleri gibi insanın birtakım fiillerinin olduğunu doğruladığını da görüyoruz. Bunlar insana izafe edilen ve insan ile birlikte varolan fiillerdir. Yeme, içme, yürüme, oturma ve sağlık, hastalık, gelişme, anlama, bilinç, sevinme ve neşelenme gibi. Bu hususta insan ile diğer canlı türleri arasında herhangi bir fark yoktur. Kur'ân insana amellerinden haber veriyor, ona birtakım şeyler emrediyor ve birtakım şeyleri yasaklıyor. Eğer insanın kendisine izafe edilen fiilleri olmasaydı, bütün bunlardan bir sonuç çıkmazdı, bunların (haber verme, emretme, yasaklama) bir anlamı olmazdı.

Dolayısıyla Kur'ân, tıpkı bizim toplumsal yaşamımızda bir insan ferdini ölçtüğümüz kriterlerle onu ölçüp değerlendiriyor. Bizler, insanın kendisine izafe edilen fiillerinin olduğuna inanıyoruz ve bir şekilde onun isteğine gelip dayanan fiillerinden dolayı onun sorumlu tutulmasını öngörüyoruz. Yeme, içme ve yürüme gibi. Bunun yanında kendisiyle birlikte varolmakla beraber onun iradesine dayanmayan bazı fiilleri görmezlikten geliyoruz [onlarla onu cezalandırmıyoruz, sorumlu tutmuyoruz]. Sağlık, hastalık, gençlik ve yaşlılık gibi.

Görüldüğü gibi, Kur'ân varlık düzenini, edindiği deneyimlerin yardımıyla aklımızın desteklediği ve duyularımızın onayladığı biçimde düzenlemektedir. Şöyle ki: Varlık düzeninin cüzleri, parçaları kimlikleri ve türleri itibariyle birtakım farklılıklar barındırmakla beraber fiilleriyle etkindir, etki etmekte ve başkalarından etkilenmektedir. Bununla, tüm cüzlerinin diğer cüzlerle bağlantısı olan bu gördüğümüz varlık düzeninin bütün parçaları arasında kaynaşma meydana gelmektedir. Buna, eşyaya egemen olan "Genel nedensellik" yasası diyoruz. Bunun anlamı da şudur: Kendisi açısından olması veya olmaması aynı oranda mümkün

olan bir şey, varlığını ancak başkasından alabilir, onun var etmesiyle var olabilir. O hâlde bir malulün illeti bulunmuyorsa, onun varlığı imkânsızdır. Kur'ân bu yasanın doğruluğunu ve evrenselliğini ortaya koymuştur. Eğer bu yasa doğru olmasaydı ya da bazı alanlarda buna aykırı gelişmeler olsaydı, bunu kanıt olarak ele almak kesinlikle doğru olmazdı. Oysa Kur'ân'ın yaratıcının varlığını, birliğini, kudretini, ilmini ve diğer sıfatlarını kanıtlamak için bu yasayı ileri sürdüğünü görüyoruz.

İlletinin olmaması durumunda malul nitelikli herhangi bir şeyin varlığı imkânsız olduğu gibi, malul nitelikli bir şeyin illetinin olması durumunda var olması, aralarındaki varoluşsal bağın hakkının yerine gelmesi için gereklidir. Yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde bu kuralı uygulayarak, yüce sıfatlara sahip olduğundan hareketle onların etkilerinin ve malullerinin varlığına delâlet etmiştir. *"Allah bir ve kahhar olandır."*, *"Allah üstündür, öç alandır."*, *"Allah üstündür, hüküm sahibidir."*, *"Allah bağışlayandır, rahimdir."* gibi. Aynı şekilde birçok olayın ve olgunun varlığına, onları doğuran başka şeylerin varlığını kanıt göstermiştir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi."* (Yûnus, 74) Bunun gibi, müminlerin, kâfirlerin ve münafıkların durumuna ilişkin daha birçok ayet gösterilebilir. Eğer gerekli şartlar oluştuğu ve olumsuz tüm engeller ortadan kalktığı hâlde etken ile etkinin birbirinden ayrılması mümkün olsaydı, yüce Allah'ın gösterdiği bunca kanıtın ve delilin hiçbir geçerliliği olmazdı.

Demek ki, Kur'ân varlık âlemine egemen olan genel ve evrensel nedensellik yasasını tanıyor. Buna göre varlık âleminde yer alan her şeyin ve bağlı unsurlarının, meydana gelen her olayın bir illeti veya illetler topluluğu vardır. Bunların varlığını bu illetler gerektirmektedir ve bunların ortadan kalkması durumunda onların da var olmaları söz konusu olamaz. Daha ilk bakışta kuşku duyulmaması gereken bir gerçektir bu.

Sonra, yüce Allah'ın Kur'ân'da yaratma eylemini, evrenin cüzlerinden "şey" niteliğini alabilen her şeyi kapsayacak şekilde genelleştirdiğini görüyoruz. Bir ayette şöyle buyurulumuştur: *"De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O birdir, kahredici güce sahiptir."* (Ra'd, 16) Az önce araştırma bölümünün girişinde sunduğumuz ayetlerin birçoğu da buna örnek oluşturacak içeriğe sahiptir. Bu genelleştirmeyi ise, yüce Allah kendi nedenselliğini ve etkinliğini her şeye şamil kılmak şeklin-

de gerçekleştirmektedir. Bunun yanında az önce işaret ettiğimiz gibi âlemdeki bütün cüzler arasındaki evrensel nedensellik yasası da geçerliliğini korumaktadır.

"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur... Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir." (Furkan, 2) *"Her şeye yaratılışını verip sonra onu yola iletendir."* (Tâhâ, 50) *"O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi."* (A'lâ, 2-3)

Bunlar ve benzeri diğer ayetlerde başka türlü bir açıklama yöntemi esas alınmıştır. Şöyle ki: Yaratılan şeylerin kendisi yaratmaya; yapıp ettikleri, çeşitli etkinlikleri, hareketleri ve duruşları ise ilâhî ölçü, takdir ve yol göstermeye dayandırılmıştır. Buna göre şeylerin amellerinin özellikleri ve etkinlikleri, amellerinin sonuçları Allah'ın takdirine, plânlamasına gelip dayanır. Yer değiştirmek amacıyla yürüyen insan, denizde yüzen balık ve iki kanadıyla uçan kuş gibi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Onlardan kimi karnı üzerinde yürür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır."* (Nûr, 45) Buna benzer anlamları içeren ayetler çoktur. Bu demektir ki varlıkların amellerinin özellikleri, sınırları ve ölçüleri gelip yüce Allah'a dayanır. Varlıkların yöneldikleri farklı, değişik ve türlü görünümlere sahip hedefleri de öyle. Varlıklar ta baştan itibaren ve sonuna kadar kendileriyle beraber olan ilâhî yol gösterme ile bunlara yönelmektedirler. Bu, üstün iradeli ve her şeyi bilen Allah'ın plânlamasına, takdirine dayanır.

Dolayısıyla varlıklar, özleri ve zatları itibariyle ilâhî yaratmaya dayanmaktadırlar. Varlıklarının sınırları, dönüşümleri, amaçları ve varoluş serüvenindeki hedefleri ve hayatları ise, sonuç itibariyle ilâhî yaratma eyleminin özelliklerine dayanan ilâhî plânlamaya (takdire) dayanırlar. Bu hususta başka ayetler de vardır ki, evrenin parçalarının birbirleriyle bitişik, aralarında kaynaşma olduğunu ve varlık itibariyle bir olduklarını ifade etmektedir. Bu ayetlerden anladığımız kadarıyla evrenin tüm parçalarına aynı düzen hükmetmektedir, evren üzerinde tek yönetici irade, sadece yüce Allah'ındır. Buna "Yönetsel birlik kanıtı" adı verilebilir.

Allah'ın ayetleri üzerinde düşünüldüğü zaman varılabilecek sonuçlardır bunlar. Ancak bir araştırmacının gözden kaçırmaması gereken başka hususlar da vardır. Bunları üç madde hâlinde inceleyebiliriz:

Birincisi: Bir grup araştırmacı konuyla ilgili şöyle bir görüş belirtmişlerdir: "Bazı şeyler vardır ki, bunların çirkinliklerinden, iğrençliklerinden kuşku duyulmaz [ve Allah tarafından meydana getirildikleri söylenemez]. Zulüm ve günah türleri gibi. Ki akıl bunları ulu Allah'ın kutsal makamına izafe etmekten imtina eder, kaçınır. Kur'ân-ı Kerim de yüce Allah'ı her türlü zulümden ve kötülükten tenzih eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *'Rabbin kullara zulmedici değildir.'* (Fussilet, 46) *'De ki: Allah kötülüğü emretmez.'* (A'râf, 28) Bu konuyla ilgili daha birçok ayet vardır. Bu ise, yaratma eyleminin her şeyi kuşatmasıyla çelişen bir durumdur. O hâlde, ayetin bu aklî ve şer'î kayıtla kayıtlanarak yorumlanması zorunluluğu doğmaktadır."

"Bundan çıkan sonuç da şu olur: İnsan tarafından sergilenen fiiller insan tarafından yaratılırlar. Bunların ötesindeki şeyler, bu şeylerin özleri ve sonuçları ise Allah tarafından yaratılırlar."

"Kaldı ki, insanın fillerinin Allah tarafından yaratılmış olması, onların insanın serbest iradesiyle gerçekleşmiş olmalarını geçersiz kılar. Bunun yanında emir, yasak, itaat, isyan, sevap ve ceza esasına dayalı düzeni iptal eder, dolayısıyla elçilerin gönderilmesini, kitapların indirilmesini, şeriatların yasalaştırılmasını anlamsız kılar."

Ancak ne var ki, bu araştırmacılar bu yönde görüş belirtirken önemli bir hususu gözden kaçırarak, gerçek bir varoluş ve oluş elde eden somut olgularla, itibarî olguları ve pratikte varlığı söz konusu olmayan vaz'î (saymaca) yönleri birbirinden ayırmamışlardır. Ki hayat gereksinimleri, toplumsallık ve uygar yaşam suretiyle varoluşun mutluluğunu elde etme amacını gütmek, insanları bu tür göreceli olguları ve izafî oluşları tasavvur etme ve onaylamaya zorlamıştır. Böylece yukarıdaki görüşü savunan araştırmacılar, bu iki türlü olgu arasında bir fark göztemediklerinden, eşyada varlıkla yokluk yönlerini birbirine karıştırmışlardır. Tefsirimizin birinci cildinde[1] cebir (zorlama/zorunda olma) ve serbestlik kavramları üzerinde dururken bir ölçüde bu konuya da değinmiştik.

Açıklamanın akışı içinde [yukarıdaki açıklamaya cevap olacak nitelikte] şunu söyleyebiliriz: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* ifadesinin zahiri, yaratılışın her şeyi kapsadığını göstermektedir. Bunun yanında,

---

1- [Bakara, 26-27. ayetlerin tefsirinde.]

"O'dur ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı." (Secde, 7) ayeti de yüce Allah-'ın yarattığı her şeyin güzel olduğunu ifade etmektedir. Bu iki ayetten çıkan sonuç şudur: Allah dışında "şey" diyebileceğimiz her şey yaratılmıştır. Her yaratılan da güzellik niteliğine sahiptir. O hâlde, yaratılış ve güzellik varlık âleminde birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Yani her şey Allah tarafından yaratılması açısından, yani objeler dünyasındaki bütünsel varlığı itibariyle güzeldir. Buna göre, eğer bir şeye sonradan çirkinlik ve kötülük nitelikleri ârız oluyorsa, bu, onların mensubiyet ve izafe ediliş itibariyle ya da başka olgulardan dolayı bu tür nitelikleri almalarından kaynaklanıyordur. Yoksa yüce Allah'a ve ârız olduğu faile izafe edilen gerçek varoluş ve pratik oluş açısından bu tür nitelikleri almaları söz konusu değildir. [Dolayısıyla yaratılan her şey, zatı itibariyle güzeldir; çirkinlik ve kötülük ise nispî bir olgudur, bir şey başka bir şeye izafe edildiğinde bu nitelikler ortaya çıkar.]

Öte yandan Kur'ân'ın birçok yerinde kötülükten, zulümden, günahtan ve başka şeylerden söz eden ve bunların var olduğunu vurgulayan ayetlere rastlıyoruz. Bu durumda onları önceki olgulara eklemek bağlamında şunu söylememiz gerekmektedir: Bu anlamlar ve isimler gerçek değildirler; bir şey Allah'a mensubiyeti ve O'nun tarafından yaratılmış olması açısından bu gibi niteliklere bürünemez. Yalnızca konum, nispet veya izafe ediliş açısından etkinin ve amelin gerçekleşmesini sağlayan konu itibariyle bu nitelikleri alması mümkündür. Çünkü hiçbir günah veya zulüm yoktur ki, aynı türden olup da zulüm ve günah olarak nitelendirilmeyen bir eşi bulunmasın.

Bunların farklılaştıkları nokta, birinin yasal veya aklî bir olguya muhalif oluşu veya toplumsal sistemi ifsat edici olması, diğerininse bunun aksine bir mahiyet arz etmesidir. Buna zina ve evliliği örnek gösterebiliriz. Bunlar gerçek mahiyetleri ve varoluş türleri itibariyle aralarında farklılık bulunmayan benzer eylemlerdir. Yalnızca ilâhî şeriata veya toplumsal yasalara yahut sosyal maslahata uygunlukları ya da aykırılıkları itibariyle farklılık gösterirler [ve sonuç olarak biri güzellik, diğeri ise çirkinlikle nitelendirilir]. Buna göre bunlar vaz'î (itibarî ve saymaca) olgulardır, göreceli yönelimlerdir. Yaratma ve var etme ise sadece varlıkların objektif oluşlarıyla ilintilidir. Sosyal maslahatlara veya bozgunculuklara uyarlanması itibariyle -ki bu uyarlama, pratik aklın ve kolektif bilincin belirlemesi ve hükmü sonucu berabe-

rinde övgüyü veya yergiyi, ödülü veya azabı getirir- varlıklara atfedilen itibarî ve vaz'î (saymaca) unvanlara gelince, gerçekte bunlar toplumsal çerçeveyi aşmayan olgulardır; hiçbir şekilde varoluş alanına girmezler. Sadece ödül ve azap türleri kapsamına giren sonuçları itibariyle bu bağlamda ele alınabilirler.

Diyelim ki falan eylem, sözgelimi zulüm, zulüm niteliği itibariyle toplumsal alanda çirkindir; toplumun bireyleri açısından cezayı gerektiren, yerilmesi gereken bir günahtır. Ama bu eylem varoluş itibariyle, insana ârız olan hareketler türünden bir etki veya etkiler toplamından başka bir şey değildir. Dolayısıyla dışsal (haricî) illetler ve sebepler, özellikle birinci illet/sebep olan yüce Allah, sadece varlıkların varoluş açısından var olmalarını, vücuda gelmelerini gerektirirler. Bazı varlıkların çirkinlik özelliğine ve ona bağlı olarak belirginleşen diğer hususlara gelince, bunlar şeriat veya akıl sahibi toplum bireyleri perspektifinden bakınca belirginleşen hususlardır; bunun da varoluşsal perspektifle bir ilgisi yoktur. Sözgelimi Başkan Zeyd, başkanlık niteliğiyle bizim yanımızda toplumsal bir objedir. Bunun toplumsal hayata yansıyan etkileri vardır. Saygı görme, öncelik tanınma, söz geçirme, işleri yönetme gibi. Fakat gerçeği ve varoluşu açısından yalnızca bir insan bireyidir. Özü itibariyle, yönetilen diğer insanlarla aralarında bir fark yoktur. Bu perspektiften bakınca, başkanlığın ve ona bağlı olarak belirginleşen olguların bir anlamı olmaz. Aynı şekilde zengin, yoksul, efendi, hizmetçi, üstün, ezilen, onurlu, cimri ve sayılmayacak daha bir sürü nitelik için de aynı durum söz konusudur.

Kısacası, yaratılış her şeyi kuşatan bir olgu olmakla beraber, yalnızca varoluşları ve objeler dünyasında gerçek oluşları açısından değişik isimler altında belirginleşen sosyal ortamda ortaya çıkan objeler ve pratik fiillerle ilintilidir. Bunun ötesinde fiiller ve objeler için kullanılan çirkin, güzel, günah, itaat ve diğer sosyal niteliklere gelince, yaratma ve var etmenin bunlarla bir ilintisi yoktur. Bunların varlıkları yalnızca teşri alanında, toplumsal yargı sahasında, varsayım ve itibar meydanında söz konusu olabilir.

Emir ve yasakların gerçekleştiği, güzellik ve çirkinliğin, itaat ve günahın algılandığı ve bunlara bağlı sevap ve azabın bunlarla irtibatlandırıldığı, aynı şekilde efendilik, kölelik, başkanlık, yönetilirlik, üs-

tünlük ve alçaklık gibi sosyal niteliklerin ortaya çıktığı ortam ve koşulların varoluş ortamından, yaratılış ve var edilişin ilintili olduğu objektif oluş ortamından ve koşullarından farklı olduğu bu şekilde açıklığa kavuşunca, yaratılış olgusunun her şeyi kuşatıcı olmasının, bazılarının söylediği gibi emir ve yasak, sevap ve azap sistemini bozarak bunları anlamsız kılmak gibi, daha önce sözünü ettikleri bozgunculukları gerektirmediği de anlaşılır.

Allah'ın sözlerini gereği gibi düşünüp anlayan bir kimsenin böyle bir düalizmi caiz görecek bir fetva vermesi mümkün müdür? Oysa Kur'ân, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğuna; O'nun bir ve kahhar olduğuna; kaza ve kaderinin, tekvinî hidayetinin/varoluşsal yol göstericiliğinin, rabliğinin ve yöneticiliğinin her şeyi kuşattığına, hiçbir şeyin bu genel sistemin dışında olmadığına; egemenliğinin, saltanatının, kuşatıcılığının, kürsüsünün her şeyi kapsadığına; göklerde ve yerde bulunan açık, gizli her şeyin O'nun olduğuna ilişkin ayetlerle doludur. Allah'ın rabliğinin tekliğini vurgulamaya yönelik bu ilâhî öğretiyle, O'nun yarattıkları arasında başkalarının sayısızca yarattığı şeylerin bulunduğuna ilişkin bir anlayışı bağdaştırmak mümkün müdür?

İkincisi: Konumuzla ilgili yine demişler ki: "Kur'ân-ı Kerim her şeyin yaratılışını yüce Allah'a izafe ettiğine ve her şey üzerindeki etkin illeti sırf O'nunla sınırlandırdığına göre, bunun anlamı, varlıklar arasındaki neden-sonuç ilişkisinin geçersizliğidir. Bu demektir ki, varlık üzerinde Allah'tan başka etken (müessir) yoktur. Ancak yüce Allah'ın yasası, malulün varlığının illetten sonra olmasını zorunlu kılan bir bağlantı söz konusu olmaksızın, bizim malul (sonuç) dediğimiz şeyin illetten (sebep) sonra yaratılması şeklinde cereyan etmektedir. Meselâ, varlığından sonra sıcaklığın varlığı beliren ateşin, sıcaklığa nispeti ile soğukluğa nispeti eşit düzeydedir. Sıcaklığın da ateşe ve kara olan nispeti aynı orandadır. Fakat yüce Allah'ın yasası sıcaklığın ateşten, soğukluğun da kardan sonra yaratılması şeklinde cereyan edegelmiştir. Yoksa burada bir zorunluluk, herhangi bir şekilde gereklilik ve iktiza söz konusu değildir."

Özetlemeye çalıştığımız bu anlayış, evrensel nedensellik yasasını, sebep-sonuç ilişkisini geçersiz kılmaktadır. Oysa aklî yargıda esas olan, nedensellik yasasıdır. Bu yasanın geçersizliğiyle, bir yaratıcının

varlığının kanıtlanmasına giden kapı kapatılmış olur ve bu durumda artık varlıklar arasında neden-sonuç ilişkisinin geçersizliğini kanıtlamak için ilâhî bir kitaba başvurmaya gerek kalmaz, zemin oluşmaz. [O hâlde, Kur'ân ayetlerinin zahirine dayanarak böyle bir anlam çıkarmak doğru değildir. Çünkü] Kur'ân'ın aklın açık bir hükmünü iptal etmesi ve aklı doğal yargılamasından soyutlaması nasıl düşünülebilir?! Tam tersine Kur'ân, gerçekliğini aklın hükmüyle ve vicdanın yargısıyla kanıtlamaktadır. Sonuç olarak eğer Kur'ân, geçerliliği yönünde etki gösteren kendi delilini (aklî hükmü) geçersiz kılarsa, bu aynı zamanda kendisinin de geçersizliği demektir.

Bunları bu tür bir görüşe sürükleyen etken, paralel illetlerle zincirleme illetleri birbirine karıştırmalarıdır. Oysa imkânsız olan, iki paralel illetin/sebebin aynı düzlem üzerinde bir şeyin varlığına illet olmalarıdır. Ancak eğer bu iki illet birbirlerinin paralelinde değil de uzantısında olursa, her birinin kendi konumunda etkinlik göstermesinin sakıncası olmaz. Örneğin, ateşin varlığına ilişkin eksiksiz bir illet, ateşin varlığını gerektirdiği gibi sıcaklığın da varlığını gerektirir. Böyle bir durumda sıcaklık üzerinde iki gereklilik bir arada değildir, birbirinden bağımsız iki tam illet onun üzerinde etkinlik göstermemektedir. Tam tersine, kendinden yukarıdaki başka bir illetin malulü olan bir illet onun üzerinde etkinlik göstermektedir.

Daha dakik başka bir tabirle şunu şöyle söyleyebiliriz: Yukarıdaki görüşü savunanların yanlışlığının kaynağı, fiilin kendisinden kaynaklandığı etken anlamında fail ile fiilin kendisiyle gerçekleştiği etken anlamında faili birbirine karıştırmış olmalarıdır. Bu konuda daha detaylı açıklamalar başka yerlerden elde edilebilir.

Üçüncüsü: Bu görüş de kaynağı itibariyle ikincisine yakındır. Bu görüşü savunanlar, yüce Allah'ın her şeyin yaratılmasını kendine izafe ettiğini, bunun yanında yüce Allah'ın varlıklar arasında sebep-sonuç (illet-malul) ilişkisini de vurguladığını gördüklerinde, şöyle bir sanıya kapıldılar: "Varlıklar içinde açık ve bilinen bir illeti olan şeyin illeti gerçekte o bilinen ilettir, yüce Allah değildir. Aksi takdirde tek bir malul üzerinde iki bağımsız illetin etkinliği söz konusu olacaktır."

Bu anlayışı kabul ettiğimizde yüce Allah'ın etkinliği için varlıkları meydana getirme, varlığını başlatma dışında bir alan bırakmamış oluruz. Bu nedenle söz konusu görüşü savunanların yaratıcının varlığını,

varlıkları yoktan meydana getirme (burhan-ı hüdus) bağlamında kanıtlamaya çalıştıklarını görüyoruz. İnsanın, önceden yok iken var edilmesi, yeryüzünün yok iken meydana getirilmesi ve evrenin önceden yok iken yaratılması gibi.

Buna bir de illetleri insan tarafından bilinmeyen olguların veya olayların varlığını ekliyorlar. İnsanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde bulunan hayat ve ruh gibi olgular örneğin. Çünkü insan henüz bunların var olmasına neden olan [doğal] illetleri belirleyebilmiş değildir. Bunların bilgice sığ olanları buna sıradan insanların doğal nedenlerini kavrayamadıkları bulutların oluşmasını, karın ve yağmurun yağmasını, kuyruklu yıldızları, depremleri, kıtlığı, kuraklığı, salgın hastalıkları da ekliyorlar. Bunlardan birinin doğal sebebi anlaşılınca, ondan vazgeçip başka birini ele alıyorlar. Ya da daha değişik bir konum alarak savunmaya geçiyorlar veya hasımlarının görüşlerini kabul etmek zorunda kalıyorlar.

Bu görüşün bilimsel dildeki karşılığı [bazı kelâmcıların açıkladığı üzere] şudur: Mümkün'ül-vücud/mümkün nitelikli [yani vücuda gelmesi ve gelmemesi eşit olan, olmak ve olmamak hususunda bir sebebin olmasını gerektiren] bir varlık, vacib'ül-vücud/varlığı zorunlu olan zata ancak hüdusunda/meydana gelişi açısından muhtaçtır, bekasında/varlığını sürdürmesi açısından değil. Kelâm ehlinin büyük bir kısmı [Mutezile ekolu gibi] bu görüşte ısrar ediyorlar. Hatta bazısı açıkça şunu söylemektedir: "Eğer vacib'ül-vücudun/varlığı gerekli olan zatın yokluğu mümkün olsa bile, O'nun yokluğu evrenin varlığına zarar vermez." (Allah bundan yüce ve münezzehtir.) Bizim kanaatimize göre bu, İsrailiyat menşeli bir görüştür, bazı Müslüman araştırmacıların zihinlerine bulaşmıştır. Bu anlayışın bir uzantısı da "Beda" ile "Nesh"in imkânsızlığının savunulmasıdır. Bununla birlikte bu görüş hâlâ insanlar arasında varlığını korumaktadır.

Her halükârda bu görüş, en düzeysiz vehimlerin tipik bir örneğidir. Kur'ân'ın mantığı bunun tam aksini söylemektedir. Çünkü yüce Allah evrende gözlemlenen ayetler aracılığıyla yaratıcının varlığını ve birliğini kanıtlar. Bu, her tür yaratılışa egemen olan düzendir. Her şey varlığı ve hayatının devamı açısından bu yasa doğrultusunda hareket eder. Varlıklar bazında yaşanan değişimler, dönüşümler, eylemler, etkilenmeler ve birinden kaynaklanıp bir başkasına ulaşan çıkarlar hep bu düzen çerçevesinde meydana gelmektedir. Güneş, ay, yıldızlar,

bunların doğuşlarını ve batışlarını, insanların bundan elde ettikleri kazançları, değişen mevsimler sonucu yeryüzündeki değişiklikleri, denizleri, yeryüzünde akan nehirleri, bulutları ve yağmurları, insanların faydalandıkları hayvanları, bitkileri, bunların yaşadıkları doğal hâller ve tekvinî/varoluşsal dönüşümler şeklinde cereyan eden insanın embriyodan, cenine, çocukluktan gençliğe, derken yaşlılığa, ihtiyarlığa doğru yaşadığı süreci, gelişmeleri buna örnek gösterebiliriz.

Bütün bunlar, varlıklarını sürdürmeleri itibariyle "şeylere" dönük yönlerdir. Bunların konuları ise, arazlarının ve eserlerinin illetidirler. Bir dönem var olan bir toplam, ondan sonra oluşacak başka bir toplamın illetidir. Dolayısıyla bugünün olayları yarının olaylarının illetleri, dünkü olayların da malulleridirler.

Şayet olgular yaşadıkları olaylar, sergiledikleri etkileşimler, ortaya koydukları eylemler itibariyle bekalarında/varlıklarını sürdürmede Allah'tan müstağni ve bağımsız olsalardı, Kur'ân-ı Kerim'in şu parlak kanıtlarının ve kesin belgelerinin, susturucu delillerinin hiçbirinin anlamı olmazdı. Şöyle ki; Kur'ân, bu apaçık işaretleri iki açıdan kanıt olarak kullanır:

Birincisi: Fail açısından. Bunu aşağıdaki ayetin benzerlerinde gözlemleyebiliriz: *"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi?"* (İbrâhîm, 10) Şurası kesin bir zorunluluktur ki, şu varlıkların hiçbiri kendi kendini icat etmemiş, yaratmamıştır. Aynı şekilde kendi benzeri olan bir varlık da onu meydana getirmemiştir. Çünkü [mümkün'ül-vücud olduklarından/var olabilmek için bir var ediciye ihtiyaç duyduklarından,] onun benzeri de tıpkı onun gibi bir var edicinin var etmesine muhtaçtır. Eğer yaratma olgusu, bizzat var olan, kendisine yokluk ârız olmayan bir var ediciye/vacib'ül-vücuda gelip dayanmasaydı, objeler dünyasında hiçbir varlık var olmayacaktı. Çünkü varlık elbisesi giyinen âlemdeki tüm varlıklar (objeler dünyası) Allah'ın var etmesiyle mevcuttur. O Allah ki özü itibariyle haktır; yokluğu, bozukluğu hiçbir şekilde düşünülemez, asla değişikliğe uğramaz.

Kısacası; varlık âlemindeki hiçbir yaratık, var olduktan sonra kendisini vücuda getiren varlıktan (Allah'tan) müstağni olamaz. O hâlde, bir şeyin bir şeyi meydana getirmesi, var etmesi, bir kazanın kızdırılması gibi bir şey değildir: Kazan kızdırılır, böylece ısı kızdırandan kızdırılana geçer, sonuçta kızdırılan şey sıcaklık niteliğine sahip olur;

kızdıransa ayrı bir varlık olarak kalır veya yok olur. Şimdi eğer bir şeye varlık bahşetme bu tarzda olsaydı, varlık bahşedilen şey kendi başına bir varlığa sahip olurdu, bizzat vacib'ül-vücud/hiçbir şekilde yok olmayan ve varlığı zorunlu olan bir varlık olurdu, gereklilik vasfını edinirdi, yok olmayı kabul etmezdi. Aksi takdirde çelişki olacaktı varlık âleminde. Yalın fıtrî mantık bunu şu şekilde ifade ediyor: Eğer varlıklar kendilerini var etme gücüne sahip olsalardı, bir şekilde Rablerinden bağımsızlıkları söz konusu olsaydı, yok olmayı ve bozulmayı kabul etmezlerdi. Çünkü bir şeyin kendisini iptal etmeyi ve mutsuz etmeyi istemesi imkânsızdır.

Aşağıdaki ayetlerden bu sonucu çıkarmak mümkündür: *"O'nun yüzü (zatı) dışında her şey helâk olacaktır."* (Kasas, 88) *"Kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen; öldürmeyen, yaşatamayan, ölüleri diriltip kabirden çıkarmayan..."* (Furkan, 3) Yüce Allah'ın her şeyin sahibi olduğunu, O'nun dışında varlıklara malik olan bir başkasının olmadığını, her şeyin O'nun mülkü olduğunu, mülk olmaktan başka bir özelliklerinin olmadığını ifade eden ayetlerin de buna delâlet ettiklerini gözlemleyebiliriz.

O hâlde varlıklar, oluşlarının ve meydana gelişlerinin başlangıcında varlıklarını Allah'tan edindikleri gibi, varlıklarını ve hayatlarını sürdürmeyi ve kalıcı kılmayı da O'ndan edinirler. Bir şeye varoluşun bahşedilişi sürdükçe varlığı devam eder. Varoluşun bahşedilişi kesilince, onun resmi, varlık levhasından silinir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin ihsanından arttırarak veririz. Rabbinin ihsanı kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20) Bunun gibi örnek gösterilecek birçok ayet vardır.

İkincisi: Hedefler açısından. Bunu varlık âlemine egemen olan düzeni vasfeden ayetlerden gözlemleyebiliriz. Bu ayetlerde anlatıldığı gibi, varlık âlemi bir bütündür, parçaları birbiriyle kaynaşmıştır, boyutları arasında tam bir uyum vardır. Parçalardan birinin hareketi, bir diğerinin kemaline/varoluşsal olgunluğuna erişmesinin garantisidir. Birbirine bağlı zincirin bir tarafındaki gelişmeler, bir diğer tarafındaki unsurların mutluluğunu gerçekleştirme amacına yönelik olabiliyor. Örneğin insan, hayvanlar âlemine ve bitkiler âlemine egemen olan düzenden yararlanmaktadır. Yine bitkiler toprağa ve atmosfere egemen olan sistemden istifade eder. Aynı şekilde yeryüzünde yaşayan varlık-

lar gökyüzündeki varlıklardan yardım görürler, gökyüzündeki varlıklar da yeryüzündeki varlıklardan destek alırlar. Sonuç olarak herkes ve her şey bütünlük içindeki bir düzen doğrultusunda hareket eder. Her varlık türü, bu sistem dahilinde kendisi için öngörülen varoluşsal mutluluğu gerçekleştirmeye yönelik olarak hareketini sürdürür. Bu sayede varoluşsal açıdan istenen başarıyı, olumlu sonucu elde eder. Bozulmamış bir fıtrat, diri bir şuur, bütün bunların üstün iradeli ve bilgi sahibi bir zatın plânlaması, hikmetli ve her şeyden haberdar birinin yönetmesi, yönlendirmesi ile olması ihtimalinden başkasını kabul etmez.

Hiç kuşkusuz, sözünü ettiğimiz bu takdir/plânlama ve tedbir/yönetme, varlıkların özlerini yaratma, mahiyetlerini icat etme ve gerçeklerini kendileri için öngörülen bir kalıp içinde var etmekle gerçekleşir. Öyle ki her biri, kendisi için öngörülen kalıp çerçevesinde kendisinden istenen hareketleri, işleri yerine getirir; kendisi için belirlenen süreçte varacağı menzile varır, dayanacağı sona dayanır. Ve her varlık bu aşamaların tümünde kader sevk ve idaresi, kazâ/ilâhî öntasarımın komutası altında sebepler bineğinin sırtında hareket eder.

Ulu Allah şöyle buyurur: *"Yaratma ve emir O'nundur."* (A'râf, 54) *"Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur."* (En'âm, 62) *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır."* (Bakara, 148) *"Hüküm veren Allah'tır. O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek yoktur."* (Ra'd, 41) *"Her nefsin yaptığı işin başında durandır."* (Ra'd, 33)

Bu ve benzeri ayetler üzerinde düşünen bir kimse, bunların açık ve anlaşılır anlamlarını, net içeriklerini görmezlikten gelerek bunları, Allah'ın eşyanın özlerini, sahip oldukları özellikler ve kişilikler eşliğinde yarattıktan sonra bir kenara çekildiği şeklinde yorumlayabilir mi? Bu düşünceye göre, Allah eşyayı yarattıktan sonra bir kenara çekilip gelişmeleri izlemektedir; izlemekten başka yapacak bir işi yoktur. Çünkü varlıklar yaratıldıktan sonra içerdikleri sebep ve sonuç ruhu sayesinde karşılıklı etkileşim ve belli bir düzen alma sürecine girdiler. Bağımsız fiiller sergilemeye, bağımsız olarak etkilenmeye başladılar. Onları yaratan da bir köşeye çekilmiş, bunların tümden yok olacakları günü beklemektedir. O gün gelince de bunları yeniden yaratacak ve ilk hayatında davetine olumlu karşılık verenleri ödüllendirecek, davete karşı burun kıvırıp büyüklük taslayanları cezalandıracaktır. Çünkü onların bu aykırı tutumlarına uzun bir zaman boyunca sesini çıkarmadan sabretmiştir.

Ancak kimi zaman da onların sergiledikleri bazı davranışları yüzünden gazaba gelmiş, onların iradelerine karşı çıkmış, karşı çıkma ve engelleme şeklinde kimi plânlarının etkinlik göstermesini engellemiştir.(!)

Güya yüce Allah, kendi başlarına hareket eden varoluşsal sebep ve illetlerin, kendi hoşnutluğuna aykırı veya hoşnutluğuyla örtüşmeyen sonuçlar veren gelişmeler gösterdiklerini görünce, kimi zamanlarda bir köşeye çekilmişliğine son vererek, rızasına uygun olaylar meydana getirecek şekilde varlık âlemindeki gelişmelere müdahale ediyor. Ama müdahale ettiği zaman da, o hususta egemen olan nedensellik yasasını iptal ediyor, geçersiz kılıyor. Çünkü eğer istediğini varlık âlemine egemen olan nedenler ve illetler yoluyla meydana getirecek olursa bu, onların iddialarına göre, varoluşsal nedenlerin etkinliği anlamına gelecektir, O'nun değil. Bu düşünceyi savunanların peygamberler aracılığıyla gerçekleşen mucizelerin, olağanüstü gelişmelerin sadece ilâhî irade doğrultusunda ve evrensel nedensellik yasasını geçersiz kılarak gerçekleştiğini söylemekte ısrar etmelerinin sırrı da böylece anlaşılıyor. Ancak bu demektir ki, bu iş, varoluşsal nedenselliğin, genel illiyet/nedensellik yasasının geçersiz kılınması suretiyle meydana geliyor. Bu ise onların, "Eşya varoluşu itibariyle Allah'a muhtaçtır, ama varlığını sürdürme hususunda O'na muhtaç değildir." şeklindeki iddialarını çürütecek bir olgudur. [Çünkü görüldüğü gibi onlara da bazı hususlarda Allah'ın müdahalesi söz konusudur.]

Bu düşünceyi savunanların önünde, şu iki seçenekten birini kabul etmekten başka bir çıkar yol yoktur: Ya evrenin onca genişliği ve egemen sistemiyle Allah'tan bağımsız olduğunu, hiçbir şekilde O'na muhtaç olmadığını, evrende meydana gelen gelişmeler ve dönüşümler üzerinde Allah'ın herhangi bir etkisinin olmadığını, yalnızca başlangıçta ilk yaratma bağlamında O'na ihtiyaç duyduğunu, bundan sonra varlığını sürdürmekte O'na muhtaç olmaktan kurtulduğunu, yaratıcı-yaratılan birlikteliğinin sona erdiğini söyleyecekler. Ya da "şey" ismini alan her varlığın Allah tarafından yaratıldığını, her şeyin varlığını O'ndan aldığını, varoluş ve varlığını sürdürme hususunda tamamen O'na muhtaç olduğunu, bir göz açıp kapama anı kadar bile olsa hiçbir zat/öz ve fiilin Allah'tan müstağni olamayacağını söyleyecekler.

Ancak sen, ayetlerin tefsiri çerçevesinde Kur'ân esaslı incelemenin bu iki görüşten birincisini reddettiğini öğrenmiş oldun. Çünkü ayetler,

yaratılış olgusunu alabildiğine geniş boyutlarda ele alıyorlar, gaybî egemenliği eşyanın içini, dışını, önünü, sonunu, özünü, fiillerini, oluşunu ve varlığını sürdürüşünü kapsayacak şekilde genelleştiriyorlar. O hâlde doğru olan, ikinci görüştür. Zaten aklî araştırma da sonuç itibariyle Kur'ân ayetlerinden algılanan gerçekleri destekler niteliktedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu anlaşılıyor: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* ifadesinin zahiri, yaratılışın kapsayıcılığını, genelliğini ortaya koymaktadır. Bunu daha özel bir alana indirgeyecek ne aklî, ne de şer'î bir kayıt ve gerekçe söz konusudur.

*   *   *

104) (Ey Resulüm, müşriklere de ki:) "Doğrusu size Rabbinizden basiretler (kanıtlar) geldi. Artık kim görürse yararı kendisine, kim de kör olursa zararı kendisinedir..."

Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "el-Basireh; bir şeyin olduğu gibi görülmesini sağlayan kanıt ve nişane demektir. el-Besair, ise onun çoğuludur." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.) Bir görüşe göre; göz için görme ne ise, kalp için de basiret aynı konumdadır. Aslında bu kelimenin kökeninde yatan anlam, objeler dünyasında gözlemlenen şeyin zihne yansıması ve gerçeğine ulaşılması için algılayıcı güçlerin en güçlülerinden sayılan görme duyusu ile algılayıştır. Ayette geçen görme ve körlük, bilgi ve cehalet veya iman ve küfürdür.

Yüce Allah burada, *"Doğrusu size Rabbinizden basiretler geldi."* demekle, sanki önceki ayetlerde tekliğine, ortaklarının bulunmadığına ilişkin olarak sunulan apaçık kanıtlara işaret ediyor. Bunun anlamı şudur: "Önceki ayetlerde yer alan bu kanıtlar, Rabbiniz tarafından bana gelen vahiy kanalıyla size gönderilen basiretler ve apaçık kanıtlardır." -Hitap Peygamber efendimizin (s.a.a) dilice yapılmıştır.- Ardından muhataplara, yani müşriklere şu hatırlatmada bulunuluyor: "Siz istediğiniz gibi davranmakta serbestsiniz; ister gerçekleri görürsünüz, ister kör olmayı tercih edersiniz. Ama Allah'tan gelen gerçekleri görmeniz sizin lehinize, kör gibi davranıp burun kıvırmanız da sizin aleyhinize olacaktır."

Buradan anlıyoruz ki, onlar üzerinde bekçi, gözetleyici ifadesiyle, nefislerinin durumunun ve kalplerinin yönlendirilişinin Allah'a bağlı olduğu kastediliyor. Bununla Peygamber'in varoluşsal olarak onların

üzerinde bekçi olmadığı, sadece onlara öğüt verdiği anlatılıyor. Bu açıdan ayetin, önceki ayetlerle, hemen sonrasındaki ayet arasında yer alan bir ara cümle görüntüsü verdiğini fark ediyoruz. Ayet, Peygamber'in lisanından Allah tarafından yöneltilmiş bir hitaptır. Şöyle ki o, soydaşlarına ilâhî mesajla gönderilmiş bir elçidir. Soydaşlarına Allah'ın mesajını iletiyor, bunu iletirken kendisinden onları dinlemeye ve itaat etmeye sevk edecek heyecanlandırıcı sözler de söylüyor, sadece öğüt vermeyi amaçladığını göstererek ve yıkıcı hiçbir amacın peşinde olmadığını vurgulamakla onları ilâhî mesaja uymaya teşvik ediyor.

105) İşte böylece ayetleri döne döne (çeşitli biçimlerde) açıklıyoruz ki, "Sen ders almışsın." desinler...

Bazıları ayetin orijinalinde geçen "dereste" fiilini, hitap sıygasıyla "dâraste", bazıları da gaip sıygasıyla ve müennes kalıbında "dereset" şeklinde okumuşlar. Bir görüşe göre, ayetin orijinalinde geçen "nusarrifu" fiilinin mastarı olan "tasrif" (döne döne açıklama); ardışık ifadelerin içerdiği anlamlar düzleminde sürekli yinelenen anlamın, çeşitli yararların bir araya getirilmesi amacıyla uyarlanması demektir. "Dereste" ifadesinin kökü, "ders"tir. Bu da okuma yoluyla öğrenme ve öğretme demektir. "Dâreste" şeklindeki okuyuşta da bu anlam esastır. Ancak bir kelimede çekimden dolayı harf arttıkça, bu, anlamın da arttığını gösterir. "Dereset" olarak gaip sıygasıyla ve müennes kalıbına uyarlandığında ise, "dürûs" kökünden geldiği kabul edilir. Bu da, izlerin silinmesi demektir. Yani bu sözler silinip gitti. Tıpkı, "Bunlar önceki kuşakların efsaneleridir." demeleri gibi.

Bu durumda ayette şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: İşte bu örnekteki gibi ayetleri döne döne açıklıyoruz, değişik şekillerde açıklamalar getiriyoruz. Bunu yaparken birçok anlam güdüyoruz. En başta şu bedbahtların bedbahtlıklarını iyice ileri götürüp seni ey Muhammed, başkasından, Ehlikitap'tan ders alımı olmakla suçlamalarını hedefliyoruz. Veya, "Bu tür sözler silindi, bunların devirleri geçti; artık bugün işe yaramazlar." demelerini bekliyoruz. Bir diğer amacımız da bunları, kalplerini temizleyerek, göğüslerini ona doğru açarak bilen bir topluluğa açıklamaktır. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayeti, şu ayete benzetebiliriz: *"Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır."* (İsrâ, 82)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yesar'dan şöyle aktarır: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Allah vasfedilmez. Hem nasıl vasfedilsin ki! Oysa kitabında, *'Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamadılar.'* diyor. O'nu hangi oranda tanımlamaya çalışırlarsa çalışsınlar, Allah o orandan yücedir." [c.1, s.103, h: 11]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan, *"Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamadılar."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Onlar, Allah'ın kendilerine güç yetirebileceğine inanmayan kâfirlerdir. Kim Allah'ın her şeye güç yetirdiğine inanırsa, o Allah'ı şanına yaraşır biçimde ulalamıştır. Kim de buna inanmamışsa, Allah'a şanına yaraşır biçimde iman etmemiştir. *'Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi.' dediler.'* ayetinde ise İsrailoğulları'ndan bazı kimseler kastediliyor. Yahudiler demişlerdi ki: 'Ey Muhammed, Allah sana bir kitap mı indirdi?' Hz. Muhammed (s.a.a), 'Evet.' deyince, şöyle demişlerdi: 'Allah'a andolsun ki, Allah gökten bir kitap indirmiş değildir.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: Ey Muhammed de ki: *Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlara yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi?... (Resulüm,) sen 'Allah (onu indirdi.)' de.*" [c.3, 38-39]

Ben derim ki: Rivayetin başlangıç ifadelerinde yer alan anlamın, ayetin zahirine aykırı olduğunu daha önce açıklamıştık. Tam tersine ayetin zahiri, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi."* sözünü söyleyenlerin, Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamayanlar olduklarını göstermektedir.

Aynı eserde İbn-i Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh Süddî'den, *"Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi.' dediler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Yahudi Finhas, 'Allah Muhammed'e hiçbir şey indirmemiştir.' demişti." [c.3, s.39]

Ben derim ki: [Bu rivayet sahih değildir. Çünkü] anlatan (ayet) ile anlatılan (Finhas'ın sözleri) arasındaki çelişki, anlamı bozacak boyutlardadır. [Çünkü ayet genel anlamda hiçbir beşere bir şey indirilmediğini söylerken, rivayete göre Finhas sadece Hz. Muhammed'e (s.a.a) bir şey indirilmediğini söylüyor. Bu da açık bir çelişkidir.] Aradaki bu fahiş ihtilâfla birlikte Süddî'den rivayetin anlam olarak aktarıldığı ihtimalini de kabul etmek mümkün değildir.

Aynı eserde İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem Said b. Cübeyr'den şöyle rivayet ederler: "Malik b. Seyf adlı bir Yahudi Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi ve onunla tartıştı. Peygamberimiz ona şöyle dedi: 'Seni Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah adına yemine veriyorum; Tevrat'ta Allah'ın şişman hahamları sevmediğine ilişkin bir ifadeye rastladın mı?' Adamın kendisi şişman bir hahamdı. Bu söz üzerine kızdı ve 'Allah'a yemin ederim; Allah, hiçbir beşere bir şey indirmemiştir.' dedi. Bunun üzerine arkadaşları, 'Yazıklar olsun sana. Allah Musa'ya da mı indirmedi?' dediler. O, *'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi.'* dedi. Bu olay üzerine, *'Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamadılar.'* ayeti indi." [c.3, s.39]

Aynı eserde İbn-i Mürdeveyh Büreyde'den şöyle rivayet eder: Resulullah buyurdu ki: "Ümm'ül-Kura (kentlerin anası) Mekke'dir." [c.3, s.39-40]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ali b. Esbat'tan şöyle rivayet edilir: İmam Bâkır'a (a.s) sordum: "Hz. Peygamber'e (s.a.a) neden 'ümmî' adı verildi?" Buyurdu ki: Bu ifade onun Mekke'ye (Ümm'ül-Kura) mensubiyetini göstermeye yöneliktir. Çünkü yüce Allah, *'kentlerin anası ve çevresindeki insanları uyarman için'* buyurmuştur. Ümm'ül-Kura Mekke'dir; çevresi de Taif'tir." [c.2, s.31, h:76]

Ben derim ki: Bu rivayeti esas aldığımız zaman, *"kentlerin anası ve çevresindeki insanları uyarman için"* ayetini, *"En yakın akrabanı uyar."* (Şuarâ, 214) ayetiyle aynı mesajı vurgulamaya yönelik olarak algılamamız gerekir. Belli bir grubun uyarılmasına ilişkin emir ile mesajın tüm insanlara yönelik olması arasında bir çelişki yoktur. Bu gerçeğe birçok ayette işaret edilmiştir: *"ki onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım..."* (En'âm, 19) *"O sadece âlemlere bir öğüttür."* (En'âm, 90) *"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize gönderilen... bir elçiyim."* (A'râf, 158)

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Abdullah b. Sinan'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer'den (a.s), *'De ki: 'Öyleyse... kitabı kim indirdi?'...Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz.'* ayetini sordum. Buyurdu ki: Yahudiler Tevrat'tan dilediklerini gizliyor, dilediklerini de insanlara açıklıyorlardı."

İmam'dan (a.s) aktarılan diğer bir rivayette de şöyle deniyor: "Yahudiler Tevrat'ı kâğıtlara yazıyor, sonra dilediklerini insanlara açıklı-

yor, dilediklerini gizliyorlardı." İmam devamla şöyle buyurdu: "İndirilen her kitap ilim ehlinin yanındadır." [c.1, s.369, h: 98 ve 59]

Ben derim ki: İlim ehlinden maksat, Ehlibeyt İmamlarıdır (hepsine selâm olsun).

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, *"Allah'a karşı yalan uydurandan... daha zalim kim olabilir?!"* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Hâkim el-Müstedrek adlı eserinde Şurahbil b. Sad'dan şöyle rivayet eder: "Abdullah b. Ebî Sarah hakkında, *'Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden yahut, 'Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' diyenden daha zalim kim olabilir!'* ayeti inmiştir. Resulullah (s.a.a) Mekke'ye girince bu adam süt kardeşi Osman'ın yanına kaçtı. Osman da Mekkeliler güvene kavuşuncaya kadar onu yanında sakladı, sonra gelip onun için Peygamber'den eman istedi." [c.3, s.30]

Aynı eserde İbn-i Cerir ve Ebu'ş-Şeyh İkrime'den, *"Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden... daha zalim kim olabilir?!"* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bu ayet secili sözler söyleyip kehanette bulunan yalancı peygamber Müseyleme hakkında inmiştir. *'Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.'* ifadesi de Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarah hakkında inmiştir. Bu adam Peygamberimizin (s.a.a) vahiy katipliğini yapıyordu. Kendisine 'Azîzun hakîm' olarak yazması söylenen ifadeleri, 'Gafûrun rahîm' şeklinde değiştirerek yazıyordu. Sonra halk kendisine ayeti yanlış yazdığını söylediğinde, 'Ne fark eder, ikisi de aynıdır.' diyordu. Derken İslâm'dan döndü ve Kureyşlilere katıldı." [c.3, s.30]

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz rivayetin dışında başka kanallardan da aynı anlamı içeren birçok rivayet aktarılmıştır.

Tefsir'ul-Kummî'de deniyor ki: Bize babam anlattı, o da Safvan-dan duymuş, ona İbn-i Meskan anlatmış, o da Ebu Basir'den İmam Cafer'in (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiş: "Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarah Osman'ın süt kardeşiydi. Medine'ye geldi, Müslüman oldu. Güzel yazı yazardı. Peygamberimize (s.a.a) vahiy indiğinde, Peygamber onu çağırır, indirilen ayetleri yazmasını isterdi. Resulullah (s.a.a) ona, *'Allah işitendir, görendir.'* dediğinde o, 'Allah işitendir, bilendir.' şeklinde, *'Allah yaptıklarınızdan haberdardır.'* dediğinde o,

'Allah yaptıklarınızı görendir.' şeklinde yazardı. Ayrıca 'ta' ve 'ya' harflerini farklı yazardı. Resulullah (s.a.a) ise ona, bunların fark etmediğini söylerdi."

"Derken dinden dönüp kâfir oldu ve Mekke'ye geri döndü. Kureyşlilere şöyle dedi: 'Allah'a yemin ederim, Muhammed ne dediğini bilmiyor. Ben onun dediklerinin benzerlerini söylüyorum, buna rağmen benim yazdıklarıma itiraz etmiyor. O hâlde ben de Allah'ın indirdiği gibi indiriyorum.' Bunun üzerine yüce Allah Peygamberi'ne (s.a.a) şu ayeti indirdi: *Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden yahut, 'Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' diyenden daha zalim kim olabilir?!"*

"Resulullah (s.a.a) Mekke'yi fethettiği zaman onun öldürülmesini emretti. Osman elinden tutarak mescitte bulunan Resulullah'ın (s.a.a) yanına getirdi ve dedi ki: 'Ya Resulallah, onu affet.' Resulullah (s.a.a) sustu. Osman isteğini tekrarladı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a), 'Onu sana bağışlıyorum.' dedi. Adam çekip gidince Resulullah (s.a.a), 'Ben size, kim onu görürse öldürsün demedim mi?' Bunu duyan bir adam dedi ki: 'Ya Resullah, benim gözüm sendeydi, onu öldürmek için bir işaretini bekliyordum.' Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: 'Peygamberler işaretle adam öldürtmezler.' Böylece adı geçen adam Mekke fethinden sonra azatlılardan, canları bağışlananlardan oldu." [c. 1, s.210-211]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka rivayetler el-Kâfi'de, Tefsir'ul-Ayyâşî'de[1] ve Mecma'ul-Beyan'da[2] çeşitli kanallarla İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (her ikisine selâm olsun) rivayet edilmiştir.

Bazı tefsir bilginleri, bu hikâyeyi İkrime ve Süddî kanalıyla aktardıktan sonra şöyle demişlerdir: "Bu iki rivayet asılsızdır. Çünkü Mekke döneminde inen hiçbir surede, 'semîen alîmen=duyan ve bilen', 'alîmen hakîmen=ilim ve hikmet sahibi' ve 'azîzun hakîmun=güç ve hikmet sahibi' ifadeleri geçmez. Sadece İbn-i Abbas'tan, En'âm suresinden sonra [Mekke'de] inen Lokmân suresinin Medine'de indiği rivayet edilen ayetlerinden 'azîzun hakîmun' ifadesini içeren ayetle ondan son-

---

1- [c.1, s.369, h: 60]
2- [c.4, s.335]

raki iki ayeti bu genellemenin dışında tutmak gerekir. Nitekim el-İtkan adlı eserde de aynı görüşe yer verilmiştir."

Mezkur müfessir bunların ardından, "Bazılarının, 'Bu ayetin Medine'de indiği ihtimali vardır.' görüşüne ihtiyaç olmadığı gibi buna ilişkin rivayet sahih de değildir." dedikten sonra devamla şöyle der:

"Rivayet edilir ki: 'Abdullah b. Sa'd dinden döndükten sonra Kur'ân'a eleştiriler getirmeye başladı.' Belki de o, rivayette kendisine izafe edilen sözlerin bir kısmını sırf yalan ve iftira olarak söylemiştir. Çünkü onun vahiy katipliği yaptığı dönemlerde inen surelerin hiçbirinde onun üzerinde oynadığını söylediği ifadelere benzer ifadeler yer almaz. Kaldı ki o, Mekke'nin fethinden önce yeniden İslâm'a dönmüştü. Eğer söylediği gibi Kur'ân ifadeleri üzerinde tasarrufta bulunmuş, Peygamberimiz (s.a.a) de onun bu söylediklerini onaylamış olsaydı ve bu nedenle Peygamber'e indirilenlerin vahiy olmasından şüpheye düşseydi, artık tekrar İslâm'a dönüş yapmazdı." (Adı geçen müfessirden yaptığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

Daha önce İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (her ikisine selâm olsun) aktarılan muteber rivayetlerde Abdullah b. Ebî Sarah kıssasının Mekke'de değil, hicretten sonra Medine'de gerçekleştiği belirtilmişti. Ehlisünnet kanallarından aktarılan rivayetlerden ise, olayın Mekke'de gerçekleştiği net olarak anlaşılmıyor. Hatta bu rivayetlerin zahirinden hareketle olayın Medine'de gerçekleştiği sonucuna varmak da mümkündür. Kur'ân surelerinin tertibi hususunda dayanak olarak kabul edilen İbn-i Abbas rivayeti ise, adı geçen müfessirin reddettiği rivayetlerden daha güçlü değildir.

İbn-i Ebî Sarah'ın Mekke'nin fethinden önce kendi rızasıyla Müslüman olduğuna ilişkin ifadesine gelince, gerek Şiî ve gerekse Sünnî kanallardan aktarılan rivayetlerde onun Mekke'nin fethine kadar Müslüman olmadığı belirtilmektedir. Resulullah efendimiz (s.a.a) onun kanını helâl bilmiş, öldürülmesini emretmişti. Fakat Osman onun canının bağışlanması için şefaatçi olunca Peygamberimiz onu bağışlamıştı.

Fakat rivayetlerin zahiri açısından bir problem kalıyor. Tefsirini sunduğumuz ayette geçen, *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim, diyenden."* ifadesiyle, İbn-i Ebî Sarah'ın söylediği

---

1- [el-Menâr, c.7, s.625]

rivayet edilen, "Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indiriyorum." ifadesi arasında belirgin bir örtüşme söz konusu değildir.

Kaldı ki, *"Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana da vahyolundu.' diyenden yahut, 'Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' diyenden daha zalim kim olabilir?!"* ifadesinin Medine'de inmiş olması, bu ifadeyle, bundan sonraki ayet arasındaki belirgin bağlantı ile bağdaşmıyor. Eğer bu ifade Medine'de inmişse, o zaman iki ayetin birlikte Medine'de inmiş olmaları daha uygun olurdu.

Başka bir rivayet daha var. Bu rivayette ayete ilişkin başka bir iniş sebebinden söz ediliyor. Bunu Abd b. Humeyd, İkrime'den şöyle rivayet etmiştir: "Ve'l-mürselâti urfen. Fe'l-âsifâti asfen (*'Andolsun, birbiri ardınca gönderilenlere. Esip savuranlara'* -Mürselât Suresi-) ayetleri inince, Abduddaroğulları'ndan Nazr, 'Fe't-tâhinâti tahnen, fe'l-âcinâti acnen' ('Andolsun; un öğütenlere, hamur yoğuranlara...') diyerek ayetle alay eder biçimde kafiyeli sözler sıraladı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden... daha zalim kim olabilir?!'* ayetini indirdi." [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.30]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Selâm'dan, o da İmam Bâkır'dan (a.s), *"bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklama rivayet edilir: "Burada kastedilen kıyamet günü çekilen susuzluktur." [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.370, h: 63]

Ben derim ki: Aynı hadis, Tefsir'ul-Ayyâşî'de Fuzayl'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Orada, "Kastedilen, susuzluktur." şeklinde bir açıklama getirilmiştir. [c.1, s.370, h: 63]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle İbrahim'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah Âdem'i yaratmak isteyince Cebrail'i cuma gününün ilk saatlerinde gönderdi. Cebrail sağ elini yedinci gökten (yere) en yakın (olan) göğe kadar uzattı ve her gökten bir toprak parçası aldı. Sonra (sol elini) yedinci yerden uzak yedinci yere kadar uzattı ve her birinden bir avuç (toprak) aldı. Sonra yüce Allah emredeceği kelimeyi emretti. Bunun üzerine Cebrail, ilk aldığını sağ elinde, ikinci aldığını da sol elinde tuttu. Sonra avucundaki çamuru iki kısma ayırdı. Sonra yerden yerden aldığı çamurun yarısından birtakım zürriyetler yarattı, gökten aldığı çamurun yarısından da birtakım zürri-

yetler yarattı. Sağında olanlara dedi ki: 'Elçiler, nebiler, vasiler, sıddıklar, müminler, şehitler ve onurlandırmak istediğim kimseler senden olacaktır.' Böylece onlar için söyledikleri, söylediği gibi gerekli oldu. Solunda olanlara da şöyle dedi: 'Zorbalar, müşrikler, münafıklar, tağutlar ve alçaltmak veya mutsuz etmek istediklerim de senden olacaktır.' Böylece onlar için de Allah'ın dedikleri, dediği gibi gerekli oldu."

"Sonra her iki çamurun diğer yarıları birbirine karıştırıldı. İşte şu ayette buna işaret edilmiştir: *'Taneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır.'* 'el-Habb=tane' müminlerin tıynetidir, yaratılış hamurudur. Allah bu tıyneti, bu hamuru kendi sevgi ve muhabbeti ile yoğurmuştur. [Çünkü 'muhabbet' kelimesinin kökü, 'h b b'dir.] 'en-Neva=çekirdek' ise kâfirlerin tıynetidir, yaratılış hamurudur. O kâfirler ki, her türlü hayırdan uzaktırlar. 'en-Neva' diye isimlendirilmesi, [sözlük anlamı itibariyle] haktan yüz çevirip uzaklaşmasından dolayıdır."

"Yine ulu Allah şöyle buyurmuştur: *'Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır.'* Bu ayette geçen diriden maksat, kâfirin yaratılış hamurundan, tıynetinden çıkarılan mümindir. Diriden çıkarılan ölüden maksat da müminin tıynetinden, yaratılış hamurundan çıkarılan kâfirdir. O hâlde diri mümindir, ölü de kâfirdir. Şu ayette buna işaret edilmiştir: *'Yoksa ölü iken dirilttiğimiz...'* Ölü olması, yaratılış hamurunun kâfirin yaratılış hamuruyla karışık olması hâlidir. Diriltilmesi ise, yüce Allah'ın ezelî kelimesiyle onları birbirinden ayırmasıdır. Yüce Allah, mümini karanlığa girdikten sonra doğum aracılığıyla aydınlığa çıkarır. Kâfiri de [doğum aracılığıyla] içinde bulunduğu aydınlıktan karanlığa sokar. İşte şu ayette buna işaret edilmiştir: *'Diri olanı uyarsın ve kâfirlere azap hak olsun diye...'*" [c.2, s.5-6, h: 7]

Ben derim ki: Bu rivayet, insanların yaratılış hamurlarına, tıynetlerine ilişkin hadislerden biridir. İnşaallah yeri gelince bu tür rivayetler üzerinde duracağız. Yukarıda sunduğumuz rivayette "el-habb=tane" ve "en-neva=çekirdek" kelimelerinin bilinen anlamlarına rağmen mümin ve kâfirin tıyneti şeklinde yorumlanması, batinî anlama bir örnektir; yoksa zahirî anlam açısından böyle sonuç elde edilmez. Bundan başka rivayetlerde de bu tür anlamları ifade eden cümleler yer almıştır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, *"geceyi dinlenme zamanı... kılan O'dur."* ifadesiyle ilgili olarak Hasan b. Ali b. bint-i İlyas'tan şöyle rivayet edilir: İmam Rıza'dan (a.s) şunları dinledim: "Allah geceyi dinlenme zamanı

yapmıştır. Kadınları da dinlenme aracı kılmıştır. Geceleyin evlenmek ve yemek yedirmek sünnettir." [c.1, s.371, h: 67]

Aynı eserde Ali b. Ukbe babasından, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Eşlerinizle geceleri birleşin. Çünkü Allah geceyi dinlenme, rahat etme zamanı kılmıştır. İhtiyaçlarınızı gece vakti temin etmeye kalkışmayın." [c.1, s.371, h: 68]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Yunus'tan, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar da İmam Ebu'l-Hasan'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah peygamberleri nübüvvet üzere (peygamberlik hamurundan) yaratmıştır. Onlar peygamberden başkası olamazlar. Müminleri iman üzere yaratmıştır; onlar da ancak mümin olurlar. Bazı kimselere de imanı ödünç olarak verir. Dilerse onların imanlarını tamamlar, dilerse onu tamamen onlardan alır. *'Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalış yerine yerleşmiştir; kiminiz de emanet olarak konulmuştur."* ifadesi bu anlama yorumlanır. İşte falan adam, [ikinci kısımdandı,] emanet bırakılan biriydi. Fakat bizim (Ehlibeyt) aleyhimize yalan sözler söyleyince Allah imanı ondan aldı." [c.2, s. 418, h: 4]

Ben derim ki: "Müstevda'=emanet bırakılan yer" ve "mustakarr= konulan yer" ifadelerinin imanın iki kısmı şeklinde yorumlanmasına ilişkin olarak Ehlibeyt İmamlarından aktarılan birçok rivayet vardır. Bunları Tefsir'ul-Ayyâşî [c.1, s.371, h: 69] ve Tefsir'ul-Kummî'de [c.1, s.212] bulmak mümkündür. Yukarıda sunduğumuz rivayet ise, genel bir ifadenin özel bir duruma uyarlanması, tatbik edilmesi şeklinde izah edilebilir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Sa'd b. Said Ebu'l-Esbağ'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "Mustakarr ve müstevda'" ifadeleriyle ilgili olarak şöyle dediğini duydum: "Mustakarr'dan maksat, ana rahmi; müstevda'dan maksat da babanın sulbüdür. Bazen de bir insana iman emanet olarak verilir, ama daha sonra bu iman ondan alınabilir." [c.1, s.371, h: 71]

Aynı eserde Südeyr'den şöyle rivayet edilir: Hamran'ın İmam Bâkır'a, *"O, gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır."* ayetinin anlamını sorduğunu duydum. İmam ona şu karşılığı verdi: "Allah, bütün eşyayı önceden bir örnek olmaksızın yoktan var etti. Gökleri ve yerleri de bir örnek edinmeksizin yoktan var etti. Oysa onlardan önce gökler ve yerler yoktu. Şu ayeti duymadın mı: *'Onun arşı su üzerindeydi.'*" [c.1, s.373, h: 77]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan, o da İmam Cafer'den (a.s), *"Gözler O'nu görmez..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burada insanın tasavvur gücünün O'nu kuşatması kastedilmiştir. Şu ayeti görmediniz mi: *'Size Rabbinizden basiretler geldi.'* Burada basiret göz anlamında kullanılmamıştır. *'kim de kör olursa zararı kendisinedir.'* Burada da gözlerin körlüğü kastedilmemiştir; tam tersine insanın tasavvur gücünün kuşatması kastedilmiştir. Meselâ Araplar, 'Fulanun basîrun bi'ş-ş'iri (falan adam şiirde uzmandır), Fulanun basîrun bi'l-fıkhi (falan fıkıhta uzmandır), Fulanun basîrun bi'd-derahim (falan adam para uzmanıdır), Fulanun basîrun bi's-siyabi (falan adam giysi uzmanıdır)' derler. Yoksa Allah gözle görülmekten münezzehtir." [c.1, s.98, h: 9]

Ben derim ki: et-Tevhid adlı eserde, Şeyh Saduk başka bir kanaldan aynı hadisi İmam Sadık'tan (a.s), ayrıca kendi rivayet zinciriyle Ebu Haşim el-Caferî kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s) aktarmıştır. [s.112, h: 10-11]

Yine el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Safvan b. Yahya'dan şöyle rivayet eder: "Hadisçilerden Ebu Karra, kendisini İmam Rıza (a.s) ile görüştürmemi istedi. Bunun için İmamdan izin istedim. İmam onunla görüşmeyi kabul etti. Ebu Karra İmamın yanına gitti ve ona helâlden, haramdan ve hükümlerden sordu. Derken tevhitle (kelâm ilmi) ilgili sorular sormaya başladı. Ebu Karra dedi ki: 'Biz (Ehlisünnet) şöyle rivayet ederiz: Allah konuşma ve görüşmeyi iki peygamber arasında paylaştırmıştır. Konuşmayı Musa'nın (a.s), görüşmeyi de Muhammed'in (s.a.a) payı olarak öngörmüştür. (Musa peygamberle konuşmuş, Hz. Muhammed'le de görüşmüştür.)' Bunun üzerine İmam şöyle buyurdu: 'İki ağırlıklı topluluğa, cinlere ve insanlara, *'Gözler O'nu görmez.'*, *'O bilgice kuşatılmaz.'*, *'Hiçbir şey O'nun benzeri değildir.'* diye tebliğ eden kimdir? Hz. Muhammed değil mi?' Ebu Karra, 'Evet.' dedi. İmam dedi ki: Bir insan bütün halka gelip Allah katından gönderildiğini söylese, onları Allah'ın emri doğrultusunda Allah'a kulluk sunmaya davet ettiğini belirtse, ardından gözlerin Allah'ı göremeyeceklerini, O'nun bilgice kuşatılamayacağını, hiçbir şeyin O'na benzemediğini vurgulasa, sonra da kalkıp; 'Ben O'nu gözlerimle gördüm, O'nu bilgice kuşattım, O insan suretindedir.' dese, bu bir çelişki olmaz mı? Böyle şeyler söylemekten utanmıyor musunuz?

Zındıklar bile Peygamberimizi, Allah katından geldiğini iddia edip de söylediklerinin aksini iddia eden biri olarak suçlamaya cesaret edememişlerdi!"

"Bunun üzerine Ebu Karra dedi ki: 'Ama Allah; *'O'nu bir diğer inişte de gördü."* [Necm, 13] demiyor mu?' İmam Rıza (a.s) şöyle buyurdu: 'Bu ayetten hemen sonra Peygamber'in neyi gördüğü belirtiliyor. [Çünkü bu ayetten önce şöyle buyurmuştur:] *'Gözleriyle gördüğünü kalbi yalanlamadı.'* [Necm, 11] Bu ayette deniliyor ki: Muhammed'in kalbi, gözlerinin gördüğünü yalanlamadı. Ardından da gözlerinin neyi gördüğüne işaret ediliyor: *'Andolsun, Rabbinin en büyük ayetlerinin bazılarını gördü.'* [Necm, 18] Allah'ın ayetleri, Allah'tan ayrıdır. Nitekim diğer bir ayette şöyle buyurulmuştur: *'Onu bilgice kuşatamazlar.'* Gözler O'nu görürse, bilgice de kuşatılmış olur, dolayısıyla O'nun kesin olarak bilinmesi gerçekleşir."

"Bu cevap karşısında Ebu Karra dedi ki: 'Sen rivayetleri yalanlıyor musun?' İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: Eğer rivayetler Kur'ân'la çelişiyorlarsa, onları yalanlarım. Müslümanların üzerinde ittifakla birleştikleri husus; Allah'ın bilgice kuşatılamayacağı, gözlerin O'nu göremeyeceği ve hiçbir şeyin O'nun benzeri olamayacağıdır." [c.1, s.95, h: 2]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka rivayetler de Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) aktarılmıştır. Bir de Allah'ı görmeyi olumlayan başka rivayetler de vardır. Ama bu rivayetlerde görme, son derece ince bir anlamda ve Allah'ın kutsal zatına yaraşır biçimde ele alınmaktadır. İnşaallah A'râf suresini tefsir ederken bu rivayetler üzerinde duracağız. Bu rivayette İmamın (a.s) Allah'ın görülmesini şiddetle olumsuzlamasının sebebi ise, Allah'ın görülmesi meselesinin o dönemde ele alınış tarzıdır. Çünkü o çağda yaygın olan kanaat, Allah'ın cismanî gözlerle cismanî olarak görüldüğü şeklindeydi. Bu ise ne akılla, ne de Kur'ân'ın açık nassıyla bağdaşır.

Meselâ Taberî Tefsirinde İkrime'den, o da İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz Rabbini görmüştür." Bunu duyan bir adam, "Allah, *'Gözler O'nu görmez.'* demiyor mu?' dedi. İkrime ona şu karşılığı verdi: "Sen göğü görmüyor musun?" Adam, "Evet, görüyorum." dedi. İkrime, "Sen göğün tümünü mü görüyorsun?"[1]

1- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.37]

Bunun gibi konuyla ilgili olarak kaynaklarda yer alan birçok rivayet vardır.

Öyle anlaşılıyor ki İkrime, Allah'ın cismanî gözle cismanî olarak görülmesini olumluyor. Oysa akıl da, nakil de bunu olumsuzlamaktadır. Oysa İkrime şunu gözden kaçırmış bulunuyor: Eğer *"Gözler O'nu görmez."*den maksat, bir şeyin bütün yönleriyle kuşatılmasının olumsuzlanması ise, bunu sırf Allah'a özgü kılmanın bir anlamı olmaz. Çünkü insan ve hayvan gibi yer cisimleri ve gök cisimleri gibi değişik yüzeylere sahip maddî varlıklar, ancak görenle görünen arasında gidip gelen ışınların isabet ettiği kısımları itibariyle görülürler. Burada belirleyici olan mercek ve aynalar üzerinde yapılan araştırmalarda tespit edilen optik yasalar geçerlidir.

Örneğin bir insanı gördüğümüzde, onun bedenini üstten, alttan, arkadan, önden, sağdan ve soldan kuşatan birçok yüzeyleri arasında sadece bir yüzeyi itibariyle görmüş oluruz. Gözün, karşısındaki insanı bütün yüzeyleri itibariyle görmesi, kuşatması imkânsızdır. Dolayısıyla, eğer, *"Gözler O'nu görmez."* ifadesinden maksat, bu tür bir algılayışın hem yüce Allah, hem de diğer varlıklar açısından imkânsızlığının belirtilmesi ise, bu durumda hiçbir sonuca matuf olmayan gereksiz ve anlamsız bir ifadeyle karşı karşıyayız demektir.

et-Tevhid adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail b. Fazl'dan şöyle rivayet eder: "İmam Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed Sadık'a (a.s) yüce Allah'ın ahirette görülüp görülemeyeceğini sordum. Buyurdu ki: Allah bundan yücedir, münezzehtir. Ey Fazl'ın oğlu, gözler ancak renk ve nicelik sahibi olan varlıkları görürler. Oysa renkleri ve nicelikleri yaratan yüce Allah'ın kendisidir."

اِتَّبِعْ مَٓا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ
﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظًاۚ وَمَٓا اَنْتَ
عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿١٠٧﴾ وَلَا تَسُبُّوا الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ
عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍۜ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾ وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ
لَيُؤْمِنُنَّ بِهَاۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَٓا اِذَا جَٓاءَتْ لَا
يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِه۪ٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ
وَنَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾ وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَٓا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ
الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاط۪ينَ
الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوح۪ي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًاۜ وَلَوْ شَٓاءَ
رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُۚ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذ۪ينَ لَا
يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

106- Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden de yüz çevir.

107- Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı. Biz seni on-

ların üzerine bir gözetleyici kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.

108- Onların Allah'tan başka yalvarıp taptıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler. İşte böylece her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik. Sonra da dönüşleri Rablerinedir; O, ne yaptıklarını onlara haber verecektir.

109- Olanca güçleriyle, eğer kendilerine bir ayet (mucize) gelirse, ona mutlaka inanacaklarına dair Allah'a yemin ettiler. De ki: "Ayetler ancak Allah katındadır. O (mucize) gelecek olsa da inanmayacaklarını siz nerden bileceksiniz?"

110- Biz kalplerini ve gözlerini, ilkin ona (Kur'ân'a) inanmadıkları gibi, ters çeviririz ve onları azgınlıkları içinde şaşkınca dolaşır bir durumda bırakırız.

111- Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanmayacaklardı. Ancak onların çoğu bunu bilmezler.

112- Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık. Onlardan bazısı bazısına, aldatmak için yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak.

113- Bir de ahirete inanmayanların kalpleri ona kansın, ondan hoşlansınlar ve kazanmakta olduklarını kazanıp dursunlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerin, önceki ayetler grubuyla bağlantılı olduğu açıktır; bu hususta en ufak bir belirsizlik söz konusu değildir. Konu; Allah'ın tek ve ortaksız ilâhlığı, tevhittir.

106) Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden de yüz çevir.

Peygamberimize (s.a.a) tevhit ve temel dinsel yasalar hususunda Rabbinden kendisine iletilen vahye uyması emrediliyor. Müşriklerin

hak söze boyun eğmeye yanaşmamaları, büyüklük taslamaları, dinsel davete yüz çevirmeleri gibi gözlemlediği olumsuz tavırların kendisini yolundan alıkoymaması uyarısında bulunuluyor.

"Rabbinden..." ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) yönelik özel ilâhî itinayı göstermek bakımından önemlidir. Ancak, *"Rabbinden..."* ifadesinden sonra, *"Müşriklerden de yüz çevir."* ifadesinin yer almasından hareketle bazılarının ayetten, "Sen vahye uy, Rabbine ibadet et. Bırak onları tanrılarına tapsınlar." şeklinde bir anlam çıkarsamaması, dolayısıyla müşriklerin hayat tarzlarının ve şirklerinin onaylandığı vehmine kapılmaması için, *"Müşriklerden de yüz çevir."* ifadesinden önce, *"O'ndan başka ilâh yoktur."* ifadesine yer verilerek bu tarz olası bir kuruntunun önüne geçiliyor. Böylece *"Müşriklerden de yüz çevir."* sözüyle ne kastedildiği belirginleşiyor ve mesaj yerini buluyor.

O hâlde şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy. O, sana büyük bir özen göstermekte, seni sınırsız rahmetinin kapsamına almaktadır. Çünkü bütün insanlar içinde seni seçip vahyinin muhatabı kılmış ve seni ittiba/uyma ruhuyla desteklemiştir. Öyleyse şu müşriklerden yüz çevir. Ancak yüz çevirmen, onları putlarıyla baş başa bırakıp istedikleri gibi putlarına tapmalarına izin veresin, Allah'a ortak koşmalarına razı olasın anlamında değil kuşkusuz. Çünkü bu, putperestliği tanımak, onaylamak anlamına gelir. Hâlbuki ilâh sadece birdir, o da sana vahiy indiren Rabbindir. O'ndan başka tanrı yoktur. O hâlde onlardan yüz çevir. Yani, onları tevhit inancına getirmek için kendini yorma, gücünün üstünde yükümlülüklerin, ağırlıkların altına girme. Çünkü senin görevin yalnızca gerçekleri duyurmaktır. Sen onların üzerinde ne bekçisin, ne de onların vekilisin. Koruyucu ve vekil sadece Allah'tır. Allah onların tevhit inancına bağlanmalarını dilememiştir. Eğer dilemiş olsaydı şirk koşmazlardı. Fakat Allah onları sapıklıklarıyla baş başa bırakmıştır. Çünkü onlar haktan yüz çevirdiler, hakka boyun eğmeye yanaşmadılar.

107) Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı. Biz seni onların üzerine bir gözetleyici kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.

Bu ifade, Peygamberimize (s.a.a) moral destek sağlamak, onun gönlünü hoş tutmak amacına yöneliktir. Ki onların ortak koşmaları karşısında karamsarlığa kapılmasın, onlara yönelik çağrılarının sonuç

vermemesi karşısında üzüntü duymasın. Çünkü onlar şirk koşmakla Allah'ı çaresiz bırakacak değildirler. Çünkü meşiyet/dileme Allah'ındır. Eğer dileseydi, onlar şirk koşmazlardı; bilâkis isteyerek ve gönüllü olarak iman ederlerdi, tıpkı diğer samimî müminler gibi. Ama Allah böyle dilemedi; çünkü onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar, Allah'a karşı ululandılar, diklendiler. Kendilerince O'na tuzaklar kurdular. Oysa böyle yapmakla kendilerini helâk ettiler. Allah onların kurdukları tuzakları başlarına geçirdi, onları iman etmekten yoksun bıraktı, doğru yolu bulma başarısını onlara vermedi.

Çünkü nasıl ki tekvine/evrene egemen olan yasalar sisteminin esasını nedensellik, evrensel sebep-sonuç kanunu oluşturmuştur. İlâhî irade de ancak eşyanın ve olayların kendileri için öngörülen bu tekvinî yasalara uymaları durumunda bunlarla alâkalı olur. Dolayısıyla eğer bir hususta illetler/nedenler toplanır, şartlar tamamlanır/koşullar elverişli olur ve oluşumuna mani olan tüm engeller ortadan kalkarsa, ilâhî irade ve meşiyetin taalluk etmesiyle o şey muhakkak var olur. Bununla birlikte olayların ve eşyanın gerçekleşmesini sağlayan ilâhî iradedir. Mutlak dileme Allah'ındır; dilemezse olmaz, dilerse olur. Aynı şekilde teşri/yasama ve hidayet sisteminin esası da sebeplere dayanır. Kim Allah'tan rahmet dilerse, Allah ona merhamet eder. Kim O'nun rahmetinden yüz çevirirse rahmetten yoksun kalır. Başka bir deyişle; yol gösterme anlamında hidayet herkese açıktır. Kim bu ilâhî nefhadan, bağıştan faydalanır ve günah, fısk, küfür ve inatçılık gibi insanı azaba götüren şeylerden uzak durursa, ilâhî rahmet onu kuşatır, ona en güzel hayatı yaşatır. Kim de hevasının peşine düşer, hakka boyun eğmemekte diretirse, Allah'a karşı büyüklenir, O'na karşı plânlar kurmaya kalkışırsa, Allah'ın ayetleriyle alay ederse, Allah onu mutluluktan yoksun bırakır, üzerine bedbahtlığı yağdırır; O'nu bildiği hâlde saptırır ve yüreğine küfür damgasını vurur. Artık ebediyen kurtulması mümkün olmaz.

Eğer ilâhî irade bu şekilde etkinlik göstermeseydi, sebepler esasına dayanan sistem ve neden-sonuç ilişkisi geçersiz olurdu. Onun yerine hiçbir kurala bağlı olmayan başıboş bir irade etkin olur, objektif maslahatlar, hikmetler ve amaçlar ortadan kalkardı. Bu bağlamdaki bozukluk varoluş sisteminin bozulmasına neden olurdu. Çünkü teşri/yasama sistemi de sonuç itibariyle tekvin/varoluş yasasına dayanır. Bu alanda (teşri) baş gösteren bir bozukluk, onun (tekvin) da bozulmasına yol açar.

Aynı şekilde eğer yüce Allah müşrikleri iman etmek zorunda bıraksaydı, bu şekilde insan denen bu canlı türünü iman ve küfür kavşağının başında bulunmak durumundan çıkarsaydı, ona bahşettiği seçme yeteneğini geçersiz kılsaydı, onu yaratılışı itibariyle iman etmek zorunda olan biri yapsaydı, daha yaratılışının ilk evresinde kemal/tam olgunluk koltuğuna oturtsaydı, herkes yakınlık ve saygınlıkta eşit olsaydı, bu, davet sisteminin geçersizliği, eğitim ve olgunlaştırma amaçlı çabaların iptali anlamına gelirdi, dereceler arasındaki farklılıklara gerek kalmazdı. Bu da yeteneklerin, amellerin, durumların, melekelerin ortadan kalkması anlamına gelirdi. Bu durumda beşerî düzen ve onu çevreleyen varlık âleminin sistemi altüst olurdu, bu varlık düzeninden başka bir düzen etkili olmaya başlardı. Artık insandan veya insanın algıladıklarından bahsedilmezdi. Bu konuyu kavramak için üzerinde iyice düşünün!

Bundan da anlaşılıyor ki, *"Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı."* ifadesini, zorunlu/cebrî iman şeklinde yorumlamak ve ayeti, "Eğer Allah onların zorla ve cebren şirki terk etmelerini isteseydi, onları buna zorlardı." şeklinde tefsir etmek yersizdir. Tam tersine bundan maksat, daha önce de vurguladığımız gibi, ilâhî iradenin onların şirki kendi istekleriyle terk etmeleriyle ilintili olmasıdır. Tıpkı bu şekilde müminlerin iman etmeleriyle ilintili olması gibi. Böylesi, ilâhî kudretin eksiksizliği gerçeğine ve de [ayette güdülen,] Peygamber'e (s.a.a) moral desteği sağlama ve kalbini hoş tutma amacına daha uygundur.

O hâlde ayeti şöyle anlamak durumundayız: Onlardan yüz çevir; ortak koşmalarından dolayı içinde bir burukluk olmasın, üzülme. Çünkü Allah müminlerden imanı dileyip de iman etmelerini sağlamaya güç yetirdiği gibi, onlardan da imanı dileyip iman etmelerini sağlamaya güç yetirebilir. Kaldı ki, sen onlardan sorumlu değilsin. Ne varoluşsal olarak, ne de başka türlü onların akıbetleri senden sorulmaz. Sen gönlünü hoş tut.

Buradan hareketle şunu da anlıyoruz ki: *"Biz seni onların üzerine bir gözetleyici kılmadık. Sen onların vekili de değilsin."* ifadesi de Peygamberimizi (s.a.a) teselli etme, gönlünü hoş tutma amacına yöneliktir. Öyle anlaşılıyor ki, ayetin orijinalinde geçen "el-hafîz" sözcüğü, yaşatma, büyütme ve rızk verme gibi onların varoluşsal işlerinin idaresini üstelenen anlamında kullanılmıştır. "el-Vekil" ile de vekâlet edilen kim-

seyle ilintili olarak menfaati celbeden ve zararı bertaraf eden işlerin idaresini üstlenen vekil kastedilmiştir. Dolayısıyla, *"Biz seni onların üzerine bir gözetleyici kılmadık..."* ifadesi sonuç itibariyle şu anlama gelmektedir: Onların varoluşsal yaşamlarıyla, dinsel yaşamlarının yönetimi senin elinde değildir. Bu yüzden senin çağrını reddetmeleri, senin talebine olumlu karşılık vermemeleri seni üzmemelidir.

Denebilir ki: Ayette geçen "el-hafîz"den maksat, başında bekçi olduğu kimseyi kendisine yönelen zararlardan koruyan kimsedir. "el-Vekil" de, vekâlet ettiği kimseye menfaatlerin yönelmesini sağlayan kimse anlamında kullanılmıştır. Ama bu anlamı bir parça uzak bir ihtimal olarak görüyoruz. Çünkü "el-hafîz" sözcüğü duyulur duyulmaz özellikle varoluşsal bir anlam içerdiği intibaını vermektedir. "el-Vekil" ise, varoluşsal bir anlamın yanında başkasını da içermektedir. Dolayısıyla iki ifadeden birini (hafîz) varoluşsal bir anlama, diğerini (vekil) de hem varoluşsal, hem de başka alanla ilgili bir anlama yorumlamanın pek bir mantığı olmasa gerektir. Uygun olanı ifadelerden birini bir anlama, diğerini de öteki anlama yorumlamaktır.

108) Onların Allah'tan başka yalvarıp taptıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler.

Ayette geçen "es-sebbu" sözcüğü, bildiğimiz sövme anlamına gelir. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Advu; saldırı, tecavüz demektir. Kaynaşmanın, uzlaşmanın karşıtıdır. Bu kelimede bazen kalbî duygu esas alınır, bu durumda düşmanlık ('el-adavet ve el-muadat') anlamında kullanılır. Bazen davranış esas alınarak, koşmak ('el-adv') anlamına gelir. Bazen de muamelelerde adalet ilkesinin ihlâl edilmesi göz önünde bulundurulur ve haksızlık ('el-udvan ve el-advu') anlamında kullanılır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler.'* Bazen de bulunulan yerin özelliği göz önünde bulundurulur ve engebeli, çıkıntılı, rahat olmayan ('el-advâ') anlamını ifade eder. 'Mekânun zu advâ'; uyumsuz, engebeli yer anlamındadır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Ayet dinî bir edepten, ahlâktan söz ediyor. Bu edep kuralına uyulduğu sürece dinî toplumun mukaddesatının saygınlığı korunur, dinsel kutsalların aşağılanmasına, kirletilmesine engel olunur; çirkin sözlere, sövgülere, dil uzatmalara, alaylara maruz kalmasına izin verilmez. Çünkü insan, kutsal saydığı değerleri savunma iç güdüsüne sahip ola-

rak yaratılmıştır. Bu iç güdünün bir gereği olarak kendisine yönelik bir saldırı gibi algıladığı hareketlere karşılık verir. Hatta kendince üstün ve saygın olan değerlere yönelik tavırlardan dolayı sövgüye ve kötü sözler sarf etmeye yönelecek kadar öfkelenebilir de. Eğer müminler müşriklerin tanrılarına söverlerse, onların cahiliye taassupları müminlere sövgüyle karşılık vermeye, müminlerin inandığı uluhiyet makamına, yani yüce Allah'a sövmeye itebilir. Dolayısıyla müşriklerin ilâhlarına sövmek, bir bakıma onların ulu Allah'a sövmelerine, O'nun yüce makamına yakışmayan sözler sarf etmeye sebebiyet oluşturmak anlamına gelir.

"İşte böylece her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik." ifadesinden anlaşılan gerekçelendirmenin genelliği, bir şekilde dinsel mukaddesatına yönelik kötü bir sözün söylenmesine neden olacak her türlü olumsuz sözün yasaklanışının genelliğini gösterir.

İşte böylece her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik. Sonra da dönüşleri Rablerinedir; O, ne yaptıklarını onlara haber verecektir.

"Ziynet=Süs"; bir şeye dikkatlerin çekilmesini ve talipleri tarafından sevilmesini sağlamak amacıyla eklenen güzel ve sevimli şey demektir. Talipler süse yönelirken süslenen şeye ulaşırlar. Tıpkı güzel bir şekilde süslenen giysi gibi. İnsan süslenmek için bu giysiyi giydiğinde, aynı zamanda sıcağa ve soğuğa karşı da kendini güvenceye almış olur.

Yüce Allah insanın şu ayrıntılı ve bölümlü dünya hayatını, kendine özgü şu yeryüzü hayatını kendi etkin güçlerini devreye sokmak suretiyle sürdürmesini dilemiştir. Allah'ın bu iradesi doğrultusunda insan, belirgin duyuları aracılığıyla kendisi için zararlı ve yararlı olan şeyleri algılar. Sonra içsel güçleri ve duyuları aracılığıyla bunlar üzerinde tasarrufta bulunur. Derken bazı şeyleri yemek ve bazı şeyleri içmek suretiyle beslenir. Kendine özgü davranışlarla eşiyle birleşmeye yönelir. Giyinir, barınır, bazı şeyleri kendine ayırır, bazılarını dışlar vs.

O, bütün bu amelleri ve gereklerini yerine getirirken zevk alır, bazı yaşamsal amaçları gerçekleştirir. Sonunda da ya gerçek mutlu hayata ulaşır. Ki insan öylesi bir hayat için yaratılmıştır. Ya da gerçek mutlu hayat sandığı bu dünya hayatına kavuşur. İnsan bir işi yaparken, ya ondan alacağı maddî lezzeti hedefler. Yeme, içme, cinsel birleşme vs.den aldığı gibi. Ya da düşünsel lezzeti amaçlar. İlâçlardan, ilerleme,

kaynaşma, övülme, övünme, ebedî olarak anılma, öç alma, zenginlik ve güvenlik gibi olgulardan aldığı lezzet gibi.

Aslında bu lezzetlerdir ki, söz konusu filleri ve sonuçlarını süslü ve çekici kılmıştır. Yüce Allah insanı bu lezzetlerle donatmış ve bunlar aracılığıyla onu varoluşsal bir misyonu yerine getirmeye yöneltmiştir. Bu donatılma sayesinde insan kendiliğinden bu eylemleri yapmaya yönelir, onları gerçekleştirmeye çalışır. İnsanın bu fiilleri gerçekleştirmesi ile birlikte ilâhî hedefler, varoluşsal amaçlar da gerçekleşmiş olur. İnsanın kişisel varlığının kalıcılık kazanması, insan neslinin devam etmesi gibi. Eğer yemekte, içmekte ve cinsel birleşmede sözünü ettiğimiz bu lezzetler olmasaydı, insan bu tür ağır işleri yapmak için kendini yormaz, ruhuna ve bedenine ağır gelen bu eylemleri gerçekleştirmezdi. O zaman da hayatın düzeni bozulurdu, insanın kişiliği yok olur, insan nesli kesilirdi; derken insan denen canlı türü tükenirdi. Hiç kuşkusuz bu da varoluş hikmetinin boşa çıkmasını gerektirdi.

Bu tür süslerin [ve lezzetlerin] bir kısmı doğaldır; eşyanın doğasına yerleştirilmiştir. Leziz yiyecekler ve cinsel birleşme sonucu ulaşılan zevk gibi. Bunlar yaratılış sisteminin kapsamındadırlar ve yüce Allah'a izafe edilirler. Eşya da, varlık bütünü çerçevesinde öngörülen hedeflerine ulaşmak bağlamında doğal olarak bunlara yönelir. Dolayısıyla insanı bu tür eylemlere yönelten sadece yüce Allah'tır. O'dur her şeye yaratılışını veren, sonra da yolunu gösteren.

Bunların bir kısmı ise düşünsel lezzetler kapsamına girer, insanın dünya hayatını onarır, ıslâh eder, ahiretine de zarar vermez. Bu gibi lezzetler de yüce Allah'a izafe edilir. Çünkü bunlar, insanın dejenere olmamış tertemiz fıtratından kaynaklanırlar. Fıtrat ise, Allah'ın insanları yaratırken esas aldığı yaratılış yasasıdır. Allah'ın yaratmasında da değişiklik olmaz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Size imanı sevdirdi ve onu sizin kalplerinizde süsledi."* (Hucurât, 7)

Düşünsel zevklerden olup heva ve heves ile uyuşan, kulluğu iptal etmek ve tertemiz hayatı ifsat etmek suretiyle dünya ve ahiret mutsuzluğuna neden olan zevkler ise, dejenere olmamış fıtratın yolundan uzak sapkın lezzetlerdir. Çünkü fıtrat öyle ilâhî bir varlıktır ki, yüce Allah onu insanı mutluluğa yöneltecek şekilde düzenlemiştir. Dolayısıyla fıtrattan kaynaklanan hükümler, onun yol açtığı düşünceler, asıl etkenle çelişemezler, fıtratın kendisine ters düşemezler. Bir şey fıtrata

aykırı ise ve insan için mutluluğa neden olmuyorsa, onun fıtrattan süzülüp gelmediği kesinleşir. Tam tersine o, şeytanî dürtülerin ürünüdür ve nefsanî sürçmelerden kaynaklanmıştır. Bu yüzden şeytana izafe edilmesi uygundur. Meselâ, çeşitli günah türlerinden algılanan vehim menşeli lezzetler, sanal zevkler bu gruba girer. Çünkü bunlar Allah'a izafe edilen süslerden ayrı olarak şeytana izafe edilen süslerdir. Sadece yüce Allah'ın bu bağlamda şeytana izin vermiş olması söz konusudur. Ulu Allah şeytanın şu sözlerini aktarmaktadır: *"Ben yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracağım."* (Hicr, 39) *"Şeytan onlara yaptıkları işleri süsledi."* (Nahl, 63)

Bu tür vehmî lezzetler, kesinlikle aracısız olarak yüce Allah'a izafe edilemezler. Çünkü şu evrensel düzeni kuran Allah'tır. O, evrende yer alan varlıkları, varoluş amaçlarına yöneltmiş, onlara mutluluklarının bulunduğu yeri göstermiştir. Sonra insanın bozulmamış evrensel fıtratına dayalı olarak soyut inançlar ve görüşler ortaya koymuş, insanın mutluluğunu elde etmesi, bedbahtlıktan ve emeklerinin boşa gitmesinden korunması için davranışlarını bunlara dayandırmasını öngörmüştür. Hâl böyleyken yüce Allah'ın dönüp münkeri/çirkin işleri emretmesi, marufu/iyi işleri yasaklaması, her türlü çirkin kötülüğün işlenmesini teşvik etmesi; bütün insanlara hem iyiliği, hem de kötülüğü emretmesi, sonra bütün insanlara hem iyiliği, hem de kötülüğü yasaklaması; böylece teklif/yükümlülük ve teşri/yasama sistemini, sonra ödül ve ceza sistemini bozması; böyleyken bu niteliğe sahip dinini, dosdoğru din, Allah'ın insanların yaratılışına esas kıldığı fıtratla uyuşan din şeklinde tanımlaması asla düşünülemez. Yüce Allah bundan münezzehtir. O'nun yaratması, bu ve benzeri çelişkilerden uzaktır; insanların yaratılışına esas kıldığı fıtratta bu tür çelişkilerin olması mümkün değildir.

Eğer desen ki: İtaate ve günaha çağrının, "Takva ile süslenen ve yapıcı karakterlerle kendini donatan nefisleri yüce Allah itaate ve salih amele yöneltir. Günah kirine bulaşmış, içsel pislikleri karakter hâline getirmiş nefisleri de hazırlık ve kabiliyet dereceleri oranında günaha ve fıska çağırır. Dolayısıyla hayra ve şerre çağıran, insanları itaate ve günaha yönelten Allah'tır." şeklinde algılanarak Allah'a izafe edilmesinin ne gibi bir sakıncası olabilir?

Buna cevap olarak derim ki: Bu ayrı bir husustur, bizim üzerinde durduğumuz meseleden farklıdır. Bu görüş, itaat ve günah konusu-

nu, onlar ile yüce Allah arasında sebeplerin aracılık etmesi bağlamında ele alıyor. Bu da yerinde ve doğru bir görüştür. Çünkü hiç kuşkusuz ruhsal güzel ve kötü durumların, kendilerine uygun davranışların [itaatler ve günahların] dışarıya yansıması üzerinde belirleyici etkileri vardır. Böyle bir durumda sergilenen itaat ve günah nitelikli davranışlar, ruhsal durumlara aracısız; yüce Allah'a da izin vermesi şeklinde izafe edilir. Çünkü her sebebe, sonuç üzerinde etkinlik göstermesine izin veren O'dur.

Bizim üzerinde durduğumuz mesele ise, itaat ve günahı teşri/yasama ve hüküm sistemi açısı ile itaate ve günaha sevk eden diğer sebepleri göz ardı ederek nefislerin onlara yönelmesi açısından ele almaktır. İşte bu bağlamda; yüce Allah'ın iman ve küfre birden davet ettiği, insanları itaate ve günaha birlikte sevk ettiği söylenebilir mi? O değil midir ki, dinini ilâhî fıtrata dayalı olarak oluşan insan toplumu için öngörülen dosdoğru din olarak nitelendiren? Dolayısıyla ilâhî yasalar ve bu yasalarla çelişmeyen ruhsal etmenlerin tümü fıtrîdir, fıtratla uyumludur. Nefsin hevasına/hevese uygun ama şeriatın hükümlerine aykırı olan etmenler ise fıtrata aykırıdırlar; bozulmamış fıtrat sahibi birine, hevanın bu tür dürtülerine yönelik çağrıda bulunması isnat edilemez. O hâlde, bunları yüce Allah'a izafe etmek de imkânsızdır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti.' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez.! Allah'a karşı bilmediğiniz şeyler mi söylüyorsunuz?' De ki: Rabbim bana adaleti emretti."* (A'râf, 28-29)

Bu tür vehim menşeli lezzetlerin, izin vermesi açısından yüce Allah'a izafe edilmesine gelince, bunu şöyle açıklayabiliriz: İlâhî mülk evrenseldir, geneldir ve ilâhî saltanat mutlaktır, sınırlandırılamaz. Hiç kimse ve hiçbir şey O'nun izni olmadan O'nun mülkünde tasarrufta bulunamaz. Dolayısıyla şeytanın yardakçılarının kalplerinde süslediği ve bir şekilde yüce Allah'ın gazabına dayanan şirk ve günah gibi hususlar, ancak Allah'ın izin vermesiyle gerçekleşirler. Sonuç olarak bu izin sayesinde de sınama ve deneme sünneti tamamlanmış olur. Çünkü böyle bir sınama ve deneme sistemi olmaksızın yasama sistemi de olmaz, davet hareketini yürütmenin ve ilâhî hidayete bağlanmanın anlamı kalmaz. Yüce Allah bu hususta şöyle bu-

yurmuştur: *"O'nun izni olmadan hiç kimse şefaat edemez."* (Yûnus, 3) *"Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* (Âl-i İmrân, 141)

Bundan da anlaşılıyor ki, amellerin süslü [lezzetli ve sevimli] kılınmasının Allah ile bir nispeti, bağlantısı vardır ve bu nispet, izin aracılığıyla işlenen amallerle aracısız izafe edilen amelleri kapsayacak şekilde genel bir anlamı ifade etmektedir. İşte şu ayeti bu açıdan ele almak gerekir: *"İşte her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik."* (En'âm, 108) Aslında yukarıdaki açıklamayla uyumu çok daha belirgin olan şu ayettir: *"Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık, ki onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim."* (Kehf, 7)

Bu ayetin çerçevesinde müfessirler fiillerin yüce Allah'a nispeti üzerine değişik görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bu görüşlerden biri şöyledir: Ayette kastedilen, emir ve yasak aracılığıyla, güzel ve çirkin olanın açıklanmasıyla süslemedir. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Ey müminler, size amellerinizi süslediğimiz gibi, sizden önceki ümmetlerin de Allah'a güzelce davet etmek, putlara sövmekten vazgeçmek gibi amellerini süsledik. Kâfirlerin hakkı kabul etmekten kaçınmalarına neden oluşturacak itici davranışları sergilemelerini yasakladık."

Bu görüş, ayetin zahirinin ifade ettiği genellikle bağdaşmıyor. Daha önceki açıklamalarımızdan da anlaşıldığı gibi, ayetin içeriğini bu şekilde özelleştirmeyi gerektirecek bir kanıt yoktur.

Bir diğer görüş de şöyledir: Her ümmete, yapıp ettiklerini, doğal eğilimlerini bunlara yöneltmekle süslü gösterdik, bununla beraber onlara hakkı da tanıttık ki, hakka sarılsınlar ve batıldan uzaklaşsınlar.

Bununla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: İtaat ve günah, iman ve küfür ile ilgili davetin aracısız olarak yüce Allah'a izafe edilmesi nasıl doğru değilse, güzel ve çirkin hareketlere yönelik doğal eğilimin de aynı tarzda yüce Allah'a izafe edilmesi doğru değildir. Dolayısıyla kötülüklere ve çirkin davranışlara yönelik tekvinî/varoluşsal çağrı ve eğilim ile teşri/yasama düzeyindeki çağrı ve eğilim arasında bir farkın olduğunu; öncekinin yüce Allah'a izafe edilmesi, buna karşılık ikincisinin O'na izafe edilmemesi gerektiğini söylemek yerinde bir görüş değildir.

Bir diğer görüşe göre: Burada kastedilen, ödülün (sevabın) zikredilmesi suretiyle amellerin süslü kılınmasıdır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Allah size imanı sevdirdi ve onu kalpleriniz de süsledi ve size küfrü, fıskı ve isyanı çirkin gösterdi."* (Hucurât, 7) Yani, ödülünü gündeme getirmek, iman edenleri ve imanlarını övmek suretiyle onu size sevdirdi. Küfrü de cezasını zikrederek, işleyenleri yererek çirkin gösterdi...

Bu görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Bu görüşe göre, herhangi bir kayıtlayıcı olmaksızın, ameller "güzel ameller"le sınırlandırılmıştır. [Oysa ayet geneldir.] Kaldı ki, ayetin akışından ve "süsleme" kelimesinin zahirinden anlaşılan anlamdan uzak bir anlamdır da. Öte yandan, bu anlamıyla süsleme, sırf müminlere özgü bir durum değildir.

Bir diğer görüş de şöyledir: Süslemeden maksat, güzel ve çirkin olanıyla tüm amellerin, yüce Allah tarafından bir aracı veya itaate ve isyana ilişkin bir çağrı söz konusu olmaksızın süslenmesi [ve insanların bunları yapmaya zorunlu kılınması]dir. Bu görüş, esası da insanların kendilerine izafe edilen fiilleri işlemeye mecbur olması görüşüne dayanır.

Bununla ilgili olarak da şunu söyleyebiliriz: Ayetin zahiri, zorunluluktan daha çok serbestliğe yakındır. Çünkü bir şeyin süslenmesi, ancak insanın ilgisinin ona çekilmesi, insan tarafından sevilmesinin sağlanması, dolayısıyla onu tercih edip başkasını bırakması amacına yöneliktir. Eğer insanın fiillerinin işlenmesi ve terk edilmesi aynı oranda ona izafe edilmeseydi, insanın tercihinin bir anlamı olmazdı. O hâlde bir fiilin süslenmesi, insanı onu işlemeye yöneltmek için başvurulan bir hile konumundadır. Bu durumun itaat ve güzel amellerle ilintili yansımasının şer'î literatürdeki adı hidayet ve başarılı kılma; günahlar ve kötü amellerle ilintili yansımasının adı da saptırma ve ilâhî tuzağa maruz bırakmadır. Dolayısıyla ilk baştan saptırma ve tuzağa düşürme anlamında kullanılmadığı sürece, insanların işledikleri kimi kötülüklerin cezası niteliğindeki saptırma ve tuzağa düşürmeyi yüce Allah'a izafe etmenin hiçbir sakıncası yoktur. Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde bu konuyla ilgili açıklamalara yer verdik.[1] Daha önce in-

---

1- [Meselâ: "Süsleme" ile ilgili bilgi için bkz. c.3, Âl-i İmrân Suresi, 14. ayetin tefsiri. "Saptırma ve tuzağa düşürme" için de bkz. c.1, Bakara Suresi, 26. ayetin tefsiri.]

sanların fiillerini işlerken serbest mi, yoksa kaderin zorlaması altında mı olduğu hususunu da ele aldık. Tefsirimizin birinci cildinde bu hususta geniş açıklamalar bulabilirsiniz.[1]

"Sonra da dönüşleri Rablerinedir; O, ne yaptıklarını onlara haber verecektir." ifadesi, daha önce işaret ettiğimiz, süslemenin iman ve küfür gibi batınî/içsel davranışları ve organların işledikleri güzel ve çirkin işler gibi zahirî davranışları kapsayacak şekilde genel olduğuna ilişkin hükmü destekler mahiyettedir. Çünkü ayetin zahiri, insanın birtakım işlere sırf onları saran süslere [ve lezzetlere] kapıldığı için, onların bu süslerin gerisindeki gerçekliklerini bilmeksizin yöneldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla insanlar bu gibi amelleri, üzerlerindeki örtüye aldanarak işlerler. Ancak sonunda Rablerine döndükleri zaman, O, onlara işledikleri amellerin gerçek mahiyetini haber verir. Böylece nelerden yüz çevirdiklerini somut olarak gözlemlerler, müşahede ederler. İşte o zaman Rahman'ın dostları o ana kadar bilmedikleri, kendilerine gizli kalan şeylerin kendileri için göz aydınlığı niteliğinde olduklarını görürler. Şeytanın dostları ise, Allah'ın huzurunda beklemedikleri bir durumla karşılaşırlar. Dolayısıyla kıyamet günü amellerin gerçek mahiyetlerinin ortaya çıkması sadece güzel amellere ya da sadece kötü amellere özgü bir durum değildir, her ikisini de kapsamaktadır [hem iyilikler, hem de kötülükler, o günde zuhur edecektir].

109) Olanca güçleriyle... Allah'a yemin ettiler. De ki: "Ayetler ancak Allah katındadır."

Ayetin orijinalinde geçen "el-cehdu" kelimesi, güç demektir. "el-Eyman" ise, ant içmek anlamına gelen yeminin çoğuludur. "Cehd'el-eyman" ise, var gücüyle yani takati miktarınca yemin etmek, yemin ederken tüm gücünü kullanmak anlamına gelir. Bu deyimle, onların çok yemin ettikleri ve ellerinden geldiğince yeminlerini sağlamlaştırdıkları anlatılıyor. Mucizelerin Allah'ın yanında olması ile de, onların O'nun mülkünde, egemenliği altında ve O'nun izni olmadan ulaşılamayacak durumda oldukları kastediliyor.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediliyor: Allah adına var güçleriyle yemin ettiler ki eğer Peygamber'in (s.a.a) çağrısının doğruluğuna ilişkin bir mucize gösterilirse, bu mucizeye kesinlikle inana-

---

1- [c.1, Bakara Suresi, 26-27. ayetlerin tefsiri.]

caklardır. -Bu söz, onların ayet (mucize) istemelerinden kinayedir.- Sen onlara de ki: Mucizeler Allah'ın mülkü içinde ve O'nun egemenliği altındadır. Sadece O, bunlara egemendir. Allah gücüyle onları kuşatmıştır. Bu hususta benim hiçbir yetkim yoktur. Dolayısıyla kendi başıma sizin mucize isteklerinize cevap vermeye kalkışamam.

O (mucize) gelecek olsa da inanmayacaklarını siz nerden bileceksiniz?

Ayetin orijinali, hem gaip sıygasıyla "la yu'minûn" (inanmayacaklar), hem de muhatap sıygasıyla "la tu'minûn" (inanmayacaksınız) şeklinde okunmuştur. İlk kıraati esas aldığımızda hitap, iltifat sanatının bir göstergesi olarak müminlere; ikinci kıraate göre de müşriklere yönelik olur. Her hâlükârda ifadenin, Peygamber'in (s.a.a) sözlerinin tamamlayıcısı şeklinde olduğu açıktır.

"Ma Yuş'irukum=Ne nerden bileceksiniz" ifadesinin orijinalinin başındaki "ma" edatının, soru edatı olduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca şöyle bir anlam kastedilmiş olur: "Kendilerine mucizeler gelince, onların inanmayacakları gerçeğini siz nereden bileceksiniz?" Dolayısıyla günlük konuşmalarımızda kullandığımız şu tarz bir ifadenin bir örneğiyle karşı karşıya bulunuyoruz: "Bu adamlar Allah adına size yemin ediyorlar ki, eğer size mucizeler gelirse onlara iman edeceklerdir. Belki de siz onlara inandınız, yeminlerinin doğruluğunu onayladınız. Ama siz, onlara mucizeler gelse de inanmayacaklarını bilmiyorsunuz. Çünkü Allah onların iman etmelerini istememiştir." Dolayısıyla bu ayet, gaybe ilişkin haber veren ayetler grubu içinde yer almaktadır.

Bazıları demişler ki: *"O (mucize) gelecek olsa..."* ifadesinin orijinalinin başındaki "enne" edatı "lealle" (olabilir ki) anlamında kullanılmıştır. Bu ise yaygın anlamın tersine bir yorumdur (şazdır), dil açısından mümkün olsa da Allah'ın kelâmında bu tür kullanımlara yer yoktur.

110) Biz onların kalplerini ve gözlerini, ilkin ona inanmadıkları gibi, ters çeviririz...

İfadenin zahiri, "ve nukallibu=çeviririz" kelimesinin bundan önceki, "la yu'minûn=inanmayacaklar" ifadesine atfedildiğini göstermektedir. Bir bakıma bu ayet, onların neden inanmadıklarını açıklamaktadır. "İlkin"den maksat, inişi istenen bu ayetlerin (mucizelerin) inişinden önce onlara yöneltilmiş olan ilk davettir. Bu durumda bu ayetlerin ini-

şinden sonra -eğer inmiş olsaydı- onlara yöneltilecek olan davet de ikinci davet oluyor.

Bu bakımdan şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Onlara mucizeler inse de inanmazlar. Çünkü biz kalplerini ters yüz ederiz; o kalplerle normalde olması gerektiği gibi akledemezler. Gözlerini de ters çeviririz; normalde görmek olan işlevlerini yerine getiremezler. Bu yüzden, kendilerine inişi farz edilen bu ayetlerin inişinden önce ilk kez Kur'ân'a inanmadıkları gibi bu kez de iman etmezler. Böylece onları azgınlıkları içinde şaşkınca dolaşır bir durumda bırakırız.

Ayetin zahirinin akışından bunu anlıyoruz. Ancak buna karşın tefsir bilginleri ayetle ilgili olarak garip yorumlar getirmişlerdir. Bunların üzerinde durmaya ve onlarla ilgili değerlendirmeler yapmaya değmez. Bu hususta bilgi sahibi olmak isteyenler, bunları söz konusu eden diğer tefsir kitaplarına başvurabilirler.

111) Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler onlarla konuşsaydı... yine de inanmayacaklardı...

Bu ifade, *"Ayetler ancak Allah katındadır."* ifadesine ilişkin bir diğer açıklamadır. Buna göre, *"Eğer kendilerine bir ayet (mucize) gelirse, ona mutlaka inanacaklar..."* iddiaları yalandır. Ki onlar, Rablerinin yüce makamını, azametini kavrayamayacak kadar cahil oldukları için böyle bir yalan söylemeye yeltenmişlerdir. Çünkü onların kalplerinde imanı meydana getirme, kendilerini imana sahip kılma hususunda bağımsız etkinliğe sahip sebepler olduklarını sandıkları mucizelerin, Allah'ın izni ve dilemesi olmaksızın onların içlerinde iman duygusunu meydana getirmeleri mümkün değildir.

Ayetlerin bu akışı gösteriyor ki, ifadede hazf [lafız olarak cümlede yer almadan anlam olarak kastedilmek ve icaz [özlü anlatım] söz konusudur. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Eğer biz onların bu isteklerine cevap versek, onlara olağanüstü mucizeler göstersek, üzerlerine melekler indirsek de onları gözleriyle görseler; onlar için ölüleri diriltsek, onlarla yüz yüze gelseler, kendileriyle konuşsalar, davet edildikleri dinin doğruluğunu söyleseler; her şeyi onlar için toplayıp, bölük bölük, grup grup ayırsak veya her şeyi onların karşısına somut olarak görebilecekleri şekilde bir araya getirsek ve onlara lisanıhâlleriyle veya sözleriyle tanıklıkta bulunsalar, yine de Allah'ın di-

lemesi olmaksızın iman edemezler, bütün bunların iman etmeleri hususunda herhangi bir etkinliği olmaz."

Evet, Allah'ın dilemesi olmaksızın hiçbir sebep ve maddî illet iman duygusunun oluşmasında etkili olamaz. Çünkü evrensel düzen onca genişliğiyle nedensellik yasasına ve sebep-sonuç ilişkisine göre işliyor olsa da, sebepler ve illetler özleri itibariyle [ihtiyaçla donatılmışlardır,] Rablerine muhtaçtırlar; O'na asılıdırlar. Kendileri için hükme bağlanan hiçbir etkinliği ve gerektiriciliği O'ndan bağımsız olarak yerine getirmeleri söz konusu değildir. Sebeplerin hükmü ancak Allah'ın dilemesiyle olabilir. Bir etkinlik göstermeleri Allah'ın iznine bağlıdır.

Ne var ki, müşriklerin büyük çoğunluğu -sırf inatçılıkları, azgınlıkları yüzünden küfürde direten bilginleri hariç- Rablerinin makamının büyüklüğünün bilincinde değildirler. Sebeplerin bağımsız etkinliğe sahip olduklarını, etkinlik göstermeleri için Allah'a muhtaç olmadıklarını düşünürler. Bu yüzden kendilerine imanın bir nedeni olan arzuladıkları mucize gelecek olursa, iman edeceklerini ve hakka tâbi olacaklarını sanırlar. Oysa cahil oldukları için olguları birbirine karıştırıyorlar ve şu yetersiz, şu Allah'ın iradesine muhtaç sebepleri tam ve müstağni etkenler gibi görüyorlar.

112) Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık. Onlardan bazısı bazısına, aldatmak için yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak.

"eş-Şeyatîn", "şeytan"ın çoğuludur. Sözlükte "çok kötü" anlamına gelir. Ağırlıklı olarak Kur'ân'ın tanımladığı İblis ve soyunun bir niteliği olarak kullanılır. "Cinn" ise, "cenn" kelimesinden türemiştir ve gizlenme anlamına gelir. Kur'ân terminolojisinde, doğaları gereği duyularımız tarafından algılanmayan bilinç ve irade sahibi, meleklerden ayrı bir tür varlığı ifade eder. Kur'ân, şeytan olan İblis'in de onların hemcinsleri olduğunu anlatır. "Vahiy" ise, işaret ve benzeri bir şekilde gizli söz söylemek, fısıldamak anlamına gelir. "ez-Zuhruf" da, çekici, göz alıcı süs veya süslü şey demektir. Dolayısıyla süslü sözden maksat, gerçek olmadığı hâlde gerçeğe benzeyen yaldızlı parlak sözdür. Yine ayetin orijinalinde geçen "gururen" kelimesi, aynı kökten olan mukadder fiilin ("garre") meful-i mutlakı veya meful-i lehidir.

Bu gramatik değerlendirmelerin ışığında şöyle bir anlamın belirginleştiğini görüyoruz: Senin için yaptığımız gibi, bundan önceki her peygamber için de düşmanlar yaptık. Bunlar, birbirlerine işaret etmekle destek sağlayan insan ve cin kökenli şeytanlardır. -Burada sanki, cin kökenli şeytanların vesveseler yoluyla insan kökenli şeytanlara taktik vermeleri ve bazı insan kökenli şeytanların diğer bazı insan kökenli şeytanlara gizlice birtakım tuzaklar ve plânlar telkin etmeleri kastedilmiştir.- Bu şeytanlar yaldızlı sözlerle, baştan çıkarıcı ifadelerle onları kandırırlar veya onları kandırıp saptırmak için onlara birtakım yaldızlı sözler fısıldarlar.

"Rabbin dileseydi onu yapamazlardı." ifadesiyle, meşiyetin/ilâhî iradenin egemenliğinin evrensel, yürürlükte ve etkin olduğu anlatılıyor. Nasıl ki mucizeler Allah'ın izni ve iradesi olmadan onların iman etmeleri hususunda bir işe yaramazlar, aynı şekilde şeytanların peygamberlere düşman olmaları, kendi yardakçılarına veya birbirlerine aldatma amaçlı yaldızlı sözler fısıldamaları da Allah'ın izniyle gerçekleşmektedir. Allah dileseydi bunu yapamazlardı; birbirlerine o sözleri fısıldayamazlar, peygamberlere düşman olamazlardı. Bu anlamıyla bu ayetle önceki ayetler arasındaki bağlantı belirginleşiyor. Çünkü ayetlerin tümünün ortak noktası, olguların evrensel ilâhî iradeye bağlı olarak gerçekleştikleri üzerinde durmalarıdır.

"Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak." ifadesi, ilâhî iradenin etkinliğine ilişkin bir ayrıntılandırmadır. Yani, bu düşmanlık, bu bozgunculuk ve bu vesveseler Allah'ın iznine bağlı olduklarına göre ve onlar da Allah'ın etkin ve ezici iradesini işlevsiz hâle getiremeyeceklerine göre, ilâhî emirlere karşı gelip yeryüzünde bozgunculuk çıkarmalarını gördüğünde üzülme. Bilâkis onları ve Allah'a ortak koşmak gibi çirkin iftiralarını baş başa bırak.

O hâlde, ayetin sonunda yer alan, *"Rabbin dileseydi onu yapamazlardı."* ifadesi, ayetler grubunun başındaki, *"Müşriklerden yüz çevir. Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı."* ifadesiyle aynı anlama gelmektedir.

"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık..." ayeti, onların peygamberlere düşman kılınmalarını ilk bakışta -ki bunda, kötülüğe neden olma, şirke ve günah işlemeye yöneltme söz konusudur- yüce Allah'a -ki her türlü kötülükten

ve şerden münezzehtir- izafe etmesi açısından, amellerin süslü gösterilmesini yüce Allah'a izafe eden, *"İşte böylece her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik."* ayetine benzemektedir. Dolayısıyla o ayet için geçerli olan açıklamalar bunun için de geçerlidir. Bir sonraki ayette yer alan, *"Bir de ahirete inanmayanların kalpleri ona kansın..."* ifadesinin zahiri için de aynı değerlendirme geçerlidir. Çünkü burada, sözü edilen zulümler ve günahlar, hak davetin sunulmasının amaçları arasında sayılmıştır.

Bu iki ayetin tefsiri çerçevesinde tefsir bilginleri, mezheplerinin farklılığına paralel olarak, tıpkı amellerin süslü gösterilmesinin Allah'a izafe edilmesiyle ilgili yorumları gibi, amellerin Allah'a izafe edilmesi hususunda da farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Ancak bizim daha önceki açıklamalarımızdan şunu öğrenmiş oldun:

Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla "şey" niteliğini hak eden her varlık Allah'ın mülküdür, O'na mensuptur ve bu hususta hiçbir istisna yoktur. Ancak yüce Allah'ın kutsal makamını her türlü kötülükten ve çirkinlikten tenzih etme amacına yönelik bütün ayetler, bütün hayırların ve güzelliklerin aracısız veya aracılı olarak yüce Allah'ın iradesine dayandıklarını, O'na mensup olduklarını; buna karşılık kötülüklerin ve çirkinliklerin de aracısız olarak şeytan ve nefis gibi Allah'tan başkasına mensup olduklarını, izin verme anlamında da Allah'a izafe edildiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bunlar da yüce Allah'ın mülküdür ve O'nun izni doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bunun böyle olması ilâhî sınamanın, dolayısıyla emir, yasak, ödül ve ceza esasına dayalı ilâhî davetin gerçekleşmesi amacına yöneliktir. Eğer böyle olmasaydı, diğer canlılar gibi insanların da hareketlerine egemen olan ilâhî yasalar sistemi geçersiz olur, dengeler bozulurdu; her canlı gibi insanların da bu varlık âleminde kendi mutluluklarına doğru hareket etmelerini öngören düzen altüst olurdu. Çünkü varlık âlemine egemen olan yasalar sistemi, her varlığın aşamalı olarak olgunlaşmasını gerektirmektedir.

113) Bir de ahirete inanmayanların kalpleri ona kansın, ondan hoşlansınlar...

Ayetin orijinalinde geçen "yakterifû" kelimesinin mastarı olan "el-ıktiraf" kelimesi, kazanmak, edinmek demektir. "İleyhi" kelimesindeki müzekker tekil zamir ise, önceki ayette geçen şeytanların birbirlerine

yöneltikleri vahye dönüktür. "Li-tesğa=kansın" ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm" amaç bildirmeye yöneliktir. Cümle bütün olarak lafzen telaffuz edilmeyen, ama gramatik olarak takdir edilen bir ifadeye matuftur. Dolayısıyla ifadenin açılımı şöyledir:

Biz, yaptığımızı yaptık, dilediğimizi diledik, bazılarının diğer bazısına aldatma amaçlı yaldızlı sözler fısıldamasına engel olmadık ki, size gizli olan bazı amaçlar gerçekleşsin, bunun yanında ahirete inanmayanların kalpleri de bu fısıldamalara doğru aksın, onlara yönelsin, onlardan hoşnut olsun; böylece işlediklerini işlemeye devam edip kazanmakta olduklarını kazanıp dursunlar. Bunun sonucunda da davranışlarının, kabiliyetlerinin diliyle istedikleri bütün mutsuzluklara ahiret hayatında ulaşsınlar. Çünkü yüce Allah mutluluk ve mutsuzluk ehlinin her birine amaçlarına yönelik yürüyüşlerini tamamlayıcı destekte bulunur, onların hareketlerini kolaylaştırır, kapasitelerinin diliyle istediklerini gerçekleştirip menzillerine ulaşmalarına fırsat verir. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, onlara da Rabbinin vergisinden uzatırız. Rabbinin vergisi kesilmez."* (İsrâ, 20)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn-i Ebî Hatem, Süddî'den şöyle rivayet eder: "Ebu Talip ölüm döşeğine düşünce Kureyşliler dediler ki: Haydin şu adama gidelim, yeğeninin bizimle uğraşmasına engel olmasını isteyelim. Çünkü onun ölümünden sonra yeğenini öldürmek bize yakışmaz. Sonra Araplar derler ki: Sağlığında yeğenini koruyordu, o ölünce tutup yeğenini öldürdüler!"

"Bunun üzerine Ebu Süfyan, Ebu Cehil, Nazr b. Haris, Halef'in oğulları Ümeyye ve Übeyy, Ukbe b. Ebî Muayt, Amr b. Asî ve Esved b. el-Buhturî Ebu Talib'in bulunduğu yere gittiler. Muttalib adındaki bir adama dediler ki: 'Ebu Talib'in yanına girmemiz için bize izin iste.' Adam Ebu Talib'in yanına geldi ve şöyle dedi: 'Bunlar senin soydaşlarının ileri gelenleri, aksakallılarıdır. Yanına girmek istiyorlar.' Bunun üzerine Ebu Talip onlara izin verdi, yanına girdiler. Dediler ki: 'Ey Ebu Talip, sen büyüğümüzsün, efendimizsin. Muhammed bizi de incitti, ilâhlarımızı da incitti. Senin onu çağırmanı, ilâhlarımızla uğraşmasına engel olmanı istiyoruz. Biz de onu ilâhıyla baş başa bırakırız.' Bunun üzerine Ebu Talip Hz. Muhammed'i (s.a.a) çağırdı. Peygambe-

rimiz yanına gelince Ebu Talip ona şunları söyledi: 'Şunlar senin soydaşlarındır, amca çocuklarındır.' Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Ne istiyorlar?' Dediler ki: 'Senin bizden ve ilâhlarımızdan vazgeçmeni istiyoruz, o zaman biz de senden ve ilâhından vazgeçeriz (seni ve ilâhını baş başa bırakırız).' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Eğer size bu sözü versem, siz de bütün Araplara hakim olmanızı, acemlerin size haraç vermesini sağlayacak bir kelimeyi söyler misiniz?' Ebu Cehil atıldı: 'Babanın başı için, o kelimeyi de, on fazlasını da söyleriz. Nedir o kelime?' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Allah'tan başka ilâh yoktur, deyin.' Hemen yüzlerini çevirip suratlarını ekşittiler."

"Bunun üzerine Ebu Talip dedi ki: 'Başkasını söyle, çünkü bu söz soydaşlarını telaşlandırdı, korkuttu.' Peygamberimiz onların umudunu kesmek amacıyla dedi ki: 'Ey amcacığım, güneşi getirip elime koyana kadar ben bu dediğimden farklı bir şey söylemem. Hatta güneşi getirip elime koysalar bile ondan başkasını söylemeyeceğim.' Bunun üzerine kızdılar ve şöyle dediler: 'Ya bizim tanrılarımıza dil uzatmaktan vazgeçersin ya da biz de sana ve sana emredene dil uzatırız.' Bu olay üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Onların Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler."* [c.3, s.38]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, bu rivayetin başı ile sonu birbirini tutmuyor. Çünkü rivayetin başından şu anlaşılıyor: Onlar Hz. Peygamber'den (s.a.a) ilâhlarından vazgeçmesini istiyorlar. Yani insanları onların tanrılarını reddetmeye, onlara kulluk sunmayı terk etmeye yönelik davetine son vermesini istiyorlar. Ancak kendilerine olumlu karşılık vermesinden ümitlerini kesince, bu sefer tanrılarına dil uzatması durumunda kendilerinin de onun ilâhına dil uzatacaklarını söyleyerek onu tehdit ediyorlar. Oysa konuşmanın akışı, onların Peygamber'i, putları reddetmeye ilişkin çağrısından dolayı tehdit etmelerini gerektiriyor. Bunu atlayarak, ilâhlarına dil uzatmasından söz edip, sonra bundan dolayı onu tehdit etmeleri, konuşmanın akışına uymuyor. Kaldı ki, ayette kıssanın girişine ilişkin bir işaret de algılanmıyor, oysa kıssanın özünü de bu oluşturmaktadır.

Öte yandan peygamberlik misyonunun verdiği ağırlık ve Peygamberimizin (s.a.a) insanlar arası ilişkilerde esas aldığı üstün ve güzel ahlâk, onun anlamsız sözler olan sövgüden uzak durmasını gerektirmiş-

tir. Gerçi Peygamberimiz, "Allah'ım falana, falana lânet et." şeklinde bazı Kureyş ulularına lânet okumuş ve yine bazı ayetlerde, *"Küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir."* (Nisâ, 46) *"Kahrolası nasıl da ölçtü, biçti..."* (Müddessir, 19) *"Kahrolası insan.."* (Abese, 17) *"Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza."* (Enbiyâ, 67) şeklinde ifadeler yer almıştır. Ama bütün bunlar bedduadır; sövme, dil uzatma değil. Dil uzatma ise birini küçük düşürmek, hayalî bir hakarete maruz kılmak için hakkında kötü ve çirkin söz söylemektir. Ayrıca, *"Hayra engel olan, saldırgan, günahkâr. Kaba, sonra da kötülükle damgalı."* (Kalem, 12-13) ve benzeri ayetlerde yer alan açıklamalar, gerçeğin ortaya konması türünden ifadelerdir.

Öyle anlaşılıyor ki, Peygamberimize (s.a.a) iman eden avamdan bazı kimseler müşriklerle tartışıp konuşurlarken onların ilâhlarına sövmüşlerdir. Nitekim avamdan insanlar tartışmalarında genellikle bu şekilde davranırlar. Aşağıdaki hadisten de anlaşılacağı gibi, bu ayette bu şekilde müşriklerin putlarına sövmeleri yasaklanmıştır.

Tefsir'ul-Kummî'de müellif diyor ki: Bana babam, Mes'ade b. Sadaka'nın şöyle dediğini rivayet etti: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), Peygamberimizin (s.a.a), 'Şirk, karıncanın karanlık bir gecede siyah bir kayanın üzerindeki yürüyüşünden daha gizlidir.' sözü ile ilgili olarak bir soru yöneltildi. Buyurdu ki: Müminler müşriklerin Allah'ın dışında taptıkları ilâhlarına sövüyorlardı, müşrikler de müminlerin ibadet ettikleri ilâha sövüyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, müminlerin müşriklerin ilâhlarına sövmelerini yasakladı, ki kâfirler müminlerin ilâhına sövmesinler. Aksi takdirde müminler bilmeden Allah'a ortak koşmuş olurlar. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *Onların Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler.*'" [c.1, s.213]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Amr et-Tayalisî'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, *'...sövmeyin...'* ayetini sordum, buyurdu ki: 'Ey Amr, bir kimsenin Allah'a sövdüğünü gördün mü?' Dedim ki: 'Sana kurban olayım, peki bu nasıl olur?' Buyurdu ki: Allah'ın velisine söven, ona sövmüş olur." [c.1, s.373, h: 80]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn-i Cerir, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.a) Kureyş'le konuştu. Dediler ki: 'Bize Musa'nın bir asasının olduğunu,

bununla taşa vurup yardığını; İsa'nın ölüleri dirilttiğini, Semud oğullarına mucize olarak bir deve verildiğini anlatıyorsun; sen de bize bazı mucizeler göster ki, senin sözlerini doğrulayalım.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Size neyi getirmemi istersiniz?' Dediler ki: 'Bizim için Safa tepesini altına dönüştür.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Eğer bunu yapsam, beni doğrular mısınız?' Dediler ki: 'Evet, Allah'a yemin ederiz ki, eğer bunu yapsan hepimiz sana tâbi oluruz.' Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) kalktı, dua etmeye başladı. Sonunda Cebrail gelip ona dedi ki: 'Eğer istersen Safa tepesi altına dönüşür; ama buna rağmen iman etmezlerse onlara azap ederiz. İstersen de onları kendi hâllerine bırak, içlerinden tövbe edenler gönüllü olarak tövbe etsinler.' Peygamberimiz dedi ki: 'Öyleyse onların tövbe edecek olanları gönüllü olarak tövbe etsinler.' Bunun üzerine, *'Olanca güçleriyle... Allah'a yemin ettiler... Ancak onların çoğu bunu bilmezler.'* ayetleri indi." [c.3, s.39]

Ben derim ki: Rivayette, tefsirini sunduğumuz ayetlerin iniş sebebi olarak gösterilen hikâye, ayetlerin zahiriyle bağdaşmıyor. Çünkü daha önce bu ayetlerin zahirinin, onların kendilerine gelen ayetlere inanmadıklarını, Allah iman etmelerini dilemedikçe mümkün olan her türlü mucize onlara gelse de onların şirkten ayrılmayacaklarını, Allah'ın da onların iman etmelerini dilemediğini haber verdiğini açıkladık. Ayetler bunu anlattıklarına göre, rivayette belirtildiği gibi Cebrail'in, "Eğer istersen Safa tepesi altına dönüştürülür; ama buna rağmen inanmazlarsa onlara azap ederiz. İstersen de onları kendi hâllerine bırak, içlerinden tövbe edenler gönüllü olarak tövbe etsinler." şeklindeki sözleri ayetlerle nasıl bağdaştırılabilir?

Aslında tefsirini sunduğumuz ayetler, verdikleri mesaj itibariyle şu ayetle aynı kategoriye girerler: *"Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6) Öyle anlaşılıyor ki, Kureyş ulularından bazıları Kur'ân'ın dışında birtakım mucizeler istediler ve eğer bu mucizeler gösterilirse, iman edeceklerine var güçleriyle yemin ettiler. Ancak yüce Allah bu ayetleri indirerek onları yalanladı ve onların iman etmeyeceklerini, çünkü yüce Allah'ın onlara yönelik bir ceza olarak inanmalarını dilemediğini haber verdi.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Biz onların kalplerini ve gözlerini... ters çeviririz."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: Ebu Carud İmam Bâkır'dan (a.s) ayetle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Kalplerini ters

çeviririz, böylece kalplerinin altı üstüne gelir. Gözlerini kör ederiz, artık hidayeti/doğru yolu göremezler." Ali b. Ebî Talip (a.s) de demiştir ki: "Sizin yöneltildiğiniz cihadın bir kısmı elle cihattır; ondan sonra da kalplerinizle cihat geliyor. Kimin kalbi marufu maruf, münkeri de münker olarak bilmezse, kalbi tersyüz edilir; böylece altı üstüne gelir ve ebediyen artık hiçbir hayrı kabul edemez." [c.1, s.213]

Ben derim ki: Bundan maksat, nefsin taşkın hayvansal güçlerinin isteklerini dengeleyen akliselimden yüz çevirip keyfinin peşine düşmesinden dolayı algılama yeteneğinin ve bu algılarından kaynaklanan yargılarının tersyüz olmasıdır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürare, Hamran ve Muhammed b. Müslim'den İmam Bâkır ve İmam Cafer'in (selâm üzerlerine olsun), *"Biz onların kalplerini ve gözlerini... ters çeviririz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurdukları rivayet edilir: *"İlkin ona inanmadıkları gibi...* ifadesiyle onlardan ilk kez misak (ahit) alındığı gün kastedilmiştir." [c.1, s.374, h: 81]

Ben derim ki: *"Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almıştı..."* (A'râf, 172) ayetini tefsir ederken, "misak" (ahit, söz alma) olayı ile ilgili etraflı açıklamalara yer vereceğiz. Ancak daha önce, ayette işaret edilen, "onların ilk kez iman etmemeleri"nden maksadın, davetin ilk dönemlerinde Kur'ân'a iman etmemeleri olduğunu belirtmiştik.

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغٖى حَكَمًا وَهُوَ الَّذٖى اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا ؕ وَالَّذٖينَ
اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُمْتَرٖينَ ﴿١١٤﴾ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ؕ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهٖ ؕ
وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١١٥﴾ وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِى الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ
عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ ؕ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾
اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبٖيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿١١٧﴾
فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنٖينَ ﴿١١٨﴾ وَمَا لَكُمْ
اَلَّا تَاْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا
اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ ؕ وَاِنَّ كَثٖيرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ؕ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ
اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدٖينَ ﴿١١٩﴾ وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ ؕ اِنَّ الَّذٖينَ يَكْسِبُونَ
الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ
اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ ؕ وَاِنَّ الشَّيَاطٖينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ
وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

114- Allah'tan başka bir hakem mi arayayım? Oysa size Kitab'ı açıklanmış olarak indiren O'dur. Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun gerçek üzere Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Şu hâlde, sakın kuşkuya kapılanlardan olma.

115- Rabbinin sözü (kelimesi), doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.

116- Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. (Çünkü) onlar ancak zanna uyarlar ve sadece tahmin yürütürler.

117- Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanı çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir.

118- Eğer Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, artık üzerine yalnız O'nun adı anılan (hayvan)lardan yiyin.

119- Üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan niçin yemeyesiniz? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram şeyleri ayrı ayrı açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi heva (kötü arzu)larıyla (kimilerini) saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir.

120- Günahın açığını da, gizlisini de bırakın. Çünkü günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.

121- Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır). Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına fısıldarlar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar olursunuz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubunun, *"Allah'tan başka bir hakem mi arayayım?"* ifadesinin orijinalinin başındaki ayrıntılandırma bildiren "fa" harfinden de anlaşılacağı gibi, önceki ayetler grubuyla bağlantılı olduğu ortadadır. Ama aynı zamanda -sayıları sekizi bulan- ayetlerin birbirleriyle bağlantılı oldukları da görülmektedir. Bazısı bazısıyla irtibatlı, bazısı bazısına dönüktür. Çünkü ayetlerde kitabında hükümlerini ayrıntılı olarak açıklayan Allah'tan başka hakem/yönetici edinilmesi olumsuzlanıyor, aynı zamanda hakemlik ve yöneticilik bağlamında insanlara uyma, onlara itaat etme de yasaklanıyor. Bu arada insanların çoğuna uymanın sapıklık olduğu, itaat edilen insanların çoğunun zanna göre

hareket ettikleri, yöneticilik yaparken hükümlerini tahmine ve kesin olmayan bilgilere dayandırdıkları belirtiliyor.

Ayetler grubunun sonunda şeytanların yardakçıları, velileri olan müşriklerin müminlerle murdar olmuş hayvanın etinin yenmesi hususunda tartıştıkları dile getiriliyor. Bu bağlamda, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanların etlerinin yenmesi emredilirken, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etlerinin yenmesi de yasaklanıyor ve Allah'ın kitabında ayrıntılı olarak açıkladığı ve kullarının uymasından hoşnut olduğu hükmünün bu olduğu ifade ediliyor.

Bütün bunlar, İbn-i Abbas'tan rivayet edilen şu sözleri destekler niteliktedir: "Müşrikler, 'Siz öldürdüğünüz hayvanları yerken Allah'ın öldürdüğünü mü yemiyorsunuz?' diyerek Peygamberimizle (s.a.a) ve müminlerle tartışıyorlardı. Bunun üzerine konuya ilişkin ayet indi." Şu hâlde bu ayetlerin ana hedefi farkı açıklamak ve hükmü vurgulamaktır.

114) Allah'tan başka bir hakem mi arayayım? Oysa size Kitab'ı açıklanmış olarak indiren O'dur.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde deniyor ki: "el-Hakem ve el-hâkim aynı anlama gelir. Ancak 'el-hakem' niteliğinde, övgü unsuru daha belirgindir. Çünkü bu sözcük sadece hakka göre hüküm verdiği için hükmüne başvurulmayı hak eden kimse anlamını ifade eder. 'Hâkim' ise, hakka aykırı hükümler de verebilir." Merhum Tabersî devamla şöyle diyor: "et-Tafsil; anlamın anlaşılmamasına sebep olacak ve açıklamanın maksadı ifade etmekte yetersiz kalmasına yol açacak karşılığı ortadan kaldıracak şekilde anlamları açıklamak demektir." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada sona erdi.)

"Allah'tan başka bir hakem mi arayayım?" ifadesi, bir bakıma, daha önce işaret edilen "Allah tarafından gönderilen basiretler"e ilişkin bir ayrıntılandırma mahiyetindedir. Bundan önce de Kur'ân'ın, Allah tarafından kendisinden önceki İncil ve Tevrat'ı onaylamak üzere indirilen mübarek bir kitap olduğu zikredilmişti. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Allah'ın dışında sizin kulluk sunduğunuz tanrılardan veya eğilim gösterdiklerinizden mi hüküm talep edeceğim ve onların hükmüne mi uyacağım? Oysa Allah size Kitab'ı yani Kurâ'n'ı indirmiştir. Bu kitap, ayrıntılı açıklamalar içermekte ve içerdiği bilgiler ve yol göstericilikler birbirlerinden ayırt edilecek şekilde sunul-

maktadır; hükümleri arasında herhangi bir karışıklık yoktur. İşte ancak bu niteliğe sahip olan bir kimse hüküm verebilir, ancak böyle bir zatın hakemliğine başvurulabilir."

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, aşağıdaki ayetin vurguladığı anlamı vurgulamaya yöneliktir: *"Allah, hak ile hükmeder. O'ndan başka yalvardıkları tanrılar ise hiçbir hüküm veremezler. Hiç kuşkusuz Allah işitendir, görendir."* (Mü'min, 20) Şu ayet de aynı anlamı vurgular mahiyettedir: *"Hakka götüren mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa yola götürülmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan mı?"* (Yûnus, 35)

Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun gerçek üzere Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler.

Burada hitap yeniden Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor. Maksat kesin inancını pekiştirmek, ayaklarının yere sağlam basmasını daha bir temin etmektir. Müşriklere hitap ederken kendisine inen kitabın hak içerikli olarak Allah tarafından indirildiğini daha bir güven duygusuyla söylemesi için böyle bir üslûba gerek görülmüştür. Dikkat edilirse burada iltifat sanatına başvurulmuştur [ve müşriklere hitaptan Peygamber'e hitaba geçiş yapılmıştır]. Bu açıdan ifade sanki bir tür ara cümlecik niteliğindedir. Şöyle ki, sözün arasına girilerek ayaklarını daha sağlam yere basması ve kalbinin özgüveninin artması ve müşriklerin onun sunduğu mesaja pürüzsüz olarak inandığını, bir basiret üzere olduğunu anlamaları hedeflenmiştir.

"gerçek üzere..." ifadesi, *"Rabbin tarafından indirilmiş..."* ifadesiyle ilintilidir. Kitabın indirilişinin "gerçek"le olması, şeytanlar tarafından vesvese veya kehanet yoluyla telkin edilmediğinin vurgulanması amacına yönelik olarak dile getirilmiştir. Nitekim bir ayette yüce Allah şeytanların kimi insanlara birtakım sözler fısıldadıklarını anlatmaktadır: *"Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar, her günahkâr yalancıya inerler."* (Şuarâ, 221-222) Aynı şekilde şeytanların bazı batıl sözleri ilâhî vahye karıştırmaları gibi bir durumun da Kur'ân açısından söz konusu olmadığının vurgulanması da amaçlanmıştır. Peygamberimize (s.a.a) böyle bir duruma karşı şu şekilde güvence verilmektedir: *"Gaybı bilen O'dur. Gizli bilgisini razı olduğu elçileri dışında kimseye göstermez. Onların da önlerine ve arkalarına gözetleyiciler koyar ki, Rablerinin kendilerine verdiği bilgileri duyurduklarını bilsin."* (Cin, 26-28)

115) Rabbinin sözü (kelimesi) doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.

"Kelime"; tam veya eksik bir anlama işaret eden lafız demektir. Ancak Kur'ân'da yüce Allah'ın yargı veya vaat nitelikli olarak söylediği hak söz anlamında kullanıldığı olmuştur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer Rabbinden bir kelime (söz) geçmemiş olsaydı, arlarında hüküm verilirdi."* (Yûnus, 19) Bu ayette, "kelime" ile yeryüzüne indirildikleri sırada yüce Allah'ın Âdem Peygamber'e söylediği şu söze işaret edilmektedir: *"Sizin, yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36)

Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur: *"Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak oldu."* (Yûnus, 96) Buradaki "kelime" ile yüce Allah'ın başka bir ayette İblis'e yönelik olarak söylediği şu sözün içeriğine yönelik bir işaret söz konusudur: *"Senden ve onlar içinde sana uyan kimselerden cehennemi dolduracağım."* (Sâd, 85) Yüce Allah bir başka yerde de bu sözü şu şekilde açıklamıştır: *"Rabbinin; 'Andolsun, ben cehennemi hep cinlerden ve insanlardan dolduracağım.' kelimesi (sözü) tam olarak yerine gelmiştir."* (Hûd, 119) Şu ayette geçen "kelime" de aynı anlamdadır: *"Rabbinin İsrailoğulları'na verdiği güzel kelime (söz), sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi."* (A'râf, 137) Burada da, yüce Allah'ın onlara yönelik olarak, kendilerini Firavun hanedanından kurtarıp yeryüzüne mirasçı kılacağına ilişkin vaadine işaret ediliyor. Nitekim şu ayette İsrailoğulları'na yönelik bu vaade işaret edilmiştir: *"Biz istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları mirasçılar kılalım."* (Kasas, 5)

Kur'ân'da "kelime" lafzının, insan gibi zihin dışı bir obje anlamında kullanıldığının da önekleri vardır: *"Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir."* (Âl-i İmrân, 45) Hz. İsa hakkında "kelime" ifadesini kullanmanın nedeni şudur: İsa Peygamber (a.s) aşamalı yaratılış sürecinin dışında olağanüstü bir şekilde yaratılmış ve onun yaratılışı var edici ilâhî kelime sonucu gerçekleşmiştir. Nitekim ulu Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Şüphesiz Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona 'ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59)

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla, *"Rabbinin sözü doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır."* ifadesinde İslâmî davet mesajı ve bunun ayrılmaz parçaları olan Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliği ve kendisinden önceki semavî kitaplara egemen olan, bütün temel ilâhî bilgilerin kapsayıcısı, bütün genel şer'î hükümlerin kuşatıcısı Kur'ân'ın indirilişi kastedilmiştir. Nitekim Hz. İbrahim'in (a.s) Kâbe'nin duvarlarını yükseltirken yaptığı duada da buna işaret edilmiştir: *"Rabbimiz! Onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek ve onları arındıracak bir elçi gönder."* (Bakara, 129)

Önceki semavî kitaplarda Peygamber'in (s.a.a) zikrinin geçtiğine ise şu ayette işaret ediliyor: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazalı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar."* (A'râf, 157) Aynı mesajı tefsirini sunduğumuz ayetten hemen önceki ayetten de algılamak mümkündür: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun gerçek üzere Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler."* Aşağıdaki ayet de aynı hususa işaret etmektedir: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."* (Bakara, 146) Bunun gibi örnek verilebilecek çok ayet vardır.

O hâlde -Allah doğrusunu daha iyi bilir- "kelimenin tamamlanması" ile; bu kelimenin, yani Hz. Muhammed'in peygamberliği ve diğer tüm semavî kitaplara egemen olan Kur'ân'ın inişiyle ortaya çıkan İslâmî davetin kalıcılık mertebesine erişmesi, sürekli ve pratik bir tahakkuk/gerçekleşme evresine girmesi kastedilmiştir. Çünkü bundan önce uzun asırlar boyunca tedricî olgunlaşma sürecini yaşıyordu; bir peygamberden sonra bir diğer peygamber gönderilerek, bir şeriattan sonra bir diğer şeriat indirilerek olgunlaşma evresine doğru aşamalı bir yol izliyordu. Buna göre tefsirini sunduğumuz ayetler grubu, İslâm şeriatının önceki şeriatların genel öğretilerini içerdiği gibi, onların eksikliklerini de giderdiğine, tamamladığına delâlet etmektedir. Nitekim şu ayette de buna işaret edilmiştir: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ, 13)

Böylece kelimenin tamamlanmasının ne anlama geldiği anlaşılıyor. Buna göre, kelimenin tamamlanması, şeriatların eksiklik aşamasından tedricî olarak olgunluk aşamasına gelip dayanmaları anlamına gelmek-

tedir. Bunun somut kanıtı da Muhammedî dindir. Nitekim ulu Allah bir ayette bunu şu şekilde ifade etmiştir: *"Kâfirler istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır. O elçisini, hidayet ve hak din ile gönderdi ki müşrikler hoşlanmasa da onu, bütün dinlere üstün getirsin."* (Saf, 8-9)

Bu ilâhî kelimenin "doğruluk" bakımından tamamlanması ise, sözün açıklandığı şekliyle realite dünyasında gerçekleşmek suretiyle doğrulanması demektir. "Adalet" bakımından tamamlanması ise, bütün yönleri ve cüzleriyle adaletle, eşitlikle nitelendirilmesi anlamını ifade etmektedir. Yani bazı parçalarıyla diğer bazı parçaları arasında çelişki olmaz. Bütün eşya, onun perspektifinde zarara, haksızlığa ve zulme uğratılmaksızın olması gerektiği şekilde ölçülür, değerlendirilir. Bu nedenle, *"doğruluk ve adalet üzerine"* niteliklerine, *"O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur."* cümlesiyle açıklama getirilmiştir. Şöyle ki: Sözü edilen ilâhî kelime hiçbir değiştirici tarafından değişiklik kabul etmediğine göre, -ister değiştirici kendi hükmüyle çelişmek veya iradesini değiştirmek ya da sözünde durmamak şeklinde Allah olsun, isterse de yüce Allah'ı âciz bırakarak etkisiz hâle getiren ve O'nu dilediğinin aksine bir şeye zorlayan başka biri olsun- demek ki O'nun sözü söylendiği gibi gerçekleşir, durumunda ve niteliğinde herhangi bir değişiklik olmayacak şekilde adalete uygun olur. Dolayısıyla, *"O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur."* ifadesi, *"doğruluk ve adalet üzerine..."* ifadesinin gerekçelendirmesi konumundadır.

Tefsir bilginleri arasında, ayette geçen "kelime" ve "kelimeler"le Kur'ân'ın kastedildiğini söyleyenler olmuştur. Bazısına göre; "kelime"den maksat, Kur'ân; "kelimeler"den maksat da Kur'ân'ın içeriğidir. Sadece Kur'ân'ın içerdiği ve yasal niteliği bulunan ifadeler bu kapsamın içinde değildir. Çünkü bunlar değiştirilmeye, neshedilmeye açık ifadelerdir. Allah, *"O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur."* buyurmuştur. Bazısına göre, "kelime"den maksat, dindir. Kimisine göre de maksat, kanıttır. Kimisine göre, "doğru"dan maksat, Kur'ân'ın içerdiği haberler, "adalet"ten maksat da içerdiği hükümlerdir.

"O, işitendir, bilendir." ifadesinin orijinalindeki "semî'", yani O işitendir ve sizin ihtiyaçlarınızın lisanıyla O'na yönelttiğiniz dualara cevap verir, kabul eder. "Alîm" ise, gerçek ihtiyaçlarınızı bilir, demektir. Veya *"işitendir"* yani, elçi olarak görevlendirdiği melekler aracılığıyla mülkünde olup bitenleri işitir; *"bilendir"* yani, bütün bunları ara-

cısız olarak bilir. Ya da *"işitendir"* yani, sözlerinizi işitir ve *"bilendir"* yani, işlerinizi bilir.

116) Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. (Çünkü) onlar ancak zanna uyarlar ve sadece tahmin yürütürler.

Ayetin orijinalinde geçen "yehrusûn" kelimesinin kökü olan "el-hars", yalan ve tahmin demektir. Ancak ikinci anlam (tahmin) ayetin akışına daha uygun düşmektedir. Çünkü, *"sadece tahmin yürütürler."* ifadesi ve ondan önceki, *"Onlar ancak zanna uyarlar."* ifadesi, *"Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uyacak olursan..."* ifadesine yönelik gerekçelendirme amaçlı ifadeler konumundadırlar. Doğal olarak zannın peşinden gitmek, tahminlere göre hareket etmek, yüce Allah'ın kendisine yönelik bilgiler ve O'nun tarafından indirilen yasalar gibi ancak kesin bilgiye dayalı olarak hareket edilmesi gereken meselelerde insanların sapmasına neden olur.

Evet şurası bir gerçek: İnsanın yeryüzündeki yaşamı ve hareket tarzı, ancak zanna dayanması ve tahminler yürütmesi ile sağlıklı bir şekilde devam edebilir. Hatta insanla alâkalı itibarî ilimleri, bilgileri itibar kalıpları içinde şekillendirmesini öngören illetler ve nedenler üzerinde araştırma yapan, bunların insanın yaşamsal meseleleriyle, işleriyle ve durumlarıyla ilintisini irdeleyen bilim adamları neredeyse öz bilgiye, salt yakine dayalı bir temel bulamamaktadırlar. Yalnızca kabul edilmesi ve güvenilmesi zorunlu olan bazı küllî/bütünsel kuramlar açısından böyle bir kesinlik söz konusu olabilir.

Ancak bu (tahmine göre hareket etmek) ancak hayattaki cüz'î meselelerin takribe/zanna, tahmin yürütmeye açık bölümlerinde doğrudur. Fakat insan denen canlı türünün ebedî kurtuluşu ve iflâhı demek olan mutluluğu ile ebedî helâki ve hüsranı demek olan mutsuzluğu ile ilintili konulara, evrene ve yaratıcısına, yaratmasının gerisindeki amaca, sonra varılacak diriliş ve hesaplaşma sürecine, bununla doğrudan ilgisi bulunan peygamberlik misyonuna, kitaba ve ilâhî hükme ilişkin olması gereken bakış açısına gelince; bu gibi konular zanna dayanmayı ve tahmin yürütmeyi kabul etmezler. Ulu Allah bu bağlamda kullarından sadece kesin bilgiye dayalı inançlarını kabul eder. Bu konuya işaret eden ayetlerin sayısı oldukça fazladır. Şu ayeti buna örnek verebiliriz: *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme."* (İsrâ, 36)

Bu bağlamda en açık kanıtsallığın, tefsirini sunduğumuz ayette belirginleştiğini görüyoruz. Bu ayette açık bir şekilde deniliyor ki, yeryüzü ehlinin büyük çoğunluğunun Allah yoluna ve Allah'a kulluk sunmaya ilişkin çağrıları ve emirleri, zanna ve tahmin yürütmeye dayandığı için onlara itaat etmek caiz değildir. Çünkü Rablik ve kulluk meselesi söz konusu olduğunda zan, gerçeği ortaya çıkarıp mutmain olma hususunda olumlu sonuç vermez. Bu hususta zanna göre hareket etme özü itibariyle cehalettir, tatminsizliktir. Rabbe ve O'nun kulundan istediklerine cahil olmakla kulluk sunulmaz.

Normal akıl bunu öngörür. Aklın bu öngörüsünü yüce Allah da onaylamıştır. Meselâ, yeryüzünde bulunan insanların çoğuna itaat etmeyi yasaklamasının gerekçesi bağlamında bir sonraki ayette şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir."* Görüldüğü gibi bu ayette önceki ayetin içerdiği hüküm aklın yargısıyla değil, Allah'ın ilmiyle gerekçelendirilmiştir. Şu ayetlerde ise, iki yöntem arasında bir senteze gidilmiştir: *"Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz.* -Bu ayette aklın yargısı esas alınmıştır.- *Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir ve O, yola geleni de iyi bilir."* (Necm, 28-30) Dikkat edilirse ayetlerin sonunda Allah'ın bilgisine ve hükmüne dayanılması öngörülmüştür.

117) Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir.

Dilbilimcilere göre "e'lem" kelimesi, "min" kelimesiyle kullanılmadığı zaman bazen tafdil (üstünlük) anlamını ifade eder, bazen de üstünlük unsurundan soyutlanmış salt nitelik (âlimlik) anlamını ifade eder. Ayet, her iki anlama da açıktır. Eğer sapıkların ve hidayete erenlerin kimler olduklarına ilişkin gerçek bilgi kastedilmişse, bu bilgiye sadece yüce Allah sahiptir ve hiç kimse bu konuda O'na ortak değildir ki, bir üstünlük durumu da söz konusu olsun. Şayet kastedilen, daha geniş anlamıyla, hem yüce Allah'ın bizzat nitelendiği, hem de kendisinden bir bağış olarak başkalarını nitelediği mutlak anlamda bilgi ise, bu durumda üstünlük anlamı belirginleşir. Çünkü Allah'tan başkaları

da Allah'ın kendilerine bahşettiği bilgi oranında sapanların ve doğru yolda olanların kimler olduklarını bilirler.

"O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir." ifadesinin orijinalinde (e'lemu bi'l-muhtedîn) "e'lemu" kelimesi, "ba" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Bu da gösteriyor ki, *"sapanı"* ifadesinin orijinali olan "men yedillu" ifadesi, harf-i cerrin ortadan kalkmasıyla cümle içinde, gramatik açıdan mansuptur. Bu durumda takdirî açılım şöyledir: "E'lamu bi-men yedillu." Nitekim az önce örnek olarak sunduğumuz Necm Suresi'ndeki ilgili ayet de bu takdirî açılımı destekler mahiyettedir.

118) Eğer Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, artık üzerine yalnız O'nun adı anılan (hayvan)lardan yiyin.

Bundan önceki ayette, yüce Allah'ın herkesten daha çok itaat edilmeyi hak ettiği kanıtına işaret ediliyordu. Bunun da zorunlu sonucu şudur: Öyleyse Allah'ın koyduğu hükme göre hareket etmek -ki tefsirini sunduğumuz ayette buna işaret ediliyor- Allah'tan başkasının, tamamen kendi hevasına uyarak ve herhangi bir bilgiye dayanmaksızın şeytanların kendisine yönelttiği telkinlerin lojistik desteğinde müminlerle tartışan müşriklerin kendilerince mubah saydıkları şeyleri reddetmek -ki buna da, *"Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin."* ayeti işaret etmektedir- bir zorunluluktur.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu dört ayette yer alan birbiriyle bağlantılı cümleler içinde sadece iki cümlenin altı çiziliyor. Diğer cümleler ise, sadece bu iki cümleye tâbi olmaları ve ulaşılması amaçlanan konunun değişik yönlerine işaret ettikleri itibariyle zikrediliyorlar. Kısaca, anlatılmak istenen konu şudur: "Üzerine Allah'ın adı anılanları yiyin, üzerine Allah'ın adı anılmayanları yemeyin." Yani boğazlanan, şer'î usûle göre kesilen hayvanlarla murdar hayvanları birbirinden ayırın. Boğazlananları yiyin, murdar olanları yemeyin. Siz, boğazlanmış hayvanla murdar hayvanı ayırmanızdan dolayı sizinle tartışan müşriklere rağmen bu ayırıcı tavrınızı sürdürün.

Dolayısıyla, *"Üzerine Allah'ın adı anılan (hayvan)lardan yiyin."* ifadesi, yukarıdaki açıklamaları baz aldığımızda, hükmün bir ayrıntısı olarak belirginleşmektedir. Bu yüzden hemen beraberinde, *"Eğer Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız."* ifadesine yer verilmiştir. Üzerine Allah'ın adı anılandan maksat, boğazlanarak ve şer'î usûle göre kesilen hayvandır.

119) Üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan niçin yemeyesiniz?...

Bu ayet, önceki ayette yer alan özet ayrıntının üzerine yapılan ayrıntılı bir açıklama mahiyetindedir. Bu durumda şöyle bir anlam belirginleşmektedir: Allah size nelerin haram kılındığını ayrıntılı olarak açıkladı. Bu genellemeden, istisnaî durumları ayırdı. Ancak size ayrıntılı olarak açıkladığı haramlar arasında, üzerinde Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlar yoktur. Dolayısıyla bunları yemenizde bir sakınca yoktur. Ne var ki, insanların çoğu keyiflerine uydukları ve bilgisizce davrandıkları için saparlar. Şüphesiz senin Rabbin de azgınları, ilâhî hadleri ve sınırları aşanları herkesten daha iyi bilir. Onlar, "Sizin öldürdüğünüzle Allah'ın öldürdüğü arasında bir fark yoktur; ya tümünü yiyin ya da tümünü yemeyin." diyen müşriklerdir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, *"niçin yemeyesiniz?"* ifadesinin anlamı, "Yememenizde sizin için ne gibi bir fayda vardır?" şeklindedir. Dolayısıyla ifadenin orijinalinin başındaki "ma" edatı, şaşkınlık belirten soru edatıdır. Bazılarına göre, ifadenin anlamı, "Yememeniz size yaraşmaz." şeklindedir ve "ma" edatı da olumsuzluk bildirmektedir.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla yiyeceklerle ilgili haramlara ilişkin hükümler En'âm Suresi'nden önce inmiştir. Nitekim Mekke döneminde En'âm Suresi'nden önce inen Nahl Suresi'nde bu hususla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

120) Günahın açığını da, gizlisini de bırakın. Çünkü günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.

Ayet içeriği itibariyle geneldir ve gizlisiyle açığıyla tüm günahları yasaklamaya yöneliktir; ancak kendisinden önce ve kendisinden sonra devam eden kesintisiz akışla irtibatı, bir sonraki ayette yer alan yasağa hazırlık niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır: *"Üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin. Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır)."* Bu durum, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilenleri yemenin günah niteliğinin nesnel karşılığı olmasını gerektirmektedir. Böylece bir önceki hazırlık ifadesiyle bunun arasında bir bağlantı kurulabilmektedir. Dolayısıyla üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etini yemek açık veya gizli günah şeklinde gerçekleşebilir. Fakat, *"Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır)."* ifadesindeki kuvvetli vurgu, bu-

nun gizli günah kapsamına girdiğini göstermektedir. Aksi takdirde bu kadar sert bir vurguya gerek olmazdı.

Bununla anlıyoruz ki, açık günahtan maksat; akıbetinin iğrençliği üzerinde hiçbir örtü bulunmayan, sonucunun çirkinliği hususunda en ufak bir kapalılık söz konusu olmayan günah türleridir. Şirk, yeryüzünde bozgunculuk yapmak ve zulüm gibi. Gizli günahtan maksat da, ilk bakışta böyle bir özelliği belli olmayan günah türleridir. Leş, kan ve domuz eti yemek gibi. Bu tür günahlar ancak ilâhî tanımlama ile bilinebilirler, ara sıra aklın da onları kavraması muhtemeldir. İşte açık ve gizli günah nitelemesinin ifade ettiği anlam bazında ayetin akışından algıladığımız budur.

Fakat tefsir bilginleri bu iki kavramın anlamıyla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden biri şöyledir: Açık ve gizli günahtan maksat, açıkta ve gizlice işlenen günahlardır. Bazısına göre, açık günahtan maksat, bedensel organlarla işlenen; gizli günahtan maksat da, kalpte geçen günah nitelikli duygulardır. Bazısına göre, açık günahtan maksat, zina; gizli günahtan maksat da gizli dost edinmek, metres tutmaktır. Bazıları, açık günah; kişinin babasının karısıyla (analık) evlenmesi; gizli günah da, zina anlamında kullanılmıştır, demişlerdir. Diğer bazılarına göre, açık günahtan maksat açıktan işlenen zina, gizli günahtan maksat da gözlerden saklı olarak işlenen zinadır. Nitekim Cahiliye Arapları açığa çıkmadığı sürece zina etmekte herhangi bir sakınca görmezlerdi. Onlara göre fuhuş, kişinin açıktan yaptığı zinaydı. Görüldüğü gibi, bunların tümü, en azından büyük bir kısmı herhangi bir kanıta dayanmadığı gibi, ayeti içinde yer aldığı ayetler grubunun akışından soyutlamaktadır.

"Çünkü günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir." ifadesi, yasaklamaya ilişkin bir gerekçelendirme ve varılacak kötü akıbete ilişkin bir uyarı niteliğindedir.

121) Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o, fısktır. Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına fısıldarlar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar olursunuz.

Bu ifade, daha önce de vurguladığımız gibi, *"artık üzerine Allah'ın adı anılan (hayvan)lardan yiyin."* ifadesiyle aynı anlamı içermektedir.

"Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır)..." ifadesiyle başlayan ayetin sonuna kadarki bölümü, yukarıda açıklanan yasaklamanın gerekçesini, gerisindeki hikmeti açıklamaya ve yasağı pekiştirmeye yöneliktir. *"Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır)."* cümlesi ise tekliğinde önceki yasaklama hükmünün gerekçesidir ve takdirî açılımı şöyledir: Bu, yoldan çıkmadır; her yoldan çıkma nitelikli şeyden de kaçınmak gerekir. O hâlde, üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yeme fiili de, uzak durulması gereken bir davranıştır.

"Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına fısıldarlar." ifadesi, müşriklerin müminlerin zihinlerini bulandırmak için yaydıkları kuşkulara bir cevap niteliğindedir. Şeytanların dostlarından maksat, müşriklerdir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Müşriklerin sizinle tartışırken söyledikleri, "Siz kendi ellerinizle öldürdüklerinizi yiyorsunuz, ama Allah'ın öldürdüğünü -bununla murdar olmuş hayvanı kastediyorlar- yemiyorsunuz." şeklindeki sözleri şeytanın fısıldadığı batıl bir sözdür. Oysa arada büyük bir fark vardır. Çünkü murdar hayvanın etini yemek yoldan çıkmadır, kesilen hayvanın etini yemekse öyle değildir. Allah murdar hayvanın etinin yenmesini haram kılmıştır, ancak kesilen hayvanın etini haram kılmıştır. Çünkü yüce Allah'ın haram kıldığı yiyecekler arasında, üzerine Allah'ın adı anılan hayvanların etleri yer almıyor.

"Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar olursunuz." ifadesi ise bir tehdit, imandan çıkmaktan korkutma amaçlıdır. Bununla vurgulanan anlam şudur: Eğer müşriklerin çağrısına uyup murdar hayvanların etini yerseniz, siz de onlar gibi müşrik olursunuz. Ya müşriklerin hayat sistemlerinin bir yasasını uyguladığınız için ya da onlara itaat etmek suretiyle onların dostları olduğunuz, dolayısıyla onlardan olduğunuz için. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"...Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* (Mâide, 51)

"Eğer onlara uyarsanız..." ifadesinin, üzerine Allah'ın adı anılan hayvanların yenmesine ilişkin emri içeren ifadenin ardından değil de, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların yenmemesine ilişkin yasağı içeren ifadenin ardından yer alması gösteriyor ki, müşrikler müminlerle murdar hayvanların etini yemekten vazgeçmemeleri için tartışıyorlardı, şer'î usûle göre kesilen hayvanların etini yemekten vazgeçmeleri için değil.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: İbn-i Mürdeveyh, Ebu'l-Yeman Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etti: "Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'nin fethedildiği gün elinde bir asa olduğu hâlde Mescid-i Haram'a girdi. Her kabilenin ibadet ettiği bir putu vardı. Peygamberimiz o putların her birine yaklaştığında asasıyla onu devirir, yanından geçerdi. Resulullah'ın peşice hareket eden insanlar da yere devrilen o putu ellerindeki baltalarla parçalıyor, mescidin dışına atıyorlardı. Peygamberimiz (s.a.a) de şöyle buyuruyordu: *Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.*" [c.3, s.40]

Yine aynı eserde İbn-i Mürdeveyh ve İbn-i Neccar Enes b. Malik'ten, o da Peygamberimizden (s.a.a), *"Rabbinin sözü, hem doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bundan maksat, Lailâheillallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözüdür." [c.3, s.40]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Mervandan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "İmam, annesinin karnındayken konuşulanları işitir. O doğduğunda iki kürek kemiğinin ortasında şöyle yazılır: *'Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.'* İmamlık görevini fiilen üstlenmesinin zamanı gelince, yüce Allah nurdan bir sütun ona bahşeder; o nur sayesinde her memleketin halkının yaptıklarını görebilir." [c.1, s.387, h: 40]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler, başka kanallardan ve bizim mezhebimize mensup bilginler aracılığıyla İmam Cafer'den (a.s) rivayet edilmiştir. Kummî[1] ve Ayyâşî[2] de tefsirlerinde ondan (a.s) bu ifadeleri rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerin bazısında, ayetin İmamın iki gözünün arasında yazılı olduğu belirtilir; bazısında da sağ pazusunun üzerinde yazılı olduğu ifade edilir.

Rivayetlerde ayetin yazılı olduğu yerle ilgili ihtilâf gösteriyor ki, bundan maksat, ilâhî hükmün İmamın (a.s) aracılığıyla zahir olması,

---

1- [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.214-215]
2- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.374, h: 82]

üstün kılınmasına karar verilmiş olmasıdır. Aslında rivayetlerde ayetin yazıldığı yerin farklılığı, yaklaşımların farklılığından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, ayetin İmamın iki gözünün arasında yazılı olduğu ile onun İmam için yönelinecek, izlenecek bir merci kılınması anlatılıyor. İki kürek kemiğinin arasında yazılı olduğu ile sorumluluğun ona yüklenmesi, görevi üstlendiğinin açıklanması ve onun desteklenmesi ifade ediliyor. Ayetin sağ pazusunun üzerinde yazılı olması ile de onun yaptıklarına ayetin damga vurduğunun açıklanması, onunla güçlendirilmesi ve onunla desteklenmesi kastediliyor.

Bu ve bundan önceki iki rivayet daha önceki şu değerlendirmemizi destekler mahiyettedir: Ayetin zahirî ifadesi gösteriyor ki, kelimenin tamamlanması ile İslâm çağrısının vazgeçilmez gerekleri olan Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliği ve Kur'ân'ın indirilmesi ile birlikte açığa çıkması, üstün kılınması kastedilmiştir. İmamlık misyonu da bunlardan biridir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, *"Üzerine Allah'ın adı anılan (hayvan)lardan yiyin."* ayetiyle ilgili olarak Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet edilir: "İmam Sadık'a (s.a) bir hayvanı keserken 'La ilâhe illallah' veya 'Subhanallah' yahut 'Elhamdülillah' ya da 'Allahu ekber' diyen adamın kestiğinin yenilip yenilmeyeceğini sordum. 'Bunların tümü de Allah'ın isimleridir.' dedi." [c.1, s.375, h: 85]

Aynı eserde İbn-i Sinan'dan, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama kadınların ve bulûğ çağına ermemiş çocukların kestiklerinin yenilip yenilmeyeceğini sordum. Buyurdu ki: Evet, kadın Müslüman ise ve hayvanı keserken Allah'ın adını anıyorsa kestiği helâldir. Çocuk hayvanı kesmeye güç yetirebiliyorsa ve keserken Allah'ın adını anıyorsa kestiği helâldir. Adam Müslümansa, hayvanı keserken Allah'ın adını anmayı unutursa, o hayvanın etini yemenin bir sakıncası yoktur. Ancak adamın bu hususta [Allah'ın adını kasıtlı olarak anmamak yönünde] bir kuşkulandırıcı tutumunun olmaması gerekir." [c.1, s.375, h: 86-87]

Ben derim ki: Aynı anlamı destekleyen rivayetler Ehlisünnet kanallarından da aktarılmıştır.

Aynı eserde, Hamran'ın şöyle dediği belirtilir: "İmam Cafer'den (a.s) Nasibî (Ehlibeyt'e düşman olan kimse) ve Yahudinin kestiği hayvanla ilgili olarak şu sözleri duydum: "Allah'ın adını andığını duyma-

dıkça onun kestiğini yeme. Allah'ın şu ayetini duymadınız mı: *Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin.*" [c.1, s.375, h: 86-87]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde kaydedildiği üzere Ebu Davud, Beyhakî (Sünen'inde) ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: *"Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır)."* ayeti neshedilmiş ve ondan şu ayetin içeriği istisna edilmiştir: *"Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir.*[1]" [c.3, s.43]

Ben derim ki: Bu ayetin neshedildiği hususunda birtakım açıklamalar Ebu Hatem kanalıyla Mekhul'dan da aktarılmıştır. Ancak Mâide Suresi'nin girişinde şöyle demiştik: Eğer ayet neshedilmişse, ancak kesenin Müslüman olması şartı açısından neshedilmiş olur, hayvanı keserken üzerine Allah'ın adının anılmasının gerekliliği açısından değil. Çünkü ayetin bu hususa yönelik bir açıklaması bulunmuyor. Bu hususta iki ayet arasında çelişki de yoktur. Mesele fıkıh biliminin alanına girmektedir.

1- [Mâide, 5]

اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِى بِهِ فِى النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ
فِى الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿١٢٢﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا
يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذَا جَآءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا
لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَآ اُوتِىَ رُسُلُ اللّٰهِ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ
رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا
يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾ فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ
يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى السَّمَآءِ كَذٰلِكَ
يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ
مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

AYETLERİN MEÂLİ

122- Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere, yaptıkları işler böyle süslü gösterilmiştir.

123- Böylece her kentin büyüklerini, orada tuzak kurmaları için oranın suçluları yaptık. Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, fakat farkında değiller.

124- Onlara bir ayet geldiğinde, "Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız." dediler. Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir.

125- Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir.

126- İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, öğüt alanlar için ayetleri geniş geniş açıkladık.

127- Rableri katında esenlik yurdu onların (hidayete erenlerin)dır. Ve O, yaptıkları işlerden dolayı onların velisidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

122) Ölü iken kendisini diriltiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?

Ayetin anlamı açıktır. Yalın ve sade zihinlerde ilk etapta canlandırdığı manzara itibariyle bütün müminler ve kâfirler için verilmiş bir örnektir. Bu örnek üzerinde düşünüldüğü zaman doğru yol üzere olmakla, sapıklığın gerçek mahiyeti belirginleşir.

Çünkü insan, ilâhî yol göstericilikle karşılaşmadan önce hayat nimetinden yoksun, his ve hareketten uzak bir ölü gibidir. Allah'a, O'nun hoşnut olacağı şekilde inanınca, Allah'ın ölümünden sonra diriltiği biri gibi olur. Allah ona bir nur verir, istediği her yere onunla ulaşır [o nur ile etrafını görür]. Hayrı ve şerri, yararlıyı ve zararlıyı onun sayesinde ayırt eder. Bu sayede faydalı olanı alır, zararlı olanı terk eder; hayat yolculuğuna böyle devam eder.

Kâfire gelince; o, ölüm karanlığı ve onun da ötesinde cehalet karanlıkları gibi çıkışı olmayan, kurtuluş yolu bulunmayan karanlıkların ortasına düşen kimse gibidir. Böyle bir kimse, ne hayrını ve şerrini bilir, ne de faydalı olanla zararlı olanı birbirinden ayırt edebilir. Aşağıdaki ayetler, bir açıdan tefsirini sunduğumuz ayetle aynı amaca yöne-

liktirler: *"Ancak işitenler çağrıya icabet ederler. Ölülere gelince Allah onları diriltecek."* (En'âm, 36) *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu dünyada hoş bir hayatla yaşatırız."* (Nahl, 97)

Bu ayette, sapıklık ölüm; iman veya doğru yol üzere olma da hayat; diriltme hidayete yönelme; nur salih amellerin bilincinde olma; karanlık da cehalet şeklinde örneklendirilerek kinayeli bir anlatımla sunuluyor. Bu ifade tarzının temelinde genel anlama ve anlatma hedefi yatmaktadır. Çünkü bu ayetlere muhatap olanlar, insan için insan olduğu açıdan, maddî lezzetleri algılama ve bunlara yönelik iradî bir hareketin, eğilimin menşei olan bu hayvanî hayatın ötesinde bir hayat öngörmüyorlar.

Onlara göre, sözü edilen bu maddî bağışlar açısından mümin ile kâfir arasında herhangi bir fark yoktur. Bu, hem mümin, hem de kâfir için aynı oranda geçerli olan bir yasadır. Dolayısıyla müminin iman nuruyla dirilen ve insanlar arasında bu nur aracılığıyla yürüyen biri, kâfirin de sapıklık ölümüyle ölmüş, karanlıklara gömülmüş ve oradan çıkamayan biri olarak tasavvur edilmesi, somutlaştırıcı ve örneklendirici bir yöntemle gerçek mahiyetlerinin gözler önüne serilmesini amaçlamaktadır.

Ancak konunun akışı üzerinde iyice düşünüldüğünde, Kur'ân'ın genel mesajı göz önüne alındığında, ayetin bundan öte bir anlamının olduğu ve sıradan insanların bu anlamı kolayca kavrayamadıkları anlaşılır. Çünkü yüce Allah ilâhî direktifler doğrultusunda hareket eden insana Kur'ân'da ebedî, sonsuz bir hayat izafe eder ve bu hayatın dünyevî ölümle kesintiye uğramadığını belirtir. Böylece ilâhî direktifler doğrultusunda hareket eden insan Allah'ın yönetimi, velâyeti altında, O'nun korumasının kapsamındadır; Allah'ın güvencesiyle korunmaktadır. Ona hiçbir kötülük ve bozulma sirayet etmez. Yorgunluk ve bedbahtlık onun semtine uğramaz. O Rabbinin sevgisine dalmıştır, O'na yakın olmanın coşkusuyla kendinden geçmiştir. Hayırdan başka bir şey görmez, sadece mutlulukla karşılaşır. O güvenlik ve esenlik içindedir, korku ve tehlike nedir bilmez. Tükenmez, sonu gelmez bir mutluluk, coşku ve lezzetin içindedir.

Bu özelliklere sahip olan bir insan, başkalarının göremediklerini görür, onların işitemediklerini işitir, onların düşünemediklerini düşü-

nür, isteyemediklerini ister. Evet, onun işlerinin dış görünüşü, hareketlerinin ve duruşlarının biçimi başkalarının işlerine, hareketlerine ve duruşlarına benzer, onları çağrıştırır; ama onun başkasında olduğundan çok daha öte bir bilinci ve iradesi vardır. Çünkü o, diğer insanlarda olmayan bilinç ve iradenin kaynağı olan hayata sahiptir. Dolayısıyla mümin başkasında olmayan, başkasında olana benzemeyen bir hayat türünü yaşamaktadır.

Genel olarak insanlar tıpkı diğer canlılar gibi yaşamanın gereklerine yönelik bir bilince sahiptirler, bu gerekleri yerine getirmeye ilişkin iradî bir hareket içindedirler. Ki bu, insanlarla diğer canı türlerinin ortak özelliğidir. Bununla beraber, insanın diğer canlı türlerinden daha gelişkin bir canlı türü olduğundan, onun diğer canlı türlerinden daha üstün bir hayat yaşadığından kuşku duymayız. Çünkü insanın yaşarken sergilediği etkinlikler, bütünsel düşünceler ve sırf kendisine özgü akıl yürütmeler başka canlılarda görülmez. Aynı şekilde bitkilerle karşılaştırdığımızda hayvanlar için, ilkel varoluş evreleriyle karşılaştırdığımızda bitkiler için böyle bir ayrıcalık öngörürüz. Buna göre her canlı türü kendisinden önceki varlık evresine göre daha yüksek bir konuma, daha gelişkin bir hayat biçimine sahiptir.

Dolayısıyla kendisine ilim ve iman verilen, sarsılmaz kesin inanç düzeyine erişen, artık kendini bütünüyle Rabbine yönelten, Rabbinden başkasına ilgi duymayan, başkasının algılayamayacağı şeyleri algılayan, başkasının ulaşamayacağı şeyleri isteyen insan için başkasının hayatından yüksek bir hayatın, bilincine yol göstericilik yapan bir nurun, kendisiyle ve hayat ortamıyla birlikte olan bir üstün iradenin olduğuna hükmetmeliyiz.

Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Onu hoş bir hayatla yaşatırız."* (Nahl, 97) Evet onların bir hayatları vardır; ama doğası gereği hoştur, bu özelliğiyle bilinen hayatın ötesinde bir düzeydedir. Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Kalpleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibiler, hatta daha da sapıklar. Ve işte gafiller onlardır."* (A'râf, 179) Burada yüce Allah, kastettiği kimselerin müminlerinki gibi kalplere, gözlere ve kulaklara sahip olduklarını belirtiyor; ancak bu organların müminler bağlamında gördükleri işlevleri onlar açısından olumsuzluyor. Bununla da yetinmi-

yor, müminlerin kendilerine özgü bir ruha da sahip olduklarını vurguluyor: *"Allah onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir."* (Mücâdele, 22)

Bundan da anlaşılıyor ki, mümin bazında hayatın da, nurun da bir gerçekliği, bir reelliği söz konusudur; sözlü iltifatın, lafzî kapsamın dışına çıkmayan mecazî anlamda değil. Dolayısıyla Allah katında müminlere özgü olarak ön görülen nitelikler, insanlar tarafından tasavvur edilen anlamdan çok daha hayat ismini hak etmektedir. Nitekim insan denen canlı türünün hayatı hayvanların hayatına, hayvanların hayatı bitkilerin hayatına göre bu ismi daha çok hak etmektedir.

Buna göre, *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz..."* ifadesinin anlamı şudur: Kendisi itibariyle [hidayetten yoksun olduğu için] sapık olan veya Rabbine iman etmeden önce kâfir olan sapık kimseyi -ki bu da bir tür ölümdür- biz iman veya hidayet -ki ikisi de aynı kapıya çıkar- hayatını bahşederek dirilttik ve ona bir nur verdik, yani imanından kaynaklanan bir ilim bahşettik. Nitekim hem Şiî bilginlerin, hem de Sünnî bilginlerin rivayet ettikleri bir hadiste Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: *"Kim bildiğiyle amel ederse, Allah ona bilmediklerini bahşeder veya Allah ona bilmediklerini öğretir."* Çünkü iman ruhu insanın içine girip kalıcılık kazanınca, görüşler ve ameller bu imana uygun şekillere dönüşürler, kesinlikle ona aykırı düşmezler. Aynı durum üstün ve alçak nitelikli tüm melekeler, karakterler için geçerlidir. Bunlar da insanın iç dünyasına yerleşince, kendileriyle her bakımdan benzeşen görüş ve davranışlara dönüşürler.

Bazılarına göre, ayette geçen "nur"dan maksat, iman veya Kur'ândır. Ama bu, ayetlerin akışına uzak bir anlamdır.

Bu nurun mümin üzerindeki en belirgin etkinliği, *"insanlar arasında yürüyebileceği..."* şeklinde ifade edilmiştir. Yani kapkaranlık sosyal hayatı bağlamındaki yolculuğunda bu nurun aydınlığında yol alır. Öyle ki bu nur, insanın hayatta mutlu olmasına yarayan faydalı amelleri alıp, bu hususta zararlı olan amelleri terk etmesini sağlar.

İşte yaşaması ve nura sahip oluşuyla müminin durumu bundan ibarettir. Acaba mümin, bir başkası *"gibi olur mu?"* Ki bu başkasının nitelikleri de şu şekilde ifade edilmiştir: *"karanlıklar içinde olup..."* Yani, sapıklık karanlıkları içindedir, iman nurundan yoksundur. *"ondan hiç çıkamayan..."* Çünkü ölüm, hayatın etkinliğini gös-

termez. Dolayısıyla kâfirin, ahiretine yararlı olacak ve akıbetinin mutlulukla bezenmesini sağlayacak ameller işlemesini ümit etmek, doğru değildir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şunu anlıyoruz: *"karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* ifadesinin [orijinali olan "ke-men meseluhu fi'z-zulumat" cümlesinin] takdirî açılımı şöyledir: "Ke-men hüve fi'z-zulumat=Karanlıklar içinde olan ve oradan çıkamayan kimse gibi." O hâlde ifadede mahzuf bir mübteda ["hüve"] vardır ve o mevsula ["men"] dönük zamirdir. Bir görüşe göre ise, cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Ke-men meseluhu meselu men fi'z-zulumat=Örneği karanlıklar içinde olanın örneği gibi olan kimse..." Bunun, takdirî açılımı gereksiz yere arttırmaktan başka bir sakıncası yoktur.

İşte kâfirlere, yaptıkları işler böyle süslü gösterilmiştir.

Ayetin girişinin akışından, "kezâlike=işte böyle" benzetmesinin, ayrıntının asıl olana benzetilmesine bir örnek olduğunu anlıyoruz. Bununla güdülen maksat da genel bir kurala vurgu yapmaktır. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: *"İşte Allah hak ve batıl için böyle örnek verir."* (Ra'd, 17) *"İşte Allah böyle örnekler verir."* (Ra'd, 17) Yani, işaret ettiğimiz örneği bir asıl, bir genel kural olarak al ve rastladığın örnekleri onunla karşılaştır, mukayese et.

Dolayısıyla, *"İşte... böyle süslü gösterilmiştir."* ifadesinin anlamı şudur: Verilen örnekte belirtildiği üzere kâfirler karanlıklarda olup o karanlıklardan kurtulması söz konusu olmadığına göre, onlara amelleri de süslü gösterilmiştir. Bu süsleme o kadar çekicidir ki, onlar bu amelleri işlemekten kendilerini alamıyorlar. Bu ameller onları âdeta hapseder, mutluluk atmosferine çıkıp özgürlüklerine kavuşmalarına izin vermez. Öyle ki ebediyen nurun uçsuz bucaksız dünyasına ulaşamazlar. Ve Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

Bir görüşe göre, *"İşte... böyle süslü gösterilmiştir."* ifadesindeki teşbihin gerisindeki anlam şudur: Şunlara iman süslü gösterilip ona göre amel etmeleri sağlandığı gibi, bunlara da küfür süslü gösterilip ona göre amel etmeleri sağlanmıştır. Böylece süslü gösterme bakımından şunların durumu ile bunların durumu benzeşmiştir. Ancak bu yorum ayetin akışı ile bağdaşmıyor.

123) Böylece her kentin büyüklerini orada tuzak kurmaları için oranın suçluları yaptık. Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, fakat farkında değiller.

Ayet şöyle bir mesaj veriyor gibidir: Biz bir topluluğu dirilttik, onlara insanlar arasında yürümelerini kolaylaştıracak bir nur verdik. Diğer bir topluluğu da diriltmedik; onlar karanlıklar içindedirler, oradan çıkamazlar. Kendilerine süslü gösterilen amelleri de onlara fayda sağlamamakta, onları bu karanlıklardan kurtaramamaktadır. Bunun gibi, her kentin büyüklerini oranın suçluları yaptık ki, dinsel davete, Peygamber'e ve müminlere karşı tuzaklar, plânlar kursunlar, entrikalar çevirsinler. Ama bunun onlara bir faydası olmayacaktır. Çünkü onlar karanlıklar içindedirler; göremezler. Dolayısıyla kurdukları tuzakların kendi başlarına geçtiğinin, yaptıkları plânların boşa çıktığının, entrikalarının ayaklarına dolandığının farkında değillerdir.

Buna göre, *"İşte kâfirlere, yaptıkları işler böyle süslü gösterilmiştir."* ifadesi, onların süslü gösterilmiş amellerinin onları içinde bulundukları karanlıklardan kurtarma hususunda bir fayda sağlamadığını vurgulamaya yöneliktir. *"Böylece her kentin... yaptık..."* ifadesi de, işledikleri amellerin, kurdukları tuzakların başkalarına zarar vermediğini, tuzaklarının kendi başlarına geçtiğini, ama göz gözü görmez bir karanlık içinde oldukları için de bunun farkında olmadıklarını vurgulamaya yöneliktir.

Bir görüşe göre, ayetteki ["kezâlike" kelimesiyle yapılan] benzetmenin yorumu şöyledir: "Sana anlattığımız örnek gibi, kâfirlere yaptıkları işler süslü gösterilmiştir. Yine bunun gibi, her kentin büyüklerini oranın suçluları yaptık. Aynı şekilde nur sahibini müminlerden yaptık, dine karşı tuzak kuranları da suçlulardan. Böyle yapmamızın nedeni, müminlerin tercihlerini iyi kullanıp doğru yolu bulmaları, kâfirlerin de kötü bir tercih yapıp sapmalarıdır. Dolayısıyla her iki grupla ilgili ifadede "yapma" fiili "olma" anlamında kullanılmıştır. Ancak ilkinde ilâhî lütuf, ikincisinde ise tuzak kurma imkânının sağlanması etkin olmuştur." Ama ne var ki bu yorum, bir ölçüde ayetin akışından uzaktır.

"Böylece her kentin büyüklerini oranın suçluları yaptık." ifadesinin orijinalindeki "ceale" fiili, *"...bir nur verdiğimiz..."* ifadesinin orijinalindeki "ceale" ile aynı anlamda kullanılmıştır. Her ikisine de "ya-

ratma" anlamı uygun düşmektedir. Dolayısıyla şöyle bir anlam kastedilmiştir: "Her kentte oranın suçluları olan büyüklerini yarattık ki, orada dinî davete engelleme amacına yönelik tuzaklar kursunlar."

Onların tuzaklar kurmalarının yaratılmanın gayesi, yapılmanın hedefi olması, aşağıdaki ayette işaret edildiği gibi ateşe girmenin yüce Allah tarafından belirlenmiş bir hedef olmasına benzer: *"Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık."* (A'râf, 179) Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde bunun ifade ettiği anlamla ilgili açıklamalara yer verdik. [Şöyle ki: "Li-yemkurû" ifadesinin başındaki "lâm=için" edatı, akıbet ve sonuç bildirme anlamındadır, gaye ve hedef değil.]

Tefsirini sunduğumuz ayette özellikle kentlerin suçlu büyüklerinden söz edilmesi, tuzağın sonuçta onu kuranların başına geçtiğinin [onların kazdıkları kuyuya düştüklerinin] vurgulanmasının amaçlanmasından dolayıdır. Çünkü Allah'a ve ayetlerine karşı önlem alıcı tuzaklar kurmak, suçluların büyüklerinin başının altından çıkıyor. İnsanların geri kalan kısmını, çoğunluğunu oluşturan küçük suçlular ise sadece emir kuludurlar, kuyrukturlar.

"Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, ama farkında değiller." ifadesine gelince, bunu şöyle açıklayabiliriz: Tuzaktan maksat, içinde kötülük ve zarar unsurlarını barındıran iştir. Bu da sonuçta tuzak kuran kimseye döner. Böylece tuzağı kurarken varmak istediği hedef bozulur, çabası boşa gider, işi başarısızlıkla sonuçlanır. Aslında dinsel davetten dolayı yüce Allah'ın bir beklentisi yoktur. Bundan kendisine bir fayda beklemiyor. Onun faydası davet edilen kişi açısından söz konusudur. Şayet bir insan Allah'a ve ayetlerine karşı bir tuzak kursa, bununla dinsel davetin önüne geçmeyi hedeflese, bu bağlamda davetçilerin harcadıkları çabaların başarılı olmasını engellese, o, farkında olmadan kendisine zarar vermiş, kendi aleyhine bir tuzak kurmuş olur. Neticede kendine zarar vermiş olur, Rabbine değil.

124) Onlara bir ayet geldiğinde, "Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız." dediler. Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir.

"Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız..." ifadesiyle, dinsel davet için gerekli olan unsurlarla

birlikte risaletin, elçiliğin kendisini istiyorlar, salt temel veya ayrıntı nitelikli dinsel bilgileri değil. Öyle olsaydı, "Allah'ın peygamberlerine verilenin bir benzeri..." [yani ayetin orijinalinde "rusulullah" değil de, "enbiyâullah" demeleri] veya buna benzer bir ifade kullanmaları daha uygun olurdu. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Allah bizimle konuşmalı, ya da bize bir ayet gelmeli değil miydi?"* (Bakara, 118) *"Bize meleklerin indirilmesi ya da Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?"* (Furkân, 21)

Bu ifadelerde demek istiyorlar ki, elçilere verildiği gibi bize de risalet verilmedikçe asla iman etmeyiz. Aslında bu ifadenin altında bir tür alay etme amacı da yok değildir. Çünkü onlar risaleti ilke olarak kabul etmiyorlardı. Dolayısıyla aşağıdaki ayette yer alan sözlerine benzer bir ifadeyle karşı karşıyayız: *"Ve dediler ki: Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) Nitekim bu ayetteki talebe verilen, *"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?"* (Zuhruf, 32) şeklindeki cevapla, söz konusu ayetteki talebe verilen, *"Allah, elçiliğini nereye (elçilik görevini kime) vereceğini daha iyi bilir."* şeklindeki cevap arasında bir benzerlik vardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Onlara bir ayet geldiğinde... dediler."* ifadesindeki zamir ["hum=onlar", önceki ayetin akışı içinde yer alan, *"her kentin büyüklerini... oranın suçluları yaptık..."* ifadesindeki büyük suçlulara dönüktür. Eğer bu zamir müşriklerin geneline yönelik olsaydı, *"Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe"* sözünün bir anlamı kalmazdı. Çünkü herkesi elçi yaptıktan sonra ortada kendisine elçi gönderilecek biri kalmadığına göre artık bütün insanların elçi olarak görevlendirilmesinin bir mantığı olmaz. Kaldı ki, *"Allah elçiliği nereye vereceğini daha iyi bilir."* sözü de onlara cevap olması açısından bir anlam ifade etmezdi. Tam tersine, böyle bir şeyi söylemenin anlamsız bir talep olduğunu belirtmek daha yerinde bir cevap olurdu. Nitekim yukarıda buna işaret ettik.

Ayrıca ayetin sonunda yer alan azap tehdidi de bu söylediklerimizi destekler niteliktedir: *"Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir."* Çünkü burada onların suçlulukla nitelendirildiklerini ve azaba maruz kalmalarının da tuzak kurmaları şeklinde gerekçelendirildiğini görüyoruz. Önceki ayette ise, tuzak kurma kentin suçlu büyüklerine izafe edilmiştir. Ayette geçen "sağâr" kelimesi, alçaklık, zillet anlamına gelir.

125) Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar.

Ayetin orijinalinde geçen "yeşreh" kelimesinin kökü olan "eş-şerh", açma, yayma anlamına gelir. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde, bu sözcüğün aslının et ve benzeri şeyleri açma, yayma anlamına geldiğini söyler. İlim ve irfanın kabı sayılan göğsün açılması ise, göğsün, karşılaştığı tüm hak nitelikli bilgileri kavraması, kendisine iletilen hiçbir hak ifadeyi reddetmeyecek şekilde genişletilmesi anlamını ifade eder. Nitekim buna karşıt bir manzara olarak tasvir edilen sapıklığın niteliğinden de bu yönde bir anlam çıkarmak mümkündür. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"...onun göğsünü dar ve tıkanık yapar."* Buna göre yüce Allah, kimin göğsünü, yüce Allah'a teslim olmak anlamına gelen İslâm'a açmışsa, göğsünü genişletmiş, yaymış demektir. Artık o göğüs Allah tarafından sunulan her gerçek inancı, her dinsel salih ameli kabule hazırdır. Allah ona hak bir söz yönelttiğinde derhal içine alır, salih bir amel sunduğunda derhal uygular. Bunun nedeni, onun basiret gözünün açık olması, ilâhî bir nurla görüyor olmasıdır. Bu nur, hak bir inanca iliştiğinde onu hemen aydınlığa çıkarır; salih bir amele rastladığında, derhal onu gün yüzüne çıkarır. Ama kalp gözü kör olan kişi bakımından durum, bunun aksini göstermektedir. Böyle insanlar hak ile batılı birbirinden ayıramazlar, doğru ile yalanı ayrıt edemezler. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Zira gözler kör olmaz; fakat asıl göğüslerdeki kalpler kör olur."* (Hac, 46)

Yüce Allah bir başka ayette de göğüslerin İslâm'a açılmasını aynı şekilde açıklamıştır: *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açıp da Rabbinden bir nur üzerde olan kimse (başkasına benzer) mi? O hâlde Allah'ı anmaktan yüz çevirip de yürekleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun!"* (Zümer, 22) Burada yüce Allah göğsü İslâm'a açılan kimseyi tanımlarken, onun Allah katından bir nur ile hareket ettiğini vurguluyor, bu nur yolculuğu esnasında onun önünü aydınlatıyor. Sonra onu, katı kalplilerle karşılaştırdığı için kalp yumuşaklığı ile vasfediyor; kalbinin bu yüzden Allah'ın zikrini hemen kabul ettiğini, katı kalpliler gibi ilâhî zikri reddetmediğini belirtiyor. Sonra da şöyle buyuruyor:

"Allah sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli kitap hâlinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir, sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar. İşte bu Allah'ın hidayetidir, di-

lediğini bununla doğru yola iletir. Ama Allah kimi sapıklığında bırakırsa, artık ona yol gösteren olmaz." (Zümer, 23)

Bu ayette kalplerin Allah'ın zikrine karşı yumuşamasından, gönüllü olarak hakka uymasından söz ediliyor. Bu bağlamda bunun ilâhî hidayet/yol göstericilik olduğuna, Allah'ın bununla dilediğini doğru yola ilettiğine işaret ediliyor. Tam bu noktada, Zümer Suresi'nin bu ilgili ayetiyle, bizim tefsirini sunduğumuz ayetin aynı anlam üzerinde birleştiklerini görüyoruz. Buna göre, yüce Allah kullarından birini hidayete erdirdiğinde onun göğsünü açar, böylece bütün hak nitelikli inanç ilkelerini ve bütün salih amelleri içine alacak genişliğe kavuşur; büyük bir yumuşaklıkla, esneklikle bütün bunları kabul eder, kesinlikle katılaşarak reddetmez. Bu, bir tür manevî nurdur; hak nitelikli sözü ve salih ameli aydınlatır, bu nura sahip olan kişiye yardımcı olur, aydınlattığı gerçeklere sarılmasını sağlar. Dolayısıyla bu nur, ilâhî yol göstericiliği tanımayı sağlayan bir tanıtıcı rehber konumundadır.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* ifadesi, *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* ifadesine ilişkin bir başka açıklama mahiyetindedir. Öte yandan, *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse..."* ifadesinin içerdiği ayrıntı, iki açıklamadan birinin ötekisi için, onun kaçınılmaz sonucu imiş gibi, ayrıntı işlevini görmesine tipik bir örnektir. Nitekim iki açıklamanın birbirlerini onaylaması, doğrulaması birini diğerinin sonucu, ayrılmaz ayrıntısı hâline getirir, öyle algılanmasını sağlar. Bu ise, ayetin akışı açısından göz önünde bulundurulması gereken ince, sanatsal bir ayrıntıdır.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ölü iken yüce Allah'ın bu şekilde dirilttiği kimse, bu şekilde Rabbinden bir nur üzere oluyorsa, bu nur aracılığıyla inanmak zorunda olduğu hak nitelikli inanç ilkelerini ve uygulamakla yükümlü olduğu amelleri görüp pratik hayatında uyguluyorsa, bu demektir ki, yüce Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar, Rabbine teslim olmaya, O'na ibadet etmekten kaçınmaya elverişli hâle getirir. Buna göre İslâm, Allah'tan bir nurdur ve Müslümanlar da Rableri katından gelmiş bir nur üzeredirler.

Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar.

Saptırma, hidayetin/doğru yola iletmenin karşıtı bir olgudur. Bu yüzden saptırmanın sonuçları da doğru yola iletmenin sonuçlarının karşıtı şeklinde tezahür ederler. Nitekim hidayetin yansıması, göğsün açık ve geniş olmasıdır; aynı şekilde hidayetin karşıtı olan saptırmanın da yansıması, daralma ve tıkanmadır. Bunun da sonucu, daralan göğsün kendisine sunulan hak nitelikli inanç ilkelerini, doğruluğu kabul etmemesi, hak ve doğruluğun ona girecek bir yol bulamamasıdır. Bu yüzden göğsün daralmasının hemen ardından onun tıkanık olması (harec) da ifade edilerek gerçek mahiyeti çarpıcı bir şekilde ifade edilmiştir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde de belirtildiği gibi, "el-harec"; darın darı, en dar demektir. el-Müfredatta şöyle deniyor: "el-Harec ve el-herâc kelimeleri, bir araya gelmekte olan iki şey arasındaki dar aralık anlamına gelirler. Bu yüzden dar olan bir şeye ve günaha 'harec' demişlerdir."

Dolayısıyla, *"göğe çıkıyormuş gibi... tıkanık yapar."* ifadesi, "zîg =dar" sözcüğünün açıklaması niteliğindedir. Bununla, ayette sözü edilen darlığın bir açıdan dar kapların durumuna benzediğine işaret edilmek istenmiştir. Nitekim bu kaplara kendilerinden büyük veya geniş bir şey sokulmak istenirse girmez.

Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir.

Burada inanmayanların saptırılmalarına ilişkin genel bir kurala yer veriliyor. O da şu ki, onlar Allah'a teslim olma ve hakka boyun eğme hâlini yitirmişlerdir. Ayetlerin ana konusu Allah'a yönelik imanın bulunmayışı, yani O'na ortak koşulması etrafında dönmekle beraber, bu ifadede "inanmama" genel ve mutlak bir nitelik olarak sunuluyor [neye inanma açıklanmıyor]. Ancak ayette yer alan önceki açıklamalar, hem insanların Allah'a inanmamalarını, yani O'na ortak koşmalarını, hem de O'nun ayetlerine inanmamalarını, yani Allah'ın indirdiği bazı bilgi ve hükümleri reddetmelerini kapsamaktadır. Bütün bunlara şu ifadelerle işaret edilmiştir: *"göğsünü İslâm'a açar..."*, *"yürüyebileceği bir nur verdiğimiz..."*, *"göğsünü... dar ve tıkanık yapar."* Ayrıca daha önceki ayetlerin birinde yer alan şu ifadeyi de bu kapsama almak gerekir: *"karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan..."*

Ayette imansızlığın özdeşi olarak gündeme getirilen sapma, pislik olarak nitelendiriliyor. Ama burada, *"inanmayanların üstüne..."* ifadesinde işaret edildiği şekliyle bir tür yukarıda olma durumu söz konusudur. Sanki bu pislik onların üstündedir, onları çepeçevre kuşatmıştır ve onlarla başkalarını birbirlerinden ayırmaktadır. Bu yüzden insanlar onlardan tiksinmektedirler. Tıpkı pisliğe bulaşmış bir yiyecekten tiksindikleri gibi.

Bazıları bu ayetten hareketle hidayetin ve sapıklığın yüce Allah'tan olduğu, Allah'tan başkasının bu hususta bir etkinliğinin olmadığı sonucuna varmışlardır ki bu tür bir çıkarsama yanlıştır. Çünkü ayet -daha önce de vurguladığımız gibi- Allah'tan olan hidayet ve saptırmanın gerçek mahiyetini açıklamaya yöneliktir. Bir açıdan bunları tanımlamakta, sınırlarını belirleyerek belirginleştirmektedir. Bu ayette, iddia edildiği gibi, bu ikisinin sırf Allah'tan olduklarının, başkasının bunda bir etkinliğinin olmadığının açıklanması amaçlanmamaktadır. Bu da gayet açık bir şekilde ayetin akışından anlaşılmaktadır.

Bunun benzeri bir diğer görüş de diğer bazıları tarafından ileri sürülmüştür: "Bu ayet, lafzı itibariyle hidayet ve saptırmanın yüce Allah'tan olduğuna ilişkin görüşümüze delâlet ettiği gibi, yine lafzı itibariyle bunun böyle olduğuna ilişkin aklî bir kanıt da sunmaktadır."

"Şöyle ki: Kul aynı oranda hem imana, hem de küfre güç yetirebilir. Bu hususta iki ihtimal arasında eşitlik vardır. Dolayısıyla bu iki hâlden şunun değil de bunun meydana gelmesini gerektirecek bir tercih söz konusu olmadan, onlardan birinin meydana gelmesi imkânsızdır. Bu bağlamda belirleyici olan tercih ise, kalbî eğilimdir. Ki bu kalbî eğilim ancak söz konusu fiilin bir maslahatı veya menfaati kapsadığına, ağırlıklı bir zararının veya bozgunculuğunun olmadığına ilişkin bir bilgi veya inanç ya da zannın oluşmasıyla meydana gelir. Kalpte bu tür etkenlerin [bilgi, inanç veya zannın] meydana gelmesi de yalnızca Allah tarafından gerçekleşebilir. Buna göre insanın bir işi yapması için ona güç yetiriyor olması tek başına yeterli değildir, onun yanında kalpte bu etkenlerin de gelmesi gereklidir."

"Bu gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığına göre şunu söyleyebiliriz: Allah bir insanın kalbinde imanın tercih edilmesine ilişkin etkenler var etmedikçe, ondan imanın sadır olması imkânsızdır. Allah insanın kalbinde imanın tercih edilmesine ilişkin etkenler meydana ge-

tirdiğinde ise, imana yönelik bir eğilim, nefiste inanmaya ilişkin bir yatkınlık ve arzu ortaya çıkar. İşte göğsün açılması bu demektir. Böyle bir insanın kalbinde aksi etkenler yaratılmadığı sürece küfre girmesi imkânsızıdır. Karşıt etkenlerin yaratılması ile birlikte de imandan kaçış, yüzü ekşitiş ortaya çıkar. Kalbin dar ve tıkanık yapılmasından da maksat budur. Bu durumda ayetin açılımı şöyle belirginlik kazanıyor: Allah kimin iman etmesini dilerse, ondaki iman etkenlerini güçlendirir; kimin de küfre sapmasını dilerse, onu imandan alıkoyan etkenleri güçlendirir, küfrüne yol açan sebepleri pekiştirir. O hâlde, aklen de gerçeğin böyle olduğu kesinlik kazandığına göre, Kur'ân bu anlatımıyla aklî kanıtları da içermektedir." (Bir müfessirden yaptığımız özet alıntı burada sona erdi.)

Şimdi bu görüşün eleştirisine geçiyoruz:

Birincisi: Bir şeyin, varoluşunun sebeplerinin ve öncüllerinin yaratılması açısından yüce Allah'a izafe edilmesi, onun Allah'tan başkasına bir başka açıdan izafe edilmesini olumsuzlamaz. Aksi takdirde, evrensel nedensellik yasasının geçersiz olması gerekirdi. Evrensel nedensellik yasasının geçersizliği ise, tâ baştan aklî kanıtı ortadan kaldırır. Şu hâlde bir şey, örneğin hidayet ve dalâlet, gerçek olarak yüce Allah'a izafe edildiği hâlde, yüce Allah'tan başkasına da aynı şekilde izafe edilebilir ve bunda bir çelişki de yoktur.

İkincisi: Ayette yüce Allah'ın hidayet ve sapma bağlamında yaptığının, kalbi genişletip daraltması olduğuna işaret ediliyor. Bunlar ise, kesinlikle kalbin bir şeyden nefreti veya bir şeyi arzulaması değildirler. Bu demektir ki ayetin, sözü edilen müfessirin değerlendirmesiyle bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla kulun bir işin gerçekleşmesini istemesinin onu arzulamasını, istememesinin de bu fiile yönelik nefretinin olmasını gerektirmesi tek başına, kalbin geniş veya dar kılınmasının anlamının, söz konusu ameli istemesi veya reddetmesi olduğunu kabul etmemiz için yetmez. O hâlde, sözü edilen müfessirin karşılaştırma yaptığı iki şeyden birini diğerinin yerine koymak suretiyle demagoji yapmıştır. Daha da ilginç olanı, kendince geliştirdiği aklî kanıtın ayete uymasından dolayı, ayetin lafzının bu kanıtı içerdiğinin kanıtı olarak algılanması gerektiğini söylemesidir.

Üçüncüsü: Daha önce belirttiğimiz gibi ayet, yüce Allah'ın bir kulunun hidayete ermesini veya sapıtmasını dilediğinde, ne yaptığının

açıklanmasına yöneliktir. Fakat hidayet ve saptırmanın tamamının yüce Allah'tan olması, O'ndan başkasının bu hususta bir etkinliğinin olmaması durumuna gelince, ayetin açıklamasının amacı bunu vurgulamak değildir. Çünkü ayet, gerçek de olsa, hidayet ve saptırmanın yüce Allah'tan olduğunu anlatma amacına yönelik değildir.

126) İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, öğüt alanlar için ayetleri geniş geniş açıkladık.

Burada, önceki ayette, yüce Allah'ın birinin hidayete ermesini veya sapmasını dilediğinde yaptığı fiillere yönelik bir işaret yer almaktadır. Daha önce "sırat" ve onun "müstakîm" oluşunun ne anlama geldiğini açıklamıştık. Bununla yüce Allah, hidayete ermeyi dilediğinde göğsü İslâm'a açmasını ve saptırmayı dilediğinde göğsü dar ve tıkanık yapmasını dosdoğru yolu ve yürürlükteki yasası olarak nitelendiriyor. Bu yasa değişmez, etkisiz hâle getirilmez. O hâlde hiçbir mümin yoktur ki, göğsü Allah'a teslim olmaya açık hâle getirilmiş olmasın. Mümin olmayanların durumu ise bunun aksini sergilemektedir.

Buna göre, *"İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur."* ifadesi, önceki ayette sözü edilen tanımın, hidayet ve sapıklıkla ilgili dört dörtlük bir tanım olduğunu vurgulamaya ilişkin ikinci bir açıklama ve pekiştirme mahiyetindedir. Ardından yüce Allah, bu açıklamayı şu sözleriyle pekiştiriyor: *"Biz, öğüt alanlar için ayetleri geniş geniş açıkladık."* Yani öğüt, alan, düşünen ve yüce Allah'ın öz yaratılışına yerleştirdiği fıtrî bilgilere ve ilkesel inançlara başvuran insan açısından hak söz apaçık ortadadır. İnsan kendi öz yaratılışına yerleştirilmiş bulunan bu gerçeklere başvurduğunda, her türlü gerçeği tanıma ve onları her türlü batıldan ayırma imkânına kavuşabilir. Bununla beraber, yüce Allah yine de açıklamayı üstleniyor. Çünkü insana kanıtı gösterdikten sonra onu sonuca ulaştıran da O'dur.

127) Rableri katında esenlik yurdu onlarındır. Ve O, yaptıkları işlerden dolayı onların velisidir.

Ayetin akışının zahirinden anlaşıldığı kadarıyla "selâm"dan, sözcüğün sözlük anlamı, yani esenlik kastedilmiştir. Açık ve gizli felâketlerden uzak olma yani. Esenlik yurdu ise, orada oturan kimsenin ölüm, sakatlık, hastalık, yoksulluk, yoksunluk, birini kaybetme, üzülme, kederlenme gibi felâketlerin tehdidi altında yaşamadığı yer demektir.

Özellikle ifadenin, *"Rableri katında..."* ifadesiyle kayıtlandırıldığını göz önünde bulundurduğumuz zaman, bununla vaadedilen cennetin kastedildiği anlaşılıyor.

Evet; şu da var ki: Daha bu dünyadayken, yüce Allah'ın dostlarının, velilerinin esenlik yurdunda vaadedilen nimetlere kavuştukları bir gerçektir. Çünkü onlar mülkün yüce Allah'a ait olduğunu, kendilerinin hiçbir şeye sahip olmadıklarını görüyorlar, dolayısıyla bir şeyi yitirmekten korkmazlar, yitirdiklerinde ise üzülmezler. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İyi bilin ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Yûnus, 62) Onlar Rablerinden başkasıyla ilgilenmezler, hayatlarında O'nunla baş başadırlar. Dolayısıyla Rablerinin yanında -hem de daha bu dünyada yaşarken- esenlik yurdu içindedirler. O, yaptıkları güzel şeylerden dolayı onların velisidir. Yaptıkları güzel şeyler de, dünyada yüce Allah'ın kalplerine yerleştirdiği ilâhî hidayet nurunun aydınlığında hareket etmeleridir. Allah bu nur aracılığıyla onların gözlerini ve basiretlerini aydınlatmıştır.

Bazılarına göre; "es-Selâm'dan maksat, yüce Allah'tır. O'nun yurdu da cennettir." Ama ayetin akışı böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir.

Ayetteki çoğul zamirleri, söylendiği üzere, *"öğüt alanlar için..."* ifadesinin orijinalinde geçen "kavim" sözcüğüne dönüktür. Çünkü bu zamirlerin döndürülebileceği en yakın merci budur. Ancak ayet üzerinde düşündüğümüz zaman zamirlerin, sözü edilen hidayetle "doğru yolu bulanlar"a yönelik olmasının daha güçlü bir ihtimal olduğu anlaşılacaktır. Çünkü ayetlerin içeriği ana teması onlarla ilgilidir ve yüce Allah'ın onlara yönelik güzel muamelesi açıklanmaktadır. O hâlde, ayette işaret edilen güzel vaadin de onlara yönelik olması gerekmektedir. Öğüt alan kavim ise, sözün akışı itibariyle ayette zikredilmiştir.

İLÂHÎ YOL GÖSTERİCİLİĞİN (HİDAYETİN) ANLAMI

Bildiğimiz anlamıyla hidayet (yol göstericilik), hangi açıdan bakılırsa bakılsın, fiillerin tanıtımı ve nitelendirilmesi amacıyla kullanılan bir kelimedir. Araplar, "Hedeytu fulanen ila emrin keza=falan adamı şu işe hidayet ettim." derler. Burada kastedilen, o işe nasıl ulaşılacağının anlatılması veya ona varmasını sağlayacak yolun gösterilmesi kastedilmiştir. Bu, yol gösterme anlamında hidayettir. Veya birinin elin-

den tutar, yol boyunca ona eşlik ederek, onun istediği yere ulaştırırsın. Bunun adı da, amaca ulaştırma anlamında hidayettir, kılavuzluktur.

Bu hususların tümü bağlamında objeler dünyasında meydana gelen ise, kişinin gerçekleştirdiği eylem çeşitleridir; yolu açıklama veya gösterme (yol göstericilik) ya da yol gösterilen kişiyle beraber yürüme (kılavuzluk) gibi. Ancak hidayetin kendisi, eylemin tanıtıcı formasyonudur ve amaçla ilintilidir. Nitekim yol gösterilen kişinin, bunun sonucunda sergilediği fiil de "ihtidâ" (gösterilen yola iletilme) şeklinde nitelendirilir. Bu bağlamda yüce Allah'a izafe edilen hidayet -bu yüzden güzel isimlerinden biri olan "el-Hadî" şeklinde isimlendirilmiştir- yüce Allah'ın rahmet ve rızk gibi fiillerinden algılanan fiil sıfatlarının kapsamına girer.

Yüce Allah'ın hidayeti ise iki türlü olur:

Birincisi: Tekvinî/Varoluşsal hidayet. Bu, varoluşsal olgularla ilintilidir. Yaratılan tüm varlık türlerine, yaratılmalarının amacını oluşturan olgunlaşma hedefine doğru yol almalarına, bu amacı gerçekleştirmeye yönelik fiillerini işlemelerine yöneltmesi gibi. Yüce Allah'ın, yaratılan her canlıyı, kendisi için takdir edilen işlere yöneltmesi ve varoluşu için öngörülen eceli doldurmaya iletmesi de bu tür hidayetin/yol göstericiliğin kapsamına girer. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O, her şeye yaratılışını verip sonra hidayet edendir."* (Tâhâ, 50) *"O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip (hedefini) gösterdi."* (A'lâ, 2-3)

İkincisi: Teşriî/Yasama nitelikli hidayet. Bu ise, hak esaslı inanç ilkeleri ve salih ameller gibi yasama nitelikli olgularla ilintilidir. Bunlar da emir, yasak, diriltme, azap etme, emre uyanlara ödül, emre uymayanlara azap vaadetme gibi hususlar bağlamında söz konusudur.

Bu hidayet bir tür yol gösterme şeklindedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz onu yola hidayet ettik: Ya şükredici veya nankör olur."* (İnsân, 3)

Bu hidayetin kapsamına giren bir kısım yol göstericilik de, kişiyi amacına ulaştırma şeklindedir. Bir ayette yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Dileseydik elbette onu ayetlerle yükseltirdik; fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü."* (A'râf, 176) Yüce Allah bu tür hidayeti şöyle tanımlar: *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* (En'âm, 125)

Buna göre, bu tür hidayet, kalpte özel bir açılımın meydana getirilmesidir. Bu şekilde açılıma kavuşturulan kalp hak sözü ve salih ameli kapsayacak hâle gelir, bunları algılarken daralmaz. Buna özel bir hazırlanış da diye biliriz. Bu sayede kalp Allah'ın emirlerine teslim olmaktan kaçınmaz, O'nun hükmünü benimseme hususunda herhangi bir daralma ve tıkanıklık hissetmez.

Yüce Allah bir ayette bu olguya şu ifadelerle işaret etmiştir: *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açıp da Rabbinden bir nur üzere olan kimse (başkasına benzer) mi?... İşte bu Allah'ın hidayetidir, dilediğini bununla doğru yola iletir."* (Zümer, 22-23) Ulu Allah hidayetini bu ayette "nur" olarak tanımlamıştır. Çünkü kalp bu nur sayesinde hak söze teslim olmak, doğru ameller işlemek gibi içermekle, sahip olmakla yükümlü olduğu şeylerle, batıl söz ve bozguncu amel gibi hiçbir şekilde bünyesinde yer vermemesi gereken şeyleri birbirinden ayırt eder.

Yüce Allah başka bir yerde, seçkin peygamberleri hidayete erdirişinden, onlara büyük nimetler bahşedişinden söz ederken bu hidayete ilişkin diğer bir tablo çizer: *"Onları seçtik ve onları hidayet ettik. İşte bu Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini buna iletir."* (En'âm, 87-88) Bu ifadeyi tefsir ederken demiştik ki: Ayet, şunu açık bir şekilde gösteriyor ki Allah'ın hidayeti, kendisine uyanları doğru yola, düz bir hareket metoduna iletir. Bunda farklılık ve ihtilâf olmaz. Onun, ilâhî bilgilerden ve yasalardan meydana gelen dini demek olan yolunun bazı bölümleriyle diğer bazı bölümleri arasında çelişki olmaz. Çünkü bölümlerin tümü katışıksız, öz tevhidi temsil ederler. Tevhit ise, değişmez ve tek bir gerçekliktir. Sonra bu yolun bütün bölümleri ilâhî fıtrata, yaratılış yasasına dayanırlar. İlâhî fıtrat ise yargılarında yanılmaz, kendi içinde dönmüşüm yaşamaz, gereklerinde farklılıklar arz etmez.

Sonra bu yolun yolcuları, bu dinin taşıyıcıları da birbirlerine kaynaşmış hâldedirler, aralarında ihtilâf ve çelişme olmaz. Dolayısıyla Allah'ın peygamberlerinden birinin davet ettiği, bütün peygamberlerin davet ettiği gerçektir. En son peygamberin insanlığı teşvik ettiği hayat biçimi, en ilk peygamberin, Âdem'in teşvik ettiği hayat biçiminin aynısıdır. Aralarındaki tek fark birinin kısa ve öz, birininse geniş ve ayrıntılı olmasıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Zeyd'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'ın (a.s), *"Ölü iken kendisini diriltiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* ayetiyle ilgili olarak şunları söylediğini duydum: "Hiçbir şeyi bilmeyen, tanımayan, anlamayan ölü yani. *'yürüyebileceği bir nur...'* Uyacakları, peşinden gidecekleri bir imam. *'karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?'* İmamı tanımayan kimse yani." [c.1, s. 185, h: 13]

Ben derim ki: Bu rivayet bir tür uyarlama ve genel bir tanımlamayı özel bir olguyla örtüştürme mahiyetindedir. Çünkü ayetin akışı, hayatın iman ve nur olmasını öngörmektedir. Bu da hak söze ve salih amele yöneltilme anlamında ilâhî hidayet demektir.

Suyutî ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirinde Zeyd b. Eslem'den, ayetin Ammar b. Yasir hakkında indiğini rivayet eder. Ayrıca İbn-i Abbas ve Zeyd b. Eslem'den, ayetin Ömer b. Hattap ve Ebu Cehil b. Hişam hakkında indiği rivayet edilmiştir. [c.3, s.43] Ancak ayetin akışı, anlamının özele indirgenmesine elverişli değildir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Ebî Şeybe, İbn-i Ebî Dünya, İbn-i Cerir, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, el-Hâkim ve Beyhakî "eş-Şuab" adlı eserde çeşitli kanallardan İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* ayeti indiğinde Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Allah kalbe nuru yerleştirdiğinde kalp açılır, genişler." Orada bulunanlar dediler ki: "Bunun bir belirtisi var mıdır?" Buyurdu ki: "Sonsuzluk yurduna eğilimli olma (yönelme), aldanış yurdundan uzaklaşma, ölüm gelmeden ölüme hazır olma." [c.3, s.43]

Ben derim ki: Aynı eserde bu hadisi, bir grup müfessir Ebu Cafer Medainî, el-Fazl, el-Hasan ve Abdullah b. Sur gibi tâbiîn kuşağına mensup bilginler kanalıyla Resulullah'tan (s.a.a) rivayet etmiştir. [c.3, s.45]

el-Uyun'da, müellif kendi rivayet zinciriyle Hamdan b. Süleyman en-Nişaburî'den şöyle rivayet eder: İmam Rıza'dan (a.s), *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* ayetinin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Yüce Allah kimi dünyada kendisine iman etmeye, ahirette de saygınlık ve onur yurdu olan cennete iletmek isterse, onun göğsünü Allah'a teslim olmaya açar, Allah'a ve Allah'ın ödül

vaadine güvenmeye yöneltir ve böylece huzura kavuşur, sükûnet bulur. Dünyada küfründen ve isyanından dolayı kimi de cennetinden ve saygınlık yurdundan saptırmak isterse, onun göğsünü dar ve tıkanık yapar. Derken kişi iman noktasında kuşkuya düşer, inanç ilkeleri sarsılır. Artık göğe doğru yükseliyormuş gibi tık nefes olur. İşte Allah, inanmayanların üstüne böyle pislik çökertir." [c.1, s.131, h: 27]

Ben derim ki: Bu hadiste, bizim yukarıda yaptığımız açıklamalara işaret eden hoş nükteler vardır.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Süleyman b. Halid'den, o da İmam Cafer'den (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah bir kulu için hayır dilediği zaman onun kalbinin üzerine nurdan bir nokta kondurur, kalp kulaklarını açar, bir meleği onu doğrultmakla görevlendirir. Bir kuluna da kötülük dilediği zaman kalbinin üzerine siyah bir nokta kondurur, kalp kulaklarını tıkar, ona saptırıcı bir şeytanı musallat eder." Ardından İmam şu ayeti okudu: *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar."* [c.1, s.166, h: 2]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî kendi tefsirinde mürsel olarak,[1] Şeyh Saduk da et-Tevhid'de[2] müsnet olarak İmam Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Yine el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebî-den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kalp daima insanın içinde ıstırapla hareket edip durur, hakkı bulmak için her türlü arayış içine girer; hakkı bulunca da sakinleşir, mutmain olur." Ardından İmam şu ayeti okudu: *""Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar."* [c.1, s.421, h: 5]

Ben derim ki: Bunu Ayyâşî de tefsirinde Ebu Cemile'den, Abdullah b. Cafer'den, o da kardeşi İmam Musa Kâzım'dan (a.s) rivayet etmiştir.[3]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'den, o da Hayseme'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Kalp, hakkı bulmadıkça yerinde duramaz, aşağıdan boğaza doğru çıkıp iner. Hakkı bu-

---

1- [c.1, s.376, h: 94]
2- [s.242, h: 4]
3- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.376, h: 93]

lunca yerinde durur." Sonra İmam parmaklarını yumup şu ayeti okudu: *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü... dar ve tıkanık yapar."*

Tefsir'ul-Ayyâşî'de devamla şöyle der: "İmam Sadık (a.s) Musa b. Eşyem'e şöyle sordu: 'Sen tıkanığın ('harec') ne anlama geldiğini biliyor musun?' Musa, 'Hayır.' dedi. Bunun üzerine İmam (a.s) elini uzatıp parmaklarını yumdu ve 'Kapalı bir şey gibidir ki, ne bir şey içine girer, ne de bir şey dışına çıkar.' buyurdu." [c.1, s.377, h: 95]

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis Tefsir'ul-Burhan'da Şeyh Saduk'tan rivayet edilmiştir. [c.1, s.553, h: 5] el-Berkî de el-Mehasin adlı eserinde[1] hadisin giriş kısmını Hayseme'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. İmamın "harec" sözcüğünü açıklarken tasvir ettiği durum, Ragıp'tan konuyla ilgili olarak yaptığımız alıntıyla uyuşmaktadır.

el-İhtisas adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Âdem b. Hür'den şöyle rivayet eder: "Benim de hazır bulunduğum bir mecliste Musa b. Eşyem İmam Cafer Sadık'a (a.s) Allah'ın kitabında yer alan bir ayetin anlamını sordu. İmam ona sorduğu ayetin anlamını açıkladı. Çok geçmeden bir adam içeri girdi ve aynı ayeti sordu. İmam bu soruya karşılık İbn-i Eşyem'e yaptığı açıklamadan farklı bir açıklama yaptı."

"Sonra İbn-i Eşyem şöyle demiştir: 'Bunu duyduğumda, Allah'ın kalbime girmesini dilediği duygular kalbimi sardı. Sanki kalbim bıçaklarla doğranıyordu. Kendi kendime dedim ki: Ebu Katade gibi, 'vav' veya benzeri bir tek harfte bile yanılmayan bir adamı bıraktık, bu kadar büyük bir hata yapan adama geldik.' Ben bütün bunları içimden geçirirken bir başka adam geldi ve aynı ayetin açıklanmasını istedi. Bu sefer İmam, hem bana yaptığı açıklamadan, hem de diğer adama yaptığı açıklamadan tamamen farklı bir açıklama yaptı. Bunun üzerine meseleyi kavradım ve İmamın bilinçli olarak böyle davrandığını anladım. Bu sırada içimde bir şey yapmakla ilgili bir duygu geçti."

"Ardından İmam Sadık (a.s) bana doğru döndü ve şöyle dedi: 'Ey İbn-i Eşyem, şunu şunu... yapma.' Böylece meseleyle ilgili olarak içimden geçenleri açıklamış oldu. Sonra şöyle buyurdu: 'Ey İbn-i Eşyem, Allah Davud Peygamber'in oğlu Süleyman'ı, kendisine lütfettiği ihsanı vermek veya tutmakta serbest bırakmış, bunun yetkisini ona

---

1- [el-Mehâsin, s.202, h: 47]

vermiş ve şöyle demiştir: *'Bu bizim ihsanımızdır. Artık sen de hesaba vurmaksızın ver ya da tut.'* (Sâd, 39) Aynı şekilde Peygamberimize (s.a.a), bu arada bize de aynı yetkiyi vermiştir. Ey İbn-i Eşyem, Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimin de sapıklık üzere kalmasını isterse, onun kalbini dar ve tıkanık yapar. Sen tıkanığın ('harec') ne demek olduğunu biliyor musun?' Ben, 'Hayır.' dedim. Bunun üzerine İmam eliyle anlatmak için parmaklarını yumdu ve 'İçine bir şey girmeyen, içinden bir şey de çıkmayan kapalı bir şey demektir.' buyurdu." [s.30-31]

Ben derim ki: Yüce Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) ve onun soyundan gelen İmamlara (a.s) verdiği yetkinin açıklaması bağlamında birçok hadis rivayet edilmiştir. Fakat bu hadisin içerdiği anlam; yüce Allah'ın kitapla ilgili olarak İmamlara büyük bir bilgi bahşettiği, dolayısıyla herhangi bir ayete ilişkin bilgilerinin bir veya iki yorumla sınırlandırılmayacağı ve bu bilgilerden istediklerini sunup, istediklerini sunmama yetkisinin kendilerine verildiği şeklindedir. Aynı sonucu, İmamın, ayette işaret edildiği şekliyle Davud oğlu Süleyman Peygamber'e verilen yetkiyi kendilerine uyarlamasından da algılamak mümkündür. İmam'ın, okuduğu ayetle de bu anlama işaret etmek istemiş olması da muhtemeldir. Fakat daha güçlü ihtimal, İbn-i Eşyem'in yaşadığı kalbî sıkıntı, ıstırap ve huzursuzluk münasebetiyle ayeti kalplerin durumuna ilişkin bir açıklama getirmek için okumuş olmasıdır.

Tefsir'ul-Kummî'de, bu ayetle ilgili olarak şöyle deniyor: "Tıpkı etrafı başka ağaçlarla sarılmış, dolayısıyla yapraklarını sağına ve soluna doğru yayamayan ve bu yüzden yukarı doğru yükselen, dolayısıyla tıkanıklığı da devam eden bir ağaç gibi..." [c.1, s.216]

Ben derim ki: Bu benzetme de Ragıp İsfahanî'nin "harec" kavramıyla ilgili açıklamasıyla örtüşmektedir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer'den (a.s), *"Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Ayette işaret edilen pislikten maksat, kuşkudur." [c.1, s.377, h: 96]

Ben derim ki: Bu rivayet, genel bir anlatımın özel bir olguya uyarlanmasına ve de genel anlatımın kimi nesnel karşılıklarının vurgulanmasına ilişkin bir örnek mahiyetindedir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمٖيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ
اَوْلِيَآؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَآ اَجَلَنَا الَّذٖٓى اَجَّلْتَ
لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِدٖينَ فٖيهَآ اِلَّا مَا شَآءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَكٖيمٌ
عَلٖيمٌ ﴿١٢٨﴾ وَكَذٰلِكَ نُوَلّٖى بَعْضَ الظَّالِمٖينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
﴿١٢٩﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ
اٰيَاتٖى وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ ﴿١٣٠﴾ ذٰلِكَ اَنْ
لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ
مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾ وَرَبُّكَ الْغَنِىُّ ذُو
الرَّحْمَةِ اِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَآءُ كَمَآ اَنْشَاَكُمْ
مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَرٖينَ ﴿١٣٣﴾ اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍ وَمَآ اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ
﴿١٣٤﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّٖى عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

128- Onların hepsini bir araya topladığı gün, "Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla (onları yönetip yoldan çıkarmak için) çok uğraştınız." (der.) Onların insanlardan olan

dostları, "Rabbimiz, kimimiz kimimizden yararlandı ve bizim için belirlediğin ecele (noktaya) ulaştık." derler. Allah der ki: "Durağınız ateştir; Allah'ın dilediği hariç, orada ebedî kalacaksınız." Şüphesiz Rabbin, hikmet sahibi ve bilendir.

129- İşte kazandıklarından ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz.

130- "Ey cinler ve insanlar topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran elçiler gelmedi mi?" Derler ki: "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.

131- Bu, halkı habersizken, Rabbinin haksızlık ile kentleri helâk edici olmadığındandır.

132- Her birinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından habersiz değildir.

133- Rabbin zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi, sizden sonra yerinize dilediğini yaratır.

134- Şüphesiz, size vaadedilen mutlaka gelecektir; siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz.

135- De ki: "Ey kavmim, konumunuz üzere, (yapacağınızı) yapın, ben de (yapacağımı) yapıyorum. Yakında yurdun sonunun (başarının) kime ait olacağını bileceksiniz."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubunun, bundan önceki ayetlerle sıkı bir bağlantısı vardır. Burada yüce Allah'ın öngörmesi sonucu bazı zalimlerin diğer bazı zalimlerin velisi anlamı açıklanıyor. Şeytanların kâfirlerin velisi olması gibi. Yüce Allah'ın onları bu şekilde veli kılmış olması, hiçbir şekilde zulüm olarak değerlendirilemez. Çünkü onlar gelecekte, kıyamet gününde, ilâhî açıklamadan ve ahiret gününe ilişkin uyarıcı duyurulardan sonra, kendi kötü tercihleri ve dünya hayatına aldanışları sonucu Allah'a ortak koştuklarını, günah işlediklerini, dolayısıyla haksızlık et-

tiklerini, zulümle donandıklarını itiraf edeceklerdir. Haksızlık eden zalimlerinse kurtuluşa eremeyecekleri bir gerçektir.

O hâlde ilâhî kaza/hükme bağlama, öntasarım, sorgulamanın ve cezalandırılmanın eksenini oluşturan serbest seçimleri etkisiz hâle getirmiş değildir. Ayrıca beşerî mutluluk ve mutsuzluğun temel gerekçesini oluşturan beşeri serbest seçim ile ilâhî yargı ve öntasarım arasında bir çatışma söz konusu değildir. Dolayısıyla hükme bağlanan, ezelde tasarlanan, insanın kendi seçimi ve iradesi sonucu şeytanlardan edindiği velilere uymasıdır. Yoksa ilâhî yargı baştan itibaren insanın seçme hakkını elinden almış, ardından onu şeytanlara uymaya zorlamış değildir. Yani Allah'ın veya şeytanların onu mutsuzluk yolunu izlemeye, şirk esaslı inanç sistemini seçmeye, günah ve isyanlarda bulunmaya zorlaması söz konusu değildir. Tam tersine Allah'ın onlara herhangi bir ihtiyacı yoktur. Onların elinde olup da Allah'ın gereksinim duyduğu, bundan dolayı da onlara haksızlık ettiği bir şey yoktur. Bilâkis Allah, onları rahmetiyle yaratmış ve kendilerini mutluluk yoluna girmeye teşvik etmiştir. Ama onlar zulmettiler, bu yüzden kurtuluşa eremediler.

128) Onların hepsini bir araya topladığı gün, "Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla (onları yönetip yoldan çıkarmak için) çok uğraştınız."... ve bizim için belirlediğin ecele (noktaya) ulaştık.

Araplar, bir işi veya bir şeyi çokça yapan, bir iş veya bir şeyle çokça uğraşan kimse için, "Eksere min'eş-şey'i ev'il-fi'li" veya "isteksere minhu" derler. Ayetin orijinalinde geçen "isteksertum=çok yaptınız" ifadesiyle, cinlerin çok sayıda insanı kıyamete getirdikleri şeklinde bir anlam kastedilmiyor. Çünkü onları dünyada meydana getiren, kıyamet günü de onları huzurunda toplayacak olan yüce Allah'tır. Şeytanların yaptığı şey, musallat oldukları insanla çokça uğraşmaları, onu yoldan çıkarmaları, onun üzerinde yönlendirici bir velâyet/yönetici pozisyonunu elde etmeleridir. Bu da zorlayıcı, mecbur edici bir velâyet-yöneticilik değildir. Tersine iki taraf arasında bir işbirliğinden söz edilebilir. Onlardan uyan uyduğundan bir çıkar beklediği için ona uyar. Uyulan ise, üzerindeki yöneticiliği ve işlerini plânlaması ile uyandan kendisine bir çıkar sağlanacağını umduğu için yönetimini üstlenir. Dolayısıyla cinlerin insanları yoldan çıkarmakla bir tür haz

aldıkları, insanların da vesveselere, dedikodulara uymakla bir tür maddî ve nefsanî lezzet elde ettikleri söylenebilir.

Nitekim cinleri, veli edinen insanların şu itirafları bunun göstergesidir: Rabbimiz, birbirimizden yararlandık; biz onların vesveselerinden, baştan çıkarıcı telkinlerinden dünyevî zevkler ve çıkarlar sağladık, onlar da bizden hoşlarına giden şeyler sağladılar. Derken gelip bu akıbetle yüz yüze kaldık.

Bundan da anlaşılıyor ki -ayetin akışı da bunu gösterir-, *"bizim için belirlediğin ecele..."* ifadesinde geçen "ecel"den maksat, varlıkları için öngörülen sınır-düzey ve amelleri için öngörülen mertebedir, yaşamlarının sona erdiği vakit anlamındaki ecel (ölüm) değil. Diğer bir ifadeyle, fiilî varoluşlarıyla ulaşabilecekleri en son mertebe kastedilmiştir, hayatlarının son bulacağı an değil. Dolayısıyla onların itiraflarının anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Bazılarımız kendi kötü tercihi ve olumsuz amelleriyle diğer bazılarımızdan yararlandı. Böylece bu kendi tercihimize dayanan yolculuğumuzla, senin bizim için belirlediğin düzeye, yani kâfirler ve zalimler olma düzeyine ulaştık.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah o gün, aleyhlerine olan kanıtlar tamamlansın diye onların hepsini bir araya getirir. O sırada cinlere şöyle seslenir: "Ey cinler topluluğu, insanların velâyetini elinize geçirmek, onları yönetip yoldan çıkarmak için çok uğraştınız." Cinleri dost ve veli edinen insanlar da işin aslını itiraf ederek derler ki: "Rabbimiz, bazımız bazımızdan yararlandı. Biz insanlar topluluğu cinlerden yararlandık, onların baştan çıkarıcı vesveseleriyle dünyanın çekici süslerine ve göz alıcı nimetlerine sarılıp yararlandık. Cinler de bizden yararlandılar, bizim onların vesveselerine uymamız onlara zevk verdi. Böylece karşılıklı olarak birbirimizden yararlanıyorduk, tâ ki aykırı yaşantımız itibariyle varabileceğimiz son sınıra ve amel derecesine ulaşıncaya kadar."

Aslında onlar şunu da itiraf etmiş oluyorlar: Ecel, gerçi Allah tarafından belirlenmiş, ancak bu ecele kendileri bazısının bazısından yararlanması suretiyle ulaşmamaktalar. Bu da, onların kendi istekleriyle, kendi tercihleriyle izledikleri bir yoldur. Buradan hareketle ayette geçen cinlerden maksadın, insanların göğüslerine vesveseler telkin eden cin kökenli şeytanlar olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Allah der ki: "Durağınız ateştir; Allah'ın dilediği hariç, orada ebedî kalacaksınız." Şüphesiz Rabbin, hikmet sahibi ve bilendir.

Bu, yüce Allah'ın, onların itiraflarına karşılık olarak verdiği cevap ve aleyhlerine karara bağladığı hükümdür. Allah'ın hükmü, *"Durağınız ateştir..."* şeklinde ifade edilmiştir.

"el-Mesvâ"; "sevâ/yesvî/sevâen=sürekli olarak ikamet etti." kökünün ism-i mekânıdır. Dolayısıyla, *"Durağınız ateştir."* ifadesi, içinde sürekli kalacağınız ve hiç çıkmayacağınız yer ateştir, anlamını ifade eder. Bu yüzden, *"orada ebedî kalacaksınız."* ifadesiyle de pekiştirilmiştir. *"Allah'ın dilediği hariç"* ifadesi, bir istisna niteliğindedir ve bununla demek isteniyor ki: Allah'ın gücü, bununla beraber olduğu gibi durmaktadır. Böyle bir şeyi yapmayacak olsa da O, sizi buradan çıkarma gücüne sahiptir.

Ardından ayetin akışı şu cümleyle tamamlanıyor: *"Şüphesiz Rabbin hikmet sahibi ve bilendir."* Bu ifade, ayette yer alan açıklamanın gerekçesi mahiyetindedir ve hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir.

129) İşte kazandıklarından ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz.

Burada, yüce Allah'ın zalimlerden bazısını diğer bazısına veli/yönetici ve önder yapmasının, önceki ayette açıklanan [evrensel bir] gerçeğe dayandığı açıklanıyor. Bu gerçek şudur: Uyan uyduğundan, onun teşvikleri ve baştan çıkarmaları ile yararlanır, böylece birtakım günahlar işler. Derken Allah uyulanı uyanın yöneticisi hâline getirir, uyan onun yönetimi altına girer.

"Bi-ma yeksibûn=kazandıklarından ötürü" ifadesinin orijinalinin başındaki "ba" harf-i cerri, neden ya da karşılık bildirir. Bununla demek isteniyor ki; zalimlerin bu şekilde birbirleriyle yöneten ve yönetilen ilişkisine girmeleri, işledikleri zulümlerin karşılığı olan bir cezadır. Yoksa herhangi bir günahın cezası olmaksızın baştan itibaren varolan bir yönetsel ilişki söz konusu değildir. Nitekim ulu Allah bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) Tefsirini sunduğumuz ayette, hitabın şeklinde bir değişikliğe (iltifat sanatı) gidilmiştir, gaip sıygası şeklinde sürüp gelen akış, birden mütekellim (birinci çoğul şahıs) sıygasına dönüştürülmüştür.

Bununla kastedilen husus, bu gerçeğin açıklanmasının Peygamberimize (s.a.a) özgü kılınmasıdır. Çünkü onlar böyle bir gerçeğin açıklanışının muhatabı olmaya lâyık değildirler. Mütekellim sıygasına geçiş yapılması ise, fısıldaşmanın, sırrı açmanın bu kalıpta daha uygun olduğu içindir. Ayetlerin akışında birkaç kez daha üslûp değişikliğine gidilmiştir ki, bunların hangi anlama yönelik oldukları üzerinde düşünenler tarafından bilinmektedir.

130) Ey cinler ve insanlar topluluğu! İçinizden... elçiler gelmedi mi? Derler ki: "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı...

Bu ifade, önceki ayetten, onların kendi olumsuz tercihleri sonucu şeytanları veli/yönetici edindiklerine ilişkin olarak çıkarsanan kanıtla ilgili olarak zihinlerde belirebilecek bir kuşkuyu giderme amacına yöneliktir.

Sözünü ettiğimiz kuşku şudur: Gerçi onlar bu yola kendi seçimleriyle yöneldiler, ama onlar bu tür günahların ve yararlanmaların, sonuçta kendilerini helâke sürükleyeceğini, zalimlerin ve şeytanların başlarında yönetici olmalarına neden olacağını, artık peşinden mutluluk gelmeyen bir mutsuzluğa duçar olacaklarını bilmiyorlardı. Dolayısıyla onlar, amellerinin kötülüğü, fiillerinin çirkinliği hakkında genel bir bilgi sahibi olmakla beraber bunların böyle bir sonucu olduğundan habersizdiler. Habersiz olanı cezalandırmak ise zulümdür.

İşte yüce Allah, zihinlerde uyanabilecek bu tür bir kuşkuyu bu ifadelerle bertaraf ediyor. Onlara elçilerin gelip gelmediğini, bu elçilerin kendilerine Allah'ın ayetlerini hatırlatıp hatırlatmadıklarını, toplanma ve hesaplaşma günüyle ilgili olarak kendilerini uyarıp uyarmadıklarını soruyor. Onlar kendilerine gönderilen elçileri inkâr ettiklerine tanıklık edince, söylenecek söz kalmıyor ve hüccet/aleyhlerindeki kanıt kesinlik kazanıyor.

O hâlde ayetten şöyle bir anlam algılıyoruz: "Biz onların tümüne hitap ederiz ve deriz ki: Ey cinler ve insanlar topluluğu, size, içinizden elçiler gelmedi mi? Biz onları size göndermedik mi? Onlar size, hak dine delâlet eden ayetlerimi anlatmadılar mı? Böyle bir günle, yani kıyamet günüyle karşılaşacağınıza dair sizi uyarıp korkutmadılar mı? Allah'ın gelecekte sizi sorguya çekeceğini, amellerinizden dolayı sizi muhasebe edeceğini, işlediğiniz amellerinize gerekli karşılığı tam ola-

rak vereceğini, hayra hayırla, şerre şerle karşılık vereceğini bildirmediler mi? Biz onlara bu soruları yönelttiğimizde bize şu karşılığı verirler: Biz kendi aleyhimize tanıklık ediyoruz. Elçiler bize geldiler, senin ayetlerini bize okudular, bu günkü buluşmamız hakkında bizi uyardılar." Bu arada peygamberlerin getirdiklerini inkâr ettiklerini, bilerek onları reddettiklerini, bu hususta habersiz kimseler olmadıklarını itiraf ediyorlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan öncelikle şu hususlar açıklığa kavuşuyor.

Birincisi: *"İçinizden..."* kelimesi, ancak gönderilen elçilerin başka cinsten değil, cinlerden ve insanlardan oluşan muhatapların cinsinden olduklarına delâlet eder. Meselâ, elçiler melekler arasından seçilip gönderilmediler ki, onlardan ürksünler, bir yakınlık kuramasınlar, sözlerini anlayamasınlar. Fakat gerek cinlere ve gerekse insanlara ayrı ayrı kendi hemcinsleri arasından elçiler gönderildiği hususuna ilişkin bir kanıtı bu ayetten edinmek mümkün değildir.

İkincisi: Ayette "şahitlik etme" ifadesinin tekrarlanması, tamamen ilintili olduğu hususların değişmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ilkinden maksat, elçilerin geldiklerine, Allah'ın ayetlerini anlattıklarına, kıyamet günüyle ilgili uyarılarda bulunduklarına ilişkin tanıklıklarıdır. İkincisinden maksat ise, elçilerin getirdikleri mesajı bilinçli bir şekilde inkâr ettiklerine tanıklık etmeleridir.

Bazılarına göre; "Ayette geçen ilk şahitlikten maksat, mükellefiyet hâlinde, yükümlülük vaktinde kâfir ve günahkâr olduklarına ilişkin ilgili tanıklıkları; ikincisinden maksat da, ahirette dünyadayken kâfir olduklarına tanıklık etmeleridir." Ancak bu tür bir değerlendirme yapmanın hiçbir yararı yoktur. Çünkü her iki tanıklık da sonuçta dünya hayatında küfür üzere olunduğuna ilişkin bir tek tanıklığa dönüktür. Dolayısıyla böyle bir durumda, tekrarın izahına yönelik ihtiyaç giderilmemiş olur.

Üçüncüsü: *"Dünya hayatı onları aldattı..."* ifadesi, bir ara cümleciktir. Burada zikredilmesinin sebebi, dinleyicilerin zihinlerinde uyanabilecek bir kuşkuyu gidermektir. Şöyle ki: "Onlar birbirlerinden yararlanırlarken, peygamberlerin gelişinden, onların ayetleri açıklayışlarından, ahiret günüyle ilgili uyarılarda bulunuşlarından habersiz değildiler. Peki neden kendilerini tehlikeye attılar, niçin bilerek ve tercih

ederek helâk oluşu seçtiler?" Bu soruya, dünya hayatının onları aldattığı şeklinde cevap veriliyor. Ne zaman kalplerinde hakka ilişkin bir düşünce belirdiyse, bir hayır parıltısı parıldadıysa, hemen heva ve tutkular kalplerinin üzerine çullandı; kötü işlerin, kötü huyların karanlıkları kalplerinin üzerine çöktü. Böylece kalpleriyle hak arasında aşılamaz bir engel meydana geldi. Gözleri hakkı göremeyecek ve gözlemleyemeyecek şekilde körleşti.

131) Bu, halkı habersizken, Rabbinin haksızlık ile kentleri helâk edici olmadığındandır.

Ayetin orijinalinin başındaki "zâlike=bu" ifadesiyle -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- önceki açıklamaların içeriğine işaret edilmektedir. "en lem-yekun" ifadesinin orijinalinin başına, gerekçelendirme bildiren "lâm" harfi takdir edilmiştir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde edilmiş olur: Açıkladığımız bu işleri yapmamızın, yeni peygamberler göndermemizin onların ayetlerimizi açıklamalarının ve kıyamet gününe ilişkin uyarılarda bulunmalarının nedeni şudur: Kentler halkını, kendilerine yöneltilen itaat emrinden ve bu emre karşı çıkmaları durumunda başlarına geleceklerden habersiz iken onları helâk etmek, onların üzerine azap indirmek Allah'ın yasası değildir. Aksi takdirde bu, yüce Allah'ın onlara zulmetmesi, haksızlık yapması anlamına gelirdi.

Gerçi onlar Allah'ın kendilerine yönelik kazası, hükmü ve bazısını bazısına yönetici kılması sonucu mutsuzluk derekesiyle yüz yüze geldiler; ancak Allah onların itaat etme güçlerini ellerinden almadı, serbest seçim yeteneklerini devre dışı bırakmadı. Tam tersine kendileri şirk esaslı hayatı ve günahları tercih ettiler. Bunun üzerine, içlerinden peygamberler onlara gönderildi. Peygamberler onlara Allah'ın ayetlerini açıkladılar, onları hesaplaşma gününde gerçekleşecek yüzleşme hususunda uyardılar. Fakat onlar peygamberleri inkâr ettiler, azgınlıklarını ve inatçılıklarını ısrarla sürdürdüler. Bunun üzerine Allah bazısının bazısını yönetici edinmeleri şeklinde onları cezalandırdı. Ardından da sürekli kalacakları yurdun ateş olacağına hükmetti. O hâlde, isteyerek ve bilerek kendileri için helâki, felaketi çağıranlar onlardır. Onlar habersizken Allah, onları helâk etmiş değildir. Dolayısıyla Allah onlara zulmetmemiştir. Yüce Allah'ın verdiği hüküm adaletin tâ kendisidir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: *"Rabbinin... olmadığındandır."* ifadesi, böyle bir şeyin ilâhî yasa olmasını olumsuzlama amacına yöneliktir. Çünkü Allah bir şeyi ancak yürürlükteki bir yasa uyarınca ve dosdoğru bir yol doğrultusunda yapar. Nitekim Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten Rabbim, dosdoğru bir yol üzerindedir."* (Hûd, 56) Dolayısıyla ifadenin lafzında buna yönelik bir işaret vardır.

İkincisi: Kentlerin helâk edilmesinden maksat, ayetin akışından anladığımız kadarıyla dünyada mutsuz olmalarının öngörülmesi, ahirette de azaba çarptırılmalarıdır; dünyadayken üzerlerine azap indirilmesi değil.

Üçüncüsü: Ayette geçen zulümden (haksızlık) maksat, yüce Allah'ın onları, hiçbir şeyden haberleri yok iken helâk etmesi varsayımı ile gündeme gelen zulümdür, ülkelerin halkının zulmü değil.

132) Her birinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından habersiz değildir.

Ayetin orijinalinin başında yer alan "kullun=her biri" ifadesi, iki topluluğa dönük mahzuf zamirle ilintilidir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: İnsan ve cin topluluklarının her birinin yaptıkları işlere göre bir derecesi vardır. Çünkü ameller/işler farklıdır ve farklılıkları oranında neden olacakları dereceler de farklı olur. Rabbin, onların yaptıkları işlerden habersiz değildir.

133) Rabbin zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir...

Yaratılmışlara zulmetme olgusunu yüce Allah açısından olumsuzlama amacına yönelik genel bir duyuru niteliğindedir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir şeyi konulması gereken yerden başka bir yere koymak, diğer bir ifadeyle hakkı geçersiz kılmak anlamına gelen zulüm, bir şeyi yapmak veya yapmamak şeklinde tezahür eder. Bu da iki şeyden dolayı olur: Ya bir şekilde ona ihtiyaç duymaktan. Kendisine veya istediği bir başkasına bir çıkar sağlamak ya da kendisinden veya istediği bir başkasından bir zararı defetme gereğini duymak gibi. Ya da bir ihtiyaçtan değil de, bir içsel gaddarlıktan ve katı kalplilikten ileri gelir. Böyle olunca da mazlumun çektiği acılar-

dan etkilenmez, maruz kaldığı musibetlerden dolayı yumuşama nedir bilmez. Bu, bir ihtiyaçtan değil; ama kötü bir melekeden, uğursuz bir karakterden ileri gelen bir zulüm olur.

Ulu Allah ise bu her iki olumsuz nitelikten münezzehtir. O, ihtiyaç duymayan zengindir, yoksullaşmaz. O, mutlak rahmet sahibidir; her şeye durumuna yaraşır şekilde nimet bahşeder. Dolayısıyla O, hiç kimseye zulmetmez. İşte, *"Rabbin zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir."* ifadesi bu anlamı içermektedir. Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Senin Rabbin mutlak zenginliğe sahiptir; yoksulluk ve ihtiyaç nedir bilmez. Yine O, her şeyi kuşatan rahmet sahibidir. Bunun sonucu da şudur: O, sizi ortadan kaldırıp sizden sonra rahmetiyle mahlukatından dilediğini yeryüzüne egemen kılabilir. Bunun kanıtı, kendilerine ihtiyaç duymadığı için yeryüzünden sildiği bir diğer kavmin soyundan sizi rahmetiyle yaratmış olmasıdır.

Ayette, akıllı akılsız tüm varlıklar için kullanılan "ma" edatının kullanılıp, buna karşın akıllı varlıklar için olan "men" edatının kullanılmaması, ilâhî kudretin sınırsızlığını göstermeye yönelik bilinçli bir müphemlik oluşturmak içindir.

134) Şüphesiz, size vaadedilen mutlaka gelecektir; siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz.

Yani vahiy yoluyla size vaadedilen ölümden sonra diriliş ve amellerin karşılıklarının eksiksiz bir şekilde görülmesi, kesinlikle gerçekleşecektir ve siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz ki, O'nu saf dışı edesiniz, bunları gerçekleştirmesine engel olasınız. Dolayısıyla bu ifade, önceki vaadi ve tehdidi destekleyici, pekiştirici mahiyettedir.

135) De ki: "Ey kavmim, konumunuz üzere (yapacağınızı) yapın, ben de (yapacağımı) yapıyorum. Yakında yurdun sonunun (başarının) kime ait olacağını bileceksiniz."

Ayetin orijinalinde geçen "mekâneh" bir şeyin üzerine yerleştiği konum ve durum demektir. Bir şeyin "akıbet"i ise, gelip dayandığı son demektir. Bir görüşe göre bu kelime ("akıbet") tıpkı "ukbâ" gibi mastardır. Arapların, "âkıbet'ud-dar" ifadesiyle, insanın çabasında başarılı olduğunu, amacına ulaştığını ifade ettikleri bilinmektedir. Ayette, anlatımın başına yönelik bir göndermeye yer verildiğini görüyoruz. Bununla birkaç ayet önceki şu ifadeyi kastediyoruz: *"Rabbinden sana*

vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden de yüz çevir." [106. ayet]

Buna göre, şöyle bir anlam öngörülmüştür: Müşriklere söyle: Ey kavmim, -burada bir tehdit söz konusudur- konumunuzun ve durumunuzun, yani şirkinizin ve küfrünüzün elverdiği oranda ne yapabiliyorsanız yapın, işlediğiniz zulümlere devam edin; ben de tevhide yönelik imanım ve davetim üzere olan tavrımı sürdürüyorum, bunun gereklerini yapıyorum. Yakında kimin yaptıklarından dolayı mutlu olacağını, kimin başarıya kavuşacağını bileceksiniz. Ben başaracağım, siz değil. Çünkü siz Allah'a ortak koşmakla zalim oldunuz. Zalimlerse, zulümleri dolayısıyla kesinlikle başarıya ulaşmazlar.

Bir görüşe göre, *"ben de (yapacağımı) yapıyorum."* sözü, yüce Allah'ın vaadettiği ölümden sonra diriltme ve amellerin karşılığını verme yönündeki vaadi gerçekleştireceğine ilişkin bildirimidir.

Ama bu görüş yanlıştır, *"Yakında yurdun sonunun (başarının) kime ait olacağını bileceksiniz."* ifadesinin akışı, bu ihtimali geçersiz kılacak niteliktedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de, *"zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Zalimlerin dostlarını dost edinenleri, kıyamet günü onlarla birlikte haşrederiz." [c.1, s.216]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah, bir zalimden mutlaka bir başka zalim aracılığıyla intikam almıştır. İşte şu ayette buna işaret edilmiştir: *zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz."* [c.2, s.334, h: 19]

Ben derim ki: Ayetin, rivayette yer alan özgüleştirmeye yönelik delâleti belirgin değildir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Ebî Dünya "Kitab'ul-Emel" de, İbn-i Ebî Hatem ve Beyhakî "eş-Şuab"da Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet ederler: "Üsame b. Zeyd, henüz doğmuş bir köle çocuğu, bir ay sonra ödenmek üzere yüz dinara satın aldı. Bu olay üzerine Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu duydum: Bir ay sonra öden-

mek üzere bir şeyi satın alan Üsame'ye şaşmaz mısınız? Üsame tul-i emel sahibidir (uzun arzular, sınırsız beklentiler içindedir). Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, her göz açıp kapama anında, alt ve üst kirpiklerim birbirlerine değmeden canımın alınacağını sanırım. Aynı şekilde kirpiklerimi ayırdığımda bir daha kapatamayacağımı, bundan sonra öleceğimi düşünürüm. Yuttuğum her lokmada, onu yutmadan öleceğim aklıma gelir. Ey Âdem'in çocukları, eğer aklınız varsa, kendinizi ölüme hazırlayın! Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki: *Şüphesiz, size vaadedilen mutlaka gelecektir; siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz.*" [c.3, s.47]

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ
وَهٰذَا لِشُرَكَائِنَا ۚ فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ ۚ وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ
يَصِلُ اِلٰى شُرَكَائِهِمْ ۗ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ ۚ
وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ ۚ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾ وَقَالُوا هٰذِهٖ اَنْعَامٌ
وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا اِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا
وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ ۚ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ
﴿١٣٨﴾ وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰى
اَزْوَاجِنَا ۚ وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ ۚ اِنَّهُ حَكِيمٌ
عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا
رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَاءً عَلَى اللّٰهِ ۚ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾ وَهُوَ
الَّذِي اَنْشَاَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا
اُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۚ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهٖ اِذَا اَثْمَرَ
وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهٖ ۚ وَلَا تُسْرِفُوا ۚ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾
وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا ۚ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ ۚ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ ۚ مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ
وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ ۗ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ ۚ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ

الْاُنْثَيَيْنِ نَبِّـُٔونٖى بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنْ
الْبَقَرِ اثْنَيْنِۜ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ
الْاُنْثَيَيْنِۜ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَاۚ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى
عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ
﴿١٤٤﴾ قُلْ لَٓا اَجِدُ فٖى مَٓا اُوحِىَ اِلَىَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ
يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا اَوْ لَحْمَ خِنْزٖيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ
اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٤٥﴾
وَعَلَى الَّذٖينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذٖى ظُفُرٍۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ
شُحُومَهُمَٓا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا اَوِ الْحَوَايَٓا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍۜ ذٰلِكَ
جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْۘ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾ فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ
وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمٖينَ ﴿١٤٧﴾ سَيَقُولُ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا
لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذٖينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَأْسَنَاۜ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَاۜ اِنْ
تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾ قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُۚ
فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿١٤٩﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ
اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَاۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَالَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

136- Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah için bir pay ayırıp, zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)." dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar!

137- Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi süslü gösterdi ki onları mahvetsinler, dinlerini de karıştırıp bozsunlar. Eğer Allah dileseydi, bunu yapamazlardı. Öyleyse onları uydurdukları ile baş başa bırak!

138- Ve kendi zanlarınca dediler ki: "Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtlarına binilmesi yasak hayvanlardır." Birtakım hayvanları da vardır ki, Allah'a iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır.

139- Yine dediler ki: "Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haramdır. Şayet o (yavru) ölü doğarsa, onlar da bunda ortaktır. Allah, (bu) nitelemeleriyle onları cezalandıracaktır.

140- Çocuklarını bilgisizlik yüzünden beyinsizce öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, elbette ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulamamışlardır.

141- Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, hurmaları, ürünleri çeşit çeşit ekinleri, birbirine bezer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan da O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin ve hasat günü hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü O israf edenleri sevmez.

142- Hayvanlardan yük taşıyanı ve taşımayanı da (yaratan O'dur). Allah'ın size verdiği rızktan yiyin, şeytanın adımlarına uymayın; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

143- Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki, keçiden

iki. De ki: "Bu ikisinin erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa dişilerinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru sözlü iseniz, bilgiye dayalı olarak bana haber verin."

144- Deveden de iki, sığırdan da iki. De ki: "Bu ikisinin erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa dişilerinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."

145- De ki: "Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir hayvan dışında, yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum."

146- Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik. Sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdığı ya da kemiğe karışan yağlar hariç, sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram ettik. Onları zulümleri yüzünden böyle cezalandırdık. Biz, elbette doğru söyleyeniz.

147- Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı suçlular topluluğundan defedilmez."

148- (Allah'a) ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah isteseydi, ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık; hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberlerini) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz, ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece tahmin yürütüyorsunuz."

149- De ki: "O hâlde üstün delil, ancak Allah'ındır. Çünkü eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi."

150- De ki: "Haydi, Allah şunu haram etti diye şahitlik edecek tanıklarınızı getirin." Eğer şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme; ayetlerimizi yalanlamış olanların, ahiret gününe inanmayanların ve Rablerine (başkalarını) denk tutanların keyiflerine uyma.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, yiyecekler ve diğer bazı maddelerle ilgili olarak müşrikler arasında uygulanan bazı hükümler hakkında onlarla bir tartışma başlatarak, konuyla ilgili Allah'ın hükmünü açıklıyor.

136) Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah için bir pay ayırıp, zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)." dediler...

Ayetin orijinalinde geçen "ez-zer'u" kökeni,, bir şeyi yaratmak suretiyle var etmek demektir. Öyle anlaşılıyor ki kelimenin anlamının temelinde, ortaya çıkma anlamı yatıyor. "el-Hars", ekin anlamına gelir. *"Zanlarınca, 'Bu Allah'a...' dediler."* ifadesindeki *"zanlarınca..."* sözü, bir tür tenzih etmedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Rahman çocuk edindi, dediler. O, böyle şeylerden yücedir, münezzehtir."* (Enbiyâ, 26) "ez-Za'mu" kelimesi, inanmak anlamına gelir. Fakat daha çok gerçekle bağdaşmayan inanışlarla ilgili olarak kullanılır.

"Bu da ortaklarımıza..." ifadesinde *"ortaklar"*, müşriklere izafe edilmiştir; çünkü ortakların varlığını kabul eden ve onlara inananlar kendileridir. Bu izafe, "küfrün önderleri", "onların liderleri " ve "onların velileri" şeklindeki izafelere benzemektedir. Bir görüşe göre; ortakların onlara izafe edilmesi, mallarının bir kısmını onlara ayırmaları, dolayısıyla onları mallarına ortak etmeleri nedeniyle başvurulmuş bir ifade tarzıdır.

Hangisi olursa olsun, bu ifade yani, *"zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza).' dediler."* ifadesi, içerdiği iki "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza" ara cümlesiyle genel bir anlatıma yönelik bir tür ayrıntılandırma, bir tür detaylı açıklama mahiyetindedir. Bununla, [daha önce genel olarak ifade edilen] Allah'ın yarattığı şeylerden O'na bir pay ayırmaları şeklindeki tuhaf yaklaşımları açıklanıyor. Bu, aynı zamanda bu bağlamdaki başka bir hüküm için de bir zemin hazırlama mahiyetindedir. Bu hükme de şu ifadede işaret ediliyor: *"Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor."*

Bu şekilde verdikleri hüküm, temelde Allah'a iftira olup yanlış olmakla birlikte, onların yüce Allah karşısında putlara ayrıcalık tanıyıp, inanç sistemleri içinde onları daha önemli bir konuma oturttukla-

rını gösteriyor. Bu yüzden, *"Ne kötü hüküm veriyorlar..."* diyerek kınanıyorlar. Ayetin anlamı açıktır.

137) Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi süslü gösterdi ki onları mahvetsinler...

İbn-i Amir'in dışındaki kıraat bilginleri, "zeyyene" fiilini malum fiil olarak ve "katl" kelimesini de onun mefulü olarak "katle" şeklinde okumuşlardır. "Katl" kelimesi de "evlâdihim"e muzaftır, o da "katl" kelimesinin mefulü ve muzafun ileyhidir. "Şurekâuhum" ise "zeyyene" fiilinin failidir.

Buna göre, ayette kastedilen anlam şudur: Putlar, müşriklerin kalpleri üzerinde etkinlik sahibi oldukları ve müşrikler de onlara yönelik mevhum bir sevgi besledikleri için, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmelerini ve tanrılara yaklaşmak için onları kurban olarak sunmalarını süslü gösterdi. Nitekim tarih bilimi, ilkel putperestlerin ve Sabiîlerin (yıldıza tapanlar) böyle bir geleneğe sahip olduklarından söz eder. Bu, Arap aşiretlerinden Temimoğulları'nın uyguladıkları kızları diri diri toprağa gömme geleneğinden farklıdır. Çünkü ayette [erkekleri de, kızları da kapsayan] çocuklardan söz ediliyor, özellikle kızlardan değil.

[Yukarıdaki açıklamamıza göre, ortaklardan maksat putlardır. Ancak burada bazı görüşler de vardır.] Bir görüşe göre; ayette geçen ortaklardan maksat, şeytanlardır. Bazıları, put bakıcılarının kastedildiklerini söylemişlerdir. Bazıları da, burada sapık insanların kastedildiklerini ileri sürmüşlerdir.

İbn-i Amir ise ayeti şu şekilde okumuştur: "Ve kezalike zuyyine li-kesirin mine'l-mişrikîn katlu evlâduhum şurekâihim..." Buna göre, "zuyyine" meçhul fiildir; "katlu" onun naib-i falidir; "evlâduhum", "katl"in mefulüdür; "şurekâihim" ise "katl"in muzafun ileyhi ve failidir. Bu durumda muzafın mefulü, muzaf ile muzafun ileyhin arasında yer almıştır. [Bu kıraate göre karşımıza şu anlam çıkıyor: "Bunun gibi, müşriklerden birçoğuna ortaklarının (putlarının) çocuklarını öldürmesi süslü gösterildi."]

"Ki onları mahvetsinler, dinlerini de karıştırıp bozsunlar." ifadesinin orijinalinde geçen "irdâ" kökeni, helâk etme, mahvetme anlamına gelir. Burada kastedilen, müşriklerin Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmek, Allah'ın yarattıklarına zulmetmek suretiyle helâk

olmaları ve dinlerinin batılın hak suretinde görünmesi suretiyle karmaşık hâle gelmesidir. Dolayısıyla, her üç yerde de "hum=onlar" zamiri, müşriklerin çoğuna dönüktür.

Bazılarına göre ise, ayette, kelimenin ilk anlamıyla helâk kastedilmiştir, yani öldürülmeleri. Bu durumda ["liyurdûhum" kelimesindeki] ilk zamirin çocuklara, ["aleyhim" ve "dinehum" kelimelerindeki] ikinci ve üçüncü zamirin de müşriklerin çoğuna döndürülmesi gerekir. Ya da [çocukların da müşriklerden olduğu hasebiyle] genişletilmiş bir bakışla bütün zamirler müşriklere döndürülür. Ayetin anlamı ek bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

138) Ve kendi zanlarınca dediler ki: "Bunlar dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir..."

Ayette geçen "hicr" sözcüğü, yasaklama, engelleme demektir. Hemen sonrasındaki ifade onu açıklar mahiyettedir: *"Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez."* Yani, bu hayvanlar ve ekinler haramdır, sadece bizim izin verdiklerimiz onlardan yiyebilirler. Rivayet edilir ki: "Cahiliye Arapları, ilâhlarına birtakım kurbanlar sunar ve bunlardan put bakıcılarından sadece erkeklerin yemelerine izin verirlerdi. Zanlarınca bunlardan kadınların yemesi hiçbir şekilde uygun değildi."

"Bunlar da sırtlarına binilmesi yasaklanmış hayvanlardır." Yani diyorlardı ki: "Bu hayvanların sırtlarına binmek yasaktır." Ya da: "Onların, sırtlarına binilmesi yasaklanmış hayvanları vardı." Bunlara sâibe, bahîre ve hâm adını veriyorlardı. Yüce Allah şu ayette bu uygulamayı olumsuzlamaktadır: *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm. Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar ve onların çoğu (iftira ettiklerine) akıl erdiremiyorlar."* (Maide, 103) Ya da Mâide Suresi'nin bu ilgili ayetinin tefsirini yaparken de işaret ettiğimiz gibi, kimi ihtilâfları baz alırsak, bu dört kısım hayvandan bazısı kastedilmiştir.

"Birtakım hayvanları da vardır ki... üzerlerine Allah'ın adını anmazlar." Yani onların birtakım hayvanları da vardır ki, keserken üzerlerine putlarının adlarını anarlardı ve Allah'ın adını anmazlardı. Bir görüşe göre; bununla hac mevsiminde binmedikleri hayvanlar kastediliyor. Diğer bazılarına göre de; burada bir kısım hayvanlar kastediliyor ki, hiçbir durumda onların üzerlerine Allah'ın adını anmazlardı. Ayetin anlamı yeterince açıktır.

139) Yine dediler ki: "Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize aittir..."

Burada hayvanların karınlarındakiyle, bahîre ve sâibe adını verdikleri hayvanların karınlarındaki yavrular kastedilmiştir. Bu yavrular sağ olarak doğacak olsalardı, onları sadece erkeklere helâl kılarlardı, kadınları bunlardan mahrum bırakırlardı. Şayet ölü olarak doğacak olsalardı, erkek-kadın hep birlikte onlardan yerlerdi. Bazılarına göre ise, hayvanların karınlarındakilerden, sütleri; bazılarına göre de, sütleri ve yavruları birlikte kastedilmiştir.

"Allah, (bu) nitelemeleriyle onları cezalandıracaktır." Yani Allah onları, bu nitelendirmelerinin kendisiyle cezalandıracaktır. Çünkü bu nitelendirmeleri, bir vebal ve azap olarak onlara geri dönecektir. Dolayısıyla bu ifadede bir tür mecaz vardır. Bazılarına göre ise ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Allah, onları bu nitelendirmelerinden dolayı cezalandıracaktır." Bazılarına göre de açılım şöyle olmalıdır: "Allah, bu nitelendirmelerinin cezasını onlara gösterecektir." Buna göre muzaf hazfedilmiş, muzafun ileyh onun yerine konulmuştur. Ayetin anlamı gayet açıktır.

140) Çocuklarını bilgisizlik yüzünden beyinsizce öldürenler... ziyana uğramışlardır...

Burada, önceki ayetlerde anlatılan, cahiliye toplumunda etkin olan uydurma uygulamalar reddediliyor. Çocukların öldürülmesi, bazı hayvanların ve ekinlerin yasaklanması gibi. Bunların kesin bir hüsran ve aydınlığa çıkma ihtimali bulunmayan bir sapma olduğu ifade ediliyor.

Ayette çocukların öldürülmesi, bilgisizlikten kaynaklanan bir beyinsizlik olarak nitelendiriliyor. Bunun yanında hayvanlar ve ekinlerden, Allah'ın kendilerine verdiği rızk olarak söz ediliyor ve bunların haram kılınmasının Allah'a karşı uydurulmuş bir iftira olduğu belirtiliyor. Bu ifadeler kullanılarak, onların hüsrana uğramalarının gerekçesine vurgu yapılmak isteniyor. Âdeta demek isteniyor ki: Çocuklarını öldürme hususunda ziyana uğradılar; çünkü bilgisizlik yüzünden beyinsizlik ettiler. Allah'a iftira ederek bazı hayvanları ve ekinleri haram kılmakla da ziyana uğradılar; çünkü bunlar Allah'ın verdiği rızklardır. Allah, bir şeyi rızk olarak verdikten sonra bunu onlara haram kılmaktan münezzehtir.

Ardından yüce Allah, Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği bazı hayvanları ve ekinleri kendilerine haram kılmakla içine düştükleri sapıklığı ayrıntılı bir şekilde açıklıyor. Bu açıklamayı yaparken aklî kanıtları ve kulların yaşamları için gerekli olan şeyleri veri olarak kullanıyor: *"...bahçeleri... yaratan O'dur."* diye başlayan dört ayet hep bu mesele üzerinde durmaktadır. Sonra meseleyi işitsel ve vahyî açıklamalar bazında ele alıyor: *"De ki: Bana vahyolunanda, ... yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum..."*

Bu beş ayetten çıkan sonuç şudur: Müşriklerin bazı ekinleri ve hayvanları haram kılmaları, kendi düşüncelerinden kaynaklanan bir sapıklıktır. Buna ne aklî kanıt elverir, ne de kulların maslahatı böyle bir yaklaşıma yöneltir, ne de Allah katından inen vahiy, onlara bu şekilde yol göstermiştir. Öyleyse onlar, büsbütün zarar ve ziyan içindedirler.

141) Çardaklı ve çardaksız bahçeleri... birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan da O'dur.

Ayetin orijinalinde geçen "cennâtin ma'rûşat=çardaklı bahçeler" ifadesi, asma üzüm bağları gibi dalları üst üste binerek bir dayanakla yukarı doğru uzanan ağaçlar anlamında kullanılmıştır. "Ma'rûşat" kelimesinin kökü olan "arş" sözcüğü, aslında yükseklik anlamına gelir. Dolayısıyla çardaklı bahçelerden maksat, üzüm ve benzeri meyve bağlarıdır. Çardaksız bahçelerden maksat da, bir desteğe dayanmaksızın kendi kökleri üzerine yükselen ağaçlardan oluşan bağlardır.

"ürünleri çeşit çeşit ekinleri..." Buğday, arpa, mercimek ve nohut gibi hububattan oluşan yiyecekleri yani.

"birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları" ifadesinin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu meyvelerin birbirine benzeyeni de, benzemeyeni de olduğu vurgulanıyor. İki meyvenin benzeşmesi; tat, şekil, renk veya başka bir hususta olur.

Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin...

Ayetteki emir, mubahlığı vurgulamak içindir. Bunu, bahçelerin, hurmaların, ekinlerin ve başka şeylerin yaratılmasından anlaşılabilecek yasağın kaldırılması sadedinde söylenmiş olmasından anlıyoruz. Ayetin akışı cümlenin takdirî açılımının şöyle olmasını öngörmektedir: "O'dur ki bahçeleri, hurmaları ve ekinleri yarattı, bunların ürünle-

rinden yemenizi, ürünlerin devşirildiği gün de bunlardaki hakkı ödemenizi emretti ve size savurganlığı yasakladı." Artık bunların mubah olduğunu göstermek için bundan daha güçlü kanıt bulunabilir mi?

"ve hasat günü hakkını verin." Ürünlerin içinde yer alan ve onlarla ilintili olan hakkı yani. O hâlde ifadedeki ["hakkehu" kelimesindeki] zamir, ürüne dönüktür. Hak onunla ilintili olduğu için ona izafe edilmiştir. Nitekim yoksullarla bağlantılı olduğu için onlara da izafe edilebiliyor [yoksulların hakkı denebiliyor]. Bu ifadeden sonra gelen, *"O, israf edenleri sevmez."* ifadesinde olduğu gibi, zamirin Allah'a dönük olması da ihtimal dahilindedir. Bu durumda hakkın Allah'a izafe edilmesi, bu hakkı öngörenin Allah olması münasebetiyledir.

Burada ürünlerde, hububatta ve meyvelerde yoksullar için bir hakkın öngörüldüğüne ve bunun hasat günü hak sahiplerine verilmesine işaret ediliyor. Aklî kanıt böyle bir pay ayırmayı gerekli gördüğü gibi, şeriat da bunu bir yasa olarak onaylıyor. Burada İslâm'ın yasalaştırdığı zekâtın dışında bir yükümlülükten söz ediliyor. Çünkü ayette işaret edilen maddelerin birçoğu zekât verilecek gelirler kapsamına girmezler. Kaldı ki, bu ayet Mekke'de inmiştir, zekât hükmü ise Medine'de karara bağlanmıştır.

Hiç kuşkusuz bu ayetle zekât hükmünün temellerinin atılmış olması ihtimali vardır. Nitekim Medine inişli surelerde karara bağlanan yasal hükümlerin tümü, genel ve üstü kapalı ifadeler şeklinde Mekke inişli surelerde yer almışlardır. Yüce Allah birkaç ayetin kapsamında genel olarak haram kılınan şeylerden söz ettikten sonra şöyle buyurmuştur: *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım... çirkinliklerin açığına da, kapalısına da yaklaşmayın."* (En'âm, 151)

"fakat israf etmeyin." Yani sizin yaşamınız için öngörülen ve uymanız durumunda yaşamınızın dirlik içinde devam etmesini sağlayan sınırları aşmayınız. Sizden mal sahibi olanlar, malından yerken israf etmesinler, har vurup harman savurmasınlar, Allah'a isyan gibi alanlarda kullanmak suretiyle malı uygunsuz yerlerde kullanmasınlar. Yoksullar da kendilerine verilen malları boş yere zayi etmesinler. Çünkü konuşmanın üslûbu mutlaktır ve ayetteki hitap [fakir-zengin] bütün insanlara yöneliktir.

Bazıları, *"fakat israf etmeyin..."* sözünde hitabın mal sahiplerine; bazısı, zekâtları (sadakaları) toplayan devlet başkanına (imama) yöne-

lik olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da şu görüştedir: "Ürünleri hasattan önce yeyip fakirlerin haklarının bu şekilde zayi olmasına sebep olacak şekilde israf etmeyin." Bazılarına göre, ifadenin maksadı şudur: "Verilmesi gerekenin bir kısmını alıkoyacak şekilde kısmaya gitmeyin." Bir üçüncü görüş de şu şekilde ifade edilmiştir: "Günah işlerde kullanılmak üzere malınızı infak etmeyin." Ne var ki, ifadenin akışı ve mutlaklığı bu görüşlerin tümünü reddetmektedir.

142) Hayvanlardan yük taşıyanı ve taşımayanı da (yaratan O'dur)...

Ayette geçen "hamûle"; yük taşımaya güç yetirebilen büyükbaş hayvanlar demektir. "Ferş" ise, küçükbaş hayvanlar anlamına gelir. Küçükbaş hayvanlardan [aslında yere serilen yaygı veya yere döşenen döşeme anlamını taşıyan] "ferş" diye tabir edilmesi, bu hayvanların âdeta bir yaygı gibi yere seriliyor olmalarından veya küçük oldukları için yaygı gibi ayaklar altında kalıyor olmalarından dolayıdır.

"Allah'ın size verdiği rızktan yiyin." ifadesi, yemenin mubahlığını vurgulamakta ve aklin öngördüğünü onaylamaktadır. Bu hâliyle önceki ayette yer alan şu ifadeye benzemektedir: *"meyvesinden yiyin."*

"Şeytanın adımlarına uymayın; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır." Yani, mubahlığı şeriatça belirlenmiş bu meseleyle ilgili olarak şeytanın ardına düşmeyin, onun adımlarını izlemeyin, dolayısıyla Allah'ın helâl kıldıklarını haram kılmayın. Daha önce belirttiğimiz gibi şeytanın adımlarını izlemekten maksat, hiçbir bilgiye dayanmaksızın Allah'ın helâl kıldıklarını haram kılmaktır.

143) Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki, keçiden iki...

Önceki genel değinmeden sonra hayvanlar ayrıntılı olarak sunuluyorlar. Bu ifadede, müşriklerin tutumlarının daha şiddetli bir şekilde kınanması, daha geniş boyutlarda kınanmaları amaçlanmaktadır. Dolayısıyla, *"Sekiz çift..."* ifadesi, önceki ayette yer alan *"yük taşıyanı ve taşımayanı da..."* ifadesine ilişkin atf-i beyandır (açıklama nitelikli atıftır).

Ayette geçen "ezvac", "zevc=çift"in çoğuludur. Bazen yanında bir başkası bulunan bir şeye, bazen de iki şeye çift denir. Bu ve sonraki ayette dört hayvan türü sayılmıştır: Koyun, keçi, sığır ve deve. Bunların dişi ve erkek oldukları göz önünde bulundurulduğunda sekiz çift eder.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah sekiz çift hayvan yarattı. Bunlardan ikisi dişi ve erkek olmak üzere koyundan; ikisi de, dişi ve erkek olmak üzere keçidendir. De ki: Allah koyun ve keçinin erkeklerini mi haram kıldı, dişilerini mi? Yoksa koyun ve keçinin dişilerinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Eğer doğru sözlü iseniz, bana bu hususta bir bilgiye dayalı olarak haber verin.

144) Deveden de iki, sığırdan da iki... yavruları mı haram kıldı?

Bundan önceki ifadeden hareketle bu ifadenin de anlamını rahatlıkla kavrıyoruz. Bazılarına göre, dört yerde geçen çiftlerden maksat, hayvanlardan yabani ve evcil çiftlerdir.

Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz?

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, bu, bir yarısı hazf edilmiş ikili bir anlatımın öbür yarısıdır. Dolayısıyla açılımı şöyledir: Bunu akletme, dinleme gibi düşünsel yöntemlerle mi öngördünüz, yoksa Allah'ın bunları haram kıldığına şahit olup O'nunla bunu konuştunuz da sonra böyle bir iddiada mı bulundunuz?

Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?!..

Önceki ifadeye ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir; onların o soruya cevap veremeyecekleri için böyle bir üslûp kullanılmıştır. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Sizden daha zalim kim olabilir!" Bu açıdan, *"Allah'a karşı yalan uyduran..."* ifadesinde, kinaye yoluyla ayete muhatap olan müşriklerden söz edilmektedir. Bu ifade, aynı zamanda müşriklere dönük zamirin yerine konulmuştur. Bununla, olumsuzlayıcı sorudan anlaşılan hükmün nedenine değinilmek istenmiştir. O hâlde takdirî açılım şöyledir: Sizden daha zalim kimse yoktur. Çünkü siz Allah'a karşı yalan uydurdunuz, bununla da insanları bilgisizce saptırmayı hedeflediniz. Siz bu şekilde zulmettiğinize göre hidayete eremezsiniz. Çünkü Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

145) De ki: "**Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan... dışında, yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum.**"

Ayetin anlamı açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır. Mâide Suresi'nin 3. ve Bakara Suresi'nin 173. ayetleri de benzeri ifadeler içermektedir. Dolayısıyla konunun daha iyi anlaşılması için bu ayetlere başvurmak yararlı olabilir.

146) Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik...

Ayette geçen "zufur", "ezfâr"ın müfredidir ve parmakların uçlarında çıkan kemik, yani tırnak anlamına gelir. "el-Hevâyâ" ise, bağırsaklar demektir. Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Hevâyâ sözcüğü, cümle içindeki yeri itibariyle merfu ve 'zuhûr=sırtlar'a matuf olabilir. Bu durumda şöyle bir açılım yapmış oluruz: 'Ya da bağırsakların taşıdığı...' Bu sözcüğün cümle içindeki yeri itibariyle mansup olması da muhtemeldir. Bu durumda 'illâ ma hamelet=taşıdığı hariç' ifadesindeki 'ma' edatına matuf olur. 'Ev mehteleta bi-azmin=kemiğe karışan' ifadesindeki 'ma' edatı da önceki 'ma' edatına atfedilmiştir." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı sona erdi.) Bu iki değerlendirmeden ilki gerçeğe daha yakındır.

Mecma'ul-Beyan'ın müellifi devamla şunları söylüyor: "*'Onları... böyle cezalandırdık.'* ifadesinin orijinalinde yer alan "zâlike" sözcüğü, cümle içindeki yeri itibariyle mansup, yani 'onları cezalandırdık...' ifadesinin ikinci mefulü olabilir. Böyle olunca da cümle şu şekilde açıklığa kavuşuyor: 'Onları zulümleri yüzünden böyle cezalandırdık.' Ama 'zâlike' sözcüğünün mübteda olarak merfu kılınması doğru değildir. Çünkü o zaman [haberde (yüklemde) mübteda (özne) ile bağlantısını kuracak bir zamir olmadığından] cümlenin takdirî açılımı şöyle olmak durumunda kalır: 'Zalike cezeynahum=Bu, onları onunla cezalandırdığımızdır.' Tıpkı, 'Zeydün darabtu=Zeyd, dövdüm', yani 'Zeydun darabtuhu=Zeyd, dövdüm onu' demek gibi. Böyle bir kullanım ise, ancak şiirden kaynaklanan kalıp zorunluluğundan dolayı caiz olabilir." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı sona erdi.)

Ayet, bu bağlamda bir açığı kapatmayı ve bir karışıklığı gidermeyi amaçalar gibidir. Bu vesileyle Allah'ın İsrailoğulları'na rızk olarak verdiği bazı şeyleri onlara haram kılmasının, zulümlerinin bir cezası olduğunu vurguluyor. Bu ise, söz konusu şeylerin ilk doğaları itibariyle helâl olmalarıyla çelişmez. Nitekim bir ayette buna şu şekilde işaret edilmiştir: *"Tevrat indirilmeden evvel, İsrail'in (Hz. Yakub'un) kendine haram kıldığından başka, İsrailoğulları'na bütün yiyecekler helâl idi."*

(Âl-i İmrân, 93) Bir diğer ayette de buna şu şekilde işaret edilmiştir: *"Yahudilerin yaptıkları zulümden ve çokça Allah yolundan yüz çevirmelerinden dolayı kendilerine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık."* (Nisâ, 160)

147) Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahibidir..."

Ayetin anlamı, ek bir yorumu gerektirmeyecek kadar açıktır. Yüce Allah burada Peygamber'ine (s.a.a), kendisini yalanlamaları durumunda onları geri çevrilmesi mümkün olmayan ilâhî azapla uyarmasını, tehdit etmesini emrediyor. Ama onları karamsarlığa ve ümitsizliğe itecek bir üslûpla değil, bir parça ümit veren, kurtuluş için aralık kapı bırakan bir ifade tarzıyla. Bu yüzden söze başlarken öncelik şu ifadeye veriliyor: *"Rabbiniz geniş rahmet sahibidir."*

148) (Allah'a) ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah isteseydi, ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık; hiçbir şeyi de haram kılmazdık..."

Ayet, müşriklerin bu sözlerle yaptıklarını savunmaya kalkıştıklarını belirtiyor. Ardından onların böyle söylemekle cahil olduklarını ortaya koyduklarını vurguluyor; sadece zan ve tahminlere göre hareket ettiklerini ifade ediyor. Müşriklerin söyledikleri bu söz, aslında bir gerçeği ifade etmekte ve Kur'ân'ın birçok ayetinde buna yakın ifadeler yer almaktadır. Fakat bu sözün, müşriklerin vardıkları sonuç gibi bir olumsuzluğa yönelik olduğu hiçbir şekilde söylenemez.

Onlar bu gerçeği söylerken, şirk koşmalarının, Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği bazı şeyleri haram kılmalarının Allah'ın onayıyla gerçekleştiğini, dolayısıyla bu hususta kendileri açısından bir sakıncanın söz konusu olmadığını söylemeye çalışıyorlar. Savunmaları özetle şöyledir: Eğer Allah, üzerinde bulunduğumuz şirkten ve haram kılmadan başka bir şey isteseydi, bizi şirki ve haram kılmayı terk etmeye zorlardı. Bunu dilemediğine göre, şirkimize ve haram kılmamıza müsaadesi vardır demektir. O hâlde bu şirkin ve haram kılmanın bir sakıncası yoktur.

Ama dayandıkları bu kanıt, böyle bir sonuç vermez. Tam tersine şu sonucu verir: Allah, böyle bir davranışı onlardan istememekle onları zorunluluk durumuyla karşı karşıya bırakmamış, onları buna mecbur

etmemiştir. Dolayısıyla onlar şirk koşup koşmamak, bazı helâlleri haram kılıp kılmamak hususunda serbesttirler. Bu yüzden Allah onları kendisine iman etmeye ve varsayımlara göre hareket etmekten kaçınmaya çağırabilir. Bu nedenle susturucu üstün kanıt her zaman Allah'ındır, onların elinde bu hususta herhangi bir kanıt yoktur, sadece zanna ve tahmine göre hareket ediyorlar.

149) De ki: "**O hâlde üstün delil, ancak Allah**'ı**ndır. Çünkü eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi.**"

Ayette geçen birinci "fa=o hâlde" edatı, cümlenin içeriğinin daha önceki *"Allah isteseydi... ortak koşmazdık."* ifadesinden çıkarılan bir sonuç olduğunu göstermeye yöneliktir. İkinci "fa=çünkü" ise, gerekçelendirme amaçlıdır. Dolayısıyla bu ayette, karşı tarafın ortaya koyduğu kanıtın gereği açıklandıktan sonra, onun aleyhine çevrilmesi amaçlanmış gibidir.

Bu bakımdan ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Çünkü, kanıtın sonucunu karıştırmış bulunuyorsunuz. Bunun nedeni de cahil olmanız, zanna göre hareket etmeniz, ilâhî bilgiler hususunda tahmin yürütmenizdir. Sizin ortaya koyduğunuz bu kanıt, aslında Allah'ın sizi şirki reddetmeye ve Allah'a iftira atmaktan vazgeçmeye çağırması karşısında sizin hiçbir kanıtınızın olmadığını göstermektedir. Tam tersine kanıt Allah'ındır ve o da sizin aleyhinizedir. Çünkü O, dilerse hepinizi doğru yola iletir, sizi iman etmeye zorlar, sizi şirki ve mesnetsiz haram kılmaları terk etmek zorunda bırakırdı. Sizi buna zorlamadığına ve sizi serbest iradenizle baş başa bıraktığına göre, O, sizi şirki terk etmeye ve mesnetsiz haramlar koymaktan vazgeçmeye davet etme hakkına sahiptir.

Diğer bir ifadeyle: Sizin ortaya koyduğunuz kanıt, asıl kanıtın sizin aleyhinize olmak üzere Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Çünkü O dileseydi, sizi iman etmek zorunda bırakır ve tümünüzü hidayete erdirirdi. Ama O böyle yapmadı; tam tersine sizi serbest bıraktı. Bu bakımdan sizi davet ettiği şeye davet emesi, son derece normaldir.

Bundan önce yer alan bir grup ayette yüce Allah şu açıklamayı yapmıştı: Allah, kullarını iman etmeye zorlamaz, tekvinî iradesiyle, varoluşsal dilemesiyle onlardan böyle bir şey dilemez. Dolayısıyla onlar, varoluşsal dilemenin etkisiyle iman etmek zorunda değildirler.

Tam tersine, bunun aksine hareket etmelerine izin vermiştir. İzin derken, insanların diledikleri gibi hareket etmelerinin önündeki tekvinî engellerin kaldırılmasını kastediyoruz. Bu demektir ki, kullar serbest seçim hakkına ve bir fiili yapma ve yapmama gücüne sahiptirler. Ama yaratılışsal (tekvinî) olarak insanlara tanınan bu serbestlik, yasal (teşriî) olarak örneğin şirkin terk edilmesinin emredilmesiyle çelişmez. Tam tersine, yasal emir ve yasağın temeli de, bu yaratılışsal serbestlik olgusudur.

150) De ki: "Haydi, ... şahitlik edecek tanıklarınızı getirin..."

Ayette geçen "helümme" fiil isimdir ve "getirin" anlamına gelir. Bu fiil açısından tekil, ikil ve çoğul farkı yoktur. Ayette geçen şahitlikten maksat, bilgiye dayalı olarak işin aslının öyle olduğuna tanıklık etmektir. Ayetteki "haza=şu" zamiriyle, onlar tarafından haram kılınan şeylere işaret ediliyor. Hitap, muhatapların çaresizliklerini ortaya koyar niteliktedir. Yüce Allah Peygamber'e (s.a.a), onlara bu şekilde hitap etmesini emretmekle onların Allah'ın bunları haram kıldığını iddia etmek suretiyle Allah'a iftira ettiklerinin ortaya çıkarılmasını amaçlıyor. O hâlde, ifadeyi böyle bir yasağın olmadığına yönelik bir kinaye olarak algılayabiliriz.

"Eğer şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme." ifadesi, amacı biraz daha ileri götürüyor ve şöyle emrediyor: İçlerinde buna şahitlik edecek kimse olmadığı gibi, böyle bir haram kılma da yoktur. Hatta eğer onlar böyle bir haram kılmanın olduğuna şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlikte bulunma. Çünkü böyle bir haram kılma, söz konusu değildir. Onların şahitliklerine de itibar edilmez. Çünkü onlar, heva ve heveslerinin peşinden giden bir topluluktur.

"Ayetlerimizi yalanlayanların... keyiflerne uyma." ifadesi, *"Eğer şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme."* ifadesine yönelik açıklama amaçlı bir atıftır. Yani, böyle bir durumda onların şahitlikleri heva ve heveslere uyma olduğu gibi, senin şahitliğin de heva ve heveslere uyma anlamına gelir. Nasıl gelmez ki?! Hâlbuki onlar Allah'ın apaçık ayetlerini yalanladılar, ahirete iman etmezler, O'nun yarattığı kimi varlıkları put edinerek O'na denk tutuyorlar. Bu konudaki açıklamaların tam, kanıtların kesin olmasına rağmen böyle bir davranışa ancak heva ve heveslerinin peşinden koşanlar yeltenebilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan adlı eserde, *"Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Putlarına ayırdıkları pay Allah için ayırdıkları paya karıştığında, hemen geri alırlardı; ama Allah için ayırdıkları pay putlarına ayırdıkları paya karışsaydı, geri almazlardı ve 'Allah daha zengindir.' derlerdi. Su, Allah için ayırdıkları payı putları için ayırdıkları paya karıştırsaydı, suyun önünü kesmezlerdi; ama putların payını Allah'ın payına karıştırsaydı, hemen akıntıyı keserlerdi ve 'Allah daha zengindir.' derlerdi. Bu rivayet, İbn-i Abbas ve Katade'den aktarılmıştır. Bizim İmamlarımızdan da (hepsine selâm olsun) rivayet edilmiştir." [c.4, s.370]

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi süslü gösterdi."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Yani müşriklerin önceki kuşakları, çocukları öldürme geleneğini süslü ve çekici bir gelenek olarak sonraki kuşaklara bıraktılar." [c.1, s.217]

Yine aynı eserde, *"...dediler ki: Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir."* ayetinin açıklaması çerçevesinde, [ayette geçen "el-hicr" kelimesinin anlamıyla ilgili olarak,] "el-Hicr; yasaklanmış, haram kılınmış demektir." deniyor. [c.1, s.218]

Aynı eserde, *"...bahçeleri... yaratan da O'dur."* ifadesi hakkında, "Burada kastedilen bağlardır." deniyor. [c.1, s.218]

Aynı eserde, *"ve hasat günü hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: Bize Ahmed b. Muhammed anlattı, ona Ali b. Hakem anlatmış, o da Eban b. Osman'dan duymuş, o da Şuayb el-Akerkufî'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"ve hasat günü hakkını verin."* ayetini sordum, buyurdu ki: "(Buğday ve arpa gibi) başaklı ürünlerin hakkı bir deste, devşirilen hurmanın hakkı da bir avuçtur." Bunun üzerine sordum: "Adamın bunları evine koyduktan sonra vermesi doğru olur mu?" Buyurdu ki: "Hayır, bunları evine götürmeden vermesi, kişinin cömertliği için daha uygun bir davranıştır." [c.1, s.218]

Aynı eserde Ahmed b. İdris'ten, o da el-Berkî'den, o da Sa'd b. Sa'd'dan şöyle rivayet eder: "İmam Rıza'ya (a.s), "Adam hasat yapar-

ken yoksullar orada bulunmuyorsa, ne yapsın?" Buyurdu ki: "Bu durumda adamın bir sorumluluğu yoktur." [c.1, s.218]

el-Kâfi'de, Ali b. İbrahim'den, o İbn-i Ebî Umeyr'den, o Muaviye b. Haccac'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Ekinde iki hak vardır; biri alınır, biri de verilir." Dedim ki: "Alınan hangisidir, verilen hangisidir?" Buyurdu ki: "Alınan hak; onda bir ve onda birin yarısıdır. Verilen ise, yüce Allah'ın şu ayette işaret ettiğidir: *'ve hasat günü hakkını verin.'* Yani hasat ettiğin üründen hasadı bitirinceye kadar yoksullara bir miktar verirsin." Ravi der ki: "Sanırım İmam şunu demek istedi: Hasadı bitirinceye kadar gelen yoksullara zaman zaman birer deste verirsin." [c.3, s.564, h: 1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Nasr'dan, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, *"ve hasat günü hakkını verin; fakat israf etmeyin."* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Babam diyordu ki: 'Kişinin hasat ve devşirme zamanı iki avucunu birden doldurup vermesi israftır.' Babam bir gün hizmetçilerinden birinin iki avucunu birden doldurarak sadaka verdiğini gördü, ona şöyle seslendi: Bir elinle ve bir avucunu doldurarak ver, başaklardan da birer deste ver." [c.3, s.566, h: 6]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Musadif'ten şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) ait bir arazide onunla beraber bulunuyordum. O sırada arazide ekin biçiliyordu. Bu sırada bir dilenci geldi, bir şeyler istedi. Ona, 'Allah versin.' dedim. Bunun üzerine İmam (a.s) buyurdu ki: Yavaş ol! Bunu söylemeye hakkın yok. Ancak üç kişiye verdikten sonra, verip vermemekte serbestsiniz." [c.3, s.566, h: 5]

Aynı eserde, müellif kendi riayet zinciriyle İbn-i Ebî Umeyr'den, o da Hişam b. Müsenna'dan şöyle rivayet eder: Bir adam, İmam Sadık'tan (a.s), *"ve hasat günü hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez."* ayetini sordu. Buyurdu ki: "Ensardan falan oğlu falanın (İmam adını da verdi) bir ekini vardı. Ürünü toplayınca tümünü sadaka olarak verirdi, kendisi ve çocukları ortada kalırlardı. Yüce Allah böyle davranmayı israf kavramının içinde değerlendirdi."

Ben derim ki: İmam'ın maksadı, ayeti adamın yaptığına uyarlamaktır, ayetin bu olay üzerine indiğini belirtmek değil. Büyük bir ihtimalle rivayette işaret edilen Ensarî, Sabit b. Kays b. Şemmas'tır. Çün-

kü Taberî ve başkaları İbn-i Curayh'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu ayet Sabit b. Kays b. Şimas hakkında inmiştir. Sabit, kendisine ait bir hurma ağacının hurmalarını topluyordu. Dedi ki: 'Bugün bana kim gelirse ona hurma vereceğim.' Gelen herkese hurma yedirdi, akşam olunca kendisine hurma kalmadığını gördü. Bunun üzerine yüce Allah, *'İsraf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez.'* ayetini indirdi."[1] Fakat daha önce de söylediğimiz gibi ayet Mekke inişlidir ve ancak uyarlama şeklinde Sabit'in davranışını kapsayabilir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, İmam Sadık'tan (a.s), bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet ediliyor: "Yanına gelen Müslümanlara ver; eğer Müslümanlardan gelen olmazsa ve sadece bir müşrik gelirse, ona da ver." [c. 1, s.377, h: 100]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler, İmam Bâkır'dan, İmam Cafer Sadık'tan ve İmam Rıza'dan (selâm üzerlerine olsun) çokça aktarılmıştır.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Münzir, Nehhas, Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh'in Ebu Said el-Hudrî'den, onun da Resulullah'tan (s.a.a), *"ve hasat günü hakkını verin."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Yere düşen başakları verin." [c.3, s.49]

Yine aynı eserde, Said b. Mansur, İbn-i Ebî Şeybe, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Nehhas ve Beyhakî'nin -Sünen'inde- İbn-i Abbastan, *"ve hasat günü hakkını verin."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Bu ayetin hükmünü onda bir ve onda birin yarısı ile ilgili hükmü içeren ayet neshetmiştir, yürürlükten kaldırmıştır." [c.3, s.49]

Ben derim ki: Bu ayet ile zekât hükmünü içeren ayet arasındaki ilişki nesh nitelikli bir ilişki değildir. Çünkü zekât harici sadakanın farz olduğunu da söylesek, müstahap olduğunu da söylesek arada birinin neshedilmesini gerektiren çelişki, çakışma söz konusu değildir.

Yine aynı eserde, Ebu Ubeyd, İbn-i Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd ve İbn-i Münzir'in Dahhak'tan şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Zekât vermeyi öngören ayet, Kur'ân'da sadaka ile ilgili olarak yer alan bütün hükümleri neshetmiştir." [c.3, s.49]

1- [Tefsir-i Taberî, c.7-8, s.45, Mısır basımı.]

Ben derim ki: Bundan önceki rivayet hakkında söylediklerimiz, bu rivayet için de geçerlidir.

Yine aynı eserde Ebu Şeybe, Abd b. Humeyd, İbn-i Münzir ve Ebu'ş-Şeyh'in Meymun b. Mehran ve Yezid b. Esamm'dan şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Medineliler hurmalarını topladıkları zaman, hurma salkımlarını getirip mescidin tavanına asarlardı. Dilenciler gelir asalarını vurarak yere düşen hurmaları alırlardı. İşte bu davranış, *'ve hasat günü hakkını verin...'* ayetinin pratikteki yansımasıdır." [c.3, s.49]

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Sekiz çift hayvanı (yarattı); Koyundan iki, keçiden iki..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Burada yüce Allah'ın bir başka ayette helâl kıldığı hayvanlara işaret ediliyor: *'Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi.'* [Zümer, 6] Sonra bu ayeti şu şekilde açıklamıştır: *'Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki, keçiden iki... deveden de iki, sığırdan da iki.'* Resulullah (s.a.a), *'koyundan iki'* ifadesiyle ilgili olarak buyurdu ki: Bu hayvanların yabanisi ve evcilleri kastedilmiştir. *'keçiden iki'* ifadesiyle evcil keçi ile vahşi dağ keçisi kastedilmiştir. *'sığırdan da iki'* ifadesiyle, evcil sığırlar ile yabani dağ sığırları kastedilmiştir. *'deveden de iki'* ifadesiyle de, Bahâtî [Araplar, Horasan develerine 'Bahatî' derlerdi] ve Urab [Horasan develerinin ırkından olmayan develere de 'Urab' derlerdi] develeri kastedilmiştir. İşte Allah bunları helâl kılmıştır." [c.1, s.219]

Ben derim ki: el-Kâfi,[1] el-İhtisas[2] ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de[3] Davud er-Rıkkî ve Safvan el-Cemmal kanalıyla bunu destekleyen mahiyette bir hadis İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Geride, *"Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki..."* ifadesinde geçen "çift" kelimesinin, *"Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi."* [Zümer, 6] ayetinde geçen "çift" kelimesiyle aynı mı, ayrı mı anlamı ifade ettiği hususu kalıyor. Bununla ilgili açıklamalara İnşaallah ileride yer vereceğiz.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hariz'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a yırtıcı kuşlar ve vahşi hayvanların etlerinin yenilip yenilmeyeceği soruldu. Hatta kirpi, yarasa, eşek, katır ve atın yenilip

1- [c.4, s.462, h: 17]
2- [s.54]
3- [c.1, s.381, h: 116-117]

yenilmeyeceği de soruldu. Buyurdu ki: "Allah'ın kitabında haram kıldıklarından başka haram yoktur. Resulullah (s.a.a) Hayber Savaşı'nda eşeklerin etlerinin yenmesini yasaklamıştır. Ama Resulullah, eşeklerin yük taşımında kullanılmaları dolayısıyla etlerinin yenmesi suretiyle soylarının tüketilmemesi için etlerini yasaklamıştır, yoksa eşeğin eti haram değildir." Bunu dedikten sonra İmam, şu ayeti okudu: *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir hayvan dışında, yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum."* [c.1, s.382, h: 118]

Ben derim ki: Bu hadisin anlamını destekleyen başka rivayetler de İmam Bâkır'dan ve İmam Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun) aktarılmıştır. Bu rivayetlerin bazısında şöyle deniyor: "Allah'ın, kitabında haram kıldıklarından başkası haram değildir. Ancak Araplar bazı hayvanların etlerini yemezlerdi, biz (Ehlibeyt) de bazı etleri yemiyoruz."

Öte yandan birçok hayvanın etinin yenmesini yasaklayan birçok rivayet vardır. Bunlar arasında dişleriyle parçalayan vahşi hayvanlar ve pençeleriyle tutup parçalayan yırtıcı kuşlar da yer almaktadır. Ehlisünnet rivayetlerinde de mesele bu şekilde ele alınmaktadır. Konu fıkıh bilimini ilgilendirdiği için daha geniş bilgi edinmek maksadıyla fıkıh kaynaklarına başvurulabilir.

Şayet Kur'ân'da haram kılınan şeylerin dışında haram kılınan şeyler varsa, bunlar Peygamberimizin (s.a.a) onlardan tiksindiği için haram kıldığı şeylerdir ve Allah da Peygamber'in bu yetkisini onaylamıştır. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ki onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. O elçi, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar..."* (A'râf, 157)

Mecma'ul-Beyan adlı eserde, *"Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "İsrailoğulları'nın kralları yoksulların kuşların etini ve iç yağını yemelerini yasaklamışlardı. Bunun üzerine yüce Allah, onların yoksullara yaptıkları zulmün cezası olarak bunları onlara haram etti. Bu rivayeti, Ali b. İbrahim de tefsirinde aktarmıştır." [c.4, s.379]

Şey Tusî el-Emalî adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle, Mes'ade b. Ziyad'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer b. Muhammed'in (a.s), *"O*

hâlde üstün delil, ancak Allah'ındır." ayetiyle ilgili olarak sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini duydum: "Allah kıyamet günü kuluna şöyle sorar: 'Ey kulum, biliyor muydun?' Eğer kul, 'Evet.' cevabını verirse, ona şöyle der: 'Bildiklerinle amel etseydin ya?' Şayet kul, 'Bilmiyordum.' derse, bu sefer ona şöyle der: 'O zaman amel etmek için öğrenseydin ya?' Böylece Allah, kulu cevap veremez durumda bırakır. İşte üstün delilin Allah'ın olmasının anlamı budur."

Ben derim ki: Burada, ayetin içeriğinin, örneklerinden biri ile izah edilmesi söz konusudur.

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا
الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتٖى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا
بِالْحَقِّ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتٖيمِ
اِلَّا بِالَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمٖيزَانَ بِالْقِسْطِ
لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَبِعَهْدِ
اللّٰهِ اَوْفُوا ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾ وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطٖى
مُسْتَقٖيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبٖيلِهٖ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ
بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾ ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذٖٓى
اَحْسَنَ وَتَفْصٖيلًا لِكُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ
﴿١٥٤﴾ وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿١٥٥﴾ اَنْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَاِنْ كُنَّا
عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلٖينَ ﴿١٥٦﴾ اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّٓا
اَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِى الَّذٖينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا
سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

AYETLERİN MEÂLİ

151- De ki: "Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de, onları da biz besliyoruz; çirkin işlerin açığına da, kapalısına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."

152- "Erginlik çağına kadar en güzel biçimde yaklaşma dışında yetimin malına yaklaşmayın, ölçü ve tartıyı adaletle ölçüp tartın; biz, kişiye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz; söylediğiniz zaman, akrabanız da olsa adaletli davranın ve Allah'ın ahdine vefa edin. Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."

153- "İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yolara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır. Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."

154- Sonra iyilik edenlere (eksiklerini) tamamlayıcı, her şeyi açıklayıcı, yol gösterici ve rahmet olarak Musa'ya kitabı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.

155- Bu (Kur'ân) da, indirdiğimiz mübarek bir kitaptır; ona uyun ve (yasaklarından) korunun ki, size merhamet edilsin.

156- "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik." demeyesiniz diye.

157- Yahut, "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk." demeyesiniz diye. İşte size de Rabbinizden açık bir delil, yol gösterici ve rahmet geldi. O hâlde, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir? Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü en kötü azapla cezalandıracağız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, Allah tarafından indirilen belli bir şeriata mahsus olmayan evrensel haramlar açıklanıyor. Allah'a ortak koşmak, anne-babaya iyilik etmeyi terk etmek, çirkin işlere yaklaşmak, dokunulması yasak olan cana haksız yere kıymak -yoksulluk korkusuyla çocukları öldürmek de bu kapsama girer-, güzel olmayan bir yöntemle yetimin malına el uzatmak, ölçü ve tartıda adaletli davranmamak, sözlü zulümde bulunmak, Allah'a verilen sözü tutmamak, Allah'tan başkasının yoluna uyup dinde ihtilâf çıkarmak gibi.

Burada sayılan hususların evrensel yasalar olduğunun kanıtı, yüce Allah'ın geçmiş peygamberlerle ilgili olarak aktardığı sözler arasında, onların ümmetlerine yönelik dinsel tebliğ kapsamında bunları gündeme getirmiş olmalarıdır. Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, Şuayb, Musa ve İsa Peygamber'den (selâm üzerlerine olsun) aktarılan açıklamaları buna örnek gösterebiliriz. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13) Bu ayette, Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya verilenlerin tavsiye şeklinde ifade edilmesi, bunun yanında evrensel ilâhî yasakları içeren bu üç ayette de bunlardan söz edilirken tavsiye tabirinin kullanılması, Kur'ân'ın son derece incelikli, latif üslûbunun örneklerindendir. Hani buyuruyor ya: *"Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."*, *"Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."*, *"Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."*

Kaldı ki, bu ayetlerde işaret edilen hususlar üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, ne kadar basit ve ayrıntısız olursa, olsun ve muhatap aldığı toplum ne kadar ilkel olursa olsun, ilâhî dinin bunlarsız düşünülemeyeceği, bunlarsız anlamı olamayacağı anlaşılmaktadır.

151) De ki: "**Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.**"

"Gel" anlamına gelen "Teale" kelimesiyle ilgili olarak şöyle denmiştir: Bu kelime, "ulüvv" (yükseklik) kökünden türemiştir. Kelime emir ifade ettiğinden ve gerçekte öyle olmasa da emir verenin genelde yüksek yerde olduğu varsayıldığından bu anlamı ifade etmek için [as-

lında "yukarı çık" anlamına gelen] bu kökten böyle bir türev üretilmiştir. Ayette geçen "etlû" kelimesinin kökü olan "et-tilâveh", "el-kıraeh" (okumak) sözcüğüne yakın bir anlam ifade eder. "Aleykum=size" ifadesi, "etlû=okuyayım" veya "hareme=haram kıldığı" ifadesiyle ilintilidir. Çünkü her ikisiyle de ilintili olabilme salâhiyetine sahiptir. Bazılarına göre ise, "aleykum=size" sözcüğü, cümle içinde ism-i fiil konumundadır ve "size gerekir" anlamını ifade eder. *"ortak koşmayın."* cümlesi de, onunla ilintilidir. Bu durumda cümlenin şu şekilde kurulması gerekir: "Allah'a ortak koşmamanız, ana-babaya iyi davranmanız... size gerekir." Ancak bu anlam, ayetin akışından ilk etapta insanın zihninde uyanabilecek bir anlam değildir.

"Gelin... neleri haram kıldığını okuyayım..." ifadesinde okuma vaadinde bulunulduğu için, konuşmanın akışı vahiydeki gibi korunmuştur. Dolayısıyla yasaklar hususunda bazen nehiy sıygası kullanılmış, bazen de yasak olanın tersi emredilmiştir. Meselâ, *"O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın."*, *"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin."*, *"Çirkin işlere yaklaşmayın."* dendiği gibi, *"Ana-babaya iyilik edin."*, *"Ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartın."*, *"Söylediğiniz zaman da... adaletli davranın."...*

Sayılan haramlar içinde de şirke öncelik verilmiştir. Çünkü şirk en büyük zulümdür. Şirkin Allah tarafından bağışlanması beklenemez. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 48) Ayrıca her iyilik bir şekilde tevhit inancıyla bağlantılı olduğu gibi, her günah da sonuçta şirke dayanır.

"**Ana-babaya iyilik edin.**"

Yani, ana-babaya iyi davranın. Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Yani [Rabbiniz, size] ana-babaya iyi davranmayı tavsiye etti. 'Şunu haram kıldı' ifadesinin, 'Onun haram olduğuna dair tavsiyede bulundu, ondan uzak durulmasını emretti' anlamını içeriyor olması da, bu açılımı destekliyor." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Kur'ân'da birçok yerde, ana-babaya iyi davranılmasına ilişkin tavsiyeye tevhit emrinden ve şirk yasağından hemen sonra yer verilmiştir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Rabbin, yalnız kendisine tap-*

manızı ve anaya-babaya iyilik etmenizi emretti." (İsrâ, 23) *"Hani Lokman oğluna öğüt vererek demişti ki: 'Yavrum, Allah'a ortak koşma; çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür.' Biz insana, ana-babasını tavsiye ettik."* (Lokmân, 13-14)

Bu da gösteriyor ki, ana-babaya karşı kötü davranma, onlara başkaldırma en büyük günahlar arasında yer alır ya da Allah'a ortak koşmadan sonra, en büyük günah odur. Akıl da bunun böyle olduğunu öngörmektedir. Çünkü insanların toplumsal yaşamı olmadan ne hayat olur, ne din. Buna rağmen toplum anlaşmaya dayalı itibarî bir olgudur. Bunun meydana gelmesi ve korunması, ancak nesli sevmekle mümkündür. Bu ise, bir yandan ana-baba, öbür yandan çocuklardan oluşan aile ortamına merhamet bağının egemen kılınmasıyla gerçekleşebilir. Çocuklar, anne ve babanın doğaları gereği evlâtlarının üzerine düştükleri bir dönemde onların merhametlerine ve iyiliklerine muhtaçtırlar. Anne ve babanın bu doğal eğilimi, çocuklarına iyilik etmeleri için en büyük teşvik edici etkendir, ayrıca tavsiyeye gerek yoktur. Fakat onların çocuklarının şefkat ve merhametlerine muhtaç olmaları durumu tamamen farklıdır. Bu, anne ve babanın yaşlılık dönemlerine, kendi başlarına ihtiyaçlarını gideremedikleri zamanlara denk gelir. O zaman da çocuklar gençlik çağlarını ve güçlerinin doruklarında oldukları vakitleri yaşarlar.

Kendilerine muhtaç oldukları ve beklenti içinde oldukları bir zamanda çocukların anne ve babalarına eziyet etmeleri, onlara karşı kötü davranmaları, sonra bunun bütün toplumda yaygınlaşması, çocuk doğurma ve eğitme duygusunun ortadan kalkmasına neden olur. Bu da bir yandan üreme amaçlı cinsel birleşmeyi, dolayısıyla nesli kesintiye uğratır; bir yandan da aile kurma, küçük bir toplumsal birimi oluşturma hususunda itici bir rol oynar. Artık babalık ve annelik kurumlarının saygınlığı kalmaz. Bunun sonucunda öyle bir nesil ortaya çıkar ki, arlarında akrabalık bağları olmaz, birbirlerine merhamet etmek nedir bilmezler. O zaman toplumsal bağlar çözülür, birlikten doğan güç dağılır, bütünlükten eser kalmaz. Öyle bir bozulma, öyle bir yozlaşma egemen olur ki, bunu hiç kanun, hiçbir gelenek düzeltemez. Böyle bir toplumdan dünya ve ahiret mutluluğu göçüp gider. İnşaallah ileride bu dinsel gerçeklikle ilgili olarak daha etraflı açıklamalar içeren bir bölüme yer vereceğiz.

"**Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de, onları da biz besliyoruz.**"

Ayette geçen "el-imlak"; mal ve yiyecek hususunda iflâs etmek demektir. "et-Temelluk" (Birine yalan sevgi gösterip yaltaklanmak) kelimesi de bu kökten türemiştir. Memleketleri sık sık kuraklık ve kıtlıkla karşı karşıya kaldığı için cahiliye Arapları arasında fakirlik korkusuyla çocukları öldürmek yaygın bir gelenekti. Cahiliye Arabı iflâs etmek durumuyla karşı karşıya kaldığında, ilk iş olarak çocuklarını öldürmeye kalkardı. Onları yoksulluk ve açlık içinde bir hayat sürdürürken görmeyi kendine yedirmezdi.

Bu yasak, şu ifadeyle gerekçelendiriliyor: *"sizi de, onları da biz besliyoruz."* Yani siz onları, geçimlerini temin edememe korkusuyla öldürüyorsunuz, ama onların rızklarını siz vermiyorsunuz ki! Bilâkis sizin de, onların da rızkını veren; sizi de, onları da besleyen, geçindiren Allah'tır. Şu hâlde çocuklarınızı öldürmeyin.

"**Çirkin işlerin açığına da, kapalısına da yaklaşmayın.**"

Ayette geçen "el-fevâhiş", "fâhişe"nin çoğuludur ve iğrenç, çirkin şey demektir. Yüce Allah kitabında zinayı, homoseksüelliği ve namuslu kadınlara iftira atmayı bunun örneklerinden saymıştır. Açığından ve kapalısından maksadın da, açıktan ve gizlice işlenen çirkin hayâsızlıklar olduğunu düşünüyoruz. Açıktan zina etmek, metres tutmak ve gizli dost hayatı yaşamak gibi.

Bu gibi hayâsızlıkların normal bir şey gibi kabul edilmesi, onların çirkinliğinin ve yüz kızartıcılığının yok sayılması anlamına gelir. Bu da onları yaygınlaştırır. Çünkü insan nefsi, alıkonduğu bu hayâsızlıklara karşı güçlü bir eğilim taşır. Bunlarla kendisinin arasındaki engeller ortadan kalktığı zaman yoksun bırakıldığı bu lezzetlere ve arzulara karşı büyük bir istek duyar ve kısa zamanda insanlar arasında yaygınlaşırlar. Bu tür çirkin hayâsızlıkların insanlar arasında yaygınlaşması neslin kesilmesine, aile hayatının ortadan kalkmasına yol açar. Aile dediğimiz küçük toplumsal birimin yok olması da, büyük insan topluluğunun yok olmasını kaçınılmaz kılar. İleride uygun bir yerde bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler sunacağız.

Aynı şekilde adam öldürmeyi, onu izleyen diğer hayâsızlıkları normal karşılamak, genel güvenliği ortada kaldırır. Genel güvenliğin

yok olması da, insan toplumunun bünyesinin çökmesi, temellerinin çürümesi anlamına gelir.

"**Haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın...**"

Yani, Allah'ın öldürülmesini yasakladığı veya kan ve hak hususunda yasalar çerçevesinde dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bazıları demişlerdir ki: Çirkin işlerin genel kapsamı içinde olmasına karşın, yüce Allah'ın adam öldürmekten ayrıca söz etmesi, cana verdiği önemi ve adam öldürmenin ağır bir suç olduğunu göstermek içindir. Fakirlik korkusuyla çocukların öldürülmesinin de genel olarak çirkin işler kapsamında olmakla beraber özel olarak zikredilmesi de bu gerekçeden ileri gelmektedir. Araplar bunu yaparken, fakirlik korkusuyla babanın evlâtlarını öldürebileceğini düşünüyorlardı. Güya baba böyle yapmakla onurunu kurtarıyordu. Babalık bir anlamıyla çocuğun sahibi olmayı ifade ederdi.

Yüce Allah, yasalar çaresinde dokunulmaz kıldığı cana, yani Müslümanın veya sözleşmeli kâfirin canına kıyılmasının yasaklanmasına ilişkin genel hükümden bir hususu istisna etmiş, haklı yere öldürmeyi bunun dışında tutmuştur. Bununla kısas veya şer'î bir diğer cezanın öldürmeyi gerektirdiği durumlar kastedilmiştir.

Ardından sözü edilen hususların haramlığı şu ifadeyle pekiştiriliyor: *"Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."* Ayette sayılan beş olgunun yasaklığının gerekçelendirilmesi bağlamında, *"aklınızı kullanasınız"* ifadesinin kullanılmış olmasının gerisindeki amaçla ilgili açıklamalara ileride yer vereceğiz.

152) "Erginlik çağına erişinceye kadar en güzel biçimde yaklaşma dışında yetimin malına yaklaşmayın."

Yaklaşma yasağı, genellik ifade etmek için kullanılmış bir deyimdir. Dolayısıyla yetimin malını yemek, kullanmak ve onda herhangi bir tasarrufta bulunmak yasaktır. Ancak onun malını en güzel bir yöntemle kullanmak için yaklaşmak bu genel yasağın kapsamında değildir. Bu yasak ve bu haramlık, yetimin erginlik çağına erişmesine kadar devam eder. Erginlik çağına erişince, artık malını idare etmekten âciz bir yetim değildir. Dolayısıyla malını idare edecek bir veliye ihtiyacı olmaksızın kendi malını idare edebilir.

Bundan da anlıyoruz ki, ayette geçen "yebluğe eşuddehu" ifadesiyle yetim çocuğun erginlik çağına erişmesi ve rüştünü ispatlaması kastedilmiştir. Nitekim aşağıdaki ayette de bu konuya değinilmiştir: *"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin. Onların mallarını israf ederek veya büyüyecekler (de geri alacaklar) diye tez elden yemeyin."* (Nisâ, 6)

Buradan hareketle anlıyoruz ki, yetimin malı üzerinde tasarrufta bulunma yasağının, *"erginlik çağına erişinceye kadar"* şeklinde sınırlandırılmasından maksat, yetim erginlik çağına erişince yaklaşma yasağı kalkıyor ve malı üzerinde tasarrufta bulunması serbest oluyor, değildir. Bilâkis, bu ifadeyle güdülen amaç, onun malına yaklaşılabilecek zamanı belirlemektir. Ki bu zamandan sonra mesele ortadan kalkıyor. Dolayısıyla ifadenin şöyle bir anlama geldiğini söyleyebiliriz: Malını yönetip çoğaltmayı beceremeyen yetimin malını idare edin ve çoğalmasını sağlayın, ta ki kendisi büyüyüp buna güç yetirinceye kadar.

"**Ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartın; biz, kişiye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz.**"

Ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartmak, en ufak bir eksiltmeye gitmeksizin adaletli davranmaktır. *"Biz, kişiye gücünden fazlasını yüklemeyiz."* ifadesi, bir yanlış anlamaya meyan vermemeye yöneliktir. Sanki şöyle demek isteniyor: "Ölçü ve tartıda gerçek adalete göre hareket etmek, insan nefsi için imkânsız bir şeydir. Şu hâlde insanın bu bağlamda gerçeğe en yakın olanı yakalama çabası içine girmesi kaçınılmazdır." Buna cevap olarak da şöyle denmiştir: "Biz, kişiye gücünden fazlasını yüklemeyiz." *"Biz, kişiye gücünden fazlasını yüklemeyiz."* ifadesinin her iki hükümle birden, yani, *"yetimin malına yaklaşmayın"* ve *"ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartın."* ifadeleriyle ilintili olması da muhtemeldir.

"**Söylediğiniz zaman, akrabanız da olsa adaletli davranın.**"

Burada özellikle akrabalardan söz edilmiştir; çünkü akrabalık duygusu ve yakınlığı, onun tarafını tutmayı, onu malı ve canı hususunda zarara ve kötülüğe karşı korumayı gerektirir. Bundan da anlıyoruz ki, ayette geçen söylemekten maksat, birinin yarar veya zarar görmesini sağlayacak türden bir söylemedir. Nitekim adaletin de bu

söylemeyle birlikte zikredilmesi, bu ihtimali güçlendirmekte ve bu hususta zalimce davranılabileceğini de göstermektedir. Dolayısıyla bu söyleme şahitlik, yargılama ve fetva verme gibi birtakım haklarla ilgilidir, hukuksaldır.

O hâlde şöyle bir anlam kastedilmiştir: İnsanların yararı veya zararıyla ilgili sözlerinize dikkat edin, onları denetleyin ve bu hususta tam adalete uyun. Merhamet, şefkat veya herhangi bir duygu sizi bir tarafı tutmaya yöneltmesin. Sözleri tahrif etmenize, dolayısıyla başkalarının haklarına tecavüz etmenize neden olmasın. Sevdiğiniz tarafın lehine, sevmediğiniz tarafın da aleyhine olabilecek şekilde şahitlikte bulunmanıza veya yargılamanıza yol açmasın.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Bu ayet, söz sanatının en beliğ örneklerindendir. Çok az ifadelerle ikrarlar, şahitlikler, vasiyetler, fetvalar, yargılar, hükümler, mezhepler, marufu emretme ve münkeri yasaklama gibi temel olguları içermiştir."

"**Allah'ın ahdine vefa edin.**"

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Ahd; bir şeyi sürekli ve her durumda korumak ve gözetmek demektir." Bu yüzden fermanlar, şer'î yükümlülükler, verilen görevler için kullanıldığı gibi sözleşmeler, antlaşmalar, adak ve yeminler için de kullanılmıştır.

Kur'ân'da daha çok ilâhî buyruklar anlamında kullanılır. Tefsirini sunduğumuz ayette, sözcüğün Allah'a izafe edilmesi ve genel ilâhî hüküm ve tavsiyelerin açıklanması bağlamında kullanılmış olması, *"Allah'ın ahdine vefa edin."* ifadesindeki ahitten maksadın, ilâhî dinsel yükümlülükler olması ihtimalini güçlendirmektedir. Ama aynı zamanda ahitten maksadın, verilen söz, yapılan anlaşma olması da muhtemeldir. "Allah'a şu şu hususlarda söz verdim." demek gibi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ahde vefa edin; çünkü ahitten sorulacaktır."* (İsrâ, 34)

Buna göre, tefsirini sunduğumuz ayette ahdin yüce Allah'a izafe edilmesi, aşağıdaki ayette şahitliğin O'na izafe edilmesine benzer: *"Allah'ın şahitliğini saklamayacağız."* (Mâide, 106) Burada, Allah ile bir muameleye girildiğine işaret etmek için böyle bir ifade kullanılmıştır. Sonra ayette sözü edilen yükümlülükler şu ifadeyle pekiştirilmiştir: *"Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."*

153) "İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır..."

Ayetin başındaki edat, "enne" ve "en" şeklinde okunmuştur. Bununla, *"O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.."* ifadesinin mahalline matuf olduğu anlatılmak istenmiştir. Bazıları da, yeni bir başlangıç olduğu ihtimalinden hareketle "inne" şeklinde okumuşlardır.

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla, bu ayetin içeriği de, Peygamberimize (s.a.a), insanlara okuması emredilen tavsiyelerden biridir. Bu tavsiyeler şu ifadeyle başlamıştı: *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım..."* Bu ise, *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun."* ifadesinin, amacın bizzat kendisiyle ilintili olmasından dolayı akış içinde yer almamış olmasını gerektirir. Çünkü dinin genel ilkeleri önceki iki ayette sunulmuştur. O hâlde bu ifade, kendisinden sonraki *"başka yollara uymayın"* ifadesinin içeriğine zemin hazırlama amacıyla akış içinde yer almıştır. Nitekim bu cümle de kendisinden sonraki, *"sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* cümlesinin içeriğine ilişkin bir hazırlık ifadesi mahiyetindedir.

Dolayısıyla ayette şu mesaj veriliyor: "O'nun yolundan ayrılarak dağılıp parçalanmayın, ihtilâfa düşmeyin." Bu bakımdan ayet, şu ayetle aynı mesajı içermektedir: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ, 13) O hâlde ayette, dinin yaşatılmasına ilişkin emirden maksat, dinden şeriat olarak tavsiye edilen hükümlerin uygulanmasıdır. Dinde ayrılığa düşmeyin uyarısına zemin hazırlamak amacıyla, bu emir bir kez daha tekrarlanmış gibidir.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Rabbinizin size haram kıldığı ve size uymanızı tavsiye ettiği hususlardan biri de, içinde farklılık ve ihtilâf diye bir şey olmayan Allah'ın dosdoğru yolunu bırakıp başka yollara uymamanızdır. Çünkü Allah'ın yolunun dışındaki yollara uymanız, sizi O'nun yolundan uzaklaştırır, ayrı düşürür. Bu durumda O'nun yolu hakkında ihtilâflara düşersiniz, dosdoğru yolun dışına çıkarsınız. Çünkü dosdoğru yolun bölümleri arasında farklılık olmadığı gibi, izleyicileri arasında da ihtilâf olmaz.

Ayetlerin akışı, *"benim yolum"* ifadesiyle Peygamber'in (s.a.a) yolunun kastedilmiş olmasını gerektirmektedir. Çünkü Rabbinden aldığı emir doğrultusunda insanlara bu yükümlülükleri açıklayan odur. Nite-

kim hitaba, *"Gelin... okuyayım"* şeklinde başlanmıştır. Dolayısıyla onlarla konuşan Peygamber efendimizidir, onlar da Peygamberimizin muhatapları konumundadırlar. Yüce Allah ise, ayetlerin akışında gaip (üçüncü şahıs) konumundadır. Nitekim tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda O'ndan gaip sıygasıyla söz ediliyor: *"Sonra sizi O'nun yolundan ayırır... O size bunları tavsiye etti."* Dosdoğru yolun Hz. Peygamber'e (s.a.a) izafe edilmesinin bir sakıncası yoktur. Nitekim başka bir ayette dosdoğru yol, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kullarından olan peygamberlere, sıddıklara [peygamberlerin yolunu izleyerek sözleri ve davranışları arasında çelişki bulunmayanlara], şahitlere [fiilî hayatlarıyla peygamberlerin sunduğu ilâhî mesajın canlı tanıkları olanlara] ve salihlere [peygamberlerin öğretileri doğrultusunda yapıcı amellerle dünyayı imar edenlere] izafe edilmiştir: *"Bizi doğru yola hidayet et; kendilerine nimet verdiğin... kimselerin yoluna."* (Fâtiha, 7)

Ne var ki müfessirler, *"benim yolum"* ifadesindeki birinci şahıs zamirinin yüce Allah'a dönük olduğunu savunur gibidirler. Onlara göre ayette iltifat sanatının bir örneği gösterilmiştir. Fakat bu iltifat, *"benim yolum"* ifadesinde değil, *"O'nun yolundan"* ifadesinde söz konusudur. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Gelin size Rabbinizin tavsiye ettiklerini okuyayım. O diyor ki: Bu, benim dosdoğru yolumdur; ona uyun." Veya: "O'nun size tavsiyesi şudur: Bu, benim dosdoğru yolumdur; ona uyun, ondan başka yollara uymayın; sonra sizi benim yolumdan ayırır." Dolayısıyla daha önce de söylediğimiz gibi iltifat, *"O'nun yolundan"* ifadesi açısından söz konusudur.

Kesin olan bir şey var ki, yüce Allah bu ayette, sözünü ettiği dinsel genel prensipleri "dosdoğru yolu" olarak isimlendiriyor. Bu öyle bir yoldur ki, izleyicisini kesinlikle maksada ulaştırır, bölümleri arasında ve kendisini izledikleri sürece izleyicileri arasında ihtilâf, ayrılık meydana gelmez. Bunun ardından yüce Allah muhatapları, başka yollara uymamaları hususunda uyarıyor. Çünkü bu yolların özelliği insanlar arasına ayrılık ve farklılık tohumları ekmeleridir. Bunlar, şeytanî heveslerin yollarıdır. Bu yolları izledikten sonra bu hevesleri frenleyecek bir kontrol mekanizması olmaz. Ama fıtrat ve yaratılış esasına dayanan Allah'ın yolunda durum farklıdır ve Allah'ın yaratmasında değişiklik söz konusu değildir. İşte doğru din budur. En sonunda da

yüce Allah, hükmünü şu ifadeyle pekiştiriyor. *"Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."*

Üç ayetin sonundaki sonuç cümleleri birbirinden farklıdır. İlkinde, *"Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."*; ikincisinde, *"Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."*; üçüncüsünde ise, *"Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."* denmiştir.

Bu şekilde değişik ifadelerin kullanılmış olmasını şöyle izah etmek mümkündür: Söz konusu ayetlerin ilkinde işaret edilen Allah'a ortak koşma, ana-babaya karşı serkeşlik, onlara eziyet etme, fakirlik korkusuyla evlâtları öldürmek, çirkin hayâsızlıklara yaklaşmak, dokunulmaması gereken cana haksız yere kıymak gibi olgular, insan fıtratının daha ilk bakışta haram olduklarını anlayabileceği şeylerdir. Diğer hayvanlardan sahip olduğu akıl yeteneğiyle ayrılan normal bir insan, heva ve hevesinin peşine düşmediği, karanlık duyguların aklını kuşatmadığı, aklının üzerine yoğun bir perde germediği sürece bu tür suçları işlemeye yeltenmez. Dolayısıyla heva ve heveslerin etkisinden kurtularak birazcık olsun aklı kullanmak, insan için bunların haramlığının ve olumsuzluğunun belirginleşmesini sağlayabilir. Bu yüzden, *"Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."* buyuruyor.

İkinci ayette sözü edilen yetimin malından uzak durmak, ölçü ve tartıyı eksiksiz yapmak, adalete uygun söz söylemek, Allah'a verilen sözü tutmak gibi hususlar, ilk ayette işaret edilen olgular düzeyinde net değildirler. Tam tersine, insanın bunların gerçek mahiyetlerini kavraması için akılla donanmış olmasının yanında bir ölçüde düşünmesi de gerekir. Yani fıtrî akıl açısından bilinen genel maslahatlara ve sakıncalara müracaat edilmesi gereği doğar. Ancak o zaman bu tür olguların sakıncaları, toplum üzerindeki yıkıcı etkileri, insan türünün diğer bireylerini nasıl bir yok oluş tehlikesiyle burun buruna getirdiği anlaşılır. Küçüklere ve zayıflara merhamet edilmeyen, ölçü ve tartının eksik yapıldığı, yargı sisteminde, yasamada adalete uygun hareket edilmeyen, hak söze değer verilmeyen bir toplumda hayır diye bir şey olur mu? İşte bu inceliğe dikkat çekmek için ayetin sonunda, *"Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."* buyuruyor.

Üçüncü ayetin amacı ise, Allah'tan başkasının yoluna uymak suretiyle dinde ayrılığa düşmeyi, ihtilâf çıkarmayı yasaklamaktır. Çünkü

dinsel takva duygusuna erişmek, ancak Allah'tan başkasının yoluna uymaktan uzak durmakla mümkündür.

Şöyle ki: Dinsel takva duygusuna sahip olmak, ancak akletmek ve düşünmek suretiyle ilâhî yasakları gözetmek ve haramlardan sakınmakla mümkündür. Diğer bir ifadeyle dinsel takvaya ulaşmak, dinin temelini oluşturan insan fıtratı doğrultusunda hareket etmekle mümkündür. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını (takvasını) ilham edene andolsun..."* (Şems, 7-8) Yüce Allah takva sahiplerine, günahlardan korunup haramlardan sakındıkları sürece, yollarını aydınlatacak, böylece hak ile batılı birbirinden ayırt etmelerini sağlayacak destekte bulunacağını va'detmiştir: *"Kim Allah'ın yasaklarından sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir."* (Talâk, 2) *"Allah'tan korkarsanız, O size eğri ile doğruyu ayırdedici (furkan) bir anlayış verir."* (Enfâl, 29)

Demek ki insan, fıtrat yolunda hareket ederek akletmeyi ve düşünmeyi esas alan bir yaklaşım içinde olduğu sürece takva yolunu izlemiş olur. Ama bu dosdoğru yolun dışına çıktığı zaman, -ki bu, heva ve heveslerin peşinden gitmekten, yere çakılıp kalmaktan ve dünyanın çekici süslerine aldanmaktan başka bir şey değildir- duyguları onu dünyevî zevklerin ardına takılmaya yöneltir, artık normal aklın gereklerine aykırı hareket eder, dinsel takva tavsiyesini bir kenara bırakır, kendisini bekleyen korkunç akıbetin oluşturduğu tehdide aldırış etmeden zevklere dalar. Ne yaptığını ve kendisine ne yapıldığını bilmeyen bir sarhoş gibi.

Nefsanî tutkular çeşit çeşittir; bu tutkular açısından bir disiplinden veya tutkuların peşinden gidenleri şemsiyesi altında toplayacak bir düzenden söz etmek mümkündür. Bu yüzden nefsanî hevaların peşinden giden iki kişinin aynı yolda birlikte hareket ettikleri veya aynı amaca doğru yol aldıkları pek görülen bir şey değildir. Yüce Allah, Kur'ân'da onların çeşit çeşit yollara uyduklarından söz etmiştir: *"Suçluların yolu açık seçik ortaya çıksın..."* (En'âm, 55) *"Bozguncuların yoluna uyma."* (A'râf, 142) *"Bilmeyenlerin yoluna uymayın."* (Yûnus, 89) Müşriklerle ilgili olarak da şöyle buyuruyor: *"...Onlar, ancak zanna ve nefislerin alçak heveslerine uyuyorlar. Oysa kendilerine, Rableri tarafından hidayet gelmişti."* (Necm, 23) Hidayetten, sapıklıktan, tâbi ol-

maktan ve itaatten söz eden ayetleri incelediğimiz zaman, bu anlamı destekleyen birçok husus görürüz.

Kısaca özetleyecek olursak; dinsel takva, ayrılık ve ihtilâfla bağdaşmaz, ayrılıklar içinde olanlar takvaya ulaşamazlar. Açılan her yoldan gitmek, hangisi arzusuna uyuyorsa onu izlemek, takva ile bir arada olmaz. Tam tersine, değişmeyen ve izleyicileri arasında ihtilâf olmayan dosdoğru yolu izlemek gerekir. Ancak o zaman kişinin takva melekesine sahip olması beklenebilir. Yüce Allah'ın, *"başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* ifadesinden sonra, *"Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."* ifadesine yer vermesi işte bundan dolayıdır.

Ruh'ul-Meanî adlı tefsirde şöyle deniyor: "İlk ayet, *'Aklınızı kullanasınız diye...'* ifadesiyle son buluyor; bu ayet ise, -ikinci ayeti kastediyor- *'Düşünesiniz diye...'* ifadesiyle son buluyor. Çünkü Araplar şirk esaslı inanç sistemini, evlâtları öldürme geleneğini, zinaya yaklaşmayı, haksız yere cana kıymayı sürdürüyorlardı, bundan kaçınmadıkları gibi bu tür davranışların çirkinliğini de akletmiyorlardı. Allah onlara bu tür şeyleri yasakladı ki bunların çirkinliğini akletsinler, dolayısıyla onlardan uzaklaşsınlar, onları terk etsinler. Fakat yetimlerin mallarını korumak, ölçü ve tartıyı eksiksiz yapmak, adalete uygun söz söylemek ve verilen sözü tutmak gibi hususlara gelince, bunlar onların yapageldikleri ve bu tür niteliklerle anılmaktan övünç duydukları hususlardı. Yüce Allah bunları onlara emretti ki, şayet unutacak olurlarsa yeniden hatırlasınlar. Kutb-i Razî de bu görüştedir." (Ruh'ul-Meanî aldığımız alıntı burada son buldu.)

Okuyucu biliyor ki, Arapların yetimlerin mallarını korudukları, ölçü ve tartıyı eksiksiz yaptıkları, sözlerinde adaleti gözettikleri şeklindeki değerlendirmeler cahiliye Araplarının tarihçe tespit edilmiş yaşam tarzlarıyla bağdaşmıyor. Sonra müellifin hatırlama şeklindeki çıkarsaması, Kur'ân literatüründe ayette geçen "tezekkür"ün değil, "zikr"in anlamıdır.

Mezkur tefsir kitabının müellifi devamla şöyle der: "İmam -Fahr-i Razî'yi kastediyor- Tefsir'ul-Kebir'inde diyor ki: Bu ayetlerin her birinin bu tür ifadelerle son bulmalarının nedeni şudur: İlk ayette işaret edilen beş husus açık ve nettir; bunları akletmek ve anlamak bir zorunluluktur. Bu ayette ise, -ikinci ayeti kastediyor- sözü edilen dört husus,

gizli ve zor şeylerdir; onlarla ilgili denge çizgisini tutturmak için içtihada ve çokça düşünmeye ihtiyaç vardır. Bu da tezekkür=düşünme demektir." (Alıntı burada son buldu.)

İlk ayetle ilgili olarak vurguladığı zorunluluk durumu, bizim yukarıda sunduğumuz açıklamayla örtüşmektedir; ancak ikinci ayette işaret edilen dört husus, insanın en basit bir düşünmeyle ulaşabileceği şeylerdir, müellifin belirttiği gibi bir gizlilik ve zorluk söz konusu değildir. Bu nedenledir ki müellif, düşünmeyi bu olguların özüyle değil, bunlarla ilgili denge çizgisini tutturmayla irtibatlandırma gereğini duymuştur. Böyle olunca da ayetin asıl anlamı gözden kaçmış oluyor. Çünkü ayetlerin akışı, tavsiye edilen hususların özleriyle ilgili bir düşünmenin sağlanmasına yöneliktir. Kaldı ki bunlar arasında, doğaları gereği denge çizgisinin tutturulmasını gerektirenler, ilk iki olgudur. Yetimin malına yaklaşma ve ölçü ve tartıyı eksik yapmama yani. Bu ikisiyle ilgili bu durum da, *"Biz, kişiye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz."* ifadesiyle giderilmiştir. Dolayısıyla ayetteki bu inceliğin anlaşılmış olması gerekir.

Adı geçen müfessir, ikinci ayet hakkında da şu açıklamaya yer vermiştir: "Ebu Hayyan der ki: Dosdoğru yol (sırat-ı müstakîm) bütün yükümlülükleri kapsadığı ve yüce Allah da onun izlenmesini emrettiği, ondan başkasına uyulmasını da yasakladığı için ifadenin sonunda takva emrine yer verilmiştir. Takva ise, ateşten korunup sakınma demektir. Çünkü Allah'ın yoluna uyan, ebedî olarak kurtulmuş olur, sonsuz mutluluğu elde etmiş olur." (Ruh'ul-Meanî'den alınan alıntı burada sona erdi.)

Yukarıdaki değerlendirme, ayette yer alan dosdoğru yola uymayla ilgili emrin, bir aslî unsur olarak kastedilmiş olması ihtimaline dayalıdır. Oysa biz, daha önce ayetin akışının, bu ifadenin başka yollara uyup ayrılığa düşmeye ilişkin yasağa yönelik bir giriş, *"başka yollara uymayın; sonra, sizi O'nun yolundan ayırır."* ifadesine bir zemin hazırlama olmasını gerektirdiğini belirtmiştik.

154) Sonra iyilik edenlere (eksikliklerini) tamamlayıcı, her şeyi açıklayıcı ve rahmet olarak Musa'ya kitabı verdik...

Önceki ayetlerde zikredilen ve tavsiye edilen genel şer'î yükümlülükler, bütün peygamberlere verilen dinin evrensel yükümlülükleri arasında yer aldıkları ve bunlar, ayrıntıları açıklanmamış genel yüküm-

lülükler oldukları için şu hususa dikkat çekiliyor: Yüce Allah, bu yükümlülükleri genel hatlarıyla bütün peygamberlere tavsiye ettikten sonra gerek duyulduğu için bunları önce Musa'ya indirilen kitapta, daha sonra da Hz. Peygamber'e (s.a.a) indirilen mübarek kitapta geniş bir şekilde açıklamış, ayrıntılarını sunmuştur. Bu amaçla şöyle deniyor: *"Sonra iyilik edenlere (eksikliklerini) tamamlayıcı... olarak Musa'ya kitabı verdik..."*

Bu bakımdan ayetin şöyle bir anlam içerdiğini öngörüyoruz: Dinsel yasaları icmalen ve genel olarak karara bağlayıp yasalaştırdıktan sonra, bu yasamanın bir devamı ve tamamlayıcı unsuru olarak iyilik edenler için bu icmalî yasamanın eksikliklerini gidermek üzere Musa'ya kitabı verdik. Böylece İsrailoğulları'nın bu genel yasalarla ilgili ihtiyaç duyduğu her şeyin teferruatını, katımızdan bir hidayet ve rahmet olarak açıkladık ki, Rableriyle karşılaşacakları gerçeğine iman etsinler. Bu anlamı, önceki üç ayetin akışıyla bütünlük arz eden tefsirini sunduğumuz bu ayetin akışından anlıyoruz.

Dolayısıyla, *"Sonra... Musa'ya kitabı verdik..."* ifadesiyle, *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım."* ifadesinden önceki ayetlerin akışına yeniden dönülmüş oluyor. Burada yüce Allah, birinci çoğul şahıs kipiyle Peygamberi'ne (s.a.a) hitap etmektedir. Ayrıca, *"Sonra..."* kelimesinden algılanan gecikme anlamıyla, bu kitabın söz konusu genel ve icmalî yasalara yönelik bir ayrıntılandırma amacıyla indirildiği anlatılmak isteniyor.

Tefsir bilginleri, *"Sonra... Musa'ya kitabı verdik..."* ifadesini ilginç yorumlarla açıklamaya çalışmışlardır:

Birine göre; ifadede hazf vardır; dolayısıyla takdirî açılım şöyledir: "Sonra ey Muhammed, Musa'ya kitap verdiğimizi söyle."

Bir başkasına göre; ifadenin açılımı şöyledir: "Sonra size haber veriyorum ki, Musa'ya kitap verildi."

Bir diğerine göre; açılım şöyledir: "Sonra size okuyorum ki: Biz Musa'ya kitap verdik."

Diğer bir görüşe göre; bu ifade, İbrahim kıssasının akışı içinde yer alan, *"Biz ona İshak'ı ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u hediye ettik."* [En'âm, 84] ifadesiyle bağlantılıdır. Dolayısıyla cümlenin düzenlemesi şöyledir: "Ona İshak'ı ve Yakub'u hediye ettik. Sonra Musa'ya kitabı verdik."

Müfessirleri bu tür zorlama ürünü yorumlara iten etken, Tevrat'ın Kur'ân'dan önce indirilmiş olmasına karşın, ayette gecikmeyi, birinin ardından gelmeyi ifade eden "sümme=sonra" edatının kullanılmış olmasıdır. Böyle olunca da Tevrat'ın Kur'ân'dan sonra inmiş olması gibi bir durum ortaya çıkıyor. Nitekim bundan önce, *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım."* buyurulmuştu. Yukarıda yaptığımız değerlendirme, müfessirlerin bu tür zorlama ürünü yorumlarının sığlığını ortaya koyar mahiyettedir.

"iyilik edenlere tamamlayıcı..." ifadesi, kitabın indirilmesinin, İsrailoğulları'ndan iyilik edenlerin bu genel yasalarla amel etmeleri bağlamındaki eksikliklerinin tamamlanması amacına yönelik olduğunu açıklayıcı mahiyettedir. Yüce Allah Musa'nın kıssası çerçevesinde, kitabın indirilişinden sonra şöyle buyurmuştur: *"Onun için levhalarda öğüt ve her şeyin açıklayıcısı olarak her şeyden örnekler yazdık. 'Bunları kuvvetle tut ve kavmine, bunların en güzelini tutsunlar diye emret.' (dedik)."* (A'râf, 145) *"Kapısından secde ederek girin ve '(Rabbimiz!) Bizi bağışla.' deyin ki, hatalarınızı size bağışlayalım. İyilik edenlere ise, (iyiliklerinin karşılığını) fazlasıyla vereceğiz.' demiştik. "* (Bakara, 58) Bu durumda tefsirini sunduğumuz ayette geçen "ellezî ahsene=iyilik eden" ifadesinde geçen ism-i mevsulun tür bildirdiği anlaşılır.

Bu cümlenin anlamı etrafında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, cümlenin anlamı şöyledir: "Musa'ya yönelik peygamberlik ve saygınlık iyiliğinin tamamlayıcısı olarak..." Diğer bazısına göre anlam şöyledir: "Müminlerden iyilik edenlere yönelik nimetin tamamlayıcısı olarak..." Bazıları demişlerdir ki: "Cümlenin anlamı şu şekildedir: İyilik eden peygamberlere yönelik nimetin tamamlayıcısı olarak..." Başkaları şöyle demişlerdir: "Cümlenin anlamı şu şekildedir: İyilik edenlerin dünyadaki iyiliklerinin bir karşılığı olan cennetteki saygınlıklarının tamamlayıcısı olarak..." Bazılarına göre, cümle şu şekilde anlaşılmalıdır: "Yüce Allah'ın Musa'ya iyilik olarak bahşettiği saygınlık, peygamberlik ve diğer nimetlerin tamamlayıcısı olarak..." Bazıları da şöyle demişlerdir: "Cümle İbrahim kıssasıyla bağlantılıdır ve anlamı da şöyledir: İbrahim'e yönelik nimetin tamamlayıcısı olarak..."

Yukarıda sıraladığımız görüşlerin tümünün son derece zayıf oldukları net bir şekilde ortadadır.

"her şeyi açıklayıcı" Yani, İsrailoğulları'nın ihtiyaç duydukları veya kendilerinden sonra gelecek kuşakların da yararlanacağı her şeyi. *"yol gösterici"* Yani, kılavuz edinecekleri bir yol gösterici. *"ve rahmet olarak"* Yani, yararlanacakları bir rahmet kaynağı olarak. *"ki Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar."* Bu ifadede, İsrailoğulları'nın Allah'ın huzuruna çıkmaya ve ahiret gününe inanma hususunda ağır davrandıkları veya buna inanmaktan kaçındıkları yönünde bir işaret vardır. Nitekim Kur'ân'ın tahrif edildiğini haber verdiği bugünkü Tevrat'ta ölümden sonra dirilişten ve kıyamet gününden söz edilmemesi de, bizim bu çıkarsamamızı destekleyici somut bir kanıttır. Bazı Yahudi tarihçiler de, İsrail halkının ahiret gününe inanmadığını söylemişlerdir.

155) Bu (Kur'ân) da, indirdiğimiz mübarek bir kitaptır...

Yani, bu Kur'ân da, mübarek bir kitaptır; Musa'nın kitabının sahip olduğu özelliklere sahiptir; ona uyun...

156) "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi..." demeyesiniz diye...

Ayette geçen "en tekulû" ifadesi, "kerahete en tekulû" veya "liellâ tekulû" (demeyesiniz diye) anlamını ifade eder. Arapça'da bu yaygın bir kullanımdır. Bu ifade, önceki ayette geçen *"indirdiğimiz"* ifadesiyle ilintilidir.

"Bizden önceki iki topluluğa..." ifadesindeki iki topluluktan maksat, kendilerine Tevrat ve İncil adlı semavî kitaplar indirilen Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Bu ikisinden önce Nuh ve İbrahim gibi peygamberlere inen semavî kitaplar ise, ilâhî yasaların temellerini içermekle beraber ayrıntılı açıklamaları içermiyorlardı. Davud Peygamber'e inen Zebur gibi diğer bazı peygamberlere atfedilen semavî kitaplara gelince, bunlarda yasalara yer verilmemiş, o peygamberler de onlarla amel etmekle mükellef kılınmışlardı.

Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Biz Kur'ânı indirdik; çünkü, "İlâhî yasaları ayrıntılı biçimde içeren semavî kitaplar, bizden önceki iki topluluğa, yani Yahudilere ve Hıristiyanlara indirildi. Bizim onların okumasından haberimiz yoktu. Dolayısıyla habersiz olduğumuz bir şeyden sorumlu tutulamayız." demenizi istemiyorduk.

157) Yahut, "**Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk.**" **demeyesiniz diye...**

Yani, bizden önce kendilerine kitap verilenlerden daha çok doğru yol üzere olurduk. *"İşte size de Rabbinizden açık bir delil, yol gösterici ve rahmet geldi."* ifadesi, her iki ayette geçen *"demeyesiniz diye"* ifadesiyle ilintili bir ayrıntı mahiyetindedir. Bu son ifadede kitap yerine "beyyine=açık delil" sözcüğü kullanılmış, bununla kitabın (Kur'ân'ın) kanıtının belirginliğine ve kanıtsallığının açıklığına işaret ediliyor. Öyle ki böyle bir kanıt karşısında kimsenin ileri sürebileceği bir mazereti veya bahanesi kalmıyor. Ayette geçen, "sadefe" ve "yasdifûne" sözcüklerinin kökü olan "es-sadef", "yüz çevirme" anlamına gelir. Ayetin anlamı, ek bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den şöyle rivayet edilir: "Bir gün İmam Bâkır'ın (a.s) yanında bulunuyordum. İmam yatağına yaslanmıştı. O sırada En'âm Suresi'nden, başka ayetler tarafından neshedilmemiş muhkem ayetleri okudu. Sonra şöyle buyurdu: Yetmiş bin melek bu ayetlerin inişine eşlik etti. [İmam, şu ayetleri okudu:] *De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..."* [c.1, s.383, h: 123]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Abd b. Humeyd, İbn-i Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Hâkim sahih olduğunu belirterek Ubade b. Samit'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Hanginiz bu üç ayete uymak hususunda bana söz verir?' Ardından, *'De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım...'* diye başlayan üç ayeti okudu. Daha sonra da şöyle buyurdu: Kim bu üç ayetin içeriğinin gereğini yerine getirirse, onun ücreti Allah'a aittir. Kim de bu hususlarda bir kusur işler de Allah dünyadayken bunlardan dolayı onun başına bir musibet getirirse, bu onun cezası olur. Kimi de ahirete ertelerse, isterse cezalandırır, isterse bağışlar." [c.3, s.54]

Ben derim ki: Bu son rivayette bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Çünkü Allah'a ortak koşma suçunun cezalandırılması hususunda sadece dünyevî ceza ile yetinilmez ve ayrıca Allah'a ortak koşma suçu ahirette affedilecek suçların kapsamına alınmaz. Bu, Kur'ân nassıyla

dile getirilmiştir: *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* (Nisâ, 48) *"Kâfir olup küfürlerinde ısrar ederek ölenler, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir. Ebedî olarak lânette kalırlar. Ne kendilerinden azap hafifletilir, ne de onlara bakılır."* (Bakara, 161-162)

Öte yandan rivayet, söz konusu ayetlerin içerdiği hükümlerin İslâm şeriatına özgü olduğunu vurgular mahiyettedir. Nitekim bazı sahabe ve tâbiîn kuşağına mensup bilginlerden aktarılan rivayetlerden de bunu algılamak mümkündür. Örneğin ed-Dürr'ül-Mensûrda, bir grup ravi İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Hz. Muhammed'in (s.a.a) üzerinde mührü bulunan vasiyetini görmekten hoşlananlar şu üç ayeti okusunlar: *De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım... korunasınız diye O size bunları tavsiye etti...*" Bunun bir benzerini de Münzir es-Sevrî, Rebî' b. Haysem'den rivayet etmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Amr b. Ebî'l-Mikdam'dan, o da babasından, o da Ali b. Hüseyin'den (a.s) şöyle rivayet eder: "*Çirkin işlerin açığına da, kapalısına da...* Çirkin işin açığı, kişinin analığıyla evlenmesi; kapalısı da zinadır." [c.1, s.383, h: 124]

Ben derim ki: Bu rivayette, ayette geçen genel ifadenin örneklerinden bazıları zikredilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Ahmed, Abd b. Humeyd, Nesaî, Bezzaz, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek- İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: "Resulullah efendimiz (s.a.a) eliyle bir çizgi çizdi ve 'Bu, Allah'ın dosdoğru yoludur.' dedi. Sonra bu çizginin sağına ve soluna birtakım çizgiler daha çizdi ve 'Bu yolların her birinin başında insanları ona davet eden bir şeytan bulunur.' dedi, ardından da şu ayeti okudu: *İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır.*" [c.3, s.55-56]

Yine aynı eserde şöyle denir: Ahmad, İbn-i Mace, İbn-i Ebî Hatem ve İbn-i Mürdeveyh, Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet ederler: "Bizler Resulullah'ın (s.a.a) yanında oturuyorduk. Önünde şöyle bir çizgi çizdi ve 'Bu, Allah'ın yoludur.' dedi. Sonra bu çizginin sağında iki, solunda da iki çizgi daha çizdi ve 'Bunlar da, şeytanın yoludur.' buyurdu. Ardından elini orta yolun üzerine koyarak, *'İşte benim doğru yolum budur; ona uyun...'* ayetini okudu." [c.3, s.56]

Tefsir'ul-Kummî'de deniliyor ki: Bize Hasan b. Ali babasından, o da Hüseyin b. Said'den, o da Muhammed b. Sinan'dan, o da Halid el-Kammat'tan, o da Ebu Basir'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s), *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etti: "Yol biziz (Ehlibeyt); kim bu yoldan yüz çevirir de başka yollara uyarsa, küfre sapmış olur." [c.1, s.221]

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin içeriğinin örneklerinden birine uyarlanmasına dayanır. İmam'ın (a.s) söylediği husus, *"De ki: Ben buna karşılık sizden, yakınlarımı sevmenizin dışında başka bir ücret istemiyorum."* (Şûrâ, 23) ayetinin, *"Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum, ancak Rabbinize varan yola girmek isteyene yol gösteriyorum."* (Furkân, 57) ayetiyle birlikte düşünüldüğünde algılanan bir sonuçtur.

Gerek Şia ve gerekse Ehlisünnet kaynaklarında yer alan birçok rivayette, Hz. Ali'nin (a.s) "sırat-ı müstakîm=dosdoğru yol" olduğu belirtilir. Tefsirimizin birinci cildinde Fâtiha Suresi'ni tefsir ederken bu rivayetlere işaret etmiştik.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ
رَبِّكَ ؕ يَوْمَ يَأْت۪ي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا ا۪يمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ
قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي ا۪يمَانِهَا خَيْرًا ؕ قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾ اِنَّ
الَّذ۪ينَ فَرَّقُوا د۪ينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ ف۪ي شَيْءٍ ؕ اِنَّمَٓا اَمْرُهُمْ اِلَى اللّٰهِ
ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾ مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا ۚ
وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

158- İlle meleklerin gelmesini yahut Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?! Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce iman etmemiş ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin; şüphesiz biz de beklemekteyiz."

159- Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra (Allah), yaptıklarını onlara haber verecektir.

160- Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır; kim de kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır ve onlar haksızlığa uğratılmazlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, önceki ayetler grubuyla bağlantılıdır. Burada dosdoğru yolu izlemekten kaçınan, dolayısıyla bölük pörçük gruplara ayrılan

müşriklere ağır bir tehdit yöneltilmekte ve Hz. Peygamber'in (s.a.a), dinlerini bu şekilde parçalayanlardan uzak olduğu vurgulanmaktadır. Bu arada iyilikle gelenlere güzel bir vaatte bulunulmakta, kötülükle gelenlerin de kötülüklerinin cezasını çekecekleri ifade edilmektedir.

158) İlle meleklerin gelmesini yahut Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?!

Soru, öğütün fayda vermediği ve çağrının sonuçsuz kaldığı bir bağlamda olumsuzlama amacına [böyle bir şeyi beklememeleri gerektiğini ifade etmeye] yöneliktir. Çünkü ayette zikredilen hususlar, zorunlu olarak onlar hakkında adalete dayalı kesin bir hükmün verildiği, onların yok edilmesine ve yeryüzünün onlardan temizlenmesine karar verildiği durumlarda gündeme gelen olgulardır.

Böyle bir bağlamda, meleklerin gelmesinden maksadın, onların azap ayetiyle (nişanesiyle) inmeleri olması gerekmektedir. Nitekim bir diğer ayetten bunu anlamak mümkündür: *"Dediler ki: 'Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilmiş olan, sen mutlaka delirmişsin. Eğer doğrulardansan, bize melekleri getirsene!' Biz, melekleri ancak hak ile indiririz; o zaman da onlara mühlet verilmez."* (Hicr, 6-8)

Dolayısıyla Rabbin gelmesinden maksat da, kıyamet günüdür. Çünkü o gün tevhit ayeti, Allah'ın birliğinin kanıtı eksiksiz bir şekilde ortaya çıkar, üzerinde en küçük bir kapalılık, bir örtü kalmaz. Nitekim kıyamet gününün özelliği, eşyanın hakikatinin üzerindeki perdeleri açmasıdır. Dolayısıyla ayette yüce Allah hakkında sözü edilen "gelme"den maksat, gizlilikten sonra açıklık, gaip oluştan sonra hazır oluştur. Yoksa yüce Allah başka varlıkların gelmesi gibi cismanî bir gelişten münezzehtir.

Bazıları, "Bundan maksat, Allah'ın emrinin gelmesidir." demişlerdir. Benzeri bir değerlendirmeye, tefsirimizin ikinci cildinde, *"Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah'ın... gelmesini mi bekliyorlar?"* (Bakara, 210) ayetini tefsiri ederken yer vermiştik.

Bu durumda, "Rabbin bazı ayetlerinin gelmesi"nden maksat da, dünya hayatının bir daha geri dönülmeyecek şekilde kendileri hakkında değişmesi ve seçme haklarının ellerinden alınmasıdır. Meselâ ölüm ayeti, dünyadaki amel hayatının berzah âlemindeki ceza hayatına yerini terk etmesine yol açar.

Ya da [Rabbin bazı ayetlerinin gelmesi"nden maksat,] küfür ve inkâr karakterinin onların nefislerinde kalıcılık kazanmasına sebep olacak bir ayetin tecelli etmesidir. Ki bu durumda tevhide yönelmeleri ve hakka kalplerini açmaları mümkün olmaz; sadece ilâhî gazap ve azabın dört bir yandan kendilerini kuşatması sonucu korku etkisiyle, dilleriyle "İman ettik." derler. Nitekim şu ayetten böyle bir sonuç algılamak mümkündür: *"Söz (hüküm) onlar hakkında kesinleştiği zaman, insanların ayetlerimize kesin inanmıyor oldukları için onlara yerden bir dâbbe (canlı) çıkarırız; o onlarla konuşur."* (Neml, 82)

Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: *"Doğru iseniz bu fetih ne zaman? diyorlar. De ki: Fetih günü gelince, inkâr edenlere o zaman inanmaları fayda vermez ve kendilerine mühlet de verilmez."* (Secde, 28-29) Ayetin zahirinden anlaşıldığı gibi fetihten maksat, Hz. Peygamber'le (s.a.a) ümmeti arasında adalet ilkesi doğrultusunda kesin hükmün verilmesidir. Nitekim yüce Allah, Şuayb Peygamber'in şöyle dediğini aktarmaktadır: *"Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında hak olarak fethi gerçekleştir; muhakkak ki sen, fethedenlerin en iyisisin."* (A'râf, 89) Bir diğer ayette de yüce Allah elçileriyle ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Fetih istediler ve her inatçı zorba perişan oldu."* (İbrâhîm, 15)

Ya da ["Rabbin bazı ayetlerinin gelmesi"nden maksat,] yüce Allah tarafından geri çevrilmesi mümkün olmayan kaçınılmaz bir gazabın gelmesidir. Ki bu gazap sonucunda, acı veren azaptan korunabilmek için iman etmek zorunda kalırlar. Fakat bunun onlara bir faydası olmaz; çünkü yalnızca insanın kendi özgür iradesiyle gerçekleştirdiği imanın ona faydası olur. Nitekim aşağıdaki ayetten bunu anlıyoruz: *"Azabımızı gördükleri zaman, 'Tek Allah'a inandık ve O'na ortak koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik.' dediler. Fakat azabımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir fayda sağlamadı. Allah'ın kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan yasası budur. İşte o zaman kâfirler ziyana uğradılar."* (Mü'min, 84-85)

Dolayısıyla meleklerin gelmesi veya Rabbin gelmesi ya da Rabbin bazı ayetlerinin gelmesi, onlar arasında adalet ilkesine göre hüküm verilmesi ile birlikte gündeme gelen olgulardır. Aslında onlar, farkında olmasalar da, hiçbir öğütten etkilenmedikleri ve hiçbir kanıtı kabul etmedikleri için, gerçekte bundan başkasını da beklemiyorlar. Çünkü bilsinler veya bilmesinler, gerçek olanca çıplaklığıyla karşılarında durmaktadır.

Bazılarına göre, ayetteki soru üslûbu azarlama amaçlıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den (s.a.a) üzerlerine melekleri indirmesini veya Rablerini görmeyi ya da önceki topluluklara gösterildiği gibi kendilerine de bir mucizenin gösterilmesini istiyorlardı. Bu yüzden âdeta şöyle deniyor: Bunlar kanıt falan istemiyorlar, sadece önerdikleri şeylerin gerçekleşmesini bekliyorlar.

Aslında ayetin giriş kısmını baz aldığımızda, bu değerlendirmenin pek de uzak olmadığı görülür. Ancak ayetin şu son cümlesi, yani, *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün..."* cümlesi, bu değerlendirmeyle gerektiği gibi örtüşmemektedir. Çünkü azarlama amaçlı bir ifadenin akışı içinde gerçeklerin açıklanması ve sonuçların ayrıntılı olarak gözler önüne serilmesi hedef alınmaz.

Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün...

Bu ayetlerin ortaya çıkacakları günün özellikleri açıklanıyor. Aslında bunların, bizzat o ayetlerin özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, bu günden önce gönüllü olarak ve kendi isteğiyle iman etmemiş olan bir kimsenin bu günde iman etmesinin ya da iman edip de imanının bir gereği olarak herhangi bir hayır işlememiş, salih bir amel gerçekleştirmemiş, tam tersine ömrünü kötülükler ve günahlar arasında geçirmiş olan bir kimsenin imanının ona faydası olmaz. Çünkü böyle bir insanın tövbesi kabul edilmez. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp, 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenler... için (kabul edilecek) tövbe yoktur."* (Nisâ, 18) Dolayısıyla daha önce gönüllü olarak ve kendi rızasıyla iman etmeyen ya da Allah'a iman edip de ayetlerini inkâr eden, O'nun koyduğu yasalara, şeriata aldırış etmeyen, tam tersine günahlar vadisinde ömür tüketen, salih amel namına hiçbir şey kazanmayan bir kimse, bütün bunlara karşın ilâhî azabı fark edip zorunlu olarak imana sığındığında, bu iman, sırf ilâhî azabı geri çevirme amaçlı bir kaçış olduğu için, kendisine hiçbir fayda sağlamaz, ilâhî azabı ondan geri çevirmez. O'nun azabı, suçlular topluluğundan geri çevrilmez.

Bu ayette Kur'ân'ın benzersiz ifade tarzının göz alıcı örneklerinden birini görüyoruz. Çok hoş ve gönül açıcı bir üslûpla konu ele alınıyor. Şöyle ki: Ayette *"Rabbinin (Senin Rabbinin)"* ifadesi üç kere tekrarlanıyor. Bunun tek amacı var; o da hasımları, yani müşrikler karşısında Peygamber'e (s.a.a) özgüven aşılamak, direncini arttırmak-

tır. Çünkü müşrikler tanrılarıyla övünüyor, putlarıyla iftihar ediyorlardı. Böyle bir manzara karşısında Peygamber'in Rabbine güvenip dayanması, buna bağlı olarak kalbini pekiştirmesi, davetine olan bağlılığını, coşkusunu sürdürmesi amacıyla böyle bir moral desteğe gereksinim duyuluyor. Eğer davetinde başarılı olursa, ne güzel. Öbür türlü, Allah onunla kavmi arasında kesin hükmünü, adalet ilkesine dayalı ve her şeyi açığa çıkarıcı kararını verecektir. Sonra yüce Allah bu atmosferi daha etkili kılmak ve Peygamberimizin özgüvenini daha çok pekiştirmek için ayetin sonunda şöyle buyuruyor: *"De ki: Bekleyin, biz de beklemekteyiz."* Yani, onların beklediklerini sen de bekle ve onlara, bunun beklentisi içinde olduğunu haber ver. Onlara da beklemelerini emret. Çünkü bu, gerçeklerin olanca çıplaklığıyla ortaya çıkarılacağı hükümdür, kesinlikle bir şaka değildir.

Bundan da anlaşılıyor ki ayet, ciddî bir tehdit içeriyor, laf olsun diye korkutmuyor. Bu da bazı müfessirlerin aşağıya alacağımız yorumlarının yanlışlığını ortaya çıkaran bir olgudur. Bu müfessirler, "Ayetteki soru, azarlama amaçlıdır." diyenlerin bu görüşlerini geçersiz kılmak için demişlerdir ki: "Bu üç ayet, onların başkaları gibi aynı meseleyle ilgili olarak bekledikleri şeyleri içermektedir. Dolayısıyla bu bazı ayetlerle, onların önerdikleri şeylerin kastedilmiş olması doğru olmaz. Çünkü peygamberlerden getirilmesi istenen ayetler, mucizeler, Allah'ın yasası gereğince, bunlara iman etmeyen toplumun kökten yok edilme azabıyla cezalandırılmasını öngörür. Oysa yüce Allah rahmeti gereği, Hz. Peygamber'in (s.a.a) ümmetini bu şekilde cezalandırmayacaktır."

Bu yoruma karşılık bizim söyleyeceklerimiz var: Kur'ân ayetlerinde, İslâm ümmetinin de aralarında adalet ilkesine göre karar verilmesi ve haklarında gerçekleri ortaya çıkaracak kesin hükmün verilmesi kuralının kapsamına gireceğine ilişkin kesin ifadeler vardır; bu konu üzerinde en küçük bir perde yoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri geldiği zaman aralarında adaletle hükmolunur, onlara hiç haksızlık edilmez. 'Doğru iseniz, bu bizi tehdit ettiğiniz azap ne zaman?' diyorlar. De ki: 'Ben kendime dahi, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir zarar, ne de bir yarar verme gücüne sahip değilim. Her ümmetin bir süresi (eceli) vardır... 'Sahiden o bir gerçek midir?' diye senden soruyorlar. De ki: Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz."* (Yûnus, 47-53)

Bazıları, tefsirini sunduğumuz bu ayetten hareketle salih amelle desteklenmeyen imanın olumlu bir etkinliğinin olmayacağı sonucuna varmışlardır. Bu çıkarsama mutlak olarak değil, ama bazı durumlar için gerçeği ifade etmektedir. Çünkü ayet, Allah'a iman etme imkânına sahipken iman etmeyen veya iman edip salih amel edebilecekken, sadece iman edip salih amel işlemeyen, ama Allah'ın şiddetli azabının geldiğini görünce iman etmek veya salih amel işlemek zorunda kalan kimseye imanının fayda vermeyeceğini açıklamaya yöneliktir. Fakat gönül rızasıyla iman eden, ancak salih amel işlemeye, imanı sonucu bir hayır elde etmeye fırsat bulamadan ölüp giden kimseye gelince, ayette böyle bir kimsenin durumuna yönelik bir işaret yer almamaktadır. Hatta denebilir ki, ayette gönüllü olarak gerçekleştirilen, hatalara bulandırılmayan, herhangi bir kötülükle ifsat edilmeyen imanın da tek başına yararlı olabileceğine dair bir işaret veya kanıt yer almaktadır.

"Daha önce iman etmemiş kimseye... artık imanı bir fayda sağlamaz." ifadesinin orijinalindeki "lâ yenfeu" fiilinin faili olan "imanuha", mevsuf ("nefsen") ile sıfatı ("lem tekun...") arasında yer almıştır. Sanki, fiil ile fail arasında uzun bir aralığın oluşmasının önlenmesi için böyle bir uygulamaya başvurulmuş gibi. Ayrıca, böylece "fî imaniha" ve "imanuha" ifadelerinin cümle içinde çok yakın olmalarından da kaçınılmıştır.

159) Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur...

Bundan önceki ifadenin muhatapları, hanif dini parça parça bölen müşrikler olmakla birlikte, ifadenin içeriğinin Ehlikitap'la da bir ilintisi olduğunu, onlara da bir ölçüde göndermede bulunulduğunu söyleyebiliriz. Bu da, *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar..."* ifadesinin müşrikler, hatta müşriklerle birlikte Yahudi ve Hıristiyanları da kapsayacak şekilde algılanmasını gerektirir. Çünkü onlar da, Allah'ın dinini parçalamak ve dinde görüş ayrılıklarına düşmek hususunda müşriklerle aynı konumu paylaşmaktadırlar.

Şu kadarı var ki, ayetlerin akışının, şirki yasaklamakla başlayıp Allah'ın yolundan ayrılma yasağıyla son bulan genel ilâhî yasaları içeren ayetler grubuyla bağlantılı olması, *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar."* ifadesinin Peygamberimizle bu niteliğe sahip olanlar arasındaki durumu açıklamaya yönelik olmasını gerektirmek-

tedir. Dolayısıyla, *"parça parça edip..."* ifadesinin orijinalinde mazi/ geçmiş zaman fiilinin kullanılmış olması, olayın ister geçmişte, ister şimdiki zamanda, isterse gelecekte olsun, özü itibariyle gerçekleşmiş olma hâlini ifade eder, salt olayın geçmiş zamanda gerçekleşmiş olduğunu değil.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.a) dinde ayrılığa düşüp, grup grup olan ve her biri bir önderin peşine düşenlerden ayrı tutulması, onlarla bir ilişiğinin olmadığının bildirilmesi, soyutlandırılması tamamen şu gerçeğin vurgulanmasına yöneliktir: O bir elçidir, insanları hak söze ve tevhit dinine davet eder. O, varlığıyla İslâm'ı temsil eden eksiksiz bir örnektir. Hareketleriyle insanları İslâm'ın gereklerini yerine getirmeye çağırır. Böyle olunca, *"senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur..."* sözü şu şekilde anlaşılmaktadır: Onların, senin davet ettiğin dinle bir ilgileri yoktur, senin izlediğin yol üzere de değildirler.

Bu durumda ayette kastedilen anlam şudur: *"Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler."* [Âl-i İmrân, 19] ayetinde vurgulandığı gibi, kaçınılmaz olarak bilgiden kaynaklanan (bilerek yapılan) ihtilâflar sonucu dinlerini parça parça edip, çeşitli mezheplere ayrılanlar, senin mesaj birliği ve tefrikadan kaçınma temeline dayandırdığın yolunun üzerinde değildirler. Bu şekilde dinde ayrılığa düşenlerin işi Allah'a aittir. Onlardan dolayı sana bir zarar gelmez. Allah, kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Karşılığında rehin tutuldukları amellerinin gerçek mahiyetini gözlerinin önüne serecektir.

Bu açıklamalarımızdan, ayetin anlamını, Peygamberimizin (s.a.a) sırf müşriklerden veya müşriklerle birlikte Yahudi ve Hıristiyanlardan ya da bu ümmetten çeşitli mezheplere bölünen bidatçilerden uzak olduğunu vurgulamaya özgü kılmayı gerektiren bir hususun olmadığı anlaşılmıştır. Ayet, bunların tümünü içerecek şekilde genel niteliklidir.

160) Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır; kim de kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır ve onlar haksızlığa uğratılmazlar.

Ayet, vermek istediği mesaj bakımından eksik bir husus bırakmıyor. Burada yüce Allah'ın kullarına yönelik bir iyiliğine işaret ediliyor. Allah kullarına, işledikleri iyiliklere on katı iyilikle karşılık vereceğini bildiriyor. Kötülüğü de sadece kendisi kadar bir kötülükle

cezalandıracağını belirtiyor. Yani iyiliğe on misli, kötülüğe de bir misli karşılık vardır. Amellerin karşılıklarının verilmesinde eksiklik söz konusu değildir. İyiliğin karşılığında kısmaya, kötülüğün karşılığında da artırmaya başvurulmaz. Bunun yanında iyiliğinin karşılığını fazlasıyla vermesi mümkündür. Nitekim şu ayette buna işaret etmektedir: *"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği, yedi başak bitiren, her başağında yüz tane bulunan bir tanenin örneği gibidir. Allah dilediğine kat kat artırır."* (Bakara, 261) Aynı şekilde kötülüğün karşılığını affetmesi, karşılık olarak öngörülen o bir cezayı da vermemesi mümkündür.

Fakat ayetin önceki ayetlerle ilintili olması, onların akışının bir parçası hâlinde devam etmesi, bir diğer anlamı daha gündeme getirmektedir. Sanki önceki ayetler grubunun akışı içinde hak üzere birleşip ittifak etme ve onda ayrılığa düşme hususları üzerinde durulduktan sonra şöyle deniyor: Bu iki iyi ve kötü huyun her birine hak ettiği karşılık verilir. Bu konuda hiçbir haksızlığa meydan verilmez. Çünkü karşılık, işlenen amelin dengi olmalıdır. Bir iyilik yapana, işlediği iyilik kadar iyilikle karşılık verilir. Buna ek olarak fazladan da ödül verilir. Bir kötülük işleyene de, -ki bu kötülükten maksat, ayette yasak olduğuna işaret edilen dinde ihtilâfa düşmedir- sadece işlediği kötülüğün benzeri bir kötülükle karşılık verilir. Böyle bir kimsenin güzel bir karşılık beklentisinin içine girmemesi gerekir. Böylece aşağıdaki ayetten çıkarsanan anlamın bir benzeri çıkıyor karşımıza: *"Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür."* (Şûrâ, 40) Yani, asıl anlatılmak istenen, kötülüğün karşılığının onun gibi bir kötülük olduğu ve kimsenin buna rağbet etmeyeceğidir. Yoksa amaç, cezanın tekliğini ve katlanmağını anlatmak değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürare, Hamran ve Muhammed b. Müslim İmam Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun), *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce iman etmemiş... kimseye, artık imanı bir fayda sağlamaz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayetlerden kastedilen, güneşin batıdan doğması, dâbbenin ortaya çıkması ve bir dumanın belirmesidir. Bazı kimseler kötü işler işlemekte ısrar ederler ve imanın gereğini yerine getirmez-

ler. Sonra bu mucizeler ve alâmetler belirdiğinde imanı kendisine bir fayda sağlamaz." [c.1, s.384, h: 128]

Ben derim ki: "Bazı kimseler kötü işler işlemekte ısrar ederler..." ifadesi, *"ya da imanında bir hayır kazanmamış olan..."* cümlesinin açıklaması mahiyetindedir. Bunu daha önceki açıklamalarımızdan çıkarıyoruz. Ayrıca aşağıdaki rivayet de bunu destekler mahiyettedir.

Aynı eserde Ebu Basir, İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan birinden (üzerlerine selâm olsun), *"ya da imanında bir hayır kazanmamış olan..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Günahkâr müminle imanı arasına çok günah işlemesi, buna karşılık az iyilik etmesi girer, böylece imanında bir hayır kazanmamış olur." [c.1, s.385, h: 130]

Tefsir'ul-Kummî'de deniyor ki: Bana babam anlattı, o da Safvan'dan, o da İbn-i Muskan'dan duymuş: İmam Bâkır (a.s), *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün..."* ifadesiyle ilgili olarak buyurdu ki: "Güneş batıdan doğunca, o gün iman eden hiç kimseye imanı fayda vermez." [c.1, s.221-222]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, Abd b. Humeyd -Müsnedinde-, Tirmizî, Ebu Ya'la, İbn-i Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî'den, o da Peygamberimizin (s.a.a), *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Burada kastedilen, güneşin batıdan doğmasıdır." [c.3, s.57]

Ben derim ki: Görüldüğü kadarıyla bu ve öncesindeki rivayetlerde genel bir ifadenin nesnel karşılıklarından birine uyarlanması söz konusudur. Fakat bu rivayetlerin, ayetin tefsiri mahiyetinde söylenmiş olmaları da muhtemeldir. Her hâlükârda burada, yüce Allah'ın hışmının ve azabının belirginleştiği bir gün kastediliyor. Bu korkunç hışmı ve gazabı gören insanlar, iman etmek zorunda kalacaklar. Ama bu imanın kendilerine bir faydası olmayacak. Güneşin batıdan doğacağına ilişkin birçok hadis, Şiî kaynaklarda Ehlibeyt İmamlarından; Sünnî kaynaklarda da Ebu Said el-Hudrî, İbn-i Mesud, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, Huzeyfe, Ebuzer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ebî Evfa, Safvan b. Assal, Enes, Abdurrahman b. Avf, Muaviye, Ebu Umame ve Aişe gibi sahabîlerden rivayet edilmiştir. Ancak Sünnî kaynaklarda yer alan bu rivayetlerin içerikleri arasında akıl almaz ihtilâfların da bulunduğunu vurgulayalım.

Çağdaş bilimsel teoriler yeryüzünün şimdiki hareket tarzının değişmesini büsbütün olumsuzlamamaktadır. Buna göre, doğudan başlayan hareket tersine dönebilir ya da kutuplar yer değiştirebilirler; kuzey kutbunun güneye, güney kutbunun da kuzeye, aşamalı olarak veya bütünsel bir atmosfer olayı sonucu birden bire gelmesi mümkündür. Ancak bütün bunlar, ayette geçen ifadenin sembolik bir anlam taşıdığı, bununla gerçeklere ilişkin ilâhî sırlardan bazılarına işaret edildiği ihtimalini göz ardı ettiğimizde söz konusu olan şeylerdir.

Rivayetlerde bu alâmetlerden bazısı şu şekilde sıralanır: Dâbbet'ul-arzın çıkması, bir dumanın göğü kaplaması, Ye'cuc ve Me'cuc'un ortaya çıkması... Bütün bunlar, Kur'ân'da zikredilen olgulardır. Bunun yanında başka alâmetler de sayılmıştır: Mehdi'nin (a.s) zuhuru, Meryem oğlu İsan'ın (a.s) inişi, Deccal'ın ortaya çıkışı vs. Bunlar, ahir zamanda ortaya çıkacağı söylenen olgular olmakla beraber, tövbe kapısının kapanmasını gündeme getiren olaylar olma özellikleri belirgin değildir.

el-Burhan adlı eserde, el-Berkî'den, o da kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Selman el-Amirî'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Yeryüzü durdukça, orada helâl ve haramı bilen ve insanları Allah'ın yoluna çağıran Allah'ın bir hücceti (kanıtı) bulunacaktır. Kıyametten kırk gün öncesine kadar yeryüzü hüccetsiz kalmayacaktır. Hüccet kaldırıldığı zaman tövbe kapısı kapanır, hüccetin kaldırıldığı güne kadar iman etmemiş olan kimsenin o gün iman etmesi fayda vermez. Bu duruma düşenler, Allah'ın yarattığı varlıkların en kötüleridir. Kıyamet onların başına kopar." [c.1, s.564, h: 5]

Ben derim ki: Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, "Menakib-u Fatıma" adlı eserinde, bu hadisi başka bir rivayet zinciriyle İmam Cafer'den (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsir'ul-Kummî'de, müellif babasından, o Nazr'dan, o Halebî'den, o Mualla b. Huneys'den, o da İmam Cafer'den (a.s), *"Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu nakleder: "Allah'a yemin ederim ki, şu halk da (İslâm ümmetinin geneli) dinini parça parça etmiş bulunuyor." [c.1, s.222]

Ben derim ki: Yani çeşitli mezheplere bölünmüşlerdir. Daha önce İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya bölüneceğini belirten bir hadise yer vermiştik.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) Hz. Ali'nin (a.s) bu ayeti, "fâreku dinehum..." şeklinde okuduğunu rivayet eder. [Buna göre, "Dinlerinden ayrılıp, grup grup olanlar..." şeklinde bir anlam karşımıza çıkar.] [c.1, s.385, h: 131]

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr gibi kaynaklarda belirtildiğine göre, bazı Sünnî kaynaklar da böyle bir kıraati Hz. Ali'den (a.s) rivayet etmişlerdir.

el-Burhan adlı eserde el-Berkî'den, o babasından, o Nazr'dan, o Yahya el-Halebî'den, o Muskan'dan, o da Zürare'den şöyle rivayet eder: "Ben yanında oturduğum bir sırada İmam Cafer'e (a.s), *'Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır.'* ayetinin Ehlibeyt İmamlarının velâyetinden haberi olmayanları kapsayıp kapsamadığı soruldu. İmam buyurdu ki: 'Bu ayet, özellikle müminleri (Ehlibeyt'in velâyetine inananları) kapsar.' Dedim ki: 'Allah sana iyilik versin. Sizce oruç tutup, namaz kılan, haramlardan sakınan, güzel bir takva örneği sergileyen, fakat Ehlibeyt'i tanımadığı gibi Nasibîler (Ehlibeyt'e düşman olan bir grup) gibi size düşmanlık da beslemeyen insanların durumu ne olacaktır?' İmam, 'Allah böyle insanları rahmetiyle cennetine koyacaktır...' buyurdu." [c.1, s.565, h: 4]

Ben derim ki: Bu rivayet gösteriyor ki, ahirette elde edilecek ecir kişilerin marifetiyle bağlantılıdır. Bu anlamı içeren birçok rivayet, hem Şia, hem de Ehlisünnet kaynaklarında yer almaktadır.

Öte yandan, *"Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır."* ifadesinin anlamıyla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır. Bunları hem Şia uleması, hem de Ehlisünnet uleması aktarmış ve bu ayetin tefsiri bağlamında materyal olarak kullanmışlardır. Ancak bu rivayetlerin büyük kısmı, oruç ve namaz gibi [ayette sözü edilen iyiliğin] nesnel karşılıkların[ın] belirginleştirilmesi etrafında gelişmektedirler. Bu yüzden söz konusu rivayetleri burada birer birer ele alıp irdelemeyi uygun görmedik.

قُلْ اِنَّنٖى هَدٰينٖى رَبّٖٓى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ دٖينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۚ
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ اِنَّ صَلَاتٖى وَنُسُكٖى وَمَحْيَاىَ
وَمَمَاتٖى لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرٖيكَ لَهُۗ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا
اَوَّلُ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٦٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغٖى رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَىْءٍۚ
وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَاۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۚ ثُمَّ اِلٰى
رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فٖيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾ وَهُوَ الَّذٖى
جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فٖى
مَٓا اٰتٰيكُمْۜ اِنَّ رَبَّكَ سَرٖيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٦٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

161- De ki: "Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti; insanların hayrına olan her şeyi bünyesinde barındıran bir dine, Allah'ı birleyen (hanif) İbrahim'in dinine. O, (Allah'a) ortak koşanlardan değildi."

162- De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin rabbi Allah içindir."

163- "O'nun ortağı yoktur. Bana bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."

164- De ki: "Allah her şeyin rabbi iken, O'ndan başka rab mi arayayım? Herkes ancak kendi kazandığını yüklenir. Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir. O, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir."

165- Sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve size verdiği (nimetler) hususunda sizi sınamak için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezalandırması çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayandır, merhamet edendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle En'âm Suresi son buluyor. Bu ayetler aynı zamanda, Peygamberimizin (s.a.a) bu sure bağlamında sunduğu çağrıyı da özetler niteliktedir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in (s.a.a) sunduğu daveti, bizzat pratik hayatına yansıttığı da vurgulanıyor. Ayrıca, bu ayetlerde şirk esaslı inanç sisteminin temellerini yıkacak somut kanıtlardan oluşan bir özet sunuluyor.

161) De ki: "Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti..."

Ayette geçen "kıyem" sözcüğü, "kıyam" sözcüğünün kısaltılmış şeklidir. Dinin bu şekilde nitelendirilmesinin nedeni, kulların maslahatlarını en iyi şekilde temin ediyor olmasıdır. Bazılarına göre, bu sözcük, "bir işin yönetimini üstlenen" anlamında bir sıfattır.

Yüce Allah Peygamberi'ne (s.a.a), insanları kendisine kulluk sunmaya davet ettiği Rabbinin onu ilâhî yol göstericiliği ile dosdoğru bir yola, apaçık bir çizgiye ilettiğini haber vermesini emrediyor. Bu yol, izleyicileri üzerinde kesin bir kontrole sahiptir. Onları amaçlarından uzaklaştırmaz, içinde ihtilâf olmaz. Bu yol, -insan fıtratına dayandığı için- insanların dünyevî ve uhrevî maslahatlarını en güzel şekilde gözeten bir dindir. İbrahim'in şirk sapmasından uzak, tevhidî dengeye eğilimli hanif dini yani. İbrahim müşriklerden değildi. Bu surenin kimi ayetlerinin tefsiri çerçevesinde bu kavramlarla ilgili açıklamalarda bulunmuştuk.

162-163) De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin rabbi Allah içindir... ve ben Müslümanların ilkiyim..."

Ayette geçen "nüsük" sözcüğü, mutlak anlamda "ibadet" demektir. Ama daha çok Allah'a kurban kesmek veya kesilen kurban anlamında kullanılır.

Yüce Allah ikinci olarak Peygamberi'ne (s.a.a), Allah'ın kendisini ilettiği gerçekler doğrultusunda amel ettiğini, onlara göre davrandığını, kendisinin de bunları pratize etmekle yükümlü olduğunu haber vermesini emrediyor. Bu, Peygamber'in muhataplar nezdinde suçlanmaktan daha uzak ve kabullenilmeye daha yakın olmasını sağlar. Çünkü doğruluğun bir belirtisi insanın başkasından istediği şeyleri yapması, sözü ile fiilinin birbirine uygun olmasıdır.

Dolayısıyla yüce Allah ona şöyle emrediyor: De ki: Ben namazımı ve genel olarak ibadetimi -namazdan özel olarak söz edilmesi, yüce Allah'ın namaza gösterdiği özeni gösteren bir işarettir- amelleri, nitelikleri, fiilleri ve terkleriyle hayatımı, bir şekilde hayatla bağlantısı bulunan olgularıyla ölümümü, -nitekim, "Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz." buyurmuştur- bu saydıklarımın tümünü âlemlerin rabbi olan Allah için kıldım. Ben hayatımın ve ölümümün her yönüyle Allah'ın kuluyum, sadece O'na taparım. Ben yüzümü O'na çevirdim. Bir şeyi sadece O'nun için yapar, sadece O'nun için terk ederim. Hayatımda sadece O'nun için yaşarım, sadece O'nun için ölürüm. Çünkü O, âlemlerin Rabbidir. O, her şeyin sahibidir, her şeyin yöneticisidir.

İşte ben, böyle bir kulluk sunmakla emrolundum. Ben, Allah'a teslim olanların (Müslümanların) ilkiyim. O'nun her açıdan ve her yönüyle emrettiği kulluğu eksiksiz yerine getiririm.

Bundan da anlaşılıyor ki, *"Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm... Allah içindir."* ifadesi, sırf Allah'a yönelik kulluğu (ihlâsı) dışa vurma amacına yöneliktir. Ya da ibadet, hayat ve ölüm ile ilgili konularda sırf Allah'a yönelik kulluğu (ihlâsı) ortaya koymaya yöneliktir. İbadet ve itikatta, ölümün ve hayatın sahibinin Allah olduğunu vurgulamak suretiyle ihlâsı haber vermeye yönelik değildir. Bu söylediğimizin kanıtı, *"Bana bu emrolundu."* ifadesidir. Bu ifadeden anlaşılan, Peygamberimizin bu sayılan hususların tümünü aynı anlamda sırf Allah'a yönelik kılmakla emrolunduğudur. Yoksa ilk ikisini ihlâs ve teslimiyet bağlamında sırf Allah'a yönelik kılmak, son ikisini de itikat bağlamında Allah'ın elinde olduğuna inanmak gibi bir durum söz konusu değil. Böyle bir anlam çıkarmak zorlama olur.

"Ve ben Müslümanların ilkiyim." ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) İslâmiyet (teslimiyet) derecesi ve rütbesi itibariyle insanların ilki olduğunu gösteriyor. Çünkü zamansal açıdan ondan önce başka Müslü-

manlar vardı. Nitekim yüce Allah Hz. Nuh'la ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Bana Müslümanlardan olmam emrolundu."* (Yûnus, 72) Hz. İbrahim'le ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."* (Bakara, 131) Yine İbrahim ve İsmail Peygamber'le ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar yap."* (Bakara, 128) Lut Peygamber'le ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Orada bir ev dışında Müslümanlardan kimse bulmadık."* (Zâriyât, 36) Sebe' Kraliçesi ile ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *"Bize daha önce bilgi verilmişti ve biz teslim olmuştuk..."* (Neml, 42) Şayet kraliçenin kasti Allah'a teslim olmak ise. Yine Sebe' Kraliçesi'nden şöyle bahsedilmiştir: *"Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum."* (Neml, 44)

Kur'ân'da başka hiç kimseyle ilgili olarak "Müslümanların ilki" gibi bir nitelik kullanılmamıştır. Yalnızca tefsirini sunduğumuz bu ayette, Peygamberimizden kavmine bunu bildirmesi istenmiştir. Bir de Zümer Suresi'nde şöyle bir ifade yer almaktadır: *"De ki: Bana dini yalnız Allah'a halis kılarak, O'na kulluk etmem emredildi ve bana Müslümanların ilki olmam emredildi."* (Zümer, 11-12)

Bazılarına göre ise: "Müslümanların ilki derken, Peygamberimizin (s.a.a) İslâm ümmeti açısından ilk Müslüman olması kastedilmiştir. Çünkü Müslümanların ilki, İbrahim Peygamber'dir ve ondan sonra gelenler İslâm bakımından ona tâbidirler." Ancak bu yorumun dayandığı sınırlandırmayı kanıtlamak mümkün değil. Ayrıca, İbrahim'in Müslümanların ilki olması savını da, yukarıda kanıt olarak sunduğumuz ayetler olumsuzlamaktadır.

Öte yandan İbrahim ve İsmail Peygamber'le ilgili olan, *"Neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar."* (Bakara, 128) ve *"Babanız İbrahim'in dini... O size Müslümanlar adını verdi."* (Hac, 78) ayetlerinde de, yukarıdaki iddiayı destekleyen herhangi bir kanıt yoktur.

164) De ki: "Allah her şeyin rabbi iken, O'ndan başka rab mi arayayım?..."

Bu ve bundan sonraki ayet, üç kanıt içermektedirler. Bu kanıtlar, surede tevhit inancıyla ilgili olarak sunulan tüm kanıtları kapsayacak niteliktedirler. Kanıtlardan biri, yaratılışın başlayışıyla, diğeri yaratılışın dönüşüyle, biri de yaratılışın başlaması ve dönüşü arasındaki insanın durumuyla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle; kanıtlardan biri, dünya ha-

yatıyla, diğeri dünya hayatının öncesiyle, biri de dünya hayatının sonrasıyla ilgilidir.

Yaratılışın başlayışı bağlamındaki kanıt, şu ifadenin kapsamında yer almaktadır: *"Allah her şeyin rabbi iken, O'ndan başka rab mi arayayım?"* Açıktır ki, Allah her şeyin rabbi olduğuna göre, her şey de O'nun rububiyetinin yönetimi altındadır. Dolayısıyla O'ndan başka rab kesinlikle yoktur. O hâlde sadece O, kulluk sunulmayı hak eden yegane ilâhtır.

Yaratılışın dönüşü bağlamındaki kanıt da, şu ifadenin kapsamında yer almaktadır: *"Herkes ancak kendi kazandığını yüklenir."* Yani, herkesin işlediği amel ve kazandığı şey, ancak kendisine yüklenir. Hiçbir suçlu, başka bir suçlunun yükünü taşımaz. Dolayısıyla bir insanın başkasının günah yükünü üstlenmesi mümkün değildir. Sonunda da herkes Allah'a dönecektir. O, kulların amellerinin gerçek mahiyetlerini gözler önüne sermek suretiyle yaptıklarının karşılığını eksiksiz verecektir. Amellerin karşılığının verilmesi kaçınılmaz olduğuna göre ve O, hesaplaşma gününün tek egemeni olduğuna göre, kulluğun yalnızca O'na sunulması gerekir, hiçbir şeye sahip olmayan sahte ilâhlara değil.

Dünya hayatı bağlamında sunulan kanıt ise şu ifadenin kapsamında yer almaktadır: *"...sizi yeryüzünün halifeleri yapan... O'dur."* Kanıtın özü şudur: Sizin dünya hayatınıza egemen olan bu olağanüstü düzen, sizin yeryüzünde halife olmanız esasına dayanmakta; büyüklük, küçüklük, güçlülük, zayıflık, erkeklik, dişilik, zenginlik, yoksulluk, liderlik, uyduluk, bilgilik, bilgisizlik gibi olgular bağlamında farklı konumlarda olmanızı öngörmektedir. Bu düzen, anlaşma ve sözleşmeye dayalı bir düzen olmakla beraber, köken itibariyle yaratılıştan kaynaklanmakta, ona dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu düzeni koyan ve bu düzen çerçevesinde size iyilikte bulunan, yüce Allah'tır. O, sizi sınamak için, sizi denemek için bu düzeni koydu. Dolayısıyla, sizin mutluluğunuzla ilgili işleri yöneten, kendisine itaat edeni, onun için öngörülen mutluluğa ulaştıran, zalimleri de yüzükuyla bedbahtlıklarıyla baş başa bırakan rab, O'dur. Böylece ibadet edilmeyi hak eden tek ilâh, O'dur.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Herkes ancak kendi kazandığını yüklenir. Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu*

yüklenmez." cümleleri, aynı anlamı vurgulamak için ayetin akışı içinde yer almışlardır. Buna göre, bir kimsenin kazandığı ondan ayrılmaz, ondan başkasının omuzlarına binmez. Bunu şu ayetten de anlıyoruz: *"Her can, kazandığının rehinidir."* (Müddessir, 38)

165) Sizi yeryüzünün halifeleri yapan O'dur...

Ayette geçen "halâif" sözcüğü, "halife"nin çoğuludur. Burada insanlardan bir kuşağın kendisinden önceki kuşağın yerine geçmesi kastedilmiştir. Ya da yüce Allah'ın insanları kendi halifeleri kılmasıdır kastedilen. Daha önce, tefsirimizin birinci cildinde, *"Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* (Bakara, 30) ayetini incelerken, "halife" kavramının anlamı üzerinde durmuştuk. Tefsirini sunduğumuz bu ayetin anlamı, yukarıdaki açıklamalarla birlikte belirginleşmiştir. En'âm Suresi Allah'ın bağışlayıcılığına ve merhametliliğine işaret ederek son buluyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle, İbn-i Muskan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"O hanifti, Müslümandı..."* ifadesiyle ilgili olarak[1] şöyle rivayet eder: "Yani, içinde putlara tapmaya ilişkin hiçbir iz bulunmayacak şekilde kulluğu, ibadet sırf Allah'a yönelterek." [c.2, s.15, İhlâs babı, h: 5]

Ben derim ki: Aynı hadisi el-Berkî, el-Burhan adlı eserde İbn-i Muskan kanalıyla İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Yani, putlara tapmaya ilişkin hiçbir şeyle karışmamış şekilde kulluğu, ibadeti sırf Allah'a yönelterek."[2] Aslında bu hadiste, maksada ilişkin açıklamaya yer verilmiştir, anlamsal açıklamaya değil.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ayette bir tek dereceden söz edilmiyor. Allah, 'Bazısı bazısının üstünde olan dereceler var.' buyuruyor. İnsanlar, ancak amelleriyle birbirlerinden üstün olurlar." [c.1, s.388, h: 147]

1- [Bu hadis, Âl-i İmrân Suresi'nin 67. ayetinin tefsiri bağlamında rivayet edilmiştir. Ancak hadiste "hanif" kelimesi açıklandığı için burada, yani En'âm Suresi'nin 161. ayetiyle ilgili olarak da nakledilmiştir. Musahhih]

2- [c.1, s.567, h: 3]

Ben derim ki: Bu rivayette ayetin anlam olarak nakledilmesi söz konusudur. Çünkü ayetin asıl metni şöyledir: *"ve kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan."* Diğer bir ayette de şöyle buyurulmuştur: *"onların bazısını bazısından derecelerle üstün kıldık."* (Zuhruf, 32) Öyle anlaşılıyor ki, "Bazısı bazısının üstünde..." ifadesi, İmam'ın (a.s) sözüdür. Ayrıca bu hadis, *"Onlar Allah katında derecelere sahiptirler..."* gibi ayetlerin tefsiri bağlamında söylenmiştir; bizim incelediğimiz ayetin tefsiriyle ilgili değil. Dolayısıyla bu hadisin bizim tefsirini sunduğumuz ayetin bağlamında rivayet edilmiş olması, ravinin bir yanılgısıdır. Çünkü görüldüğü gibi hadisin sonundaki "İnsanlar ancak amelleriyle birbirlerinden üstün olurlar." ifadesinin, bu ayet bağlamında bir anlamı yoktur.

En'âm Suresi'nin Sonu
Hamd Allah'a Mahsustur.

İÇİNDEKİLER

EN'ÂM SURESİ

1 - 3. AYETLER / 7

4 - 11. AYETLER / 23

12 - 18. AYETLER / 37

19 - 20. AYETLER / 54

21 - 32. AYETLER / 63

33 - 36. AYETLER / 89

37 - 55. AYETLER / 99

56 - 73. AYETLER / 161

74 - 83. AYETLER / 225

84 - 90. AYETLER / 343

91 - 105. AYETLER / 379

106 - 113. AYETLER / 447

114 - 121. AYETLER / 470

122 - 127. AYETLER / 486

128 - 135. AYETLER / 508

136 - 150. AYETLER / 520

151 - 157. AYETLER / 542

158 - 160. AYETLER / 563

161 - 165. AYETLER / 574

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

8. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Seyyid Seccad KARAKUŞ

Abbas KAZIMÎ - Musa GÜNEŞ

KEVSER

AYETLERİN MEALİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Mîm, Sâd.

2- (Bu Kur'ân,) kendisi ile (insanları) uyarasın ve müminlere bir hatırlatma olsun diye sana indirilen bir kitaptır. O hâlde bundan dolayı sakın göğsün daralmasın.

3- Rabbiniz tarafından size indirilen mesaja uyun; O'nun dışında başka veliler edinip peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!

4- Biz nice kentleri yok ettik; azabımız onları geceleyin veya öğle uykuları sırasında yakalayıverdi.

5- Azabımız onları yakaladığı andaki tek feryatları, "Biz gerçekten zalimdik." demekten ibaret oldu.

6- Hiç şüphesiz, kendilerine (peygamber) gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz.

7- (Yanılmaz) bir bilgi ile onlara (her şeyi) anlatacağız. Biz, hiçbir zaman onlardan gaip değildik.

8- O gün tartı haktır. Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir.

9- Kimlerin de tartıları hafif kalırsa, işte onlar, ayetlerimiz karşısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden kendilerini ziyan edenlerdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu sure, "Elif, Lâm, Mîm" harfleriyle başlayan surelerin amacının yanında, "Sâd" harfiyle başlayan surenin amacını da taşıyor. İnşaallah "Hâ, Mîm, Ayn, Sîn, Kaf" (Şûrâ) Suresi'nin başında yapacağımız geniş açıklamaya kadar okuyucu bu konuyu hatırında tutsun.

Bu sure, Allah'a kulluk edeceğine, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacağına dair Allah'ın insanlardan almış olduğu sözü temel almış gibidir. Milletler ve nesiller boyunca insanlığın gelişme süreci içinde bu taahhüt macerası inceleniyor. İnsanların çoğu, bu taahhüdü ya bozdu ya unuttu. Kendilerine bu sözlerini hatırlatan ayetler veya bu taahhüde çağıran peygamberler geldiğinde, ayetleri inkâr edip peygamberlere zulmettiler. Bu taahhüdü insanların çok azı hatırladı.

Şöyle ki, insanların Allah'a verdikleri bu söz, dinî çağrıların içeriklerinin özetidir. Bu çağrı insanlara indiğinde -insanların kabul ve reddetme yetenekleri farklıdır- indiği yerlere ve insanların içinde bulundukları durumlara ve şartlara bağlı olarak kaçınılmaz olarak deği-

şik sonuçlara yol açtı. Fıtratın özüne bağlı kalan temiz vicdanlarda Allah'a ve onun ayetlerine iman etme sonucunu doğururken çoğunluğu oluşturan, toprağa yapışık ve dünyevî arzulara batmış nefislerde bunun tersine küfre ve isyana yönelmeyi doğurdu.

Bunun sonucu, müminler için özel ilâhî lütuflardır. Dünyada başarı, destek ve fetih; ahirette ise cehennemden kurtuluş, cennete ve oranın çeşitli nimetlerine kavuşma gibi. Bu sürecin kâfirlere yönelik sonucu ise, ilâhî gazap ve toplu helâke yol açan azaptır. Bu azapla soyları kurur, ocakları söner, tarihî bir hatıra olurlar ve parçalanarak dağılırlar. Ahiretteki azapları ise, daha perişan edici olur, hiçbir yardım edici bulamazlar.

Bu, Allah'ın kulları arasında geçmişte işleyen ve gelecekte de yürürlükte kalacak olan değişmez kanunudur. Hüküm veren Allah'tır, O'nun hükmünü gözden geçirecek kimse yoktur ve O, doğru yol üzeredir.

Bu kanunun ayrıntıları, Allah'a ve O'nun ayetlerine inanmaya çağırmak maksadı ile bir kavme anlatıldığı zaman, bu iş, onlara yönelik bir uyarma olur. Müminlere anlatıldığı zaman ise, onlar Rableri ve O'nun yüceliği hakkında belirli oranda bilgi ve marifet sahibi olduklarına göre, bu iş, onlara Allah'ın ayetlerini hatırlatmak ve gerektirdiği bilgileri öğretmek olur. Bu gerekli bilgiler; Allah'ı, O'nun güzel isimlerini, yüce sıfatlarını, dünyada ve ahirette geçerli olan kanunlarını bilmektir. Surenin ikinci ayetindeki *"(bu Kur'ân) kendisi ile (insanları) uyarasın ve müminlere bir hatırlatma olsun diye..."* ifadesi, buna işaret ediyor. Yani Kur'ân'ın amacı uyarma ve hatırlatmadır.

Bu sure -tartışmalı birkaç ayetin dışında- Mekke döneminde inen bir sure olduğu için, doğal olarak sözü, müşriklere ve Resul-i Ekrem'e (s.a.a) inanmış bir avuç kişiye yöneltmektedir. Nitekim başındaki ve sonundaki ayetlerde bunu gözlemlemekteyiz. Fakat buna rağmen, içerdiği deliller, öğütler ve ibret dersleri, Âdem Peygamber (a.s) ile İblis'in kıssası, Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb ve Musa peygamberlerin (hepsine selâm olsun) kıssaları ile bütün insanlara yönelik bir uyarıdır. Aynı zamanda müminlere yönelik de bir hatırlatmadır; onlara Allah'a, ahirete ve Allah'ın ayetleri niteliğindeki gerçeklere dair bilgileri içeren imanlarının özetini hatırlatmaktadır.

Bu sure, aynı zamanda ilâhî bilgilerin bazı seçkin örneklerini de içeriyor. Şeytanın ve yardakçılarının tanıtımı, kıyametin, mizanın, A'raf'ın, zer (çekirdek) âleminin, Allah'a verilen sözün, Allah'ı zikredenlerin, arşın, ilâhî tecellinin, Allah'ın güzel isimlerinin, Kur'ân'ın bir tevili olduğunun anlatılması gibi.

Yine bu surede, özet hâlinde bazı farzlara ve haramlara da değiniliyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"De ki: Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti."* (29. ayet) *"De ki: Allah sadece açık-gizli bütün çirkin işleri... haram etmiştir."* (33. ayet) *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram kılmıştır?"* (32. ayet) Buradan bu surenin, içinde *"De ki: Bana vahyolunanda... Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir hayvan dışında, yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum."* (En'âm, 145) ayetinin bulunduğu En'âm Suresi'nden önce indiğini anlayabiliriz. Çünkü bu ayetten anlaşıldığına göre, istisna edilen haramlar dışındaki yiyeceklerin mubah olduğuna ilişkin hüküm bu sureden önce inmiştir ve bu ayet o hükme işaret etmektedir.

Şu da var ki, bu surede yer alan hükümler ve şeriat kuralları, En'âm Suresi'ndeki *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım."* (En'âm, 151) ayetinde açıklanan hükümlerden ve kurallardan daha kısa ve özet niteliğindedir. Bu da, bu surenin En'âm Suresi'nden önce indiğini teyit eder. Çünkü İslâm'ın bilinen hüküm koyma yönteminde, özetten ayrıntıya doğru giden bir tedricîlik vardır.

1-2) Elif, Lâm, Mîm, Sâd. (Bu Kur'ân,) kendisi ile (insanları) uyarasın ve müminlere bir hatırlatma olsun diye sana indirilen bir kitaptır. O hâlde bundan dolayı sakın göğsün daral-masın.

Ayette "kitap" nekire (belirtisiz isim) olarak geçiyor ve Peygamberimize indirilmiş olmak sıfatı ile sıfatlandırılıyor, fakat kimin onu indirdiği söylenmiyor. Bütün bunlar, (kitabı ve onu indireni) yüceltmeye yönelik ifade özellikleridir. Ardından bir sonuçlandırma olarak *"O hâlde bundan dolayı sakın göğsün daralmasın."* buyurulması, kitabın ve onu indirenin niteliğine bir dereceye kadar belirlilik getiriyor. Sanki şöyle denmek isteniyor: Bu kitap, Rabbinin sana indirdiği ve Allah'ın ayetlerini anlatan mübarek bir kitaptır. Bu kitap yüzünden göğsün (ruhun) sıkılmasın. Çünkü eğer bu kitap başka bir kitap olsaydı ve Rabbin sana onu sunsaydı, onu tebliğ etmenin ve içerdiği hida-

yete insanları çağırmanın zorluğu ve mihnetinden dolayı göğsünün daralmaya, ruhunun sıkılmaya hakkı vardı.

"kendisi ile uyarasın... diye" ifadesi, indirme ile bağlantılıdır ve gaye işlevi taşır. *"müminlere bir hatırlatma olsun diye"* ifadesi de öyledir. Hatırlatmanın sadece müminlere tahsis edilmesi, uyarmanın hem onları, hem de onlar dışında kalan bütün insanları kapsadığına delildir. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Bu kitap, onunla bütün insanları uyarasın diye sana indirildi. O, aynı zamanda özellikle müminler için bir hatırlatmadır. Çünkü müminler bu kitaptaki ayetler ve ilâhî bilgiler sayesinde Rablerinin yüceliğini hatırlarlar ve böylelikle imanları artar ve sevinç duyarlar. Genel olarak insanlara gelince; bu kitap, Allah'ın ahirette zalimlere yönelik gazabını ve azabını içeren ayetleri ve dünyada eski ümmetlerin hikâyelerinde anlatıldığı gibi zalimleri ortadan kaldıracağı yönündeki haberleri aracılığı ile onlar üzerinde sadece uyarı etkisi meydana getirir.

Bazı tefsirciler, *"kendisiyle uyarasın... diye"* ifadesinin göğüs daralması ile bağlantılı olduğunu ve ifadenin anlamının, "bu kitap ile uyarma konusunda göğsün daralmasın." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.[1] Fakat yaptığımız açıklamalardan, bu görüşün ayetin metni ile bağdaşmadığı ortaya çıkıyor. Üstelik daha önce söylediğimiz gibi bu ifadeyi, *"müminlere bir hatırlatma olsun diye"* ifadesinin izlemesi, söz konusu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Bazı tefsirciler de, buradaki "müminler" tabiri ile, ayetin indiği sırada fiilen iman etmiş olanların yanı sıra, Allah'ın ileride iman edeceğini bildiği kimselerin de kastedildiğini ileri sürüyorlar ki, bu görüş de ayetle uyuşmaz. Çünkü ayette sözü edilen hatırlatma, sadece fiilen mümin olanlar hakkında gerçekleşebilir.

3) Rabbiniz tarafından size indirilen mesaja uyun; O'nun dışında başka veliler edinip peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!

Yüce Allah, bir önceki ayette Kur'ân'ın insanları uyarmak maksadı ile Peygamberimize (s.a.a) indirilmiş bir kitap olduğunu bildirdiği için, Peygamber'e (s.a.a) yönelik hitabı bu ayette insanlara yönelterek uyarma işine başlıyor. Çünkü uyarma işi, normalde uyarılanlara hitap

---

1- [el-Menâr, c.8, s.305]

edilerek yapılır. Öte yandan Hz. Peygamber'e (s.a.a) hitap etmekteki maksat da gerçekleşmiştir.

İnsanlara, Allah tarafından kendilerine indirilen mesaja uymaları emredilerek hitap ediliyor. Bu mesaj, hak inanç ve hak ameli, yani Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmeyi ve salih amel işlemeyi emreden Kur'ân'dır. Bu hak inanç ve hak amel, Allah'ın Kur'ân'da uyulmasını emrettiği ve terk edilmesini yasakladığı iki görevdir. *"Rabbiniz tarafından size indirilen mesaja uyun."* cümlesi, kinayeli bir ifadedir. Bu ifade ile istenen şey, Allah'ın veliliği altına girmektir. Bunun delili, *"O'nun dışında başka veliler edinip peşlerinden gitmeyin."* cümlesidir. Çünkü verilen emrin tersinin ne olduğu bildirilirken, "Size indirilen mesajın dışında başka mesaja uymayın." denmiyor.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Sayıları çok olan Allah'tan başkalarına uyup onları Allah dışında veliler edinmeyin. Ne da az öğüt alıyorsunuz! Çünkü eğer öğüt alıp düşünseydiniz, rabbinizin Allah olduğunu, O'ndan başka rabbinizin olmadığını ve dolayısıyla O'nun dışında başka velilerinizin olmadığını anlardınız.

4) Biz nice kentleri yok ettik; azabımız onları geceleyin veya öğle uykuları sırasında yakalayıverdi.

Bu ayet, insanlara Allah'ın eski ümmetlerin müşrikleri hakkında işleyen kanununu hatırlatıyor. O milletler, Allah dışında veliler edindikleri için geceleyin veya gündüzün, başlarına indirilen bir azapla helâk edildiler ve başlarına azap inince zalim olduklarını itiraf ettiler.

Ayetin orijinalinde geçen "beyât" kelimesi, "tebyit", yani "geceleyin düşmana yürümek" anlamındadır. "Kailûn" ise, "kaylûle" kökünden, "gündüzün orta saatlerinde uyumak" anlamındadır. "Gece veya gündüz" demek yerine, *"Geceleyin veya öğle uykuları sırasında"* şeklinde bir ifade kullanılması, galiba adamlar uykuya dalmışken, kendilerini pusuda bekleyen şiddetli ilâhî azaptan habersizlerken Allah'ın azabına yakalandıklarına işaret etmek içindir.

5) Azabımız onları yakaladığı andaki tek feryatları, "Biz gerçekten zalimdik." demekten ibaret oldu.

Bu ayet, önceki ayetteki hatırlatmayı pekiştiriyor. Şunu açıklıyor: İnsan eğer Allah dışında veliler edinerek O'na ortak koşarsa, bu tutumu ile içinden, vicdanı ile zalimlik ettiğini fark eder. Eğer bu zalimliği

isteyerek itiraf ederek Rabbinin yüceliğine boyun eğmez ise, Allah bu itirafı ondan azabın dehşeti ile alır. Bu, Allah'ın kesin kanunudur. Buna göre, müşrik kişi zulmünü kendi isteği ile itiraf etsin; yoksa bu itiraf kendisinden zorla alınacaktır.

6) Hiç şüphesiz, kendilerine (peygamber) gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz.

Daha önceki ayetler şunu bildiriyordu: İnsanlar Allah'ın birliğine iman etmekle yükümlü, O'nun dışında veliler edinmemekle görevlidirler. Yaptıkları yanlarında kalmayacak ve keyifleri ile baş başa bırakılmayacaklardır. Böyle olunca onlar emredildikleri imandan ve iyi amelden, yükümlü oldukları doğru söz söyleme ve doğruyu yapma zorunluluğundan sorumludurlar. Bu emrin ve yükümlülüğün iki tarafı vardır. Biri insanlara gönderilen peygamber ve öbürü kendilerine peygamber gelen insan topluluğu. Bundan dolayı az önceki kentleri yok etme ve müşriklere zalimliliklerini itiraf ettirme açıklamasının sonucu olarak, *"Hiç şüphesiz, kendilerine peygamber gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz."* ayetine yer verilmiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, "kendilerine peygamber gönderilenler"den maksat, insanlar ve "gönderilenler"den maksat da peygamberlerdir. Bazıları "kendilerine gönderilenler"den peygamberlerin ve "gönderilenler"den de meleklerin kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat bu görüş, sözün akışı ile bağdaşmaz. Çünkü müşriklerden söz edildiği hâlde onları sorgu kapsamı dışına çıkarmak anlamsızdır. Üstelik bir sonraki ayet de bu görüşle bağdaşmaz. Ayrıca önceki açıklamada da ne doğrudan ve ne dolaylı biçimde meleklere değinilmemiştir.

7) (Yanılmaz) bir bilgi ile onlara (her şeyi) anlatacağız. Biz, hiçbir zaman onlardan gaip değildik.

Bir önceki ayette insanların, Rablerinin gözetimi ve tedbiri altında oldukları belirtilmişti. Bu denetimin sonucu olarak yaptıklarından sorguya çekilerek yaptıklarının karşılıkları ile baş başa bırakılacaklardır. Bunun gerçekleşebilmesi için sorguya çeken makamın insanların yaptıklarını bilmesi gerekir. Çünkü sürekli hüsran ve ebedî helâk tehdidi ile özdeşleşen böylesine zor bir durumdaki bir kişinin kendine fayda

sağlamak ve uğrayacağı zararı başından savmak için yalan söylemeyeceğinden emin olunamaz.

Bundan dolayı yüce Allah, *"(Yanılmaz) bir bilgi ile onlara (her şeyi) anlatacağız."* cümlesini, sorgulama açıklamasının sonucu olarak sunmuştur. Bu ifadede "ilim=bilgi" kelimesi belirsiz isim olarak kullanmıştır. Maksat, bu bilginin şanını yüceltmek, hataya düşmezliğini ve yanılmazlığını vurgulamaktır. Bundan dolayı bu cümle, arkasından gelen *"Biz, hiçbir zaman onlardan gaip değildik."* cümlesiyle pekiştiriliyor. Maksat, Allah'ın onları sürekli göz önünde tuttuğunu, hiçbir zaman onlardan habersiz kalmadığını, başlarına amellerini yazmakla görevli melekler dikmenin yanı sıra, bizzat kendisinin her şeyi bilgisi ile kuşatmış olduğunu vurgulamaktır.

8-9) O gün tartı haktır. Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir...

Bu iki ayet, tartı işleminden haber veriyor. Bu işlem, amelleri veya amellerin sahipleri olan insanları amelleri bakımından tartmaktır. Bunun delili, *"Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız... Hesap görücü olarak biz yeteriz."* (Enbiyâ, 47) ayetidir. Bu ayette bu tartma işleminin, amellerin hesabının görülmesinin bir parçası olduğu bildiriliyor. Bu hususu, *"O gün insanlar ayrı ayrı gruplar hâlinde Allah'ın huzuruna çıkarlar ki, yaptıkları kendilerine gösterilsin. Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmış ise, onu görür ve kim zerre ağırlığınca kötülük yapmış ise, onu görür."* (Zilzâl, 6-8) ayetleri daha açık bir şekilde ifade etmektedir. Çünkü bu ayetlerde gerek iyi, gerek kötü amelden söz edilirken onun için bir ağırlıktan bahsediliyor.

Kısacası; tartılan ameldir, yoksa ameli işleyen kişi değildir. Dolayısıyla ayette iyilik ve kötülük şıkları ile amelin bir ağırlığı olduğu belirtiliyor. Fakat, *"Bunlar, Rablerinin ayetlerini ve O'nun huzuruna çıkacaklarını inkâr edenlerdir. Bu yüzden onların (iyi) işleri geçersiz olmuştur. Artık onlar için kıyamet günü tartı kurmayız."* (Kehf, 105) ayeti, amellerin geçersiz sayılmaları hâlinde -bu konuya ikinci ciltte değinmiştik- tartıya alınmayacağını bildiriyor. Buna göre, sadece yaptıkları geçersiz sayılmamış olanların amelleri tartıya alınır.

Buna göre, geçersiz sayılmayan iyi ve kötü ameller için tartılacak bir ağırlık söz konusudur. Fakat ayetler, iyilikler ve kötülükler için bir ağırlık öngörmekle beraber bu ağırlığı izafî bir ağırlık olarak öngörür-

ler ve nihaî hükmün bu izafî ağırlığa göre verileceğine delâlet ederler. Yani, bu ayetlerden, iyiliklerin tartının ağır çekmesini, kötülüklerin ise tartının hafif çekmesini gerektirdiği anlaşılmaktadır. Yoksa ayetlerden, "İyilikler tartılır ve ağırlıkları belirlenir. Arkasından kötülükler tartılarak onların da ağırlıkları tespit edilir. Sonra iki ağırlık karşılaştırılır; hangisi daha fazla ise ona göre hükmedilir. Eğer iyiliklerin ağırlığı daha fazla ise cennetle, eğer kötülüklerin ağırlığı daha fazla ise cehennemle hükmedilir." şeklinde bir şey anlaşılmamaktadır. Ki böyle bir şey olsaydı, o zaman dünyada bizim kullandığımız terazilerde ve kantarlarda olduğu gibi, iki ağırlığın denk olması ihtimalinin de söz konusu olması gerekirdi.

Oysa ayetlerden anlaşılana göre, iyilik tartıda ağır olarak görülürken, kötülük hafiflik olarak ortaya çıkar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif kalırsa, işte onlar, ayetlerimiz karşısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden kendilerini ziyan edenlerdir."* [A'râf, 8-9] *"Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif kalırsa, işte onlar, kendilerini ziyan edenler ve temelli olarak cehennemde kalacak olanlardır."* (Mü'minûn, 103) *"Kimin tartıları ağır gelirse, o memnun edici hayat içindedir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onun anası (yeri) haviyedir. Onun (haviyenin) ne olduğunu sen ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir."* (Karıa, 11) Görüldüğü gibi bu ayetler, her zaman iyilikler için ağırlıktan, kötülükler içinse hafiflikten söz ediyor.

Buradan anlıyoruz ki, amellerin tartılmasında kullanılan başka bir kriter vardır ki, ağırlık ona aittir. İyi amel, bu kritere uyar ve onunla tartılır. Tartının ağır gelmesinin anlamı budur. Kötü amel ise, bu kritere uymaz, onunla tartılmaz. Tartının hafif kalmasının anlamı da budur. Nitekim aynı durumu, kullandığımız tartı araçlarında da görürüz. Bu araçlarda ağırlık birimi olan bir ölçü bulunur. Mıskal gibi. Bu ölçü terazinin bir kefesine, tartılacak eşya ise öbür kefesine konur. Eğer tartılan eşyanın ağırlığı ölçünün ağırlığına denk gelirse, mesele yok, eşya alınır; denk gelmez ise, alınmaz, bırakılır. Gerçekte tartı, kendisi ile eşyanın ağırlığı belirlenen mıskaldir. Terazi, kantar ve baskül ise, mıskalin tartılan eşyanın ağırlığını belirlemesine yardımcı olan araçlardır. Nitekim zira' veya metre gibi bir uzunluk birimiyle de eşyanın uzun-

luğu ölçülür. Eğer ölçülen uzunluk, bu birim ile aynı uzunlukta olursa, mesele yok, kabul edilir; aynı uzunlukta olmazsa, bırakılır.

Aynı şekilde, ameller için de bir ölçü birimi vardır, ameller bununla ölçülür. Meselâ namazın ölçülmesinde kullanılan bir ölçü birimi vardır. Bu, eksiksiz namazdır ve gerçek namaz odur. Zekâtta ve infakta da aynı durum geçerlidir. Sözün ölçü birimi de batıl içermeyen gerçek sözdür. Bu kural, *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa, öylece korkup sakının."* (Âl-i İmrân, 102) ayetinde işaret edildiği üzere bütün ameller için geçerlidir.

Bu açıklamaya göre, *"O gün tartı haktır."* ifadesinden kastedilen anlam şudur: Amellerin tartılmasında o gün kullanılan ölçü, haktır. Ameller ne kadar hak içeriyorlarsa, o kadar muteber ve değerli olurlar. İyilikler, hakkı içerdikleri için ağırlıkları olur. Buna karşın kötülükler, batıldan başka bir şey olmadıkları için ağırlıkları olmaz. Yüce Allah o gün amelleri hak ile tartar. Amellerin içerdikleri hak oranı, onların ölçüsü ve ağırlığı olur.

"Yer, Rabbinin nuru ile parlar, kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hak ile hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez." (Zümer, 69) ayetinde işaret edilen hak ile hükmetme işlemi herhâlde budur. O gün hüküm vermek için ortaya konacağı bildirilen kitaptan maksat, *"Bu bizim kitabımızdır. Size hakkı söyler."* (Câsiye, 29) ayetinde sözü edilen kitaptır. Söz konusu kitap, hakkı ve ameldeki oranını belirler. Tartı da ağırlığın miktarını ortaya koyar.

Buna göre ayetteki "vezn=tartı", tartmak anlamında değil, tartmaya yarayan ağırlık anlamında kullanılmıştır. *"Kimlerin tartıları ağır gelirse"* ve *"Kimlerin de tartıları hafif kalırsa"* cümlelerinde tartıların çoğul olarak kullanılmasının sebebi ise şudur: Bir kişinin o gün çok sayıda tartısı olacaktır. Çünkü ameller değiştikçe, onları tartacak hak da (kriter de) değişecektir. Meselâ, namazla ilgili gerçek namazdan ibaret olan hak, zekât, oruç, hac ve diğer ibadetlerle ilgili haktan başkadır. Bu açıktır. Az önceki açıklamadan çıkan sonuç budur.

Tefsircilerin çoğu ise, *"O gün tartı haktır."* cümlesinin anlamı hakkında şöyle demişlerdir: "Cümledeki 'el-vezn' kelimesi müpteda, 'yevmeizin' kelimesi (zaman bildiren) zarf, ve 'el-hak' kelimesi ise (mahzuf olan) 'el-vezn' kelimesinin sıfatı ve müptedanın haberidir. Buna göre cümlenin anlamı şöyle olur: O gün tartı, hak tartıdır, yani

adalettir." Bu anlamı, *"Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. "* (Enbiyâ, 47) ayeti de doğrulamaktadır.

Bazı tefsircilerin dediklerine göre ise, ayetteki "el-vezn" kelimesi müptedadır ve "yevmeizin" ifadesi bu müptedanın haberi ve "el-hak" kelimesi "el-vezn" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre cümlenin anlamı, "Hak tartı, ancak kıyamet günündedir." şeklindedir.[1]

el-Keşşaf tefsirinin yazarı ise şöyle diyor: "el-Vezn kelimesi müptedadır, 'yevmeizin' onun haberi ve 'el-hak' kelimesi onun sıfatıdır. Yani: 'Tartı, Allah'ın ümmetleri ve onlara gönderilen peygamberleri sorguladığı gündedir.' Hak tartıdan maksat da, adalettir." (el-Keşşaf-tan alınan alıntı burada sona erdi.)[2] el-Keşşaf'ın açıklama amaçlı son cümlesinin orijinal metninde bir tuhaflık var ki, ancak yukarıdaki şekilde anlamlandırdığımız takdirde ortadan kalkar.

"Kimlerin tartıları ağır gelirse" ifadesinin orijinalindeki "mevazîn", önceki açıklamalarımızdan anlaşılacağı gibi "mizan"ın çoğuludur. Az önce yer verdiğimiz *"Kıyamet günü biz adalet tartılarını kurarız."* ayeti de bunu teyit eder. Ama çoğu tefsircilerin, *"O gün tartı haktır."* cümlesine verdiği anlama en uygun gelen ihtimal, bu ifadedeki "mevazîn" kelimesinin "mevzun=tartılan" kelimesinin çoğulu olmasıdır. "Mevzun=tartılan" ise amelden ibarettir. Gerçi bu kelimeyi "mizan=tartı, terazi" kelimesinin çoğulu kabul etmek ve tartıların (terazilerin) çok sayıda olmasını, tartılan amellerin çok sayıda olması ile izah etmek de mümkündür.

Fakat çoğu tefsircilerin "hak tartı"nın "adalet"ten ibaret olduğu yönündeki görüşüne göre, iyiliklerin tartıların ağır gelmesine, kötülüklerin de tartıların hafif kalmasına sebep olduğunun nasıl tasavvur edilebileceği hususunda söylenecek söz vardır. Çünkü bu durumda iyi ve kötü şıkları ile amellerin hangi tartıyla (kriterle) tartılacağı belirsizdir. Sözünü ettikleri adalet de, yüce Allah'ın işi olan tartma işleminin niteliğidir.

Bunun böyle olduğu, *"Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. Artık kimseye en ufak bir haksızlık edilmez. İşlenen amel bir hardal tanesi kadar bile olsa onu getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz."* (En-

---

1- [Ruh'ul-Beyan Tefsiri, c.3, s.137]

2- [c. 2, s.88, Beyrut basımı]

biyâ, 47) ayetinden anlaşılmaktadır. Bu ayetteki *"kimseye en ufak bir haksızlık edilmez."* ifadesinden, Allah'ın kullarına haksızlık etmeyeceği anlaşılır. Buna göre adalet, O'nun adaletidir. Dolayısıyla o günkü tartı adalet değildir, tartıların kurulması adalet üzerinedir. Bu inceliği iyi kavramak gerekir.

Bu nedenledir ki, bu tefsirciler, tartıların ağırlığını bir tür zorlama ile baskın gelme anlamında yorumlamışlardır. Bu yaklaşıma göre tartıların ağırlığı, iyilik olmaları sebebi ile amellerin baskın olmaları, tartıların hafifliği ise, kötülük olmaları sebebi ile amellerin baskın gelmemeleri anlamındadır. Buna göre ayete şöyle bir mana vermişlerdir:

"Tartı o gün adalettir. Yani adil bir şekilde tercih yapılacaktır. Kimlerin iyilikleri üstün olduğu için amelleri baskın gelirse, onlar kurtuluşa ermişlerdir. Kimlerin kötülükleri üstün olduğu için amelleri baskın gelmezse, onlar nefislerini kaybetmişlerdir. Yani ana sermayeleri olan nefisleri gitmiştir. Çünkü ayetlerimizi yalanlamak suretiyle onlara zulmediyorlardı."

Fakat yine de söz, hangi kritere göre iyiliklerin kötülüklere baskın geldiği meselesine geliyor. Özellikle de amellerin birbirine karıştığı, iyiliklerle kötülüklerin bir arada oldukları zaman, iyilikler ile kötülüklerin büyüklük ve küçüklük bakımından birbirinden farklı olduklarını göz önünde bulundurarak, bu ikisinden hangisinin öbüründen üstün olduğu hangi ölçüye göre bilinecektir?

Yüce Allah'ın tartı işleminin adalete uygun şekilde gerçekleşeceğini bildirmesi, bu tartma işleminin o gün kulları tatmin edecek şekilde hiçbir itiraza fırsat vermeyecek netlikte gerçekleşeceğini gösterir. Buna göre, ortada iyilikte bulunan ve kötülükte bulunmayan bir unsurun var olması gerekir ki, baskınlık bu unsur sayesinde gerçekleşsin, çok sayıda iyilikler ve kötülükler bir araya geldiğinde ağır olanın hafif olana, iyiliğin kötülüğe üstün geldiği bilinsin. Yoksa keyfîlikten söz etmek kaçınılmaz olur.

Bunların hepsi, yukarıda ileri sürdüğümüz amellerin hak ile tartılması ihtimalini doğruluyor. Adil tartma da böyle olur. Bu adil tartma sonucunda kimlerin tartıları amellerinin içerdiği hak sayesinde ağır basarsa, onlar, kurtuluşa ermişlerdir. Buna karşılık kimlerin tartıları, amelleri kullukta gerekli olan hakkı içermediği için hafif gelirse, onlar, yüce Allah'ın ayetlerini yalanlayarak onlara karşı zalimce bir tavır

takındıkları ve o gün için gerekli olan azığı hazırlamadıkları için kendilerini ziyan etmişlerdir. Böylece azap yurdu olan cehennemde yerlerini hazırlayarak kendilerini helâk etmişlerdir. Orası ne kötü bir barınaktır!

Söylediklerimizden çıkan sonuçlar şunlardır:

Birincisi: Kıyamet günü amellerin tartılması; her bir amelin o amelle ilgili hakka uyarlanması, onunla mukayese edilmesidir. Ameller, o haktan ne kadar içeriyorlarsa, o kadar sevaba sebep olurlar. Eğer o haktan hiçbir şey içermiyorlarsa, sonuç helâk olmaktır. İşte tartma işlemindeki adalet budur. Bu anlam, bu konudaki ayetlerin zahirinden çıkıyor, tevile başvurmak gerekmiyor.

Bazı tefsircilere göre, tartıdan maksat adalet ve baskının ağır basmasından maksat da amelin baskın gelmesidir. Bu yorum için bu konudaki ayetleri istiare kuralına göre anlamlandırmak gerekiyor. Buna yukarıda değinmiştik.

Başka bir görüşe göre Allah, kıyamet günü dili ve iki kefesi olan bir terazi kurar ve bu terazi ile kulların iyiliklerden ve kötülüklerden oluşan amelleri tartılır. Bu tefsirciler, amellerin tartılması konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu ameller yapılır yapılmaz yok olurlar ve söz konusu tefsircilere göre yok olan arazların geriye getirilmesi mümkün değildir. Üstelik arazların ağırlıkları da yoktur.

Bu nedenle bazıları şöyle demişlerdir: "Amellerin kendileri değil, yazılı oldukları sayfalar tartılır." Bazıları, "İyilik ve kötülük şıkları ile amellerin birtakım eserleri, kendilerine has belirtileri olur ve insanların gözleri önünde bu belirtiler tartılır." demişler. Kimileri, "İyilikler güzel bir surette, kötülükler ise çirkin bir surette görünür ve bu suretler tartılır." demişler.

Kimileri, "İyilik ve kötülük şıkları ile ameller değil, müminlerin veya kâfirlerin nefisleri tartılır." demişler. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Tartma, insanın değerinin ortaya çıkmasıdır. Tartının ağır basması, insanın saygınlığı ve değerinin yüksekliği, tartının hafif gelmesi ise, insanın horluğu ve alçaklığıdır."[1]

Bu görüşler, birbirleri ile çelişmelerinin yanı sıra bu konudaki ayetlerin sözlerinden kaynaklanan herhangi bir delile dayanmazlar.

1- [Mecma'ul-Beyan tefsirinden naklen, c.4, s.299]

Üstelik hepsi, anlatılan tartı işlemini keyfîliğe bağlıyor. Bu tür bir tartı ile kullar tatmin edilemez, aleyhlerindeki hüccet tamamlanmaz. Bu noktaya daha önce işaret etmiştik.

İkincisi: Her insanın amellerinde kriter olarak kullanılan birçok tartı vardır. Daha önce söylediğimiz gibi her tür amelin kriteri, o amelin içerdiği haktan ibarettir. Çünkü kıyamet gününde tek egemen değer, hak ve yetkili otorite, hak olan Allah'tır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İşte bu, hak gündür."* (Nebe', 39) *"Orada egemenlik, hak olan Allah'a aittir."* (Kehf, 44) *"Orada herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu görür. Artık onlar, hak mevlâları olan Allah'a döndürülmüşler ve uydurdukları şeyler (düzmece ilâhlar) yanlarından kaybolmuştur."* (Yûnus, 30)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle denir: İbn Zureys, Nahhas -en-Nâsih adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde çeşitli kanallarla- İbn Abbas'tan şöyle naklederler: "A'râf Suresi Mekke'de inmiştir." [c.3, s.67]

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr'da bu rivayet İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Zubeyr'den de nakledilmiştir.

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh Katade-den şöyle naklederler: "A'râf Suresi'nin bir ayeti Medine'de inmiştir. O da, *'Onlara deniz kenarındaki kasabanın durumunu sor...'* (163. ayet) ayetidir. Surenin diğer bütün ayetleri ise Mekke'de inmiştir." [c.3, s.67]

Ben derim ki: Bu, Katade'nin kendi görüşüdür. İleride bu konu ele alınacaktır.

Yine aynı eserde, *"Hiç şüphesiz, kendilerine (peygamber) gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz."* ayeti ile ilgili olarak şöyle denir: Ahmed (b. Hanbel), Muaviye b. Hayde'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Rabbim beni çağırarak bana, 'Mesajımı kullarıma tebliği ettin mi?' diye soracak. Ben de O'na, 'Rabbim, ben mesajını onlara tebliğ ettim.' diye cevap vereceğim. Burada olanlarınız, söylediklerimi burada olmayanlara iletsinler. Sonra siz de ağızlarınıza gem vurulmuş olarak

huzura çağrılacaksınız. Hakkınızda ilk açıklama yapacak olan organlarınız, dizleriniz ve avuçlarınız olacaktır." [c.3, s.68]

Yine aynı eserde şöyle denir: Buharî, Müslim, Tirmizî ve İbn Mürdeveyh, İbn Ömer'den şöyle rivayet ederler: Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: "Hepiniz birer çobansınız. Herkes sürüsünden sorumludur. Hükümdar, halktan sorumludur. Erkek, ailesinden sorumludur. Kadın, kocasının evinden sorumludur. Köle, efendisinin malından sorumludur." [c.3, s.69, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Bu anlamda çok sayıda rivayet vardır. Kıyamet gününün sorgusu ile ilgili her iki mezhep (Şia ve Sünnî) kanalı ile gelen rivayetlerin sayısı çoktur. İnşaallah başlıcalarına uygun yerleri gelince değineceğiz.

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verilir: Ebu'ş-Şeyh, Cabir'den Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kıyamet günü mizan (terazi) kurularak iyilikler ile kötülükler tartılır. İyilikleri kötülüklerine baskın gelenler cennete, kötülükleri iyiliklerine baskın gelenler ise cehenneme girer." [c.3, s.70]

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn Ebi'd-Dünya el-İhlâs adlı eserinde İmam Ali b. Ebî Talip'ten şöyle buyurduğunu nakleder: "Kimin dış görünüşü iç yüzünden daha baskın ise, kıyamet günü tartısı hafif olur. Kimin iç yüzü dış görünüşünden baskın ise, kıyamet günü tartısı ağır olur." [c.3, s.70]

Ben derim ki: Bu iki rivayetin içerikleri hakkında söylenecek bir şey yoktur. Yalnız yukarıdaki iki ayeti tefsir etmeye elverişli değildirler ve bunun için varit olmamışlardır. Çünkü her ikisinde de hem iyilikler ve hem de kötülükler için baskınlıktan söz edilmektedir.

Yine aynı eserde şu bilgiye yer verilir: İbn Mürdeveyh, Ayşe'den şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'tan (s.a.v) duydum, şöyle buyurdu: "Allah, mizanın (terazinin) kefelerini gök ile yeryüzü gibi yarattı. Melekler, 'Ey Rabbimiz, bununla kimi tartacaksın?' dediler. Yüce Allah, 'Onunla istediğim kimseyi tartarım.' buyurdu. Yüce Allah, sıratı kılıç ağzı gibi keskin yarattı. Melekler, 'Ey Rabbimiz, bunun üzerinden kimi geçireceksin?' dediler. Yüce Allah, 'Onun üzerinden istediğim kimseyi geçiririm.' buyurdu." [c.3, s.70]

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzerini de Hâkim, Sahih'inde [el-Müstedrek Ala's-Sahihayn adlı eserinde] nakletmiştir. Bu rivayete göre, ahirette amellerin ağırlıklarını belirleyecek olan terazi, bizim dünyada bildiğimiz terazilerle aynı nitelikleri taşımaktadır. Bu anlama işaret eden başka rivayetler de vardır. Fakat aşağıda değineceğimiz diğer rivayetlerden anlaşılacağı üzere bu ifade, sıradan insanlara anlayış kolaylığı sağlamak için kullanılmıştır.

el-İhticâc adlı eserde Hişam b. Hakem'e dayanılarak verilen bilgiye göre, zındığın biri İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Ameller tartılacak değil mi?" diye sordu. İmam ona şu cevabı verdi: "Hayır; ameller somut cisim değildirler, onlar yapılan işlerin sıfatlarıdır. Ayrıca, eşyanın sayısını, ağırlık ve hafiflik derecelerini bilmeyenler, o şeyleri tartma ihtiyacı duyarlar. Oysa hiçbir şey Allah'a gizli değildir." Zındık, "Peki, mizanın anlamı nedir?" diye sordu. İmam, "Mizan, adalet demektir." dedi. Zındık, "Peki, *'Kimlerin tartıları (mizanları) ağır gelirse'* ayetinde bu kelimenin anlamı nedir?" diye sordu. İmam, "Yani, kimin ameli baskın gelirse" cevabını verdi... [c.2, s.98, Necef basımı]

Ben derim ki: Bu rivayette, tartı hakkında yaptığımız yorumu teyit eden unsurlar vardır. Bunların en latifi, İmam'ın "Ameller yapılan işlerin sıfatlarıdır." şeklindeki sözüdür. Bu sözü ile şu gerçeğe parmak basıyor: Bu alanlardaki amellerden maksat, insanların yaptıkları doğal hareketler değildir. Çünkü bu hareketler ibadetlerde de, günahlarda da müşterektirler. Maksat, bu hareketlere gelenekler, sosyal ve dinî kanunlar uyarınca yüklenen sıfatlardır.

Meselâ doğal yapısına göre "cinsel birleşme" adı verilen hareketler bütününü ele alalım. Bu hareketler, eğer sosyal gelenekler veya şer'î izin ile uyuşursa, "meşru ilişki" adını alır. Eğer bunlara aykırı olursa, "zina" adını alır. Oysa hareketlerin doğal yapısı aynıdır. İmam (a.s), sözlerini kanıtlamak için iki yöne başvuruyor: Birincisi; ameller ağırlıkları olmayan birtakım sıfatlardır. İkincisi; yüce Allah'ın nesneleri tartmaya ihtiyacı yoktur. Çünkü O, bunları bilmiyor değildir.

Âlimlerden biri bu rivayetle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Hak olan inanca göre, ahirette ameller somut cisimler hâline gireceklerdir. İyi amelin ağırlık oluşturması da mümkündür. Amelleri tartmanın hikmeti de, günahkârları korkutup rezil etmek, itaatkârları müjdeleyip sevinçlerini arttırmak ve adalet amacını açığa vurmak olabilir. Bununla

birlikte, rivayette bazı problemli noktalar vardır ki, mümkün olanı tevil etmek, mümkün olmayanı da bir yana bırakmak veya takiyyeye yormak gerekir."[1]

Ben derim ki: Amellerin ahirette somutlaşması konusunu daha önce incelemiştik. Hesaplaşma sırasında amellerin somutlaşması imkânsız olmadığı gibi, ameller hakkında hüküm verecek olan ilâhî adaletin de, amellerin somutlaşmış biçimi olan eşyayı ve nesneleri tartacak bir tartı biçiminde zuhur etmesi mümkündür. Bu rivayet de bunu reddetmiyor. Onun reddettiği şey, amellerin ahirette yerçekimi kanununa tâbi, ağırlık ve hafiflik şeklinde belirecek dünyevî cisimler şekline girecekleri faraziyesidir. Bu bir.

İkincisi; bu konudaki problem, amelleri tartmanın iyilikleri terazinin bir kefesine, kötülükleri öbür kefesine koyup, sonra onları tartıp karşılaştırmanın farz edilmesinden kaynaklanıyor. Oysa daha önce ayetin buna delâlet eden hiçbir yönünün olmadığını açıkladık.

et-Tevhid adlı eserde, Ebu Muammer es-Sa'danî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), uzun bir hadisin bir bölümünde şöyle buyurur: "*...'Kimlerin tartıları ağır gelirse'* ve *'Kimlerin de tartıları hafif kalırsa'* ayetlerinin anlamı ise şudur: İyilikler ve kötülükler, iyilikler ile tartılır. Buna göre iyilikler mizanın ağırlığı ve kötülükler mizanın hafifliğidir." [s.259, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu sözlerin yaptığımız yorumu desteklediği açıktır. Çünkü bu sözler iyiliği kriter olarak alıyor. Bu da, hiç şüphesiz başka amellerin kendisi ile ölçüleceği bir birimdir. Bu birim, hak amelden [olması gereken gibi olan amelden] ibarettir.

el-Maanî adlı eserde Minkarî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Hişam b. Salim şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. Artık kimseye en ufak bir haksızlık edilmez.'* [Enbiyâ, 47] ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Bu ayetteki tartılardan maksat, peygamberler ile onların vasileridir.' cevabını verdi." [s.31, İntişarat-i İslâmî basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, el-Kâfi adlı eserde de, Ahmed b. Muhammed ve İbrahim Hemedanî yolu ile merfu olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Rivayetin anlamı, ayeti tefsir ederken yap-

---

1- [Ruh'ul-Beyan Tefsiri, c.3, s.137]

tığımız açıklama ışığında açıktır. Çünkü ölçü, hak amel ve hak inançtır ki, bu da o zatlarda (hepsine selâm olsun) vardır.

el-Kâfi'de Said b. Museyyib'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Zeynelabidin (a.s) bir vaazı sırasında şöyle buyurdu: "Sonra yüce Allah sözü günahkârlara, suçlulara getirerek, *'Rabbinin azabının en hafif bir fiskesi onlara değse, kesinlikle, 'Eyvahlar olsun, biz gerçekten kendimize zulmetmişiz!' derler.'* [Enbiyâ, 46] buyuruyor. Ey insanlar, eğer yüce Allah bu ayette kendisine ortak koşanları kastediyor derseniz, bu nasıl olur? Oysa yüce Allah, *'Kıyamet günü adalet tartılarını kurarız. Artık kimseye en ufak bir haksızlık edilmez. İşlenen amel bir hardal tanesi kadar bile olsa onu getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz...'* [Enbiyâ, 47] buyuruyor. Ey Allah'ın kulları, şunu bilin ki, Allah'a ortak koşanlar için mizan kurulmaz, onlara amel defteri dağıtılmaz. Onlar doğrudan bölük bölük cehenneme gönderilirler. Sadece Müslümanlar için mizan kurulur ve sadece onlara amel defteri dağıtılır..." [c.1, s.419]

Ben derim ki: İmam (a.s), *"Artık onlar için kıyamet günü tartı kurmayız."* [Kehf, 105] ayetine işaret ediyor.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam (a.s), *"O gün tartı haktır..."* ayeti hakkında, "Yani, o gün amellerin karşılıklarını vermek haktır. Eğer amel iyi ise, karşılığı iyi olur. Eğer amel kötü ise, karşılığı kötü olur." demiştir. [c.1, s.224]

Ben derim ki: Bu sözler, ayetleri sonuçları ile tefsir etmektir.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam (a.s), *"Ayetlerimiz karşısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden..."* ayeti hakkında, "Yani, İmamları inkâr etmeleri yüzünden." demiştir. [c.1, s.224]

Ben derim ki: Bu açıklama, örnek verme kabilindendir. Açıkladığımız bu konuların her biri hakkında başka rivayetler de vardır.

AYETLERİN MEALİ

10- Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size çeşitli geçim kaynakları sağladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!

11- Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklere, "Âdem'e secde edin." dedik. İblis dışında hepsi secde etti. O, secde edenlerden olmadı.

12- (Allah, İblis'e,) "Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?" dedi. O, "Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın." dedi.

13- (Allah ona,) "O hâlde in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez. Çık dışarı! Sen alçaklardansın." dedi.

14- (İblis,) "Bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver." dedi.

15- (Allah,) "Sen mühlet verilenlerdensin." dedi.

16- (İblis) dedi ki: "Beni sapıklığa düşürdüğün için doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kura)ca-ğım."

17- "Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım da çoğunu şükredenler olarak bulmayacaksın."

18- (Allah) dedi ki: "Çık oradan, yerilmiş ve kovulmuş olarak! Andolsun onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım."

19- "Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun ve istediğiniz yerden (dilediğinizi) yiyin. Fakat bu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz."

20- Fakat şeytan, onlara örtülü olan ayıp yerlerini açığa çıkarıp onlara göstermek için onlara fısıldadı ve dedi ki: "Rabbiniz iki melek olmayasınız veya sürekli kalanlardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı."

21- Onlara, "Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum." diye yemin etti.

22- Böylece onları aldatarak (ağaca) yaklaştırdı. Ağacın meyvesinden tattıklarında, ayıp yerleri onlara göründü. Bunun üzerine cennet yapraklarından üzerlerine toplamaya başladılar. Rableri onlara seslendi: "Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın açık düşmanınız olduğunu size söylememiş miydim?"

23- Dediler ki: "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."

24- (Allah) dedi ki: "Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır."

25- (Allah) dedi ki: "Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde insanın yaratılışının başlangıcı, biçimlendirilmesi, meleklerin ona secde etmeye çağrılmaları, meleklerin bu emre uymaları, fakat İblis'in uymaması, İblis'in Âdem Peygamber ile eşini aldatarak cennetten çıkmalarına yol açması ve bu olay hakkında Allah'ın verdiği hüküm anlatılıyor.

10) Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size çeşitli geçim kaynakları sağladık. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!

Ayette geçen "mekkennâ" fiilinin kökü olan "temkin" kelimesi, yerleştirme ve yurt sağlama anlamına gelir. Yani "Yeryüzünü size yurt ettik." Bu kelime, güçlü ve egemen kılma anlamına da gelebilir. [Bu durumda ayetin anlamı şöyle olur: "Yeryüzünde size güç verdik."] Bu ayetlerin Bakara Suresi'ndeki Âdem-İblis hikâyesi ile belirli oranında

paralellik arz etmesi, bu ikinci anlamı teyit eder. Çünkü o ayetler, *"O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı."* (Bakara, 29) cümlesi ile başlar ki, bu cümle de, "egemen kılma" ve "istifadeye sunma" anlamını ifade eder.

Fakat incelemekte olduğumuz ayetler, *"Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır..."* cümlesi ile noktalandığı için birinci anlam daha uygundur. Buna göre bu ayet, sonrasında gelen cennet hikâyesiyle ilgili ayetlerin ayrıntılı biçimde açıkladığı olayı özet biçimde ortaya koymaktadır.

Ayette geçen "meayiş" kelimesi, "maişet" kelimesinin çoğuludur ve yaşamayı sağlayan yiyecek, içecek gibi maddeler anlamına gelir. Bu ayette insanlara Allah'ın lütufkârlığı hatırlatılıyor. Allah'ın onlara bağışladığı nimetler olarak yeryüzüne yerleştirilmeleri veya oraya egemen kılınmaları ve burada yaşamalarını sağlayan çeşitli maddelerin var edilmesi sayılıyor. Bundan dolayı ayet, *"Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"* cümlesi ile son buluyor.

11) Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklere, "Âdem'e secde edin." dedik.

Hikâye, bu ayetle başlıyor ve bu ayetten itibaren on beş ayetin sonuna kadar devam ediyor. Bu ayetlerde daha önceki ayette özeti sunulan hadisenin ayrıntılarına giriliyor ve *"Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size çeşitli geçim kaynakları sağladık."* ayetinin dile getirdiği insanın yeryüzüne yerleştirilmesi olayı ile sonuçlanan gerekçeler ve sebepler açıklanıyor.

Bundan dolayı söze bir yemin edatı ile başlanıyor ve yine bundan dolayı iki hikâye, yani secde emrini anlatan hikâye ile cenneti konu edinen hikâye bir tek hikâye gibi anlatılıyor, ikinci hikâyenin ayrı bir hikâye olduğunu gösterecek bir geçiş ifadesine yer verilmiyor. Bütün bunlar, sözü *"(Allah) dedi ki: Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır."* ayeti ile onu izleyen ayete bağlayarak, *"Andolsun sizi yeryüzüne yerleştirdik..."* ayetinin ayrıntılı açıklamasını vermek içindir.

"Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik" ayetinde insanların bütününe sesleniliyor. Daha önceki ayette olduğu gibi bu ayette

de Allah'ın lütufkârlığı vurgulanıyor. Çünkü içerik aynıdır. İki ayet arasında sadece özet olma ve ayrıntı verme farkı vardır.

Buna göre, *"Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik"* ifadesinden sonra, *"sonra meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dedik."* ifadesine yer vererek genelden özele geçiş yapmanın maksadı, şu iki gerçeği açıklamaktır:

Birinci gerçek: Meleklerin secdesi bütün Âdemoğullarına, yani insan türüne yönelikti. Âdem (a.s), bu secdede meleklerin önüne dikilmiş bir kıble konumunda idi. O, bu secdede insanlığı temsil eden bir sembol, ilkinden sonuncusuna kadar bütün insan fertlerinin yerini tutan bir vekil idi. Yani, secde onun şahsına yönelik değildi. Tıpkı ibadetlerde tarafına yönelinen Kâbe'nin rububiyet makamını sembolize ettiği gibi.

Bu sonuca şu üç noktaya dayanarak varıyoruz:

Birincisi: Bakara Suresi'nin halifelik meselesini anlatan 30-33. ayetlerde anlatılan halifelik, o ayetleri incelerken belirttiğimiz gibi, sadece Âdem Peygamber'in şahsına mahsus değildir, bütün insan soyu için geçerlidir. O hâlde secde de bütün insan soyu içindir.

İkincisi: İblis, Âdem Peygamber'i (a.s) araya koymadan, ona özellik tanımadan doğrudan doğruya Âdemoğullarının bütününü hedef almıştır. Oysa yüce Allah tarafından bize nakledilen, *"Beni sapıklığa düşürdüğün için, senin doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kura)cağım. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım..."* şeklindeki sözleri söylerken daha önce Âdemoğullarının hiç sözü edilmemişti.

Bu sözlerin benzeri Hicr Suresi'nde şöyle nakllediliyor: *"Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü gösterecek ve hepsini yoldan çıkaracağım."* (Hicr, 39) Sâd Suresi'nde de bu sözlerin benzerleri ile karşılaşıyoruz: *"Senin yüceliğine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım."* (Sâd, 82) Eğer Âdemoğullarının bütünü bir tür olarak meleklerin secdesinin muhatabı olmasalardı, İblis'in onları böylesine doğrudan intikam hedefi yapması yersiz ve anlamsız olurdu. Bu, gayet açıktır.

Üçüncüsü: Yüce Allah, meselâ Bakara ve Tâhâ surelerinde görülen Âdem Peygamber'e (a.s) yönelik hitapların aynısını bu surede bü-

tün Âdemoğullarına yönelterek şöyle buyuruyor: *"Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip..."* (A'râf, 35)

İkinci gerçek: Âdem Peygamber'in yaratılması, gerçekte bütün insan soyunun yaratılması demektir. Şu ayetler bunun delilidir: *"İnsanı çamurdan yaratmaya başladı. Sonra onun soyunu aşağılık bir suyun özünden yarattı."* (Secde, 8) *"O'dur ki, sizi topraktan, sonra nütfeden, sonra kan pıhtısından yarattı."* (Mü'min, 67) Çünkü bu ayetlerden anlaşılan, topraktan yaratma olayı Âdem Peygamber'in (a.s) yaratılış sürecidir.

Şeytan'ın hikâye içinde bize İsrâ Suresi'nde nakledilen şu sözleri de, bu gerçeğe işaret ediyor: *"Eğer kıyamet gününe kadar beni yaşatırsan, pek azı dışında onun soyuna gem vuracağım."* (İsrâ, 62) Şu ayet de bu gerçeğe belirli oranda işaret eder: *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu."* (A'râf, 172) Bu ayete sıra gelince, bu mesele üzerinde durulacaktır.

Tefsircilerin bu ayet hakkında farklı görüşleri vardır. Meselâ Mecma'ul-Beyan'da şöyle deniyor: "Arkasından yüce Allah yaratılışın başlangıcı ile ilgili nimetine değinerek, *'Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik'* buyuruyor. Ahfeş buradaki 'sümme=sonra' edatının 've' anlamında olduğunu ileri sürmüştür."

"Fakat Zeccac bu görüşe karşı çıkarak şöyle demiştir: Bu görüş yanlıştır. Onu Halil, Sibeveyh ve bilgisine güvenilen hiçbir âlim caiz görmez. 'Sümme' edatı mutlaka kendinden öncekinin sonrasında yer almayı ifade eder, başka bir anlamı olamaz."

"Dolayısıyla bu hitapta kastedilen, önce yaratılışın başlangıcına değinmektir. Yani şöyle demek isteniyor: 'Biz Âdem'in yaratma işlemine başladık, sonra ona biçim verdik.' Dolaysısıyla Âdem'in yaratılmasına topraktan başlanmış, arkasından ona biçim verme işlemi gerçekleşmiştir. *'Sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik'* ifadesinin anlamı budur. *'Sonra meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dedik.'* Yani Âdem'in yaratılması işlemi bittikten sonra. Bu anlam, Hasan'dan rivayet edilmiştir."

"Araplar, 'Size şunu şunu yaptık.' diyerek atalarını kastederler. [Burada da *'Sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik'* derken Âdem'in yaratılışı kastediliyor.] Nitekim başka bir ayette, *'Hani sizden sağlam*

bir söz almıştık ve dağı üstünüze kaldırmıştık.' (Bakara, 63) buyruluyor. Yani, sizden önceki kuşaklardan, atalarınızdan söz aldık."

"Bu ayet hakkında daha başka görüşler de vardır. Bunlardan birine göre ayetin anlamı şöyledir: 'Biz Âdem'i yarattık. Sonra sizi onun sırtında biçimlendirdik. Sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dedik.' Bu görüş İbn Abbas'tan, Mucahid'den, Rebî'den, Katade'den ve Süddî'den nakledilmiştir."

"Bir başka görüşe göre buradaki sıralama haber vermekle ilgilidir. Buna göre ayetin anlamı, 'Biz sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra size bildiriyoruz ki, meleklere; 'Âdem'e secde edin.' dedik.' şeklindedir. Tıpkı 'Ben yaya gidiyorum, sonra hızlı yürüyorum.' dendiği gibi.' Bu görüş, aralarında Ali b. İsa ve Kadı Ebu Said Sayrafî'nin de bulunduğu bir grup dilbilgini tarafından ileri sürülmüştür. Buna dayanarak İkrime'nin bu ayete, 'Sizi erkeklerin sulplerinde yarattık, sonra da kadınların rahimlerinde biçimlendirdik.' şeklinde mana verdiği nakledilmiştir. Başka bir görüşe göre de ayetin anlamı, 'Sizi ana rahminde yarattık. Sonra gözleri kulakları ve diğer organları oluşturarak biçimlendirdik.' şeklindedir." (Mecma'ul-Beyan'dan yapılan alıntı burada sona erdi.)

Zeccac'ın Mecma'ul-Beyan'da nakledilen görüşü hakkında söylemek istediğimiz birkaç söz var. Birincisi şudur: Eski kuşakların herhangi bir niteliğinin veya davranışının sonraki nesillere izafe edilmesinin doğru olabilmesi için iki nesil arasında belirli bir ortak noktanın var olması gerekir. Tıpkı Zeccac'ın verdiği örnekte olduğu gibi. Yoksa sırf soy veya eskilik-yenilik ilişkisi yeterli değildir. Buna göre, Âdem'in yaratılışı bir şekilde soyunun da yaratılışı sayılmaksızın sırf soy ilişkisine dayanılarak Âdem'in yaratılışını onun soyundan gelenlerin yaratılışı olarak saymak doğru değildir.

Değineceğimiz ikinci nokta şudur: Eğer durum, *"Hani sizden sağlam bir söz almıştık ve dağı üstünüze kaldırmıştık."* (Bakara, 63) ayetindeki gibi olsaydı ve Zeccac'ın zikrettiği gerekçeyle Âdem'in yaratılmasının ve biçimlendirilmesinin soyundan gelenlerin yaratılması ve biçimlendirilmesi olarak sayılması doğru olsaydı, o zaman da meleklere verilen Âdem'e secde etme emrinin Âdem'in soyundan türeyenlere secde etme emri sayılması da doğru olurdu. O zaman da, *"Sonra me-*

leklere, 'Âdem'e secde edin.' dedik." yerine, "Sonra meleklere, 'İnsana secde edin.' dedik." denmesi daha doğru olurdu.

Mecma'ul-Beyan'da nakledilen diğer görüşlere gelince; bunlar, ayetin sözlerinde dayanak bulmayan temelsiz yorumlardır. Öyle sanıyorum ki, bu görüşleri ileri sürenler kendi sözlerinin böylesine asılsız yorumlara tâbi tutulmalarına razı olmazlar. O hâlde sözlerin en belâgatlısı hakkında böyle yorumlar nasıl yapılabilir?

İblis dışında hepsi secde etti. O, secde edenlerden olmadı.

Yüce Allah bütün meleklerin secde ettiklerini haber veriyor. *"Bütün melekler istisnasız secde ettiler."* (Hicr, 30) ayetinde de bunu açıkça ifade etmiştir. Yalnız İblis'in secde edenler dışında kaldığını belirtiyor ve Kur'ân'ın başka bir yerinde onun bu emre uymayışının sebebini, *"O cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı."* (Kehf, 50) şeklinde açıklıyor. Ayrıca melekleri de, *"Onlar, söz söylemede O'ndan öne geçmezler ve ancak O'nun emri ile hareket ederler."* (Enbiyâ, 27) şeklinde tanımlıyor. Bu ayet de, zahiri ile, İblis'in melek soyundan olmadığına delâlet eder.

Bundan dolayı tefsirciler bu istisnayı yorumlama konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Acaba bu istisna muttasıl mıdır ve melekler sayıca çok ve daha şerefli oldukları için İblis tağlib kuralı uyarınca onların içerisine mi katılmıştır, yoksa istisna munfasıl mıdır ve bütün meleklere verilen emrin dışında İblis'e aynı mahiyette başka bir emir mi verilmiştir? Gerçi *"Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?"* ifadesinden anlaşılacağı üzere emir bir tane idi ve o da meleklere yöneltilmiş olan emirdi.

Ayetten çıkan sonuca göre İblis, meleklerle birlikte idi, onlardan hiçbir farkı yoktu. Halifelik meselesini anlatan *"Hani bir zaman Rabbin, meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar da, 'Orada bozgunculuk yapacak ve kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz.' dediler."* (Bakara, 30) ayetinden anlaşılacağı üzere hep bir arada kutsallık makamında bulunuyorlardı ve secde emri bu makama, daha doğrusu makamları itibarı ile o makamda bulunanlara yöneltilmiştir. Nitekim aşağıda gelecek olan *"O hâlde in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez."* ayetinde bu hususa işaret ediliyor.

"Min-hâ=oradan" ve "fî-hâ=orada"daki zamir ister makam ve mevkie, ister göğe veya cennete dönük olsun, sonuç itibariyle makam ve mevki ile ilgilidir. Eğer bu emir, makam ve mevki faktörünün etkisi olmaksızın onlara yöneltilmiş olsaydı, "Büyüklük taslamak senin haddine düşmez." denmesi daha yerinde olurdu. ["Orada" denmesine gerek duyulmazdı.]

Buna göre o zamana kadar İblis ile melekler arasında bir fark yoktu. O zamandan itibaren iki kesim birbirinden ayrıldı. Melekler bulundukları makamın gerektirdiği hâl üzerinde kaldılar. Bu hâl, *"Bilâkis melekler, saygın kullardır. Onlar, söz söylemede O'ndan öne geçmezler ve ancak O'nun emri ile hareket ederler."* (Enbiyâ, 27) ayetinde anlatılan kulluk, boyun eğme ve emre uyma hâlidir. Meleklerin hayatlarının mahiyeti ve davranışlarının türü budur. Onlar, bu hâllerinde kaldılar. Fakat İblis, *"O, cinlerden idi, Rabbinin emrinin dışına çıktı."* (Kehf, 50) ayetinde işaret edildiği üzere melekler ile paylaştığı mevkiinin dışına çıktı. Bu ayette "feseka" kelimesinin kökü olan "fısk", hurmanın kabuğundan çıkması demektir. İblis, meleklerden ayrıldı ve ilâhî saygınlığın ve kulluk itaatinin dışına çıkma mahiyetini taşıyan bir hayata başladı.

Bu hikâye, aramızda bildiğimiz toplumla ilgili hikâyelerin üslûbunda anlatılmış ve bunun gereği olarak emir, emre uyma, karşı çıkma, savunma, kovma ve dışarı atma gibi teşriî ve mevlevî unsurlar içermiş olmakla birlikte, ayetlerden istifade ettiğimiz yukarıdaki açıklamalarımız, bizi bu hikâyenin tekvinî bir nitelik taşıdığı sonucuna götürür. Şu anlamda ki, İblis içinde bulunduğu duruma bağlı olarak emre uymayı, yani insanlık hakikatine boyun eğmeyi kabul etmedi ve bu tutumunun sonucu olarak karşı gelmesi sonucu ortaya çıktı. *"Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez."* ifadesi, buna işaret eder. Çünkü bu ifadeden anlaşıldığına göre, İblis'in bulunduğu makam, özü itibariyle büyüklük taslamayı kabul etmez. Buna göre İblis'in o makamda büyüklük taslaması, o makamdan çıkması ve daha aşağı bir düzeye inmesi demektir.

Üstelik -daha önce belirttiğimiz gibi- secde emri, aynı anda hem meleklere, hem de İblis'e yöneltilmiş tek bir emirdir. Meleklere yöneltilen emir de, niteliği itibariyle mevlevî ve teşriî bir emir olmaz. Çünkü herhangi bir davranışa yönelik teşriî emirde emri alan kimse, itaat

ile karşı gelme, mutluluk ile bedbahtlık arasında eşit mesafede bulunur. Oysa melekler, yaratılışları itibariyle itaatkârdırlar ve mutluluk alanının sağlam yerlileridirler. Nitekim İblis de bunun tam karşıtı bir konumdadır. Bunun böyle olduğu, kendisine emir yöneltildiğinde takındığı tutumla ortaya çıkmıştır.

Eğer yüce Allah, Âdem'i yaratmamış ve melekler ile İblis'e ona secde etmeyi emretmemiş olsaydı, İblis bulunduğu yakınlık makamında kalmaya devam edecek, meleklerden ayrılmayacaktı. Fakat insanın yaratılması, o makamı, biri yakınlık ve öbürü uzaklık makamı olarak iki makama ayırdı ve yolu da biri mutluluk ve öbürü bedbahtlık yolu olmak üzere iki yola böldü.

12) (Allah, İblis'e,) "Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?" dedi. O, "Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın." dedi.

Yüce Allah, tıpkı Sâd Suresi'ndeki *"Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan ne oldu?"* buyruğunda olduğu gibi, "Secde etmene engel olan sebep neydi?" diye soruyor. Bundan dolayı bazıları, tıpkı *"Böylece kitap ehli bilsinler ki, Allah'ın lütfünden hiçbir şey elde edemezler."* (Hadîd, 29) ayetinde olduğu gibi, "ellâ" ibaresindeki "lâ"nın, pekiştirme amaçlı bir fazlalık olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Fakat anlaşılan o ki, ayetteki "menea" fiili, "itti" veya "çağırdı" anlamını içermektedir. Buna göre cümlenin anlamı, "Seni secde etmemeye iten veya çağıran engel nedir?" şeklindedir.

"O, 'Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." ifadesi, İblis'in -Allah ona lânet etsin- verdiği cevabı yansıtıyor. Bu söz, İblis'in işlediği ilk günah olduğu gibi, Allah'a karşı yapılan ilk isyandır da. Çünkü bütün günahlar, eğer analitik bir gözle incelenirse, sonuç olarak benlik iddiasına ve yüce Allah'ın ululuğu ile boy ölçüşme küstahlığına dayanır. Oysa ululuk sırf O'na mahsustur, bu konuda hiçbir ortağı yoktur. O hâlde, karşısında bütün yüzlerin eğildiği, bütün boyunların büküldüğü, bütün seslerin kısıldığı ve bütün her şeyin alçaldığı yüce ilâhî benlik karşısında kendi zatına güvenip "ben" demek, hiçbir yaratılmış kulun haddi değildir.

Eğer İblis kendi nefsinin tuzağına düşmeseydi, bakışlarını kendi benliğini görmenin dar açısına hapsetmeseydi, kendini bağımsız gör-

me şımarıklığına kapılmazdı. Bunun yerine, üstündeki her şeyi ayakta tutan İlâh'ı görür, benliğiyle kendisinden her türlü bağımsızlığı ve uluğu olumsuzlayacak şekilde O'nun karşısında alçalır, emrine boyun eğer, nefisini itaate ve emri yerine getirmeye zorlardı. Bunun yanı sıra dış görünüşe kapılarak, "Ben ondan üstünüm. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın." şeklindeki sözlerinde somutlaşan sakat mantığın ağına düşmezdi. Tersine dikkatini emrin geldiği kaynağın yüceliği ve ululuğu üzerinde yoğunlaştırırdı.

İblis, yüce Allah'ın, *"Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?"* sorusu ile karşılaştığında, "Benim ondan üstün olmam, beni ona secde etmekten alıkoydu." diyebilirdi. Fakat o, *"Ben ondan üstünüm."* diyerek benlik duygusunu açığa vurdu, inadında ve şımarıklığında ısrarlı olduğunu vurgulamış oldu. Bu cevabından, secde etmesine engel olan faktörün, kendisini üstün görmesi olduğu ortaya çıkıyor. Çünkü, *"Ben ondan üstünüm."* sözü, kibirliliği pekiştirmeli ve vurgulamalı bir tonla dile getirilen bir ifadedir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, bu kibirlilik Allah'a karşı takınılmış bir kibirliliktir, Âdem'e yönelik bir büyüklenme değildir.

Ayrıca İblis, *"Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* sözü ile, Âdem'den üstün olduğunu yaratılışının ana maddesi olan ateşe ve ateşin, Âdem'in yaratılış kaynağı olan çamurdan üstün oluşuna dayandırıyor. Yüce Allah, onun cinlerden olduğunu ve cinlerin ateşten yaratıldığını ifade ederek yaratılışının ana maddesi ile ilgili iddiasını doğruluyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"O, cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı." (Kehf, 50) *"Andolsun biz insanı kokuşmuş kara çamurdan oluşmuş kuru balçıktan yarattık. Cini de daha önce yakıp öldürücü dumansız ateşten yarattık."* (Hicr, 27) *"O, insanı ateşte pişmiş gibi kuru balçıktan yarattı. Cini de dumansız ateşin alevinden yarattı."* (Rahmân, 15)

Fakat yüce Allah onun Âdem'den üstün olduğu yolundaki iddiasını doğrulamıyor. Gerçi onun, *"Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın..."* şeklindeki sözünü bu surede açıkça reddetmiyor ama, Bakara Suresi'nde meleklere anlattığı halifelik meselesi sırasında Âdem'in ondan da, meleklerden de üstün olduğunu belirtiyor.

Üstelik Kur'ân'ın başka bir yerinde bu olayı şöyle anlatıyor: *"Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım.*

Ona biçim verip kendisine ruhumdan üflediğimde derhâl ona secde edin.' Bütün melekler istisnasız secde ettiler. Yalnız İblis secde etmedi; büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. (Allah ona,) 'Ey İblis, iki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan ne oldu? Büyüklük mü tasladın, yoksa gerçekten büyüklerden mi idin?' dedi. (İblis,) 'Ben ondan üstünüm; Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." (Sâd, 76)

Bu ayetlerde iki gerçeğe vurgu yapılıyor. Birincisi; meleklerle İblis, Âdem Peygamber'in oluşumuna kaynaklık eden toprak kökenli maddeye secde etmeye çağrılmadılar. Onlar, yüce Allah'ın biçimlendirip kendine has ruhundan bir soluk üflediği bir varlığa secde etmeye çağrıldılar. Hiç şüphesiz böyle bir varlık, her türlü şerefi bünyesinde taşıyan ve ilâhî ilgiye tam anlamı ile sahip bir varlık niteliğindedir. Çünkü tekvinî alanlarda üstünlük, ilâhî ilginin ekseninde döner, varlıkların kendi zatlarından kaynaklanan bir hükme dayanmaz. Çünkü hüküm yetkisi sadece Allah'a aittir.

İkinci gerçek, yüce Allah'ın İblis'e secde etmemesinin sebebini sorarken, *"İki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan ne oldu?"* şeklinde bir ifade kullanmasında yatıyor. Yüce Allah bu ifadesinde Âdem'i yaratmaya büyük önem verdiğini, onunla kelimenin tam anlamı ile ilgilendiğini vurguluyor. Çünkü "iki el" deyimini nasıl açıklarsak açıklayalım, yüce Allah onu iki eli ile yarattığını açıklıyor. İşte üstünlük budur.

Lânetli İblis ise Allah'a, *"Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* diye cevap veriyor. Bu cevabında ateş ile çamur üzerinde duruyor ve Rabbine karşı büyüklendiği gerçeğini ihmal ediyor. Nitekim bu surede de, kendisine yöneltilen, *"Sana (secde etmeni) emrettiğimde seni secde etmekten alıkoyan ne oldu?"* sorusu ile Rabbine karşı büyüklenmesinin sebebi sorulunca, *"Ben ondan üstünüm..."* cevabını veriyor ve sorulan soru ile, yani emrine karşı gelmekle Rabbine karşı niçin büyüklük tasladığı sorusu ile ilgilenmiyor.

Gerçi aslında, *"Ben ondan üstünüm"* derken [dolaylı da olsa] bu soru ile ilgilenmiştir. Her şeyi egemenliği altında tutan ilâhî benlik karşısında kendisine bağımsız bir benlik yakıştırmıştır. Bu şımarıklık, onu yüce Allah'ın ululuğunu unutmaya sevk etmiştir. Kendisini Rabbi

gibi görmüş, kendisinde O'nunki gibi bir bağımsızlık vehmetmiştir. Bu yanılgı, Allah olduğu için O'nun emrine uymak gerektiği gerçeğini göz ardı etmesine yol açmış, böyle yapacağı yerde tercih gerekçeleri aramakla meşgul olmuştur. Bu arama sonunda karşı gelmeyi itaat etmeye, inatçılığı boyun eğmeye tercih etmeyi benimsemiştir.

Bunun tek sebebi, kendine bağımsız bir benlik yakıştırmak sureti ile büyüklenmesidir. Bu duygu, gözünü kör ettiği için, kendisinin ana maddesi olan ateşin Âdem'in ana maddesi olan çamurdan üstün olduğunu düşünmüş ve bu düşünceye dayanarak kendisinin Âdem'den üstün olduğuna hükmetmiştir. Sonuç itibariyle üstün olan tarafın aşağı durumda olan tarafa secde ederek ona boyun eğmesine, bunu emreden Allah da olsa, razı olmamıştır. Çünkü o, kendisinde Allah'ınki gibi bir bağımsızlık ve yücelik vehmettiği için kendisini Allah ile bir tutmuş ve emri bir yana bırakarak tercih gerekçelerine sarılmıştır.

Sözün kısası; O, yüce Allah'tır; her şey O'nunla başlar ve her şey O'na döner. O, bir şeyi yaratıp onun üstün olduğuna hükmedince, o şey dış varlığı hasebiyle gerçekte şerefli ve üstün olur. Eğer O, ikinci bir şey yaratır da ona yarattığı birinci varlığa boyun eğmesini emrederse, söz konusu ikinci varlık birinciye göre eksik ve daha aşağı düzeyde olur. Çünkü O'nun emri ya gerçek tekvindir veya ucu tekvine dayanır.

Dolayısıyla O'nun sözü, haktır. Emrini tutma konusunda gerekli olan, onu O'nun emri olduğu için tutmaktır. Yoksa bu emir bir maslahatı, bir faydayı, bir çıkarı içeriyor diye O'nun emri tutulmaz. Eğer öyle düşünülürse, o zaman O'nun rabliği ve mevlâlığı devreden çıkar ve işlerin dizgini ve etkisi faydaların ve çıkarların kontrolüne geçer. Bu da O'nu yaratıklardan biri, öbür varlıklardan farksız bir varlık durumuna düşürür.

Bu hikâyeyi anlatan ayetlerin delâlet ettiği ana nokta şudur:

İblis'in asi olmasının ve kovulmayı hak etmesinin tek sebebi, Allah'ın emrine uymamak suretiyle O'na karşı büyüklenmesidir ve bu büyüklenmenin göstergesi, *"Ben ondan üstünüm"* şeklindeki sözüdür.

Daha önce söylediğimiz gibi İblis bu sözü ile, aslında Rabbine karşı büyüklük taslamıştır. Gerçi o bu sözü ile Âdem'e karşı büyüklük taslıyordu. Çünkü kendini ondan üstün görüyor, Âdem'i küçümsüyor-

du. Oysa Allah onu kendine has kılmış ve halifelik meselesi sırasında onu meleklerden ve İblis'ten üstün tuttuğunu onlara bildirmişti.

Bunun bir başka delili, *"Ona ruhumdan üflediğimde..."* ve *"İki elimle yarattığım varlığa..."* ifadeleridir. [Evet; gerçi o, Âdem'e karşı büyüklük taslıyordu;] fakat ayetlerde ön plânda tutulan husus, onun Âdem'e karşı büyüklenmesi değil, yüce Allah'a karşı büyüklük taslamasıdır.

Bunun delili şu ayettir: *"Hani meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik. Hepsi secde etti. Sadece İblis secde etmedi. O, cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı."* (Kehf, 50) Çünkü yüce Allah, "O, Âdem'e boyun eğmeyi reddetti." demiyor, yüce Rabbinin emrinin dışına çıktığını vurguluyor.

Kısacası; bu hikâyeyi anlatan ayetlerde, İblis'in Rabbine üstünlük taslaması meselesi ön plâna çıkarılıyor. Onun Âdem'e karşı üstünlük taslamasına ve bu konuda ileri sürdüğü gerekçeye gelince, bunlar Allah'a karşı büyüklenmesine bağlı sonuçlar olarak değerlendiriliyor. Anlaşılan, bu yüzden İblis'in gerekçesine açıkça cevap verilmeyerek, sadece *"İki elimle yarattığım varlığa..."* ve *"Ona ruhumdan üflediğimde..."* gibi ifadelerde görüleceği üzere, dolaylı bir şekilde ima edilerek karşılık veriliyor.

Şöyle denebilir: Secde emrinin tekvinî olduğunu söylemek, İblis'in asi olduğunu bildiren ayetlerle çelişir. Çünkü asi olmaya ve karşı gelmeye müsait olan emirler sadece teşriî emirlerdir. Tekvinî emirlere karşı gelmek, onlara karşı koymak ise kesinlikle mümkün değildir. Çünkü tekvinî emir, varlıkların karşı duramayacakları bir var etme sözünden ibarettir. Şu ayette buyrulduğu gibi:

"Biz bir şeyin olmasını isteyince, ona (söyleyecek) tek sözümüz, sadece 'Ol' dememizdir; hemen oluverir." (Nahl, 40)

Cevabımız şudur: Daha önce söylediğimiz gibi, bu hikâye içerdiği emir, emri dinleme, karşı çıkma, kovma gibi unsurlarla aramızda bilinegelen toplumla ilgili meselelere benziyor. Fakat hikâye bu görüntüsünün yanı sıra insan ile melekler ve İblis arasındaki gerçek ilişkilerin tekvinî bir sürecini yansıtıyor. Bu süreç aslında melekler ile İblis'in yaratılış özelliklerini, bu iki kesimin insanla ilişkilerine bu özelliklerin yansımalarını, insanın mutluluğu ve bedbahtlığı konusunda bu

iki kesimin tabiatlarının neleri gerektirdiğini açıklıyor. Bu ise, emrin tekvinî olmasından başka bir şeydir.

Dolayısıyla hikâye, aslında dünyadaki toplumsal hayatımızın motifleri ile işlenmiş tekvinî bir hikâyedir. Bunu bir örnekle açıklayalım:

Bir hükümdar düşünün. Yönettikleri içinden birine yakınlık gösteriyor. Çünkü onu yeteri derecede yetenekli ve üstün kabiliyetli görüyor. Bu yüzden onu yakınına alıyor, özel ilgisi ile taltif ediyor. Dahası, onu çevresindeki öbür yakınlarının önünde tutarak ülkesinde kendisine halife tayin ediyor ve diğer yakınlarına onun makamına saygı gösterip eli altında çalışmalarını emrediyor. Çevresindekilerin çoğunluğu hükümdarın bu çağrısını olumlu karşılayarak emrine uyuyor. Hükümdar da onların bu itaatkârlığını memnuniyetle karşılayarak onları yerlerinde ve rütbelerinde bırakıyor.

Fakat içlerinden biri hükümdara karşı geliyor. Onun emrini yanlış bularak ona uymayacağını söylüyor. Gerekçe olarak kendisinin o kimseden daha şerefli bir öz taşıdığını ve daha verimli işler yaptığını ileri sürüyor. Bunun üzerine hükümdar o asiye kızarak onu yanından kovuyor, alnına zillet ve aşağılık damgası vuruyor. Çünkü hükümdara, hükümdar olduğu için, işlerin dizginleri elinde olduğu için, ferman ve yasa çıkarmaya tek yetkili merci olduğu için itaat edilir. Yoksa emirleri pratik çıkarlara uygun düşüyor diye ona itaat edilmez. Böyle bir düşünce, iyiliğe ve faydaya giden yolu gösteren bir nasihatçi hakkında geçerlidir.

Bu örnek üzerinde düşünülünce görülür ki, hükümdarın itaatkâr ve asi bütün adamları emir gelmeden önce aynı yakınlık derecesinde idiler, hizmet düzeyinde ve saygınlık alanında istikrarlı bir konuma sahiptiler, aralarında hiçbir fark yoktu. Bu durum, koltuk sahibinden emir gelinceye kadar böyle devam etti. Emir gelince önlerindeki yol ikiye ayrıldı, kendileri de ikiye bölündüler. Bir bölümü itaatkâr, emre uyan kesimi oluştururken, öbürleri asi ve karşı gelen taraf oldular. Bu olay vesilesi ile hükümdarın potansiyel huyları, güç kullanma metotları ve irade kalıpları ortaya çıktı. Merhamet, öfke, yakınına alma, uzaklaştırma, af, bağışlama, yakalama, intikam alma, vaatte bulunma, tehdit etme, ödüllendirme, cezalandırma gibi konularda takınmaya yatkın olduğu tutumlar pratiğe yansıdı. Olaylar mihenk taşı

gibidir. Madenler bu taşa vurulunca cevherlerinin kalite derecesi ortaya çıkar.

Meleklerin secde etmeleri ve İblis'in secde etmeyi reddetmesi hikâyesi, belirli oranda bu örneğin içerdiği gerçeklerin benzerlerine işaret eder. Secde emrinde yüce Allah'ın Âdem'i onurlandırması vardır. Bu onurlandırma, Âdem'in konumunu kendine yaklaştırmada, ona halifelik nimetini ve velilik saygınlığını vermede ifadesini bulur.

Öte yandan bu onurlandırma, meleklerin kendisine boyun eğmelerini sağlarken, İblis'in ondan uzaklaşmasına yol açıyor. Çünkü İblis'in yaratılış cevheri ile insan mutluluğu arasında çelişki vardır. Bu yüzden insana her dokunuşunda onun işlerini bozar, ona her yaklaştığında onu yoldan çıkarır. *"Bu, İblis'e ilişkin kesinleşmiş bir hükümdür. Kim onun peşinden giderse, onu yoldan çıkarır."* (Hacc, 4)

Yüce Allah, Kur'ân'ın birkaç yerinde tekvinî emrinin uygulanışını, emir sözcüğü ile veya benzeri kelimeler ile ifade eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Ona (göğe) ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (meydana) gelin.' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler."* (Fussilet, 11) *"Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk. Fakat onu yüklenmekten kaçındılar, onun sorumluluğundan korktular."* (Ahzâb, 72)

Hepsinden daha geniş kapsamlısı ise, *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istediğinde, ona sadece 'Ol' demesidir; hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) ayetidir.

Şöyle denebilir: Bu hikâyenin zahirini göz ardı ederek onu sırf tekvin yaklaşımı ile yorumlamak, Kur'ân'ın bütününde belirsizliğe yol açar. O zaman dünya ve ahiret ile ilgili mesajları, hatta kıssaları, ibret derslerini ve şer'î hükümleri, birtakım temsilî anlatımlar olarak yorumlamanın önünde hiçbir engel kalmaz. Böylece bir yaklaşımın caiz görülmesi durumunda ise, din ortadan kalkar.

Cevabımız şudur: Biz delile bağlıyız. Kimi zaman delil, anlatılanların açık, net ve sabit olduğunu gösterir. Temel öğretiler, doğru inanç esasları, peygamberlerin hikâyeleri, onların dinî çağrılarının önemli ilkeleri, şer'î hükümler ve bunların sonucu olan sevaplar ve cezalar gibi. Kimi zaman da delil ve ipuçları bunun aksini gösterir. İncelemekte olduğumuz hikâyede, zerreler âlemi hikâyesinde ve emanetin sunulması meselesinde olduğu gibi. Bu tür konuların tekvinî yorumu, ne dinin temel ilkelerinden birini inkâr etme sonucunu doğurur, ne de

muhkem bir ayete veya sabit bir sünnete ya da kesin bir delile ters düşer.

İblis'in, *"Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın."* gerekçesi, kıyasa dayalı bir ispat girişimidir. Bu, kesin sonuca ulaştıran bir kanıtlama metodu olmadığı için, gerçeklerin belirlenmesinde ona önem verilmez.

Tefsirciler, İblis'in bu istidlâline çeşitli cevaplar vermişlerdir. Fakat, daha önce de değindiğimiz gibi, Kur'ân bu istidlâle önem vermemiş, onu cevap vermeye değer bulmamıştır. Bu hususta yüce Allah, sadece İblis'in kendisine karşı büyüklük taslamasını, emre uyma ve kendini aşağı görme konumundayken böyle bir büyüklenme gösterisine girişmesini kınamış, bunun onun haddi olmadığını vurgulamıştır. Bu yüzden tefsircilerin verdikleri o cevaplara değinmek istemedik.

13) (Allah ona,) "O hâlde in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddine düşmez. Çık dışarı! Sen alçaklardansın." dedi.

Ayette geçen "tetekebbere" fiilinin kökü olan "tekebbür", kişinin büyüklüğü kendine yakıştırması ve başkalarına karşı bu hâliyle ortaya çıkmasıdır. Çünkü büyüklük ve küçüklük izafî kavramlardandır. Bu kelime, daha çok soyut kavramlarla ilgili olarak kullanılır. İnsan, sözleri veya davranışları ile bir başkasından daha şerefli ve daha itibarlı olduğunu gösterince, ona karşı büyüklenmiş, onu küçük görmüş olur.

Ancak, Allah'ın şereflendirdiğinin ve üstün kıldığının dışında hiçbir şeyin başka bir şeye karşı bir şerefi ve üstünlüğü olmadığı için büyüklenmek, Allah'tan başkası için mutlak anlamda kınanan bir sıfattır. Çünkü yüce Allah'ın dışında her şeyin kendinden sahip olduğu tek şey, yokluk ve zillettir. Bu bakımdan hiçbir şey diğerlerinden farklı değildir. Üstünlük, sadece Allah'ladır ve O'nun tarafındandır.

Buna göre, Allah'tan başka hiç kimsenin başka birine karşı büyüklenme hakkı yoktur. Büyüklük, sadece yüce Allah'a ait bir sıfattır. O, mutlak anlamda büyük ve yücedir. Buna göre, büyüklenmenin bir hak olanı ve övüleni vardır. Bu, Allah'a ait olan veya bir şekilde O'na varıp dayanan büyüklenmedir. Allah'ın düşmanlarına karşı büyüklenmek gibi ki bu, aslında üstünlüğün Allah'a ait olduğunu göstermektir. Bir

de batıl olanı ve kınananı vardır. Bu da, Allah'tan başkasının Allah ile değil, kendisi için büyüklük iddia etmesidir.

Ayette geçen "sâğirîn" kelimesi, zillet ve küçüklük anlamındaki "sığâr" kökünden türeyen "sâğir" kelimesinin çoğuludur. Somut nesnelerle ilgili olarak "sığar=küçüklük" kelimesinin ifade ettiği anlamı, "sığâr=alçaklık" kelimesi de soyut kavramlarla ilgili olarak ifade eder. *"Çık dışarı! Sen alçaklardansın..."* ifadesi, yine bu ayette geçen, *"O hâlde in oradan!"* ifadesinin açıklaması ve pekiştirmesidir.

Çünkü "hubût=inmek", bir şeyin bulunduğu yerden aşağı inerek çıkmasıdır. Bu da söz konusu inişin manevî nitelikte bir iniş olduğuna, somut bir yerden başka bir yere inmek demek olmadığına delâlet eder. Bu da, daha önce de söylediğimiz gibi, ayette geçen "min-hâ" ve "fî-hâ" ibarelerindeki "hâ" zamirlerinin göğe veya cennete değil de, dereceye dönük olduğunu, göğe veya cennete dönük sayılmaları için gök veya cennetin şu veya bu şekilde derece ile ilgili olmasını gerektiğini doğrular.

Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Allah ona dedi ki: "Sana emrettiğim varlığa secde etmediğine göre bulunduğun dereceden aşağı in! Çünkü bulunduğun derece alçalma ve boyun eğme derecesidir. Orada büyüklenmen yakışık almaz. Çık dışarı; sen alçaklardansın, aşağılık ehlinden birisin!" İblis'in alçaklıkla damgalanmasının sebebi, büyüklenmenin karşıtı olmasıdır.

14-15) (İblis,) "Bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver." dedi. (Allah,) "Sen mühlet verilenlerdensin." dedi.

Şeytan mühlet istiyor, Allah da ona mühlet veriyor. Yüce Allah bu meseleyi başka bir yerde şöyle açıklıyor: *"(İblis,) 'Rabbim, bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver.' dedi. (Allah,) 'Sen bilinen vaktin gününe kadar mühlet verilenlerdensin.' dedi."* (Hicr, 38; Sâd, 81) Bu ayetten anlaşıldığına göre İblis'e kayıtlı bir mühlet tanınıyor, verilen mühlet sözünü ettiği şekilde mutlak değildir. Yani, ona tekrar diriltilme gününe kadar mühlet tanınmamış, yüce Allah ona tanınan süreye bir son koymuştur ki, bu son, diriltilme gününden önce olan "bilinen vaktin günü" olarak ifade ediliyor. İnşaallah Hicr Suresi'nin tefsiri sırasında bu konu ele alınacaktır.

Dolayısıyla, *"Sen mühlet verilenlerdensin."* ifadesi, İblis'e verilen mühlete ayrıntıya girmeden delâlet ediyor. Ayrıca bu ifade, İblis'ten başka mühlet verilenlerin olduğunu da gösteriyor.

İblis'in yeniden diriliş gününe kadar mühlet istemesi, onun insan soyunu hem dünyada, hem de berzah âleminde kıyamet gününe kadar yoldan çıkarmayı amaçladığını gösterir. Öyle anlaşılıyor ki yüce Allah, onun isteğini bu kapsamlılığıyla kabul etmedi; ona dünya hayatının sonuna kadar mühlet verdi, berzah âlemi ile ilgili isteğini reddetti. Buna göre berzah âleminde insan üzerinde yoldan çıkarma sultası olmayacaktır. Bazı kimselere berzah âleminde de tıpkı eşi ve yakın arkadaşı gibi eşlik edebileceği söz konusu olsa dahi. Nitekim şu ayetler buna delâlet ediyor:

"Kim Rahman'ı anmaktan yüz çevirirse, ona bir şeytanı musallat ederiz, o onun ayrılmaz bir yoldaşı olur. Onlar (şeytanlar) bunları (doğru) yoldan alıkoydukları hâlde bunlar doğru yolu bulduklarını sanırlar. Nihayet adam bize geldiği zaman (o yoldaşına), 'Keşke seninle benim aramda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı! Ne kötü bir yoldaşmışsın!' der. (Bu sözler) o gün size hiçbir fayda sağlamaz. Çünkü zulmettiniz. Siz azapta ortaksınız." (Zuhruf, 39) *"O zalimleri, eşleri... ile birlikte bir yere toplayın."* (Sâffât, 22)

16-17) (İblis) dedi ki: "Beni sapıklığa düşürdüğün için doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kur)acağım. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım..."

Ayette geçen "ağveytenî" fiilinin kökü olan "iğva" kelimesi, sapıklığa düşürmek, helâke sürüklemek ve aldatmak anlamlarına gelir. "Ağveytenî" cümlesi gerçi tefsircilerin farklı görüşlerine bağlı kalarak bu anlamların her üçü ile de tefsir edilmiştir, fakat yüce Allah'ın, Hicr Suresi'nde naklettiği İblis'in, *"Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü gösterecek ve hepsini yoldan çıkaracağım."* (Hicr, 39) şeklindeki sözü, maksadın kelimenin ilk anlamı olduğunu doğrular.

Ayetteki "bi-ma" ibaresinde yer alan "bâ" edatı, sebep veya karşılık anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Beni sapıklığa düşürdüğün için veya beni sapıklığa düşürmenin karşılığı olarak senin doğru yolunun üzerinde oturup..." Bu "bâ"nın yemin edatı olduğunu

söyleyenler yanılmışlardır. Onlar, bu ayetteki "bâ" edatı ile İblis'in başka yerde nakledilen *"Senin yüceliğine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım."* (Sâd, 82) şeklindeki sözünün başında yer alan "bâ" edatını bir tutmak istemişlerdir.

"Doğru yolunun üzerinde otur(up pusu kur)acağım." Yani, onlar için senin doğru yolunun, onları sana götürecek ve mutluluklarına eriştirecek yolunun üzerinde oturacağım. Çünkü hepsi sana doğru yol almakta ve kaçınılmaz olarak senin doğru yolunu izlemekteler. Dolayısıyla "doğru yol üzerinde oturmak" ifadesi, İblis'in bu yolu mekân tutup gelip geçenleri bu yolun dışına çıkarmak için gözetlemesinden kinayedir.

"Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım." ifadesi, doğru yol üzerinde oturup pusu kuran İblis'in insanlara neler yapacağını açıklıyor. Yapacağı şey, her yönden, yani dört bir taraflarından insanlara sokulmaktır.

İblis'in üzerinde oturup insanlara pusu kurduğu doğru yol (sırat-ı müstakîm) soyut bir şey olduğu için onun insanlara sokulma yolu olarak kullandığı yönler de somut değil, soyut şeylerdir. Yüce Allah'ın bu yönlerden neyi kastettiğini belirlemek için şu ayetler birer ipucu olabilir:

"(Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir." (Nisâ, 120) *"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur."* (Âl-i İmrân, 175) *"Şeytanın adımlarını izlemeyin."* (Bakara, 168) *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin hayâsızlığı emreder."* (Bakara, 268) Bu bağlamda daha birçok ayet vardır.

Bu ayetlerden anlaşıldığına göre, insanların önlerinden maksat, hayatları boyunca karşılarına çıkan, onlarda özlem ve kuruntu uyandıran, nefislerini cezbeden, tabiatlarının hoşlandığı, bunların yanı sıra hoşlarına gitmeyen ve başlarına gelmelerinden korktukları olaylardır. Meselâ, Allah rızası için maddî harcama yapılması durumunda, başa geleceğinden korkulan fakirlik veya bir hayır ve sevap yoluna girilmesi durumunda insanlardan gelecek kınamalar ve karalamalar gibi.

İnsanların arkalarından maksat, evlâtları ve gelecek nesilleridir. İnsan, kendinden sonra yerine geçecek evlâtları için arzular, kuruntular, korkular ve kaygılar besler. İnsan, onlar kaldıkça kalacağını sana-

rak onları sevindiren şeylerle sevinir ve onları üzen şeylerle üzülür. Bu yüzden helâl-haram ayırımı yapmadan onlar için mal biriktirir, onlara elinden geldiği kadar güç hazırlar. Bunun sonucunda evlâtlarının hayatları uğruna kendini mahveder.

İnsanların sağ taraflarından maksat, insanın güçlü ve uğurlu, aynı zamanda mutluluk bölgesi olan din tarafıdır. Şeytanın insana bu tarafından sokulması demek, şeytanın cazip göstermesi sonucu insanın bazı dinî konularda aşırılığa gitmesi, Allah'ın emretmediği şeylere kendini zorlaması demektir ki, yüce Allah bu tutumu şeytanın adımlarına uymak olarak nitelendiriyor.

İnsanların sol yanlarından maksat, sağ yanlarının karşıtıdır. Şeytanın insanlara bu yanlarından sokulması demek, kötülükleri ve iğrençlikleri ona cazip göstermesi, onları günahlara girmeye, suç işlemeye ve nefsin aşırı arzularına uymaya çağırması demektir.

Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde, ayetteki "min beyni eydîhim ve min halfihim=önlerinden ve arkalarından" ifadesinde "min" harf-i cerrinin, "ve an eymanihim ve an şemailihim=sağlarından ve sollarından" ifadesinde ise "an" harf-i cerrinin kullanılmış olmasını şu şekilde açıklıyor:

"Bu ifadelerde fiilin 'mef'ulün fih' ile bağlantısı, tıpkı 'mef'ulün bih' ile bağlantısı şeklinde kurulmuştur. Fiilin 'mef'ulün bih' ile bağlantısı farklı harflerle sağlandığı gibi, 'mef'ulün fih' ile bağlantısı da farklı harflerle sağlanmıştır. Ancak burada genel bir kural olmadığı için sadece Araplardan duyulanlarla yetinilmelidir."

"Araplardan 'celese an yeminihi ve alâ yeminihi=onun sağından veya sağına oturdu" ve 'celese an şimalihi ve alâ şimalihi=onun solundan veya soluna oturdu' dediklerini duyduğumuzda, bunu şöyle anlamlandırmalıyız: 'Celese alâ yeminihi=Onun sağına oturdu', yani 'Onun sağ yanındaki yerin üzerine oturdu, orayı kendine mekân edindi.' 'Celese an yeminihi=Onun sağından oturdu', yani 'Onunla arasında boşluk bırakarak, ona yapışmayarak onun sağ tarafında oturdu.' İlk kullanılış, böyle olmakla beraber daha sonra çok kullanmanın bir sonucu olarak, otururken yanındakiyle arasında boşluk bırakan veya bırakmayan herkes için aynı tabir kullanıldı. Nitekim 'teal' kelimesi için de benzeri bir durumun söz konusu olduğunu belirtmiştik." (el-Keşşaf'tan yapılan alıntı burada sona erdi.)

"Onların çoğunu şükredenler olarak bulamayacaksın." ifadesi, şeytanın, *"doğru yolunun üzerinde otur(up onlar için pusu kur)acağım. Sonra önlerinden..."* şeklindeki sözü ile anlattığı, insanlara yapacağının sonucudur. Başka bir ayette bu sözün yerine şöyle dediği naklediliyor: *"Benden üstün tuttuğun şu canlıyı görüyor musun? Eğer kıyamet gününe kadar beni yaşatırsan, pek azı dışında onun soyuna gem vuracağım."* (İsrâ, 62) Bu sözünde İblis, vesvesesinden ve yoldan çıkarma girişiminden çok az insanı müstesna tutuyor ki, bu ifadesi, bu suredeki sözüyle örtüşmektedir. Başka bir ifadesinde de şöyle diyor: *"Onların hepsini yoldan çıkaracağım. İçlerinden ihlâslı kulların hariç."* (Hicr, 40; Sâd, 83)

Bundan ortaya çıkıyor ki, İblis buradaki "şükredenler" ile ihlâslı kulları kastediyor. Bu iki kelimenin anlamını iyi düşünmek, bizi bu sonuca götürür. Çünkü ihlâslı kullar, sırf Allah'a bağlı olan, kulluklarında ve ibadetlerinde O'na başkasını ortak etmeyen kimselerdir. Onların üzerinde Allah'tan başkasının payı yoktur. Hatırlarında sadece Rableri vardır. O'nun dışındaki her şeyi, hatta kendilerini unutmuşlardır. Kalplerinde sadece O vardır. Orada şeytana ve onun allayıp pullamalarına yer yoktur.

Şükredenler de, kalplerinde mutlak olarak şükür sıfatı yer tutmuş kimselerdir. Bunlar, dokundukları her nimete mutlaka şükrederek dokunurlar. Yani böyle kimseler, sözleri veya davranışları ile el sürdükleri nimetin Allah'tan geldiğini, onu kendilerine bağışlayanın Allah olduğunu belirtecek şekilde o nimeti kullanırlar, üzerinde tasarrufta bulunurlar. Bunlar, kendileri dahil bir şeye yöneldiklerinde, o şeye el sürmeden önce, el sürerken ve el sürdükten sonra Rablerini hatırlarlar, o şeyin mutlak olarak Allah'ın mülkü olduğunu, kendinden hiçbir şeye sahip olmadığını düşünürler. Onların bu şekilde Allah'ı hatırda tutmaları, kendilerine Allah dışındaki her şeyi unutturur. Hatırladıkları şeyler, sadece Allah ile bağlantılı şeyler olur. Çünkü Allah hiç kimsenin göğüs boşluğuna iki kalp koymamıştır.

Böylece kelimeye tam anlamı verildiğinde, şükredenlerin, ihlâslı kullar olduğu ortaya çıkmaktadır. İblis'in şükredenleri veya ihlâslıları saptırma ve yoldan çıkarma kapsamının dışında tutması, İblis tarafından dile getirilen boş bir söz veya İblis'in insan soyuna yönelik bir lütfu veya merhameti değil, zorunlu olan bir gerçeğin itirafıdır.

İşte İblis, bu sözleriyle, yani *"Beni sapıklığa düşürdüğün için, doğru yolunun üzerinde onlar için otur(up pusu kur)acağım. Sonra... onların çoğunu şükrederler bulmayacaksın."* şeklindeki sözleriyle, ululuk ve yücelik kaynağına (yüce Allah'a) karşılık veriyor. Böylece insanlara mümkün olan her yönden sokulacağını ve insanların çoğunun davranışlarını bozarak onları doğru yoldan çıkaracağını haber veriyor. Ama bu işi nasıl yapacağını açıkça bildirmiyor.

Fakat onun sözlerinde bu konuya ilişkin iki gerçeğe işaret vardır. Birinci gerçek şudur: Onun yapısında yer tutan ve kendisi tarafından Allah'a izafe edilen sapıklık, onun insanları saptırıp yoldan çıkarmasının sebebidir. Yani o, yapısı itibariyle insanlara sapıklığı dokundurmakta ve onlara sapıklığı aşılamaktadır. Tıpkı suya dokununca ona ısı aşılayan ateş gibi. Bu gerçek, İblis'in şu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır: *"O zalimleri, eşleri... ile birlikte bir yere toplayın... Onlar birbirlerine dönüp sordular, 'Siz bize sağ taraftan gelirdiniz.' dediler. Ötekiler, 'Bilâkis, siz inanmış kimseler değildiniz... Sizi saptırdık. Çünkü kendimiz sapmış kimseler idik.' dediler."* (Sâffât, 32)

İkinci gerçeğe gelince; İblis'in çalışma tarzı demek olan onun insanlara sokulması, onların bilincine ve hayatî düşüncelerine yöneliktir. İblis, yapılması veya yapılmaması gereken işler hususunda tasavvurlarını ve hükümlerini etkilemeye çalışır. İblis ile ilgili incelemede bu noktalara değineceğiz.

18) (Allah) dedi ki: "Çık oradan, yerilmiş ve kovulmuş olarak! Andolsun onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım."

Ayette geçen "mez'um=yerilmiş" kelimesi, "ayıpladı, yerdi" anlamına gelen "zâme-yezâmu" veya "zâme-yezîmu" fiilinden, "medhur= kovulmuş" kelimesi ise, "aşağılayarak kovdu" anlamına gelen "dehere" fiilinden gelir.

"Le-men tebiake minhum=Onlardan kim sana uyarsa..." ifadesinin başındaki "lâm" harfi, yemin ifade eder. Yeminin cevabı ise, *"cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım."* cümlesidir.

İblis, intikam alma tehdidiyle söylediği sözleriyle, Âdem'in soyunu hedef aldığını ve onları yaratılış amaçları olan şükredicilikten alıkoyacağını bildirdiği için, yüce Allah ona cevap olarak, *"Andolsun onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduraca-*

ğım." buyurarak İblis'e ve ona uyanlara ne yapacağını açıklamış ve bu açıklamasında İblis ile ona uyanları cezada ortak ilân etmiştir.

Yüce Allah bu sözlerinde lütufkâr bir tutum sergileyerek İblis'e uyanların hepsini zikretmemiş, bunun yerine "minkum=sizin bir kısmınızla" ifadesini kullanarak bu hükmün, İblis'e uyanların bir bölümü için geçerli olduğuna işaret etmiştir.

19) "Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun..."

Hitap Âdem'e (a.s) yöneltilmiş olmakla beraber hükümde eşi de ona eklenmiştir. *"ve istediğiniz yerden (dilediğinizi) yiyin."* ifadesi, tasarruf serbestliğini genişleten bir ifadedir. *"Fakat bu ağaca yaklaşmayın."* cümlesi, bu tasarruf serbestliğinden yapılan bir istisnadır. Ayette sözü edilen "zulüm", ilâhî emre karşı gelme anlamında bir zulüm değil, kendine yazık etme anlamında bir zulümdür. Çünkü emir mevlevî değil, irşadîdir.

20) Fakat şeytan, onlara örtülü olan ayıp yerlerini açığa çıkarıp onlara göstermek için onlara fısıldadı...

Ayette geçen "vesvese", gizli bir sesle bir şeye çağırmak demektir. "Vûriye"nin mastarı olan "muvarat" ise, bir şeyi, onu örtecek başka bir şeyin ötesine koyarak örtmek demektir. "Sev'et"in çoğulu olan "sev'ât" da, insanın açmaktan ve göstermekten rahatsız olduğu organ demektir. *"Rabbiniz iki melek olmayasınız veya sürekli kalanlardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı."* Yani Allah melek olmanızı veya ebediyen yaşayanlardan olmanızı istemediği için size bu ağacı yasakladı.

Ayetteki "melek" kelimesi, "lâm" harfinin fethası ile okunmuş olmakla beraber "mülk (saltanat)" anlamını da çağrıştırır. Bunun delili şu ayettir: *"Fakat şeytan, 'Ey Âdem, ölümsüzlük ağacını ve hiç yıkılmayacak saltanatın sırrını sana göstereyim mi?' diyerek Âdem'i kandırdı."* (Tâhâ, 120)

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde verilen bilgiye göre Seyyid Murteza *"iki melek olmayasınız diye..."* ifadesi üzerine şöyle bir yorumu muhtemel görmüştür: "İblis, Âdem'e bu ağacın meyvesini yemenin, sadece meleklere ve cennette sürekli kalacak olanlara yasaklandığını telkin etmiştir. O takdirde İblis'in bu sözü, konuşma dilindeki, 'Eğer sen falanca isen şu iş sana yasaktır.' sözü gibi olur. Yani bu iş senin için de-

ğil, falanca için yasaktır. Böyle bir telkin, Âdem Peygamber ve eşi üzerinde daha şüpheye düşürücü ve kafa karıştırıcı bir etki bırakır."

Fakat az önce naklettiğimiz Tâhâ Suresi'ndeki ayet, bu ihtimali ortadan kaldırır.

21) Onlara, "Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum." diye yemin etti.

Ayetteki "kasemehuma" fiili, üsteleyerek yemin etti, demektir. Yani iyiliklerini isteyen bir nasihatçi olduğu yolunda onlara ağır yeminler etti. Buradaki nasihat, aldatmanın ve kötülük düşünmenin zıddıdır.

22) Böylece onları aldatarak (ağaca) yaklaştırdı...

Ayette geçen "dellâ" kelimesinin mastarı olan "tedliye" kelimesi, yaklaştırmak ve ulaştırmak demektir. Nitekim "tedellî" de, sarkarak aşağıya yaklaşmak demektir. Öyle anlaşılıyor ki bu kelime, "kovayı (kuyuya) sarkıttım" anlamında kullanılan "delevt'ud-delve" tabirinden elde edilmiştir. "Ğurur" ise, iyiliksever görünüp kötülük istemek, aldatmak demektir. "Yehsifani" fiilinin kökü olan "hasf" ise, toplamak ve bitiştirmek demektir. "Hasf'un-na'l=Ayakkabı yamama" tabiri de buradan gelir.

"Rableri onlara seslendi: 'Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım?" ifadesi gösteriyor ki, Âdem ile eşi bu hitaba muhatap olduklarında Rablerinden uzakta idiler. Çünkü nida etmek (seslenmek), uzaktan çağırmak demektir. Aynı zamanda sözü edilen yasak ağacın da uzağında bulunuyorlardı. Bunun delili ayetteki, *"size o ağacı"* ifadesidir. Oysa cennete ilk girdiklerinde bu ifadenin tersine, *"Fakat bu ağaca yaklaşmayın."* buyrulmuştu.

23) Dediler ki: "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."

Bu sözlerde Âdem ile eşinin küçülmeyi ve yalvarmayı son raddeye vardırdıkları görülüyor. Bu yüzden hiçbir somut istekte bulunmuyorlar. Sadece affa ve rahmete muhtaç olduklarını, mutlak ve sürekli hüsranın tehdidi altında bulunduklarını dile getirerek işi Allah'ın dileğine havale ediyorlar.

(24) Allah) dedi ki: "Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız..."

Galiba bu hitap Âdem'e, eşine ve İblis'e yöneliktir. Âdem ve eşi ile İblis'in birbirlerine düşman olmaları, doğal yapılarının gözlemlenen farklılığından kaynaklanıyor. Bu, Allah'ın bir hükmüdür. Diğer bir hükmü, *"Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır."* ifadesidir. Yani dünyadaki hayatınızın sonuna kadar. Ayetin akışından anlaşıldığına göre, bu ikinci hitap da, yine her üçüne yöneliktir.

25) (Allah) dedi ki: "Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."

Bu da, onların yeryüzüne bağlı kalmalarını gerektiren bir başka hükümdür. Bu hitabın sadece Âdem ile eşine ve onların soylarına yönelik olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, *"(Allah) dedi ki"* ifadesi ile söze yeniden başlanıyor. Bakara Suresi'nde cennet konusu işlenirken bu mesele ayrıntılı biçimde konuşulmuştu. İsteyenler oraya başvurabilirler.

İBLİS VE FONKSİYONU HAKKINDA

"İblis" konusu, nazarımızda bayağılaşmış ve önemsiz bir konu hâline gelmiştir. Sadece bazı zamanlar onu hatırlar, ona lânet okur, onun şerrinden Allah'a sığınır veya bazı düşüncelerimizin şeytanî olduklarını, onun vesveselerine ve kışkırtmalarına dayandıklarını söyleyerek onları kötüleriz. Fakat duyu organlarımızın algılarına kapalı bu acayip varlığın mahiyeti ve insan soyu üzerindeki şaşırtıcı tasarrufu ve etkinliği konusunda Kur'ân'ın neler söylediğini inceleyip tespit etmeye yanaşmayız.

Oysa İblis, şaşırtıcı boyuttaki genişliğine rağmen insanlık âlemine eşlik ediyor. İnsanın varoluşundan süresinin dolacağı ana, dünyanın yok oluşu ile defterinin dürüleceği ana kadar hep onunla beraber oluyor. Ölümden sonra da onu yalnız bırakmıyor. Sonra da onu sürekli cehennemlik yapıncaya kadar yoldaşı oluyor. Bizden biri ile birlikte olduğu gibi, aynı anda başkası ile birlikte oluyor. Açıkta olduğu gibi gizlide de insanla beraber oluyor. Bütün hareketlerinde ona eşlik ediyor. Hatta zihninin en saklı köşelerindeki gizli hayallerine, iç âleminin

kıvrımlarında sakladığı düşüncelerine bile sızabiliyor. Hiçbir şey ona engel olamıyor. Hiçbir şey onun insanı ihmal etmesine sebep olmuyor.

Araştırıcılarımıza gelince, bakıyoruz ki onlar, bu konuyu incelemeyi ihmal etmişler. Sadece İslâm'ın ilk dönemlerindeki âlimlerin görüşlerine dayanmışlar. Onların açtıkları çığırı izlemekle yetinmişler. Bu görüşler de, Kur'ân'ın ayetleri ile ilk kez karşılaşılan sıradan zihinlerde beliren sade görüşlerdi. Arkasından her grup anlayabildiğine dayanarak öbür gruplarla çatışmaya girişmiş. Herkes kendi görüşüne sımsıkı sarılmış, çeşitli tartışma metotları ile görüşünü savunmaya koyulmuş. Bu bağlamda bu konunun problemleri sayılmış, sorular ve cevaplar sıralanmıştır. [Örneğin denmiştir ki:]

Allah, kim olduğunu bildiği hâlde İblis'i niye yarattı? Meleklerden olmadığı hâlde onu niye melekler arasına koydu? Emre uymayacağını bildiği hâlde ona niçin secde etmeyi emretti? Niçin onu secde etmeye muvaffak etmeyip sapıklığa düşürdü? Secde etmeyince onu niye yok etmedi? Yeniden dirilme gününe veya belirli bir vaktin gününe kadar ona niçin mühlet verdi? Damarlarında kan gibi dolaşmasına imkân verecek şekilde insanlar üzerinde etkili olmasına niçin izin verdi? Niçin onu piyade ve süvari birlikleri ile destekleyerek insan hayatı ile ilgili olan her şeye onu musallat etti? Niçin duyu organları tarafından algılanmasını sağlayıp insanların onun şerrinden korunmasına imkân vermedi? Niçin ona sağladığı desteklerin aynısını insana sağlamadı? Niçin Âdem ile soyunun yaratılışındaki sırları ondan saklayıp insanı yoldan çıkarmaya heveslenmemesini sağlamadı? Allah'tan en uzak ve onun çok nefret ettiği bir varlık olduğu hâlde, nebi veya melek olmadığı hâlde Allah ile nasıl karşılıklı konuşma yapabildi? Bu karşılıklı konuşma mucize yoluyla mı gerçekleşti, yoksa maksada delâlet eden sonuçlar var etmek suretiyle mi? Öyle veya böyle gerçekleştiğine ilişkin herhangi bir delil olmamakla birlikte, kimi öyle olduğunu savunmuş, kimi böyle olduğunu savunmuş.

Sonra İblis nasıl cennete girdi? Orası temizlik ve kutsallık yurdu olduğu hâlde orada vesvese, yalan ve günah işleme eylemleri nasıl meydana gelebildi? İblis'in söyledikleri Allah'ın söylediğine ters olduğu hâlde Âdem ona nasıl oldu da inandı? Ahiret inancına ters düştüğü hâlde Âdem, sonsuz egemenliğe ve ebedîliğe nasıl ümit bağladı?

Masum bir peygamber olduğu hâlde nasıl oldu da günah işledi? Günahlarından tövbe eden kimse hiç günah işlememiş gibi olduğu hâlde tövbesi kabul edilen Âdem Peygamber, niçin daha önceki makamına döndürülmedi? Nasıl? Nasıl?

Konuyu inceleyenler, gerçek incelemeyi ihmal ederek sorulu cevaplı tartışmalara dalmayı o kadar ileri boyutlara vardırmışlar ki, bunlardan biri, Kur'ân'da sözü edilen Âdem'in türsel bir sembol olduğunu, bize nakledilen hikâyenin ise katıksız bir hayalî hikâye olduğunu ileri sürmüş; başkaları da, Kur'ân'da sözü edilen İblis'in insandaki kötülüğe çağıran güç olduğunu iddia etmişlerdir.

Diğer başkaları da şu görüşleri savunmuşlardır: Kötülüklerin, iğrençliklerin yüce Allah'a izafe edilmesi sakıncasızdır. Bütün günahlar, O'nun fiilleri cümlesindendir. O, kötüyü ve çirkini yaratarak düzelttiğini bozar. Güzel O'nun emrettiği ve çirkin ise O'nun yasakladığı şeylerdir.

Diğer başkaları, Âdem'in peygamber olmadığını söylerken, başka bazıları da, peygamberlerin mutlak anlamda masum olduklarını ileri sürmüşlerdir. Daha başkaları ise, peygamberlerin peygamber olmadan önce masum olmadıklarını ve cennette geçen olayın Âdem'in peygamber olmasından önce meydana geldiğini savunmuşlardır. Başka bazıları ise, bütün bu olup bitenlerin imtihan ve deneme olduğunu söylemişler, fakat insanların birçoğunu sapıklığa ve çoğunluğunu helâke sürükleyen bu imtihanda gerçek kriterin ne olduğunu belirtmemişlerdir. Oysa eğer soruları ve kuşkuları kökten ortadan kaldıracak bir kriter olmazsa, yukarıdaki soruların hepsi geri gelir.

Bu inceleme çabalarının başarıya ulaşmasını engelleyen ve sonuçlarının bozulmasına sebep olan faktör şudur: Bu incelemeleri yapanlar, bu incelemelerinin gerçek yönlerini itibarî yönlerinden ayırt etmemişler. Tekvin ve teşrii birbirinden ayırmamışlar. Bu yüzden incelemelerinin düzeni bozulmuş, çoğu kere teşriî hükümlerde ve toplumsal konularda egemen olan itibarî ilkelere dayanarak tekvin alanında hükümler vermişler.

Tekvin alanı ile bağlantılı bu dinî gerçekleri incelemek isteyen hür düşünceli ilim adamlarının aşağıdaki hususları irdeleyip netliğe kavuşturmaları gerekir:

1- Yaratmanın ve var etmenin etkisi ile var olan her nesne, özü itibariyle -başka nesnelerle bağlantısız öz varlığı ile- mutlaka hayırlı ve güzeldir. Muhal olsa da farz edelim ki özü itibariyle kötü olan bir nesne, Allah'ın yaratma eyleminin etkisi ile var oldu; Allah ile başlayan, O'nun rızkı ile rızıklanan ve sonunda O'na varan bir varoluşun fonksiyonlarına sahip oldu; böyle bir varlığın durumu, tıpkı diğer varlıkların durumu gibi olur, onda kötülük ve çirkinlik izleri bulunmaz. Yalnız bu varlıkla başka varlıklar arasında bir ilişki oluşursa, o zaman varlık âlemindeki adil düzeni bozması veya bir grup varlığı iyilikten ve mutluluktan mahrum etmesi söz konusu olabilir. İşte az önce sözünü ettiğimiz varlıklar arası görecelik ve bağlantı budur.

Bundan dolayı ilâhî hikmete göre, bu zararlı varlıkların var olabilmesi için varlık âlemi açısından zararlarını kat kat aşacak bir oranda faydalı olmaları gerekir. Şu ayetler bu gerçeğin delilleridir: *"O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı."* (Secde, 7) *"Kutludur âlemlerin Rabbi olan Allah."* (A'râf, 54) *"(Evrendeki) her varlık, O'nu överek tesbih eder. Fakat siz onların tesbihlerini anlamıyorsunuz."* (İsrâ, 44)

2- Varlık ve yaratılış âlemi, parçalarının çokluğuna ve çapının genişliğine rağmen birbiri ile bağlantılıdır, sonu başına dayalıdır. Bir bölümünün var edilmesi, hepsinin var edilmesiyle olur. Bir parçasının düzeltilmesi, ancak bütünün düzeltilmesi ile mümkündür.

Buna göre âlemin parçaları arasındaki varoluşsal farklılık, -ki âlemi âlem yapan da bu farklılıklardır- sonra da bu parçaların arasındaki bağlantı, ilâhî hikmete göre varlık âleminin parçaları arasında çatışma, çelişki, kemal, eksiklik, mevcudiyet, yok olma, kavuşma, mahrumiyet ilişkisinin kaçınılmaz şekilde var olmasını gerektirir. Eğer böyle olmasa, bütün varlıklar bir tek varlığa dönüşür, aralarında hiçbir ayırım, hiçbir fark kalmaz. Böyle olunca da varlık âlemi işlevini kaybeder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bizim buyruğumuz, ancak bir tek sözdür, tıpkı bir göz kırpma gibi."* (Kamer, 50)

Eğer bu âlemde kötülük, kargaşa, yorgunluk, eksiklik ve zaaf olmasaydı iyiliğin, sağlığın, huzurun, varlığın, kemalin ve gücün somut örneği olmaz, hatta bunların anlamları düşünülemezdi. Çünkü biz anlamları somut örneklerden elde ederiz.

Eğer mutsuzluk olmasaydı, mutluluk olmazdı. Eğer günah olmasaydı, ibadet olmazdı. Eğer çirkinlik ve yerme olmasaydı, güzellik ve

övgü olmazdı. Eğer ceza olmasaydı, ödül olmazdı. Eğer dünya olmasaydı, ahiret oluşmazdı.

Meselâ itaat ve ibadet, mevlevî emirlere uymak demektir. Eğer günahkârlık demek olan mevlevî emre itaatsizlik olmasaydı, yapılması söz konusu olan davranış zorunlu ve kaçınılmaz olurdu. Davranış kaçınılmaz olunca, mevlevî emir anlamsız olurdu. Çünkü olmuşu yapmaya çalışmak, imkânsız ve beyhudedir. Mevlevî emir olmayınca da, itaatin ne somut bir örneği, ne de anlamı olurdu.

İtaatin ve günahkârlığın ortadan kalkması ile de bunlara bağlantılı övgünün ve yerginin yanı sıra ödül ve ceza, vaat ve tehdit, uyarma ve müjdeleme, arkasından da din, şeriat ve çağrı, sonrasında da peygamberlik, sonra da toplum ve uygarlık, sonra da her şey ortadan kalkar. Bu ölçüye göre varlık düzenini oluşturan bütün karşıt değerler işlevsiz kalır. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Buradan ortaya çıkıyor ki, kötülüğe ve günahkârlığa çağıran şeytanın varlığı, irade özgürlüğü ve serbest seçim yasası uyarınca işleyen ve amacı insan soyunun mutluluğu olan insanlık âleminin düzeninin temel taşlarından biridir.

Şeytanın varlığı, tıpkı doğru yolun yan tarafları gibidir. İnsan soyu da, tabiatı gereğince Rabbine kavuşmak için zahmetlere katlanarak o yolu kat etmek zorundadır. Bilindiği gibi bir yolun güzergâh olarak belli olması için, sağında ve solunda bulunan yan taraflara ihtiyaç vardır. Yan taraflar olmasa, orta olmaz.

Bu noktayı iyi kavrayıp şu ayetleri bu gerçeğin ışığı altında düşünmek gerekir: *"(İblis) dedi ki: 'Beni sapıklığa düşürdüğün için doru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kur)acağım."* (A'râf, 16) *"(Allah) dedi ki: Bu, (korunması) bana düşen doğru yoldur. Sana uyan sapıklar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir egemenliğin yoktur."* (Hicr, 42)

Bu iki hususa dikkat edildiğinde ve secde öyküsü ile ilgili ayetler üzerinde iyice düşünüldüğünde şu sonuca varılır:

Bu ayetler insan soyu, melekler ve İblis arasındaki gerçek ilişkileri yansıtan bir fotoğraftır. Ayetler, bu fotoğrafı emir, söz dinleme, büyüklenme, kovma, soru ve cevap kavramları ile ifade ediyor. Bu konudaki kafaları karıştıran bütün sorular, öykü hakkındaki yetersiz in-

celemeden kaynaklanıyor. Hatta işin doğrusunun farkına varan bazıları bile bu yetersizlikten kurtulamamışlardır.

Bunlardan biri,[1] öykünün gerçekte insan, melek ve şeytanın doğal niteliklerine işaret ettiğini belirttikten sonra İblis'e verilen secde emri ile Âdem'e getirilen ağacın meyvesinden yeme yasağının tekvinî olduğunu söylüyor. Böyle demekle düzelttiklerini bozmuş oluyor. Çünkü tekvinî olan emir ve yasağın, karşı gelmeyi ve çiğnenmeyi kabul etmeyeceğinden gaflet etmiş oluyor. Oysa İblis bu emre ve Âdem bu yasağa karşı gelmişlerdir.

3- Bakara Suresi'nde ayrıntılı biçimde anlattığımız üzere, cennet öyküsü bize şunu anlatıyor: Yüce Allah, gökte berzahî nitelikte bir cennet yarattı ve Âdem'i, yeryüzündeki hayatına başlayıp mevlevî yükümlülüklere muhatap olmadan önce bu cennete yerleştirdi. Maksat şuydu: İnsanın tabiî yapısı denemeden geçirilecek ve bu denemenin sonucunda onun için en uygun seçeneğin yeryüzünde yaşamak olduğu ortaya çıkacak. Yeryüzünde emir ve yasak potasında pişerek terbiye olacak, ya itaat ederek mutluluğu ve cenneti kazanacak ya da farklı bir tutum sergileyerek farklı bir karşılığı hak edecek. Böylece Allah'a yakın olabilmesi ve mutluluk yurdunda yer edinebilmesi için bu yolu kat etmesinin zorunlu olduğu anlaşılacak.

Bununla ortaya çıkıyor ki, tefsircilerin cennet öyküsü konusunda ileri sürdükleri sorunların hiçbiri varit değildir. Çünkü olayın geçtiği yer, Allah dostlarının bir daha çıkmamak üzere girdikleri ebedî cennet olmadığı gibi, şeriatın geçerli olduğu, mevlevî emir ve yasakların egemen olduğu dünya yurdu da değildir. Orası Âdem Peygamber'in şahsının değil, insanlık karakterinin hükmünün ortaya çıktığı bir yurttur. Çünkü daha önce açıklandığı üzere Âdem'e (a.s) secde edilmesi yolunda emir verilmesinin ve onun cennete konmasının tek sebebi, insan oluşudur.

Şimdi sözümüzün başına dönelim:

Yüce Allah, İblis adını verdiği bu şirret yaratığın zatı hakkında fazla bilgi vermiyor. Verdiği bilgi, *"O cinlerden idi; Rabbinin emrinin dışına çıktı."* (Kehf, 50) ifadesi ile bize İblis'in sözü olarak nakledilen

---

1- el-Menar adlı tefsirin sahibi, tefsirinin sekizinci cildinde "Öyküyle İlgili Sorunlar" başlıklı bölümde.

"Beni ateşten yarattın." ifadesinin içerdiği bilgidir. Bu ifadelerde onun yaratılış kaynağının cinler gibi ateş olduğu belirtiliyor. Fakat yaratılış sürecinin daha sonrası hakkında net bir bilgi verilmediği gibi, insanın yaratılışının ayrıntılarına değinildiği gibi onun yaratılışı hakkında ayrıntılı açıklama yapılmıyor.

Evet, Kur'ân'da onun çalışma tarzını anlatan bazı ayetler var. Bu ayetlerden bu konuda yararlı olacak sonuçlar elde etmek mümkündür. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otu(rup pusu kur)acağım. Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım da çoğunu şükredenler olarak bulamayacaksın."* (A'râf, 16-17)

Bu ayette İblis'in korku, umut, özlem, arzu, şehvet ve öfke gibi psikolojik duygular ve bu duygulardan kaynaklanan düşünceler ve iradeler yolu ile insanlar üzerinde tasarrufta bulunduğu bildiriliyor.

Şu ayet de aynı anlamdadır: *"(Şeytan) dedi ki: Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü göstereceğim."* (Hicr, 39) Yani batıl, kötü ve iğrenç şeyleri allayıp pullayarak insanların onlara ilgi duymalarını sağlayacak ve bunlar aracılığı ile onları sapıklığa düşüreceğim. Meselâ zina gibi. İnsan onu tasavvur eder, şehvet iç güdüsü onu allayıp pullar, şehvet gücü sebebi ile bu günahı işlemenin sakıncaları hakkındaki zihnî direnci zayıflar ve böylece şehvetin çağrısını onaylar ve o günahı işler.

Şu ayetler de aynı anlamı ifade ederler: *"(Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir."* (Nisâ, 120) *"Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi."* (Nahl, 63)

Görüldüğü gibi bunların hepsi şunu gösteriyor: İblis'in çalışma alanı, insanın idraki ve çalışma aracı da, insanın duyguları ve iç güdüleridir. İblis, bu yalancı kuruntuları ve batıl düşünceleri insan nefsine aşılar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O sinsi vesveseci ki, insanların kalplerine kötü düşünceler fısıldar."* (Nâs, 5)

Fakat bütün bunlarla birlikte insan şüphe etmez ki, şeytan vesvesesi diye adlandırılan bu düşünceler ve kuruntular kendi düşünceleridir. Başka biri tarafından aşılandıklarını veya başka birinin onlara sebebiyet verdiğini hissetmeksizin onları kendi nefsinde kendisi var eder. Bunlar, başkasının etkisi ile ilişkisi olmayan -bir ikinin yarısıdır

ve dört sayısı çift sayıdır düşüncesi gibi- diğer düşüncelerinden ve görüşlerinden farksızdır.

Buna göre bu düşünceleri ve görüşleri insanın nefsine aşılayan, onları insanın aklına salan şeytan olduğu gibi, onları nefsinde var eden de insanın kendisidir. Bu ikisi birbiri ile çatışmaz. Eğer aramızdaki birinin bize bir haber vermesi veya bir hüküm telkin etmesi gibi şeytan bizim düşünce ve görüşlerimize somut biçimde sebebiyet verseydi, onun bu telkini bizim düşünce özgürlüğümüzle bağdaşmazdı, serbest tercihimizle yaptığımız eylemin bize izafe edilmesi yersiz olurdu. Çünkü eyleme ilişkin bilgi, tercih ve irade bize değil, ona ait olurdu. O zaman da o eylem yüzünden kınanmamız, kötülenmemiz gerekmezdi. Oysa şeytan, bize kıyamette söyleyeceği nakledilen şu sözünde kınanmayı ve suçlanmayı bize mal ediyor:

"(Herkese ilişkin hüküm verilip) iş bitirilince şeytan (cehennemliklere) der ki: Hiç şüphesiz Allah size doğru bir vaatte bulundu. Ben ise size bir vaatte bulunup sözümü tutmadım. Benim sizin üzerinizde bir nüfuzum yoktu. Sadece sizi çağırdım, siz de çağrıma uyuverdiniz. O hâlde beni suçlamayın, kendinizi suçlayın. Şimdi ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Aslında önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da onaylamış değildim. Hiç şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır." (İbrâhîm, 22)

Görülüyor ki İblis, eylemi, zulmü ve kınanmayı insanlara yüklüyor, kendisini bunlarla ilgisiz ilân ediyor. Çağrı ve vaat dışında insanlar üzerinde herhangi bir nüfuzu olmadığını da vurguluyor. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sana uyan sapıklar dışında kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 42) Bu ayette yüce Allah İblis'in sözüne uyma çerçevesi dışında insanlar üzerinde hiçbir nüfuzunun olmadığını vurguluyor.

Şu ayet de aynı mesajı veriyor: *"Yoldaşı (şeytan) der ki: Rabbimiz, onu ben azdırmadım. Fakat onun kendisi uzak (derin) bir sapıklık içinde idi."* (Kaf, 27)

Kısacası; İblis'in insan idraki üzerindeki tasarrufu, insana rağmen değil, onun imkân tanımasıyla gerçekleşen bir tasarruftur. Böyle bir tasarruf, idrakin insanla var olması ve insanla düşüncesi arasında eylemci ile eylem arasındaki ilişkisi gibi sıkı bir ilişkinin bulunması ile çelişmez.

Dolayısıyla şeytan, dünya hayatı ile ilgili bütün yönlerde yanıltma ve süslü gösterme sureti ile insan idrakinde tasarrufta bulunabilir. Batılı hak yerine koyarak onu hak gibi gösterebilir. Böylece insan, hemen her şeyin kendisini yanıltıp haktan saptıran batıl yönü ile bağlantı kurar. Bu durum, insanın önce kendisi için, sonra da hayatı içinde bağlantılı olduğu diğer sebepler için bağımsızlık görmesine sebep olur. Bu bağımsızlık duygusu, onu Hak'tan alıkor, gerçek hayattan gafil olmasına yol açar. Yukarıda söylendiği gibi, İblis'in *"Beni sapıklığa düşürdüğün için doğru yolunun üzerinde onlar (insanlar) için otur(up pusu kur)acağım."* (A'râf, 16) ve *"Rabbim, beni sapıklığa düşürdüğün için yeryüzünde (kötülükleri) onlara süslü göstereceğim."* (Hicr, 39) şeklindeki sözlerinden çıkan sonuç budur.

Bu durum, Hakk'ın makamından gafil olmaya yol açar. Bu gaflet ise, bütün günahların kaynağı ve temel sebebidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. Onlar, hayvanlar gibidirler. Hatta daha da sapıktırlar. Onlar, gaflet içindedirler."* (A'râf, 179)

Dolayısıyla insanın kendisini bağımsız görüp Rabbinden gafil olması ve bundan kaynaklanan ve her türlü şirki ve zulmü besleyen kötü inançlar, alçak vehimler ve düşünceler, şeytanın tasarrufunun sonucu olmakla birlikte, aynı zamanda insan bu inançların, vehimlerin ve düşüncelerin kendisi tarafından ortaya konduğunu, onun iradesinin ürünleri olduğunu sanır. Çünkü kendisini bağımsız görür, kabullendiği inançlara, sergilediği davranışlara kendi damgasını vurur.

Bu durum, insanın hiçbir şeyin farkında olmadan, nefsinin ötesinde hiçbir şeyin bilincinde olmadan şeytanın kesin yönetimi, kontrolü ve tasarrufu altına girmesidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"O (Şeytan) ve tayfası, sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık."* (A'râf, 27)

Şeytanların günahlar ve zulümler konusunda insan üzerindeki bu tür veliliği, meleklerin ibadetler ve iyilikler konusunda onun üzerindeki veliliğine benzer. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hiç kuşkusuz, 'Rabbimiz Allah'tır' deyip, sonra (bu inanç üzere) dosdoğru hareket edenlerin üzerine melekler iner; 'Korkmayın, üzülmeyin ve size vadedilen*

cennetle sevinin. Biz, dünya hayatında... sizin velileriniziz...' derler." (Fussilet, 31) Bunların ötesinde de her şeyi kuşatmış olan Allah vardır. Asıl veli de O'dur, O'ndan başka veli yoktur. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Sizin Allah dışında bir veliniz, bir şefaatçiniz yoktur."* (Secde, 4)

Bu durum, İblis'in şu ayette sözünü ettiği "ihtinak (gem vurma, dizginleme)" olayıdır: *"(İblis) dedi ki: 'Benden üstün tuttuğun şu canlıyı görüyor musun? Eğer kıyamet gününe kadar beni yaşatırsan, pek azı dışında onun soyuna gem vuracağım.' (Allah) dedi ki: 'Git! Onun soyundan kim sana uyarsa, yeterli cezanız cehennemdir. Onlardan gücün yettiği kimseleri sesinle yerlerinden oynat, atlılarını ve piyadelerini nara attırarak üzerlerine çullandır, mallarına ve evlâtlarına ortak ol ve onlara (çeşitli) vaatlerde bulun.' Şeytan onlara aldatmacadan başka vaatte bulunmaz."* (İsrâ, 64) Yani insanlara gem vuracağım ve binek hayvanını dizginleyen bir süvari gibi onlara musallat olacağım. Böylece onlar emirlerime itaat edecekler, isyan etmeden ve karşı koymadan kendilerine işaret ettiğim tarafa yöneleceklerdir.

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, şeytanın askerleri vardır. Bu askerler verdiği emirlerde ona yardım ederler ve yapmak istediği işlerde onu desteklerler. Bu askerlerden, yukarıda naklettiğimiz *"O (Şeytan) ve tayfası, sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler."* ayetinde onun tayfası diye söz edilmiştir. Sayıları ve marifetleri çok olan bu askerlerin işleri ve vesveseleri, aynı zamanda İblis'in işi ve vesvesesi sayılmaktadır.

İblis'in, *"Onların hepsini sapıklığa düşüreceğim."* (Hicr, 39) şeklinde sözü ile başka ayetlerde aktarılan sözleri, bunun delilidir. Nitekim benzeri bir durum, büyük meleklerin yardımcılarının yaptıkları işler için de geçerlidir. Bilindiği gibi bu yardımcı meleklerin yaptıkları işler, onları istihdam eden reislerine atfedilebiliyor. Ölüm meleği hakkındaki şu ayette buyrulduğu gibi:

"De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği canınızı alır." (Secde, 11) Bir başka ayette ise şöyle buyruluyor: *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler."* (En'âm, 61)

"O ki, insanların kalplerine kötü düşünceler fısıldar. Hem cinlerden, hem de insanlardan olur." (Nâs, 5-6) ayetleri, İblis'in askerlerinin farklı kesimlerden olduğunu, bir bölümünün cinlerden, bir bölümünün

ise insanlardan olduğunu gösterir. *"Şimdi siz beni bırakıp onu (İblis'i) ve soyunu mu veli ediniyorsunuz?"* (Kehf, 50) ayeti ise, yardımcılarının ve askerlerinin bir bölümünün onun soyundan geldiğini gösterir. Fakat bu ayette soyunun ondan nasıl türediği konusunda ayrıntılı bilgi verilmiyor.

Bu konudaki bir başka ayrılığa da, yukarıda naklettiğimiz *"Atlılarını ve piyadelerini nara attırarak üzerlerine çullandır."* ayeti delâlet ediyor. Bu farklılık güçlülük, zayıflık, çabukluk ve yavaşlık bakımından olan farklılıktır. Çünkü atlılar ile piyadeler arasındaki fark, hızla yetişip yetişmeme, hızla yakalayıp yakalamama bakımındandır.

Diğer bir fark da, bu askerlerin tek tek veya toplu hâlde çalışmaları bakımındandır. Şu ayet bunun delilidir: *"De ki: Rabbim, şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların etrafımı sarmalarından da sana sığınırım."* (Mü'minûn, 98) Şu ayet de bu kabilden olabilir: *"Şeytanların kimlere indiklerini size söyleyeyim mi? Onlar, her günah düşkünü iftiracıya inerler. Onlar, (şeytanların söylediklerine) kulak verirler, oysa onların çoğu yalancıdır."* (Şuarâ, 221-223)

Özetle; İblis şuur ve irade sahibi bir yaratıktır. Kötülüğe çağırır ve günaha sevk eder. Vaktiyle meleklerle ortak mertebede idi, onlardan bir farkı yoktu. Bu durum insanın yaratılmasına kadar böyle devam etti. İnsanın yaratılması ile meleklerden ayrılarak kötülük ve bozgunculuk tarafında yer aldı. İnsanın doğru yoldan sapıp kötülüğe ve sapıklığa meyletmesi, günaha ve batıla düşmesi belirli bir tarzda ona dayanır.

Nitekim melek de idrak ve irade sahibi bir mahluktur. İnsanın mutluluk amacına, kemal ve Allah'a yakınlık menziline ulaşması, belirli bir tarzda ona dayanır. Yine, İblis'in cin ve insan kökenli yardımcıları ve değişik türlerden soyu vardır. Bunlar, İblis'in emri ile dünyada ve varlık âleminde insanla bağlantılı olan her konuda tasarrufta bulunurlar. Bunun için batılı hak gibi gösterirler ve çirkini allayıp pullayarak güzel kılığına sokarlar.

Bunlar, insanın kalbi, bedeni, mal ve evlât gibi dünyanın diğer alanları üzerinde tek tek ve toplu olarak, yavaş ve hızlı biçimde, doğrudan veya aracı kullanarak tasarrufta bulunurlar. Kullandıkları aracılar kimi zaman iyilik, kimi zaman kötülük, kimi zaman ibadet, kimi zaman da günah olur.

İnsan, onların ne kendilerinin ve ne yaptıkları işlerin farkında olur. Sadece kendi nefsinin bilincinde olur ve gözü sadece kendi yaptığı işi görür. Onların ne işleri insanın işleri ile çatışır ve ne zatları ve varlıkları insanın varlığıyla çelişir. Yalnız yüce Allah bize şu kadarını bildirmiştir ki, İblis cin kökenli bir varlıktır ve cinler ateşten yaratılmışlardır. Ayrıca, İblis'in varlığının ilk döneminin ile son dönemi birbirinden farklı olduğu sanılıyor.

KUR'ÂN'A VE AKLA DAYALI BİR İNCELEME

Ruh'ul-Meanî adlı eserde şöyle deniyor:

"Şehristanî, dört İncil'i açıklayan kişiye dayanarak, bu olaydan sonra melekler ile İblis arasında geçtiği ileri sürülen bir tartışmayı naklediyor. Bu tartışma, Tevrat'ta zikredilmiştir ve şöyledir: Lânetlik İblis meleklere dedi ki: Ben, beni yaratan, yoktan var eden bir ilâhın var olduğunu kabul ediyorum; fakat onun hükümleri hakkında şu sorularım vardır:

1- Yaratmadaki hikmet nedir? Oysa Allah, özellikle kâfirin (inkâr edenin), yaratıldığında kesinlikle cehennemi hak edeceğini biliyordu.

2- Yükümlülüğün faydası nedir? Oysa bundan Allah'a ne bir fayda, ne bir zarar döner. Bundan yükümlülerin kendilerine dönecek olan faydayı ise, Allah, yükümlülüğü araya koymadan onlar için sağlayabilir.

3- Kabul edelim ki, Allah beni kendisini tanımak ve O'na kulluk etmekle yükümlü kıldı; peki beni niçin Âdem'e secde etmekle yükümlü kıldı?

4- Secde etmeyerek O'na karşı geldiğimde niye bana lânet edip cezalandırılmama kesin hüküm verdi? Oysa benim cezalandırılmamın ne O'na ve ne de başkasına hiçbir faydası yoktur, ama bana yönelik zararı çok büyüktür.

5- Allah bana bunu yapınca, niçin beni Âdem'in soyuna musallat edip, bana onları sapıklığa düşürme imkânını verdi?

6- Ben Allah'tan Âdem'in soyunu yoldan çıkarmak için uzun süreli bir mühlet istediğimde, âlemin kötülükten arınmış olmasının daha iyi olacağının bilinmesine rağmen, bana niçin mühlet verdi?

İncilleri açıklayan kişi şöyle diyor: Allah ululuk ve yücelik doruğundan İblis'e şu mesajı iletti: Ey İblis, sen beni hiç tanımadın. Eğer

beni tanısaydın, benim yaptığım hiçbir şeye itiraz edilmeyeceğini bilirdin. Çünkü ben, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ım, yaptıklarından sorumlu tutulmam." (Ruh'ul-Meanî'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Alusî [Ruh'ul-Meanî adlı tefsirinde] daha sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "İmam -Razî- diyor ki: İnsanların öncekileri ve sonrakileri hep bir araya gelerek aklın iyiyi ve kötüyü, güzeli ve çirkini ayırt edebileceğine hükmetseler bile, yine İblis'in öne sürdüğü bu kuşkulardan yakayı kurtaramazlar. Bu kuşkuların hepsi kaçınılmazdır."

Ardından Alusî şöyle diyor: "Size hoşuma giden bir hikâye anlatayım. Seyfüddevle b. Hamdan, bir gün cemaatinin önüne çıkarak, 'Ben öyle bir beyit yazdım ki, şair Ebu Furas'tan başka ona cevap niteliğinde ikinci bir beyit yazacak birinin çıkacağını sanmıyorum.' dedi. Ebu Furas da o mecliste idi. Seyfüddevle'ye, sözünü ettiği beyit soruldu. O da şu beyti okudu:

"Vücudum emrindedir, istersen onu hasta edebilirsin

O hâlde kanımı dökmek niye?"

Ebu Furas ona şu beyitle cevap verdi:

Eğer vücudun benim mülküm ise

Yetki tümü ile bana aittir."

(Ruh'ul-Meanî'den alınan alıntı burada son buldu.)

Ben derim ki: Önceki incelememizin başında yaptığımız açıklamalar, bu altı şüpheyi kökünden gidermeye yeter, Fahr-ı Razî'nin iddia ettiği gibi, önceki ve sonraki bütün insanların bir araya gelmelerine ihtiyaç kalmaz. Kaldı ki ona göre, öncekiler ve sonrakilerin bir araya gelmesi de bir işe yaramaz. Fakat bize göre durum, hiç de onun sandığı gibi değildir. Bu nedenle meselenin daha iyi aydınlanması için diyoruz ki:

Önce birinci şüpheyi ele alalım: Hikmet, bir işi yapanı o işi yapmaya sevk eden iyilik ve fayda demektir. "Yaratmadaki hikmet nedir?" denince, bu soru ile, ya mutlak anlamda Allah dışındaki âlemin yaratılmasının hikmeti kastedilir veya özel olarak insanın yaratılmasının hikmetinin ne olduğu kastedilir. Eğer mutlak anlamda kâinatı yaratmanın ve yoktan var etmenin hikmeti soruluyorsa, Allah'ın kendisi dışındakilerin tümü üzerinde tam bir fail olduğu, failliğini tamamlaya-

cak başka bir tamamlayıcı faktöre, ilâhlığını perçinleyecek başka güce muhtaç olmadığı kanıtlanmış bir gerçektir. O, zatı itibariyle kendisi dışındaki her şeyin başlangıç noktası, her hayrın ve rahmetin doğrudan kaynağıdır.

Başlangıç noktasının, kaynağın; kendisinden başlayan, kendisinden kaynaklanan şeyleri gerektirdiği ise, apaçık ve zarurî bir gerçektir. Apaçık ve zarurî gerçekleri soru konusu yapmak da boş bir iştir. Meselâ cömertlik melekesi, özü itibariyle etkisinin yayılmasını ve bereketlerinin ortaya çıkmasını gerektirir. Bu gereklilik, kendi dışındaki başka bir faktörün öyle istemesinin, cömertliğe etkisini ortaya çıkarmasını dayatmasının sonucu değildir. Öyle olsa, demek ki meleke değildir. Dolayısıyla cömertlik melekesinin etkisinin meydana çıkması, o meleke açısından zarurîdir. Bu melekenin etkisinin meydana çıkması, her hak edenin yeteneği ve hak edişi oranında ondan yararlanmasıdır. Hak edenlerin hak etme oranlarının farklılığına bağlı olarak farklı nimet payları elde etmeleri ise, hayrın kaynağı olan melekenin değil, hak edenlerin meselesidir.

Amaç ve failin fiili ile kastettiği yarar anlamında yaratma ve var etme eyleminin hikmetine gelince, bu konuda aklın hükmü şudur: Yararı faile dönecek bir amaç, ancak eksik nitelikli bir fail için söz konusu olabilir. Bu durumdaki bir fail, fiili ile eksikliğini gidererek tamamlık ve kemal kazanır. Ama hayrı ve kemali bütünü ile yanında bulunduran bir failin amacı, zatının kendisidir. Cömertlik melekesi örneğinde belirttiğimiz üzere, böyle bir failin kendi dışında bir amaca ihtiyacı yoktur.

Bununla birlikte bu kâmil failin fiilinin sayısız birçok faydası, sonsuz birçok nimeti vardır. Ama bu faydalar ve nimetler, asıl amaç değil, ikinci derecede kalan, araz nitelikli amaçlardır. Mutlak anlamda yaratmanın hikmeti ile ilgili söyleyeceklerimiz bunlardır.

Ama eğer sorudaki, "Oysa Allah, özellikle kâfirin (inkâr edenin) yaratıldığında kesinlikle cehennemi hak edeceğini biliyordu." şeklindeki cümleden de anlaşılacağı üzere, insanı yaratmanın hikmeti soruluyorsa, az önce vurguladığımız gibi, insanı yaratmada failin amacı ve kendisine yönelik fayda anlamında bir hikmet yoktur. Çünkü yüce Allah zatı itibariyle zengindir, eksiğini tamamlayacak ve kemale ermesini sağlayacak, kendisi dışında bir şeye ihtiyacı yoktur.

İnsanı yaratmada fiilin amacı ve fiile dönük fayda anlamındaki hikmet ise şudur: Önemli bir değere sahip olmayan toprak hammaddesinden özel bir birleşim yaratılıyor. Bu birleşim, kemal yolundaki ilerleme süreci sonunda şerefli, yüce ve değerli bir cevher oluyor. Bu cevher, varlığının kemali sayesinde kendi dışındaki diğer varlıklardan üstün hâle geliyor ve bu kemali ile başka hiçbir varlığın elde edemeyeceği derecede Rabbine yaklaşabiliyor. İşte insanın bir canlı türü olarak yaratılmasının amacı budur.

Yalnız şu da bilinen bir gerçektir ki, bu toprak birleşimli varlık, zıt unsurlardan oluşmuştur. Çelişki ve çatışma âlemi ortasındadır. Lehte ve aleyhte işleyen faktörlerin ve sebeplerin kuşatması altındadır. Böyle bir varlık, içinde bulunduğu şartlardan bütünü ile kurtulamaz. Bütün fertleri ile bu şartların bozucu ve karşıt etkisinden sıyrılamaz. Dolayısıyla özlenen mutluluğa ancak bazı fertleri ile kavuşabilir. Kemale doğru olan yolculuk sürecinde bütünü değil, ancak bir bölüm fertleri başarıya ulaşabilir.

Bu nitelik, yani fertlerinin bazısının kemale ve saadete erip bazılarının bu başarıdan mahrum olmaları, sadece insana mahsus değildir. Bütün madde kökenli varlıklar böyledir. Çeşitli hayvan türleri, bitki türleri ve maden bileşikleri için aynı kanun geçerlidir. Milyonlarca sayıda olan bu türlerin her birinin mutlaka bir türsel amacı vardır ki, o amaç, o türün varoluşunun kemal derecesidir. Fakat o tür, bununla birlikte, ancak tür olarak o kemale erebilir. Türün fertlerinin çoğu ise, kemale ulaşmadan yok olurlar, kemal yolunda bozulurlar. Bu bozulma ve yok olma aleyhte işleyen gereklerin ve sebeplerin etkisi ile meydana gelir. Çünkü türlerin fertleri bunların kuşatması altındadır ve bunlar faktör ve sebep olmalarının gereği olarak fertler üzerindeki etkilerini mutlaka gösterirler.

Farz edelim ki, bu türlerden biri, aleyhinde işleyen faktörlerin hiçbirinden etkilenmiyor. Meselâ öyle bitki türü düşünelim ki, sıcaklıktan, soğukluktan, ışıktan, karanlıktan, nemden, kuraklıktan, zehirlerden ve birleşimi zıt yer kaynaklı maddelerden etkilenmiyor. Bu faraziyede birinci olarak o türün özel bileşimi geçersiz sayılmış, ikinci olarak da faktörlerin ve sebeplerin işlemesi yok addedilmiştir. Bu da, kâinatın düzeni bozulmuş, geçersiz kılınmıştır, demektir. Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Bazı fertlerin ve bileşiklerin çabalarının boşa gitmesi ise önemli değildir. Eğer bu kısmî başarısızlık, diğer bazı fertlerin, türün kemali ve amacı olarak özlenen şerefli amaca ve gayeye ulaşmasını sağlarsa, buna razı olmak gerekir. Çünkü maddî yaratılışın imkânları bundan daha fazlasına müsait değildir. Değeri olmayan çok miktardaki hammaddeyi, az miktardaki değerli ve şerefli bir cevher elde etmek için harcamak, israfla ve keyfîlikle ilgisi olmayan gerçek bir kazançtır.

İnsan türünün varlığını gerekli kılan neden, onu var etmekle dünyada ve ahirette mutluluğun doruğuna doğru tırmanan kâmil insan peşindedir. Fakat insan, ancak maddî bir bileşim olarak var olabilmektedir. Bu maddî bileşim de, ancak kâinattaki bütün varlık türlerine yayılmış olan bu maddî düzen altında meydana gelebilir.

Kâinatı kaplayan bu varlık türleri birbiri ile bağlantılıdır. Hepsi arasında etki-tepki alış verişi vardır. Birbirlerine farklı etkiler yaparlar ve kendileri dışındaki türlerin farklı tepkilerine maruz kalırlar. Böyle olunca, bazı insan fertlerinin insan için belirlenen kemale ulaşmadan yarı yolda tökezlemeleri kaçınılmazdır. Dolayısıyla insanın varoluş nedeni, birinci hedef olarak doğrudan doğruya insanlığın mutluluğu peşindedir. Bu yolda bazı fertlerin tökezlemeleri ise, araz niteliğinde ikinci dereceden bir amaçtır, asıl maksat değildir.

Buradan şu sonuca varıyoruz: Yüce Allah'ın insanı yaratmadaki hikmeti, insanın kendisi için amaç olarak belirlenen kemaline ulaşmasıdır. Allah'ın birçok insan ferdinin kâfir olup cehenneme gideceğini bilmesi, O'nun insan türünü yaratmadaki muradına halel gelmesini gerektirmez. Ayrıca yüce Allah'ın bu bilgisi, ileride kâfir olacak insanı yaratmasının, onun kâfir olup cehenneme gitmesinin tam nedeni olmasını da gerektirmez. Nasıl gerektirsin ki?! Oysa o insanın var olduktan sonra kâfir olmasının tam nedeni, çok sayıdaki dış nedenler ve faktörlerdir. Bu nedenler ve faktörlerin sonuncusu da, o insan ferdinin kendi tercihidir ki, bu neden, fiillerinin kendisine izafe edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Buna göre, o ferdi var eden neden, onun kâfir oluşunun nedeninin çok sayıdaki parçalarından sadece bir parçasını oluşturur.

Allah'ın takdirinin o kişinin kâfir olmasına bağlanmasına gelince; bu bağlanma, o kişinin tercihi yolu ile gerçekleşen bir bağlanmadır. Yoksa o kişinin, tercihi ve iradesi geçersiz kılınarak kâfirliği kabul

etmeye zorlanması söz konusu değildir. Bir örnekle açıklayacak olursak; o kişinin kâfir oluşu, havaya atılan bir taşın yerçekiminin etkisi ile zorunlu olarak yere düşmesi gibi kendi elinde olmadan zorunlu olarak meydana gelen bir durum değildir.

İkinci şüpheye gelince; İblis'in, "Yükümlülüğün faydası nedir? Oysa bundan Allah'a ne bir fayda, ne bir zarar döner." şeklindeki sorusu demagojidir. Bu sözde eksik ve muhtaç olan bir fail hakkındaki hüküm, tam ve zatı itibariyle ihtiyaçsız bir fail hakkında da geçerli sayılıyor. Fiilin failine fayda getirmesinin gerekli olduğu yolundaki aklın hükmü, fiili ile eksikliğini gideren, ondan yarar sağlayan eksik bir fail hakkında geçerlidir, yoksa zatı itibariyle ihtiyaçsız olduğu kabul edilen bir fail hakkında geçerli değildir.

Zatı itibariyle ihtiyaçsız olan ve hiçbir yönden eksiği olmayan fail dahil, her failin fiilinde mutlaka kendine yönelik bir fayda olması veya zatı itibariyle ihtiyaçsız olan, hiçbir eksik yönü olmadığı için başka bir şeyle eksikliğini kapatması söz konusu olmayan bir varlığın herhangi bir fiil ortaya koymaktan uzak duracağı yolunda aklın bir hükmü yoktur.

Yükümlülüğün yükümlüler açısından faydasına gelince; gerçek hükümlerde geçerli olmayan ve haddizatında itibarî olan yükümlülük, yükümlüler ile kemal sıfatları arasında bir aracıdır. Onun sayesinde yükümlüler geçmişteki eksikliklerinden sıyrılıp gerçek kemallerine ulaşırlar. Buna göre yükümlülük, geçmişteki eksiklik gerçeği ile sonraki kemal gerçeği arasında geçişi sağlayan bir köprüdür.

Bunu kısaca şöyle açıklayabiliriz: Tekrarlanan gözlemlerimiz ve apaçık delillerden şu gerçeği şüphesiz bir kesinlikle biliyoruz ki, önümüzde birçok varlık türleri vardır. Maddî âlemi oluşturan bu türlerde belirli bir düzen geçerlidir. Bu maddî âlem sürekli bir hareket hâlindedir. Bu hareket, her varlık türüne durumuna göre kalıcılık ve sürekli varoluş sağlıyor. Bu varoluş, eksiklik durumundan başlayarak kemal durumunda sona eriyor. Kalıcılık diye adlandırılan bu varoluş zincirinin halkaları arasında gerçek bir varoluş bağlantısı vardır. Bu bağlantı, o varlığı bir önceki aşamadan bir sonraki aşamaya iletir. Bu bağlantılı hareketle o varlık türü, içinde bulunduğu konaktan onu izleyen konağa yönelir ve aslında, harekete başladığı ilk andan itibaren varabileceği son noktaya ulaşmak için hareket eder.

Meselâ, toprağa atılan buğday tanesi, kabuğunu çatlatıp büyümeye başladığı ilk andan itibaren dolgun başaklı bir buğday bitkisi olma amacı ile gelişir. Hayvanın bünyesindeki meni damlası, türünün bütün kemal sıfatlarına sahip eksiksiz bir ferde yöneliktir.

Bu kural her varlık için geçerlidir. İnsan türü de elbette bu genel kuralın dışında değildir. Onun da her ferdi, oluşumunun ilk aşamasından itibaren amacına doğru hareket hâlindedir, gerçek mutluluğa ereceği kâmil insan mertebesine yöneliktir. İster hayat sürecinde bu noktaya ulaşsın, ister önüne çıkan engeller yüzünden yarı yolda kalsın, bütün hareketi bu hedefe doğrudur.

İnsan, türünün özellikleri itibariyle toplumsal hayat yaşamaya mecburdur. Toplumsal hayat ise toplumun fertleri arasında geçerli olan kanunlar ve gelenekler altında gerçekleşebilir. Bu kanunlar ve gelenekler, itibarî inançlar ve hükümler olmalarının yanı sıra dinî veya din dışı yükümlülüklerdir. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi, insanda birtakım inanç ve ahlâk ilkeleri ile melekeler oluşturur. Bunlar, insanın dünya ve ahiret mutluluğunun dayanakları oldukları gibi, davranışların sevap ve ceza diye adlandırılan gerekleridir.

Buna göre yükümlülük, insanı gizli ve tedricî bir hareketle hâllerine ve psikolojik melekelerine bağlı olarak kemaline ve mutluluğuna doğru götürür. İnsan, aşama aşama bu yolu aşmakla ve bu yolun gerektirdiği işleri yapmakla kendisi için hayırlı ve kalıcı olan hedefe ulaşır. Eğer bu yolculuğun gereklerini yapmaz ise, gayretleri boşa gider. Tıpkı kemaline doğru giden öbür türlerin bir ferdi gibi. Eğer sebeplerin uyumlu etkisi yardımcı olursa, o fert kemal noktasına ulaşır. Eğer sebeplerin etkisi yardımcı olmaz veya köstek olursa, o fert kemal yolunda tökezler.

Buna göre, "Yükümlülüğün faydası nedir?" sorusu, tıpkı "Bitkilerin topraktan gıda almalarının faydası nedir?" veya "Kendilerine yönelik bir faydası olmadığına göre hayvanların üremelerinin faydası nedir?" soruları gibidir.

İblis'in, "Bundan (yükümlülükten) yükümlülerin kendilerine dönecek olan faydayı ise, Allah, yükümlülüğü araya koymadan sağlayabilir." sözü ise, bir başka demagojidir. Çünkü söylediğimiz gibi yükümlülük, insanda veya yükümlülüğe tâbi herhangi bir varlıkta mutlu-

luk yolu üzerinde yer alır ve tedricî bir hareketle tamamlanıp kemale eren varlığın eksikliği ile kemali arasında bir köprüdür.

Eğer yükümlülüğün yükümlülere sağladığı faydaların yükümlülük aracı devreye sokulmadan sağlanmasından, yükümlüler için yükümlülük yolu yerine başka bir yolun devreye girmesi ve bu yolun o yolun yerini alması kastediliyorsa, bu durumda her iki yolun durumu, yol olmaları bakımından bir olduğuna göre ikinci yol için de aynı soru gündeme gelir ve denir ki: "Allah, bu yoldan gelecek faydayı başka yoldan sağlamaya gücü yettiği hâlde niçin bu yolu belirledi?"

Cevabı ise şudur: İnsan üzerinde yoğunlaştığını gördüğümüz nedenler ve sebepler, onun iç âlemini düzeltmede ve kalbini temizlemede olağan bir yol olan "yükümlülüklerini yerine getirmek"le eksikliğini tamamlamasını gerektirir.

Yok, eğer yükümlülük araya konmadan onun getireceği faydanın sağlamasından maksat, bu faydanın insanlara hiçbir aracı olmadan sağlanması ve bütün kemal merhalelerinin ve mutluluk aşamalarının yaratılışlarının başlangıcında onlara bağışlanması, bunun için hiçbir tedricî harekete geçmelerine, hiçbir yolculuk zahmetine katlanmalarına hacet kalmaması ise, bu faraziye, varoluşsal hareketlerin geçersiz olmasını, maddenin, enerjinin ve imkân âlemindeki bütün gelişmelerin yok olmasını gerektirir. O zaman da farz edilen varlık, daha varoluşunun başlangıcında [madde ve gereklerinden] soyutlanmış (mücerret), yaratılışının başında tam, kâmil ve mutlu bir varlık olur. Bu varlık da, topraktan yaratılan, başlangıcında eksik olduğu hâlde tedricî bir hareketle eksiklerini tamamlayan, şu bildiğimiz insan olamaz. Buna göre bu faraziye, kendi kendini geçersiz kılıyor.

Üçüncü kuşkuya gelince; İblis'in, "Kabul edelim ki, Allah beni kendisini tanımak ve O'na kulluk etmekle yükümlü kıldı; peki beni niçin Âdem'e secde etmekle yükümlü kıldı?" şeklindeki sorusunun cevabı açıktır. Çünkü bu yükümlülüğün yerine getirilmesi ile Allah'a kulluk etme sıfatı, bu yükümlülüğe karşı gelmekle de Allah'a karşı büyüklük taslama sıfatı gerçekleşiyor.

Buna göre bu yükümlülükte, her hâlükârda Allah tarafından tamamlama ve İblis tarafından tamamlanma vardır. Bu tamamlanma ya mutluluk yönünde veya bedbahtlık yönündedir. İblis ise ikinci şıkkı tercih etti.

Üstelik ona ve meleklere yöneltilen bu secde yükümlülüğü, Âdem için çizilen çizgiyi belirliyor. Çünkü Âdem ve soyunun kat etmesi için belirlenen doğru yol (sırat-ı müstakim), ancak bu şekilde ortaya çıkar. Bunun için bir yandan insanı o yola çağıran destekçi yardımcıya (meleklere), öte yandan onu bu yoldan sapmaya çağıran saptırıcı düşmana (İblis ve askerlerine) ihtiyaç vardır. Önceki incelememizde bu konuyu açıklamıştık.

Dördüncü şüpheye, yani İblis'in, "Secde etmeyerek Allah'a karşı geldiğimde niye bana lânet edip cezalandırılmama kesin hüküm verdi? Oysa bunun O'na hiçbir faydası yoktur…" şeklindeki sözüne gelince; bunun cevabı şudur: Lânet ve cezalandırmanın içerdikleri gerçeklik, aslında her türlü günahın ana kaynağı olan Allah'a karşı büyüklük taslamanın gerektirdiği sonuçlardandır. Öte yandan, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah'ın fiillerinde O'na yönelik fayda veya zarar söz konusu olmadığı için, kendisine faydası olmayacak fiilleri yapmaktan uzak durması gerektiği diye bir şey söz konusu değildir.

İblis'in bu sorusu, kendi isteği ile zehir içip ölen biri ile ilgili olarak şöyle demeye benzer: "Allah, o zehri o adam için niye ilâç yapmadı? Oysa onu o zehirle öldürmede Allah'ın bir menfaati yokken adam için zararların en büyüğü vardır. Allah, o zehri zehirlenen kişinin susuzluğunu giderecek ve vücudunu geliştirecek temiz bir rızk yapsaydı, olmaz mıydı?" Bütün bunlar, nedenlerin ve sebeplerin hilkat âlemindeki fonksiyonunu bilmemekten kaynaklanır. Oysa kâinatta meydana gelen her olay, bir dizi özel sebebe ve faktöre bağlıdır. Bu gelişmelerin hepsini kapsayan genel kanunda sapma ve değişiklik olmaz.

Bu genel kanun uyarınca günahla kirlenen nefis cezaya çarptırılır. Bu cezadan kurtulabilmek için o nefsin şefaatle, tövbe ile veya affedilmeyi sağlayabilecek bir iyilikle temizlenmesi gerekir. Bu sebeplerden hiçbiri yokken cezayı ortadan kaldırmak, söz konusu genel sebep-sonuç kanununu çiğnemek demektir ki, bu genel kanunu çiğnemek, her şeyin yıkılması sonucunu doğurur.

İblis'in ortaya attığı beşinci şüpheye, yani, "Allah bana bunu yapınca, niçin beni Âdem'in soyuna musallat edip, bana onları sapıklığa düşürme imkânı verdi?" şeklindeki sorusuna gelince, şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarda bunun cevabı vardır. Kısaca söylersek; hidayet, uygulamalarla ilgili hak, ibadet ve benzeri sonuçlar, ancak sa-

pıklığın, batılın ve günahın varlığı hâlinde gerçekleşebilirler. Hakka çağrı, ancak ortada batıla çağrının var olması hâlinde var olabilir. Doğru yol, ancak doğru olmayan, yolcusunu doğru yolun ulaştırdığı amaçtan başka bir amaca ulaştıran yolların mevcut olması durumunda doğru yol olur.

Yeryüzünde insan denen varlık mevcut oldukça ve birbirini izleyen fertleri ile insan türü varlığını sürdürdükçe, insanı batıla çağıran ve cehennem azabına sürüklemeye çalışan bir varlığın bulunması da zarurîdir. Bu açıdan İblis'in varlığı, insan soyuna hizmet niteliğindedir. Allah'ın ona tanıdığı sapıklığa düşürme imkânı ve onu insanlara musallat etmesi ise, sadece kötülüğe çağırabilmekle sınırlıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim bu hususu tasrih etmekte[1] ve bunu kıyamet günü insanlara hitap edecek olan İblis'in kendi sözlerinden aktarmaktadır.[2]

İblis'in altıncı şüphe olarak öne sürdüğü, "Ben Allah'tan Âdem'in soyunu ortaya çıkarmak için uzun süreli bir mühlet istediğimde, bu mühleti bana niçin verdi?" şeklindeki sorusunun cevabı da az önceki açıklamamızda verilmiştir.

İblis'in bu sorunun devamında yer alan "Âlemin kötülükten arınmış olmasının daha iyi olacağının bilinmesine rağmen" şeklideki sözüne gelince; daha önce söylediğimiz gibi, âlemin kötülükten arınmış ve kargaşadan uzak olması demek, onun soyut ve gayri maddî olması demektir. Maddeden oluşmuş bir âlemde fiilî durumun potansiyelsiz, iyiliğin kötülüksüz, faydanın zararsız, istikrarın değişikliksiz, ibadetin günahsız ve mükâfatın cezasız olarak var olması anlamsızdır.

İncilleri açıklayan kişinin yüce Allah'ın İblis'e cevabı olarak naklettiği, "Ey İblis, sen beni hiç tanımadın. Eğer beni tanısaydın, benim yaptığım hiçbir şeye itiraz edilmeyeceğini bilirdin. Çünkü ben, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'ım, yaptıklarımdan sorumlu tutulmam." şeklindeki sözler, Kur'ân'ın ayetlerine uygun bir cevaptır. Nitekim yüce Allah, *"Allah, yaptıklarından sorumlu tutulmaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."* (Enbiyâ, 23) buyuruyor.

1- *"Sana uyan sapıklar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 42), *"Şeytan, onları cehennem azabına çağırır."* (Lokmân, 21)

2- *"Benim sizin üzerinizde hiçbir nüfuzum yoktu. Sadece sizi (yoluma) çağırdım."* (İbrâhîm, 22)

Yüce Allah'ın nakledilen sözleri, İblis'in şüphelerine verilmiş genel bir cevaptır, onun sorularına tek tek verilmiş ayrıntılı bir cevap değildir. Cevabın özü şudur: Bütün bu şüpheler, Allah'a yöneltilmiş birer soru ve itirazdır. Oysa Allah'a itiraz yöneltilmez. Çünkü O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır, yaptıklarından sorumlu tu-tulmaz.

Anlaşılan, bu sözdeki "sorumlu tutulmam" ifadesinin dayanağı, "Çünkü ben" diye başlayan ifadedir. Bu sözün anlamı şudur: Yüce Allah zatı ile sabit olan ve zatından dolayı ihtiyaçsız olan benliği ile her şeyin başlangıcı ve varış noktasıdır. Her şey O'ndan başlar ve her şey O'nda son bulur. Yaptığı iş kendinden başka bir failî sebeple bağlantılı değildir. O'nun hakkında fiili yapmaya sürükleyici amaç nitelikli bir sebebin varlığına hükmedilmez. O, bütün faillerin üzerindeki fail ve bütün amaçların ötesindeki amaçtır. Her fail, onda olan güçle fiilini meydana getirir ve güç, bütünü ile Allah'a aittir. Her amaç, onda olan kemal, onda olan hayır için aranır, gaye edinilir ve hayır, bütünü ile O'nun elindedir.

Bundan şu sonuç çıkar: Yüce Allah'a fiilinin sebebi sorulmaz. Çünkü bir fiilin sebebi, ya fail veya amaç olur. Oysa Allah, bütün faillerin faili ve bütün amaçların amacıdır. Yüce Allah'tan başkalarına gelince; onların elindeki iş yapma gücü, Allah tarafından kendilerine bağışlanmıştır. Onların elde ettikleri iyilikler ve faydalar da O'nun ihsanıdır. Allah bu ihsanı, sebepleri devreye sokarak, faktörleri ve şartları düzenleyerek gerçekleştirir. Bu yüzden Allah'tan başkaları yaptıklarından sorumludurlar. Onlara yaptıklarını niçin yaptıkları sorulur.

En çok sorulan husus da, yaptıklarının amacı, işlerinin iyilik ve yararlılık yönü olur. Özellikle de güzellik, çirkinlik, övgü, yergi konusu olan toplumsal davranışlar, toplum çerçevesinde soru konusu olurlar. Çünkü bu davranışların toplumun çıkarlarına dayalı olması gerekir. Bu söylediklerimiz, açık kanıt ve vahiy ile desteklenen, eksiksiz bir açıklamadır.

Kelâm âlimlerine gelince; onlar arasında Allah'ın fiillerine amaç isnat edilip edilmeyeceği konusunda ve bununla ilgili meselelerde görüş ayrılıkları olduğu için, buna bağlı olarak, *"Allah, yaptıklarından sorumlu tutulmaz."* gerçeğini de farklı şekillerde yorumlamışlardır. Eş'arîler, keyfî iradeyi caiz gördükleri için ve kötülükler ile çirkin işleri Allah'a isnat etmeyi sakıncasız kabul ettiklerinden dolayı Allah'ın

dilediğini yapabileceğini, fiillerinin amaç içermesinin gerekmediğini, bu fiillerde beğenilen bir fayda aranamayacağını, aklın başkalarının fiilleri için hükmettiği gibi, Allah'ın fiillerinin de mutlaka beğenilen bir fayda anlamında bir amaç içermesi gerektiğine hükmedemeyeceğini ileri sürmüşlerdir.

Mutezile mezhebinin âlimleri ise, amaç içermeyen fiilin varlığını imkânsız görüyorlar. Çünkü böyle bir fiil, boşluğu ve keyfîliliği gerektirir ki, bunu Allah'a isnat etmek imkânsızdır. Onlar, Allah'ın fiillerinden sorumlu tutulmayışını, Allah'ın hikmet sahibi oluşu ile açıklıyorlar. Çünkü hikmet sahibi olan merci, her hak sahibine hakkını verir ve çirkin, boş, keyfî bir iş yapmaz. Yaptıklarından sorumlu olan kişi, çirkin, boş ve keyfî iş yapması mümkün olan kişidir. Buna göre yüce Allah, yaptıklarından sorumlu tutulmaz; ama insanlar davranışlarından sorumlu tutulurlar.

Bu, uzun bir inceleme konusudur. Her iki mezhebin araştırmacıları ile onlarla aynı görüşü paylaşan diğerleri, bunu yüzyıllar boyunca sürekli tartışmışlardır. Burada bu konunun ayrıntılarına girmek istemiyoruz. Yalnız bu konuda gerçeğin üzerindeki perdeyi kaldıracak başka bir gerçeğe işaret etmek istiyoruz.

Şüphe yok ki bizim, hayatımızda bize dayanak oluşturan bilgilerimiz ve hükümlerimiz vardır. Yine şüphe yok ki bunlar, ikiye ayrılırlar:

1- Davranışlarımızla doğal olarak ilgisi olmayan bilgiler ve hükümler. Bunlar, sırf objektif gerçeği ortaya koyan, dış dünya ile örtüşen tasdikî (yüklem içeren) bilgilerdir. Bizim insan olarak var olup olmamamız, ferdî veya sosyal hayatımızla ilgili işlerimizi yapıp yapmamamız, bu bilgiler bakımından önemli değildir. "Dört rakamı, çift bir sayıdır. Bir, ikinin yarısıdır. Kâinat vardır. Yeryüzü, güneş ve ay vardır." şeklindeki bilgilerimiz gibi.

Bu bilgiler, ya hiçbir şüphe götürmeyen bedihî (apaçık) hükümlerdir, ya da bedihî bilgilere dayanan ve onlar aracılığı ile ispatlanan nazarî (düşünmeye, kanıtlamaya ihtiyaç duyan) yargılardır.

2- Uygulamaya yönelik bilgiler ve itibarî hükümler. Bu bilgiler ve hükümleri, hayatımızı onlara göre şekillendirmek üzere bizler ortaya koyarız ve insan toplumu düzeyinde onlara dayanırız. İrademiz de onlara dayanır, tercihimize dayalı işlerimizi onlarla açıklarız. Gerçi biz

bu bilgileri ve hükümleri itibarî olarak dış dünya ile örtüştürürüz, ama bunlar birinci kısımda yer alan bilgiler ve hükümler gibi özleri itibariyle dış dünya ile örtüşmezler. Bizim bunları dış dünya ile örtüştürmemiz, hakikat ve gerçeklik ölçüleri ile değil, uzlaşma ve itibar etme yolu iledir.

Toplumumuzda geçerli olan kanunlar, gelenekler ve velâyet, başkanlık, egemenlik ve maliklik gibi nitelemeler, bu itibarî hükümlerin örnekleridir. Meselâ "Zeyd başkandır." derken, Zeyd için öngördüğümüz başkanlık sıfatı itibarî bir sıfattır. Dış dünyada bunun karşılığında Zeyd'in insan olmasından başka bir şey yoktur. Bu başkanlık sıfatı, "Zeyd uzun boyludur." veya "Zeyd siyah derilidir." derken, Zeyd için öngördüğümüz uzun boyluluk ve siyah derililik sıfatları gibi bir sıfat değildir. Çünkü başkanlığın anlamını öngören biziz. Birkaç kişi bir araya gelerek hayattaki amaçlarımızı gerçekleştirmek için bir toplum oluşturduk ve bu toplumu idare etme işini Zeyd'e teslim ettik. Herkesi lâyık olduğu yere koysun ve sonra dilediği alanda kullansın diye.

Böyle olunca Zeyd'in toplumda olan konumunu başın bedendeki konumu gibi görerek ona toplumun başı, başkanı niteliğini verdik. Böylece ona sunduğumuz makamın korunmasını ve bu makamın etkilerinden, avantajlarından hep birlikte yararlanmayı istedik.

Bu örnekteki Zeyd'in baş ve başkan olduğuna dönük inanç, sadece bizim zihnimizdedir, zihnimizi aşıp dış dünyaya geçmez. Fakat biz, toplumun menfaati için ona dışa dönük bir anlam atfediyoruz. İşte insan toplumlarında egemen olan, insan hayatında geçerli ve insan davranışları ile bağlantılı olan bütün kavramlardaki ve değerlerdeki durum böyledir. Bunların hepsi toplumsal hayatın faydası için insan tarafından konmuş ve geçerlilik kalıbına dökülmüş hükümlerdir, insan zihninin sınırlarını aşmazlar.

İşte bilgilerin iki kısmı bunlardır. Bu iki kısım arasındaki fark şudur: Birinci kısım, dışarıdan alınmıştır ve gerçek anlamda onunla örtüşmektedir. Bu bilginin dışarıyla örtüşmesi, onun doğru olmasının anlamıdır. Aynı zamanda dışarıdaki gerçeğin de bu bilgiyle örtüşmesi, onun hak olduğunun anlamıdır. Yani zihinde olanın aynısı dışarıda ve dışarıda olanın aynısı zihinde vardır. Bilgilerin ikinci kısmının yeri ise zihindir. Dışarısı ile arasında bir örtüşme yoktur. Fakat biz hayatımı-

zın maslahatı için böyle bir örtüşmeyi var sayıyoruz ve gerçekte öyle olmadığı hâlde, bu bilginin dışarısı ile örtüştüğünü farz ediyoruz.

Zeyd'in toplumsal amaçla başkan olması, şiirsel hayal amacı ile yapılan benzetme ve istiare yolu ile aslan olması gibidir. Yani bizim toplumumuzda Zeyd'i dışarıda baş olarak nitelememiz, şairin onu dışarıda var olan aslan olarak nitelemesi gibidir. Tasavvur (yüklem içeriksiz) veya tasdik (yüklem içerikli) şıkları ile bütün itibarî kavramların durumu budur.

Bu itibarî kavramlar, her ne kadar zihnin işi olup dışarıdan alınmasalar da, dolayısıyla dışarı ile örtüşmeseler de başka bir cihetten dışa dayanırlar. Bu cihet şudur: İnsanı tasavvur ve tasdik şıkları ile bu kavramları itibar etmeye sevk eden faktör, onun noksanlığı ve varoluş kemaline, insan türünün nihaî amacına ulaşma ihtiyacıdır. İnsanın varlığını sürdürmesi ve hayatında peşinden koşup amaç edindiği maddî ve manevî gerçek hedefler, onu bu kavramları geliştirmeye ve arkasından davranışlarını onların üzerine bina etmeye zorlamaktadır. Çünkü ancak bu şekilde istediği mutluluğu kendisi için temin edebilir.

Bundan dolayı bu hükümler, toplumsal amaçların değişmesine bağlı olarak değişiklik gösterirler. Öyle davranışlar ve değer yargıları var ki, bunlar kutuplarda yaşayan toplumlarda beğenildikleri hâlde, ekvatorda yaşayan toplumlarda kınanırlar. Batı toplumları ile doğu toplumları arasında, şehirliler ile köylüler arasında da bu tür farklılıklar vardır. Kimi toplumlarda belirli bir davranış çoğunluk tarafından takdir edilirken, azınlık tarafından hor görülür. Aynı toplumda zengin kesim ile fakir kesim arasında, efendiler ile köleler arasında, erkekler ile kadınlar arasında bakış açısı farklılıkları göze çarpar.

Ancak birtakım itibarî değerler ve hükümler de vardır ki, bunlar toplumdan topluma değişiklik göstermezler. Bunlar, bütün toplumlar tarafından kabul gören gerçek ve genel amaçlara dayalı değer hükümleridir. Toplum hâlinde yaşamanın gerekli olduğu, adaletin güzel ve zulmün çirkin oluşu gibi.

Bu açıklamalarımızdan çıkan sonuç şudur: İkinci kısmın kapsamındaki bilgilerimiz, her ne kadar birinci kısımdaki bilgiler gibi doğrudan dışarı ile örtüşmüyorlarsa da, ancak bunlar da bir şekilde dış âleme dayanmaktadırlar.

Bu açıklamaların ışığı altında ortaya çıkıyor ki, bizim bütün bilgilerimiz ve hükümlerimiz, Allah'ın fiiline dayanır. Çünkü kendisi ile temas hâlinde olmamız sonucu, kendisinden bilgilerimizi aldığımız, kendisinden bilgilerimizi soyutladığımız veya üzerine bilgilerimizi bina ettiğimiz dış dünya, yaratılan ve yoktan var edilen dünyadır ki, bu dünya, Allah'ın fiilidir.

Buna göre bizim, "Bir rakamı, zarurî olarak ikinin yarısıdır." şeklindeki sözümüzün anlamı şudur: "Yüce Allah, her zaman bir ile ikiyi öyle yapıyor ki, aralarında zarurî olarak bu oran geçerli oluyor." Diğer hakikî bilgilerde de bu durum geçerlidir. Aynı şekilde, "Zeyd, saygı gösterilmesi gereken bir başkandır." şeklindeki sözümüz de şu anlama gelir: "Yüce Allah, insanı bu kanaati ve görüşü edinecek ve sonra da ona göre davranacak bir nitelikte yaratmıştır." Diğer itibarî bilgilerde de bu durum geçerlidir. Bütün bunların, O'nun şanına yakışacak, kutsal makamına lâyık olacak tarzda bir açıklaması vardır.

Bu gerçeği bildiğimizde şunu kavrarız: Elimizdeki bütün aklî hükümler yüce Allah'ın fiilinden alınmıştır, ona dayanmaktadır. Bu aklî hükümler, ister zaruret ve imkâna hükmeden teorik aklın hükümleri olsun, isterse faydalara ve zararlara dayalı olarak güzellik ve çirkinliğe hükmeden pratik aklın hükümleri olsun, durum aynıdır.

Bu nedenle, aklı yüce Allah üzerinde hâkim kılar, O'nun namütenahi zatının mutlaklığına kayıt getirirsek, aklın sınırlı ve kayıtlı olan objelerden elde edilmiş hükümleri ile O'nu sınırlandırırsak, ya da O'nun için kanun koyar, bazılarının düşündüğü gibi O'nun için falânca işi gerekli, filânca işi yasak ilân eder, şu işi yapmasının güzel, şu işi yapmasının çirkin olduğuna hükmedersek, büyük bir suç işlemiş oluruz. Çünkü teorik (nazarî) aklı yüce Allah üzerinde hâkim kılmak, O'nun sınırlılığına hükmetmek anlamını taşır. Sınırlılık ise yaratılmışlığın işaretidir. Çünkü sınır, sınırlanandan başkadır ve bir şey kendini sınırlamaz. Bu, zarurî ve açıktır. Pratik (amelî) aklı Allah üzerinde hâkim kılmak ise, O'nu itibarî kanunların ve geleneklerin egemenliği altına girmeye zorlayan bir noksanlıkla nitelemek demektir. Oysa bu itibarî kanunlar ve gelenekler, az önce dediğimiz gibi aslında insan zihninin ürünü olan görüşlerdir. Bu gerçekleri iyi kavramak gerekir.

Öte yandan aklı, Allah'ın tekvin ve teşri aşamalarındaki fiillerini tanımlayıp belirleme konusunda kullanmamak, yani teorik ve pratik aklın hükümlerini geçersiz saymak da büyük bir suçtur.

Şöyle ki: Teorik (nazarî) akıl aşamasında, örneğin yüce Allah'ın fiillerini gözlemleyerek bu gözlemlerden genel nazarî kanunları çıkarır, bu genel kanunlarla O'nun varlığını ispat etmeye koyulur, varlığını ispat ettikten sonra da geri dönüp aklın zarurî hükümlerini geçersiz sayarsak ve bunu, "Akıl, O'nun yüce varlığının alanını kuşatacak, zatının künhünü ve sıfatlarının derecelerini kavrayacak yeterlikte değildir. O, zatı ile değil, fiil aşamasındaki irade ile faildir. Yapmak ile yapmamak O'nun için birdir. Fiilinde O'nun bir amacı, bir hedefi yoktur. İyiliğin ve kötülüğün her ikisi de O'na dayanır." şeklinde gerekçelendirirsek, büyük bir yanılgıya düşmüş, büyük bir suç işlemiş oluruz.

Çünkü eğer Allah'ın fiillerinin ve yaratılışla ilgili yasalarının özelliklerini belirleme hususunda aklın hükümlerini geçersiz sayarsak, bu hükümleri O'nun varlığını ortaya koyma konusunda da devre dışı bırakıp geçersiz saymış oluruz. Karşımıza çıkacak bundan daha büyük bir problem de şu olur:

Biz böylece dış âlemden alınmış veya soyutlanmış olan bu hükümlerin ve kanunların, alındıkları veya soyutlandıkları kaynak ile örtüşürlüklerini inkâr etmiş oluruz ki, bu, bilginin iptali ve insan fıtratından çıkma sonucunu doğuran safsatanın, demagojinin ta kendisidir. Çünkü eğer yüce Allah'ın herhangi bir fiili veya sıfatı, bu aklî hükümlere ters düşecek olsa, bu demektir ki aklın hükmü, Allah'ın fiili olan dış dünya ile -ki bu hüküm o dış dünyadan soyutlanmıştır- örtüşmektedir. Zarurî ve bedihî bulduğumuz bu hükümlerden herhangi birinin doğruluğundan şüphe etmek caiz olunca da, aklın bütün hükümlerinin doğruluğundan şüphe etmek caiz olur ki, bu, bilginin varlığını inkâr etmekten, safsatadan başka bir şey değildir.

Pratik (amelî) akıl aşamasında ise, hatırlamak gerekir ki, bu uygulamaya yönelik hükümler ve itibarî değerler, inanca dayalı savlar ve zihin ürünü görüşlerdir. İnsan, bunları kemal yolundaki amaçlarına ulaşmak ve hayat mutluluğuna ermek için ortaya koymuştur. İnsan davranışlarından hayat mutluluğuna uygun olanlarını güzel olarak nitelemiş, arkasından onları emretmiş, uyulmaya çağırmış, böyle olma-

yanları ise çirkin diye niteleyerek onları yasaklamış, onlardan sakındırmıştır.

Çünkü bir davranışın güzel veya çirkin oluşu, hayatın amacına uygun olup olmamasına bağlıdır. İnsanı bu emirleri ve yasakları çıkarmaya, bu hükümleri yasalaştırmaya ve davranışları güzel ve çirkin diye değerlendirmeye zorlayan faktör, bu yasaları çıkarmayı gerekli kılan faydalar ve menfaatlerdir. Dolayısıyla uygulamasında güzellik bulunmayan ve gerektirici bir faydası bulunmayan bir teşriî hükmün varsayımı, iki tarafı birbiri ile çelişen bir varsayımdır.

Yüce Allah'ın ortaya koyduğu hükümler ve yasalar da, biz insanların aramızda ortaya koyduğumuz hükümlerle aynı türdendir. Yani yüce Allah'ın farzları, haramları, emirleri, yasakları, vaatleri ve tehditleri, bizim aramızda yürürlüğe koyduğumuz farzlar, haramlar, emirler, nehiyler, vaatler ve tehditlerle tür olarak aynı niteliği taşırlar. Bunda şüphe yok. Bunlar, itibarî kavramlar ve savlardır. Yalnız yüce Allah'ın ortaya koyduğu savlarda, zihnin hatasından kaynaklanma gibi bir durum söz konusu değildir. O, bundan münezzehtir.

Yüce Allah katından ortaya konan bu savlar, toplum çerçevesinde anlam bulan savlardır. Nitekim O'nun tarafından ileri sürülen ümit ve temenni de, muhataplar açısından anlam kazanmaktadır. Bununla birlikte, yüce Allah'ın ortaya koyduğu hükümler, tıpkı bizim yürürlüğe koyduğumuz hükümler gibi, toplum hayatı yaşayan insanla bağlantılıdır. İnsan, bu hükümlerle eksiklikten kemale doğru gider. Bunları uygulamakla mutlu hayata doğru adım atar. O hâlde, yüce Allah'ın teşriî fiillerinde kesinlikle teşriî bir fayda ve amaç vardır. O'nun emrettikleri, içerdikleri faydalardan kaynaklanan bir güzellikle güzel; içerdikleri zararlardan kaynaklanan bir çirkinlikle çirkindir.

Dolayısıyla, "Allah'ın teşriî fiilleri, amaçlarla gerekçelendirilmez." demek, "O'nun belirlediği yolun amacı yoktur." demek gibidir. Oysa bir yolun ancak amacı ile yol olacağı ve ortanın ancak yan tarafların varlığı ile orta olabileceği zarurî bir gerçektir.

Aynı şekilde, "Güzel, Allah'ın emrettiği ve çirkin de Allah'ın yasakladığı şeydir. Buna göre Allah, meselâ akla dayalı bir zorunluluk ile çirkin olan zulmü emretse, o güzel olur. Buna karşılık, akla dayalı bir zorunluluk ile güzel olan adaleti yasaklasa, o çirkin olur." demek, "Eğer Allah, insanı helâke, yok olmaya sevk etse, bu insanın mutlu

hayatı olur. Buna karşılık, eğer insanı gerçek ve ebedî mutluluktan alıkoysa, bu mutluluk bedbahtlık olur." demek gibidir.

Aklın her iki aşaması ile ilgili kaçınılmaz gerçek ise şudur: Teorik (nazarî) akıl, yüce Allah ile bağlantılı gerçek bilgiler hakkındaki belirlemelerinde ve hükümlerinde isabetlidir. Çünkü biz insan olarak kendimizde bulduğumuz ilim, kudret, hayat gibi kemal sıfatlarını, varlıkların O'na dayandıklarını ve rahmet, af, rızk, nimet verme ve hidayet gibi yüce fiilî sıfatları, kanıtın müsaade ettiği şekilde, Allah hakkında sabit görüyoruz.

Yalnız kendimizde bulduğumuz kemal sıfatlarının sınırlı olduğunu da görüyoruz. Oysa yüce Allah hiçbir sınırın kuşatamayacağı kadar yücedir. Kullandığımız kavramların da yetersiz ve sınırlı olduğunu biliyoruz. Çünkü her kavram kendi dışındaki kavramlardan soyutlanmış, öbürlerinden kopmuştur. Bu sınırlılık, Allah'ın zatının mutlaklığı ile bağdaşmaz. Bu yüzden akıl, bu eksikliği bir dereceye kadar gidermek amacı ile selbî sıfatların tenzih ediciliğine başvurmuş, yüce Allah'ın herhangi bir sıfatla nitelendirilmeyecek kadar büyük, herhangi bir kayıtlama ve sınırlama ile kuşatılmayacak derecede yüce olduğunu kanıtlamıştır. Böylece bu benzetme ve tenzihin toplamından gerçeğe yaklaşmıştır.

"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır." (Mâide, 73) ayetinin tefsirinin arkasından Emir'ül-Müminin Ali'nin (a.s) hutbelerinden konu ile ilgili seçmelere yer vermiştik. Bu seçmeler, bu konuyu en yeterli biçimde açıklamakta, en parlak delillerle kanıtlamaktır. İsteyenler, o seçmelere başvurabilirler. Bunlar, nazarî (teorik) akıl hakkındaki gerçeklerdir.

Pratik (amelî) akla gelince, yukarıda belirttiğimiz gibi bu aklın hükümleri yüce Allah'ın teşriî fiillerinde geçerlidir. Yalnız yüce Allah, yasalaştırdığı veya geçerli kıldığı hükümleri kendisi onlara muhtaç olduğu için değil, meselâ insana lütufta bulunmak için yasalaştırıp geçerli kılıyor. O, büyük lütuf sahibi olduğu için bu yasaları koyarak böylece insanın ihtiyacını karşılıyor. Demek ki, yukarıda değindiğimiz gibi, Allah'ın koyduğu yasalarda amacı vardır. Fakat bu amaç, o yasalara ihtiyacı olan insanla ilgilidir, yoksa kendisi ile ilgili değildir. Yine, O'nun koyduğu yasaların gerektirici faydaları vardır. Fakat bundan yarar sağlayan kendisi değil, insandır.

Durum böyle olunca akıl, O'nun koyduğu hükümleri incelemeye ve bu hükümlerdeki güzelliği, çirkinliği, faydayı ve zararı irdelemeye yetkilidir.

Fakat bu incelemeyi, insanlar hakkında yaptığı gibi, Allah hakkında hüküm vermek, O'na emretmek, yasak koymak, farz kılmak ve haram etmek için yapmaz. Çünkü insanın tersine yüce Allah'ın elde edeceği herhangi bir kemale ihtiyacı yok ki, kendisine bu amaca ulaştırıcı bir hüküm yönelebilsin. Aklı bu incelemeyi yapmaya yetkili kılan gerekçe şudur:

Yüce Allah, yasalarını ve ilkelerini ortaya koyarken güçlü bir yönetici gibi davranıyor. Bunun gereği olarak biz O'na kulluk ediyoruz ve O da hayatımızı, ölümümüzü, rızkımızı, işlerimizin düzenlenmesini, davranışlarımızın düsturlarını, yaptığımız işlerin hesabını, iyiliklerimizin ve kötülüklerimizin karşılıklarını vermeyi üstleniyor. Bize yönelttiği her hükmü mutlaka delille açıklıyor. Gerekçesi olmadan mazeretimizi kabul etmiyor. Kanıtı olmadan bize ceza vermiyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın."* (Nisâ, 165), *"Helâk olan açık bir delille helâk olsun, dirilen de açık bir delille dirilsin."* (Enfâl, 42)

Bunların yanı sıra, kıyamet günü Allah'ın insanlara ve cinlere delil göstereceğini bildiren çok sayıda ayet vardır. Bunun gerekli sonucu, Allah'ın koyduğu yasalar uyarınca pratik aklın, Allah'tan başkalarının fiilleri konusunda olduğu gibi Allah'ın fiilleri konusunda da işlerliğini yürütebilmesidir.

Şu ayetlerde bu gerçek vurgulanıyor: *"Allah insanlara hiç zulmetmez."* (Yûnus, 44), *"Doğrusu Allah, vaadinden dönmez."* (Âl-i İmrân, 9), *"Biz gökleri, yeryüzünü ve bu ikisi arasındaki varlıkları oyun olsun diye yaratmadık."* (Duhân, 38) Bu anlamdaki ayetlerin sayısı çoktur. Yüce Allah, bu ayetlerde kendini sosyal kötülüklerden uzak ilân etmektedir.

Teorik ve pratik aklın hükümlerinin yüce Allah hakkında geçerli olduğu konusunda çok sayıda ayet vardır. Teorik aklın hükümleri ile ilgili olarak şu ayetler örnek verilebilir: *"Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma."* (Âl-i İmrân, 60) Dikkat edilirse bu ayette, "Gerçek Rabbin ile beraberdir." denmiyor. Çünkü doğru önermeler ve gerçek hükümler, Allah'ın fiilinden elde ediliyor. Yoksa

Allah'ın fiili, bizim fillerimizde olduğu gibi, hakka tâbi olup onunla desteklenmiyor.

Diğer bir örnek, *"Allah hüküm verir. O'nun hükmünü geri çevirecek kimse yoktur."* (Ra'd, 41) ayetidir. Yani mutlak hüküm O'na aittir. Aklî veya aklî olmayan hiçbir engel, O'nun hükmünü önleyemez. Çünkü engeller ve önleyici faktörler, O'nun fiili ile ortaya çıkarlar. Buna göre bunlar, O'ndan geridedirler, O'nun üzerinde hâkimiyetleri ve etkinlikleri yoktur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"O birdir, kahhardır (her şeye boyun eğdirendir)." (Ra'd, 17), *"Allah, işine egemendir."* (Yûsuf, 21), *"Allah, işini sona ulaştırandır."* (Talâk, 3) Yani Allah, her şeye boyun eğdiren, her şey üzerinde mutlak galip ve işini mutlaka sonuçlandırandır. Hiçbir şey O'na boyun eğdiremez, hiçbir şey O'na üstün gelemez. O'nunla emri arasına hiçbir şey girip O'na engel olamaz.

Diğer bir örnek, *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun elindedir."* (A'râf, 54) ayetidir. Bunlar gibi daha birçok mutlak anlamlı, kayıt ve şart içermeyen ayet vardır.

Evet; yüce Allah'ın fiillerinde teorik (nazarî) aklın hükmü geçerlidir. Bu geçerlilik, O'nun fiillerinin özelliklerini belirlemek ve bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak içindir. Yoksa Allah'ın, aklın hükmüne tâbi olması söz konusu değildir. Çünkü aklın hükmünün kendisi tâbi ve bağımlıdır, dış dünyanın realitesi demek olan O'nun fiilinde geçerli olan yasadan elde edilmiştir. İnsanları düşünmeye, akıl yürütmeye, irdelemeye çağıran ayetler, bu gerçeğin delilleridir. Eğer aklın hükmünün vardığı sonuçlar delil olmasaydı, bu çağrı anlamsız olurdu.

Pratik (amelî) aklın hükmünün Allah'ın fiillerinde geçerli olduğu hakkında da ayetler vardır. Bunlardan biri, *"Allah ve Peygamber'e, sizi, size hayat bağışlayacak şeylere çağırdığı zaman olumlu karşılık verin."* (Enfâl, 24) ayetidir. Bu ayet Allah'ın hükümleri ile amel etmenin mutlu hayata erme konusunda faydalı olduğunu gösterir.

Başka bir örnek, *"Allah, çirkin şeyleri emretmez."* (A'râf, 28) ayetidir. Bu ayetten anlaşılan şudur: "Allah özü itibariyle çirkin olan bir şeyi emretmez." Yoksa, "Allah öyle bir şeyi emretse, o şey artık çirkin olmaz." değil. Bir diğer örnek, *"Allah'a ortak koşma. Çünkü (Allah'a) ortak koşmak, büyük bir zulümdür."* (Lokmân, 13) ayetidir.

Bu anlamda daha çok sayıda ayet vardır. Bu ayetler, Allah tarafından yürürlüğe konan hükümleri, içerdikleri faydalarla gerekçelendiriyor. Namaz, oruç, Allah yolunda yapılan malî fedakârlıklar ve cihat gibi. Bu ayetlerin hepsini nakletmeye ihtiyaç yoktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Davud b. Farkad'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Melekler, İblis'in kendilerinden olduğunu sanıyorlardı. Oysa Allah onun onlardan olmadığını biliyordu. Sonra Allah, onun nefsindeki taassubu ortaya çıkardı da, *'Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.'* dedi." [c.2, s.9, Tahran basımı]

ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle denir: Ebu Nuaym'ın -el-Hilye adlı eserinde- ve Deylemî'nin verdiği bilgiye göre, Cafer b. Muhammed babası aracılığı ile ceddinden Hz. Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Dinî bir meseleyi kendi görüşüne göre değerlendiren ilk kişi İblis'tir. Yüce Allah ona, 'Âdem'e secde et.' dedi. O ise, 'Ben ondan üstünüm; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.' dedi." İmam Cafer de şöyle dedi: "Kim dinî bir meseleyi kendi görüşüne göre değerlendirirse, Allah onu kıyamet günü İblis ile birlikte haşreder. Çünkü değerlendirmesinde ona uymuştur." [c.3, s.72]

el-Kâfi'de İsa b. Abdullah el-Kuraşî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre, bir gün Ebu Hanife, İmam Cafer Sadık (a.s) ile görüşmeye gitti. İmam ona, "Ey Ebu Hanife, duyduğuma göre sen kıyası delil kabul ediyorsun." dedi. Ebu Hanife, "Evet, ben kıyası delil kabul ediyorum." karşılığını verdi. Bunun üzerine İmam ona, "Kıyas yöntemine baş vurma; çünkü, *'beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.'* derken kıyas yöntemine baş vuran ilk kişi, İblis olmuştur." dedi. [c.2, s.58, h: 20, Tahran basımı]

el-Uyun adlı eserde nakledildiğine göre İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "İblis, ilk kâfir olan ve kâfirliğin çığırını açan kimsedir." [Uyun-u Ahbar'ir-Rıza, c.1, s.191]

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de[1] İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir.

1- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.2, s.34, h: 17]

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bir hadisin zımnında şöyle buyurdu: "Ortaya çıkan ilk günah, İblis'in benlik iddiasıdır." [c.2, s.82]

Ben derim ki: Bu meseleyi yukarıda açıkladık.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Büyüklük taslamak, Allah'a karşı işlenmiş ilk günahtır." [c.1, s.42]

Ben derim ki: Daha önce açıklandığı gibi ve bir önceki rivayette belirtildiği gibi bu günahın kaynağı benlik duygusudur.

Nehc'ül-Belâğa'da İmam Ali (a.s), Âdem'in yaratılış şeklini anlatan bir hutbesinde şöyle buyuruyor: "Yüce Allah, meleklere tevdi ettiği emaneti onlardan yerine getirmelerini ve onlara yaptığı tavsiyenin gereğine uymalarını emretti. Bunun için Âdem'e secde ederek ve üstünlüğüne saygı göstererek ona boyun eğmelerini istediğini bildirmek için, 'Âdem'e secde edin.' buyurdu. Hepsi secde etti. Sadece İblis ve askerleri secde etmeye yanaşmadı. Taassup onların akıllarını başlarından aldı ve kötülüğe mağlup oldular..." [Nehc'ül-Belâğa, Feyz'ül-İslâm, hutbe: 1, s.30]

Ben derim ki: Bu rivayette secde emrinin İblis ile birlikte onun askerlerini de kapsadığı bildiriliyor. Bu ifade, bizim Âdem'in insanlığı temsil eden bir sembol olduğu, şahsının bir özellik taşımadığı ve bu olayın tekvinî bir sürece işaret ettiği yolundaki daha önce yaptığımız açıklamayı teyit etmektedir.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Sonra önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım."* ifadesini şöyle açıklıyor: "*Önlerinden sokulacağım,* yani ahireti onlara önemsiz göstereceğim; *arkalarından sokulacağım,* yani onlara mal biriktirmeyi ve bu malların haklarını vermeyerek hepsinin mirasçılarına kalmasını sağlamalarını emredeceğim; *sağlarından sokulacağım,* yani sapıklığı süslü ve şüpheyi güzel göstererek din ile ilişkilerini bozacağım; *ve sollarından sokulacağım,* yani nefsî arzuları onlara sevdirerek, aşırı arzuların kalplerine egemen olmasını sağlayacağım." [c.3-4, s.404, Tahran basımı]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Muhammed'i peygamber olarak gönderen Allah'a

yemin ederim ki, ifritler ve iblisler, arıların et üzerine üşüştüklerinden daha çok müminin üzerine üşüşürler." [c.2, s.301, h: 111]

Meani'l-Ahbar adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s), "İblis'e, İblis adının verilmesinin sebebi, onun Allah'ın rahmetinden mahrum edilmiş olmasıdır." dedi. [s.138, Tahran basımı]

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre Ebu Rıf'a şöyle dedi: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Âdem'in bir süre barındığı cennet, dünya bahçelerinden bir bahçe midir, yoksa ahiret cennetlerinden bir cennet midir?" diye sordular. İmam şu karşılığı verdi: "Orası üzerinde güneşin ve ayın doğduğu bir dünya bahçesi idi. Eğer ahiret cennetlerinden olsaydı, Âdem sonsuza kadar oradan çıkmazdı."

İmam sözlerine şöyle devam etti: "Yüce Allah Âdem'i cennete yerleştirdi. Bir ağacın meyvesi dışında ona her şeyi yemeyi mubah kıldı. Çünkü Âdem ancak emirlerle, yasaklarla, beslenerek, elbise giyerek, bir çatı altında barınarak ve çiftleşerek varlığını sürdürecek özellikte yaratıldı. Allah'ın inayeti olmadan menfaatini zararından ayırt edecek yapıda değildi. Bu durumu bilen İblis ona gelerek şöyle dedi: 'Sen ve eşin eğer Allah tarafından size yasaklanan şu ağacın meyvesinden yerseniz, melek olursunuz ve ebedî olarak cennette kalırsınız. Eğer bu ağacın meyvesinden yemezseniz, Allah sizi cennetten çıkarır.' Arkasından, *'Rabbiniz, iki melek olmayasınız veya sürekli kalanlardan olmayasınız diye size bu ağacı yasakladı. Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum.' diye yemin etti.'* ayetlerinde bildirildiği üzere onların iyiliğini istediğine dair yemin etti."

"Bunun üzerine Âdem, İblis'in sözlerini kabul etti ve o ağacın meyvesinden yediler. Ardından, *'ayıp yerleri onlara göründü.'* ifadesinde anlatılanlar oldu. Allah'ın kendilerine giydirdiği cennet elbiseleri üzerlerinden düştü. Hemen cennet yaprakları ile ayıp yerlerini örtmeye koyuldular. *'Rableri onlara seslendi: Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın açık düşmanınız olduğunu size söylememiş miydim?'* Bunun üzerine onlar, Kur'ân'da anlatıldığı üzere, *'Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez, bize merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz.'* diyerek tövbe ettiler. Buna karşılık Allah onlara, *'Oradan aşağı inin! Sizler birbirinizin düşmanısınız. Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar* -yani kıyamet gününe kadar- *yerleşme ve faydalanma vardır.'* buyurdu." [c.1, s.43]

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Âdem cennetten çıkınca Cebrail yanına inerek ona şöyle dedi: 'Ey Âdem, Allah seni elleri ile yaratmadı mı? Sana kendi ruhundan üflemedi mi? Meleklere sana secde ettirmedi mi? Seni cariyesi ile eşleştirmedi mi? Seni cennete yerleştirip oradaki her nimeti sana mubah kıldıktan sonra o ağacın meyvesinden yemeyi sana sözlü olarak yasaklamadı mı? Öyleyken nasıl oldu da o ağacın meyvesinden yiyerek ona karşı geldin?' Âdem Cebrail'e şu karşılığı verdi: Ey Cebrail, İblis bana iyiliğimi düşündüğüne dair Allah adı üzerine yemin etti. Ben Allah'ın yarattığı hiçbir varlığın Allah adı üzerine yalandan yemin edeceğine ihtimal vermedim." [Tef-sir'ul-Kummî, c.1, s.43-44 ve 225]

Ben derim ki: Bu olay ile ilgili birkaç rivayete, Bakara Suresi'nin tefsiri sırasında yer vermiştik. İnşaallah diğer bazılarına da uygun yerleri geldiğinde değinilecektir.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "İblis dedi ki: 'Rabbim sen asla zulmetmeyen adaletin ta kendisi olduğuna göre nasıl olur da benim amellerimin sevapları boşa gider?' Allah ona, 'Hayır, boşa gitmez. Sen bana amellerine sevap olarak dünya için bir şey iste, vereyim.' buyurdu. İblis'in istediği ilk şey kıyamet gününe kadar var olmak oldu. Allah, 'Bunu sana verdim.' buyurdu. İblis, 'Beni Âdem'in soyu üzerine musallat et.' dedi. Allah, 'Musallat ettim.' buyurdu. İblis, 'Kanın damarlarda dolaştığı gibi benim onların vücutlarında dolaşmamı sağla.' dedi. Allah, 'Bunu sağladım.' buyurdu. İblis, 'Onların her doğan çocuğuna karşılık benim iki çocuğum doğsun, ben onları göreyim, fakat onlar beni görmesin, onlara dilediğim kılıkta görünebileyim' dedi. Allah, 'Sana bu imkânı verdim.' buyurdu. İblis, 'Rabbim, bana daha çoğunu ver.' dedi. Allah, 'Sana ve soyuna onların kalplerini barınak yaptım.' buyurdu. İblis, 'Rabbim yeter.' dedi."

"Bunun üzerine İblis, 'İzzetin hakkı için, seçilmiş kulların dışında onların hepsini sapıklığa düşüreceğim.' dedi." [c.1, s.34, Tahran basımı]

Ben derim ki: Daha önce yaptığımız açıklamalar, bu rivayetin anlamını açıklıyor. İblis'in, "Onlara dilediğim kılıkta görünebileyim." şeklindeki sözü, onun dilediği şekle girerek insan duyguları üzerinde tasarrufta bulunabilmesinin ötesinde bir anlama gelmez. Bu söz,

onun dilediği ve istediği gibi kendi özünün değişebilmesi anlamına gelmez.

Bazıları ise şöyle diyorlar: "İlim adamlarının ittifakına göre, İblis ve soyu cin kökenlidirler ve cinler hava gibi latif cisimlerdir, çeşitli şekillere girebilirler. Hatta köpek ve domuz kılığına bile girebilirler. Melekler de latif cisimlerdir. Onlar ise köpek ve domuz dışında çeşitli şekillere girebilirler."

Bunlar bu sözleri ile cinlerin ve meleklerin özleri ile değiştiklerini kastediyor gibidirler. Oysa bu iddianın ne naklî ve ne aklî bir delili yoktur. İddia edilen ittifak ise, ortak anlayış anlamına gelir. Bu anlamda bir ittifakın değil nakledileni, tespit edileni bile delil değeri taşımaz. Bu konuda Kitap ve sünnetteki kaynak ise, yukarıda sunduğumuz rivayettir.

İblis'in soyu ve bu soyun çokluğu da, sadece bu soyun çok sayıda olduğu ve İblis'in kendisinden kaynaklandığı sonucunu verir. Peki, bu çoğalma nasıl oluyor? Bizim bildiğimiz çiftleşme yolu ile mi, yumurtlayıp üzerinde kuluçkaya yatarak mı, yoksa anlaşılması mümkün olmayan başka bir yolla mı? Bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz.

Evet, şu şekilde birkaç rivayet var: "İblis kendisi ile çiftleşiyor, yumurtluyor ve yumurtası üzerinde kuluçkaya yatıyor." Veya "Apış arasında bir erkeklik ve öbürü dişilik uzvu olmak üzere iki üreme uzvu var; bunlarla kendi kendiyle çiftleşiyor ve günde on çocuğu oluyor. Çocukların hepsi erkektir, aralarında çiftleşmezler veya çiftleşmeleri hayvanlar gibi eşleşerek olur."[1]

Bütün bunlar, bazı tek kanallı rivayetler dışında hiçbir delile dayanmayan görüşlerdir. Bu tek kanallı rivayetler de zayıf, mürsel, maktu ve mevkuf rivayetlerdir, özellikle bu tür meselelerde dayanak olamazlar. Bu tür meselelerde ancak muhkem ayetler, mütevatir hadisler veya kesin karinelerle desteklenen hadisler delil olabilir. Eğer sözünü ettiğimiz rivayetler, Kur'ân ile örtüşseydi, onunla doğrulanırlardı. Fakat bu nitelikte değildirler.

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'den, o babasından, babası İbn Umeyr'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Her kalbin iki gözü vardır. Birinde yol gösteren melek, öbüründe ise

---

1- [Bihar'ul-Envar, c.63, s.306]

yoldan çıkaran şeytan bulunur. Beriki kalbe emreder, öteki onu engeller. Şeytan ona kötülüğü emreder, melek ise onu kötülükten alıkor. İşte yüce Allah'ın, *'İnsanın sağında ve solunda oturan iki kişi vardır. Hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen ve o sözü zapta geçiren bulunmasın.'* (Kaf, 18) ayeti bunu ifade etmektedir." [c.2, s.266]

Bihar'ul-Envar adlı eserde, eş-Şihab adlı eserden naklen şu bilgiye yer verilir: Hz. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: "Şeytan damarlardaki kan gibi âdemoğlunun vücudunda dolaşır." [c.63, s.268]

Sahih-i Müslim'de İbn Mes'ud'a dayanılarak verilen bilgiye göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Herkese cin kökenli bir yoldaş musallat edilmiştir." "Sana da mı ey Allah'ın Resulü?" diye sorulması üzerine Peygamberimiz, "Evet, bana da. Yalnız Allah bana yardım etti de benim cinim bana teslim oldu. Artık bana sadece iyiliği emrediyor." karşılığını verdi. [c.17, s.157]

Ben derim ki: Hadisin orijinal metninde geçen tabiri, bazıları "üslime=teslim oldu" şeklinde, bazıları ise "esleme=Müslüman oldu" şeklinde okumuşlar.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Cemil b. Derrac şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'İblis melek kökenli mi idi ve gökte bir yetkisi var mı idi?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Melek kökenli değildi. Fakat melekler onu kendilerinden biri gibi görüyorlardı. Oysa Allah onun onlardan olmadığını biliyordu. Gökte herhangi bir yetkisi ve üstünlüğü de yoktu."

"Tayyar'a gidip İmam'dan işittiklerimi kendisine haber verdim. İmam'ın sözlerini yadırgadı ve 'Nasıl olur da melek kökenli olmaz?! Oysa yüce Allah meleklere buyuruyor ki: *Âdem'e secde edin. İblis dışında hepsi secde etti.*' Tayyar İmam'ın yanına gidip bu soruyu ona sordu. Ben de yanlarındaydım. İmam ona, 'Allah Kur'ân'ın birçok yerinde müminlere hitap ederek, *'Ey müminler!'* buyuruyor. Bu hitaba münafıklar dahil mi?' diye sordu. Tayyar, 'Evet; bu hitap, müminlerin yanı sıra münafıkları, sapıkları ve görünüşte ilâhî çağrıyı kabul eden herkesi kapsar.' karşılığını verdi." [c.2, s.34, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu hadis, İblis'in melek kökenli olduğu ve beşinci kat gökte veya cennette kapı görevlisi olduğu yolundaki rivayetlerin doğru olmadığını bildiriyor.

Bilmek gerekir ki, İblis'in tasarrufları konusunda Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen rivayetler sayılamayacak kadar çoktur. Bu rivayetler iki kısma ayrılır:

Birinci kısımda İblis'in tasarrufları açıklamasız olarak veriliyor. İkinci kısmında ise, bu tasarruflar belirli oranda bir açıklama ile birlikte sunuluyor.

Birinci kısmın örneklerinden şu rivayetleri sayabiliriz:

el-Kâfi'de İmam Ali'den (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Et mendilini (içine et konmuş olan bezi) evde tutmayın; çünkü o, şeytanın yatağıdır. Kapının arkasında toprak bırakmayın; çünkü o toprak, şeytanın barınağıdır." [c.6, s.531]

Yine el-Kâfi'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Her köprünün en yüksek noktasında bir şeytan bulunur. Buradan geçerken, 'Bismillah' de ki, o şeytan senden uzaklaşsın." [c.6, s.532]

Yine aynı eserde, İmam Ali'ye (a.s) dayanılarak verilen bilgiye göre Resulullah (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Şeytanın evlerinizdeki yuvaları, örümcek ağlarıdır." [c.6, s.532]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık veya İmam Muhammed Bâkır (her ikisine selâm olsun) şöyle buyuruyor: "Ayakta su içme. Durgun suya küçük su dökme. Mezarın etrafında dönme. Evde yalnız kalma. Tek pabuçla yürüme. Çünkü şeytan bunlardan birini yapana hızla gelir." [c.6, s.534, h: 8]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyuruyor: "Allah'ın adı anıldığı zaman şeytan uzaklaşır. Eğer kişi cinsel ilişkiye girişirken besmele çekmez ise, şeytan da (onunla birlikte) cinsel organını sokar, cinsel ilişki şeytan ile ikisinden olur; fakat nütfe bir olur." [c.5, s.501, 3. hadisin sonunda]

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyuruyor: "Ne kadar haram mal varsa, şeytan ona ortaktır." [c. 2, s.22]

Bir hadiste de şöyle buyruluyor: "Kim sarhoş olarak uyursa, şeytanın gelini olur." [Bihar'ul-Envar, c.79, s.148, h: 58]

Ben derim ki: *"İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi pisliklerdir."* (Mâide, 90) ayeti anlam bakımından bu kategoriye girer.

İkinci kısmın örnekleri olarak da şu rivayetleri verebiliriz:

el-Kâfi adlı eserde İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu kaydedilir: "Öfke, şeytanın âdemoğlunun kalbinde tutuşturduğu bir kordur." [c.2, s.304-305, h: 12]

Hz. Peygamber'den (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Şeytan, insanoğlunun damarlarında kan gibi dolaşır. Onun dolaşım yollarını açlıkla daraltın." [el-Mahaccet'ul-Beyza, c.3, s.33, Tahran basımı]

el-Mehasin adlı eserde İmam Rıza'ya (a.s), onun da dedelerine dayanarak naklettiğine göre İmam Ali (a.s) şöyle buyurur: "Şeytanın sürmesi uyku, şerbeti öfke ve yalayıp yutması yalandır."

Bir hadiste şöyle geçer: "Musa (a.s) bir defasında İblis'i gördü. Başında uzunca bir şapka vardı. Musa ona şapkanın ne işe yaradığını sorunca, 'Onunla âdemoğullarının kalplerini avlıyorum.' karşılığını verdi. [Bihar'ul-Envar, c.63, s.251, h: 114, Tahran basımı]

İbn Şeyh'in el-Mecalis adlı eserinde İmam Rıza'ya (a.s), onun da dedelerine dayanarak naklettiğine göre; İblis, Âdem Peygamber zamanından İsa Peygamber zamanına kadar gelen peygamberlerin yanına gelir, onlarla konuşur, sorular sorardı. Bu peygamberler içinde en çok Zekeriyya Peygamber'in oğlu Yahya Peygamber'in yanına gelip giderdi.

Bir gün Yahya Peygamber ona, "Ey Ebu Murre, senden bir dileğim var." dedi. İblis, "Sen, isteğini reddedemeyeceğim derecede yüce, değerli birisin. Ne istiyorsan söyle. Ben senin isteğine karşı koymam." karşılığını verdi. Yahya Peygamber, "Ey Ebu Murre, insanları avlamak için yararlandığın tuzaklarını ve oltalarını bana anlatmanı istiyorum." dedi. İblis, "Hay hay, seve seve." diyerek Yahya Peygamber'e ertesi gün için randevu verdi.

Ertesi gün sabah olunca Yahya Peygamber evinde oturup randevunun gelmesini beklemeye koyuldu. Kapıyı üzerine sımsıkı kilitledi. Bir de ne görsün! İblis, evinin bir pencere deliğinden, o farkında olmadan, içeri girmiş, karşısında duruyor. Yüzü maymun yüzü, vücudu domuz şeklinde idi. Gözlerinin, dişlerinin ve ağzının yarıkları uzunlamasına idi. Alt ve üst çene kemikleri yek pare idi. Çenesi ve sakalı yoktu. İkisi göğsünde ve ikisi omuz başlarında olmak üzere dört eli vardı. Topukları önden ve parmakları arkadan idi.

Üzerinde bir kaftanı vardı ve beline bir kuşak bağlamıştı. Kuşağında, kırmızıdan sarıya ve yeşile kadar bütün renklerde ipler asılı idi. Elinde büyük bir zil, başında yumurta biçiminde bir kalpak vardı. Kalpağın üzerinde kancaya benzer bir demir parçası asılı idi.

Yahya Peygamber İblis'i baştan aşağıya süzdükten sonra, "Belindeki bu kuşak nedir?" diye sordu. İblis, "Bu kuşak, Mecusîliktir; onu ben çıkardım ve onu onlara süslü gösterdim." dedi. Yahya Peygamber, "Kuşağındaki bu rengarenk çizgiler nedir?" diye sordu. İblis, "Bunlar, çeşitli kadın süsleridir. Kadın, çeşitli şekillerde süsler yapar. Sonunda o şekillerden biri, rengi ile uyuşur ve insanları onunla ayartır." dedi.

Yahya Peygamber, "Peki, elindeki bu zil nedir?" diye sordu. İblis, "Bu alet tambur, davul, dümbelek, ney ve zurna gibi bütün çalgı aletlerinin birleştirilmiş biçimidir. İnsanlar içki içmeye otururlar. Fakat ondan bir zevk almazlar. O sırada ben bu çalgı aletini çalmaya başlayarak aralarına dalarım. Çalgı sesini işitince coşarlar. Kimi dans eder, kimi parmaklarını çıtlatır ve kimi de elbiselerini yırtar." karşılığını verdi.

Yahya Peygamber (a.s), "Senin gözünü en çok aydınlatacak şey nedir?" diye sordu. İblis, "Kadınlardır. Onlar oltalarım ve tuzaklarımdır. Salihlerin bana yönelik beddualar ve lânetleri yoğunlaşınca, kadınların yanına gider, onlarla gönlümü hoş ederim." dedi.

Yahya Peygamber, "Peki, başındaki yumurta biçimindeki bu kalpak nedir?" diye sordu. İblis, "Onunla müminlerin bedduasından korunurum." dedi.

Yahya Peygamber, "Kalpağın üzerindeki bu demir parçası nedir?" diye sordu. İblis, "Onunla salihlerin kalplerini karıştırırım." dedi.

Yahya Peygamber, "Benim üzerimde başarılı olduğun bir an var mı?" diye sordu. İblis, "Hayır, fakat bir huyun var ki, hoşuma gidiyor." karşılığını verdi. Yahya Peygamber, "Nedir o?" diye sordu. İblis, "Sen obur bir adamsın. İftar ettiğinde çok yiyor ve ağırlaşıyorsun. Bu yüzden bazı namazlarından ve gece ibadetlerinden geri kalıyorsun." karşılığını verdi.

Bunun üzerine Yahya Peygamber, "Allah'a ahdim olsun ki, bundan böyle yaşadıkça daha doymadan yemekten kalkacağım." dedi. İblis de, "Allah'a ahdim olsun ki, bundan böyle dünyada oldukça hiçbir

Müslümana nasihat etmeyeceğim." dedi ve hemen Yahya Peygamber'in yanından ayrıldı ve ondan sonra bir daha yanına gelmedi. [Bihar'ul-Envar, c.63, s.223-225, h: 70]

Ben derim ki: Bu rivayet, Sünnî kanallardan daha geniş olarak nakledilmiştir.[1] Ayrıca İblis ile Âdem, Nuh, Musa, İsa ve Muhammed (s.a.a) peygamberler arasında sohbetler, tartışmalar ve karşılıklı konuşmalar olduğunu anlatan rivayetler de vardır.

Yine, daha önce işaret edildiği gibi İblis'in çeşitli günahlar ile ilgili ayartmaları ve kandırma şekilleri hakkında her iki mezhep tarafından nakledilen sayısız rivayet vardır.

Bu rivayetler en açık şekilde şunu gösteriyor: Bu şekillenmeler, günahın türüne ve biçimine uygun gelen sembolik şekillenmelerdir. Tıpkı rüyalardaki alışılmış bağlantılara ve yaygın inançlara uygun olarak meydana gelen sembolik olaylarda olduğu gibi.

Bu ikinci kısmı irdeleyince şu sonuca varılıyor: Birinci kısımda örnek gösterilen rivayetlerdeki özellikler ve nitelikler, İblis ile nesneler arasındaki bağlantı türleridir. İblis, insanları, bu nesnelere uygun düşecek ayartmalara ve kandırmacalara çağırır.

Bütün bu olaylarla ve nesnelerle bağlantılı sembolik şekillenmeler, hurafecilerin ve bazı hadisçilerin kimi zaman benimsedikleri maddî şekillenmelerden başka şeylerdir. Şunu demek istiyoruz:

Kimilerinin zannettiği gibi, meselâ insanlar arasında bir inanç sistemi olan Mecusîliğin, aynı zamanda İblis'in beline bağladığı bir deri kuşak olduğu düşülmemeli. Veya İblis'in kimi zaman iç güdüleri ve davranışları ile gerçek bir insan olduğu, kimi zaman türsel bir gerçekliği olan tanımadığımız bir hayvan olduğu, kimi zaman da canlılıktan ve bilinçten yoksun bir madde olduğu zannedilmemelidir. Veya bütün bu farklı türlerin İblis'in maddesine ârız olan şekiller ve biçimler olduğu düşünülmemelidir. Sözünü ettiğimiz rivayetler, bu tür ihtimallere ışık tutacak karinelerden yoksundur.

Ancak, bu rivayetleri bir bütün olarak ele alacak olursak, bunların kaynaklardan geldiğinden ve Kur'ân'ın onları bir bütün olarak doğruladığından kuşku duyulmamalıdır. Bunlar, İblis'in duyu organlarımıza çeşitli şekillerde yansıdığına delâlet ediyorlar.

1- [Kenz'ül-Ummal, c.1, s.398-401, Beyrut basımı]

Bu rivayetler bir bütün olarak böyle değerlendirilmelidir. Fakat bu rivayetler tek tek ele alınınca, bunların içinde senet bakımından sahih olanları bile -çünkü hepsi öyle değildir- âhâd rivayetlerdir ki, bu tür temel meselelerde dayanak olamazlar. Sadece istihbab ve kerahet gibi ayrıntı niteliğindeki hükümler, bu rivayetlerden çıkarılabilir ki, bu da, fıkıh bilginlerinin işidir.

AYETLERİN MEÂLİ

26- Ey Âdemoğulları, size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik. Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır. Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar.

27- Ey Âdemoğulları, şeytan ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ana-babanızın elbiselerini soyarak onları cennetten çıkardığı gibi sizleri de kandırıp tuzağa düşürmesin. O ve tayfası, onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık.

28- Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, "Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti." derler. De ki: "Allah çirkin işi emretmez. Allah adına bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"

29- De ki: "Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınızla O'na yönelin) ve dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın. Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz."

30- (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti. Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp şeytanları veli edindiler ve buna rağmen doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

31- Ey Âdemoğulları, secde yerinde süslerinizi yanınıza alın. Yiyin, için; fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

32- De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram etmiştir?" De ki: "Bunlar, kıyamet gü-nü sırf dünya hayatında iman edenler içindir." Biz, ayetlerimizi böylece bilen bir topluluk için ayrıntılı biçimde açık-lıyoruz.

33- De ki: "Allah, sadece açık-gizli bütün çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koşmanızı ve Allah adına bilmediklerinizi söylemenizi yasaklamıştır."

34- Her toplumun belirlenmiş bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler ve ne bir an öne alabilirler.

35- Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman, kimler kötülüklerden sakınır ve iyi işler yaparsa, onlar için artık korku yoktur ve onlar üzülmezler de.

36- Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler ise, ateş ehlidirler; onlar orada ebedî kalacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Önce bu ayetlerdeki hitapları ve daha önceki secde ve cennet hikâyesini inceleyelim. Sonra bütün bunları, bu hikâyenin ve hitapların diğer surelerdeki işlenme biçimleri ile karşılaştıralım. Özellikle bu hikâyeye ve hitaplara bu surenin özeti niteliğindeki Mekke inişli Tâhâ Suresi ile Medine inişli Bakara Suresi'nde nasıl yer verildiğine dikkat edelim. O zaman şu sonuca varırız: *"Ey Âdemoğulları"* diye başlayan bu hitaplar, daha önce sadece Âdem Peygamber'e yöneltilmişken bu surede genelleştirilmiştir. Bu hitapların yanı sıra, yukarda değindiğimiz gibi, hikâye de şu veya bu şekilde genelleştirilmiştir.

Bu ayetlerde *"Ey Âdemoğulları"* ifadesi ile başlayan dört hitap vardır. Bunların üçü, şeytanın ayartma girişimlerinden sakındırma, yeme, içme ve giyim ile ilgilidir. Bu üç hitap, Tâhâ Suresi'nin şu ayetlerindeki sırf Âdem Peygamber'e (a.s) yöneltilen direktifleri genelleştiriyor: *"Ey Âdem, bu (şeytan), senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa sıkıntı çeker, bedbaht olursun. Şimdi cennette acıkmayacak, çıplak kalmayacaksın. Yine burada susuzluk çekmeyecek, sıcaktan kavrulmayacaksın."* (Tâhâ, 119) Dördüncü hitap ise yine aynı suredeki şu ayeti genelleştiriyor: *"Benden size bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer."* (Tâhâ, 123)

Başka bir ifade ile; bu hitaplar, Âdem hikâyesinden soyutlanıp önce sırf kendisine yöneltilmişken sonra genelleştiriliyor, arkasından da bu hitapların uzantısı niteliğinde başka hükümler sunuluyor. Bundan anlıyoruz ki, burada ana hatları ile yasallaştırılan hükümler, istisnasız bütün ilâhî şeriatlarda yer alan hükümlerdir. Bu üslûptan şunu da anlıyoruz ki, insan için belirlenen mutluluk ve bedbahtlık ve diğer ortak kader süreci, tıpkı o genel hükümler gibi, bütünü ile bu hikâyeye

varıp dayanır. Yani bu hikâye, birçok ayrıntılara kaynaklık eden bir temel, birçok tafsilata işaret eden bir özettir.

26) Ey Âdemoğulları, size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik.

Ayette geçen "libas"; giyinmeye, vücudu ve başka şeyleri örtmeye yarayan her şey demektir.

Yine ayette yer alan "rîş" kelimesi, süslü şey anlamına gelir. Bu anlam, "rîş" kelimesinin asıl anlamı olan "kuşun tüyü" anlamından alınmıştır. Çünkü kuşun tüyünde güzellik ve süs vardır. Kimi zaman ev eşyası ve araç-gereci anlamında da kullanılır.

Galiba Âdemoğullarına elbise ve süs indirmekten maksat, bunları yaratmaktır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Ve demiri indirdik. Onda büyük bir güç ve insanlar için faydalar vardır."* (Hadîd, 25) *"Size hayvanlardan sekiz çift indirdik."* (Zümer, 6) *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın. Fakat biz onu belli bir ölçü ile göndeririz."* (Hicr, 21)

Demek ki, yüce Allah elbise ve süsü kendi katındaki gayb âleminden görünür âleme indirdi ki, bu da yaratma demektir.

Elbiseden maksat, insanların fiilî kullanımlarına elverişli olarak imal ettikleri giyim eşyasıdır; yoksa bu eşyaların hammaddeleri olan pamuk, yün gibi maddeler değildir. İnsanlar bu hammaddeleri alıyorlar ve birtakım sınaî işlemlerden geçiriyorlar. Ayıklama, iplik hâline getirme, dokuma, kesme ve dikiş gibi. Söz konusu hammaddeler bu işlemler sonunda giyinmeye elverişli elbiselere dönüşüyor.

Buna göre insanların çabalarının ürünü olan elbiselerin ve süslerin Allah'ın yaratıkları sayılmaları, *"Allah sizi ve yaptığınız işleri yarattı."* (Sâffât, 96) ayetinin anlamı çerçevesindeki ilişkinin ışığı altında değerlendirilmelidir.

İnsan birtakım işler yapıyor. Bu işlerin çok sayıda sebebi vardır ki bunlardan biri, insanın kendisidir. Bir sürü işler ve gelişmeler de doğal olarak meydana geliyor. Toprağın bitki bitirmesi, altının sarı oluşu ve balın tatlı olması gibi. Bu gelişmelerin de çok sayıda sebebi vardır ki bunlardan biri, bu gelişmelerin failidir.

Tekvinî açıdan bu iki iş türü arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü bütün sebepler, içerdikleri bütün güçleri ile sonunda varıp yüce Allah'a dayanırlar ve bütün bu sebepler Allah'ın kuşatması altındadırlar.

Yalnız hilkatin (yaratma işleminin) varlıklarla bağlantısı aynı tarzda, tek biçimde değildir. Gerçi bütün varlık örnekleri sonunda Allah'a varıp dayanma bakımından birdirler; ama eksiklik, çirkinlik ve iğrençlik anlamı taşıyan günahlar ve benzeri şeyler bunların dışındadır.

Çünkü bunların mahiyeti, güzel yaratılıştan yoksun veya Allah'ın emrine aykırı olmalarından ibarettir. Bu nitelikler ise, Allah'ın yaratıkları değillerdir. Bunlar, meselâ insanın batınî veya zahirî davranışlarındaki eksikliklerin sıfatlarıdır. Bu kitabın çeşitli yerlerinde bu gerçeğe işaret etmiştik.

Bu ayette elbise, *"ayıp yerlerinizi örtecek"* ifadesi ile nitelendiriliyor. Bunun sebebi, elbise demekle, insanı elbise edinmeye zorlayan ihtiyacın giderilmesini sağlayan şeyin kastedildiğinin belirtilmesidir. Bu zorlayıcı ihtiyaç, insanın açılmasından rahatsız olduğu ayıp yerlerinin örtülmesidir. Süslenmeyi sağlayacak giyim ise, ihtiyacın özünü aşan güzellik amacı ile kullanılan giysidir.

Bu ayette insanın giyinmeye ve süslü kıyafetler kullanmaya yönlendirilmesinin Allah'ın bir lütfü olduğu vurgulanıyor.

Bu ayet, bazılarının da söylediği gibi, süslü elbiseler giyinmenin mubah olduğuna delâlet ediyor.

Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır...

Yüce Allah, bu ifade ile, insanın ayıp yerlerini örterek açıkta kalmasından rahatsız olduğu yerlerinin görünmesini önleyen zahirî elbiseden, insanın meydana çıkmasını istemediği batınî ayıplarını örten batınî elbiseye geçiş yapıyor. Bu batınî ayıplar, şirk ve diğerleri gibi günah rezillikleridir. Bu rezillikleri örtecek olan elbise, Allah'ın emri olan takvadır.

Şöyle ki, insanın ayıplarının meydana çıkmasının doğurduğu acı ve utanç, psikolojik bir duygudur ve hem zahirî ayıp yerlerinin, hem de batınî ayıplarının ortaya çıkmaları durumunda duyulan ıstırap aynı türdendir. Yalnız batınî ayıpların ortaya çıkmasından doğan ıstırap daha acı, daha şiddetli ve daha kalıcıdır. Çünkü bu ayıbın hesabını Allah soracak ve sonucu da kaçınılmaz bir bedbahtlık ve kalpleri tutuşturan

cehennem ateşidir. Bundan dolayı takva elbisesi, görünür elbiseden daha hayırlıdır.

Bu anlama işaret etmek ve etkisini pekiştirmek için bu ifadenin hemen arkasından *"Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar."* buyruluyor. Yani, insanın meydana çıkmasından rahatsız olduğu ayıp yerlerini örtme ihtiyacını gideren elbiseler edinmesine yönlendirilmesi, Allah'ın bir ayetidir. Eğer insan bu ayeti irdeler, iyice değerlendirirse, meydana çıkmalarından rahatsız olacağı batınî ayıplarının da olduğunu fark eder ki, bu batınî ayıplar nefsinin rezillikleridir. Bunların örtülmesi, görünür elbise ile dışarıdaki ayıp yerlerini örtmekten daha gerekli ve daha vazgeçilmezdir. Bu batınî rezillikleri örten, bu kaçınılmaz ihtiyacı gideren elbise ise, Allah'ın emrettiği ve peygamberlerinin dilinden açıkladığı takva elbisesidir.

Takva elbisesinin ne olduğu hakkında tefsir âlimlerinin ortaya attıkları başka görüşler vardır. Kimine göre bu elbise, iman ve salih ameldir. Kimine göre, dış görünüş güzelliğidir. Kimine göre, utanma duygusudur. Kimine göre, dünyadan el-etek çekmişliği ve alçak gönüllülüğü ifade eden kaba ve kalitesiz dokunulmuş kumaşlardan yapılmış elbiselerdir. Kimine göre, İslâm'dır. Kimine göre, savaş kıyafetidir. Kimine göre, insanın avret yerlerini örten elbiselerdir. Kimine göre, Allah korkusudur. Kimine göre, takva sahiplerinin kıyamet günü giyecekleri elbiselerdir ki, hiç şüphesiz o, dünya elbiselerinden daha hayırlıdır. Görüldüğü gibi bu görüşlerin hiçbiri ayetin akışına gerektiği gibi uymuyor.

27) Ey Âdemoğulları, şeytan ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ana-babanızın elbiselerini soyarak onları cennetten çıkardığı gibi sizleri de kandırıp tuzağa düşürmesin...

Bu ayet, her ne kadar *"Ey Âdemoğulları"* diye başladığı için önceki ayetlerden ayrılmış ve kopuk gibi görünüyorsa da, anlam itibariyle önceki ayetlerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Böyle olduğu için bir önceki ayette geçen "sev'at (ayıp yerler)" kelimesi bir daha zikrediliyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Ey Âdemoğulları, sizin öyle ayıplarınız var ki, onları ancak takva elbisesi örter. O takva elbisesi ki, hilkatten gelen fıtratınız gereğince onu size giydirdik. Şeytan, cennette ana-babanızı kandırıp onları elbiselerinden soyundurarak ayıp yerlerini meydana çıkardığı gibi, sakın sizi de kandırıp bu takva elbisesinden

soyundurmasın. Çünkü biz şeytanları, onlara uyanların ve bizim ayetlerimize inanmayanların velileri yaptık."

Bundan şu anlaşılıyor: İblis'in cennette Âdem ile eşini elbiselerinden soyundurup, birbirlerinin ayıp yerlerini görmelerine yol açması, Âdemoğullarını kandırıp onları takva elbisesinden soyundurmasının sembolik bir örneğidir. Bu da demektir ki insan, şeytan tarafından ayartılmadığı sürece mutluluk cennetindedir. Fakat şeytan tarafından a-yartılınca Allah onu oradan çıkarır.

"O ve tayfası, sizin onları görmediğiniz yerden sizi görürler..." ifadesi, bir yandan ayette geçen yasaklamayı pekiştirdiği gibi, öbür yandan şeytanın çalışma biçiminin inceliğine ve sızma yönteminin gizliliğine dikkat çekiyor. İnsanın bu inceliği hissedemeyeceğini, bu gizliliğin farkına varamayacağını anlatıyor. Çünkü insan, [bir kötü iş işlerken] sadece kendini görür; arkadan ona kötülüğü emreden, kendisini bedbahtlığa sürükleyen birinin varlığının farkında olmaz.

"Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık." ifadesi, ayette yer alan yasaklamayı bir kere daha pekiştiriyor. Şeytanın ve adamlarının insan üzerindeki velâyetleri ve tasarrufları, ayartma ve aldatma velâyetinden öte değildir. İnsanlar şeytanın ayartmalarına ve aldatmalarına boyun eğdikleri zaman, onlar onların üzerinde diledikleri ve istedikleri gibi tasarrufta bulunurlar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Onlardan gücün yettiği kimseleri yerlerinden oynat, atlılarını ve piyadelerini nara attırarak üzerlerine çullandır, mallarına ve evlâtlarına ortak ol ve onlara çeşitli vaatlerde bulun! Şeytan onlara aldatmacadan başka vaatte bulunmaz. Benim (gerçek) kullarıma gelince, senin onlar üzerinde hiçbir nüfuzun yoktur. Rabbin (onlar için) yeterli vekildir (koruyup kollayandır)." (İsrâ, 64-65) *"Onun (şeytanın), iman edip Rablerine güvenenler üzerinde hiçbir nüfuzu yoktur."* (Nahl, 99) *"Sana uyan sapıklar dışında benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun yoktur."* (Hicr, 42)

Bu ayetler, incelemekte olduğumuz ayetlere eklendiğinde şu sonuç ortaya çıkar: Şeytanların bazı grupları zaman zaman müminlere sokulsa da, onların müminler üzerinde velâyet kurmaları söz konusu değildir. Onların Allah'a güvenen müminler üzerinde hiçbir nüfuzları yoktur. Bunlar, Allah'ın "Benim kullarım" diye nitelendirdiği kimse-

lerdir. O hâlde şeytanın velâyeti, ancak mümin olmayanlar üzerinde geçerlidir.

Anlaşılan, buradaki "inanmamak"tan maksat, Allah'ın ayetlerine inanmamak, onları yalan saymaktır ki, bu anlamdaki iman etmemek, bir yönden Allah'a ortak koşarak veya O'nun varlığını inkâr ederek kâfir olmak anlamındaki Allah'a iman etmemekten daha özel bir küfür hâlidir. Çünkü bu küfür, Bakara Suresi'nde bu hikâyenin arkasında yer alan genel hitapta ve bu surede bu ayetlerin arkasında zikredilen küfürdür. Hani buyruluyor ya:

"Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa... İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidirler; onlar orada ebedî kalacaklardır." (Bakara, 38-39)

"Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler ise, ateş ehlidirler; onlar orada ebedî kalacaklardır." (A'râf, 36)

28) Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, "Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti." derler. De ki: "Allah, çirkin işi emretmez. Allah adına bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?!"

Bu ayette bütün Âdemoğullarına yönelik genel hitaptan, sadece Peygamberimize (s.a.a) hitap etmeye dönülüyor. Böylece Peygamberimize, ümmetine yönelteceği özel hitaplar çıkarılıyor. Tıpkı daha önceki, *"Ey Âdemoğulları, size... elbise indirdik."* hitabından benzeri amaçla, *"Bu Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar."* ifadesine geçildiği gibi.

Kısacası, Âdem Peygamber ile eşinin cennetten çıkmalarına yol açan onların ayıp yerlerinin ortaya çıkması şeklindeki temel ilkeden, yüce Allah'ın insanların çirkin ve iğrenç işlerine razı olmadığı sonucu çıkarılıyor. Bu bağlamda ayette müşriklerin çirkin işler yaptıkları ve bunlara atalarının uygulamalarını dayanak gösterdikleri ve Allah'ın böyle emrettiğini ileri sürdükleri dile getiriliyor. Arkasından yüce Allah, Resul'üne (s.a.a), Allah'ın çirkin işleri emretmeyeceğini, bu tür iddiaların Allah hakkında bilmeden konuşmak ve O'na iftira etmek olduğunu onlara söylemesini emrediyor. Nasıl öyle olmasın ki?! Oysa cennet hikâyesi bu gerçeğin şahididir.

Ayette müşriklerin çirkin davranışlarına gösterdikleri iki mazeret ve başvurdukları iki dayanak zikrediliyor. Bunlar, atalarının aynı işi

yapmış olmaları ve Allah'ın kendilerine o işi yapmayı emretmiş olmasıdır. Genel hitapla ilişkili olan ve cennet hikâyesinden çıkan sonuçla bağlantılı olan mazeret ikinci mazeret olduğu için, onun hemen giderilmesine girişilerek bu mazeretleri derhal reddediliyor.

Müşriklerin atalarının uygulamalarına gelince, yüce Allah bu mazeretten de hoşlanmamasına rağmen, ayetin amacı dışında kaldığı için, onu hemen burada cevaplandırmamış, onun cevabını Kur'ân'ın başka yerlerinde vermiştir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Peki ama, ataları hiçbir şey düşünemeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?"* (Bakara, 170)

Bazı tefsirciler, *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında..."* diye başlayan ifadede cahiliye dönemi Araplarının çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etme geleneklerine işaret edildiğini söylüyorlar. Cahiliye dönemi Arapları bu geleneklerini, "Biz Kâbe'yi anamızdan doğduğumuz hâlimizle tavaf ediyoruz. İçinde günah işlediğimiz elbiselerle tavaf etmi-yoruz." diye savunuyorlardı. Ferra'dan nakledildiğine göre cahiliye dönemi Arapları, Kâbe'yi tavaf ederken ince deri parçalarını birbirine ekleyerek oluşturdukları bir kuşağı bellerine bağlarlardı. Buna "havf" denirdi. Bunun yünlü kumaş parçalarından oluşturulanına da "raht" denirdi. Kadınlar da ön taraflarına semer kolanı veya başka bir şey örterek şöyle derlerdi:

"Bugün bir bölümü veya tamamı görünüyor.

Görünen bölümünü helâl etmiyorum."

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) Tevbe Suresi'nin ayetlerini Mekkelilere tebliğ etmek üzere gönderdiği sıradaki yasaklamasına kadar bu gelenek Araplar arasında yürürlükte idi.

Yasaklama öncesinde Peygamberimiz (s.a.a) veya bazı Müslümanlar, müşrikleri bu âdetlerinden dolayı ayıpladıklarında müşrikler, *"Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti."* mazeretine sığındıkları için, Allah onların iddialarını reddediyor ve *"Allah çirkin işi emretmez. Allah adına bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?!"* diyerek onları kınıyor.

Tefsircilerin bu söyledikleri uzak bir ihtimal değildir. Ayette bu yorumu doğrulayan ip uçları vardır. Çünkü ayette müşriklerin yaptık-

ları iş "fahşâ", yani çok çirkin bir iş olarak nitelendirdikten sonra müşriklerin Allah'ın böyle yapmalarını emrettiği mazeretini öne sürdükleri bildiriliyor. Bunun gerektirdiği sonuç, müşriklerin yaptıkları işin, ibadet amacı ile yapılan çirkin bir iş olmasıdır. Çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmek gibi.

Ayet içerdiği bu "fahşâ" kelimesi ile müşriklerin o çirkin geleneğine uyarlanmaya elverişli olduğu gibi, başka uygulamalara da uyarlanabilir ki, insan toplumlarında, özellikle de zamanımızda bu türden çirkin davranışlara çok rastlanmaktadır.

29) De ki: "Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınızla O'na yönelin) ve dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın."

Bir önceki ayette yüce Allah'ın çirkin işleri emretmeyeceği belirtilmiş ve böyle bir iddianın, ilâhî vahye dayalı olmaması dolayısıyla, iftira etmek ve bilmeden konuşmak olduğu hatırlatılmıştı. Bu yüzden bu ayette hemen Allah'ın neyi emrettiğinin belirtilmesine girişildi. Bu da hiç şüphesiz bir önceki ayetin, aşırı derecede çirkin olduğu, ifrat ve tefrit kutuplarında yer aldığı gerekçesi ile iğrenç diye damgaladığı ve çirkin saydığı işin karşıtı olan bir tutum olacaktır.

İşte bu yaklaşımla yüce Allah, *"De ki: Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti."* buyuruyor.

Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre; ayette geçen "kıst", adalete uygun pay demektir. "Nısf" ve "Nesafe" kelimeleri de aynı anlamı ifade ederler.

Ragıp İsfahanî, kelimenin kullanımına şu ayetleri örnek veriyor: *"İman edip iyi ameller işleyenleri adalet uyarınca ödüllendirmek için..."* (Yûnus, 4) *"Tartıyı adalete uygun yapın."* (Rahmân, 9)

Ragıp şöyle devam ediyor: "Kast, başkasının payını almak demektir ki bu, zulümdür. 'Iksat' ise başkasına payını vermek demektir ki bu, insaf ve adalettir. Bu yüzden biri zulmettiği zaman 'kaseta', adil davrandığı zaman 'akseta' derler. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Adil davranmayıp zulmedenler, cehenneme odun oldular.'* [Cin, 15] *'Adaletle davranın; Allah adaletle davrananları sever.'* [Hucurât, 9]" (Alıntı burada sona erdi.)

Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: De ki: Rabbim adalete uygun pay vermeyi, her işte dengeyi ve orta yolu benimsemeyi, ifrat ve tefrit aşırılıklarından uzak durmanızı, adil olmanızı, O'na yönelmenizi, Allah'a ibadet ettiğiniz her mescitte O'na saygı göstermenizi, ihlâslı bir dindarlıkla O'na dua etmenizi, hiçbir putu, atalarınızdan ve büyüklerinizden hiçbirini taklit ederek O'na ortak koşmamanızı emrediyor. İşte ibadette dengeli ve orta yolu benimseyen tutum budur.

"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınızla O'na yönelin)." ifadesi, anlaşıldığı kadarıyla *"De ki"* emriyle söylenmesi istenen cümleye atfedilmiştir. Çünkü, *"Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti."* demek, "ölçülü ve adil olun." demektir ki, bu takdirde bu ifadenin anlamı, "ölçülü ve dengeli olun ve O'na yönelin." olur. Ayette geçen "vech=yüz" kelimesi, bir şeye yönelmede kullanılan şey demektir. Bu, insan nefsinin tamamı ile gerçekleşen bir hâli ifade eder. "Secde yerinde yüzün doğrultulması" deyimi ise, yapılacak olan secdeyi gerektiği gibi tam ve eksiksiz olarak yapmak anlamına gelir. Buna göre ibadet anında "yüzü doğrultmak" deyimi, kendini tamamen ibadete vererek, onun dışındaki her şeyle ilgiyi kesmek olarak yorumlanabilir.

"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınızla O'na yönelin)" ifadesi, *"dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın."* ifadesi ile birlikte değerlendirildiğinde, daha önce söylediğimiz gibi, ikisi birlikte, başka şeyleri bir kenara bırakarak Allah'a yönelmenin gerektiği anlamını verir. Allah'a yöneliş sırasında ilgi kesilmesi gereken "diğer şeyler" kapsamına ibadetin kendisi de girer. Çünkü ibadet yöneliştir, kendisine yönelinecek amaç değildir. İbadete yönelmek, onun ibadet ve Allah'a yöneliş anlamını ortadan kaldırır. İbadet eden kimsenin ibadeti sırasında Allah'tan başkasını düşünmemesi, O'nun dışındaki her şeyi unutması gerekir.

"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınızla O'na yönelin)" ifadesine tefsirciler çeşitli başka anlamlar vermişlerdir. Kimine göre bu cümle, "Namazda her mescidin kıblesine dosdoğru bir şekilde yönelin." anlamındadır. Kimine göre bu anlam, "Secde vakitleri olan namaz vakitlerinde Allah'ın size emrettiği yön olan Kâbe'ye dönün." şeklindedir. Kimine göre bu ifade, "Herhangi bir mescitte iken namaz vakti girince orada namaz kılın, kendi mescidime döneyim

demeyin." anlamındadır. Kimine göre bu cümlenin anlamı, "Cemaatle kılınması emredilen her namaz vaktinde mescide gidin." şeklindedir. Kimine göre de bu ifade, "İbadetinizi sırf Allah'a yöneltin, hiçbir putu veya başka bir şeyi O'na ortak koşmayın." anlamındadır.

Bu görüşler bazı sakatlıklar ve ayetle uyuşmazlıklar içerdikleri gibi, ilk üçü, Müslümanların bu ayetin indiği sıradaki durumları ile örtüşmez. Çünkü bu ayet Mekke döneminde inmiştir ve o sırada Kâbe henüz kıble değildi ve Müslümanların çok sayıda mescitleri de yoktu. Bu görüşlerin sonuncusu, bizim az önce verdiğimiz anlama yakın olmakla birlikte, ayetin taşıdığı ihlâs anlamını açıklama açısından yetersizdir. Bu görüşün verdiği anlam, *"dini O'na özgü kılarak O'nu çağırın."* ifadesi için yeterli olabilir; ama, *"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun (tüm varlığınızla O'na yönelin)"* ifadesinin içeriğini yeterince açıklamaz.

29-30) Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti...

Ayetin akışına göre, *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* ifadesinin *"döneceksiniz"* fiilinin öznesine hâl olması uygundur ki, o takdirde ilk yaratılış ile dönüş arasındaki ortak benzeme yönü bu özne olur ve ifadenin anlamı da, "Allah sizi nasıl iki kesim hâlinde yarattı ise, yine iki kesim olarak döneceksiniz." şeklinde olur. Bunun benzeri, *"Andolsun sizi ilk defa yarattığımız gibi bize yine yapayalnız/tek olarak geldiniz."* (En'âm, 94) ayetidir. Bu ayetin anlamı, "Bize yalnız başınıza geldiniz, tıpkı sizi ilk başta yalnız olarak yarattığımız gibi." şeklindedir.

Ayetten çıkan anlam budur. Bazıları ise, *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti."* cümlesinin, amiline sirayet etmeyen hâl olduğunu ve ilk yaratılış ile dönüş arasındaki benzeme yönünün ifadede yer almayan başka bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bu ortak benzeme yönünün ne olduğu hakkında ise müfessirler, "ilk yaratıldığınızda ve dönüşte tek olmanız" veya "ilk ve ikinci yaratılışın her ikisinin de topraktan olması" veya "yeniden dirilişin Allah'ın gücü açısından ilk yaratma gibi olduğu" gibi çeşitli ihtimaller ileri sürmüşlerdir. Fakat bu yorumlar, ayetin delâletine uzak görüşlerdir. Çünkü anlam karışıklığına yol açtığı hâlde benzeme yönünü zikretmeyip ge-reksiz olan

başka bir şeyi zikretmenin ne faydası olabilir?! İnşaallah bu mesele ileride açıklanacaktır.

"Sizi ilkin yarattığı gibi..." ifadesinden anlaşılan, "ilk yaratma"dan maksat, insanın dünya hayatındaki yaratılışının başlangıcıdır; yoksa ahiret hayatının karşılığı olarak dünya hayatının bütünü değildir. Öyle olsa, başlangıç dünya hayatı ve dönüş ahiret hayatı demek olur ve o takdirde ayetin anlamı şöyle olur: "Siz dünyada O'nun tarafından yaratıldınız. O sizin bir kesiminizi doğru yola iletirken, diğer bir kesiminiz sapıklığı hak etti. İşte dönüşünüz de böyle olur." Nitekim ayete, "Nasıl ölürseniz, öyle diriltilirsiniz. Mümin imanı üzerine, kâfir de kâfirliği üzerine diriltilir." şeklinde mana verenlerin yorumu da bu anlama dönmektedir.

Bizim, ayeti söylediğimiz şekilde anlamamızın sebebi şudur: Uzayıp giden sürekli bir şeyin başlangıcından söz edildiğinde, o uzayıp giden sürekli şeyin ilk bölümleri kastedilir, bütünü kastedilmez. Bu ayetteki hitap insanlara yönelik olduğuna göre insanların başlangıcı, insan türünün yaratılışının, ortaya çıkışının ilk dönemidir. Üstelik bu ayet, insanın var ediliş sürecini anlatan, *"Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklere, 'Âdem'e secde edin.' dedik..."* gibi ayetlerin tamamlayıcısı, uzantısı niteliğindedir.

Buna göre bu ayetin maksadı, yüce Allah'ın sözlerinin başında anlattığı başlangıcın nasıl olduğunun açıklanmasıdır. Bu hikâyede yüce Allah, İblis'i kovduğu zaman ona, *"Çık oradan, yerilmiş ve kovulmuş olarak! Andolsun, onlardan kim sana uyarsa, cehennemi sizin bir kısmınızla dolduracağım."* buyurmuştu. Bu buyrukta Âdemoğullarının iki kesime ayrılacağı, bir kesiminin doğru yola iletileceği ve öbür kesimin sapıklığı hak edeceği yolunda bir hüküm vardır. İşte insanların başlangıçları budur ve dönüşleri de böyle olacaktır.

Bu hüküm Kur'ân'ın başka ayetlerinde daha açık ve daha belirgin bir dille ifade ediliyor. *"(Allah) dedi ki: Bu, (koruması) bana düşen doğru yoldur. Sana uyan sapıklar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir egemenliğin yoktur."* (Hicr, 42) ayeti gibi. İşte kesin hüküm ve doğru yol budur. Yani insanlar iki kesimdir. Bir kesimi üzerinde İblis'in hiçbir nüfuzu yoktur. Onlar Allah'ın hidayetine mazhar olmuş kimselerdir.

Öbür kesimi ise İblis'e uyan sapıklardır. Bunlar, Allah'ın, *"Ona (İblis'e) yazıldı ki, kim onu veli edinirse, o onu yoldan çıkarır."* (Hac, 4) buyurduğu üzere şeytana uydukları, onu veli edindikleri için sapıklıklarına hükmedilmiş kimselerdir. Ayetten anlaşılacağı üzere, bu kimselerin sapıklıklarına İblis'e uymalarının, onu veli edinmelerinin arkasından hüküm verilmiştir, yoksa sapıklıklarına hükmedildikten sonra İblis'e uymuş, onu veli edinmiş değillerdir.

Bir başka ayette şöyle buyruluyor: *"Gerçek şudur ve ben sadece gerçeği söylerim ki, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların bir kısmıyla dolduracağım."* (Sâd, 85) Bu ayet gösteriyor ki, insanların iki kesime ayrılacakları yolunda kesin bir hüküm vardır.

Nitekim bu ayırıma, *"Her ikiniz de oradan aşağı inin... Benden size bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa, o ne sapıtır ve ne sıkıntıya düşer. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olur ve kıyamet günü onu kör olarak haşrederiz."* (Tâhâ, 123-124) ayetlerinde de işaret edilmiştir. Burada sözü edilen körlük, sapıklık körlüğüdür.

Bütün bunlardan sonra, *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz..."* ifadesi, daha önceki ifadelerin içeriğinin gerekçesi de olabilir. O zaman anlam şöyle olur:

"Amellerinizde dengeli bir tutum takının ve sırf Allah'a bağlanın. Çünkü Allah, yaratılışınızın başında sizin iki kesime ayrılacağınıza hükmetti. Bir kesiminizi hidayete erdirecek ve öbür kesiminiz yoldan sapacak. O'na dönüşünüz, başlangıçta sizin hakkınızda verdiği hükme uygun olacak. Yani bir kesiminiz hidayete erecek ve öbür kesiminiz şeytanı veli edineceği için sapıklığı hak edecek. Bu yüzden davranışlarınızda dengeli ve ihlâslı olun ki, şeytanın veliliği altında sapıtanlardan değil, Allah'ın hidayeti sayesinde doğru yola iletilenlerden olasınız."

O zaman bu ayet, *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O hâlde hayır işlerde yarışın. Nerede olursanız olun, Allah hepinizi bir araya getirir."* (Bakara, 148) ayeti ile aynı anlamı verir. Bu ayette önce herkesin kendisi için belirlenmiş bir yönü olduğu, o kimsenin bu yöne yöneleceği, mutluluk ise mutluluk, bedbahtlık ise bedbahtlık olsun bu yönden sapamayacağı anlatılıyor.

İkinci olarak ise insanlara hayırlı işlerde yarışmaları emrediliyor. Bu da, mutluluk ve bedbahtlık konaklarının kesin olarak belirlenmiş olmadığını gösteriyor. Aksi hâlde, iyiliklerde yarışma emrinin anlamı olmazdı.

Bu yüzden bu ayet bizim şöyle dememize benzer: Sizin her birinizin kaçınılmaz olarak belirli bir yönü olacaktır. Bu yön onu ya cennete veya cehenneme götürecektir. Buna göre iyi işlerde yarışın ki, mutluluk yönüne yönelenlerden olasınız, öbür yöne yönelenlerden olmayasınız.

İncelemekte olduğumuz ayetteki durum da böyledir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Sizler Allah'ın hükmü ile nasıl başlangıçta iki kesime ayrıldınız ise, aynı şekilde iki kesim olarak O'na döneceksiniz. O hâlde amellerinizde dengeli olun ve bütün varlığınızla yüce Allah'a yönelin ki, sapıklığı hak eden kesimden değil de hidayete eren kesimden olasınız.

"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz..." ifadesi, öncesi ile bağlantısız yeni bir söz başı da olabilir. Böyle olsa bile, sözün akışının akla getirdiği üzere bu ifade, dengeli kulluğa ve ihlâsa çağrıya işaret etmekten geri kalmaz.

"Çünkü onlar, şeytanları veli edindiler" ifadesi, *"bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* ifadesinde müşrikler için sapıklığın sabit ve ayrılmaz sayılmasının gerekçesini açıklıyor. Sapıklık ve hüsran kelimeleri, şeytanın veliliği altına girmelerine bağlı olarak onlar hakkında hüküm mercii tarafından karara bağlanmış gibidir. *"Ona (İblis'e) yazıldı ki, kim onu veli edinirse, o onu yoldan çıkarır."* (Hac, 4) ayetinde buyrulduğu gibi.

Müşrikler şeytanı dünyada veli edinince, sapıklığı hak ettiler ve bu akıbet onlara artık ebediyen ayrılmayacak şekilde yapıştı. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik. Onlar, kendilerine önlerindekini ve arkalarındakini güzel gösterdiler. Daha önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları hakkında kesinleşen hüküm, onlar için de geçerli oldu. Onlar, ziyan edenler idi."* (Fussilet, 25)

"ve buna rağmen doğru yolda olduklarını sanırlar." ifadesi, bir önceki cümlenin atf-ı tefsiri gibidir; sapıklığın gerçekleşmesini ve ayrılmazlığını açıklıyor. Çünkü bir insan, eğer batılın batıl olduğunu ka-

bul ederek onu kucaklar ve hak olmayan yola girerse, hakkı unutmamış olduğu sürece ayrı düştüğü hakka dönme ihtimali olur, sapıklıktan ayrılarak tekrar hakka yönelmesi umulabilir. Ama eğer içinde bulunduğu batılın hak olduğuna inanır ve sapıklık içinde olduğu hâlde doğru yolda olduğunu sanırsa, sapıklık onun bünyesine yerleşmiş ve yoldan çıkmışlığı gerçeklik kazanmış olur ki, artık onun iflâh olması asla umulamaz.

Buna göre *"ve buna rağmen doğru yolda olduklarını sanırlar."* ifadesi, sapıklığın gerçeklik kazanmasının açıklaması gibidir. Çünkü sapıklık gerçeklik kazandığı zaman bu zanna kapılmak da kaçınılmaz olur. Şu ayetlerde de bu anlam vurgulanıyor: *"Dünya hayatında bütün emekleri boşa gittiği hâlde çok iyi işler yaptıklarını sananların kimler olduğunu size söyleyeyim mi?"* (Kehf, 104) *"Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır."* (Bakara, 6-7)

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İnsan, fıtrata göre seyreder, yaratılışı uyarınca yaşar. Sadece hakka uyar, sadece doğruya boyun eğer. İyiliğinden, mutluluğundan başkasını istemez. Yalnız başarılı olur da hidayet üzerinde olabilirse, isteğini ve amacını pratikte gerçekleştirmiş olur. Bu durumda, aradığı hak olan Allah'tan başkasına kulluk etmez, amaçladığı mutluluk olan sonsuz ve ebedî hayattan başkasını istemez.

Fakat doğru yoldan sapınca, yüzünü haktan batıla, iyilikten kötülüğe, mutluluktan bedbahtlığa çevirir. Bunun sonucunda nefsinin arzularını ilâh edinir, şeytana kulluk eder, putlara boyun eğer, yere çakılır kalır, dünyanın maddî çekiciliklerine bağlanır, gözleri başka şey görmez olur. Fakat bu yaptıklarını, böyle yapması gerektiği, yaptıklarının doğru olduğu zannı ile yapar. Batılı hak diye benimser. Kötülüğe ve yıkıcılığa iyilik ve mutluluk diye yaklaşır. Yani aslında fıtrat mantığını korumaktadır. Fakat bu mantığı davranış aşamasında ters örneklere uygulamaktadır.

Şu ayet bu durumdaki insanlara yönelik bir uyarıdır: *"Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip arkalarına çevirmeden... yanınızda bulunanı doğrulayıcı olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) inanın."* (Nisâ, 47)

Bunun yanında bir de şu insanı düşünelim. Batıla batıl olduğu için uyuyor. Bedbahtlığı ve hüsranı bedbahtlık ve hüsran olarak amaçlıyor. Böyle bir şey imkânsızdır. Nitekim yüce Allah, *"Sen yüzünü Allah'ın fıtratına döndür ki, O, insanları ona uygun olarak yarattı. Allah'ın yaratması değiştirilemez."* (Rûm, 30) ayetinde bu gerçeği vurguluyor.

İnsanın da aralarında bulunduğu bütün sebepler, sadece özlerine uyan ve faydaları ile mutluluklarını içeren hedefler peşinde koşarlar ve yaptıkları her işi sırf bu beklenti ile yaparlar. Eğer zaman zaman bu kurala ters düşen gelişmeler görülürse, bunlar, ilk bakışta böyle görülen gelişmelerdir, yoksa gerçekte ve aslında böyle değildirler.

Bütün bunlar, *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti..."* ifadesinin anlamını dikkatle incelememizi gerektirir. Bu dikkatli inceleme, *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti."* ifadesinin ilk yaratılış ile dönüş arasındaki benzeme yönüne ve ortak anlama dayalı hâl olması etrafında dönüyor. İster bu ifadeyi öncesi ile bağlantısız yeni bir söz kabul edelim, ister öncesi ile bağlantılı ve gerekçe bildiren bir söz kabul edelim.

Tefsircilerin çoğunluğuna gelince; onlar, galiba şu hususlarda ortak görüş sahibidirler: *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti"* ifadesi, yalnızca dönüşün keyfiyetini açıklayan hâldir, ilk yaratılış ile geriye dönüşü birlikte açıklayan hâl değildir. Geriye dönüşün ilk yaratılışa benzetilmesinin benzeme yönünü oluşturan ortak anlam ise, ifadede yer almayan başka bir husustur.

Yalnız yukarıda değindiğimiz ve ileride de değineceğimiz üzere ilk yaratılışı dünya hayatının tamamı ve dönüşü de ahiret hayatının tümü ile açıklayan tefsirciler, bu çoğunluğun dışında kalmaktadır.

Galiba tefsircilerin çoğunluğu, böylece ayetlerin akışındaki emirlerin ve yasakların yoğunluğunu da göz önüne alarak serbest tercihi ortadan kaldıracak cebrin lâzım gelmesinden kaçınmak istemişlerdir. Oysa bilindiği gibi böyle bir şey kesinlikle lâzım gelmemektedir.

Kısacası tefsirciler, sözünü ettiğimiz görüş ortaklığından sonra bu ifade ile öncesi arasındaki bağlantının mahiyeti hakkında farklı görüşler iler sürmüşlerdir. Kimi tefsirciler bu bağlantının gerekçesinin uyarı olduğunu söylüyorlar. Onlara göre, daha önce açıklanan hükümleri pe-

kiştirmek üzere insanlar yeniden diriltilme gerçeği ile uyarılıyorlar ve ilk yaratılış da yeniden diriltilmenin bir delili olarak zikrediliyor.

Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: Allah'a ihlâslı bir şekilde kulluk edin. Çünkü siz yeniden diriltilerek yaptıklarınızın karşılıklarını alacaksınız. Eğer bu ihtimal akıllarınıza uzak geliyorsa, ilk yaratılışınızı göz önüne alın. Bilin ki, Allah sizi ilkin nasıl yarattı ise, sizi yeniden diriltir ve ikinci bir yaratılış ile geri dönersiniz.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu yorum, ilk yaratılış ile geri dönüşün Allah'ın gücünde eşit olmaları hasebi ile geriye dönüşün ilk yaratılışa benzetildiği ilkesine dayanıyor. Bu benzetmeye başvurulmasının hikmeti de, ahiretteki cezalandırmaya yönelik olarak insanları uyarmaktır.

Ama böyle bir amaca uygun ifade, "Sizi ilkin yarattığı gibi yeniden dirilterek amellerinizin karşılıklarını verir." şeklinde olurdu. Yani eğer amaç bu olsaydı, yüce Allah, insanların geriye dönüşü yerine "onları yeniden diriltme" kelimesini kullanır ve arkasından ifadenin temel amacı olan "amellere karşılık verme" işlemini açıkça zikrederdi. Tıpkı bu yorumu yapan tefsircinin, ifadeye mana verirken yaptığı gibi. Oysa ayette böyle bir ifade yoktur.

Kimisi de, bu ifadenin yeniden dirilişi inkâr edenlere yönelik bir karşılık verme ve delil gösterme olduğunu ve birkaç ayet önceki *"Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."* ifadesi ile bağlantılı olduğunu söylemiştir. Buna göre, *"İlkin yaratıldığınız gibi (O'na) döneceksiniz."* ifadesinin, "Yeniden diriltilmeniz, ilk yaratışınızdan daha zor değildir." anlamına gelir.

Bir önceki yoruma yönelik itirazımız, bu yorum hakkında geçerli olduğu gibi, üstelik bu yorum, delile dayanmayan bir zorlamadır.

Kimi tefsirciler de, bu ifadenin, öncesi ile bağlantısı olmayan yeni bir söz olduğunu söylüyorlar ki, bu yorumdan yukarıda söz edilmişti.

Kimisi de, bu ifadenin, öncesi ile bağlantılı olduğunu ve anlamının, "Hayatınız boyunca Allah'a ihlâsla yönelin. Çünkü siz ne durumda ölürseniz, öyle diriltilirsiniz. Yani mümin imanı üzerine, kâfir de kâfirliği üzerine diriltilir." şeklinde olduğunu söylüyor.

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz söz şudur: Bu yorumun dayanağı şudur: Ayetteki ilk yaratılıştan maksat, ahiret hayatının karşıtı

olarak dünya hayatının tamamıdır. Bunun yanı sıra ahiret hayatı demek olan geriye dönüş, yeniden diriliş diye adlandırılan ilk hayatın son aşamasına benzetilmektedir. Daha önce söylediğimiz gibi, ayet bu anlama delâlet etmekten uzaktır.

31) Ey Âdemoğulları, her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın...

Ayette geçen "tusrifu" fiilinin sülâsî kökü olan "seref" kelimesi, Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre, insanın yaptığı her türlü işte sınırı aşmasıdır. Gerçi bu kelime daha yaygın olarak mal harcama konusunda kullanılır.

Her secde yerinde süsleri yanına almak demek, ibadet yerleri olan mescitlere gidildiğinde, süslenmek, güzel elbiseler giymek demektir. Bu durum, doğal olarak namaz kılmakta, tavafta ve diğer zikir içerikli ibadetlerde söz konusu olur. Buna göre bu ifadenin anlamı, namaz ve benzeri ibadetler için süslenip güzel kıyafetler giyinmeye yönelik bir emir niteliği taşır ve mutlak ifadesi ile bayram namazlarını, cemaatle kılınan gündelik namazları ve diğer ibadet ve zikir türlerini kapsar.

"Yiyin, için; fakat israf etmeyin." ifadesi, mubahlık ifade eden iki emir ile haram kılma anlamı taşıyan bir yasaktan oluşuyor. *"Çünkü O israf edenleri sevmez."* cümlesi ise, bu yasağın gerekçesini açıklıyor. Bütün bu emirler ve yasaklar, daha önce söylediğimiz gibi, cennet hikâyesinin uzantıları ve genel hitaplardır; herhangi bir şeriata veya herhangi bir insan kesimine mahsus değildir.

Buradan bazı tefsirciler tarafından ileri sürülen şu görüşlerin sakatlığı anlaşılıyor: "*'Ey Âdemoğulları, her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın...'* ayeti, Peygamberimizin (s.a.a) bütün insanlığa gönderildiğine delâlet eder. Ayrıca ayetteki hitap, sözel olarak değil de şer'î olarak kadınların erkeklere bağlı olmaları yolu ile kadınları da kapsamına alır." (Bu tefsircinin sözü burada sona erdi.)

Bize göre ise ayet, ancak ortada bir veya birden çok peygamber aracılığı ile bütün insanlara bildirilmiş birtakım hükümlerin var olduğuna delâlet eder. Bu hükümlerin kadınları da kapsaması ise, hitapta geçerli olan tağlib kuralı ile ortada var olan aklî karineye dayanır.

32) De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızkları kim haram etmiştir?"

Bu ayette bir tür söz akışı değişikliği yolu ile bir önceki ayette ifade edilen genel hükümden bu ümmete mahsus, özel bir hüküm çıkarılıyor. Bunun daha önceki benzerleri, *"Bu, Allah'ın ayetlerindendir. Ola ki, düşünüp ders alırlar."* ve *"Onlar, çirkin bir iş yaptıklarında..."* ifadeleridir.

Ayetteki soru, olumsuz cevaplıdır. Ayetteki "zinet" kelimesinin kökü olan "zeyn", insanın ayıplanmasına yol açan nitelik anlamına gelen "şeyn"in karşıtıdır. Buna göre "zinet", ayıbı gideren ve insanların nefretini yok eden nitelik demektir. Ayette geçen "ahrece" fiilinin kökü olan "ihrac", ortaya çıkarma anlamı veren hayal yollu bir istiaredir. Anlamı şudur:

Yüce Allah, ilhamı ve fıtrat yolu aracılığı ile gerçekleşen yönlendirmesi ile insanı çeşitli güzellikler icat etmeye sevk ediyor. Bu güzellikler ve süsler insanın içinde yaşadığı toplum tarafından beğeniliyor, kişilerde o süsleri takınan kişiye doğru ilgi meydana geliyor, onun üzerinden nefretler ve tiksinmeler kalkıyor. İşte bu güzellikleri böylece Allah ortaya çıkarıyor. Çünkü daha önce onlar gizli ve saklanmış durumdayken, Allah onları duyu organlarının algılama alanlarına çıkarıyor.

Eğer insan dünyada yalnız başına yaşasaydı, hemcinslerinden oluşan bir toplum içinde olmasaydı, ne süse ve süslenmeye ihtiyaç duyardı ve ne bu süsleri icat etmek için harekete geçerdi. Çünkü harekete geçmek için ihtiyaç duymak gerekir. Fakat insan, fertlerden oluşan bir toplumda yaşamak zorunda olduğu ve bu fertler isteklerle, hoşlanmazlıklarla, sevgilerle, nefretlerle, memnuniyetlerle ve memnuniyetsizlikle birlikte yaşadıkları için onları güzel saydıkları hâl ve hareketler ile çirkin kabul ettikleri durum ve davranışları bilmek zorundadır.

İşte bu bağlamda görünmeyen öğretmenleri, fıtratlarının arkasından onlara bozukluklarını düzelten ve ayıplarını güzelliklere çeviren buluşlar ilham eder. Çeşitli türleri ile gerçek süs ve güzellik de, o görünmeyen öğretmenin öğrettikleridir. Ayette "kulları için" ifadesinin kullanılmasındaki hikmet ve espri de, bu nokta olabilir.

Süs ve güzellik diye adlandırılan bu olgular, insan toplumunun en önemli dayanaklarındandır. Bunlar, toplumların vazgeçilmez, köklü gelenekleri arasında yer alırlar. Toplumların uygarlık ve kültür alanın-

daki gelişmişlik düzeyine paralel olarak gelişirler ve gerilemeye uğrarlar. Eğer herhangi bir toplumda kökten yok oldukları farz edilirse, o toplum o anda yıkılır ve o toplumu meydana getiren unsurlar dağılır. Çünkü bu geleneklerin geçersiz hâle gelmeleri güzelliğin, çirkinliğin, sevginin, nefretin, istemenin ve istemezliğin fertler arasında ortadan kalkmaları anlamına gelir ki, o zaman somut olarak toplumun varlığından söz edilemez. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Rızkın temiz örnekleri meselesine gelince, ayetteki "tayyibat=temiz ve hoş şeyler" insan tabiatı ile uyuşan şeyler demektir. Bunlar insanın rızk olarak yararlandığı muhtelif maddelerdir. Beslenmede veya yaşama ve varlığı devam ettirmede kullanılan yiyecek-içecek türleri, çiftleşme ve barınma imkânları gibi.

Yüce Allah, insanı çeşitli rızk türlerine olan ihtiyacını hissedecek ve bunların kullanımını istetecek duygularla donattı. Bunlar, insanın içinde coşan ve kendileri ile uyuşan şeylere eğilim gösteren çeşitli içgüdülerdir. Dolayısıyla temiz rızklar, insanın tabiatıyla uyuşan hoş şeylerdir.

Mutlu bir insan hayatının temiz rızklara dayandığı gerçeği, açıklama gerektirmeyecek kadar apaçıktır. İnsanın hayatı boyunca mutlu olabilmesi için güçlerinin tabiatlarıyla ve varlığının devamını sağlayan terkibini donatan sistemlerle uyumlu rızklardan yararlanması gerekir. İnsan vücudundaki her donanım ve terkibine giren her parça ona ihtiyacı olduğu için vardır. Eğer insan, fıtratıyla uyuşan bir şeyi göz ardı ederek tabiatı ile uyuşmayan bir şeye yönelirse, onunla ilgili güç odağında bir aksaklığın meydana gelmesi kaçınılmaz olur ve bu aksaklığı gidermek için diğer güçlerini bu yönde kullanmak zorunda kalır.

Meselâ çok yemek yiyen obur bir insan, hazımsızlık problemi ile karşılaşır. Bu problemi gidermek için sindirim sistemini düzeltecek ve midenin iştahını açacak ilâçlar kullanmak zorunda kalır. Bu ilâçların sürekli ve aşırı kullanımı alışkanlığa yol açar. O zaman ilâçlar etkili olmaz. Bu durumda o kişi hastalanır ve bu hastalık onu, başta sağlıklı düşünce olmak üzere, hayattaki genel yükümlülüklerini yerine getirmekten alıkor. Diğer fıtrata aykırı uygulamalar da, buna benzer sonuçlara yol açar.

Temiz rızkın ötesine geçmek, insanı başka bir şeye dönüştürür. Ne o şey bu âlem için yaratılmış ve ne âlem onun için yaratılmıştır. Kâinatın kendisi için çizdiği çerçevenin dışındaki bir alanda yaşamak isteyen, fıtratın önünde açmadığı bir yoldan gitmeyi amaçlayan ve asıl amacından başka bir amaca ulaşmaya çalışan, bunun için içgüdülerinin ve azgın arzuların kendisine güzel gösterdiği her şeyden alabildiğine yararlanan ve hayalinin canlandırdığı her şeyden elinden geldiği ve imkânlarının son sınırına kadar pay almaya çabalayan insandan ne hayır beklenebilir?

Yüce Allah, bu ayette ortada O'nun kulları için çıkarıp ortaya koyduğu ve fıtrî ilham yolu ile onlara açıkladığı birtakım güzellikler olduğunu anlatıyor. Fıtrat, asla insanın ihtiyacının gerektirmediği bir şeyi ona ilham etmez.

Herhangi bir işi yapmanın, herhangi bir yoldan gitmenin mubah olduğunu gösteren en güçlü delil, doğal varoluş açısından o işe ve yola ihtiyaç duymasıdır. Bu doğal ihtiyaç, muhtaç olan insan ile ihtiyaç duyulan şey arasındaki bağlantıyı kuranın Allah olduğunu gösterir. Yüce Allah, yaratılış ve tekvin gereğince o şeye yönelen güçleri ve araçları insana vererek bu bağlantıyı kurar.

Ayette olumsuz cevaplı soru kalıbında temiz rızklar ziynete atfedilerek zikrediliyor. Böylece ortada insan tabiatı ile uyumlu temiz rızk türleri olduğu bildiriliyor. İnsan bu rızkların temizliğini, varlığına konan güçler aracılığı ile hisseder. Bu rızklara hayatı boyunca ihtiyacı olduğu için, varlığını sürdürebilmek için onlar üzerinde tasarrufta bulunması gerektiği için onları hisseder ve onların farkına varır. Az önce söylediğimiz gibi herhangi bir işin mubah olduğunu gösteren en güçlü delil, o işe yönelik tabiî ihtiyaç ve tekvinî gereksinimdir.

Arkasından yine olumsuz cevaplı soru kalıbında şu gerçek dile getiriliyor: Allah'ın ortaya çıkardığı ziynetin ve temiz rızkların mubah oluşu, şüphe edilmemesi gereken bir yasadır. Aklın hükmü ve fıtratın kararı gereği olan bu yasa şeriatın onayından geçmiştir.

Bununla birlikte ziynetin ve temiz rızkların mubahlığı itidal sınırını, ifrat ile tefrit kutupları arasındaki orta çizgiyi aşmaz. Çünkü bu itidal, fıtratın gereğidir. Nitekim yüce Allah, bir önceki ayette, *"fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez."* ve daha önceki bir

ayette de, *"De ki: Rabbim bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti."* buyuruyor.

Orta çizgiyi aşıp ifrat ve tefrit kutuplarına kaymak, insan toplumunu gerileme ve mutluluk yolunun bozulması ile tehdit eder. Bu tehdit, tıpkı binayı ayakta tutan temel direklerden birinin yıkımına yönelik tehdide benzer. Yeryüzünde meydana gelen çok az fesat, insan soyunu kıran ve mamur beldeleri yıkan savaşlara yol açan çok az çatışma vardır ki, insanların azgınlığından, ziynet ve rızklarla ilgili savurganlıktan kaynaklanmamış olsun.

İnsan, itidal çizgisini aşınca, kendisi için belirlenen caddenin ortasından sağa veya sola sapınca, başını alıp gider, hiçbir sınır önünde durmaz, hiçbir engeli tanımaz olur. Böyle olduğu için üzerinden terbiye kamçısı hiç eksik olmamalı, aklının alacağı en açık dille sürekli uyarılmalıdır. Yemek, içmek, giyinmek, barınmak ve süslenmek gibi hayatın zarurî ihtiyaçları ile ilgili ilâhî emirler bu kabildendir.

el-Menar tefsirinin yazarı sözlerinin bir yerinde çok haklı olarak şöyle diyor: "Süslenmenin -basitliğine ve açıklığına rağmen- emredilmiş olmasının değerini, milletlerin tarihini okuyanlar bilir. Ormanlarda, mağaralarda ve kovuklarda fertler ve topluluklar hâlinde yaşayan çoğu vahşiler ile bazı adalarda ve Afrika dağlarında yaşayan çok sayıda putperest kabileler, kadını ve erkeği ile çırılçıplak yaşamaktadırlar. İslâm, bu topluluklardan ulaşabildiğine elbise giymeyi öğretti. Onlara örtünmeyi ve süslenmeyi dinin bir gereği olarak benimsetti."

"Nitekim bazı batılı Hıristiyan misyonerleri, Müslümanları İslâm'dan soğutup kendi dinlerine çevirmek ve batılıları onlara karşı kışkırtmak için İslâm'a ölçüsüz derecede sataştıkları, bu dine alabildiğine saldırılar yönelttikleri zaman, yine onların arasından çıkan bazı insaflı kimseler, bu saldırılara karşılık verdiler."

"Bu karşılıklarında şu gerçeği dile getirdiler: İslâm'ın Afrika'da yayılması yüzünden Avrupalıların İslâm'a karşı minnet borcu vardır. Çünkü İslâm, Afrika halkı arasında uygarlığın yayıcısı oldu. Bunu, Afrikalılara çıplaklık geleneğini bıraktırarak onlara elbise giyinme zorunluluğunu kabul ettirerek yaptı. Çünkü bu gelişme sayesinde Avrupalı tekstil tüccarları, Afrika'da giyim eşyası satacak bir pazara kavuştular."

"Ben bu sözlere şunları eklemek istiyorum: İlim ve sanat alanlarında ileri gitmiş bazı putperest toplumlarda bile çıplaklık geleneği egemendi. Bu toplumlardan bazıları, Müslüman olunca elbise giyinmeye ve süslenmeye yöneldiler. Arkasından giyim eşyası üretmeye giriştiler ve putperest komşuları zamanla onları taklit etmeye başladılar."

"Şu Hindistan'a bir bakalım. Putperest uygarlık alanında gerek eski, gerek şimdiki gelişmişliğine rağmen milyonlarca kadını ve erkeği, ya tamamen ya yarı yarıya veya dörtte bir oranında çıplaktır. Bazı erkekleri, ticarethanelerde ve iş yerlerinde hemen hemen çırılçıplak çalışıyor. Sadece ön ve arka edep yerleri örtülüdür. Bu avret yerlerine 'sebileyn (iki yol)' adını veriyorlar. Bu kelime Arapça'dır ve fıkıh âlimleri tarafından abdesti bozan durumlar konusu incelenirken kullanılan bir terimdir. Erkeklerinin bir kısmı da, sadece bellerinden aşağısını örtmekle yetiniyorlar. Kadınları ise ya karınları ve baldırları açıktadır veya belden yukarısının tümü ya da bir kısmı açıktadır."

"Nitekim insaflı bazı Hint bilginleri, elbise giymeyi ve kaplarda yemek yemeyi Müslümanların kendilerine öğrettiklerini itiraf etmişlerdir. Hâlâ bile çoğu fakirleri, yemeklerini ağaç yapraklarına koyup yemeğe devam ediyorlar. Fakat yine de onlar giyinme ve süslenme konusunda birçok putperestlerden daha iyi durumdadırlar. Çünkü Müslümanlar tarafından yönetilmişlerdir. Hint Müslümanları, hem tarihte, hem zamanımızda ilimde, amelde ve ülkelerindeki putperest kültürü etkileme konusunda en gelişmiş Müslüman toplumlar arasında yer almıştır."

"Cehaletin egemen olduğu [uzak] doğu ülkelerindeki Müslümanlara gelince; bunlar gerek giyim, gerekse diğer birçok dinî uygulamalarda İslâm'dan çok putperestliğe yakındırlar. Bu cümleden olan Siyamlı Müslüman kadınlar, daha önce anlatıldığı üzere, ön ve arka edep yerlerinden başka hiçbir yerlerini avret saymazlar. Kısacası, İslâm'ın güçlenmesi oranında insan onuruna ve gelişmesine yaraşır örtünmenin ve süslenmenin benimsendiği görülüyor."

"Bütün bunları iyi bilenler, İslâm'ın bu ıslahçı temel ilkesinin değerini anlarlar. Eğer bu yüksek uygarlık dini, süslenmeyi ilâhî şeriatın gereği saymayıp onu kullarına emretmeseydi, çok sayıda halk ve millet koyu ilkellikten yüksek uygarlığa geçemezdi. İslâm'ın bu üstün hiz-

metini, sadece tarihten habersiz olanlar bilmez. Böyleleri, Müslümanlar arasından da çıkabiliyor. Hatta kahvehanelerde, kabarelerde ve meyhanelerde sandalyelerine kurulup ve şapkalarını yana bırakan bazı bilgiçlik taslayan batı hayranları, şöyle de diyebilirler: 'Süslü elbise giyinmeyi dinin emirleri arasında saymanın ne anlamı var? Bu iş, zaten insanlığın gerekli bir ihtiyacı olduğu için, insanların bunun için ilâhî vahye ve dinî yasaya ihtiyacı yoktur.' Böyleleri aynı sözleri, *'Yiyin, için; fakat israf etmeyin.'* ayeti hakkında da söyleyebilirler." (el-Menar'dan alınan alıntı burada sona erdi.)[1]

Sözün burasında şu rivayeti nakletmeyi uygun görüyoruz: "Abbasî hükümdarı Harun Reşid'in Hıristiyan bir doktoru vardı. Sahasının uzmanı olarak tanınan bu doktor, bir gün Ali b. Hüseyin b. Vakıd'e, 'Sizin kutsal kitabınızda tıp konusunda hiçbir bilgi yok. Oysa ilim, biri din, öbürü ise beden ilmi olarak ikiye ayrılır.' dedi. Ali b. Hüseyin ise ona şu karşılığı verdi: 'Yüce Allah, tıp ilmini bir ayetin yarısında ana hatları ile özetlemiştir. O yarım ayet, *'Yiyin, için; fakat israf etmeyin.'* ifadesidir. Öte yandan Peygamberimiz de, 'Mide her türlü hastalığın yuvası ve perhiz bütün tedavilerin başıdır. Her vücuda alışık olduğu şeyi verin.' hadisi ile tıp ilminin ana ilkelerini bir arada ifade etmiştir. Ali b. Hüseyin'in bu cevabı üzerine Hıristiyan doktor, 'Sizin kutsal kitabınız ve Peygamberiniz, ünlü tıp âlimi Calinus'a söyleyecek hiçbir söz bırakmamıştır.' demek zorunda kaldı."[2]

De ki: "Bunlar, kıyamet günü sırf dünya hayatında iman edenler içindir..."

Şüphe yok ki bu ayetin başındaki hitap, ya kâfirlere mahsustur veya kâfirlerle müminleri birlikte kapsamaktadır. Tıpkı bir önceki *"Ey Âdemoğulları, her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın. Yiyin, için; fakat israf etmeyin."* ayetinin müminler ile kâfirleri birlikte kapsadığı gibi. Bunun gerekli sonucu, süslerin ve temiz rızkların, mümin-kâfir, bütün insanlar için ortak olarak konmasıdır.

"De ki: Bunlar... iman edenler içindir." ifadesi, yüce Allah'ın mümin kullarına özel olarak sunduğu üstünlüğü ve ayrıcalığı vurgulama amacı taşır. Çünkü müminlerin dünyada kâfirlerle ortaklaşa paylaştık-

---

1- [c.8, s.382-384]

2- [Mecma'ul-Beyan, c.4, s.413]

ları ilâhî nimetler, ahirette sırf onlara mahsustur. Buna göre "dünya hayatında" ifadesinin "iman edenler" ifadesi ile ve "kıyamet günü" ifadesinin "iman edenler" ifadesinin bağlantılı olduğu kelime ile bağlantılı olması ve "haliseten (sırf onlar için)" kelimesinin "hi-ye (bunlar)" zamirinin hâli olması gerekir.

"Haliseten" kelimesinin "kıyamet günü" ifadesinden önce getirilmesinin sebebi, bu kelimenin "dünya hayatında" ifadesi ile "kıyamet günü" ifadesini birbirinden ayırmasıdır. Buna göre bu ifadenin anlamı şöyle olur: De ki: Bu nimetler, kıyamet günü sadece müminlerindir. Dünyada olduğu gibi başkaları onlarla orada bu nimetlere ortak değildir. Dünyada iman edenler, kıyamet günü bu imanın nimetlerine sahip olurlar.

Bu açıklama ile bir tefsircinin,"Bu ayetteki 'haliseten' kelimesinin kökü olan 'hulûs'tan maksat, sıkıntılardan ve kederlerden arınmışlıktır ve bu ifadenin anlamı, 'Bu nimetler, dünya hayatında müminler için sıkıntılardan, kederlerden arınmış değildir; ama kıyamet günü bu nimetler sıkıntı ve kederden arınmış bir saflıkta onlara verilir.' şeklindedir." biçimindeki görüşüne de cevap verilmiş oluyor.

Şöyle ki, ne bu ayetin ve ne de daha önceki ayetlerin içeriklerinde dünya nimetlerinin onlardan yararlananlar için sıkıntılarla ve kederlerle karışık olacağı yolunda bir işaret yoktur ki bu işaret "hulûs"un bu anlama geldiğini düşünmemize karine oluştursun.

Yine bu açıklamamızla başka bir tefsircinin bu ayetin anlamıyla ilgili görüşü de cevaplandırılmış oluyor. Sözünü ettiğimiz görüş şöyledir:

"Dünya hayatında" ifadesi, *"iman edenler içindir"* ifadesinin bağlantılı olduğu kelime ile bağlantılıdır ve ifadenin anlamı, "Bu nimetler, dünya hayatında müminler için asaleten ve hak etmişlik yolu ile sabittir. Fakat başkaları da tâbi yolu ile bu nimetlerde onlara ortaktırlar, yoksa onlar bu nimetleri hak etmiş değildirler. Ancak bu nimetler, kıyamet günü sadece iman edenlere mahsustur." şeklindedir. Çünkü müminler sağlıklı bir hayata yarayacak ilimlerin ve hayatı düzene koymayı teşvik eden emirlerin muhataplarıdır. Bu ilimler ve emirler süslenmeyi, temiz rızklardan yararlanmayı ve hayatın gereklerine uymayı onlara telkin ediyor. Onları insanın iç dünyasındaki ve dışındaki ayetler üzerinde düşünmeye çağırıyor. Bu düşünme süreci, kültür ve

uygarlık alanında gelişmede kullanılacak ilimlerin ve sanatların icat edilmesini sağlar. Bunların yanı sıra müminler bu nimetlerin değerini bilmeye, onların şükrünü yerine getirmeye teşvik edilmektedir. Bütün bunlar da, vahiy ve peygamberler aracılığı ile gerçekleşmektedir.

Sözünü ettiğimiz görüş budur. Bu görüşün niçin sakat olduğuna gelince; eğer sözünü ettiği asalet ve tâbilik konusunda, ayette bir delil vardır diyorsa, ayetin böyle bir delile yabancı olduğu açıktır. Yok eğer ayette dünya nimetlerinin müminler için olduğunun ifade edildiğini, arkasından kâfirlerin bu nimetlerde müminlere ortak olduklarının açıklandığını ve bu ortaklığın asalet ve tâbilik çerçevesinde gerçekleştiğini ileri sürüyorsa, daha önce söylediğimiz gibi ayet, dünya nimetlerinin müminler ile kâfirler arasında ortak olduklarına, bu nimetlerin müminlere mahsus olmadıklarına delâlet ediyor. Buna göre asalet ve tâbilik sözü nereden çıkıyor?

Hatta şu benzeri ayetler bunun tersini söylüyor: *"Eğer insanların bir tek ümmet olmaları korkusu olmasaydı, Rahman'ı inkâr eden kâfirlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine basıp çıkacakları merdivenler yapardık... fakat bütün bunlar, dünya hayatının geçim araçlarıdır. Rabbin katındaki ahiret ise takva sahipleri içindir."* (Zuhruf, 35) Bu ayet, dünya hayatının çekici nimetlerine sahip olma konusunda kâfirlerin müminlere göre daha öncelikli bir konumda olduklarını açıkça gösteriyor ki, görüşünü açıkladığımız tefsirci bunun tersini iddia etmektedir.

Yüce Allah, bu ayetin sonunda yer alan *"Biz, ayetlerimizi böylece bilen bir topluluk için ayrıntılı biçimde açıklıyoruz."* ifadesi ile, ilim sahibi kullarına ayrıntılı açıklamaları sebebi ile lütufta bulunduğunu belirtiyor.

33) De ki: "Allah sadece açık-gizli bütün çirkin işleri... yasaklamıştır..."

Bu ayette kullanılan terimleri daha önce geniş biçimde incelemiştik. Buradaki "fevahiş", zina ve livata gibi son derece çirkin ve iğrenç günahlar demektir. "İsm" ise, insanın hayatını yıkan, onu hor ve perişan duruma düşüren günah anlamına gelir. İnsanın onurunu, malını, namusunu ve canını tehlikeye atan içki gibi. "Bağy" de, insanın hakkı olmayan şeyler peşinde koşması demektir. Çeşitli haksızlıklar, insanlara saldırmak ve gayri meşru biçimde onlar üzerinde nüfuz kurmak

gibi. Bu kelimenin "haksız yere" sıfatı ile nitelenmesi, bir şeyin ayrılmaz niteliği ile nitelendirilmesi kabilindendir. Allah'a koşulan ortağın, *"hakkında hiçbir delil indirmediği"* kaydı ile kayıtlandırılması da bu kategoriye girer.

Süslerin ve temiz rızkların helâl olduğu yolundaki hitap dinleyicinin zihninde Allah'ın haramlarını öğrenmeye yönelik bir merak uyandırınca, yüce Allah bu ayette bu merakı kapsamlı bir açıklama ile giderdi. Bu ayet dinî haramların hiçbirini dışarıda bırakmıyor. Bu haramlar, bir açıdan iki kısma ayrılır:

1- Davranışlarla ilgili haramlar, ki bunlar ayette sayılan haramların ilk üçüdür.

2- Sözlerle ve inançlarla ilgili haramlar, ki bunlar da ayette sayılan son iki haramdır.

Birinci kısmı oluşturan haramlardan biri, insanlarla ilgilidir ki bu da, haksız tecavüzdür. Bu nitelikte olmayanlardan biri, çirkinlik ve iğrençlik içerir ki bu, "fevahiş" diye anılan çirkin işlerdir. Bu nitelikte olmayan öbürü ise, "ism", yani diğer günahlardır. İkinci kısmı oluşturan iki haramın biri, Allah'a ortak koşmak ve öbürü de O'na iftira etmektir.

34) Her toplumun belirlenmiş bir eceli vardır...

Ayetin dile getirdiği gerçek, cennet hikâyesinin sonundaki *"Allah dedi ki: Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."* ayetinden çıkarılmıştır. Tıpkı yine bu ayetten çıkarıldığını daha önce belirttiğimiz diğer hükümler gibi. Bu ayetin içeriğine göre milletlerin ve toplumların tıpkı fertler gibi belirlenmiş bir ecelleri, yaşama süreleri vardır.

Bu sonuç çıkarmadan hareket ederek diyebiliriz ki, hikâyenin sonundaki *"(Allah) dedi ki: Orada yaşayacak..."* ayeti, tek tek fertlerin ve tek tek milletlerin hayatı ile ilgilidir ve bu hayat, genel insanlık ömrünün bir bölümünü oluşturur. Fakat, *"Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır."* ayeti, belirli bir süreye kadar, yani insan soyunun arkasının kesildiği ve yeniden dirilişin gerçekleştiği güne kadar devam edecek olan insan soyunun hayatı ile ilgilidir ki, bu noktaya kadar olan zaman dilimi genel olarak insanlığın dünyadaki ömrünü oluşturur.

35-36) Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman, kimler kötülüklerden sakınır ve iyi işler yaparsa..."

Ayette geçen "imma" kelimesi, şart anlamını ifade eden "in" edatının "ma" edatı ile birleşmesinden oluşmuştur. Şart edatının şartı bildiren cümlesine de "tekit nunu" getirilmiştir. Yine ayette geçen "yakussûne" fiilinin kökü olan "kass=anlatmak=kemsek" ayrıntılı biçimde açıklamak demektir. Çünkü anlatma kavramında, bir çeşit bilinmezlikten kesmek ve gizlilikten uzaklaştırmak anlamı vardır.

Bu ayet, cennet hikâyesinin sonucu olarak ortaya çıkan genel hitaplardan biridir. Bunların dördüncüsü ve sonuncusudur. Bu hitapta insanlara peygamberlere uyma ve vahiy yolunu izleme hususundaki genel ilâhî yasa açıklanıyor. Bu ayetten çıkan temel kural, şu ayetteki mesajın aynısıdır: *"Allah dedi ki: Her ikiniz de oradan aşağı inin. Sizler birbirinizin düşmanısınız. Benden size bir hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa..."* (Tâhâ, 123) Bu ayette, Allah'tan gelecek hidayetin ancak peygamberler yolu ile olacağı bildiriliyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Münzir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İkrime, *"Size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik."* ayeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ayet, Kureyş'in Hımsoğullar ile onlar gibi hareket eden Ensar, Evs, Hazrec, Huzaa, Sakîf, Benî Âmir b. Sa'saa kabileleri ile Kenane b. Bekr boyları gibi Arap kabileleri hakkında indi. Bu Arap kabileleri et yemezler, evlere arka taraflarından girerler, yünden ve keçi kılından yapılmış elbiseler giymezler, deriden elbiseler giyerlerdi. Çocuklarına keçi postunu giydirirlerdi. Kureyş kabilesi dışındakiler Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi. Kâbe'ye geldiklerinde üzerlerindeki elbiselerini çıkarıp bir yana koyarlar ve 'İçinde Rabbimiz için günahlarımızdan ve hatalarımızdan arındığımız elbiselerimiz bunlardır.' derlerdi. Arkasından Kureyşlilere, 'Kim bize bir iç gömlek ödünç verir?' diye sorarlardı ve eğer iç gömlek bulamazlar ise, Kâbe'yi çırılçıplak tavaf ederlerdi. Tavafı bitirince çıkardıkları elbiselerini alıp giyerlerdi."

Yine aynı eserde Abd b. Humeyd'e dayanılarak verilen bilgiye göre Said b. Cübeyr şöyle demiştir: "Araplar Kâbe'yi çıplak olarak tavaf

ederler ve 'İçlerindeyken günah işlediğimiz elbiselerle Kâbe'yi tavaf edemeyiz.' derlerdi. Bir defasında Kâbe'ye bir kadın geldi ve elbiselerini çıkarıp bir yana koyarak Kâbe'yi tavaf etmeye başladı. Tavaf sırasında elini ön avret yerine koyarak şu beyti söyledi:

"Bugün bir bölümü veya tümü görünüyor

Onun görünen kısmını helâl etmiyorum."

"Bunun üzerine, *'Her secde yerinde süslerinizi yanınıza alın... Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram etmiştir?'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayetin benzeri İbn Abbas, Mucahid ve Ata'dan da nakledilmiştir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi *"Ey Âdemoğulları"* hitabı ile başlayan ayetler, herhangi bir ümmete mahsus olmaksızın bütün insanlığa yönelik hükümler ve yasalar içermektedir. Dolayısıyla bu âhâd nitelikli (tek kanaldan gelen) rivayetler, nakledildikleri kişilerin şahsî kanaatlerini dile getirmekten öteye bir anlam taşımazlar, ayetin ifade ettiği genel anlamın tersine delil teşkil etmezler. Bu konu ile ilgili rivayetler arasında en dengeli olanı ise şu iki rivayettir:

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Cerir'e, İbn Ebî Hatem'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bazı erkeler Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ediyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onlara ziyneti emretti. Ziynet, ayıp yerleri örten elbiselerle bunun dışındaki diğer güzel elbiseler ve ev eşyası demektir."

Yine aynı eserde İbn Cerir'e, İbn Münzir'e ve İbn Ebî Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Araplar cahiliye döneminde yüce Allah'ın helâl kıldığı elbiseleri ve bazı diğer şeyleri haram sayıyorlardı. *'De ki: Allah'ın sizin için indirdiği, sizin de tutup bir bölümünü haram, bir bölümünü de helâl saydığınız rızklar üzerinde düşündünüz mü hiç?'* [Yûnus, 59] ayeti buna değiniyor. Yüce Allah bunun yanı sıra, *'De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram etmiştir? De ki: Bunlar, kıyamet günü sırf dünya hayatında iman edenler içindir.'* Yani Müslümanlar dünya hayatında temiz ve hoşa giden nimetlerden yararlanmada kâfirlerle ortaktırlar; dünyanın temiz yiyeceklerini yerler, güzel elbiselerini giyerler ve salih kadınları ile evlenirler. Fakat ahirette yüce Allah, o temiz

nimetleri sadece müminlerin istifadesine sunar, müşrikler o nimetlerden hiçbir pay almazlar."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu iki rivayet, bir uyarlama örneği sunuyor, yoksa iniş sebebini bildirmiyor.

Yine aynı eserde Ebu'ş-Şeyh aracılığı ile Hasan'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Her kula tanınsın diye işlediği iyiliğin ve kötülüğün cübbesi giydirilir. Bunun Kur'ân'daki delili, *'Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır...'* ayetidir."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürare'ye, Hamran'a ve Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s), *"Ey Âdemoğulları, size... elbise indirdik..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurmuşlardır: "Takva elbisesi, bembeyaz elbisedir." [c.2, s.11, h: 13]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile Osman'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) [bu surenin 26. ayetindeki] "rîşen" kelimesini "riyaşen" şeklinde okurmuş.

Tefsir'ul-Kummî'de Ebu'l-Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Ey Âdemoğulları, size ayıp yerlerinizi örtecek ve süslenmenizi sağlayacak elbise indirdik. Takva elbisesi ise, o daha hayırlıdır."* ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Ayette geçen 'libas', giydiğiniz elbiseler; 'riyaş', mal ve ev eşyasıdır; 'takva elbisesi' ise iffettir. İffetli kimsenin vücudu çıplak olsa bile onun ayıp yerleri meydanda olmaz. Ama facir kimsenin vücudu elbise ile örtülü olsa da ayıp yerleri açıktadır."

Ben derim ki: Bu iki rivayette takva elbisesine verilen anlam, örnek verme ve uyarlama amacı taşır. Rivayetlerde bu tür tanımlamalara sık sık rastlanır.

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, 'Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti.' derler."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yüce Allah bu ayette putperestlerin sözlerini naklettikten sonra onlara, *"De ki: Allah çirkin işleri emretmez...'* şeklinde iddialarını reddeden bir cevap veriyor."

Besair'ud-Derecat adlı eserde Ahmed b. Muhammed'den, o da Hüseyin b. Said'den, o da Muhammed b. Mansur'dan şöyle nakleder: Bir defasında İmam'a, *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, 'Biz babalarımızı*

bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti.' derler..." ayetinin anlamını sordum. Bana, "Allah'ın bize içki içmeyi, zina etmeyi ve diğer haramları işlemeyi emrettiğini iddia eden birini hiç gördün mü?" diye sordu. "Hayır, görmedim." dedim. Arkasından yine ba-na, "Peki, o hâlde onların Allah tarafından bize emredildiğini ileri sürdükleri bu çirkin iş nedir?" diye sordu. "Allah ve O'nun Peygamberi bilir." karşılığını verdim. Bunun üzerine şöyle dedi: "Bu ayet, zalim hükümdarlar hakkındadır. Bunlar, Allah'ın öyle bir emri olmamasına rağmen O'nun bize kendilerine itaat etmemizi emrettiğini iddia ettiler. Buna karşılık Allah onların iddialarını reddetti ve bu kimselerin Allah adına yalan söylediklerini bize bildirdi. Allah onların bu yalan iddialarını çirkin iş olarak adlandırdı." [c.4, s.34]

Ben derim ki: Bu rivayet, "Ashabımızdan birkaçından, onlar da Ahmed b. Muhammed'den, o da Hüseyin b. Said'den, o da Ebu Veheb'den, o da Muhammed b. Mansur'dan" senedi ile aynen el-Kâfi adlı eserde de yer almıştır.[1] Bu anlamda bir rivayet de, Tefsir'ul-Ayyâşî'de[2] Muhammed b. Mansur tarafından Salih Kul'dan (a.s) nakledilmiştir. Anlaşılan, bu rivayetin zincirinde de Ebu Veheb vardır. Çünkü Hüseyin b. Said ondan rivayet eder. Salih Kul'dan da maksat, İmam Musa b. Cafer (a.s)'dir.

Durum nasıl olursa olsun, bu rivayet içeriği itibariyle ayetin indiği zamana uymuyor. Ayrıca rivayette gösterilen delil de, ayetin değindiği kimseler için geçerli değildir. Çünkü cahiliye dönemi Arapları arasında uygulamalara yönelik çirkin nitelikli birçok hükümler vardı ve onlar bu çirkin hükümleri Allah'a izafe ediyorlardı. Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmek gibi.

Yalnız rivayette zikredilen delil, ayetin, iniş zamanından sonraki örnekleri içinden en çok zalim hükümdarlara uygun düştüğünü kanıtlamaktadır. Çünkü Müslümanlar yüzyıllar boyunca babasının kim olduğu bilinmeyen Ziyad b. Ebîh, oğlu Ubeydullah, Haccac b. Yusuf vs. gibi zalimler tarafından yönetildiler. Bu yöneticilerin tahtları ve koltukları çevresindeki bazı âlimler, *"Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan ululemre itaat edin."* [Nisâ, 59] gibi ayetlere dayanarak bu

1- [Usul-i Kâfi, c.1, s.373]
2- [c.2, s.19, h: 15]

zalim yöneticilerin hükümlerinin geçerliliğine ve onlara itaat etmenin farz olduğuna dair fetva verdiler. Bu yüzden bu rivayet, ayetin inişinden sonraki örneklerine değinmeye yönelik bir açıklama içermektedir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'ın çirkin işleri emredeceğini iddia ederse, Allah hakkında yalan söylemiş olur. Kim hem iyiliğin ve hem kötülüğün Allah'a dayandığını ileri sürerse, o da Allah adına yalan söylemiş olur." [c.2, s.12]

Yine aynı eserde Mes'ade b. Sadaka aracılığı ile verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'ın kötülüğü ve çirkin işleri emrettiğini iddia ederse, Allah hakkında yalan söylemiş olur. Kim iyiliğin ve kötülüğün Allah'ın dileği olmaksızın gerçekleştiğini iddia ederse, yüce Allah'ın mutlak egemenliğini sınırlamış olur. Kim günahların, Allah'ın gücünün etkisi olmaksızın işlendiğini ileri sürerse, Allah hakkında yalan söylemiş olur. Kim de Allah hakkında yalan söylerse, Allah onu cehenneme koyar." [c.2, s.11]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), "Kim iyiliğin ve kötülüğün Allah'ın dileği olmaksızın gerçekleştiğini iddia ederse..." şeklindeki sözü, insanın iyiliği ve kötülüğü bağımsız olarak yaptığını söyleyen Mufavvı-za mezhebine işaret etmektedir. Nitekim bir önceki rivayetteki "Kim hem iyiliğin, hem de kötülüğün Allah'a dayandığını iddia ederse..." şeklindeki sözü de iyiliğin, kötülüğün, itaatin ve isyanın tamamen Allah'ın iradesine dayandığını, kulun yaptığı işlerde iradesinin ve dileğinin hiçbir etkisi olmadığını söyleyen Cebriye (Mucbire) mezhebine işaret etmektedir. Gerçi "ileyhi" ibaresindeki zamirin "kul"a dönük olduğunu kabul ederek bu sözün Mufavvıza mezhebine işaret olduğunu söylemek de mümkündür.

Tehzib'ul-Ahkâm adlı eserde İbn Müskan'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun."* ifadesi hakkındaki bir soruya, maksadın kıbleye yönelmek olduğu şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir. [c.2, s.43, Tahran basımı]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) bu cevabı daha önce açıklandığı üzere örnek verme ve uyarlama kabilindendir. Bu rivayetin bir benzerine Tefsir'ul-Ayyâşî'de [c.2, s.12], Ebu Basir aracılığı ile İmam Cafer Sadık ile İmam Muhammed Bâkır'ın (üzerlerine selâm olsun) birinden nakledilmiş olarak yer verilmiştir.

Tehzib'ul-Ahkâm adlı eserde Halebî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), Tefsri'ul-Ayyâşî'de ise Zürare, Hamran ve Muhammed b. Muslim aracılığı ile verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ile İmam Cafer Sadık (a.s), *"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun."* ifadesi hakkında şöyle buyurmuşlardır: "Müslümanlar tarafından çeşitli yerlerde yapılan mescitler kastediliyor ve Müslümanlara yüzlerini Mescid-i Haram yönüne döndürmeleri emrediliyor." [c.2, s.43, Tahran basımı]

Ben derim ki: İmam (a.s), ayetteki "yüzleri doğrultma" ifadesinin namaz kılınan her mescitte kıbleye dönmek suretiyle Allah'a yönelmek anlamına geldiğini kastediyor. Kıblenin Kâbe olduğu, *"Bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız olun, yüzlerinizi o tarafa çevirin."* (Bakara, 144) ayeti gibi ayetler ile belirlenmiştir.

Daha önce kıble hakkındaki ayetlerin incelenmesi sırasında söylediğimiz gibi kıble, hicretten sonra Medine'de belirlenmiştir. Bizim incelemekte olduğumuz ayet ise, Mekke döneminde inen A'râf Suresi'nin bir ayetidir. Eğer kıble ayetlerinin içerikleri elverişli ise, kıble hükmünün aslına bu surede değinildiği, sonra da Medine döneminde inen Bakara Suresi'nde bu hükmün somut ayrıntılarının ve açıklamasının ortaya konduğu düşünülebilir. Nitekim daha sonra ayrıntılı açıklamaları yapılan diğer bazı emirler ve yasaklar da, önce Mekke dönemi surelerinde ana hatları ile yer almışlar ve sonra Medine'de inen surelerde somut biçimde açıklanıp netleştirilmişlerdir.

İmam (a.s), Müslümanlar tarafından çeşitli yerlerde yapılan mescitler demekle, ayetteki "her secde yeri" ifadesinin Müslümanların yeryüzünün her tarafında yaptıkları mescitler anlamına geldiğini belirtmek istiyor. Ayrıca ayetteki "yüzleri doğrultun" ifadesi ile yüzleri Kâbe'ye çevirmenin kastedildiğini anlatmak istiyor ki, bu da Mescid-i Haram'ın bir tarafına yüzleri çevirmekle gerçekleşir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hüseyin b. Mihran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Her secde yerinde yüzlerinizi doğrultun."* ayeti hakkında, imamların kastedildiğini söylemiştir. [c.2, s.12]

Ben derim ki: Anlaşılan İmam'ın (a.s) maksadı, cemaat imamlarıdır. Bu rivayetin diğer bir anlamına ileride değineceğiz.

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hüseyin b. Mihran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"secde yerinde süslerinizi yanınıza alın."* ayetindeki emir ile imamların kastedildiğini söylemiştir.

Ben derim ki: Bu da bir önceki rivayet gibidir. Çünkü imamların öne geçirilmeleri namazın ziyneti, süsüdür. Cemaatin iyilerini ve seçkin şahsiyetlerini namazda öne geçirmek şeriatın müstehaplarındandır. İmam'ın, din imamlarını da kastetmiş olması mümkündür ki, bu ihtimale bu araştırmanın sonunda Alâ b. Seyabe'nin rivayetine dayanarak değineceğiz.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Ukeylî, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir aracılığı ile Enes'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"secde yerinde süslerinizi yanınıza alın."* ayeti hakkında, "Terliklerinizle namaz kılın." buyurmuştur.

Ben derim ki: Bu anlama gelen sözler, değişik kanallarla İmam Ali'ye, Ebu Hüreyre'ye, İbn Mesud'a ve Şeddad b. Evs'e dayanılarak Hz. Peygamber'den (s.a.a) nakledilmiştir.

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: İmam Ali, beni İbn Kevva ile arkadaşlarına elçi olarak gönderdi. Sırtımda ince bir gömlek ve güzel bir kumaş vardı. Bana, "Sen İbn Abbas olarak nasıl böyle süslü bir elbise giyersin?" diye sordular. Onlara şu karşılığı verdim: "Tartışmaya bu meseleden gireyim. Yüce Allah, *'De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini... kim haram etmiştir?'* ve *'secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.'* buyuruyor. Peygamberimiz de Ramazan ve Kurban bayramlarında iki Yemen malı kumaş giyerdi."

el-Kâfi adlı eserde Yahya b. Ebu Alâ'ya dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: Bir defasında İmam Ali, Abdullah b. Abbas'ı, (Haricîlerden) İbn Kevva ile arkadaşlarına elçi olarak gönderdi. Sırtında ince işlemeli bir gömlek ile güzel bir kumaş vardı. Adamlar onu görünce, "Ey İbn Abbas, sen bizim gözümüzde değerli bir kimsesin, nasıl olur da bu elbiseyi giyersin?" diye sordular. Abdullah onlara şu cevabı verdi: "Tartışmaya bu meseleden gireyim. Yüce Allah, *'De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini... kim haram etmiştir?'* ve *'secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.'* buyuruyor." [c.6, s.441, h: 6]

Yine el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Fezale b. Eyyub, *"secde yerlerinde süslerinizi yanınıza alın."* ayeti hakkında, "Yani bayram ve cuma günleri" açıklamasını yapmıştır. [c.3, s.424, h: 8]

Ben derim ki: Bu rivayet, et-Tehzib adlı eserde Fezale aracılığıyla Abdullah b. Sinan'a dayandırılarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Bu anlamda bir rivayet de, Tefsir'ul-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde ise İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

Men Lâ Yahzuruh'ul-Fakih adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s), *"secde yerinde süslerinizi yanınıza alın."* ayeti hakkındaki bir soruya, "Her namazdan önce (saç ve sakalı) taramak bu ayette sözü edilen süslenmenin kapsamına girer." şeklinde cevap verdi. [c.1, s. 75, h: 95]

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hayseme b. Ebî Hayseme'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Hasan (a.s) namaz kılacağı zaman en güzel elbiselerini giyerdi. Kendisine, "Ey Peygamber'in torunu, niçin en güzel elbiselerini giyiyorsun?" diye sordular. O da şu karşılığı verdi: "Allah güzeldir, güzelliği sever. Bu yüzden Rabbim için süsleniyorum. Çünkü O, *'secde yerinde süslerinizi yanınıza alın.'* buyuruyor. Bu yüzden ben en güzel elbiselerimi giymek istiyorum." [c.2, s.14]

Ben derim ki: Bu rivayet, Sünnî kanallardan da nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yunus b. İbrahim'in şöyle dediğini nakleder: "Bir gün İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanına gittim. Üzerimde ipek ve yünden bir cübbe ve şal vardı. İmam bana baktı. Kendisine, 'Kurbanın olayım. Şu cübbem ve şalım ipek ve yündendir. Buna ne dersin?' diye sordum. 'Sakıncası yok.' dedi. Kendisine, 'Bunların çözgüleri ibrişimdir.' dedim. Bana, 'Olsun İbrahim, sakıncası yok. İmam Hüseyin öldürüldüğünde sırtında ipek ve yünden bir cübbe vardı.' dedikten sonra Abdullah b. Abbas ile Haricîler arasındaki tartışmayı ve Abdullah'ın Haricîlere iki ayeti delil göstermesini anlattı." [c.6, s.442]

Yine el-Kâfi adlı eserde Ahmed b. Ebu Abdullah'a dayanılarak verilen bilgiye göre Muhammed b. Ali merfu olarak şöyle rivayet eder: Bir gün Süfyan Sevrî Mescid-i Haram'a gitmişti. İmam Cafer Sadık'ı (a.s) gördü. Üzerinde pahalı ve güzel elbiseler vardı. "Vallahi, yanına

gidip kendisini azarlayacağım." dedi. Yanına geldi ve "Ey Peygamber torunu, ne Peygamber, ne Ali ve ne dedelerinden biri böyle bir elbise giymedi." dedi. İmam ona şu karşılığı verdi: "Peygamber kıtlık ve yoksulluk döneminde yaşadı. Bu yüzden döneminin kıtlık ve yoksulluk şartlarına göre davrandı. Ondan sonra dünya bolluğa ve ferahlığa kavuştu. Bu refahtan pay almaya en çok Allah'ın iyi kulları lâyıktır. Yüce Allah, *'De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram kılmıştır?'* buyuruyor. Biz Allah'ın bağışından pay almaya en lâyık kimseleriz."

[Daha sonra İmam,] "Ey Sevrî, üzerimdeki gördüğün bu elbiseyi ben halk için giydim." dedikten sonra Sevrî'nin elini tutup yanına çekti. Arkasından üzerindeki elbiseyi kaldırarak altındaki kaba elbiseyi ortaya çıkardı ve "Bu alttaki elbiseyi kendim için giydim. Gördüğün o dıştaki elbiseyi ise halk için giydim." dedi. Sonra Süfyan'ın elbisesini tutup çekti. Üstteki elbisesi kaba, fakat alttaki ince ve yumuşak idi. Bunun üzerine Süfyan'a, "Sen ise bu dıştaki elbiseyi halk için, içte saklı tuttuğun elbiseyi ise kendin için giydin." dedi. [c.6, s.442]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İbn Kaddah şöyle der: İmam Cafer Sadık (a.s) bir defasında üzerinde güzel ve pahalı bir elbise olduğu hâlde benim koluma yaslanmışken Abbad b. Kesir kendisi ile karşılaştı. Abbad İmam'a, "Ey Ebu Abdullah, sen Peygamber'in Ehlibeyti'ndensin. Baban İmam Ali idi. Niçin bu pahalı elbiseyi giyiyorsun? Daha mütevazı bir elbise giyseydin ya?" diye sordu. İmam ona şu karşılığı verdi: "Ey Abbad, yazıklar olsun sana! Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram kıldı? Yüce Allah, bir kuluna nimetlerini bağışladığı zaman onları üzerinde görmek ister. Bunun sakıncası yoktur." [c.6, s.443]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde kaydedildiği üzere de Tirmizî'nin, Amr b. Şueyb'e, onun babasına ve babasının dedesine dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah, nimetinin belirtisini kulu üzerinde görmek ister."

Himyerî'nin Kurb'ul-İsnad adlı eserinde verilen bilgiye göre Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr şöyle der: "İmam Rıza (a.s) uzun bir konuşması sırasında bana kaba elbise hakkında ne düşündüğümü sordu. Kendisine, İmam Hasan'ın bu tür elbiseler giydiğini ve İmam Cafer'in aldığı yeni elbiselerin sudan geçirilmesini emrettiğini işittiğimi

söyledim. Bana şöyle dedi: Güzel elbiseler giyin ve süslen. İmam Ali b. Hüseyin beş yüz dirhem değerinde ipek ve yünden cübbe ve elli dinar değerinde ipek ve yünden kaftan giyerdi. Kış geçince de bunları satar ve paralarını sadaka olarak dağıtırdı. Yüce Allah, *'Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram kılmıştır?'* buyuruyor." [s.157, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı bir hayli çoktur. Bunların arasında içeriği en kapsamlı olanı ise aşağıdaki rivayettir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Eban b. Tağlib'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Allah eğer bir kula nimet verirse, bu nimetin o kulun üstünlüğünden ve eğer bir kula nimet vermezse, bu vermemenin onun seviyesinin düşüklüğünden olduğunu mu sanıyorsun? Hayır, öyle değil. Hayır, mal Allah'ındır ve onu insanlara emanet olarak verir ve onu kullarına mubah kılar. Fakat in-sanların yemede, içmede, giymede, evlenmede, binmede mutedil ve ölçülü olmalarını ister. Bu ölçülü kullanımın dışında kalan imkânlarını da fakir müminlere dağıtarak onların ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamalarını teşvik eder. Kim böyle yaparsa, yediği, içtiği, bindiği ve evlendiği helâl olur. Kim bu ölçüyü aşarsa, yaptığı aşırı tasarruflar kendisine haram olur. Nitekim yüce Allah, *'İsraf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.'* buyuruyor."

"Yirmi dirhem değerinde bir at işini görürken on bin dirhem değerinde at alan ve yirmi dirhem karşılığında bir cariye kendine yeterli iken bin dinar vererek cariye alan birini düşünün. Allah böyle bir kimseyi bağışladığı mal üzerinde güvenilir bir emanetçi sayar mı sanıyorsun? Oysa yüce Allah, *'İsraf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.'* buyuruyor." [c.2, s.13]

el-Kâfi adlı eserde İshak b. Abdulaziz'e dayanılarak verilen bilgiye göre İshak'ın bir arkadaşı şöyle der: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle dedim: 'Birkaç arkadaşla birlikte Mekke'ye gidiyorduk. İhrama girecektik. Bunun için vücudumuza yağ sürdük. Yağı silecek hurma kabuğu kırıntıları yanımızda olmadığı için unla üzerimizdeki yağları sildik. Bu yüzden ne kadar rahatsız olduğumu sadece Allah bilir.' İmam, 'Rahatsızlığının sebebi, israf etmiş olduğundan korktuğun için miydi?' diye sordu. 'Evet.' dedim. Bana şu karşılığı verdi: 'Vücudun faydasına olan şeyler israf olmaz. Ben kimi zaman yağlan-

mak için kemik iliği istediğimde bana zeytinyağı getirdiler. Ben de vücudumu onunla yağladım. İsraf malı yerinde kullanmamak ve vücuda zarar vermektir.' Kendisine, 'Peki eli sıkılık nedir?' diye sordum. 'Başka bir şey yemek imkânı varken ekmek ve tuz yemektir.' dedi. 'Peki, ölçülü harcama nedir?' diye sordum. 'Ekmek, et, süt, sirke ve yağdan bir defada birini, başka bir seferde öbürünü yemektir.' cevabını verdi." [c.4, s.53, h: 10]

el-Kâfi adlı eserde Ali b. Yaktin'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ebu'l-Hasan (a.s), *"De ki: Allah, sadece açık-gizli bütün çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı... yasaklamıştır."* ayeti hakkında şu açıklamayı yaptı: "Açık çirkin işten maksat, açıkça yapılan zinadır. Ca-hiliye döneminde fahişeler evlerinin damlarına flamalar asarak zinaya çağırırlardı. Gizli çirkin işten maksat, ölmüş babaların dul eşleri ile yapılan evliliklerdir. Çünkü cahiliye döneminde adam ölüp de eşi dul kaldığında adamın oğlu, anası değilse o kadınla evlenirdi. İşte Allah bu ifade ile bunu yasaklıyor. Günahtan maksat ise, içkinin ta kendisidir." [c.6, s.406, h: 1]

Ben derim ki: Bu rivayet, İmam'ın (a.s) [Abbasî halifesi] Mehdi ile yaptığı konuşmadan kısaltılarak alınmıştır. Bu rivayete el-Kâfi adlı eserde rivayet zinciri ile birlikte, Tefsir'ul-Ayyâşî'de ise mürsel olarak yer verilmiştir. [c.2, s.17, h: 38] Biz de onu Mâide Suresi'nin içki ayetleri ile ilgili rivayetler arasında zikretmiştik.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Mansur'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Musa b. Cafer (a.s), *"Allah, sadece gizli-açık bütün çirkin işleri... yasaklamıştır."* ayeti hakkında şöyle buyurur: "Kur'ân'ın bir zahiri ve bir de batını vardır. Allah'ın Kur'ân'daki yasakları, zahirî olan yasaklardır. Batınî yasaklar ise, zalim hükümdarlardır. Kuran'daki bütün helâller de, zahirî helâllerdir. Batınî helâller ise, hak imamlardır." [c.2, s.16, h: 36]

Ben derim ki: Bu rivayet, el-Kâfi'de Muhammed b. Mansur'dan rivayet zinciri verilerek nakledilmiştir. el-Kâfi'deki ifade şöyledir: "Allah'ın Kur'ân'daki bütün haramları, zahirî yasaklardır. Batınî haramlar ise, zalim hükümdarlardır. Kuran'daki bütün helâller ise, zahirî helâllerdir. Batınî helâller ise, hak imamlardır." [c.1, s.16, h: 10]

Ben derim ki: Günahların ve haramların zalim hükümdarlar ile helâllerin ise hak imamlarla örtüşmesinin gerekçesi, bunlardan her bi-

rinin Allah'a yakınlaşmanın ve ondan uzaklaşmanın sebebi olmalarıdır veya bunlardan birine uymanın o kesime yakışan davranışlara sebep olmasıdır.

Tehzib'ul-Ahkâm adlı eserdeki şu rivayet de bu kabildendir: Alâ b. Seyabe'nin bildirdiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"secde yerinde süslerinizi yanınıza alın."* ayeti hakkında, "Maksat, her imamla buluşulacağı zaman yıkanmaktır." demiştir. [c.6, s.110, h: 13] Daha önce naklettiğimiz Hüseyin b. Mihran'ın iki rivayeti de bu kabildendir.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn Ebî Şeybe'ye, Buharî'ye, Müslim'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Muğire b. Şube şöyle der: Bir defasında Sa'd b. Ubade, "Eğer bir erkeği eşimle birlikte görürsem, onu kılıçla vururum." dedi. Resulullah (s.a.a) bunu haber alınca şöyle dedi: "Sa'd'ın gayretliliğine şaşıyor musunuz? Vallahi ben Sa'd'dan daha gayretliyim, Allah da benden daha gayurdur. Bundan dolayı açık-gizli bütün çirkin işleri haram kılmıştır. Hiç kimse Allah'tan daha gayur olamaz."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ali b. Ebî Hamza aracılığı ile İmam Sadık'a (a.s) dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurur: "Hiç kimse yüce Allah'tan daha gayur olamaz. Açık-gizli bütün çirkin işleri haram kılandan kim daha gayur olabilir?" [c.2, s.16]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Ecelleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler ve ne bir an öne alabilirler."* ayeti hakkında, "Bu ecel, ölüm meleğine tebliğ edilen eceldir." dedi. [c.2, s.17]

Ben derim ki: *"O, sizi çamurdan yarattı, sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır."* (En'âm, 2) ayetinin açıklaması sırasında bu anlamdaki rivayetlere yer verilmiştir.

HADİSLER IŞIĞINDA BAŞKA BİR İNCELEME

Tefsir'ul-Kummî'de Ebu'l-Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Sizi ilkin yarattığı gibi O'na döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* ayeti hakkında şöyle buyurur: "Allah, insanları yarattığında mümin ve kâfir, kötü ve iyi olarak yarattı. Kıyamet günü de hidayete ermiş ve sapık olarak Allah'a dönerler."

Tefsir'ul-Kummî'nin yazarı Ali b. İbrahim bu rivayetin arkasından Hz. Peygamber'in (s.a.a) şu hadisini nakleder: "Kötü kişi, anasının karnında kötüdür; iyi kişi de, anasının karnında iyidir."

Ben derim ki: Gerçi bu rivayet, hadis âlimleri tarafından güvenilir kişi olmadığı belirtilen Ebu'l-Carud tarafından nakledilmiştir; fakat İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklettiği rivayetler, istikametli zamanında, yoldan çıkmadan önce naklettiği rivayetler olduğu gerekçesi ile makbul sayılmıştır. Üstelik bu ayet, başka rivayetlerde de bu rivayetteki gibi yorumlanmıştır. İbrahim Leysî'nin İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklettiği rivayetle diğer rivayetlerde olduğu gibi. Bu yorum, kader ile ilgili ayetlerde ele alınan başka rivayetlerde de karşımıza çıkıyor. Bunlar, bir dizi değişik rivayetlerdir ve hepsi şu ortak noktada birleşiyor:

Yaratılışın sonu başlangıcına benzer. İnsanın geri dönüşü başlangıcı ile paraleldir. Yaratılışın sonunda hidayete erecek olanlar, başlangıçta hidayette olanlardır. Sapık olacak olanlar da işin başında sapık olanlardır. Kötü, başlangıçta kötü; iyi ise, başlangıçta iyidir.

Açıklamaları farklı olmakla birlikte bu rivayetler, tıpkı bu konudaki ayetler gibi, zatî iyilik ve kötülüğü, yani insanın zatının gerektirdiği ve mahiyetinin ayrılmaz niteliği olan bir iyilik ve kötülüğü ispat etme gibi bir anlam taşımazlar. Dört sayısının çift olması gibi bazılarının iyi, bazılarının ise kötü olması gibi bir durum söz konusu değildir. Böyle bir şeyi düşünmek yanlıştır. Çünkü böyle bir şey, eğer sırf aklın tasavvuruna dayanıyor ve dış gerçekle uyuşmuyorsa, o zaman bunun gerçek bir sonucu olmaz. Çünkü varoluş, sırf zihinde eşyanın mahiyetlerinden sonra ve onlara ârız olan bir şey olarak tasavvur edilmektedir. Dış dünyadaki gerçek ise, bunun tam tersidir.

Yok, eğer böyle bir şey, gerçek anlamda insanın zatının gerektirdiği bir durumsa ve insanın iyiliği ve kötülüğü mahiyeti vasıtası ile belirleniyorsa, dolayısıyla da yüce Allah'ın yarattıkları üzerinde sadece onların zatlarında ve batınlarında gizli kalmış niteliklerini ortaya çıkarmaktan başka bir tasarrufu yoksa, o zaman Allah'ın mutlak egemenliği geçersiz sayılmış, hâkimiyeti sınırlandırılmış olur ki, Kur'ân, sünnet ve akıl bu faraziyeyi ısrarla reddeder.

Üstelik bu faraziye, akla dayalı düzeni bütün temel dayanakları ile alt-üst eder. Eğitimin ve öğretimin etkili olduğu beklentisini taşıyan

aklı başında insanların ortak görüşlerine ters düşer. Yine aklı başında insanların övülecek ve kınanacak, güzel ve çirkin diye vasıflandırılacak davranışlar olduğu yolundaki ortak kabulleri ile de çelişir.

Yine bu faraziye, şeriatlar ortaya koymayı, kitaplar indirmeyi ve peygamberler göndermeyi de geçersiz kılar. Çünkü zatî nitelikler zatlardan ayrılamıyorsa, bu zatî nitelikleri hangi anlamda tasavvur edersek edelim, onlar konusunda hüccet tamamlamanın anlamı olmaz.

Oysa Kur'ân, akla dayalı düzeni kabul ediyor. İnsanın hayatındaki davranışlarını serbest seçim esasına dayandırmasını onaylıyor. Yaptığı açıklamalarda yüce Allah'ın insanı çamurdan yarattığını, arkasından basit sıvıdan üremesini sağladığını, sonra onu güzel bir bitki gibi yetiştirdiğini ve sonunda onu erginlikle ve akılla donattığını bildiriyor. Bu insan, kendi tercihi ile davranışlar ortaya koyuyor. Güzel ile çirkini, iyi ile kötüyü, fayda ile zararı, ibadet ile günahı, sevap ile cezayı aklı ile ayırt ediyor. Sonra Allah insana dinî yükümlülükleri sunuyor. Eğer insan aklına uyar ve Rabbinin emirlerine ve yasaklarına itaat ederse, iyi bir kul olur ve en güzel ödül ile mükâfatlandırılır. Yok eğer aklına uymaz da nefsinin arzularına kapılarak Rabbine karşı gelirse, kötü insan olur ve yaptıklarının acı karşılığını tadar. Çünkü bu dünya imtihan ve deneme yurdudur. Bugün davranışlar ortaya konur, yarın ise bu davranışların karşılıkları görülür.

Görüldüğü gibi bu açıklamanın esası iki ilkeye dayanır:

Birincisi: Serbest tercihe dayalı fiiller ile öbür fiiller arasında fark vardır. Bu hüküm, kaçınılmaz bir aklî hükümdür.

İkincisi: Serbest tercihe dayalı fiiller, güzellik ve çirkinlik sıfatları ile nitelenirler ve övgü, yergi, sevap, ceza gibi sonuçları beraberlerinde getirirler. Bu da, aklı başında kimselerin inkâr edemeyecekleri mantıklı bir hükümdür. Toplumsal bir düzenin egemenliği altında yaşayan aklı başında hiç kimse, bu kurala karşı çıkmaz.

Kısacası, yukarıdaki anlamda zatî iyilik ve kötülüğe kail olmak asla mümkün değildir. Çünkü insanın sonu ile başlangıcı arasında bağlantı kuran ayetler ve rivayetler, meseleyi insan olarak insanın zatına değil, yaratma ve var etme eylemine dayandırıyorlar. Bilindiği gibi az önce sözünü ettiğimiz iki hüküm gereğince, iyilik ve kötülük ile insanın davranışları arasında kurulan bağlantının varlığı şüphesiz bir gerçektir. O hâlde bu ayetlerin ve rivayetlerin anlamı nedir?

İnsanın dönüşünün başlangıcı ile örtüştüğü hakkındaki rivayetler, çoklukları ile birlikte, tıpkı bu konudaki ayetler gibi içerikleri ve açıklama tarzları bakımından birbirinden farklıdırlar.

Bu rivayetlerin bazıları, bu bağlantıya ana hatları ile değiniyor, Allah'ın insanları yaratırken iyi ve kötü, mümin ve kâfir olmak üzere iki kesim hâlinde yarattığını ifade ediyorlar. Yukarıda geçen Ebu'l-Carud'un rivayeti ile, *"Döl yataklarında size dilediği gibi suret veren O'dur."* (Âl-i İmrân, 6) ayetinin arkasında yer verdiğimiz el-Kâfi'deki ceninin yaratılışı ile ilgili rivayet gibi.

Bu bölümdeki rivayetler şu ayetlerin paralelindedirler: *"Sizi yaratan O'dur. Kiminiz kâfir, kiminiz de mümindir."* (Teğâbun, 2), *"Gerek sizi topraktan çıkardığı, gerekse anneleriniz karınlarında cenin hâlindeyken, O sizi en iyi bilendir. Öyleyse kendinizi temize çıkarmayın. O, hanginizin kötülüklerden sakındığını çok iyi bilir."* (Necm, 32), *"Sizi ilkin yarattığı gibi O'na döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* (A'râf, 30)

Bu ayetlerde ve rivayetlerde fazla problem yoktur. Çünkü bu ayetler, akış içeriklerinin gösterdiği ve sonuncusunun son bölümünden anlaşıldığı gibi, ana hatlar düzeyinde bir hükme işaret ediyorlar. Bu hükme göre insan türü, iki kesime ayrılıyor. Bu özet nitelikli hükmün ayrıntılı biçimde ortaya çıkması, söz konusu iki zümrenin belirlenmesi ve varoluş aşamasında bu iki zümrenin birbirinden ayrılması, insanların serbest tercihleri sonucu yapacakları davranışlarına dayanır ki, bu davranışların arkasından iyilik veya kötülük sonucu gelir ve bu davranışlar Allah'ın tevfiki sayesinde hidayetin veya şeytanın veliliği sebebi ile sapıklığın tahakkukunu gerektirir.

Başka bir deyişle; yaratılışın başındaki hüküm, şarta bağlıdır. Sonra bu hüküm, serbest tercihe dayalı davranışlarla şartlı olmaktan çıkarak mutlak bir niteliğe kavuşur.

Bu rivayetlerin diğer bir bölümü, ayrıntılıdır ve anlattıkları şudur: Yüce Allah, insanları birbirinden farklı yaratmıştır. Kimini cennet toprağından yaratmıştır ve dönüşü de oraya olacaktır. Kimini de cehennem toprağından yaratmıştır ve sonunda oraya varacaktır.

Meselâ el-Besair adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali b. Hüseyin (a.s) şöyle demiştir: "Allah, bizim Şiîlerimizden bizim velâyetimiz hakkında söz almıştır. Onlar ne artarlar ve ne eksilirler. Allah, bizi

illiyyûn toprağından ve Şiîlerimizi bir alt kademenin toprağından yarattı. Düşmanlarımızı ise siccîn toprağından ve taraftarlarını da bir alt kademenin toprağından yarattı." [Besair'ud-Derecat, s.16]

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler bir hayli çoktur.

Mehasin'ul-Ahlâk adlı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Keysan şöyle der: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Kurbanın olayım, ben kölen Abdullah b. Keysan'ım.' dedim. 'Nesebini biliyorum, ama seni tanımıyorum.' dedi. Kendisine, 'Ben Şam'da doğdum, Fars diyarında büyüdüm. Ticarette ve diğer işlerde insanlarla sıkı ilişkilerim oluyor. Güzel görünüşlü, iyi ahlâklı ve güvenilir bir adama rastlıyorum, fakat inancını araştırınca sizin düşmanlarınızdan olduğunu görüyorum. Buna karşılık başka biri ile ilişki kuruyor, onun kötü ahlâklı, az güvenilir ve zayıf karakterli olduğunu görüyorum. Fakat inancını araştırınca sizin dostlarınızdan olduğunu öğreniyorum. Bu nasıl olur?' dedim."

"İmam bana şu karşılığı verdi: Ey İbn Keysan, yüce Allah cennetten bir parça ve cehennemden de bir parça toprak alarak bunları önce birbirine karıştırdı ve sonra birbirinden ayırdı. O gördüğün adamlardaki iyi görünüş ve güzel ahlâk, cennet toprağından onlara bulaşmıştır. Onlar neden yaratıldılar ise oraya dönerler. Öbürlerinde gördüğün güvenilmezlik, kötü ahlâk ve zayıf karakterlilik, onlara cehennem toprağından bulaşmıştır. Onlar da neden yaratılmışlarsa oraya dönerler." [c.1, s.136, Kum basımı]

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler de bir hayli çoktur.

İlel'uş-Şerayi adlı eserde Habbet'ul-Arenî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali b. Ebî Talip (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah, Âdem'i yer kabuğundan yarattı. Yer kabuğunun bazı bölümleri kıraç, bazı bölümleri tuzlu ve bazı bölümleri verimli olduğu gibi, Âdem'in soyundan türeyen insanların bir kısmı iyi ve diğer kısmı kötüdür." [c.1, s.78, h: 3]

Ben derim ki: İlliyyûn ve siccîn toprağından yaratılış ile ilgili sözlerde şu ayete işaret vardır: *"Hayır! Günahkârların amel defterleri siccîndedir. Siccînin ne olduğunu sen ne bileceksin? O yazılmış bir kitaptır. O gün yalanlayanların vay hâline!... Hayır! İyilerin amel defterleri illiyyûndadır. İlliyyûnun ne olduğunu sen ne bileceksin? O, yazılmış bir kitaptır. Onu Allah'a yakın olanlar görürler."* (Mutaffifîn,

7-21) Bu konudaki ayetler, inşaallah yerleri geldiğinde açıklanacaklardır.

Rivayetlere gelince; bunların sonuncusunun içeriği, bir önceki rivayetin içeriğine önemli oranda delâlet ediyor. Şöyle ki, bu rivayet şunu vurguluyor: Farklı nitelikteki yer maddesi ile insanın hâlleri ve nitelikleri arasında iyilik ve kötülük bakımından bağlantı vardır. Dış dünyadaki gözlemlerimiz de bu gerçeği kanıtlar. Farklı maddeler, bu maddelerden oluşmuş biçimler ve bariz sonuçlar üzerinde önemli oranda farklılıklara yol açıyor. Fakat bu yol açma, tam bir sebebiyet şeklinde değil, iktiza ve gerektirme düzeyindedir.

İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "İnsan topraktan yaratılmıştır." sözü, sonra da "Toprağın aslı ya cennetten veya cehennemdendir." ifadesi şu anlama gelir: Toprağın cennet kaynaklı olanı ve cehennem kaynaklı olanı vardır ve bu, sonunda bu iki yere döner. Bu toprak insan olur ve sonra ya cennete veya cehenneme gider. Bu iki yerin her birine, yaratılış maddesinin ona uygun olanı gider. Bu toprak kaynaklı maddî varlık, ya arınarak cennete girer ve toprağı cennet toprağı olur veya daha çok kirlenerek ve bozularak cehenneme gider ve oranın yakıtı olur.

Cennetliklerin sözlerini nakleden şu ayette bu noktaya belirli oranda işaret ediliyor: *"Hamdolsun Allah'a ki, bize verdiği sözü yerine getirdi ve bizi yeryüzüne vâris kıldı da cennetin dilediğimiz yerinde oturabiliyoruz."* (Zümer, 74) Ayetten anlaşıldığına göre buradaki cennetten maksat, insanın üzerinde yaşadığı, öldüğü ve yeniden dirildiği bu yeryüzüdür ve cennet derken burası kastediliyor. Şu ayette de buna işaret ediliyor: *"O gün yer, başka bir yere ve gökler de başka göklere dönüştürülür."* (İbrâhîm, 48)

Galiba bu rivayetlerde geçen cennet ve cehennem toprağı ile, ileride cennetin ve cehennemin bir parçası olacak olan toprak kastediliyor. Özellikle "illiyyûn toprağı", "siccîn toprağı", "cennet toprağı", "cehennem toprağı" gibi deyimler göz önüne alındığında bu yorum güçleniyor.

Buna göre bu rivayetlerde kastedilen şudur: İnsan, vücudunun elementlerinin bileşimi itibariyle yeryüzüne ait toprak maddesinden yaratılmıştır. Bu madde, ya temiz ve hoş bir maddedir, ya da pis ve kötü bir maddedir. Bu madde, baskın niteliği doğrultusunda insanın idraklerinde, duygularında ve güçlerinde etkili olur. Sonra yaratılış

maddesi ile örtüşen güçleri ve duyguları iş görmeye başlayınca yaratılış maddesinin etkisi, duyguların ve güçlerin davranışları ile desteklenir ve bunun tersi de olur.

Bu mekanizmanın sürekli işleyişi sonunda karşımıza ya iyi veya kötü insan çıkar. Bu sonuç, yüce Allah'ın düzenlediği sebeplerin etkisine ve O'nun iradesine bağlı olarak meydana gelir. Bu konuda inisiyatif Allah'a aittir. Dilerse var olan, faal sebeplerden daha güçlü olan başka sebepler devreye koyar ve bu yolla insanın gelişim sürecinin yönünü değiştirir ve bu yöne ters gelen sebeplerin etkili olmalarına engel olur.

Sağlıklı bir meninin yine sağlıklı bir rahme atılması sonucunda oluşan bir insan düşünelim. Bu insanın sağlıklı besinlerle beslendiğini, temiz bir havayı soluyarak sağlığa uygun bir çevrede yaşadığını farz edelim. Bu insan, insanlık yolunda ilerlemeye son derece yetenekli olur. Zihni keskin ve idrakleri duyarlı olur. Üstün çalışma gücüne sahip olur. Çünkü sağlıklı irsî yetenekler, arkasından sağlıklı meni, ılıman iklimli yöreler gibi uygun sebepler ve şartlar insan kemallerini kabul etmeyi çok yakın bir ihtimal hâline getirirler.

Buna karşılık su ve hava bakımından uygunsuz yörelerde, ekvator ve kutup bölgeleri gibi çetin ve sert hayat şartlarının hâkim olduğu yerlerde doğup yaşayan insanların sert, kaba ve aptal olmaları daha güçlü bir ihtimaldir.

Bunların yanı sıra idrak duyarlılığı engellenmemiş sağlıklı mizaçlarda duyarlı ruhlar gelişir. Bunlar, iyi akıllı ve ince duygulu olurlar. Bunlar da insanı, insanlığının lehine olan şeylere meylettirir. Bu nitelikteki inançlara, iradelere ve davranışlara yatkın hâle getirir. İnsanı, varlığın devamını sağlayan maddelerden ruhun davranışlarını destekleyen şeylere yaklaştırır. Bu karşılıklı etkilenme sürecinde ideal bir sonuca varılır.

Bu söylediklerimiz, kötülük tarafı için de aynen geçerlidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri, bize ulaştıran yollara iletiriz. Allah, iyi işler yapanlarla beraberdir."* (Ankebût, 69), *"Sonra kötü işler yapanların sonu, çok kötü oldu. Çünkü onlar, Allah'ın ayetlerini yalanladılar ve onları alay konusu yaptılar."* (Rûm, 10) Bu anlamdaki ayetler çoktur.

Gerçi yer kaynaklı maddelerin insan hayatının iyi veya kötü olması üzerinde etkisi olduğunu biliyoruz; ama bu alanda etkili olan sebeplerin sayısını bilmiyoruz. Sayabildiğimiz sebepler, genel ve belli olanlardır ki, bunlar bilmediğimiz sebepler karşısında çok azdır. Bildiğimiz sebepler ana-baba mizacının sağlıklı olması, varlığın devamını sağlayan besin maddeleri ve insanın içinde yaşadığı çevrenin sağlıklı olması gibi sebeplerdir. Oysa bu alanda bizim için gizli kalan daha başka sayısız sebep vardır. Bunun kanıtı, kendileri için elverişli olmadığını sandığımız şartlar için de doğup büyüyen nadir fertlerdir. Çünkü Allah diriyi ölüden ve ölüyü diriden çıkarır.

Kısacası; insanın hayatında iyi olması ile, yani bilgisi ve davranışları bakımından iyi olması ile aslî maddelerinin temiz olması arasında bağlantı vardır. Çünkü bu temiz maddeler kendileri ile uyumlu olan ruhu kabul ederler. İnsanı cennete ulaştıran da bu ruhtur. İnsanın ilim ve davranış bakımından kötü olmasında da aynı bağlantı vardır. İnsanın ilim bakımından kötü olması, aklı bir yana bırakarak vehimlere ve hurafelere saplanması ile olur. Bu saplanmayı insana şehvet ve öfke duyguları cazip gösterir. İnsanın davranış bakımından kötü olması da, maddî hazlara dalması, hayvanî ihtiraslara esir olması ve arzuları ile uyuşmayan gerçeklere karşı çıkması ile olur.

Bu iki grup maddî sebep, insanı ya hakka, ya batıla; ya iyiliğe, ya kötülüğe; ya cennete, ya cehenneme sürükler. Yalnız bunlar, sadece gerektirici sebeplerdir, kesin ve tam neden değillerdir. Her iki sebep konusunda dileme ve inisiyatif yetkisi Allah'a aittir. O dilerse, zıt sebepleri etkisiz kılacak başka bir sebep ortaya çıkarır. Âl-i İmrân Suresi'nin başlarında yaptığımız ceninin yaratılışı ile ilgili incelemede bu gerçek kanıtlanmıştı. Bu anlamda çok sayıda hadis vardır ki bunlar, yüce Allah'ın dileme ve yazıp bozma yetkisine sahip olduğunu ispat etmektedir.

Bu rivayetleri daha başka ve ince bir şekilde yorumlamak da mümkündür. Yalnız bu farklı yorum için zihin saflığı ve gerçek bilgilerde derinleşmiş olma gereği vardır. Şöyle ki, insanın iyi ve kötü olabilmesi için idrakin gerçekleşmesi ve istikrar kazanması gerekir. Öte yandan idrak, maddeden soyutlanmış olduğu için maddenin bağlı olduğu kayıtlara bağlı ve maddenin hükümlerinin egemenliği altında değildir. Bu kayıtlardan biri de, maddenin hareket miktarı olan zaman-

dır. Gerçi bizler maddenin hareketiyle oluşan bu kavramı göz önüne alarak iyiliğin hareket zamanının arkasından gerçekleştiğini kabul ediyoruz, ama gerçekte iyilik zamanla kayıtlı değildir. Hareketten önce ne ise hareketten sonra da aynen odur.

Bu şuna benzer: Biz bazı gelişmeleri Allah'ın fiiline izafe ediyor ve böylece Allah'ın fiilini zamanla kayıtlandırıyoruz. Meselâ, "Allah, Zeyd'i falan tarihte yarattı.", "Nuh'un kavmini falan zamanda helâk etti.", "Yunus kavmini falan asırda kurtardı.", "Peygamberimizi falan asırda görevlendirdi." gibi sözler söyleyerek Allah'ın fiilini zamanla kayıtlandırıyoruz. Ama bu kayıtlandırma, bizim olayın kendisine bakışımız ve olayın, meydana gelmesine varan zamandan ve hareketten ayrı olarak alınmış olması açısından böyledir.

Eğer olay aslında olduğu gibi zamanı ve diğer kayıtlayıcı unsurları ile alınıp değerlendirilirse, görülür ki Allah'ın fiili zamanla kayıtlı değildir. Çünkü olayların bütününü, bunların zamanlarını ve diğer kayıtlarını var eden Allah'tır. Biz O'nun fiillerini zamanla kayıtlandırıyor olsak dahi bu böyledir. Tıpkı, "Bugün şu işin şöyle olduğunu öğrendim." ve "Onu şu anda gördüm." gibi sözlerimizle bilgiyi günle ve anla kayıtlandırmamız gibi. Oysa ilim soyut olduğu için günle ve anla kayıtlı değildir. Kayıtlı olan şey, zihnimizin ve sinir sistemimizin işleyişidir ki bu işleyiş, yeteneği hazırlayan koşulların yeteneğe eşlik etmesi gibi bilgiye eşlik ediyor.

Kur'ân ve sünnetten anlaşılana göre, somut olan cennet veya cehennem ile birlikte olsa dahi insanın varacağı nokta, iyiliğe veya kötülüğe ilişkin soyut bir bilgi olduğuna göre onunla ilgili akıbetin zamanı yoktur. Bu yüzden bu akıbet, sonra diye ele alınabileceği gibi önce diye de ele alınabilir. "Dönüş" olarak adlandırıldığı gibi, "başlangıç" olarak da adlandırılabilir. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Bu rivayetlerin diğer bir bölümü, insan yaratılışının tatlı veya acı suya dayandığına delâlet eder. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) İlel'uş-Şerayi adlı eserde yer verilen şu rivayetinde bildirildiği gibi: "Yüce Allah tatlı bir su yarattı ve bu tatlı sudan kendisine itaat eden kullarını yarattı. Ayrıca acı bir su yarattı ve bu acı sudan günahkâr kullarını yarattı. Arkasından verdiği emirle bu iki tür su birbirine karıştı. Eğer bu karışma olmasaydı, müminden mutlaka mümin ve kâfirden de mutlaka kâfir doğardı." [c.1, s.84, h: 7, Beyrut basımı]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İbn Sinan'dan şöyle nakledilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Allah'ın ilk yarattığı varlık nedir?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: 'Allah'ın ilk yarattığı varlık, diğer her şeyi kendisinden yarattığı varlıktır.' İmam'a, 'Kurbanın olayım, nedir o?' diye sordum. 'Sudur.' karşılığını verdi."

"Sonra sözlerine şöyle devam etti: Yüce Allah suyu, biri tatlı, öbürü acı sudan oluşmuş iki deniz olarak yarattı. Bu denizleri yaratınca suyun tatlı olanına bakarak, 'Ey deniz!' diye buyurdu. Tatlı sulu deniz, 'Buyur.' dedi. Allah, 'Benim bereketim ve rahmetim sendedir. Bana itaat edecek cennetlik kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Sonra öbür denize bakarak, 'Ey deniz!' buyurdu. Acı sulu deniz cevap vermedi. Aynı 'Ey deniz!' çağrısını üç kez tekrarladı. Acı sulu deniz yine cevap vermedi. Bunun üzerine, 'Lânetim senin üzerinedir. Günahkâr ve cehenneme koyacağım kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Arkasından Allah bu iki denize, birbirlerine karışmalarını emretti; onlar da birbirlerine karıştılar."

"Ardından İmam şöyle buyurdu: Bundan dolayı kâfirden mümin, müminden kâfir çıkıyor." [c.1, s.83, h: 6, Beyrut basımı]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Osman b. İsa aracılığı ile onun bir arkadaşına dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle demiştir: "Yüce Allah bir bölüm suya, 'Tatlı ol, bana itaat edecek cennetlik kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Başka bir bölüm suya da, 'Acı ve tuzlu ol, cehennemimi ve günahkâr kullarımı senden yaratacağım.' buyurdu. Arkasından bu iki tür suyu da toprağa akıttı..." Hadis uzundur. [c.1, s.358, h: 18]

Ben derim ki: Bu üç rivayetle aynı anlama gelen başka çok rivayet vardır. Bunlar İmam Ali'den, İmam Muhammed Bâkır'dan, İmam Cafer Sadık'tan ve diğer İmamlardan (üzerlerine selâm olsun) nakledilmişlerdir. Buraya aldığımız rivayetler örnek niteliğindedir.

Bu rivayetler, şu ayetle aynı anlama gelir: *"Allah sizi topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi çiftler (erkek-dişi) kıldı. Onun bilgisi dışında hiçbir dişi ne hamile kalır ve ne doğurur. Ömrü uzun olanın çok yaşatılması veya ömründen (bir miktar) azaltılması, kesinlikle bir kitapta kayıtlıdır. Bu, Allah için kolay bir iştir. İki deniz aynı değildir. Birinin suyu tatlı, kolay içimli, öbürününki tuzlu ve acıdır. Her ikisinden de taze balık eti yer ve takı olarak kullandığınız süs eşyaları çıka-*

rırsınız. Allah'ın size yönelik bağışını aramanız ve O'na şükretmeniz için geminin suları yararak yol aldığını görürsünüz." (Fâtır, 11-12)

Görülüyor ki, bu iki ayetin ikincisi, birincisinin anlamına örnek teşkil ediyor. İnsanların insanlık açısından bir ve bazı çıkarları ve faaliyetleri bakımından ortak olmalarının yanı sıra özleri (nefisleri) bakımından farklı olduğunu açıklıyor. Başka bir ayette, *"Biz bütün canlıları sudan yarattık."* (Enbiyâ, 30) buyruluyor.

Bir başka ayette ise şöyle buyruluyor: *"O'dur ki, birinin suyu tatlı ve içmeye elverişli, öbürününki acı ve tuzlu olan iki denizi birbirine saldı. Fakat aralarına (bu iki tür suyun birbirine karışmasını önleyen) bir engel, aşılmaz bir set koydu. O'dur ki, sudan insan yarattı ve onu soy ve sıhriyet sahibi kıldı. Rabbin oldukça güçlüdür."* (Furkan, 54) Bu ayetler yerleri gelince açıklanacaktır.

Rivayetlere gelince; bunlar, görüldüğü gibi, anlamları bakımından ikiye ayrılırlar:

Birinci kısmı, tatlı ve acı iki suyun, insanın yaratılış kaynağı olan toprağa akıtıldıklarını ve suların farklılıklarına bağlı olarak farklı çamurların ortaya çıktığını anlatan rivayetlerdir. Bu bölümü oluşturan rivayetler, yaratılış farklılıklarının yaratışta kullanılan çamurların farklılığından kaynaklandığını söyleyen yukarıdaki rivayetlerle aynı sonuca varırlar. Buna göre bu rivayetler ile ilgili olarak söylenecek söz, daha önce, yaratılışta kullanılan çamur ile ilgili rivayetler hakkında söylenen sözlerin aynısıdır.

İkinci kısmı ise, insanla birlikte diğer varlıkların, hatta cennetin ve cehennemin bile yaratılışının sudan kaynaklandığını ve sulardaki farklılığın insanların iyilik ve kötülük bakımından farklı olmalarına yol açtığını anlatan rivayetlerdir. Yaratılış farklılıklarının sulardaki tat-lılık ve acılık farklılıklarından ileri geldiğini ileri süren bu rivayetler de, sonuç itibariyle birinci kısımdaki rivayetlerle aynı şeyi gündeme getirmekteler. Dolayısıyla da onlar hakkında az önce söylediklerimiz, bunlar hakkında da geçerlidir. Çünkü birinci kısma giren rivayetler, bu ikinci kısımdaki rivayetlerin açıklaması niteliğini taşırlar, arkasından da her iki kısımdaki rivayetler, birlikte, yukarıdaki yaratılış çamuru ile ilgili rivayetleri açıklarlar.

Yaratılışın suya dayanması meselesine gelince, inşaallah bu konu yeri gelince incelenecektir.

Bu rivayetlerin bazılarına göre, insanların farklı yaratılışta olmaları, nurdan ve zulmetten (ışıktan ve karanlıktan) yaratılmış olmalarının doğurduğu farklılıktan kaynaklanır. İmam Cafer Sadık'ın (a.s) İlel'uş-Şerayi adlı eserde yer alan şu sözleri buna örnektir:

"Allah bizi, kökü a'lâ illiyyûndan (yüce illiyyûn) alınmış toprakta bulunan bir nurdan yarattı. Taraftarlarımızın (Şiîlerimizin) kalplerini de bizim bedenlerimizi yarattığı topraktan yarattı. Onların bedenlerini de daha aşağı düzeydeki bir topraktan yarattı. Dolayısıyla onların kalpleri bize eğilimlidir; çünkü bu kalpler bizim yaratıldığımız topraktan yaratılmıştır. Nitekim yüce Allah, *'Hayır! İyilerin amel defterleri illiyyûndadır. İlliyyûnun ne olduğunu sen nereden bileceksin? O yazılmış bir kitaptır.'* [Mutaffifîn, 18-20] buyuruyor."

"Öte yandan yüce Allah, düşmanlarımızın kalplerini siccînden alınmış bir topraktan yarattı. Bedenlerini de daha aşağı düzeyde bir topraktan yarattı. Düşmanlarımızın taraftarlarının kalplerini ise, onların bedenlerini yarattığı topraktan yarattı. Bu yüzden onların kalpleri düşmanlarımıza eğilimlidir. Nitekim yüce Allah, *'Günahkârların amel defterleri siccîndedir. Siccînin ne olduğunu sen nereden bileceksin? O yazılmış bir kitaptır. O gün yalanlayanların vay hâline!'* [Mutaffifîn, 7-10] buyuruyor." [c.1, s.111, h: 14]

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Bu rivayet, aslında yaratılışın illiyyûn ve siccîn topraklarından kaynaklandığını anlatan rivayetler ile aynı anlama gelir. Yalnız bu topraklardan yaratıldıktan sonra nura ve karanlığa dönüşüyor. Bunun gerekçesi şu olabilir: İyilik toprağı, hakkın açığa çıkmasını ve marifetin belirlemesini sağlayan topraktır. Kötülük toprağı ise, bunun tam tersine karanlıktan ve körlükten hiç ayrılmaz. Dolayısıyla iyilik toprağı, nurdur. Nitekim Kur'ân, ilim ve hidayeti nur olarak, imanı da hayat olarak adlandırır. Şu ayette olduğu gibi: *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122)

Başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nura çıkarır; inkâr edenlerin velileri ise tağuttur. Onları nurdan karanlıklara çıkarırlar."* (Bakara, 257) Peygamberler, melekler, levh, kalem, arş, kürsî ve cennet gibi bazı yaratıkların kaynaklarının nur olduğunu anlatan çok sayıda başka rivayetler de

vardır ki, bunların bazılarına inşaallah ileride sıraları geldikçe yer vereceğiz.

Bu rivayetlerin bir bölümünde, kıyamet günü kötülerin iyiliklerinin iyilere ve iyilerin kötülüklerinin kötülere ilhak olacağı bildiriliyor. Nitekim İlel'uş-Şerayi adlı eserde verilen bilgiye göre İbrahim Leysî şöyle der:

"İmam Muhammed Bâkır (as) bana, 'Ey İbrahim, güneş doğup da ışınları dünyaya yayıldığında ışınları ondan ayrı mıdır, değil midir?' diye sordu. 'Doğuş sırasında ışınları güneşten ayrılır.' dedim. İmam, 'Güneş batarken bu ışınlar tekrar güneş yuvarlağına dönüp onunla birleşiyorlar mı?' diye sordu. 'Evet, birleşiyorlar.' dedim. Bunun üzerine İmam sözlerine şöyle devam etti: 'İşte her şey köküne, özüne ve aslına böyle döner. Kıyamet günü gelince yüce Allah, kötünün kökünü ve toprağını, veballeri ve günahları ile birlikte müminden söküp çıkarak hepsini kötüye ekler. Müminin kökünü ve toprağını da, bütün iyilikleri, güzellikleri ve çabaları ile birlikte kötüden söküp çıkararak mümine ekler. Bu işte bir zulüm, bir haksızlık görüyor musun?' 'Hayır, ey Peygamber'in torunu.' dedim. İmam, 'Vallahi, bu ayırt edici bir karar, kesin bir hüküm ve açık bir adalettir. *'O, yaptıklarından sorguya çekilmez; ama insanlar (yaptıklarından) sorguya çekilirler.'* Ey İbrahim, bu Rabbin tarafından gelen bir haktır. Sakın şüpheye kapılanlardan olma. Bu melekuttan gelen bir hükümdür.' dedi."

"İmam'a, 'Melekuttan gelen hüküm nedir?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Allah'ın hükmü ve peygamberlerinin hükmüdür, Hızır ile Musa'nın hikâyesidir. Hani Musa, Hızır'la arkadaş olmak istediğinde Hızır ona, *'Sen benimle birlikte sabredemezsin. Sebeplerini bilmediğin olaylar karşısında nasıl sabredeceksin?!'* [Kehf, 69] dedi. Ey İbrahim, bunu düşün ve kavra. Musa Hızır'a karşı çıktı ve yaptıklarını kınadı. Sonunda Hızır ona, 'Ey Musa, ben bunları kendi kafamdan yapmıyorum, Allah'ın emri ile yapıyorum.' dedi." [s.491, Necef basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, açıklamasını *"Ta ki Allah, pis olanı temiz olandan ayırsın ve pis olanları üst üste koyup bir araya yığarak cehenneme atsın."* (Enfâl, 37) ayetine ve rivayetin metnine aldığı diğer ayetlere dayandırıyor. Görüldüğü gibi bu ayet, yüce Allah'ın kıyamet günü temiz olan ile pis olanı kesin şekilde birbirinden ayıracağını açıklıyor. Öyle ki, temiz olanların arasında pis olanlardan hiçbir unsur

kalmayacağı gibi, pis olanlar içinde de hiçbir temiz unsur kalmayacak. Sonra bütün pislik parçaları bir araya getirilerek birleştirilecek. O zaman bütün eserler ve davranışlar yerlerine konacak ve kesinlikle dallar köklerine döndürülecek.

Bunun gerektirdiği sonuç şudur: "Bütün iyilikler bir yanda toplanacak, asla kötülüğün karışmadığı bir özün iyiliğine dönecekler ve bütün kötülükler bir yanda toplanarak katıksız kaynaklarına dönecekler." Rivayetin anlattığı işte budur.

İmam'ın, "Ey İbrahim, güneş doğup da ışınları dünyaya yayıldığında..." sözü, eserin müessirin mahzarı olduğunu, onunla türdeş olduğunu, onun varlığının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermeye yönelik duyuların algıladığı şekliyle bir örnektir. Yine İmam'ın, "Vallahi, bu ayırt edici bir karar, kesin bir hükümdür." sözü, şu anlama geliyor: Bu hüküm, ilk bakışta adalete aykırı görünse de, aslında zarurî bir hükümdür; fail ile fiil arasında, eser ile müessir arasında uyum ve türdeşlik olması gerektiği yolundaki hükmün kaçınılmaz bir sonucudur. Bunun ayrılmaz sonucu şudur: Her fiil, ancak zatında ona uygun düşen bir failin mülkü olabilir, ona uygun olmayan faile mal edilemez. Yüzeysel bir bakışla bunun tersine hükmedilse de bu böyledir.

Şöyle ki, herhangi bir fiil birtakım hareketlerden ve hareketsizliklerden oluşmuş olması bakımından hareket eden ve hareketsiz kalan nesnelere aittir. Ama aynı fiil iyi veya kötü bir anlam olması, iyiliğin ve kötülüğün belirtisi olması bakımından kendisi ile uyumlu nitelikler taşıyan iyi veya kötü bir zata aittir. Eğer iki farklı hüküm taşıyan iki nesne olur da bu nesnelerden birinin hükmü belirli oranda diğer nesneye yansırsa, iki nesne arasında meydana gelen bir sentez, bir kaynaşma söz konusudur.

Şu anlamda ki, bu fiilin arkasında onu asıl yönlendiren aslî bir faili vardır, ama görünüşte başka bir failin eseri gibi algılanıyor. Suda görülen sıcaklık gibi. Bu sıcaklığın aslî faili ateş veya güneştir. Sıcaklık sıfatı suda görülmüş olmakla birlikte aslında ateşin sıfatıdır. Gerçek incelemelerden haberdar olan kimse bu söylediğimizden şüphe etmez.

Bu prensibe göre iyilikler zatî olarak iyilikleri yapanlara, öz ve türdeşlik itibariyle iyilere aittir. Buna karşılık kötülükler de zatî olarak o kötülükleri yapanlara, kök ve öz itibariyle kötülere ait olur. Bu aidi-

yet, hak ve hakikat çerçevesi içinde böyledir. Dolayısıyla gerçek adalet, bunu gerektirir.

Bu anlattıklarımız, her fiilin sorumluluğun failine ait olduğuna, iyiliğin sonucunun iyilik ve kötülüğün sonucunun kötülük olarak failine döneceğine ilişkin şu anlamdaki ayetlerle çelişmez: *"Kim zerre ağırlığınca iyilik yaparsa, onu görür. Kim zerre ağırlığınca kötülük yaparsa, onu görür."* (Zilzâl, 8), *"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez."* (Necm, 38), *"Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır."* (Bakara, 286) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Çünkü bu ayetlerin hükmü yerinde ve geçerliliği kesindir. Ancak dünyadaki toplumsal bakış açısından bir fiilin faili, o hareketi ve hareketsizliği yapan kimse olduğuna göre o fiilin övgü, yergi, ödül ve ceza cinsinden olan sonuçları ona aittir. Ama gerçek bakış açısından bir fiilin faili, o fiilin kendisine uygun düştüğü, türdeş olduğu kaynaktır ki, bu kaynak, fiil diye anılan hareketlerin ve hareketsizliklerin eşlik ettiği kimseden başkadır. Bu fiilin ve onun iyi veya kötü sonuçlarının o asıl kaynağa dönmesi, o fiilin sonucunun failinden başkasına dönmesi anlamına gelmez ki, söz konusu ayetler bu hükümle çelişsin. İmam'ın, "melekutî hüküm" diye adlandırdığı bu batınî hüküm, bizim toplumsal hayatımızda bildiğimiz zahirî hükmün uzantısı ve aynı doğrultudaki devamı niteliğindedir.

Kıyamet günü gelince, birçok kere işaret edildiği gibi, o gün sırlar meydana çıkar ve gerçekler açıklanır, hakkın hiçbir yönü örtülü kalmaz. İşte o gün her hükmün gerçek öznesine ilhak edileceği o melekutî hüküm ortaya çıkar ve bu hüküm ile her şey aslına döner. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkarılmıştır."* (Zümer, 47), *"Sen bundan gaflet içinde idin. Biz gözünden perdeni açtık. Bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22), *"Soylarını kendilerine kattık, fakat kendi amellerinin sevabından hiçbir şey eksiltmedik."* (Tûr, 21), *"Kâfirler hem kendi günah yüklerini, hem de bu yüklerinin yanında başka günah yüklerini taşıyacaklardır."* (Ankebût, 13)

Bu melekutî hükmün niçin sırf kıyamet gününe mahsus olduğu ve ölüm ile yeniden diriliş arasında bir geçiş dönemi olan berzahın bir ödül ve ceza dönemi olmasına rağmen bu hükmün niçin o dönemde

yürürlüğe girmediği bundan anlaşılıyor. Çünkü Kur'ân'dan anlaşıldığına göre berzah, dünyadaki bekleme döneminin bir uzantısıdır ve dünya hayatından sayılır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"(Allah onlara,) 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye sorar. Derler ki: 'Ya bir gün veya bir günden daha az kaldık. Saymış olanlara sor.' (Allah onlara,) 'Orada az bir süre kaldınız...' der." (Mü'minûn, 114), *"Kıyamet koptuğu gün, günahkârlar, dünyada bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. İşte onlar, dünyada da böyle aldatılıp hak-tan saptırılıyorlardı. Kendilerine iman ve bilgi verilenler ise, 'Siz Allah'ın yazgısınca tayin edilen yeniden dirilme gününe kadar orada kaldınız. İşte bugün dirilme günüdür."* (Rûm, 56)

Demek ki berzah hayatı, dünya hayatının bir bağlantısı gibidir ve dünya hayatının bazı hükümleri bu hayatta da geçerlidir. İnsanlar o hayatta arınma, iyilik veya kötülük şıklarına ayrılma, bu hayatı izleyen katıksız bir öze muhtaç olan kesin bir hükmü hak etme yolundadırlar.

Buradan Kur'ân'da ve hadiste açıklanan şu hükmün sırrı da açıklık kazanıyor. Bu hükme göre yüce Allah, kâfirlere iyi işlerinin karşılığını dünyada verecek. Ahirette onların iyi amelleri geçersizdir. Kıyamet günü onlar için tartı işlemi yapılmaz. Orada onlar için sadece cehennem vardır. Bu inceliği iyi kavramak gerekir.

İmam'ın, "Allah yaptığı işlerden sorguya çekilmez; ama insanlar yaptıkları işlerden sorguya çekilirler." sözü, açıkladığı melekutî hükme yönelik Kur'ân kaynaklı bir gerekçedir. Şöyle ki, bir şey hakkında soru sormak, o şey ister bir fiil, ister bir hüküm, ister bir haber olsun, failden ya da hüküm veya haber verenden yaptığı eylemin dış dünyadaki gerçeğe uygun olmasını ve bu işi gerçekle örtüştürmesini istemektir. Çünkü bizim yaptığımız her iş, objektif gerçeklere ve realiteye uygun olduğu açıklanmadıkça, o işle ilgili soruların sonu gelmez. Ama eğer yapılan iş, verilen hüküm ve haber doğrudan objektif realitenin kendisi olursa, o zaman soru sormanın anlamı olmaz.

Farz edelim ki biri sana, "Niye şu yetimi dövdün?" veya "Niye şu malın Zeyd'e ait olduğuna karar verdin?" veya "Zeyd'in ayakta olduğunu nereden haber aldın?" diye sormuş olsun. Bu sorulara, "Onu terbiye etmek için dövdüm." veya "Bu mal Zeyd'e babasından miras kaldı." veya "Onu ayaktayken gördüm." şeklinde cevap vermedikçe, soruların arkası kesilmez. Bu cevaplar dışarıdaki gerçeğe uygun cevap-

lardır. Fakat dört sayısının çift olduğuna, on sayısının beş sayısından büyük olduğuna ve başı vücudundan koparıldığı takdirde Zeyd'in öleceğine gelince, bunlar gerçek realitenin kendisidirler. Bu yüzden dördün niye çift olduğunu, onun niçin beşten büyük olduğunu sormak anlamsızdır. Aynı şekilde herhangi bir fiilin veya eserin faili ve amacı yanı başındayken niye şöyle şöyle olduğu veya falanca tam sebebin niye filânca sonuca yol açtığı da sorulamaz. Bu tür sorular bir tür saçmalama olur.

Yüce Allah'ın fiili, objektif gerçeğin ve sözü dış dünyadaki realitenin ta kendisi olduğu için, fiili ve sözü başka bir şeye dayanmadığı için O'na niçin ve nasıl sorularını yöneltmek anlamsızdır. İnançlarımızın veya davranışlarımızın doğru olabilmeleri için karşılaştırıldıkları gerçek hükümlerin tümü, Allah'ın fiili olan dış realiteden alındığına göre O'nun hiçbir fiili hakkında hüküm verilemez. Sadece O'nun fiillerinin hikmetine bağlanmak, onlara uymak ve onlardan sonuç çıkarmak söz konusu olabilir. Bunu iyi anlamak gerekir.

Başka bir deyişle; ilâhî fiiller, kevnî sebepler aracılığı ile ortaya çıkarlar. Bu kevnî sebepler alet ve araç mesabesindedirler. Yüce Allah her fiili mutlaka bunlar aracılığı ile ortaya çıkar. Buna göre Allah'ın fiilleri hakkında soru soran kimse, ancak bu sebepleri bilmediği için soru sorar. Meselâ Zeyd'in üzerine ansızın bir duvarın yıkıldığını ve adamın öldüğünü farz edelim. Soru soran kişi, "Niçin Allah, Zeyd'in gençliğine ve zavallı ana-babasına acımadı da onu öldürdü?" diye sorar. Kendisine, Zeyd'in duvarın yıkılması yüzünden öldüğü şeklinde cevap verilince, bu defa niçin duvarın üzerine yıkıldığını sorar. Kendisine, yağan yağmurların duvarın temelini kaydırdığı ve eğrildiği için yıkıldığı ve altında kalan Zeyd'in böylece öldüğü şeklinde cevap verilince, bu defa niye yağmur yağdığı meselesini soru konusu yapar ve böylece sorular uzar gider.

Demek ki, ancak sebebi bilinmeyen sonuç soru konusu olabilir. Sebebi bilinen sonuç ise soru konusu olmaz. Örneğimizdeki kişinin soru sormasının sebebi, Zeyd için aralarında bu sürpriz sebepler zincirinin bulunmadığı başka sebeplere dayanan bir hayat farz etmesidir. Bu sebepler zincirini bilmediğinden dolayı yüce Allah'ın Zeyd hakkında sebepsiz ve keyfî işlem yaptığını sanmıştır. Bu yüzden hemen soru sormaya başlamıştır. Oysa eğer olayların sebeplerini bilmiş olsa,

asla soru sormaz. *"O, yaptıklarından sorguya çekilmez..."* [Enbiyâ, 23] ayeti hakkındaki bazı konulara, İblis ile melekler arasındaki tartışmalar bağlamında İblis'in itirazlarını incelerken değinmiştik.

İmam'ın, "Allah'ın ve peygamberlerinin hükmüdür..." sözü, bu hüküm, Allah'ın ve onun iznine bağlı olarak peygamberlerinin hükmüdür demektir. Çünkü yüce Allah işin aslına ve içyüzüne göre hüküm verir. Yoksa bizim gibi göstergelere ve karinelere dayanarak görünüşe göre hüküm vermez.

Böylece iyiliklerin ve onların sonuçlarının temiz kişilere ve nur yaratılışlılara tahsis edilmesinin, buna karşılık kötülüklerin ve sonuçlarının karanlık ve fesat mayalılara, pis kişilere tahsis edilmesinin anlamı açıklığa kavuştu. Bunların yanı sıra, *"O, yaptıklarından sorguya çekilmez; fakat insanlar (yaptıklarından) sorguya çekilirler."* ayetinin anlamından ilk aşamada akla gelebilecek olan bir sorunun cevabı da anlaşılmaktadır.

Akla gelebilecek olan o soru şudur: Niye iyilikler ve sonuçları temiz şahıslara ve nur mayalılara, buna karşılık kötülükler ve sonuçları pis zatlara ve karanlık mayalılara tahsis edildi? Niye iyiliklerin sonucu sürekli nimetler ile ebedî cennet, buna karşılık kötülüklerin sonucu ise bedbahtlık ve cehennem oldu?

Cevap şudur: Bunlar, amellerin sonuçları incelenirken[1] açıklandığı üzere, dış ilişkilerden kaynaklanan objektif sonuçlardır, itibarî hükümler değildirler. Gerçi bu sonuçlar, yasama düzenini tamamlamak için şeriat dilinde bizim toplumsal çerçevede yürürlüğe konan itibarî hükümlerimizin sonuçlarına benzer şekilde açıklanmışlarsa da, bu böyledir.

Bu nokta bilinince anlaşılır ki, bu tahsis işlemleri, nesnelerin özleri ile nesnelerin zatî sonuçları arasındaki tekvinî ilişkilere dayanırlar ve zatlara mahsus nitelikler soru konusu olamaz. Fakat yukarıda vurguladığımız şu gerçeği hatırlamak gerekir: Herhangi bir hükmün bir zata mahsus ve gerekli olması demek, o zatın o hükmü ve o sonucu bağımsız olarak icap etmesi, bu hükmü ve sonucunu gerektirmede yüce Allah'a muhtaç olmaması demek değildir. Kur'ân'ı Kerim, böyle bir

---

1- [c. 2, Bakara Suresi, 216-217. ayetlerin tefsiri ve c.6, Mâide Suresi, 116-120. ayetlerin tefsiri]

yaklaşımı reddeder. Bu ilkenin anlamı, o hüküm ve sonucun yüce Allah'ın hak fiilinin gereği oluşudur. Az önce açıkladığımız gibi, bu da soru konusu olamaz.

"Güzel memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar. Pis olanın (bitkisi) ise, ancak cimrice çıkar." (A'râf, 58) ayetinin işaret ettiği gerçek budur. Bu ayet, zatların bazı sonuçları gerektirdikleri konusunda bir özdeyiş niteliğindedir. Ayette, *"Rabbinin izniyle..."* kaydına yer verilmesi, zatların gerektirdikleri sonuçlardaki etkileri konusunda bağımsız olduklarının, Allah'a muhtaç olmadıklarının sanılmasını önlemek içindir. Hz. Peygamber'in (s.a.a), "İman edip kötülüklerden sakınan kimsenin mutlu olacağı hakkında kalem kurudu (hüküm kesinleşti)."[1] şeklindeki hadisi de bu anlamı ifade eder.

1- [Bihar'ul-Envar, c.5, s.154, h:4, Beyrut basımı]

AYETLERİN MEÂLİ

37- Allah adına yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir? Onlara kitaptaki payları erişir.

Sonunda canlarını almak üzere elçilerimiz yanlarına geldiklerinde kendilerine, "Allah dışında çağırdığınız putlar nerede?" dediklerinde, "Bizi bırakıp kayboldular." derler. Böylece inkâr ettiklerine dair kendileri aleyhinde şahitlik ederler.

38- Allah onlara, "Sizden önce gelip geçen cin ve insan toplulukları yanında cehenneme girin." der. Her cehenneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur. Sonunda hepsi orada bir araya gelince sonrakiler, kendilerinden öncekiler için, "Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver." derler. Allah da onlara, "Her birinizin azabı ikiye katlanmıştır, ama bilmiyorsunuz." der.

39- Öncekiler de kendilerinden sonrakilere, "Sizin bizden bir farkınız yoktur. O hâlde siz de kazandıklarınızın karşılığı olarak azabı tadın." derler.

40- Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüz-lerine açılmaz ve deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler. Biz ağır suçluları işte böyle cezalandırırız.

41- Onlar için bir cehennem döşeği ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır. Biz zalimleri işte böyle cezalandırırız.

42- İman edip iyi ameller işleyenlere gelince; ki biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla yük yüklemeyiz, işte onlar cennetliktirler; orada ebedî olarak kalacaklardır.

43- Kalplerindeki kini söküp attık. Ayaklarının altından ırmaklar akar. Onlar şöyle derler: "Bizi bu dereceye erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) eremezdik. Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler." Onlara şöyle seslenilir: "İşte size cennet! İşlediğiniz iyi amellerin karşılığı olarak size miras kaldı."

44- Cennetlikler cehennemliklere, "Biz Rabbimizin bize vadettiklerini gerçekleşmiş bulduk. Siz de Rabbinizin vadet-tiklerini gerçekleşmiş buldunuz mu?" diye seslenirler. Cehennemlikler, "Evet." derler. Bu sırada bir çağrıcı, aralarında şöyle bağırır: "Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun."

45- Onlar, insanları Allah yolundan alıkorlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar.

46- İki taraf arasında bir perde (set) ve A'raf'ta (setin tepelerinde) herkesi simasından tanıyan adamlar vardır. Onlar, henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman cennetliklere, "Selâm size!" diye seslenirler.

47- Onların (cennetliklerin) gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce, "Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma." derler.

48- A'raf'takiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler: "Ne kalabalığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı."

49- "Allah onları hiçbir rahmete erdirmez." diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?! "(Ey cennettekiler!) Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeyeceksiniz."

50- Cehennemlikler cennetliklere, "Sudan veya Allah'ın si-ze sunduğu yiyeceklerden biraz da bize verin." diye seslenirler. Cennetlikler ise, "Allah, her ikisini de kâfirlere haram kıldı." derler.

51- "Onlar ki oyun ve eğlenceyi din edindiler ve dünya hayatı kendilerini baştan çıkardı." Onlar nasıl bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttular ve ayetlerimizi ısrarla yalanladılar ise, bugün de biz onları unuturuz.

52- Biz onlara ilme dayalı ayrıntılı açıklamalarla donattığımız, doğru yol kılavuzu ve inanan bir topluluk için rahmet olan bir kitap (Kur'ân) getirdik.

53- Onlar, ille de onun somut yorumunu mu bekliyorlar? Onun somut yorumu ortaya çıktığı gün onu vaktiyle unutmuş olanlar, "Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdi. Şim-di bize şefaat edecek aracılarımız var mı veya işlemiş olduğu-muz kötülüklerden farklı işler yapmak üzere tekrar geri döndürülür müyüz?" derler. Onlar, kendilerini ziyan etmişler ve uydurdukları ilâhlar onları bırakıp kaybolmuştur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

İlk ayet, *"Ey Âdemoğulları"* diye başlayan son genel hitaptan çıkarılmış bir sonuçtur. Tıpkı daha önceki genel hitapları izleyen sonuç ayetleri gibi. İlk ayeti izleyen diğer ayetler ise, Allah'a iftira etmenin ve O'nun ayetlerini yalanlamanın yol açtığı kötü akıbet ile Allah'a iman edip iyi ameller yapmanın sağladığı ebedî mutluluğu açıklıyor. Son iki ayette ise, sözün başına dönülerek insanlara kitap indirmekle onlara yönelik delillerin tamamlandığı açıklanıyor.

37) Allah adına yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir?

Bu ayet bir önceki [*"Ey Âdemoğulları"* hitabıyla başlayan] ayetin içeriğini oluşturan peygamberler aracılığı ile iletilen genel şeriatın öğretilerine dayanan bir sonuçtur. Yani durum böyle olduğuna, yüce Allah genel dinini bütün Âdemoğullarına tebliğ ettiğine, bu dine uymaya ve onu bir yana bırakmaya karşı hazırladığı karşılığı haber verdiğine göre, o hâlde bu dine sırt çevirenlerden kim daha zalim olabilir?

Bu sırt çevirme, ya Allah adına yalan uydurmakla ve O'na bir din izafe ederek bu uydurma dini, yüce Allah'ın dinini tebliğ konusunda kendisi ile kulları arasına vasıta kıldığı peygamberlerin getirdikleri tevhit dininin yerine koymakla olur. Ya da bu sırt çevirme, Allah'ın birliğine delil olan ayetleri ve bu ilkeye bağlı şeriat hükümlerini yalanlamakla olur.

Buradan anlaşılıyor ki, Allah'a iftira etme kavramı, dinin ana ilkeleri ve ayrıntıları ile ilgili bütün uydurma girişimlerini içermekle birlikte, buradaki anlamı, Allah'tan başka bir ilâh edinerek O'na ortak koşmaktır.

Bunun delili, ayetin içersinde yer alan *"Elçilerimiz... kendilerine, 'Allah dışında çağırdığınız putlar nerede?' dediklerinde..."* ifadesidir.

Onlara kitaptaki payları erişir. Sonunda canlarını almak üzere elçilerimiz yanlarına geldiklerinde...

Bu ifadedeki "kitap"tan maksat, hayatta insanın başına geleceği belirlenerek yazıya geçirilen ömür, yaşama biçimi, varlık, sağlık, çoluk çocuk gibi mukadderattır.

Bunun delili, *"Sonunda canlarını almak üzere elçilerimiz yanlarına geldiklerinde"* kaydının konmasıdır.

"Elçilerin gelmesi"nden de ölüm ecelinin gelmesi kastediliyor. Bilindiği gibi ölüm eceli, bütün olayları ve komplikasyonları ile dünya hayatının son noktasıdır.

"Kitaptaki pay"dan maksat, genel olarak herkese yazılandan her ferde düşen paydır. Ayette kitaptaki payın insanlara eriştiği ifade ediliyor. Oysa görünen o ki, insanlar kitaptaki paylarına erişirler. Bu ifade tarzı şunu anlatmak istiyor:

İnsan için belirlenen ve Allah tarafından kararlaştırılan payın, onu bırakıp başkasına gitmesi ve kendisi için belirlenmemiş bir şeyin ona erişmesi kesinlikle söz konusu değildir.

Ayetin anlamı şudur: Allah'a ortak koşarak O'nun hakkında yalan söyleyenlere ve dinin bütününü ya da bir bölümünü reddederek Allah'ın ayetlerini yalanlayanlara kitaptaki payları erişir, dünya hayatında haklarında kararlaştırılan iyilik veya kötülük paylarını alırlar.

Sonunda yaşama süreleri dolup da ölüm meleği ile yardımcılarından oluşan elçilerimiz yanlarına inerek canlarını aldıkları, ruhlarını bedenlerinden çıkardıkları zaman, "Allah dışında taptığınız, Allah'ın sizin aranızdaki ortakları ve O'nun katındaki şefaatçileriniz olduklarını ileri sürdüğünüz sözde ilâhlar nerede?" diye sorarlar. Onlar da, "Bizi bırakıp kayboldular." derler.

Aslında onların nitelikleri ve sıfatları kaybolmuştur. Böylece onlar, Allah'tan başkasının fayda ve zarar dokundurmaya gücü yetmeyeceği gerçeğini gözleri ile görmekle daha önce bu gerçeği inkâr ettikleri yolunda kendileri aleyhinde şahitlik ederler, Allah'ın sıfatlarını kendi velilerine izafe etmekle yanılgıya düştüklerini anlarlar.

Ayetin içeriğinde inceleme konusu olan başka hususlar vardır; ama bu incelemeler, En'âm ve başka surelerin benzer içerikli ayetlerinin tefsiri sırasında yapılmıştır.

38) Allah onlara, "Sizden önce gelip geçen cin ve insan toplulukları yanında cehenneme girin." der.

Hitap yüce Allah'tan geliyor. Melekler, can alma ve başka konularda aracılık yapmış olmakla birlikte bu hitap onlardan gelmiyor. Hitabın muhatabı ise sözün akışına göre bazı kâfirlerdir. Bunlar, kendile-

rinden önce bazı cin ve insan topluluklarından canları alınan kimselerdir. Bu hitap, "Sizden öncekilerin girdikleri ve sizden sonrakilerin de girecekleri yere girin." anlamındadır. Böyle bir ifade tarzının kullanılması, cehenneme önce girenler ile sonra girenler arasındaki tartışmayı hatırlatmaya zemin hazırlaması içindir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Bu, cehennemliklerin tartışması, kesin bir gerçektir."* (Sâd, 64)

Bu ayet, bazı cin topluluklarının dünya dönemi sona ermeden önce kendileri hakkındaki bir ecelle öldüklerine delildir. Oysa İblis'in durumu farklıdır; o, bilinen vakit gelinceye kadar varlığını sürdürecektir.

Her cehenneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur.

Bu ifade, onların cehennemdeki tartışmaları cümlesindendir. Bu da her cehenneme girenin, daha önce oraya girenlere lânet etmesidir. Ayette geçen "la'n=lânet", rahmetten ve bütün iyiliklerden uzaklaştırılmak, "uht=yoldaş" ise benzer demektir.

38-39) Sonunda hepsi bir araya gelince...

Ayette geçen "iddarekû", sonradan gelenler daha önce gelenlere yetiştiler, başka bir deyimle hepsi cehennemde bir araya geldiler demektir.

Buradaki birbirleri ile tartışan kesimlerin arasındaki öncelik ve sonralık, ya derece bakımından ya da zaman bakımındandır. Çünkü bu iki grubun derece bakımından önde geleni, sapıklık önderleri ve kâfirliğin peşlerinden gidilen liderleridir. Zaman bakımından önde olanlar da aynı durumdadırlar. Çünkü onlar, arkalarından gelenlerin sapıtmalarına yardımcı olmuşlardır. Sonraki nesillerin önüne kapıyı açarak ve izleyecekleri yolu hazırlayarak onlara cüret ve cesaret vermişlerdir.

Ayette geçen "zı'f=kat", bir şeyi tekrarlayan demektir. Meselâ bir sayısının zı'fı iki ve ikinin zı'fı dörttür. Yalnız bu kelime, sadece başka bir şeyin tekrarını gerektiren anlamına da gelebilir. Meselâ iki sayısı, kendi başına bir sayısının tekrarını gerektirir. Buna göre bir sayısının bir zı'fı iki ve iki zı'fı dörttür. Bu kelime, kendisine eklenerek bir şeyin tekrarını gerektiren anlamına da gelebilir. Başka bir sayısının tekrarlanarak kendisine eklenmesini gerektiren bir sayısı gibi. Çünkü bu iki tane bir, böylece iki olur. Bu ikinin her bir parçası bir zı'f ve ikisi iki zı'f olur. Tıpkı "zevc=çift" kelimesi gibi. İki hem bir çifttir ve hem de

iki çifttir. "Zı'f" kelimesi, Kur'ân'da bu iki anlamda da kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Bunlara bir kat daha fazla azap ver."* [A'râf, 38] *"Onlara iki kat azap ver."* [Ahzâp, 68]

"Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı..." ifadesi, kendi alanında ince esprili bir muhatap değiştirme türüdür. Cehennemlikler arasındaki tartışma içerikli hitaplaşmadan yüce Allah'a beddua içerikli hitaba dönülüyor. Bedduanın gerekçesi, öncekilerin sonrakileri yoldan çıkarmalarıdır. Bu muhatap değiştirmede, gerekli olan sonuca işaret edip aradaki ayrılmazlık ilişkisini ifade etme amacı saklıdır.

Bunun yanında ifadede vecizlik, yani az sözle çok anlam ifade etme sanatı da vardır. Çünkü burada iki karşılıklı konuşma yerine bir karşılıklı konuşma ile yetiniliyor. İfadenin genişletilmiş şekli şöyledir:

Bu iki grubun sonrakileri, öncekilere, "Siz bizden daha zalimsiniz; çünkü hem kendiniz yoldan çıktınız, hem bizi yoldan çıkardınız; bu yüzden Allah size bir kat daha fazla cehennem azabı çektirsin." dedikten sonra Rablerine yönelerek öncekiler için, *"Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver."* diye beddua ediyorlar. Allah onlara, *"Her birinizin azabı ikiye katlanmıştır, ama bilmiyorsunuz."* diye cevap veriyor. Arkasından da sonrakiler onlara, *"Sizin bizden bir farkınız yoktur."* diye cevap veriyorlar.

Ayetin anlamı şudur: *"Sonunda hepsi orada"* yani cehennemde *"bir araya gelince"*, sonrakiler öncekilere katılıp toplandıklarında tartışmaya başlarlar. *"Sonrakiler derler ki"* Bunlar ya derece veya zaman bakımından bu kalabalığa katılanlar ve uyanlar kesimidir. *"Öncekiler için"* Bunlar kendilerine uyulan önderler, liderler, atalar ve zaman bakımından daha önceki nesillerin mensupları ve sonrakiler için yoldan çıkma çığırını açanlardır. Sonrakiler bunlar için, "Sapıtmamıza destek olarak bizi yoldan çıkardıkları için bizden daha ağır bir azaba çarptırılsınlar." derler. Rablerinden bunu dileyerek, *"Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver."* derler. Onların azabı bizimkinden bir kat daha fazla olsun. Çünkü onlar hem kendileri yoldan çıktılar, hem de destekleri ile başkalarını yoldan çıkardılar. *"Allah der ki: Her birinizin"* öncekilerin ve sonrakilerin *"azabı ikiye katlanmıştır."* Çünkü öncekileriniz kendileri yoldan çıktıkları gibi sapıklığa destekçi oldular.

Size gelince, siz de yoldan çıktınız ve onların emrini dinleyerek, onların arasındaki önderlerin çağrılarına uyarak ve onlara katılmak suretiyle sayılarını çoğaltarak onların saptırma çabalarına katkıda bulundunuz. *"Ama bilmiyorsunuz."* Çünkü azap, ancak idrak ve bilme aşamasında gerçeklik kazanır, tamama erer. Siz onları kendiniz gibi azabın kapsamında ve cehennemin içinde görüyor ve onların azabının sizin azabınız gibi olduğunu sanıyorsunuz. Oysa öyle değil. Siz onların azabının derecesini kavrayamazsınız, hissedemezsiniz. Onlar da sizin çekmekte olduğunuz azabın şiddetini idrak edemezler. Sizin ve onların azabı ikiye katlanmıştır. Fakat azabın içinde oluşunuz, sizi bunu bilmekten alıkoyuyor.

Bu hitap, aşağılamaya ve horlamaya dayanan bir ilâhî hitaptır. Bu hitapta öncekilerinin ve sonrakilerinin birlikte işittikleri bir azap mesajı vardır. Bundan dolayı Kur'ân'ın naklettiğine göre bu hitabı işitince öncekiler sonrakilerle alay ederler: *"Öncekiler de, kendilerinden sonrakilere, 'Sizin bizden bir farkınız yoktur."* Sizin azabınız bizimkinden daha hafif değildir. *"O hâlde siz de kazandıklarınızın karşılığı olarak azabı tadın."* Dünyada işlediğiniz suçların, günahların cezasını çekin.

40) Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüzlerine açılmaz ve deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler...

Ayette geçen "semm" kelimesi, delik anlamına ve "hıyat" kelimesi de iğne anlamına gelir. Yüce Allah'ın, gök kapılarının açılmayacağı yolundaki açıklaması, başlı başına mutlak bir ifade olarak onların hem dualarının yücelmesini, hem amellerinin yükselmesini ve hem de ruhlarının göklere çıkmasını birlikte kapsar. Yalnız *"cennete giremezler..."* ifadesi, onların cennete girmeleri için gök kapılarının açılmayacağının kastedildiğini gösteren bir ipucu gibidir. Çünkü bu ifadeden cennetin göklerde olduğu anlaşılıyor. Şu ayetten de anlaşıldığı gibi: *"Rızkınız ve size vaat edilen göktedir."* (Zâriyât, 22)

"Deve iğne deliğinden geçmedikçe" ifadesi, bir şeyi imkânsız bir şeye bağlama kabilindendir. Bir şeyin imkânsız bir şeye bağlanması, o şeyin gerçekleşmeyeceğini, varlığından ümit kesmek gerektiğini anlatan kinayeli bir ifadedir. Halk arasında, "Karga ağarmadıkça ve fare yumurtlamadıkça şu işi yapmam" şeklindeki söz gibi. Yüce Allah,

Kur'ân'ın başka bir yerinde bu anlamı ifade etmek üzere, *"Ve onlar ateşten çıkacak değildirler."* (Bakara, 167) buyuruyor. Bu ayet, bir önceki ayetin içeriğinin gerekçesi niteliğindedir. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

41) Onlar için bir cehennem döşeği ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır...

Ayette geçen "cehennem" kelimesi, ahiretteki azabın aracı olan ateşin isimlerinden biridir. Bazıları bu kelimenin, çok derin kuyu anlamına gelen "Bi'run cehnam" deyiminden türediğini, bazıları ise Arapça'ya girmiş Farsça bir kelime olduğunu söylerler. Yine ayette geçen "ğavaş" kelimesi, "ğaşiye"nin çoğulu olup bir şeyi örten, kaplayan şey demektir. Eyer örtüsü deyimi de buradan gelir.

"Onlar için bir cehennem döşeği ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır." ifadesi ile, cehennemliklerin altlarından ve üstlerinden azap ile kuşatıldıkları vurgulanıyor. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

42) İman edip iyi ameller işleyenlere gelince, ki biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla yük yüklemeyiz...

Bu ve bundan sonraki ayet, kâfirler ile müminlerin durumlarını açıklamayı tamamlama ve bir sonraki *"Cennetlikler, cehennemliklere... diye seslenirler..."* ayetine geçiş yapma amacı taşır.

"Ki biz hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla yük yüklemeyiz" ifadesi, yükümlülük kavramını hafifletme ve müminlerin kalplerinde ümidi güçlendirme amacı taşır. Çünkü ayette imanın salih ameller ile kayıtlandırılmış olması, ilk algılayışta bütün iyi amelleri yapma gerekliliğini, bunlardan hiçbirinin ihmal edilmemesi zorunluluğunu ifade eder ki, müminler içinde bunu başarabilenler çok az olur. Bu durum, müminlerin çoğunluğunun yüzüne ümit kapısını kapatır. Bu yüz-den yüce Allah bu ifade ile şu gerçeği vurgulamıştır: Yükümlülük, yapabilme gücüne göredir. Buna göre iman ettikten sonra gücünün yettiği kadar, zorlanmadan ve gücünün yetmediği işlere girişmeden iyi amel işleyen kimse, bu ayetin kapsamına girer ve ebedî olarak cen-nette kalacaklar arasında yer alır.

43) Kalplerindeki kini söküp attık. Ayaklarının altından ırmaklar akar.

Ayette geçen "ğıll" kelimesi, kalplerdeki kin, nefret ve düşmanlık demektir. Bu kelimenin kökünde sinsice ve hile ile sirayet etme anlamı vardır. İç çamaşırın üstünden, dış elbisenin altından giyilip de arada kalıp görünmeyen elbiseye "ğalele" denmesi de bu anlamdan geliyor. Kalpteki kin ve nefret, insan hayatını karartan en büyük faktördür. Bir insanın bir başkası ile bir arada yaşayabilmesi, iyi geçinebilmesi için görüşleri ve dilekleri arasında uyum olması gerekir. Eğer bir insan başka birinde hoşlanmadığı durumlar görürse sinirlenir, kalbini nefret sarar. O zaman iyi geçinme diye bir şey kalmaz ve hayat kararır. Buna göre eğer Allah, insanın kalbinden kini ve nefreti söküp atarsa, o insan birlikte yaşadığı insanın hiçbir hareketinden nefret et-mez. Bu durum hazzın en büyüğüdür.

"Ayaklarının altından ırmaklar akar." ifadesinde bu kimselerin cennetin yüksek köşklerinde oturduklarına işaret ediliyor.

Onlar şöyle derler: "Bizi bu dereceye erdiren Allah'a ham-dolsun. Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) ere-mezdik. Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler."

Hamdetmenin onlara izafe edilmesi, Allah'ın onları has kulları hâline getirdiğini, onlarda hiçbir batıl inancın, hiçbir kötü davranışın bulunmadığını gösterir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Orada ne boş bir söz ve ne günah içerikli bir laf işitmezler. Duydukları tek söz sadece 'selâm, selâm'dır."* (Vâkıa, 26) Böylelerinin Allah'a hamdetmesi anlamlı olur ve ancak böylelerinin Allah'ı övmeleri yerinde olur.

Yüce Allah'ı övmek, öyle sıradan laflarla amacına varacak, yerinde olacak bir iş değildir ki, her isteyen kimse ona nail olabilsin. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah, halis kılınmış kulları hariç, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."* (Sâffât, 160)

Biz, daha önce Fâtiha Suresi'nin tefsiri sırasında Allah'a hamdetmenin anlamı ve özelliği hakkında gerekli açıklamayı yapmıştık.

"Bizi bu dereceye erdirdi. Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) eremezdik." ifadesinde hidayetin Allah'a mahsus olduğuna, bu konuda insanın elinde hiçbir şey olmadığına işaret ediliyor.

"Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler." ifadesi, yüce Allah'ın peygamberlerinin dili ile vadettiklerinin gerçek

olduğuna dair bir itiraftır. Bir sonraki ayette cennetlikler bu itirafı cehennemliklerden alacaklardır.

Gerek bu itiraf ve gerek yüce Allah'ın kıyamet günü cennetliklerden ve cehennemliklerden alacağı diğer itiraflar, yüce Allah'ın dize getirici üstünlüğünün ve rububiyetinin eksiksizliğinin meydana çıkmasıdır. Bu itiraf, cennetlikler için bir şükür, cehennemlikler bakımından ise delillerin tamama erdirilmesi anlamını taşır.

Kıyamet toplantısında bir araya gelecek bütün insanların yüce Allah'ın peygamberleri aracılığı ile yaptığı vaatlerin gerçek olduğunu itiraf etmeleri, Kur'ân'ın ifade ettiği yüce gerçeklerdendir. Her ne kadar basit bakış açısı ile sıradan bir şey gibi görülse de anlamı oldukça yücedir. İnşaallah bu ayetlerin arkasından yapacağımız incelemede bu konuya değineceğiz.

Onlara şöyle seslenilir: "İşte size cennet! İşlediğiniz iyi a-mellerin karşılığı olarak size miras kaldı."

Burada uzağı gösteren "tılkum" işaret zamirinin kullanılması, cennetin derecesinin yüksekliğine ve konumunun yüceliğine işarettir. Çünkü sözün akışından anlaşıldığına göre bu sesleniş, cennetlikler cennetteyken meydana gelir. Cennetin cennetliklere amellerinin karşılığında miras olarak verildiği dile getiriliyor. Mirastan şöyle bir durumda söz edilebilir: Bir mal veya fayda sağlayan bir şey vardır. Bu maldan veya fayda sağlayan nesneden bir şahıs yararlanıyor. Arkasından o şahıs ortadan kalkıyor ve mal başkasına kalıyor.

Bu durumu ifade etmek için, "Falanca babasına mirasçı oldu." denir. Yani adamın babası öldü, geride mal bıraktı ve bu mal adama kaldı. "Âlimler, peygamberlerin mirasçılarıdırlar." Yani peygamberlerin bıraktıkları ilim, âlimlere geçer. Bu örneklerin ışığında Allah'ın yeryüzüne vâris olması, şu demektir: Yüce Allah, yeryüzündeki malı ve diğer varlıkları insanların yararına sunar. Arkasından insanlar tümü ile öldüklerinde yararlarına sunulan varlıklar Allah'a kalır.

Buna göre cennetin, cennetliklerin elde ettikleri bir miras olması şu demektir: Cennet, mümin-kâfir bütün insanlara amelleri karşılığında kazanacakları bir yer olarak sunuldu. Fakat kâfirler, müşriklikleri ve günahları yüzünden devre dışı kaldılar. Bu yüzden cennet müminlere kaldı. Müminler amelleri sayesinde ona vâris oldular. Eğer amel-

leri olmasaydı, ona vâris olamazlardı. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onlar, Firdevs cennetinin mirasçıları olacak vârislerdir."* (Mü'minûn, 11)

Başka bir ayette de şöyle buyruluyor: *"Hamdolsun Allah'a ki, bize verdiği sözü yerine getirdi ve bizi yeryüzüne vâris kıldı da cennetin dilediğimiz yerinde oturabiliyoruz."* (Zümer, 74)

Bu açıklama, Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserinde yaptığı açıklamadan gayet daha açıktır. O şöyle diyor: "Veraset ve irs kelimeleri, bir kazancın sözleşme veya bu türden bir bağlantı sonucu olmaksızın başkasından sana geçmesi demektir. Ölüden geçen mala bu ad verilir ve bu yolla intikal eden kazançlara miras ve irs denir. Peygamberimiz (a.s) şöyle buyuruyor: 'Usbutû alâ meşâirikum, fe-innekum alâ irs-i ebîkum.' Yani: 'Hac amellerinize bağlı kalın; çünkü siz babanızın irsi (aslı, bıraktıkları) üzerindesiniz.' Şair de şöyle demiştir:

"Fe-yenzuru fî suhufin ke'r-riba / ti fihinne irs-u kitab-i Muhiyy"

[Yani: O, gözcü asker misali sahifelere bakar; çünkü onlar Muhiyy'in kitabından geriye kalanları içerir.]

Ragıp devamla şöyle der: "Herhangi bir kimse sıkıntı çekmeden, yorulmadan bir şey elde edince buna, 'falan şeyi miras aldı' ve birine sevindirici bir şey bağışlanınca, 'kendisine miras bırakıldı' denir. Nitekim Kur'ân'da, *'Bu, miras olarak size intikal eden cennettir.'* ve *'Onlar, Firdevs cennetinin mirasçıları olacak vârislerdir.'* buyruluyor. Başka bir ayette de, *'Yakupoğulları'ndan miras alsın.'* [Meryem, 6] buyruluyor. Burada kastedilen miras mal mirası değil, peygamberlik, ilim ve fazilet mirasıdır. Çünkü peygamberler nazarında malın yarışma konusu yapacakları bir değeri yoktur. Hatta onların mal-mülk edindikleri çok azdır."

"Nitekim Peygamberimiz (a.s), 'Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizim bıraktıklarımız sadakadır.' buyuruyor. Peygamberimiz (a.s) şunu demek istiyor: 'Bizim bıraktığımız şey ilimdir. O ise bütün ümmetin ortağı olduğu bir sadakadır.' Peygamberimizin (a.s), 'Âlimler, peygamberlerin vârisleridirler.' sözü, peygamberlerin bıraktıkları ilme işarettir. Bunun miras olarak tanımlanması, ilmin maddî bedel ve minnet karşılığı olmamasındandır."

"Peygamberimiz, İmam Ali'ye (r.a), 'Sen benim kardeşim ve vârisimsin.' dedi. İmam Ali, 'Senin mirasın nedir?' diye sorunca Peygam-

berimiz ona, 'Benden önceki peygamberlerin bıraktıkları miras, yani Allah'ın kitabı ile benim sünnetimdir.' cevabını verdi. Yüce Allah, kendini vâris olarak niteliyor. Çünkü bütün varlıklar, sonunda O'na varacaktır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Bizim az önce söylediklerimizin İsfahanî'nin söylediklerinden daha açık olduğunu vurgulamamızın sebebi, onun verdiği anlamların kelimenin kök anlamına döndürülmesinin zorluğudur.

44-45) Cennetlikler cehennemliklere, "Biz Rabbimizin bize vadettiklerini gerçekleşmiş bulduk..." diye seslenirler...

Bu sesleniş, cennetlikler aracılığı ile cehennemliklerden itiraf almak isteyen istihza içerikli bir sesleniştir. Bu seslenişte cennetlikler cehennemliklerle alay ediyorlar. İstihza ve alaya almak, haklı bir amaca dayanmadığı takdirde batıl ve hoş olmayan bir eylem olur. Hak ile ve hak taraftarları ile alay etmek gibi. Ama karşılık vermek amacı ile veya başka bir maksada dayanılarak yapıldığı takdirde haktır ve sakıncası yoktur. O zaman cennetlikler tarafından yapılmaması gereken nahoş bir iş sayılmaz. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler ise, yanına her uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Nuh onlara şöyle diyordu: '(Şimdi) eğer siz bizimle alay ediyorsanız, siz bizimle alay ettiğiniz gibi (yakında) biz de sizinle alay edeceğiz." (Hûd, 38), *"Günahkârlar müminlere gülerlerdi. Yanlarından geçerken kaş-göz ederek alay ederlerdi... Bugün ise müminler kâfirlere gülerler."* (Mutaffifîn, 29-34)

Bu vaat cümlelerinin birincisinde vaadin muhatabı olan "bize" zikredilirken, ikinci vaat cümlesinde vaadin muhatabı zikredilmiyor. Bu farklı ifade tarzının gerekçesi, birinci vaadin muhataplarını onurlandırmak olabilir. Çünkü Allah'ın vadettiklerinden maksat, mükâfat ve ceza türünden insanların tümüne yönelik vaatlerinin bütünüdür.

Bu farklılığın başka bir yorumu da şudur: Dünyadayken müminlerin ve kâfirlerin ahireti kabul etme konusundaki tutumları farklıdır. Müminler, Allah'ın kendilerine vadedip açıkladığı bütün özellikleri ile yeniden dirilmeye inandıkları hâlde, kâfirler yeniden dirilişi inkâr ediyorlardı ki, ahiretin bu unsuru kâfirlerle müminlere yapılan vaatlerin ortak noktasıdır. Bundan dolayı Allah, kâfirlere karşı yeniden dirilişin

aslı ile delil getiriyor, özelliklerinden bahsetmiyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Onları Rablerinin huzuruna çıkarıldıkları zaman keşke görsen! Allah onlara, 'Yeniden dirilmek gerçek değil miymiş?' der. Onlar da, 'Rabbimiz hakkı için gerçekmiş.' derler." (En'âm, 30), *"Kâfirler cehenneme sunuldukları gün Allah onlara, 'Bu gerçek değil miymiş?' der. Onlar da, 'Rabbimiz hakkı için gerçekmiş.' derler."* (Ahkaf, 30)

Buna göre müminlerin, *"Biz Rabbimizin bize vadettiklerini gerçekleşmiş bulduk."* şeklindeki sözleri, Allah'ın kendilerine yönelik vaatlerinin gerçekliğine dönük bir itiraftır. Onlar buna dünyadayken inanıyorlar ve Allah'ın, peygamberlerin dili ile onlara anlattığı yeniden dirilişin bütün özelliklerine tanıklık ediyorlardı. Ama kâfirler yeniden dirilişin kendisini ve azabı inkâr ediyorlardı, ki ahiretin bu unsuru, müminlere ve kâfirlere yapılan vaatlerin ortak noktalarını oluşturur. Bu yüzden kâfirlere, *"Rabbinizin vadettiklerini gerçekleşmiş buldunuz mu?"* deniyor, "Rabbinizin size vadettiklerini" denmiyor. Çünkü yeniden dirilişin kendisi ile ahiret azabı, sadece kâfirlere yapılmış bir vaat değildir.

Bu açıklamamız şu sorunun cevabını da ortaya koyar. **Soru şudur:** Kelâm âlimleri mükâfat vaadini yerine getirmenin gerekli olduğunu, buna karşılık ceza vaadini gerçekleştirmenin gerekli olmadığını söylemişlerdir. Buna göre eğer ceza vaadinin yerine getirilmesi gerekli değilse, o zaman Allah'ın kâfirler ve günahkârlar hakkında anlattığı ve onlara uyarı olarak bildirdiği cezaların gerçekleşmiş olduğuna dair onlardan itiraf almanın ne anlamı olabilir?!

Bu sorunun cevabı şudur: Kelâm âlimlerinin anlattıkları fark şu gerekçeye dayanır: Mükâfat, mükâfatı veren yetkili üzerinde iyi amel işleyenin bir hakkıdır. Ceza ise amellere karşılık biçen yetkilinin amel işleyen üzerindeki hakkıdır. Bir kişi hakkını almaktan feragat edebilir. Fakat başkasının hakkını geçersiz saymak caiz değildir. Buna göre mükâfat vaadini yerine getirmek gereklidir, ama ceza vaadini gerçekleştirmek gerekli değildir. Yalnız bu ilke, sadece ceza vaadi ile ilgili bazı özel durumlarda geçerlidir. Günahları cezalandırma prensibini temelli yürürlükten kaldıracak şekilde ve yasaları çiğnemeyi cezalandırmaktan tamamıyla vazgeçmek anlamında geçerli değildir. Çünkü

böyle bir tutum, hukuku temelli olarak iptal etmeye ve kamu düzenini alt-üst etmeye yol açar.

Bazıları, *"Rabbimizin bize vadettikleri"* ifadesi ile *"Rabbinizin vadettikleri"* ifadeleri arasındaki farkı şöyle açıklıyorlar: *"Bize vadettikleri"* ifadesinden maksat, Allah'ın müminlere kıyamet günü vereceğini vadettiği özel bağışlardır. *"Rabbinizin vadettikleri"* ifadesinden maksat ise, kıyamet günü hem müminlere, hem de kâfirlere vereceği mükâfat ve cezalarla ilgili genel vaatlerdir. *"Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman..."* diye başlayan iki ayette açıklandığı gibi. Bilindiği gibi bu vaatlerde sadece kâfirlere özgü anlatılan vaatler değildir ki, "Rabbinizin size vadettikleri" densin. Buna göre doğru ifade "Rabbinizin vadettikleri" ifadesidir.

Bu açıklama hakkında söyleyeceklerimiz şunlardır: Bu açıklama farkın özünü izah etme bakımından mantıklıdır. Fakat soruların arkasını kesmiyor. Biri dönüp şu soruyu sorabilir: Niçin cennetlikler, kendi itiraflarında sadece kıyamet gününün kendileri ile ilgili vaatlerini dile getirmekle yetindikleri hâlde, cehennemliklere sordukları soruda Allah'ın hem müminlere, hem kâfirlere yönelik vaatlerini gündeme getiriyorlar? Başka bir deyişle; ortada her iki kesimin ortak olduğu vaatler olduğu gibi, kesimlerden her birine mahsus özel vaatler de var. Niçin cennetlikler, kendi itiraflarında sadece kendilerine mahsus vaatleri dile getirirlerken, cehennemliklerden her iki tarafa yönelik ortak vaatleri itiraf etmeyi istiyorlar?

Kimileri de bu ifade farkını şöyle açıklıyor: Kâfirlerle ilgili *"Rabbinizin vadettikleri"* ifadesinden maksat, yüce Allah'ın cennetliklere vadettiği çeşitli mükâfatlardır. Çünkü cehennemlikler, hem cennetliklere verilen bu ödülleri görüyorlar, hem de çektikleri acı azabı yaşıyorlar. Bu açıklama, hakkında söz söylemeye değmeyecek derecede saçmadır.

"Bu sırada bir çağırıcı, aralarında yüksek sesle şöyle bağırır: Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun." Bu ifade, Allah tarafından yapılan vaatlerin gerçekliğine ilişkin her iki kesimin itirafının gerçekleşmesinin sonucu niteliğindedir. Sözü edilen ilân, *"Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun."* ifadesidir. Ayetteki *"aralarında"* ibaresinden anlaşılacağı üzere bu açıklama, her iki kesime duyurulan genel bir ilândır.

Lânetin anlamı, zalimlerin Allah'ın rahmetinden uzak tutulmaları, kovulmalarıdır. Lânet cezasına çarptırılan zalimler, *"Onlar, insanları Allah yolundan alıkor, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar."* ayeti ile tefsir edilmiştir. Buna göre onlar, ahireti inkâr eden kâfirlerdir. Bunlar, Allah yolundan çıkmış sapıklardır. Aynı zamanda başkalarını da doğru yoldan çıkarıyorlar. Bunlar, hakka inatla karşı çıkan ve ahireti inkâr eden kimselerdir.

Bu tanımlama, inatla hakka karşı çıkan ve hesaplaşma gününü inkâr eden herkesi kapsar. Hiçbir dine inanmayan ateistler de bu kategoriye girer. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'da benimsenmesine çağırdığı ve hidayet vesilesi kıldığı dinin ve yolun, fıtratın ve yaratılışın insanı kabul etmeye çağırdığı bir insanlık yolu olduğunu, insana mahsus tek dinin bu olduğunu, onun dışında bir başka dinin ve İslâm'ın bulunmadığını vurguluyor.

İnsanın hayatında izleyeceği yol, Allah'ın yoludur ki, bu Allah'ın dinidir. Eğer insan bu yolu fıtratın doğrultusuna bağlı kalarak izlerse -ki bu istikamet onu mutluluğa erdirir- bu doğrultu, doğru yol, Allah'ın dini olan İslâm ve eğriliği olmayan Allah yolu olur. Eğer insan başka bir yoldan giderse bu gidiş, Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenenlerin gidişi olur. Tutturulan yol, ister batıl dinler gibi Allah'ın varlığını kabul eden ve bir mabuda kulluk etmeyi benimseyen bir yol olsun, ister koyu maddecilik gibi Allah'ın varlığını reddeden ve hiçbir mabuda kulluk etmeyi kabul etmeyen bir yol olsun, fark etmez. Fıtratın çağrısı ile örtüşmeyen her dinî anlayış, İslâm adını taşısa bile, tahrife uğramış bir İslâm ve Allah'ın nimetinin nankörlüğe dönüştürülmüş bir biçimi olur. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

"Bu sırada bir çağrıcı, aralarında şöyle bağırır..." ifadesinde bu çağırıcının kim olduğu belirtilmiyor. Bu çağrıcının bir insan mı, bir cin mi, yoksa bir melek mi olduğu belli değil. Fakat dikkatli bir irdeleme ile varılacak sonuca göre bu çağrıcının bir insan olması gerektiği, bir cin veya bir melek olmasının muhtemel olmadığı ortaya çıkıyor. Çünkü cinlere gelince, insanın ölümünden cennete veya cehenneme yerleşmesi aşamasına kadar cinlerin insanların işlerine karıştıkları yolunda Kur'ân'da bir işaret yoktur. O hâlde bu çağrıcının bir cin olması ihtimalinin hiçbir gerekçesi yoktur.

Meleklere gelince; onlar ilâhî uygulamaların aracıları, ilâhî iradenin taşıyıcılarıdırlar, ilâhî emirlerin uygulaması onların elleri ile gerçekleşir. Yüce Allah'ın yaratıkları hakkındaki hükümleri, onların aracılığı ile yürürlüğe girer. Yüce Allah, onların, insanların ölümleri ve ahiretteki cennet ve cehennem aşamaları ile ilgili bazı rollerine ve hükümlerine işaret etmiştir. Meselâ zalimlerin canlarını alırken, *"Haydi canlarınızı (bedeninizden) çıkarın (ölün)!..."* (En'âm, 93) dedikleri, cennetlikleri *"Selâm size, girin cennete..."* (Nahl, 32) diye selâmladıkları ve cehennemin koruma görevlisi olan Malik'in, cehennemlikleri, *"Siz bekleyeceksiniz."* (Zuhruf, 77) diye azarladığı belirtiliyor.

Fakat yeniden dirilme, sorgulama, amel defterinin dağıtımı, tartı, hesaplaşma ve kesin hükümlerin verilme aşamalarını kapsayan mahşere gelince; burada ne melekler için ve ne başkaları için hüküm, emir ve yasak niteliğinde bir rolden açıkça söz edilmiyor; yalnız, yüce Allah tarafından insanla ilgili roller hakkında yapılmış açıklamalar vardır. Meselâ A'raf'takiler hakkında bu ayetlerin sonunda onların şu sözleri naklediliyor: *"Onlar cennetliklere, 'Selâm size!' diye seslenirler."* (A'râf, 46)

Yine onlar müminlerden oluşmuş bir topluluğa, *"Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeyeceksiniz."* (A'râf, 49) Bu sözler bir emir, bir hüküm ve Allah'ın izni ile verilmiş bir teminattır. Allah'ın kıyamet gününü tanımlama bağlamındaki şu sözleri de bu kabildendir: *"Kendilerine ilim verilenler, 'Bugün perişanlık ve kötü akıbet kâfirleri kuşatmıştır.' derler."* (Nahl, 27)

Yine mahşerde toplananlara dünyada ne kadar kaldıkları ile ilgili soru sorulmasının arkasından gelen şu sözler de bu kategoriye girer: *"Kendilerine ilim ve iman verilenler dediler ki: Sizler Allah'ın yazgısında tayin edilen yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, yeniden dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz."* (Rûm, 56)

Bunlar, kıyamet günü Allah tarafından insana verilen ve meleklere verilmeyen rollere örnektirler. Bunların yanı sıra şahitlik ve şefaatçi olma gibi roller de vardır.

Bütün bunlar, bu çağrıcının bir melek değil, bir insan olduğu ihtimaline güç kazandırıyor. Rivayetlerin ışığında yapacağımız incelemede bu konuya değinilecektir.

46) İki taraf arasında bir perde (set) ve A'raf'ta (setin tepelerinde) herkesi simasından tanıyan adamlar vardır.

Ayette geçen "hicab" kelimesi, iki şey arasına girerek bu iki şeyi birbirinden saklayan perde anlamına gelir. "A'raf" kelimesi ise perdenin üst kısımları ve kum yığınının tepeleri demektir. Bu kelimenin tekili olan "urf" kelimesi, horoz ibiği ve at yelesi ve her şeyin üst kısmı anlamına gelir. Hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, kelime yükseklik anlamı taşır.

Ayette "hicab" kelimesi, "A'raf" kelimesinden önce zikrediliyor. Arkasından A'raf'ta bulunanların bütün insanlara yukarıdan baktıkları ve cennetlikler ile cehennemliklere birlikte seslendikleri belirtiliyor. Bütün bunlar, A'raf kelimesi ile cennet ve cehennem arasında yer alan perdenin üst kısımlarının kastedildiğini doğruluyor. Burası, hem cennetliklere, hem cehennemliklere yukarıdan bakan yüksek bir yerdir.

Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre ayetteki "sima" kelimesi, alâmet ve belirti demektir. Şair şöyle der:

"Onun bir belirtisi var ki, (görmek için) gözü meşakkete sokmaz."

Kur'ân'da da şöyle bir ifade geçer: *"Belirtileri yüzlerindedir."* Ayrıca Araplar, bir şeye alâmet koyup belirtili hâle getirdiklerinde "sevvemtuhu" derler. "Musevvimîn" ifadesi de, alâmetle belirtilmiş olanlar demektir. (Ragıp'ın sözleri burada sona erdi.)

Bu ve bunu izleyen ayetler dikkatle irdelendiğinde yüce Allah'ın sözünü ettiği perdenin cennetlikler ile cehennemlikleri birbirinden ayıran bir set, bir sur olduğu sonucuna varılır. Çünkü *"iki taraf arasında"* ifadesindeki zamirin mercii bu ikisidir. Nitekim yüce Allah, kıyamet günü münafıklar ile müminler arasındaki konuşmayı nakleden şu ayette bize bu ayetin mesajına benzer bir mesaj iletiyor:

"O erkek ve kadın münafıklar müminlere, 'Bize doğru bakın da nurunuzdan ışık alalım.' derler. Onlara, 'Geriye dönüp nuru orada arayın.' denir. Bu sırada aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bu surun iç tarafında rahmet ve dış tarafında azap vardır." (Hadîd, 13)

Bu setin bir perde olarak adlandırılmasının sebebi, bu iki kesimin arasına girerek onları birbirinden ayırmasıdır, yoksa o engelin cennet

ile cehennem arasında gerilen, bir kumaş perde şeklinde olması söz konusu değildir.

Arkasından bu setin tepelerinde birtakım adamlar bulunduğu bildiriliyor. Bu adamlar bulundukları yerin yüksekliği sayesinde her iki kesime tepeden bakıyorlar ve hem cennetlikleri, hem de cehennemlikleri simalarından, kendilerine mahsus belirtilerinden tanıyorlar.

Hiç şüphesiz ayetin akışı, bu adamların bu iki kesimden ayrı ve onlara göre ayrıcalıklı olduklarını ifade ediyor. Acaba bu farklılık, o adamların insan olmamalarından, meselâ melek veya cin olmalarından mı ileri geliyor? Yoksa bu adamlar sorgu ve hesaba çekilme gibi o iki kesimle ilgili işlemlerin dışında kaldıkları için mi bu topluluktan farklıdırlar? Ki bu takdirde mahşer toplantısında bir araya gelenler; cennetlikler, cehennemlikler ve A'raf'takiler diye üç kısma ayrılmış olur. Tıpkı dünyada mümin, kâfir ve mustazaf diye üç kısma ayrıldıkları gibi. Bu üç kısmın üçüncüsü olan mustazaflar, haklarında kesin hüküm verilmeyen, yükümlü olma yeterliliğine kavuşmamış, aklî yeterliliğe sahip olmayan kadınlar, bulûğ çağına ermemiş çocuklar, ileri derecede yaşlılar, deliler, aptallar gibi kimselerdir. Yoksa bu adamlar, konumları itibariyle cennetliklerden ve cehennemliklerden üstün kimseler midir?

Hiç şüphesiz ayette geçen "rical (adamlar, erkekler)" kelimesi, melekleri kapsamaz. Çünkü melekler, hayvanlarda olduğu gibi erkeklik ve dişilikle nitelenemezler. Gerçi onların erkek kılığında görünebildiği söylenebilir; ama bu durum, onların erkek olarak nitelendirilip öyle adlandırılmalarını doğru göstermez. Üstelik bunu kanıtlayacak bir delil de yoktur.

Sonra *"Herkesi simasından tanıyan adamlar"* ifadesi, özellikle "adamlar" kelimesinin nekire (belirsiz) olarak kullanıldığı da göz önüne alındığı takdirde, Arapça'nın geleneğinde bu sözcükle kastedilenlerin konumunun oldukça önemli olduğunu ifade eder. Çünkü adam ve erkek kelimesi, normalde akıl ve irade bakımından güçlü bir insan anlamına gelir.

Kur'ân'da da bu kelimenin bu anlama geldiğini görüyoruz. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Ticaretin, alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı adamlar." (Nûr, 37), *"Orada tertemiz olmayı seven adamlar var-*

dır." (Tevbe, 108), *"Allah'a verdikleri sözü yerine getiren adamlar."* (Ahzâb, 23), *"Senden önce de sadece kendilerine vahiy indirdiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik."* (Yûsuf, 109), *"Niçin kötü saydığımız birtakım adamları görmüyoruz?"* (Sad, 62), *"İnsanlardan bazı adamlar, cinlerden bazı adamlara sığınıyorlardı."* (Cin, 6)

Buna göre ayette geçen "rical" kelimesi ile insanlık bakımından eksiksiz bazı fertlerin kastedildiği şüphesizdir. Gerçi tağlib (çoğunluğa dayanma) kuralı uyarınca aralarında bazı kadınların olduğu farz edilebilir.

Mustazaflara gelince; onlar zayıf insan fertleridir, kendilerine önem atfedilmesini gerektirecek bir ayrıcalıkları yoktur. Kadınlar, çocuklar, hatta ceninler bu gruba dahildirler. Bunların birbirlerine karşı veya erkeklerinin öbürlerine karşı bir üstünlüğü yoktur ki, tağlib kuralı uyarınca hepsinden rical kelimesi ile söz edilmiş olsun. Eğer *"Herkesi simasından tanıyan adamlar"* ifadesi ile bunlar kastedilseydi, Kur'ân'ın bildiğimiz üslûbu uyarınca onlardan "tanıyan kavim", "tanıyan kimseler" veya "tanıyan zümre" diye söz edilmesi yerinde olurdu. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah'ın yok edeceği veya azaba çarptıracağı bir kavme niye öğüt veriyorsunuz?"* (A'râf, 164), *"Onlar, temizlenen kimselerdir."* (A'râf, 82), *"Bunun üzerine İsrailoğulları'dan bir zümre iman etti ve bir zümre inkâr etti."* (Saff, 14)

Üstelik bir sonraki ayette bu adamlarla ilgili olarak sözü edilen nitelikler ve özellikler, onların sıradan insanlar ve mustazaf olmaları bir yana, mutlaka yüksek dereceli ve Allah'a yakın kimseler olmalarını gerektirir.

Bu özelliklerden birincisi şudur: Bu adamlar, A'raf denen yere yerleştirilmiş ve bütün mahşer halkını tepeden gözetledikleri ve cennetlikler ile cehennemliklere karşı üstün konumda oldukları şeklinde nitelenmişler. Bunlar, cennetlikler ile cehennemliklerin her ferdini kendine mahsus belirtileri ile tanıyorlar. Onların bütün kişisel özelliklerini ve amellerinin ayrıntılarını biliyorlar. Hiç şüphesiz bu durum, insanlar arasında onlara mahsus olan yüksek bir derecedir. Bütün insanları, özellikle cennete ve cehenneme girildikten sonra gözetim altında bulundurmak herkese açık, genel bir imkân değildir.

Nitekim Kur'ân'da cehennemliklerin şu sözleri naklediliyor: *"Niçin kötü saydığımız birtakım adamları görmüyoruz?"* (Sâd, 62), *"Rabbi-*

miz, cinlerden ve insanlardan bizi yoldan çıkaranları göster de onları ayaklarımızın altına alalım da alçaklardan olsunlar." (Fussilet, 29), *"O gün onların her birinin kendine yetecek kadar işi vardır."* (Abese, 37)

Ayette sözü edilen sima (belirti), gören herkesin karşıdakinin cennetlik mi, yoksa cehennemlik mi olduğunu anlamasını sağlayacak yüz beyazlığı veya yüz karalığı gibi genel bir belirti anlamında değildir. Çünkü bir sonraki, *"A'raf'takiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler: 'Ne kalabalıklığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı.' 'Allah onları hiçbir rahmete erdirmez.' diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?!"* ayeti onların insanların davranış ve durum özelliklerini belirtilerinden ayırt ettiklerini, meselâ kalabalık bir toplulukları olan kibirli kimseler olduklarını, şu şu şekilde yeminleri olduğunu bildiklerini ifade ediyor ki, bu bilgiler genel anlamdaki kâfirliğin ve müminliğin ötesindeki nitelikleri içerirler.

Bu özelliklerin ikincisine gelince: Bu tepelerdekiler, her iki grupla konuşuyorlar. Cennetlikler ile konuşup onları cennet selâmlaması ile selâmlıyorlar. Küfrün ve sapıklığın önderleri olan zorba cehennemlikler ile de konuşup onları tutumları ve sözleri sebebi ile azarlıyorlar ve hiç kimsenin engellemesi ile karşılaşmadan bu tutumlarını devam ettiriyorlar. Oysa *"Allah'ın kendisine izin verdiği ve doğruyu söyleyen kimselerden başka hiç kimse konuşamaz."* (Nebe, 38) ayetinde belirtildiği gibi, o gün sadece Allah'ın doğru sözlü ve seçkin kulları dışında hiç kimseye konuşma izni verilmez.

Bu özelliklerin üçüncüsü şudur: Bu A'raf tepelerindekiler, bir sonraki ayette görüldüğü üzere verdikleri selâmla cennetliklere güven aşılarlar ve verdikleri mutlak emirle onlara cennete girmelerini söylerler.

Dördüncü özelliklerine gelince: Ayetlerde onların yüksek konumu, cennetlikler ve cehennemlik şımarık zorbalar ile yaptıkları konuşmalar sırasında hiçbir kaygı belirtisi ve konuşmalarında herhangi bir sıkıntı alâmeti görülmüyor. Mahşerde sorguya çekildikleri ve diğer kimselerin yaşadıkları yürek hoplatıcı dehşet dolu sahneleri yaşadıkları söylenmiyor. Yüce Allah, *"Onlar hesap yerine getirilecekler. Yalnız Allah'ın seçkin kulları hariç."* (Sâffât, 128) buyurarak bunu seçkin kulla-

rın ayrıcalıklarından sayıyor ve arkasından onları kıyamet günü için hazırlanan bütün dehşetli sahnelerden müstesna tutuyor.

Arkasından onların, *"Onların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce, 'Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma.' derler."* şeklindeki duaları naklediliyor ve bu duanın reddedildiği söylenmiyor. Bu da, onların istedikleri sözü söyleyebildiklerini ve dualarının kabul edildiğini gösteriyor. Eğer böyle olmasaydı, bu duanın reddedildiği bildirilirdi. Nitekim mahşer topluluğunun dualarının, cehennemliklerin bazı isteklerinin ve başkalarının diğer dualarının reddedil-diği bildirilmektedir.

Bu ayetlerin dikkatle irdelenmesi sonucunda teker teker ortaya çıkan bu özellikler ve bunlarla bağlantılı diğer nitelikler şüpheye yer bırakmayacak bir kesinlikle şunu ortaya koyuyor: Ayette *"A'raf'ta herkesi tanıyan adamlar vardır."* ifadesi ile varlıkları bildirilen bu kimseler, Allah'ın seçkin kullarından bir grupturlar, melek kökenli değildirler, geride kalan mahşer kalabalığından daha yüksek konumlu, daha yüksek derecelidirler. Cennetlikler ile cehennemliklerin hepsini tanıyorlar. Kıyamet günü konuşmaya, şahitlik etmeye, şefaat etmeye, emir ve hüküm vermeye yetkilidirler.

Bunlar insan mıdırlar, cin midirler, yoksa insan-cin karışımı mıdırlar? Ayetin sözlerinden bu konuda bir bilgiye varmak mümkün değildir. Yalnız şunu biliyoruz: Kur'ân'da cinlerin kıyamet günü ile ilgili gelişmelerde herhangi bir rol oynadıkları, şahitlik ve şefaat gibi insanla ilgili kesin hükme yol açacak herhangi bir aracılık yaptıkları yolunda bir delil yoktur.

Bu A'raf tepelerindekilerin şimdiye kadar saydığımız nitelikleri ve ayrıcalıkları, *"O gün kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür. O gün yetki Allah'a aittir."* (İnfitâr, 19) gibi ayetlerle çelişmez. Çünkü bu ayet, başka ayetlerle tefsir edilmekte ve karşımıza şu anlam çıkmaktadır: Kıyamet günü yüce Allah'ın her şeyin maliki olduğu, her şeyi kuşattığı ortaya çıkacaktır. Yoksa yüce Allah'ın mutlak egemenliği o gün başlayacaktır diye bir durum söz konusu değildir. Çünkü O'nun egemenliği herhangi bir zaman dilimi ile sınırlı değildir; hiç kimsenin başka bir kimseye bir şey yapmaya yetkili olmadığı kuralı sadece ahirette değil, her zaman için geçerlidir.

Ama o gün melekler aracılık görevlerine devam ederler; şahitler şahitliklerini, şefaat edebilecek olanlar şefaatlerini yaparlar. Yüce Allah bunları açıkça şöyle bildiriyor: *"Melekler onları, 'Bugün size vaktiyle vadedilen gündür.' diye karşılarlar."* (Enbiyâ, 103), *"Şahitlerin şahitlik edecekleri gün..."* (Mü'min, 51), *"Allah dışında taptıkları sözde ilâhlar o gün şefaat etme yetkisine sahip değildirler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaat edebilirler."* (Zuhruf, 86)

Kısacası; o gün egemenlik ve emir yetkisi, Allah'a aittir. O'nun dışındakilerin yetkisi, O'nun vereceği izin ile sınırlıdır. Tıpkı dünyada olduğu gibi. Yalnız kıyamet gününün özelliği bu gerçeklerin, hiçbir gizliliği kabul etmeyecek, hiçbir gaflet, cehalet, yanılgı gölgesi altında kalmaksızın apaçık biçimde ortaya çıkmalarıdır.

Tefsirciler, bu ayetin anlamı üzerinde şiddetli anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Bunun sonucunda bazıları keyfî yönler içeren görüşler de ileri sürmüşlerdir. Meselâ A'raf'ın ne demek olduğu hakkında şöyle farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- Kimi, onun hem cennetlikleri, hem cehennemlikleri yüksekten gören bir şey olduğunu söylüyor.

2- Kimi, onun horoz ibiği gibi çıkıntısı olan bir sur olduğunu söylüyor.

3- Kimisi, onun bir grup günahkârın üzerinde durduğu cennet ile cehennem arasında bir tepe olduğunu söylüyor.

4- Kimi onun, *"Bu sırada aralarına kapısı olan bir sur çekilir."* ayetinde müminler ile münafıklar arasında yerleştirildiği bildirilen sur olduğunu söylüyor.

5- Kimi, A'raf'ın tanıma anlamına geldiğini söylüyor. Yani insanların durumlarını bilen, tanıyan bazı adamlar vardır.

6- Kimi A'raf'ın sırat anlamına geldiğini söylüyor.

Bunun yanı sıra A'raf'ta bulunan adamlar hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar şu on iki görüşte özetlenebilir:

1- A'raf'takiler insanların önde gelenleri, Allah'ın bağışladığı üstünlük sayesinde ayrıcalık sahibi olmuş kimselerdir.

2- Bunlar, iyilikleri ile kötülükleri birbirine eşit kimselerdir. İyilikleri baskın gelmediği için cennete ve kötülükleri baskın gelmediği için cehenneme gönderilmediklerinden dolayı cennet ile cehennem

arası bir yer olan A'raf'a geçici olarak konmuşlardır. Daha sonra Allah'ın rahmeti ile cennete yerleştirileceklerdir.

3- Bunlar, (peygamberlerin gönderilmediği) fefret dönemlerinde yaşamış kimselerdir.

4- Bunlar, cinlerin müminleridir.

5- Bunlar, kâfirlerin bulûğa ermemiş çocuklarıdır.

6- Bunlar, zina çocuklarıdır.

7- Bunlar kendini beğenmiş kimselerdir.

8- Bunlar, A'raf'ta duran meleklerdir, herkesi belirtilerinden tanırlar. Bu görüşü ileri sürenlere meleklerin erkeklik-dişilik sıfatları ile nitelenemeyecekleri hatırlatılınca, "Onlar erkek kılığına girerler." diyerek görüşlerini savunmuşlardır.

9- Bunlar, peygamberlerdir. Diğer insanlardan ayrılsınlar diye ve onlar üzerinde gözetleyici olduklarından dolayı oraya yerleştirilirler.

10- Onlar, ümmetlerin adil şahitleridir. Ümmetleri hakkında şahitlik etmeleri için A'raf'a yerleştirilirler.

11- Onlar salih, fakih ve bilgin bir topluluktur.

12- Bunlar Abbas, Hamza, Ali ve Cafer'dir. Sıratın bir yerinde otururlar. Sevenlerini yüzlerinin beyazlığından ve nefret edenlerini de yüzlerinin karalığından tanırlar. Alusî'nin Ruh'ul-Meani adlı eserinde Dahhak'a dayanılarak verilen bilgiye göre bu görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

el-Menar adlı tefsirde şöyle deniyor: "Biz tanınmış tefsirlerde bu görüşe rastlamamışız. Anlaşılan, Dahhak bu görüşü Şia tefsirlerinden nakletmiştir. Ancak biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü A'raf'takiler cennetlikler ile cehennemlikleri özel belirtilerinden tanıyıp onları birbirinden ayırt edebiliyorlar veya onlar aleyhinde şahitlik edebiliyorlar. Öyle olunca bu zatların sırat üzerinde durup kendilerinden nefret eden Emevîleri, özellikle de İmam Ali'den nefret eden münafıkları ve Nasıbîleri ayırt etmelerinin ne faydası olabilir? Ayrıca A'raf nerede, sırat nerede?! Dolayısıyla bu görüş, ayetlerin dizilişi ve akışının ifade ettiği anlamdan çok uzaktır." (el-Menar'dan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ben derim ki: Bu rivayet, hiçbir Şia tefsirinde Dahhak'a dayanılarak yer almamıştır. Mecma'ul-Beyan'da verilen bilgiye göre bu rivayeti Sa'lebî, kendi tefsirinde Dahhak aracılığı ile İbn Abbas'a da-

yandırarak nakletmiştir. Hadislerin ışığında inceleme yaparken Şia rivayetlerinin A'raf'taki adamlar hakkında olanlarına inşaallah yer vereceğiz.

el-Menar yazarının bu rivayeti reddetmesi yerindedir. Yalnız onu reddederken ileri sürdüğü dayanaklar yerinde değildir. Çünkü bu açıklama tarzı, ahiret ile ilgili incelemelerde benimsediği yöntemi ortaya koyuyor. el-Menar yazarı, Kur'ân'da ve hadiste kıyamet günü ile ilgili olarak anlatılan olayların düzenini dünyadaki gelişmelere egemen olan düzenle karşılaştırıyor, ahiret olaylarının düzenini dünyadaki olayların düzeni ile aynı türden sayıyor. Bunun sonucunda varoluş sebebi açık görüneni açıklıyor ve dünya düzeni ile uyuşmayan şey olursa, onu buzdolabına koyuyor. Bu tutum, bir irade keyfîliğidir. Bunu iyi anlamak gerekir.

el-Menar yazarının dediğine göre, madem ki A'raf'takiler insanların iyisini kötüsünden ayırt edebiliyor, sırattakilerin ayırt etmesine gerek yoktur ve bu yüzden bu rivayet asılsızdır. Eğer bu düşünce tarzı doğru olsa, o zaman sıratın söz konusu olmasının yanında A'raf'takilerin ayırt etmelerine, sorgu suale, hesaba, amel defteri dağıtımına, tartı kurmaya, amellerin huzura gelmelerine, şahit göstermeye, vücudun organlarını konuşturmaya da gerek yoktur. Çünkü bunların her biri, ötekileri gereksiz hâle getirmektedir. Hepsinin ötesinde de Allah'ın bilgisinin her şeyi kuşattığı gerçeği, bunların hepsini toptan gereksiz kılar. O, zaten yaptıklarından sorguya çekilmez.

Galiba el-Menar yazarı, ahiretteki uzayıp giden sırat ile perdenin üst kısımları demek olan A'raf'ı, dünyada görmeye alıştığımız yolcuların gelip geçtikleri uzayıp giden sırat (yol) ile sur ve duvar gibi algılıyor. Dünyada sırat ile sur bir arada olmaz. Bir kişinin aynı anda hem bir sırattan geçmesi veya üzerinde durması ile yine aynı anda sur üzerinde durması düşünülemez. Bu mantıkla da, "Sırat nerede, A'raf nerede?!" diyerek buradaki nesneleri oradakiler ile karşılaştırıyor. Bu mantığın sakat olduğunu ise anlamış olmalısın.

Sonra şu da var: Hadislerden anlaşıldığına göre sırat, cehennemin üzerinde uzayan bir köprüdür. Mahşer kalabalığı bulundukları yerden cennete varabilmek için bu köprünün üzerinden geçerler. Allah müminlerin köprüden geçmelerini sağlarken, zalimler köprüyü geçemeyerek cehenneme düşerler. Böyle olunca sözü edilen surun köprü üze-

rine kurulması ve A'raf denen tepelerin de bu surun üzerinde bulunmasına ne engel var?

Üstelik el-Menar yazarı, A'raf'ın ne olduğu ile ilgili görüşlerden birinin, A'raf'ın sırat demek olduğu şeklinde olduğunu da göz ardı ediyor. Nitekim Taberî, kendi tefsirinde bu görüşü İbn Mesud'dan rivayet etmiş ve ed-Dürr'ül-Mensûr'da da İbn Ebî Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Cureyh, "Tefsirciler, A'raf'ın sırat demek olduğu görüşündedirler." demiştir.

el-Menar yazarının, "Dolayısıyla bu görüş, ayetlerin dizilişi ve akışının ifade ettiği anlamdan çok uzaktır." sözüne gelince, bu sözün sakatlığı öbür sözlerinin sakatlığından daha açıktır. Çünkü bu tür gayb ile ilgili konularda ifadelerin akışı ve bu ifadelerde kullanılan üslûp, bize bazı hususları genel nitelikler ve mutlak açıklamalarla anlatır. Bu niteliklerin ve açıklamaların anlamları belli, fakat mahiyetleri belirsiz ve meçhul olur. Bu mahiyet, ilâhî açıklamanın ilettiği ve ifadenin bazı bölümlerinin öbür bölümleri aydınlattığı oranda anlaşılabilir. Bu durumda ifadede yer alan bazı niteliklerle, bu niteliklerin örtüştüğü belirli bazı kişiler kastedilebilir. Aynı şekilde, değişik açıklamalarla aynı anlam kastedilmiş olabilir. Örneğin açıklamada birden çok kelimede kullanılmış olan adalet ve tartı kelimeleriyle aynı hakikat kastedilmiş olabilir.

A'raf'takiler hakkında ileri sürülen görüşler bu on iki görüştür. Bunlara şu iki görüş de eklenebilir:

Birincisi: A'raf'takiler, haklarında kanıt tamamlanmamış ve yükümlülük yeterliliğine ermemiş mustazaflardır. Güçsüz erkekler ve kadınlar ile bulûğ çağına ermemiş çocuklar gibi. Bunlar, az önce saydığımız görüşlerden ikincisinin kapsamına girebilirler. Bunun açıklaması da şöyle yapılabilir: Bunların amellerinin iyilikleri kötülüklere ve kötülükleri iyilere baskın değildir. Bunun sebebi, ya haklarında kanıt tamamlanmadığı ve yükümlülük yeterliliğine ermemiş oldukları için hesaba çekilmemeleridir. Çocuklar, deliler ve fetret dönemlerinde yaşayanlar gibi. Veya bunun sebebi, iyilikleri ve kötülüklerinin miktar ve tartı bakımından eşit olmasıdır. Her iki kısmın hükmü birdir.

İkincisi: A'raf'takiler, ana-babalarından izin almadan cihada çıkıp şehit olan kimselerdir. Bunlar, bir rivayete göre günahları yüzünden

cehennemlik ve şehitlikleri sebebi ile cennetliktirler. Bu görüşü de yukarıdaki ikinci görüşün kapsamına almak mümkündür.

Sayılan bu görüşlerin hepsi mahiyetleri itibariyle birbirinin karşıtı değildirler. Meselâ bu kimselerin (peygamber gönderilmediği) fetret döneminde yaşamış olduklarını söylemek ile onların kâfirlerin çocukları olduklarını söylemenin gerekçesi, bu kimselerin iyilikleri ile kötülüklerinden birinin öbürüne baskın gelmemesidir ki, buna göre bir bakıma ikinci görüşün kapsamına girerler. Bunların zina çocukları oldukları yolundaki görüş de böyledir. Onların ne mümin, ne kâfir oldukları göz önüne alınmış olur. Bunların yanı sıra dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci görüş de birinci görüşün kapsamına girer.

Böylece A'raf'takiler hakkındaki temel görüşler şu üç görüşe iner:

Birincisi: Bunlar, yüksek dereceli ve yüce konumlu kimselerdir. Fakat bunların kimler oldukları ile ilgili görüşler farklıdır. Yukarıda değinildiği üzere kimine göre onlar peygamberler, kimine göre amellere şahitlik eden kimseler, kimine göre fakih âlimler, kimine göre başkalarıdır.

İkincisi: A'raf'takiler, iyilikleri ve kötülükleri arasında denklik bulunan kimselerdir. Fakat bu kategoriye gireceklerin kimliklerinin belirlenmesi konusundaki görüşler farklıdır.

Üçüncüsü: Bunlar, melek kökenlidirler.

Tefsircilerin çoğunluğu, daha çok ikinci görüşü benimsemiştir. Bu tercihteki temel dayanakları, inşaallah hadisler bölümünde nakledeceğimiz rivayetlerdir.

Ayetlerin içeriğine en uygun görüş ise birinci görüştür. Bu yüzden bazı tefsirciler, ikinci görüşe eğilimli olmakla birlikte bu görüşün ayetlerin içeriği ile pek bağdaşmadığını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Meselâ [Sünnî âlimlerden] Alusî, Ruh'ul-Meani adlı tefsirinde bu noktayı vurgulamıştır.

Onlar, henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman cennetliklere, "Selâm size!" diye seslenirler.

Seslenenler, ayetin içeriğinden anlaşıldığına göre, A'raf'ta olan kimselerdir. *"Selâm size!"* ifadesi, onların seslenmelerinin içeriğini açıklar. *"Henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman"* cümleleri, hâl cümleleridir. *"Henüz cennete girmemiş"* ifadesi, *"cennetlikler"*

ibaresinin hâli olduğu gibi, *"fakat gireceklerini uman"* ifadesi de aynı ibarenin başka bir hâlidir. Buna göre ayetin anlamı şudur: "Cennetliklere, henüz cennete girmemiş, fakat cennete girmeyi umdukları bir sırada seslenilir." Ya da *"fakat cennete girmeyi uman"* ifadesi, *"cennete girmemiş"* ifadesindeki çoğul zamirinin hâlidir. Buna göre hâl cümlesinin amili de *"cennete girmemiş"* ifadesidir.

Bu takdirde ayetin anlamı şudur: "Cennetlikler cennete girmişlerken bu seslenişe muhatap olurlar. Fakat cennete girmeyi umarak oraya girmemişler. Çünkü gördükleri dehşet sahneleri ile hesaptaki titizlik onların cennete girmeyi başaracakları yolundaki umutlarını kırmıştı."

Fakat daha sonraki, *"Allah onları hiçbir rahmete erdirmez, diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?"* ifadesi, ilk ihtimali güçlendiriyor ve A'raf'takilerin cennete girmeden onları selâmladıklarını düşündürüyor.

Bu iki cümlenin, *"seslenirler"* cümlesindeki çoğul zamirinin hâli olması ihtimaline gelince; açıkça görüleceği üzere, bu ihtimal, cümleyi anlamsız duruma düşürür. Çünkü o zaman anlam, "Cennet ile cehennem arasındaki setin tepelerinde bulunan bu kimseler, henüz cennete girmeden seslenirler." şeklinde olur.

"Henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman kimseler" ifadesini A'raf'takilerin durumunu açıklayan bir ifade saymaya eğilimli olanların, *"henüz cennete girmemiş"* cümlesini A'raf'takilerin durumunu anlatan ve onlara sıfat olan bir yeni söz olarak kabul etmeleri gerekir. Bu takdire göre ayetin anlamı, "A'raf'ta cennete henüz girememiş, fakat oraya gireceklerini uman adamlar vardır. Bunların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce derler ki..." şeklinde olur. Zemahşerî'nin el-Keşşaf adlı tefsirinde verilen anlam budur.

Fakat bu ifadenin yeni bir söz başı olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü o zaman anlam karışıklığına meydan vermemek için *"henüz cennete girmemiş"* ifadesinin öznesinin zamir değil, açıkça zikredilen bir isim olması gerekirdi. Tıpkı *"A'raf'takiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler..."* ayetinde olduğu gibi. Öte yandan zorunlu bir sebep yokken *"Onlar henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman cennetliklere, 'Selâm size!' diye seslenirler."* ifadesinin sıfat ile mevsuf (nitelenen) arasına girmesi, bu ifadenin sıfat olmasını da uzak bir ihtimal hâline getirir.

Az önceki görüş, yani *"henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman kimseler... Onların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce derler ki..."* ayetini, "A'raf'ta cennete girmeyi uman ve cehenneme girmekten Allah'a sığınan adamlar vardır." şeklinde açıklayan görüş, onu savunanlara, A'raf'takilerin iyilikleri ile kötülükleri birbirine eşit kimseler olduklarını, bu yüzden cennete veya cehenneme girme tercihi kazanamadıklarını ve bu gerekçe ile A'raf'ta bekletildiklerini söylemelerine zemin oluşturmuştur.

Fakat okuyucular, *"henüz cennete girmemiş"* cümlesinin A'raf'takilerin sıfatı değil, cennetliklerin hâli olduğunu bilmiş oldular. *"Onların gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce..."* ifadesinin, A'raf-takilerin durumunu açıklayan bir hâl olduğunu savunan görüşün sakıncalarını ise ileride anlatacağız.

47) Onların (cennetliklerin) gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce, "Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma." derler.

Ayette geçen "tilka" kelimesi, karşılaşma ve kavuşma anlamına gelen bir mastardır. Zamanla kavuşma ve karşılaşma yönü anlamında kullanılmıştır. *"Gözleri"* ve *"derler"* ibarelerindeki çoğul zamirler "rical=adamlar" kelimesi ile bağlantılıdır. Ayette onların cehennemliklere bakmalarından, gözlerinin onlara doğru döndürülmesi şeklinde söz ediliyor. Bu ifade tarzı şöyle açıklanabilir: İnsan, kalbine acı salan görüntülere bakmak istemez. Özellikle cehennem örneğindeki gibi en feci, en acı ve bakışların dayanamayacağı derecede en iç karartıcı sahneler için bu kural daha da geçerlidir. Yalnız nefsin ıstırabı ve kalbin endişesi kimi zaman gözleri bu manzaralara bakmaya yöneltir. Bu durumda insanın bakışlarını o sahnelere açan başkası gibidir. İnsan kendi doğal eğilimi ile baş başa kalsa, hiçbir şekilde o manzaralara bakmak istemez. İşte bu yüzden "ona bakınca" veya bu anlama gelen bir ifade kullanılmayarak, *"gözleri cehennemliklere döndürülünce"* ifadesi kullanılmıştır.

Ayetin anlamı şudur: A'raf'takiler ara sıra cehennemliklere bakınca, kendilerinin de onlar gibi cehenneme konmaktan Allah'a sığınarak, *"Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile birlikte kılma."* derler.

A'raf'takilerin bu duaları, onların derecelerinin düşüklüğüne ve *"cennete... gireceklerini uman cennetlikler"* ifadesinin cennete girmeyi

umduklarına delâlet etmesi gibi cehenneme girmekten korktuklarına delâlet etmez. Çünkü bu duayı ululazm peygamberler, nebiler, salih kullar ve Allah'a yakın melekler de yapmışlardır. Bu dualar, dua edenin derecesinin düşük olduğuna ve durumundan şüpheli olduğuna, en zayıf bir işaretle bile, delâlet etmezler.

Buraya kadar söylediklerimiz, *"gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce"* ve *"derler"* ifadelerindeki çoğul zamirleri "rical" kelimesi ile bağlantılı kılarak ayeti tefsir edenlerin görüşüdür.

Fakat sen de biliyorsun ki, burada zamir kullanılmış olması, bir sonraki ayetin başındaki *"A'raf'takiler... şöyle seslenirler"* ifadesinde ism-i zahir kullanılmış olması ile uyuşmaz. Çünkü bu dört ayette A'-raf'takilerin nitelikleri anlatılıyor ve onlara ait bilgiler veriliyor. *"Herkesi simasından tanıyan"*, *"cennetliklere... diye seslenirler"*, bir ihtimale göre *"henüz cennete girmemiş"* ve *"gözleri cehennemliklere doğru döndürülünce"* ifadelerinde görüldüğü gibi. Buna göre bu ayetin başlangıcında da zamir kullanılması gerekirdi. Çünkü bu durumda ifadede, zamir kullanmaktan vazgeçmeyi gerektirecek bir anlam karışıklığı veya görünen başka bir incelik yoktur.

Dolayısıyla anlaşılan, *"gözleri"* ve *"derler"* ibarelerindeki çoğul zamirler, *"cennetlikler"* ifadesine racidir ve bu cümle, cennetliklerin gözleri cehennemliklere kayınca yaptıkları duayı haber veriyor. Tıpkı bir önceki cümlede cennetliklerin cennete girmeye yönelik umutları açıklandığı gibi. Bunların hepsi, cennete girmelerinden öncesine aittir.

48) A'raf'takiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler...

Ayette, A'raf'takilerin bu adamları simalarından tanıdıkları belirtiliyor. A'raf'takiler, onların simalarından cehennemlik olduklarını anladıkları gibi, onların diğer bazı özel durumlarını da anlarlar. Nitekim buna daha önce işaret etmiştik.

"Ne kalabalığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı." ifadesi, cehennemliklere yöneltilmiş bir azarlama ve dünyevî sebepler ile ilişkilerinin kesildiğinin bildirimidir. Çünkü onlar dünyada hakka burun kıvırıyorlar, onu küçümsüyorlar ve sayılarının çokluğuna aldanıyorlardı.

49) Allah, onları hiçbir rahmete erdirmez diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?!...

Ayette cennetliklere işaret ediliyor. İstifham takrirîdir; başka bir deyişle, sorunun cevabı evettir. Yani bu gördüğünüz cennetlikler, tutturdukları kulluk yolunda kesinlikle hiçbir hayır elde edemeyeceklerini söylediğiniz kimselerdir. "Rahmet" kelimesinin olumsuz bir söz akışı içinde nekire (belirtisiz) olarak kullanılması, rahmetin her türünden mahrum kalmayı ifade eder. Onlar gerçekten müminlerin hiçbir hayır elde edemeyeceklerini söylüyorlardı.

"Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeyeceksiniz." Bu emir, A'raf'takiler tarafından müminlere yöneltiliyor. Bir önceki soru cümlesinde müminlerin durumu anlatıldıktan sonra cennete girmeleri emrediliyor. Sözün akışından çıkan anlam budur.

Bazıları cennetliklere yönelik bu emrin Allah tarafından verildiğini ve ifadenin anlamının şu olduğunu söylüyorlar: "Allah cennetliklere buyurur ki: Girin cennete! Sizin için geleceğiniz ile ilgili bir korku olmadığı gibi, içinde bulunduğunuz anı gölgeleyecek bir şeyden dolayı üzülmenize de gerek yoktur." Bu tefsircilere göre bu emrin Allah tarafından verildiğinin açıkça ifade edilmemesinin sebebi, bunun böyle olduğunun karineler yolu ile bilinmesidir. Yine onlara göre bunun Kur'ân'da ve halis Arapların dilinde pek çok örneği vardır.

Fakat bu görüş yerinde değildir. Çünkü yukarıda değinildiği gibi sözün akışı bu görüşü desteklemiyor ve karineler buna delâlet etmiyor. Bir yerde anlamı hemen akla geldiği için "demek" ve "söylemek" kökünden gizli bir fiilin varlığını farz etmek caizdir diye istenen her yerde böyle bir şey farz etmek caiz olmaz. Burada hangi söz akışı, hangi karine buna delâlet ediyor?

A'RAF'IN ANLAMI

A'raf kelimesi, Kur'ân'da sadece Â'râf Suresi'nin bu dört ayetinde (46-49) zikredilmiştir. Bu ayetler üzerindeki incelememizin sonucuna göre A'raf, kıyamet günü ortaya çıkacak olan yüce insanî makamlardan biridir. Yüce Allah bu makamı, mükâfat ve ceza yurtları arasında, bu yurtları birbirinden ayıran bir perde, bir engel olarak ifade ediyor. Perde, doğal olarak her iki tarafla ilişkili olmakla birlikte, bu iki tara-

fın hükmü dışındadır. Bu engelin tepeleri, yüksek yerleri vardır ve bu tepelerde bazı adamlar bulunmaktadır. Bu adamlar, ilkinden sonuncusuna kadar bütün insanlara yukardan bakarlar. Herkesi, en yücesinden en aşağısına kadar bütün farklı dereceleri ile bulunduğu makamda görürler. Herkesi özel durumu ve ameli ile tanırlar. İstedikleri kimse ile konuşabilirler. İstediklerine güvence verirler ve Allah'ın izni ile cennete girme emri verirler.

Bunlardan anlaşılıyor ki, bu kimselerin özel bir konumu vardır. Bu konum iyi ameller sayesinde elde edilen mutluluk ile kötü işler yüzünden karşılaşılan bedbahtlık dışında bir konumdur; bu iki makamın her ikisinin de üstünde olduğu için bu makamların her ikisi için de hüküm ve egemenlik kaynağı olan bir makamdır.

Daha iyi anlaşılabilmesi için bu makamı padişahların çevresinde oluşan hiyerarşinin ışığında değerlendirebiliriz. Bilindiği gibi dünya hükümdarlarının çevresinde onların nimetleri ile nimetlenen, merhametlerinin kapsamına giren, canlarının istediği gibi mutlu hayat süren mutlu bir kesimin yanı sıra zindanlarda ceza çeken, acı içinde kıvranan bahtsız bir kesim vardır. Bunlar, mutlu ve bedbaht kimselerdir. Bunların arasında birbirlerine karışmalarını önleyen bir üçüncü kesim vardır. Bu üçüncü kesim, bu iki kesime hükmeder, onların işlerini düzenler. Bu kesimin bir bölümünü, hizmet elemanları oluşturur. Bunlar, mutlu kesime nimet sunarak ve bedbahtlara azap ileterek hükümdara hizmet ederler. Kendileri de mutlu kesimdendirler. Bu kesimin diğer bir bölümü, hizmet elemanlarının ötesindedir. Bunlar, bütün bu kesimlerin işlerini düzenlerler ve hükümdara en yakın aracılardır. Onlar da mutlu kesimdendirler. Çünkü mutluluğun mutlaklık ve kayıtlılık bakımından değişen, farklı dereceleri vardır.

Hesaplaşma gününün hükümdarı olan yüce Allah için de böyle bir uygulama sistemi imkânsız değildir. O, insanların bir kesimini rahmetinin kapsamına alarak iyilikleri sayesinde onları cennete koyabilir ve bereketlerini onlara bol bol ihsan edebilir. Çünkü O, büyük lütuf sahibi ve günahların affedicisidir. Buna karşılık, insanların bir başka kesimini de işledikleri kötülükler yüzünden cehenneme koyabilir. Çünkü O, üstün iradeli, intikam alıcı, şiddetli azabı olan ve günahkârları yakalayandır. Bunların yanı sıra bir üçüncü kesim insanlara da kendisi ile sözü edilen iki kesim arasında aracılık etme izni verebilir. Bu kim-

seler, O'nun bu iki kesim hakkındaki emirlerini ve hükümlerini yürütürler veya O'nun kimin mutlu ve kimin bedbaht olduğu ile ilgili hükmünü insanlara bildirirler. Çünkü O, kahredici birdir, her şeyi dilediği gibi kahreder. İstediğini aracı, istediğini mutlu ve dilediğini bedbaht yapar. *"Bugün mülk kimindir? Bir ve kahredici olan Allah'ındır."* (Mü'min, 16) ayetinde buyrulduğu gibi. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

* * *

50) Cehennemlikler cennetliklere, "Sudan veya Allah'ın size sunduğu yiyeceklerden biraz da bize verin." diye seslenirler...

Ayette geçen "efîzû" kelimesinin mastarı olan "ifaze", suyun taşıp akması anlamına gelen "feyz" kökündendir. *"Gözlerinden yaşlar akarken onların şöyle dediklerini görürsün."* [Mâide, 83] ayetinde buyrulduğu gibi. Yani onların gözleri yaşla dolup taşar. Allah'ın cennetliklere verdiği diğer nimetlerin suya atfedilmesi, buradaki akıtmakla mecazî bir genelleme yapılarak sıvısı ile katısı ile her türlü nimetin dökülmesinin kastedildiğini gösterir. Bazıları ise buradaki akıtmanın bol nimet verme anlamında hakikî bir ifade olduğunu, buna göre suya ve diğer nimetlere bağlanmasının hakikî bir bağlantı olduğunu söylemişlerdir.

Her iki yoruma göre bu ayette, cennetliklerin konumunun cehennemliklerin konumundan yüksek olduğuna dair işaret vardır.

Suyun diğer nimetlerden ayrılması ve diğer nimetlerden önce zikredilmesine gelince; çünkü aşırı sıcaklık tarafından kuşatılmış bir insanın aklına ilk gelen nimet soğuk su olur, öncelikli ihtiyacı o olur.

51) Onlar ki oyun ve eğlenceyi din edindiler...

Ayette geçen "lehv", insanı önemli işinden alıkoyan şey demektir. "Laib" ise hayalî, gerçek dışı bir amaçla yapılan eylem anlamına gelir. Yine ayette geçen "garrethum" fiilinin kökü olan "gurur", iyi niyetli görünüp içten kötü maksatlı olmak demektir. "Nesû" fiilinin kökü olan "nisyan", hatırlamanın karşıtı olan unutmak anlamındadır. Kimi zaman da bir şeyi terk etme, onu unutulmuş şey gibi önemsiz görme anlamına gelir ki, bu ayette bu anlamda kullanılmıştır. "Yechadûne" fiilinin kökü olan "cehd", ret ve inkâr anlamına gelir.

Kâfirlerin mahiyetini açıklayan bu ayette kâfirliğin üç ayrı açıklamasına yer veriliyor: Birincisi; insanın dinini oyun ve eğlence yerine koyması ve dünya hayatına aldanmasıdır. İkincisi; yüce Allah'ın huzuruna çıkılacağı günü unutmaktır. Üçüncüsü; yüce Allah'ın ayetlerini inkâr etmektir. Bu açıklamaların her üçünün de kendine has gerekçesi vardır.

"Onlar ki oyun ve eğlenceyi din edindiler." ayeti, insanın hiçbir durumda dinsiz olamayacağına, kendini oyuna ve eğlenceye veren, hayatını bunlara adayan kimsenin bile dine muhtaç olduğuna delâlet eder. Çünkü, *"Onlar, insanları Allah yolundan alıkor, o yolu eğri göstermeye yeltenirler."* (A'râf, 45) ayetini açıklarken işaret ettiğimiz gibi din, insanın dünyada izlediği, izlemekten kaçınamayacağı hayat yolu demektir. Yüce Allah, dini insan fıtratının yönlendirmelerine ve çağrılarına göre düzenlemiştir. Bu yol, insana mahsus ve insanla bağlantılı dindir. Bu yol, insan için önemli olan ve onu hayat mutluluğundan ibaret olan gerçek amaca ileten yoldur.

İnsan bu yolu izledikçe Allah'ın koyduğu fıtrî din üzerinde olur. İnsan bu yolu bırakarak maddî hazlardan oluşan hayalî amaçlara ileten başka yollara saptıkça, mutluluğa erdirmeyen faydasız ve geçici arzularla aldandıkça, oyun ve eğlenceyi din edinmiş ve dünya hayatının süslü görüntülerine aldanmış olur.

Onlar nasıl bugünleri ile karşılaşacaklarını unuttular... ise, bugün de biz onları unuturuz.

Yani onlar nasıl bugünü unutup onun gerektirdiği iyi işleri yapmadılar ve ayetlerimizi yalanladılar ise, biz de bugün onları kendi hâllerine bırakarak mutluluklarının gereklerini yerine getirmiyoruz. Bu ayet, Allah'ın ayetlerini yalanlamayı kıyamet günü Allah tarafından unutulmanın sebebi sayma bakımından şu ayete benziyor: *"İşte böyle. Sana bizim ayetlerimiz geldi, sen onları unuttun. Bugün de sen öyle unutulursun."* (Tâhâ, 126) Yalnız buradaki inkâr yerine Tâhâ Suresi'ndeki ayette unutma fiili kullanılmıştır.

52) Biz onlara ilme dayalı ayrıntılı açıklamalarla donattığımız, doğru yol kılavuzu ve inanan bir topluluk için rahmet olan bir kitap (Kur'ân) getirdik.

Bu ayetle, sözün başına, yani bu ayetlerin ilki olan *"Allah adına*

yalan uyduran veya O'nun ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olabilir?" ayetine dönülüyor. Yani, bu kimselerden kim daha zalim olabilir? Kimse olamaz. Çünkü biz onlara gerekli delilleri gösterdik, onlara ayrıntılı açıklamalar yaptık, kendilerine tafsilatlı kitap gönderdik ve o kitabı onlara, inişine ilişkin bilgimiz altında indirdik.

Ayetteki "ilme dayalı" ifadesi, "onlara getirdik" fiili ile bağlantılıdır. İfade, getirilen kitabın gerçek olduğuna yönelik bir kanıtlama amacı içerir ve anlamı şöyledir: Onlara hak içerikli bir kitap getirdik. Nasıl hak içerikli olmaz ki?! Oysa o kitap, içerdiği konularla bizim bilgimiz altında inmiştir.

"Doğru yol kılavuzu ve inanan bir topluluk için rahmet olan bir kitap getirdik." Yani herkese kılavuz ve yol gösterici, fakat sadece iman edenlere rahmet olan bir kitap gönderdik veya iman edenler için kılavuz, maksada ulaştırıcı ve rahmet olan bir kitap gönderdik. Birinci açıklama, delil gösterme makamı olan bu makama daha uygundur.

53) Onlar, ille de onun somut yorumunu mu bekliyorlar?...

Ayette geçen "tevil (yorum)" kelimesinin sonundaki zamir kitaba racidir. *"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir..."* (Âl-i İmrân, 7) ayetinin tefsiri sırasında vurguladığımız gibi Kur'ân dilinde tevil (yorum) bir hükme, bir habere veya ortaya çıkan başka bir şeye dayanak olan bir gerçek demektir. Bu dayanak oluşturma, zahirin batına ve örneğin asla dayanması şeklinde olur.

Buna göre, *"Onlar, ille de onun somut yorumunu mu bekliyorlar?"* ifadesinin anlamı şudur: Allah adına yalan uyduranlar ve Kur'ân'ın gösterdiği kesin delillere rağmen onun ayetlerini inkâr edenler, ille de Kur'ân'ın açıklamalarına, hükümlerine, uyarılarına ve müjdelerine gerekçe ve dayanak oluşturan gerçeğin ortaya çıkmasını mı bekliyorlar? Eğer bekledikleri bu olmasaydı, Kur'ân'ın içerdiklerini uygulamayı terk etmezlerdi.

Arkasından yüce Allah onların durumunu şöyle anlatıyor: *"Somut yorumu ortaya çıktığı gün onu vaktiyle unutmuş olanlar, 'Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdi. Şimdi bize şefaat edecek aracılarımız var mı veya işlemiş olduğumuz kötülüklerden farklı işler yapmak üzere tekrar geri döndürülür müyüz?' derler."* Yani kıyamet günü gerçek ortaya çıktığı zaman o günü hesap dışı bırakanlar, peygamberlerin

getirdikleri ve uymalarını istedikleri hükümlerin gerçek olduğunu ve yeniden diriltilip yaptıkları işlerin karşılıklarını görecekleri yolundaki uyarılarının doğru olduğunu anlarlar.

O durumda ellerinin hayırdan yana bomboş olduğunu, kötü işleri yüzünden mahvolmaya mahkum olduklarını gördüklerinde, bu kötü durumdan kurtulmaları için şu iki şeyden birini isterler: Ya kendilerini mahvolmaktan kurtaracak aracılar isterler veya tekrar dünyaya gönderilip iyi işler yapmayı, bir daha eski kötülükleri işlememeyi isterler. İşte ayetteki, *"Şimdi bize şefaat edecek aracılarımız var mı veya işlemiş olduğumuz kötülüklerden farklı işler yapmak üzere tekrar geri döndürülür müyüz?"* ifadeleri onların bu isteklerini naklediyor.

"Onlar, kendilerini ziyan etmişler ve uydurdukları ilâhlar onları bırakıp kaybolmuştur." ifadesi, onların ya şefaatçi bulma veya dünyaya döndürülme şeklindeki iki isteklerinin sebebini açıklıyor. Sanki, "Niçin bu iki şeyi istiyorlar?" diye sorulmuş da bu soruya şu karşılık verilmiştir: "Çünkü onlar, oyun ve eğlenceyi din edinmekle, teslim olacaklarına inkârcılığı tercih etmekle kendilerini ziyan etmişlerdir." Şimdi dünyada teslim olmalarına engel olan saptırıcı iftiraları kayıplara karışmış ve davranışlarını düzeltme ihtiyacında olduklarını açıkça görmüşlerdir. Bu düzeltmeyi ya kendileri yapacaklar veya kendilerine şefaatçi olacak aracılar gerçekleştirecekler.

Tefsirimizin birinci cildinde, "**şefaat**" ile ilgili incelememizde vurguladığımız gibi, *"Bize şefaat edecek aracılarımız var mı?"* ifadesi, insanlara şefaat edecek çok sayıda aracının olduğuna delildir. Çünkü ayette "Bize şefaat edecek bir şefaatçi var mı?" denmiyor, *"Bize şefaat edecek aracılarımız var mı?"* deniyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Bizi yoldan çıkaranlar, o günahkârlardan başkası değildir."* (Şuarâ, 99) ayeti hakkında şunları buyurdu: "Çünkü onlar, onları kendi yollarına çağırdılar. Yüce Allah bu iki tarafı cehennemde bir araya getirdiği zaman onlar için şöyle buyuruyor: *'Sonrakiler, kendilerinden öncekiler için, 'Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı; onun için bunlara bir kat daha fazla cehennem azabı ver.' derler.'* Yine onlar hakkında buyuruyor ki: 'Her ce-

henneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur. Sonunda hepsi orada bir araya gelince, birbirlerine uzak dururlar, birbirlerine lânet ederler.' Yani birbirinin kafasını yarmak isteği ile birbirlerine karşı çıkarlar. Böylece başlarına gelen büyük azaptan kurtulmak isterler. Fakat gün; deneme, sınama, mazeret kabul etme ve kurtuluş günü değildir." [c.2, s.31, bab:17, h: 1]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), "Her cehenneme giren topluluk, yoldaşına lânet okur." diye başlayan sözleri, ayetin anlamını nakle-diyor.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'ten naklen Berâ b. Âzib'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimizin (s.a.v), *"Gökyüzünün kapıları onların yüzüne açılmaz."* ifadesinin orijinalinde geçen "lâ tufettehu" ibaresini, "lâ yufettehu" şeklinde okuduğu rivayet edilir.

Yine aynı eserde Tayalisî'ye, İbn Şeybe'ye, Ahmed'e, Hunad b. Sırrî'ye, Abd b. Humeyd'e, Ebu Davud'a -Sünen'inde-, İbn Cerir'e, İbn Ebî Hatem'e, Hâkim'e -rivayeti sahih kabul etmiştir-, İbn Mürdevey-h'e, Beyhakî'ye -Azab'ul-Kabr eserinde- dayanılarak verilen bilgiye göre Berâ b. Âzib şöyle demiştir: "Peygamberimizle birlikte ensardan birinin cenazesini toprağa vermeye çıktık. Mezarlığa vardığımızda mezarı kazma işi henüz bitmemişti. Peygamberimiz oturdu. Biz de çevresinde oturduk. Başımıza kuş konmuş gibi hareketsizdik. Peygamberimiz (s.a.v) elindeki bir tahta parçası ile toprağı karıştırıyordu. Birden başını kaldırdı ve iki veya üç kere, 'Kabir azabından Allah'a sığının!' dedi."

"Arkasından sözlerine şöyle devam etti: Mümin kul dünyadan ayrılıp ahiret yolculuğuna çıkmak üzereyken yanına gökten melekler iner. Bu meleklerin yüzleri güneş gibi parlak olur. Yanlarında cennet kefenleri ve cennet hanutu bulunur. Müminin karşısına geçip otururlar. Bir anda mümin, karşısında gözü alabildiğince melek görür. Arkasından ölüm meleği gelip baş ucuna oturur ve 'Ey temiz ruh, Allah'ın affına ve hoşnutluğuna kavuşmak üzere bedenden çık.' der."

"Böylece müminin ruhu, kırbanın ağzından su akar gibi akarak bedeninden çıkar. Gerçi siz olayı başka türlü görürsünüz. Ölüm meleği ruhu alır. Ölüm meleği ruhu alınca, öbür melekler onu bir göz kırpma süresince dahi onun elinde bırakmayarak onu ondan alırlar ve ge-

tirdikleri hanuta sararlar. Bunun üzerine ondan yeryüzündeki en güzel misk kokusu gibi bir koku yayılır."

"Sonra onu alıp yücelere doğru yola çıkarırlar. Yolda rastladıkları her melek topluluğu, 'Bu güzel ruh kimindir?' diye sorar. Onu taşıyan melekler, adamın dünyadaki en güzel isimlerini söyleyerek, 'Falan oğlu filanın ruhudur.' derler. Böylece dünya semasına varınca kapının açılmasını isterler. Kapı açılır. Her gökte bulunan mukarrep melekler, onu bir sonraki göğe kadar uğurlarlar. Böylece yedinci göğe kadar yükselir. Oraya varınca yüce Allah, 'Bu kulumun yazısını yücelere yazın ve onu yeryüzüne geri götürün. Çünkü ben insanları topraktan yarattım, oraya geri gönderirim ve yine oradan çıkarırım.' der. Bunun üzerine o müminin ruhu cesedine döndürülür."

"Arkasından iki melek gelip yanına oturur ve ona, 'Rabbin kimdir?' diye sorarlar. Mümin kul, 'Rabbim Allah'tır.' der. Melekler, 'Dinin nedir?' diye sorarlar. 'Dinim İslâm'dır.' der. Melekler, 'Size gönderilen şu adam için ne dersin?' diye sorarlar. 'O Allah'ın elçisidir.' der. Melekler, 'Bunları nerden öğrendin?' diye sorarlar. Mümin kul, 'Allah'ın kitabını okuyup ona inandım ve onu doğruladım.' der."

"Bunun üzerine gökten, 'Kulum doğru söyledi. Altına bir cennet yatağı serin, üzerine bir cennet elbisesi giydirin ve mezarına cennetten bir kapı açın ki, cennet kokusu ona gelsin.' diyen bir ses işitilir. Arkasından mezarı gözünün görebileceği kadar genişler. Bu sırada güzel yüzlü, güzel kılıklı ve güzel kokulu biri yanına gelerek, 'Hoşuna giden şeylere sevin. İşte sana vadedilen gün, bugündür.' der. Mümin kul, 'Kimsin, yüzün hayır saçıyor?' diye sorar. Adam, 'Ben senin iyi amelinim.' der. Bunun üzerine mümin kul, 'Rabbim, kıyamet günü olsun, kıyamet günü olsun da aileme ve malıma kavuşayım.' der."

"Peygamberimiz sözlerine şöyle devam etti: Buna karşılık kâfir kul dünyadan ayrılıp ahiret yolculuğuna çıkmak üzereyken ona da gökten siyah yüzlü melekler iner. Yanlarında çullar vardır. Kâfir kulun karşısına otururlar. Bir anda karşısında gözü alabildiğince melek bulur. Arkasından ölüm meleği gelip baş ucuna oturur ve 'Ey pis ruh, Allah'ın kızgınlığına ve öfkesine uğramak üzere bedeninden çık.' der. Böylece kâfirin ruhu, demir şişin ıslak yünden çekilip çıkarılması gibi bir zorlukla bedeninden ayrılır. Ayrılan ruhu ölüm meleği alır."

"Ölüm meleği o ruhu alınca karşısında bekleyen melekler onu bir göz açıp kapama miktarında bile onun elinde bırakmayarak onu ondan alıp o çulların içine koyarlar. O ruhtan yeryüzündeki en kötü kokulu leş kokusu gibi bir koku etrafa yayılır. Melekler onu alıp yücelere doğru yola çıkarlar. Rastladıkları her melek grubu, "Bu pis ruh kimindir?' diye sorarlar. Taşıyıcı melekler de, adamın dünyadaki en kötü isimlerini sayarak, 'Falan oğlu filanındır.' derler. Dünya semasına varınca kapının açılmasını isterler, fakat kapı açılmaz."

"Peygamberimiz (s.a.v) sözlerinin burasında, *'Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüzlerine açılmaz.'* [Â'râf, 40] ayetini okudu. Yüce Allah, 'Bu kulun yazısını siccîne, en alt tabakadaki yere yazın.' buyurur. Bunun üzerine ruhu yere atılır."

"Peygamberimiz sözlerinin burasında, *'Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten yere düşmüş de kuşlara yem olmuş veya rüzgar tarafından sürüklenerek ıssız bir köşeye atılmış gibi olur.'* [Hacc, 31] ayetini okudu."

"Arkasından o kulun ruhu cesedine döndürülür. Sonra iki melek gelerek yanına otururlar ve 'Rabbin kimdir?' diye sorarlar. Kâfir kul, 'Haa, bilmiyorum.' der. Melekler, 'Dinin nedir?' diye sorarlar. Adam, 'Haa, bilmiyorum.' der. Melekler, 'Size gönderilen şu adam için ne dersin?' diye sorarlar. Adam, 'Haa, bilmiyorum.' der. Bunun üzerine gökten, 'Kulum yalan söyledi. Altına bir cehennem yatağı serin ve mezarına cehennemden bir kapı açın.' diyen bir ses işitilir. Bunun üzerine cehennemin sıcaklığı ile boğucu zehri o kulu sarar ve mezarı o kadar daralır ki, kaburgaları birbirine geçer."

"Arkasından yanına çirkin yüzlü, çirkin kılıklı, kötü kokulu biri gelir ve 'Seni üzen şeylere sevin. Korkutulduğun gün, işte bugündür.' der. Adam, 'Kimsin? Yüzün kötülük saçıyor.' der. Adam, 'Ben senin kötü amelinim.' der. Bunun üzerine kâfir kul, 'Rabbim kıyamet günü gelmesin.' der."

Ben derim ki: Bu rivayet, meşhur rivayetlerden biridir. Bizim aktardığımız şekilde birçok yazarın kitabında yer almıştır. Bu anlamda Şiî kanallardan gelen ve Ehlibeyt İmamları'ndan nakledilen rivayetler de vardır. Bunların bazılarına bu kitabın birinci cildinde, *"Allah yo-*

lunda öldürülenlere de 'ölüler' demeyin." (Bakara, 154) ayetinin arkasındaki hadisler ışığında yapılan incelemede yer vermiştik.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Said b. Cenah'a, onun Avf b. Abdullah Ezdî'ye, onun da Cafer b. Yezid Cu'fî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) kâfirin ruhunun alınması konusunda şöyle buyurmuştur: "Kâfirin ruhu dünya semasına getirildiği zaman gök kapıları yüzüne kapanır. *'Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklük taslayarak onlardan yüz çevirenler var ya, gökyüzünün kapıları onların yüzlerine açılmaz.'* [Â'râf, 40] ayeti bunu bildiriyor. Yüce Allah, 'O ruhu yere geri döndürün. Ben sizi oradan yarattım, oraya döndürürüm ve tekrar oradan çıkarırım.' buyurur."

Ben derim ki: Bu anlamda bir başka rivayet, yine İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiş olarak Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde yer almıştır.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ayşe'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Onlar için bir cehennem döşeği ile üzerlerini örtecek bir cehennem yorganı vardır..."* (Â'râf, 41) ayetini okuduktan sonra şöyle buyurdu: "Bu döşek ve yorgan birkaç kat olarak kâfirin üzerine ve altına konur. Adam altındakinin mi, üstündekinin mi daha büyük olduğunu bilmez. Yalnız altındaki döşek onu yükseltirken üstündeki yorgan onu aşağıya iter. Böylece oktaki demir gibi vücudu birbirine girer."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Abdurrezzak, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Ali (a.s), *"Kalplerindeki kini söküp attık."* (Â'râf, 43) ayetini okuduktan sonra, "Vallahi bu ayet, biz Bedir savaşçıları hakkında indi." dedi.

Ben derim ki: Bu cümlenin Mekke döneminde inen bu ayetler arasında yer alması, onun Bedir Savaşı veya Bedir savaşçıları hakkında inmiş olması ihtimalini ortadan kaldırıyor. Aynı cümle, *"Kalplerindeki kini söküp attık. Onlar, orada karşılıklı koltuklarda oturan kardeşlerdir."* (Hicr, 47) ayetinde de Mekke döneminde inen cennetlikler ile ilgili ayetler arasında yer almıştır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da İbn Ebî Hatem aracılığı ile Hasan'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Cennetlikler sıratı geçtikten sonra durdurulurlar ve dünyada birbirlerine karşı yapmış oldukları haksızlıklar ödeştirilir. Böylece bir-

birlerine karşı kalplerinde hiçbir kin ve düşmanlık olmaksızın cennete girerler."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Neseî'ye, İbn Ebi'd-Dünya'ya, İbn Cerir'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Ebu Hüreyre, Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cennetteki yerini gören her cehennemlik kul, 'Ah, Allah bizi hidayet etseydi!' der. Bu sözler, onların özleminin ifadesi olur. Buna karşılık cehennemdeki yerini gören her cennetlik kul da, 'Allah bizi hidayet etmemiş olsaydı!' der. Bu sözler onların şükrü olur."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Abd b. Humeyd, Daremî, Müslim, Tirmizî, Neseî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ebu Hüreyre ve Ebu Said'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Onlara şöyle seslenilir: İşte size cennet! İşlediğiniz iyi amellerin karşılığı olarak size miras kaldı."* [Â'râf, 43] ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Onlara, 'Hep sağlıklı olun, hiç hastalanmayın; hep mutlu olun, hiç ümitsiz olmayın; hep genç kalın, hiç ihtiyarlamayın; sürekli yaşayın, hiç ölmeyin.' diye seslenilir."

Ben derim ki: Cennete vâris olmanın anlamı hakkında başka rivayetler de var. İleride onlara yer vereceğiz.

el-Kâfi adlı eserde[1] ve Tefsir'ul-Kummî'de[2] Muhammed b. Fuzayl'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s), *"Bu sırada bir çağrıcı, aralarında şöyle bağırır: Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun."* [Â'râf, 44] ayeti hakkında, bu çağrıcının İmam Ali (a.s) olduğunu söylemiştir.

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî,[3] İmam Rıza'dan (a.s) ve Ravzet'ül-Vâizîn adlı eser,[4] İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir. Rivaytte, "Çağrıcı Ali'dir (a.s)." denmiştir.

Meani'l-Ahbar adlı eserde Cabir Cu'fî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurmuştur: "İmam Ali, Nehrevan dönüşü Kûfe'ye geldiğinde Muaviye'nin ona küfrettiği-

---

1- [c.1, s.426]
2- [c.1, s.231]
3- [c.2, s.17, h:41]
4- [s.85]

ni, hakaret ettiğini ve taraftarlarını öldürdüğünü haber alınca, bir konuşma yaptı. Konuşmasının bir yerinde şöyle dedi: Dünya ve ahiretteki çağrıcı benim. *'Bu sırada bir çağrıcı aralarında şöyle bağırır: Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun.'* ayetinde sözü edilen çağrıcı benim. *'Allah ve Resulü'nden bir bildiridir...'*[1] ayetinde zikedilen bildiri benim." [Meani'l-Ahbar, s.58]

Ben derim ki: İmam Ali (a.s), "O bildiriyi tebliğ eden çağrıcı benim." demek istiyor. Sözlerinin başından bu anlaşılıyor. İmam, bu sözleri ile Tevbe Suresi'nin ayetlerinin hikâyesine işaret etmiştir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde Hâkim Ebu'l-Kasım Haskanî'nin, Muhammed b. Hanefiyye'ye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "O bildiriyi tebliğ eden çağrıcı benim."

Yine Haskanî'nin, Ebu Salih'e dayanarak verdiği bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İmam Ali'nin Kur'ân'da geçen öyle isimleri var ki, halk bunları bilmez. Bunlardan biri, *'Bu sırada bir çağrıcı aralarında şöyle bağırır.'* ayetinde geçen 'müezzin (çağrıcı)' ismidir. İmam Ali, mahşer kalabalığı içinde, 'Allah'ın lâneti, benim velâyetimi yalanlayanların ve hakkımı önemsemeyenlerin üzerine olsun!' diye bağıracaktır."

Alusî, Ruh'ul-Meanî adlı tefsirinde, *"Bu sırada bir çağrıcı aralarında şöyle bağırır."* ayetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu çağrıcı, Sur'a üfleyecek olan melektir. Bir görüşe göre o kişi, cehennemin koruma görevlisi olan Malik'tir. Başka bir görüşe göre Allah'ın emri ile bu çağrıyı yapacak olan kişi, bu iki melek dışında bir başka melektir. İmamiyye mezhebinin İmam Rıza'ya ve İbn Abbas'a dayandırdığı rivayete göre ise bu çağrıcı, İmam Ali'dir. Bu rivayete Sünnî kaynaklarda rastlanmamıştır. İmam Ali'nin o sırada çağrıcı olacağı uzak bir ihtimaldir. Çünkü kendisi o sırada cennette olacaktır."[2] (Alusî'den yapılan alıntı sona erdi.)

el-Menar tefsirinin yazarı, Alusî'nin bu sözlerini naklettikten sonra şöyle diyor: "Hadis ravilerini değerlendiren eserleri yazanlar, mezhep ayırımı yapmamışlardır. Onların ileri gelenleri arasında Abdurrez-zak

1- [Tevbe, 1]
2- [Ruh'ul-Meanî, c.8, s.123]

ve Hâkim gibi Ali ve evlâtlarının Şiîlerinden sayılanlar da vardır. Onların hemen hepsi de, birçok Şiî raviyi güvenilir saymışlardır. Alusî'nin sözünü ettiği bu rivayet, eğer sağlam bir rivayet zincirine dayanıyorsa, onu kabul ederiz ve İmam Ali'nin o sırada cennette olmasını bu çağrıyı yapmasına engel saymayız. Eğer bu çağrıyı yapmanın İmam Ali için üstünlük ve mükâfat anlamı taşıyacağını düşünsek, bu rivayeti, sahihin altındaki bir rivayet zincirine dayansa bile kabul ederdik. Sadece rivayetin mevzu olmamasını, rivayet zinciri daha güçlü ve metni daha sağlam bir başka rivayete ters düşmemesini şart koşmakla yetinirdik."[1] (el-Menar'dan yapılan alıntı burada sona erdi.)

el-Menar yazarının Alusî'ye verdiği cevap güzeldir. Yalnız şunu belirtelim ki, bizim mezhebimize göre âhâd nitelikli (tek kanaldan gelen) rivayetler, koşulsuz olarak delil olmaz. Bu tür rivayetlerin delil olabilmeleri için kişinin şahsına güven veren karinelerle donanmış olmaları gerekir. Bu şart dinin temel esaslarında, tarihte, faziletlerde ve diğer alanlarda geçerlidir. Sadece fıkhî konular bundan müstenadır. Çünkü fıkıh alanında rivayetin, insanların geneline güven veren türden olması yeterlidir. Ama bütün bu alanlarda rivayetlerin Kur'ân'la çelişik olmamaları gerekir. Bu konudaki ayrıntılı bilgi, fıkıh usulünün alanına girer.

Söz konusu çağrı yapma yetkisinin (çağrıcılığın) bir üstünlük sebebi olduğu ise, şüphe edilmemesi gereken bir gerçektir. Bunu anlamak için ahiretteki çağrı yapma yetkisini dünyadaki çağrı yapma yetkisi ile karşılaştırmak gerekir. Çağrı yapmak, bir hükmü sahibi adına muhataplarına bildirmektir. Çağrı yapan kimse, hükmün sahibi ile muhatapları arasında bağlantı kuran bir aracıdır. Aracılığın şerefi ve şerefsizliği, kimin tarafından olduğuna bağlıdır. Besbelli ki, eğer aracılık yüce Allah tarafından olursa, şerefi ve üstünlüğü hiçbir şey ile karşılaştırılamaz. *"İnsanlara haccı ilân et."* (Hac, 27) ayetinde İbrahim Peygamber'e ve *"Allah ve Resulü'nden insanlara yönelik bir bildiridir."* (Tevbe, 3) ayetinde İmam Ali'ye verilen aracılık gibi.

Bu durum, hüküm sahibinin hükmünün, muhataplarına iletildiği teşriî çağrılar ve bildirimler için geçerlidir. Kıyamet günündeki *"Allah'ın lâneti zalimler üzerine olsun."* şeklindeki teşriî nitelikte olma-

---

1- [el-Menar, c.8, s.426]

yan çağrı ve bildirim ise, zalimlerin Allah'tan tamamen uzak olmaya, sürekli ve mutlak lânete mahkûm olduklarının bildirimidir. Bu bildirim, peygamberler yolu ile bildirilen uyarıların gerçek olduğu zalimlere gösterildikten sonra yapılıyor. Bu bildirimde, vaatlerin ve tehditlerin gerçekliklilerinin ortaya çıkması sonucu zalimlere ulaşan kötü akıbet dile getiriliyor. Bu noktayı iyi anla, gerçekleri sakın küçümseme ve elinden geldiği oranda onları aramayı ihmal etme.

İmam Ali (a.s), yukarda sözünü ettiğimiz konuşmasında, "Dünyada ve ahiretteki çağrıcı benim." derken, bu noktaya işaret etmiştir.

Bu rivayet, çeşitli Şiî kanallardan İmam Ali'ye, İmam Muhammed Bâkır'a ve İmam Rıza'ya (üzerlerine selâm olsun) dayandırılarak nakledilmiştir.[1] Sünnî kanallardan ise, Hâkim tarafından İbn Hanefiyye aracılığı ile İmam Ali'ye ve Ebu Salih aracılığı ile İbn Abbas'a dayandırılarak nakledilmiştir.[2] Ebu Salih, rivayetlerine tefsirlerde ve diğer eserlerde yer verilen güvenilir bir ravidir. Böyle olmasına rağmen tefsirciler onun bu rivayetine yer vermemişler. Hatta bu ravinin tefsir ile ilgili bütün rivayetlerine yer veren Suyutî, bu rivayete yer vermemiştir. Bunun sebebini anlayamadım.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir aracılığı ile Cabir b. Abdullah'a dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v), "Kıyamet günü mizan kurularak iyilikler ve kötülükler tartılır. Kimin iyilikleri bit yumurtası ağırlığınca da olsa kötülüklerine baskın gelirse, cennete girer. Kimin kötülükleri bit yumurtası ağırlığınca da olsa iyiliklerine baskın gelirse, cehenneme girer." dedi.

"Peki, iyilikleri ile kötülükleri eşit olanların durumu ne olur?" diye sorulması üzerine Peygamberimiz bu soruya, "Onlar, A'raf halkıdırlar; henüz cennete girmemişler, ama oraya girmeyi umuyorlar." karşılığını verdi.

Yine aynı eserde İbn Cerir ve İbn Münzir aracılığı ile Ebu Zer'a b. Amr b. Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimize (s.a.v) A'raf'takilerin kimler olduğunu sordular. Peygamberimiz de bu soruya şu cevabı verdi: "Onlar, hesapları en son görülecek kullardır.

1- [el-Burhan, c.2, s.16-17, Tahran basımı]
2- [bk. Gayet'ul-Meram, s.353, h: 1 ve 2, Beyrut basımı]

Yüce Allah, kulların hesabını görme işlemini bitirdikten sonra A'raf'takilere şöyle buyurur: Sizleri iyilikleriniz cehenneme girmekten alıkoydu, fakat cennete de giremediniz. O hâlde siz benim azatlılarımsınız; cennete girin ve orada istediğiniz gibi dolaşın."

Ben derim ki: A'raf'takilerin iyilikleri ve kötülükleri eşit kimseler olduğu yolundaki rivayet, İbn Mes'ud, Huzeyfe ve İbn Abbas gibi sahabîlerden de nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde Hamza Tayyar'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) insanların altı zümreye ayrıldığını belirttikten sonra, "Peki, A'raf'takiler kimlerdir?" şeklindeki bir soruya şu cevabı verdi: "Onlar, iyilikleri ile kötülükleri eşit kimselerdir. Eğer Allah onları cehenneme koyarsa, günahları yüzünden koyar. Eğer onları cennete koyarsa, bu rahmetinin eseri olur." [c.2, s.408]

Yine el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Zürare şöyle dedi: "İmam Muhammed Bâkır (a.s) bana, 'A'raf'takiler hakkında ne dersin?' diye sordu. Ben, 'Onlar ya mümin veya kâfirdirler. Eğer cennete girerlerse mümin, eğer cehenneme girerlerse kâfirdirler.' dedim. İmam bana, 'Vallahi, onlar ne mümin, ne de kâfirdirler. Eğer mümin olsalardı, müminler gibi cennete girerlerdi. Eğer kâfir olsalardı, kâfirler gibi cehenneme girerlerdi. Fakat onlar iyilikleri ve kötülükleri eşit kimselerdir. Amelleri yetersiz kalmıştır. Onların işi Allah'ın buyruğuna kalmıştır.' buyurdu."

"İmam'a, 'Peki onlar, cennete mi yoksa cehenneme mi girecekler?' diye sordum. Bana, 'Allah onları nasıl bıraktı ise, sen de öyle bırak.' dedi. 'Onların durumunu ileriye mi erteleyeyim?' dedim. İmam, 'Evet, Allah nasıl onların durumunu ileriye erteledi ise, sen de ertele. Dilerse, onları rahmeti ile cennete koyar. Dilerse, günahları sebebi ile cehenneme koyar. Onlara haksızlık etmez.' dedi. 'Kâfir, cennete girebilir mi?' diye sordum. 'Hayır.' dedi. 'Kâfirlerden başkası cehenneme girer mi?' diye sordum. Bana şu karşılığı verdi: Allah dilemezse hayır. Eğer benim, 'Allah dilerse' şeklindeki sözümü tuhaf bulur ve kabul etmezsen, benimsediğin hakkın dışına çıkmış ve benimle arandaki bağı koparmış olursun." [c.2, s.408]

Ben derim ki: İmam şunu demek istiyor: Eğer benim bu sözümü yadırgar ve kabul etmezsen, benimsediğin hakkın dışına çıkmış olursun ve kalbini bağladığın tasdik bağı çözülmüş olur.

Görüldüğü gibi bu rivayetlerde A'raf'takiler, iyilikleri ile kötülükleri tartıda eşit olan kimseler olarak tanımlanıyor. Bu rivayetlerin bazılarında, *"Henüz cennete girmemiş, fakat gireceklerini uman"* ifadesinin onlarla ilgili olduğu geçiyor ki bu, daha önce açıklandığı üzere A'raf ile ilgili ayetlerle kesinlikle bağdaşmaz.

Üstelik daha önce *"O gün tartı haktır..."* [A'râf, 8] ayetinin tefsirinden edindiğimiz bilgiye göre ayette sözü edilen mizan (tartı), ya ağır basar ki bu, iyiliklerin ağır gelmesi demektir veya hafif kalır ki bu da, kötülüklerin ağır gelmesi demektir. Buna göre tartının hem ağır, hem de hafif gelmesi demek olan iyilikler ile kötülüklerin eşit olması anlamsız olur. Eğer tartıda bazı amellerinin diğer amellerine baskınlığı belirlenemeyen kimselerin olacağı farz ediliyorsa, bunlar kıyamet günü amelleri tartı işlemine tâbi tutulmayan kimseler kapsamına girerler. İyi amelleri boşa çıkan kâfirler ile haklarında kesin hüküm verilmemiş ve yükümlülük kapsamına alınmamış özürlüler (mustazaflar) gibi.

Evet; son rivayetten şu sonuç çıkarılabilir: İyilikleri ile kötülükleri eşit kimselerden maksat, akıbetleri Allah'ın takdirine havale edilmiş mustazaflardır. O, onları dilerse affeder, dilerse azaba çarptırır. Buna göre eşitlik, iyiliklerden ve kötülüklerden hiçbirinin baskın gelmemesi anlamındadır. O zaman tartı problemi ortadan kalkar. Fakat ayetlerin zahiri ile uyuşmama problemi yerinde kalır. Çünkü bu ayetlerde A'raf'takilere izafe edilen sıfatlar içinde ancak Allah'a yakın, onurluluk ve mutluluk saflarının önünde yer alan seçkinlerde bulunabilecek sıfatlar vardır. Oysa sözü edilen mustazaflar, mutluluk ehlinden sayılsalar bile, bu alandaki dereceleri düşüktür.

Mecma'ul-Beyan'da verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "A'raf, cennet ile cehennem arasında yer alan birtakım tepelerdir. Her peygamber ve her halife, zamanının günahkârları ile birlikte bu tepelerde durdurulur. Tıpkı ordu komutanının ordusunun güçsüz unsurları ile durması gibi. O sırada iyi kimseler cennete yerleşmiş olurlar. Söz konusu halife, kendisi ile birlikte bekleyen günahkârlara, 'Sizden önce cennete giren iyi amelli kardeşlerinize bakın!' der. Günahkârlar, cennettekilere selâm verirler. *'Onlar... cennetliklere, 'Selâm size!' diye seslenirler.'* ayeti bunu belirtiyor."

"Arkasından yüce Allah onların oraya henüz girmediklerini, fakat girmeyi ümit ettiklerini haber veriyor. Yani bu günahkârlar henüz cen-

nete girmemişler, ama peygamberin veya imamın şefaati ile oraya gireceklerini umuyorlar. Bu günahkârlar, cehennemliklere baktıklarında da, *'Rabbimiz, bizi zalimler topluğu ile birlikte kılma.'* derler."

"Arkasından A'raf'ta bulunan peygamberler ve halifeler bazı cehennemliklere seslenerek, *'Ne kalabalıklığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı... Haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?'* diye azarlarlar. Yani aşağıladığınız, fakirlikleri sebebi ile hor gördüğünüz ve dünyalık imkânlarınıza dayanarak tepeden baktığınız kimseler bu mustazaflar mıydı? Sonra Allah'ın emri üzerine bu mustazaflara dönerek, *'Girin cennete! Artık size bir korku yok ve artık siz hiç üzülmeyeceksiniz.'* derler."

Ben derim ki: Kummî, kendi tefsirinde babasından, o Hasan b. Mahbub'dan, o Ebu Eyyub'dan, o da Büreyd'den rivayet ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) buna yakın anlamda bir rivayet nakletmiştir.

Görüldüğü gibi bu rivayette iyilikleri ile kötülükleri eşit kimseler yerine açıkça mustazaflardan söz ediliyor. Arkasından mustazaflar arasında cennete girmeyi uman ve cehennemlik olmaktan Allah'a sığınan bir grubun olduğunu bildiriyor. Fakat bu grup, Allah tarafından A'raf'ta olup herkesi simalarından tanıyan kimseler olarak tanımlanmıyor. Böyle olunca bu rivayetin içeriği A'raf konusundaki ayetlerle uyuşmuş oluyor. Geriye tek bir problem kalıyor. O da, bu ayetlerden, cennetliklere selâm verenlerin A'raf'ta bulunan kimseler olduğunun anlaşılmasıdır.

Anlaşılan, bu rivayetlerde bir karışıklık vardır ve bu karışıklık, bazı ravilerin yanlış anlamalarının rivayete yansımasından kaynaklanıyor. Peygamberimizin ve bazı İmamların söyledikleri şu olsa gerek: Mustazaflardan oluşmuş bir grup var ki, Allah onları şefaatle veya kendi dileği ile cennete koyar. Fakat nakil sırasında bu husus değişiyor ve gördüğünüz şekle giriyor. Bu açıkça görülüyor.

İbn Abbas'tan, İbn Mesud'dan, Huzeyfe'den ve diğer sahabîlerden gelen, A'raf'takilerin iyilikleri ile kötülükleri eşit olan kimseler olduğu yolundaki metinleri farklı rivayetler de böyledir. Tefsir'ul-Kummî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilen rivayet de bu kategoriye girer. O rivayeti bir kere daha incelersen, bu iddiada ne kadar haklı olduğumuzu görürsün.

el-Basair adlı eserde verilen bilgiye göre Cabir b. Yezid şöyle der: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), A'raf'ı sordum, onlar kimlerdir diye. Bana, 'Onlar, yüce Allah katında yaratılanların en saygınlarıdır.' cevabını verdi." [Basair'ud-Derecat, s.500, h: 16]

Ben derim ki: Ravi, A'raf ile onun üzerindeki adamları bir şeymiş gibi algılamış, İmam Muhammed Bâkır (a.s) da cevabı buna göre vermiştir. Anlaşılan; ravi, A'raf'ın "arîf" ve "ârif (bilgin)" anlamına gelen "urf"un çoğulu olarak ele almıştır. A'raf'ı bu anlamda ele alan başka rivayetler de vardır ki, ilerleyen satırlarda bunların bir kısmına değineceğiz.

Yine aynı eserde Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"A'raf'ta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayeti hakkında şöyle buyurur: "A'raf'takiler biziz; bizim tanıdıklarımız (veya bizi tanıyanlar) cennete girer, bizim tanımadıklarımız (veya bizi tanımayanlar) ise cehenneme gider." [Basair'ud-Derecat, s.499]

Ben derim ki: Rivayetin metninde geçen tabiri "men arefna" ve "men enkerna" şeklinde okursak, "bizim tanıdıklarımız" ve "bizim tanımadıklarımız" manası ortaya çıkar; "men arefena" ve "men enkerena" şeklinde okursak da, "bizi tanıyanlar" ve "bizi tanımayanlar" anlamı ortaya çıkar. Nitekim bazı rivayetlerde "bizi tanıyanlar ve bizim tanıdıklarımız" ve "bizi tanımayanlar ve bizim tanımadıklarımız" tabirleri birlikte zikredilmiştir.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Esbağ b. Nübate şöyle der: Bir gün İmam Ali'nin yanında idim. Adamın biri ona, *"A'raf'ta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayetinin anlamını sordu. İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "A'raf biziz; biz taraftarlarımızı simalarından tanırız. A'raf biziz; Allah'ı tanımak ancak bizi tanıma yolu ile mümkündür. A'raf biziz; bizler kıyamet günü cennet ile cehennem arasında dururuz, ancak bizi tanıyanlar ve bizim tanıdıklarımız cennete girer ve yine ancak bizi tanımayanlar ve bizim tanımadıklarımız cehenneme girer. Bu ayetin anlamı budur."

"Eğer Allah dileseydi, insanlar O'nu tanır, O'nun yüceliğini bilir ve O'na varılacak kapıdan giderlerdi. Allah, bizi kendisinin kapıları, kendisinin sıratı, kendisinin yolu ve kendisine gidilen kapısı kıldı." [Basair'ud-Derecat, s.496, h: 6]

Ben derim ki: Bu rivayet, aynı eserde Mukarrin aracılığı ile de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Bu rivayete göre İmam'a soruyu soran, İbn'ül-Kevva'dır. Bu rivayete Mukarrin aracılığı ile Kuleynî de el-Kâfi adlı eserde yer vermiştir. Bu rivayet, "İmam Cafer Sadık'tan (a.s) duydum; şöyle buyurdu: 'İbn'ül-Kevva geldi...' şeklinde başlıyor.

Anlaşılan, bu rivayette sözü edilen tanımaktan ve tanımamaktan maksat, sevgi ile ve nefret ile tanımaktır. Yani sadece bizim velâyetimizi tanıyan ve bizim de itaatlerini tanıdığımız kimseler cennete girer. Aynı şekilde sadece bizim velâyetimizi tanımayan ve bizim de itaatlerini tanımadığımız kimseler cehenneme girer.

Bu tanıma, onların herkesi teker teker tanımaları ile aynı şey değildir. Aksi hâlde bu rivayet ile, *"Herkesi simasından tanıyan adamlar..."* ve *"A'raf'takiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler..."* ifadeleri arasında uyumsuzluk olur. Bu durum, bazı ravilerin, rivayeti [lafzıyla değil,] anlamıyla nakletmelerinden kaynaklanmış olabilir. Bizim anla-dığımız bu manayı, aşağıdaki rivayet de desteklemektedir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde Hâkim Ebu'l-Kasım Haskanî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Esbağ b. Nübate şöyle der: Bir gün İmam Ali'nin (a.s) yanında otururken İbn'ül-Kevva geldi ve İmam'a, *"A'raf'ta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayetinin anlamını sordu. İmam da ona şu cevabı verdi: "Yazık sana ey İbn'ül-Kevva! Biz kıyamet günü cennet ile cehennem arasında dururuz. Bizi destekleyeni simasından tanıyarak onu cennete koyar, bizden nefret edeni de simasından tanıyarak cehenneme koyarız."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Hilkam şöyle der: Bir defasında İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), *"A'raf'ta herkesi simasından tanıyan adamlar vardır."* ayetindeki *"A'raf'ta... adamlar vardır."* ifadesinin anlamının ne olduğunu sordum. Bana, "Kabilelerinizde iyi-kötü herkesi tanıyan kimseler yok mu?" diye sordu. "Evet, var." dedim. "İşte biz, herkesi simasından tanıyan o adamlarız." dedi. [c.2, s.18]

Ben derim ki: Bu rivayet, A'raf kelimesini "urf" kelimesinin çoğulu olarak kabul etmeye dayanır. "Kutb" kelimesinin çoğulu olan "aktab" gibi. Anlamı ise, "bilinen şey" olur. O takdirde mastar olan bu

kelime ism-i meful anlamına gelmiş olur. Buna göre, *"A'raf'ta... adamlar vardır."* ifadesi, "Onların bilinen durumlarının ve meselelerinin havale edildiği adamlar vardır" demek olur.

Bu anlam, A'raf'ın cennet ile cehennem arasındaki perdenin (setin) yüksek yerleri şeklindeki anlamı ile bazı rivayetlerdeki cennet ile cehennem arasındaki kum tepeleri şeklindeki anlamı ile çelişmez. Çünkü kelimenin özü olan bilmek ve tanımak anlamı, kelimenin bütün türevlerinde ve kullanıldığı yerlerde korunmaktadır.

Bilmek gerekir ki, Ehlibeyt İmamları'ndan gelen ve A'raf kelimesine açıkladıklarımıza yakın anlamlar veren çok sayıda rivayet vardır. A'raf ile A'raf'takilerin tefsirine ilişkin aktardığımız rivayetlerin, bu konudaki farklı içerikli rivayetler konusunda genel bir fikir vermesi açısından yeterli olduğunu düşünüyoruz.

el-Burhan Tefsiri'nde, Sa'lebî Tefsiri'nden naklen İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "A'raf, sıratın yüksek bir yeridir. Burada Abbas, Hamza, Ali ve iki kanat sahibi Cafer bulunur. Bunlar taraftarlarını (Şiîlerini) yüzlerinin aklığından ve kendilerinden nefret edenleri yüzlerinin karalığından tanırlar." [c.2, s.21, Kum basımı]

Ben derim ki: A'raf'takilerin kimler olduğu hususundaki çeşitli görüşleri aktarırken, bu rivayetin Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde de Sa'lebî Tefsiri'nden naklen Dahhak'a dayanılarak İbn Abbas'tan rivayet edildiğini kaydetmiştik.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Hâris b. Ebî Üsame (Müsned'inde), İbn Cerir ve Mürdeveyh'in Abdullah b. Malik Hilalî'ye dayanarak verdikleri bilgiye göre Malik'in babasının şöyle dediği kaydedilir: Biri, "Ey Allah'ın Resulü, A'raf'takiler kimlerdir?" diye sordu. Peygamberimiz (s.a.v) bu soruya şu cevabı verdi: "Onlar ana-babalarından izinsiz olarak Allah yolunda savaşa çıkmış ve şehit olmuş kimselerdir. Şehit olmaları cehenneme girmelerine, ana-babalarına itaatsizlikleri ise cennete girmelerine engel olmuştur. Onlar bu yüzden cennete en son gireceklerdir."

Ben derim ki: Ebu Said Hudrî'ye, Ebu Hüreyre'ye ve İbn Abbas'a dayalı olarak bu anlamda başka rivayetler başka yollardan da nakledilmiştir. Daha önce bu rivayetin bu konudaki ayetlerle uyuşmadığını belirtmiştik. Bu konuda kabul edilen prensip şudur:

Eğer savaşa çıkmak farz-ı ayn olursa, ana-babanın izin vermemesi önemli olmaz. Eğer savaşa katılmak farz-ı kifaye olur da ana-babanın izni olmadan savaşa çıkılırsa, bu davranış haram olur ve savaşta ölmenin kişiye bir faydası olmaz. Savaşta ölen kişiye faydası olabilmesi için onun bu hükmü bilmeme anlamında mustazaf olması gerekir ki, o takdirde A'raf'takilerin mustazaflar olduğunu ileri süren görüşe dönülmüş olur ki, o zaman da o görüşle ilgili eleştiriler gündeme gelir.

AYETLERİN MEALİ

54- Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı, sonra arşa kuruldu; gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar. Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğmişler olarak (yarattı). İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!

55- Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. O, haddi aşanları sevmez.

56- Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın. O'na korku ve umut içinde dua edin. Hiç şüphesiz Allah'ın rahmeti, iyi işler yapanlara yakındır.

57- O'dur ki, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeleyici olarak gönderir. Rüzgarlar, ağır bulutları yüklenince, onu ölü bir memlekete sevk ederiz. O bulutlar aracılığı ile oraya su indiririz. Arkasından suyun aracılığı ile her türlü bitkiyi (yerden) çıkarırız. İşte ölüleri de böyle (yerden) çıkarırız. Ola ki, düşünüp ders alasınız.

58- Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar. Pis ve kötü memleketin bitkisi ise, çok az çıkar. Biz, şükredenler için ayetlerimizi böyle farklı açılardan açık-larız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, bir önceki ayetler grubu ile bağlantılıdır. Çünkü bir önceki ayetler grubu, Allah'a ortak koşmanın ve O'nun ayetlerini yalanlamanın vebalini anlatıyor ve bunun, insanı ebedî helâke ve sürekli bedbahtlığa sürüklediğini açıklıyordu. Bu ayetler ise, bunun gerekçesini, bütün varlıkların Rabbinin bir olduğu, bütün varlıkların düzenini O'nun plânladığı, buna göre insanların O'na dua ve şükretmeleri gerektiği şeklinde açıklıyor.

Bu ayetlerde âlemlerin Rabbinin birliği şu iki gerekçeye dayandırılıyor:

Birincisi: Allah, gökler ile yeryüzünü yarattı, arkasından bunlar üzerinde en güzel düzeni plânlayarak hepsi arasında bağlantı kurdu. Buna göre O, bütün âlemlerin Rabbidir.

İkincisi: İnsanların yararlandıkları çeşitli rızkları topraktan bitiren ve bunları yağmur yağdırmak gibi oldukça hayret verici bir yöntemle yaratan, böylece insanların geçim araçlarını hazırlayan O'dur. Buna göre O, insanların eşi-benzeri olmayan tek Rabbidir.

54) Rabbiniz o Allah'tır ki gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı.

Göklerin ve gökler ile yeryüzünün yaratılışına sahne olan altı günün ne anlama geldiklerini, Fussilet (Hâ Mîm Secde) Suresi'nin tefsiri sırasında inceleyeceğiz.

Sonra arşa kuruldu; gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar. Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğ-mişler olarak (yarattı).

Ayette geçen "isteva" fiilinin kökü olan "istiva"; bir şey üzerinde dengelenmek, istikrar bulmak anlamına gelir. Kimi zaman eşitlenmek anlamına da gelir. Örneğin, "isteva Zeydün ve Amrün" dendiğinde, Zeyd ile Amr'ın eşit olduğu anlatılmak istenir. *"Onlar, Allah katında eşit değildirler."* [Tevbe, 19] ayetinde de bu anlamda kullanılmıştır.

Arş, hükümdarların üzerinde oturdukları taht demektir. Bu kelime, kimi zaman kinaye yolu ile hükümdarlık makamı anlamında kullanılır. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde bu kelime hakkında şu açıklamayı yapıyor:

"Arş, aslında üstü örtülü ve gölgelikli şey demektir. Çoğulu 'urûşdur. *'Duvarları, çatıları üstüne yığılmış..."* [Bakara, 259] ayetinde buyrulduğu gibi. 'Üzüm dallarına arş yaptım.' demek, onlar için çardak benzeri bir şey yaptım demektir. Üzüm dallarının asıldığı çardağı andıran kadınlara mahsus tahtırevana da arş denir. Kuyu üzerine arş yaptım demek, üzerine çatı yaptım demektir. Hükümdarların oturdukları tahta yüceliği itibariyle arş denir."

"Allah'ın Arşı'nın mahiyetini insanlar bilmezler, sadece adını bilirler. O, sıradan insanların hayal ettikleri gibi bir şey değildir. Eğer öyle olsaydı, -hâşâ- Allah'ı taşıyan bir şey olurdu. O'nun tarafından taşınan bir şey olmazdı. Oysa yüce Allah, *'Hiç şüphesiz Allah, gökleri ve yeri dengede tutarak yörüngelerinden çıkmalarını önlemektedir. Eğer onlar yörüngelerinden çıkacak olsalar, onları O'ndan başka hiç kimse dengede tutamaz.'* [Fâtır, 41] buyuruyor."

"Bazılarına göre arş, en üstteki felek ve kürsî de yıldızlar feleğidir. Bu görüşü ileri sürenler, Peygamberimizin (s.a.a), 'Yedi gök ve yedi yer, kürsîye nispetle uçsuz bucaksız bir çöle atılmış bir halka gibidir. Arşın yanında kürsî de öyledir.' şeklindeki hadisini delil göstermişlerdir." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Öteden beri yerleşmiş olan geleneğe göre, toplumların önderleri, liderleri, hükümdarları özel oturma yerlerine sahiptirler. Bunlarla, sıradan halktan ayrılırlar. Minderler ve koltuk yastıkları gibi. Bu ayırımcılık, sonunda sedirlerin ve tahtların icat edilmesine vardı, hükümdarlar için arş yapıldı ki bu, en yüce, en yüksek oturma yeridir ve hükümdarlara mahsustur. Kürsî (Kürsü), hükümdar tahtı ile birlikte diğer koltuk türlerini de içerir. Böylece taht ve egemenlik birbirinden ayrılmaz oldu. Sonuçta, taht denince hemen akla egemenlik geldiği için

taht (arş), egemenlik anlamını taşıyan ve saltanat makamını simgeleyen bir kelime oldu. Ülkenin yönetimi ile ilgili bütün yetkilerin dizginleri buraya varıp dayanır, burada birleşir.

Bunu açıklamak için herhangi bir ülkeyi göz önüne alalım. Herhangi bir millet, çeşitli tabiî, ekonomik ve siyasî faktörlerin etkisi ile buraya yerleşmiş. Bu millet, bu yurtta bağımsızlık ilân ederek diğer milletlerden ayrılmış, bir toplum oluşturmuş. Çeşitli işler ve o işlerin sonuçlarında birliktelik oluşturmuşlar. Sonra işlerin ve çalışmaların sonuçlarını aralarında paylaşmışlar. Herkes toplumdaki ağırlığı oranında bu sonuçlardan pay almış.

Bu toplumsal birliğin ve dayanışmanın, bir yetkili eli ile korunması gerekir. İnsanlığın kesin tecrübesi gösteriyor ki, değişik faktörler, dağınık çabalar ve iradeler bir tek amaca yöneltildikleri, aynı istikamete sevk edildikleri zaman aralarındaki birliğin ve uyumlu beraberliğin devam edebilmesi için çeşitli yönetim dizginlerinin bir dizginde birleşmesi ve bu dizginin onu koruyup devam ettirecek bir ele verilmesi gerekir ki bu el, güzel bir yönetim tarzı ile bütün birimlere canlılık kazandırsın. Aksi hâlde, çok geçmeden bu toplumsal birlik ve beraberlik dağılıp gider.

Bundan dolayı gelişmiş toplumlarda toplumsal faaliyetler çeşitli kısımlara ayrılır, sonra her kısmın dizgini bir koltuğa, bir yönetim birimine verilir. Arkasından bu koltuklar ve yönetim birimleri, bir üst koltuğa, bir üst birime bağlanır. Böylece sonunda işler bir tek dizgine varıp dayanır ve bu dizgin tahta ve tahtın sahibine teslim edilir.

Bu dizginin birliği yanındaki alan genişliğinin şaşırtıcı özelliği şudur: Bu makamdan çıkan bir emir, kendine bağlı birimlerin her birinde kendine uygun bir şekil alır ve o birimin çalışmasına dayanak olur. Meselâ en yüksek emir kaynağı "Şu iş olsun." der. Bu emri maliye birimleri maliye ile ilgili bir yükümlülük, siyasî birimler siyasî bir yükümlülük ve askerî birimler ülke savunması ile ilgili bir yükümlülük olarak algılarlar.

Devlet hiyerarşisinde yukarı çıkıldıkça ve aşağı inildikçe işler bu örnekte olduğu gibi yürür.

Ülkeye yayılan bütün ayrıntılı çalışmalar, iradeler ve hükümler çokluklarına veya sonsuzluklarına rağmen yönetim birimlerinde toplanıp birleşirler ve sonunda tahta ulaşırlar. Orada üst üste yığılırlar, birbirle-

rine girerler ve bir araya gelerek birleşirler. Bu birlik, tahtın altındaki ayrıntıların genel toplamıdır. Bu birlik, tahtın altına indikçe çoğalıp dallara ayrılır. Sonunda iş fertlerin çalışmalarına ve iradelerine varıp dayanır.

Bu düzen, biz insanlar arasında geçerli olan itibarî bir düzen olmakla birlikte hiç şüphesiz kâinattaki düzenden alınmıştır. Kâinatın düzenini inceleyenler orada sistemin böyle işlediğini görürler. Kâinatta meydana gelen tek tek olayların özel sebepleri ve gerekçeleri vardır. Bu özel sebepler, başka ve genel sebeplere dayanır ve sonunda hep-si Allah'a varır. Yalnız yüce Allah her şeyle birliktedir ve her şeyi kuşatmıştır. Dünya hükümdarları ise böyle değildir. Çünkü Allah'ın egemenliği gerçek, fakat O'nun dışındakilerin egemenlikleri itibarîdir.

Değişik aşamaları olan kâinatın öyle bir nihaî aşaması var ki, bütün olayların, bu olayların arkasındaki bütün sebeplerin dizginleri ve bunların arka arkaya sıralanışı, o aşamaya varıp dayanır. Kâinatın bu aşaması, arş adı ile anılır. Yüce Allah'ın dilediği gibi plânladığı kâinat ile ilgili bütün işlerin tasarıları orada bulunur. *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır."* [En'âm, 59] ayetinde ifade edilen gerçek budur.

"Sonra arşa kuruldu" cümlesi, yüce Allah'ın, mülkünün tümüne egemen olduğunu, küçük-büyük her gelişmeyi düzenlediğini anlatan kinayeli bir ifadedir. Evrensel düzenin ayrıntıları, bu yaygın egemenliğe dayanır. Bu düzenleme sayesinde her varlık, amacına kavuşur ve her ihtiyaç sahibi, ihtiyacını gerçekleştirir. Bundan dolayı Yûnus Suresi'ndeki aynı anlamı ifade eden ayette, *"Sonra arşa kuruldu; her işi çekip çeviriyor."* (Yûnus, 3) denilerek, arşa kurulmanın hemen arkasından gelişmelerin plânlanması ve çekilip çevrilmesi gündeme getiriliyor.

Arkasından ayrıntılara geçiliyor: *"Gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar."* Gece, hızlı bir şekilde gündüzü örtmek için kovalar. Bu ayetten, asıl olanın karanlık olduğu anlaşılıyor. Güneşin çevresini aydınlatması ile meydana gelen gündüz ise, yeryuvarlağının güneş görmeyen yarısını sürekli biçimde saran geceye ârız olan bir gelişmedir. Gece, aydınlığı ve gündüzü kovalar, ona hücum eder gibidir.

"Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğmişler olarak (yarattı)." Yani Allah, onları emrine boyun eğmişler olarak yarattı. Onlar, O'nun dileği uyarınca ve isteği doğrultusunda hareket ederler. Ayette

geçen "eş-şems", "el-kamer", en-nücum" ve "müsehharat" kelimeleri merfu olarak da okunmuştur. Buna göre "eş-şems" mübtedadır, "el-kamer" ve "en-nücum" da ona matuftur, "müsehherat" da onun haberidir. "Bi-emrihi=Emri ile" ifadesindeki "ba" harfi de sebebiyet anlamını ifade eder.

Ayetin, *"Gündüzü gece ile örter. Gece, hızla gündüzü kovalar."* ifadesi, bütünü ile *"sonra arşa kuruldu"* cümlesinin tefsiri niteliğindedir. Sözün akışının verdiği sonuç budur. İçinde arş kelimesinin geçtiği ayetlerin çoğunda aynı özellik görülür. Bu ayetlerde arş ile birlikte mutlaka kâinat işlerinin düzenlenmesi ile ilgili veya bu anlama gelen bir örnekten söz edilir.

İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!

"Yaratmak", bir şeyi başka bir şeye ekleyerek takdir etmek, değerlendirmektir. Din dilinde ise örneksiz olarak var etme anlamında kullanılır. Emir ise durum anlamında kullanılır ve çoğulu "umûr"dur. Mastar olarak insanın birini istediği şeye yöneltmesi anlamında da kullanılır. Uzak olmayan bir ihtimal olarak diyebiliriz ki, kelimenin asıl anlamı budur ve sonra ism-i mastar olarak emrin sonucu, yani emredilen kimsenin bütün davranışlarında görülen ve hayatının bütün görüntülerini kapsayan düzen anlamında kullanılmıştır.

Buna göre bu kelime, insanın hayattaki durumu anlamını verdikten sonra içerik genişliği kazanarak her şeyin durumu anlamına gelir. Dolayısıyla herhangi bir şeyin emri, varoluşunun uygun olduğu, çeşitli hareketlerini, davranışlarını ve iradelerini düzenleyen durum demektir. Meselâ, "Kölenin emri efendisine aittir." denir. Yani kölenin hayatını ve geçimini efendisi düzenler. Yine, "Malın emri sahibine aittir." ve "İnsanın emri Rabbine aittir." denir. Yani hayatı boyunca o-nun yaşama biçimini düzenlemek O'na aittir.

Durum anlamındaki "emr"in çoğulunun "umûr" ve yasak karşıtı anlamına gelen "emr"in çoğulunun "evamir" olduğuna dayanarak bu iki anlamın birbirine dönüşemeyeceği ileri sürülmez. Çünkü dilde böyle incelikler çoktur. Bu incelikleri titiz araştırıcılar fark eder. Buna göre "emir", malik olan ile malik olunan arasında ortaktır. Efendi ve köle gibi. Emir bunların ikisine de izafe edilebilir. Yani kölenin emri de denir, efendinin emri de denir. Yüce Allah bir ayette, *"Onun emri (işi)*

Allah'a kalmıştır." (Bakara, 275) buyururken başka bir ayette, *"Allah'ın emri geldi."* (Nahl, 1) buyuruyor.

Yüce Allah, eşya üzerinde sahibi olduğu emri, *"Bir şeyi dilediği zaman O'nun buyruğu o şeye sadece 'ol' demek olur, o şey hemen oluverir. Her şeyin hükümranlığı elinde olan Allah noksanlıklardan münezzehtir."* (Yâsîn, 83) ayetlerinde açıklıyor. Bu ayetlerde anlatıyor ki, O'nun ister zatla, ister sıfatla; ister fiille ve ister eserle ilgili olsun her şey üzerinde sahip olduğu emri, O'nun "ol" buyruğu ve icat sözüdür. Bu da o şeye akıttığı varoluştur ki, o şey onun sayesinde var olur. Yüce Allah bir şeye "ol" deyip de o şey olunca, o şeye varlığına sebep olan varoluşu akıtmış olur. Söz konusu nesneye bağışlanan o varoluşun Allah'a izafesi vardır ki, bu varoluş bu bakımdan Allah'ın emri ve "ol" buyruğudur. Öte yandan bu varoluşun var olan şeye de izafesi vardır ki, bu bakımdan o varoluş o nesnenin Allah ile bağlantılı emridir. Ayette nesne ile ilgili bu emir, *"o şey hemen oluverir."* diye ifade edilmiştir.

Yüce Allah bu izafelerin her ikisi ile ilgili olarak, yani Allah'a mensup icat etme ile var olan nesneye mensup varoluş hakkında değişik nitelikler ve hükümler saymıştır ki, yerleri gelince bunlardan söz edeceğiz.

Kısacası emir; icat etmek, var etmektir. Bu icat etme, bir şeyin zatı ile bağlantılı olabileceği gibi, sıfatlarının ve fiillerinin düzenlenmesi ile de bağlantılı olabilir. Nesnelerin zatları ile ilgili emir nasıl Allah'a ait ise, varoluş düzeni ile ilgili emir de Allah'a aittir. Çünkü nesneler kendileri için hiçbir şeye sahip değildirler. Yaratma ise, değerlendirme ve birleştirme yolu ile var etmek demektir. Bu var etme, bir şeyi başka bir şeye ekleyerek olabilir. Meninin parçacıklarını birbirine katmak, erkeklerin menisini dişilerin menisi ile karıştırmak, arkasından özel şartlarda besin maddelerini bu karışıma ekleyerek insan organizmasını yaratmak gibi.

Bu var etme, parçacıkları birleştirmeden başka bir şekilde de olur. Basit bir nesneyi değerlendirip onun varoluş derecesi ile varoluş ölçüsünü ve onun etkileri ile başkalarıyla olan ilişkilerini birbirine eklemek gibi. Buna göre sentezler, bileşimler nasıl değerlendirilmiş ve yaratılmış ise temel elementler de yaratılmıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O her şeyi yaratmış ve bir ön tasarıya göre düzenlemiştir."* (Fur-

kan, 2), *"Allah her varlığa yaratılışını sundu, sonra da onu (nitelikleri doğrultusunda) yönlendirdi."* (Tâhâ, 50), *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) Görülüyor ki, Allah her şeyi yaratıcılığının kapsamına almıştır.

Bu ayetlerde görülüyor ki, yaratmanın anlamında bir şeyin varoluşunun çeşitli yönlerinin önceden tasarlanıp düzenlenmesi göz önüne alınmıştır. O şeyin parçaları birbirinden ayrı ve farklı olsun, olmasın fark etmez. Ama emir konusunda durum böyle değildir.

Bundan dolayı, *"gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı."* ayetinde görüldüğü gibi yaratmak, tedricîliği kabul etmektir. Buna karşılık, *"Bizim emrimiz, bir tek sözdür; göz kırpma gibi."* (Kamer, 50) ayetinde görüldüğü gibi böyle değildir. Bundan dolayı yüce Allah yaratmayı kendisinden başkasına da izafe etmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerdin, o da benim iznimle kuş oluverirdi."* (Mâide, 110), *"Yaratıcıların en güzeli olan Allah yüceler yücesidir."* (Mü'minûn, 14) Oysa söylediğimiz anlamdaki emri başkasına izafe etmeyerek onu sırf kendine has kılmış, onu kendisi ile meydana getirmeyi, ortaya çıkarmayı istediği şey arasına koymuştur. Cesedin canlanmasını sağlayan ruh gibi.

"Güneşi, ayı ve yıldızları da emri ile baş eğmişler olarak (yarattı).", "emri ile gemilerin yürümesi" (Rûm, 46), *"Melekleri emrinden olan ruh ile indirir."* (Nahl, 2), *"Onlar O'nun emri ile işlerler."* (Enbiyâ, 27) ayetlerini ve bu anlamdaki diğer ayetleri incelersek, yüce Allah'ın bu ayetlerde sayılan şeylerin ortaya çıkmasını emrinin ya sebep oluşuna veya eşliğine bağladığını görürüz. Özet olarak diyebiliriz ki, yaratma ve emir, itibarî olarak farklı olmakla birlikte sonuçta aynı anlama gelirler.

Yaratma ve emir, ayrı ayrı kullanıldıklarında, her biri kendine özgü itibariyle, her şey için kullanılabilir. Ama eğer ikisi bir arada kullanılırsa, yaratma ile zatlar arasında ve emir ile bu zatlarda geçerli olan düzen arasında bağlantı kurmak daha doğru olur. Çünkü nesneler, zatlarının ve etkilerinin tasarlanmasından sonra var edilmişler, fakat etkiler zatlar için tasarlanmıştır ve tasarlananı tekrar tasarlamanın anlamı yoktur. Bunu iyi anlamak gerekir.

İşte bundan dolayı yüce Allah, *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir."* diye buyurarak yaratma ile emrin ayrı şeyler ol-

duğunu düşündüren bir ifade tarzı kullanmıştır. Burada yaratma ile eşyanın kendilerini (zatlarını) var etme arasında, emir ile de eşyanın etkileri, eşyada meydana gelen durumlar ve eşya arasında geçerli olan düzen arasında bağlantı kurulmuştur. Nitekim ayetin başında da iki yön arasında farklılık gözetilmiştir. Çünkü önce, *"Allah gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı."* buyruluyor ki, bu eşyanın kendilerini (zatlarını) var etmektir. Arkasından, *"Sonra arşa kuruldu; işleri (emri) çekip çeviriyor."* (Yûnus, 3) buyuruyor. Bu da nesneler arasında en güzel düzeni var etmek ve bunun için birbiri arkasından emirler vermek ve bunları birbiri arkasından gerçekleştirmek demektir.

Şöyle denebilir: Kelimelerin birbirine atfedilmeleri, aralarında başkalık olmasını gerektirmez. Aksi hâlde, *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e... düşman olursa..."* ayetinde (Bakara, 98) Cebrail'in melek türünden olmaması gerekirdi. Bu itiraz geçersizdir. Çünkü birbirine atfedilen kelimeler arasında itibarî olarak da olsa bir başkalık olması kastedilmektedir. Sebebine gelince, "Bana Zeyd ve Zeyd geldi." ve "Ben Amr'ı ve Amr'ı gördüm." demek çirkindir. Buna göre birbirine atfedilen kelimeler arasında itibarî olarak da olsa bir başkalık mutlaka bulunmalıdır. Meselâ Cebrail gerçi melek türündendir, ama sahip olduğu makam, güç ve Allah katındaki itibarı bakımından öbür meleklerden farklı ve başkadır.

"Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!" Yani O'nun birçok bereketi vardır. Bu bereketleri âlemde bulunan ve Rabbi olduğu herkese indirir.

ARŞ HAKKINDA

İnsanların arşın, daha doğrusu *"sonra arşa kuruldu"* ayeti ile buna benzer ayetlerin anlamı hakkında farklı görüşleri vardır. Selefîlerin çoğu, bu ve benzeri ayetlerin müteşabih oldukları ve bu itibarla bunlara ait bilginin Allah'a havale edilmesi gerektiği görüşündedirler. Bunlar dinî gerçekleri incelemeyi, Kur'ân'ın ve sünnetin zahirinin arka plânını irdelemeyi bidat sayarlar. Oysa bu konuda akıl onları hatalı gördüğü gibi, Kur'ân ve sünnet de kendilerini onaylamıyor. Çünkü Kur'ân'ın ayetleri, Allah'ın ayetleri hakkında akıl yürütmeyi ısrarla teşvik eder, Allah'ı ve ayetlerini yeterli derecede anlamaya çağırır. Bunun için düşünmeyi, değerlendirmeyi, irdelemeyi ve aklî delillere başvur-

mayı özendirir. Mütevatir hadisler de bu ayetlerle aynı paralelde mesajlar verirler. Bir şeyin öncülünü, başlangıcını emredip sonucunu yasaklamak anlamsız olur. Bunlar, Kur'ân'ın ve sünnetin gerçeklerini incelemeyi yasaklayan kimselerdir. Hatta Kelâm ilminin konularını incelemeyi bile yasaklarlar. Oysa kelâm ilminin işi, dinin gerçeklerini zahirî anlamlarıyla kabul edip onları sıradan halkın anladığı şekliyle korumaktan, sonra da onları dindarların kabul ettiği yaygın önermelerle savunmaktan ibarettir. Sözünü ettiğimiz selefîler bunu bidat sayarlar. O hâlde onları bir yana bırakalım.

Araştırıcılar ise, kelimenin anlamı hakkında şu farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1- Araştırmacıların bir bölümü, bu kelimeyi zahirî anlamında kabul etmişlerdir. Onlara göre arş, ayakları olan koltuk gibi bir yaratıktır ve yedinci kat göğe yerleştirilmiştir. Yüce Allah -hâşâ- tıpkı dünya hükümdarlarından biri gibi bu koltuğa oturmuştur. Bu araştırmacıların çoğuna göre arş ve kürsî aynı ve tanımladığımız şeydir.

Bunlar, Müslümanların müşebbihe (benzetmeci) kesimidir. Kur'ân, sünnet ve akıl onların bu görüşüne karşı çıkarlar; âlemlerin Rabbi olan Allah'ı, yaratıklarından birine benzetmekten, zat, sıfat ve fiil açısından yaratıklarından biri gibi olmaktan tenzih ederler.

2- Araştırmacıların bu kesimine göre arş dokuzuncu felektir. Bu felek, cismanî âlemi kuşatır, yönlerin ve yıldızsız atlasın sınırlarını oluşturur, gündelik hareketi ile zamanı meydana getirir. İç kısmında ona değecek yakınlıkta kürsî bulunur ki, o da sabit yıldızların bulunduğu sekizinci felektir. Bunun da içinde yedi gezegen yıldızın oluşturduğu yedi felek bulunur. Her felek bir sonrakini kuşatır. Bu yedi gezegen sırası ile Zuhal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay'dır.

Bu görüş, gök cisimlerinin hareketlerini düzenlemeyi amaçlayan Batlamyus teorisine dayalı astronominin temelini oluşturur. Bu araştırmacılar, bu teoriyi Kur'ân'da sözü edilen yedi göğe, arşa, kürsîye uyarlamışlar. Teorinin Kur'ân'ın zahirine aykırı olmayan hükümlerini ve tabiat ile ilgili bilgilerini kabul etmişler. Buna karşılık teorinin Kur'ân'ın zahirine aykırı olan görüşlerini reddetmişler. Meselâ bu teorinin şu görüşlerini reddetmişlerdir: Sınırlayan (dokuzuncu) feleğin ötesinde ne boşluk ve ne doluluk yoktur. Felekî hareketler sürekli ve sonsuzdur. Felekte delinme ve kapanma imkânsızdır. Her feleğin yü-

zeyi başka feleğin yüzeyi ile temas hâlindedir, aralarında uzaklık yoktur. Feleklerde yaşayanlar yoktur. Feleklerin yapıları basît (bileşkesiz) ve homojendir, delikleri ve kapıları yoktur.

Oysa Kur'ân'ın ve hadislerin zahiri şu sonuçları ortaya koyuyor: Arşın ötesinde hicaplar ve otağlar vardır. Arşın ayakları ve taşıyıcıları vardır. Yüce Allah yazılı kâğıtları dürer gibi göğü dürecektir. Gökte melekler barınmaktadır. Oradaki her secde edilecek genişlikteki yerde mutlaka rükûa varmış veya secdeye kapanmış bir melek bulunur. Melekler gökte barınırlar, oradan aşağı inerler ve yine oraya çıkarlar. Göğün kapıları vardır. Cennet gökte ve Sidret'ül-Münteha'nın yanındadır. Kulların yaptıkları işlerinin varacağı yer orasıdır. Bunlar ve daha bazı bilgiler eski astronomi ve tabiat bilginlerinin görüşlerine ters düşer. Göklerin, arşın ve kürsînin klasik astronomi bilginlerinin varsayımlarındaki dokuz felek olduklarını söyleyen bu Müslüman araştırmacılar, Kur'ân'ın ve sünnetin zahirine ters düşen bu bölümleri reddederler.

Yalnız bu tanımlama farklılıkları, bu araştırmacıların Kur'ân'da anlatılan bilgilerin eski astronomi âlimlerinin söylediklerinden başka şeyler olduğunu anlamalarını sağlayamamıştır. Nihayet astronomi ve tabiat alanındaki gözleme ve deneye dayalı son incelemeler, eski varsayımların kökten geçersiz olduklarını ortaya koyunca, bu araştırmacılar da o uyarlamaları geçersiz sayıp onları bir yana bırakmak zorunda kalmışlardır.

3- Araştırmacıların bir başka kesimine göre arşın dış dünyada somut bir karşılığı yoktur. *"Sonra arşa kuruldu"* ve *"Rahman olan Allah arşa kuruldu."* gibi ayetler, yüce Allah'ın yaratıklar âlemi üzerindeki egemenliğinin kinayeli bir ifadesidir. Çoğu kere bir şeye kurulmak, o şey üzerinde egemen olmak anlamında kullanılır. Şu beyitte olduğu gibi:

"Bişr, Irak üzerine kuruldu / Kılıçsız ve kan dökmeksizin."

Veya arşa kurulmak, işleri düzenlemeye başlamak demektir. Nitekim dünya hükümdarları ülkelerini yönetmeye başlamak istedikleri zaman tahtlarına kurulurlar, üzerine otururlar. Gerçi başlamak, işe koyulmak gibi durum değişikliği anlamına gelen kavramlar Allah'a isnat edilemezler. Çünkü yüce Allah değişim ve başkalaşımdan münezzehtir. Fakat yüce Allah'ın tasarrufu, o gün meydana gelen şeylerin zatları ile somut olarak meydana gelmeleri göz önüne alınarak başlama ve işe

koyulma olarak adlandırılabilir. Rahmet ile kapsamak demek olan Allah'ın tasarrufu eşyaya taalluk ettiği zaman başlamak ve işe koyulmak olarak adlandırılabilir. Zamanla kayıtlı olan ve yüce Allah'a izafe edilen bütün fiiller gibi. "Allah falancayı yarattı, falancayı canlandırdı, falancayı öldürdü ve falancaya rızk verdi." şeklindeki sözlerimiz gibi.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: *"Sonra arşa kuruldu"* ifadesinin kelime dizisi itibariyle kinayeli bir ifade olduğu gerçek olmakla birlikte bu durum, ortada bu söz dizisinin dayandığı bir gerçeğin bulunmuş olması ile çelişmez. Çünkü insanlar arasında geçerli olan egemenlik, istila, hükümdarlık, emirlik, saltanat, riyaset, velilik ve efendilik gibi kavramlar itibarî kavramlardır, dışarıda sadece eserleri vardır. Bu gerçeği daha önceki itibarî incelemeler sırasında birçok kere vurgulamıştık. Dinî kavramlar, açıklama bakımından bizim aramızda geçerli olan itibarî kavramların açıklamalarına benzerler. Fakat yüce Allah, dinî kavramlarla ilgili açıklamaların arkasında objektif gerçeklerin, dış dünyaya yansımış, hayalî ve itibarî olmayan varoluşların bulunduğunu bildirmektedir.

Allah hakkında egemenliğin, saltanatın, kapsama almanın, veliliğin ve bunlara benzer diğer kelimelerin anlamları, bu kelimelerin aramızdaki anlamlarıdır. Ama dış dünyadaki somut karşılıkları başkadır. Bu kavramların Allah ile ilgili olarak O'nun yüceliğine yaraşır gerçek somut karşılıkları vardır. Ama bizim hakkımızda kullanıldıklarında karşılıkları iddiadan ibaret zihnî ve itibarî vasıflar olur, hayal çerçevesini aşmaz.

Bu kavramları kullanmamızın sebebi, onların iddia ettiğimiz gerçek sonuçlarını meydana getirmektir. Meselâ reise reis denmesinin sebebi, yönetilenler diye adlandırdığımız zümrenin onun iradelerine ve kararlarına uymasıdır. Yoksa aslında baş anlamına gelen reis, yönetilen topluluğun gerçekten başı değildir. Çeşitli kurullarda yer alan kişilere vücudun bir organı anlamında üye diyoruz. Aslında bu kimseler gerçek anlamda el, ayak, mide, ciğer oldukları için bu unvanla anılmıyorlar. Bu unvanı almalarının sebebi, insan organizmasındaki bir organın gördüğü fonksiyonu toplum içinde üstlenmelerini sağlamaktır.

Yüce Allah'ın, *"Dünya hayatı eğlenceden ve oyundan başka bir şey değildir."* (Ankebût, 64) ayetinde oyun ve eğlence olarak adlandırdığı şey işte budur. Güzellik, mal, evlât, ilerleme, reislik ve iktidar gibi

dünyalık amaçlar, sadece vehimlerde var olan hayalî unvanlardır. Ahiretle ilgili bir gayeye bağlamadan bunlarla meşgul olmak, vehimlerle ve hayallerle oyalanmaktan başka bir şey değildir. Bunları elde etme uğrunda yarışanlar, oyunlarda akranlarını geçmek için yarışan çocuklar gibidirler. Bu yarışların sonunda elde edilen sonuç, dış dünyada somut karşılığı (gerçekliği) ve eseri olmayan hayalî bir sonuçtur.

Bu fani hayatı yeren ve içerdiği hayalî unsurlar yüzünden onu oyun olarak adlandıran yüce Allah, bu oyuncuların ilki olmaktan münezzehtir.

Kısacası, *"sonra arşa kuruldu"* ifadesi, yüce Allah'ın mülkünü kapsayan bir yönetim sistemi olduğunu bildirdiği gibi, sayıca çok ve birbirinden farklı faaliyetlerin dizginlerinin toplandığı bir makam olan gerçek bir aşamanın varlığını da kanıtlar. Sadece arşın zikredilip Allah'a izafe edildiği başka ayetler de buna delâlet eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"O, yüce arşın Rabbidir."* (Tevbe, 129), *"Arşı taşıyanlar ile çevresinde olanlar..."* (Mü'min, 7), *"O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar."* (Hâkka, 17), *"Melekleri, arşın çevresini sarmış görürsün."* (Zümer, 75)

Görüldüğü gibi bu ayetler, zahirleri ile arşın dış dünyada somut varlığı olan bir gerçek olduğunu gösterir. Bundan dolayı, *"sonra arşa kuruldu"* ifadesindeki arşın dış dünyada somut bir varlığı olduğunu söylüyoruz. Bu kavram, Kur'ân'da verilen birçok örnekte olduğu gibi sırf bir örnek vermek için kullanılmış değildir. Meselâ Nur Suresi'ndeki nur örneklemesine dayanarak Allah'ın dış dünyada somut varlığı olan bir cam fanusu, bir zeytin ağacı, bir zeytin yağı vardır demiyo-ruz; ama Allah'ın bir arşı, bir levhası, bir kalemi, bir yazılmış kitabı vardır diyoruz. Bunu iyi anlamak gerekir.

"Sonra arşa kuruldu" ifadesinden anlaşıldığına göre arş, varlık âleminde var olan bir makamdır. Olayların ve gelişmelerin dizginleri bu makamda toplanır. Tıpkı ayetin açıklamasını yaparken verdiğimiz ayrıntı uyarınca ülke dizginlerinin hükümdarın tahtında toplandığı gibi: *"Sonra arşa kuruldu; işleri çekip çeviriyor, O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez."* (Yûnus, 3) ayeti, bu sıfatın Allah için gerçekleştiğini gösteriyor. Bu ayette arşa kurulmak, Allah'ın gelişmeleri çekip çevirmesi ile tefsir ediliyor. Arkasından, *"O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez."* buyruluyor.

Ayette rububiyete ve tekvinî tedbire parmak basıldığına göre buradaki aracılıktan maksat, tekvin alanındaki aracılıktır. Bu aracılık, tekvinî sebeplerde görülen sebep-sonuç ilişkisidir. Bu sebepler olaylar ve kâinatla Allah arasına giren aracılardır. Sıcaklıkla Allah arasına giren ve Allah tarafından yaratılan ateş ve Allah ile cisimlerin erimeleri arasına giren ısı gibi. Sebep-sonuç ilişkisini O'nun iznine bağlamanın gerekçesi, bu ayetin baş tarafını oluşturan *"Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı."* ifadesinde vurgulanan rububiyette tevhit ilkesidir.

"O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez." ifadesi, bir başka gerçeği de açıklıyor ki, bu gerçek şudur: Aracılıkta izin söz konusu olduğu için bir tedbirin başka bir tedbir ile yer değiştirmesi de genel tedbirin bir parçasıdır. Çünkü aracı, lehine aracılık yapılan ile aracılık dileğine muhatap olan makam arasında aracılığın olmaması hâlinde yürürlüğe girecek bir hükmün değişmesi için aracılık eder. Meselâ karşısına gelen cisimleri aydınlatan güneş, yüce Allah ile yeryüzü arasında ışık saçıcı niteliği sayesinde aracıdır. Eğer güneş ışığı olmasaydı, genel sebeplerin takdiri ve düzeni, yeryüzünün karanlıkla kaplanmasını gerektirecekti. Bunun yanı sıra çatı veya başka engeller de bu konuda aracıdırlar, yüce Allah'tan güneş ışınlarının doğrudan etkili olmalarının önlenmesini isterler.

Daha önceki hükmün değiştirici sebebi olan aracının aracılığı Allah'ın iznine dayalı olduğuna göre bunun anlamı şudur: Yürürlükteki genel tedbir Allah'tandır. O'nun tedbirini geçersiz kılmak ve hükmünü değiştirmek için başvurulan gerek tekvinî sebeplerden, gerekse insanların yürürlükteki ilâhî sebeplerin hükmünden kaçmak için devreye koydukları tedbirlerden ibaret bütün araçlar, ilâhî tedbirin bir parçası sayılırlar.

Bundan dolayı düşük nitelikli nesnelerin, şerefli şekilleri ve yüce mevhibeleri kabul etmeyip buna karşı direndiklerini görürüz. Çünkü bu yücelikleri kabul etme yeteneğinden yoksundurlar. O nesnelerden gelen bu reddetme eylemi, aslında kabul etmedir. Terbiyeyi kabul etmemek, aynı zamanda başka bir ilâhî terbiyedir. İnsan cahilliği yüzünden Rabbine baş kaldırır ve O'nun yüceliğine boyun eğmeye yanaşmaz. Bu tutum, aynı zamanda Allah'ın hükmüne boyun eğmektir. Yine insan hileye baş vurur, fakat bu girişimi Allah tarafından tuzağa

düşürülmekten başka bir şey değildir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, fakat bunun farkında değiller."* (En'âm, 123), *"Onlar ancak kendilerini şaşırtıp saptırırlar da farkına varmazlar."* (Âl-i İmrân, 69), *"Siz yeryüzünde Allah'ı âciz bırakamazsınız. Sizin Allah'tan başka bir veliniz, bir yardım edeniniz yoktur."* (Şûrâ, 31)

Buna göre, *"O'nun izni olmadıkça hiç kimse aracılık edemez."* ifadesi şunu gösterir: Aracıların aracılığı veya ilâhî tedbir ile bunun gerekleri arasına giren karşıt sebepler, izin bakımından ilâhî tedbirin kapsamı içinde yer alırlar. Bu inceliği iyi kavramak gerekir.

Varlık âlemindeki zıt ve karşıt sebepler ve faktörler, bir terazinin kefelerine benzer. Bu kefeler yükselmede ve alçalmada, ağırlıkta ve hafiflikte çatışırlar. Fakat onların bu karşıtlığı, aynı zamanda bir uyum anlamına gelir. Bu sayede terazinin sahibi, tartmak istediği şeylerin tartılarını belirleyebilmektedir.

"Sonra arşa kuruldu; sizin O'nun dışında başka bir veliniz ve aracınız yoktur. Bunu düşünmüyor musunuz?" (Secde, 4) ayeti, anlam bakımından yukarıda incelediğimiz Yûnus Suresi'ndeki ayete yakın olduğu gibi, *"O yüce arşın sahibidir, istediğini yapar."* (Burûc, 16) ayeti de arşın, genel tedbirlere kaynaklık eden ve kevnî emirlerin çıkış yeri olan bir makam olduğuna işaret etme açısından, *"Sonra arşa kuruldu; işleri çekip çeviriyor."* ayetine yakındır. Bu açıkça görülüyor.

"Melekleri, arşın çevresini sarmış, Rablerini hamdederek noksanlıklardan tenzih eder durumda görürsün. O gün aralarında hak uyarınca hüküm verilmiştir." (Zümer, 75) ayetinde de bu anlama işaret ediliyor. Çünkü melekler yüce Allah'ın hükmünü taşıyan, emrini yürüten, plânlarını uygulayan aracılardır. Bu yüzden O'nun arşının çevresini sarmış durumdalar.

"Arşı taşıyanlar ile arşın çevresinde olanlar Rablerini hamdederek noksanlıklardan tenzih ederler, O'na inanırlar ve müminler için af dilerler." (Mü'min, 7) ayeti de aynı anlamı taşır. Bu ayette meleklerin arşın çevresini sardıkları belirtildiği gibi bir başka şey daha belirtiliyor. Bu da arşı taşıyanların varlığıdır. Bunlar, hiç şüphesiz ilâhî plânların merkezi ve kaynağı olan bu yüce makamı taşıyan kimselerdir. *"O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar."* ayeti de bu anlamı doğrular.

Arş, ilâhî tedbirler ve âlemde geçerli olan rububiyet hükümleri ile ilgili bütün dizginlerin toplandığı makam olduğu için bütün olayların taslakları orada özet hâlinde Allah katında mevcut ve O'nun tarafından malûmdur. *"Sonra arşa kuruldu; yer altına giren ve oradan çıkan, gökten inen ve oraya yükselen her şeyi bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptığınız her şeyi görür."* (Hadîd, 4) ayeti buna işaret eder. Bu ayetin, *"yer altına giren..."* sözleri ile başlayan bölümü, arşa kurulmanın açıklaması niteliğindedir. Buna göre arş, her şeyi kapsayan, her şeyi içine alan bir genel tedbir ve yönetim makamı olduğu gibi, aynı zamanda bilgi merkezidir.

Bundan dolayı arş, göklerin ve yeryüzünün yaratılışı ile ilgili ayetlerden anlaşılacağı üzere şu görünen âlemle birlikte var olduğu gibi, *"Melekleri, arşın çevresini sarmış görürsün."* ayetinden anlaşılacağı üzere yaratıkların son hesaplaşma amacı ile Allah'ın huzuruna çıkmalarından sonra da varlığını koruyacaktır. Nitekim, *"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. O'nun arşı su üzerinde idi."* (Hûd, 7) ayetinden anlaşılacağı üzere bu âlemin yaratılışından önce de vardı.

* * *

55-56) Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin...

Ayette geçen "tazarru" mastarı, güçsüzlük ve zillet anlamını taşıyan "zaraat" kökünden gelir ve tezellül (küçülme, alçalma) anlamını ifade eder. Yine ayette geçen "hufye"; saklanma, gizlenme anlamına gelir. Bu kelimenin tezellül anlamına gelmesi de uzak bir ihtimal değildir. O zaman "tazarru" kelimesini pekiştirmek için bu kelimeye yer verilmiş olabilir. Çünkü zillet tavrı takınan kimse, küçüklük ve önemsizlikten dolayı saklanır.

Bir önceki *"Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı..."* ayeti, eşi olmayan Allah'ın rububiyetini, tek yaratıcı olması ve yaratıklarının tek yöneticisi olması açısından vurguluyor. O ayeti bu iki ayetin izlemesi, o açıklamadan sonuç çıkarma anlamı taşır. Bu sonuç, O'na dua ve kulluk etmeye dönük bir çağrı ve yaratma ve yönetmede ortak kabul etmeyen rububiyeti ile uyum içinde olan bir dine sarılmaya yönelik bir hükümdür.

Bundan dolayı, *"Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. O, haddi aşanları sevmez. Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra*

bozgunculuk yapmayın." diye buyurarak insanları önce kulluk dinine çağırıyor. Bu çağrıda kendisine, zavallılık ve zillet edasına bürünülerek dua edilmesini ve bu duanın gizli olmasını, kulluk edebi dışına çıkılarak yüksek sesle bağıra bağıra yapılmamasını emrediyor. Eğer "tazarruan ve hufyeten" kelimeleri arasındaki "ve" edatı bu kelimeleri arka arkaya sıralama görevi yapıyorsa, ifadenin anlamı budur. Eğer "ve" edatı farklılık görevi yapıyorsa, Allah'a ya normalde yüksek sesli duaya eşlik eden yalvarma ve sığınma edası ile veya gizli bir dille dua edilmesi emredilmiş oluyor. Kulluğun gereği budur. Bunun dışına çıkanlar, kulluk tarzının sınırlarını aşmış olurlar ki, yüce Allah, ölçüleri ve sınırları aşanları sevmez.

Ayetteki "tazarru" ve "hufye" kelimeleri ile, açık ve gizli dua kastedilmiş de olabilir. Buna göre açık sesli duanın yerine "tazarru" kelimesinin konmuş olması, yalvarma eşliğinde olmayan yüksek sesli duanın kulluk edebine aykırı olması yüzündendir.

Bu, kullar ile Allah arasındaki ilişki açısından çıkarılan sonuçtur. Kullar ile diğer insanlar arasındaki ilişki açısından çıkarılan sonuç ise, yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmamaktır. Çünkü dinin insanlar arası hukuk ile ilgili yönünün gerçeği, toplumda barış sağlanması, haksızlıkların ortadan kaldırılması, insanlara takva doğrultusunda yardımcı olacak şekilde davranılması, dünya ve ahiret mutluluğuna yaklaşmalarına destek olunmasıdır.

Arkasından kendisine dua edilmesine yönelik çağrı tekrarlanıyor. Bu duanın iki faktörü bir arada bulunması şartı ile yapılması isteniyor. İnsanlar, Allah'a veya ilâhlara bu iki faktörden birinin etkisiyle kulluk ederler. Bu iki faktör, korku ve ümit etkenleridir. Bazı insanlar, korku faktörünün etkisi ile ilâhlar edinirler ve edindikleri ilâhların kötülüklerinden korunmak için onlara taparlar. Başka bazıları da, umut faktörünün etkisi ile ilâhlar edinirler ve edindikleri ilâhların iyiliklerine ve bereketlerine kavuşmak amacı ile onlara taparlar. Fakat sırf korku etkisi ile yapılan kulluk insanı ümitsizliğe sürükleyebilir ve bu ümitsizlik de kulluğu bırakmaya yol açar. Bu durum çok görülmüştür. Sırf ümit etkisi ile kulluk da insanı arsızlığa ve kulluk edebinden uzaklaşmaya sürükleyebilir. Bu da kulluğu bırakmaya yol açar. Bu da çok görülmüş bir durumdur. İşte bu yüzden yüce Allah, *"O'na korku ve umut içinde dua edin."* diye buyurarak bu iki faktörü bir araya getirerek dua etme-

ye çağırıyor. Maksat, bu iki sıfattan birinin bozduğunu diğerinin düzeltmesidir. Böylece kâinatta geçerli olan genel kanunun, yani çekme-itme kanununun mecrasına girilmiş olur.

Yüce Allah kulluktaki bu dengeli tutumu ve yeryüzünde denge ve düzen sağlandıktan sonra onu bozmaktan kaçınmayı "ihsan (iyilik)" olarak adlandırıyor ve bu çağrısına uyanlara o takdirde iyi işler yapanlardan olup rahmetinin kendilerine yakın olacağı müjdesini veriyor. Çünkü Allah'ın rahmeti, iyi işler yapanlara yakındır.

57) O'dur ki, rüzgarları rahmetinin önünde müjdeleyici olarak gönderir...

Daha önceki *"Rabbiniz o Allah'tır ki..."*diye başlayan ayette Allah'ın kâinatın başlangıcı ile ilgili rububiyeti açıklanırken, bu ayette de yeniden dönüşü ile ilgili rububiyeti vurgulanıyor.

Ayette geçen "buşren" kelimesi, "beşîr"in çoğulu olup müjdeciler anlamına gelir. Bu kelimenin asıl şekli "buşur"dur; tıpkı "nezîr"in çoğulu olan "nuzur" gibi. Ayetteki "rahmet"ten maksat yağmurdur. *"Rahmetinin önünde"* demek, yağmurdan önce demektir. Bu ifadede istiare-i tahyiliye sanatı vardır. Yağmur, ailesi tarafından beklenen kayıp bir insana benzetiliyor. Adam, önünde gelişini müjdeleyen bir müjdecinin arkasından çıkageliyor.

Ayetteki "ekallet" kelimesinin mastarı olan "iklâl", taşıma ve yüklenme anlamına gelir. "Sehab" bulut, "sehabe" ise bir bulut demektir. Tıpkı "temr" (hurma) ve "terme" (bir hurma) gibi. Bulutların ağır olmaları, suyun ağırlığını taşımaları yüzündendir. "Li-beledin meyyitin" ifadesi, ölü memleket için veya ölü memlekete demektir. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

Ayet, ölü toprağın ihyasını ölülerin diriltilmesine delil gösteriyor. Çünkü bu iki olay aynı türdendir. Benzerlerle ilgili hüküm, caiz olan ve olmayan durumlar bakımından birdir. Ölen insanları diriltmek, tamamen yok olmuş kimseleri yeniden var etmek değildir. Çünkü insanların bedenleri değişse de nefisleri, ruhları korunmaktadır. Tıpkı bitkiler gibi. Bitkilerin toprak üzerindeki bölümleri değişiyor. Fakat köklerindeki ruh, gelişme ve büyümeden uzak kalmakla birlikte canlı kalıyor. Sonra aktif canlılığı geri geliyor. Allah'ın ölüleri yeniden diriltmesi de böyledir. Kıyamet günü ölüleri yeniden diriltmek, her yıl ölü

toprağı yeniden canlandırmak gibi bir şeydir. Bu konuda söylenecek başka sözler var. İnşaallah onları başka bir yerde söyleyeceğiz.

58) Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar...

Ayette geçen "nekiden" kelimesi, az anlamına gelir. Bu ayet, kendi başına ele alındığında iyi işlerin ve güzel eserlerin soylu zatlara ve kötü işlerin de kötü kişilere mahsus olduğunu anlatan bir genel özdeyiş gibidir. Tıpkı bu surenin daha önce incelediğimiz, *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz."* ayeti gibi. Fakat daha önceki ayetle birlikte değerlendirildiğinde şu anlamı verir: Eğer insanlar rahmeti kabul etme bakımından farklılık gösteriyorlarsa, bu farklılık onlardan kaynaklanıyor, yoksa Allah'ın rahmeti genel ve mutlaktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Arş, kürsî ve Kur'ân'daki diğer gerçeklikler hakkında, hatta tevhit ve uzantıları gibi temel ilkeler hakkında sahabe tarafından yapılan bir inceleme bize nakledilmiş değildir. Onlar, dinî ifadelerin zahirlerini aşmazlar, o noktada dururlardı. Tâbiîn ve eski tefsirciler de bu yolu benimsediler. Hatta Süfyan b. Uyeyne'nin, "Allah'ın Kur'ân'da kendisi hakkında anlattıklarının açıklaması, onların okunması ve hakkında bir şey söylenmeyip susulmasıdır." dediği nakledilmiştir.

Yine nakledildiğine göre adamın biri İmam Malik'e, "Ey Ebu Abdullah, Kur'ân'da *'O, arşa kuruldu.'* buyruluyor. Nasıl kuruldu?' diye sordu." Ravi şöyle diyor: "Ben İmam Malik'in bu kadar sinirlendiğini hiç görmemiştim. Alnını ter basmıştı. Meclistekiler başlarını öne eğmişlerdi. Kendini biraz toparladıktan sonra, 'Nasıl olduğu akla sığmaz. Arşa kurulduğu bilinen bir gerçektir. Buna inanmak gerek. Bu konuda soru sormak ise bidattir. Senin sapık biri olmandan korkarım.' dedi ve verdiği emir üzerine adamı dışarı çıkardılar."

Malik'in, "Nasıl olduğu akla sığmaz." cümlesi ile başlayan sözleri, Peygamberimizin (s.a.a) eşlerinden Ümmü Seleme'nin, *"Rahman olan Allah arşa kuruldu."* (Tâhâ, 5) ayeti hakkındaki şu sözlerinden alınmış[1]

1- Bu hadisi Suyutî ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Mürdeveyh'ten ve Lalekaî es-Sünnet'te Ümmü Seleme'den nakleder.

gibidir: "Nasıl olduğu akla sığmaz. Arşa kurulma olayı bilinen bir gerçektir. Bunu onaylamak imanın gereği, inkâr etmek küfürdür."

Sahabenin bu konudaki tutumları böyledir. Bu konuda İmam Ali b. Ebu Talip ile onun soyundan gelen diğer Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) dışında kimseden bir şey nakledilmemiştir. Burada Ehlibeyt İmamları'nın bu konudaki sözlerinin bazılarını aktarıyoruz.

et-Tevhid adlı eserde Selman-ı Farisî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), Caselik'a verdiği cevapların bir yerinde şöyle demiştir: "Arşı melekler taşır. Arş, senin sandığın gibi, taht benzeri bir şey değildir. O sınırlanmış, yaratılmış, plânlanmış bir şeydir. Allah onun malikidir. Bir şeyin üzerindeki bir şey gibi Allah onun üzerinde değildir." [s.316, Tahran basımı]

el-Kâfi adlı eserde Berkî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Caselik, İmam Ali'ye "Söyle bana, Allah mı arşı, yoksa arş mı Allah'ı taşıyor?" diye sordu. İmam ona şu cevabı verdi: "Arşı, gökleri, yeri, yeryüzündeki ve gökler ile yer arasındaki yaratıkları taşıyan Allah'tır. *'Gökleri ve yeri dengede tutarak yörüngelerinden çıkmalarını önleyen sadece Allah'tır. Eğer onlar yörüngelerinden çıkacak olsalar onları O'ndan başka hiç kimse dengeye getiremez. Hiç şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayandır.'*[1] buyuruyor."

Caselik, İmam'a "Sen Allah'ın arşı, gökleri ve yeri taşıdığını söyledin. Peki, *'O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar.'*[2] ayetinin anlamı nedir?" diye sordu. İmam şu cevabı verdi: "Allah arşı dört ışıktan yarattı. Biri kırmızı ışıktır ki, bütün kırmızılar renklerini ondan aldılar. İkicisi yeşil ışıktır ki, bütün yeşiller yeşilliklerini ondan aldılar. Üçüncüsü sarı renktir ki, bütün sarı renkliler sarılıklarını ondan aldılar. Dördüncüsü beyaz renktir ki, bütün beyaz renkliler beyazlıklarını ondan aldılar."

"Bundan maksat, Allah'ın arşı taşıyanlara bağışladığı ilimdir. Bu da O'nun yüceliğinin nurundan bir nurdur. O'nun yüceliği ve nuru sayesinde müminlerin kalpleri gerçekleri görür oldu. O'nun yüceliği ve nuru ile cahiller O'na düşmanlık eder. O'nun yüceliği ve nuru ile çeşitli ameller ve farklı dinler aracılığı ile göklerdeki ve yeryüzündeki ya-

1- [Fâtır, 41]
2- [Hâkka, 17]

ratıkları, kendilerini O'na yakınlaştıracak vesile ararlar. Kısacası her şey taşınmaktadır. Allah; nuru, yüceliği ve gücü ile onları taşıyor. Hiçbir şey kendisine zarar, fayda dokunduramaz; ölüm, hayat ve yeniden diriliş sağlayamaz. Her şey taşınmaktadır. Yüce Allah, gökleri ve yeri dengede tutarak yörüngelerinden sapmalarını önlüyor, onları kuşatması altında tutuyor. O, her şeyin hayatı ve her şeyin nurudur. O, hakkında söylenenlerden yüce ve büyüktür."

Caselik, İmam'a "Söyle bana, Allah nerede?" diye sordu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "O orada, burada, üstte, alttadır, bizi kuşatmıştır ve bizimle beraberdir. *'Üç kişi arasında gizli bir konuşma geçse, O kesinlikle dördüncüleri olur. Beş kişi arasında gizli bir konuşma geçse, O kesinlikle altıncıları olur. Bundan daha az ya da daha çok kişi aralarında gizli bir konuşma yapsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onların yanındadır.'*[1] ayetinin anlamı budur. O hâlde kürsî; gökleri, yeri, gökler ile yer arasındaki ve yer altındaki bütün varlıkları kuşatmıştır. Eğer yüksek sesle konuşacak olursan, O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir. *'O'nun kürsîsi, bütün gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır. O ikisini (gökleri ve yeri) korumak, O'na güç gelmez.'*[2] ayetinin anlamı budur."

"O hâlde Allah'ın arşını taşıyanlardan maksat, Allah'ın kendilerine ilminden bağışladığı âlimlerdir. Allah'ın melekutunda yarattığı hiçbir şey bu dört şeyin dışında değildir."

"Yüce Allah'ın seçkin kullarına ve *'Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.'*[3] ayetinde belirtildiği üzere İbrahim Peygamber'e gösterdiği melekut budur. Arşı taşıyanlar nasıl Allah'ı taşıyabilirler ki?! Oysa onların kalpleri O'nun verdiği hayat sayesinde diridir ve O'nun nuru sayesinde O'nu tanıyabilmişlerdir." [Usul-i Kâfi, c.1, s.129]

Ben derim ki: Caselik'ın, "Söyle bana, Allah mı arşı, yoksa arş mı Allah'ı taşıyor?" sorusundan açıkça anlaşılıyor ki, Caselik taşımayı bir cismin başka bir cismi taşıması anlamında anlıyor. Oysa İmam'ın,

---

1- [Mücâdele, 7]
2- [Bakara, 255]
3- [En'âm, 75]

"Arşı, gökleri, yeri... taşıyan Allah'tır." sözünden anlaşıldığına göre, İmam taşımayı analitik anlamda alıyor ve onu bir şeyin varlığını taşıma şeklinde tefsir ediyor. Bu da nesnelerin varlıklarının Allah ile kaim olması ve bu kaim oluşun kendi başlarına değil, kesinlikle Allah'a bağımlılık şeklinde olması şeklindedir. Malumdur ki, bu anlamın gerektirdiği sonuç nesnelerin Allah'ı taşıyanlar değil, O'nun tarafından taşınanlar olmasıdır.

Bundan dolayı Caselik bu sözleri işitince İmam'a, *"O gün onların üstünde sekiz melek, Rabbinin arşını taşırlar."* ayetinin anlamını soruyor. Çünkü az önceki anlamda bir şeyin varlığını taşımak sadece Allah'a mahsustur, bu konuda hiç kimse O'na ortak olamaz. Oysa bu ayet taşımayı Allah'tan başkasına izafe ediyor. Bu yüzden İmam, taşımayı ikinci kez tefsir ederek taşımayı ilim taşıma anlamında ve arşı da ilim anlamında alıyor.

Yalnız bu açıklama, iki tefsir arasında çelişki olduğu izlenimini verdiği için İmam sözlerini biraz daha açıklıyor. Bu açıklamada arşın ilim demek olduğu şeklindeki sözünü açıklayarak bu ilmin sıradan insanların anladığı anlamda ilim olmadığını, sıradan insanların ilk plânda anladıkları ilmin nefsanî bir suret olan husulî ilim olduğunu, oysa bu ilmin Allah'ın ululuğunun ve gücünün nuru olduğunu, bu ilmin Allah'ın izni ile bu taşıyıcılara verilip onlara gösterildiğini ve buna taşıma adının verildiğini anlatıyor. Bununla birlikte o ilim, aynı zamanda Allah tarafından taşınmaktadır. Bunda çelişki yoktur. Nitekim bizim fiillerimizin varlığı, bizim yanımızda hazır ve bizim tarafımızdan taşınıyor olduğu gibi, aynı zamanda Allah katında da hazırdır ve O'nun tarafından taşınmaktadır. Allah, bu varlığı bize sunan asıl maliktir.

Kısacası bütün nesnelerin ortaya çıkmasını sağlayan ilâhî yüceliğin ve ilâhî gücün nuru, kendi dışındaki her şeyi kuşatan arştır. Bu, yüce Allah'ın arşın kapsamındaki her şeye malik oluşudur. Bu nurun taşıyıcısı, yüce Allah'tır. Sonra da yüce Allah'ın kendilerini bu nurdan nasiplendirdiği kimseler, Allah'ın izni ile onu taşırlar. Allah ise, hem taşıyanın, hem de taşınanın taşıyıcısıdır.

Buna göre, *"sonra arşa kuruldu"* ifadesinde sözü edilen arşa kurulma, egemenlik ve *"Rabbinin arşını taşırlar"* ifadesindeki arş, ilim demektir. Bunların ikisi de aynı şeydir. Bu da bütün nesnelerin ortaya

çıkmasını sağlayan, varlık düzenindeki bütün ayrıntılı tedbirlerin ana hatlarının yoğunlaştığı makamdır. Burası tedbirlerin çıkışına kaynaklık eden merkez ile nesnelerin ortaya çıkışını sağlayan ilim makamıdır.

İmam'ın sözlerinin, "O'nun yüceliği ve nuru sayesinde müminlerin kalpleri gerçekleri görür oldu." diye başlayan bölümü şu anlama gelir: Bu makam öyle bir makamdır ki, müminler toplumunun içinde bulunduğu mutluluk düzeninin tedbirine kaynaklık eder, müminlerin Allah'a doğru ilerleyişlerinin yolunu gösterir, Rablerinin yüce konumunu tanımayan bütün inatçı Allah düşmanlarını kapsayan bedbahtlık düzenine merkezlik eder. Daha doğrusu bu makam, genel evrensel düzene kaynaklık eden bir makamdır. O düzen ki, bütün varlıklar onun altında yaşar, davranışları ve gelenekleri ile Allah'a yaklaşma doğrultusunda yol alanlar ona uyarak yol alırlar. Fakat bu varlıkların kimi Allah'a doğru yaklaşma dileklerinin bilincinde iken, kimi de bu bilinçten yoksundur.

İmam'ın, "O, her şeyin hayatı ve her şeyin nurudur." şeklindeki sözü, daha önceki sözlerini açıklayan bir gerekçe gibidir. O sözler, her şeyin Allah tarafından taşındığını açıklayan sözlerdir. Bu sözün anlamı şudur: Bütün nesneler Allah sayesinde var olmaktadır. Bütün nesneleri kavrayan, bütün nesnelere varoluş süreçlerinin özel yolunu gösteren O'dur. O, aslında karanlık olan bu yolu kendi nuru ile aydınlatmaktadır. Buna göre nesneler kendileri için hiçbir şeye malik değildirler. Onlara malik olan ve varlıklarını taşıyan yüce Allah'tır.

İmam Ali (a.s), "Allah orada, burada, üstte, alttadır..." şeklindeki sözleri ile şunu kastediyor: Yüce Allah, bütün nesnelerin varoluşlarının sağlayıcısı, koruyucusu ve taşıyıcısı olduğu için O'nun olmadığı hiçbir yer olmadığı gibi belirli bir mekânı da yoktur. O'nun bir yerde olması veya yeri belli bir nesne ile birlikte olması demek, o nesneyi koruması, varlığını taşıması ve onu kuşatması demektir. O nesne diğer bütün nesneler ile birlikte O'nun koruması ile korunmuş, O'nun tarafından taşınmakta ve kuşatma altında bulundurulmaktadır.

Bu durum, Allah'ın nesnelere ilişkin fiilî bilgisi olarak yorumlanır. Böyle demekle her şeyin O'nun katında olduğunu, O'ndan saklı olmadığını kastediyoruz. Bundan dolayı İmam, "O hâlde kürsî; gökleri, yeri, gökler ile yer arasındaki ve yer altındaki bütün varlıkları kuşatmıştır." diyerek kürsînin kapsamlılığına işaret ettikten sonra, "Eğer yük-

sek sesle konuşacak olursan, O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir." buyurarak kürsînin ilim anlamına işaret etmiştir. Bundan çıkan sonuç şudur: Arş ile özdeş anlamda kullanıldığı kürsî; kapsama, tedbir ve koruma makamı olmasının yanı sıra aynı zamanda ilim ve hazır olma makamıdır. İmam daha sonra bu sonucu, *"O'nun kürsîsi, gökleri ve yeri kaplayıp-kuşatmıştır."* ayetine uyarlamıştır.

İmam'ın, "Allah'ın melekutunda yarattığı hiçbir şey bu dört şeyin dışında değildir." şeklindeki sözü, ilk başta sözünü ettiği dört renge işaret gibidir. Miraç hadislerini incelerken bu konu ele alınacaktır, inşaallah.

İmam, "Yüce Allah'ın seçkin kullarına... gösterdiği melekut budur." şeklindeki sözüyle de arşın melekuttan ibaret olduğunu belirtiyor. Yalnız melekut, üst ve alt olmak üzere iki tanedir. Arş, bütün tedbirlerin ana hatlarının merkezi ve ileride gelecek hadisin delâletiyle iki gayp kapısının içeride olanı olduğu için, üst melekut olması ihtimali güçlüdür.

İmam'ın, "Arşı taşıyanlar nasıl Allah'ı taşıyabilirler ki?!..." şeklindeki sözü, sözlerinin başında, arşın nesnelerin varlığını taşıma ve gerçekleştirme makamı olduğu yönündeki sözünü pekiştirir niteliktedir. Buna göre arşı taşıyanlar, aslında Allah tarafından taşınanlardır, taşıyıcılar değillerdir. Nasıl taşıyıcı olabilirler ki?! Oysa varoluşları ve varoluş süreçleri kendileri ile değil, yüce Allah ile kaimdir. İmam, bu varoluş makamını ilim olarak kabul ettiği için "Oysa onların kalpleri O'nun verdiği hayat sayesinde diridir ve O'nun nuru sayesinde O'nu tanıyabilmişlerdir." şeklindeki sözleri ile arşı taşıyanların varoluşlarını ve varoluşlarının kemalini kalplerle ve Allah'ı tanıyabilme nuru ile ifade etmiştir.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre Hannan b. Südeyr şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s) arşın ve kürsînin ne olduğunu sordum. Bana şu cevabı verdi: "Arşın birçok değişik sıfatı vardır. Kur'ân'da kullanıldığı yere uygun bir sıfatı vardır. Meselâ, *'O, büyük arşın Rabbidir.'* ifadesi, 'O büyük mülkün Rabbidir.' demektir. *'Rahman arşa kuruldu.'* ifadesi ise, 'Rahman mülkünü kuşattı.' anlamındadır. Bu da nesnelerin niteliklerine ilişkin bilgidir."

"Sonra arş, kürsî ile birlikte zikredildiğinde, ondan farklı anlama gelir. Çünkü bunlar en büyük iki gayp kapısındandırlar. Her ikisi de

gayptır. Gaypta birbirinin yanındadırlar. Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır. Yoktan var olmaların doğuş yeri bu kapıdır. Bütün nesnelerin ortaya çıkışları oradandır. Arş ise, gaybın iç kapısıdır. Niteliğe, oluşa, miktara, sınıra, nereye, dileğe, irade biçimine, sözcüklere, hareketlere, terke, başlangıca ve dönüşe ilişkin bilgi burada bulunur."

"Buna göre bunlar, ilimde birbirinin yanında iki kapıdır. Çünkü arş mülkü, kürsî mülkünden başkadır. Arş ilmi de, kürsî ilminden daha gizlidir. Bundan dolayı, *'O, büyük arşın Rabbidir.'* buyruluyor. Yani arşın sıfatı, kürsînin sıfatından daha büyüktür. Bununla birlikte birbirinin yanındadırlar."

İmam'a, "Kurbanın olayım, arş niçin üstünlükte kürsînin komşusu oldu?" dedim. Bana şu cevabı verdi: "Arşın kürsînin komşusu olmasının sebebi, arşta niteliklere ilişkin bilginin bulunması, kürsîde ise beda kapsamındaki gelişmelerin, bunların gerçekliklerinin, ayrılma ve birleşme sınırlarının bilgisinin bulunmasıdır. Dolayısıyla bu ikisi birbirinin komşusudur. Sözgelimi, biri ötekini taşıyor. Tıpkı âlimlerin sözlerindeki sözgelimleri gibi. Bir de, arş ve kürsî böyle (bir örnekle) açıklanmıştır ki, âlimler her ikisinin de doğru olduğunu anlasınlar, kavrasınlar. Çünkü Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah güçlüdür, azizdir." [s.321, Tahran basımı]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), "Arşın birçok değişik sıfatı vardır." şeklindeki sözü, daha önce sözünü ettiğimiz arşa kurulmanın, evrensel tedbirlerle ilgili dizginlerin Allah katında toplanması demek olduğu yolundaki görüşü destekler. Sözlerinin sonundaki, "Tıpkı âlimlerin sözlerindeki sözgelimleri gibi." ifadesi de, bu görüşü doğrulamaktadır.

İmam'ın, "Bu da nesnelerin niteliklerine ilişkin bilgidir." sözünden maksat, varlıkların yüce nedenlerine ve nihaî sebeplerine ilişkin bilgidir. Çünkü "nasıl" soru edatı ile bir nesnenin sıfatı sorulduğu gibi, varoluş sebebi de sorulabilir. Örneğin, "Şu nesne nasıl var oldu?" veya "Zeyd, yapamayacağı şu işi nasıl yaptı?" denebilir.

İmam'ın, "Sonra arş, kürsî ile birlikte zikredildiğinde ondan farklı anlama gelir." sözünden maksadı şudur: Arş ve kürsî, nesnelerin ortaya çıkışına ve bu âleme inişine merkezlik eden bir gayp makamı olmaları açısından bir olmakla birlikte arş, kürsîden farklı bir kavramdır. Çünkü söz konusu gayp makamı özü itibariyle iki makama ve iki ka-

pıya ayrılır. Fakat bu iki kapı, iki zıt şey değil, iki birlikte olan şeydir. Biri bu âleme açılan dış kapı, öbürü ondan sonra gelen iç kapıdır. İmam (a.s), "Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır..." şeklindeki sözleri ile bu gerçeği açıklıyor.

İmam'ın (a.s), "Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır. Yoktan var olmaların ve nesnelerin ortaya çıkışlarının doğuş yeri bu kapıdır." sözünün anlamı şudur: Varlık âleminde adım atan her şey, bir ön örneği olmadan buradan ortaya çıkar. Bütün nesneler buradan gerçeklik kazanır. Çünkü bütün nesneler, bir ön örneği olmayan yeni şeylerdir. Bir şeyin bir ön örneği olmayan yeni şey olması için eski durumdan meydana gelmesinin beklenmemesi gerekir. Bu eski durum, bu yeni şeyden önceki eski şeyleri üreten durumdur. O eski durum gider, yerine bu yeni durum ortaya çıkar. Bu da, bir sebebin hükmünü yok edip başka bir sebebin hükmünü ortaya koyma demektir ki, buna "beda" denir. Dolayısıyla çatışmalı sebeplerin ve çelişik güçlerin işleyişine dayanan bu âlemdeki bütün olup bitenler, değişen iradeler (bedalar) sonucu örneksiz olarak ortaya çıkan şeylerdir.

Ancak varlık âleminde sürekli çatışan bu çelişkili sebeplerin ve iradelerin üzerinde de onlara egemen olan bir sebep vardır ki, ancak onun istediği olur. Bu irade, bu sebebi şu sebeple etkisiz bırakır, şu iradenin hükmünü değiştirir, her şeyin mutlak etkisini başkası ile kayıtlandırır. Belirli bir amaçla bir yolu kat etmek isteyen birini düşünelim. Bu kimse yolu yürümeye koyulur. Yolda ilerlerken kimi zaman dinlenme molası verir. Bu molanın gerekçesi, yol almanın ve hareket hâlinde olmanın gerekçesi ile çatışabilir. Böylece bir irade diğer bir iradeyi değiştirmiş olur. Fakat ortada her iki iradeye egemen olan, iradelerin birini öne alıp öbürünü arkada bırakarak çalışmayı isteği uyarınca düzenleyen başka bir irade vardır. Hareketin ve molanın sebepleri olan iradelerin her biri kendi hesabına çalışmakla ve rakibi ile çatışmakla birlikte, her ikisi de üstlerindeki iradeye itaat etmekte ortaktırlar, kendilerinden üstün sebebin gereklerini yerine getirmekte dayanışma hâlindedirler.

İşte iki çelişkili sebebin ayrıldığı ve birbirleri ile çatıştıkları makam kürsîdir. Buna karşılık, bu iki sebebin uzlaştığı ve bağdaştığı makam ise arştır. Açıktır ki, ikinci makam birincisinden öndedir ve bu iki

makam özetlik ve ayrıntılılık, gizlilik ve açıklık bakımından birbirinden farklıdır.

Bu makamlara arş ve kürsî adlarının verilmesi gayet yerindedir. Çünkü bu makamlar, hükümdarın tahtının ve bağlı koltuklarının özelliklerine sahiptirler. Zira kürsî, hükümdarın hükümlerinin memurları ve işçileri aracılığı ile ortaya çıktığı bir aşamadır. Memurların ve işçilerin her biri kendi hesabına ülkenin bir bölüm işleri üzerinde çalışır. Bu koltuklar kimi zaman birbirleri ile çatışırlar. Bu çatışma sonucunda bazısının hükmü diğerinin önüne geçtiği gibi, kimisi başkasının hükmünü ortadan kaldırır. Fakat ikisi birlikte ve uyumlu biçimde arşın (tahtın) hükümlerine itaat eder. Taht hükümdara mahsustur. Sebeplerin çatışmasına konu olmayan, memurların ve işçilerin yürürlükten kaldıramayacağı hüküm onun hükmüdür. Bütün ayrıntıların ana hatları ve memurlarla işçiler aracılığı ile ortaya çıkan bütün gelişmelerin içyüzleri onun tahtında (arşında)dır.

Bu açıklama ile İmam'ın (a.s), "Çünkü kürsî, gaybın dış kapısıdır..." şeklindeki sözünün anlamı ortaya çıkıyor. "Yoktan var olmaların doğuş yeri bu kapıdır." Yani evrende örneksiz olarak ortaya çıkan şeyler, buradan ortaya çıkarlar. "Bütün nesnelerin ortaya çıkışı oradandır." Yani yaratılışın ayrıntıları ile değişik ve farklı birimleri oradan ortaya çıkarlar.

İmam'ın (a.s), "Arş ise, gaybın iç kapısıdır." sözü, kürsînin dış kapı olmasının karşıtıdır. Bu kapıların dış ve iç, zahir ve batın olmaları, o kapılardan çıkan hükümlerde farklılık olup olmaması bakımındandır.

İmam'ın (a.s), "Niteliğe... ilişkin burada bulunur." şeklindeki sözü, nesnelerin ayrıntılarının varıp dayandığı ana hatların bütün bilgi ve taslaklarının orada bulunduğu anlamındadır.

İmam'ın (a.s), "Niteliğe... ilişkin bilgi" ifadesindeki "nitelik"ten maksat, sanki bir nesnenin sebeplerinden meydana gelmesinin özelliğidir. Aynı ifadesindeki "oluş"tan maksat, bir nesnenin varoluşunun tamamı, "başlangıç" ve "dönüş"ten maksat ise, nesnelerin varoluşlarının başlangıçları ve sonları demektir. "Miktar" ve "sınır" ise aynı anlama gelirler. Yalnız miktar, bir nesnenin kendisi itibariyle durumu demekken sınır, bir nesnenin başkasına nispetle başkasının kendisine karışmasına engel olan, başkasını kendisinden ayıran durumu demektir.

İmam'ın (a.s) "nere?" sözü, mekânla ilgili bir mensubiyet demekken "dilek" ve "irade biçimi" kelimeleri aynı anlamdadır. Dileğin, isteğin özü ve irade biçiminin, isteğin özelliği anlamına gelmesi de mümkündür.

İmam'ın (a.s), "sözcüklere, hareketlere ve terke ilişkin bilgi" sözüne gelince; sözcüklere ilişkin bilgi, sözcüklerin tabiî olarak dış dünya ile bağlantılı anlamlarının nasıl ortaya çıktığı ile ilgili bilgi demektir. Çünkü vaz'î delâlet, sonuçta tabiî delâlete varıp dayanır. Hareketlere ve terke ilişkin bilgi ise, zatlarla bağlantıları bakımından yapılanlara ve terk edilenlere ilişkin bilgi demektir. "Sözcüklere, hareketlere, terke ilişkin bilgi" sözüyl, emirler ve yasakların nasıl fiiller ve terklerden kaynaklandığına ilişkin bilgi ile kelimelerin nasıl aynı kaynağa dayanan gerçeklerinden kaynaklandığına ilişkin bilgi de kastedilmiş olabilir. Terk, hareketlerin karşıtı olarak ortaya çıkan nispî durgunluk demektir.

İmam'ın (a.s) sözlerinde geçen "beda", bir sebebin başka bir sebebe üstün gelerek onu etkisiz hâle getirmesidir. Kâinattaki bütün çatışan sebepler, etkileri bakımından bu kategoriye girerler.

İmam'ın (a.s), "Dolayısıyla bu ikisi birbirinin komşusudur. Söz gelimi, biri ötekini taşıyor." sözünün anlamı, daha önceki açıklamadan anlaşıldığı gibi şudur: Arş ile kürsî, birbirleri ile uyumlu iki komşudur. Daha doğrusu bunlar ana hatlı ve ayrıntılı olma bakımından farklılık gösteren tek bir gerçektirler. Birine ötekini taşıdığının izafe edilmesi, söz gelimi ve örnek kabilindendir. Çünkü ince ve esrarlı bilgiler, söz gelimleri ve örnekler aracılığı ile anlaşılır.

İmam (a.s), "Arş ve kürsî, böyle (bir örnekle) açıklanmıştır ki, âlimler her ikisinin de doğru olduğunu anlasınlar, kavrasınlar." sözü ile şunu söylemek istiyor: Bu örnek verilmiştir ki âlimler, onunla ana hat ile ayrıntı, batın ile zahir biçiminde farklılık arz eden, âlemde geçerli olan tedbirlerin ortaya çıkış biçimi ile ilgili kendilerine sunulan gerçek bilgilerin doğruluğunu kanıtlasınlar. Bunları iyi anlamak gerekir.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"O'nun arşı, su üzerinde idi."*[1] ayetinin anlamı soruldu. İmam,

1- Hûd, 7

"Başkaları bu konuda ne diyorlar?" diye sordu. Kendisine, "Arş suyun üzerinde, Allah da onun üzerindedir." şeklinde tefsir edildiği nakledilince İmam şu cevabı verdi: "Yalan söylüyorlar. Kim böyle zannederse, Allah'ı taşınan yerine koymuş ve O'nu yaratıklara özgü sıfatlarla nitelendirmiş olur. Bunun gerektirdiği sonuç, Allah'ı taşıyan şeyin O'ndan daha güçlü olmasıdır. Yüce Allah gök, yer, cin, insan, güneş, ay diye bir şey olmadan önce dinini ve bilgisini suya yükledi." [s.319, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, bir önceki rivayet gibi şuna delâlet eder: Arş ilim demektir. Su yaratılışın kaynağıdır. Ayrıntılar ortaya çıkmadan önce Allah'ın fiilî ilmi suya taalluk etmişti.

el-İhticac adlı eserde verilen bilgiye göre, İmam Ali'ye (a.s) yeryüzü ile arş arasında ne kadar mesafe olduğu soruldu. İmam bu soruya, "Kulun ihlâsla, 'La ilâhe illallah' demesi kadar." diye cevap verdi. [c.1, s.386]

Ben derim ki: Bu söz, İmam'ın çok ince ve derin sözlerinden biridir. Bu sözü, *"Güzel söz O'na yükselir, iyi amel de onu yükseltir."* (Fâtır, 10) ayetinden almıştır.

Açıklaması şöyledir: İnsan, ilâhlığı sırf Allah'a tahsis ederek Allah dışındaki her şeyin ilâhlığını reddedince bu inanç, Allah dışındaki her şeyi unutup her şeyi O'na dayandırma mertebesine yönelmeyi gerektirir ki, bu da daha önce açıklandığı gibi arş makamıdır.

İmam'ın bunun kadar ince ve derin bir başka sözü, yer ile gök arasındaki mesafenin ne kadar olduğu yolundaki soruya cevap olarak söylediği, "Gözün görüş mesafesi ve mazlumun bedduasının varacağı nokta arası kadardır." şeklindeki sözüdür.

Şeyh Saduk'un el-Fakih, el-Mecalis ve el-İlel adlı eserlerinde verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Kâbe'ye niçin Kâbe adı verildi?" diye soruldu. İmam bu soruya, "Dört köşeli olduğu için." cevabını verdi. "Niye dört köşeli oldu?" diye sordular. "Çünkü dört köşesi olan Beyt'ül-Mamur'un hizasındadır." dedi. "Beyt'ül-Mamur niçin dört kaşeli oldu?" diye sordular. "Çünkü dört köşeli olan arşın hizasındadır." dedi. "Arş niçin dört köşeli oldu?" diye sordular. "Çünkü İslâm'ın temelini oluşturan cümleler dörttür ve şunlardır: Subhanallah, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah, Allah-u ekber." [Men Lâ Yahzuruh'ul-Fakih, c.2, s.124; İlel'uş-Şerayi, s.398, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Bu dört cümlenin birincisi tenzih ve takdisi, ikincisi benzetme ve övgüyü, üçüncüsü tenzih ile benzetmeyi birleştiren tevhidi, dördüncüsü ise İslâm'a mahsus en büyük tevhidi içerir. İslâm'a mahsus en büyük tevhit şudur: Yüce Allah, hiçbir sıfatla nitelendirilemeyecek kadar büyüktür. Çünkü her sıfat kayıtlandırma ve sınırlandırmadır. Oysa yüce Allah hiçbir sınırla sınırlandırılamayacak ve hiçbir kayıtla kayıtlandırılamayacak derecede büyüktür. *"Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."* (Mâide, 73) ayetinin tefsiri sırasında bu konuya kısaca değinmiştik.

Kısacası bu rivayete göre arş, yukarıda açıkladığımız anlamda ilim anlamına gelmiş olur. Bu anlamdaki rivayetler çoktur. Bunlardan birine göre, Ayet'el-Kürsî, Bakara Suresi'nin sonu ile Muhammed Suresi, arşın hazinelerindendir. Bir başka rivayete göre Sâd Suresi'ndeki Sâd harfi, arşın ayağından çıkan bir nehrin adıdır. Diğer bir rivayete göre Kur'ân'daki "apaçık ufuk", arşın önündeki bir alandır. Bu alanda birçok nehir akar ve bu nehirlerde yıldızların sayısı kadar bardaklar yüzer.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre Abdurrahim Aksar şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Nûn ve'l-Kalem" ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: "Allah, kalemi Huld adını taşıyan bir cennet ağacından yarattı. Sonra cennet nehirlerinden birine, 'Mürekkep ol.' buyurdu. O da hemen dondu. Bu nehir kardan ak ve baldan tatlı idi. Sonra kaleme, 'Yaz.' diye emretti. Kalem, 'Rabbim, ne yazayım?' dedi. Allah, 'Şimdiye kadar olup bitenler ile kıyamet gününe kadar olacakları yaz.' diye buyurdu. Bunun üzerine kalem gümüşten daha ak ve yakuttan daha şeffaf bir yaprağa yazacaklarını yazdı. Sonra bu yaprağı dürerek arşın temeline koydu. Sonra kalemin ağzını mühürledi. Kalem artık ebediyen konuşmaz (yazı yazmaz) oldu. Kitab-ı meknun (saklı kitap) işte odur. Bütün nüshalar ondan alınmıştır..." [c.2, s.379] Bu rivayetin tamamına, Kalem Suresi'nin tefsiri sırasında yer verilecektir.

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerin birinde verilen bilgiye göre ravi ısrarla daha çok açıklama isteyince İmam Cafer Sadık (a.s), "Kalem ve Levha birer melektir." demiştir. Böylece anlattıklarının soyut gerçekleri somut gerçeklere benzeterek maksadı açıklama kabilinden olduğunu belirtmiştir.

Ravzat'ul-Vâizîn adlı eserde İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'ın, babası aracılığı ile dedesinden (hepsine selâm olsun) aktardığı bir hadiste şöyle deniyor: "Allah'ın karada ve denizde yarattığı varlıkların tümünün arşta timsalleri vardır. *'Evrende var olan her şeyin hazinesi bizim yanımızdadır ve biz her şeyi bilinen bir ölçüye göre indiririz.'*[1] ayetinin tevili budur." [s.47, Kum basımı]

Ben derim ki: Yani, nesnelerin suretleri ve timsallerinin arşta mevcut oluşu, bu ayetin açıklamasına dayanak oluşturan gerçektir. Nesnelerin suretlerinin arşta mevcut olduğunun anlamına daha önce değinmiştik. "Ey güzeli ortaya çıkaran..." duasının açıklaması ile ilgili rivayet de, bu rivayetle aynı anlamı vurguluyor.

Yine aynı eserde İmam Cafer Sadık'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'ın, babası aracılığıyla dedesinden (hepsine selâm olsun) naklettiği bir hadiste şöyle deniyor: "Arşın iki ayağı arasındaki mesafeyi hızlı uçan bir kuş ancak bin yılda aşabilir. Arş günde yetmiş bin ışık rengine bürünür ki, Allah'ın yaratıklarından hiçbiri bu renklere bakamaz. Arş karşısında bütün nesneler çölde bir halka gibidir." [s.47, Kum basımı]

Ben derim ki: Rivayetin son cümlesi hem Şiî, hem de Sünnî kanallardan, Peygamberimizin (s.a.a) hadisi olarak da nakledilmiştir. İmam'ın (a.s) bu rivayette anlattıkları, daha önce söylendiği gibi sembolikti. İmamların rivayetlerinde bunun benzerleri çoktur.

Bunun delili şudur: Bu rivayette arşın büyüklüğü ile ilgili söylenenler, ne şekilde hesaplanırsa hesaplansın, kozmik ışınların çizdiği dairelerin onlardan çok daha büyük olduğu görülür. Demek ki, bu anlatılanlardan maksat, soyut kavramları somut olarak zihinlere yaklaştırmaktır.

İlel'uş-Şerayi adlı eserde Muhammed b. Sinan'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle buyurur: "Beytullah'ın tavaf edilmesinin sebebi şudur: Yüce Allah meleklere, *'Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.'* dediğinde melekler, *'Orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"* [Bakara, 30] dediler. Önce Allah'a bu cevabı verdiler. Ama sonradan günaha girdiklerinin farkına

---

1- [Hicr, 21]

varıp pişman oldular. Bunun üzerine arşa sığınarak af dilediler. Yüce Allah, kulların kendisine benzer şekilde ibadet etmelerini istedi ve bunun için dördüncü gökte arşın hizasında 'Zırah' adı ile bir ibadet evi kurdu. Arkasından dünya göğünde Zırah'ın hizasında 'Beyt'ül-Mamur' adlı bir ibadet evi kurdu. Sonra da Beyt'ül-Mamur'un hizasında yeryüzünde Kâbe'yi var etti. Arkasından Âdem'e bu evi tavaf etmeyi emretti. Arkasından bu gelenek kıyamet gününe kadar Âdemoğulları arasında yürürlükte kaldı." [s.406, h: 7, Necef basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet birkaç yönden gariptir. Bundan geçecek olursak, arşın ilim anlamında olduğuna dayanarak meleklerin arşa sığınmalarını, cahilliklerini itiraf ettikleri ve ilmi Allah'a döndürdükleri şeklinde açıklayabiliriz. Nitekim melekler, *"Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen, bilensin, hikmet sahibisin."* (Bakara, 32) demişlerdi.

Öte yandan bu rivayette göklerde Zırah ve Beyt'ül-Mamur adı ile iki ilâhî evin varlığından söz ediliyor. Oysa rivayetlerin çoğunluğuna göre gökte bir tek ilâhî ev vardır, o da dördüncü gökteki Beyt'ül-Mamur'dur. Ayrıca bu rivayette meleklerin günah işlediğinden söz ediliyor. Oysa Kur'ân'da meleklerin masum oldukları bildiriliyor. Yalnız rivayetteki günaha girmenin farkına varmakla, bir tür eksikliği bilmiş olmak kastedilmiş olabilir.

Kâbe'nin Beyt'ül-Mamur'un hizasında olmasına gelince bu hizada oluş, somut değil, manevîdir. İmam'ın, "Dördüncü gökte arşın hizasında... bir ibadet evi kurdu." sözü bunun delillerinden biridir. Çünkü Kur'ân'dan ve hadisten çıkan sonuca göre arş ve kürsî, gökleri ve yeri kapsamaktadır. Oysa somut olarak aynı hizada olan iki şeyden biri, diğerini kapsayamaz.

el-Hisal adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Arşı taşıyanlardan biri insan kılığındadır ve Allah'tan insanlar için rızk ister. İkincisi horoz kılığındadır ve Allah'tan kuşlar için rızk ister. Üçüncüsü aslan kılığındadır ve Allah'tan yırtıcı hayvanlar için rızk ister. Dördüncüsü öküz kılığındadır ve Allah'tan büyük baş hayvanlar için rızk ister. Fakat İsrailoğulları'nın buzağıya taptıklarından beri öküzün başı eğiktir. Kıyamet günü olunca arşı taşıyanların sayısı sekiz olur." [s.407]

Ben derim ki: Buna yakın anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur. Bir tanesine göre bu dört kişi kürsînin taşıyıcılarıdır ki, benim tespitlerime göre kürsînin taşıyıcıları olduğundan söz eden tek rivayet budur. Bakara Suresi'ndeki Ayet'el-Kürsî'nin tefsiri sırasında bu rivayete yer vermiştik.

Başka bir rivayette ise şöyle deniyor: "Arşın taşıyıcılarının sayısı sekizdir. Dördü öncekilerden ve dördü sonrakilerdendir. Öncekilerden olan dört kişi Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberler, sonrakilerden olan dört kişi Hz. Muhammed, Ali, Hasan ve Hüseyin'dir (hepsine selâm olsun)."

Ben derim ki: Arşın ilim anlamına geldiği göz önüne alınırsa, dört meleğin arşın taşıyıcıları oldukları söylendikten sonra onlar dışında başkalarından da arşın taşıyıcıları olarak söz edilmesinin sakıncası yoktur.

Arş konusunda farklı ve çok sayıda rivayet vardır. Bunlar arşın ilim anlamında olduğu görüşünü doğrular. Onun somut bir varlık olduğunu söyleyen rivayetleri az önceki gibi yorumlamak gerekir. Arşın yedinci göğe konmuş, tahta benzer somut bir varlık olduğunu öne süren hiçbir ciddî rivayet yoktur. Tersine bunun aslı olmadığını bildiren rivayetler vardır ki, bunlardan biri az önce yer verdiğimiz rivayettir.

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı."* ayeti hakkında, "Yani altı vakitte." açıklamasını yapmıştır. [c.1, s.236]

el-Burhan tefsirinin Sakıb'ul-Menakıb yazarına, onun da Ebu Haşim el-Caferî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Muhammed b. Salih Erminî şöyle der: "İmam Ebu Muhammed (Hasan) Askerî'ye, *'Ondan önce ve sonra emir ve yetki Allah'a aittir.'*[1] ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Emir vermeden önce ve dilediğini emrettikten sonra emretme yetkisi Allah'a aittir, anlamındadır.' cevabını verdi. İçimden bu açıklama, *'İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!'* ayetinin anlamı ile aynıdır diye düşündüm. Bunun üzerine İmam bana dönerek, 'Bu ayetin anlamı içinden geçtiği gibidir. *'İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!'* dedi." [c.3, s.258, Kum basımı]

1- [Rûm, 4]

Ben derim ki: İmam'ın demek istediği şudur: *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir."* ayeti, bir şey sâdır olmadan önce olduğu gibi sâdır olduktan sonra da Allah'ın onun üzerindeki mutlak egemenliğini ifade eder. Bu konudaki durum bizde olduğu gibi değildir. Biz insanlar bir şey sâdır oluncaya kadar onun üzerinde bir dereceye kadar egemenlik sahibiyiz. Ama o şey sâdır olunca, egemenliğimizden ve irademizden çıkar.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinin İbn Cerir'e, onun Abdulaziz Şamî-ye dayanarak verdiği bilgiye göre bu zatın bir sahabî olan babası şöyle der: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Kim yaptığı iyi ameller için Allah'a hamdetmez de kendini överse, kâfir olur ve yaptığı iyi amel boşa çıkar. Kim Allah'ın kullarına emir yetkisi verdiğini sanırsa, Allah'ın peygamberlerine indirdiği mesaja kâfir olur. Çünkü yüce Allah, *'İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah, ne de kutludur!'* buyuruyor."

Ben derim ki: Kendini beğenmenin küfür olması demek, nimete karşı nankör olmak veya Kur'ân ayetlerinin bildirdiği iyiliklerin Allah'a ait olduğu gerçeğini inkâr etmektir. Kulların emir yetkisine sahip olmadıkları ise, kulların bağımlı değil, bağımsız bir egemenlik ve yetkileri olmadığı anlamındadır.

el-Kâfi adlı eserde Meysir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın."* ayeti hakkında şöyle dedi: "Ey Meysir, yeryüzü bozulmuştu. Yüce Allah, Peygamberi aracılığı ile onu ihya etti. Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra da bozgunculuk çıkarmayın." [c.8, s.50, Necef basımı]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de [c.2, s.19] bu rivayet, Meysir'e dayanılarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde şöyle geçer: Ahmed, Buharî, Müslim ve Neseî, Ebu Musa'ya dayanarak şu bilgiye yer verirler: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve bilgi, yere düşen bol yağmura benzer. Yeryüzünün bir kesimi verimlidir. Suyu emer. Bol miktarda yeşillik ve ot bitirir. Yeryüzünün bazı yöreleri çoraktır. Yağmur suyunu yüzeyinde tutar. Allah bu sudan insanların faydalanmasını sağlar. İnsanlar bu sudan kendileri içerler, hayvanlarına su verirler ve tarlalarını sularlar. Yağmur suyunun düş-

tüğü bir başka yöre ise engin bir çöldür. Ne suyu tutar ve ne yeşillik bitirir. Bu, Allah'ın dinini anlayan ve Allah'ın benimle gönderdiği mesajlardan yararlanarak onları öğrenip öğreten kimse ile bu mesajlara başını kaldırıp bakmayan, getirdiğim ilâhî hidayeti kabul etmeyen kimse için verilen bir örnektir."

AYETLERİN MEÂLİ

59- Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Sizin hesabınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."

60- Kavminin önde gelenleri, "Senin açık bir sapıklık içinde olduğunu görüyoruz." dediler.

61- Nuh dedi ki: "Ey Kavmim, bende bir sapıklık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."

62- "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum, size öğüt veriyorum ve Allah'tan gelen vahiy sayesinde sizin bilmediklerinizi biliyorum."

63- "Kötülüklerden sakınasınız ve (bu sayede) belki merhamete eresiniz diye sizi uyarmak için içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?"

64- Onu yalanladılar. Bunun üzerine onu ve gemide onunla birlikte olanları kurtardık. Ayetlerimizi yalanlayanları ise boğduk. Şüphesiz onlar, kör bir kavim idiler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde daha önceki ayetlerde yapılan tevhit çağrısı ile Allah'a ortak koşup O'nun ayetlerini yalanlamaya yönelik yasaklama devam ettiriliyor. Bu amaçla Nuh Peygamber'in (a.s) hikâyesi ele alınarak onun kavmine gönderilişi, kavmini Allah'ın birliğini benimsemeye çağırması, Allah'tan başkasına kulluk etmekten vazgeçmeyi vurgulaması, kavminden gördüğü inkârcı tutum ve ona yönelik ısrarlı yalanlama vurgulanıyor. Arkasından onlara tufan ayetini göndermesi, Nuh Peygamber ile onunla beraber iman edenleri kurtarıp geride kalanları yok etmesi anlatılıyor. Sonra bu hikâyeyi Hud, Salih, Şuayb, Lut ve Musa gibi peygamberlerin (selâm üzerlerine olsun) aynı amacı taşıyan hikâyeleri izliyor.

59) Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik...

Yüce Allah, söze onun hikâyesi ile başlıyor. Hûd Suresi'nde enine-boyuna anlatılacağı üzere Nuh Peygamber, Kur'ân'da hayat hikâyesi ayrıntılı biçimde anlatılan ilk peygamberdir.

Ayetteki "kad" edatının başındaki "lâm" harfi, yemin anlamına gelir. Pekiştirme amacı ile getirilmiştir. Çünkü söz, peygamberlik misyonunu reddeden müşriklere yöneliktir. *"Ey kavmim, Allah'a kulluk edin..."* ifadesinde Nuh Peygamber, müşriklere *"Ey kavmim"* hitap ederek onları kendine izafe ediyor. Böylece onların iyiliğini istediğini ortaya koyan bir dil kullanıyor. Onlara yönelttiği ilk çağrı, Allah'ın birliğini kabul etmektir. Çünkü onları Allah'a kulluk etmeye çağırmasının hemen ardından Allah'tan başka ilâhları olmadığını da bildiriyor. Böylece onları sadece Allah'a kulluk etmeye, O'na yöneltilen kulluğa başkasını ortak etmemeye çağırıyor ki, bu çağrı tevhit çağrısıdır.

Arkasından, *"Sizin hesabınıza büyük bir günün azabından korkuyorum."* ifadesi ile onları uyarıyor. Anlaşılan, bu büyük gün, kıyamet günüdür. Böylece dinin iki temel ilkesi olan tevhide ve ahirete çağrı yapılmış oluyor. Dinin üçüncü temel ilkesi olan peygamberliğe gelin-

ce; bununla ilgili açık çağrı, *"Ey kavmim, bende bir sapıklık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."* ifadesi ile dile getiriliyor.

Üstelik şu da var: Müşriklerin bilmedikleri bir kulluğa yönelik çağrı ile o güne kadar hakkında bilgi sahibi olmadıkları kıyamet günü azabı ile ilgili uyarıda bu çağrı ve uyarıyı yapan kimsenin peygamberliğine yönelik bir işaret vardır. Müşriklere cevap niteliğindeki *"Sizi uyarmak için içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?"* şeklindeki sözleri de, bunu gösteriyor. Çünkü bu sözler, onun elçiliğinin müşriklerin tuhafına gittiğine delâlet ediyor. Onlar, *"Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur."* şeklindeki mesajını işitince bu hayrete kapılmışlardı.

60) Kavminin önde gelenleri, "Senin açık bir sapıklık içinde olduğunu görüyoruz." dediler.

Ayette geçen "mele'" kelimesi, bir kavmin ileri gelenleri, eşrafı anlamına gelir. Kalpleri korku ile, gözleri de güzellik ve süsle doldurdukları için bu unvanla anılıyorlar. Müşrikler, Nuh Peygamber'i açık bir sapıklıkla suçluyorlar ve bu suçlamayı ısrarla pekiştiriyorlar. Çünkü herhangi bir kimsenin kendilerini, taptıkları ilâhları reddetmeye ve sırf Allah'a kulluk etmeye çağıracağını, bu çağrıyı peygamber ve uyarıcı olduğunu söyleyerek yapacağını beklemedikleri için hayrete kapıldılar ve bu yüzden Nuh Peygamber'in (a.s) açık bir sapıklık içinde olduğunu ısrarla belirttiler.

"Sapıklık içinde olduğunu görüyoruz." demek, öyle olduğunu düşünüyoruz, öyle olduğun kanaatindeyiz, demektir.

61) Nuh dedi ki: "Ey kavmim, bende bir sapıklık yoktur..."

Nuh Peygamber (a.s) kavminin önde gelenlerine, sapık olduğu iddiasını reddederek, Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğunu bildirerek ve Allah'ı "Âlemlerin Rabbi" diye niteleyerek cevap veriyor. Âlemlerin Rabbi demesinin sebebi, müşriklerin rububiyeti bölmelerine karşılık bunu bütünü ile Allah'a mahsus kılmaktır. Bilindiği gibi müşrikler rububiyetin çeşitli alanlarını ve dallarını farklı bir şeye isnat ederler. Deniz tanrısı, kara tanrısı, yer tanrısı, gök tanrısı gibi.

Nuh Peygamber (a.s), peygamber olduğunu pekiştirmesiz bir dille ifade ediyor. Böylece onların ısrarlarına ve iddialarını pekiştirmeli bir dille ifade etmelerine rağmen aslında peygamberliğinin ve sapık olmadığının açık olduğuna işaret etmektedir.

62) "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum, size öğüt veriyorum ve Allah'tan gelen vahiy sayesinde sizin bilmediklerinizi biliyorum."

Nuh Peygamber, kavminin önde gelenlerine kendi nitelikleri hakkında bilgi vermeye koyuluyor. Bu amaçla onlara Rabbinin mesajlarını ilettiğini bildiriyor. Bu, peygamberliğin vazgeçilmez gereği ve fonksiyonudur. Mesajların çoğul olması, iletilecek şeylerin sayıca çok olduğunu, Allah'ın tevhit ve ahiret inancı ötesinde iletilmesini emrettiği hükümler bulunduğunu gösterir. Çünkü Hz. Nuh, ulülazm peygamberlerden kitap ve şeriat sahibi bir peygamberdir.

Sonra onlara, iyiliklerini isteyen bir öğütçü olduğunu bildiriyor. Bu öğütten maksat, onlara yönelik uyarı ve müjde içerikli öğütlerdir. Bunlarla güttüğü amaç, onları Rablerine itaat etmeye yaklaştırıp büyüklük taslayarak O'na kulluk etmeye yanaşmama inadından uzaklaştırmaktır. Bu amacı, Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu yaratılışın başlangıcı ve sonu ile ilgili bilgileri kâinatta geçerli olan kanunlarını zikrederek gerçekleştirmeye çalışıyor. Bundan dolayı üçüncü kerede yüce Allah'ın vahyi sayesinde onların bilmediği gerçekleri bildiğini açıklıyor. Mükâfat ve ceza gibi kıyamet gününün gerçekleri ile itaatin ve isyanın yol açtığı ilâhî hoşnutluk, ilâhî öfke, çeşitli nimetler ile mahrumiyetler gibi.

Buradan anlaşılıyor ki, *"Size... iletiyorum"*, *"size öğüt veriyorum"* ve *"biliyorum"* cümlelerinin her biri, özel bir amaç için söylenmiştir. Yoksa bazılarının dedikleri gibi ilk iki cümle sıfat ve üçüncü cümle, *"size öğüt veriyorum."* cümlesinin öznesinin hâli değildir.

63) "Kötülüklerden sakınasınız... diye... içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?"

Soru, yadırgama amaçlıdır. Nuh Peygamber'in peygamber olduğu yolundaki iddiasını ve kendilerini hak dine çağırmasını tuhaf görmelerini yadırgıyor. Ayette geçen "zikir"den maksat Allah'ı anmaya vesile olan ve ona vahyedilen gerçek bilgilerdir. "Zikrun min Rabbikum"

ifadesindeki "min" harf-i cerri, mahzuf olan "kâinun" kelimesine mu-ta-allıktır. Yani: "Rabbinizden olan bir mesaj."

"Sizi uyarmak için", *"kötülüklerden sakınasınız diye"* ve *"belki merhamete eresiniz diye"* cümleleri, *"bir mesajın (zikir) size gelmiş olması"* cümlesi ile bağlantılıdır. Anlam şudur: Peygamber sizi uyarsın ve siz kötülüklerden sakınasınız ve bunun sonucunda belki ilâhî rahmetin kapsamına giresiniz diye Rabbinizden size bir zikir (din) gelmiştir. Çünkü kötülüklerden sakınmak, insanı kurtuluşa erdirmekle birlikte, bunun tam sebebi değildir. Onunla birlikte ayrıca Allah'ın merhameti de gereklidir. Nuh Peygamber'in (a.s) sözleri olarak aktarılan bu özet cümleler, yüce ilâhî gerçekleri içermektedir.

64) Onu yalanladılar. Bunun üzerine onu ve gemide onunla birlikte olanları kurtardık. Şüphesiz onlar, kör bir kavim idiler.

Ayette geçen "fülk" kelimesi, gemi anlamına gelir. Ragıp İsfahanî'nin belirttiğine göre hem tekil, hem de çoğul; hem müzekker, hem de müennes olarak kullanılır. *"Kör bir kavim idiler."* ifadesi sıfattan ve sıfatlanandan oluşmuş bir sıfat tamlamasıdır. Ayette geçen "amîn" (körler) ifadesi, "haşin" kalıbında olan "amî" kelimesinin çoğuludur. "Amiye-ya'ma" fiilinden türeyen bir sıfat-ı müşebbehedir. "Amî" de "a'ma" gibi kör demektir. Yalnız "amî" basiret körleri için, "a'ma" ise göz körleri için kullanılır. Ayetin anlamı açıktır.

AYETLERİN MEÂLİ

65- Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik). Hud, "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. O hâlde kötülüklerden sakınmayacak mısınız?" dedi.

66- Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Biz seni aptallık içinde görüyoruz ve biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz." dediler.

67- Hud dedi ki: "Ey kavmim, bende bir aptallık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."

68- "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum ve sizin için güvenilir bir öğüt vericiyim."

69- "Sizi uyarmak üzere içinizden biri aracılığı ile Rabbinizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti? Allah'ın Nuh kavminin ardından sizi onların yerine geçirdiğini, sizi vücut yapısı bakımından onlardan daha güçlü yarattığını hatırlayın. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa eresiniz."

70- Dediler ki: "Sen bize tek Allah'a kulluk edelim, atalarımızın taptıkları ilâhları bırakalım diye mi geldin? Eğer söylediklerin doğru ise, ileride çarpılacağımızı söylediğin azabı şim-di başımıza getir bakalım."

71- Hud dedi ki: "Rabbinizin azabı ve öfkesi hakkınızda kesinleşti. Allah'ın, haklarında hiçbir kanıt indirmediği, kendiniz ve atalarınız tarafından takılmış birtakım adlar üzerinde benimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? O hâlde bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekliyorum."

72- Hud'u ve beraberindekileri rahmetimizin sonucu olarak kurtardık. Ayetlerimizi yalanlayarak inanmamış olanların ise arkasını kestik (soyunu kuruttuk).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

65) Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik). Hud, "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin..." dedi.

Ayette geçen "ah" kelimesi, kardeş demektir. Bu kardeşlik, ya tekvinî bir ilişkidir. Yani kişi kendisini ve başkasını doğuran babanın, ananın veya her ikisinin doğurma eyleminde başkasının ortağıdır. Ya da süt kardeşi gibi şer'î bir ilişki söz konusudur. Veya bazı toplumlarda olduğu gibi karşılıklı kabule dayalı bir kardeşlikten söz edilebilir. Bu, kelimenin aslî anlamıdır. Sonraları bu kelime bir kavme, bir beldeye, bir mesleğe veya bir meşrebe mensup olma anlamında kullanılmıştır. Temimoğulları'nın kardeşi, Yesrib şehrinin kardeşi, dokuma mesleğinin kardeşi, kerem ve cömertliğin kardeşi gibi. *"Ad kavmine de*

kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik)." ifadesindeki kardeşlik, bu kategoriye girer.

"Hud, 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur...' dedi." ifadesi hakkında söylenecek sözler, daha önceki hikâyedeki benzer hitap hakkında söylenen sözlerin aynısıdır. Nuh Peygamber ile ilgili hikâye anlatılırken "kale=dedi" kelimesinin başına getirilen atıf harfinin burada niçin kaldırıldığı sorulabilir. Bunun cevabı şudur: Bu ifade gizli bir soruya cevap gibidir. Sanki, *"Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (gönderdik)."* denince, "Acaba Hud onlara ne dedi?" diye soruluyor ve bu soruya cevap olarak, *"Hud, 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin...' dedi."* deniyor. Bu açıklamayı Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde yapıyor.

Nuh hikâyesi, ilk anlatılan hikâye olduğu için bu farazî soru ve cevap orada söz konusu olamaz. Fakat bu hikâye, bir önceki hikâyeyi izlediği için muhatabın zihni soru sormaya hazırlıklıdır. Çünkü hikâyeyi ana hatları ile kavramış ve peygamber gönderme sürecinin çağrı, reddetme ve kabul etme aşamalarını içerdiğini öğrenmiştir. Bundan dolayı muhatap, *"Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (gönderdik)."* ifadesini işitince, "Acaba Hud, kavmine ne dedi?" diye sormaya hazırlıklıdır. Bu sorunun cevabı, *"Hud, 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin...' dedi."* ifadesinde verilmektedir.

66) Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Biz seni aptallık içinde görüyoruz..." dediler.

İleride anlatılacağı üzere Ad kavminin önde gelenlerinin bazıları imanını gizleyen müminler oldukları için Nuh (a.s) kıssası anlatılırken, *"Kavminin önde gelenleri"* dendiği hâlde burada, *"Kavminin inkâr eden önde gelenleri"* ifadesi kullanılıyor. Zımahşerî de bu açıklamayı yapmıştır.

"Biz seni aptallık içinde görüyoruz ve biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz." ifadesinde sözlerini üst üste pekiştirdikleri görülüyor. Çünkü onlar, Hud Peygamber'den (a.s) hiç beklemedikleri sözler işitmişlerdi. Zira taptıkları ilâhlar kalplerinde yer etmiş, putperestlik aralarında hiç kimsenin karşı çıkmaya cesaret edemeyeceği sağlamlıkta kökleşmişti. Bu yüzden Hud Peygamber'in çağrısını yadırgamışlar ve hayretle reddetmişlerdi. Ona verdikleri ilk karşılık, kendisini yanlış düşünmeye sürükleyen bir aklî yetersizliğe uğradığı şeklinde

idi. İkinci karşılıkları, onun yalan söylediği hakkında güçlü bir kanaate sahip oldukları şeklinde oldu. Onlar "yalancılar" derken, bütün peygamberleri kastediyor gibi idiler. Çünkü putperestler peygamberleri kökten reddederler. *"Şu Ad kavmi, Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler ve peygamberlerine karşı geldiler."* (Hûd, 59) ayetinden anlaşılacağı üzere onlara Hud'dan önce başka peygamberler de gelmişti.

67) Hud dedi ki: "Bende bir aptallık yoktur..."

Bu ifade hakkında söylenecek sözler, Nuh kıssasındaki benzer ifade hakkında söylenecek sözlerin aynısıdır. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, Ad kavmi arsızlıkta Nuh kavminden daha ileriye gitti. Çünkü onlar, Nuh Peygamber'i görüş sapıklığına düşmekle suçlarken Ad kavmi, Hud'u aptallıkla suçlamıştır.

Fakat Hud (a.s), bir peygambere yaraşır ağırbaşlılıktan ayrılmadı, ilâhî çağrının gerektirdiği edebi unutmayarak onlara, *"Ey kavmim"* diye hitap etti. Onlara duyduğu şefkati ve kurtuluşlarına yönelik hırsını ortaya koyarak, *"Bende bir aptallık yoktur. Tersine ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim."* dedi. Böylece pekiştirmeli ifadelerden kaçınarak sadece kendisine yöneltilen suçlamaları reddeden ve iddia ettiği peygamberliği vurgulayan yalın bir üslûp kullandı.

68) "Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum ve sizin için güvenilir bir öğüt vericiyim."

Yani: "Bir elçi olarak tek fonksiyonum, Rabbimin mesajlarını size iletmektir. Bu görevimi, sizin bana isnat ettiğiniz yalancılıktan arınmış bir dürüstlükle yerine getiriyorum. Benimsetmek istediklerim konusunda sizi kandırmıyorum. Bana emanet edilen gerçeği değiştirerek veya bendeki haklarınızı çiğneyerek size ihanet etmiyorum. Kabul etmenizi istediğim tevhit dininin hak olduğu ve sizin yararınıza olan tek yol olduğu görüşündeyim."

Kavminin kâfirleri ona, *"Biz senin yalancılardan olduğunu sanıyoruz."* dedikleri için buna karşılık olsun diye kendini güvenilir kişi olarak niteliyor.

69) "Sizi uyarmak üzere içinizden biri aracılığı ile Rabbi-nizden olan bir mesajın (zikir) size gelmiş olması, tuhafınıza mı gitti?..."

Ayette geçen "bastaten" kelimesinin aslı "bestaten"dir. Itbak harflerinden olan "ta" harfinin yanında olduğu için "sin" harfi "sad" harfine dönüşmüş. Tıpkı "sırat kelimesinde "sin"in "sad"a dönüştüğü gibi. Ayette geçen "âlâ" kelimesi, nimet anlamına gelen "ela" ve "ila"nın çoğuludur. Kap anlamındaki "ena" ve "ina"nın çoğulu "ânâ" gibi.

Hud Peygamber (a.s), tıpkı Nuh Peygamber (a.s) gibi, peygamberliğinin tuhaf görülmesini yadırgıyor ve onlara Allah'ın nimetlerini hatırlatıyor. Bu nimetlerden ikisini ön plâna çıkararak vurguluyor. Bunlar, Allah'ın Ad kavmini Nuh kavminden sonra yeryüzünde onların yerine geçirmesi ile vücut yapısı bakımından güçlü yapıp şiddetle ve caydırıcılıkla donatmasıdır. Bundan, onların uygar ve gelişmiş oldukları, güçlülük ve kuvvetlilikle şöhret yaptıkları anlaşılıyor. Arkasından, *"Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki, kurtuluşa eresiniz."* diye buyurarak diğer nimetlere işaret ediyor.

70) Dediler ki: "Sen bize tek Allah'a kulluk edelim, atalarımızın taptıkları ilâhları bırakalım diye mi geldin?..."

Bu sözleri ile atalarını taklit etmeye sarılarak Hud Peygamber'i âciz bırakma amacını güdüyorlar. Aynı zamanda korkutuldukları azapla da alay ediyorlar.

71) Hud dedi ki: "Rabbinizin azabı ve öfkesi hakkınızda kesinleşti..."

Ayette geçen "rics" kelimesi -ve aynı şekilde "ricz" kelimesi- kendisinden uzaklaşılan veya uzak tutulan şey anlamındadır. Bundan dolayı insan pisliğine de bu ad verilir. Çünkü insan ondan tiksinir ve uzak durur. Azaba da bu ad verilir. Çünkü azap gören kişi, kendisine a-zap çektirenden veya azaba çarpılmayan kimselerden uzak durur.

Hud Peygamber onlara, atalarını taklit etmek suretiyle putlara tapmakta ısrar ettikleri için Allah'ın azabına ve öfkesine uğrayarak O'ndan uzaklaşmayı hak ettiklerini bildirerek cevap veriyor. Arkasından bir an önce gerçekleşmesini istedikleri azapla kendilerini tehdit ederek o azabın kesinlikle başlarına geleceğini bildiriyor. Bunun için o azabı beklemelerini emrediyor ve *"O hâlde bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekliyorum."* diyerek kendisinin de onlar gibi azabı beklediğini bildiriyor.

"Allah'ın, haklarında hiçbir kanıt indirmediği, kendiniz ve atalarınız tarafından takılmış birtakım adlar üzerinde benimle tartışmaya mı girişiyorsunuz?" ifadesi, onların putlarının ilâhlığı konusundaki dayanaklarını reddetme amacını güdüyor. Bu dayanakları şudur: Onlar, kendilerinden ve Hud gibi çağdaşlarından daha üstün ve daha akıllı olan atalarını bu putlara tapar buldukları için aynı yoldan giderek onları taklit etmeleri gerekir.

Onların dayanakları şu şekilde reddediliyor: Siz de, atalarınız da ilâhlıklarını iddia ettiğiniz putlar hakkında hiçbir kesin delile sahip değilsiniz. Elinizde sadece tarafınızdan konmuş kuru isimler kalıyor. Bolluk tanrısı, savaş tanrısı, deniz tanrısı, kara tanrısı diyorsunuz. Bu isimler, sadece sizin hayallerinizde vardır, gerçek bir varlığa sahip değildirler. Benimle bu isimler için mi mücadele ediyorsunuz? İnsan eğer bir ismin dış dünyada varlığına önem vermezse, istediği şeye istediği adı verebilir.

Kur'ân'da putperestliğin asılsızlığını ispat etmek için sık sık bu ifade, yani *"Allah'ın, haklarında hiçbir kanıt indirmediği, kendiniz ve atalarınız tarafından takılmış birtakım adlar"* ifadesi, delil olarak getirilir. Bu ifade, son derece esprili, ince, etkili ve kanıtlayıcı bir ifadedir. Çünkü insan eğer iddiasını kesin bir delil ile kanıtlayamıyorsa, iddia ettiği nitelik içi boş bir isimden ve kuru bir tabirden ibaret kalır. İnsanın bu tür hayalî bir niteliğe dayanması, son derece açık bir cahilliktir.

Bu açıklama, insanın Allah dışında sarıldığı bütün sebepler, kalbi ile bağlanmayı, itaati ve yaklaşmayı gerektirecek şekilde bağımsızlık atfettiği şeyler hakkında da geçerlidir. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde kendisinden başkasına itaat etmeyi, kendisi dışındakilere sığınmayı onlara tapma, kulluk etme olarak nitelemiştir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanoğulları, şeytana tapmayın, o sizin açık düşmanınızdır, bana kulluk edin diye size ant vermedim mi?"* (Yâsîn, 61)

72) Hud'u ve beraberindekileri rahmetimizin sonucu olarak kurtardık...

Ayette geçen "rahmet" isminin nekire (belirtisiz) olarak kullanılması, rahmetlerin bir türüne delâlet etmesi içindir. Bu rahmet türü müminlere mahsus olan, onlara vadedilmiş ilâhî yardım ve destek rahmetidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Elbette biz peygamberlerimize ve müminlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri*

günde yardım ederiz." (Mü'min, 51), *"Müminlere yardım etmek bizim üzerimize borçtur."* (Rûm, 47)

"Ayetlerimizi yalanlayarak inanmamış olanların ise arkasını kestik (soyunu kuruttuk)." ifadesinde kinaye yolu ile Hud kavminin yok edilmesi, soylarının kesilmesi ifade ediliyor.

Ayette geçen "dâbir" kelimesi, bir şeyin arkasında bulunan şey anlamına gelir. Bu kelime "arkada bıraktığımız dün" örneğinde görüldüğü üzere geçmiş ile ilgili olarak kullanıldığı gibi gelecek ile ilgili olarak da kullanılır. "Kavmin arkası" örneğinde olduğu gibi. Bu deyim, kavmin son kuşağı demektir. Kesme eyleminin arkaya (son kuşağa) izafe edilmesi, sonradan gelen neslin sürekli bir sebep bağlamında insana bitişik bir arka olduğu ilgisine dayanır. İnsanın yok edilmesi de böyledir. Yani insan yok edilince, sanki kendisi ile nesli arasındaki birleştirici sebep kesilmiş oluyor.

AYETLERİN MEÂLİ

73- Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik). Salih dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Rabbinizden size bir belge geldi. Şu Allah'ın dişi devesi size bir delildir. Bırakın o-nu, Allah'ın çayırında otlasın. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa acı bir azaba çarptırılırsınız."

74- "Allah'ın sizi Ad kavminin ardından onların yerine geçirdiğini ve ovalarında köşkler edinip dağlarında yontma evler yaptığınız bir bölgeye yerleştirdiğini hatırlayın. Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan kesinlikle kaçının."

75- Kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, içlerinden iman etmiş horlanmışlara, ezilenlere, "Salih'i, Rabbi tarafından gönderilen bir peygamber olarak mı biliyorsunuz?" dediler. Onlar da, "Evet, biz onun aracılığı ile gönderilen mesaja inanıyoruz." dediler.

76- Kendini beğenmişler de onlara, "Biz sizin inandığınızı inkâr ediyor, reddediyoruz." dediler.

77- Arkasından Rablerinin emrine karşı çıkarak dişi deveyi boğazladılar ve "Ey Salih, eğer gerçekten peygambersen, ileride çarpılacağımızı söylediğin azabı şimdi başımıza getir bakalım." dediler.

78- Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da evlerinde oldukları yere yığılıp kaldılar.

79- Bunun üzerine Salih onlara sırt çevirdi ve "Ey kavmim, size Rabbimin mesajını ilettim, size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz." dedi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

73) Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik)...

Semud, Yemen'in Ahkaf bölgesinde yaşamış Arap kökenli eski bir kavmin adıdır. Allah onlara "kardeşleri Salih'i" peygamber olarak gönderdi. Salih Peygamber (a.s) onlardan biri idi. Salih, onlara dedi ki: *"Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur."* Yani onları tevhit ilkesini benimsemeye çağırdı. Bu kavim puta tapan müşriklerden oluşuyordu. Daha önce Nuh ve Hud peygamberlerin (üzerlerine selâm olsun) müşrik kavimlerine yaptıkları çağrının aynısını Salih Peygamber (a.s) de onlara yaptı.

"Rabbinizden size bir belge geldi." Yani şahitliği kesin bir şahit geldi. Bu belgenin ne olduğuna, *"Şu Allah'ın dişi devesi size bir delildir."* ifadesi ile işaret ediliyor. Bu belge, dişi bir devedir. Allah, onu Salih Peygamber'in duası ile peygamberliğine delil olsun diye dağdan ortaya çıkardı.

"Bırakın onu, Allah'ın çayırında otlasın..." ifadesi, söz konusu devenin Allah'ın delili oluşunun sonucu olduğu gibi, onlara bildirilmiş sıkı tembih içeren bir hükümdür. Bunu her peygamber ile ümmeti arasındaki ilişkileri çözüme bağlayan azap hükmü izliyor. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri gelip mesajlarını duyurduktan sonra ümmetler hakkında adalet uyarınca hüküm verilir, onlara haksızlık edilmez."* (Yûnus, 47)

Ayette Semud kavmine söz konusu deveyi çayırda otlamaya ve serbestçe gezinmeye bırakmanın zor geldiği, bunu yapmak istemediklerine dair işaret vardır. *"Allah'ın çayırında"* ifadesinde buna yönelik ima vardır. Allah, onlara bu hayvanın serbest hareketine engel olmamayı, ona yere yatırmak ve boğazlamak gibi bir kötülük yapmamayı emrediyor. Eğer bu yasağı çiğnerlerse, acı bir azaba çarpılacakları bildiriliyor.

74) "Allah'ın sizi Ad kavminin ardından onların yerine geçirdiğini ve ovalarında köşkler edinip dağlarında yontma evler yaptığınız bir bölgeye yerleştirdiğini hatırlayınız..."

Tıpkı Hud Peygamber'in Ad kavmine yaptığı gibi, Salih Peygamber de, Semud kavmini Allah'ın kendilerine yönelik nimetlerini hatırlamaya çağırıyor. Allah'ın onları Ad kavmi gibi kendilerinden önceki kavimlerin yerine geçirdiğini, onların eskilerin bıraktıkları yerlerde ev edinip yerleştiklerini, bu yörenin ovalarında surlarla çevrili köşkler edindiklerini, dağlarında kayaları yontarak evler yapıp içlerine yerleştiklerini hatırlatıyor.

Arkasından bu nimetlerin hepsini birleştirerek, *"Allah'ın nimetlerini hatırlayın."* cümlesi ile özetliyor. Bu cümle, kendisinden önce verilen ayrıntıların özeti olmakla birlikte farklılık ve başkalık izlenimi veren bir sonuç tarzında sunuluyor. Nimetlerin hatırlanması emredildikten ve sanki bilmedikleri birtakım nimetler ayrıntılı biçimde sayıldıktan sonra ikinci kez, "Allah'ın size yönelik bu büyük nimetleri olduğuna göre O'nun nimetlerini hatırlayın." deniyor gibidir.

"Yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan kesinlikle kaçının." ifadesi ile *"hatırlayın"* ifadesi arasında lâzım ile melzum arasındaki bağlantı türünden sıkı bir bağlantı vardır. Ayette geçen "ta'sev" fiilinin mastarı olan "usiyy" kelimesinin, fesat anlamına geldiği gibi çalkantı ve mübalağa anlamına geldiği de söylenmiştir.

Ragıp İsfahanî'nin Mufredat'ül-Kur'ân adlı eserinde verdiği bilgiye göre "ays" ve "usiyy", tıpkı "cezb" ve cebz" (çekmek) gibi, yakın anlamlı iki kelimedir. Yalnız "ays" daha çok somut fesat anlamına gelirken, "usiyy" soyut fesat anlamını taşıyor. Bunun örneği, *"Yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan kesinlikle kaçının."* ayetidir. (Alıntı burada sona erdi.)

75-76) Kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, içlerinden iman etmiş horlanmışlara, ezilenlere... dediler.

Bu ayette *"horlanmışlara, ezilenlere"* ifadesinin *"içlerinden iman etmiş"* ifadesi ile açıklanmış olması, Semud kavminin müminlerinin ezilen kesimden olduklarını, Salih Peygamber'e kendini beğenmiş kesimden hiç kimsenin iman etmediğini gösterir. Bu iki ayetin geriye kalan bölümlerinin anlamı açıktır.

77) Arkasından Rablerinin emrine karşı çıkarak dişi deveyi boğazladılar...

Ayette geçen "akerû" fiilinin kökü olan "akr", hurma ağacı için kullanıldığında kökten kesmek, deve için kullanıldığında ise boğazlamak anlamına gelir. Deveyi akretmek, bacaklarını kesmek anlamına da gelir. Yine ayette geçen "atev" fiilinin kökü olan "utüvv" kelimesi, direnmek ve karşı gelmek anlamına gelir. Bu fiilin "an" edatıyla kullanılmasından, bu direnme ve karşı gelmenin kendini beğenmişlik ve serkeşlikle iç içe olduğu anlaşılıyor. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

78-79) Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da evlerinde oldukları yere yığılıp kaldılar...

Ayette geçen "recfet" kelimesi, sarsıntı ve şiddetli titreşim demektir. Zelzele ve deniz çalkantısı gibi. "Câsimîn" kelimesinin kökü olan "cusûm" ise, yere düşme ve yığılıp kalma anlamına gelir.

Yüce Allah, bu ayette Semud kavminin helâk olma sebebini, onların şiddetli bir sarsıntıya tutulmaları olarak zikrediyor. Başka bir ayet-

te bu olayı, *"O zalimleri müthiş bir gürültü yakaladı."* (Hûd, 67) şeklinde, bir başka ayette ise, *"Böylece yaptıkları yüzünden alçaltıcı bir azabın yıldırımı onları yakaladı."* (Fussilet, 17) şeklinde açıklıyor.

Yıldırımların beraberlerinde daima şiddetli gök gürültüleri görülür. Bu olaylarla birlikte çoğu zaman yer sarsıntısı da meydana gelir ki, bu sarsıntı şiddetli hava titreşiminin sonucu olarak yere yansır. Öte yandan bu olaylar, kalplerde ve diğer organlarda şiddetli titremelere yol açar. Anlaşılan, Semud kavminin azabı, müthiş gök gürültüsünün eşlik ettiği bir yıldırımla ve bunun sonucunda görülen yer veya kalplerin sarsıntısı ile gerçekleşmiştir. Adamlar, bu dehşetli gelişmelerin etkisi ile evlerinde, yani yurtlarında yüzleri ve dizleri üzerine düşüvermişler.

Ayet, Semud kavminin bu cezaya çarptırılmasının, onların Allah'ın ayetlerinden birine karşı takındıkları zalimce ve inkârcı tutumları ile bağlantılı olduğunu kanıtlıyor. Cezadan maksat, onların soyunu kurutmaktı. Ayette bu cezanın nasıl gerçekleştiği meselesi ile ilgilenilmiyor. Ayetin diğer bölümlerinin anlamı açıktır.

AYETLERİN MEÂLİ

80- Lut'u da (peygamber olarak gönderdik). Hani o, kavmine dedi ki: "Sizler, daha önce dünyada hiç kimsenin işlemediği bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?!"

81- "Sizler, kadınları bırakıp erkeklere mi şehvetle yaklaşıyorsunuz?! Şüphesiz sizler, her türlü ölçüyü çiğneyen azgın bir toplumsunuz."

82- Kavminin verdiği tek cevap şöyle demek oldu: "Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın. Çünkü onlar temizliğe pek meraklı kimselermiş."

83- Lut'u ve eşi dışında ailesini kurtardık. Eşi ise geride kalıp helâk olanlardan oldu.

84- Onların üzerine (müthiş) bir yağmur yağdırdık. Gör bakalım günahkârların sonu nasıl oldu?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

80) Lut'u da (peygamber olarak gönderdik). Hani o, kavmi-ne dedi ki: "Sizler daha önce dünyada hiç kimsenin işlemediği bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?"

Görünüşe göre bu ayette hikâye, hikâyeye atfediliyor. Yani Lut kelimesi, ilk hikâyedeki *"Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."* ifadesinde yer alan "Nuh" kelimesine atfediliyor. Buna göre ayetin anlamı, "Biz Lut'u peygamber olarak gönderdik. O kavmine dedi ki..." şeklindedir.

Fakat Kur'ân'daki buna benzer söz dizimlerinde alışılagelen üslûp, cümlenin başında "*hatırla"* emrinin varsayılmasıdır. O takdirde ayetin anlamı, "Bizim peygamber olarak gönderdiğimiz Lut'u hatırla, hani o kavmine dedi ki..." şeklinde olur.

Anlaşıldığına göre sözün akışının değişmesinin sebebi, Lut Peygamber'in (a.s) İbrahim Peygamber'in (a.s) şeriatına bağlı peygamberlerden biri olup Nuh Peygamber'in (a.s) şeriatına bağlı olmamasıdır. Bundan dolayı Nuh, Hud ve Salih peygamberlerin hikâyelerindeki söz akışı, Lut Peygamber ile ilgili hikâyenin başında değiştiriliyor ve Şuayb Peygamber'in (a.s) hikâyesine gelince yine daha önceki söz düzenine dönülüyor.

İleride Hûd Suresi'nin tefsiri sırasında hikâyesi ayrıntılı biçimde anlatılacağı üzere Lut Peygamber, Sodom ve çevresi halkına peygamber olarak gönderilmiş ve putperest müşriklerden oluşan bu yörenin halkını tevhit dinine çağırmakla görevlendirilmişti.

Lut Peygamber, *"bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?"* sözü ile eşcinsel ilişkiyi kastediyor. Bunun delili, *"Sizler... erkeklere mi şehvetle yaklaşıyorsunuz?!"* ifadesidir. *"Sizden önce dünyada hiç kimsenin işlemediği..."* ifadesi ise, hiçbir millet ve toplumun işlemediği demektir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere bu iğrenç ilişki türünün başlangıç tarihi, Lut kavmine dayanıyor. Hûd Suresi'nde bu mesele enine boyuna incelenecektir.

81) "Sizler, kadınları bırakıp erkeklere mi şehvetle yaklaşıyorsunuz?!..."

Erkeklere yaklaşmak onlarla eşcinsel ilişkide bulunmaktan kinayedir. *"Şehvetle"* ifadesi, bunun karinesidir. *"Kadınları bırakıp"* ifadesi de, bunun bir başka karinesidir.

Bu ifade, bunun yanı sıra, Lut kavminin kadınların yolunu bırakarak sırf erkeklerle yetindiklerini de anlatıyor. Lut kavmi, fıtratın doğal cinsel ilişki yolunu bırakarak başka bir yola girdikleri için, *"Şüphesiz*

sizler, her türlü ölçüyü çiğneyen azgın bir toplumsunuz." ifadesi ile haddi aşan, azgın kimseler olarak damgalanıyorlar.

Adamların yaptıkları iş, o güne kadar hiç kimsenin yapmadığı iğrenç bir bidat olduğu için Lut Peygamber, "inne" tahkik edatının eşliğinde soru cümlesi kullanmış, böylece hayretini ve yadırgamasını ifade etmiştir.

82) Kavminin verdiği tek cevap şöyle demek oldu: "Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın…"

Yani verecek cevapları olmadığı için Lut Peygamber'i şehirden sürüp çıkarmakla tehdit ettiler. Çünkü onların, *"Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın..."* şeklindeki sözleri, Lut Peygamber'in, *"Sizler, daha önce dünyada hiç kimsenin işlemediği bir fuhuş türünü mü işliyorsunuz?!"* sözüne cevap değildir. Zira bir tartışma çerçevesinde söylenen bir sözün cevabı, ya o sözü onaylamak, doğru olduğunu kabul etmek veya asılsız olduğunu açıklamak şeklinde olur. Onların, *"Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın..."* şeklindeki sözlerinde bu iki şıktan hiçbiri yoktur. Buna göre cevap olmayan bir sözü cevap yerine koymak, cevabın olmadığından kinayedir ve Lut kavminin aptallığına delâlet eder.

Adamlar, *"Onları (Lut'u ve ailesini) kentinizden sürüp çıkarın..."* demekle Lut Peygamber'i küçümseyip önemsiz sayarak şöyle demek istiyorlardı: Şehir sizin şehrinizdir. Onlar bu şehrin yerlisi değildirler, buraya sonradan geldiler. Üstelik yaptığınız işi yadırgıyorlar ve temizlik taslıyorlar. Oysa sizin yaptıklarınız onları ilgilendirmez. Onlar, ellerinden hiçbir şey gelmeyen bir avuç kimselerdir.

83) Lut'u ve eşi dışında ailesini kurtardık. Eşi ise geride kalanlardan oldu.

Bu ifadeden anlaşıldığına göre Lut Peygamber'e, ailesinden başka kimse iman etmemişti. Başka bir ayette bu husus, *"Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık."* (Zâriyât, 36) şeklinde ifade ediliyor.

Ayetteki, *"Eşi ise geride kalanlardan oldu."* ifadesi, kavmin arkada kalanlarından, geçip gidenlerinden oldu demektir. Bu ifade, yok olmayı dile getiren bir istiaredir. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

84) Onların üzerine (müthiş) bir yağmur yağdırdık. Gör ba-kalım günahkârların sonu nasıl oldu?

Azaptan söz edileceğinin beklendiği bir sırada yağmurun yağdırıldığından söz edilmesi, azabın yağmur yağdırılarak gerçekleştirildiğini gösterir. "Matar (yağmur)" kelimesinin nekire (belirtisiz) isim olarak kullanılması, yağmurun olağandışı nitelikli ve yoğun etkili oldu-ğunu gösterir. Başka bir ayette bu yağmur *"Oranın halkı üzerine sağanak hâlinde balçıkla kaplanmış taşlar yağdırdık. Bunlar, Rabbinin katında dökülüp damgalanmış taşlardı. Bu tür azap, zalimlerin uzağında değildir."* (Hûd, 83) şeklinde açıklanıyor.

"Gör bakalım günahkârların sonu nasıl oldu?" ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiş, kendisinin ve ümmetinin ders almasını telkin eden bir hitaptır.

AYETLERİN MEÂLİ

85- Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı (peygamber olarak gönderdik). Şuayb dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Rabbinizden size bir belge geldi. O hâlde ölçüde ve tartıda dürüst olun, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın. Eğer inanıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur."

86- "Bütün yol başlarında pusu kurup inananları tehditle Allah yolundan alıkoymayın, bu yolu eğri göstermeye yeltenmeyin. Sayıca azken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın. Görün bozguncuların sonu nasıl oldu?"

87- "Eğer içinizden bir grup benim aracılığım ile gönderilen mesaja inanırken diğer bir grup buna inanmamış ise, Allah'ın aramızda hüküm vereceği güne kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en iyisidir."

88- Onun kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, "Ey Şuayb, ya seni ve seninle birlikte inananları kentimizden sürüp çıkarırız veya dinimize dönersiniz." dediler. Şuayb (onlara) dedi ki: "İstemesek de mi?"

89- "Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra tekrar ona dönersek, Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir. Rabbimizin bilgisi her şeyi kapsamına almıştır. Biz yalnız Allah'a dayanmışız. Ey Rabbimiz, kavmimiz ile aramızdaki anlaşmazlığı sen hak uyarınca çözüme bağla. Çünkü anlaşmazlıkları en iyi çözüme bağlayan sensin."

90- Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Eğer Şuayb'a uyarsanız, kesinlikle husrana uğrar, mahvolursunuz." dediler.

91- Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da oldukları yere yığılıp kaldılar.

92- Şuayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular.

93- Bunun üzerine Şuayb onlara sırt çevirdi ve "Ey kavmim, size Rabbimin mesajlarını ilettim, size öğüt verdim. Şimdi kâfir bir topluma nasıl üzüleyim?" dedi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

85) Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı (peygamber olarak gönderdik)...

Bu ayet, ilk hikâye olan Nuh (a.s) hikâyesine matuftur. Şuayb Peygamber (a.s), daha önceki hikâyelerde adı geçen peygamberler gibi çağrısını tevhit esasına dayandırıyor.

"Rabbinizden size bir belge geldi." ifadesi, Şuayb Peygamber'in peygamberliğini kanıtlayan bir delille, bir belge ile geldiğini gösterir. Fakat bu belgenin ne olduğundan Kur'ân'da söz edilmiyor. Bu belge, bu hikâyenin sonunda zikredilen azap ayeti değildir. Çünkü Şuayb Peygamber'in kavminin çoğunluğu bu ayetten yararlanmadı, tersine bu ayet onların yok oluşlarını getirdi. Azap ayetinin çağrıyı kanıtlayıcı peygamberlik belgesi olması anlamsız olur.

Üstelik zahire göre *"O hâlde ölçüde ve tartıda dürüst olun..."* cümlesi, söz konusu belgenin gelişinin sonucu olarak sunuluyor. Dinin ilkelerini uygulamaya yönelik çağrı, ancak azabın inişinden ve yok oluşun gerçekleşmesinden önce söz konusu olabilir. Bu açıktır.

Şuayb Peygamber, kavmini dinin aslı olan tevhitten sonra ilk olarak ölçüde ve tartıda dürüst olmaya ve insanların mallarını eksik vermemeye çağırıyor. Çünkü hileli ticarî ilişkiler, aralarında son derece yaygındı.

İkinci olarak da, *"Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk yapmayın."* ifadesi ile, kavmini Allah'ın düzene koyduğu yeryüzünde fesat çıkarmaktan kaçınmaya çağırıyor. Yüce Allah yeryüzünde doğal bir düzen sağladığı gibi insan fıtratı da orada dirlik-düzen sağlanmasını ister. Çünkü mutlu hayat, ancak dirlik ve düzen sağlandığı bir ortamda gerçekleşir.

Yeryüzünde fesat çıkarmak deyimi, mutlak anlamı ile Allah hakları ve kul hakları ile ilgili bütün suçları kapsamına alsa da, ifadenin öncesi ve sonrası ile karşılaştırıldığında mal, ırz ve can güvenliğinin

ortadan kaldırılması anlamına geldiği görülür. Yol kesme, yağmacılık, ırza saldırma ve masum insanları öldürme gibi.

Arkasından bu iki ilke ile ilgili çağrı, *"Eğer inanıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur."* ifadesi ile gerekçelendiriliyor. Ölçüde ve tartıda dürüst olmak ve insanların mallarına hileli yollarla el koymamak hayırlıdır; çünkü düzenli sosyal hayat, fertler arasındaki mübadeleye, mal ve hizmet alış verişine dayanır. İnsan ihtiyacından arta kalanı verecek, buna denk gelecek miktardaki eksiklerini başkalarından alacak. Bunun için alışverişlerde genel güvenliğe ihtiyaç vardır. Bu güven sayesinde alışveriş konusu malların nitelikleri ve miktarları, koruma altına alınmalıdır. Başkalarının mallarına hileli yollarla el koymayı kendisi için caiz gören kimse, bu hilekârlığı kendisi gibi olan herkes için caiz görmüş olur ki, bu da hilekârlığın yaygınlaşması demektir. Toplumda hile, kandırmaca ve aldatmaca yaygınlaşınca, şifanın yerini zehir, kalitelinin yerini kalitesiz ve safın yerini karışık olan alınca, kısacası hilekârlık her yere dal budak salınca, hem mallar, hem insanlar mahvolur.

Yeryüzünde fesat çıkarmaktan kaçınmanın herkes için hayırlı olmasına gelince; çünkü toplumda genel güvenliğin ortadan kalkması, her alanda toplum çarkının işleyişini durdurur. Bu da maddî varlıkların ve insan unsurunun mahvolması ve insanlığın yok olması demektir.

Buna göre ayetin anlamı şudur: "Ölçüde ve tartıda dürüst olmak, insanları aldatmamak ve toplumda fesat çıkarmaktan kaçınmak, sizin için hayırlıdır. Eğer söylediklerimi onaylar, bana iman ederseniz, bu tutumun hayırlı olduğunu somut olarak görürsünüz."

Ayetin anlamı, "Sizin için hayırlı olan budur. Eğer hakka iman etmiş iseniz, bunun hayırlı olduğunu bilirsiniz." şeklinde de olabilir.

Ayetin anlamı, "Eğer benim çağrıma inanıyorsanız, bu tutum sizin için hayırlıdır." şeklinde de olabilir. Çünkü mümin olmayan kimse, kâfirliği yüzünden hiçbir şeyden faydalanamaz. Çünkü kâfirlik, onun bedbahtlığına, hüsrana uğramasına ve bu dünya hayırları konusunda gerçek anlamda emeklerinin boşa gitmesine sebep olur. Zira böyle bir kimsenin faydalanması, yalnız hayalî bir ortamda olur ki, o da bir oyundan ibaret olan bu dünya hayatı ortamıdır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Bu dünya hayatı, oyundan ve eğlenceden başka bir şey değildir.*

Asıl hayat, ahiret yurdundaki hayattır. Keşke bunun bilincinde olsalardı!" (Ankebût, 64)

Bütün bu faraziyelerin geçerli olabilmesi için ayetteki "bu" işaret edatı ile ölçü ve tartı dürüstlüğü ile ondan sonrasının kastedilmiş olması gerekir ki, sözün akışının zahiri buna uygundur. İşaret edatı ile ondan öncekilerin tümünün kastedildiği ve imanın lügat anlamında değil de, ıstılahî anlamda kullanıldığı da farz edilebilir. Bazı tefsircilerin varit gördükleri bu ihtimal, daha çok bir şeyin kendi için şart koşulması gibi olur. Çünkü o takdirde ayetin anlamı, "Eğer mümin iseniz, tek Allah'a kulluk etmek, O'na iman etmek, ölçüde ve tartıda dürüst olmak, yeryüzünde fesat çıkarmamak, sizin için hayırlıdır." şeklinde olur.

Fakat bu son iki yorumun önünde bir problem söz konusudur. Şöyle ki, "Eğer inanıyorsanız" ifadesinden anlaşıldığına göre Şuayb'ın kavminin bu hitaptan önce mümin olmaları gerekir. Çünkü hem "kuntüm" ifadesinin geçmiş zaman kipinde olması ve hem "müminîn" kelimesinin ism-i fail olması, müminlik sıfatının bir zaman onlarda bulunmuş olmasını gerektirir. Aralarında kâfirlerin ve müminlerin, asilerin ve itaatkârların da bulunduğu bir kavme ise bu şekilde hitap edilmez. Eğer bu tefsircilerin dedikleri gibi olsa, "Eğer iman etti iseniz veya iman ederseniz, bu tutum sizin için hayırlıdır." denmesi yerinde olurdu. Anlaşılan, buradaki imanın ıstılahî anlamda olmadığını kabul etmek kaçınılmazdır.

86) "Bütün yol başlarında pusu kurup inananları tehditle Allah yolundan alıkoymayın..."

Anlaşıldığına göre ayetteki "tuidûne ve tesuddûne" ibareleri, "la tak'udû" cümlesinin failinin hâlleri ve "tebğûneha" ibaresi de "tesuddûne" cümlesinin failinin hâlidir.

Şuayb Peygamber, üçüncü olarak kavmini dinin kendisi demek olan doğru yola karşı çıkmayı terk etmeye çağırıyor. Ayetin akışının işaret ettiğine göre onlar, Şuayb Peygamber'e inananların yolları üzerinde oturuyor, onları ona iman ettikleri, onu dinledikleri ve onunla birlikte ibadet ettikleri gerekçesi ile tehdit ediyorlardı. Onları hak dine uymaktan ve tevhit yolunu izlemekten alıkoyuyorlardı. Kendileri ise şirk yolunu izliyorlar ve fıtrat dini olan Allah yolunu eğri göstermeye gayret ediyorlardı.

Kısacası, olanca güçleri ve ellerinden gelen bütün hileleri ile imana giden yolu kesiyorlardı. İşte Şuayb Peygamber bunu yapmamalarını söylüyor, onlara Allah'ın kendilerine yönelik nimetlerini hatırlamalarını, eski ümmetlerin tarihleri hakkındaki bilgilerinden ve fesat çıkaranların karşılaştıkları kötü akıbetten ders almalarını tavsiye ediyor.

"Sayıca azken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın. Görün bozguncuların sonu nasıl oldu?" ifadesi, öğüt ve tavsiye amacı taşır; daha önceki emirlerin ve yasakların hepsi ile bağlantılıdır. *"Sayıca azken Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın."* ifadesini ele alalım. Bu ifade, Şuayb Peygamber'in kavminin nüfus artması ile azlıktan çokluğa yükselişini hatırlamasını emrediyor. Bu gelişme, Allah'ın insan türüne yönelik büyük nimetlerindendir. Çünkü insan, toplum olmadan tek başına yaşayamaz. Çünkü insana diğer canlı türleri karşısında ayrıcalık sağlayan yüce gaye ile üstün insan mutluluğu, insanın öyle değişik sistem ve güçlerle, öyle kendine has bileşimlerle donanmasını gerçekleştirmiştir ki, bunların acayip ve çeşit çeşit zarurî ihtiyaçlarını insan tek başına karşılayamaz. Yiyecek, içecek, giyim, barınak, eş ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında düşünce, irade ve iş plânında başkaları ile işbirliği yapması gerekir.

Bilinen bir gerçektir ki, toplumun insan sayısı ne kadar çoğalırsa, birleşik toplumsal güç o kadar artar; düşünce, irade ve çalışma kapasitesi o kadar yükselir; ihtiyaçların ayrıntılarını o kadar duyarlılıkla fark eder, tabiî güçleri ihtiyaçlarını giderme konusunda seferber etme çarelerini daha iyi tespit eder.

İnsan soyunun artma yolunda oluşu, az sayıdan çok sayıya doğru gidişi, Allah'ın bir lütfudur. Bu gelişme, insan türünün eksiklikten kemale doğru gitmesinin temel dayanaklarındandır. Büyük milletler, her taraftan tartaklanan bir avuçluk küçük toplumlar gibi değildirler. Büyük kavimler ve aşiretler siyaset, ekonomi ve savunma alanında kendi ayakları üzerinde duramayan küçük toplumlar gibi olmazlar. Çünkü bu alanlardaki gelişmeler ilimle, irade ile ve çalışma kapasitesi ile gerçekleşir.

Fesat çıkaranların sonunun ne olduğuna gelince; bunu görmek için zorba, zalim ve başkalarını boyunduruk altında tutmuş milletlerin akıbetleri ile ilgili tarihî bilgilere bakmak yeterlidir. Bu milletler kalpleri korku ile doldurmuşlar, vicdanlara dehşet salmışlar, yurtları yakıp

yıkmışlar, malları yağmalamışlar, kanlar dökmüşler, kalabalıkları yok etmişler, Allah'ın kullarını köleleştirmişler ve kölelere boyun eğdirmişlerdir.

Allah zorbalıklarında ve saldırganlıklarında onlara mühlet vermiş. Sonunda güçlerinin doruğuna erip ihtişam tahtına kurulduklarında dünya ziynetleri akıllarını başlarından almış, aşırı arzuların cazibesine kapılmışlar. Düşünme erdeminden uzaklaşarak hayatın eğlencelerine dalmışlar. Aşırı arzularını ilâh edinmişler. Bunun üzerine Allah onları bile bile saptırmış da sahip oldukları güç, irade ve nimetler ellerinden alınmış ve böylece dağılıp gitmişler.

Tarihte nice kayserler, firavunlar, kisralar, imparatorlar, diktatörler görülmüş ki, zamanla isimleri bile unutulmuş, heybetlerinden geriye sadece birtakım hikâyeler kalmıştır. Çünkü kâinatta geçerli olan ilâhî yasanın gereği olarak insan hayatı akla ve düşünceye dayanmalıdır. İnsan bu prensibi çiğneyip, yozlaşmaya ve fesat çıkarmaya dalınca kâinatın düzeni onu reddeder, sebepler güçleri ile karşısına çıkarlar, kalabalıkları ile onu ezerler, böylece zilletin ve perişanlığın pençesine düşer.

87) "Eğer içinizden bir grup benim aracılığım ile gönderilen mesaja inanırken diğer bir grup buna inanmamış ise, Allah'ın aramızda hüküm vereceği güne kadar sabredin..."

Şuayb Peygamber, dördüncü olarak kavmini mümin ve kâfir olarak iki kampa ayrıldıkları takdirde sabra çağırıyor. O bu tavsiyeden önce onları hep birlikte iman edip iyi ameller işlemeye çağırmıştı. Anlaşılan bunun olamayacağını, inanç farklılığının kaçınılmaz olduğunu, insanları tehditle Allah yolundan alıkoyan kavmi içindeki zorbaların toplumda fesat çıkarmaya ve müminlere baskı uygulamaya girişeceklerini hissetmişti. Bu da müminlerin kararlılığının zayıflamasına, insanların onların kalpleri üzerinde baskı kurmasına yol açacaktı. Bu yüzden her iki tarafa da sabrederek Allah'ın haklarında vereceği hükmü beklemelerini emrediyor. Çünkü Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Böyle bir tutum toplumun yararına olurdu. Müminler dinî inançları yüzünden can güvenliğini kaybedip şaşkınlığa ve sıkıntıya düşmezlerdi. Kâfirler de düşüncesizce ve cahilce girişimlerde bulunarak ileride pişman olacakları bir çıkmaza düşmezlerdi. O hâlde Allah'ın

vereceği hüküm, aralarında en hayırlı çözümdür. O, hâkimlerin en hayırlısı olarak zamanı gelen hükmü ihmal etmez ve verdiği hükümde haksızlık yapmaz.

Şuayb Peygamber'in *"sabredin"* emri kâfirlere nispetle irşadî, müminlere nispetle mevlevî veya irşadî bir emirdir. Böylece bu emirle, her iki tarafı da kendi faydasına olan bir işe irşat etmektedir.

88) Onun kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, "Ey Şuayb, ya seni ve seninle birlikte inananları kentimizden sürüp çıkarırız veya dinimize dönersiniz." dediler...

Şuayb Peygamber'in (a.s) kavminin zorba önderleri, onun tavsiye ettiği sabrı ve Allah'ın vereceği hükmü beklemeye yanaşmadılar. Tersine onu ve müminleri tevhit dininden dönmemeleri hâlinde yurtlarından çıkarmakla tehdit etmeye kalkıştılar.

Zorbalar, *"ya seni... sürüp çıkarırız veya dinimize dönersiniz."* şeklindeki tehditlerini kesin kararlılık belirten pekiştirmeli ifadelerle dile getirdiler. Bundan dolayı Şuayb Peygamber (a.s), bu kararlı tehditleri işitince Rabbine yönelerek kendisine çıkış yolu göstermesini istedi.

88-89) Şuayb (onlara) dedi ki: "İstemesek de mi? Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra tekrar ona dönersek, Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz..."

Şuayb Peygamber (a.s), kavminin zorbalarına verdiği cevapta onların dinine dönmek istemediğini ifade ediyor. Cevabının daha sonraki cümlelerinden bu açıkça anlaşılıyor. Bu tutumun kaçınılmaz gereği, tercih etmek zorunda kaldığı takdirde, zorbaların gösterdiği öteki şıkkı seçmektir.

Şuayb Peygamber (a.s), kendisi ve kavminin müminleri adına verdiği cevapta onların dinine dönmek istemediklerini, çünkü böyle yaptıkları takdirde Allah'a ortak koşarak O'na yalan yere iftirada bulunmuş olacaklarını, putperestlik dinindeki diğer iftira niteliğindeki hükümleri de onaylamış olacaklarını bildirdi. *"Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz."* ifadesi, *"İstemesek de mi?"* ifadesinin sebebini bildirmektedir.

Şuayb Peygamber'in (a.s), *"Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra tekrar ona dönersek..."* sözüne dayanarak onun peygamber

olmadan önce putperest bir müşrik olduğunu ileri sürmek, saçma bir akıl yürütme biçimidir. Çünkü az önce söylediğimiz gibi o, kendisi ile birlikte kavminin müminleri adına da konuşuyor. Kavminin müminleri ona iman etmeden önce müşrik kâfirler idiler. Allah onları şirk inancından kurtararak Şuayb Peygamber (a.s) aracılığı ile tevhit dinine hidayet etti. Buna göre Şuayb Peygamber'in, *"Allah bizi kurtardıktan sonra"* sözü, çoğunluğun bütünü temsil ettiği ilkesi uyarınca kendisi ve müminlerin bütünü adına söylenmiş bir sözdür. Eğer ayetteki kurtarmak ile fiilî şirkten kurtarmak kastedilmiş ise bu böyledir.

Bu kurtarma ile gerçek kurtarma da kastedilmiş olabilir. Bu kurtarma, mevcut veya muhtemel ve beklenen her türlü sapıklıktan kurtarma anlamına gelir. Eğer bu anlam kastedilmiş ise ömründe bir an bile Allah'a ortak koşmamış olan Şuayb ile ona iman etmeden önce müşrik olan kavminin müminleri hep birlikte Allah'ın şirkten kurtardığı kimselerdir. Çünkü insan mahvolmaya doğru giden nefsine zarar ve fayda dokundurma gücüne sahip değildir, karşılaştığı her hayır Allah'tandır.

"Rabbimiz Allah dilemedikçe bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir." ifadesi, bir önceki yumuşak cevabı sertleştirip kesinliğe tırmandırmaktadır. Şuayb Peygamber, sanki şöyle demiştir: "Biz sizin dininize dönmek istemiyoruz. Çünkü burada Allah'a iftira etmek vardır. Daha doğrusu böyle bir şeyin olması asla mümkün değildir." Çünkü bir şeyi istememek, onu edinmeyi zorlaştırır, ama imkânsız kılmaz. Bu yüzden Şuayb Peygamber (a.s), ilk cevabında geriye dönüşün zor olduğunu söyledikten sonra, ikinci cevabında onun imkânsız olduğunu dile getirmiştir. Burada bir "ıdrab (yüz çevirme) ve terakki" örneği vardır.

"Bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir." ifadesi, "Ona dönmemiz asla söz konusu değildir." anlamındadır. Böylesi kesin kararlarda dahi kesin konuşmak, peygamberlik edebinden uzaktır. Çünkü hiçbir kayıt koymadan kesin konuşmak, "Hiçbir durumda, hatta Allah dilese bile, bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir." anlamına gelir ki, böyle bir tutum, Allah'ın yüceliğini bilmemekten kaynaklanır. Bu yüzden Şuayb Peygamber, *"Rabbimiz Allah dilemedikçe"* diyerek Allah'ın dilemesi durumunu istisna ediyor. Çünkü insan her durumda hata edebilir. Hata ile bir günah işleyebilir ve

Allah bunun sonucunda onu yardımından mahrum ederek cezalandırabilir ve dininden kovabilir. Böylece sapıklığa düşüp helâk olabilir.

"Rabbimiz Allah" ifadesinde Allah'ın iki isminin bir arada kullanılmasıyla Allah'ın dilediği hükmü verdiğine, işlerimizi O'nun plânladığına, O'nun hem ilâh, hem de Rab olduğuna işaret ediliyor ki, tevhit dininin gerektirdiği budur. Mesele, putperestlik dininin sandığı gibi değildir. Putperestlik inancında ulûhiyet Allah'a teslim edildikten sonra rububiyet O'ndan koparılarak çeşitli alanlarda farklı putlara izafe ediliyor ve deniz tanrısı, kara tanrısı gibi isimlendirmeler yapılıyor.

"Rabbimizin bilgisi her şeyi kapsamına almıştır." ifadesi, bir önceki cümlede yapılan istisnanın sebebini izah ediyor. Sanki Şuayb Peygamber'e, "Kesin, kararlı ve mutlak anlamlı bir ifadeden sonra niçin istisna yaptın?" diye soruluyor ve o da bu soruya şöyle cevap veriyor: "Rabbim bilgisi ile her şeyi kuşattığı hâlde ben O'nun bilgisinden sadece O'nun dilediği kadarını biliyorum. Buna göre Allah'ın bilgisi, benim bilgim dışında kalan, hoşuma gidecek veya gitmeyecek bir şeye taalluk edebilir. Meselâ O'nun bilgisi, benim O'nun bir emrine karşı gelmeme taalluk etmiş olabilir ve bu yüzden bugün istemememize rağmen sizin dininize dönmemizi dileyebilir." Belki de bu ifadeyi, *"Biz yalnız Allah'a dayanmışız."* cümlesinin izlemesinin sebebi budur. Çünkü Allah'a dayanan kimseye O yeter ve kendisini korktuğu kötülüklerden korur.

Sözün bu noktasında Şuayb'ın kavminin önde gelen kâfirleri, ona kararlı bir ifade ile iki şıktan birini kabul etmeyi teklif ediyorlar. Ya sürgün veya eski dinine dönmek. Şuayb (a.s) da onlara kesin bir dille eski dinlerine dönmeyeceğini bildiriyor. İşte bu kritik noktada Şuayb Peygamber (a.s), *"Ey Rabbimiz, kavmimiz ile aramızdaki anlaşmazlığı sen hak uyarınca çözüme bağla."* diyerek kendisi ve mümin arkadaşları adına Rabbine sığınıyor. Rabbinden kendisi ve müminler ile kavminin müşrikleri arasındaki anlaşmazlığa çözüm getirmesini istiyor.

Ayette bu çözüme bağlama, "bizimle kavmimizin arasını aç." tabiriyle ifade ediliyor. Bu da, "Aramızda kesin bir hüküm vardır." anlamındadır. Çünkü iki şeyin arasını açmak, bu iki şeyi birbirine temas etmeyecek şekilde birbirinden ayırmayı gerektirir. Şuayb Peygamber (a.s) arayı açmak için dua ediyor, ama bununla kesin hükmü kastediyor ki, bu da yok etme veya onun gibi bir akıbettir. Fakat kimin kaza-

nıp kimin kaybedeceğini hangi tarafın kurtulacağını belirsiz bırakıyor. Oysa Allah'ın kendisini destekleyeceğini, perişanlığa ve kötü sona uğrayanların kâfirler olacağını biliyor. Fakat ortadan bir ifade kullanarak bu konuda işi Allah'a havale etme edebini takınıyor. Daha önce *"Allah'ın aramızda hüküm vereceği güne kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en iyisidir."* derken de aynı edepli üslûbu kullanmıştı.

"Hüküm verenlerin en iyisi" ile *"Arayı açanların (çözüme bağlayanların) en iyisi"* ifadeleri, Allah'ın güzel isimlerinin ikisidir. Hüküm vermenin anlamına daha önce, arayı açmanın anlamına ise az önce değindik. Bu surede yer alan *"En güzel isimler, Allah'a aittir, O'na o isimler ile dua edin."* (A'râf, 180) ayetinin tefsirine sıra gelince, Allah'ın güzel isimleri hakkında geniş bilgi verilecektir.

90) Kavminin inkâr eden önde gelenleri, "Eğer Şuayb'a uyarsanız, kesinlikle hüsrana uğrarsınız." dediler.

Bu, Şuayb Peygamber'e inanan veya inanmak isteyen kimselere yönelik bir tehdittir. Onların bu tehditleri, Şuayb Peygamber'in *"Bütün yol başlarında pusu kurup inananları tehditle Allah yolundan alıkoymayın."* ifadesi ile yapmamalarını istediği tehdit ve Allah yolundan alıkoymanın bir örneğidir. Onların bu gibi sözleri içinden özellikle bu sözlerine yer verilmesi, yok oluşlarının anlatılmasının ardından söylenen *"Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular."* sözüne geçiş ve hazırlık olması içindir.

Bu ayetteki "uymak", kelimenin "önden giden birini izlemek" şeklindeki zahirî ve geleneksel anlamında da olabilir. Şöyle ki, kavminin ileri gelen zorbaları, Şuayb'ı ve yanındakileri iki şıktan birini seçmeye zorladılar. Ya beldelerinden çıkacak veya dinlerine döneceklerdi. Arkasından Şuayb'ın dinlerine dönmeyi kesin bir dille reddettiğini kendi ağzından işittiler. Daha sonra da, *"Ey Rabbimiz, kavmimiz ile aramızdaki anlaşmazlığı sen hak uyarınca çözüme bağla."* şeklindeki duasına şahit oldular. Artık şüpheleri kalmadı ki, Şuayb Peygamber beldelerini terk edip başka bir yere göç edecek ve kavminin müminleri de bu göçte ona eşlik edecekler. Bunu anladıklarında, *"Eğer Şuayb'a uyarsanız, kesinlikle hüsrana uğrarsınız."* diyerek müminleri tehdit ettiler. Onları yurtlarını terk etmeleri hâlinde hüsrana uğramakla korkuttular. Maksatları, Şuayb Peygamber'i yalnız başına göç etmeye zorlamaktı. Çün-

kü onların asıl düşmanı oydu. Müminlere duydukları nefret onun yüzünden, ona bağlı bir nefretti.

Bu iki yorumdan hangisi geçerli olursa olsun bu ayet, az önce işaret ettiğimiz gibi, *"Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular."* ayeti için bir hazırlık ve geçiş oluşturmaktadır.

91) Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da oldukları yere yığılıp kaldılar.

Ayette geçen "asbehû" fiili, bir hâlden başka bir hâle geçmeyi ifade eder. [Ayakta iken yere yığılmak gibi.] Bu kelime, "sabahladılar" anlamına da gelebilir. [Yani evlerinde yere yığılmış hâlde sabahladılar.] Bu ayetin anlamı, Salih Peygamber (a.s) hikâyesindeki benzeri ayeti açıklarken geçti.

92) Şuayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldular...

Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserinde yaptığı açıklamaya göre ayette geçen "yağnev" kelimesi, bir yerde başka bir yere ihtiyaç duymayacak kadar uzun bir süre oturmak anlamına gelir. Ayette geçen "keen" edatı, "keenne"nin hafifletilmiş hâlidir. Fiille başlayan cümlenin başına gelince bu hâli alır.

Bu ayette Şuayb'ı yalanlayanların durumu yurtlarında uzun süre oturmayanlara benzetiliyor. Böylelerinin yurtlarından ayrılmaları kolay olur. Çünkü orada aşiret, aile, ev, arazi bağlantıları yoktur. Ama bir yeri uzun süre yurt olarak kullananlara, orası ile her türlü maddî bağlantıyı kuranlara gelince; böylelerinin yurtlarını terk etmeleri imkânsız denecek kadar zordur. Özellikle bir yöreyi yurt edinip orada uzun zaman yaşamış bir toplumun ana yurdundan ayrılması son derece zordur. Oysa Şuayb Peygamber'in kavminin kâfirleri, yurtlarının çok eski yerlileri olmalarına rağmen çok kısa bir sürede evlerini-barklarını terk ettiler; anî bir yer sarsıntısına tutuldular da oldukları yere yığılıp kaldılar.

Onlar, Şuayb Peygamber ile ona uyanların hüsrana uğrayacaklarını sanmışlardı. Yanıldılar. İşler tersine döndü ve hüsrana uğrayanlar onlar oldu. *"Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir."* (Âl-i İmrân, 54)

Yüce Allah, bu gerçeğe işaret etmek üzere ilkönce müşriklerin Şuayb'a uyanların hüsrana uğrayacakları yolundaki sözlerini naklediyor. Arkasından azabın inişini gündeme getiriyor. Bu bilgiyi verirken, *"ani bir yer sarsıntısına tutuldular."* diyerek sarsıntıya yakalananların kimler olduğunu belirsiz bırakıyor, "kâfirler sarsıntıya tutuldular." demiyor. Fakat daha sonra *"Şuayb'ı yalanlayanlar, asıl hüsrana uğrayanlar oldular."* diyerek ilâhî hükmün, yok olmanın ve hüsranın Şuayb ve ona uyanlar lehine kâfirlerin başına geldiğini, tersinin olacağını sanmalarına rağmen hüsrana uğrayanların ve tuzağa düşenlerin onlar olduğunu bildiriyor.

93) Bunun üzerine Şuayb onlara sırt çevirdi...

Ayetten anlaşıldığına göre Şuayb Peygamber'in onlardan yüz çevirmesi azabın inmesinden ve yok olmalarından sonra olmuştur ve ayetteki sesleniş, ibret alınması amacıyla söylenmiştir. Ayette geçen "âsâ" fiili, üzülme anlamına gelen "esâ" kökünden gelir. Ayetin diğer bölümlerinin anlamı açıktır.

AYETLERİN MEÂLİ

94- Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını, ola ki bize yalvarırlar diye mutlaka sıkıntılara ve belâlara uğrattık.

95- Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar ve "Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi." dediler. Bunun üzerine onları hiç farkında olmadıkları hâlde ansızın yakalayıverdik.

96- Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de onları işlediklerinin cezasına çarptırdık.

97- Acaba o ülkelerin halkları geceleyin uyurlarken başla-rına azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

98- Acaba o ülkelerin halkları kuşluk vakti eğlenirlerken azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

99- Onlar Allah'ın tuzağına yakalanmayacaklarından emin midirler? Oysa hüsrana uğrayan toplum dışında hiç kimse kendini Allah'ın tuzağından emin sayamaz.

100- Üzerinde yaşadıkları toprakları eski yerlilerinden mi-ras alanlar, hâlâ anlamadılar mı ki, istesek kendilerini günahları yüzünden musibetlere çarptırırız ve kalplerini mühürleriz de artık işitemezler?

101- Bu ülkelere ilişkin bazı tarihî olayları sana anlatıyoruz. Andolsun, peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte Allah kâfirlerin kalplerini böyle mühürler.

102- Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler ile önceki ayetler arasında bağlantı vardır. Bu ayetlerde eski ümmetlerle ilgili hikâyeler özetleniyor. Bu ümmetlerin fasık oldukları, kulluk çerçevesinin dışında kaldıkları, yüce Allah'a ilk gün verdikleri söze ve taahhüde bağlı kalmadıkları anlatılıyor. Bu yüzden birbirine bağlı ilâhî yasaların mecrasına düştükleri açıklanıyor.

Şöyle ki, yüce Allah onlara her peygamber gönderdiği dönemde kendilerini sıkıntılarla, musibetlerle sınavdan geçiriyor. Fakat onlar kendilerini Allah'a yönelmeye, yalvarmaya, sığınmaya çağıran ayetleri inkâr ediyorlar, söz konusu uyarıcılardan ders alıp durumlarına çeki düzen vermiyorlar. Bu bir ilâhî kanundur.

Bu uyarılar faydalı olmayınca bu kanun başka bir kanunla yer değiştiriyor. Bu da onların kalplerinin mühürlenmesi kanunudur. Bu kanun uyarınca kalpleri katılaşıp gerçekten uzaklaştırılıyor; maddî şehvetlere, dünya hayatının cazibelerine, süslü görüntülerine bağlanıyor. Bu da ilâhî tuzak kanunudur.

Sonra bunları istidraç adını verdiğimiz bir üçüncü kanun izliyor. Bu kanun uyarınca kötülükler iyiliklere, mahrumiyetler nimetlere, sıkıntılar ve musibetler sevinçlere dönüştürülüyor. Bundan maksat, bu gafilleri gün be gün, saat be saat ilâhî azaba yaklaştırmaktır. Sonunda hiç beklemedikleri bir sırada azap kendilerini ansızın yakalıyor. Oysa onlar kendilerini güvenlik ve barış içinde görüyorlar, sahip oldukları bilginin rahatlığını da yaşıyorlardı. Ellerindeki teknolojik araçların hayatlarına yönelecek her türlü tehdidi, her türlü yok oluş tehlikesini bertaraf edeceğini düşünüyorlardı.

Yüce Allah bu ayetlerin birinde insanlara inen nimetlerin ve mahrumiyetlerin hangi esasa dayandığını, bu sürecin mekanizmasının nasıl işlediğini yalın bir gerçek olarak şöyle ifade ediyor: *"Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık..."*

Bu ayeti şöyle açıklayabiliriz: Kâinatın bütün parçaları bir canlı vücudun organları gibi birbirine bağlıdır. Sağlamlık, sakatlık, doğru işleyiş ve işlevlerini yerine getirme bakımından birbirini etkilerler. Eserleri ve özellikleri arasında karşılıklı etkileşim süreci geçerli ve yaygındır.

Kur'ân'ın açıkladığına göre kâinatın bütün parçaları Allah'a doğru gidiyor, kendileri için belirlenen gayeye doğru ilerliyor. Eğer kâinatın bir parçasında, özellikle üst düzeydeki bir parçasında bozulma olur da etkisi zayıflar ve doğrultusundan saparsa, bu bozukluğun etkisi diğer parçalarda ortaya çıkar ve bu diğer parçalarda ortaya çıkan bozuklukların etkileri, bozukluğun ilk merkezi olan parçaya yansırlar.

Bu etkiler, doğrultusundan sapmış parçanın yapısı ile uyumlu olmazlar. Bu etkiler, bu sebebin diğer sebeplerden yana katlandığı sıkıntılar ve belâlardır. Eğer o parça kendiliğinden veya başkasının yardımı ile düzelirse, eski normal ve sağlıklı durumuna tekrar kavuşur. Eğer sapıklığını, çarpıklığını ve bozukluğunu devam ettirirse, azgınlaşıp haddi aşıncaya ve kendini kuşatan diğer sebepleri fesadın eşiğine geti-

rinceye kadar sıkıntılı hâli devam eder. Bu noktada diğer sebepler ona karşı ayaklanır, Allah'ın kendilerine verdiği güçle ona karşı harekete geçerler. Ona karşı varlıklarını koruyarak onu parçalayıp hiç farkında olmadan ansızın yok ederler.

Yüce Allah'ın kâinatta egemen kıldığı bu evrensel yasa, insanı kapsam dışı bırakmaz, insan ondan müstesna değildir. Bir millet düşünelim ki, fıtrat yolundan sapmış ve bu sapma onun hayat sürecinde gaye olarak belirlenen mutluluktan alıkoyucu bir raddeye ulaşmış. Bu sapma, o milleti kuşatan ve onunla bağlantılı olan diğer evrensel sebeplerde bozukluk meydana getirir. Bu yaygın bozulmanın kötü sonucu, bir süre sonra kendine döner. Bu kötü sonucun tek sebebi, kendisinin doğru yoldan sapması ve o sebeplere kötü etkiler yöneltmesi olur. Bu noktada o milletin sosyal bünyesinde bunalımlar ve genel ilişkilerinde yaygın sıkıntılar görülür. Ahlâk bozukluğu, acımasızlık, ince duyguların kaybolması gibi.

Böyle milletler ayrıca yoğun biçimde evrensel belâlara ve musibetlere uğrarlar. Yağmurların yağmaması, toprakların ürün vermemesi, bereketsizlikler, ansızın bastıran seller, tufanlar, şimşekler, depremler, heyelanlar gibi. Bütün bunlar insanı uyarmak isteyen, o milleti Rabbine yönelmeye çağıran, terk etmiş olduğu dosdoğru fıtrat yoluna dönmeye teşvik eden, kolaylıkla yapılan sınavın arkasından sıkıntı ile insanı sınava çeken ilâhî ayetlerdir.

Eğer *"İnsanların elleriyle işledikleri günahlar yüzünden karada ve denizde fesat çıktı. Allah, ola ki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır."* (Rûm, 41) ayetini incelersek, bu gerçeğin dile getirildiğini görürüz. Ayet diyor ki: İnsanların elleriyle işledikleri günahlar ve haksızlıklar karada ve denizde fesada yol açar. Bu fesadın bir kısmı insanlarla bağlantılı olur. Savaşlar, yol kesmeler, güven ortamının kaybolması gibi. Bir kısmı da insanlarla bağlantılı olmaz. İnsanın hayatını ve geçimini sıkıntıya sokan hava ve yer şartlarının bozulması gibi.

"Başınıza gelen her musibet mutlaka ellerinizle işlediğiniz kötülüklerden dolayıdır. Kaldı ki, Allah kötülüklerinizin birçoğunu da affediyor." (Şûrâ, 30) ayeti ileride açıklayacağımız üzere bir bakıma az önceki ayetin benzeridir. Diğer bir benzeri de, *"Bir toplum tutumunu*

değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez." (Ra'd, 11) ayeti ve bu anlama gelen diğer ayetlerdir.

Eğer söz konusu millet bu sınav sonucunda kötülükten geri dönerse -ki böyle bir millet az bulunur- ne âlâ. Yok eğer sapıklığına ve çarpıklığına devam ederse, Allah o milletin fertlerinin kalplerini mühürler. O zaman insanlar bu duruma alışırlar. İnsan hayatının mutlaka böyle olması gerektiğini sanırlar. Maddî âlemin parçalarının dayattığı bunalımların, sıkıntıların, afetlerin, belâların kaçınılmaz olduğunu, tabiatın evrensel baskısının zorunlu olduğunu düşünürler. Onlara göre insanın yapacağı tek şey, ilim alanında ilerleyerek ve düşünce alanında çareler üreterek bu bunalımlarla mücadele etmek, tabiatın baskısına karşı koyarak onun yarattığı sıkıntıları savacak araçlar geliştirmektir. Tıpkı günümüzde kıtlığa, kuraklığa, vebaya, vereme ve diğer yaygın bulaşıcı hastalıklara karşı koymak için birtakım araçlar geliştirildiği veya tabiî güçlerin azgınlığı sonucu ortaya çıkan ve insan türünü yok etmekle tehdit eden selleri, tufanları, şimşekleri ve benzeri doğa olaylarını önleyecek araçlar geliştirilmeye çalışıldığı gibi.

Kahrolası insanoğlu, ne kadar nankördür! Kapıldığı şımarıklıkla sözde uygarlık ve ilim alanındaki ilerlemeleri sayesinde kâinatın dinamizmini yeneceğini, onun hükümlerini geçersiz kılacağını, onu boyunduruk altına alacağını, böylece kâinatın onun isteklerine uyacağını, arzularına boyun eğeceğini sanıyor. Oysa kendisi onun hükmü altında bulunan bir parçası ve zayıf yapılı bir bileşimidir. Eğer hak insanların keyfî arzularına uysa, gökler ve yer bozulur. Gökler ve yer bozulursa, şu zayıf yapılı insan onun en önce bozulan, en hızlı şekilde helâk olan parçası olur.

İnsanoğlu sanıyor ki, dinî düşünce, büyük olaylar ile onların doğal sebepleri arasındaki ilişkiyi geçersiz sayıyor, arkasından da bu olayların dizginlerini Yaratıcı'nın eline koyuyor. Böylece Yaratıcı, evrende meydana gelen olaylarda ortaklardan biri oluyor. Olaylardan nedenleri ve sebepleri bizim araştırma alanımız dahilinde olanlar diğer sebeplerin, nedenlerini ve sebeplerini bilmediğimiz geriye kalan olaylar ise, Yaratıcı denen sebebin etkileri olarak algılanıyor. Genel olaylar, atmosferdeki gelişmeler, veba, kıtlık, yağmurlar, yıldırımlar gibi. Sonra bu olayların doğal sebepleri keşfedilince, insanoğlu sanıyor ki, artık âlemlerin Rabbine, O'nun rabliğinin düzenleyiciliğine ihtiyacı yoktur.

Oysa insanoğlu farkında değildir ki, yüce Allah maddî sebeplerden bir sebep, tabiattaki aktif güçlerden bir güç değildir. O her şeyi kuşatan, bütün sebepleri yaratarak sonuçlarına yönlendiren, her şeyi yaratıp hedefine doğru sevk eden Allah'tır. Yaratıklarını ve sonuç niteliğindeki olayları O'ndan başkası kuşatamaz. O, her şeye istediği şeyi sebep kılabilir ve bu sebepler bizce meçhul, bilgimiz dışında kalan sebepler olabilir.

Şu ayetler bu gerçeğe işaret ediyor: *"Allah, buyruğunu kesinlikle gerçekleştirir. Allah, her şey için bir ölçü belirlemiştir."* (Talâk, 3), *"Allah, buyruğunu kesinlikle gerçekleştirir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler."* (Yûsuf, 21), *"Sizler, yeryüzünde Allah'ı âciz bırakamazsınız. Sizin Allah'tan başka bir dayanak, bir yardım ediciniz yoktur."* (Şûrâ, 31) Kur'ân'da bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

Nasıl olur da insan, Allah'ın egemenlik alanında O'nunla mücadele edebilir, O'nun hükmünü ve iradesini geçersiz kılacak tedbirleri düşüncesinde üretebilir ki?! Oysa yüce Allah, insanoğlu düzeyinde bir sebep değil, onun üstündeki bir sebeptir. Yani insanın kendisini, ondaki iradeyi, onun düşüncesini, sonra kullandığı araçları yaratan O'dur. Arkasından her şeyi yerine koyan, başlangıcından sonuna kadar bunları birbirine bağlayan ve bunları insanı son amacına erdirecek şekilde dizayn eden O'dur. Fakat insan, bilgisizliği yüzünden o amaca ulaşabilmek için Rabbinin kazası ve kaderi ile mücadele etmeye çalışmakta, O'nun hükmüne karşı çıkmaya kalkışmaktadır. Oysa insan Allah'ın iradesinin ve hükmünün araçlarından biri, O'nun takdirini ve kazasını yürürlüğe koyan sebeplerin bir parçasıdır.

Yüce Allah, insanı sıkıntılarla ve zorluklarla imtihan ettiğini anlattıktan sonra onun bu utandırıcı tutumuna işaret etmek üzere, *"Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar ve 'Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi.' dediler. Bunun üzerine onları hiç farkında olmadıkları hâlde ansızın yakalayıverdik."* buyuruyor ki, az sonra bu ayetin anlamını enine-boyuna açıklayacağız.

Bu, apaçık ve kanıtlanmış bir gerçektir ve özü şudur: İnsan, kâinatın diğer varlık türleri gibi, kâinatın kendisini kuşatan diğer parçalarıyla bağlantılı bir varlığa sahiptir. Hayatında ve mutluluk menziline doğru hareketinde sergilediği davranışlar ve takındığı tavırlar da kâinatın

diğer bölümleri ile bağlantılıdır. Eğer insanın davranışları kâinatla uyumlu olursa, kâinatın parçaları da onunla uyumlu olur ve göklerin bereket kapıları yüzüne açılır. Eğer insanın davranışları bozuk olursa, kâinatta fesada yol açar ve kâinat da ona fesatla karşılık verir. Eğer uyum hâline geri dönerse ne âlâ. Yok, eğer bozuk hâlini ısrarla sürdürürse kâinat kendisine karşı koyar, yapısını yıkarak, izini silerek onu yok eder ve yeryüzünü onun pisliğinden arındırır.

İnsan, davranışları ile kâinatla nasıl çatışabilir ki? Oysa kendisi, kâinatın bir parçasıdır ve onsuz tek başına varlığını sürdüremez. Yine insan, düşüncesi ile kâinatı nasıl dize getirebilir ki? Oysa o, ancak kâinattan alınan genel kanunları alt alta sıralayarak düşünebilir. Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Bu, burhan ile sabit olan ve Kur'ân'ın onayladığı ve açıkça ifade ettiği bir gerçektir. Buna göre her şeyi yüce Allah yaratmış, belli bir ölçüye göre plânlamış ve mutlu olacağı noktaya yönlendirmiştir. Âlemi ve bir parçası olan insanı boşu boşuna ve oyun olsun diye yaratmamıştır. Yarattığı her şeyi kendisine yaklaşsın, kendisine dönsün diye yaratmıştır. Yarattığı her şey için bir mutluluk menzili hazırlamış -ki her varlık, fıtratı gereği yüce Allah'ın izniyle bu menzile doğru hareket etmek ister- ve her yaratık için kendisini mutluluk menziline vardıracak bir yol çizmiştir. Eğer her varlık fıtrî yolunu izlerse, ne âlâ. Yok, eğer bu yoldan sapar ve tekrar bu yola dönmesinden ümit kesilirse, yaratılış amacı ortadan kalkar ve hakkında azap hükmü kesinleşir.

94) Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını, ola ki bize yalvarırlar diye mutlaka sıkıntılara ve belâlara uğrattık.

Bir görüşe göre ayetteki "be'sâ" fakirlik gibi malî bir sıkıntı ve "zarrâ" hastalık gibi bedenî bir sıkıntı anlamına gelir. Başka bir görüşe göre "be'sâ" insanların karşılaştıkları bedenî zorluk ve "zarrâ" da malî zorluk demektir. Bazıları ise bunun tersini ileri sürerler. Bir başka görüşe göre "be's" ve "be'sâ" kelimeleri, *"Allah'ın azabı (kahrı) daha çetin ve cezası daha şiddetlidir."* (Nisâ, 84) ayetinde görüldüğü gibi, daha çok mağlup etme ve cezaya çarptırma biçimindeki şiddet anlamında kullanılır.

Daha sonraki ayette "zarrâ" ve "serrâ" kelimeleri kullanılıyor ve bu kelimelerle insanı üzen ve sevindiren şeyler kastediliyor. Bu ifade-

yi karine kabul ederek "zarrâ" kelimesinin insanı üzen mutlak anlamdaki her türlü sıkıntı anlamına geldiği ve art arda gelen "be'sâ" ve "zarrâ" kelimelerinin ilkinin özel ve ikincisinin genel anlamlı olduğu söylenebilir.

Bu ayette anlatılan şudur: İlâhî yasanın uygulamasına göre herhangi bir peygamber bir beldeye gönderildiği zaman -ki bunun maksadı, söz konusu belde halkını doğru yola iletmektir- o beldenin halkı kendileri ve malları ile ilgili bazı sıkıntılarla imtihan edilir. Maksat, onların Allah'a yalvarmalarını sağlamak ve böylece onları Allah'a inanıp iyi işler yapmaya çağırmayı gerçekleştirmektir.

Belâlar ve sıkıntılar peygamberlerin çağrılarına güzel bir destek sağlar. Çünkü insanoğlu nimet içinde olduğu sürece o nimeti kendisine veren Allah'a yönelmeyi ihmal eder, şımarıklığa kapılır. Fakat nimet elinden alınınca yokluğunu hisseder, üzerine ezilmişlik ve zavallılık duygusu çöker, endişeye kapılır ve yok olma tehdidi ile karşılaşır. Bu durum, fıtratının gereği olarak onu ihtiyacını giderip perişanlığını ortadan kaldırmayı elinde bulunduran makama sığınmaya, ona yalvarmaya sevk eder. Bu makam, yüce Allah'tır. İnsan bunun farkında olmayabilir. Fakat bu konuda uyarılınca hakka yönelmesi umulur. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"İnsana bir nimet verdik mi yüz çevirir, yan çizer. Fakat başına bir kötülük gelince uzun uzun yalvarmaya başlar."* (Fussilet, 51)

95) Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar...

Ayette geçen "beddelna" fiilinin kökü olan "tebdil" kelimesi, ikinci bir şeyi bir önceki şeyin yerine koymak demektir. Yine ayette geçen "seyyie" (kötülük) ve "hasane" (iyilik) kelimelerinin anlamları açıktır. Bu ikili ile sıkıntı-rahatlık, korku-güven, üzüntü-sevinç ikililerinden kastedilen anlam kastediliyor. Bunun delili, bir sonraki ayetteki *"Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi."* ifadesidir.

Ayetteki "afev" fiili, tefsirciler tarafından "Allah onları belâlarla ve sıkıntılarla azalttıktan sonra mal ve nüfus bakımından çoğaldılar." şeklinde açıklanıyor. Gerçi tefsirciler böyle bir açıklama yapmıyorlar, ama bu kelimenin "iz silme" anlamında olması da uzak bir ihtimal değildir. Şu beyitte olduğu gibi:

"Öyle bir ev ki, zamanın uzunluğu onun izini sildi.

Uzun yıpranmadan dolayı neredeyse belirsiz oldu."

O zaman ifadenin anlamı şöyle olur: Onlar kendilerine verilen iyiliklerle eski kötülüklerin izlerini sildiler ve *"Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi."* dediler. Yani değişken ve farklılaşan bir kâinatın içinde yer alan insanoğlunun, konumu gereği kötülüklerle ve iyiliklerle karşılaşması, birbirini izleyen üzücü ve sevindirici olaylarla yüz yüze gelmesi normaldir. Bunun ilâhî bir imtihanla, Rabbanî bir mahrumiyetle ilgisi yoktur.

Bu ikinci anlama nazaran onların *"Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi."* şeklindeki sözlerinin, "afev" kelimesinin atf-ı tefsiri olması mümkündür. Bu takdirde ifadenin anlamı şöyle olur: Onlar, "Üzücü ve sevindirici olaylar, zaman akışının dönüşümlü ve değişken âdetleridir. Bunlar atalarımız zamanında olduğu gibi, bizim başımıza da dönüşümlü olarak gelir." diyerek ilâhî imtihanın resmini sildiler, varlığını inkâr ettiler. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Eğer kendisine dokunan sıkıntıdan sonra katımızdan ona bir rahmet tattırırsak, 'Bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum...' der."* (Fussilet, 50)

"Hatta afev ve kalu" ibaresindeki "hatta" gaye anlamı taşır. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Arkasından onlara sıkıntılar yerine nimetler verdik. Bu nimetlere öyle daldılar ki, daha önceki sıkıntılı durumlarını unutarak, "Bu iyilikler ile o kötülükler zamanın âdetidir." dediler.

Önce sıkıntı çekmek ve arkasından rahata kavuşmak, onları bu noktaya getirdi. Oysa onlar, bu noktada ders alarak Allah'a yalvardıktan sonra daha çok şükretmeye yönelmeli idiler. Fakat onlar, tam tersini yaparak Rablerinin kendileri hesabına hoşlandığı o gaye yerine bu gayeyi koydular. Bu yüzden Allah kalplerini mühürledi, bu sebeple artık hak sözü işitmiyorlar.

"Zarrâ ve serrâ" ibaresinde "zarrâ"nın "serrâ"dan önce gelmesi, her hâlde *"sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik."* ifadesindeki sıralama ile paralellik olsun diyedir.

"Bunun üzerine onları hiç farkında olmadıkları hâlde ansızın yakalayıverdik." ifadesinde insanın, Allah'ın iradesinin gerçekleşme bi-

çimini bilmediğine yönelik bir işaret vardır. Böyle olduğu için Allah'ın yakalaması ansızın, beklemeden ve onlar farkında olmaksızın gerçekleşiyor. Oysa onlar olayların gelişimini ve sebeplerin özelliklerini bildiklerini sanıyorlar. Öyle olsaydı, bilgi birikimlerine dayanarak geliştirdikleri tedbirlerle varlıklarını tehdit eden helâk edici sebeplerden korunmaları gerekirdi. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Peygamberleri onlara açık mucizelerle gelince, sahip oldukları bilgi ile böbürlendiler."* (Mü'min, 83)

96) Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık...

Ayette geçen "berekat" kelimesi, insanın zaman zaman yoklukları ile imtihan edildiği çok sayıda hayır türleri anlamına gelir. Güvenlik, bolluk, sağlık, mal ve evlât gibi.

"Yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık." ifadesinde kinayeli istiare sanatı vardır. Çünkü burada bereketler kanallara benzetiliyor. İnsanların yararlandıkları bütün ilâhî nimetler bu kanallardan akıyor. Fakat bu kanallar kapanmış, onlardan insanlara doğru hiçbir şey akmıyor. Ama eğer insanlar iman edip kötülüklerden sakınsalar, Allah bu kanalları açacak ve yağmur, kar, sıcak ve soğuk gibi gök bereketleri ile bitki, meyve ve güvenlik gibi yer bereketleri insanlara doğru akacaktır ve bu bereketlerin akışı zamanında ve faydalı olacak miktarda olacaktır.

"Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı..." ayeti kanıtlıyor ki, bereket kapılarının açılması, ülkelerin halklarının hepsinin iman edip kötülüklerden sakınmalarının sonucudur. Ya-ni bereket kapılarının açılması bir kısım insanların iman edip kötülüklerden sakınmalarından değil, insan türünün bir bütün hâlinde iman edip kötülüklerden sakınmalarının sonucudur. Çünkü insanların bir bölümünün inanıp kötülüklerden sakınmaları, kaçınılmaz olarak diğer bölümünün kâfir ve fasık olmalarını gerektirir ki, böyle bir durumda fesat sebebinin ortadan kalkmadığı açıktır.

"Fakat onlar yalanladılar, biz de onları işlediklerinin cezasına çarptırdık." ifadesinde geçen "ahz" (yakalama) cezalandırma anlamındadır. Bu cezalandırmanın nasıl olduğu, aslında insanın davranışlarının ona geri dönmesi demek olduğu, yukarıda açıklandı.

97) Acaba o ülkelerin halkları geceleyin uyurlarken başlarına azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

Ayette geçen "beyat" ve "tebyit" kelimeleri, düşmanın gece baskını yapması anlamına gelir. Bu da aldatıcı nitelikte bir eylemdir. Çünkü gece insanlar için sükûnet dönemidir. İnsanlar bu saatlerde doğal olarak uyuyarak ve hareketsiz kalarak istirahat etme ve başkaları ile ilgilenmeme eğilimindedirler.

Ayetin içeriği daha önceki ayetlerin sonucudur. Yani beldelerin halkları duyu organları ile algıladıkları ile yetinip bunun ötesinde kalan bilgilerden mahrum oldukları için hiç beklemedikleri bir sırada gelen, ani azaba çarpıldıklarına göre bir bütün olarak gafletteyken, gece uykuları sırasında Allah'ın azabının başlarına gelmeyeceğinden emin midirler?

98) Acaba o ülkelerin halkları kuşluk vakti eğlenirlerken azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?

Ayetteki "zuha", gündüzün başında güneşin yayıldığı vakittir. Ayetteki eğlenceden, oyundan maksat, insanların dünyalık ihtiyaçlarını gidermek ve nefislerinin isteklerini karşılamak için yaptıkları hareketlerdir. Bu hareketler, gerçek mutluluk amacı ile ve hakkı aramak uğruna yapılmadıkları takdirde oyun ve eğlence olurlar.

Buna göre *"eğlenirlerken"* ifadesi, dünya işlerinden kinayedir. Bu ifadenin istiare olduğu ve "onlar oyun oynar gibi faydasız işlerle uğraşırlarken" anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bir önceki ayetteki *"uyurlarken"* ifadesinin gafletten kinaye olması da uzak bir ihtimal değildir. Ayetin anlamı ise açıktır.

99) Onlar Allah'ın tuzağına yakalanmayacaklarından emin midirler? Oysa hüsrana uğrayan toplum dışında hiç kimse kendini Allah'ın tuzağından emin sayamaz.

Ayette geçen "mekr" kelimesi, bir insana farkında olmadan zarar dokundurmak veya sonu zararla bitecek bir durumla karşı karşıya bırakmaktır. Bu eylem, ancak ceza niteliği taşıdığı zaman Allah'a izafe edilebilir. Meselâ insan bir günah işler, Allah da onu farkında olmadan ani bir azaba çarptırır veya onu farkına varmadan sonu azapla noktalanacak bir durumla karşı karşıya getirir. Yoksa daha önce işlenmiş bir günahın karşılığı olmaksızın durup dururken insana böyle bir işlemde

bulunmayı Allah'a yakıştırmak imkânsızdır. Daha önce birkaç kere buna işaret etmiştik.

Birbirini izleyen *"Acaba o ülkelerin halkları... emin midirler?"*, *"Acaba o ülkelerin halkları... emin midirler?"* ve *"Onlar Allah'ın tuzağına yakalanmayacaklarından emin midirler?"* ifadelerinde ince bir espri vardır. Şöyle ki, üçüncü ayette ilk iki ayette ifade edilen yadırgamalar birleştirilip özetleniyor. İlk iki ayette fiilin öznesi isim olarak kullanılıyor, ikinci ayette "Acaba onlar... emin midirler?" denerek zamir kullanılmıyor. Maksat, üçüncü ayetteki zamirin ilk iki ayetin her ikisinin öznelerine raci olmasına zemin hazırlamaktır. Bu durumda uykudayken cezaya çarptırılan ülkeler halkları, oyun oynarlarken cezaya çarptırılan ülkeler halklarından başka kimseler olmaktadır.

"Oysa hüsrana uğrayan toplum dışında hiç kimse kendini Allah'ın tuzağından emin sayamaz." Çünkü ilk iki ayette belirtildi ki, yüce Allah'ın tuzağından emin olmak, başlı başına bir ilâhî tuzaktır, arkasından ilâhî azap gelir. O hâlde Allah'ın tuzağından emin olanlar, bu yersiz güvenleri yüzünden Allah'ın tuzağına düşmüş, hüsrana uğramış kimselerdir.

100) Üzerinde yaşadıkları toprakları eski yerlilerinden miras alanlar, hâlâ anlamadılar mı ki, istesek kendilerini günahları yüzünden musibetlere çarptırırız...?

Ayette geçen "yehdî" fiilinin faili, hikâyeleri özetlenen beldeler halklarının maceralarıdır. "Lillezîne yerisûne" ibaresi ise bu fiilin mefulüdür. Ayetin anlamı şudur: "Ülkeler halkları ile ilgili anlattığımız hikâyeler, üzerinde yaşadıkları toprakları eski sahiplerinden miras alanlara yol gösterici bir açıklama olmuyor mu?" Üzerinde yaşadıkları yerleri eski sahiplerinden miras alanlardan maksat, yurtlarını atalarından miras alan yeni nesillerdir.

Ayetin bütününün anlamı şudur: İmtihan ettikten sonra kalplerini mühürlediğimiz için peygamberlerinin öğütlerini dinlemeyen ve bu yüzden günahları ile yakaladığımızı açıkladığımız toplumların torunları, istediğimiz takdirde onları da günahları yüzünden cezalandıracağımızı, bu konuda hiçbir şeyin bize engel olamayacağını, hiçbir vesile ile azabımızdan kurtulamayacaklarını hâlâ anlamadılar mı?

Bazı tefsircilere göre ayetteki "yehdî" burada lâzım (meful almayan) fiil gibi kullanılmıştır. Buna göre ayetin anlamı, "İstediğimiz tak-

dirde kendilerini günahları ile yakalayacağımızı anlayacak kadar hidayetten pay almadılar mı?" şeklinde olur. Benzeri bir kullanıma şu ayette de rastlıyoruz: *"Hâlâ anlamadılar mı ki, (bugün) yurtlarında gezdikleri kendilerinden önceki nice nesilleri yok ettik?"* (Secde, 26)

"Ve kalplerini mühürleriz de artık işitemezler" ifadesi, *"musibetlere çarptırırız"* ifadesine matuftur. Çünkü buradaki geçmiş zaman gelecek zaman anlamındadır. Anlamı da, "Anlamadılar mı ki, istesek kalplerini mühürleriz..." şeklindedir. Bazılarına göre bu ifade, ayetin sonunda gelen bir ara cümledir. Bu ayet hakkında, aktarılmasında fayda görmediğimiz başka görüşler ve yorumlar da vardır.

101) Bu ülkelere ilişkin bazı tarihî olayları sana anlatıyoruz...

Bu ayet, *"Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını"* diye başlayan ilk iki veya üç ayetteki özetten sonra toplumlarla ilgili hikâyelerin ikinci bir özetidir.

Bu iki özetleme arasındaki fark şudur: İlk özetleme Allah'ın icraatı ile ilgilidir. Allah'ın onları sıkıntılara ve musibetlere uğratması, sonra kötülükleri iyiliklerle değiştirmesi, arkasından da farkında olmadıkları bir sırada onları ansızın yakalaması anlatılıyor. Fakat ikinci özetleme onların ilâhî çağrı karşısında takındıkları tutum ile ilgilidir. Bu tutum da şudur: Onlara peygamberler açık deliller ile geldiler, ama onlar iman etmediler. Çünkü daha önce yalanlamışlardı. Daha önce yalanladıkları gerçeklere inanacak değillerdi. Bu, Allah'ın kalplerinin mühürlemesinin sonucudur.

"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi." ifadesindeki "bi-ma" ibaresi, "li-yu'minû" ibaresi ile bağlantılıdır. Bunun gereği "ma"nın mevsule olmasıdır. Başka bir yerdeki *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* (Yûnus, 74) ayeti bunu doğrular. Çünkü o ayette "bi-hi" zamiri kullanıldığı için "ma"nın mevsule olduğu daha açıktır.

Buna göre bu ifadenin anlamı, "Onlar ilk çağrıldıklarında yalanladıkları gerçeklere, daha sonra ikinci kez peygamberleri tarafından çağrılınca da iman etmediler." şeklindedir.

"İman edecek değillerdi." ifadesi de bu anlamı doğrular. Çünkü bu söz dizisi önceden hazırlıklı olmamayı ifade eder. "Falancaya gelecek değilim." ve "Filanca şöyle yaptığı için ona ikram edecek değilim."

denir. Bu sözlerin anlamı, "Öyle yapabilecek durumda değilim." ve "Şuna hazırlıklı değilim." şeklindedir. Başka bir ayette, *"Allah, müminleri şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda pis olanı temiz olandan ayıracaktır."* (Âl-i İmrân, 179) buyruluyor. Yani pis olanı temiz olandan ayırmaya yönelik ön iradesi vardır.

Bir başka ayette, *"İnkârları artmış olan kimseleri Allah, bağışlayacak ya da doğru yola iletecek değildir."* (Nisâ, 137) buyruluyor.

Daha sonraki, *"Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk."* ayeti de bu anlamı doğruluyor. Çünkü sözün akışından anlaşıldığına göre bu ayet, *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* ayeti ile bağlantılıdır ve onu açıklar niteliktedir. Çünkü bundan şu anlaşılıyor: Onlara bir telkinde bulunulmuş, onlar telkin yapıldığı anda onun dışına çıkmış, onu yalanlamışlardı. Sonra kendilerine delillerle peygamberler geldiğinde onları da yalanladılar, onlara iman etmediler. Daha önce yalanladıkları gerçeklere inanacak değillerdi.

"Andolsun, peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi." ifadesinin ardından, *"İşte Allah kâfirlerin kalplerini böyle mühürler."* ifadesine yer verilmesinden şu anlaşılıyor:

İfadede anlatılan peygamberlerin açık delillerle gelmeleri ve onların daha önceki yalanlamaları yüzünden bu gerçeklere inanmamaları, sözü edilen kalpleri mühürleme işleminin bir göstergesidir. Şöyle ki, Allah yalanlamayı onların kalplerine yerleştirdiği, vicdanlarında sabitleştirdiği için peygamberler açık delillerle geldiklerinde kalplerinde bu çağrıyı kabul edecek yer yoktu; çünkü kalpleri bu çağrının zıddı ile dolu idi.

Anlam itibariyle bu iki ayetle, *"Peygamber gönderdiğimiz her ülkenin halkını... sıkıntılara ve belâlara uğrattık."* diye başlayan ilk iki ayet arasında sıkı bir uyum vardır. Çünkü söz konusu iki ayette yüce Allah'ın şu yasası anlatılıyor: Allah tevhit ilkesinin ve diğer ilkelerin hak olduklarını kanıtlayan ayetler gönderiyor. Bu ayetler, önce insanları belâlara ve sıkıntılara uğratmak, arkasından kötülükleri iyiliklere dönüştürmek, sonra da günahlarının cezası olarak insanların kalplerini mühürlemek şeklinde ortaya çıkıyor.

Buna göre bu ayetlerin toplu şekilde anlamı şöyledir: O beldelerin halklarına peygamberleri açık delillerle geldiler. Fakat onlar kendilerine gönderilen Allah'a yalvarmaya ve ihsanlarına şükretmeye çağırıcı ayetlere inanmadılar. Tersine onları kuşku ile karşıladılar. Onları zaman akışının geleneğine, günlerin değişiklik meydana getiren etkisine, böylece insanın durum değiştirmesine yordular. Böylece bu ayetleri yalanladılar ve bu yalanlama kalplerine yerleşti. Bu yüzden peygamberler onları hak dine çağırdıkları zaman, kabul etmeye çağrıldıkları hakka ve kendilerine açıklanan ayetlerin içeriğine inanmadılar. Çünkü daha önce bu ayetleri yalanlamışlardı. Önceden yalanladıkları gerçeklere inanmaları söz konusu değildi. Bunun sonucu olarak yüce Allah kalplerini mühürledi. Bu yüzden artık gerçekleri işit-miyorlar.

O hâlde onların iman etmemeleri, Allah'ın kalplerini mühürlemesi ve bu mühürlemeden önce sıkıntıların ve belâların, ikinci aşamada ise kötülüklerin iyiliklere dönüşmesinin anlamını yalanlamalarının sonucudur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Andolsun, sizden önceki nice kuşakları, peygamberleri kendilerine açık gerçeklerle gelmişlerken zalimce davranarak iman etmeye yanaşmadıkları için yok ettik. İşte biz ağır suçlu toplumları böyle cezalandırırız." (Yûnus, 13), *"Sonra Nuh'un arkasından birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara açık delillerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere inanmaya yanaşmadılar. Biz de haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz."* (Yûnus, 74)

Buna göre, *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* ifadesi, *"Andolsun, peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle geldiler."* ifadesine yönelik bir sonuçtur.

Onların yalanladıkları gerçeklerden maksat, peygamberlerin kendilerine anlattıkları dış dünya ile ve kendi nefisleri ile ilgili açık ayetler ve getirdikleri mucizelerdir. Bütün bunların hepsi Allah'ın ayetleridir.

Bunları daha önce yalanlamalarından maksat, bu ayetleri görünce akıllarının Allah'ın kulları oldukları, O'nun dışında başka bir rab olmadığı yolundaki yargısını yalanlamalarıdır. İkinci aşamada iman etmemelerinden maksat ise, peygamberler tarafından bu ayetlerin sunulması sırasında onlara inanmamalarıdır.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar, peygamberlerin kendilerine getirip anlattıkları ayetlere inanacak değillerdi. Çünkü onlar, düşünüp Allah'a yalvarsınlar ve şükretsinler diye Allah tarafından kendilerine gönderilen bu ayetlerle ilgili akıllarının hatırlattığı gerçekleri yalanlamışlardı.

Buna göre bir sonraki *"Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk."* ayetinde sözü edilen ahit, yüce Allah'ın ayetlerin dili ile akıl yolundan onlardan aldığı sadece O'na kulluk etmeleri şeklindeki sözdür. Ayette sözü edilen fasıklıktan (yoldan çıkmışlıktan) maksat da, bu söze bağlı kalmayarak, taahhütlerinin dışına çıkmalarıdır.

Bu taahhüdün daha öncesinde gerçekleşen bir başka taahhüt aşaması daha vardır. Şöyle ki: Yüce Allah, Âdem Peygamber'i yaratıp şekillendirmek suretiyle insanları yarattığı zaman onlardan bu yolda taahhüt aldı. O zaman Âdem'i insanlığa örnek yaparak ona meleklerin secde etmesini sağladı, arkasından onu cennete koydu. Sonra yeryüzüne inmesini emrettiğinde kendisinin ve soyundan geleceklerin Allah'a kulluk etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları yolunda ondan taahhüt aldı.

Yüce Allah, orada bir plân belirledi ve bu plân uyarınca bir topluma hidayet verirken, başka bir toplumu hidayetten yoksun bıraktı. Sonra insanlar dünyaya gelip hayat yolculuğuna çıktıklarında birinci kesimdeki toplumlar hidayeti bulurken, öbür kesimdekiler verdikleri taahhüdün dışına çıktılar. Nihayet Allah onların kalplerini mühürledi ve kötü işlerinden sonra dünyada sapıklık hükmünü giymeleri kesinleşti. Daha önce, *"(Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* (Â'râf, 30) ayetinin tefsiri sırasında bu gerçeği vurgulamıştık.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar, ilk taahhüt alınışı sırasında yalanladıkları, kabul etmedikleri gerçeklere peygamberlerin çağrısı sırasında inanacak değillerdi. Biz onların çoğunu orada alınan taahhüde dünyada bağlılık gösterir bulmadık. Çoğunu bu taahhüdün hükmü dışına çıkan fasıklar olarak bulduk.

Bu da bir anlamdır. Ama bu anlam daha önceki anlama aykırı değildir. Bu iki anlam birbirinin uzantısıdır, aralarında çelişki yoktur. Çünkü insanın yolunun ve bu yolun varacağı iyilik veya kötülükten

ibaret sonunun kader uyarınca belirlenmesi, onun dünyada iyi ve kötü olma imkânı ile ve bu iki durumdan birinin gerçekleşmesinin onun seçimine bağlı kılınması ile çelişmez. Tefsirciler bu ayet hakkında başka görüşler de ileri sürmüşlerdir ki, aşağıda onlara değiniyoruz:

1- Önceki yalanlamaktan maksat, peygamberlerin geldiği andan inat ve ısrar anına kadar uzanan yalanlamadır. *"İman edecek değillerdi..."* ifadesinden maksat ise, ısrar ettikleri sıradaki inkârcılıklarıdır. Buna göre ayetin anlamı, "Çağrının ilk anından inatlaştıkları ana kadar yalanladıkları gerçeklere inatlaştıkları aşamada inanacak değillerdi." şeklindedir.

Bu, ayetin sözlerinde hiçbir karinesi bulunmayan saçma bir yorumdur.

2- İlk yalanlamadan maksat, ilâhî şeriatın değişmez temel ilkelerini yalanlamadır. Tevhit, ahiret ve adaletin güzel, zulmün de çirkin oluşu gibi aklın ilk plânda onayladığı ilkeler gibi. Sonraki yalanlamadan maksat da, şeriatın ayrıntılı hükümlerine yönelik yalanlamadır. Buna göre ayetin anlamı, "Onlar bu ayrıntılı şeriat hükümlerine inanacak değillerdi. Çünkü bu hükümler onların ayrıntılı çağrıdan önce temel ilkeler hâlinde yalanladıkları hükümlerdir." şeklindedir.

Bu görüşe olan itirazımız şudur: Bu görüş ayetten anlaşılanla bağdaşmaz. Çünkü Allah'ı inkâr etmeye ve fıtrî akla göre sabit olan diğer temel ilkeleri reddetmeye yalanlama denmez. Üstelik ayette var olduğunu yukarıda söylediğimiz karineler, bu yoruma ters düşer.

3- Bu ayet, *"Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler."* (En'âm, 28) ayeti ile aynı anlamdadır. Buna göre anlamı, "Onları öldürüp arkasından diriltsek, öldürülmeden önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değiller." şeklindedir.

Bu yorum, bu ayet hakkında yapılan en saçma yorumdur.

4- Bu ayetteki "kezzebû" fiilinin zamiri onların eski kuşaklarına, buna karşılık "li-yu'minû" fiilinin zamiri ise yeni kuşaklara racidir. Buna göre ayetin anlamı, "Onların yeni nesilleri atalarının yalanladıkları gerçeklere inanacak değillerdi." şeklindedir.

Bu görüşe karşı söyleyeceklerimiz şunlardır: Bu görüş hiçbir delile dayanmıyor. Çünkü *"daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* ibaresinin akışından anlaşıldığına göre ayetteki ço-

ğul zamirlerinin her üçünün de mercii aynıdır. Bu yorumun aşağıdaki görüşe dönüşecek şekilde anlatılması da mümkündür.

5- Bu ayette sözü edilen, kendilerine peygamber gönderilmiş beldeler halkları, eski ve yeni kuşakları ile bir bütün olarak kabul ediliyor. Onlar eski ve yeni kuşakları ile bir şahıs gibi sayıldıkları için eski kuşakların peygamberlerini yalanlamaları yeni kuşaklarının peygamberlerini yalanlamaları sayılıyor. Buna karşılık yeni kuşakların iman etmemeleri, eski kuşakların iman etmemeleri olarak ifade ediliyor. Bu üslûp, Kur'ân'da Ehlikitap hakkında, özellikle Yahudiler hakkında sık sık kullanılır. Birçok ayette Yahudilerin yeni kuşakları atalarının kötülüklerinden sorumlu tutulur, eski kuşaklarının zulümleri yeni nesillere izafe edilir. Buna göre ayetin anlamı, "Yaratıldıkları günden günümüze kadar insanlara sürekli peygamberler delillerle gelmiştir. İnsanların eski kuşaklarının yalanladıkları gerçeklere yeni nesiller iman edecek değiller." şeklindedir.

Bu yoruma karşı itirazımız şudur: Bu yorum özü bakımından doğru bir anlam taşımakla birlikte sözün akışı ile bağdaşmıyor. *"Bu ülkelere ilişkin bazı tarihî olayları sana anlatıyoruz."* ifadesinden anlaşılacağı gibi, ayetin konusu eski ümmetlerin durumunu anlatmaktır. Bu yorumda iddia edildiği gibi eğer bu toplumlar yüzyıllarının sürekliliği içinde varlığını sürdüren, ilki ve sonu olan, başı ve ayağı olan, baştakilerinin yalanladıklarına sondakileri iman etmeyen bir tek ümmet ele alınmış olsaydı, *"peygamberleri onlara açık belgelerle, mucizelerle geldiler."* ifadesi bu devamlılığı yansıtacak nitelikte olur, yani "peygamberleri onlara açık belgelerle geliyorlardı" veya bu anlama gelecek bir ifade kullanılırdı, "geldiler" şeklindeki bir defada olup bitmişlik anlamı veren bir ifade kullanılmazdı. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Böyle bir dil şu ayette kullanılmıştır: *"Fakat ne zaman bir peygamber onlara canlarının istemediği bir şey getirdiyse, (onlardan) bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürüyorlardı."* (Mâide, 70)

Bilinen bir gerçektir ki, peygamberleri yalanlayanlar, onları öldürenlerden farklı kişiler ve kuşaklar olabilirler. Ancak her iki kesimin bir toplumun üyeleri olduğu belirtilmiş ve bu yüzden peygamber gelişinin sürekliliğine delâlet eden bir ifade kullanılmıştır. Şu ayetlerde de olduğu gibi:

"Çünkü onlara peygamberleri açık delillerle her geldiklerinde, '(Bizim gibi) insanlar mı bizi doğru yola iletecekler?' diyerek kâfir oldular, hakka sırt çevirdiler. Allah da onların kulluklarını hesap dışı bıraktı." (Teğâbun, 6), *"Sonra Nuh'un ardından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara açık delillerle geldiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* (Yûnus, 74) Bu son ayetteki *"Nuh'un ardından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik."* ifadesi, "Her peygamberi kendi kavmine gönderdik." anlamına geliyor.

6- Ayetteki "bi-ma kezzebû" ibaresindeki "ba" harfi, sebep bildiriyor ve "ma" da masdariyedir. Buna göre onların ilk yalanlamalarından maksat, peygamberlerini veya karşılarına çıkan her hakkı yalanlama alışkanlıklarıdır. O takdirde ayetin anlamı, "Daha önce peygamberleri veya karşılaştıkları her gerçeği yalanlamaları sebebi ile Rablerine iman edecek değillerdi." şeklinde olur.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* şeklindeki Yûnus Suresi'nde yer alan benzer ayet, bu yorumun asılsızlığını kanıtlıyor. Çünkü Yûnus Suresi'ndeki bu ayette yer alan "bi-hi" ibaresi, bu ayetteki "ma"nın mevsule olduğunun delilidir. Üstelik bu ayetten "bi-ma"-daki "ba" harfinin mütaadilik anlamına geldiği ve "bi-ma" ibaresinin "li-yu'minû" ibaresine müteallik olduğu anlaşılıyor. Şunu da ekleyelim ki, bu yorum, bir bakıma ilk yorumla aynıdır.

7- Onların ayetin sonunda işaret edilen yalanlamaları, misak (söz verme) günü saklı tuttukları yalanlamalarıdır. Buna göre ayetin anlamı, "Onlar daha önce misak (söz verme) günü yalanladıklarına, peygamberlerin çağrısı sırasında inanacak değillerdi." şeklindedir.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu anlam özü itibariyle doğru olsa da tefsirde esas alınamaz. Çünkü tefsirde zahir esas alınır, batın değil. Bunun delili, arkasından gelen *"İşte Allah kâfirlerin kalplerini böyle mühürler."* ifadesidir. Çünkü bu ifade, onların inanmamalarının kalplerinin mühürlenmesinden kaynaklandığını ve Allah'ın daha önceki yalanlamaları yüzünden kalplerini mühürlediğini, bu sebeple sonraki çağrıda iman etmediklerini açıkça belirtiyor. Zira kalplerin mühürlenmesi, dünyaya gelir-gelmez olan bir işlem değildir, dünyada daha önce işlenmiş bir suçun sonucudur. Bundan açıkça şu anlaşılıyor:

Onların kalplerinin mühürlenmesine yol açan yalanlama, dünyada meydana gelmiş ve sonra bu kalp mühürlenmesi, daha önce yalanladıkları gerçeklere yanaşmamalarını gerektirmiştir.

Bu anlamda başka ayetler de vardır. Bu ayetler şunu kanıtlıyor: Yüce Allah'ın kalpleri mühürlemesi, daha önce dünyada işlenmiş bir günah sebebi ile olur. Yoksa sırf misak (söz verme) günü gerçekleşen daha önceki yalanlama, dünyada tek taraflı bir kalp damgalamasına yol açmaz. Böyle bir şey asla Allah'a yakışmaz. Zira O, *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) buyuruyor.

102) Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık...

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, *"Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık."* ifadesi hakkında şu açıklama yapılmıştır: "Onların çoğunda ahit bulmadık, yani ahde vefa bulmadık. Nitekim, 'Falancada ahit yoktur.' denir. Bu söz, 'O kişide ahde vefa yoktur, ahdine bağlı kalmaz.' anlamında kullanılır." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ahitle, Allah'ın onlara ayetleri aracılığı ile yöneltti̇ği ahdin veya onların kendi ihtiyaçları ve akıllarının yol göstermesi ışığında Allah'a kulluk edecekleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacakları yolunda Allah'a verdikleri ahdin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu ayetin anlamı, yaptığımız açıklamalardan açıkça anlaşılıyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Hüseyin b. Hakem şöyle der: "Ben o salih kula -yani İmam Musa Kâzım'a (a.s)- bir mektup yazarak İbrahim Peygamber'in bile, *'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster.'* [Bakara, 260] şeklindeki sözünden anlaşılacağı üzere şüphede olduğu gibi şüphede olduğumu, bu konuda beni aydınlatmasını istedim. Bana verdiği cevapta şöyle yazdı: İbrahim Peygamber inanıyordu, fakat imanının kuvvetlenmesini istiyordu. Sen ise kuşkudasın ve kuşkulu kişide hayır yoktur. Kuşku, yakin olmayınca söz konusu olabilir. Yakin gelince kuşku caiz olmaz."

"İmam (a.s), cevabının devamında şöyle yazdı: Nitekim *'Onların çoğunda ahde bağlılık diye bir şey bulmadık. Tersine çoğunu yoldan çıkmış bulduk.'* ayeti kuşku edenler hakkında inmiştir." [c.2, s.399, h:1]

Ben derim ki: Bu rivayet ile bizim yukarıda yaptığımız açıklama arasındaki uyum açıktır. Bu rivayetin devamı, Ayyâşî tarafından Hüseyin b. Hakem Vasıtî'ye dayanılarak nakledilmiştir. Bu nakilde rivayetin sonu, "Bu ayet kuşkulular hakkında inmiştir." şeklindedir.

AYETLERİN MEALİ

103- Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik. Fakat onlar, bunlara (bu ayetlere) karşı zalimce bir tutum takındılar. Gör bakalım bozguncuların sonu nice oldu?

104- Musa dedi ki: "Ey Firavun, ben bütün âlemlerin Rab-bi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."

105- "Bana Allah hakkında sadece doğruyu söylemek yaraşır. Size Rabbinizden açık bir belge, bir mucize getirdim. İsrailoğulları'nı benimle birlikte gönder."

106- Firavun, "Eğer getirdiğin bir mucize varsa ve doğru söylüyorsan, onu göster bakalım." dedi.

107- Bunun üzerine Musa elindeki değneği yere attı. Değnek o anda apaçık bir iri yılan oluverdi.

108- Ve elini (koynundan) çıkardı, bakanlar onun ak bir parıltı saçtığını gördüler.

109- Firavun'un önde gelen adamları dediler ki: "Bu adam bilgili bir büyücüdür."

110- "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Peki ne buyurursunuz?"

111- Dediler ki: "Onu kardeşi ile birlikte oyala ve bütün kentlere adam toplayacak elçiler gönder."

112- "Bütün bilgili büyücüleri sana getirsinler."

113- Büyücüler Firavun'a geldiler, "Eğer biz yenecek olursak, bize bir ödül vardır (değil mi?)." dediler.

114- Firavun, "Evet, ayrıca da yakın adamlarımdan olacaksınız." dedi.

115- Büyücüler, "Ey Musa, sen mi (önce) atacaksın, yoksa biz mi atalım?" dediler.

116- Musa, "Siz atın." dedi. Büyücüler (hünerlerini ortaya) atınca insanların gözlerini büyülediler, onları ürküttüler ve büyük bir büyü gösterisi gerçekleştirdiler.

117- Biz de Musa'ya, "Değneğini yere at." diye vahyettik. Değnek onların bütün uydurduklarını yutuverdi.

118- Böylece gerçek, yerine oturdu ve onların bütün yaptıkları (marifetleri) boşa çıktı.

119- (Firavun ve adamları) orada yenilgiye uğradılar ve küçük düştüler.

120- Büyücüler ise secdeye kapanarak yere atıldılar.

121- "Âlemlerin Rabbine inandık." dediler.

122- "Musa ve Harun'un Rabbine."

123- Firavun (onlara) dedi ki: "Ben size izin vermeden önce ona inandınız (öyle mi?). Bu, bu kentin halkını buradan çıkarabilmek için önceden burada kararlaştırdığınız bir komplodur; ama yakında (başınıza neler geleceğini) bileceksiniz."

124- "Yemin ederim ki, sağlı-sollu birer el ve ayağınızı kesecek ve arkasından hepinizi asacağım."

125- Büyücüler dediler ki: "Biz zaten Rabbimize döneceğiz."

126- "Sen, sadece Rabbimizin ayetleri bize gelince onlara inandık diye bizden hoşlanmıyorsun. Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır ve canımızı Müslüman olarak al."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle, Musa Peygamber (a.s) ile ilgili hikâyeler başlıyor. Bu hikâyelerin ikisine özellik tanınıyor. Bunlar, Firavun'a giderek İsrailoğulları'nı kurtarmak için peygamber olarak gönderildiğini ortaya sürmesi ile Allah'ın kendisine Tur gecesi verdiği iki mucizeyi ortaya koymasıdır. Bu ayetlerde bu hikâye ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Ar-

kasından İsrailoğulları'nı kurtarmak için Mısır'da onlar arasında ikâmet ettiği dönemin hikâyesi özetleniyor, İsrailoğulları'nın kurtuluşuna kadar Firavun'un kavminin karşılaştığı ağır cezalar sayılıyor. Sonra da Tevrat'ın inişi ve İsrailoğulları'nın buzağıya tapmaları anlatılıyor, arkasından da İsrailoğulları ile ilgili, değişik ve ibret verici hikâyelere değiniliyor.

103) Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik...

Bu hikâyenin başında sözün akışının değişmesi, Musa Peygamber'e (a.s) verilen önemin yenilendiğini kanıtlıyor. Çünkü o, kitap ve şeriat sahibi ulülazm peygamberlerden biridir. Çünkü din, Nuh ve İbrahim peygamberlerle (üzerlerine selâm olsun) aştığı iki aşamadan sonra onun gönderilmesiyle yeni ve ayrıntılı bir aşamaya girmiştir. Ayetlerin sözlerinde de söz konusu aşamaların değişmesini gösteren işaretler vardır. Nitekim önceki ayetlerde, *"Andolsun, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."*, *"Ad kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik)."*, *"Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik)."* buyurulmuştur.

Görüldüğü gibi bu ifadelerde aynı söz akışı kullanılmıştır. Çünkü Hud ve Salih peygamberler Nuh Peygamber'in şeriatı üzereydiler. Arkasından, *"Lut'u da (peygamber olarak gönderdik). Hani o kavmine dedi ki"* buyrularak sözün akışı değişmiştir. Çünkü Lut Peygamber, İbrahim Peygamber'in getirdiği şeriat aşamasından ibaret olan dinin ikinci aşamasının peygamberlerinden idi. Lut Peygamber, İbrahim Peygamber'in şeriatı üzere idi. Arkasından Şuayb hikâyesinin başında yine daha önceki söz akışına dönülmüştür.

Sonra da bu ayetlerin ilki olan, *"Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik."* ayeti ile başlayan Musa Peygamber hikâyesinde söz akışı yine değişmiştir. Çünkü Musa Peygamber, yeni bir kitap ve şeriatla gelen üçüncü ulülazm peygamberdir.

Allah'ın dini ve şeriatları gerçi birdir, aralarında çelişki ve çatışma olmaz; fakat şeriatlar arasında özetlilik ve ayrıntılılık, mükemmellik ve fazlalık bakımından farklılık görülür. Bu farklılık, insanlığın noksanlıktan kemale ve asırdan asra ilâhî mesajları kabul etme yeteneğinde görülen tedricî gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sonunda

ilmî bir aşamaya ulaşılmıştır. En yüksek aşama olan bu aşamada peygamber gönderilmesi dönemi son bulmuştur. Kitap ve şeriat son şeklini almıştır. Bundan sonra artık yeni bir kitap ve yeni bir şeriat beklenmez olmuştur. İnsanlığın bundan sonraki gelişmesi dinin yaygınlık kazanması, insanlık toplumundaki etki alanını genişletmesi, ilâhî gerçeklerin uygulamaya yansıtılmasında ileri adımlar atılması, Kur'ân'ın çağrısı ve şeriatın teşviki uyarınca ilim ve amel alanında gelişmeler gösterilmesi şeklinde olacaktır. Yeryüzü Allah'ındır ve onu dilediği kullarının egemenliğine verir. Mutlu son, kötülüklerden sakınanlara ait olacaktır.

"Sonra onların (o peygamberlerin) ardından Musa'yı ayetlerimizle... gönderdik..." ayetinde Musa Peygamber'in (a.s) hikâyesi özetleniyor. Bir sonraki *"Musa dedi ki: Ey Firavun..."* ayeti ile bu hikâyenin ayrıntılı anlatımına girişiliyor. Gerçi biz bu hikâyeleri Musa hikâyesi, Nuh hikâyesi, Hud hikâyesi diye adlandırıyoruz; ama bu hikâyeler bu surede anlatıldıkları şekilleri ile bu peygamberlerin gönderildikleri milletlerin ve kavimlerin hikâyeleridir. Bu hikâyelerde bu toplumların Allah'ın peygamberleri karşısında takındıkları inkârcı tutumlar ve bu tutumları sonucunda karşılaştıkları akıbet anlatılıyor. Bu akıbet toptan yok olmalarına ve soylarının kurumasına yol açan ilâhî cezanın başlarına inmesidir. Bundan dolayı anlatılan bütün hikâyelerin, azabın inmesi ve ilgili toplumun yok olması ile noktalandığı görülür.

Sözlerimizin başında söylediklerimizi unutmamak gerekir. Şöyle demiştik: Bu hikâyelerin amacı, insanlardan toplu olarak alınan taahhüdü kabul etme konusunda nasıl davrandıklarını anlatmaktır. Böylece genel olarak insanlara bir uyarı ve özellikle müminlere bir hatırlatma yapılmaktadır. "Elif Lâm Mîm" diye başlayan sureler ile Sâd Suresi'nin ortak amacı, işte bu uyarı ve hatırlatmadır.

"Sonra onların (o peygamberlerin) ardından". Yani adı anılan peygamberlerin ardından. Bu peygamberler, Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb (hepsine seâm olsun) peygamberlerdir. *"Musa'yı Firavun'a ve önde gelen adamlarına gönderdik."* Yani onu Mısır hükümdarı ile onun çevresindeki kodamanlara gönderdik. "Firavun" Mısır hükümdarlarına verilen bir unvan idi. Nitekim Bizans hükümdarlarına Kayser, İran hükümdarlarına Kisra ve Çin hükümdarlarına da Fağfur deni-

yordu. Musa Peygamber'in kendisine gönderildiği ve Allah'ın denizde boğduğu söz konusu Firavun'un adını Kur'ân açıklamıyor.

"Ayetlerimizle". Musa Peygamber'in getirdiği ayetlerden maksat, çağrısının ilk aşamasında yere attığında iri bir yılan oluveren değneği ile yeninden çıkardığında ak bir parıltı saçan elidir. Bunlardan sonra Allah'ın onlara gönderdiği su baskını, çekirge sürüsü, zararlı böcek salgını, kurbağalar ve kan mucizeleri de ayrıntılı ayetler olarak bu kategoriye girer. Kur'ân'da en çok mucizelerinden söz edilen peygamber Musa Peygamber'dir. (Ona selâm olsun.)

"Bunlara karşı zalimce bir tutum takındılar." Yani hikâye içinde anlatılacağı üzere Musa Peygamber'le gönderilen ayetlere karşı zalimce bir tutum takındılar. Her şeye yönelik zulüm o şeye göredir. Ayetlere yönelik zulüm ise onları yalanlamak, inkâr etmek anlamındadır.

"Gör bakalım bozguncuların sonu nice oldu?" Bozgunculuğun sonundan söz edilmesi, onların durumlarını değerlendirip ibret almak içindir. Çünkü onlar toplumlarında fesat çıkarıyorlar ve İsrailoğullarını eziyorlardı. Nitekim Musa Peygamber'in Firavun'a yönelttiği çağrıda, *"İsrailoğulları'nı benimle birlikte gönder."* teklifi de yer alıyordu. Aynı istek başka bir yerde, *"İsrailoğulları'nı bizimle birlikte gönder. Onlara işkence etme."* (Tâhâ, 47) şeklinde dile getiriliyor.

104) Musa dedi ki: "Ey Firavun, ben âlemlerin Rabbi tara-fından gönderilmiş bir peygamberim."

Daha önce işaret edildiği gibi bu ayetle çağrı hikâyesinin ayrıntılı anlatımına başlanıyor. Musa Peygamber, kendini peygamber olarak tanıtmakla tebliğ edilmesi için gönderildiği mesajı anlatmaya hazırlık ve geçiş yapmış oluyor. Yüce Allah'tan "âlemlerin Rabbi" diye söz etmesi, putperestlere verilecek en uygun karşılıktır. Çünkü onlar her kavmin, âlemdeki her olay kesiminin ve her yörenin ayrı bir rabbi, bir ilâhı olduğuna inanırlar.

105) "Bana Allah hakkında sadece doğruyu söylemek yaraşır..."

Bu ayette Musa Peygamber, peygamberlik iddiasında doğru olduğunu vurguluyor. Yani bana yakışan tutum, doğruyu ve gerçeği söylemek, Allah ile senin arandaki elçiliğim sırasında batıl hiçbir şeyi Allah'a isnat etmemek, bana emrettiği hiçbir şeyi söylememektir. *"Size Rabbinizden açık bir belge, bir mucize getirdim."* ifadesi, ya daha ön-

ceki bütün sözlerinin veya *"Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim."* ifadesinin kanıtı olarak ileri sürülmüştür. Çünkü Allah'ın görevlendirdiği elçi olmak, diğer her icraatın dayanağı olan temel niteliktir.

Herhâlde ayetteki "hakîkun" kelimesinin "alâ" edatı aracılığı ile müteaddi olmasının sebebi, "harîsun" kelimesinin anlamını içermiş olmasıdır. Çünkü sözlükten bildiğimize göre "hakîkun" kelimesi "ba" harfi aracılığı ile müteaddi olur ve lâyık olma anlamına gelir.

Bu ibarenin "hakîkun aleyye" şeklinde olduğu da nakledilmiştir. Böyle okununca ifadenin anlamı, "Allah hakkında sadece doğruyu söylemek benim için gerekli bir görevdir." şeklinde olur. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

106) Firavun, "Eğer getirdiğin bir mucize varsa ve doğru söylüyorsan, onu göster bakalım." dedi.

Ayetin başındaki *"Eğer getirdiğin bir mucize varsa"* şartı, Musa Peygamber'in (a.s) doğruluğunu da içerir. Çünkü eğer Musa Peygamber gerçek bir mucize ortaya koyarsa, bir mucize getirdiği yolundaki açıklamasının doğruluğu fiilen kanıtlanmış olur. Fakat Firavun'un ayetin sonundaki sözlerinde Musa Peygamber'in yanında bir mucizenin olduğuna inanmadığını ima eden bir tarz vardır. Yani Firavun, "Eğer bir mucize getirdin ise, onu ortaya koy. Fakat doğru söylediğini sanmıyorum." demek istiyor. Buna göre şartta tekrar yoktur.

107) Bunun üzerine Musa elindeki değneği yere attı. Değnek o anda apaçık bir iri yılan oluverdi.

Söylendiği üzere ayetin başındaki "fa" harfi cevap anlamı taşır. Yani ona değneğini yere atmakla cevap verdi. Fakat bu "fa" harfi aslında sonuç bildirmektedir. Cevap anlamı ise bulunduğu yerin özelliğinden çıkıyor. Ayette geçen "su'ban" kelimesi, iri yılan anlamına gelir. Bu yılanın burada iri yılan olarak tanımlanması ile, *"Musa yere attığı değneğin küçük bir yılan gibi hareket ettiğini görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçmaya başladı."* (Kasas, 31) ayetinde küçük bir yılan olarak tanımlanması arasında çelişki yoktur. Çünkü ileri sürüldüğü gibi bu hikâyeler birbirinden farklıdır. Zira küçük yılandan söz eden ayet, Tur Gecesi hikâyesini anlatmaktadır. Başka bir yerde bu mucize, *"Musa değneği yere atınca yürüyen bir yılan oluverdi."* (Tâhâ, 20) şek-

linde ifade ediliyor. İri yılan ise, Firavun'un isteği üzerine ona mucize göstermesi ile ilgili hikâyede geçmektedir.

108) Ve elini çıkardı, bakanlar onun ak bir parıltı saçtığını gördüler.

Yani elini koynundan çıkardı. Nitekim şu ayetler buna delalet eder: *"Elini koltuğunun altına sok da hiçbir hastalık belirtisi olmaksızın bir başka mucize olarak ak bir parıltı ile geri çıksın."* (Tâhâ, 22), *"Elini koynuna sok da hiçbir hastalık belirtisi olmaksızın ak bir parıltı saçarak geri çıksın."* (Kasas, 32)

Bu konudaki rivayetlerde Musa Peygamber'in (a.s) mucize göstermek istediğinde elinin yeni doğan güneş gibi parıldadığı anlatılmakla birlikte, ilgili ayetlerde elinin görenler için ak bir parıltı saçarak koynundan çıktığından fazla bir şey söylenmiyor. Yalnız onun bir mucize olarak sunulması, elinin saçtığı beyazlığın görenler tarafından olağanüstü bir olay olarak değerlendirilen nitelikte olduğunu kanıtlar.

109) Firavun'un önde gelen adamları dediler ki: "Bu adam bilgili bir büyücüdür."

O sırada Firavun'un ne dediğinden söz edilmiyor. Söylenen şey, Firavun'un adamları arasında geçen karşılıklı konuşmadır. Anlaşılan, Firavun'un adamları bir danışma toplantısı düzenlemişler. Birbirleri ile müzakere etmişler. Herkes görüşünü bildirmiş ve aralarında onayladıkları görüşleri uygulamak üzere Firavun'a sunmuşlar. Bu adamlar Musa Peygamber ile ilgili müşavereleri ve gördükleri mucizeleri sonucunda, *"Bu adam bilgili bir büyücüdür."* dediler. Madem ki adam bir büyücüdür, Allah'ın peygamberi olduğu yolundaki sözleri doğru değildir; sadece bu kozu kullanarak İsrailoğulları'nı kurtarmak, onlara bağımsızlık kazandırarak desteklerini almak istiyor. Arkasından da sizi yurdunuzdan çıkarmayı ve ideal uygarlığınızı ortadan kaldırmayı plânlıyor. Onun komplosunu boşa çıkarmak ve tutuşturduğu ateşi söndürmek için ne emreder, ne önerirsiniz? Onu öldürmek, asmak, zindana atmak mı, yoksa onunki gibi bir büyücülükle karşısına çıkmak mı gerekir?

Aralarında onayladıkları nihaî görüşü Firavun'a sundular. Bu görüş, "Onu kardeşi ile birlikte oyala ve bütün kentlere adam toplayacak

elçiler gönder, bütün bilgili büyücüleri sana getirsinler." şeklinde ortaya çıktı.

Bundan anlaşılıyor ki, ayetteki *"Peki ne buyurursunuz?"* ifadesi, Firavun'un adamlarından birinin bir başkasına söylediği bir sözdür. *"Dediler ki: Onu kardeşi ile birlikte oyala."* sözü ise, Firavun'un yakın adamlarının ortaklaşa kabul ederek Firavun'a sundukları görüştür. Bu sözün aynısı başka bir ayette Firavun tarafından yakın adamlarına hitaben söylenmiş bir söz olarak şöyle naklediliyor: *"Firavun çevresindeki seçkin adamlarına dedi ki: 'Bu adam bilgili bir büyücüdür. Sizi büyücülüğü ile yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Peki ne buyurursunuz?' Dediler ki: Onu kardeşi ile birlikte oyala ve adam toplayacak elçilerini kentlere gönder, bütün bilgili büyücüleri bulup sana getirsinler."* (Şuarâ, 37)

Bu iki ayetten şu anlaşılıyor: Firavun'un adamları onun sözü hakkında müşavere yaptılar ve onu onaylayarak Musa Peygamber'e onunki gibi bir büyü ile karşılık verilmesi görüşüne vardırlar. Bu söz, Firavun'un ağzından onun Musa Peygamber'e hitaben söylediği bir söz olarak, adamlarının büyüsüne onunki gibi bir büyüyle karşılık verilmesi şeklindeki görüşleri ile birlikte şöyle naklediliyor: *"Firavun dedi ki: Ey Musa, sen bizi büyücülüğünle yurdumuzdan çıkarmaya mı geldin? Biz de seninki gibi bir büyü ile karşına çıkacağız."* (Tâhâ, 58) Anlaşılan bu söz, Firavun'un bu yoldaki direktifi hakkında adamlarının yaptıkları istişare sonucunda ortaya çıktı. Arkasından da Firavun'un kendisi tarafından Musa'ya hitap edilerek tebliğ edildi.

Firavun'un önde gelen adamları istişare içerikli bir başka toplantı daha yaptılar. Bu toplantı büyücülerin gelmelerinden sonra oldu. O toplantıda yapılan gizli müzakereler bize şöyle naklediliyor: *"Bunun üzerine aralarında gizlice fısıldaşarak durumlarını tartıştılar ve dediler ki: Bu iki adam büyücüdür, sizleri büyüleyerek yurtlarınızdan çıkarmak, sizin örnek dininizi ortadan kaldırmak istiyorlar."* (Tâhâ, 63)

Açıkça ortaya çıkıyor ki, bu sözün sahibi Firavun'dur. Onu, üzerinde istişare etsinler ve ne yapması gerektiği hakkında görüşlerini bildirsinler diye yakın adamlarına sundu. Onlar da istişare ettikten sonra Firavun'un teklifini onayladılar ve kendisine Musa ve Harun peygamberleri bir süre oyalayarak karşılarına çıkacak büyücüleri toplaması yolunda görüş bildirdiler. Firavun da bu görüşü kabul ettikten sonra

Musa Peygamber'e (a.s) tebliğ etti. Arkasından büyücülerin gelişinden sonra ikinci ve gizli bir istişare toplantısı yaparak, düzenleyecekleri halka açık bir toplantıda hep birlikte ellerinden gelen büyücülük hünerleri ile ona karşılık vermeleri gerektiği yolunda görüş birliğine vardılar.

110) "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Peki, ne buyurursunuz?"

Yani: "İsrailoğulları'nın desteğini alarak Mısır'ı ele geçirmek, bağımsızlığınıza son vererek sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." Eski yüzyıllarda bir kavmin başka bir kavme saldırıp onu yenmesi, yurtlarını işgal etmesi, ülkelerini ele geçirerek yerlileri evlerinden, barklarından atması, yurtsuz göçmenler hâline getirmesi sık sık görülen bir uygulama idi.

111-112) Dediler ki: "Onu kardeşi ile birlikte oyala ve bütün kentlere adam toplayacak elçiler gönder..."

Ayetteki "ercih" kelimesi, geciktir anlamına gelir. Yani onun ve kardeşinin işini şimdilik ertele. Hemen öldürme gibi icraatlara girişip zulüm ve baskı ile suçlanmana meydan verme. Bunlar yerine askerlerini yurdun bütün şehirlerine sal. Büyücüleri toplayıp sana getirsinler. Sonra Musa'nın büyüsüne büyücülerin büyüleri ile karşı koy.

Ayetteki "ercih" kelimesi, "ercihi" şeklinde de okunmuştur. Asıl hâli ise "erci'hu" şeklindedir. Sonra "hemze" harfi "ya" harfine dönüştürülmüş, sonra da "ya" harfi atılmıştır. Kelimenin sonundaki "ha" zamirdir ve Musa Peygamber'e dönüktür. Musa Peygamber'in kardeşinden maksat da, Harun Peygamber'dir (her ikisinin üzerine selâm olsun).

113-114) Büyücüler Firavun'a geldiler, "...bize bir ödül vardır (değil mi?)." dediler...

Yani askerlerini yurdunun dört bir yanına saldı. Büyücüleri topladılar ve büyücüler geldiler. Bu ifadelere kısaltma amacı ile yer verilmiyor.

"Bize bir ödül vardır (değil mi?)." ifadesi, ödül isteğini dile getirmesine rağmen pekiştirme amacı ile haber cümlesi şeklinde söyleniyor. İstekleri haber cümleleriyle dile getirmek yaygın bir ifade tarzıdır. İfadenin, soru edatı kaldırılmış bir soru cümlesi olması da muhtemeldir.

İbn Amir'in "inne lena le-ecren" cümlesini "e-inne lena le-ecren =bize bir ödül var mı?" şeklinde okuması ve bir sonraki ayette Firavun'un, *"Evet, ayrıca da yakın adamlarımdan olacaksınız."* diyerek şeklindeki isteklerine olumlu cevap vermesinin yanı sıra yakın adamlarından olacaklarını vaat etmesi de, bu ihtimali doğrulamaktadır.

115) Büyücüler, "Ey Musa, sen mi (önce) atacaksın, yoksa biz mi atalım?" dediler.

Büyücüler, Musa Peygamber'i değneğini önce yere atmak ile büyücülerin iplerini ve değneklerini önce atmaları şıklarından birini seçmek için serbest bıraktılar. Bu tercih hakkı tanıma, ona karşı koymaya hazır oldukları mesajını içeriyor. Şüphe yok ki, bu serbest bırakma, hangi tarafın önce değnek atacağı ile ilgilidir. Yani istersen önce sen değneğini at, istersen önce biz iplerimizi ve değneklerimizi atalım.

Bu teklifte bir tür yüksekten atma, üstünlük taslama edası vardır. Çünkü Musa Peygamber'in önce veya sonra değneğini atmasını önemsediklerine ve galip geleceklerine güvendikleri için ondan hiç korkmadıklarına delâlet ediyor. Bununla birlikte bu teklifte bir türlü nezaket de söz konusudur.

116) Musa, "Siz atın." dedi. Büyücüler (hünerlerini ortaya) atınca insanların gözlerini büyülediler...

Buradaki büyü, insanların duyu organlarını etkileyip nesneleri gerçekte olduklarından farklı şekilde algılamalarını sağlamaktır. *"Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular."* (Bakara, 102) ayetinin tefsiri sırasında bu konuyu incelemiştik. Ayette geçen "isterhebuhum" fiilinin kökü olan "istirhab" korkutma anlamındadır. Ayetin anlamı açıktır. Yüce Allah bu ayette büyücülerin büyüsünü "büyük" olarak niteliyor.

117-118) Biz de Musa'ya, "Değneği yere at." diye vahyettik...

Ayette geçen "en" edatı açıklama anlamı taşır. Yine ayette geçen "telkafu" fiilinin kökü olan "lekf" ve "lekafan" bir şeyi hızla yutmak anlamına, "ye'fıkûne" fiilinin kökü olan "ifk" ise, bir şeyi yönünden alıkoymak, yönünü değiştirmek anlamına gelir. Bundan dolayı yalan anlamında kullanılır. Ayette açıkça görülen birçok kısaltmalı, öz ifadelere yer veriliyor. Ayetin anlamı şöyledir: Büyücüler iplerini ve değneklerini attıktan sonra biz Musa'ya, "Değneğini yere at." diye

vahyettik. Değnek ansızın bir yılan oluvererek büyücülerin bütün göz boyayıcılıklarını yutuverdi.

"Böylece gerçek, yerine oturdu." ifadesinde kinayeli istiare sanatı vardır. Bu ifadede hak (gerçek) askıda duran, sonunun ne olacağı bilinmeyen, yere düşüp istikrar bulup bulamayacağı belli olmayan bir nesneye benzetiliyor. Gerçek yerine oturdu ve onların bütün büyücülük marifetleri boşa gitti.

119) (Firavun ve adamları) orada yenilgiye uğradılar ve küçük düştüler.

Yani Firavun ve arkadaşları yenilgiye uğradılar. *"Orada"*. Yani her taraftan gelen insanların üşüştüğü o büyük toplantı yerinde. Bu edat, uzağı gösterir. *"ve küçük düştüler."* Yani onurları kırıldı, zelil ve hakir oldular.

120-122) Büyücüler ise secdeye kapanarak yere atıldılar. "Âlemlerin Rabbine inandık." dediler. "Musa ve Harun'un Rab-bine."

"Büyücüler ise secdeye kapanarak yere atıldılar." cümlesinde meçhul fiil kullanılarak kimin onları yere attığı belirsiz bırakılıyor. Oysa bunun kimler olduğu biliniyor. Çünkü kendilerini yere atıp secdeye kapananlar büyücülerin kendileridir. Bu ifade tarzının hikmeti, Musa Peygamber'in mucizesinin onlar üzerindeki etkisinin kemaline, onları dehşete düşürüşüne işaret etmektir. Bu sebeple adamlar mucizenin büyüklüğünü ve onlara karşı sağladığı üstünlüğü görünce kendilerinden geçerek yere düşüp secdeye kapanıyorlar, kimin etkisi ile böyle yaptıklarını bilemiyorlar.

Başka bir deyişle Musa Peygamber'in gösterdiği mucize onları yere düşüp secdeye kapanmaya ve Musa ile Harun'un bağlı oldukları âlemlerin Rabbine inanmaya zorluyor. Burada Musa ile Harun'un adlarının geçmesi, büyücülerin âlemlerin Rabbinin yanı sıra onlara da iman ettiklerine delâlet eder.

Bu konuda kimileri şöyle diyor: Büyücülerin âlemlerin Rabbini Musa ile Harun'un Rabbi diye açıklamalarının sebebi, Firavun'a inandıkları kuşkusunu gidermek içindir. Çünkü Firavun, âlemlerin Rabbinin kendisi olduğunu iddia ediyordu. Fakat büyücüler, âlemlerin Rabbini, *"Musa ve Harun'un Rabbi"* diye tanımlayıp Firavun'un rabliğinden söz etmeyince bu kuşku ortadan kalkmış oldu. Fakat bu görüş pek

açık değildir. Çünkü putperestlikte gerçek anlamda âlemlerin rabbi inancı yoktur. Yani onlar âlemin bütününün maliki, bütün varlıkların işlerinin plânlayıcısı ve yöneticisi anlamında bir rabbe inanmazlar. Bunun yerine âlemin parçalarını çeşitli rabler arasında bölüştürürler. Yüce Allah'ı ilâhların ilâhı ve rablerin rabbi kabul ederler. O'nun hem rablerin rabbi, hem de rablere tapanların rabbi olduğunu kabul etmezler.

Firavun'un, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim."* (Nâziât, 24) ayetinde bize nakledilen iddiası, sadece Mısır halkından ibaret olan bir bölüm insanın ihtiyaçlarını yakından ve sıkı ilişki ile takip ederek karşılama bakımından bir üstünlük olabilir. Bütün âlemlerin rabliğini yürüttüğü anlamını taşımaz. Bununla birlikte, putperestliği hurafeler sarmış bulunduğu için, kesinlikle inanç sistemlerine aykırı olmasına rağmen Firavun'un âlemlerin rabbi olduğunu sanmış olmaları ihtimali de yok değildir.

123-124) Firavun (onlara) dedi ki: "Ben size izin vermeden önce ona inandınız (öyle mi?)..."

Firavun'un, *"Ben size izin vermeden ona inandınız."* şeklindeki hitabı, öfke ve üstünlük iddiası içeriyor. Bu hitap haber cümlesi olmakla birlikte kullanıldığı ortam itibariyle yadırgama ve azarlama ifade eder. Soru edatı kullanılmamış yadırgama veya azarlama içerikli bir soru cümlesi de olabilir.

"Bu, ...önceden burada kararlaştırdığınız bir komplodur." ifadesinde Firavun, büyücülerini kentte komplo kurmaya yönelik bir gizli pazarlık yapmakla suçluyor. Söylemek istediği şudur: Büyücüler yurdun çeşitli kentlerinden toplanıp başkente getirildikten sonra bir araya gelip Musa ile buluştuklarında Firavun'a ve arkadaşlarına tuzak kurarak kente hâkim olmayı ve bu kentin halkını sürgün etmeyi kararlaştırdılar. Çünkü onlar daha önce Musa Peygamber'i görmemişlerdi. Buna göre eğer bir komplo kurmuşlarsa bu, onların Mısır'da toplanmalarından sonra olmuş olabilirdi.

Firavun, *"Ben size izin vermeden önce ona inandınız."* diyerek büyücülerin iman etmelerine yönelik tepkisini ortaya koyduktan sonra, *"Bu, ...önceden burada kararlaştırdığınız bir komplodur."* diyerek onları kendisine ve arkadaşlarına tuzak kurup kenti ele geçirdikten sonra kentin halkını sürgün etmekle suçluyor. Böyle demekle onların top-

lumda fesat çıkarma suçu işlediklerini ispat edip onları en ağır şekilde cezalandırmanın gerekçesini ortaya koymuş oluyor.

Sonra da onları, *"ama yakında bileceksiniz"* diye tehdit etti ve arkasından bu tehdidini, *"Yemin ederim ki, sağlı-sollu birer el ve ayağınızı kesecek ve arkasından hepinizi asacağım."* diye açıkladı. Bu sözleri ile onları kesin bir dille tehdit etti. İlk tehdidi, ellerini ve ayaklarını çaprazlama biçiminde kesmek oldu. Bu ceza, sağ el sol ayakla veya sol el sağ ayakla birlikte kesilerek, başka bir deyişle ellerden ve ayaklardan biri öbür tarafın ayağı ve eli ile birlikte kesilerek uygulanacaktı.

İkinci tehdidi, asarak idam etmekti. Bu ceza, suçluyu işkenceden geçirdikten sonra ortasından yüksek bir şeye oturtulmuş bir ağaç parçasının bir ucuna bağlayarak ağacın öbür ucunu yere indirerek uygulanacaktı. Maksat, bu cezanın infazını izleyecek kimselerin ibret almaları idi. Âl-i İmrân Suresi'nin tefsiri sırasında İsa Peygamber (a.s) ile ilgili hikâyeler anlatılırken bu idam şekli ayrıntılı biçimde açıklanmıştı.

125-126) Büyücüler dediler ki: "Biz zaten Rabbimize döneceğiz..."

Bu cümle, büyücülerin Firavun'a verdikleri cevaptır. Onlar bu sözü söylemekle Firavun'un oyununu bozmuş ve dayanağını çürütmüş oluyorlar. Demek istedikleri şudur:

Rabbimize iman ettiğimizin öcünü almak için bizi işkence ve ceza ile tehdit ediyorsun. Bu durumun hayatımıza son verecek ve işkencenin acısını çekmemize yol açacak diye bizim için kötü bir şey olduğunu sanıyorsun. Fakat o bizim için kötü bir şey değildir. Çünkü biz Rabbimize dönüyoruz, O'nun katında ve yakınında mutlu bir hayat yaşayacağız. Biz bir suç işlemedik. Davranışımızı suç sayan sensin. Bu da Rabbimize iman etmemizdir. Önümüzde sadece hayır vardır.

"Biz zaten Rabbimize döneceğiz." cümlesinin anlamı budur. Bu cümle, onların ahirete inandıklarının kanıtıdır. *"Sen, sadece Rabbimizin ayetleri gelince onlara inandık diye bizden hoşlanmıyorsun."* Anlaşılan, değnek meselesini ayetler (mucizeler) olarak sayıyorlar. Çünkü o, her biri ayrı bir mucize olan değişik yönleri içeriyor. İri bir yılana dönüşmesi, büyücülerin iplerini ve değneklerini art arda yutuver-

mesi ve eski hâline dönmesi gibi. Bu ifadede geçen "tenkımu" fiilinin kökü olan "nekm" kelimesi, hoşnutsuzluk ve nefret demektir.

Arkasından Firavun'un tehditlerine aldırış etmeksizin ilâhî cezbeye kapılırlar, Firavun'un işkence ve öldürme kararları karşısında Rablerine sığınarak şu sözlerle O'ndan yardım isterler: *"Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır."* Bize yapmayı kararlaştırdığı ağır işkencelere karşı. *"ve canımızı Müslüman olarak al."* Eğer bizi öldürürse.

Sabır vermekten "yağdırmak" şeklinde söz edilmesinde kinayeli istiare sanatı vardır. Büyücüler bu sözlerinde kendilerini bir kaba, sabrı da suya, sabrı vermeyi ise bu kabı ağzına kadar su ile doldurmaya benzetiyorlar. Bu tür bir istekte bulunmalarının sebebi, karşılaşacakları her türlü işkenceye ve acıya rağmen yılgınlığa kapılmalarına meydan vermeyecek derecede güçlü bir sabrın Allah tarafından kendilerine bol bol verilmesini istemeleridir.

Büyücülerin Firavun'a verdikleri bu cevap şaşırtıcı bir cesaret örneğidir. O, *"Ben sizin en yüce Rabbinizim."* [Nâziât, 24] diyen zorba bir diktatördür. Bütün Mısır halkı ona tapmaktadır. Buna rağmen gördükleri gücüne, saltanatına aldırış etmeden güvenli kalpleri, onurlu vicdanları, sağlam iradeleri, kararlı imanları ve yenilmez bilgileri ile delillerini açıklıyorlar. Eğer bu sure ile birlikte Tâhâ ve Şuarâ surelerinde yer alan Firavun'la aralarındaki karşılıklı konuşmalarını iyi incelersen, sözleri arasındaki sağlam deliller sayesinde birçok bilginin, şerefli ruh hâlinin ve onurlu ahlâkın farkına varırsın. Eğer bu kitabın ölçülerini aşma mahzuru olmasaydı, bunların bazı seçme örneklerine burada değinirdik. Fakat yeri gelinceye kadar bekleyin diyoruz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Kur'ân'da anlatılan Musa Peygamber ile ilgili bu hikâyede şu bilgilere yer veriliyor: Musa Peygamber'in Allah tarafından peygamber olarak görevlendirilip gönderilmesi, değnek ve ak el parıltısı mucizeleri ile desteklenmesi, kardeşi Harun ile birlikte Firavun'a gönderilmesi ve sözünü ettiğimiz iki mucizeyi göstermesi, arkasından Firavun'un büyücüleri toplayarak ona büyü ile karşı çıkması, Allah'ın onun mucizesini büyücülerin büyülerine üstün getirmesi ve büyücülerin iman etmesi. Kur'ân'da verilen bilgiler, bu ayetlerde özet olarak anlatılanları aşmaz.

Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen rivayetlerde[1] de bu bilgiler vardır. Fakat bu rivayetler, Kur'ân'da anlatılmayan acayip ayrıntıları da içeriyorlar ki, bunlardan birine göre Musa Peygamber'in değneği cennetteki mersin ağacından idi ve aslında Âdem Peygamber'e aitti, sonra Şuayb Peygamber'e geçti, Şuayb Peygamber de onu Musa'ya verdi. Başka bir rivayete göre aslında Âdem Peygamber'e ait olan bu değneği bir melek Medyen yolculuğuna çıktığı sırada Musa Peygamber'e verdi. Bu değnek geceleri onun önünü aydınlatıyor, gündüzleri de onu yere vurunca rızkını önüne çıkarıyordu.

Bir başka rivayete göre bu değnek konuşturulduğunda konuşuyordu. Ayrıca Firavun'un yanında iri bir yılan hâline gelince çenesinin genişliği on iki dirsek boyu, başka bir rivayete göre kırk, bir başkasına göre seksen dirsek boyu idi. Kuyruğu üzerinde dikildiği zaman yüksekliği bir mil oluyordu.

Yine bir rivayete göre bir dudağı yerde, öbür dudağı ise Firavun'un sarayının surları üzerinde idi. Başka bir rivayete göre Firavun'un tahtını azı dişleri arasına alarak insanlara saldırdı, insanlar kalabalıklar hâlinde önünden kaçarken yirmi beş bin kişi öldü. Bir başka rivayete göre bu yılanın boyu seksen dirsek boyu idi. Bir rivayete göre Medine şehri büyüklüğünde idi. Başka bir rivayete göre Firavun, onu görünce korkusundan donuna yaptı. Bir başkasına göre o gün dört yüz kere ayak yoluna gitti. Bir diğerine göre o gün tutulduğu karın ağrısı denizde boğuluşuna kadar devam etti.

Yine rivayetlere göre Musa Peygamber (a.s) elini koynundan çıkardığı zaman saçtığı ışık güneş ışığını bastırıyordu.

Büyücülerle ilgili rivayetlerin birine göre bunların sayısı yetmiş, başka bir rivayete göre altı yüz ile dokuz yüz arası, bir diğerine göre on iki bin, bir başkasına göre on beş bin, bir diğerine göre on yedi bin, bir başkasına göre on dokuz bin, bir başkasına göre otuz küsur bin, bir diğerine göre yetmiş bin ve bir başkasına göre seksen bin kişi idi.

1- [Tefsir-i Ayyâşî, c.2, s.24, h: 64; Mecma'ul-Beyan, c.4, s.458; Tefsir-i Safî, c.2, s.69; Menhec'us-Sadıkîn, c.4, s.79; ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.105 ve c.4, s.294; Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.258; Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.241; Tefsir-i Curcanî, c. 3, s.227; el-Kâmil Fi't-Tarih, c.1, s.181; Tarih-i Taberî, c.1, s.407-408]

Bir rivayete göre söz konusu büyücüler, büyücülüğü Ninovalı iki Mecusî'den öğrenmişlerdi. Bu rivayete göre başkanlarının adı Şem'un, bir başkasına göre Yuhanna idi. Bir diğer rivayete göre Sabur, Azur, Huthut ve Musaffa adlarını taşıyan dört başkanları vardı.

Firavun'un kendisi hakkındaki bir rivayete göre adı Velid b. Mus'-ab b. Reyyan idi ve Fars illerinden Istahr halkındandı. Bir başkasına göre Mısır halkındandı. Bir diğerine göre bu Firavun, Yusuf Peygamber zamanının firavunu idi. Dört yüz yıl yaşadığı hâlde ne yaşlanmış ve ne de saçları ağarmıştı.

Bir rivayete göre, Musa Peygamber'den (a.s) korunmak için iç içe şehirler inşa ederek en içtekine sığınmıştı. Bu şehirler arasında ağaçlar dikmiş ve hendekler kazdırmıştı. Musa'dan (a.s) korunmak için bu ağaçlar arasına aslanlar koymuştu. Fakat yüce Allah'ın görevlendirmesi üzerine Musa şehre girince, onu gören aslanlar yumuşadı ve arkalarını dönüp kaçtılar. Ardından Musa her şehre geldiğinde o şehrin kapısı yüzüne açıldı ve nihayet Firavun'un içinde yaşadığı sarayın kapısına vardı.

Bu rivayet şöyle devam ediyor: "Musa sarayın kapısına varınca, kapısı yanında oturdu. Üzerinde yünden kaba bir elbise ve elinde değneği vardı. Kapıcı kapıya çıkınca, 'İzin ver de Firavun'un yanına gireyim.' dedi. Kapıcı tarafına bakmadı. Musa ona, 'Ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim.' dedi. Kapıcı yine tarafına bakmadı. Uzun bir süre kapıda bekleyerek kapıcıdan içeri girme izni istedi. Çok ısrar edince kapıcı ona, 'Âlemlerin Rabbi senden başka gönderecek elçi bulamadı mı?' dedi."

"Musa Peygamber, bu cevaba kızdı ve değneği ile kapıya vurdu. Bu darbe üzerine Firavun'la arasındaki bütün kapılar açılıverdi ve göz göze geldiler. O sırada tahtında oturan Firavun, 'Bırakın gelsin.' dedi. Musa, Firavun'un yanına girdi. Firavun o sırada seksen dirsek boyu yüksekliğindeki tahtına kurulmuştu. Musa, 'Ben âlemlerin Rabbinin sana gönderdiği elçisiyim.' dedi. Firavun, 'Eğer doğru söylüyorsan, bir mucize getir.' dedi. Bunun üzerine Musa elindeki çatallı değneği yere attı. Değnek, bir çatalı yerde ve öbür çatalı Firavun'un tahtının üzerinde olan bir yılana dönüştü. Firavun yılanın karnına baktı, ateş püskürttüğünü gördü. Firavun'a doğru üfleyince korkudan altına kaçırdı ve 'Ey Musa, tut onu!' diye bağırdı."

Bu konuda acayip bilgiler veren daha birçok rivayet vardır. Bu bilgilerin çoğu Kur'ân'da yoktur. Onları reddetmek için uzak ihtimal olarak görülmelerinden başka bir gerekçe olmadığı gibi, kabul etmek için de her rivayete hüsnü zan ile yaklaşmaktan başka bir dayanak yoktur. Bu rivayetler mütevatir veya kesin karinelerle desteklenmiş değildir. Tersine ya mürsel, ya mevkuf veya başka yönlerden zayıf rivayetlerdir. Üstelik aralarında bazı çelişkiler de vardır. En iyisi, onları göz ardı etmektir.

AYETLERİN MEÂLİ

127- Firavun'un kavminin önde gelenleri (ona) dediler ki: "Musa ile kavminin yeryüzünde fesat çıkarmalarına, seni ve ilâhlarını bırakmalarına müsaade mi edeceksin?" Firavun dedi ki: "Onların oğullarını öldürecek, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz."

128- Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Yeryüzü Allah'ındır; onu kullarından dilediğine miras kılar. Mutlu son, kötülüklerden sakınanlarındır."

129- Kavmi dedi ki: "Sen gelmeden önce de, geldikten son-ra da işkence gördük." Musa dedi ki: "Umulur ki, Allah düşmanınızı yok eder ve sizleri yeryüzünde onların yerine geçirir de nasıl hareket edeceğinize bakar."

130- Andolsun ki, biz Firavun ailesini ola ki akılları başlarına gelir diye kıtlıklarla ve ürünlerin azlığıyla cezalandırdık.

131- Onlara iyilik gelince, "Bu bizim hakkımız." derler. Fakat eğer başlarına bir kötülük gelirse, bunu Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna yorarlar. Oysa onların nasibinde olan uğursuzluk, ancak Allah katındadır. Fakat onların çoğu (bunu) bilmiyorlar.

132- Onlar (Musa'ya), "Bizi büyülemek üzere ne mucize getirirsen getir, sana kesinlikle inanmayacağız." dediler.

133- Biz de onlara ayrı ayrı mucizeler olarak su baskını, çekirge sürüsü, zararlı böcek salgını, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine böbürlendiler. Onlar, günahkâr bir toplum idi.

134- Azap üzerlerine çökünce, "Ey Musa, seninle olan ahdine dayanarak bizim için Rabbine dua et. Eğer bu azabı bizden savarsan, yemin ederiz ki, sana inanacak ve İsrailoğulla-rı'nı seninle birlikte göndereceğiz." dediler.

135- Fakat o azabı varacakları belirli bir sürenin sonuna kadar onlardan savdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler.

136- Sonunda onlardan öç aldık. Ayetlerimizi yalanladıkları, onları umursamadıkları için kendilerini denizde boğduk.

137- O güne kadar horlanan, ezilen toplumu (Yahudileri) bereketlerle donattığımız toprakların doğusuna ve batısına mirasçı kıldık. İsrailoğulları'nın sabırlarına karşılık Rabbi-nin onlar hakkındaki güzel sözü tamamlandı (gerçekleşti). Firavun'un ve kavminin yaptıklarını ve diktiklerini yıkıp yok ettik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Musa Peygamber (a.s) ile Firavun ve onun kavmi arasında, onların arasında yaşadığı günlerde meydana gelen olayların özetini içerir. Bu olaylar, Musa Peygamber'in onları Allah'a inanmaya ve İsrailoğulları'nı serbest bırakmaya çağırdıktan ve üst üste mucizeler gösterdikten sonra meydana gelen olaylardır. Sonunda yüce Allah, Musa Peygamber ile kavmini kurtarıyor, Firavun ile askerlerini denizde boğuyor ve doğusu ile batısı ile bereketli toprakları İsrailoğulları'na miras kılıyor.

127) Firavun'un kavminin önde gelenleri (ona) dediler ki: "Musa ile kavminin yeryüzünde fesat çıkarmalarına, seni ve ilâhlarını bırakmalarına müsaade mi edeceksin?"...

Bu ifadede Musa'yı ve kavmini öldürmesi yolunda Firavun'a yönelik bir kışkırtma, bir teşvik vardır. Bundan dolayı Firavun onların tekliflerini şu sözlerle reddediyor: "Onları öldürmek bizim için önemli değildir. Nasıl olursa güç bizim elimizdedir. Onları öldürmek yerine onlara eski işkencelerimizi uygulamaya devam edeceğiz. Oğullarını öldürüp kadınlarını sağ bırakacağız." Eğer Firavun'un yakınlarının istedikleri şey, öldürme dışındaki mutlak işkence olsaydı, Firavun'un *"Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz."* şeklindeki sözü o kadar yerine oturmazdı.

"Seni ve ilâhlarını bırakmalarına" ifadesi, Musa ile kavminin öldürülmesi yolunda Firavun'a yöneltilen kışkırtmayı pekiştirme amacı taşır. Yani Musa ve kavmi toplumda fesat çıkarmalarının yanı sıra Musa'nın kendisi seni ve ilâhlarını göz ardı ediyor, size tapmıyor. Bundan anlaşılıyor ki, Firavun ilâhlık iddia etmesinin ve insanları kul

edinmesinin yanı sıra kendisi de başka ilâhlara tapıyordu.[1] Bu böyledir. Tarihte bunun eski milletlere ait birçok örnekleri vardır. Edinilen bilgilere göre eski Roma'da ve başka ülkelerde aile reislerine ve kabile şeflerine aileleri ve kabile mensupları taparken, aile reisleri ile şefler de daha önceki atalarına ve onların dışında başka putlara taparlardı. Ayrıca putperestlerin taptıkları rabler arasında diğer rablerin rabbi veya diğer rabbin rabbi olanlar vardı. Oğul için anne ve babanın rab oluşu veya başka örnekler gibi.

Yalnız, Firavun'un Kur'ân'da bize nakledilen *"Ben sizin en yüce rabbinizim."* (Nâziât, 24) ve *"Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum."* (Kasas, 38) şeklindeki sözlerinden, Firavun'un taptığı bir ilâhın olmadığı ve kavmine sadece kendisine tapmalarını emrettiği anlaşılıyor. Bu yüzden bazı tefsirciler onun yaratıcının varlığına inanmayan bir ateist olduğu, kavmine kendi dışında hiçbir ilâha tapmamayı emrettiği görüşündedirler. Nitekim söylendiğine göre bazıları ayetteki "âlihetike" kelimesini "sana tapmayı" anlamına gelecek şekilde "ilâheteke" şeklinde okumuşlardır.

Fakat Firavun'un *"Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum."* sözü ile kavmi Kıptîlere mahsus, onlara egemen olan ve işlerini yöneten kendinden başka bir ilâhın varlığını reddetmiş olması, en akla yakın yorumdur. Bilinen putperest inancı, bu şekildedir. Çünkü onlar gök, yer, kara, deniz ve falanca kavim gibi yaratıkların her kesiminin barış, sevgi ve güzellik gibi olayların ve olguların her kesiminin ayrı bir ilâhı olduğuna inanırlar. Onlar, bu ilâhlar içinde kendileri için önemli gördüklerine taparlar. Deniz sahillerinde yaşayanların deniz ve fırtına tanrısına tapmaları gibi.

Buna göre Firavun'un bu sözlerinin anlamı şudur: "Ey Kıptîler, sizin ilâhınız, Musa'nın Rabbiniz olduğunu ve kendisini size peygamber olarak gönderdiğini iddia ettiği Rab değil, benim!" Onun, *"Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum."* şeklindeki sözünün içerdiği karine, bu yorumumuzu doğrular. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Firavun dedi ki: Ey önde gelenler, sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum. Ey Hâmân, benim için çamur üzerinde ateş yak (ve*

1- [Tefsir-i Kummî, c.1, s.237; ed-Dürr'ül-Mensûr, c.1, s.107; Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.262]

tuğla imal et). Ardından bir kule yap ki, çıkıp Musa'nın tanrısını göreyim. Yalnız ben onun bir yalancı olduğunu sanıyorum." (Kasas, 38) Bu ayetten anlaşıldığına göre Firavun Musa'nın ilâhı olduğundan kuşkulu idi ve *"Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum."* sözü ile kendinden başka bir ilâhın varlığını bilmediğini söylüyordu, kendinden başka bir ilâhın var olmadığını bildiğini değil. Kısacası o bu sözleri ile kendinden başka bir ilâhın varlığını reddetmiyor.

Firavun'un, Yaratıcı'nın varlığını reddeden bir ateist olduğu ihtimaline gelince, bu ihtimalden söz eden tefsirci Fahreddin Razî'dir. O, Tefsir-i Kebir adlı eserinde şöyle diyor:

"Aklıma gelenler şunlardır: Eğer Firavun'un aklı başında olmayan biri olduğunu söylersek, Allah'ın ona peygamber göndermesi O'nun hikmeti ile bağdaşmaz. Eğer aklı başında biri olduğunu söylersek, kendisinin göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı olduğuna inanması ve aklı başında kimselerden oluşan büyük bir kalabalığın onun hakkında böyle bir inanç beslemesi düşünülemez. Çünkü bu inancın sakatlığı, aklın kaçınılmaz sonuçlarındandır."

"Akla yakın olan ihtimal, onun Yaratıcı'nın varlığına inanmayan bir ateist olduğunu söylemektir. O, bu dünyayı yıldızların çekip çevirdiğini, insanları ve Kıptî kavmini ise kendisinin çekip çevirdiğini söylüyordu. Onun, *'Ben sizin yüce rabbinizim.'* sözü, ben sizin yetiştiriciniz, nimet vericiniz, karnınızı doyuranınızım demek olduğu gibi, *'Sizin için kendimden başka bir ilâh bilmiyorum.'* sözü ise, sizin benden başka tapmanız gereken biri olduğunu bilmiyorum demektir."

"Firavun'un inancı bu olunca, onun yıldızlara tapanların yaptıkları gibi bazı yıldız tasvirlerini ilâh edinip onlara taptığını, onların yakınlığını kazanmaya çalıştığını düşünmek uzak bir ihtimal değildir. Buna göre Firavun'un yakınlarının *'seni ve ilâhlarını bırakmalarına'* şeklindeki sözlerini zahirine yormak imkânsız değildir. Benim bu konudaki düşüncem budur." (Alıntı burada sona erdi.)[1]

Fahreddin Razî bu görüşünde yanılıyor. Çünkü putperestlere ve yıldızlara tapanlara göre ilâhlığın ve rubûbiyetin anlamı, göklerin ve yeryüzünün yaratıcılığı değil, sözlerinin sonunda muhtemel gördüğü gibi, kâinatın işlerinin bir bölümünü çekip çevirmektir. Ayrıca ne ate-

---

1- [el-Kebir Tefsiri, c.31, s.42]

istler yıldızlara taparlar, ne de Sabiîler ve yıldızlara tapanlar Yaratıcının varlığını inkâr ederler.

Doğrusu şudur: Firavun -yukarıda söylediğimiz gibi- kendini Mısır halkının rabbi olarak görüyordu. Onun inkâr ettiği şey, putperestlik inanç kurallarına göre Mısır halkının başka bir rablerinin olması idi. Yoksa Mısırlıların veya kâinattaki başka varlıkların Allah tarafından yaratılmadığını söylemiyordu.

"Onların oğullarını öldürecek, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz." ifadesi, Firavun'un İsrailoğulları'na yönelik eski baskı ve işkencelerini tekrar uygulamaya koyacağı yolunda yakın adamlarına verdiği bir sözdür. Söz konusu uygulama, İsrailoğulları'nın oğullarını öldürüp kadınlarını kendilerine hizmetçi olarak bırakmaktır. İfadenin sonundaki *"Biz, onların üstünde ezici güce sahibiz."* cümlesi, yakın adamlarının kalplerini tatmin etme, içlerindeki sıkıntıyı ve endişeyi giderme amacı taşır.

128) Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin..."

Bu ayette Musa Peygamber (a.s), İsrailoğulları'nı maksatları yolunda Allah'tan yardım istemeye teşvik ediyor. Onların maksatları, Firavun ailesinin tutsaklığından, köleliğinden kurtulmaktı. Arkasından onları Firavun'un kendilerini tehdit ettiği çeşitli baskı ve işkencelere karşı sabretmeye çağırıyor. Sabır, her türlü iyiliğin habercisi ve her türlü sıkıntıyı aşmanın ilk adımıdır. Arkasından bu çağrısını, *"Yeryüzü Allah'ındır; onu kullarından dilediğine miras kılar."* ifadesi ile gerekçelendiriyor.

Bu gerekçenin anlamı şudur: Yeryüzü Firavun'un mülkü değildir ki, onu dilediğine bağışlasın ve istediği kimseleri ondan yararlanmaktan mahrum etsin. Tersine yeryüzü Allah'ındır; onu istediğine miras kılar.

Allah'ın değişmez kanunu, kendisinden korkan kullarının iyi akıbete kavuşmaları yolundadır. Eğer Allah'ın yardımına sığınır ve sizi tehdit eden sıkıntılar karşısında Allah'a bağlılığınızı sürdürürseniz -ki takva budur- bugün Firavun ailesinin elinde olduğunu gördüğünüz toprakları Allah size miras kılar.

Bundan dolayı *"Yeryüzü Allah'ındır..."* ifadesini, *"Mutlu sonuç, kötülüklerden sakınanlarındır."* ifadesi izliyor. Ayette geçen "akıbet" kelimesi, bir şeyin arkasından gelen sonuç demektir. Nitekim "badie" de, bir şeyin başlangıcında karşılaşılan durum demektir. İyi sonucun mutlak anlamda takvalılara ait olması, ilâhî kanunun gereğidir. Şöyle ki, yüce Allah'ın kâinatta geçerli kıldığı düzene göre her varlık türü, yaratılış sebebi olan varoluş gayesine ve mutluluğuna doğru hareket eder. Eğer kendisi için belirlenen yolu izler, kendisi için çizilen yolun dışına çıkmaz ise, kesinlikle mutluluk amacına ulaşır. Bu varlık türlerinden biri olan insan için de aynı kural geçerlidir. Eğer fıtratın çizdiği yolu izler, o yoldan sapmaktan, o yolu bırakıp Allah'ın ayetlerini yalanlayarak ve toplumda fesat çıkararak başka bir yola girmekten sakınırsa, Allah onu güzel sona iletir, mutlu bir hayat yaşamasını sağlar ve arzuladığı hayra kavuşmasının yolunu önüne açar.

129) Kavmi dedi ki: "Sen gelmeden önce de, geldikten sonra da işkence gördük."

Ayetteki "te'tiyena" fiilinin kökü olan "ityan" ile "ci'tena" fiilinin kökü olan "meci" kelimeleri, aynı anlama gelirler ve gelmek anlamını ifade ederler. Ayrı kelimelerin kullanılış sebebi, ifade çeşitliliği ortaya koymaktır. Bir görüşe göre bu ayetin anlamı, "Bize getirdiğin ayetlerden önce ve bize gelişinden sonra" şeklindedir. Fakat bu ifadede söylenmeyen bir "ayetler" kelimesinin olduğunu farz etmenin hiçbir delili yoktur. Üstelik Musa Peygamber'in kavmi şunu demek istiyor: Onlara Musa Peygamber eli ile tutsaklık musibetinden ve ezilmişlik afetinden kurtulacakları vadedilmiş olmasına rağmen Musa Peygamber'in gelişi beklenen etkisini göstermedi. Çektikleri eziyetler eskisi gibi devam ediyor. Onlar bu durumları ile kendilerine gelen ayetler arasında asla bir bağlantı kurmuyorlar. Bu sözleri ile sadece Musa Peygamber'e (a.s) şikâyetlerini iletiyorlar.

Musa dedi ki: "Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı yok eder ve sizleri yeryüzünde onların yerine geçirir de nasıl hareket edeceğinize bakar."

Bu ifade Musa'nın, İsrailoğulları'nın *"işkence gördük"* şeklindeki şikâyetlerine cevaptır. Bu cevapta onları teselli ediyor ve onlara ümit aşılamaya çalışıyor. Aslında bu cevap az önceki, *"Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Yeryüzü Allah'ındır..."* şeklindeki sözlerinin tekrarı

niteliğindedir. Şöyle demek istiyor: Maksadınızın uğrunda Allah'tan korkunuz şeklindeki size verdiğim mesaj, canlı ve sabit bir sözdür. Eğer bu mesajımın gereğini yerine getirirseniz, umulur ki Allah düşmanınızı yok ederek onların yerine bu toprakları size miras kılar. Allah sizi sebepsiz yere halife seçmez, size kayıtsız şartsız ve mutlak şekilde ikramda bulunmaz. Sizi bu egemenlikle imtihan etmek, bu halifelik ve hükümranlıkla denemek, ne yapacağınızı görmek için halife kılar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir."* (Âl-i İmrân, 140)

Bu ayet, Yahudilerin kendilerinin Allah tarafından kayıtsız şartsız ve sürekli olarak üstün sayıldıkları yolundaki inançlarının asılsız olduğunu ilân ediyor. Bilindiği gibi İsrailoğulları'nın elindeki Tevrat, onları Allah'ın halkı sayar ve kutsal toprakları da asla onların ellerinden çıkmayacak, ebedî mülkü diye tanımlar.

130) Andolsun ki, biz Firavun ailesini, ola ki akılları başlarına gelir diye kıtlıklarla ve ürünlerin azlığıyla cezalandırdık.

Ayetteki "sinîn" kelimesi, "sene"nin çoğuludur ve kıtlık ve kuraklık anlamına gelir. Öyle anlaşılıyor ki aslı, "kıtlık senesi" deyimidir. Sonra kıtlığa işaret etmek üzere "o sene" şekline dönüşmüş, sonra da bu anlamda kullanıla kullanıla "sene" kelimesi, kıtlık ve kuraklık demek olmuştur.

Yüce Allah yeminle pekiştirdiği bu ayette, Firavun ailesini, yani Kıptîlerden oluşmuş kavmini, ola ki akılları başlarına gelir diye birçok kere kıtlık ve ürün yokluğuna uğrattığını anlatıyor.

Burada Allah'ın Firavun ailesine gönderdiği iki tür ayetten söz ediliyor. Ayetin sözlerinden bu iki tür ayetten başlarına gelenlerin aralıklı olarak geldiği anlaşılıyor. Bundan dolayı "sinîn=kıtlıklar" şeklinde çoğul ifadesi kullanılıyor. Çünkü bu kıtlık seneleri arka arkaya gelmiş, aralarına bir bolluk yılı girmemiş olsaydı, sürekli bir kıtlık söz konusu olacağı için "sinîn=kıtlıklar" şeklinde çoğul bir ifade kullanılması yerinde olmazdı. Üstelik bir sonraki ayette, *"Onlara iyilik gelince, 'Bu bizim hakkımız.' derler..."* buyruluyor ki, bundan kötülükten sonra gelen iyiliğin ve arkasından bu iyiliği izleyen kötülüğün kastedildiği anlaşılıyor.

131) Onlara iyilik gelince, "Bu bizim hakkımız." derler. Fakat eğer başlarına bir kötülük gelirse, bunu Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna yorarlar...

İsrailoğulları kıtlığın ve ürün azlığının ortadan kalkmasından sonra verimlilik, nimet bolluğu ve rızk genişliği ile karşılaştıkları zaman, *"Bu bizim hakkımız."* diyerek bu durumun kendilerine mahsus olduğunu söylerlerdi. "Onlar bu sözü kıtlığın ve ürün azlığının ortadan kalkmasından sonra söylüyorlardı." dedik. Çünkü insan, tabiatının gereği olarak nimeti nimet olduğu için anmaz ve nimetin değerini, ancak onun tersi olan mahrumiyeti görünce fark eder. Firavun ailesi, hiç alışık olmadıkları şekilde istisnaî olarak nimet yokluğu ile karşılaşıp bu durumu Musa Peygamber ile arkadaşlarının uğursuzluğuna yormasalar, ne güzel nimetleri hatırlarlar ve ne onların kendilerine mahsus olduğunu ileri sürerlerdi.

İnsandaki bu genel eğiliminin sonucu olarak mahrumiyeti Musa Peygamber ve onunla birlikte olanlardan kaynaklanan uğursuzluğa yorduktan sonra, kötülükler iyiliklerle yer değiştirince bu iyilikleri kendilerinden bildiler. Buna göre başlarına kötülük gelince bunu uğursuzluğa yormaları, iyilikle karşılaştıklarında, *"Bu bizim hakkımız."* demelerinden öncedir. Doğal sıralama bunun tersine olmakla birlikte bu böyledir. Şunu demek istiyoruz: Eğer refaha, nimet bolluğuna ve ürün verimliliğine alışmış olmaları sebebi ile bu bolluğun kendilerine mahsus bir imtiyaz olduğu düşüncesi kafalarında yerleşmiş olmasaydı, başlarına musibet geldiği zaman bunu Musa Peygamber'in uğursuzluğuna bağlamazlardı. Çünkü rahata ve huzura alışık olmayanlara bunların tersi olan durumlar ağır gelmez.

Belki de bu yüzden onların nimetle şımarmaları, mahrumiyet karşısında uğursuzluk yorumu yapmalarından önce zikredilmiştir. Ayrıca bu ayette iyiliğin önünde "iza" (-ince zarf eki) ve kötülüğün önünde "in" (-se şart eki) edatları kullanılıyor ve *"Onlara iyilik gelince, 'Bu bizim hakkımız.' derler. Fakat eğer başlarına bir kötülük gelirse, bunu Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna yorarlar."* deniyor. Böylece önüne tarif edatı (elif-lam) ve "iza" edatı getirilen iyiliğin gelmesi esas kabul edilirken, önüne şart edatı konan ve belirsiz bir isim olarak kullanılan kötülüğün gelmesi, ara sıra meydana gelen, beklenmedik bir gelişme sayılmıştır.

Ayette geçen "tatayyerna" fiilinin kökü olan "tatayyur" kelimesi, "tayr=kuş" kelimesinden türemiştir. Aradaki ilişki uğursuzluk kavramıdır. Çünkü Arap karga gibi bazı kuşları uğursuz sayarlardı. Bu nedenle "tayr" kelimesinden, uğursuzluğa yorma anlamına gelen "tatayyur" kelimesini türettiler. Buna göre bu kelime kuşu uğursuz sayma anlamına gelir. Bu bağlamda nasipte olan her şeye veya nasipte olan kötülük ve uğursuzluğa "tâir" denir.

"Oysa onların nasibinde olan uğursuzluk, ancak Allah katındadır. Fakat onların çoğu (bunu) bilmiyorlar." ifadesinin anlamı şudur: Onların kötülük ve uğursuzluk olarak adlandırılması gereken nasipleri, Allah katındadır ve o da azaptır. Fakat onların çoğu, yaptıkları işlerin yok olduğunu, kaybolduğunu, kayda geçirilmediğini sandıkları için bunu bilmiyorlar.

Ayetteki "tâir" kelimesine, Allah tarafından bu adla da anılan amel defteri gibi başka anlamlar verenler de vardır. Fakat sözün akışına en uygun düşen anlam, az önce açıkladığımız anlamdır.

132) Onlar (Musa'ya), "Bizi büyülemek üzere ne mucize getirirsen getir, sana kesinlikle inanmayacağız." dediler.

Ayette geçen "mehma" kelimesi, ne olursa olsun anlamında şart bildirir. Bu ifade, İsrailoğulları'ndan Musa Peygamber'e yöneltilmiş bir ümit kırma mesajıdır. Bu mesajda istediği mucizeyi göstersin, ona asla inanmayacaklarını duyuruyorlar. Ayrıca, *"Bizi büyülemek üzere ne mucize getirirsen getir."* ifadesinde Musa Peygamber'le alay ediliyor. Çünkü gösterdiği olağanüstülüklere ayet (mucize) dendikten sonra bunları göstermekteki maksadının onları büyülemek olduğu söyleniyor. Yani sen bize büyü gösteriyor ve bu büyülere ayet (mucize) adını veriyorsun.

133) Biz de onlara ayrı ayrı mucizeler olarak su baskını, çekirge sürüsü, zararlı böcek salgını, kurbağalar ve kan gönderdik...

Ragıp İsfahanî'nin açıkladığına göre, ayette geçen "tufan", insanı saran her olay demektir. Fakat zamanla sadece alabildiğine çok miktarda su için kullanılmıştır. Mecma'ul-Beyan'da yapılan açıklamaya göre tufan, yeryüzünü kaplayan su baskını demektir.

Yine ayette geçen "kummel" kelimesi, bir görüşe göre büyük keneler, başka bir görüşe göre küçük sinekler demektir. "Kaml" ise bit

demektir. Yine ayette geçen "cerad" (çekirge), "zafadı'" (kurbağalar) ve "dem" (kan) kelimelerinin anlamları bilinmektedir.

Yine ayette geçen "mufesselat" kelimesinin kökü olan "tafsil", bir şeyi kopuk parçalara ayırmak demektir. Bu da her parçanın farklılaşması ve kendi niteliği ile ortaya çıkması sonucunu doğurur. *"Ayrı ayrı mucizeler"* ifadesinden şu anlaşılıyor: Bu mucizeler, hep bir arada ve bir kerede değil, ayrı ayrı olarak onlara gönderilmiştir. Bunların arkasında ilâhî irade vardı. Bunlar, tesadüfî ve amaçsız olaylar değillerdi.

"Ayrı ayrı mucizeler" deyiminin anlattığımız anlama geldiğinin bir delili, bir sonraki ayette, *"Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Musa, seninle olan ahdine dayanarak bizim için Rabbine dua et.' dediler."* buyrulmasıdır. Anlaşılan, söz konusu ayetler (mucizeler), onlara Musa'nın haber vermesi ve uyarması üzerine geliyordu.

Sonra bu mucizeler başlarına gelip onları zor duruma düşürünce, Musa Peygamber'e (a.s) başvurup bu belâların kalkması için dua etmesini istiyorlar, belâlar kalktığı takdirde ona inanıp İsrailoğulları'nı kendisi ile birlikte göndereceklerini taahhüt ediyorlar; fakat belâlar kalkınca taahhütlerini bozuyor, sözlerinden cayıyorlardı. Bu, hep böyle oluyordu.

134) Azap üzerlerine çökünce, "Ey Musa, seninle olan ahdine dayanarak bizim için Rabbine dua et..." dediler.

Ayette geçen "ricz", azap demektir. Kastedilen azap, ayrı ayrı ayetlerin (mucizelerin) içerdikleri azaplardır. Bunların her biri, birer azap ve ceza mucizeleridir. *"(Rabbinin) seninle olan ahdine dayanarak"* ifadesi, Allah'ın yönelttiğin isteklerini reddetmeyeceği yolunda sana verdiği söze dayanarak demektir. Bu ifadenin dile getirdiği ortam, bu anlamı doğruluyor. Bu durumda bir sonraki cümlenin önündeki "lâm" harfi, yemin anlamı taşır. İfadenin anlamı ise, "Sana verdiği söze dayanarak bizim için Rabbine dua et." şeklindedir.

"Eğer bu azabı bizden savarsan, yemin ederiz ki, sana inanacak ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğiz." ifadesi, azabın kendilerinden savılması karşılığında onların Musa Peygamber'e verdikleri taahhüttür.

135) Fakat o azabı varacakları belirli bir sürenin sonuna kadar onlardan savdığımızda hemen sözlerinden dönüverdiler.

Ayette geçen "yenkusûne" fiilinin kökü olan "neks", taahhüdü bozmak demektir. *"varacakları belirli bir sürenin sonuna kadar"* ifadesi, *"onlardan savdığımızda"* ifadesi ile bağlantılıdır. Bundan şunu anlıyoruz: Musa Peygamber, Firavun'un kavminden aldığı taahhüde belirli bir süre ekliyordu. Meselâ Musa Peygamber (a.s), "Şu zamana kadar iman etmeniz ve İsrailoğulları'nı benimle birlikte göndermeniz şartı ile Allah bu azabı üzerinizden kaldıracak." diyordu veya Firavun ailesi bu anlama gelecek sözler söylüyorlardı. Fakat azap üzerlerinden kalkınca ve belirlenen vakit gelince, Allah'a ve Musa Peygamber'e verdikleri taahhüdü bozuyorlardı. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

136) Sonunda onlardan öç aldık. Ayetlerimizi yalanladıkları, onları umursamadıkları için kendilerini denizde boğduk.

Ayette geçen "yemm" kelimesi, deniz demektir. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

137) O güne kadar horlanan, ezilen toplumu (Yahudileri) bereketlerle donattığımız toprakların doğusuna ve batısına mirasçı kıldık...

Anlaşıldığına göre bu topraklardan maksat Şam ve Filistin bölgesidir. *"bereketlerle donattığımız"* ifadesi, bunun böyle olduğunu doğruluyor ve buna delâlet ediyor. Çünkü Kur'ân'da Kâbe'den başka bereketli olmakla nitelendirilen tek yer, Filistin bölgesinin oluşturduğu kutsal topraklardır. Buna göre ayetin anlamı, "Doğusu ile batısı ile kutsal toprakları ezilmiş bir toplum olan İsrailoğulları'na miras kıldık." şeklindedir. İsrailoğulları'nın ezilmişlikle nitelenmeleri, yüce Allah'ın düşkünleri ayağa kaldırma, ezilenleri güçlendirme ve onları normalde ancak güçlülerin ve bol taraftarı olanların elde edebilecekleri kadar geniş topraklara sahip kılma yönündeki şaşırtıcı icraatına dikkatleri çekmek içindir.

"İsrailoğulları'nın sabırlarına karşılık Rabbinin onlar hakkındaki güzel sözü tamamlandı (gerçekleşti)..." ifadesi ile, onlara yurt sağlayacağı ve düşmanlarını yok edeceği yolunda Allah'ın haklarındaki hükmünü gerçekleştirmesi kastediliyor. Musa Peygamber de, *"Umulur ki, Allah düşmanınızı yok eder ve sizleri yeryüzünde onların yerine geçirir."* şeklindeki teselli ve ümit aşılayıcı sözleri ile buna işaret etmişti. Şu ayette de bu olaya işaret ediliyor: *"Biz ise yeryüzünde (o topraklar-*

da) ezilenlere iyilik etmek, onları önderler yapmak ve mirasçılar kılmak istiyorduk." (Kasas, 5) Ayetteki sözün tamamlanması deyimi, sözün tasarı aşamasından uygulama aşamasına çıkması anlamına gelir. Bu sözün gerçekleşmesinin nedeni olarak da, onların sabretmelerine değiniliyor.

"Firavun'un ve kavminin yaptıklarını ve diktiklerini yıkıp yok ettik." Yani onların yaptıkları eserleri, yükselttikleri köşkleri ve binaları, kurdukları çardakları ve diktikleri üzüm vs. bağlarını yok ettik.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan tefsirinde[1] şöyle denir: İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Katade ve Muhammed b. İshak b. Beşşar -Ali b. İbrahim'in rivayet ettiğine göre[2] de İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s)- sözlerinden derlenmiş ortak bir rivayetlerinde şöyle demişler:

"Büyücüler iman edip de Firavun yenilmiş olarak dönünce ve kavmi ile kendisi kâfir olarak kalmakta ısrar edince Hâmân, Firavun'a, 'Halk Musa'ya iman etti. Kimlerin iman ettiklerini belirle de onları zindana at.' dedi. Firavun da, İsrailoğulları'ndan Musa'ya iman eden herkesi zindana attı. Bunun üzerine Allah onlara arka arkaya ayetler (mucizevî cezalar) gönderdi. Onları kıtlıklara ve ürünlerin eksikliğine uğrattı."

"Arkasından Allah üzerlerine tufan afeti gönderdi. Binaları ve evleri su baskınında yıkıldı. Yüksek yerlere çıkıp çadır kurmak zorunda kaldılar. Kıptîlerin evleri su baskınına uğradığı hâlde İsrailoğulları'nın evlerine bir damla bile su girmedi. Toprakları su baskını altında kaldığı için onları ekip biçemediler. Bunun üzerine Musa Peygamber'e 'Rabbine bizim için dua et de bu yağmur afetini üzerimizden kaldırsın. O takdirde sana inanacak ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğiz.' dediler. Musa Peygamber de Rabbine dua etti ve sel afetinden kurtuldular. Fakat iman etmediler. Hâmân, Firavun'a 'Eğer İsrailoğulları'nı salıverirsen, Musa'ya yenilirsin ve saltanatın elinden gider.' dedi. O yıl tarlaları bol ürün ve çayırları gür ot verdi. Her tarafı yeşillik

---

1- [Mecma'ul-Beyan, c.4, s.468]
2- [Tefsir-i Kummî, c.1, s.237]

ve bolluk kapladı. Bunun üzerine Firavun'un kavmi, 'Bu tufan bizim için bir nimet ve bolluk kaynağı imiş.' dediler."

"Ertesi yıl -Ali b. İbrahim'e göre- veya ertesi ay -öbür tefsircilere göre-[1] Allah üzerlerine bir çekirge sürüsü afeti gönderdi. Çekirgeler ekinlerini ve ağaçlarını kemirip yok ettiler. Saçlarını ve sakallarını dahi kemiriyorlardı. Elbiselerini, eşyalarını ve yiyeceklerini yiyorlar-dı. Çekirgeler İsrailoğulları'nın evlerine girmiyor, onlara hiçbir zarar vermiyorlardı. Halk bağırıp çağırmaya başladı. Bu durumdan çok rahatsız olan Firavun Musa Peygamber'e, 'Bizim için Rabbine dua et de bu çekirge sürüsünün istilasından bizi kurtarsın. O takdirde İsrailoğulları'nı salıvereceğim.' dedi. Musa da Rabbine dua etti ve cumartesiden cumartesiye yedi gün süren bu çekirge sürüsü afeti sona erdi."

"Başka bir görüşe göre:[2] Musa Peygamber (a.s) göğe baktı ve değneği ile doğuya ve batıya doğru işaret etti. Bunun üzerine çekirgeler geldikleri yere geri döndüler ve ortalık çekirge sürüsünden temizlenmiş oldu. Fakat Hâmân, Firavun'un İsrailoğulları'nı salıvermesine engel oldu."

"Tufan ayetinin üçüncü yılında -Ali b. İbrahim'e göre- veya üçüncü ayında -öbür tefsircilere göre-[3] Allah onlara kummel afetini gönderdi. Kummel, kanatsız küçük çekirge demektir ve çekirgelerin en kötü ve pis türüdür. Bu çekirge türü onların ekinlerine saldırarak köklerini kesti, ekinlerini yok etti, bütün topraklarını bitkisiz bıraktı."

"Bir başka görüşe göre:[4] Musa Peygamber aldığı emir üzerine Mısır köylerinden Aynuşşems adını taşıyan bir köydeki beyaz topraktan oluşmuş bir tepeye gitti. Değneği ile bu tepeye vurunca kummel sürüleri yerden kaynayıp Kıptîlerin bulunduğu yerlere dağıldılar. Kummel denen böcekler insanların elbiseleri altına girerek onları ısırıyor, yemek yerken yemeklerine doluyorlardı. -Said b. Cübeyr'in bildirdiğine göre kummel, tahıl tanelerinden çıkan bir böcek türü idi.- Adamlar on cirab [eski bir ölçek] tahılı değirmene götürüyor, fakat öğüttükten sonra ellerine sadece üç kafîz [eski bir ölçek] kadar un geçiyordu. Başla-

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.261]
2- [Tefsri-i Curcanî, c.3, s.234]
3- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.111 ve Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.271]
4- [Tefsir-i Kurtubî, c.7, s.270 ve Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.260]

rına bundan daha ağır bir belâ gelmemişti. Bu böcekler saçlarını, gözlerini, göz kapaklarını ve kaşlarını onlardan alıyor, bir yara gibi derilerine yapışıyorlardı. Uykuları ve huzurları kaçmıştı. Ba-ğırıp çağırmaya başladılar. Bunun üzerine Firavun Musa Peygamber'e, 'Bizim için Rabbine dua et de, bu böcek salgını afetinden bizi kurtarsın. O takdirde İsrailoğulları'nı serbest bırakacağım.' dedi. Musa Peygamber de dua etti ve cumartesiden cumartesiye yedi gün süren bu böcek salgını afeti sona erdi. Fakat onlar sözlerini tutmadılar."

"Bunun üzerine Allah onlara dördüncü yılda[1] -başka bir rivayete göre[2] dördüncü ayda- kurbağa afeti gönderdi. Bu hayvanlar onların yiyeceklerine ve içeceklerine giriyorlardı. Evleri barkları bunlarla dolmuştu. Açtıkları her elbisenin, her yemek kabının içinden, her yiyecekten ve içecekten mutlaka bir kurbağa çıkıyordu. Çömleklerine sıçrayıp içindeki yiyecekleri bozuyorlardı. Adam yere oturunca çenesine kadar kurbağaların içinde kalıyordu. Konuşmak istiyordu, kurbağa ağzına dalıyordu. Lokmayı ağzına almak için ağzını açıyordu, lokmadan önce kurbağa ağzına kaçıyordu. Bunlardan büyük sıkıntı çektiler. Bu yüzden ağlayıp sızlandılar. Bunun üzerine Musa Peygamber'e varıp durumlarından şikâyetçi oldular ve 'Bu defa tövbe edecek ve bir daha tövbelerimizi bozmayacağız. Allah'a dua et de bu kurbağa afetini ortadan kaldırsın. O zaman sana inanacak ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte göndereceğiz.' dediler. Musa Peygamber de onlardan taahhüt üstüne taahhüt aldıktan sonra Rabbine dua etti ve cumartesiden cumartesiye yedi gün süren bu kurbağa afeti son buldu. Fakat onlar yine sözlerinden cayarak kâfirliklerine döndüler."

"Beşinci yılda ise yüce Allah onlara kan afetini gönderdi. Nil nehrinin suyu kana dönüştü. Kıptîler onu kan olarak, İsrailoğulları ise su olarak görüyorlardı. İsrailoğulları'ndan biri bundan içerken su oluyor, Kıptîlerden biri ondan içerken kan oluyordu. Bir Kıptî, İsrailoğulları'ndan birine, 'Ağzına su al da ağzıma dök.' diyor, fakat İsrailli ağzına aldığı suyu Kıptî'nin ağzına dökerken su kana dönüşüyordu. Firavun'un kendisi o kadar susuz kaldı ki, sonunda yaş ağaçları çiğnemeye mecbur kaldı. Fakat ağaçları çiğnediğinde çıkan ağaç suyu onun ağzında kan oluyordu. Yedi günleri böyle geçti. Bu süre içinde sadece

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Razî, c.5, s.259]
2- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.111]

kan yiyor, kan içiyorlardı. -Zeyd b. Eslem'den rivayet edildiğine göre, onlara musallat olan bu kan, burun kanaması sırasında akan kandı.- Bunun üzerine Musa Peygamber'e gelerek, 'Bizim için Rabbine dua et de, bu kan afetinden kurtulalım. O zaman sana inanacak ve İsrailoğulları'nın seninle birlikte Mısır'ı terk etmelerine izin vereceğiz.' dediler. Fakat Allah bu kan afetini başlarından savınca iman etmediler ve İsrailoğulları'nı serbest bırakmadılar." [Mecma'ul-Beyan tefsirinden alınan alıntı burada son buldu.]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Kays'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Eğer bu azabı bizden savarsan, yemin ederiz ki, sana inanacağız."* ayeti hakkında, "Bu ayetteki azaptan maksat, kar yağmasıdır." dedikten sonra, "Horasan yöresi azap yöresidir." demiştir.

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin içeriği ile pek uyuşmuyor.

AYETLERİN MEÂLİ

138- İsrailoğulları'nı denizden karşıya geçirdik. Derken (tapmak için) putlarına yönelen bir kavme geldiler. "Ey Musa, nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap." dediler. Musa dedi ki: "Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz."

139- "Bunların içinde bulundukları tutum yok olmaya mahkumdur, işledikleri ameller de geçersizdir."

140- [Yine Musa] dedi ki: "Allah sizi âlemlere üstün kılmışken, ben size O'nun dışında bir ilâh mı arayayım?"

141- Hani sizi Firavun ailesinden kurtardık. Onlar size o-nur kırıcı kötü işkenceler yapıyorlar, erkeklerinizi öldürüp kadınlarınızı hizmetçi olarak bırakıyorlardı. Bu olaylarda Rabbinizin size yönelik büyük bir sınavı söz konusuydu.

142- Musa ile otuz geceliğine sözleştik. Buna on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği buluşma süresi kırk geceye ulaştı. Musa, kardeşi Harun'a, "Kavmim arasında benim yerimi tut, kötülükleri düzelt, bozguncuların yolunu izleme." dedi.

143- Musa belirlediğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca, "Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım." dedi. (Allah,) "Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin." dedi. Rabbi da-ğa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü. Ayılınca, "Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim." dedi.

144- (Allah) dedi ki: "Ey Musa, ben mesajlarımla ve (aracısız) konuşmamla seni insanlara seçtim. Şimdi sana verdiklerimi al ve şükredenlerden ol."

145- Bu levhalarda onun için her konuya ilişkin öğüt ve her konuda ayrıntılı açıklama yazdık. (Ve dedik ki:) "Bunlara kuvvetle sarıl ve kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret. Yoldan çıkmışların (fasıkların) yurdunu yakında size göstereceğim."

146- Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşüreceğim. Onlar, her ayeti (mucizeyi) görseler de ona inanmazlar; doğruluk yolunu görseler onu yol edinmezler, fakat eğrilik yolunu görseler onu yol edinirler. Bu, onların ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları yüzündedir.

147- Ayetlerimizi ve ahiret buluşmasını yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?

148- Musa'nın kavmi, onun (Tur'a gitmesinin) ardından ziynet eşyalarından, böğürmesi olan cansız bir buzağı (heykeli yapıp onu ilâh) edindiler. Onun onlarla konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi? Onlar bu heykeli ilâh edinerek zalimlerden oldular.

149- Fakat başları elleri arasına düştüğünde (yaptıklarına pişman olduklarında) ve sapıtmış olduklarını gördüklerinde dediler ki: "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."

150- Musa kızgın ve üzgün olarak kavminin yanına döndüğünde, "Benim arkamdan yokluğumda ne kötü işler yapmışsınız! Yoksa Rabbinizin buyruğu hakkında acele mi ettiniz?!" dedi. Levhaları yere attı ve kardeşinin başını tutup ken-dine doğru çekti. (Kardeşi,) "Ey anam oğlu! Bu kavim, beni güçsüz düşürdüler ve neredeyse beni öldüreceklerdi. O hâlde düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle bir tutma." dedi.

151- (Musa) dedi ki: "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi affet ve bizi rahmetinin kapsamına al; sen merhametlilerin en merhametlisisin."

152- Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında Rablerinden bir öfke ve dünya hayatında bir alçaklık ulaşacaktır. Biz (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız.

153- Çeşitli kötülükler işledikten sonra arkasından tövbe edip iman edenlere gelince şüphe yok ki, senin Rabbin o aşamadan sonra affedici ve merhametlidir.

154- Musa'nın öfkesi yatışınca, levhaları (yerden) aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkarak çekinenler için hidayet ve rahmet vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde İsrailoğulları'nın Firavun ailesinin esaretinden kurtulmalarından sonraki dönemleri ile ilgili bazı hikâyelerinin anlatılmasına girişiliyor.

Bu hikâyeler ile daha önceki hikâyeler arasında amaç birliği vardır. Bu ortak amaç şudur: Dinî çağrıya muhatap olan her ümmete kâfirlik eğilimi önde olur ve aralarında Allah'a verdikleri taahhüdü bozanlar çoğunluğu oluşturur. Buna karşılık yüce Allah, müminlere keremini bol bol tahsis ederken kâfirleri ağır azaba çarptırır.

Bu ayetlerde İsrailoğulları'nın denizden karşıya geçmeleri ve bu geçişten sonra Musa Peygamber'den (a.s) kendilerine tapacakları bir put yapmasını istemeleri anlatılıyor. Yine bu ayetlerde Musa Peygamber'in Rabbi ile buluşmaya gitmesinden sonra kavminin buzağı şeklinde bir puta tapmaları ve bu arada Tevrat'ın kendisine inişi gündeme getiriliyor.

138) İsrailoğulları'nı denizden karşıya geçirdik. Derken (tapmak için) putlarına yönelen bir kavme geldiler...

Ayette geçen "ya'kufûne" fiilinin kökü olan "ukuf" kelimesi, Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserindeki açıklamaya göre bir şeye saygıyla yönelmek, ona bağlılık göstermek anlamına gelir. İsrailoğulları'nın, *"Nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap."* şeklindeki sözleri, "Nasıl onların yapılmış ilâhları varsa" demektir.

İsrailoğulları, ataları İbrahim Peygamber'in (a.s) şeriatına bağlı idiler. Daha önce kendilerine İshak, Yakup, Yusuf gibi peygamberler gönderilmişti. Bu peygamberler tevhit dinini yaymaya çalıştılar. Bu dinde, ortağı olmayan tek Allah'a kulluk edilir. O, somut bir cisim olmaktan, şekle bürünmekten ve miktarla ölçülmekten münezzehtir.

Fakat İsrailoğulları, haklarında anlatılan hikâyelerden de anlaşılacağı gibi, maddeci bir kavimdi. Her şeyi duyu organlarıyla algılamak isterlerdi. Hayatlarında duyu organları ile algılanabilen nesneleri esas alırlar ve algılanabilen âlemin ötesine önem vermezlerdi. Bu âlemle ilgileri sembolik olmaktan öteye geçmezdi, temel ve gerçek bir nitelik taşımazdı. Uzun yıllar Mısırlı putperest Kıptîlerin esareti altında yaşamışlardı. Kavmiyet taassubu sayesinde bir dereceye kadar atalarının dinini koruyabilmişler ise de, ruhen putperest Kıptîlerin etkisi altında kalmışlardı.

Bundan dolayı -bugün ellerindeki Tevrat'tan anlaşılacağı üzere-çoğunluğu, yüce Allah'ı cisimlerden bir cisim, daha doğrusu insanı andıran bir ilâhî cevher olarak tasavvur ediyorlardı. Musa Peygamber,

Hak Teala hakkındaki gerçek bilgiyi onlara anlatmaya çalıştıkça, onlar onu, Allah hakkında vehmettikleri şekillere ve heykellere dönüştürüyorlardı. Bundan dolayı göçleri sırasında, putları etrafında toplanıp onlara tapan bir kavimle karşılaşınca, benzeri bir durumu kendileri için de hoş görerek Musa Peygamber'den (a.s) nasıl o kavmin taptıkları ilâhları varsa, kendilerine de bir ilâh yapmasını istediler.

Musa Peygamber'in (a.s) bu saçma teklif karşısında bulduğu tek çare, kıt anlayışlarının seviyesine inerek anlayabilecekleri bir dille onlara tevhit ilkesini anlatmak oldu. Bunun için putperestlik yolunun batıllığı, asılsızlığı apaçık ortadayken, Rablerinin makamı hakkında cahil oldukları için önce onları kınadı, arkasından az ileride görüleceği gibi onlara Rablerini sıfatları ile tanıttı, putla temsil edilemeyeceğini, örnekle sınırlandırılamayacağını vurguladı.

139) "Bunların içinde bulundukları tutum yok olmaya mahkumdur, işledikleri ameller de geçersizdir."

Ayette geçen "muteberrun" kelimesi, yok olmak anlamına gelen "tebar" kökünden türemiştir. Ayetteki *"içinde bulundukları tutum"* ifadesi, izledikleri yol demektir ki, bu da putlara tapmaktır. *"İşledikleri ameller"* ifadesinden maksat da, yaptıkları tapınma amaçlı hareketlerdir. Ayetin anlamı şudur: Bu putperestlerin yolu yok olucu bir yol ve amelleri de geçersizdir. Bu yüzden aklı başında bir insanın bu yola eğilim göstermesi yakışıksızdır. Çünkü Allah'a kulluk etmenin amacı, bu kulluğun insanı sürekli mutluluğa ve kalıcı hayra iletmesidir.

140) [Yine Musa] dedi ki: "Allah sizi âlemlere üstün kılmışken, ben size O'nun dışında bir ilâh mı arayayım?"

Ayetteki "ebğîkum" ifadesi, "sizin için arayayım" demektir. Musa Peygamber bu sözleri ile İsrailoğulları'na Rablerini tanıtıyor, O'nun sıfatlarına dikkatlerini çekiyor. *"Size O'ndan başka bir ilâh mı arayayım?"* ifadesinde şu temel kuralı vurguluyor: Sizin için yapma ve uydurma yoluyla arayacağım her ilâh, yüce Allah'tan başka bir ilâhtır. Size düşen görev, sizi âlemlere üstün kılan rububiyet sıfatının sahibi olan rabbiniz Allah'a kulluk etmektir.

Musa Peygamber ile İsrailoğulları arasında şöyle bir konuşma gerçekleşmiş gibidir:

İsrailoğulları, "Nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap." diyorlar. Musa Peygamber onlara, "Sizin için nasıl yapma bir ilâh arayabilirim ki? Çünkü bu ilâh, rabbiniz olan Allah'ın dışında bir ilâh olur ve O'nun dışında bir ilâha yapılacak kulluk geçersizdir, boşa çıkar." diye cevap veriyor. İsrailoğulları, "O'nu görmediğimiz hâlde O'na nasıl kulluk ederiz? Görmediğimiz bir ilâhla bir ilişkimiz olamaz." diyerek putperestlerin sözlerini tekrarlar. Musa Peygamber onlara, "O'na bildiğiniz sıfatıyla kulluk edin. Bildiğiniz gibi O, apaçık ayetleri ile, hak dini ile, sizi Firavun'un zulmünden kurtarmakla sizi diğer milletlerden üstün kıldı." cevabını veriyor.

Görüldüğü gibi bu ayet, kıt beyinli zihinlere net gerçeği açıklayan inceliklerle dolu bir açıklama ve veciz bir delildir.

141) Hani sizi Firavun ailesinden kurtardık. Onlar size onur kırıcı kötü işkenceler yapıyorlardı...

Ayetteki "yesûmûnekum sûe'l-azab" ifadesi, "sizi aşağılayarak o kötü işkenceleri" anlamına gelir.

Ayetteki "yukattelûne" fiilinin kökü olan "taktîl", çok sayıda kimseyi öldürmek ve "yestahyûne" fiilinin kökü olan "istihya", daha önce söylediğimiz gibi hizmetçi olarak bırakmak anlamını taşır.

"Bu olaylarda" ifadesi ile, Firavun ailesinin İsrailoğulları'na yönelik sözü edilen işkencelerine işaret ediliyor.

Bu ayet, bir görüşe göre İsrailoğulları'nın ayetin indiği dönemdeki nesillerine yönelik lütuf bildirici bir hitaptır. Bu hitapta yüce Allah'ın Firavun zamanında atalarına yönelik lütufları vurgulanıyor. Fakat bu hitabın doğrudan doğruya Musa Peygamber'in ashabına yönelik şaşkınlık içerikli bir hitap olması, ayetin sözlerine daha uygun düşer. Çünkü Allah'ın onları o büyük belâdan kurtarmakla kendilerine bağışladığı yüce nimeti unutmuşlardı.

İleride inceleyeceğimiz üçüncü şahıs özneli *"Onun (o buzağı heykelinin) onlarla konuşmadığını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi?"* ayeti de bunun başka bir benzeridir.

142) Musa ile otuz geceliğine sözleştik. Buna on gece daha ekledik. Böylece Rabbinin belirlediği buluşma süresi kırk geceye ulaştı...

Ayette geçen "mîkat" kelimesi, vakit kelimesine yakın bir anlam taşır. Mecma'ul-Beyan'da bu konuda şu açıklama yapılıyor: "Mikat ile

vakit arasındaki farka gelince; mikat bir işin yapılması için belirlenen zaman dilimi, vakit ise bir şeyin vakti ve miktarı anlamına gelir. Bundan dolayı hac için ihrama girilecek yerlere 'hac mikatları' adı verilmiştir." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ayette görüşme randevusundan söz ediliyor. Bunun aslının otuz gece olduğu, buna on gece daha eklenerek kırk geceye çıktığı bildiriliyor. *"Hani Musa ile kırk gece için sözleşmiştik."* (Bakara, 51) şeklindeki açıklamada ise iki görüşme sözleşmesinin toplamı bildiriliyor. Yani Bakara Suresi'ndeki ayet, kırk gecenin görüşme randevusu sonucu ortaya çıktığını, Â'râf Suresi'ndeki ayet ise, Bakara Suresi'ndeki kırk gecenin iki görüşme randevusunun toplam süresi olduğunu gösterir.

Kısacası ayetin anlamı şudur: Yüce Allah, yakınlaşma ve konuşma için Musa'ya otuz gece vadetti. Sonra ona on gün daha vadederek Rabbi ile görüşme süresini kırk geceyle tamamladı. Musa Peygamber Tur dağında kırk gün, kırk gece kaldığı hâlde ayette sadece gecelerden söz ediliyor. Oysa vakitlerden ve zamanlardan söz edilirken normal olarak geceler değil, gündüzler ölçü olarak alınır. Bunun sebebi şudur: Çünkü bu randevunun amacı Allah'a yaklaşmak, O'na yalvarmak ve O'nu anmaktı. Bunlar ise geceleri daha iyi yapılır, geceler bunlar için gündüzlerden daha uygundur. Çünkü geceleri insanın dikkati daha derli-toplu, ruhu ünsiyet kurmaya daha yatkın olur. Bu buluşmanın bereketlerinden biri, Tevrat'ın inişidir.

Bunun benzerine şu ayetlerde işaret ediliyor: *"Ey örtüye bürünen (Resulüm)! Birazı hariç, geceleri kalk (ibadet et)... Yakında biz sana ağır bir söz indireceğiz. Şüphesiz gece ibadeti, daha sağlam ve daha doğru sözlüdür. Çünkü gündüzleri seni uzun uzun uğraştıracak işlerin vardır."* (Müzzemmil, 1-6)

Musa Peygamber, kardeşi Harun'a, *"Kavmim arasında benim yerimi tut."* sözünü, bu buluşmaya giderken kavminden ayrıldığında söylüyor. Bunun böyle olduğunu, *"Kavmim arasında benim yerimi tut."* ifadesinden anlıyoruz. Çünkü birinin yerinin tutulması, ancak onun yokluğunda söz konusu olur. Musa Peygamber'in "kavmim" de-mesi, bunun yerine İsrailoğulları dememesinin sebebi, bu hikâye ile bu surede anlatılan diğer peygamber hikâyeleri arasında uyum olmasıdır. Bilindiği gibi o hikâyelerde Nuh, Hud, Salih ve diğer peygamberler

(üzerlerine selâm olsun) karşılarındakilere "Ey kavmim" diye hitap ediyorlar. Burada da bu üslûba uyularak İsrailoğulları'ndan birkaç yerde "kavmim" diye söz ediliyor. Tâhâ Suresi'nde ise onlardan "İsrailoğulları" diye söz ediyor.

Musa Peygamber'in kardeşine yönelik, *"kötülükleri düzelt, bozguncuların yolunu izleme."* şeklideki sözleri, kötülükleri düzeltme ve bozguncuların yolunu izlememe yolunda kardeşine verdiği ikinci bir emirdir. Bilindiği gibi Harun, masum bir nebidir; günah işlemesi söz konusu olmadığı gibi, dinlerini bozanlara uyması da düşünülemez. Musa Peygamber (a.s) de kardeşinin durumunu herkesten daha iyi biliyor. O hâlde maksadı, ona küfrü ve günahı yasaklamak değil, kendisinin yokluğunda ona vekâlet edeceği günlerde kavminin işlerini yönetirken bozguncuların görüşlerine ve telkinlerine uymamasını tembih etmektir.

Bunu, *"kötülükleri düzelt"* direktifinden anlıyoruz. Çünkü bu direktiften anlaşılıyor ki, *"bozguncuların yolunu izleme."* yasaklamasından maksadı, kavmin işlerini düzeltmesi, bozguncuların beğenip tavsiye edecekleri bir tutum benimsememesidir.

Bundan anlaşılıyor ki, o günlerde İsrailoğulları arasında toplumun huzurunu bozan, Musa Peygamber'e ters çıkan, hatta ona kötülük etmek için fırsat kollayan bozguncu bir grup vardı. Bu yüzden kardeşine onların yolundan gitmemeyi tembih ediyor. Çünkü onlara uyduğu takdirde işler bozulacak, kurulan tuzaklara düşecek, İsrailoğulları arasında büyük sıkıntılara katlanılarak meydana getirilen birlik bozulacak, dağılma tehlikesine düşülecektir.

143) Musa belirlediğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca, "Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım." dedi. (Allah,) "Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin." dedi...

Ayette geçen "tecella" fiili "celâ" kökünden gelir görünme, ortaya çıkma anlamına gelir. Yine ayette geçen "dekken", "medkuken" anlamında kullanılmış ve un ufak edilmiş, yerle bir edilmiş demektir. "Harre" fiilinin kökü olan "hurûr", düşmek; "sa'ka", ölmek veya duyu organlarının donması ve algılama yeteneklerini yitirmeleri yolu ile bayılmak; "efâka" fiilinin kökü olan "ifâkat" ise, akıl ve duyu organlarının tekrar sağlıklı durumlarına dönmeleri demektir.

Ayetten çıkan anlam şudur: *"Musa (kendisi için) belirlediğimiz vakitte (buluşma vaktinde) gelip de Rabbi (kendi kelâmı ile) onunla konuşunca, (Musa) dedi ki: Rabbim bana kendini göster de sana bakayım."* Yani beni sana bakmaya muktedir kıl ki, sana bakıp seni göreyim. Çünkü görmek, bakmanın ve bakmak da imkânına kavuşturulmanın ve bu imkânı bulmanın sonucudur. *"(Allah) dedi ki: Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak."* Musa Peygamber'in yakınında olan ve görebildiği bir dağa işaret ediliyor. *"eğer o yerinde kalırsa, beni göreceksin."* Yani sen beni görmeye dayanamazsın. O hâlde şu dağa bak. Ben ona tecelli edeceğim. Eğer o yerinde kalır ve beni görmeye dayanırsa, bil ki, bana bakmaya, beni görmeye dayanabilirsin. *"Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti."* Yani onu havaya dağıttı veya onu yerinden koparıp yürüttü. *"Musa kendinden geçerek yere düştü."* Gördüğü manzaranın dehşetinden ölü veya baygın durumda yere düştü. *"Ayılınca, 'Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm...' dedi."* Yani yaptığım teklifi geri alarak sana döndüm. *"Ben, inananların ilkiyim."* Yani ben, senin görülmeyeceğine inananların başında gelirim. Ayetin zahirî anlamı budur.

Eğer ayette sözü edilen görme ve bakma olayını normal avamca anlayışa göre değerlendirirsek, bunu gözle görme ve bakma anlamına algılarız. Hiç şüphesiz görme olayının gerçekleşebilmesi için görülen cismin şekil ve renk bakımından benzerinin taslak hâlinde görme cihazında oluşması gerekir.

Kısacası, maddî görme olayının gerçekleşebilmesi için hem görülenin, hem de görenin maddî bir cisme ihtiyacı vardır.

Oysa Kur'ân bize yüce Allah'ın hiçbir bakımdan hiçbir şeye benzemediğini kesin bir dille öğretiyor. Yüce Allah, cisim veya cisim benzeri bir şey değildir; zaman, mekân ve yön kapsamına girmez. Ne dış dünyada ve ne zihinde hiçbir şey hiçbir bakımdan O'nun benzeri veya yaklaşığı değildir.

Açıktır ki, böylesine yüce bir varlık, bildiğimiz anlamda bir görme olayının konusu olamaz, ne dünyada ve ne ahirette hiçbir taslakla (zihnî suretle) örtüşmesi düşünülemez. Peygamberlerin efendileri olan beş ulülazm peygamberden biri olan Musa gibi yüce bir peygamberin bu gerçeği bilmeyeceği düşünülemez. Ayrıca onun insan gözüne bağışlanacak olağan dışı bir güç sayesinde yüce Allah'ı hareketten, za-

mandan, yönden ve mekândan, maddeden ve maddî niteliklerden münezzeh olarak görmeyi temenni edeceğini de varsayamayız. Çünkü böyle bir söz, ciddiyetten son derece uzak bir söz olur. Allah, maddî bir sebebe (meselâ göze) öyle bir güç verebilir ki, bu sebep özünü ve niteliğini kaybetmeyerek madde dışı, miktarla ve zamanla sınırlanamayan yüce bir varlıkla fonksiyonel ilişki kurabilir sözünün ne anlamı olabilir?! Bizim bildiğimiz ve maddî bir fonksiyon olan bu görme olayının maddeden hiçbir iz taşımayan bir varlıkla bağlantı kurması imkânsızdır. Buna göre eğer Musa Peygamber görme isteğinde bulunuyorsa, onun istediği görme şu bildiğimiz gözle görme değildir. Bunun gerektirdiği bir sonuç olarak yüce Allah'ın Musa'nın cevabında imkânsız olduğunu bildirdiği görme de şu gözle görme değildir. Çünkü gözle görmenin imkânsızlığı, soru ve cevap konusu olmayacak derecede apaçık bir gerçektir.

Yüce Allah, bazı ayetlerde görmekten ve ona yakın anlamdaki olaydan söz ediyor ve bunun sabit olduğunu bildiriyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bakacaklar."* (Kıyâmet, 22-23), *"Gönül gördüğünü yalanlamadı."* (Necm, 11), *"Kim Allah'la kavuşmayı özlüyorsa, (bilsin ki,) Allah'ın (bu buluşma için) belirlediği vakit kesinlikle gelecektir."* (Ankebût, 5), *"Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? İyi bil ki onlar, Rableri ile buluşmaktan şüphededirler. İyi bil ki O, her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 54), *"Kim Rabbi ile buluşmayı özlüyorsa, iyi ameller işlesin ve kulluk görevlerinde hiç kimseyi Rabbine ortak koşmasın."* (Kehf, 110)

Bunlara karşılık görmenin imkânsız olduğunu bildiren ayetler de vardır. Şu ayetler gibi: *"Sen beni asla görmeyeceksin."* (Â'râf, 143), *"Gözler O'nu görmez, O gözleri görür."* (En'âm, 103)

Acaba bazılarının söyledikleri gibi ayetlerde sözü edilen görmekten maksat, kesin bilgidir de bu bilginin kesinliğini vurgulamak için mi görme kavramı kullanılmıştır?

Hiç şüphesiz bu ayetlerde kesin olan bir bilginin varlığı kanıtlanıyor. Fakat mesele bu kesin bilginin mahiyetini belirlemektedir. Çünkü biz her kesim bilgiyi görme ve buluşma gibi görmeye yakın anlam taşıyan kavramlarla tanımlamıyoruz. Nitekim geçmişte İbrahim Peygamber'in, İskender'in ve Kisra'nın yaşadığını onları görmediğimiz hâl-

de biliyoruz. Yine Londra, Şikago ve Moskova adlı şehirlerin var olduklarını kesin olarak biliyoruz, ama onları görmüş değiliz. Fakat ne kadar vurgulamalı bir ifade kullanmak istersek isteyelim bu bilgiye görme demiyoruz. Meselâ sen, "Ben İbrahim Peygamber'in, İskender'in ve Kisra'nın var olduklarını onları görmüş gibi biliyorum." dersin; fakat "Onları gördüm" veya "görüyorum" demezsin. Bunların yanı sıra "Londra'nın, Şikago'nun ve Moskova'nın var olduklarını biliyorum." dersin; ama "Bu şehirleri gördüm" veya "görüyorum" demezsin.

Bundan daha açığı temel aksiyomlar ve postulâtlarla ilgili kesin bilgimizdir ki, bunlar genelleme niteliğinde olduğu için somut ve algılanabilir şeyler değildirler. "Bir, ikinin yarısıdır.", "Dört, çift sayıdır." ve "Tamlama, iki ayaktan oluşur." şeklindeki sözlerimiz gibi. Bunlar, bilgi diye tanımlamaları uygun olduğu hâlde asla görme diye adlandırmaları uygun olmayan kesin bilgilerdir.

Akıl ve düşünce veya vehim ürünü bütün tasdikî hükümlerde de durum aynıdır. Husulî ilimler diye adlandırdığımız zihnî bulgular da böyledir. Bunlara bilgi adını veririz, fakat onları görme kavramı ile ifade etmeyiz. Onlardan "Onları biliyoruz" diye söz ederiz; ama "Onları görüyoruz" demeyiz. Eğer onlarla ilgili olarak görme kavramını kullanırsak, onu gözlemlemek ve bulmak anlamında değil, hüküm vermek ve kabul etmek anlamında kullanırız. ["Böyle görüyorum" ifadesini, "Böyle hüküm veriyorum" anlamında kullandığımız gibi.]

Fakat bilgilerimiz arasında öyleleri var ki, onlar hakkında hiç tereddüt etmeden görme kavramını kullanırız. Meselâ, "Benim ben olduğumu görüyorum" ve "Şunu istediğimi, şundan hoşlanmadığımı, şunu sevdiğimi, şundan nefret ettiğimi, şunu arzu ettiğimi, şunu temenni ettiğimi görüyorum" deriz. Yani, "Kendimi buluyor ve doğrudan doğruya gözlemliyorum. Onunla aramda herhangi bir engel yoktur", "Algılanabilir olmadığı gibi düşünce ürünü de olmayan iç isteğimi buluyor ve gözlüyorum", "İç dünyamda hoşlanmama, sevgi, nefret, arzu ve temenni buluyorum."

Bu sözler, "Senin şunu sevdiğini ve şundan nefret ettiğini görüyorum" şeklindeki sözlerden farklıdırlar. Çünkü bu sözün anlamı, "Seni bir şekilde gördüm ki, bundan sende sevgi veya nefret olduğu sonucuna vardım" şeklindedir. Oysa insanın kendisinin bir şeyi istediği, bir şeyden hoşlanmadığı, bir şeyi sevdiği veya bir şeyden nefret ettiği

şeklinde kendini gördüğünden söz etmesine gelince; o bu sözleri ile bu hâlleri vakıa olarak kendinde bulduğunu kastediyor, yoksa birtakım deliller aracılığı ile bu sonuçlara vardığını, akıl yürütme yolu ile varlıklarına hükmettiğini söylemek istemiyor. Tersine, insan bu hâlleri dolaysız olarak ve ip ucu niteliğindeki bir aracın kanıtlamasına başvurmaksızın kendi içinde bulmaktadır.

İnsanın, bilinenleri objektif varoluşları ile bulması şeklinde tanımlayabileceğimiz bu tür bilgiler hakkında görme kavramı yaygın olarak kullanılır. Bunlar insanın kendi kişiliği, iç güçleri, kişilik nitelikleri ve psikolojik sıfatları ile ilgili bilgilerdir. Bunlar üzerinde herhangi bir yönün, zamanın, mekânın veya kendi dışında başka bir cismanî durumun müdahalesi yoktur. Bu gerçekleri iyi kavramak ve dikkatle irdelemek gerekir.

Yüce Allah, görmekten söz ettiği her ayette bu görme ile birlikte bazı özelliklerden de söz ediyor, bu görmeye bazı nitelikler ekliyor. Bu durum bize gösteriyor ki, bu görme ile bizim de kendi aramızda görme diye adlandırdığımız bu bilgi türü kastediliyor. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? İyi bilin ki onlar, Rableri ile buluşmaktan şüphededirler. İyi bilin ki O, her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 54)

Burada ilk olarak şu gerçek vurgulanıyor: Allah, her şeyde hazırdır veya her şeyde görülmektedir. O herhangi bir yöne, herhangi bir mekâna veya herhangi bir şeye mahsus değildir. Tersine her şeye şahittir, her şeyi kuşatmaktadır. Eğer bir şey O'nu bulsa, O'nu her şeyin zahirinde ve batınında, kendi vicdanında ve nefsinde bulur. Eğer O'nunla bir buluşma olursa, bu nitelikte olur. Bu buluşma yön, zaman ve mekânın belirleyici olduğu cismanî bir buluşma tarzında olmaz. *"Gönül gördüğünü yalanlamadı."* [Necm, 11] ayetinde görme olayının gönle izafe edilmesinde de bu yönde bir işaret vardır. Buradaki gönülden maksat, insanın algılayan nefsidir; yoksa göğüs boşluğunun solunda asılı duran et parçası değildir.

Bunun bir başka benzeri, *"Hayır, aslında onların işledikleri günahlar kalplerini paslandırmıştır. Hayır, o gün onlarla Rableri arasında perde çekilecektir."* (Mutafifîn, 15) ayetleridir. Bu ayet, onlar ile Allah arasında perde olan şeyin işledikleri günahların pası olduğunu kanıtlıyor. Bu pas onların kalpleri ile, yani kendileri ile Rableri arasına

girerek onları Rablerini görme şerefinden alıkoymuştur. Eğer Rablerini görebilseler onu gözleri ile değil, kalpleri ile yani kendi benlikleri ile göreceklerdir.

Yüce Allah, bazı ayetlerde gözlerle görmenin ötesindeki bir başka görme türünün varlığından söz ediyor. Şu ayetlerde buyurduğu gibi: *"Hayır, eğer kesin bilgi ile bilseniz, cehennemi kesinlikle görürsünüz. Sonra da onu yakin gözüyle göreceksiniz."* (Tekâsür, 7), *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt getirebilsin) ve kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) Bu ayetin tefsirini yedinci ciltte yapmıştık. Orada ayette geçen "melekut" kavramının nesnelerin iç yüzü demek olduğu, duyumsanabilen görünür tarafları olmadığı belirtilmişti.

Bu gerekçeler şunu ortaya koyuyor: Yüce Allah, bazı ayetlerde göz aracılığı ile gerçekleşen duygusal görmenin ötesinde başka bir görme türünün varlığını açıklıyor. Bu, insanda var olan bir şuur türüdür. İnsan bu şuur aracılığı ile duyumsama ve düşünme aracı kullanmaksızın nefsi ile bir şeyin bilincine varır. İnsanın Rabbi ile ilgili bir şuuru vardır. Bu şuur düşünce ve delil kullanma yolu ile sağlanmış bir inançtan başka bir şuurdur. İnsan bu şuuru doğal olarak gönlünde bulur. İnsan ile bu şuur arasına hiçbir engel girmez. İnsanı bu şuurdan gaflete düşüren tek şey, nefsi ile ve işlediği günahlarla meşgul olmasıdır. Bununla birlikte bu gaflet, görülen ve var olan bir şeyden gafil olmaktır. Yoksa bilginin bütünü ile ve kökten kaybolması söz konusu değildir. Ayetlerde asla böyle bir şey yoktur. Ayetlerde bu bilgisizlikten gaflet diye söz edilir. Gaflet, bilginin bilgi ile kaybolmasıdır, yoksa bilginin kökten yok olması değildir.

Ayetlerin açıkladığı ve aklın açık delillerle doğruladığı gerçek budur. Ehlibeyt İmamları'ndan gelen ve ileride inceleyeceğimiz rivayetler de bu gerçeği teyit etmektedir.

Ayetlerden açıkça anlaşılıyor ki, görme ve buluşma diye adlandırılan bu bilgi türü, *"O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bakacaklar."* (Kıyâmet, 22-23) ayetlerinde görüldüğü gibi, kıyamet günü salih kullar için gerçekleşir. Bu şerefe ermenin yeri orasıdır. Dünyada ise insan bedeni ile meşguldür, doğal ihtiyaçlarına dalmıştır, Rabbinin ayetleri aracılığı ile buluşma ve kesin bilgi yolunda

yürümektedir, *"Ey insanoğlu, sen Rabbine varan yolda didinip duruyorsun, sonunda O'na kavuşacaksın."* (İnşikak, 6) ayetinde vurgulandığı gibi Rabbi ile buluşmaya varan yolda didinip durmaktadır. Rabbi ile buluşmadan bu bilgiye ulaşamaz. Dönülecek son merciin, varılacak son noktanın Allah olduğunu vurgulayan başka ayetler de vardır.

Bu bilgi türü, yüce Allah'ın kendisi hakkında var olduğunu bildirdiği ve görme ve kavuşma diye adlandırdığı özel zarurî ilimdir. Bu adlandırmanın hakikat tarzında mı, yoksa mecaz tarzında olduğunun araştırması bizim için önemli değildir. Çünkü bilindiği gibi karineler maksadın bu yolda olduğunu gösteriyor. Eğer tabir hakikat nitelikli ise, bu karineler belirleyici karinelerdir. Eğer tabir mecaz nitelikli ise, karineler caydırıcı karinelerdir. Bu gerçeği böylesine orijinal bir şekilde açıklayan ilk kitap, Kur'ân'dır. Elimizdeki içerikleri ile daha önceki semavî kitaplar, Allah ile ilgili bu tür bir bilginin varlığından söz etmemektedir. Bu tür meseleleri ele alan felsefecilerin bize ulaşan incelemelerinde de bu tür bilgiye yer verilmiyor. Çünkü onlara göre huzurî bilgi, sadece bir şeyin kendisini bilmesidir. Bu bilgi türünü ilk kez İslâm bahşetmiştir. Dolayısıyla ilâhî bilgilerin netleşmesinde Kur'-ân'a çok şey borçluyuz.

Şimdi incelediğimiz ayete dönelim:

"Musa belirlediğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca, 'Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.' dedi." ifadesi, Musa Peygamber'den (a.s) gelen ve az önce açıkladığımız gibi zarurî ilim anlamı taşıyan bir görme isteğidir. Bilindiği gibi yüce Allah, Musa Peygamber'i, O'nun ayetlerini gözleyerek elde edilen bilgiyle özel olarak donattı. Sonra buna ek olarak onu peygamber seçmekle, arkasından kendisi ile konuşmakla onurlandırdı ki bu konuşma, ona işitme yolu ile Allah'a ilişkin bilgi kazandırdı. Bu ayrıcalıklar üzerine kendisine ek olarak görme yolu ile de bilgi bağışlanmasını istedi ki, bu bilgi türü, Allah'a ilişkin zarurî bilginin kemal derecesidir. Allah, isteklerin ve arzuların en hayırlı muhatabıdır.

Musa Peygamber'in (a.s) istediği, bu tür görmedir; gözle görme anlamındaki görme değildir. Musa gibi büyük bir peygamber, her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah'ı bu şekilde görmenin imkânsız olduğunu bilmemekten yücedir.

Ayetteki *"Sen beni asla görmeyeceksin."* ifadesi, görmenin ebedî olarak gerçekleşemeyeceğini dile getiriyor. Yüce Allah, zarurî bilgi anlamına gelen ahiretteki görmenin gerçekleşeceğini açıkladığına göre bu ebedî imkânsızlık bildirimi, bunun dünyada gerçekleşmesi ile ilgilidir. İnsan, bedeninin işleri ile ve zarurî ihtiyaçlarını karşılamakla meşgul olacağı dünya hayatında var olduğu sürece onun için böyle bir görme mümkün değildir. Tam anlamı ile kendini Allah'a adamayı gerektiren böyle bir görme, beden ve eklentileri de dahil olmak üzere her şeyle bağlantıyı kesmekle mümkündür ki, bu ölüm hâlidir.

Buna göre bu ifadenin anlamı, "Sen beni asla dünyada göremezsin ve zarurî ilimle bilemezsin. Bunun için bana kavuşman gerekir. Ancak o takdirde beni zarurî ilimle bilme muradına erebilirsin." şeklindedir. Bu ibaredeki "len" edatı, görme imkânsızlığının ebedîliğini ifade ediyor. Bu ebedîlik, bu zarurî bilginin ahirette gerçekleşmesi ile çelişmez. Çünkü dünya ile sınırlı olan imkânsızlık bildirimi de, ebedîlik kavramı ile ifade edilebilir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Çünkü sen yeri delmeyeceksin ve boyca dağlara ermeyeceksin."* (İsrâ, 37), *"Sen benimle birlikte olmaya katlanamayacaksın."* (Kehf, 67)

Eğer bu ifadedeki ebedî imkânsızlık bildiriminin hem dünya ve hem de ahiret için geçerli olduğunu kabul etsek bile, *"Onların dinine uymadıkça, ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar senden razı olmazlar."* (Bakara, 120) ayetinde olduğu gibi, bu ebedî imkânsızlık bildiriminin, kayıtlılığı kabul etme ihtimali vardır. O hâlde, *"O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bakacaklar."* ayeti ile buna benzer ayetler, niçin bu ayeti kayıtlandırıcı ve verdiği ebedîlik anlamını açıklayıcı olmasın?

"Sen beni asla görmeyeceksin." ifadesindeki görmenin, olmayacağına ilişkin bildirimin görmeye dayanamama ve güç yetirememe anlamında olduğu yolundaki yorumunuzu, bu ifadeyi izleyen *"Ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa beni göreceksin."* ifadesi doğrulamaktadır. Bu ifadede yüce Allah'ın kendini Musa Peygamber'e (a.s) göstermesi ile dağa tecelli etmesi arasında paralellik kuruluyor. Söylenmek istenen şudur: Benim dağa tecelli etmem, sana görünmem gibidir. Eğer bu iri yapılı ve güçlü dağ yerinde kalırsa, olduğu gibi yerinde durabilirse, senin de Rabbinin tecellisine ve görünmesine dayanabileceğin beklenebilir. Dolayısıyla *"Ama şu dağa bak, eğer o yerin-*

de kalırsa beni göreceksin" ifadesi, tecellinin imkânsızlığına delil değildir. Çünkü bu tecelli gerçekleşmiştir. Tersine bu ifade, tecellinin gerçekleşmesi durumunda Musa'nın böyle bir tecelliye dayanamayacağının, yerinde kalamayacağının, yani varlığının ortadan kalkacağının kanıtı olarak sunuluyor. Nitekim dağ paramparça olarak ortadan kalkmıştı.

Bunun böyle olduğu, ayetin devamı olan *"Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü."* ifadesinden, yani dağın parçalanıp toprak parçaları hâline gelmek suretiyle dağ olma niteliğinin kaybolmasından anlaşılıyor.

"Musa da kendinden geçerek yere düştü." ifadesinden anlaşılana göre, Musa Peygamber'i bayıltarak yer düşüren faktör, gördüğü dehşetli manzara idi. Yalnız hatırlamak gerekir ki o, elindeki değneği yere atınca bu değnek iri bir yılana dönüşerek irili-ufaklı binlerce yılanı yutmuştu. Yine o denizi yararak Firavun'un binlerce askerini bir anda suda boğmuş kişi idi. Yine o koca bir dağı bir gölgelik gibi İsrailoğulları'nın başlarının üzerine yükseltmişti. Ve bunlar gibi diğer birçok dehşet verici mucize göstermişti. Bunlar, dağın parçalanmasından daha dehşetli ve çarpıcı mucizelerdi. Ama bunların hiçbiri onu dehşete düşürmemiş, bayıltmamıştı.

Dağın parçalanması öbür mucizelerden daha kolaydı. Çünkü görünüşe göre bu olayın onun için hiçbir tehlikesi yoktu. Yüce Allah sadece işin niteliğini ona göstermek için dağı parçalamıştı.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Musa Peygamber'i baygın durumda yere düşüren faktör, bir örnek aracılığı ile istediği şeyin ne anlama geldiğinin kendisine bildirilmesi sonucu görme eşiğine gelip de görmediği ilâhî kahrın yüceliği idi. Nitekim bu ilâhî kahrı gören dağın sonu, bir an bile yerinde duramayarak acayip şekilde parçalanmak oldu. Onun ayıldıktan sonra tövbe edip Rabbine dönmesi de bunu kanıtlıyor.

"Ayılınca, 'Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim.' dedi." ifadesi, Musa Peygamber'in (a.s) kendine geldikten sonra yaptığı tövbe ve dönüşünü anlatıyor. Çünkü istediği şeyin yersiz olduğunu açıkça görmüştü. Allah'ın kendisine yönelik inayeti sayesinde bu isteğinin yersizliğini anlamış,

tecelliye uğrayan dağın parçalanması ile isteğinin mümkün olmadığına şahit olmuştu.

Bu yüzden önce Allah'ı, mümkün olduğunu düşündüğü şeyden tenzih ediyor. Arkasından, bu girişiminden dolayı tövbe ediyor ve tövbesinin kabul edileceğini umuyor. Tövbenin her zaman günahtan dolayı yapılması gerekmez. Daha önce dördüncü ciltte vurguladığımız gibi tövbe, herhangi bir şekilde Allah'tan uzaklaşıldığı kuşkusu üzerine O'na dönüş demektir.

Arkasından gelen *"Ben, inananların ilkiyim."* ifadesi, bir ikrar ve şahadet ifadesidir. Yani ben senin görülemeyeceğine kavmim içinde inanan ilk kişiyim. Konunun akışından çıkan anlam budur. Fakat bu cümlenin anlamının, "Bana verdiğin ve bilincine erdirdiğin gerçeklere kavmim içinde ilk inanan kişi benim. Onlardan önce ben sana inandığıma göre bana yakışan davranış, bir kusur işleyince sana tövbe etmektir." şeklinde olması da muhtemeldir; fakat uzak bir ihtimaldir.

144) (Allah) dedi ki: "Ey Musa, ben mesajlarımla ve (aracısız) konuşmamla seni insanlara seçtim. Şimdi sana verdiklerimi al ve şükredenlerden ol."

Ayetteki "istafeytuke" fiilinin kökü olan "istıfa" kelimesi, ayıklama yolu ile seçmek anlamına gelir. Bu yüzden "alâ" edatı ile geçişlilik kazanarak "nâs" kelimesini meful almıştır. Ayette geçen "risalât (mesajlar)"dan maksat, insanlara tebliğ etmek üzere kendisine yüklenen ilâhî emirler ve yasaklar, ilâhî bilgiler, hikmetler ve kanunlardır. Bu yükleme, bir melek aracılığı ile olabileceği gibi, araya bir melek koymaksızın yapılan bir konuşma ile de olabilir. Çünkü mesajlar, söz aracılığı ile yüklenmiş olsa da sözden başka bir şeydir. Zira söz bir şeydir, işitenin o sözden aldığı anlamlar başka bir şeydir.

Ayetteki "kelâm"dan (konuşma) maksat, yüce Allah'ın melek aracılığı söz konusu olmaksızın Musa Peygamber ile yaptığı konuşmadır. Başka bir deyişle, gizli gaybının kapısının aralayan olgudur. Bu konuşma, kesinlikle biz insanlar arasındaki gibi bir konuşma değildir. Çünkü bizim aramızdaki konuşmanın anlamı şudur: Biz önceden aramızda belirli sesleri belirli anlamlarla eşleştirip işitenin zihninin o anlamları algılamasını sağlarız. Sonra bu anlamları muhatabımıza aktarmak istediğimiz zaman havada bir dalgalanma meydana getiririz.

Bu dalgalar, bizden başlayıp işiten kişide son bularak bizim içimizdeki mesajı muhatabımızın zihnine ulaştırır.

Konuşma bu şekli ile konuşanın cisimleşmesini gerektirir ki, yüce Allah bundan münezzehtir. Sırf ses yaratmak veya bir yerde sesin sebeplerini yaratarak havayı dalgalandırmak, zihinlerde beliren anlamların yüce Allah tarafından kastedilmiş olduğunu göstermez. Bunun için sesin ötesinde Allah tarafından o anlamların kastedildiğinin bilinmesi gerekir. Nitekim içimizden biri çalma veya vurma yolu ile bir anlama delâlet eden bir ses çıkarsa, hemen o anlamı kastettiğine hükmetmeyiz. Böyle bir hükme varabilmek için meydana getirdiği seslerle o anlamı kastettiğini durumundan veya daha önceki sözlerinden çıkarmamıza yarayacak ipuçlarına sahip olmamız gerekir.

Kur'ân-ı Şerif'te bize aktarılan yüce Allah'ın Musa Peygamber (a.s) ile konuşmasında, bu konuşmanın Allah'ın sözü olduğuna veya yüce Allah'ın o sözün anlamını kastettiğine dair bir delil istemi yoktur. Musa Peygamber, Tur dağının sağındaki ağaçtan gelen seslenmeyi işittiğinde, "Rabbim, bu ses senden mi geliyor? Sen bunun anlamını kastediyor musun?" diye sormadı. Tersine, bu seslenişin Allah'tan geldiği yolunda kesin bilgiye vardı. Aynı şey, konuşma aracılığı ile gerçekleşmeyen diğer vahiy türleri için de söylenebilir.

Bu açıklamalarımız kesinlikle ortaya koyuyor ki, işiten kişi ile söz ve vahiy kaynağının iradesi arasında bir bağlantı vardır ve bu bağlantı, kastedilen anlama intikal etmeyi gerektiriyor. Yoksa sırf sözlükte anlaşılır anlamı olan bir sesin Allah'tan sâdır olması, ne O'na izafe edilmesini ve ne O'nun sözü olmasını gerektirmez. Nasıl gerektirsin ki? Bütün konuşanların ağızlarından çıkan kelimeler, ses olmaları hasebiyle yüce Allah'a varıp dayanırlar, ama Allah'ın sözleri değildirler; tersine onları konuşan başkalarıdır. Yine çoğu zaman değişik cisimlerin çarpışmasından sözlükte anlamı olan sesler çıkar, ama biz bunları Allah'ın sözleri saymayız.

Kısacası yüce Allah'ın Musa Peygamber'le konuşması, Allah'ın Musa ile gayp âlemi arasında özel bir bağlantı kurması ve Musa Peygamber'in O'nun bazı yaratıklarını görmekle bu bağlantı sayesinde kastedilen anlamlara intikal etmesidir. Bu bağlantının yüce Allah tarafından dış dünyada, kulakta veya başka türlü ortaya koyduğu seslerle birlikte olmasını da reddetmeyiz. Konuşma konusu hakkında daha ön-

ce açıklama yapmıştık. İnşaallah tamamlayıcı açıklamayı Şûra Suresi'nin tefsiri sırasında yapacağız.

Her ne ise, *"(Allah) dedi ki: Ey Musa, ben... seni insanlara seçtim."* ifadesi, Allah'ın bir lütuf bildirimi olduğu gibi Musa Peygamber'e (a.s) yönelik bir öğüttür. Bu öğüt ile ona Allah'ın, mesajları ve konuşması ile kendisine bağışladığı seçkin konumla yetinmesi, bunlara şükretmesi ve daha fazlasını istememesi telkin edilmektedir.

145) Bu levhalarda onun için her konuya ilişkin öğüt ve her konuda ayrıntılı açıklama yazdık...

Ayette geçen "elvah" kelimesinin tekili olan "levh" kelimesi, üzerine yazı yazılması için hazırlanan sayfa anlamına gelir. Sayfa, üzerindeki yazı ile belirip ortaya çıktığı için ona "levh" denmiştir. Çünkü bu kelimenin kökünde parlamak anlamı vardır. Meselâ şimşeğin parlaması, bu kelime ile anlatılır ve "lâh'el-berku" denir.

Ayetteki "min kulli şey'in (her konuya ilişkin)" ibaresinin başındaki "min" edatı, ayetin devamının doğruladığı gibi kısmîlik anlamı taşır. Ayetteki "mev'izaten" kelimesi, bu ibarenin açıklaması niteliğindedir. Daha sonra gelen "tafsilen" kelimesinin belirtisiz olarak kullanılması, müphemlik ve kısmîlik ifade etmesi içindir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Musa'ya inen Tevrat'tan ibaret olan levhalarda Musa için her konu hakkında seçme mesajlar yazdık. Yani onun için kavminin inançta ve uygulamada ihtiyaç duyduğu her konu ile ilgili olarak öğütler ve ayrıntılı açıklamalar yazdık.

Bu ifade, Tevrat'ın insanlığın muhtaç olduğu bütün ilâhî bilgileri ve yasaları içermediğinin delilidir. Bu böyledir. Bunun böyle olduğunu şu ayet, Tevrat'tan ve İncil'den söz ettikten sonra şöyle dile getiriyor: *"Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."* (Mâide, 48) Bu ayeti daha önce tefsir etmiştik.

"Bunlara kuvvetle sarıl ve kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret." ifadesi, *"Bu levhalarda onun için... yazdık."* ifadesine bina edilen bir sonuç olarak ona matuftur. Buna göre ifadenin açılımı, "Musa'ya dedik ki: Biz bu levhalarda senin için her şey hakkında yazdık. O hâlde onlara kuvvetle sarıl." şeklindedir.

Kuvvetle sarılma deyimi, ciddiyetle ve kararlılıkla sarılma anlamına gelen kinayeli bir ifadedir. Çünkü bir işe ciddiyetle ve kararlılıkla sarılan kimse, onu elden çıkarmamak için sahip olduğu gücün hepsini kullanır. Buna göre kuvvetle sarılmak, ciddiyetle ve kararlılıkla sarılmanın gereği olduğu için ciddiyet ve kararlılıkla sarılmak, kuvvetle sarılmakla ifade edilmiştir.

"Kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret." ifadesindeki "ahseniha=en güzeline" kelimesinin sonundaki "ha" zamiri, daha önceki "min kulli şey'in=her konuya ilişkin" ifadesinin içeriğini oluşturan öğütler ile ayrıntılı edepler ve yasalara dönmektedir. En güzeline sarılma deyimi, her işte güzel olandan ayrılmamayı, ona uymayı ve onu seçmeyi dile getiren kinayeli bir ifadedir. Çünkü işlerinde güzellik konusuna önem veren kimse, kötü ile iyiyi bir arada bulduğu zaman iyiyi seçer. Bu adam eğer iyi ile daha iyiyi bir arada bulursa, güzellik sevgisi, onu daha iyiyi seçip iyinin önüne geçirmeye zorlar. Buna göre işlerin en güzeline sarılmak, güzellik sevgisinin ve iyiliğe bağlılığın gereğidir. Bu yüzden onunla ifade ediliyor. Buna göre bu ifade, "Kavmine kötülüklerden sakınmalarını ve Tevrat'ın gösterdiği iyiliklere bağlanmalarını emret." anlamındadır. Aşağıdaki ayet, ifade özelliği bakımından bu ayetin benzeridir: *"Onlar ki, sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar akıl sahipleridir."* (Zümer, 18)

"Yoldan çıkmışların (fasıkların) yurdunu yakında size göstereceğim." ifadesinden anlaşıldığına göre burada sözü geçen fasıklardan maksat, *"kavmine de onların en güzeline sarılmalarını emret."* direktifini kabul etmeyip yan çizenlerdir. Bilindiği gibi az önce verdiğimiz anlamı ile bu direktif, her işte iyilik yoluna bağlanmayı, hakka ve doğruya uymayı içerir. Yüce Allah bu yoldan ayrılanları, bir sonraki ayette açıkladığı gibi, doğru yoldan saptırarak kötülükleri aramaya, doğruluktan eğriliğe yönelmeye sevk eder. Böylelerinin sonu hüsran olur ve işlerinin sonu yok olmaya varır.

Buna göre bir sonraki ayetteki *"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşüreceğim."* ifadesi, *"Yoldan çıkmışların (fasıkların) yurdunu yakında size göstereceğim."* ifadesinin tefsiri gibidir. Bazılarına göre fasıkların yurdundan maksat, cehennemdir. İfade, tehdit ve sakındırma içeriklidir. Bazılarına göre bu yurttan mak-

sat, Firavun ile kavminin Mısır'daki evleri ve köşkleridir. Başka bir görüşe göre, Ad ve Semud kavimlerinin evleridir. Bir başka görüşe göre maksat, Amalıklıların ve diğerlerinin Şam'daki yurtlarıdır ki, İsrailoğulları'nın oraya girmeleri ve orayı görmeleri gerçekleşecektir. Başka bir görüşe göre İsrailoğulları'na şöyle denmek isteniyor: Yakında size fasık bir kavim gelecek ve size egemen olacaktır.

146) Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşüreceğim. Onlar, her ayeti (mucizeyi) görseler de ona inanmazlar...

Bu ayette yeryüzünde büyüklük taslamak, haksızlıkla kayıtlandırılıyor. Oysa yeryüzünde büyüklük taslamak, mutlaka haksız yere olur. Bu kayıtlandırma, tıpkı yeryüzünde saldırganlık yapmanın haksızlıkla kayıtlandırılması gibidir ve açıklama amaçlıdır, kısıtlama amaçlı değildir. Bu kayıtlandırma ile bu davranışın yerilmesi amaçlanıyor, büyüklenmenin tıpkı saldırganlık gibi haklılıktan yoksun ve çirkin bir tutum olduğu ifade ediliyor.

Bazılarına göre bu kayıt kısıtlayıcıdır ve bununla, yerilen büyüklenme türünün kastedildiği, yoksa Allah'ın düşmanlarına ve gururlu kimselere karşı büyüklük taslamak gibi haklı büyüklenme çeşidinin kastedilmediği vurgulanıyor. Bu görüşe karşı itirazımız şudur: Ayette sözü edilen büyüklük taslama, mutlak büyüklük taslama değil, yeryüzünde büyüklük taslamadır ki, o da Allah'ın kullarına egemen olup onları köleleştirmek ve esaret altına almaktan ibarettir ve bu tür büyüklük taslama ancak haksız yere olur.

"Onlar, her ayeti (mucizeyi) görseler de ona inanmazlar." ifadesi, *"büyüklük taslayanlar."* ifadesi ile bağlantılıdır ve onların özelliklerinden biri olan kâfirlikte ve yalanlamakta ısrarlı olma yolundaki tutumlarını açıklamaktadır.

"Doğruluk yolunu görseler onu yol edinmezler, fakat eğrilik yolunu görseler onu yol edinirler." ifadesinde olumlu ve olumsuz cümlelerin tüm öğeleriyle tekrarlanmış olması, onların doğruluk yoluna karşı çıkıp eğrilik yoluna uyma hususundaki şiddetli eğilimlerini ve duyarlı gözetimlerini vurgulamak içindir. Bunlar hakkında yanılma, bil-meme veya sürçme gibi bir ihtimal söz konusu değildir.

"Bu, onların ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları yüzündendir." ifadesi, onlarda gerçekleşen kötü sıfatların sebebini

açıklıyor. Yani onlar, ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları sebebiyle içinde bulundukları duruma sürüklendiler.

Bu ifadenin, *"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzak düşüreceğim."* ifadesinin sebebini açıklamış olması da muhtemeldir.

147) Ayetlerimizi ve ahiret buluşmasını yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?

Anlamı açık olan bu ayetten şu sonuçlar çıkıyor:

1- Ceza, amelin kendisidir. Bu gerçeği daha önceki incelemelerimizde birkaç kere açıkladık.

2- Amellerin boşa çıkması, bir ceza türüdür. Çünkü ceza amelin karşılığıdır. Buna göre boşa giden bir amelin cezası, onu boşa çıkarmaktır. Boşa gitme, iyi yönü olan amellerle ilgili bir işlem olduğuna göre hem iyilikleri ve hem de kötülükleri olan bir kimsenin iyiliklerini boşa çıkarmanın sonucu, onun kötülükleri karşılığında kötü cezaya uğraması, iyilikleri karşılığında da onların boşa çıkarılması ile cezalandırılması, böylece sadece kötü ceza ile baş başa kalmasıdır.

Bu ayete başka bir anlam vermek de mümkündür. O da şudur: Ayetteki cezadan maksat, güzel karşılıktır ve *"İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?"* ifadesinin anlamı da, boşa gitme sonucu iyi amelleri olmadığı için hiçbir sevap alamayacakları şeklindedir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onların yapmış olduklarına yönelip onları havada uçuşan toza dönüştürürüz."* (Furkan, 23)

İncelediğimiz ayetteki cezanın sevap anlamında olduğunun delili, bu cezanın önceki ayette sözü edilen amellerin karşılığı olmasıdır. Boşa gitmekten söz edilmesinden de anlıyoruz ki, söz konusu amellerden maksat, iyi amellerdir.

Bu açıklamamızdan bu ayeti delil göstererek yapılan şu yorumun sakatlığı da ortaya çıkıyor. Söz konusu yoruma göre eğer bir kişi, zıddı olan haram ile meşgul olmaksızın farzı terk ederse, cezalandırılmaz. Çünkü cezalandırılacak bir davranış yapmamıştır ve yüce Allah, *"İşlediklerinden başka bir ceza (karşılık) mı görecekler?"* buyuruyor.

Bu yorum sakattır. Çünkü bu ayetteki cezadan maksat sevaptır ve anlamı da, "Onların ahirette sevabı yoktur. Zira iyi bir amel getirmediler ve sevapla karşılanacak bir davranış yapmadılar." şeklindedir.

Üstelik, zıddı olan amellerle meşgul olunmasa bile, sırf ilâhî emirleri terk etmenin cezayı gerektireceği, *"Kim Allah'a ve Peygamber'e karşı gelirse, onun için cehennem ateşi vardır?"* (Cin, 23) ayeti ile bu anlamdaki başka ayetlerden çıkan kesin sonuçtur.

148) Musa'nın kavmi, onun (Tur'a gitmesinin) ardından ziynet eşyalarından, böğürmesi olan cansız bir buzağı (heykeli yapıp onu ilâh) edindiler.

Ayette geçen "huliyy" kelimesi, altın gümüş gibi süslenmek için kullanılan ziynet eşyaları anlamına gelir. "Hely"in "fuul" kipinde çoğuldur. Tıpkı "sedy"in çoğulu olan "sudiyy" gibi. Yine ayette geçen "ıcl" kelimesi, inek yavrusu ve "huvar" kelimesi de, ineğin böğürme sesi demektir. Buzağı tanımlanırken kullanılan *"böğürmesi olan cansız"* ifadesi gösteriyor ki, söz konusu buzağı cansız bir cisimdi, fakat onlar ondan inek böğürmesi gibi bir ses duyuyorlardı.

Bu ayet ile sonrasındaki ayetlerde Musa Peygamber'in Rabbi ile buluşmaya gidişinden sonra geri dönüşünün gecikmesinden sabırsızlanan İsrailoğulları'nın buzağı heykeline tapmaları anlatılıyor. Musa Peygamber'in yokluğunu fırsat bilen Samirî adında biri, ziynet eşyalarını toplayarak altından buzağı gibi böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykeli döktü ve İsrailoğulları'na bu heykelin kendilerinin ve Musa Peygamber'in ilâhı olduğunu söyledi. Onlar da buna taparak onu ilâh edindiler. Bu hikâye, Tâhâ Suresi'nde ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Bu surenin inceleme konumuz olan ayetlerinde bu konuda verilen bilgiler, Tâhâ Suresi'nde anlatılanlara olan ihtiyacı karşılamaz. Bu da, Tâ-hâ Suresi'nin bu sureden önce indiğini doğrular.

Her ne ise, *"Musa'nın kavmi, onun (Tur'a gitmesinin) ardından ziynet eşyalarından, böğürmesi olan cansız bir buzağı (heykeli yapıp onu ilâh) edindiler."* ifadesinin anlamı şudur: Musa Peygamber'in kavmi, onun Rabbi ile kararlaştırılan buluşmaya gidişinden sonra, dönüşünden önce -ki geri dönüşünde onlara öfkelendiği aşağıda anlatılacaktır- bir inek yavrusunu ilâh edinerek ona taptılar. İlâh edindikleri bu buzağı, "böğürme sesi çıkaran cansız bir heykel" idi. Arkasından yüce Allah, insan aklının ilk bakışta açıkça fark edeceği bir gerçeğe hiç aldırış etmedikleri için onları kınıyor. Söz konusu gerçek şudur: Eğer o buzağı heykeli Allah olsaydı, onlarla konuşur ve onları doğru yola iletirdi. Onlara yöneltilen bu kınama, *"Onun onlarla konuşmadı-*

ğını ve onlara bir yol göstermediğini görmediler mi?" ifadesinde dile getiriliyor.

Bu ayette buzağı heykelinin ilâhlığa ters düşen niteliklerinden sadece kendileri ile konuşamamasından ve onlara yol gösterememesinden söz ediliyor. Cisim olma, yapılmış olma, mekân, zaman ve biçim ile sınırlı olma gibi diğer ilâhlığa aykırı nitelikleri sayılmıyor. Oysa bunların hepsi ilâhlığa aykırıdır. Bunun sebebi şudur: Çünkü konuşmak ve yol göstermek, ilâh edinilen şeyde gerekli görülerek aranan sıfatların başında gelirler. Çünkü ilâha, hoşnutluğunu kazandıracak şekilde tapmak ve ona ulaşacak bir yol izlemek gerekir. Bunun da şu veya bu şekilde ilâh tarafından bildirilmesi gerekir. Onun bağlılarını herhangi bir konuşma ve anlatma türü ile kendine tapma yoluna iletmesi zorunluluğu bundan kaynaklanır. Oysa İsrailoğulları, buzağı heykelinin kendileri ile konuşamadığını ve onlara yol gösteremediğini görüyorlardı.

Üstelik İsrailoğulları, Musa Peygamber'den, yüce Allah'ın onunla konuştuğunu ve ona yol gösterdiğini, onun aracılığı ile onlarla konuştuğunu ve kendilerine yol gösterdiğini hatırlıyorlardı. Samirî adındaki kişi onların karşısına inek yavrusunun heykelini çıkardığında, *"Bu, sizin ilâhınız ve Musa'nın ilâhıdır."* (Tâhâ, 88) demişlerdi. Oysa eğer inek yavrusu heykeli, Samirî'nin işaret ettiği gibi onların ve Musa'nın ilâhı olsaydı, onlarla konuşur ve kendilerine yol gösterirdi.

Kısacası eğer akıllarını kullansalardı, bu heykelin ilâh olmadığını açıkça anlayabilirlerdi. Bu yüzden bu ifadeyi, *"Onu (ilâh) edindiler ve (bu işte) zalimlerden idiler."* ifadesi izlemiştir. Sanki, "Durum bu kadar açık olduğu hâlde niçin onu ilâh edindiler?" sorusu soruluyor ve bu soruya, *"Onu (ilâh) edindiler ve (bu işte) zalimlerden idiler."* karşılığı veriliyor.

149) Fakat (yaptıkları) ellerine düştüğünde (yaptıklarına pişman olduklarında) ve sapıtmış olduklarını gördüklerinde dediler ki...

Ayette geçen "sukıta fî eydîhim" deyimi hakkında Mecma'ul-Beyan'da şu açıklama yapılıyor: "Yani, belâ ellerine düştü, belâyı elleri içindeymiş gibi buldular. Bu deyim, yaptıklarının daha önce görmedikleri kötü sonucu ile karşılaşıp pişman olanlar için kullanılır. Bu anlamda hem 'sukıta fî yedih' tabiri, hem 'uskıta fî yedihi' tabiri kullanılır. Birincisi daha fasihtir. Bu deyimin anlamı hakkında şöyle de

denmiştir: Yani, kendisine zarar veren şey eline düştü." (Alıntı burada sona erdi.)

Uzun tefsirlerde bu cümle hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların büyük çoğunluğunda veya hepsinde zorlama vardır. Mecma'ul-Beyan'dan naklettiğimiz açıklama, en akla yatkın açıklamadır. Çünkü ayetin akışından anlaşıldığına göre, *"Fakat (yaptıkları) ellerine düştüğünde ve sapıtmış olduklarını gördüklerinde dediler ki..."* ifadesi ile anlatılan şudur: "İsrailoğulları yaptıklarına dönüp baktıklarında, onu bir kere daha dikkatle gözden geçirdiklerinde ve o zaman sapıtmış olduklarını gördüklerinde şöyle şöyle dediler..."

Buna göre bu cümle, daha önce farkında olmadıkları bir konuda uyanmayı, gözden kaçırmış oldukları bir gerçeği görmeyi ifade ediyor. Sanki bir işi yapıp muhatabına sunuyorlar. Muhatapları o işi reddedip kendilerine doğru atıyor. Onlar da onu elleri ile alıyorlar. İş ellerine düşünce işin sandıkları gibi olmadığını, o işte çok önemli bir noktayı ihmal ettiklerini, bu yüzden yaptıklarının boşa gittiğini görüyorlar. Yorumu nasıl yapılırsa yapılsın, bu cümle yaygın bir özdeyiş olarak kullanılıyor.

Bu ayet, yani *"Fakat (yaptıkları) ellerine düştüğünde"* diye başlayan ayet, içeriğine bakılacak olursa, kendisini izleyen sonraki ayetlerin peşinden zikredilmesi gerekirdi. Zira İsrailoğulları, Musa Peygamber'in dönüşünden sonra -Tâhâ Suresi'nde ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi- sapıklıklarının farkına varmışlardı. Fakat yüce Allah, bu ayeti öne almıştır; çünkü bu ayette onların yaptıklarından pişman oldukları ve kayıpları karşısında hayıflanmaları anlatılıyor. Nitekim İsrailoğulları, *"Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz."* şeklindeki sözleri ile bu duygularını dile getirmişlerdi. Hata zikredildikten sonra uzun bir ara verilmeden hemen pişmanlığın ve hayıflanmanın anlatılması, en uygun ifade tarzıdır. Bu yüzden birinci ayette İsrailoğulları'nın inek yavrusunu ilâh edindikleri anlatıldıktan hemen sonra bir sonraki ayette pişmanlıkları ve hayıflanmaları ifade edilmiştir.

Ayrıca bir sonraki ayetteki Musa Peygamber'in dönüşü ile ilgili açıklamanın sonunda Musa'nın kendisi ve kardeşi için yaptığı dua yer alıyor. İsrailoğulları'nın bu pişmanlık ifadeleri de dua şeklinde dile getirildiği için bu ikisi birbirinden ayrılmıştır.

150) Musa, kızgın ve üzgün olarak kavminin yanına döndüğünde...

Ayette geçen "esifen" kelimesi, şiddetli öfke ve üzüntü anlamına gelen "esef" kökünden türemiş sıfat-ı müşbihedir. "Haleftumunî" fiilinin kökü olan "hilâfet", başkasının arkasından işleri yürütmek demektir. "Aciltum" fiilinin kökü olan "acele", -Ragıp İsfahanî'nin söylediğine göre- bir şeyin normal zamanından önce istenmesi, aranması anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı, "Musa, öfkeli ve üzgün olarak kavminin yanına dönünce -öfkesinin ve üzüntüsünün sebebi, kavminin inek yavrusuna taparak sapıttıklarını dönüşü sırasında Allah'ın kendisine haber vermesi idi- onları kınayarak ve azarlayarak şöyle dedi: Benden sonra ne kötü işler yaptınız! Yoksa Rabbinizin buyruğunu zamanı gelmeden önce mi görmek istediniz?! Oysa o buyruk, sizin hayrınızı ve menfaatinizi elinde tutan Allah'ın buyruğudur. O, her şeyi hikmetinin gerektirdiği şekilde yapar. O'nun hiçbir işinde başkasının acelesi, isteği ve rızası etkili olmaz; etkili olan sadece O'nun dileğidir." şeklindedir.

Ayetten anlaşıldığına göre buradaki, *"Rabbinizin buyruğu"*ndan maksat, Musa ile kararlaştırılan buluşmanın gerekçesidir ki, o da Tevrat'ın inmesidir.

Bir başka görüşe göre, *"Yoksa Rabbinizin buyruğu hakkında acele mi ettiniz?!"* ifadesinin anlamı, "Rabbinizden size bir emir gelmeden buzağıya tapmak için acele mi ettiniz?" şeklindedir. Bir başka görüşe göre bu ifadenin anlamı, "Allah'a kulluk etmenizin karşılığında O'nun vadettiği sevabı elde etmekte acele mi ettiniz de bu sevabı elde etmeyince O'ndan başkasına tapmaya mı yöneldiniz?" şeklindedir. Başka bir görüşe göre de bu ifade, "Rabbinizin size verdiği emir konusunda acele mi ettiniz? Bu emir, Musa'ya verdiğiniz söze bağlı olarak onun dönüşünü beklemeniz yolunda idi. Buluşma süresi sona erdiği hâlde Musa'nın size dönmesi üzerine taahhüdünüzü mü değiştirdiniz?" anlamındadır. Sözün akışına en uygun yorum, yukarıda açıkladığımız yorumdur.

Kısacası, Musa Peygamber (a.s), kavmini görünce çok öfkelendi ve *"Benim arkamdan yokluğumda ne kötü işler yapmışsınız! Yoksa Rabbinizin buyruğu hakkında acele mi ettiniz?"* diyerek onları azarladı. Ayetteki soru yadırgama içeriklidir. *"Levhaları yere attı."* Bu levhalar, Tevrat'ın sayfaları idi. *"Ve kardeşinin başını tutup kendine doğ-*

ru çekti." Saçlarından tutup başını kendine doğru çekti. Tâhâ Suresi'nde kardeşine, *"Ey Harun, onların sapıttıklarını görünce bana uyarak onlara karşı koymana ne engel oldu? Yoksa emrime karşı mı geldin?"* [Tâhâ, 92] dediği nakledilmektedir.

Harun *"dedi ki: Ey anam oğlu!"* -Harun'un Musa'ya analarını anarak hitap etmesinin, "ey kardeşim" veya "ey babam oğlu" dememesinin sebebi, onu yumuşatmak ve merhametini harekete geçirmektir.- Onlara buzağı konusunda karşı çıkıp ona tapmalarına engel olmaya çalışınca, *"Bu kavim, beni güçsüz düşürdüler ve neredeyse beni öldüreceklerdi. O hâlde"* sana karşı çıkma konusunda beni onlardan biri gibi sanarak, *"düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle bir tutma."* Tâhâ Suresi'nde nakledildiğine göre şu sözleri de söyledi: *"Ben, 'İsrailoğulları'nı birbirine düşürdün ve sözümü tutmadın.' diyeceksin diye korktum."* [Tâhâ, 94]

Gerek bu ayetin içeriğinden, gerekse Tâhâ Suresi'ndeki bu hikâyeye ilişkin ayetlerden anlaşıldığına göre Musa Peygamber, İsrailoğulları'na olduğu gibi kardeşi Harun'a da kızdı. Yalnız Harun'a kızmasının sebebi farklı idi. İsrailoğulları'na karşı koymak hususunda elinden gelen gayreti göstermediğini, faydalı olanın bu olduğunu sanarak böyle davrandığını sandı. Oysa ayrılırken ona, *"kötülükleri düzelt, bozguncuların yolunu izleme."* diye vasiyet etmişti. Vasiyeti mutlaktı, herhangi bir kaydı yoktu. Masum peygamberler arasında bu kadarlık tutum ve davranış farkı olabilir. Masumluk ilâhî hükümlerle ilgili konular hakkındadır, yoksa insandan insana farklılık gösteren tutumlar ve hayat tarzları hakkında değildir.

Ayrıca Musa Peygamber, sanki dövecekmiş gibi kardeşinin başını tutup kendine doğru çekiyor; bunu, faydalı olduğunu sanarak kendi görüşüne göre hareket ettiği ve onun emrini bir yana bıraktığı gerekçesi ile yapıyor. Musa Peygamber'in bu davranışı, mevlevî bir emre muhalefetin cezası değil, irşadî bir emirle ilgili bir edeplendirme girişimidir. Gerçi bu konuda haklı olan taraf, Harun Peygamber'dir. Nitekim olup bitenleri anlatınca Musa Peygamber, onu mazur görüyor ve kendisi ile kardeşi için, *"Rabbim, beni ve kardeşimi affet..."* diyerek dua ediyor.

"Ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekti." ifadesi hakkında başka yorumlar da yapılmıştır ki, başlıcaları şunlardır:

1- Musa Peygamber, kavminin yaptığı işi büyük bir sapıklık olarak gördüğü ve onların yaptıkları hakkında çok düşündüğü için böyle davrandı. Nitekim şiddetli şekilde öfkelenen bir kişi de kendisine bu gibi şeyleri yapar. Meselâ sakalını tutup çeker, dudaklarını ısırır. Musa Peygamber de, kardeşi Harun'u kendisi yerine koyarak ona öfkeli ve üzgün bir kişinin kendine yapacağı hareketi yapmıştır.

2- Musa Peygamber, kapıldığı öfkeyi kavmine açıklamak istedi. Çünkü küfre ve dinden dönmeye yönelmelerini çok büyük bir kötülük sayıyordu. Yaptıkları kötülüğün büyüklüğünü vurgulayıp ileride bir daha buna benzer bir iş yapmalarına engel olmak için böyle davrandı.

3- Musa Peygamber, kardeşi ile gizlice konuşabilmek ve kavmin durumunu açıklamasını istemek için onu kendine doğru çekti. Nitekim Harun, durumu anlatınca anlatılanları kabul ederek onun için dua etti.

4- Musa Peygamber, Harun'un kendisi gibi öfkeli ve üzgün olduğunu görünce onu okşamak ve öfkesini dindirmek için başından tuttu. Harun ise, Musa'nın hareketinin cahiller tarafından kendine yönelik bir küçük düşürme ve aşağılama girişimi olarak sanılmaması için kendisinin masum olduğunu açıkladı ve bunun üzerine kardeşi onun için dua etti.

Bu yorumların çoğunluğu veya hiçbiri ayetlerin anlatım tarzları ile uyuşmuyor.

Bu ayetin başındaki *"Musa kızgın ve üzgün olarak kavminin yanına döndüğünde"* ifadesi, Musa Peygamber'in kavminin dinden döndüğünü daha önce bildiğini gösteriyor. Bu böyledir. Çünkü Tâhâ Suresi'nde verilen bilgiye göre yüce Allah ona bu buluşma sırasında, *"Biz, senin arkandan kavmini sınavdan geçirdik ve Samirî onları yoldan çıkardı."* (Tâhâ, 85) buyurmuştu.

Fakat öfkesinin etkisi kavmini görünce ortaya çıktı. Bunun sonucunda onlara sert tepki göstererek Tevrat'ın sayfalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup kendine doğru çekti. Bütün bunları, Rabbi ona durumu bildirince değil de kavminin yanına döndükten sonra yaptı. Oysa Allah'ın haber vermesi, durumu bizzat görmekten daha doğrudur. Çünkü duyu organlarının algıları, doğru olabileceği gibi, yanlış da olabilir. Ama yüce Allah, sadece doğru olanı söyler.

Bunun sebebi şudur: Bilgi ile görmenin hükümleri birbirinden farklıdır. Öfke, itici ve intikam alıcı gücün coşmasıdır. İtme ve intikama konu olacak şey, sırf bilginin hâsıl olmasıyla tahakkuk bulmaz. Ama görme ve müşahede etme, öfkenin hedefi olan isyan hâlindeki şeyle birlikte olur. Böylece sözlü ve fiilî itme ve intikam alma mümkün olur. Görmenin öncesindeki bilgiden ise sadece üzüntü ve keder meydana gelir. Bunun karşıt örneği şudur: İnsan sevdiği ve görmek için can attığı birinin geldiği müjdesini alsa, bu müjde sırasındaki tepkisi sevinmek olur. Fakat sevdiği ile buluştuğu andaki tepkisinin niteliği başka olur. Yine insan tek başınayken şaşırtıcı bir durum görünce tepkisi şaşırmak olur. Fakat başkası ile birlikte böyle bir durumu görünce hem şaşırır, hem de güler. Bunun başka örnekleri de vardır.

151) (Musa) dedi ki: "Rabbim, beni ve kardeşimi affet ve bizi rahmetinin kapsamına al..."

Bu ayet, Musa Peygamber'in (a.s) duasıdır. Daha önce altıncı cildin sonlarında belirttiğimiz gibi mağfiret, günah işlendiğinde istenebileceği gibi, günah işlenmeden de istenebilir.

152) Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında Rablerinden bir öfke... ulaşacaktır.

Bu ayetteki "gazab" ve "zillet"in nekire (belirsiz) isim şeklinde oluşu, bunların büyüklüğüne işaret etmek içindir. Yüce Allah, yakında onlara ulaşacak ilâhî öfke ve dünya hayatı alçaklığını müphem bırakıyor, onların ne olduğunu açıklamıyor. İhtimal ki, bununla daha sonra başlarına gelen olaylara işaret edilmek istenmiştir ki, bunlar; taptıkları buzağı heykelinin yakılıp küllerinin denize atılması, Samirî'nin sürgün edilmesi ve içlerinden bir grubun öldürülmesidir. Ya da ihtimal ki, bundan maksat; yüce Allah'ın Yahudi kavmi aleyhine hükmettiği zillet, perişanlık, öldürülme, sürgün ve tutsaklık cezalarıdır. İlâhî öfkeden ahiret azabının kastedilmiş olması da muhtemeldir ki, o takdirde hem ahiret horluğuna, hem de dünya alçaklığına bir arada uğramış olurlar.

Her ne ise, ayetin sonu olan, *"Biz, (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız."* ifadesi, Allah'a iftira edenlerin ilâhî öfke ve dünya perişanlığı ile cezalandırılmalarının ilâhî bir yasa gereği olduğunu gösterir. Daha önce kerelerce vurguladığımız gibi bu ayetin vardırdığı bu sonucu, akla dayalı incelemeler de doğrulamaktadır.

153) Çeşitli kötülükler işledikten sonra arkasından tövbe edip iman edenlere gelince; şüphe yok ki Rabbin, ondan sonra affedici ve merhametlidir.

Ayette yer alan ilk "min ba'diha=arkasından" ibaresinin sonundaki zamir kötülükler ile, ikinci "min-ba'diha=ondan sonra" ibaresinin sonundaki zamir ise tövbe ile bağlantılıdır. Ayetin anlamı ise açıktır.

Bu ayet, genel kapsamlı olmakla birlikte yeri itibariyle bir önceki ayette sözü edilen buzağı heykeline tapanlardan yapılmış bir istisna niteliği taşır. Çünkü hangi günah ile ilgili olursa olsun, gerçek anlamı ile yapılan tövbenin kabul edilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* (Nisâ, 17) ayetinin tefsiri sırasında bu gerçeği vurgulamıştık.

Bu ayet, bir önceki ayetle birlikte hikâyenin arasına girmiş bir ara cümle niteliğindedir. Bu ayetlerde hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiştir. Bunun böyle olduğunun delili, ilk ayetteki *"Biz, (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız."* ifadesi ile ikinci ayetteki *"(Senin) Rabbin"* ifadesidir. Ayetlerin anlatım tarzından anlaşılacağı üzere bu ayetlerde, geçmişteki durumu şimdi yaşanıyormuş gibi anlatma dili kullanılmıştır. Bunun delili, *"Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında... ulaşacaktır."* ifadesidir.

154) Musa'nın öfkesi yatışınca, levhaları yerden aldı...

Ayetteki "yerhebûne" fiilinin kökü olan "rahbet" kelimesi, ihtiyatlı korku anlamına gelir. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde verilen bilgiye göre İbn Ebî Şeybe, Ahmed [b. Hanbel], Neseî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Ebu Vakıd el-Leysî'den şöyle naklederler: "Huneyn Savaşı'ndan önce Peygamberimizle (s.a.v) birlikte sefere çıkmıştık. Yolda karşımıza bir defne ağacı çıktı. Ben, 'Ey Allah'ın Resulü, kâfirlerin nasıl askı ağaçları varsa, sen de bu ağacı bizim için askı ağacı ilân et.' dedim. Kâfirler, silâhlarını bir defne ağacına asarlar ve çevresinde toplanırlar. Peygamberimiz (s.a.v) bana şu karşılığı verdi: Allahu Ekber! Bu istek, İsrailoğulları'nın Musa'ya yöneltikleri, *'Ey Musa, nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap.'* istekleri gibi-

dir. Sizler, sizden öncekilerin geleneklerini hayata geçirmek istiyorsunuz."

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde bu rivayet, başka yollardan da Abdullah b. Avf'tan nakledilmiştir. Abdullah, bu rivayeti babası aracılığıyla dedesinden nakletmiştir. Bu rivayette adamın birinin Peygamberimize bu teklifi yaptığı belirtildikten sonra, "O ağaç, silâhların asıldığı büyük bir defne ağacı idi. Bu yüzden ona Zat-ı Envat (askı) adı verilmişti. Allah dışında tapılan şeylerden biri de bu ağaçtı." denilmektedir.

el-Burhan tefsirinde, *"İsrailoğulları'nı denizden karşıya geçirdik..."* ayetinin tefsiri sırasında verilen bilgiye göre Muhammed b. Şehraşub şöyle der: "Re'sülcalut, İmam Ali'ye, 'Siz Müslümanlar, Peygamberinizin ölümü üzerinden daha otuz yıl geçmeden birbirinizin yüzlerine kılıçla saldırdınız.' dedi. İmam Ali'de ona, 'Siz Yahudiler, daha ayağınızdaki deniz suyunun ıslaklığı kurumadan Peygamberinize, *'Nasıl onların ilâhı varsa, bize de bir ilâh yap."* dediniz.' karşılığını verdi."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Fuzayl b. Yesar'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurur: "Musa Peygamber, Rabbi ile buluşmaya giderken İsrailoğulları'na otuz gün sonra geleceğine söz vermişti. Yüce Allah, bu buluşma süresine on gün ekleyince İsrailoğulları, 'Musa, bize verdiği sözü tutmadı.' diyerek o kötü işleri yaptılar."

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Bezzaz, İbn Ebî Hatem, Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserinde- ve Beyhakî -el-Esmâ ve's-Sıfat adlı eserinde- aracılığı ile Cabir'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Yüce Allah, Musa Peygamber ile Tur dağında konuştuğunda bu konuşması, kendisine seslendiği günkü konuşmasından farklı oldu. Bunun üzerine Musa, 'Rabbim, bu konuşma, benimle daha önce yaptığın konuşmanın aynısı mıdır?' diye sordu. Allah, 'Ben seninle on bin dilin gücü ile konuştum. Bende bütün dillerin gücü ve daha güçlüsü vardır.' buyurdu."

"Musa Peygamber İsrailoğulları'nın yanına dönünce, 'Ey Musa, bize Allah'ın konuşmasını tarif et.' dediler. Musa onlara, 'O'nu anlamaya gücünüz yetmez. İşittiğiniz en tatlı gök gürültüsü sesi var ya? Allah'ın konuşması ona yakındır, ama onun aynısı değildir.' karşılığını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayetin sonunda anlamayı kolaylaştırma amaçlı bir örnek veriliyor. Bunun bir sakıncası yoktur. Ama baş tarafında belirsizlik vardır. Buradaki "on bin dilin gücü" ifadesinden maksat, birbirini destekleyen on bin dilin anlatım gücü olabilir. Çünkü insanların dillerinin anlatım gücü birbirinden farklıdır. Bu ifade ile söylenmek istenen şudur: Bu konuşma, anlatım kapasitesi ve maksadı açıklama bakımından on bin dilin bir araya gelmesinden doğacak olan ifade gücüne denktir.

Buna göre Peygamberimiz (s.a.a), "Musa ile Tur dağında konuştuğunda bu konuşması, kendisine seslendiği günkü konuşmasından farklı oldu." derken kastettiği farklılık, anlatım şekli açısından olan bir farklılıktır.

Meani'l-Ahbar adlı eserde verilen bilgiye göre Hişam şöyle der: Bir gün ben İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanındayken Muaviye b. Vehb ile Abdülmelik b. A'yen içeri girdi. Muaviye b. Vehb, İmam'a, "Ey Peygamber'in torunu, Peygamberimizin (s.a.a) şu veya bu şekilde Allah'ı gördüğü ve müminlerin cennette şu veya bu şekilde Allah'ı görecekleri yolundaki rivayetler hakkında ne dersin?" diye sordu. İmam önce gülümsedi, sonra şu cevabı verdi: "Ey Muaviye, bir adam düşün ki, yetmiş veya seksen yıl Allah'ın mülkünde yaşıyor, O'nun nimetlerini yiyor, sonra da O'nu gerektiği gibi tanımıyor. O adam için bu ne kötü bir durumdur! Ey Muaviye, Peygamberimiz (s.a.a) Allah'ı gözle görmedi. Görmek, kalple ve gözle olmak üzere iki türlü olur. Kalple görmeyi kastedenler, doğru söylediler. Gözle görmeyi kastedenler ise, yalan söylediler, Allah'ı ve Allah'ın ayetlerini inkâr ettiler. Çünkü Peygamberimiz, 'Kim Allah'ı, O'nun yaratıklarına benzetirse kâfir olur.' buyurmuştur."

"Babamın, babasına dayanarak bana söylediğine göre İmam Hüseyin b. Ali (hepsine selâm olsun) şöyle dedi: İmam Ali'ye, 'Ey Peygamberimizin kardeşi, Allah'ı gördün mü?' diye sordular. İmam Ali bu soruya, 'Ben görmediğim Allah'a kulluk etmem. O'nu gözler açık gözlemle göremezler; fakat kalpler iman gerçekleri ile O'nu görürler.' cevabını verdi."

"Mümin nasıl Rabbini gözle görebilir ki?! Oysa gözle görülebilen her şey yaratılmıştır ve her yaratılmış için bir yaratıcı gereklidir. O za-

man Allah'ı sonradan yaratılmış bir varlık konumuna düşürmüş olursun. Allah'ı yaratıklarına benzetenler, O'na ortak koşmuş olurlar."

"Yazıklar olsun böylelerine! Onlar, *'Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O latif ve (her şeyden) haberdar olandır.'*[1] ayeti ile Allah'ın Musa'ya verdiği, *'Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin. Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü.'* şeklindeki cevabı işitmediler mi? Allah'ın nurundan iğne deliğinden geçebilecek kadar ince bir ışın dağa yansıyınca dağlar parça parça olup çöktü, çukur yerler doldu ve Musa Peygamber de baygın, yani ölü olarak yere düştü. Kendine gelip de ruhu tekrar bedenine geri döndürülünce, *'Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm.'* dedi. Yani senin görülebileceğini sananların sözlerinden tövbe ettim ve gözlerin seni göremeyecekleri yolundaki seninle ilgili bilgime döndüm. *'Ben,'* senin her şeyi gördüğüne, ama görülmediğine ve en yüksek bakışa sahip olduğuna, *'inananların ilkiyim.' dedi...*"

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bir konuşması sırasında şöyle dedi: "Musa Peygamber, yüce Allah'a hamd-u sena ettikten sonra, *'Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.'* dedi. Bu çok büyük bir istek olduğu için azarlandı ve kendisine, *'Sen beni asla görmeyeceksin.'* diye cevap verildi. Yani sen beni dünyada ölünceye kadar göremezsin, ancak ahirette görürsün. Ama eğer beni görmek istiyorsan, *'Şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de beni göreceksin.'* Bunun üzerine yüce Allah bir mucize göstererek dağa tecelli etti. Tecelli eder etmez dağ parçalanarak toz taneciklerine dönüştü *ve 'Musa da kendinden geçerek yere düştü.'* (Yani öldü.) Sonra yüce Allah onu tekrar diriltip kendine getirince, *'Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim.'* dedi. Yani, onlardan senin görülemeyeceğine inanan ilk kişiyim, dedi." [s.262, bab: 36]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu iki rivayet, ayetin tefsiri bağlamında yaptığımız açıklamayı doğruluyor. Bu iki rivayetten çıkan sonuçlar şunlardır:

1- [En'âm, 103]

1- Musa Peygamber'in (a.s) isteği, kalple görmekle ilgili idi. Yoksa nasıl düşünülürse düşünülsün, imkânsız olan gözle görmekle ilgili değildi. Musa Peygamber'in bu apaçık gerçeği bilmemesi düşünülemez. O Musa Peygamber ki, bu buluşma için seçtiği heyetin Allah'ı görmeyi istemeleri üzerine, *"Aramızdaki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bizi helâk mı edeceksin?"* (Â'râf, 155) diyerek bu kimseleri beyinsizlikle nitelemişti. Öyleyken kendisi beyinsizlikten kaynaklandığını söylediği bir istekte bulunmaya nasıl yeltenebilir?

İslâm'ın ilk yıllarında bu konu hep tartışılırdı. Özellikle İmam Cafer Sadık ve İmam Muhammed Bâkır döneminden İmam Rıza'nın (hepsine selâm olsun) dönemine kadarki dilimde bu tartışmanın şiddeti doruğa ermişti. Mutezile mezhebi Allah'ın görülebileceğini kesinlikle inkâr ederken, Eş'arî mezhebi bunun ahirette gerçekleşeceğini savunuyordu. Allah'ın hem dünyada, hem de ahirette görüleceğini savunan bir üçüncü grup daha vardı. Her iki taraf da tezlerini bu ayetle desteklemeye çalışıyorlardı. Bu tartışma sürüp gitti. Onu kesintiye uğratan faktör Eyyubîlerin, Mutezile mezhebinin bağlılarını kılıçtan geçirmeleri oldu.

Mutezile mezhebinin bağlıları tezlerini savunurken bu ayetteki *"beni asla görmeyeceksin"* ifadesi ile gözle görmeyi reddeden diğer aklî ve naklî delilleri ileri sürüyorlar, buna karşılık görmeyi mümkün sayan ayetleri ve rivayetleri tevil ediyorlardı. Eş'arîler ise, *"ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin."* ifadesindeki benzetme ile Allah'ı görmenin ahirette mümkün olduğunu belirten bazı ayetleri ve hadisleri delil gösteriyorlardı. Buna karşılık bütün kelâm tartışmalarındaki geleneksel tutumları uyarınca bunlara muhalif açıklama içeren ayetleri ve rivayetleri tevil ediyorlardı. Kimi zaman bu tezlerini şöyle savunuyorlardı: Gözle görmeyi sadece maddî varlıklara mahsus görmenin hiçbir delili yoktur. Maddî olmayan varlıkların da gözle görülmesi mümkündür. Hem cevher, hem de araz gözle görülebilir. Bunların tek ortak özelliği mutlak anlamda varlık olmalarıdır. O hâlde ister maddî olsun, ister madde dışı olsun her varlığın gözle görülmesi mümkündür.

Her iki tarafın ileri sürdüğü bu deliller ve bunlarla aynı türden olan diğer dayanaklar ve savunmalar, günümüzde geçerliliklerini neredeyse kesin olarak kaybetmişlerdir.

Her ne ise, bu iki tarafın ortaya koydukları reddiyeler ve ısrarları anlatmak bizim için önem taşımıyor. Bunları öğrenmek isteyenler, bu iki mezhebin kelâmla ilgili eserlerine ve uzun tefsir kitaplarına başvurabilirler.

Bizim görme konusunda sunduğumuz incelemeden çıkan sonuçlar ise şunlardır: Gözle görme işlemi, ister şimdi olduğu gibi gerçekleşsin, ister başka bir niteliğe kavuşsun, hacim, biçim, renk ve ışıkla bağlantılı doğal ve maddî bir işlem olması ve maddî ve tabiî araçlar aracılığı ile gerçekleştirilmesi hasebiyle ne dünyada ve ne ahirette Allah ile bağlantılı olamaz, bu imkânsızdır. Gerek aklî deliller, gerekse Allah'ı görmeyi reddeden ayetler ve rivayetler, bu gerçeğin delilleridir. Yalnız akıl yürütme yolu ile elde edilen zorunlu bilgi dışında yüce Allah ile bağlantılı olan ve görme diye nitelenen özel bir zorunlu bilgi türü vardır. Allah'ı görmenin delili olarak görülen ayetlerde ve rivayetlerde kastedilen görme, budur. Söz konusu ayetlerde ve rivayetlerde birçok açık karine ile desteklenen bu bilginin gerçekleşme yeri dünya değil, ahirettir.

O incelememizden çıkan ikinci sonuca gelince; *"Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım..."* ifadesi, ispat, ret, soru ve cevap olarak gözle görme işlemine tamamen yabancıdır. Bu ayette söz konusu edilen görme işlemi, başka anlamda bir görme, rivayetlerdeki tanımlaması ile kalple görmedir.

Memun'un İmam Rıza'ya (a.s) sorduğu sorulara yer veren Uyun'ul-Ahbar adlı eserde[1] verilen bilgiye göre de İmam, bu ayetteki görme ile ilgili soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "Musa Peygamber, Allah'ı görmeyi kendi isteği olarak değil, kavminin isteği olarak dile getirmişti. İsrailoğulları, *'Bize Allah'ı açıkça göster, demişlerdi. Zulümlerinden dolayı onları derhâl yıldırım çarptı.'* (Nisâ, 153) Daha sonra Allah kendilerini diriltince, Musa'ya bu isteklerini kendi isteği olarak dile getirmesini teklif ettiler. Musa Peygamber onlara bunun imkânsız olduğu yolunda karşılık verdi. Fakat İsrailoğulları'nın ısrarları üzerine, *'Rabbim, kendini bana göster.'* dedi. Yani kavmimin bana yönelik tekliflerine dayanarak bunu senden istiyorum."

1- [c.1, s.159]

Âdem'in cenneti hakkındaki rivayetlerde işaret ettiğimiz gibi, bu rivayetin isnat zinciri zayıftır. Üstelik Ehlibeyt İmamları'nın hadislerindeki kesin bilgilerle de bağdaşmıyor. Çünkü Ehlibeyt İmamları'nın hadisleri, özellikle İmam Ali (a.s) ile İmam Rıza'nın (a.s) hutbeleri, tecelli ve kalp görmesi hakkındaki açıklamalarla doludur. Buna göre İmam Rıza (a.s), ayette sözü edilen görmeyi soruda ve cevapta gözle görme olarak kabul etmek zorunda değildi.

Sonra tartışma üslûbu ile verilen cevap ayetle pek uyuşmuyor. Çünkü bu cevap kesinlikle ayetin zahirine aykırıdır. Ayrıca Musa Peygamber'in bilinen tavrına da aykırıdır. Çünkü eğer İsrailoğulları Musa Peygamber'den böyle bir şey istemiş olsalardı, o bu isteği reddederdi. Tıpkı, *"Ey Musa, nasıl onların ilâhları varsa, bize de bir ilâh yap."* şeklindeki tekliflerini, *"Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz."* diyerek reddettiği gibi.

2- Bu iki rivayetten çıkan ikinci sonuca gelince; Musa Peygamber'in (a.s) anlattığımız anlamdaki görme isteğine verilen cevap dünya ile değil, ahiret ile ilgilidir. Bunun böyle olduğunun delili, ayetteki *"Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da kendinden geçerek yere düştü."* ifadesidir. Çünkü *"ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin."* ifadesinden anlıyoruz ki, dağ için farz edilen durum, Musa Peygamber için farz edilen durumun aynısıdır. Yani nasıl dağ Allah'ın görünmesine dayanamıyorsa, Musa Peygamber de bu görünmeye ve tecelliye katlanamaz. Allah dağa tecelli edince onu parça parça edip ortadan kaldırdı. Eğer Musa'ya tecelli etse, onu da parça parça edip öldürürdü. O hâlde tecelli kendi başına mümkündür, ama tecelliye muhatap olanın parçalanmasını ve kendinden geçip yere yığılmasını gerektiriyor.

Bundan da anlaşılıyor ki, kendinden geçme ve ölümle birlikte olacak olan tecelliye hiçbir engel yoktur. Nitekim Ehlibeyt İmamları'ndan gelen çok sayıda rivayete göre yüce Allah cennetliklere tecelli edecek ve *"O gün bazı yüzler taravetli, parlak olacaklar ve Rablerine bakacaklar."* (Kıyâmet, 22-23) ayetinde işaret edildiği üzere her cuma günü (Rablerini) ziyaret fırsatları olacaktır.

3- Bu iki rivayetten çıkan üçüncü sonuca göre, Musa Peygamber'in kendinden geçmesi baygınlık değil, ölümdü. Sonra Allah onu yeniden diriltti.

4- Bu iki rivayetten çıkan dördüncü sonuç şudur: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Allah'ın tecellisinin iğne deliğinden geçecek miktardaki nurun dağa yansıması ile gerçekleştiği şeklindeki sözleri, duyumsanmaz hakikatleri duyumsanır şeylere örneklendirme niteliğindedir. Yoksa ne Allah'ın nuru, duyu ile algılanabilir bir nurdur ve ne bu nur, iğne deliği gibi duyumsanır bir ölçü ile ölçülebilir. Bu nedenle aşağıda gelecek bir başka rivayette bu nur, başparmağın ucunu serçeparmağın ucuna değdirme örneği ile ifade edilmiştir. Verilen örnek ne olursa olsun maksat, tecelli eden bu nurun küçüklüğünü ve azlığını vurgulamaktır.

Her ne ise; dağa tecelli eden nur, onu parça parça etmeye yetecek ölçüde olmuştur. Allah'ın nurunun kemal hâli ise sonsuzdur ve farz edilebilecek hiçbir sonlu şeyle ölçülemez. Çünkü sonlu ile sonsuz birbiri ile oranlanamaz.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: Ahmed'in, Abd b. Humeyd'in, Tirmizî'nin -sahih olduğunu vurgulayarak-, İbn Cerir'in, İbn Ebî Hatem'in, İbn Adî'nin, Ebu'ş-Şeyh'in, Hâkim'in -sahih olduğunu vurgulayarak-, İbn Mürdeveyh'in ve Beyhakî'nin -er-Rü'yet adlı eserinde- Enes b. Malik'e dayanarak bildirdiklerine göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti."* ayetini okuyunca, iki parmağını gösterip başparmağının ucunu serçe parmağının ucuna -başka bir naklin ifadesine göre de serçe parmağının en üst boğumuna- değdirerek, "İşte böyle tecelli etti. Ardından dağ parçalandı ve Musa kendinden geçerek yere düştü." buyurdu. Başka bir nakle göre hadisin son bölümünde şu ifade yer alır: "...Ardından dağ yerin dibine geçti ve kıyamet gününe kadar derine inmeye devam ediyor."

Ben derim ki: Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm üzerlerine olsun) gelen rivayetlere göre, dağ parçalanıp toz taneciklerine dönüştü. Bu rivayetlerin bazılarına göre denize gömüldü ve kıyamete kadar -bazılarına göre şu ana kadar- derinliklere gömülmeye devam ediyor. Bu rivayetler birbirleri ile yorumlandığı takdirde çıkan sonuca göre, dağ toz olup denize gömüldü ve artık ondan hiçbir eser görünmüyor. Hadislerdeki "Dağ yerin dibine -veya denize- gömüldü ve kıyamet gününe -veya şu ana kadar- derinliklere inmeye devam ediyor." şeklindeki sözlerin anlamı bu olmalıdır.

Yine aynı eserde şöyle deniyor: Ebu'ş-Şeyh'in ve İbn Mürdevey-h'in, Sabit yolu ile Enes b. Malik'e dayanarak bildirdiklerine göre Pey-gamber efendimiz (s.a.v), *"Rabbi dağa tecelli edince..."* ayetini oku-duktan sonra baş parmağını serçe parmağının ucuna değdirerek, "Al-lah nurunun şu kadarını gösterdi." dedi. Hadisin ravisi olan Humeyd, hadisi Enes'ten nakleden Ebu Muhammed'e, "Bu sözlerle ne demek is-tiyorsun?" dedi. Ebu Muhammed, elini onun göğsüne vurarak, "Ey Humeyd, sen kimsin ve nesin?! Enes b. Malik bana Peygamberimizin sözlerini naklediyor ve sen, 'Bu sözlerle ne demek istiyorsun?' di-yorsun?!"

Yine aynı eserde şöyle deniyor: Hakîm Tirmizî'nin -Nevadir'ul-Usul adlı eserinde- ve Ebu Nuaym'ın -el-Hilye adlı eserinde- İbn Ab-bas'a dayanarak verdikleri bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Rab-bim, kendini bana göster de sana bakayım."* ayetini okuduktan sonra şöyle dedi: "Yüce Allah dedi ki: Ey Musa, bir canlı beni görecek olur-sa, çaresi yok ölür; bir kara parçası beni görecek olursa, çaresi yok ha-vaya savrulur; bir su parçası beni görecek olursa, çaresi yok dağılır. Beni ancak gözleri hiç ölmeyen ve vücutları hiç yıpranmayan cennet ehli görür."

Ben derim ki: Bu rivayet et-Tevhid adlı eserde İmam Ali'den (a.s) nakledilen rivayetin benzeridir. O rivayetin anlamının ne olduğu-nu açıklamıştık.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle bu-yurmuşlar: "Musa Peygamber, *'Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım.'* deyince yüce Allah, *'Sen beni asla görmeyeceksin; ama şu dağa bak, eğer o yerinde kalırsa, sen de beni göreceksin.'* dedi. Musa o dağa çıkınca gök kapıları açıldı ve ellerinde uçlarında ışık saçan çu-buklar bulunan melekler bölük bölük üzerinden geçmeye başladı. Her melek grubu üzerinden geçerken, 'Ey Musa yerinde sağlam dur, çünkü çok büyük bir şey istedin.' diyordu. Musa ayakta durmaya devam etti. Sonunda Rabbimiz tecelli ederek dağı parçaladı ve Musa da kendin-den geçerek yere düştü. Allah canını geri verip de kendine gelince, *'Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Tövbe edip sana döndüm. Ben, inananların ilkiyim.'* dedi."

Yine aynı eserde Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle der: "Musa Peygamber Rabbinden O'na bakma talebinde bulununca, ondan bir yerde oturmasını istedi. Arkasından Allah'ın emri ile melekler bölük bölük gök gürültüsü ile, şimşekle, rüzgârla, yıldırımlarla üzerinden geçtiler. Her melek grubunun geçişinde dizleri titreyerek başını havaya kaldırıyor ve 'Hanginiz Rabbimdir?' diye soruyordu. Kendisine her defasında, 'O gelecek. Ey Musa çok büyük bir şey istedin.' cevabı veriliyordu."

Ben derim ki: Bu rivayet uydurmadır. Bu rivayetin içeriği Kur'ân'ın ve sünnetin kabul edilmiş ilkelerinden hiçbiri ile bağdaşmaz.

Besair'ud-Derecat adlı eserde Ebu Muhammed Abdullah b. Ebu Abdullah el-Farisî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Kerrubîler, ilk yaratılanlar arasında yer alan bizim Şiîlerimizden bir kavimdir. Allah onları arşının arkasına yerleştirdi. Onların birinin nuru bütün insanlara bölüştürülse, hepsine yeter. Musa Peygamber, Allah'tan bilinen isteğini isteyince, yüce Allah'ın emri üzerine Kerrubîlerden biri dağa tecelli ederek dağı parça parça etti." [c.2, s.69, h: 2]

Ben derim ki: Bu rivayetten çıkan sonuca göre yüce Allah'ın tecelli etmesi, aracı kabul etmektedir. Tıpkı can alma, diriltme, rızk verme ve vahyetme gibi Allah'a izafe edilen diğer işlerde aracıların rol alması gibi. Yüce Allah Azrail aracılığı ile can aldığı, İsrafil aracılığı ile ölüleri dirilttiği, Mikâil aracılığı ile rızk dağıttığı ve Cebrail aracılığı ile vahyettiği gibi aracılarla tecelli ediyor. Bu rivayeti ileride yeri gelince açıklayacağız. Kerrubîlere gelince, Tevrat'ta onlardan söz edilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde İbn Mürdeveyh'in ve Hâkim'in -sahih olduğunu vurgulayarak- Enes'e dayanarak bildirdiklerine göre Peygamberimiz (s.a.v), ayette geçen "dekken" kelimesini uzatmaksızın "deken" şeklinde okumuştur.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Enes'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), ayette geçen "dekken" kelimesini tenvinli olarak ve uzatarak okumuştur.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da şöyle geçer: Ebu Nuaym'ın -el-Kilye adlı eserinde- Muaviye b. Kurre aracılığıyla babasından naklen bildirdiğine göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah o

dağa tecelli edince, O'nun azametinden altı tane dağ yerlerinden sökülüp Hicaz tarafına savruldu. Bunlardan Uhud, Verkan ve Razva dağları Medine'ye, Sevr, Sübeyr ve Hira dağları Mekke'ye kondu."

Ben derim ki: Bu rivayet, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh tarafından da Enes aracılığı ile Peygamberimize (s.a.a) dayandırılarak nakledilmiştir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Taberanî'nin -el-Avsat adlı eserinde- Abbas'a dayanarak bildirdiğine göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Yüce Allah Musa'ya tecelli edince yedi tane dağ yerlerinden sökülüp savruldu. Bunların beşi Hicaz'da, ikisi Yemen'dedir. Hicaz'dakiler Uhud, Sübeyr, Hira, Sevr ve Verkan dağları, Yemen'dekiler ise Hasur ve Sayr dağlarıdır."

Ben derim ki: Dağların parçalanıp savrulması konusunda başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlerde yerlerinden sökülüp savrulan dağların sayılarındaki farklılığın yanı sıra eğer maksat, ayette geçen dağın parçalanması meselesine açıklık getirmek ise, bu açıklama ayetle örtüşmüyor. Yok, eğer maksat başka [dağlar] ise, gerçi böyle bir olayın gerçekleşmiş olması mümkündür, ama bunu ispat etmek için böylesine haber-i vahid türünden rivayetler yeterli değildir.

Şiî ve Sünnî kanallardan gelen Tevrat'ın sayfaları ile ilgili rivayetler de böyledir. Bu rivayetlerde Tevrat'ın sayfalarının zebercetten olduğu söyleniyor. Sünnî kanaldan gelen bir rivayete göre Peygamberimiz, "Musa Peygamber'e indirilen sayfalar cennet defnesindendi ve bu sayfaların boyu on iki dirsek boyu uzunluğunda idi." denmiştir. Yi-ne bu rivayetlerin birine göre, yüce Allah bu sayfaları Musa için yazarken kalemin sayfalar üzerinde kayarken çıkardığı cızırtıyı Musa Peygamber işitiyordu.

Şiî kanallı bir rivayete göre, bu sayfalar Yemen'deki bir dağda gömülüdür veya bir taş tarafından yutulmuştur ve hâlen o taşın içinde saklıdır.

Bu konuda haber-i vahid türünden başka rivayetler de vardır ki, hiçbiri kesin karinelerle doğrulanmış değildir. Üstelik bunlara dalmak, tefsir içerikli bir incelemenin işi değildir.

Ruh'ul-Meani adlı eserde şöyle geçer: "Hz. Ali'den (kerremellahu vecheh) [ayette geçen ve böğürme olarak anlamlandırdığımız 'huvar'

kelimesini] 'cuar' şeklinde okuduğu nakledilir. 'Cuar' ise, yüksek ses anlamına gelir." [c.9, s.63]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Ahmed, Abd b. Humeyd, Bezzaz, İbn Ebî Hatem, İbn Hibban, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh'in İbn Abbas'a dayanarak verdikleri bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Levhaları yere attı."* ifadesi hakkında şöyle buyurur: "Allah Musa'ya rahmet etsin. Gözle görmek, haber almak gibi değildir. Yüce Allah kavminin kendinden sonra yoldan çıktığını haber verdiğinde Tevrat'ın sayfalarını yere atmadı. Ama onları gözleri ile görünce elindeki sayfaları yere attı ve bunlardan bazıları kırıldı."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Ebu Hamza'ya dayanılarak verilen bilgiye göre Muhammed b. Ebu Hazma, adını vermediği bir kişiye dayanarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yüce Allah, Musa Peygamber'e kavminin böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykelini ilâh edindiklerini haber verdiğinde Musa Peygamber, bu durumu gözleri ile görmüş gibi olmadı. Fakat kavminin durumunu gözleri ile görünce öfkesi şiddetli oldu ve elindeki levhaları yere attı." Ardından İmam şöyle buyurdu: "Çünkü gözle görmek, haber almaktan üstündür." [c.2, s. 29, h: 81]

el-Kâfi adlı eserde Süfyan b. Uyeyne aracılığyla Süddî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurur: "Eğer bir kul kırk gün boyunca Allah'a ihlâslı bir imanla bağlılığını pekiştirirse -başka bir rivayete göre, bir kul kırk gün boyunca Allah'ı zikretmeyi en önemli meşgalesi yaparsa- Allah onu dünyadan soğutur, dünyanın derdini ve devasını görmesini sağlar, kalbine hikmeti yerleştirir ve hikmetli konuşmasını sağlar."

İmam (a.s) arkasından, *"Buzağıyı (ilâh) edinenlere yakında Rablerinden bir öfke ve dünya hayatında bir alçaklık ulaşacaktır. Biz (Allah'a) iftira edenleri işte böyle cezalandırırız."* ayetini okuduktan sonra sözlerini, "Bidat ehlini, Allah'a, Peygamber'e ve Ehlibeyt'e iftira edenleri mutlaka alçaklığa mahkum olmuş görürsün." diye bağladı. [c. 2, s.16, h: 6]

ALLAH'I KALPLE GÖRMENİN ANLAMI

Bu incelemede Allah'ı kalple görmenin anlamı konusunda Ehlibeyt İmamları'ndan gelen bazı rivayetlere yer vereceğiz.

et-Tevhid ve el-Emalî adlı eserlerde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah birdir, ama bu birlik sayı anlamında değildir. O zahirdir, ama bu zahirlik dokunulabilir değildir. O tecelli eder, ama bu tecelliye görünme eşlik etmez. O batındır, ama bu batınlık kaybolma yolu ile değildir." [et-Tevhid, s.37, h: 2]

Ben derim ki: Yüce Allah'ın sürekli olarak yaratıklarına tecelli ettiği görüşü İmam Ali ile onun soyundan gelen diğer imamların (hepsine selam olsun) sözlerinde sık sık tekrarlanmıştır. *"Allah üçün üçüncüsüdür, diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır."* (Mâide, 73) ayetinin arkasından İmam Ali'nin (a.s) tevhit konusundaki bazı seçme sözlerine yer vermiştik.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) tevhit ile ilgili bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah birdir, sameddir. Ezelîdir, samedîdir. O'nun kendisini tutan bir gölgesi yoktur. Bütün nesneleri gölgeleri ile birlikte tutan O'dur. O meçhulü bilir, her cahil tarafından bilinir. Ne O yaratıklarındadır ve ne yaratıkları O'ndadır." [et-Tevhid, s.57, h: 15]

Ben derim ki: İmam'ın, "O, her cahil tarafından bilinir." sözünün anlamı şudur: Bütün yaratıklarda Allah'a ilişkin bilgi vardır, bu bilgi ne gaflete maruz kalır ve ne cahillik örtüsü altında kalır. Eğer bu bilgi akıl yolu ile elde edilmiş olsa, zihindeki taslağının silinmesi ile kaybolurdu. Eğer İmam, "O, her cahil tarafından bilinir." derken insanın her şeyin cahili olabileceğini, fakat Rabbinin cahili olamayacağını kastetti ise, bu yorumumuz doğrudur. Ama eğer İmam Allah'ın kendisini bilmeyen herkes tarafından aslında bilindiğini söylemek istemiş ise, bu bilginin akıl yürütme yolu ile elde edilen bilgiden başka bir bilgi olduğu daha açıktır.

İmam'ın, "O'nun kendisini tutan bir gölgesi yoktur. Bütün nesneleri gölgeleri ile birlikte tutan O'dur." sözüne gelince; gölge sözcüğü, Ehlibeyt İmamları'nın sık sık kullandıkları bir terimdir. Bir şeyin gölgesinden maksat, o şeyin varlığının sınırıdır. Bundan dolayı bu kavram Allah'a izafe edilmez, ama diğer varlıklar hakkında sabit kabul

edilir. İmam Muhammed Bâkır (a.s) bu kavramı zer âlemi ve insanların yaratılışı ile ilgili bir rivayetinde[1] şöyle açıklıyor: "Yüce Allah yaratıklarının bir kesimini cennet balçığından ve öbür kesimini de cehennem balçığından yarattı, sonra onları gölgelere gönderdi." İmam'a, "Gölgeler nedir?" diye sordular. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Güneşteki gölgeni görmedin mi? O bir şeydir, ama aslında bir şey değildir." Buna göre nesnelerin varoluşlarına göre varoluş sınırları, varoluşlardan başkadır; ama aslında varoluşlardan başka da değildir. Çünkü nesneler, varoluş sınırları ile belirginlik kazanırlar. Eğer bu sınırlar olmasa, nesneler geçersiz olurdu." Bu terim, gölge içerikli ayetlerden alınmış olmalıdır.

el-İrşad adlı eserde ve başka eserlerde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bir konuşmasında şöyle dedi: "Yüce Allah, herhangi bir nesneye gizli kalmayacak kadar veya herhangi bir şeyin kendisine gizli kalmayacağı derecede yücedir."

Yine İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "Gördüğüm her şeyden önce mutlaka Allah'ı gördüm."

Yine İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu: "Ben görmediğim rabbe kulluk etmem."

Nehc'ül-Belâğa adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) şöyle dedi: "Gözler Allah'ı, gözlerin görmesi yolu ile görmediler. Fakat kalpler onu iman gerçekleri ile gördüler."

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle dedi: İmam Cafer Sadık'a (a.s) müminlerin Allah'ı kıyamet günü görüp göremeyeceklerini sordum. Bana, "Evet, onlar O'nu kıyamet gününden önce de gördüler." dedi. "Ne zaman?" diye sordum. "Allah'ın onlara, *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sorduğunda, *'Evet.'* dedikleri zaman." dedi. Bir an sustuktan sonra şöyle dedi: "Müminler O'nu kıyamet gününden önce dünyada da görürler. Sen O'nu şu anda görmüyor musun?"

1- Bu hadisi Merhum Kuleynî Usul-i Kâfi adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Muhammed el-Hanefî'ye dayandırarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir. İnşaallah buna, *"Fakat daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi."* (Yunûs, 74) ayetinin tefsirinde değineceğiz. (Müellif)

"Bu sözlerini sana dayanarak başkalarına nakledeyim mi?" diye sordum. Bana şu karşılığı verdi: "Hayır, nakletme. Çünkü sen bu sözlerimi nakledersen, senin bu sözler neyi kastettiğini bilmeyen cahil biri buna karşı çıkar ve sonra bu görüşü küfürden ibaret bir benzetme sanır. Oysa kalple görmek, gözle görmek gibi değildir. Allah, benzetme yapan ve küfre sapanların anlattıklarından münezzehtir." [s.117, h: 20, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşılıyor ki, burada kastedilen görme, somut gözle görme olmadığı gibi, delil aracılığı ile elde edilen kalbî bir inanç da değildir ve yüce Allah hakkında görme kelimesinin çok kullanılmamasının, bu kullanımın yaygınlaşmasından kaçınılmasının sebebi, bu kelimenin sıradan halkın zihninde yüce Allah hakkında mümkün olmayan somut görme çağrışımı yapmasıdır. Yoksa gerçek anlamı ile görmek Allah hakkında geçerlidir. Çünkü gerçek anlamı, delile dayalı akıl yürütme yoluna başvurmaksızın bir şeyi ilmî gözlemle kavramak demektir. Hatta Allah'ın düşünce yolu ile bilinebileceğine karşı çıkan bazı rivayetler vardır ki, bunların birkaçına ileride yer vereceğiz.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Musa b. Cafer (a.s) tevhit ile ilgili bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah ile yaratıkları arasında yaratıklarının kendileri dışında bir perde yoktur. Allah, perdelemeyen bir perde ile örtülü ve örtmeyen bir örtü ile gizlidir. O'ndan başka ilâh yoktur, büyük ve yücedir." [s.178, h: 12, Tahran basımı]

Ben derim ki: el-İlel[1] ve et-Tevhid[2] adlı eserlerde verilen bilgiye göre bu anlamda bir rivayet İmam Rıza'dan (a.s) da nakledilmiştir.

Bu rivayet, Allah hakkında cehalet kabul etmeyen, kaybolmaya, değişmeye ve yanılgıya maruz kalmayan bilginin meydana gelişini açıklıyor. Bu rivayet ortaya koyuyor ki, yüce Allah hiçbir şeyden saklanmaz; O'nu saklayan tek şey, o şeyin kendisidir. Başka nesnelere yönelmek, Allah'ı müşahede etmeye yönelmeyi önleyen tek faktördür. Bu rivayet, arkasından şu hükme varıyor: Bu gizleyici perde gerçek bir engel değildir. Bu perde, perdeleyemeyen bir perde ve gizleyemeyen bir örtüdür.

1- [İlel'uş-Şerayi, c.1, s.119, h: 1]
2- [et-Tevhid, s.98, h: 5, Tahran basımı]

Kısacası, yüce Allah yaratıkları tarafından görülür ve bilinir konumdadır. Onlar için gizli değildir. Fakat yaratıkların kendileri ile meşgul olmaları ve özlerine yönelik olmaları, onları sürekli biçimde Allah'ı görmekte olduklarının farkında olmaktan uzaklaştırmıştır. Bilgi sürekli olarak vardır, ama bilginin varlığına ilişkin bilgi zaman zaman yok olur. Nitekim İmam Cafer Sadık (a.s), çok şüpheli olmaktan yakınan birine verdiği cevapta bu ilkeye dayanarak şöyle demiştir: "Sen hiç kaza geçirip batan bir gemiden denize düştükten sonra tek başına bir tahta parçası üzerinde dalgalarla boğuştun ve bütün kurtuluş çarelerinden ümit kestin mi?" Adam, "Evet." dedi. İmam, "O sırada kalbin bir şeye bağlandı mı?" diye sordu. Adam, "Evet." dedi. İmam, "İşte Allah, o şeydir." dedi.[1]

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: "Yüce Allah, yaratıkları kendisi ile onlar arasında perde olsunlar diye yarattı." [s.34, h: 2, Tahran basımı]

el-İlel adlı eserde verilen bilgiye göre Sumalî şöyle dedi: "İmam Ali b. Hüseyin'e, 'Yüce Allah niçin yaratıkları ile kendisi arasına perde koydu?' diye sordum. Bana, 'Çünkü yüce Allah onları cahil olacak yapıda yarattı.' karşılığını verdi." [et-Tevhid, s.98, h: 5, Tahran basımı]

Ben derim ki: Yukarıda naklettiğimiz et-Tevhid adlı eserde yer alan rivayet ortaya koyuyor ki, yaratıkların cahil olacak yapıda yaratılmaları demek, onların kendileri ile meşgul olacak karakterde yaratılmış olmaları demektir.

el-Mehasin adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle dedi: "Yüce Allah, kendinden başka hiçbir şey yokken vardı. O, hiç karanlık içermeyen bir nur, hiç yalan içermeyen bir doğru, hiç cahillik içermeyen bir âlim, hiç ölüm içermeyen bir diri idi. Bugün de öyledir. Sonsuza kadar da hep öyle olacaktır." [s.242, h: 128]

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) bir hadisinde şöyle demiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) Rabbine baktığı zaman Allah onu perdelerin nuru gibi bir nur ile sarar ve böylece perdelerin içindekiler onun için aşikâr olurdu." [s.113, h: 13]

1- Hadiste, İmam'ın bizzat söylediği kelimeler değil de, sözlerin içeriği aktarılmıştır. (Müellif)

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Muhammed b. Fuzayl şöyle dedi: İmam Rıza'ya, "Peygamberimiz (s.a.a) yüce Allah'ı gördü mü?" diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Evet, onu kalbi ile gördü. *'Kalbi, gördüğünü yalanlamadı...'*[1] ayetini duymadın mı? O Allah'ı gözü ile değil, kalbi ile gördü." [s.116, h: 17]

Yine aynı eserde Samoğulları'nın azatlısı Abdula'lâ'ya dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bir konuşmasında şöyle dedi: "Allah'ı perde, şekil veya örnek aracılığı ile bildiğini iddia eden kimse müşriktir. Çünkü perde, şekil ve örnek Allah'tan başka şeylerdir. O birdir ve birliği ifade edilmelidir. O'nu başka bir şey aracılığı ile bildiğini sanan kişi, O'nun birliğini nasıl ifade etmiş sayılabilir? Allah'ı sadece Allah aracılığı ile bilen kişi, O'nu bilmiş olur. O'nu kendi aracılığı ile bilmeyen, O'nu bilmiş değildir; başkasını bilmiştir. Yaratıcı ile yaratık arasında hiçbir şey yoktur. Allah, bütün nesnelerin yaratıcısıdır; ama onları bir nesneden yaratmamıştır."

"O, isimleri ile anılır; fakat isimlerinden başkadır, isimleri de O'ndan başkadır. Çünkü nitelenen, niteleyenden başkadır. Bilmediği bir şeye inandığını sanan kimse, bilgiden sapmıştır. Yaratık, herhangi bir şeyi ancak Allah aracılığı ile idrak eder. Allah'ı bilmek de, ancak Al-lah aracılığı ile mümkündür. Bununla birlikte Allah yaratıklarının dı-şında, yaratıkları da Allah'ın dışındadır." [s.142, h: 7]

Ben derim ki: Bu rivayet bize şunu açıklıyor: Herhangi bir nesneyi idrak edebilen her yaratıkta Allah ile ilgili bilgi vardır. Bu bilgi, deliller ve belirtiler aracılığı ile elde edilen fikrî bilgiden başkadır. Delile dayalı bilgi ile yetinmekte Allah'ı bilmeme ve gizli şirk tehlikesi vardır.

Yukarıdaki rivayetin ilkeleri ışığında bunu şöyle açıklayabiliriz: Herhangi bir nesne ile ilgili bilgi, ona yönelik idrakten ibarettir. Bilginin gerçek anlamda ilişkilendiği şey, idrak alanına giren şeydir, başkası değildir. Eğer biz bir nesneyi bu nesnenin bilinmesine aracı olan bir nesne vasıtası ile bildiğimizi farz edersek, idrakimizin ilişki kurduğu şey, söz konusu aracıdır, yoksa aracıyı içeren alan değildir. Böyle olduğu hâlde eğer aracıyı bilmek, aracıyı içeren alanı bilmek ise, o aracının bir bakıma aracıyı içeren alan olması gerekir ki bunların birini

---

1- [Necm, 11]

bilmek, aynen öbürünü bilmek olsun ve bir bakıma bu o iken, bir bakıma o olmasın. Çünkü ancak bu durumda o, iki nesneyi birbirine bağlayan bir aracı olur. Meselâ bizim zihnimizde canlandırdığımız dışarıdaki Zeyd adlı kişi, dışarıdaki adamın aynısıdır. Eğer başkası olsaydı, biz onu değil, başkasını zihnimizde canlandırmış olurduk. O zaman da bütün bilgilerimiz bilinmeyenlere dönüşürdü.

Yaratıcı ile yaratık arasında ilişki kuracak bir aracı olamayacağına göre, yüce Allah'ı kendinden başka bir şey aracılığı ile bilmek mümkün değildir. Eğer Allah bir şey aracılığı ile bilinse, o şey aynen Allah'ın kendisi olur. Eğer Allah kendisi ile bilinemez ise, başka bir şey aracılığı ile asla bilinemez. Allah'ın herhangi bir tasavvur, tasdik gibi veya dış belirti ile bilinebileceği iddiası, gizli şirktir. Çünkü böyle bir iddia, Yaratıcı ile yaratık arasında her ikisi dışında bir aracının varlığını ileri sürmek olur. Niteliği bu olan bir varlık ise, varoluşu için Allah'a ihtiyaç duymaz, Allah'ın benzeri ve ortağı olur. Buna göre eğer Allah bilinecekse, zatı ile bilinir. Eğer zatı ile bilinmezse, başka bir şey aracılığı ile asla bilinemez. Fakat Allah bilinen olduğuna göre, zatı ile biliniyor. Yani O'nun yüce zatı ve bilinirliği aynı şeydir. Bu yüzden O'nun meçhul olması imkânsızdır. Çünkü O'nun zatının sübutu, bilinirliğinin sübutunun aynısıdır.

Yüce Allah'ın bilinir olduğunun açıklamasına gelince; yaratılmış varlıkların hiçbiri, hiçbir şekilde, ne dış âlemde ve ne zihinde, O'ndan bağımsız değildir. Söz konusu yaratığın varlığı, kendi tarafından hiçbir şekilde bağımsızlığa imkân tanımayan bir bağlantı ve bir bağ niteliğindedir. Buna göre bir yaratığın bilgisi, herhangi bir nesne ile bağlantı kurduğu zaman, yani bilinen nesne o yaratığın bilgi alanına düştüğü zaman, bu bilgi, ancak o nesnenin varlığına dayanak olan bir yaratıcı ile birlikte gerçekleşebilir. Aksi hâlde o yaratık, yaratıcıdan bağımsız bir niteliğe sahip olmuş olur. Buna göre bilen kişi, bildiği şeyi bulmadan önce Allah'ı bulmuş olur. Bilen kişi, yaratık olması hasebi ile bilgisinde bağımsız değildir, varlığını ayakta tutan Allah'a bağımlıdır. Eğer bilgisinde Allah'tan bağımsız olsaydı, Allah'a muhtaç olmaktan bağımsız olurdu, O'nun yaratığı olmazdı.

Başka bir deyişle; bilinen bir nesne bilinen olma konusunda nasıl Allah'a muhtaç ise, bilen kişi de bilen olması konusunda Allah'a öyle muhtaçtır. Yani bilgi, bilinen zatın bağımsızlığına taalluk eder. Yani

ilk aşamada bilinen Allah'tır, ikinci aşamada ise O'nun aracılığı ile bilinen nesne biliniyor. Tıpkı bunun gibi, ilk aşamada bilen Allah'tır, ikinci aşamada ise O'nun aracılığı ile bilen nesne bilgi sahibi olabilir. Bu gerçeği iyi anlamak ve şu ayetle onu izleyen İmam Ali'nin (a.s) sözünü iyi irdelemek gerekir: *"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* (Bakara, 255), "Gördüğüm her şeyden önce mutlaka Allah'ı gördüm."

Açıkça görülüyor ki, Allah bilinendir. Çünkü herhangi bir bilinen şey ile ilgili bilginin dış âlemde gerçeklik kazanabilmesi için önce Allah'ın bilinmesi gerekir. Bunun böyle olması zorunludur.

İmam'ın (a.s), "Allah'ı perde, şekil veya örnek aracılığı ile bildiğini iddia eden kimse müşriktir." sözüne gelince; muhtemelen bu sözdeki perdeden maksat, yüce Allah ile Allah'ı bilmeye çalışan kişi arasına girdiği farz edilen şeydir. Şekilden maksat ise ışık, renk, miktar gibi somut nitelikler eşliğinde zihinde oluşan taslaktır. Örnekten maksat da, akılda oluşan soyut anlamlardır. Yahut şekil demekle somut şekil, örnek demekle hayalde canlandırılan taslak kastedilmiş olabilir. Ya da şekil kavramı ile tasavvur ve örnek kavramı ile tasdik kastedilmiş olabilir. Bu yorumların hangisi geçerli olursa olsun, düşünce ürünü bilgiler bu kategoriye girer. Düşünce ürünü bilginin, Allah'ı kavrayan bir ilim türü olamayacağı hakkındaki rivayetlerin sayısı bir hayli çoktur.

Az önce söylediğimiz gibi Allah'ı bu şekilde bilmenin şirk olmasının sebebi, ne yaratıcı ve ne yaratık olan üçüncü bir unsuru ortaya çıkarması ve bu unsurun bir bakımdan Allah'a ortak ve diğer bakımdan ona zıt olmasıdır. Bundan dolayı İmam (a.s) sözlerine, "O birdir ve birliği ifade edilmelidir." diye devam ediyor. Yani hiçbir şey, hiçbir bakımdan O'na zatında ortak değildir ki bu ortaklık, O'nun başka bir şeyle birleşmesini ve birliğinin ortadan kalkmasını gerektirsin. Nitekim zihinsel taslak, dış âlemdeki bilinen ile anlam ve mahiyet bakımından ortak oluyor; ama bilinen ile varlığında ayrılıyor ve böylece bilinen şey, mahiyet ve varlıktan birleşmiş bir şey oluyor.

"Allah'ı başka bir şey aracılığı ile bildiğini sanan kişi, O'nun birliğini nasıl ifade etmiş sayılabilir?" Yani, O'na bir ortak ürettiği ve zatı bakımından başka bir şey ile birleştiğini kabul ettiği hâlde nasıl O'nu bir kabul etmiş sayılabilir?! "Allah'ı sadece Allah aracılığı ile bilen kişi, O'nu bilmiş olur." Yani, Allah'ı aracısız olarak zatının kendisi ile

bilen kişi. "O'nu kendi aracılığı ile bilmeyen, O'nu bilmiş değildir, başkasını bilmiştir. Çünkü yaratıcı ile yaratık arasında hiçbir şey yoktur." Yani bu ikisini birbirine bağlayan, onlar dışında bir şey yoktur. "Allah, bütün nesnelerin yaratıcısıdır; ama onları bir nesneden yaratmamıştır." Yani ikisini birbirine bağlayan, yaratıcıyı yaratığa ve yaratığı yaratıcıya ulaştıran bir üçüncü unsur yoktur. Nitekim eser veren insan ile eserini birbirine bağlayan unsur, eser veren insanın zihnindeki örnek ile elindeki dış dünyadan sağladığı hammaddedir.

"O, isimleri ile anılır; fakat isimlerinden başkadır." ifadesi, gizli bir itiraza verilmiş cevap niteliğindedir. Bu itiraz, "Bizler, Allah'ı ancak O'nun cemalini ve celâlini anlatan isimleri ile bilebiliriz." şeklinde ifade edilebilir. İmam bu itirazı şöyle cevaplandırıyor: "Allah'ı birtakım isimlerle isimlendirmek, isimlerin O'ndan başka şeyler olmasını gerektirir. Çünkü eğer isimler O'ndan başka şeyler olmasaydı, O'nu isimleri ile bilmek, başka bir şeyi bilmek değil, O'nun kendisini bilmek olurdu." Sonra bu gerçeği vurgulamak amacı ile isimlerin niteleyen ve zatın nitelenen olduğunu belirtiyor ve "Çünkü nitelenen, niteleyenden başkadır." diyor.

Eğer bu itirazın sahibi geri dönüp, "Bizler bilmediğimiz şeye inanıyoruz. Böyle bir şeyi kendisi ile bilmemiz mümkün değildir, O'nu ancak bir tür mecazî anlamda bilebiliriz. Ayetleri, belirtileri bilmemiz gibi." derse, ona şöyle denir: "Bilmediği bir şeye inandığını sanan kimse, bilginden sapmıştır.", ne dediğini bilmiyor. Çünkü o, bir şeyi kesinlikle idrak ediyor, bunu inkâr edemez. Oysa, "Yaratık, herhangi bir şeyi ancak Allah aracılığı ile idrak eder."

Buna göre o kişi, Allah'ı biliyor. Yoksa O'nun aracılığı ile herhangi bir şeyi bilemez, ona eremezdi. "Allah'ı bilmek de, ancak Allah aracılığı ile mümkündür." Çünkü yaratıcı ile yaratık arasında bağ kuran başka bir şey yoktur. "Bununla birlikte Allah yaratıklarının dışında, yaratıklar da Allah'ın dışındadır."

Bu rivayetlerden çıkan sonuç şudur: Yüce Allah'ı bilmek, idrak ve şuur sahibi her yaratık için zorunludur. Fakat bu yaratıkların çoğu bu bilginin farkında değildir, bu konuda yanılgı içindedir. Allah'ı bilen kişi, O'nu kendisi ile bilir ve hem O'nu, hem de her şeyi O'nun aracılığı ile bildiğini de bilir. Bu açıklamaların bazıları hakkında başka rivayetler de vardır.

Bilmek gerekir ki, Ehlibeyt İmamları yolu ile gelen bu konudaki rivayetler o kadar çoktur ki, onları nakletmeye hem yerimiz yetmez, hem de buna gerek yoktur.

Yine bilmek gerekir ki, biz Allah'ı görme ile ilgili bir felsefî incelemeye girişmedik. Çünkü ele aldığımız rivayetlerin çoğunluğu felsefî analizler içermektedir. Bu yüzden ayrı bir felsefî analiz yapmaya ihtiyaç duymadık.

AYETLERİN MEÂLİ

155- Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti. Onları o (korkunç) sarsıntı yakalayınca Musa dedi ki: "Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin. Aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı bizi yok edecek misin?! Bu, senin sınavından başka bir şey değildir. Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velimizsin. O hâlde bizi affet, bize merhamet et; sen affedenlerin en hayırlısısın."

156- "Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz; biz sana yöneldik." (Allah) dedi ki: "Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır. Onu kötülüklerden sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."

157- "Onlar, adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar. O, onlara iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar, temiz şeyleri helâl eder, murdar şeyleri haram kılar, ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldırır. Ona inananlar, onu destekleyenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'-ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır."

158- De ki: "Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O ki, göklerin ve yeryüzünün egemenliği O'na aittir. O'ndan başka ilâh yoktur. Diriltir ve öldürür. O hâlde Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî), Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Peygamberi'ne inanın ve ona uyun ki, hidayete eresiniz."

159- Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

160- Biz İsrailoğulları'nı oymaklar hâlinde on iki gruba ayırdık. Kavmi Musa'dan su isteyince kendisine, "Değneğinle şu taşa vur." diye vahyettik. Bunun üzerine o taştan on iki tane pınar fışkırdı. Her grup hangi pınardan su içeceğini bilmişti. Ayrıca üzerlerine buluttan gölgelik çektik. Kendilerine kudret helvası ve bıldırcın eti gönderdik. "Size bağışladığımız helâl yiyeceklerden istediğinizi yiyin." dedik. Onlar (emirlerimizi çiğnemekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zul-mediyorlardı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsrailoğulları ile ilgili hikâyelerin başka bölümlerine yer veriliyor. Bu hikâyelerde Allah'ın onlara indirdiği ve lütuf olarak sunduğu birçok mucizeler anlatılıyor. Bu mucizelerden maksat, onları hak yola iletmek, takva caddesine yöneltmektir. Fakat onlar bu mucizeleri inkâr ederek kendilerine zulmettiler.

155) Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti.

Ayetin orijinalinde geçen "kavmehu" kelimesinin takdirî açılımı "min kavmihi (=kavminden)" şeklindedir. Cerr edatının (min) hazfedilmesi sonucu "kavmehu" kelimesi mansup olmuştur.

Bu ayet, yüce Allah'ın İsrailoğulları için bir buluşma belirlediğini ve bu buluşmada Musa Peygamber'in kavminden seçtiği yetmiş kişinin hazır bulunduğunu gösteriyor. Böyle bir buluşma, ancak önemli bir olayla ilgili olur. Fakat yüce Allah, onların bu buluşmaya katılmalarının amacını açıklamıyor. Yalnız onların bir sarsıntı ile karşılaştıkları bildiriliyor. Bu sarsıntıya maruz kalmaları, mutlaka işledikleri büyük bir zulmün sonucudur. Öyle ki bu sarsıntı onların yok olmalarına yol açıyor. Bunun böyle olduğunu Musa Peygamber'in (a.s), *"Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin. Aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı bizi yok edecek misin?!"* şeklindeki sözlerinden anlıyoruz. Anlaşılan, sözünü ettiğimiz sarsıntı onları yok etti.

Bunlar teyit ediyor ki bu hikâye, şu ayetlerde işaret edilen hikâyedir: *"Hani siz, 'Ey Musa, biz Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayız.' demiştiniz. Bunun üzerine, sizi yıldırım kapıverdi ve siz bakıyordunuz. Sonra, belki şükredersiniz diye, ölümünüzden sonra sizi diriltmiştik."* (Bakara, 56-57), *"Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve 'Bize Allah'ı apaçık göster.' demişlerdi. Zulümlerinden dolayı derhal onları yıldırım çarptı. Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağıyı tanrı edindiler. Fakat biz bunu da affettik..."* (Nisâ, 153)

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, bu buluşmada yakalandıkları sarsıntı gök gürültüsünden kaynaklanan bir sarsıntıdır, yoksa bazı tef-

sircilerin muhtemel gördükleri gibi vücutlarında meydana gelen bir sarsıntı değildir. Ayetlerde bu konuda görülen ifade farklılığı bir sakınca oluşturmaz. Çünkü daha önce Salih Peygamber'in kavmi ile ilgili hikâyede böyle bir ifade farklılığı ile karşılaşmıştık. Bir ayette, *"Bu arada ani bir yer sarsıntısına tutuldular da evlerinde oldukları yere yığılıp kaldılar."* (Â'râf, 78) buyrulurken başka bir ayette, *"Böylece yaptıkları yüzünden alçaltıcı bir azabın yıldırımı onları yakaladı."* (Fussilet, 17) buyrulmuştur.

Az önce naklettiğimiz Nisâ Suresi ayetinde, onların Allah'ı görmek istemelerinin, kutsal kitabın inişi ile bağlantılı olduğuna ve inek yavrusu heykeline tapmanın bundan sonra meydana geldiğine dair işaret vardır. Galiba onlar Tevrat'ın inişi için buluşmaya katılmışlardı ve Allah'ı görmek istemelerinin sebebi, gelen kitabın Allah tarafından indirilmiş, semavî bir kitap olduğundan emin olmak istemeleri idi. Bunu doğrulayan bir başka delil de, görünüre göre bu seçilmiş kimselerin Musa Peygamber'in çağrısının özüne inanmış kişiler oldukları ve *"Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayız."* şeklindeki sözleri ile Tevrat'ın Musa Peygamber'e inmesi bağlamında ona inanmalarını Allah'ı görmeye bağlamış olmalarıdır.

Bütün bunlar şunu doğruluyor: Bu hikâye, buluşma ve Tevrat'ın inmesi hikâyesinin bir parçasıdır. Musa Peygamber (a.s), Rabbi ile buluşmaya ve Tevrat'ı almaya giderken bu yetmiş kişiyi seçiyor. Bunlar da onunla birlikte Tur dağına gidiyorlar. Fakat yüce Allah'ın Musa Peygamber ile konuşması ile yetinmeyip Allah'ı görmek istiyorlar. Bunun üzerine yıldırım çarpmasına uğrayıp ölüyorlar. Fakat yüce Allah Musa Peygamber'in duası üzerine onları yeniden diriltiyor. Sonra Musa Peygamber Allah ile konuşarak O'nu görmek istediğini söylüyor ve arkasından olanlar oluyor. Bu olanlardan biri de, İsrailoğulları'nın buluşmaya gidilmesinin arkasından inek yavrusu heykeline tapmalarıdır. Bu gelişmeler Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen ve inşallah ileride aktaracağımız bazı rivayetlerde yer almıştır.

Her ne ise; bu hikâyede İsrailoğulları heyetinin zalimce tutumlarına, başlarına azabın inmesine ve Musa Peygamber'in onlar için dua etmesine ağırlık verilmiştir. Yoksa bu hikâyenin daha önceki hikâyenin bir parçası olup olmadığı, ondan ayrı bir hikâye olup olmadığı me-

selesinin anlatılması ile ilgilenilmemiştir. Ayetin sözlerinde bu meseleye dikkat çeken hiçbir delil yoktur.

Şöyle bir görüş vardır: Anlaşılan o ki, bu hikâye bir önceki hikâyeden ayrıdır. Çünkü bir hikâyeyi anlattıktan sonra başka bir hikâyeye geçmek, arkasından tekrar ilk hikâyeye dönmek, Kur'ân'ın fesahatı ile bağdaşmayacak bir ifade karışıklığı oluşturur. Üstelik o yetmiş kişinin maruz kaldıkları sarsıntının sebebi eğer Allah'ı görmek istemeleri olsaydı, "Aramızdaki bazı beyinsizlerin söylediklerinden dolayı bizi yok edecek misin?!" denirdi, "yaptıklarından dolayı" denmezdi. Ayrıca burada onların bir şey söylediklerinden de söz edilmiyor. Onların, "Bize açıkça Allah'ı göster." şeklindeki sözü burada söyleyip söylemedikleri de bilinmiyor. Doğru olan şu ki, burada üç hikâye vardır: Biri, onların Allah'ı görmek istemeleri ve yıldırım afetinin inmesi hikâyesi; öbürü, Musa Peygamber'in yüce Allah ile buluşması ve bayılıp yere düşmesi hikâyesi; diğeri, yetmiş kişi ile birilikte buluşmaya gidilmesi ve onların sarsıntıya maruz kalmaları. Bu hususa önümüzdeki hadislerin ışığında yapacağımız incelemede değineceğiz inşallah.

Bundan dolayı bazı tefsirciler, bu buluşmanın ilk buluşmadan ayrı başka bir buluşma olduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre, İsrailoğulları'nın inek yavrusu heykelini ilâh edinmesi üzerine yüce Allah, Musa Peygamber'e yanına yetmiş kişi alarak Tur dağına gelmesini ve bu kimselerin inek yavrusuna taptıklarından dolayı özür dilemelerini emrediyor. Musa Peygamber de seçtiği yetmiş kişi ile birlikte Tur dağına geliyor ve orada bu yetmiş kişi, söyledikleri söz yüzünden vücutlarında bir sarsıntıya maruz kalıyorlar. Bu sarsıntı üzerine ölümün eşiğine gelmişlerken Musa Peygamber'in duası üzerine kurtuluyorlar.

Bir başka tefsirci de şöyle diyor: Harun Peygamber ölünce, İsrailoğulları bu konuda Musa Peygamber'i suçluyor ve "Onu bizden kıskandığın için sen öldürdün." diyorlar. Bu suçlamada ısrar etmeleri üzerine Musa Peygamber, aralarında Harun'un oğlunun da bulunduğu yetmiş kişiyi yanına alıp Harun'un mezarına gidiyor. Onunla konuşuyor ve ölümü ile ilgisi olmadığını belirtiyor. Fakat bu yetmiş kişi Musa Peygamber'e, "Rabbine dua et de bize peygamberlik versin, yoksa lehinde şahitlik etmeyiz." derler. Bunun üzerine sarsıntıya tutulup bayılırlar.

Başka tefsirciler de şöyle demişler: İsrailoğulları Musa Peygamber'den Allah'ı görmek istiyor. Musa Peygamber de yanına seçtiği yetmiş kişiyi alarak Tur dağına geliyor. Heyettekiler söyledikleri söz yüzünden sarsıntıya maruz kalarak helâk oluyorlar ve arkasından Musa Peygamber'in duası üzerine Allah onları tekrar diriltiyor. Yalnız bu hikâye, Musa Peygamber'in hikâyesinin bir parçası değil, ayrı bir hikâyedir.

Okuyucu iyi biliyor ki, Kur'ân'ın sözlerinde bu görüşleri, özellikle ilk ikisini doğrulayacak hiçbir delil olmadığı gibi, hiçbir güvenilir eser tarafından da desteklenmiyorlar. Bir hikâyeyi birkaç kısma bölmek ve aradaki ilgi yüzünden bir sözden diğerine geçmek ise, Kur'ân'da yadırganacak bir şey değildir. Çünkü Kur'ân bir hikâye kitabı değildir ki, bir hikâyeyi bitirmeden başka bir hikâyeye geçmesi kusur sayılsın. Kur'ân bir yönlendirme, yol gösterme ve hikmet kitabıdır ve bu niteliği uyarınca hikâyelerin önemli gördüğü bölümlerine yer verir.

Ayette, *"aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı"* dendiği hâlde İsrailoğulları'nın bir eylemde bulunmamış olmaları, sadece bir söz söylemiş olmaları şeklindeki itiraza gelince, bunun açıklaması şudur: Ceza, günahın karşılığıdır ve günah, söylenen bir söz de olsa davranış ve eylem sayılır. Nitekim, *"Siz, sadece yaptıklarınızın karşılığını alırsınız."* (Tahrîm, 7) buyurulmuştur. Şüphe yok ki küfür kelimesi, yalan ve iftira gibi sözler de, bu ayetin kapsamına girmektedir. Anlaşılan, onlar sözlerinin yansıttığı edepsizlikleri, inatçılıkları ve Rablerine yönelik saygısızlıkları yüzünden cezalandırılmışlardır.

Üstelik yukarıda aktardığımız bütün görüşler, söz konusu yetmiş kişinin yaptıkları bir hareket yüzünden değil, söyledikleri söz yüzünden azaba çarptırıldıklarını bildirmişlerdir. Buna göre bu itiraz, eğer yerinde ise, aktardığımız görüşlerin hepsi için geçerlidir. Buna göre, daha önce söylediğimiz gibi en yakın ihtimal, bu hikâyenin önceki hikâyenin bir parçası olmasıdır.

Musa dedi ki: "Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin... Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin."

Musa Peygamber, bu sözleri ile Rabbinden o yetmiş kişiyi diriltmesini rica etmek istiyor. Çünkü aksi hâlde İsrailoğulları'nın kendisini suçlayacaklarından, böylece bu bahane ile dinden çıkacaklarından ve

çağrısının kökünden geçersiz olacağından korkuyor. Bu sebeple onun dileği, o yetmiş kişinin diriltilmeleridir. Fakat durum ve şartlar onu bu isteğini açıkça ifade etmekten alıkoyuyor. O, şimdi kavminin helâka sebep olan ağır günahı ile onları kuşatıp yok eden şiddetli ilâhî öfke arasında kalmıştır.

Bu yüzden söyleyeceği asıl söze girmek için hazırlayıcı ifadelere başvuruyor. Rabbinin rahmetini harekete geçirip öfkesini yatıştırmak için O'na övgüler sunuyor. İlâhî merhameti ve lütfü körükledikten sonra sözü asıl isteğine getirerek dileğinin kabul edilebileceği bir ortamda ricasını ifade etmek istiyor.

Bu düşünce ile ilâhî merhameti coşturacak olan rububiyet adı ile söze girerek, *"Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin."* diyor. Yani: İş senin dileğine bağlı idi. Eğer onları ve beni daha önce yok etseydin, ölümleri konusunda kavmim beni suçlayamazdı. Arkasından aralarındaki beyinsizlerin yaptıkları yüzünden bir kavmi cezalandırmanın Allah'ın rahmet ve rububiyet geleneğinden olmadığını dile getirerek ve edep kuralları uyarınca soru üslûbu kullanarak *"Aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı bizi yok edecek misin?!"* diyor. Arkasından pekiştirmeli bir dil kullanarak, *"Bu, senin sınavından başka bir şey değildir."* Yani bu, senin bir imtihanındır. *"Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletirsin."* Yani bu olay, senin imtihanlarından ve denemelerinden biridir. Böyle olaylarla kullarını denemeden geçirirsin. Böylece yoldan çıkan çıkar ve doğru yolu bulan bulur. İmtihana tâbi tuttuğunda doğru yoldan çıkan herkesi yok etmek, senin yasalarının gereği değildir.

Kısacası; sen ki rahmeti öfkesinden önde gelen Rabbimizsin, günahkâr kullarını hemen cezalandırmak veya aralarındaki beyinsizlerin hareketleri yüzünden hepsini cezaya çarptırmak, senin alışılmış uygulaman değildir. Beni kavmime peygamber olarak gönderen ve çağrımın başarısı için beni destekleyeceğini vadeden sensin. Şimdi bu bayılıp yere düşenleri yok etmek, kavmimin suçlamalarını üzerime çeker.

"Sen bizim velimizsin. O hâlde bizi affet, bize merhamet et; sen affedenlerin en hayırlısısın."

Musa Peygamber (a.s) övgü cümlelerinin arkasından bu sözleri ile dua etmeye girişiyor. Duasına, *"Sen bizim velimizsin."* diye başlaya-

rak, *"Sen affedenlerin en hayırlısısın."* diye son veriyor. Böylece dileğini yüce Allah'ın iki sıfatı arasına sıkıştırıyor. Bu iki sıfat, yüce Allah'a mahsus olan velilik sıfat ile afların en hayırlısı olan affediciliğidir. Bu iki sıfatın arasında *"O hâlde bizi affet, bize merhamet et."* diyerek asıl isteğini dile getiriyor. Çünkü bu dilek, yüce Allah'ın, kulları tarafından istenmesinden hoşlanacağı en hayırlı istektir. Kendisini dua etmeye sevk eden asıl isteği olan helâk edilmiş yetmiş kişinin diriltilmesini açıkça dile getirmiyor. Rabbi karşısında kendini küçültmek ve duyduğu utancı ifade etmek için böylesine dolaylı bir üslûp kullanıyor.

Musa Peygamber'in bu isteği, hiç şüphesiz *"O hâlde bizi affet, bize merhamet et."* şeklindeki sözlerinin kapsamı içindedir. Çünkü yüce Allah, Bakara Suresi'nin ilgili ayetinde o yetmiş kişiyi öldüklerinden sonra tekrar dirilttiğini bildiriyor. Onları öldürdükten sonra diriltmesi, ancak Musa Peygamber'in (a.s) şefaati sayesinde olmuştur. Onların durumu ile ilgili duasının açıklananı sadece bu duadır. Bunu da az önce söylediğimiz gibi açıkça ifade etmemiş, *"bizi affet"* diyerek işaret dili ile seslendirmiştir.

156) "Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz; biz sana yöneldik."

Ayette geçen "hudna", "hâde-yehûdu" fiiliden "döndük, yöneldik" anlamındadır. Ayetteki *"biz sana yöneldik."* cümlesi, Musa Peygamber'in duasının bu bölümünün gerekçesidir. Musa Peygamber, duasının bu bölümünde yüce Allah'ın kendisine dünyada ve ahirette iyilik yazmasını, yani iyiliğe hükmetmesini istiyor. İyilikten maksat, hiç şüphesiz güzel hayattır. Çünkü Allah'a yönelmek, başka bir deyişle O'nun gösterdiği yoldan gitmek ve fıtratın yolundan ayrılmamak, insanı hem dünyada, hem de ahirette temiz hayata ve güzel yaşama biçimine iletir.

Bu söylediklerimiz, *"biz sana yöneldik."* ifadesinin, Musa'nın duasının bu bölümünün gerekçesi olduğu yolundaki tezimizin açıklamasıdır. Çünkü temiz hayat, Allah'a yönelmenin sonuçlarındandır. Allah'a yönelenler, bu tutumlarının meyvelerini gelecek günlerinde mutlaka devşireceklerdir ki, bu mazhariyet, yazmaya ve hükmetmeye uygun düşer. Musa Peygamber'in duasının ilk bölümüne, yani *"bizi affet, bize merhamet et."* şeklindeki duasına gerekçe olarak bu duanın öncesin-

deki cümleler ile önündeki ve arkasındaki *"Sen bizim velimizsin."* ve *"sen affedenlerin en hayırlısısın."* cümleleri yeterlidir. Duanın bu ilk bölümü ile, *"biz sana yöneldik."* ifadesi arasında bağlantı yoktur. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

(Allah) dedi ki: "Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."

Bu ifade, yüce Allah'ın Musa Peygamber'e cevabıdır. Aynı zamanda Musa Peygamber'in isteğini dile getirmeden önce söylediği *"Rabbim, eğer dileseydin, onları da, beni de daha önce yok ederdin."* ifadesi ile paralellik arz eder. Yüce Allah, bu ifadede azabına çarptırmayı "dilediği kimse" kaydı ile kayıtlandırırken rahmetinin genişliğine böyle bir sınır çizmiyor. Çünkü azap, azaba çarpılanlar tarafından gelen bir gerektirmeden kaynaklanıyor, Allah tarafından gelmiyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin?"* (Nisâ, 147), *"Eğer şükrederseniz, size yönelik nimetlerimi kesinlikle arttırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım pek ağırdır."* (İbrâhîm, 7)

Demek ki, yüce Allah rububiyetinin gereği olarak kullarını azaba çarptırmıyor. Eğer öyle olsaydı, herkesi azaba çarptırırdı. O sadece dilediklerinin bazılarını azaba çarptırıyor. O'nun azaba çarptırmaya ilişkin dileği ise, sadece nimetlerine karşı nankörlük edenlere taalluk eder. Kısacası azabın gerektirici sebebi, azaba uğrayanların nankörlüğüdür, yoksa bu gerekçe Allah tarafından gelmiyor.

Bunun yanı sıra bu ifadeden şu sonuç çıkıyor: Azap, aslında rahmetin yokluğu ve mahrumiyet ise nimetin verilmemesi demektir. Bunun tek sebebi, azaba çarptırılan kişinin nankörlüğü ve günahkârlığı sebebi ile nimetin kendisine sunulmasına ve rahmet kapsamı içine alınmasına elverişli olmasıdır. Buna göre aslında azabın sebebi, rahmet sebebinin olmayışıdır.

Rahmetin genişliğine ve nimetin akmasına gelince, bunun ilâhlığın ve rububiyet sıfatının gereklerinden olduğu malumdur. Var olan her yaratığın varlığı kendisi ve kendisi dışındaki birçok varlık için bir nimettir. Çünkü yaratıklar birbirleri ile bağlantılıdır. Varlıkların karşılaştıkları bütün iyilikler ve kötülükler aslında birer nimettir. Bu nimetler, bazen onlarla karşılaşan yaratıkların hem kendileri ve hem de başka varlıkların yararınadır. Güç ve servet gibi. Bunlardan hem insanlar,

hem de başka yaratıklar yararlanırlar. Bazen de karşılaşılan durum, bazı yaratıkların zararına olurken başka yaratıkların yararına olur. Kıtlıklar, tabiî afetler ve belâlar gibi. Bunlar bazı yaratıklara zarar verirken birçok yaratığa faydalı olurlar. Buna göre Allah'ın rahmeti her şeyi kapsamına alacak genişliktedir. Bu yaygınlık teorik bir gerçek değil, fiilî bir gerçektir. Allah'ın rahmeti ne mümine, ne kâfire, ne şuurlu yaratıklara, ne şuuru olmayan yaratıklara, ne dünyaya, ne ahi-rete mahsus değildir. Ama bunun için Allah'ın dilemesi şarttır.

Evet; bazı durumlarda azabın ve mahrumiyetin gerçekleşmesi, buna karşılık olacak ve bununla karşılaştırılacak bir nimetin gerçekleşmesini gerektirir. Bu mekanizma, karşılaştırma ilkesine göre işler. Çünkü yüce Allah'ın başka bazılarına verdiği nimetlerden bazılarının mahrum olması azap olunca, başka bazılarının buldukları nimet, bu azaba karşılık olan bir rahmet olur. Bunun gibi, dünya ve ahiret cezaları gibi bazılarını inciten ve üzen gelişmeler azap olunca, güven ve barış gibi başka bazılarının karşılaştıkları gelişmeler, bu azaba kıyasla ve ona karşılık olarak rahmet olurlar. Gerçi yukarıda açıkladığımız anlamdaki mutlak rahmet, her iki kesimi de kapsamına alır.

Buna göre ortada her kesimi kapsayan yaygın bir ilâhî nimet türü vardır. Bu rahmetten mümin, kâfir, iyi, kötü, şuurlu, şuursuz bütün yaratıklar pay alırlar. Bütün yaratıklar, bu rahmetten varoluşlarının ilk aşamasında, arkasından varoluş süreçleri boyunca varlıkları devam ettikçe yararlanırlar. Bunun yanı sıra bir de özel bir rahmet türü vardır. Yüce Allah, bu rahmet türünü iman ve kulluk karşılığında bağışlar. Bu nimet, hiç şüphesiz salih ve mümin kullara mahsustur. Bu rahmetin tezahürleri dünyada temiz ve aydınlık bir hayat, ahirette ise cennet ve Allah rızasıdır ki, kâfirler ile günahkârlar bu rahmetten pay alamazlar. Bu özel rahmetin karşılığı olarak azap vardır. Bu azap kâfirlerin ve günahkârların, kâfirlikleri ve günahları sebebi ile karşılaştıkları acılardır. Dünyadaki toplu yok edilmeler ve sıkıntılı hayat ile ahiret-teki cehennem ve onun acıları gibi. Ancak her şeye yaygın rahmetin karşıtı olan bir azap yoktur. Çünkü şey adı ile anılan her varlık, bu genel rahmetten ya kendisi veya başka varlıklar adına yararlanmaktadır. Bu tür rahmetin yaratılış amacı, rahmet oluşudur ve şey adı ile anılanın ötesinde başka bir şey yoktur.

Bu gerçek anlaşılınca, *"Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* ifadesinde, azabın özel ve rahmetin genel olduğunun anlatıldığı ortaya çıkar. Peki, azap ile genel rahmet arasında aslında bir karşıtlık ilişkisi olmadığı hâlde neden bunlar birbirinin karşıtı olarak zikrediliyorlar? Sebebi şudur: Genel rahmetin söz konusu edilmesi, bu rahmetin kötülüklerden sakınanlar ve müminler hakkında özel bir rahmete dönüşeceğine ilişkin aşağıdaki açıklamaya bir hazırlık, bir zemin oluşturma girişimidir.

Bu açıklamalar ortaya koyuyor ki, rahmetin yaygınlığı teorik bir yaygınlık değildir ve *"Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* ifadesi, farazî bir ilâhî irade ile kayıtlı değildir. Yukarıda söylediğimiz gibi fiilî rahmetin yaygınlığının gereklerindendir. Çünkü ayetten anlaşılacağı üzere buradaki rahmetten maksat, genel rahmettir ki, bu rahmet türü, bütün varlıkları kapsamına alır. Yüce Allah böyle dilemiş ve bunu kendi için gerekli kılmıştır. Durum böyleyken bunu gizli bir "eğer dilersem" kaydı ile sınırlamak yersizdir. Gerçi bir grup tefsirci böyle bir sınırlamanın varlığını savunmaktadır.

"Onu kötülüklerden sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım."

Bu ifade, *"Azabıma dilediğimi çarptırırım. Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* ifadesinin sonucu niteliğindedir. Yani azabımın bazı insanlara isabet etmesinin ve rahmetimin her şeyi kapsamasının gerekli sonucu, rahmetimi geride kalanlara kesinlikle ulaştırmamdır ki, bu geride kalanlar da kötülüklerden sakınanlar, zekâtı verenler ve ayetlerimize inananlardır.

Yüce Allah, bu ayette rahmete kavuşacak olanları genel nitelikleri ile zikrediyor. Bu nitelikler kötülüklerden sakınmak, zekât vermek ve Allah'ın ayetlerine inanmaktır. Bu nitelikleri sayarken de rahmeti Musa Peygamber'in kavmine mahsus kılacak özel bir kayıtlayıcı ifadeye yer vermiyor. Örneğin "İçinizden kötülüklerden sakınanlar için" demiyor. Bilâkis genel bir ifade kullanılıyor. Çünkü *"Azabıma dilediğimi çarptırırım."* ifadesindeki genel açıklama bunu gerektiriyor. Genel açıklama, genel sonuç doğurur.

Musa Peygamber'in (a.s) dileği değerlendirildiğinde bu ayetin bu konuda kayıtlandırıcı bir mesaj verdiği görülür. Çünkü Musa Peygamber (a.s), kavmi için iyilik ve rahmet diliyor, arkasından bu dileğini,

"biz sana yöneldik" ifadesi ile gerekçelendiriyor. Bunun anlamı, Allah'a yönelen bütün İsrailoğulları için sırf Allah'a yöneldikleri için dünyada ve ahirette iyilik ve rahmet yazılmasının istendiğidir. Oysa Allah ona verdiği cevapta rahmetini iman edip kötülüklerden sakınanlara ve zekât verenlere yazacağını ilân ediyor. Sanki Musa Peygamber(a.s), "Aramızdan sana yönelenlere rahmetini yaz." diye dua ediyor. Fakat yüce Allah, kendisine "Ben rahmetimi bana yönelenlere, kötülüklerden sakınanlara, ayetlerime inananlara yazacağım." diye cevap veriyor. Bu cevap, Musa Peygamber'in isteğini kayıtlandırıcı niteliktedir.

Bunun tuhaf bir tarafı yoktur. Çünkü yüce Allah, peygamberlerinin yönlendiricisi, onların öğretmenidir. Musa Peygamberi'ne isteğini takva şartı ile kayıtlandırmayı öğretiyor ki bu, Allah'ın haramlarından kaçınmak demektir. Bunun yanı sıra ona isteğini ayetlerine inanmakla kayıtlandırmasını öğretiyor ki bu da, O'nun peygamberlerine ve bu peygamberlere indirilen hükümlere teslim olmak demektir. Böylece Allah'a dönmeyi, O'na yönelmeyi sırf O'na iman etmekle yetinmek anlamına almamasını öğretiyor.

Bu açıklamalar, Musa Peygamber'in duasını kayıtlandırmak suretiyle ona yönelik bir ilâhî tasarruftur. Nitekim yüce Allah, İbrahim Peygamber'in (a.s) şu duası üzerinde de kayıtlandırma suretiyle tasarrufta bulunmuştur: *"(Allah) 'Ben seni insanlara imam yapacağım.' demişti. İbrahim, 'Soyumdan da.' deyince, Allah, 'Benim ahdim zalimlere ermez.' demişti."* (Bakara, 124)

Yüce Allah, İbrahim Peygamber'in Mekke halkı ile ilgili şu duası üzerinde de genelleştirme ve kayıttan arındırma suretiyle tasarrufta bulunmuştur: *"Hani İbrahim demişti ki: 'Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap. Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır; (elbette) onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları.' Allah dedi ki: İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırırım. Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!"* (Bakara, 126)

Bu açıklamalardan şunlar anlaşılıyor:

1- Bu ayet, Musa Peygamber'in, *"Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz."* şeklindeki duasının Allah tarafından bazı şartlarla kayıtlandırılarak kabul edildiğini içeriyor. Buna göre bir tefsircinin, "Bu ayetin içeriği, Musa Peygamber'in duasının kabul edilmeyip reddedil-

diğini gösterir." şeklindeki iddiası şaşırtıcıdır. Bir başka tefsircinin, "Musa Peygamber (a.s) kavmi için dua etti, fakat yüce Allah onun duasını Muhammed (s.a.a) ümmeti hakkında kabul etti." şeklindeki iddiası da şaşırtıcıdır. Söz konusu tefsirci, bu iddiasını, *"Onlar... şu okuma yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar."* ifadesinin, *"kötülüklerden sakınanlara"* ifadesinin açıklaması olmasına dayandırıyor.

2- Yüce Allah, Musa Peygamber'in duasının ilk bölümünün içerdiği isteği de kabul etmiştir. Çünkü boş, kabul edilmemiş bir duayı nakletmek Allah'ın şanına yakışmaz. Musa Peygamber'in (a.s) dünyada ve ahirette kalıcı ve sürekli iyilik temennisi, *"Onu kötülüklerden sakınanlara... yazacağım."* ifadesinin kapsamına girer. Fakat İsrailoğulları'nın *"Bize Allah'ı apaçık göster."* şeklindeki sözlerinin oluşturduğu günahın affı ile ilgili istek ise, asla bu ifadenin kapsamına girmez. Yüce Allah'ın Musa Peygamber'in bu isteğini reddettiğini belirtmemiş olması, Kur'ân'ın benzer durumlardaki üslûbunda görüldüğü gibi, bu isteğin de kabul edildiğine delildir.

Musa Peygamber'in onların affı ile ilgili isteğinin kabul edildiğine bu hikâyeyi anlatan başka bir ayette de işaret vardır: *"Sonra, belki şükredersiniz diye, ölümünüzden sonra sizi diriltmiştik."* (Bakara, 56) Allah'ın, helâk edilmelerine yol açan günahlarını affetmediği hâlde onları helâk ettikten sonra diriltmesi, akla sığmayacak derecede uzak bir ihtimaldir.

Her ne ise, ayetin anlamı şöyledir: *"Onu... yazacağım."* Yani rahmetimi yazacağım, o konuda hüküm vereceğim, onu gerekli kılacağım. Gereklilik yerine yazma fiili kullanılmasının sebebi, yazmanın daha sağlam ve kalıcı bir anlam taşımasından dolayıdır. *"Kötülüklerden sakınanlara"* Yani, günahlardan ve farzları terk etmekten sakınanlara. *"zekâtı verenlere"* Zekâttan maksat, özel malî bir yükümlülüktür veya Allah yolunda mutlak anlamda harcama yapmaktır ki, mal bununla artar, toplumsal dengesizlikler bu sayede düzeltilir ve toplumsal yetersizlikler böyle giderilir. Bazıları, bu ifade ile nefsi arıtıp temizlemenin kastedildiğini, zekât vermenin nefsin ahlâkını düzeltmek anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Ama bu görüşün hiçbir değeri yoktur.

"ve ayetlerimize inananlara." Yani Allah katından kendilerine gelen ayetlere ve belirtilere teslim olanlara. Bu ayetler, ister olağanüstü

mucizeler olsunlar. Musa, İsa ve Muhammed (hepsine Allah'ın salât ve selâmı olsun) peygamberlerin mucizeleri gibi. İster semavî hükümler olsunlar. Musa Peygamber'in ve diğer peygamberlerin yasaları ve emirleri gibi. İsterse de peygamberlerin kendileri ya da peygamberlerin doğruluklarını kanıtlayan belirtiler olsunlar. Allah tarafından Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan Peygamberimiz (s.a.a) ile ilgili belirtiler gibi. Bunların hepsi, Allah'ın ayetleridir. Onların ve diğer insanların bunlara inanmaları, onlara teslim olmaları ve onları yalanlamamaları gerekir.

Bu ayette çoğul birinci şahıstan tekil birinci şahsa geçiliyor. Çünkü önce, *"Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti."* ifadesi kullanılırken, *"(Allah) dedi ki: Azabıma dilediğimi çarptırırım..."* deniyor. Bundaki espri, galiba yüce Allah'ın dua eden kullarının dualarını kabul etmeye gösterdiği özel ilgiyi vurgulamaktır. Yüce Allah, aracılık şeklinde bile olsa, hiç kimseyi ortak etmeden bu duaları kabul ediyor. Çünkü çoğul birinci şahıs ile konuşmakta büyüklük gösterisi vardır. Çünkü büyükler, kendileri ile birlikte kendilerine uyanlar adına da konuşurlar. Fakat eğer muhataba veya hitaba özel bir önem verildiği gösterilmek istenirse, o zaman büyükler, tekil birinci şahısla, yani "ben" diyerek konuşurlar.

Yüce Allah da, sözlerinde bu ilkeyi uyguluyor. Bunun gereği olarak peygamberlerinin ve velilerinin duaları ile bu duaları kabul etmesini anlatırken yalvarmaya ve ricaya uygun düşen tekil birinci şahsı kullanmıştır. Nuh ve İbrahim peygamberlerin duaları ile Tur gecesi Musa Peygamber'in duasında ve diğer salih kullarının duaları ile bunların cevaplarında olduğu gibi. Ancak başka bir nüktenin söz konusu olduğu durumlarda bu üslûbu değiştiriyor.

Bu arada *"ayetlerimize inananlara"* ifadesinde tekil birinci şahıstan çoğul ikinci şahsa geçiliyor. Bunun esprisi, bu ayetle bu ifadenin açıklaması niteliğindeki bir sonraki ayet arasında bağlantı kurmaktır. Çünkü sözünü ettiğimiz bir sonraki ayet, ileride anlatılacağı üzere söz akışının bütünlüğünden çıkan sonuçtan kopuk bir ara söz niteliğindedir. Bu ayetin içeriği, Musa Peygamber ile yüce Allah arasındaki diyalogu yansıtan ifadenin dışında kalıyor ve daha önceki çoğul üçüncü şahıslı, temel söz akışına varıp dayanıyor.

Böylece "ayetlerime inananlara" denmeyip de *"ayetlerimize inananlara"* denmek suretiyle bir sonraki ayet, gayet nükteli bir üslûpla daha önceki söz bütünlüğüne bağlanıyor. Bunu iyi kavramak ve üzerinde derinliğine düşünmek gerekir. Çünkü Kur'ân'ın şaşırtıcı ifade inceliklerinden biridir.

157) Onlar adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar. O... ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldırır."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Isr kelimesi, bir şeyi bağlamak, zorla hapsetmek demektir. Bu kelimeden türemiş olan 'me'ser' ve 'me'sir' kelimeleri, gemi hapishanesi anlamına gelir. *'Onların ağır yüklerini kaldırır.'* ayeti, onları hayırlı işlerden alıkoyan ve engelleyen ve sevaplara ermelerini köstekleyen unsurları üzerlerinden kaldırır demektir. *'Bize ağır yükler yükleme.'* [Bakara, 286] ayeti de böyle açıklanır. Bazıları, bu kelimenin ağırlık anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bunun analizi anlattığımız gibidir." (Ragıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.) Ayetteki "eğlâl" kelimesi ise, "ğıll" kelimesinin çoğuludur ve bağlamak için kullanılan ip, zincir gibi bir şey anlamına gelir.

"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar..." ayeti, içeriğinden anlaşılacağı üzere, önceki ayetteki *"ayetlerimize inananlara"* ifadesini açıklıyor. Ayetten anlaşılan anlam, bunu doğruluyor. Çünkü onun (s.a.a) peygamber, nebi ve ümmî olması, iyiliği emredip kötülükten sakındırması, onlara temiz şeyleri helâl kılıp pis şeyleri haram ilân etmesi, ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri indirmesi, bütün bunlar, onun son peygamber olduğunun belirtilerinden ve Tevrat ile İncil'de onlara anlatılan delillerindendir. Buna göre onların kendilerine anlatılan Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğini kanıtlayan bu belirtilere inanmaları, kendilerine şart koşulan Allah'ın ayetlerine inanma yükümlülüğünün kapsamına dahildir.

Yalnız hiç tereddüt etmeden kabul edilmesi gereken bir gerçek var ki, o da şudur: Yüce Allah'ın, kötülüklerden sakınmaları ve O'nun ayetlerine inanmaları şartı ile Yahudilere yazacağını vadettiği rahmet, sadece Peygamberimize (s.a.a) inanan Yahudilere mahsus sayılamaz. Yüce Allah'ın Musa Peygamber'in (a.s) duasını kabul ettiği andan Peygamberimizin (s.a.a) gönderilişine ve çok az sayıda Yahudi'nin o-

na inanmasına kadar geçen süre içinde gelip geçen salih İsrailoğulları'nın bu rahmetten mahrum oldukları söylenemez. Bunun düşünülmesi asla yerinde değildir. Musa Peygamber ile İsa Peygamber (üzerlerine selâm olsun) dönemleri arasında, bunun yanı sıra İsa Peygamber'den (a.s) sonra çok sayıda İsrailoğlu ilâhî çağrıya uyarak iman etmiş, bunların imanları Allah tarafından kabul edilmiş ve kendilerine hayır vadedilmiştir. Yüce Allah'ın sözleri bu gerçeği açıkça dile getirirken nasıl olur da bütün İsrailoğulları'nı kapsayan ilâhî rahmet, onlar arasında sadece Peygamberimize (s.a.a) inanmış, çok küçük bir cemaat için geçerli sayılabilir?!

"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar..." ayeti, *"ve bizim ayetlerimize inananlara"* ifadesinin açıklamasıdır. Yalnız bu açıklama, genişlik ve darlık bakımından açıkladığı ifadeye eşit değildir, ondan çıkarılmış, soyutlanmış bir açıklamadır. Bu açıklamaya ihtiyaç duyulmasının sebebi, sözün amacı olan hususta ondan yararlanılmasıdır ki bu amaç, Peygamberimizin çağrısının mahiyetini, onların bunu kabul etmelerinin gerekliliğini, bu çağrıyı yapana boyun eğmelerinin icap ettiğini açıklamaktır.

Bunun açıklamayı daraltma ve genişletme bakımından Kur'ân'da benzerleri vardır. Nitekim yüce Allah, İblis'ten naklen şöyle buyuruyor: *"Senin yüceliğine yemin ederim ki, onların tümünü yoldan çıkaracağım."* (Sâd, 82) Başka bir yerde de yine İblis'ten naklen şöyle buyruluyor: *"Andolsun, senin kullarından belirli bir pay alacağım. Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler."* (Nisâ, 118-119)

İblis'in ikinci ayetteki sözleri, birinci ayetteki, yani *"onların tümünü yoldan çıkaracağım."* şeklindeki genel nitelikli sözünden çıkarılmıştır.

Bu surenin başlarında, *"Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik... Ey Âdemoğulları, size sizden olan peygamberler gelip ayetlerimi anlattıkları zaman..."* (Â'râf, 11-35) buyuruyor. Yukarıda açıkladığımız gibi bu ayetlerdeki hitaplar, genelleştirme amacı ile birbirinden çıkarılmıştır. Kur'ân'da bunun başka benzerleri de vardır.

Buna göre, *"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar."* ifadesinin açıklayıcılığı, bir açıklamadan bir açıklamayı çıkarıp ihtiyaç duyulan yerde uygulamak şeklinde yorumlanır. Sanki şöyle deniyor:

İsrailoğulları'na yazılmış olan Allah'ın rahmeti kötülüklerden sakınanlara, zekât verenlere ve ayetlerimize inananlara yazıldığına göre, bugün -yani Peygamberimizin (s.a.a) gönderildiği gün- bunun somut örnekleri, İsrailoğulları'ndan ona uyanlardır. Çünkü kötülüklerden sakınanlar, zekât verenler ve ayetlerimize inananlar onlardır. Onlar Musa, İsa ve Muhammed peygamberlere (hepsine selâm olsun) inandılar ki bunlar, bizim ayetlerimizdirler. Bunlar, bu peygamberlerin mucizelerine, onlara indirilen yasalara ve hükümlere inandılar ki bunlar, bizim ayetlerimizdir. Bunlar, Muhammed Peygamber'in (s.a.a) peygamberlik belirtileri, ortaya çıkışının ve çağrısının özellikleri ile ilgili olarak Tevrat'ta ve İncil'de kendilerine anlatılanlara inandılar ki bunlar da, bizim ayetlerimizdir.

"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar." ifadesinde "inanırlar" fiili kullanılmayıp "uyarlar" fiili kullanıldı. Bu, en güzel ifade tarzıdır. Çünkü peygamberler ve onların şeriatları gibi Allah'ın ayetlerine inanmak, ancak onlara teslim olmak ve itaat etmekle gerçekleşebilir. Sırf itikat anlamındaki imanın bir işe yaramayacağını göstermek için "uyma" fiili tercih edilmiştir. Çünkü teslim olmayı ve fiilen itaat etmeyi terk etmek, yüce Allah'ın ayetlerini yalanlamaktır. Bunların gerçek olduğuna dair kuru bir inancın varlığı, bu sonucu değiştirmez.

Peygamberimiz (s.a.a) bu ayette üç sıfatla; resul, nebi, ümmî sıfatları ile anılıyor. Bu ve bir sonraki ayet dışında Kur'ân'ın hiçbir yerinde o, bu sıfatlarla anılmıyor. Üstelik bu ifadeyi, *"adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları"* ifadesi izliyor. Bundan anlıyoruz ki Peygamberimiz (s.a.a), Tevrat'ta ve İncil'de bu üç sıfatla tanıtılmış olarak anılmıştır.

Eğer Peygamberimizi bu üç sıfatla nitelemenin amacı, onu kitaplarında yer alan sıfatlarla kendilerine tanıtmak olmasaydı, bu üç sıfatı, yani resul, nebi, ümmî sıfatlarını, özellikle bu sıfatların üçüncüsünü söylemenin hiçbir esprisi olmazdı.

Bunun yanı sıra bu ayet şunu gösteriyor veya şuna işaret ediyor ki, bu ayette sözü edilen beş nitelik, yani iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, temiz şeyleri helâl kılıp pis şeyleri haram ilân etmek ve insanların ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri kaldırmak, bütün bunlar, Peygamberimizin (s.a.a) Tevrat'ta ve İncil'de anılan belirtilerindenmiş. Bunlar, aynı zamanda Peygamberimizin ve onun ak şeriatının özellikleridir. Gerçi bütün salih ümmetler, geçmişte iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevini yerine getirmişlerdir. Nitekim Ehlikitab'ın bu görevi yerine getirdiği hakkında şöyle buyruluyor: *"Onların hepsi bir değildir. Kitap ehlinden bir topluluk vardır ki, gece vaktinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanırlar. Onlar... iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar ve hayırlarda yarışırlar. İşte onlar iyilerdendir."* (Âl-i İmrân, 113-114)

Bununla birlikte temiz şeyleri helâl edip pis şeyleri haram ilân etmek de, genel olarak bütün ilâhî dinlerin ortaklaşa savundukları fıtrî ilkeler arasındadır. Nitekim yüce Allah, *"De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram etmiştir?"* (Â'râf, 32) buyuruyor.

Ağır yükleri ve zincirleri kaldırmak da böyledir. Bu uygulama bir dereceye kadar İsa Peygamber'in (a.s) şeriatında vardı. Nitekim Kur'ân'da nakledilen şu sözü bunun delilidir: *"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak üzere Rabbinizden bir mucize getirdim."* (Âl-i İmrân, 50) İsrailoğulları'na hitap eden şu ayet de buna işaret eder: *"Ben size bilgi ve hikmet getirdim ve üzerinde anlaşamadığınız bazı konuları size açıklamak için geldim."* (Zuhruf, 63)

Bütün bunlar doğrudur. Fakat hiç kimsenin şu konuda şüphesi olmasın ki, Muhammed Peygamber'in (s.a.a) diğer kutsal kitapları onaylayan Kur'ân aracılığı ile getirmiş olduğu İslâm dini, iyiliği emredip kötülüğü yasaklama misyonunun iskeletine taşıyabileceği hayat ruhunun tümünü üfleyen, bu misyonu kuru bir çağrı aşamasından uğrunda mal ve canla cihat edilen bir dereceye yükselten yegane dindir.

Yine bu din, insan hayatı ile ilgili bütün gelişmeleri ve davranışları sayıp döktükten sonra bunları temiz ve pis olarak ikiye ayıran, arkasından temiz olanları helâl edip pis olanları yasaklayan tek dindir. Koyulmuş kanunların ayrıntılı oluşu bakımından hiçbir dinî şeriat ve hiç-

bir sosyal hukuk sistemi bu dine denk gelemez. Yine bu din, kitap ehlinin ve özellikle Yahudilerin omuzlarına bindirilen bütün ağır yükümlülükleri kaldırmıştır. Ayrıca kitap ehlinin bilginleri, hahamları ve keşişleri tarafından uydurulan yapay yükümlülüklere de son vermiştir.

Buna göre bu ayette sayılan beş sıfatın bazı örneklerine başka dinlerde rastlansa da, İslâm dini bunları kemal derecesine erdirme özelliğini kazanmıştır.

Üstelik Tevrat'ta ve İncil'de İslâm Peygamberi'nin belirtileri olarak anılan bu beş nitelik o iki kitapta hiç söz konusu edilmemiş olsaydı bile, bu beş niteliğin bu ak şeriatta kemal derecesi ile ifade bulmuş olması, bu şeriatın çağrı önderinin doğruluğunun en inandırıcı şahidi ve en açık delilidir. Çünkü Muhammed Peygamber'in (s.a.a) şeriatı, Musa ve İsa peygamberlerin (hepsine selâm olsun) şeriatlarını kemale erdirmiştir. Hak bir şeriattan iyiliği tanımaktan, kötülüğü reddetmekten, temiz şeyleri helâl kılıp pis şeyleri haram ilân etmekten, bütün ağır yükleri ve zincirleri kaldırmaktan başka ne istenebilir? Bunlar, ilâhî şeriatların benimsemeye çağırdıkları hakkın ayrıntılarıdır. Buna göre Tevrat'ın ve İncil'in bağlıları, bütün bu ilkeleri ayrıntıları ile içeren şeriatın onların şeriatlarının kamil derecelisi olduğunu kabul etmelidirler.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, *"O, onlara iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar..."* ifadesi, bir bütün olarak Peygamberimizin onların kutsal kitaplarının içerdiği ilâhî yasaları onayladığı anlamını taşır. Sanki "kendisinden önceki kitapları onaylayıcı olarak" denmiş gibidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayan bir elçi gelince, kitap verilmiş olanlardan bir grup, Allah'ın kitabını, sanki bilmiyorlarmış gibi, sırtlarının arkasına attılar."* (Bakara, 101), *"Ne zaman ki onlara Allah katından yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi, daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip dururlarken, o bildikleri kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun."* (Bakara, 89) Bu ayetlerde Peygamberimizin kutsal kitaplardaki şeriatı kemale erdirici, o kitabı onaylayıcı olarak geldiği, fakat kitap ehlinin onu inkâr ettikleri, oysa kutsal kitaplarında anlatılan, peygamberlerinin dili ile geleceği müjdelenen peygamberin o olduğunu bildikleri vurgulanıyor. Nitekim İsa Peygamber'den (a.s) nakledilerek şöyle buyruluyor: *"Ey İsrailoğul-*

ları, ben size Allah'ın gönderdiği bir peygamberim. Önümdeki Tevrat'ı onaylayıcı ve benden sonra Ahmed adında bir peygamberin geleceğini müjdelemek üzere geldim." (Saff, 6)

İleride Yahudiler ile Hıristiyanların kutsal kitaplarında yer alan, Peygamberimiz (s.a.a) ile ilgili müjdeleri imkânlar ölçüsünde inceleyeceğiz, inşaallah.

Ayette "kendinden önceki kitapları onaylayıcı olarak" denmeyip de, *"Onlara iyiliği emreder"* denmesinin sebebi, sözün sadece kitap ehline değil, bütün insanlara yöneltilmiş olmasıdır. Bundan dolayı bir sonraki ayette Peygamberimize (s.a.a), *"De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."* demesi emredildiği gibi, *"Ona inananlar..."* ifadesi de, kitap ehline mahsus olmayı vurgulayacak bir kayıtla kayıtlandırılmıyor.

Ona inananlar, onu destekleyenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

Ayette geçen "azzerûhu" fiilinin kökü olan "ta'zir" kelimesi, saygılı bir şekilde desteklemek anlamına gelir. Yine ayette geçen nurdan maksat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Nurlu olmakla nitelenmesinin sebebi, bu kitabın hayat yolunu aydınlattığının, insanı kemale ve mutluluğa ulaştıran yolu ışıklandırdığının vurgulanmasıdır ki, sözün akışının konusu budur.

Ayette "ona indirilen" değil de, beraberliği ve birlikteliği ifade eden *"onunla birlikte indirilen"* denilmesinin sebebi, yukarıda anlatılan şahitlik ve belirti olma anlamına işaret etmektir. Sanki şöyle deniyor: "Ona indirilen ve daha önceki şeriatların mükemmel şekillerini içeren, onları destekleyen, onun kitap ehline peygamberleri tarafından geleceği bildirilen ve kitaplarında adı geçen peygamber olduğunun şahidi ve alâmeti olan nura (Kur'ân'a) uyanlar." Bunun benzeri şu ayettir: *"Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi."* (Bakara, 213)

Tefsirciler bu ifadedeki beraberliği farklı şekillerde yorumluyorlar. Bazılarına göre "maahu=onunla birlikte" ifadesi, "unzile=indirildi" fiili ile bağlantılıdır ve anlamı "peygamberliği veya gönderilişi ile birlikte" şeklindedir. Çünkü Kur'ân Peygamberimiz (s.a.a) ile birlikte de-

ğil, Cebrail ile birlikte indirildi. Bazılarına göre bu ibare, "ittebeû= uydular" ibaresi ile bağlantılıdır ki, o takdirde anlamı, "Kur'ân'a uymakta Peygamberimize ortak oldular" veya "Peygamberimize uymalarının yanı sıra Kur'ân'a uydular" şeklinde olur. Bazılarına göre de bu ibare, "ittebeû=uydular" fiilinin failinin hâlidir. Buna göre cümlenin anlamı, "Peygamberimizin eşliğinde Kur'ân'a uydular" şeklinde olur. Bazıları ise, burada "maa"nın "alâ" anlamına ve diğer bazıları da "inde" anlamına geldiğini söylemişlerdir ki, bu yorumların hepsinin ayetin anlamına uzak olduğu açıktır.

"Ona inananlar, onu destekleyenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar..." ifadesi, ayetin baş tarafındaki *"şu... Peygamber'e uyarlar."* ifadesinin açıklaması niteliğindedir. Peygamber'e (s.a.a) uymanın anlamı, gerçekte ilâhî yasaları içeren Allah'ın kitabına uymaktır. Bu uymanın Peygamber'le ilgili yanı ise, onun peygamberliğine, elçiliğine yalanlamaya girişmeksizin inanmak, ona teslim olmak ve verdiği kararların uygulanmasında onu destekleyerek ona teslim olmaktır.

"Ona inananlar..." ifadesi, ayetin başındaki *"şu... Peygamber'e uyarlar."* ifadesine bağlı bir sonuçtur. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi bu ifade, genel nitelikli bir açıklama olan *"ayetlerimize inananlar"* ifadesinden çıkarılmış özel bir açıklamadır. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Bu sıfatların sahibi olan Peygamber'e inanmak, Musa'nın duasını kabul etmek için İsrailoğulları'na şart koştuğumuz imanın gereği olunca -ki Musa'nın duası dünyada ve ahirette onlara rahmetin yaygınlaşmasını, yine dünyada ve ahirette onlara kendilerine iyilik ya-zılması mutluluğunu içeriyordu- bu Peygamber'e, aranan bütün şartları yerine getirerek inananlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.

158) De ki: "Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim... Diriltir ve öldürür."

Peygamberimizin açıklanan nitelikleri şu gerçeği açıkça ortaya koydu: Peygamberimiz (s.a.a), insanlara temiz hayatı garanti eden mükemmel bir dini yaymaya geldi. Bu din, dünyanın her yerinde ve her döneminde insanlara bu mutlu hayatı sunmaya yeterlidir. İnsanların, mutlu bir hayata erebilmek için kendilerine iyiliğin emredilmesinden, kötülükten sakındırılmaktan, temiz şeylerin helâl edilip pis şeyle-

rin haram ilân edilmesinden, ağır yüklerin ve zincirlerin kaldırılmasından başka ve fazla bir şeye ihtiyaçları yoktur. Bu gerçek ortaya çıktığı için peygamberlerine, kavimler arasında ayırım yapmaksızın bütün insanlara peygamberliğini ilân etmesi emredilerek, *"De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."* buyruluyor.

"O ki, göklerin ve yeryüzünün egemenliği O'na aittir. O'ndan başka ilâh yoktur. Diriltir ve öldürür." ifadesinde Allah'ın kendisini nitelendirdiği sıfatlar sayılıyor. Bu sıfatlar tümü ile Allah'ın peygamber gönderebileceğinin ve bu peygamberin bütün insanlığa hitap edebileceğinin gerekçesini açıklar. Böylece İsrailoğulları'nın kendilerine halklarından olmayan, özellikle ümmîlerden olan bir peygamber gönderilmesi ile ilgili yadırgamaları havada kalır. Onlar, bu yadırgamalarını kendilerinin Allah'ın seçkin halkı olmalarına ve ümmîlerin onlar üzerinde hiçbir hakları olmayacağı şeklindeki saplantılarına dayandırıyorlardı. Onlar, Allah'ın seçkin kulları, evlâtları, sevdikleri idi. Ayrıca, böylece Arap olmayanların kavmiyet taassubu ile kendilerine Arap milletinden bir peygamberin gönderilmesini tuhaf bulmaları da anlamını yitirir.

Çünkü Peygamberimizi görevlendiren Allah, göklerin, yeryüzünün egemenliğini, bütün kâinatın genel hükümdarlığını elinde bulunduran Allah'tır. O'ndan başka bir ilâh yoktur ki, bu egemenlikten pay alsın. İstediği hükmü vermek O'nun elindedir. O'nun hükmüne, hiç kimse ortak olmak veya iradesini engellemek suretiyle mani olamaz. O, kullarına dilediği şekilde peygamber seçer, bu peygamberi isterse kullarının bir bölümüne, isterse hepsine gönderir.

Diriltme ve öldürme yetkisi O'nundur. Bir kavmi veya bütün insanları mutlu bir hayatla yaşatmak O'nun elindedir. Bahtsızlık ve sapıklık nasıl ölüm demek ise mutluluk ve hidayet de hayat demektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Ey müminler, sizi diriltecek, size hayat bağışlayacak ilkelere çağırdığı zaman Allah ve Peygamber'e olumlu karşılık verin." (Enfâl, 24), *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122), *"Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler. Ölülere gelince; Allah onları diriltecek."* (En'âm, 36)

O hâlde Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî)... Peygamberi'ne inanın...

Bu ifade, daha önceki açıklamaların sonucu niteliğindedir. Yani durum böyle olduğuna göre bana inanın. Çünkü ben Tevrat'ta ve İncil'de geleceği müjdelenen o ümmî peygamberim. Ben Allah'a inanıyor, O'nu inkâr etmiyor, O'nun sözlerine inanıyorum. Bu sözler bana ve benden önceki peygamberlere inen şeriatları oluşturan hükümlerdir. Bana uyun ki, kurtuluşa eresiniz.

Sözün akışının gereği budur. Bundan, *"Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî)... Peygamberi'ne inanın."* ifadesinde niçin birinci şahıstan üçüncü şahsa geçildiği anlaşılıyor. Çünkü sözlerin akışından bu ayetin, bir önceki ayetin devamı olduğu ve her iki ayetin Peygamberimizin (s.a.a) sözleri olduğu anlaşılıyor.

Yukarıda değindiğimiz gibi buradaki birinci şahıstan üçüncü şahısa geçişin sebebi, birinci şahıs yerine konan sıfatların, *"Allah'a ve O'nun okuma-yazmasız (ümmî)... Peygamberi'ne inanın."* ve *"ona uyun ki, hidayete eresiniz."* ifadelerindeki emirlere gerekçe oluşturmasıdır.

Bu ayette sözü edilen hidayete ermekten maksat, doğru yola koyulmak değil, Allah'ın hoşnutluğundan ve cennetten ibaret olan ahiret mutluluğuna yönelmektir. Çünkü Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne inanmak ve Peygamber'e uymak, doğru yola girmenin ta kendisidir. Buna göre, *"ona uyun ki, hidayete eresiniz."* ifadesi, daha önceki ayette imanın ve Peygamber'e uymanın sonucunu bildiren *"işte kurtuluşa erenler onlardır."* ifadesi ile aynı anlama gelmektedir.

159) Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

Bu ayet, Kur'ân'a egemen olan objektiflik prensibinin bir kanıtıdır. Ayette övülmeyi hak edenler övülüyor ve iyi davranışları takdir ediliyor. Oysa daha önce bu adamlar yaptıkları kötülükler yüzünden kınanmışlardı. Ayetin anlamı şudur: İsrailoğulları'nın hepsi daha önce anlattığımız gibi Allah'a ve O'nun Peygamberi'ne karşı gelen, sapıklığı ve zalimliği inatla sürdüren kimseler değildir. Onlar arasında insanları hak aracılığı ile doğru yola yönlendiren ve aralarındaki meselelerin çözümünde hakkı ve adalet ilkesini gözeten bir grup vardır. Buna göre

ayetteki "bil-hakk" ifadesinde geçen "ba" harfi, araç anlamını ifade etmektedir. Hak ile özdeşleşmiş olmayı ifade etmesi de muhtemeldir.

Buna göre bu ayette doğru yola iletme eylemi, Allah, peygamberler ve imamlar dışında başka birine izafe ediliyor. Bunun başka bir benzeri, Firavun ailesi arasındaki nebi olduğu yolunda bilgi sahibi olmadığımız bir müminin sözlerini nakleden şu ayettir: *"O iman eden kişi, 'Ey Kavmim, bana uyun da sizi doğruluk yoluna ileteyim.' dedi."* (Mü'min, 38)

Musa Peygamber'in (a.s) kavmi arasındaki bu grup ile Musa'dan sonra o kavimden çıkan peygamberlerin ve imamların kastedilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Nitekim yüce Allah onları, *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman onların içinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık."* (Secde, 24) ayetinde ve başka ayetlerde doğru yola iletici olmakla niteliyor. Çünkü, *"Musa'nın kavmi içinde insanları hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayetindeki hak aracılığı ile doğru yola iletme ve hakka uygun adil hükümler verme deyimlerini eğer hakikî anlamlarında alırsak, peygamberlerden ve imamlardan başkalarının bu nitelikleri taşımaları mümkün değildir. Biz daha önce, *"Ben seni insanlara imam yapacağım."* (Bakara, 124) ve *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* (En'âm, 125) ayetlerinin tefsiri sırasında hidayet konusunu incelemiştik.

160) Biz İsrailoğulları'nı oymaklar hâlinde on iki gruba ayırdık...

Ayette geçen "esbat" kelimesinin tekili olan "sıbt" kelimesi, torun anlamına gelir. İsrailoğulları arasındaki anlamı ise, Araplardaki kabilenin karşılığıdır.

"Kavmi Musa'dan su isteyince kendisine, 'Değneğinle şu taşa vur.' diye vahyettik." ifadesindeki "inbeceset" fiilinin kökü olan "inbicas", fışkırma anlamına gelir. Bir başka görüşe göre "inbicas", suyun az akması (sızması), "inficar" ise bol akması (fışkırması) demektir. *"Bunun üzerine o taştan on iki tane pınar fışkırdı. Her grup hangi pınardan su içeceğini bilmişti."* ifadesinden pınarların kabile sayısı kadar olduğu ve her kabileye ayrı bir pınarın tahsis edildiği anlaşılıyor. Bunun sebebi, kabileler arasındaki sürtüşme ve çekişme idi. Bu hikâye hakkındaki rivayetler, bu çekişmenin varlığını doğruluyor. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

Yüce Allah bu ayetlerde Musa Peygamber'in (a.s) şu mucizelerini saydı: İri yılanın ortaya çıkması, ak el, Firavun ailesinin kıtlık yılları, ürünlerinin azalması, tufan, çekirge sürüsü, böcek ve kurbağa istilası, kan, denizin yarılması, yetmiş kişinin helâk edilmesi ve tekrar diriltilmeleri, bir değnek darbesi ile taştan pınarların fışkırması, bulutların yararlarına sunulması, kudret helvası ile bıldırcın etinin indirilmesi, dağın koparılıp başları üzerinde gölgelik gibi durdurulması. Bunlara Musa Peygamber ile Allah arasındaki konuşma, Tevrat'ın inişi ve İsrailoğulları'nın bazılarının maymuna dönüştürülmesi de eklenebilir. Hûd Suresi'nin tefsiri sırasında Musa Peygamber'in (a.s) hikâyesine sıra geldiğinde bu konuda ayrıntılı bir inceleme yapacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de kamış tüccarı Muhammed b. Salim'e dayanılarak verilen bilgiye göre Haris b. Muğire şöyle demiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Abdullah b. Aclan ölümünden önceki hastalığı sırasında, 'Ben bu hastalıktan ölmem.' dedi, fakat öldü." İmam bana şu cevabı verdi: "Allah onun hiçbir günahını affetmesin. Ne kadar yanlış bir düşünceye saplanmış! Musa Peygamber kavminden yetmiş kişiyi seçmişti. Bunları sarsıntı yakalayınca 'Rabbim, ashabım ashabım!' dedi. Yüce Allah, 'Ben sana onlar yerine sizin için daha hayırlı olanlarını veririm.' dedi. Musa Peygamber, 'Ben onları tanıdım, onlarla samimiyet kurdum.' dedi. Fakat yüce Allah Musa Peygamber'e, peygamberler gönderdi."

Ben derim ki: İmam, yüce Allah'ın, tıpkı Musa Peygamber'e yaptığı gibi kendisine Abdullah b. Aclan yerine ondan daha hayırlı dostlar bağışladığını söylemek istiyor. Bu rivayet kendi alanında gariptir ve Kur'ân'ın zahiri ile uyuşmuyor.

el-Burhan tefsirinde İbn Babeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Sa'd b. Abdullah el-Kummî, uzun bir hadisin bir bölümünde şöyle demiştir: İmam Mehdi'ye (a.s), "Efendim, bana insanların kendilerine imam seçmekten niçin men edildiklerini anlat." dedim. Bana, "Muslih (işleri düzelten) imamdan mı, yoksa müfsit (bozguncu) imamdan mı söz ediyorsun?" diye sordu. "Elbette muslih imamdan söz ediyorum." dedim. Cevabı şu oldu: "İnsanların kimin muslih ve kimin müfsit olduğunu kesin olarak bilmediğine göre müfsit birini

seçmeleri mümkün müdür?" Kendisine, "Evet, mümkündür." dedim. Bana, "İşte halka imamlarını seçme yetkisinin tanınmamasının sebebi budur. Bunu sana apaçık bir delil olarak gösteriyorum." dedi ve sözlerine şöyle devam etti:

"Bana yüce Allah'ın seçtiği, kendilerine kitap indirdiği ve masumiyet ile desteklediği peygamberlerden haber ver. Onlar ki, ümmetlerin önderleri ve seçme ehliyetine en çok sahip olan kişilerdir. Meselâ Musa ve İsa peygamberler. Akılca üstünlüklerine ve ilimdeki mükemmelliklerine rağmen adam seçme işi ile karşılaştıkları zaman mümin sanarak münafık seçmeleri mümkün müdür?" Kendisine, "Hayır, mümkün değildir." dedim. İmam şöyle dedi: "İşte yüce Allah ile konuşma şerefine eren Musa Peygamber. Aklının üstünlüğüne, ilminin üstünlüğüne ve kendisine vahyin inmesine rağmen Rabbi ile buluşmak üzere kavminin ileri gelenlerinden ve seçkin kurmaylarından iman ve ihlâslarından şüphe etmediği yetmiş kişi seçti. Fakat şu ayetten anlaşılacağı üzere seçtiği kişiler münafık çıktı: *Musa, belirlediğimiz buluşma için kavminden yetmiş kişi seçti... 'Biz Allah'ı apaçık gör-medikçe sana inanmayız.' Zulümlerinden dolayı derhal onları yıldırım çarptı."*

"Görüyoruz ki, peygamber olarak seçilen kişinin muslih sanarak seçtiği kişiler müfsit çıkıyor. Bundan öğreniyoruz ki, seçme işini ancak kalplerin gizlediklerini, gönüllerin sakladıklarını bilen ve sırlara agah olan merci yapabilir. Peygamberler bile muslih kişileri seçmek isterken müfsit kişileri seçme durumuna düştüklerine göre muhacirlerin ve ensarın seçmelerinin hiçbir değeri yoktur."

Ben derim ki: Bu rivayette Â'râf, [Bakara] ve Nisâ surelerindeki bu hikâyeyi anlatan ayetlerden alıntılar aktarılıyor.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem ile Ebu'ş-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Nevf Himyerî şöyle der: "Musa Peygamber Rabbi ile buluşmak için kavminden yetmiş kişi seçtiğinde yüce Allah kendisine şöyle buyurdu: Ben yeryüzünü sizin için secde yeri ve temiz yapıyorum. Huzuru ve güveni evlerinizde size bağışlıyorum. Tevrat'ı ezber okumanızı sağlıyorum. Böylece kadın, erkek, hür kişiler, köleler, küçük ve büyük herkes Tevrat'ı okuyabilecek."

"Bunun üzerine Musa, beraberindekilere, 'Allah yeryüzünü sizin için secde yeri ve temiz kıldı.' dedi. Yanındakiler, 'Hayır, biz sadece mabetlerde ibadet etmek istiyoruz.' dediler. Musa Peygamber, 'Allah

evlerinizdeyken huzur ve güven içinde olma imkânını size bağışladı.' dedi. Yanındakiler, 'Hayır, biz sadece eskiden olduğu gibi kutsal sanduka karşısında huzur ve güven duymak istiyoruz.' dediler. Musa Peygamber (a.s), 'Allah size Tevrat'ı ezberden okuma imkânı verdi. Böylece onu erkek, kadın, köle, özgür kişi, küçük, büyük herkes okuyabilecek.' dedi. Yanındakiler, 'Hayır, biz onu yüzünden okumak istiyoruz.' dediler. Yüce Allah, *'Onu (rahmetimi) kötülüklerden sakınanlara, zekâtı verenlere... yazacağım... İşte kurtuluşa erenler onlardır.'* buyurdu."

"Bunun üzerine Musa Peygamber, 'Ben sana kavmimin temsilcileri ile geldim. Sen onların temsilciliğini başkalarına yazdın. Beni de o ümmetten kıl.' dedi. Yüce Allah, 'Onların peygamberleri kendilerinden olacak.' dedi. Musa Peygamber, 'Beni de onlardan kıl.' dedi. Yüce Allah, 'Sen onları görmeyeceksin.' dedi. Musa Peygamber, 'Rabbim, ben sana kavmimin temsilcileri ile geldim. Sen onların temsilciliğini başkalarına yazdın.' dedi. Bunun üzerine yüce Allah Musa Peygamber'e, *'Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'* diye vah-yetti. Bunun üzerine Musa razı oldu."

Nevf sözlerini şöyle bağlar: "Yokluğunuzda sizin adınıza şahit olan, sizin adınıza işiten ve başkalarının temsilciliğini sizin hesabınıza yazan Allah'a hamdetmez misiniz?"

Yine aynı eserde İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Nevf el-Bekkalî şöyle der: "Musa Peygamber kavminden yetmiş kişi seçtiğinde onlara, 'Kavmin temsilcileri olarak Allah'a gidin ve O'na istediğinizi arz edin.' dedi. Musa Peygamber'in bir isteği, onların ise başka bir isteği vardı. Yüce Allah ile sözleştikleri yer olan Tur dağına vardıklarında Musa Peygamber beraberindekilere, 'Allah'a istediğinizi arz edin.' dedi. Yanındakiler, 'Bize Allah'ı apaçık göster.' dediler. Musa Peygamber onlara, 'Yazıklar olsun size, bu isteği ikinci defa arz ediyorsunuz.' dedi. Yanındakiler, 'İsteğimiz budur. Bize Allah'ı açıkça göster.' dediler. Bunun üzerine sarsıntıya tutulup kendilerinden geçerek yere yığıldılar. Bunun üzerine Musa Peygamber, 'Ey Rabbim, İsrailoğulları'ndan yetmiş kişi ile sana geldim. Şimdi yanımda bir tek kişi bile olmadan onların yanına dönüyorum. İsrailoğulları ile ne yaparım? Onlar beni öldürmez mi?' Musa Peygamber'e,

'Ne istediğini söyle.' dendi. Musa Peygamber, 'Ey Rabbim, onları tekrar diriltmeni istiyorum.' dedi. Yüce Allah da onları diriltti. Böylece hem onların isteği, hem de Musa Peygamber'in isteği boşa çıktı ve o istek bu ümmete kaldı."

Ben derim ki: Bu rivayetlere yer vermemizin sebebi, anlatılan hikâye bakımından mevkuf rivayetlere benzemeleridir. Fakat aralarındaki farklılıkların yanında içerdikleri hikâye ve ayetlerin iniş sebepleri açısından ilgili ayetlerin zahirleri ile hiç bağdaşmıyorlar. Çünkü Musa Peygamber'in (s.a.a) yanındakilerin isteği, yüce Allah'ı görmekti. Bu istekleri reddedildi.

Musa Peygamber'in isteği ise, onların tekrar diriltilmeleri idi ki, bu istek kabul edildi ve tekrar diriltildiler. Diğer bir isteği de, İsrailoğulları'na ilâhî rahmetin yazılması idi ki, bu istek de kötülüklerden sakınmak ve iman etmek şartı ile kabul edildi. Buna göre onlar hiçbir bakımdan başkalarının temsilcileri yapılmadı. *"Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayetinde de, sözün akışından anlaşılacağı gibi, Musa Peygamber'e değil, bizim Peygamberimize (s.a.a) hitap ediliyor.

Ayetle bağdaşmama açısından, *"Bize bu dünyada da, ahirette de iyilik yaz."* ifadesi hakkında İbn Abbas'tan nakledilen şu rivayet de bu iki rivayetin benzeridir: Bu rivayete göre İbn Abbas şöyle der: "Musa Peygamber'in bu duası kabul edilmedi ve Allah ona, *'Azabıma dilediğimi çarptırırım... İşte kurtuluşa erenler onlardır.'* şeklinde cevap verdi." Bu rivayette söylenmek istenen şey, bu rahmetin Musa Peygamber'e değil, bu ümmete verildiğidir ki, az önce belirttiğimiz gibi ayetten anlaşılan, bu iddiayı doğrulamıyor.

Bunun bir başka benzeri, *"Bu, senin sınavından başka bir şey değildir."* ifadesi hakkında Süddî'den nakledilen şu rivayettir: "Musa Peygamber, 'Ey Rabbim, şu Samirî adındaki adam, İsrailoğulları'na inek yavrusu heykeline tapmalarını emretti. Peki inek yavrusu heykeline ruhu kim üfledi?' Yüce Allah, 'Ben üfledim.' buyurdu. Musa Peygamber, 'O hâlde onları sen yoldan çıkardın.' dedi."

Buna benzer bir rivayete de İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklen Tefsir'ul-Ayyâşî'de yer verilmiştir. Bu rivayete göre Musa Peygamber, "Ya Rabbi, inek yavrusu heykeli-

nin böğürme sesi çıkarmasını kim sağladı?" diye sordu. Yüce Allah, "Ben sağladım." buyurdu. O zaman Musa Peygamber, *"Bu, senin sınavından başka bir şey değildir. Bu sınav aracılığı ile dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin."* dedi.

Çünkü bu ayet, o yetmiş kişinin helâk edilmesi hikâyesi ile ilgilidir. İnek yavrusu heykeli ile ne ilgisi var? Böyle bir ilginin varlığından söz edebilmek için Musa Peygamber'in aynı sözü tekrarladığını iddia etmek gerekir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Ahmed'e ve Ebu Davud'a dayanılarak verilen bilgiye göre Cündeb b. Abdullah el-Becelî şöyle dedi: "Bedevînin biri geldi, devesini çöktürdü, sonra bağladı ve Peygamberimizin arkasında namaz kıldıktan sonra, 'Ey Allah, bana ve Muhammed'e rahmet et ve bize bağışlayacağın rahmete başka hiç kimseyi ortak etme.' diye seslendi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) ona şöyle dedi: Sen geniş bir rahmeti kısıtladın. Allah yüz rahmet yarattı ve bunların birini yeryüzüne indirdi. Bu rahmetle bütün insanlar, cinler ve hayvanlar birbirlerine merhamet ediyorlar. Rahmetinin doksan dokuzu ise O'nun katındadır."

Yine aynı eserde Ahmed ve Müslim aracılığı ile Selman-ı Farisî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz şöyle buyurur: "Yüce Allah'ın yüz rahmeti vardır. Bu rahmetlerden biri sayesinde yaratıklar birbirlerine merhamet ederler. Bu tek rahmetin etkisi ile vahşi hayvanlar yavrularına şefkat gösterirler. Diğer doksan dokuz rahmetin etkisi ahirette görülecektir."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe ile Mürdeveyh'in mevkuf olarak Selman-ı Farisî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Yüce Allah, gökleri ve yeryüzünü yarattığı gün yüz rahmet yarattı. Bu rahmetlerin her biri yer ile gök arasını kaplayacak genişliktedir. Bu rahmetlerden bir tanesini yeryüzüne indirdi. Bu rahmetin etkisi ile bütün yaratıklar birbirlerine merhamet ediyorlar. Bu rahmetin etkisi ile analar evlâtlarına şefkat gösteriyor. Bu rahmetin etkisi ile kuşlar ve yırtıcı hayvanlar su içiyor. Bu rahmetin etkisi ile yaratıklar hayatlarını sürdürüyor. Kıyamet günü gelince Allah, bu rahmeti yaratıklardan alıp kötülüklerden sakınanlara akıtır ve buna diğer doksan dokuz rahmeti de ekler." Arkasından Peygamberimiz, *"Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır. Onu kötülüklerden sakınan-*

lara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım." a-yetini okudu.

Ben derim ki: Bu anlama gelen rivayetler Şiî kanallardan Ehlibeyt İmamları'na (selâm üzerlerine olsun) dayalı olarak da nakledilmiştir. İkinci rivayette birinci rivayetin anlamı nakledilmişe benziyor. Yalnız ravi, "Kıyamet günü gelince Allah, bu rahmeti yaratıklardan alıp" ifadesi ile anlamı bozmuştur. Çünkü Allah rahmetini takva sahibi kulları dışındaki bütün yaratıklardan alınca acaba gökler, yeryüzü, cennet, cehennem, melekler ve diğer bütün varlıklar rahmetten yoksun olarak nasıl varlıklarını sürdürebilecekler?

Bu konudaki en güzel ifade, hatırladığıma göre bizim bir rivayetimizde yer alan, yüce Allah'ın o gün yüz rahmetinin yüzünü de bir arada müminlere sunacağı yolundaki ifadedir. Yüz rahmetin müminler için birleştirilerek onlar için kullanılması, rahmetin diğer yaratıklardan alınarak sadece müminlere verilmesinden farklı bir şeydir. Birincisi caiz ve makuldür, ama ikincisi öyle değildir. Bunu iyi kavramak gerekir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Taberanî aracılığı ile Huzeyfe b. Yemanî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, yüce Allah kıyamet günü affını öyle bol bol dağıtacak ki, İblis bile bundan pay alma ümidine kapılacaktır."

Ben derim ki: Bu anlamda rivayetler, Şiî kanallardan Ehlibeyt İmamları'na (hepsine selâm olsun) dayalı olarak da nakledilmiştir.

Yine aynı eserde İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Ebu Bekir el-Huzelî şöyle der: *"Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* ayeti inince İblis, "Ey Rabbim, ben de bir şeyim.' dedi. Bunun üzerine yüce Allah, *"Onu (rahmetimi) kötülüklerden sakınanlara... yazacağım."* ifadesini indirerek İblis'i rahmetinin kapsamı dışına çıkardı.

Ben derim ki: Anlaşılan bu, Ebu Bekr'in kendi varsayımı ve yorumudur. Çünkü İblis'in bu ayetin başında sözü edilen genel rahmetten yararlandığında ve ayetin devamında sözü edilen ahirete ait özel rahmetten mahrum olacağında şüphe yoktur.

el-Burhan tefsirinde Nehc'ül-Beyan adlı eserden nakledilerek verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) sahabîlere, "Kimlerin iman etmesi daha şaşırtıcıdır?" diye sordu. Sahabîler, "Meleklerin imanı." dediler. Peygamberimiz, "Melekler Rableri katındadırlar, niye inanmasınlar ki?" dedi. Sahabîler, "Peygamberlerin imanı." dediler. Peygamberimiz, "Peygamberlere vahiy geliyor, niye inanmasınlar ki?" dedi. Sahabîler, "Bizim imanımız." dediler. Peygamberimiz, "Ben aranızdayım, niye iman etmeyesiniz ki? İmanları en şaşırtıcı olanlar, sizden sonra gelecek olan ve sayfalarda yazılı bir kitap bulup buna inanan insanlar olacaktır. Yüce Allah'ın, *'ve onunla birlikte inen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır."* şeklindeki sözünde onlardan söz ediliyor." dedi.

Ben derim ki: Bu rivayet, kabul edilebilir niteliktedir. Çünkü burada uyarlama ve örnek gösterme söz konusudur. Bazı rivayetlerde de bu ayetteki nur ile İmam Ali'nin (a.s) kastedildiği bildirilmiştir ki, bu da, uyarlama veya batınî anlama işaret etme kabilindendir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali şöyle buyurur: "İsrailoğulları Musa Peygamber'den sonra yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bir fırka dışında hepsi cehennemliktir. Hıristiyanlar İsa Peygamber'den sonra yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Bir fırka dışında hepsi cehennemliktir. Bu ümmet ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bir fırkası hariç, hepsi cehennemliktir. Yahudiler hakkında Kur'ân'da, *'Musa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hühükmler veren bir grup vardır.'* buyruluyor. Hıristiyanlar hakkında ise, *'Onların içinde aşırı davranışlardan sakınan bir kesim var.'*[1] buyruluyor. İşte kurtulacak olanlar bunlardır. Bize gelince, bizim hakkımızda da, *'Yaratıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'*[2] buyruluyor. İşte bu ümmetten kurtulacak olan grup bunlardır."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Sehban Bekrî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), Re'sülcalut ile Hıristiyanların baş papazını çağırarak onlara şöyle dedi: "Ben size bir meseleyi soracağım, ama

---

1- [Mâide, 66]
2- [Â'râf, 181]

onu sizden daha iyi biliyorum. Buna göre sakın doğruyu benden saklamayın. Ey Re'sülcalut, Musa Peygamber'e Tevrat'ı indiren, İsrailoğulları'nı kudret helvası ve bıldırcın eti ile doyuran, denizi yararak onlara kuru yol açan, Tur dağının taşından onlar için on iki tane pınar fışkırtıp her Yahudi kabilesine bir pınar ayıran Allah adına yemin verdiriyorum ki, Musa Peygamber'den sonra İsrailoğulları'nın kaç gruba ayrıldığını bana söyleyesin." Re'sülcalut, "Onlar tek bir gruptur." dedi. İmam, "Yalan söylüyorsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah adına yemin ederim ki, onlar yetmiş bir gruba ayrıldılar ve bir tanesi dışında hepsi cehennemliktir. Yüce Allah, *'Musa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile doğru yolu ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'* buyuruyor. İşte kurtuluşa erenler bunlardır."

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre İmam'ın sözünü ettiği bu Yahudi topluluğu Çin'in ötesinde yaşıyor. Yaşadıkları yer ile Çin arasında bir kum vadisi vardır. Bu topluluk dinlerini değiştirmemiş, bozmamıştır. Bu rivayet, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir.

Ben derim ki: Bu rivayet zayıf ve dayanaksızdır. Doğru yolda ve adil olduğu söylenen bu Yahudi topluluğu hakkında günümüzde bize ulaşan herhangi bir bilgi yoktur. Eğer bugün yaşıyor olsalar, doğru yolda olamazlar. Çünkü Musa Peygamber'in (a.s) şeriatı önce İsa Peygamber'in (a.s) şeriatı ile, sonra da her ikisi Peygamberimizin (s.a.a) şeriatı ile neshedilmiştir. Bundan dolayı bu uydurma hikâyeyi nakledenlerin bazıları, ona Peygamberimizin Miraç gecesi bu topluluğun yanına inerek onları İslâm'a çağırdığını, onların da Peygamberimize iman ettiklerini ve kendilerine namaz kılmayı öğrettiğini eklemeye mecbur olmuşlardır.

Söz konusu topluluk hakkında değişik, acayip hikâyeler uydurulmuştur. Meselâ Mukatıl b. Süleyman'ın şöyle dediği nakledilir: "Yüce Allah'ın Peygamberimize yönelik bir bağışı da şudur: Peygamberimiz (s.a.a) Miraç gecesi Musa'nın kavminden Çin'in ötesinde yaşayan bir topluluğu gördü. Bu topluluğun hikâyesi şudur: İsrailoğulları günahlara dalınca ve adaleti tavsiye edenleri öldürmeye başlayınca, kutsal topraklarda yaşayan bu grup, 'Ey Rabbimiz, bizi bunların arasından çıkar.' diye dua ettiler. Allah da dualarını kabul ederek onlar için yer altında bir kanal açtı, bu kanala girdiler, kanaldan onların yanı sıra bir

dere akıyordu, önlerini nurdan bir kandil aydınlatıyordu. Bu kanal içinde bir buçuk yıl yürüdüler. Böylece Beyt'ül-Makdis'ten şimdi yaşadıkları yere vardılar. Oraya varınca Allah onları yeryüzüne çıkardı. Orası böceklerin, hayvanların ve yırtıcıların bir arada yaşadıkları bir yerdi. Orada ne suç ve ne günah işleniyordu. Miraç gecesi Peygamberimiz (s.a.a) Cebrail ile birlikte onların yanına geldi. Peygamberimize iman ettiler, onu onayladılar. Peygamberimiz de onlara namaz kılmayı öğretti. Onlar Musa Peygamber'in, Peygamberimizin geleceğini kendilerine müjdelediğini söylediler."

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Şa'bî şöyle der: "Yüce Allah'ın Endülüs'ün ötesinde yaşayan birtakım kulları vardır. Yaşadıkları yerin Endülüs'e uzaklığı bizim ile Endülüs arası kadardır. Hiçbir yaratığın Allah'a karşı geleceği akıllarından bile geçmez. Toprakları inciden ve yakuttan, dağları altından ve gümüştendir. Toprak ekip biçmezler, hiçbir iş yapmazlar. Evlerinin kapıları önünde geniş yapraklı ağaçlar vardır, bu yapraklar onların elbiseleridir. Kapıları önündeki diğer ağaçların meyveleri onların yiyeceklerini sağlar."

Söz konusu topluluk hakkında bu türden başka hikâyeler de vardır. Hepsi uydurmadır. Ayetin anlamını ise yukarıda açıklamıştık.

AYETLERİN ANLAMI

161- Hani onlara (İsrailoğulları'na) denmişti ki: "Şu kasabada oturun, orada ne isterseniz yiyin, 'Bağışla bizi.' deyin ve kasabanın kapısından girerken başlarınızı eğin ki, günahlarınızı affedelim. İyi işler yapanların mükâfatını ileride arttıracağız."

162- Fakat onların içinden zulmedenleri, o sözü kendilerine söylenmeyen başka bir sözle değiştirdiler. Biz de zalimliklerinden ötürü onlara gökten ağır bir azap indirdik.

163- Onlara deniz kıyısındaki kasabayı sor. Hani onlar cumartesi yasağını çiğniyorlardı. Hani cumartesi günü onlara akın akın balık geliyordu. Fakat cumartesi gününün dışında onlara hiç balık gelmiyordu. Fasıklık yaptıkları için onları böylece sınavdan geçiriyorduk.

164- Hani onlardan bir grup, "Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediklerinde (öğüt verenler), "Rabbinize karşı bir ma-zeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye." dediler.

165- Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca, kötülüklerden sakındıranları kurtardık ve zalimleri, yoldan çıkmışlıkları yüzünden ağır bir azaba uğrattık.

166- Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, "Kovulmuş aşağılık maymunlar olun." dedik.

167- Hani Rabbin açıkça bildirdi ki, onlara işkencelerin en ağırını tattıracak kimseleri kıyamet gününe kadar onların başlarına musallat edecektir. Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir.

168- Biz onları yeryüzünde çeşitli gruplara ayırdık. Kimileri iyi kimselerdir, kimileri ise ondan aşağıdadırlar. Ola ki doğru yola dönerler diye onları iyiliklerle ve kötülüklerle sınavdan geçirdik.

169- Onların arkasından yerlerine, kitaba (Tevrat'a) vâris olan başka bir nesil geçti. Bunlar, bu alçak dünyanın menfaatini alıyorlar ve "Nasıl olsa affedileceğiz." diyorlar. Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar. Peki Allah hakkında sadece doğruyu söyleyecekler diye bu kitapta onlardan söz alınmamış mıydı? Bu kitabın içerdiği mesajları okumamışlar mıydı? Günahlardan sakınanlar için ahiret yurdu kesinlikle daha hayırlıdır. Buna akıl erdiremiyor musunuz?

170- Onlar ki kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar, hiç şüphesiz biz ıslah edenlerin (iyi işler yapanların) mükâfatını zayi etmeyiz.

171- Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırmıştık da onlar onun başlarına düşeceğini sanmışlardı. Bu durumda kendilerine, "Size verdiğimiz kitaba sımsıkı sarılın ve içindeki mesajları sürekli aklınızda tutun ki, kötülüklerden uzak kalasınız." demiştik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsrailoğulları ile ilgili başka hikâyeler anlatılıyor. Bu hikâyelerde İsrailoğulları'nın Allah'ın emrinin dışına çıktıkları, O'na verdikleri sözden döndükleri, bu yüzden Allah tarafından davranışlarının gerektirdiği cezalara çarptırıldıkları, en ağır işkenceleri uygulayan zalimlerin başlarına musallat edildiği bildiriliyor. Bunlar İsrailoğulları'nın eski kuşağı idiler. Onların yerini Allah'ın ayetlerini birkaç para karşılığında satan ve O'nun emirlerini umursamayan yeni nesiller aldı. Onların durumları da budur. Yalnız aralarında hakkı çiğnemeyen az sayıda kimse vardır.

161-162) Hani onlara denmişti ki: "Şu kasabada oturun..."

Söz konusu kasaba, kutsal toprakların sınırları içinde bir yerdi. İsrailoğulları'na o kasabaya girip Amalikalılardan oluşan yerli halkı ile savaşarak onları kasabadan çıkarmaları emredildi. Fakat bu emre uy-

madılar. Musa Peygamber'in (a.s) bu yoldaki direktifini reddettiler. Bunun üzerine çölde perişan olma cezasına çarptırıldılar. Bu hikâye Mâide Suresi'nin 20-26. ayetlerinde ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır.

"Bağışla bizi, deyin ve kasabanın kapısından girerken başlarınızı eğin..." ifadesinin benzeri hakkında Bakara Suresi'nin 58. ve 59. ayetlerinin tefsiri sırasında gerekli açıklamaları yapmıştık. *"İyi işler yapanların mükâfatını ileride arttıracağız."* ifadesi, gizli bir soruya cevap niteliğindedir. Sanki *"günahlarınızı affedelim."* buyrulunca, "Peki sonra?" diye sorulmuş ve bu soruya cevap olarak *"İyi işler yapanların mükâfatını ileride arttıracağız."* buyrulmuştur.

163) Onlara deniz kıyısındaki kasabayı sor. Hani onlar cu-martesi yasağını çiğniyorlardı...

Yani İsrailoğulları'na deniz kıyısındaki kasabanın halkının durumunu sor. Hani onlar, yüce Allah'ın cumartesi konusundaki o güne saygı gösterip balık avlamama yolundaki emrinin sınırlarını aşıyorlardı. Hani cumartesi günü civarlarındaki balıklar onlara akın akın geliyorlardı. Fakat cumartesi yasağı olmadığı günlerde onlara balık gelmiyordu. Yani avlanmalarının yasaklandığı ve cumartesi tatili yapmakla emrolundukları gün balıkların sahillerine akın ediyor olması, onları Allah'ın emrinin dışına çıkmaya itiyordu. Fakat o gün geçip de avlanmaları serbest olunca, ki bu cumartesi günleri dışındaki günlerde olurdu, o zaman sahillerine balık gelmezdi.

Bu durum, Allah'ın onlara yönelik bir imtihanı idi. Bu imtihana tâbi tutulmalarının sebebi, fasıklığın aralarında yayılması, Allah'ın emrini çiğneme pahasına balık tutmaya yönelik hırsları ve kötülüklerden sakınma duygusunun ilâhî emri çiğnemelerine engel olmaması idi. Bu yüzden, *"Fasıklık yaptıkları için onları böylece sınavdan geçiriyorduk."* buyruluyor.

164) Hani onlardan bir grup, "Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediklerinde...

Söz konusu grup bu sözleri kendilerinden olan başka bir gruba söylüyor. Bu grup o kasaba halkına öğüt vererek onları cumartesi yasağını çiğnemekten alıkoymaya çalışıyordu.

Ayette kısaltma yoluna gidilerek "Ve iz galet ümmetun minhum lime... (Hani onlardan bir grup... dediklerinde...)" denilmiştir. O hâlde ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Ve iz galet ümmetun minhum li-ümmetin uhra kanet taizuhum lime..." Yani: "Hani o kasaba halkından bir grup, öğüt verdiği başka bir gruba... dediklerinde..."

"Allah'ın yok edeceği veya ağır bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğüt veriyorsunuz?" ayetinden anlaşıldığına göre bu sözleri söyleyenler takva ehli, Allah'ın emrine karşı gelmekten kaçınan kimselerdi. Fakat o kasaba halkını kötülükten sakındırma işini bir yana bırakarak onlarla uyum içinde bir arada yaşamayı tercih etmişlerdi. Eğer bu kınayan topluluk fasıklardan ve cumartesi yasağını çiğneyenlerden olsalardı, kınadıkları kimseler onlara da öğüt verirler ve onlara, *"Rabbinize karşı bir mazeretimiz olsun diye."* diyerek cevap vermezlerdi. Yasağı çiğneyenler ise işi azıtmışlar ve fasıklıklarını pervasızca açığa vurmuşlardı. Bu yüzden belli ki, sakındırma ile kötü davranışlardan vazgeçecek kimseler değillerdi.

Fakat onlara öğüt verenler, öğütlerinin etkisinden ümit kesmemişlerdi. Öğütlerine devam ettikleri takdirde karşılarındakilerin söz konusu yasağı çiğnemeye son vereceklerini, en azından bazılarının yaptıklarının birazından vazgeçeceklerini umuyorlardı. Diğer bir maksatları da, bu öğüt verme çabasının yüce Allah katında bir mazeret olması idi. Böylece onlar, bu yasağı çiğneyenlerin fasıklıklarını onaylamadıklarını, onların inatçı azgınlıklarından bizar olduklarını ortaya koyuyorlardı.

Bundan dolayı söz konusu grup, karşı tarafın, *"...ne diye öğüt veriyorsunuz?"* şeklindeki sorularına, *"Rabbinize karşı bir mazeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye."* şeklinde cevap veriyorlar. Yani Rabbinizin huzurunda haklı bir mazeretimiz olması ve onların bu yanlış işten sakınmalarını umduğumuz için onlara öğüt veriyoruz.

Öğüt veren grup *"Rabbinize..."* diyerek "Rab" kelimesini kendilerini kınayan, eleştiren topluluğa izafe ediyor, "Rabbimize" demiyor. Bu yolla şunu demek istiyorlar: Öğüt vermek sadece bizim yükümlülüğümüz değildir. Siz de bizim gibisiniz. Sizin de onlara öğüt vermeniz gerekir. Çünkü sizin de Rabbinizin rububiyeti karşısında mazeret beyan etmeniz, O'nun yönelttiği yükümlülükler ve kullarına havale et-

tiği görevler konusunda sorumluluktan kurtulmak için elinizden geleni yapmanız gerekir. Siz de bizim gibi O'nun yükümlü kullarısınız, bizim omuzlarımızdaki yükümlülükler sizin de omuzlarınızdadır.

165) Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca, kötülükten sakındıranları kurtardık...

Onların kendilerine yapılan hatırlatmaları unutmalarından maksat, bu hatırlatmaların vicdanlarına yönelik etkisinin kesilmesidir. Çünkü bu durumda kendilerine verilen öğütleri hatırlamaları önemli değildir. Zira Allah'ın cezalandırması, O'nun emrini umursamamanın, onu akla getirmeye yanaşmamanın sonucudur. Yoksa doğal zihnî süreç sonucu olan gerçek anlamdaki unutma, yükümlülüğün işlerlik kazanmasına ve cezanın gerçekleşmesine engeldir.

Şöyle ki, Allah'ın tevfikini temsil eden bir faktör, insana önemli ilâhî yükümlülüklerini hatırlatır. İnsan eğer bu yükümlülüklerin gereklerini sebatla yerine getirirse, mesele yok. Eğer yükümlülüklerini savsaklar da içinden gelen bir ses onu bu tutumundan vazgeçirmez ise, Allah'ın sınırlarını aşarak günaha dalar. Fakat ilk başta işlediği günahtan dolayı üzülür, kendini kınar. Fakat eğer tövbe etmez de ikinci kez o günahı işlerse, nefsinde günahın izi kalıcılık kazanır, hatırlamanın kalbi üzerindeki etkisi zayıflar, günahı işleme daha bir kolaylaşır. Günaha her dönüşünde, ilâhî emri her çiğneyişinde günahın kalpteki izi daha da güçlenir ve hatırlamanın gücü daha da azalır. Sonunda hatırlamanın ve öğüdün etkisi tamamen kaybolur, varlığı ile yokluğu bir olur ve etkisizlik açısından unutma gibi olur. İşte *"Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca..."* ayetinde bu süreç kastediliyor. Yani vicdandaki izi kaybolup unutulmuş, yok olmuş gibi olunca.

Ayet gösteriyor ki, kurtulanlar, sadece kötülükten sakındıranlar olmuştur. Diğerleri Allah tarafından cezalandırılmıştır. Bunlar, cumartesi yasağını çiğneyenlerin yanı sıra *"...ne diye öğüt veriyorsunuz?"* diyen nemelâzımcılardır.

Bu ayetin kanıtladığı bir başka gerçek, öğüt verenleri eleştiren grubun ilâhî emri çiğneyenlere öğüt vermedikleri ve onlarla ilişkilerini kesmedikleri için onların zulümlerine ve fasıklıklarına ortak olduklarıdır.

Bu ayet şu genel ilâhî yasayı ortaya koyuyor: Zalimlerin zulmüne engel olmamak, bu mümkün değilse onlara öğüt vermemek, eğer öğüt vermek de mümkün değilse veya etkisi olmuyorsa onlarla ilişkileri kesmemek, onların zulmüne ortak olmaktır. Yüce Allah'ın şiddetli cezalandırması, zalimleri kovaladığı gibi, bu şekilde onların zulümlerine ortak olanları da kovalar.

166) Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, "Kovulmuş maymunlar olun." dedik.

Ayetteki "atev" fiilinin kökü olan "utuvv", günah işlemekte ileri gitmek, "kırade" kelimesinin tekili olan "kırd" maymun, "hâsiîn" kelimesinin tekili olan "hâsi’" kelimesi ise kovulmuş, uzaklaştırılmış anlamına gelir. Nitekim Araplar, kovulup uzaklaştığında "hasie'l-kelb" yani köpek uzaklaştı, derler.

"Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince" ifadesi, "kendilerine yasaklanan kötülükleri terk etmemekte direnince" demektir. Çünkü direnmek kötülükleri terk etmemekte olur, yoksa kötülüklerin kendilerinde olmaz. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

167) Hani Rabbin açıkça bildirdi ki, onlara işkencelerin en ağırını tattıracak kimseleri kıyamet gününe kadar onların baş-larına musallat edecektir...

Ayette geçen "teezzene" fiilinin kökü olan "ezan", ilân etmek, bildirmek demektir. "Le-yeb'asenne" kelimesinin başındaki "lâm" harfi, yemin edatıdır. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Hatırla ki, Rabbin yemin ederek kıyamet gününe kadar onlara acı işkenceler tattıracak kişileri onların başlarından hiç eksik etmeyeceğini bildirdi.

"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır." ifadesinin anlamı, "Allah'ın cezaları içinde insanlara çabuk ulaşanı vardır." şeklindedir. Azgınların azgınlıklarından dolayı cezalandırılması gibi. Nitekim yüce Allah, *"Onların hepsi ülkelerinde azgınlık ettiler... Çünkü Rabbin her an gözetlemededir."* (Fecr, 14) buyuruyor. Yaptığımız bu tefsirin kanıtı bu cümleyi izleyen *"ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir."* ifadesidir. Çünkü bu ifadeye yer verilmesinin amacı, yüce Allah'ın her zaman çabuk cezalandırıcı olmadığını vurgulamaktır. Aksi hâlde ayetin içeriği, Allah'ın çabuk cezalandırıcı olduğunu

belirttikten sonra, ardından Allah'ı affedici ve merhametli isimleriyle anmaya uygun değildir. Çünkü ayetin içeriği, cezalandırma ve intikam alma anlamını vurgulamaya yöneliktir.

Buna göre, *"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir."* ifadesinin anlamı şudur: Yüce Allah, günahların affedicisi ve kullarına karşı merhametlidir. Fakat azgınlık ve küstahlık gibi sebeplerle cezalandırmayı hak eden kullarının cezalandırılmalarına hükmettiği zaman bu ceza onları hemen yakalar. Çünkü hiçbir şey o cezaya engel olamaz, onu önleyemez.

Belki de *"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır."* cümlesini, "O, dünyada cezalandırmayı dilediği kimseleri çabuk cezalandırır." şeklinde yorumlayanların kastettikleri anlam budur. Gerçi, *"Hiç şüphesiz, senin Rabbin çabuk cezalandırandır ve yine O, hiç kuşkusuz affedici ve merhametlidir."* ifadesinin bütününün bu anlamı verdiğini söylemek daha uygundur. Çünkü o zaman yüce Allah'ın çabuk cezalandırıcı olması ile yumuşak tutumlu ve hemen cezalandırmayan olması arasında çelişki olduğu yolundaki muhtemel vehim de giderilmiş olur.

168) Biz onları yeryüzünde çeşitli gruplara ayırdık. Kimileri iyi kimselerdir...

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre ayette geçen "dûne" kelimesi, yeri bakımından müpteda olarak merfudur. Fakat zarflık anlamı pekişsin diye mensup okunmuştur. Ebu'l-Hasan'ın söylediğine göre "lakad takattaa beynekum" ibaresinde geçen "beynekum" kelimesi de aynıdır. O da yeri itibariyle merfu olması gerekirken aynı sebep dolayısı ile mensup okunmuştur. "Yevm'el- kıyameti yefsılu beynekum" [Mümtehine, 3] ibaresindeki "beynekum" kelimesinde de durum aynıdır. Bu kelime de fail yerinde olduğu için merfu okunmalıydı. Okuduğumuz ayette "dûne" kelimesinden önce "cemaetun" kelimesinin olduğu farz edilebilir. O takdirde mevsuf kaldırılmış ve sıfat onun yerini almış olur. (Mecma'ul-Beyan'dan yapılan alıntı burada sona erdi.)

Ayette geçen iyiliklerden ve kötülüklerden maksat, dünyanın nimetleri ve sıkıntılarıdır. Geriye kalan bölümün anlamı açıktır.

169) Onların arkasından yerlerine, kitaba (Tevrat'a) vâris olan başka bir nesil geçti...

Ayette geçen "araz" kelimesi, kalıcılığı olmayan şey demektir. *"Dünya hayatının geçici menfaati"* (Nisâ, 94) ayetinde bu kelime aynı anlamda kullanılmıştır. Yani dünyanın kalıcı olmayan nitelikleri ve gelişmeleri. *"Bu alçak dünyanın menfaati"*nden maksat, şu geçici dünyanın kalıcı olmayan nimetleridir. İfadede müzekker işaret edatının kullanılmasının sebebi, dünyayı küçümsemek, özelliklerini bilmezden gelmek, özlenecek bir nitelik taşımadığını vurgulamaktır. Bunun bir benzeri, İbrahim Peygamber'in (a.s) güneşi kastederek, *"Budur Rabbim, bu daha büyüktür!"* (En'âm, 78) şeklinde bize nakledilen sözleridir.

"Nasıl olsa affedileceğiz diyorlar." sözü, rasgele ağızlardan çıkmış boş bir sözdür, hiçbir dayanağı yoktur. Daha doğrusu, tek dayanağı, Allah'ın halkı diye adlandırdıkları kendi halkları ile gururlanmalarıdır. Nitekim onlar, kendilerini Allah'ın evlâtları ve sevdikleri diye de adlandırıyorlardı. Onlar bu sözü, tövbe edecekleri vaadine dayandırmıyorlar. Çünkü ayette bunu kanıtlamaya yarayacak bir kayıt yoktur. Bu sözleri, ilâhî affa yönelik bir beklentiye, bir umuda da dayanmıyor. Çünkü umudun bu sözlerin simgelediği tutumla bağdaşmayan belirtileri olur. Çünkü iyilik beklentisi, karşıtı olan kötülük korkusu ile bir arada olur. Umut ve beklenti nasıl gönül huzuru ve rahatlığı gerektirirse, korku da endişe, can sıkıntısı ve huzursuzluk gerektirir. Gerçek bir umudun belirtisi, sükûnet ile huzursuzluk arasında, çekme ile itme arasında, sevinç ile üzüntü arasında olmaktır.

Bir de şöylesini düşünelim: Adam nefsinin ihtiraslarına dalıyor, dünya hazları içinde kendini kaybediyor. Yaptığı kötülüğün, işlediği günahın akıbetini düşünmüyor. Sonra içinden kaynaklanan veya dışından gelen bir ses, Allah'ın kendisine yönelik tehdidini dile getirince, günahkârların kötü akıbetini hatırlatınca, "Allah affedici ve merhametlidir." diyerek kendisine yöneltilen kınamadan sıyrılıp adi hazları ile baş başa kalır. Böyle bir kimsenin takındığı tavır gerçek bir umut değil, yalancı bir nefsanî kuruntu ve mahvedici bir şeytanî ayartmadır.

"Kim Rabbinin huzuruna açık alınla çıkmayı umuyorsa, iyi ameller işlesin ve kulluk görevlerinde Rabbine hiç kimseyi ortak etmesin."[1]

"Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar." Yani daha önce elde ettikleri maddî menfaatle yetinmezler. Eğer onunla yetinselerdi, onu bırakarak Allah'ın haramlarından kaçınmaya yönelmeleri bir çeşit tövbe anlamına gelir ve *"Nasıl olsa affedileceğiz."* şeklindeki sözleri, tövbekârlarda beliren bir tür ümit sayılırdı. Ama bu kimseler öyle yapmıyorlar. Tersine ne zaman bir dünya menfaati bulsalar, yüce Allah'ı akıllarına getirmeden hemen ona el koyuyorlar. Bu cümle, yani *"Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar."* cümlesi, yine onların tutumunu anlatan, *"Onlar işledikleri kötülüklerden birbirlerini sakındırmazlardı."* (Mâide, 79) ayeti ile aynı anlamdadır.

Ayette geçen "ve deresû mâ fîhi" (bu kitabın içerdiği mesajları okumamışlar mıydı?) ifadesindeki "vav" harfi, hâl bildiren edattır ve bu cümle, öncesindeki "aleyhim" (onlardan) ifadesindeki "him" (onlar) zamirinin hâlidir. Bazılarına göre ise bu "vav" atıf edatıdır ve sonrasındaki cümleyi ayetin başlarındaki "veris'ul-kitabe" (kitaba vâris olanlar) cümlesine bağlamaktadır. Bize göre bu biraz uzak görüştür.

"Onların arkasından yerlerine, kitaba (Tevrat'a) vâris olan başka bir nesil geçti." Yani İsrailoğulları'nın bu atalarından sonra -ki onların Allah'tan korkma ve haramlarından sakınma konusundaki tavırları anlatıldığı gibidir- yerlerine başka bir nesil geçti ve bu yeni nesil, Tevrat'taki bilgileri, hükümleri, öğütleri ve ibret derslerini önceki nesilden miras olarak aldı. Bunun gerekli sonucu olarak kötülüklerden kaçınmaları, ahiret yurdunu tercih etmeleri, Allah katındaki sürekli mükâfatı göz ardı ettiren geçici dünya menfaatlerini bir yana bırakmaları beklenirdi. Fakat öyle olmadı. *"Bunlar, bu alçak dünyanın menfaatini alıyorlar."* Geçici ve uçup gidici hazlara dalıyorlar. Ne kadar çok da olsa günahlarını umursamıyorlar ve dayanaksız bir söz olarak, *"Nasıl olsa affedileceğiz, diyorlar."* Bir veya iki kere ile günahtan dönmüyorlar, tersine imkân buldukça tekrar günaha dönme amacında oluyorlar. *"Kendilerine onun gibi bir menfaat daha gelse, onu da kaparlar."* İşledikleri günahlara son vermeye yanaşmazlar.

1- [Kehf, 110]

"Peki... bu kitapta onlardan söz alınmamış mıydı?" Bu söz, kitabı omuzladıkları sırada onlardan alınmıştı. *"Allah hakkında sadece doğruyu söyleyecekler diye."* Onlar da bu kitabın içindekileri incelemişler ve bu inceleme sayesinde *"Nasıl olsa affedileceğiz"* şeklindeki sözlerinin dayanaksız bir laf olduğunu, onu söylemelerinin yersiz olduğunu, bu sözün onlara günah işleme ve dinin temellerini yıkma cüreti verdiğini öğrenmişlerdi. Oysa *"Günahlardan sakınanlar için ahiret yurdu kesinlikle daha hayırlıdır."* Çünkü mükâfatı süreklidir ve her türlü hoşnutsuzluktan emindir. *"Buna akıl erdiremiyor musunuz?"*

170) Onlar ki kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar, hiç şüphesiz biz ıslah edenlerin (iyi işler yapanların) mükâfatını zayi etmeyiz.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde verilen bilgiye göre bu ayette geçen "yumessikûne" fiilinin kökü olan "temessuk", bir şeye yapışmak, sarılmak anlamına gelir.

Bu ayette dinin diğer unsurları arasında özellikle namazdan söz ediliyor. Bunun sebebi, bu ibadetin taşıdığı şeref ve dinin temel direklerinden biri olmasıdır. Namaz sayesinde Allah'ı anma ve O'nun yüceliği karşısında boyun eğme görevi yerine getirilir ki, bu görev dinî yasaların iskeletine can veren bir ruh niteliği taşır.

Ayette kitaba sarılmak, ıslah olarak tanımlanıyor. Islah ise, ifsadın, bozgunculuğun karşıtıdır. Bu ifsat ya yeryüzünde veya toplumda gerçekleştirilir. Gerek yeryüzündeki ve gerekse insan toplumundaki ifsat (bozgunculuk), insanların yaratılış özünü oluşturan fıtratın yolunu bozmakla olur. Herhangi bir yüzyılda inen ilâhî kitabın içerdiği din ise, fıtrat yollarını teminat altına alır. Yalnız bu teminatın derecesi, o dinin bağlılarının bu alandaki yeteneği ve ön hazırlığı ile sınırlıdır. Yüce Allah, hayatın ihtiyaçlarını karşılayan sağlam ve tutarlı dinin, insanların özünü oluşturan fıtrat ve kendisi dışında hiçbir gerçeğin bulunmadığı yaratılış temeli olduğunu vurguluyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi *"Yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir; Allah'ın yaratış kanununa ki, O insanları ona göre yaratmıştır."* (Rûm, 30), *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19)

İslâm, yüce Allah'ın kâinatta yürürlükte olan ve şer'î hükümlere dayanak oluşturan yasaları konusunda yüce Allah'a teslim olmak demektir.

Görüldüğü gibi bu iki ayet şu gerçeği ilân ediyor: Yüce Allah'ın dini insanın, hayatını kâinatta geçerli olan kanunların ve prensiplerin gereğine uyarlamasıdır. Böylece insan, türünün özünün aradığı bir konuma gelecek ve arkasından gelişme yolundaki ilerleyişini sürdürecektir. Yani böylelikle insan tabiatla uyumlu bir insan olacak ve özünün doğal sentezinin gerektirdiği terbiye ile yetişecek, gelişecektir.

İnsanın doğal özü, insanı yoktan var eden, yaşatan, mutlu eden ve tüm yönleriyle gerçek anlamda kâinata egemen olan kanunlarla bütünleştiren gaybî güce boyun eğmeyi gerektirir. İşte İslâm adını taşıyan, Kur'ân'ın ve diğer peygamberlere inen semavî kitapların kabul etmeye çağırdıkları din budur.

İnsan hayatının çeşitli boyutlarını ıslah etmek, bu hayat düzenini yabancı hurafelerden arındırmak, vehimlerin ve arzuların uydurup insanlara dayattıkları ağır yükümlülükleri ve ayak bağlarını kaldırmak, İslâm adını taşıyan dinin parçalarıdır. Bunlar, dinin sonuçlarından biri veya hükümlerinden biri değildir ki, bu konularda farklı görüşler olsun ve bunları kimileri kabul ederken kimileri reddetsin veya insaflı incelemeciler bunları inceleyerek görüşünün vardığı sonuçlara uysun.

Başka bir deyişle; insanların ilâhî dinin mantığı ile kabul etmeye çağrıldıkları ilkeler, insanların dünyevî ve uhrevî hayatlarının çıkarlarına dayanak oluşturan yasalar ve prensiplerdir. Yoksa birtakım bilgiler ve yasalar önce ortaya konup sonra insan çıkarları ile bunların birbirlerine uydukları iddia edilmiyor. Bu noktanın iyi anlaşılması gerekir.

Sakın şöyle sanılmasın: İlâhî din, bir dizi kuru ve geleneksel bilgilerden ve yasalardan oluşmuş bir bütündür. Tek ruhu, baskıcı tehdit ve tek dili, içi boş dayatma ve tahakküm mesajıdır. Bu kanunların koyucusu, ölümden sonrası için hazırladığı itaatkârlara ebedî mutluluk ve asilere sonsuz azap karşılığında koyduğu kanunlara uymayı, onlara boyun eğmeyi kararlaştırmıştır. Yoksa bu kanunlar ile insanı ilgilendiren, onun hayatına egemen olan, bu hayatın gelişmelerini düzenleyen ve onu ıslah etmeyi sağlayan kâinat yasaları arasında hiçbir bağlantı yoktur. Böylece dinî ameller dünyada insanların ellerini bağlayan zincirlerden ibarettir. Ahirete gelince, onun ıslahını sadece ilâhî irade üstlenmiştir. Dine bağlı kimsenin dünyadaki tek mutluluğu, alışkanlığın sağladığı hazdan ibarettir. Tıpkı bir uyuşturucu ve zehir tutkunu gibi.

Böylece bir kimse doğal ve sağlıklı mizaçların acı duydukları şeylerden haz, buna karşılık başkalarının haz duydukları şeylerden acı duyar.

Böyle düşünmek, din bilgileri alanında cahil olmanın ve dinî yasaların koruyucusu olan yüce Allah'a iftira etmenin sonucudur. Yüce Allah, bu düşünceyi kesinlikle reddediyor. Kur'ân'daki nice ayet ya açık bir dille, ya ima ile, ya işaretle, ya kinaye yolu ile veya başka bir ifade tarzı ile bu düşünceye karşı çıkmaktadır.

Özet olarak söylersek, ilâhî kitap kulların çıkarlarını içerir. Bu kitaptakiler uygulandıkları takdirde insan toplumu düzene kavuşur, ıslah olur. Daha doğrusu ilâhî kitap, insan toplumunu ıslah edecek prensipleri içeren tek kaynaktır. İlâhî din, bu ıslah edici kanunların toplamıdır ve ıslah edici kanunların bütünü dindir. Din, insanları sadece davranışlarını ve toplumun diğer meselelerini ıslah etmeye çağırır. Buna Allah'a teslim olma (İslâm) adı verilir. Çünkü evrensel yasaların çizdiği tabiî insanî mecrada yürüyen kimse, evrensel sisteme teslim olmuş ve davranışları ile onun gereklerine uymuş demektir. Evrensel sistemin çizdiği yoldan gitmek ve onunla uyum hâlinde olmak, Alla-h'ın isteklerine teslim olmaktır.

Din, insanı önce birtakım kanun maddelerine ve bunların içeriklerine uymaya çağırıp arkasından insanların iyiliklerinin ve mutluluklarının bu yolda olduğunu iddia etmiyor ki, onun hakkında şüphe beslensin.

"Onlar ki kitaba sarılırlar..." ayeti, özü itibariyle genel ve bağımsızdır. Fakat İsrailoğulları'ndan söz eden ayetler arasında yer almış olması itibariyle onlarla ilgilidir. Bu bakımdan buradaki kitaptan maksat, ya sadece Tevrat veya Tevrat ile İncil'dir.

171) Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırmıştık...

Ayetteki "netekna" fiilinin kökü olan "netk" kelimesi, bir şeyi kökünden sökmek ve "zullet" kelimesi, bulut veya tavan gibi altına sığınılan örtü demektir. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

Bu ayette Tur dağının İsrailoğulları'nın başları üzerine kaldırıldığı anlatılıyor. Bu hikâye, hem Bakara Suresi'nde, hem de Nisâ Suresi'nde geçmişti.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî adlı eserin yazarının babasına, babasının Hasan b. Mahbub'a, onun İbn Ebî Umeyr'e, onun Ebu Ubeyde'ye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "İmam Ali'nin (a.s) bir mektubunda şunları bulduk: Semudoğulları'na mensup Eyle halkından bir toplum vardı. Cumartesi günü semtlerine balık geliyordu. Sebebi, onların Allah'ın bu konudaki itaatkârlık derecesini denemesiydi. Balıklar nehirlerini aşarak avlularına, kapılarının önlerine ve sokaklarına kadar akın akın geliyorlardı. Onlar da bu balıkları avlayıp yemeye başladılar. Bir süre böyle yaptılar. Ne din adamları ve ne bilginleri, onları bu balıkları avlamaktan alıkoymuyorlardı. Bu arada şeytan onlardan bir gruba yasak olanın, bu balıkları cumartesi günü yemek olduğunu, yoksa onları o gün avlamalarının yasaklanmadığını telkin etti. Onlar da balıkları cumartesi günü avlayıp diğer günlerde yemeye başladılar."

"Söz konusu kasabalıların bir bölümü, 'Balıkları şimdi avlayacağız.' diyerek yüce Allah'ın emrine baş kaldırdı. Diğer bir grup sağa meylederek onlara karşı çıkıp, 'Sizi Allah'ın emrine karşı çıkıp O'nun cezasına maruz kalmaktan sakındırırız.' dediler. Bir başka grup sola meylederek bunlardan ayrılıp susmayı ve onlara öğüt vermemeyi tercih ettiler. Bunlar, günahkârlara öğüt verenlere, 'Allah'ın ya yok edeceği veya şiddetli bir azaba çarptıracağı bir topluluğa ne diye öğüt veriyorsunuz?' dediler. Söz konusu günahkârlara öğüt verenler bu soruya, 'Allah'a karşı bir mazeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye onlara öğüt veriyoruz.' cevabını verdiler. Yüce Allah, *'Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca'* diye buyuruyor. Yani kendilerine yapılan öğütleri kulak ardı edince günah işlemeye devam ettiler."

"Bunun üzerine onlara öğüt verenler şöyle dediler: Hayır, vallahi sizinle birlikte olamayız. Allah'a karşı geldiğiniz bu şehirde bu geceyi sizinle birlikte geçiremeyiz. Çünkü Allah'ın başınıza belâ indirmesinden ve bizim de sizinle birlikte o belâya maruz kalacağımızdan korkuyoruz."

"Bu sözlerden sonra belâya uğrayacakları korkusu ile şehirden çıkarak yakında bir yere indiler. Geceyi orada açık havada geçirdiler.

Allah'ın emrine itaat eden bu Allah dostları, sabah olunca günahkâr hemşerilerinin durumunun ne olduğunu görmek için erkenden yola çıktılar. Şehrin kapısına gelince, ortalıktan hiçbir sesin duyulmadığını gördüler. Kapıyı çaldılar, hiçbir cevap alamadılar. En küçük bir ses bile işitemeyince, şehrin suruna merdiven dayayarak içlerinden birini surun üzerine çıkardılar. Tepeden şehre bakan bu kişi, halkı yerine birbirleri ile oynaşan bir kuyruklu maymunlar sürüsü gördü. Bunun üzerine kapıyı kırarak içeri girdiler. Maymun kılığına dönüştürülenlerin maymun soyundan olmadıklarını, insan soyundan oladuklarını gördüler. Bunun üzerine o maymun sürüsüne, 'Biz size yapmayın demedik mi?' dediler."

Hz. Ali (a.s) sözlerini şöyle sürdürüyor: "Toprak altındaki tohum tanesini filizlendiren ve varlıkları yoktan var eden Allah'a yemin ederim ki, ben onların bu ümmet içindeki soylarını tanıyorum. Onlar kötülüğe karşı çıkmazlar, onu değiştirmeye çalışmazlar. Kendilerine verilen emri bir yana bırakıp dağılmışlardır. Oysa yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Zalimler Allah'ın rahmetinden uzak olsun."*,[1] *"Kötülüklerden sakındıranları kurtardık ve zalimleri, yoldan çıkmışlıkları yüzünden ağır bir azaba uğrattık."*

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Ebu Ubeyde aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dayandırılarak nakledilmiştir. Öte yandan bu anlamdaki bir başka rivayet, ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde yer alıyor. Abdurrezzak'dan, İbn Cerir'den, İbn Ebî Hatem-den ve Beyhakî'den -Sünen'inde- nakledilen bu rivayet İkrime aracılığı ile İbn Abbas'a dayandırılıyor.

Yalnız bu rivayete göre sözü edilen kasabalılar, Eyle şehrinde yaşayan bir Yahudi kabilesidir. Bundan anlaşılan, bunların İsrailoğulları'ndan olduğudur. Oysa İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) gelen rivayet, açıkça onların Semudoğulları'ndan olduklarını bildiriyor.

Bu kimselerin ırk itibariyle Arap Semudoğulları'ndan ve din itibariyle Yahudi olmaları muhtemeldir. Çünkü Semudoğulları ile Yahudiler birbirlerinin komşuları idiler. Çünkü Eyle adlı şehir, Mısır ile Medine arasında deniz sahilinde bulunan bir yerleşim birimidir.

1- [Mü'minûn, 41]

Bazılarına göre ayetin işaret ettiği şehir, Medyen şehridir. Başka bazılarına göre Taberiye, diğer bazılarına göre Medyen ile Aynuna arasında bulunan ve Mukna adı verilen bir şehirdir.

Gerek yukarıda işaret ettiğimiz rivayete ve gerekse yine ona dayandırılan bir diğer rivayete göre İbn Abbas ağlayarak, "Kötülükten sakındıranlar kurtuldu, kötülüğü işleyenler helâk oldu; fakat susup arada kalanlara ne olduğunu bilmiyorum." demiştir. Sözü edilen rivayetlerin birine göre İkrime bu konuda şöyle der: "İbn Abbas'a şöyle dedim: 'Kurbanın olayım. Görmüyor musun ki o susanlar, kötülüğü işleyenlerin yaptıklarından hoşlanmadılar, onlara karşı oldular ve bunun sonucu olarak öğüt verenlere, *'Allah'ın yok edeceği... bir topluluğa ne diye öğüt veriyorsunuz?' dediler.'* Bunun üzerine İbn Abbas, bana kalın kumaştan yapılmış iki kat elbise hediye edilmesini emretti."

İkrime bu sözüyle, o kötülüğü işleyenlerin kesinlikle cezaya çarpılacaklarına inandıkları ve onların yaptıkları işten hoşlanmadıkları için susanların azaba çarpılmaktan kurtuldukları yolundaki görüşünün İbn Abbas tarafından beğenildiğini ve benimsendiğini anlatmak is-tiyor.

Fakat İkrime yanılıyor. Çünkü söz konusu suskunlar, günahkârların yaptıkları işten hoşlanmamalarına ve yasaklanan avlama eylemlerine katılmamalarına rağmen bundan çok daha büyük bir günah işlediler. Bu büyük günah, kötülükten sakındırma görevini yerine getirmeme günahıdır. Nitekim kötülüğe karşı çıkanlar, *"Rabbimize karşı bir mazeretimiz olsun ve ola ki kötülüklerden sakınırlar diye."* diyerek onları bu konuda uyarmaktadırlar. Onların bu sözlerinden anlıyoruz ki durum, öğütten ümit kesilecek kadar vahim değildi ki, bu yükümlülük düşmüş sayılsın. Nitekim kötülükten sakındıranlar, günahkârlardan ümit kesince onlardan ayrılıp kasabayı terk ettiler. Fakat rivayetlerden anlaşılacağı üzere öbürleri günahkârlardan ayrılmadılar.

Üstelik yüce Allah, *"Kötülüklerden sakındıranları kurtardık ve zalimleri, yoldan çıkmışlıkları yüzünden ağır bir azaba uğrattık."* ayetinde kurtulanlar tarafında sadece kötülükten sakındıranları anarken cezaya çarptırılanlar tarafında yasak av işlemi yapanlardan değil, zulmedenlerden söz ediliyor. Bu duruma göre zulmedenler ifadesinin kötülükten sakındırma görevini yerine getirmeyenleri de içermesinin önünde hiçbir engel yoktur.

"Sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, 'Kovulmuş maymunlar olun.' dedik." ayetinde eğer -yukarıda tefsircilerden naklettiğimiz üzere- ısrar ve küstahlık, yasaklanan eylemden vazgeçmemek anlamında ise, bu ayete göre söz konusu ceza balık avlayanlara mahsus olur. Fakat bunun böyle olması, bir önceki ayette sözü edilen cezanın balık avlayanları ve suskunları birlikte kapsamasına engel değildir. Çünkü her iki grup da zalimlikte ve fasıklıkta ortaktır. Buna karşılık eğer ayetin anlamı terk etme veya o anlamdaki bir eylemi içermeksizin doğrudan doğruya sakındırılan şeyden yüz çevirmek ise, bu ayetin sadece suskunların cezasını ifade ettiği kabul edilebilir. O takdirde balık avlayanların cezası, bir önceki ayet olan *"Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca..."* ayetinde açıklanmış olur. Nitekim aşağıdaki rivayetlerin bazılarında buna işaret ediliyor.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bu konuda, "İki grup helâk oldu, buna karşılık kötülükten sakındıran gurup kurtuldu." buyurmuştur.

Ben derim ki: Israrla kötülüğü işleyenlerin maymuna dönüştürüldüğünü bildiren ayetle İmam'ın bu sözleri arasında çelişki yoktur. Çünkü helâk kavramı başka bir canlı kılığına dönüştürmeyi de içerir. Üstelik başka bir canlıya dönüştürülen insanın bu dönüşümden sonra sadece birkaç gün yaşayabildiğini, arkasından helâk olduğunu bildiren çok sayıda rivayet vardır.

el-Kâfi adlı eserde Sehl b. Ziyad'a, onun Amr b. Osman'a, onun Abdullah b. Muğîre'ye, onun Talha b. Yezid'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Onlar kendilerine yapılan hatırlatmaları unutunca, kötülüklerden sakındıranları kurtardık..."* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Onlar üç grup idi. Biri emri dinledi ve emretti, böylece kurtuldu. Biri emri dinledi, fakat emretmedi, böylece maymuna dönüştürüldü. Biri de ne emri dinledi ve ne emretti, böylece helâk oldu." [Ravzat'ul-Kâfi, c.8, s.139, h: 151]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayet, *"Onlar sakındırıldıkları kötülükleri ısrarla ve küstahça işlemeye devam edince kendilerine, 'Kovulmuş maymunlar olun.' dedik."* ayetinde balık avlayanların değil, suskunların cezasının bildirildiği varsayımına dayanıyor. Buna göre, söz konusu ayetin anlamı, sakındırılan şeyden yüz çevirmek şeklinde-

dir. O zaman bu ifadeye terk etme ve benzeri anlamlar yüklemeye ihtiyaç kalmaz ve öbür grubun cezasının bir önceki ayette açıklandığını kabul etmekten başka bir ihtimal kalmamış olur.

Bu anlamın önünde herhangi bir engel yoktur. Yalnız makamın gereği olarak suskunların azaba çarpılmalarına, yasak işten kaçınmış olmalarının değil, bu kötülüğü yapanlara öğüt vermekten kaçınmalarının sebep olduğunun belirtilmesi gerekirdi. Üstelik günahkârlıkta ileri gitme anlamına gelen "utuvv" kelimesinin kaçınmak ve yüz çevirmek anlamlarını ifade etmesi uzak bir ihtimaldir. Bununla birlikte bu rivayet zayıftır.

Bu rivayet, Saduk tarafından aynı rivayet zinciri ile Talha'ya dayandırılarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) da bu ayetin tefsiri sırasında nakledilmiştir. Bu rivayete göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle demiştir: "Onlar üç grup idi. Biri emir dinledi ve emir verdi. Biri emir dinledi, fakat emir vermedi. Biri de ne emir dinledi ve ne emir verdi, bu yüzden helâk oldu." [el-Hısal, s. 100, h: 45]

Aynı rivayet Tefsir'ul-Ayyâşî'de de nakledilmiştir. Talha'nın İmam Cafer Sadık'a (a.s), o da babası İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dayanarak verdiği bilgiye göre İmam, "Bu kavim üç gruba ayrıldı. Biri yasağı işlemedi ve günahkârlardan ayrıldı. Biri günahkârlardan ayrılmadı ve günahı da işlemedi. Biri de kötülüğü işledi. Bunlardan sadece yasağı işlemeyip günahkârlardan ayrılanlar kurtuldu." dedi. İmam Cafer diyor ki: "İmam Muhammed Bâkır'a kasabada kalıp da bu kötülüğü işlemeyenlere ne olduğunu sordum. Bana, 'Aldığım bilgiye göre küçük zerrelere (küçük karıncalara veya güneş ışığında görünen toz zerreciklerine) dönüştürüldüler.' dedi."[1] Bu rivayetlerin, rivayet zincirlerindeki zayıflığa ve metinlerindeki karışıklığa ve farklılığa rağmen aynı rivayet oldukları anlaşılıyor. [c.2, s. 35, h: 97]

el-Kâfi adlı eserde İshak b. Abdullah'a dayandırılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah, şu iki ayette kullarına bilmediklerini söylememelerini ve bilmediklerini reddetmemelerini telkin ediyor: *"Peki Allah hakkında sadece doğruyu söyleyecekler diye bu kitapta onlardan söz alınmamış mıydı?"*, *"Tersi-*

1- [el-Hısal, s.100, h: 54]

ne onlar, bilgisini kavrayamadıkları ve henüz açıklamasına muhatap olmadıkları mesajı yalanladılar."[1] [c.1, s.43, h: 8]

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de İshak aracılığı ile İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılarak nakledilmiştir. Bu rivayetin bir benzeri, İshak b. Abdulaziz aracılığı ile İmam Musa Kâzım'a (a.s) atfedilerek nakledilmiştir. [c.2, s. 35-36, h: 98-99]

Tefsir'ul-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine gölge gibi kaldırmıştık."* ayeti hakkında şöyle buyurur: "Yüce Allah Tevrat'ı İsrailoğulları'na indirdiğinde onu kabul etmediler. Bunun üzerine Allah Tur-ı Sina dağını onların başları üzerine kaldırdı ve Musa Peygamber de onlara, 'Eğer bu kitabı kabul etmezseniz, bu dağ üzerinize düşer.' dedi. Onlar da başlarını eğmiş durumda Tevrat'ı kabul ettiler."

el-İhticac adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle dedi: "Efendimiz İmam Muhammed Bâkır (a.s) bir gün Harem-i Şerif'te oturuyordu. Çevresinde dostlarından bir grup vardı. O sırada Tavus-u Yemanî, bir grup arkadaşı arasında çıka geldi ve İmam'a ,'Sana bir soru sormama izin verir misin?' dedi. İmam, 'Sana izin verdim, istediğin soruyu sor.' dedi."

"Bunun üzerine Tavus İmam'a şu soruyu sordu: 'Bana, ne daha önce ve ne daha sonra hiç uçmadığı hâlde Kur'ân'da uçtuğu bildirilen şeyin ne olduğunu söyle.' İmam bu soruya şu cevabı verdi: O şey, Sina dağıdır. Allah onu İsrailoğulları'nın üzerinde uçurdu. Bu dağ, bir kanadı ile İsrailoğulları üzerinde çeşitli azap türleri yansıtan bir gölge oluşturdu. Bu olay üzerine İsrailoğulları Tevrat'ı kabul ettiler. *'Hani o dağı yerinden söküp bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırmıştık da onlar onun başlarına düşeceğini sanmışlardı.'* ayeti, bu olayı anlatıyor." [c.2, s.64]

Ben derim ki: Birinci rivayetin anlamında Sünnî kanallardan da Sabit b. Haccac'dan şöyle rivayet edilmiştir: "Tevrat İsrailoğulları'na bir kerede bütünü ile geldi. Bu onlara ağır geldiği için onu kabul etmeye yanaşmadılar. Bunun üzerine Allah Sina dağını bir gölgelik gibi başları üzerine kaldırdı da ancak o zaman onu kabul ettiler." [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.140]

1- [Yûnus, 39]

Yine Sünnî kanallardan gelen bir ikinci rivayet var. Bu rivayet, Bizans İmparatoru Heraklius'un Muaviye'ye mektup aracılığı ile sorduğu bazı sorular hakkında ve İbn Abbas ile ilgilidir. Bizans İmparatoru, Muaviye'ye bir mektup yazarak bazı sorular soruyor. Muaviyenin yakınları ona, "Bu iş sana düşmez. Çünkü sen eğer vereceğin yazılı cevapta bir hata yaparsan, İmparator bunu seni ayıplamak için aleyhinde koz olarak kullanır. Sen İbn Abbas'a yazacağın bir mektupla bu soruları cevaplandırmayı ona havale et." derler. Bunun üzerine İbn Abbas'ın verdiği cevapları Muaviye, İmparator'a gönderir. İmparator cevapları okuyunca, "Bu meseleleri ancak bir peygamber veya peygamber ailesinden olan biri bilebilir." der. [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.140]

Bilesiniz ki, bu ayetle ilgili başka bazı rivayetler vardır ki, bunlara Bakara Suresi'nin benzer ayeti incelenirken yer vermiştik. İsteyen oraya başvurabilir.

AYETLERİN MEÂLİ

172- Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, "Evet, şahidiz." demişlerdi. Kıyamet günü, "Bizim bundan haberimiz yoktu." demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı).

173- Yahut "Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik. Bizi, eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?" demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı).

174- İşte belki (doğru yola) dönerler diye ayetleri böyle ayrıntılı biçimde açıklıyoruz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Âdemoğullarının yüce Allah'ın rabliğine ilişkin ikrarlarını hatırlatıyor. Bu ayetler, Kur'ân'ın anlam bakımından en ince ve söz dizimi bakımından en şaşırtıcı ayetlerindendir.

172-173) Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerin-den soylarını almış ve "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, "Evet, şahidiz." demişlerdi...

Bir şeyi başka bir şeyden almak, alınan şeyin öteki şeyden ayrılmasını ve şu veya bu şekilde ondan bağımsız hâle gelmesini gerektirir. Bu da almaya bağlı amaçların ve ona yönelik değerlendirmelerin farklılığına göre farklılık gösterir. Yemekten bir lokma ve bardaktaki sudan bir yudum almak gibi. Bu, almanın türlerinden biridir. Ya da gaspçı, cömert, satıcı veya ödünç veren Zeyd'den bir malı veya bir eşyayı almak gibi. Bu da almanın başka bir türüdür. Ya da almanın başka farklı türleri gibi. Meselâ âlimden ilim almak, toplantıdan feyiz almak ve bir dostla karşılaşmaktan haz almak gibi. Bu da ayrı bir alma türüdür. Çocuğu eğitmek için babasından almak da ayrı bir alma türüdür. Bu örnekleri istediğimiz kadar çoğaltabiliriz.

O hâlde sadece bir şeyi bir şeyden almayı söylemek, o almanın türünü açıklamaz. Bunun için ek bir açıklama gerekir. Bundan dolayı yüce Allah ayrılmaya ve birbirinden kopmaya delâlet eden *"Hani Rabbin Âdemoğullarından... almış"* ifadesine, *"onların bellerinden"* ifadesini eklemiştir. Maksat, ayırmanın ve almanın türünü belirtmektir. Buradaki almanın türü şudur: Bir madde oradan, yani belden alınıyor. Yalnız vericide şekil bakımından herhangi bir eksilme, tamamlığında ve bağımsız varlığında bir değişme olmuyor. Sonra alınan parça verici ile aynı türden tam ve bağımsız bir varlık hâline getiriliyor. Buna göre çocuk ana-babasının belinden alınıyor. Alındığında bir parçadır. Alındıktan sonra tam ve ana-babasından bağımsız bir insan hâline getiriliyor.

Arkasından bu alınanın belinden başka bir parça alınıyor. Bu süreç, alma işlemi ve parçaların bütünlerden ayrılması sona erinceye kadar devam ediyor. Böylece insanlar birbirinden ayrılıyor ve fertler dağılıyor. Artık her fert, geride kalanlardan bağımsız olmuştur. Her fert hakları ve yükümlülükleri olan bağımsız bir nefsin (benliğin) sahibi olmuştur. İşte *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı"* ifadesinin anlamı budur. Eğer "Rabbin Âdemoğullarından soylarını aldı" veya "onları yaydı" denseydi, ifadenin anlamı müphem kalırdı.

"Ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu" ifadesi, yüce Allah'ın Âdemoğulları ile ilgili başka bir uygulamasını haber veriyor. Bu uygulama onları birbirinden aldıktan ve her birini diğerinden ayırdıktan sonra gerçekleşiyor. Bu uygulama, onların kendilerine şahit tutulmalarıdır. Bir şeye şahit tutmak, şahidi o şeyin yanına getirerek şahide o şeyin mahiyetini göstermek ve böylece şahidin görmeye dayalı bilgi ile donanmasını sağlamaktır. Âdemoğullarının kendilerine şahit tutulmaları, kendi nefislerinin mahiyetinin gösterilmesi, böylece kendi nefisleri hakkında edinmeleri istenen bilgi ile donanmaları ve sonra sorulduğunda edindikleri bu bilgiyi aktarmalarıdır.

Her nefis sahibinin kendi nefsi ile diğer nefisler arasında çeşitli bağlar ve ilişkiler vardır. İnsanın bunların bazılarına şahit tutulması mümkün olurken diğer bazılarına şahit tutulması mümkün olmaz. Fakat *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ifadesi, Âdemoğullarının neye şahit tutulduklarını ve neye şahitlik etmelerinin istendiğini açıklıyor. Âdemoğullarından, yüce Allah'ın onların rableri olduğuna ve istendiğinde bu şahitliği yerine getirmeleri isteniyor.

İnsan kibirlilikte ve kendini beğenmişlikte istediği kadar ileri gitmiş olsun, sebeplerin lehine işlemesi istediği kadar onu şımartmış, baştan çıkarmış olsun, kendi varlığına egemen olmadığını ve tek başına geleceğini yönlendiremediğini inkâr edemez. Eğer kendi varlığına egemen olsaydı, ölüm, acılar ve musibetler gibi istenmez şeylerden kendini koruyabilirdi. Eğer tek başına geleceğini yönlendirebilseydi, evrensel sebeplere boyun eğmek zorunda olmazdı, egemenliği ve hükmü altında olduğunu sandığı araçlar karşısında diz çökmezdi. Sonra o sebepler ve araçlar da -tıpkı insan gibi- kendileri ötesinde bir şeye muhtaçtırlar, kendilerine görünmeyen bir egemen güce boyun eğmektedirler. O egemen güç, onlarla ilgili olarak onların lehinde veya aleyhinde hükmeder. İnsanın da bu egemen gücün boşluğunu doldurmaya ve ona olan ihtiyacı ortadan kaldırmaya gücü yetmez.

Buna göre malik ve müdebbir bir Rabbe olan ihtiyaç, insanın gerçeğidir. Yoksulluk (ihtiyaçlık) onun zatına yazılmış bir yazı, zayıflık alnına vurulmuş bir damgadır. Bu gerçek, en alt düzeyde bilince sahip olan insan için bile gizli değildir. Âlim, cahil, küçük, büyük, itibarlı, itibarsız herkes bu konuda birdir.

İnsan, insanlığın hangi düzeyinde olursa olsun, varlığına egemen olan ve geleceğini yönlendiren bir Rabbi olduğunu kendinden müşahede eder. Zatî ihtiyacını müşahede ediyorken Rabbini nasıl müşahede etmesin ki?! Muhtaç olduğunu bilip de kime muhtaç olduğunu bilmemesi düşünülebilir mi? Buna göre *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ifadesi, neye şahit tutulduğunun açıklaması; *"Evet, şahidiz."* ifadesi ise, insanların şahitliğin gerçekleştiği ve şahit oldukları şey ile ilgili itiraflarıdır.

Bundan dolayı bu ayette insanın dünya hayatında gerek varoluşunda ve gerekse varoluşu ile bağlantılı gereklerden ve hükümlerden oluşan hayatının bütün yönlerinde muhtaç olduğuna işaret ettiği ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre ayetin anlamı, "Biz yeryüzünde Âdemoğullarını yarattık, çiftleşme ve doğum yolu ile onları birbirinden ayırdık, onları bizim Rabliğimize muhtaç olduklarının bilincine vardırdık da, evet, sen bizim Rabbimizsin, diyerek bu gerçeği itiraf ettiler." şeklindedir.

Buna göre, Âdemoğullarının *"Evet, şahidiz."* şeklindeki sözleri, hâl dili ile konuşmak veya söylenen sözün gerekli sonucunu sözü söyleyene isnat etmek kabilindendir. Çünkü Âdemoğulları muhtaç varlıklar olduklarını itiraf ettiklerine göre bu itiraf, kendisine muhtaç oldukları makama da itirafı gerektirmektedir. Hâl diliyle konuşma ile söylenen sözün gerekli sonucunu söylemiş sayılmanın arasındaki fark şudur:

Birincisi, yani hâl dili ile konuşmak, bir şeyin bir sıfatının veya bir hâlinin delâlet etmesi ile o şeyden bir anlam çıkmasıdır. O şeyin o anlamının bilincinde olup olmadığı önemli değildir. Yıkık bir beldenin, sakinlerinin hâlini anlatması, feleğin onlara ne gibi işler yaptığını, zamanın onların başına ne işler açtığını, seslerini nasıl kestiğini ve nefeslerini nasıl tükettiğini anlatması gibi. Zavallı ve perişan bir kimsenin çehresinin onun yoksulluğunu, zavallılığını ve kötü durumunu dile getirmesi gibi.

İkincisi, yani söylenen sözün dile getirilmeyen bir anlamı gerektirmesi ise, o sözü söyleyenin o anlamı kastetmiş olduğunun ortaya çıkmasıdır. Çünkü söylediği söz, bu anlamı gerektirmekte veya iltizamî delâlet ile bu anlama delâlet etmektedir.

Buna göre Âdemoğullarının *"Evet, şahidiz, demişlerdi."* şeklindeki bize nakledilen sözleri, bu iki ifade türünden birine, yani ya hâl dili ile anlatıma veya sözün gerektirdiği anlamı kastetme yöntemine hamledilir. Hâl dili ile anlatıma hamledilmesi daha akla yakın ve daha uygundur. Çünkü şahitlik makamında gerektirici söz ile yetinilmez, açık ve net ifade kullanılır.

Bu şahitlik hangi ifade tarzı ile gerçekleştirilmiş olursa olsun, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ifadesi ile aynı türdendir. Buna göre, soruda hangi ifade tarzı kullanılmış ise, cevap da aynı ifade tarzı ile verilmiştir, denilebilir. Bu yüzden bu sorunun ve cevabın hamledilebileceği bir üçüncü ifade tarzından söz edilebilir. Çünkü ilâhî söz, ilâhî uygulamalarının amacını ortaya koyar. Daha önceki araştırmalarımızda birkaç kez belirttiğimiz gibi yoktan var etmek, bir tür tahlil ile de olsa, gerçek sözdür. Buna göre, bizce buradaki *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ve *"Evet, şahidiz."* ifadelerinin bu kabilden olmasının hiçbir sakıncası yoktur. Bu konudaki açıklamamızı ileride tamamlayacağız.

Her ne ise, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış"* ifadesi, Âdemoğullarının birbirinden ayrıldığına, her birinin kendisine şahit tutulduğuna ve Allah'ın rububiyeti hususunda kendisinden itiraf alındığında delâlet eder. Bu ayeti izleyen *"Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz yahut 'Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik. Bizi, eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?' de-meyesiniz diye (Allah böyle yaptı)."* ifadesi ise, bu alma ve şahit tutul-manın amacını gösterir.

Sözün akışından anlaşılacağı gibi bu amaç, kulların Allah'a karşı öne sürecekleri iki gerekçeyi geçersiz kılmak ve şu gerçeği açıklamaktır: Eğer bu alma, şahit tutma ve Rabbin ortaksızlığı hususunda söz alma işlemleri olmasaydı, kıyamet günü kullar bu iki gerekçeye sarılmakta haklı olurlardı ve bu gerekçelerle Allah'a ortak koşmaları ve bu yüzden cehennem azabına uğratılmaları ile ilgili olarak Allah'ın aleyhlerinde işleteceği gerekçeyi çürütürlerdi.

Bu iki ayeti incelediğimizde görürüz ki, bu iki gerekçe alternatiflik anlamı taşıyan "yahut" edatı ile birbirine bağlanmış, her iki gerekçe şahit tutulmanın gereği olan bilgiye dayandırılmış ve bu gerekçeler

bellerden alınıp birbirinden ayrılan Âdemoğullarından nakledilmiştir. Bundan şu sonuç çıkar: Bu iki gerekçeden her biri, şahit tutulmamada muhtemel olan iki durumdan birinde geçerli olacaktı.

Anlatılmak istenen şudur: Biz Âdemoğullarının bellerinden soylarını alarak onları kendilerine şahit tuttuk. Onlar da bizim Rabliğimizi tanıdılar. Böylece kıyamet günü bize karşı öne sürebilecekleri hiçbir gerekçeleri kalmadı. Eğer biz bunu yapmasaydık, yani Âdemoğullarının fertlerini bellerden aldıktan sonra her birini şahit tutmasaydık ve bu şahit tutma işini kökünden ihmal etmeseydik de Âdemoğullarından hiçbir kimse kendine ve Allah'ın rabbi olduğuna şahit olmayıp bu konuda bilgi sahibi olmasaydı, o zaman kıyamet günü hepsi dünyada bizim rabliğimizden haberdar olmadıkları gerekçesini ileri süreceklerdi. Habersiz olan kişi de ne yükümlü sayılabilir ve ne sorumlu tutulabilir. İşte *"Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz diye..."* ifadesinin anlamı budur.

Eğer şahit tutma işini kökünden ihmal etmeyip de Âdemoğullarının bir bölümünü kendilerine şahit tutmakla yetinseydik, meselâ bu önemli ve büyük işe sadece ataları şahit tutarak sonraki nesilleri dışarıda bıraksaydık, sonra da hem atalar, hem de sonraki nesiller Allah'a ortak koşsaydı, bu durumda ataların müşrikliği, Allah'ın ortaksız Rab olduğunu bilerek yapılan bir müşriklik olur ve onların kendi günahları olurdu; fakat sonraki nesillerin müşrikliği, özet veya ayrıntılı nitelikte hiçbir bilgi sahibi olamayacakları bir konuda sırf atalarına özenerek yaptıkları bir müşriklik olurdu. Bu durumda ataları işin gerçeğini bildikleri hâlde Allah'a ortak koşmuş ve bu müşrikliğin günahkârları olmuş olurlarken, zavallı soyları onlardan aldıkları eğitim ve telkinler ile müşriklik yoluna sürüklemiş olurlar; işin gerçeğini bilmeleri, atalarının sapıklıklarını ve kendilerini de yoldan çıkardıklarını bilmeleri mümkün olmazdı.

Bu durumda söz konusu sonraki nesillerin kıyamet günü Allah'ın huzurunda öne sürecekleri bir gerekçeleri olurdu. Çünkü bu durumda Allah'a ortak koşup böylece ona asi olanlar ve gerçeği geçersiz kılanlar atalardır ve bu işi yapanlar onlar oldukları için cezalandırılmayı hak edenler onlardır. Sonraki kuşaklar ise gerçeği tanımış değiller ki, onunla emredilmiş olsunlar ve ona karşı geldikleri gerekçesi ile asi olmuş sayılsınlar. Buna göre onlar hiçbir şeye asi olmamış ve hiçbir

hakkı geçersiz kılmamışlardır. Bu durumda sonraki nesillerin ve dolayısı ile Âdemoğullarının tümünün gerekçeleri ellerinden alınmış olmazdı. İşte *"Yahut 'Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan gelen nesillerdik. Bizi, eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?' demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı)."* ayetinin anlamı budur.

Şöyle denebilir: Bu konuda az önceki açıklamanın kapsamı dışında kalan başka ihtimaller vardır. Meselâ sonraki nesiller kendilerine şahit tutuldukları hâlde ataları şahit tutulmamış olabilirler veya sonraki nesillerin hepsi değil de bir bölümü kendilerine şahit tutulmuş olabilir. Nitekim insan türünün ilimde ve uygarlıkta ilerlemesi böyle bir süreç uyarınca gerçekleşir. Yani her kuşak bir önceki kuşağın birikimini miras alır ve ona bir şeyler katar. Böylece sonraki nesiller, önceki nesillerde olmayan zenginliklerin sahipleri olurlar.

Bu itiraza vereceğim cevap şudur: Sözü edilen iki faraziyeden birine göre sonradan gelen nesillerin ya bütünü veya şahit tutulan bölümü hakkında ilâhî gerekçe tamamlanmış olur. Şahit tutulmadıkları farz edilen atalara gelince; onlar için söz konusu olan tek şey, rububiyet konusundaki bilgisizlikleridir. Bu durumda tek başlarına müşrik olamazlar. Çünkü şahit tutulmamışlardır. Ayrıca kendilerinden önceki başka bir kuşak olmadığı için taklitçi olmaları da mümkün değildir. Oysa sonraki nesiller için bu mümkündü. Bu durumda onlar, *"Bizim bundan haberimiz yoktu."* şeklinde ifade edilen ilk gerekçeye sığınanların kapsamına girerler.

İnsanın ilim ve uygarlık alanında yavaş yavaş ilerlemesi durumuna gelince; bu durum, düşünmeye dayalı iktisabî bilgilerde söz konusudur. Bunlar, insanın azar azar tedricî bir süreçte elde ettiği sonuçlar ve ayrıntılardır. İnsanın nefsine şahit olması ve kendisini yetiştiren bir rabbe muhtaç olması ise, sonuçlardan önce kazanılan ilim maddelerindendir. Bilginin bu türü fıtrîdir, öncelikle insanın nefsinde yerleşir, arkasından ondan ayrıntılar çıkar. Bu nitelikteki ilmin elde edilmesi diğer ilimlerin sonrasına kalmaz. Kalmaz, çünkü yerinde anlattığımız gibi, insan türünün ilim ve kültür alanında ilerlemesinin itici faktörü, onun iç âleminden kaynaklanan ihtiyaç duygusudur.

Bu iki ayetten çıkan sonuca göre yüce Allah, Âdemoğullarını birbirinden alarak onları birbirinden ayırdı. Arkasından hepsini kendisine

şahit tutarak rabliği konusunda onlardan söz aldı. Buna göre insanlar ne bu şahitlikten ve ne kendilerinden alınan sözden habersiz değildirler. Bu yüzden hep birlikte yüce Allah'ın rabliğinden habersiz oldukları gerekçesini veya bazıları müşrik ve asi olanların ataları olduğu, kendilerinin masum oldukları gerekçesini ileri süremezler.

Bundan dolayı bazı tefsir bilginleri şöyle diyorlar: *"Hani Rabbin... almış"* ifadesi ile işaret edilen ortam dünyadır. Bu iki ayet dünyada insan ile ilgili yaratılış kanununa işaret ediyor. Buna göre yüce Allah insan soyunu döl hâlinde babaların sulbünden çıkararak anaların rahimlerine aktarıyor ve oradan da dünyaya çıkarıyor. Dünyadaki hayatları boyunca onları kendilerine şahit tutuyor. Onlara yaratma sanatının eserlerini, birliğinin kanıtlarını, varlığına ve birliğine delâlet eden ayetlerini ve kendilerini çepeçevre kuşatmış olan çeşitli ihtiyaçlarını gösteriyor ve bu sırada onlara sanki "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diyor. Onlar da ona hâl dili ile "Evet, buna şahidiz, sen bizim Rabbimizsin ve senden başka bir Rab yoktur." diye cevap veriyorlar. Yüce Allah böyle yapıyor ki, insanlar kıyamet günü Allah'ı tanımamış olduklarını ileri sürmesinler veya Allah'a ortak koşanların ataları olduğunu, sonraki nesillerin bu konudan habersiz olduklarını, onların sadece atalarından sonra geldikleri için onların müşriklik kültürü ile yetiştiklerini ve bu konuda hiçbir günahları olmadığını ileri sürmesinler.

Söz konusu tefsirciler, bu iki ayetin insan soyunun zerrecikler hâlinde bulunduğu âleme (zer âlemi) delâlet ettiğini, Allah'ın Âdem'in soyunu belinden çıkardığını, soyunun belinden zerrecikler gibi çıktığını, arkasından Allah'ın onları kendisine şahit tuttuğunu, onlara kendini tanıttığını ve rabliğini tanımaları hususunda onlardan söz aldığını, böylece kıyamet günü ileri sürebilecekleri hiçbir gerekçeleri kalmadığını anlatan rivayetleri geçersiz sayarak gündemden çıkarmışlardır.

Bu tefsirciler, bu iki ayetin bu konudaki delâletini geçersiz saymaları ve Kur'ân'ın zahiri ile bağdaşmadığı gerekçesi ile bu konudaki rivayetleri gündem dışı bırakmaları hakkında çeşitli gerekçeler ileri sürmüşler ki, başlıcaları şunlardır:

1- Yüce Allah, Âdem Peygamber'in belinden çıkarılan bu soyu ya akılla donattı veya donatmadı. Eğer onları akılla donatmadı ise, Allah'ı bir bilmeleri ve onun hitabını anlamları beklenemez. Yok, eğer onları akılla donatıp kendilerinden söz aldı ise ve yükümlülüğü bu sağ-

lam temel üzerine oturttu ise, insanların bu hatırlamaları, unutmamaları gerekir. Çünkü alınan sözün söz veren kimse için itiraza yer vermeyen bir bağlayıcılık taşıyabilmesi için söz verenin verdiği sözü hatırlaması, onu unutmaması gerekir. Nitekim *"Kıyamet günü, 'Bizim bun-dan haberimiz yoktu.' demeyesiniz diye"* ifadesi bu gerçeği vur-gulu-yor. Oysa biz insanlar, şimdi içinde bulunduğumuz dünya hayatının ötesinde bir şey hatırlamıyoruz.

O hâlde ayette kastedilen şey, insanın dünyadaki konumu ve kendisine egemen olan, hayat akışını plânlayan bir rabbe yönelik ihtiyacı ile ilgili gözlemi, şahitliği ve O'nun bütün varlıkların rabbi olduğu gerçeğidir.

2- Akılla donatılmış çok büyük bir çoğunluğun bildikleri ve farkında oldukları bir olayı unutmuş olmaları makul değildir. Öyle ki, bir kişi bile böyle bir olayı hatırlamıyor. Oysa aradaki süre, cennetliklerin dünyada başlarından geçen olaylar ile kıyamet günü arasındaki süreden daha uzun değildir. Buna rağmen, *"İçlerinden biri benim bir arkadaşım vardı."* (Sâffât, 51) ayetinde ve başka bazı ayetlerde görüldüğü üzere cennetlikler dünyadayken başlarından geçenleri hatırlıyorlar. *"Onlar derler ki: Dünyadayken kötülerden saydığımız bazı kimseleri niçin burada görmüyoruz?"* (Sâd, 62) ayetinden ve benzeri ayetlerden anlaşılacağı üzere aynı şey cehennemlikler için de geçerlidir.

Eğer bunca büyük bir kitlenin yaşadıkları bir olayı unutmaları caiz olsa, o takdirde yüce Allah'ın insanlara geçmişte bazı yükümlülükler yüklemiş olmasının ve unutmuş oldukları bu ilk yaratılış aşamasındaki davranışlarının mükâfatını veya cezasını görmeleri için onları tekrar diriltmiş olmasının caiz olması gerekirdi ki, bu da tenasüh (reankarnasyon) nazariyesinin doğru olmasını gerektirir. Bu nazariyeye göre ahiret hayatı, insan ruhunun kendi bedeninden çıkarak başka bir bedene girmesi ve bu ikinci bedende ilk bedendeki davranışlarının karşılıklarını görmesidir.

3- Yüce Allah'ın Âdem Peygamber'in sulbünden onun soyunu çıkararak kendilerinden söz aldığını bildiren rivayetler bu ayetle uyuşmuyor. Çünkü yüce Allah bu ayette *"Rabbin Âdemoğullarından almıştı"* diyor, "Âdem'den almıştı" demiyor. "Onun belinden" değil de, *"onların bellerinden"* diyor. "Onun soyunu" değil de *"onların soylarını"* diyor. Arkasından da belirtiyor ki, insanlar *"Kıyamet günü 'Bizim bun-*

dan haberimiz yoktu.' yahut 'Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik.' demesinler diye (Allah bunu böyle yaptı)." Bu da, onların müşrik atalarının olmasını gerektirir. Buna göre bu ayet Âdem Peygamber'in sulbünden türeyen birinci derecedeki evlâtlarını kapsamaz.

Nitekim bir tefsirci, bu ayetin bazı Âdemoğullarına mahsus olduğunu, onların hepsini toptan kapsamadığını, başka bir deyişle Âdem'in kendisini, sulbünden türeyen birinci dereceden evlâtlarını, müminlerin tümünü ve müşrik ataları olmayan müşrikleri kapsamadığını, sadece müşrik ataları olan müşriklere mahsus olduğunu ileri sürmüştür.

4- Bu ayetin zer âlemini kastettiğini ileri sürmek, ayetteki *"Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı."* ifadesi ile çelişir. Çünkü bu ifade, onların müşrik ataları olduğuna delâlet eder. Bu da, bütün insanların orada hep birlikte bütünsel bir varlıkla bulundukları faraziyesine ters düşer.

5- Bazı tefsircilere göre bu konudaki rivayetler makbul ve doğrulukları müsellemdir. Fakat bu rivayetlerin bu ayetin yorumu ile ilgileri yoktur. Bu rivayetlerin zer âlemi hakkında verdikleri bilgiler, yüce Allah'ın Âdemoğulları ile ilgili varoluşlarının bu aşamasından önceki uygulamasını anlatmaktadır. Bu uygulamanın amacı, insanların onun rabliğini tanıma konusunda onurlu bir altyapı birikimi ile donatılmış olmalarını sağlamaktır. Nitekim insanların belirli bir fıtrata uygun olarak doğdukları rivayet edilmiş ve çocuk yaşta ölenlere cennette bağışlanacak olan nimetlerin onların zer âlemindeki Allah'a iman etmişliklerinin sevabı olduğu söylenmiştir.

Bu ayet ise, rivayetlerin anlattıkları hususlara işaret etmiyor. Çünkü ayette yüce Allah'ın söz konusu uygulamayı insanların kıyamet günü *"Bizim bundan haberimiz yoktu."* şeklindeki gerekçelerini etkisiz kılmak için gerçekleştirdiği vurgulanıyor. Eğer bu uygulama ile yüce Allah'ın zer âlemindeki uygulaması kastedilseydi, insanlar yüce Allah'a şöyle itiraz etmekte haklı olurlardı:

"Ey Rabbimiz, sen bizi Âdem'in sulbünden çıkardığın gün kendimize şahit tuttun. Biz de o zaman Rabbimiz olduğuna kesinlikle inandık. Tıpkı şu kıyamet günü aynı kesinlikle buna inandığımız gibi. Fakat sen o şahit tutma sahnesini yükümlülük ve amel işleme alanı olan dünyada bize unutturdun ve bu konuda bizi akıllarımızla baş başa bı-

raktın. Bunun sonucu olarak kimimiz aklı ile senin rabliğini tanırken, kimimiz de yine aklı ile senin rabliğini inkâr etti. Bizim bu konudaki günahımız nedir? Çünkü sen müşahede ve gözlemi elimizden alarak bizi kimi zaman doğruyu bulan ve kimi zaman da yanılan akıl ile donattın."

6- Bu ayetin rivayetlerde anlatılanlara delâlet ettiği açık değildir. Çünkü onun sembolik bir anlam taşıdığı ileri sürülebilir. Bu konudaki rivayetler ise ya merfu veya mevkufturlar ki, bu nitelikleri ile delil değeri taşımazlar.

Zer âleminin varlığını kabul etmeyen tefsircilerin, ayetin anlamı ve bu konudaki rivayetlerin delil olma değeri hakkında yaptıkları açıklamalar özetle böyledir. Zer âleminin varlığını savunanlar ise verdikleri cevaplarla bu açıklamaları çürütmeye çalışmışlardır ki, bunlar hadisçilerin çoğunluğu ile diğer bir grup tefsirciden oluşuyorlar.

Birinci itiraza verilen cevap şudur: Söz konusu sahneyi ve ona ait ayrıntıları unutmuş olmak, insanların öne sürecekleri gerekçenin ortadan kalkmış olmasına zarar vermez. Zarar verecek olan şey, söz vermenin kendisini unutmaktır, Allah'ın birliği ile ilgili bilginin kaybolmasıdır. Bu ise unutulmuş değildir ve insan nefsinden uzaklaşmamıştır. Bu da kıyamet günü ileri sürülebilecek bahanenin geçersiz olması için yeterlidir.

Meselâ senin Zeyd adında birinden söz almak istediğini düşünelim. Onu çağırıyorsun, evine alıyorsun, hatırlı bir konuk gibi ağırlıyorsun, arkasından elinden geldiği kadar veya uyarılarla onu ikna etmeye çalışıyorsun. Sonunda kendisini ikna ederek sana söz vermesini sağlıyorsun. Bu kişi söz vermenin kendisini hatırladığı sürece artık kendisinden söz alınmış bir kişidir. Yanına gelmesi, evine girmesi ve kendisinden söz aldığın sırada aranızda geçen ayrıntıların bütünü, söz vermenin kendisinin dışında kalan şeylerdir.

İkinci itirazın cevabı şudur: Büyük bir topluluğun o olayı unutmuş olmasının imkânsız sayılması, delilsiz bir reddetmeden başka bir şey değildir. Üstelik söylediğimiz gibi Allah'ı tanımanın kendisi hatırlanmaktadır, unutulmuş değildir. Bu da, gerekçeye sarılmanın haklılığını yitirmesi için yeterlidir. Tenasüh nazariyesi meselesine gelince; tenasühün imkânsızlığının delili, sadece büyük bir topluluğun yaratılışlarının ilk aşamasında başlarından geçenleri unutmuş olmasının

imkânsız oluşu değildir ki, bu imkânsızlık olmasa, tenasüh nazariyesinin doğru olduğu söylenebilsin. Tersine, bu nazariyenin asılsızlığını kanıtlayan başka bir delil vardır ki, bu konunun açıklandığı yere başvurulması hâlinde öğrenilebilir. Kısacası bir âlemdeki hatıraların başka bir âleme geçince unutulmasının imkânsız olduğunu kanıtlayan bir delil yoktur.

Üçüncü itiraza verilecek cevap şudur: Bu ayet, Âdem Peygamber'in öz evlâtlarının onun sulbünden çıkarıldığı konusunda suskun değildir. *"Hani Rabbin Âdemoğullarından...almıştı."* ifadesi, bu konuda tek başına yeterli delildir. Çünkü Âdemoğulları deyiminin anlamı, onların Âdem Peygamber'in sulbünden çıkarıldıkları şeklindedir. Bunun için ek bir ifadeye ihtiyaç yoktur. Sonra Âdemoğullarının zürriyetlerinin çıkarılması, torunların evlâtların sulbünden çıkarılması şeklindedir. Bu süreç böylece devam eder.

Bundan çıkan sonuç şudur: Yüce Allah Âdem'in öz evlâtlarını onun sulbünden çıkardı. Sonra da bu evlâtların evlâtlarını onların sulbünden, sonra da onların evlâtlarını da onların evlâtlarının sulbünden çıkardı. Böylece son insan nesline ulaşıldı. Tıpkı şu dünyada geçerli olan üreme ve doğum süreci gibi.

Fahreddin-i Razî Tefsir-i Kebir adlı eserinde bu itiraza şöyle cevap veriyor: "Âdem'in öz evlâtlarının sulbünden çıkarılması rivayetlerin delâleti ile, Âdem'in torunlarının babalarının sulbünden çıkarılmış olması ise ayetin delâleti ile sabittir. Ayetin ve rivayetlerin delâletinin bütünü ise hepsine yönelik delâleti tamamlar."[1] Görüldüğü gibi bu, söz konusu itirazın cevabı olamaz.

Âdem'in zürriyetinin onun sulbünden çıkarıldığını ve hepsinden söz alındığını anlatan rivayetlere gelince; bunlar, hikâyenin ayrıntılarını verme niteliğindedirler, yoksa ayetin sözlerini açıklayıcı bir nitelikleri yoktur ki, bu rivayetlerin Kur'ân'la örtüşüp örtüşmemeleri tartışılsın.

Âdem'in öz evlâtlarının ve onların durumundaki başka bazı insanların müşrik babaları olmadığı için bu ayetin kapsamına girmedikleri meselesine gelince; bunun hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü ayetin maksadı, müşriklerin kıyamet günü, "Bizim atalarımız müşrikti" diyeme-

1- [c.15, s.51, Tahran basımı]

meleri için Allah'ın bu uygulamayı gerçekleştirdiğini belirtmektir. Yoksa maksat, tek tek herkesin "Benim atalarım müşrikti" diyeceklerini bildirmek değildir. Maksat asla bu değildir. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Eğer biz bu uygulamayı gerçekleştirmemiş olsaydık, kıyamet günü helâk edeceğimiz herkes, "Müşrik olan ben değilim, benden öncekiler müşrik oldu. Ben sadece bir zürriyet ve eskilere uyanım, yoksa müşriklik çığırının öncüsü değilim." diyecekti.

Dördüncü itiraza verilen cevap şudur: Bu itirazın cevabı, bir önceki cevaptan ortaya çıkıyor. Gerek bu ayet ve gerekse bu mesele ile ilgili rivayetler kanıtlıyor ki, yüce Allah o söz alma sahnesinde atalar ile evlâtları önce birbirlerinden ayırdı, sonra onları eski birleşik durumlarına döndürdü.

Beşinci itiraza verilen cevap şudur: Bu itiraz, bazı rivayetlerin zahirine ve başka bazılarının açık anlamlarına ters düşer. Bu itirazın devamında ileri sürülen unutma olduğu gerekçesi ile insanların itirazlarının geçersiz olamayacağı görüşünün cevabı ise, birinci itirazın cevabında verilmektedir.

Altıncı itiraza verilen cevap şudur: Bir sözün zahiri itibariyle bir anlam ifade ediyor olması, onun delil olması için yeterlidir. Delil olması için sarahat niteliğine sahip olması gerekmez. Bu ayetin sembolik anlama hamledilmesinin mümkün olması, mutlaka onun sembolik anlama hamledilmesini gerektirmez. Hamledilmesinin gerekli olabilmesi için zahirî anlamına hamledilmesini engelleyen bir gerekçe olması gerekir ki, bu ayette böyle bir engelin olmadığı açıkça belli olmuştur.

Bu konudaki rivayetlerin zayıf olduğu, bunlara dayanılamayacağı iddiasına gelince bu doğru değildir. Çünkü bu rivayetler içinde sahih olanı da, Masum tarafından söylendiğine güvenileni de vardır. Ayetlerin hadisler ışığında açıklaması bölümünde bu rivayetlere inşaallah değineceğiz.

İşte bu iki grubun zer âleminin varlığı ve yokluğu ile ilgili itirazlarında ve cevaplarında bu ayeti yorumlama hususundaki tartışmalarının özeti budur. Bu ayetin ve ilgili rivayetlerin derinliğine incelenmesi, zer âlemini kabul edenler ile reddedenlerin hedeflerinin irdelenmesi, bu incelemenin kabul eden ve reddeden grupların tartışmalarından farklı bir yöne çevrilmesini gerektirir.

Zer âleminin varlığını savunanların, ilgili rivayetlerden anlayıp da ayete yükledikleri ve arkasından ispat etmeye giriştikleri tez kısaca şudur: Yüce Allah, Âdem'i tam ve biçimlenmiş bir insan olarak yarattıktan sonra sulbünde oluşan ve daha sonra öz evlâtları hâline dönüşecek olan nutfelerini sulbü dışına çıkardı. Arkasından bu nutfelerden ileride öz evlâtları hâline gelecek olanları çıkardı. Bu nutfe parçalarını aslî parçalarından ayırdı. Arkasından ayrılanların parçalarından da başka parçalar ayırdı. Arkasından parçaların parçalarını ayırdı. Böylece bu sürecin sonunda birbirini izleyen bölünmelerin sonuna varıldı. Başka bir deyişle insanlığın hammaddesi olan Âdem'in nutfesini çıkardı ve bunu ondan oluşacak insanlar sayısınca parçalara bölerek her ferde o nutfeden payına düşeni verdi. Böylece o nutfe, sayılamayacak zerrecikler hâlinde parçalara bölündü.

Yüce Allah daha sonra bu ayrıştırılan parçacıkların her birini tam bir insan hâline getirdi. Bu parçacık dünyadaki insanın ön örneği olarak belirdi. Başka bir deyişle oradaki Zeyd'e ait parça buradaki Zeyd'in aynısı, oradaki Amr'a ait parça buradaki Amr'ın ta kendisi oldu. Bu ön örneklere can ve akıl verildi. İşitme, konuşma organları sağlandı. Açıklayacakları veya saklayacakları anlam birikimleri ile donatıldılar. Bunun arkasından yüce Allah kendini onlara tanıttı. Onlara hitap etti ve cevaplarını aldı. Onlar O'nun rabliğini kabul ettiler. Bunu yaparken kiminin sözü ile kalbi uyumlu oldu, kiminin sözü kalbindeki ile çelişti.

Yüce Allah bu insan örneklerinden söz aldıktan sonra onları sulplerdeki yerlerine döndürdü. Böylece tekrar Âdem'in sulbünde toplandılar, canlı ve Allah'ı bilir durumda olarak. Gerçi daha sonra şahit tutulma ve söz alma sırasındaki gözlemlerini unuttularsa da o aşamada bu bilince sahiptiler. Arkasından dünyaya çıkmalarına izin verileceği ana kadar sulplerdeki varlıklarını korudular. Dünyaya çıktıklarında Allah'ın rabliği ile ilgili ilk yaratılıştaki bilgilerini yanlarında bulundurarak çıktılar. Bu bilgi, kendilerine malik olan ve hayatlarını yönlendiren bir rabbe muhtaç oldukları yolundaki gözlemlerine dayanan Allah'ın varlığına ilişkin bir hükümdür.

İşte zer âleminin varlığını savunanların rivayetlerden ve bu ayetten anladıkları ve ispat etmeye gayret ettikleri budur. Fakat gerek zarurî akıl prensipleri, gerekse Kur'ân ve hadisler kesinlikle bu görüşü

reddeder. Çünkü Âdem'in sulbündeki nutfe yolu ile evlâdına, ondan onun evlâdına ve sonunda Zeyd adındaki kişiye geçen ve vücudunun bir parçasını oluşturan bir zerrenin onun aynısı olduğu, onun idrak gücünü, aklını, gönlünü, işitme ve görme gücünü taşıdığı, yükümlülüğe muhatap olduğu, gerekçesinin geçersiz kılındığı, taahhüde girip söz verdiği, sevaba ve cezaya muhatap olduğu nasıl ispat edilebilir?! Oysa akla ve nakle dayalı kesin delil ile ispatlanmıştır ki, insanın insanlığı onun nefsi iledir ve nefis, bu dünyevî bedenin oluşumu ile oluşan madde ötesi bir fenomendir. Bu konu daha önce kısmen incelenmişti.

Üstelik kesin inceleme ile sabittir ki, insanın maliki olan ve hayatına yön veren bir Rabbinin olduğunun onaylanmasını da içeren tasdikî ilimler (bedihî ve nazarî kısımlarıyla) tasavvurat denen ilimlerin meydana gelmesinden sonra meydana gelirler ve bütün bu ilim türleri zahirî ve batınî algılara dayanırlar. Bu algılar da dünyada gördüğümüz maddî insan bileşiminin varlığına dayanırlar. Bu durum, insanın ihtiyaçlarını karşılayan bir Rabbe sahip olduğunun onaylanmasını da içeren husulî ilimlerin durumudur.

Üstelik söz konusu gerekçeyi geçersiz kılma işlemi eğer tam olarak akla ve bilgiye dayanıyorsa, söz konusu zerreciğin sulbe döndürüldüğü andan tekrar dünyaya geliş anına kadar akıl ondan geri alınmakta, yani bu dönemde zerrecik akıldan yoksun kalmaktadır. Zerreciğin sulplerde ve rahimlerde kaldığı süre boyunca akıldan yoksun bırakılmadığı iddia edilirse, doğum ile bulûğ çağı arasında kalan çocukluk döneminde insanın akıldan yoksun bırakıldığı kesindir. Böylece de söz konusu gerekçeyi geçersiz kılma işlemi kesintiye uğramış olur. Eğer gerekçenin gerekçesiz kılınmasının tamamlanmasının akla dayalı olmadığı, sadece Allah'ı tanımanın meydana gelmesinin bunun için yeterli olduğu ileri sürülürse, o zaman şahit tutmaya ve söz almaya ne gerek var? Oysa ayetten anlaşıldığına göre şahit tutma ve söz alma işlemlerinin her ikisi, hüccetin tamamlanması, yani gerekçenin geçersiz kılınması içindir. O takdirde ayetin anlamı, Allah'ı bilmenin meydana gelmesi şeklinde belirginleşir ve zer âlemini reddedenlerin ileri sürdükleri gibi yorumlanmış olur.

Başka bir deyişle; insanın itiraz etme gerekçesi, eğer şahit tutmanın, Allah'ı tanıtmanın ve söz almanın her üçü ile tamamlanıyorsa, bazı insanların unutması sebebi ile geçerliliğini yitirir. Çünkü bu bazı in-

sanlar şahit tutulmayı, konuşmayı ve söz almayı unutmuşlardır. A-ma eğer şahit tutma ve söz alma işlemlerinin her ikisi Allah'ı bilmenin ön unsurları ise, sonra ön unsurlar ortadan kalktı, fakat Allah'ı bilme yerinde kaldı ise ve itiraz hakkının geçersiz kalması bu bilgiye bağlı ise, bu takdirde cenin, çocuk, akılca yetersiz ve cahil bütün insanlara hüccet tamamlanmış olur ve hiçbirinin itiraz hakkı kalmaz. Bu ise, ne akılla ve ne de nakille bağdaşmaz.

Bir de şöyle farz edilebilir: İtiraz hakkının ortadan kalkması konusunda Allah'ı tanımak, aklın varlığına, bulûğa ermeye ve bu kategoriye giren unsurlara dayanır. Akıl da zer âleminde var olmuş ve böylece itiraz hakkı ortadan kalkmıştır. Sonra eksik bir hüccet olarak Allah'ı tanıma kalmıştır. Fakat bu hüccet bazı insanlar için dünyada tamamlanmıştır.

Bu görüşe karşı söyleyeceğimiz şudur: Dünyada aklın oluşumu için bazı tekvinî sebepler vardır. Akıl bu sebepler sonucunda oluşur. Bu sebepler, tekrarlanan iyi ve kötü olaylar ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt eden tecrübe ürünü melekedir. Bu meleke, yavaş yavaş oluşur ve bir yandan kemal sınırına doğru uzanırken öbür yandan önemsenmeyecek derecede zayıflık sınırına doğru uzanır. Allah'ı bilme de böyledir. Onun da hazırlayıcı sebepleri vardır. İnsanı bu bilgi ile donanmaya hazırlarlar. Öyle ki, bu sebeplerden önce Allah'ı bilmek meydana gelmez. Buna göre eğer bu bilme, şu dünya dönemimizde akıl gibi hazırlayıcı sebepleri ile meydana geliyorsa, bunu geçmiş dönemde ayrıca oluşturmaya ne gerek var? O geçmiş zamandaki bilgi oluşumu olmadan itiraz hakkı giderilebildiğine göre geçmişteki o bilgi oluşumu ne işe yarıyor?

Üstelik zer âleminde bile yokluğu hâlinde hüccetin tamamlanamadığı, şahit tutmanın fayda vermediği ve söz almanın sahih olmadığı bu akıl, amelî akıldır. Aklın bu çeşidi, ancak toplumsal hayatın yaşandığı şu ortamda oluşabilir. Bu ortamda iyi ve kötü olaylar tekerrür eder, insanın heyecanları ve iç duyguları fayda elde etme ve zararı giderme yönünde harekete geçer, insanın ilme ve iradeye dayalı davranışları birbirini izler. Bu davranışların kiminde doğruyu bulur, kiminde yanılır. Böylece doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve faydayı zarardan ayırt edecek bir eğitim düzeyine kavuşur. Oysa sözünü ettiğimiz âlimlerin varlığını savundukları, yani zer âlemi diye adlandırdıkları

ortam, bu amelî (pratik) aklın oluşmasına uygun bir yer değildir. Çünkü meydana gelişinin şartları ve sebepleri orada yoktur.

Zer âleminin savunucularının nitelemelerinden anlaşıldığına göre onlar, o âlemi amelî aklın oluşumuna uygun, bu aklın şartlarına ve sebeplerine sahip bir ortam olarak farz ediyorlar. Bu tezlerini bu konudaki rivayetlerin zahirine dayandırıyorlar. Bu faraziyeye göre Allah zer âleminde insanları tevhit ilkesini kabul etmeye çağırdı. Bazıları bu çağrıyı kalpleri ile uyumlu bir dille cevaplandırırken, diğer bazıları kâfirliği kalbinde gizleyen bir dille O'na cevap verdi. Yüce Allah onlara peygamberler ve vasiler gönderdi. Kimi bunları onayladı, kimi ise yalanladı. Bu âlemde olan her şeyde, o âlemde olmuş olana uygun olarak gerçekleşiyor.

Sözü edilen âlimlerin tezleri böylece uzayıp gidiyor. Bu tez, dünyadaki doğal varoluştan önce başka bir doğal oluşumun varlığını gerektirir. Tıpkı sürekli devirlerin varlığını savunanların dedikleri gibi.[1]

Bu teze göre söz konusu zer âleminden önce başka bir zer âleminin var olması gerekir. Bu zer âleminin varlığı o âlemdeki insanlara karşı hüccetin tamamlanması için lâzımdır. Çünkü bu teze göre sözü edilen zer âlemi şimdi içinde bulunduğumuz âlemden farksızdır. Buna göre eğer bu dünya âleminden önce bir şahit tutma ve Allah'ı tanıma âlemi gerekli ise, Allah'ı tanımanın ve hücceti tamamlamanın buna ihtiyacı varsa, o zaman zer âlemi de kendinden önce böyle bir âlemin varlığına kesinlikle ihtiyaç duyar.

Bir de şu var: Eğer dünya hayatında Allah'ı bilmenin gerçekleşmesi için şahit tutmanın ve söz almanın gerçekleştiği bir zer âleminin önceden var olması gerekseydi, Allah'ın rabliğinin sabit olması buna bağlı olsaydı, bu konuda insandan insana fark olmazdı. O zaman Âdem ile Havva'nın bu genel kuraldan müstesna kalmalarının sebebi ne olabilir? Eğer buna sebep onların faziletli ve keremli olmaları ise, soylarından gelenler içinde onlardan daha faziletli ve keremli olanlar vardır. Eğer bu müstesna tutulmanın sebebi Âdem ile Havva'nın o günkü yaratılışlarının tam olması, bunlarda Allah'ı bilmenin sabit ol-

---

1- Onlar bütün olayların yıldızlar sisteminin hareketlerinin sonucu olduğunu söylerler. Buna göre yıldızlar sisteminin üç yüz altmış bin yıl süren bir tam dönüşü sırasında bir önceki dönüş sırasında meydana gelen olayların aynıları meydana gelir. (Müellif)

ması için zerreciklerinin ortaya getirilmesine gerek olmaması idi ise, soylarından gelenlerin de kendi varoluş ortamlarında yaratılışları tamdır. O hâlde niye Allah'ı tanımalarının varlıklarına yerleştirilmesi, yaratılışlarının tam olacağı doğum dönemlerine ertelenmedi ve hüccetin tamamlanması o zamana bırakılmadı? Bu öne almaya niçin gerek görüldü?

Bunlar, bu tezi savunanların rivayetlerden anladıkları biçimde bir zer âleminin varlığı konusunda karşılarına çıkan problemlerdir. Bu problemler, ilmî incelemelerle halledilemeyeceği gibi ayete böyle bir anlam yüklemeye de müsaade etmez. Hatta rivayetler tarafından desteklenen bir anlamı, ayetin sözleri uygun olmasa bile ayete yüklemeyi alışkanlık hâline getirmiş kimselerin tutumuna göre bile bu yapılamaz. Çünkü kesinlikle sabit olan rivayetler de ayetler gibi imkânsız olan bir şeyi söylemezler.

Burada hemen şunu da belirtelim ki, bizim bu tür konularda Haşviyye ve zarurî akıl prensiplerinin rivayetler karşısında geçersiz olduğunu savunan ve kesin bilgi gerektiren konularda dahi ahad ravili rivayetlere yapışan bazı hadisçilere söyleyecek bir sözümüz yoktur. Bunlar, zer âlemini savunanlara yöneltilebilecek itirazlardır.

Şimdi de zer âlemini reddedenlerin tezleri hakkında birkaç söz söylemeye sıra geldi. Onlar bu ayetin insanın şu dünya hayatındaki durumuna işaret ettiğini ileri sürüyorlar. Şöyle ki, yüce Allah insan fertlerinin her birini sulplerden ve rahimlerden çıkararak ayrılık aşamasına çıkardı. Bu fertleri rabliğini bilecek ve O'na muhtaç olduklarını kabul edecek bir bilinçle donattı. Sanki yüzlerini ihtiyaçlarla kuşatılmış nefislerine çevirdiğinde onlara, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi. Onlar da sanki hâl dilinden bu hitabı işittiklerinde, "Evet, sen bizim Rabbimizsin. Buna şahidiz." dediler. Yüce Allah bunu onlara karşı kendini tanıma hususunda hücceti tamamlamak ve kendini tanımadıkları yolundaki itirazlarını çürütmek için yaptı. Bu, insanlardan dün-ya hayatı boyunca alınmış bir sözdür, zaman aktıkça geçerliliğini devam ettirecek bir süreçtir. İnsan bu sürecin içinde yer almaktadır.

Fakat ayetin akışı bu yoruma elverişli değildir. Çünkü yüce Allah bu ayete, *"Hani Rabbin... almıştı."* cümlesi ile başlıyor. Yani olayın zamanını "iz=hani" edatı ile ifade ediyor. Bu edat geçmiş zamana veya ileride gerçekleşeceği kesin olan bir zaman dilimine delâlet ediyor.

Tıpkı şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hani Allah dedi ki: 'Ey Meryem Oğlu İsa! Sen mi insanlara, 'Allah'tan başka beni ve annemi de iki tanrı edinin.' dedin?'... Allah dedi ki: Bu, doğrulara doğruluklarının fayda sağlayacağı gündür."* (Mâide, 116-119) Bu olay gelecek bir zamanda gerçekleşeceği hâlde gerçekleşeceği kesin olduğu için "iz=hani" edatı ile ifade edilmiştir.

"Hani Rabbin ...almıştı." ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) veya onunla birlikte başkalarına yönelik bir hitaptır. Nitekim *"Kıyamet günü demeyesiniz diye"* ifadesi, ondaki hitabın ayetleri işiten ve onlara muhatap olan biz insanlara yönelik olduğu kabul edilirse, ikinci yaklaşımı desteklemektedir. Bu durumda ayetteki hitap, biz dünyalılara yönelik dünyevî bir hitaptır. Dayandığı zaman dilimi de dünyadaki hayatımızın veya insan türünün dünyadaki hayatının ve yeryüzünde bulunuşundan ibaret olan ömrünün zamanıdır.

Ayette anlatılan olayın zamanı da insan türünün dünyadaki varoluş süresinin aynıdır. Buna göre olayın zamanını ifade eden ve olay zamanının hitap zamanından önce olduğunu gösteren "iz=hani" edatının anlamını düzeltmeye yarayan herhangi bir işaret olmadığı gibi bu edatın ileride gerçekleşeceği kesin olan bir zamanı gösterdiğine ilişkin bir karine de yoktur.

Öte yandan, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ifadesi gösteriyor ki, yüce Allah insan türünü üreme ve fertten ferdi çıkarma yolu ile yarattı. Böylece çok kişiyi az sayıdaki kişiden türetti. Nitekim bu durum, tek tek insanların oluşumunda ve art arda bazı fertlerden diğer bazı fertlerin türemesiyle insan türünün varlığını korumasında görülmektedir. Ayet buna delâlet ettiği gibi şuna da delâlet ediyor: Görülen durumla örtüşen bu olayın, görülen yaratılış sürecine göre bir tür önceliği vardır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu önceliğin farz edildiği gibi bir tür zaman önceliği olması imkânsızdır. Zer âleminin savunucuları tarafından farz edilen bu öncelik şöyledir: Yüce Allah bu türün ilk ferdini alıyor, ondan insan türünün hammaddesi olan nutfeyi (dölü) çıkarıyor ve bu nutfeyi kıyamete kadar meydana gelecek fertlerin sayısı kadar parçacıklara ayırıyor. Arkasından her ferdin varlığını hayatı ile, aklı ile, işitme ve görme organları ile, kalbi ile, beli ile, karnı ile donatıyor, ona doğal sürecinden önce ileride kendine ait olacak olan varlığını ba-

ğışlıyor. Arkasından onu kendisine şahit tutarak ondan söz alıyor. Sonra da doğal sürecini tamamlayıp dünyaya gelişine kadar kalmak üzere onu baba sulbündeki yerine döndürüyor. Bu faraziyenin asılsız olduğunu ve ayetin buna yabancı olduğunu vurgulamıştık.

Bu tezi imkânsız yapan faktör, onun, insanın sahibi olduğu kişilikle dünyada iki kere var olmasını gerektirmesidir ki, bu durum, bir şeyin birden çok kişilikli olmak suretiyle kendisinden başkası olmasını gerektirir.[1] Daha önceki bütün itirazların dayandığı temel problem budur.

İnsanın veya diğer varlıkların Allah'a giden yolda O'na yöneliş süreci boyunca değişik düzenli ve farklı hükümlü âlemlerde var olmalarına gelince, bu imkânsız değildir. Kur'ân bunun gerçek olduğunu kanıtlıyor. Bunu inkâr edenler, sadece "Hayat ancak dünyadaki şu hayatımızdan ibarettir. Ölür ve diriliriz. Bizi sadece zamanın akışı helâk eder." diyen kâfirlerdir. Yüce Allah insan için ve başka varlıklar için ahiret hayatının var olduğunu bildiriyor. Orada bu insanın aynısı olacaktır. Allah o âlemde şu dünyadakinden başka bir düzenin ve hükümler sisteminin geçerli olduğunu bildiriyor. Bunun yanı sıra bu insanın kendisinin berzah âleminde bir hayatı olduğu vurgulanıyor. O âlemde de dünyadakinden farklı bir düzen ve hükümler sistemi egemen olacaktır.

Ayrıca, *"Kâinatta var olan her şeyin hazinesi, ana kaynağı bizim katımızdadır ve biz her şeyi belirli bir ölçü ile indiririz."* (Hicr, 21) ayetinde yüce Allah bildiriyor ki, her şeyin O'nun katında miktarla sınırlanmayan geniş çaplı bir mevcudiyeti vardır. O, ancak varlıkları dünyaya indirirken onları miktarlarla sınırlandırıyor. Buna göre insanlık âleminin de bütün geniş çaplılığına rağmen O'nun katındaki ana kaynakta miktarla sınırlı olmayan bir ön mevcudiyeti vardır ve onu miktara bağlayarak bu âleme indirmiştir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah bir şeyin olmasını istediğinde o şeye yönelik buyruğu, sadece ona 'Ol' demektir; o da hemen oluverir. Her şeyin hükümranlığı (melekutu) elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir."* (Yâsîn, 83), *"Bizim buyruğumuz, göz kırpması kadar kı-*

1- Bu durum, ahlâk ilminde ve pedagojide sözü edilen çok kişililikten farklı bir şeydir. (Müellif)

sa sürede gerçekleşen bir tek sözdür." (Kamer, 50) Gerek bunlar, gerekse bunlara benzer ayetler şunu kanıtlıyor: Aralarında insanın da bulunduğu şu varlıklar için söz konusu olan tedricî varoluş, Allah'ın varlıklara akıttığı "ol" sözü ile bir defada yansıttığı tedricî olmayan bir emrinden ibarettir. Şu varlıkların varoluşlarının iki yüzü vardır. Biri dünyaya dönüktür. Bu yüzün hükmü, tedricî olarak kuvveden fiile ve adım adım yokluktan varlığa geçerek meydana gelmektir. Bu yüzü ile varlık, önce eksik olarak ortaya çıkar, arkasından yavaş yavaş gelişir, sonra yok olup Rabbine döner. Varlığın diğer yüzü ise, Allah'a dönüktür. Varlığın bu yüzü için tedricîlik yoktur, sahip olduğu her şeye varoluşunun başlangıcında sahiptir ve onu fiile sevk eden hiçbir güç taşımaz.

Bu ikinci yüz, aynı varlığa ait olmakla birlikte daha önceki yüzden başkadır, bu yüzün hükmü o yüzün hükmünden farklıdır. Fakat bu yüzün tam olarak kavranabilmesi, özel ve latif bir yeteneğin varlığına muhtaçtır. Biz bu meseleyi daha önce biraz incelemiştik. İnşaallah ileride onu daha geniş bir şekilde anlatacağız.

Bu ayetlerden çıkan anlama göre insanlık âlemi sahip olduğu geniş çaplılığın yanı sıra Allah katında toplu bir varoluşa sahiptir. Bu varoluş onun Allah'tan olma yönüdür. Allah onu her insan ferdine bahşeder. Bu varoluşta insan fertleri ne birbirlerinden, ne Rablerinden ve ne de Rableri onlardan gaip değildir. Fiil failinden nasıl gaip olabilir veya eser sanatkârından nasıl ayrı ve kopuk olabilir?

İşte yüce Allah'ın, *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt getirebilsin ve) kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) ayetinde "melekut" diye adlandırdığı ve *"Hayır, öyle değil. Eğer kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız, mutlaka cehennemi görürdünüz. Sonra (ahirette de) onu çıplak gözle göreceksiniz."* (Tekâsür, 7) ayetinde işaret ettiği varlık tezahürü budur.

Varlığın biz insanlar tarafından gözlenen bu dünyaya dönük yüzüne gelince, insanlık âleminin bu yüzü fertten ferde farklılık gösterir, durumlar ve davranışlar zaman dilimlerine bölünerek dağılır, gecelerin ve gündüzlerin birbirlerini kovalamalarına uyarlanırlar. Varlığın bu yüzünde insan ile Rabbi arasına perde girer. Bunun sebebi, insanın maddî hazlara ve yeryüzü kaynaklı somut lezzetlere yönelmesidir. Va-

roluşun bu yüzü az önce sözünü ettiğimiz varoluşun uzantısıdır ve ondan sonra gelir. Bu varoluşun o varoluşa göre konumu, onun uzantısı olma bakımından, *"Ona 'Ol' demektir; o da hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) ifadesindeki *"Ol"* emri ile *"o da hemen oluverir"* fiilinin ifade ettiği iki konumdur.

Bu söylediklerimizden açıkça anlaşılıyor ki, şu dünyaya dönük insan varoluşunun öncesinde bir başka insan varoluşu vardır. O varoluş bu varoluşun aynısıdır. Yalnız o varoluşta bulunan fertler ile Rableri arasında perde yoktur. O varoluşta insanlar kendilerini görme aracılığı ile Rablerinin birliğini gözlemlerler. Bu gözlem, istidlâl (delillere dayanmak) yolu ile olmaz. Çünkü onlar o varoluşta O'ndan kopuk, O'nu kaybetmiş değillerdir. Orada O'nu ve O'nun tarafından gelen bütün gerçekleri kabul ediyorlar. Şirk pisliği ve günah kirleri ise bu dünyaya dönük varoluşun hükümlerindendir, o varoluşun hükümlerinden değildirler. Çünkü o varoluşta sadece yüce Allah ile var olan O'nun fiili vardır. Bunları iyi anlamak gerekir.

Eğer bu ayetleri inceledikten sonra, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ayetine dönerek onu yeniden irdelerseniz şunu görürsünüz: Bu ayetlerde ana hatları ile işaret edilen gerçek bu ayette ayrıntılı biçimde vurgulanıyor. Bu ayette insan fertlerinin birbirlerinden ayrılarak, birbirlerinden çıkarılarak kendilerine şahit tutulduklarına ve bu varoluşun öncesinde yer alan bir varoluşa işaret ediliyor. O varoluşta birbirinden ayrılıp kendilerine şahit tutulan fertlere *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* sorusu yöneltilmiş, onlar da bu soruya *"Evet, şahidiz."* karşılığını vermişlerdir.

Bu ayeti rivayetlerden çıkardıkları anlam doğrultusunda tefsir eden zer âlemi savunucularına yukarıda yöneltilen itirazlar bizim bu açıklamamıza yöneltilemez. Çünkü bu açıklama, diğer ayetlerin verdiği anlamla örtüşmektedir. Ayrıca bu açıklamanın varlığını savunduğu önceki varoluş, dünyadaki insanî varoluştan zaman bakımından ayrılmıyor. Tersine önceki varoluş dünyadaki varoluşla birliktedir ve onu kuşatmaktadır. Fakat dünyadaki varoluşa karşı *"ol der, o da oluverir."* ayetinde ifadesini bulan bir öncelik taşımaktadır. Bu öncelik hakkında daha önce sözü edilen sakıncalar ileri sürülemez.

Zer âlemini inkâr edenlere yöneltilen itirazlar da bizim bu açıklamamıza yöneltilemez. Onlar bu ayeti insan türünün bu dünya yaratılı-

şındaki varoluşunun durumu olarak tefsir ediyorlar. Biz de onlara bu tefsirin, *"Hani Rabbin... almıştı."* ifadesi ile uyuşmadığını hatırlatarak görüşlerine itiraz ettik. Ayrıca onlar şahit tutmayı Allah'ın varlığını tanıtma anlamında, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* hitabını hâlin delâleti olarak, *"Evet, şahidiz, demişlerdi."* ifadesini de hâl dili ile ifade etme anlamında yorumlamışlardır. Oysa bizim açıklamamıza göre olayın ortamı, dünyadan önceki ve onun dışında bir ortamdır. Şahit tut-ma ve hitap da gerçek anlamlarındadır.

Yine bizim açıklamamızda ayete taşımadığı bir anlam yüklendiği de ileri sürülemez. Çünkü ayet bu anlamı dışlamadığı gibi diğer ayetler birbirlerine eklendikleri takdirde bu anlama işaret ederler.

Bu konudaki rivayetlere gelince; aşağıda görüleceği üzere bunların bazıları, tıpkı bu ayette olduğu gibi, söz konusu insan varoluşunun gerçekliğine delâlet eder. Bazıları da, yüce Allah'ın Âdem'e (a.s) bu insanî varoluşu açtığını, İbrahim Peygamber'e (a.s) göklerin ve yeryüzünün melekutunu gösterdiği gibi ona da insan türünün melekutu olan bu âlemi ve orada meydana gelen şahit tutma ile söz almayı gösterdiğini anlatır.

Şimdi de ayete dönelim: *"Hani Rabbin... almıştı."* Yani daha önceki açıklamayı tamamlamak üzere kitap ehline veya bu surenin anlatmak istediği gerçeği açıklamak üzere bütün insanlara hatırlat. Surenin anlatmak istediği gerçek ise şudur: İnsanın Allah'a verdiği bir söz vardır, Allah bunun gereğini ondan isteyecektir. Ancak insanların çoğu bu taahhüdü yerine getirmiyorlar, oysa onlara karşı hüccet tamamlanmıştır, ileri sürebilecekleri hiçbir bahaneleri yoktur.

Onlara dünyadan önceki bir yurdu hatırlat. Rabbin orada, *"Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını"* aldı. Her fert orada diğerlerinden ayrı ve bağımsız oldu. Hepsi teker teker bir araya geldiler. Allah onlara rablerine dönük olan varoluşlarını gösterdi. Onları kendilerine şahit tuttu. Allah ile aralarında perde yoktu, O'nun rableri olduğunu gördüler. Tıpkı her varlığın fıtratı ile kendiliğinden O'nun rabbi olduğunu, O'nunla arasında perde olmadığını idrak ettiği gibi. Kur'ân ayetlerinden anlaşılan anlam budur. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Kâinattaki her varlık O'nu överek tespih eder. Fakat siz onların tespihlerini anlamıyorsunuz."* (İsrâ, 44)

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" ifadesi, bir durum açıklaması değil, insanlara gerçek bir hitap, onlara yönelik ilâhî bir konuşmadır. İnsanlar gördüklerinden anlıyorlar ki, yüce Allah onlardan onay ve söz verme istiyor. Söz ve konuşma, istenen bir anlamı göstermek için ilka edilen şeydir. *"Evet, şahidiz demişlerdi."* ifadesi de, bu anlamda bir sözdür.

"Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu.' demeyesiniz diye" ifadesi, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* hitabına muhatap olan ve bu hitaba *"Evet, şahidiz."* karşılığını verenlere yönelik bir hitaptır. Onlar orada şahit tutulmayı, Allah'ın konuşmasını ve kendilerinin onay içerikli sözlerini görüyorlar. Gerçi dünyada delile dayalı Allah'ı bilme dışında hiçbir şeyden haberleri olmuyor. Fakat dünyanın defteri dürülüp de kıyamet günü gelince, şimdiki engeller ve perdeler ortadan kalkınca tekrar gördüklerine ve gözlemdiklerine geri döner ve Allah ile aralarında geçen olayları hatırlarlar.

Bu hitabın bu ayetlerin muhatabı olan bizlere yönelik olması da muhtemeldir. Yani, "Ey insanlar, kıyamet günü şöyle şöyle demeyesiniz diye Âdemoğullarına bunu yaptık." Fakat ilk ihtimal gerçeğe daha yakındır. İfadenin "en yekulû=demeyeler diye" şeklinde okunmuş olması da, birinci ihtimali desteklemektedir.

"Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı." ifadesi, sadece atalardan söz alınıp da sonraki nesillerden söz alınmaması hâlinde insanların ileri sürebilecekleri gerekçeyi dile getiriyor. Bunun yanı sıra *"Bizim bundan haberimiz yoktu, demeyesiniz diye"* ifadesi ise, ne atalardan ve ne sonraki nesillerden şahitlik ve söz alınmamış olması hâlinde insanların ileri sürebilecekleri gerekçeyi oluşturuyor.

Şu bilinen bir gerçektir ki, eğer oradaki varoluş sırasında şahit tutulma ve söz alma işlemi yapılmamış olsaydı, buradaki varoluş aşamasında Allah'ın rabliğini tanıma gerçekleşmezdi. Çünkü o varoluş aşamasında insanlar ile Rableri arasında herhangi bir perde yoktur. İnsanların o aşamadaki bilgileri şahit tutulma ve söz alma demektir. Şimdiki varoluş aşamasındaki bilgi ise perde gerisindedir ki, bu da delile dayalı bilgidir. Eğer sonraki nesiller orada şahit tutulmasalardı ve kendilerinden söz alınmamış olsaydı, bu varoluş aşamasında onların Allah'ın rabliğini bilmeleri mümkün olmazdı. O zaman da onlara müşriklik günahı isnat edilemezdi. Müşriklik onların atalarının yaptıkları

bir iş olurdu. Onlar sadece atalarına uymuş olurlar ve bilmeden onların müşriklik zihniyeti ile yetişmiş olurlardı. O zaman da *"Vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı. Biz onlardan sonra gelen nesillerdik. Bizi eğri yola sapanların yaptıklarından dolayı mı mahvedeceksin?"* de-meye hakları olurdu.

174) İşte belki (doğru yola) dönerler diye ayetleri böyle ay-rıntılı biçimde açıklıyoruz.

Ayetleri "tafsil etmek" (ayrıntılı şekilde anlatmak) demek, onları birbirinden ayırarak her birinin anlatmak istediği anlamın ayrı ayrı ortaya çıkmasını sağlamak, anlatmak istedikleri şeylerin birbirine karışmasına meydan vermemektir. *"belki dönerler diye"* ifadesi, "Şu şu yüce gayeler için ve ola ki, batıldan hakka dönerler diye" anlamına gelir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Zürare aracılığı ile Hamran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle der: "Yüce Allah, kâinatı yarattığı zaman bir yanda tatlı ve öbür yanda tuzlu acı su yarattı. Sonra bu iki su birbirine karıştı. Sonra yerden bir parça çamur al-dı ve onu iyice yoğurdu. Arkasından o sırada zerrecikler hâlinde hareket eden Ashab-ı Yemin'e, 'Cennete girin ve ben buna aldırmam.'; As-hab-ı Şimal'e de, 'Cehenneme girin ve ben buna aldırmam.' dedi. Arkasından onlara, *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sordu. Onlar da, *'Evet, şahidiz, dediler. Kıyamet günü 'Bizim bundan haberimiz yok-tu.' demeyesiniz diye (Allah bunu böyle yaptı).'...*" [c.2, s.8, h: 1]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Sinan şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Allah'ın yaratışına (fıtratına) ki insanları ona göre yaratmıştır."* [Rûm, 30] ayetindeki fıtratın ne olduğunu sordum, bana şu karşılığı verdi: "Bu fıtrat İslâm'dır. Allah insanlardan söz aldığında onları tevhit inancı üzerine yarattı. Mümin, kâfir ayırımı yapmadan onlara, *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sordu." [c.2, s.12, h: 2]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de ve Seyyid Razi'nin el-Hasais adlı eserinde Esbağ b. Nübate'ye dayanılarak verilen bilgiye göre bir gün İbn'ül-Kevva, İmam Ali'ye (a.s) gelerek, "Ey Emir'ül-Müminin, söyle bana yüce Allah Musa Peygamber'den önce Âdemoğullarından hiçbiri ile konuştu mu?" diye sordu. İmam Ali, "Allah, Musa'dan önce iyisi ile kötüsü

ile bütün insanlarla konuştu. Onlar da ona cevap verdiler." dedi. Bu cevap İbn'ül-Kevva'ya ağır geldi, ne demek istediğini anlayamadı. Bu yüzden, "Ey Müminlerin Emiri, bu nasıl oldu?" diye sordu. İmam Ali şöyle dedi: "Kur'ân'ı okumuyor musun? Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a), *'Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz.' demişlerdi.'* diye buyuruyor ya. Allah onlara sözünü işittirdi. Onlar da ona ayette işittiğin gibi *'Evet.'* diye cevap verdiler. Allah onlara 'Ben Allah'ım, benden başka ilâh yoktur, ben rahman ve rahimim.' dedi. İnsanlar da O'nun rabliğini ve O'na itaat edeceklerini kabul ettiler. Allah resulleri, nebileri ve vasileri belirledi ve insanlara onlara itaat etmelerini emretti. Onlar da bunu kabul ederek söz verdiler. Onların bunu kabul etmeleri üzerine melekler, 'Ey Âdemoğulları, kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz diye biz de sizin bu ikrarınıza şahidiz.' dediler."

Ben derim ki: Daha önce söylediğimiz gibi gerek bu rivayet ve gerekse aşağıdaki rivayetlerin bazıları, Âdemoğullarının Âdem'in sulbünden çıkarıldıklarını ve onların Âdem'e gösterildiğini söz konusu etmeksizin sadece onlardan söz alındığını anlatmaktadırlar.

Bize öyle geliyor ki, birçok rivayette onların zerrelere benzetilmeleri küçük boyutlu oldukları veya başka bir gerekçe ile değil, zerreler gibi çok sayıda olduklarını ifade etmek içindir. Bu tabirin rivayetlerde sıkça kullanıldığı için de bu âleme "zer âlemi" denmiştir.

Bu rivayet, söz konusu konuşmanın sadece hâlin anlama delâleti değil, gerçek anlamda bir konuşma olduğuna delâlet ediyor. Yine bu rivayet delâlet ediyor ki, söz konusu taahhüt, sadece Allah'ın rabliği üzerine değil, peygamberlik ve başka ilkeler ile ilgili olarak da alınmıştır. Bütün bunlar, yukarıda söylediklerimizi doğrulamaktadır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Rıfaa şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ayetinin anlamını sordum. Bana şöyle cevap verdi: "Evet, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri hiçbir gerekçeleri yoktur." Sonra elini yumarak, "Söz alma gününde onları bu şekilde almıştı." dedi.

Ben derim ki: Anlaşıldığına göre İmam, bu rivayette ayetteki alma fiilini kuşatma ve egemen olma anlamında tefsir ediyor.

Tefsir'ul-Kummî'de yazarın babasına, onun İbn Ebî Umeyr'e dayanarak verdikleri bilgiye göre İbn Miskan şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz.' demişlerdi."* ayetinde anlatılan olayın gözler önünde gerçekleşip gerçekleşmediğini sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Evet, gözler önünde gerçekleşti. Allah ile ilgili bilgi sabit oldu, fakat insanlar o sahneyi unuttular. Ama ileride onu hatırlayacaklar. Eğer bu olay olmasaydı, hiç kimse yaratıcısını ve rızkını vereni bilmezdi. İnsanların kimi zer âleminde bunu dili ile onayladı, fakat kalbi ile ona inanmadı. Nitekim Kur'ân'da, *'Onlar daha önce yalanladıkları gerçeğe inanacak değillerdi.'*[1] buyuruyor."

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin zer âlemindeki söz alma olayına delâlet ettiğini kabul etmeyenlere cevap niteliğindedir. Onlar, *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu."* ifadesini Allah'ın insanlara rabliğini kanıtlayan belirtileri tanıttığı şeklinde yorumluyorlar. Rivayet sahihtir. Aşağıda yer vereceğimiz Zürare'nin ve başkalarının rivayetleri de aynı derecede sahih ve sarihtir.

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'e, onun babasına, babasının İbn Ebî Umeyr'e ve onun da Zürare'ye dayanarak verdikleri bilgiye göre adamın biri İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı..."* ayetinin anlamını sordu. İmam da babasının işiteceği bir sesle, "Babam bana şöyle dedi." diye söze başlayarak şöyle dedi: "Yüce Allah, Âdem'in yaratılışına kaynaklık eden topraktan bir avuç aldı. Üzerine bir miktar tatlı su dökerek onu kırk sabah bekletti. Arkasından üzerine bir miktar tuzlu acı su dökerek onu kırk sabah bekletti. Bu çamur ekşiyince onu aldı ve iyice yoğurdu. Bunun üzerine sağından ve solundan insanlar zerreler hâlinde çıktılar. Allah hepsinin ateşe girmesini emretti. Sağ taraftan çıkanlar ateşe girdiler. Ateş onlar için soğuk ve esenlik oldu. Sol taraftan çıkanlar ise ateşe girmeyi reddettiler." [c.2, s.7, h: 2]

Ben derim ki: Bu anlamda daha başka rivayetler de vardır. Anlaşılan, buradaki ateşe girme emrinden maksat, kulluk ve itaat çerçevesine girmektir.

1- [Â'râf, 101]

Yine aynı eserde Abdullah b. Muhammed el-Hanefî'ye ve Ukbe'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah yaratıkları yaratırken sevdiklerini sevdiği nesneden yarattı. Sevdiklerini cennet toprağından yarattı. Sevmediklerini de sevmediği nesneden yarattı. Sevmediklerini cehennem toprağından yarattı. Arkasından onları gölgeler âlemine gönderdi." Gölgeler âleminin ne olduğunun sorulması üzerine sözlerine şöyle devam etti: "Güneşteki gölgeni görmüyor musun? O bir şeydir, ama aslında bir şey değildir. Sonra onlara peygamberler gönderdi. Peygamberler onları Allah'a inanmaya çağırdılar. *'Eğer onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, sana kesinlikle Allah'ın yarattığını söylerler.'*[1] ayetinde bu gerçek vurgulanıyor. Sonra peygamberler onları ikrar etmeye çağırdılar. Kimi ikrar etti, kimi de inkâr etti. Arkasından bizim velâyetimizi kabul etmeye çağrıldılar. Vallahi, Allah'ı sevenler bunu kabul ederken onu sevmeyenler bu çağrıyı reddetti. *'Daha önce yalanladıkları gerçeğe inanacak değillerdi.'* ayeti bu gerçeği ifade ediyor. Yani yalanlamanın geçmişte kökleri vardır." [c.2, s.10, h: 3]

Gerçi bu rivayet, incelemekte olduğumuz zer ayetinin tefsiri ile ilgili rivayetlerden değildir. Buna rağmen ona yer vermemizin sebebi, söz alma olayına değinmiş olmasıdır. Bu rivayette gölgelerden söz ediliyor. Gölge terimi, Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) tarafından sık sık kullanılmıştır. Bu rivayetten anlaşılacağı üzere bundan maksat, bir yönü ile bu dünya âleminin aynısı, bir yönü ile başkası olan bir âlemi tanıtmaktır. Bu âlemin bir bakıma dünyadan başka ve bir bakıma dünyadakinin aynısı olan hükümleri vardır. Bu açıklama önceki açıklamamızda yer alan tanımlama ile örtüşmektedir.

el-Kâfi'de[2] ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'İnsanlar zerreler hâlinde iken nasıl cevap verebildiler?' diye sordum. Bana, 'Allah, onlara soru sorulduğunda cevap vermelerini sağlayan bir yetenek bağışladı.' karşılığını verdi. Ayyâşî bu sözlere, "Söz alma konusunda" ifadesini eklemiştir.

1- Lokmân, 25
2- [c.2, s.12, h: 1]

Ben derim ki: Ayyâşî'nin eklediği ifade, ravinin sözlerinin bir parçasıdır. İmam'ın, "Allah, onlara soru sorulduğunda cevap vermelerini sağlayan bir yetenek bağışladı." şeklindeki sözleri, onların durumlarının buna delâlet ettiği anlamında değildir. İşin aslı şudur: Ravi, oradaki cevabı dünyadaki cevaplar türünden bir cevap olarak anladığı için bunun zerreden çıkmasını yadırgayarak bunu soru konusu yaptı. İmam da ona, onların orada verdikleri cevabın dünyaya gelmeleri dille ve sözlerle verilen cevap türünden bir karşılık olduğunu bildirmiştir. İmam'ın, "konuştuklarında" gibi bir ifade kullanmayıp, "onlara soru sorulduğunda" şeklinde bir ifade kullanmış olması, bu açıklamamızı desteklemektedir.

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle der: *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* ifadesi ile ilgili olarak İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Bu soruya dilleri ile mi cevap verdiler?" diye sordum. İmam bana şu karşılığı verdi: "Evet, kalpleri ile de söylediler." İmam'a, "Onlar o gün nerede idiler?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Allah onları yetinebileceği bir nitelikte yaratmıştı."

Ben derim ki: İmam (a.s), Âdemoğulları zürriyetlerinin "Evet" cevabını dilleri ile ve kalpleri ile verdiklerini söylüyor. Bu cevabın dayanağı şudur: O gün onların varlıkları öyle bir hâldeydi ki eğer dünyaya gelecek olsalardı, verdikleri karşılık, dünyadaki bilinen dille verilmiş cevaplar gibi bir cevap olurdu. Fakat orada kalp ile dil birdir. Bunun için de İmam (a.s), "Evet, kalpleri ile de söylediler." diyor. Böylece İmam, dili doğrulamakla beraber kalbi de ekliyor.

Ayrıca ravinin zihninde bu olayın dünyada gerçekleştiği ve tabiî bir varoluş olduğu yolunda bir kanaat var. Çünkü Âdem Peygamber'in belinden onun zürriyetinin çıkarıldığını anlatan bazı rivayetlerde bu olayın meydana geldiği yer belirtiliyor. Bu rivayetlerin bazılarının ravisi de Ebu Basir'dir. Bu yüzden İmam'a (a.s), "Onlar o gün nerede idiler?" diye soruyor. İmam da ona, "Allah, onları yetinebileceği bir nitelikte yaratmıştı." şeklinde cevap veriyor.

Görüldüğü gibi İmam (a.s), bu cevabında bu olay için bir yer belirlemiyor, sadece Allah'ın onları soru sorup cevap almaya uygun bir nitelikte yarattığını belirtiyor. Bütün bunlar, o âlemle ilgili daha önce verdiğimiz bilgileri doğruluyor. Ayrıca bu rivayet, ayette sözü edilen

konuşmaların mecazî anlamda değil, hakikî anlamda olduklarını hemen hemen açıkça, hatta tamamen açıkça belirtmektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Abd b. Humeyd, Hakîm Tirmizî -Nevadir'ul-Usul'da-, Ebu'ş-Şeyh -el-Azame'de- ve İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ebu Umame'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah kâinatı yarattı. Bu işi bitirince peygamberlerden söz aldı. O sırada arşı su üzerinde idi. Arkasından Ashab-ı Yemin'i sağ eli ile ve Ashab-ı Şimal'i öteki eli ile tuttu -ki aslında Rahman'ın her iki eli de sağ eldir- ve 'Ey Ashab-ı Yemin!' diye seslendi. Ashab-ı Yemin, 'Buyur ey Rabbimiz!' dediler. Allah, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye sordu. Ashab-ı Yemin, 'Evet.' dediler. Arkasından, 'Ey Ashab-ı Şimal!' diye seslendi. 'Buyur ey Rabbimiz!' dediler. 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' dedi. 'Evet.' dediler."

"Arkasından her iki grubu birbirine karıştırdı. İçlerinden biri, 'Rabbim, niye bizi birbirimize karıştırdın?' dedi. Allah, 'Onların başka işleri var, o işleri yapacaklar. Fakat kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demesinler diye böyle yaptım.' dedi. Arkasından bu insan onları Âdem'in sulbüne döndürdü. Cennetlikler, orada cennetlik olanlardır; cehennemlikler de orada cehennemlik olanlardır."

"Sahabeden biri, 'Ey Allah'ın Resulü, sözü edilen işlerden maksat nedir?' diye sordu. Peygamberimiz, 'Her grup varacağı yere göre işler yapar.' dedi. Bunun üzerine Ömer b. Hattab, 'O hâlde gayret edelim.' dedi."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a), "O sırada arşı su üzerinde idi." şeklindeki sözü, söz almanın önceliğini ifade eder. Bu sözün maksadı, ruhların zaman bakımından cesetlerden önce yaratıldığı değildir. Çünkü o takdirde zer âlemini savunanların çoğunluğunun anladıkları anlamdaki zer âlemi ile ilgili yukarıda değindiğimiz itirazlar gündeme gelir.

Peygamberimizin (s.a.a), "Her grup varacağı yere göre işler yapar." sözünün anlamı şudur: Her iki yer, yani hem cennet, hem de cehennem dünyada kendine uygun düşen işlere ihtiyaç duyar. İş yapan kişi eğer cennetlik ise, kesinlikle iyi işler yapar. Eğer cehennemlik ise, kesinlikle kötü işler yapar. Çağrı cennete ve iyi işler yapmaya yöneliktir. Çünkü iyi amel, kişinin cennetteki yerini, kötü amel ise cehen-

nemdeki yerini belirler. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır. O hâlde hayır işlerde yarışın."* (Bakara, 148)

Yönün belli olması, iyiliklerde yarışma çağrısına engel değildir. Nitekim tam sebebe göre iyinin ve kötünün belli olması ile insanın ne amel işleyeceği konusundaki tercihine göre iyinin ve kötünün belli olmaması arasında da çelişki yoktur. Çünkü insanın tercihi sebebin bir parçasıdır. Bir şeyin sebebinin bir parçası ile o şeyin ne varlığı ve ne yokluğu belirlenemez. Bunun için sebebin tamamı gereklidir.

Bu meseleyi daha önce çeşitli yerlerde geniş bir şekilde inceledik. Bu konuyu en son *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz. (Allah) insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi ise sapıklığı hak etti."* (Â'râf, 30) ayetinin tefsiri sırasında ele almıştık. Daha önce yer verdiğimiz insanın yaratılış çamuru ile ilgili rivayetler de, bir bakıma bu konuyla ilgili rivayetlerdendir.

Yine aynı eserde Abd. b. Humeyd'e, İbn Cerir'e, İbn Münzir'e, İbn Ebî Hatem'e ve Ebu'ş-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından... almıştı."* ayeti hakkında şöyle demiştir: "Allah Âdem'i yarattı ve Rabbi olduğu yolunda ondan söz aldı. Onun ne zaman öleceğini, rızkını ve başına gelecek musibetleri yazdı. Sonra belinden zerreler hâlinde çocuklarını aldı ve Rableri olduğu yolunda onlardan söz aldı. Onların da ne zaman öleceklerini, rızklarını ve başlarına gelecek musibetleri yazdı."

Ben derim ki: Bu anlamda birçok rivayet değişik yollardan ve farklı ifadeler ile İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Fakat bu farklı rivayetler ortak bir anlamda buluşuyorlar. Bu ortak anlam, Âdem'in zürriyetinin belinden çıkarılarak onlardan söz alınmış olmasıdır.

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Abdulbirr et-Temhid adlı eserinde Süddî aracılığı ile Ebu Malik ve Ebu Salih'e dayanarak İbn Abbas'tan ve Murret'ul-Hemedanî'ye dayanarak da İbn Mesud ve birkaç başka sahabîden, *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almıştı."* ayeti hakkında şöyle dediklerini aktarır:

"Yüce Allah Âdem'i cennetten çıkardığında ve henüz onu gökten yeryüzüne indirmeden belinin sağ yanını sıvazladı ve oradan zerreler hâlinde inci gibi ak zürriyetler çıkardı. Arkasından onlara, 'Rahmetim ile cennete girin.' buyurdu. Sonra belinin sol yanını sıvazlayarak oradan zerreler hâlinde kapkara zürriyetler çıkardı ve onlara, 'Cehenneme

girin ve ben buna aldırmam.' buyurdu. İşte Ashab-ı Yemin ve Ashab-ı Şimal kavramlarının anlamı budur."

"Sonra onlardan söz aldı. Onlara, *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'* diye sordu, onlar da *'Evet.'* dediler. Onların bir bölümü bu sözü gönüllü olarak ve bir bölümü de istemeyerek ve takiyye yapmak suretiyle verdi. Bunun üzerine Allah ve melekler, 'Biz şahidiz. Kıyamet günü, 'Bizim bundan haberimiz yoktu veya vaktiyle atalarımız müşrik olmuşlardı' demesinler diye onlardan söz alındı.' dediler."

"Âdemoğullarından hiçbir fert yoktur ki, Allah'ın Rabbi olduğunu bilmemiş olsun. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *'Göklerde ve yerde her kim varsa, istese de, istemese de, O'na teslim olmuştur.'* (Âl-i İmrân, 83), *'De ki: O hâlde üstün delil ancak Allah'ındır. Çünkü eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi.'* (En'âm, 149) Yani söz alma gününde."

Ben derim ki: Yukarıdaki rivayetten de anlaşıldığı gibi, [Sünnî kaynaklarda] zer âlemi ile ilgili rivayetler İmam Ali (a.s), İbn Abbas, Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, Selman-ı Farisî, Ebu Hüreyre, Ebu Ümame, Ebu Said Hudrî, Abdullah b. Mesud, Abdurrahman b. Katade, Ebu Derda, Enes, Muaviye, Ebu Musa Eş'arî gibi sahabîler-den mevkuf ve mevsul senetlerle nakledilmiştir.

Bu konuda Şiî kanallardan İmam Ali'den, Ali b. Hüseyin'den, Muhammed b. Ali'den, Cafer b. Muhammed'den ve Hasan b. Ali Askerî'den (hepsine selâm olsun) nakledilen rivayetler olduğu gibi, Sünnî kanallardan da Ali b. Hüseyin'e, Muhammed b. Ali'ye ve Cafer b. Muhammed'e (hepsine selâm olsun) dayandırılan ve çok sayıda değişik yoldan nakledilen rivayetler vardır. Bu rivayetler anlam bakımından mütevatir sayılacak miktardadır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Sa'd'a ve Ahmed b. Hanbel'e dayanılarak verilen bilgiye göre sahabeden olan Abdurrah-man b. Katade şöyle der: "Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini işittim: 'Yüce Allah Âdem'i yarattı. Sonra belinden insanları aldı ve 'Şunlar cennettedirler ve ben buna aldırmam. Şunlar da cehennemdedirler ve buna aldırmam.' buyurdu.' Sahabeden biri, 'Ey Allah'ın Resulü, o hâlde ne diye amel işliyoruz?' diye sordu. Peygamberimiz bu soruya, 'Kaderin vaki olduğu ölçülere göre.' cevabını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayetle ilgili söylenecek söz, yukarıdaki Ebu Ümame'den nakledilen rivayetle ilgili sözlerin aynısıdır. Soruyu soran sahabî, Peygamberimizin (s.a.a) "Şunlar cennettedirler ve ben buna aldırmam. Şunlar da cehennemdedirler ve ben buna aldırmam." şeklindeki sözlerini insan iradesinin geçersiz olduğu biçiminde anlıyor. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona şöyle cevap veriyor:

"Bu sonuç yüce Allah'ın takdiridir. Bizim amellerimiz bizim tarafımızdan yapıldıkları, bize mensup oldukları hâlde aynı zamanda kadere uygun olarak meydana gelirler, kader ile amellerimiz arasında uyum ve örtüşme vardır."

Şöyle ki, yüce Allah bizim tercihimiz kanalıyla takdirini belirler ve biz tercihlerimize göre amel işleriz. Bununla birlikte Allah'ın takdir ettikleri gerçekleşir. Fakat bu durum yüce Allah'ın takdiri ile bizim tercihimizi ortadan kaldırdığı, bizim irademizin etkisini geçersiz kıldığı anlamına gelmez. Bu anlamdaki rivayetlerin sayısı çoktur.

el-Kâfi'de verilen bilgiye göre Ali b. İbrahim babasından, babası İbn Ebî Umeyr'den, o İbn Uzeyne'den, o da Zürare'den şöyle dediğini nakleder: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), *'Allah'a ortak koşmaksızın onun hanifleri olun.'*[1] ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Haniflik, Allah'ın insanların yaratışına esas olan fıtratının sonucudur. Allah'ın yaratışı değişmez. Allah insanları O'nu bilecek nitelikte yarattı.' dedi."

"Arkasından İmam'a, *'Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz.' demişlerdi.'* ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Allah, Âdem'in kıyamet gününe kadar gelecek olan zürriyetini belinden çıkardı. Onlar zerreler gibi çıktılar. Allah onlara kendini tanıttı ve gösterdi. Bu olay olmasaydı, hiç kimse Rabbini bilmeyecekti.' cevabını verdi."

"İmam sözlerine şöyle devam etti: Peygamberimiz, 'Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar.' buyuruyor. Yani Yüce Allah'ın yaratıcısı olduğu bilinci ile doğar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *Eğer onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan sana kesinlikle Allah'ın yarattığını söylerler."*[2] [c.2, s.12, h: 3]

1- [Hac, 31]
2- [Lokmân, 25]

Bu hadisin orta kısmı Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Zürare'ye dayandırılarak aynı lafızlarla nakledilmiştir. Bu rivayet, ayette geçen şahit tutma ve hitap ile ilgili yukarıda yaptığımız açıklamayı doğruluyor. Bu açıklama, zer âleminin varlığını reddederek ayetteki Allah'ı tanımayı, O'nun rabliğini kanıtlayan delilleri bütün insanlara bildirme şeklinde yorumlayan görüşten farklıdır.

Bu hadis el-Meani adlı eserde aynı isnat zinciri ile ve Zürare aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dayandırılarak da nakledilmiştir. Yalnız buradaki "Onlara kendini tanıttı ve gösterdi." ifadesi yerine, "Onlara kendini tanıttı ve yaratışının eserlerini gösterdi." ifadesi geçiyor.

Bu ifade değiştirmenin maksadı, anlamı aktarmak olmalıdır. Çünkü ravi ifadenin sözleri ile Allah'a cisimleşme izafe edildiğini sanmış gibidir. Oysa onun ifadesinde hem sözel ifade, hem de anlam bozulmuştur. Bilindiği gibi bu rivayet el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir'ul-Ayyâşî'de, "Onlara kendini gösterdi." şeklinde yer almıştır.

Yukarıda yer alan İbn Miskan'ın rivayetinde de İmam Cafer Sadık (a.s), "Bu olay gözler önünde mi gerçekleşti?" sorusuna, "Evet" cevabını vermişti. Orada vurguladığımız gibi bu sözün Allah'a cisimlilik izafe etmekle bir ilgisi yoktur.

el-Mehasin adlı eserde verilen bilgiye göre Hasan b. Ali, İbn Bukeyr'den şöyle nakleder: Zürare şöyle dedi: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Hani Rabbin... almıştı.'* ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: Allah'ı bilmek kalplerine yerleşti, fakat sahneyi unuttular. Bir gün onu hatırlarlar. Eğer o olay olmasaydı, hiçbir kimse yaratıcısının ve rızk vereninin kim olduğunu bilmeyecekti." [c.1-2, s.281]

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "İmam Ali b. Hüseyin (a.s), cinsel ilişki sırasında meniyi dışarıya akıtmanın sakıncası olmadığı görüşünde idi ve *'Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz' demişlerdi.'* ayetini bu görüşüne delil olarak gösterirdi."

İmam, sözlerine şöyle devam etti: "Kendisinden söz alınan her şey sert bir kayada da olsa mutlaka dünyaya çıkacaktır." [Füru-i Kâfi, c.5, s.504, h: 4]

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr bu rivayeti İbn Ebî Şeybe ile İbn Cerir aracılığı ile İmam'dan (a.s) nakletmiştir.

Aynı anlamda bir rivayet, Said b. Mansur ve İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ebu Said el-Hudrî'ye dayandırılarak Peygamberimizden (s.a.a) nakledilmiştir.

Bilmek gerekir ki, zer âlemi hakkındaki rivayetlerin sayısı pek çoktur. Biz onların çoğuna yer vermedik. Çünkü yer verdiklerimiz geride kalanların anlamını aktarmaya yeterlidir.

Ayrıca Peygamberimizden (s.a.a) ve diğer peygamberlerden söz alındığını anlatan başka rivayetler vardır ki, inşaallah yeri gelince onları aktaracağız.

AYETLERİN MEÂLİ

175- Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, ardından şeytanın takibine uğrayan ve sonunda (yolunu) şaşıranlardan olan kimsenin haberini oku.

176- Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İş-te ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu budur. Kıssayı anlat, belki düşünürler.

177- Ayetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür!

178- Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl hüsrana uğrayanlar da onlardır.

179- Andolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde İsrailoğulları ile ilgili bir başka hikâye anlatılıyor. Bu hikâye Bel'am b. Baura'nın hikâyesidir. Yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) bu hikâyeyi Yahudilere anlatmasını emrediyor. Hikâyede sadece normal zahirî sebeplere sarılmanın insanın kurtuluşu ve mutluluğu garanti etmesi için yeterli olmadığı, bunun için Allah'ın bunu dilemesi gerektiği ortaya konuyor.

Ayrıca belirtiliyor ki, yeryüzüne saplananlar ve nefsinin arzularının peşine düşenler için Allah'ın böyle bir dileği söz konusu değildir. Böylelerinin varacağı yer cehennemdir. Arkasından böylelerinin belirtileri açıklanıyor. Belirtileri şudur: Bunlar kalplerini, gözlerini ve kulaklarını kendilerine faydalı olan hususlarda kullanmazlar. Kapsamlı belirtileri ise, onların gafil olmalarıdır.

175) Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku.

Sözün akışından anlaşılacağı üzere "ayetlerin verilmesi", birtakım iç kaynaklı ayetler ve kişiye özgü kerametler ile donanmış olmayı ifade etmektedir. Öyle ki, bu ayetler ve kerametler sayesinde Allah'ı bilmeye vardıran yol aydınlanıyor ve gerçek kuşkuya yer kalmayacak netlikte açığa çıkıyor.

Ayette geçen "inseleha" fiilinin kökü olan "insilâh", bir şeyin kabuğundan çıkması, sıyrılması demektir. Bu ifade istiare tarzında bir ifadedir ve anlamı şudur: Ayetler tıpkı bir kabuk, bir deri gibi onun vücuduna yapışıkken özündeki bozulma yüzünden onlardan sıyrıldı.

Ayetteki "etbaa" fiilinin kökü olan "itba'" uymak, izlemek, peşinden gütmek demektir.

Ayetteki "gavîn" kelimesinin kökü olan "gayy" ve "gaveye", yolu şaşırma ve sapıtma demektir. Bir anlamda yolun ulaştıracağı amaç ko-

runamadığı için yoldan çıkmak anlamına gelir. Yani bu kelimenin anlamında amacı ve maksadı unutmak vardır. Buna göre, yolda iken maksadını unutan, amacında şaşkın olan kimse yolu kaybetmiştir. Nitekim maksadını unutmakla beraber yoldan çıkan kimse de sapıtmıştır. Ama ne var ki, birinci anlam ayetin içeriğine daha uygundur. Çünkü ayette hikâyesi anlatılan kişi Allah'ın ayetlerinden sıyrılıp da şeytanın kovalamasına maruz kaldıktan sonra doğru yolu kaybetmiş ve kendini helâk olma vartasından kurtaramamıştır. Bazen de şaşırma ile sapıtma aynı anlamda kullanılır ki, bu ortak anlam, amaca vardıran yoldan çıkmaktır.

Tefsir âlimleri bu ayette hikâyesi anlatılan kişinin kim olduğu hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. İnşaallah ayetlerin hadislerle açıklaması bölümünde bu görüşlerin çoğuna veya hepsine işaret edeceğiz.

Görüldüğü gibi ayette hikâyesi anlatılan kişinin kim olduğu belirtilmiyor, sadece hikâyesinin ana hatlarına işaret edilmekle yetiniliyor. Fakat bununla birlikte hikâyenin sembolik bir örnek olmadığı, gerçek bir olaya dayandığı açıktır. Buna göre hikâyenin gerçek bir olaya dayanmayıp sadece sembolik bir örnek olduğunu ileri sürenlerin iddiası dayanaksızdır.

Ayetin anlamı şöyledir: *"Onlara oku."* Yani İsrailoğulları'na veya bütün insanlara önemli bir olayın haberini anlat. Bu haber, *"kendisine ayetlerimizi verdiğimiz"* bir adamın haberidir. Bu adamın iç âlemini büyük ilâhî alâmetlere ve belirtilere açtık. Bu alâmetler ve belirtiler, hakkı ve gerçeği aydınlatacak nitelikte idi. *"Fakat o bu ayetlerden sıyrıldı."* Bu ayetler içine yerleşmişken onları bir yana attı. Bunun üzerine *"Şeytanın takibine uğradı ve sonunda (yolunu) şaşıranlardan oldu."* Böylece kendini helâk olmaktan kurtaramadı.

176) Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü...

Ayette geçen "ahlede" fiilinin kökü olan "ihlâd", sürekli şekilde bağlanmak demektir. "Yeryüzüne bağlanmak" ise yeryüzüne yapışmak anlamındadır ki, bu deyim, dünya zevklerinden yararlanmaya meyletmek ve buna bağlanmak demektir. Ayette geçen "yelhes" fiilinin kökü olan "lehs", köpeğin susuzluk sebebi ile dilini sarkıtması demektir.

"Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik." ifadesi şu anlama gelir: Eğer dileseydik, söz konusu kişiyi bu ayetler sayesinde yükseltip kendimize yaklaştırırdık. Çünkü Allah'a yaklaşmak, şu dünyanın alçak düzeyinden yükseğe çıkma anlamı taşır. O dünya ki, insanı Allah'tan ve O'nun ayetlerinden uzaklaştırıp nefsi ile meşgul etmesi itibariyle alçakların alçağıdır. İnsanı bu ayetler sayesinde yükseltmek, bu ayetler zahirî ilâhî sebepler oldukları için, onlarla donanan kimsenin hidayete kavuşmasını ifade eder. Fakat bunlar insanın mutluluğunu garanti etmez. Çünkü bu ayetlerin insan mutluluğu üzerinde tam olarak etkili olabilmesi yüce Allah'ın dileğine bağlıdır. Yüce Allah da kendinden yüz çevirip başka şeylere dönenlerin mutluluğunu dilemez.

Bu başka şeyler Allah'ı ve O'nun onurlu yurdunu ihmal ettiren yeryüzü hayatıdır. Çünkü Allah'tan yüz çevirmek ve O'nun ayetlerini yalanlamak zulümdür. Oysa o zalimleri hidayete erdirmeyeceğini kesin hükme bağlamıştır. Nitekim şöyle buyuruyor: *"İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir; onlar orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 39)

Bundan dolayı, *"Dileseydik, onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik."* ifadesini, *"Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü."* ifadesi izlemiştir. Bu şu demektir: Fakat biz onun yükseltilmesini dilemedik. Çünkü o yere yapıştı ve nefsinin arzularının peşine düştü. Bu durum, bizim hidayete erdirmemizin değil, saptırmamızın gerekçesidir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah zalimleri saptırır. O dilediğini yapar."* (İbrâhîm, 27)

"Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur." Yani böyle davranmak onun karakteridir. Onu menetsen, engellesen de, kendi hâline bıraksan da bundan vazgeçmez. Ayette geçen "tahmil" fiili, taşıma ve yüklenme anlamına gelen "haml" kökünden değil, saldırma ve üstüne varma anlamına gelen "hamle" kökündendir.

"İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu budur." Yani ayetlerimizi yalanlamak onların karakterlerinin icabı, pis nefislerinin vazgeçilmez sonucudur. Ayetlerimiz sürekli olarak duyu organlarının önünden geçtiği hâlde onların yalanlamaları durmadan yinelenir. *"Kıssayı anlat, belki düşünürler"* de hakka boyun eğip batıldan sıyrılırlar.

177) Ayetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür!

Bu ifadede nitelikleri yüzünden kınanıyorlar. Aynı zamanda Allah'ın ayetlerini yalanlamakla başkasına hiçbir zarar vermedikleri, tersine kendilerine zulmettikleri vurgulanıyor. Çünkü onların yaptıklarından başkaları zarar görmez.

178) Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte hüsrana uğrayanlar da onlardır.

Anlaşıldığı kadarıyla kâmil derecede doğru yolda olan kimsenin Allah'ın hidayete erdirdiği kimse, tam anlamıyla hüsrana uğrayanların ise Allah'ın şaşırttığı kimseler olduğu vurgulanıyor.Yoksa bir kısıtlama söz konusu değildir. Ayrıca şu da vurgulanmak isteniyor:

Sırf bir şeye ulaştıran yola girmek, bir fayda sağlamaz, yola girmenin sonuçlarına erdirmez. Bunun için yüce Allah'ın hidayete erdirmesi de şarttır. Doğru yolda olmayı tamamlayan ve mutluluğu garanti eden faktör budur. Bunun gibi yolu şaşırmak da tek başına kesin olarak zarar getirmez. Buna yüce Allah'ın şaşırtmasının da eklenmesi gerekir. Ancak o zaman şaşkınlığın etkisi tam olarak görülür ve hüsran kaçınılmaz olur.

Başka bir deyişle; sadece insanın mutluluk sebeplerine yapışması, meselâ iman etmesi, kötülüklerden uzak durması ve bu tutumu benimsemesi onu kurtuluşa ulaştırmaz. Tıpkı bunun gibi sapıklık sebeplerine sarılması ve onları benimsemesi de tek başına onu helâke ve hüsrana sürüklemez. Bunların her ikisi için de Allah'ın dileği şarttır. Allah hidayete ereni dileği ile hidayete erdirir ve sapıtanı da dileği ile saptırır.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Hidayetin etkilerini ortaya koyan gerçek hidayet olabilmesi için Allah'ın dileği eşliğinde olması gerekir. Yoksa o hidayet, hidayet taslağı olur, gerçek anlamda hidayet olmaz. Saptırma meselesindeki durum da aynıdır. Şöyle de denebilir: Bu ifade, gerçek hidayeti sadece Allah'a mal ediyor. Saptırmada da aynı şey geçerlidir. Fakat Allah sadece fasıkları saptırır.

179) Andolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık...

Ayette geçen "zere'na" fiilinin kökü olan "zer'", yaratma anlamına gelir. Bu ayette cinlerden ve insanlardan birçoğunun yaratılış gayesi

olarak cehennem tanıtılıyor. *"Yalnız Allah'ın rahmetine mazhar olanlar hariç ki, Allah insanları bunun için yarattı."* (Hûd, 119) gibi başka ayetlerde de yaratılanları yaratmasının gayesi olarak rahmeti gösteriyor ki, bu rahmet ahirette cennet demektir. Bu ikisi arasında çelişki yoktur. Çünkü gaye, fiilin kemali ve varacağı sonuç itibariyle değişiklik gösterir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir marangoz kapı yapmak istediği zaman önce bu işe yarayacak keresteyi temin eder. Sonra bu kereste parçalarını ölçmeye tâbi tutar. Arkasından onları keser, yontar, rendeler. Böylece kapı yapmayı tamamlar. Marangozun bu kereste parçaları üzerindeki çalışmalarda nihaî tek amacı kapının meydana gelmesidir. Bu, işin bir yönüdür. Öbür yönden bu marangoz daha işe başlarken bilir ki, bu kerestenin bütün parçaları kapının parçaları olmaya elverişli değildir. Kapının kendine özgü bir biçimi vardır ki, bu biçim kereste parçalarının biçimleri ile uyuşmaz. Kereste parçalarının biçimlerini değiştirirken bazı parçaların fire verilmesi gerekir. Çünkü ölçülere uygun değildirler.

Buna göre bu bazı parçaların fire verilip atılmaları ustanın maksadına ve isteğine dahildir. Bu isteğe zarurî maksat denir. Demek ki marangozun kapı yapımı sırasında önündeki kereste ile ilgili iki farklı amacı vardır. Biri nihaî amaçtır ki bu, kapı yapmaktır. İkincisi ara ve bağımlı amaçtır ki bu, kerestenin bir bölümünden kapı yapmak ve öbür bölümünü fire vererek, fazlalık olarak atmaktır. Bunun sebebi, atılan parçaların kapı şeklini almaya elverişli olmamalarıdır. Başka bir örnek de şudur: Çiftçi tarlaya tohum atar. Maksadı buğday elde etmektir. Fakat hasat günü ektiği tohumun sadece bir bölümünün ürünü eline geçer. Tohumun öbür bölümü boşa gider. Ya toprakta çürür, ya böcekler tarafından yenir veya hayvanların ayakları altında çiğnenir. Bir bakıma bütün bunlar çiftçinin amacı kapsamındadır. Ama diğer bir bakımdan da amacı buğday elde etmektir.

Yüce Allah topraktan düzgün yapılı bir insan yaratmayı diledi. Onun kendisine kulluk etmesini ve böylece rahmetinin kapsamına girmesini istedi. Fakat bu insanın dünya hayatında edindiği çeşitli yetenekler, taşıdıkları farklı etkiler sebebi ile her ferdin gerçek mecrasında ilerlemesine, kurtuluş yolunda yürümesine imkân vermez. Ancak bazı fertler bunu başarabilir. İşte o zaman amaçlar farklılaşır. Yü-

ce Allah'ın insanı yaratmadaki bir amacı ortaya çıkar. Bu amaç, insanları rahmeti ile kuşatarak onları cennete koymaktır. Bunun yanı sıra kötüler ve hüsrana mahkûm olanlar hakkında da başka bir amacı ortaya çıkar. Bu amaç da onları cehenneme koymaktır. Yüce Allah insanları cennete koymak için yarattı. Bu amaç aslî ve nihaî amaçtır. İkinci amaç ise zorunlu ve bağımlı amaçtır. Yüce Allah'ın iyilerin iyi olmasına ve kötülerin kötü olmasına ilişkin hükmü bu ikinci tür amaca dayanır. Yüce Allah insanların sonunda iyi mi, kötü mü olacağını bilir ve bunlardan birini ister. Fakat bu istek aslî bir istek değil, bağımlı bir istektir.

İşte *"Andolsun ki, biz insanlardan ve cinlerden birçoğunu cehennem için yarattık."* ayeti ile bu anlama gelen çok sayıdaki başka ayetler, bu tür bir ilâhî gayeye dayanırlar.

"Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler." ifadesi, onların ilâhî rahmetin çığırında bulunma, rabbanî esintilere maruz kalma liyakatini yitirdiklerine işarettir. Öyle olunca gördükleri ilâhî ayetler, hak ehlinden işittikleri vaazlar, fıtratlarının telkin ettiği deliller ve gerekçeler kendilerine faydalı olmaz.

Ne aklın, ne gözün ve ne kulağın işleyişinde bozulma olmaz. Çünkü Allah onları bu fonksiyonlarını yerine getirmek için yarattı. Nitekim *"Allah'ın yaratışında değişme yoktur."* [Rûm, 30] buyuruyor. Böyle bir değişikliği ancak Allah yapar ki, o zaman o değişiklik yaratma eyleminin bir parçası olur. Fakat yüce Allah herhangi bir topluma verdiği nimeti, o toplum kendini değiştirmedikçe değiştirmez. Nitekim şöyle buyuruyor: *"Bu böyledir. Çünkü bir toplum sahip olduğu iyi bir niteliği değiştirmedikçe Allah da o topluma vermiş olduğu nimeti değiştirmez."* (Enfâl, 53)

Buna göre, söz konusu kimselerin yeteneklerini dumura uğratan; kalplerinin, gözlerinin ve kulaklarının çalışmalarını bozan, yüce Allah'ın kendisidir. Yüce Allah bunları onların yaptıklarının karşılığı olan bir ceza olarak yapmıştır. Çünkü onlar kulluk yolundan saparak Allah'ın kendilerine yönelik nimetini değiştirmişler, Allah da onları kalplerini mühürleyerek cezalandırmıştır. Bu yüzden kavrayamıyorlar. Gözlerine perde çekmiştir. Bu yüzden göremiyorlar. Kulaklarını

sağırlaştırmıştır. Bu yüzden işitemiyorlar. Bu onların cehenneme doğru yol aldıklarının belirtisidir.

"İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha şaşkındırlar." ifadesi, az önceki ifadenin sonucu ve onların durumunun açıklamasıdır. Çünkü onlar, insanı diğer hayvanlardan ayıran nitelikleri kaybetmişlerdir. Bu niteliklerin başlıcası, mutlu insan hayatı açısından iyiyi kötüden ve faydalı olanı zararlı olandan ayırt etmektir. Bu ayırt etme, işitme, görme ve kavrama yolu ile olacaktır.

Bu tür insanlar dilsiz hayvanlar arasında evcil küçük ve büyük baş hayvanlara benzetiliyorlar. Oysa bu tür insanlarda yabanî hayvanlarda bulunan yırtıcılık ve zarar vericilik özellikleri de görülür. Bunun sebebi şudur: Yeme ve çiftleşme içgüdülerinin hayvan tabiatında önceliği vardır. Faydayı elde etmek, zararı savmadan önde gelir. İnsandaki öfke içerikli itici içgüdüler, çekici şehevî içgüdülerin amacına hizmet eder. Hayvanî hayatı bakımından insan türünün amacı, öncelikle beslenmeye ve üremeye yöneliktir. İnsan türü bu amacını gerçekleştirirken itici içgüdülerini devreye sokar. Buna göre bu ayet şu ayetle aynı paraleldedir: *"Kâfirler ise (dünyadan) faydalanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların varacakları yer cehennemdir."* (Muhammed, 12)

Bu tür insanların hayvanlardan daha şaşkın olmalarına gelince, -ki bu hüküm, hayvanlarda da bir tür şaşkınlığın varlığını gerektirir- bunun sebebi şudur: Hayvanların şaşkınlığı nispîdir, gerçek değildir. Çünkü onlar sahip oldukları güçlerini ve bütün gayretlerini sadece yemeğe ve yararlanma amacına yoğunlaştıran bileşik içgüdülerin kontrolündedirler. Bu içgüdüler, hayvanlara sağladıkları hayat mutluluğunda şaşkınlığa yol açıcı ve sonuçları itibariyle kınanmaya müstahak değildirler. Onların şaşırtıcı sayılmaları insanlara özgü mutlulukla karşılaştırılmaları ile ortaya çıkar ki, bu tür bir mutluluk, hayvanlar için değildir ve onlar böyle bir mutluluğa erecek niteliklerle donanmış değildirler.

Fakat kalpleri, gözleri ve kulakları mühürlü insanlara gelince; söz konusu mutluluk, onların mutluluğudur ve kulak, göz ve gönül gibi bu mutluluğa ileten organlarla donatılmışlardır. Fakat onlar bu organları bozmuşlar, onları fonksiyonsuz bırakmışlar, onları hayvanların kulakları, gözleri ve gönülleri düzeyine indirgemişler, onları hayvanların kullanım alanları olan mide ve çiftleşme alanlarında kullanmışlardır.

Bu yüzden onlar hayvanlardan daha şaşkındırlar ve kınamaların muhataplarıdırlar.

"İşe asıl gafiller onlardır." ifadesi, bir başka sonuç ve onların durumu ile ilgili bir başka açıklamadır. Yani gerçek gaflet, onların içinde bulundukları durumdur. Bu durum, Allah'ın dilemesinin sonucudur. Allah kalplerini, gözlerini ve kulaklarını mühürlemek suretiyle onları bu duruma düşürmüştür. Gaflet, her türlü sapıklığın ve batılın kaynağıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz... kimsenin haberini oku."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Bana babamın, babama Hüseyin b. Halid'in, ona İmam Ebu'l-Hasan Rıza'nın (a.s) anlattığına göre Bel'am b. Baura'ya İsm-i A'zam'ın bilgisi verilmişti. O bununla dua ediyor ve duası kabul ediliyordu. Sonra Firavun'un yakınları arasına katıldı. Firavun, Musa ile arkadaşlarının peşlerine düşünce Bel'am'a, 'Musa ile arkadaşlarına beddua et de tuzağımıza düşsünler.' dedi. Bunun üzerine Bel'am, Musa'yı aramak üzere eşeğine bindi. Fakat hayvan adım atmaya yanaşmadı. Bunun üzerine Bel'am hayvanı dövmeye başladı. O sırada Allah'ın izni ile dile gelen hayvan, 'Yazıklar olsun sana! Niye beni dövüyorsun? Allah'ın peygamberine ve mümin bir topluluğa beddua etmeye giderken seninle birlikte gelmemi mi istiyorsun?' dedi. Bu sözleri işitince hayvanı döve döve öldürdü. Bunun üzerine İsm-i A'zam dilinden alındı. İşte *'fakat onlardan sıyrılıp çıkan, ardından şeytanın takibine uğrayan ve sonunda (yolunu) şaşıranlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.'* ayetlerinde bu adamın hikâyesi anlatılıyor. Bu hikâye, Allah'ın verdiği bir örnektir."

Ben derim ki: Anlaşılan, İmam (a.s) "Bu hikâye, Allah'ın verdiği bir örnektir." demekle Bel'am b. Baura olayını kastediyor. İnşaallah Esma'ul-Hüsna meselesini incelerken İsm-i A'zam'ın anlamına da değineceğiz.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Faryanî'ye, Abdurrezzak'a, Abd b. Humeyd'e, Neseî'ye, İbn Cerir'e, İbn Münzir'e, İbn Ebî Hatem'e, Ebu'ş-Şeyh'e, Taberanî'ye ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Abdullah b. Mesud, *"Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku."* hakkında şöyle der: "Ayette kastedilen kişi İsrailoğulları'ndan Bel'am b. Eber adında biridir."

Yine aynı eserde Abd. b. Humeyd'e, İbn Cerir'e, Ebu'ş-Şeyh'e ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle der: "Ayette kastedilen kişi, Bel'am b. Baura'dır -başka bir rivayette Bel'âm b. Amır'dır-. İsrailoğulları'ndan olan bu adama İsm-i A'zam'ın bilgisi verilmişti."

Ben derim ki: Adamın adının Bel'am ve İsrailoğulları'ndan olduğu İbn Abbas dışında başkalarından da rivayet edildiği gibi, İbn Abbas'tan söz konusu rivayetten farklı bir rivayet de nakledilmiştir.

Ruh'ul-Meanî adlı eserde bu ayetin ünlü şair Ümeyye b. Ebi's-Salt hakkında indiği bildirildikten sonra şöyle deniyor: Sözü edilen şair eski eserleri okuduğu için yüce Allah'ın bir peygamber göndereceğini biliyor ve bu peygamberin kendisi olmasını umuyordu. Bir ara Bahreyn'e gidip orada sekiz yıl kaldı. Bu sırada Peygamberimizin (s.a.v) gönderildiği haberini aldı. Sonra Mekke'ye döndü ve bir grup arkadaşı arasında Peygamberimizle (s.a.v) karşılaştı. Peygamberimiz (s.a.v) onu İslâm'ı kabul etmeye çağırdı ve ona Yâsîn Suresi'ni okudu. Surenin okunuşu bitince Ümeyye ayaklarını sürüyerek oradan ayrıldı. Peşinden giden Kureyşliler, "Ey Ümeyye, Muhammed hakkında ne diyorsun?" diye sordular. Ümeyye, "Hakkında düşünmem gerekir." cevabını verdi. Bir süre sonra Şam'a gitti. Bedir Savaşı'ndan sonra geri geldi. Maksadı Müslüman olmaktı. Fakat Bedir Savaşı hakkında bilgi edinince, "Eğer peygamber olsaydı, akrabalarını öldürmezdi." diyerek Müslüman olmaktan vazgeçti. Arkasından Taif'e gitti ve orada öldü.

Ümeyye'nin ölümünden sonra kız kardeşi Farıa Peygamberimizi (s.a.v) ziyarete geldi ve Peygamberimiz ona kardeşinin ölümü hakkında sordu. Kadın, kardeşinin ölümünden önce şu şiiri söylediğini bildirdi:

"Her hayat ne kadar uzun sürse de birden bire yok olmaya doğru gider. / Bu durumu iyice fark etmeden önce keşke dağ tepelerinde keçi gütseydim!"

"Hesap günü büyük bir gündür. / O günün baskısından küçük yaştakiler yaşlanıverir."

Arkasından Peygamberimizin (s.a.v) isteği üzerine kadın, kardeşinin uzun bir kasidesini okudu. Kasidenin son bölümü şöyle idi:

"Ey Rabbimiz hamd, nimet ve lütuf sana mahsustur. / Gerçekten senden büyüğü ve şereflisi yoktur."

"Sen hükümdarsın. Gökteki arşının egemenisin. / Senin yüceliğin önünde yüzler yere kapanıp secde eder."

Arkasından kadın, içinde şu beytin yer aldığı kardeşine ait kasideyi okudu:

"İnsanların hepsi hesap vermeye durdu. / Kimi azap görecek kötü, kimi de iyidir."

Sonra da içinde şu beyitlerin bulunduğu kasideyi okudu:

"Arşın sahibi karşısında herkes O'na sunulur. / O açığı da, gizli sırları da bilir."

O gün Rahman gelir, o rahimdir. / O'nun vaadi mutlaka gerçekleşir."

Rabbim, eğer affedersen, affetmen beklentimdir. / Eğer azaba çarptırırsan, biliyorum ki sen suçsuzu cezalandırmazsın."

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) kadına, "Senin kardeşinin şiiri iman etti, fakat kalbi kâfir kaldı." dedi. Arkasından bu ayet indi. [c.9-10, s.112, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Hikâye, birkaç rivayetten derlenmiştir. Mecma'ul-Beyan adlı eserde hikâyenin özetine yer verildikten sonra bu ayetin şair Ümeyye hakkında indiğinin Abdullah b. Ömer, Said b. Müseyyib, Zeyd b. Eslem ve Ebu Ravk'tan nakledildiği bildiriliyor. Anlaşılan o ki, bu ayetler Mekke dönemine aittir ve bu surenin Mekke'de inişi sırasında inmişlerdir. Ravilerin anlattıkları hikâye ise, uyarlama ve örnekleştirme kabilindendir.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayette kastedilen şahıs, Peygamberimiz (s.a.a) tarafından 'fasık' diye adlandırılan rahip Ebu Amir b. Numan b. Sayfî'dir. Bu şahıs, cahiliye döneminde rahip

hayatı yaşıyor ve kaba kumaştan yapılmış elbise giyiyordu. Bir ara Medine'ye geldi ve Peygamberimize (s.a.a), 'Şu getirdiğin din nedir?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.a), 'Benim getirdiğim din İbrahim'in dini olan hanifliktir.' dedi. Ebu Amir, 'Ben de o dindenim.' dedi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Sen o dinden değilsin. Sen dine birçok yabancı unsurlar karıştırmışsın.' dedi. Bunun üzerine Ebu Amir, 'Hangimiz yalancı isek, Allah onun canını kovulmuş ve tek başına kalmış olarak alsın.' dedi. Bir süre sonra Şam halkına katıldı. Oradan münafıklara silâh hazırlamaları yolunda haber gönderdi. Arkasından Bizans kralına başvurdu. Ondan Peygamberimizi (s.a.a) Medine'den çıkarmak için asker aldı. Sonunda Şam'da kovulmuş ve tek başına kalmış olarak can verdi. Bu bilgiler, Said b. Müseyyib'e dayandırılarak veriliyor."

Ben derim ki: Bu surenin Mekke döneminde inmiş olmasının oluşturduğu problem, bu rivayette de yerini koruyor. Bu konuda rivayet edilen başka hikâyeler vardır, ama onları anlatmanın hiçbir faydası yoktur.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle demiştir: "Ayette sözü edilen kişi, Bel'am'dır. Fakat Allah onu, kıble ehlinden nefsini Allah'ın hidayetine tercih eden herkes için örnek göstermiştir."

Tefsir'ul-Kummî'de Ebu'l-Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: *"Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar."* Yani Allah onların kalplerini mühürlediği için anlamadan ve kavramadan yoksundurlar. *"Gözleri vardır,"* fakat hidayet ile aralarına bir perde gerildiği için *"onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler."* Yani Allah kulaklarında bir ağırlık oluşturduğu için hidayet içeren mesajları işitmezler.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Beyhakî'nin el-Esma ve's-Sıfat adlı eserinde verilen bilgiye göre Abdullah b. Ömer b. Asi şöyle der: Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini işittim: "Yüce Allah insanları karanlık içinde yarattı. Sonra onlara nurundan saçtı. O gün o nurdan pay alabilenler hidayete erdi, pay alamayanlar ise sapıklığa düştü."

Yine aynı eserde şöyle denir: Hakîm Tirmizî'nin, İbn Ebi'd-Dünya'nın -Mekaid'uş-Şeytan adlı eserinde-, Ebu Ya'la'nın, İbn Ebî Hatem'in, Ebu'ş-Şeyh'in ve İbn Mürdeveyh'in verdiği bilgiye göre Ebu'd-

Derda şöyle der: Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Yüce Allah cinleri üç kesim olarak yarattı. Bir kesimi yılanlardan, akreplerden ve yer böceklerinden oluşur. İkinci kesimi havadaki rüzgâr gibidir. Üçüncü kesimi ise hesaba ve cezaya tâbidir. Yüce Allah insanları da üç kesim olarak yarattı. Bir kesimi hayvanlar gibidir. Kur'ân'da onlar hakkında, *'Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. Onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha şaşkındırlar.'* buyruluyor. İkinci kesiminin bedenleri Âdemoğullarının bedenleri gibidir, fakat ruhları şeytanların ruhları gibidir. Üçüncü kesimi ise başka hiçbir gölgenin kalmayacağı kıyamet gününde Allah'ın kendi gölgesi altına alacağı kimselerdir."

Ben derim ki: Cinler ve insanlardan olan şeytanlar konusunu ileride uygun yeri geldiğinde inşaallah ele alacağız.

AYETLERİN MEÂLİ

180- En güzel isimler (Esma'ul-Hüsna) Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın (ibadet edin). O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarp-tırılacaklardır.

181- Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

182- Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız.

183- Onlara mühlet veririm, hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

184- Onlar düşünmediler mi ki, arkadaşlarında bir delilik yoktur. O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.

185- Onlar göklerin ve yerin ve Allah'ın yarattığı her şeyin egemenliği (melekutu) ve ecellerinin yaklaşmış olabileceği hak-

kında hiç düşünmediler mi? O hâlde ondan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?

186- Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yok-tur ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler daha önceki ayetlerle bağlantılıdır. Bu ayetler, daha önceki ayetlerde sözün vardığı son konuya yönelik yeni bir açıklama niteliğindedirler. Şöyle ki: Hidayet ile sapıklık, Allah'ı en güzel isimleri ile çağırma veya bu konuda eğri yola sapma şıkları arasında gidip gelir.

İnançlısı, zındığı, âlimi, cahili ile bütün insanlar, fıtratlarının ve iç âlemlerinin yönlendirmesi ile şu konuda görüş birliği içindedirler: Şu gördüğümüz kâinat, temel direklerini ayakta tutan ve sistemini düzenleyen bir hakikate dayanıyor. Bu hakikat, yüce Allah'tır. Her şey O'ndan başlar ve O'na döner. Kâinatta görülen güzellik ve kemal, O'nun bağışıdır. Bu güzellik ve kemal, O'nundur ve O'ndan kaynaklanmak-tadır.

Bu noktada aralarında Allah'ın zatının aslına ilişkin var olan görüş birliğine rağmen insanlar üç kesime ayrılırlar:

Bir kesimi, O'na sadece şanına yakışan, kemalini açıklayan ve her türlü eksikliği ve ayıbı dışlayan anlamlar içeren isimler takarlar.

İkinci kesim, Allah'ın isimleri konusunda eğri yola saparak O'na özgü sıfatları bırakıp O'na başka isimler ve sıfatlar yakıştırırlar. Maddeciler ve Dehrîler gibi. Bunlar yaratmayı, diriltmeyi, rızk vermeyi ve diğer ilâhî tasarrufları maddeye veya zamana nispet ederler. İyiliği ve faydayı ilâhlarına nispet eden putperestler de bu kesime dahildir. Ehli-kitab'ın bir bölümü de böyledir. Onlar, peygamberlerine veya din büyüklerine sadece Allah'a mahsus olan sıfatları izafe ederler. Müminlerin bir bölümünü de bu kesime eklemek gerekir. Çünkü onlar, sadece yüce Allah'a yaraşan etkileri kâinattaki bağımsız saydıkları sebeplere bağlarlar.

İnsanların üçüncü bir kesimi ise, Allah'ın isimlerinde eğriliğe saparak O'na münezzeh olduğu eksik içerikli sıfatlar ve uygunsuz fiiller

yakıştırırlar. O'nun cisim sahibi olduğu, belirli bir yerde bulunduğu, maddî duyguların bazı şartlar altında O'nunla bağlantılı olabileceği, bizim ilmimiz gibi bir ilme, bizim irademiz gibi bir iradeye, bizim gücümüze benzer bir güce sahip olduğu, varlığının bizim varlığımız gibi bir zaman dilimi ile sınırlı olduğu yolundaki inançlar gibi. Onun fiillerini zulümle ve hükümlerini cahillikle ilişkili görmek de bu kısma girer. Bütün bunlar, Allah'ın isimleri konusunda eğriliğe sapmanın ifadesidir.

Bu üç kesimi aslında iki kesime indirgemek mümkündür. Bir kesim, Allah'ı en güzel isimlerle çağırır, celâl ve ikram sahibi Allah'a kulluk sunar. Bunlar hak yolunu bulmuş kimselerdir. Diğer bir kesim, Allah'ın isimleri konusunda eğriliğe sapmıştır. Bunlar, ya başkalarının isimlerini O'na yakıştırırlar veya O'nun isimlerini başkalarına yakıştırırlar. Bunlar sapıklardır. Onlar, sapıklık durumları ve sapıtmışlıktaki derecelerine bağlı olarak cehenneme gideceklerdir.

Yüce Allah, hidayetin mutlak anlamda kendinden olduğunu açıklıyor. Çünkü o güzel bir sıfattır ve gerçek mahiyeti ile Allah'a mahsustur. Fakat sapıklık özü itibariyle O'na izafe edilemez. Çünkü o özü itibariyle kişinin Allah'ın hidayeti ile yönlenmemesidir ki, bu kavram, yokluk anlamı taşır ve eksiklik sıfatıdır.

Ancak bu hidayet mahrumiyeti, ilk gerçekleşmesinin arkasından kişide yerleşip onun için ayrılmaz bir sıfat oldu mu, bu sonuç, kişinin sapıklığı hidayete tercih etmesi ve Allah'ın ayetlerini yalanlaması sebebi ile ilâhî tevfikin ve bağışın kesilmesi anlamına gelir ki, bu anlamda hidayet mahrumiyeti, yüce Allah'tandır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de bu sonucu kendine izafe eder. Bu süreç, adım adım kötü akıbete iletme ve mühlet verme şeklinde gerçekleşir.

Buna göre okuduğumuz ayetler şuna işaret ediyor: Daha önceki ayetlerde hidayetin ve sapıklığın hakikatinin Allah'tan olduğu bildirilmişti. Bunun özü ve gerçek anlamı şudur: Hidayet ve sapıklık, Allah'ı en güzel isimlerle çağırma veya isimleri konusunda eğriliğe sapma esasına dayanır. Bütün insanlar bu konuda iki kesime ayrılırlar. Bir kesimi, Allah'ın hidayeti ile doğru yoldadır, bu doğrudan başka tarafa sapmazlar. Öbür kesimi ise, O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapmış, O'nun ayetlerini yalanlayan şaşkınlardır. Allah onları, O'nun ayetlerini

yalanlamalarının cezası olarak cehenneme sevk eder. *"An-dolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık..."* ayetinde buyrulduğu gibi. Yüce Allah bu süreci adım adım ve mühlet vererek gerçekleştirir.

180) En güzel isimler Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın.

"İsim" kelimesi, lügat anlamı ile bir şeye delâlet etmek için kullanılan kelime demektir. O kelime ya sıfat içerikli bir anlam ifade eder. İçerdiği bir anlama delâlet etsin diye bir şeye işaret etmek için kullanılan kelime gibi. Veya sıfat içerikli bir anlam ifade etmez de sadece belirli bir zata işaret eder. Zeyd, Amr ve özellikle rast gele koyulan özel isimler gibi.

Allah'ın isimlerinin "en güzel" sıfatı ile nitelenmesi, sıfat içerikli anlam taşıyan isimlerin kastedildiğini, sadece yüce zata delâlet eden isimlerin kastedilmediğini gösterir. Gerçi yüce Allah'ın isimleri arasında bu tür anlamsız, sadece yüce zata delâlet etmekle yetinen isimler yoktur. Her sıfat içerikli anlam da yeterli değildir. Sıfat içerikli anlamda bir güzellik bulunması gerekir. Güzellik ifade eden her sıfat içerikli anlam da yeterli değildir. İlâhî zat ile karşılaştırıldığında başkalarına göre daha güzel bir anlam taşıması gerekir. Meselâ yiğit ve iffetli isimleri güzel isimlerdir. Fakat yüce Allah'a yakışmazlar. Çünkü cismî bir nitelik mesajı içeriyorlar ve bu mesajdan soyutlanmaları mümkün değildir. Eğer bu mesajdan soyutlanmaları mümkün olsaydı, yüce Allah'ın isimleri arasına girebilirlerdi. Cömert, adil ve merhametli gibi.

Bir ismin Allah'ın isimleri arasına girip en güzel isimlerden olabilmesi için kemalî bir anlama delâlet etmesi, noksanlık ve yokluk çağrışımı yapmaması gerekir. Öyle bir çağrışım yapıyorsa da bu çağrışımın söz konusu anlamın noksanlıktan ve yokluktan arınmasına engel olmaması gerekir. İhtiyaç, yokluk ve sahip olmamayı gerektiren bütün anlamlarda bu durum geçerlidir. Cisimler, cisimliler, çirkin ve iğrenç fiiller ve yokluk içeren anlamlar gibi.

Bütün bu isimler, bizim konuştuğumuz dillerin ürünüdürler. Biz bu isimleri dış dünyadaki veya zihnimizdeki karşılıklarını ifade etmeleri için koymuşuzdur. Bu karşılıklarda şu veya bu oranda ihtiyaç ve eksiklik payı bulunur. Yalnız bu karşılıklardan bazıları var ki, onları

ihtiyaç ve eksiklikten arındırmak mümkün değildir. Cisim, renk, miktar ve benzeri olgular gibi. Bazı karşılıkları ise ihtiyaç ve eksiklikten arındırmak mümkündür. İlim, hayat ve kudret gibi.

Meselâ biz insanlara göre ilim, bir şeyin maddî araçlarla dışarıdan taslağını almak suretiyle o şeyi kavramaktır. Bizim için kudret, adalelerimizde var olan maddî bir keyfiyete bağlı olarak eylem kaynaklılığıdır. Hayat, sahip olduğumuz araçlar sayesinde bilebilir ve yapabilir durumda olmamızdır.

Bu isimler, bu içerikleri ile yüce Allah'a yakışmazlar. Fakat eğer biz bunların anlamlarını maddî özelliklerden arındırırsak iş değişir. O zaman bir şeyi kavrama demek olan ilim, o şeyin Allah'ın önünde hazır olması; bir şeye kaynaklık yapan demek olan kudret, o şeyi var etmek ve hayat da bilebilir ve yapabilir olmak anlamına gelir. O takdirde bu anlamları Allah'a izafe etmenin önünde hiçbir engel kalmaz. Çünkü bu anlamlar eksiklik ve ihtiyaçtan arınmış, kemalî anlamlardır. Hem akıl, hem de nakil kanıtlar ki, her kemalî sıfat Allah'a mahsustur ve O, geçmiş bir örneğe dayanmaksızın bu sıfatı başkasına yansıtır. Yani yüce Allah âlim, kadir ve diridir. Fakat ondaki bu sıfatlar, bizdeki ilim, kudret ve hayat sıfatları gibi değildir. Ondaki bu sıfatlar, şanına lâyık şekilde bu anlamların kemalî gerçeklerini içerirler ve eksikliklerden arınmıştırlar.

"En güzel isimler (Esma'ul-Hüsna) Allah'ındır." cümlesinin ifade özellikleri, -haberin mübtedadan öne geçirilmiş olması -ki hasrı ifade eder- ve "ism"in çoğulu olan "esma"nın "elif-lâm" ile süslenmiş olması -ki umumu ifade eder- bütün bu özellikler- bu cümlenin "Var olan bütün en güzel isimler Allah'a mahsustur, hiç kimse bu isimlerde O'na ortak değildir." anlamına gelmesini gerektiriyor. Yüce Allah, bu anlamların ilim, hayat, yaratma ve rahmet gibi bazılarını kendisinden başkalarına izafe ettiğine, onlara bu isimleri verdiğine göre bu anlamların Allah'a ait olmaları, onların hakikatlerinin ortaksız olarak sırf O'na mahsus olmaları demektir.

Bu gerçek, birçok ayet tarafından açıkça doğrulanıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Muhakkak bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu..."* (Bakara, 165), *"Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır."* (Nisâ, 139), *"Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar."* (Bakara, 255), *"O, kendinden başka ilâh olmayan*

diridir." (Mü'min, 66) Bütün en güzel isimlerin hakikatleri, ortaksız olarak sadece Allah'a mahsustur. Başkaları, bu isimlerden O'nun istediği ve dilediği gibi bağışladığı kadarına sahip olabilirler.

Bu gerçek, yüce Allah'ın isimlerinden söz eden Kur'ân ayetlerinin hepsi tarafından teyit ediliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8), *"De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisi ile çağırırsanız çağırın en güzel isimler O'nundur."* (İsrâ, 110), *"En güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yeryüzündeki bütün varlıklar, O'nu noksanlıklardan tenzih ederler."* (Haşr, 24) Bu ayetler, bütün en güzel isimlerin gerçeklikleri ile sadece Allah'a mahsus olduklarını ifade ederler.

Bazılarının bu ayetteki "esma" kelimesinin başındaki elif-lâmın ahd anlamını taşıdığını [dolayısıyla da bütün en güzel isimlerden değil de belirli birtakım isimlerden söz edildiği] yönündeki ihtimallerine gelince; bunun hiçbir delili, hiçbir karinesi yoktur. Böyle bir ihtimal ileri sürmelerine sebep olan tek şey, yüce Allah'ın en güzel isimlerini sayan rivayetlerdir. Bu meseleyi ayetlerin hadisler ışığında açıklaması bölümünde inşaallah ele alacağız.

"O'nu onlarla çağırın." Bu ifadedeki çağırma deyiminin bir anlamı ad koyma, isim takmadır. Onu Zeyd diye çağırdım veya seni Ebu Abdullah diye çağırdım. Yani ona ve sana bu adları taktım. Bir başka anlamı seslenmektir. O'nu, ey Rahman ve ey Rahim diye çağırın gibi. Bir diğer anlamı ibadet etmektir. Yani O'nun bu güzel isimlerin, sıfatların ve anlamların içerikleri ile sıfatlanmış olduğunun bilincinde olarak O'na ibadet edin.

Tefsir âlimleri, bu anlamların her üçünü de muhtemel görmüşlerdir. Yalnız Allah'ı çağırmanın yer aldığı değişik ayetler bu sonuncu anlamı teyit eder. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisi ile çağırırsanız çağırın en güzel isimler O'nundur." (İsrâ, 110), *"Rabbiniz dedi ki: Beni çağırın da size icabet edeyim. Bana ibadeti bırakıp da büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir."* (Mü'min, 60) Görüldüğü gibi önce çağırma ifadesi kullanılıyor, arkasından onun yerine ibadet kelimesi kullanılıyor. Böylece ikisinin aynı şey olduğu ima ediliyor.

"Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeyleri çağıran (onlara tapan)dan daha sapık kim olabilir? Oysa onlar bunların bu çağırmalarından habersizdirler ve insanlar (mahşerde) bir araya toplandıkları zaman bunlara düşman olurlar ve kulluk ettiklerini tanımazlar." (Ahkâf, 6), *"O daima diridir. O'ndan başka ilâh yoktur. O hâlde dinde ihlâslı kişiler olarak O'nu çağırın."* (Mü'min, 65) Burada kastedilen ihlâs, ibadetteki ihlâstır.

Ayetin *"O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."* şeklindeki devamı, bizim bu yorumumuzu doğrulamaktadır. Çünkü eğer çağırma ile ibadet değil de isim takma veya seslenme kastedilseydi, başka bir ayette *"Allah, (bu) nitelemeleriyle onları cezalandıracaktır."* (En'âm, 139) dendiği gibi, "yaptıkları nitelemelerin karşılığı olarak" denmesi daha uygun olurdu.

Doğrusunu bilen Allah'tır, ama buna göre ayetin anlamı, "En güzel olan bütün isimler Allah'a mahsustur, o hâlde O'na onlar aracılığı ibadet edin ve yönelin." şeklindedir. İsim takma ve seslenme anlamları ise, ibadet etme anlamının uzantıları ve ekleridir.

Onun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın...

Ayette geçen "yulhidûne" fiilinin kökleri olan "lahd" ve "ilhad" kelimeleri aynı anlamdadır. Bu anlam, uca kaymak ve ortayı bırakıp iki yandan birine meyletmektir. Bu nedenle kabrin bir yanında oyulan yarığa da "kabrin lahdi" denir. "Zarih" ise kabrin ortasında açılan yarığa denir. Bazı dil bilginlerine göre "lahd" kelimesi, bir uca meyletmek ve "ilhad" kelimesi, çekişmek ve tartışmak anlamına gelir.

"Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır." ifadesi, bağımsız bir cümledir. Çünkü gizli bir sorunun cevabı niteliğindedir. Sanki *"O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın."* deyince, "Peki onların durumu ne olacak?" sorusu sorulmuş ve bu soruya, *"Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."* şeklinde cevap verilmiştir. Esma'ul-Hüsna hakkında söylenecek başka şeyler vardır. İnşaallah bu ayetlerin tefsirinin arkasından bu konudaki incelememizi sunacağız.

181) Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.

Bu ayetle ilgili söylenecek sözlerin bazılarını bu suredeki *"Musa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayetinin (A'râf, 159) tefsiri sırasında söylemiştik. Bu ayetin o ayetten farklı olan yönüne gelince, o da şudur: Bu ayet, insanları doğru yolda olanlar ve sapıtanlar diye ikiye ayıran ve bunun kriterinin Allah'a en güzel isimlerle ibadet etmek veya bu isimler konusunda eğriliğe sapmak olduğunu vurgulayan bir söz akışı içinde yer alıyor.

Ayet, bu niteliği ile insan türü içinde her zaman az ya da çok sayıda gerçekten doğru yolda olan kimselerin bulunacağına delâlet eder. Çünkü söz konusu olan husus, Allah'ın yaratmasına dayanan gerçek hidayet ve sapıklıktır. Allah kime hidayet verirse, o doğru yolda olur. Buna karşı kimi saptırırsa, o hüsrana uğrar. Gerçek anlamda doğru yolda olmak, ancak gerçek hidayet ile mümkündür ve bu da yüce Allah'a mahsustur.

"Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır." (En'âm, 89) ayetinde ve baş-ka ayetlerde gerçek ilâhî hidayetin asla gereğinden sapmayacağını ve sapıklıktan korunmuşluğu gerektirdiğini vurgulamıştık. Bunun yanı sıra *"Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidayet verilmedikçe doğru yolu bulamayacak olan mı?"* (Yûnus, 35) ayetindeki iki şıklı ifade, hakka hidayet edenin Allah'tan başka hiç kimse tarafından doğruluğa yönlendirilmiş olmaması gerektiğine delâlet eder. Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Buna göre hidayetin bu gruba isnat edilmesi şu veya bu oranda bu grubun sapıklıktan korunmuş olduğuna ve Allah tarafından eğrilikten uzak tutulduğuna delâlet eder. Bu da ya "doğru yola ileten grup" ifadesi ile işaret edilenlerin hepsinin -peygamberler ve veliler gibi- bu masumiyet ve korunmuşluk sıfatını taşımaları şeklinde veya bu grubun bir bölümünün böyle olması şeklindedir. Bir bütünün bir bölümüne ait bir sıfatın bütüne verilmesinin Kur'ân'da örnekleri vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz İsrailoğulları'na kitap, egemenlik ve peygamberlik verdik."* (Câsiye, 16), *"Sizi krallar yaptı."* (Mâide, 20), *"Ki insanlara şahit olasınız."* (Bakara, 143) Bu ayetlerde sayılan ayrıcalıklarla sıfatlananlar, söz konusu toplulukların tamamı değil, bir bölümüdür.

Doğrusunu bilen Allah'tır, ama bu ayetin anlamı şudur: Biz size hiç olmamış olan ve insan gücünün dışında kalan bir şey emretmiyoruz. Çünkü yarattıklarımız içinde gerçek anlamdaki hidayet ile donanmış olan ve başkalarını hak aracığı ile doğru yola ileten bir grup vardır. Zira Allah onları özel hidayeti ile onurlandırmıştır.

182) Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız.

Ayetteki "nestedricuhum" fiilinin kökü olan "istidrac" kelimesi, derece derece yükseltmek veya indirmek ya da bir şeye veya bir yere adım adım yaklaştırmak anlamına gelir. Kelime, kullanıldığı yer karinesi ile dünyada ve ahirette helâke yaklaştırmak anlamını taşır.

Söz konusu istidracın, *"hiç farkına varmayacakları şekilde"* ifadesi ile kayıtlanması, bu yaklaştırmanın onlar için açık olmadığına, tersine maddî hayatın görüntülerine dalmışlıklarında gizlenmiş olduğuna delâlet etmesi içindir. Bu yüzden onlar şiddetini arttıran zulümleri ile yavaş yavaş helâke yaklaşırlar. Bu süreç, nimetlerin arka arkaya yenilenmesi şeklinde işler. Öyle olunca bu nimetlerin zevkleri ile meşgul olmak, onları durumlarının sonucunu düşünmekten alıkoyar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik de sayıca çoğaldılar." (Â'râf, 95), *"Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın! Azıcık bir yararlanmadır bu. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!"* (Âl-i İmrân, 196-197)

Diğer yandan bu kimseler Rablerini hatırlarından çıkarınca ve O'nun ayetlerini, yalanlayınca Allah dışındaki tali sebeplere sarıldıkları için kalp huzurunu ve gönül güvenini kaybederler. Vicdan azabına, iç kaygıya, sebep eksikliğine ve belâ birikimine yakalanırlar. Bu durumlarının hayatın kendisi olduğunu sanırlar. Mutlu hayatın gerçek anlamını unuturlar. Dünya hayatının helâk edici cazibelerine daldıkça vicdan azapları artar. Ama bu durumu nimet artışı sanırlar. Sonunda ahi-ret azabı ile karşılaşırlar ki, bu azap dünyadaki psikolojik azaplardan daha acı ve daha dehşetlidir. Kısacası bu kimseler Rablerinin ayetlerini yalanladıkları için tehdit edildikleri günleri ile karşı karşıya gelinceye kadar yavaş yavaş azap içinde acı akıbetlerine doğru ilerler.

Yüce Allah buyuruyor ki: *"Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."* (Ra'd, 28), *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."* (Tâhâ, 124), *"Onların malları ve evlâtları seni imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla ancak dünya hayatında onlara azap vermeyi ve onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor."* (Tevbe, 55)

Bu açıklamamız, istidracın başka bir anlamıdır. Fakat bir sonraki ayette yer alan *"Onlara mühlet veririm"* ifadesi bu anlamla uyuşmaz. Buna göre burada istidracın ilk anlamda kullandığı kesinlik kazanıyor.

183) Onlara mühlet veririm, hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

Ayetteki "umlî" fiilinin kökü olan "imlâ", mühlet vermek anlamındadır. *"Hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır."* cümlesi, son iki ayetin bütününün sebebidir. *"Yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız."* ifadesindeki çoğul ikinci şahıstan *"Onlara mühlet veririm"* cümlesinde tekil birinci şahsa geçilmesinin sebebi, onların ilâhî rahmetten mahrum edilerek helâke sürüklenmelerinin daha güçlü şekilde vurgulanmasıdır.

Ayrıca bu ayetteki "umlî" fiilinin kökü olan "imlâ", onlara belirli bir sürenin bitimine kadar mühlet tanımak demektir. Buna göre bu ayet, *"Eğer Rabbinden belli bir süreye kadar erteleme sözü geçmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi."* (Şûrâ, 14) ayeti ile aynı anlamdadır. Bu ayette zikredilen söz, yüce Allah'ın Âdem Peygamber'i (a.s) yere indirdiği sırada Allah'ın kendisine söylediği *"Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36) şeklindeki sözdür. Bu ilâhî bir hükümdür. Hüküm sadece O'na mahsustur, onda hiçbir ortağın payı yoktur. Oysa arka arkaya nimet vermek ve nimetleri yenilemek demek olan istidraçta durum böyle değildir. Çünkü bu nimetler insanlara melekler ve ilâhî emir aracılığı ile sunuluyor. Bu yüzden istidraçtan söz edilirken çoğul ikinci şahıs kullanılmıştır. Ama mühlet verme ve istidraç ile mühlet vermenin sonucu olan tuzak kurma meselesine değinilirken, bu sıyga değiştirilerek tekil birinci şahıs kullanılmıştır.

184) Onlar düşünmediler mi ki, arkadaşlarında bir delilik yoktur. O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.

Bu ayetin bileşimi konusunda tefsirciler arasında çok farklı görüşler vardır. Sözün akışından ilk akla gelen ihtimal, *"Onlar düşünmediler mi?"* cümlesinin yadırgama ve azarlama amaçlı bağımsız bir söz olması ve arkasından gelen *"arkadaşlarında bir delilik yoktur."* cümlesinin, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik davasının doğruluğunu anlatan başka bağımsız bir söz olmasıdır. Aynı zamanda bu cümle ile onların üzerinde düşündükleri konuya işaret ediliyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar düşünmediler mi ki, arkadaşları Muhammed'de bir delilik yoktur. Düşünselerdi gerçeği kesinlikle anlarlardı. Evet, onda bir delilik yoktur. O sadece bir uyarıcıdır.

Ayette Peygamberimizden (s.a.a) "onların arkadaşları" şeklinde söz edilmesi, kullanılan ispat mantığına işaret etmek içindir. Şöyle ki, Peygamberimiz (s.a.a) hayatı boyunca onların içinde ve onlarla yan yana yaşıyordu. Buna göre eğer onda bir delilik olsa idi, bunun kesinlikle farkına varırlardı. O hâlde o getirdiği mesaj konusunda apaçık bir uyarıcıdır.

Ayette geçen "cinnetun" kelimesi, ileri sürüldüğüne göre bir tür delilik anlamına gelir. Gerçi cin kökenli bir fert anlamında olması da caizdir. Çünkü onların inanışına göre mecnun, içine cin kökenli bir fert girmiş kişi demektir ve o cin içine girdiği kişinin dili ile konuşur.

185) Onlar göklerin ve yerin ve Allah'ın yarattığı her şeyin egemenliği (melekutu) ve ecellerinin yaklaşmış olabileceği hak-kında düşünmediler mi?...

Daha önce birkaç kez belirttiğimiz gibi ayette geçen "melekut" kelimesi, Kur'ân dilinde *"O'nun yasası, bir şeyin olmasını dilediği zaman ona 'Ol' demesidir. O şey hemen oluverir. Her şeyin egemenliğini (melekutunu) elinde bulunduran (o Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir."* (Yâsîn, 83) ayetlerinden anlaşılacağı üzere varlıkların Allah'a dönük iç yüzü demektir ve *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt getirebilsin) ve kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) ayetinden anlaşılacağı gibi, varlıkların bu yüzüne bakmak ile kesin iman birbirinden ayrılmaz bir ikili oluşturur.

Ayetin amacı, onları varlıkların bu görkemli yüzüne sırt çevirdikleri, bu yüzü unuttukları için azarlamaktır. Çünkü varlıkların bu yüzü-

ne baksalar, benimsemeye çağırıldıkları ilkelerin gerçek olduğunu anlayacaklardı.

"ve Allah'ın yarattığı her şey" cümlesi, *"gökler"* kelimesine matuftur. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar niye gökler ile yeryüzünün ve diğer bütün varlıkların yaratılışına bakmazlar? Fakat bu bakış, varlıkların kendilerine yönelik ve varlıkların tabiî özellikleri hakkında bilgi sağlayan bir bakış olmamalıdır. Tersine bu bakış, varlıkların varoluşlarının bağımsız olmadığı, başkası ile bağlantılı olduğu, bütün gelişmelerini düzenleyen ve âlemlerin Rabbi olan bir Rabbe muhtaç oldukları ile ilgili yüzlerine dönük olmalıdır.

"ve ecellerinin yaklaşmış olabileceği" ifadesi de, *"egemenliği (melekutu)"* ifadesine matuftur. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlar ecellerinin yaklaşmış olabileceğini düşünmüyorlar mı? Çünkü bu ihtimali göz önüne almak, onları, sapıklıklarını ve yoldan çıkmışlıklarını devam ettirmekten alıkoyabilir. Zira insanları ahiret konusu ile meş-gul olmaktan alıkoyan ve yüzünü dünya ile oyalanıp aldanmaya yönelten en büyük faktör, ne zaman geleceği belli olmayan ölümü unutmaktır. Ama insan dikkatini bu meseleye yöneltip ecelini bilmediğini ve yaklaşmış olma ihtimalinin olduğunu görünce, bu bilinç, insanın gaflet kaynaklarını kurutur ve onu ihtiraslarına uymaktan ve uzun vadeli arzular beslemekten alıkor.

"O hâlde ondan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?" ifadesindeki *"ondan sonra"* sözündeki "o" zamiri, sözün akışından anlaşılacağı üzere Kur'ân'ın yerini tutmaktadır. Bu cümle, onların iman etmelerinden ümit kesme anlamı taşır.

Cümlenin anlamı şudur: Kur'ân ki, yüce Allah'ın onlara sözü ile tecellisidir, yüce Allah Kur'ân'da onlara akıllarının kabul etmeye mecbur kaldığı deliller, burhanlar ve güzel öğütlerle hitap ediyor, bunun yanı sıra o aynı zamanda çarpıcı bir mucizedir; eğer onlar bu Kur'ân'a inanmıyorlarsa, başka bir söze kesinlikle inanmazlar. Çünkü yüce Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Bu yüzden onların, söylenen sözü anlamaları ve hakka iman etmeleri mümkün değildir. Bundan dolayı bu ayeti, *"Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yoktur..."* ayeti izliyor.

186) Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yoktur ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.

Ayette geçen "ya'mehûn" fiilinin kökü olan "ameh" kelimesi, şaşkınlık ve sapıklık veya delili kavramama içinde debelenme anlamına gelir. Ayette bu durumun karşıtına yer verilmiyor. Bu da Allah'ın doğru yola ilettiği kimseyi hiç kimsenin sapıklığa düşüremeyeceğidir. Çünkü bu ayetin amacı, bir önceki ayet olan *"O hâlde ondan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?"* ayetinin sebebini belirtmektir. Sanki "Niçin onlar başka bir söze kesinlikle inanmazlar?" diye sorulmuş da bu soruya, "Çünkü Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için yol gösteren yoktur." diye cevap verilmiştir.

ESMA'UL-HÜSNA HAKKINDA

1- Esma'ul-Hüsna'nın Anlamı Nedir ve Onlara Varmanın Yolu Nedir?

Dünyaya ve gözlemlediğimiz varlık görüntülerine gözlerimizi ilk açtığımızda idrakimiz, kendimiz ve bize en yakın olan gerçekler üzerinde yoğunlaşır. Bu gerçekler, varlığımızın devamını sağlayan güçlerimizin gerekleri doğrultusunda dışımızdaki kâinatla olan ilişkilerimizdir. Buna göre kendimiz, güçlerimiz ve bu güçlerle bağlantılı davranışlarımız, idrakimizin kapısını ilk çalan uyarıcılardır. Fakat kendimizi, güçlerimizi ve davranışlarımızı bağımsız olarak görmeyiz, başkasıyla bağlantılı olduğunu görürüz.

Buna göre insanın ilk gözlediği gerçeklerden biri ihtiyaç gerçeğidir. İnsan bu gerçeği kendi nefsinde, kendisi ile bağlantılı güçlerde ve davranışlarda ve dışındaki dünyada müşahede eder. Bunu müşahede edince ihtiyaçlarını karşılayacak, eksikliklerini giderecek ve her şeyin varıp dayanacağı bir zatın varlığına hükmeder. Bu zat, yüce Allah'tır. *"Ey insanlar, sizler Allah'a muhtaçsınız; Allah ise mutlak zengin ve övülmeye lâyık olandır."* (Fâtır, 15) ayeti, bizim bu gözlemimizi ve hükmümüzü teyit eder.

Tarih, insanlar arasında Allah inancının ne zaman ortaya çıktığını belirleyememiştir. Çünkü insan türünün yaşadığı en eski çağlarda bile bu inancın insana eşlik ettiği görülüyor. Günümüzde ilk insanın sadeliğini temsil eden Amerika ve Afrika kıtalarının yerlileri üzerinde yapılan ilmî araştırmalar, onların tabiat üstü yüce bir varlığa inandıkları-

nı ortaya koyuyor. Gerçi içerik belirsizliği vardır, ama bu inanç özünde Allah inancıdır. Çünkü her şeyin son olarak varıp dayandığı bir zatın varlığını kabul etmek, insan fıtratının gereklerindendir. Fıtratın ilhamından sapılmadıkça bu bilinçten sapılmaz. Bu bilinçten saptıracak faktör, insana musallat olan bir şüphe olur. Tıpkı tabiatının sakındırmasına rağmen zehirli bir maddeyi kullanmayı alışkanlık hâline getirip ondan hoşlanan kimse gibi.

İlâhîyat bilgileri ile ilgili incelemede karşımıza çıkan en eski bilgi de şudur: Biz her şeyin Allah'ta son bulduğunu, her şeyin oluşumunun ve varoluşunun O'na dayandığını kabul ediyoruz. O her şeyin malikidir. Zira biliyoruz ki, eğer O, bu varlığa malik olmasaydı, onu başka şeylere yansıtması mümkün olmazdı. Üstelik görüyoruz ki, bu nesnelerin bazılarının mahiyeti, bütünüyle ihtiyaçtan ve eksiklikten ibarettir. Oysa yüce Allah, her türlü ihtiyaçtan ve eksiklikten münezzehtir. Çünkü her şey ihtiyacını ve yetersizliğini gidermede O'na döner.

Buna göre mutlak anlamda malikiyet de, egemenlik de O'na mahsustur. Yani Allah bizim varlık âleminde karşılaştığımız bütün kemal sıfatlarının malikidir. Hayat, güç, ilim, işitme, görme, rızk, rahmet, izzet ve başkaları gibi.

Dolayısıyla yüce Allah diridir, kadirdir, bilendir, işitendir, görendir. Çünkü bu sıfatları yok saymak, eksikliğin varlığını kabul etmektir ki, yüce Allah için eksiklik söz konusu değildir. Yine yüce Allah rızk verendir, merhametlidir, azizdir, diriltendir, öldürendir, varoluşu başlatandır, tekrar geri döndürendir, tekrar yeniden diriltendir. Çünkü rızk, rahmet, izzet, diriltmek, öldürmek, başlatmak, geri döndürmek ve tekrar diriltmek O'nun elindedir. Yine o subbuhtur, kuddüstür, yücedir, büyüktür, uludur vs.

Bu sıfatlarla yokluk ve eksiklik ifade eden her türlü sıfatı O'na yakıştırmamayı, O'ndan nefyetmeyi kastederiz.

İşte Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının varlığını bu sade yoldan giderek ispat ederiz. Bu konuda Kur'ân'ın mesajını onaylamış oluyoruz. Bilindiği gibi Kur'ân'ın çok sayıda ayetinden milkin de, mülkün de (malikiyetin de, egemenliğin de) mutlak anlamda Allah'a ait olduğu vurgulanıyor. Burada o ayetleri sıralamaya gerek yoktur.

2- Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Sınırları

Yukarıdaki açıklamalarımız ortaya koydu ki, biz kâinatın çeşitli kesimlerinde gördüğümüz eksiklikleri ve ihtiyaç sıfatını yüce Allah'tan uzak tutuyoruz. Bu eksiklikler ve ihtiyaç hâli, kemalin karşı kutbunda yer alır. Ölüm, yokluk, fakirlik, zillet, acizlik, cehalet gibi. Bilinen bir gerçektir ki, özleri itibariyle olumsuzluk ve yokluk anlamı taşıyan bu sıfatların uzak tutulmaları, reddedilmeleri kemalin ispatına dönüktür. Yani fakirliği reddetmekte zenginliğin ispatı, zilleti, acizliği ve cehaleti reddetmekte izzetin, kudretin ve ilmin ispatı vardır.

Hayat, güç, ilim gibi yüce Allah'ta var olduğunu ispat ettiğimiz kemal sıfatlarına gelince, bilindiği gibi biz Allah'ın varlık âleminde mevcut olan bütün kemal sıfatlarının O'nun mülkü olduğunu kabul ederek bu sıfatların varlığını ispat ediyoruz. Yalnız bu sıfatları taşıyan diğer varlıklardaki mevcudiyetleri itibariyle kaçınılmaz şekilde barındırdıkları ihtiyaç ve eksiklik yönlerini yüce Allah'tan uzak tutuyoruz.

Meselâ insanda ilim, bilineni huzurî şekilde kuşatmaktır. Bu kuşatma, bedenî güçlerle dışarıdan taslağı soyutlayıp almak yolu ile gerçekleşir. Fakat yüce Allah'a yakışan biçimi, huzurî kuşatmanın özüdür. Bilinenin daha önce dış dünyada var olmasını gerektiren taslak alma ve bunun için bedenî algılama araçlarına ihtiyaç duyulmasına gelince, bunlar yüce Allah'tan uzak tutulması gereken eksiklikten kaynaklanır. Kısacası olumlu anlamın özünü O'nun için sabit görürüz, fakat eksikliğe ve ihtiyaca yol açan örneklerin özelliklerini O'ndan uzak tutarız.

Sonra şu var: Yüce Allah'tan her türlü eksikliği ve ihtiyacı uzak tutuyoruz. Oysa bir şeyin bir sınırla sınırlandırılması, o sınırın söz konusu şeyin varlığını bir noktada sona erdirmesi demektir ki, bu da bir eksiklik türüdür. Çünkü hiçbir şey kendini sınırlamaz. Başka bir şey tarafından sınırlanır. Bu başka şey zorla onun için sınır ve nihayet belirler. Bundan dolayı her türlü sınırı ve nihayeti Allah'tan uzak tutarız. Yüce Allah, *"O kahredici birdir."* (Ra'd, 16) ayetinde ifade edildiği gibi zatında ve sıfatlarında hiçbir şeyle sınırlı değildir. O, her şeyi kahredip kuşatan bir birliğin sahibidir.

Bu noktaya dayanarak O'nun sıfatlarının zatının aynısı olduğuna ve her sıfatının da öbürünün aynısı olduğuna hükmediyoruz. O'nun sı-

fatları sadece anlam itibariyle birbirinden ayırt edilebilir. Çünkü eğer biz insanlarda olduğu gibi meselâ O'nun ilmi, gücünden başka olsaydı ve bu sıfatların her biri onun zatından başka olsaydı, bunların her biri öbürünü sınırlar ve öbürü berikinin sınırında son bulurdu. O zaman sınırlanan, sınır ve son söz konusu olurdu. Bunların sonucu olarak bileşim ve başka bir şey tarafından sınırlanan bir sınırlayıcıya ihtiyaç ortaya çıkardı ki, yüce Allah bunların hepsinden münezzehtir. Bu sıfatlar O'nun birliğinin sıfatlarıdır; hiçbir yönden bölünmezler, ne dış âlemde, ne de zihinde sayıca çoğalmazlar.

Bu açıklamalardan, yüce Allah'ın sıfatlarının anlamlarında ispatın değil, olumsuzlamanın söz konusu olduğu görüşünün çürüklüğü de ortaya çıkar. Bu görüşe göre ancak böylece O'nun yaratıkların sıfatlarından tenzih edilmesi gerçekleşmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın ilminin, gücünün, hayatının anlamı cahilliğin, âcizliğin, ölümün olmamasıdır. Diğer yüce sıfatlarda da durum böyledir.

Bu görüşün çürüklüğünün sebebi, bütün kemal sıfatlarının Allah'tan uzak tutulmasını gerektirmesidir. Oysa daha önce söylediğimiz gibi bizim fıtrî yönelişimiz bunu reddeder ve Kur'ân ayetlerinden anladığımız bu görüşle çelişir.

Bu görüşün bir benzeri, Allah'ın sıfatlarının zatından başka şeyler olduğunu söylemek veya O'nun sıfatlarını yok sayıp bu sıfatların sonuçlarının varlığını kabul etmek veya O'nun sıfatları ile ilgili olarak ileri sürülen başka dayanaksız görüşleri savunmaktır. Bunların hepsi, yukarıda söylediğimiz gibi fıtrî yönelişimiz tarafından reddedilmiştir. Başka bir yerde bu görüşlerin asılsızlığı daha geniş şekilde açıklanacaktır.

3- Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Kısımları

Açıkladığımız fıtrî yönelişten şu sonuç çıkıyor: Yüce Allah'ın sıfatları içinde ilim ve hayat gibi subutî ve olumlu anlam taşıyanları vardır. Bunlar kemal anlamı içerirler. Onların içinde selbî ve olumsuz anlam taşıyanları da vardır. Bunlar subbuh ve kuddüs gibi tenzih içerikli sıfatlardır. Böylece Allah'ın sıfatları subutî ve selbî sıfatlar olarak ikiye ayrılır.

Yine bu sıfatlar içinde hayat, güç, ilim gibi Allah'ın zatının aynısı olan, zatına ek bir nitelik taşımayan sıfatlar vardır. Bunlar zatî sıfat-

lardır. Bu sıfatların bir bölümü ise, yaratma ve rızk gibi tahakkukları için daha önce zatının tahakkukunun farz edilmesini gerektirenler vardır. Bunlar fiilî sıfatlardır. Bunlar Allah'ın zatına ekli, fiil makamından çıkarılan sıfatlardır. Bu sıfatların fiil makamından çıkarılmış olmalarının anlamı şudur:

Meselâ biz yararlandığımız ve içinde yüzdüğümüz nimetlerin Allah'a nispetini, bir hükümdarın orduya verilmesini kararlaştırdığı erzakın o hükümdara nispeti gibi değerlendirir ve bu nimetlere rızk adını veririz. Bu rızk Allah'a dayandığı için de Allah'a razık (rızk veren) adını veririz. Yaratma, rahmet, mağfiret ve diğer fiilî sıfatlar ve isimler de böyledir. Bu sıfatlar Allah'a izafe edilirler ve Allah bu isimlerle anılır; ama hayat, güç gibi zatî sıfatlarda olduğu gibi bu sıfatların anlamları ile donanmış sayılmaz. Eğer O bu sıfatlarla gerçek anlamda donanmış olsaydı, bunlar zatının dışında olmayan zatî sıfatlar olurlardı. Bu bakımdan Allah'ın sıfatları ve isimleri başka bir bölünme ile zatî ve fiilî olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Bir başka bölünmeyle de Allah'ın sıfatları ve isimleri nefsî ve izafî olmak üzere ikiye ayrılırlar. Hayat gibi anlamlarında zat dışında başka bir şeye izafîlik bulunmayan sıfatlar nefsî sıfatlardır. Zat dışında başka bir şeye izafîlik anlamı taşıyanlar ise, izafî sıfatlardır. Bu izafî sıfatların bir bölümü, yoktan var etme ve yaratma gibi izafîlik anlamının yanı sıra nefsîlik anlamı da taşır. Bunlar izafîlik içerikli nefsî sıfatlardır. Diğer bir bölümü yaratıcılık ve rızk vericilik gibi sırf izafîlik anlamı taşır ki, bunlar katıksız izafî sıfatlardır.

4- Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Bize ve Birbirine Nispeti

İsim ile sıfat arasında bir fark yoktur. Fakat sıfat, zatın taşıdığı bir anlama delâlet eder. Bu sıfat, zatın aynısı olabileceği gibi zatın başkası da olabilir. Oysa isim, bir sıfatla donanmış bir zata delâlet eder. Buna göre hayat ve ilim sıfattır. Ama diri ve âlim isimdir. Kelimenin fonksiyonu bir anlama delâlet etmekten, o anlamın ortaya çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğuna göre sıfatın ve ismin mahiyeti, o sıfatı ve ismi ifade eden kelimenin ortaya koyduğu anlamdır.

Buna göre hayat kelimesinin içeriği olan hayatın gerçeği, Allah'ın sıfatıdır ve bu sıfat zatın aynısıdır. Zatın aynısı olan hayat gerçeği ile donanmış zatın gerçeği de, Allah'ın ismidir. Bu açıdan diri ve hayat,

anlattığımız bakış açısı ile ismin ve sıfatın kendisi olmakla birlikte, ismin ve sıfatın isimleridirler.

Yukarıda değindiğimiz gibi isimlerle ilgili fıtrî yönelişimiz bizi şu sonuca götürür: Kâinatta kemal sıfatları müşahede etmekle kesin hükme varıyoruz ki, yüce Allah bu sıfatları isim olarak taşıyor. Çünkü O, söz konusu mükemmelliklerin malikidir ve onları bize yansıtmaktadır. Eksiklik ve ihtiyaç içerikli sıfatları müşahede etmekle de kesin hükme varıyoruz ki, yüce Allah bu eksikliklerden münezzehtir, bunların karşıtı olan kemal sıfatlarını taşımaktadır ve bu kemal sıfatlarıyla bizdeki eksikliği ve ihtiyacı dilediği kadarı ile gidermektedir. Yani kâinatta ilmi ve gücü müşahede etmekle yüce Allah'ın ilim ve güç sahibi olarak bu sıfatlarını dilediği ölçüde yarattıklarına yansıttığı hükmüne varırız. Buna karşılık kâinatta cehaleti ve âcizliği müşahede etmekle yüce Allah'ın bunlardan münezzeh olduğu, karşıtları olan ilim ve güç sıfatlarını taşıdığı ve bu sıfatları ile bizim ilme ve güce olan ihtiyacımızı dilediği oranda giderdiği sonucuna varırız. Diğer sıfatlarda da durum böyledir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, varlıkların yaratılış özellikleri, Allah'ın sıfatları aracılığıyla O'nun yüce zatı ile bağlantılıdır. Yani Allah'ın sıfatları, O'nun zatı ile yaratıkları arasında aracıdırlar. Yani yüce Allah âlim, kadir, rızk veren, nimet bağışlayan olduğu için bize ilim, güç, rızk ve nimet aktarıyor. Bizim cahilliğimiz O'nun ilmi ile, bizim âcizliğimiz O'nun gücü ile, bizim zilletimiz O'nun izzeti ile, bizim fakirliğimiz O'nun zenginliği ile ve bizim günahlarımız O'nun affı ve mağfireti ile ortadan kalkıyor. Başka bir deyişle: O, kahrı ile bizi kahreder, sınırsızlığı ile bizi sınırlar, sonsuzluğu ile bize nihayet biçer, yüceliği ile bizi alçaltır, izzeti ile bizi zelil eder, egemenliği ile üzerimizde dilediği hükmü verir, malikiyeti ile üzerimizde dilediği şekilde tasarrufta bulunur. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Biz insanlar, saf fıtratımızın sezgisi ile bu gerçeğe uygun bir tutum takınıyoruz. Meselâ Allah'tan zenginlik dileyen kimse, O'na "zengin, aziz ve kadir" isimleri ile dua ediyor, "ey can alan, ey zelil eden Allah, bana zenginlik ver." demiyor. Allah'tan şifa dileyen hasta, "Ey şifa veren, ey afiyet bağışlayan, ey esirgeyen, ey merhamet sahibi Allah, bana merhamet et, bana şifa ihsan et." diye dua eder. Hiçbir zaman, "Ey can alan, ey intikam alan, ey günahkârların yakasına yapışan

Allah, bana şifa ver." demez. Bu kural bütün istek türlerimizde geçerlidir.

Bizim bu tutumumuz ve hükmümüz, Kur'ân tarafından da doğrulanıyor. Kur'an, bu bakış açısının en sadık şahididir. Çünkü ayetlerin sonunda o ayetlerin metinlerinin içerikleri ile uyumlu ilâhî isimler yer aldığı gibi, ayetlerin metinlerinde anlatılan gerçekler yerine uygun bir veya iki ilâhî isimle gerekçelendirilir. Kur'ân, semavî kitaplar içinde içeriğini ilâhî isimlerle anlatan, bize isimlerin bilgisini öğreten tek kitaptır.

Açıkça ortaya çıkıyor ki, biz insanlar, Allah'ın isimleri aracılığı ile O'nunla ve isimlerinin görünen âlemimizin alanına dağılmış sonuçları ile O'nun isimleri ile bağlantılıyız. Buna göre Allah'ın cemal ve celâl isimlerinin şu âleme yansıyan sonuçları, biz insanlar ile O'nun hayat, ilim, güç, izzet, yücelik, ululuk gibi cemal ve celâl isimleri arasında bağlantı sağlıyor. Sonra da bu isimler, bizimle O'nun, âlemin bütün kesimlerinin bağımsızlıklarında kendisine dayandığı yüce zatı arasında bağlantı kuruyor.

Yüce Allah'ın isimlerinin bizim üzerimizdeki etkileri, genişlik ve darlık bakımından farklılık gösterir. Bu genişlik ve darlık, bu isimlerin kavramlarındaki genelliğe ve özelliğe paraleldir. Meselâ bize yansıyan ilim bağışından işitme, görme, hayal ve akıl yürütme alt sonuçları ortaya çıkar. Sonra bize verilen ilim, güç, hayat ve başka bazı bağışlar; rızk verme, nimet bağışlama ve cömertliğin kapsamına girer. Sonra da ilim, af, mağfiret ve benzeri şeyler, genel merhametin kapsamına girer.

Bundan ortaya çıkıyor ki, Allah'ın isimleri arasında genişlik-darlık, genellik ve özellik bakımından farklılık vardır. Bu farklılık, o isimlerin dünyamıza yansıyan sonuçlarına paraleldir. Bu isimlerin kimi özel, kimi ise geneldir. Onların özellikleri ve genellikleri, sonuçlarında beliren gerçeklerin özelliğine ve genelliğine bağlıdır. Onların gerçekleri arasındaki bağlantının niteliğini de, kavramları arasındaki bağlantı ortaya çıkarır. Meselâ ilim ismi diri ismine nispetle özel, fakat işiten, gören, şahit olan, lütuf sahibi, haberdar ve rızk veren isimlerine göre geneldir. Rızk veren ismi Rahman ismine göre özel, fakat şifa veren, yardım eden ve hidayet bağışlayan isimlerine göre geneldir. Diğer isimlerdeki durum da böyledir.

Allah'ın en güzel isimleri, gitgide genişleyen bir alana yayılır. Bu alanın en aşağı noktasında altında başka isim bulunmayan isim veya isimler yer alır. Sonra bu alan gitgide genişler ve genellik kazanır. Her ismin üzerinde ondan daha geniş ve daha genel olan isimler yer alır. Bu genişleme, Allah'ın en büyük isminde son bulur. Bu en büyük isim, tek başına bütün isimlerin gerçeklerini kapsamına alır, değişik gerçekler bütünü ile onun altında yer alır. Bu isim, çoğu kere İsm-i A'-zam (en büyük isim) diye adlandırdığımız ilâhî isimdir.

Bilinen bir gerçektir ki, bir ilâhî isim ne kadar genel olursa âlemdeki etkisinin çapı daha genel, ondan kaynaklanan bereketler daha büyük ve daha tam olur. Çünkü az önce söylediğimiz gibi sonuçlar isimlere bağlıdır. Buna göre isimlerin genellik ve özellik durumunun aynısı, etkilerinde aynen görülür. Böyle olunca İsm-i A'zam, bütün etkilerin kendisinde son bulduğu, her şeyin kendisine boyun eğdiği isimdir.

5- İsm-i A'zam'ın Anlamı

Yüce Allah'ın isimleri arasında kendisi ile yapılan duaların kabul edildiği ve hiçbir şeyin etkisi dışında kalmadığı kelime kalıbında bir ismin olduğu kanaati insanlar arasında yaygındır. Fakat bu iddiayı iler sürenler, Allah'ın bilinen hiçbir isminde bu özelliği bulamadıkları için bu ismin bizim bilmediğimiz harflerden oluştuğuna, o ismi bulmamız hâlinde her şeyin irademize boyun eğeceğine inanırlar.

Muskalar ve dualarla uğraşanların kanaatlerine göre İsm-i A'zam'ın bir kelime kalıbı vardır. Bu kelimenin delâleti sözlük anlamına göre değil, tabiî yapısına bağlıdır. Ayrıca bu ismin harfleri ve bu harflerin dizilişi, ihtiyaçlara ve isteklere bağlı olarak değişir. Onların bu ismi bulma hususunda özel yöntemleri vardır. Bu yöntemlerle önce harfleri ortaya çıkarırlar, sonra onları arka arkaya dizerek onunla dua ederler. Bunu onların yöntemlerini inceleyenlerden biliyoruz.

Bazı rivayetlerde buna yönelik işaretler de vardır. Meselâ bir rivayette, Bismillahirrahmanirrahim ile İsm-i A'zam arasında gözün siyahı ile beyazı arasındaki yakınlıktan daha ileri derecede bir yakınlık olduğu ileri sürülüyor. Başka bir rivayete göre İsm-i A'zam, Ayet'el-Kürsî ile Âl-i İmrân Suresi'nin başlangıcındadır. Bir başka rivayete göre onun harfleri Fâtiha Suresi'nde dağınık olarak bulunmaktadır. İmam

bu harfleri bilir. İstediği zaman onları bir araya getirip onunla dua eder ve duası kabul edilir.

Bir diğer rivayete göre Süleyman Peygamber'in veziri Asıf b. Berhıya, İsm-i A'zam'ın harflerinden bazısını biliyordu. Onunla dua ederek Saba Kraliçesi'nin tahtını göz kırpma süresinden daha kısa bir zaman zarfında Süleyman Peygamber'in önüne getirdi.

Yine bir başka rivayete göre İsm-i A'zam yetmiş harften oluşur. Allah bu harflerin yetmiş ikisini peygamberleri arasında bölüştürdü ve bir harfini kendi katında gayp ilminde saklı tuttu. Bunlar gibi İsm-i A'zam'ın, harflerin dizimi ile oluşmuş bir kelime olduğuna işaret eden daha birçok rivayet vardır.

Sebep-sonuç ve bunların özellikleri ile ilgili gerçek bir inceleme, bu kanaati geçersiz kılar. Çünkü gerçek etki, etki edecek şeylerde güç ve zayıflık bulunması ile etki eden ve etkilenen şeyin arasında bir benzerlik olup olmamasına dayanır. Harflerden oluşan bir isim, sözünün özelliği bakımından değerlendirildiğinde arazî niteliklerden olan bir işitilebilen sesler dizisinden ibarettir. Bu isim, düşünülen anlamı bakımından değerlendirildiğinde ise hiçbir şey üzerinde asla etkisi olmayan bir zihnî tasarıdan ibarettir. Gırtlaklarımız yolu ile ortaya koyduğumuz bir sesin veya zihnimizde canlandırdığımız hayalî bir tasarının, varlığı ile her şeyi kahretmesi, istediğimiz şey üzerinde dilediğimiz tasarrufu yapması, göğü yere dönüştürmesi, dünyayı ahirete çevirmesi veya bunların terslerini gerçekleştirmesi imkânsızdır. Çünkü o sesin ve o tasarının kendisi bizim irademizin sonucu ve ürünüdür.

Yüce Allah'ın isimleri ve özellikle O'nun İsm-i A'zam'ı gerçi kâinatta etkilidir ve yüce zatından şu görünen âleme feyiz inmesinin araçları ve sebepleridir; fakat bu isimler, herhangi bir dilde onlara delâlet eden kelimelerin lafızları ile veya bu kelimelerin zihinlerde canlandırdığı anlamları ile değil, gerçeklikleri ve hakikatleri ile etki yaparlar. Bu şu demektir: Yüce Allah, her şeyin faili ve var edicisidir. Bu mucitliğini o şeye uygun sıfatını içeren uygun ismi ile gerçekleştirir. Yoksa bu mucitlikte kelimelerin veya zihinde kavranan taslakların ya da yüce zatı dışında başka bir gerçeğin etkisi yoktur.

Yalnız yüce Allah, *"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* (Bakara, 186) ayetinde buyurduğu gibi kendisine dua edenin duasını kabul edeceğini vadediyor. Bunun için duanın ve dile-

ğin gerçek olması ve bu ayetin tefsiri sırasında vurgulandığı gibi başkasına değil de yüce Allah'a yöneltilmiş olması gerekir. Buna göre kim bütün sebeplerden koparak bir dileğinin yerine getirilmesi için sırf Allah'a sarılırsa, dileğine uygun ilâhî ismin hakikatine sarılmış olur. O zaman o isim gerçeği ve hakikati ile etkisini gösterir ve kulun dileği kabul olur.

İşte isimle duanın hakikati budur. Dua edenin sarıldığı ismin durumuna göre meydana gelen etkinin özelliği veya genelliği belirlenir. Eğer bu isim İsm-i A'zam olursa, her şey onun gerçekliğine boyun eğer ve bu isim ile dua edenin duası mutlaka kabul olur. İşte bu konudaki rivayetleri ve duaları böyle yorumlamak gerekir. Yoksa kelimeden ibaret isme ve onun kavramına olağanüstü bir etki atfetmek doğru değildir.

Yüce Allah'ın isimlerinden birini veya İsm-i A'zam'ın bazı bölümlerini peygamberlerinden birine ve bir kuluna öğretmesinin anlamı, yüce Allah'ın dua eden kuluna o isme sarılarak dua etmesinin yolunu açmasıdır. Bu arada elbette o ismin bir kelime kalıbı ve bir anlamı vardır. Bunun sebebi, kelimelerin ve anlamlarının, hakikatleri bir nevi muhafaza eden araçlar ve sebepler olmalarıdır. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Bilmek gerekir ki, kimi zaman bir özel isim sadece yüce Allah'a verilebilir, O'ndan başkalarına takılamaz. Nitekim "Allah" ve "Rahman" isimlerinin böyle oldukları ileri sürülmüştür. "Allah" ismi, yüce Allah'a mahsus bir özel isimdir, bizim incelediğimiz anlamda bir isim değildir. "Rahman" ismi ise, yukarıda değindiğimiz gibi anlamı yüce Allah ile başkaları arasında ortak olan ve bu nedenle de O'nun en güzel isimleri arasında yer alan bir isimdir. Bu açıklamamız, tefsir ilmi açısındandır. Meselenin fıkhî yönü ise, incelememizin çerçevesi dışında kalır.

6- Esma'ul-Hüsna'nın Sayısı

Kur'ân'da Esma'ul-Hüsna'nın sayısını belirleyen bir delil yoktur. Tersine, *"O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 8), *"En güzel isimler Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın (ibadet edin)."* (Â'râf, 180), *"En güzel isimler O'nundur. Gökteki ve yerdeki bütün varlıklar, O'nu noksanlıklardan tenzih ederler."* (Haşr,

24) ayetleri ile bunlara benzer diğer ayetler gösteriyor ki, varlık âlemindeki anlamca en güzel isimler yüce Allah'a aittir. Buna göre Esma'ul-Hüsna hiçbir sayı ile sınırlanamaz.

Kur'ân'da zikredilen Esma'ul-Hüsna'nın sayısı yüz yirmi yedidir. Bu isimler alfabetik sıraya göre şunlardır:

Elif: el-İlâh, el-Ehed, el-Evvel, el-Âhir, el-A'lâ, el-Ekrem, el-A'lem, Erham'ur-Râhimîn, Ehkem'ul-Hâakimîn, Ehsen'ul-Halikîn, Ehl'üt-Takva, Ehl'ul-Mağfire, el-Ekreb, el-Ebka.

Ba: el-Bâri', el-Bâtın, el-Bedî', el-Berr, el-Basîr.

Ta: et-Tevvab.

Cim: el-Cebbar, el-Cami'.

Ha: el-Hakîm, el-Halîm, el-Hayy, el-Hakk, el-Hamîd, el-Hasîb, el-Hâfız, el-Hafiyy.

Hı: el-Habîr, el-Hâlık, el-Hallâk, el-Hayr, Hayr'ul-Mâkirîn, Hayr'ur-Râzıkîn, Hayr'ul-Fâsılîn, Hayr'ul-Hâkimîn, Hayr'ul-Fâtihîn, Hayr'ul-Gâfirîn, Hayr'ul-Vârisîn, Hayr'ur-Râhimîn, Hayr'ul-Münzilîn.

Zal: Zü'l-Arş, Zü't-Tavl, Zü'l-İntikam, Zü'l-Fazl'il-Azîm, Zü'r-Rahme, Zü'l-Kuvve, Zü'l-Celâl-i ve'l-İkrâm, Zü'l-Meâric.

Ra: er-Rahman, er-Rahîm, er-Reuf, er-Rabb, Refîu'd-Drecat, er-Rezzak, er-Rakîb.

Sin: es-Semî', es-Selâm, Seriu'l-Hisab, Seriu'l-Ikab.

Şin: eş-Şehîd, eş-Şâkir, eş-Şekur, Şedîd'ul-Ikab, Şedîd'ul-Mihal.

Sad: es-Samed.

Za: ez-Zâhir.

Ayn: el-Alîm, el-Azîm, el-Afuvv, el-Aliyy, el-Azîz, Allâm'ul-Ğuyub, Âlim'ul-Ğayb-i ve'ş-Şehade.

Ğayn: el-Ğaniyy, el-Ğafur, el-Ğalib, Ğafir'uz-Zenb, el-Ğaffar.

Fa: Fâlık'ul-Isbâh, Fâlık'ul-Habb-i ven'n-Nevâ, el-Fâtır, le-Fettâh.

Qaf: el-Kaviyy, el-Kuddûs, el-Kayyûm, el-Kâhır, el-Kahhâr, el-Karîb, el-Kadir, el-Kadîr, Kabıl'ut-Tevbe, el-Kaim-u Alâ Kull-i Nefs'in Bi-Ma Kesebet.

Kaf: el-Kebîr, el-Kerîm, el-Kâfi.

Lâm: el-Latîf.

Mim: el-Melik, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Mütekebbir, el-Musavvir, el-Mecîd, el-Mücîb, el-Mübîn, el-Mevlâ, el-Muhît, el-Mukît, el-Müteâl, el-Muhyi, el-Metîn, el-Muktedir, el-Müsteân, el-Mübdi', Mâlik'ul-Mülk.

Nun: en-Nasîr, en-Nûr.

Vav: el-Vehhâb, el-Vâhid, el-Veliyy, el-Vâlî, el-Vâsi', el-Vekîl, el-Vedûd.

He: el-Hâdî.

Daha önce söylediğimiz gibi, *"En güzel isimler Allah'ındır."* ve *"En güzel isimler O'nundur."* ayetlerinden anlaşılan bu isimlerin gerçek anlamları ile ve asaleten Allah'a ait olduğudur. O'ndan başkası ise ancak bağımlı olarak bunların bir yansımasına sahip olabilir. Yani yüce Allah, bu isimlerin gerçek anlamda malikidir. Başkaları ancak O'nun malik kıldığı kadarına malik olabilirler. Üstelik Allah, başkasının mülkiyetine verdiği bölümün de malikidir. Başkasına malik kılmakla söz konusu bölüm O'nun mülkiyeti dışına çıkmaz. Meselâ, gerçek anlamı ile yüce Allah ilmin sahibidir. Başkalarındaki ilim, O'nun bağışladığı orandaki ilim dilimidir. Bununla birlikte o başkalarına bağışladığı ilim dilimi de, O'na aittir; O'nun mülkiyeti ve egemenliği dışında değildir.

Sıfatların en üstünlük hâli ile kullanılan el-A'lâ ve el-Ekrem (en yüce ve en keremli) gibi yüce Allah'ın bazı isimleri, yüce Allah ile O'ndan başkaları için kullanılan isimler ve sıfatların ortak anlamda kullanıldığının delillerindendir. Çünkü sıfatların en üstünlük hâli, üstün ile en üstünün sıfatın anlamında ortak olduklarına delildir. Yine Hayr'ul-Hâkimîn (Hâkimlerin En Hayırlısı), Hayr'ur-Râzıkîn (Rızk Verenlerin En Hayırlısı) ve Ahsen'ul-Hâlıkîn (Yaratanların En Güzeli) gibi sıfat tamlaması şeklindeki isimler ve sıfatlar da, bu gerçeğin delillerindendir. Çünkü bu ifade tarzı, ortaklığın açık göstergesidir.

7- Allah'ın İsimleri Sayıca Belirlenmiş Midir?

Yaptığımız açıklamalardan Kur'ân'da Allah'ın isimlerinin sayıca belirlenmiş olduğu yolunda bir delil olmadığını, hatta ayetlerden bunun tersinin anlaşıldığı ortaya çıkıyor. Allah'ın isimlerinin sayıca belirlenmiş olduğu iddiasına, *"En güzel isimler Allah'ındır. O'nu onlarla*

çağırın (ibadet edin). O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın." ayeti delil gösteriliyor.

Bu iddia, "el-esma" kelimesinin başındaki tarif edatının ahd anlamında olmasına ve ayetteki "eğriliğe sapmak"tan rivayetler yolu ile belirlenen ilâhî isimlerden başka isimlere geçmenin kastedilmesine dayanır ki, yukarıda belirtildiği gibi bu faraziyelerin her ikisi de tartışma konusudur.

Bu konuda Sünnî ve Şiî kanallardan gelen çok sayıdaki rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle diyor: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi var. Kim bunları sayarsa cennete girer." Küçük sözel farklılıklarla nakledilen bu hadisler, Allah'ın isimlerinin belirlenmiş olduğunun delili sayılamaz.

Bu, tefsir incelemesi açısından böyledir. Fıkhî incelemenin başvuru kaynağı ise, fıkıh ilmidir. Dinî konularda ihtiyatlı davranmak, rivayetlere dayalı isimlendirme ile yetinmeyi gerektirir. Ama eğer isimlendirme olmaksızın sırf geçici bir tanımlama yapılırsa, o durumda iş kolaydır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tevhid adlı eserde şöyle geçer: İmam Rıza (a.s), babalarından naklen İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu söyler: "Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim Allah'a bu isimlerle dua ederse, duası kabul olur. Kim o isimleri sayarsa, cennete girer." [s.195, Tahran basımı]

Ben derim ki: Aşağıda Ehlibeyt İmamları kanalıyla Resulullah'tan (s.a.a) da bu rivayetin benzerine yer verilecektir. İmam'ın, "Kim o isimleri sayarsa, cennete girer." şeklindeki sözünden kastı, yüce Allah'ın o isimlerin bütün içerikleri ile hiçbir istisna söz konusu olmaksızın sıfatlandığına inanılmasıdır.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Buharî'ye, Muslim'e, Ahmed b. Hanbel'e, Tirmizî'ye, Neseî'ye, İbn Mace'ye, İbn Huzeyme'ye, Ebu Avane'ye, İbn Cerir'e, İbn Ebî Hatem'e, İbn Hibban'a, Taberanî'ye, Ebu Abdullah b. Munde'ye -et-Tevhid adlı eserinde-, İbn Mürdevey-h'e, Ebu Nuaym'e ve Beyhakî'ye -el-Esma ve's-Sıfat adlı eserinde- dayanılarak Ebu Hüreyre'den naklen verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik

ismi vardır. Kim bu isimleri sayarsa, cennete girer. Allah tektir, tek olanı sever."

Ben derim ki: Aynı eserde verilen bilgiye göre Ebu Nuaym'ın ve İbn Mürdeveyh'in Ebu Hüreyre'den naklettiği aynı rivayetin sözleri şöyledir: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın yüz taneden bir tane eksik ismi vardır. Kim Allah'a bu isimlerle dua ederse, duası kabul olur." Darekutnî'nin el-Garaib adlı eserinde yine Ebu Hüreyre'ye dayalı rivayetine göre hadisin sözleri şöyledir: "Yüce Allah şöyle buyuruyor: Benim doksan dokuz ismim vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer."

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ebu Nuaym'in ve İbn Mürdeveyh'in verdikleri bilgiye göre İbn Abbas ve İbn Ömer şöyle derler: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer."

Ben derim ki: Aynı eserde verilen bilgiye göre bu hadisi yine Ebu Nuaym İbn Abbas'a ve İbn Ömer'e dayandırarak şu sözlerle nakleder: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer. Bu isimler, Kur'ân'dadır."

Ben derim ki: Bu rivayet, aşağıdaki Allah'ın isimlerini sayan rivayetlerle çelişiyor. Çünkü o rivayetlerin hepsinde kelime olarak Kur'ân'da bulunmayan Allah'a ait isimler vardır. Yalnız Kur'ân'da bulunmaktan maksat, anlamları ile Kur'ân'da yer almak ise o zaman çelişki yoktur.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), babaları aracılığı ile İmam Ali'den (a.s) şöyle nakleder: Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Yüce Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi vardır. Kim onları sayarsa, cennete girer."

"Bu isimler şunlardır: Allah, el-İlâh, el-Vâhid, el-Ehed, es-Samed, el-Evvel, el-Âhir, es-Semî', el-Basîr, el-Kadîr, el-Kahır, el-Aliyy, el-A'lâ, el-Bâki, el-Bedî', el-Bâri', el-Ekrem, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Hayy, el-Hakîm, el-Alîm, el-Halîm, el-Hâfız, el-Hakk, el-Hasîb, el-Hamîd, el-Hafiyy, er-Rabb, er-Rahmân, er-Rahîm, ez-Zâri', er-Râzık, er-Rakîb, er-Rauf, er-Râî, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, es-Seyyid, es-Subbûh, eş-Şehîd, es-Sâdık, es-

Sânî', ez-Zâhir, el-Adl, el-Afuvv, el-Ğafûr, el-Ğaniyy, el-Ğiyâs, el-Fâtır, el-Ferd, el-Fettâh, el-Fâlık, el-Kadîm, el-Kuddûs, el-Kaviyy, el-Karîb, el-Kayyûm, el-Kabiz, el-Bâsıt, Kazi'l-Hâcât, el-Mecîd, el-Mevlâ, el-Mennân, el-Mühît, el-Mübîn, el-Müğîs, el-Musavvir, el-Kerîm, el-Kebîr, el-Kâfi, Kâşif'uz-Zurr, el-Vitr, en-Nûr, el-Vehhâb, en-Nâsır, el-Vâsi', el-Vedûd, el-Hâdî, el-Vefiyy, el-Vekîl, el-Vâris, el-Berr, el-Bâis, et-Tevvâb, el-Celîl, el-Cevâd, el-Habîr, el-Hâlık, Hay-r'un-Nâsırîn, ed-Deyyân, eş-Şekûr, el-Azîm, el-Latîf, eş-Şâfi'." [s. 94, Tahran basımı]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Tirmizî, İbn Münzir, İbn Hibban, İbn Munde, Taberanî, Hâkim, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî aracılığı ile Ebu Hüreyre'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Allah'ın doksan dokuz, yani yüzden bir eksik ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer. O tektir, tek olanı sever. O kendinden başka bir ilâh olmayan Allah'tır."

"Diğer isimleri şunlardır: er-Rahmân, er-Rahîm, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bâri', el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kabiz, el-Bâsıt, el-Hâfız, er-Râfi', el-Müizz, el-Müzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Ğafûr, eş-Şekûr, el-Aliyy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Veliyy, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi', el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, el-Ahad, es-Samed, el-Kadir, el-Müktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntakım, el-Afuvv, er-Raûf, Mâlik'ül-Mülk, Zü'l-Celâl-i ve'l-İkrâm, el-Vâlî, el-Müteâl, el-Muksit, el-Câmi', el-Ğaniyy, el-Muğnî, el-Mâni', az-Zârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr."

Yine aynı eserde İbn Eb'id-Dünya, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh, Hâkim, İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym, Beyhakî aracılığı ile Ebu Hüreyre'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurur: "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa, cennete girer."

"Allah'ı şu isimlerle çağırın: er-Rahmân, er-Rahîm, el-İlâh, er-Rabb, el-Melîk, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Hakîm, el-Alîm, es-Semî', el-Basîr, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâsi', el-Latîf, el-Habîr, el-Hennân, el-Mennân, el-Bedî', el-Ğafûr, el-Vedûd, eş-Şekur, el-Mecîd, el-Mübdi', el-Muîd, en-Nûr, el-Bâdî -başka bir rivayete göre el-Kaim- el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Afuvv, el-Ğaffâr, el-Vehhâb, el-Ferd -başka bir rivayete göre el-Kadir- el-Ehad, es-Samed, el-Vekîl, el-Kâfî, el-Bâkî, el-Muğîs, ed-Dâim, el-Müteâl, Zü'l-Celâl-i ve'l-İkrâm, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Hakk, el-Mübîn, el-Vâris, el-Münîr, el-Bâis, el-Kadîr -başka bir rivayete göre el-Mücîb- el-Mühyî, el-Mümît, el-Hamîd -başka bir rivayete göre el-Cemîl- es-Sâdık, el-Hafîz, el-Muhît, el-Kebîr, el-Karîb, er-Rakîb, el-Fettâh, et-Tevvâb, el-Kadîm, el-Vitr, el-Fâtır, er-Rezzâk, el-Allâm, el-Aliyy, el-Azîm, el-Ğaniyy, el-Melîk, el-Muktedir, el-Ekrem, er-Raûf, el-Müdebbir, el-Mâlik, el-Kahır, el-Hâdî, eş-Şâkir, el-Kerîm, er-Refî', eş-Şehîd, el-Vâhid, Zu't-Tavl, Zü'l-Meâric, Zü'l-Fazl, el-Hallâk, el-Kefîl, el-Celîl."

Ben derim ki: Allah'ın isimlerinin sayısını bildiren bu rivayetlerde "Allah" isminin zikredilmesi, bütün isimlerin bu isme bağlanması içindir. Yoksa bu isim doksan dokuz sayısı dışındadır.

Yine aynı eserde Ebu Nuaym'den nakledildiğine göre Muhammed b. Cafer şöyle der: "Babam Cafer b. Muhammed es-Sadık'a, sayanlarının cennete gireceği Allah'ın doksan dokuz ismini sordum. Bana şu cevabı verdi: Bu isimler Kur'ân'dadır. Beş tanesi Fâtiha Suresi'ndedir ve onlar şunlardır: Ya Allah, ya Rabb, ya Rahmân, ya Rahîm, ya Mâlik. Otuz üç tanesi Bakara Suresi'ndedir ve onlar şunlardır: Ya Muhît, ya Kadîr, ya Alîm, ya Hakîm, ya Aliyy, ya Azîm, ya Tevvâb, ya Ba-sîr, ya Veliyy, ya Vâsi', ya Kâfî, ya Raûf, ya Bedî', ya Şâkir, ya Vâhid, ya Semî', ya Kabiz, ya Bâsıt, ya Hayy, ya Kayyûm, ya Ğaniyy, ya Hamîd, ya Ğafûr, ya Halîm, ya İlâh, ya Karîb, ya Mücîb, ya Azîz, ya Nasîr, ya Kaviyy, ya Şedîd, ya Serî', ya Habîr."

"Bu isimlerin Âl-i İmrân Suresi'nde geçenleri şunlardır: Ya Vehhâb, ya Kaim, ya Sâdık, ya Bâis, ya Mun'im, ya Mutafazzıl. Bu isimlerin Nisâ Suresi'nde geçenleri şunlardır: Ya Rakîb, ya Hasîb, ya Şe-hîd, ya Mukît, ya Vekîl, ya Aliyy, ya Kebîr. En'âm Suresi'nde geçen Al-

lah'ın isimleri şunlardır: Ya Fâtır, ya Kahır, ya Latîf, ya Burhân. Â'râf Suresi'nde geçen Allah'ın isimleri şunlardır: Ya Muhyî, ya Mü-mît."

"Enfâl Suresi'nde zikredilen Allah'ın isimleri şunlardır: Ya Ni'-me'l-Mevlâ, ya Ni'me'n-Nasîr. Hûd Suresi'nde geçen Allah'ın isimleri şunlardır: Ya Hafîz, ya Mecîd, ya Vedûd, ya Fa'alen Li-Ma Yürîd. Ra'd Suresi'nde zikredilen Allah'ın isimleri ya Kebîr, ya Müteâl'dir. İbrâhîm Suresi'nde geçen Allah'ın isimleri ya Mennân, ya Vâris'tir. Hicr Suresi'nde geçen Allah'ın ismi, ya Hallâk'tır."

"Ya Ferd Meryem Suresi'nde; ya Ğaffâr Tâhâ Suresi'nde; ya Kerîm Mü'minûn Suresi'nde; ya Hakk ve ya Mübîn Nûr Suresi'nde; ya Hâdî Furkan Suresi'nde; ya Fettâh Sebe' Suresi'nde; ya Âlim Zümer Suresi'nde; ya Ğâfir, ya Kabil'et-Tevbe, ya Ze't-Tavl, ya Refî' Ğafir Suresi'nde; ya Rezzak, ya Ze'l-Kuvve ve ya Metîn Zâriyât Suresi'nde; ya Berr Tûr Suresi'nde geçen Allah'ın isimleridir."

"Ya Melîk ve ya Muktedir Kamer Suresi'nde; ya Ze'l-Celâl-i ve'l-İkrâm, ya Rebb'el-Meşrikayn, ya Rabb'el-Mağribeyn, ya Bâkî ve ya Muhsin Rahmân Suresi'nde; ya Evvel, ya Âhir, ya Zâhir ve ya Bâtın Hadîd Suresi'nde; ya Melik, ya Kuddûs, ya Selâm, ya Mü'min, ya Mü-heymin, ya Azîz, ya Cebbâr, ya Mütekebbir, ya Hâlık, ya Bâri', ya Musavvir Haşr Suresi'nde; ya Mübdi' ve ya Muîd Burûc Suresi'nde; ya Vetr Fecr Suresi'nde; ya Ehed ve ya Samed İhlâs Suresi'nde geçen Al-lah'ın isimleridir."

Ben derim ki: Bu rivayette bazı karışıklıklar göze çarpıyor. Çün-kü "Allah" ismi, doksan dokuz isimden biri olmadığı hâlde bu rivayet-te doksan dokuz isimden biri sayılıyor. Bunun yanı sıra "el-Kebîr" gibi bazı isimlerin tekrar edildiği görülüyor. Ayrıca rivayetin başında yüce Allah'ın isimlerinin doksan dokuz tane olduğu söylendiği hâlde sayım sonunda bu isimler yüz on taneye çıkarılıyor. Bu rivayette daha başka tartışılacak noktalar da vardır. Meselâ "el-Ferd" isminin Meryem ve "el-Burhan" isminin En'âm Suresi'nde geçtiğinin bildirildiği gibi.

Kısacası Allah'ın isimlerinin sayısını bildiren bizim ulaşabildiği-miz bu rivayetlerden şu sonuç ortaya çıkıyor: Bu rivayetler, Allah'ın isimlerinin bu sayılanlarla sınırlı olduğuna delâlet etmez. Üstelik her birinde farklı isimler zikrediliyor. Kur'ân'da isim kalıbı ile zikredilme-yen bazı ilâhî isimler bu rivayetlerde yer alırken, isim kalıbı ile zikre-dilen bazı ilâhî isimlere yer verilmiyor.

Bu rivayetler olsa olsa şuna delil olur: Yüce Allah'ın isimleri için-de doksan dokuz tanesi özel bir nitelik taşır ve kim bunlarla dua eder-se duası kabul olur, kim de bunları sayarsa, cennete girer.

Ayrıca aşağıda yer vereceğimiz başka bazı rivayetler yüce Al-lah'ın isimlerinin doksan dokuz taneden fazla olduğuna delâlet ediyor. Nitekim gerek bizzat Peygamberimizin (s.a.a) ve gerekse Ehlibeyt İ-mamları'nın (selâm üzerlerine olsun) bize nakledilen dualarında, ilâhî isimlerden Kur'ân'da geçen ve söz konusu rivayetlerde sayılan isim-lerden başka isimler de yer almaktadır.

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah öyle bir isim yarattı ki, harflerle telaffuz edilemez, kelime ile dile getirilemez, vücut kalıbı ile somutlaştırıla-maz, benzetme ile nitelenemez, renkle boyanamaz. Boyutları yoktur, sınırlar ondan uzaktır, bütün hayal edenlerin duygularına kapalıdır, gizlidir, ama örtülü değildir."

"Yüce Allah bu ismi dört eş parçadan oluşmuş bir tam kelime yaptı. Bu parçalardan hiçbiri diğerinden önde değildir. Bu kelimeden üç ismi açığa vurdu. Çünkü yaratıkların onlara ihtiyacı vardı. İsimlerin birini ise gizli tuttu. Bu isim gizli ve saklıdır. Açığa vurulan isimler ise Allah, Tebâreke ve Teâlâ isimleridir. Yüce Allah bu üç ismin her biri için dört rükün musahhar kıldı. Böylece rükünlerin sayısı on iki oldu. Arkasından bu rükünlerin her biri için onlara mensup fiil olarak otuz tane isim yarattı."

"Dolayısıyla O, Rahmân'dır, Rahîm'dir, Melik'tir, Kuddûs'tur, Hâ-lık'tır, Bâri'dir, Musavvir'dir, Hayy'dır, Kayyûm-dur, O'nu uyuklama ve uyku tutmaz, Alîm'dir, Habîr'dir, Semî'dir, Hakîm'dir, Azîz'dir, Cebbâr'dır, Mutekebbir'dir, Aliyy'dir, Azîm'dir, Muktedir'dir, Ka-dir'dir, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Bâri'dir, Münşi'dir, Bedî'dir, Refî'dir, Celîl'dir, Kerîm'dir, Râzık'tır, Muhyî'dir, Mümît'tir, Bâis'-tir, Vâris'tir."

"Bu isimler ve üç yüz altmış sayısını buluncaya kadar diğer en güzel isimler, o üç isimle bağlantılıdır. O üç isim ise, o tek gizli ve saklı ismin rükünleri ve perdeleridir. O tek isim bu üç isimle saklan-mıştır. İşte *'De ki: İster Allah'ı çağırın, ister Rahman'ı çağırın. Hangi-*

sini çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur."[1] ayetinin anlamı budur." [c.1, s.112, h: 1]

Ben derim ki: İmam (a.s) bu rivayette, "Yüce Allah öyle bir isim yarattı ki, harflerle telaffuz edilemez..." diyor. İmam'ın saydığı niteliklerden açıkça anlaşılıyor ki, bu isimden maksat, ne kelime kalıbıdır ve ne zihnî bir kavram olarak bu kelimenin delâlet ettiği anlamdır. Çünkü gerek kelimenin ve gerekse bu kelimenin delâlet ettiği zihnî kavramın İmam'ın saydığı niteliklerle nitelenmeleri anlamsızdır. Bunun böyle olduğu açıktır. İmam'ın daha sonraki sözleri de bu amaca uygun değildir. Buna göre İmam'ın isimden maksadı, eğer ortada bir kelime varsa, o kelimenin işaret ettiği dış gerçektir. Açıktır ki, bu anlamdaki isim, özellikle onun Allah, Tebareke ve Teala şeklinde üçe ayrılışı göz önüne alındığında, ya yüce zatın kendisi veya onunla birlikte var olan ve asla onun dışında olmayandır.

İmam, "bir isim yarattı" diyerek bu ismin yaratılmışlığından söz ediyor. Ne var ki, bu yaratmadan maksat, yaratma fiilinin bilinen anlamı değildir. Bununla kastedilen anlam, yüce zatın, isimlerden bir ismin ortaya çıkmasını sağlayacak şekilde belirmesidir. O takdirde bu rivayet yukarıda yaptığımız şu açıklama ile uyuşur: O açıklamada demiştik ki: Allah'ın isimleri birbirine dayanır. Bazıları diğer bazılarının sübutuna aracıdır. Sonunda hepsi öyle bir isme varıp dayanır ki, bunun belli olması, belli olmaması ile aynıdır; yüce zatın o isimle kayıtlanması, hiçbir kayıtla kayıtlanması ile aynı anlama gelir.

İmam'ın, "Açığa vurulan isimler ise Allah, Tebareke ve Teala isimleridir." sözü, bütün özel kemal yönlerinin varıp dayandığı ve yaratıkların bütün ihtiyaç yönlerinden muhtaç oldukları genel yönlere yönelik bir işarettir. Bu genel yönler üç tanedir. Birincisi, Allah'ın zatının bütün kemalleri bir araya toplamış olması yönüdür. Bu, "Allah" isminin delâlet ettiği yöndür. Öbürü, kemal sıfatlarının ve iyiliklere ve bereketlere kaynak olmanın sabit olması yönüdür. Bu yöne "Tebâreke" ismi delâlet eder. Bir diğeri, noksanlıkların olmaması ve ihtiyaçların bulunmaması yönüdür. Buna da "Teâlâ" ismi delâlet eder.

İmam'ın "onlara mensup fiil olarak" sözündeki "onlara" zamiri, isimlere dönüktür. Bu sözü ile yukarıda değindiğimiz isimlerin birbi-

---

1- İsrâ, 110

rinden çıktığı gerçeğine işaret ediyor. "Bu isimler ve üç yüz altmış sayısını buluncaya kadar diğer en güzel isimler" sözü, yüce Allah'ın isimlerin doksan dokuz sayısı ile sınırlı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

İmam sözlerinin devamında, "O üç isim ise... rükünleri ve perdeleridir." diyor. Bu sözlerin anlamı şudur: Gizli ve saklı olan dördüncü isim, isim olması hasebi ile yüce zatın bir belirlenmesi ve açığa çıkmasıdır. Zatı itibariyle gizli ve ortaya çıkmaz olması hasebi ile de onun ortaya çıkışı ortaya çıkmamasının, belirlenmesi belirlenmemesinin aynısıdır. Biz bu gerçeği bazen şöyle dile getiririz: Yüce Allah sınır yokluğu da dahil olmak üzere hiçbir sınırla sınırlı değildir, sıfat yokluğu da dahil olmak üzere hiçbir sıfat O'nu kapsamaz. Bu da, biz insanların bir nitelemesidir. Oysa yüce zat, bu nitelemeden daha yüce ve daha büyüktür.

Bu gerçek, bütün kemal sıfatlarını bir araya toplayan yüce zata işaret eden "Allah" isminin, zatın ve bu gizli ve saklı dördüncü ismin altında zatın isimlerinden biri olmasını gerektirir. "Tebâreke" ve "Teâlâ" isimleri de öyle. Bu üç isim bir arada, biri öbüründen önde olmaksızın o gizli isminin perdeleri ve örtüleridir. Bu üç perde isim, perdelenen dördüncü isimle birlikte hepsi zatın altındadır. Zatın kendisine gelince, ona hiçbir işaret varmaz, hiçbir ifadenin kapsamına girmez. Çünkü onu ima eden her işaret, ondan söz eden her ifade isimlerden bir isimdir ve o isim de anlattığımız şekilde sınırlıdır. Oysa yüce zat bundan ulu ve üstündür.

İmam'ın "İşte *'De ki: İster Allah'ı çağırın, ister Rahman'ı çağırın. Hangisini çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur.'* ayetinin anlamı budur." şeklindeki sözünden şöyle yararlanabiliriz: Ayetteki "fe-lehu=O'nundur" ibaresindeki zamir "eyyen=hangisini" kelimesi ile bağlantılıdır ki, bu kelime kinayelerden olan bir şart ismidir. Bu kelimenin anlamındaki tek belirlilik, belirliliğin yokluğudur. Açıktır ki, ayette "Rahman" ve "Allah" kelimeleri ile bu kelimelerin kendileri değil, bu iki kelimenin işaret ettiği dış gerçek kastediliyor. Bu yüzden "İster Allah ismi ile, ister Rahman ismi ile çağırın" denmemiş, *"İster Allah'ı açğırın, ister Rahman'ı çağırın..."* buyrulmuştur. Buna göre ayetin demek istediği şudur: Bu isimlerin hepsi kendisinden hiç haberdar olmadığımız, hiçbir işaretin yöneltilemeyeceği bir makama ait

ve mensuptur. O'na yönelik tek haber ve işaret, hiçbir haberin ve hiçbir işaretin olmamasıdır. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Bu rivayette "Tebareke", "Teala" ve "O'nu uyuklama ve uyku tutmaz" ifadeleri de Allah'ın ismi olarak geçiyor. Bu, sıfatlarından biri ile anılan zata delâlet eden her şeyin isim olarak ele alındığını gösteriyor. Yoksa ismin bir edebî terim olarak anlamı kastedilmemiştir.

Bu rivayet, genel incelemelerin ve alışılan anlayışların üzerinde ve uzağında olan bir meseleye işaret eden seçkin rivayetlerden biridir. Bundan dolayı bu rivayeti açıklarken sadece işaretlerle yetindik. Rivayetin tam bir açıklaması ise konumuzun sınırlarını aşan, geniş bir inceleme ile gerçekleşebilir. Yalnız bu konuda yapılacak inceleme, dördüncü bölümde isimler hakkında konuşurken "Allah'ın İsimlerinin ve Sıfatlarının Bize ve Birbirine Nispeti" hakkında yaptığımız incelemenin çerçevesini aşmaz. Okuyucuya tavsiyem, bu meselenin kafasında iyice aydınlanmasını sağlayıncaya kadar o incelememizi dikkatli bir şekilde irdelemesidir. Başarı Allah'tandır.

el-Besair adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle der: "Yüce Allah'ın İsm-i A'zam'ı yetmiş üç harften oluşur. (Süleyman Peygamber'in veziri) Asıf bu harflerden sadece birini biliyordu. O harfi telaffuz edince kendisi ile kraliçe Belkıs'ın tahtı arasındaki topraklar yere göçtü (mesafe ortadan kalktı), Asıf elini uzatıp tahtı aldı. Sonra göçen topraklar eski hâline döndü. Bu iş, bir göz açıp kapatmadan daha hızlı oldu. Biz bu harflerin yetmiş iki tanesini biliyoruz. Bir harf ise Allah katındadır, onu gayb âleminde yalnız kendisine saklamıştır. Yüce ve büyük Allah'ın desteği olmadan hiçbir girişim, hiçbir güç etkili olamaz." [s.208, h: 1, bab: 13]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah, İsm-i A'zam'ını yetmiş üç harften oluşturdu. Bu harflerden Âdem Peygamber'e yirmi beş tane, Nuh Peygamber'e yirmi beş tane, İbrahim Peygamber'e sekiz tane, Musa Peygamber'e dört tane, İsa Peygamber'e iki tane verdi. İsa Peygamber bu iki harf sayesinde ölüleri diriltiyor, anadan kör doğanları ve alacalık hastalarını iyileştiriyordu. Peygamberimiz Muhammed'e (s.a.a) ise yetmiş iki harf verdi. O'nun zatında ne olduğunu hiç kimse bilmesin, buna karşılık kendisi başkalarının nefislerinde ne olduğunu bilsin diye bu harflerden birini ise gizli tuttu." [s.208, h: 3, bab: 13]

Ben derim ki: Aynı anlamı veren başka rivayetler de vardır. Şüphe yok ki, İsm-i A'zam'ın yetmiş üç harfe ayrılması veya harflerden oluşması, daha önce işaret ettiğimiz gibi, bu ismin gerçekten bildiğimiz alfabe harflerinin bir bileşimi olmasını gerektirmez. Bu rivayetler bu gerçeğin delilleridir. Çünkü bu rivayetlerde önce bir tane olan bu isimden söz ediliyor, arkasından harfleri peygamberlere bölüştürülüyor ve bir harfi müstesna tutuluyor. Eğer bu isim, bütün harfleri ile bir anlama delâlet eden bildiğimiz diğer isimler gibi bir isim olsaydı, o peygamberlere verilen bölük pörçük harfler, onların hiçbirine asla bir fayda sağlamazdı.

et-Tevhid adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bir hutbesinde şöyle buyurur: "Benim Rabbim letafetiyle latiftir, fakat letafetle vasıflandırılamaz. Azametiyle azimdir, fakat azametle vasıflandırılamaz. Büyüklüğüyle büyüktür, fakat büyüklükle vasıflandırılamaz. Celâletiyle celildir, fakat sertlikle vasıflandırılamaz. Her şeyden öncedir, O'ndan önce olan bir şeyden söz edilemez. Her şeyden sonradır, O'na sonra denilemez. Şeyleri (şey denecek her şeyi) diledi, ama himmetle değil. Yakalayıp kavrayandır, ama aldatma yolu ile değil. O her şeyde vardır, ama ne onlarla karışıktır ve ne onlardan kopuktur. Zahirdir, ama bu zahirlik, dokunabilirlik anlamında değildir. Tecelli edendir, ama görme girişimlerine açık değildir. Ayrıdır, ama bu ayrılık, mesafe ile değildir. Yakındır, ama bu yakınlık, aralıksızlıkla değildir. Latiftir, ama cisimleşme söz konusu değildir. Vardır, ama yokluğun ardından gelen bir varlıkla değil. Yaratandır, ama zorunluluk sonucu değil. Takdir edicidir, ama hareketle değil. İrade edicidir, ama himmetle değil. İşitendir, ama organla değil. Görendir, ama araçla değil." [s.308, h: 2]

Görüldüğü gibi İmam Ali (a.s), Allah'ın isimlerinde ve sıfatlarında bu isimlerin ve sıfatların manalarının özünü ispat ederken onların mümkün ve maddî varlıklardaki özelliklerini ve eksikliklerini reddediyor. Bu yaklaşımı daha önce anlatmıştık. Bu yaklaşım tarzı birçok hadiste vurgulanıyor. Bu içerikteki hadisler İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Muhammed Bâkır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kâzım, İmam Rıza başta olmak üzere bütün Ehlibeyt İmamları'nın (selâm üzerlerine olsun) hutbelerinde karşımıza çıkıyor. İsteyenler hadis kitaplarına başvurabilirler. Doğruya ileten Allah'tır.

el-Meanî adlı eserde Hannan b. Südeyr'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bir hadisinde şöyle buyurur: "Allah'ın benzeri, emsali ve dengi yoktur. En güzel isimler Allah'ındır. Bu isimler O'ndan başkasına verilmez. Yüce Allah, *'O'nu onlarla (o isimlerle) çağırın (ibadet edin). O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın.'* ayetinde bu gerçeği anlatıyor. Yani adam bilmeyerek, hiçbir bilgiye dayanmaksızın farkında olmadan eğriliğe sapıyor. Böylece güzel bir iş yaptığını zannederek kâfir oluyor. *'Onların çoğu ancak Allah'a ortak koşarak ona iman ediyorlar.'*[1] ayetinde buyrulduğu gibi. Yani böyleleri, Allah'ın isimlerini asıl anlamları dışına kaydırarak o konuda bilmeden eğriliğe saparlar."

Ben derim ki: Bu rivayet, yukarıda Esma'ul-Hüsna ve onlar hakkında eğriliğe sapma konusunda yaptığımız açıklamayı doğruluyor. İmam'ın, "Bu isimler O'ndan başkasına verilmez." şeklindeki sözünün anlamı şudur: Bu isimlerle ifade edilen ve Allah'ın kendileri ile adlandırılması yerinde olan niteliklerle O'ndan başkası nitelendirilemez. "Hâlık" (Yaratan) sıfatını gerçek anlamı ile Allah'tan başkasına yakıştırmak gibi. Allah'ın diğer isim ve sıfatları hakkında da aynı kural geçerlidir.

el-Kâfi adlı eserde Muaviye b. Ammar'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"En güzel isimler Allah'ındır. O'nu onlarla çağırın (ibadet edin)."* ayeti hakkında şöyle buyurmuştur:

"Vallahi Esma'ul-Hüsna biziz. Allah, bizi tanımadıkça kullarının ibadetini kabul etmez." [c.1, s.143, h: 4]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de aynı rivayet İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırarak naklediliyor. Bu rivayette isim, bir şeye delâlet eden şey anlamında alınmıştır. O şey bir kelime olabilir de, olmayabilir de. Buna göre peygamberler ve veliler Allah'a delâlet eden isimler ve Allah ile yaratıklar arasındaki aracılardır. Bir de bunlar, kulluklarında sırf Allah'a yönelmiş bulundukları için O'nun isimlerini ve sıfatlarını ortaya çıkaran kimselerdir.

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Sinan şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir*

1- [Yûsuf, 106]

grup vardır.' ayetinin anlamını sordum. Bana, 'Bu topluluktan maksat, İmamlar'dır.' cevabını verdi." [c.1, s.414, h: 13]

Ben derim ki: Tefsir'ul-Ayyâşî'de de aynı rivayet Hamran'a dayandırılarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklediliyor. Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de şöyle denir: "Muhammed b. Aclan, İmam'ın (a.s), 'O grup bizleriz.' dediğini naklediyor." Az önceki açıklamamızda bu ifadeyi doğrulayan bir yorum yapmıştık.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem'in, Rebi'e dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v), *"Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Benim ümmetim içinde Meryem Oğlu İsa'nın ineceği zamana kadar -bu iniş ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin- hakka bağlılığını sürdüren bir topluluk daima bulunacaktır."

el-Burhan tefsirinde şöyle bir rivayete yer verilir: Muvaffak b. Ahmed'den, o Sırrî'den, o İbn Münzir'den, o Hüseyin b. Said'den, o babasından, o Eban b. Tağlib'den, o Fazl'dan, o Abdulmelik Hemedanî'den, o Zadan'dan şöyle nakleder: İmam Ali (a.s) şöyle buyurdu:

"Bu ümmet yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bu fırkaların yetmiş ikisi cehennemlik, bir fırkası ise cennetliktir. Bu cennetlik fırka, yüce Allah'ın, hakkında, *'Yarattıklarımız içinde hak aracılığı ile (insanları) doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır.'* buyurduğu fırkadır. Yani ben ve Şiîlerim."

Ben derim ki: Ayyâşî de Zadan'dan buna benzer bir rivayet naklediyor. Bu rivayetin sonunda "Yani ben ve Şiîlerim." ifadesi yerine, "Onlar hak üzeredirler." ifadesi yer alıyor. *"Musa'nın kavmi içinde hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hükümler veren bir grup vardır."* ayetinin arkasından da Ayyâşî'nin Ebu Sehba aracılığı ile İmam Ali'den (a.s) naklettiği aynı anlamdaki bir rivayete yer vermiştik. Suyutî'nin çeşitli kanallardan İmam Ali'ye (a.s) dayandırdığı ve ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde yer alan rivayet de bunun benzeridir.

el-Kâfi adlı eserde Süfyan b. Sımt'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Allah, günah işleyen bir kulun iyiliğini istediğinde günahın arkasından onu bir sıkıntı ile karşılaştırarak ona tövbe etmeyi hatırlatır. Buna karşılık günah işleyen bir

kulun kötülüğünü istediğinde günahının arkasından ona bir nimet sunarak kendisine tövbe etmeyi unutturup günah işlemeye devam etmesine zemin hazırlar. İşte *'Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varamayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız.'* ayetinin anlamı budur. Yani günah işlerken kendilerine nimet sunarak onları adım adım helâke götüreceğiz." [c.2, s.452, h: 1]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Sumaa b. Mihran şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız."* ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: "Ayette, günah işlediği hâlde kendisine sürekli nimet sunulan bir kul kastediliyor. Bu nimetler, o kulu işlediği günahtan tövbe etmekten alıkoyuyor." [c.2, s.452, h: 3]

Ben derim ki: Bu rivayetin bir benzeri, İbn Riab aracılığı ile ashabımızdan birinden naklen İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırılarak aynı eserde yer almıştır.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Hasan Saykal şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Bir saat düşünmek (tefekkür), bir geceyi bütünü ile ibadetle geçirmekten daha hayırlıdır." hadisini hatırlatarak bu düşünmenin nasıl bir düşünme olduğunu sordum. İmam bana şu cevabı verdi: "Bir adam düşün. Bir yıkıntının ya da bir evin yanından geçerken 'Senin sakinlerin nerede? Seni yapanlar nerede? Niye benimle konuşmuyorsun?' diye sorar." [c.1, s.54, h: 2]

Ben derim ki: Bu rivayet, bazı açık örnekler gösterme amacı taşıyor.

Yine aynı eserde Muammer b. Hılad'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s) şöyle buyurur: "İbadet, çok namaz kılmak ve çok oruç tutmak değildir. İbadet, yüce Allah'ın işi konusunda düşünmek, tefekkür etmektir." [c.1, s.55, h: 4]

Yine aynı eserde Rıb'î'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) İmam Ali'nin (a.s) şöyle buyurduğunu söyler: "Düşünmek (tefekkür), insanı iyiliğe ve iyilikle amel etmeye çağırır." [c.1, s.55, h: 5]

Yine aynı eserde, Muhammed b. Ebî Nasr aracılığı ile onun kendisinden hadis rivayet ettiği adamdan naklen İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği kaydedilir: "En üstün ibadet, sürekli biçimde Allah ve O'nun kudreti hakkında düşünmektir." [c.1, s.55, h: 3]

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yani böyle bir kimseyi kendi nefsiyle baş başa bırakır."

Ben derim ki: Onların azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakılmaları demek, nefislerine karşı onlara yardım etmemek, onları nefisleri ile baş başa bırakarak ilâhî başarıdan yoksun bırakmaktır. Bu da onları nefisleri ile baş başa bırakmak demektir.

AYETLERİN MEÂLİ

187- Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi, sadece Rabbimin katındadır. Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz. O göklere ve yeryüzüne ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir." Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi, sadece Allah'ın katındadır. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."

188- De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda ve zarar verecek güce sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı. Ben, sadece inanan bir toplum için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz iki ayette şu gerçekler açıklanıyor: Kıyamete ilişkin bilgi, sadece Allah'a mahsus bir gayp konusudur. Onu Allah'tan başka hiç kimse bilmez. Onun vaktini belirlemeye ve ne zaman olacağını sezinlemeye yönelik hiçbir delil yoktur. Çünkü o ansızın gerçekleşecek-

tir. Bu açıklamada kıyametin bazı niteliklerinden söz edilerek onun hakikatine işaret ediliyor.

187) Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar... "Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz..."

Ayette geçen "saat" kelimesi, yeniden dirilme ve genel yargılanma için Allah'a dönme saati anlamına gelir. Dolayısıyla "saat" kelimesinin başındaki "el" takısı, ahit içindir; onunla belli bir saate işaret edilmiştir. Ancak bu kelime, Kur'ân ve şeriat literatüründe sanki asıl ve gerçek anlamıymış gibi "kıyamet günü" anlamında kullanımıştır.

Yine ayette geçen "mursa" kelimesi, sabit kılma anlamına gelen "irsa" kökünden ism-i zaman, ism-i mekân ve mimli mastardır. Bu kelime ile kıyametin ne zaman meydana geleceği, ne zaman sabit olacağı soruluyor. Ayette geçen "yucellîha" fiilinin kökü olan "tecliye" kelimesi, meydana çıkarmak, göstermek demektir.

"Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz." Yani onu vaktinde ve gerçekleşeceği anda yüce Allah'tan başkası ortaya çıkaramaz. Bu ifade gösteriyor ki, kıyametin sabit olması, varlığı ve onunla ilgili bilgi aynı şeydir. Bu da şu demektir: Kıyamet gerçeği Allah katında, gayp âleminde saklıdır. İstediği zaman onu açığa çıkarır, meydana koyar. Onu Allah'tan başka kimse kuşatamaz, o hiçbir varlık tarafından bilinemez. Herhangi bir varlık onu nasıl kuşatabilsin veya bilgisinin kapsamına alabilsin ki, oysa onun gerçekleşmesi ve meydana gelmesi varlıkların yokluğunu beraberinde getirir?! Hiçbir varlık da kendi yok oluşunu kuşatamaz, zatının yok oluşunu gözleyemez. Kâinatta egemen olan sebep-sonuç düzeni de kıyamet olayının meydana gelişi sırasında değişir. Bu olaya eşlik eden bilgi de o düzenin bir parçasıdır.

Doğrusunu Allah bilir, bu açıklamadan şu sonuç çıkıyor: *"O göklere ve yeryüzüne ağır gelmiştir."* ifadesi, kıyametle ilgili bilginin göklere ve yeryüzüne ağır gelmesi demektir ki, bu aynı zamanda onun varlığının ağır gelmesi demektir. Dolayısıyla tefsircilerin kıyametin ağırlığının ne anlama geldiği hususundaki tartışmalarının hiçbir faydası yoktur.

Bu tartışmaya giren tefsircilerin bazıları, kıyametin göklere ve yeryüzüne ağır gelmesini, bu olayla ilgili bilginin, göklere ve yeryüzüne ağır gelmesi ile yorumlamışlardır. Bazıları, içerdiği dehşetli ge-

lişmeler, ağır cezalar, hesaplaşma ve ceza yüzünden o olayın niteliğinin göklerdekilere ve yeryüzündekilere ağır olduğunun kastedildiğini söylemişlerdir.

Diğer bazıları, göklerin dürülmesi, yıldızların dağılması, güneş ile ayın birleşmesi ve dağların yürütülmesi gibi çarpıcı gelişmeleri yüzünden onun meydana gelmesinin göklerin ve yerin ehline ağır olduğunun kastedildiğini savunmuşlardır. Başka bazıları da, büyüklüğü ve şiddeti sebebi ile göklerin ve yerin onu taşıyamayacağının bildirilmek istendiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu tartışmaların hiçbir faydası yoktur.

Çünkü o olay, bütün gelişmeleri ve sonuçları ile, sabit olması ile, onunla ilgili bilgisi ve nitelikleri ile gökler ve yeryüzü için ağırdır. Göklerin ve yerin yok olmasını beraberinde getireceği için gökler ve yer onun meydana gelişine dayanamazlar. Çünkü hiçbir varlık kendi yok oluşuna dayanamaz.

Bu açıklamalardan, *"O size ansızın gelecektir."* ifadesinin gerekçesi de ortaya çıkar. Çünkü sürpriz ve ansızın gelişmenin anlamı, bir şeyin olmasından önce bilinmeden meydana gelmesidir. Kıyamet olayı da, ağır bir olay olduğu için tamamı ortaya çıkmadan onun niteliklerinden biri veya parçalarından biri meydana çıkmaz. Bu nedenle kıyametin gelişi, bütün yaratıklar açısından ansızın olacaktır.

Bu açıklama, az sonra anlatacağımız gibi *"Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi, sadece Allah'ın katındadır."* ifadesinin anlamına da açıklık getirir.

Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar...

Ragıp İsfahanî'nin verdiği bilgiye göre ayette geçen "hafiyyun" kelimesi, bir şeyi bilen kimse anlamına gelir. Öyle sanıyorum ki bu anlam, "ısrarla sordum" anlamına gelen "hefeytu fi's-sual" kullanımından elde edilen bir anlamdır. Ayette geçen "keenneke hafiyyun" (sanki sen biliyormuşsun) cümlesi, "yes'elûneke" (sana soruyorlar) fiili ile onunla bağlantılı olan "anha" (onu) zarfı arasında bir ara cümledir. Buna göre cümlenin asıl dizilişi şöyledir: "Yes'elûneke anha keenneke hafiyyun (biha)." Yani, "Sanki sen kıyamet meselesini biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar."

Bu ifadeden, ayrıca onların bu konuyu tekrar tekrar ve ısrarla sordukları da anlaşılıyor. Bu yüzden de soru ve cevap bir şekilde tekrarlanıyor.

Buna göre ikinci kez, *"Sanki sen biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar."* denmesinde şuna işaret veya delâlet vardır: Soruyu soranlar, Peygamberimizin (s.a.a) Rabbinin emriyle, *"Onun bilgisi, sadece Rabbimin katındadır."* şeklinde verdiği ilk cevabını, dinî bir edep olarak bilmediği bir şeyin bilgisini Allah'a havale etme kabilinden sanmışlardır. Bu yüzden de, *"Rabbimin katındadır."* diyerek kulluğa ve kulluk görevine vurgu yaptığını düşünmüşler. *"Onu vaktinde O'ndan başkası ortaya çıkaramaz."* şeklindeki cevabını da olayın büyüklüğünü anlatan bir ifade olarak algılamışlar, bu ifadeyi olayın vaktini bilme meselesi ile bağlantılı saymamışlardır. Bütün bunlardan dolayı soruyu tekrarlamışlar. Böylece Peygamberimizin (s.a.a) bu konuda ya bir şey söylemesini veya bu konuda hiçbir şey bilmediğini söylemesini istemişlerdir.

İşte bu sebeple yüce Allah Peygamberimize, *"Onun bilgisi, sadece Allah'ın katındadır."* diyerek onlara aynı cevabı tekrarlanmasını emrediyor. Böylece söylenen sözün ciddî ve verilen cevabın kesin olduğunun bilinmesini istiyor. Dolayısıyla bu cevapta bir bilgi sunuluyor, bilmemekten söz edilmiyor. Bu bilgi, kıyamet günü ile bilginin sadece Allah'ın katında olduğu bilgisidir. Amaç, o konuda bir şey bilmediğini söylemek ve kulluk görevini yerine getirerek bu konunun bilgisini Allah'a havale etmek değildir. Bundan dolayı Peygamberimiz, ilk cevaptaki *"Rabbimin katındadır."* ifadesini, ikinci cevapta *"Allah'ın katındadır."* ifadesi ile değiştiriyor.

Ardından, *"Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."* diyor. Bununla insanların çoğunun, *"Onun bilgisi, sadece Rabbimin katındadır..."* ifadesinin ne anlama geldiğini bilmediklerine işaret ediyor. Çünkü onlar, duyu organları ve onlarla algılanan şeylerle haşir neşirdirler. İşittikleri her şeyi duyu organlarıyla algılanan şeyler ile karşılaştırıyorlar ve onların hükmünü bütün işittikleri şeylere genelleştiriyorlar. Sanıyorlar ki, bir şekilde kendilerine anlatılan her şeyi bilebilirler, bilgilerinin kapsamına alabilirler. Eğer bilgilerine kapalı bir şey varsa, o şey kendilerinden saklandığı için onu bilemediklerini, eğer o şey kendilerine açıklanırsa, duyu organlarıyla algıladıkları diğer şeyler gibi onu

da bilebileceklerini düşünüyorlar. Böyle düşünmekle yanılıyorlar, yanılgıya düşüyorlar. Çünkü kıyamet olayı gibi bazı gayp konuları var ki, onların bilgisini yüce Allah'tan başka kimse taşıyamaz.

Ayetten anlaşılıyor ki, kıyamet olayı hakkındaki bilgiye, yüce Allah'tan başka hiçbir varlık güç yetiremez. Bu olayın niteliklerinin ve özelliklerinin gerçekliği de böyledir. Bunların hepsi alabildiğine ağırdır.

188) De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim..."

Peygamberimize (s.a.a) gayp (kıyamet) hakkında soru sormaları, onun peygamberlik iddiasının gaybı bilme iddiasını beraberinde getirdiği izlenimini uyandırmıştı. Oysa gerçekte Allah dışında hiç kimse gaybı bilemez. Bu konuda bilinebilenler ancak O'nun vahyi ve öğretmesi sayesinde mümkündür. Bu yüzden yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) gaybı bilme iddiasında olmadığını kesin bir dille ilân etmesini emrediyor.

Gaybı sadece Allah'ın bilmesinin gerçek sebebi şudur: Allah dışındaki her varlık, ne olursa olsun, varlığı sınırlıdır. Kendi dışında olanı, gaip olanı gaip olması hasebi ile kavrayamaz. Sınırlanmış olmayan, sonsuz olan ve her şeyi kuşatan tek varlık, sadece yüce Allah'tır. O hâlde gayp ilmi, sadece O'na mahsustur.

Fakat Peygamberimize (s.a.a) kıyamet meselesini soranlar, sıradan ve yüzeysel anlayışa sahip kimseler oldukları için bu gerçek sebebi kavrayamazlardı. Bu yüzden yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) onlara anlayacakları dilden konuşmasını emrediyor. Anlayabilecekleri dil şudur: Gaybı bilmek, insanı her türlü iyiliğe ve kötülüğe iletir. İyiliği ve kötülüğü bilen ve bunlara ulaştıracak yoldan haberi olan bir kimsenin bundan kendisi hesabına yararlanmaması düşünülemez. Buna göre iyilik payını çoğaltmayan ve kötülüklerden korunamayan bir kimsenin gaybı bildiği nasıl ileri sürülebilir?

Ayetin başındaki *"De ki: Ben... kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim."* ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) kendini gaybı bilmekle çelişecek şekilde tanımlamasıdır. *"Eğer gaybı bilseydim"* diye başlayan cümle ise, gaybı bilmenin sonucunu açıklıyor. Bu iki ifadeden onun gaybı bilmediği sonucu çıkar. Bunların ar-

kasından gelen *"Ben... sadece bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."* ifadesi, onun gerçek durumunu açıklıyor. Yani onun tek iddiası, peygamber olduğudur ve bu iddianın yanında başka bir iddiası yoktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummî'de, *"Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar..."* ayetinin tefsiri sırasında şöyle deniliyor: "Kureyşliler Âs b. Vail Sehmî, Nadr b. Haris b. Kelde ve Ukbe b. Ebî Muît'ten oluşan bir heyeti, oradaki Yahudi âlimlerinden Peygamber'e (s.a.a) sorulacak sorular öğrensinler diye Necran'a gönderdiler. Bu sorulardan biri de, kıyametin ne zaman kopacağı sorusu idi. Bunun üzerine, *'Sana kıyameti, onun ne zaman gelip çatacağını soruyorlar...'* ayeti indi.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de şöyle deniyor: Halef b. Hammad'ın, adını vermediği bir raviye dayanarak naklettiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle der: "Kur'ân'da şöyle buyruluyor: *'Eğer gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı.'* Yani yoksulluğa düşmezdim." [c.2, s.34, h: 124, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayeti Saduk, Maani'l-Ahbar'da [s.172] Halef b. Hammad'a, o da adını vermediği bir raviye dayandırarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği gibi, Hüseyin b. Bestam, Tıbb'ul-Eimme'de [s.55] Cabir b. Yezid'e dayandırarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir.

AYETLERİN MEÂLİ

189- Sizi bir tek kişiden yaratan, yanında huzur bulsun diye eşini de ondan kılan O'dur. Eşi ile birleşince, eşi hafif bir yük yüklendi. Onu bir süre taşıdı. Ağırlaşınca Rableri Allah'a, "Andolsun eğer bize salih (kusursuz) bir çocuk verirsen, muhakkak şükredenlerden olacağız." diye dua ettiler.

190- Fakat Allah onlara salih (kusursuz) bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular. Allah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir.

191- Hiçbir şey yaratmayan, üstelik kendileri yaratılmış olan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?

192- Halbuki o varlıklar, ne onlara yardım edebilirler ve ne kendilerine yardım ederler.

193- Onları doğru yola çağırsanız, size uymazlar. Onları çağırsanız da, sesinizi çıkarmasanız da sizin için birdir.

194- Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizler gibi kullardır. Eğer doğru söyleyenler iseniz, onları çağırın da size cevap versinler.

195- Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var, yahut işitecekleri kulakları mı var? De ki: Ortak koştuklarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın.

196- Şüphesiz ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O, salih kulları görüp gözetir.

197- Allah dışında taptıklarınızın ne size yardıma güçleri yeter, ne de kendilerine yardım edebilirler.

198- Onları doğru yola çağırsanız, işitmezler. Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, surenin diğer ayetlerinde olduğu gibi, insanoğullarının Allah'a verdikleri sözler ile bu sözlerin büyük çoğunluğunu bozmaları konusu işleniyor.

189-190) Sizi bir tek kişiden yaratan... O'dur...

Bu iki ayet, insanoğullarının verdikleri sözlerde durmamaları ve Allah'ın ayetleri karşısında zalimce bir tutum takınmaları hususunda onlara verilen bir örnektir.

Ayetlerin anlamına gelince: *"Sizi yaratan O'dur"* ey insanoğulları, *"bir tek kişiden"*, o tek kişi atanızdır, *"eşini de ondan kılan"* yani onun türünden kılan, *"yanında huzur bulsun diye eşini"* yani bir tek kişi olan o erkek, karısı olan eşinin yanında huzur bulsun diye. *"Eşi ile birleşince"*, yani onunla cinsel ilişki kurunca, *"hafif bir yük yüklendi"*, yüklendiği yük menidir ki, o da hafiftir. *"Onu bir süre taşıdı."* Yani kadın

bir süre onu taşıdı. Gitti, geldi, oturdu, kalktı. Derken meni rahminde gelişerek ağır bir cenin oldu, bu ağırlıkla kadın da ağırlaştı. *"Ağırlaşınca Rableri Allah'a dua ettiler"*, O'na söz verdiler, taahhütte bulundular, *"Andolsun eğer bize salih (kusursuz) bir çocuk verirsen"*, eğer bize organları tam, hastalıksız ve özürsüz, yaşamaya ve kalıcılığa elverişli, sağlıklı bir çocuk bağışlarsan, -çünkü çocuğun doğumu ve gelişmeye başlaması sırasında arzu edilen ilk şey, dinî sağlık değil, sağlıklı bir organik yapıdır- *"muhakkak şükredenlerden olacağız"*, bu şükrü, bize yönelik nimetini dile getirerek ve onu sadece senden bilerek, senin dışında başka hiçbir sebebe eğilim göstermeyerek yerine getireceğiz.

"Fakat Allah onlara salih (kusursuz) bir çocuk verince", Allah'tan istedikleri gibi onu yaşamaya elverişli sağlıklı bir insan yavrusu yapınca ve bunun üzerine ana-baba sevinince, *"kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular"*, çocuklarına yönelik sevgileri ve şefkatleri onları onunla ilgili olarak Allah dışındaki her sebebe sarılmaya ve O'nun dışındaki her şeye boyun eğmeye sürükledi. Oysa O'na şükredeceklerine, nimetini ve rabliğini inkâr etmeyeceklerine söz vermişlerdi. Fakat taahhütlerini bozdular, sözlerini unuttular.

Allah'ın rahmetine mazhar olanlar dışında kalan bütün insanlar böyledir. Sözlerinden dönmeye, vaatlerini gerçekleştirmemeye, Allah'a karşı taahhütlerine bağlı kalmamaya can atarlar. *"Allah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir."*

Görüldüğü gibi, hikâyede insan türünden olan ana-babanın durumunun, genel insan türü olarak çocuk edinirken takındıkları tavrın açıklanmasının kastedilmiş olması mümkündür. Çünkü her insan bir ana-baba çiftinden doğmadır. Dolayısıyla insanlar topluluğu, çocuk doğuran bir ana-baba çiftinin ürünüdür. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklara ve kabilelere ayırdık."* (Hucurât, 13)

Çocuklarını seven, onlara şefkat besleyen ana-babalar, çoğunlukla çocukları konusunda doğal bir eğilimle Allah'a sarılırlar. Bu sarılmanın ayrıntılarına eğilmeseler de genelde böyle bir yaklaşım gösterirler. Tıpkı fırtınaya tutulup azgın dalgalar arasında oradan oraya savrulan bir deniz yolcusunun yaptığı gibi. Böyle bir yolcu o güne kadar hiçbir

rabbe kulluk etmemiş biri olsa bile, Rabbine yönelir. Bu zorunlu olarak ortaya çıkan kalbî bir reaksiyondur.

Buna göre her ana-baba çocukları konusunda Rablerine sarılır ve "Eğer bize hoşumuza gidecek sağlıklı bir çocuk verirsen, sana şükredenlerden olacağız." der. Fakat istekleri kabul edilip kendilerine sağlıklı bir çocuk verilince, O'na ortak koşmaya yönelirler, çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi konusunda çeşitli sebeplere başvururlar, çeşitli limanlara sığınırlar.

Ayetin *"Allah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir."* şeklindeki sonu, bu yorumu teyit eder. Çünkü eğer ayetin başındaki kişiden ve eşinden maksat, iki belirli insan, meselâ Âdem Peygamber ile Havva olsaydı, "Allah, o ikisinin ortak koşmasından veya koştuğu ortaklardan çok daha yücedir." şeklinde bir ifade kullanılması gerekirdi.

Üstelik sonraki ayetlerde şirk kötüleniyor, müşrikler kınanıyor ve o ayetlerin zahirinden söz konusu müşrikliğin Allah'tan başkasına kulluk etmek olduğu anlaşılıyor. Allah'ın seçilmiş kulu olan Âdem Peygamber'in Allah'tan başka bir ilâha tapacağı hiç düşünülebilir mi? Çünkü yüce Allah onu seçtiğini ve kendisine hidayet sunduğunu açıkça bildiriyor.

Yine açıkça bildiriyor ki, onun hidayet sunduğu bir kimsenin sapıtması mümkün değildir. Peki, Allah'tan başkasına tapmaktan daha büyük bir sapıklık olabilir mi? Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Sonra Rabbi Âdem'i seçti, tövbesini kabul etti ve doğru yola iletti."* (Tâhâ, 122), *"Allah kimi doğru yola iletirse, doğru yolu bulan odur."* (İsrâ, 97), *"Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapık kim olabilir?"* (Ahkaf, 5)

Bundan ortaya çıkıyor ki, sapıklık ve müşriklik, Âdem'e izafe edilemez. Onun peygamber olduğunu kabul etmesek veya peygamber olduğunu kabul etsek de peygamberlerin (hepsine selâm olsun) masum olduklarını kabul etmesek bile bu böyledir.

Hikâyedeki kişiden ve eşinden Âdem ile eşinin kastedildiğini düşünenler de vardır. O takdirde ayette sözü edilen müşrikliklerinden maksat şudur: Onlar çocuklarını yetiştirmede ve bakımında sebeplerin ve faktörlerin etkisine yöneldiler. Bu meşguliyet, onları Rablerine yeterince yönelmekten, O'na ihlâsla sarılmaktan alıkoydu. Ayetteki *"mu-*

hakkak şükredenlerden olacağız" şeklindeki sözleri, bu yorumun delillerindendir.

Bu surenin başlarında yer alan *"çoğunu şükredenler olarak bulmayacaksın."* [A'râf, 17] ayetinin tefsiri sırasında değindiğimiz gibi Kur'ân dilinde şükredenler demek, şeytanın ayartmayı başaramadığı, kalplerine gafletin nüfuz edemediği halis kılınmış kimseler demektir. Buna göre, *"Allah onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir."* şeklindeki azarlamanın onlara yöneltilmesi, Allah'ı bırakıp başka doğal sebeplere sarılma anlamındaki müşrikliklerinden ötürüdür ki, bu yöneliş kalbin ihlâsla Allah'a bağlanması ile çelişir.

Yalnız bu durumda, *"Allah, onların koştukları ortaklardan daha yücedir."* ifadesinin çoğul olmasının ve arkasından müşrikliği Allah'tan başkasına kulluk etmek anlamına alan ayetlerin gelmesinin oluşturduğu problemler çözümsüz kalır.

Kimi tefsirciler, bu problemi ortadan kaldırmak için ayette önce özel kişilerden söz edildiğini, arkasından genellemeye gidildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu faraziyeye göre bu ayette şu ayetteki sıralamanın tersi geçerlidir: *"Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Derken siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri hoş bir rüzgârla götürdükleri... zaman"* (Yûnus, 22) Bu ayet önce bütün insanlara hitap ederek onları [karada ve denizde] gezdirdiğini belirtiyor, arkasından onların arasından sadece gemiye binenleri ele alıyor. Bizim inceleme konumuz olan ayet ise önce sadece Âdem ile eşini ele alıyor.

Buna göre *"Sizi bir tek kişiden yaratan, yanında huzur bulsun diye eşini de ondan kılan O'dur."* ifadesinde onlar, yani Âdem ile Havva kastediliyor. Arkasından Âdem ile Havva meselesi bir yana bırakılarak söz, Âdemoğullarından müşrik olanlara getiriliyor. Onların Allah'tan sağlıklı çocuk istedikleri ve kendilerine verilen çocuk konusunda Allah'a ortaklar koştukları anlatılıyor. Yani çocuk sahibi olan o müşrik çiftlerin her birinin, önce söz verip sonra sözlerinden dönme bakımından durumları budur.

Bu yoruma karşı itirazımız şudur: *"Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur..."* ayetinde amacın ne olduğunu gösteren ve yanlış anlamayı önleyen birçok karine vardır. Oysa özelden genele geçtiği ileri sürülen bu ayette durum böyle değildir. Burada belâğatli bir sözde meydan verilmeyecek biçimde yanlış anlama ihtimali vardır. Yalnız eğer *"Al-*

lah, onların koştukları ortaklardan çok daha yücedir." ifadesi, bu anlama karine sayılırsa, o zaman o yanlış anlama tehlikesi belki bertaraf edilebilir.

Her ne ise, bu yorum, ilk iki yorumdan alınmış, ayetin baş tarafı birinci yorum, devamı ise ikinci yoruma hamledilmiş gibidir.

Kimileri az önceki itirazı gidermek için ifadede kelime düşüklüğü şeklinde bir kısaltmanın söz konusu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre ayetin açılımı şöyledir: "Allah onlara, yani Âdem ile Havva'ya kusursuz bir çocuk verince, çocukları Allah'a ortaklar koştular." şeklindedir.

Buna verilecek cevap şudur: İbarenin söylendiği şekilde olduğuna dair hiçbir delil yoktur.

Kimi tefsirciler de, bu problemi kabul ederek ayette kastedilenin Âdem ile Havva olduğunu onaylıyorlar ve onların Allah'a ortak koştuklarını ileri sürüyorlar. Onlar bu iddialarını bazı rivayetlere dayandırıyorlar ki, bu rivayetler Kur'ân'la bağdaşmayan uydurma veya tahrife uğramış rivayetlerdir, o gibi rivayetleri ciddiye alıp delil göstermek mümkün değildir.

191-193) Hiçbir şey yaratmayan, üstelik kendileri yaratılmış olan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?...

Bu üç ayetin başındaki ifadelere göre söz konusu müşriklikle putlara tapmanın veya dayanak olarak kabul edilmeleri bir şirk türü olan Allah'tan başka sebeplere sarılmanın kastedilmesi muhtemel ise de, ayetlerin devamında söz konusu şirkle, ilâh edinilen putlara tapmanın kastedildiği açıkça belirtiliyor.

Bu putlar cansız varlıklardır. Ne tapıcılarına ve ne kendilerine yardım edecek güçleri olmadığı gibi kendilerine bir çağrı yöneltilip yöneltilmediğinin de farkında olmazlar.

194-195) Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizler gibi kullardır... yahut işitecekleri kulakları mı var?

Bu sözler, daha önceki üç ayetin içeriğine yönelik bir kanıtlama, bir delil getirme girişimidir. Anlamı şudur: Size o putların hiçbir şeye güçleri yetmeyen yaratıklar olduklarını söylemiştik. Çünkü onlar sizler gibi birer kuldurlar. Siz nasıl yaratılmış ve işleri Allah tarafından yönlendirilen varlıklar iseniz, onlar da öyledirler.

Bunun delili şudur ki, eğer onları çağırsanız, onlar size cevap vermezler. Eğer onların ilim ve güç sahibi oldukları yolundaki iddianızda doğru iseniz, onları çağırın bakalım. -Bu putların ilim ve güç sahibi olma iddiasına konu edilmelerinin sebebi, putperestlerin onlara tapmalarının bunu gösteriyor olmasıdır.- Görelim size nasıl cevap verecekler? Onlara taktığınız ayaklar ve eller yürümeye ve tutmaya yaramıyor. Onların heykellerine oyduğunuz gözler ve kulaklar görme ve işitme işlevi görmüyor. Çünkü onlar cansız varlıklardır.

Bu ayetlerde "kullar" kelimesinin cansız varlıklar hakkında kullanıldığı görülüyor.

195-198) De ki: Ortak koştuklarınızı çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın…

Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a), müşriklere meydan okumasını emrediyor. Bu meydan okuma da müşriklerden ilâhlarının ve rablerinin desteğini de arkalarına almaları isteniyor. Böylece isteniyor ki, Peygamberimizin yolu ile onların yolu bariz şekilde birbirinden ayrılsın ve ortaya çıksın ki, onun Rabbi ilmin ve gücün bütününe sahipken, onların putlarının ne doğruya iletecek bir ilimleri ve ne kendilerine herhangi bir şekilde yardım edecek bir güçleri yoktur.

Bu yüzden Peygamber'e (s.a.a) diyor ki: [Ey Resulüm!] Onlara de ki: Allah'a ortak koştuğunuz putları bana karşı sizi desteklemeye çağırın. Arkasından bana tuzak kurun. Bana hiçbir mühlet ve fırsat vermeyin. Benim Rabbim bana yardım eder ve bana kurduğunuz tuzakları boşa çıkarır. Çünkü O, insanları hidayete erdirmek için kitabı indirendir. O, salih kullarını koruması altına alıp onlara yardım edendir. O, *"Yeryüzüne salih kullarım vâris olur."*[1] diyendir. Ben de salih kullardan biri olduğum için bana kesinlikle yardım edecektir. Sizin Allah'ı bırakarak taptığınız ilâhlara gelince; onlar ne size ve ne kendilerine yardım edemezler, ne işitebilirler ve ne görebilirler. Onların ne ilmi ve ne gücü vardır.

Bu ayetlerde Peygamberimize (s.a.a) salih kullardan olduğunu müşriklere haber vermesi emrediliyor. Kur'ân'ın peygamberlerin salih kullar olduğunu bildiren hiçbir ayetinde Peygamberimiz (s.a.a) dışında başka biri hakkında böyle bir ifadeye rastlanmamıştır.

1- [Enbiyâ, 105]

Bu ayetlerde Peygamberimizin putlara ve putperestlere meydan okuduğu görülüyor. Nitekim aynı meydan okumayı diğer peygamberler de (hepsine selâm olsun) yapmışlardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Uyun adlı eserde Ebu's-Salt Herevî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Abbasî hükümdarlarından Memun, İmam Rıza'ya (a.s) *"Fakat Allah onlara salih (kusursuz) bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular."* ayetinin anlamını sordu. İmam da ona şu cevabı verdi: "Havva Âdem'e beş yüz karın çocuk doğurdu. Her karında bir erkek ve bir kız çocuğu doğuruyordu. Âdem ile Havva Allah'a, *'Andolsun eğer bize salih (kusursuz) bir çocuk verirsen, muhakkak sana şükredenlerden olacağız.'* diye söz verdiler ve Allah da onlara kusursuz, sağlıklı, hastalığı ve organik eksikliği olmayan bir nesil verdi. Bu nesiller erkek ve kız olmak üzere iki zümre hâlinde dünyaya geliyordu. Fakat bu nesiller zamanla kendilerine verilen çocuklar konusunda Allah'a ortaklar koştular, ataları gibi Allah'a şükretmediler." Halife Me'mun, bu cevap üzerine İmam'a, "Şahadet ederim ki, sen gerçekten Resulullah'ın torunusun." dedi. [Uyunu-i Ahbar'ir-Rıza, c.1, s.156, Tahran basımı]

Ben derim ki: Bu rivayet, ayet hakkındaki itirazı karşılamak üzere ileri sürülen yorumlardan birine dayanıyor. Ayetin tefsiri hakkında Semüre b. Cündeb, Übeyy, Zeyd ve İbn Abbas'tan nakledilen birkaç rivayet vardır. Bu rivayetlere göre, Âdem ile Havva'nın doğan çocukları yaşamıyordu. Bunun üzerine Şeytan onlara veya sadece Havva'ya doğacak çocuklarına Abd'ul-Hâris (Hâris'in kulu) adını vermeyi telkin etti. Öyle olursa çocuğun yaşayacağını söyledi. -Hâris, Şeytan'ın gökteki adı idi.-

Bir rivayete göre Şeytan'ın teklif ettiği isim Abduşşems idi. Başka bir rivayete göre Şeytan, Havva'yı deve, inek ve başka bir hayvan doğurmakla korkuttu ve çocuğuna Abdulharis adını vermeyi kabul ettiği takdirde sağlıklı bir insan yavrusu doğuracağını söyledi. Söz konusu rivayetler, ya uydurma veya tahrife uğramış rivayetlerdir ve İsrailiyattandır.

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde Tefsir'ul-Ayyâşî'den naklen Ehlibeyt İmamları'na (selâm üzerlerine olsun) isnaden Âdem ile Havva'nın

şirklerinin itaati terk etme şirki olduğu, yoksa masiyet işleme şirki olmadığı söylenir. Bu rivayet de, az önce sözünü ettiğimiz rivayetlerin kategorisine girer ve onlarla aynı niteliktedir. Çünkü özellikle İblis'in söz konusu olduğu bir meselede itaat ile ibadet birbirinden nasıl ayırt edilecek? Bilindiği gibi yüce Allah, İblis hakkında şöyle buyuruyor: *"Ey Âdemoğulları, size, 'Şeytan'a tapmayın; çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır. Bana kulluk edin, doğru yol budur.' demedim mi?"* (Yâsîn, 61)

Bununla birlikte kimi tefsircilere göre bu rivayetler, isim takma şirkinden daha fazlasına delâlet etmezler ki, bu da ne küfür ve ne günahtır. Taberî bu görüşü tercih etmiştir.

AYETLERİN MEÂLİ

199- Sen af yolunu tut, iyiliği (örfü) emret ve cahillerden yüz çevir.

200- Eğer Şeytan'ın fitnesi seni dürterse, hemen Allah'a sığın. O işitendir, bilendir.

201- Sakınıp korunanlara (vesvese vermek için kalplerin çevresinde) dolaşan Şeytan dokunduğunda durup düşünürler, bir de bakarsın ki, gerçeği görmüşler.

202- Onların (o müşriklerin) kardeşleri (olan şeytanlar) ise, onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da el çekmezler.

203- Onlara bir ayet getirmediğin zaman, "Onu derleyip getirseydin ya!" derler. De ki: "Ben, sadece Rabbimden bana vahyolu-

nana uyarım. Bu Kur'ân, Rabbimden gelen basiretlerdir (kalp gözlerini açan beyanlardır) ve inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir."

204- Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size merhamet edilsin.

205- Yalvararak ve ürpererek içinden ve yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini an ve gafillerden olma.

206- Şüphesiz, Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, bu surenin sonunu oluşturur. Bu ayetlerde surenin iniş amacına dönülüyor. Peygamberimize (s.a.a) kalplerin meylettiği ve vicdanlara huzur veren güzel tutum emrediliyor. Son olarak da ona düşünmek ve Allah'ı zikretmek emrediliyor.

199) Sen af yolunu tut, iyiliği (örfü) emret ve cahillerden yüz çevir.

Ayette geçen "huz=tutmak" kelimesi, yapışmak ve bırakmamak anlamına gelir. Buna göre affı tutmak demek, kötülük yapanın kötülüğünü örtme tutumunu benimsemek ve toplumsal mantığın birbirine karşı insanlara tanıdığı intikam hakkını göz ardı etmek demektir.

Bu tutum, başkalarının insanın kendisine karşı kötü davrandıkları, onun kişisel hakkını çiğnedikleri durumlar için geçerlidir. Ama eğer çiğnenen hak başkalarının hakkı ise, orada affın yeri yoktur. Çünkü bu durumdaki af suça teşvik, en şiddetli şekilde başkalarının hakkının çiğnenmesini özendirmek ve toplumu ayakta tutan kuralları geçersiz kılmaktır. Zulmü, fesat çıkarmayı, zalimleri desteklemeyi, onları hoş görmeyi yasaklayan ayetler de, daha doğrusu hükümler ve kanunların esaslarını ortaya koyan bütün ayetler de, böyle bir tutumu yasaklamaktadır. Bu açık bir gerçektir.

Buna göre *"Af yolunu tut"* ifadesi ile Peygamberimizin (s.a.a) şahsına yönelik kötülükleri affederek üzerlerine sünger çekmesi kastediliyor. Peygamberimizin (s.a.a) hayatında sergilediği tutum, bu ilkeye uygundu. Onun edebi ile ilgili daha önce naklettiğimiz rivayetlerde onun hiç kimseden şahsı adına asla intikam almadığı açıklanmıştı.

Bu yorum, "afv"ı mağfiret ile eş anlamlı sayan tefsircilerin görüşlerine göre geçerlidir. Fakat aşağıda İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilen bir rivayette "afv"ın, vasat demek olduğu belirtiliyor ki, ayete en uygun ve en geniş kapsamlı anlam bu olduğu gibi, *"ve cahillerden yüz çevir."* ifadesi için ilk tefsirde söz konusu olan tekrara düşme sakıncasını da ortadan kaldıran bir anlamdır. [Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Sen vasat olanı al, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."]

"İyiliği (örfü) emret" ifadesinde geçen "örf" kelimesi, toplumdaki aklı başında kimselerin bildikleri, onayladıkları güzel gelenekler ve aralarında geçerli olan uygulamalardır. Bunun karşıtı, toplumun ve toplumsal aklın yadırgadığı nadir ve marjinal davranışlardır. Bilinen bir gerçektir ki, iyiliğe, örfe uymayı emretmenin gereği, bu emri veren kimsenin emrettiğine önce kendisinin uymasıdır. Bu ilkenin bir başka gereği, söz konusu emir verenin emrinin toplumsal sağ duyunun benimsediği tarzda olması, yadırgatıcı olmamasıdır. Çünkü, *"İyiliği (örfü) emret"* direktifi, bütün iyiliklerin emredilmesini ve iyiliği emretmenin kendisinin yadırganacak tarzda olmamasını gerektirir.

"Ve cahillerden yüz çevir." Cahillerle bir arada yaşamanın pratiğine yönelik bir başka emirdir. Bu tutum, onların cahilliğinin sonuçlarını ortadan kaldıracak ve yanlış davranışlarının zararını azaltacak en kestirme ve en uygun yoldur. Çünkü cahilin cahilliğine, onun cahilliğine denk bir cahillik ile karşılık vermek, onun cahilliğini, şaşkınlığını ve azgınlığını kışkırtmaktır.

200) Eğer Şeytan'ın fitnesi seni dürterse, hemen Allah'a sığın. O işitendir, bilendir.

Ragıp İsfahanî'ye göre ayette geçen "nezğ" kelimesi, bir işe onu bozmak için girmek demektir. Nitekim [Yusuf Peygamber'in kıssasında onun dilinden] şöyle buyuruluyor: *"Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra..."* (Yûsuf, 100)

Başka bir görüşe göre bu kelime, taciz etme ve kışkırtma anlamına gelir ve çoğunlukla öfke durumunda görülür. Diğer bir görüşe göre Şeytan'dan gelen en zayıf vesvese anlamındadır. Bu anlamlar birbirine yakındır. Ayete en uygun olanı, ikinci anlamdır. Çünkü cahillerden yüz çevirmeyi emreden bir önceki ayetle örtüşmektedir. Çünkü cahillerin insana yönelik cahilce tutumları, Şeytan'ın insanın öfkesini ka-

bartıp onu benzeri bir cahilliğe sürüklemeye yönelik bir tür müdahalesidir.

Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Cahillerin cahillikten kaynaklanan davranışları ile ve kötü hareketleri ile Şeytan seni kışkırtır, öfkelenmeye ve intikam almaya sevk ederse, her şeyi işiten ve bilen Allah'a sığın.

Ayet, Peygamberimize (s.a.a) yönelik bir hitap olmakla birlikte, Peygamberimizin masumiyeti sebebi ile onun ümmetini kasteden genel bir direktiftir.

201) Sakınıp korunanlara (vesvese vermek için kalplerin çevresinde) dolaşan Şeytan dokunduğunda durup düşünürler, bir de bakarsın ki gerçeği görmüşler.

Bu ayet, bir önceki ayetteki emrin bir tür gerekçesi niteliğindedir. Ayette geçen "taif" kelimesi, kalbe vesvese aşılamak için onun etrafında dolaşan şeytan veya kalbe sızıp yerleşmek için onun etrafında dolaşan şeytan vesvesesi demektir. Her iki anlam, sonuç itibariyle birdir.

Yine ayette geçen "tezekkerû" kelimesinin kökü olan "tezekkür" kelimesi, insanın daha önce farkında olmadığı veya bilmediği bir sonuca vardıracak bir hususu düşünmesi anlamına gelir.

Bu ayet, bir önceki ayetteki Allah'a sığınma emrinin gerekçesi niteliğindedir. Anlamı şudur: Şeytanın kışkırtmasına uğradığın zaman Allah'a sığın. Bu, sakınıp korunanların yoludur. Şeytan onlara vesvese verdiği zaman onlar Allah'ın malikleri, yetiştiricileri ve her işte son mercileri olan Rableri olduğunu düşünürler ve bu düşüncenin sonucunda meseleyi O'na havale ederler. Bu durumda Allah'ın yeterli desteği imdatlarına yetişerek Şeytan'ın hilesini başlarından savar ve gaflet perdesini üzerlerinden kaldırır. O zaman her şeyi iyi görürler, gözlerini örten gaflet örtüsünden kurtulurlar.

Buna göre bu ayet, okuyucunun da anlamış olacağı üzere, *"Hiç şüphesiz, Şeytan'ın iman edip Rablerine tevekkül edenler üzerinde hiçbir yaptırım gücü yoktur."* (Nahl, 99) ayeti ile aynı anlamdadır.

Şu da açıkça ortaya çıkıyor ki, Allah'a sığınmak bir tür düşünmedir. Çünkü Allah'a sığınmanın dayandığı ilke şudur: Allah'a sığınan kişinin Rabbi olan yüce Allah, sahibi olduğu güç sebebi ile bu saldır-

gan düşmanı geriye püskürtecek tek dayanaktır. Ayrıca yukarıda söylediğimiz gibi Allah'a sığınmak bir tür tevekküldür.

202) Onların (o müşriklerin) kardeşleri (olan şeytanlar) ise, onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da el çekmezler.

Bu cümle, galiba hâl cümlesidir. Onların kardeşlerinden maksat, müşriklerin kardeşleridir ki, onlar da şeytanlardır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Şüphesiz ki saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridirler."* (İsrâ, 27) Ayette geçen "yuksırûne" fiilinin kökü olan "ıksar" kelimesi, el çekmek ve vazgeçmek anlamına gelir.

Ayetin anlamı şöyledir: Sakınıp korunanlar söz konusu düşünme ve gerçeği görme durumundayken müşriklerin şeytan kökenli kardeşleri onları azgınlıklarında desteklerler, onlara bu yolda yardım ederler, sonra da bu yardımlarını ve desteklerini el çekmeden sürdürürler veya müşrikler azgınlıklarından el çekmez, vazgeçmezler.

203) Onlara bir ayet getirmediğin zaman, "Onu derleyip getirseydin ya!" derler...

Ayetteki "ictebeyteha" fiilinin kökü olan "ictiba" kelimesi, derleyip toplamak anlamına gelir. Müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) yönelik *"Onu derleyip getirseydin ya!"* şeklindeki sözleri, alay ve hakaret maksatlıdır.

Sözün akışından çıkan anlam şudur: Sen onlara bir ayet getirdiğin zaman onu yalanlarlar. Onlara bir ayet getirmediğin, meselâ bu konuda ağır davrandığın zaman da bu defa, "O ayet dediğin sözleri oradan buradan toplayıp derleyerek getirseydin ya!" derler. Onlara de ki: Bu iş benim elimde değil, *"Ben, sadece Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu Kur'ân, Rabbimden gelen basiretlerdir (kalp gözlerini açan beyanlardır)."* Allah bu beyanlar aracılığı ile size gerçekleri göstermek istiyor. Bu Kur'ân, aynı zamanda *"inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir."*

204) Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size merhamet edilsin.

Ayette geçen "ensıtû" fiilinin kökü olan "insat" kelimesi, dinlemeye eşlik eden susmak anlamına gelir. Başka bir görüşe göre susmaya eşlik eden dinleme demektir. Ayetin anlamı, "Kur'ân'ı dinleyin ve susun." şeklindedir.

Her ne kadar bu ayetin cemaat namazı hakkında indiği ileri sürmüş ise de delâleti bakımından geneldir.

205) Yalvararak ve ürpererek içinden ve yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini an ve gafillerden olma.

Yüce Allah bu ayette zikri insanın içinden yapacağı gizli olan ile yüksek sesle olmayan olarak ikiye ayırıyor ve arkasından her ikisini de emrediyor. Yüksek sesle zikre ise hiç değinmiyor. Bunun sebebi, yüksek sesli zikrin zikirden sayılmaması değil, bunun kulluk edebine aykırı olmasıdır. Bunu destekleyen şöyle bir rivayet vardır:

Peygamberimiz (s.a.a) gazvelerinin birinde ashabıyla birlikte ilerlerken karanlık bir gecede ıssız bir vadiye girdiler. Bu sırada ashaptan biri yüksek sesle tekbir getirmeye başladı. Fakat Peygamberimiz (s.a.a) buna engel oldu ve "Siz gaip ve uzakta olan birine seslenmiyorsunuz." dedi.[1]

Ayette geçen ve "zaraat" kökünden gelen "tazarru'" kelimesi, bir tür huşu ve huzudan gelen yakarma anlamındadır. Yine ayette yer alan "hıyfe" kelimesi, bir tür korku demektir ki, bu kelimeden yüce Allah'ın şanına uygun bir çeşit korku kastediliyor. "Tazarru'"da kendisine yakarılana eğilim göstermek, rağbet etmek ve yaklaşma arzusu vardır. Buna karşılık "hıyfe"de kendisine yakarılandan çekinme, kork-ma, uzak durma anlamı gizlidir.

Buna göre zikri "tazarru'" ve "hıyfe" ile nitelemenin gereği, zikrin kendisine yakarılana doğru yaklaşan ve aynı zamanda ondan uzaklaşan bir iç hareketle yapılmasını gerektirir. Tıpkı bir şeyi seven, fakat aynı zamanda ondan çekinen kimse gibi. Böyle bir kimse, o şeyi sevdiği için ona yaklaşır, fakat çekindiği için ondan uzak durur. Gerçi yüce Allah katıksız hayırdır, O'nda hiç şer yoktur ve bize dokunan şer sadece bizden kaynaklanmaktadır; fakat O, celâl ve ikram sahibidir. O'nun cemal içerikli isimleri vardır. Bu isimler, her şeyi kendine çağırır ve kendine doğru çeker.

Bunların yanında O'nun her şeyi kahreden ve kendinden uzaklaştıran celâl içerikli isimleri de vardır. Buna göre bütün en güzel isimlerin sahibi olan Allah'ı zikretmenin hakkı, bu zikrin O'nun cemal ve celâl içerikli bütün isimlerinin gerektirdiği şekilde olmasıdır. Bu da, bu zik-

1- Hadisin anlamı nakledilmiştir. (Müellif)

rin yakarma, çekinme, arzu ve korku duyguları içinde yapılması demektir.

"sabah-akşam" ifadesine gelince, bu ifadeden *"yüksek olmayan bir sesle"* ifadesini kayıtlandırdığı anlaşılıyor. O zaman bundan, sözlü zikrin sabah ve akşam vakitlerine bölündüğü anlaşılır ve bu da gündelik bazı farzlarla örtüşür.

"ve gafillerden olma." ifadesi, ayetin başındaki zikir emrini pekiştirme amacı taşır. Bu ifadede yüce Allah gafleti temelden yasaklamıyor, gafiller arasına girmeyi yasaklıyor ki, bu zümre gafleti sıfat olarak üzerlerinde taşıyan ve bu sıfatın içlerine yerleşmesine, kök salmasına meydan veren kimselerdir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, Allah'ın emrettiği makbul zikir, insanın her an Rabbini hatırda tutması, eğer unutturucu bir gaflet ortaya girerse bu hatırlamaya yeniden girişilmesi ve gafletin kalpte yer tutmasına meydan verilmemesidir. Aşağıda görüleceği üzere bir sonraki ayet de bu gerçeğe delâlet ediyor.

Ayetten elde edilen sonuç, yüce Allah'ı yalvararak ve ürpererek sürekli içten anma ve sabah-akşam yüksek olmayan sesle O'nu zikretme ile ilgili emirdir.

206) Şüphesiz, Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.

Sözün akışından anlaşıldığına göre bu ayet, bir önceki ayette yer alan zikir emrine gerekçe oluşturuyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Rabbini şöyle şöyle zikret. Çünkü Rabbinin katındakiler böyle yapıyorlar. Yani Rabbini şöyle şöyle zikret ki, Rabbinin katındakilerden biri olasın, onların zümresinin dışında kalmayasın.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Rabbinin katındakiler"* ifadesi ile bazı tefsircilerin ileri sürdükleri gibi sadece melekler kastedilmiyor. Çünkü, "Rabbini şu şekilde zikret; çünkü melekler O'nu o şekilde zikrediyorlar." dememiz anlamsız olur.

İfadede Allah'ın katındaki bütün O'na yakın olanlar kastediliyor. Bunun böyle olduğu, *"Rabbinin katında"* ifadesinin anlamı olan uzaklaşmasız hazır olma durumundan anlaşılıyor.

Bu ayetten anlaşılıyor ki, Allah'a yakın olmak O'nu zikretmekle olur. Allah ile kul arasındaki perde zikirle ortadan kalkar. Yoksa bütün

varlıklar Allah'a nispetle eşittirler; uzaklık, yakınlık veya başka bir bakımdan aralarında fark yoktur.

"O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler." ifadesinde, gerek gizli ve gerekse sözlü zikirde bulunması gereken üç nitelik sayılıyor.

Zikir hâlindeki nefsin büyüklenmeme, yüce Allah'ı noksanlıklardan tenzih etme ve kâmil anlamda huşu içinde secde etme niteliklerini taşıması gerekir. Nitekim bu sıfatlar sözel zikirde ve diğer dışa açık ibadetlerde de bulunmalıdır. Böylece tesbih ve secdenin sadece dile ve diğer organlara mahsus olmadığı anlaşılmaktadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (İsrâ, 44), *"Bitkiler ve ağaçlar O'na secde ederler."* (Rahmân, 6), *"Göklerdeki ve yeryüzündeki bütün yaratıklar Allah'a secde ederler."* (Nahl, 49)

Bu ayette "Allah'ın katındakiler" diye anılan kimseler kibirlenmemekle, Allah'ı noksanlıklardan tenzih etmekle ve secde yapmakla nitelendiriliyorlar. Fakat bu nitelendirmenin vurgusu, şu ayetlerdeki aynı tür nitelendirmenin vurgusundan daha hafiftir:

"O'nun katındakiler O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar bıkıp usanmadan gece ve gündüz Allah'ı tesbih ederler." (Enbiyâ, 20), *"Eğer onlar kibirlenirlerse, bilsinler ki, Rabbinin katındakiler hiç bıkıp usanmadan gece ve gündüz O'nu tesbih ederler."* (Fussilet, 38)

Görülüyor ki, bu ayetlerde araya ihmalin ve zıt tutumun girmediği bir devamlılıktan söz edildiği hâlde, incelemekte olduğumuz ayette yukarıda görüldüğü gibi gafletin vicdana yerleşmesine meydan vermeyecek bir zikir emrediliyor.

Buna göre bu ayet, Enbiyâ ve Fussilet surelerindeki zikirden daha hafif düzeyde bir zikri emretmektedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'nin Hasan b. Ali b. Numan'a, onun babasına, babasının adını vermediği bir raviye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Yüce Allah, Peygamber'ini edeplendirmek üzere, 'Ey Muhammed, afvı (vasat olanı) tut, iyiliği

emret ve cahilerden yüz çevir.' buyurdu. Yani onların mallarından ortaya çıkanı ve kolaylarına geleni al. Afv, vasat demektir." [c. 2, s. 43, h: 126]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile Enes'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah katında üstün ahlâk örnekleri sana haksızlık edeni affetmen, seninle ilişkiyi kesenle ilişkiyi devam ettirmen ve sana vermeyene vermendir." Peygamberimiz (s.a.v) bu sözlerden sonra, *"Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."* ayetini okudu.

Ben derim ki: Sünnî kanallar yoluyla Peygamberimizden (s.a.a) bu anlamda çok sayıda hadis rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde İbn Ebi'd-Dünya'nın Mekârim'ul-Ahlâk adlı eserine dayanılarak verilen bilgiye göre İbrahim b. Edhem şöyle der: *"Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."* ayeti inince Peygamberimiz (s.a.v), "Ben insanların ahlâkından vasat olanı esas almakla emredildim." buyurdu.

Yine aynı eserde İbn Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Zeyd şöyle der: *"Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."* ayeti inince Peygamberimiz (s.a.v), "Rabbim öfke denen duygu varken bu emirlere nasıl uyulabilir?" dedi. Bunun üzerine, *"Eğer Şeytan'ın fitnesi seni dürterse, hemen Allah'a sığın..."* ayeti indi.

Ben derim ki: Bu rivayette bir problem var. Bu problemi ayetin tefsiri sırasında yaptığımız açıklamaya dayanarak gidermek mümkündür.

Tefsir'ul-Kummî'de bu ayet hakkında şöyle deniyor: "Eğer Şeytan tarafından kalbine bir dürtü, bir vesvese gelirse, Allah'a sığın. Çünkü O işitendir, bilendir."

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Cabir b. Abdullah el-Ensarî şöyle der: "Resululla-h'ın (s.a.v) *'dolaşan Şeytan dokunduğunda...'* ayetinde geçen 'tâif' kelimesini elif ile okuduğunu duydum." [Çünkü bu kelimeyi bazıları "teyif" şeklinde okumaşlardır.]

el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre Ebu Basir şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'dolaşan Şeytan dokunduğunda durup düşünürler, bir de bakarsın ki, gerçeği görmüşler.'* ayetinin anlamını

sordum. Bana şu cevabı verdi: Ayette bir günahı yapmaya karar veren, fakat Allah'ı düşünerek bundan vazgeçen bir kul kastediliyor. *'Durup düşünürler, bir de bakarsın ki gerçeği görmüşler.'* ifadesinin anlamı budur." [c.2, s.434, h: 7]

Bu rivayeti Ayyâşî Ebu Basir, Ali b. Ebî Hamza ve Zeyd b. Ebî Üsame aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. İlk iki rivayet "Ayette bir günahı işlemeye karar veren, fakat sonra Allah'ı düşünerek bundan vazgeçen bir kimse kastediliyor." şeklindeyken, sonuncu rivayette, "Ayette bir kul tarafından işlenmesine karar verilen, fakat Allah düşünülerek işlenmesinden vazgeçilen günah kastediliyor." şeklindedir. [c.2, s.43, h: 128 ve s. 44, h: 129-130]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile İbn Abbas'a dayanılarak verilen bilgiye göre cemaat namazında bazı kişilerin Peygamberimizin (s.a.v) arkasında Kur'ân okumaları üzerine, *"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun."* ayeti indi.

Ben derim ki: Bu konuda Sünnî kanallardan gelen birden çok rivayet vardır. Bu rivayetlerden birine göre, söz konusu kişilerin namazdayken Peygamberimizin (s.a.a) arkasında konuşmaları üzerine bu ayet indi. Bir rivayette konuşan kişinin ensardan bir genç olduğu, bir başka rivayette ise bir erkek olduğu belirtiliyor.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde bu ayetin imamın arkasında cemaatle kılınan namaz hakkında indiği belirtildikten sonra bunun İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) da rivayet edildiği kaydedilmiştir.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Gerek namazda, gerekse namaz dışında susup Kur'ân'ı dinlemek gerekir."

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsir'ul-Ayyâşî'de de Zürare aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. O rivayet şu şekilde sona eriyor: "Yanında Kur'ân okunduğunda onu susup dinlemen gerekir." [c.2, s.44, h: 132]

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Ebî Ya'fur şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Ben namazdayken adamın biri Kur'ân okuduğunda susup onu dinlemem gerekir mi?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Evet. Kur'ân okunduğunda susup onu dinlemen gerekir."

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Kehmeş'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "İbn'ül-Kevva, İmam Ali'nin (a.s) arkasında namazdayken, *'Allah'a ortak koşarsan, iyi işlerin mutlaka boşa gider ve hüsrana uğrayanlardan olursun.'*[1] ayetini okudu. İmam Ali (a.s) susup ayeti dinledi." [c.2, s.44, h: 133]

Ben derim ki: Bu rivayetler, imamın cemaat namazında Kur'ân okuması hâlinin dışındaki durumlarda müstehaplığa hamledilir. Konunun ayrıntılı incelemesi için fıkıh kitaplarına başvurmak gerekir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde Hekîm Tirmizî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre Ömer b. Hattab şöyle der: "Bir gün Peygamberimiz (s.a.v) bana geldi. Üzüntüsünü yüzünden okuyordum. Sakalımdan tutarak bana şunları söyledi: 'İnna lillâhi ve inna ileyhi raciûn. Az önce Cebrail bana gelerek, inna lillâhi ve inna ileyhi raciûn, dedi. Kendisine, 'Evet, Allah içiniz ve Allah'a döneceğiz. Yalnız bunu niçin söylüyorsun, ey Cebrail?' dedim. Bana şöyle dedi: 'Senin ölümünden kısa bir süre sonra ümmetin fitneye düşecek.' Kendisine, 'Küfür fitnesine mi, yoksa şaşkınlık ve sapma fitnesine mi?' diye sordum. Bana, 'Her ikisi de olacak.' dedi."

"Kendisine, 'Bunun sebebi ne olabilir ki? Ben onlara Allah'ın kitabını bırakıyorum.' dedim. Bana şu cevabı verdi: 'Onlar Allah'ın kitabı ile sapkınlığa düşürecekler. İlk adımı okumuşları, âlimleri ile hükümdarları atacaklar. Hükümdarlar, insanların haklarına engel olacaklar, onları sahiplerine vermeyecekler ve bu yüzden halk birbirini öldürecek. Okumuşlar ve âlimler ise hükümdarların arzularına uyacaklar, onları azgınlıklarında destekleyecek ve bu tutumlarını ısrarla devam ettirecekler.' Kendisine, 'Ey Cebrail, onların arasında kurtulacak olanlar ne yaparak kurtulacaklar?' diye sordum. Bana şunları söyledi: Geri durarak ve sabrederek. Bunlara eğer hakları olan şey verilirse onu alacaklar, verilmezse haklarından vazgeçecekler."

Tefsri'ul-Kummî'de, *"Şüphesiz, Rabbinin katındakiler..."* ayetinin anlamı hakkında şöyle deniyor: "Bu ayette peygamberler, nebiler ve (masum) imamlar kastedilmiştir."

A'r'âf Suresi'nin Sonu

1- [Zümer, 65]

Hamd Allah'a Mahsustur.

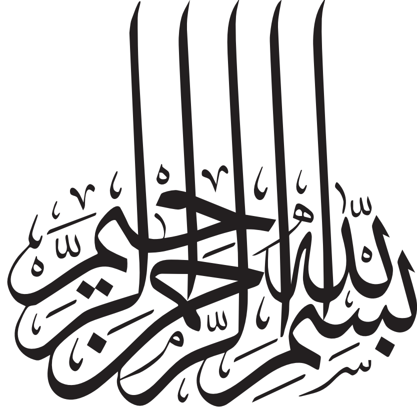
بسم الله الرحمن الرحيم

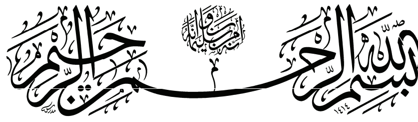

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla
"Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.
Şu halde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır."

Allâme Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

9. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

S. Seccad Karakuş
Musa Güneş

KEVSER

Kevser Yayınları: 126

Eserin Orijinal Adı:
el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:
Kevser Yayıncılık

Cilt:
Erdoğanlar

Baskı:
Aydoğan Ofset

1. Baskı: 2007 Eylül

ISBN 975-6640-08-1 (Tk. No.)
ISBN 978-9944-709-06-4 (Cilt No.)

Adres:
Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.
Horhor Cad. Eren Apt. No: 78/3
Fatih – İSTANBUL
Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01

ENFÂL SÛRESİ

Medine Döneminde İnen

Bu Sûre 75 Ayettir

AYETLERİN MEALİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Sana enfâlden sorarlar; de ki: "Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir." O hâlde eğer gerçekten müminler iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin.

2- Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve yalnız Rablerine tevekkül ederler.

3- Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızktan harcarlar.

4- İşte gerçek müminler onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızk var.

5- Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı. Hâlbuki müminlerden bir grubu bundan hoşlanmıyordu.

6- Onlar için hak ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi hak konusunda seninle tartışıyorlardı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Enfâl Suresi'nin ayetlerinin akışı, bu surenin Medine döneminde, Bedir Savaşı'ndan sonra indiğini gösteriyor. Surede Bedir Savaşı'yla ilgili bazı olaylardan söz ediliyor; cihat, ganimetler, enfâl gibi konulara ilişkin çeşitli meselelere değiniliyor; bunun yanında hicretle ilgili konulara işaret ediliyor ve sure, bu açıklamalarla son buluyor.

1) Sana enfâlden sorarlar; de ki: "Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir." O hâlde eğer gerçekten müminler iseniz, Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin.

Ayette geçen "enfâl" kelimesi, "nefel" kelimesinin çoğuludur. Bir şeye ilâve olunan fazlalık demektir. Bu yüzden isteğe bağlı olarak yerine getirilen ibadetlere "nefel" ve "nafile" denilmiştir. Bu şekilde isimlendirmede, bunların farz ibadete ilâve edilen fazlalıklar olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Dağların başları, vadilerin derinlikleri ve harabe diyarlar, terk edilmiş yurtlar, mirasçısı bulunmayan terekeler gibi insanlardan maliki olmayan ve "fey'" adı verilen şeylere de "enfâl" denir. Anlaşılan, bu isimlendirmede bunların insanların malik olduğu şeylerin dışındaki fazlalıklar olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar; kimsenin özel mülkü olmayan, Allah'a ve Elçisi'ne ait mallardır. Yine, savaş ganimetlerine de "enfâl" denir. Burada da ganimetlerin savaşla hedeflenen şeye ilâve bir fazlalık olduğu dikkate a-

lınmış gibi. Çünkü savaş ve seferin asıl amacı düşmana karşı üstünlük sağlamak, onu yok etmektir. Düşmana üstünlük sağlanıp zafer elde edilince, maksat gerçekleşmiş olur. Savaşçıların elde ettikleri mallar ve aldıkları esirler ise, asıl amaca ilâve fazlalıklardır.

"Zât" sözcüğü, aslında "zâ" sözcüğünün müennesidir ve sahip anlamına gelir. Bir kelimeye izafe edilmesi zorunlu sözcüklerdendir. Ancak daha çok bir şeyin kendisi, özü anlamında kullanılır. Bir şeyi kendisi yapan şey anlamında yani. Meselâ, insanın zatı, insanın insan olmasını sağlayan öz anlamına gelir. Zeyd'in zatı, Zeyd adı verilen insana özgü öz anlamında kullanılır. İlk başta "en-nefsu zatu a'malin keza=falan amellerin sahibi öz" şeklinde kullanılmış gibi. Sonra tek başına zikredilmeye başlanmış ve "zatu'l-a'mal=o amellerin sahibi" denilmiştir. Veya buna benzer bir ifade kullanılmıştır. Ardından sadece "zat" denilmeye başlanmıştır.

Ayette geçen "zatu'l-beyn" ifadesi için de aynı durum geçerlidir. Şöyle ki: Husumet ve düşmanlık ancak iki taraf arasında meydana gelebilir. Bu yüzden "zat" kelimesi "beyn=ara" kelimesine izafe edilmiş ve "zatu'l-beyn" denilmiştir. Yani aradaki kötü durum ve bağlantı. Şu hâlde, *"aranızı düzeltin..."* ifadesi, "aranızdaki yıkıcı durumu ve kötü ilişkiyi düzeltin" anlamında kullanılmıştır.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Zû sözcüğü iki şekilde kullanılır. Birinde; onun aracılığıyla cins ve tür isimlerinden sıfat oluşturulur ve zamire değil, zahir isme izafe edilir. Bu tür kullanımda hem tesniyesi, hem de çoğulu olur. Tesniye için 'zevata', çoğul için de, 'zevat' denir ve bunların hiçbiri izafe edilmeden kullanılmaz."

Ragıp İsfahanî şöyle devam eder: "Meani ilminin erbabı, 'zât' sözcüğünü istiare yollu bir şeyin -o şey ister cevher olsun, ister araz- kendisi ve özü anlamında kabul ederek müfret (izafe edilmemiş), zamire izafe edilmiş ve elif-lâmlı olarak kullanmışlar. Böylece onunla 'nefs' ve 'hasse' sözcükleri gibi muamele etmişler. Örneğin, 'onun zatı, onun nefsi ve onun hassesi' demişlerdir. Fakat bu kullanıma Arapların sözlerinde rastlanmaz. Zû sözcüğünün ikinci kullanımına ise, Tay kabilesinin dilinde rastlanmaktadır. Bunlar, 'zû' sözcüğünü 'ellezî' gibi ism-i mevsul olarak kullanırlar. Dolayısıyla ref', nasb, cerr, çoğul ve tesniyesi aynıdır. Örneğin, 'Ve Bi'rî zû hafertu ve zû taveytu=kazdığım ve üzerini kapattığım kuyu...' derler..." (Alıntı burada sona erdi.)

Ragıb'ın, bu sözcüğün zamire izafe edilemeyeceği şeklindeki görüşü Ferra'dan nakledilmiştir. Bu durumda bu sözcüğün zamire muzaf olarak kullanılmasının, uydurma kelimeler üretenlerin sözlerinden olması gerekmektedir. Doğrusu ise, böyle bir kullanımın büsbütün terk edilmiş değil, sadece çok az oluşudur. Çünkü Hz. Ali'nin (a.s) Nehcü'l-Belâga'daki bazı hutbelerinde de bunun örneklerine rastlıyoruz.

Tefsir bilginleri arasında ayetin anlamı ve konusu hakkında derin görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bu ayrılıklar çeşitli açılardan söz konusudur. Örneğin, *"Sana enfâlden sorarlar..."* ifadesinin orijinalinin okunuşu ile ilgili olarak Ehlibeyt İmamları'na ve Abdullah b. Mes'ud, Sa'd b. Ebî Vakkas, Talha b. Masrif gibi diğer bazı şahıslara, ifadeyi, "Yes'elûneke'l-enfâle" şeklinde okudukları izafe edilmiş, sonra da meşhur kıraatteki "an" edatının fazlalık mı, yoksa şaz kıraatte "an" edatının mukadder mi olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir.[1]

"Enfâl"den ne kastedildiğiyle ilgili olarak bazıları, "Maksat, savaş ganimetleridir." derlerken, bazıları, "Maksat, özellikle Bedir ganimetleridir." demişler ve kelimenin başındaki elif-lâmı belli bir olayı betimleyen bir edat olarak algılamışlardır. Bazılarına göre ise, enfâlden maksat; Allah'a, Elçisi'ne ve İmam'a ait olan fey'dir. Bazıları da demişler ki: "Ayet, humus hükmünü içeren ayetin inmesiyle neshedilmiş, hükmü yürürlükten kaldırılmıştır." Bazıları da, "Tam tersine, ayet muhkemdir." demişlerdir. Bu konuda tefsir bilginleri arasında uzun tartışmalar ve görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Râzî ve Alûsî tefsirleri gibi uzun tefsir kitaplarına başvurulduğunda bu ihtilâfların boyutları rahatlıkla gözlemlenebilir.

Ayetlerin akışından hareketle şunu söylemek mümkündür: Ayet, akışı itibariyle *"Sana sorarlar..."* ifadesiyle işaret edilen kimseler arasında bir tartışma olduğunu, tarafların her birinin, karşı tarafın kabul etmediği bir görüşü benimsediğini gösteriyor. Ayrıca, *"Allah'tan korkun, aranızı düzeltin..."* cümlesinde ifadesini bulan ayrıntılandırma ise, tartışmanın enfâl üzerinde patlak verdiğini göstermektedir. Bu da, ayetin başında yer alan ve onlar tarafından dile getirildiği anlatılan so-

---

1- [Meşhur kıraate ve "an" edatının fazlalık olmadığı görüşüne göre ayetin anlamı, "Sana enfâlden sorarlar" şeklinde olurken, şaz kıraate ve "an" edatının mukadder olmadığı görüşüne göre ise ayetin anlamı, "Senden enfâli isterler" şeklinde olur. -Musahhih-]

runun, tartışmanın bitirilmesi maksadıyla sorulmuş olmasını gerektirir. Demek ki onlar, enfâl hakkında birbirleriyle tartışmışlar, sonra vereceği hükümle tartışmaya son vermesi ve aralarındaki husumeti ortadan kaldırması için Resulullah'a (s.a.a) başvurmuşlardır.

Bu da -görüldüğü gibi- öncelikle meşhur kıraati, yani "Yes'elûneke ani'l-enfâli=Sana enfâlden sorarlar." şeklindeki okuyuşu desteklemektedir. Çünkü sual, "an" edatıyla geçişli kılındığı zaman, hükmü ve haberi öğrenmek amacıyla soru sormak anlamına gelir. Ancak kendiliğinden geçişli kılındığı zaman, merhamet isteme ve dilenme anlamını ifade eder. Ayetlerin akışına, birinci anlam uygun düşmektedir.

İkinci olarak da şu hususu desteklemektedir: Enfâl sözcüğü, anlam itibariyle ganimeti ve fey'i kapsıyor olmakla beraber, ayet, savaş ganimetleri anlamındaki enfâl ile ilgili olarak inmiştir; sadece Bedir Savaşı ganimetleriyle ilgili olarak da değil. Çünkü böyle bir sınırlandırmayı gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Zira taraflar Bedir ganimetleri hakkında tartışırlarken özellikle Bedir ganimetleri oldukları için tartışıyor değildiler. Tersine, dinsel bir savaşta din düşmanlarından aldıkları ganimetler hakkında tartışıyorlardı. Bu durum, ek bir izahı gerektirmeyecek kadar açıktır.

Ancak ayetin savaş ganimetleriyle ilgili olarak inmiş olması, içerdiği hükmün de bu konuyla sınırlı olmasını gerektirmez. Çünkü bir hükmün gelmesine sebep olan konu, hükmü o konuyla sınırlandırmaz. Dolayısıyla ayetin hükmünü, "enfâl" kavramının içine girebilecek her şeyi kapsayacak şekilde genellendirmek yerindedir. Bu da gösteriyor ki enfâl tümüyle Allah'ın ve Resulü'nündür; müminlerden hiç kimse enfâl hususunda Allah ve Resulü'ne (s.a.a) ortak değildir. Bu açıdan savaş ganimeti ile fey' (özel maliki olmayan mallar) arasında da bir fark yoktur.

"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir." ifadesi ve bu cümleden sonra yer alan ve Allah'ın onlara yönelik öğütlerini ve imana ilişkin teşviklerini içeren cümle gösteriyor ki, yüce Allah, enfâl üzerindeki mülkiyetin kendisine ve Elçisi'ne ait olduğunu belirtmek ve bunların mülkiyetini onların ellerinden çıkarmak suretiyle husumeti çözüme kavuşturmuştur. Bunun ışığında şöyle bir tablo belirginleşiyor: Demek ki tartışan gruplardan biri, enfâlin sadece kendilerine ait olduğunu savunuyordu; ya da enfâl kapsamında yer alan bazı malların sırf kendilerine özgü olduğunu iddia ediyordu. Karşı taraf da buna karşı çıkı-

yordu, böyle bir ayrıcalığı tanımıyordu. Yüce Allah da enfâlin mülkiyetini onların elinden alıp mülkiyetin kendisinin ve Elçisi'nin olduğunu vurgulayarak tartışmaya nokta koyuyor, tartışma ve çekişmeden sakınmalarını öğütlüyor. Bazılarının, "Savaşçıların savaş meydanında elde ettikleri ganimetlere sahip olacakları icma ile sabittir." şeklindeki sözüne gelince, bu sözün tartışma alanı tefsirden çok fıkıh bilimidir.

Kısacası; tarafların enfâl hakkında tartışmaları, daha önce ganimetlerin kendilerine ait olduğunu bildiren bir hükmün var olduğunu veya bu anlama gelebilecek bir sözün söylendiğini gösteriyor. Fakat bu hüküm yeterince açık ve net değilmiş ki, taraflar arasında tartışma çıkmış ve herkes kendi tarafına doğru yontmuştur. Ayetlerden bunu algılamak mümkündür.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Surenin ayetlerinin birbiriyle sıkı bir şekilde bağlantılı olması ve surenin akışı içinde açıkça Bedir Savaşı'nın anlatılması gösteriyor ki, sure bütünüyle Bedir Savaşı'yla ilgili olarak ve bu savaşın hemen sonrasında indirilmiştir. Öyle ki -kendisinden rivayet edildiğine göre- İbn Abbas, bu sureyi 'Bedir Suresi' olarak adlandırıyordu. Surenin ganimetle ilgili olan ayetleri ise beş ayettir. Bu ayetler, üç ayrı yerde yer almaktadır ve surenin tertibine göre şunlardır:

"Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl Allah'ın ve Elçisi'nindir..."; "Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz, bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir. Allah, her şeye kadirdir."; [41. ayet] *"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir."* [67-69. ayetler]

İkinci ayetin akışı, onun hem ilk ayetten, hem de son ayetlerden sonra indiğini gösteriyor. Çünkü bu ayette, *"Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz..."* [41. ayet] şeklinde bir ifade yer

alıyor ve bu, söz konusu ayetin Bedir Savaşı'ndan bir süre sonra indiğini gösteriyor.

Ayrıca son ayetlerde, Müslümanların Peygamberimizle (s.a.a) savaş tutsaklarıyla ilgili olarak konuştukları, onları öldürmeyip fidye almasını istedikleri anlaşılıyor. Böyle bir istekte bulunmuş olmalarından dolayı da azarlanıyorlar. Ardından ganimet olarak aldıkları mallardan yemelerine izin çıkıyor. Bu izinden, sanki ganimetler ve enfâlin sahipleri olduklarını anlıyorlar. Ancak bu konuda kafalarında bazı soru işaretleri de vardır: Acaba bu mallara, savaşa katılan herkes mi, yoksa oturanlar değil de sadece savaşanlar mı sahip? Yine, bu mallara eşit düzeyde mi sahipler ve aralarında eşit şekilde mi paylaştırılacak, yoksa kimine çok, kimine az mı verilecek? Örneğin atlıların payı piyadelerinkinden fazla mı olacak? Ve benzeri sorular.

İşte tartışmalarının ve kavgalarının sebebi buydu. Sonunda bu meselenin çözümünü Resulullah'a (s.a.a) bırakmaya karar verirler. Bunun üzerine ilk ayet iniyor: *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir. ...Allah'tan korkun, aranızı düzeltin..."* Böylece *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten... yiyin."* [69. ayet] ifadesinden çıkarsadıkları, kendilerinin enfâlin sahipleri oldukları şeklindeki düşüncelerinin yanlış olduğunu ortaya koyuyor, enfâl üzerindeki mülkiyetin Allah'ın ve Resulü'nün olduğunu vurguluyor, bu hususta tartışmalarını ve kavga etmelerini yasaklıyor. Bu meseleyle ilgili tartışma sona erince, Resulullah (s.a.a) ganimetleri yine onlara veriyor, aralarında eşit şekilde paylaştırıyor. Savaşa katılmayan bazı ashabının payını da ayırıyor. Savaşçılarla oturanlar arasında bir ayırıma gitmiyor. Atlılara piyadelere göre daha fazla bir pay ayırmıyor. Ardından, bir süre sonra konuyla ilgili ikinci ayet iniyor: *"...bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir."* [41. ayet] Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.a), onlara verdiği paylardan beşte birlik (humus) bir payı ayırıyor, gerisini onlara bırakıyor. Enfâl ile ilgili ayetleri birbirleriyle bağlantılı olarak ele aldığımızda, karşımıza çıkan manzara budur.

Dolayısıyla *"Sana enfâlden sorarlar."* ifadesi, ayetlerin akışından algılanan ipuçlarıyla birlikte düşünüldüğünde, şöyle bir tablo belirginleşiyor: Müslümanlar, savaş ganimetlerinin mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu zannedip bunların kimlere yetişeceği veya bunları nasıl paylaşacakları noktasında görüş ayrılığına düştükten veya her iki hu-

susta da böyle bir tartışma baş gösterdikten sonra Peygamberimizden (s.a.a) savaş ganimetlerinin hükmünü sormuşlardır.

Buna göre, *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir."* ifadesi, bu sorularına ilişkin bir cevaptır. Bu cevap, onların enfâlin sahibi olmadıklarına, enfâlin sahibinin Allah ve Resulü olduğuna, dolayısıyla Allah ve Resulü'nün istediği yerlere verileceğine ilişkin bir açıklamayı içeriyor. Bu açıklamayla aralarındaki tartışma ve kavga kökünden kesilmiş oluyor.

Bu açıklama da gösteriyor ki ayet, *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetlerden... yiyin."* [69. ayet] ayetinin içeriğini neshetmiş değildir. Tam tersine, onun anlamını açıklamak suretiyle belirginleştirmiştir. Dolayısıyla *"yiyin."* sözü de, onların ganimetin aslî sahipleri olduklarını göstermez; sadece ganimet üzerinde tasarruf ve yararlanma yetkisine sahip olduklarını bildirir. Ancak Peygamber (s.a.a), elde edilen ganimeti aralarında pay ettikten sonra ona sahip olabilirler.

Yine şunu anlıyoruz ki, *"...bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir."* [41. ayet] ayeti, *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ayetini neshetmiş değildir. Çünkü "*Bilin ki, elde ettiğiniz ganimetlerin beşte biri..."* ifadesi, ancak fiilen cihada katılanların ganimetin tamamını yiyemeyeceklerine ve ganimetin tamamı üzerinde tasarrufta bulunamayacaklarına yönelik bir açıklamadır. Zira *"Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ayetinin inişinden sonra, onların bundan başka bir şey anlamaları mümkün değildir. Öte yandan, *"Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ifadesi, sadece bunların mülkiyetinin temelde Allah'ın ve Resulü'nün (s.a.a) olduğunu bildirmeye yöneliktir. Dolayısıyla ayet, ganimetler üzerinde nasıl tasarruf edileceğini, onlardan yemenin ve yararlanmanın caiz olup olmadığını bildirmemektedir. Bu açıdan bu ayetle, *"...bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin..."* ifadesi arasında bir çelişki yoktur ki, birinin diğerini neshetmiş olması gündeme gelsin.

Dolayısıyla ganimetlerle ilgili üç ayetten şu sonuç çıkıyor: Ganimetlerde asıl mülkiyet Allah'ın ve Resulü'nündür. Sonra bu ganimetlerin beşte dördü, yemek ve sahip olmak üzere mücahitlere veriliyor. Beşte biri de Allah, Peygamberi, Peygamber'in akrabaları ve diğer gruplar için ayrılıyor. Bunlar, kendileri için ayrılan paylar üzerinde tasarruf hakkına, özel meseleleri için harcama yetkisine sahiptirler.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan şunu da anlıyoruz: Ganimetlerin fazlalık anlamına gelen "nefel" sözcüğünün çoğulu olan "enfâl" kelimesiyle ifade edilmesi, hükmün gerekçesine yönelik bir işareti de içermektedir.

Bu gerekçe, aynı zamanda hükmün genel konusunu teşkil etmektedir. Sanki şöyle denmek isteniyor: Sana, fazlalıklar olan ve insanlar arasında sahibi olmayan ganimetlerden soruyorlar. Böyle olduğuna göre, onlara fazlalıklar ve enfâl ile ilgili hükmü esas alan bir cevap ver ve de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir. Dolayısıyla ganimetlerin de Allah'ın ve Resulü'nün olması gerekmektedir.

Böylece herhâlde ilk "enfâl" kelimesinin başındaki "elif-lâm"ın ("el" takısının) belli bir enfâli (savaş ganimetlerini), ikinci "enfâl" kelimesindeki ise enfâl cinsini veya enfâlin tümünü ifade ettiği de teyit edilmiş oluyor. Dolayısıyla, *"De ki: Enfâl..."* ifadesinde, "De ki: Onlar, Allah'ın ve Elçisi'nindir" şeklinde bir zamirin kullanılmayıp, zahir ismin kullanılmasının sebebi de anlaşılıyor.

Ayrıca şunu da anlıyoruz ki: *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ifadesi, genel bir hükmü içermektedir. Bu hüküm, savaş ganimetleriyle birlikte toplumdaki boş evler, terk edilmiş köyler, dağların başları, derelerin yatakları, sultanların şahıslara bağışladığı araziler, mirasçısı bulunmayan terekeler gibi fazlalık sayılan tüm malları kapsar. Bu sayılanlardan savaş ganimetleri, Peygamber'in (s.a.a) uygulaması deliliyle savaşan Müslümanlara aittir. Geriye kalanları ise, Allah ve Resulü'nün mülkiyeti altında bakidir.

Ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman bu sonuçlara varıyoruz. Bu hususta tefsir bilginleri değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Geniş tefsir kitaplarına başvurulduğunda, bu değerlendirmeleri öğrenmek mümkündür. Ancak bu değerlendirmeleri burada aktarmanın, birbirleriyle çelişen veya örtüşen kısımları uzun uzadıya sunmanın bir yararı yoktur.

2–3) Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve yalnız Rablerine tevekkül ederler. Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızktan harcarlar.

Bu iki ayet ile onlardan sonraki ayette, gerçek müminlerin ayırıcı özellikleri, üstün nitelikleri ve onlar için öngörülen sayısız ödüller a-

çıklanıyor. Böylece "*Allah'tan korkun, aranızı düzeltin...*" ayetinin kapsamına girenler netleştiriliyor.

Yüce Allah, Kur'ân'ın değişik yerlerinde müminlerle ilgili olarak zikrettiği nitelikler arasından beş tanesini seçerek, onların ayırıcı özellikleri olarak bunların altını çiziyor. Özellikle bunların seçilmesinin nedeni, bunların, müminlerin çok sayıdaki üstün niteliklerini gerektirici olması ve gerçek imanın ayrılmaz yansımaları olmasıdır. Özellikle bu niteliklere dikkat edildiği ve onlar üzerinde düşünüldüğü zaman bu etkinlikleri belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bu sayede nefislerini takva duygusu doğrultusunda eğitmeleri, aralarını düzeltmeleri, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmeleri daha kolay hâle gelir.

Bu beş ayırıcı özellik şunlardır: Allah anıldığı zaman kalbin ürpermesi, Allah'ın ayetlerini dinlerken imanın artması, Allah'a güvenip dayanma (tevekkül), namaz kılma, Allah'ın rızk olarak verdiği mallardan hayır amaçlı harcamalarda bulunma (infak). Bu niteliklerin ilk üçü, kalple ilgilidir. Son ikisi ise, insanın bedensel organlarıyla yerine getirdiği eylemlerdir.

Bu niteliklerden söz edilirken, doğal olarak aralarında bulunan sıralama gözetilmiştir. Çünkü iman nuru aşamalı olarak kalbe yansır. Gitgide yoğunlaşır, katlanır. Derken gerçek anlamda olgunluğa erişir. İman nuru, ilk önce kalbin Allah'ın adının anılmasıyla birlikte ürpermesi, titremesi şeklinde etkisini gösterirken parlar. İşte şu ifadede bu gelişme anlatılıyor: *"Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir."*

Bundan sonra iman genişler, derinlik kazanır, gelişir; Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden, gerçek bilgilere ulaştıran ayetler içinde manevî bir gezintiyle dal budak verir. İşte mümin, bunlar üzerinde her düşündüğünde imanı biraz daha artar, olgunlaşır. Bu şekilde imanı güçlenir, yoğunlaşır, nihayet yakin aşamasında kalıcılık kazanır. İşte şu ifade bunu vurgulamaya yöneliktir: *"O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır."*

İman artıp olgunlaşınca, insan Rabbinin makamının ve kendi konumunun bilincine varır, realiteyle örtüşen bir bilgiye sahip olur. O realite de şudur: Her şeyin yönetimi yüce Allah'ın elindedir. Çünkü her şeyin eninde sonunda döneceği biricik Rab O'dur. O hâlde insanın sadece O'na güvenip dayanması, yalnızca O'na tevekkül etmesi, haya-

tının her meselesinde O'nu vekil edinmek suretiyle O'nun iradesine tâbi olması, hayat yolculuğunda kendisi için öngördüğü kararları hoşnutlukla kabul etmesi gerekir. O'nun koyduğu hükümler doğrultusunda hayatını sürdürmesi, O'nun yasalaştırdığı şeriatı hayat sistemi edinmesi, emirlerine uyması, yasaklarını dinlemesi gerekir. İşte şu ifadede buna işaret ediliyor: *"ve yalnız Rablerine tevekkül ederler."*

Sonra iman tam olgunlaşmış olarak kalbe yerleşince, kulun ibadet yoluyla Rabbine yönelmesini kaçınılmaz kılar. Artık insan kendini kulluk makamına oturtur, büyük bir içtenlikle, salt bir kulluk duygusuyla boyun büker.

İşte namaz dediğimiz eylem bunun ifadesidir. Namaz kul ile Rabbi arasında bir iletişim aracıdır. Sonra toplumsal ihtiyaçların kişisel çabalarla giderilmesine sıra gelir. Allah'ın kendisine rızk olarak verdiği mal veya ilim gibi şeylerle, bu hususların yoksulu olanlara hayır amaçlı yardımda bulunma eylemi devreye girer. Bu da kişi ile toplumun diğer bireyleri arasındaki ilişkinin niteliğidir. İşte şu ifadede insanlar arası bu iletişime işaret edilmiştir: *"Namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızktan harcarlar."*

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"imanlarını artırır"* ifadesi, nitelik bakımından bir artışa işaret etmektedir. İmanın olgunluğunun artması yani. Yoksa bazı müfessirlerin ihtimal dâhilinde gördükleri nicelik bakımından bir artış, yani müminlerin sayılarının artması kastedilmemiştir.

4) İşte gerçek müminler onlardır. Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızk var.

Burada yüce Allah, yukarıda saydığı beş özelliği üzerinde taşıyanların gerçek imana sahip oldukları hükmünü veriyor. Bu yüzden kendilerine tükenmez bir rızk bahşedileceği şeklinde mutlak bir ifade kullanıyor: *"Onlara Rablerinin katında dereceler... var."* Dolayısıyla her gerçek mümin için öngörülen olgunluk nitelikleri, tükenmez ödül ve büyük ecir, bunlar için de vardır.

"Onlara Rablerinin katında dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızk var." Bağışlanma, yüce Allah'ın onlar tarafından işlenen günahları silmesi, görmezlikten gelmesi demektir. Kerim (bol, tükenmez, hoş, güzel) rızktan maksat da, yararlanacakları cennet nimetleridir. Yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde "kerim rızk" ifadesiyle cen-

neti ve nimetlerini kastetmiştir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"İnanıp iyi işler yapanlar için bağışlanma ve tükenmez bir rızk vardır. Ayetlerimizi etkisiz bırakmak için çalışanlara gelince, onlar da cehennemin adamlarıdır."* (Hac, 50-51) Bunun dışında başka ayetler de örnek olarak sunulabilir.

Dolayısıyla, *"Onlara Rablerinin katında dereceler... var."* ifadesiyle, yakınlık ve yaklaştırılmışlık mertebeleri ve manevî saygınlık dereceleri kastedilmiştir. Öyledir; çünkü bağışlanma ve cennet, Allah'a yakınlık mertebelerinin etkilerinden ve ayrıntılarından başka bir anlam ifade etmezler.

Ayette işaret edilen müminler için bu derecelerin varlığının ifade edilmesi, bütün derecelerin bütün müminler için olduğunu gösterir. Her bir mümin için bu derecelerin tümünün olduğunu değil. Çünkü bu dereceler imanın gerekleridir. İman ise farklılık gösterir, çeşitli mertebelere sahiptir. Dolayısıyla bahşedilen derecelerin de bu iman derecelerine karşılık olması kaçınılmazdır. Bazı müminler için bir tek derece vardır, bazısına iki derece bahşedilir, kiminin birçok derecesi vardır. Burada belirleyici olan, onların iman bazındaki farklı derecelere sahip olmalarıdır.

Aşağıdaki ayetler bu anlamı pekiştirir niteliktedirler: *"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin."* (Mücâdele, 11), *"Allah'ın rızasına uyan kimse, Allah'ın gazabına uğrayan kimse gibi olur mu? Onun varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir! Onların Allah katındaki dereceleri farklıdır. Allah onların yaptıklarını görmektedir."* (Âl-i İmrân, 162-163)

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, bazı tefsir bilginlerinin ayette geçen "dereceler"i, cennet dereceleri şeklinde yorumlamaları, ayetin akışının gerektirdiği bir yorum değildir. Bilakis, bununla Allah'a yakınlık derecelerinin kastedildiği belirginleşmiştir. Ama daha önce de vurguladığımız gibi, bunların her biri diğerini gerektiren olgulardır.

5–6) Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı. Hâlbuki müminlerden bir grubu bundan hoşlanmıyordu. Onlar için hak ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi hak konusunda seninle tartışıyorlardı.

Ayetlerin akışı, *"Nitekim... seni çıkarmıştı."* ifadesinin, *"De ki: Ganimetler, Allah'ın ve Elçisi'nindir."* ifadesiyle ilintili olduğunu gösteriyor. Bu durumda takdirî açılım şöyle olur: "Bazılarının hoşuna gitmese de Allah, ganimetlerin Allah ve Resulü'nün olmasına hükmetti. Nitekim onlardan bir grubun hoşuna gitmemesine rağmen seni hak üzere evinden çıkarmıştı."

Şu hâlde bu gelişmelerin tümü, onların dinsel ve dünyevî maslahatlarını gerektirecek şekilde hak ilkesine dayan-maktadır. Ama onlar bunun farkında değildirler.

Bazılarına göre bu ifade, *"hak konusunda seninle tartışıyorlardı."* cümlesiyle ilintilidir. Diğer bazıları, "Bundaki etken (âmil) hakkın anlamıdır. Dolayısıyla takdirî açılım, 'Bu hatırlatma haktır. Tıpkı Rabbinin seni hak üzere evinden çıkarması gibi.' şeklindedir." demişlerdir.

Görüldüğü gibi bu anlamların her ikisi de ayetin akışı ile bağdaşmamaktadır.

Haktan maksat, batılın karşıtı gerçekliktir. Reel olarak amaçlanan sonuçlar doğuran sabit, değişmez olgu yani. Fiilin, yani "çıkarma"nın hak ile olması, fiilin realite açısından gerekli olması demektir. Bazılarına göre ayette geçen "hak"tan maksat, vahiydir. Diğer bazılarına göre maksat, cihattır. Bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür. Ancak bunlar, ayetin akışı açısından uzak anlamlardır.

Ayetin orijinalindeki "yucadilune" kelimesinin aslı olan "cedel" kökünün temelinde sıkı bir şekilde bükme anlamı yatmaktadır. Araplar, "zimamun cedîlun" derler. Sıkı bükülmüş yular yani. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de vurgulandığı gibi, tartışmanın "cidal" olarak isimlendirilmesi, tartışmada görüşten görüşe bükülme şeklinde bir çekişmenin olması nedeniyledir.

Dolayısıyla iki ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah, onların hoşlanmamasına rağmen ganimetler hakkında hak ile hükmünü verdi. Tıpkı seni Medine'deki evinden hakka uygun olarak çıkarması gibi. Nitekim seni çıkardığı sırada, müminlerden bir grup bundan hoşlanmamıştı. Genel hatlarıyla hak ortaya çıkmış olmasına rağmen bu konuda seninle tartışıyorlardı. Bu hâlleriyle onlar, ölüme sevk edilen bir topluluğu andırıyorlardı. Ölgün bakışlarla kendileri için hazırlanan ölüm gereçlerine ve sebeplerine gözlerini dikmiş ölüm mahkûmları gibi.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tabersî'nin Camiu'l-Cevami' adlı eserinde deniliyor ki: "İbn Mes'ud, İmam Zeynülâbidin, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık (üzerlerine selâm olsun), 'Yes'elûneke'l-enfâle=Senden enfâli isterler' şeklinde okumuşlardır."

Ben derim ki: Müellif, bu tarz bir okuyuşu İbn Mes'ud'dan, aynı şekilde İmam Seccad, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun) ve başkalarından rivayet etmiştir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Salih Kul İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Sahipleri tarafından terk edilen bütün harap yurtlar, atlarla ve bineklerle hücum edilerek kazanılmayan, savaşmadan barış yoluyla elde edilen yurtların halkının kendi elleriyle verdikleri topraklar, enfâl kapsamındadır."

İmam (a.s) devamla dedi ki: "Dağların başları, derelerin yatakları, sazlıklar, işlenmemiş sahipsiz topraklar da İmam'a aittir. Yine kralların has malları, yani gasp dışı bir yolla ellerinde bulunan (kıymetli) mallar da İmam'a aittir. Gasp yoluyla elde edilen mallar ise, sahiplerine iade edilmelidir. Yine İmam, mirasçısı olmayan kimselerin mirasçısıdır ve çaresiz kimselerin geçimini temin etmelidir." [Usul-i Kâfi, c.1, s.541]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Sana enfâlden sorarlar"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bir kimse öldüğünde mirasçısı bulunmuyorsa, onun malı enfâl kapsamına girer." [c.1, s.546]

Ben derim ki: Bu iki rivayetin içeriğini destekleyen birçok hadis Ehlibeyt İmamları'ndan rivayet edilmiştir. Bunlarda "enfâl" kelimesinin "savaş ganimetleri" anlamında zikredilmemiş olmasının bir sakıncası yoktur. Çünkü ayetin akışından da anlaşıldığı gibi ayet, konusu itibariyle buna zaten işaret etmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Tayalisî, Buharî -el-Edebü'l-Müfred adlı eserinde-, Müslim, Nahhas -en-Nâsih adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -eş-Şuab adlı eserinde-, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şöyle rivayet ederler: "Allah'ın kitabındaki dört ayet benim hakkımda inmiştir. Annem, ben Muhammed'i (s.a.v) terk etmedikçe yememek ve içmemek üzere yemin etmişti. Bunun üzerine yüce Allah, *'Eğer hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman*

için seni zorlayacak olurlarsa, onlara itaat etme ve dünyada onlara iyilikle muamele et.' [Lokmân, 15] ayetini indirdi."

"İkincisi: (Savaş ganimetlerinden) hoşuma giden bir kılıç almıştım. Resulullah'a dedim ki: 'Ya Resulallah, bu kılıcı bana ver.' Bunun üzerine, *'Sana enfâlden sorarlar'* ayeti indi."

"Üçüncüsü: Ben hastalanmıştım. Resulullah (s.a.v) beni ziyarete geldi. Dedim ki: 'Ya Resulallah, ben mallarımı paylaştırmak istiyorum. Malımın yarısını sadaka olarak vasiyet edebilir miyim?' Buyurdu ki: 'Hayır.' 'O zaman üçte birini sadaka olarak ayırayım.' dedim. Ses çıkarmadı. Malın üçte birinin sadaka olarak ayrılması, bundan sonra caiz oldu."

"Dördüncüsü: Ben ensardan bir toplulukla beraber şarap içiyordum. İçlerinden bir adam, bir deve çenesi kemiğiyle burnuma vurdu. Bu hâlimle Resulullah'ın (s.a.v) yanına geldim. Bunun üzerine yüce Allah şarap içmenin haram olduğuna ilişkin ayeti indirdi."

Ben derim ki: Bu rivayette bazı tutarsızlıklar sezinliyoruz. Öncelikle, *"Eğer bana ortak koşman için seni zorlayacak olurlarsa..."* ifadesi, *"Biz insana, anne-babasına iyilikle muamele etmesini tavsiye ettik..."* (Lokmân, 14) ayetinin devamıdır. Bu ayetse, akışının oluşturduğu atmosfer itibariyle özel bir olay üzerine inmiş olmaya elverişli değildir. Kaldı ki, *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin..."* (En'âm, 151) ayetini incelerken ana-babaya iyilik etmenin genel bir hüküm olduğunu, sırf belli bir şeriata özgü olmadığını vurgulamıştık.

İkincisi: Bir kılıç alıp Peygamberimizden (s.a.a) bu kılıcın kendisine hibe edilmesini istemesi, *"Yes'elûneke ani'l-enfâli=Sana enfâlden sorarlar."* şeklindeki okuyuştan çok, *"Yes'elûneke'l-enfâle=Senden enfâli isterler"* şeklindeki okuyuşla bağdaşır. Önceki açıklamaların kapsamında buna ilişkin izahatta bulunduk.

Üçüncüsü: Malın üçte birisinin tavsiye edilmesine ilişkin uygulama, indirilmiş bir ayetle değil, Hz. Peygamber'in (s.a.a) sünnetiyle kesinleşmiştir.

Dördüncüsü: Sa'd b. Ebî Vakkas'ın bir grup sahabeyle birlikte şarap içmesi, sonra bir deve çenesi kemiğiyle burnunun yaralanması olayı doğrudur; fakat bu grup, ensar ve muhacirlerden oluşan karışık bir gruptu ve onun burnunu yaralayan kişi de Ömer b. Hattap idi. Son-

ra bu olay üzerine Mâide Suresi'nin ilgili ayeti inmişti. Fakat ayet şarap içmenin haramlığını bildirmiyordu, sade içenlere yönelik bazı kısıtlayıcı önlemler öngörüyordu. *"Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşlar) ve (hayvan etini bölüşmekte yararlanılan) şans okları, Şeytan işi pisliklerdir."* (Mâide, 90) ayetini incelerken bu hususların üzerinde durmuştuk.

Yine aynı eserde şöyle geçer: Ahmed, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Hâkim ve Beyhakî -Sünen'inde- Ebu Ümame'den şöyle rivayet ederler: "Ubade b. Samit'e enfâli sordum. Dedi ki: Enfâl ayeti, biz Bedir ashabı hakkında indi. Bizler enfâl (savaş ganimetleri) hususunda görüş ayrılığına düştük. Bu hususta olumsuz düşüncelere daldık. Bunun üzerine yüce Allah onları elimizden alıp Elçisi'nin (s.a.v) yetkisine verdi. Peygamber (s.a.v) de onları Müslümanlar arasında bölüştürdü." Berâ kanalıyla gelen rivayette ise, "onları eşit şekilde bölüştürdü." şeklinde bir ifadeye yer veriliyor.

Aynı eserde şöyle denir: Said b. Mansur, Ahmed, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, İbn Hibban, Ebu'ş-Şeyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek-, Beyhakî ve İbn Mürdeveyh, Ubade b. Samit'ten şöyle rivayet ederler:

"Resulullah (s.a.v) ile beraber Medine'den çıktık. Ben onunla birlikte Bedir Savaşı'na katıldım. Derken insanlar (iki ordu) karşı karşıya geldi. Allah, düşmanı yenilgiye uğrattı. Bir grup, hezimete uğramış olarak kaçanların ardından giderek onları öldürüyordu. Bir grup, düşman ordugâhında ganimetleri toplamakla meşguldü. Bir grup da Peygamberimizin (s.a.v) etrafını sarmış, düşmanın beklenmedik bir anda ona yaklaşmasına fırsat vermemek için hazırda bekliyordu. Derken akşam oldu ve insanlar toplanmaya başladılar. Ganimet toplayan grup, 'Biz ganimetleri topladık. Dolayısıyla bizden başka kimsenin ganimetlerde hakkı yoktur.' dedi. Düşmanın peşine düşenler de, 'Ganimetler hususunda siz bizden daha çok hak sahibi değilsiniz. Biz düşmanı ganimetlerden uzaklaştırdık ve onları yenilgiye uğrattık.' dediler. Resulullah efendimizi (s.a.v) koruyanlar ise, 'Siz bizden daha çok hak sahibi değilsiniz. Biz Resulullah'ın (s.a.v) etrafını sardık, onu düşmanın ani bir baskınından koruduk.' dediler. Bunun üzerine, *'Sana enfâl-den sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir... Allah'tan korkun, aranızı düzeltin.'* ayeti indi. Resulullah da (s.a.v) ganimetleri Müslümanlar arasında bölüştürdü."

Aynı eserde şöyle geçer: İbn Ebî Şeybe, Ebu Davud, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Hibban, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Bedir Savaşı olduğu gün, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Bir düşmanı öldürene şu şu ödüller var. Bir düşmanı tutsak alana şu şu ödüller var.' Yaşlılar sancağın altında direndiler. Gençlerse düşmanları öldürmeye ve ganimetleri elde etmeye koştular. Yaşlılar gençlere dediler ki: 'Bizi de topladığınız ganimetlere ortak edin. Biz sizin için bir destektik. Eğer size bir şey olsaydı, bize sığınırdınız.' Aralarında tartışma çıktı, problemin çözümü için Peygamber'e (s.a.v) başvurdular. Bunun üzerine, *'Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir.'* ayeti indi ve Resulullah ganimetleri onlar arasında eşit şekilde paylaştırdı."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de vardır. Bunlar arasında kıssayı oldukça ayrıntılı biçimde anlatan, bu sayede ayetlerin anlamlarının daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayan rivayetler de vardır. İnşaallah bir sonraki bölümdeki ayetlerin tefsiri bağlamında bu rivayetlere yer vereceğiz.

Bazı rivayetlerde, Peygamberimizin (s.a.a) başlangıçta savaşçılara, düşman ölülerinin üzerinden aldıkları malları ve ganimetleri vereceğini vadettiği, ama *"De ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir."* ayetinin bu uygulamayı neshettiği belirtiliyor. Yukarıdaki rivayette de buna işaret eden bir ifade yer almaktadır. Bu yüzden de bazıları demişlerdir ki: "İmam, savaşçılara verdiği sözü tutmak zorunda değildir." Ancak ashabın Bedir günü ganimetler hakkında aralarında ihtilâfa düşmüş olmaları, bu ihtimali uzak düşürüyor. Çünkü eğer Peygamber (s.a.a) kendilerine bu şekilde bir söz vermiş olsaydı, Peygamber'in açık sözüne rağmen ihtilâf etmezlerdi.

Aynı eserde İbn Cerir, Mücahid'den şöyle rivayet eder: "Ashap, Peygamberimizden (s.a.v) beşte dörtlük paydan geriye kalan beşte birlik payın kimlere verileceğini sordu; bunun üzerine, *'Sana enfâlden sorarlar.'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin akışını esas alarak belirginleştirdiğimiz içeriğiyle bağdaşmamaktadır. Said b. Cübeyir, Mücahid ve İkrime gibi bazı ilk kuşak müfessirlerinden, keza İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "*'Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir...'* ayetinin içerdiği hüküm, *'...bilin ki ganimet olarak elde*

ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir.' [Enfâl, 41] ayetinin içerdiği hükümle neshedilmiştir, yürürlükten kaldırılmıştır." Ancak ayeti tefsir ederken neshedilmiş olması ihtimalini olumsuzlayan açıklamalarda bulunmuştuk.

Aynı eserde şöyle denir: Malik, İbn Ebî Şeybe, Ebu Ubeyd, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, Nahhas, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Kasım b. Muhammed'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Bir adamın, İbn Abbas'a enfâl hakkında soru sorduğunu duydum. İbn Abbas ona şu cevabı verdi: 'Savaşta ele geçirilen atlar enfâldendir. Düşman ölülerinin üzerinden alınan eşyalar da öyle.' Adam soruyu tekrarladı. İbn Abbas da cevabını aynen tekrarladı."

"Sonra adam şöyle dedi: 'Allah'ın kitabında bahsettiği 'enfâl' nedir?' Adam bu soruyu İbn Abbas'ın canını sıkacak kadar ısrarla sordu. Bunun üzerine İbn Abbas dedi ki: Bu adam, Ömer'in dövdüğü Sabiğ gibidir." Diğer bir rivayette ise İbn Abbas'ın şöyle dediği belirtiliyor: "Ömer'in Iraklı Sabiğ'e yaptığı gibi, sana dayak atacak birine ne çok ihtiyacın var!" Ömer, Sabiğ'i ökçelerinden kanlar akıncaya kadar dövmüştü.

Yine aynı eserde, *"İşte gerçek müminler onlardır."* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Taberanî, Hâris b. Malik el-Ensarî'den şöyle rivayet eder: "Hâris, bir gün Resulullah (s.a.v) ile karşılaştı. Resulullah ona, 'Nasıl sabahladın ey Hâris?' diye sordu. 'Gerçek bir mümin olarak.' diye cevap verdi. Resulullah ona şöyle buyurdu: 'Söylediğin söz üzerinde iyi düşün! Şüphesiz her şeyin bir gerçekliği vardır; senin imanının gerçekliği nedir?' Hâris şöyle arz etti: 'Nefsimi dünyadan koparmışım. Artık gecemi uyanık, gündüzümü susuz geçiriyorm. Birbirlerini ziyaret eden cennet ehlini seyrediyor gibiyim. İniltileri birbirine karışmış olan cehennemlikleri seyrediyor gibiyim.' Resulullah şöyle buyurdu: 'Ey Hâris! Gerçek marifete ermişsin, onu korumaya çalış.' Peygamberimiz bu sözü üç kere tekrarladı."

Ben derim ki: Bu hadis, Şiî kanallardan da çeşitli rivayet zincirleriyle aktarılmıştır.

AYETLERİN MEALİ

7- Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.

8- Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın.

9- Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz; O da, "Ben, arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek ile size yardım edeceğim." diye duanızı kabul buyurmuştu.

10- Allah bunu ancak müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yoksa yardım, yalnız Allah katındandır. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.

11- Hani kendi katından bir güven olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi arındırmak, Şeytan'ın vesvese ve pisliğini sizden gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve adımlarınızı sağlamlaştırmak için gökten size su indiriyordu.

12- Hani Rabbin meleklere vahyediyordu ki: "Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım. Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına."

13- Bu, onların Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelirse, muhakkak ki Allah'ın cezası çetin olur.

14- İşte böyle; şimdi tadın onu ve (bilin ki) kâfirler için ateş azabı da vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde Bedir Savaşı'ndan söz ediliyor. Bu, Müslümanların katıldıkları ilk savaştır. İleride de açıklanacağı gibi, ayetlerin akışı, Bedir Savaşı'ndan sonra indiklerini ortaya koymaktadır.

7) Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.

Yani, "Hatırlayın o zamanı ki Allah size... vadediyordu..." Bu, Allah'ın onlara yönelik iyiliklerini açıklama, üzerlerindeki nimetlerini sayma amaçlı bir açıklamadır. Ki şunu açıkça bilsinler ki, Allah karşılarına bir iş çıkarıyorsa veya üzerlerine bir hüküm indiriyorsa, mutla-

ka hakka dayalı olarak gerçekleştiriyordur. Bunda onların maslahatları gözetilmiş, mutlulukları hedeflenmiştir. Bu nedenle bu gibi meselelerde ihtilâfa düşmemeleri, Allah'ın kendileri için seçtiğini hoşnutsuzluk ve memnuniyetsizlikle karşılamamaları, tam tersine işleri hususunda Allah'a güvenip dayanmaları, O'na ve Elçisi'ne itaat etmeleri gerekmektedir.

Ayette geçen iki topluluktan maksat, kervan ve kervanı korumak için seferber olmuş ordudur. Kervan dediğimiz, Kureyş'in ticaret kervanıydı ve onlara ait malları taşıyordu. Bu kervanı, aralarında Ebu Süfyan b. Harb'in de bulunduğu kırk kişilik bir grup koruyordu. Seferber olan topluluk ise, bin kişiden oluşan Kureyş ordusuydu.

"İki topluluktan biri" sözü, *"vadediyordu"* fiilinin ikinci mefulüdür; *"sizin olacağını"* ifadesi de bundan bedeldir; *"istiyordunuz"* ifadesi ise, cümle içinde hâl işlevini görüyor. *"kuvvetsiz olan..."*dan maksat, güçlü olmayan topluluk, yani orduya göre daha az sayıya ve donanıma sahip kervandır. Ayette geçen "şevket", keskinlik demektir; diken anlamındaki "şevk"ten kinaye olarak kullanılmıştır.

"Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek... istiyordu." ifadesi, cümle içinde hâl konumundadır. Hakkın gerçekleştirilmesi (ihkak-ı hak), hakkın açığa çıkarılması ve gerekli olan sonuçlarının belirginleştirilmesi suretiyle kalıcı hâle getirilmesi anlamına gelmektedir. Allah'ın sözleri de, yüce Allah'ın peygamberlerine yardım edeceğine ve hak dinini egemen kılacağına ilişkin olarak verdiği karar anlamına gelir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmişti: Zafere ulaştırılanlar, mutlaka kendileri olacaktır. Ve galip gelenler, mutlaka bizim ordumuz olacaktır."* (Sâffât, 171-173) *"Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da, Allah nurunu tamamlayacaktır. O, Elçisi'ni hidayet ve hak din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da, onu bütün dinlere üstün getirsin."* (Saff, 8-9)

Tefsirini sunduğumuz ayette geçen "bi kelimatihi=sözleriyle" ifadesi, "bi kelimetihi=sözüyle" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuş, daha isabetli ve verilmek istenen mesaja daha yakındır. Yine ayette geçen "ed-dâbir" sözcüğü, bir şeyin ardından gelip onunla ilintili ve ona bitişik olan şey demektir. Bir şeyin ardının kesilmesi ise, bir şeyin izlerinin kalmayacağı, bütün ayrıntılarının ve uzantılarının ortadan kal-

dırılacağı şekilde yok edilmesinden, kökünün kurutulmasından kinaye olarak kullanılan bir deyimdir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Hatırlayın ki, bir zaman Allah size, iki topluluktan biri sizin olacak diye vadetmişti. Allah'ın yardımıyla onlara üstünlük sağlayacaktınız. Kervan veya ordu. Ama siz, size vadedilen topluluğun kervan olmasını istiyordunuz. Çünkü ordunun güçlü olduğunu biliyordunuz. Son derece güçlü ve sıkı savaşçılardan oluşan bir orduydu. Buna karşılık siz zayıf ve güçsüzdünüz. Allah ise, bunun aksini istiyordu. Sizi orduyla karşılaştırmak ve sizi onlara üstün getirmek, dolayısıyla hakkı belirginleştirip üstün getirmek, böylece kâfirlerin köklerini kazıyıp artlarını kesmek istiyordu.

8) Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın.

Ayetin akışı, ifadenin orijinalinin başındaki "lâm" harfinin amaç bildirmeye dönük olduğunu ortaya koyuyor. *"gerçekleştirsin"* ifadesi, *"size... vadediyordu"* ifadesiyle ilintilidir. Yani, vaadinden asla dönmeyen Allah, size bunu vadediyordu ki, bununla hakkı gerçekleştirsin ve batılı iptal etsin; suçlular hoşlanmasalar, istemeseler de.

Bununla anlıyoruz ki, *"hakkı gerçekleştirsin..."* ifadesi, aynı anlama gelse de, *"Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek... istiyordu."* ifadesinin bir tekrarı değildir.

9) Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz; O da, "Ben, arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek ile size yardım edeceğim." diye duanızı kabul buyurmuştu.

Ayetin orijinalinde geçen "istiğase" yardım istemek demektir. Nitekim bir ayette bu anlamda kullanılmıştır: *"Kendi taraftarlarından olan, düşmanlarından olana karşı ondan yardım istedi."* (Kasas, 15) "İmdâd" sözcüğünün de yardım etmek anlamında olduğunu biliyoruz. Ayette geçen "mürdifîn" sözcüğü, "irdâf" mastarından geliyor. Bu ise, binicinin bir başkasını terkisine alması anlamına gelir. "er-Ridfu"; tâbi olan, uyan demektir. Ragıb İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "er-Ridfu; tâbi, uyan demektir. Ridfu'l-mer'eti; kadının kalçası, baseni demektir. et-Teradüf, birbirinin ardından gelmek demektir. er-Râdif; arka sıradaki demektir. el-Murdif, terkisine birini bindiren öndeki kişi demektir." (Alıntı sona erdi.)

Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayet ile Âl-i İmrân Suresi'nde yer alan ve bu kıssaya işaret eden ayet arasında bir uyum vardır: *"Nitekim Bedir'de, Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz güçsüz idiniz. O hâlde Allah'tan korkun ki, şükretmiş olasınız. Hani sen müminlere; 'Rabbinizin size, gökten indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi, size yetmez mi?' diyordun. Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, Allah size beş bin nişanlı melekle yardım eder. Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla güven bulsun diye yaptı. Yoksa zafer, sadece üstün ve güçlü olan hikmet sahibi Allah katındandır."* (Âl-i İmrân, 123-126)

İki surenin (Âl-i İmrân ve Enfâl surelerinin) ilgili ayetlerini birbirine uyarladığımız zaman, "arkalarından başkaları da gelecek olan bin meleğin indirilmesi"nden, peşlerinden başkaları gelecek olan bin meleğin indirilmesinin kastedildiği ortaya çıkıyor. Böylece "arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek" ile "indirilen üç bin melek" arasında uyum olduğu anlaşılıyor.

Bununla, bazılarının, "Meleklerin, arkalarından başkalarının da gelecek olmasından maksat, bin meleğin ardından diğer bin meleğin gelmesidir. Çünkü meleklerin her biriyle beraber, terkisinde bir melek vardı. Böylece iki bin melek oluyorlar." şeklindeki değerlendirmelerinin yanlış olduğu anlaşılıyor. Yine bazıları demişlerdir ki: "Maksat, meleklerin birbiri ardınca gelmeleridir." Başkaları da demişler ki: "Maksat, onların Müslümanların peşinden gelmiş olmalarıdır." Dolayısıyla "murdifîn" ifadesi, "râdifîn" anlamına gelmiş olur. Diğer bazılarının görüşü de şöyledir: "Maksat, Müslümanların onları izlemeleridir. Melekler Müslüman askerlerin önüne geçmiş ve kâfirlerin kalplerine korku salmışlardı.

10) Allah bunu ancak müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yoksa yardım, yalnız Allah katındandır. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.

"Cealehu=Bunu yaptı" ve "bihi=bununla" ifadelerindeki zamirler, ayetlerin akışından anlaşıldığı gibi, meleklerin yardım olarak gönderilmesine dönüktürler. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Meleklerin yardımcı kuvvet olarak gönderilmesi, müjde amaçlı ve kalplerinizin güvene ve huzura kavuşturulması içindi." Maksat, onların eliyle kâfirlerin yok edilmesi değildi. Nitekim sonraki a-

yetlerin birinden bunu anlamak mümkündür: *"Hani Rabbin meleklere vahyediyordu ki: Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım."*

Bu da bazı tefsir bilginlerinin şu değerlendirmesini destekleyen bir çıkarsamadır: "Melekler müşrikleri öldürmek için indirilmemişlerdi. Onlar bir tek kâfiri dahi öldürmediler. Onlardan öldürülenlerin üçte birini veya yarısını Hz. Ali (a.s), geri kalan üçte ikisini ve yarısını da diğer Müslümanlar öldürmüşlerdi. Melekler yalnızca, iki ordu birbirine girdiğinde Müslümanları kalabalık gösteriyor ve Müslümanların yüreklerini pekiştiriyorlardı. Müşriklerin yüreklerine de korku salıyorlardı." İleride bu konuyla ilgili bazı açıklamalara yer vereceğiz.

"Yoksa yardım, yalnız Allah katındandır. Çünkü Allah daima üstündür, hikmet sahibidir." Yardımla ilgili gerçek durumu Allah'ın tekeline verme amaçlı bir açıklamadır bu. Demek isteniyor ki, eğer zafer sayı çokluğuna ve maddî güce ve caydırıcılığa bağlı olsaydı, o gün müşriklerin üstün gelmeleri gerekirdi. Çünkü müşrikler sayıca çok, güç bakımından son derece donanımlı, buna karşın Müslümanlar az ve güçsüzdüler.

Ayetin tüm içeriği ve onunla bağlantılı olarak önceki ayetin içeriği, *"Allah daima üstündür, hikmet sahibidir."* ifadesiyle gerekçelendiriliyor. Buna göre Allah, üstünlüğü ile onlara yardım etti, zafer bahşetti; hikmeti ile de zaferin bu şekilde gerçekleşmesini öngördü.

11) Hani kendi katından bir güven olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi arındırmak, Şeytan'ın vesvese ve pisliğini sizden gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve adımlarınızı sağlamlaştırmak için gökten size su indiriyordu.

Ayette geçen "nuas"; uyku ile uyanıklık arası durum, uykunun başlangıcı, hafif uyku, uyuklama demektir. "Teğşiye"; kuşatma, bürüme anlamına gelir. "Emene"; güven demektir. "Minhu" ifadesi de, bu güvenin Allah'tan olduğuna yönelik bir işarettir. Bazıları da, bu ifadenin düşmandan yana güvene kavuşulduğu anlamını ifade ettiğini söylemişlerdir. "Ricz"; pislik demektir. Şeytanın pisliğinden maksat, onun kalbe attığı vesvese ve saptırma amaçlı telkinlerdir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Zafer ve müjdeli destek, kalplerin güvene kavuşturulması, sizi hafif bir uykunun aldığı sırada gerçekleşiyordu. Bu uyku, Allah'ın kalplerinize akıt-

tığı güvenin neticesindeydi. Bu sayede uyudunuz. Yoksa eğer korku ve ıstırap hâlinde olsaydınız, ne uyuklayabilir, ne de uyuyabilirdiniz. Sonra Allah sizin üzerine bir yağmur yağdırdı. Onunla sizi temizledi, sizden Şeytan'ın vesvesesini giderdi, kalplerinizi pekiştirdi, sıkıca bağladı. -Bu deyim cesaret telkin etmek anlamına gelen bir mecazdır.- Bu yağmur sayesinde ayaklarınız savaş meydanına sağlam bastı. Kumlar ıslanınca sağlam basmaya elverişli oldular veya kalplerinizi sağlamlaştırarak sağlam basmanızı sağladı.

Bu bakımdan ayet, şu rivayeti destekler mahiyettedir: "Müşrikler, Müslümanlardan önce su kuyularının başına gelmişlerdi. Müslümanlar bir kum tepesinin üzerinde konaklamışlardı. Çoğu abdestsiz ve cenabetti. Ayrıca susuzluk da çekiyorlardı. Şeytan içlerine şu vesveseyi saldı: 'Düşmanlarınız sizden önce suyun başına geldiler. Siz ise abdestsiz ve cenabet olarak -teyemmümle- namaz kılıyorsunuz. Ayaklarınız kumlara batıyor.' Bunun üzerine yüce Allah, üzerlerine bir yağmur yağdırdı. Onunla gusül abdestini aldılar. Abdestsizliklerini giderdiler. Bastıkları yerler sertleşti. Buna karşılık düşmanlarının bulunduğu yerin toprağı cıvık bir çamur hâline geldi."

12) Hani Rabbin meleklere vahyediyordu ki: "Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin; ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım. Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına."

Ayetin giriş kısmındaki "zarf"ın (iz) durumu, *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz"* ifadesiyle, *"Hani sizi hafif bir uykuya daldırıyordu"* ifadesindeki zarfın durumuna benzemektedir. Bu bakımdan ayetin anlamı ek izahat gerektirmeyecek kadar açıktır.

"Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına." Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla boyunların üstünden maksat, kafalardır. Her parmaktan maksat da, ellerinin ve ayaklarının bütün parmakları veya sadece ellerinin parmaklarıdır ki, silâh kullanamasınlar, kılıçların kabzalarını tutamasınlar.

İlk bakışta insanın aklına geldiği gibi, *"vurun"* ifadesindeki hitabın meleklere yönelik olması mümkündür. Bu durumda boyunların üstüne ve her parmağa vurmaktan maksat, bu ifadelerin açık anlamlarıdır veya bu ifade bir kinayedir; maksat onları alçaltmak, yüreklerine korku salarak silâh tutma yeteneklerini dumura uğratmaktır. Hitabın

müminlere yönelik olması durumunda ise, maksat onların yüreklendirilmeleri, düşmanlarına karşı morallerinin yükseltilmesi, ayaklarının yere sağlam basmasının sağlanması, kalplerinin birbirine kenetlenmesi, müşriklere karşı teşvik edilmeleri, coşturulmaları olur.

13) Bu, onların Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelirse, muhakkak ki Allah'ın cezası çetin olur.

Ayetin orijinalindeki "şakku" ve yuşakık" kelimelerinin mastarı olan "muşâkka"; karşı çıkmak, muhalefet etmek demektir. Bu kelimenin kökü, "şıkk"tır. Karşı gelen kimsenin, karşı çıktığı kimsenin şıkkından başka bir şıkka eğilim göstermiş olması esas alınmış gibi. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Müşriklerin uğradığı bu durum, onların Allah'a ve Resulü'ne karşı çıkmaları ve bu tutumlarında inat ve ısrar etmeleri sebebiyle Allah'ın onlara verdiği bir cezadır. Kim Allah'a ve Resulü'ne karşı çıkarsa, bilsin ki Allah'ın cezası şiddetli olur.

14) İşte böyle; şimdi tadın onu ve (bilin ki) kâfirler için ateş azabı da vardır.

Kâfirlere yönelik olarak gittikçe sertleşen bir hitaptır bu. Üzerlerine indirilen rezil edici, alçak düşürücü azaba işaret ediliyor. Sonra bu azabı tatmaları emrediliyor. Bir de bundan sonra, ateş azabı olduğu hatırlatılıyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir ki: "Bedir günü halk saf tutup savaş düzeni alınca Ebu Cehil şöyle dedi: 'Allah'ım, taraflardan hangisi zafere daha lâyıksa onu muzaffer kıl.' Müslümanlar da Allah'tan yardım istediler. Bunun üzerine melekler indi ve şu ayet nazil oldu: *Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz..."*

"Şöyle de denilmiştir: Peygamber (s.a.a), bir müşriklerin sayısal çokluklarına baktı, bir de Müslümanların sayısal azlıklarına baktı. Sonra kıbleye yönelerek şöyle dedi: 'Allah'ım! Bana verdiğin sözü yerine getir. Allah'ım! Eğer bu küçük topluluğu helâk edersen, artık yeryüzünde sana ibadet edilmez.' Peygamberimiz, bu şekilde Rabbine yalvarmaya devam etti; ellerini kaldırarak yakardı; öyle ki hırkası omuz-

larından kayarak yere düştü. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...'* Ömer b. Hattab'dan, Süddî'den ve Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) da rivayet edilmiştir."

Mecmau'l-Beyan'da devamla şöyle denir: "Resulullah (s.a.a) savaş meydanında akşamlayıp gecenin karanlığı çökünce, ashabını hafif bir uyku aldı. Kumluk bir yerde konaklamışlardı. Bu yüzden ayaklar yere basınca kayıyorlardı. Derken Allah çisentili bir yağmur yağdırdı; toprak sıkıştı ve ayaklar kaymamaya başladı. Yağmur Kureyş ordusunun bulunduğu tarafta ise sağanak şeklinde yağıyordu. Allah da onların yüreklerine korku salmıştı. Şu ayette işaret edildiği gibi: *Ben inkâr edenlerin yüreklerine korku salacağım..."*

Ben derim ki: Ayetin, *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz..."* şeklindeki lafzı, onun Bedir günü, Allah'tan yardım dilemelerinin hemen sonrasında inmiş olması ihtimaliyle örtüşmüyor. Tam tersine ayetin akışı, onun, *"Sana enfâlden sorarlar..."* ayeti ile ondan sonraki ayetlerle birlikte indiğini göstermektedir. Buna göre ayet, geçmişte olan bir durumu ve yüce Allah'ın Müslümanlara yönelik iyiliklerini, onlara indirdiği zafer alâmetlerini ve çeşitli nimetleri anlatıyor ve bu hatırlatma ile, Müslümanların Allah'a şükretmeleri, emir ve yasakları hususunda O'na itaat etmeleri maksadı güdülüyor.

Büyük bir ihtimalle, Müslümanların yardım istemelerinin zikredilmesinden sonra ayetin inişinin zikredilmesiyle, ayetin içeriğinin bu olayla ilgili olduğu kastedilmiştir. Nitekim ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerde bunun örnekleri çoktur.

Tefsiru'l-Burhan'da, İbn Şehraşub'dan şöyle rivayet edilir: "Peygamber (s.a.a) kendisi için hazırlanan karargâhın içinde şöyle dedi: 'Allah'ım! Eğer bugün bu küçük topluluğu helâk edersen, bugünden sonra artık sana ibadet edilmez.' Bunun üzerine yüce Allah, *'Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...'* ayetini indirdi. Bunun ardından Peygamberimiz karargâhından çıktı, bir yandan da şunları söylüyordu: 'Toplulukları hezimete uğrayacak ve gerisin geri dönüp kaçacaklar.' Allah onu beş bin işaretli melekle destekledi. Böylece Müslümanları müşriklerin gözünde kalabalık gösterdi, müşrikleri de Müslümanların gözünde az gösterdi. Sonra şu ayeti indirdi: *'onlar da uzak kenarında idiler.'* [Enfâl, 42] Onlar vadinin uzak kenarında geniş kumluk alanda,

Peygamberimiz (s.a.a) de vadinin yakın kenarında kuyunun yanında bulunuyordu."

Ben derim ki: Bundan önceki rivayet için söylediklerimiz, bunun için de geçerlidir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "Belhî, Hasan'dan naklen dedi ki: *'Hani Allah size... vadediyordu.'* ayeti, *'Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı.'* ayetinden önce indiği hâlde, sure içindeki tertipte ondan sonra yer alır."

Ben derim ki: Ayetlerden birinin işaret ettiği olayın öbürünün işaret ettiği olaydan önce gerçekleşmiş olması, ondan önce inmiş olmasını gerektirmez. Ayetlerin akışı açısından da söylenen bu hususa ilişkin bir kanıt söz konusu değildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Muhammed b. Yahya el-Has'amî'den naklen İmam Cafer Sadık Sadık'ın (a.s), *"Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Ayette geçen 'şevket'ten maksat, savaşma gücüdür."

Ben derim ki: Benzeri bir riayeti, Kummî de kendi tefsirinde aktarmıştır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "Siyer yazarları demişler; Ebu Hamza ve Ali b. İbrahim de tefsirlerinde zikretmişler -bunların sözlerini birbirine karıştırarak nakletmiştir- ki: Ebu Süfyan, Kureyş kervanıyla birlikte Şam'dan dönüyordu. Kervanda Kureyş'in misk yüklü develerden ibaret malları vardı. Kureyş'ten kırk atlı da kervana eşlik ediyordu. Peygamber (s.a.a) ashabını kervanı ele geçirmek için hareket etmeye çağırdı. Buyurdu ki: 'Bakarsınız Allah, bu kervanı enfâl olarak size verir.' İnsanlar Peygamber'in sözüne icabet ettiler. Ama bir kısmı elini çabuk tutup hemen hazırlandı, bir kısmı ise ağır davrandı. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.a) bir hile veya savaş ile karşılaşacağını sanmıyorlardı. Sadece Ebu Süfyan'ı yakalamak ve kervanı ganimet olarak ele geçirmek için Medine'den çıkıyorlardı."

"Ebu Süfyan Peygamberimizin (s.a.a) harekete geçtiğini haber alınca, Damdam b. Amr el-Gıfarî'yi ücretle tutarak Mekke'ye gönderdi. Kureyş'e gitmesini, onları seferber etmesini, Muhammed'in ashabıyla birlikte kervanlarına saldırmak üzere olduğunu haber vermesini emretti. Damdam, hızla Mekke'ye doğru yol almaya başladı."

"Bu arada Abdulmuttalib'in kızı Âtike, Damdam b. Amr'ın gelişinden üç gün önce bir rüya gördü. Rüyada bir adam devesinin üzerinde çıkıp gelmiş ve 'Ey Galiboğulları! Yıkılacağınız yerlere koşun!' diyordu. Sonra bu adam devesiyle Ebu Kubeys dağına çıkıyor ve oradan bir taş yuvarlıyordu. Taş parçalanıyor ve Kureyş'ten isabet etmedik ev bırakmıyordu. Her parçası bir eve değiyordu. Âtike büyük bir korkuyla uyandı ve rüyasını Abbas'a anlattı. Abbas da Utbe b. Rebia'ya haber verdi. Utbe dedi ki: 'Bu, Kureyş'e dokunacak bir felâkete işarettir.' Derken rüya kentte yayıldı ve Ebu Cehil'in kulağına gitti. Ebu Cehil bu rüyayı duyunca şunları söyledi: 'Bu da Abdulmuttaliboğulları'nın kadın peygamberidir! Lat'a ve Uzza'ya yemin ederim ki, üç gün bekleyeceğiz. Eğer gördüğü rüya gerçek olursa, ne âlâ! Aksi takdirde aramızda şöyle bir yazı yazacağız: Araplar arasında Haşimoğulları'nın kadınlarından ve erkeklerinden daha yalancı bir ev halkı yoktur."

"Üçüncü gün olunca Damdam çıka geldi ve Kureyş'e şöyle seslendi: 'Ey Galiboğulları, Ey Galiboğulları! Misk yüklü develeriniz, misk yüklü develeriniz! Kervan, kervan! Yetişin! Ama yetişeceğinizi de sanmıyorum. Muhammed ve Medineli Sabiîler kervanınızı ele geçirmek için harekete geçtiler.' Bunun üzerine kervanı kurtarmak amacıyla sefer hazırlıklarına başladılar. Kureyş'in ileri gelenlerinden herkes ordunun donatılması için büyük oranda mal bağışladı. Sefere katılmayanların evlerini yıkacaklarını duyurdular. Onlarla birlikte Abbas b. Abdulmuttalib, Nevfel b. Hâris b. Abdulmuttalib ve Akil b. Ebu Talib de sefere katıldı. Beraberlerinde def çalan çengi cariyeler de götürdüler."

"Peygamberimiz (s.a.a) üç yüz on üç kişiyle birlikte yola çıktı. Bedir kuyularının bulunduğu yere yaklaşınca, Kureyş'in hareketlerini izlemek üzere bir gözcü görevlendirdi. Gözcü, Kureyşlilerin hareket ettiğini kendisine haber verdi. Ebu Hamza'nın rivayetinde ise şöyle deniyor: Resulullah (s.a.a), kervanın hareketlerini izlemek üzere bir gözcü görevlendirdi. Gözcünün adı Adiy idi. Gözcü gelip Resulullah'a kervandan nerede ayrıldığını haber verince, Cebrail indi ve müşriklerin Mekke'den seferber olduklarını bildirdi. Peygamber (s.a.a) arkadaşlarıyla kervana saldırma veya orduyla karşılaşma hususunda istişarelerde bulundu. Ebu Bekir kalktı ve şunları söyledi: 'Ya Resulallah! Bu, onca kendini beğenmişliğiyle Kureyş'tir! İnkâr ettiği günden beri hiç inanmadı. Üstünlük sağladıktan bu yana hiç zelil olmadı. Biz ise,

savaş için hazırlık yapmış değiliz.' Ebu Hamza'nın rivayetinde sözlerini şöyle sürdürdüğü belirtiliyor: 'Ben bu yolları iyi bilirim. Adiy şurada kervandan ayrıldı. Onlar yollarına devam ettiler, biz de yürüdük. Onlar şu günde Bedir kuyularına gelmiş olacaklar. Biz kapana düşmüş av gibi olacağız.' Resulullah ona, 'Otur.' dedi. O da oturdu. Sonra Ömer b. Hattab kalktı ve Ebu Bekir'in sözlerini aynen tekrarladı. Peygamberimiz (s.a.a) ona da, 'Otur.' dedi. O da yerine oturdu."

"Sonra Mikdad yerinden kalktı ve şunları söyledi: 'Ya Resulallah! Bu, onca kendini beğenmişliğiyle Kureyş'tir. Fakat biz sana iman ettik, seni doğruladık ve getirdiğinin hak olduğuna tanıklık ettik. Allah'a yemin ederim ki, eğer bizim kor ateşin üzerine ve dikenler arasına dalmamızı emretsen, seninle birlikte hiç çekinmeden dalarız. Allah'a yemin ederim ki, İsrailoğulları'nın Musa'ya dedikleri gibi, 'Git, sen ve Rabbin savaşın; biz burada oturacağız.' demeyiz. Aksine şöyle deriz: Rabbinin emrini yerine getir, biz de seninle birlikte savaşacağız.' Bu sözleri üzerine Resulullah (s.a.a) ona hayırlar diledi."

"Sonra şöyle dedi: 'Ey insanlar, bana görüşünüzü bildirin.' Peygamberimiz bununla ensarı kastediyordu. Çünkü orada bulunanların çoğu ensardandı. Çünkü ensar Akabe'de Peygamberimize (s.a.a) biat ederken şöyle demişti: Sen bizim yurdumuza varıncaya kadar, biz senin başına geleceklerden sorumlu değiliz. Yurdumuza geldikten sonra artık sen bizim himayemizdesin. Oğullarımızı ve kadınlarımızı koruduğumuz gibi seni de koruruz."

"Peygamberimiz (s.a.a) ensarın sadece Medine'de saldıran bir düşman olması durumunda Peygamber'i savunmakla kendini sorumlu görmesinden, Medine dışında böyle bir sorumluluğunun olmadığını düşünmesinden endişe ediyordu."

"Bunun üzerine Sa'd b. Muaz ayağa kalktı ve şunları söyledi: 'Anam babam sana kurban olsun, ya Resulallah! Bana öyle geliyor ki, bizi kastediyorsun.' Resulullah, 'Evet.' dedi. Sa'd şunları söyledi: 'Anam babam sana kurban olsun, ya Resulallah! Biz sana iman ettik, seni doğruladık ve senin Allah katından getirdiğin dinin hak olduğuna şahitlik ettik. Bize istediğini emret, malımızdan istediğini al, istediğini bırak. Allah'a yemin ederim ki, bize şu denize dalmamızı emretsen, seninle beraber denize dalmaktan kaçınmayız. Bakarsın Allah bizimle senin gözünü aydınlatan bir gelişme gerçekleştirir. Bizi Allah'ın bereketi doğrultusunda harekete geçir."

"Resulullah efendimiz (s.a.a) bu sözler üzerine sevindi ve şöyle buyurdu: 'Yürüyün, Allah'ın bereketi sizinledir. Allah bana iki topluluktan birini vadetti. Allah vaadinden asla dönmez. Allah'a yemin ederim ki, Ebu Cehil b. Hişam'ın, Utbe b. Rebia'nın, Şeybe b. Rebia'nın, falanın ve falanın serilecekleri yerleri görür gibiyim."[1]

"Resulullah (s.a.a) hareket emrini verdi. Müslümanlar Bedir denilen kukuya doğru yola çıktılar. -Ebu Hamza es-Sümalî'nin rivayetinde, Bedir'in Cüheyne kabilesinden bir adamın adı olduğu ve bu kuyu da ona ait olduğu için kuyuya onun adının verildiği belirtiliyor.- Kureyş ordusu da bu esnada yol alıyordu. Kendilerine su bulmaları için kölelerini önden gönderdiler. Peygamberimizin ashabı bu köleleri yakaladılar, 'Kimsiniz?' dediler. 'Biz Kureyş kabilesinin köleleriyiz.' şeklinde cevap verdiler. Müslümanlar, 'Kervan nerede?' diye sordular. Köleler, 'Kervandan haberimiz yok.' dediler. Bunun üzerine Müslümanlar onları dövmeye başladılar. Bu sırada Peygamberimiz (s.a.a) namaz kılıyordu. Namazını tamamlayınca şöyle buyurdu: 'Size doğru söyledikleri zaman onları dövüyorsunuz, yalan söyledikleri zaman bırakıyorsunuz.' Müslümanlar köleleri Peygamberimizin yanına getirdiler. Peygamberimiz onlara sordu: 'Kimsiniz?' Dediler ki: 'Ey Muhammed, biz Kureyş'in köleleriyiz.' Peygamberimiz dedi ki: 'Ordudaki askerlerin sayısı ne kadardır?' dediler ki: 'Sayılarını bilmiyoruz.' Peygamberimiz (s.a.a), 'Günde kaç deve kesiyorlar?' diye sordu. 'Dokuz, on deve kesiyorlar.' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Kureyş ordusu dokuz yüz ilâ bin kişiden oluşmaktadır.' Peygamberimiz kölelerin alıkonmalarını emretti. Bu olay Kureyş'e ulaştığında korkuya kapıldılar, geldiklerine pişman oldular."

"Utbe b. Rebia, Ebu'l-Buhterî b. Hişam'la karşılaştı; ona dedi ki: 'Şu azgınlığı görüyor musun? Allah'a yemin ederim ki, bastığım yeri göremiyorum. Biz kervanımızı savunmak için geldik. Şimdi kervan kurtulmuş bulunuyor. Biz ise saldırmak ve savaşmak istiyoruz. Allah'a yemin ederim ki, saldırgan bir topluluk asla iflâh olmaz. Keşke Abdumenafoğulları'nın kervanda bulunan tüm malları gitseydi de biz bu sefere çıkmasaydık!' Bunun üzerine Ebu'l-Buhterî ona şöyle dedi: 'Sen Kureyş'in liderlerinden birisin. İnsanlar arasında dolaş ve Mu-

1- Burada Resulullah, orduyla karşılaşılacağına işaret ediyor; ama onlar kervanla buluşmayı umuyorlardı.

hammed ve arkadaşlarının Nahle'de saldırdığı kervanın uğradığı zararı ve İbnü'l-Hadremî'nin kanını üstlendiğini duyur. Çünkü sen onun müttefikisin.'[1] Utbe ona şu karşılığı verdi: Tamam, bunu yapacağım. Bizden İbnü'l-Hanzeliye'den (Ebu Cehil'i kastediyor) başka kimse buna karşı çıkmaz. Sen onun yanına git, benim kervanın zararını ve İbnü'l-Hadremî'nin kanını üstlendiğimi, onun benim müttefikim olduğunu, bu yüzden onun kanını karşılayacağımı bildir."

"Ebu'l-Buhterî diyor ki: Ebu Cehil'in çadırına gittim ve Utbe'nin bu sözlerini ona aktardım. Ebu Cehil şöyle dedi: Utbe, Muhammed'in tarafını çekiyor. Çünkü o da, Abdumenafoğulları'ndandır. Ayrıca oğlu da onun yanındadır. Onun amacı aradan çekilmektir. Lat ve Uzza'ya yemin ederim ki, Medine'yi onların başına yıkmadıkça veya onları tutsak alıp Mekke'ye götürmedikçe geri dönmeyiz. Araplar bizim bu zaferimizi duymalıdır. Utbe'nin oğlu Ebu Huzeyfe, Peygamberimizin (s.a.a) yanındaydı."

"Ebu Süfyan kervanı kurtarınca, Kureyş'e şu haberi saldı: 'Allah kervanınızı kurtardı, geri dönün, Muhammed'i diğer Araplarla baş başa bırakın. O sizinle savaşmadıkça onunla savaşmayın. Eğer geri dönmezseniz, çengileri geri gönderin.' Ebu Süfyan'ın elçisi Cuhfe denilen yerde onlarla karşılaştı. Utbe geri dönmek istedi. Ama Ebu Cehil ve Benî Mahzum kabilesi buna yanaşmadı. Ama çengileri Cuhfe'den geri gönderdiler."

"Peygamber'in (s.a.a) ashabı, Kureyş'in sayısı hakkındaki haberleri duyunca paniğe kapıldılar. Allah'tan yardım istediler, yakardılar. Bunun üzerine yüce Allah, *'Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...'* ayetiyle ondan sonraki ayeti indirdi."

Tabersî devamla Mecmau'l-Beyan'da der ki: "Resulullah (s.a.a) Bedir günü sabah olunca ashabını harp nizamına soktu. İslâm ordusunda iki tane at vardı. Biri Zübeyir b. Avvam'ın, diğeri de Mikdad b. Esved'in idi. Yetmiş tane de deve vardı ve bunlara sırayla biniyorlardı. Resulullah (s.a.a), Ali b. Ebu Talib (a.s) ve Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî sırayla Mersed b. Ebî Mersed'in devesine biniyorlardı. Kureyş ordusunda ise dört yüz at vardı. Bazılarına göre ise, Kureyş'in atlarının sayısı iki yüzdü."

1- Tefsirimizin ikinci cildinde, *"Sana haram ayı, onda savaşmayı sorarlar..."* (Bakara, 217) ayetini incelerken bu rivayetlere yer verdik.

"Kureyşliler Müslümanların sayıca az olduklarını görünce Ebu Cehil şöyle dedi: 'Bunlar bir lokmadan başka bir şey değildirler. Kölelerimizi göndersek onları yakalayıp getirebilirler.' Utbe b. Rebia dedi ki: 'Sence bir tuzak kurmuş olmasınlar, arkadan destek kuvvetleri gelmesin?!' Bunun üzerine Umeyr b. Vehb el-Cumehî'yi bu hususta bilgi edinmek için gönderdiler. Umeyr yürekli bir süvariydi. Atıyla İslâm ordusunun etrafında bir tur attı, sonra geri dönüp şunları söyledi: Ne bir tuzak kurmuşlar, ne de destek kuvvetleri var. Ancak Medine'nin delikanlıları ölümü göze almışlardır. Nasıl sessiz durduklarını, zehirli yılanlar gibi dillerini çıkardıklarını görmüyor musunuz? Tek sığınakları kılıçlarıdır. Onların savaşmadan geri döneceklerini sanmıyorum. Her biri sizden birini öldürmeden öldürülmeyecektir. Artık siz kararınızı verin.' Ebu Cehil ona şu karşılığı verdi: 'Yalan söylüyorsun. Sen korkağın tekisin."

"Bu sırada yüce Allah şu ayeti indirdi: *' Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş.'* [Enfâl, 61] Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onlara şu mesajı gönderdi: 'Ey Kureyş topluluğu, sizinle savaşmayı başlatan taraf olmak istemiyorum. Benimle Arapların arasından çekilin.' Bu mesajı duyan Utbe şöyle dedi: 'Bu mesaja olumlu tepki gösteren bir kavim kesinlikle kurtulur.' Sonra kırmızı devesine bindi. Resulullah, iki ordu arasında dolaşarak savaşa engel olmak isteyen bu adama baktı, sonra şunları söyledi: İçlerinden birinde hayır varsa eğer, o da şu kırmızı devenin binicisidir. Eğer ona uyarlarsa, doğruyu bulurlar."

"Utbe bir konuşma yaptı. Şunları söyledi: 'Ey Kureyş topluluğu! Bugün bana uyun, sonra ömür boyu bana uymayın. Muhammed ittifakları ve sözleşmeleri olan bir insandır. O, sizin amcanızın çocuğudur. Onunla diğer Arapların arasından çekilin. Eğer doğru sözlüyse, bu herkesten çok sizin için övünç kaynağıdır. Şayet yalancıysa, Arap kurtları size ihtiyaç bırakmadan onun hakkından gelirler.' Ebu Cehil onun bu sözlerinden dolayı öfkelendi ve şöyle dedi: 'Senin korkudan ciğerlerin şişmiş.' Utbe dedi ki: Benim gibi birine mi korkak diyorsun? Kureyş ikimizden hangimizin daha alçak, daha korkak olduğunu yakında bilecektir. Kimin halkı için bozgunculuk yaptığını görecektir."

"Sonra zırhını giydi, kardeşi Şeybe ve oğlu Velid ile birlikte öne çıktı. Dedi ki: 'Ey Muhammed, Kureyş'ten dengimiz olan kişileri karşımıza çıkar.' Ensardan bir grup öne atılıp karşılarına dikildiler. Fakat onlar dediler ki: 'Dönün, biz Kureyş'ten kendimize denk olanları isti-

yoruz.' Peygamberimiz (s.a.a), Ubeyde b. Hâris b. Abdulmuttalib'e -o sırada yetmiş yaşındaydı- baktı ve 'Amca kalk!' dedi. Sonra Hamza'ya baktı ve 'Amca kalk!' dedi. Ardından Ali b. Ebu Talib'e baktı ve 'Ya Ali kalk!' dedi. Ali o sırada Müslümanların yaşça en küçüğüydü. Sonra şöyle buyurdu: '(Kalkın ve) Allah'ın sizin için öngördüğü hakkınızı isteyin. Kureyş, bütün kendini beğenmişliğini, kibrini takınarak gelmiş, Allah'ın nurunu söndürmeyi amaçlıyor. Oysa Allah nurunu kesinlikle tamamlayacaktır.' Sonra şunları söyledi: Ey Ubeyde, Utbe b. Rebia senindir. Ey Hamza, Şeybe senindir. Ey Ali, Velid de senindir."

"Bu üç Müslüman ileri çıkan müşriklerin karşısına çıktı. Onlar, 'Bize denk kişiler gönderilmiş.' dediler. Ubeyde, Utbe'ye bir hamle yaptı, kafasına bir darbe indirdi ve yaraladı. Utbe de Ubeyde'nin dizini yaraladı. İkisi de yere düştü. Şeybe, Hamza'ya saldırdı. Her ikisinin de kılıcı kırılıncaya kadar vuruştular. Emirü'l-Müminin Ali (a.s), Velid'e saldırdı. Omzunun üzerinden bir kılıç vurdu, koltuğunun altından çıktı. Ali der ki: Velid sağ kolunu sol eliyle tuttu ve onunla başıma vurdu, gök yere indi sandım."

"Sonra Hamza ile Şeybe boğuşmaya başladılar. Müslümanlar dediler ki: 'Ey Ali, köpeğin amcana saldırdığını görmüyor musun?' Ali ona bir hamle yaptı. Sonra dedi ki: 'Amca kafanı eğ.' -Hamza Şeybe'den uzundu.- Hamza başını göğsüne doğru eğdi. Ali bir kılıç darbesiyle Şeybe'yi ikiye biçti. Sonra Utbe'nin yanına geldi, can çekişiyordu. Onun da işini bitirdi."

"Bir diğer rivayette şöyle deniyor: Hamza Utbe'nin karşısına çıktı, Ubeyde Şeybe'nin karşısına çıktı, Ali de Velid'in karşısına çıktı. Hamza Utbe'yi, Ubeyde Şeybe'yi ve Ali de Velid'i öldürdü. Şeybe, Ubeyde'nin ayağına bir darbe indirip kesti. Hamza ve Ali, Ubeyde'yi kurtardılar. Hamza ve Ali, Ubeyde'yi taşıyarak Resulullah'ın yanına getirdiler. Ubeyde, Peygamberimizden durumunu sordu ve 'Ben şehit değil miyim?' dedi. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Evet, sen benim akrabalarımın içinde ilk şehit düşen kişisin."

"Ebu Cehil Kureyş'e şöyle seslendi: Acele etmeyin, Rebia'nın oğulları gibi şımarmayın. Medinelileri kıtır kıtır doğrayın. Kureyşlile-ri de tutsak alın. Onları Mekke'ye götürelim ve sapıklıklarını gözlerinin önüne serelim."

"İblis, Suraka b. Malik b. Cu'şum kılığında göründü ve Kureyşlilere şöyle dedi: 'Ben sizin komşunuzum, sancağınızı bana verin.' Sol

cenahın sancağını ona verdiler. Sancak Abduddaroğulları'nın elindeydi. Resulullah (s.a.a) ona baktı ve ashabına şöyle dedi: 'Gözlerinizi kapatın, dişinizi sıkın.' Sonra ellerini kaldırarak şöyle dedi: 'Allah'ım! Eğer bu küçük topluluğu helâk edersen, artık sana ibadet eden olmaz.' Sonra Peygamberimizi (vahiy inme sırasında olduğu gibi) baygınlık gibi bir hâl aldı. Kendine geldiğinde yüzünden terler akıyordu. Buyurdu ki: İşte Cebrail, size, peşlerinden başka meleklerin de geldiği bin melekle yardım getirdi."

el-Emalî adlı eserde, müellif (Şeyh Tusî) kendi rivayet zinciriyle, İmam Rıza'dan (a.s), o da atalarından şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) ramazan ayında Bedir'e hareket etti ve ramazan ayında Mekke'yi fethetti." [c.1, s.352]

Ben derim ki: Siyer yazarlarının ve tarihçilerin görüşleri de bu yöndedir. Yakubî, Tarih'inde şunları söylüyor: "Bedir savaşı, Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicret edişinden on sekiz ay sonra ramazan ayının on yedinci gününe denk gelen cuma gününde meydana geldi." [c.2, s.45]

Vakıdî şöyle der: "Resulullah (s.a.v) Bedir vadisine ramazanın on yedinci gününde indi. Ali'yi, Zübeyr'i, Sa'd b. Ebî Vakkas'ı ve Besbes b. Amr'ı kuyuların başında etrafı gözetlemek üzere gönderdi. Orada Kureyş için su çeken kişileri gördüler, yakalayıp tutsak aldılar. Bazısı da kaçıp kurtuldu. Tutsakları Peygamberimizin yanına getirdiler. Peygamberimiz o sırada namaz kılıyordu. Müslümanlar onlara birtakım sorular sordular. Dediler ki: 'Biz Kureyş'in sucularıyız. Onlar için kuyulardan su çekmemiz için bizi gönderdiler.' Müslümanlar onları dövmeye başladılar. Dayak yiyince bu sefer: 'Biz Ebu Süfyan'ın adamlarıyız, biz kervanın sucularıyız. Kervan şurada, şu sırtta bulunuyor.' Adamlar bunları söyleyince, Müslümanlar onları dövmekten vazgeçiyorlardı. Derken Resulullah (s.a.v) namazını tamamladı; sonra şöyle buyurdu: Doğru konuştuklarında onları dövüyorsunuz, yalan söylediklerinde ise, bırakıyorsunuz."

"Sabah olunca Resulullah (s.a.v) safları düzeltti, savaş düzeni aldırdı. Müslümanlara bir konuşma yaptı, Allah hamdetti, nimetlerine şükretti. Buyurdu ki:

"İmdi... Ben sizi, Allah'ın teşvik ettiği şeye teşvik ediyorum. Onun yasakladığı şeyi size yasaklıyorum. Allah'ın şanı yücedir; hakkı

emreder, doğruyu sever; hayır işleyenlere katındaki menzillere ek olarak mükâfatlar verir. Onlar hayırla anılırlar, birbirine karşı hayırla fazilet kazanırlar. Siz hak menzillerinden birinde bulunuyorsunuz. Allah burada kendisinin rızasına yönelik olan amelden başkasını kabul etmez. Zor zamanlarda gösterilen sabırla Allah gamı, kederi, sıkıntıyı giderir; gamdan kurtarır. Bununla ahirette kurtuluşa erersiniz. Aranızda Allah'ın peygamberi bulunuyor. Sizi kötülüklerden sakındırıyor, size iyilikleri emrediyor. Bugünde, Allah'ın sizi cezalandırmasını gerektirecek bir davranıştan sakının. Çünkü Allah buyuruyor ki: *'Allah-'ın öfkesi, sizin öfkenizden daha büyüktür.'* [Mü'min, 10] Allah'ın kitabında size emrettiğine bakın, size gösterdiği ayetlerini inceleyin, sizi zilletten sonra yüceltmesini anımsayın. Allah'a güvenip dayanın, sizden razı olsun. Bugün Rabbinize öyle bir sınav verin ki, size vadettiği rahmetini ve mağfiretini gerektirsin. Çünkü Allah'ın vaadi haktır, sözü doğruluktur, cezası çok şiddetlidir. Ben ve siz daima diri ve egemen olan Allah ile varız. Sırtımızı O'na dayadık, O'na sarıldık, O'na güvenip dayandık, O'nadır dönüşümüz. Allah beni ve Müslümanları bağışlasın." [el-Magazi, c.1, s.52-59]

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle denir: "İbn Abbas gibi bir grup müfessir şöyle demişlerdir: Bedir günü Cebrail Peygamberimize (s.a.a) şöyle dedi: 'Bir avuç toprak al. Müşriklere doğru at.' İki topluluğun karşılaştığı sırada Peygamberimiz Ali'ye dedi ki: 'Bana vadinin çakıllarından bir avuç getir.' Ali (a.s), üzerleri tozlu bir avuç çakıl taşı getirdi. Peygamberimiz (s.a.a) onları Kureyşlilere doğru attı. Bu sırada şöyle diyordu: 'Yüzleri çirkin olasıcalar.' Bir tek müşrik kalmadı ki bu tozdan gözüne, ağzına ve burun deliklerine girmiş olmasın. Sonra Müslümanlar artlarına düştüler; kimini öldürüyor, kimini de tutsak alıyorlardı. Müşriklerin hezimetinin sebebi, Peygamberimizin (s.a.a) onlara doğru attığı bu çakıllardı."

el-Emalî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Abbas'-tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Bedir'de öldürülen müşriklerin başında durdu ve şunları söyledi: 'Allah sizi bir avuç insanla en kötü cezalardan birine çarptırdı. Ben doğruyken siz beni yalanladınız, eminken hainlikle suçladınız.' Sonra Ebu Cehil'e yöneldi ve şöyle dedi: 'Bu adam Allah'a karşı Firavun'dan daha inatçıydı. Çünkü Firavun helâk olacağını anladığı anda Allah'ın birliğini kabul etmişti. Ama bu adam helâk olduğu sırada da Lat ve Uzza'ya dua ediyordu." [c.1, s.317]

Vakıdî'nin el-Mağazî adlı eserinde şöyle denir: "Resulullah (s.a.v) Bedir günü kuyu kazılmasını ve öldürülen müşriklerin cesetlerinin kuyuya atılmasını emretti. Ümeyye b. Halef'in dışında hepsinin cesedi kuyuya atıldı. O ise çok şişmandı ve aynı gün içinde cesedi şişmişti. Onu kuyuya atmak istediklerinde etleri dökülmeye başladı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v), 'Bırakın onu.' dedi. Öylece bıraktılar ve üzerini toprak ve taşlarla örttüler."

"Sonra Peygamberimiz (s.a.v) kuyudaki cesetlerin başında durdu ve teker teker isimleriyle çağırarak şunları söyledi: 'Rabbinizin size vaat ettiklerinin hak olduğunu gördünüz mü? Ben Rabbimin bana vaat ettiğinin hak olduğunu gördüm. Siz, Peygamberi'ne karış ne çok kötü davranan bir kavimdiniz! Siz beni yalanladınız, insanlar beni doğruladılar. Siz beni yurdumdan kovdunuz, insanlar beni barındırdılar. Siz benimle savaştınız, insanlar bana yardım ettiler.' Orada bulunan Müslümanlar dediler ki: 'Ya Resulullah, ölmüş kimselere mi konuşuyorsun?' Buyurdu ki: 'Onlar Rablerinin vaat ettiğinin hak olduğunu gördüler.' Bir rivayete göre de Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: Benim sözlerimi onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz. Ama onlar cevap veremiyorlar."

"Güneş batıya doğru kaymaya başladığında, Kureyş yenilgiye uğramıştı. Resulullah (s.a.v) Bedir'de kaldı. Abdullah b. Kâ'b'a ganimetleri toplayıp taşımasını emretti. Ashabından bazısına da ona yardım etmelerini emretti. Sonra Bedir meydanında ikindi namazını kıldı. Ardından yola çıktı. Güneşin batmasından önce Esil denilen yere geldi, orada konakladı, gecesini orada geçirdi. Ashabından bazısı yaralanmıştı, ama sayıları fazla değildi. Peygamberimiz (s.a.v) Zekvan b. Abdukays'a Müslümanların başında nöbet tutmasını emretti. Gecenin sonuna gelindiğinde hareket emrini verdi." [c.1, s.111]

Tefsiru'l-Kummî'de uzun bir rivayetin kapsamında şöyle denir: "Ebu Cehil karşı karşıya gelen iki ordunun ortasına çıktı ve şöyle dedi: Allah'ım! Muhammed akrabalık bağlarımızı kesti, bilmediğimiz bir şeyi getirdi, bu sabah onu mahvet."

"Bunun üzerine Allah, Peygamberi'ne şu ayeti indirdi: *'Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. E-ğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir. Ama yine dönerseniz, biz de döneriz. O zaman topluluğunuz çok da olsa, size hiçbir yarar sağlayamaz. Allah inananlarla beraberdir.'* [Enfâl, 19]"

"Sonra Resulullah (s.a.a) bir avuç çakıl taşı aldı ve 'Yüzleri çirkin olasıcalar.' diyerek Kureyş'e doğru attı. Bu sırada yüce Allah Kureyşlilerin yüzlerini döven bir rüzgâr gönderdi. Derken Kureyş hezimete uğradı. Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Allah'ım, bu ümmetin Firavun'u Ebu Cehil b. Hişam kurtulmasın.' O gün müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü, yetmiş kişi de tutsak edildi."

"Amr b. Cemuh, Ebu Cehil'le karşılaştı. Amr, Ebu Cehil'in uyluk kemiğine bir darbe indirdi. Ebu Cehil de Amr'ın koluna bir darbe indirdi. Kolu pazu kısmından kopacak oldu. Böylece kolu deriden asılı kaldı. Amr kolunu ayağının altına aldı ve yukarı doğru kasıldı. Böylece kolunu koparıp attı."

"Abdullah b. Mes'ud şöyle der: Kanlar içinde kalan Ebu Cehil'e rastladım. Dedim ki: 'Seni rezil eden Allah'a hamdolsun.' Başını kaldırdı ve şöyle dedi: 'Allah ancak köle oğlu bir köleyi rezil etti. Kahrolasıca, sonuç kimindir?' Dedim ki: 'Sonuç Allah'ın ve Resulü'nündür ve ben de seni öldüreceğim.' Ayağımı boynunun üzerine koydum, dedi ki: 'Ey koyun çobancığı, pek de yüksek bir yere çıkmış bulunuyorsun! Bugün senin beni öldürmenden daha elem verici bir şey olmaz. Muttaliboğulları'ndan veya müttefiklerden bir kimse yok muydu ki beni o öldürseydi?!' Başındaki miğferi çıkardım, onu öldürdüm ve kesik başını Resulullah'a (s.a.a) getirip dedim ki: 'Ya Resulullah, müjde! Bu, Ebu Cehil b. Hişam'ın başıdır.' Resulullah (s.a.a) hemen şükür secdesine gitti."

Şeyh Müfid, el-İrşad adlı eserinde şunları anlatır: "Sonra Emirü'l-Müminin (a.s), As b. Said b. As ile çarpıştı, kısa bir sürede onu öldürdü. Ondan önce başkaları As'ın karşısına çıkmaya cesaret edememişlerdi. Hanzala b. Ebu Süfyan da, Emirü'l-Müminin'in karşısına çıktı, onu da öldürdü. Ondan sonra Tuayma b. Adiy onun karşısına çıktı, onu da öldürdü. Ondan sonra da Kureyş'in şeytanlarından biri olan Nevfel b. Huveylid'i öldürdü. Karşısına çıkanları birer birer öldürüyordu. Öyle ki Kureyş'ten öldürülenlerin yarısını Ali öldürmüştü. O gün Kureyş'ten yetmiş kişi öldürülmüştü. Bunun yarısını Bedir Savaşı'na katılan bütün Müslümanlarla üç bin melek, diğer yarısını da Ali tek başına öldürmüştü." [s.39-40]

Yine aynı eserde şöyle denir: "Sünnî ve Şiî raviler, Emirü'l-Müminin'in (a.s) Bedir Savaşı'nda öldürdüğü müşriklerin isimlerini belirtmişlerdir. Bu hususta aralarında ittifak vardır. Bu rivayetlerde be-

lirtildiğine göre İmam Ali'nin (a.s) Bedir Savaşı'nda öldürdüğü müşrikler şunlardır: 1- Velid b. Utbe. Yukarıda buna işaret etmiştik. Yürekli, atak, canının istediğini yapan utanmaz biriydi. İnsanlar onunla karşılaşmaktan korkarlardı. 2- As b. Said. Yiğitleri korkutan heybetli, iri yarı bir adamdı. Ömer b. Hattab'ın, karşısına çıkmaktan korktuğu buydu. Kıssası meşhurdur. Sunacağımız rivayetler kapsamında buna da yer vereceğiz. 3- Tuayma b. Adiy b. Nevfel. Sapıklar topluluğunun liderlerinden biriydi. 4- Nevfel b. Huveylid. Resulullah'a (s.a.a) karşı en büyük düşmanlığı güden müşrikler arasında yer alırdı. Kureyş onu öne çıkarır, ona saygı gösterir ve ona itaat ederdi. Bu adam, hicretten önce Ebu Bekir ve Talha'yı Mekke'de yakalamış, bir iple bağlayarak bir gün akşama kadar işkence etmişti. Derken Müslümanlar Ebu Bekir ile Talha'yı tutuldukları yerde bulup kurtarmışlardı. Peygamberimiz (s.a.a) onun da Bedir'e geldiğini haber alınca, Allah'tan onun hakkından gelmesini dilemişti. 'Allah'ım! Nevfel b. Huveylid'in hakkından gel.' demişti. Onu da Emirü'l-Müminin (a.s) öldürdü. 5- Zem'a b. Esved.[1] 6- Hâris b. Zem'a. 7- Nadr b. Hâris b. Abduddar. 8- Umeyr b. Osman b. Kâ'b b. Teym. Talha b. Ubeydullah'ın amcasıdır. 9- Osman b. Ubeydullah. 10- Malik b. Ubeydullah. Bu ikisi Talha b. Ubeydullah'ın kardeşidir. 11- Mes'ud b. Ebî Ümeyye b. Muğire. 12- Kays b. Fâkihe b. Muğire. 13- Huzeyfe b. Ebî Huzeyfe b. Muğire. 14- [Ebu] Kays[2] b. Velid b. Muğire. 15- Hanzala b. Ebu Süfyan. 16- Amr b. Mahzum. 17- Ebu Münzir b. Ebî Rifaa. 18- Münebbih b. Haccac es-Sehmî. 19- As b. Münebbih. 20- Alkame b. Kelde. 21- Ebu'l-As b. Kays b. Adiy. 22- Muaviye b. Muğire b. Ebi'l-As. 23- Luzan b. Rebia. 24- Abdullah b. Münzir b. Ebî Rifaa. 25- Mes'ud b. Ümeyye b. Muğire. 26- Hacib b. Saib b. Uveymir. 27- Evs b. Muğire b. Luzan. 28- Zeyd b. Melis. 29- Asım b. Ebî Avf. 30- Said b. Vehb. Benî Amir'in müttefiki idi. 31- Muaviye b. Amir b. Abdulkays. 32- Abdullah b. Cemil b. Züheyr b. Hâris b. Esed. 33- Saib b. Malik. 34- Ebu'l-Hakem b. Ahnes. 35- Hişam b. Ebî Ümeyye b. Muğire."

"Bu otuz beş kişiyi Emirü'l-Müminin öldürmüştür. Onun öldürüp öldürmediği tartışmalı olan veya onun da öldürülmesine katkıda bu-

---

1- Bazı nüshalarda Akil b. Esved olarak geçer ve İmam Ali'nin (a.s) öldürdüğü kişilerin sayısının otuz altı olduğu belirtilir.

2- Halid b. Velid'in kardeşidir, öldürülen diğer üç kişi de onun amca çocuklarıdır.

lunduğu kişiler bunun dışındadır. Daha önce de söylediğimiz gibi Bedir'de öldürülen müşriklerin yarısından çoğunu İmam Ali öldürmüştür." [s.39-43]

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiği üzere bazıları, Hz. Ali'nin Bedir Savaşı'nda yirmi yedi kişiyi öldürdüğünü söylemişlerdir. Vakıdî ise, "Ravilerin ve nakilcilerin üzerinde ittifak ettiği, onun dokuz kişiyi öldürdüğüdür. Gerisi ihtilâflıdır." demiştir.

Ancak kıssalar üzerinde yapılacak derin araştırmalar, müşriklerin şiirlerinden algılanan mesajlar ve sonraki dönemlerde meydana gelen olaylar, bu ihtilâfların yersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Muhammed b. İshak'tan nakledildiğine göre, Bedir Savaşı'nda öldürülen müşriklerin çoğunu Hz. Ali (a.s) öldürmüştür.

İbn Ebi'l-Hadid'in belirttiği üzere Vakıdî, müşriklerin ölülerinin sayısının elli iki olduğunu ve bunların yirmi dördünün Ali (a.s) tarafından öldürüldüğünü belirtir. Bunlar, ya tek başına öldürdükleri, ya da başka Müslümanlarla birlikte öldürdüğü kimselerdir.

el-İrşad ve el-Menakıb adlı eserlerde belirtildiğine göre Useyd b. Ebî İyas, Kureyş müşriklerini İmam Ali'ye (a.s) karşı şu beyitlerle kışkırtırdı:

"Bir sancağın açıldığı her yerde sizi rezil etti, taze bir delikanlı ki; beş yaşını tamamlamış, savaş görmüş, deneyimli atları (süvarileri) yenilgiye uğrattı."

"Allah için söyleyin! Bu durumdan utanmadınız mı? Her özgür insan böyle bir duruma düşmekten utanır, hayâ eder."

"Şu Fatıma'nın oğlu (Ali b. Ebu Talib) sizi yok etti; bazen öldürdü, bazen başınızı kesti, bazen de sizi ortadan kaldırdı."

"O hâlde ona cizye verin de darbesinden korunun, ya da tam bir zilletle ona biat edin; ama bunun da size bir faydası olmayacaktır."

"Ah! Nerede yaşlılar, nerede o dayanaklar? Ki her mesele de onlara başvurulurdu, nerede Ebtah'ın süsü, iftihar vesilesi?"

"Ali onları yok etti; kimini bir el darbesiyle, kimini de kılıçla. Bu öyle bir darbe ki öldürücü, öyle bir kılıç ki hiçbir zaman körelmez."

el-İrşad adlı eserde şöyle geçer: Şu'be, Ebu İshak'tan, o da Hâris b. Madrib'den şöyle rivayet eder: "Ali b. Ebu Talib'in (a.s) şöyle dediğini duydum: Bedir'e geldiğimiz zaman Mikdad b. Esved'den başka atlı yoktu aramızda. O gece kendimize baktım, Resulullah'tan (s.a.a)

başka herkesin uyuduğunu görürdüm. Ama o, bir ağacın gövdesinin dibinde durmuş, sabaha kadar namaz kılıyor, dua ediyordu." [s.49]

Ben derim ki: Bedir Savaşı'nda meydana gelen olaylarla ilgili rivayetler oldukça fazladır. Bunlar arasından tefsirini sunduğumuz ayetlerin anlamlarının belirginleşmesine yardımcı olacaklarına inandıklarımızı seçtik. İnşaallah bundan sonraki ayetleri incelerken açıklamalarımızın kapsamında Bedir Savaşı'yla ilgili diğer bazı rivayetlere de yer vereceğiz. Bu şekilde kıssanın daha detaylı sunulmuş olacağını umuyoruz.

BEDİR ŞEHİTLERİNİN (R.A) İSİMLERİ

Biharu'l-Envar adlı eserde, Vakıdî'den şöyle nakledilir: "Bana Abdullah b. Cafer şöyle anlattı: Zührî'den, Bedir'de kaç Müslümanın şehit düştüğünü sordum. De di ki: On dört Müslüman şehit düştü. Bunların altısı muhacirlerden, sekizi de ensardandı."

"Muttalib b. Abdimenafoğulları'ndan Ubeyde b. Hâris. Onu Utbe, bir rivayete göre de Şeybe öldürdü. Peygamberimiz (s.a.a) onun cenazesini Safra'da defnetti. Zühreoğulları'ndan Umeyr b. Ebî Vakkas. Onu Ahzab Savaşı'nın yiğit atlısı Amr b. Abdevud öldürdü. Zühreoğulları'nın müttefiki Umeyr b. Abdevud Zu'ş-Şemaleyn. Onu Ebu Usame el-Ceşmî öldürdü. Sa'doğulları'ndan Adiyoğulları'nın müttefiki olan Akil b. Ebî Bukeyr. Onu Malik b. Züheyr öldürdü. Ömer b. Hattab'ın azatlı kölesi Mehca. Onu Amir b. Hadremî öldürdü. Bir görüşe göre, muhacirlerden ilk öldürülen kişi Mehca'dır. Hâris b. Fihroğulları'ndan Safvan b. Beyza. Onu Tuayma b. Adiy öldürdü."

"Ensara gelince; Amr b. Avfoğulları'ndan Mübeşşir b. Abdulmünzir. Onu Ebu Sevr öldürdü. Yine aynı kabileden Sa'd b. Hayseme. Onu Amr b. Abdevud öldürdü. Bazılarına göre, onu öldüren kişi Tuayma b. Adiy'dir. Adiy b. Neccaroğulları'ndan Hârise b. Suraka. Hannan b. Arka ona bir ok attı. Ok boğazına isabet etti ve onu öldürdü. Malik b. Naccaroğulları'ndan Afra'nın oğulları Avf ve Muavviz. Bu ikisini Ebu Cehil öldürdü. Selemeoğulları'ndan Umeyr b. Hammam b. Cemuh. Onu Halid b. A'lam öldürdü. Bazılarına göre o, ensardan ilk öldürülen kişidir. Bir diğer rivayete göre, ensardan ilk öldürülen kişi Hârise b. Suraka'dır. Zuraykoğulları'ndan Râfi b. Mualla. Onu İkrime b. Ebu Cehil öldürdü. Hâris b. Hazrecoğulları'ndan Yezid b. Hâris. O-

nu Nevfel b. Muaviye öldürdü. Burada isimleri sayılan sekiz kişi ensardandı." [Biharu'l-Envar, c.6, s.623]

İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Peygamber'in azatlı kölelerinden Enese Bedir'de öldürüldü. Bir rivayete göre, Muaz b. Mais Bedir'de yaralandı, sonra bu yarasının etkisiyle Medine'de öldü. Yine İbn Ubeyd b. es-Seken yaralandı, yarasından bir süre şikâyet etti, sonra bu yaranın etkisiyle öldü."

AYETLERİN MEALİ

15- Ey inananlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın.

16- Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner kaçarsa, Allah'tan bir gazaba uğrar, onun sığınağı cehennemdir ve (orası) ne kötü varılacak bir yerdir!

17- Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı. Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı). Çünkü Allah işitendir, bilendir.

18- İşte böyle; şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatandır.

19- Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Eğer (eski yaptıklarınızdan) vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir. Ama yine (eski yaptıklarınıza) dönerseniz, biz de döneriz (size yardım etmekten vazgeçeriz). O zaman topluluğunuz çok da olsa, size hiçbir yarar sağlayamaz. Allah, inananlarla beraberdir.

20- Ey inananlar! Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin, işittiğiniz hâlde ondan dönmeyin.

21- İşitmedikleri hâlde, "İşittik." diyenler gibi olmayın.

22- Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.

23- Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi; onlara işittirseydi de, yine aldırmayarak dönerlerdi.

24- Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin. Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O'nun huzuruna toplanacaksınız.

25- Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize erişir). Bilin ki Allah'ın azabı çetindir.

26- Hatırlayın ki bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi ve size temiz rızklar verdi ki şükredesiniz.

27- Ey inananlar! Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.

28- Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir (sınavdır). Büyük mükâfat ise, Allah'ın yanındadır.

29- Ey inananlar! Allah'tan korkarsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, kıssanın akışına uygun düşen birtakım emir ve yasaklara yer veriliyor. Bu bağlamda müminler, Allah'tan korkup sakınmaya davet ediliyorlar; Allah ve Resulü'ne karşı gelmenin, dolayısıyla Allah'ın gazabının hedefi hâline gelmenin akıbetinden sakındırılıyorlar. Bu arada Bedir olayında yaşanan bazı ilâhî lütuflara, müminlere yönelik iyiliklerine ve desteğine işaret ediliyor.

15) Ey inananlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın.

"el-Lika"; mücerred fiil olarak "lekıye/yelka"nın ve mezid fiil olarak "lâka/yulâkî"nin mastarıdır. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Lika; iki şeyin karşı karşıya gelmesi, rastlaşması demektir. Bu şekilde karşılaşan şeylerin her ikisi için de bu ifade kullanılır ve Araplar, 'lekıyehu/yelkahu (likaen, lukıyyen ve lukyeten)=onunla karşılaştı/karşılaşıyor.' derler. Aynı şekilde bir şeyin duyular, göz ve basiret aracılığıyla algılanması için de 'lika' sözcüğü kullanılır. Allah şöyle buyurmuştur: *'Sizler ölümle karşılaşmadan önce onu arzuluyordunuz.'* [Âl-i İmrân, 143], *'Bu yolculuğumuz yüzünden çok sıkıntıyla karşılaştık.'* [Kehf, 143] Allah ile karşılaşmak da, kıyamet günü ve O'na dönmek anlamında kullanılır. Allah şöyle buyurmuştur: *'Bilin ki, elbette O'na kavuşacaksınız.'* [Bakara, 223], *'Allah ile kavuşacaklarına kanaat getirenler ise...'* [Bakara, 249] 'Lika' da 'mülakat' anlamındadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Bizimle karşılaşacaklarını ummayanlar dediler ki...'* [Yûnus, 7], *'Ey insan! Sen Rabbine varan yolda çabalayıp durmaktasın, nihayet O'na varacaksın.'* [İnşikak, 6]" (Ragıb'ın sözleri burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Lika; yakınlaşma suretiyle bir araya gelmek demektir. Çünkü yakınlaşma söz konusu olmaksızın bir araya gelmek de mümkündür. Bu tür bir araya gelmeler 'lika=karşılaşma' sayılmazlar. Birkaç arazın aynı yerde bir araya gelmeleri gibi." (Alıntı burada son buldu.)

Yine aynı eserde müellif şu açıklamaya yer veriyor: "Zahf; yavaş yavaş yaklaşmak demektir. 'Tezahuf'; karşılıklı yaklaşmak demektir. Araplar, 'Zehafe/yezhafu/zahfen=yaklaştı' ve 'Ezhaftu li'l-kavmi=savaşmak için kavme yaklaştım ve onların karşısında direndim.' derler. Leys der ki: Zahf; hep birlikte bir kerede düşmanlarına doğru yürüyüşe geçen topluluk (ordu) demektir. Çoğulu 'zuhûf'tur." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada son buldu.)

Düşmana arkasını dönmek; onları arkasında kendisini takip eder hâlde bırakıp hezimete yönelmek anlamında kullanılan bir deyimdir.

Ayetin içeriği geneldir ve salt belli bir zamanla sınırlı değildir, yalnızca belli bir savaş kastedilmemiştir. Dolayısıyla bu ayetini içeriğini salt Bedir Savaşı'yla sınırlandırmayı gerektirecek herhangi bir kanıt yoktur. Düşman karşısında hezimete uğrayıp kaçmanın haramlığını sadece Bedir Savaşı'yla sınırlandırmanın mantığı yoktur. Nitekim bazı müfessirler bu yönde görüşler ileri sürmüşlerdir ki, bunların mantıksal

bir dayanaktan yoksun oldukları açıktır. Kaldı ki, ayetlerin akışının onların Bedir Savaşı'nın olduğu sırada değil, Bedir Savaşı'ndan sonra indiklerini ortaya koyduğunu görüyoruz. Bu ayetler, surenin giriş kısmında yer alan *"Sana enfâlden sorarlar; de ki: Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir."* ifadesinin devamı niteliğindedir. Bu konunun devamı vardır. İnşaallah hadisler bölümünde yeterli açıklamaları sunacağız.

16) Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını dönerse...

"Taharruf"; orta çizgiden yana sapmak, kenara eğilim göstermek demektir. Savaşçının düşmanını tuzağa düşürmek için bir yönden uzaklaşarak başka bir yöne eğilim göstermesi yani. "Tahayyüz"; yer tutmak demektir. "Fieh"; insan topluluğundan bir bölük anlamına gelir. Bir bölüğün yanında yer tutmak ise, savaşçının tek başına düşmanla karşılaşmaktan kaçınıp kavminden bir bölüğe katılması, onlarla birlikte düşmanla savaşması demektir.

"Beva"; bir yere dönmek ve oraya yerleşmek anlamına gelir. Bu yüzden Ragıp şöyle demiştir: "Beva' sözcüğünün aslı, parçaların bir yerde eşit olmaları anlamına gelir. 'Nebve' ise, parçaların eşit olmamaları anlamına gelir." (Ragıb'ın sözleri burada sona erdi.) Dolayısıyla, "Bae bi gadabin" ifadesinin anlamı; "Beraberinde Allah'ın gazabı olduğu hâlde geri döndü." şeklindedir.

Bu bakımdan iki ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ey iman edenler, kâfirlerle topluca karşılaştığınız veya savaşmak için onlara doğru harekete geçtiğiniz zaman, onların önünden kaçmayın. Kim o sırada onlardan kaçarsa, beraberinde Allah'tan bir gazapla dönmüş olur, onun sığınağı cehennemdir ve orası ne kötü bir sığınaktır! Ama düşmanı tuzağa düşürmek için taktik amacıyla bir kenara çekilmeniz veya diğer bir mümin bölüğe katılmak için çekilmeniz başka. Bunun bir sakıncası yoktur.

17) Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı. Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı). Çünkü Allah işitendir, bilendir.

Ayet üzerinde düşünüldüğü zaman, Bedir Savaşı'na ve Peygamberimizin (s.a.a) bu savaşta bir avuç çakılı müşriklerin yüzlerine doğru atmasına, müminlerin dalkılıçla üzerlerine saldırmalarına, onları bir e-

kin gibi biçmelerine işaret ettiğinden kuşku duyulmaz. Ayetin sonundaki *"Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı)."* ifadesi gösteriyor ki, ayetin akışı, yüce Allah'ın müminlere yönelik iyiliklerini sergileme amacını gütmektedir. Yüce Allah, bir tek cümlede, önce olumsuzladığını, ifade bakımından tekrar olumladığının bir örneğini göstermiştir: *"Attığın zaman sen atmadın..."*

Bu belirtilerin tümünü göz önünde bulundurduğumuz zaman, *"Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı."* ifadesiyle güdülen amacın; Bedir'de olanların, müşriklerin kökten biçilmelerinin, onlar karşısında kesin bir zafer kazanılmasının normal gelişmelerle izah edilemeyeceğini ve doğa yasaları çerçevesinde gerçekleşmediğini vurgulamak olduğunu görürüz. Rivayet edildiğine göre bir veya iki atları, birkaç tane zırhları ve birkaç tane kılıçları olan küçücük bir topluluk; piyadesi, silâhı ve süvarisiyle, erzak ve nakliye araçlarıyla tam teçhizatlı büyük bir orduyu nasıl yenebilir ki?! Normal doğa yasalarıyla bunu izah etmek mümkün mü?! Bu ordu, sözünü ettiğimiz küçücük topluluğun birkaç katı büyüklüktedir, güç ve caydırıcılık bakımından mukayese edilmeyecek kadar büyüktür. Bir zafer elde etmek için gerekli olan bütün maddî nedenler bu ordudan yanadır. İmha gereçleri kendi çağlarının en ileri teknolojisini temsil etmektedir. Sonra konuşlandıkları yer, jeopolitik konumları, ilerlemelerine elverişlidir.

Fakat yüce Allah, melekler indirerek müminlerin ayaklarının yere sağlam basmasını sağlıyor, müşriklerin yüreklerine korku salıyor. Hz. Peygamber'in (s.a.a) yüzlerine doğru savurduğu bir avuç çakılla onları hezimete uğratıyor. Derken müminler dört bir yandan onları sararak kılıçtan geçiriyorlar, yakaladıklarını esir alıyorlar. Böylece müşriklerin taktikleri geçersiz oluyor, plânları bozuluyor, nefesleri tükeniyor, savaş kösleri çalmaz oluyor. O hâlde müşriklerin, müminlerin elleriyle öldürülmeleri, darmadağın olup etrafa savrulmalarına neden olan atış, yüreklerine sinen onulmaz hezimet duygusu, müminler yerine Allah'a izafe edilse yeridir.

Ayette ifade edildiği şekliyle olayların müminlere izafe edilmesinin olumsuzlanması, olayların doğal nedenlerin ötesinde tüm yönleriyle ilâhî nedenlere dayanması dolayısıyladır. Bu nedenle, olayların bu şekilde ilâhî sebeplere izafe edilmesiyle insanlar tarafından kavranan yakın ve doğal sebeplerine izafe edilmesi arasında bir çelişki yok-

tur. Yani müminlerin öldürdükleri müşrikleri öldürenler ve Peygamber'in (s.a.a) de çakıl taşlarını atan olması, ayetteki değerlendirme ile çelişmemektedir.

"Müminleri katından güzel bir imtihanla sınamak için (bunu yaptı)." ifadesinin orijinalinde yer alan "minhu" kelimesindeki zamirin, yüce Allah'a dönük olduğu anlaşılmaktadır. Mahzuf olarak takdir edilen bir ifadeye matuf olan bu cümle, amaç bildirmeye yöneliktir. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Yüce Allah'ın, müşriklerin öldürülmeleri ve üzerlerine çakıl taşlarının atılması şeklinde gerçekleştirdiği eylemler, O'nun katında öngörülen büyük maslahatlara yönelikti. Bir de bununla müminleri güzel bir imtihanla sınamak veya onlara bu vesileyle güzel bir nimet bahşetmek istiyordu. Düşmanlarının yok edilmesi, tevhit mesajının en yükseklere çıkarılması, sonra kendilerinin elde ettikleri ganimetlerle zenginleşmeleri yani.

"Çünkü Allah işitendir, bilendir." ifadesi, *"Müminleri... sınamak için (bunu yaptı)."* ifadesine yönelik bir gerekçelendirmedir. Yani Allah onları sınıyor; çünkü O, onların yardım istediklerini işitiyor, onların durumlarını biliyor, dolayısıyla onları güzel bir sınavdan geçiriyor.

Ayetin girişindeki *"Onları siz öldürmediniz..."* neticelendirme nitelikli ifade, *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz..."* [Enfâl, 9] ayeti ve sonrasındaki ayetlerin içerikleriyle ilintilidir. Çünkü bu ayetler, Allah'ın müminlere yönelik iyiliklerini, üzerlerine destek amaçlı melekleri indirmesini, onlara yardım etmesini, onları hafif bir uykuyla dinlendirmesini, üzerlerine yağmur yağdırmasını, meleklere onları desteklemelerini, ayaklarını sağlamlaştırmalarını vahyetmesini, düşmanlarının yüreklerine korku salmasını dile getiriyor. Sözün akışı bu noktaya varınca, bir netice olarak şu açıklamaya yer verilmiştir: *"Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı."*

Buna göre, *"Ey inananlar, inkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın... ve (orası) ne kötü varılacak bir yerdir!"* ifadesi bir ara cümle olarak, *"Artık vurun boyunların üstüne, vurun onların her parmağına."* [Enfâl, 12] ifadesiyle veya bu ifadeden anlaşılan anlamla ilintilidir. *"Onları siz öldürmediniz..."* ifadesi ise, cümlenin kuruluşu itibariyle öncesiyle bağlantılıdır.

Ayetin sözel yapısı ile ilgili olarak iki değişik yorum daha dile getirilmiştir:

Birincisi: Yüce Allah, bundan önceki ayette Müslümanlara öldürme emri verince, hemen arkasından Bedir günü gerçekleşen fethin ve müşriklerin ezilmesinin kendisinin yardımı ve desteğiyle gerçekleştiğini, bir nimeti anımsatma şeklinde zikretmiştir. Bu görüşü Ebu Müslim ileri sürmüştür.

İkincisi: Müslümanlara savaşma emri verilince ve daha sonra bazıları, "Ben falanı öldürdüm, ben şöyle şöyle yaptım." demeye başlayınca, ayet nazil olarak yaptıklarıyla övünmemeleri gerektiğini vurguladı. Bazıları, *"Onları siz öldürmediniz"* ifadesinin orijinalinin başındaki "fa" harfinin, yalnızca ifadeleri birbiriyle ilintilendirme amacına yönelik bir bağlaç olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu ise, bizim yukarıda yaptığımız tahlildir.

18) İşte böyle; şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatandır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "Zalikum=İşte böyle" ifadesi, cümle içinde yeri itibariyle merfudur. "Ennellahe=şüphesiz Allah" ifadesi de öyle. Dolayısıyla ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Bu iş böyledir ve gerçek şudur ki Allah... zayıflatandır." Aynı durum, daha önceki *"İşte böyle; şimdi tadın onu ve (bilin ki) kâfirler için ateş azabı da vardır."* [Enfâl, 14] ifadesi için de geçerlidir. Dolayısıyla, "Zalikum" mübteda, "fezukuhu" haberdir, diyenler yanılıyorlar. Çünkü "fa" edatından sonra yer alan ifadeler, mübtedanın haberi olamazlar. Meselâ, "Zeydun fe müntelikun=Zeyd, o hâlde serbesttir" demek, Arap dilinin kuralları açısından doğru değildir. Aynı şekilde, "Zeydun fe'dribhu=Zeyd, o hâlde onu döv" demek de doğru değildir. Ancak takdirde "haza=bu" olduğu varsayılır ve maksat, "Haza Zeydun fe'dribhu= Bu Zeyddir; o hâlde onu döv." olursa başka. (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada son buldu.)

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle belirginleşmektedir: Durum, bizim sözünü ettiğimiz şekildedir ve gerçek şudur ki, Allah kâfirlerin tuzaklarını zayıflatandır.

19) Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi. Eğer (eski yaptıklarınızdan) vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir. Ama yine (eski yaptıklarınıza) dönerseniz, biz de döneriz (size yardım etmekten vazgeçeriz). O zaman topluluğunuz çok da olsa, size hiçbir yarar sağlayamaz. Allah, inananlarla beraberdir.

Ayetin akışı, içerdiği *"Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha iyidir."* ve *"Ama yine dönerseniz, biz de döneriz."* gibi cümleleri de göz önünde bulundurduğumuz zaman, hitabın müşriklere yönelik olduğunu gösteriyor, müminlere değil. Çünkü ifadede azarlama, ayıplama amaçlı bir yöneliş söz konusudur. Bu aynı zamanda, *"Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını zayıflatandır."* ifadesine de uygun düşmektedir.

O hâlde ayetin anlamı şudur: Ey müşrikler, eğer fetih istiyorsanız ve Allah'tan sizinle müminlerin arasını açmasını diliyorsanız, işte size fetih geldi. Allah Bedir günü hakkı üste çıkardı. Üstünlük size karşı müminlerin oldu. Eğer Allah'a ve Resulü'ne karşı plânlar kurmaktan vazgeçerseniz bu, sizin için daha iyi olur. Eğer bundan önce yaptığınız gibi plânlar kurmaya devam ederseniz, biz de daha önce yaptığınız gibi tuzaklarınızı zayıflatır, plânlarınızı boşa çıkarırız. Sayınızın çok olması, cemaatinizin güçlü olması işe yaramayacaktır. Nitekim bu sefer de bir işe yaramadı. Allah müminlerle beraberdir ve Allah onlarla beraber oldukça, siz onları yenemezsiniz.

Bu ifadeden de anlıyoruz ki, Ebu Cehil, iki ordunun savaş düzeni aldığı veya karşı karşıya geldiği sırada gerçekten şu sözleri söylemiştir: "Allah'ım, Muhammed akrabalık bağlarını kesti, bizim tanımadığımız bir şey getirdi; bugün bize ona karşı yardım et." Ya da Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de belirtildiği gibi -ki bu daha uygundur- şöyle demiştir: "Allah'ım, ey Rabbimiz! Bizim dinimiz eski, Muhammed'in dini yenidir. Bu dinlerden hangisini seviyorsan, hangisinden hoşnutsan, bugün o dinin mensuplarına yardım et."

Bazıları, bu ayetteki hitabı müminlere yönelik olduğunu ileri sürerek iddialarını kanıtlamak için ayetin içeriğini, söz sanatının kaldıramayacağı şekillerde yorumlamaya kalkışmışlardır. Bunları uzun uzadıya anlatmanın, tartışmanın gereği yoktur. Ancak bu konuda bilgi sahibi olmak isteyenler, bu tür görüşlerin uzun uzadıya anlatıldığı eserlere bakabilirler.

20) Ey inananlar! Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin, işittiğiniz hâlde ondan dönmeyin.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla zamir Resulullah'a (s.a.a) yöneliktir. Dolayısıyla cümlenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Size yönelttiği hak çağrısını, size emrettiğini ve size yasakladığını, dininizin ve dünyanızın maslahatına yönelik olan uyarılarını işit-

tiğiniz hâlde Peygamber'e arkanızı dönmeyin." Lafız genel olsa da açıklamanın ilgili olduğu akış, savaş emirlerinin kastedildiğini ortaya koymaktadır.

21) İşitmedikleri hâlde, "İşittik." diyenler gibi olmayın.

İfadenin anlamı açıktır. Burada müşriklere yönelik bir tür eleştiri söz konusudur. Çünkü onlar, işitmedikleri hâlde, "İşittik!" diyorlardı. Nitekim yüce Allah, birkaç ayet sonra onların bu tavırlarını anlatmıştır: *"Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman, 'İşittik!' dediler, 'İstesek biz de bunun gibisini söyleriz."* (Enfâl, 31) Ama onlar yalan söylüyorlardı; işitmemişlerdi. Eğer işitmiş olsalardı, cevap verirlerdi. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kulakları vardır, onlarla işitmezler."* (A'râf, 179) Yüce Allah, çılgın alevli ateşe atılanların şöyle dediklerini bize anlatmaktadır: *"Ve dediler ki: Eğer söz dinleseydik yahut düşünseydik, şu çılgın ateşin halkı arasında bulunmazdık."* (Mülk, 10) Örnek olarak sunduğumuz ayetlerin ilkinde geçen "işitmek"ten maksat, hak içerikli sözü kulak aracılığıyla algılamaktır. İkinci ayette ise, işitilen hak içerikli sözün gereklerini yerine getirmek kastedilmiştir.

Görüldüğü gibi bu iki ayet, müminlere yönelik bir hitaptır, önceki ayetle de bir şekilde bağlantılıdır ve müşriklere yönelik bir tariz içermektedir. Yüce Allah, hitabın yönünü daha önce değiştirerek müşriklere seslendi, onları yerdi ve kendileri açısından olumsuzluk ifade eden fethi gündeme getirdi. Bu arada küfür mesajına karşı iman mesajının ve batıl davasına karşı hak davasının daima üstün geleceğini vurguladı. Şimdi de hitabın yönünü müminlere, yani taraftarlarına doğru çeviriyor. Kendisine ve Resulü'ne (s.a.a) itaat etmelerini istiyor. Hak içerikli sözü işittikten sonra ona arkalarını dönmekten sakındırıyor ve işitmedikleri hâlde "işittik" diyenler gibi olmamalarını istiyor.

Bu ayette Mekke halkından bazı kimselere de işaret edilmiş olabilir. Bunlar, Peygamberimize (s.a.a) iman etmişlerdi; ama kalpleri kuşkudan kurtulamamıştı. Nitekim müşriklerle birlikte Bedir'e gelmiş, Resulullah'a (s.a.a) karşı savaşmak durumunda kalmışlardı ve böylece Kureyş müşriklerinin duçar olduğu musibete onlar da duçar olmuşlardı. Rivayette şöyle deniyor: Kureyş kabilesine mensup bir grup iman etmişti. Ama babaları bunları hapsederek Müslümanlara katılmalarına engel olmuşlardı. Bedir Savaşı olunca, Kureyş'in saflarında savaşa katıldılar. Bu grup Kays b. Velid b. Muğire, Ali b. Ümeyye b. Halef, As

b. Münebbih b. Haccac, Hâris b. Zem'a, Kays b. Fâkih b. Muğire'den oluşuyordu. Bunlar, Müslümanların sayısal olarak azınlık olduklarını görünce, "Bunlar bir grup miskindirler; dinleri, akıllarını başlarından almış." dediler. Nitekim birkaç ayet sonra yüce Allah onlardan şu şekilde söz edecektir: *"Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış.' diyorlardı...."* [Enfâl, 49]

Bazılarına göre, "İşitmedikleri hâlde 'İşittik.' diyenler"den maksat, Kurayzaoğulları ile Nadiroğulları Yahudilerinden oluşan Ehlikitap'tır. Ama bu ihtimal, ayetin akışının oluşturduğu atmosferden uzaktır.

22–23) Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi; onlara işittirseydi de, yine aldırmayarak dönerlerdi.

Bu ifade, ayetlerin akışından ve içerdiği akıl sahibi varlıklarla ilgili ism-i mevsul ve zamirlerden anlaşıldığı kadarıyla daha önce işaret edilen kâfirlere yönelik kınama amaçlı bir ifadedir. Bu durumda, "sağır ve dilsiz" ifadelerinin orijinallerinin başındaki "elif-lâm" takısı, zihinsel olarak anımsanan bir olguyu vurgulamaya yöneliktir. Bu durumda, anlamın şu şekilde yorumlanması gereği doğar: Yeryüzünde hareket eden tüm canlı türleri ve cinsleri içinde en kötüleri, şu düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Düşünmüyorlar; çünkü hakkı algılayacakları bir yola, bir araca sahip değiller. Kulakları ve dilleri yoktur. Ne işitebiliyorlar, ne de konuşabiliyorlar.

Sonra yüce Allah, onları sağırlık ve dilsizlik belâsına duçar kıldığını, dolayısıyla hak içerikli mesajı işitemediklerini, hak içerikli sözü söyleyemediklerini, kısacası onları işitme ve kabul etme nimetinden yoksun bıraktığını belirttikten sonra bunun gerekçesini şöyle açıklıyor: Çünkü Allah onlarda bir hayır görmemiştir, onlarda bir hayır bulmamıştır. Eğer hayır olsaydı, Allah mutlaka bilirdi. Ama böyle bir şey onlar açısından bilinmediğine göre, onları işitme ve kabul etme yeteneğine sahip kılmamıştır. Eğer Allah onları işitme yeteneğine sahip kılsaydı ve durum yine de böyle olsaydı, onlar açısından işitme ve kabul etme gerçekleşmeyecekti. Tam tersine, arkalarını dönecek ve haktan yüz çevireceklerdi.

Bundan da anlaşılıyor ki, hayırdan maksat, insanın içinde hakkı kabul etme yeteneğinin kalıcı olmasını ve kalpte istikrar bulmasını sağlayan iç güzelliğidir. Dolayısıyla, *"onlara işittirseydi de"* ifadesi,

hakka ilişkin bu kalıcı ve istikrara kavuşmuş eğilim olmaksızın işitmeleri durumunu dile getirmektedir. Bunu iyi anlamak gerekir. Dolayısıyla, "Eğer yüce Allah onlara işittirseydi ve onlara hakkı kabul etme yeteneği verseydi, onlarda hayır gerçekleşmiş olurdu. Bu durumda da onların arkalarını dönmelerinin ve yüz çevirmelerinin bir anlamı olmazdı." şeklinde bir eleştiri de yöneltilemez. Çünkü, *"onlara işittirseydi de"* ifadesindeki şart, ifadenin akışından anladığımız kadarıyla içlerinde hayrın olmaması farzına göre söylenmiştir.

24) Ey inananlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin.

Daha önce, *"Allah'a ve Elçisi'ne itaat edin..."* ifadesiyle müminler hak içerikli mesaja itaat etmeye, onu işittikten sonra ona sırt çevirmemeye davet edilmişlerdi. Şimdi de ikinci kez Peygamber'in (s.a.a) çağrısı şahsında Allah'ın ve Resulü'nün çağrısına icabet etmeye yönelik bir çağrıyla bu davet pekiştiriliyor. Bu noktada meselenin iç yüzü ve davetin temelini oluşturan reel zemin açıklanıyor. Buna göre Peygamber'in (s.a.a) seslendirdiği çağrı, insanı yaşatacak türdendir; onu yok oluş ve tükeniş uçurumlarından kurtaracak özelliktedir. İnsanın varlık âlemindeki konumu da bu çağrıya uymasını gerektirmektedir. Çünkü Allah insana kalbinden daha yıkındır ve insan çok geçmeden Allah'ın huzuruna çıkacaktır. O hâlde gerekli önlemleri alması, var gücüyle çabalaması, kararlı bir tutumla bu meseleye gerekli özeni göstermesi gerekir.

Yaşamak, nimetlerin en büyüğüdür. Canlı bir varlık, yaşıyor olmasını en değerli şey olarak algılar. Nasıl olmasın ki?! Yaşamaktan öte yok oluştan ve geçersiz kılınıştan başka bir şey görmezken! Yaşamanın bir belirtisi olan bilinç, duygu ve irade, hayatın amacını oluşturmaktadır. İnsan, bunlar aracılığıyla hayatını sürdürür. Bu açıdan her zaman bilgisizlikten, irade özgürlüğünü ve seçme yeteneğini yitirmekten kaçınır, sakınır. Canlı varlıklardan biri olan insan, manevî hayatını korumasını sağlayacak donanımlara sahip kılınmıştır. Aslında insan varoluşunun gerçek yönü, manevî hayatın şahsında somutlaşmaktadır. Aynı şekilde yeryüzündeki bütün varlıklar da, varlıklarını koruyacak ve kalıcı kılacak donanımlara sahip kılınmışlardır. İnsanın sahip kılındığı bu donanım, onun açısından iyi ve yararlı olan şeyleri belirginleştirir, kötülük ve zarar kaynağı olan şeylerden de onu sakındırır.

İnsanı mutluluğa, hayra yönelten, varlığı için faydalı olan davranışlar içine iten bu ilâhî yol göstericilik, evrensel sistemin bir gereği ve yaratılış düzeninin çerçevesi içinde gerçekleştiği için, ayrıca evrene egemen olan sistemde bir yanılmanın da söz konusu olamayacağı için, insanın varoluş mutluluğunu en ufak bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde algılaması, varoluşsal bir zorunluluktur. Nitekim diğer varlık türleri de varoluşlarının hayrına, şahıslarının çıkarına olacak tarzda hareket ederler ve fıtratları gereği bu hususta hiç yanılmazlar. Bazen birtakım tökezlemeler ve sürçmeler oluyorsa, bunlar başka etkenlerin ve sebeplerin etkisiyle meydana gelmekte ve varlık üzerinde fıtratına aykırı bir etki bırakmakta, onu kendisi için hayırlı olan şeyden saptırıp kötü olan şeye yöneltmekte, kendisi için yararlı olan şeyden uzaklaştırıp zararlı olan şeyin kucağına itmektedir. Tıpkı yeryüzü menşeli ağır bir cisim gibi ki, dünyevî doğası gereği yeryüzünün bir noktasında sabit kalır. Ancak kendisini doğasına aykırı bir şekilde yukarı doğru iten bir etkenin sonucu bir itme hareketiyle yerden uzaklaşabilir. Ama itici etkenin etkisi geçince, tekrar yere doğru bir hareketle kalıcı meskenine, yere döner. Ancak bir engelin bulunması ve onu doğru çizgisinden uzaklaştırıp sapkın ve çarpık bir yürüyüş sürdürmesine neden olması başka.

İşte Kur'ân ısrarla bu gerçeği vurgular. Buna göre insan, yaşamının mutluluk kaynağı olan bilgi ve amellerden habersiz değildir. O, öz yaratılışı gereği hangi inancın ve amelin hak nitelikli olduğunu bilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın yaratma kanununa ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur."* (Rûm, 30), *"O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi... O hâlde eğer hatırlatmak yarar verirse hatırlat, öğüt ver. Allah'tan korkan hatırlar, öğüt alır. Bahtsız olan da ondan kaçınır."* (A'lâ, 2-11) *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki; nefsini temizleyen kazanmış, onu kirleten de ziyana uğramıştır."* (Şems, 7-10)

İnsanın kimi zaman inanç ve amel açısından hak yoldan saptığı, yanlışlığa düştüğü, ayağının sürçtüğü bir gerçektir; ancak bu, insanî fıtratın ve ilâhî yol göstericiliğin onu sapıklığa düşürdüğü, onu tehlikeye attığı anlamına gelmez. Tam tersine aklı gafil olduğu, doğruluğu unuttuğu, tutkularının peşine düştüğü, Şeytan'ın ordularının gözünde

süslü ve çekici kıldığı şeylerin cazibesine kapıldığı için böyle bir duruma düşer. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar zanna ve nefislerin alçak hevesine uyuyorlar. Oysa kendilerine, Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir."* (Necm, 23), *"Keyfini tanrı edinen ve bilgisine rağmen Allah'ın saptırdığı kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23)

İnsan fıtratının bilgi ve amel bağlamında insanı çağırdığı bu olgular, insan hayatının mutluluğunun vazgeçilmezleridir. Bu, özel olarak hayat niteliğini hak eden gerçek hayattır. Mutlu hayat bu olguları, bunlar da mutlu hayatı gerektirir. Eğer hayat rayından çıkarsa, onu yeniden rayına sokar; onu saptıran, doğruluğunu yitirmesine neden olan etkenleri bertaraf eder.

İnsan, beşerî fıtratın gösterdiği ve ilâhî yol göstericiliğin yönelttiği dosdoğru yoldan saparsa, faydalı ilim ve yapıcı amel gibi mutlu hayatın vazgeçilmezlerini yitirir. Cehaletin peşine takılmak, özgür iradeden yoksun bir bozgunculuğun kucağına düşmek ve faydalı amelleri algılayamamak suretiyle ölüler kategorisine girer. Onu ancak hak nitelikli bilgi ve amel diriltebilir. Zaten insan fıtratı da bu ikisine teşvik eder. Tefsirini sunduğumuz ayetin vurgulamak istediği de budur: *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."*

"Sizi yaşatacak" ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm" edatı, "ilâ = -a / -e" anlamında kullanılmıştır. Arap dilinde bu kullanımın örnekleri çoktur. Peygamber'in (s.a.a) çağırdığı, hak dindir. Yani İslâm'dır. Kur'ân İslâm'ı, fıtratın insanı yönelttiği yararlı bilgi ve yapıcı amel şeklindeki yönlendirmelerine tâbi olmak olarak tanımlamaktadır.

Kur'ân perspektifinden bakıldığında, hayatın, bizim basit ve yüzeysel bakış açımızla belirlediğimizden farklı, ondan daha incelikli ve derinlikli bir anlamının olduğu görülür. Bizim ilk bakışta hayattan anladığımız, insanın dünyada, ölüme kadar geçirdiği yaşamadır. Bu esnada insan bilinç ve özgür irade sahibidir. Bu hususta diğer canlı türleri de insanla aynı veya yakın konumdadırlar. Fakat yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur. Keşke bilselerdi!"* (Ankebût, 64) Bu ayetten şunu anlıyoruz: Şu dünya hayatından zevk alarak yararlanan insan, aslında vehimlerle oyalanmaktadır. O, bu vehimlerle uğraşırken varoluşunun amaçları, ruhunun hedefleri açısın-

dan çok daha önemli olan değerlerin farkına varamamaktadır. İnsan kalın perdeler gerisindedir. Bu perdeler, onunla hayatın gerçek hedefleri ve amaçları arasına girmişlerdir.

Kıyamet gününe ilişkin hitapları içeren şu ayetin vurguladığı gerçek de budur: *"Andolsun, sen bundan gaflet içinde idin. Biz senden perdeni açtık; bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22)

Buna göre insanın, yüce Allah'ın oyun ve eğlence olarak nitelendirdiği şu dünya hayatından daha onurlu ve daha değerli bir diğer hayatı vardır. İleride üzerindeki perdelerin açılacağı ahiret hayatı yani. Oyunla ve eğlenceyle bir ilgisi, bir ilintisi yoktur bu hayatın. Anlamsızlık ve günah, bu hayatın semtine uğramaz. İnsan bu hayatta iman nuruyla, kulluk bilinciyle yol alır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah, onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir."* (Mücâdele, 22), *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122) Bu öteki hayat, şu tüm genel dünyevî hayattan daha değerli ve da-ha yüksek bir konumdadır. Çünkü dünya hayıtını, konuşamayan hayvanlar da yaşamaktadırlar. *"Onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik..."* (Bakara, 253), *"İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şûrâ, 52) gibi ayetlerden anladığımız kadarıyla yukarıda işaret edilen bu iki hayattan öte bir hayat daha vardır. İnşaallah, bununla neyin kastedildiği hususunda gerekli açıklamalara yeri geldikçe yer vereceğiz.

Genel olarak şunu söyleyebiliriz: İnsanın dinsel ve dünyevî hayatından daha onurlu ve daha mükemmel bir hayatı vardır. İnsan din süsüyle süslenmeye ve salih veliler zümresine katılmaya tam olarak hazırlandığı zaman bu hayatı yaşamaya başlar. Tıpkı bir embriyonun ana rahminde dünya hayatını yaşamaya hazırlanması gibi.

Tefsirini sunduğumuz ayeti bu açıdan ele alabiliriz: *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* Buna göre, İslâm'ın temsil ettiği hak mesajın teşvik ettiği hayat tarzını yaşamak, insanı bu gerçek hayata doğru götürür. Nitekim bu hayat da, İslâm'ı doğuran, yararlı bilgiye ve yapıcı amele kaynaklık eden bir hayattır. Aşağıdaki ayet de bu anlama gelmektedir: *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatla yaşatırız, onların ücretini yaptıklarının en güzeliyle veririz."* (Nahl, 97)

"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman" ifadesi mutlaktır. Dolayısıyla Peygamber'in (s.a.a) kalpleri diriltme özelliğine sahip tüm çağrılarını veya diriltme doğasını taşıyan bazı çağrılarını ya da bu çağrıların gerçek mutluluk hayatının türlerinden ibaret sonuçlarını -ahirette Allah katında mutlu bir hayat yaşamak gibi- kapsamaya elverişlidir.

Buradan da anlaşılıyor ki, tefsir bilginlerinin çoğunun yaptığı gibi ayetin anlamını kayıtlandırmanın bir mantığı yoktur. Bazıları, ayetin indiği yeri ve gelişmeleri göz önünde bulundurarak, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman"* ifadesini şu şekilde yorumlamışlardır: "Sizi cihada çağırdığı zaman çağrısına icabet edin. Çünkü cihat, sizin dirilmeniz ve dininizin üstünlük sağlaması demektir."

Bazılarına göre, ayetin anlamı şöyledir: "Düşmanlarınızla cihat edip şehit olmaya sizi çağırdığı zaman. Çünkü yüce Allah şehitleri diriler olarak nitelendirmiştir: *'Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar diridirler ve Rableri yanında rızıklanırlar.'* (Âl-i İmrân, 169)"

Bazıları şöyle demişlerdir: "Ayette kastedilen anlam, 'Sizi imana çağırdığı zaman' şeklindedir. Çünkü iman kalbin yaşaması, küfür de ölmesi demektir. Ya da 'sizi hakka çağırdığı zaman' şeklinde bir anlam kastedilmiştir."

Diğer bazıları şu açıklamayı yapmışlardır: "Ayetin anlamı, 'Sizi Kur'ân'a ve dinî bilgileri öğrenmeye çağırdığı zaman' şeklindedir. Çünkü ilim hayat, cehalet de ölümdür. Kur'ân da nur, hayat ve ilimdir."

Bazılarının yorumu ise şöyledir: "Ayetin anlamı, 'Sizi cennete çağırdığı zaman' şeklindedir. Çünkü cennette sürekli hayat, kalıcı ve ebedî nimet vardır."

Bu yorumların her birini ayetin ayrı ayrı içermesi mümkündür. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi ayet mutlaktır, onu daha geniş boyutlu bir anlamdan daha dar bir alana çekmemizi gerektiren bir etken söz konusu değildir.

Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O'nun huzuruna toplanacaksınız.

"Haylule=araya girmek"; iki şeyin ortasına girip ayırmak demektir. "Kalb"; bildiğimiz organın adıdır. Kur'ân'da genellikle insanın eşya ve olayları algılamasını sağlayan yetenek anlamında kullanılır. İnsanın sevgi, nefret, korku, ümit, temenni ve bunalım gibi içsel duygu-

larına ilişkin yargılar onun aracılığıyla belirginleşir. O hâlde kalp, yargılayan ve hükmedendir. Bir şeyi severken, bir başkasından nefret eder. Korkan, uman, temenni eden, sevinen ve üzülen odur. Gerçekte kalp, insanın nefsidir, kendisidir. Sahip kılındığı güçler ve içsel duygular aracılığıyla işlevini görür.

İnsan, tıpkı yaratılış âleminin parçalarından ibaret olan diğer canlı türleri gibi değişik parçaların bileşiminden ibarettir; varoluşuyla birlikte belirginleşen, varoluşuna tâbi olan güçler ve gereçlerle donatılmıştır. İnsan bu güçlere ve gereçlere sahiptir, onları varoluşunun amaçları doğrultusunda kullanır. Tümü de bir şekilde ona bağlıdır. Birçok parçalar ve bölümler ve sayısız güçler ve aletler onun şahsında bir birlik oluştururlar. Bu birlik, birliği ve tekliği içinde yapar ve terk eder; hareket eder ve durur.

Ancak insanı var eden, varlığını oluşturan parçaları birer birer meydana getiren, farklı güçlerini ve aletlerini yaratan Allah olduğu için, onu bütünüyle kuşatan, onun varlığının bütün parçalarını ve bağlı olgularını saran, kontrolünde tutan O'dur. Allah, onların her birine, kelimenin tam anlamıyla sahiptir, onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Bunlardan dilediğini, dilediği şekilde insanın mülkü hâline getirir. O hâlde insan ile insanın varlığını oluşturan bütün parçaların, şahsının bütün ayrıntı nitelikli özelliklerinin arasına girer. Onunla kalbinin, onunla kulağının, onunla gözünün, onunla bedeninin, onunla kendisinin arasına girer. Yaratması ile onlar üzerinde tasarrufta bulunur. Onlardan istediğini, istediği şekilde insanın mülkü hâline getirir. Dilediğini verir, dilediğinden yoksun bırakır.

Bu hususta, diğer canlı türleri de insanla aynı konumdadır. Evrende bir zata ve bu zata bağlı olarak birtakım güçlere, etkinliklere ve fiillere sahip hiçbir varlık yoktur ki, yüce Allah, kelimenin tam anlamıyla onun zatının ve zatına bağlı olguların gerçek sahibi olmasın. Her varlığa zatını ve zatına bağlı olguları veren O'dur. Dolayısıyla varlıklar ile onların zatları, zatlarına bağlı olguları, güçleri, etkinlikleri ve fiilleri birbirinden ayıran, aralarına giren O'dur.

Allah insan ile kalbinin arasına girer. İnsanın sahip olduğu, bir şekilde onunla irtibatlı, onunla ilintili olan her şey için de bu husus geçerlidir. O, insana her şeyden daha yakındır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz ona şahdamarından daha yakınız."* (Kaf, 16)

İşte tefsirini sunduğumuz ayet, bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz O'nun huzuruna toplanacaksınız."* Yüce Allah, her şeyin, bu arada insanın gerçek sahibidir ve O'ndan başka gerçek malik ve sahip yoktur. Tek ve ortaksız malik O'dur. O, insana onun nefsinden daha yakındır, nefsinin sahip olduğu güçlerden de. Çünkü bu güçleri insanın mülkü hâline getiren de yüce Allah'tır. O, insanla bütün bunların arasına girer, insanı bunlara sahip kılar ve bunları insanla ilintilendirir. Okuyucularımızın bunun üzerinde iyi düşünmeleri lâzım.

İfadenin sonunda, *"O'nun huzuruna toplanacaksınız."* cümlesinin yer alması da bu yüzdendir. Çünkü insanların Allah'ın huzurunda toplanmaları ve dirilmeleri ile birlikte varlıkların tek ve ortaksız gerçek sahibinin yüce Allah olduğu gerçeği belirginleşir. Bu andan itibaren bütün şeklî sahiplikler, bütün zahirî saltanatlar geçersiz olur. Sadece O'nun gerçek mülkü kalır. Nitekim bir ayette bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir: *"Bugün mülk kimindir? O tek ve kahhar olan Allah'ın!"* (Mü'min, 16) *"O gün, kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür! O gün buyruk, yalnız Allah'ındır."* (İnfitâr, 19)

Sanki ayette şu anlam kastediliyor gibi: Bilin ki, sizin ve kalplerinizin gerçek sahibi Allah'tır. O, size her şeyden daha yakındır. Siz O'nun huzuruna toplanacaksınız, o zaman sizin üzerinizdeki mülkünün ve saltanatının gerçekliği ortaya çıkacaktır. Hiçbir şey sizi O'ndan müstağni kılamaz.

"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer." ifadesinin, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ifadesiyle irtibatlı olduğuna gelince; bilindiği gibi yüce Allah'ın kişi ile onun kalbinin arasına girmesi, onun Allah'ın ve Elçisi'nin kendisini yaşatacak çağrısına olumlu karşılık vermemesini gerekçelendirmek için kullanacağı bütün bahaneleri kökünden çürütür. Allah ve Elçisi'nin çağrısı ise tevhittir ki, hak çağrısının özünü oluşturur. Yüce Allah insana her şeyden daha yakındır. Hatta insanın her şeyden önce tanıdığı, bildiği kalbinden de daha yakındır. Dolayısıyla O, -ki tektir ve ortağı yoktur- insanın algılama aracı ve bilgilerinin nedeni olan kalbinden daha iyi tanır onu.

Bu nedenle insan da, kalbini ve kalbi aracılığıyla bildiği her şeyi bilmeden önce Allah'ın tek ve ortaksız ilâh olduğunu bilir. O, birtakım şeyler hakkında kuşkuya düşse de, tek ve ortaksız Rabbi hakkında

kuşkuya düşmez. O'nun her şeyin Rabbi olduğunu bilir. Bu gerçeği algılamada yanılmaz.

Hakka çağıran bir davetçi, insanı icabet etmesi durumunda kendisini yaşatacak olan hak mesajını ve tevhit dinini kabul etmeye çağırdığı zaman, insanın Allah adına bu çağrıyı seslendiren kimseye olumlu karşılık vermesi gerekir. Çünkü bu çağrıyı kabul etmemesini hiçbir özürle izah edemez. Davetçinin çağırdığı şeyin gerçek olup olmadığını bilmediğini ileri süremez. Ya da gerçekle batılın birbirine karıştığını söyleyemez. Ya da çeşitli düşünce akımlarının ve dinsel mezheplerin apaçık hakkı görmesine engel olduğu bahanesine sığınamaz. Çünkü Allah apaçık gerçeğin ta kendisidir. Hiçbir perde, hiçbir örtü O'nu örtemez, gizleyemez. Ne tür bir perde farz edilir edilsin, Allah insana ondan daha yakındır. Ne tür bir kuşku ve vesvese kalbe gelirse gelsin, Allah o şüphe ve vesvese ile insanın arasına girer. O şüphe ve vesvesenin cereyan ettiği yer olan kalp ile insanın arasına girdiği gibi. Dolayısıyla insanın Allah'ı bilmemesinin, O'nun birliğinden kuşku duymasının imkânı yoktur.

Ayrıca, yüce Allah insan ile onun kalbinin arasına girdiğine göre, O, insanın kalbine insandan daha yakındır; insana kalbinden daha yakın olduğu gibi. Çünkü iki şeyin arasına giren, her ikisine de öbüründen daha yakın olur. Allah insanın kalbine ondan daha yakın olduğuna göre, kalbinde geçen duygu ve düşünceleri de ondan daha iyi bilir.

O hâlde, insanın, kendisini yaşatacak şeylere çağırdığı zaman hak mesajın davetçisinin çağrısına diliyle olumlu karşılık verdiği gibi kalbiyle de icabet etmesi gerekir. Diliyle söylediklerine ters düşen düşünceleri kalbinde barındırmamalıdır. Böyle yapması münafıklık olur. Çünkü Allah, kalbinde olanları ondan daha iyi bilir. Sonra insan çok geçmeden Allah'ın huzuruna çıkacaktır. O zaman Allah, onun amellerinin gerçek mahiyetini, kalbinde gizlediği duyguları ona haber verecektir. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"O gün onlar ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."* (Mü'min, 16), *"Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler."* (Nisâ, 42)

Aynı şekilde, yüce Allah insan ile onun kalbi arasına girdiğine ve kelimenin tam anlamıyla kalbin gerçek sahibi olduğuna göre, insandan önce kalp üzerinde tasarrufta bulunan O'dur. Kalp üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Dolayısıyla insanın kalbinde kendi isteğine bağlı olarak veya bir etkenin zorlamasıyla meydana gelen i-

man, kuşku, korku, ümit, huzur, huzursuzluk veya kararsızlık gibi olgular, bir şekilde ulu Allah'a nispet edilebilirler. Çünkü kalbe her şeyden daha yakın olan O'dur ve onda tasarruf etmektedir. O'nun tasarrufu değişik şekillerde olabilmektedir. Bazen başarı verme şeklinde, bazen yardımını esirgeme şeklinde, bazen de ilâhî eğitim türlerinden biri şeklinde olabilir. Dilediği gibi tasarruf eder, istediği biçimde hüküm verir. Hiçbir şey O'nu engelleyemez, hiçbir kınama veya yerme O'nu korkutamaz. Nitekim bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Hüküm veren Allah'tır. O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek yoktur."* (Ra'd, 41), *"Mülk O'nundur, hamd O'nundur. O, her şeye kadirdir."* (Teğâbun, 1)

Bir insanın kalbinde hakka ilişkin olarak hissettiği imana, iyi niyete ve hayra ilişkin kararlılığa sahip olmasına, yapıcılığa ve takvaya yönelik güçlü ilgisine güvenmesi, bunu kalbi üzerindeki bağımsız mülkiyeti ve mutlak kudreti, ilgilendiği şeye yönelik sınırsız etkinliği gibi algılaması tam anlamıyla bir cehalet örneğidir. Çünkü kalp, Rahman olan Allah'ın parmakları arasındadır; onu istediği gibi çevirir. Kelimenin tam anlamıyla kalbin gerçek sahibi O'dur. Yine kelimenin tam anlamıyla kalbi O kuşatmıştır. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Biz kalplerini ve gözlerini, ilkin ona (Kur'ân'a) inanmadıkları gibi, ters çeviririz."* (En'âm, 110) O hâlde insan hakka inanmak, hayırlı ameller işleme gayreti içinde olmak zorundadır; ama sürekli olarak Allah'ın kendisini mutluluktan mutsuzluğa çevirebileceği korkusunu, kalbini doğruluktan eğriliğe ve sapkınlığa yöneltebileceği endişesini içinde taşımalı, Allah'ın evrensel yasalar sistemi doğrultusunda öngördüğü plânından, tuzağından emin olmamalıdır. Çünkü sadece hüsrana uğrayanlar, Allah'ın tuzağından emin olarak aymazlıkları içinde sorumsuzca yaşarlar.

Aynı şekilde, bir insan, kalbinin hakkı kabul etmeye, hayra yönelmeye ve salih ameller işlemeye eğilimli olmadığını gördüğünde, derhal Allah ve Resulü'nün çağrısına olumlu karşılık vermeli ve kalbi tarafından üretilen ümitsizlik etkenlerinin ve karamsarlık sebeplerinin saldırıları karşısında hezimete uğramamalıdır. Çünkü Allah kişi ile onun kalbinin arasına girer. Dolayısıyla O, insanın kalbinin gizli duygularını yapıcı hâle getirme, kalbini en güzel hâle döndürme, onu kendinden bir ruh ve rahmet ile sarma gücüne sahiptir. Her şey O'nun yetkisi dâhilindedir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Doğrusu, kâfir ka-*

vimden başkası Allah'ın rahmetinden umut kesmez." (Yûsuf, 87), *"Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden umut keser?"* (Hicr, 56)

Görüldüğü gibi tefsirini sunduğumuz ayet, Kur'ân'da yer alan en kapsamlı ayetlerden biridir. İlâhî bilgilere ilişkin gerçek bir açıklama içermektedir. Araya girme meselesini yani. Böylece bu ayet, kâfirlerin ve müşriklerin Allah'ı bilmeme yönündeki tüm mazeretlerini geçersiz kılıyor. Münafıklık sapıklığının temellerini sarsıyor. Münafıkların özlerini Rablerinin ulu makamıyla karşı karşıya getiriyor ve O'nun, kalplerini kendilerinden daha iyi bildiğini dile getiriyor. Bunun yanında Allah'a ve ayetlerine iman etme yolunda olan Müslümanlara da ruhsal bir telkinde bulunuyor. Kalplerine sahip olma hususunda bağımsız bir etkinliğe sahip olmadıklarını, Rablerinden kopuk bir egemenliklerinin söz konusu olmadığını vurguluyor. Böylece bir yandan sahip olduğu şeyler bakımından kendisinde bağımsızlık ve egemenlik vehmedenlerin içine düştükleri kibre kapılma alçaklığını gideriyor, kalplerinin takvasına ve imanına aldanmamalarını sağlıyor; bir yandan da kalbini saran heva ve heves etkenlerinden ve dünyevî hedeflerden dolayı hakka iman etme ve hayra yönelme hususunda ağırlaşıp yere çakılan kimselerin ümitsizliğe kapılma alçaklıklarını gideriyor, karamsarlığın ve ümitsizliğin kendilerine egemen olmasını önlüyor.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer..."* ifadesi, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ifadesine yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir ve bu durum ifadeyle ilgili her türlü yorum açısından geçerlidir.

Yine buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayetin anlamı, tefsir bilginlerinin yaptıkları açıklamalardan çok daha geniş boyutludur. Örneğin tefsir bilginlerinden biri şöyle demiştir: "Bu ifadeyle kastedilen anlam şudur: 'Allah kişiye kalbinden daha yakındır.' Tıpkı, *'Biz size, şahdamarından daha yakınız.'* [Kehf, 16] ayetinde olduğu gibi. Burada da sert bir uyarı söz konusudur."

Bir diğeri şöyle demiştir: "Ayetin anlamı şöyledir: Kalp Allah'tan bir sözü, bir duyguyu gizleyemez. Çünkü Allah, insanın kalbine ondan daha yakındır. İnsanın kalbinde geçip de bildiği şeyleri Allah ondan önce bilir."

Bir başkası şu yorumu yapmıştır: "Ayetin anlamı şöyledir: 'Allah, kişi ile kalbi arasına ölüm olayıyla girerek kişinin kalbinden yarar-

lanmasına engel olur. Böylece insanın kaçırdığı şeyleri elde etmesi imkânsızlaşır. O hâlde bu olay gerçekleşmeden önce Allah'a itaate koşun ve işleri yarına ertelemeyi bırakın.' Dolayısıyla bu ayette, araya bir engel girmeden önce insanların Allah'a ibadet etmelerinin teşvik edilmesi söz konusudur."

Diğer bir müfessirin yorumu ise şöyledir: "Ayette şu anlam kastedilmiştir: 'Allah kalpleri hâlden hâle sokma gücüne sahiptir.' Öyle anlaşılıyor ki, bu ayetin muhatapları savaştan korktuklarını belli etmişlerdir. Bunun üzerine yüce Allah korkularını güvene dönüştürebileceğini belirterek, bunu içlerinde korku duygusunun meydana gelmesine neden olan etkenlerle onların arasına girmek suretiyle gerçekleştirebildiğini vurgulamıştır."

Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s), "Bundan maksat, yüce Allah insan ile onun hakkı batıl ve batılı hak olarak algılamasının arasına girer." şeklinde bir rivayet aktarılmıştır. İnşaallah rivayetler bölümünde bu hadisi değerlendireceğiz.

25) Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize erişir). Bilin ki Allah'ın azabı çetindir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ehlibeyt İmamları'ndan Hz. Ali ve İmam Muhammed Bâkır (selâm üzerlerine olsun), ayrıca Zeyd b. Sabit, Rebi b. Enes ve Ebu Aliye, ayette geçen bir ifadeyi, "le tusîbenne=kesinlikle erişir" şeklinde okumuşlardır. Yaygın ve meşhur olan kıraat ise, "lâ tusîbenne=erişmesin" şeklindedir.

Her hâlükârda ayet, müminleri aralarından zalimlere özgü bir fitneden sakındırmaktadır. Bu fitne, sırf müminler içindeki zalimlere özgüdür ve onların dışında kâfirlere ve müşriklere kadar uzanmaz. Fitnenin yalnızca müminlerin içindeki zalimlere özgü kılınması, bunun yanında genel olarak bütün müminlerin bundan sakındırılması gösteriyor ki, bu fitne müminler topluluğunun içindeki bir grupla bağlantılı olmakla beraber kötü sonuçları herkesi kapsayacak niteliktedir.

Ayrıca, *"Bilin ki Allah'ın azabı çetindir."* ifadesi de, bütün müminlere yönelik bir azap tehdidi içermektedir. Bu azabın dünya hayatına özgü olduğunu, iç savaş, bozgunculuk, güvenliğin ortadan kalkması, barış ortamının yok olması gibi dünyevî cezalarla sınırlı olduğunu gösterecek bir kanıt yoktur.

Bunun gereği, sözü edilen fitnenin toplumun belli bir kesimiyle sınırlı olmasına karşın, bütün toplumun bu fitneyi bertaraf etme çabası içine girmeleridir. Bu fitneyi kökünden kazmak, bütün toplumun görevidir. Münkeri yasaklamak ve marufu emretmek bağlamında Allah tarafından kendilerinden istenen yükümlülüğü yerine getirmek suretiyle alevlenen fitne ateşini söndürmek, toplumun genelinin üzerine düşmektedir.

Sözün özü şudur: Müslümanların geneli, birliklerini tehdit eden, aralarında iki başlılığa neden olan ve amaçlarının farklılaşmasına yol açan iç ihtilâflara karşı müsamahalı davranmaktan sakındırılıyor. Çünkü böyle bir şeye müsamahalı davranmaları durumunda çok geçmeden çeşitli partilere bölünmeleri, birbirleriyle savaşan grupların ortaya çıkması ve galip gelenin iktidarı ele geçirmesi kaçınılmaz olur. Böylece egemenlik, bütün Müslümanların üzerinde birleştikleri hak söz ve hanif din yerine bozgunculuğun olur.

Bu fitne, müminlerin içindeki belli bir grup tarafından çıkarılır; ancak bunun kötü sonuçları herkesi kapsar, bütünü ilgilendirir. Sonuçta zillet ve alçaklığın kucağına düşerler. Artık her türlü musibet onların yakalarını bırakmaz. Her gün yeni bir ihtilâf baş gösterir. Böyle bir sonuçtan ise, bütün Müslümanlar Allah katında sorumludur. Allah'ın azabı da çetindir.

Yüce Allah, bu fitneyi kapalı geçmiştir; ismini ve şeklini vermemiştir. Ancak hemen sonrasında yer alan *"aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz."* ve *"Bilin ki Allah'ın azabı çetindir."* ifadeleri, daha önce de vurguladığımız gibi, bu fitneyi bir ölçüde açıklamaktadır.

Buna göre, kastedilen fitne, bütün ümmet hakkın ne olduğunu bildiği hâlde ümmetin içindeki bir grubun diğer bir grupla bir meseleyle ilgili olarak ihtilâfa düşmesi, hakkı kabule yanaşmaması, zalim olarak kötülük yapması ve ümmetin genelinin de, ihtilâf eden gruplardan kimin haktan yana olduğunu bildiği hâlde, haksız olan tarafı zulmünden vazgeçirmemesi, yaptığı kötülüklere engel olmamasıdır.

Burada kastedilen, her türlü zulüm değildir kuşkusuz. Yüce Allah'ın herkesi sakındırmasından anlaşıldığı kadarıyla bundan maksat, ümmetin bir grubu tarafından işlenen, ama olumsuzlukları bütün ümmeti kuşatan bir zulümdür. Ümmetin bir kısmının işlediği ve geri ka-

lan kısmının da sakınmak durumunda olduğu bir zulüm, haksız yere İslâm hükümetini ele geçirmek ve iktidar gücünü kullanarak Kitap ve Sünnet'in kesin hükümlerini ortadan kaldırmaktan başkası olamaz.

Artık nasıl ve hangi şekilde olmuşsa, İslâm'ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç karışıklıklar ve fitneler, ayetin içeriğiyle net bir şekilde örtüşmektedir. Çünkü bu karışıklıklar sonucu dinin birliği bozulmuş, gruplaşmalar baş göstermiş ve İslâm ümmetinin gücü tüketilmiştir. Yapılan katliamlarla, tutsak almalarla, talan etmelerle, insanların ırzlarını kirletmelerle, Kitab'ı terk edip Sünnet'i geçersiz kılmalarla İslâm'ın heybeti ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Kur'ân'da Peygamber'in (s.a.a) şöyle diyeceği ifade edilmiştir: *"Ya Rabbi! Kavmim, bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar."* (Furkan, 30)

Bu fitnenin uğursuzluğunun kapsayıcılığı ve yıkıcılığının köklülüğü, ümmetin onun neden olduğu acıklı azaptan kurtulacak gücü kendinde bulamamasından anlaşılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, ümmetin bütünü bu fitnenin olumsuzluğunun farkına varsa bile, artık kendini onun olumsuz akıbetinden sıyıramayacaktır. Çünkü bundan önce olumsuz eylemler içine girmişler ve Allah katında kötü bir tavır sahibi olarak tescil edilmişlerdir. Bu azaptan çıkmak istedikleri her seferinde ona yeniden döndürülürler ve yakıcı azabı yeniden tadarlar.

Bazı müfessirler ayeti yorumlarken gayet isabetli bir değerlendirmeyle, ayetin İslâm ümmetini, herkesi kapsayan, topluluklarını dağıtan, birliklerini parçalayan bir fitneyle tehdit ettiğini, uyardığını, sakınmamaları durumunda Allah'ın çetin azabına maruz kalacakları uyarısında bulunduğunu söylemişlerdir. Bu müfessirlerin değerlendirmeleri gerçekten isabetlidir. Ancak ayette işaret edilen azabı dünyevî azap şeklinde yorumlarken ve azabın genelliğine ilişkin olarak ayette yer alan ifadenin kapsamını daraltırken zorlandıkları ve zorlama sonucu böyle bir kanaate vardıkları anlaşılmaktadır. Ama öyle uzaktan savurmalarla anlamı daraltamazlar.

Şimdi ayetin lafzına ilişkin değerlendirmelere geçebiliriz:

Ehlibeyt İmamları'nın ve Zeyd'in "le tusîbenne" şeklindeki kıraatine göre, "le tusîbenne" kelimesinin başındaki "lâm" edatı yemin içindir. Kelimenin sonundaki şeddeli "nûn" ise anlamı pekiştirme amaçlıdır. Bu durumda ayetin takdirî açılımı şu şekilde belirginleşmektedir: "Öyle bir fitneden sakının ki, özellikle aranızdan zalimlere isa-

bet edeceğine yemin ederim." Dolayısıyla ifadenin orijinalinde geçen "hâsseten" kelimesi, "fitne" sözcüğünün "hâl"i konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Ey muhataplar, özellikle sizden zalim olanlara isabet eden bir fitneden sakının." Ayetin muhatapları da müminlerdir.

Bu arada okuyucunun önceki açıklamalarımızda yer verdiğimiz şu ayrıntıyı hatırlamasında yarar vardır: Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirildiği ilk dönemlerde ve İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk devirlerde "iman edenler" ifadesi, Kur'ân'da onurlandırma amacıyla kullanılıyordu. Aksini kanıtlayan bir karine olmadıkça, bunun böyle algılanması gerekmektedir.

Yine hatırlamak gerekir ki, İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan fitne ve kargaşaların tümü, Bedir Savaşı'na katılan ashaba gelip dayanmaktadır. Bu bakımdan ayet İslâm ümmetini, içindeki bazı grupların çıkardığı fitneye karşı uyarmaktadır. Bunun tek nedeni, daha önce de söylediğimiz gibi ayette işaret edilen fitnenin kötü sonuçlarının herkesi kuşatacak olmasıdır.

Meşhur kıraat ise, "lâ tusîbenne" şeklindedir. Bu kıraate göre tefsir bilginleri, "lâ tusîbenne" ifadesinin başındaki "lâ"nın nehiy edatı, sonundaki şeddeli "nûn"un da nehyi pekiştirme amacına yönelik olduğunu söylemişlerdir. Yani, "lâ tusîbenne" ifadesi, "itteku=sakının" cümlesinin içerdiği emrin cevabı konumunda değildir. Bilâkis, ifadenin akışı, yeni bir başlangıç cümlesi şeklinde gelişmektedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Ey karıncalar, yuvalarınıza girin; Süleyman ve orduları, farkında olmadan sizi ezmesinler."* (Neml, 18) Nitekim tefsirini sunduğumuz ayette de önce, *"bir fitneden sakının."* denilmiş, sonra yeni bir başlangıç cümlesi olarak, *"Aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmesin."* denilmiştir. Bunun nedeni de iki cümlenin anlam olarak birbirlerine bağlı olmalarıdır.

Bazı dilbilimciler, "lâ tusîbenne" ifadesinin, öncesindeki emrin cevabında gelen bir nehiy olduğunu söylemişlerdir. [Buna göre şöyle bir anlam ortaya çıkar: "Bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmesin."] Tıpkı, "İttekı Zeyden, lâ yedribke/lâ yedribenneke=Zeyd'den sakın ki, seni dövmesin." ifadesinde olduğu gibi. Çünkü bu ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Eğer sen ondan sakınırsan, seni dövmez." Pekiştirme amaçlı "nûn"un da, haberin sonuna ilişmeyeceği gibi bir şart yoktur.

Bazı dilbilimcilerinin yorumu ise şöyledir: Kelimenin başındaki "lâ" edatı fazlalıktır, ifadenin anlamı ise şöyledir: "Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişir."

Başkaları da şöyle yorumlamışlardır: "Lâ tusîbenne" ifadesinin aslı "le tusîbenne"dir. Kelimenin başındaki "lâm"ın harekesi olan "fetha" işba edilerek bir "elif" harfinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nitekim şiir dilinde "fetha" harekesinin işbaı pek de az değildir. Şu örnekte olduğu gibi:

"Sen ok attığın zaman kötülüklerden de / Adamların kınamasından da uzaksın."

Şiirin orijinalinde "müntezeh=uzaksın" kelimesi, işba edilerek "müntezâh" şeklinde telaffuz edilmiştir.

Ama bu yorumların ikisi de ayetten uzaktır ve Allah'ın kelâmı bu tür ihtimalleri kapsamaz.

Kelimeyi "lâ tusîbenne" şeklinde okuduğumuzda elde edeceğimiz anlam da "le tusîbenne" şeklinde okunduğunda elde edilecek anlamla aynı kapıya çıkar. Nitekim daha önce bunu ortaya koymuştuk.

Bilindiği gibi ayet, ümmetin tümüne yönelik sosyal bir hitap içermektedir. Bu da, bundan önceki *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ayetinin hitabının da bütün müminlere yönelik sosyal bir hitap olmasını desteklemektedir. Bu hitap tarzına ilişkin bir ayrıntı olarak şöyle demek mümkündür: Onları yaşatacak çağrıdan maksat, Allah'ın ipi etrafında birleşmeleri, dini hayatlarına egemen kılmaları ve ayrılığa düşmemeleridir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın."* (Âl-i İmrân, 103), *"Dini egemen kılın ve onda ihtilâfa düşmeyin."* (Şûrâ, 13) *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* (En'âm, 153)

Bu açıklamalarla birlikte yukarıda, *"Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman"* ve aynı şekilde, *"Bilin ki, Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ifadeleriyle ilgili olarak yaptığımız açıklamaların bir kez daha vurgulandığını görüyoruz. Gerçi ayet tek başına ele alındığında, daha geniş bir anlamı kapsayacak niteliktedir; ama ayetin özellikle yukarıda yer verdiğimiz anlamı kastettiğini söyleyebiliriz. Ayetten, daha geniş bir anlam elde edebilmek için, ayetin içinde yer aldığı ayetler

grubundan ayrı olarak ele alınması gerekir. İyi bir gözlemci ve eleştirmen olan bir insan için bunu ayırt etmek zor değildir. Hiç kuşkusuz, yol gösteren Allah'tır.

26) Hatırlayın ki bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. Allah sizi barındırdı, sizi yardımıyla destekledi ve size temiz rızklar verdi ki şükredesiniz.

"İstiz'af"; bir şeyi küçümseyerek zayıf saymak demektir. "Tahattuf", "hatf" ve "ihtitaf"; bir şeyi kapıp götürmek anlamına gelir. "Îva"; bir insanı dönüp barınacağı bir barınak ve mesken sahibi yapmak demektir. "Te'yid"; güç anlamına gelen "eyd" kökünden gelir.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *"bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz."* ifadesinden maksat, Müslümanların hicretten önce Mekke'de mahsur kaldıkları zamandır. O zaman hem sayıca azdılar, hem de müşrikler tarafından hırpalanıp eziliyorlardı. *"İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz."* ifadesiyle Arap müşrikleri ve Kureyş kabilesinin ileri gelenleri kastedilmiştir. *"Allah sizi barındırdı"* ifadesiyle Medine'de barındırılmalarına işaret edilmiştir. *"Sizi yardımıyla destekledi"* ifadesiyle de Bedir Savaşı'nda kendilerine bahşedilen zafer nimetine işaret edilmiştir. *"Size temiz rızklar verdi"* ifadesinde de bahşettiği ganimetlere, onları helâl kılışına işaret edilmiştir.

Gerçi ayette müminlere ilişkin olarak sayılan hususlar, bu arada onların barındırılmalarının bir iyilik olarak zikredilmesi ensardan çok muhacirlerle ilgilidir; ancak ifadenin amacı hem muhacirlere, hem de ensara Allah'ın lütuflarını hatırlatmaktır. Çünkü onlar tek bir dinin etrafında birleşen bir tek ümmettirler. Kaldı ki, yüce Allah'ın ayette işaret ettiği yardımıyla destekleme ve temiz rızklar verme nimetleri her iki grubu da kapsamaktadır. Bunu, ayetin Bedir Savaşı'yla ilgili ayetler grubunun akışı içinde yer almasından çıkarıyoruz.

Fakat ayetin içeriği tek başına ve özü itibariyle, bir ümmet olmaları hasebiyle bütün Müslümanları kapsamaktadır. Bir ümmet söz konusu olduğunda, sonradan gelenler öncekilerle aynı konumda olurlar. İslâm onlar arasında ortaya çıktı, o sırada onlar azdılar ve Mekke'de eziliyorlardı. İnsanların onları kapıp götürmelerinden korkuyorlardı. Allah onları Medine'de barındırdı, ensarın da aralarına katılması sure-

tiyle sayılarını artırdı, Bedir ve diğer zaferlerle onları destekledi. Onlara ganimetler gibi türlü temiz nimetler verdi ki, Allah'ın bu iyiliklerine karşı şükretsinler.

27–28) Ey inananlar! Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin. Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir (sınavdır). Büyük mükâfat ise, Allah'ın yanındadır.

"Hıyanet"; emanetin=güvenilirliğin karşıtıdır. "Emanet" ise, bir antlaşma veya vasiyet gibi bir ahit sonucu ortaya çıkan bir hakkı güvenle korumak demektir. Ragıp İsfahanî şöyle der: "Hıyanet ve nifak, aynı anlama gelirler; ancak hıyanet, daha çok antlaşmalarla ve emanetlerle ilgili olarak kullanılır; nifak ise, dinle ilgili olarak kullanılan bir niteliktir. Bazen de birbirinin yerinde kullanılırlar. Dolayısıyla hıyanet; gizlice ahdi çiğnemek suretiyle hakka aykırı davranmak anlamında kullanılmıştır. Hıyanetin karşıtı ise, emanettir. Araplar, 'Huntu fulâlen=falana ihanet ettim.' veya 'Huntu emanete fulânin=falanın emanetine ihanet ettim.' derler. *'Emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.'* ayeti de buna örnek oluşturmaktadır." (Alıntı sona erdi.)

Ayette geçen "ve tehûnû emanatikum" ifadesinin meczum ve önceki "tehûnû" ifadesine matuf olması mümkündür. Bu durumda, "[Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin] ve emanetlerinize de hıyanet etmeyin." anlamını ifade etmiş olur. Ayrıca, başında mahzuf bir "en" edatı takdir edilerek mansup olması da mümkündür. Bu durumda da, "emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle..." şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Bu ikinci ihtimali, *"Bile bile"* ifadesi güçlendirmektedir.

Şöyle ki: Hıyanet, bilgiye dayalı olarak gerçekleştiğinde, haram kılma nitelikli yasaklamaya konu olabilir. Meselenin bilincinde olmadan, konu bilinmeden yasaklama da, haram kılma da söz konusu olamaz. Ancak bilgi, bütün ilâhî yükümlülüklerin geçerli olması için gerekli olan genel şartlardan biridir. Dolayısıyla bu bağlamda, zikredilmeye ihtiyaç duyulmayacak kadar belirgin bir şart olan bilgiden, hıyaneti yasaklamanın kayıtlandırıcı bir şartı olarak söz etmeyi gerektiren incelik belirgin değildir.

"Bile bile" ifadesinde bilinenin ne olduğu zikredilmediğine göre bu ifadenin zahiri, "bunun hıyanet olduğunu bildiğiniz hâlde" şeklinde

bir anlamın kastedildiğini göstermektedir. Yoksa bazılarının söylediği gibi, "hıyanetin yıkıcılığını, kötü sonuçlarını, ayrıca Allah'ın onu haram kıldığını bildiğiniz hâlde" şeklinde bir anlam kastedilmemiştir. Çünkü ne lafız, ne ayetin akışı açısından böyle bir anlamı çıkarsamamızı gerektirecek herhangi bir kanıt yoktur.

Dolayısıyla, ifadenin takdirî açılımının "ve en tehûnû emanatikum =emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle" şeklinde olması daha uygundur. Buna göre, *"emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin."* ifadesinde bir tek hıyanet türüne ilişkin bir tek yasaklama söz konusudur. O da, Allah'ın ve Elçisi'nin emanetine hıyanettir. Bu, aynı zaman da müminlerin kendi emanetlerine hıyanet etmeleri demektir. Çünkü emanetlerin bir kısmı, Allah'ın insanların yanındaki emanetleridir. Katından yasa olarak indirdiği hükümler gibi. Bunların bir kısmı, Peygamber'in (s.a.a) insanların yanındaki emanetleridir. Güzel ve örnek hayat tarzı gibi. Bunların bir kısmı, bazı insanların diğer bazılarına bıraktıkları emanetlerdir. İnsanların birbirleri yanında emanet olarak bıraktıkları mallar veya sırlar gibi. Bu emanetlerin bir kısmı da, Allah'ın, Resul'ün ve müminlerin ortak emanetleridir. Allah'ın emrettiği, Peygamber'in (s.a.a) uyguladığı ve müminlerin de yararlandığı şeyler gibi. Toplumsal egemenliğin omurgasını oluşturan siyasal sırları ve savaş hedeflerini buna örnek gösterebiliriz. Böyle sırların ifşa edilmesiyle dinin amaçları zayi olur, bununla birlikte İslâm devletinin çabaları da boşa gider. Sonuçta Allah'ın ve Resulü'nün hakkı geçersiz kılınmış olur, zararı da bütün müminlere ilişir.

Bu tür emanetlere hıyanet etmek, Allah'a, Resulü'ne ve müminlere hıyanet etmek demektir. Müminler içinde bu tür bir ihanet işleyen kimse, hıyanet ettiği bu emanetin hem kendisi, hem de diğer müminlerle ilgili olduğunu, dolayısıyla kendi emanetine hıyanet ettiğini bildiği hâlde Allah'a ve Resulü'ne hıyanet etmiş olur. Aklı başında olan hiç kimse, kendi emanetine hıyanet etmez. Çünkü insan, kendisine bahşedilen aklı sayesinde emanete hıyanetin çirkinliğini bilir. Buna rağmen bir insan kendi emanetine hıyanet eder mi?

Dolayısıyla, *"Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle..."* ifadesi -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu anlamı içirmektedir: "Kendi emanetiniz olduğunu, bu emanete hıyanet etmekte olduğunuzu bildiğiniz hâlde Allah'a ve Resulü'ne hıyanet etmenin zımnında kendi emanetinize de hıyanet ediyorsunuz. Aklı başında olan bir

kimse, kendi emanetine hıyanet eder mi, bunun zararının sadece kendisine yöneldiğini bile bile böyle bir şeye yeltenir mi?" Dolayısıyla yasaklamanın sonunda, *"Bile bile"* şeklinde bir ifadenin yer alması, insanın öz doğasındaki hakka duyarlı donanımları harekete geçirme, fıtrat yasasının hükmünü vermesini sağlama amacına yöneliktir. Yoksa maksat, yükümlülüğün koşullarından birini açıklamak değildir.

Öyle anlaşılıyor ki, Müslümanların içindeki bazı bireyler, Peygamberimizin (s.a.a) müşriklerden gizli olarak yaptığı bazı plânları ifşa ediyorlardı veya Peygamberimizin (s.a.a) bazı sırlarını onlara haber veriyorlardı. İşte yüce Allah, bunu hıyanet olarak nitelendirdi ve yasakladı. Bunu Allah'a, Resulü'ne ve müminlere hıyanet etmek olarak değerlendirdi.

Yasaklamanın hemen arkasındaki bu ifade de, sözünü ettiğimiz bu hususu pekiştirici niteliktedir: *"Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir..."* Ayetin akışının zahiri, önceki ayetle bağlantılı olduğunu, bağımsız bir anlatıma sahip olmadığını göstermektedir. Bunun anlamı şudur: Allah'a, Resul'e ve kendi emanetlerine hıyanet etmemelerine ilişkin uyarıyla birlikte malları ve evlatları konusunda böylesine bir öğüte muhatap olmaları, içlerindeki bazı muhbirlerin bu husustaki endişelerinden dolayı Peygamber'in (s.a.a) gizli sırlarını müşriklere duyurmalarından kaynaklanmıştır. Müminlerin içindeki bu muhbirler, bunu yaparken müşriklere yaltaklanarak Medine'ye hicret ettikten sonra Mekke'de bırakmak zorunda kaldıkları mallarına ve çocuklarına saldırmaları endişesiyle hareket ediyorlardı. Bu yüzden müşriklere Peygamber'in (s.a.a) gizli haberlerini ulaştırarak aralarında bir sevgi bağının oluşmasını sağlamayı, bu sayede mallarını ve çocuklarını korumayı amaçlıyorlardı. Nitekim Ebu Lübabe de, Kurayzaoğulları Yahudileriyle benzer bir ilişkiye girmişti.

Bu anlamın, ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak anlatılan bir rivayetin içeriğince desteklendiğini görüyoruz. Rivayete göre Ebu Süfyan, büyük bir mal ile Mekke'den çıkar. Cebrail bunu Peygamberimize (s.a.a) haber verir, gidip onun yolunu kesmesini ve bunu gizlemesini söyler. Ama bazı Müslümanlar Ebu Süfyan'a bu haberi bildirirler. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirir: *"Ey inananlar! Bile bile emanetlerinize hıyanet etmek suretiyle Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin."* Bu ayetin iniş sebebine ilişkin olarak aktarılan başka rivayetler de vardır. İnşaallah rivayetler bölümünde bunlar üzerinde duracağız.

29) Ey inananlar! Allah'tan korkarsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.

Ayetin orijinalinde geçen "furkan"; bir şeyin başka bir şeyden ayırt edilmesine yarayan şey demektir. Ayetin akışından ve takvayla ilgili ifadenin devamı niteliğine sahip oluşundan anladığımız kadarıyla bu ayette, hak ile batılın birbirinden ayırt edilmesini sağlayan ölçüt anlamında kullanılmıştır. Bu, inanç bazında iman ile küfrün ve hidayet ile sapıklığın, amel bazında itaat ile isyanın ve Allah'ın hoşnut olduğu şeyler ile öfkelendiği şeylerin, görüş bazında ise doğru ile eğrinin birbirinden ayırt edilmesi şeklinde tecelli eder. Bütün bunlar, takva ağacının meyveleridir.

Ayette "furkan" kelimesi mutlak olarak kullanılmış, herhangi bir kayıtla sınırlandırılmamıştır. Önceki ayetlerde hayır ve şer nitelikli olgular ana hatlarıyla sıralanmıştı. Bütün bunların ayırt edilmesi için bir ölçüte, bir kritere ihtiyaç vardır.

Şu ayet de, anlam itibariyle tefsirini sunduğumuz ayete benzemektedir: *"Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve ona ummadığı yerden rızk verir. Kim Allah'a dayanırsa, O, ona yeter."* (Talâk, 2-3)

Daha önce "günahların örtülmesi ve bağışlanması" kavramları ile ilgili açıklamalara yer vermiştik. Tefsirini sunduğumuz ayet, önceki ayetlerde işaret edilen emirlerin ve yasakların bir özeti mahiyetindedir. Yani kısaca şu mesaj veriliyor: Allah'tan korkup sakının ki, yukarıda işaret edilen bu hususların tümü ile ilgili olarak Allah'ın hoşnut olduğu olgularla öfkelendiği olgular birbirine karşımasın; günahlarınızı örtsün, sizi bağışlasın. Allah, büyük lütuf sahibidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Akil el-Huzaî'den şöyle rivayet edilir: Emirü'l-Müminin (a.s) şöyle dedi: "Sapıklıkta birbirlerine arka çıktıkları için cihatla karşılarına çıkılması gerekenlere karşı cihat etmekten korkmak, ürkmek; dinde sapıklıktır, dünyayı zillet ve alçaklıkla kaybetmektir. Bu aynı zamanda, savaş meydanında düşmana karşı harekete geçilirken kaçmak suretiyle ateşi hak etmektir. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Ey inananlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın."* [c.5, s.36]

el-Fakih ve el-İlel adlı eserlerde İbn Şazan'dan şöyle rivayet edilir: İmam Rıza (a.s) kendisine sorulan bazı sorulara cevap olarak şunları yazdı: "Allah, savaş meydanında düşmana sırtını çevirip kaçmayı haram kılmıştır. Çünkü bu hareket dinde zayıflığı, peygamberleri ve adil imamları küçümsemeyi, düşmana karşı onlara yardım etmekten kaçınmayı ifade eder. Böyle yapanlara büyük bir ceza vardır. Allah'ın rablığını onaylamaya ve adaleti egemen kılmaya, zulmü terk edip bozgunculuğu öldürmeye ilişkin olarak kendilerine yöneltilen çağrıyı dinlemedikleri için böyle bir akıbete uğramaları kaçınılmazdır. Bu, aynı zamanda düşmanı Müslümanlara karşı yüreklendirir. Çünkü bu, Müslümanların tutsak edilmelerini, öldürülmelerini, Allah'ın dininin egemenliğine son verilmesini doğurur ve bunun gibi daha bir sürü kötülük de cabası." [el-Fakih, c.3, s.370; el-İlel, s.481]

Ben derim ki: Düşmanla karşı karşıya gelinirken geri dönüp kaçmanın büyük günahlardan olduğuna ilişkin olarak Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan rivayetler oldukça kabarıktır ve hadis literatüründe müstefiz olarak kabul edilirler. Daha önce tefsirimizin dördüncü cildinde, "*Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız."* (Nisâ, 31) ayetini incelerken, bu hadislerin bir kısmını inceleme imkânını bulduk.

Bu konuda Ehlisünnet kanallarından aktarılan rivayetler de oldukça kabarıktır. Örneğin Buharî[1] ve Müslim[2] sahihlerinde Ebu Hüreyre'den, o da Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Yedi büyük günahtan sakının." Orada bulunanlar dediler ki: "Bunlar hangileridir ya Resulallah?!" Buyurdu ki: "Allah'a ortak koşmak, Allah tarafından haram kılındığı hâlde haksız yere adam öldürmek, büyü yapmak, faiz yemek, yetim malını yemek, savaşta düşmanla karşı karşıya gelinirken arkasını dönüp kaçmak; mümin, habersiz ve iffetli kadınlara zina suçlamasında bulunmak." İbn Abbas'tan ve başkalarından aktarılan diğer bazı rivayetlerde de, savaşta düşmana arkasını dönüp kaçmak, büyük günahlar arasında zikredilmiştir.

"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler." (Enfâl, 66) ayeti, savaştan kaçmanın haramlığına ilişkin hükmü

1- [Sahih-i Buharî, Bab-i Vasaya, s.12]
2- [Sahih-i Müslim, c.2, s.83]

içeren ayetin ifadesinin mutlaklığını kayıtlamakta ve bu hükmü bire üçten az olması durumuna mahsus kılmaktadır.

Ehlisünnet kaynaklarında Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudrî gibi şahıslardan -ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde olduğu gibi- şöyle rivayet edilir: "Ayette sözü edilen savaş meydanında düşmandan kaçmanın haram olduğuna ilişkin hüküm Bedir Savaşı'na özgüdür."

Bunun yorumlanması bağlamında, ayetin Bedir günü indiği ve ayetteki *"Kim o gün... arkasını döner kaçarsa..."* ifadesinin oluşturduğu zarf ile Bedir gününün kastedildiği ileri sürülecektir. Oysa daha önce de söylediğimiz gibi, ayetlerin akışı, Bedir gününden sonra indiklerini göstermektedir. Dolayısıyla, *"o gün"*den maksat, düşmanla karşı karşıya kalınan gündür, Bedir günü değil. Kaldı ki ayetin Bedir günü indiği varsayılsa bile, iniş sebebinin özel oluşu, ayetin işaret ettiği hususunun genelliğini ortadan kaldırmaz. Aynı durum, özel iniş sebebi olup da genel içerikli olan bütün ayetler için geçerlidir.

el-Menar yazarı, tefsirinde diyor ki: "Ulemanın çoğunluğunun görüşünün aksine, ayetin savaşın başlamasından önce inmiş olması farzıyla, hükmün Bedir Savaşı'na özgü olması, ancak hâl karinesine dayanılarak açıklanabilir. Çünkü Bedir Savaşı özel bir savaştı. Müslümanların yaptıkları ilk savaştı. Eğer Müslümanlar Peygamber (s.a.v) aralarında olduğu hâlde yenilecek olsalardı, fitnenin boyutları çok büyük olurdu. Bu yüzden Müslümanlar kendilerini yüreklendirecek meleklerle desteklenmişlerdi. Allah, Müslümanlara zafer ve düşmanların yüreklerine korku salacağını vaat etmişti."

"Bu özelliklerin tümünü ve yasaklamaya ilişkin hâl karinesini göz önünde bulundurduğumuz zaman, ayetteki şiddetli tehditle birlikte olan yasaklamanın Bedir Savaşı'na özgü olması açıklık kazanmış olur. Buna bir de yüce Allah'ın, aralarında Peygamberimiz (s.a.v) olduğu hâlde sahabeyi (r.a) iki kez savaş meydanından kaçmakla sınamış olduğunu eklediğimizde, durum daha da netleşir. Bunlardan biri Uhud Savaşı'nda olmuştu ki, yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *'İki topluluğun karşılaştığı gün arkasını dönüp kaçanlarınızın, kazandıkları bazı günahlarından dolayı Şeytan ayaklarını kaydırdı. Ama Allah onları yine de affetti. Hiç şüphesiz, Allah affedici ve halîmdir.'* (Âl-i İmrân, 155) Biri de Huneyn Savaşı'nda olmuştu ki, yüce Allah bununla ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *' Andolsun ki Allah, birçok yerde ve*

Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti, sonra da geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin görmediğiniz ordular indirdi de küfre sapanlara azap etti. İşte bu, kâfirlerin cezasıdır.' (Tevbe, 25-26)"

"Ama bu, savaştan kaçmanın haram ve büyük günahlardan olmasıyla çelişmez ve Enfâl Suresi'nin ilgili ayetinde istisna edilen iki sebebin dışında başka herhangi bir sebebe dayanan bütün savaştan kaçmaların kişiyi Allah'ın büyük öfkesine maruz bırakmasını ve en kötü barınak olan cehenneme mahkûm etmesini gerektirmez. Aksine, bazen bundan aşağısı da söz konusu olabilir. Nitekim bu surede ileride değineceğimiz ayetlerin birinde zayıf olma durumu kayıtlandırıcı bir unsur olarak sunuluyor. Ayrıca Bakara Suresi'nde geçen bir ayette insanların kendilerini tehlikeye atmaları da yasaklanıyor. Bunlar, tefsirini sunduğumuz ayetin genel nitelikli hükmünü sınırlandırıcı verilerdir. Bu konunun ayrıntılarına ileride yer vereceğiz."

"Ahmed ve Nesaî dışındaki Sünen sahipleri İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s.a.v) tarafından görevlendirilen müfrezelerden birinde bulunuyordum. Bir ara insanlar [düşman önünden] kaçtılar. Ben de kaçanlar arasındaydım. Bunun üzerine kendi kendimize şöyle demeye başladık: 'Ne yapacağız şimdi?! Düşmanın önünden kaçtık ve gazaba duçar olduk!' Sonra dedik ki: 'Medine'ye gidelim ve gecemizi orada geçirelim.' Sonra dedik ki: 'Gidip kendimizi Resulullah'a (s.a.v) sunalım; eğer tövbe etmemiz mümkünse tövbe ederiz, değilse başımızı alıp gideriz?' Sabah namazından önce Peygamber'e gittik. Evinden dışarı çıktı ve 'Kaçanlar kimlerdir?' dedi. 'Kaçanlar biziz.' dedik. Buyurdu ki: 'Hayır, siz daha büyük bir hamle yapmak için çekilenlersiniz. Ben, sizin ve Müslümanların (gelip katılacağı) birliğinizim.' İbn Ömer der ki: Bu sözleri işitince yaklaştık ve Resulullah'ın elini öptük."

"Bu hadisin Ebu Davud rivayetindeki lafzı şöyledir: Dedik ki: 'Medine'ye girelim, orada gecemizi geçirelim. Sonra kimseler görmeden çekip gidelim.' Medine'ye girdikten sonra dedik ki: 'Resulullah'ın (s.a.v) yanına gidelim; eğer tövbe etmemiz mümkünse kalırız, değilse başımızı alıp gideriz.' Gittik ve sabah namazından önce oturup Resu-

lullah'ı (s.a.v) bekledik. Resulullah namaz için evinden dışarı çıkınca, huzuruna vardık ve dedik ki: Bizler kaçanlarız..."

"Bazıları bu hadisi, bir birliğe sığınma olgusunun anlamını genişleterek yorumlamışlardır. Böyle bir yorum karşısında da ne savaştan kaçmayla ilgili tehditlerin bir anlamı kalıyor, ne de dilin kurallarının geçerliliği. Tirmizî bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hadis hasendir; ama biz onu Yezid b. Ebî Ziyad hadisinden başka bir kanalla bilmiyoruz."

"Ben diyorum ki: Yezid b. Ebî Ziyad da üzerinde ihtilâf olan birisidir. Birçokları onun zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibban ise şöyle demiştir: Önceleri doğru sözlü biriydi, ancak yaşlanınca ezberi kötüleşti, değişti. Böylece rivayet ettiği hadislerde olumsuzluklar gözlemlenmeye başlandı. Kim onun bu şekilde değişime uğramasından önce ondan hadis dinlemişse, dinlediği hadisler sahihtir."

"Özetle şunu söylüyoruz: Bu hadisin ne metin, ne de senet olarak bu konuda herhangi bir değeri yoktur. Aynı anlamda Ömer'den de bir hadis rivayet edilmiştir ki, bu da ondan aşağıdır. Dolayısıyla da bu meseleyle ilgili olarak değerlendirilemez." (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

Ben derim ki: Adı geçen müfessirin sözlerinin başında Bedir Savaşı'yla ilgili olarak dile getirdiği, İslâm'da ilk savaş olması, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Müslümanların arasında bulunması gibi hususlar özü itibariyle bu savaşla Uhud, Hendek, Hayber ve Huneyn gibi savaşlar arasında ortak olan olgulardır. O günlerde de İslâm, savaşçı adamlara ve onların düşman karşısında direnmelerine şiddetle ihtiyaç duyuyordu. O zaman da Peygamber (s.a.a) Müslümanların arasında bulunuyordu. Allah o savaşlarda da onlara zaferi vadetmişti. Bazılarında da melekleri, onları desteklemek ve düşmanlarının yüreklerine korku salmak amacıyla indirmişti.

Uhud ve Huneyn savaşlarında kimi Müslümanların düşmandan kaçmalarıyla ilgili olarak indiğini söylediği ayetlerden, Enfâl Suresi'nin ilgili ayetinin içerdiği tehdidin o savaşlarda kaçanları kapsamadığı anlamı da çıkmaz. Hem ayet mutlak ifadeliyken ve anlamını kayıtlandıracak somut bir veri de bulunmamaktayken onları kapsamasını engelleyen nedir?!

1- [el-Menar Tefsiri, c.9, s.618]

Uhud ve Huneyn savaşlarında düşmandan kaçmalarını büyük günah ve haram olarak nitelendirip sonra da, "Bu, o gün savaştan kaçanların Allah'ın gazabına maruz kalmalarını ve en kötü barınak olan cehenneme mahkûm edilmelerini gerektirmez. Aksine bundan başkası da söz konusu olabilir." demesi son derece ilginçtir. Oysa büyük günahlar, Allah'ın onları işleyenleri ateşle azaplandıracağını vaat ettiği günahlardır.

Bundan daha ilginç olanı da şöyle demesidir: "Nitekim bu surede ileride değineceğimiz ayetlerin birinde zayıf olma durumu kayıtlandırıcı bir unsur olarak sunuluyor. Ayrıca Bakara Suresi'nde geçen bir ayette insanların kendilerini tehlikeye atmaları da yasaklanıyor. Bunlar, tefsirini sunduğumuz ayetin genel nitelikli hükmünü sınırlandırıcı verilerdir."

Oysa zayıflık anında kaçmaya ruhsat veren ayet, düşmanın sayısının Müslümanların iki katından fazla olması durumuna mahsustur. Kişinin kendisini tehlikeye atmasını yasaklayan ayete gelince; şayet bu ayet, düşmanın iki kattan fazla olması durumunda kaçmaya ruhsat veren ayetten daha fazla bir anlam genişliğine sahip olarak algılanırsa, bu durumda Enfâl Suresi'nin ilgili ayeti geçersiz kılınmış, nesnel bir karşılıktan yoksun bırakılmış olur. Aynı şekilde, *"ya da başka bir birliğe katılmak"* ifadesi, İbn Ömer rivayetindeki gibi algılanırsa, el-Menar yazarının söylediği gibi, ayetin geçersiz kılınması gerekir. O hâlde, ayeti zahiri itibariyle ifade ettiği mutlaklığıyla bırakmanın zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Musa b. Cafer'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "*'Savaşmak için bir tarafa çekilmek'*, yani düşmana tekrar saldırmak için geri çekilmek. *'Ya da başka bir birliğe katılmak'*, yani düşman karşısında hezimete uğramadan arkadaşlarına katılmak için geri durmak. Arkadaşlarının saflarını aşıp kaçacak şekilde geri çekilen, bozguna uğrayan kimse, Allah'ın gazabına uğramış olur."

Ben derim ki: Rivayet, ayetin lafzında yer alan önemli bir noktaya işaret ediyor. Ayette yer alan yasak, arkasını dönmekle ilintilendirilmiştir. Bu ise, bozguna uğramaktan daha genel bir ifadedir. Hezimete uğramaktan dolayı geri çekilip kaçmanın dışında olan savaşmak için bir kenara çekilmek veya bir birliğe katılmak durumları istisna edildiğinde, hezimet durumları yasaklamanın kapsamında kalmaya devam eder. O hâlde, düşman sayı olarak iki kattan fazla değilse, din

düşmanlarının karşısında tutunamayıp kaçmanın her türlüsü haramdır, yasaktır.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'dan, o Salebî'den, o Dahhak'-tan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan, *"Attığın zaman sen atmadın."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) Ali'ye (r.a), 'Bana bir avuç çakıl ver.' dedi. Ali, Peygamberimize bir avuç çakıl verdi. Peygamberimiz onları Kureyş ordusuna doğru attı. Gözleri çakılların tozuyla dolmayan bir tek Kureyş askeri kalmadı."

Ben derim ki: Aynı hadis, ed-Dürrü'l-Mensûr'da Taberanî'den, Ebu'ş-Şeyh'den ve İbn Mürdeveyh'den naklen İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Tefsiru'l-Ayyâşî'de çakıl verme hadisi, "Muhammed b. Kuleyb el-Esedî'den, o da babasından" senet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Başka bir rivayette de aynı hadis, Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir, Muhammed b. Kays ve Muhammed b. Kâ'b'dan (r.a) şöyle rivayet etmiştir: "İki ordu birbirine yaklaşınca Resulullah efendimiz (s.a.v) yerden bir avuç toprak aldı ve düşmana doğru savurdu. Bu sırada, 'Yüzleri kara olasıcalar!' diyordu. Bu toprak Kureyş ordusundaki bütün askerlerin gözüne girdi. Bu sırada Resulullah'ın ashabı, onları öldürmeye başladılar. Onların bozguna uğramaları Peygamber efendimizin (s.a.v) savurduğu bu topraktan kaynaklanmıştı. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Attığın zaman sen atmadın... Doğrusu Allah işitendir, bilendir."*

Ben derim ki: Ayetin inişinden maksat, bu olaydan sonra inmesi ve olayı anlatmasıdır, o sırada inmiş olması değil. İniş sebeplerine ilişkin rivayetlerde bunun örnekleri çoktur. İbn Hişam, siyerinde şöyle der: "Peygamberimiz (s.a.v) onlara toprağı savurdu, sonra ashabına saldırı emri verdi, ardından müşrikler bozguna uğradı."

Aynı eserde şöyle denir: İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Abd b. Humeyd, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, İbn Mende, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî -ed-Delâlil adlı eserinde- İbn Şihab'den, o da Abdullah b. Salebe b. Suayr'dan şöyle rivayet eder: "İki ordu birbirine yaklaşınca, Ebu Cehil şunları söyledi: 'Allah'ım! Akrabalık bağlarını kesti, bilmediğimiz bir şeyi getirdi, yarın onu bertaraf et.' Ebu Cehil'in bu sözleri fetih isteme

anlamına geliyordu. Bunun üzerine şu ayet indi: *Eğer fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi."*

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Allah katında canlıların en kötüsü..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: "Bu ifadeyle Abduddaroğulları kastedilmiştir. Onlardan Mus'ab b. Umeyr'den, bir de Suveybit adlı bir müttefiklerinden başkası iman etmemişti."

Camiu'l-Cevami adlı eserde deniliyor ki: İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle dedi: "Burada kastedilenler, Abduddaroğulları'dır. İçlerinde Mus'ab b. Umeyr ve Suveyd b. Harmele'den başka kimse Müslüman olmadı. Diyorlardı ki: 'Biz Muhammed'in getirdiği dine karşı sağır, dilsiz ve körüz.' Bunların tümü Uhud Savaşı'nda öldürüldüler. Müşriklerin sancağını onlar taşıyorlardı."

Ben derim ki: Buna yakın bir anlam içeren bir rivayet de, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Abbas'tan ve Katade'den aktarılmıştır. Rivayeti bir tür uyarlama ve örtüştürme olarak algılayabiliriz. Yoksa ayetin içeriği genel niteliklidir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Burada geçen hayattan maksat, cennettir."

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Rebî eş-Şamî'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Ey inananlar! Sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve Elçisi'nin çağrısına icabet edin."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Bu ayet, Ali'nin (a.s) yönetsel velâyeti hakkında inmiştir." [c.8, s.248]

Ben derim ki: Tefsiru'l-Burhan'da, müellif kendi hadis ricali aracılığıyla merfu olarak İmam Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan (a.s), aynı şekilde Ebu'l-Carud kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aynı hadisi rivayet etmiştir. Yine Kummî de tefsirinde aynı hadisi rivayet etmiştir. Rivayet bir tür uyarlamadır. Bundan önceki rivayet için de aynı durum geçerlidir. Daha önce ayetin genel nitelikli olduğunu belirtmiştik.

Tefsiru'l-Kummî'de, Ebu'l-Carud kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ifadesi hakkında şöyle rivayet edilir: "Kişi ile günahları arasına girer, onu ateşe sürüklemesine engel olur. Kâfir ile ibadeti arasına girer, onlar

aracılığıyla olgun imana kavuşmasına engel olur. Bilin ki önemli olan, amellerin sonlarıdır; ameller sonlarına göre değerlendirilir."

el-Mehasin adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Hakem'den, o da Hişam b. Salim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Kişi ile onun batılı hak olarak bilmesinin arasına girer." [s.276, hadis: 37]

Ben derim ki: Aynı hadisi Saduk, el-Meanî adlı eserde, İbn Ebî Umeyr'den, o da Hişam b. Salim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Yunus b. Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kalp, hiçbir zaman hakkın batıl olduğuna ve batılın da hak olduğuna kesin olarak kani olmaz."

ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöyle geçer: İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet eder: Resulullah'a (s.a.a), *"Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Mümin ile küfür arasına girer, kâfir ile hidayet arasına girer."

Ben derim ki: Bu hadis, anlamı itibariyle, yukarıda yer verdiğimiz Ebu Carud'un ayetin anlamıyla ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'dan rivayet ettiği hadise yakındır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Hamza et-Tayyar'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer."* ayetiyle ilgili olarak şöyle naklettiği rivayet edilir: "Bu şöyle olur: Kişi kulağıyla, gözüyle, diliyle ve eliyle bir şeyi ister, fakat istemesine rağmen bir türlü ona el uzatmaz; çünkü her el uzattığında kalbi ondan tiksinir, hakkın onda olmadığını bilir."

Ben derim ki: Aynı hadisi el-Berkî, el-Mehasin adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle Hamza et-Tayyar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Yine bBuna yakın bir hadisi Ayyâşî, kendi tefsirinde Cabir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Bu hadisin anlamı, bundan önce Hişam b. Salim ve Yunus b. Ammar kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarılan iki hadisle aynı kapıya çıkıyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de es-Saykal'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize erişir)."* ayetinin ifade ettiği an-

lam soruldu, buyurdu ki: "Bana bunların Cemel Savaşı'na katılanlar olduğu haber verildi."

Tefsiru'l-Kummî'de deniliyor ki: "Bu ayet Emirü'l-Müminin'e karşı savaşan ve ona haksızlık eden Talha ve Zübeyir hakkında inmiştir."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, müellif kendi rivayet zinciriyle Katade'den, o da Said b. Müseyyib'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: *"Öyle bir fitneden sakının ki..."* ayeti inince, Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Kim benim ölümümden sonra oturduğum şu makamım hakkında Ali'ye zulmederse, benim peygamberliğimi ve benden önceki peygamberlerin peygamberliğini inkâr etmiş gibi olur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Nuaym b. Hammad -el-Fiten adlı eserde-, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Zübeyir'den (r.a) şöyle rivayet ederler: "Biz uzun zaman bu ayeti okurduk; ama bizim kastedildiğimizi sanmıyorduk. Derken, *'Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz.'* ayetiyle bizim kastedildiğimizi anladık."

Aynı eserde şöyle geçer: İbn Cerir ve Ebu'ş-Şeyh, Süddî'den bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, özellikle Bedir Savışı'na katılan Müslümanlar hakkında inmiştir. Nitekim bu fitne Cemel Savaşı'nda onlara erişti. Savaşta öldürülenler arasında Talha ve Zübeyir gibi Bedir Savaşı'na katılmış kimseler de yer alıyordu."

Aynı eserde şöyle denir: Ahmed, el-Bezzaz, İbn Münzir, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir, Mutarrif'ten şöyle rivayet ederler: "Zübeyir'e dedik ki: 'Ey Ebu Abdullah, Halife Osman'ı yalnız bıraktınız, öldürülünce de gelip kanını istediniz?' Bunun üzerine bize şu karşılığı verdi: Biz Resulullah (s.a.v), Ebu Bekir, Ömer ve Osman zamanında, *'Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz.'* ayetini okuyorduk; fakat bu ayetle kastedilen kimseler olduğumuzu sanmıyorduk. Derken kendimizi fitnenin içinde bulduk."

Aynı eserde şöyle geçer: Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh Katade'den (r.a) bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in (s.a.v) ashabı arasında aklı başında olanlar, çok geçmeden bir fitnenin kopacağını biliyorlardı."

Aynı eserde şöyle denir: Ebu'ş-Şeyh, Ebu Nuaym ve Deylemî -Müsnedu'l-Firdevs adlı eserinde- İbn Abbas'tan (r.a), o da Resulullah'-

tan (s.a.v), *"Hatırlayın ki bir zaman siz az idiniz, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: Bazıları dediler ki: "Ya Resulallah, bu ayette sözü edilen insanlar kimlerdir?" Buyurdu ki: "Fars halkıdır."

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin akışı ile bağdaşmamaktadır.

Yine aynı eserde, *"Ey inananlar!... Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin."* ayetiyle ilgili olarak şöyle denir: İbn Cerir, İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh, Cabir b. Abdullah'tan (r.a) rivayet ederler ki: "Ebu Süfyan Mekke'den ayrıldığı zaman Cebrail Peygamberimize (s.a.v) geldi ve şöyle dedi: 'Ebu Süfyan falan yerde bulunuyor. Onu yakalamak üzere harekete geçin; ama hareketinizi gizli tutun.' Münafıklardan biri Ebu Süfyan'a bir yazı göndererek, 'Muhammed sizi ele geçirmek üzere harekete geçiyor, önleminizi alın.' diye duyurdu. Bunun üzerine yüce Allah, *'Allah'a ve Elçisi'ne hıyanet etmeyin.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Rivayetin içeriği, ayetin anlamıyla ilgili olarak yukarıda sunduğumuz açıklamalara yakındır.

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Cerir, Muğire b. Şube'den şöyle rivayet eder: "Bu ayet, Osman'ın (r.a) öldürülmesiyle ilgili olarak inmiştir."

Ben derim ki: Ayet, akışı itibariyle bu rivayetle kesinlikle bağdaşmamaktadır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), keza Kelbî ve Zührî'den şöyle rivayet edilir: "Bu ayet, Ebu Lübabe b. Abdulmünzir el-Ensarî hakkında inmiştir. Resulullah (s.a.a), Kurayzaoğulları Yahudilerini yirmi bir gece kuşatma altına alınca, Resulullah'a daha önce Naziroğulları Yahudileriyle yapılan antlaşmanın koşulları esas alınarak barış önerisinde bulundular. Onlar gibi Şam topraklarındaki Ezruat ve Erihat bölgelere gitmelerine izin vermesini istediler. Fakat Resulullah (s.a.a) Sa'd b. Muaz'ın hakemliğini kabul etmeleri dışındaki tüm önerilerini reddetti. Dediler ki: 'Bize Ebu Lübabe'yi gönder.' Ebu Lübabe onların hayrını isteyen biriydi. Çünkü malları, ailesi ve çocukları onların bulunduğu bölgede bulunuyordu. Resulullah (s.a.a) Ebu Lübabe'yi onlara gönderdi. Dediler ki: 'Ne dersin, ey Ebu Lübabe?' Sa'd b. Muaz'ın hakemliğine razı olalım mı?' Ebu Lübabe, eliyle boğazını göstererek kellelerinin kesile-

ceğini, dolayısıyla böyle yapmamalarını söyledi. Bunun üzerine Cebrail indi ve Peygamberimize bu olayı haber verdi."

"Ebu Lübabe der ki: 'Allah'a yemin ederim ki, ayaklarım daha bulunduğu yerden ayrılmamıştı ki, Allah'a ve Resulü'ne hıyanet ettiğimi anladım.' Bu ayet onun hakkında indi. Ayetin inmesi üzerine Ebu Lübabe mescidin direklerinden birine kendini bağladı ve 'Allah'a yemin ederim ki, ölünceye kadar veya Allah tövbemi kabul edinceye kadar bir şey yemeyeceğim, içmeyeceğim.' dedi. Yedi gün hiçbir şey yemedi, içmedi. Yedi günün sonunda bayıldı. Sonra Allah onun tövbesini kabul etti. İnsanlar ona dediler ki: 'Ey Ebu Lübabe, tövben kabul edildi.' O şu karşılığı verdi: 'Allah'a yemin ederim ki, Resulullah kendi elleriyle beni çözmedikçe kendimi çözmeyeceğim.' Resulullah geldi ve onu kendi elleriyle çözdü."

"Sonra Ebu Lübabe şöyle dedi: 'Tövbemin tamamlanması için, bu günahı işlediğim kavmimin yurdunu terk etmem ve bütün malımı Allah yolunda infak etmem gerekir.' Resulullah (s.a.a) dedi ki: Malının üçte birini sadaka olarak vermen yeterlidir."

Ben derim ki: Ebu Lübabe'nin kıssası ve tövbesi doğrudur ve bu iki ayetin içeriğiyle örtüşebilecek mahiyettedir. Ancak bu olay Bedir Savaşı'ndan çok sonra meydana gelmiştir. İki ayet ise, önceki ayetlerle birlikte dikkate alındığında ve onlarla karşılaştırıldığında, tümünün aynı akış bütünlüğü içinde olduğu ve Bedir Savaşı'ndan kısa bir süre sonra indiği gözlenmektedir. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

AYETLERİN MEALİ

30- Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.

31- Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman, "İşittik!" dediler, "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir!"

32- Hani onlar, "Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!" demişlerdi.

33- Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken (içlerinde istiğfar edenler var iken) de Allah onlara azap edecek değildi.

34- Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?! Üstelik onlar onun (Mescidu'l-Haram'ın) velileri de değillerdir. Onun velileri sadece takvalılardır. Fakat çokları bilmezler.

35- Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir. "O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"

36- İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir.

37- (Böyle olacak) Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın. İşte ziyana uğrayanlar onlardır.

38- İnkâr edenlere söyle: "Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır; yok geri dönerlerse, (Allah'ın) öncekilerle ilgili kanun(u) geçmiştir."

39- Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir.

40- Eğer dönerlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, önceki ayetler grubunun akışının devamı mahiyetinde, onlarla bütünleşmiş ve surenin girişindeki ayetlere eğilimli bir ifade tarzına sahiptir. Sadece, *"Hani onlar, 'Allah'ım! Eğer bu, senin yanından gelmiş gerçekse...' demişlerdi."* ayetini ve ondan sonraki ayeti bu genellemenin dışında tutabiliriz. Çünkü bu iki ayetin, önceki ayetler grubuyla bağlantısı, ayetler grubunun diğer ayetleri kadar belirgin değildir. İnşaallah bu hususla ilgili açıklamalarda bulunacağız.

30) Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Mekr; kişinin bir hile ile amacını başkalarından gizlemesi, onların dikkatini başka yöne çekmesi demektir. Bunun da iki çeşidi vardır: Bir çeşidi olumludur, övgüye değerdir; kurulan tuzakla güzel bir fiilin amaçlanması gibi. Bu anlamda yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah, tuzak kuranların en iyisidir.'* Bir çeşidi de olumsuzdur ve yergiyi hak eder; kurulan tuzakla çirkin bir fiilin amaçlanması gibi. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Kötü tuzak, ancak sahibine dolanır.'* [Fâtır, 43], *'Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı.'*, *'Bak, tuzaklarının sonu nasıl oldu.'* [Neml, 51] Her iki çeşitle ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *'Onlar bir tuzak kurdular, biz de bir tuzak kurduk.'* [Neml, 50] Bazılarına göre, Allah'ın tuzağı, dünyevî zevkler hususunda kula mühlet tanıması ve fırsatlar vermesidir. Nitekim Emirü'l-Müminin (r.a) şöyle demiştir: Dünyası genişletilmiş olup da bunun kendisine yönelik bir tuzak oldu-

ğunu bilmeyen insan, aklından darbe almış, aldatılmıştır." (Ragıp'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "İsbat; hapsetmek/ yerine oturtmak demektir. Araplar, 'Remahu fe esbetehu=attı ve yerine sapladı/oturttu.' ve 'esbetehu fi'l-harbi=savaşta onu ağır şekilde yaralayarak yerine oturttu.' derler." (Alıntı sona erdi.)

Ayetlerin akışı, *"Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı."* ifadesinin, önceki ayetler grubunda yer alan *"Hani Allah size, iki topluluktan birinin sizin olacağını vadediyordu..."* [Enfâl, 7] atfedilmiş olmasını gerektiriyor. Böylece ayet, yüce Allah'ın üzerlerine akıttığı nimetlerini, hiçbir katkılarının bulunmadığı desteğini açıklamaya yöneliktir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Hatırlayın veya hatırlasınlar ki, Kureyş kabilesine mensup inkâr edenler, senin davanın sonuçsuz kalması için sana tuzak kurmuşlardı. Seni hapsetmek veya öldürmek ya da sürgün etmek üzere bir plan hazırlamışlardı. Onlar tuzak kuruyordu, Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.

Ayette, hapsetme, öldürme veya sürgün etme şıklarından bahsedilmesi gösteriyor ki, bu hususta aralarında bir şura oluşturmuşlardı, Peygamberimiz (s.a.a) hakkında izleyecekleri tavırla ilgili olarak danışmalarda bulunuyorlardı. Onun temsil ettiği nuru söndürmek için neler yapabileceklerini tartışıyorlardı. İleride rivayetler bölümünde inceleyeceğimiz gibi, ayetin Daru'n-Nedve'de (Kureyş'in Danışma Meclisi) yapılan danışma nitelikli toplantılara işaret ettiğini vurgulayan rivayetler, ayetin içeriğiyle örtüşüyorlar.

31) Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman, "İşittik!" dediler, "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir!"

"Esatir"; sözler, konuşmalar demektir. "Usture"nin çoğuludur. Genellikle hurafe nitelikli haberler anlamında kullanılır. Ayette müşriklerin sözleri olarak aktarılan *"İşittik!"*, *"İstesek, biz de... söyleriz"* ve *"bunun gibisini"* -burada ifadenin orijinali normalde "misle hazihi" veya "misleha" şeklinde olması gerekirken "misle haza" söylenmiştir- sözleri, onların Allah'ın ayetlerini küçümsediklerini, peygamberlik makamını önemsemediklerini göstermektedir. *"Bu, evvelkilerin masalla-*

rından başka bir şey değildir!" şeklindeki sözleri için de aynı durum geçerlidir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Bizim katımızdan geldiklerini açıkça kanıtladıklarında, en küçük bir kuşku bulunmayan ve hak dinle ilgili olarak onlardan istediklerimizi ortaya koyan ayetlerimiz kendilerine okunduğu zaman dik başlılık ederler, onları dinlemeye tenezzül etmezler, ayetlerimizi küçümserler, gönderdiğimiz risaleti önemsemezler ve derler ki: Tamam, tamam işittik! Bize okunan bu sözlerin gerçek olmadığını anladık. Bunlar geçmiş kuşakların masallarıdır. İstesek, biz de onun gibisini söyleriz. Fakat biz, böyle şeylerle ilgilenmiyoruz, bu tür hurafelerle uğraşmıyoruz!

32–33) Hani onlar, "Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!" demişlerdi. Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken (içlerinde istiğfar edenler var iken) de Allah onlara azap edecek değildi.

"İmtar"; bir şeyin yukarıdan indirilmesi anlamına gelir. Daha çok yağmur damlalarının gökten inmesi, yağması anlamında kullanılır. Ya da yağmurun yağdırılmasının başka şeylerin indirilmesinden kinaye olarak kullanılmasına bir örnektir. Örneğin taşların yağdırılması gibi.

Bu kelimenin kullanılmasının altında hangi anlam yatıyorsa artık, onların, *"başımıza gökten taş yağdır"* şeklinde bir ifade kullanmaları ve göğün adını açıkça zikretmeleri, bunun göksel bir mucize veya salt ilâhî bir azap şeklinde olmasını istediklerini göstermektedir.

Çünkü onların istedikleri tarzda gökten taş yağdırılması azap türlerinden biridir. Gerisi ise, *"yahut bize acı bir azap getir!"* ifadesinin kapsamına giriyor. Bu yüzden azap kavramı belirsiz ve niteliği müphem kılınmıştır ki, geride kalan diğer azap türlerine delâlet etsin. İfadenin toplamını göz önünde bulundurduğunuz zaman şu anlamı elde ediyoruz: "Ya bizim üzerimize gökten taş yağdır, ya da ondan başka acı bir azap getir!"

Acı azap türleri içinde taş yağdırma azabının ayrı olarak zikredilmesi, birini taşa tutmanın hem beden açısından acı bir azap ve işkence ifade etmesinden, hem de aşağılamak ve alçaltmak su-retiyle ruhu incitici bir özelliğe sahip olmasından dolayıdır.

Sonra *"Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse"* ifadesi, lafız olarak onların Peygamberimizden (s.a.a) sözlü veya fiilî olarak, "Allah katından gelmiş gerçek budur." çağrısını işitmiş olduklarını gösteriyor. Bu ifadede bir tür sınırlandırma söz konusudur. Dolayısıyla, "Bu, Allah katından gelmiş gerçektir." demekten farklıdır. Çünkü bu ifadelerin ikincisi, semavî bir dinin varlığına, Allah tarafından peygamberlerin gönderildiğine inanmayan kimselere karşı söylenecek türdendir. Nitekim putperest müşrikler, "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmiş değildir." diyorlardı. Birinci ifade ise, Allah tarafından indirilmiş hak bir dinin olduğuna, ilâhî bir risaletin varlığına, onun Rabbinden getirdiği hakkı tebliğ ettiğine inanan, ama Peygamber'in (s.a.a) getirdiğinin veya getirdiğinin bir kısmının yüce Allah katından gelmiş gerçek olduğunu kabul etmeyen kimselere karşı söylenecek mahiyettedir. Bu yüzden, onlara karşı, Allah katından gelen gerçeğin bu olduğu, başkasının olmadığı ifade ediliyor. Onlar ise, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise, üzerimize gökten taş yağdır veya bize acı bir azap getir!"* şeklindeki şartlı cümle ile bunu reddediyorlar.

Bu yüzden öyle anlaşılıyor ki, bu söz, müşriklerin bazısından aktarılıp da görüş birliği içinde oldukları veya bu sözü söyleyen kimsenin söylediğine razı oldukları için bütün müşriklere izafe edilmiş bir söz değildir. Tersine, bu sözün irtidat eden bazı kimseler tarafından söylendiği anlaşılıyor. Bunlar önce Müslüman olmuş, sonra da dinden dönmüş kimselerdi. Ya da bu sözleri semavî bir dinin varlığına inanan Ehlikitap'tan bazı kimseler söylemiş olmalılar. Umarız söylemek istediğimiz husus anlaşılmıştır.

Bu sözümüzü, bu ayetin hemen sonrasındaki şu ayet pekiştirmektedir: *"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* Eğer *"sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi"* ifadesinden maksat, Peygamber (s.a.a) aralarında bulunduğu için, hicretten önce Mekkeli Kureyş kâfirlerinin Allah tarafından azaplandırılmasının olumsuzlanması ise, bu demektir ki, o gün üzerlerine azabın indirilmesinin önündeki engel Peygamberimizin (s.a.a) onların aralarında bulunmasıydı. Azaptan maksat ise, Peygamberimizin eliyle onların öldürülmeleri ve tutsak edilmeleri değildir. Nitekim önceki ayetlerde, yüce Allah bu olayı azap olarak nitelendirmiştir. Benzeri bir hususla ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *"De ki: Bize iki güzellikten biri (za-*

fer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz? Hâlbuki biz de Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size bir azap ulaştırmasını bekliyoruz." (Tevbe, 52)

Tersine, azaptan maksat, geçmiş peygamberlerin ümmetlerine yapıldığı gibi semavî bir güç ile kökten yok edilme azabıdır. Ancak yüce Allah, Kureyş müşriklerini birçok ayette kökten yok edilme azabıyla tehdit etmiştir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Ben sizi Ad ve Semud'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım."* (Fussilet, 13) Şimdi eğer azapla tehdit edilenlerden maksat, aralarında Peygamberimizin (s.a.a) bulunduğu Kureyş müşrikleri ise, bu ifadelerle, *"Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi."* ifadesini nasıl bağdaştıracağız?!

Eğer azaba uğratılacaklar, bütün Araplar veya ümmet ise ve *"sen onların içinde iken"* ifadesinden maksat da, Peygamber'in yaşaması ise, bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Sen bu ümmetin içinde yaşadıkça Allah, onlara azap etmez." Bu anlamın şu ifadeyle de desteklendiği söylenebilir: *"Onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* Bunun anlamı, azabın ümmetin tümünden olumsuzlanmasıdır. Ama bu, ümmetin bir kısmının böyle bir azaba maruz bırakılmalarıyla çelişmez. Nitekim bundan önceki ayetlerde bazılarının öldürülmeleri azap olarak nitelendirilmiştir. Aynı şekilde bazı rivayetlerde, yüce Allah'ın, onlardan Ebu Leheb gibi Peygamberimizle (s.a.a) alay eden bir grubu azaba uğrattığı vurgulanmıştır.

Bu durumda ayet, *"Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* sözünü söyleyenleri kapsamadığı şeklinde bir anlamla karşı karşıya kalırız. Özellikle Sahih-i Buharî'de belirtildiği gibi bu sözü söyleyenin Ebu Cehil olduğu veya diğer bazı rivayetlere göre Nadr b. Hâris b. Kelde olduğu düşünülürse. Çünkü bu ikisi hakkında azap gerçekleşmiş ve Bedir'de öldürülmüşlerdir. Dolayısıyla, *"Allah, onlara azap edecek değildi."* ifadesinin, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gerçekse..."* sözünü söyleyenlerle bir bağlantısı olamaz. Oysa birincisi, onların ikinci ifadede yer verilen sözlerine cevap olarak söylenmiştir.

Nüzul sebebiyle ilgili olarak aktarılan bazı rivayetler de bu problemi daha da güçlendiriyor. Bu rivayetlerin birinde belirtildiğine göre müşrikler, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!"* dediler. Bunun

üzerine şu ayet indi: *"Bir isteyen, kâfirler için olan, inecek azabı istedi; ki onu savacak yoktur."* (Meâric, 1-2) İnşaallah rivayetler bölümünde bunun ve bunun gibi ayetin iniş sebebiyle ilgili diğer rivayetlerin üzerinde duracağız.

Tefsir bilginlerinin bazısı, yukarıda işaret ettiğimiz anlama dayalı olarak ayetin içeriğini yorumlamaya çalışmış ve şöyle demiştir: "Yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.a) âlemlere rahmet ve bu ümmet için nimet olarak göndermiştir, bir felâket aracı ve azap olarak değil."

Ancak bu yorumun da problemi vardır. Çünkü âlemlere rahmet olmanın bir gereği, dinin maslahatının ihmal edilmesi, zalimlerin işledikleri zulümlere ses çıkarılmaması, istedikleri gibi salihlere eziyet etmelerine, din ve dünya düzenini bozmalarına hoşgörüyle bakılması değildir. Yüce Allah kendisinden söz ederken, *"Fakat rahmetim her şeyi kapsamına almıştır."* [A'râf, 156] buyurmuştur. Ama bu, geçmiş ümmetlerden, eski kuşaklardan azabı hak edenleri cezalandırmasına engel olmamıştır. Nitekim Kur'ân'da bu tür gelişmelere defalarca işaret edilmiştir.

Kaldı ki, yüce Allah, Bedir'de ve başka yerlerde Kureyş kâfirlerinin başına gelen öldürülmeleri, yok edilmeleri azap olarak isimlendirmiştir. Ama bununla, *"Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107) ayeti arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Bu ümmeti de Yûnus, İsrâ, Enbiyâ, Kasas, Rûm ve Meâric gibi surelerde vuku bulan kesin azapla tehdit etmiştir. Ama bu, Peygamberimizin (s.a.a) âlemlere rahmet olarak gönderilmesiyle çelişen bir şey olarak görülmemiştir. Böyleyken, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* diyen küçük bir grubun üzerine azap indirilmesi mi, Peygamberimizin (s.a.a) rahmet peygamberi olmasıyla çelişecek?! Üstelik rahmetin bir gereği de, her hak sahibinin hak ettiğini almasıdır. Zalimden mazlumun hakkının alınması, tağutların azgınlıklarıyla cezalandırılması, rahmetin bir gereğidir.

"...ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi." ifadesinin zahiri, bunun geleceğe yönelik bir olumsuzlama olduğunu gösteriyor. Bunu, *"azap edecek"* sözcüğünün zahiri, *"istiğfar ederlerken"* sözünün sürekliliği ifade etmesi ve cümlenin hâl konumunda olmasından anlıyoruz. Buna göre şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Onlar Allah'tan bağışlanma diledikleri sürece Allah onları azaplandırmayacaktır."

Ayetin, hangi açıdan ele alırsak alalım, Mekke müşriklerinin durumlarıyla bağdaşmadığı ortadadır. Onlar inatçı müşriklerdi, hakka boyun eğmez, işledikleri hiçbir zulümden, hiçbir suçtan dolayı bağışlanma dilemezlerdi. Bazı rivayetlerde, müşriklerin söylediklerini söyledikten sonra pişmanlık duydukları ve "Allah'ım, bizi bağışla." diye istiğfar ettikleri şeklindeki açıklamalar da realiteyle bağdaşmıyor.

Böyle bir şeyin hiçbir zaman gerçekleşmediği gerçeği bir yana, ulu Allah Kur'ân'da çeşitli kereler müşriklerin, özellikle küfrün elebaşları konumundaki liderlerin istiğfarlarına önem vermediğini vurgulamıştır. Boşu boşuna yapılan istiğfarın da bir etkisi olmaz. Eğer istiğfarları boşuna olmasaydı ve bununla, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır..."* şeklindeki sözleriyle işledikleri suç ortadan kalkmış olsaydı, *"Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* ifadesiyle yerilmelerine ve kınanmalarına gerek olmazdı. Çünkü bu ayet, onların yerildikleri, kınandıkları ve Peygamber'e (s.a.a) ve müminlere karşı işledikleri zulümlerin ve suçların sayıldığı ayetler grubunun akışı içinde yer almıştır.

Kaldı ki, yüce Allah bu iki ayetten sonra, *"Onlar, Mescidu'l-Haram'dan geri çevirdikleri... hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!"* diye buyurmuştur. Bu ise, üzerinde durduğumuz iki ayette işaret edilen azabın olumsuzlanmasıyla bağdaşmıyor. Çünkü bu ayetin zahirinden, tehdit edildikleri azabın, müminlerin elleriyle öldürülmeleri olduğu anlaşılıyor. Nitekim şu ifade de bunu pekiştiriyor: *"O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"*

Bu durumda eğer, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* sözünü söyleyenler, Kureyş müşrikleri veya onların içindeki bir grup ise ve onlarla ilgili olarak olumsuzlanan azap semavî azap ise, o zaman öldürülme veya benzeri bir şekilde azaba uğratılmalarını olumsuzlamak doğru olmaz. Çünkü böyle bir durumda ayetin anlamı tehdidi ağırlaştırmaya yorulur. Özetle şu anlam kastedilmiş olur: Onlar herkesten çok azabı hak etmişlerdi. İşledikleri bu cürümden öte başka suçları da vardı. O da, insanların Mescidu'l-Haram'ı ziyaret etmelerine engel olmaktı. Tehditte bu şekilde ileri gitme, azabın onlardan olumsuzlanmasıyla değil, onlar hakkında azabın ispatlanmasıyla bağlanır.

Eğer ayette olumsuzlanan azaptan maksat, öldürülme ve diğer tür cezalarsa, *"neden Allah onlara azap etmesin?!"* ve *"İnkârınızdan dola-*

yı tadın azabı." ifadeleriyle *"Allah onlara azap edecek değildi..."* ifadesi arasındaki uyumsuzluk çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Bazı müfessirler, ayeti bu anlamı esas alarak şu şekilde yorumlamışlardır: *"Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi"* ifadesinde kastedilen, Mekkelilerin hicretten önce azaba çarptırılmalarıdır. *"Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* ifadesinden maksat da, Peygamber'in (s.a.a) Medine'ye hicret etmesinden ve bir grubun iman edip Allah'tan bağışlanma dilemesinden sonra bütün insanların azaba çarptırılmalarıdır. Bu yüzden bu görüşü savunanlardan bazısı, ayetin giriş kısmının Mekke'de, son kısmının da Medine'de indiğini söylemişlerdir.

Ama bu değerlendirmelerin tamamen yanlış olduğu gün gibi ortadadır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) hicretten önce Mekke'de onların içinde bulunurken onunla beraber bir grup Müslüman da bulunuyordu ve bunlar Allah'a iman etmiş ve O'na istiğfarda bulunuyorlardı. Sonra o, hicretten sonra insanlar arasında bulunuyordu. O hâlde ayetin girişindeki *"sen onların içinde iken"* ifadesini Mekke'yle, sonundaki *"istiğfar ederlerken"* ifadesini de Medine'yle irtibatlandırmanın ne anlamı vardır?!

Eğer ayetin anlamı, "Sen içlerinde iken Allah senin varlığının bereketiyle onlara azap etmez. Senden sonra da onların Allah'tan bağışlanma dilemelerinin bereketiyle onlara azap etmez." şeklinde kabul edilse, kastedilen azabın da kökten yok etme olduğu ihtimali esas alınsa, bu, sonraki iki ayetin içeriğiyle bağdaşmaz: *"Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!..."* Kaldı ki, böyle bir anlamın oluşturduğu diğer problemlere de işaret etmiştik.

Buraya kadar yaptığımız uzun açıklamalardan şu hususlar açığa çıkıyor: *"Hani onlar, Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır..."* diye başlayan iki ayet, kendinden önceki ve sonraki ayetlerle uyuşmamaktadır. Çünkü bu iki ayetin öncesinde ve sonrasında yer alan ayetler, Kureyş kâfirleriyle ilgilidir. Dolayısıyla bu iki ayetin, içinde yer aldıkları ayetler grubuyla birlikte inmediklerini söyleyebiliriz.

Dolayısıyla bu iki ayette onların dilinden aktarılan sözlerin ve onlara cevap olarak söylenen *"Oysa... Allah onlara azap edecek değil-*

di..." ifadesinin müşriklerle irtibatlı olmaması, gerçeğe daha yakındır. Bu sözler, Ehlikitap'tan olan veya iman edip sonra irtidat eden bazı insanlar tarafından söylenmiş olsa gerektir.

Nitekim bazı rivayetlerde, bu sözü söyleyen kişinin Hâris b. Numan el-Fihrî olduğu belirtilmiş olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Daha önce, tefsirimizin altıncı cildinde, *"Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et..."* (Mâide, 67) ayetini açıklarken, bu hadisi nakletme imkânını bulmuştuk.

Bu takdirde, ayette olumsuzlanan azap, önceki ümmetlerde olduğu gibi, kökten yok etmeyi gerektirici semavî azaptır. Buna göre yüce Allah, bu ümmet hakkında, Peygamber (s.a.a) aralarında bulunduğu sürece ve Peygamber'in (s.a.a) ölümünden sonra da Allah'tan bağışlanma diledikleri sürece üzerlerinden semavî azabı kaldırmıştır.

"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi." ayetini, Yûnus Suresi'nin *"Her ümmetin bir elçisi vardır; elçileri gelince aralarında adaletle hükmolunur, onlara hiç haksızlık edilmez..."* (Yûnus, 47) diye başlayan ayetleri gibi İslâm ümmetini Hz. Peygamber'le (s.a.a) aralarındaki sorunu çözücü azapla tehdit eden ayetlerle birlikte göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimiz zaman, ayetten, gelecekte bu ümmet içinde istiğfar etmenin tamamen ortadan kalktığı bir günün geleceği ve ilâhî müminin aralarından kalkacağı, böylece azaba uğrayacakları anlaşılmaktadır.

34) Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?! Üstelik onlar onun (Mescidu'l-Haram'ın) velileri de değillerdir. Onun velileri sadece takvalılardır. Fakat çokları bilmezler.

Ayetin içerdiği soru, inkâr ya da şaşkınlık bildirir mahiyettedir. Ayetin orijinalinde geçen "ve ma lehum" ifadesinin takdirî açılımında, zarfın ilintili olduğu bir fiil vardır; "en lâ yuezzibehum" ifadesi de o fiilin mefulüdür, ya da burada bir tür tazmin (kelimeye asıl anlamının yanında zımnen başka bir anlam da yükleme) söz konusudur. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Arınmaya gönlün var mı?"* (Nâziât, 18)

Her hâlükârda cümlenin takdirî açılımı şu şekilde olur: "Allah'ın onlara azap etmemesini gerektiren ve gerçekleştiren nedir? Hâlbuki onlar Mescidu'l-Haram'dan alıkoyuyorlar, müminlerin oraya girmele-

rine engel oluyorlar. Onun velileri de değillerdir." *"Onlar... alıkoydukları"* ifadesi, *"onlara azap etmesin"* ifadesindeki zamirden hâl konumundadır. *"Üstelik onlar onun velileri de değillerdir."* ifadesi de, *"alıkoydukları"* ifadesinden hâldir.

"Onun velileri sadece takvalılardır." ifadesi, *"Üstelik onlar onun velileri de değillerdir."* cümlesinin gerekçeli izahı mahiyetindedir. Yani, onlar Mescidu'l-Haram'ın yönetimini ve bakımını üstlenemezler, hadlerini aşıp insanların ona girmesine engel olamazlar, böyle bir yetkileri yoktur. Çünkü bu mescit, takva üzere bina edilmiştir. Onun yönetimin ancak Allah'tan korkanlar üstlenebilir, onlar değil.

O hâlde, *"Onun velileri sadece takvalılardır."* ifadesi, her akıl sahibi kişinin kavrayacağı bir meseleyi gerekçelendirmeye yönelik bir haber cümlesidir. Kâbe'nin bakımını, yönetimini muttakilere veren inşa nitelikli bir cümle değildir. Bu sözlerimizi, bu ifadeden sonraki *"Fakat çokları bilmezler."* ifadesi pekiştirmektedir.

Ayeti, kendisinden sonraki ayetle irtibatlı olarak ele aldığımız zaman, içerdiği azap kavramının öldürülme veya ondan daha geniş kapsamlı olduğu anlaşılır. Ancak daha önce bu ayetin zahiren kendisinden önceki ayetle irtibatlı olmadığını belirtmiştik. Yani, *"Hani onlar, Allah'ım! Eğer bu..."* diye başlayan ayetle, *"Oysa Allah, onlara azap edecek değildi..."* diye başlayan ayet, üzerinde durduğumuz bu ayetler grubunun akışının dışındadırlar. Bu da, yukarıda yaptığımız değerlendirmenin kabul edilmesini gerektirmektedir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "İnsanlar soruyorlar ve diyorlar ki: Nasıl oluyor da bu iki ayetten birinde onların azaplandırılacakları olumsuzlanıyor, öbüründe ise azaba uğratılacakları olumlanıyor?"

"Bu soruya üç açıdan cevap verebiliriz: Birincisi: İlkinden maksat, geçmiş ümmetlere uygulanan kökünü kurutma, toptan yok etme azabıdır. İkincisinden maksat ise, müminlerin aralarından çıkmalarından sonra kılıçla öldürülmek, esir alınmak gibi azaplardır."

"İkincisi: Kastedilen anlam şudur: 'Neden Allah ahirette onlara azap etmesin?' Dolayısıyla ilkinden kastedilen, dünyevî azaptır. Bu görüş Cübbaî'den rivayet edilmiştir."

"Üçüncüsü: Birincisi, istiğfara ilişkin bin çağrıdır. Demek isteniyor ki, istiğfar ettikleri, tövbeye sarıldıkları sürece Allah, ne dünyada,

ne de ahirette kendilerine azap etmeyecektir. Bunu yapmazlarsa, azaba uğratılacaklardır. Ardından bu şekilde azabı hak etmelerinin, insanları Mescidu'l-Haram'dan alıkoymuş olmalarından kaynaklandığı belirtiliyor." (Mecmau'l-Beyan'dan yapılan alıntı sona erdi.)

Ne var ki, bu değerlendirmenin problemi, ayeti öncesindeki ayetle irtibatlandırmasından kaynaklanıyor. Oysa daha önce, bu ayetin kendisinden önceki ayetle bağlantılı olmadığını belirtmiştik. Bu, değerlendirmeye ilişkin genel problem.

Değerlendirmeye ilişkin ayrıntılı probleme gelince, birinci cevapta şöyle bir problem var: Daha önce de vurgulandığı gibi, ayetin akışı, şiddetlendirme ve tehdidi gittikçe ileri götürme niteliklidir. Bu ise, ilkinde azabı olumsuzlarken, ikincisini de olumlama durumuyla bağdaşmaz. Her iki ayette kastedilen azaplar farklı olsa da.

İkinci cevapta şöyle bir problem var: Ayetin akışı, içerdiği azap kavramıyla, uhrevî azabın kastedilmiş olmasını ihtimal dışı bırakıyor. Özellikle, önceki ayetle aynı akışa sahip bulunan üçüncü ayetin içerdiği, *"O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"* ifadesini göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu husus daha bir belirgin olarak ortaya çıkar.

Üçüncü cevapta ise şöyle bir problem var: Bunun ayetin zahiriyle çeliştiği apaçık ortadadır. Çünkü ayetten anlaşılan, istiğfarın onlarla ilintili sürekli bir durum olduğudur; istiğfara çağırılmaları olduğu açıktır.

35) Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir. "O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!

"Muka"; ıslık demektir. Mübalağa kalıbında "Mukka" şeklinde telaffuz edildiğinde, Hicaz bölgesinde yaşayan çok ıslık çalan bir kuş anlamına gelir. Bu kuşla ilgili bir de darbımesel var: "Oğullarını hümer (küçük bir kuş) gibi kabul et, beni de mukka (büyük bir kuş) gibi."[1] "Tasdiye"; ellerin birbirine vurulması, alkış çalma demektir.

"Namazaları... ibarettir." ifadesindeki zamir, önceki ayette zikredilen Mecid-i Haram'dan insanları alıkoyan Kureyş müşriklerine dö-

---

1- [Bu darbımeselin aslı şudur: Kıtlık zamanında bir Arap, evine bir miktar yiyecek getirir. Kadın bu yiyeceği kocası ile oğulları arasında eşit şekilde bölüştürür. Adam buna itiraz babında, "Oğullarını hümer kuşu, beni de mukka kuşu kabul et, paylarımızı öyle ver." der. -Musahhih-]

nüktür. *"O hâlde inkârınızdan dolayı tadın azabı!"* ifadesi, başındaki "fa" edatının fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda, kendilerine vadedilen azabın yerine getirildiğini vurgulamaktadır.

Bundan da anlaşılıyor ki, bu iki ayet birbiriyle bağlantılı bir anlatım mahiyetindedir. Bu durumda, *"ibarettir"* cümlesinin orijinali (ve ma kane) ifade içinde hâl fonksiyonunu görüyor. Dolayısıyla şöyle bir anlam belirginleşiyor: Allah neden onlara azap etmesin?! Hâlbuki onlar Allah'ın mümin kullarını Mescidu'l-Haram'dan alıkoyuyorlar. Hem onların Mescidu'l-Haram yanındaki namazları da ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibaret bir oyundan başka bir şey değildir. Böyle olduğuna göre, inkâr etmelerinden dolayı tatsınlar azabı. *"O hâlde... tadın azabı!"* ifadesinde, üçüncü şahıs sıygasından ikinci çoğul şahıs sıygasına yönelmiş olunması, azabın şiddetini daha bir belirginleştirme amacına yöneliktir.

Bu iki ayetten anlıyoruz ki, eğer insanlar Kâbe'den alıkonulur da Kâbe terk edilirse, bunu ilâhî azabın izlemesi kaçınılmaz olur. Hz. Ali (a.s) bir vasiyetinde şöyle buyuruyor: "Allah'a bakın, Allah'a bakın, Rabbinizin evine saygıda kusur etmeyin; eğer o terk edilirse, size mühlet verilmez."[1]

36) İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir.

Ayet-i kerime, kâfirlerin Allah'ın çağrısını sonuçsuz bırakmak ve insanların Allah'ın yoluna girmelerini önlemek için harcadıkları çabaların boşa gittiğini açıklamaya yöneliktir. Bu gerçeği, *"ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler..."* cümlesi, daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ayetlerin akışından anlıyoruz ki, *"ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir."* ifadesi, gerekçelendirme amacına yöneliktir. Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Allah'ın varlıkların hareketlerine egemen kıldığı sebepler yasası uyarınca, küfür onları ilâhî çağrıyı sonuçsuz bırakmak ve insanların hak yola girmelerine engel olmak için çalışmaya yöneltecektir. Ancak zulmün, yoldan çıkmanın ve her türlü bozgunculuğun amacına ulaşması, başarılı olması mümkün de-

---

1- Nehcü'l-Belâğa, Vasiyetler bölümü

ğildir. Onlar bu tür yıkıcı amaçlar uğruna mallarını harcayacaklardır; ama malları bu uğurda zayi olacaktır. Mallarının bu şekilde zayi olması da bir yakıcı hasret olarak yüreklerine oturacaktır. Sonra yenilgiye uğrayacaklar ve bu çabalarının hiçbir faydasını görmeyeceklerdir. Çünkü kâfirler cehenneme sürüleceklerdir. Dünyada kötülük ve Allah ile Peygamberi'ne (s.a.a) karşı savaşmak gibi hedefler uğruna harekete geçmiş olmaları, kıyamet günü toplu olarak cehenneme doğru sürülüşleri şeklinde karşılarına çıkacaktır.

"Ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak. Sonra (nihayet) yenilecekler." ifadesi, Kur'ân'ın geleceğe yönelik işaretlerinden biri mahiyetindedir. Bu ayet, Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olan Enfâl Suresi'nde yer alıyor. Burada Uhud Savaşı'na veya ona ve diğer savaşlara işaret ediliyor gibi. Bu durumda, *"Ve daha da harcayacaklar. Sonra bu, kendilerine dert olacak."* ifadesiyle Uhud Savaşı'na veya ona ve diğer savaşlara işaret edilmiştir. *"Sonra (nihayet) yenilecekler."* ifadesiyle de, Mekke'nin fethine işaret edilmiştir. *"Ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir."* ifadesiyle de, içlerinde iman etme nimetine kavuşmayanların akıbetlerine işaret ediliyor.

37) (Böyle olacak) Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın. İşte ziyana uğrayanlar onlardır.

Temizlik ve pislik (murdarlık), birbirine zıt iki kavramdır. Daha önce bu iki kavramı genişçe açıklamıştık. Temyiz (ayıklamak), bir şeyi ona aykırı olan şeylerin arasından çıkarıp ona uygun olan şeylere katmak ve böylece ona aykırı olan şeylerle kesin olarak ayrışmasını sağlamaktır. "Rekm"; bir şeyin başka bir şeyin üzerine konularak istif edilmesi anlamına gelir. Bu yüzden kat kat bulutlar için de "sehabun merkum" denir. Yani kısımları üstü üste yığılmış bulutlar. Eşyanın üst üste yığılıp istif edilmesi de, "terakum" sözcüğüyle ifade edilir.

Bu bakımdan ayet, evrensel yasalar uyarınca kâfirlerin uğradıkları durumu açıklayan önceki ayetin içeriğine yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Buna göre onlar, var güçleriyle, ellerinden gelen bütün imkânlarıyla Allah'ın nurunu söndürmeye ve Allah'ın yolundan insanları alıkoymaya çalışıyorlar. Bu uğurda azımsanmayacak mallar harcıyor, bütün mesailerini buna adıyorlar. Ne var ki, onlar amaçlarına ulaşamıyorlar, hedefledikleri sonuca varamıyorlar. Tam tersine,

bütün malları boşa gidiyor, çalışmaları sonuçsuz kalıyor, emekleri heba oluyor. Geride ellerinde derin bir hasret yarası ve onur kırıcı bir hezimet kalıyor.

Şöyle ki: Bütün bu çabalar ve çırpınmalar ilâhî yasalar çerçevesinde gelişiyor ve tümü de yüce Allah tarafından belirlenen evrensel hedeflere yöneliktir. Buna göre; yüce Allah, evrene egemen olan bu sistem çerçevesinde hayırla şerri, temiz ile pis olanı birbirinden ayırır, pis olanları üst üste yığarak istif eder, sonra bu istif edilen pislikleri cehenneme koyar. İşte kötülük ve pislik kafilesinin yöneldiği akıbet budur. Tümü sonuçta buraya gelip dayanır. Burası çöküşün, tükenişin yurdudur. Öte yandan iyilik, temizlik de cennete yöneliktir. Önceki grubun mensupları kesin bir hüsrana uğramışlardır. Diğer gruptakiler ise kârlı çıkmışlar, kurtuluşa ermişlerdir.

Bundan da anlıyoruz ki: *"(Böyle olacak) Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın..."* ifadesi, içeriği itibariyle, yüce Allah'ın hak ile batılın ayrışmasına verdiği örneği içeren ayete yakındır: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce o su ile çağlayıp aktı. Sel, üste çıkan köpüğü taşıdı. Süs yahut eşya yapmak için ateşte yakıp erittikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük vardır. Allah, hak ve batılı böyle benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17) Bu ayet, bütünsel bir ilâhî yasaya işaret etmektedir. Buna göre, her ayrıntı köküne bağlıdır; her şey aslına döner.

38) İnkâr edenlere söyle: "Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır; yok geri dönerlerse, (Allah'ın) öncekilerle ilgili kanun(u) geçmiştir."

"İntiha"; yasaklamadan dolayı bir şeye son verme, vazgeçme demektir. "Sülûf" ise; geçip gitmek, geçmişte olmak anlamına gelir. "Sünnet" ise; yol yordam ve gidişat anlamını ifade eder.

Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) onlara böyle söylemesini emrediyor. Bunun içeriğinde hem umutlandırma, hem de korkutma gözlemlenmektedir. Gerçekte ise bu, savaşı ve fitneyi terk etmeye yönelik bir çağrıdır. Buna uymaları durumunda Allah onların daha önce müminleri öldürmelerini, onlara eziyet edişlerini bağışlayacaktır. Ama eğer kendilerine yasaklanan bu şeylerden vazgeçmezlerse, bilsinler ki, Allah'ın kendilerinden öncekiler hakkında işleyen kanunu onlar hak-

kında da işleyecektir; onlar helâk edildikleri, kökleri kurutulduğu ve çabaları boşa gittiği gibi, bunların da başına aynı şeyler gelecektir.

39–40) Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir. Eğer dönerlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!

Bu iki ayet, önceki ayette açıklanan kâfirlere ilişkin yükümlülüğe karşılık müminlerin yükümlülüğünü açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: (Ey Peygamber!) Onlara söyle: Eğer Allah'a ve Peygamber'ine karşı çıkmaktan vazgeçerlerse, Allah onların geçmişte işledikleri günahları bağışlar. Şayet eskiden yaptıkları şeyleri yeniden yapmaya kalkarlarsa, kendilerinden önceki kuşakların başına nelerin geldiğini biliyorlar. Bunu onlara söyle. Sen ve müminler ise gevşemeyin, dini ikame etmeye ve müminler için uygun ve elverişli bir ortam hazırlamaya gayret gösterin, her gün bir yeni çeşidiyle karşılaştığınız bu fitneler son buluncaya ve fitne tamamen ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz Allah ne yaptıklarını görmektedir ve yaptıklarına uygun karşılığı onlara verecektir. Eğer tekrar eski alışkanlıklarına dönerlerse, onlarla savaşmayı sürdürün; gevşemeyin, korkmayın; bilin ki Allah sizin Mevlâ'nızdır.

"Fitne"; insanların sınandığı ve bu yüzden de zorunlu olarak insanlara ağır gelen olaylar demektir. Genellikle savaşlar, güvenliğin ortadan kalktığı kargaşalar ve barışın zedelendiği durumlarla ilintili olarak kullanılır. Kureyş kâfirleri hicretten önce ve bir müddet de hicretten sonra Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman edenleri Mekke'de yakalıyor, onlara çeşitli işkenceler uyguluyor, onları İslâm'dan dönüp küfre girmeye zorluyorlardı. Müminlerin maruz kaldıkları bu duruma fitne adı verilirdi.

Önceki ifadenin anlamıyla ilgili açıklamadan şu sonuç çıkıyor: *"Fitne kalmayıncaya... kadar onlarla savaşın."* ifadesi, müşrikleri savaş yöntemiyle zayıflatmaktan kinayedir. Bundan amaç da onların küfürleriyle gurura kapılmalarını, böylece müminleri dinden döndürme amaçlı fitneye, baskıya maruz bırakmalarını önlemek, dinin sırf Allah için olmasını, bu konuda Allah'tan başka hiç kimsenin söz sahibi olmamasını sağlamaktır.

Ayrıca, *"Eğer vazgeçerlerse, hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir."* ifadesinden maksat da, müşriklerin savaşa son vermeleridir. Bu yüzden, hemen yanında, *"Hiç kuşkusuz, Allah ne yaptıklarını görmektedir."* ifadesine yer verilmiştir. Bu demektir ki: Bu durumda Allah onlar hakkında amellerine uygun hükmü verecektir. Çünkü O, onları görmektedir. Yine buna göre, *"Eğer dönerlerse..."* ifadesinden maksat da, savaşa son vermekten vazgeçerlerse, savaştan vazgeçmezlerse, fitneyi, müminlere dinden döndürme amaçlı baskı uygulamayı terk etmezlerse, bilin ki, Allah sizin mevlânız ve yardımcınızdır. Allah'ın yardımına güvenerek onlarla savaşın. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki: *"... ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar..."* ifadesiyle, Ehlikitab'ın zimmet akdiyle İslâm egemenliği altına girerek cizye vermek suretiyle kendi dinleri üzere kalıp ibadetlerini sürdürmeleri arasında bir çelişki yoktur. Dolayısıyla bu ayetle, *"...küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."* (Tevbe, 29) ayeti arasında nasih ve mensuh ilişkisi yoktur.

Tefsir bilginleri, tefsirini sunduğumuz üç ayette yer alan deyimlerden *"vazgeçme"* ve *"bağışlama"* gibi kavramlarla ilgili olarak çeşitli yorumlar yapmışlardır. Ancak bunları burada aktarmanın bir yararının olmadığını düşündüğümüz için değinmedik.

Bazı rivayetlerde, *"O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!"* ifadesinin yüce Allah'ın güzel isimlerinden olduğu belirtiliyor. Bu durumda, isim kavramının terminolojik anlamında değil, lafzıyla belirli bir gerçeği anlatan her şey anlamında kullanıldığı anlaşılıyor. Aynı şey, *"Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz."* ayeti hususunda da rivayet edilmiştir. Daha önce tefsirimizin sekizinci cildinde, *"En güzel isimler Allah'ındır."* (A'râf, 180) ayetini tefsir ederken, "Allah'ın güzel isimleri" hakkında yeterli açıklamada bulunduk.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı."* ayetinin Mekke'de, hicretten önce nazil olduğu belirtiliyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve Ebu'ş-Şeyh İbn Cerih'den (r.a), *"Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı."* ayetinin Mekke'de indiğini rivayet etmişlerdir.

Ben derim ki: Suyutî'nin Abd b. Humeyd aracılığıyla Muaviye b. Kurra'dan rivayet ettiği hadisin zahirinden de bu anlaşılıyor. Fakat ayetlerin akışının bunu desteklemediği ortadadır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, Ahmed, Abd b. Humeyd, İbn Münzir, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym -ed-Delâlil adlı eserinde- ve Hatib, İbn Abbas'tan (r.a), *"Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları... için sana tuzak kuruyorlardı."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmektedirler: "Bir gece Kureyşliler Mekke'de aralarında istişarede bulundular. Bazısı, 'Sabah olunca, onu -Peygamber'i (s.a.v) kastediyorlar- iplerle bağlayalım.' dedi. Diğer bazısı, 'Aksine, onu öldürün.' görüşünü ileri sürdü. Bazısı ise, 'Onu Mekke'den çıkarıp sürgün edin.' görüşünü savundu. Yüce Allah, Peygamber'ine bu konuşulanları haber verdi. Bunun üzerine Ali (r.a) Peygamber'in (s.a.v) yatağında uyudu. Peygamber de evinden çıkarak mağaraya sığındı. Müşriklerse, yatakta uyuyan Ali'yi Peygamber sanarak evi gece boyunca kolladılar. Sabah olunca, eve saldırdılar. Yatakta uyuyanın Ali olduğunu görünce, Allah onların plânlarını boşa çıkardı. Bunun üzerine Ali'ye, 'Arkadaşın nerede?' diye sordular. Ali, 'Bilmiyorum.' cevabını verdi. Daha sonra dağa kadar Peygamberimizin izini sürdüler. Dağa ulaştıklarında izleri birbirine karıştırdılar. Sonra dağın zirvesine doğru tırmandılar. Orada bulunan mağaranın ağzında örümcek ağının olduğunu gördüler. 'Eğer buraya girmiş olsaydı, örümcek ağı burada olamazdı.' dediler. Peygamberimiz (s.a.v) orada üç gece bekledi."

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer veriliyor: "Bu ayetin iniş sebebi şudur: Resulullah efendimiz (s.a.a) Mekke'de insanları açıktan İslâm'a davet etmeye başlayınca, Evs ve Hazreç kabilelerinin temsilcileri yanına geldiler. Peygamberimiz onlara dedi ki: 'Size Allah'ın kitabını okumam için beni savunacak ve bana komşu olacak mısınız? Buna karşılık Allah size cenneti ödül olarak verecektir.' Her iki kabilenin temsilcisi dedi ki: 'Evet, kendin ve Rabbin için istediğin koşulları ileri sür.' Peygamberimiz (s.a.a) onlara şöyle dedi: 'Teşrik günlerinin ortanca gecesinde Akabe denilen yerde buluşalım.' Adamlar hac ziyaretinde bulundular ve Mina'ya geri döndüler. Aralarında, hac ziyaretinde bulunan birçok insan vardı."

"Teşrik günlerinin ikincisinde Peygamberimiz (s.a.a), 'Gece olunca, Abdulmuttalib'in Akabe'deki evine gelin. Sakın uyuyanları uyan-

dırmayın. Teker teker gelin.' dedi. Evs ve Hazreç kabilelerinden yetmiş kişi gelmişti. Eve girdiler. Peygamberimiz (s.a.a) onlara şöyle dedi: Size Rabbimin kitabını okumam için beni koruyacak ve bana komşuluk edecek misiniz? Buna karşılık Allah size cenneti ödül olarak verecektir."

"Es'ad b. Zürare, Berâ b. Ma'rur ve Abdullah b. Hizam dediler ki: 'Evet ya Resulallah! Rabbin ve kendin için istediğin şartları söyle.' Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Rabbim için istediğim şart, O'na ibadet etmeniz ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanız. Kendim için istediğim şarta gelince; kendinizi savunduğunuz şeye karşı beni de savunmanız, ailenizi ve çocuklarınızı savunduğunuz şeye karşı benim ailemi de savunmanızdır.' Dediler ki: 'Bunu yapmamız durumunda bize hangi ödül vardır?' Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Ahirette cennete girersiniz, Araplara egemen olursunuz, dünyada Arap olmayanlar da size boyun eğerler, cennette de krallar olursunuz.' Dediler ki: Biz bu anlaşmaya razıyız."

"Peygamberimiz (s.a.a) onlara dedi ki: 'Bana aranızdan on iki temsilci çıkarın, bu hususta sizin üzerinizde şahitlik etsinler. Tıpkı Musa'nın soydaşları arasından on iki kişiyi temsilci olarak seçmesi gibi.' Cebrail onları gösterdi ve 'Bu temsilcidir, bu temsilcidir.' diyerek Hazreç'ten dokuz kişi, Evs'ten de üç kişi belirledi. Hazreç'ten seçilen temsilciler şunlardı: Es'ad b. Zürare, Berâ b. Ma'rur, Cabir b. Abdullah'ın babası Abdullah b. Haram, Rafi b. Malik, Sa'd b. Ubade, Münzir b. Ömer, Abdullah b. Revaha, Sa'd b. Rebi, Ubade b. Samit. Evs kabilesinin temsilcileri de şunlardı: Ebu'l-Heysem b. Teyyihan -Yemen asıllıydı-, Useyd b. Husayn ve Sa'd b. Hayseme."

"Bu temsilciler toplanıp Peygamberimize (s.a.a) biat (bağlılık yemini) edince, İblis şöyle bağırdı: 'Ey Kureyş topluluğu ve ey Araplar! Muhammed ve Yesribli Sabiîler Akabe Cemresi'nde sizinle savaşmak için yeminleşiyorlar.' Mina'da bulunanlar, İblis'in bu avazını duydular. Kureyşliler galeyana gelerek silâhlarını kuşanıp o yöne doğru hareket ettiler. Resulullah da bu sesi duydu ve ensara, 'Dağılın.' dedi. Dediler ki: 'Ya Resulallah, eğer kılıçlarımızla onların üzerine yürümemizi istersen, bunu yaparız.' Resulullah (s.a.a) onlara şu karşılığı verdi: 'Bana bu emir verilmedi. Allah onlarla savaşmama izin vermedi.' Bunun üzerine, 'Sen de bizimle çıkacak mısın?' dediler. Buyurdu ki: Ben burada Allah'ın emrini bekleyeceğim."

"Bütün Kureyşliler, Akabe Cemresi'ne taraf koştular. Herkes silâhını kuşanmıştı. Hamza ve Emirü'l-Müminin (a.s) silâhlarıyla birlikte dışarı çıkıp Akabe'nin girişine dikildiler. Yanlarında kılıçları vardı. Kureyşliler onları görünce dediler ki: 'Niye burada toplandınız?' Hamza dedi ki: Ne toplandık, ne de burada başka kimse var. Allah'a yemin ederim ki, kim Akabe'den geçmeye kalkışırsa, boynunu vururum."

"Kureyşliler Mekke'ye geri döndüler ve 'Düzenimizin bozulmamasından ve ileri gelenlerimizden birinin Muhammed'in dinine girmesinden emin olamayız artık.' diyerek Daru'n-Nedve'de toplandılar. Kırk yaşını doldurmayan Daru'n-Nedve'ye giremezdi. Kureyş'in ileri gelenlerinden kırk kişi Daru'n-Nedve'ye girdi. İblis de yaşlı bir adam kılığına girerek meclise gelmişti. Kapıcı ona, 'Kimsin sen?' diye sordu. İblis, 'Ben Necdli bir yaşlıyım. Sizi isabetli görüşlerimden yoksun bırakmak istemedim. Bu adamla ilgili olarak toplanacağınızı duydum ve bu hususta size birtakım önerilerde bulunmak için geldim.' dedi. Kapıcı, 'Gir.' dedi. İblis meclise girdi."

"Herkes yerine oturunca Ebu Cehil şunları söyledi: 'Ey Kureyş topluluğu! Araplar içinde hiç kimse bizden aziz, bizden üstün değildi. Bizler Allah'ın halkıyız. Araplar yılda iki kere bizim kentimize gelirler ve bize hürmet eder, saygı gösterirler. Bizler Allah'ın kutsal haremindeyiz. Kimsenin bizde gözü yoktur. Bu hep böyleydi, ta ki Muhammed b. Abdullah ortaya çıkana kadar. Biz ona 'Emin' adını vermiştik. Çünkü yapıcı bir insandı, sakindi, doğru sözlüydü. Derken toplum içinde saygın bir yere geldi. Biz de ona hürmet ettik. Ama o, Allah'ın resulü olduğunu iddia etti, gökten haberler aldığını ileri sürdü. Bizim düşüncelerimizi ahmaklık olarak niteledi, tanrılarımıza sövdü, gençlerimizi yoldan çıkardı, birliğimizi bozdu. Bizden önceki kuşaklardan ölenlerin ateşe girdiklerini iddia etti. Her şey bir yana, geçmişlerimizin cehenneme gittiklerini söylemesi bize çok ağır geldi. Ben onunla ilgili olarak bir şey önermek istiyorum.' Dediler ki: 'Nedir önerin?' Dedi ki: Bir adamımızı gizlice göndererek ona suikast düzenlemesini öneriyorum. Eğer Haşimoğulları bizden kan bedeli talep ederse, on kişinin kan bedelini veririz."

"İblis söz aldı: 'Bu, kötü bir öneridir, hiçbir işe yaramaz.' 'Nasıl olur?' diye sordular. Dedi ki: Çünkü Muhammed'i öldüren, kesinlikle öldürülür. İçinizden kim kendini ölüme atabilir ki? Eğer Muhammed öldürülürse, Haşimoğulları'nın ve müttefikleri Huzaaoğulları'nın akra-

balık duyguları tahrik edilmiş olacak. Haşimoğulları Muhammed'i öldüren kişinin yeryüzünde dolaşmasına razı olmazlar. Bunun sonucunda şu dokunulmaz hareminizde savaşlar çıkar, siz de tükenirsiniz."

"Bir başkası şunları söyledi: 'Ben başka bir şey önermek istiyorum.' 'Nedir önerin?' dediler. Dedi ki: 'Onu bir eve kapatalım. Yemeğini pencereden atalım. Züheyr, Nabiğa ve İmruu'l-Kays gibi ölünceye kadar.' İblis şöyle dedi: 'Bu öneri diğerinden de kötüdür.' 'Nasıl?' dediler. Dedi ki: Çünkü Haşimoğulları buna razı olmazlar. Arap kutlama mevsimlerinden biri girince, şölen için toplanan Araplardan size karşı yardım isterler. O zaman size karşı birleşir, onu oradan çıkarırlar."

"Bir başkası yerinden kalktı ve şunları söyledi: 'En iyisi, onu memleketimizden sürelim, tanrılarımıza ibadet etmekle baş başa kalalım.' İblis buna şu karşılığı verdi: 'Bu öneri, diğer ikisinden de kötüdür.' 'Nasıl?' dediler. Dedi ki: 'Siz insanlar içinde en güzel ve sempatik bir yüze sahip, en düzgün konuşan, en anlaşılır şekilde söz söyleyen birinden söz ettiğinizi unutuyorsunuz. Siz bu adamı tutup Arap çöllerine salıyorsunuz, bedevîleri aldatsın, diliyle onları büyülesin diye. Çok geçmeden atlılar ve piyadelerle gelip kapınıza dayanır.' Bunun üzerine ne diyeceklerini bilmeden şaşkın bir hâlde beklediler."

"Sonra İblis'e dediler ki: 'Peki siz ne diyorsunuz ey yaşlı adam?' İblis dedi ki: 'Bu hususta yapılacak bir tek şey vardır.' Dediler ki: 'Nedir?' Dedi ki: 'Kureyş'in her oymağından birer kişi toplansın. İçlerinde Haşimoğulları'ndan da bir kişi bulunsun. Bunlar ellerine bir bıçak, bir demir parçasını veya bir kılıç alarak ona saldırsınlar. Hep birlikte ona bir tek darbe vursunlar. Böylece kanının sorumluluğu bütün Kureyş oymakları arasında dağılsın. Artık Haşimoğulları onun kanını isteyemezler. Çünkü kendileri de bu suça iştirak etmişlerdir. Eğer sizden kan bedelini isterlerse, onlara üç kişinin kan bedelini verirsiniz.' Hep bir ağızdan, 'Evet, on kişinin kan bedelini veririz.' Sonra dediler ki: 'Görüş, Necdli yaşlı adamın görüşüdür.' Bu görüş etrafında birleştiler. Peygamberimizin (s.a.a) amcası Ebu Leheb de onlara katıldı."

"Cebrail indi ve Peygamberimize (s.a.a) Kureyş'in Daru'n-Nedve meclisinde toplandığını, aleyhine birtakım kararlar aldığını haber verdi. Yüce Allah bu olayla ilgili olarak şu ayeti indirmiştir: *Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da yurdundan çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir."*

"Geceleyin Peygamberimizi (s.a.a) öldürmek için Kureyşliler bir araya geldiler. Önce Kâbe'ye gittiler. Orada ıslık çalıp el çırptılar. Kâbe'yi tavaf ettiler. Yüce Allah onların bu davranışlarıyla ilgili olarak da şu ayeti indirdi: *'Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir.'* Ayette geçen 'muka' ıslık çalma, 'tasdiye' alkış demektir. Bu ayet, *'Hani inkâr edenler... sana tuzak kuruyorlardı.'* ayetine atfedilmiştir. Ancak suredeki tertibi, matuf olduğu ayetten birkaç ayet sonradır."

"Resulullah (s.a.a) evindeyken gece bastırdı. Kureyşliler, gece vakti evi basıp onu öldürmek istediler. Fakat Ebu Leheb buna itiraz etti ve şöyle dedi: 'Gece vakti evine baskın düzenleyip onu öldürmenize izin vermem. Çünkü evde kadınlar ve çocuklar vardır; yanlışlıkla onlardan birinin öldürülmeyeceği garantisini kimse veremez. En iyisi, gece boyunca evini gözetim altında tutalım ve sabah olunca eve baskın düzenleyerek onu öldürelim.' Bunun üzerine Kureyşliler Resulullah'ın (s.a.a) evinin etrafında uyudular."

"O sırada Resulullah (s.a.a) kendisi için bir yatak hazırlanmasını istedi. Sonra Ali b. Ebu Talib'e (a.s) şöyle dedi: 'Kendini bana feda eder misin?' Ali, 'Evet, ya Resulallah!' dedi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) ona şöyle buyurdu: 'Yatağımda yat ve benim hırkamı üzerine at.' Ali (a.s) Resulallah'ın (s.a.a) yatağına yattı ve Peygamber'in hırkasını üzerine attı."

"Cebrail geldi, Resulullah'ın (s.a.a) elinden tuttu ve onu Kureyşlilere çıkardı. O sırada uyumuşlardı. Peygamber (s.a.a) bir yandan da, *'Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler.'* [Yâsîn, 9] ayetini okuyordu. Cebrail Peygamberimize (s.a.a), 'Sevr yolunu tut.' dedi. Sevr, Mina yolu üzerinde bulunan bir dağın adıydı. Dağın tepesi öküz sırtını andırdığı için Sevr (öküz) dağı adını vermişlerdi. Resulullah oradaki bir mağaraya girdi, sonra bildiğimiz gelişmeler oldu."

"Sabah olduğunda Kureyşliler eve girdiler. Yatağa doğru harekete geçtiklerinde, Ali (a.s) yerinden fırlayıp karşılarına dikildi: 'Ne yapıyorsunuz?' dedi. 'Muhammed nerede?' dediler. Dedi ki: 'Beni onun başına bekçi mi diktiniz? Siz demiyor muydunuz, onu yurdumuzdan çıkaracağız diye? O da sizin yurdunuzdan çıktı.' Bunun üzerine Kureyşliler Ebu Leheb'e saldırdılar; bir yandan da, 'Sen geceden beri bizi kandırdın.' diyorlardı."

"Beklemeksizin dağlara doğru Peygamber'i (s.a.a) aramaya koyuldular. Aralarında Huzaa kabilesine mensup 'Ebu Kurz' adı verilen bir adam vardı. Bir izci olan bu adamdan Peygamber'in izini takip edip gidebileceği yeri tespit etmesini istediler. Ebu Kurz'a dediler ki: 'Ey Ebu Kurz, bugün kendini göstereceğin gündür.' Ebu Kurz, onları Peygamber'in evinin önünde durdurdu ve dedi ki: 'Bu Muhammed'in ayağının izidir. Allah'a yemin ederim ki, bu ayak izi, Kâbe'deki Makam-ı İbrahim'de bulunan ayak izinin ikizidir.' O gece Ebu Bekir b. Ebu Kuhafe de Peygamberimizin (s.a.a) yanına gelmiş, Peygamberimiz onu yanında alıkoyarak beraberinde mağaraya götürmüştü. Ebu Kurz dedi ki: 'Bu da Ebu Bekir'in veya babasının ayak izidir.' Ardından şunları söyledi: 'Burada Ebu Bekir'den başka birinin daha ayak izi vardır.' Ebu Kurz, ayak izlerini takip ederek onları mağaranın girişine kadar getirdi."

"Sonra dedi ki: 'Buradan öteye gitmemişler! Ya göğe yükselmişler, ya da yerin altına girmişler!' Çünkü yüce Allah, örümceği memur kılmış, örümcek de ağıyla mağaranın girişini kapatmıştı. Bu arada meleklerden bir atlı geldi ve 'Mağarada kimse yoktur.' dedi. Bunun üzerine vadilere dağılarak Peygamber'i (s.a.a) aramaya koyuldular. Böylece Allah, onların Peygamber'i bulmalarını engelledi ve Peygamber'in hicret etmesine izin verdi."

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis, özet olarak ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn İshak, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu Nuaym -ed-Delâlil'de- ve Beyhakî'den -ed-Delâlil'de- naklen İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ancak bizim yukarıda sunduğumuz rivayette Necdli yaşlı bir adama izafe edilen sözler, bu rivayette Ebu Cehil'e izafe edilmiş, sonra Necdli yaşlı adamın Ebu Cehil tarafından söylenen bu sözleri onayladığı belirtilmiştir. Böylece orada bulunanlar, Ebu Cehil'in görüşünü benimseyerek uygulamaya karar vermişlerdir.

İblis'in Necdli yaşlı bir adam kılığında Daru'n-Nedve'ye girip toplantılarına katılması olayı, hem Şiî kanallardan, hem de Sünnî kanallardan rivayet edilmiştir.

Rivayette Ebu Kurz'un Resulullah'ın (s.a.a) izini sürdürürken söylediği "Bu Muhammed'in ayak izidir, bu da İbn Ebî Kuhafe'nin (Ebu Bekir'in) ayak izidir. İbn Ebî Kuhafe'den başka birinin de ayak izi vardır." sözüne gelince; rivayetlerde bu üçüncü şahsın Peygamberimi-

zin (s.a.a) üvey oğlu Hind b. Ebî Hale olduğu belirtiliyor. Annesi, Hz. Hatice bint-i Huveylid idi. Allah ondan razı olsun.

Şeyh Tusî, el-Emalî adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Ebu Ubeyde b. Muhammed b. Ammar b. Yasir'den, o da babasından, ayrıca Abdullah b. Ebî Rafi'den, hepsi Ammar b. Yasir'den ve Ebu Rafi'den, ayrıca Sinan b. Ebu Sinan'dan, o da İbn Hind b. Ebu Hale'den, Peygamberimizin (s.a.a) hicretiyle ilgili uzun bir hadis rivayet etmiştir. Ammar'ın, Ebu Rafi'in ve Hind'in hadisleri birbirine karışık hâlde aktarılmıştır. Bu hadisin bir bölümünde şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) Ebu Bekir b. Ebî Kuhafe ve Hind b. Ebu Hale'nin de kendisiyle birlikte çıkmalarını istedi. Onlara, mağaraya giden yolun üzerindeki bir yerde oturup kendisini beklemelerini söyledi. Kendisi ise Ali ile birlikte evde kaldı. Bu hususta Ali'ye (a.s) sabır tavsiyesinde bulundu. Derken akşam ve yatsı namazlarını kıldı. Sonra gecenin karanlığında dışarı çıktı. Kureyş gözcüleri ise, evin etrafını sarmış, harekete geçmek için gecenin yarılanmasını ve insanların uyumasını bekliyorlardı."

"Resulullah (s.a.a) dışarı çıktı. Bir yandan da şu ayeti okuyordu: *'Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler.'* (Yâsîn, 9) Elinde bir avuç toprak vardı. Onu Kureyş gözcülerinin başlarına serpti. Bunu hiç fark etmediler. Peygamberimiz (s.a.a) aralarından geçip gitti. Hind ve Ebu Bekir'in bulunduğu yere geldi. Kalkıp birlikte mağaraya gittiler. Sonra Resulullah'ın (s.a.a) bazı emirlerini yerine getirmek üzere Hind Mekke'ye geri döndü. Resulullah (s.a.a) ve Ebu Bekir ise mağaraya girdiler."

"Ravi, o gece meydana gelen olaylara değindikten sonra der ki: Ertesi gece, gecenin üçte biri geride kaldıktan sonra Ali (a.s) ve Hind b. Ebu Hale, mağarada Resulullah'ın (s.a.a) yanına gittiler. Resulullah (s.a.a) Hind'e, kendisi ve arkadaşı için iki deve satın almasını emretti. Ebu Bekir, 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ben kendim ve senin için iki deve hazırlamışım, onlara binip Yesrib'e gideriz.' dedi. Resulullah (s.a.a), 'Parasını almazsan, ne ikisini, ne de bir tanesini kabul etmem.' buyurdu. Bunun üzerine Ebu Bekir, 'Onları şu kadar paraya sana satıyorum.' dedi. Resulullah (s.a.a) Ali'ye (a.s) onların parasını ödemesini emretti. İmam Ali (a.s) de develerin parasını Ebu Bekir'e ödedi. Sonra zimmetindeki malları korumasını ve yanındaki emanetleri sahiplerine vermesini emretti."

"Kureyşliler, cahiliye döneminde Hz. Muhammed'e 'Emin=Güve-

nilir' adını vermişti. Mallarını, eşyalarını ona emanet eder, kendileri için saklamasını isterlerdi. Hac zamanı Mekke'ye gelen civar Arapları da öyle yaparlardı. Peygamberlikle görevlendirildikten sonra da aynı durum devam etti. Bu arada Hz. Ali'ye, Mekke vadisinde sabah akşam şöyle seslenmesini emretti: 'Kimin Muhammed'in yanında bir emaneti veya borcu varsa, gelsin emanetini ödeyelim.' Resulullah (s.a.a) Ali'ye şunu da söyledi: 'Şu andan itibaren sen yanıma ulaşıncaya kadar onlar sana hoşlanmayacağın bir şey yapamayacaklar. Bendeki emanetleri insanların gözü önünde sahiplerine ver. Seni kızım Fatıma'nın koruyucusu olarak bırakıyorum. Rabbimden de ikinizi korumasını, sizi kollamasını diliyorum.' Ardından kendisi ve Fatımalar[1] için binekler satın almasını ve Haşimoğulları'ndan hicret etmek isteyenlerle birlikte yola çıkmasını istedi."

"Ebu Ubeyde der ki: Ubeydullah'a, yani Ebu Rafi'e sordum: 'Resulullah (s.a.a) bu şekilde harcayacağı parayı nereden buluyordu?' Bana şu cevabı verdi: 'Ben de, senin bana sorduğun bu soruyu, hadisi bana rivayet eden babama sordum, şu karşılığı verdi: Sence Hatice'nin (selâm olsun ona) malı ne oldu?!"

"Ubeydullah b. Ebî Rafi şöyle der: Ali b. Ebu Talib (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) yatağında gecelemesini ve Peygamber'in üç gece boyunca mağarada kalışını şu dizelerle tasvir etmiştir:

"Canımı ortaya koyarak yeryüzüne ayak basan en hayırlı insanı korudum,

Kutsal evi ve Hicr-i İsmail'i tavaf eden en iyi insanı,
Muhammed'i, kendisine suikast düzenlenmesinden korktuğu zaman
Ulu Rabbim onu suikasttan korudu.
Ben de ne zaman beni parçalayacaklar diye beklemeye koyuldum.
Kendimi öldürülmeye ve tutsak edilmeye hazırlamıştım.
Resulullah mağarada güvenlik içinde geceledi.
Orada İlâh'ın koruması ve saklaması altındaydı.
Üç gün bekledi, sonra ayakları kirli develer dizginlendi.
Develer ki, istediğin tarafa kısa zamanda ulaşırlar."[2]

1- Bu rivayetin sonunda ifade edildiğine göre Fatıma'lar şunlardır: Peygamberin kızı Fatıma (selâm olsun ona), Esed kızı Fatıma ve Zübeyir kızı Fatıma.

2- [el-Emalî, c.2, s.78]

Bu beyitler, bazı küçük değişikliklerle ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Hâkim'den naklen Ali b. Hüseyin (a.s) kanalıyla Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Zürare ve Hamran kanalıyla İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun), *"Allah, tuzak kuranların en iyisidir."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) soydaşlarından ağır eziyetler görüyordu. Öyle ki bir gün o secdede iken başının üzerine bir deve işkembesini atmışlardı. Kızı gelmiş ve secdeden henüz başını kaldırmamış olan babasının başının üzerindeki işkembeyi kaldırmış ve üzerini silmişti. Bundan sonra yüce Allah ona, hoşlanacağı şeyler göstermişti. Nitekim Bedir Savaşı'nda bir tek atlı vardı ordusunda. Mekke'nin fethinde ise, beraberinde on iki bin kişi vardı ve Ebu Süfyan'la birlikte müşrikler ondan aman dilemek durumunda kaldılar."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir ve İbn Ebî Hatem, Süddî'den (r.a) şöyle rivayet ederler: "Nadr b. Hâris sık sık Hire'ye gider gelirdi. Orada Hirelilerin uyaklı hikâyelerini dinlemişti. Mekke'ye geldiğinde Peygamberimizin (s.a.v) okuduğu Kur'ân ayetlerini dinleyince şöyle dedi: İşittik! İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz. Bu, evvelkilerin masallarından başka bir şey değildir."

Ben derim ki: Bu sözleri söyleyen kimsenin Nadr b. Hâris olduğuna ilişkin başka rivayetler de vardır. Bu adam Bedir Savaşı'nda tutsak edildikten sonra, hakkında ölüm kararı olduğu için Müslümanlar tarafından öldürüldü.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde- Enes b. Malik'ten (r.a) şöyle rivayet etmişledir: "Ebu Cehil b. Hişam şöyle dedi: 'Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse, başımıza gökten taş yağdır, yahut bize acı bir azap getir!' Bunun üzerine şu ayet indi: *Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.*"

Ben derim ki: Kummî, aynı anlamı içeren bir hadisi tefsirinde aktarmıştır. Suyutî de, ed-Dürrü'l-Mensûr'da, İbn Cerir Taberî'den ve İbn Ebî Hatem'den naklen Said b. Cübeyir'den, sadece İbn Cerir'den naklen ise Ata'dan, *"Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş gerçekse..."* sözünü söyleyen kişinin Nadr b. Hâris olduğunu rivayet etmiştir. Önceki açıklamada, ayetin akışının neyi gerektirdiğini belirtmiştik.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, İbn Cerir'in Yezid b. Ruman ve Muhammed b. Kays'tan şöyle rivayet ettiği kaydedilir: Yezid b. Ruman ve Muhammed b. Kays dediler ki: "Kureyşlilerden bazıları diğer bazılarına şöyle dediler: 'Aramızda Allah Muhammed'i mi bu onura lâyık gördü? Allah'ım! Eğer bu, senin katından gelmiş bir gerçekse, başımıza gökten taş yağdır...' Fakat akşam olunca, bu sözlerinden dolayı pişman oldular ve şöyle dediler: 'Allah'ım, bağışlamanı dileriz.' Bunun üzerine şu ayet indi: *ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi... Fakat çokları bilmezler."*

Yine aynı eserde İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh'in İbn Ebza'dan (r.a) şöyle rivayet ettikleri belirtilir: "Resulullah (s.a.v) Mekke'de iken yüce Allah, *'Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi.'* ifadesini indirdi. Sonra Resulullah (s.a.a) Medine'ye hicret etti, bu sefer de ayetin şu kısmını indirdi: *'ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.'* Ama Bedir'e savaş maksadıyla hareket ettiklerinde, *'...neden Allah onlara azap etmesin?!'* ayetini indirdi. Böylece Müslümanlara Mekke'nin fethedilmesi iznini verdi. İşte bu, müşriklere vadettiği azaptı."

Aynı eserde şöyle geçer: Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh, *"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi."* ayetiyle ilgili olarak Atiyye'den (r.a) şöyle rivayet ederler: "Yani, seni içlerinden çıkarmadıkça Allah müşriklere azap etmez. *'Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.'* Burada da müminler kastedilmiştir. Sonra tekrar söz müşriklere getiriliyor ve şöyle buyuruluyor: *'Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!"*

Yine aynı eserde İbn Ebî Hatem'in, Süddî'den (r.a), *"Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Onlar bağışlanma dileyip günahlarını itiraf etselerdi, mümin olurlardı. *'Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde neden Allah onlara azap etmesin?!'* Burada yüce Allah şunu demek istiyor: Bağışlanma dilemediklerine göre nasıl onlara azap etmem ki?!"

Yine aynı eserde Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh'in Mücahid'den (r.a), *"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri söylenir: "Yani, sen onların aralarında yaşadığın sürece. *'Ve onlar istiğfar*

ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.' Yani, Müslüman olurlarsa, Allah onlara azap etmez."

Yine aynı eserde, Abd b. Humeyd ve İbn Cerir'in Ebu Malik'ten (r.a), *"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri geçer: "Burada kastedilenler Mekkelilerdir. *'...Allah onlara azap edicek değildi.'* Yani, aralarında bağışlanma dileyen müminler bulundukça."

Aynı eserde İbn Cerir ve İbn Ebî Hatem'in İkrime (r.a) ve Hasan'dan (r.a), *"Ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Bu ifadenin içeriği, hemen sonrasındaki *'...neden Allah onlara azap etmesin?!'* ayetinin içeriğiyle neshedilmiştir. Nitekim Mekke'de onlarla savaşıldı, orada açlık çektiler, kuşatma altında tutuldular."

Ben derim ki: Bu rivayetlerin zahirleri itibariyle, ayetin akışıyla desteklenen zahiriyle örtüşmediği açıktır. Onları böyle bir zorlamaya yönelten sebep, ayetin, öncesindeki ayet ile ondan önceki Mekkeli müşriklerin durumunu anlatan ayetlerle bağlantısını koruma çabasıdır. İlginç olanı da, ayette geçen azap ifadesinin, Mekke'nin fethi olarak tefsir edilmiş olmasıdır. Oysa Mekke'nin fethi hem müşrikler için, hem de müminler için rahmetten başka bir şey değildi.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Tirmizî'nin Ebu Musa el-Eşarî'den şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Allah bana ümmetimle ilgili olarak iki güvence verdi: *'Sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.'* Ben aralarından ayrıldıktan sonra, onların arasında kıyamet gününe kadar geçerli olacak istiğfar olgusunu bırakıyorum."

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği, ayetten çıkarsanabilir. Nitekim aynı anlamı içeren başka bir hadis de, Ebu Hüreyre ve İbn Abbas kanalıyla Peygamberimizden (s.a.a) aktarılmıştır. Nehcü'l-Belâğa'da da aynı içerik Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

Rivayetin sonuç kısmı hakkında bir şeyler söylemek gerekir: Bu kısmı, daha önceki açıklamalarımız kapsamında, Kur'ân'ın kıyamet gününden önce İslâm ümmetine bir azabın gelip çatacağını vadettiğini ve bunun gereği olarak da istiğfarın aralarından kalkacağını belirttiğimiz hususla bağdaşmamaktadır.

Yine aynı eserde Ahmed, Fudale b. Ubeyd'den (r.a) Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kul, bağışlanma dilediği sürece, Allah'ın azabından yana güvencededir."

el-Kâfi'de Ali b. İbrahim'den, o da babasından, o da Hannan b. Südeyr'den, o da babasından İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Benim sizin aranızda bulunmam sizin için hayırdır. Çünkü yüce Allah, *'Sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildi.'* buyurmuştur. Sizden ayrılmam da sizin için hayırdır.' Orada bulunanlar dediler ki: 'Senin aramızda bulunman bizim için hayırdır, tamam; peki aramızdan ayrılman bizim için nasıl hayır olabilir?' Buyurdu ki: Aranızdan ayrılmamın sizin için hayır olmasına gelince; işlediğiniz ameller her perşembe ve pazartesi günleri bana arz edilir; iyi amellerinizden dolayı Allah'a hamdeder, kötü amellerinizden dolayı da sizin için Allah'tan bağışlanma dilerim." [c.8, s.211, hadis: 361]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir rivayeti Ayyâşî kendi tefsirinde ve Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde [c.2, s.22] Hannan b. Südeyr'den, o da babasından ve o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmişlerdir. Bu ikisinin aktardığı rivayette, Peygamberimize (s.a.a) soruyu soranın Cabir b. Abdullah el-Ensarî olduğu belirtiliyor. Bu hadis, el-Kâfi'de müellifin kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Ebu Hamza ve diğer birkaç kişi aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. [c.8, s.211]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Abd b. Humeyd ve İbn Cerir'in Said b. Cübeyir'den (r.a) şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Peygamberimiz (s.a.v) Kâbe'yi tavaf ettiği zaman, Kureyşliler karşısına geçer, onunla alay eder, ıslık çalar ve el çırparlardı. Bunun üzerine şu ayet indi: *Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmadan ibarettir."*

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ebu'ş-Şeyh, sahabeden olan Nubayt'tan (r.a), *"Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Müşrikler Beytullah'ı tavaf ettikleri zaman ıslık çalarlardı."

Aynı eserde, Tastî'nin İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet ettiği kaydedilir: Nafi b. Erzak, İbn Abbas'a, *"ıslık çalma ve el çırpmadan ibarettir"* ifadesinin orijinalinde geçen "muka" ve "tasdiye"nin anlamını

sordu. Dedi ki: "Muka; toygar kuşunun çıkardığı sestir. Tasdiye ise; serçelerin sesidir ve el çırpma anlamına gelir. Şöyle ki: Resulullah (s.a.v) Mekke'de bulunduğu sırada, Hicr-i İsmail ile Rükn-i Yemanî arasında namaza kalktığı zaman, Sehmoğulları'ndan iki adam gelir, biri sağında, biri de solunda dururlardı. Biri toygar kuşunun sesi gibi ıslık çalardı, diğeri de serçelerin kanat çırpmasına benzer şekilde el çırpardı. Böylece Peygamberimizin namazını bozmayı amaçlarlardı."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İbrahim b. Ömer el-Yemanî'den rivayet edilir ki: O, *"Onlar, (inananları) Mescidu'l-Haram'dan alıkoydukları hâlde... Üstelik onlar onun velileri de değillerdir."* ayetiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet emiştir: "Burada müşriklerin Kâbe'nin mütevellileri olamayacakları kastedilmiştir. *'Onun velileri sadece takvalılardır.'* Takvalılar, nerede olurlarsa olsunlar, müşriklere göre Kâbe'nin mütevellileri olmaya daha lâyıktırlar. *'Onların Beyt(ullah) yanındaki namazları da, ıslık çalma ve el çırpmadan ibarettir.'* 'Muka', ıslık çalmak; 'tasdiye' ise, el çırpmaktır."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: İbn İshak, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve ed-Delâlil adlı eserinde Beyhakî, bunların her biri Muhammed b. İshak kanalıyla şöyle rivayet etmişlerdir: Bana Zührî, Muhammed b. Yahya b. Hayyan, Asım b. Ömer b. Katade ve Husayn b. Abdurrahman b. Ömer anlattı; dedi ki: "Kureyş kabilesi Bedir Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra hezimete uğramış toplulukları Mekke'ye döndüğünde, Ebu Süfyan da ticaret kervanıyla birlikte kente girdiğinde, Abdullah b. Rebia, İkrime b. Ebu Cehil ve Safvan b. Umeyye, Kureyş'ten bazı adamlarla birlikte kervanda malı bulunan kimselerin yanına gittiler ve şöyle dediler: 'Ey Kureyş topluluğu! Muhammed sizi öksüz bıraktı, iyilerinizi öldürdü. Ona karşı savaşımızda bu malı yardım olarak bize verin ki, ondan öcümüzü alalım.' Onlar da mallarını Peygamber'e karşı yapılacak savaşın hazırlığı için harcanmak üzere bağışladılar. İşte, İbn Abbas'ın da belirttiği gibi, onlar hakkında şu ayet indi: *İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar... ve inkâr edenler cehenneme sürüleceklerdir."*

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan (r.a) *"İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet, Ebu Süfyan b. Harb hakkında inmiştir."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöyle geçer: İbn Sa'd, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Asakir, Said b. Cübeyir'den, *"İnkâr edenler, Allah yoluna engel olmak için mallarını harcıyorlar..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu ayet, Ebu Süfyan b. Harb hakkında indi. Uhud günü civar Araplardan topladığı askerlerin yanı sıra Kinaneoğulları'nın değişik kabilelerinden iki bin savaşçıyı Peygamber'e karşı savaşmak üzere paralı asker olarak tutmuştu. Yüce Allah bu ayeti onun hakkında indirdi."

"Kâ'b b. Malik (r.a) onlar hakkında şöyle demiştir:

"Bir deniz dalgasının tam ortasında kendimizi bulduk

Çeşitli kabilelerden adamlar vardı; kimi silâhlı, kimi silâhsız

Üç bin kişiydiler; biz ise bir kenger bitkisi gibi

Üç yüz kişi, bilemedin dört yüz kişi."

Ben derim ki: Müellif, bu hadisi daha özet bir şekilde İbn İshak ve İbn Ebî Hatem kanalıyla Abbad b. Abdullah b. Zübeyir'den aktarmıştır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!"* ayetiyle ilgili olarak müellif şöyle der: Zürare ve başkaları, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu ayetin işaret ettiği objektif durum (tevili) henüz gerçekleşmemiştir. Ehlibeyt'in Kaimi (İmam Mehdi) zuhur edince, onun zamanını idrak edenler, bu ayetin işaret ettiği objektif durumu görürler. Hiç kuşkusuz, Muhammed'in dini gecenin ulaştığı her yere ulaşacaktır. Öyle ki, yeryüzünde bir tek müşrik kalmayacaktır."

Ben derim ki: Ayyâşî de tefsirinde bu hadisi Zürare kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Aynı anlamı içeren bir hadis de el-Kâfi'de, müellifin rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir. Ayrıca Ayyâşî, aynı anlamı içeren uzunca bir hadisi Abdul'ala el-Halebî aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir

Tefsirimizin sekizinci cildi kapsamında, *"Sizi ilkin yarattığı gibi (O'na) döneceksiniz."* (A'râf, 29) ayetini tefsir ederken, *"Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın..."* ifadesini tefsir eden İbrahim el-Leysî hadisine yer vermiştik.

AYETLERİN MEALİ

41- Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz, bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir. Allah, her şeye kadirdir.

42- Hani siz vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler, kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşa-

mazdınız. Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, helâk olan açık bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz, Allah işitendir, bilendir.

43- Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, yılıp gevşerdiniz ve bu iş (savaş) hususunda birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah, (sizi bu duruma düşmekten) kurtardı. Şüphesiz O, göğüslerde olanı bilir.

44- (Onlarla) karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu, sizi de onların gözünde azaltıyordu ki Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirsin. İşler, Allah'a döner.

45- Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

46- Allah'a ve Resulü'ne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin; sonra zayıf düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir.

47- Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.

48- Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de, "Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım)." dedi. Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı ve "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum. Ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir." dedi.

49- Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, "Bunları dinleri aldatmış." diyorlardı. Oysa kim Allah'a dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir.

50- Melekler o kâfirlerin canlarını alırken bir görseydin! Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı (ve onlara şöyle diyorlardı): "Tadın yakıcı ateşin azabını!"

51- "İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir ve Allah'ın kullara zulmedici olmamasındandır."

52- (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da günahları yüzünden onları yakalayıverdi. Allah güçlüdür, azabı şiddetlidir.

53- Bu, bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın hiç kuşkusuz işiten ve bilen olmasından dolayıdır.

54- (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Rablerinin ayetlerini yalanlamışlardı. Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik ve Firavun ailesini (denizde) boğduk. Hepsi de zalimler idiler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, ganimetlerin beşte birinin humus olarak ayrılması ve düşmanla karşılaşıldığında sebat gösterilmesi emrediliyor, Allah'ın din düşmanlarının başına getirdiği kimi musibetler hatırlatılıyor, Allah'ın onları ilâhî tuzağın içine düşürdüğü, onlar ve onlardan önce Allah'ın yolundan insanları alıkoyanlar hakkında Firavun hanedanına uyguladığı cezayı uyguladığı anlatılıyor.

41) Eğer Allah'a ve iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz, bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir. Allah, her şeye kadirdir.

"Gunm" ve "ganimet"; bir insanın ticaret, çalışma veya savaş yoluyla bir menfaate, bir yarara ulaşması demektir. Ayetin iniş konusu hasebiyle ise, savaş ganimetine intibak ediyor. Nitekim Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der:

"Ganem; koyun demektir. Allah şöyle buyurmuştur: *'Sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık.'* [En'âm, 146] 'Gunm' ise; koyuna ulaşmak ve onu ele geçirmek demektir. Daha sonra düşmanlardan veya başkalarından ele geçirilen her şey için kullanılır olmuştur.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin...'* [Enfâl, 41] *'Elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin.'* [Enfâl, 69] 'Magnem'; ganimet olarak elde edilen şey demektir. Çoğulu 'meganim'dir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah katında birçok ganimetler vardır.'* [Nisâ, 94]" (Alıntı sona erdi.)

"Zu'l-kurba"; akraba ve yakın demektir. Maksat, Peygamberimizin (s.a.a) yakınlarıdır veya doğruluğu kesin olan bazı rivayetlerde belirtildiği gibi Peygamberimizin (s.a.a) akrabaları içindeki bazı şahıslardır. "Yetim"; küçük iken babası ölen kimseye denir. Derler ki: "İnsan dışında bütün canlılar, anaları ölünce yetim kalırlar; ama insan, babası ölünce yetim kalır."

"...beşte biri Allah'a... aittir." ifadesinin orijinalinin başındaki edat "enne" şeklinde okunmuştur. Bu cümlenin bir harf-i cer takdir edilerek yorumlanması da mümkündür. Bu durumda cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şey, beşte biri Allah'a... ait olmak esası üzerine taksim edilmeli, bu hükme tâbi tutulmalıdır." Bu ifadenin ilk "enne" edatına atfedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre, cümlenin akışı delâlet ettiği için "enne" edatının haberi hazfedilmiştir. Şu hâlde cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin paylaştırılması gerekir ve bilin ki onun beşte biri Allah'a... aittir." Ya da edatın başındaki "fa" harfi, şart anlamını ima etmeye yöneliktir. Bu durumda ifade, şu sözümüzle aynı anlama gelmiş olur: "Bir şeyi ganimet olarak elde ederseniz, onun beşte biri Allah'a... aittir." Dolayısıyla "fa" harfi, bir anlamda şart cümlesinin ceza kısmının başında yer almış gibidir; "enne" edatı ise, pekiştirme için tekrarlanmıştır. Cümlede bilinmesi istenen temel unsur şudur: "Ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne... aittir." Allah lafzının öne alınması, tazim amaçlıdır.

"Eğer Allah'a... inanmış iseniz..." ifadesi, ayetin girişinde yer alan emirle ilintili bir kayıt mahiyetindedir. Demek isteniyor ki: "Eğer Allah'a ve kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'a inanmışsanız, humusu verin." Bazılarına göre, bu ifade önceki ayette yer alan, *"Bilin ki Allah sizin sahibinizdir."* cümlesiyle bütünlük arz etmektedir. Fakat, *"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin..."* şeklindeki ifadenin araya girmesiyle tamamlanan akış, böyle bir ihtimali desteklememektedir.

"Hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz..." ifadesinin zahirinden, indirilen şeyin Kur'ân olduğunu çıkarabiliriz. Çünkü özellikle Peygamberimizle (s.a.a) ilintili olarak böyle bir şeyden söz ediliyor. Eğer bazılarının da söylediği gibi maksat, Bedir günü indirilen melekler olsaydı, öncelikle şöyle söylenmesi gerekirdi: "Kulumuza indirdiğimiz kimselere..." Veya buna yakın bir ifade kullanılmalıydı. İkincisi, "Size indirdiğimize" şeklinde bir ifade kullanılmalıydı, *"kulumuza"* değil. Çünkü melekler Peygamber'e (s.a.a) yardım için indirildikleri gibi, müminlere yardım maksadıyla da indirilmişlerdi. Bu gerçeği aşağıdaki ayetlerden anlamak mümkündür:

"Ben, arkalarından başkaları da gelecek olan bin melek ile size yardım edeceğim, diye duanızı kabul buyurmuştu." (Enfâl, 9) *"Hani Rabbin meleklere vahyediyordu ki: Ben sizinle beraberim; siz inananları pekiştirin."* (Enfâl, 12) Bunu şu ayetlerden de anlamak mümkündür: *"Hani sen müminlere; "Rabbinizin size, gökten indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi, size yetmez mi, diyordun. Evet, eğer sabırlı olur ve (kötülüklerden) sakınırsanız, onlar şu anda üzerinize saldırsalar, Allah size beş bin nişanlı melekle yardım eder."* (Âl-i İmrân, 124-125)

"Eğer Allah'a ve... kulumuza indirdiğimize inanmış iseniz..." ifadesinde iltifat sanatının bir örneği sergilenmiş ve üçüncü şahıstan birinci şahsa geçiş yapılarak ilâhî lütfun Resulullah'ı (s.a.a) kuşattığı ve onun yakınlık mertebesine seçildiği gösterilmek istenmiştir.

Surenin girişinde yer alan *"Sana enfâlden sorarlar; de ki: "Enfâl, Allah'ın ve Elçisi'nindir..."* ayetine ilişkin açıklamalarımız üzerinde bir kez daha düşündüğümüz zaman, *"Hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimiz"* ifadesiyle, öncesi ve sonrasındaki ayetlerle birlikte şu ifadenin kastedilmiş olduğunu anlarız: *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin."* [Enfâl, 69]

"Hak ile batılın ayrıldığı gün" ifadesiyle Bedir günü kastediliyor. Hemen sonrasında gelen *"iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün"* cümlesinden de bunu anlayabiliriz. Çünkü Bedir günü, Allah'ın hak ile batılı birbirinden ayırdığı, yardımıyla hakkı gerçekleştirdiği ve desteğini çekerek batılı geçersiz kıldığı gündür.

"Allah, her şeye kadirdir." cümlesi, *"Hak ile batılın ayrıldığı gün"* ifadesinin gerekçeli izahı niteliğindedir. Çünkü yüce Allah'ın hak ile batılı ayırmasına delâlet ediyor. Sanki şöyle deniyor: "Allah her şeye kadirdir. Dolayısıyla O, hak ile batılı birbirinden ayırmaya da kadirdir."

Şu hâlde -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olanlara aittir. Eğer Allah'a ve Bedir günü kulu Muhammed'e (s.a.a) indirdiği, 'Savaş ganimetleri Allah'ın ve Resulü'nündür; bu hususta hiç kimse Allah'a ve Elçisi'ne ortak değildir.' şeklindeki hükme inanmışsanız, bu beşte birlik payı hak sahiplerine verin. Allah sizin ganimetlerden yemenize izin vermiştir. Onlar üzerinde tasarrufta bulunmanızı mubah kılmıştır. Sizin ganimetler üzerinde tasarrufta bulunmanızı mubah kılan zat, ganimetin beşte birini (humus) hak sahiplerine vermenizi emrediyor."

Ayetin zahiri, değişmez ve kalıcı bir yasayı kapsadığını gösteriyor. Bu, Kur'ânî yasamaların belirgin özelliğidir. Yine ayetin zahirinden, hükmün "gunm" ve "ganimet" diye isimlendirilen şeylerle ilintili olduğu anlaşılıyor. Bunun kâfirlerden alınan savaş ganimeti olması ile sözlükteki anlamıyla "ganimet" kapsamına giren başka bir şey olması fark etmez. Kazançlar, dalgıçlıkla elde edilen şeyler, çıkarılan gömüler ve madenler gibi. Ayetin savaş ganimetiyle ilgili olarak inmiş olması, hükmün kapsama alanını daraltmaz.

Aynı şekilde, *"...Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir."* ifadesinde, beşte birlik payın dağıtılacağı grupların sayıldığı cümle, dağıtımın bu sınıflarla sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Bu demektir ki, bu grupların her biri kendine özgü bağımsız bir paya sahiptir. Aynı sonucu zekât ayetinden de algılayabiliriz. Yoksa ayette adı geçen gruplar örnek olarak zikredilmiş değildir.

Ayetin zahirinden anlaşılan anlamı baz aldığımızda, bütün bunlardan kuşku duymak mümkün değildir. Şiî kanallardan Ehlibeyt İmamları'ndan rivayet edilen hadisler de bu doğrultudadır. Buna karşın Ehlisünnet mezhebine mensup müfessirler, ayetin tefsiri ile ilgili olarak birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İnşaallah rivayetler bölümünde bu görüşleri ayrıntılı olarak ele alacağız.

42) Hani siz vadinin yakın kenarında idiniz, onlar da uzak kenarında idiler, kervan da sizden daha aşağıda idi. Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız. Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, helâk olan açık bir delille helâk olsun, ya-

şayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz, Allah işitendir, bilendir.

"Udvet" -bazen "idvet" şeklinde de telaffuz edilir-; vadinin kıyısı demektir. "Dünya"; "edna"nın müennesidir ve yakın anlamına gelir. Nitekim "kusva" da -bazen "kusya" şeklinde de telaffuz edilir-; "aksa"nın müennesidir ve uzak anlamına gelir. "Rekb"; söylendiği gibi, başında Ebu Süfyan'ın bulunduğu kervandır.

"Hani siz... kenarında idiniz." ifadesinin orijinalindeki zarf ("iz" edatı), önceki ayette geçen *"hak ile batılın ayrıldığı gün"* ifadesine ilişkin ikinci açıklama mahiyetindedir. Nitekim *"iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün"* ifadesi de ona ilişkin ilk açıklamadır ve *"kulumuza indirdiğimiz..."* ifadesiyle ilintilidir. Bazılarına göre bu ifade, cümlenin gelişinden de anlaşıldığı gibi, *"Allah, her şeye kadirdir."* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Buna göre kastedilen anlam şudur: "Siz zayıf kimseler olarak vadinin yakın kıyısına indiğinizde, Allah size yardım etme gücüne sahiptir." Ama bu yorumun uzaklığı ve zorlama ürünü olduğu ortadadır.

"Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız." Bu ifadeden önce yer alan ve iki ordunun karşılaşmasını, kervanın onlardan daha aşağıda olmasını ve Allah'ın her şeye egemen olan gücüyle hak ile batılı birbirinden ayırıp batıla karşı hakkı desteklemesini açıklayan cümlelerin akışı ve aynı şekilde, *"Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı."* ifadesi gösteriyor ki, *"Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız."* ifadesi, iki ordunun bu şekilde karşılaşmasının yalnızca Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğini açıklama amacına yöneliktir. Çünkü büyük bir donanıma, şiddete ve hazırlığa sahip müşrikler, vadinin uzak kıyısına konuşlanmışlardı. Burada su bulunuyordu ve toprak sertti. Müminlerse, hem sayıca azdılar, hem önemsenecek bir donanımları yoktu, üstelik vadinin yakın kıyısına konuşlanmışlardı. Burada su yoktu ve zemin ayakların sağlam basmasına imkân vermeyen kumluktu. Öte yandan kervan da kurtulmuştu. Ebu Süfyan, aşağı sahili takip ederek kervanı tehlikeden uzaklaştırabilmişti. Dolayısıyla iki ordu, arada bir engel olmayacak şekilde karşı karşıya gelmişti. Savaş kaçınılmazdı. Bu açıdan karşılaşmanın bu şekilde gerçekleşmesi, sonra müminlerin müşriklerle ansızın karşılaşmaları, normal maddî sebepler sonucu gerçekleşmemişti. Tersine, ilâhî irade bu realiteyi orta-

ya çıkarmış ve böylece Allah'ın müminlere yönelik özel inayeti, yardımı ve desteği zuhur etmişti.

"Eğer sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz yer ve vakitte böyle buluşamazdınız." ifadesi, bu buluşmanın önceden plânlanmadığını, kararlaştırılmadığını, görüşmeler ve danışmalar sonucu harekete geçilmediğini açıklamaktadır. Ayetin sonunda, *"Fakat Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirmek için böyle yaptı."* ifadesi de, bu anlamı vurgulamak üzere yer almıştır.

"Ki helâk olan açık bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın." ifadesi, yapılması gereken işin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Yani, yüce Allah, sizi bu şekilde karşı karşıya getirdi, müminleri destekledi ve müşriklerden desteğini çekti ki bu, hakkın gerçekliğine ve batılın geçersizliğine ilişkin somut bir kanıt olsun, böylece helâk olan bir kanıta dayalı olarak helâk olsun ve yaşayan da bir kanıttan dolayı yaşasın.

Böylece ayette geçen "helâk" ve "yaşama" ile sapıklık ve hidayetin kastedildiğini anlıyoruz. Çünkü açık kanıtın varlığı, ancak bununla ilintili olabilir.

Aynı şekilde, *"Şüphesiz, Allah işitendir, bilendir."* ifadesi, *"helâk olan açık bir delille helâk olsun..."* ifadesine matuftur. Demek isteniyor ki: Allah, hükmettiğini hükmetti, yaptığını yaptı; çünkü O, işitendir, dualarınızı işitir; bilendir, göğüslerinizde gizli olan niyetlerinizi bilir. Burada ayetlerin girişindeki *"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz; O da... duanızı kabul buyurmuştu."* [Enfâl, 9] cümlesi ile başlayan ifadelere de işaret ediliyor.

Bu akışla bağlantılı olarak -yani bu olayın, normal sebeplerle bağlantılı olmayıp özel ilâhî kararla bağlantılı olduğunu açıklamak için- bu ayetten sonra, *"Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu..."*, *"Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de..."* ve *"Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış.' diyorlardı..."* ifadelerine yer verilmiştir.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Hak ile batılın ayrıldığı gün (furkan günü), sizin vadinin en yakın kıyısına konuşlandığınız, onların da en uzak kıyısına konuşlandığı gündür. Sizin burada konuşlanmanız ile onların orada konuşlanması öyle denk getirildi ki, şayet aranızda savaşmak üzere buluşmak için sözleşseydiniz, buluşma

zamanı böyle denk gelmezdi ve bu şekilde buluşamazdınız. O hâlde, bu ne sizin, ne de onların plânıdır. Bu, olması gereken bir işti; kararını veren ve hükmünü yürürlüğe koyan da Allah'tı. Allah bu şekilde karar verdi ki, apaçık bir ayet ortaya çıksın, böylece kanıt tamamlanmış olsun. Allah, bununla sizin duanıza da karşılık vermiştir. Çünkü siz O'ndan yardım istemiştiniz. O da, sizin yardım isteğinizi işitmiş ve kalplerinizin buna ne kadar ihtiyaç duyduğunu bilmişti.

43) Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, yılıp gevşerdiniz ve bu iş (savaş) hususunda birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah, (sizi bu duruma düşmekten) kurtardı. Şüphesiz O, göğüslerde olanı bilir.

"Feşel"; korku ile birlikte zayıflık göstermek, düşman korkusuyla çözülmek demektir. "Tenazu"; ihtilâf, çekişme anlamına gelir; "nez'" kökünden türemiştir, ki bir tür çekip çıkarma anlamını ifade eder. Tartışan, çekişen tarafların birbirlerini içinde bulundukları durumdan çekip çıkarmaya çalıştıkları öngörülerek böyle bir isimlendirme uygun görülmüş gibi. "Teslim" ise, kurtarmak demektir.

Ayetin takdirî açılımında "hatırla" sözcüğü mevcuttur. Yani: "Allah'ın uykunda sana onları az gösterdiği vakti hatırla." Allah, onları bu şekilde sana az göstererek kalplerinizi güçlendirmek ve kaygılarınızı yatıştırmak istemişti. Eğer onları uykunda sana çok gösterseydi ve sen de bunu müminlere anlatsaydın, zayıf oluşunuz, paniğe kapılmanıza neden olurdu. O zaman da onlara karşı savaşa çıkma hususunda ihtilâfa düşer, birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah, onları az göstermek suretiyle sizi dağılmaktan ve çekişmekten kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü, yani kalplerde geçenleri bilir; kalplerin yararına olanı görür, kalpleri yatıştıracak, onları birbirine bağlayacak, onları güçlendirecek şeyleri bilir.

Bu ayetten anlıyoruz ki yüce Allah, Peygamberi'ne (s.a.a) müjdeli bir rüya göstermiştir. Peygamber (s.a.a) bu rüyada kervan veya ordudan birinin kendilerinin olacağına ilişkin ilâhî vaadi görmüştür. Rüyada müşrikler, önemsenmeyecek kadar az gösterilmiştir. Sonra Peygamber (s.a.a) rüyada gördüklerini müminlere anlatmış ve onlara müjdeli vaatlerde bulunmuştur. Bunun üzerine müminler müşriklerle karşılaşmaya azmetmişler. Bunun kanıtı da, *"Eğer onları sana çok gösterseydi, yılıp gevşerdiniz."* ifadesidir. Bu, oldukça açıktır.

44) (Onlarla) karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu, sizi de onların gözünde azaltıyordu ki Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirsin. İşler, Allah'a döner.

Ayetin anlamı açıktır. Bu ayet ile, Bedir Savaşı'na işaret ettiği ihtimalini esas aldığımızda, *"Karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ayet ve ibret vardır. Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu, diğeri ise kâfirdi ki, göz görmesiyle onları iki kat görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, gözleri olanlar için gerçekten bir ibret vardır."* (Âl-i İmrân, 13) ayeti arasında da bir çelişki söz konusu değildir.

Çünkü üzerinde araştırma yaptığımız ayette işaret edilen "azaltma" olgusu, *"karşılaştığınız zaman"* ifadesiyle kayıtlandırılmıştır. Bununla iki ayet arasındaki çelişki ortadan kalkıyor. Öyle anlaşılıyor ki yüce Allah, ilk karşılaşma anında müşriklerin gözünde müminleri az göstermiş ki, müminlerin topluluklarını küçümsesinler, böylece onlarla savaşmaya ve çarpışmaya cesaret etsinler. Fakat müşrikler harekete geçip iki topluluk birbirine girince, bu sefer müşriklerin gözünde müminleri çoğaltmış, böylece müminleri kendilerinin iki katı görmüşler. Bu da müşriklerin morallerini bozmuş, kalplerinin direncini kırmış, sonuçta çözülmüş ve hezimete uğramışlar.

Buna göre, Enfâl Suresi'nin ilgili ayetleri savaşın başlangıcındaki duruma, Âl-i İmrân Suresi'ndeki ayet ise orduların saldırıya geçip birbirine girmesinden sonraki duruma işaret ediyor. *"Ki Allah, gerçekleşmesi gereken işi gerçekleştirsin"* ifadesi, *"onları sizin gözünüzde az gösteriyordu"* ifadesiyle ilintilidir ve aynı zamanda içeriğinin de gerekçeli açıklaması mahiyetindedir.

45–47) Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz. Allah'a ve Resulü'ne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin; sonra zayıf düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir. Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar gibi olmayın. Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde, "Sebat; zevalin, geçiciliğin karşıtıdır." der. Burada, savaş meydanında düşmandan firar etmenin karşıtı anlamında kullanılmıştır. Bu kelime, anlamsal kapasitesi

açısından, *"Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir."* ayetinde emredilen sabırdan daha geneldir. Çünkü "sabır"; kalben hoşlanılmayan şeylere karşı sebat göstermek, zaafa uğramamak, paniklememek ve korkmamak; beden olarak da tembellik etmemek, ihmalkâr davranmamak, durduğu yerden geri çekilmemek, acele etmenin hoş karşılanmadığı yerlerde acele etmemek demektir. Buna göre sabır, özel bir sebattır.

Bazılarının söylediğine göre, ayette geçen "riyh"; üstünlük ve devlet demektir. Ragıp İsfahanî ise, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Ayette geçen 'riyh', istiare yollu galebe çalma anlamında kullanılmıştır. Rüzgârın özelliği, estiği yerdeki şeyleri kökünden söküp götürmek olduğundan, düşmana üstün gelmek, onu yenilgiye uğratmak da rüzgârın estiği yerde bulunan toprak vb. şeyler üzerinde yaptığı etkinin aynısı yaptığı varsayılmış ve kinayeli bir kullanımla bu anlamda kullanılmıştır."

Yine Ragıp der ki: "Betar; insanın kendisine bahşedilen nimeti kötüye kullanması, onunla ilgili gerekli görevleri yerine getirmemesi ve onu amacından uzak yerlerde gereksiz yere harcaması sonucu insanda meydana gelen aklı başından gitmişlik, şaşkınlık ve şımarıklık hâlidir. Ulu Allah şöyle buyurmuştur: *'Çalım satmak ve insanlara gösteriş yapmak için'.* Yine şöyle buyurmuştur: *'Refahından şımarmış.'* [Kasas, 58] Bu ifadenin orijinalinin aslı, 'betıret maişetuhu'dur. Fiil alıkonularak kelime nasb ile okunmuş ve 'betıret maişetehu' şeklinde bir ifade ortaya çıkmıştır. 'Betar' sözcüğüne anlam olarak 'tarab' sözcüğü de yakındır. Sevinmekten kaynaklanan aşırı hafiflik demektir. Bazılarına göre aşırı hüzünden kaynaklanan hafiflik anlamına da gelir. 'Beytare' ise, hayvan tedavi etme işi demektir." (Ragıp'tan yaptığımız alıntı sona erdi.) "Ria"; gösteriş, riya demektir.

"Sebat edin." Düşman karşısında mutlak sebatı, hiçbir şekilde ondan kaçmamayı öngören bir emirdir. Dolayısıyla, yukarıda da işaret edildiği gibi, ikinci kez sabretmeye ilişkin bir emir verilmesi tekrar sayılmaz.

"Ve Allah'ı çok anın." Yani, kalplerinizle ve dillerinizle. Bütün bunlar zikirdir. Bilindiği gibi insanın amaçlarını belirginleştiren ve ayırt eden, içsel kalbî durumlarıdır. Ağzından çıkan lafzın bu durumlarla tıpatıp örtüşmesi bu açıdan zorunlu değildir. Allah'tan yoksulluğu için yardım isteyen yoksulun, "Ey Gani!" ve hastalığı için Allah'-

tan şifa isteyen hastanın, "Ey Şâfi!" (şifa veren) demesi gibi. Eğer yoksul, "Ey Allah!" dese veya hasta böyle söylese, bunun anlamı, "Ey Gani!" ve "Ey Şâfi!" olur. Çünkü her ikisi de, içinde bulundukları ve kendilerini böyle bir yardım dileğinde bulunmaya iten durum itibariyle bundan başkasını istemiyorlardır.

Düşmanıyla savaşmak üzere sefere çıkan, sonra da onunla karşılaşan, bu sırada ortamın savaşa hazır hâle geldiğini gören ve savaşta canların bedenlerden çıkması, kanların dökülmesi ve organların eksilmesinden başka bir şey olmadığını, savaşın insanı sevdiklerinden ayırmakla tehdit eden her türlü unsuru barındırdığını bilen kimsenin içinde bulunduğu durum, onun düşüncesini değiştirir, iradesini savaşın amacı olan zafere yöneltir, kendisini yok oluşla tehdit eden düşmana üstünlük sağlamaktan başka bir şey düşünmemeye sevk eder. Durumu ve düşüncesi bu olan bir insan, Allah'ı durumuna uygun, düşüncesiyle bağdaşır bir gerekçeyle anar.

Bu da Allah'ı çokça anmaktan maksadın şu olduğuna ilişkin en güçlü kanıttır: Mümin Allah'ı, O'nun kendisine bu hususla ilgili olarak öğrettiği gerçeklerle ilintili olarak anmalıdır. Şöyle ki: Allah, onun ilâhı ve rabbidir. Ölüm ve hayat, O'nun elindedir. Allah, ona yardım etmeye kadirdir. O, onun sahibidir. O, ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır! O, kendisine yardım vaadinde de bulunmuştur. "Eğer Allah'ın dinine yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar." ve "Allah, iyi işler yapanların ücretini zayi etmez." buyurmuştur. Kendisini savaşın sonunda iki şey bekler: Ya düşmana karşı zafer kazanmak, İslâm bayrağını dalgalandırmak, ortamı dinsel mutluluğa elverişli hâle getirmek; ya da Allah uğrunda öldürülmek, şahadet mertebesine erişerek Allah'ın rahmetine kavuşmak, O'nun onur verici nimetlerine kavuşmak, O'nun yakın dostlarının komşuları olmak. Ve bunlar gibi insanı gerçek mutluluğa ve ebedî onura götüren gerçek bilgilerle Allah'ı anmalıdır.

Ayette "anma" sözcüğü, "çok" niteliğiyle kayıtlandırılmıştır. Bununla takva ruhunun sürekli yenilenmesi amaçlanmıştır. Çünkü böyle bir ortamda insanın nefsi sıkça geçici hayat sevgisine yenik düşebilir; dünyanın çekici, baştan çıkarıcı zevklerinden yararlanma eğilimine kapılabilir. Şeytanın türlü entrikalarla insanın zihnine şırınga ettiği vesveseler, psikolojik tuzaklar baskın gelebilir. Allah'ı çok anmak bu yüzden gereklidir.

"Allah'a ve Resulü'ne itaat edin." ifadesinin akışı, bununla, Allah ve Peygamberi tarafından cihatla, dini ve İslâm'ın merkezini savunmayla ilgili olarak sunulan emirleri, stratejileri içeren cihat ayetlerinin ve Peygamberimizin (s.a.a) hadislerinin gereklerine uyma kastedildiğini gösteriyor. Savaşa başlamadan kâfirlerin aleyhine kanıtın tamamlanması, kadınlara ve çocuklara saldırılmaması, düşmana gece baskınında bulunulmaması gibi cihatla ilgili hükümleri buna örnek gösterebiliriz.

"Ve birbirinizle çekişmeyin; sonra zayıf düşersiniz ve kuvvetiniz gider." Yani, aranızda çekişerek ihtilâfa düşmeyin. Bu, sizde irade zaafına yol açar. Sonra izzetiniz ve devletiniz ya da üstünlüğünüz ortadan kalkar. Çünkü görüş ayrılıkları birliği bozar, gücü zaafa uğratır.

"Sabredin (direnin); şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir." Yani, savaşın istenmeyen etkileri, düşmanın sizi tehdit etmesi gibi musibetler karşısında sabretmekten vazgeçmeyin, Allah'ı çokça zikredin, Allah'a ve Resulü'ne itaat edin. Olayların sizi sarsmasına, itaatin ağırlığının sizi bezdirmesine, günah zevkinin sizi baştan çıkarmasına ya da kendini beğenmişlik, büyüklük kompleksi gibi saptırıcı olguların sizi saptırmasına izin vermeyin.

Sabretmeye ilişkin emir, *"Şüphesiz, Allah sabredenlerle beraberdir."* ifadesiyle pekiştirilmiştir. Çünkü zorluklar karşısındaki en büyük yardımcı, azmin renk kaybetmesi ve iradenin hızla değişmesi karşısındaki en güçlü dayanak, sabırdır. Korku ve musibet zamanlarında zihni bulandıran vesveseler ve iradeyi sarsan düşüncelerin her taraftan hücum ettiği zaman insanın doğru düşünmesini sağlayan, sabırdır. Bu yüzden yüce Allah, sabredenlerle beraberdir.

"Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak... için yurtlarından çıkanlar gibi olmayın..." Burada, varlık içinde şımaran, insanlara gösteriş yapan ve kulları Allah'ın yolundan alıkoyan kâfirler gibi bir tutum içinde olmak yasaklanıyor. Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla burada kastedilenler, Kureyş kâfirleridir. Onlara benzemenin, onlar gibi bir tutum içinde olmanın yasaklanmasını gerektiren sebep ise, onların niteliği olarak anlatılan varlık içinde şımarma, insanlara gösteriş yapma ve Allah'ın yoluna engel olma gibi niteliklerdir. Bunu ayetin akışından anlıyoruz.

"Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır." ifadesi, yüce Allah'ın onların bütün yapıp ettiklerini bilgisiyle kuşattığına, amelleri

üzerinde egemen olduğuna, amellerinin sahibi olduğuna işaret etmektedir. Hiç kuşkusuz bu da, onların amellerinin Allah'ın öntasarımı kapsamında olmasını, O'nun izni ve dilemesiyle gelişmesini gerektirmektedir. Kendisi böyle bir konumda olan bir kimsenin Allah'ı aciz bırakması mümkün değildir. Dolayısıyla bu ifade, birkaç ayet sonra, *"İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Onlar bizi aciz bırakamazlar."* (Enfâl, 59) şeklinde açıkça ifade edilen gerçekliğe ilişkin bir kinayeli anlatım mahiyetindedir.

Şurası açıktır ki, *"Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymak..."* gibi kayıtlara yer verilmesi, yasağın da bunlarla ilintilendirilmesini gerektirir. Bu durumda cümlenin takdirî açılımı şöyle olsa gerektir: Çalım satarak, dünyevî süslerle insanlara gösteriş yaparak, insanları Allah'ın yolundan alıkoyarak, insanları sözlerinizle ve davranışlarınızla Allah'tan korkmaktan uzaklaşmaya davet ederek, günahlara dalmayı teşvik ederek, Allah'ın emirleri ve buyruklarına itaat etmekten vazgeçirerek din düşmanlarına karşı savaşa çıkmayın. Çünkü bunlar, amellerinizi boşa çıkarır, iman nurunu söndürür, imanın toplumunuz üzerindeki olumlu ve yapıcı etkilerini yok eder. Çabalarınızın başarıyla sonuçlanmasının, önemli amaçlarınıza ulaşmanızın tek yolu, dosdoğru dinin hazırlayıp sunduğu, fıtrî inanç sisteminin kolaylaştırdığı doğru yoldur. Allah, fasıklar topluluğunu yıkıcı amaçlarına ulaştırmaz.

Tefsirini sunduğumuz bu üç ayet, İslâmî harplerde müminlerin düşmanla karşılaştıklarında uymakla yükümü oldukları altı prensibi içermektedir: Sebat, Allah'ı çokça anmak, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmek, birbirleriyle çekişmemek, çalım satıp insanlara gösteriş yaparak ve Allah'ın yoluna engel olarak savaşa çıkmamak.

Burada sayılan altı ilke, savaşla ilgili olarak uyulması zorunlu olan prensiplerdir. Savaş hukuku açısından eksiksiz bir düstur sunmaktadır. Peygamberimiz (s.a.a) zamanında gerçekleştirilen Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn gibi savaşlardaki uygulamalar üzerinde düşünüldüğü zaman, ayrıntılar bir bir gözden geçirildiği zaman Müslümanların zaferlerinin ve hezimetlerinin bu ilâhî düstura uymaları veya uymamaları ile, titizlikle uymaları veya uymada gevşeklik göstermeleri ile yakından ilgili olduğu görülecektir.

48) Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de, "Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin kom-

şunuzum (yardımcınızım)." dedi. Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı ve "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum. Ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir." dedi.

Şeytan'ın insana, amellerini süslü göstermesi; amellerinin güzel, lezzet verici olduğuna ilişkin bir duyguyu kalbine telkin etmesi şeklinde olur. Yani, insanın bu amelle ilintili içsel güçlerini ve gizli duygularını harekete geçirerek kalbini söz konusu amele yöneltir, bu amelin kötü sonucunu, olumsuz akıbetini düşünmesine fırsat vermez.

"Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur..." ifadesinin, Şeytan'ın amelleri süslü göstermesinin açıklaması veya açıklaması mesabesinde olması uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda amellerle onların sonuçlarının kastedilmiş olması gerekir. Bunlar; hazırlanan güç, silâh, donanım, beraberlerinde getirdikleri cariyeler, çalgıcılar, şaraplar, göz kamaştırıcı askerî düzenleri, organize oluşları, sevk ve idare disiplinleri olarak belirginleşiyor. Bununla beraber, amellerin kendisinin de kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Sapıklık, azgınlık ve taşkınlık içinde yüzüşlerinin çeşitli örnekleri, Allah'a ve Peygamber'ine (s.a.a) karşı çıkmada ısrar edişleri, zulüm ve fısk içinde yüzüp gitmeleri gibi. Bu durumda, *"Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur."* sözü, Şeytan'ın onlara amellerini süslü göstermesi eyleminin bütünleyici unsuru olarak belirginleşiyor. Şeytan, bir bakıma Müslümanlarla savaşma yönündeki kararlılıkları karşısında onlara moral veriyor bu sözle. Bunu bir de, *"Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım)."* diyerek pekiştiriyor.

Komşuluk, kabile hayatını yaşayan cahiliye Araplarında önemli bir gelenekti. Bir saldırı karşısında komşunun komşusuna yardım etmesi, komşuluğun gerektirdiği bir haktı. Toplumlara egemen olan farklı gelenek sistemlerine göre farklı uygulamaları söz konusudur bu kurumun.

"Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı." "Nukûs"; bir şeyden kendini uzak tutmak, geri durmak demektir. *"Topukları üzerinde"* ifadesi de, cümle içinde "hâl" konumundadır. "Akıb" ise; ayağın arka kısmı, topuk demektir. Yani, hezimete uğrayıp gerisin geri giderek kendini onlardan uzak tuttu.

"Ben sizin göremediklerinizi görüyorum." ifadesi, *"Ben sizden uzağım."* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Bura-

da, yüce Allah'ın müminlere yardım maksadıyla art arda indirdiği meleklere işaret edilmiş gibidir. Aynı şekilde, *"Ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir."* ifadesi de, *"Ben sizden uzağım."* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama olmasının yanında, önceki gerekçeye ilişkin de bir açıklama konumundadır.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Furkan günü (hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün); Şeytan'ın müşriklere Allah'a ve Peygamber'e karşı gelmek, müminlerle savaşmak, Allah'ın nurunu söndürmenin yollarını aramak şeklindeki amellerini süslü gösterdiği gündür. Şeytan, onların bu davranışlarını onların gözlerinde süslü ve çekici kıldı; onlara moral vererek dedi ki: "Bugün insanlardan kimse size galip gelemez. Üstelik ben de komşunuz olarak size yardım edeceğim, sizi savunacağım." Fakat iki ordu birbirine görününce, müşrikler müminleri, müminler de müşrikleri görünce, Şeytan korkuya kapılarak gerisin geri gitti ve müşriklere şöyle dedi: "Ben sizden uzağım. Müminlere yardım maksadıyla meleklerin indirilmesi gibi sizin göremediğiniz şeyleri görüyorum. Meleklerin yanında sizi tehdit eden bir azap vardır. Ben Allah'ın azabından korkuyorum. Allah'ın azabı çetindir."

Görüldüğü gibi bu anlam, Şeytan'ın onların kalplerine telkinde bulunmasıyla örtüşebilir. Şöyle ki: Şeytan onları müminlere karşı kışkırtmış, savaşmaya teşvik etmiş, yaptıkları savaş hazırlıklarını onlara süslü ve görkemli göstermiş olabilir. Sonra da iki ordu karşı karşıya gelip birbirini görünce, müminlere zafer inmiş, kâfirlerin kalplerini de korku kaplamış ve böylece kâfirlerin kuruntuları boşa çıkmış, düşünceleri değişmiş, galip gelme düşüncesi, fetih ve zafer arzusu yerini, kalplerini bütünüyle kaplayan korkuya, paniğe ve ümitsizliğe bırakmıştır.

Bu anlam, Şeytan'ın onların gözünde canlanmasıyla da örtüşebilir. Şöyle ki: Şeytan onlara bir insan suretinde görünmüş ve Allah'ın ayette işaret ettiği, *"Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım)."* şeklindeki sözleri söylemiş de olabilir. Böylece onları kandırmış, harekete geçirmiş ve savaş meydanına sürüklemiş olabilir. Sonra iki ordu birbirine yaklaşıp birbirini görünce, durumun umduğundan ve beklediğinden tamamen farklı olduğunu görerek topukları üzerinde gerisin geri gitmiş ve "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum. Zaferin ve meleklerin

indiklerini görüyorum. Ben Allah'tan korkuyorum. Allah'ın azabı şiddetlidir." demiş olabilir. Bu kıssa ile ilgili olarak Şiî ve Sünnî kaynaklarda yer verilen rivayetler içinde de bu ihtimali güçlendiren açıklamalar yer almıştır.

Bu rivayetlere göre Şeytan, Suraka b. Malik b. Cu'şum el-Kinanî el-Müdlicî kılığında müşriklere görünmüştü. Bu adam, Kinane kabilesinin ileri gelenlerindendi. Müşriklere birtakım sözler söylemiş, sancaklarını da taşımıştı. Fakat iki ordu karşı karşıya gelince korkuya kapılarak kaçmıştı. Bir yandan da, "Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediklerinizi görüyorum." şeklinde Allah'ın ayette işaret ettiği sözleri söylemişti. İnşaallah rivayetler bölümünde bu rivayeti getireceğiz.

Bazı tefsir bilginleri, ısrarla birinci ihtimalin daha doğru olduğunu söylemişlerdir. İkinci ihtimale ilişkin rivayetleri uydurma, zayıf ve dayanakları çürük olarak nitelendirerek reddetme eğilimine girmişlerdir. Oysa bu rivayetler mütevatir olmasalar da, tam olarak güvenmeyi gerektiren kesin karinelerle desteklenmiş olmasalar da, içerdikleri anlamın aslı aklın kesinlikle reddettiği türden imkânsız bir şey değildir. Sonra burada sahih rivayetlerin reddettiği bir kıssa da söz konusu değildir. Sonra Şeytan'ın onlara bir insan kılığında görünmesine, onları sapıklığa ve azgınlığa sürüklemesine, sonra maksadına ulaşınca da onları tehlikeyle baş başa bırakmasına veya ilâhî azabın inmekte olduğunu görünce de geri dönüp korku içinde kaçmasına engel oluşturacak bir şey de yoktur.

Kaldı ki, ayetin akışı, birinci ihtimalden çok bu ikinci ihtimali güçlendirici mahiyettedir. Özellikle, "*Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım).*", *"Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı."* ve *"Ben sizin göremediklerinizi görüyorum."* ifadeleri bu ikinci ihtimali doğrulamaktadır. Çünkü, *"Ben... görüyorum."* şeklindeki bir ifadenin anlamını, bir tür istiareyle zihinde geçen hayallere yorumlamak oldukça uzak bir ihtimaldir.

49) Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, "Bunları dinleri aldatmış." diyorlardı. Oysa kim Allah'a dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir.

İçlerinde kâfir ve dış görünümleri itibariyle Müslüman olan münafıklar ile kalpleri kuşku ile dolu bulunan zayıf imanlılardan oluşan hasta kalpliler, müminleri -küçümseyerek ve alaya alarak- gösterip diyorlardı ki: "Bunları dinleri aldatmış. Eğer aldatılmış olmasalardı, ken-

dilerini bu apaçık tehlikeye atmazlardı. Kendileri silâhsız, donanımsız bir avuç insanken Kureyş sayı, silâh ve caydırıcılık bakımından en büyük askerî güce sahiptir."

"Oysa kim Allah'a dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir." ifadesi, yukarıdaki sözlerine ve kendilerini kandırdıklarını açıklamaya yönelik bir cevaptır. *"Hiç şüphesiz, Allah üstündür, hikmet sahibidir."* ifadesinde sebep müsebbebin yerine konulmuştur. Dolayısıyla şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Şu münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, o sözleriyle büyük bir yanılgıya düştüler. Çünkü müminler, Allah'a güvenip dayanmışlardır, gerçek etkinliği O'na isnat etmişlerdir. Kendilerini O'nun gücüne ve kudretine dayandırmışlardır. Kim Allah'a güvenip dayanırsa, hiç şüphesiz, Allah ona yeter. Çünkü Allah üstün güce sahiptir, kendisinden yardım isteyenlere yardım eder; hikmet sahibidir, her şeyi olması gereken yere koyma hususunda yanılmaz.

Bu ayetten, bir grup münafığın ve hasta kalpli insanın da Bedir Savaşı'na müminlerle birlikte katıldıklarını anlıyoruz.

Görünürde Müslüman, iç dünyası itibariyle kâfir olan münafıkların müşriklerin safında yer almalarının bir anlamı yoktur. Onlar, bu özellikleriyle ancak müminlerin saflarında olabilirler. Fakat o gün zorlu bir gündü, bu da insanın sebat etmesini gerektiriyordu. O hâlde içi kâfir, dışı Müslüman olan bu insanların o gün sebat göstermelerine sebep olan etken neydi?!

Zayıf imanlı veya İslâm'ın gerçekliği hususunda kuşku içinde olanlar ise, müminlerin arasında olabilecekleri gibi, müşrikler topluluğunda da olabilirler. Söylendiğine göre, Kureyş'ten bazıları Müslüman olmuştu. Fakat babaları bunları Mekke'de tutarak hapsetmişlerdi. Bunlar, müşriklerle birlikte Bedir'e çıkmak zorunda bırakılmışlardı. Bedir'e geldiklerinde, Müslümanların azlığını ve zayıflığını görünce, "Bu zavallıları dinleri aldatmıştır." demişlerdi. İnşaallah rivayetler bölümünde bu kıssayı da ele alacağız.

Her hâlükârda bu ayet üzerinde iyice düşünmek gerekir. Ayette ifade edildiği şekliyle bir grup münafığın ve kalplerinde hastalık bulunan kimi insanların Bedir Savaşı'na katılmalarının nedenleri iyice irdelenmelidir. Münafıkların ve kalplerinde hastalık bulunanların bu savaşa katılmalarının gerçek sebebi ortaya çıkarılmalıdır. Çünkü ortam oldukça zorlu ve korkutucudur. Normal maddî sebepler de mü-

minlerden yana görünmemektedir. Ancak Allah'ın kalplerindeki imanı sınadığı gerçek müminler böyle ortamlara cesaretle atılabilirler. O hâlde münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, niçin bu tehlikeli maceraya atıldılar? Nasıl ve neden İslâm topluluğu ile birlikte sabrettiler? İnşaallah Tevbe Suresi'nin münafıklarla ve kalplerinde hastalık bulunan kimselerle ilgili ayetlerini incelerken bu mesele üzerinde birtakım açıklamalarda bulunacağız.

50–51) Melekler o kâfirlerin canlarını alırken bir görseydin! Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı (ve onlara şöyle diyorlardı): "Tadın yakıcı ateşin azabını! İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir ve Allah'ın kullara zulmedici olmamasındandır."

"Teveffî"; hakkı eksiksiz olarak almak demektir. Kur'ân'da genellikle bir kimsenin canının alınması anlamında kullanılır. *"De ki: Üzerinize vekil kılınan ölüm meleği canınızı alır."* (Secde, 11) *"Allah, ölüm zamanları gelince canları alır."* (Zümer, 42) gibi ayetlerde ölüm meleğinin ve Allah'ın insanların canlarını aldığı ifade edildiği hâlde, bu ayette meleklerin onların canlarını aldıklarından söz edilmesi gösteriyor ki, ölüm meleğinin insanların canlarını alan yardımcıları vardır. Bunlar, bir bakıma ölüm meleğinin izni ve emirleri doğrultusunda hareket eden işçiler konumundadırlar. Ölüm meleği de, Allah'ın izni ve emri doğrultusunda hareket etmektedir. Bu açıdan canların alınmasını yardımcı meleklere, ölüm meleğine ve yüce Allah'a izafe etmek caizdir.

"Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı" ifadesinin zahirinden, meleklerin onların canlarını alırken sırtlarına ve yüzlerine vurduklarını anlıyoruz. Bununla her taraflarına vurdukları kinayeli bir şekilde anlatılmak istenmiştir. Bazı müfessirlere göre "arkaları"ndan maksat, enseleridir. Bu durumda yüzlerinden maksadın da, başlarının ön tarafı olması gerekir. Bu anlamda yüzlere ve arkalara vurmak, aşağılanmaları ve alçaltılmaları anlamına gelir.

"Tadın yakıcı ateşin azabını!" Melekler onları bu şekilde döverken bir yandan da, *"Tadın yakıcı ateşin azabını tadın!"* derler.

"İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir." Meleklerin yukarıda hikâye edilen sözlerinin tamamlayıcısıdır. Ya da kâfirlere yapılanlar ile meleklerin söyledikleri sözlerin tümüne işaret edilmektedir. Buna göre şöyle bir anlam kastedilmiştir: "Size bu yakıcı azabı tattırmamızın nedeni, sizin kendi ellerinizle yaptıklarınızdır." Ya da: "Sizin

yüzlerinize ve sırtlarınıza vurmamızın, size yakıcı azabı tattırmamızın nedeni, sizin kendi ellerinizle yaptıklarınızdır."

"Ve Allah'ın kullara zulmedici olmamasındandır." ifadesi, *"ellerinizle yaptıklarınız"* ifadesinin cümledeki yerine atfedilmiştir. Demek isteniyor ki: Bunun bir nedeni de, yüce Allah'ın kullarından hiç kimseye zulmedici olmamasıdır. Çünkü Allah, dosdoğru yol üzeredir. Bu yolda farklılık ve değişiklik olmaz. Bu yol üzere sergilediği fiilleri arasında ihtilâf ve çelişki olmaz. Eğer bir kimseye zulmederse, herkese zulmeder. Eğer zalim olsaydı, kullarına zulmedici olurdu. Bunu iyi anlamak gerekir.

Ayetlerin akışından, yüce Allah'ın bu şekilde nitelendirdiği, meleklerin canlarını aldığı ve azaba uğrattığı bu kimselerin, Bedir Savaşı'nda öldürülen Kureyş müşrikleri olduğu anlaşılıyor.

52) (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da günahları yüzünden onları yakalayıverdi. Allah güçlüdür, azabı şiddetlidir.

Ayette geçen "de'b" kelimesi, "deyden" kelimesi gibi gelenek anlamına gelir. İnsanın sürekli yaptığı ve davranışlarının ekseni hâline getirdiği amel, izlediği yol yani. Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Bunların küfrü, Firavun ailesinin ve daha önce yaşayıp da yeryüzünden silinen diğer kâfir topluluklarının küfrüne benziyor. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Böylece büyük bir günah işlemişlerdi. Allah da onları suçüstü yakalamış ve günahlarıyla cezalandırmıştı. Allah güçlüdür, onları yakalamaktan aciz değildir; yakaladı mı şiddetle cezalandırır.

53) Bu, bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın hiç kuşkusuz işiten ve bilen olmasından dolayıdır.

Buna göre yüce Allah'ın cezalandırması, bundan önce verilmiş olan bir ilâhî nimetten sonra ve o nimeti söküp alma ve yerine azabı yerleştirme şeklinde oluyor. Mahalli, yani insanın nefsi değişmedikçe, hiçbir nimet yok olmaz, felâkete ve azaba dönüşmez. Şu hâlde bir topluluk üzerine nimetler akıtılmışsa, bu onların kendi nefislerini bu nimete hazırlamalarından dolayıdır. Şayet bu topluluklardan nimet geri alınmışsa veya bu nimet azaba ve felâkete dönüştürülmüşse, mutlaka

onların kendilerini değiştirmelerinden, kapasitelerini ve özlerini dönüştürmelerinden dolayıdır. Özde bir değişiklik yaşayarak kendilerini azaba ve felâkete hazırlamalarından dolayıdır.

Nimetin felâkete ve azaba dönüşmesine ilişkin temel ve evrensel bir yasadır bu. Bu yasa, şu ayette daha kapsamlı bir ifadeyle dile getirilmiştir: *"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez."* (Ra'd, 11) Gerçi bu ayet, zahiri itibariyle daha çok felâketin nimete dönüşmesiyle örtüşmektedir.

Her hâlükârda, *"Allah'ın... değiştirmeyeceğinden"* ifadesi, genel bir kuralla gerekçelendirmeye ve bu genel kuralı özel bir duruma uyarlamaya örnek oluşturmaktadır. Yani, Kureyş müşriklerinin günahlarıyla cezalandırılmaları, böyle şiddetli bir azaba çarptırılmaları, Allah'ın kendilerine verdiği nimeti şiddetli bir azaba dönüştürmesi, insanların yaşamlarına egemen olan ilâhî bir yasanın ayrıntılarından biridir. Bu yasa şudur: Bir millet kendi özelliklerini değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez.

"Ve Allah'ın hiç kuşkusuz işiten ve bilen olmasından dolayıdır." ifadesi, *"Allah'ın... değiştirmeyeceğinden"* ifadesinin içerdiği gerekçeden sonra sunulan bir ikinci gerekçe mahiyetindedir. Dolayısıyla -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- kastedilen anlam şudur: "Bu, Allah'ın dualarınızı işitiyor, ihtiyaçlarınızı biliyor olmasından dolayıdır. Yardım istemenizi işitti, ihtiyaçlarınızı bildi, böylece duanıza karşılık verdi ve Allah'ın ayetlerini inkâr eden düşmanlarınızı azaba çarptırdı." Şöyle bir anlamın kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir: "Bu, Allah'ın onların sözlerini işitiyor, işledikleri amelleri biliyor olmasından dolayıdır. Allah onların sözlerini işitti, yaptıklarını bildi, böylece onlara azap etti." Her iki ihtimalin birlikte kastedilmiş olması da muhtemeldir.

54) (Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Rablerinin ayetlerini yalanlamışlardı. Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik ve Firavun ailesini (denizde) boğduk. Hepsi de zalimlerler idiler.

Burada önceki benzetme olduğu gibi tekrarlanıyor. Çünkü iki varsayım benzerlik oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu ifade, daha önce yer alan, *"(Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin... gidişatı gibidir."* ifadesi, *"İşte bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir ve Allah'ın kul-*

lara zulmedici olmamasındandır." ifadesine ilişkin bir örnektir. Nitekim, *"(Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin... gidişatı gibidir... Hepsi de zalimler idiler."* ifadesi de, *"Bu... Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolayıdır."* ifadesine ilişkin bir örnektir.

Ne var ki, ikinci örneklendirmede yer alan, *"Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik."* ifadesinde bir tür ifade değişikliği örneği sergilenmiştir. Oysa birinci örneklendirmede bunun karşılığında, *"Allah da günahları yüzünden onları yakalayıverdi."* ifadesi yer almıştır ve ifade değişikliğine gidilmemiştir. Bunun izahı şu olsa gerektir: İkinci örneklendirmeden önce, yüce Allah'ın kullarına nimetler bahşettiği ve kulları kendi özelliklerini değiştirmedikçe Allah'ın o nimetleri değiştirmeyeceği ifade edilmişti. Bu, Rabbin kullar ile ilgili olarak sergilediği tavırdır. Bundan dolayı söz konusu kişilerin kulluk yolu üzerinde hareket etmeyen kimseler olarak nitelendirilmeleri gerekmiştir. Bu yüzden ikinci örneklendirmede bazı ifadelerin değiştiğini görüyoruz: *"Onlar da Rablerinin ayetlerini yalanlamışlardı."* Bunun birinci örneklendirmedeki karşılığı, *"Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi."* ifadesiydi. Bu yüzden bu ikinci örneklendirmede gaip sıygasından mütekellim sıygasına dönüş yapılıyor ve *"Biz de günahları yüzünden onları helâk ettik."* buyruluyor. Bununla, onların Rablerinin ve helâk edicilerinin Allah olduğuna işaret ediliyor. Bu arada mütekellim sıygasının kullanılması da, yüce Allah'ın büyüklüğünü ve makamının ululuğunu vurgulamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki: Allah'ın evrensel yasalar sistemi bazında kullandığı aracıları vardır; bunlar O'nun emri doğrultusunda hareket eder, iradesine göre iş görürler.

"Ve Firavun ailesini (denizde) boğduk." Burada meful, zahir isim olarak kullanılıyor, "Ve onları denizde boğduk" denilmiyor. Bunun amacı, zamirin hem Firavun ailesine, hem de onlardan önceki tüm topluluklara yönelik olduğu şeklindeki bir yanlış anlamaya meydan vermemektir.

"Hepsi de zalimler idiler." Yani ilâhî azabın kapsamına giren Kureyş kâfirlerinin, Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin tümü, Allah katında zalimler idiler. Bu, bir kişiyi zalim olmadığı sürece, Allah'ın nimetlerine karşılık O'nun ayetlerini inkâra yeltenmediği müddetçe şiddetli azabına çarptırmadığına, ona verdiği nimeti felâkete dönüştürmediğine ilişkin bir a-çıklama mahiyetindedir. Dolayısıyla O, ancak hak edenlere azap eder.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, Ali b. İbrahim'den, o da babasından, o da İbn Ebî Umeyr'den, o da Hüseyin b. Osman'dan ve o da Sümae'den şöyle rivayet eder: "İmam Ebu'l-Hasan'a (a.s) humusu sordum, buyurdu ki: İnsanlara fayda veren az veya çok şeyden humus verilir." [c.1, s.545]

Yine aynı eserde, Ali b. İbrahim'den, o babasından, o da Hammad b. İsa'dan, o da mezhebimize mensup bazı bilginlerden, onlar da Salih Kul'dan (İmam Musa Kâzım'dan) şöyle rivayet ederler: "Humus beş şeyden verilir: Ganimetlerden (kazançlardan), dalgıçlık yoluyla denizden çıkarılan değerli şeylerden, gömülerden, madenlerden ve tuzlalardan. Bunların her birinden humus alınır. Alınan bu pay, Allah'ın hak sahibi kıldığı gruplara dağıtılır. Geriye kalan beşte dörtlük miktar ise, savaşçılar ve malları elde edenler arasında pay edilir."

"Bunlar arasında humus altı pay hâlinde dağıtılır: Bir pay Allah'a, bir pay Peygamberi'ne, bir pay Peygamber'in yakın akrabasına, bir pay yetimlere, bir pay yoksullara ve bir pay da yolda kalmış olanlara. Allah'ın ve Peygamber'in payı miras olarak Peygamber'den sonraki emir sahiplerine (Ehlibeyt İmamları'na) verilir. Şu hâlde emir sahibinin üç payı vardır; ikisi miras olarak, birisi de Allah tarafından ayrılan pay olarak. Dolayısıyla emir sahibi humusun tamamının yarısını alır. Humusun ikinci yarısı da, Peygamber'in Ehlibeyti arasında pay edilir. Buna göre bir pay Ehlibeyt'in yetimlerine, bir pay yoksullarına ve bir pay da yolda kalmış olanlarına, Kitap ve Sünnet'e uygun olarak verilir. Verilen payın onların o yılki ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olması gerekir. Eğer ondan bir şey artakalırsa, valiye (yöneticiye) verilir. Eğer verilen miktar onların yıllık ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez veya eksik kalırsa, valinin yanında bulunan beytülmalden onların gereksinimlerini karşılaması gerekir. Artakalan valiye verildiğine göre, eksikliği de onun tamamlaması gerekir. Yüce Allah bu humusu onlara özgü kılmıştır, diğer insanların yoksullarına ve yolda kalmış olanlarına değil. Buna karşılık insanların sadakalarını onlara haram etmiştir. Bunda, onların Peygamber (s.a.a) ile olan akrabalıklarının saygınlığı gözetilmiştir. Allah, onları insanların ellerinin kirlerinden arındırmakla onurlandırmıştır. Kendi katından onlara yetecek bir özel gelir kaynağı öngörmüştür. Bu, onların ezilmelerine, yoksul düşmelerine karşı alınmış bir önlemdir. Ama onların kendi aralarında birbirlerine sadaka vermelerinin herhangi bir sakıncası yoktur."

"Allah'ın kendilerine humusu tahsis ettiği kimseler, Peygamberimizin (s.a.a) şu ayette sözü edilen yakın akrabalarıdır: *'Yakın aşiretini uyar.'* [Şuarâ, 214] Bunlar da, Abdumenafoğulları'nın erkekleri ve kadınlarıdır. Kureyş'in diğer oymaklarından ve diğer Arap boylarından kimse bu kapsama girmez. Humustan pay alma hususunda Haşimoğulları'nın köleleri de diğer Araplarla aynı konumdadırlar. Ama insanların onların kölelerine sadakalarını vermelerinin herhangi bir sakıncası yoktur; bu hususta onlarla diğer insanlar arasında bir fark yoktur."

"Annesi Haşimoğulları'na mensup olup babası Kureyş'in diğer bir oymağına mensup olan bir kimsenin sadaka alması caizdir. Fakat böyle bir kimse humustan pay alamaz. Çünkü yüce Allah, *'Onları babalarına nispet ederek çağırın.'* [Ahzâb, 5] buyurmuştur." [c.1, s.539]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Mehziyar'dan rivayet eder; der ki: Ali b. Raşid bana anlattı: İmam'ın huzuruna gittim ve dedim ki: "Bana bir görev verdin ve hakkını insanlardan almamı istedin. Ben de bunu seni sevenlere duyurdum. Dediler ki: 'İmam'ın hakkı nedir?' Ben, ne cevap vereceğimi bilemedim." İmam buyurdu ki: "Onların humus vermeleri gerekiyor." Dedim ki: "Nelerden vermeliler?" Buyurdu ki: "Eşyalarından ve gelirli arazilerinden." Dedim ki: "Ticaret yapan kimse, sanatkâr olan kimse de humus verir mi?" Buyurdu ki: "Eğer bu işleri onları yoksulluktan çıkarıp kazançlı konuma getirmişse, humus vermek zorundadırlar." [c.4, s.123]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zekeriya b. Malik el-Cu'fî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, *"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış olana aittir."* ayetinin anlamı soruldu. Buyurdu ki: "Humustan yüce Allah'a verilmesi gereken pay İmam'ındır; Peygamber'in payı da İmam'ındır; Peygamber'in akrabalarının payı da İmam'a verilir. Yetimlerden maksat, Ehlibeyt yetimleridir. Yoksullar da, Ehlibeyt yoksullarıdır. Yolda kalmış olanlardan maksat da, Ehlibeyt'in yolda kalanlarıdır. Bunların dışına çıkılıp diğer insanlara humustan pay ayrılmaz." [c.4, s.125]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İbrahim b. Ebi'l-Bilad İmam'a, "Sana hiç zekât farz oldu

mu?" diye sordu. Buyurdu ki: "Hayır; ama bazen fazla malımız olur, biz de onu veririz." Bu arada, *"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına... aittir."* ayeti çerçevesinde, "Allah için ayrılan payı kim alır?" şeklinde bir soru soruldu. Buyurdu ki: "Allah'ın payı Resul'ündür, Resul için olan da İmam'a yetişir." Biri şöyle bir soru yöneltti: "Bir grup diğerinden fazla, bir grup da diğerinden az olursa, nasıl pay etmek gerekir?" Buyurdu ki: "Bu, İmam'ın yetkisi dâhilindedir." Dediler ki: "Peygamber (s.a.a) nasıl yapıyordu?" Buyurdu ki: "Nasıl uygun görüyorduysa, öyle pay ediyordu. İmam da öyle yapabilir." [c.4, s.126, hadis: 4]

Ben derim ki: Humusun Allah'a, Peygamberi'ne (s.a.a), onun Ehlibeyti'nden gelen İmam'a, akrabalarının yetimlerine, yoksullarına ve yolda kalmış olanlarına verilmesi gerektiğine ve diğer insanlara bundan pay ayrılmayacağına ilişkin olarak Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen hadisler mütevatir düzeyindedir. Bu hadislerde de belirtildiği gibi, humus altı kısma ayrılır ve sadece savaş ganimetleriyle ilgili bir hüküm değildir; bilakis kazançlar, gömüler, dalgıçlık yoluyla denizden çıkarılan değerli şeyler, madenler ve tuzlalar gibi sözlük anlamıyla ganimet sözcüğünün kapsamına giren her şey için geçerlidir. Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetlerde -daha önce işaret edildiği gibi- zekât ve sadaka almaları haram kılındığı için humusun Allah tarafından Ehlibeyt'e bahşedilen bir tahsisat olduğu belirtilmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, İbn Ebî Şeybe'nin ve başka bir kanaldan İbn Münzir'in İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Necde el-Harurî, bir grubu kendisine (İbn Abbas'a) göndererek yüce Allah'ın ayette sözünü ettiği akrabaların payını sordu. İbn Abbas ona şöyle yazdı: 'Biz, ayette işaret edilen akrabaların biz olduğumuza inanırdık. Ama kavmimiz bizim hakkımızda bunu kabul etmedi.' Dediler ki: 'O, sana göre bu payın kimlere ait olduğunu öğrenmek istiyor.' İbn Abbas (r.a) dedi ki: Bu pay, Peygamber'in (s.a.v) akrabaları içindir. Peygamber (s.a.v) bunu onlar arasında paylaştırmıştı. Ömer, bundan bize bir miktar sundu. Fakat bu, bizim hakkımızdan çok azdı. Bu yüzden verdiği miktarı geri gönderdik ve kabul etmedik. Ömer, Ehlibeyt'ten evlenecek olanlara yardım etmeyi, borcu olanlarının borçlarını ödemeyi ve fakirlerine malî yardımda bulunmayı önerdi; ancak bundan fazlasını vermeye yanaşmadı."

Ben derim ki: Rivayette geçen "Dediler ki: O, sana göre bu payın kimlere ait olduğunu öğrenmek istiyor." sözünün anlamı şudur: Necde el-Harurî'nin İbn Abbas'a gönderdiği kişiler dediler ki: Necde, senin humusu kimler için tahsis edilmiş bir hak olarak gördüğünü öğrenmek istiyor. Yani humusun kimlere verileceği hususunda senin fetvanı öğrenmek istiyor.

İbn Abbas'ın, "Bu pay, Peygamber'in (s.a.v) akrabaları içindir. Peygamber (s.a.v) bunu onlar arasında paylaştırmıştı." şeklindeki sözüne gelince; öyle anlaşılıyor ki, İbn Abbas, ayette geçen "zi'l-kurba" deyimini, (genel anlamda) Hz. Peygamber'in (s.a.a) akrabaları şeklinde yorumlamıştır. Buna karşılık yukarıda Ehlibeyt İmamları'ndan aktardığımız rivayetlerin zahiri, onların bu deyimi, "Ehlibeyt'ten olan İmam" şeklinde yorumladıklarını göstermektedir. Ayetin zahiri de, tekil lafız kullanmış olması hasebiyle bu yorumu desteklemektedir.

Aynı eserde, İbn Münzir'in Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan şöyle aktardığı yazılır: İmam Ali'ye (r.a) sordum: "Ey Müminlerin Emiri, Ebu Bekir ve Ömer sizin humustan olan payınızı nasıl ayırırlardı?" Buyurdu ki: "Ebu Bekir zamanında humus yoktu. Ömer ise, her humustan bizim payımızı bana verirdi. Derken Şuş ve Cündinişabur'un humusu gündeme geldi. O sırada ben de Ömer'in yanında bulunuyordum. Dedi ki: 'Bu, siz Ey Ehlibeyt'in humustan olan payınızdır. Ama bazı Müslümanların durumu iyi değildir; şiddetli ihtiyaç içindedirler.' Ben, 'Evet, olabilir.' dedim. Bu sırada Abbas b. Abdulmuttalib yerinden fırladı ve dedi ki: 'Bize ait olandan verme.' Dedim ki: 'Biz, Müslümanların en şefkatlileri değil miyiz? Ayrıca Müminlerin Emiri (Ömer) de aracı olmuştur.' Bunun üzerine Ömer onu aldı. Allah'a yemin ederim ki, biz onu almadık. Osman'ın yönetimi sırasında da humusu alma imkânına kavuşmadım."

Sonra Ali (r.a) sözlerini şöyle sürdürdü: "Allah, Peygamber'ine sadakayı haram kıldı; onun yerine ona humustan bir pay verdi. Sadakayı Ehlibeyti'ne de haram kıldı, ama ümmetine değil. Böylece onlara da haram kıldığı sadakaya karşılık Peygamberi'yle birlikte humustan bir pay ayırdı."

Yine aynı eserde, İbn Ebî Hatem'in İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği kaydedilir: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "İnsanların ellerinin kirini (sadakayı) size (Ehlibeyt) yasakladım. Humustaki beşte birlik pay, sizin ihtiyaçlarınızı karşılar veya size yeter."

Ben derim ki: Bu rivayet, Ehlibeyt'in payının sadece Hz. Peygamber'in (s.a.a) akrabalarına ayrılan payla sınırlı olması esasına dayanıyor.

Aynı eserde şöyle geçer: İbn Ebî Şeybe, Cübeyr b. Mut'im'den (r.a) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) akrabaların payını Haşimoğulları'na ve Muttaliboğulları'na dağıttı. Ben ve Osman b. Affan Peygamberimizin yanına gittik ve dedik ki: 'Ya Resulallah, Haşimoğulları'ndan kardeşlerinin üstünlüğü inkâr edilemez. Bu da senin onlar arasındaki yerinden kaynaklanmaktadır. Fakat görüyoruz ki, Muttaliboğulları'ndan olan kardeşlerimize vermişsin, bize vermemişsin. Biz ve onlar sana soyca yakın olmak bakımından aynı düzeyde değil miyiz?' Buyurdu ki: Onlar cahiliyede de, İslâm'da da bizden hiç ayrılmadılar."

Aynı eserde, İbn Mürdeveyh'in Zeyd b. Erkam'dan (r.a) şöyle rivayet ettiği yazılır: "Âl-i Muhammed (Hz. Muhammed'in Ehlibeyti), kendilerine humus verilen kimselerdir: Ali'nin çocukları, Abbas'ın çocukları, Cafer'in çocukları ve Akil'in çocukları."

Ben derim ki: Bu hususla ilgili olarak Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan birçok rivayet vardır. Humusla ilgili Peygamber'in (s.a.a) yaklaşımını aktaran rivayetler arasında, kiminde dört paya ayırdığı, kiminde beş paya ayırdığı belirtilmek suretiyle ihtilâf vardır.

Fakat bu rivayetlerin tümünde üzerinde birleşilen bir husus vardır; o da, Peygamberimizin (s.a.a) humustan akrabalarına pay ayırdığı ve humus ayetindeki "zi'l-kurba"dan kastedilenin onlar olduğudur. Ancak Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetlerde "zi'l-kurba" daha dar bir anlamda açıklanmıştır.

Ehlisünnet kanallarından gelen rivayetlerin bir diğer ortak noktası, Peygamberimizin (s.a.a) yaşadığı sürece humusu Muttaliboğulları arasında dağıttığıdır. Fakat bu taksimat, üç halife zamanında kesiliyor. Sonra uygulama onlardan sonra da bu şekilde devam ediyor.

Bu rivayetlerin bir diğer ortak noktası, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetlerin tersine, humusun yalnızca savaş ganimetlerine özgü oluşu ve sözlük anlamı itibariyle ganimet denilen her şeyi kapsamayışıdır.

Tefsir bilimi açısından bu ayetle ilgili olarak söyleyeceklerimiz bundan ibarettir. Bir de meselenin kelâmî ve fıkhî boyutları vardır ki, konumuzun dışındadır. Humusun İslâm toplumu üzerindeki etkinliğiy-

le birlikte gündeme gelen, işin bir de sosyolojik ve hukuksal boyutu vardır. Zekât konusunu işlerken, meselenin bu boyutu üzerinde detaylı açıklamalara yer vereceğiz.

Geriye rivayetlerin içerdiği şu değerlendirme kalıyor: Yüce Allah humus hükmünü koymakla Peygamber'in (s.a.a) Ehlibeyti'ne ve ailesine değer vermek, onları onurlandırmak, onları insanların mallarının kirlerini almaktan yükseltmek istemiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu anlam, yüce Allah'ın zekât ayeti kapsamında Peygamberimize yönelttiği şu hitaptan çıkarılmıştır: *"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin. Ve onlara dua et. Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır."* (Tevbe, 103) Bilindiği gibi temizlik ve arıtma, ancak kirin ve pasağın olduğu şeylerle ilgili olarak gündeme gelen kavramlardır. Buna karşılık humus ayetinde buna ilişkin bir işaret yoktur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Abdurrezzak ve İbn Cerir'in Urve b. Zübeyr'den şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Resulullah'a (s.a.v) Kur'ân ayetlerinin birinde savaş emri verildi. Peygamberimizin bizzat katıldığı ilk savaş, Bedir Savaşı'ydı. O gün müşriklerin başında Utbe b. Rebia b. Abduşşems bulunuyordu. Cuma günü Bedir'de iki ordu karşılaştı. Ramazan ayının on yedinci veya on altıncı günüydü. Peygamber'in (s.a.v) ashabı üç yüz küsur kişiden ibaretti. Müşriklerse dokuz yüz ila bin kişi arasında bir ordu oluşturmuşlardı. O gün, furkan günüydü; Allah'ın hak ile batılı birbirinden ayırdığı gündü. O gün ilk olarak öldürülen kimse, ensardan Amr adında bir adamın azatlısı Mehca idi. Allah o gün müşrikleri yenilgiye uğrattı. Yetmişten fazla müşrik öldürüldü. Bir o kadarı da tutsak alındı."

Aynı eserde, İbn Mürdeveyh'in Ali b. Ebu Talib'ten (r.a) şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Furkan gecesi, ertesi sabahı iki ordunun karşılaştığı cuma gecesidir. O gecenin sabahı cuma günüydü ve ramazanın on yedisiydi."

Ben derim ki: Benzeri bir rivayet de, İbn Cerir kanalıyla Hasan b. Ali'den; İbn Ebî Şeybe kanalıyla Cafer'den, o da babasından; yine onun kanalıyla Ebu Bekir'den, o da Abdurrahman b. Hişam'dan rivayet edilmiştir. Yine onun aracılığıyla benzeri bir rivayet de, Amir b. Rebia el-Bedrî'den aktarılmıştır; fakat bu rivayette Bedir gününün ramazan ayının on yedisinin pazartesi gününe denk geldiği belirtiliyor.

Ehlibeyt İmamları'ndan gelen bazı rivayetlerde ramazan ayının on dokuzuncu günü için "iki topluluğun karşılaştığı gün" ifadesi kullanılmıştır. Çünkü Ehlibeyt'ten gelen rivayetlerde ramazanın on dokuzuncu gecesi Kadir Gecesi olarak belirtilmiştir. Fakat bu, ayrı bir meseledir ve ayette geçen, *"iki topluluğun birbiriyle karşılaştığı gün olan hak ile batılın ayrıldığı gün"* ifadesinden kastedilen bu değildir. Örneğin Ayyâşî, tefsirinde İshak b. Ammar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ramazan ayının on dokuzunda iki topluluk karşılaşır." Dedim ki: "İki topluluk karşılaşır, ifadesinin anlamı nedir?" Buyurdu ki: "O gün Allah'ın öne almayı veya ertelemeyi dilediği, irade ettiği ve hükme bağladığı şeyler bir araya gelir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Yahya kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Kervan da sizden daha aşağıda idi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ebu Süfyan ve arkadaşları kastediliyor."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"böyle yaptı ki, helâk olan açık bir delille helâk olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Yani, savaşta ölmeyip geride kalan kimse, kendisine zafer verenin Allah olduğunu bilsin diye."

ed-Dürrü'l-Mensûr'da, *"(Onlarla) karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu..."* ayetiyle ilgili olarak İbn Ebî Şeybe, İbn Cerir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh'in İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Bedir günü müşrikler bize o kadar az gösterildi ki, yanımda bulunan birine, 'Sence bunlar yetmiş kişi var mıdırlar?' diye sordum; o da bana, 'Hayır, yüz kişi kadar vardırlar.' dedi."

Aynı eserde, *"Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman..."* ayetiyle ilgili olarak Hâkim'in sahih olduğunu belirterek Ebu Musa'dan (r.a) şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Resulullah (s.a.v) savaşta nara atmaktan hoşlanmazdı."

Yine aynı eserde, İbn Ebî Şeybe'nin Numan b. Mukarrin'den (r.a) şöyle rivayet ettiği aktarılır: "Resulullah (s.a.v) savaşa çıktığı zaman günün başında ve sonunda savaşmazdı. Güneşin iyice yükselip göğü ortalamasını, rüzgârların esmesini ve zaferin inmesini beklerdi."

el-Burhan adlı tefsirde, *"Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi..."* ayetiyle ilgili olarak müellif kendi rivayet zinciriyle Yahya b. Hasan b. Furat'tan şöyle rivayet eder: Bize Ebu'l-Mukaddem Sa'lebe

b. Zeyd el-Ensarî anlattı; dedi ki: Cabir b. Abdullah b. Haram el-Ensarî'den şöyle dediğini duydum:

"İblis dört kişinin kılığına girmiştir: Bedir günü Suraka b. Malik b. Cu'şum el-Müdlicî'nin kılığına girdi ve Kureyş'e şunları söyledi: *'Bugün insanlardan size galip gelecek yoktur. Ben de sizin komşunuzum (yardımcınızım).'* Fakat iki ordu birbirine görününce, topukları üzerinde gerisin geri gidip uzaklaştı ve *'Ben sizden uzağım.'* dedi."

"Akabe Biati'nin gerçekleştiği gece Münebbih b. Haccac kılığına girdi ve şöyle seslendi: 'Muhammed ve Sabiîler Akabe'de toplantı yapıyorlar, onları yakalayın.' O zaman Resulullah (s.a.a) ensara şöyle söyledi: Korkmayın; çünkü onun sesini ondan başka kimse duymaz."

"Kureyşlilerin Daru'n-Nedve'de toplantı düzenledikleri sırada Necdli bir yaşlı adam kılığına girdi ve onlara birtakım fikirler verdi. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir.*"

"Resulullah'ın (s.a.a) vefat ettiği gün de Muğire b. Şube'nin kılığına girdi ve şunları söyledi: Ey insanlar, Kisralığa (İran Şahlığı) ve Sezarlığa (Roma İmparatorluğu) izin vermeyin. Yönetimi herkese açık tutun. Sadece bir hanedanla sınırlı tutmayın. Sakın iktidarı Haşimoğulları'na vermeyin. Aksi takdirde hamile kadınların doğurmalarını beklemek zorunda kalırsınız."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Anlatıldığına göre, iki ordu karşı karşıya geldiği zaman İblis, müşriklerin safları arasında bulunuyordu. Hâris b. Hişam onun elinden tutmuştu. Fakat o, bu sırada topukları üzerinde gerisin geri gitmeye başladı. Hâris b. Hişam ona seslendi: 'Ey Süraka, nereye gidiyorsun? Böyle bir durumda bizden desteğini çekiyor musun?' İblis ona şu karşılığı verdi: 'Ben sizin göremediklerinizi görüyorum.' Hâris şöyle dedi: 'Allah'a andolsun ki, bir avuç Yesribliden başka bir şey görmüyoruz.' İblis, Hâris'i göğsünden iterek oradan uzaklaştı. Böylece Kureyş ordusu hezimete uğradı."

"Mekke'ye geldiklerinde, 'İnsanların paniğe kapılıp yenilmelerine Suraka sebep oldu.' dediler. Suraka bunları duydu. Bunun üzerine şunları söyledi: 'Allah'a yemin ederim ki, sizin harekete geçtiğinizden ha-

berim yoktu. Yenildiğinizi duyuncaya kadar böyle bir olayı haber almamıştım.' Dediler ki: 'Sen falan gün bize geldin.' Bunun üzerine Suraka bundan haberinin olmadığına dair yemin etti. Derken Müslüman olunca, bunun Şeytan olduğunu anladılar."

Bu rivayet, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan da (selâm olsun onlara) aktarılmıştır.

Ben derim ki: Benzeri bir rivayeti de İbn Şehraşub, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (selâm olsun onlara) aktarmıştır.[1] Bu iki rivayetin içeriğiyle örtüşen birçok hadis de, Ehlisünnet kanallarıyla İbn Abbas'tan ve başkalarından aktarılmıştır.

Daha önce, bazı müfessirlerin bunu imkânsız gördüklerinden, bu tür rivayetleri zayıf kabul ettiklerinden söz etmiştik. Oysa bu rivayetlerde olabilecek bir şeyden söz ediliyor, imkânsız bir şeyden değil. Bir şeyi kuru kuruya imkânsız görmek, ilmî araştırmalara temel oluşturamaz. "Berzahî temessüller (misalî özümlemeler)" denen bu tür kılığa girmeler, öyle az rastlanan bir şey değildir. Dolayısıyla böyle bir şeyi temelden inkâr etmekte ısrarcı olmanın anlamı yoktur. İspat için de fazla ısrarlı olmamak lâzımdır. Şu kadarı var ki, ayetin zahiri, inkârdan çok ispata yakındır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Hani Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi..."* diye başlayan iki ayetle ilgili olarak şöyle denir: İbn Ebî Hatem, İbn İshak'tan şöyle rivayet eder: "*'Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar...'* ifadesiyle kastedilenler, Kureyş'le birlikte savaşa gelen bazı kimselerdir. Bunları, babaları hapsedip Medine'ye hicret etmelerine engel olmuşlardı. İçlerinde kuşku olduğu hâlde savaşa gelmişlerdi. Peygamber'in (s.a.v) ashabının sayısal olarak az olduklarını gördüklerinde, 'Bunları dinleri aldatmıştır. Sayıları çok az olduğu hâlde kendilerinden katbekat fazla olan bir düşmana karşı gelmişlerdir.' demişlerdi."

"Bunlar, Kureyş'ten bir gruptu. İsimleri de şöyledir: Kays b. Velid b. Muğire, Mahzumoğulları'ndan Ebu Kays b. Fakih b. Muğire, Hâris b. Zem'a, Ali b. Ümeyye b. Halef, Asi b. Münebbih."

Ben derim ki: Bu rivayet ve isimlendirmeler bir açıdan, *"kalplerinde hastalık bulunanlar"* ifadesiyle örtüşüyor. Bazı tefsirlerde, *"Bunları dinleri aldatmış."* diyenlerin, Medine halkından münafıklar ile kalp-

---

1- [el-Menakıb, c.1, s.188]

lerinde hastalık bulunanlar oldukları belirtiliyor. Buna göre adı geçen kimseler, Peygamber'le (s.a.a) birlikte savaşa çıkmamışlardı. Ancak ayetin akışı, onların savaşa katıldıklarını ve bu sözleri iki ordunun karşılaştığı sırada söylediklerini göstermektedir. Bu yüzden söz konusu değerlendirmeyi isabetli bulmuyoruz.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da Taberanî'nin el-Evset'inden aktarılan Ebu Hüreyre'nin rivayetinde ise şöyle deniyor: "Utbe b. Rebia ve bazı müşrikler, Bedir günü Müslümanları kastederek, *'Bunları dinleri aldatmış.'* dediler. Bunun üzerine yüce Allah, *'Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış.' diyorlardı.'* ayetini indirdi." Fakat bu rivayet, ayetin zahiriyle hiçbir şekilde örtüşmüyor. Çünkü Kur'ân, müşrikleri münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar olarak isimlendirmez.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Ali el-Mahmudî'den, o da babasından, merfu olarak, *"Yüzlerine ve arkalarına vuruyorlardı."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Arkalarından maksat, onların makatlarıdır. Yüce Allah kerimdir, böyle şeylerin isimlerini sarahaten kullanmaz, kinayeli olarak işaret eder."

Tefsir-i Safî'de, el-Kâfî'den naklen İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yüce Allah, peygamberlerinden birini kavmine elçi olarak gönderdi ve ona kavmine şunları söylemesini vahyetti: Bana itaat hâlinde olup da bu hâl üzereyken bolluk ve bereket içinde yaşayan hiçbir yerleşim biriminin halkı ve hiçbir insan topluluğu yoktur ki, sevdiğim hâllerini sevmediğim hâl ile değiştirsinler de, ben de onların sevdikleri durumu hoşlanmadıkları durumla değiştirmeyeyim. Bana isyan hâlinde olup da bu hâl üzereyken sıkıntılı bir hayat yaşayan hiçbir yerleşim biriminin halkı ve hiçbir aile yoktur ki, hoşlanmadığım hâllerini sevdiğim hâl ile değiştirsinler de, ben de onların hoşlanmadıkları durumu sevdikleri durumla değiştirmeyeyim."

Yine aynı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: Babam söylerdi: "Allah, kesin ve değişmez bir hüküm vermiştir: Kuluna verdiği bir nimeti, o kul günah işleyip cezayı hak etmedikçe alıp götürmez."

AYETLERİN MEALİ

55- Allah katında canlıların en kötüsü, kâfir olanlardır; artık onlar iman etmezler.

56- Onlar, kâfirlerden kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir.

57- Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındakileri dağıt.

58- Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez.

59- İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar; onlar bizi aciz bırakamazlar.

60- Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

61- Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Şüphesiz, O işitendir, bilendir.

62- Eğer sana hile yapmak isterlerse, şüphesiz, Allah sana yeter. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi.

63- Ve onların kalplerini birleştirdi. Sen yeryüzünde olan her şeyi harcasaydın, yine onların gönüllerini birleştiremez-

din; fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Şüphesiz, O üstündür, hikmet sahibidir.

64- Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.

65- Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

66- Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler; eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Savaş, barış, antlaşmalar ve antlaşmaların bozulması ile ilgili birtakım hükümler ve ilkeler açıklanmaktadır. Ayetlerin giriş kısmı, Medine ve çevresinde yaşayan Yahudilere uyarlanabilecek mahiyettedir. Hz. Peygamber (s.a.a) Medine'ye hicret ettikten sonra, kendisine zarar verici bir davranışta bulunmamaları, ihanet etmemeleri, ona karşı herhangi bir düşmanla işbirliği yapmaları, buna karşılık inançlarını güven içinde yaşamaları, can ve mal güvenliklerinin sağlanması karşılığında onlarla bir antlaşma imzalamıştı. Fakat Yahudiler, antlaşmanın imzalanmasından sonra onu birkaç kere ihlâl ettiler. Bunun üzerine yüce Allah, Peygamber'ine onlarla savaşmasını emretti. Ve neticede olanlar oldu. İnşaallah önümüzdeki rivayetler bölümünde, onlarla ilgili bazı bilgileri aktaracağız.

Buna bakılırsa, baştaki ilk dört ayet, öncesinde yer alan ayetlerle birlikte inmemiştir, onlarla bağlantılı da değildir. Bunu, ayetlerin akışından da anlayabiliriz. Diğer yedi ayetin, öncesindeki dört ayetle ve onlardan önceki ayetlerle bağlantısı ise, o kadar net değildir.

55) Allah katında canlıların en kötüsü, kâfir olanlardır; artık onlar iman etmezler.

Ayet, kâfirlerin bütün canlı varlıklar içinde en kötü kimseler olduklarını vurgulamaya yöneliktir. Bundan en küçük bir kuşku duyulmamalıdır. Zira bu hükmün *"Allah katında"* ifadesiyle kayıtlandırıl-

mış olması, buna delâlet etmektedir. Çünkü *"Allah katında"* demek, "Allah'ın hükmünde" demektir. Yüce Allah'ın karara bağladığı bir hükümde ise, yanlış olma ihtimali yoktur. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbim şaşırmaz ve unutmaz."* (Tâhâ, 52)

Onlarla ilgili açıklamanın bu kısmı, Allah katında canlıların en kötüleri oldukları belirtilerek başlıyor. Çünkü açıklamanın ana konusu, onlardan sakınmak ve onları defetmektir. Kendisinden hiçbir hayır umulmayan bir kötülüğün bertaraf edilmesinin gerekliliği, tabiatlara yerleştirilmiş bir hükümdür. Bunun için hangi yöntem gerekiyorsa ve hangi imkânlar kullanılabiliyorsa, seferber edilmelidir. Dolayısıyla yüce Allah'ın ileride onlarla ilgili olarak Peygamber'ine yönelteceği, *"Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındaki destekçilerini dağıt."* şeklindeki emir ile, açıklamaya onların canlıların en kötüleri oldukları şeklindeki bir ifadeyle başlanması arasında tam bir uyum vardır.

"...kâfir olanlardır" ifadesinin ardından, *"artık onlar iman etmezler."* ifadesine yer veriliyor. İfadenin başında "fa" edatı yer alıyor. Bunun amacı, başta belirtilen niteliklerine ayrıntı ve detay kazandırmaktır. Demek isteniyor ki, onların kâfir olma niteliklerinin bir devamı da, iman etmiyor olmalarıdır. İman etmeme durumu, ancak küfrün insan nefsinde sökülmeyecek şekilde kök salması durumunda küfür niteliğinin bir ayrıntısı olabilir. Artık böyle bir durumda söz konusu insanın içindeki küfür düşüncesinin silinmesi, böyle bir kalbe imanın girmesi beklenemez. Çünkü iman ile küfür arasında uzlaşmazlık, zıtlık vardır.

Buradan da anlaşılıyor ki, *"...kâfir olanlardır"* ifadesinden kastedilenler, küfür üzere sabit olan, hiçbir şekilde küfürden vazgeçmeyen kimselerdir. Bu açıdan üzerinde durduğumuz ayetle daha önce incelediğimiz, *"Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi; onlara işittirseydi de, yine aldırmayarak dönerlerdi."* (Enfâl, 22-23) ayetleriyle benzerlik arz etmektedir.

Kaldı ki her iki ayet, Allah katında kötü oluşun, canlılardan belli bir gruba özgü kılındığına delâlet etmektedir. Bu ayetlerin ilki, bununla kesinlikle iman etmeyecek kimselerin kastedildiğini göstermektedir. Bu da gösteriyor ki, ikinci ayetteki *"...kâfir olanlardır; artık onlar iman etmezler."* ifadesiyle, küfürleri üzere sabit olanlar ve küfürleri hiçbir şekilde ortadan kalkmayan kimseler kastedilmiştir.

56) Onlar, kâfirlerden kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir.

Önceki ayette sözü edilen kâfirlere ilişkin, atf-ı beyan veya bedel türünden bir açıklamadır. Buna göre, ayetin orijinalinde geçen "minhum" ifadesindeki "min" edatı, kısmîlik anlamını ifade etmektedir. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Onlar, kâfirler arasından kendileriyle antlaşma yaptığın kimselerdir." "Min" edatının cümle içinde fonksiyonsuz fazlalık olması ve "Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın kimselerdir." şeklinde bir anlamın ortaya çıkması veya "maa=birlikte" anlamında olması ve "Onlar, kendileriyle birlikte antlaşma yaptığın kimselerdir." şeklinde bir anlamın ortaya çıkması ihtimaline gelince; bu, oldukça zayıf ve itina edilmeyecek bir ihtimaldir.

Ayette geçen *"her defasında"* ifadesinden maksat, onlarla yapılan her antlaşmadır. Yani, sen onlarla antlaşma imzaladığın her seferinde onlar antlaşmalarını bozuyorlar. Antlaşmayı bozma hususunda Allah'tan korkmuyorlar; ya da sizden çekinmiyorlar, sizinle yaptıkları antlaşmayı bozmaktan korkmuyorlar. Bu ayet, onların birkaç kez antlaşmalarını bozduklarını göstermektedir.

57) Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındakileri dağıt.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde müellif şöyle diyor: "Sekaf; hızla ulaşmak ve yakalamak demektir. Teşrid; perişan bir hâlde dağıtmak anlamına gelir." (Alıntı sona erdi.) "Fe imma teskafennehum." ifadesinin aslı "in teskafhum"dur. Tekit edatı olan "ma", şart edatı olan "in"e eklenmiş ki, tekit bildiren "nun" harfinin şart ifadesinde yer alması sahih olsun. Böylece şart kalıbında sunulmuş bir tekit cümlesiyle karşı karşıyayız. "Onlar ile arkalarındakileri dağıtmak"tan maksat, onlara karşı şiddet ve ibret verici cezalar uygulayarak geride kalanların ibret almalarını sağlamak, kalplerine korku ve panik salmak ve böylece onları dağıtmak, kararlılıklarını sarsmak, irade birliklerini parçalamak, Müslümanlara karşı savaşma ve hakkı geçersiz kılma yönündeki plânlarını bozmaktır.

Buna göre, *"belki öğüt alırlar diye"* ifadesi, antlaşmaları bozmanın, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanın ve hakka karşı mücadele etmenin ne denli kötü sonuçlar doğurduğunu, nasıl insanı uğursuz bir a-

kıbetle yüz yüze getirdiğini düşünüp anlamalarına yönelik bir beklentiyi dile getirmektedir. Çünkü Allah, fasıklar topluluğunu başarıya ulaştırmaz, amaçlarının gerçekleşmesine izin vermez ve çünkü Allah, hainlerin plânlarını bozar, tuzaklarını onların başlarına geçirir.

58) Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, "hıyanet"; karşılıklı olarak bağlı kalınacağına ilişkin güvence verilen antlaşmayı bozmak demektir. Bu, antlaşma ve sözleşmelerle ilgili hainliğin anlamıdır. Fakat hıyanetin genel anlamı şöyledir: Antlaşma veya emanet bağlamında kesin olarak üzerinde görüş birliği sağlanan hakkı çiğnemek. "Nebz"; atmak demektir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Onlar ise bunu arkalarına atıp terk ettiler (kulak ardı ettiler)."* (Âl-i İmrân, 187) "Seva"; eşitlik ve adalet anlamına gelir.

"...korkarsan" ifadesi, bundan önceki ayette geçen *"onları ele geçirirsen"* ifadesine benziyor. Korkunun anlamı; sakınılması, çekinilmesi gereken bir şeyin meydana geldiğini gösteren belirtilerin ortaya çıkmasıdır. *"Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez."* ifadesi, *"eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at."* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Kendileriyle antlaşma imzaladığın bir kavmin sana hıyanet etmesinden ve antlaşmayı bozmasından korkarsan ve buna ilişkin belirtiler baş gösterirse, antlaşmalarını üzerlerine at ve antlaşmayı bozduğunu onlara bildir ki, sen ve onlar antlaşmayı bozma noktasında eşit konumda olasınız veya adalet üzere hareket etmiş olasın. Çünkü misli ve aynısıyla karşılık vermek, adaletin bir gereğidir. Eğer antlaşmayı bozduğunu onlara bildirmeden savaş açacak olursan, bunun anlamı hıyanet olur. Allah da hainleri sevmez.

Tefsirini sunduğumuz son iki ayet, özet olarak antlaşmalarını bozan veya bozacaklarından endişe edilen kâfirlerle savaşmaya ilişkin iki ilâhî ilke içermektedirler. Şöyle ki: Şayet kendileriyle antlaşma imzalanan kâfirler her defasında antlaşmalarını bozuyorlarsa, Müslümanların (ulü'l-emirden olan) yöneticisinin onlarla savaşması ve onlara karşı sert önlemler alması gerekmektedir. Eğer antlaşmayı bozup

ihanet edeceklerinden korkuluyorsa, antlaşmalarına güvenilmiyorsa, önce antlaşmanın feshedildiği kendilerine bildirilir, sonra kendilerine savaş ilân edilir. Antlaşmanın feshedildiği bildirilmeden savaş ilân edilmez. Aksi takdirde, bunun anlamı hıyanet olur. Ama eğer kendileriyle antlaşma imzalanan kâfirler antlaşmalarına bağlı kalıyorlarsa ve hıyanet edeceklerinden de endişe edilmiyorsa, antlaşmaya bağlı kalmak ve bu antlaşmayla doğan haklarına saygı göstermek gerekir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün."* (Tevbe, 4), *"(Yaptığınız) akitleri yerine getirin."* (Mâide, 1)

59) İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar; onlar bizi aciz bırakamazlar.

Meşhur kıraat, "tehsebenne" şeklindedir. Yani hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir ve amaç onun gönlünü hoş tutmak, kalbini güçlendirmektir. [Buna göre de ayetin anlamı şöyledir: *"İnkâr edenlerin yakayı kurtardıklarını sanma..."*] Tıpkı birkaç ayet sonra, yine bu maksatla Peygamberimize (s.a.a) yöneltilen şu hitap gibi: *"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah yeter."* Yine, bu ayetten hemen sonra müminleri savaşa teşvik etmesi için ona yöneltilen şu hitap gibi: *"Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et."*

"Sebak"; bir şeyin kendisine yetişmek isteyeni geçip geride bırakması demektir. "İ'caz" ise, acizlik durumunu meydana getirmek, aciz bırakmak anlamına gelir. *"Onlar bizi aciz bırakamazlar."* ifadesi, *"sanma/sanmasınlar"* ifadesinin gerekçeli açıklaması konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Ey Peygamber, inkâr edenlerin yakalarını bizden kurtardıklarını sanma; onları bir daha yakalayamayacağımızı düşünme. Çünkü onlar Allah'ı aciz bırakamazlar. O'nun her şeye gücü yeter.

60) Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.

"İ'dad"; başka bir şeyi elde etmek için bir şeyi hazırlamak ve amaçlanan şeyin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan şeyleri oluşturmak

demektir. Ateş tutuşturmak için odun ve yakıt hazırlamak, yemek pişirmek için de ateş tutuşturmak gibi. "Kuvvet"; herhangi bir işin yapılmasını sağlayan her şey demektir; savaş özelinde ise, savaşın devamını ve savunmayı mümkün kılan çeşitli silâhlar, eğitim görmüş askerler ve bunların işe yaraması için gerekli savaş bilgileri ve taktikleri demektir. "Ribat"; "rabt=bağlamak" ifadesinin mübalağa kipidir; "akt=düğümlemek"ten daha hafiftir. Araplar, "rebetahu, yerbutuhu, rebtan ve rabetehu, yurabitihu, murabeteten ve ribaten" derler. Bunların tümü aynı anlama gelir. Fakat "ribat" kelimesi, "rabt" kelimesinden daha vurguludur. "Hayl"; at demektir. "İrhab"; korkutmaya yakın bir anlam ifade eder.

"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihat için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın." ifadesi, müminlere yönelik, ellerinden geldiğince savaşa hazırlıklı olmalarına ilişkin genel bir emirdir. Mevcut veya muhtemel bir düşmana karşı ihtiyaç duyulacak donanımları şimdiden hazırlamaları emrediliyor. Çünkü insanlık âlemi, karakterleri farklı, düşünceleri zıt bireylerin ve kavimlerin birleşmesinden meydana gelir. Bir topluluk, kendi çıkarlarını temin edecek bir yasa sistemi etrafında birleştiğinde, bir başka topluluk ortaya çıkar ve o topluluğun çıkarlarıyla çelişen, yasaları ve geleneklerine ters düşen bir tutum ve davranış içinde olur. Bu iki topluluk bir süreliğine bir arada yaşasalar da, çok geçmeden aralarında ihtilâflar, anlaşmazlıklar baş gösterir. Sonuçta baskılar, bastırmalar kaçınılmaz hâle gelir.

Yıkıcı savaşlar ve bu savaşlara yol açan görüş ayrılıkları, insan toplulukları için kaçınılmaz bir durumdur. Özellikle şu gördüğümüz topluluklar açısından bunun kaçınılmazlığı daha belirgindir. Bunun bir kanıtı da, insanın yaratılışı itibariyle, ancak savunma amaçlı eylemlerde kullanılabilecek öfke ve bedensel şiddet olgularının yanı sıra bastırma ve galebe çalma yönünde işleyen düşünme kabiliyetiyle donatılmış olmasıdır. O hâlde İslâm toplumunun her zaman bir düşman saldırısına maruz kalabileceğini varsayarak elinden geldiğince kuvvet bulundurması ve savaş atları hazırlaması fıtrî bir gerekliliktir.

Yüce Allah, İslâm toplumuna dosdoğru din olan fıtrat dinini indirmekle onlar için insanî bir yönetim şekli öngörmüştür. Bu yönetim şeklinde toplumda yer alan her bireyin hakları korunur; zayıf, güçlü, zengin, yoksul, özgür, köle, erkek, kadın, birey, toplum, parça ve bütün, herkesin hakları eşitlik ilkesi doğrultusunda gözetilir. Buna karşı-

lık, yönetimi elinde bulunduran kişinin arzuları doğrultusunda şekillenen tek kişilik dikta rejimlerinde insanların canları, namusları ve malları bir diktatörün iki dudağının arasından çıkacak söze ve sergileyeceği iradeye bağlıdır. Aynı durum, çoğunluk rejimi (demokrasi) için de geçerlidir. Burada da çoğunluğun arzuları, tutkuları egemendir; azınlığın çıkarları ise ayaklar altına alınır. %50+1 çoğunluk hoşnut edilir; buna karşılık %50-1 azınlık baskı altında tutulur, hakları ayaklar altına alınır.

"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet... hazırlayın." ifadesindeki hitap değişikliğinin sırrı da bu olsa gerektir. Çünkü bundan önceki ayetlerdeki *"Savaşta onları ele geçirirsen, belki öğüt alırlar diye (onlara karşı şiddet kullanarak) onlar ile arkalarındakileri dağıt."*, *"...eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at."*, *"İnkâr edenlerin yakayı kurtardıklarını sanma."* gibi ifadelerde, aynı şekilde sonraki ayetlerdeki *"Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş."* gibi ifadelerde hitap Peygamberimize (s.a.a) yönelik iken, tefsirini sunduğumuz bu ayette doğrudan insanlara genel bir hitap şeklinde yöneltilmiştir.

Bunun nedeni şudur: İslâmî yönetim şekli, insanî bir yönetimdir. Bu yönetim şeklinde bütün bireylerin hakları gözetilir; kim olur olsun her kesimin iradesine saygı gösterilir; bir bireyin veya bireylerin oluşturduğu çoğunluğun iradesinin tek egemen ve belirleyici irade olması söz konusu olmaz. Düşmanın tehdit ettiği çıkarlar, bütün bireylerin çıkarlarıdır. Şu hâlde her bireyin bu çıkarları koruma eylemine katılması, çıkarların zayi olmaması için elinden gelen hazırlığı yapması gerekir. Gerçi bazı hazırlıklar vardır ki, ancak devlet tarafından yapılabilir ve devlet mekanizmasının büyük gücü ve geniş imkânlarıyla temin edilebilir; fakat bazı hazırlıklar da var ki, bireylerin bireylikleriyle sağlanabilir. Savaş bilimlerini öğrenmek, savaş eğitimini almak gibi. O hâlde ayetin içerdiği yükümlülük, herkesi kuşatmaktadır.

"Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz." cümlesi, *"onlara karşı... hazırlayın."* ifadesine ilişkin gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Yani, onlara karşı böyle bir hazırlık yapın ki, Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutup caydırasınız. Onların hem Allah'ın, hem de Müslümanların düşmanları olarak nitelendirilmeleri reel duruma ilişkin bir açıklama olduğu gibi, hazırlık yapmaya teşvik edici bir etkinliğe de sahiptir.

"ve onlardan başka sizin bilmediğiniz" ifadesi gösteriyor ki, başta işaret edilenlerden maksat, müminlerin hem kendilerinin, hem de Allah'ın düşmanları olduklarını bildikleri kimselerdir. Ayetin mutlak ifade tarzından anladığımız kadarıyla, müminlerin bilmedikleri bu kimselerden maksat da, müminlerin tehditlerini doğrudan algılamadıkları, düşmanlıklarını sezinleyemedikleri mümin kılıklı tüm münafıklardır. Bunlar müminlerin kılığında dolaşırlar, namaz kılarlar, oruç tutarlar, hacca giderler, görünürde cihat da ederler. Bir de münafıkların dışında henüz müminlerin karşılaşmadıkları kâfir gruplar kastedilmiştir.

Kuvvet hazırlamak suretiyle düşmanın yüreğine korku salmak özü itibariyle sağlıklı bir hedeftir ve görünürde büyük yararlar da sağlar; ancak kuvvet hazırlamakla güdülen tüm amaç bundan ibaret değildir. Bu yüzden ardından şu ifadeye de yer verilmiştir: *"Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız."* Bununla amacın tümüne işaret edilmiştir.

Şöyle ki: Kuvvet hazırlamanın gerçek amacı, mümkün olabildiğince düşmana karşı kendini savunabilmek, toplumu can, namus ve mal bakımından tehdit eden düşmana karşı korumaktır. Dinsel terminolojiye daha uygun bir ifadeyle söyleyecek olursak; hak sözü geçersiz kılan, Allah'a kulluk ve Allah'ın arzında kulları arasında adaleti egemen kılma esasına dayanan fıtrî dinin yapısını yıkan bozgunculuk ateşini söndürmektir. Bu ise, din etrafında bir araya gelmiş bir toplumun tüm bireylerinin yararlandığı bir şeydir. Dolayısıyla bireysel veya toplumsal olarak Allah yolunda, yani Allah'ın emrini ihya etmek için yapılan cihat uğruna harcadıkları her şey, başka bir şekilde de olsa bizzat kendilerine döner. Eğer Allah yolunda bir mal, bir makam ve mevki veya bu türden herhangi bir nimet harcarlarsa, kuşkusuz bu harcama, zorunluluklar yolunda yapılmış olur ve çok geçmeden bunun yararları ve gerek dünyevî, gerekse uhrevî sonuçları bizzat onların kendilerine döner. Eğer Allah yolunda canlarını verirlerse, bu da Allah yolunda şahadet olur ki, gerçek ve ebedî bir hayata sebep olur. O hâlde insanlar böyle bir şey için çalışmalıdırlar; isimlerinin kendilerinden sonra anılması ve insanların övgüsünü kazanmak gibi dünyevî hedefler uğruna değil. Bu şekilde ölüme gidenler, kendilerini bu gibi kuruntularla avutmaktadırlar.

Günümüz insanları, gerçi bu evrensel İslâmî öğretinin ortaya koyduğu gerçekliği ve toplumun tek bir vücut gibi olduğunu, ona yönelen

herhangi bir yarar veya zararın onu oluşturan bireylere döndüğünü kavramış görünüyorlar; ama ne yazık ki yollarını şaşırmış, fıtratın teşvik ettiği ve toplumsal yapının gerektirdiği insanî olgunluğun teşhisi noktasında yanılmışlardır. İnsanî olgunluk, ebedî hayatın nimetlerinden yararlanmak iken günümüz insanlığı, bunu mevcut dünya hayatı sanmıştır. Bu yüzden başkalarının maddî lezzetlerden yararlanması için kendini feda etme olaylarını açıklayamamaktadır.

Kısacası; kuvvet hazırlamak, İslâm toplumunun haklarını savunmaya ve hayatî çıkarlarını korumaya yönelik bir harekettir. Hazırlanmış kuvvetleri sergilemek ise, düşmanı ürkütmeye yönelik bir savunma taktiği ve bir savunma türüdür. Dolayısıyla, *"Onunla Allah'ın düşmanlarını... korkutursunuz."* ifadesinde, kuvvet hazırlamanın toplumun bireylerine dönen yararlarından biri dile getiriliyor. *"Allah yolunda ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız."* ifadesinde ise, Allah yolunda yapılan harcamaların boşa gitmeyeceği, heder olmayacağı; tersine hiçbir hak sahibinin en ufak bir hakkı zayi olmaksızın kendilerine eksiksiz olarak geri döneceği dile getiriliyor.

"Allah yolunda ne harcarsanız..." ifadesi, *"Hayır olarak her ne infak ederseniz... size eksiksizce ödenecektir."* (Bakara, 272) gibi ifadelerden daha kapsamlıdır. Çünkü bu tür ifadelerde, "hayır" genellikle "mal" anlamında kullanılır; dolayısıyla "can"ı kapsamaz. Ama, *"ne harcarsanız"* ifadesi böyle değildir.

61) Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Şüphesiz, O işitendir, bilendir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Cünuh; meyletmek demektir. Cenah'ut-tair (=kuşun kanadı) ifadesi de buradan geliyor. Çünkü kuş, bu organı aracılığıyla iki tarafından birine eğilim gösterir. Lâ cünahe aleyhi; yani günaha meyletme yoktur. Selm ve silm; barış demektir." (Alıntı son buldu.)

"Allah'a tevekkül et." ifadesi, barışa eğilim göstermeye ilişkin emri bütünleyici bir ifadedir. O hâlde bu ifadelerin tümü, tek bir emir anlamındadır. Bu durumda ayetin anlamı şöyledir: Eğer barışa ve uzlaşmaya eğilim gösterirlerse, sen de buna yanaş ve bu hususta Allah'a güvenip dayan; sana gizli olan sebeplerin, gafil olduğun ve hazırlıklı olmadığın bir anda seni yenilgiye uğratmasından korkma. Çünkü Al-

lah işitendir, bilendir; hiçbir sebepten gafil olmaz, hiçbir tuzak O'nu çaresiz bırakmaz; O sana yardım eder, sana yeter. Nitekim bir sonraki ayette bu husus açıkça dile getiriliyor: *"Eğer sana hile yapmak isterlerse, şüphesiz, Allah sana yeter."*

Daha önce değişik münasebetlerle tevekkül kavramının anlamı üzerinde dururken, Allah'a tevekkül etmenin anlamının zahirî ve maddî sebepleri geçersiz saymak olmadığını belirtmiştik. Bilakis, tevekkülün anlamı, tek seçenek gibi algılayarak maddî sebeplere dayanmamaktır. Çünkü insanın görebildikleri, sebeplerin küçük bir bölümüdür, tamamı değil. Sonuçları kaçınılmaz olarak gerçekleşen eksiksiz sebep ise, Allah'ın iradesidir. Şu hâlde tevekkül, güven ve itimat duygusunu yüce Allah'a yöneltmek demektir. Çünkü bütün sebepler, O'nun iradesi ekseni etrafında dönerler. Bir insanın maddî imkânları dâhilinde fark ettiği maddî sebepleri kullanması ile Allah'a güvenip dayanması arasında bir çelişki yoktur ve elde imkânlar varken maddî sebepleri geçersiz kılmak, bilgisizliğin belirtisidir.

62) Eğer sana hile yapmak isterlerse, şüphesiz, Allah sana yeter. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi.

Bu ayet, öncesiyle bağlantılıdır ve zihinlerde uyanabilecek birtakım kuşkuları bertaraf etme amacına yöneliktir. Şöyle ki: Yüce Allah, bir yandan Peygamberi'ne (s.a.a), kâfirlerin barışa yanaşması hâlinde barışa yanaşmasını emretmiş, öte yandan da hile ve aldatmaya hoşnut olmadığını belirmiştir. Çünkü aldatma, insan hakları ve insanlar arası ilişkiler açısından hıyanettir. Allah ise hainleri sevmez. Dolayısıyla yüce Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) barışa eğilim göstermesi emrini vermiş olması, şöyle bir soruyu akla getirebilir: Ya müşriklerin barışa eğilim göstermeleri bir aldatma ise? Müslümanları aldatarak şartları lehlerine çevirmeyi amaçlamışlarsa? Uygun koşullar oluşuncaya kadar zaman kazanmayı hedeflemişlerse? Bu noktada yüce Allah zihinlerde belirebilecek böyle bir soruya cevap veriyor ve diyor ki: Biz sana tevekkül etmeyi emrettik. Eğer onlar seni aldatmayı amaçlıyorlarsa, hiç kuşkusuz, Allah sana yeter. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona yeter. Şüphesiz, Allah emrini yerine getirendir."* [Talâk, 3]

Bu da gösteriyor ki, bizim gözlemleyebildiğimiz maddî sebeplerin ötesinde birtakım sebepler vardır ve bu sebepler tevekkül eden kulun

çıkarına uygun şekilde gelişmektedirler. Şayet maddî sebepler ona ihanet edip amacına uygun gelişmezlerse, bu madde ötesi gözlemlenemeyen sebepler, tevekkül eden insanın amacının gerçekleşmesini sağlayacak şekilde gelişirler.

"O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi." ifadesi, bir anlamda *"şüphesiz, Allah sana yeter."* sözünün içeriğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bunun için Allah'ın kâfi oluşunu gösteren bazı kanıtlar zikredilmiştir. Allah'ın Peygamberi'ni (s.a.a) yardımıyla ve müminlerle desteklemesi, müminlerin birbirlerinden nefret eden kalplerini kaynaştırması gibi.

63) Ve onların kalplerini birleştirdi. Sen yeryüzünde olan her şeyi harcasaydın, yine onların gönüllerini birleştiremezdin; fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Şüphesiz, O üstündür, hikmet sahibidir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "İlf; birleştirip kaynaştırmak demektir. 'Elleftu beynehum=Onları birleştirip kaynaştırdım' denir. 'Ülfet=ısınma' kelimesi de bu kökten geliyor. Araplar, 'ilf' ve 'âlif' kalıplarını 'me'lûf=kaynaştırılmış" anlamında kullanırlar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Hani siz düşmanlar idiniz, O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı.'* [Âl-i İmrân, 103]" (Ragıp'tan yapılan alıntı sona erdi.)

Yüce Allah bu ayette, kendisine tevekkül edenlere kâfi olduğunu gösteren somut olayları gözler önüne seriyor. Buna göre O, Peygamberi'ni (s.a.a) müminlerle desteklemiş ve müminlerin kalplerini kaynaştırmak suretiyle ona kâfi gelmiştir. Aslında ifade mutlaktır ve verilen ölçü geneldir. Özelde ensarın durumuyla ilintili olsa da. Çünkü Allah, onlarla Peygamber'ini (s.a.a) desteklemiştir. Onlar, Hz. Peygamber'i (s.a.a) yurtlarında barındırmış, ona yardım etmişlerdir. Bu arada yüce Allah, diniyle onların kendilerini de birbirleriyle kaynaştırıp ısındırmıştır. Çünkü daha önce aralarında yıkıcı savaşlar meydana gelmiş, derin düşmanlıklar oluşmuştu. Bunlardan "Buğas Savaşı" denileni uzun süre Evs ile Hazreç arasında devam etmişti. Nihayet İslâm gelmişti de onun sayesinde barışıp yurtlarında Allah'ın nimetiyle kardeşler olarak yaşamışlardı.

Yüce Allah, Kur'ân'ın değişik yerlerinde Müslümanların kalplerini birbirine ısındırması lütfunu sık sık dile getirmiş, bunun ne denli ö-

nemli olduğunu belirtmiştir. Nitekim tefsirini sunduğumuz ayette şöyle buyurmuştur: *"Sen yeryüzünde olan her şeyi harcasaydın, yine onların gönüllerini birleştiremezdin; fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Şüphesiz, O üstündür, hikmet sahibidir."*

Bunu şöyle izah edebiliriz: İnsan, öz yaratılışı itibariyle yaşamsal nimetlere yönelik derin bir sevgiye sahiptir. Hayatını sürdürmesini sağlayan bu nimetlere karşı sevgi besler. Bunların dışında bir amacı olmaz, gerçek anlamda bunların dışında herhangi bir şey istemez. Her davranışı, kendisinin bu yaşamsal nimetlerden yararlanması amacına yöneliktir. Kimi zaman insanın başkalarına yönelik bir çıkarı istediği gözlemlense de, bunun üzerine yapılan derinlikli bir araştırma, aslında kendisine yönelik bir çıkarın söz konusu olduğunu ortaya çıkarır. Buna göre de insan sahip olmayı sever, yitirmekten ise nefret eder.

İşte insanın bu iki temel karakter ile, yani sevme ve nefret etme duygularıyla hayatını sürdürmesi mümkün olabiliyor. Eğer insan içinde birbiriyle çelişen, birbirine karşıt olan unsurları da barındıran her şeyi sevseydi, hayat geçersiz olurdu. Aynı şekilde eğer içinde birbirini olumsuzlayan bir sürü unsur barındıran her şeyden nefret etseydi, yine hayat geçersiz olurdu. Öte yandan yüce Allah, insanı toplumsal hayata muhtaç bir varlık olarak yaratmıştır. Çünkü insan, yaşamak için ihtiyaç duyduğu bütün zorunlulukları temin etmek bakımından yetersizdir, gerekli olan güçlerin ve araçların tümüne tek başına sahip değildir. Açıktır ki toplumsal hayat; ancak her bireyin diğerlerinin yoksun olduğu mal, makam, süs, güzellik veya insanın doğası gereği çekici bulduğu veya nefsanî isteğinin ilgi duyduğu şeyler gibi birtakım meziyetlere sahip olmasıyla veya bu meziyetlerin birinde fazla, birinde az olması suretiyle farklılık arz etmesiyle oluşabilir.

İşte çeşitli düşmanlık ve nefret duygularının kalplere yerleşmesine ve nefislerde kıskançlık duygusunun kök salmasına sebep olan ilk şey budur. Daha sonra insanlar arasında birbirine haksızlık etmek, birbirine saldırmak, birbirinin canına, namusuna, malına kastetmek, faydalandıkları şeylere zarar vermek, elde etmek için yarıştıkları, kazanmak için çaba gösterdikleri şeyleri tehlikeye sokmak gibi davranışların baş göstermesi ve bunun sonucunda yoksunlukların yaygınlaşmasıyla nefret ve düşmanlık duyguları körüklenir.

Bütün bunlar, insan topluluklarının gizli özellikleri, gözle görülmez karakterleridir ki, çok geçmeden davranışlarının şahsında kendi-

lerini gösterirler, fiillerinde buluşurlar, hayat yolunda birbirleriyle karşılaşırlar. İşte imtihan da burada ortaya çıkar. Bunun sonucunda canları öldüren, çevreyi ve nesli helâk eden korkunç toplumsal fitneler ve musibetler baş gösterir. Nitekim asırlar ve kuşaklar boyunca ortaya çıkan olaylar buna tanıklık etmektedir.

İnsan toplumlarını oluşturan milletler, toplumsal yapılanmalarının amacının dünya hayatıyla sınırlı maddî hayatın nimetlerinden yararlanmak olduğunu düşündükleri müddetçe bu bozukluğun kökünü ve kaynağını kurutmaları mümkün değildir. Çünkü bir yandan dünya yurdu, itişip kakışma yurdudur; başkalarını geride bırakıp öne geçme mücadelesinin verildiği yurttur. Öte yandan da toplumlar nimetleri kendine özgü kılma temeline dayalı olarak kurulmuştur; insanların yetenekleri birbirinden farklıdır; gelişmeler, yaşanan olaylar ve dışsal etkenler insanların yaşamları ve hayatları üzerinde etkilidir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten insan, pek hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder; imkân verildiğinde ise pinti kesilir."* (Meâric, 19-21) *"Nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder."* (Yûsuf, 53) *"Onlar ihtilâfa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten onları bunun için yarattı."* (Hûd, 118-119) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

İnsanlar arasında yakınlığı ve kaynaşmışlığı yaymak, kin ve nefretle dolu kalpleri hoşnut kılmak için yapılabilecek en fazla şey, mal, mevki ve diğer çekici dünya nimetlerini bahşetmek suretiyle onları ikna etmek ve sakinleştirmektir. Ancak bu yöntem, sadece bazı özel ve kişisel örneklerde faydalı olabilir. Fakat genel düşmanlık ve kin duygularını nimet dağıtarak insanların gönüllerinden silmek mümkün değildir. Çünkü hep daha fazlasını isteme içgüdüsü ve azgın kıskançlık duygusu bununla ortadan kalkmaz. Her nefis, başkalarında gördüğü hayatın çekici nimetleri karşısında önü alınmaz bir kıskançlık içine girer.

Üstelik bazı dünyevî nimetler de vardır ki, tekliği ve özelliği kaçınılmaz kılıyor; krallık, en yüksek liderlik ve aynı pozisyonda olan diğer şeyler gibi. Hatta uygarlık ve medeniyet sahibi gelişmiş milletler de bu hastalığı tedavi edebilmiş değillerdir. Sadece bir ölçüde didişmenin şiddetini azaltmış, uluslarının gövdesini bunun işkencesinden biraz rahatlatmışlardır. Fakat toplumlarından sadece belli bir grubun ulaşabileceği liderlik ve yöneticilik gibi makamlarla ilgili kıskançlık

duyguları ve çekişmeler, hâlâ kıvılcımlarıyla yürekleri alevlendirmeye ve insanları birbirine düşürmeye devam ediyor.

Kaldı ki, söz konusu ulusların kendi aralarındaki durum bundan ibarettir. Kendi toplumları dışındaki toplumlara gelince; onların durumlarıyla kesinlikle ilgilenmezler, onların yaşamsal çıkarlarını asla önemsemezler. Onlarla ilişkilerinde sadece kendi çıkarlarını göz önünde bulundururlar. Yok edici musibetlerin onları sarmasına, belâların onları tarih sahnesinden silmesine aldırmazlar bile.

Kuşkusuz, yüce Allah İslâm ümmetine büyük bir lütufta bulunmuştur. Yürekleri kemiren kıskançlık duygusunu söküp atmış, öğrettiği ilâhî bilgiler aracılığıyla kalplerini birbirine ısındırıp kaynaştırmıştır. Onlara şu mesajı vermiştir: İnsan ebedî bir hayat yaşamak üzere yaratılmıştır. Onun hayatı sayılı şu birkaç günle sınırlı değildir. Çünkü bu hayat kısa bir süre sonra tükenecek ve insan bu hayatla herhangi bir ilişkisi olmadan varlığını sürdürecektir.

İnsanın ebedî hayatının mutluluğu, şu maddî zevklerden tamamen ayrıdır. İnsanın ebedî hayatı, gerçek ve reel bir hayattır. İnsan, Allah'a kul olmanın onurunu yaşar bu hayatın kapsamı içinde. Allah'a yakın olmanın, yaklaştırılmış olmanın nimetini hisseder. Sonra şu dünya hayatının nimetlerinden de müyesser olduğunca yararlanır. Dünyadaki hazzını almayı ve kazancının ürününden istifade etmeyi ihmal etmez. Bunu yaparken de nimetin gerektirdiği hakların bilincinde olur. Hayatın hakkını vererek yaşar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ahiret karşısında dünya hayatı geçici bir metadan başka bir şey değildir."* (Ra'd, 26) *"Şu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Asıl hayat, ahiret yurdudur. Keşke bunu bilselerdi!"* (Ankebût, 64) *"Zikrimizden yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. Onların bilgide ulaştıkları düzey budur. Rabbin kimin yolundan saptığını daha iyi bilir ve kimin doğru yol üzere olduğunu da daha iyi bilir."* (Necm, 30)

Müslümana düşen görev, Rabbine iman etmek, O'nun öğretisi doğrultusunda kendini eğitmek, O'nun davası uğruna mücadele verirken kararlı olmak ve bütün arzularını Rabbinin katında bulunan nimetlere yöneltmektir. Çünkü insan, Allah tarafından yönetilip yönlendirilen bir kuldur. Ne zarara, ne de yarara; ne ölüme, ne hayata, ne de yeniden dirilişe malik değildir. Böyle bir özelliğe sahip olan kimse, sadece Rabbiyle ilgilenmelidir. Çünkü hayır, şer, yarar, zarar, zengin-

lik, yoksulluk, ölüm ve hayat O'nun elinde ve kontrolündedir. O hâlde böyle bir insan, yararlı bilgiye ve yapıcı amele dayalı bir hayat sürdürmelidir. Dünya hayatının nimetleri içinde kendisini mutlu kılan bir şey varsa, bunu Rabbinin kendisine yönelik bir bağışı bilmelidir. Herhangi bir dünya nimetinden de yoksun bırakılmışsa, bunun mükâfatını da Rabbinin katında aramalıdır. Çünkü Allah katında olan, daha iyi ve daha kalıcıdır.

Bu, kesinlikle maddî sebeplerin geçersizliği ve insanı sürekli olarak çalışmaya ve kazanmaya yönelten, düşünce ve iradeden yararlanmaya davet eden, işlerin, etkenlerin ve sebeplerin plânlanmasına teşvik eden, insanî maksatlara ulaştıran, hayatın sahih amaçlarını gerçekleştiren fıtratın iptali anlamına gelmez. Tefsirimizin değişik bölümlerinde bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunmuşuzdur.

Müslümanlar bu ilâhî yasaya uygun hareket ettiklerinde, kalplerini salt dünyevî arzulara ve maddî yararlanmalara endeksli eğilimlerden arındırdıklarında ve itişip kakışmanın, yoksunluğun söz konusu olmadığı manevî hazlar iklimine yöneldiklerinde kalplerindeki düşmanlık, kin ve nefret duyguları yok olur; nefisleri kıskançlıktan ve açgözlülükten kurtulur; Allah'ın nimeti sayesinde kardeşler olurlar. Böylece kelimenin tam anlamıyla felâh ve kurtuluşa ermiş olurlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa öylece korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün. Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz, O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz."* (Âl-i İmrân, 102-103) *"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."* (Haşr, 9)

64) Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.

Bu ifade, Peygamberimizin (s.a.a) gönlünü hoş tutmaya, ona moral vermeye yöneliktir. Nitekim yüce Allah, bundan önce şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, Allah sana yeter. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi."* Dolayısıyla -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- kastedilen anlam şudur: "Allah, yardımıyla ve sana uyan müminlerin desteğini sağlamakla, sana yeter." Yoksa burada, yeterli olan iki sebepten söz edilmiyor. Ya da bir sebebi oluşturan iki ayrı cüzden de bahsedilmiyor. Kur'ân'ın işlediği tevhit inancı böyle bir ikiliği dışlar.

Bazılarına göre, kastedilen anlam şudur: "Allah, sana ve sana uyan müminlere yeter." Buna göre, "meni'ttebeake=sana uyan" ifadesi, "hasbuke=sana yeter" ifadesindeki "kaf=sen" zamirinin mahalline matuftur.

Ayetin akışından ve dışsal karinelerden algıladığımız kadarıyla, ayetin maksadı, müminleri savaşa teşvik etmektir. Çünkü müminlerin Peygamber'e (s.a.a) destek olarak yeterli olmaları, ancak savaşta söz konusu olabilir. Akla ilk gelen de budur.

Bazılarına göre ayet, Bedir Savaşı'ndan önce Beyda denilen yerde inmiştir. Bu görüşü doğru kabul etmemiz durumunda, ayetin sonrasındaki ayetlerle bir bağlantısının olmadığını kabul etmiş oluruz. Önceki ayetlerle bağlantısı ise kesin değildir.

65) Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

"Tahriz, Tahziz, Terğib, Hazz ve Hess" sözcüklerinin tümü, "teşvik" anlamında kullanılırlar. "Fıkh" ise, "anlama"dan daha vurgulayıcı ve daha etkileyici bir anlam ifade eder.

"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler." Yani, kâfirlerden iki yüz kişiye. Nitekim sonrasındaki "bin" sayısı da bununla kayıtlandırılmıştır. Aynı durum, *"Eğer sizden yüz kişi olursa"* ifadesi için de geçerlidir. Yani, sabırlı yüz kişi. Nitekim "yirmi" sayısı da bununla kayıtlandırılmıştır.

"Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur." ifadesinin orijinalinin ("bi-ennehum") başındaki "ba" harfi, sebebiyet ya da araçlık anlamını ifade eder. Cümle genel olarak gerekçelendirme amaçlıdır ve *"galip gelirler"* sözüyle ilintilidir. Yani, sizden yirmi sabırlı kişi, kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelirler ve sizden yüz sabırlı kişi, kâfirlerden bin kişiye galip gelirler. Bunun nedeni, kâfirlerin anlamayan kimseler olmalarıdır.

Kâfirlerde derin kavrayış ve anlayışın bulunmayışı, buna karşılık müminlerin derin kavrayışa sahip olmaları, müminlerin yirmiden birinin kâfirlerin iki yüzden onundan fazlasına denk olmasına neden olmuştur. Çünkü ancak böyle olursa, müminlerden yirmi kişi, kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelirler. Ayetteki hüküm de buna dayandırıl-

mıştır. Çünkü müminler, Allah'a imanın verdiği güçle bir girişimde bulunurlar. Bu ise, eşsiz bir kuvvettir. Başka hiçbir kuvvet bununla baş edemez. Çünkü Allah'a imanın temelinde doğru bir derin anlayış vardır. Bu derin anlayış, müminlerin bütün üstün manevî erdemlerle donanmalarına neden olur: Cesaret, heybet, gözü peklik, mukavemet, vakar, dinginlik, özgüven, Allah'a dayanıp güvenmek, "Ölürsem cennetteyim, öldürürsem cennetteyim" şeklindeki iki güzel akıbetten birine yakin etmek ve kâfirlerin anladığı yok oluş anlamındaki ölümün somut bir karşılığının olmadığına kesin olarak inanmak gibi.

Kâfirler ise, nefsin istek ve tutkusuna göre hareket ederler; Şeytan'ın kendileri için allayıp pulladığı olguların dış görünüşünü esas alan bir davranış içinde olurlar. Nefsinin isteğine uyan kimselerin de bir hedef ve amaç etrafında birleşmeleri mümkün olmaz. Kimi zaman bir gaye etrafında birleşmiş gibi görünseler de, ölümün belirtileri uç vermeye başladığı andan itibaren sıvışırlar. Çünkü onlara göre ölüm, mutlak yok oluştur ve hiçbir amaç ölümü göze almaya değmez. Nefsinin istek ve arzusuna göre hareket eden kişiler, bu doğrultuda göreceli bir istikamet yansıtabilirler; ama ölüm tehditleri karşısında, hatta en ufak bir muhalif rüzgâr karşısında çabucak tavır değiştirirler. Özellikle genel korkular ve kuşatıcı tehlikeler karşısında.

Nitekim tarih, müşriklerin Bedir'de bu türden bir hezimete uğradıklarını kaydetmiştir. Bin kişiydiler ve yetmiş ölü vermişlerdi. Yetmişin bine oranı on dörtte birdir. Bunun anlamı, on dört savaşçının bir savaşçının öldürülmesiyle bozguna uğramasıdır. Bunun tek nedeni, müminlerin bilgi ve imandan kaynaklanan derin bir kavrayışa sahip olmaları; buna karşılık küfrün ve nefsin isteğine uymanın ayrılmaz sonucu olan cehaletin kâfirlerin temel özelliği olmasıdır.

66) Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler; eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

Yani, eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, kâfirlerden iki yüz kişiye galip gelirler. Aynı şekilde, eğer sizden sabırlı bin kişi olursa, kâfirlerden iki bin kişiye galip gelirler. Tıpkı önceki ayette söylendiği gibi.

"Ve sizde zayıflık olduğunu bildi." Burada kastedilen, manevî niteliklerle ilintili zayıflıktır. Bunlar da kaçınılmaz olarak imana gelip

dayanırlar. Çünkü hakka ilişkin kesin ve sarsılmaz inanç, fetih ve zafer getiren güzel karakterlere kaynaklık eder: Cesaret, sabır, ileri görüşlülük gibi. Sayı ve güç bakımından zayıflığa gelince, müminlerin Peygamberimiz (s.a.a) zamanında bu açıdan sürekli bir artış tirendi içinde oldukları bir gerçektir.

"Allah'ın izniyle" ifadesi, *"galip gelirler"* ifadesine yönelik bir kayıtlandırmadır. Yani, sizler sabreden müminler olduğunuz sürece Allah bunun aksini istemez. Bununla da anlaşılıyor ki, *"Allah sabredenlerle beraberdir."* ifadesi, Allah'ın iznine yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir.

Derin anlayıştan yoksunluğun, manevî zayıflığın ve sabrın galibiyet, zafer ve başarı üzerinde etkili olan dışsal etkenlerden olduğunda en ufak bir kuşku olmadığına göre, önceki ayetteki hükmün gerekçesi mahiyetindeki *"Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur."* ifadesi ve aynı şekilde bu ayetteki *"ve sizde zayıflık olduğunu bildi."* ifadesi ile, *"Allah sabredenlerle beraberdir."* ifadesi, iki ayetteki hükmün, müminler ile kâfirlerin manevî nitelikleri göz önünde bulundurularak belirginleştiğini göstermektedir. Buna göre de, ilk ayette bir tek mümin için öngörülen manevî gücün on kâfirin gücünden üstün olduğu belirtilirken, çok geçmeden şu ifadeye yer veriliyor: *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti."* Bu ifadeyle, ortalama bir müminin ancak iki kâfirle baş edeceğine işaret ediliyor. Görüldüğü kadarıyla iman yüzde seksen oranında gücünü kaybetmiştir. İlk ayetteki yirmi ve iki yüzün yerini ikinci ayette yüz ve iki yüz alıyor. İlk ayetteki yüz ve binin yerini de ikinci ayette bin ve iki bin alıyor.

Toplumsal yapıya egemen olan değişken durumlara göre manevî karakterler doğuran etkenlerle ilgili titiz bir inceleme, bizi ayette işaret edilen bu gerçekle yüz yüze getirir. Toplumun en küçük parçası olan bir aileyi ya da belli bir dünyevî veya dinsel amaç uğruna oluşturulmuş bir grubu veya bir partiyi düşünün. Kuruluş ve serpiliş aşamasında engellerle karşılaşır. Her yandan bünyesine yönelen yıkıcı baskılara maruz kalır. Böyle bir durum karşısında savunma amaçlı içsel güçleri meşru amaçları uğruna mücadele etme gereğini duyar. Olumsuz koşulları bertaraf etmek için uyuyan manevî karakterleri uyanır. Mal ve can ile amaçları uğruna fedakârlık etmeye hazır olurlar. Geceli gündüzlü durmadan mücadele ederler. Günbegün güç kazanır, ileriye doğru önemli adımlar atarlar. Derken o aile veya o grup kendi ölçe-

ğinde bağımsız bir yaşama sahip olur. Atmosfer belli oranda onun için berraklaşır. Sayıları gittikçe artar. Ayağını yere sağlam basmaya başlar. İşte tam bu sırada artık harcanan emeklerin meyvelerini devşirmenin, konfordan yararlanmanın ve güvenli ortamın tadını çıkarmanın zamanı geldiği düşünülür ve çalışmaya yönelten manevî kuvvetler uyuklamaya, uykuya dalmaya başlar.

Öte yandan bir topluluğu oluşturan bireylerin sayıları az olsa da, iman düzeylerinin farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Güzel manevî karakterler kiminde güçlü, kiminde zayıf olur. Bireylerin sayısı arttıkça zayıf imanlılar da artar. Kalplerinde hastalık bulunanlar, münafık tipler ortaya çıkar. Ortalama birey açısından manevî kuvvetlerin etkinliğinde azalma görülür, kefenin ağırlığı eskisine oranla azalır.

Bu açıdan dinsel cemaatlerle, dünyevî hedefler peşinde koşan partiler arasında fark yoktur. Beşerî hayata egemen olan doğa yasası, hepsini aynı türden etkiler. Deneyimler sonucu kesin olarak kanıtlanmıştır ki, önemli bir amaç uğruna bir araya gelen grupların bireyleri az, buna karşın rakipleri ve hasımları güçlü olduğu, her taraftan sıkıntılara ve baskılara maruz bırakıldığı zaman, daha çok çalışırlar, daha etkin olurlar. Buna karşın sayıları arttığında, rakipleri ve hasımları azaldığında, engeller ortadan kalktığında, kendileriyle hedefleri arasında az bir mesafe kaldığında daha çok uyuşuk olur, daha az duyarlılık gösterir ve daha basit düşler kurarlar.

Peygamberimizin (s.a.a) savaşları üzerinde yeteri derece durulursa, bu gerçek olanca çıplaklığıyla ortaya çıkar. Sözgelimi; şu Bedir Savaşı'nda Müslümanlar üç yüz on küsur kişi oldukları, derme çatma bir ordu görünümünü verdikleri, sayıları az, silâhları basit ve yetersiz ve güçleri önemsiz olduğu hâlde, kendilerinin üç katı bir kalabalığa sahip, savaş deneyimleri olan ve çevrelerinde savaşçılıklarıyla caydırıcı bir nam salan Kureyş kâfirlerini bozguna uğratmışlardı. Sonra Müslümanların Uhud Savaşı'nda yaşadıklarını düşünelim, Hendek Savaşı'nı, Hayber Cengi'ni ve en ilginci Huneyn Savaşı'nı gözlerimizin önüne getirelim. Yüce Allah hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde bu sonuncusunun üzerinde durduğumuz ilginç özelliğini dikkatlerimize sunmuştur. Buyuruyor ki: *"Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti, sonra da geriye dönüp kaçmıştınız..."* [Tevbe, 25-27]

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayet, **öncelikle** şu gerçeğe dikkatlerimizi çekiyor: İslâm dini Peygamberimiz (s.a.a) zamanında güçlülük ve caydırıcılık özelliğini geliştirdiği oranda Müslümanların genel manevî kuvvetlerinde, iman derecelerinde, güzel karakterlerinde ve içsel erdemlerinde azalmalar gözlenmiştir. Derken Bedir Savaşı'ndan kısa veya uzun bir süre sonra bu kuvvet, Bedir Savaşı'ndan öncekinin beşte biri seviyesine kadar geriledi. Nitekim yüce Allah aşağıdaki ayetlerde buna işaret etmiştir: *"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz, geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu..."* [Enfâl, 67-71]

İkincisi: İki ayetin ifade tarzından anlaşıldığı kadarıyla bunlar bir kerede birlikte inmişlerdir. Gerçi, *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti."* ifadesinden de anlaşılacağı üzere, bu iki ayet, müminlerin iki farklı zamandaki durumlarına işaret ediyor; ama bu iki ayette müminlerin iki farklı zamandaki manevî kuvvetlerinin özelliği karşılaştırılıyor. Böyle bir mukayesenin yapılmış olmasından dolayı da ikinci ayet, akışı itibariyle birinci ayetten bağımsız olamayacak şekilde gelişmiştir. Ayrıca iki farklı zamanda iki ayrı hükmün var olması, bir zamanla ilgili hükmü içeren ayetin diğer zamanla ilgili hükmü içeren öteki ayetten ayrı bir zamanda inmiş olmasını gerektirmez. Evet; eğer ayetler, sırf yükümlülük bildiren bir hükmün açıklanmasına yönelik olsalardı, ikinci ayetin birinci ayetten bir süre sonra inmiş olması gerekirdi.

Üçüncüsü: *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti."* ifadesi, söylendiği gibi, söz konusu iki ayetin yükümlülük bildiren bir hükümle ilgili olarak indirilmiş olmasını gerektirici bir ifade tarzına sahiptir. Çünkü hafifletme, ancak bir yükümlülükten sonra söz konusu olabilir. Dolayısıyla ayetlerin ifade tarzı haber verme niteliklidir, ama bununla emir kastedilmektedir. Buna göre ilk ayetle kastedilen anlam şu şekilde belirginleşiyor: "Sizden bir kişi, kâfirlerden on kişi karşısında sebat göstersin." İkinci ayetin anlamı da şu şekilde açıklığa kavuşuyor: "Allah şimdi emrini hafifletti; sizden bir kişi kâfirlerden iki kişi karşısında sebat etsin."

Söylendiği gibi, hafifletmenin sadece yükümlülüklerle sınırlı kılınması tartışmaya açık olsa da, iki ayetin zaman olarak birbirlerinden

sonra gelen iki farklı, biri diğerinden daha hafif iki hükümle ilintili olduklarından kuşku duymamak gerekir.

Dördüncüsü: Her iki ayette de savaşçı müminin "sabır" niteliğiyle kayıtlı kılınmasına karşın ilk ayette, gerekçenin "derin anlayış" ile, ikinci ayette ise "sabır" ile ilintilendirilmesi gösteriyor ki, sabır niteliği, kişiye iki katından daha fazla manevî güç verir. Buna karşın derin anlayış özelliği, manevî kuvvet bazında kişiyi beş mislinin üstüne çıkarır. Bu iki nitelik bir arada olduğunda ise, bunlara sahip olan kişi, manevî kuvvet bakımından kendinin on katıyla baş edecek güce kavuşur. Derin anlayış niteliği sabırsız olabilse de, sabır niteliği derin anlayışsız olmaz.

Beşincisi: Her hâlükârda savaşta sabretmek (direnmek) bir zorunluluktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Beydavî tefsirinde, *"Onlar, kâfirlerden kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bunlar, Benî Kurayza Yahudileridir. Peygamberimizle (s.a.a) yaptıkları antlaşmada onun aleyhine kimseye destek olmayacaklarına söz vermişlerdi. Fakat daha sonra müşriklere silâh yardımında bulundular. Bu davranışları kendilerine hatırlatılınca, 'Unuttuk.' dediler. Sonra tekrar Peygamberimizle (s.a.a) antlaştılar. Fakat Hendek Savaşı'nda Peygamberimizin aleyhine müşriklere lojistik destek sağladılar. Liderleri Kâ'b b. Eşref Mekke'ye giderek müşriklerle ittifak antlaşmasını imzaladı." [c.3, s.59]

Ben derim ki: Bu rivayet, İbn Abbas ve Mücahid'den de aktarılmıştır. Said b. Cübeyr'den de, bu ayetin, aralarında İbn Tabut'un da bulunduğu altı Yahudi oymağı hakkında indiği rivayet edilmiştir. Ayette işaret edilen Yahudilerin Peygamberimizle (s.a.a) yaptıkları antlaşmaları defalarca çiğnemelerini, ona çeşitli eziyetler ve sıkıntılar çektirmelerini anlamak için Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicret etmesinden sonra yedi yıl boyunca onunla Yahudiler arasında yaşanan olayları genel olarak gözden geçirmek gerekir.

Bazı Yahudi kolonileri anayurtlarından Hicaz bölgesine göç etmiş, oralara yerleşmiş, yerleşim birimlerini sağlam kaleler ve surlarla müstahkemleştirmişlerdi. Zamanla nüfusları artmış, malları çoğalmış

ve büyük bir güç hâline gelmişlerdi. Tefsirimizin birinci cildinde, *"Ne zaman ki, onlara Allah katından yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap geldi, daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip dururlarken, o bildikleri kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun."* (Bakara, 89) ayetini tefsir ederken Yahudilerin Hicaz'a göç etmeleri, Medine dolaylarına yerleşmeleri ve insanlara Hz. Muhammed'in (s.a.a) gelişini müjdelemeleri ile ilgili rivayetlere geniş ölçüde yer vermiştik.

Peygamber efendimiz (s.a.a) Medine'ye hicret ettikten sonra onları İslâm'a davet etti. Fakat onlar Peygamberimize iman etmekten kaçındılar. Bunun üzerine Peygamberimiz Medine Yahudileriyle bir antlaşma imzaladı. Peygamberimizin (s.a.a) antlaşma imzaladığı Yahudiler, Medine ve dolaylarında yaşayan şu Yahudi oymaklarıydı: Kaynukaoğulları, Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları. Kaynukaoğulları, Bedir Savaşı sırasında antlaşmalarını çiğnediler. Bunun üzerine Peygamberimiz Bedir Savaşı'ndan yirmi küsur gün sonra Hicret'in sekizinci yılının şevval ayının ortalarında onların bölgelerine bir sefer düzenledi. Kaynukaoğulları kalelerine sığınıp savunmaya geçtiler. Peygamberimiz (s.a.a) kuşatmayı iyice daralttı. On beş gün boyunca bu şekilde kuşatma altında kaldılar.

Sonra Peygamber'in (s.a.a) canları, malları, kadınları ve çocuklarıyla ilgili olarak vereceği hükme razı olacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ellerinin bağlanmasını emretti. Abdullah b. Übey b. Selul, onlar için Peygamberimiz nezdinde girişimde bulundu; onlara bir şey yapmaması için ısrar etti. Bunlar, Abdullah b. Übey b. Selul'un müttefikleriydiler. Peygamber efendimiz (s.a.a) onların canlarını İbn Selul'a bağışladı ve Medine'den çıkmalarını, fakat kente yakın bir bölgeye yerleşmemelerini emretti. Onlar da Şam'ın Ezruat bölgesine göç ettiler. Kadınlarını ve çocuklarını da beraberlerinde götürdüler. Fakat mallarına savaş ganimeti olarak el kondu. Kaynukaoğulları, Yahudilerin en cesur oymağı olarak altı yüz savaşçıdan oluşuyorlardı.

Nadiroğulları ise, Bedir Savaşı'ndan birkaç ay sonra bir grup ashabıyla birlikte bölgelerine gelen Peygamber efendimize tuzak kurmuşlardı. Peygamberimiz (s.a.a), Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin öldürdüğü Kilaboğulları aşiretinden bir grubun veya iki adamın diyetine katkıda bulunmaları için onlarla konuşmaya gitmişti. Şu karşılığı ver-

diler: "Ey Ebu'l-Kasım, istediğini yapacağız. Sen şurada otur, biz senin isteğini yerine getirmeye çalışalım." Daha sonra aralarında gizlice fısıldaşmaya başladılar ve Peygamberimize suikast düzenlemeye karar verdiler. Bu iş için Amr b. Cihaş'ı görevlendirdiler. Bu adam bir değirmen taşını alıp duvarın üzerine çıkacak ve Peygamberimizin kafasına indirecekti. Selâm b. Mişkem böyle davranmamaları için onları uyardı ve "Böyle yapmayın. Allah'a yemin ederim ki, yapmak istediğiniz şey ona bildirilecektir. Bu, sizinle onun arasındaki antlaşmanın çiğnenmesi anlamına gelir."

Vahiy geldi ve Peygamberimize (s.a.a) Nadiroğulları'nın korkunç plânını haber verdi. Peygamberimiz çabucak oturduğu yerden kalktı ve Medine'ye yöneldi. Ashabı peşinden giderek ona yetiştiler. Peygamberimizden (s.a.a) neden kalktığını ve neden Medine'ye yöneldiğini sordular. Peygamberimiz onlara Nadiroğulları'nın plânlarını haber verdi. Daha sonra Medine'den onlara şu haberi gönderdi: "Medine'yi terk edin. Artık burada benimle birlikte ikamet edemezsiniz. Size birkaç gün süre tanıyorum. Ondan sonra sizden kimi Medine'de bulursam, boynunu vururum." Onlar, bu gelişmeden sonra birkaç gün Medine'de kalıp göç hazırlıklarını yapmaya başladılar."

Bu sıra münafık Abdullah b. Übey onlara, "Yurdunuzu terk etmeyin; benim iki bin savaşçım var; onlar sizinle birlikte kalenize sığınıp sizi savunma uğruna canları verirler. Sonra Kurayzaoğulları ve Gatafan'dan müttefikleriniz de size yardım eder." diye haber gönderdi ve onları yurtlarından çıkmamaya ikna etti.

Liderleri Huyey b. Ahtab, Peygamberimize (s.a.a) şu haberi gönderdi: "Biz yurdumuzdan çıkmayız. Elinden geleni ardına koyma." Bunu duyan Peygamberimiz (s.a.a) tekbir getirdi, ashabı da onunla birlikte tekbir getirdi. Resulullah (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) sancağı almasını ve Nadiroğulları'nın bölgelerine doğru harekete geçmesini emretti. Müslümanlar harekete geçtiler ve yerleşim birimlerini kuşatma altına aldılar. Abdullah b. Übey onlara ihanet etti; ne Kurayzaoğulları, ne de Gatafanlı müttefikleri onlara yardım etmediler.

Peygamberimiz (s.a.a) hurma bahçelerinin kesilmesini, ateşe verilmesini emretmişti. Bunun üzerine paniğe kapılıp şöyle dediler: "Ey Muhammed, hurma ağaçlarımızı kesme. Eğer senin iseler, kendin için al; eğer bizim iseler, onları bize bırak." Birkaç gün sonra da şöyle dediler: "Ey Muhammed, senin ülkenden çıkacağız. Bize mallarımızı

ver." Peygamberimiz (s.a.a), "Hayır, ama çıktığınızda bir deve yükü kadar malı beraberinizde götürebilirsiniz." dedi. Onlar bu öneriyi kabul etmediler. Aradan birkaç gün daha geçince bu öneriye razı olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), "Hayır, buradan çıkacaksınız; ama hiç kimse mal olarak yanına bir şey almayacaktır. Eğer bir kimsenin yanında bir mal görürsek, onu öldürürüz." dedi. Bu kabilenin bir kısmı Fedek, bir kısmı Vadi'l-Kura, bir kısmı da Şam dolaylarına yerleşti. Onlardan alınan ganimet, fey' olarak Allah ve Resulü'ne (s.a.a) kaldı. İslâm ordusu bu ganimetten pay almadı. Bu kıssa, Haşr Suresi'nde anlatılır. Nadiroğulları'nın Peygamberimize (s.a.a) yönelik tuzaklarından biri, Kureyş ve Gatafan'a mensup çeşitli grupları (ahzâbı) bir araya getirerek Peygamberimizin (s.a.a) üzerine göndermeleriydi.

Kurayzaoğulları ise, Hendek Savaşı'na kadar barışçı tavırlarını sürdürdüler. O sırada Nadiroğulları kabilesinin lideri Huyay b. Ahtab Mekke'ye gitmiş, Kureyş'i Peygamberimize (s.a.a) karşı kışkırtıyordu. Savaş gruplarını (ahzâbı) oluşturmakla uğraşıyordu. Bu amaçla, Kurayzaoğulları kabilesi nezdinde de girişimde bulundu. Onların yerleşim birimlerine gelerek zihinlerini bulandırdı. Onları pohpohladı, olayı gayet tozpembe gösterdi. Sonuçta büyük bir zafer kazanılacağını yaldızlı sözlerle anlattı, kafalarını çelmeye çalıştı. Liderleri Kâ'b b. Esed'le konuştu ve onu Peygamber'le (s.a.a) yaptığı antlaşmayı çiğnemeye ikna etti. Onlar da bunu kabul etmelerinin karşılığında kendisinin de onlarla birlikte kalelerine sığınmasını ve başlarına gelecek bir musibetin ona da isabet etmesini şart koştular. Huyay bu şartı kabul etti ve onlarla birlikte kalelerine sığındı.

Böylece antlaşmayı bozdular ve Medine'yi kuşatan gruplara (ahzâba) destek oldular. Peygamberimize (s.a.a) açıktan açığa sövmeye başladılar ve yeni bir cephe açmış oldular.

Peygamberimiz (s.a.a) grupların (ahzâbın) kuşatmasını savuşturunca, Cebrail Allah'tan bir vahiyle geldi ve Kurayzaoğulları'nın üzerine yürümesini emretti. Peygamber'in (s.a.a) sancağını Hz. Ali (a.s) taşıyordu. Kurayzaoğulları'nın kalelerinin önünde konakladılar. Yirmi beş gün boyunca onları kuşatma altında tuttular.

Kuşatma iyice sıkılaştırılınca, liderleri Kâ'b b. Esed şu üç şıktan birini tercih etmelerini istedi: Müslüman olup Muhammed'in dinine girmek; çocuklarını kendi elleriyle öldürüp dalkılıç Müslümanlara

saldırıp onları yenilgiye uğratıncaya veya kendileri öldürülünceye kadar savaşmak; ya da bizim cumartesi günü savaşmayacağımızı düşünen Müslümanlara o gün saldırmak.

Fakat Kurayzaoğulları, onun bu üç önerisini de kabul etmediler. Sonunda Peygamberimize (s.a.a) kendisiyle bu meseleyle ilgili olarak istişarede bulunmak için Ebu Lübabe b. Abdulmünzir'i göndermesini önerdiler. Ebu Lübabe, onların iyiliğini isteyen biriydi. Çünkü ailesi, çocukları ve malları onların yerleşim bölgesinde bulunuyordu.

Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Lübabe'yi onlara gönderdi. Yahudiler Ebu Lübabe'yi görünce ağlamaya başladılar. Dediler ki: "Sence Muhammed'in hükmünü kabul edersek, ne olur?" Ebu Lübabe, diliyle, "Olur." dedi. Bu arada eliyle boğazını göstererek, "Bu, sizin kesileceğiniz anlamına gelir." demek istedi. Ebu Lübabe der ki: "Allah'a yemin ederim ki, daha adımımı atmamıştım ki, Allah'a ve Resulü'ne ihanet ettiğimi anladım." Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) Ebu Lübabe'nin hareketiyle ilgili olarak vahiy indirdi.

Ebu Lübabe yaptığına pişman oldu, doğru mescide giderek kendini mescidin sütunlarından birine bağladı ve Allah'a tövbe etti. Peygamber kendisini çözmedikçe veya orada ölmedikçe kendisini çözmemeye yemin etti. Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Lübabe'nin bu eylemini haber aldı ve şöyle buyurdu: "Allah onun tövbesini kabul edinceye kadar onu kendi hâline bırakın." Sonra yüce Allah onun tövbesini kabul etti ve tövbesinin kabul edildiğine ilişkin olarak Peygamberi'ne vahiy indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.a) onu bağlandığı yerden çözdü.

Daha sonra Kurayzaoğulları, Peygamber'in (s.a.a) hükmüne razı oldular. Bunlar, Evs kabilesinin müttefikiydi. Bu yüzden Evs kabilesi onlarla ilgili olarak Peygamberimiz (s.a.a) nezdinde girişimde bulundu. Derken iş Evs kabilesine mensup Sa'd b. Muaz'ın onlar hakkında hüküm vermesine gelip dayandı. Onlar Sa'd'ın hakemliğine razı oldular, Peygamberimiz (s.a.a) de bunu kabul etti. Bunun üzerine yaralı olduğu için evinde bulunan Sa'd getirtildi.

Sa'd (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) onlar hakkında konuşunca şunları söyledi: "Sa'd'ın Allah için yaptığı bir işten dolayı hiçbir kınayıcının kınamasına aldırmayacağı zaman gelmiştir." Sonra onlar hakkında erkeklerinin öldürülmesi, kadınlarının ve çocuklarının tutsak edilmesi ve mallarına el konulması şeklinde hüküm verdi. Sad'ın onlarla ilgili olarak verdiği hüküm uygulandı. Bütün erkeklerinin boyun-

ları vuruldu. Altı yüz veya yedi yüz savaşçıdan oluşuyorlardı. Bazılarına göre sayıları daha da fazlaydı. Öldürülmeden hemen önce iman eden küçük bir grubun dışında onlardan kimse kurtulmadı. Antlaşmayı çiğneme hususunda onlara katılmamış olan Amr b. Su'dî kaçtı. Bütün kadınlar tutsak edildi. İçlerinde bir tanesinin boynu vuruldu. Bu kadın, Hallad b. Suveyd b. Samit'in başına bir değirmen taşı salarak onu öldürmüştü.

Sonra Hz. Peygamber (s.a.a) Medine'de bulunan bütün Yahudileri sürgün etti. Ardından Hayber Yahudilerinin üzerine yürüdü. Onlar da Peygamberimize (s.a.a) karşı çeşitli komplolar kurmuş, Ahzâb Savaşı'na katılan grupların bütün Arap kabilelerinden oluşması için çaba göstermişlerdi. Peygamberimiz (s.a.a) kalelerinin önüne geldi ve günler süren bir kuşatmayı başlattı. Bir gün Peygamberimiz (s.a.a), Ebu Bekir'i bir grup Müslüman ile birlikte onların üzerine gönderdi; ama bozguna uğrayarak geri döndü. Bir diğer gün Ömer b. Hattab'ı bir grup Müslüman ile birlikte gönderdi, o da hezimete uğradı.

Bu gelişmelerin ardından Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Yarın sancağı öyle bir adama vereceğim ki, Allah'ı ve Resulü'nü sever; Allah ve Resulü de onu severler. Döne döne savaşır, asla savaş meydanından kaçmaz. Allah onun eliyle fethi müyesser etmeyinceye kadar karargâhına dönmez."

Sabah olunca sancağı Ali'ye (a.s) teslim etti. Onu Yahudilerle savaşmaya gönderdi. Yiğitçe onların karşısına çıktı. Yahudilerin ünlü savaşçısı Merhab'ı öldürdü. Onları bozguna uğrattı. Elleriyle kalelerinin kapısını söktü. Böylece Allah kalenin onun elleriyle fethedilmesini sağladı. Bu olay, Hicret'in yedinci senesinin muharrem ayında ve Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra gerçekleşti.

Sonra Peygamberimiz (s.a.a) geride kalan Yahudileri de sürdü. Sürmeden önce mallarını satıp bedellerini almalarını öğütledi. (Peygamberimizle (s.a.a) Yahudiler arasında yaşanan olayların özeti bundan ibarettir.)

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'den, *"Allah katında canlıların en kötüsü..."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet, Ümeyyeoğulları hakkında inmiştir. Onlar, Allah'ın yarattıklarının en kötüsüdürler. Onlar, Kur'ân'ın batını açısından (ayette sözü edilen) 'kâfir olanlar' ve 'iman etmeyecek olanlar'dır."

Ben derim ki: Benzeri bir rivayeti Kummî, Ebu Hamza'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) rivayet etmiştir. Rivayette de açıkça ifade edildiği gibi bu, Kur'ân'ın batınıyla ilgili bir yorumdur, zahiriyle ilgili değil.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sehl b. Ziyad'dan, o da bazı arkadaşlarından, onlar da Abdullah b. Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Üç karakter vardır ki, bunlar kimde bulunursa, namaz kılsa, oruç tutsa ve Müslüman olduğunu iddia etse de o kimse münafıktır: Kendisine verilen emanete hıyanet etmek; konuşurken yalan söylemek; verdiği sözü tutmamak. Yüce Allah, kitabında şöyle buyurmuştur: *'Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez.'*, *'Eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın lâneti onun üzerinedir.'* [Nûr, 7], *'Kitapta İsmail'i de an; o, doğru sözlüydü ve gönderilmiş bir peygamberdi.'* [Meryem, 54]" [c.2, s.290]

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın..."* ayetiyle ilgili olarak, "Burada kastedilen, silâh hazırlığıdır." şeklinde bir açıklamaya yer veriliyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Muhammed b. İsa'dan, o da kendisine bunları aktaran birinden İmam Cafer Sadık'ın (a.s) ayetle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet edilir: "Burada kastedilen, kılıç ve kalkandır."

el-Fakih adlı eserde, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) mürsel olarak bu ayet hakkında şu açıklama aktarılır: "Saç ve sakalı siyaha boyamak da bu kapsama girer." [c.1, s.70, hadis: 58]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir topluluk Hüseyin b. Ali'nin (a.s) yanına girdiğinde, onu siyaha boyanmış olarak gördüler. Bunun nedenini sorduklarında, İmam elini sakalına götürüp sıvazladı, sonra şunları söyledi: Resulullah (s.a.a), bir savaşta müşriklere karşı daha güçlü olsunlar diye ashabına siyah boya sürünmelerini emretti." [c.6, s.481, hadis: 4]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir el-Ensarî'den şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: *'Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın...'* ayetinden maksat, okçuluktur."

Ben derim ki: el-Kâfi'de müellif aynı hadisi, kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Muğire'den, o da merfu olarak Peygamber efendi-

mizden (s.a.a) rivayet etmiştir.[1] Zemahşerî, aynı hadisi Rebiu'l-Ebrar adlı eserinde Ukbe b. Amir aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir. Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirinde bu hadisi Ahmed, Müslim, Ebu Davud, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, Ebu Yakub İshak b. İbrahim ve Beyhakî'nin Ukbe b. Amir el-Cühenî aracılığıyla Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet ettiklerini yazmıştır.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöyle denir: Ebu Davud, Tirmizî, İbn Mace, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî, Ukbe b. Amir el-Cühenî'den şöyle rivayet ederler: Resulullah'ın şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah bir ok ile üç kişiyi cennete koyar: Biri, oku yaparken hayır umut eden sanatkâr. Biri, onunla Allah yolunda savaşan bir mücahidi donatan. Biri de, onu Allah yolunda düşmana atan kimse."

Yine Peygamberimiz buyurmuştur ki: "Atıcılık ve binicilik öğrenin. Atıcılık öğrenmeniz, binicilik öğrenmenizden daha iyidir." Başka bir yerde de şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunu oyalayıp eğlendiren tüm oyunlar batıldır, şu üçü hariç: Kemanla ok atmak. Binmek için at eğitmek. Ailesiyle oynamak. Bunlar haktır. Atıcılığı öğrenip de terk eden nimete nankörlük etmiştir."

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştiren başka rivayetler de vardır. Özellikle at binmek ve ok atmakla ilgili birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetleri, her hâlükârda genel bir emrin dönemine uygun nesnel karşılıklarına işaret eden emirler gibi algılamak gerekmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Sa'd, Hâris b. Ebî Usame, Ebu Ya'la, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, İbn Kani –Mucem'inde-, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mende, Revyanî -Müsned'inde-, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir, Yezid b. Abdullah b. Garip'ten, o da babasından, o da babasından, o da Peygamberimizden (s.a.a), *"ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği..."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet eder: "Burada kastedilenler, cinlerdir. Şeytan, evinde bağlı atı bulunan hiç kimsenin aklını çelemez."

Ben derim ki: Bu anlamı destekler mahiyette başka rivayetler de aktarılmıştır. Rivayetlerin ortak özellikleri, *"ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği..."* ifadesinin, *"bağlanıp beslenen atlar..."* ifadesiyle irtibatlandırılmasıdır. Bunlar, teorik bir değerlendirmenin

1- [c.5, s.49, hadis: 12]

nesnel olgulara uyarlanmasına örnek oluşturmaktadır. Yoksa tefsirle ilgili bir veri ifade etmezler. Zahiri itibariyle ayetten, insanlardan düşman olanların, yani kâfirler ve münafıkların kastedildiği anlaşılıyor.

Aynı eserde, İbn Mürdeveyh'in Abdurrahman b. Ebza'dan şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "Peygamber efendimiz (s.a.a), ayeti 've in cenehu li's-selmi=Eğer barışa yanaşırlarsa' şeklinde okurdu." [Bazıları ayeti "li's-silmi" şeklinde okumuştur; her ikisi de aynı anlama gelir.]

Aynı eserde şöyle geçer: Ebu Ubeyd, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh'in İbn Abbas'tan, *"Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, *'Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen... kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.'* [Tevbe, 29] ayetiyle neshedilmiştir."

Ben derim ki: Bu ayetin, Tevbe Suresi'ndeki *"müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* [Tevbe, 5] ayetiyle neshedildiğine ilişkin rivayetler de vardır. Ayetin kendisi de geçici ve konjonktürel bir hüküm içerdiğini ima eden bir ifade tarzına sahiptir. Çünkü, *"Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Şüphesiz, O işitendir, bilendir."*

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Halebî'den, o da İmam Cafer Sadıktan (a.s), *"Eğer barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: İmam'a, "Selm=barış ne demektir?" diye sordum, buyurdu ki: "Emrimizin altına girmektir." Diğer bir rivayette, "Emrinin altına girmektir." şeklinde bir ifade kullanılmıştır. [c.1, s.415, hadis: 16]

Ben derim ki: Bu rivayette de, soyut bir kavramın nesnel bir karşılığına uyarlanması söz konusudur.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da, İbn Asakir'in Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ettiği geçer: "Arşın üzerinde şöyle yazılıdır: 'Benden başka ilâh yoktur. Ben tekim ve ortağım yoktur. Muhammed benim kulum ve resulümdür. Onu Ali ile destekledim.' İşte, *'O, seni yardımıyla ve müminlerle destekledi.'* ayetinde bu kastediliyor."

Ben derim ki: Bu hadisi, Şeyh Saduk el-Maani adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüreyre'den, aynı şekilde Ebu Nuaym Hilyetu'l-Evliya adlı eserinde Ebu Hüreyre'den, ayrıca İbn Şehraşub müsnet olarak Enes aracılığıyla Hz. Peygamber'den (s.a.a) rivayet etmiştir.

el-Burhan adlı tefsirde Şerefuddin en-Necefî'den şöyle rivayet edilir: "Ayetin [*'Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.'* ayetinin] tevilini Ebu Nuaym Hilyetu'l-Evliya adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hüreyre'den aktarmıştır. Ebu Hüreyre demiştir ki: Bu ayet, Ali b. Ebu Talib hakkında inmiştir. Ayette geçen *'müminler'* ifadesiyle Ali kastedilmiştir."

Ben derim ki: Ayetin lafzı bu tevile elverişli değildir. Ancak eğer uymaktan maksat, hiçbir yönde eksiklik olmayacak şekilde tam bir uymak ise ve "min" edatı da açıklama amaçlı değil de kısım bildirme amaçlıysa, o zaman ayetin akışının da müsait olması şartıyla bu tevil doğru kabul edilebilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Bezzaz'ın İbn Abbas'tan şöyle rivayet etiği kaydedilir: "Ömer Müslüman olunca müşrikler dediler ki: 'Müslümanlar bu gün bizden öçlerini aldılar.' Yüce Allah bu olayla ilgili olarak şu ayeti indirdi: *Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter.*"

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetle de aktarılmıştır. Ancak böyle bir yorum aklen kabul edilebilir değildir. Çünkü Ömer'in Müslüman olduğu dönem, *"Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter."* tarzından bir hitabı sahih kılacak nitelikte değildir. O dönem, dinden döndürme amaçlı baskıların yoğun olduğu zorlu günlerdi ve bu durum ondan sonra da kesintisiz olarak yıllarca devam etti. Peygamber efendimiz (s.a.a) o dönemde sayının kendisine yardımı olabileceği bir girişim içinde de değildi. Bu rivayetlerde Ömer'in kırkıncı veya kırk dördüncü Müslüman olduğu belirtiliyor. Kaldı ki görünen o ki bu ayet de, Enfâl Suresi'nin diğer ayetleri gibi Medine döneminde inmiştir.

Yine aynı eserde, İbn İshak ve İbn Ebî Hatem'in ez-Zuhrî'den, *"Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet ettikleri belirtilir: "Bu ayet, ensar hakkında inmiştir."

Ben derim ki: Bundan önceki iki rivayette de olduğu gibi ayetin akışı böyle bir anlam çıkarsamaya elverişli değildir. Ancak eğer ayetin ensarın Peygamber'e (s.a.a) iman ettikleri veya ona tâbi oldukları gün indiği kastediliyorsa, o başka. Ne var ki ayetin zahiri, Peygamber'in (s.a.a) gönlünü, yanında bulunan bütün müminlerle hoş tutmaya ve

ferahlatmaya yöneliktir. Buna hem muhacirler, hem de ensar dâhildir. Sonra bu ayet, bu içeriğiyle müminleri savaşa teşvik eden bir sonraki ayetin hazırlığı ve giriş cümlesi mahiyetindedir.

Tefsiru'l-Kummî'de müellif der ki: "Peygamberliğin ilk dönemlerinde hüküm şöyleydi: Bir adam, on kâfirle savaşmak zorundaydı. Eğer o adam on kâfirin önünden kaçsaydı, düşmanla karşılaşmaktan kaçan bir firarî kabul edilirdi. Yüz kişi, bin kişiyle savaşmak zorundaydı. Sonra Allah, müminlerin zayıf olduklarını, bu yükün altından kalkamayacaklarını bildi ve şu ayeti indirdi: *'Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. O hâlde eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelirler.'* Böylece en alt limit olarak bir müminin iki kâfirle savaşmasını farz kıldı. Eğer bir mümin iki kâfirin önünden kaçarsa, o savaş meydanından firar etmiş olur. Eğer kâfirler üç kişi, mümin de bir kişiyse ve onların önünden kaçarsa, bu, firar sayılmaz."

Ben derim ki: Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hüseyin b. Salih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) buna yakın bir hadis rivayet eder. Buna yakın anlamlar içeren başka hadisler de, değişik kanallardan İbn Abbas'tan ve başkalarından rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da belirtildiğine göre, Şirazî -el-Elkab adlı eserde-, İbn Adiyy ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek- İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah efendimiz (s.a.v), *'Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi.'* ayetinde geçen *'zayıflık'* kelimesinin orijinalini 'zu'fan' şeklinde okudu."

AYETLERİN MEALİ

67- Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir.

68- Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.

69- Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

70- Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

71- Eğer sana hainlik etmek isterlerse, daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, Bedir Savaşı'nda müşriklerin bir kısmını tutsak eden, sonra Peygamberimize (s.a.a) bunları öldürmeyip ekonomik durumlarının iyileşmesi ve böylece din düşmanlarına karşı daha güçlü bir konuma gelmeleri için esirlerden özgürlükleri karşılığında fidye almayı öneren Bedir ehline ağır eleştiriler ve azarlar yöneltiliyor. Yüce Allah, onları şiddetli bir şekilde eleştirip azarlamakla beraber bu önerilerini de olumluyor ve -fidyeyi de kapsayan- ganimetler üzerinde tasarrufta bulunmalarını serbest bırakıyor.

Ayetlerin sonunda tutsakların Müslüman olmalarını sağlama amacına yönelik olarak güzel vaatlerle gönülleri ısındırılıyor. Peygamber'e (s.a.a) hıyanet etmeleri durumunda ise, ona hiçbir zarar veremeyecekleri, onun onlara ihtiyacının olmadığı belirtiliyor.

67–69) Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor. Allah üstündür, hikmet sahibidir. Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

"Esr", savaşta birini yakaladıktan sonra elinden kaçırmamak için bağlamak demektir. Nitekim, "Esir, bağlı kimsedir." denilmiştir. Bu kelimenin çoğulu; "esra, usera, usara ve esara" şeklindedir. Bazılarına göre "esara" kelimesi çoğulun çoğuludur. Bu durumda "seby" kelimesi, "esr" kelimesinden daha geniş kullanımlıdır. Çünkü "seby", çocuklar gibi bağlamayı gerektirmeyen kimseler için de kullanılır.

"Sihan"; katılık anlamına gelir. Araplar, "Eshanethu'l-cirahu=Yaralar onu bitkin düşürdü" ve "Eshanehu'l-merazu=Hastalık onu bitap düşürdü" derler. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Araplar, bir şeyin katılaşıp akmaz hâle geldiğini ifade etmek için, 'Sehu-

ne'ş-şey'u fe-huve sehinun' derler. Bu manadan yola çıkarak şöyle bir istiareli ifade kullanılır: 'Eshantuhu darben ve istihfafen.' [Yani 'Onu döverek veya küçümseyerek bitap düşürdüm.'] Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Yeryüzünde ağır basıncaya kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz.'* [Enfâl, 67] *'Nihayet onları iyice sindirince bağı sıkıca bağlayın.'* [Muhammed, 4]" (Alıntı burada son buldu.) Buna göre, Peygamber'in (s.a.a) yeryüzüne ağır basmasından maksat, dininin insanlar arasında kök salıp istikrar kazanmasıdır. Daha önce akıcı ve sıvı olduğu için akıp gitmesinden korkulan bir şeyin donup sabitleşmesi ve katılaşması gibi yani.

"Araz"; bir şeye ârız olan, ama kısa süre sonra ortadan kalkan şey demektir. Dünyanın çabucak tükenen, çürüyen ve yok olan değerleri ve metaı da bu yüzden "araz" olarak isimlendirilmiştir. "Helâl" kelimesi, "akd=düğüm" ve "hürmet=haramlık" kavramlarının karşıtı olan "hell" kelimesinden türemiş bir sıfattır; serbest ve sakıncasız anlamını ifade eder. Sanki helâl kılınan şey, bundan önce düğümlenmiş ve mahrum bırakılmış da daha sonra çözülmüş gibi. "Tayyib" kelimesinin ise, insanın doğası ve mizacıyla uyumlu şey anlamına geldiğini daha önce belirtmiştik.

Tefsir bilginleri, bu ayetlerin Bedir Savaşı'ndan sonra Bedir'e katılan Müslümanları esirlerle ilgili tutumlarından dolayı azarlamak, sonra da ganimetlerden yararlanmalarını serbest bırakmak amacıyla indiği hususunda görüş birliğine vardıktan sonra, açıklamaları hususunda ihtilâfa düşmüşlerdir.

Tefsir bilginlerinin bu ihtilâflarının sebebi, ayetlerin iniş sebebiyle ilgili rivayetlerin farklılığı ve değişik rivayetlerde ayetlerle ilgili olarak sunulan anlamların birbiriyle çelişiyor olmasıdır. Eğer bu rivayetler sahih kabul edilecek olursa, hadisin anlam itibariyle aktarılmasında ne denli geniş ve serbest davranıldığı ortaya çıkacaktır. Öyle ki birbirleriyle çelişen haberlerin ihtilâfı bile ancak bu kadar olur.

Böylece rivayetlerin içerdikleri ihtilâflara bağlı olarak farklı tefsirler de ortaya çıkmıştır. Kimine göre ayetlerin içerdiği azar ve tehdit, Peygamberimize (s.a.a) ve müminlere yöneliktir; kimine göre Peygamberimize (s.a.a) ve Ömer veya Ömer ve Sa'd b. Muaz dışındaki bütün müminlere yöneliktir; kimine göre de Peygamber'in dışında bütün müminlere veya Peygamber'e tutsaklardan fidye alınması yönünde görüş bildiren kişi veya kişilere yöneliktir.

Bazıları da, "Ayetlerin içerdiği azar, müminlerin fidye almalarına veya Allah tarafından mubah kılınmadan önce ganimetlerden yararlanmayı helâl saymalarına yöneliktir. Peygamber (s.a.a) de bu hususta onlara ortak olmuştur. Çünkü bu hususta onların görüşlerine başvurmuştur." şeklinde görüş belirtmişlerdir. Oysa Müslümanlar, esirlerin serbest bırakılmaları karşılığında fidye almaya, bu ayetlerin inişinden sonra başlamışlardır. Dolayısıyla bu tutumlarından dolayı bu ayetlerde azarlanmış olmaları düşünülemez. Peygamber efendimiz (s.a.a) de, Allah izin vermeden veya bu hususta bir vahiy inmeden herhangi bir şeyi helâl kılmaktan uzaktır. Onun hakkında böyle bir düşünce taşımak doğru değildir. Yüce Allah da, işlemediği bir günahtan dolayı Peygamberi'ni büyük bir azapla tehdit etmekten münezzehtir. Kaldı ki O, Peygamberi'ni günahlardan korumuştur, masum kılmıştır. Büyük azap ise, ancak büyük suçlardan dolayı indirilir. Dolayısıyla bazılarının söylediği gibi, "Bundan maksat, küçük günahlardır." şeklindeki değerlendirme de doğru değildir.

Burada ancak şunu söyleyebiliriz: *"Yeryüzünde ağır basıncaya kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz."* ayeti, daha önce geçmiş peygamberlerin (selâm üzerlerine olsun) hareketlerine egemen olan bir yasaya işaret etmektedir. Buna göre önceki peygamberler, düşmanlarıyla savaşıp onları yenilgiye uğratınca onları öldürmek suretiyle tepelerlerdi ki, akıbetleri geride kalanlara ibret olsun, Allah'a ve Resulü'ne karşı gelmekten kaçınmalarına sebep oluştursun. Önceki peygamberler, egemenliklerini iyice pekiştirmeden, dinlerini kalıcı bir hayat tarzı hâline getirmeden savaşta tutsak almazlardı. Dinleri insanlar arasında süreklilik kazanınca, artık tutsak almalarının, tutsakları fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakmalarının önünde herhangi bir engel kalmazdı. Nitekim yüce Allah, İslâm'ın etkinliği yayıldıktan, Hicaz ve Yemen bölgelerinde yerleşik bir hayat sistemi hâline geldikten sonra Peygamberi'ne şöyle vahyetmiştir: *"Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice sindirince, bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de, artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin."* (Muhammed, 4)

O hâlde, ilk ayetin akışından da anlaşıldığı gibi ayetlerin içerdiği azar, Müslümanların savaşta esir almalarına yöneliktir. İkinci ayette yer alan şu ifadeden de bunu anlamak mümkündür: *"Aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."* Yani, sizin almanız-

dan dolayı. Müslümanlar bu ayetlerin indiği esnada esir almışlardı, fidye almamışlardı. Yoksa bazılarının ihtimal verdiği gibi azar, fidyeyi mubah kabul etmekle veya almakla ilintili değildir.

Daha doğrusu; hemen sonrasında yer alan, *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir."* ayeti, başında ayrıntılandırma edatı olan "fa" bulunduğu ve anlamının önceki ayete ilişkin bir ayrıntı mahiyetinde olduğu için, ganimetten maksadın, fidyeyi de kapsayan geniş bir anlam olduğunu göstermektedir. Buna göre Müslümanlar, Peygamberimize (s.a.a) savaşta esir aldıkları müşrikleri öldürmemeyi, onların serbest bırakılmaları karşılığında fidye almayı önermişlerdir. Tıpkı savaş ganimetleri hakkında ona soru sormaları veya onları kendilerine vermesini istemeleri gibi. Bunu surenin girişindeki ayetten gözlemleyebiliyoruz. Peygamberimizden (s.a.a) ganimetleri istedikleri hâlde, ondan fidye almasını istememiş olmaları düşünülebilir mi?! Nitekim rivayetlerde belirtildiğine göre, alınan fidye yaklaşık iki yüz seksen bin dirhem kadardı.

Evet; Müslümanlar, Peygamberimizden (s.a.a) ganimetleri kendilerine vermesini ve savaş esirlerinin serbest bırakılmaları karşılığında kendileri için onlardan fidye almasını istediler. Yüce Allah da, esir almalarından dolayı onları kökten azarladı. Fakat ardından esir almak suretiyle elde etmek istedikleri fidyeyi kendilerine mubah kıldı. Yoksa Peygamberimiz (s.a.a) fidye almayı mubah kılmakta onlara katıldığı, fidye alma veya esirleri öldürme hususunda onlarla istişare ettiği için onlara azar yöneltilmemiştir ki, Peygamberimiz (s.a.a) de yöneltilen azarda onlara ortak olmuş olsun.

Müslümanlara yöneltilen azarın Peygamberimizi (s.a.a) kapsamadığına ilişkin olarak ayetin ifadesinden bir kanıt arayacak olursak: Ayetin içerdiği azar, tutsak almayla ilintilidir. Ayette Peygamberimizin (s.a.a) bu hususta onlarla istişare ettiğine veya bu davranışlarını onayladığına dair bir işaret yoktur. Rivayetlerde de Peygamberimizin (s.a.a) onlara müşrikleri esir almalarını tavsiye ettiğine ilişkin bir bilgi aktarılmış değildir. Buna razı olduğunu ima eden bir söz de söylememiştir. Bilakis, muhacirler ve ensar öteden beri savaşlarda uyguladıkları bir kural olarak buna kendiliğinden yeltenmişlerdi. Arapların geleneğinde düşman yenilgiye uğratıldığı zaman tutsaklar alınırdı. Bu tutsaklar ya köleleştirilir ya da serbest kalmaları için ailelerinden fid-

ye alınırdı. Rivayetlerde Müslümanların aşırı derecede tutsak alma eğilimini gösterdikleri dile getiriliyor. Öyle ki insanlar aldıkları esirlere başkaları tarafından bir zarar dokunmasın diye büyük bir titizlik gösteriyorlardı. Fakat Hz. Ali (a.s) hariç. O, birçok müşriki öldürdü ve hiç kimseyi esir almadı.

Buna göre ayetlerin anlamı şu şekilde açıklığa kavuşuyor: *"Yeryüzünde ağır basıncaya"*, yeryüzünde katılaşıp sağlamlaşıncaya ve din insanlar arasında kalıcı bir hayat sistemi oluncaya *"kadar hiçbir peygambere esirleri olması"*, esirler alması, sonra bunların karşılığında maddî bir kazanç elde etmesi *"yaraşmaz"*; Allah'ın peygamberleri hakkındaki sünnetinde böyle bir şey olmamış, görülmemiştir. *"Siz"* Bedir Savaşı'na katılanlar, -Bu şekilde genel olarak çoğul hitap tarzının kullanılmış olmasının nedeni, büyük bir çoğunluğun böyle bir harekete kalkışmış olması ve Peygamber'e (s.a.a) böyle bir öneri götürmüş olmasıdır.- *"geçici dünya malını"*, dünyanın çabucak tükenen metaını *"istiyorsunuz"*, *"Allah ise"* dinî yasalar sistemini indirmekle, kâfirlerle savaşmayı, çarpışmayı emretmekle, bir de bu ayette işaret ettiği Allah'ın peygamberlerle ilgili sünnetiyle sizin için *"ahireti istiyor." "Allah üstündür"*, asla yenilmez; *"hikmet sahibidir"*, koyduğu hükümlerinin hiçbiri yersiz ve gereksiz değildir.

"Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı", size azap etmeme ve sizi helâk etmeme hükmünü vermiş olmasaydı, -Burada müphem bir ifade kullanılmış. Bunun nedeni, azarlama amaçlı ifadelerde müphemliğin daha etkili olmasıdır. Ki bu ifadeyi dinleyen kişinin zihni mümkün olan her ihtimali düşünmeye başlasın ve belli bir ihtimal belirginleşip de onu zamanla kanıksamasın.- *"aldığınız şeyden"*, esir almanızdan -Çünkü fidye ve ganimet bu ayetlerin inişinden önce alınmamış, henüz bunların helâl ve temiz olduğu belirtilmemişti.- *"dolayı size büyük bir azap dokunurdu."* Daha önce de ifade ettiğimiz gibi azabın büyüklüğü, işlenen günahın büyüklüğüne delâlet eder. Büyük azap, ancak büyük bir günahla hak edilir. *"Artık ele geçirdiğiniz ganimetten"*, elde ettiğiniz kazançtan, gerek müşriklerden ele geçirdiğiniz ganimet mallarından, gerekse onlardan aldığınız fidyeden, Allah'ın mubah kılması sonucu *"helâl ve temiz olarak yiyin"*, onlar üzerinde tasarrufta bulunun *"ve Allah'tan korkun. Şüphesiz, Allah bağışlayan ve merhamet edendir."* Bu ifade, *"ele geçirdiğiniz ganimetten yiyin"* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir. Yani sizi bağışladık ve size

merhamet ettik; artık ganimet olarak elde ettikleriniz mallardan yiyin. Ya da bundan önceki bütün ifadelere ilişkin bir gerekçeli açıklama konumundadır. Bu durumda da şöyle bir anlamı ifade etmiş olur: Allah size azap etmedi, bilakis ganimetleri size helâl kıldı. Çünkü O, bağışlayan ve merhamet edendir.

70) Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

Esirlerin Müslümanların elinde olması, onlara tam anlamıyla egemen olmalarından kinayedir. Tıpkı insanın elinde olup da onu dilediği gibi hareket ettirebildiği bir şey gibi.

"Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse..." ifadesi, imandan veya imanı kaçınılmaz kılan hakka tâbi olma durumundan kinayedir. Çünkü yüce Allah, ayetin sonunda onlara bağışlanma vaadinde bulunuyor. Oysa şirk inancına sahip olan kimseler için bağışlanma söz konusu değildir: "*Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 48)

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde açıklığa kavuşuyor: Ey Peygamber! Sizin elinizde olup onlara tam anlamıyla egemen olduğunuz ve serbest kalmaları karşılığında fidye aldığınız esirlere de ki: Eğer iman kalplerinize yerleşirse ve Allah bunu bilirse -ki Allah ancak sabit olan ve gerçekleşeni bilir- sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

71) Eğer sana hainlik etmek isterlerse, daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

"Emkenehu minhu" deyimi; "ona karşı imkân ve kudret verdi, ona musallat kıldı" anlamına gelir. Önce, *"Eğer sana hainlik etmek isterlerse"* deniliyor ve sonra, *"Allah'a da hainlik etmişlerdi"* buyruluyor. Çünkü onlar, fidye verip kendilerini serbest bıraktırmakla bir daha toparlanıp Peygamberimize (s.a.a) saldırmayı düşünmüşlerdi. Daha önce Allah'a hıyanet etmelerine gelince, bundan maksat küfürleri, Allah'ın nurunu söndürme hususunda ısrar etmeleri, bu amaçla komplolar ve plânlar kurmalarıdır.

Buna göre ayetten şöyle bir anlam algılıyoruz: Eğer Allah'a iman ederlerse ve iman kalplerine yerleşirse, Allah, onlara kendilerinden alınan fidyeden çok daha hayırlı bir ödül verir ve onları bağışlar. Şayet sana hıyanet etmek isterler ve eski inatçı ve bozguncu tutumlarına yeniden dönerlerse, üzülme; çünkü onlar, daha önce Allah'a da hıyanet etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti, onları hezimete uğratmanı sağlamıştı. Allah, onları bir kez daha böyle bir akıbete uğratmaya kadirdir. Allah bilendir, hainlik etmeleri durumunda onların hainliklerini bilir; hikmet sahibidir, onlara karşı sana imkân ve kudret verir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bedir günü müşriklerden yetmiş kişi öldürüldü. Bunların yirmi yedi tanesini Ali b. Ebu Talib (a.s) öldürdü.[1] Müşriklerden tutsak alınanların sayısı da yetmişti. Peygamber'in (s.a.a) ashabından hiç kimse müşriklere tutsak düşmemişti. Müslümanlar esirleri topladılar, iplere bağladılar ve yaya olarak Medine'ye doğru yürüttüler. Peygamberimizin (s.a.a) ashabından dokuz kişi bu savaşta öldürüldü. Evs kabilesinin önderlerinden Sa'd b. Heyseme bunlar arasındaydı."

Aynı eserde şöyle denir: "Muhammed b. İshak'tan şöyle rivayet edilir: Bedir Savaşı'nda Müslümanlardan on bir kişi şehit düştü. Bunların dördü Kureyş kabilesine, yedisi de ensara mensuptu. Bazılarına göre, Bedir Savaşı'nda şehit düşen Müslümanların sayısı sekiz, öldürülen müşriklerin sayısı da kırk küsur kadardır."[2]

Aynı eserde şöyle denir: "İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: Bedir Savaşı'nın olduğu gün akşam bastırınca ve savaş esirleri iplerle bağlanmış oldukları hâlde karanlık çökünce, Resulullah (s.a.a) gecenin başlarında uyuyamadı. Ashap ona dedi ki: 'Neden uyumuyorsun?' Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: 'İple bağlanmış amcam Abbas'ın iniltilerini duyuyorum.' Bunun üzerine ashap Abbas'ın iplerini çözdüler. Abbas'ın iniltileri kesildi, Peygamberimiz de uyuyabildi."

1- Rivayetlerde de belirtildiği gibi Hz. Ali (a.s) hiç esir almamıştı.

2- Bunlar rivayet âlimlerinin isimlerini kaydettikleri kimselerdir. Bunların dışında isimleri kaynaklarda geçmeyen kimseler de vardır.

Yine aynı eserde şöyle denir: "Ubeyde es-Selmanî, Resulullah'ın (s.a.a) Bedir günü esirlerle ilgili olarak ashabına şöyle dediğini rivayet eder: 'İsterseniz onları öldürürsünüz, isterseniz onları serbest bırakma karşılığında fidye alırsınız. O zaman da onların sayısı kadar şehit verirsiniz.' Savaş esirlerinin sayısı yetmişti. Müslümanlar şöyle dediler: 'Onları serbest bırakma karşılığında fidye alırız, aldığımız bu fidyeden yararlanırız ve düşmanlarımıza karşı daha güçlü oluruz. Varsın onlar esirleri sayasınca bizden bazı kimseleri şehit etsinler.' Ubeyde der ki: Müslümanlar hem dünya, hem de ahiret hayrını birlikte tercih ettiler.[1] Böylece Uhud Savaşı'nda Müslümanlardan yetmiş kişi şehit edildi."

"Ali b. İbrahim'in kitabında da şöyle geçer: Resulullah (s.a.a), Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt'i öldürünce, ensar esirlerin öldürülmelerinden korktu. Dediler ki: 'Ya Resulallah, yetmiş kişi öldürdük. Onlar senin soydaşların ve ailendir. Onların köklerini mi kesmek istiyorsun?! Ya Resulallah, onlardan fidye al.' Onlar, Kureyş ordugâhında buldukları ganimetlere de el koymuşlardı. Peygamberimize böyle bir talep iletip ondan bunu isteyince, *'Hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz...'* ayeti indi ve Peygamberimiz (s.a.a) bu hususta Müslümanları serbest bıraktı."

"En yüksek fidye dört bin, en azı bin dirhemdi. Kureyşliler birer birer fidyelerini göndererek adamlarını serbest bıraktırdılar. Resulullah'ın (s.a.a) kızı Zeynep de kocası Ebu'l-As b. Rebi'in fidyesini gönderdi. Hatice'nin kendisine taktığı bir gerdanlığı fidye olarak göndermişti. Ebu'l-As, Hatice'nin kız kardeşinin oğluydu. Resulullah (s.a.a) bu gerdanlığı görünce şöyle buyurdu: 'Allah Hatice'ye rahmet etsin. Bu onun Zeyneb'e taktığı gerdanlıktır.' Resulullah (s.a.a) Ebu'l-Âs'ı, Zeyneb'i kendisine göndermesi, gelip Müslümanlara katılmasına engel olmaması şartıyla serbest bıraktı. Ebu'l-As, bu hususta Peygamberimize (s.a.a) söz verdi ve bu sözünü de tuttu.

Yine Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle denir: "Rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.a) esirlerin serbest bırakılmaları karşılığında fidye alınmasından hoşnut olmamıştı. Öyle ki Sa'd b. Muaz, Peygamberimizin (s.a.a) bu hoşnutsuzluğunu fark etmiş ve şöyle demişti: 'Ya Resulallah, bu, müşrikler topluluğuyla karşılaştığımız ilk savaştır. Sindi-

---

1- Ama yüce Allah'ın, *"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz."* şeklindeki onları kınayıcı sözü, Ubeyde'nin bu çıkarsamasının yanlış olduğunu gösteriyor.

rinceye kadar onları öldürmek bana göre adamlarını sağ bırakmaktan daha iyidir.' Ömer b. Hattab da şunları söylemişti: 'Ya Resulallah, onlar seni yalanladılar, seni yurdundan çıkardılar. Onları öne çıkar ve boyunlarını vur. Ali'ye izin ver, Akil'i öldürsün. Bana da izin ver, falancayı öldüreyim. Çünkü bunlar, küfrün elebaşılarıdır.' Ebu Bekir ise şunları söyledi: 'Bunlar, senin ailen ve soydaşlarındır. Onlar hakkında acele karar verme. Onların yaşamlarına izin ver. Serbest kalmaları karşılığında onlardan fidye al. Böylece kâfirlere karşı ekonomik olarak daha güçlü bir konuma geliriz.' İbn Zeyd der ki: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Eğer gökten azap inse, Ömer ve Sa'd b. Muaz dışında sizden hiçbiriniz kurtulmazdı."

"İmam Ebu Cafer el-Bâkır (a.s) şöyle der: Bedir Savaşı tutsakları için belirlenen fidye miktarı, müşriklerden her bir adam için kırk ukıyye (gümüş ölçü birimi) gümüş idi. Bir ukıyye kırk miskal değerindedir. Abbas hariç. Onun için belirlenen fidye yüz ukıyye idi. Esir alınınca, yanında bulunan yirmi ukıyye altına da el konulmuştu. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'O ganimettir. Şimdi kendini ve kardeşinin oğulları Nevfel ve Akil'i kurtarmak için fidye ver.' Abbas dedi ki: 'Yanımda başka para yok.' Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: 'Ümmü'l-Fazl'a teslim ettiğin ve 'Bana bir şey olursa bu, senin, Fazl'ın, Abdullah-'ın ve Kusem'in hakkıdır.' dediğin paraya ne oldu?' Abbas dedi ki: 'Bunu kim sana haber verdi?' Peygamberimiz, 'Yüce Allah.' dedi. Bu-nun üzerine Abbas, 'Şehadet ederim ki, sen Allah'ın elçisisin. Allah'a andolsun ki, yüce Allah'tan başka kimsenin bundan haberi yoktu.' dedi."

Ben derim ki: Bu anlamları içeren çok sayıda hadis Şiî ve Sünnî kanallardan aktarılmıştır. Biz konuyu kısa tutmak için bu rivayetleri aktarma gereğini duymadık.

Himyerî, Kurbu'l-İsnad adlı eserinde Abdullah b. Meymun'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babasından (a.s) şöyle rivayet eder: "Peygamberimizin (s.a.a) yanına bir miktar para getirildi. Peygamberimiz Abbas'a dedi ki: 'Ey Abbas, hırkanı ser ve bu maldan bir miktar al.' Abbas hırkasını serdi ve o maldan bir miktar aldı. Sonra Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Ey Abbas, bu, yüce Allah'ın, *'Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: 'Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan daha hayırlısını size verir.'* ayetinde işaret ettiği vaattir.' İmam der ki: Bu ayet Abbas, Nevfel ve Akil hakkında inmiştir."

"Peygamber efendimiz (s.a.a), Bedir Savaşı'nda Haşimoğulları'ndan hiç kimsenin ve ayrıca Ebu'l-Buhterî'nin öldürülmemesini emretti. Bu yüzden müşriklerden bazı kimseler esir alanınca, Peygamberimiz (s.a.a) Ali'ye (a.s) şöyle dedi: 'Bak bakalım, bunlar arasında Haşimoğulları'ndan kimler var.' Ali, Akil b. Ebî Talib'e rastladı, onunla yüz yüze gelmemek için bilerek yolunu değiştirdi. Akil ona şöyle seslendi: 'Ey anamın oğlu Ali! Vallahi sen beni gördün.' Ali (a.s), Resulullah'ın (s.a.a) yanına döndü ve dedi ki: 'Ebu'l-Fazl (Abbas) falanın tutsağıdır, Akil falanın tutsağıdır ve -Nevfel b. Hâris'i kastederek- Nevfel de falanın tutsağıdır.' Bunun üzerine Resu-lullah (s.a.a) kalktı ve Akil'in yanına gitti ve dedi ki: 'Ey Eba Yezid, Ebu Cehil öldürüldü.' Akil şu karşılığı verdi: 'O zaman Tihame'de (Mekke'de) artık size karşı koyacak kimse olmayacaktır.' Resulullah (s.a.a) ona şu karşılığı verdi: Eğer düşmanı çökertseydiniz... Aksi hâlde onların omuzlarına binin (onlardan fidye alın)."

"Sonra Abbas Peygamberimizin (s.a.a) huzuruna getirildi. Ona, 'Kendin ve kardeşinin oğlu (iki oğlu) için fidye ver.' denildi. Bunun üzerine dedi ki: 'Ey Muhammed, Kureyş'e avuç açmamı mı istiyorsun?' Peygamberimiz (s.a.a) ona şu karşılığı verdi: 'Ümmü'l-Fazl'ın yanına bıraktığın ve 'Eğer bana bir şey olursa, bunu kendin ve çocukların için harca.' dediğin paradan ver.' Abbas hayretle sordu: 'Ey kardeşimin oğlu, bunu kim sana haber verdi?' Peygamberimiz dedi ki: 'Bana Cebaril bu haberi getirdi.' Bunun üzerine Abbas, 'Andolsun ki bundan, benden ve Ümmü'l-Fazl'dan başka kimsenin haberi yoktu. Şehadet ederim ki sen Allah'ın resulüsün.' İmam der ki: Esirlerin tümü müşrik olarak evlerine döndüler; Abbas, Akil ve Nevfel b. Hâris hariç. *'Elinizdeki esirlere de ki...'* ayeti onlar hakkında indi."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr'da aynı anlamları içeren rivayetler değişik kanallardan ashaptan aktarılmıştır. İbn Sa'd ve İbn Asakir aracılığıyla İbn Abbas'tan bu ayetin Abbas ve iki yeğeni hakkında indiği rivayet edilmiştir. Bu arada her esirin serbest kalmak için vermek zorunda olduğu fidyenin miktarını, Abbas'ın kendini ve iki yeğenini kurtarmak için verdiği fidye olayını, Tabersî Mecmau'l-Beyan adlı tefsirinde İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) yukarıdaki hadise benzer ifadelerle rivayet etmiştir.

AYETLERİN MEALİ

72- Şüphesiz, iman edip de hicret edenler ve mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, birbirlerinin velileridirler. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar sizinle onlar arasında bir velâyet (dostluk ve koruyuculuk bağı) yoktur. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında antlaşma olan topluluğa karşı olması dışında, (onlara) yardım etmek, üzerinizde bir yükümlülüktür. Allah, yaptıklarınızı görendir.

73- Kâfir olanlar da birbirlerinin velileridirler. Eğer bu emri yerine getirmezseniz, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

74- İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, gerçek müminlerdir. Onlar için bağışlanma ve bol rızk vardır.

75- Sonradan iman edip de hicret eden ve sizinle beraber cihat edenler de sizdendir. Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir. Şüphesiz, Allah her şeyi bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle Enfâl Suresi son buluyor. Bir bakıma surenin giriş kısmındaki ayetlerin içerdiği anlama göndermede bulunulduğu intibaını uyandıran bir anlamı içermektedirler. Hicret etmekten geri durmaları durumu dışında müminleri dost edinmenin zorunluluğu ve kâfirlerle dostluk ilişkilerinin kesilmesinin kaçınılmazlığı dile getiriliyor.

72) Şüphesiz, iman edip de hicret edenler ve mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, birbirlerinin velileridirler.

İman edip hicret edenlerle, bu surenin inişinden önce hicret eden ilk kuşak muhacirler kastedilmiştir. Bunun kanıtı da, ayetlerin sonunda muhacirlerden söz edilmiş olmasıdır. Barındırıp yardım edenlerden maksat da, Peygamber'i (s.a.a) ve hicret eden müminleri barındıran, Allah'a ve Resulü'ne yardım eden ensardır. O günkü Müslümanlar, bu iki topluluktan oluşuyordu. Bir de iman ettiği hâlde Mekke'de kalıp hicret etmeyen küçük bir grup vardı.

Yüce Allah, *"İşte onlar, birbirlerinin velileridirler."* buyurarak aralarında bir velâyet bağı kurmuştur. Velâyet; hiç kuşkusuz miras, yardım ve güvenlik velâyetinden daha genel bir anlam ifade etmektedir. Öyle ki eğer Müslümanlardan biri, bir kâfire aman verirse, bu, diğer Müslümanların tümünün yanında geçerlidir. Dolayısıyla bütünün

içindeki bir kişi, bütünün içindeki başka bir kişinin velisidir. Bir muhacir, bütün muhacirlerin ve ensarın velisidir. Ensardan biri de, bütün ensarın ve muhacirlerin velisidir. Bütün bunları, ayette geçen velâyet kavramının mutlak olarak kullanılmasından çıkarıyoruz.

Dolayısıyla ayeti, sadece Peygamberimizin (s.a.a) hicretin başlarında muhacirlerle ensar arasında kurduğu ve birbirlerine mirasçı olmalarını öngören ve bir süre sonra da yürürlükten kaldırılan miras velâyeti şeklinde yorumlamanın somut bir kanıtı bulunmamaktadır.

İman edip de hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar sizinle onlar arasında bir velâyet (dostluk ve koruyuculuk bağı) yoktur. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında antlaşma olan topluluğa karşı olması dışında, (onlara) yardım etmek, üzerinizde bir yükümlülüktür. Allah, yaptıklarınızı görendir.

Bu ifadenin anlamı açıktır. Burada muhacirler ve ensardan olan müminler ile iman edip de hicret etmeyen müminler arasında -müminlerle aralarında antlaşma bulunmayan bir topluma karşı olması şartıyla- yardım istedikleri zaman yardım etme velâyetinden başka bir velâyetin bulunmadığı belirtiliyor.

73) Kâfir olanlar da birbirlerinin velileridirler.

Yani, kâfirler arasındaki velâyet (dostluk ve koruyuculuk esaslı ilişki) müminleri kapsamaz. O hâlde müminler, onları dost ve veli edinmemelidirler. Çünkü yüce Allah'ın kâfirlerle ilgili, *"birbirlerinin velileridirler"* şeklindeki sözü, tıpkı müminlerle ilgili *"işte onlar, birbirlerinin velileridirler."* şeklindeki sözü gibi haber verme kalıplarında sunulan inşa ve yasama nitelikli bir ifadedir. Kâfirlerin kendi aralarındaki bir velâyetten söz edilmesinin amacı, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu ilişkinin müminleri kapsamayacağını vurgulamaktır.

Eğer bu emri yerine getirmezseniz, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

Burada velâyetin bu şekilde kategorize edilmesinin yararına işaret ediliyor. Çünkü beşerî toplumlar, özellikle hakka tâbi olma ve ilâhî adaleti toplumun tüm katmanları arasında yayma esasına dayalı olan İslâm toplumu açısından velâyet kaçınılmaz bir olgudur. Dolayısıyla bu özelliklere sahip İslâm toplumuna düşman olan kâfirleri dost edinmek, müminlerle kâfirlerin birbirlerine karışmalarına neden olur. O

zaman kâfirlerin inanç ve ahlâk sistemleri, Müslümanlar üzerinde etkili olmaya başlar. Hak esasına dayalı İslâmî hareket tarzı kâfirlerin heva ve hevese tâbi olma ve Şeytan'a kulluk sunma esaslı hareket tarzının etkisiyle ifsat olur. Günümüzde yaşanan gelişmeler, bu ayetin işaret ettiği gerçeği doğrulamıştır.

74) İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler ile (hicret edenleri) barındırıp (onlara) yardım edenler, işte onlar, gerçek müminlerdir. Onlar için bağışlanma ve bol rızk vardır.

Bu ayette, gerçek anlamda imanın belirtilerini taşıyan kimselerin gerçek müminler olduğu bildiriliyor ve onlar için bağışlanma ve bol rızk vaat ediliyor.

75) Sonradan iman edip de hicret eden ve sizinle beraber cihat edenler de sizdendir.

Burada hitap, ilk kuşak muhacirlere ve ensara yöneliktir. Kendilerinden sonra iman edip hicret eden ve kendileriyle beraber cihat eden müminlerin de kendilerinden oldukları, dolayısıyla da müminler arasındaki velâyette kendilerine ortak oldukları belirtiliyor.

Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir. Şüphesiz, Allah her şeyi bilendir.

Burada akrabalar arasındaki miras esaslı velâyete işaret ediliyor. Çünkü yukarıda işaret edilen velâyetin diğer kısımları sadece onlarla sınırlı değildir. Bu ayet, Peygamber efendimizin (s.a.a) hicret ettikten hemen sonra Müslümanlar arasında gerçekleştirdiği kardeşlik sonucu miras almayı gerektiren velâyeti neshediyor ve mirasın akrabalık bağıyla gerçekleşeceğini olumluyor. İster payı belirlenmiş olsun, ister olmasın; ister baba tarafından olsun, ister olmasın, fark etmez. Çünkü açıkça görüldüğü gibi ayetin ifade tarzı mutlaktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Müslümanlar, aralarında kurulan kardeşlik bağıyla birbirlerine mirasçı oluyorlardı."

Ben derim ki: Bu hadis, ayetin kardeşlik velâyetiyle ilgili olarak indiğine delâlet etmez.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Beraberlerinde bir üçüncü kimse bulunmuyorsa, dayı ve teyze mirasçı olurlar. Çünkü yüce Allah, *'Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.'* buyurmuştur." [c.7, s.119]

Ben derim ki: Ayyâşî de bu hadisi, Ebu Basir kanalıyla mürsel olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Zürare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *'Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.'* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Miras hususunda kimi kiminden önceliklidir. Çünkü ona (ölen şahsa) en yakın olan, ondan miras almaya herkesten önceliklidir." Ardından İmam (a.s) şöyle buyurdu: "Akrabalar, ölen kimseye herkesten önceliklidirler. Akrabalar içinde ölüye en yakın olanlar, sırasıyla annesi, anne tarafından olan erkek kardeşi ile kız kardeşi ve oğludur. Anne, ölüye erkek kardeşlerinden ve kız kardeşlerinden daha yakın değil midir?!"

Yine aynı eserde, İbn Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Ali b. Ebu Talib (a.s) ile Osman b. Affan arasında, baba tarafından mirasçısı bulunmayan, buna karşılık kendisinden miras almayan, yani belirlenmiş bir payı olmayan akrabaları bulunan bir ölünün mirası hakkında ihtilâf çıktı. Ali (a.s) şöyle buyurdu: 'Onun mirası akrabalarınındır. Çünkü yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: *Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.'* Osman ise şöyle dedi: Onun mirasını Müslümanların beytülmaline katacağım. Akrabalarından hiç kimse ona mirasçı olmayacaktır."

Ben derim ki: Miras almak için baba tarafından akrabalık şartını olumsuzlayan ve bu hususta adı geçen ayeti kanıt gösteren birçok rivayet Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılmıştır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Tayalisî, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.v), ashabı arasında kardeşlik oluşturdu ve onları birbirlerine mirasçı kıldı. Bu uygulama, *'Allah'ın kitabında, (miras konusunda) akrabaların kimi kimine göre önceliklidir.'* ayeti ininceye kadar devam etti. Ondan sonra Müslümanlar bu uygulamayı terk ettiler ve soy bağıyla akraba olanlar birbirlerine mirasçı oldular."

el-Meanî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle merfu olarak İmam Musa b. Cafer'den (a.s), onunla halife Harun arasında geçen diyalogu şöyle rivayet eder: "Harun dedi ki: 'Ne diye Resulullah'ın (s.a.a) mirasçısı olduğunuzu iddia ediyorsunuz, amcanın amca oğlunu mirastan düşürdüğünü bilmez misiniz? Resulullah vefat ettiği zaman Ebu Talib ondan önce ölmüştü. Buna karşılık diğer amcası Abbas yaşıyordu...' Dedim ki: 'Peygamber (s.a.a) hicret etmeyeni mirasçı saymamış, hicret etmedikçe onun için bir velâyet de öngörmemiştir.' Dedi ki: 'Bu hususta kanıtın nedir?' Dedim ki: 'Yüce Allah'ın şu sözüdür: *'İman edip de hicret etmeyenlere gelince; hicret edene kadar sizin onlarla bir velâyet bağınız yoktur.'* Amcam Abbas da hicret etmemiştir.' Bunun üzerine şöyle dedi: 'Sana bir şey soracağım ey Musa! Bu hususta düşmanlarımızdan kimseye böyle bir fetva verdin mi veya bu meseleyle ilgili olarak fıkıhçılardan birine bir şey söyledin mi?' Dedim ki: Allah şahittir ki hayır. Bu hususta Emirü'l-Müminin'den başka bana soru soran olmadı..."

Ben derim ki: Bu hadisi, Şeyh Müfid de el-İhtisas adlı eserinde [s.51] rivayet etmiştir.

TEVBE SÛRESİ

Medine Döneminde İnen

Bu Sûre 129 Ayettir

AYETLERİN MEALİ

1- (Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!

2- Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın. Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratacaktır.

3- Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır: Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; ama eğer yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kâfir olanlara elem verici bir azabı müjdele!

4- Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan (antlaşma şartlarını ihlal etmeyen) ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bunun dışındadır. Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever.

5- Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün, onları yakalayın, gözaltında tutun ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık yollarını serbest bırakın (onlara dokunmayın). Çünkü Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

6- Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.

7- Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir? Sadece Mescidu'l-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka. Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın). Çünkü Allah takvalıları sever.

8- Nasıl (Allah ve Resulü yanında müşriklerin bir ahdi) olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne

bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. Çünkü onlar ağızlarıyla (sözleriyle) sizi razı ediyorlar; fakat kalpleri bunu kabul etmiyor. Onların çoğu fasıktır (antlaşmanın dışına çıkmıştır).

9- Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!

10- Hiçbir mümin hakkında ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. İşte onlar saldırganlardır.

11- Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir topluluğa ayetlerimizi genişçe açıklıyoruz.

12- Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki, (savaştığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.

13- Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir toplulukla savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, eğer mümin iseniz, kendisinden korkmanız için daha önceliklidir.

14- Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın, sizi onlara galip kılsın ve mümin topluluğun gönlünü ferahlatsın.

15- Ve onların (müminlerin) kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

16- Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Peygamber ve müminlerden başka kendisine bir sırdaş edinmeyen kimseleri bilmeden (ortaya çıkarmadan, kendi hâlinize) bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Tevbe Suresi veya Berâat Suresi adı verilen bir ayetler

toplamının girişi mahiyetindedir. Bunun ayrı bir sure mi, yoksa Enfâl Suresi'nin bir bölümü mü olduğu hususunda ihtilâf vardır. Müfessirlerin ihtilâfları sonuçta sahabenin, ardından tâbiîn kuşağının ihtilâflarına dayanıyor. Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) rivayet edilen hadisler arasında da ihtilâf vardır. Ancak söz sanatı açısından tercih edilen, bunun Enfâl Suresi'nin devamı olduğuna ilişkin rivayettir.

Surenin ayetleri üzerinde araştırma yaptığımızda, ayetlerin içeriğini incelediğimizde, belli amaçlar içeren diğer surelerde olduğu gibi, baş tarafında ima edilen, sonunda ise göndermede bulunulan belirgin ve tek bir amacının olmadığını görürüz. Sözgelimi surenin girişi, beraattan, Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle ilişkilerinin olmadığından söz eden ültimatom nitelikli ayetlerden oluşuyor. Ayetlerinin bir kısmında müşriklerle savaştan söz ediliyor. Ehlikitap'la savaşmaktan konu açılıyor. Surenin büyük bir bölümünde münafıklardan söz ediliyor. Bazı ayetlerde savaş seferberliğinin ele alındığı, seferberlikten geri kalanların durumları tasvir ediliyor. Bazı ayetlerde kâfirleri dost edinme ele alınırken, diğer bazısında zekât ve benzeri yükümlülükler inceleniyor. Bununla beraber surenin büyük kısmı kâfirlerle savaşmakla ve münafıkların tavırlarıyla ilgilidir.

Dolayısıyla tefsir açısından böyle bir araştırma ile önemli bir sonuca varılmaz. Ama fıkıh açısından önemli bulgulara ulaşılabilir. Bu da bizim konumuzun dışındadır.

1) (Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Ber'u, el-berau ve et-teberri sözcüklerinin asıl anlamı, beraberliği tiksindirici olan bir şeyden ayrışma, uzaklaşmadır. Bu yüzden Araplar, 'Beri'tu min'el-maradi=Hastalıktan kurtuldum.', 'Beri'tu min fulanin=Falan ile ilişkilerimi kopardım, ondan uzaklaştım', yine aynı anlamda 'Teberre'tu, ebre'tuhu ve berre'tuhu'; 'reculun berîun=suçsuz adam', 'kavmun berrâun ve berîun=suçsuz, ilgisiz toplum' derler. Ayette de, *'(Bu,) Allah ve Resulü'nden... bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır.'* buyrulmuştur." (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bu ilk ayet, kendisini izleyen ayetler açısından açıklamanın girişini oluşturan başlık konumundadır. Ki tıpkı diğer surelerin başındaki bir veya iki ayetin surenin akışı içinde üzerinde ayrıntılı olarak duru-

lan konulara kısaca işaret etmesi gibi, açıklamanın özüne temas etmektedir.

Ayette hitap müminlere yöneliktir. Ya da hem Peygamberimize (s.a.a), hem de müminlere yöneltilmiştir. Bunu, *"antlaşma yaptığınız"* ifadesinden anlıyoruz. Yine ayette hitabı yönelten olması hasebiyle yüce Allah'tan söz edilmiştir; hitaba aracı olması bakımından da Resul'e (s.a.a) yer verilmiştir; hitapla kastedilen ve kendilerinden uzak olunduğu vurgulandığı için de müşrikler ele alınmıştır. Sonra hitap ve hüküm muhatapların tümünü kapsasın ve hepsine ulaşsın diye gaip şeklinde sunulmuştur. Bu, insanlara ulaştırılan, hüküm ve emir sahibine saygıyla uyulması istenen hüküm ve fermanlarla ilgili olarak izlenen bir yöntemdir.

Ayet, hükmün konuluşunu, inşa edilişini ve söz konusu müşriklerle her türlü sosyal ilişkinin kesildiğine ilişkin kararın verilişini içermektedir. Salt bir şer'î yasama değildir. Bunun kanıtı da, ilişki kesme ültimatomuna Hz. Peygamber'in (s.a.a) de ortak edilmiş olmasıdır. Çünkü Kur'ân'ın ifade tarzında salt teşriî/yasal hükümler yalnızca Allah'a isnat edilir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kendi hükmüne hiç kimseyi ortak etmez."* (Kehf, 26) Hükmetme eylemi, ancak yönetsel (velayet), siyasal anlamda ve davaları çözme anlamında Hz. Peygamber'e (s.a.a) isnat edilebilir.

Şu hâlde ayette kastedilen husus, Müslümanların antlaşma yaptıkları müşriklerle ilgili "aman=güvence"nin kaldırılmasıdır. Ama bu hiç yoktan bir kaldırma ve sebepsiz yere antlaşmayı bozma değildir. Çünkü yüce Allah birkaç ayet sonra, onların (müşriklerin) yaptıkları antlaşmalara artık güvenin kalmadığına, çoğunun fasık ve yoldan çıkmış olduğuna, antlaşmaların saygınlığına, dokunulmazlığına riayet etmediklerine ve sözlerini çiğnediklerine işaret edecektir.

İşte yüce Allah, böyle durumlar karşısında Müslümanların da antlaşmayı bozmalarını bir misilleme tarzında mubah kılmıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez."* (Enfâl, 58) Buna göre yüce Allah, karşı tarafın hainlik etmesinden endişe edilmesi durumunda antlaşmayı bozmayı mubah kılıyor. Fakat hıyanetlerine rağmen bir şart da koşuyor. O da şu ki, antlaşmanın bozulduğu karşı tara-

fa duyurulmalıdır. Ta ki onlar habersiz yakalanmasınlar, gafil avlanmasınlar. Aksi takdirde bu da, yasaklanan hainliğin bir benzeri olur.

Eğer ayette, herhangi bir sebebi olmaksızın müşriklerle yapılan antlaşmayı bozmanın mubah olduğu kastedilseydi, müşriklerden antlaşmalarına bağlı kalanlarla, ona bağlı kalmayanlar şeklinde bir ayırıma gidilmezdi. Çünkü yüce Allah, birkaç ayet sonra antlaşmalarına bağlı kalanları istisna ederek şöyle buyuruyor: *"Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan (antlaşma şartlarını ihlal etmeyen) ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bunun dışındadır. Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever."* [Tevbe, 4]

Ama buna karşılık antlaşmalarını bozanlarla ilgili olarak yüce Allah; düşünmeleri, görüşlerini yeniden gözden geçirmeleri, ayrıca beklenmedik bir durumla karşılaşmamaları, ani ve habersiz yakalanmış olmamaları için onlara belli bir süre tanınmadan antlaşmalarının bozulmasını istemiyor.

Ayetin kısaca içeriğini özetleyecek olursak; ayette, Müslümanlarla anlaşıp sonra çoğunluğu bu antlaşmayı çiğneyen bir grup müşrikle yapılan antlaşmanın bozulmasına ve bu antlaşmayla onlara verilen güvencelerin kaldırılmasına hükmediliyor. Çünkü çoğunluğu antlaşmayı bozunca, geriye kalanlara artık güven olmaz; sözlerine, yeminlerine inanılmaz, kötülüklerinden ve türlü komplolarında emin olunmaz.

2) Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın. Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratacaktır.

Ayetin orijinalindeki "sîhû" kelimesinin kökü olan "es-seyahat"; yeryüzünde gezme, yürüme demektir. Bu nedenle, bir alanda sürekli akan suya "es-saih" denilmiştir.

Müşriklere dört ay daha serbestçe dolaşmalarının emredilmesi, bu süre içinde güven içinde olacaklarının kinayeli ifadesidir. Bu süre içinde kendilerine herhangi bir kötülüğün yapılmayacağı belirtiliyor ki, kalmanın mı yok olmanın mı kendileri için daha yararlı olduğunu düşünüp durumlarına uygun tercihi yapsınlar. Gerçi *"Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratacaktır."* ifadesinde, kendileri için en iyi tercihin, şirki reddetmeleri ve tevhit dinine bağlanmaları olacağı vurgulanıyor, büyüklük kompleksine kapılarak

kendilerini onur kırıcı ve zillete düşürücü ilâhî azapla burun buruna getirmemeleri hususunda öğüt veriliyor.

Ayette, gaip sıygasından muhatap sıygasına dönüş yapıldığını görüyoruz. Çünkü kesin hitabın ve kararlı iradenin hasım üzerine yöneltilmesi; kuşatılmışlığın kapsamlılığını, hasma karşı üstünlük kurmayı, buna karşılık onun zelil duruma düşürüldüğünü, sahip olduğu güç ve dayanağının horlanıldığını, zayıf olduğunun gösterilmeye çalışıldığını ifade eder.

Ayette geçen "dört ay" ile ilgili müfessirler farklı görüşlere sahiptirler. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, -ki hükmün verilişinin ve süre tayininin yaşamayı ya da ölümü tercih etmeleri için gerekli zamanı bulmalarına yönelik oluşu da bunu desteklemektedir- dört aylık süre, yüce Allah'ın hemen sonrasındaki ayette zikrettiği Büyük Hac (el-Haccu'l-Ekber) gününden itibaren başlıyor. Çünkü duyuru ve ilân günü o gündü. Sürenin belirlemesiyle ilgili uygun olan da, haklarında hüküm verilen kişilerin geniş bir imkân bulmaları ve ayrıca kanıtın da tamamlanması için, sürenin duyuru ve ilân anından itibaren başlamasıdır.

Hadis ravileri, bu ayetlerin Hicret'ten dokuz yıl sonra indiği husussunda görüş birliği içindedirler. Hacc-ı Ekber gününün Kurban Bayramı günü olan zilhiccenin onuncu günü olduğu düşünüldüğünde, dört aylık süre; zilhiccenin onundan başlamak üzere muharrem, safer, rebiyülevvel ve rebiyülâhırın ilk on gününe kadar devam ediyor.

Bazılarına göre bu dört aylık süre, zilkadenin yirmisinde başlıyor. Ki onlara göre Hacc-ı Ekber günü de bu gündür. Dolayısıyla dört aylık süre; zilkadenin son on günü, zilhicce, muharrem ve safer aylarının tamamı ve rebiyülevvel ayının ilk yirmi günü şeklinde belirginleşiyor. Bu görüş ve bu görüşe olan eleştirimiz üzerinde ileride duracağız.

Diğer bir grubun görüşü ise şöyledir: Bu ayetler, Hicret'in dokuzuncu yılının şevval ayının başında inmiştir. Buna göre dört aylık süre; şevval, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Böylece haram ayların sona ermesiyle bu süre de sona ermiştir.[1] Bu grubun bu tür bir değerlendirmede bulunmasının nedeni şu ayet-i kerimedir: *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* [Tevbe, 5] [Şevval ayından sonra yer alan] haram aylar ise zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Dolayısıyla haram ayların çıkması, onla-

1- [Ruhu'l-Maani, c.10, s.43; el-Menar, c.10, s.152]

ra tanınan dört aylık sürenin dolmasına denk düşüyor. Ne var ki, bu değerlendirme gerçekten oldukça uzaktır; yukarıda açılandığı şekliyle ayetlerin akışı ve konunun sağladığı ipuçları böyle bir yoruma asla elverişli değildir.

3) Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır: Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; ama eğer yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kâfir olanlara elem verici bir azabı müjdele!

Ayetteki "ezan" kelimesi, ilân ve bildiri demektir ve *"Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır."* ifadesi, birinci ayette geçen *"(Bu,) Allah ve Resulü'nden... bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!"* ifadesinin tekrarı değildir. Çünkü her iki cümle de aynı anlamı, yani müşriklerden uzak oluşu ifade etseler de ilk ayet, müşriklerden uzak oluşun duyurulması ve bunun müşriklere iletilmesi amacına yöneliktir. Bunun kanıtı, ayetin bitiş kısmında yer alan *"kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik"* ifadesidir. Ama ikinci ayette [asıl muhatap müşrikler değil,] bütün insanlara hitap yöneltilmiştir. Böylece halkın, Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerden uzak olduğunu bilmeleri ve haram ayların çıkmasıyla onlar hakkındaki ilâhî fermanın uygulamaya geçirilmesi için hazırlık içinde olmaları amaçlanmıştır. Bunun kanıtı da, *"insanlara"* ifadesiyle, iki ayet sonrasında yer alan ayrıntı nitelikli *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün."* ifadesidir.

Hacc-ı Ekber gününün hangi gün olduğu hususunda da müfessirler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Hacc-ı Ekber günü, Hicret'in dokuzuncu yılının Kurban günüdür. Çünkü o yıl Müslümanlarla müşrikler birlikte hac yapmışlardı ve o yıldan sonra bir daha müşrikler hacca gelmemişlerdi. Bu görüş, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetlerce de desteklenmiştir. Ayrıca uzaklık ilân ve bildirisine uygun olan budur. [Dolayısıyla aynı yıl içinde Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle bir ilişkisinin olmadığının duyurulmuş olması, böyle bir görüşü daha isabetli kılmaktadır.] Nasıl ki aklen de böyle olması gerekir. Çünkü hac ehli olan genel Müslümanlarla müşriklerin Mina'da bir araya geldiği en büyük gün, o gündü.[1]

1- [Tefsir-i Kebir, Fahr-i Râzî, c.15, s.221; el-Menar, c.10, s.153]

Bu anlamı destekleyen nitelikte Ehlisünnet kanallarından da birtakım rivayetler aktarılmıştır. Ancak bu rivayetlerin büyük bir kısmı, Hacc-ı Ekber gününün kurban kesildiği günün ismi olduğunu belirtir mahiyettedir. Bu açıdan onlara göre Hacc-ı Ekber günü her yıl tekrarlanmaktadır. Ama ne var ki, başka rivayetler açısından böyle bir isimlendirmenin geçerli olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt yoktur.

İkinci Görüş: Bundan maksat, Arefe günüdür. Çünkü vakfe (duruş) o gün gerçekleştirilir. Hacc-ı Asgar (Küçük Hac) ise, bu şekilde Arefe'de vakfesi bulunmayan hacdır. Yani umre ziyaretidir.[1]

Kuşku yok ki, bu fıkhî açıdan bir istihsandır. Bunun böyle olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt olmadığı gibi, bunun doğruluğunun teşhis edilmesi için de bir imkân yoktur.

Üçüncü Görüş: Bundan maksat, Kurban'ın ikinci günüdür. Çünkü imam o gün hutbe okur. Ancak bu görüşün yanlışlığı açıktır.

Dördüncü Görüş: Maksat, haccın bütün günleridir. Tıpkı [Cemel Savaşı kastedilerek] Cemel Günü, [Sıffin Savaşı kastedilerek] Sıffin Günü ve [İslâm öncesi Evs ve Hazreç kabileleri arasında yaşanan ünlü savaş kastedilerek] Buğas Günü denilmesi gibi. Çünkü bu tür isimlendirmelerle, söz konusu olayların yaşandığı zaman, meydana geldiği vakit kastedilir.[2]

Bu değerlendirme, bundan önceki değerlendirmelerin karşısında tam anlamıyla bir görüş, bir değerlendirme olarak yer almıyor. Sadece ayette geçen "gün" ile bütün hac günlerinin kastedildiğini açıklıyor. Bu günlerde yaşanan hac ziyaretinin Hacc-ı Ekber olarak isimlendirilmesinin izahını ise, bundan önceki görüşlerden -birinci görüş gibi- belirlemek mümkündür.

Fakat her hâlükârda aklen böyle bir değerlendirmenin isabetli kabul edilmesi mümkün görünmüyor. Çünkü hac ibadetinin yerine getirildiği bütün günler içinde hac ibadetini yerine getirenlerin tümünün kurban kesme günü olan bir günde bir araya gelmeleri, *"Büyük Hac günü"* ifadesinden maksadın bu günün (Hacc-ı Ekber) kendisi olduğunu, insanların tümünün hacda bu şekilde bir araya gelmedikleri diğer günleri kapsamasının mümkün olmadığını gerektiriyor.

1- [es-Siracü'l-Münir, c.1, s.589; el-Kebir, c.15, s.221; Ruhu'l-Maani, c.10, s. 46; Kurtubî, c.4, s.69]

2- [Ruhu'l-Maani, c.10, s.46]

Sonra yüce Allah bir kez daha müşriklere dönüyor ve onlara gerçek konumlarını, tercihlerini basiret üzere yapmalarını hatırlatmak amacıyla Allah'ı aciz bırakamayacaklarını vurguluyor. Nitekim bundan önceki ayette de dikkatlerini bu hususa çekmiş ve *"Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri zillete uğratacaktır."* buyurmuştu. Fakat bu ayette bir eklemede bulunulduğunu görüyoruz: *"Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* Bu eklemenin maksadı, önceki ayette yapılan uyarının gerçek mahiyetini olanca netliğiyle ortaya koymaktır. Şöyle ki onlara, Allah'ı aciz bırakamayacaklarının hatırlatılması tamamen bir öğüttür, nasihat vermedir. Ki şirk üzere kalmayı ve tevhit dinine girmekten yüz çevirmeyi tercih etmek suretiyle kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmasınlar. Dolayısıyla bu ayetin iki şık (tövbe etmek ve yüz çevirmek) hâlinde sunulması, bir tehdit anlamı ifade ettiği gibi, bir öğüt ve bir nasihat anlamı da ifade ediyor.

Ardından yüce Allah, Elçi'sine (s.a.a) dönüyor ve kâfirleri elem veren, acı bir azapla müjdelemesini emrediyor: *"Kâfir olanlara elem verici bir azabı müjdele!"* Hitabın, *"Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* ifadesinde müşriklere yöneltilmesinden amaç, bundan önceki *"Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın..."* ifadesinde yer verdiğimiz sebepten dolayıdır. [Müşriklere yönelik hitaptan sonra,] *"Kâfir olanlara elem verici bir azabı müjdele!"* şeklinde Peygamberimize (s.a.a) hitabın yöneltilmiş olması da, bu mesajın, ancak Peygamber'e (s.a.a) hitap edilmesi suretiyle yerine ulaşabileceğinin vurgulanması amacına yöneliktir.

4) Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan (antlaşma şartlarını ihlal etmeyen) ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bunun dışındadır. Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever.

Burada, önceki müşriklerle ilişkilerin kesildiğine ilişkin genel hükümden bir istisna yapılıyor. İstisna edilenler, doğrudan veya dolaylı olarak Müslümanlarla yaptıkları antlaşmanın hiçbir maddesini ihlal etmeyenlerdir. Bu gibi insanlara verilen sözü tutmak ve antlaşmanın sonuna kadar herhangi bir saldırıda bulunmamak bir zorunluluktur.

Bundan da anlıyoruz ki, *"ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar"* ifadesinin, *"hiçbir şeyi size eksik bırakmayan"* ifadesine eklenmesi, antlaşmayı bozmanın iki yönünün birden gerçekleştirilmesine işa-

ret mahiyetindedir. Bunlardan biri doğrudan bozmadır, bazı Müslümanları öldürmeleri gibi. Biri de dolaylı bozmadır; Müslümanların düşmanlarına arka çıkmaları, onları desteklemeleri gibi. Mekke müşriklerinin Huzaaoğulları kabilesine karşı Bekiroğulları kabilesine silâh yardımında bulunmasını buna örnek gösterebiliriz. Bekiroğulları kabilesi Kureyş'le, Huzaa kabilesi de Peygamberimizle (s.a.a) antlaşma imzalamıştı. [Hudeybiye Barışı'ndan sonra bir ara] bu iki kabile arasında bir savaş çıktı. Kureyş kabilesi Huzaaoğulları'na karşı Bekiroğulları'na yardım etti. Böylece Kureyşliler Peygamberimizle (s.a.a) yaptıkları Hudeybiye Antlaşması'nı çiğnemiş oldular. Bu gelişme, Hicret'in sekizinci yılında Mekke'nin fethedilmesinin nedenleri arasında yer alır.

"Çünkü Allah takvalıları sever." ifadesi, antlaşmaya taraf olan müşrikler verdikleri sözü bozmadıkları sürece antlaşmaya bağlı kalınmasının zorunlu olduğuna ilişkin açıklamaya yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Bu yüzden antlaşmaya saygılı olmak, sözlere bağlı kalmak; Kur'ân'ın her zaman emrettiği mutlak takvanın nesnel karşılıklarından biri olarak sunulmuştur. Nitekim benzeri konular bağlamında takva duygusuna sahip olmanın önemini şöyle vurgular: *"Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya sürüklemesin. Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır."* (Mâide, 7), *"Sizi Mescidu'l-Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun."* (Mâide, 2)

Bu sayede, bazı tefsir bilginlerinin, "Burada geçen takvalılardan maksat, sebepsiz yere antlaşmayı bozmaktan sakınanlardır."[1] şeklindeki değerlendirmesinin yanlışlığı açıklığa kavuşuyor. Çünkü Kur'ân'da genel olarak Allah'ın koyduğu yasaklardan sakınma, haramlardan kaçınma anlamında kullanılan takva, (asıl anlamının yanında onun) ikinci hakiki anlamıdır. Bunun tersine bir anlamın kastedilmesinde ise, bu yaygın anlamda kullanmasını engelleyen bir karineye ihtiyaç vardır. [Ayette de böyle bir karinenin olmadığı açıktır.]

5) Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün, onları yakalayın, gözaltında tutun ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin.

1- [es-Siracü'l-Münir, c.1, s.590; Mecmuatu'n Mine't-Tefasir, c.3, s.84]

Ayetin orijinalinde geçen "inseleha" fiili, "salhu'ş-şat=koyunu yüzme" deyiminden alınmış. Derisini yüzmek yani. Dolayısıyla bu deyim, ayın tamamlanması ve çıkması anlamında kullanılmış bir kinayedir. Yine ayetin orijinalindeki "uhsurû" kelimesinin kökü olan "el-hasr" sözcüğü, bir şeyin bir alanın dışına çıkmasına engel olmak anlamına gelir. "Marsad" ise, denetlemeye, gözetlemeye hazırlanma anlamına gelen "er-rasad" kökünün ism-i mekânıdır (yer ismi).

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "er-Rasad; denetlemeye, gözetlemeye hazırlanmak demektir. Araplar, 'Rasade lehu, tarassade ve ersadtuhu lehu' derler. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak) için...'* [Tevbe, 107] *'Rabbin gözetlemededir.'* [Fecr, 14] Bu ayette Allah'tan kaçmanın, O'nun azabından kurtulmanın mümkün olmadığı anlatılıyor. [Çünkü yüce Allah sürekli onları gözetlemektedir.] Bir tek gözetleyici için 'er-rasid', çok gözetleyici için de 'er-rasidin' kelimesi kullanılır. Gözetlenen için de ister tek olsun, ister çok 'el-marsud' kullanılır. Yine yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar.'* [Cin, 27] 'el-Marsad', 'er-rasad' fiilinin ism-i mekânıdır. (Yani gözetleme yeri.)" (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Ayette geçen haram aylarla, *"Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın..."* ifadesinde geçen [ve müşriklerle savaşılması yasaklanan] aylar kastediliyor. Yani kendilerine karşı herhangi bir müdahalede bulunulmayacak şekilde serbestçe dolaşmaları için müşriklere tanınan dört aylık süre. Fakat bildiğimiz diğer haram aylara, yani zilkade, zilhicce ve muharrem aylarına gelince; daha önce de işaret ettiğimiz gibi [bu ayette geçen haram aylarla bunların kastedilmesi,] zilhicce ayının onuna denk düşen Kurban günü ilân edilen ültimatomla, yani Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle bir ilişkilerinin olmadığının duyurulmasıyla bir şekilde örtüşmemektedir.

Bu durumda "el-eşhuru'l-hurum=haram aylar" ifadesinin başındaki "el" takısı, ahd-i zikrîdir, daha önce zikredilen anlamı çağrıştırmak içindir. Demek isteniyor ki, daha önce dediğimiz ve müşrikler için dokunulmazlık ilân ettiğimiz o dört ay geçince, onları nerede bulsanız öldürün...

Buradan hareketle anlıyoruz ki, *"Haram aylar çıkınca"* ifadesini; zilkade, zilhicce ve muharrem aylarının çıkması şeklinde yorumlamak

doğru değildir. Şöyle ki, bu üç ayın çıkmasını dört haram ayın çıkmasına yorumlayarak, bu üç ayın geçmesiyle dört haram aydan da çıkılmış oluyor, denemez. Veya bu aylarla bilinen dört haram ay arasında uyum ve örtüşme olmasa da ayetteki haram ayların çıkması ifadesinin, dört haram ayların dolmasına işaret etmiş olduğu da söylenemez. Çünkü "haram aylar" deyimi özü itibariyle recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarını ifade etse de, ayetin akışı açısından bu iddiayı kanıtlamaya hiçbir delil bulunmamaktadır.

"Müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..." ifadesi, müşriklerle her türlü sosyal ve beşerî ilişkinin kesildiğini somut olarak ortaya koymakta, canlarının dokunulmazlığının bulunmadığını göstermektedir. Böylece artık bu sürenin sonunda kanları akıtılabilir, başlarına herhangi bir felaketin gelmesini hiçbir şey önleyemez. *"nerede (ve ne zaman) bulsanız"* ifadesi ise, hükmün genelliğini anlatmaya yöneliktir. Demek isteniyor ki, nerede bulunurlarsa, onları öldürmenin önünde hiçbir engel yoktur. İster Harem bölgesinde olsunlar, ister Harem'in dışındaki herhangi bir yerde olsunlar; hatta -ayetin orijinalinde geçen "haysu" edatının hem zaman, hem de mekân için kullanıldığını esas alırsak- haram bir ayda bile ele geçirilsinler. Buna göre onları ele geçiren Müslümanlar haram aylarda bile onları öldürebilirler. Bunun Harem bölgesi içinde veya dışında, haram aylarda veya başka bir zamanda olması arasında herhangi bir fark yoktur.

Ayetteki müşriklerin bulundukları yerde (ve zamanda) öldürülmelerine ilişkin bu emir, onların yok edilmelerine ve köklerinin kazılmasına yöneliktir. Amaç; yeryüzünü onlardan temizlemek, insanları onlarla iç içe yaşamak zorunda kalmaktan kurtarmak ve *"Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın..."* cümlesiyle kendilerine tanınan serbest dolaşma hakkına ve müsamahalı yaklaşıma son vermektir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün"*, *"onları yakalayın"*, *"gözaltında tutun"* ve *"her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin."* ifadelerinin tümü, müşriklerin topluluklarını dağıtmaya, sayılarını azaltmaya, dolayısıyla toplumu onların kötülüklerinden kurtarmaya ilişkin yöntemler sunmaktadır. Şöyle ki: Eğer yenilgiye uğratma imkânı doğarsa öldürülürler, değilse yakalanıp tutuklanırlar, bu da mümkün değilse inlerinde gözlem altında tutulurlar, oldukları yere hapsedilirler ve insanların arasına çıkıp onlara karışmalarına engel olunur. Eğer oturdukları yerler bilinmiyor-

sa, o zaman da Müslümanlar onları yakalayıp öldürmek veya tutuklamak için her gözetleme yerinde oturulup beklemeye koyulurlar.

Büyük bir ihtimalle aşağıdaki değerlendirmeyi yapanların kastettiği anlam da budur: "Ayette demek isteniyor ki, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün veya yakalayın ya da hapsedin... Demek ki, duruma göre hangisi elverişliyse onu tatbik etmek gerekiyor."[1] Gerçi bu yorumu bizim dediğimiz anlama yormak, bir ölçüde zorlama ürünüdür. Çünkü yakalamak, gözaltında tutmak ve her gözetleme yerinde oturup beklemek onları öldürmenin alternatifi bir tek şık gibi sunuluyor. Her hâlükârda ayetin akışı, bizim yaptığımız değerlendirmeye daha elverişlidir.

Diğer bazıları da diyorlar ki: *"müşrikleri nerede bulsanız öldürün, onları yakalayın..."* ifadesindeki sıralamada öne alma ve erteleme söz konusudur. [Yani önce olması gereken sonra gelmiştir.] Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şu şekilde anlaşılmalıdır: "Müşrikleri bulduğunuz yerde yakalayın, onları öldürün..."[2]

Bu ise, gerektirici somut bir kanıt olmadan ayetin anlamı üzerinde oynamaktır, delilsiz yorum yapmaktır. Ayetin, özellikle son cümlesinin akışı böyle bir yoruma ihtimal bırakmamaktadır.

O hâlde ayetin içerdiği anlam şudur: Haram aylar çıkınca ve *"Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın..."* ifadesiyle onlara tanıdığımız dört aylık serbest dolaşma süresi sona erince, müşrikleri yok etmek için uygun gördüğünüz herhangi bir yöntemle onları ortadan kaldırın, topluluklarını dağıtın, varlıklarına son verin; ister Harem bölgesinin içinde, ister dışında; ister haram aylarda, ister başka zamanlarda her nerede ve her ne zaman bulsanız onları öldürün, yakalayın, gözaltında tutun veya en sonuncularını da ortadan kaldırıncaya kadar gözetleme yerlerinde oturup bekleyin.

Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık yollarını serbest bırakın (onlara dokunmayın). Çünkü Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Bu ifadeyle, önceki ayetin içerdiği hükmün sınırının nereye kadar olduğunu belirtmeye yönelik bir şart koşuluyor. Burada geçen tövbeden kastedilen, kelimenin lügat anlamı olan dönme, vazgeçmedir.

1- [el-Menar, c.10, s.166]
2- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.7]

[Yoksa ıstılah anlamı olan bütün günahlardan tövbe etmek anlamında değil.] Dolayısıyla eğer iman etmek suretiyle şirkten döner ve tevhide bağlanırlarsa, bunu bir de namaz ve zekât gibi fiilî davranışlarıyla pekiştirirlerse, dininizin yaratıcı olan Allah'a ait tüm hükümlerini hayatlarına egemen kılarlarsa, onları serbest bırakın.

Yolu serbest bırakmak, yolda yürüyen kimselere saldırmamak ve dokunmamak anlamında bir kinayedir. Fakat daha çok bu anlamda kullanıldığından, kinaye olma özelliği unutulmuş ve gerçek bir niteleme şeklinde algılanmıştır. Sanki yolları, saldırganların saldırılarından dolayı kapalı ve meşgul durumdadır ve yol açılınca zorunlu olarak başkalarının saldırılarına uğramamaları da beraberinde gerçekleşmiş oluyor. Ya da yolun açılması, kendilerine saldırılmaması ile aynı anlamdadır.

"Çünkü Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir." ifadesi, *"artık yollarını serbest bırakın..."* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklamadır. Bu da ya şekliyle (kipiyle) delalet ettiği emir ("yollarını açık bırakın" kipindeki emir) açısından ya da maddesi itibariyle delalet ettiği emredilen, yani yollarının serbest bırakılması açısından söz konusudur.

İlk ihtimali esas alırsak, şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Allah, onların yollarının serbest bırakılmasını emretti; çünkü Allah bağışlayan ve merhamet edendir; kendisine döneni bağışlar, ona merhamet eder.

İkinci ihtimali esas almamız durumunda ise, şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Onların yollarını serbest bırakın; çünkü sizin onların yollarını serbest bırakmanız, bağışlamanın ve merhamet etmenin bir gereğidir. Bağışlamak ve merhamet etmek de aynı zamanda yüce Allah'ın ulu sıfatlarındandır. Siz de böyle yapmakla Rabbinizin sıfatlarıyla sıfatlanmış olursunuz.

Bu iki ihtimalden birincisi daha belirgin ve daha isabetlidir.

6) Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır.

Bu ayet, aman dileyen müşriklere, Allah'ın sözünü dinlesinler diye aman vermenin hükmünü içeriyor. Bu ayet, içerdiği hüküm açısın-

dan, müşriklerle her türlü sosyal ilişkinin kesilmesine ilişkin hükmü içeren ifade ile müşriklere aman verilmemesine ilişkin hükmü içeren ifade arasında bir ara cümle veya ara cümleye benzer bir ifade olsa da, aslında ihmal edilmemesi gereken gerekli bir soruyu gidermeyi amaçlamıştır. [Yani insanların zihinlerinin karışmasını ve zihinlerine çelişkili bir soru gelmesini önlemek için bu uyarının yapılması gerekmiştir.] Çünkü bu hak çağrısının esası ve içerdiği ödül vaadi, azap tehdidi, müjde ve uyarı, antlaşmaların imzalanması, sözleşmelerin yapılması, bunların çiğnenmesi veya müşriklerle ilişkilerin kesilmesi, bunun yanında savaş hükümleri gibi hususların tümü, insanların sapıklık ve azgınlık yolundan alıkonulup doğruluk ve hidayet yoluna iletilmeleri amacına yöneliktir. İnsanlığı şirk bedbahtlığından tevhidin mutluluğuna ulaştırmaktır İslâm çağrısının hedefi.

Bunun için, sapmış bir insanın hidayete ermesini ve çok basit, önemsiz ve az olsa bile hakkın ihya edilmesiyle kurtuluşa ulaşmayı sağlayacak her yolu denemek lâzımdır. Çünkü az ve basit de olsa hak haktır. Müslümanlarla antlaşması bulunmayan bir müşrikin kanı Allah tarafından heder edilmiş ve mal, ırz ve can gibi bütün değerlerinin dokunulmazlığı kaldırılmış olsa da, yüce Allah'ın bunu öngörmesinin sebebi, hakkı diriltmek ve batılı geçersiz kılmaktır. Dolayısıyla eğer genel olarak kendisi için böyle bir hüküm öngörülen müşrikten bir hayır umulursa, ona karşı her türlü olumsuz davranışa son verilir ve ondan ümit kesilmedikçe karşı taarruza geçilmez.

O hâlde, eğer bir müşrik kendisine sunulan hak nitelikli çağrıyı gözlemlemek ve anlatılanları daha açık bir şekilde anlamaya çalışmak için aman dilerse, ona aman vermek bir zorunluluktur. Ki Allah'ın sözünü dinlesin ve beynini örten cehalet perdesi paralansın, hakka ilişkin kanıtları somut olarak gözlemlesin. Şayet bundan sonra da sapıklığını sürdürür, hakka tenezzül etmeme eyleminde ısrarcı olursa, artık aman verilmemesi gereken kimseler sınıfına girer ve onun açısından hiçbir zimmet geçerli olmaz. Dolayısıyla yeryüzünü böyle bir kimsenin varlığının oluşturduğu pislikten temizlemek gerekir ve bunun için her türlü yöntemi kullanmak ve mümkün olan her yola başvurmak lâzımdır. İşte bu, *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır."* ayetinin ifade ettiği ger-

çektir. Ayrıca ayetin içinde bulunduğu ayetler grubunun akışı da böyle bir anlamı elde etmeye elverişlidir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Eğer üzerlerinden aman kaldırılan bazı müşrikler, yanında güven içinde kalmak ve Allah'ın kelamını içeren senin çağırdığın hak konusunda seninle konuşmak amacıyla senden aman dilerlerse, Allah'ın kelamını işitip dinlemeleri, beyinlerinin üzerini örten cehalet perdesini paralamaları için onlara aman ver. Sonra onları güven içinde kalacakları yere ulaştır ki, sana tam anlamıyla güvensinler, senden yana eksiksiz bir güvencede olsunlar. Allah'ın onlar için bu hükmü öngörmesinin ve onlara bu şekilde aman verme hakkını tanımasının nedeni, onların cahil bir kavim olmalarıdır. Açıklanması durumunda hakkı kabul etmeye yatkın olduğu anlaşılan, kendisinden hayır umulan bir cahile aman vermenin de hiçbir sakıncası yoktur.

İşte fazilet ve erdem kuralları, insan onurunun korunması ve insanlığa karşı rahmet, acıma, şefkat ve yüceliğin yaygınlaştırılmasıyla ilgili Kur'ân'ın itibar ettiği ve dosdoğru dinin teşvik ettiği bu temel prensipleri elden geldiğince korumak gerekir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: Tefsirini sunduğumuz bu ayet, *"müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* ayetinin içerdiği genel hükmü özelleştirmektedir.

İkincisi: *"Allah'ın kelamını dinleyinceye kadar"* ifadesi, aman dilemenin ve aman vermenin sınır ve amacını açıklayıcı mahiyettedir. Böylece hükmün sınırı, bununla (Allah'ın kelamını dinlemekle) belirginlik kazanıyor. Buna göre, aman dilemek Allah'ın kelamını dinleme ve Peygamber'in (s.a.a) yanında bulunan mesajın içerdiği hususlarla ilgili açıklama isteme amacına yöneliktir. Daha sonra kendisinden aman dilenen kimse, bu amanın amacının gerçekleşebileceği süreyi kendi takdiriyle belirler. Ardından aman dileyen kimse, eğriyi doğrudan, sapıklığı hidayetten ayırt edecek kadar Allah'ın kelamını işitip dinleyince, aman süresi de sona erer. Artık aman dileyen kimsenin güven içinde kalacağı yere ulaştırılmasının zamanı gelmiştir. Burada bulunduğu sürece Müslümanların kılıçlarının tehdidi altında olmaz. Bundan sonra kendi seçimiyle ve özgür iradesiyle dilediği inancı benimseyebilir.

Üçüncüsü: Ayette geçen *"Allah'ın kelâmı"* ifadesinden maksat, mutlak anlamda Kur'ân ayetleridir. Ama ne var ki, bu ayetler arasında, aman dileyen insanın ilâhî bilgileri ve dinsel öğretileri açık bir şekilde anlamasını sağlayacak, içindeki kuşkuları giderecek ayetler seçilir. Bunu, ayetin akışından ve sahip olduğu konumdan anlıyoruz.

Böylece, "Buradaki Allah'ın kelamından maksat, Kur'ân'da tevhit inancını işleyen ayetlerdir." şeklindeki yorumun; aynı şekilde, "Burada kastedilen, Tevbe Suresi'dir veya hac mevsiminde özel olarak okunan söz konusu surenin giriş ayetleridir." şeklindeki yorumun yanlışlığı ortaya çıkıyor.[1] Bunlar, kayıtlandırıcı olmaksızın anlamı özelleştirme girişimleridir.

Dördüncüsü: Allah'ın kelamını dinlemekten maksat, dinin temel ilkeleri ve bilgileri üzerinde durup anlamaktır. Gerçi burada şöyle bir açıklama getirmenin de haklılık payı vardır: Allah'ın kelamını dinlemek, ancak aman dileyen kimsenin ilâhî kelamı anlayan bir Arap olması durumunda işe yarayabilir. Eğer aman dileyen kimse Arapçayı anlamayan yabancı biri ise, ayetin akışından anladığımız kadarıyla böyle bir kimse hakkında yalnızca dinin temel prensiplerini ve bilgilerini anlayıp kavraması, bilgi sahibi olması geçerlidir.

Beşincisi: Tefsirini sunduğumuz ayet, muhkemdir ve neshedilmemiştir, neshedilmesinin de imkânı yoktur. Çünkü dinin özü ile Kitap ve Sünnet'in zahirî ifadeleri, [bir kimsenin aleyhine olan kanıtlar eksiksiz olarak belirginleşmediği veya sunulan mesajın gerçekliğine ilişkin kanıtlar somut olarak gözler önüne serilmediği, yani] hüccet tamamlanmadığı sürece o kimsenin sorumlu tutulamayacağını ve herhangi bir sert tutum takınılacaksa, bunun ancak apaçık ve anlaşılır bir açıklamadan sonra olabileceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü gerçekleri ayıklama yolunda olan veya hakkı öğrenmeye çalışan ya da hakikati anlamak için çaba gösteren bir cahil eli boş gönderilmez, habersizce yakalanmaz, muaheze edilmez.

O hâlde, İslâm'ın ve Müslümanların, kendisine sunulan bilgiler içinde doğruluk emareleri gördüğü takdirde hakka tâbi olmak umuduyla dinin temel bilgilerini kavramak ve davetin özünü, esaslarını öğrenmek için aman dileyen herkese tam bir güvence vermeleri kaçınılmazdır. Bu öyle bir temel kural ve ilkedir ki, geçersiz olması ve Al-

1- [el-Menar, c.10, s.178]

lah'ın dini İslâm olarak kaldığı sürece değişmesi mümkün değildir. O hâlde ayet muhkemdir ve kıyamete kadar da neshedilmeyecektir, hükmü yürürlükten kaldırılmayacaktır.

Bu açıklamamızla, *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını işitip dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır."* ayetinin içerdiği hüküm, daha sonra yer alan *"Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın."* [Tevbe, 36] ayetinin içerdiği hükümle neshedilmiş, yürürlükten kaldırılmıştır,[1] şeklindeki yorumun yanlış olduğu açığa çıkıyor.

Altıncısı: Ayet, yalnızca dinin hayrı umulan dinî bir mesele için aman dileyen bir kimseye aman verilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Fakat dinsel bir amaca yönelik bulunmayan ve dine yönelik bir yarar sağlaması beklenmeyen mutlak anlamdaki aman dilemeler için bu ayetten bir kanıt çıkarsamak mümkün değildir. Tam tersine, bu gibi durumlarda, bundan önceki ayetlerde vurgulanan sert tutum sergilenmesi ile ilgili hüküm geçerliliğini korur.

Yedincisi: *"Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver"* ifadesi, *"sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır."* ifadesi olmaksızın da maksada delalet ettiği hâlde, aman verme emrinin, *"sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır."* ifadesiyle bütünlenmiş olması, hidayet kapısının sonuna kadar insanlara açık tutulması hususunda gösterilen azami özeni göstermektedir. Yine insanların hayat biçimlerini belirlemede serbest olduklarını, diledikleri gibi yaşama ve yaşamsal eylemlerini tam bir özgürlük içinde gerçekleştirme haklarına riayet etmeyi vurgulama amacına yöneliktir. Ayrıca bu yönde kesin hükümler ve kati kararlar bildiren buyurucu ifadelerden özenle kaçınıldığı amaçlanmıştır. Ta ki helâk olan, bir kanıta dayalı olarak helâk olsun ve yaşayan da, bir kanıta dayalı olarak yaşasın; böylece peygamberlerin gönderilişinden sonra insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın.

Sekizincisi: Bazı tefsir bilginlerinin de söyledikleri gibi, bu ayet, dinin aslına inanmanın herhangi bir kuşkuya yer verilmeksizin ve hiçbir şüpheyle karışmaksızın kesin, yakinî bir bilgiye dayanmasının zorunluluğunu ve bu inançta bundan başka bir durumun, ağırlıklı zan şek-

---

1- [el-Menar, c.10, s.178; el-Keşşaf, c.2, s.249]

linde bile olsa[1] yeterli olmadığını göstermektedir. Nitekim yüce Allah birçok ayette zannın peşinden gitmeyi yermiş, insanları kesin bilgiye tâbi olmaya çağırmıştır: *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme."* (İsrâ, 36), *"Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez."* (Necm, 28), *"Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece zan ve tahminle yalan söylüyorlar."* (Zuhruf, 20)

Eğer dinin aslında taklidî bir bilgiye sahip olmak yeterli ve geçerli olsaydı, dinin temel prensiplerini anlamak ve dinsel bilgileri, öğretileri kavramak için aman dileyenlere aman vermeyi caiz gören hükmü koymanın bir anlamı olmazdı. Çünkü buna göre, söylenenleri araştırmadan taklidî bilgiyle dini kabul etmek ve hak mı, batıl mı olduğunu incelemekten kaçınmak da caiz olurdu [ve artık öyle bir emre gerek kalmazdı].

Hâlbuki bu bağlamda kesin bir bilgiye dayanmak zorunludur. Bu, ister bilimsel yöntemler sonucu elde edilen kanıtlara dayalı olsun, ister insanın bilgi sahibi olmasını mümkün kılan tesadüf gibi bile başka herhangi bir yönteme dayalı olsun fark etmez. Bu, dinin temel bilgilerine ilişkin kanıtlar sunmak ancak akıl yöntemiyle olur, şeklindeki değerlendirmeden farklı bir şeydir. Çünkü bir şeyle ilgili kanıt sunmanın doğru oluşu bir şey, ne şekilde olursa olsun elde edilen kesin bir bilgiye dayanmak ise başka bir şeydir.

7) Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir? Sadece Mescidu'l-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka. Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın). Çünkü Allah takvalıları sever.

Daha önce sözlerini tutmakta ve antlaşmalarına bağlı kalmakta kendilerine güvenilmeyen müşriklerle yapılan antlaşmanın bozulmasına ve Allah'a iman edip tevhit dinine boyun eğinceye kadar onlarla savaşılmasına; bu arada ahitlerini bozmayanların, yaptıkları antlaşmaya bağlı kalanların istisna tutulmasına, kendilerine tanınan sürenin sonuna kadar antlaşmadan doğan haklarının gözetilmesine ilişkin olarak sunulan genel hüküm burada daha açık bir tarzda sunuluyor.

1- [el-Kebir, Fahri Râzî, c.15, s.228]

Dolayısıyla bu ayetten başlayıp altı ayet boyunca devam eden açıklamanın tümü; bu dediklerimizi açıklamaya, hükmü netleştirmeye, bu hükümden istisna tutulan grupları açıklamaya, verilen hükmün süresini ve konusunu belirlemeye yöneliktir.

"Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir?" ifadesindeki soru, olumsuzlama amacına yöneliktir. Ama hemen ardından Mescidu'l-Haram yanında müminlerle antlaşma yapan müşrikler bu hükmün kapsamının dışında tutuluyor. Çünkü onlar bu antlaşmanın maddelerini çiğnemediler, verdikleri sözleri tutma hususunda gevşeklik göstermediler. Bunların istisna edildiklerinin kanıtı da şu ifadedir: *"Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın)."* Çünkü dürüst davranan kimseye karşı dürüst olmak ve barışçı davranan kimseye karşı barış sergilemek, dinin öngördüğü takva duygusunun bir gereğidir. Bu yüzden söz konusu ifade, *"Çünkü Allah takvalıları sever."* ifadesiyle gerekçelendirilmiştir. Nitekim benzeri bir ifade önceki ayetlerden birinin de sonunda yer almıştı: *"Onlarla yaptığınız antlaşmayı süreleri doluncaya kadar sürdürün. Çünkü Allah takvalıları sever."*

8) Nasıl (Allah ve Resulü yanında müşriklerin bir ahdi) olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. Çünkü onlar ağızlarıyla (sözleriyle) sizi razı ediyorlar; fakat kalpleri bunu kabul etmiyor. Onların çoğu fasıktır (antlaşmanın dışına çıkmıştır).

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-İll; yeminle ahitleşme ve antlaşma sonucu belirginleşen her türlü durum, bağlılık ve irtibat demektir. 'Qarabetun teillu', alabildiğine açık olduğu için inkârı mümkün olmayan yakınlık, demektir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Sizin hakkınızda ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler.'* 'Elle'l-feresu' ise, at hızlı koştu, demektir. Bu tabirle aslında atın apaçık bir şekilde ortaya çıktığı anlatılmak isteniyor. Bu deyim, şimşek gibi büyük bir hızla çakıp belirginleşmesinden kinaye olarak hızla hareket eden şeyler için kullanılır." (Alıntı son buldu.)

Başka bir yerde de şunları der: "ez-Zimam; bir kişinin yaptığı antlaşmanın maddeleri kapsamında bulunup da çiğnemesinden, gereğini yerine getirmemesinden dolayı kınanmasını gerektiren şey demektir.

'ez-Zimmeh' ve 'el-mezemmeh' kelimeleri de aynı anlama gelir. Araplar, 'Lî mezemmetun fela tehtikha=Benim yaptığım takdirde kınanmanı gerektiren öyle bir şeyim var, onu ihlal etme.' derler. Yine, 'Ezhib mezemmetehum bi şey'in=Yapmadıkları takdirde kınanmalarını gerektiren şey karşılığında onlara bir şey ver." (Alıntı son buldu.) Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki, [ayette geçen] 'ez-zimmeh' kelimesi, övgü anlamına gelen 'el-medh'in karşıtı olan 'ez-zemmu=yergi' kelimesinden türemiştir.

Büyük bir ihtimalle, ayette "el-ill" ve "ez-zimmeh" sözcüklerinin karşılıklı olarak kullanılmaları, müşriklerin müminlere karşı korunması ve gözetilmesi gereken hiçbir antlaşmaya ve ahde bağlı kalmadıklarını vurgulamak içindir. Bu, ister reel ve varoluşsal temellere dayalı akrabalık bağı gibi akrabaların birbirlerinin durumlarını gözetmelerini gerektirici bir misak ve bağlılık olsun, ister ittifak gibi bir olgu sonucu imzalanan göreceli antlaşmalar ve ahitler olsun fark etmez.

[Önceki ayetten sonra bu] ayette "keyfe=nasıl" sözcüğünün ikinci kez tekrarlanmış olmasıyla mesajın vurgulanması ve pekiştirilmesi amaçlandığı gibi, *"Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir?..."* ayetiyle, *"Nasıl olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse..."* ayetinin arasında, metni oldukça uzun olan, *"Sadece Mescidu'l-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka..."* ifadesinin yer almasından dolayı meydana gelen ipham ve kapalılığı gidermek de amaçlanmıştır.

Bu durumda ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Müşriklerin Allah ve Resulü'nün (s.a.a) yanında nasıl bir ahitleri olabilir ki? Hâlbuki onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne akrabalık hukukunu, ne de yaptığınız herhangi bir antlaşmanın maddelerini gözetirler. Sizi tatlı dille, yaldızlı ifadelerle memnun etmeye çalışıyorlar; oysa kalpleri size karşı başka duygular besliyor. Onların çoğu fasıktır, yoldan çıkmıştır.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Çünkü onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar"* ifadesi, aklî mecaza bir örnek oluşturmaktadır. Çünkü burada razı etme eylemi ağza isnat edilmiştir. Gerçekte ise razı etme eylemi söze ve ağızda meydana getirilip oradan çıkarılan kelama isnat edilir.

"Çünkü onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar..." ifadesi, müşriklerin antlaşmalarının olamayacağına ilişkin yargıyı gerekçelendirme a-

macına yöneliktir. Araya bir fasılanın koyulması [ve *"Oysa onlar size galip gelirlerse..."* ifadesine yer verilmesi] işte bu yüzdendir. Bu durumda cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Onların nasıl bir ahitleri olabilir ki? Hâlbuki ağızlarıyla sizi razı ederken, kalpleri bunun aksine duygular beslemektedir ve çoğu da yoldan çıkmış fasıklardır.

"Onların çoğu fasıktır." ifadesiyle, onların çoğunun tamamıyla sizi yenilgiye uğratmayı beklemeye bile gerek duymadan pervasızca antlaşmaları çiğnedikleri ve ahitleri fiilen bozdukları anlatılıyor. Buna göre ayet, gerek bireyler ve gerekse topluluk olarak müşriklerin büyük bir kısmının antlaşmaları bozmak, müminler hakkında ne akrabalık bağını ve ne de antlaşma maddelerini gözetmemek şeklinde yoldan çıktıklarını, fasıkları olduklarını anlatıyor. Bu demektir ki, onlar size üstünlük sağlayacak olurlarsa, sizin hakkınızda hiçbir akrabalık bağından doğan hukuku ve yaptığınız antlaşmalardan doğan haklarınızı gözetmeyeceklerdir.

9–10) Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür! Hiçbir mümin hakkında ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. İşte onlar saldırganlardır.

Bu ayetler, bundan önceki ayette yer alan *"Onların çoğu fasıktır."* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Bunun yanında, *"Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar..."* ifadesi de, ikinci ayette yer alan *"Hiçbir mümin hakkında ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler."* ifadesine ilişkin bir hazırlık ve bir giriş konumunda görünüyor.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, antlaşmanın dışına çıkmak sonuç itibariyle Allah'a kulluk yolundan çıkma anlamını ifade etse de ayette geçen "fısk" kelimesinden maksat burada, mutlak anlamda yüce Allah'a kulluk pozisyonunun dışına çıkmak değil, ahit ve antlaşma maddelerinin dışına çıkmaktır.

"İşte onlar saldırganlardır." cümlesi, onların bundan önce işaret edilen psikolojik ve fizyolojik tüm davranışlarının bir izahı konumundadır. Bunun yanında bu cümle, akla gelebilecek bir soruya veya benzer bir şeye de cevap oluşturmaktadır. Buna göre ayetin anlamı şöyle oluyor: Durumları böyle olduğuna ve bu tür davranışlar sergiledikleri-

ne göre, onlarla yaptığınız antlaşmayı bozmanız durumunda, bunun onlara karşı yapılmış haksız bir saldırı olacağını düşünmeyin. Asıl saldırganlar onlardır. Çünkü onlar size karşı içlerinde kin ve düşmanlık duygularını beslemektedirler. Yine onların büyük bir çoğunluğu, pratikte insanların Allah'ın yolundan alıkonulması için çalışmaktan geri durmaz, müminlere karşı akrabalık bağını ve antlaşmalarına bağlılığı gözetmez.

11–12) Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir topluluğa ayetlerimizi genişçe açıklıyoruz. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki (savaştığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.

Bu iki ayet, bundan önce yer alan şu ayetin ayrıntılı açıklaması işlevini görüyor: *"Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; ama eğer yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız."* [Tevbe, 3]

Ayetlerin akışından da anladığımız kadarıyla "tövbe"den maksat, Allah'a ve ayetlerine iman etmeye dönmektir. Bu yüzden sadece tövbeden söz etmekle yetinilmemiş, buna ek olarak da Allah'a kulluk sunmanın en belirgin eylemi olan namaz kılma ve dinî esaslara dayalı bir toplumun en sağlam dayanağı olan zekât verme de tövbeye atfedilmiştir. Bu iki ibadet şekline işaret etmekle, Allah'a iman ettikten sonra gerekli olan Allah'ın ayetlerine iman etmenin gerçeklik kazanmasının ancak bu iki ibadetin pratize edilmesiyle mümkün olabileceği mesajı veriliyor. İşte, *"Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse..."* ayetinin anlamı budur.

"artık onlar dinde sizin kardeşlerinizdir." ifadesinde, bunlarla diğer müminlerin, İslâm toplumu içinde İslâm'ın öngördüğü toplumsal haklar bakımından eşit konumda oldukları anlatılıyor. Dolayısıyla lehte veya aleyhte Müslümanlar için öngörülen tüm yükümlülük ve haklar, onlar için de geçerlidir.

Bu ayette hak ve görevler açısından eşit olma ilkesi "dinde kardeş olma" şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim bir diğer ayette de şöyle buyrulduğunu görüyoruz: *"Müminler ancak kardeştirler."* (Hücürât, 10) Burada, müminlerin dinden doğan haklar bakımından eşit olduklarına

vurgu yapılmak istenmiştir. Çünkü kardeşler bir tek özden türemişlerdir. Bu yüzden kardeşler, aile topluluğu açısından söz konusu haklarla ilgili hususlarda ev reisi olan babalarının yanında tam eşit kabul edilirler. Aynı şekilde aşiret ve akrabalar topluluğunda da akrabalar arasında haklar açısından bir eşitlik söz konusudur.

Dinsel terminolojide "kardeşlik" olarak nitelendirilen bu durum şer'î hüküm ve sonuçlara sahip olduğundan dolayı İslâmî yasalar sistemi söz konusu kardeşliğe önem vermiş, onun için yasal hükümler ve etkinlikler de belirlemiştir. Bu demektir ki, İslâm toplumunun bireyleri arasında bu türden reel bir kardeşlik söz konusudur ve buna bağlı olarak birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Tıpkı doğal kardeşlik için İslâm'ın birtakım aklî ve dinsel düzenlemeler öngörmesi gibi. Dolayısıyla İslâm'ın müminleri kardeş olarak adlandırması, salt mecazî bir yaklaşımdan kaynaklanan lafzî istiare türünden değildir. Nitekim Peygamberimizden (s.a.a) de şöyle rivayet edilmiştir: "Müminler kardeştirler, en aşağıdaki kimse bile müminlerin zimmetinde olan görevlerden sorumludur. Onlar kendilerinden olmayan kimselere karşı bir tek el gibidirler."

"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur." ifadesinin akışından anladığımız kadarıyla bunlar, yüce Allah'ın önceki ayette müminlerden onlarla yaptıkları antlaşmaları bozmalarını istediği, onların saldırganlar olduklarını, bir mümin hakkında hiçbir akrabalık bağını ve antlaşmayı gözetmediklerini, dolayısıyla yeminlerini bozup antlaşmalarını çiğnediklerini belirttiği müşrikler değildirler. Çünkü *"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa..."* ifadesinde öngörülen şart, önceki ayette durumları izah edilen müşriklerle örtüşmüyor.

O hâlde bu ayette kastedilenler, Müslümanlardan emir yetkisine sahip yönetici kişiyle antlaşmaları olan başka bir gruptur. Bunlar yaptıkları antlaşmaya bağlı kalacaklarına dair yeminler etmişlerdi. Fakat antlaşmayı imzaladıktan sonra yeminlerini bozmuşlardı. Yani, karara bağlanıp imzalandıktan sonra antlaşmayı çiğnemişlerdi. İşte yüce Allah böyle kimselere karşı savaşılmasını emrediyor, onların yeminlerini geçersiz sayıyor ve onları küfrün önderleri, elebaşları olarak nitelendiriyor. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkâr etme hususunda öncü kimselerdir, kendilerinden sonra gelenler onları izlemektedir. Dolaysıyla

müminlerin bunlara karşı topyekûn bir savaş başlatmaları gerekir. İşte onlarla savaştığınız takdirde umulur ki, yeminlerini bozmaktan vazgeçip antlaşmaları çiğneme alışkanlıklarına son verirler.

13) Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir toplulukla savaşmaz mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa Allah, eğer mümin iseniz, kendisinden korkmanız için daha önceliklidir.

Bu ve bundan sonraki üç ayet, müminleri müşriklere karşı savaşmaya teşvik etmeye yöneliktir. Bunun için de onların Allah katında işledikleri suçlar açıklanıyor, hakka ve hakikate ihanet edişleri dile getiriliyor. Onların işledikleri hatalar ve azgınlıklar şu şekilde sıralanıyor: Yeminleri bozmak, Allah Resulü'nü (s.a.a) yurdundan çıkarmaya kalkışmak ve ilk önce savaşı başlatmak. Ardından müminlere şu gerçek öğretiliyor: "Eğer mümin iseler, her türlü hayra, şerre, yarara ve zarara egemen olan Allah'a iman etmelerinin bir gereği olarak sadece O'ndan korkmalıdırlar." Dolayısıyla bu ifade müminlerin kalbini güçlendirmekte ve onlara cesaret aşılamaktadır. Bu ayetler bölümünün sonunda ise, müminlerin Allah tarafından imanı O'na halis/has kılma ve müşriklerle ilişkileri kesme bazında sınava tâbi tutuldukları açıklanıyor. Ta ki bu sınav sonucu, gerçek mümin için öngörülen ödülü kazansınlar.

14–15) Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın, sizi onlara galip kılsın ve mümin topluluğun gönlünü ferahlatsın. Ve onların (müminlerin) kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Burada müşriklerle savaşma emri bir kez daha yenileniyor. Çünkü bundan önceki teşvik edici ve özendirici açıklamalardan sonra artık bu emir, kabul edilmeye daha yakın olmuş bulunuyor. Bundan önceki emir resen verilmişti, bir hazırlık veya ön açıklama yapılmamıştı; fakat ikinci emir, bu emre muhatap olanlara yönelik yoğun motivasyon ve ajitasyondan sonra veriliyor; bu yüzden etkili olması ve derhal kabul edilmesi daha kolaydır.

Kaldı ki, savaş emrinden sonra yer alan *"Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın... Ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin."* ifadeleri de, savaş emrini pekiştirici ve emre muha-

tap olanları bu emri yerine getirmeye ve müşriklere karşı uygulamaya geçirmeye teşvik edici bir rol oynuyor. Çünkü müşriklerin müminlerin elleriyle öldürülmelerinin ilâhî bir azap olduğunun, müminlerin yüce Allah'ın emrini yerine getiren eller olduklarının ve bunun sonucunda müşriklerin zillete uğrayacaklarının, Allah'ın müminleri müşriklere karşı galip getireceğinin, bunun aynı zamanda müminlerin kalplerini yatıştıracağının, içlerindeki öfkeyi gidereceğinin hatırlatılması, onları daha coşkulu hareket etmeye, daha içtenlikli bir iradeyle işe koyulmaya yöneltir.

"Allah dilediğinin tövbesini kabul eder..." ifadesi, savaşa ilişkin hükmün mutlak ve genel olduğu sanılmasın diye istisna içeren bir ifade konumundadır.

16) Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Peygamber ve müminlerden başka kendisine bir sırdaş edinmeyen kimseleri bilmeden (ortaya çıkarmadan, kendi hâlinize) bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Bu ayet, müşriklerle savaşmanın gerekliliğine ilişkin bir diğer gerekçeli açıklamadır. Amaç, burada da müminleri savaşa teşvik etmektir. Burada ayrıca işin içyüzü ve gerçek mahiyeti açıklanıyor. Buna göre dünya sınav ve deney yurdudur. Çünkü insanların nefisleri hem hayrı, hem şerri; hem mutluluğu, hem de mutsuzluğu kabullenmeye, benimsemeye yatkındır. İnsan nefsi/ruhu ilk varoluş aşamasında basit ve belirsizdir, nitelikleri belirginlik kazanmamıştır. Allah'a yakınlık mertebeleri ise, ancak Allah'a ve ayetlerine yönelik samimi bir iman karşılığında bahşedilir. İmanın berraklığı da ancak müminin amel medyanına atılmasını sağlayan sınavla belirlenir. Allah'ın bundaki amacı ise, temiz ile pisi birbirinden ayırmak, saf imana sahip olanlarla imanları kuru bir iddiadan öteye geçmeyenlerin saflarını belirginleştirmektir.

Şu hâlde canlarını ve mallarını cennet karşılığında Allah'a sattıklarını iddia eden şu adamların sınanmaları gerekir. Doğru söyleyen ile yalan söyleyenin birbirinden ayrıldığı, Allah düşmanlarıyla her türlü sevgi duygularını ve ilişkiyi kesenlerle hâlâ kalplerinde onlara karşı dostluk kırıntıları bulunanların açık bir şekilde ortaya çıktığı, dolayısıyla yaşayanın bir kanıta dayanarak yaşadığı ve helâk olanın da bir kanıta dayalı olarak helâk olduğu savaş gibi bir imtihana tâbi tutulmaları gerekir.

Dolayısıyla müminlerin savaş emrine uymaları gerekir. Daha doğrusu bu emri yerine getirmek için koşmalıdırlar, birbirleriyle yarışmalıdırlar. Ta ki bu sayede öz cevherlerini, imanlarının gerçekliğini ortaya çıkarabilsinler ve gerçek bir kanıt gösterenden başka hiç kimsenin kurtulamadığı bir günde (kıyamette) Rablerine sunacakları somut bir kanıtları olabilsin.

"bırakılacağınızı mı sandınız?" ifadesi, şu anlama gelmektedir: Yoksa siz üzerinde bulunduğunuz hâlde ve Allah'a ve ayetlerine iman ettiğinize ilişkin iddianızın doğru mu, yalan mı olduğu ortaya çıkmadan öylece bırakılacağınızı mı sandınız?

"Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Peygamber ve müminlerden başka kendisine bir sırdaş edinmeyen kimseleri bilmeden..." ifadesi, "Yoksa Allah, sizden cihat edip Allah, Resulü ve müminlerden başka kendinize bir sırdaş edinmediğinizi ortaya çıkarmadan..." anlamındadır. Çünkü varlıkların realitede gerçekleşmeleri, yüce Allah'ın onlara ilişkin bilgisi sayılır. Daha önce bu konuyla ilgili olarak tefsirimizin dördüncü cildinde, *"Yoksa siz, Allah içinizdeki cihat edenleri bilmeden (ayırt etmeden) ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmrân, 142) ayetini tefsir ederken geniş açıklamalara yer verdik. Allah'ın bilmesinin anlamı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamanın doğruluğunun bir kanıtı da, tefsirini sunduğumuz ayetin sonundaki *"Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* ifadesidir.

Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserinde söylediği gibi, "el-velice"; ailesinden olmadığı hâlde insanın sırdaş edindiği, güvendiği kimse demektir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!"* ifadesiyle ilgili olarak müellif şöyle der: Bana babam anlattı, o da Muhammed b. Fadl'dan duymuş, ona İbn Ebî Umeyr anlatmış, o da Ebu Sabbah el-Kinanî'den duymuş ki, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.a) Hicret'in dokuzuncu yılında Tebük Seferi'nden dönüşünden sonra inmiştir."

İmam (a.s) sözlerini şöyle sürdürdü: "Resulullah (s.a.a) Mekke'yi fethedince, o sene müşriklerin hac ziyaretinde bulunmalarına engel ol-

madı. Arapların, hac ibadetiyle ilgili olarak şöyle bir gelenekleri vardı: Mekke'ye giren ve üzerindeki giysileri çıkarmadan Kâbe'yi tavaf eden bir kimsenin bu giysileri bir daha yanında tutması helâl sayılmazdı. Onları sadaka olarak vermek zorundaydılar. Çünkü tavaftan sonra onları tekrar giymeleri yasaktı. Bu yüzden dışarıdan Mekke'ye gelen bir kimse tavaf için bir elbise kiralar, tavafı tamamladıktan sonra da onu sahibine iade ederdi. Üzerindeki giysilerden başka kiralayacağı veya emanet olarak alacağı bir elbise bulamayanlar da çıplak olarak tavaf ederlerdi."

"Bu sırada civar Araplarından güzel ve alımlı bir kadın Mekke'ye geldi. Tavaf için emanet veya kiralık bir giysi aradı; fakat bulamadı. [Üzerindeki giysilerle tavaf etmek isteyince,] insanlar ona şöyle dediler: 'Eğer elbiselerinle tavaf edersen, onları tavaftan sonra sadaka olarak vermen gerekir.' Bunun üzerine dedi ki: 'Giysilerimi nasıl sadaka olarak veririm, benim ondan başka giyecek bir şeyim yoktur ki?' Derken Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etti. Bu sırada insanlar onu izliyorlardı. Bunun üzerine bir elini ön organının, diğerini de arka organının üzerine koydu ve şu beyitleri söyledi:

"Bugün (avret yerlerimin) bir kısmı veya tamamı görünüyor / Görünenleri kimseye helâl etmiyorum."

"Tavaftan sonra bazıları ona evlenme teklif ettiler; ama o, 'Evliyim.' diyerek bu teklifleri geri çevirdi."

"Peygamberimizin (s.a.a) Tevbe Suresi'nin inişinden önce izlediği strateji, ancak kendisine savaş açanlarla veya savaşma arzusunu belli edenlerle savaşmak şeklindeydi. Nitekim yüce Allah [bu hususta] ona şöyle vahyetmişti: *'Artık onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, (bu durumda) Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir.'* [Nisâ, 90] Bu yüzden Peygamber efendimiz (s.a.a) bir kenara çekilip kendisiyle uğraşmayan kâfirlerle savaşmazdı. Bu strateji, Tevbe Suresi'nin inişine kadar devam etti. Fakat Tevbe Suresi indiğinde bu surede, Peygamberimizle (s.a.a) Mekke'nin fethedildiği gün belli bir süre için antlaşma imzalayanlar dışında bir kenara çekilen veya çekilmeyen bütün müşriklerle savaşması emri verildi. Mekke'nin fethedildiği gün antlaşma yapılan müşrikler arasında Safvan b. Ümeyye ve Süheyl b. Amr gibi isimler de vardı. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar*

(ve uzaklık ilânı)dır! Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın.' Bundan (dört aydan) sonra artık bulundukları yerde öldürüleceklerdi. Antlaşmalı müşriklere serbest dolaşım hakkı tanınan bu dört ay, zilhiccenin yirmisinden başlayıp muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamı ile rebiyülâhır ayının onuna kadardı."

"Tevbe Suresi'nden bazı ayetler inince, Resulullah (s.a.a) bunları Ebu Bekir'e verdi ve Mekke'ye gidip Mina'da Kurban Bayramı günü halka okumasını emretti. Ebu Bekir Mekke'ye hareket etmek üzere yola çıktıktan sonra Cebrail indi ve Resulullah'a (s.a.a) şöyle dedi: Ya Resulallah! Senin görevini ancak senden olan biri iletebilir."

"Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) Emirü'l-Müminin Ali'yi (a.s) Ebu Bekir'in ardından gönderdi. İmam Ali (a.s) Revha denilen yerde Ebu Bekir'e yetişti ve Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini(n yazılı olduğu belgeyi) ondan aldı. Ebu Bekir Peygamberimizin (s.a.a) yanına döndü ve 'Ya Resulallah! Yüce Allah benimle ilgili bir şey mi indirdi?' diye sordu. Resulullah (s.a.a) dedi ki: Hayır, fakat Allah benim mesajımı ancak benim veya benden olan birinin tebliğ edebileceğini vahyetti."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hariz'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) Ebu Bekir'i hac zamanı beraatı (müşriklerden uzak olmayı bildiren ilânı, Tevbe Suresi'ni) halka okumak üzere Mekke'ye görevli olarak gönderdi. Bunun üzerine Cebrail indi ve Peygamberimize (s.a.a) şu mesajı bildirdi: 'Ya Resulallah! ancak Ali bu görevi yerine getirebilir.' Hemen ardından Peygamberimiz (s.a.a) Ali'yi çağırdı ve Adba adlı devesine binip Ebu Bekir'e yetişmesini, Tevbe Suresi'ni(n yazılı olduğu belgeyi) ondan almasını ve Mekke'de onu halka okumasını emretti. Ali'yi gören Ebu Bekir, 'Yoksa bana kızdı mı?' dedi. İmam Ali (a.s), 'Hayır, ama Resulullah'a, 'Ancak senden olan biri mesajı iletebilir.' şeklinde bir uyarı indi.' dedi."

"İmam Ali Mekke'ye ulaştığında, Kurban Bayramı'nın birinci günü ve öğleden sonraydı. O gün Hacc-ı Ekber günüydü. Yüksekçe bir yere çıktı ve 'Ben Allah'ın Elçisi'nin elçisiyim. Size onun tarafından gönderildim.' dedikten sonra, *'(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır! Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın.'* ayetlerini okudu. Bu dört ay, zilhiccenin yirmisinde başlıyordu; muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamını ve rebiyülâhır ayının da ilk on gününü kapsıyordu. Sonra şunları söyledi: Erkekler ve kadınlar Kâbe'yi çıplak o-

larak tavaf edemezler. Bu yıldan sonra müşrikler artık tavaf yapamazlar. Kimin Resulullah (s.a.a) ile yapılmış bir antlaşması varsa, bu antlaşmaların geçerlilik süresi bu dört ayın sonuna kadardır."

Ben derim ki: Bu rivayette ["bu antlaşmaların geçerlilik süresi bu dört ayın sonuna kadardır." sözüyle] antlaşmalar için belirlenen süre, ileride yer vereceğimiz rivayetten de anlaşılacağı gibi, süresi belirtilmemiş antlaşmalar içindir. Fakat süresi belirtilen antlaşmalar, ayetten de anlaşılacağı gibi, belirlenen sürelerinin bitimine kadar geçerlidir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de ve Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, Ebu Basir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Ali (a.s) halka hitap ederken kılıcını da kınından çıkarmıştı. Şöyle dedi: 'Kâbe'yi çıplak biri kesinlikle tavaf etmeyecektir. Müşrik olan bir kimse Kâbe'yi tavaf etmeyecektir. Kendisine antlaşmalardan doğan bir süre tanınan kimse bu sürenin sonuna kadar serbesttir. Kendisine antlaşmalardan doğan bir hak olarak süre tanınmayan kimseler de dört aylık bir süre için serbesttirler.' İmam Ali (a.s) bu konuşmayı Kurban Bayramı'nın ilk gününde yaptı. Böylece dört aylık süre şöyle belirginleşti: Zilhiccenin yirmisinden itibaren muharrem, safer, rebiyülevvel aylarının tamamı ve rebiyülâhır ayının ilk on günü."

İmam (a.s) daha sonra şöyle buyurdu: "Kurban Bayramı'nın ilk günü Hacc-ı Ekber günüdür."

Ben derim ki: Bu anlamı pekiştirici mahiyette Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetler sayılmayacak kadar çoktur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel -Zevaidu'l-Müsned adlı eserde-, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Ali'den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir: "Tevbe Suresi'nin on ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.v) Ebu Bekir'i çağırdı ve bu ayetleri Mekke'de halka okumasını emretti. Sonra beni çağırdı ve dedi ki: 'Ebu Bekir'in arkasından git, ona yetiştiğin zaman Tevbe Suresi'nin ayetlerini(n yazılı olduğu belgeyi) ondan al.' Ebu Bekir geri döndü ve dedi ki: 'Benim hakkımda olumsuz bir şey mi indi?' Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: Hayır; ama Cebrail bana geldi ve şöyle dedi: Senin görevini ancak sen ve senden olan biri yerine getirebilir."

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i müşriklerden uzaklığı bil-

diren ayetleri (Tevbe Suresi'ni) Mekkelilere okumak üzere görevlendirdi. Onun arkasından Ali'yi gönderdi. Ali ayetleri ondan aldı. Bundan dolayı Ebu Bekir alınır gibi oldu. Peygamber (s.a.v) ona dedi ki: Ey Ebu Bekir! Benim görevimi ancak ben ve benden olan biri yerine getirebilir."

Aynı eserde İbn Mürdeveyh, Ebu Rafi'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i hac zamanı Tevbe Suresi'ni halka okumak üzere görevlendirdi. Bunun üzerine Cebrail indi ve şöyle dedi: 'Bu mesajı ancak sen ve senden olan biri iletebilir.' Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) Ali'yi (r.a) onun arkasından gönderdi. Ali Mekke ile Medine arasındaki bir yerde ona yetişti. Sureyi ondan aldı ve hac zamanı halka okudu."

Yine aynı eserde İbn Hibban ve İbn Mürdevyh, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i kendisi adına, Tevbe Suresi'ni halka tebliğ etmek üzere görevlendirdi. Fakat Ebu Bekir'i gönderdikten sonra Ali'yi (r.a) peşinden gönderdi ve ona şunları söyledi: 'Ey Ali! Benim görevimi benden ve senden başkası yerine getiremez.' Sonra Ali'yi Adba adlı devesine bindirdi. Derken Ali Ebu Bekir'e yetişti ve Tevbe Suresi'ni ondan aldı."

"Ebu Bekir geri döndü. İçinde hakkında olumsuz bir şeyin inmiş olması ihtimalinden dolayı bir korku vardı. Peygamberimizin (s.a.v) yanına geldiğinde dedi ki: 'Bana bir şey mi oldu ya Resulallah?!' Peygamberimiz (s.a.v) ona şu karşılığı verdi: Hayırdır. Sen benim kardeşim ve mağara arkadaşımsın. Sen cennetteki havuz başında benimle berabersin. Ne var ki benim görevimi ancak benden olan bir kimse yerine getirebilir."

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz rivayetlerin içerdiği anlamı pekiştiren başka rivayetler de vardır. el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub kanalıyla bildiriliyor ki, Taberî, Belazurî, Tirmizî, Vakıdî, Şa'bî, Süddî, Sa'lebî, Vahidî, Kurtubî, Kuşeyrî, Sem'anî, Ahmed b. Hanbel, İbn Butta, Muhammed b. İshak, Ebu Ya'la el-Mavsilî, A'meş ve Simak b. Harb kendi kitaplarında Urve b. Zübeyr, Ebu Hüreyre, Enes, Ebu Rafi, Zeyd b. Nefi, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan (aktaracağımız rivayet ona aittir) şöyle rivayet etmişlerdir:

"[Tevbe Suresi'nden] *'(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!...'* diye başlayan dokuz ayet inince, Resulullah (s.a.v) bu ayetleri halka

okumak üzere Ebu Bekir'i Mekke'ye gönderdi. Bunun üzerine Cebrail indi ve şöyle dedi: 'Bu görevi ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir.' Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) Emirü'l-Müminin Ali'ye dedi ki: Benim Adba adlı deveme bin ve Ebu Bekir'e yetiş, Tevbe Suresi'ni ondan al."

İbn Abbas devamla diyor ki: "Ebu Bekir Peygamberimizin (s.a.v) yanına döndüğünde, derin bir huzursuzluk içinde sordu: 'Ya Resulallah! Beni, herkesin üstlenmek için can attığı bir görevi üstlenme onuruna eriştirdin, ben bu görevi yerine getirmek üzere harekete geçerken bu görevi benden aldın, bunun nedeni nedir?' Peygamberimiz (s.a.v), 'el-Emin (Cebrail) bana geldi ve Allah'tan şu mesajı duyurdu: Senin görevini ancak sen ve senden olan biri yerine getirebilir. Ali bendendir, dolayısıyla sadece Ali benim görevimi yerine getirebilir."

Buraya kadar aktardığımız ve konuyla ilgili olarak da birçoğunu aktarmadığımız ve ileride bu konuyla ilgili olarak üzerinde duracağımız rivayetlerde iki temel nokta göze çarpıyor:

Birincisi: Peygamberimizin (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere göndermesi ve daha önce görevlendirdiği Ebu Bekir'i bu görevden azletmesi, Cebrail'in kendisine getirdiği, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki mesajdan, yani Allah'ın emrinden kaynaklanan bir uygulamadır. Rivayetlerde bu görevlendirmenin de, sadece Tevbe Suresi'nin tebliğiyle ve antlaşmaları bozma konusuyla sınırlı olduğuna ilişkin bir kayıt yoktur. Örneğin, "Müşriklerle ilişkilerin kesilmesini veya antlaşmaların bozulduğunu ancak sen veya senden olan biri tebliğ edebilir." şeklinde bir ifadeye rastlanmıyor. Dolayısıyla birçok tefsirde yapıldığı gibi bu görevlendirmeyi sadece Tevbe Suresi'nin içerdiği uyarının veya antlaşmaların bozulduğunun tebliğiyle sınırlandırmaya ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Nitekim ileride inceleyeceğimiz rivayetler, bu görevlendirmenin genel olduğunu kanıtlar mahiyettedir.

İkincisi: İmam Ali (a.s), beraat ve uzaklık ilânını (Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerle ilişkilerin kesilmesini öngördüklerini) duyurduğu gibi, başka hükümler de duyurmuştur. Onlardan biri şuydu: Kendisine belli bir süre tayin edilenler bu sürenin sonuna kadar serbesttirler, kendilerine süre verilmeyenlerin süresi ise dört aydır. Ki Tevbe Suresi'nin ayetleri buna da delalet etmektedir.

İmam Ali'nin (a.s) tebliğ ettiği bir diğer hüküm de, bundan böyle Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmeyeceğidir. Nitekim bu da Allah tarafından verilmiş bir hükümdür ve şu ayet buna işaret etmektedir: *"Ey Âdemoğulları, secde yerinde süslerinizi yanınıza alın."* (A'râf, 31) İleride değineceğimiz gibi bazı rivayetlerde, İmam Ali (a.s) söz konusu hükümle birlikte bu ayeti de okumuştur.

İmam Ali'nin (a.s) tebliğ ettiği bir diğer hüküm, bu yıldan itibaren müşriklerin Kâbe'yi tavaf edemeyecekleri veya hac ziyaretinde bulunamayacaklarıdır. Bu hükme de şu ayet işaret etmektedir: *"Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllarından sonra Mescidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28)

Konuyla ilgili bazı rivayetlerde işaret edilen bir beşinci husus daha vardır. Buna göre İmam Ali (a.s), cennete ancak müminlerin gireceğini de duyurmuştur.[1] Bu, gerçi konuyla ilgili diğer rivayetlerde yer almamıştır ve aklî değerlendirmeye de biraz uzak gibi gözükmektedir. Çünkü bu hususla ilgili olarak gerek Mekke'de, gerekse Medine'de birçok ayet inmiştir ve böyle bir gerçeğin Hicret'in dokuzuncu yılına kadar müşrikler tarafından öğrenilmemiş olması normal şartlara göre imkânsız gibidir. Fakat yine de bu hüküm, ayetlerin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Her hâlükârda İmam Ali'nin (a.s) elçiliği sadece Tevbe Suresi'nin ayetlerinin tebliğ edilmesiyle sınırlı değildir. Bilakis bunun yanında Kur'ân'da yer alan üç veya dört diğer hükmü de tebliğ etmiştir. Bu hükümlerin tümü de, Cebrail'in Allah tarafından Peygamberimize (s.a.a) getirdiği şu mesajın kapsamına girer: "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." Dolayısıyla bu görevlendirmeyi sınırlandırmaya ilişkin hiçbir somut kanıt yoktur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Tirmizî -hasen olduğunu belirterek- İbn Ebî Hatem, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserde- İbn Abbas'tan (r.a) rivayet ederler ki: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i görevlendirdi ve ona bu sözleri (ayetleri) ilân etmesini emretti. Sonra onun peşinden Ali'yi gön-

---

1- Diğer bazı rivayetlerde bunun yerine şu ifade yer almaktadır: "Kâbe'ye -veya Beyt'e- müminden başkası giremez." Dolayısıyla buradan çıkarılacak hüküm, "Hiçbir müşrik Beyt'i tavaf edemez." şeklindeki hüküm gibi ilkelden verilmiş (iptidaî) bir hüküm kabul edilir.

derdi ve onları kendisinin tebliğ etmesini emretti. İkisi de Mekke'ye gittiler. Ali (r.a) teşrik günlerinde ayağa kalktı ve halka şöyle seslendi: 'Bu, Allah ve Resulü'nden müşriklere yönelik bir ihtardır. Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın. Artık bu yıldan itibaren müşrik olan bir kimse hac yapamaz. Çıplak bir kimse Kâbe'yi tavaf edemez. Cennete ancak mümin girer." İşte Ali (r.a) insanlara bunları duyurdu."

Ben derim ki: Bu rivayet, bundan önceki rivayetlere dayanarak yaptığımız değerlendirmelere yakın bir anlam ifade etmektedir.

Yine aynı eserde, Abdurrezzak, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem, Said b. Müseyyib kanalıyla Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Ebu Bekir hac yaptığı sırada bana Tevbe Suresi'nin ayetlerini okumamı emretti." Ebu Hüreyre devamla diyor ki: "Sonra Peygamberimiz (s.a.v) peşimizden Ali'yi (r.a) gönderdi ve Tevbe Suresi'nin içerdiği hükümleri ilân etmesini ve Ebu Bekir'in de hac mevsiminde olduğu gibi -veya olduğu konumda (hac emîrliğinde)- kalmasını emretti."

Ben derim ki: Ehlisünnet kaynaklarının birçoğunda, Peygamberimizin (s.a.a), o sene Ebu Bekir'i hac emîri olarak atadığı, İmam Ali'nin (a.s) de müşriklerle ilişkilerin kesildiğine ilişkin hükümleri içeren Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini duyurmak üzere görevlendirildiği belirtiliyor. Şia ise, Peygamberimizin (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) emîr olarak atadığına ilişkin rivayetleri esas almıştır. Buna göre, Ali (a.s) hac emîri olduğu gibi, Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini okumakla da görevlendirilmişti. Tabersî, Mecmeu'l-Beyan adlı eserinde bu görüşü savunmuş ve Ayyâşî de Zürare kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir.

Şia'nın bu görüşünü destekleyen bir husus da, İmam Ali'nin (a.s) söz konusu seferi sırasında insanlar arasında yargı işlerini de yürütmüş olmasıdır. Peygamberimiz (s.a.a) de bu hususta onun için dua etmiştir. Bilindiği gibi, sadece insanlara Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini okuma görevi, insanlar arasında yargı işlerini de yürütmeyi kapsamaz. Dolayısıyla, İmam Ali'nin (a.s) aynı zamanda hac emîrliği görevini de üstlenmiş olması gerekmektedir. Konuyla ilgili rivayeti aşağıya alıyoruz:

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hasan'dan, o da İmam Ali'den (a.s), Peygamber'in (s.a.a) kendisini Tevbe Suresi'ni insanlara tebliğ etmekle görevlendirdiğinde ona şöyle dediğini rivayet eder: "Ey Allah'ın Peygambe-

ri! Ben ne fasih söz söyleyen biriyim, ne de hatip." Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: "Allah, bana ait olan bir şeyi benden veya senden başkasının yerine ulaştırmasını istemez." Dedim ki: "Eğer başka çare yoksa elbette gideceğim." Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: "Git, şüphesiz Allah, senin lisanını sabitleştirecek, kalbini doğru olana yöneltecektir." Sonra elini İmam Ali'nin (a.s) ağzının üzerine koyar ve şöyle der: "Git ve Tevbe Suresi'ni insanlara oku." Ardından da şunları söyler: "İnsanlar anlaşmazlıklarını çözmen için sana başvuracaklardır. Birbirlerinden davacı olan iki kişi sana başvurduğunda, öbürünü de dinlemeden, birinin lehine hüküm verme. Çünkü her ikisini de dinlemen, hakkı öğrenmen için en güzel yoldur."

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet Ehlisünnet kaynaklarında da yer alır. Örneğin ed-Dürrü'l-Mensûr'da Ebu'ş-Şeyh'ten, o da Ali'den (r.a) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere beni Yemen'e gönderdi. Dedim ki: 'Ya Resulullah! Beni gönderiyorsun ama, ben henüz genç bir delikanlıyım. İnsanlar da aralarındaki anlaşmazlıkları çözebilmem için bana başvuracaklardır. Ben nasıl cevap vereceğimi bilmiyorum.' Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: 'Bu sureyi ya sen tebliğ edeceksin, ya da ben.' Dedim ki: 'Mademki başka çare yok, ben giderim.' Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Git, Allah senin lisanını sabitleştirecek, kalbini doğru olana iletecektir.' Ardından şunları söyledi: Git ve o sureyi insanlara oku."

Ne var ki, rivayette Yemen'den söz ediliyor olması, hakkında olumsuz bir zan beslememize neden oluyor. Çünkü Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin lafzı, onların Hacc-ı Ekber günü Mekke'de Mekkelilere okunmak üzere indirildiklerini gösteriyor. Yemen'in ve Yemenlilerin bu olayla ne ilgisi var?! Bana öyle geliyor ki, rivayette ayrıca, yargılama işlevinden söz edildiği için, Mekke ifadesi çıkarılarak, yerine Yemen ifadesi konulmak suretiyle tashih (!) yapılmak istenmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da Ahmed, Nesaî, İbn Münzir, İbn Mürdeveyh Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Peygamberimiz (s.a.v) Ali'yi (r.a) görevli olarak gönderdiğinde, ben de Ali'nin yanındaydım. Ali şu dört buyruğu tebliğ etmek üzere görevlendirilmişti: Kâbe çıplak tavaf edilemez. Bu yıldan sonra Müslümanlarla müşrikler bir arada hac ziyaretinde bulunamazlar. Peygamber'le (s.a.v) antlaşma yapmış olanlar, antlaşmanın süresinin sonuna kadar serbesttirler. Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birkaç rivayet farklı lafızlarla Ebu Hüreyre'den aktarılmıştır. İleride değineceğimiz gibi, rivayetlerin metinlerinde birtakım karışıklıklar olmuştur. Metin açısından en sağlam olanlar, yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerdir.

Yine aynı eserde, Ahmed, Nesaî, İbn Münzir ve İbn Mürdeveyh, Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.v) Ali'yi Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere Mekke'ye görevli olarak gönderdiği zaman, ben de onun yanındaydım. İnsanlara şöyle sesleniyorduk: Cennete mümin olandan başkası girmez. Kâbe çıplak olarak tavaf edilmez. Peygamber (s.a.v) ile antlaşma yapmış olanların işi -veya süresi- dört aydır. Dört ay dolunca, artık Allah ve Resulü müşriklerden uzaktır. Bu yıldan itibaren müşrikler hac ziyaretinde bulunamazlar."

Ben derim ki: Rivayetin metninde karışıklık olduğu açıktır. Birincisi: Rivayette, "Cennete mümin olandan başkası girmez." diye bir duyuru yapıldığından söz ediliyor. Daha önce, bu anlamı içeren birçok ayetin gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de yıllardan beri indiğinden söz etmiştik. Kentlisi, çölde yaşayan bedevisi, müşriki, mümini herkes bunu duymuştu. Dolayısıyla böyle bir şeyi bütün topluluğa duyurmaya neden gerek duyulsun ki?

İkincisi: Rivayette işaret edilen, "Peygamber (s.a.v) ile antlaşma yapmış olanlar..." şeklindeki ikinci çağrı, ne ayetlerin içeriğiyle, ne de daha önce yer verdiğimiz çok sayıdaki rivayetle bağdaşmıyor. Kaldı ki rivayette, beraatın (Allah ve Resulü'nün müşriklerden uzaklığı) dört ayın geçmesinden sonra olduğu belirtiliyor [ki, bu doğru olamaz].

Üçüncüsü: Bu rivayetin içeriği, aşağıda nakledeceğimiz rivayetle çelişmektedir.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî, Müslim, İbn Münzir, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delail adlı eserde- Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ederler: "Ebu Bekir, o senenin hac mevsiminde gönderdiği birkaç tellalla birlikte beni de Kurban Bayramı günü şunları ilân etmek üzere görevlendirdi: 'Bu yıldan itibaren müşrik olan biri hac ziyaretinde bulunmayacak ve çıplak bir kimse Kâbe'yi tavaf etmeyecek.' Sonra Resulullah (s.a.v) Ali b. Ebu Talib'i (r.a) gönderdi ve Tevbe Suresi'ni halka tebliğ etmesini emretti. Ali de bizimle birlikte Mina'da Kurban Bayramı günü beraatı (Allah ve Resulü'nün müşriklerden uzak olduğunu) tebliğ etti. Müşriklerin hac yapamayacaklarını, çıplak birinin Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini ilân etti."

Tefsiru'l-Menar'da, Tirmizî'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ebu Bekir'i gönderdi... Teşrik günü Ali kalktı ve şunları söyledi: 'Allah'ın ve Resulü'nün zimmeti bütün müşriklerden beridir. (Allah'ın ve Resulü'nün zimmeti müşrikleri kapsamaz). Bugünden itibaren dört ay boyunca yeryüzünde (serbestçe) dolaşın. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac ziyaretinde bulunamaz. Çıplak biri Kâbe'yi tavaf edemez. Ancak mümin olan cennete girer.' Ali yüksek sesle bunları söylüyordu. Sesi kısılınca, bu sefer Ebu Hüreyre kalkıp aynı sözleri tekrarladı." [c.10, s.157]

Yine aynı eserde, Ahmed ve Nesaî, Ebu Hüreyre'nin oğlu Muhrizden, o da babasından şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Ali'yi Tevbe Suresi'ni insanlara tebliğ etmek üzere Mekke'ye gönderdiğinde, ben de onunla beraberdim. Şöyle bağırıyorduk: 'Ancak Müslüman olan bir kimse cennete girer. Çıplak bir kimse Kâbe'yi tavaf edemez. Resulullah (s.a.a) ile bir antlaşma yapanların bu antlaşmaları, öngörülen sürelerinin sonuna kadar geçerlidir. Bu yıldan itibaren müşrik bir kimse hac ziyaretinde bulunamaz.' Ben o kadar bağırdım ki sesim kısıldı." [c.10, s.159]

Ben derim ki: Daha önce, İmam Ali'nin (a.s) Mekke'ye gönderilmesi ve Ebu Bekir'in hac emîrliğinden azledilmesi ile ilgili bir rivayette, Cebrail'in Peygamberimize (s.a.a) vahiy yoluyla getirdiği cümlenin, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri tebliğ edebilir." ifadesi olduğunu belirtmiştik. Yine Ebu Bekir bu görevden alınmasının sebebini sorduğunda, Peygamberimizin (s.a.a) verdiği cevap da bunun vahiy yoluyla bildirilen bir husus olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.a) Ebu Bekir'e şöyle demişti: "Benim görevimi ancak ben ve benden olan biri yerine getirebilir."

Her hâlükârda mutlak bir ifadeyle karşı karşıyayız. Bu ifade, hem Tevbe Suresi'nin içerdiği müşriklerden uzak olmaya ilişkin hükümleri, hem de Peygamberimizin (s.a.a), kendisinin dışında birinin görevi üstlenmesine ihtiyaç duyduğu diğer tüm ilâhî hükümleri yerine getirme görevini kapsar. Ne rivayetlerin metinlerinden, ne de başka bir kaynaktan görevlendirmenin salt Tevbe Suresi'ni tebliğ etmekle sınırlı olduğuna ilişkin bir kanıt bulmak mümkün değildir.

Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilmesinin yasaklanması, bu yıldan itibaren müşriklerin hac ziyaretinde bulunamayacaklarının bildirilmesi, ayrıca Peygamberimizle (s.a.a) antlaşma imzalayan kimselere söz-

leşmelerinin sonuna kadar süre tanındığının bildirilmesi, sözleşmesi olmayanlara ise dört aylık bir süre tanınmasının ilân edilmesi gibi hususların tümü Kur'ân'da yer alan ilâhî hükümler olduğu, daha önceki açıklamamalarımız sayesinde açıklığa kavuşmuştu. O hâlde, bu görevleri Ebu Bekir'le irtibatlandırmanın ya da Ebu Hüreyre'nin tek başına veya İmam Ali'nin (a.s) sesi kısıldıktan sonra Tevbe Suresi'ni ve diğer adı geçen hükümleri duyurmasıyla izah etmenin nasıl bir anlamı olabilir? Eğer bu görevleri Ebu Hüreyre yerine getirebiliyorduysa, neden Ebu Bekir için bunları yerine getirmek caiz olmadı?

Ama ne var ki, İbn Kesir gibi bazı müfessirler, bu tür rivayetlerin içeriklerini yorumlamak ve pekiştirmek maksadıyla, "Benim görevimi ancak ben veya benden olan biri yerine getirebilir." sözünün sadece Tevbe Suresi'nin tebliğiyle sınırlı olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bu görevlendirme, İmam Ali'nin (a.s) insanlara duyurduğu diğer hükümleri kapsamıyordu. Diyorlar ki:

"Peygamberimizin (s.a.v) Ali'yi insanların topluca bulundukları bir yerde Tevbe Suresi'nin içerdiği hükümleri tebliğ etmekle görevlendirmesi, Arapların geleneklerinden birinin gereğiydi. Çünkü Arapların geleneğinde, bir kimsenin yaptığı bir antlaşmanın geçersiz olduğunu ya bizzat o antlaşmayı imzalayan kimse ya da onun ailesinden biri karşı tarafa duyurabilirdi. İşte Peygamberimizi (s.a.v), Tevbe Suresi'nin tebliğ edilmesi -ki müşriklerle yapılan antlaşmaların geçersizliğini de içermektedir- görevini Ebu Bekir'den alıp Ali'ye vermeye iten etken de, Araplar arasında yaygın olan bu gelenekti. Böylece Peygamberimiz (s.a.v) Arapların bir geleneğini korumak için tebliğ görevini ailesinden birine vermişti."

Devamla diyorlar ki: "Ebu Bekir Peygamberimize (s.a.v), 'Ya Resulallah! Benim hakkımda bir şey mi nazil oldu?' diye sorduğunda, Peygamberimiz, 'Hayır, ama benim görevimi ancak ben veya benden olan biri yerine getirebilir." şeklinde cevap vermiştir. Bunun anlamı şudur: Benim seni azledip yerine Ali'yi atamamın sebebi, yürürlükte olan bu Arap geleneğini bozmamamdır."

"Bu nedenle de Ebu Bekir görevinden ayrılmamış, hac emîrliği görevini sürdürmüştür. Ebu Bekir'in bazı tellalları vardı, bunlar söz konusu hükümleri insanlara duyuruyorlardı. İşte Ebu Hüreyre ve rivayetlerde isimleri zikredilmeyen bazı kimseler bu tellallar arasında yer alıyorlardı. Ali de Ebu Bekir'in yanında bu işle görevlendirilen kişiler-

den biriydi. Bu yüzden bazı rivayetlerde şöyle deniyor: Ebu Bekir Mina'da halka bir konuşma yaptı. Konuşmasını tamamlayınca, Ali'ye döndü ve şöyle dedi: Kalk ey Ali ve Resulullah'ın mesajını ilet."[1]

Söz konusu müfessirlerin zikrettikleri ve rivayetleri buna dayalı olarak yorumladıkları görüş budur. İyi bir araştırmacı dikkatle söz konusu ayetleri ve rivayetleri yeniden gözden geçirir, sonra Ehlisünnet ve Şia mezhepleri arasında Ebu Bekir veya İmam Ali'nin (a.s) üstünlüğü konusunda yaşanan kelamî tartışmaları göz önünde bulundurursa, bunların, işi Kur'ân ayetlerini irdelemek, anlamlarını elde etmek olan tefsir nitelikli araştırmalar ve işi hadislerin anlamlarını eleştirmek ve zayıfını kuvvetlisinden ayıklamak olan rivayetsel araştırmalar ile, "Ebu Bekir mi Ali'den üstündür, yoksa Ali mi Ebu Bekir'den üstündür? Hac emîrliği mi üstündür, yoksa Tevbe Suresi'nin ayetlerini insanlara duyurma görevi mi? Hac emîrliği görevi o sırada kimdeydi; Ebu Bekir'de mi, yoksa Ali'de miydi?" konusuyla ilgilenen kelamî araştırmaları birbirine karıştırdıklarından kuşku duymayacaktır.

Kelamî araştırmaya gelince, [bir müfessir olarak bizim şu anda] o konuyla bir ilgimiz yok. Çünkü burada kelamî araştırma yapmak değildir amacımız. Rivayetler veya tefsir açısından araştırma ve değerlendirmeler hususunda, ya da ayetlerle ilintili iniş sebeplerini içeren rivayetler bazında ise söyleyeceğimiz şudur: Söz konusu müfessirler bu yorumlarında yanılmışlardır.

Keşke bilseydim, Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.a) indirdiği, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." cümlesini, neye dayanarak sadece antlaşmaların çiğnenmesiyle kayıtlandırıyorlar ve bundan fazlasına delalet etmediğini söylüyorlar?! Oysa bu sözlerine ilişkin ne bir naklî, ne de bir aklî kanıt mevcut değildir. Hâlbuki bu cümleden, açık ve çok net bir şekilde şu husus anlaşılıyor: Peygamber'in (s.a.a) yerine getirmekle yükümlü olduğu bütün görevleri kendisinin veya kendisinden olan bir kimsenin dışındaki bir insanın yerine getirmesi caiz değildir. Bu (görevi yerine getirmek), ister Tevbe Suresi'nin müşriklere okunması gibi Allah tarafından bir antlaşmayı bozmak olsun, isterse de Resulullah'ın (s.a.a) yerine getirmekle ve tebliğ etmekle görevli olduğu herhangi bir ilâhî hükmü ilân etmek olsun, fark etmez.

1- [Tefsir-i İbn Kesir, c.2, s.333]

Burada üzerinde durulan husus, bizzat Resulullah'ın (s.a.a) kendisinin elçiliği açısından yerine getirmesi gereken görevler, peygamber olması hasebiyle tebliğ etmekle yükümlü olduğu mesajlardır. Ama bunların dışında bizzat kendisinin tebliğ etmesi gerekmeyen başka elçilik görevleri de vardır. Bazı krallara, topluluklara ve kavimlere gönderdiği İslâm'a davet mektupları, yine bazı Müslümanlar aracılığıyla insanlara gönderdiği dinî konularla, emîrliklerle ve valiliklerle (yöneticiliklerle) ilgili mesajlar gibi.

Bu tür mesajlarla Allah ve Resulü'nün (s.a.a) müşriklerden uzak olduğu ve benzer diğer hususlar arasında önemli ve belirgin bir fark vardır. Çünkü Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin içerdiği ve Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilemeyeceğine, müşriklerin o yıldan itibaren hac görevinde bulunamayacaklarına ilişkin hususular ilk kez sunulan ilâhî hükümlerdi; henüz tebliğ edilmemişlerdi, tebliğ edilmesi gereken insanlara, yani Mekkeli müşriklerle civar bölgelerden hac amacıyla Mekke'ye gelen diğer Arap müşriklerine henüz duyurulmamışlardı. Bu hususta da sadece Allah'ın Elçisi (s.a.a) Allah'ın mesajını onlara iletebilirdi.

Ama kralları İslâm'a davet etmek ve dinin bazı yasama nitelikli kurallarını insanlara öğretmek gibi bunun dışındaki Peygamberimizin (s.a.a), tebliğ için bazı elçiler göndermekle yetindiği diğer meselelerle ilgili olarak görevlendirmeleri, Allah Resulü (s.a.a), tebliğini ulaştırabildiği herkese mesajını duyurarak tebliğ görevinin aslını yerine getirdikten sonra uygulamaya geçirmiştir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) şöyle derdi: "Burada bulunanınız burada bulunmayanınıza duyursun, tebliğ etsin." Gerektiğinde normal şartlarda hükmün kendisine ulaştığına emin olunmayan ya da mektup veya elçi göndermek gibi özel bir ilgi gösterilmediği takdirde salt tebliğin ve sözlü duyurunun ulaşmasının etkili olmadığı durumlarda ise, özel mektuplar yazma veya elçiler gönderme yöntemine başvurulmuştur. Krallara gönderilen İslâm'a davet mektuplarını buna örnek gösterebiliriz.

Objektif bir araştırmacı, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözü üzerinde durup düşünmek zorundadır. Dikkat edilirse, "La yueddi anke illa ente ev reculun minke=Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir" denilmiş ve sözgelimi, "La yueddi illa ente ev reculun minke=Bu görevi ancak sen veya senden biri yerine getirebilir." denilmemiştir. Böyle denilseydi,

bu, peygamberlik misyonunda ortaklık ifade ederdi. Yine "La yueddi minke illa reculun minke=Senden taraf bu görevi ancak senden olan biri yerine getirebilir." şeklinde bir ifade de kullanılmamıştır. Eğer böyle bir ifade kullanılsaydı, bu, durumu elverişli olan yetenekli her Müslümana tevdi ettiği diğer tüm mesajları da kapsardı.

"Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözünün anlamı ise şudur: "Senin bizzat yerine getirmekle, tebliğ etmekle yükümlü olduğun elçilikle ilgili işleri senin yerine ancak senden olan biri yapabilir." Yani bunun dışında bir başkası bu hususlarda senin yerini tutamaz, ilk defa insanlara duyurulması gereken bir direktifi senin adına, ancak senden olan biri yerine getirebilir.

Yine keşke bu adamları Peygamberimize (s.a.a) Cebrail vasıtasıyla aktarılan, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki vahiy sözünü görmemezlikten gelmeye ve bunun yerine, "Bu, Araplar arasında yürürlükte olan bir gelenekti: yapılan bir antlaşmayı, ancak antlaşmayı yapan tarafın kendisi veya ailesinden biri bozabilir." şeklinde bir yorum getirmeye iten etkenin ne olduğunu bilseydim! Hâlbuki bu öyle bir gelenektir ki, Arap tarihinde ve ünlü savaşlarında ondan hiç söz edilmiyor, onun izine rastlanılmıyor. Yalnız İbn Kesir bundan söz etmiş ve Tevbe Suresi'nin ayetlerini tefsir ederken bunu bazı âlimlere isnat etmiştir!

Diyelim ki cahiliye döneminde Arapların böyle bir geleneği vardı; peki böyle bir geleneğin İslâm'daki ağırlığı ve yeri nedir? Peygamber (s.a.a) nezdinde böyle bir gelenek ne tür bir değer ifade eder? Oysa Peygamber (s.a.a) her gün üstün ahlâkın veya yararlı geleneklerin bir gereği olmayan, aksine yalnızca eşraf kesiminin arzularına göre biçimlenmiş kabilevî ortamların özelliklerinden kaynaklanan bir cahiliye geleneğini ortadan kaldırıyordu, her an bir kavimsel geleneği çiğniyordu. Siyer yazarlarının rivayet ettiklerine göre Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'nin fethedildiği gün şöyle buyurmuştur: "Haberiniz olsun! Cahiliye döneminin bütün intikam almaları, kan davaları ve birbirinizden istediğiniz mallarla ilgili gelenekler şu iki ayağımın altındadır. Kâbe'nin bekçiliği ve hacılara su verme geleneği hariç."

Yine diyelim ki bu iş yerilmesi gerekmeyen bir Arap geleneği idi; o hâlde acaba Peygamberimiz (s.a.a) Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini Ebu Bekir'e verip onu Mekke'ye gönderirken bunu fark edemedi mi, unuttu mu da Ebu Bekir Mekke'ye doğru yol alırken, unuttuğu gele-

neği hatırladı veya yanında olan birileri gözetmesi gereken bir geleneği ihmal ettiğini ve farkına varmadığını kendisine hatırlattı? Oysa Peygamberimiz (s.a.a) üstün ahlâk, saygı gösterilmesi gereken gelenekleri gözetmek ve en iyi tedbirleri almak bakımından en ideal bir örnektir. O hâlde, olayın bu şekilde cereyan ettiğini söyleyen yorumcular, bu gerçeği nasıl unutabiliyorlar? Hâlbuki bu, gaflet edilecek ve normal şartlarda gizli kalacak hususlardan değildir. Çünkü bundan gaflet etmek, bir savaşçının savaşa giderken silâhından gaflet etmesi gibi bir şeydir.

Yoksa bu, Allah'ın kendisine indirdiği bir vahyin gereği miydi? Yani Allah ona, "Bu, Arapların güzel geleneklerinden biridir, bunu ortadan kaldırma." mı demişti? Yani bu alanda bunun, bir şer'î hüküm olduğunu, bir kişiyle veya bir toplulukla bir sözleşme imzalayan Müslümanların yönetimini elinde bulunduran kimsenin bunu ancak kendisinin veya ailesinden birinin bozabileceğini mi emretmişti? Böyle bir hüküm varsa eğer, ne anlam ifade ediyor?

Yoksa bu, göz önünde bulundurulması ve riayet edilmesi zorunlu olan ahlâkî bir hüküm müydü? Çünkü müşrikler antlaşmaların geçersiz kılındığını ancak Peygamberimizden (s.a.a) veya onun ailesinden birinden duymadıkları zaman kabul ederlerdi. Oysa o gün egemenlik tam anlamıyla Peygamberimizin (s.a.a) elindeydi; dizginleri onlar değil, Peygamberimiz (s.a.a) ele almıştı ve her ne şekilde olursa olsun, onun adına yapılan tebliğ sonuç itibariyle tebliğdi.

Yoksa, *"kendileriyle antlaşma yaptığınız"*, *"Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır"* ve *"müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* ifadelerine muhatap olan müminler, ayetleri Ebu Bekir'den dinleyip antlaşmaların bozulduğunu öğrenmiş olsalar bile, antlaşmanın bozulmasını Peygamberimizden (s.a.a) veya ailesine mensup birinden duymadıkça, antlaşmaların bozulduğuna ilişkin duyurulara itibar etmezler miydi? Eğer böyle ise, bundan önce, sesi kısılıncaya kadar bağıran Ebu Hüreyre'den antlaşmaların bozulduğunu duyanlar nasıl böyle bir duyuruya itibar ettiler? Acaba Ebu Hüreyre, Ebu Bekir'in Peygamber'e (s.a.a) yakınlığından daha fazla mı Ali'ye yakındı?

Dolayısıyla gerçek şundan ibarettir: Ebu Hüreyre'nin duyuru yaptığına ilişkin haberlerle bu hususta nakledilen diğer rivayetler, doğru değildirler ve onlara bakarak bir yorum yapmak yersizdir.

el-Menar adlı tefsirin yazarı der ki: "İlgili rivayetlerin tümü, şu gerçeği ortaya koymaktadır ki, Peygamberimiz (s.a.v) Hicret'in dokuzuncu senesinde Ebu Bekir'i hac emîri olarak görevlendirdi ve ona hac için gelen müşriklere bu yıldan itibaren hac yapamayacaklarını duyurmasını emretti. Sonra peşinden Ali'yi gönderdi ve kendisi adına müşriklere süreleri belirlenmemiş antlaşmalarının geçersiz olduğunu ve kendilerine dört aylık bir süre tanındığını, bu süre zarfında nasıl bir tutum sergileyeceklerini belirlemeleri gerektiğini ve süreleri belirlenmiş antlaşmaların ise sürelerinin sonuna kadar geçerli olduğunu ilân etmesini ve antlaşmaların bozulduğuna ve buna bağlı uygulamalara ilişkin hükümleri içeren Tevbe Suresi'nin ilk ayetlerini onlara okumasını emretti."

"Tevbe Suresi'nden bu konuyla ilgili ayetlerin sayısı kırk veya otuz üçtür. Rivayetlerde, ayetlerin sayısının otuz veya kırk olduğu şeklindeki açıklamaların yer alması, ravilerin eksik ve artık küsuratı göz ardı ederek onarlı şeklinde yuvarlak rakam kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Arapların geleneklerinde antlaşmaların imzalanması ve bozulması, ancak bu antlaşmayı yapan kişi veya onun birinci dereceden yakın bir akrabası tarafından yapılabilirdi. Ali de bu işle özel olarak görevlendirilmişti. Buna karşılık hac emîrliği görevi yine Ebu Bekir'de kalmıştı. Ebu Bekir bu görevin yerine getirilmesinde Ali'ye yardımcı oluyor ve Ebu Hüreyre gibi bazı sahabelere ona yardımcı olmaları için emir veriyordu."

el-Menar yazarı devamla şunları söylüyor: "Bazı Şiîler her zaman yaptıkları gibi, Hz. Ali (a.s) için bu meziyeti gereğinden fazla büyütüyorlar, hiçbir rivayetin doğrulamadığı ve hiçbir aklî değerlendirmenin onaylamadığı şeyleri bu rivayete ekliyorlar. Ayrıca buradan hareketle Ali'nin Ebu Bekir'den (Allah ikisinden de razı olsun) üstün olduğunu, dolayısıyla halifelik görevine ondan daha lâyık olduğunu ileri sürüyorlar. Bu arada Peygamber'in (s.a.v) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'ni tebliğ etme görevinden azlettiğini ve bunu Cebrail'in vahiy yoluyla Peygamber'e, kendisinin görevini ancak kendisi veya kendisinden biri yerine getirebileceği şeklinde bildirdiğini iddia ediyorlar. Böylece bu sözü, antlaşmaların bozulması ve benzeri konularla sınırlı tutmayıp dinin tamamıyla ilgili bir kanıt olarak görüyorlar."

"Oysa dini tebliğ etmenin bütün Müslümanlar için bir yükümlülük olduğunu bildiren sayısız rivayet vardır. Din uğrunda cihat etmek ve

dini savunmak gibi. Bu da bir farzdır, sadece bir üstünlük meziyeti değildir. Buna, Peygamberimizin (s.a.v) Veda Haccı esnasında binlerce insanın huzurunda söylediği şu sözünü örnek gösterebiliriz: 'Burada bulunanlar, bulunmayanlara duyursun.' Bu hadis defalarca Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim'de ve diğer kaynaklarda rivayet edilmiştir. Bazı rivayetlerde İbn Abbas'ın şöyle dediği belirtiliyor: 'Nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun ki, bu, Peygamberimizin (s.a.v) ümmetine yönelik bir vasiyeti idi: Burada bulunanlar, bulunmayanlara duyursun...' 'Bir ayet bile olsa benden duyduğunuzu başkalarına duyurun.' hadisini Buharî kendi Sahih'inde ve Tirmizî rivayet etmiştir. Öyle olmasaydı, İslâm dünyada bu hızla yayılmazdı."

"Hatta Şiîlerin bir kısmı -söylendiği gibi- Peygamberimizin (s.a.v) Ebu Bekir'i hac emîrliğinden azlettiğini, onun yerine Ali'yi görevlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu ise açık bir iftiradır; özel ve genel anlamda herkesin bildiği pratik bir meseleyle ilgili olarak aktarılan bütün rivayetlere aykırıdır."

"Gerçek şu ki, Ali (k.v) özel bir emri tebliğ etmekle görevliydi. Bu hac esnasında Ebu Bekir'in İslâm'ın genel sosyal rükünlerinden, aktivitelerinden biri olan haccı ikame etme hususundaki genel hac emîrliğine tâbiydi. Hatta Ali'nin özel yükümlülüğünü yerine getireceği zamanı da tayin ederek ona, 'Ey Ali, kalk ve Allah Resulü'nün mesajını ilân et.' diyordu. Nitekim bu durumu açıkça dile getiren sahih rivayetlere daha önce işaret etmiştik. Ayrıca Ebu Bekir bu mesajın iletilmesi hususunda bazı sahabelere Ali'ye yardımcı olmalarını da emretmiştir. Daha önce yer verdiğimiz Sahih-i Buharî, Sahih-i Müslim ve başka kaynaklardaki Ebu Hüreyre'den aktarılan hadisi buna örnek gösterebiliriz."

Ardından el-Menar yazarı sözlerini sürdürüyor ve Ebu Bekir'in söz konusu hac döneminde hac emîri olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Bunun yanında Peygamberimizin (s.a.a) vefatından hemen önce Ebu Bekir'in Müslümanlara namaz kıldırmış olmasını, onun diğer sahabeler arasında öncelikliliğinin ve üstünlüğünün bir göstergesi olarak sunuyor. (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

"Oysa dini tebliğ etmenin bütün Müslümanlar için bir yükümlülük olduğunu bildiren sayısız rivayet vardır..." sözüne gelince; bu sözleri

---

1- [el-Menar, c.10, s.157–161]

gösteriyor ki yazar, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki vahyi tam olarak algılayamadığı gibi, "Senden taraf bu görevi ancak senden olan biri yerine getirebilir." sözü ile, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözü arasındaki farkı kavrayamamıştır. Bu yüzden söz konusu cümlenin mutlak olarak algılanması durumunda, bunun bütün dinî tebliğleri engellediğini, dolayısıyla Peygamber'den (s.a.a) veya Peygamber'den olan bir adamdan başkasının bu görevi yerine getiremeyeceği şeklinde bir sonucun çıkacağı yanılgısına düşmüştür. Ardından bu olumsuzluğu gidermek için de dini tebliğ etmenin bütün Müslümanlara farz olduğunu bildiren çok sayıdaki rivayetlere yer vermiş ve bu yükümlülükle, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." cümlesinin mutlaklığına bir kayıt getirmeye çalışmıştır. Böylece ilâhî bir hüküm olarak algılanması gereken açıklamayı bir cahiliye geleneğine dönüştürdükten sonra bu vahiy cümlesinin sadece antlaşmaları bozmakla ilgili bir tebliğ olduğunu ileri sürmüştür.

Kelimenin anlamını karıştırması sonucu yazar, ifadenin mutlak olarak bırakılmasının, genel tebliğ gibi Müslümanlar yanında yerine getirilmesi gereken zaruri, çok net bir hususun göz ardı edilmesinden kaynaklandığını sanmıştır. Nitekim bu görüşünü kanıtlamak için de Sahih-i Buharî ile Sahih-i Müslim'de ve başka kaynaklarda yer alan "Burada bulunanlar, bulunmayanlara duyursunlar." hadisini hatırlatma gereğini duymuştur. Ancak okuyucular, önceki açıklamalarımız sayesinde Cebrail aracılığıyla Peygamberimize (s.a.a) iletilen vahyin ne anlam ifade ettiğini öğrenmiş oldular.

"Hatta Şiîlerin bir kısmı -söylendiği gibi- Peygamberimizin (s.a.v) Ebu Bekir'i hac emîrliğinden azlettiğini, onun yerine Ali'yi görevlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu ise açık bir iftiradır; özel ve genel anlamda herkesin bildiği pratik bir meseleyle ilgili olarak aktarılan bütün rivayetlere aykırıdır." şeklindeki sözlerine gelince; bu, ne Şiîlerin sadece bir kısmı tarafından ileri sürülmüştür, ne de açık bir iftiradır. Ama el-Menar yazarı böyle söylemekle Şiîlere açık bir iftirada bulunuyor. Çünkü Şiîlerin dediği bu söz, bu hususta nakledilen bir hadise dayanmaktadır ve biz de yukarıda sunduğumuz rivayetlerin kapsamında buna yer verdik.

Aslında "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." sözünü anlamamız için hac emîrliği meselesini etraflıca

ele almamız gerekmiyor. Çünkü hac emîrliği; ister Ebu Bekir'e verilmiş olsun, ister İmam Ali'ye (a.s), yine ister bu görevi üstlenen kişinin diğerlerinden üstün olduğuna delalet etsin, ister etmesin, fonksiyonu İslâm toplumunun yaşam meselelerini düzenlemek, dinî hüküm ve yasaları uygulamak olan genel İslâmî yönetimin şubelerinden yalnızca birini oluşturmaktadır. Genel İslâmî yönetimin ise, ilâhî bilgiler üzerinde ve dinle ilgili olarak gökten nazil olan vahiy maddesi üzerinde bir hâkimiyeti, bir etkinliği söz konusu değildir.

Müslümanların genel işlerini düzenlemek anlamında yönetim Resulullah'ın (s.a.a) velâyeti altındadır, onun yetkisi dâhilindedir; bir gün Ebu Bekir'i veya İmam Ali'yi (a.s) hac emîri olarak görevlendirir, bir gün de Usame'yi, içinde Ebu Bekir'in ve ashabın genelinin bulunduğu ordunun komutanı olarak tayin eder. Bir gün İbn Ümmü Mektum'u, içinde kendisinden üstün olan birçok insanın bulunduğu Medine'de vali olarak bırakır, bir gün de birini fethedildikten sonra Mekke'ye, diğerini Yemen'e vali tayin eder, öbürünü de zekâtları toplamakla görevlendirir. Nitekim İbn Hişam siyerinde yer alan rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) Veda Haccı esnasında Ebu Dücane es-Saidî'yi veya Siba b. Urfuta el-Gıfarî'yi Medine'de vekil olarak bırakmıştır. Oysa Buharî, Müslim, Ebu Davud, Nesaî ve başkalarının rivayetlerine göre o sırada Ebu Bekir hacca gitmemişti ve Medine'de bulunuyordu. Bütün bunlar, sadece Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirdiği kişilerin üstlendikleri görevi iyi şekilde yerine getireceklerine inandığı için onları görevlendirdiğini gösterir.

İlâhî öğretiler, bilgiler ve yasalar içeren semavî vahye gelince; bunu, üzerinde ne Peygamber efendimizin (s.a.a), ne de onun dışında bir başkasının etkinliği söz konusu değildir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.a) Müslüman toplumun işleri üzerinde sahip olduğu genel yönetim yetkisinin de genelleştirici ya da kayıtlandırıcı yahut onaylayıcı veya yürürlükten kaldırıcı bir rolü yoktur. Aynı şekilde kavimsel bir geleneğin veya yürürlükteki bir âdetin de semavî vahye bir önceliği ve hâkimiyeti yoktur; vahyin içeriğini bu tür gelenekler doğrultusunda uyarlamayı veya insanın yapması gereken bir işe ancak kendi ehlinden olan birini görevlendirmesini gerektirecek şekilde bunların vahye dayatılması düşünülemez.

Bu iki alanın birbirine karıştırılması, ilâhî öğretilerin yücelik ve saygınlık doruklarından alışkanlıkların, geleneklerin ve toplumsal ön

kabullerin, anlaşmalı ıstılahların etkin olduğu sosyal düşüncelerin düzeyine indirgenmesine neden olur. [Çünkü sosyal düşünceler bazında etkinlik sadece bunlara aittir.] Böylece bu iki alanı birbirine karıştıran kimse, artık ilâhî gerçekleri toplumsal düşünce kapasitesinin elverdiği ölçüde anlamaya kalkışır; Allah'ın yüceltip önemsediğini değil, toplumun yüceltip önemsediğini önemser, [Allah'ın değil,] insanların küçük gördüğünü küçük görür. Hatta tutar Allah tarafından vahyedilen bir sözü, Araplarca saygı duyulan bir gelenek olarak nitelendirir.

Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin Ebu Bekir'den alınıp tebliğ edilmek üzere İmam Ali'ye (a.s) teslim edilmesiyle ilgili kıssayı incelediğimiz zaman, rivayetlerde, kıssanın inceliklerini ezberde tutma noktasında ravilerin, -eğer başka bir maksat gütmemişlerse- ciddiyetsizlikleri ve gevşeklikleriyle ilgili hayret verici bir manzarayla karşılaşırız. Bu rivayetlerin bir kısmında -ki konuyla ilgili rivayetlerin çoğu böyledir- deniliyor ki: "Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmek üzere gönderdi, sonra Ali'yi onun peşinden göndererek ayetleri ondan almasını ve halka okumasını emretti. Bunun üzerine Ebu Bekir geri döndü..." Diğer bazısında şöyle deniyor: "Peygamberimiz Ebu Bekir'i hac emîri olarak gönderdi. Ardından Ali'yi Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmek üzere görevlendirdi." Diğer bazı rivayetlerde kıssa şu şekilde anlatılıyor: "Ali-'ye ayetleri tebliğ etme emrini Ebu Bekir verdi. Bu arada bazı sahabelere de ona yardım etmelerini emretti."

Sonra iş, Taberî ve başkalarının Mücahid'den şöyle bir rivayet nakletmelerine kadar vardı: *"(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır!"* ayetinde Huzaa, Müdlic ve antlaşma imzalanan diğer gruplar kastedilmiştir. Resulullah (s.a.v) Tebük Seferi'nden döndüğü zaman hac ziyaretinde bulunmak istedi. Ancak daha sonra buyurdu ki: 'Kâbe'ye müşrikler de geliyorlar ve Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ediyorlar. Bu durum ortadan kalkmadıkça, hac ziyaretinde bulunmak istemem.' Bunun üzerine Ebu Bekir'i ve Ali'yi gönderdi. Bu ikisi Zü'l-Mecaz'da insanlarla birlikte tavafta bulundular. Hacıların hac mevsimi boyunca alışveriş yaptıkları yerlerde dolaştılar. Bütün hac mevsimi boyunca halk arasında bulundular ve antlaşmaları bulunanların dört aylık bir süre içinde serbest olduklarını, söz konusu sürenin sonunda ise hiçbir antlaşmanın geçerli sayılmadığını ilân ettiler. Bunlar ise, zilhiccenin

onundan başlayıp rebiyülevvelin onuna kadar birbirini izleyen haram aylardı. Bu arada ölünceye kadar savaştan başka seçeneklerinin olmadığını da ilân ettiler."

Durum böyle ise, "Bu ise açık bir iftiradır; özel ve genel anlamda herkesin bildiği pratik bir meseleyle ilgili olarak aktarılan bütün rivayetlere aykırıdır." demenin ne anlamı var? Şayet el-Menar yazarı "özel ve genel anlamda herkesin bildiği" şeklindeki sözleriyle Peygamberimiz (s.a.a) zamanında olaya şahit olan veya bunu şahit olanlardan duyanları kastediyorsa, bunun bize ne yararı vardır?

Yok, eğer o ifadeyle Peygamberimizin (s.a.a) döneminden sonraki kuşaklardan özel ve genel herkesin bunları bildiğini ve hiçbirinin bundan şüphe etmediğini söylemek istiyorsa, durum ortadadır; onlardan gelen rivayetlerin hiçbiri birbirini tutmuyor!

Yine rivayetlerden biri, İmam Ali'nin (a.s) özel olarak Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmekle görevlendirildiğini söylerken, bir diğeri Ebu Bekir'in de bu görevin yerine getirilmesinde onunla birlikte olduğunu söylüyor; başka biri de hem Ebu Hüreyre'nin, hem de rivayetlerde isimleri geçmeyen başka adamların bu görevin yerine getirilmesinde ona yardımcı olduklarını ifade ediyor.

Bazı rivayetlerde, o yıl hac mevsiminde insanlara tebliğ edilen Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin sayısının dokuz, bazısında on, bazısında on altı, bazısında otuz, bazısında otuz üç, bazısında otuz yedi, bazısında kırk ve diğer bazısında da Tevbe Suresi'nin tamamı olduğu belirtiliyor.

Rivayetlerin bir kısmında Ebu Bekir'in Mekke'ye hac emîri olarak gittiği, bazısında ise onun geri döndüğü belirtiliyor. Hatta İbn Kesir ikinci rivayeti, Ebu Bekir'in hac görevini tamamladıktan sonra geri döndüğü şeklinde yorumlarken, diğer bazı müfessirler, Ebu Bekir görevden alınmasının sebebini öğrenmek için geri döndü, diyorlar; az sonra yer vereceğimiz Enes rivayetinde ise, Peygamberimizin (s.a.a) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmek üzere görevlendirdiği, sonra onu geri çağırarak bu görevi ondan aldığı belirtiliyor.

Bu rivayetlerin bir kısmında söz konusu haccın zilhicce ayında gerçekleştiği ve Hacc-ı Ekber gününün bu haccın bütün günleri veya Arafat günü yahut Kurban Bayramı günü ya da Kurban Bayramı'ndan sonraki gün yahut da bundan başka bir gün olduğu dile getirilirken,

bazısında Ebu Bekir'in o sene zilkade ayında hac görevini yerine getirdiği ifade ediliyor.

Rivayetlerin bazısında müşriklere tanınan serbest dolaşma ayları şevval ayından, diğer bazısında zilkade ayından, diğer bazısında zilhiccenin onundan ve başka rivayetlerde zilhiccenin on birinden başlatılıyor. Yine konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetlerin bir kısmında haram aylar; zilkade, zilhicce ve aynı yılın muharrem ayı olarak zikrediliyor, diğer bazı rivayetlerde ise müşriklere tanınan serbest dolaşma aylarının ayetlerin tebliğ edildiği günden veya ayetlerin indiği günden itibaren başladığı ifade ediliyor.

İşte birbirini tutmaz rivayetlerin durumu bundan ibarettir. Buna rağmen bu kıssanın bütün gerçekliğiyle genel ve özel herkes tarafından bilindiği ileri sürülebilir mi? Yukarıda yer verdiğimiz ihtimallerin bir kısmı ilk kuşak (selef) müfessirlerin görüşleridir; ancak müfessirler bu görüşleri mevkuf[1] rivayetler gibi değerlendiriyorlar.

el-Menar yazarının, "Gerçek şu ki, Ali (k.v) özel bir emri tebliğ etmekle görevliydi. Bu hac esnasında Ebu Bekir'in İslâm'ın genel sosyal rükünlerinden, aktivitelerinden biri olan haccı ikame etme hususundaki genel hac emîrliğine tâbiydi..." şeklindeki değerlendirmesine gelince; Peygamber efendimizin (s.a.a) İmam Ali'yi (a.s) tebliğ etmekle görevlendirdiği hükümlerin özel nitelikli olduğu bir gerçektir. Bunu derken Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin okunmasını ve daha önce işaret ettiğimiz diğer dört hususun tebliğ edilmesini kastediyoruz. Ne var ki, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." şeklindeki vahiy kanalıyla bildirilen mesaj, daha önce de vurguladığımız gibi salt Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerinin insanlara tebliğ edilmesine özgü kılınamaz. O hâlde sözün ifade ettiği anlam ile, bu seferde İmam Ali'ye (a.s) emredilen özel görevi birbirine karıştırmamak gerekir.

el-Menar yazarının, "Bu hac esnasında Ebu Bekir'in… hac emîrliğine tâbiydi." şeklindeki değerlendirmesine gelince; yazarın bu sonuca, Ebu Hüreyre ve benzerlerinin açıklamalarına dayanarak vardığı anlaşılıyor. Daha önce bunlarla ilgili yorumumuzu okuyucuların istifadesine sunduk.

1- [Mevkuf; Hz. Peygamber'in (s.a.a) veya Masum İmam'ın kendisinden değil de ashabından nakledilen rivayete denir.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Tirmizî -hasen olduğunu belirterek-, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Enes'ten şöyle rivayet ederler: "Peygamberimiz (s.a.v) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'ni tebliğ etmek üzere Mekke'ye gönderdi. Sonra onu geri çağırdı ve şöyle dedi: 'Bunu benim ailemden biri dışında kimse tebliğ edemez.' Sonra Ali'yi çağırdı ve Tevbe Suresi'nin ayetlerini ona verdi."

Ben derim ki: el-Menar adlı tefsirin yazarı bir yerde şöyle diyor: "Süddî'nin rivayetinde geçen ve Peygamberimiz (s.a.v) tarafından söylendiği belirtilen 'veya benden olan biri' ifadesini, Taberî ve benzerlerinden, 'veya benim Ehlibeytimden biri' şeklinde aktarılan rivayetler açıklamıştır. Bu da, 'benden' ifadesinin anlamının, 'Ali, Peygamber'in (s.a.v) kendisi gibidir; o da onun gibi diğer bütün sahabelerden üstündür.' şeklinde olduğuna ilişkin yorumların yanlış olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır."[1]

Yazarın burada değindiği rivayetlerden maksat, daha önce kendisinin aktardığı şu rivayettir: Ahmed hasen bir rivayet zinciriyle Enes'ten şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'ni halka okumak üzere Mekke'ye gönderdi. Ebu Bekir Zu'l-Huleyfe denilen yere varınca, Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Bunları benden veya benim ehlimden (ailemden) olan birinden başkası tebliğ edemez.' Ardından Ali'yi Tevbe Suresi'ni Mekke'de halka okumak üzere gönderdi."

Olayın anlam olarak aktarılması sonucu iki rivayetin lafızlarında bir farklılık meydana gelse de bu, aslında bizim biraz önce Enes'ten aktardığımız rivayetin aynısıdır. Nitekim bu kimseye gizli değildir. Çünkü önceki rivayette de, "veya benim ehlimden olan biri" ifadesi yer alıyor. [Şimdi gelelim, el-Menar yazarının sözlerine ilişkin itirazlarımıza:]

Birinci itirazımız, adı geçen yazarın, "veya benden olan biri" ifadesinin, bir tek -daha önce zayıf olduğunu söylediği- Süddî'nin mevkuf olan rivayetinde geçtiği sözüne yöneliktir. [Yazarın dediği gibi bu söz yalnızca bir tek rivayette yer almıyor.] Aksine burada esas alınması gereken, sayıları oldukça kabarık olan sahih rivayetlerin büyük bir bölümünün yer verdiği vahiy kaynaklı mesajdır. el-Menar yazarının, sayılarını olduğundan fazla gösterdiği ve "benim Ehlibeytimden"

1- [el-Menar, c.10, s.164]

ifadesini içeren diğer rivayetler ise, -bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla- bunlar [çeşitli kanallarla] sadece Enes'ten aktarılan bir tek rivayettir ki, biz bu rivayeti okuyuculara sunduk. Bu rivayetin değişik kanallardan gelen örneklerinden bazılarında, "benim Ehlibeyt'imden" yerine, "benim ehlimden" şeklinde bir ifade geçiyor.

İkincisi: Rivayet, açıkça görüldüğü gibi, anlam olarak aktarılmıştır. Bununla beraber, bu rivayette geçen bazı sözleri esas alarak, gerek Sünnîlerin ve gerekse Şiîlerin aktardıkları büyük bir yekûn tutan rivayetlerde yer alan ve vahiy yoluyla Peygamberimize (s.a.a) aktarıldığı belirtilen cümlenin farklı şekilde yorumlanması doğru değildir.

Kaldı ki, eğer "benim Ehlibeytimden" ifadesinin, diğer bazı rivayetlerde yer alan "senden biri" veya "benden biri" şeklindeki ifadelerin açıklayıcısı olduğu yönündeki görüş doğruysa, bu durumda, daha önce Ebu Said el-Hudrî'den aktardığımız rivayette geçen, "Ey Ali! Benim görevimi benden ve senden başkası yerine getiremez." şeklindeki ifade, Enes'ten aktarılan rivayette geçen, "benim Ehlibeytimden biri dışında" veya "benim ailemden biri dışında" ifadelerinin ve diğer rivayetlerde geçen, "ancak senden olan biri " veya "ancak benden olan biri" şeklindeki ifadelerin açıklayıcısı olur.

Bu demektir ki, söz konusu ifadeler İmam Ali'nin (a.s) şahsından kinaye olarak kullanılmıştır. Hatta içerdiği anlam itibariyle bu kinayeli sözlerin hepsi İmam Ali'nin (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) hem kendisinden, hem ailesinden ve hem de Ehlibeyti'nden olduğuna işaret etmektedir. Bu da, söz konusu yazarın kaçmaya çalıştığı gerçeğin aynısı, hatta yağmurdan kaçıp doluya tutulmasıdır.

Üçüncüsü: İmam Ali'nin (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) konumunda olduğu gerçeği, el-Menar yazarının sandığı gibi, sadece Peygamberimizin (s.a.a), "benden olan biri" sözünden anlaşılmamaktadır. Hiç kuşkusuz, bir kimsenin biri hakkında, "O bendendir." demesi, onu varoluşunun her alanında kendi konumunda gördüğünün, kendisi gibi değerlendirdiğinin göstergesi olmaz. Bu, olsa olsa bir tür ilişkiye ve bağlılığa delalet eder. Nitekim bir ayette, Hz. İbrahim'in (a.s) şöyle bir sözü aktarılıyor: *"Kim bana tâbi olursa, şüphesiz o bendendir."* (İbrâhîm, 36) Ancak ifadenin akışı içinde kapsamlılığa delalet eden bir karinenin bulunması başka. Tıpkı, *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* [Mâide, 51] ayetinde olduğu gibi.

Aksine yukarıda işaret edilen gerçek, önceki açıklamalarımızdaki değerlendirmemiz şekliyle, "benden olan biri" veya "senden olan biri" ifadesiyle birlikte, "Senin görevini ancak sen... yerine getirebilir." ifadesinden algılanmaktadır. Buna göre, eğer ortada, "Benim görevimi ancak benim ailemden olan biri" veya "benim Ehlibeytimden olan biri yerine getirebilir." şeklinde bir ifade varsa, bu ifadeden de, "Senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir." ifadesinden ve "Benim görevimi ancak ben veya benden olan biri yerine getirebilir." ifadesinden algılanan anlamın aynısı algılanır. Buna bir de Peygamberimizin (s.a.a) tâbi olmak bakımından kendisinden olan Ebu Bekir'e hitap ederken İmam Ali'yi (a.s) kendisinden saydığına ilişkin rivayeti eklediğimizde, durum kendiliğinden ortaya çıkıyor. [Yani eğer maksat Hz. Peygamber'in (s.a.a) emrine uymaksa, Ebu Bekir de Hz. Peygamber'in (s.a.a) emrine itaat etmiş ve ayetin de işaret ettiği gibi bu yönde ondan olmuştur. Durum böyle iken, ayetleri Ebu Bekir'den alıp İmam Ali'ye (a.s) vermenin ne anlamı olabilir?! Bundan da anlaşılıyor ki, "benden olan biri" sözü, tâbi olmak gibi yüzeysel kavradığımız anlamdan farklı bir şeye delalet ediyor.][1]

Dördüncüsü: el-Menar adlı tefsirin yazarı, Peygamberimizin (s.a.a) Ehlibeyti'nin; Ali, Fatıma ve Hasan ve Hüseyin'den (üzerlerine selâm olsun) ibaret olduğunu gösteren müstefiz (çok sayıda) veya mütevatir sahih hadisleri dikkate almadan değerlendirmelerde bulunuyor. Nitekim biz, Mübahele=Lanetleşme Ayeti'ni [Âl-i İmrân, 61] ele alırken bu rivayetleri uzun uzadıya inceledik. İnşaallah Ehlibeyt'in her türlü kirden, maddî ve manevî pislikten arındırıldığına ilişkin ayeti [Ahzâb, 33] incelerken, bu rivayetlerin önemli bir kısmını yeniden ele alacağız.

Ehlibeyt içinde de İmam Ali (a.s) dışında -Hasan ve Hüseyin'in çocuk olduklarını düşünürsek- erkek yoktu. Bu durumda da ifadenin ("benden olan biri") İmam Ali'den (a.s) kinaye olduğu ortaya çıkıyor.

1- İleride nakledeceğimiz Hâkim'in Mus'ab b. Abdurrahman'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre Peygamberimiz (s.a.a) Taiflilere şöyle demiştir: "Nefsimi elinde tutan Allah'a andolsun ki, ya namazı kılarsınız ve zekâtı verirsiniz, ya da üzerinize benden veya benim gibi olan bir adamı gönderirim." İnsanlar Peygamberimizin (s.a.a) bu sözleriyle Ebu Bekir'i veya Ömer'i kastettiğini düşündüler. Fakat Peygamberimiz (s.a.v) Ali'nin elini tuttu ve şöyle dedi: "Bu(nu kastediyorum)!" İşte bu rivayet de insanların düştükleri şüpheyi giderme açısından İmam Ali (a.s) ile ilgili yukarıda değindiğimiz çıkarsamaya ilişkin en ufak bir kuşkuya yer bırakmıyor.

Dolayısıyla bu da bizim yukarıda yaptığımız açıklamalarla aynı kapıya çıkıyor.

Bir de yazarın muhtemel gördüğü bir diğer anlam var. O da Ehlibeyt'ten maksadın, Haşimoğulları'ndan veya Haşimoğulları ile Peygamberimizin (s.a.a) kadınlarından oluşan bütün akrabalarının olmasıdır. Bu ihtimali kabul etmemiz durumunda ifade sıradanlaşıyor ve herhangi bir ayrıcalık ifade etmiş olmuyor. Buna göre kastedilen anlam şudur: "Benim antlaşmaları bozmakla ilgili görevimi ancak Haşimoğulları'ndan biri yerine getirebilir." [Ehlisünnet'ten olan müfessirler] genelde bu tür kavramları irdelerken, şer'î yaklaşımı göz ardı ederek kelimenin lügat anlamını ve dilbilimciler arasındaki yaygın yaklaşımı esas alırlar. Daha önce benzeri bir tartışmayı oğul ve kız kavramlarının ifade ettikleri anlamlarla ilgili olarak da yaşadık. Söz konusu müfessirler, o konuda da bir insanının kızının oğlunun insanın oğlu sayılıp sayılmayacağını dilsel kanıtlarla belirlemeye çalışmışlar, bir kişinin kızının oğluna oğul demesinin doğru olup olmadığını dilsel açıdan belirleme eğilimine girmişlerdi. Bütün bunların nedeni, lafzî konularla manevî konuları birbirine karıştırmaktır. Bir diğer nedeni de, daha önce işaret ettiğimiz gibi sosyolojik bakış açası ile semavî olan dinî bakış açısını ayırt edememektir.

Bütün bunlardan daha da ilginç olanı, adı geçen yazarın şu sözleridir: "Bu, 'benden' sözüne ilişkin yapılagelen yorumları geçersiz kılan açık bir nasstır. Çünkü rivayetin akışından hareketle, 'Benim Ehlibeytimden olan' ifadesi, 'benden olan biri' sözünün Haşimoğulları'ndan biri anlamında kullanıldığını açıkça gösteriyor." Fakat biz, Ehlibeyt ifadesinin nasıl apaçık bir şekilde Haşimoğulları anlamına geldiğini bilemedik. Oysa birçok rivayette Ehlibeyt'ten maksadın, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin (üzerlerine selâm olsun) olduğu açıkça ifade edilmiştir. Yine, "Ehlibeytim" ifadesinin Haşimoğulları anlamına gelmesinden hareketle "benden" ifadesinden de nasıl Haşimoğulları kastedildiğini anlamış değiliz. [Yani "Ehlibeytim" ifadesinin "Haşimoğulları" anlamına geldiğini farz etsek bile bu, "benden" ifadesinin de Haşimoğulları anlamına geldiğini ispatlamaz.]

Tefsiru'l-Ayyâşîde, Zürare, Humran ve Muhammed b. Müslim aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'ın (selâm üzerlerine olsun) *"Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurdukları rivayet edilir: "Bu süre zilhic-

cenin onundan başlar, muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamı ile rebiyülâhır ayının ilk on gününü kapsar."

Ben derim ki: Şiî kanallarda Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılıp da ayette sözü edilen dört aydan maksadın yukarıdaki rivayette işaret edilen aylar olduğuna ilişkin rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Bu tür hadisleri Küleynî, Saduk, Ayyâşî, Kummî ve benzerleri kitaplarında rivayet etmişlerdir. Aynı anlamı içeren rivayetler Ehlisünnet kanallarından da aktarılmıştır. Ancak Ehlisünnet kaynaklarında bu anlamdan farklı bir anlam içeren başka rivayetler de yer almaktadır. Hatta bu rivayetlerin bazısında, Ebu Bekir'in Hicret'in dokuzuncu yılının zilkade ayında hac görevini yerine getirdiği belirtiliyor ki, bu tür rivayetler [diğer sahih hadisler ve ayetler tarafından] teyit edilmediği için ayrıca üzerinde durmaya değer görmedik.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Hakîm b. Cübeyr'den, o da Ali b. Hüseyin'den (a.s), *"Allah ve Resulü'nden bir ilândır."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bu ayette geçen 'ilân'dan (ayetin orijinalinde geçen 'ezan' kelimesinden) maksat, Emirü'l-Müminin'dir (a.s)."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir rivayet Hariz aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve Cabir kanalıyla da Cafer b. Muhammed (İmam Cafer Sadık) ile İmam Muhammed Bâkır'dan (ikisine de selâm olsun) rivayet edilmiştir. Kummî de babasından, o da Fezale'den, o da Eban b. Osman'dan, o da Hakîm b. Cübeyr'den ve o da Ali b. Hüseyin'den (a.s) rivayet etmiştir. Bir diğer hadiste ise İmam Ali'nin (a.s) kendisi, "İnsanlar arasındaki ilân benim." dediği belirtiliyor. Aynı hadisi Şeyh Saduk da kendi rivayet zinciriyle Hakîm aracılığıyla İmam Zeynelabidin'den (a.s) rivayet etmiştir. ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde de, İbn Ebî Hatem'den, o da Hakîm b. Humeyd'den, o da Ali b. Hüseyin'den (a.s) rivayet etmiştir. el-Burhan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: Süddî, Ebu Malik, İbn Abbas ve İmam Zeynelbidin demişlerdir ki: "Ayette işaret edilen ilân, Ali b. Ebu Talib'dir. Nitekim bu ilânı kendisi gerçekleştirmiştir."

el-Burhan adlı tefsirde Şeyh Saduk'tan, o da kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Iyad'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet eder ki: "İmam'a Hacc-ı Ekber'i sordum. Buyurdu ki: 'Bu konuda bir şey biliyor musun?' Dedim ki: Evet, İbn Abbas şöyle diyordu: 'Hacc-ı Ekber, Arefe günüdür.' Yani, bir kimse Arefe gününden kurban kesme günü güneş doğuncaya kadar Mekke'ye yetişirse, hacca yetişmiş olur. Bu-

nu kaçıran kimse ise, haccı kaçırmış sayılır. Böylece İbn Abbas Arefe gecesini hem öncesi için, hem de sonrası için [haccın sınırı olarak] öngörmüştür. Bunun kanıtı da şudur: Bir kimse güneşin doğuşuna kadar Arefe akşamını (Kurban gecesini) derk ederse, [Arefe'de vakfede durmasa da hacca yetişmiş sayılır ve] bu, Arefe vakfesi için yeterli olur."

"Bunun üzerine İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: Emirü'l-Müminin (a.s) şöyle demiştir: 'Hacc-ı Ekber (Büyük Hac), Kurban günüdür. -Bunu söylerken, *'Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın.'* ayetini kanıt göstermiştir.- Bu dört aydan maksat, zilhiccenin son yirmi günü, muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının tamamı ve rebiyülâhır ayının ilk on günüdür. Eğer Hacc-ı Ekber günü Arefe günü olsaydı, müşriklere tanınan serbest dolaşma süresi dört ay bir gün olurdu. -Bunu söylerken de şu ayeti kanıt göstermiştir: *'Büyük Hac günü, Allah ve Resulü'nden insanlara bir ilândır.'*- İnsanlar arasındaki o ilân bendim."

"Bunun üzerine dedim ki: 'O hâlde, Hacc-ı Ekber ifadesi ne anlama geliyor?' Buyurdu ki: O yıl müşriklerle Müslümanlar birlikte hac yaptıkları ve o yıldan itibaren müşriklerin hacca gelmeleri yasaklandığı için bu şekilde isimlendirilmiştir."

Yine aynı eserde, adı geçen raviden, o da kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer'e (a.s) Hacc-ı Ekber (Büyük Hac) gününü sordum, buyurdu ki: Kurban kesme (bayramın ilk) günüdür. Hacc-ı Asgar (Küçük Hac) ise, umredir."

Ben derim ki: Bu rivayette, Hacc-ı Ekber'in Kurban Bayramı günü olarak açıklanmasının yanında bu günün neden Hacc-ı Ekber olarak isimlendirildiği de açıklığa kavuşturuluyor. Şaz ve çok az istisnanın dışında Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetlerde, ayette geçen Hacc-ı Ekber gününden maksadın zilhicce ayının onuncu günü, yani Kurban Bayramı gününün olduğu açıklanıyor. Bu görüş, İmam Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir.

Bu rivayeti Küleynî el-Kâfi adlı eserinde[1] Ali b. İbrahim'den, o babasından, o da Ebu Umeyr'den, o da Muaviye b. Ammar'dan ve o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Yine Küleynî kendi rivayet zinciriyle Zerih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Aynı şekilde Şeyh Saduk Zerih kanalıyla İmam Cafer Sadık'-

---

1- [c.4, s.290]

tan (a.s) rivayet etmiştir. Ayyâşî de Abdurrahman, İbn Uzeyne ve Fudayl b. Iyad aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh, İbn Ebî Evfa'dan, o da Peygamberimizin (s.a.a) Kurban kesme gününü kastederek, "Bugün Hacc-ı Ekber günüdür." dediğini rivayet eder.

Yine aynı eserde Buharî -bir dipnot olarak-, Ebu Davud, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v) yaptığı hac ziyaretinde, Kurban Bayramı günü Cemreler arasında durdu ve şöyle dedi: 'Bugün hangi gündür?' Orada bulunanlar, 'Kurban kesme günüdür.' dediler. Peygamberimiz, 'Bugün Hacc-ı Ekber (Büyük Hac) günüdür.' buyurdu."

Ben derim ki: Bu hadis değişik kanallardan İmam Ali'den (a.s), İbn Abbas'tan, Muğire b. Şube'den, Ebu Cuhayfe'den ve Abdullah b. Ebu Evfa'dan rivayet edilmiştir. Başka kanallardan ise, Peygamberimizin Hacc-ı Ekber gününün Arefe günü olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. [Ehlisünnet kanallarında] bu anlamda bazı rivayetler İmam Ali'den (a.s), İbn Abbas'tan ve İbn Zübeyr'den de aktarılmıştır. Said b. Müseyyib'den, Hacc-ı Ekber gününün Kurban Bayramı'nı izleyen gün olduğu şeklinde bir açıklama rivayet edilmiştir. Haccın bütün günleri olduğu da rivayetler arasında yer alır. Bir rivayete göre, Hacc-ı Ekber Ebu Bekir'in hac emîri olarak görev aldığı yılın haccının özel adıdır. Bu son rivayet, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Hacc-ı Ekber nitelemesinin Müslümanlarla müşriklerin birlikte hac yapmalarından kaynaklandığına ilişkin [yukarıda yer verdiğimiz] açıklamasıyla örtüşmüyor değildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayette işaret edilen haram aylar, Kurban Bayramı'ndan başlayıp rebiyülâhır ayının yirmisine kadar devam eder."

ed-Dürrü'l-Mensûrda, *"Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekât verirlerse..."* ayetiyle ilgili olarak Hâkim -sahih olduğunu belirterek- Mus'ab b. Abdurrahman'dan, o da babasından şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) Mekke'yi fethetti, sonra Taif'e doğru harekete geçti. Taif kentini sekiz veya yedi gün sürekli olarak kuşatma altında tut-

tu. Ardından birkaç kez kenti periyodik olarak muhasara etti. Sonra ashabına şöyle seslendi: 'Ey insanlar! Ben sizden yakında ayrılacağım. Size Ehlibeyt'ime iyi davranmanızı vasiyet ediyorum. Buluşma yeriniz Havuz başıdır. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ya namazı kılar ve zekâtı verirsiniz, ya da üzerinize benden veya benim gibi olan bir adamı gönderirim; onların savaşçılarının boyunlarını vurur, çocuklarını tutsak alır.' Orada bulunanlar Peygamberimizin bu sözlerle Ebu Bekir'i veya Ömer'i kastettiğini düşündüler. Ama Peygamberimiz (s.a.v) Ali'nin (r.a) elini tutarak, 'Bu(nu kastediyorum)!' dedi."

Ben derim ki: Peygamberimiz (s.a.a) bu sözleriyle demek istiyor ki, kâfir olmaları durumunda onlara böyle birini gönderirim.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'in İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı hadiste, *"Eğer tövbe eder..."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Yani eğer iman ederlerse, artık sizin din kardeşleriniz olurlar."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır."* ayeti hakkında şu açıklamada bulunuluyor: "Ona Allah'ın ayetlerini oku, ona onları öğret ve güven içinde kalcağı yere varıncaya kadar ona dokunma."

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'dan, o da Kuşeyrî tefsirinden şöyle nakleder: "Adamın biri (ayetleri kendilerine okuyan) Ali b. Ebu Talib'e (a.s) dedi ki: 'Bu sürenin sona ermesinden sonra birimiz herhangi bir işi için Peygamber'in yanına gidip ondan aman dilese, kendisine güvence verilmeyecek midir?' İmam Ali (a.s) ona şu karşılığı verdi: Neden verilmesin? Çünkü yüce Allah, *'Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse... ona aman ver.'* buyurmuştur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın..."* ayetinin tefsiri çerçevesinde, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh Huzeyfe'den rivayet ederler ki: "Bu ayet onun yanında okunmuş ve o, 'Henüz bu ayette kastedilenlerle savaş yapılmadı.' demiştir."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe, Buharî ve İbn Mürdeveyh, Zeyd b. Vehb'den, *"küfrün önderleriyle savaşın."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bir gün Huzeyfe'nin yanında bulunuyorduk. Bize de-

di ki: 'Bu ayette kastedilen adamlardan sadece üç tanesi kaldı. Münafıklardan da dört tanesi kaldı.' Bu sırada bir bedevi şöyle dedi: 'Sizler Muhammed'in (s.a.a) ashabısınız, bizlere mahiyetlerini bilmediğimiz birtakım şeyler haber veriyorsunuz. (Şayet dediğin gibi bu ayetin kastettiklerinden sadece üç veya dört kişi hayatta kalmışsa,) peki evlerimizi yarıp yiyeceklerimizi çalanlar kimlerdir?' Huzeyfe dedi ki: Onlar fasıklardır, yoldan çıkmışlardır. Evet, ayetin kastettiklerinden sadece dört kişi hayatta kalmıştır. Bunlardan bir tanesi yaşlı bir adamdır. Serin bir su içse bile, o suyun serinliğini hissetmez."

Himyerî'nin Kurbu'l-İsnad adlı eserinde deniliyor ki: Bana Muhammed b. Abdulhamid ile Abdussamed b. Muhammed birlikte Hannan b. Sedir'den rivayet ettiler. O demiş ki: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Basralılardan bir grup yanıma geldi ve Talha ve Zübeyir'le ilgili olarak birtakım sorular sordular. Onlara dedim ki: Onlar küfrün önderleriydiler. Ali, Basra Savaşı'nda (Cemel Savaşı) atlılara savaş düzeni aldırırken askerlerine şöyle dedi: Onlara saldırmakta acele etmeyin. Benimle Allah ve onlar arasında geçerli bir mazeret oluşuncaya kadar bekleyin."

"Sonra ayağa kalktı ve Basralılara hitaben şöyle dedi: 'Ey Basralılar! Hükmederken bir haksızlık yaptığımı gördünüz mü?' 'Hayır.' dediler. Dedi ki: 'Peki beytülmali bölüştürürken yanlış davrandığıma rastladınız mı?' 'Hayır.' dediler. 'Dünyayı arzulayıp dünyevî bir metaı kendim ve ailem için ayırıp sizi göz ardı ettiğime rastladınız da mı bana düşman oldunuz ve bana verdiğiniz bağlılık yeminini (biati) bozdunuz?' dedi. 'Hayır.' dediler. Devamla dedi ki: 'Şeriatın hükümlerini size uygularken başkalarını kayırdım mı?' 'Hayır.' dediler. Dedi ki: Öyleyse niçin bana yapılan biat bozuluyor da, benim dışımdakilere yapılan biat bozulmuyor? Bunun üzerinde çok düşündüm ve küfür ya da kılıçtan başka bir neden bulamadım."

"Sonra arkadaşlarına döndü ve dedi ki: Yüce Allah kitabında şöyle buyuruyor: *'Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki (savaştığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.'* Ardından Emirü'l-Müminin (a.s) şunları söyledi: Daneyi yarıp çıkaran, varlıkları yaratan ve Muhammed'i peygamber olarak seçen Allah'a andolsun ki, onlar bu ayetin

kastettiği kimselerdir; çünkü bugüne kadar bu ayetin kastettiği kimselerle savaşılmamıştı."[1]

Ben derim ki: Ayyâşî de Hannan b. Sedir aracılığıyla bu hadisi İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Şeyh Müfid, el-Emali adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Kusayoğulları kabilesinin müezzini (tellalı) Ebu Osman'dan şöyle rivayet eder: "Talha ve Zübeyir kendisine karşı savaşmak üzere harekete geçtiklerinde Ali'nin (a.s) şöyle dediğini duydum: 'Talha ve Zübeyir'e karşı Allah beni mazur kılmıştır. Çünkü hiçbir zorlamaya maruz kalmadan kendi istekleriyle bana biat ettiler. Sonra hiçbir olumsuz tavrım söz konusu olmaksızın biati bozdular.' Ardından şu ayeti okudu: *Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün önderleriyle savaşın. Çünkü onların (gözetilmesi gereken) yeminleri yoktur. Umulur ki, (savaştığınız takdirde antlaşmaları bozmaktan) vazgeçerler.*"[2]

Ben derim ki: Aynı rivayeti Ayyâşî de müezzin Ebu Osman'dan rivayet etmiştir. Ebu Tufeyl ve Hasan el-Basrî de benzeri bir rivayet aktarmışlardır. Şeyh Tusî de el-Emalî adlı eserinde müezzin Ebu Osman'dan rivayet etmiştir. Bu hadiste Bukeyr şunları söylüyor: "Bu açıklamaları Ebu Cafer'e (İmam Muhammed Bâkır'a) sordum, dedi ki: Şeyh doğru söylemiş; Ali böyle söyledi, öyle de oldu."

ed-Dürrü'l-Mensûrda İbn İshak ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserinde- Mervan b. Hakem'den ve Misver b. Mahreme'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah'ın (s.a.v) Hudeybiye günü yaptığı barış antlaşmasında, onunla Kureyş arasında üzerinde uzlaşılan kararlardan biri şuydu: 'Dileyen kabile Peygamber'le ittifak kurabilir ve onunla antlaşma imzalayabilir. Dileyen kabile de Kureyş'le ittifak kurup onlarla antlaşma imzalayabilir.' Bunun üzerine Huzaalılar atıldılar ve 'Biz Muhammed'le ittifak kuruyor ve onunla antlaşma imzalıyoruz.' dediler. Bekiroğulları ise, 'Biz Kureyş'le ittifak kurup onlarla antlaşma imzalıyoruz.' diye atıldılar. Bu sükûnet dönemi on yedi veya on sekiz ay sürdü."

"Sonra Kureyş kabilesiyle ittifak kurup onlarla antlaşma imzalayan Bekiroğulları, Resulullah'la (s.a.v) ittifak kurup onunla antlaşma imzalayan Huzaalılara karşı onların topraklarında bulunan bir suyun

1- [Kurbu'l-İsnad, s.64]
2- [el-Emali, Şeyh Müfid, s.45]

başında bir gece baskını düzenlediler. Bu bölgenin adı Vetir'di ve Mekke'ye yakındı. Kureyşliler de, 'Muhammed bunu bizden bilmez. Çünkü gece baskınıdır, kimse de bizi görmez.' diyerek Bekiroğulları'-na silâh ve binek yardımında bulundular. Böylece Resulullah'a (s.a.v) karşı besledikleri kinin de etkisiyle Bekiroğulları'nın yanında Huzaa kabilesine karşı savaştılar."

"Huzaa ve Bekiroğulları kabileleri arasında Vetir denilen yerde bu olay yaşandıktan sonra (Huzaalı) Amr b. Salim atına bindi ve Medine'ye gelip Resulullah'ın (s.a.a) huzuruna çıktı ve şu beyitleri okudu:

"Ya Rabbi! Ben Muhammed'i yemine veriyorum
Bizim babalarımızın ve onun atalarının içtikleri yeminle
Sizler oğul, bizlerse babalardık
Sonra Müslüman olduk ve sözümüzden dönmedik
Yardım et, Allah seni hidayete erdirsin, daha kapsamlı bir yardım
Allah'ın kullarını çağır ki, yardıma gelsinler
Aralarında Allah'ın Elçisi var, tek başına
Eğer onları ezmek isterlerse yüzünün rengi değişir, suratı asılır
Köpürerek akan coşkun bir deniz gibi büyük bir ordu arasında
Kureyşliler sana verdikleri sözü çiğnediler
Seninle pekiştirilmiş antlaşmalarını bozdular
Keda denilen yerde bana bir tuzak kurdular
Benim kimseyi çağırmayacağımı sandılar
Oysa onlar daha zelil ve daha azdırlar
Onlar Vetir'de uykuda olduğumuz hâlde geceleyin bize saldırdılar
Bizler rükûda ve secdede iken bizi öldürdüler."[1]

"Bunun üzerine Resulullah (s.a.v), 'Ey Amr b. Salim, sana yardım edilecektir.' buyurdu. Çok geçmeden gökte bir bulut belirdi. Peygamberimiz (s.a.v) bulutu görünce buyurdu ki: 'Bu bulut Kâ'boğulları'nın zaferine tanıklık ediyor.' Sonra Resulullah (s.a.v) insanlara cihat emrini verdi; ama nereye hareket edeceğini kimseye belli etmedi. Kureyş'in, bu hareketinden haberdar olmaması için Allah'a dua etti. Onları memleketlerinde ansızın bastırmak istiyordu."

1- Bu beyitler, İbn Hişam'ın siyerinden aktarılmıştır. Çünkü ed-Dürrü'l-Mensûrda aktarılan beyitler arasında karışıklıklar vardır.

Ben derim ki: Suyutî ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserinde, çeşitli kanallarla Mücahid ve İkrime'den naklettiği bazı rivayetlerden sonra bu rivayete yer vermiştir. O rivayetlerde özetle şöyle geçer: Kureyş'in Hudeybiye Antlaşması'nı bozması ve Peygamberimizin (s.a.a) müttefiki olan Huzzaa kabilesine karşı Bekiroğulları'na yardım etmesi, şu ayetin inişine sebep olmuştur: *"Yeminlerini bozan... bir toplulukla savaşmaz mısınız? Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın... ve mümin topluluğun gönlünü ferahlatsın."* Burada mümin topluluktan kastedilenler, Huzaa kabilesidir.

Eğer durum anlatıldığı gibi ise, bu demektir ki, *"Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir toplulukla savaşmaz mısınız?"* ifadesiyle başlayan üç hatta dört ayet, ifadenin akışından da anlaşılacağı üzere Mekke'nin fethinden önce inmiştir. Bu da doğal olarak bu ayetlerin, müşriklerle ilişkilerin kesildiğine ilişkin hükümleri içeren Tevbe Suresi'nin ayetlerinden önce inmiş olması demektir.

Fakat İbn İshak ve Beyhakî'nin rivayet ettikleri kıssa, Misver b. Mahreme'nin durumunu göz ardı edip bu rivayete itibar etsek bile, ayetlerin bu olayla ilgili olarak indikleri konusunu açıkça ifade etmiyor. Buna karşılık Mücahid ve İkrime'nin aktardıkları rivayette kopmalar ve atlamalar söz konusu olduğu için güvenilmezdir. Kaldı ki, ayetlerin akışı, önceki ayetlerle birlikte indiklerini ve onlarla bağlantılı olduklarını gösterir niteliktedir.

Rivayette, *"Yeminlerini bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve size karşı (savaşı) ilk başlatan bir topluluk..."* ayetiyle ilgili olarak yapılan açıklamaya gelince; bu ayet Kureyş kabilesinin niteliklerine ve onlara özgü olan niteliklere işaret etse de, ayetin Mekke'nin fethinden sonra henüz iman etmemiş bulunan Kureyş kabilesinin müttefiklerine ve komşularının niteliklerine yönelik bir işaret içermesi de muhtemeldir. Çünkü Kureyş'le birlikte ve ona bağlı olarak hareket ettikleri için, Kureyş'in doğrudan sahip olduğu niteliklerle onlar da dolaylı olarak nitelendirilmiş olabilirler.

Bir de şunu hatırlatma gereğini duyuyoruz: Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) kanallarından gelen değişik rivayetlerde söz konusu ayetler Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkışı olayı temelinde yorumlanıyor. Bunlar uyarlama şeklindedir.

ANTLAŞMANIN ANLAMI, TÜRLERİ VE HÜKÜMLERİ

Tefsirimizin beşinci cildinde akit ve ahit kavramlarının ifade ettikleri anlam hakkında detaylı bir açıklamaya yer vermiştik.[1] Burada söz konusu kavramların ifade ettikleri anlamı yeniden sunmayı, buna bağlı olarak belirginleşen kısımları ve bunlara ilişkin hükümleri farklı bir açıklamayla maddeler hâlinde sıralamayı uygun gördük:

1- Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde yapılan açıklamalar çerçevesinde bir hususun okuyucuya iyice netleştiğini düşünüyoruz: İnsan, hayatını sürdürürken, zorunlu olarak amellerini ve amellerinin ilintili olduğu maddeleri evrensel olgular gibi (onları esas alarak) tasavvur eder ve yaptıklarını onlara benzetir, onlarla örneklendirir (yaptıklarını evrensel olgular şeklinde tasvir eder). Bu iletişim esnasında yaşamsal amaçlarına uygun olarak evrene egemen olan genel kanunların etkinliklerini, sonuçlarını ve evrensel olgulara ilişkin hükümleri yaptıkları arasında yürürlüğe geçirir. Bu çerçevede insan, örneğin "ze", "ye" ve "de" seslerini alır ve bunları özel bir tarzda bir araya getirerek onlardan "Zeyd" lafzını meydana getirir. Sonra onun objeler dünyasında bir insan olarak yer alan Zeyd olduğunu varsayar ve onu meydana getirdiği bu lafızla isimlendirir. Sonra muhatabının zihninde Zeyd'in canlanmasını istediği her seferinde, ona "Zeyd" lafzını telkin eder. Böylece bu lafız, onun nezdinde obje Zeyd'in temsilcisi olur ve bununla amacına ulaşır.

Ancak bir grup insanın bir araya gelmesiyle yapılabilecek bir işi gerçekleştirmek istediğinde de, bir grup insan seçer ve onları, tek bir insan gibi kabul ederek (bir insanın değişik organları gibi görerek) hareket eder. Böylece bu grup içinde yer alan herhangi bir insanı, bedendeki baş gibi o topluluğun başı olarak görür ve onu "başkan" olarak isimlendirir. Grubun geri kalan bireylerinin her birini ise bedenin geri kalan uzuvları ve organları gibi tasavvur eder ve onları uzuv olarak isimlendirir. Sonra da grubun başı konumundaki bireye, objektif baş için geçerli olan hükümleri yürürlüğe koyar; diğer bireylere de objektif organlara ilişkin hükümleri devreye sokar. Vs.

İşte insanın aracısız ya da bir veya çok aracılı tasavvurlar ve tasdikler şeklinde beliren bütün sosyolojik düşünceleri sonuçta gelip bu noktaya dayanır. Nitekim gerçek bir analiz ve inceleme sonucu, insa-

---

1- [c.5, 1-3. ayetlerin tefsiri bölümünde.]

nın amelleri ve fiilleriyle ilintili bireysel görüşlerinin de bu temele dayandığı anlaşılır.

İnsan akitler yapmaya, ahitler, antlaşmalar gerçekleştirmeye ve bunlarla ilintili olan ittifaklar kurmaya, yeminler ve biatler etmeye büyük bir önem verir. Bu bağlamda en başta gelen etken ise, insanın; hayatını korumaktan, hayatın kendisine tanıdığı ayrıcalıklara ulaşmaktan ve hayatın doğru mecrasında ilerlerse hayatla birlikte ulaşacağı mutluluğu elde etmekten başka bir amacının olmamasıdır.

Dolaysıyla yemek, içmek ve benzeri gibi varoluş maksatlarından hangi birini bulursa ve ona musallat olursa, kendisine uygun olacak tarzda sahip olduğu yararlanma donanımlarıyla ondan yararlanmaya koyulur, onlardan istifade eder. Eğer bir engel ortaya çıksa, bir olumsuzluk baş gösterse, bu engeli ve olumsuzluğu bertaraf etmek için yoğun bir çaba içine girer. Ayrıca bunları da, kendisine bahşedilen sulta ve güç sonucu elde ettiğine inanır.

Gerçek şu ki, insana düşünme sermayesi verilmiştir. O bu yeteneğiyle hayatını yönlendirir, geçimini yoluna koyar, bugünü için çalışır, yarınına hazırlık yapar. İnsanın, madde üzerinde veya sonuç itibariyle ona dönük tasarruflarda bulunmasından ibaret olan amellerinin tümü, insanın fiile yönelik egemenliğinin kapsayıcılığına, yapacağı işle ilintili kuşatmasına bağlı olmasına rağmen, fiile yönelik egemenlik (gerçekleştirilme) süresi bakımından bu amel ve eylemler arasında farklılıklar olabilir. Şöyle ki bunların bir kısmı, fiilin işlendiği zamanla sınırlı bulunan bir egemenlikle gerçekleşebilir. Açken bir yiyecekle karşılaşan ve ondan yiyen bir kimsenin durumu örneğin. Çünkü böyle bir insan, fiilin işlendiği zamandan daha geniş kapsamlı bir egemenlik gerçekleştirmemektedir ve bir ön hazırlık da yapmamaktadır.

Bu amellerin bir diğer kısmı ise, -ki insanın toplumsal eylemlerinin büyük bir çoğunluğu bu türdendir- geniş [süreli] bir egemenliğe dayanır. Bu gibi eylemlere yönelik egemenlik, amelin işlendiği zamanın yanı sıra ya sadece amelin öncesindeki zamanı veya eylemin bir ön hazırlığa ve meydana gelişinden önce bir plânlamaya gereksinim duyduğundan dolayı hem öncesindeki zamanı, hem de sonrasındaki zamanı kapsar. Dolayısıyla insanın hiçbir amel ve eyleminin tesadüf üzere gerçekleştiği düşünülemez. Bilakis yaşamsal eylemlerin birçoğu, gerçekleşmeden önce insanın bir ön hazırlık ve tasarım içerisinde olmasını gerektirmektedir.

Bu ön hazırlıklar arasında, insanın, bütün maddî sebepleri oluşturmak ve amacına ulaşmak için gerekli tüm araçları düzene sokmak, aynı şekilde eylemin varoluşunda ve oluşum anında olumsuzluğa yol açabilecek her türlü engeli bertaraf etmek için her türlü hazırlığı yapması yer almaktadır. Çünkü insan maddî sebepleri atlamadığından ve engellerle karşılaşmayacağından emin olmadığı sürece hiçbir eylemi gerçekleştiremez, hiçbir çabasından sonuç alamaz.

İşte bu gerçeğin bilincinde olmasından insan, hayattaki rakiplerinden yana kendini güvenceye alma gereğini duymuştur. Şöyle ki, bir yardımcıya ve ortağa gerek duyulan hususlarda onların yardımını almak veya engellerin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak gerçekleşebilecek eylemleri hususunda onların kendisine engel olmamalarını sağlamak için birtakım girişimlerde bulunma gereğini duyar.

Örneğin insan pamuk veya yün gibi basit bir maddeden imal edilmiş bir elbise giymek için ip eğirenlerden tutun, dokumacılara ve terzilere kadar birçok insan tarafından gerçekleştirilen eylemlere ihtiyaç duyar. Öte yandan bu gibi eylemleri gerçekleştiren kimseler de eğirme, dokuma ve dikiş aletlerini üreten insanlara muhtaçtırlar. İşte insan, ancak sözünü ettiğimiz bu rakiplerden yana güvencede olduğu zaman bir giysi edinme hususundaki amacına ulaşabilir ve çabalarını olumlu yönde sonuçlandırabilir. Yani insanın amacına ulaşması, söz konusu rakiplerin onun isteği gibi çalışmalarına, onu yalnız bırakmamalarına bağlıdır. Aksi takdirde çabaları boşa gidecek, emekleri heder olacaktır.

Aynı şekilde herhangi bir bölgeye yerleşen veya bir evde oturan bir kimse, insanların engellemesinden ve karşı koymasından yana güvencede olmadığı sürece o yerde yerleşemez ve o evde oturamaz, kendi maslahatına uygun tasarrufta bulunamaz.

İşte insanı akitler imzalamaya, sözleşmelere göre hareket etmeye ve antlaşmaları sağlamlaştırmaya yönelten, bu gerçektir. İnsan istediği ameli yapmaya başlar, bu arada onu kendisine yardımcı olacağını düşündüğü bir başkasının ameline bağlar, iki ameli birbirine iliştirip bağlar [böylece akit gerçekleşmiş olur]; iki ipin birbirine bağlanması gibi. Şöyle ki iplerin birbirine bağlanması sonucu birinin parçaları ile diğerinin parçaları birbirine bitiştirilmiş olur, artık birinin parçaları öbürünün parçalarına aykırı bir eylem içinde olmaz. Ahitte de durum

böyledir. Şöyle ki, kendisine yardımcı olmak ve yapmak istediği işe engel olmamak üzere bir başkasıyla sözleşiyor.

İşte bütün akitler, sonunda bu dediğimiz gerçeğe dayanırlar, hepsi bu basit değerlendirmeye tâbidirler. Evlilik akdi, alışveriş akdi ve kiralama akdi gibi. Ki bunlara genel anlamıyla ahit=sözleşme de denebilir. Ahdin genel anlamı ise, bir insanın bir başkasına, falan hususta yardımcı olacağına veya falan işi yaparken kendisine engel olmayacağına dair, belli bir süreye bağlı olarak veya olmayarak verdiği söz veya yazıdan ibarettir.

Bizim burada açıklamaya çalıştığımız ahitten maksadımız, alışveriş akdi, nikâh akdi ve benzeri muamelatla ilgili akitler gibi özel bir ismi olan dar kapsamlı anlaşmalar değildir. Bunlar, incelemekte olduğumuz konunun dışında olup, bunlara ilişkin olarak toplumlarda özel hükümler ve etkinlikler öngörülmüştür. Biz burada, toplumsal amaçların farklı alanlarıyla ilgili eylemlerinde bir insanın bir başkasına yardım etmek veya engel olmamak üzere verdiği söz ve kendilerine özgü kıldığı sonuçlar anlamına gelen genel akitlerden söz ediyoruz. Bir insanın, her yıl ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir başkasına belli bir mal veya menfaat karşılığında şu kadar mal vermek üzere anlaşması gibi. Veya şu süreye kadar ya da süre belirtmeksizin falan işi yaparken kendisine yardımcı olacağına yahut engel oluşturmayacağına dair söz vermesi gibi. Bu da kuşku yok ki bir tür hükme bağlama, sağlamlaştırma ve imzalamadır. Dolayısıyla ancak taraflardan birinin veya her ikisinin birlikte bozmasıyla yürürlükten kalkar.

Kimi durumlarda sözleşmenin ve anlaşmanın daha sağlam olması için yemine de başvurulur. Yemin; sözleşmeye taraf olan (söz veren) kimsenin verdiği sözü kendince büyük, kutsal ve saygın olan bir şeyle kayıtlandırması ve irtibatlandırmasıdır. Bununla saygın ve üstün gördüğü şeyi verdiği sözün karşılığı bir rehine olarak sunduğunu gösterir. Demek ister ki, eğer verdiği sözü çiğnerse bunların saygınlığı ortadan kalkmış olur. Söz veren kişi, "Allah'a yemin ederim ki, sana kesinlikle ihanet etmeyeceğim." veya "Ömrüme andolsun ki sana yardım edeceğim." yahut "Yemin ederim ki, sana yardım edeceğim." dediği zaman, demek istiyor ki, eğer verdiği sözü tutmazsa, bu davranışıyla Rabbinin saygınlığını veya ömrünün değerini ya da yemininin saygınlığını geçersiz kılmış, dolayısıyla kişiliğini yok etmiş olur.

Bazen anlaşmalar biat ve el sıkışmayla da pekiştirilir. Anlaşan taraflardan biri diğerine elini verir ve bununla sembolik olarak, bütün işlerini gördüğü elini kendisine verdiğini, artık anlaştığı kişinin hoşuna gitmeyecek bir şey yapamayacağını, çünkü elinin onun avucunun içinde olduğunu anlatır.

2- Antlaşmalar ve sözleşmeler toplumun bir bireyi olan insanın hayatıyla ilintili oldukları gibi, toplumsal hayatla da ilintilidirler. Çünkü toplum, bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları bir yapıdan başka bir şey değildir. Dolayısıyla toplumun hayatı, toplumu oluşturan bireylerin hayatlarının toplamıdır. Toplumun yaşamsal eylemleri, kendisini oluşturan bireylerin eylemlerinin bütününden ibarettir. Toplum için geçerli olan hayır, şer, yarar, zarar, sağlık, hastalık, gelişme, olgunlaşma, doğru yolda olma, sapma, mutluluk, mutsuzluk, varlığını sürdürme ve yok olma gibi durumlar da, bireylere özgü bu tür niteliklerin toplamından ibarettir.

O hâlde toplum büyük bir insandır; küçük bir insan için olduğu gibi, onun için de birtakım yaşamsal amaçlar söz konusudur. Bir toplumun diğer bir toplumla ilintisi, bir bireyin diğer bir bireyle olan ilintisine yakın niteliktedir. Bir birey gibi, toplum da amaçlarını yoluna koymak ve amellerini güvenlik ve esenlik içinde gerçekleştirmek için birtakım girişimlere gereksinim duyar. Hatta toplumun bu çerçevedeki gereksinimlerinin daha fazla ve daha şiddetli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bir eylem, onu yapanın ve yönelik olduğu amacın büyüklüğü oranında büyük olur. Dolayısıyla bir toplum, hem çözülüp dağılmaması için bireylerinden öncelikli olarak güvenliğe ve esenliğe gereksinim duymakta, hem de kendisine rakip olan diğer toplumlardan öncelikli olarak güvencede ve esenlikte olmaya muhtaçtır.

Geçmiş milletlerin ve toplumların elimizde mevcut olan tarihlerine baktığımızda ve günümüz toplumların ilişkileri bazında duyduğumuz veya yaptığımız gözlemleri esas aldığımızda, insan toplumlarının ilişkilerinin bu esas dâhilinde geliştiğini söyleyebiliriz. Her toplum; siyasal, ekonomik veya kültürel yaşamıyla ilgili kimi meseleler bazında başka toplumlarla antlaşma imzalamak gereğini duymuş ve duymaktadır. Toplumsal açıdan yaşamın maksatlarını gerçekleştirme bazında veya herhangi bir gereksinimi karşılama hususunda ortalık güllük gülistanlık değildir; başka güçlerin desteğine ihtiyaç vardır, engellerin ortadan kalktığından yana güvencede olmak lazımdır.

3- İslâm dini, bireyin meseleleriyle ilgilendiği gibi toplumsal meseleleri de ele aldığından; tıpkı bireyin özel hayatını ıslah etmeyi hedeflediği gibi, toplumun genel hayatını ıslah etmeyi de hedeflediğinden cihat, savunma, saldırganlara ve antlaşmalarını bozanlara savaş açma, barış yapma, antlaşmalar ve sözleşmeler imzalama gibi toplumsal hayatla ilgili kanunları da hükme bağlamıştır.

Bizim üzerinde durduğumuz ahit ve antlaşma konusu da, İslâm'da özenle ele alınmış, bununla ilgili hukuksal düzenlemeler hükme bağlanmıştır. İslâm'a göre, karşı taraf çiğnemedikçe insanların imzaladıkları antlaşmaları çiğnemeleri en büyük günahlardan sayılır. Eğer karşı taraf antlaşmayı bozarsa, o zaman bunlar da misillemede bulunabilirler. Çünkü yüce Allah ahitlere ve antlaşmalara bağlı kalmayı emretmiş, antlaşmaları ve ahitleri bozmayı sert bir dille yermiştir. Bu hususla ilgili ayetlerin sayısı oldukça fazladır: *"Ey inanlar! (Yaptığınız) akitleri yerine getirin."* (Mâide, 1), *"Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar, işte lanet onlar içindir ve kötü yurt onlarındır."* (Ra'd, 25), *"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* (İsrâ, 34)

İslâm dini, adaletin bir gereği olan bazı durumların dışında antlaşmaların ve ahitlerin bozulmasına izin vermez. Karşı taraf haksız yere ve tamamen saldırganlık amacıyla antlaşmayı bozarsa veya artık itibar edilmeyen biri hâline geldiği için antlaşmayı bozmasından endişe edilirse, (adalet gereği) antlaşma yapan diğer taraf için antlaşmayı bozma hakkı doğar. Buna da hiç kimse itiraz edemez, böyle yaptılar diye bu adamlar kınanamazlar. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at. Şüphesiz, Allah hıyanet edenleri sevmez."* (Enfâl, 58) Bu ayette görüldüğü gibi, antlaşma yapılan tarafın hainlik etmesinden endişe edilirse, diğer tarafın antlaşmayı bozması caizdir.

Bu arada dikkatimizi çeken bir diğer husus da, karşı tarafa haber verilmeden, onların hazırlıksız yakalanacakları şekilde antlaşmanın bozulmasının doğru olmadığı belirtiliyor. Böylece antlaşma yapanların hainlik alçaklığına düşmelerini önlemek için karşı tarafa antlaşmanın bozulduğunun haber verilmesinin gerekliliği vurgulanmış ve *"eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at."* denilmiştir. [Buna göre, ant-

laşmanın bozulduğunu karşı tarafa bildirmek Müslümanlar için bir zorunluluktur.]

Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: *"(Bu,) Allah ve Resulü'nden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere yönelik bir ihtar (ve uzaklık ilânı)dır! Yeryüzünde dört ay daha (serbestçe) dolaşın."* (Tevbe, 1-2) Bu ayetlerde, müşriklere dört aylık bir süre tanınmadan ilişkilerin kesildiği bildirimine gidilmiyor. Bu sürenin tanınmasının gerisindeki hikmet de, durumlarını gözden geçirmeleri ve meseleyi enine boyuna düşünmeleri yolunda onlara yeterli bir zaman tanınması ve tam bir özgürlük içinde kararlarını vermeleri içindir. Tanınan bu süre zarfında da eğer dilerlerse iman ederler ve kurtulurlar; şayet istemezlerse iman etmezler, o zaman da öldürülmelerinden başka seçenek kalmaz. Nitekim müşriklere bu şekilde bir süre tanınmış olması; onların iman etmeleri, dolayısıyla öldürülmemiş olmaları gibi güzel bir sonuca sebep oldu.

Ardından yüce Allah bu güzel sonucu, ihtardan ve uzaklık ilânından sonraki şu sözleriyle tamamlıyor: *"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelamını dinleyinceye (düşünüp kavrayıncaya) kadar ona aman ver; sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu (hüküm), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır."* (Tevbe, 6)

Bir diğer ayette de müşriklerden, Müslümanlarla yaptıkları antlaşmanın gereklerini yerine getirenler istisna edilerek şöyle buyruluyor: *"Müşriklerin Allah ve Resulü'nün yanında nasıl bir ahdi olabilir? Sadece Mescidu'l-Haram'ın yanında antlaşma yaptıklarınız başka. Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın). Çünkü Allah takvalıları sever. Nasıl (Allah ve Resulü yanında müşriklerin bir ahdi) olabilir ki? Oysa onlar size galip gelirlerse, sizin hakkınızda ne bir akrabalık, ne de bir antlaşma gözetirler. Çünkü onlar ağızlarıyla (sözleriyle) sizi razı ediyorlar; fakat kalpleri bunu kabul etmiyor. Onların çoğu fasıktır (antlaşmanın dışına çıkmıştır)."* (Tevbe, 7-8) Görüldüğü gibi burada dürüst hareket edenlere karşı dürüst davranmak, takvanın bir gereği olarak değerlendiriliyor. -O takva ki, dinin bütün davet ve çağrıları sadece ona yönelik yapılır.- Ve yüce Allah'ın da takvalıları sevdiği belirtiliyor. İşte insanların söz ve davranışlarının takvay-

la ilintilendirilmesine ilişkin bu evrensel kural kıyamete kadar devam edecektir.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin."* (Bakara, 194) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Sizi Mescidu'l-Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın."* (Mâide, 2)

Kendisiyle antlaşma yapılan düşman tarafından antlaşmayı ihlal edecek herhangi bir davranış olmadan Müslümanların kendiliklerinden antlaşmayı (iptidaî/ilk başlatıcı olarak) bozmaları ise, kesinlikle şu hanif din tarafından caiz kılınmış değildir. Nitekim daha önce şu ayete işaret etmiştik: *"Onlar size karşı yaptıkları antlaşmaya bağlı kalma hususunda sebat gösterdikleri (dürüst davrandıkları) sürece siz de onlara karşı antlaşmanıza bağlı kalmada sebat gösterin (dürüst davranın)..."* [Tevbe, 7] Bir ayette de şöyle buyrulduğunu görüyoruz: *"Aşırı gitmeyin. Elbette ki Allah aşırı gidenleri sevmez."* (Bakara, 190)

Yaşadığı sürece Peygamberimizin (s.a.a) hareket tarzı da bu şekilde gelişmiştir. Meselâ Kaynukaoğulları, Kurayzaoğulları ve diğer Yahudi kabileleriyle antlaşmalar imzalamıştı. Onlar antlaşmalarını çiğnemedikçe, Peygamberimiz (s.a.a) imzaladığı antlaşmaların hiçbir maddesini ihlal etmemişti. Öte yandan Hudeybiye'de Kureyş kabilesi ile de antlaşma imzalamıştı ve onlar, Huzaa kabilesine karşı Bekiroğulları'na destek verip antlaşmayı çiğnedikleri ana kadar Peygamberimiz (s.a.a) bu antlaşmanın bütün maddelerine uymuştu. Çünkü Huzaa kabilesinin Peygamberimizle (s.a.a), Bekiroğulları'nın da Kureyşlilerle ittifak antlaşması bulunuyordu.

Kısacası, karşı taraf antlaşmayı bozmadan, antlaşma yapan tarafın antlaşmayı bozması, kesinlikle İslâm dininde caiz değildir; antlaşmalara bağlı kalmak Müslümanlar için bazı çıkarların elden kaçmasına, bazı zararlara da davetiye çıkarmasına neden olsa, güç kullanarak çıkarlarını koruma gücüne sahip olsalar da. Aynı şekilde görünüşte kendileri için hüccet ve delil teşkil edecek ve kınanmalarını, ayıplanmalarını önleyecek kimi mazeretler ve somut bahaneler ileri sürerek kendilerini haklı çıkarma imkânına sahip olsalar bile, antlaşmanın maddelerine uymak antlaşma yapanlar açısından bir zorunluluktur. Çünkü burada önemli olan haktır. Hak ise, haktan sapan ve başka şeylere eğilim

gösteren kimse dışında hiç kimseye kötülük ve zararın ulaşmasına yol açmaz.

4- Tevhit dininin prensiplerine göre hayatına şekil veren dinsel toplulukları bir yana bırakırsak, insan toplulukları, özellikle kalkınmış ve uygar ulusların toplumsal varlıklarının tek hedefi ve yürürlükteki kanunlarının biricik gayesi, mümkün olduğunca maddî hayatın tanıdığı olanaklardan yararlanmaktır. Dolayısıyla yaşamsal değişik amaçlarını düzene sokan eldeki mevcut amelî/uygulamalı kanunlarını korumanın dışında pek bir şey yapmaları gerekmemektedir.

Doğal olarak böyle bir toplumsal ortamda maneviyatın değeri olmaz. Sadece maddî hayatın amaçlarına uygun olan kısmı önemsenir, o kadar. Örneğin doğruluk, gözü peklik, erdemlilik, merhametlilik, şefkatlilik ve iyilikseverlilik gibi manevî faziletler veya rezillikler, ancak toplumun çıkarları çerçevesinde ve bunları nazar-i dikkate almadıklarında toplumlarının zarar görmeyeceğinden emin oldukları durumda önem kazanır. Fakat bu manevî erdemler arasında ulusun çıkarıyla ters düşenler varsa, onlar için bunlara uymayı gerektiren hiçbir etken olmaz, hatta aksine hareket etmek onlar açısından daha olumlu karşılanır.

Bu yüzden resmî konferanslarda kendi toplumları adına görev alan delegelerin ve toplumun işlerini elinde tutan yöneticilerin kendileri için öngördükleri yegâne görevin, sadece toplumlarının yaşamsal çıkarlarını korumak olduğunu görüyoruz. Bu çerçevede imzalanan antlaşmalar ve gerçekleştirilen akitler, kesinlikle konjonktürel ve güncel maslahatlar esas alınarak düzenlenmiş olur. Bu tür antlaşmalarda esas alınan kriter, antlaşmayı yapan ve antlaşmaya taraf olan devletin gücü ve etkinliğidir. Bir de bunun dışında antlaşmaya eklenen ve antlaşmanın çerçevesini belirleyen diğer gereksinimler önemlidir.

Antlaşmada durum dengeli bir şekilde gözetilirse, antlaşma bu hâliyle devam eder. Şayet terazinin kefesi, antlaşmaya taraf olan devletlerden birinin lehine, öbürünün aleyhine olacak şekilde bozulursa, bu aşamada aleyhine tamam olan devlet yapay mazeretler, asılsız suçlamalar devreye sokarak antlaşmanın bozulmasına gerekçe hazırlama girişiminde bulunur. Bu arada birtakım mazeretler ileri sürülüyorsa da, bununla sadece uluslararası yasaların zahirlerine uygun hareket edildiği intibaı yaratılmak istenir. Çünkü söz konusu uluslararası yasaları ihlal etmek ve onlara aykırı davranmakla, kendi toplumlarının hayatını veya bazı hayatî çıkarlarını tehdit eden olumsuzluklarla karşı

karşıya kalabilirler. Zaten bu (korkuları) da olmazsa, söz konusu antlaşmaların ihlâl edilmesini, -güçlü toplumun yaşamsal çıkarları iktiza ettiği takdirde- mazeretsiz olarak bile bu sözleşmelerin bozulmasını engelleyecek hiçbir şey olmazdı.

Yalan söyleme, hainlik etme veya başkalarının kendi çıkarları için sahiplendikleri şeylere saldırıda bulunma gibi davranışlar sözünü ettiğimiz toplumlarda, çıkarlarına uygun olduğu sürece kaçınılması gereken davranışlar olarak kabul edilmez. Çünkü ahlâk ve maneviyat bu gibi toplumlara göre aslı olmayan şeylerdir; bunlara ancak toplumun amacının ve hayat gayesinin, yani hayatın olanaklarından yararlanmanın gerektirdiği ölçüde gereksinim duyulabilir.

Uluslararası arenada yaşanan büyük gelişmelerin öncesi ve sonrası gözlemlendiğinde, özellikle son asırda uluslararası sahnede yaşanan olaylar mercek altına alındığında, birçok antlaşma ve sözleşmenin işaret ettiğimiz şekilde gerçekleştiği ve çiğnendiği görülecektir.

İslâm'a gelince; o, insanın maddî hayatını, gerçekliği bulunan bir hayat olarak algılamaz. Hayatın olanaklarından yararlanmayı da gerçek ve reel bir mutluluk olarak değerlendirmez. İslâm'a göre, insanın gerçek hayatı, madde ile mananın (maddiyat ile maneviyatın) bütünleştiği hayattır; özenle korunması gereken gerçek mutluluk da, insanı dünyasında ve ahiretinde mutlu edecek olanıdır.

Bu da, İslâm'ın hayat kanunlarını insanın kendi durumu için elverişli gördüğü olgulara değil, fıtrata ve yaratılış yasasına dayandırmasını; hak çağrısını da, nefsanî arzulara ve insanların çoğunluğunun duygularına ve içsel algılarına göre belirledikleri eğilimlere değil, hakka tâbi oluş ve hakla doğru yolu buluş ilkesine dayalı olarak kurmasını gerektirmektedir. Ulu Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rûm, 30), *"O, Resulü'nü hidayet ve hak din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da o hak dini bütün dinlere üstün kılsın."* (Tevbe, 33), *"Doğrusu biz onlara gerçeği getirdik."* (Mü'minûn, 90), *"Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi."* (Mü'minûn, 71)

Aynı şekilde hak esaslı inanç sisteminin, ahlâkî erdemleri ve salih amelleri hep birlikte göz önünde bulundurması gerekmektedir. Dolayısıyla ne maddiyat maneviyattan ihtiyaçsız olabilir, ne de maneviyat

maddiyattan müstağni olabilir. O hâlde, ister faydalı olsun, ister zararlı, insanî erdemleri her zaman gözetmek lâzımdır. Yine ister yararlı olsun, ister zararlı, alçaltıcı ve rezil davranışlardan da uzak durmak gerekir. Çünkü bu, hakka tâbi olmanın bir gereğidir. [Şunu da bilmek gerekir ki] hak ancak hak terazisinden sapan ve hakkın belirlediği çizgide hareket etmekten kaçınan kimselere zarar verir; bunun dışında hiç kimseye hiçbir zararı olmaz.

Bundan dolayı yüce Allah'ın, yaptıkları antlaşmayı bozduklarından dolayı müşriklerin antlaşmasını bozduğunu, bunun yanı sıra merhametinin bir göstergesi olarak onlara dört aylık bir düşünme süresi tanıdığını görüyoruz. Bu arada yaptığı antlaşmaya bağlı kalma hususunda dürüst davranan müşriklere karşı dürüst davranılmasını emrediyor. Nitekim o dönemde yaşanan gelişmeler onları zelil kılmış ve İslâm'ın görkemli egemenliği altında iyice eriyip gitmişlerdi. Yine yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) antlaşma yaptığı bir kavmin hainlik yapmasından endişelenmesi durumunda antlaşmayı bozmasını emrediyor; ama bunun yanında mutlaka antlaşmayı bozduğunu onlara duyurması gerektiğini de vurguluyor ve buna gerekçe olarak da hainlik edenleri sevmeyişini gösteriyor.

AMELLERİN DİKEY OLARAK SEBEPLERE İZAFE EDİLMESİ

Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde vurguladığımız gibi, aklî araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır ki, olaylar yakın ve bitişik sebeplerle ilintili oldukları gibi, yakın sebeplerin sebepleri olan uzak sebeplerle de ilintilidirler. Dolayısıyla meydana gelen olaylar, eylemle doğrudan ilişkili yakın sebeplerin eser ve fiilleri olarak tezahür ettikleri gibi, uzak sebeplerin de eser ve fiilleridirler. O hâlde fiil tıpkı hareket gibi, hem faili olan muharrikine/hareket ettiricisine bağlıdır, hem de muharrikine olan bağlılığının aynısıyla muharrikinin (failinin) muharrikine bağlıdır. Buna arabanın tekerleklerini örnek gösterebiliriz; tekerleklerden birincisi ikincisini, ikincisi de üçüncüsünü hareket ettirir. Bu hareket ise, yatay hareketlilik türünden değildir.

O hâlde fiil failine isnat edilir. Bunun yanında tıpkı failine isnat edildiği oranda failinin failine de isnat edilir. Failinin failine isnat edilmesi, failinden ayrı, bağımsız bir isnat değildir. Ama ne var ki, bir

fiil failinin failine isnat edildiği zaman, yakın faili, failin failine oranla bir alet, yani salt bir aracı ve vasıta konumuna indirgenir; bağımsız amel etmesi asla söz konusu olamaz. Şu anlamdaki alet konumunda olan bu fiil, failin faili olmaksızın herhangi bir etkinlik gösteremez; şayet failin failinin yokluğu tasavvur edilirse, bu, hem failin, hem de etkinliğinin yokluğu anlamına gelir.

Bu arada aracı konumunda olan failin, kendi fiiline yönelik bilinç/şuur ve ihtiyardan/seçme yeteneğinden yoksun olması şart değildir. [Yani, aracı failin bilinçli ve failimuhtar olmaması gerekir diye bir şart yoktur.] Çünkü bilinçli failin fiili üzerinde etkin olmasını sağlayan bilinci, failin kendisi meydana getirmemiştir. Bilakis fail ile bilincini meydana getiren (bir önceki) fail, bunda o bilinci de var etmiştir. Aracı konumunda olan failin ihtiyar ve seçme özgürlüğüne sahip olmasında da durum aynıdır. Dolayısıyla sahip olduğu ihtiyarı bu aracı failimuhtarın kendisi vücuda getirmemiştir; aksine bu failimuhtarı meydana getiren (önceki) fail ondaki ihtiyar ve seçme yeteneğini de var etmiştir. Buna göre, bir fiil bilinç ve ihtiyar durumları dışında nasıl hem kendi failine, hem de aynı bağlılıkla failinin failine bağlı ise, aynı şekilde bilinç ve istem üzere yapılan bir fiil de hem kendi failine, hem de aynı bağlılıkla failini bilinç ve ihtiyarla donatan failinin failine bağlıdır.

Dolayısıyla bilinçli failin veya failimuhtarın faili, bilinç veya seçme yeteneği ile donattığı failden, herhangi bir fiili bilinç veya istem üzere gerçekleştirmesini dilemiştir. Böylece fiilin, istem ve ihtiyar üzere gerçekleştirilmesi irade edilmiştir. Yoksa fiilin istenmesi ve failin de kendisiyle donatıldığı istem ve ihtiyarın ihmal edilmesi söz konusu değildir. Bu nokta üzerinde iyi düşün; sakın ayaklarını yere sağlam bastıktan sonra kaymayasın.

İşte insanlar, içgüdüsel anlayışları doğrultusunda bu gerçeğe uygun hareketler geliştiriyorlar. Dolayısıyla bir fiili doğrudan ve yakın sebebine isnat ettikleri gibi, uzak sebebine de isnat ediyorlar. Çünkü ondan sızan bir etkinlik sonucu gerçekleşmiştir fiil. Örneğin, "Falanın oğlu bir ev yaptı ve bir kuyu kazdı." derler. Oysa evi yapan ustadır ve kuyuyu kazan da hafriyatçıdır. Yine derler ki: "Devlet başkanı falana had cezası uyguladı, falanı öldürdü, falanı esir aldı ve falan kavimle savaştı." Oysa had cezasını gerçekleştiren cellâttır, adamı öldüren kılıcı kullanma yetkisi verilmiş özel infaz mangalarıdır, esir alanlar mu-

hafızlardır ve savaşanlar da askerlerdir. Bir de derler ki: "Falan adam falanın elbiselerini yaktı." Hâlbuki elbiseyi yakan ateştir. Yine "Falan adam hastayı iyileştirdi." derler. Oysa hastayı iyileştiren ilaçtır, o adam ise hastadan sadece ilacı içmesini ve kullanmasını istemiştir.

Bu örneklerin tümünde, insanların, emredenin verdiği emrin veya aracı kılanın aracı kılmasının yakın fail üzerinde bir etkinliğe sahip olduğuna inandıklarını görüyoruz. Sonra yakın faile isnat edilen fiil, uzak faile de isnat ediliyor. Aslında bu isnat gerçek bir isnattır, kesinlikle mecazî bir isnat değildir.

Bazı edebiyatçılarla âlimlerin, "Bunların tümü, kelimeyle ilgili mecaz kullanımlar türündendir. Çünkü fiili uzak failden olumsuzlamak ve işi onun yapmadığını söylemek doğrudur. Bilindiği gibi binanın sahibi bir tuğlayı tutup bir diğerinin üzerine koymuş değildir; bu işi doğrudan doğruya duvar ustası yapmıştır." şeklindeki değerlendirmelerine gelince; bunlar, fiilin yakın failden sadır olması özelliğinden hareketle yapılan işin gerçek anlamda yakın faile isnat edildiğini ve bunda uzak failin bir etkinliğinin olmadığını açıklamak istemişlerdir. [Evi de doğrudan usta yaptığı için yapılan işin ev sahibine isnat edilmesi mecaz olur.] Şurası da kesindir ki, doğrudan işi yapmak [uzak failin değil,] yakın failin özelliğidir. Ama ne var ki, bizim konumuz bu değil [ve buna yönelik bir itirazımız yoktur]. Bizim burada üzerinde durduğumuz husus, söz konusu fiilin, meydana getirici faile bağlı olarak düşünülen varlığıdır. Bu ise, doğrudan failde ilintili ve kaim olabileceği gibi, aynı şekilde failin faili ile de ilintili ve kaim olabilir.

İşte bu inceliği göz önünde bulundurarak insanlar eylemleri birbirinden ayırma gereğini duymuşlardır. Bazı eylemleri yakın ve uzak faillerine birlikte isnat ederken, bazılarını sadece yakın ve bizzat işi yapan faillerine isnat etmişlerdir. Örneğin lokma yapıp yutmak anlamında yeme, yudumlayıp kanma anlamında içme ve yere bağdaş kurma anlamında oturma gibi doğrudan ve dolaysız olarak gerçekleştirilen eylemleri ancak o işleri bilfiil yapan faillerine isnat etmişlerdir. Meselâ bir efendi hizmetçisine falan yemeği yemesini veya falan içeceği içmesini ya da falan sandalyeye oturmasını emrettiği zaman, "Hizmetçi yedi, içti ve oturdu" denir; ama "Efendisi yedi, içti ve oturdu" denmez. Yukarıda açıkladığımız sebepten dolayı sadece şöyle söylenebilir: "Falana iş yaptırmakla tasarrufta bulundu" veya "Falan şeyi infak etti" vb.

Öldürme, esir alma, sağ bırakma, ölüme terk etme, bağışlama, iyilik etme ve ikramda bulunma gibi yukarıda saydıklarımızın dışında mübaşeret (bizzat işe girişme) özelliklerinin ve doğrudan faille kaim olan maddî hareketlerin esas alınmadığı diğer eylemlere gelince; bunlar, yakın ve uzak faillerine aynı oranda isnat edilirler. Hatta kimi zaman bunların uzak faillerine isnatları, yakın faillerine isnatlarından daha güçlü olur. Özellikle uzak failin daha güçlü bir varlığa, daha etkin bir otoriteye ve kuşatıcılığa sahip olduğu durumlarda.

Bu sonuç, aklî bir araştırmayla varabileceğimiz ve insanın doğal anlayışıyla kavrayabileceği bir olgudur. Kur'ân da bunu gayet net bir ifadeyle onaylamaktadır. Örneğin aşağıdaki ayetlerde şöyle buyrulmuştur: *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları zillete uğratsın, sizi onlara galip kılsın ve mümin topluluğun gönlünü ferahlatsın. Ve onların (müminlerin) kalplerindeki öfkeyi gidersin."* [Tevbe, 14-15] Dikkat edilirse, yüce Allah burada, müminlerin ellerini bir alet ve aracı konumuna indirgeyerek doğrudan müminlerin elleri ile gerçekleşen azaplandırmayı kendisine isnat ediyor.

Şu ayet de aynı bağlamda incelenebilir: *"Allah sizi ve yapmakta olduklarınızı yarattı."* (Sâffât, 96) Bu ayette geçen *"yapmakta olduklarınız"*dan maksat, ya insanların taştan, ağaçtan veya madenlerden yontup biçim verdikleri putlardır. Bu durumda bununla insanların üzerinde iş gördükleri madde (mamul, masnu) kastedilmiş olur. Dolayısıyla burada yaratma olayı faillere isnat edildiği gibi, amellere de isnat edilmiştir. Ya da maksat, bizzat amellerin (fiil ve eylemlerin) kendileridir. Bu durumda yaratma olayının amel ve eylemlere isnat edilmesi meselesi çok daha nettir.

Şu ayet de buna yakın bir anlam ifade etmektedir: *"Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir."* (Zuhruf, 12) Bu ayette yaratma eylemi, insanların çalışmaları sonucu meydana getirilmiş bulunan gemiyle de ilintilendirilmiştir.

Buraya kadar saydığımız örnekler, yaratma eyleminin, bilinç ve irade üzere sergilenen amellere isnat edilmesiyle ilgiliydi. Tabiî ve doğal eylemler gibi meydana gelişleri bilinç ve iradeye bağlı olmayan amellere gelince; bunların yüce Allah'a isnat edildiğine ilişkin ayetlerin sayısı oldukça fazladır ve bunları teker teker saymaya gerek de yoktur. Toprağı diriltmek, bitkileri yeşertmek, taneyi çıkarmak, gök-

ten yağmur yağdırmak, nehirleri akıtmak ve emriyle denizlerde yüzen gemileri gezdirmek gibi.

Bu olguların tümünde meselenin yüce Allah'a isnat edilmesi ile O'nun dışında bazı doğal sebeplere ve illetlere isnat edilmesi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü burada, birbirleriyle çakışabilecek iki yatay isnat söz konusu değildir. Bilakis isnat dikeydir. İsnat dikey olunca da, bir işin birden fazla sebep ve tarafla ilintili olmasının bir sakıncası yoktur.

Önceki araştırmalarımızın kapsamında, materyalist dünya görüşüne sahip bilim adamlarının sel, deprem, kuraklık, veba ve taun gibi genel afetler ve olayların güncel doğal sebeplerle meydana geldikleri ortadayken Allah'a da isnat edilmesini kavrayamadıklarını belirtmiş ve bu yanılgılarına cevap vermiştik. Bunlar, yatay ve dikey sebepleri birbirine karıştırmakta, bu yüzden söz konusu olayların doğal sebeplere isnat edilmesinin, Kur'ân'ın kanıtladığı ve dindarların da iman ettiği gerçeği, yani bu olayların bütün işlerin mercii olan sebeplerin sebebine (Allah'a) isnat edilmesini geçersiz kıldığını sanmaktadırlar.

"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın..." [Tevbe, 14] ayeti ve benzerleriyle ilgili olarak Eşa'rîler ve Mutezilîler arasında çok garip bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmayı Razî, tefsirinde ayrıntılı olarak sunuyor. Biz özet olarak aşağıya alacağız:

"Eşa'rîler, *'Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın.'* ayetini kanıt göstererek kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını söylemişlerdir. Buna göre insanlar fiillerini gerçekleştirirken zorlama altındadırlar, kendi serbest seçimleriyle fiilleri işlemiyorlar. Çünkü yüce Allah bu ayette, müminlerin elleriyle bazılarını öldürmek ve diğer bazılarını yaralamak suretiyle müşrikleri kendisinin cezalandırdığını söylemektedir. Bu da gösteriyor ki, müminlerin elleri tıpkı kılıçları ve mızrakları gibi salt birer alettirler, kesinlikle hiçbir etkinlikleri yoktur ve gerçekte fiil yüce Allah'ındır, işi O yapmıştır. Yükümlülüğün ölçü ve sebebi olarak öngörülen kesp (kazanmak) ise, müsemması bulunmayan bir isimden başka bir şey değildir."

"Bu ayet kanıt bakımından şu ayetten daha güçlüdür: *'Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı.'* [Enfâl, 17] Çünkü burada atma eylemi hem Peygamberimiz (s.a.v) için ispat ediliyor -gerçi bununla birlikte bu eylem ondan olumsuzlanıyor ve onun atmadığı ifade ediliyor-

hem de yüce Allah'a isnat edildiği ispatlanıyor. Buna karşılık, *'Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın.'* ayetinde cezalandırma eylemi yüce Allah için ispat ediliyor ve müminlerin elleri fiilin işlenmesinde kullanılan ve kesinlikle hiçbir etkinliği bulunmayan aletler konumuna indirgeniyor."

"Mutezile mezhebine mensup Cubbaî ise buna şu cevabı veriyor: Eğer kastedilen gerçek anlamda, 'Allah kâfirleri, müminlerin elleriyle cezalandırıyor.' demek doğru ise, 'Allah müminleri de kâfirlerin elleriyle cezalandırıyor, onların lisanıyla peygamberlerini yalanlıyor, onların ağzıyla müminleri lânetliyor, onlara sövüyor; çünkü bunların tümünü O yaratmıştır.' demek de doğrudur. Bu, doğru olmadığına göre, bundan, Allah'ın kulların amellerini yaratmadığını, bilakis kulların amellerinin kendi yaratıkları olduğunu anlarız. Buradan hareketle anlıyoruz ki, ayette işaret edilen cezalandırma, bir tür geniş boyutlu anlatım maksadıyla kullanılmış bir ifadedir. Çünkü neticede yüce Allah'ın emri ve lütfuyla gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Allah'ın emri ve muvaffak kılmasıyla gerçekleştikleri için bütün ibadetler ve iyilikler de O'na isnat edilir."

Ardından Razî'nin kendisi buna şöyle cevap vermiştir: "Aslında bizim ashabımız (Eş'arîler), Cübbaî ve ashabının (Mutezilîlerin) dediği bütün sonuçlara katlanmakta, tüm çirkin fiillerin yüce Allah'a isnat edilmesi gerektiğini kabullenmekte ve özü itibariyle buna inanmaktadırlar. Ama ne var ki, bunu yüce Allah'a karşı olan edeplerinden dolayı açıkça ifade edemiyorlar." (Razî'den özetle yaptığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

Bu konuyla ilgili olarak tefsirimizin akışı içinde yaptığımız açıklamalar, gerçeğin açığa çıkması ve belirginleşmesi için, ayrıca gerek Eş'arîlerin ve gerekse Mutezilîlerin içine düştükleri yanlışlıkları gözler önüne sermek açısından yeterlidir.

Eş'arîlerin savundukları görüşe ve katlandıkları sonuca gelince; onları bu yanılgıya düşüren şey, varlıklar arasındaki illiyet ve maluliyet ilişkisiyle ilgili düşünceleri ve bunu salt yüce Allah ile yarattığı varlıklar arasındaki genel nitelikli ilişkilere özgü kılmalarıdır. Onlara göre, varlık âleminde yüce Allah'tan başka bağımsız ya da dolaylı ve vasıtalı bir sebep yoktur. Varlıkların kendi aralarındaki sebebiyet (ne-

---

1- [Tefsir-i Kebir, Fahr-i Razî, c.16, s.3]

densellik ve illiyet) ilişkisine gelince; bu, sadece ismen var olan ve gerçekte varlığı söz konusu olmayan bir sebebiyettir. [Şöyle ki buna sadece isim olarak sebep denmektedir, yoksa gerçek anlamda bir sebebiyet söz konusu değildir.] Bu ise, ilâhî sünnetten kaynaklanmıştır. Çünkü ilâhî sünnetin işleyişi, bizim müsebbep dediğimiz olguların, sebep dediğimiz olgulardan sonra meydana gelmelerini öngörmüştür. Dolayısıyla varlıklarla yüce Allah arasında gerçek bir nedensellik ilişkisi yoktur. Varlıkların kendi aralarındaki nedensellik ise, ya sürekli veya çoğunlukla belirginleşen tesadüflere bağlıdır.

Ancak böyle bir yaklaşım, nedensellik olgusunun temelden geçersiz kılınmasını gerektirmektedir. Nedensellik olgusunun varlıklar açısından geçersiz kılınması da, yine Eş'arîlerin yüce Allah'la sınırlandırdıkları nedenselliğin de geçersiz kılınmasını gerektirir. Çünkü bütün varlıklar arasındaki nispet ve ilişkinin eşit oranda olması, tesir=etkileme ve teessür=etkilenme açısından aralarında hiçbir farkın olmaması caiz olursa, artık insanın nedensellik diye bir anlamın farkına varmasını gerektirecek bir husus söz konusu olmaz. Dolayısıyla yüce Allah'ın her şeyin sebebi olduğunu kanıtlamasının da imkânı kalmaz.

Öte yandan insan, ister bir yaratıcının varlığını kabul etsin, ister kabul etmesin, bazı olayların vuku bulmasından, başka olayların vuku bulmasını bekler (bazı olayların bazı olaylardan kaynaklandığını gözlemler), öncüllerden hareketle kesin sonuçlara varır, hayatını eğitim ve öğretim temeline dayandırarak kurar, sonuçları elde etmek için sebeplere yönelip onlara öncelik verir. Bu hususların hiçbiri de illiyet ve maluliyet (nedensellik) kuralını kabul etmeye yönelik fıtrî eğilimi esas almadan gerçekleşmez. Öyle ki, eğer insan fıtratı bütün bunların geçersiz olduğunu öngörse ve olayların sadece tesadüfe göre gerçekleştiğini esas alsa, fikrî/düşünsel ve amelî/pratik çabalarının geçersiz olması sonucu insan hayatının düzeni bozulur, olayların doğasının ötesindeki bir sebebin varlığının kanıtlanmasına giden yol kapanır.

Bunun yanında Kur'ân'ın, açıklamalarında illiyet ve maluliyet ilkesini doğrulayan bir yöntemi esas aldığını görüyoruz. Bütün iyilikleri Allah'a isnat etmekte, kötülüklerin ve günahların O'na isnat edilmesini olumsuzlamaktadır. Allah'ı bütün güzel isimlerle isimlendirmekte, bütün güzel nitelikleri O'nun sıfatları olarak zikretmektedir. O'ndan her türlü şakayı, boş ve saçma eylemi, eğlenceyi, oyunu olumsuzlamaktadır. Bütün bunların olabilmesi için illiyet ve maluliyet (neden-

sellik) ilkesinin kabulü gerekmektedir. Önceki açıklamalarımızın kapsamı dâhilinde bu hususlarla ilgili yeterli açıklamalar sunduk.

Bu arada bazı materyalistler de, özellikle diyalektik yanlıları (eytişimciler), Eş'arîlerle aynı görüşü paylaşarak cebre inanmış, insanın fiilleri gerçekleştirmede zorunlu olduğunu, ihtiyar sahibi (failimuhtar) olmadığını söylemişlerdir. İki grup arasındaki fark ise şu noktada belirginleşmektedir: Eş'arîler bu görüşlerini, nedenliği (illiyet) sadece Vacibu'l-Vücud ile (yüce Allah'la) sınırlı tutmaya, var olan her şeyin yegâne sebebinin Allah olduğu temeline dayandırmış ve buradan hareketle insanın ihtiyarî nedenliğe, isteğe bağlı bir sebebiyete sahip olmadığı sonucuna varmışlardır. [Böylece insanı bir işi yapmaya zorlayanın, Allah olduğunu söylemişlerdir.] Buna karşılık materyalistler bu görüşlerini, insan tarafından sergilenen fiillerin, fiili kuşatan ve onu meydana getiren olayların tümünün malulü olması esasına dayandırmışlardır. [Böylece insanı bir işe zorlayanın, etrafında cereyan eden doğal olaylar olduğunu ileri sürmüşlerdir.] Zaten nedenselliğin, gerekircilikten başka da anlamı yoktur. [Gerekircilik-zorunluluk olmaksızın nedenselliğin bir anlamı olmaz.] O hâlde insan, fiillerinde zorunludur, onları yapmak mecburiyetindedir.

Ama her iki taraf da şu gerçeği göz ardı ediyor: Malulün zorunlu olarak isnat edildiği şey tam illettir. Bu ise, malulden önce var olan ve malulün varoluşu itibariyle onlardan öte bir şeye dayanmadığı olaylar toplamıdır. Bu olayların tümünün var olmasından sonra da malul için var olmaktan başka seçenek kalmıyor. Malulün tam illetin bazı parçalarına isnadı ise olabilirlik niteliğine sahiptir, zorunluluk niteliğine değil. Bunun nedeni de varlığının bundan öte başka olgulara dayanıyor olmasıdır. Varsayılan bir tek parçanın varlığıyla, malulün varlığı için gerekli olan her şey var olmuş olmaz. Ki varlığını gerektirici olarak algılansın.

İnsanın fiilleri varoluşları itibariyle insana ve iradesine, bunun yanında madde, zamansal ve mekânsal koşullar gibi sınırlandıramayacağımız bir sürü olguya dayanır. Dolayısıyla insanın fiilleri bunların tümüne isnat edildiği zaman, yapılan isnat gerekli ve zorunlu bir isnat olur. Bunun yerine sadece insana veya iradesini kullanan insana isnat edilince, sadece tam illetin bir tek parçasına isnat edilmiş olur. Bu durumda isnadın niteliği olabilirlik şeklinde belirginleşir, zorunluluk değil. Demek ki, insanın iradî fiilleri isteğe bağlıdır. Yani insan bunları

yapabilir de, yapmaya bilir de. Eğer yaparsa, bunu isteği ve iradesiyle yapmış olur; eğer yapmazsa, istemediği ve irade etmediği için yapmamıştır. Başka bir şeyi istemiş, onu irade etmiştir. Bununla beraber şunu da bilelim ki, bu fiil objeler dünyasında sadece zorunlu olarak gerçekleşir. Bunun nedeni de, illetlerinin bütün parçalarına dayanıyor olmasıdır. Dolayısıyla her iki taraf da değerlendirmede bulunurken iki ayrı isnat edişi birbirine karıştırmışlardır. Fiilin tam illetinin bütün parçalarına yönelik zorunlu nitelikli (vücubî) isnadını, fiilin tam illetinin bazı parçalarına yönelik olabilir nitelikli (imkânî) isnadının yerine koymuşlardır. Bu ise, insan açısından belirttiğimiz özellikte, serbest irade olarak isimlendirilmiştir.

Mutezile'nin değerlendirmesine gelince, diyorlar ki: "Eğer etkisiz salt birer alet ve araç oldukları için müminler tarafından gerçekleştirilen kâfirlerin cezalandırılması fiilinin failinin gerçekte Allah olması doğru ise, bu durumda kâfirlerin müminlere eziyet etmeleri, peygamberleri yalanlamaları, müminleri lanetlemeleri gibi eylemleri de Allah'a isnat etmek doğru olur. Bu ise, kesinlikle yanlıştır. O hâlde kulların fiilleri onlar tarafından yaratılır, Allah'ın bunların yaratılmasında bir müdahalesi yoktur."

Kuşkusuz Mutezilîlerin, Eşa'rîlerin sözünün olumsuz sonuçlar gerektirdiği yönündeki açıklamaları [müminlerin fiillerinin faili Allah ise, kâfirlerin fiillerinin faili de kuşkusuz Allah'tır, sözü] doğrudur. Ancak önermedeki ardılın (kâfirlerin fiillerinin failinin de Allah olması sözünün) yanlış olması, vargının (sonucun) doğruluğunu, yani insanların fiillerinin, Allah'ın hiçbir etkinliği olmayacak şekilde insanlar tarafından yaratılmış olmasını gerektirmez. Çünkü bu fiiller insanlara edildiği isnadın aynısıyla yüce Allah'a da isnat edilebilirler. İnsanlar amellerinin failleri, Allah da faillerin failidir. Dolayısıyla fiiller, hem mübaşir (işi bizzat yapmakta olan) failden sadır olmak açısından insanlara isnat edilir, hem de işi yapan failin faili olduğu açısından Allah'a isnat edilir. Gerçekte bu iki bağıntı (nispet) aynıdır, birdir. Sadece yakınlık ve uzaklık, aracılı ve aracısız olmak bakımından bir farklılık söz konusudur. Ayrıca bu, bir tek fiil ile ilgili olarak iki bağımsız failin bir araya geldiğini ve tek bir işi birbirinden bağımsız iki failin gerçekleştirdiğini gerektirmemektedir. Çünkü burada failler dikey olarak fiil açısından söz konusu olmuşlardır, yatay olarak ve çakışacak şekilde değil.

Eğer desen ki: İyilikleri, kötülükleri, imanı ve küfrü yüce Allah'a isnat etme sakıncası hâlâ giderilemedi!

Buna cevap olarak deriz ki: Kesinlikle hayır! Allah'a isnat edilen sadece bunların asıl varlıkları, varoluşlarıdır. İnsana isnat edilen ise, müteharrik obje aracılığıyla gerçekleşen hareket ve sükûnun (duruşun) yönünü gösteren nikâh, zina, haram yemek ve helâl yemek gibi isim ve unvanlardır. Çünkü söz konusu hareketler doğrultusunda hareket eden maddî obje, insandır. Fakat bu hareketleri gerçekleştireni var eden biri vardır. Hareketleri gerçekleştirenin ortaya koyduğu etkilerden biri de sergilediği harekettir ve bu, kendiliğinden onları gerçekleştirebilmiş değildir. Bu hareketleri gerçekleştiren insan ancak sebepleri ve koşulları gerçekleştikten sonra bunları yapabilmiştir. İşte insanı ve hareketlerini meydana getiren bu yaratıcı, bu tür hareketlerle nitelendirilemez; dolayısıyla nikâh, zina veya insan tarafından gerçekleştirilen başka herhangi bir fiille nitelendirilmesi söz konusu olamaz.

Evet, burada hareket ve madde anlamını çağrıştırmayan genel bazı kavramlar ve nitelemeler de vardır ki, herhangi bir mahzura neden olmadığı durumlarda bunların hem insana, hem de yüce Allah'a isnat edilmesinde bir sakınca yoktur. Hidayete erdirme ve saptırma gibi. Elbette iptidaî saptırma kastedilmezse. Yine cezalandırma ve bir belayla sınama da buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla müminin kâfiri öldürmesi, kâfire yönelik ilâhî bir azaptır. Kâfirin mümini öldürmesi de, mümine yönelik güzel bir sınama ve beladır; bundan dolayı Allah katında güzel bir ödül alacaktır. Buna başka örnekler de gösterilebilir.

Kaldı ki, Mutezile'nin bu yaklaşımı, onları da Eşar'îlerin düştükleri hataya düşürmektedir. Yani, bir yaratıcının varlığını kanıtlamaya giden yolu üzerlerine kapatmaktadırlar. Çünkü evrende herhangi bir olayın kendine özgü bir sebeple var olması ve bunun dışındaki sebeplerden tam olarak kopuk olması ve bunların onun üzerinde hiçbir etkinliklerinin bulunmaması caiz olursa, o zaman tasavvur edilen her olayın kendisini takip eden olgulara istinat etmesi ve bunun ötesinde hiçbir şeye istinat etmemesi de caiz olurdu. Yine failin yokluğunda eserinin kalabilmesi de caiz olurdu. O hâlde malul olarak tasavvur edilen her şeyin, Vacibu'l-Vücud (varlığı zorunlu) olmayan bir faile isnat edilmesi caiz olurdu. Aynı şekilde tasavvur edilen her âlemin kendisinden önce var olan ve artık yok olmuş bulunan bir başka âleme isnadı da kabul edilmelidir. Nitekim şu evrende yaşanan gelişmeler

düzleminde gözlemlendiği kadarıyla evrensel olgular birbirlerinden doğmaktadırlar; bazısı bazısına kaynaklık etmektedir; bazısı bazısını meydana getirdiği gibi, bazısı da bazısından meydana gelmektedir. Bu durumda var edenler arasında teselsül ve zincirleme mahzuru da söz konusu olmamaktadır. Çünkü aynı anda parçalara sahip bir zincirleme varoluş, ancak zihinde gerçekleşmiş olmaktadır.

Mutezilî ulemanın sözlerinde bunun dışında daha birçok yanlış değerlendirmeler vardır ki, bunları ilgili konuların çerçevesinde ele alıp değerlendirmeye tâbi tutmuşuz. Tefsirimizin yedinci cildinde [En'âm Suresi, 91-105. ayetlerin tefsiri bölümünde] yaratmanın Allah'a isnat edilmesi konusuyla ilgili olarak buraya ışık tutacak yeterli bir açıklamada bulunduğumuzu düşünüyoruz.

Allah'ın birliğine inanan bir Müslüman, yaratma ve var etme kavramlarının gerçek anlamları bazında Allah'ın dışında bir yaratıcı tasavvur edebilir mi? Oysa ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte Rabbiniz Allah budur. O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 62) Bu anlamı içeren birçok ayet yer almaktadır Kur'ân'da. Bu ayetler karşısında Müslümanın, insanın fiillerini, Allah ile isnadını koparmadan insana isnat etmekten başka çaresi yoktur. Daha doğrusu, kader konusunu işleyen ayetlerin delaletiyle insanın fiilleriyle Allah arasındaki nispeti de vurgulamak gerekmektedir. Kaldı ki, aklî değerlendirme, bir fail tarafından gerçekleştirilen fiilin, failinin failine, yani yüce Allah'ın şanına yaraşır bir şekilde nispetinin olduğunu ortaya koymuştur.

O hâlde doğru görüş şudur: İnsanlar tarafından gerçekleştirilen fiillerin, doğrudan failleriyle ilintileri vardır. Aynı şekilde yüce Allah ile de O'nun kutsiyetine yaraşır biçimde ilintilidirler. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin ihsanından veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."* (İsrâ, 20)

AYETLERİN MEALİ

17- Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde Allah'ın mescitlerini imar etme hakkı yoktur. Çünkü onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalıcılardır.

18- Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan (Allah'tan başkasına ibadet etmeyen) kimseler imar eder. İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur.

19- Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

20- İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır.

21- Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler.

22- Onlar orada ebedî kalacaklar. Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır.

23- Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi kendinize veli edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler.

24- De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp biriktirdiğiniz mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimseleri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, insanlar tarafından sergilenen amellerin, ancak Allah'a, Resulü'ne (s.a.a) ve ahiret gününe iman etme gerçeğinden kaynaklanması durumunda diri (ölümsüz) ve ilâhî rızaya mazhar olacağı belirtiliyor. Aksi takdirde, sergilenen tüm ameller boşa gitmiş olur, insanı mutluluğa ulaştırmaz. Bu arada gerçek imanın kaçınılmaz gereklerinden birinin; velayeti, sevgiyi ve bağlılığı Allah ve Resulü'ne (s.a.a) özgü kılmak olduğu gerçeğine işaret ediliyor.

Bu ayetlerin, kendi aralarında birbirleriyle irtibatlı ve bağlantılı oldukları açıktır. Ancak önceki ayetler grubuyla bağlantıları, bu denli açık değildir. Bazı tefsir bilginlerinin bu ayetler grubunu önceki ayetler grubuyla irtibatlandırma çabaları, bir ölçüde zorlama kokan girişimlerdir.

17) Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde Allah'ın mescitlerini imar etme hakkı yoktur.

"el-İmare"; harap etmenin, yıkmanın karşıtıdır; bayındır kılma, imar etme demektir. Araplar, birinin bir yerde bir bina yaptığını kastederek, "Amer'el-arde" derler. Evin bozulmaya yüz tutan kısımlarını onarıp düzeltmesi anlamında da, "Amer'el-beyte" derler. "et-Ta'mir" de aynı anlamı ifade eder. İnsanın hayat süresine de "ömür" denilmesi bu yüzdendir. Çünkü bu süre içinde beden ruh aracılığıyla imar edilmektedir. Kâbe'yi ziyaret etmek anlamına gelen "Umre"nin de bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, Kâbe'nin bu vesileyle imar edilmesidir.

"el-Mescid"; ism-i mekândır ve secde edilen yer demektir. İçinde Allah'a secde edilsin diye yapılan ev gibi. Alın, iki avuç içi, iki diz, iki ayağın başparmak uçlarından ibaret olan secde organlarına "mescid" denmesinin sebebi ise, bunların bir şekilde secde ile ilintili olmasından dolayıdır.

"Ma kâne li'l-müşrikine=Müşriklerin... hakkı yoktur." ifadesi, hak ve yetkiyi olumsuzlama amacına yöneliktir. Çünkü ["li'l-müşrikine" ifadesinin başındaki] "lam" edatı, sahipliği ve hak edişi bildirir. Daha önce meydana gelmiş bir olaya şimdiki zamanda yöneltilen bir olumsuzlama gösteriyor ki, onlar açısından böyle bir hakka sahip olmayı gerektirecek ön sebepler önceden oluşmamıştır. Bu, Allah'ın mescitlerini imar etme, onarmayı gerektiren yerlerini onarma veya onları ziya-

ret etme hakkıdır. Şu ayetlerin ifadeleri de buna benzemektedir: *"Hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz."* (Enfâl, 67) *"Bir peygambere, hıyanet etmek yakışmaz. (Hiçbir peygamberin hıyanet etme hakkı yoktur)."* (Âl-i İmrân, 161)

"imar etme" ifadesinin orijinalindeki "ya'muru" fiilinin kökü olan "el-imaret" kelimesi, binanın yıkılmaya yüz tutmuş taraflarını düzeltmek, onarım isteyen yerlerini onarmak demektir. Mescidi ziyaret etmekle imar etmek, mamur [ve şen] kılmak anlamını ifade etmez. [Yani "imaret"ten maksat, onarmaktır, ziyaret etmek değil.] Çünkü ayette geçen "Allah'ın mescitleri"nden maksat, Mescidu'l-Haram ile Allah için yapılan diğer tüm mescitlerdir ve mescitler arasında Mescidu'l-Haram'ın dışında ziyaret edilen başka mescit de yoktur. Mescitlere ibadet amacıyla girmenin imaret ve ziyaret olarak isimlendirilmesi mümkün olsa da, bu olayın Kur'ân'da genellikle [ziyaret değil,] mescitlere girmek olarak ifade edildiğini görüyoruz.

Kaldı ki, bir sonraki ayette geçen *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?"* ifadesi gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette geçen "imaret"ten maksat, binanın yıkılmaya yüz tutan kısımlarının onarılmasıdır, Mescidu'l-Haram'ı ziyaret etmek değil.

Allah'ın mescitlerinden maksat ise, içlerinde Allah'a ibadet edilsin diye yapılan ibadet evleridir. Fakat ayetin akışından, maksadın Mescidu'l-Haram'ın müşrikler tarafından onarılmasının caiz olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı karilerin [çoğul olan "en ya'murû mesacidellahi" ifadesini] "en ya'murû mescidellahi" şeklinde tekil okudukları kıraat, bu görüşü pekiştirmektedir.

Çoğul tabir kullanıp kapsadığı fertleri arasından özellikle birinin hükmünü açıklamanın (edebiyat kuralları açısından) bir sakıncası yoktur. Çünkü hükmün özü ve miyarı geneldir, tüm mescitleri kapsar. Ayrıca ayetin sonunda yer alan gerekçelendirme amaçlı ifade de, hükmün salt Mescidu'l-Haram'la kayıtlı olmadığını gösteriyor. Dolayısıyla ayetten şu anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Müşriklerin Mescidu'l-Haram'ı onarma hakkı yoktur. Çünkü o bir mescittir ve mescitlerin bir özelliği de budur.

"kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde" ifadesinde geçen şahitlikten maksat, şahitliği eda etmek, yerine getir-

mektir. Bu da ya sözlü olarak itiraf etmektir; küfrünü diliyle itiraf edenler gibi, ya da fiilen (amelen, davranışla) itiraf etmektir; putlara tapan ve ameliyle küfrünü ortaya koyan kimseler gibi. Bunların her ikisi de şahitlik sayılır, çünkü özleri birdir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Müşrikler için Allah'ın diğer mescitlerinde olduğu gibi, Mescidu'l-Haram'ın onarım isteyen kısımlarını onarmak caiz değildir ve onların böyle bir hakları yoktur. Hâlbuki onlar ya sözleriyle ya da davranışlarıyla kâfirliği itiraf etmektedirler.

Çünkü onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalıcılardır.

Bu ifade, *"Müşriklerin... imar etme hakkı yoktur."* cümlesinin içerdiği hükmün bir anlamda gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Bu yüzden cümlenin ulama edatıyla değil, ayıraçla getirildiğini görüyoruz. [Yani bu ifade, "vav" vb. gibi bir atıf edatıyla öncesine atfedilmeyip uzak işaret (onlar) anlamında olan "ulâike" gibi bir kelimeyle öncesinden ayrılmıştır.]

İlk cümleden (amellerinin boşa gitmesinden) maksat, amellerinin sonuç ve etkisinin geçersizliğini, ortadan kaldırılmışlığını ifade etmektir. Bir amel, amaçlanan sonuca varmanın aracı olsun diye gerçekleştirilir. Müşriklerin amelleri boşa gittiğine, sonuç vermeyecek olduğuna göre, bu tür amelleri yerine getirmelerini caiz kılacak bir etken olmaz. Allah'ın mescitlerini imar etmek gibi ibadet nitelikli davranışlarla, mutluluk ve cennet amaçlanır. Boşa giden bir amelin arkasından ise ne mutluluk gelir, ne de cennet.

İkinci cümleden (ateşte ebedî kalıcı olmalarından) maksat ise, mutluluğa ve cennete kavuşmamaları durumunda içinde yer alacakları ortamın açıklanmasıdır. Bir bakıma şöyle deniyor: Onlar, öyle kimselerdirler ki, onların ibadet nitelikli davranışları kendilerini cennete ulaştırmıyor; bilakis onlar ebedî ateşin içinde kalacaklardır. Bu amelleri onlara mutluluk sağlamıyor, tersine onlar ebedî mutsuzluğa mahkûmdurlar.

Bu ayette yasamanın iki latif temel ilkesine işaret ediliyor:

Birincisi: Farzları, müstehapları ve mubahları kapsayan genel anlamıyla caizliğe ilişkin yasama, fiilin failine yarar sağlayan sonucuyla ilintilidir; fiilin fail için yararlı bir sonuç sağlamasına bağlıdır. Dolay-

sıyla dinde yararsız, boşu boşuna yasama olmaz. Bu temel prensibi akıl da onaylar. Evrene egemen olan yasayla da örtüşmektedir. Evrensel kural ise şudur: Hiçbir fiil yoktur ki, failine dönük bir yarardan dolayı işlenmiş olmasın. [Bütün fiiller, ancak failine yarar sağladığı için işlenir.]

İkincisi: Caizlik, ilgili olduğu her konuda, [ister farz olsun, ister müstahap ve ister mubah] failin hiçbir engelle karşılaşmadan fiili işlemede Allah tarafından kendisine tanınmış bir haktan [ona öyle bir hak vermesinden] sonra söz konusu olur.

18) Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan (Allah'tan başkasına ibadet etmeyen) kimseler imar eder. İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur.

Ayetin akışı, bir işe ilişkin bireylerin bir kısmını dışlamak suretiyle sınırlandırma getirmeye (kasr-i ifrad) yöneliktir. Sanki birileri, hem müşriklerin, hem de müminlerin Allah'ın mescitlerini imar etme haklarının olduğunu sanmış, ayet de böyle bir vehme meydan vermemek için bu işin sadece müminlerle sınırlı olduğunu beyan etmiştir. Bu da, haber verme kalıbında olan *"imar eder"* ifadesinin, haber verme amaçlı değil, [sırf müminler için] hak ve caizliği inşa etme nitelikli olmasını gerektirmektedir. Bu husus gayet açıktır.

Yüce Allah, mescitleri imar etme hakkının sabit ve caiz olması için, imar eden kişinin Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olmasını şart koşuyor. Bunu, böyle bir hakkı müşrikler açısından olumsuzladığı tablonun karşıtı olarak sunuyor. Bu arada sadece Allah'a iman etmekle yetinmemiş, ahirete iman etmeyi de buna eklemiştir. Çünkü müşrikler yüce Allah'a iman ediyorlardı; ancak ahiret gününe iman etmiyorlardı. Böylece mescitleri imar etme hakkının, semavî dine bağlı müminlere ait olduğu, bunun sadece onlar için caiz olduğu belirginlik kazanıyor.

Sadece bununla da yetinilmiyor, buna bir de, *"namazı dosdoğru kılan, zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler"* gibi özellikler ekleniyor. Çünkü ayetlerin akışı, amellerinden yararlanan ve bu sayede o amelleri işlemeye hak kazanan kimselerin açıklanmasına yöneliktir. Bir kimse dinde yasalaştırılan ayrıntıları, özellikle namaz ve zekât gibi iki rüknü terk ederse, o kimse, diliyle inkâr etmediği sürece Müslüman sayılsa da kâfirdir; salt Allah'a ve ahiret gününe

iman etmiş olması kendisine fayda vermez. Eğer terk ettiği bu ibadetleri diliyle de inkâr etse, o zaman gayrimüslim bir kâfir olur.

Özellikle namaz ve zekât zikredilmiştir; çünkü bu ikisi, dinin olmazsa olmaz iki temel rüknüdür.

Ayetlerin akışının gereği olarak işaret ettiğimiz hususlardan hareketle anlıyoruz ki, *"Allah'tan başkasından korkmayan"* ifadesinden maksat, dinî korkudur. O da ibadet etmekten ibarettir. İnsan doğasının bir gereği olan korkuya gelince, peygamberler gibi Allah'ın dostlarından olan mukarrep/yakınlaştırılmış kullarından başkası böyle bir korkudan kendini kurtaramaz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başkasından korkmazlar."* (Ahzâb, 39)

İbadetten kinaye olarak "korku" ifadesinin kullanılmasının sebebine gelince; insanlar arasındaki genel yaklaşım, bir ilâha ya onun azabından korkulduğu için ya da rahmeti umulduğu için ibadet edilir, şeklindedir. Gerçi rahmet umudu da bir şekilde merhametin kesilmesi korkusuna dayanır, ki rahmetin kesilmesi azap demektir. Bir kimse yüce Allah'a veya herhangi bir puta ibadet ediyorsa, onu bu eyleme yönelten şey, ya taptığının kapsamlı azabından veya nimetlerinin ve rahmetinin kesilmesinden duyduğu korkudur. Şu hâlde ibadet korku ve haşyeti temsil etmekte, onları somutlaştırdığı için onların mısdaklarından sayılmakta ve korku ile ibadet arasında bir zorunluluk ilişkisi bulunmakta, biri diğerini gerektirmektedir. İşte bu yüzden ibadetten kinaye olarak korku ifadesi kullanılmıştır. Bu bakımdan ifadenin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleşiyor: Allah'tan başka hiçbir ilâha ibadet etmeyen kimseler...

"İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur." Yani Allah'a ve ahiret gününe iman eden, Allah'tan başka hiç kimseye ibadet etmeyen bu kimselerin hidayete ermiş olmaları umulur. Bu umut, bunların kendileri veya bu ayete muhatap olanlar açısından geçerlidir. Yoksa yüce Allah'ın bir şeyi umut etmesi imkânsızdır. Çünkü umut, olması beklenen şeyin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin bilinmemesinden kaynaklanan bir duygudur.

Burada dikkat edilirse, gerçekleşmesi kesin olan değil de gerçekleşmesi umulan bir hidayetten söz ediliyor. Oysa Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman eden ve buna dayalı olarak gerçek salih ameller işleyen bir kimse gerçekten hidayete ermiş olur. Böyle denilmesinin

sebebi şudur: Bir insanın bir veya birkaç kere hidayete uygun davranışlar sergilemesi, o kimsenin hidayete erenlerden olmasını gerektirmez. Hidayete ermişlik niteliğinin onun açısından kalıcılık kazandığını, artık onun ayrılmaz bir niteliği hâline geldiğini ifade etmez. Buna göre bir veya birkaç kez meydana gelen bir fiili işlemiş olmakla, insanın ayrılmaz bir özelliği hâline gelmiş bir niteliğe sahip olmak arasında fark vardır. Bu demektir ki, ayette işaret edilen kimselerin hidayete ermeleri kesin olmakla birlikte hidayete erenler niteliğini kazanmaları kesin değildir, ama kesinleşmesi umulmaktadır.

Ayetten anlaşılıyor ki, Müslüman olmayanların (müşriklerle gayrimüslimler) mescitleri imar etme hakkı yoktur, mescitleri yapmaları caiz değildir. Bunlar içinde müşrik olanlar, Allah'a ve ahiret gününe iman etmedikleri için, Ehlikitap'tan olanlar da, imanları Kur'ân açısından Allah'a yönelik gerçek iman sayılmadığı için bu yetkiden yoksundurlar. Yüce Allah Ehlikitap'ın imanını değerlendirirken şöyle buyuruyor: *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz.' diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kâfir olanlardır."* (Nisâ, 150-151) Ayrıca tefsirini sunduğumuz Tevbe Suresi'nin 29. ayetinde de bu hususta şöyle buyrulmuştur: *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*

19) Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

Ayetin orijinalinde geçen "sigayet"; "sega, yesgi, sigaye" kökünden "hikâyet", "cinayet" ve "nikayet=düşmanı yenmek" gibi mastardır; su verdi, su içirdi anlamındadır. "es-Sikayet" kelimesi, ayrıca su içilen yer ve su içme kabı anlamına da gelir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Maşrapayı kardeşinin yüküne koydu."* (Yûsuf, 70)

Rivayetlerde belirtildiğine göre, hacılara su dağıtma işi, cahiliye döneminde saygın ve gıpta ile bakılan bir görevdi. Yine bu rivayetler-

de belirtildiğine göre, Peygamberimizin (s.a.a) büyük dedelerinden biri olan Kusay b. Kilab zamanında deriden yapılmış küçük bir havuz, içi su doldurularak Kâbe'nin boşluğuna konulurdu, develerle buraya kuyulardan tatlı su taşınırdı. Böylece hacılara su verilirdi. Kusay, ölümünden önce su dağıtma görevini oğlu Abdumenaf'a verdi. Böylece bu görev, Abbas b. Abdulmuttalib'e kadar hep onun çocuklarında kaldı.

"Sigayetu'l-Abbas", Abbas'ın cahliye döneminde de, İslâm döneminde de hacılara su dağıttığı yerin adıdır. Zemzem kuyusunun güneyinde yer alır. İkisinin arasında kırk ziralık bir mesafe vardır. Üzerinde bir bina yapılmış ve "Sigayetu'l-Abbas" (Abbas'ın su dağıtım yeri) diye bilinmektedir.

Her hâlükârda ayette geçen "sigaye"den maksat, kelimenin mastar anlamıdır. Yani birine su verme. Hemen karşılığında Mescidu'l-Haram'ın imar edilmesi (imaret) ifadesinin kullanılmış olması da, bunu destekler mahiyettedir. Çünkü bununla da kesinlikle kelimenin mastar anlamı, yani onarma işi kastedilmiştir.

Ayette hacılara su dağıtma işi ile Mescidu'l-Haram'ı onarma işine karşılık olarak Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihat eden kimsenin imanından söz ediliyor. Bir insan ile su dağıtmak ve onarmak gibi herhangi bir ameli eşit saymanın veya böyle bir eşitliği olumsuzlamanın ise anlamı yoktur. Çünkü denklik ve eşitlik, bir amelle diğer bir amel arasında veya bir işi yapan insanla diğer bir işi yapan insan arasında söz konusu olabilir.

Bu nedenle bazı müfessirler,[1] ifadenin açılımının şöyle olması gerektiğini söylemek zorunda kalmışlardır: "Yoksa siz, hacılara su dağıtma işinin ve Mescidu'l-Haram'ı onarma işinin ehlini, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerle bir mi tutunuz?" Bu açılımı yaparken amaçları akışın bütünlüğünü ve tutarlılığını korumaktır.

Ama böyle bir takdirî açılımdan çok daha önemli ve gerekli olanı, ayette yer alan kayıtlara [bu kayıtlardan maksadın ne olduğuna ve nasıl bir sonuç elde edildiğine] bakmaktır. Dikkat edilirse, aralarında karşılaştırma yapılan tarafların birinde sadece hacılara su dağıtma ve Mescidu'l-Haram'ı onarma esas alınmış ve başka da herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Buna karşılık öbür tarafta Allah'a ve ahiret gününe iman ve Allah yolunda cihat esas alınmıştır. Dilersen şöyle de

---

1- [el-Menar, c.10, s.218]

diyebilirsin: Allah'a iman esasına dayalı olarak O'nun yolunda cihat etmek esas alınmıştır.

Bu kayıtları göz önünde bulundurduğumuz zaman maksadın, iman olgusundan yoksun su dağıtma ve onarma eylemleri olduğu anlaşılıyor. Bunu, ayetin sonundaki şu ifade de pekiştiriyor: *"(Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."* Tabi bu, ifadenin iki tarafı eşit tutanlara değil de, bizzat su dağıtanlara ve onarma işini yapanlara yönelik bir tariz olduğu durumunda geçerlidir. Nitekim ayetin akışından ilk akla gelen de budur.

Bundan şu iki husus açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Söz konusu işleri eşit sayanlar, aslında su dağıtma ve Mescidu'l-Haram'ı onarma gibi Allah'a ve ahiret gününe iman etme temeline dayalı olarak geliştirilmeyen bir cahiliye ameli ile, imandan dolayı Allah yolunda cihat etmek gibi Allah'a ve ahiret gününe imandan kaynaklanan dinî bir ameli eşit tutuyorlardı. Yani içinde hayat bulunmayan bir amelin iskeleti ile, diri (ölümsüz) ve temiz yararları olan bir ameli bir sayıyorlardı. Bu yüzden ayette bu eşitlik olumsuzlanarak, onlara itiraz ediliyor.

İkincisi: İki taraf arasında eşitlik öngörenler, mümin kimselerdendi. İman etmeden önce kendilerinden veya kendileri dışında herhangi bir müşrikten sadır olup da iman üzere yapılmayan bir amel ile, gerçek bir imanla Allah'a iman eden bir insanın imanlı iken gerçekleştirdiği bir ameli eşit görüyorlardı. Nitekim ayetin olumsuzlama nitelikli akışı ve konuyla ilgili ayetlerde derecelerden söz edilmiş olması da, bunu destekler mahiyettedir.

Su dağıtıcılığından ve mescit onarımından söz edilip de bu işleri yapanlardan söz edilmemiş olmasıyla şu hususun ima edildiğini, daha doğrusu doğrudan vurgulandığını söyleyebiliriz: Bu iki işi yapanlar, iki taraf arasında eşitlemeye giderlerken iman etmiş bulunuyorlardı. Bu yüzden hitap esnasında mümin olmaları hasebiyle bizzat kendilerinden söz edilmeyerek saygınlıkları korunmuştur. Bir de ayetin sonundaki değerlendirme cümlesinin kapsamı dâhilinde zalimler kategorisinde değerlendirilmekten kurtarılmışlardır.

Hatta bir sonraki ayette, iman esasına dayalı olarak Allah yolunda cihat eden kimselerin alacakları ücretten söz edilerek, *"İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler."* denmesi gösteriyor ki,

"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?" ayetinde aralarında eşitlik öngörülen tarafların ikisi de Mekke ehlindendiler. İman edip cihat eden taraf Müslüman olup hicret etmiş, diğer tarafta olanlar ise Müslüman olmuş, ama hicret etmemişlerdi. Çünkü yüce Allah'ın, taraflardan biriyle ilgili olarak iman ve cihattan söz ettikten sonra ikinci kez tekrarlandığında o tarafla ilgili olarak hicreti de bunlara eklemesi, ancak bu şekilde izah edilebilir. Oysa yüce Allah öbür tarafla ilgili olarak hacılara su dağıtmaktan ve mescidi imar etmekten söz ederken, ne ilkinde, ne de ikincisinde herhangi bir eklemede bulunmamıştır. Allah'ın hakkı ortaya çıkaran, batılı gözler önüne seren kelamında yer alan bu kayıtların boşuna olmayacakları ise gayet açıktır.

Bu verilerin tümü, ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak rivayet edilen hikâyeyi destekler mahiyettedir. Hadislerde denildiğine göre, bu ayetler, karşılıklı olarak üstünlüklerini sayıp övünen Abbas, Şeybe ve Ali (a.s) hakkında inmiştir. Abbas hacılara su dağıtma görevini yerine getiriyor olmasını göstererek övünmüştü, Şeybe de Mescidu'l-Haram'ı onarmayı bir övünç vesilesi olara zikretmişti, İmam Ali (a.s) ise iman ve Allah yolunda cihat etmekle övünmüştü. Bunun üzerine söz konusu ayetler inmişti. İleride ayetlerle ilgili hadisleri sunarken, bu rivayeti de ele alacağız.

Her hâlükârda bu ve bundan sonraki ayetler, bir amelin ağırlığının ve değerinin içine iman ruhu aşılanması suretiyle canlı olmasından ileri geldiğini açıklamaktadır. İçinde ne ruh, ne de hayat bulunan bir iskelet ve kalıbın din terazisinde ağırlığı olmadığı gibi, gerçekler pazarında da değeri olmaz. Dolayısıyla bir mümin, salt amellerin iskeletlerini esas almamalı, bunları faziletin özü, ölçüsü ve Allah'a yakınlığın sebebi olarak algılamamalıdır. Aksine amellerin, ancak iman ve ihlâsla hayat bulduğunu esas almalıdır. [Başka bir ifadeyle müminler, amellerin iman ve ihlâsla hayat bulduğunu göz önünde bulundurmadıkça, sırf amellerin zahirini esas alarak faziletin ve Allah'a yakınlığın ölçüsü olarak addedemezler.]

Bu açıdan, *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı..."* ayeti ile ondan sonraki ayetler, kendilerinden sonraki şu iki ayetle bağlantılı olarak belirginleşiyorlar: *"Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik (itiraf) ettikleri hâlde Allah'ın mescitleri-*

ni imar etme hakkı yoktur. Çünkü onların bütün yaptıkları boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedî kalıcılardır. Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekât veren... kimseler imar eder. İşte bunların hidayete erenlerden olmaları umulur."

Buraya kadar yaptığımız tüm açıklamalardan şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: *"(Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."* ifadesi, hâl cümlesidir ve *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?"* ayetinin işaret ettiği tarafların eşitliğine ilişkin hükmün olumsuzluk yönünü açıklamaya yöneliktir.

İkincisi: Ayette geçen zulümden (zalimler topluluğu) maksat, onların hacılara su verirken ve mescidi onarırken üzerinde bulundukları şirk inancıdır; hacılara su verme ve mescidi onarma ile imandan kaynaklanan cihat ameli arasında eşitlik öngörmekle zalimler topluluğu içinde yer almaları değildir.

Üçüncüsü: Maksat, bu amelin (hacılara su vermekle mescidi imar etmenin) onlar için yarar sağlayacağını ve onları üstün makam, kurtuluş, rahmet, Allah'ın rızası ve ebediyen içinde kalınacak olan cennet mutluluğuna eriştireceğini olumsuzlamaktır.

20) İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır.

Bu ayette, iki tutum arasında eşitlik öngören yaklaşım olumsuzlandıktan sonra meseleyle ilgili olarak Allah katında öngörülen gerçek hüküm açıklanıyor. Buna göre, iman edip hicret eden, malından ve canından imkânları ölçüsünde infak ederek Allah yolunda cihat edenlerin Allah katındaki makamı daha üstündür. Burada, *"iman edip hicret edenler..."* şeklinde çoğul kipinin kullanılmış olması, söz konusu iki tutum arasındaki farklılığın sebebinin, kişiler değil de nitelikler olduğunu vurgulamak içindir.

Bundan önce ayetlerin akışında iman üzere gerçekleştirilmeyen amelin bir üstünlüğünün olmadığı, kişiye Allah katında bir fazilet ve rütbe kazandırmadığı açıklanmıştı. Bu açıklama, *"rütbe bakımından*

Allah katında daha üstündürler..." ifadesinin orijinalindeki "a'zam" kelimesinin ef'al-i tafdil kipinden olmasıyla oluşan karşılaştırma ile, tarafların aynı zamanda derece bakımından da ortak bir konumda oldukları, ancak iman edip cihat edenlerin derecelerinin su dağıtanlardan ve mescidi onaranlardan daha üstün olduğu şeklinde bir anlamın kastedilmediğine ilişkin somut bir kanıttır.

Bilakis buradaki mukayese ile verilmek istenen mesaj şudur: Bu iki taraf arasında, en üstün olanla hiçbir üstünlüğü olmayanın oranlandırılması, aralarında en üstün olanla hiçbir üstünlüğü olmayan şeklinde bir nispetin olduğu söz konusudur. Tıpkı en çok olan ile en az olan arasında bir karşılaştırma yapılması gibi. Çünkü böyle bir karşılaştırma, iki tarafın mukayese edilecekleri bir orta çizginin bulunmasını gerektirir. Dolayısıyla burada üç olgu söz konusudur: Biri kriter ve denge olarak alınan orta çizgi, ikincisi ondan daha fazla olan şey, üçüncüsü de ondan daha az olan şey. En az olan en çok olanla karşılaştırıldığı zaman, en çok olan, hiçbir çokluğu olmayan şeyle mukayese edilmiş olur.

Buna göre, *"rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler."* ifadesi şu anlamı dile getirmektedir: "Bunlar, hiçbir üstünlükleri bulunmayanlara göre rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler." Bu da, bir bakıma kinayeli anlatımdır. Demek isteniyor ki, iki taraf arasında gerçek bir nispet ve orantı yoktur. Çünkü biri alabildiğine yüksektir, diğeri ise üstünlük bakımından dereceye bile giremez.

"İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır." ifadesi de bu çıkarsamayı destekler mahiyettedir. Çünkü ifade, başarının sadece onlarla sınırlı olduğunu göstermektedir; kurtuluşun onların kalıcı ve değişmez vasıfları hâline geldiğini vurgulamaktadır.

21–22) Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler. Onlar orada ebedî kalacaklar. Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır.

Ayetlerin akışı gösteriyor ki, burada onlarla ilgili olarak sayılan üstünlükler, onların önceki ayette işaret edilen başarılarının bir bakıma müjdeleme şeklinde sunulan ayrıntılı açıklamasıdır.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Rableri onları, yani o müminleri kendi katından bir rahmet, yani değeri ve

miktarı ölçülemez büyük bir rahmet, aynı şekilde paha biçilmez bir hoşnutluk ve cennetlerle müjdeler. Ki onlar için onda, yani cennetlerde tükenmez, yani yok olmaz, arkası gelmez nimetler vardır. Öyle ki onlar orada ebedî kalacaklardır; oradaki kalışlarının bir süresi veya sınırı yoktur.

Ayet, [aralarında mukayese yapılan taraflardan birine verilecek] dünyada alışık olduğumuz nimetlere benzemeyen, eşine rastlanmayan olağanüstü ödüllerin müjdelenmesiyle ilintili olması hasebiyle hayret uyandırıcı, imkânsız gibi görmeyi gerektirici bir konumda olduğu için, insanların böyle bir müjdelemeye konu olan ödülleri imkânsız görme eğilimlerini ortadan kaldırmak amacıyla, *"Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır."* buyrulmuştur.

İleride uygun bir fırsat doğduğunda, Allah'ın rahmetinin ve hoşnutluğunun anlamına ilişkin yeterli açıklamalara yer vereceğiz. Gerçi bundan önce bu iki kavramla ilgili kısmî açıklamalar sunmuştuk.

23) Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi kendinize veli edinmeyin. Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler.

Ayet, baba ve kardeş dahi olsalar kâfirlerin veli edinilmesinin yasak olduğunu ifade ediyor. Çünkü yasağın miyar ve ölçüsü (kâfirlik) geneldir [dolayısıyla kâfir olan herkesi kapsamaktadır]. Bunun için de hemen sonrasındaki ayette, yasağın herkesi kapsadığı açıklanıyor. Ancak tefsirini sunduğumuz ayetin lafzının zahirinden, küfrü imana tercih ettikleri takdirde babaların ve kardeşlerin veli edinilmesinin yasaklığı anlaşılıyor.

Ayette, babaların ve kardeşlerin dost edinilmesinin yasaklığından söz edilirken oğullardan ve eşlerden söz edilmiyor. Oysa bu iki grup da, özellikle oğullar insanlar tarafından babalar ve kardeşler gibi sevilirler. Bu ayırımın nedeni şudur: Veli edinme, veliye (velayet ve sorumluluğu elinde tutan kimseye) velayeti altında olan birinin işlerine müdahale etme, onun hayatının bazı alanları üzerinde tasarrufta bulunma imkânını verir. İşte kâfirlerin veli edinilmesinin yasaklanmasının arkasında bu gerekçe yatıyor. Ki Müslümanların iç işlerine müdahale etmesinler, kalplerini tamamen ellerine geçirip etkileme imkânlarını bulmasınlar, müminleri önleyip kâfirlere zarar veren veya onların hoşuna gitmeyen bir davranışın içine girmelerine engel olmasınlar. Bilindiği

gibi eşlerden ve çocuklardan böyle bir kötü davranış, ancak dolaylı olarak beklenir. Bu yüzden yasaklama, sadece babalar ve kardeşlerle sınırlandırılmıştır. Çünkü müminlerin kalpleri üzerinde etkin olmalarından ve işleri üzerinde tasarrufta bulunmalarından korkulan onlardır.

Kur'ân'da kâfirlerin veli edinilmelerinin yasaklığına ilişkin birçok ifade yer almıştır. Bunların bir kısmını daha önce Mâide, Âl-i İmrân, Nisâ ve A'râf surelerinde inceleme imkânını bulduk. Bu ayetlerde sert uyarılar ve ağır tehditler yer almaktadır. Aşağıdaki ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* (Mâide, 51) *"Allah, sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28) *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* (Âl-i İmrân, 28) *"Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?"* (Nisâ, 144)

Tefsirini sunduğumuz ayette, kâfir babaların ve kardeşlerin veli edinilmesi durumuna ilişkin olarak, *"Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler."* uyarısına yer veriliyor ve "İçinizden kim onları veli edinirse, işte o onlardandır." denilmiyor. Çünkü bazı kimseler baba ve kardeş olmaları dolayısıyla kendisinin onlardan olduğunu vehmedebilir. Böyle bir vehim karşısında da velayeti reddetmeye yöneltecek güçte bir etkinliği olmayabilir böyle bir tehdidin.

Her hâlükârda, *"Sizden kim onları veli edinirse, işte onlardır zalimler."* ifadesinin çeşitli unsurlarla pekiştirildiğini, tekit edildiğini görüyoruz. Örneğin ifade, isim cümlesi şeklindedir, haberin (ez-zalimin) başına "el" takısı gelmiştir ve (müpteda -ulâike- ile haber arasında) fasıl/ayırıcı zamiri kullanılmıştır. Bütün bunlar, onlar tarafından zulmün sergilendiğini ve bu davranışın onların kalıcı bir özellikleri hâline geldiğini gösterir. Yüce Allah da Kur'ân'da birkaç kere zalimler topluluğunu hidayete erdirmeyeceğini vurgulamıştır. Örneğin Mâide Suresi'nde yer alan bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah zalim toplumu doğru yola erdirmez."* [Mâide, 51] O hâlde bunlar, ilâhî hidayetten yoksundurlar. İşledikleri iyi amellerin, onları mutlu etmek bakımından bir yararı olmaz. Ne kadar iyi amel işlerlerse işlesinler kurtuluşa eremezler, başarılı olamazlar.

24) De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp topladığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler

size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimseleri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

Bu ayette, hitabın yönü, müminlerden Peygamberimize (s.a.a) çevriliyor. Böyle bir hitap değişikliğiyle adeta, onlardan yüz çevrildiği ima ediliyor. Çünkü onların hâl ve davranışlarından, kalplerinin öyle bir şeyle meşgul olmaya eğilimli olduğu anlaşılıyor ki, bu eğilim var oldukça kâfir babaları ve kardeşleri veli edinilmesine ilişkin yasak onlara kâr etmez; Allah ve Resulü'nün (s.a.a) emirlerini ölçü alma, babaları ve kardeşleri de olsa kâfirlere karşı Allah yolunda savaş emrini yerine getirme yönünde bir etken meydana getirmez.

Aslında onları bu duruma düşüren ve Allah'ı, Resulü'nü (s.a.a) sevip Allah yolunda cihat etmelerine engel olan şey; Allah'ın, Resulü'nün (s.a.a) ve Allah yolunda cihadın dışındaki şeylere yönelik sevgidir. Yüce Allah burada, insan nefsinin sevgiyle yöneldiği dünyanın çekici süslerinin en önemlilerini saymıştır. Yani babalar, oğullar, kardeşler ve aşiretler -ki doğal olarak bir araya gelmiş toplumların dayandığı yakın veya uzak nesebî akrabalık ile [evlilik gibi] sebebî akrabalık esası bunlardan oluşmaktadır- insanların kazandıkları ve topladıkları mallar, kesata uğramasından korktukları ticaret ve hoşlandıkları evler. Ki bunlar da, toplumların ikinci derecede dayandıkları temellerdir.

Ardından yüce Allah, Müslümanların, din düşmanlarını veli edinmeleri; Allah'ı, Resulü'nü (s.a.a) sevmeye ve Allah yolunda cihat etmeye göre bu sayılanların gereğine ve hükmüne öncelik tanımaları durumunda, Allah emrini getirinceye kadar gözetlemelerini, beklemelerini emrediyor ve Allah'ın yoldan çıkmış insanları hidayete erdirmediğini hatırlatıyor.

Bilindiği gibi, şart ifadesi, yani *"Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz... size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise"* şeklindeki cümle, şöyle demekle eş anlamlıdır: Eğer Allah'ın size yasakladığı kâfir babaları ve kardeşleri veli edinmekten, sizi, davet ettiğinin aksini benimsemeye yönelten sebeplere sarılmaktan ve dinin amacını, yani Allah yolunda cihat etmeyi ihmal edici tavrınızdan vazgeçmezseniz...

Bu durumda ister istemez şartın cezası olan *"artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin."* ifadesindeki Allah'ın emrinden maksat, ya muhalefetleri sonucu dinde açılan gediği ve maksada varamamayı telafi edecek bir iştir, ya da Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) muhalefet etmelerinden ve Allah yolunda cihattan kaçınmalarından dolayı onların başına indirilecek olan azaptır.

Ama ne var ki, ayetin sonunda yer alan *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* ifadesi, şöyle bir tariz içeriyor: Onlar kulluk kisvesinden sıyrılmış, Allah'ın ve Resulü'nün (s.a.a) emrinin dışına çıkmış fasıklardır. Dolayısıyla Allah'ın onları işledikleri ameller sonucu hidayete erdirmesi, Allah'a ve Resulü'neyardım etmeye muvaffak kılması, Allah'ın sözünü yükseltmek ve şirkin etkilerini kazımak gibi bir hedefi gerçekleştirme onuruna eriştirmesi mümkün değildir.

Buna göre ayetin sonunda yer alan bu ifadeden anlıyoruz ki, Allah'ın beklemelerini emrettiği ve kendisi tarafından getirileceğini söylediği emir, dinine yardım edip zafere ulaştırmakla ve sözünü yükseltmekle ilintilidir. Bu açıdan, Mâide Suresi'nde kâfirleri veli edinmeye ilişkin yasağın ardından işaret edilen husus ile bu ifade arasında bir örtüşme vardır: *"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki, Allah, sevdiği ve kendisini seven, müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. Bunlar Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir."* (Mâide, 54) Dikkat edilirse bu ayet, içerdiği kayıtlar ve özelliklerle tefsirini sunduğumuz ayetle örtüşmektedir.

Dolayısıyla ayetten kastedilen anlam -gerçi Allah doğrusunu daha iyi bilir- şu olsa gerektir: Eğer bu sayılan kimseleri veli edinirseniz, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmekten ve Allah yolunda cihada çıkmaktan vazgeçerseniz, artık Allah emrini getirinceye; Allah'tan başkasını sevmeyen, O'nun düşmanlarını dost edinmeyen, dine yardım eden, Allah yolunda cihat görevini en güzel şekilde yerine getiren bir kavim getirinceye kadar bekleyin. Böyle olduğunuz takdirde sizler fasıklar olursunuz, sizin dine bir yararınız olmaz, Allah da sizin işlediğiniz amellerin hiçbirini hak bir amaca ve umulan bir mutluluğa ulaştırmaz.

Bazıları,[1] *"artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin."* ifade-

---

1- Menhecu's-Sadikin, c.4, s.234

sinden maksadın, Mekke'nin fethi olduğunu demişlerse de bu, isabetli bir görüş değildir. Çünkü ayette muhacir ve ensardan oluşan müminlere, özellikle muhacirlere hitap ediliyor. Bunlar da yüce Allah'ın kendilerine Mekke'nin fethini nasip ettiği kimselerdir. Hâl böyle iken, bu bağlamda onlara hitap etmenin ve "Eğer babalarınız ve oğullarınız... sizin için Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmekten ve Allah yolunda cihada çıkmaktan vazgeçip onları veli edinmeye devam ediyorsanız, artık Allah'ın sizin aracılığınızla Mekke'yi fethetmesine kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez." veya "artık Allah Mekke'yi fethedinceye kadar bekleyin, Allah sizi hidayete erdirmez, çünkü siz fasıksınız." demenin bir anlamı yoktur. Varın siz düşünün!

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Burhan adlı tefsirde, *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı... Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?"* ayetiyle ilgili olarak Şeyh Tusî'nin el-Emali adlı eserinden nakledilir ki, müellif kendi rivayet zinciriyle Salim b. Ebî Ca'd'dan, o da merfu olarak Ebu Zer'den -Şûrâ hadisi kapsamında- İmam Ali'nin (a.s) halka karşı bazı kanıtlar ileri sürerken şunları söylediğini rivayet eder: "İçinizde, benim dışımda hakkında, *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?'* ayeti inen bir başkası var mıdır?" "Hayır." dediler.

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif şöyle der: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Şu ayet Ali b. Ebu Talib (a.s) hakkında inmiştir: *"İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece bunlardır."* Ardından İmam bu ayeti okuduktan sonra İmam Ali (a.s) ile ilgili olarak bildiği vasıfları sıraladı, ardından şu ayeti okudu: *"Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler."*

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Hâkim Ebu'l-Kasım el-Haskanî'nin kendi rivayet zinciriyle Ebu Büreyde'den, onun da babasından şöyle

rivayet ettiği geçer: "Bir gün Şeybe ve Abbas karşılıklı olarak üstünlüklerini sayıp birbirlerine karşı övünüp caka satıyorlardı. O sırada Ali b. Ebu Talib oraya geldi ve 'Ne ile övünüyorsunuz?' diye sordu. Abbas dedi ki: 'Bana öyle bir üstünlük verilmiştir ki, kimseye bir benzeri verilmemiştir. Benim üstünlüğüm, hacılara su dağıtmaktır.' Şeybe de şöyle dedi: 'Bana da Mescidu'l-Haram'ı onarma görevi verildi.' Ali şöyle dedi: 'Ben de size diyorum ki: Bana da küçük yaşta öyle bir meziyet verildi ki, ikinize de bundan verilmemiştir.' Dediler ki: 'Sana ne tür bir ayrıcalık verilmiştir ey Ali?' Dedi ki: İkinizin burnuna kılıçla vura vura Allah'a ve Resul'üne iman etmenizi sağladım."

"Abbas öfkeli bir şekilde yerinden kalktı ve elbisesinin eteğini yere sürte sürte Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve dedi ki: 'Ali'nin bana nasıl karşılık verdiğini görüyor musun?' Bunun üzerine Resulullah, 'Bana Ali'yi çağırın.' dedi. Ali, Peygamberimizin yanına çağırıldı, Peygamberimiz ona dedi ki: 'Niye amcana bu şekilde karşılık verdin ey Ali?!' Ali şu karşılığı verdi: Ya Resulallah, ben ona gerçeği söyledim; ister öfkelensin, ister hoşnut olsun!"

"Derken Cebrail (a.s) geldi ve Peygamberimize (s.a.a) şöyle dedi: 'Ya Muhammed, Rabbin sana selâm söyler ve der ki: Onlara şu ayeti oku: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. İşte başarılı olanlar (umduklarını elde edenler) sadece onlardır. Rableri onları kendi katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde kendileri için tükenmez nimetler bulunan cennetler ile müjdeler. Onlar orada ebedî kalacaklar. Kuşkusuz Allah katında büyük bir mükâfat vardır."*

Taberî tefsirinde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den şöyle rivayet eder: "Talha b. Şeybe, Abbas ve Ali b. Ebu Talib, meziyetlerini sayarak birbirlerine karşı övündüler. Talha dedi ki: 'Ben Kâbe'nin bakıcısıyım, anahtarı bendedir.' Abbas dedi ki: 'Ben hacılara su dağıtmakla görevliyim, bu iş benim yetkim dâhilindedir.' Ali de dedi ki: 'Ne dediğinizi anlamıyorum. Ben insanlardan altı ay önce kıbleye dönüp namaz kıldım. Ben cihat eriyim.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-*

Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. (Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Faryabî, İbn Sirin'den rivayet eder ki: "Ali b. Ebu Talib Mekke'ye geldi ve Abbas'a dedi ki: 'Amca, hicret etsene! Niçin Resulullah'a (s.a.v) katılmıyorsun?' Abbas şu karşılığı verdi: 'Ben Mescidu'l-Haram'ı onarıyorum, Kâbe'nin bakıcılığını yapıyorum.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *' Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...'* Bu arada teker teker isimlerini saydığı diğer bazı kimselere de, 'Niçin hicret etmiyorsunuz? Neden Resulullah'a (s.a.v) katılmıyorsunuz?' diye sordu. İsimlerini saydığı kişiler ona şu karşılığı verdiler: 'Biz kardeşlerimizin, aşiretlerimizin ve evlerimizin bulunduğu yerde kalmayı yeğleriz.' Bunlar hakkında da yüce Allah şu ayeti indirdi: *De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp topladığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler size Allah'tan, Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimseleri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.*"

Aynı eserde İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Abbas, Bedir günü Müslümanlara esir düşünce, şunları söyledi: 'Siz, Müslüman olmak, hicret edip cihat etmekle bizi geçtiyseniz, biz de Mescidu'l-Haram'ı onarıyor, hacılara su dağıtıyor ve esirleri özgürlüklerine kavuşturuyorduk.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...'* Bunun anlamı şudur: Bu tür amelleriniz müşriklik zamanındaydı, ben şirk üzere işlenen iyi amelleri kabul etmem."

Yine aynı eserde Müslim, Ebu Davud, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, İbn Hibban, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Numan b. Beşir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Ashaptan bir grupla birlikte Resulullah'ın (s.a.v) minberinin yanında bulunuyordum. İçlerinden biri dedi ki: 'İslâm'dan sonra, Allah için hacılara su vermekten

ilgili olarak o kadar asılsız haber var ki,[1] ancak metninin sahihliğini gösteren kesin kanıtların, sağlam karinelerin bulunması durumunda bunlara itimat edilebilir. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz rivayetin metininin ayetin zahiriyle bağdaşmasıdır.

Dolayısıyla fıkhî meselelerle ilgisi bulunmayan rivayetleri inceleyen bir kimse, onların Kitab'a (Kur'ân'a) uygun olup olmadığını araştırmalıdır. Eğer fıkhî meseleler dışındaki bir rivayet özü itibariyle Kitab'a uygun ise, bu açıdan esas alınmalıdır. Bu arada rivayet zinciri de sahihse bu, onun kendisiyle süslendiği bir süs konumundadır. Şayet Kitab'ın özüyle bağdaşmıyorsa itibar edilmez, değerler pazarında alıcısı olmaz.

Rivayetlerle ilgili olarak, Kitap'la bağdaşıp bağdaşmadığını bir kenara bırakarak sadece onların rivayet zincirlerinin sağlam olup olmadığını araştırmak, -bir karine elde etme amacı güdülüyorsa başka- sonra rivayet zincirinin sahih olduğuna dayanarak rivayeti esas alan bir hüküm vermek, ardından rivayetin metninin içerdiği anlamı Kitab'a dayatmak, Kitab'ı rivayetin metnini esas alarak yorumlamak -ki müfessirlerin büyük çoğunluğunun yaklaşımı maalesef böyledir- mantıkla, sağlam bir kanıtla bağdaşır bir şey değildir.

Öte yandan el-Menar yazarı Numan hadisinin metin açısından diğerlerine tercih edilmesini izah ederken şunları söylüyor: "Rivayetin metni Kâbe'nin hizmeti ve bekçiliği gibi bedenle yapılan ve insana bir ölçüde haz da veren kolay ameller ile en ağır ruhsal, bedensel ve malî ibadetlerden olan iman, mal ile ve can ile cihat ve hicret gibi ameller arasındaki üstünlüğe veya eşitliğe işaret ediyor olması bakımından ayetlerin içeriğiyle örtüşmektedir. Ki ayet, onların bu iki tür amelleri eşit statüde görmelerini reddeder niteliktedir."

Bu değerlendirmeyle ilgili olarak **öncelikle** şunu söyleyebiliriz: Yazarın, Numan hadisiyle ilgili olarak, "ayetlerin içeriğiyle örtüşmektedir." dediği husus, kendisinin aktardığı diğer hadisler için de geçerlidir. Çünkü İbn Abbas'ın rivayetinin içeriği, Abbas'ın Bedir günü esir düşerken kendisini kınayan Müslümanlara kendisiyle Müslümanlar arasında eşitlikten veya onlardan daha üstün olduğundan söz ettiğini gösteriyor. Bu rivayette açık bir şekilde Müslüman olma, hicret etme

1- el-Menar yazarı da açıklamaları arasında bu gerçeği itiraf etmiş ve Ahmed b. Hanbel'in, "Bu tür rivayetlerin aslı yoktur." dediğini aktarmıştır.

daha üstün bir amel tanımıyorum.' Bir diğeri, 'Bilakis Mescidu'l-Haram'ı onarmak daha üstündür.' dedi. Diğer biri ise, 'Aksine, Allah yolunda cihat etmek, sizin bu söylediklerinizden daha üstündür.' dedi. Ömer bu konuşmaları duyunca, onları azarladı ve 'Resulullah'ın minberinin yanında, hem de cuma günü yüksek sesle konuşmayın. Namazı kıldıktan sonra, Resulullah'ın yanına gider, sizin ihtilâf ettiğiniz bu meseleyle ilgili olarak bir açıklama yapmasını isterim.' dedi. İşte *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...'* ayeti bu olay üzerine inmiştir."

Ben derim ki: el-Menar tefsirinin yazarı, söz konusu ayetin tefsiri bağlamında bu son dört rivayeti aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapıyor: "Bunlar arasında güvenilir olanı, Numan'ın hadisidir. Çünkü bu hadisin rivayet zinciri daha sağlamdır; metni de Kâbe'nin hizmeti ve bekçiliği gibi bedenle yapılan ve insana bir ölçüde haz da veren kolay ve iyi ameller ile en ağır ruhsal, bedensel ve malî ibadetlerden olan iman, mal ile ve can ile cihat ve hicret gibi ameller arasındaki üstünlüğe veya eşitliğe işaret ediyor olması bakımından ayetlerin içeriğiyle örtüşmektedir. Ki ayet, onların bu iki tür amelleri eşit statüde görmelerini reddeder niteliktedir."[1]

el-Menar yazarının Numan hadisini, rivayet zincirinin sağlamlığından dolayı diğer rivayetlere tercih etmesiyle ilgili olarak **öncelikle** şunu söyleyebiliriz: Kurazî rivayeti de içeriği itibariyle Hâkim'in el-Müstedrek adlı eserde rivayet ettiği ve sahih olduğunu belirttiği hadisle örtüşmektedir.

İkincisi: Tefsirle ilgili rivayetler ahad (tek kanallı) oldukları zaman, Usul biliminde açıklandığı gibi, ancak ayetlerin içerikleriyle örtüştükleri oranda kanıtsallık ifade edebilirler. Çünkü şer'î hücciyet (şer'î kanıtsallık), ancak kendisine terettüp eden şer'î sonuçlara bağlıdır; bu açıdan da sadece şer'î hükümlerle sınırlıdır. Bunların ötesindeki Kur'ân kıssalarıyla veya yasama nitelikli ifadeler içermeyen tefsirle ilgili rivayetlerin şer'î türden bir kanıtsallıkları söz konusu olmaz.

Aklî açıdan kanıtsallık (ukalaî hücciyet) ifade etmeleri de söz konusu değildir. Çünkü bu rivayetler üzerinde öyle oyunlar oynanmış, öyle uydurma rivayetler aktarılmıştır ki, özellikle tefsir ve kıssalarla

---

1- [el-Menar, c.10, s.216]

ve cihada çıkma ile hacılara su verme, Mescidu'l-Haram'ı onarma ve esirleri özgürlüğüne kavuşturma arasında bir mukayese yapılıyor. Ayrıca bunun dışında aynı içeriğe sahip başka rivayetler de vardır.

İbn Sirin rivayeti ise, İmam Ali'nin (a.s) Mekke'ye gelirken Abbas'ı hicret edip Hz. Peygamber'e (s.a.a) katılmaya davet etmesi üzerine aralarında tartışma çıktığını ifade ediyor. Rivayete göre, Abbas kendisini hicrete ve Peygamber'e (s.a.a) katılmaya davet eden Ali'ye (a.s) şu karşılığı vermiştir: "Ben Mescidu'l-Haram'ı onarıyorum ve Kâbe'nin bekçiliğini yapıyorum." Aynı anlamı içeren bir rivayeti İbn Mürdeveyh, eş-Şa'bî'den aktarmıştır ve bu rivayette şöyle deniyor: Abbas, Ali'ye dedi ki: "Ben Peygamber'in amcasıyım, sen ise onun amcasının oğlusun. Hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma görevi benimdir." Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?..."* [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.218]

Yine bu hadisi İbn Ebî Şeybe, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh Abdullah b. Ubeyde'den rivayet etmişlerdir. Burada deniyor ki: "Abbas Ali'ye şöyle dedi: 'Ben hicretten daha üstün bir iş yapmıyor muydum? Hacılara su vermiyor muydum? Mescidu'l-Haram'ı onarmıyor muydum?' Bunun üzerine ilgili ayet indi."

Her hâlükârda bu rivayette de hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma ile hicret ve ona bağlı olarak gelişen Peygamber'e (s.a.a) katılmak ve cihat etmek gibi dinin son derece önemli ve onur verici diğer eylemleri arasında bir karşılaştırma yapılıyor.

Kurazî'nin rivayetine ve Hâkim tarafından rivayet edilip de sahih olduğu belirtilen diğer rivayetlere dönecek olursak, örneğin Abdurrezzak, el-Hasan'dan şöyle rivayet eder: "Bu ayet Ali, Abbas, Osman ve Şeybe[1] hakkında inmiştir. Onlar bu meseleyle ilgili olarak aralarında konuşup tartışmışlardı." Daha önce yer verdiğimiz Numan hadisi de böyle bir içeriğe sahipti. Kısacası tartışmanın, hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma ile iman ve cihat arasında karşılaştırma yapmanın etrafında geliştiğini görüyoruz. Durum böyle iken, Numan b. Beşir'in rivayetini diğerlerine göre, Kitab'a daha uygun olma özelliğine sahip kılan hangi ayrıcalıktır?

1- Bazı nüshalarda "İbn Şeybe" geçer.

İkincisi: el-Menar yazarının diğer bir değerlendirmesi de şudur: "Burada hacılara su verme ve Kâbe'nin bakımını üstlenme gibi kolay ve insana bir ölçüde haz veren iyi amellerle, iman hicret ve cihat gibi ağır ve meşakkatli iyi ameller arasında bir karşılaştırma yapılıyor." Fakat bu değerlendirme ayetlerin içeriğiyle bağdaşmıyor. Çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerde, zahiren iman ruhundan yoksun oldukları için iyilik olarak değerlendirilmeyen kuru ameller ile Allah'a ve ahiret gününe iman esasına dayalı olarak hicret etmek ve cihada çıkmak gibi içine iman ruhu sızdırılmış canlı, diri ameller arasında bir karşılaştırma yapılıyor.

Dolayısıyla ayetlerde, kastedilen kişilerin iman üzere yapılmayan hacılara su verme ve onarma gibi iyi olmayan amelleri, imana dayalı olarak gerçekleştirilen cihat ve hicret gibi iyi amellerle bir tuttukları, hatta öncekileri bunlardan üstün tuttukları anlatılıyor. Bunların da, el-Menar yazarının sözünü ettiği kolay iyiliklerin ağır ve meşakkatli iyiliklerle karşılaştırılması meselesiyle ne ilgisi vardır?[1]

Ayetler -içerdikleri kayıtları göz ardı etmeksizin- buna açık ve belirgin bir şekilde işaret etmektedir. Dikkat edilirse, cihat bazında Allah'a ve ahiret gününe iman kaydı düşülmüştür. Buna karşılık hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma ifadeleri mutlak bırakılmış ve imanla kayıtlandırılmamıştır. Sonra yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar Allah katında eşit değillerdir."* Buna bir de şu ifadeyi ekliyor: *"(Çünkü) Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."* İyi ameller işleyen bir kimsenin Allah katında, ilâhî hidayet nimetinden yoksun zalimler topluluğundan olması asla düşünülemez.

Hatta ayette geçen zalimlerden maksadın, [su verenlerin ve mescidi imar edenlerin kendisi değil de,] müminler arasında hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma işleri ile cihadı eşit sayan veya su verme ve imar etme işini cihattan üstün tutan kimseler olduğunu farz etsek bile, bu durumda bir mümin imanına rağmen böyle bir hüküm verirse sadece hata yapan bir kimse olur. Ki kendisine doğru gös-

---

1- Yazar, Abbas'ın müşrikken yaptığı hacılara su verme ve Mescidu'l-Haram'ı onarma gibi işleri iyilik olarak değerlendiriyor. Nitekim rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Abbas da bu davranışlarını iyilik sayıyordu. Fakat ayetlerin inmesi, Abbas'a böyle düşünmekle yanıldığını anlatmıştı. Nitekim İbn Abbas rivayetinin son kısmından bunu anlamak mümkündür. Fakat Abbas'ın (r.a) yanılgısını anladığını ne yazık ki, el-Menar yazarı anlayamamıştır.

terildiği zaman derhal kabul eder, doğru yolu bulur. Yoksa Allah'ın hidayetinden yoksun bir zalim kimse olmaz. Okuyucuların bu inceliği iyice kavramaları gerekir.

Üçüncüsü: Daha önce söyledik ki: *"Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi..."* ve *"Onlar Allah katında eşit değillerdir..."* ifadeleri gösteriyor ki, ayetin içerdiği hükümlerde, bizzat işi yapan kişinin kendisi esas alınmıştır. [Hüküm vermede kişinin kendisinin özelliği ve etkinliği vardır, bu alanda kişinin kendisi bizzat önem arz etmektedir.]

Ayetler üzerinde düşünüp bunun yanında yukarıda yaptığımız değerlendirmeleri ve buradaki açıklamalarımızı yeniden gözden geçirdiğimiz zaman, açıkça ortaya çıkar ki, eleştirel bir gözle meseleye yaklaşan bir araştırmacı, konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetler içinde en zayıf olanının, ayetlerin içeriğinden en uzak olanının Numan b. Beşir tarafından rivayet edilen hadis olduğunu tespit eder. Çünkü rivayet, ayette esas alınan kayıtlarla bağdaşmıyor.

Zayıflık bakımından onu, İbn Sirin rivayeti ve onunla aynı içeriğe sahip diğer rivayetler izler. İbn Sirin rivayetine göre Abbas hicrete davet edilirken Müslümandı. Fakat hacılara su verme ve Kâbe'nin bakımını yapma gibi işleri üstlenmiş olmakla övünüyordu. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin içeriği böyle bir anlam çıkarsamaya elverişli değildir. Kaldı ki, İbn Sirin rivayetinde, Abbas'ın hem hacılara su dağıtmasından, hem de Kâbe'nin bakıcılığını yapmasından söz ediliyor. Oysa biliyoruz ki, Abbas'ın görevi sadece hacılara su vermekti.

Zayıflık bakımından bunu da İbn Abbas rivayeti izliyor. Çünkü bu rivayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla mukayese sadece ameller arasında yapılmıştır. Ayet, böyle bir çıkarsamaya da elverişli değildir.

Ayrıca bu rivayette, Abbas'ın hacılara su vermekten, Mescidu'l-Haram'ı onarmaktan ve esiri özgürlüğüne kavuşturmaktan söz ettiği belirtiliyor. Eğer böyle olsaydı, ayette de bundan söz edilirdi. İbn Cerir ve Ebu'ş-Şeyh'in Dahhak'tan aktardıkları rivayette de bu anlama gelecek sözler yer alıyor. Deniliyor ki: "Müslümanlar Abbas'a ve Bedir günü esir düşen arkadaşlarına sözlü saldırıda bulundular ve onları şirk üzere kalmalarından dolayı azarladılar. Bu sözlü saldırıları Abbas şu sözlerle savmak istedi: 'Allah'a yemin ederim ki, biz de Mescidu'l-Haram'ı onarıyorduk, esirleri özgürlüklerine kavuşturuyorduk, Kâbe'nin bekçiliğini yapıyorduk ve hacılara su veriyorduk.' Bunun üzerine

yüce Allah şu ayeti indirdi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?..."* Bu rivayette işaret edilen esirleri özgürlüklerine kavuşturmak ve Kâbe'nin bekçiliğini yapmak hususlarıyla ilgili olarak yapacağımız değerlendirme, bundan önceki rivayetle ilgili değerlendirmemizden farklı olmayacaktır.

O hâlde, konuyla ilgili rivayetlerin en sağlamı ve ayetlerin içeriğine en uygun olanı, Kurazî'nin aktardığı rivayet ile anlam itibariyle onun benzeri olan diğer rivayetlerdir. Buna Hâkim'in el-Müstedrek adlı eserinde aktardığı rivayeti, Abdurrezzak'ın el-Hasan'dan aktardığı rivayeti, Ebu Nuaym ve İbn Asakir'in Enes'ten -aşağıda bu rivayete değineceğiz- naklettiği rivayeti örnek gösterebiliriz. Ki daha önce bunları izah ettik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ebu Nuaym, Fedailu's-Sahabe adlı eserde ve İbn Asakir Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Abbas ve Kâbe'nin bakıcısı Şeybe oturmuş birbirlerine üstünlük taslayarak övünüyorlardı. Abbas diyordu ki: 'Ben senden daha şerefliyim, ben Resulullah'ın (s.a.v) amcası, babasının vasisiyim ve hacıların su dağıtıcısıyım.' Şeybe de ona şu karşılığı veriyordu: Ben senden daha şerefliyim. Ben Allah'ın evinin eminiyim, bekçisiyim. Sana da benim gibi güveniyor mu? Bu sırada Ali çıkageldi. Ali'ye sözlerini tekrarladılar. Bunun üzerine Ali onlara şu karşılığı verdi: 'Ben ikinizden de daha şerefliyim. Ben iman edenlerin ve hicret edenlerin ilkiyim.' Derken üçü birlikte Resulullah'ın (s.a.v) huzuruna geldiler ve aralarında geçenleri ona bildirdiler. Fakat Peygamber (s.a.v) onlara herhangi bir cevap vermedi. Bunun üzerine geri döndüler. Birkaç gün sonra Peygamberimize vahiy geldi. Peygamberimiz (s.a.v) üçünü çağırdı ve onlara, *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...'* ifadeleriyle başlayan on ayeti okudu."

Tefsiru'l-Kummî'de, müellifin babasından, onun Safvan'dan, onun İbn Muskan'dan, onun Ebu Basir'den, onun da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği geçer: "Bu ayet Ali, Abbas ve Şeybe hakkında inmiştir. Abbas diyordu ki: 'Ben daha üstünüm. Çünkü hacılara su verme yetkisi bendedir.' Şeybe de şöyle diyordu: 'Ben daha üstünüm. Çünkü Kâbe'nin bekçiliği benim elimdedir.' Ali (a.s) de şunları söylüyordu: 'Ben daha üstünüm. Çünkü ben sizden önce iman ettim,

sonra hicret ettim ve cihat ettim.' Derken kimin daha üstün olduğunu belirlemek için Resulullah'a (s.a.a) başvurmaya razı oldular. Bunun üzerine şu ayet indi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*"

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) benzeri ifadelerle rivayet etmiştir. Ancak bunda Şeybe yerine Osman b. Şeybe'nin adı geçiyor.

el-Kâfide, Ebu Ali el-Eşarî'den, onun Muhammed b. Abdulcabbardan, onun Safvan b. Yahya'dan, onun İbn Muskan'dan, onun da Ebu Basir'den İmam Muhammed Bâkır veya İmam Cafer Sadık'ın (üzerlerine selâm olsun), *"Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet Ali, Hamza, Cafer, Abbas ve Şeybe hakkında inmiştir. Bunlar (Abbas ve Şeybe) hacılara su vermek ve bekçilik yapmakla övünüyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?'* ayetini indirdi. İşte Ali, Hamza ve Cafer Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimselerdi. *Onlar Allah katında eşit değillerdir.*" [c.8, s.173, hadis: 245]

Ben derim ki: Bu hadisi, Ayyâşî de tefsirinde Ebu Basir kanalıyla bu iki İmam'dan (üzerlerine selâm olsun) birinden benzeri bir ifadeyle rivayet etmiştir. Fakat bu rivayet, doğruluğu tartışılmaz diğer nakillerle bağdaşmıyor. Çünkü Hamza, ilk hicret edenlerden ve Resulullah'a (s.a.a) gelip katılanlardandı. Sonra Hicret'in üçüncü yılında Uhud Savaşı'nda şehit düşmüştü. Cafer de Peygamberimizin (s.a.a) hicretinden önce Habeşistan'a hicret etmiş, Hayber fethinin gerçekleştiği günlerde Medine'ye dönmüştü, Hamza da bu olaydan bir süre önce şehit olmuştu. Eğer bu beş kişinin bir araya toplanıp karşılıklı övündükleri doğru ise, bu demektir ki olay Peygamberimizin (s.a.a) hicretinden önce gerçekleşmiştir. Bu durumda rivayette yer alan "İşte Ali, Hamza ve Cafer Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihat eden kimselerdi." şeklindeki ifadenin ne anlamı olabilir?

Eğer ayetin onlar hakkında indiği şeklindeki değerlendirmeden maksat, ayetin onlara uyarlanması ise, Abbas da onlar gibiydi. Çünkü

o, Bedir günü esir düştüğü zaman iman etmiş, daha sonra Peygamberimizin (s.a.a) diğer bazı savaşlarına da katılmıştı.

el-Burhan adlı tefsirde, Abdî'nin "el-Cem Beyn'es-Sihah'is-Sitte" adlı eserinin ikinci cildinden naklen Sahih-i Nesaî'de müellifin kendi rivayet zincirine dayanarak şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Talha b. Şeybe b. Abduddar, Abbas b. Abdulmuttalib ve Ali b. Ebu Talib karşılıklı olarak kendilerini övdüler. Talha dedi ki: 'Kâbe'nin anahtarları benim elimdedir. İstesem Kâbe'de geceleyebilirim.' Abbas dedi ki: 'Ben hacılara su dağıtırım; bu, benim yetkim dâhilindedir. Ben de istesem Kâbe'de geceleyebilirim.' Ali de dedi ki: 'Ne söylüyorsunuz siz? Ben insanlardan altı ay önce kıbleye dönerek namaz kıldım. Ben cihat eriyim.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Siz, hacılara su vermeyi ve Mescidu'l-Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihat eden kimse(nin işi) gibi mi tuttunuz?...*"

Ben derim ki: Rivayeti ayetle karşılaştırdığımız zaman, insanlardan altı ay önce kıbleye dönüp namaz kılmaktan maksat, onlardan önce Allah'a iman etmiş olmak, şeklinde belirginleşiyor. Aksi takdirde, bunun da ayette zikredilmesi gerekirdi. Bu rivayette üçüncü kişinin adı Talha olarak geçiyor. Nitekim bazı rivayetlerde onun Şeybe, diğer bazısında da Osman b. Şeybe olduğu geçmiştir.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'un Ebu Hamza'dan, onun da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi kendinize veli edinmeyin..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği geçer: "Bu ayette geçen imandan maksat, Ali b. Ebî Talib'in velâyetidir."

Ben derim ki: Bu yorum Kur'ân'ın batinî anlamına dayanıyor. İman kavramının anlamının kemal dereceleri esas alınarak analiz edilmesinden kaynaklanan bir çıkarsamadır.

Tefsiru'l-Kummî'de deniyor ki: "Emirü'l-Müminin (a.s), bundan sonra müşrikler Mescidu'l-Haram'a giremeyecek, şeklinde bir duyuru yapınca, Kureyş kabilesinin mensupları büyük bir korkuya kapıldılar. Dediler ki: 'Gitti ticaretimiz, mahvoldu çocuklarımız, yıkıldı evlerimiz!' Bunun üzerine yüce Allah bu konuda şu ayeti indirdi: -Ey Muhammed!- *De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz (akrabanız), kazanıp topladığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evler size Allah'tan,*

Resulü'nden ve O'nun yolunda cihat etmekten daha sevimli ise, artık Allah emrini (Allah'tan başkasını sevmeyen, din uğruna Allah yolunda cihat eden kimseleri) getirinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

Ben derim ki: Buna göre, *"Allah emrini getirinceye kadar..."* ifadesindeki "Allah'ın emri" kelimesinin diğer bir açıdan, uğradıkları ziyanın kapatılması ve üzerlerine rızk kapılarının açılmasıyla telafi edilmesi şeklinde yorumlanması daha uygundu. Nitekim benzeri bir durum, ilerde ele alacağımız ayetler kapsamında yer alan şu ifade için de geçerlidir: *"Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllarından sonra Mescidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (bu yüzden) fakirlikten korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse yakında sizi kendi lütfundan zengin kılar. Kuşkusuz Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* (Tevbe, 28)

Daha doğrusu böyle bir yaklaşım esas alındığında, her iki ayet de aynı konuyla ilgili olarak algılanmış olur. *"Ey iman edenler!"* gibi şefkatli bir dilin ve onurlandırıcı bir hitabın kullanıldığı bir ifadeden sonra, özellikle ayetin sonunda yer alan, *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* şeklindeki sert ifadeyi göz önünde bulundurduğumuzda, *"Eğer babalarınız, oğullarınız..."* ifadesinin bizzat teker teker onlara yönelik olması uzak bir ihtimaldir.

Kaldı ki ayette babalara, kardeşlere, aşirete ve toplanan mallara yönelik sevgiden söz edilirken, rivayette bunların hiçbirinden söz edilmiyor, Kureyş'in de bunları zayi etmeye yönelik endişlesi gündeme getirilmiyor. O hâlde, niçin ayette bunlardan söz edildi, niçin bunlara yönelik sevgiyi Allah ve Peygamber'e (s.a.a) tercih etmeleri durumunda başlarına olumsuz şeylerin geleceğini ima eden bir tehdide gerek duyuldu? Ayrıca ayette, Allah yolunda cihattan söz edilmiş olmasının anlamı nedir? Okuyucular özellikle bunlar üzerinde iyice düşünmelidirler, bu inceliklere dikkat etmelidirler.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Ahmed ve Buharî'nin, Abdullah b. Hişam'dan şöyle rivayet ettikleri nakledilmiştir: "Biz Resulullah'ın (s.a.v) yanındaydık. Peygamberimiz, Ömer b. Hattab'ın elinden tutmuştu. Ömer dedi ki: 'Allah'a yemin ederim ki, ya Resulallah, seni, kendimden başka dünyadaki her şeyden daha çok seviyorum.' Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: Biriniz beni kendisinden de çok sevmedikçe, iman etmiş olmaz."

AYETLERİN MEALİ

25- Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti (her taraftan kuşatılmıştınız), sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız.

26- Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin görmediğiniz ordular indirdi de küfre sapanlara azap etti. İşte bu, kâfirlerin cezasıdır.

27- Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

28- Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllarından sonra Mescidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (bu yüzden) fakirlikten korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse

yakında sizi kendi lütfundan zengin kılar. Kuşkusuz Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde Hüneyn Savaşı'na değiniliyor, o savaşta yüce Allah'ın müminlere yardım ihsanında bulunmuş olması hatırlatılıyor. Allah'ın kendilerine yardım ettiği diğer birçok savaşta olduğu gibi. Zayıf olmalarına ve sayıca düşmanlarına göre azınlık durumunda olmalarına rağmen şaşılacak bir şekilde Allah onlara yardım etmiştir. Çünkü Allah bu savaşlarda en akıl almaz, en müthiş mucizelerini sergilemiş, Peygamber'ini (s.a.a) desteklemiş, göremedikleri ordularını indirmiş, Peygamber'inin ve müminlerin yüreğine sekineti (güven duygusu ve iç huzuru) bahşetmiş ve kâfirleri müminlerin eliyle azaba uğratmıştır.

Bu ayetler grubu kapsamında, Hicret'in dokuzuncu yılından sonra müşriklerin Mescidu'l-Haram'a girmelerini yasaklayan hükmü içeren ayet de yer almaktadır.

Bu yıl, İmam Ali'nin (a.s) müşriklerle her türlü sosyal münasebetin kesildiğini ilân ettiği, Kâbe'nin bundan böyle çıplak olarak tavaf edilmeyeceğini, müşriklerin Mescidu'l-Haram'a girmelerinin yasaklandığını duyurduğu yıldır.

25) Andolsun ki Allah, birçok yerde ve Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı ve tüm genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti (her taraftan kuşatılmıştınız), sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız.

"el-Mevatin" kelimesi, "el-mevtin"in çoğuludur ve insanın ikamet ettiği, yurt edindiği yer anlamına gelir. Hüneyn, Mekke ile Taif arasında bulunan bir vadinin adıdır. Bu vadide Hüneyn Savaşı meydana gelmiştir. Burada Peygamberimiz (s.a.a) Hevazin ve Sakıf kabilelerine karşı savaşmıştır. Müslümanlar açısından çok zor bir gündü. Nitekim savaşın başında bozguna uğrayıp dağılmışlardı. Sonra Allah onları yardımıyla desteklemişti de, düşmanı yenilgiye uğratmışlardı.

Ayetin orijinalindeki "a'cebetkum" kelimesinin kökü olan "el-i'cab"; sevindirmek, övündürmek demektir. Nitekim "el-ücbu"; insanın çok az karşılaştığı bir şeyle sevinmesi anlamına gelir. "Rahubet" ke-

limesinin kökü olan "er-rahbu"; bir yerin geniş olması demektir. Bunun karşıtı da "ed-dayk"tır. [Yerin dar olması yani.]

"Andolsun ki Allah, birçok yerde... size yardım etmişti." ifadesinde yüce Allah'ın birçok yerde, farklı mekânlarda müminlere yardım etmesinden söz ediliyor. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu yerlerden maksat savaş alanlarıdır. Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber savaşları gibi. Yine ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu ifade, *"ve Hüneyn günü size yardım etmişti. Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş"* cümlesine ilişkin bir ön hazırlık, ön açıklama mahiyetindedir. Çünkü bu ayetin devamında gelen üç ayetin hedefi, Hüneyn Savaşı'nda olup bitenleri, Allah'ın müminlere yönelik akıllara durgunluk veren yardımını, bu savaşta onlara özel desteğini sunmasını anlatmaktır.

Bazı tefsir bilginleri,[1] bu ve bundan sonraki üç ayetin, yüce Allah'ın bir önceki ayette Peygamberimize (s.a.a) söylemesini emrettiği *"De ki: Eğer babalarınız..."* şeklindeki sözlerinin devamı mahiyetinde olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu arada, *"Andolsun ki Allah, birçok yerde... size yardım etmişti."* ifadesinin içerdiği ["vav" ve benzeri gibi atıf edatına yer verilmeksizin "leqad" kelimesi kullanılarak] fasıl edatına yer verilmesini yorumlamada büyük zorluk çekmişlerdir. [Vardıkları sonuçlarda zorlamanın izleri çok açık görülmektedir.]

Oysa lafız açısından böyle bir sonuca varmak için somut bir kanıt yoktur. Bilakis somut kanıt, bunun aksini göstermektedir. Çünkü Hüneyn kıssası ve bu kıssanın kapsamında işaret edilen Allah'ın müminlere yönelik yardımı, üzerlerine sekinet/özgüven duygusunu indirmesi, görünmez ordularını göndermesi, kâfirleri azaba çarptırması ve dilediğinin tövbesini kabul etmesi gibi meseleler özü itibariyle bağımsız olgulardır, kendileri açısından önemlidirler. Hatta hedef bakımından, *"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız..."* ifadesinden daha önemlidirler, en azından hedefin önemi bakımından onun gibidirler, ondan geri kalmazlar. Dolayısıyla bu ayeti söz konusu ayete tâbi kılmanın, anlam itibariyle ona atfetmenin ve bunun onun devamı olduğunu söylemenin bir anlamı yoktur.

Eğer bu meselelerin, ilgili kimselere hitaben ifade edilmeleri bir zorunluluk ise, o zaman şöyle söylenmesi gerekirdi: "Ve onlara de ki:

1- [el-Menar, c.10, s.243]

Andolsun Allah'a ki Allah, birçok yerde ve Hüneyn günü size yardım etmişti..." Nitekim benzeri konularda Kur'ân'ın geleneksel ifade tarzı böyledir. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor... De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı mı inkâr ediyorsunuz?"* (Fussilet, 6-9) Buna ilişkin daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Kaldı ki, ayetlerin akışı ve içermek durumunda olduğu iltifatlar (hitap değişiklikleri) ve benzeri sanatsal unsurlar, bu ayetler "gul=de" kelimesinin mefulü olsalar bile, bunların önceki ayette geçen "gul" kelimesinin mefulü olmasıyla örtüşmemektedir.

"Andolsun ki Allah, size... yardım etmişti." ifadesinde ve ondan sonraki *"Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti."* ifadesinde hitap Müslümanlara yöneliktir. Müslümanlar ise, tek bir İslâm toplumunu oluşturmaktadırlar. Böyle bir birlikleriyle hep birlikte Bedir, Uhud, Hendek, Hayber ve Hüneyn gibi savaşlara bütün olarak katılmışlardır. İçlerinde münafıklar, zayıf imanlılar ve farklı dereceleriyle gerçek müminler vardır. Fakat hitap tümüne yöneliktir. Çünkü bütün, *"Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti..."* şeklindeki bir söze muhatap olmayı gerektirecek unsurları barındırıyordu.

"ve Hüneyn günü" Yani, sizinle düşmanlarınız arasında Hüneyn vadisinde savaşın meydana geldiği gün. "Gün" sözcüğünün, üzerinde büyük olayların yaşandığı yerlere izafe edilerek kullanılması, yaygın bir uygulamadır. "Bedir günü, Uhud günü ve Hendek günü" gibi. Aynı şekilde "gün" sözcüğünün, söz konusu büyük olayları yaşayan topluluklara izafe edildiğinin örnekleri de çoktur. Ahzâb günü, Temim günü gibi. Nitekim "gün" sözcüğü, bazen olayın kendisine de izafe ediliyor. Mekke fethi günü gibi.

"Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti." Yani kendinizde gözlemlediğiniz sayısal çokluk sizi sevindirmiş, övünmenize sebep olmuştu. Böylece Allah'a güvenme duygusunu kesmiş, O'nun desteğine, gücüne yönelik güveninizi koparıp atmıştınız, çokluğunuza güvenmiştiniz. Şu umutla ki çokluğunuz, düşmanın savaş taktiklerini geri püskürtecek ve onları hezimete uğratacaktır. Oysa sayısal çokluğunuz yalnızca bir zahirî sebeptir. Sebeplere nedensellik özelliğini kavuşturan Allah'ın dileği olmadıkça, bunların bir etkinliğinin olması söz konusu değildir.

İşte bu anlam göz önünde bulundurularak, *"çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmişti."* ifadesiyle birlikte, *"fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı"* değerlendirmesine de yer verilmiştir. Yani siz, sayısal çokluğu Allah'tan bağımsız bir sebep olarak algılamış, bu da sizin Allah'a güvenip dayanmanızı unutmanıza yol açmıştı ve siz sadece bu maddî sebebe dayanarak harekete geçmiştiniz. Fakat çok geçmeden bu mevhum sebebin gerçek yüzünü, yani bunun size sağlayacak hiçbir yararının olmadığını anlamıştınız. Zaten bunun size ne bir yardımı, ne de başka bir katkısı oldu.

"ve tüm genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti (her taraftan kuşatılmıştınız)" Yani onca genişliğiyle birlikte yeryüzü size dar gelmişti. [Demek istiyor ki, "bi-ma" kelimesindeki "ba" edatı, "mea= birlikte" anlamındadır.] Bu, düşmanın onları bir güvenli yere sığınıp kalmak veya bir mağaraya girip düşmandan korunmak için en küçük bir kaçış yolu bırakmadan çepeçevre kuşatmasından kinayedir. Yani öyle bir duruma geldiniz ki, arkanıza bakmadan, hiçbir şeye aldırış etmeden kaçtınız.

Bu ifade, Ahzâb Savaşı'yla ilgili şu ayete yakın bir anlam içermektedir: *"Onlar hem yukarınızdan, hem aşağı tarafınızdan üzerinize yürüdükleri zaman; gözler yıldığı, yürekler gırtlağa geldiği ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman."* (Ahzâb, 10)

Bazı müfessirlerin, "Yeryüzü size öyle dar gelmişti ki, kaçacağınız bir yer bulamamıştınız."[1] şeklindeki yorumları doğru değildir.

"sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız." Yani düşmanı arkanızda bırakacak şekilde kaçmıştınız. Bu ifade, bozguna uğramaktan kinayedir. Bu da [büyük günahlardan biri olan] düşmanla karşılaşmaktan korkup kaçmaktan ibarettir. Onları bu duruma düşüren de, çokluklarına güvenip Allah ile bağlarını koparmalarıydı.

Bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey inananlar! İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın. Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner kaçarsa, Allah'tan bir gazaba uğrar, onun sığınağı cehennemdir ve (orası) ne kötü varılacak bir yerdir!"* (Enfâl, 15-16) [Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur:] *"Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacakla-*

1- [Tefsir-i Lahicî, c.2, s.244; Mecmautu'n Mine't-Tefasir, c.2, s.102]

rına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz, mesuliyeti gerektirir." (Ahzâb, 15)

Müslümanları sayılan bütün bunlara, yani yeryüzünün onca genişliğine rağmen onlara dar gelmesine, büyük bir günah olmasına karşın düşmanla karşılaşma anında arkalarını dönüp kaçmalarına ve Rablerinin sert azarını gerektiren böyle bir tavır içine girmelerine iten etken ise, kendilerine hiçbir yarar sağlamayan şu seraptan farksız maddî sebeplere güvenip dayanmalarıydı.

Bunlara rağmen yüce Allah rahmetinin genişliği, minnet ve ihsanının büyüklüğüyle onlara yardımını göndererek lütufta bulunmuş, üzerlerine sekinet/özgüven duygusunu indirmiş, görmedikleri orduları göndermiş ve kâfirleri azaba çarptırmıştır. Bu arada bağışlanacaklarına ilişkin genel bir vaatte de bulunmuştur. Bu vaat, içlerindeki korku duygusunun tamamen yok olmasını gerektirecek şekilde varlığı sürekli ve kesin türden bir vaat olmadığı gibi, içlerindeki ümit duygusunun yok olmasını gerektirecek şekilde yokluğu da sürekli ve kesin olan vaatlerden değildir. Bilakis dengeyi ve korku ile ümit arası orta çizgiyi koruyan ve onları güzel bir eğitimden geçirerek gerçek mutluluğa hazırlayan türden bir vaattir.

Bazı müfessirler,[1] bu ayeti tefsir ederken, birbirini tutmaz rivayetleri bağdaştırma çabasından hareketle anlaşılmaz garip bir tutum sergilemişler ve ısrarla bir sonuca varmak istemişlerdir. Özet olarak şunu söylemişlerdir: "Müslümanlar, korkaklıktan dolayı kaçmadılar. Tersine, Sakıf ve Hevazin kabilelerinden oluşan birliklerin yekvücut olmuş gibi şiddetli bir saldırıda bulunmaları karşısında mevzilendikleri yerlerden çıkmak zorunda kaldılar. Öyle ki, bu şiddetli saldırı, kendileri açısından beklenmedik bir durumdu, sürpriz olmuştu. Neticede dehşete kapılarak bu şiddetli saldırı karşısında büyük bir sarsıntı geçirmiş, hep birlikte mevzilerinden dışarı fırlamışlardı. Bu da sürpriz bir tehlike ile karşılaşan her insanın ortaya koyabileceği doğal bir tepkidir. Şöyle ki, ansızın bastıran bir musibet karşısında başka türlü davranmaz; bu gibi durumlarda nefsi sarsılır ve bulunduğu yeri terk etme gereği duyar."

"Özgüven duygusunun (sekinetin) hem Resulullah'a (s.a.v), hem de diğer Müslümanlara indirilmiş olması da bunu gösteriyor. Demek

1- [el-Menar, c.10, s.262]

ki, sarsıntı hem Peygamberimizi (s.a.v), hem de diğer müminleri kuşatmıştı. Fakat Peygamberimizin (s.a.v) geçirdiği sarsıntı yaşananlardan dolayı duyduğu üzüntü ve sıkıntıdan kaynaklanıyordu. Müslümanlar ise, düşman birliklerinin amansız saldırıları karşısında beklenmedik bir panik hâlini yaşıyorlardı."

"Bunun bir kanıtı da, Müslümanların Peygamberimizin (s.a.v) ve Abbas b. Abdulmuttalib'in sesini duyar duymaz mevzilerine geri dönmeleri ve Allah katından üzerlerine inen sekinet/özgüven duygusu sayesinde kâfirleri hezimete uğratmalarıdır."

Yukarıdaki yorumu yapan müfessir bu bağlamda sahabelerin nitelikleriyle ilgili ayetleri hatırlatıyor. Rıdvan Biati ayeti [Fetih, 18] ve *"Muhammed Allah'ın Resulü'dür. Onunla beraber olanlar kâfirlere karşı şiddetlidirler."* [Fetih, 29] *"Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır."* [Tevbe, 111] gibi. Bunun yanında rivayetler kanalıyla Hz. Peygamber'in (s.a.a) ashabını öven hadisleri de örnek göstermiştir.

Bu müfessirin yanılgısı şuradan kaynaklanıyor: Her şeyden önce, Kur'ân ayetlerinin işaret ettiği anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan tefsir çalışmaları ile, bir kelamcının herhangi bir mezhebin görüşünü kanıtlama girişiminden ibaret olan kelam çalışmalarını birbirine karıştırıyor. Kelamcının amacı, imkânları ölçüsünde, akla, Kitab'a, Sünnet'e, icmaa veya bunların karışımına dayanan bir yöntemle kendi mezhebinin görüşünü kanıtlamaktır. Bir tefsir çalışması açısından ise bunların hiçbiri doğru değildir; tefsir ilmi böyle bir şeye asla müsaade etmez. Çünkü Allah'ın her şeyin açıklaması olarak indirdiği bir kitaba herhangi bir ilmî görüş dayatılamaz.

"Müslümanlar korktukları için kaçmadılar, Peygamber'i (s.a.v) bu yüzden yalnız başına bırakmadılar. Bilakis şiddetli bir saldırı karşısında paniğe kapılıp safları birbirine karıştı, bu yüzden sarsıntı geçirerek kaçtılar; fakat bir daha geri dönüp savaştılar." şeklindeki değerlendirmelerini, ayetin şu açık ifadesiyle bağdaştırmak mümkün değildir: *"sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız."* Kaldı ki, onların sergiledikleri bu eylem, düşmanla karşılaşmalarda geri dönüp kaçmanın haram olduğunu ifade eden şu ayetin kapsamına girmektedir: *"Onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın. Kim o gün savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında arkasını döner kaçarsa, Allah'tan bir gazaba uğrar."* [Enfâl, 15-16]

Dikkat edilirse, yüce Allah burada, düşmana arka dönüp kaçmayı yasaklarken onu korkudan veya yalnız bırakma amacından kaynaklanmak gibi bir durumla kayıtlandırmamıştır. Öte yandan, ani bir karışıklık sonucu meydana gelen panikten dolayı kaçmayı da haramlığın kapsamının dışında tutmamıştır. Savaştan kaçmanın haram olduğuna ilişkin hükme istisna getirirken de sadece şu iki hususa değinmiştir: *"savaşmak için bir tarafa çekilmek ya da başka bir birliğe katılmak dışında..."* Gerçi burada istisna edilen her iki husus da gerçekte savaştan kaçmak anlamına gelmez.

Öte yandan yüce Allah Müslümanların verdikleri söze değinirken de herhangi bir istisnaya yer vermemektedir: *"Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz, mesuliyeti gerektirir."* (Ahzâb, 15)

Bu arada yukarıda işaret etiğimiz değerlendirmeyi yapan müfessir, değerlendirmelerinin doğruluğuna şahit olarak, söz konusu dehşetin ve paniğe kapılmanın, hem Müslümanlar için, hem de Peygamberimiz (s.a.a) için geçerli olduğunu ileri sürdükten sonra kanıt olarak bir sonraki ayette geçen şu ifadeyi gösteriyor: *"Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi."* [Diyor ki:] "Buna göre, üzerlerine sekinetin indirilmiş olması, 'sümme=sonra' edatından da anlaşılacağı gibi, paniğe kapılıp mevzilerini terk etmelerinden sonra gerçekleşmiştir. Bu da gösteriyor ki, Müslümanların yaşadıkları panik hâlini Peygamberimiz (s.a.v) de yaşamıştır. Bununla beraber Peygamberimizin (s.a.v) bu durumu, duyduğu üzüntü ve sıkıntıdan kaynaklanmıştır. Yoksa onun sebatı ve cesareti hakkında sarsılma tasavvur edilemez. "

Şimdi adı geçen müfessirin Peygamberimizle (s.a.a) ilgili olarak öngördüğü üzüntü ve sıkıntı üzerinde duralım. Acaba Peygamberimiz Müslümanların bozguna uğramalarından, Allah tarafından bir sınava tâbi tutulmalarının ardından kendilerini beğenmelerinin sonucu cezaya çarptırılmalarından dolayı mı üzülmüştü? Yani Peygamberimizin (s.a.a) üzüntüsü Allah katında hoşnutlukla karşılanmayan bir üzüntü müydü? Bilindiği gibi Allah, Peygamber'ini (s.a.a) bu tür niteliklerden tenzih etmiştir; kendisine indirdiği kitapla onu eğitmiş, Peygamber (s.a.a) de ilmini O'ndan almıştır. Meselâ ona indirilen kitapta şöyle ifadeler yer almaktadır: *"Bu konuda senin elinde bir şey yok."* (Âl-i İmrân, 128) *"Sana Kur'ân'ı okutacağız; artık hiç unutmayacaksın."* (A'la, 6)

Bunun yanında Hüneyn Savaşı'yla ilgili rivayetlerin hiçbirinde, Peygamberimizin (s.a.a) o gün mevzisini terk ettiği veya Müslümanların yaşadıkları sarsıntıya ve hezimete benzer bir panik hâlini yaşadığı şeklinde herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Eğer adı geçen müfessirin işaret ettiği gibi Peygamberimizin üzüntüsü Müslümanların Allah'tan başkasına güvenmelerinden, zahirî sebeplere dayanmalarından, Allah'a sarılma hususunda gaflet içine girmelerinden dolayı düşmanla karşılaşılan bir günde arkalarını dönüp kaçmalarından ve onun müminlere karşı beslediği şefkat ve merhamet duygusundan kaynaklanıyorduysa, bu, yüce Allah'ın sevdiği bir haslettir ve Peygamber'ini (s.a.a) bundan dolayı övmüştür: *"müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 128)

Ne var ki, bu tür bir üzüntü, sekinetin (özgüven duygusunun) indirilmesiyle giderilemez. Hatta bundan dolayı söz konusu duygunun (sekinetin) indiği tasavvur edilse bile, bunun hezimetten sonra inmesi, dolayısıyla Peygamberimizin (s.a.a) bundan önce söz konusu duygudan yoksun olması düşünülemez. Bilakis Peygamberimiz (s.a.a) peygamber olarak görevlendirildiği günden vefat ettiği güne kadar Rabbinin katından gelen bir kanıt, bir beyine üzerineydi. Bu anlamda öz güven duygusu (sekinet) kesintisiz olarak onun üzerine indiriliyordu.

Sonra, müminlerin üzerine indirilen sekinet duygusunun mahiyeti nedir? Adı geçen müfessir bunu nasıl bir şey sanıyor? Acaba bundan maksat, dinginlikten ve güvenlik duygusundan kaynaklanan ruhsal bir dirim midir? Nitekim söz konusu müfessir bu şekilde anlamış ve el-Misbah adlı eserin yazarının şu sözlerini buna kanıt olarak göstermiştir: "Sekinet; ağırbaşlılık, heybet ve vakar demektir." Bu durumda, kâfirlerin savaş meydanında sebat etmeleri ve mevzilerinde sarsılmadan savaşmaları da üzerlerine inen bir sekinet olarak yorumlanabilir mi? Eğer ayette geçen sekinetten maksat buysa, bu sekinet, savaşın başında Müslümanların düşmanları olan Hevazin ve Sakıf kâfirleriyle de beraberdi. Sonra onları terk etti ve Müslüman askerlerinin tümünün üzerine indi. Bunlar arasında da, Peygamberimizle (s.a.a) beraber direnip kaçmayan gerçek müminler, direnemeyip çözümü kaçmakta bulan müminler, aynı şekilde münafıklar, zayıf imanlılar ve hasta kalpliler gibi kimseler vardı. Nihayet onların tümü de bir kez daha Peygamber'in (s.a.a) yanına dönmüş ve onunla birlikte sebat ederek düşmanı hezimete uğratmışlardı. Buna göre, savaştaki tarafların tümü de sekinet

duygusunu tatmışlardır. O hâlde, yüce Allah niçin *"Sonra Allah, sekinetini Resulü ile müminler üzerine indirdi."* buyurarak bu duyguyu salt Resulü ile müminlere özgü kılıyor?

Eğer sekinet dediğimiz şey bu ise, bu da oldukça yaygındır ve mümin-kâfir herkesin sıkça tattığı bir duygudur. Öyleyse Allah'ın bunu herkese değil de, özel bir bağışmış gibi sadece müminlere ihsanda bulunmasının, bununla sırf onlara minnette bulunmasının anlamı nedir? Öyle ki bunu Kur'ân'da sayısı onu geçmeyen birkaç yerde zikretmiştir!

Bundan da anlaşılıyor ki, ayette geçen sekinet, dinginlikten ve sebattan farklı bir anlam ifade etmektedir. Bunu derken, söz konusu kelimenin sözlükte ve gelenekte dinginlik ve güvenlik duygusundan meydana gelen ruhsal durumun ötesinde bir anlama sahip olduğunu söylemek istemiyoruz. Şunu demek istiyoruz: Yüce Allah'ın kitabında kullandığı "sekinet" kavramının başka bir nesnel karşılığı vardır ve bu nesnel karşılık her cesaretli, yiğit, sakin ve duygularını kontrol etme gücüne sahip insanda gözlemlediğimiz durumdan farklıdır. O, kendine özgü nitelikleri ve yansımaları bulunan özel bir ruhsal dinginlik ve özgüven duygusudur.

Nasıl olmasın ki?! Yüce Allah, Peygamberi'ne (s.a.a) ve müminlere yönelik iyiliğinin bir ifadesi olarak ondan her söz ettiğinde, onu özellikle kendi katından indirdiğini belirtiyor? O hâlde bu, ilâhî bir hâldir. Kul bu niteliğe kavuştuğu zaman Rabbinin yüce makamını asla unutmaz. Bu da, kendini beğenmiş, cesaretine güvenen sert ve yiğit insanlarda gözlemlediğimiz özellikten farklı bir şeydir.

Nitekim yüce Allah Kur'ân'ın değişik yerlerinde bundan (sekinetten) söz ederken, her türlü vakar, ruhsal dinginlik ve güvenlik duygusunu içermeyen kimi niteliklerin altını çiziyor. Meselâ Resulü (s.a.a) hakkında şöyle buyurmuştur: *"Hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.' diyordu. Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi."* (Tevbe, 40) Bir başka ayette de müminler hakkında şöyle buyruluyor: *"Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara sekinet vermiştir."* (Fetih, 18) Bu ayette, yüce Allah'ın, onların kalplerinden geçenleri bilmesi üzerine sekineti üzerlerine indirdiğinden bahsediliyor. Bu demektir ki, sekinetin inmesi için daha önce

mevcut bulunan temiz bir kalbî duruma ihtiyaç vardır. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla bundan da doğruluk, kalp temizliği ve art niyetlilikten arınmışlık kastediliyor.

Başka bir ayette de şöyle buyrulmuştur: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* (Fetih, 4) Bu ayette, yüce Allah'ın bir insana sekinet duygusunu indirmesinin bir etkisinin de, var olan imana iman katması olduğu belirtiliyor. Yine şöyle buyurmuştur: *"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah, Elçi'sine ve müminlere sekinetini indirdi, onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil kimselerdi."* (Fetih, 26)

Görüldüğü gibi, ayette Allah katından sekinet duygusunun inmesinden önce kalbî bir hazırlığın, ehil oluşun ve hak edişin bulunması gerektiği belirtiliyor. Nitekim bundan önceki bir ayette geçen şu ifadede de bu gerçeğe değinilmiştir: *"Kalplerinde olanı bilmiş ve onlara sekiniteni indirmiştir."* (Fetih, 18) Yine örnek olarak sunduğumuz yukarıdaki ayette, bu duygunun inmesinin bir yansımasının da takva sözünü tutmak olduğu, insanın Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) karşı çıkmak, haramları çiğnemek ve günahları işlemek gibi suçlardan arınmış olması gerektiği belirtiliyor.

Dolayısıyla bu, söz konusu ayette geçen *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye"* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Buna göre, sekinet duygusunun inmesiyle imanın bir kat daha artması; insanın hak çağrıya ilişkin gerçek bir imana sahip olması, günah işlemekten ve haramları çiğnemekten yana Allah'ın koruması altında bulunması demektir.

Bu son derece çarpıcı kanıt öncelikle şu hususları bize kanıtlıyor: Tefsirini sunduğumuz *"Sonra Allah, sekinetini Resulü ile müminler üzerine indirdi."* ifadesinde işaret edilen müminler; münafıklardan, kalplerinde hastalık bulunanlardan ve zayıf imanlılardan ayrı kimselerdir. O hâlde ayette kastedilebilecek kimseler olarak geriye sadece Peygamberimizle (s.a.a) birlikte sebat edenler kalıyor. Onlar da sayılarına ilişkin aktarılan muhtelif rivayetlere bakılırsa üç, dört, dokuz, on, seksen veya yüzün altında onlarca kişiydiler. Bir de Peygamber'in (s.a.a) yanından ayrılıp kaçan, sonra tekrar geri dönüp savaşan kimseler vardı. Ki Peygamberimizin (s.a.a) ashabının büyük kısmı ve bazı has dostları bunlar arasında yer alıyordu.

Acaba üzerlerine sekinet duygusu inen müminlerden maksat, Peygamberimizle (s.a.a) birlikte sebat eden, önce kaçıp sonra geri dönen veya Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnip zafer kazanılıncaya kadar savaşan bütün müminler olabilir mi?

Sekinet duygusuyla ilgili ayetlerden anladığımız kadarıyla, bu duygunun inişi, daha önce sahip olunan bir kalp temizliğiyle ve nefsin arınmışlığıyla doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla bir kalp temiz olduğunda ve bir nefis arı olduğunda, yüce Allah oraya sekinet duygusunu indirir ve onu sağlamlaştırır. Oysa sözü edilen kimseler düşmanla karşılaşma anında kaçmak olarak nitelendireceğimiz büyük bir günahı işlemişlerdi. Yani kalpleri günahkârdı. Böyle bir kimseye de sekinet duygusunun inmesi söz konusu olmaz. Eğer onlar, üzerlerine sekinet duygusu inen kimselerden iseler, yüce Allah'ın kalplerinin durumunu bilip üzerlerine sekinet duygusunu indirmesi için onların yaptıklarından pişmanlık duymuş, gerçekten tövbe ederek doğru ve samimi bir kalp ile Allah'a yönelmiş olmaları gerekir. Bu durumda onlar başta günah işleyen, sonra tövbe edip geri dönen, bunun üzerine Allah'ın üzerlerine sekinet duygusunu indirip düşmanlarına karşı kendilerine yardım ettiği kimselerden olurlar. Büyük bir ihtimalle, *"Sonra Allah, sekinetini... indirdi."* ifadesinin başında yer alan "sümme=sonra" sözcüğünün ifade ettiği gecikme ve sonralık buna yönelik bir işarettir.

Fakat böyle bir açıklamaya göre, geride cevap verilmesi gereken birkaç husus kalıyor:

Birincisi: Bu durumda sözün akışı içinde onların tövbelerine de işaret edilmesi gerekirdi. O zaman da, *"Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder."* ifadesi, bundan sonra Müslüman olan kâfirlere özgü olurdu. Fakat, *"Sonra Allah... tövbesini kabul eder."* ifadesinin, o savaşa katılıp da daha sonra Müslüman olan kâfirlere özgü olduğunu gösteren hiçbir açıklama ve karine yoktur. Okuyucuların bu noktaya iyice dikkat etmeleri gerekir.

İkincisi: Bu durumda, Müslümanların büyük çoğunluğunun Allah Resulü'nü (s.a.a) düşman arasında yalnız bıraktıkları, arkalarına bakmadan düşmandan korkup kaçtıkları zaman onun yanında sebat eden bir avuç müminin geçtiği görkemli sınav ve sergiledikleri olağanüstü güzel mücadele örneği görmemezlikten gelinmiş olur. Oysa Allah uğruna en ağır sınavlara katlanan, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için kendini en tehlikeli meşakkatlere atan kimselerin ihmal edilmesi, bu

tür amelleri sergileyenlere teşekkür eden Allah'ın onları övmemesi ve çabalarına karşılık vermemesi, Kur'ân'ın alışılmış ifade tarzından çok uzak bir durumdur.

Kur'ân'ın geleneksel ve alışılmış ifade tarzı şunu öngörür: Bir topluluk genel olarak bir kusur işlediğinde, bir azarlamaya, bir kınamaya veya yergiye muhatap olduğunda, içlerinde kınamayı veya azarlamayı hak etmeyen suçsuz kimseler, günah ve hata kabahatine bulaşmamış insanlar var ise, bunlar istisna edilir, onlardan ayrıca övgüyle, sitayişle söz edilir, yaptığı iyilikler ve güzel ameller övülür. Bunu bütün Hıristiyanlara veya Yahudilere yönelik azarlama, kınama ve yerme amaçlı hitaplarda gözlemleyebiliriz. Bu tür ayetlerde yüce Allah önce onlara istediği hitabı eder, onları ayıplar, onlara ayetlerini inkâr etme, emir ve yasaklarına uymama nispetinde bulunur; ama ardından içlerinde Allah'a ve ayetlerine iman edip kendilerinden istenenler hususunda Allah'a itaat eden azınlığı övgüyle yâd eder.

Bunun en güzel ve en açık örneği, Uhud Savaşı'nı anlatan ayetlerdir. Bu ayetlerde Allah, müminlere bahşettiği yardımı ve onuru gündeme getiriyor. Ama onların gösterdikleri gevşekliği, çözülmeyi de yeriyor. Sonra doğrulukla ayakları üzerinde sebat edenleri bu kınamanın kapsamının dışında tutuyor, onlara güzel vaatlerde bulunuyor, tekrar tekrar şunu vurguluyor: *"Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* (Âl-i İmrân, 144), *"Biz şükredenleri ödüllendireceğiz."* (Âl-i İmrân, 145)

Benzeri bir ifade tarzını Ahzâb (Hendek) Savaşı'nın anlatıldığı ayetlerde de gözlemliyoruz. Çünkü konuyla ilgili ayetlerde müminlerden bir gruba sert eleştiriler, ağır kınamalar yöneltiliyor; münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler kınanıyor, eleştiriliyorlar. Bu bağlamda şu tür ifadelerin bile kullanıldığını görüyoruz: *"Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz, mesuliyeti gerektirir."* (Ahzâb, 15) Sonra yüce Allah kıssayı şu ifadelerle tamamlıyor: *"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var! İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde değiştirmemişlerdir."* (Ahzâb, 23)

Yüce Allah'ın [Ahzâb Savaşı'nda bazı müminleri övdüğü hâlde] Hüneyn kıssası kapsamında onların durumlarını gözler önüne sermemesinin sebebi ne olabilir acaba? Hâlbuki bu savaştaki olaylar, diğer savaşlardaki olaylardan hafif değildi. Teşekkür babında neden onlar

hakkında hiçbir şey dememiştir? Başka zaman başkalarından benzeri tavırlarından dolayı övgüyle söz ederken, bunlardan neden övgüyle söz etmemiştir?

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, ayette üzerlerine sekinet indirildiği belirtilen müminlerden maksadın, Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnen kimseler olmasının akla daha yatkın olduğunu göstermektedir. Önce çözülüp dağılan sonra geri dönüp savaşan diğer müminlere gelince, onlar şu ifadenin kapsamına girerler: *"Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir."* Tabi ki bunların da tamamı değil; sadece yüce Allah'ın inayetinin kapsadığı kimseler bu ifadenin kapsamına girerler. Aynı şekilde Hevazin ve Sakıf kâfirlerinden, (Mekke fethinde) serbest bırakılan esirlerden ve kalplerinde hastalık bulunanlardan Allah'ın tövbeye muvaffak kıldığı kimseler de bu ayetin kapsamına girmektedirler.

Tefsir ağırlıklı bir araştırmanın sonunda vardığımız gerçek budur. Rivayetlere gelince, onlar farklı bir konumdadırlar. Nitekim onların bir kısmını ileride ele alacağız.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz müfessir, savaş meydanından kaçan müminlerin Peygamberimizin (s.a.a) ve Abbas'ın sesini duyar duymaz geri dönmüş olmalarını da değerlendirmelerinin doğruluğunun kanıtı olarak sunuyordu. Fakat bu, bizim *"sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız."* ifadesinin zahirinden hareketle yaptığımız değerlendirmeyi geçersiz kılmaz. Şöyle ki, bu ifadeyi, *"İnkâr edenlerle toplu hâlde karşılaştığınızda, onlara arkalarınızı döndürüp kaçmayın."* [Enfâl, 15] ayetiyle birlikte düşündüğümüz zaman, söz konusu müminlerin Hüneyn Savaşı'nda sergiledikleri davranışın gerçekte düşman karşısında cepheyi bırakıp kaçmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunu, korktukları veya Peygamber'i (s.a.a) bilerek yalnız bırakmak istedikleri yahut paniklendikleri, dehşete kapıldıkları ve ruhen sarsıldıkları için yapmış olmaları realiteyi değiştirmez.

Söz konusu müfessirin, sahabeyi öven, Allah'ın onlardan hoşnut olduğu, onların Rableri katında en güzel ödülleri hak ettikleriyle ilgili sunduğu ayetlere gelince; bir kere söz konusu ayetlerin içerdikleri övgüler birtakım kayıtlarla ilintilendirilmiştir. Ki bu kayıtlar olduğu sürece, iş (ilâhî rıza, övgü, güzel vaat) onlar hakkında kesinlik kazanmaz. Çünkü ayetlerde övülenler; iman, ihlâs, doğruluk, öğüt alma, din

uğruna mücadele etme gibi kulluk pozisyonuyla bağdaşan niteliklerinden dolayı övülmektedirler. Dolayısıyla nitelikler devam ettikçe övgü de devam eder. Güzel ödül vaadi de bunu gerektiren nitelik ve durumları sürdürmelerine bağlıdır. Bir olaydan veya yanılgıdan dolayı nitelik ortadan kalkarsa, bunun için öngörülen övgüler ve ödül vaatleri de ortadan kalkar.

Her şeyden önce, sahabenin sahip olduğu hayır ve bereketle ilintili nitelikler ve ilkeler, peygamberlerin sahip oldukları ve günah işlemelerini imkânsız kılan masumiyet gibi meziyetten daha üstün ve önemli değildir. Ama buna rağmen yüce Allah, peygamberlerden uzun uzun övgüyle söz ettikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi."* (En'âm, 88)

Başka bir ayette de yüce Allah, Müslümanların, daha önce Ehlikitab'ın yaptığı gibi, Müslümanlıklarının hatırına hoşlanmadıkları cezalara çarptırılmayacaklarına ilişkin olarak birtakım zanlara kapılmalarına karşılık olarak şöyle buyurmuştur: *"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır."* (Nisâ, 123)

Rıdvan Biati'yle ilgili olarak, *"Allah onlardan razı olmuştur."* [Fetih, 18] buyrulmasına gelince; yüce Allah'ın razı olması fiilî sıfatlarındandır. Fiilî sıfat ise, haricî fillerinin aynısıdır, onlardan alınmıştır. Dolayısıyla Allah'ın rızası, tertemiz nefsî durumlar olarak onlara bahşettiği gerçeğin aynısıdır. O nefsî durumlar ki, ameller sahip oldukları özellikleri korudukları sürece doğaları gereği en güzel ödülleri ve en hayırlı sevabı gerektirir. Ama eğer amellerin nitelikleri değişirse, hoşnutluk da yerini gazaba ve nimet yerini felakete terk eder. Hiç kimse de, ister iyilik etsin, ister kötülük; ister itaat etsin, ister günah işlesin; ister inansın, ister inkâr etsin, her ne yaparsa yapsın, kendisini mutluluğa ve onurlu yaşama ulaştırması hususunda Allah'tan değişmez bir söz almış değildir.

Allah'ın hoşnutluğu ise, kendi zatında nitelendiği zatî sıfatları arasında yer almaz. Dolayısıyla değişmemesi, başkalaşmaması, ortadan kalkmaması veya askıya alınmaması söz konusu değildir.

26) Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin

görmediğiniz ordular indirdi de küfre sapanlara azap etti. İşte bu, kâfirlerin cezasıdır.

Daha önce de söylediğimiz gibi sekinet, kalbî bir durumdur. Nefsin dinginliğini ve kalbin sebatını gerektiren bir hâldir. Var olan imana bir kat daha imanın katılmasını ve ayetlerde açıklandığı şekliyle yüce Allah'ın koyduğu haramlardan sakınmaya yönelten takva sözüne bağlılığı gerektirir.

Nefsanî meleke olan ve insanı büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda da ısrar etmekten koruyan adaletten farklı bir şeydir bu. Çünkü sekinet insanı, hem büyük günahlardan, hem de küçük günahlardan korur.

Yüce Allah kitabında sekineti kendine izafe eder ki, bu izafe ediş onun Allah'a özgü bir şey olduğunu ifade ediyor. Tıpkı ruhu da kendine izafe ettiği gibi. Ancak adaleti kendine izafe etmemiştir. Bu arada sekineti, indirilen bir şey olarak nitelendirmiştir. Demek ki onun salt Allah katına özgü olma gibi bir özelliği vardır. Hatta bazı ayetlerden, yüce Allah'ın onu orduları arasında saydığı da anlaşılmaktadır: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine sekinet indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. "* (Fetih, 4)

Sekinetten söz eden birçok ayette aynı zamanda ordulardan da söz ediliyor: *"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi."* (Tevbe, 40) Tefsirini sunduğumuz ayette de buna benzer bir açıklama yer almaktadır: *"Sonra Allah, sekinetini Resulü ile müminler üzerine indirdi ve bir de sizin görmediğiniz ordular indirdi."*

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, sözü edilen ordulardan maksat savaş meydanına inen meleklerdir. Ya da en azından savaş meydanına inen melekler de onlardandır. Ayetlerde sekinet duygusuna ve meleklere izafe edilen şey, kâfirleri azaplandırmaları, müminlere destek olup onlara yardımcı olmalarıdır. Nitekim benzeri bir değerlendirmeyi Uhud Savaşı'nı anlatan Âl-i İmrân Suresi'nin ilgili ayetlerinden de gözlemleyebiliyoruz. Fetih Suresi'nin giriş kısmındaki ayetler de buna örnek oluşturmaktadır. İşin aslını daha net anlayabilmek için bu ayetlere başvurulabilir.

Daha önce, tefsirimizin ikinci cildinde, Bakara Suresi'nin 248. ayetinde geçen *"onda Rabbinizden bir sekinet (güven duygusu ve hu-*

zur) vardır." ifadesini tefsir ederken, ilâhî sekinetle ilgili bazı yorumlar sunduk. Onları bu ayetin tefsiri çerçevesinde yeniden gözden geçirmenin yararı vardır kuşkusuz.

27) Sonra Allah, bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Daha öce birkaç kere, tövbenin yüce Allah'a izafe edildiğinde, Allah'ın kuluna önce inayetle ve muvaffak kılmayla dönmesi, sonra da kulunu affetmesi ve bağışlaması anlamını ifade ettiğini belirtmiştik. Kula izafe edildiğinde ise, pişmanlık duygusuyla bağışlanma dileyerek Rabbine dönmesi anlamına gelir. Allah'a tövbe edip dönmeyen birine de, yüce Allah bu anlamda tövbe etmez, bağışı ve affıyla ona yönelmez.

"bunun ardından" ifadesindeki işaret (zalike) zamiri, ayetin akışından anladığımız kadarıyla önceki iki ayette sözü edilen yanılgılarına yöneliktir. Yani Allah'tan başkasına güvenip dayanmaları, cepheden kaçma günahını işlemeleri ve düşmana arkalarını dönmeleri. Ki bunların ardından sekinet indiriliyor, ordular gönderiliyor ve kâfirlere azap ediliyor.

Buna uygun olanı da, "men yeşâu=dilediğinin" ifadesindeki ism-i mevsulun ("men" edatının) bütün Müslümanları ve kâfirleri kapsamasıdır. Çünkü her iki gruptan tövbe etmeleri durumunda Allah tarafından tövbeleri kabul edilecek kimselere işaret edilmiştir. Bundan maksat da, kâfirlerin küfrü ve Müslümanların da hataları ve günahlarıdır. Dolayısıyla tövbeyi sadece belli bir gruba özgü kılmayı gerektiren herhangi bir durum söz konusu değildir. Çünkü tövbeyle ilgili ayetlerde hüküm genel ve geniş tutulmuş, ayrıca tefsirini sunduğumuz bu ayette de herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Bu bakımdan tövbeyi iki gruptan sadece birine özgü kılmak doğru değildir. Veriler her ikisinin de kastedildiğini gösterirken, bunları sadece Müslümanların veya kâfirlerin tövbelerinin kabul edilmesine özgü kılmanın bir mantığı yoktur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan hareketle anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin işaret zamirini (zalike) ayette sözü edilen azapla sınırlandırarak ayet hakkında yaptıkları tefsir yanlıştır. Diyorlar ki: "İfadenin anlamı şöyledir: Sonra Allah bu dünyada yaşanan bu azabın ardından kâfirlerden dilediklerinin tövbesini kabul eder ve onları İslâm'a iletir. Bunlar da şirk cehaleti ve hurafeleri tarafından nefisleri çepe-

çevre kuşatılmamış, inkâr ve yalanlamada ya da salt geçmişleri taklit etmekten dolayı bulduklarıyla yetinmede ısrar etmek suretiyle kalpleri mühürlenmemiş kimselerdir."[1]

Oysa daha önce de vurguladığımız gibi, ayetin içerdiği hususları özele indirgeme, diğer kayıtları çeşitli biçimlerde yönlendirme, örneğin işaret zamirinin sadece kâfirlerin azaba çarptırılmalarına yönelik olduğunu söyleme gibi hususların hiçbirini destekleyen herhangi bir kanıt yoktur.

"Sonra Allah... tövbesini kabul eder." ifadesinde "yetûbu=tövbesini kabul eder" şeklinde muzari/geleceğe yönelik fiil kullanılmasıyla, tövbe kapısının her zaman açık olduğuna, ilâhî inayetin her zaman aktığına, rabbanî bağış ve mağfiretin kesintisiz sürdüğüne işaret edilmek istenmiştir. Fakat, *"Sonra Allah, sekinetini... indirdi."* ifadesinde farklı bir durum söz konusudur. Burada sürekliliği olmayan sınırlı bir olgudan bahsediliyor.

28) Ey iman edenler! Müşrikler ancak pistirler. Onun için bu yıllarından sonra Mescidu'l-Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer (bu yüzden) fakirlikten korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse yakında sizi kendi lütfundan zengin kılar. Kuşkusuz Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "İnsanın mizacının tiksindiği her şeye necis, yani pis denir. Mastar olduğu için, 'raculun necis (pis adam), imraetun necis (pis kadın), kavmun necis (pis kavim)' denilir. Bu kelime 'rics' sözcüğü ile birlikte kullanılırsa, 'ricsun necisun=tiksindirici pislik' denir. 'el-İyleh', fakirlik demektir. 'Ale, yeilu', fakir oldu." (Alıntı sona erdi.)

Müşriklerin Mescidu'l-Haram'a girmelerinin yasaklanması, örfî algılayışa göre, müminlere onların Mescidu'l-Haram'a girmelerini engellemelerinin emredilmesi anlamına gelir. Yüce Allah, onların Mescidu'l-Haram'a girmelerinin yasaklanmasını gerekçelendirirken, pislik olduklarını ifade ediyor. Bu da onların bir tür tiksindirici varlıklar oldukları anlamına gelir. Bu aynı zamanda Mescidu'l-Haram'ın da temizliğini, nezihliğini ifade eder. Her hâlükârda bu, [fıkıhta anlatılan] kâfirlere ıslak olarak dokunmayı yasaklayan hükümden farklı bir durumu anlatmaktadır.

1- [el-Menar, c.10, s.248]

"bu yılları" ifadesinden maksat, Hicret'in dokuzuncu yılıdır. Bu da İmam Ali'nin (a.s) müşriklerle her türlü sosyal ilişkinin kesildiğini, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmenin yasak olduğunu ve müşriklerin Kâbe'ye hac ziyaretinde bulunamayacaklarını ilân ettiği yıldır.

"Eğer fakirlikten korkarsanız..." ifadesi ise şu anlamdadır: Eğer bu hükmü uygulamanız durumunda insanların artık hac ziyaretinde bulunamayacaklarından, dolayısıyla pazarlarınızın boş kalmasından, ticaretinizin kesata uğramasından, sonuçta yoksul ve muhtaç duruma düşmekten korkarsanız, boşuna endişelenmeyin; Allah sizi kendi lütfundan zengin kılacaktır, sizi korktuğunuz yoksulluktan yana güvenceye alacaktır.

Müslümanlara yönelik bu ilâhî vaat ile Mekkelilerin endişeleri gideriliyor, gönülleri hoş tutuluyor, hac zamanı Mekke'de ticaret yapan kimselere güvence veriliyor. Bu aynı zamanda günümüz İslâm âlemine de bir müjde niteliğindedir. İslâm'ın emirlerini eksiksiz yerine getirmeleri durumunda yoksul ve muhtaç duruma düşmekten korkmak onlar için de yersiz bir endişedir. Çünkü İslâm'ın mesajı sürekli yükselіştedir, anbean İslâm'ın sesi ilerlemektedir. Nitekim o yıldan sonra müşriklerin genelinin kökü kurumaya yüz tutmuş ve müşriklerle her türlü sosyal ilişkinin kesildiğine ilişkin çağrının ardından sadece dört ay sürelerinin kaldığı bildirilmiştir. Yalnız Araplardan küçük bir azınlık Peygamberimizle (s.a.a) Mescidu'l-Haram'ın yanında belli bir süreye kadar antlaşma imzaladığı için bunlara sürenin sonuna kadar mühlet verilmiştir. Böylece bütün müşriklerin önünde tek seçenek İslâm'ı kabul etmek kalmıştı.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Ali b. İbrahim'den, onun da adını zikrettiği bazı arkadaşlarından şöyle rivayet edilir: "Halife Mütevekkil zehirlenince, iyileşmesi durumunda çok mal sadaka vereceği konusunda nezretti. İyileştikten sonra fıkıhçılardan 'çok mal' için bir tanım getirmelerini istedi. Her biri farklı bir görüş ileri sürdü. Bazısı, 'Yüz bin', bazısı, 'On bin' şeklinde açıklamalar getirdi. Böylece farklı görüşler ileri sürdüler, o da hangisine uyacağını şaşırdı."

"Halifenin nedimlerinden biri olan Safvan dedi ki: 'Şu kara adamı çağırıp da ona sorsan, daha iyi olmaz mı?' Mütevekkil dedi ki: 'Yazık-

lar olsun sana, kimi kastediyorsun?' Adam, 'Rıza'nın oğlunu.' dedi. Halife, 'O dediğin kişi, daha güzel bir çözüm getirebilir mi?' diye sordu. Adam, 'Eğer o seni bu açmazdan kurtarırsa, bana şunu şunu vereceksin. Aksi takdirde, bana yüz kırbaç vurabilirsin.' dedi. Halife, 'Tamam, kabul ediyorum. Ey Cafer b. Mahmud, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed'e git ve ona, 'çok mal'ın miktarını sor.' dedi. Adam gitti, soruyu sordu ve 'Çok kelimesinin miktarı seksendir.' cevabını aldı."

"Ebu Cafer b. Mahmud ona dedi ki: 'Ey efendim, halife bunun gerekçesini soracaktır bana.' Ebu'l-Hasan (a.s) şu karşılığı verdi: Allah şöyle buyurmuştur: *'Andolsun ki Allah, birçok yerde... size yardım etmişti.'* Biz bu yerleri saydık, seksen tane olduklarını gördük." [c.7, s. 463, hadis: 21]

Ben derim ki: Kummî de bu rivayeti tefsirinde aktarmıştır. Rivayette geçen "bazı arkadaşları"ndan maksat, Kummî'nin isimlendirmesine göre Muhammed b. Amr'dır. Nitekim Kummî bunu kendi tefsirinde belirtmiştir. Rivayetin ifade ettiği anlam ise şudur: Seksen, kitabın (Kur'ân'ın) delâletiyle çok nitelemesinin karşılıklarından biridir. Yoksa "çok" nitelemesinin anlamının seksen olduğu kastedilmiyor. Bu ayrıntı açık ve anlaşılırdır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Tefsir yazarları ve siyerciler anlatmışlardır ki: Resulullah (s.a.a) Mekke'yi fethettikten sonra oradan ayrılarak Hüneyn vadisine yöneldi. Hevazin ve Sakıf kabileleriyle savaşmaktı amacı. Olay, Hicret'in sekizinci yılının ramazan ayının sonunda veya şevval ayının başlarında gerçekleşiyordu. Hevazin liderleri, Malik b. Avf en-Nasrî'nin yanında toplanmışlardı. Beraberlerinde mallarını, kadınlarını ve çocuklarını da getirmişlerdi. Böylece Evtas denilen yerde mevzilendiler."

"Dureyd b. Sımme de topluluğun içindeydi. Kendisi Cuşem kabilesinin lideriydi. Yaşı epey ilerlemişti ve yaşlılıktan dolayı artık gözleri görmüyordu. Bu adam dedi ki: 'Şimdi siz hangi vadidesiniz?' Dediler ki: 'Evtas vadisindeyiz.' Dedi ki: 'Atlar için iyi koşu alanı! Zemin sert ve engebeli olmadığı için atlar tırıs gitmezler ve yumuşak olmadığı için de tökezlemezler. Peki, şu duyduğum deve köpürmeleri, eşek anırmaları, sığır böğürmeleri, koyun melemeleri ve çocuk ağlaşmaları da nedir?' Dediler ki: 'Malik b. Avf savaşçılarla birlikte oğullarını, mallarını ve kadınlarını da savaş meydanına sürdü ki, her biri kendi ailesi ve malı için savaşısın.' Dureyd dedi ki: 'Kâbe'nin Rabbine and-

olsun ki, o iyi bir koyun çobanıdır (onun savaşla ne işi var ki?!).' "Sonra, 'Bana Malik'i getirin.' dedi. Malik gelince, ona dedi ki: 'Ey Malik, sen bugün kavminin liderisin. Bugünün yarını da var. Kavmini yurtlarına yakın bir yere götür. Sonra erkekleri atlara bindirerek savaş meydanına sür. Çünkü sana yarayacak olan, erkeklerle kılıçları ve atlarıdır. Eğer savaş senin lehine gelişirse, geride kalanlar gelip sana katılırlar. Yok, eğer aleyhine olursa, en azından ailen ve çocukların açısından bir utanç yaşamamış olursun.' Malik ona şu karşılığı verdi: Sen yaşlandın. Bu yüzden bilgin de, aklın da yok olmuş."

"Resulullah (s.a.a) en büyük sancağı dikti ve onu Ali b. Ebu Talib'e (a.s) verdi. Mekke'ye elinde sancakla giren herkese sancağını taşımasını emretti. Mekke'de on beş gün kaldıktan sonra sefere çıktı. Safvan b. Ümeyye'ye adam göndererek yüz tane zırh ödünç vermesini söyledi. Safvan dedi ki: 'Ödünç mü istiyorsun, yoksa zorla mı alıyorsun?' Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Ödünç almak istiyoruz, ayrıca rehin de bırakıyoruz; sana iade edeceğiz.' Bunun üzerine Safvan Peygamberimize (s.a.a) yüz tane zırhı ödünç olarak verdi ve kendisi de beraberinde sefere çıktı. Mekke fethi esansında Müslüman olan iki bin kişi de sefere katıldı. Çünkü Müslümanlar Mekke'ye girerlerken sayıları on bin kişiydi, Mekke'den çıkıp Hüneyn Seferi'ne katılanların sayısı ise on iki bin kişiydi."

"Resulullah (s.a.a) arkadaşlarından birini (keşif için) görevlendirdi. Bu gözcü, Malik'in yanına kadar sokuldu. Malik kavmine şunları söylüyordu: Herkes ailesini ve malını hemen arkasında beraberce yürütsün. Kılıçlarınızın kınlarını kırın. Şu vadinin derelerinde pusu kurun. Tan yeri ağarınca henüz gözler mahmurluyken yekvücut olarak bir anda saldırın ve onları darmadağın edin. Çünkü Muhammed bugüne kadar savaştan anlayan bir kavimle karşılaşmamıştır."

"Resulullah (s.a.a) ashabıyla birlikte sabah namazını kılınca, Hüneyn vadisine indi. Bir anda Hevazin bölükleri her taraftan üzerlerine saldırdılar. İslâm ordusunun ön safında bulunan Benî Süleym kabilesi dağıldı. Onların dağılması üzerine gerideki saflar da dağıldı. Yüce Allah, Müslümanları çokluklarıyla böbürlendikleri için, düşmanlarıyla baş başa bıraktı. Sadece İmam Ali (a.s) bir elinde sancak olduğu hâlde küçük bir grupla birlikte savaşmaya devam etti. Hezimete uğrayıp kaçan Müslümanlar Resulullah'ın (s.a.a) yanından geçtikleri hâlde dönüp bakmıyorlardı bile."

"Abbas b. Abdulmuttalip, Peygamberimizin (s.a.a) devesinin üzengisinden tutmuştu; Fazl sağında, Ebu Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalip de solunda duruyordu. Nevfel b. Hâris ve Rebia b. Hâris de Haşimoğulları'ndan dokuz kişiyle birlikte Peygamberimizin (s.a.a) yanında savaşıyorlardı. Onuncuları Eymen b. Ümmü Eymen'di. Abbas bu olayı şöyle dizelere dökmüş:

"Biz o savaşta dokuz kişi Peygamber'e yardım ettik. / Kaçanlar kaçıyordu, dağılıp gidiyordu."

"Oğlum Fazl düşmana döne döne kılıç sallarken ben diyordum ki: / 'Hey be oğlum!' Ki düşman onun korkusundan geri dönsün."

"Onuncumuz yiğitçe ölümle buluştu / Allah için yara aldı; ama 'Ah!' demedi."

"Resulullah (s.a.a) Müslümanların dağıldığını, hezimete uğradığını görünce, sesi gür olan Abbas'a buyurdu ki: 'Şu tepeye çık ve şöyle bağır: Ey Muhacirler ve ensar topluluğu! Ey Bakara Suresi'nin ashabı! Ey Şecere=Ağaç (Rıdvan) Biati ehli! Nereye kaçıyorsunuz? Resulullah burada!"

"Müslümanlar Abbas'ın sesini duyunca geri döndüler. 'Emret, emret...' diye haykırmaya başladılar. Özellikle ensar kısa zamanda toparlandı ve müşriklerle amansız bir savaşa girişti. Öyle ki Resulullah (s.a.a), 'İşte şimdi tandır (savaş) kızıştı. Yalan değil, ben peygamberim. Abdulmuttalib'in oğluyum.' diyordu. Ardından Allah katından yardım geldi, Hevazin kabilesi korkunç bir hezimete uğradı. Her biri bir tarafa çil yavrusu gibi dağıldı. Müslümanlar da onları kovalıyorlardı."

"Bunun üzerine Malik b. Avf kaçtı, Taif kalesine sığındı. Düşmandan yaklaşık yüz kişi öldürüldü. Allah onların mallarının ve kadınlarının ganimet olarak Müslümanların eline geçmesini sağladı. Resulullah (s.a.a) düşman çocuklarının ve mallarının Ci'rane vadisine götürülmesini emretti. Ganimetlerin başına görevli olarak Budeyl b. Varka el-Huzaî'yi tayin etti. Kendisi de düşmanı takibe koyuldu ve Taif surlarına gelip dayandı. Mailk b. Avf'ı ele geçirmek istiyordu. Ayın geri kalan kısmı boyunca Taif'i kuşatma altında tuttu. Zilkade ayı girince Ci'rane'ye geri döndü. Orada Hüneyn ve Evtas ganimetlerini bölüştürdü."

"Said b. Müseyyib şöyle der: Hüneyn Savaşı'nda müşriklerin arasında bulunan bir adam bana şunları anlattı: 'Biz ve Peygamber'in

(s.a.a) ashabı karşı karşıya gelince, Müslümanlar bir koyunu sağmak için gerekli olan bir zaman kadar dahi karşımızda tutunamadılar. Onları mevzilerinden söktüğümüz zaman parlak tüylü devenin binicisinin (Resullullah'ı kastediyor) yanına kadar püskürttük. Fakat burada beyaz yüzlü erkekler karşımıza çıktılar ve bize dediler ki: 'Yüzleri kara olasıcalar, geri dönün!' Biz de geri döndük. O zaman kaçıp dağılan Müslümanlar tekrar saldırıya geçerek bizi hezimete uğrattılar. O beyaz yüzlü erkekler onlardı.' Yani meleklerdi."

"Zührî der ki: Şeybe b. Osman'ın şöyle dediğini duydum: Resulullah'ı (s.a.a) arkasından takip ediyordum. Benim amacım, Uhud günü öldürülen Talha b. Osman ve Osman b. Talha'ya karşılık olarak onu öldürmekti. Allah, benim niyetimi Peygamber'ine bildirdi. Peygamber bana döndü ve göğsüme vurarak şöyle dedi: 'Ey Şeybe, senden Allah'a sığınıyorum.' Birden bütün vücudumu bir titreme aldı ve ona baktım, onu gözümden ve kulağımdan daha sevimli gördüm. Dedim ki: Senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ediyorum. İnanıyorum ki, benim içimden geçenleri Allah sana bildirdi."

"Resulullah (s.a.a) ganimetleri Ci'rane denilen vadide paylaştırdı. Hevazin'den altı bin çocuk ve kadın esir alınmıştı. Ganimet alınan develerin ve koyunların sayısını ise kimse bilmiyordu."

"Ebu Said el-Hudrî der ki: Peygamberimiz (s.a.a) Kureyş'ten ve diğer Arap kabilelerinden kalpleri İslâm'a ısındırılanlara ganimetten bazı paylar verdi; ama ensara az veya çok bir şey ayırmadı. Bunun üzerine Sa'd b. Ubade, Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi ve şöyle dedi: 'Ya Resulallah, ensar topluluğu yaptığın bu paylaşım hakkında endişelidir. Çünkü ganimetlerin tümünü akrabaların ve diğer Arapların arasında bölüştürdün. Ama onlara bir şey vermedin.' Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Sen bu konuda ne diyorsun ey Sad?!' Dedi ki: 'Ben kavmimin bir neferiyim.' Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Kavmini şu alanda topla.' dedi. O da ensarı alanda topladı.

Resulullah (s.a.a) yanlarına gitti ve ayağa kalkarak onlara hitap etti. Önce Allah hamdetti ve O'nu övgüyle andı. Sonra şunları söyledi: 'Ey ensar topluluğu! Aranıza geldiğimde sapıklar değil miydiniz ki Allah sizi hidayete erdirdi? Yoksul değil miydiniz ki Allah sizi zengin kıldı? Birbirinize düşman değil miydiniz ki Allah kalplerinizi kaynaştırdı?' 'Evet öyleydi, ya Resulallah!' dediler."

"Sonra Peygamberimiz (s.a.a) devamla şunları söyledi: 'Bana cevap vermiyor musunuz ey ensar topluluğu?!' Dediler ki: 'Ne söyleyelim? Ne cevap verelim? Allah ve Resulü'nün üzerimizde ancak iyiliği vardır.' Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Allah'a andolsun ki, eğer isterseniz, 'Bize kovulmuş olarak geldin, seni barındırdık. Yoksul olarak geldin, seni kendimizle eşit hâle getirdik. Korkuyordun, güvenlikte olmanı sağladık. Yalnız bırakılmıştın, sana yardım ettik.' diyebilirsiniz ve bu durumda doğru söylemiş olursunuz.' Dediler ki: Allah'ın ve Resulü'nün bizim üzerimizde ancak iyiliği vardır."

"Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Ey ensar topluluğu! Bir kavmin gönlünü İslâm'a girmeleri için ısındırmak amacıyla onlara verdiğim dünya malından ve sizi de Allah'ın sizin için bahşettiği İslâm ile baş başa bırakmamdan dolayı gönlünüzde bir burukluk meydana gelmiş gibi. Ey ensar topluluğu! İnsanların koyunları ve devleriyle gitmesine karşın, sizin de Allah'ın Resulü'yle evinize gitmenizi istemez misiniz? Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, eğer bütün insanlar bir tarafa ve ensar da bir tarafa giderse, ben de ensarın gittiği tarafa giderim. Şayet hicret olmasaydı, kendimi ensardan biri sayardım. Allah'ım! Ensara, ensarın çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına merhamet et.' Peygamberimizin bu sözleri üzerine dinleyenler, sakalları ıslanıncaya kadar ağladılar. Dediler ki: 'Payımıza Allah ve Resulü'nün düşmesinden dolayı memnunuz.' Sonra dağıldılar."

"Enes b. Malik der ki: Resulullah (s.a.a) birine Evtas günü şöyle bağırmasını emretti: Haberiniz olsun, hamile kadınlara doğuruncaya kadar yaklaşılmayacak. Hamile olmayan kadınlara da bir aybaşı hâlini geçirmek suretiyle temizleninceye kadar yaklaşılmayacaktır."

"Sonra Hevazin heyetleri Müslüman olup peş peşe Ci'rane vadisinde bulunan Peygamber efendimizin (s.a.a) huzuruna gelmeye başladılar. Bir sözcüleri ayağa kalkıp şöyle dedi: 'Ya Resulallah! Esir kadınlar arasında teyzelerin ve seni kucaklarında büyüten sütannelerin vardır. Eğer biz Arap krallarından İbn Ebî Şimr veya Numan b. Münzir'le karşı karşıya gelseydik ve seninle karşılaşmamızdan dolayı başımıza gelenler, onlarla karşılaşmamızda da başımıza gelseydi, kuşkusuz onların bize ait olan malları ve esirleri geri vermelerini umardık ve onların bize merhametle yaklaşacaklarını düşünürdük. Kaldı ki sen, onlardan daha çok merhamet etmeye lâyıksın.' Sonra birkaç beyit okudu."

"Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Hangisini daha çok istiyorsunuz; esirleri mi, malları mı?' Dediler ki: 'Ya Resulallah! Bizi soyumuzla mallarımız arasında tercih yapmak durumunda bıraktın. Hiç kuşkusuz soyumuz bizim için daha önemlidir. Koyunlar ve develer hakkında konuşacak değiliz.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: Haşimoğulları'nın elinde bulunanlar size geri verilecektir. Diğer Müslümanlarla da sizin adınıza konuşacağım ve sizin için aracılıkta bulunacağım. Siz de onlarla konuşun, Müslüman olduğunuzu onlara gösterin."

"Resulullah efendimiz (s.a.a) öğlen namazını kılınca, Hevazinliler kalkıp Müslümanlarla konuşmaya ve isteklerini dile getirmeye başladılar. Peygamberimiz (s.a.a) onlara şöyle dedi: 'Ben Haşimoğulları'nın ve benim payıma düşeni onlara geri verdim. Sizden hiçbir zorlama olmaksızın elindekileri onlara geri vermek isteyen bir kimse bunu yapsın. Bir kimse de bunu yapmak istemiyorsa, fidye alsın; onların fidyesini ben üstleniyorum.' Bunun üzerine insanlar ellerindeki esirleri karşılıksız olarak serbest bıraktılar. Yalnız az sayıdaki birkaç kişi serbest bıraktıkları esirler karşılığında fidye aldı."

"Ardından Resulullah (s.a.a) Malik b. Avf'a şu haberi gönderdi: 'Eğer Müslüman olup yanıma gelirsen, aileni ve malını geri veririm. Ayrıca sana yüz deve bağışlarım.' Bunun üzerine Malik, Taif'ten ayrılıp Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi. Peygamberimiz ailesini ve malını ona geri verdi, bir de yüz deve hediye etti. Onu, kavminden Müslüman olanların başkanı olarak görevlendirdi."

Ben derim ki: Kummî de [Mecmau'l-Beyan'ın naklettiği] benzeri bir rivayete yer vermiştir; ancak bu rivayette Peygamberimize (s.a.a) isnat edilen receze o rivayette rastlanmıyor. Aynı şekilde Müseyyib, Zührî, Enes ve Ebu Said gibi belli ravilere edilen isnadı da bu rivayette görmüyoruz. Bu anlamdaki rivayetler birçok Ehlisünnet kaynaklarında da aktarılmıştır.

Ali b. İbranim el-Kummî'nin rivayetinde aşağıdaki fazlalık vardır:

Ali b. İbrahim der ki: "Resulullah (s.a.a) Müslümanların hezimete uğradıklarını görünce, devesini mahmuzladı ve kılıcını çekti. Abbas'a şunları söyledi: Ey Abbas, çık şu tepeye ve şöyle bağır: Ey Bakara Suresi'nin ashabı! Ey Rıdvan ağacının ashabı! Nereye kaçıyorsunuz? Resulullah burada!"

"Sonra Peygamberimiz (s.a.a) ellerini kaldırdı ve şunları söyledi: 'Allah'ım sana hamdolsun, sana şükürler olsun. Sana şikâyette bulunuyorum. Yardım senden istenir.' Bunun ardından Cebrail indi ve şöyle dedi: Ya Resulallah! Sen, Allah kendisine denizi yarıp Firavun'dan kurtardıktan sonra İmran oğlu Musa gibi dua ettin."

"Sonra Resulullah (s.a.a) Ebu Süfyan b. Hâris'e şunları söyledi: 'Bana bir avuç çakıl taşı ver.' O da bir avuç çakıl taşını alıp Peygamberimize verdi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Yüzleri kara olasıcalar!' diyerek çakılları müşriklere doğru fırlattı. Sonra başını göğe kaldırarak dedi ki: Allah'ım! Eğer bu bir avuç mümini helâk edersen, artık sana ibadet eden olmaz. Eğer sen, sana ibadet edilmemesini dilersen, ibadet edilmez."

"Ensar Abbas'ın sesini duyunca, geri döndüler, kılıçlarının kınlarını kırdılar. Bir yandan da, 'Emret...' diye bağırıyorlardı. Resulullah'ın (s.a.a) yanından geçip İslâm sancağının altında yeniden toplandılar. Ama bir yandan da Peygamber'i yalnız bırakıp kaçmanın utancını yaşıyorlardı. O sırada Peygamberimiz (s.a.a) Abbas'a şunları söyledi: 'Ey Ebu'l-Fazl, bu gelenler kimlerdir?' Abbas, 'Bu gelenler ensardır, ya Resulallah!' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'İşte şimdi ortalık kızıştı.' dedi. Gökten zafer geldi ve Hevazin bozguna uğradı."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Ebu'ş-Şeyh, Muhammed b. Abdullah b. Umeyr el-Leysî'den şöyle rivayet eder: "Peygamberimizin (s.a.v) ordusunda ensardan dört bin, Cüheyne kabilesinden bin, Müzeyne kabilesinden bin, Eslem kabilesinden bin, Gıfar kabilesinden bin, Eşca kabilesinden bin ve muhacirler ile diğer gruplardan bin kişi bulunuyordu. Toplam on bin kişiydiler. Mekke'den on iki bin kişiyle çıktı. Allah Müslümanların bu seferleriyle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *Ve Hüneyn günü... Hani çokluğunuz sizi övündürüp sevindirmiş, fakat bu size hiçbir yarar sağlamamıştı."*

Sire-i İbn Hişam'da, İbn İshak'tan şöyle rivayet edilir: "Müslümanlar hezimete uğradıkları ve Resulullah'ın (s.a.v) yanında bulunan Mekkeliler de bu hezimeti gördükleri sırada, aralarından bazısı içlerindeki kini dışarı vurmaya başladı. Ebu Süfyan b. Harb şöyle dedi: 'Bu kaçışları artık deniz sahiline kadar sürer.' Bu sırada Ebu Süfyan fal oklarını hâlâ heybesinde taşıyordu. Cebele b. Hanbel -İbn Hişam'a göre Kelede b. Hanbel- kendisi gibi Resulullah'ın (s.a.v) kendilerine mühlet verdiği müşriklerden biri olan kardeşi Safvan b. Ümeyye de

yanında bulunduğu bir sırada şöyle bağırdı: 'Bugün büyü bozuldu.' Safvan ona şöyle dedi: Sus, Allah ağzını kırsın senin. Allah'a yemin ederim ki, Kureyş'ten birinin beni yönetmesini, Hevazin'den birinin beni yönetmesine yeğlerim."

"İbn İshak der ki: Abduddaroğulları'nın kardeşi olan Şeybe b. Osman b. Ebu Talha şöyle anlatır: Dedim ki: 'Bugün intikamımı alacağım. -Babası Uhud günü öldürülmüştü.- Bugün Muhammed'i öldüreceğim.' Kendimi hazırladım ve Resulullah'ı izlemeye koyuldum. Fakat bir şey ortaya çıktı ve tüm kalbimi kapladı. Sonunda buna dayanamadım ve anladım ki, onu benden koruyorlar."[1]

HÜNEYN SAVAŞI'NDA ŞEHİT DÜŞENLERİN İSİMLERİ

Sire-i İbn Hişam'da İbn İshak'ın şöyle dediği belirtiliyor: "Hüneyn günü şehit düşen Müslümanların isimleri şunlardır: Kureyş'in Haşimoğulları oymağından Eymen b. Ubeyd. Esed b. Abduluzzaoğulları'ndan Yezid b. Zemea b. Esved b. Muttalib b. Esed. Cinah adı verilen bir at onu yere düşürmüş ve ölmesine neden olmuştu. Ensardan Suraka b. Hâris b. Adiy. Bu adam Aclan kabilesindendi. Eş'arîlerden de Abu Amir el-Eş'arî şehit düşmüştü."[2]

Ben derim ki: Savaş meydanından kaçmayıp Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnenlerin sayısı ise, bazı rivayetlerde üç, bazı rivayetlerde dört ve bazılarında ise onuncusu da Eymen b. Ubeyd -Ümmü Eymen'in oğlu- olmak üzere dokuz olarak gösterilir. Yine bazısında seksen, bazısında ise yüzün biraz altında gösterilir.

Bu rivayetler içinde güvenilir olanı, Abbas'tan rivayet edilen ve sayıyı dokuz ve onuncularını da Eymen olarak belirten rivayettir. Nitekim Abbas'ın bu hususla ilgili bir de şiiri var. Daha önce bu şiiri aktardık. Çünkü o, Peygamberimizle (s.a.a) birlikte direnen kimseler arasında yer alıyordu. Savaş boyunca Peygamberimizin (s.a.a) yanından ayrılmadığı için neler olup bittiğini en iyi gözlemleyebilecek kimselerden biriydi. Bozguna uğrayıp kaçanların arkasından bağırıp onların tekrar Peygamber'in (s.a.a) yanına gelmelerini sağlayan da oydu. Söylediği şiirle de maharetini göstermiştir.

1- [Sire-i İbn Hişam, c.4, s.65]
2- [Sire-i İbn Hişam, c.4, s.76]

Şöyle bir şeyin olması da imkân dâhilindedir: Bir grup, insanların hezimete uğramasından kısa bir süre sonrasına kadar savaşta sebat etmiş, sonra da hezimete uğrayanlara katılmış veya bir grup, hezimete uğrayıp kaçanların tekrar geri dönmelerinden önce dönüp sancağın altındaki yerini almış ve onlardan önce savaşa başlamış olabilir. Çünkü savaş inişli çıkışlıdır, kaçmalara ve sonra toparlanıp düşmanı hezimete uğratmalara açıktır. Barış gibi belli bir düzen ve kural dâhilinde devam etmez.

Buradan hareketle bazı müfessirlerin aşağıdaki değerlendirmelerinin yanlışlığını da anlıyoruz: "Bu rivayetler içinde Peygamberimizin (s.a.v) yanında direnenlerin sayısının seksen olduğunu belirtmiş olanı tercih edilir. Nitekim Abdullah b. Mes'ud'dan bu şekilde rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den rivayet edilen ve sayının yüzün biraz altında olduğunu belirten rivayeti de bu rivayete göre yorumlamak gerekir. Çünkü kanıt, sayıyı ezberlemeyenin aleyhine olmak üzere ezberleyenin lehinedir."

Sayıyı ezberleyenin söylediklerinin ezberlemeyene göre daha kabul edilebilir ve daha kanıtlanabilir olduğu bir gerçektir. Fakat savaş gibi hızlı değişimlerin, ani mevzi boşaltmaların sıkça yaşandığı bir ortamda sayıları hafızada tutmak başka zamanlardakine benzemez. Bu yüzden doğruluğuna ilişkin güçlü karineler olmadıkça ve hafızasında tuttuğundan emin olunmasını akıl teyit etmedikçe, bu tür rivayetlere güvenilmez. Abbas da sahip olduğu konum hasebiyle bir bakıma sayıları ve bununla ilgili olayları aklında tutmakla da görevliydi. Kendisine verilen görevin kapsamında bu da vardı.

AYETLERİN MEALİ

29- Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

30- Yahudiler, "Uzeyr Allah'ın oğludur." dediler ve Hıristiyanlar da, "Mesih (İsa) Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla gevelediği (gerçek dışı) bir sözdür. Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!

31- Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler. Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu. O, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir.

32- Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da, Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.

33- O, Resulü'nü hidayet ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da o hak dini bütün dinlere üstün kılsın.

34- Ey iman edenler! Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!

35- (Bu biriktirdikleri,) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara,) "İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!" (denir.)

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu Müslümanlara, cizye vermeleri durumunda varlıklarını sürdürmeleri muhtemel olan Ehlikitab'a karşı (cizye verinceye kadar) savaşmalarını emrediyor. Bu bağlamda Ehlikitab'ın inanç ve amel açısından haktan sapışına ilişkin somut örnekler veriliyor.

29) Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen kimselerle... savaşın.

Kitap verilenlerden maksat, Kur'ân'ın birçok ayetinden anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Yİne aşağıdaki ayetin delalet veya ima etmesinden anlaşıldığı kadarıyla Mecusiler de bu kategoriye girerler: *"Mümin olanlar, Yahudi olanlar, Sabiîler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir."* (Hac, 17) Çünkü bu ayette Mecusiler, müşriklerin karşısında semavî dinlerin mensupları arasında zikredilmişlerdir. Sabiîlere gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, onlar Yahudiliğe eğilimli bir Mecusi grubudur ve Yahudilerle Mecusiler arasında bir yol tutmuşlardır.

Ayetin akışı gösteriyor ki, *"Kendilerine kitap verilenlerden"* ifadesinin orijinalinin başındaki "min" edatı, açıklama (beyaniye) amaçlıdır, bütünden bir parçaya işaret etme (tab'iziye) amacına yönelik değildir. Çünkü Yahudilerin, Hıristiyanların ve Mecusilerin her biri değişik bölünmelere, gruplara ve fırkalara ayrılmış, birbirlerine karışmış olsalar da, bütün olarak birer ümmettirler. Tıpkı farklı fırkalara ayrılmış omlarına rağmen Müslümanların İslâm'a inanmışlık bakımından tek bir ümmet olmaları gibi. Eğer maksat, Ehlikitab'ın bir kısmıyla savaşmak ve cizyeyi tümüne teşmil etmek veya sadece bu savaşılan kısmına has kılmak [yani "min" edatı beyaniye değil de tab'aiziye anlamında] olsaydı, bu noktada bunu açıklamak için amacı anlatacak daha farklı bir açıklamaya gerek duyulacaktı.

"Kendilerine kitap verilenlerden" ifadesi, ayetin orijinalinde kendisinden önce geçen *"iman etmeyen..."* ifadesinin açıklaması mahiyetinde olduğundan dolayı ayette işaret edilen nitelikler, tümünün genel niteliği olmaktadır. Bunlar ise Allah'ın onlarla ilgili olarak zikrettiği

şu üç sıfattır: Allah'a ve ahiret gününe inanmamak, Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığını haram saymamak, hak dini din edinmemek.

Şimdi Allah'ın onlarla ilgili olarak kullandığı ilk niteliği ele alalım: *"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen"*. Oysa biz biliyoruz ki, Allah, onların bir ilâhın varlığını kabul ettiğini ifade ediyor. Nasıl olmasın ki? Bizzat onlara Ehlikitap diyen O'dur. Bu kitap da, Allah katından bir elçisine inen semavî bir kitaptır kuşkusuz. Sonra yüce Allah Kur'ân'ın yüzlerce ayetinde onların ulûhiyete iman ettiklerine ilişkin sözlerini veya bu anlama gelebilecek sözlerini aktarmıştır!

Yine birçok ayette onların ahiret gününe inandıklarını da belirtmiştir: *"Dediler ki: Sayılı günlerin dışında, bize ateş dokunmayacaktır."* (Bakara, 80), *"(Ehlikitap:) 'Yahudi yahut Hıristiyan olmayan, kesin olarak cennete giremeyecek.' dediler."* (Bakara, 111)

Fakat yüce Allah Kur'ân'da hiçbir zaman kendisine iman ile ahiret gününe imanı birbirinden ayırmamıştır. Bunlardan birini inkâr etmek, Allah'ı inkâr etmek anlamına gelir. Allah'ı inkâr etmek, her ikisini de inkâr etmek demektir. Yine Allah ve elçilerini birbirinden ayıran, bazısına inanıp bazısına inanmayan insanların da kâfir olduklarına hükmetmiştir: *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz.' diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kâfir olanlardır. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."* (Nisâ, 150-151) Dolayısıyla yüce Allah, Allah'a ve ahiret gününe iman etseler de Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğine inanmayan Ehlikitab'ı gerçek kâfirler olarak nitelendirmiştir. [Bu inkârlarını] ayet ve nişanelerinden biri olan peygamberliği inkâr etmişler gibi değil, tersine Allah'ı inkâr etmişler gibi değerlendiriyor. Böylece onlar Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğini inkâr ettikleri için [gerçekte] Allah'a ve ahiret gününe iman etmemişlerdir. Nitekim putlara tapan müşrikler de bütün ilâhlardan üstün bir ilâhın varlığını kabul etmelerine rağmen Allah'ı ulûhiyet bakımından birlemedikleri için Allah'ı inkâr edenler olarak nitelendirilmişlerdir.

Öte yandan Ehlikitab'ın dünya ve ahiret anlayışları da gerçekle bağdaşmıyor. Örneğin, "Mesih Allah'ın oğludur." veya "Üzeyir Allah'ın oğludur." diyorlar. Bunu derken, ilâhların bir kısmının baba, bir kısmının da oğul tanrılar olduğunu söyleyerek putperestleri taklit edi-

yorlar. Ayrıca Yahudiler, ahirette ırksal üstünlükleriyle yüksek bir konumda olacaklarını, Hıristiyanlar da Mesih'in insanların günahlarına karşılık kendini feda ettiğini, dolayısıyla ahirette herhangi bir azabın olmayacağını ileri sürüyorlar.

Bundan da anlaşılıyor ki, Allah'a ve ahiret gününe yönelik imanın Ehlikitap'tan olumsuzlanması, onların sözlü olarak Allah'ın ulûhiyetine inandıklarını söylemelerine karşın gerçek tevhit anlayışına ve gerçek ahiret inancına sahip olmayışlarından kaynaklanmaktadır. Yoksa bunun anlamı, onların içinde Allah'ın ilâhlığını veya ahiretin varlığını inkâr eden kimselerin olduğu değildir. Bugün Yahudilerin elindeki Tevrat'ta ahiretle ilgili herhangi bir açıklamaya rastlanmasa da, Kur'ân onların buna ve Allah'a inandıklarını bize haber vermektedir.

Ehlikitap ikinci olarak da şu şekilde nitelendiriliyorlar: *"Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan"*. Kur'ân'ın Bakara, Nisâ ve diğer surelerde onlarla ilgili olarak saydığı bazı şeyleri Yahudilerin mubah saymaları gibi. Hıristiyanların da içki ve domuz etini mubah kabul etmeleri gibi. Oysa bu ikisi de Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in (üzerlerine selâm olsun) şeriatında haram kılınmışlardır. Bir de insanların mallarını haksız yollarla yemeleri vardır. Nitekim sonraki ayette bu eylem de onlara isnat edilecektir: *"Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler."* [Tevbe, 34]

"Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığı" ifadesinde sözü edilen Resul'den maksat, ya onların peygamberliğini kabul ettikleri kendi elçileridir. Yahudiler için Musa'nın (a.s) ve Hıristiyanlar için İsa'nın (a.s) peygamberliği gibi. Bu durumda ayetten, onların her birinin, peygamberliğini kabul ettikleri, hak dini getirdiğini itiraf ettikleri elçinin kendileri için haram kıldığı şeyi haram saymadıkları anlaşılıyor. Bu da sonuçta Allah'a ve elçisine karşı küstahlık yapmak, hak ve hakikat ile alay etmektir. Ya da kastedilen, Hz. Muhammed'dir (s.a.a). Çünkü onu ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buluyorlardı ve o, kendileri için temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılıyordu; sırtlarındaki ağırlıkları ve zincirleri kaldırarak yüklerini hafifletiyordu.

Bu ikincisini esas alırsak, bu demektir ki, onların Allah ve Resulü'nün (s.a.a) haram kıldığı şeyi haram saymayanlar olarak nitelendirilmesi; onların eleştirilmeleri, yerilmeleri ve müminlerin onlara karşı savaşa teşvik edilmeleri amacına yöneliktir. Çünkü onlar, Allah ve

Resulü'nün (s.a.a), bağlı oldukları şeriatları kapsamında kendileri için koydukları haramları haram saymamakta, sürekli olarak bu haramları işlemekte, yasakları çiğnemektedirler.

Aslında bu ikinci ihtimali destekleyen şöyle bir değerlendirme de var. Deniliyor ki: Eğer *"Resulü'nün"* ifadesiyle her ümmetin kendisine gönderildiği elçisi, yani Yahudiler için Musa (a.s) ve Hıristiyanlar için İsa (a.s) kastedilmiş olsaydı, ifadenin şu şekilde olması gerekirdi: "Allah'ın ve resullerinin haram kıldığı şeyi haram saymayan..." Çünkü benzeri durumlarda, elçilerin çokluğuna delalet etsin diye Kur'ân bu tarz bir ifadeye başvurur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip..."* (Nisâ, 150) *"Peygamberleri dediler ki: Allah hakkında şüphe mi var?"* (İbrâhîm, 10) *"Peygamberleri kendilerine mucizeler getirdiler..."* (Yûnus, 13)

Kaldı ki, Hıristiyanlar Tevrat ve İncil'in içerdiği haramları terk ettikleri için hem Musa'nın, hem de İsa'nın (selâm üzerlerine olsun) haram kıldığı şeyleri haram saymıyorlardı. Böyle bir durumda da, "Onlar Allah'ın ve Resulü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymıyorlar." denmez. [Tersine, "Allah'ın ve elçilerinin..." denilmesi gerekir.]

Öte yandan genel İslâmî hedefler üzerinde düşünen bir kimse, cizye verinceye kadar Ehlikitap'la savaşma emrinin; güçlü toplumların krallarında ve azgın liderlerinin tavırlarında gözlemlendiği gibi, İslâm yöneticilerinin ve Müslümanların dünya nimetlerinden yararlanmaları, zevkusefa içinde yüzmeleri, şehevî arzularını sınırsızca tatmin etmeleri amacına yönelik olmadığından kuşku duymaz.

Ehlikitap'la savaşmanın amacı; hak dinin, adalet esaslı yasanın ve takva sözünün batıla, zulme ve yoldan çıkmışlığa üstünlük sağlamasıdır. Bu amaca yönelirken, oyun ve eğlenceye kapılıp hevanın peşine düşülmez. Böylece salih ve yapıcı eğitim sistemi, yıkıcı ve bozguncu eğitim sisteminin sıkıştırmasından, dengenin bir o yana ve bir bu yana çekilmesinden, insanlık düzeninin alt üst olmasından kurtulur. Ancak [bu hususta Ehlikitab'a yönelik herhangi bir zorlama da söz konusu değildir; dolayısıyla] İslâm inanç sisteminin egemen olmasından sonra bir kişi veya bir toplum kendisi veya toplumları için İslâm eğitim sistemini istemiyorsa, istediği eğitim sistemini seçmekte özgürdür; kendi dini doğrultusunda hareket edebilir. Fakat bunun için de bir şekilde Yahudilik, Hıristiyanlık veya Mecusilik gibi bir tevhit inancına sahip olması şarttır. Aynı zamanda İslâm egemenliğine tavır alıcı bir

durum içinde olmaması da gerekmektedir. Diğer bütün dinlere karşı üstünlük sağlamış hak dinin adil ve objektif amacı budur işte.

Cizyeye gelince; o, kendilerine sunulan güvenlik ve güzel yönetim gibi hizmetlere karşılık olarak alınan bir malî bedeldir. Hak veya batıl bir yönetimin ayakta kalması için bu tür malî vergileri alması bir zorunluluktur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayette söz konusu edilen haramlardan maksat, İslâm dini çerçevesinde konulan haramlardır. Ki yüce Allah bu yasakları koyarken, onların evrensel İslâm toplumunda yaygınlaşmasını önlemeyi amaçlamıştır. Hak dinden maksat da, toplum tarafından izlenmesi, hayat sistemi hâline getirilmesi istenen dindir. Bu da, kastedilen haramların, yüce Allah'ın ve İslâm davetini seslendiren elçisi Hz. Muhammed'in (s.a.a) koyduğu haramlar olmasını ve *"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen..."* ifadesiyle başlayan üç niteliğin, Ehlikitap'la savaşmayı öngören emrin gerekçeli açıklaması konumunda olmasını gerektirmektedir.

Tüm bu açıklamalarımız sayesinde, bazılarının bu görüşle ilgili olarak, "Ehlikitab'ın Müslüman olmadan, Allah'ın ve Resulü'nün biz Müslümanlar için koyduğu haramları haram saymaları makul değildir. Çünkü hitap Ehlikitab'a yöneliktir, Müslümanlar arasında günah işleyenlere yönelik değildir." şeklinde yaptıkları değerlendirmenin yanlışlığı ortaya çıkıyor.

Yanlışlık şudur: Ehlikitab'a yönelik savaşın maksadı, Ehlikitap olma vasfını korudukları hâlde İslâm'ın haram kıldığı şeyleri haram saymalarının sağlanması değildir. Maksat, onların insanlar arasında birtakım haramları hiçbir engelle karşılaşmaksızın serbestçe işlemek suretiyle kötülükleri yaygınlaştırmalarına engel olmaktır. İçki içmek, domuz eti yemek, açıkça haksız yollarla insanların mallarını yemek gibi. Dolayısıyla onlara karşı yürütülen savaşın maksadı, onları Müslümanların egemenlikleri altına almak suretiyle bozgunculuğu etkin hâle getirmelerini önlemek ve kötülüğü, onların özel hayatlarının dar sınırlarına hapsetmektir. Büyük bir ihtimalle, *"küçülerek..."* ifadesinden maksat da budur. Ayetin sonunda bu ifadenin anlamı üzerinde duracağız.

Onlarla ilgili olarak kullanılan üçüncü nitelik de şudur: *"Hak dini kendine din edinmeyen"*. Yani hak dini kendisi için bir din ve hayat sistemi olarak almayan...

Ayette ["dine'l-hakk" şeklinde] "din" kelimesinin "hak" kelimesine izafe edilmiş olması, mevsufun sıfatına izafe edilmesine örnek oluşturmaz. Dolayısıyla kastedilen, hak olan din değildir. Bilakis burada gerçek bir izafe söz konusudur ve bundan maksat, hakka mensup olan dindir, hakkın dinidir. Çünkü bu dini insanlar için öngören ve onları o dine yönelten haktır ve bu dinin insanları hakka yöneltmesi ve izleyicilerini hakka ulaştırmasıdır. Bu, bizim gündelik konuşmalarımızda, hak için olan yol ve sapıklık için olan yol anlamında, "Hakkın yolu" ve "Sapıklığın yolu" dememize benzer. Şöyle ki, söz konusu yolun vardığı yer hak veya sapıklıktır.

Çünkü, *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rûm, 30) *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19) ve benzeri ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu dinin evrende, yaratılış düzeninde, gerçek ve realitede bir temeli, bir dayanağı vardır. Hz. Peygamber (s.a.a) insanları bu dine davet etmiş, ona uymaya ve teslim olmaya çağırmış ve insanların bu dini hayat düzeni olarak benimsemelerini Allah'a teslim (İslâm) olma şeklinde isimlendirmiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber (s.a.a) insanları, olumlu karşılık verilmesi ve teslim olunması kaçınılmaz olan bir şeye, yani gerçek evrensel yasaların ön gördüğü ilmî ve aklî yasalara boyun eğmeye davet ediyor. Diğer bir ifadeyle Allah'ın evrensel, varoluşsal iradesinden kaynaklanan teşriî=yasal iradesine boyun eğmeye, teslim olmaya çağırıyor.

Kısacası, değişmez gerçek ve realite anlamına gelen hakkın, kendisinden kaynaklanan bir din ve yasası vardır. Nitekim sapıklığın ve azgınlığın da bir dini vardır ki, sapıklar ve azgınlar ona doğru çağırmaktadırlar. Birincisi hakka, ikincisi ise hevaya tâbi olmak anlamına gelir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer hak, onların heva ve heveslerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer... bozulur giderdi."* (Mü'minûn, 71)

İslâm da hakkın dinidir. Yani varoluşun (tekvinin) yasası, yaratılışa esas oluşturan yoldur ve fıtrat da o yola çağırmaktadır. O fıtrat ki Allah insanların yaratılışında onu esas almıştır. Allah'ın yaratma düzeninde de değişme olmaz. İşte dosdoğru din budur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açığa çıkıyor:

Birincisi: Ehlikitab'ın Allah'a ve ahiret gününe iman etmemelerinden maksat, bu hususlarda Allah katında makbul bir imana sahip olmamalarıdır. Allah'ın ve Resulü'nün (s.a.a) haram kıldıklarını haram saymamalarından maksat da, açıkça işlenmeleri durumunda insanların toplum yaşamını ifsat etme ve hakka dayalı yönetimin dirlik ve düzenlik uğruna sarf ettiği çabaları boşa çıkarma özelliği bulunan haramları açıkça işlemekte bir sakınca görmemeleridir. Hak dini din edinmemelerinden maksat ise, yaratılışla örtüşen ve yaratılışla varoluşun bağdaştığı hakkın yasasına uymamalarıdır.

İkincisi: *"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen..."* diye başlayan üç nitelik, Ehlikitap'la savaşmaya ilişkin emrin gerisindeki hikmeti açıklamaya yöneliktir. Buna da, savaşa teşvik ve yönlendirme faydası terettüp etmektedir.

Üçüncüsü: Maksat, bütün Ehlikitap'la savaşmaktır. *"Kendilerine kitap verilenlerden..."* ifadesinin orijinalinin başındaki "min" edatını tab'iziye (bütünden parçaya işaret eden) bir edat olarak anlayıp maksadın Ehlikitab'ın sadece bir kısmı olduğu şeklindeki bir çıkarsama doğru değildir.

Küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar...

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Cizye; zimmet ehlinden alınan vergiye verilen addır. Bu şekilde adlandırılması, verdikleri bedelle canlarını kurtardıkları içindir." (Alıntı sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan'da ise şöyle geçer: "el-Cizye, 'ıkde' ve 'cilse' gibi fi'le kalıbında 'ceza, yeczi' kelimelerinin köküdür. Cizye ise zimmî kâfirlere has bir cezadan ibarettir; küfre sarılmalarına karşılık onları cezalandırmak anlamındadır. Bu görüş, Ali b. İsa'dan rivayet edilmiştir." (Alıntı sona erdi.)

Ancak bizce Ragıp'ın değerlendirmesine güvenmek gerekir. Çünkü yukarıdaki açıklamalarımız da onun bu görüşünü desteklemektedir. Demiştik ki: Bu, malî bir vergidir. Onlardan alınır, yine onların vatandaşlık sözleşmelerinden doğan (zimmet) haklarının korunması, kanlarının heder olmasına engel olunması ve en güzel şekilde yönetilmeleri amacıyla kullanılır.

Ragıp adı geçen eserinin başka bir yerinde de şunları söylemektedir: "es-Sığaru (küçüklük) ve el-kiberu (büyüklük) zıt isimlerdir. İki

şeyin birbiriyle karşılaştırılması esnasında, birbirlerine olan oranlarının miktarını belirlemek amacıyla kullanılır. Örneğin bir şey, bir yönüyle küçük iken bir başka yönüyle büyük olabilir... Araplar , 'büyük'ün zıddı anlamında, 'sağure, sığaren'; zillet ve alçaklık anlamında da, 'sağere, sağeren, sağaren' derler. 'es-Sâğir'; alçaklığı kabul eden (hakarete razı olan) adam demektir. *Küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar...*" (Alıntı sona erdi.)

Ayetin başında, Ehlikitap'la savaşmanın gerekçeleri olarak sunulan sıfatları, aynı şekilde zimmetlerinin korunmasının (vatandaşlık haklarından yararlanmalarının) karşılığında kendilerinden cizye alınması hususunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, küçülmeleriyle güdülen amacın, onların İslâm yasalarına ve Müslüman toplumun içinde kalmak suretiyle adil dinî hükümete boyun eğmeleri olduğu anlaşılır. Dolayısıyla onlar Müslümanlarla eşit statüde olmadıkları gibi, canlarının istediğini yapmak, insan toplumunu ifsat edici inanç ve eylemlerini keyiflerine göre sergilemek suretiyle özgür ve bağımsız bir kişilikle Müslümanlara karşı koyacak konumda olamazlar. Bununla birlikte kendi elleriyle cizye vermelerinde de bir tür alçalma vardır.

Dolayısıyla ayetten anladığımız kadarıyla, "küçülme" sıfatından kastedilen anlam budur. Yoksa Müslümanların ve dinî hükümeti temsil edenlerin onları hor görecekleri, onlarla alay edecekleri anlamına gelmez. Çünkü böyle bir tutum, bazı müfessirler tarafından olabilirmiş gibi gösterilmeye çalışılsa da, ağırbaşlılığa ve İslâmî vakara yakışmaz.

Ayette geçen "el-yed" kelimesi, insanın bir organı olan el demektir. Bu aynı zamanda güç ve nimet anlamında da kullanılır. Eğer ayette kelimenin ilk anlamı kastedilmişse, *"elleriyle cizye verinceye kadar"* cümlesinin bütününden, "ellerinden çıkıp sizin elinize ulaşan cizye vergisini verinceye kadar" şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Eğer kelimenin ikinci anlamı kastedilmişse, bu durumda cümlenin anlamı, "küçülerek, size karşı üstünlük taslamayarak ve büyüklenmeyerek sizin gücünüzü ve otoritenizi onaylayacak suretiyle cizye verinceye kadar..." şeklinde belirginleşiyor.

Buna göre ayetten -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöyle bir anlam elde ediyoruz: Ehlikitap'la savaşın. Çünkü onlar Allah'a ve ahiret gününe, doğrudan sapmamış ve kabul edilebilir bir imanla iman etmiyorlar. İslâm'ın haram kıldığı ve işlenmeleri durumunda in-

sanlık âlemini ifsat eden haramları haram saymıyorlar. İlâhî yaratılış yasasıyla örtüşen dini benimsemiyorlar. Onlarla savaşın ve sizin önünüzde küçük düşünceye, sizin hükümetinize boyun eğinceye ve küçüklemelerini temsilen kendi elleriyle cizye verinceye kadar onlarla savaşmayı sürdürün. Verdikleri bu cizye ise, zimmetlerinin korunmasında (vatandaşlık haklarından yararlanmalarını güvenceye almada), kanlarının heder edilmesini önlemede ve yönetimlerinin ihtiyaçlarını karşılamada kullanılır.

30) Yahudiler, "Uzeyr Allah'ın oğludur." dediler ve Hıristiyanlar da, "Mesih (İsa) Allah'ın oğludur." dediler. Bu, onların ağızlarıyla gevelediği (gerçek dışı) bir sözdür. Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!

Bu ayette, önceki kâfirlerle Yahudi ve Hıristiyanların inanç benzerliklerine dikkat çekiliyor. Ragıp İsfahanî'nin belirttiğine göre "el-ifk" sözcüğü, bir şeyin bulunmayı hak ettiği bir yerden ve bir şeyden çevrilip başka yere ve yöne yöneltilmesi anlamına gelir. Buna göre, ayette geçen "yu'fekun" kelimesi, "hak esaslı inançlarından çevrilip batıla döndürülüyorlar" anlamını ifade eder.

"Yahudiler, 'Uzeyr Allah'ın oğludur.' dediler." Uzeyr, Yahudilerin Azra dedikleri kişidir. Dolayısıyla Uzeyr, Azra'nın Arapçalaşmış şeklidir. Nitekim Yesu kelimesi de İsa şeklinde Arapçaya geçmiştir. Söylendiğine göre, Yahya da Yuhanna'nın Arapçalaşmış şeklidir.

Burada sözü edilen Azra, Yahudilik dinini yenileyen, Tevrat'ın bölümlerini bir araya getirip yeniden yazan kimsedir. Çünkü Tevrat, Ba-bil kıralı Buhtunnasr'ın ülkelerini fethetmesinden sonra kaybolmuştu. Havralarını yıkmış, kitaplarını yakmış, erkeklerini öldürmüş kadınlarını ve çocuklarını esir almış, diğer geride kalan zayıf kimselerle birlikte beraberinde Babil'e götürmüştü. Burada yüzyıla yakın bir süre kalmışlardı. Daha sonra İran kralı Kuruş Babil'i fethedince, Yahudiler adına Azra onun katında aracılıkta bulundu. Azra, Kuruş'un yanında itibarı olan bir kimseydi. Kuruş ona Yahudileri anayurtlarına götürme ve onlar için Tevrat'ı yeniden yazma müsaadesini verdi. Çünkü Tevrat'ın nüshalarını yitirmişlerdi. Bu gelişmeler, tarihçilerin anlattıklarına göre İsa'dan önce yaklaşık olarak 457 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Bundan sonra Azra'nın derlediği Tevrat, Yahudiler ara-

sında yaygınlaşmaya başladı. Ardından tarih kitaplarında yazıldığına göre, Roma İmparatorluğu'nun Suriye Valisi Antiyokus yaklaşık olarak İsa'dan önce 161 tarihlerinde ülkelerini fethetti, bulabildiği bütün Tevrat nüshalarını yaktı, yanında Tevrat bulunan veya üzerinde yakalanan herkesi öldürdü.

İşte bu Azra böylesine büyük bir hizmeti yerine getirince, onu gözlerinde büyüttüler, işine büyük bir saygı gösterdiler, emirlerini tereddütsüz yerine getirdiler. Sonunda onu Allah'ın oğlu olarak nitelendirdiler. Bilemiyoruz, acaba Hıristiyanların İsa'yı (a.s) Allah'ın oğlu olarak nitelendirirken kastettikleri gibi onlar da Azra'nın Allah'ın oğlu olduğunu mu kastediyorlardı? -Şu anlamda ki onda rububiyetten bir cevher olduğunu ileri sürüyorlardı, yahut onun ulûhiyetin zatından doğduğunu sanıyorlardı veya bizzat onun ilâh olduğunu düşünüyorlardı.- Yoksa bu isimlendirme, onurlandırma amacına mı yönelikti? Nitekim kendileri için de, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* [Mâide, 18] demişlerdi. Gerçi ileride değineceğimiz gibi, tefsirini sunduğumuz ayetten hemen sonra yer alan ayet ikinci ihtimali destekler mahiyettedir: *"Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını), rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler."*

Bazı müfessirlere göre,[1] onların söyledikleri, *"Uzeyr Allah'ın oğludur."* sözü, bütün Yahudiler tarafından değil, bazı Yahudiler tarafından Peygamberimiz (s.a.a) zamanında söylenmiş, ama bu söz tümüne mal edilmiştir. Nitekim *"Allah fakir, biz ise zenginiz."* [Âl-i İmrân, 181] sözünü, yine *"Allah'ın eli kolu bağlıdır."* [Mâide, 64] sözünü Peygamberimiz (s.a.a) zamanında Medine Yahudilerinin bazısı söylemiş, fakat Kur'ân'da bütün Yahudilere izafe edilerek zikredilmiştir. Çünkü onların bir kısmının gerçekleştirdiği eylem diğer bazısı tarafından onaylanıyordu. Toplum olarak bütünü oluşturan parçaların görüşleri arasında uyum vardı ve görüşleri aynı etkinliğe sahipti.

"Hıristiyanlar da, 'Mesih (İsa) Allah'ın oğludur.' dediler." ifadesi, Hıristiyanların Hz. İsa (a.s) ile ilgili iddialarıdır. Tefsirimizin üçüncü cildinde Âl-i İmrân Suresi'nin tefsiri kapsamında Hz. İsa'nın (a.s) kıssasını ele alırken bu hususla ve ayrıntılarıyla ilgili açıklamalarda bulunduk.[2]

1- [el-Menar, c.10, s.327]

2- [79 ve 80. ayetlerin tefsirinde]

"Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar." ifadesi, Uzeyr ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna ilişkin sözleriyle onların, kendilerinden önceki kâfir toplumlara benzemeye çalıştıklarını haber veriyor. Bu toplumlar ise puta tapan müşriklerdir. Çünkü putperestlerin kulluk sundukları tanrıların içinde bazısı tanrının babası tanrı, bazısı da tanrının oğlu tanrı konumundadır, kimisi de tanrının annesi veya eşi tanrıçadır. Nitekim üçleme (teslis) inancı Çin, Hint, eski Mısır putperestleri ve puta tapan diğer milletler arasında yaygındı. Tefsirimizin üçüncü cildinde yer verdiğimiz Mesih (a.s) kıssası çerçevesinde bu konu üzerinde de bir nebze durduk.

Sözünü ettiğimiz önceki açıklamalarımız kapsamında, putperest inanç ilkelerinin Hıristiyanların ve Yahudilerin dinlerine sızmış olmasının, Kur'ân-i Kerim'in *"Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar."* ayeti tarafından ortaya konduğunu da belirtmiştik.

Çağdaş araştırmacılar arasında bazıları,[1] Eski ve Yeni Ahit Budizm ve Brahmanizm dinleri arasında karşılaştırma yapmışlar, Eski ve Yeni Ahitlerle bu iki putperest din arasında tıpatıp bir benzerliğin bulunduğunu, hatta İncillerde yer alan kıssaların büyük bir kısmının onlarda olduğunu görmüşlerdir. O hâlde hiçbir araştırmacı, *"Onlar (sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar."* ayetinin bu alanda ortaya koyduğu gerçekle ilgili en ufak bir kuşku duymaz.

Ayetin sonunda bu tutumlarından dolayı onlara yönelik şu bedduaya yer veriliyor: *"Allah onları kahretsin! Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!"*

31) Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler. Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu. O, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir.

Ayette geçen "el-ahbar", "el-habr" veya "el-hibr"in çoğuludur. Kelime özü itibariyle bilgin anlamına gelir; fakat daha çok Yahudi din bilginleri anlamında kullanılır. "er-Ruhban", "er-rahib"in çoğuludur. (İlâhî) korku giysisi giyen kimse anlamına gelir. Daha çok Hıristiyan olup manastırlarda münzevi bir hayat yaşayan kimselere denir.

1- Budhist and Christian Gospels Edmuds A. J. 2V. Philadelphia 1908

Yahudi ve Hıristiyanların hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan başka rabler edinmeleri; onların söylediklerine kulak asmaları, kayıtsız ve şartsız olarak onlara itaat etmeleri şeklindedir. Oysa bu şekilde kayıtsız ve şartsız bir itaat ancak yüce Allah'a edilir.

Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı Allah'tan başka rab edinmeleri ise, bir şekilde onun ilâhlığına inanmaları dolayısıyladır. Hıristiyan mezheplerinin bu yöndeki inanışları herkesçe bilinmektedir.

Ayette Mesih'in Meryem'e izafe edilmesi ["Meryem oğlu Mesih" denilmesi], onların bu nitelendirmede gerçeği ifade etmediklerine yönelik bir işaret mahiyetindedir. Çünkü o, bir kadından doğma bir insandır. Durumu bundan ibaret olan bir kimse de onların sandıkları gibi ilâh olamaz.

Burada Allah'tan başkasını rab edinmenin iki değişik türüne işaret edildiği için bu iki tür arasında bir farklılık olduğunu vurgulamak maksadıyla fasıl edatı kullanılmış, ayrı cümlelerde değinilmiştir. Şöyle ki, önce onların hahamlarını ve rahiplerini rabler edinmelerinden söz edilmiş, sonra Meryem oğlu Mesih'i rab edinmeleri "vav" edatıyla buna atfedilmiştir.

Yine ayet, rab edinmenin iki türünün farklılığına işaret ettiği gibi, onların Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna ilişkin sözlerinin farklı anlamlar ifade ettiğini de gösterir mahiyettedir. Buna göre, Uzeyr'e Allah'ın oğlu denilmesi, onurlandırma amacına yönelik bir nitelemedir. Buna karşın Mesih (a.s) için bir tür gerçek oğulluk tasavvur edilmiştir. Çünkü ayette Yahudilerin Uzeyr'i Allah'ın oğlu olarak nitelendirdiklerinden söz edilmiyor. Bunun yerine sadece Allah'ı bir yana bırakarak hahamlarını ve rahiplerini rabler edinmelerinden söz ediliyor. O hâlde, Uzeyr Yahudiler açısından diğer hahamlar için geçerli olduğu anlamda bir rabdir. Ya onurlandırmanın tanrının oğlu olmayı gerektirdiğinden, ya da zaten kendisinin de bilgin ve hahamlardan biri olduğundan böyle algılanmıştır. Çünkü Uzeyr dinlerini yeniden ihya etmek suretiyle onlara büyük bir iyilikte bulunmuştur ki, onlara başka hiç kimse bu denli büyük bir iyilikte bulunmamıştır. İsa için düşünülen oğulluk ise, böyle değildir.

"Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu." ifadesi, ayetin akışı içinde hâl cümlesi konumundadır. Yani, hâl böyleyken tutup Allah'tan başka rabler edindiler.

Ayette sırasıyla şu hususlara işaret ediliyor:

Birincisi: İtaat yoluyla rab edinmek, ibadet sunarak rab edinmek gibidir. Dolayısıyla itaat, bağımsız ve mutlak olduğu zaman ibadete dönüşür. Bu da, kayıtsız, şartsız ve bağımsız olarak itaat edilenin ilâh olmasını gerektirir. Çünkü ilâh, kendisine kulluk sunulmayı hak eden mabut demektir. Bu dediklerimizin hepsine, *"Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu."* ifadesi işaret ediyor. Çünkü burada rab niteliği yerine ilâh niteliği kullanılmıştır. Oysa ayetin zahiri, "Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek rabbe ibadet etmeleri emrolunmuştu." şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektiriyordu. O hâlde mutlak itaat yoluyla birini rab edinmek, ona ibadet etmek anlamına gelir. Rabbi mabut edinmek de, onu ilâh edinmek anlamını ifade eder. Okuyucuların dikkatini bu inceliğe çekmek istiyoruz.

İkincisi: Kur'ân-ı Kerim'de, *"Benden başka ilâh yoktur, artık bana ibadet edin."* (Enbiyâ, 25) ve *"Allah ile beraber başka bir ilâh çağırma."* (Şuarâ, 213) gibi ayetlerde ifadesini bulan tek Allah'a ibadet çağrısı, bilinen anlamıyla ibadet olgusunun sırf Allah'a yönelik olmasını ifade ettiği gibi, itaatin de sadece Allah'a yönelik olarak sergilenmesini ifade eder. Çünkü yüce Allah, Yahudi ve Hıristiyanları hahamlarına ve rahiplerine itaat etmeleri hususunda ancak, *"Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu."* ifadesiyle suçlamış, azarlamıştır.

Aynı anlamı şu ayetten de algılayabiliriz: *"Ey Âdemoğulları! Size, 'Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.' demedim mi? Ve 'Bana kulluk edin, doğru yol budur.' demedim mi?"* (Yâsîn, 60-61) Bu öyle bir meseledir ki, buradan hareketle binlerce konuyu ele almak mümkündür.

"kendisinden başka ilâh olmayan" ifadesi, *"Hâlbuki onlara... bir tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu."* ifadesinin içerdiği tevhit kelimesinin bütünleyici açıklaması konumundadır. Çünkü putlara tapanların büyük bir kısmı birçok ilâhın varlığına inanırlar; ancak bununla birlikte bunlar arasında sadece bir tanesine ibadet ederler. Dolayısıyla tevhit inancı, yalnızca bir ilâha ibadet etmekle gerçekleşmiş olmaz. Bunun yanında ibadet edilen ilâhtan başka ilâh olmadığının da ifade edilmesi bir zorunluluktur.

Yüce Allah, *"De ki: 'Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin.' Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız."* (Âl-i İmrân 64) ayetinde Peygamber'ine (s.a.a) Ehlikitab'a yöneltmesini emrettiği çağrıda iki ibadeti bir arada zikretmiştir; ancak aralarındaki anlam farklılığına da dikkatleri çekmiştir. Bu arada hiçbir insanın kaçıp kurtulamadığı Allah'a teslim olmanın (İslâm'ın), her iki ibadet şeklinin de sırf yüce Allah'a yönelik olarak yerine getirilmesi anlamına geldiğini de vurgulamıştır.

Ayetin sonunda yer alan, *"O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir."* ifadesiyle yüce Allah, Yahudi ve Hıristiyanların hahamlarını ve rahiplerini rabler edinmek ve Meryem oğlu Mesih'in tanrı olduğunu ileri sürmek suretiyle işledikleri şirkten zatını tenzih ediyor.

Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayet, ayetler grubunun başında yer alan *"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen"* [Tevbe, 29] ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Çünkü Allah dışında bir veya birkaç tanrı edinmek, ne Allah'a iman ile, ne de Allah'tan başka hiçbir hükümranın bulunmadığı ahiret gününe iman ile bağdaşmaz.

32) Allah'ın nurunu ağızlarıyla (üfleyip) söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da, Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez.

Ayetin orijinalindeki "yutfiûne" kelimesinin kökü olan "el-itfa", ateşi veya ışığı söndürmek demektir. "Bi-efvahihim=ağızlarıyla" ifadesinin orijinalinin başındaki "ba" harf-i cerri alet veya sebebiyet (nedensellik) anlamındadır.

Aydınlık veren şeylerin ve lambaların söndürülmesi için üfleme işlemi ağızla gerçekleştiğinden dolayı ayette "ağızlar"dan söz edilmiştir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bu ifade, hayret verici bir üsluba sahiptir. Onların basitlikleri, önemsizlikleri ve kurdukları tuzakların zayıflığı aynı anda vurgulanıyor. Çünkü ağızla üfürerek ancak zayıf ışıkları söndürebilirsin, büyük ışık kaynaklarını değil." (Alıntı sona erdi.)

el-Keşşaf adlı tefsirde de şu açıklamaya yer verilir: "Onların yalanlamak suretiyle Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini geçersiz kılma girişimleri, ufukları kaplamış ve Allah'ın daha da büyümesini, ay-

dınlatmada en uzak noktalara varmasını istediği büyük bir ışık kaynağını üfleyerek söndürmeye benzer." (Alıntı sona erdi.)

Ayet, İslâmî davetin durumuna işaret etmektedir. Bir de kâfirlerin İslâm çağrısı karşısındaki çırpınışlarını tasvir ediyor. Ayrıca bu, Allah'ın nurunu tamamlayacağına ilişkin güzel bir vaattir.

33) O, Resulü'nü hidayet ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) din ile gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasa da o hak dini bütün dinlere üstün kılsın.

Ayette geçen "el-huda" kelimesinden maksat, ilâhî yol göstericiliktir. Allah bu yol göstericilik misyonunu Resulü'ne (s.a.a) vermiştir ki, emriyle insanları doğru yola iletsin. Hak din ise, İslâm'dır. Çünkü İslâm hak ve realiteye uyumlu inanç ve yasa hükümlerini içeren bir dindir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Allah, elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.a), hidayet ve yol göstericilikle veya apaçık ayetler ve mucizeler desteğinde, fıtrat esaslı din ile birlikte gönderdi ki, müşrikler hoşlanmasalar da hak din olan dinine yardım etsin ve onu diğer dinlere üstün kılsın.

Buradan hareketle, "li yüzhirahu=onu üstün kılmak için" ifadesindeki zamir, ayetin akışından da anlaşıldığı gibi hak dine dönüktür. Ancak bazıları, "Zamir, Resul'e dönüktür." demişlerdir. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde ortaya çıkıyor: "Resulü'nü üstün kılsın, ona dinin bütün bilgilerini öğretsin diye." Fakat bu, ayetin akışı açısından uzak bir ihtimaldir.

Tefsirini sunduğumuz yukarıdaki iki ayette müminler, Ehlikitab'a karşı savaşmaya teşvik ediliyorlar, bunun onlar için bir görev olduğu açık bir şekilde vurgulanıyor. Ayetlerden anladığımız kadarıyla, yüce Allah bu dinin bütün insanlık âlemine yayılmasını irade etmiştir. Bunun için çalışmak ve mücadele etmek bir zorunluluktur. Ehlikitap ise Allah'ın bu nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. O hâlde yok oluncaya veya hayatlarını sürdürebilmeleri için cizye ve küçülmeyi kabul edinceye kadar onlarla savaşmak Müslümanlar için bir görevdir. Yüce Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez. Bu dinin de diğer dinlerden üstün olmasını irade etmiştir. Öyleyse olumsuz akıbet Allah'ın iradesi gereğince Müslümanların lehine, düşmanlarının aleyhinedir. O hâlde müminlerin gevşememeleri ve üzülmemeleri gerekir. Onlar müminlik niteliklerini korudukları sürece üstündürler.

34) Ey iman edenler! Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler ve (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyarlar.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ifade, ayetler grubunun başındaki *"Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen..."* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Nitekim bundan önceki ayet de, *"Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen..."* ifadesine yönelik bir açıklama mahiyetindeydi.

"Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan..." ifadesinin, *"Kuşkusuz hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yolla yerler"* ifadesiyle açıklanmasına gelince; bu ayet, [haramları] en somut karşılığıyla ve bunlar arasında insanlık toplumunu ifsat etmek ve dinin amacını geçersiz kılmak bakımından en önemli etkiye sahip olanıyla izah etmektedir.

Kur'ân, Ehlikitab'ın, özellikle Yahudilerin işledikleri birçok suçları ve günahları sayar. Bakara, Nisâ ve Mâide gibi sureler bunun ayrıntılı örnekleriyle doludur. Fakat malî suçlar ve tecavüzler başka suçlara ve aşırılıklara benzemezler. Özellikle Ehlikitab'ın insanlık âlemini ifsat etme amaçlı girişimleri bazında bunun büyük bir önemi vardır. Öyle ki, eğer Ehlikitab'a bağımsız hareket etme ve egemenlik kurma imkânı verilirse, sağlıklı insanlık toplumu ifsat bakımından büyük bir felaketle karış karşı kalacaktır. Toplumsal açıdan hiçbir yıkımın, malî bozgunculuğa benzemediği de bir gerçektir.

Çünkü toplumların en önemli dayanakları ekonomidir. Allah ekonomiyi insanlık hayatının temel dayanağı kılmıştır. Nitekim günahların, kötü muamelelerin, cinayetlerin, saldırıların ve haksızlıkların büyük bir kısmı, iyice analiz edildiklerinde ya çalarak, yol keserek, canlara kıyarak, ölçü ve tartıda eksiklik yaparak, gasp ederek ve benzeri malî suçlar işleyerek insanların mallarını kapmaya iten aşırı bir fakirliğe dayanır. Ya da yiyip içmede, giyim kuşamda, cinsellikte ve konut edinmede varlık içinde şımarmaya, israfa, savurganlığa ve dizginlenemez şehevî arzuların peşinde koşmaya, Allah'ın haram kıldığı şeyleri pervasızca çiğnemeye; insanların mallarına, namuslarına ve canlarına kastetmeye iten aşırı zenginlikten kaynaklanır.

Gerek aşırı yoksulluğun ve gerekse aşırı zenginliğin neden olduğu yıkıcılıklar, son tahlilde mal biriktirme ve servet edinme noktasında

egemen sistemin çarpıklığına, bozguncu zihniyete ve hak ölçülerine göre malı yeme ile batıl yollardan malı yeme arasındaki farkı belirginleştirip bir şeye sahip olma yönlerini belirleyen meşru yasalardaki karışıklığa gelip dayanır. Düzen bozulunca ve insanlar eli altındaki her mala el koyma imkânına sahip olduğunu düşününce ve hangi yöntemle olursa olsun mal edinme ve servet biriktirme arzusuna kapılınca, bu durum ona, mal kazanmayı ve servet biriktirmek için elinden gelen tüm çabayı sarf etmeyi telkin eder; uyguladığı yöntemin hak veya batıl olduğuna bakmamasını sağlar. Böylece ister meşru olsun, ister gayrimeşru olsun canının çektiği her zevki tatmayı kendisi için bir hedef olarak öngörür. Ne kadarını yapabildiyse, bunu kendisi için kâr olarak değerlendirir.

Tam bu noktada felaketler sökün eder, fesat her tarafı kaplar, ahlâkî çöküş toplumu bir ahtapot gibi sarar. Neticede insanlık hayatı, hayvanlara özgü aşağılayıcı, onur kırıcı bir hayata dönüşür. İnsanların bütün dertleri midelerini doldurmak ve uçkurdan aşağısını tatmin etmek olur.

Hiç kimse böyle bir ortamda gerek siyaset ve gerekse eğitim yoluyla iradesine hâkim olamaz. Bir hikmeti derinliğine kavrayacak veya bir öğüdü anlayacak kapasiteyi kendinde bulamaz.

Büyük bir ihtimalle haramlar arasında sadece malı haksız yolla yemeden söz edilmesinin nedeni budur. Özellikle bir toplumu eğitme ve ıslah etme görevini üstlenen hahamların ve ruhbanların böyle bir ahlâkî çöküş içinde olmalarının yol açtığı yıkımın boyutlarına dikkat çekilmesine bu yüzden gerek duyulmuş olsa gerektir.

Bazıları, hahamların ve rahiplerin insanların mallarını haksız yollardan yemelerini örneklendirirken şu hususları sayarlar: Züht ve takva görüntüsünü sergiledikleri için kendilerine duyulan sevgi dolayısıyla verilen malları yemeleri, faiz ve haram kazanç yemeleri, muhaliflerinin mallarını gasp etmeleri, lehte karar vermek için rüşvet almaları, bağışlanıp günahlardan kurtulduklarına ilişkin olarak insanlara belge vermeleri ve bunları pazarlamaları gibi...

Ama öyle anlaşılıyor ki, malı haksız yolla yedemeden kastedilen, onların hüküm verirken taraflardan rüşvet almaları gibi tutmalarıdır. Nitekim tefsirimizin beşinci cildinde, *"Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin..."* (Mâide, 41) ayetini incelerken onların kıssasını, bu arada yapıp ettiklerini anlatmıştık.

Bunların içinden sadece kilisenin günahlardan bağışlanmışlık belgelerini satmış olması bile, başlı başına bir ayıp ve utanç vesilesi olarak yeterlidir.

Züht ve takva görüntüsünü sergiledikleri için insanların onlara mal vermeleri, onların da bu malları çeşitli vakıflar, vasiyetler ve insanların genel çıkarları için hayır kurumlarında kullandıkları şeklindeki yukarıda yer verdiğimiz açıklamaya gelince; bunların malı haksız yolla yeme kapsamında değerlendirilmesi doğru değildir. Aynı şekilde onların faiz ve haram kazanç yedikleri hususu da sadece onların işlediği bir suç değildir. Yüce Allah Kur'ân'da bu malî sapmayı Yahudi ve Hıristiyanların geneline izafe etmektedir: *"Bir de menedildikleri hâlde faiz almalarından..."* (Nisâ, 161) *"Yalana kulak verirler, haram yerler."* (Mâide, 42) Oysa bizim tefsirini sunduğumuz ayette, yüce Allah sadece Yahudi ve Hıristiyanların hahamlarının ve rahiplerinin insanların mallarını haksız yollardan yemelerinden, dolayısıyla onların bunun için kullandıkları yöntemlerden söz etmektedir, Yahudi ve Hıristiyanların genelinin değil.

Şu da bir gerçektir ki, dinsel bir topluluğun liderleri, onları kulluk yolunu kat etmede eğitenler, onların kalplerini ve davranışlarını ıslah etmeye özen gösterenler hakkın yolundan sapıp batıl yola yöneldikleri zaman, bu uğurda yedikleri her şey ve elde ettikleri bütün menfaatler haram kazançtır; ne şeriat ve din, ne de akıl böyle bir davranışı ve kazancı mubah saymaz.

"Hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen" ifadesinin, *"(insanları) Allah'ın yolundan alıkoyarlar."* ifadesiyle açıklanmasına gelince; bu da daha önce işaret ettiğimiz, onların nitelendirildikleri üç vasfın özünü oluşturan nükteye dayalıdır. Ki bunların üçüncüsü, *"hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen"* idi. Şöyle ki, burada onların sahip olduğu sıfatların ve sergiledikleri davranışların insanlık âlemini ifsat etmesi, adil dinî yönetimin insanlığı ıslah etme ve fıtrî mutluluğuna yönelen temiz fıtrata sahip insana yaraşan dinamik ve diri bir toplumun oluşturulması amacına ulaşmasına engel olup buna giden yolları tıkaması anlatılıyor.

Bu yüzden hak dini din edinmemelerinin doğurduğu kötü sonuçlar arasında sadece sağlıklı toplumu ifsat etmenin temelini oluşturan özelliklere yer verilmiştir. O da insanları Allah'ın yolundan alıkoy-

maktan ve gizli-açık yöntemlerle Allah'ın dinini yaşamalarına engel olmaktan ibarettir. Zaten Ehlikitap, Peygamberimiz (s.a.a) zamanından bugüne kadar bu bozguncu, ifsat edici özelliklerini kesintisiz olarak sürdürmektedirler.

Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!

Ragıp İsfahanî der ki: "el-Kenzu; malın üst üste istif edilip saklanması demektir. Bu kelimenin aslı, 'Keneztu't-tamre fi'l-viai=Hurmaları kaba koydum.' fiilidir. 'Zemenu'l-kinazi', 'Hurma depolama zamanı' ve 'Nâkatun kennazun', 'Üst üste et bağlamış şişman deve' demektir. *'Altın ve gümüşü biriktirip'* ifadesi, altın ve gümüşü biriktirip saklayanlar, anlamında kullanılmıştır." (Alıntı sona erdi.)

Kenz (mal biriktirip yığma) eyleminin altında, biriktirilip yığılan malı saklama, depolama, çeşitli yöntemlerle insanlar arasında el değiştirmesine engel olma; gelişmesini, çoğalmasını önleme; biri alırken, diğeri de verirken yararlanacağı şekilde bir mübadele aracı olmasına meydan vermeyerek yararının bütün toplumu kapsamasının önüne geçme anlamı ve niyeti yatar. Kuşkusuz malın insanların tümüne yararlı olmasının yolu, onun çalıştırılmasıdır. Bankaların ve kasaların icat edilmesinden önce insanlar biriktirdikleri altın ve gümüşü yere gömer, başkalarının çalmasını önlemek için üzerini örterlerdi.

Tefsirini sunduğumuz ayet, gerçi sözel düzenlemesi itibariyle Ehlikitap'ı yermeye, insanların mallarını haksız yollardan yiyen, insanların Allah'ın yoluna girmelerini engelleyen hahamlarını ve rahiplerini eleştirmeye yönelik önceki ayetlerle bağlantılı görünüyor; ancak sözel düzenleme açısından bu ayetin kesinlikle ve sadece onlar hakkında indiğini gösteren bir kanıt da söz konusu değildir.

Dolayısıyla ayetin yalnızca Ehlikitap hakkında indiğini, malı biriktirip yığmayı sadece onlara yasakladığını söylemek mümkün değildir. Buna göre böyle bir gerekçeyi ileri sürüp Müslümanların istedikleri gibi altın ve gümüş toplayıp biriktirebileceklerini, mallarını canlarının istediği gibi harcayabileceklerini, bunda hiçbir sakıncanın olmadığını söyleyemeyiz.

Ayet, mal biriktirip yığanları sert ifadelerle tehdit ediyor, ağır ve acıklı bir azabın kendilerini beklediğini ifade ediyor. Bunun yanında *"Altın ve gümüşü biriktirip"* ifadesinde geçen mal yığma ve depolama

şu şekilde tefsir ediliyor: *"Allah yolunda harcamayanlar."* Bu da gösteriyor ki, yüce Allah'ın gazabını gerektiren mal yığma, imkânı varken Allah yolunda harcanmayan, infak edilmesine engel olunan maldır.

"Allah'ın yolu" ise, Kur'ân'dan anladığımız kadarıyla dinin ayakta durmasını sağlayan ve dinin yapılarının yıkılmasına engel olan eylemler ve yöntemlerdir. Cihat, korunması gereken tüm dinsel maslahatlar, en ufak bir gevşeklik gösterildiğinde toplumun bütünüyle çökmesine neden olan İslâm toplumunun gerekli işleri ve dinin, dinî yapının dayanağını ayakta tutmak için farz kıldığı malî yükümlülükler gibi. Buna göre, toplumun ihtiyacı olduğu ve zaruret diz boyu olduğu hâlde altın ve gümüşü biriktirip saklayan kimse, [ayette söz konusu edilen kimseler sınıfına girerek] onları biriktirmiş ve Allah yolunda infak etmemiş olur. Böyle kimseye de acıklı ve elem verici bir azabın müjdesini vermek gerekir. Çünkü o, kendini Rabbine tercih etmiştir. Kendisinin veya çocuklarının muhtemel ihtiyaçlarını dinî toplumun hâlihazırdaki kesin ihtiyaçlarının önüne koymuştur.

Bunu bir sonraki ayette yer alan şu ifadeden de algılamak mümkündür: *"İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir!"* Bu ifade, azarın onlara yöneltiliş gerekçesini şu şekilde açıklıyor: Onlar malı kendilerine özgü kıldılar, ileride ihtiyaç duyabiliriz diye onu kendileri için bir kenara koydular, muhtemel ihtiyaçlarını Allah'ın yoluna tercih ettiler. Oysa insanlığın dünyevî ve uhrevî hayatlarının kurtuluşu, malın Allah yolunda harcanmasına bağlıdır. Sonra bunlar diğer bir açıdan, yani ellerindeki malı gizleyip sakladıkları açısından Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) de ihanet etmişlerdir. Çünkü eğer malları açıkta olsaydı, yetkili kimsenin (Allah Resulü'nün) onu dinin ihtiyaçlarını karışlama yolunda harcamalarını emretmesi mümkündü. Fakat kişi malını bu şekilde biriktirip gözlerden uzak bir yerde gizleyince, yetkili kimsenin bu malı fark etmesi mümkün olmayabilir. Dolayısıyla bir tarafta biriktirilip saklanan mala yönelik zaruri ihtiyaç, diğer tarafta ise malı biriktirip yığan kimsenin somut bir ihtiyacı olmadığı hâlde, toplumun ihtiyacını gidermek için yegâne sebep olan biriktirilmiş mal oldukları gibi yerlerinde kalmış olurlar.

O hâlde ayet, sadece bu açıdan mal yığmayı yasaklamaktadır. İhtiyaç duyulmadığı hâlde malı yığıp biriktiren kişinin, kendisine öncelik tanıması ve kendisinin muhtemel ihtiyaçlarını bu mala ihtiyaç duyan Allah yolundaki işlerin önüne geçirmesi yani...

Şuna dikkat etmek gerekir ki, İslâm nicelik açısından özel mülkiyete herhangi bir sınır getirmemektedir. Eğer bir kişinin büyük bir yekûn tutan altını ve gümüşü olsa, ama bunları yığıp saklamak yerine piyasaya sürse ve ondan büyük meblağlarla kâr elde etse ve diğer insanların da alışveriş yoluyla veya çalışmak suretiyle yararlanmalarına neden olsa, kazandığı büyük orandaki maldan dolayı kendisine hiçbir dinsel yasaklama yöneltilmeyecektir. Çünkü o kişi malını insanların gözlerinin önüne koymuş ve yararlı, yapıcı bir piyasa şartları içinde gelişip büyümesini, el değiştirmesini sağlamıştır; malını gizlememiş, Allah yolunda harcanmasına engel olmamıştır. Dolayısıyla bu adam mallarını Allah yolunda harcamasa da Müslümanların yöneticisine, istediği zaman bu malları Allah yolunda harcama imkânı vermiştir. Bu nedenle infak etmese bile, malını herkesin göreceği ve duyacağı şekilde açıkta çalıştırdığı sürece İslâm yönetimine hainlik etmemiş olur.

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayet, yerine getirilmesi zorunlu olan malî hukuk açısından infak edilmesine engel olunacak şekilde alıkonan, depolanan, saklanan mallar ve paralarla ilgilidir. Sadece verilmesi zorunlu olan zekâtla ilgili değildir. Bilakis ayetin içeriği zekâtla birlikte diğer malî yükümlülükleri de kapsamaktadır. Dinî toplumun ayakta kalması ve egemenliğini sürdürmesi için cihat uğruna, can güvenliği ve namus güvenliği gibi bütün toplumsal önlemler için harcanmasına gereksinim duyulan bütün malî yükümlülükler bu kapsamın içine girer.

Kişinin kendi ailesine, çocuklarına bol bol harcamada bulunması, kendi zaruri ihtiyaçlarından arta kalan malları yoksullara dağıtması gibi müstahap nitelikli harcamalara gelince; bunlar genel anlamda Allah yolunda infak kavramının kapsamına girmekle beraber, böyle bir davranışın müstahap olduğuna ilişkin somut kanıtların bizzat kendisi, bu ayette üzerinde durulan Allah yolunda infak kavramının kapsamına girmediğini göstermektedir. Çünkü zorunluluk ve gereklilik söz konusu olmadığı bir durumda malı yığıp müstahap bir infakta bulunmamak, bu ayette yasaklanan mal yığmadan sayılmaz.

İşte tefsirini sunduğumuz ayetten çıkardığımız anlam budur. Bir ölçüde kelamî konularla da bağlantısı olduğu için müfessirler arasında bu ayetle ilgili olarak uzun polemikler yaşanmıştır. İnşaallah ayetlerle ilgili rivayetleri incelediğimiz bölümden sonra bu hususta da bazı açıklamalarda bulunacağız.

Ayetin sonundaki, *"İşte onları elem verici bir azapla müjdele!"* ifadesinin içerdiği azap tehdidi, haramlığın şiddetini göstermektedir.

35) (Bu biriktirdikleri,) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara,) "İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!" (denir.)

Ayetin orijinalindeki "yuhma" kelimesinin kökü olan "ihma" kelimesi, harf-i cerle geçişli kılınmadığı zaman bir şeyin hissedilecek şekilde kızdırılması anlamına gelir. "Ala" harf-i cerriyle geçişli kılındığında ise, bir şeyin ısınması için kızgın ateşin üzerine konulması anlamını ifade eder. Dağlamak da, ısıtıp kaynatmaktan daha etkilidir. "Yukva" kelimesinin kökü olan "el-keyy" sözcüğü ise, kızgın bir şeyin vücuda yapıştırılması (bedenin kızgın bir şeyle dağlanması) anlamına gelir.

Bu değerlendirmelerden sonra ayetin anlamı şu şekilde ortaya çıkıyor: Kıyamet günü kapsamında vaat edilen bu azap şu şekilde gerçekleşecektir: Biriktirilen bu mallar (altın ve gümüş) cehennem ateşinde tutuşturulur, böylece ateşte kızdırılmış hâle gelirler. İşte bu kızgın paralar onların alınlarına, yanlarına ve sırtlarına yapıştırılır. Bu esnada onlara şöyle söylenir: *"İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!"* Sizin yığmakta olduğunuz altın ve gümüşler azap olarak size geri döndüler.

Ayette özellikle alınlardan, yanlardan ve sırtlardan söz edilmesi, bu paraları yığanların alınlarıyla onlara eğilmeleri, secde etmeleri ve yanlarıyla onlara sığınıp yanaşmaları ve sırtlarıyla onlara güvenip dayanmaları yüzündendir. Bu konuda bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellifin kendi rivayet zinciriyle Hafs b. Gıyas'tan, onun da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) -babası İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı uzun kılıçlar (savaşlar) hadisi kapsamında-şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Üç ünlü kılıç vardır: Birinci kılıç, müşrik Araplara karşıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün.'* [Tevbe, 5] İkinci kılıç, zimmet ehline karşıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'İnsanlara güzel söz*

söyleyin.' [Bakara, 83] Bu ayet, zimmî kâfirler hakkında inmiş, ama sonra, *'Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulü'nün haram kıldığı şeyi haram saymayan ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) dini kendine din edinmeyen kimselerle küçülerek (İslâm yasalarına boyun eğerek) elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.'* [Tevbe, 29] ayetinin inmesiyle neshedilmiştir. Bunlardan İslâm yurdunda yaşayanlar ya cizye vereceklerdir veya kendileri öldürülüp malları ganimet ve çocukları da esir olarak alınacaktır. Eğer cizye vermeyi kabul ederlerse, bizim onları esir almamız ve mallarına el koymamız haram olur. Kadınlarıyla nikâhlanmamızsa helâl olur. Onlardan savaş (küfür) yurdunda (daru'l-harp) kalanları esir almamız, mallarını ganimet olarak almamız helâldir. Buna karşılık kadınlarıyla nikâhlanmamız haramdır. Onlar için ya İslâm yurduna girip cizye vermek veya öldürülmekten başka seçenek yoktur." [c.5, s.10, hadis: 2]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Talha b. Zeyd'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Peygamberimizin (s.a.a) sünneti ahmak ve delilerden cizye alınmaması şeklinde cereyan etmiştir." [c.3, s.567, hadis: 3]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Yahya el-Vasıtî'den, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) Mecusiler hakkında bir açıklama var mıdır?" diye soruldu. Buyurdu ki: "Evet. Resulullah'ın (s.a.a) Mekkelilere yazdığı şu mektubu duymadın mı? 'Müslüman olun, yoksa size savaş açacağız.' Onlar da Resulullah'a şu (s.a.a) cevabı verdiler: 'Bizden cizye al ve putperestler olarak kalmamıza izin ver.' Peygamberimiz (s.a.a) ise onlara şu cevabı verdi: 'Ben ancak Ehlikitap'tan cizye alırım.' Bunun üzerine müşrikler -Peygamber'i güya yalancı çıkarmak için- şöyle bir cevap yazdılar: 'Sen sadece Ehlikitap olan toplumlardan cizye aldığını iddia ediyorsun; ama Hecer Mecusilerinden cizye aldın.' Peygamberimiz (s.a.a) bu sefer de şu cevabı verdi: Mecusilerin bir peygamberleri vardı, öldürdüler; bir kitapları vardı, yaktılar. Peygamberleri onlara on iki öküz derisine yazılan bir kitap getirmişti." [c.3, s.567, hadis: 4]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de vardır. Hadis kaynaklarında bunları bulmak mümkündür. Cizye, haraç ve diğer konularla ilgili açıklamalar ise fıkıh ilminin ilgi alanına girer.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da, İbn Asakir Ebu Umame'den, o da Peygamber efendimizden (s.a.v) şöyle rivayet eder: "İki savaş vardır: Biri, iman edinceye veya küçülerek kendi elleriyle cizye verinceye kadar müşriklerle savaş; diğeri de, Allah'ın emrine gelinceye kadar isyan eden gruplara karşı savaş. İsyancı gruplar Allah'ın emrini kabule yanaşınca, onlar hakkında adalete uygun olarak hüküm verilir."

Yine aynı eserde İbn Ebî Şeybe, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve Beyhakî -Sünen'inde- Mücahid'den, *"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen... kimselerle... savaşın."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayet, Peygamber (s.a.v) ashabına Tebük Seferi emrini verince indi."

Ben derim ki: Daha önce Mübahele Ayeti'ni[1] incelerken sunduğumuz rivayetler, Peygamberimizin (s.a.a) Necran Hıristiyanları hakkında cizye hükmünü verdiğini açıklamıştı. Bu olay ise, konuyla ilgili sahih hadislerin de delalet ettiği gibi Tebük Seferi'nden iki yıl önce, yani Hicret'in altıncı yılında yaşanan gelişmeler sonucu gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Peygamberimizin (s.a.a), tümü Ehlikitap'a mensup olan Bizans, Mısır ve İran krallarını İslâm'a davet etmesi de Hicret'in altıncı yılında gerçekleşmiştir.

Aynı eserde İbn Ebî Şeybe, Zührî'den şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz (s.a.v) Hecer Mecusilerinden ve Yemen Yahudileri ile Hıristiyanlarından cizye aldı. Onlardan alınan cizyenin miktarı, buluğ çağına ermiş her kişiden bir dinar alınması şeklindeydi."

Yine aynı eserde Malik, Şafiî, Ebu Ubeyde -Kitabu'l-Emval'da- ve İbn Ebî Şeybe Cafer'den, o da babasından şöyle rivayet etmişlerdir: "Ömer b. Hattab, Mecusilerden cizye alınması hususunda halkla istişarede bulundu. Abdurrahman b. Avf dedi ki: Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini duydum: Onlara Ehlikitap muamelesi yapın."

Aynı eserde Abdurrezzak, el-Musannef adlı eserde Ali b. Ebu Talib'e Mecusilerden cizye alınması hususunda bir soru yöneltildiğini ve onun bu soruya şu cevabı verdiğini rivayet eder: "Allah'a yemin ederim ki, bugün yeryüzünde bu konuyu benden daha iyi bilen bir kimse yoktur. Mecusilerin bilip tanıdıkları bir kitapları vardı, ders aldıkları bir ilmî mirasları vardı. Bir gün kralları şarap içti ve sarhoş oldu. Onun etkisiyle kız kardeşiyle birleşti. Bir grup mümin onu gördü. Sabah

---

1- [Âl-i İmrân, 61]

olunca kız kardeşi ona şunları söyledi: 'Gece bana şunu şunu yaptın ve senin bu hareketini bir grup gördü. Onlar bunu ifşa edeceklerdir.' Bunun üzerine kral kendisine dalkavukluk edenlerden bir grubu çağırdı ve onlara dedi ki: 'Siz, Âdem'in kızlarını oğullarıyla evlendirdiğini biliyorsunuz.' (Dolayısıyla benim bu hareketim normaldir, demek istemiş ve onlar da bunu onayladıklarını göstermişlerdir.)"

"Derken onu bu hareketi yaparken görenler çıkageldiler ve ona şöyle dediler: 'Yazıklar olsun, Allah'ın yolundan uzak düşmüş sapığa! Sana had cezasının uygulanması gerekmektedir.' Bunun üzerine yanında bulunan dalkavuklar bunları öldürdüler. O sırada bir kadın geldi ve ona dedi ki: 'Ben de seni gördüm.' Kral, 'Yuh sana, falan kabilenin fahişesi!' dedi. Kadın dedi ki: 'Evet, Allah'a yemin ederim ki, önceleri fahişe idim, ama sonra tövbe ettim.' Kral onu da öldürttü. Sonra Mecusilerin kalplerindeki inançlarına ve kitaplarında yazılan bilgilere karşı amansız bir savaş başlattı. Böylece Mecusilik dininden geriye bir şey kalmadı."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de şöyle geçer: *"Yahudiler, 'Uzeyr Allah'ın oğludur.' dediler."* ifadesiyle ilgili olarak Atiyye el-Avfî, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet eder: "Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Üzeyr Allah'ın oğludur.' dedikleri zaman, Allah'ın Yahudilere yönelik gazabı şiddetlendi. 'Mesih Allah'ın oğludur.' dediklerinde Allah-'ın Hıristiyanlara yönelik gazabı şiddetlendi. Benim Ehlibeyt'imin şahsında benim kanımı akıtan ve bana eziyet edenlere karşı Allah'ın gazabı şiddetlendi."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Buharî, Tarih kitabında Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet etmiştir: "Uhud günü Peygamberimiz (s.a.v) yüzünden yaralandı ve azı dişlerinden biri kırıldı. O gün Peygamberimiz, ellerini kaldırdı ve şöyle dedi: Üzeyr Allah'ın oğludur, dedikleri için Allah'ın Yahudilere karşı olan gazabı şiddetlendi. Mesih Allah'ın oğludur, dedikleri için Allah'ın Hıristiyanlara karşı gazabı şiddetlendi. Benim Ehlibeyt'imin şahsında benim kanımı dökenlere ve bana eziyet edenlere karşı Allah'ın gazabı şiddetlendi."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde ve başka kaynaklarda, İbn Abbas'tan, Kâ'bu'l-Ahbar'dan, Süddî'den ve başkalarından Üzeyr'in kıssasıyla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır ki, bunlar İsrailiyat'a benzemektedirler. Bunların tümünün, Kâ'bu'l-Ahbar'dan kaynaklandığı söylenebilir.

Tabersî'nin el-İhticac adlı eserinde İmam Ali'den (a.s), *"Allah onları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!"* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Yani Allah onlara lanet etsin. Nasıl da döndürülüyorlar! Burada lanet anlamı öldürme fiiliyle ifade edilmiştir. Aynı durum, *'Kahrolası insan ne de nankördür.'* [Abese, 17] ifadesi için de geçerlidir. Yani Lanet olası insan." [c.1, s.372]

Ben derim ki: Bu hadis, Ehlisünnet kaynaklarında da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.[1] Her hâlükârda anlamın gerektirdiği bir yorumdur bu, lafzî anlam olarak tefsir edilmemiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini... rabler edindiler.'* ayetini sordum. Buyurdu ki: Allah'a yemin ederim ki, hahamlar ve rahipler onları kendilerine ibadet etmeye davet etmediler. Şayet kendilerine ibadet etmeye davet etselerdi, onların bu davetlerine icabet etmeyeceklerdi. Fakat hahamlar ve rahipler onlar için haram olan bazı şeyleri helâl kıldılar ve helâl olan bazı şeyleri de haram kıldılar. Böylece onlar farkında olmadan onlara ibadet etmiş oldular." [c.2, s.398, hadis: 7]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir rivayeti el-Berkî el-Mehasin adlı eserde,[2] Ayyâşî tefsirinde Ebu Basir'den, birlikte İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve Huzeyfe'den, Suyutî de ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde de bazı kanallardan Huzeyfe'den rivayet etmişlerdir.

Kummî, kendi tefsirinde şöyle bir açıklamada bulunur: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Onlar Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını), rahiplerini... rabler edindiler."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "İsa'ya gelince, bazıları onu gözünde öylesine büyüttüler ki, sonunda onun ilâh ve Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler. İçlerinden bir grup, 'O, üçün üçüncüsüdür.' dedi; bir diğer grup da, 'O, Allah'tır.' iddiasında bulundu. *'hahamlarını, rahiplerini... rabler edindiler.'* ifadesine gelince, Yahudiler ve Hıristiyanlar onlara itaat ettiler, sözlerini tartışmasız benimsediler, emrettiklerine uydular, kendilerine yönelttikleri çağrılara itirazsız boyun eğdiler. Böylece onlara itaat etmek, Allah'ın emrini, kitaplarını ve elçilerinin buyruklarını terk etmek suretiyle onları kendilerine rabler edindiler; Allah'ın emrini ku-

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.230]
2- [s.246, bab: 28, hadis: 246]

lak ardı ettiler. Buna karşılık hahamların ve rahiplerin emirlerine uydular, Allah'a isyan ettiler."

el-Burhan adlı tefsirde, Mecmau'l-Beyan adlı tefsirden naklen deniyor ki: Sa'lebî kendi rivayet zinciriyle Adiy b. Hatem'den rivayet eder ki: "Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldiğim zaman boynumda altından bir haç vardı. Resulullah bana dedi ki: Ey Adiy, şu boynundaki şeyi at."

Yine aynı eserde Şeyh Saduk'tan, o da kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s), *"O, Resulü'nü hidayet ve hak (ilâhî yaratılış yasasıyla örtüşen ve gerçeğe ulaştıran) din ile gönderdi ki..."* ilgili olarak buyurdu ki: "Andolsun Allah'a ki, bu ayetin tevili (işaret ettiği nesnel durum) henüz gerçekleşmemiştir. Kaim (Mehdi -a.s-) zuhur etmedikçe de, bu ayetin nesnel karşılığı gerçekleşmiş olmaz. Kaim zuhur ettiği zaman, yeryüzünde Allah'ı inkâr eden, O'na ortak koşan ve İmam'ı reddeden kimse dışında onun zuhur etmesinden rahatsız olan kimse olmaz. Öyle ki bir kâfir bir kayanın oyuğuna dahi sığınsa, kaya şöyle seslenir: Ey mümin, benim oyuğumda bir kâfir var. Beni parçala ve kâfiri öldür."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir rivayeti Ayyâşî de Ebu Mikdam'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) ve Semaa kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s), aynı şekilde benzeri bir rivayeti Tabersî İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Tefsiru'l-Kummî'de bu ayetin Peygamberimizin (s.a.a) soyundan gelecek olan Kaim-i Âl-i Muhammed (Mehdi -a.s-) hakkında indiği rivayet edilir. Ayetin İmam Mehdi (a.s) hakkında inmiş olmasının anlamı, Şeyh Saduk'un rivayetinde belirtildiği gibi, Mehdi'nin zuhurunun tevili olmasıdır (bu ayetin nesnel karşılığı olarak gerçekleşmesidir).

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Said b. Mansur, İbn Münzir ve Beyhakî -Sünen'inde- Cabir'den, *"o hak dini bütün dinlere üstün kılsın..."* ifadesiyle ilgili olarak rivayet ederler ki: "Bu ayetin tevili, Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerine mensup hiç kimse kalmayınca ve sadece İslâm dini egemen olunca gerçekleşecektir. O zaman koyun kurttan yana güvencede olur. Sığır aslandan korkmaz. İnsanın yılandan endişesi olmaz. Fare depolanan hiçbir yiyeceği kemirmez. Cizye tamamen kaldırılır, haç kırılır, domuz öldürülür. Bütün bunlar Meryem oğlu İsa (a.s) nazil olduğu zaman gerçekleşir."

Ben derim ki: Cizyenin kaldırılmasından maksat, artık böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulmadığından ve cizyeyi gerektirecek bir durum bulunmadığından terk edilmiş olarak bırakılmasıdır. Bunu hadisin başındaki ifadeden anlıyoruz. Bu rivayetlerde, o gün küfrün ve şirkin yeryüzünden kalkacağına ilişkin olarak yer alan açıklamalar, başka rivayetlerce de desteklenmektedir. Diğer bazı rivayetlerde, Hz. Mehdi'nin (a.s) zuhur ettiği zaman Ehlikitap için yürürlükte olan cizyeyi kaldıracağı belirtilmektedir.

Ehlikitap'la ilgili şu ayetlerden de, bunu anlamak mümkündür: *"Onların arasına kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlık ve kin saldık."* (Mâide, 64) *"Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlık saldık."* (Mâide, 14) Bu anlamı içeren daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Bu ayetler, aralarındaki sevgi bağının ebediyen kaldırılmasından kinaye olmasa, onların kıyamet gününe kadar yeryüzünde kalacaklarına işaret eder gibidir. Yukarıda örnek verdiğimiz ayetlerin yorumu çerçevesinde bu hususla ilgili bazı açıklamalara yer verdik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Durays'tan, o da Alba' b. Ahmer'den rivayet eder ki: Osman b. Affan Mushafları yazmaya karar verdiği zaman, Tevbe Suresi'nde yer alan, *'Altın ve gümüşü biriktirip...'* ifadesinin orijinalinin başındaki 'vav' harfini atmak istediler. Ubey dedi ki: 'Ya bu harfi ayetin başına koyarsınız, ya da kılıcımla boynumu keserim.' Bunun üzerine 'vav' harfini yeniden yazmak durumunda kaldılar."

Şeyh Tusî'nin el-Emali adlı eserinde deniliyor ki: Bize bir grup Ebu'l-Mufaddal'dan aktardı, o da kendi rivayet zincirini sürdürerek dedi ki: *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!"* ayeti indiği zaman Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Zekâtı verilen bir mal yedi kat yerin altında saklanmış olsa da, 'kenz' (biriktirilip saklanmış) sayılmaz. Bir malın da zekâtı verilmemişse, yerin üstünde de olsa yığılıp saklanmış bir maldır." [c.2, s.133]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir hadis, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Adiy ve Hatib'ten, onlar da Cabir'den, o da Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir. Aynı şekilde başka kanallardan da İbn Abbas'tan ve başkalarından rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babası İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet

eder ki: "İmam'a dinarların, dirhemlerin ve insanların onlarla ilgili yükümlülükleri hakkında bir soru soruldu. İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: Onlar Allah'ın dünyadaki mühürleridir, onları insanların maslahatı için yaratmıştır. İnsanların işleri bununla düzene giriyor, amaçları bununla doğru bir şekilde gerçekleşiyor. Bir kimsenin yanında bunlardan çok varsa ve bunlarla ilgili olarak Allah'ın hakkını eda ediyorsa, zekâtını veriyorsa, işte Allah'ın istediği budur ve o paralar ona özgü kılınmış olur. Bir kimsede de bunlardan çok varsa, ama bunlarla ilgili cimrilik ediyorsa, Allah'ın bunlara ilişkin hakkını yerine getirmiyorsa, durmadan binalar satın alıyorsa, işte böyle bir kimse Allah'ın azap tehdidinin kapsamına girer. Yüce Allah, kitabında şöyle buyurmuştur: *(Bu biriktirdikleri,) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara,) 'İşte bunlar, kendiniz için biriktirdiklerinizdir! Şimdi tadın bu biriktirdiğiniz şeyleri!' (denir.)*" [el-Emali, Şeyh Tusî, c.2, s.133]

Ben derim ki: Bu rivayet, bundan önce ayetle ilgili olarak yaptığımız değerlendirmeyi destekler mahiyettedir.

Tefsiru'l-Kummî'de deniliyor ki: "Ebu Zer el-Gıfarî Şam'da bulunduğu sırada, her sabah kalkar ve var gücüyle şöyle bağırırdı: Hazine sahiplerini kızgınlığı içlerine vuracak şekilde alınlarında bir dağlama ile, yanlarında bir dağlama ile ve sırtlarında bir dağlama ile müjdele!"

Ben derim ki: Tabersî, Mecmau'l-Beyan adlı eserinde sadece alınların, yanların ve sırtların zikredilmesinin, buna karşın bedenin diğer organlarından söz edilmemesinin sebebini irdelerken bu rivayetten yararlanmıştır. Ona göre, insanların bu şekilde azaba çarptırılmalarının gerisindeki maksat, ateşin sıcaklığının içlerinde hissettirilmesidir. Yani kafalarının içidir ki, alınlarının dağlanmasıyla ateşin kızgınlığını hissederler. Bir de göğüslerin içi ve karınlarıdır ki, yanlarının ve sırtlarının dağlanmasıyla ateşin elem verici sıcaklığını hissederler.

Tabersî'nin yorumunu şu şekilde tamamlamak mümkündür: Bazı rivayetlerden ve ayetlerden anlaşılacağı gibi onlar başları aşağıya çevrilmiş hâlde yüzleri üzere [ateşe] atılırlar. Sonra organları yukarıdan aşağıya doğru dağlanır. Bu da alınların, yanların ve sırtların dağlanması sonucunu oluşturur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak el-Musannef adlı eserde Ebu Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder: "Hazine

sahiplerini alınlarında, yanlarında ve sırtlarında bir dağlama ile müjdele!"

Yine aynı eserde İbn Sa'd, İbn Ebî Şeybe, Buharî, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Zeyd b. Vehb'den şöyle rivayet ederler: "Rebeze adlı köye sürgün edilen Ebu Zer'in yanına gittim. Dedim ki: 'Niye burada ikamete zorlandın?' dedi ki: 'Biz Şam'dayken, *'Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!'* ayetini okudum. Muaviye dedi ki: 'Bu ayet bizimle ilgili değildir, Ehlikitap'la ilgilidir.' Dedim ki: Hayır, bu ayet hem bizimle, hem de onlarla ilgilidir."

Aynı eserde Müslim ve İbn Mürdeveyh, Ahnef b. Kays'tan şöyle rivayet ederler: "Ebu Zer geldi ve şöyle dedi: 'Altın ve gümüşü yığıp hazinelerini dolduranları, sırtlarından sokulup yanlarından çıkarılan ve alınlarından sokulup enselerinden çıkarılan dağlamalarla müjdele!' Dedim ki: 'Nasıl olur?' Dedi ki: Ben ancak onların Peygamberlerinden (s.a.a) duyduğumu söyledim."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed -ez-Zühd adlı eserde- Ebu Bekir el-Münkedir'den şöyle rivayet etmiştir: "Şam emîri Habib b. Seleme, Ebu Zer'e üç yüz dinar para gönderdi ve 'Bunu ihtiyaçların için kullan.' dedi. Ebu Zer parayı getirene şunları söyledi: Bu parayı ona geri götür. O, bizden daha çok Allah'a karşı mağrur olan birini bulamadı mı? Altına sığınacağımız bir gölgeliğimizden, bize süt veren üç koyundan, hizmetiyle bize iyilikte bulunan bir cariyeden başka bir şeyimiz yok. Kaldı ki, ben bundan fazlasından da korkarım."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Buharî ve Müslim, Ahnef b. Kays'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Kureyş kabilesine mensup bir grupla birlikte oturuyordum. O sırada saçı başı dağınık, kaba giysiler içinde, haşin görünümlü bir adam geldi, başlarına dikildi, selâm verdi, sonra şöyle dedi: Para biriktirip hazineler kuranları cehennem ateşinde kızdırılacak bir taşla müjdele! O taş onlardan birinin memesinin ucu üzerine konulacak ve omuzlarından çıkacaktır. Sonra omuzlarından bastırılıp meme ucundan çıkacaktır. Böylece bir oraya, bir buraya gidip gelecektir."

"Bunları dedikten sonra onlardan yüz çevirdi ve bir direğin yanında oturdu. Ben de yanına gidip oturdum. Kim olduğunu bilmiyordum. Dedim ki: 'Söylediklerinden hoşlandıklarını söyleyemem.' Dedi ki: 'Onlar bir şey anlamıyor. Bunları bana dostum söyledi.' 'Kim senin

dostun?' dedim. Dedi ki: 'Peygamber (s.a.a).' Sonra devam etti: 'Uhud dağını görebiliyor musun?' 'Evet.' dedim. Dedi ki: 'Ben Uhud dağı kadar altınımın olmasını ve tümünü de harcamayı istemem. Sadece üç dinarım olsun isterim. Bunlar düşünmüyorlar. Sadece dünya için mal biriktiriyorlar. Allah'a yemin ederim ki, Allah ile buluşuncaya kadar ne onların dünyalarına ilgi duyarım, ne de onların dinle ilgili görüşlerini merak ederim."

Tarih-i Taberî'de Şuayb'dan, o da Seyf'ten, o da Muhammed b. Avf'tan, o da İkrime'den, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Ebu Zer Osman'ın yanına gitti, Kâ'bu'l-Ahbar da orada bulunuyordu. Ebu Zer, Osman'a dedi ki: 'İnsanların sadece başkalarına eziyet etmemeleriyle yetinmeyin; aksine, maruf ve iyilik ölçüleri dâhilinde hareket etmelerini de isteyin. Zekât verebilecek durumda olan bir kimsenin de sadece bununla yetinmemesi gerekir; komşularına ve kardeşlerine iyilik etmesi, akrabalık bağlarını sürdürmesi de bir yükümlülüktür.' Kâ'b dedi ki: 'Farz olan malî yükümlülüğünü yerine getiren kimse, üzerine düşeni yapmış olur.' Bunun üzerine Ebu Zer elinde taşıdığı asasını kaldırıp Kâ'bın kafasına vurdu ve kafasını kırdı. Osman durmasını istedi, o da durdu. Bu sırada Osman, Ebu Zer'e şunları söyledi: 'Ey Ebu Zer, Allah'tan kork ve eline, diline hâkim ol.' Çünkü Ebu Zer, Kâ'bın kafasına asa ile vururken, bir yandan da, 'Ey Yahudi çocuğu, sana mı düşmüş bunları söylemek?!' demişti."

Ben derim ki: Ebu Zer'le ilgili hikâyeler, Osman ve Muaviye ile ihtilâfa düşmesi meşhurdur ve tarih kitaplarında ayrıntılı olarak yer almıştır. Yukarıda sunduğumuz sözlerini, Muaviye'ye ayetin Ehlikitap'a özgü kılınamayacağını söylemesi, Osman'a söyledikleri ve Kâ'b'a verdiği tepki üzerinde düşündüğümüz zaman, bizim daha önce ayetin Allah yolunda farz infaktan geri duranları tehdit ettiği yönündeki açıkladığımız gerçeği ayetten anladığımız şeyi onun da anladığı anlaşılır.

O dönemde etkin olan insanlar arası ilişkiler üzerinde analitik bir gözlem yaptığımız zaman, bu çıkarsamayı destekleyici bulgulara rastlarız. O dönemde insanlık iki sınıfa ayrılmış bulunuyordu. İnsanlığın büyük bir kısmını oluşturan avam sınıfının mensupları yiyecek bir şey bulamayacak durumdaydı. Aç gezen bu insanlar üzerlerini örtecek giysilerden de yoksundular. En temel ihtiyaçlarını karşılayacak imkânları bulunmamaktaydı. Bir de seçkin bir sınıf vardı. Havas dedikleri bu sınıfın zenginlikten, zevk ve sefadan başları dönmüş hâldeydi. Halife-

nin aldığı vergilerden, savaş ganimetlerinden ve alınan haraçlardan oluşan ve trilyonlarla ifade edilen muazzam bir servet hazinelerde tutularak bu mutlu azınlığın, havas kesiminin hizmetine sunulmaktaydı. Yozlaşmanın boyutlarını kavramak için tarih kitaplarında kaydedilen bazı sahabelerin sahip oldukları malları, nakit parayı, altın ve gümüşü, değerli eşyaları, görkemli şatoları ve göz kamaştıran sarayları, Muaviye'nin ve diğer Ümeyyeoğulları mensuplarının Şam'da giyindikleri Sezarvari ve Şahvari giysileri incelemek yeterlidir.

İslâm bunların hiçbirini kabul etmez, sınıflar arası bu büyük uçurumu onaylamaz. İslâm'a göre ancak infakın teşvik edilmesiyle bu iki sınıf arasında bir yaklaşma sağlanabilir; zenginlerin yoksullara, güçlülerin zayıflara yardım etmesi ve şefkat göstermesiyle halkın genelinin durumunda düzelme olabilir.

Bazıları şöyle demiştir: "Ebu Zer, ya kişisel içtihadına dayanarak açlığı önlemek ve çıplaklığı gidermek için gerekli olan miktardan fazlasının mal biriktirme (kenz) kısmına girdiğine, bu nedenle de Allah yolunda infak edilmesi gerektiğine inanıyordu, ya da insanları dünyadan, dünya malından el etek çekmeye ve zühde davet ediyordu."[1]

Fakat Ebu Zer'in rivayetler aracılığıyla aktarılan sözleri bu tür iddiaları yalanlamaktadır. Çünkü o bu sözleri söylerken hiçbir zaman içtihadına veya kişisel görüşüne dayanmamıştır. Tam tersine, "Ben ancak onların Peygamberlerinden (s.a.a) duyduğumu söyledim." veya "Dostum bana şunu şunu söyledi." demiştir. Kaldı ki, gerek Sünnî ve gerekse Şiî kanallardan rivayet edilen birçok sahih hadiste Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu belirtilmiştir: "Gökyüzü Ebu Zer'den daha doğru sözlü birine gölge etmemiş ve yeryüzü ondan daha doğru sözlü birini sırtında taşımamıştır."

Böylece Ahmed ve Taberanî'nin Şeddad b. Evs'ten aktardıkları şu rivayetin doğru olmadığı da anlaşılıyor: "Ebu Zer Resulullah'ı (s.a.v) bir süre dinler, sonra çöle giderdi. Ardından Resulullah (s.a.v) daha önce söylediği ve Ebu Zer'in de dinlediği hükümle ilgili bazı ruhsatlar verirdi; insanlar Resulullah'tan (s.a.v) bu ruhsatları öğrenirken, Ebu Zer bunları duymazdı. Dolayısıyla Ebu Zer daha önce duyduğu emir doğrultusunda hareket ederdi."[2]

1- [el-Menar, c.10, s.405]
2- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.234]

Bu rivayetin doğru olmadığı şuradan anlaşılıyor: Ebu Zer'in savunduğu husus, mal biriktirip yığmayı yasaklayan ayetin içerdiği hükmün Ehlikitap'la sınırlı olmadığı, tersine onlarla birlikte Müslümanları da kapsadığıdır. Bu ise, yukarıdaki rivayette işaret edilen azimet (farz) ve ruhsat olgularıyla bir şekilde ilintili değildir. Ayrıca Ebu Zer diyordu ki: "Sadece zekâtı vermek, mal biriktirmenin ve malı farz olan Allah yolunda infak etmemenin caiz olması için yeterli değildir." O hâlde Ebu Zer'in infakın bir kısmının farz, bir kısmının da müstahap olduğunu bilmemesi düşünülebilir mi? Ebu Zer'in isteğe bağlı (müstahap) infakla ilgili kanıtların, mal biriktirme ayetinin en güzel açıklayıcıları olduğunu bilmediği ileri sürülebilir mi?

Bundan daha da mesnetsizi, Taberî'nin kendi tarihinde dipnot olarak yer verdiği yorumdur. Şuayb'tan, o da Yusuf'tan, o da Atiyye'den ve o da Yezid el-Fak'asî'den rivayet eder ki: "İbn Sevda Şam'a gelince, Ebu Zer'le karşılaştı ve ona dedi ki: 'Ey Ebu Zer, Muaviye'ye şaşmaz mısın ki, 'Mal Allah'ın malıdır. Bilin ki her şey Allah'ındır.' diyor?! Bana öyle geliyor ki, onun niyeti malı Müslümanlara vermemek ve Müslümanların adını silmektir.' Bunun üzerine Ebu Zer Muaviye'nin yanına geldi ve şöyle dedi: 'Niye Müslümanların malını Allah'ın malı diye nitelendiriyorsun?' Muaviye dedi ki: 'Allah sana rahmet etsin, ey Eb Zer! Bizler Allah'ın kulları değil miyiz? Mal Allah'ın, halk Allah'ın ve emir Allah'ın değil midir?' Ebu Zer dedi ki: 'Böyle söyleme.' O zaman Muaviye ona şöyle dedi: 'Tamam, mal Allah'ındır, demeyeceğim, Müslümanlarındır, diyeceğim.' Ardından İbn Sevda, Ebu Derda'nın yanına geldi. Ebu Derda ona dedi ki: 'Sen kimsin? Allah'a yemin ederim ki, senin bir Yahudi olduğunu düşünüyorum?' Daha sonra Ubade b. Samit'in yanına geldi ve onunla birlikte Muaviye'nin yanına gittiler. Ubade, Muaviye'ye dedi ki: 'İşte Ebu Zer'i sana karşı kışkırtan adam budur!' Ebu Zer el-Gifarî Şam'da kalmaya devam etti. Her zaman şunu söylüyordu: Ey Zenginler topluluğu, şu fakirleri unutmayın, onlara iyilikte bulunun! Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar, ateşten bir yerle müjdele! Orada alınları, yanları ve sırtları dağlanacaktır..."[1]

Bu rivayetin verdiği mesaj şudur: Ebu Zer ne söylediyse ve hangi tutumda ısrar ettiyse, İbn Sevda'nın kışkırtmalarıyla yapmıştır. Bunu

---

1- [Tarih-i Taberî, c.4, s.283]

ise Şuayb ve Seyf rivayet etmişlerdir. Osman'la ilgili kıssaların da büyük bir kısmını rivayet eden bu iki zat, ünlü yalancılardan ve hadis uydurmacılardandır. Hadis âlimleri bu ikisinden bahsetmiş, aktardıkları rivayetlere itibar etmemişlerdir.

Bu ikisinin, aynı zamanda Abdullah b. Sebe adını verdikleri -ki İbn Sebe ile ilgili bütün rivayetlerin kaynağı bu ikisidir- İbn Sevda ile ilgili olarak uydurdukları olay da uydurma rivayetlerdendir. Öte yandan son zamanlarda araştırmacılar Abdullah b. Sebe (İbn Sevda) diye birinin hiçbir zaman yaşamadığını, böyle birinin olmadığını, onunla ilgili hikâyelerin tamamen uydurma olduğunu ortaya koymuşlardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde İbn Mürdeveyh, Cabir'den Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini rivayet eder: "Malî yükümlülüklerini yerine getirmeden malını yığıp biriktiren bir kimse kıyamet günü getirilir ve yanları ile alnı dağlanır. Bu arada ona denir ki: Bu, cimrilik edip Allah yolunda harcamadığın hazinendir."

Aynı eserde belirtildiğine göre, Taberanî el-Evset adlı eserinde, Ebu Bekir eş-Şafiî de el-Gaylaniyyat adlı eserinde Ali'den (r.a) şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Allah Müslüman zenginlere, yoksulların ihtiyaçlarını giderecek miktarda mal infak etmelerini farz kılmıştır. Yoksullar açlıktan ve çıplaklıktan dolayı zorluk çekiyorlarsa, bu, zenginlerin malı yığıp biriktirmelerinden dolayıdır. Haberiniz olsun, Allah onları şiddetli bir şekilde hesaba çekecektir veya onlara acı bir azap tattıracaktır."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Hâkim'in sahih olduğunu bildirerek ve Zehebî'nin de zayıf nitelemesinde bulunarak Ebu Said el-Hudrî'den, onun da Bilal'den rivayet ettiğine göre Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Ey Bilal! Allah'la yoksul olarak buluşmaya bak, O'nunla zengin olarak buluşma." Dedim ki: "Bunu nasıl yapabilirim?" Buyurdu ki: "Sana bol rızk verildiği zaman saklama. Senden istendiği zaman vermezlik etme." Dedim ki: "Bunu nasıl yapabilirim?" Buyurdu ki: "Ya böyle yapılır, ya da ateş devreye girer."

MAL BİRİKTİRİP YIĞMANIN ANLAMI ÜZERİNE

Hiç kuşkusuz insanın ilkel doğası etkisiyle meydana getirdiği toplumsal yaşam, ancak mal ve emeğin mübadelesi esasına dayalı olarak varlığını sürdürebilir. Mal ve emek değişimi olmazsa, insanlık âlemi bir

göz açıp kapama anı kadar dahi yaşayamaz. İnsanın toplumsallıktan yararlanmasının esası şudur: Yeryüzündeki maddelerden öncelikli olanları koruyup bunlar üzerinde gerekli çalışmayı gerçekleştirerek ihtiyaç duyduklarını kendine ayırması ve artanları da başkalarının yanında olup da kendisinin ihtiyaç duyduğu başka şeylerle değiştirmesidir. Örneğin fırıncı ürettiği ekmeklerin bir kısmını kendi ihtiyacı için ayırır, artanı ise dokumacının dokuduğu giysiler karşılığında ona verir. Vs. İşte toplumu oluşturan bireylerin toplum içindeki faaliyetleri alış ve veriş, değiş ve tokuş şeklinde özetlenebilir.

Ekonomik araştırmalar sonucu elde edilen bilgilere göre, ilkel insanlar malın mal ile değiştirilmesi esasına dayalı bir ekonomik ilişki geliştirmişlerdi. Bundan fazlasının bilincinde değildiler. Fakat malların oranları, ihtiyacın olup olmamasına; ihtiyaç duyulan eşyanın çokluğuna veya kıtlığına bağlı olarak farklılık gösteriyordu. Örneğin bir eşyaya yönelik ihtiyaç çoğaldığında veya bu eşya az miktarda bulunduğunda, insanların bu eşyayı elde etmeye yönelik eğilimlerinde artış olurdu, böylece bu eşyanın diğer eşyalara ilişkin oranında artış meydana gelirdi. Tersine, bu eşyaya yönelik ihtiyaç azaldığında veya söz konusu eşya bol miktarda bulunduğunda, insanların ona yönelik ilgisi azalırdı, başka eşyalara ilişkin oranı da doğal olarak düşerdi. İşte malî değerin aslı, eşyalar arasındaki bu oran farklılığıdır.

Sonra insanlar, kendi yanlarında değerli bildikleri bazı eşyaları esas alan bir değerlendirme sistemini geliştirdiler. Bu değerli eşyaları malların değerlerinin belirlenmesinin kriteri olarak aldılar; buğday, yumurta ve tuz gibi farklı oranları olan diğer malları bunlarla karşılaştırdılar. Artık bu değerli eşyalar, bütün pazar mübadelelerinin eksenini oluşturan kriterler hâline geldi. Bu alışveriş türü, bazı küçük topluluklarda, köylerde ve ilkel kabileler arasında günümüze kadar bile sürüp gelmiştir.

Alışverişin seyri bu şekilde devam etti. Ta ki insanlar altın, gümüş ve bakır gibi değerli madenler buluncaya kadar. Bundan sonra söz konusu değerli madenleri, diğer eşyaların oranlarının ve değerlerinin tespiti için başvurulan kriterler hâline getirdiler. Tek kıstas, bu değerli madenler oldu. Böylece bunlar kendiliğinden değerli olan ve başka eşyaların değerini de oluşturan paralar hâline geldi.

Derken zaman geldi altın birinci sıraya, gümüş de ikinci sıraya oturdu. Diğer madenler de özelliklerine göre, onlardan sonra sıralanır

oldular. Ardından bunlara krallık veya devlet sikkesi vuruldu. Dinar, dirhem ve para kavramları gelişti. Ki bu hususla ilgili ayrıntılara girecek olursak, kitabımızın amacını aşmış oluruz.

Bu iki nakit değer (altın ve gümüş), çok geçmeden her şeyin değerinin belirlendiği temel kıstaslar hâline geldi; insanların sahip olduğu malların veya emeklerin değeri bunlara göre belirlenir, zorunlu tüm ihtiyaçların giderilmesinde bu ikisi ölçü alınır oldu. Artık bu ikisi servet ve varlığın ölçüsü, özü oldular, toplumun ruhu hayatını sürdürmek için bunlara bağlı hâle geldi. Öyle ki bu ikisinin durumunun bozulmasıyla toplumun da düzeni bozulur. Bunların alışveriş pazarına girip aktif hâle gelmesiyle tüm muameleler canlılık kazanır, durmalarıyla da tüm muameleler durur.

Günümüzde ise, toplumlarda mal ve emeklerin değerlerini koruma, bunların birbirlerine karşı oran ve değerlerini belirleme yönünde altın ve gümüşe verilen görev, insanlar arasında kullanılan pound, dolar ve benzeri resmî para birimleri gibi banknotlara ve yaygın olarak kullanılan banka çeklerine havale edilmiştir. Yoksa bunların, eşyanın değerini temsil etmekle beraber kendilerinden kaynaklanan aynî bir değerleri yoktur. Bunlar salt ve soyut olan takribî değerlerdir ancak.

Değerlerin korunmasını sağlayan ve diğer eşya ve malların değerlerinin ölçümlerini mümkün kılan altın ve gümüşün toplumsal konumunu dikkate aldığımızda, -ki eşyanın birbirine ilişkin oranları bunlarla tespit edilir- açıkça gösteriyor ki, altın ve gümüş eşyanın bazısının bazısına ilişkin oranını belirlemektedir. Aklen oranları da temsil ettiklerine -hatta oranların kendisi olduklarına- göre, bunların iptali eşyanın oranlarının da iptaline neden olur; altın ve gümüşün bağlanması, tedavülden kaldırılması eşyanın hapsedilmesi anlamına gelir, onların durmasıyla mallar ve eşyalar da durur.

Son iki dünya savaşında, bazı ülkelerin para birimlerinin geçersiz kılınmasının nelere mal olduğunu dehşetle gözlemledik. Çarlık Rusya'sının para birimi olan manatın ve Alman para birimi markın değerinin iptal olması sonucu nice büyük felaketler yaşandı, nice servetler battı ve insanların hayatları altüst oldu. İşte parayı biriktirip, onun insanlar arası alışveriş muamelelerinde işlevsel olmasını engellemenin akıbeti budur.

Bundan önce el-Emali'de nakledilen rivayet kapsamında işaret ettiğimiz İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şu sözü de buna işaret etmek-

tedir: "Allah onları insanların maslahatı için yaratmıştır. İnsanların işleri bununla düzene giriyor, amaçları bununla doğru bir şekilde gerçekleşiyor."

Bundan da anlaşılıyor ki, altın ve gümüşün biriktirilip yığılması, eşyanın değerinin iptali ve yok edilmesi anlamına gelir. Çünkü bu şekilde yığılan altın ve gümüş aracılığıyla insanlar arası muameleler canlanabilir, piyasa yeniden ayağa kalkabilir. Alışveriş muamelelerinin iptali ile piyasa yok olur, piyasanın yok olmasıyla da toplumsal hayat son bulur. Altın ve gümüş ile ilgili durağanlık ve hareketsizlik oranında toplum da durağanlaşır, hareketsiz hâle gelir.

Bunu söylerken, altın ve gümüşün özel yerlerde saklanmasını kastetmiyorum kuşkusuz. Çünkü alımlı malları ve değerli eşyaları zayi olmalara karşı korumak, insan doğasının ön gördüğü bir durumdur. Aklıselim de insanın doğasından gelen bu dürtüyü onaylar. Dolayısıyla nakit para muamelelerde herhangi bir şekilde kullanılmalıdır. Kullanılıp tekrar geri döndüğünde ise onu bir yerde saklamak, zayi olmalara karşı korumak; gasp olaylarına, hırsızlığa, dolandırıcılığa ve hainliğe karşı önlemler almak gereklidir.

Benim kastettiğim; altın ve gümüşü, dolayısıyla nakit parayı yığıp biriktirmek, piyasadan çekmek, insan hayatında yapıcı bir işlev görmesine ve toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi yolunda alışverişlerde tedavül etmesine engel olacak şekilde saklamaktır. Muselâ açların doyurulması, susuzların susuzluğunun giderilmesi, çıplakların giyindirilmesi, çalışan insanın kâr etmesi, işçinin ücretini alması, malın gelişip büyümesi, hastaların tedavi görmesi, tutsakların özgürlüklerine kavuşması, borçlunun borcunun ödenmesi, sıkıntıların giderilmesi, üzüntülü olanların sevindirilmesi, zor durumda olanların ihtiyaçlarının karşılanması, salih ve yapıcı toplumun merkezinin korunması, sosyal atmosferin ifsat olan yanlarının onarılması ancak bunlarla olur.

Altın ve gümüşün, dolayısıyla paranın kullanılması zorunlu (farz) veya müstahap (mendup) ya da mubah olduğu birçok alan vardır. Bu hususta orta çizgiyi takip etmek, ifrat ve tefrite düşmemek, cimrilik etmek ve saçıp savurmamak gerekir. İsteğe bağlı (müstahap) infak, terk edilmesi durumunda günah işlenmiş, şer'î veya aklî bir suça girilmiş olmasa da, mendup nitelikli harcamaları bütünüyle ortadan kaldırmaya neden olmak, bunların konum ve etkinliklerini yok etmeye çalışmak, en büyük suç ve günahlardan biridir.

Bir insan günlük hayatında barınma, evlenme, yeme, içme ve giyinme gibi olguların şahsında bu realiteyi rahatlıkla gözlemleyebilir. Böyle bir gözlem sonucu görülecektir ki, hayat ve yaşamın çeşitli alanlarıyla ilgili müstahap nitelikli amelleri terk edip yükümlülüğü sadece -şer'î farz konumunda olan- zarurî ihtiyaçlarla sınırlandırmak, hayatın gidişinde onarılamayacak bozulmalara, düzeltilemeyecek altüst oluşlara neden olur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki: *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!"* [Tevbe, 34] ayetinin içerdiği hükmün kapsamlı olması uzak değildir. Şöyle ki bu ifade, işaret ettiğimiz gerekçelerle mendup nitelikli infakı da içermektedir. Çünkü malların biriktirilip stoklanması, farz infak gibi mendup infakın da konusunu ortadan kaldırıp geçersiz ve işlevsiz kılar; yoksa sadece infak için uygun zemin olduğu hâlde infakın olmayışını gerektirmez.

Yine bu açıklamadan hareketle, Taberî'nin naklettiği rivayette yer alan Ebu Zer'in Osman b. Affan'a gelip söylediği sözlerin anlamını da kavrıyoruz: "İnsanların sadece başkalarına eziyet etmemeleriyle yetinmeyin; aksine, maruf ve iyilik ölçüleri dâhilinde hareket etmelerini de isteyin. Zekât verebilecek durumda olan bir kimsenin de sadece bununla yetinmemesi gerekir; komşularına ve kardeşlerine iyilik etmesi, akrabalık bağlarını sürdürmesi de bir yükümlülüktür."

Ebu Zer'in (r.a) bu sözlerinden açık ve seçik olarak veya açığa yakın bir şekilde şu anlaşılıyor: Ona göre, zekâttan sonra ihtiyaç miktarından fazla kalan her şeyi infak etmek farz değildir. O Allah yolunda infakı, farz ve verilmesi uygun olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Fakat o, infak yolunun zekât dışında kapatılmasına karşıdır; diğer hayırların bütünüyle ortadan kaldırılmasını onaylamıyor ve bunun, şeriatın amacını geçersiz kıldığına, şeriata muhatap olan toplumun maslahatını bozduğuna inanıyor.

Ebu Zer diyor ki: İslâm devleti Sezarvari veya Şahvari bir diktatörya değildir. Dolayısıyla İslâm devletinin görevi sadece güvenliği sağlamak, insanların birbirlerine eziyet etmelerini önlemek ve sonra insanları istediklerini yapmak, canlarının çektiği gibi hareket etmek, ifrat ve tefrit nitelikli hareketlerden dilediklerini yerine getirmek, yapmak ve yıkmak, doğru yola girmek veya sapmak hususunda istediğini tercih etmek üzere serbest bırakmak değildir. İslâm devletinin yöneti-

ciliğini elinde tutan kimse de yaptığı işlerde sorguya tâbi tutulmayacak şekilde istediği gibi davranma hakkına sahip değildir.

Ona göre İslâm devleti, sosyal ve dinsel bir devlettir; insanların sadece birbirlerine baskı yapmalarını önlemekle yetinmez. Tersine insanları, bütün yaşamsal meselelerle ilgili olarak onların maslahatlarına olacak noktalara yöneltir. Amir olsun memur olsun, başkan olsun sıradan yurttaş olsun, hizmet edilen olsun hizmet eden olsun, zengin olsun fakir olsun, güçlü olsun zayıf olsun toplumun bütün katmanlarını hayatları için olabilecek mutluluk hedeflerine yöneltmeye, ulaştırmaya çalışır. Zenginin ihtiyacını fakirin fiilî desteğiyle, fakirin ihtiyacını zenginin malî yardımıyla giderir. Güçlünün konumunu zayıfın saygı duymasıyla muhafaza eder, zayıfın hayatını güçlünün gözetimi ve şefkatiyle korur. Yüksek düzeyde olanın öncülüğünü alt düzeyde olanın itaatiyle, alt düzeyde olanın itaatini de üst düzeyde olanın insafı ve adaletiyle dengeler.

Bütün bunlar, kuşku yok ki, iyilikleri yaymak ve hayır kapılarını açmakla, farz olan amelleri gereği gibi yerine getirmek ve müstahap olan amelleri gereği gibi yapmakla gerçekleşebilir. Fakat sadece farz olanları yerine getirip müstahap olan infakı temelden terk etmek, dinsel hayatı temelinden yıkar, yüce kanun koyucunun öngördüğü amacın gerçekleşmesinin önüne geçer. Böylece toplum yavaş yavaş sinsi bir gidişle anarşi, hercümerç ve hiçbir şeyin ıslah edemeyeceği derin bir yıkım ortamına sürüklenir. İşte bütün bunlar, dinsel amacın ihya edilmesine yönelik müsamahalı davranmaktan ve zalimlerle uzlaşan bir eğilim sergilemekten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle müstahap infakları yapmamak, yeryüzünde büyük bir fitnenin kopmasına ve korkunç bir yıkımın yaşanmasına yol açar.

Sonra Taberî'nin rivayetine göre Ebu Zer Muaviye'ye şunları söylemiştir: "Niçin Müslümanların malını Allah'ın malı şeklinde nitelendiriyorsun?" Muaviye ona şu cevabı verir: "Allah sana rahmet etsin, ey Ebu Zer! Bizler Allah'ın kulları değil miyiz? Mal Allah'ın, halk Allah'ın ve emir Allah'ın değil midir?" Ebu Zer de ona der ki: "Böyle söyleme."

Muaviye ve valilerinin, ondan sonra gelen diğer Ümeyyeoğulları hanedanına mensup halifelerin söyledikleri bu söz özü itibariyle doğrudur. Nitekim Peygamberimizden (s.a.a) bu anlama gelebilecek hadisler rivayet edilmiştir. Ayrıca Allah'ın kitabından da bunu anlamak

mümkündür. Fakat onlar, bu sözleriyle yüce Allah'ın kastettiğinden farklı bir sonuç çıkarıyorlardı. Bundan maksat şudur: Mal bir kimseye üstünlüğünden, gücünden veya egemenliğinden dolayı özgü kılınmaz. Bilakis mal Allah'ındır, O'nun yolunda harcanır, O'nun infak edilmesi için belirlediği yerlere verilir. Eğer mal, bireyin kazancıyla veya miras gibi bir yolla elde edilmişse, buna ilişkin hükümler vardır. Şayet İslâm devletinin ganimet, cizye, haraç veya sadaka gibi gelirlerinden oluşuyorsa, bunun da dinde belirlenmiş harcanma yerleri vardır. Bu hususta devlet yetkililerinin bir etkinliği ve belirleyiciliği olmaz. Bu malları kendilerine, ailelerinden birine gereğinden fazla veremezler. Dolayısıyla bu malları biriktirip yığmaları, onunla saraylar ve şatolar yapmaları, koruma ordularını kurmaları, Sezarlara ve Şahlara özgü bir saltanat sürmeleri kesinlikle mümkün değildir.

Fakat onlar o sözleri halkın, Müslümanların malını kişisel arzularının tatmini uğruna kullandıkları, Allah'ın razı olmayacağı şekilde harcadıkları yönünde kendilerine yönelen muhalefetini kırmak, savmak için söylüyorlardı. Çünkü kendilerine karşı muhalefet eden insanlar, "Mal Müslümanlarındır ve bunlar onu amacı dışında harcıyorlar." diyorlardı. Onlar da [halkın dile getirdiği bu söylemin önüne geçmek ve onları toplum nezdinde olumsuz bir konuma düşürmek amacıyla] şöyle diyorlardı: "Mal Allah'ındır. Bizler ise bu malları korumakla görevlendirilmişiz. Bu mal üzerinde uygun gördüğümüz biçimde tasarrufta bulunma yetkimiz vardır." Böylece bu söylemle Allah'ın malı üzerinde diledikleri gibi oynamayı mubah kılmışlardır. Ayrıca bunu söylemekle amellerinin doğruluğunu da göstermeye çalışıyorlardı. Oysa bu sözlerin gerçek anlamı, onların davranışlarının aksini gösteriyordu. Allah'ın malı ve Müslümanların malı aynı anlama gelir. Onlar ise bu iki kavramı iki ayrı anlama alarak biriyle diğerini geçersiz kılmayı amaçlıyorlardı.

Eğer Muaviye, "Mal Allah'ındır." derken, onu gerçek anlamında kullansaydı, Ebu Zer'in onun yanından çıkıp insanların topluca bulundukları bir yerde, "Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar ateşten bir yerle müjdele! Orada alınları, yanları ve sırtları dağlanacaktır." diye haykırmasının anlamı olmazdı.

Kaldı ki, Muaviye Ebu Zer'e, mal yığma yasağına ilişkin ayeti salt Ehlikitap'la ilgili olduğunu düşündüğünü belirtmişti. Büyük bir ihtimalle Ebu Zer'in bunlara yönelik kaygılı yaklaşmasının sebeplerinden

biri, Osman'ın Mushaf'ı yazıldığı sırada, *"Altın ve gümüşü biriktirip..."* ifadesinin orijinalinin başındaki "vav" harfini atmakla ilgili ısrarlı tutumlarının altındaki art niyetti. Nihayet Ubey onları ölümle tehdit etmişti de söz konusu harfi cümlenin başına yazmayı kabul etmişlerdi. Daha önce bu rivayeti okuyucuların dikkatine sunmuştuk.

Dolayısıyla Taberî'nin Seyf ve Şuayb'tan aktardığı bu kıssa, Taberî'nin de kıssanın başında belirttiği gibi Ebu Zer'i kendi kişisel görüşene hareket eden biri olarak yaptığı içtihatta hatalı göstermeye matuf olsa da, kıssanın etraflıca incelenmesi durumunda, aslında Ebu Zer'in isabetli olduğu, doğru tespitte bulunduğu anlaşılır.

Kısacası ayet genel olarak, uğruna harcama yapılması gereken Allah yolu ve zekât almaya müstahak olanların ihtiyaçları gibi durumlar söz konusu olduğunda, zekâtı vermekten ve cihatla savunma yolunda harcamaktan kaçınarak altın ve gümüşün biriktirilip yığılmasının haram olduğunu ifade ediyor. Aynı şekilde insanlar arasında iyiliğin ve ihsanın yolunun kesilmesinin haram olduğuna da delalet ediyor.

İnfakın farzlığı açısından açıkta ve piyasada devridaim olan mal ile gizli hazinelerde saklanan mal arasında bir fark yoktur. Fakat gizlenen malın bir diğer artı özelliği de, İslâm devletinin yöneticisine ihaneti ve aldatmayı ifade etmesidir. Daha önceki açıklamaların kapsamında işaret edildiği gibi, bu, bir tür ihanet anlamına gelir.

AYETLERİN MEALİ

36- Kuşkusuz gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabına (yasasına) göre, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü, haram aylardır. İşte budur sağlam (ve işleri düzene koyan) din. (Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin. Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

37- Şüphesiz haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir ki, kâfir olanlar onunla saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek ve sonuçta Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar. Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu iki ayette, zilkade, zilhicce, muharrem ve bir de tek olarak recep aylarından oluşan haram ayların haramlıkları, saygınlıkları açıklanıyor. Bunların haramlık özellikleri onaylanıyor, bunun yanında ca-

hiliye döneminin haram ayın haramlığını erteleme (nesi') uygulamasının geçersiz olduğu belirtiliyor. Bu arada bütün müşriklere karşı topluca savaşılmasına ilişkin bir emre de yer veriliyor.

36) Kuşkusuz gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabına (yasasına) göre, Allah katında ayların sayısı on ikidir.

Yıl ve hafta gibi, ay kavramı da en eski çağlardan beri insanlar tarafından bilinmektedir. Bunların bazısı, diğer bazısının farkına varılması noktasında etkin rol oynar. İnsanlar yaz, kış, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinin gelip geçmesiyle, gidip tekrar gelmesiyle yılların geçtiğini fark ederler, gözlemlerler. Sonra yılların bundan daha kısa zaman dilimlerine bölündüklerini fark ederler. Ay hareketlerinin hilal durumuyla başlayıp tekrar hilal durumuna dönmesiyle yıl içinde bu tür küçük zaman dilimlerinin meydana gelişini gözlemlerler. Ayın bu şekil değişimi ve dönüşümü yaklaşık olarak otuz güne tekabül eder. Böylece bir yıl, on iki aya bölünmüş olur.

İnsanın duyularıyla algıladığı ve üç yüz altmış beş gün ve birkaç saatten oluşan güneş yılı, yaklaşık olarak üç yüz elli dört gün süren ve on iki kamerî aydan oluşan yılla tamamen örtüşmez. Tabi bu algılama, [ince hesaba dayalı çıkarılmış dakik bir sonuç değil,] kebîse[1] hesabının uygulanması durumundadır. Buna rağmen bu, insanların duyularınca algılanmakta, insanların tümü; uygarı, ilkeli, küçüğü, büyüğü, bilgini, cahili herkes tarafından [ay ve yılın belirlenmesinde] yararlanılmaktadır.

Sonra, kılı kılına uymasa da ayları haftalara böldüler. Ancak bu hususta da genel eğilim ve algılama, ince hesaplara galip geldi. İnsanların algılamaları esas alınarak, haftanın süresi belirlendi ve hiçbir değişikliğe gidilmeden olduğu gibi uygulamada kalması benimsendi. Oysa son dönemlerde rasathaneler, gözlem evleri aracılığıyla yılların süresi daha titizlikle hesap edilebiliyor. Yine bu son hesaplamalar sayesinde kamerî aylar yerine şemsî aylar kullanılarak, aylarla tam bir uyum içinde olan şemsî yıl esas alındı.

Bütün bunlar, ekvator çizgisiyle ve ona yakın enlemlerdeki bölgeler, yaklaşık olarak altmış yedi derece kuzey ve güney enlemleri için geçerlidir. Bu bölgeler de, insanların yaşadıkları meskûn bölgelerin bü-

---

1- [Sene-i Kebîse: Güneş (Şemsî) takviminde dört senede bir gelen, bir gün fazlası olan sene. Şubat ayı 29 olan seneler.]

yük kısmını oluşturmaktadır. Bunun ötesinde kuzey ve güney kutuplarına gelince; bu bölgelerde yıl, ay ve hafta hesapları altüst olur. Kutuplarda yıl bir gün, bir gecedir. Bu yüzden insanlık toplumu bu bölgelerde yaşayan az sayıdaki bir grupla iletişim kurarken yıl, ay, hafta ve gün hesabında meskûn bölgelerde yaşayan insanların uyguladığı yöntemi esas almak zorunda kalıyorlardı. [Çünkü oralarda yıl, ay, hafta ve gün hesabı bilinmemekteydi.] Dolayısıyla genel olarak bizlerin arasında kullanılan bu kavramlar, yeryüzünün meskûn bölgelerinde yaşayan insanların zaman hesabı ile ilgili anlayışlarına dayanmaktadır.

Sonra bu hesaplar, yalnızca dünyamız açısından geçerlidir. Diğer gezegenlerde ise, bir gezegenin güneşin etrafında gerçekleştirdiği bir tam devir süresinden ibaret olan bir yıl, gezegenine göre değiştiği gibi, bizim dünyamız için geçerli olan yıl ile de değişiklik arz etmektedir. [Bu, o gezegenlerin şemsî aylarıdır.] Aynı şekilde kamerî ayları olan bir gezegenin aylarının miktarı da, astronomi bilimi kapsamında ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, söz konusu gezegenlerin kameri (ayı) veya kamerleri (ayları) olduğu takdirde ayların hareketleriyle orantılı olarak değişmektedir.

"Allah katında ayların sayısı on ikidir..." ifadesine gelince, burada yılları oluşturan kamerî aylar esas alınmıştır. Ki insan algılaması itibariyle bunun sabit bir aslı vardır; o da yeryüzü sakinleri açısından ayın aldığı şekillerdir.

Burada kastedilenlerin kamerî aylar olduğunun birinci kanıtı, hemen sonrasında yer alan *"Bunlardan dördü, haram aylardır."* ifadesidir. Çünkü İslâm'ın dört kamerî ay dışında başka da herhangi bir ayı haram saymadığı gerçeği ortadadır. Bunlar zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarıdır. Bu aylar da kamerîdirler, şemsî değildirler.

İkinci kanıt ise, *"Allah katında..."* ve *"gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın kitabında"* ifadeleridir. Çünkü bu kayıtlar gösteriyor ki, bu sayının değişmesi ve ihtilâfa konu olması mümkün değildir. Bunun birinci nedeni, Allah katında böyle olmalarıdır ki, Allah'ın bilgisi değişmez. İkinci nedeni ise göklerin ve yerin yaratıldığı gün Allah'ın yazı ve yasasında böyle öngörülmüş olmalarıdır ki, Allah gökleri ve yeri yarattığı günde güneşin kendisi için belirlenen yörüngede hareket etmesini öngörmüştür; ay için de birtakım konaklama ve uğrak yerleri belirlemiştir. Ay bunları geçer, derken kurumuş hurma dalı gibi eğrilir [ve hilal şeklini alır]. Ne güneşin aya erişip yetişmesi gerekir, ne de

gecenin gündüzün önüne geçmesi. Her biri bir yörüngede yüzüp gitmektedir. [Yâsîn, 39] İşte bu, evren kitabında yazılı bulunan hikmettir. Hiç kimse Allah'ın verdiği hükmü sorgulayamaz.

Bilindiği gibi, şemsî dört mevsim ve yıl göreceli olmasa da, güneş (şemsî) ayları göreceli ve kavramsaldırlar. Dolayısıyla değişmez bir temeli olan, sabit aylar sadece [ayın şekilleri esas alınan] kamerî aylardır.

Buna göre, ayette kastedilen anlam şudur: Seneyi oluşturan ayların sayısı on ikidir. Bu sayı Allah'ın ilmi kapsamında belirlenmiştir. Bunu ayrıca gökleri ve yeri yarattığı gün evren kitabına da yazmıştır. Bütün varlıkların hareketlerinin esasını bu gerçek oluşturur. Güneşin hareketinin ve ayın dünya etrafındaki hareketinin esası da budur. Bu sayıların oluşumunun, evren kitabında değişmez bir temeli vardır.

Dolayısıyla bazı tefsir bilginlerinin, "Ayette işaret edilen 'kitap'tan maksat, Kur'ân'dır veya bizim aramızda yaygın olan kâğıt sayfalardan oluşan, içine yazıyla bir şeyler kaydedilen defterler türünden bir kitaptır ki, orada ayların sayısı bu şekilde yazılmıştır." şeklindeki yorumlarının yanlışlığı da ortaya çıkıyor.

Bunlardan dördü, haram aylardır. İşte budur sağlam (ve işleri düzene koyan) din. (Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin.

Ayetin orijinalinde geçen "el-hurum" kelimesi "el-haram" kelimesinin çoğuludur ve yasaklanan şey anlamına gelir. "el-Kayyim" ise, insanların maslahatını gözeten, onların hayatlarıyla ilgili işlerini düzenleyip denetleyen, idarelerini yapan, koruyan demektir.

"Bunlardan dördü, haram aylardır." ifadesinde kastedilen aylar; zilkade, zilhicce, muharrem ve recep isimli dört aydır. Bunun kanıtı da, kesin ve doğruluğu tartışılmaz nakil ve hadistir. Burada kullanılan üslup, teşri ve yasama niteliklidir. Bunun da kanıtı, *"İşte budur, sağlam (ve işleri düzene koyan) din."* ifadesidir.

Yüce Allah'ın bu dört ayı haram ay ilân etmesinin sebebi, bu süre zarfından insanların savaştan vazgeçmeleri, aralarında güvenliği yaygınlaştırmaları, mutluluk için gerekli olan imkânları araştırmaları, ibadet ve kurbanlarla Rablerine dönmeleridir.

Bu aylar, İbrahim Peygamber'in (a.s) şeriatı kapsamında haram ilân edilmişlerdi. Bu yüzden putlara tapan cahiliye Arapları da, bunla-

rın haramlığını kabul ediyorlardı. Fakat zaman zaman bu aylardan birini helâl sayarak yılın bir başka ayına erteleme yönüne gidiyorlardı ki, ayette bu davranışları da ele alınmaktadır.

"İşte budur, sağlam (ve işleri düzene koyan) din." ifadesinde, adı geçen dört ayın haram kılınması kastedilmiştir. "Din" kavramı, Allah'ın, peygamberlerine indirdiği hükümlerin toplamı anlamında kullanıldığı gibi, bir kısmı için de kullanılır. Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Kamerî aylardan dördünün haram ay kılınması, kulların maslahatını esas alan dindir. Nitekim aşağıdaki ayette de böyle bir anlama işaret edilmiştir: *"Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı da..."* (Mâide, 97) Tefsirimizin altıncı cildinde bu konu ile ilgili gerekli açıklamalara yer verdik.

"(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin." ifadesinin orijinalinde geçen "fihinne" kelimesindeki zamir, dört aya dönüktür. Çünkü daha öncesinde geçen "isna aşer=on iki" kelimesine dönük olsaydı, [çoğul müennes olan "fihinne" değil de, tekil müennes olan] "fiha" denilmesi gerekirdi. Nitekim Ferra da bu kanaattedir. Aynı şekilde, senenin tümünü ifade eden "on iki" kelimesine dönük olsaydı, bazılarının dediği gibi, o zaman, *"(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin."* ifadesi, "Hiçbir zaman (senenin hiçbir ayında) kendinize zulmetmeyin." anlamına gelirdi ve artık bu söz, ayların sayısının Allah katında on iki olmasıyla ilgili olan açıklamanın bir ayrıntısı mahiyetinde olurdu. Oysa ayetin zahiri ve akışı itibariyle bu ifade, on iki ayla ilgili açıklamanın ayrıntısı olamaz.

Bu durumda kastedilen anlam şudur: Şu dört ay haram oldukları için, bunların yüce Allah katında haram olmalarının bir açılımı olarak, onların haramlığını, saygınlığını korumak ve yüce Allah katındaki değerlerinin büyüklüğünü gözetmek amacıyla bu aylarda kendilerinize zulmetmekten kaçının.

O hâlde bu aylar zarfında zulümden men edilmeleri, söz konusu ayların saygınlıklarının büyüklüğünü ve bu ayların haramlığının bir devamı olması bakımından da zulmetmeme yasağının önemini gösterir. Ayrıca burada, genel bir yasaklamadan sonra özel bir yasaklamaya yer verilmiştir. Bu, tıpkı bizim şu sözümüze benzer: Hiçbir zaman zulmetme, şu zamanda da zulmetme.

"(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin." cümlesi, lafzının mutlaklığı itibariyle her türlü zulme ve günaha ilişkin bir yasaklama-

dır; ancak ayetin akışı, en önemli maksadın, haram aylarda savaşın yasaklanması olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın ve bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat'ta şöyle der: "el-Keff; insanın avucunun içi demektir. Onunla bir şey tutulur ve bırakılır. 'Kefeftuhu', onun avucunu tuttum anlamındadır. Yine 'kefeftuhu'; avucumla onu vurdum ve onunla iteledim, defettim anlamına gelir. Dolayısıyla genel teamül, avuç ile yapılmış olmasa da her türlü iteleme ve defetme eylemini 'keffe' fiiliyle ifade etme şeklinde oluşmuştur. Hatta gözleri kör olan ve görmesi alınan kimse için de, 'reculun mekfufun' denir."

"Yüce Allah'ın, *'Seni ancak bütün insanlar için gönderdik.'* [Sebe', 28] ayetindeki ifadenin orijinalinde geçen 'kâffeh' kelimesi, günahlardan alıkoyan anlamına gelir. [Dolaysıyla ayetin anlamı şöyle olur: Seni ancak insanları günahlardan alıkoyan biri olarak gönderdik.] Kelimenin sonundaki 'ha' zamiri, mübalağa bildirir. Tıpkı 'raviyeh', 'allameh' ve 'nessabeh' sözcüklerinde olduğu gibi. *'Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın'* ifadesine gelince; bazılarına göre, bu ayetin anlamı, 'Olar nasıl sizi engellemek için savaşıyorlarsa, siz de onları engellemek için savaşın.' şeklindedir. Diğer bazılarına göre, 'Onlar sizinle nasıl toplu hâlde savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın.' şeklinde bir anlam kastedilmiştir. Çünkü topluluğa 'kâffe' de denmektedir. Ayrıca bir araya gelmekten doğan güçlerine işareten, 'vazia=dağıtan' da denir. İşte şu ayeti bu anlamda algılamak gerekir: *'Ey iman edenler, hepiniz topluca Allah'a teslim olun.'* [Bakara, 208]" (Ragıp'ın sözleri burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şöyle bir açıklamaya yer veriliyor: "Kâffe kelimesi; kuşatma, ihata etme anlamına gelir. 'Kâffetu'ş-şey', bir şeyin son sınırı ve kenarı demektir. Bir şey bu sınıra varınca, fazlalıktan men olunur. Çünkü 'keffe' fiilinin aslı engellemedir." (Alıntı son buldu.)

Ayette kullanılan "kâffe" sözcüğü, geçtiği her iki yerde de, Müslümanlara veya müşriklere, yahut birincisinde Müslümanlara, ikincisinde müşriklere, ya da birincisinde müşriklere ve ikincisinde Müslümanlara dönük olan zamire ilişkin "hâl"dir. Burada dört durum söz

konusudur. Fakat ilk bakışta dördüncü şık akla daha yakın gibi görünmektedir. Çünkü bu durumda hâl ile hâl sahibi arasında sözlü bir yakınlık da gerçekleşmiş olur. Buna göre ayetin anlamı şudur: Onlar sizin tümünüzle savaştıkları gibi, siz de müşriklerin tümü ile savaşın.

Bu bakımdan ayet, bütün müşriklerle savaşmayı gerektirmesi hasebiyle, *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri nerede (ve ne zaman) bulsanız öldürün..."* [Tevbe, 5] ayetini çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla o ayeti nesheden ayet, bunu da neseheder; onu özelleştiren veya kayıtlandıran ayet, bunu da özelleştirir veya kayıtlandırır.

Bununla beraber ayet, müşriklerle savaşın durumunu sunma amacına yöneliktir. Burada kastedilenler, putlara tapanlardır, Ehlikitap değil. Çünkü Kur'ân açıkça veya imalı bir şekilde Ehlikitab'a bazı durumlarda şirki isnat etse de, "müşrik" kelimesini tavsif bakımından sadece putlara tapanlar için kullanır. Fakat "küfür" niteliği fiil veya vasıf olarak Ehlikitab'a yönelik olarak kullanılmış ve onlara küfrü isnat etmiştir. Nitekim putlara tapanlar için de kullanılmış ve onlara küfür isnadına bulunulmuştur.

O hâlde, *"Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekûn savaşın..."* ayeti, Ehlikitap'tan cizye alınmasını öngören ayeti neshetmediği gibi, söz konusu ayeti özelleştirme veya kayıtlandırma amacına da yönelik değildir.

Bu ayetle ilgili başka hususlar da dile getirilmiştir. Fakat biz, üzerinde durmaya değer görmediğimiz için bunları sunma gereğini duymadık.

"ve bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir." ifadesi, öğretme ve hatırlatma, uyarma amaçlı bir ifadedir. Bu ifade, takva niteliğine bürünmeye teşvik etmekle birlikte bunun doğurduğu şu iki faydaya da sırasıyla işaret etmektedir:

Birincisi: Allah'tan sakınanlara ilâhî yardım, galibiyet ve zafere yönelik güzel vaatte bulunmaktadır. Çünkü galip gelecek olanlar, Allah'ın hizbidir.

İkincisi: Müslümanları savaşlarda Allah'ın koyduğu sınırları aşmamaları, saldırganlıkta ileri gitmemeleri; kadınları, çocukları ve kendilerine selâm verenleri öldürmemeleri hususunda uyarmaktadır. Nitekim Halid b. Velid Hüneyn Savaşı'nda bir kadını öldürmüştü. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) ona haber göndererek kadınları öldür-

mesini yasaklamıştı. Bu arada Cezimeoğulları'ndan Müslüman olan bazı adamları da öldürmüştü. Peygamberimiz, Halid'in öldürdüğü bu adamların kan bedelini vermiş ve üç kere, onun yaptıklarından beri olduğunu söylemişti.[1] Usame b. Zeyd de Müslüman olduğunu bildiren bir Yahudi'yi öldürmüştü ve bu olayla ilgili olarak şu ayet inmişti: *"Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, 'Sen mümin değilsin.' demeyin. Çünkü Allah katında birçok ganimetler vardır."* (Nisâ, 94) Bu ayeti daha önce etraflıca ele almıştık.

37) Şüphesiz haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir ki, kâfir olanlar onunla saptırılır. Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek ve sonuçta Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar. Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.

Araplar, "Nesee, yenseu, nes'en, menseeten, nesyen=erteledi, tehir etti" derler. Cahiliye döneminde Arapların yaptığı gibi haramlığı ertelenen ay için de "nesi" (tehir olunan, ertelenen) kelimesi kullanılırdı. Şöyle ki bazen haram olan kimi ayların haramlığını başka aylara erteledikleri oluyordu. Fakat bu hususta nasıl bir uygulamaya başvurdukları konusu, tefsir bilginleri arasında ihtilâflıdır. Tarihçilerin de görüşleri arasında farklılıklar vardır.

Ayetin açıklaması bazında sunulan görüş ve değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla, cahiliye döneminde Arapların haram aylarla ilgili bir uygulamaları vardı ve buna "nesi" adını veriyorlardı. Bu sözcük, lafzı itibariyle haram bir ayın haramlığının kendisinden sonraki haram olmayan bir aya tehir edilmesini ifade eder. Onların yaptıkları; haram ayın haramlığını ertelemekti, ayın haramlığını temelden inkâr etmek, geçersiz kılmak değildi. Çünkü İbrahim Peygamber'den (a.s) beri geçmiş kuşaklarından miras aldıkları bu kavimsel geleneklerini korumaya yönelik bir iradeye sahiptiler.

Dolayısıyla haram ayların haramlık özelliklerini temelden ortadan kaldırmaksızın, başka bir aya ertelerlerdi. Bunu da bir seneliğine veya daha fazla bir süre için uygularlardı. Böylece Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını, yani dört sayısını bu açıdan gözetmeyi amaçlarlardı.

1- İlk iki kıssa siyer ve tarih kitaplarında kayıtlıdır. Üçüncüsünü de söz konusu ayeti [Nisâ, 94] tefsir ederken daha önce sunmuştuk.

Sonra tekrar bu uygulamadan döner ve haramlığı orijinal yerine, önceki sırasına döndürürlerdi.

Bu, putları yüce Allah'a ortak koşmakla edindikleri küfürden sonra ilâhî hüküm üzerinde bir tür tasarrufta bulunmaktı. Bu yüzden yüce Allah bu davranışlarını, küfürde ileri gitmek, küfrü artırmak olarak nitelendirmiştir.

Nitekim daha önce yüce Allah, nefislere zulmetmekten alıkoyarak haram aylara özgü bir hükme de işaret etmiş ve şöyle buyurmuştu: *"(Öyleyse) o aylarda kendinize zulmetmeyin."* Bunun en somut karşılığı da hiç kuşkusuz savaştır. Nitekim Peygamberimizden (s.a.a), hakkında fetva istenen haram aylarla ilgili açıklamanın tek karşılığı da savaştır. Yüce Allah, Peygamberimizden (s.a.a) haram aylarla ilgili fetva istenmesini şöyle dile getirmiştir: *"Sana haram ayı, onda savaşmayı sorarlar."* (Bakara, 217) Aşağıdaki ayetler de bu anlamı içermektedir: *"Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine (hac ibadetlerine), ne haram aya... saygısızlık etmeyin."* (Mâide, 2) *"Allah Kâbe'yi, o saygıdeğer evi insanlar için bir dayanak kıldı; haram ayı, (işaretsiz) kurbanı ve gerdanlık(lı kurban)ları da."* (Mâide, 97)

Kâbe'nin veya Harem bölgesinin haram kılınmasının en belirgin sonucu, oranın güvenli kılınmış olmasıdır. Nitekim birçok yerde şöyle buyrulmuştur: *"Kim oraya girerse, o güvenliktedir."* (Âl-i İmrân, 97) *"Biz onları... güvenli, dokunulmaz bir yere yerleştirmedik mi?"* (Kasas, 57)

Bu bakımdan ayette işaret edilen cahiliye Araplarının erteleme geleneği, haram ayın haramlığının belli bir süre için ertelenmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Bunu yaparken amaçları, bu haram aylardan bazısında gerçekleşen ve özel dinî bir ibadet olan haccı ertelemek değil, sadece o aylarda savaşmaya ortam hazırlamaktı.

Bütün bunları, bazı tarihçilerin aktardıkları şu bilgiler de desteklemektedir: "Araplar bu ayları haram sayıyorlardı. Bu geleneği, İbrahim ve İsmail peygamberlerin (üzerlerine selâm olsun) şeriatından öğrenmişlerdi. Bunun yanında baskınların ve savaşların adamıydılar. Üç ay boyunca hiçbir savaşa katılmadan beklemek, bazen onlara ağır gelirdi. Bu yüzden muharrem ayının haramlığını safer ayına erteleyerek safer ayını haram sayıyor, muharremi ise savaşılabilecek normal bir ay konumuna getiriyorlardı. Bir süre böyle bekledikten sonra tekrar muharrem ayının haramlığını devreye sokuyorlardı. Bunu, yani mu-

harrem ayının haramlığını safer ayına ertelemeyi, sadece zilhicce ayında kararlaştırırlardı."

Bazıları ise, "Ayette sözü edilen 'nesi'den maksat, hac ibadetini bir aydan diğer bir aya ertelemektir." demişlerdir. Ancak bu yorum, kesinlikle ayetin lafzıyla bağdaşmamaktadır. İnşaallah ileride, Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalara yer vereceğiz.

Şimdi biz konumuza ve ayetin tefsirine dönelim:

"Şüphesiz haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir." Yani yüce Allah'ın bu aylar için öngördüğü haramlık niteliğini bu aylardan birinden kaldırıp başka bir aya ertelemek, küfürde ileri gitmek demektir. Çünkü bunun anlamı, Allah'ın yasalaştırılmış hükmü üzerinde yetkisizce tasarrufta bulunmaktır. Allah'a ortak koşmak suretiyle işlenen küfürden sonra Allah'ın ayetlerini inkâr etmektir. Bu da küfrün arttırılması anlamına gelir.

"ki kâfir olanlar, onunla saptırılır." Yani başkalarının saptırması suretiyle bunlar bu konuda saparlar. Ayetten, ertelemeyi hükmeden birinin olduğuna ilişkin bir kanıt veya işaret algılamak mümkündür. Bazılarına göre, bu eyleme yeltenenler, Kinane kabilesinden bazı kimselerdi. İnşaallah Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalar sunacağız.

"Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek ve sonuçta Allah'ın haram kıldığını helal kılmak için onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar." ifadesi, cahiliye Araplarının gerçekleştirdikleri erteleme uygulamasının açıklaması konumundadır. Zamir ise, ifadenin akışından bilinen haram aya dönüktür. Demek isteniyor ki: Onlar erteledikleri haram ayın haramlığını tehir etmekle onu bir yıl helâl sayıyor, bir yıl da haram sayıyorlar. Yani, haramlığını başka bir aya erteleyerek onu bir yıl helâl, haramlığını tekrar yürürlüğe koymak suretiyle ertesi yıl haram sayıyorlar.

Haram ayın haramlığını bir yıl ertelemek, bir yıl da devam ettirmek şeklinde bir uygulamaya gitmeleri, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını denk getirmek (dört sayısını gözetlemek) içindi. Böylece sayıyı korumakla birlikte bile, Allah'ın haram kıldığını helâl sayma suçunu işlemekten kurtulamıyorlardı. Yani, sayı olarak haram ayların haramlığının özünü korumaya çalışıyorlardı, buna karşılık haramlığın

objektif karşılığını değiştirme yönüne gidiyorlardı. Bunu yaparken amaçları, haramlığa saygısızlık etmeksizin çok istedikleri savaşları ve baskınları yapabilmekti.

"Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez." Kur'ân'da yer alan başka ayetlerden de anlaşılacağı gibi, amellerini onlara süslü gösteren, Şeytan'dır. Süslü gösterme fiili, bazı yerlerde Allah'a da isnat edilmiştir; fakat kötülüğe ceza verme kasti dışında kötü eylem Allah'a isnat edilemez. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26)

Yani, kul yoldan çıkınca, Allah da onun doğru yolu bulmasını engeller. Bu, bir anlamda sapıklık davetçisine de bir izin anlamını taşır. Bunu derken, Şeytan'ı kastediyoruz. Şeytan bundan sonra yoldan çıkan kişinin kötü amellerini ona süslü ve çekici göstererek aldatır ve saptırır. Bu yüzden yüce Allah, *"Kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir."* buyurmuş ve ardından, *"Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."* buyurmuştur. Sanki "Onların kötü işleri kendilerine süslü ve güzel gösterilmiştir." denilince, birileri, "Allah buna nasıl izin verdi, niçin buna engel olmadı?" demişler de, onlara şöyle cevap verilmiş gibi: "Bunlar kâfirdiler. Allah da kâfirleri hidayete erdirmez."

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşîde, Ebu Halid el-Vasıtî'den aktarılan hadisin kapsamında deniliyor ki: Sonra İmam Muhammed Bâkır (a.s) dedi ki: Bana babam anlattı, o da Ali b. Hüseyin'den duymuş ki, Emirü'l-Müminin (a.s) şöyle demiştir: "Allah Resulü'nün (s.a.a) hastalığı ağırlaşınca şöyle dedi: 'Ey insanlar, bir yıl on iki aydır. Bu ayların dördü haram, dokunulmazdır.' Sonra Resulullah (s.a.a) eliyle göstererek, 'Recep tektir; zilkade, zilhicce ve muharrem peş peşe gelirler.' dedi."

Ben derim ki: Birçok rivayette, on iki ay, On İki İmam olarak, dört haram ay; Emirü'l-Müminin Ali, Ali b. Hüseyin, Ali b. Musa ve Ali b. Muhammed (selâm üzerlerine olsun), yıl da Resulullah (selâm üzerine olsun) şeklinde tevil edilmiştir. Ancak bu tevilin ayetin akışıyla pek örtüşmediği açıktır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Müslim, Ebu Davud, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- Ebu Bekre'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamber (s.a.v) Veda Haccı'nda dedi ki: Haberiniz olsun! Zaman döndü dolaştı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şeklini aldı. Bir yıl, on iki aydır. Bu ayların dört tanesi haram aylardır. Üçü; peş peşe gelen zilkade, zilhicce ve muharrem; biri de cemaziyülâhır ile şaban arasında yer alan recep ayıdır."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) ünlü bir hutbesinde yer alan bir açıklamadır bu. Başka kanallardan Ebu Hüreyre, İbn Ömer, İbn Abbas ve Ebu Hamza er-Rakaşî'den, o da Peygamber'in (s.a.a) ashabından olan amcasından ve başkalarından rivayet edilmiştir.

Zamanın dönüp olaşarak Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı ilk günkü şeklini almasından maksat, dinî hükümlerin fıtratın ve yaratılış yasasının öngördüğü biçimde yerleşmesi, işleri düzene sokan dosdoğru dinin insanların günlük amellerinin yerleşik denetçisi, bir değişmez değer ölçüsü hâline gelmesidir. Bunlardan biri de, dört haram ayın haramlığının onaylanması ve küfürde ileri gitmek demek olan nesi=erteleme uygulamasının geçersiz kılınmasıdır.

Aynı eserde İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh, İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v) Akabe'de durdu ve şöyle buyurdu: (Haram ayları) ertelemek, kâfirlikte daha ileri gitmektir. Kâfir olanlar, onunla saptırılır. Haram ayı bir yıl helâl sayıyorlar, bir yıl da haram sayıyorlar. Bir yıl muharrem ayını, bir yıl safer ayını haram sayıyorlardı, bir başka yıl da bunarlı helâl sayıyorlardı. İşte bu, ertelemedir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Cünade b. Avf el-Kinanî her yıl hac ibadetini eksiksiz yerine getirirdi. Künyesi, Ebu Simade'ydi. Hac zamanı şöyle seslenirdi: Haberiniz olsun, Ebu Simade kimseden korkmaz ve kimse onu ayıplayamaz. Haberiniz olsun, ilk safer (muharrem) ayı helâldir."

"Bazı Arap kabileleri düşmanlarına saldırmak istedikleri zaman ona gelirler ve 'Bizim için şu safer ayını helâl say.' derlerdi. Çünkü Araplar, haram aylarda savaşmazlardı. O da haram ayı onlar için bir yıl helâl sayar, ertesi yıl tekrar haram olduğunu ilân ederdi. Bunun karşılığında, Allah'ın haram aylar için koyduğu sayıyı tamamlamaları

için gelecek muharremi de haram sayardı. Şöyle derdi: 'Bunu böyle yapmamın sebebi, haram ayların sayısını denk getirmek içindir.' Fakat onlar, safer ayını bir yıl helâl, bir yıl da haram ilân ederlerdi."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir Katade'den, *"Şüphesiz Haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Sapıklardan bazı kimseler haram aylara saferi de eklemeye yeltendiler. İçlerinden biri hac zamanı çıkar ve şöyle derdi: 'Tanrılarınız saferi haram kılıyorlar.' Böylece onu o yıl haram sayarlardı. Muharrem ve safer aylarına (iki safer anlamına gelen) Saferan diyorlardı."

"Haram ayı erteleme geleneğini ilk kez uygulamaya koyanlar, Kinane kabilesinden Malikoğulları'dır. Bunlar üç kişiydiler: Ebu Sümame Safvan b. Ümeyye, Benî Fukaym b. Hâris'ten biri, sonra Kinaneoğulları'na mensup bir başkası."

Yine aynı eserde, İbn Ebî Hatem, Süddî'den bu ayetle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Kinaneoğulları'ndan Cünade b. Avf diye biri vardı. Künyesi Ebu Umame idi. Bu adam, haram ayların haramlıklarını ertelerdi. Araplara üç ay boyunca birbirine saldırmaksızın beklemek ağır gelirdi. Dolayısıyla bir kabile bir başkasına saldırmak istediği zaman bir gün Mina'ya çıkıp şöyle seslenirdi: 'Ben muharremi helâl sayıyor, onun yerine safer ayını haram ilân ediyorum.' Böylece muharrem ayında savaşırlardı. Safer ayı girince, mızraklarını yere saplayarak savaşa son verirlerdi. Ertesi yıl ise kalkar ve şöyle derdi: 'Saferi helâl saydım, muharremi haram kıldım.' Böylece haram ayların sayısını denk getirerek muharremi helâl sayarlardı."

ed-Dürrü'l-Mensûr'da belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh İbn Abbas'tan, *"onu bir yıl helal ve bir yıl da haram sayarlar*." ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Burada kastedilen, safer ayıdır. Hevazin ve Gatafan aşiretleri onu bir yıl helâl, bir yıl da haram sayıyorlardı."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, rivayetlerden çıkan sonuç şudur: Recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarının haramlığına dinî bir emir olarak inanıyorlardı. Fakat üç ay boyunca savaşmadan, başkalarına saldırıp talan etmeden de duramıyorlardı. Bu yüzden Kinaneoğulları'ndan bir adama, üç aydan birini helâl kılması için başvurdular. Bu da hac mevsiminde, Mina'da yüksekçe bir yere çıkarak muhar-

rem ayını helâl kıldığını ve onun haramlığını safer ayına ertelediğini ilân etti. Genel eğilimleri de bu yönde olduğu için onun bu önerisini kabul ederek düşmanlarına haram ayın içinde saldırdılar. Sonra ertesi yıl muharrem ayının haramlığını yeniden yürürlüğe koydular. İşte Arapların bu uygulamasına, haram ayın haramlığını erteleme (nesi) adı verildi.

Muharrem ayına birinci safer, safer ayına da ikinci safer adını verirlerdi. İki rebi (rebiyülevvel ve rebiyülâhır) ve iki cemazi (cemaziyülevvel ve cemaziyülâhır) ayları gibi. Erteleme sadece ilk safer ayı için geçerli olan bir uygulamaydı. İkinci safer ayına kaymazdı. İslâm ilk safer ayının haramlığını onaylayınca, buna Şehrullahi'l-Muharrem (Allah'ın haram kılınmış ayı) demeye başladılar. Daha sonra kullanım çokluğundan dolayı hafiflik olsun diye kısaca muharrem denildi. Böylece safer ismi de sadece ikinci safere özgü kılındı. Dolayısıyla muharrem, Suyut'î'nin de el-Muzhir adlı eserinde belirttiği gibi, İslâm döneminde konulmuş bir isimdir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr'da belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh, Mücahid'den, *"Şüphesiz Haram ayları ertelemek, kâfirlikte daha ileriye gitmektir..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah haccın zilhicce ayında yapılmasını farz kıldı. Araplar aylara şu isimleri verirlerdi: Zilhicce, muharrem, safer, rebiyülevvel, rebiyülâhır, cemaziyülevvel, cemaziyülâhır, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkade ve zilhicce. Sonra bu zilhicce ayında hac ibadetini yaparlardı. Sonra muharremden söz etmez, onunla ilgili bir şey söylemezlerdi. Sonra tekrar safere safer derlerdi, ardından recep ayını cemaziyülâhır diye isimlendirirlerdi. Ardından şabanı, ramazan ve ramazanı da şevval diye isimlendirirlerdi. Zilkadeye şevval adını verirlerdi. Ardından zilhicceye zilkade adını verirlerdi. Sonra muharreme zilhicce adını verirlerdi. O ayda hac ibadetini yapar ve ona zilhicce adını verirlerdi."

"Bu kıssada olduğu gibi tekrarlayıp dönerlerdi. Böylece her yıl bir başka ayda hac ibadetini yaparlardı. Ta ki Ebu Bekir'in son yaptığı hac mevsimi zilkadeye denk gelinceye kadar bu şekilde devam etti. Sonra (ertesini sene) Peygamberimiz (s.a.v) hac ziyaretinde (Veda Haccı) bulundu, bu da zilhicce ayına denk geldi. İşte o gün Peygamberimiz (s.a.v) meşhur hutbesinde şöyle buyurmuştu: Zaman döndü dolaştı, yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şeklini aldı."

Ben derim ki: Belirgin olan karışıklığına ve anlaşılmaz ifadelerine rağmen rivayetten şu sonuç anlaşılıyor: Araplar İslâm'dan önce hac ibadetini zilhicce ayında yapıyorlardı. Ancak her sene ayrı bir ayda hac ziyaretini yapmak istediklerinden dolayı, haccı her sene bir ayda olmak üzere sırayla aydan aya dolaştırıyorlardı. Hac sırası gelen aya o yıl zilhicce adını verir, ayın asıl ismini kullanmazlardı.

Bu da hac yapılan senenin on üç aydan ibaret olmasını gerektirmiştir. Bu yüzden rivayetten anlaşıldığı kadarıyla bazı ayların isimleri bir veya birkaç kez tekrarlanmak durumunda kalmıştır. Bu nedenle Taberî, Arapların bir yılı on üç ay olarak kabul ettiklerini yazmıştır. Bir diğer rivayette ise, bir yılı on iki ay ve yirmi beş gün olarak kabul ettikleri belirtiliyor.

Yine bu uygulamadan dolayı bütün ayların isimleri değişmiştir. Bir ayın gerçek ismine tekabül etmesi, ancak on iki yılda bir gerçekleşebiliyordu. O da ertelemenin sıralamaya riayet edilerek yapılması durumunda söz konusu olabiliyordu. Böylece aylar sırayla asıl yerlerinden kaydırılıyorlardı.

Ancak böyle bir uygulama, erteleme (nesi) ve tehir etmekle nitelendirilmez. Çünkü bir yılı on üç ay kabul edip son ayına da zilhicce adını vermek oluşumu (sıralamayı) temelden bozmaktır, bazı ayları gerçek sıralarından tehir etmek değil.

Kaldı ki, bu rivayet, konuyla ilgili olarak aktarılan diğer rivayetlerle ve haberlerle de çelişiyor. Bu ve benzeri birkaç rivayetten başka da bir kaynak yoktur. Bunlardan biri, Amr b. Şuayb'ın babasından, onun da babasından aktardığı şu rivayettir:

"Araplar bir sene bir ayı, bir sene de iki ayı helâl sayarlardı. Haccı ancak yirmi altı yılda bir gerçek zamanında ifa ederlerdi. İşte, Allah'ın kitabında sözünü ettiği ertelemeden maksat budur. En büyük hac zamanı gelince ve ertesi yıl Peygamberimiz (s.a.v) hac ziyaretinde bulununca, insanlar kurbanlarını Kâbe'ye sundular. Peygamberimiz o zaman buyurdu ki: Zaman döndü dolaştı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şeklini aldı." Bu da karışıklık bakımından Mücahid'in rivayetine benzemektedir.

Ebu Bekir'in zilkade ayında hac yaptığına ilişkin açıklamasına gelince, Ehlisünnet kaynaklarında Peygamber efendimizin (s.a.a) Hicret'in dokuzuncu senesinde Ebu Bekir'i hac emîri olarak görevlendirdiği

ve insanların onunla birlikte hac ziyaretinde bulundukları belirtilmektedir. Başka rivayetlerde de o senenin hac ziyaretinin zilkade ayında gerçekleştiği belirtiliyor.

Artık Hicret'in dokuzuncu yılındaki hacın nasıl gerçekleştiği varsayılırsa sayılsın, Peygamber'in (s.a.a) emriyle ve onayıyla gerçekleştiği kesindir. Oysa Peygamberimiz Allah'ın kendisine emretmediği bir şeyi emretmez, onaylamazdı. Allah, haccı ertelenen ayda emredip de sonra bunu küfürde ileri gitme olarak nitelendirmekten münezzehtir.

Dolayısıyla doğru görüşe göre, daha önce de söylediğimiz gibi ertelemenin aslı şöyleydi: Araplar, haram kılınan aylar boyunca savaşmadan, etrafı talan etmeden yerlerinde duramıyorlardı. Dolayısıyla muharrem ayının haramlığını safer ayına erteleyerek, onu ertesi yıl tekrar haram ilân etmek suretiyle birbirleriyle savaşma fırsatını oluşturuyorlardı.

Bir yılın her ayında veya iki yılın her ayında veya bir yıl bir ayda, iki yıl da bir ayda hac yaptıklarına ilişkin rivayete gelince, bunu açık ve güvenilir bir kaynaktan edinmek, onaylatmak mümkün olmamıştır. Ancak cahiliye Araplarının bu hususta farklı tutumlara sahip olmaları mümkündür. Çünkü değişik aşiretlere, farklı kabilelere bölünmüşlerdi. Her kabile kendi arzusuna, keyfine göre hareket etme özelliğine sahipti. Ancak hac, belli bir dönemde yerine getirilmesi gereken bir ibadetti. Bu hususta aralarında herhangi bir ihtilâf yoktu. Çünkü hac mevsiminin sağladığı can güvenliğine, kanların dokunulmazlığına ihtiyaçları vardı. Eğer bazısı bir ayı helâl sayarken başkaları aynı ayı haram sayacak olsalardı, haram kılma zamanları farklı olacağı için söz konusu can güvenliğini ve kanın dokunulmazlığını sağlamalarının mümkün olamayacağı açıktır.

AYETLERİN MEALİ

38- Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda (savaş için) hareket edin." denildiği zaman yere çakılıp kaldınız? Yoksa ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz (onunla yetindiniz)? Oysa ahirete göre dünya hayatının metaı (mal ve imkânları) pek azdır.

39- Eğer (cihat için) hareket etmezseniz, O, sizi elem verici bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir. Siz ise (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter.

40- Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, "Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir." diyordu. Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi ve kâfir olanların sözünü aşağı kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

41- Gerek hafif, gerek ağır olarak (her hâlükârda) savaşa

çıkın, mallarınızla ve canlarınızla cihat edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

42- Eğer (o münafıkları çağırdığın şey, ulaşılması) yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat bu çetin yol onlara uzak geldi. (Gerçi) onlar, "Gücümüz yetseydi, sizinle birlikte (savaşa) çıkardık." diye yemin edecekler. (Fakat onlar bu işleriyle) kendilerini helak etmektedirler. Allah da onların yalancı olduklarını biliyor.

43- Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalancıları bilmeden onlara niçin (sefere katılmama hususunda) izin verdin?

44- Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihat etmek için senden izin istemezler. Allah takvalıları bilir.

45- Ancak Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen ve kalpleri şüpheye düşen kimseler (cihadı terk etmek için) senden izin isterler. Onlar, şüpheleri içinde şaşkındırlar.

46- Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu ve onlara, "Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun." denildi.

47- (Çünkü) eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka aranıza dalıp fitne çıkarmak isterlerdi. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri bilir.

48- Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri ortaya çıktı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubu, münafıkları konu ediniyor. Genel nitelikleri, ayırıcı alametleri gözler önüne sunuluyor. İslâm'a ve Müslümanlara karşı

devreye soktukları plânlar ve tuzaklar ele alınıyor. İkiyüzlülükleri dolayısıyla İslâm toplumunun başına sardıkları felaketler dikkatlere sunuluyor.

Ayetlerin giriş kısmında müminlere yönelik bir eleştiri yer alıyor, cihat çağrısına olumlu karşılık vermede ağır davrandılar diye. Bu arada Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'den ayrılışına değiniliyor, mağaraya sığınmasından söz ediliyor.

38) Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda (savaş için) hareket edin." denildiği zaman yere çakılıp kaldınız? Yoksa ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz (onunla yetindiniz)? Oysa ahirete göre dünya hayatının metaı (mal ve imkânları) pek azdır.

Ayette geçen "issakeltum" kelimesinin aslı, "iddarektum" kalıbından "tesakeltum"dur. Bir açıdan eğilim gösterme gibi bir anlam içeriyormuş da, "ila" harf-i cerri ile geçişli kılınmıştır. Bazıları da şöyle demişlerdir: "İssakeltum ile'l- ardi" ifadesinin anlamı, "ağır davranarak yere eğilim gösterdiniz" ya da "ağırlaşarak yere eğilim gösterdiniz" şeklindedir. "Allah yolunda nefr"den (sefer çıkmaktan) maksat da cihada, savaşa çıkmaktır.

"Yoksa ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz?" ifadesinde razı olmak, kanaat getirme anlamına içeriyormuş gibi "min" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Tıpkı şöyle söylemek gibi: "Maldan temiz olanına razı oldum" ve "Kavimden falanın arkadaşlığına razı oldum". Bu açıdan ifadede bir tür mecaz anlamının gözetildiğini söyleyebiliriz. Sanki dünya hayatı, ahiret hayatından önemsiz bir türmüş gibi. Onlar da bu basit ve önemsiz kısmıyla yetinmişler gibi. *"Oysa ahirete göre dünya hayatının metaı (mal ve imkânları) pek azdır."* ifadesinden de bunu anlayabiliriz.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ey iman edenler! Size ne oluyor ki, Peygamber (s.a.a) -ayette saygı ifadesi olarak ismi açıkça zikredilmiyor- sizi, "Cihada çıkın!" diye davet ettiği zaman, ağırdan alıp yere çakılıyor, gevşek davranıyorsunuz?! Sanki cihada çıkmak istemiyormuşsunuz, dünya hayatını yeterli görmüşsünüz, onunla yetinmişsiniz ve ahirete karşılık dünyaya razı olmuşsunuz gibi. Hâlbuki dünya hayatının metaı, mal ve imkânları ahiret karşısında çok azdır.

Bu ve bundan sonraki ayette, müminlere yönelik sert bir eleştiri yer alıyor. Ağır bir tehditle karşı karşıya bırakılıyorlar. Bu da Tebük Savaşı esnasındaki tavırlarıyla örtüşmektedir. Nitekim ayetlerin iniş sebepleriyle ilgili rivayetlerde bu noktaya dikkat çekilmiştir.

39) Eğer (cihat için) hareket etmezseniz, O, sizi elem verici bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir. Siz ise (savaşa çıkmamakla) O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter.

Ayette, müminlerin tehdit edildikleri azap mutlaktır, herhangi bir kayıtla belirginleştirilmemiştir. Dolayısıyla bu tehdidi salt ahiret azabıyla sınırlandırmanın somut bir gerekçesi yoktur. Bilakis ifadeyi belirsizliğiyle birlikte anlamaya çalışsak, daha yerindedir. [Zaten tehdit ifadesi de ancak müphem olduğu zaman daha vurgulu olur.] Aslında bununla dünya azabının veya dünya ve ahiret azabının birlikte kastedildiğini, ayetin akışı pekiştirmektedir.

"yerinize sizden başka bir kavim getirir." ifadesi, ayetlerin akışını göz önünde bulundurduğumuzda, şu anlama gelmektedir: "Yerinize, kendilerine, 'Savaşa çıkın.' denildiğinde, Allah'ın emirlerini yerine getirmekte ve savaşa çıkmakta ağır davranmayan sizden başka bir kavim getirir."

"O'na hiçbir zarar veremezsiniz." ifadesi, onların Allah için o kadar da önemli ve vazgeçilmez olmadıklarına işaret ediyor. Eğer dilerse onları giderir, yerlerine başkalarını getirir. Çünkü Allah onlardan yararlanıyor değildir. Bilakis yararları da, zararları da kendilerine dönüktür.

"Allah'ın her şeye gücü yeter." ifadesi de, *"O, sizi elem verici bir azapla cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir."* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklamadır.

40) Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, "Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir." diyordu. Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi ve kâfir olanların sözünü aşağı kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

Ayette geçen "saniy'e-sneyni" ifadesi, iki kişiden biri demektir. "Ğar" ise, dağdaki büyük oyuk (mağara) anlamına gelir. Bununla Sevr dağındaki bir mağara kastediliyor. Mina'ya yakın bir yerdedir. Bu, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilmeden önce zaman zaman çekildiği Hira dağındaki mağaradan ayrıdır. Nitekim müstefiz rivayetlerde (tevatüre yakın, çok hadis) buna vurgu yapılmıştır. Arkadaşından maksat da, tartışılmazlığı kesin olan rivayetlerde belirtildiği gibi, Ebu Bekir'dir.

"hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.' diyordu." Yani, yaşadığın yalnızlıktan, çektiğin yabancılıktan yardımcının yokluğundan dolayı duyduğun korku seni üzmesin. Düşman yaklaştı, beni takip ediyorlar diye hüzünlenme. Çünkü Allah bizimle beraberdir. Onlara karşı bana yardım eder.

"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi." Yani Allah, Elçi'sinin üzerine güven veren emniyetini indirdi, insanların göremedikleri ordularıyla ona destek oldu. Bu askerler, düşmanları bir şekilde onlardan geri çevirdiler, bulundukları yerde onların görmelerine engel oldular. Her türlü yöntemi kullanarak mağaraya girmelerini ve Peygamber'i (s.a.a) ele geçirmelerini önlediler. Bu hususla ilgili olarak birçok haber aktarılmıştır. İnşaallah, ilerideki hadisler bölümünde bunlar üzerinde duracağız.

"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi" ifadesindeki zamirin Peygamberimize (s.a.a) dönük olduğunun **birinci** kanıtı; bundan önceki zamirlerle, sonraki zamirlerin ona dönük olmalarıdır. *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz.", "ona yardım etmiştir.", "çıkardığı", "diyordu", "arkadaşına", "onu destekledi"* gibi. Dolayısıyla bunlar arasında sadece "aleyhi=onun üzerine" ifadesindeki zamiri, kesin bir kanıt olmaksızın Allah Resulü'nden (s.a.a) başkasına döndürmenin bir mantığı yoktur.

İkincisi: Ayetin akışı, Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a), yardım edecek hiç kimsenin bulunmadığı koşullarda yardım ettiğini açıklamaya yöneliktir. Çünkü yüce Allah, *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir..."* buyurarak, Peygamber'ine (s.a.a) yardım ettiğini dile getirmiştir. Nitekim sekinetin, huzur veren güvenlik duygusunun indirilmesi ve onu, görünmeyen

ordularla desteklemesi, bütün bunlar Peygamberimizin (s.a.a) şahsına yönelik özel ilâhî yardımlardır.

Ayetin akışı içinde "iz=hani" ifadesinin üç kere tekrarlanmış olması da bunu kanıtlamaktadır. Bu edatla başlayan ifadelerin her biri bir açıdan kendisinden önceki ifadenin açıklaması konumundadır. Dolayısıyla, *"kâfirler onu... (Mekke'den) çıkardığı zaman"* ifadesi, *"Allah ona yardım etmiştir."* ifadesinin işaret ettiği zamanın açıklaması konumundadır. *"Hani onlar mağaradaydılar"* ifadesi, *"iki kişiden biri"* ifadesinin somutlaştırdığı durumu tanımlamaya yöneliktir. *"hani o, arkadaşına... diyordu."* ifadesi, *"hani onlar mağaradaydılar"* ifadesinin işaret ettiği zamanın somutlaştırılmasına yönelik bir açıklamadır.

Üçüncüsü: Ayet, *"kâfir olanların sözünü aşağı kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir."* ifadesine kadar aynı ifade tarzını sürdürmektedir. Hiç kuşkusuz bu da kendisinden önceki ifadenin açıklaması konumundadır. Buna göre, kâfir olanların sözünden maksat, Daru'n-Nedve denilen mecliste ilân ettikleri kararnamedir, Peygamber'i (s.a.a) öldürmeye yönelik olarak kararlaştırdıkları plândır ve Allah'ın nurunu söndürme girişimleridir. Allah'ın sözünden maksat ise, O'nun zafer vaadi, nurunu tamamlama sözüdür. Böyle olunca, açıklama ile açıklanan arasında bir ayırıma gitmek doğru olur mu? Açıklamanın Allah'ın Resulü'ne (s.a.a) yönelik yardımına dönük, buna karşılık açıklananın da Allah'ın başkasına yönelik yardımına dönük olması mümkün müdür?

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Siz ey müminler! Eğer ona yardım etmezseniz, Allah, hiç kimsenin yardım etmediği, onu savunmadığı, üstelik düşmanların ona karşı dayanışma içinde olduğu, onu her taraftan kuşattığı bir sırada ona yardım etmişti. Hani o, düşmanların ortak hedefi hâline gelmişti; tümünün ortak kararı onun öldürülmesiydi. Bu yüzden iki kişiden biri olarak Mekke'yi terk etmek zorunda kalmıştı. Hani o sırada ikisi mağaraya sığınmışlardı. Mağarada bulundukları sırada Peygamber (s.a.a) arkadaşı Ebu Bekir'e, 'Gördüğün bu olumsuz durum karşısında üzülme. Allah bizimle beraberdir. Yardım O'nun elindedir.' diyordu. Allah da ona yardım etti. Şöyle ki, onun üzerine sekinetini, sükûnet ve huzur veren güvenliğini indirmiş, onu sizin göremediğiniz ordularla desteklemiş, kâfir olanların sözünü -onun öldürülmesine ilişkin kararlarını ve bu kararı uygulamaya geçirme plânlarını- alçaltmış, hezimete uğratmış, uygulanamaz hâle getirmiş, etkisizleştirmiştir. Allah'ın sözü ise -zafer vaadi,

dini üstün getirme ve nuru tamamlama sözü- en üstün ve yücedir; sözünün önüne geçilemez; üstün iradelidir. Allah Aziz'dir, kesinlikle yenilgiye uğratılamaz; Hakîm'dir, hikmet sahibidir; dilediği ve yaptığı bir şeyde yanılmaz, bilgisizliğe düşmez."

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birinci husus: *"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona indirdi."* ifadesi, *"Allah ona yardım etmiştir."* ifadesinin ayrıntısı; bu ifade de, *"o, arkadaşına, 'Üzülme...' diyordu."* ifadesinin ayrıntısı konumundadır. Dolayısıyla zarf edatı (iz), daha önce açıkladığımız şekliyle yardımla ilintilidir. Buna göre, yüce Allah'ın, başkasına değil, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardımı söz konusudur. Neticede açıklama (*"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona indirdi."*), mazrufuyla birilikte zarfla, yani *"Allah ona yardım etmiştir."* ifadesiyle ilintilidir, *"hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimle beraberdir.' diyordu."* ifadesiyle değil.

Bazıları, bu ifadeden yola çıkarak şöyle bir görüş ortaya atmışlardır: "Peygamberimiz (s.a.a) zaten sürekli Rabbinden gelen bir güven duygusu (sekinet) üzere idi. Dolayısıyla bu özel koşullarda inen güven duygusu Peygamber'e değil, arkadaşına yöneliktir."[1]

Böyle bir çıkarsamayı, **öncelikle** şu şekilde savabiliriz: Bir kere Hüneyn kıssası ile ilgili olan, *"Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi."* [Tevbe, 26] ifadesi, bu değerlendirmeyi çürütmektedir.

Ancak biri dese ki: Hüneyn Savaşı'nda Peygamberimizin (s.a.a) nefsinde bir ölçüde sarsılma meydana geldi. Bu yüzden o koşullarda Peygamberimizin (s.a.a) üzerine sekinet ve güven duygusunun indirilmesi uygun görülmüştür. Mağaradaki durum ise bundan farklıdır.

Buna sadece şu cevabı veririz: Bu, ilimden yoksun tamamen bir uydurmadır. Çünkü ayet, Peygamberimizin (s.a.a) Hüneyn Savaşı'nda üzüldüğünden, nefsinde birtakım sarsıntılar meydana geldiğinden, ya da başka bir olumsuzluktan söz etmiyor; yalnızca müminlerin o savaşta kaçtıklarını ifade ediyor. Kaldı ki, böyle bir çıkarsama, bizzat söz konusu iddiayı ileri sürenlerin kanıtlarını kökten çürütmektedir. Çün-

---

1- [el-Menar, c.10, s.429]

kü Peygamberimiz (s.a.a) her zaman bir sekinet üzere idi ve bu güven duygusu hiçbir şekilde yenilenmemekteydi. O hâlde her zaman ve yenilenmesine gerek duyulmayan bir sekinet ve güven duygusu üzerinde olan Peygamber'in (s.a.a) Hüneyn Savaşı'nda sarsıntı geçirmesi, bu yüzden üzerine yeni bir sekinet duygusunun indirilmesine gerek duyulması nasıl mümkün olabilir? Tabi bu argümanı ileri sürenler şöyle derlerse, o hariç: Biz Peygamberimizin (s.a.a) daima Allah tarafından bir sekinet üzere olduğunu söylemiyoruz; sadece mağaradayken bir sekinet ve güven duygusu içinde olduğunu söylüyoruz.

Fetih Suresi'nde yer alan ve Allah'ın Peygamber'e ve müminlere sekinetini (sükûnet veren emniyet duygusunu) indirdiğini ifade eden ayeti de, bu şekilde algılamak gerekir: *"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da Elçi'sine ve müminlere sekinetini indirdi."* (Fetih, 26)

İkincisi: Eğer sekinetin indirilmesi, Ebu Bekir ile ilintili ise, bu durumda "görünmeyen orduyla desteklenme"nin de Hz. Peygamber'le (s.a.a) ilintili olmaması gerekir. Çünkü her iki ifade aynı akışın unsurları olarak yer almaktadırlar. Buna göre ordularla desteklemenin Peygamber'e (s.a.a) yönelik olmadığı gerekecek veya gerektirici bir etken olmaksızın aynı akış içinde bir ayırıma (ifadelerden birini Peygamber'le, diğerini de Ebu Bekir'le ilintilendirme yoluna) gitmek söz konusu olacaktır.

Bu görüşü savunanlardan bazıları, bir ifadenin akışı içinde gereksiz bir ayırıma sebep olma yanlışını örtbas etmek için, "eyyedehu=onu destekledi" zamirinin de "sahibihi=arkadaşı"na dönük olduğunu söylemişlerdir.[1] Bunun anlamı da, hem güven duygusunun indirilmesinin, hem de görünmeyen ordularla desteklenmenin Peygamberimize (s.a.a) yönelik değil de, Ebu Bekir'e yönelik olmasıdır.

Bir başkası da bu görüşü desteklemek amacıyla şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Ayetlerde, görünmeyen orduların indiğinden söz edilen Hüneyn ve Hendek gibi olaylarda, aynı şekilde Bedir Savaşı'nda meleklerin inmesinde, gerçi bunların müminlere indiği açıkça söylenmiyor, bunların müminlere yönelik destekler olduğu doğrudan ifade edilmiyor; ancak bütün bunların yardım bağlamında inmeleri ve müminlere yardımın ve desteğin de bu kapsamda olması hase-

---

1- [el-Menar, c.10, s.429]

biyle, müminlerin görmedikleri orduların Ebu Bekir'i desteklemek için indiklerini söylemenin hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü bu tür gaybî gelişmelerin bütün olarak müminleri (Hüneyn Savaşı'nda) ve özelde Ebu Bekir'i (mağarada) desteklemeleri, gerçekte Hz. Peygamber'i (s.a.a) desteklemeleri anlamına gelir."[1]

Ama ne var ki böyle bir açıklama için en uygun olanı, *"kâfir olanların sözünü aşağı kıldı..."* ifadesinin oluşturduğu üçüncü şıkkın da, önceki diğer iki şıkka terettüp ettirilmesidir. Ancak o zaman ayetin akışının bütünlüğü korunabilir, ayrılığın önüne geçilmiş olur.

Değerli okuyucuların dikkatinden şu husus kaçmamıştır ki, sözünü ettiğimiz kişilerin bu yaklaşımları, ayeti, bütünlük arz eden ahenkli anlamının dışına çıkarmakta, birbiriyle çelişen, başı ile sonu birbirini tutmayan, sonu önünü yalanlayan çelişik anlamlar barındıran bir ifade hâline getirmektedir. Çünkü ayetin başında, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Allah katında son derece saygın ve onurlu bir konumda olduğu, Allah'ın onu yalnız ve yardımcısız bırakmayacağı, onların yardımlarına muhtaç hâlde koymayacağı, aksine ulu Allah'ın onun velisi, dostu ve yardımcısı olduğu; etrafını saran, onu izleyen şu adamların hiçbirinin bulunmadığı birçok yerde ona yardım ettiği açıklanmıştır. Sonra da yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardımlarını açıklamaya başlayınca, [yukarıdaki algılamaya göre] Peygamber'den başkasına (Ebu Bekir'e) yardım ettiğini söylemiştir. Şöyle ki, sekineti Peygamber'e değil de bir başkasına indirmiştir, görünmeyen ordularla Peygamber'i değil de bir başkasını desteklemiştir… [Ki bu da açık bir çelişkiden ibarettir.]

Diyelim ki, yüce Allah'ın bazı müminlere veya bütün müminlere yardım etmesi, gerçekte Peygamberimize (s.a.a) yardım etmesi demektir; ancak ayet, öyle bir bağlamda sunuluyor ki, böyle bir ihtimali bütünüyle reddetmektedir. Çünkü bundan önceki ayet bütün müminlere hitap ediyor, *"Ey iman edenler!"* diyerek tümünü aynı hitabın kapsamına alıyor. Bu ayette bütün müminler kınanıyor, Hz. Peygamber'in (s.a.a) Allah yolunda seferberliğe katılmaları, cihada çıkmaları amacıyla yaptığı çağrı karşısında ağır davranmalarından dolayı tehdit ediliyorlar. İkinci ayette, şayet seferberliğe katılmayacak olurlarsa, Allah'ın onların yerine başka bir toplumu getireceği bildirilerek tehdit e-

---

1- [el-Menar, c.10, s.430-431]

diliyorlar. Bu arada Allah ve Resulü'nün onlardan ihtiyaçsız olduğu, onların Hz. Peygamber'e (s.a.a) herhangi bir zarar veremeyecekleri bildiriliyor. Üçüncü ayette ise, Peygamber'in (s.a.a) onların yardımlarına muhtaç olmadığı vurgulanıyor. Bunun daha somut bir şekilde anlaşılması için, Allah'ın onun velisi ve yardımcısı olduğu belirtilerek, kendilerinin hiçbir etkinliğinin söz konusu olmadığı birçok yerde Allah'ın ona yardım ettiği, kâfirlerin onu Mekke'den çıkardıkları ve iki kişiden biri olarak mağaraya sığınmak durumunda bıraktıkları ve gördüğü manzara karşısında üzülen arkadaşına, *"Üzülme, şüphesiz Allah bizimle beraberdir."* dediği sırada onu desteklediği ifade ediliyor.

Hiç kuşkusuz, bu bağlamda özel olarak yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) yönelik, onun şahsıyla ilintili yardımından söz edilmesinin gerekliliği açıktır. Bu hususta müminlerin herhangi bir etkinliğinin olmadığı özel ilâhî yardımın gündeme getirilmiş olması doğaldır. Yoksa müminlerin bir kısmının veya tümünün yardımı dolayısıyla Hz. Peygamber'e (s.a.a) yardım etmiş olduğunu açıklaması ayetlerin akışıyla bağdaşmıyor. Hâlbuki az önce tümünü eleştirel amaçlı bir hitabın kapsamına almıştı. Yine amaç, Hz. Peygamber'in (s.a.a) yanında bulunan bazı müminlere yardım ederek ona yardım ettiğini açıklamak da değildir. [Bu da ayetin akışıyla bağdaşmıyor.]

Ayrıca ayetlerin akışı, *"kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman..."* ifadesiyle Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik kutsal yardımına üstü kapalı olarak işaret edilmesine, sonra arkadaşına yönelik sekinet indirmek ve görünmeyen ordularla desteklemek gibi yardımları ise ayrıntılı olarak açıklanmasına da elverişli değildir. Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan hareketle okuyucular, ayetten böyle bir anlamın çıkarılamayacağını görmüşlerdir.

Üçüncüsü: Böyle yaklaşımlarda sekinet kavramının gerçek anlamının göz ardı edildiği açıktır. *"Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi."* (Tevbe, 26) ayetini incelerken bu kavramın ifade ettiği anlamın üzerinde durduk.

İkinci husus: Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, Allah'ın, Peygamber'ini (s.a.a) görünmeyen ordularla desteklemesi ile, o gün Peygamber'in kendisine destek vermesi kastediliyor. Buna karşın bazılarının, "Bundan maksat, yüce Allah'ın, Peygamber'ini Hendek Savaşı'nda ve Hüneyn Savaşı'nda görünmeyen ordularla desteklemesidir.

Ayetler de bunu açıklamaktadır." şeklindeki değerlendirmelerine ilişkin olarak ayetin lafzından somut bir kanıt edinmek kesinlikle mümkün değildir.

Üçüncü husus: *"Kâfir olanların sözünü aşağı kıldı."* ifadesinde geçen "söz"den maksat, Daru'n-Nedve'de karara bağladıkları ve uygulamak üzere harekete geçtikleri, Peygamberimize (s.a.a) yönelik suikast plânı ve davasını sonuçsuz bırakma stratejisidir. *"Allah'ın sözü ise en yücedir."* ifadesinden maksat da, Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardım vaadi ve dinini bütün dinlere üstün kılma sözüdür.

Çünkü tefsirini sunduğumuz ayet, *"kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir."* ifadesini içermesi hasebiyle, *"Hani inkâr edenler seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en iyisidir."* (Enfâl, 30) ayetinin içerdiği olaylara işaret etmektedir. Ayetin sonunda, kâfirlerin sözlerinin alçaltılması ve ilâhî sözün gerçekleştirilmesi ile ilgili açıklamalar ayetin başlangıç kısmıyla, yani Mekke'den çıkarılma, diğer bir ifadeyle Mekke'den çıkmak zorunda kalma konusuyla irtibatlıdır. Hz. Peygamber'i (s.a.a) Mekke'den çıkmak zorunda bırakan şey, öldürülmesiyle ilgili olarak aldıkları ortak kararı uygulamak üzere harekete geçmeleridir. İşte bu, Allah'ın geçersiz kıldığı, iptal ettiği sözdür. Bunun karşısında ise, Allah'ın sözü yer alıyor. O da Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardım ve dinini üstün getirme sözünden başka bir şey değildir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: Bazılarının, "Ayette geçen kâfirlerin sözünden maksat, şirk ve küfür; Allah'ın sözünden maksat da tevhit ve imandır." şeklindeki değerlendirmeleri isabetli değildir. Çünkü her ne kadar şirk onların sözü, tevhit de Allah'ın sözü ise de, karineler aksini gösterse bile, iki sözden bahsedildiği her yerde bu ikisinin kastedilmiş olmasını gerektirmez.

41) Gerek hafif, gerek ağır olarak (her hâlükârda) savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla cihat edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

"el-Hifaf" "el-hafif"in; "es-sıkal" da "es-sakil"in çoğuludur. Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla ağırlıktan maksat, insanı cihat seferberliğine katılmaktan alıkoyan, başka şeylerle uğraştıran engellerin bulunmasıdır. Malî uğraşların çokluğu, çocuk, aile, akraba ve arkadaş

gibi ayrılması insana ağır gelen sevgi gibi. Yiyecek, binek ve silâh yokluğu da bir engeldir. Hafiflikten maksat ise, bunun tam aksi tavırdır.

Birbirine karşıt iki tavrı ifade eden hafiflik ve ağırlık durumlarına rağmen cihat amaçlı seferberliğe katılmanın emredilmesi, şartlar ne olursa olsun cihat amaçlı seferberliğe katılın, anlamındadır. Demek isteniyor ki, cihat amaçlı seferberliğe katılmamak için bunların hiçbirini mazeret olarak ileri sürmeyin. Aynı şekilde malların ve canların da birlikte zikredilmiş olması, cihat için imkân dâhilindeki her yöntemin kullanılması anlamındadır.

Bundan da anlıyoruz ki, ayetin içerdiği emir mutlaktır, dolayısıyla cihat yükümlülüğünü düşüren mazeretlerle sınırlandırılması mümkündür. Hastalık, körlük ve felçlik gibi. Çünkü hafiflik ve ağırlıktan maksat, bunların ötesindeki bir durumdur.

42) Eğer (o münafıkları çağırdığın şey, ulaşılması) yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat bu çetin yol onlara uzak geldi. (Gerçi) onlar, "Gücümüz yetseydi, sizinle birlikte (savaşa) çıkardık." diye yemin edecekler. (Fakat onlar bu işleriyle) kendilerini helak etmektedirler. Allah da onların yalancı olduklarını biliyor.

Ayette geçen "el-araz"; çabuk tükenen şey demektir. Bu açıdan dünya malı anlamında kullanılır. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, ayette de bu anlam kastedilmiştir. Ayette işaret edilen "dünya malının yakın oluşu"ndan maksat ise, elde edilebilecek kadar yakın olmasıdır. "el-Kasıd" sözcüğü, "kasd" kökünden gelir ve bir işte orta oluşu ifade eder. Bu niteliğe sahip yolculuktan maksat da, uzak olmaması ve yolcuya kolay gelmesidir. "eş-Şukkah" ise, kat edilmesinden dolayı insanı yoran mesafedir.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla burada, Peygamber efendimizle (s.a.a) birlikte Tebük Seferi'ne çıkmayıp geride kalan münafıkların ayıplanması, eleştirilmesi amaçlanıyor. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) çıkıp da münafıkların çıkmadığı tek uzun mesafeli sefer, Tebük Seferi'dir, başkası değil.

Buna göre, ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz:

Eğer senin onlara emrettiğin ve onları çağırdığın şey, kısa yoldan elde edilen bir dünya malı, hazır bekleyen bir ganimet, yakın ve kolay

bir yolculuk olsaydı, hiç şüphesiz sana uyarlardı ey Muhammed ve ganimet elde etmek maksadıyla seninle birlikte sefere çıkarlardı. Fakat mesafe onlara uzun geldi, yolculuğu zor ve meşakkatli bellediler, bu yüzden ağır davrandılar. Geri döndüğünüzde ve sefere katılmamalarından dolayı onları ayıpladığınızda, yeminler ederek size şöyle diyeceklerdir: "Eğer çıkabilseydik, gücümüz yetseydi, mutlaka sizinle birlikte cihat amaçlı sefere çıkardık." Ama bu adamlar, tavırlarıyla kendilerini helâk edecek bir yolu izlemektedirler. Yani dünyanın geçici malına yönelik tutkulu bağlılıklarından dolayı sefere çıkmadılar. Çünkü bu malı yakınlarda elde etmek, onlara daha kolay ve çekici geldi. Fakat cihada çıkmak da kendilerine ağır geldiği için bahaneler ve mazeretler uydurarak sefere katılmadılar. Mazeret ileri sürerlerken de yalan yere Allah adına yemin etmekten çekinmediler. Ya da bu yalan yeminle kendilerini helâk ediyorlar. Oysa Allah, onların yalancı olduklarını biliyor.

43) Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalancıları bilmeden onlara niçin (sefere katılmama hususunda) izin verdin?

İlk cümle, "af" sözcüğü ile Peygamberimize (s.a.a) yönelik bir duadır. Tıpkı "ölüm" (kahrolsun) sözcüğü ile bir insana beddua etmek gibi. Buna aşağıdaki ayetlerin ifade tarzlarını örnek gösterebiliriz: *"Kahrolası insan, ne de çok inkâr eder."* (Abese, 17) *"Kahrolası adam, nasıl ölçtü biçti."* (Müddesir 19) *"Allah onları kahretsin. Nasıl da (hak inançlarından batıla) döndürülüyorlar!"* (Tevbe, 30)

"Allah seni affetsin." cümlesi, *"onlara niçin izin verdin?"* ifadesiyle ilintilidir. Yani: "Onlara niçin sefere katılmama ve evlerinde oturma hususunda izin verdin?" Bu soru, olumsuzlama veya kınama amaçlı olduğu için ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Sefere katılmama ve evlerinde oturma hususunda onlara izin vermemen gerekirdi.

"doğru söyleyenler sana belli olmadan..." ifadesinin içerdiği amacın, *"onlara niçin izin verdin?"* ifadesiyle ilintilendirilmesi de, ancak böyle bir anlamın elde edilmesiyle mümkün olabilir. O hâlde ilinti, sorulan şeyledir [amaç ile sorulan şeyin hakkındadır], soruyla [amaç ile sorunun kendisi arasında] değil. Aksi takdirde maksadın aksine bir anlam ifade etmiş olur. [Yani yüce Allah Peygamber'e, "Yalancı olduklarını ortaya çıkarmak amacıyla onlara niçin izin verdin?" demi-

yor, "Onlara niçin izin verdin? Eğer izin vermeseydin, yalancı oldukları zaten ortaya çıkacaktı." demek istiyor.]

Ayetin akışı ise, onların yalan söylediklerinin ortaya çıktığını açıklama amacına yöneliktir. Şöyle ki, onların oturup savaşa katılmamalarına izin vermemek gibi basit bir sınav sonucu yüzsüzlükleri ortaya çıkabiliyor.

Ayetin anlamının bu açıklamalar ışığında şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Allah seni affetsin, niçin onlara sefere katılmama ve evlerinde oturma hususunda izin verdin? İsteseydin, doğru söyleyenler sence ortaya çıkıncaya ve sen yalan söyleyenleri öğreninceye, dolayısıyla yalancılıkları ve iki yüzlülükleri senin yanında belli oluncaya kadar onlara izin vermeyebilirdin. Nasıl ki onlar izin verilmemeyi daha çok hak ediyorlardı.

Görüldüğü ve ayrıca daha önce işaret de edildiği gibi ayet, yalanlarının ve ikiyüzlülüklerinin ortaya çıkmasına ilişkin bir iddia, çağrı mahiyetindedir. Demek isteniyor ki, basit bir sınav ile yüzsüzlükleri, utanmazlıkları ortaya çıkabiliyor. Bu gibi ifadelerde uygun olan; muhatabı kınamak, azarlamak ve yaptığını olumsuzlamaktır. Onların utanmazlıklarını, çirkin davranışlarını, iğrenç karakterlerini gizleyen, o imiş gibisine! Söz sanatında dikkat edilen bir husustur bu. Bununla yalnızca bir olgunun daha açık anlaşılması ve daha net biçimde ortaya çıkması amaçlanır, başka değil. Buna bir tür dolaylı anlatım diyebiliriz. "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla." gibi.

Dolayısıyla ayetin akışının maksadı, bu iddiayı ortaya çıkarmaktır, Peygamber'in (s.a.a) kusurunu ve Allah'ın emrini yerine getirmede yetersiz bir yöneticilik sergilemesini, böylece bir günah işlemiş olduğunu -hâşâ, onu bundan tenzih ederiz- gözler önüne sermek değildir. Onlara izin vermemenin daha isabetli oluşu; onlara izin vermemenin onların ikiyüzlülüklerinin ortaya çıkması bakımından daha uygun olduğu, onların böyle bir ikiyüzlülükle belirginleşmeyi hak ettikleri anlamını ifade eder. Çünkü onlar çirkin davranışlar içindedirler ve bunun gerisinde bozuk niyetler taşımaktadırlar. Yoksa maksat, bunun özü itibariyle dinin maslahatına daha uygun ve yakın olduğunu vurgulamak değildir.

Bu söylediklerimizin kanıtı, üç ayet sonra yer alan şu iki ayettir: *"(Çünkü) eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozguncu-*

luktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka aranıza dalıp fitne çıkarmak isterlerdi. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri bilir. Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri ortaya çıktı." Buna göre toplumun onların bozgunculuklarından ve fitne amaçlı girişimlerinden, dolayısıyla görüş ayrılığına düşüp parçalanmaktan korunması için onlara sefere katılmama ve evlerde oturma izninin verilmiş olması, en uygun bir tedbirdi; onların evlerinde oturup sefere katılmamalı daha iyiydi. Çünkü bu sayede müminlerin arasına görüş ayrılıklarına yol açan vesveseler salarak fitne çıkarmamış olurlardı. Çünkü Müslümanlar arasında zayıf imanlı, hasta kalpli kimseler vardı ve bunlar onlara iyice kulak veriyor, hemencecik onların isteklerini yerine getirmeye koşuyorlardı. Şayet Peygamberimiz (s.a.a) onlara savaşa katılmama yönünde izin vermeseydi, görüş ayrılıklarını körükleyeceklerdi, bundan dolayı da büyük bir fitne patlak verecekti. Toplumun ortak mesajı bağlamında şiddetli bir ayrılık baş gösterecek, farklılıklar daha belirgin ve daha açık bir şekilde kendini gösterip çözülme emareleri belirecekti.

Bunu, iki ayet sonra yer alan şu ifadeden de anlıyoruz: *"Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu ve onlara, 'Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun.' denildi."* Geri kalacakları ve ikiyüzlülük ettikleri, onların hazırlık yapmayışlarından açık bir şekilde anlaşılıyordu. Her feraset sahibi kişi, bunu onların yüzlerinden, mimiklerinden anlayabilirdi. Peygamberimiz (s.a.a) gibi bir kişiye ise, böyle bir eğilimin gizli kalması asla mümkün değildi. Nitekim bu Tevbe Suresi'nin inmesinden önce yüce Allah defalarca onlarla ilgili haberleri ona bildirmişti. O hâlde, Peygamberimizin bu bağlamda ciddi ciddi azarlanmış olması düşünülebilir mi? Onlara izin vermekten kaçınmadı ve ikiyüzlülüklerini iyice belirginleştirip münafıklarla müminlerin birbirlerinden iyice ayrılmalarını sağlamadı diye, gerçekten azarlanmış olması mümkün müdür? Dolayısıyla ayette gözlemlediğimiz azar, ancak bizim açıkladığımız anlamdadır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan bazılarının, "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.v) de günah işleyebileceğini göstermektedir. Çünkü bağışlama ancak günah işlenmiş olması durumunda bir anlam ifade

edebilir. Dolayısıyla Peygamberimizin (s.a.v) münafıklara savaşa katılmama iznini vermiş olması, Peygamberimiz açısından bir olumsuzluktu, küçük günahlardan sayılıyordu. Çünkü yapılması mubah olan bir işten dolayı, 'Niçin bunu yaptın?' denmez."[1] şeklindeki yorumlarının yanlışlığı da ortaya çıkıyor.

Bu gibi insanlar, Allah'ın kelamıyla oynuyorlar. Şayet bunlardan biri, bu bağlamda böyle bir eleştiriye muhatap olsaydı, kesinlikle buna razı olmayıp sorumluluk kabul etmeyecekti. Kaldı ki, biz ayetin gerçek anlamda bir eleştiri ve azar yöneltmek amacına yönelik olmadığını belirtmiştik.

Öte yandan, "Yapılması mubah olan bir işten dolayı, 'Niçin bunu yaptın?' denmez." şeklindeki değerlendirmeleri de doğru değildir. Çünkü daha öncelikli olmayan bir şeyi, daha öncelikli olana tercih eden biri görüldüğünde, ona, "Niçin böyle yaptın, niçin bunu daha öncelikli olana tercih ettin?" diye sorulabilir. Üstelik ayetin gerçek anlamda bir eleştiri maksadıyla sunulmadığını da yukarıda bilmiş oldun.

Diğer bazılarının ileri sürdüğü şu görüş de aynı mahiyete sahiptir: "Bazı müfessirler, özellikle Zemahşerî, bu ayette Allah'ın, Peygamber'ini (s.a.v) affettiğinden söz etmekle, Peygamber'e karşı takınılması gereken edep tavrı açısından olumsuz bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Oysa Peygamber'e (s.a.v) karşı en yüce edep tavrına uygun hareket etmeleri gerektiğini bilmeleri lazımdı. Çünkü Rabbi ve eğiticisi olan Allah, günahtan önce onu affettiğini bildirmiştir. Bu ise, onurlandırmanın ve lütuf bahşetmenin en son noktasıdır."

"Râzî gibi diğer bazı müfessirler ise, daha aşırı bir tutum sergilemişlerdir. Onlar da günaha delalet etmeyen bir affın varlığını kanıtlamanın çabası içine girmişlerdir. Demek istiyorlar ki, yüce Allah'ın verdiği izinden dolayı Peygamberimize yönelttiği eleştiri, bir nevi terk-i evladır, daha iyi olanın terk edilmesinden dolayıdır."

"Ancak bu, 'günah' kelimesinin anlamı bağlamında sonradan oluşturma kendi yapay kavramlarının, özel gelenek ve kavramalarının sınırları içinde donup kalmaktır. Günahı sadece 'masiyet' olarak anlamaktan doğan yanlış bir anlayıştır. Oysa hiç kimse, Kur'ânî kavramlara muhalif anlamlar içeren yapay kavramlarının, geleneklerinin ve dil-

---

1- [el-Keşşaf, c.2, s.274]

sel açılımların arkasına saklanarak, Allah'ın kitabında kanıtladığı bir şeyi kanıtlamaktan kaçınamaz."

"ez-Zenb, sözlükte 'arkasından zarar gelen veya bir menfaatin ve maslahatın elden kaçmasına yol açan her türlü amel' anlamına gelir. 'Zenebu'd-Dabbe=hayvanın kuyruğu' deyiminden türemiştir. Ancak 'masiyet'in eş anlamlısı değildir. Ondan daha genel bir anlam ifade eder. Affedildiğinden söz edilen izin, ayette ifade edilen gaye ve maslahatın elden kaçmasına neden olmuştur. Bu gaye ve maslahat ise, doğru söyleyenlerin ortaya çıkması ve yalan söyleyenlerin bilinmesi gerçeğinden ibaretti. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.'* (Fetih, 2)"

Ardından adı geçen müfessir yaptığı uzun bir açıklamanın kapsamında, bunun Peygamberimizin (s.a.a) bir içtihadı olduğunu, bununla ilgili bir vahyin olmadığını dile getiriyor ve şunları ekliyor: "Bu tür davranışların peygamberlerden (selâm üzerlerine olsun) sadır olması caizdir. Peygamberler hatalara karşı masum değildirler. Peygamberler açısından üzerinde ittifak edilen masumiyet, sadece vahyin tebliğ edilmesi, açıklanması ve amel edilmesiyle sınırlıdır. Elçinin Rabbinden gelen vahyi tebliğ ederken yalan söylemesi veya hata etmesi ya da amelî olarak buna aykırı bir hareket içinde olması imkânsızdır, muhaldir."

"Bedir'de esir alınan müşriklerden kurtuluş akçesi alarak onları serbest bırakmasından dolayı Peygamberimizi (yaptığı içtihattan dolayı) eleştiren, daha önce üzerinde durduğumuz Enfâl Suresi'nin ilgili ayeti de buna bir örnek oluşturmaktadır: *'Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor.'* (Enfâl, 67) Ardından ulu Allah, bunun elem verici bir azabın indirilmesini gerektirdiğini belirtiyor ve buyuruyor ki: Fakat daha önce Allah'ın kitabında öngörülmüş bir hüküm vardır. Bu hüküm elem verici azabın indirilmesine engel oluşturmaktadır." (Adı geçen müfessirden yaptığımız özet alıntı burada son buldu.)[1]

Ne olurdu anlayabilseydim; bu müfessir, Râzî ve benzerlerinin söylediklerinden farklı olarak ne söylemiştir, onların dediklerine han-

---

1- [el-Menar, c.10, s.465]

gi açılımı getirmiştir? Onlar diyorlar ki; bu, daha öncelikli olanı terk etmektir. Dolayısıyla, şer'î literatür açısından günah olarak nitelendirilmez. Çünkü şer'î literatürde günah, cezayı gerektirici eylem anlamını ifade eder. Sözünü ettiğimiz müfessir ise, bunu en elverişli olanın terk edilmesi olarak nitelendiriyor, sonra da dilsel açıdan günah kavramıyla izah etmeye kalkışıyor.

Oysa okuyucularımız, bunun ne örf (geleneksel), ne de lügat (dilsel) açısından günah kavramının kapsamına girmediğini daha önce bilmiş oldular. Bunun kanıtı da, ayetlerde onların sefere çıkmamış olmalarının Müslüman ordu için daha iyi olmasının dile getirilmiş olmasıdır. Böylece Müslüman ordu, fitne, ihtilâf ve görüş ayrılığı endişesinden kurtulmuştu. Eğer Peygamberimiz (s.a.a) onlara izin vermeseydi, bu gerekçe olduğu gibi devam edecekti. O zaman içlerinde gizledikleri küfrü, farklı yaklaşımı dışa vuracaklardı. Öte yandan yüce Allah onlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı."* [Tevbe, 46] Buna göre, onların hazırlık yapmamaları, sefere çıkmak istemediklerinin göstergesidir. Peygamberimizin (s.a.a) böyle bir şeyi fark etmemiş olması düşünülemez. Çünkü onun gözlerinin önündeydiler ve o, tüm yaptıklarını bizzat görüp işitiyordu.

Kaldı ki, Peygamberimiz (s.a.a) onları ses tonlarından da tanıyordu. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki, sen onları konuşma tarzlarından tanırsın."* (Muhammed, 30) Resulullah efendimiz (s.a.a) gibi bir kimsenin, *"Bana izin ver, beni fitneye düşürme."* (Tövbe, 49) diyen birinin veya kendisi hakkında, *"O sizin için hayırlı bir kulaktır."* (Tövbe, 61) nitelemesinde bulunan ya da zekât mallarının dağıtımı esnasında kendisine dil uzatan, kendisini yadırgayan ve hiçbir zaman kendisi hakkında hayır bir şey dilemeyen bir kimsenin sergilediği bu nifak belirtilerinin gerisinde küfür ve fitne çıkarma niyetinin yattığını fark etmemiş olması düşünülebilir mi?

Evet, Peygamber efendimiz (s.a.a) onların ikiyüzlülük yaptıklarını, amaçlarının ihtilâf çıkarmak olduğunu görüyordu, sergiledikleri bu davranışların gerisindeki niyetlerini de biliyordu. Şu hâlde, bunu da dikkate alarak yüce Allah'ın, "Onlara niçin izin verdin ve niçin durumlarını tam olarak öğrenmeden, onlarla diğer samimî müminleri birbirlerinden ayırmadan onları öylece salıverdin?" şeklinde Peygamberimizi (s.a.a) eleştirmesi, gerçek anlamda ve ciddi bir eleştiri değildir.

Daha önce söylediğimiz gibi, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!" deyiminde ifadesini bulan bir durum söz konusudur.

"Affedildiğinden söz edilen izin, ayette ifade edilen gaye ve maslahatın elden kaçmasına neden olmuştur. Bu gaye ve maslahat ise, doğru söyleyenlerin ortaya çıkması ve yalan söyleyenlerin bilinmesi gerçeğinden ibaretti." şeklindeki değerlendirmeye gelince, buna karşı şunu söyleyebiliriz: Ayetin içerdiği maslahat, Hz. Peygamber (s.a.a) açısından doğru söyleyenlerin belli olması ve onun yalan söyleyenleri bilmesi hususundan ibarettir. Yoksa mutlak olarak onların belli olmaları ve mutlak olarak yalan söyleyenlerin bilinmesi değildir. Daha önceki açıklamalar kapsamında da, bunun Peygamberimizce belli olmamasının düşünülemeyeceğini ve gerçek maslahatın, onlara izin verilmiş olmasında olduğunu vurgulamıştık. O maslahat ise, onlara izin vermekle Peygamberimizin (s.a.a) fitne kapısını kapatması, Müslümanların söz birliğinin bozulmasını önlemesidir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) onların davranışlarından hareketle kesinlikle savaşa çıkmayacaklarını fark etmişti. Onlara evlerinde oturma iznini vermiş olmasıyla vermemiş olması sonucu değiştirmeyecekti. Ama o, onlara izin vermekle zahiren itaat etmelerini ve dolayısıyla genel birliğin bozulmamasını sağladı.

Sakın şöyle düşünmeyesin: Eğer Peygamberimiz (s.a.a) onlara izin vermemekle ikiyüzlülüklerinin açığa çıkmasını ve Müslümanlarla birlikte bilinçli olarak savaşa çıkmadıklarının bilinmesini sağlasaydı, insanlar onların fitne çıkarma amaçlı girişimlerinden ve insanlar arasında ihtilâf çıkarma amaçlı telkinlerinden kurtulurlardı. Çünkü o zaman -Peygamberimizin (s.a.a) Tebük Seferi'ne çıktığı zaman- İslâm caydırıcı bir güce ulaşmıştı ve Peygamberimizin (s.a.a) de artık etkili bir söz ve söylemi vardı.

Çünkü İslâm, o gün, Müslüman olmayanların gözünde belli bir güce ve caydırıcılığa sahipti. Müslüman olmayanlar, İslâm'ın caydırıcı gücünden ve heybetinden korkuyorlardı; mensuplarının sayısını gözlerinde büyütüyor, kılıçlarının keskinliğinden büyük bir korku duyuyorlardı. Buna karşın Müslümanlar, toplumsal yapı itibariyle ve kendi içlerinde henüz nifaktan ve hasta kalplilikten kurtulamamışlardı. Henüz aralarında tam bir birlik, kararlılık ve azimlilik meydana getirmemişlerdi. Bunu, bizzat incelediğimiz ayetlerden ve yaklaşık olarak surenin sonuna kadar süren açıklamalardan anlamak mümkündür.

Nitekim Uhud günü böyle bir manzara sergilemişlerdi. Düşmanın yurtlarına saldırdığı böyle bir günde, İslâm ordusunun üçte biri savaş meydanını terk etmişti. Hiçbir öğüt ve hiçbir ısrar onlar üzerinde etkili olmamıştı. Nihayet, *"savaşmayı bilseydik, elbette peşinizden gelirdik."* [Âl-i İmrân, 167] diyerek Medine'ye geri dönmüşlerdi. O gün Müslümanların ağır bir yenilgi almalarının bir nedeni de, hiç kuşkusuz bu gelişmeydi.

Adı geçen müfessirin, "Bedir'de esir alınan müşriklerden kurtuluş akçesi alarak onları serbest bırakmasından dolayı Peygamberimizi (yaptığı içtihattan dolayı) eleştiren, daha önce üzerinde durduğumuz Enfâl Suresi'nin ilgili ayeti de buna bir örnek oluşturmaktadır: *'Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor.'* (Enfâl, 67)" iddiasına gelince, bunu birkaç açıdan yanlış buluyoruz:

Birincisi: Böyle bir yaklaşım, kötü anlayışın somut bir tezahürüdür. Çünkü hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıktır ki, ayet, lafzı itibariyle esirlerin serbest kalmaları karşılığında kurtuluş akçesinin alınmasını eleştirmeye yönelik değildir; aksine, esir alınmasını eleştirmektedir. Çünkü şöyle buyurmaktadır: *"hiçbir peygambere esirleri olması yaraşmaz..."*

Hiçbir ayette ve hiçbir rivayette, Peygamberimizin (s.a.a) Müslüman savaşçılara esir almalarını emrettiği ifade edilmiş değildir. Bilakis (Bedir'deki) kıssayla ilgili rivayetler, Peygamberimizin (s.a.a) bazı esirlerin öldürülmelerini emretmesinden dolayı, ellerinde esirler bulunan sahabelerin bütün esirlerini öldüreceğinden korktuklarını, bu yüzden Peygamberimizle (s.a.a) konuştuklarını ve esirlerin serbest kalmaları karşılığında onlardan kurtuluş akçesi alması için yalvardıklarını, bunun da din düşmanlarına karşı güçlerine güç katacağını belirttiklerini gösteriyor. Nitekim yüce Allah sahabenin bu tavrını şu sözleriyle eleştirmiştir: *"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Allah ise (sizin için) ahireti istiyor."* [Enfâl, 67]

Bu, ayetin içerdiği eleştirinin özel olarak müminlere yönelik olduğunun en güzel kanıtıdır. Yani eleştiri özel olarak Peygamberimize (s.a.a) veya başka müminlerle birlikte ona da yönelik değildir. Bu anlamı içeren rivayetlerin büyük bir kısmı uydurmadır ve kötü maksatlı olarak Müslümanlar arasında yayılmaları sağlanmıştır.

İkincisi: Eğer ayetin içerdiği eleştiri, özellikle Peygamberimize (s.a.a) yönelik olsaydı veya başkalarıyla birlikte onu da kapsamına alsaydı, söz konusu müfessirin dediği şekilde sözlükteki anlamıyla bir günahtan dolayı yöneltilen bir eleştiri olmayacaktı. Sözlükte günah, bir maslahatın bir şekilde elden çıkması anlamına gelir. Çünkü ayette sözü edilen eleştiri ve kınama ile ilgili olarak hemen sonrasındaki ayette şu değerlendirmeye yer verilmiştir: *"Eğer Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, aldığınız şeyden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."* (Enfâl, 68) Akıl ve izan sahibi herkes bilir ki, büyük bir azap tehdidi, ancak tehdide konu olan amelin ıstılahî anlamıyla günah olması durumunda, daha doğrusu büyük günahlardan birinin işlenmesi durumunda geçerli olabilir. Bu da ayetin içerdiği eleştirinin Peygamberimizin (s.a.a) dışındaki kimselere yönelik olduğunun somut bir diğer kanıtıdır.

44–45) Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihat etmek için senden izin istemezler. Allah takvalıları bilir. Ancak Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen ve kalpleri şüpheye düşen kimseler (cihadı terk etmek için) senden izin isterler. Onlar, şüpheleri içinde şaşkındırlar.

Bu iki ayet, münafıkların tanınmasını ve müminlerden ayrılmalarını sağlayan olgulardan birini açıklamaktadır. Buna göre, münafıklığın bir belirtisi, Allah yolunda cihat görevinden kaytarmak için bahaneler uydurup izin istemektir.

Yüce Allah bu hususu açıklarken şu gerçeğin altını çiziyor: Allah yolunda mal ile ve can ile cihat, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman etmiş olmanın bir gereğidir. Çünkü Allah'a ve ahiret gününe gerçekten iman etmiş olmak, insanda takva niteliğinin meydana gelmesini sağlar. Bir mümin de Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olmasından dolayı takva niteliğine sahip olacağı için, doğal olarak, Allah yolunda mal ile ve can ile cihat etmenin gereğinin basireti ve bilincinde olacaktır. Bu basireti; yere çakılıp kalmasına, evinde oturup kalmak için, cihat görevinden kaytarmak için izin istemesine engel olur. Fakat münafık insan Allah'a ve ahiret gününe iman etmediği için takva niteliğinden yoksun olur. Bu yüzden kalbi onulmaz kuşkuların girdabında kıvranıp durur. Sürekli bir kuşku içinde olmasından dolayı aşırı ve anormal tavırlar sergilemekten kendini alamaz. Zor zamanlarda sefere katılmamak ve cihattan kaytarmak için izin ister.

46) Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu ve onlara, "Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun." denildi.

"el-İddetu", hazırlık demektir. "el-İnbias", -Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre- emri süratle yerine getirmek için harekete geçmek anlamındadır. Ayetin orijinlindeki "sebbete" kelimesinin kökü olan "et-Tesbit" ise, birini bir işe rağbetsiz kılmak suretiyle onu o işi yerine getirmekten alıkoymak demektir.

Ayet, anlam itibariyle, bundan önceki *"Allah onların yalancı olduklarını biliyor."* ifadesine matuftur. Yani onlar, savaşa çıkma gücüne, donanımına ve hazırlığına sahip olmadıklarını ileri sürerlerken yalan söylüyorlar. Tersine, savaşa çıkmak istemiyorlar. Eğer savaşa çıkmak isteselerdi, onun için bir hazırlık yaparlardı. Çünkü bir kimsenin bir işi yapmayı istediğinin somut belirtilerinden biri, kişinin ona uygun hazırlıklar yapmasıdır. Ama onlardan buna ilişkin en ufak bir belirti görülmemiştir.

"Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu." Yani, onların ikiyüzlülüklerinin bir cezası olarak, sana ve müminlere yönelik lütfunun da bir belirtisi olarak onları geri koydu. Aksi takdirde birliğinizi bozarlardı, aranızda ayrılık çıkarırlardı, fitne çıkarır ve içinizdeki görüş ayrılıklarını körüklerlerdi.

"ve onlara, 'Oturanlarla (acizlerle) beraber oturun.' denildi." ifadesi, bütün Müslümanlara yöneltilen cihat amacıyla sefere çıkma ile ilgili yasal emirle çelişen diğer bir yasal nitelikli emir değildir. Çünkü Allah, Peygamber'i (s.a.a) aracılığıyla onlara da seferberliğe katılma ve cihada çıkma emrini yöneltmişti. Bu, yasama amaçlı bir emirdir. Bunun yanında bozguncu karakterleri, kalplerini yiyip bitiren kuşku ve içlerinde gizledikleri iğrenç tıynetleri aracılığıyla da onlara, "oturun" emrini yöneltmişti. Bu ise, yasama amaçlı olmayan bir emirdir. Dolayısıyla kendilerine sunulan bu iki farklı emir arasında bir çelişki ve birbirini olumsuzlama söz konusu değildir.

Dikkat edilirse yüce Allah [*"denildi"* tabirini kullanarak], *"Oturanlarla beraber oturun."* emrini kendine isnat etmiyor. Bunun nedeni, razı olmayacağı bir şeyi emretmekten zatını tenzih etmesidir. Bu bağlamda birçok aracı nedenler vardır ve bunlar araya girerek bu tür emirleri yöneltirler. Şeytan ve nefis gibi. Böyle bir emir, yalnızca mü-

minlere yönelik ödül ve minnetin anlamıyla örtüşmesi bağlamında Allah'a vasıta ile isnat edilebilir.

Bu arada, ayetlerin akışı içinde yer alan şu iki farklı emrin biçim olarak uyuşması da amaçlanmıştır: *"Allah yolunda (savaş için) hareket edin, denildiği zaman"*, *"Oturanlarla beraber oturun, denildi."*

47) (Çünkü) eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka aranıza dalıp fitne çıkarmak isterlerdi. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri bilir.

Ayette geçen "Habâlen" kelimesi, bozgunculuk ve görüş karmaşıklığı anlamına gelir. Ayetin orijinalindeki "evzau" kelimesinin kökü olan "el-iza'" kelimesi, şerri yaymak için koşuşturmak anlamına gelir. "el-Hilal", ara demektir. "Yebğune" kelimesinin kökü olan "el-bağy", istemek anlamında kullanılır. Buna göre, "yebğunekumu'l-fitne" ifadesi, sizin için ve sizin aranızda fitne isterler. Nitekim bazıları böyle söylemişlerdir. "el-Fitne"; mihnet ve sıkıntı demektir. Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, Müslümanların söylem birliklerinin bozulması da fitne kavramının kapsamına girer. "es-Semma"; çok çabuk kabul eden, hemen uyum gösteren demektir. Bu bakımdan ayetin minnet amacıyla, *"Fakat Allah onların hareket etmesini istemedi de onları alıkoydu."* şeklindeki ifadeye ilişkin bir gerekçeli açıklama konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden de arada bir atıf harfi olmaksızın söze başlanmıştır. Ayetin anlamı açıktır.

48) Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri ortaya çıktı.

Yani, yemin ederim ki, onlar bu savaştan -Tebük Savşı'ndan- önce de sıkıntıya düşmenizi, söylem birliğinizin parçalanmasını, topluluğunuzun dağılmasını istemişlerdi. Nitekim Uhud Savaşı'nda benzeri bir durum sergilemişlerdi. Abdullah b. Ubey b. Selul, Müslüman ordusunun üçte biri olan adamlarıyla birlikte savaş meydanından ayrılmış, Peygamber'i (s.a.a) yalnız bırakmışlardı. Bunlar senin için türlü işler çevirmişlerdi, işleri sana ters göstermişlerdi. İnsanları sana karşı çıkmaya çağırmış, günah işlemeye teşvik etmişlerdi. Müslümanları savaş meydanında yalnız bırakmış, Yahudileri ve müşrikleri müminlere karşı savaşmaya teşvik etmişlerdi. Onlar hesabına Müslümanlar

arasında casusluk yapmışlardı. Nihayet hak -uyulması zorunlu olan hak- geldi de, Allah'ın buyruğu belirgin oldu ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri üstün geldi. Zaten yüce Allah da din konusunda bunu diliyordu.

Bu ayet, birtakım örnekler sunarak önceki ayetin içeriğine tanıklıkta bulunuyor. Bir hususun, benzeri bir diğer hususla örneklendirilip kanıtlanması gibi. Önceki ayetteki genel hitabın ardından bu ayette hitabın özel olarak Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiş olması, konun bir açıdan özellikle Peygamberimizle ilgili olmasından dolayıdır. Çünkü önceki ayetin içeriği, onların insanlarla birlikte cihat amaçlı sefere çıkıp çıkmamalarıyla ilgiliydi. Bu ayette ise, bunun aksi bir durum gözler önüne seriliyor; onların Peygamberimizin (s.a.a) aleyhine çevirdikleri birtakım işlere dikkat çekiliyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, *"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil)... Allah ona yardım etmiştir."* ifadesiyle ilgili olarak İbn Mürdeveyh'in ve Ebu Nuaym'in -ed-Delail adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettikleri belirtiliyor: "Peygamberimiz (s.a.v) geceleyin evinden çıkıp Sevr dağındaki mağaraya vardı. Ebu Bekir de onun peşinden gidiyordu. Peygamberimiz arkasından birinin gelmekte olduğunu fark edince, Kureyşlilerden biri olmasından korktu. Fakat Ebu Bekir Peygamberimizin (s.a.v) korktuğunu fark edince, kendisini tanısın ve endişeye mahal olmadığını anlasın diye öksürdü. Peygamberimiz (s.a.v) sesini duyunca, onu tanıdı. Böylece onun, yanına gelmesini bekledi, sonra da birlikte mağaraya girdiler."

"Ertesi gün Kureyşliler, Peygamberimizi (s.a.v) aramaya koyuldular. Müdlicoğulları'ndan iz sürme hususunda maharetli olan birine başvurdular. Adam izleri mağaraya kadar sürdü. Mağaranın kapısında bir ağaç vardı. İz sürücü adam ağacın dibine idrarını yaptı, sonra şunları söyledi: 'Sizin aradığınız adam, buradan öteye geçmemiştir.' Ebu Bekir bu sözleri duyunca üzüldü. Resulullah efendimiz (s.a.v) ise ona, *'Üzülme, şüphesiz Allah bizimle beraberdir.'* dedi."

"Peygamberimiz (s.a.v) ve Ebu Bekir mağarada üç gün beklediler. Amir b. Fuheyre onlar için yiyecek getirirken, Ali de onlar için yolculukta gerekli olan malzemeleri hazırlıyordu. Üç Bahreyn devesi satın

aldılar. Bu arada bir kılavuz tuttular. Üçüncü gecenin ilerleyen saatlerinde Ali onlara develeri ve kılavuzu getirdi. Develerden birine Resulullah (s.a.v), diğerine de Ebu Bekir bindi. Böylece Medine'ye doğru yola çıktılar. Fakat Kureyş, adam göndererek hâlâ onları arıyordu."

Yine aynı eserde, İbn Sa'd; İbn Abbas, Ali, Ebu Bekir'in kızı Aişe, Kudame'nin kızı Aişe ve Suraka b. Cu'şum'dan -ravilerin sözlerini birbirine karıştırarak- şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) o gece evden çıkarken Kureyş'in suikast timi kapısında bekliyordu. Peygamberimiz (s.a.v) yerden bir avuç toprak aldı ve başlarının üzerine serpti. Bir yandan da, *'Yâsîn! Hikmetli Kur'ân'a andolsun ki...'* ayetlerini okudu ve yolunu devam etti."

"Biri kapıda bekleyen suikastçılara, 'Ne bekliyorsunuz?' diye sordu. 'Muhammed'i bekliyoruz.' dediler. Adam, 'Allah'a yemin ederim ki o sizin yanınızdan geçip gitti.' 'Vallahi, onu göremedik!' dediler. Kalktılar ve başlarının üzerindeki toprağı silkelediler. Resulullah (s.a.v) ve Ebu Bekir Sevr dağındaki mağaraya sığındılar. Ardından örümcek, mağaranın kapısında ağını ördü."

"Kureyşliler her tarafta onu arıyorlardı. Nihayet mağaranın kapısına kadar izlerini sürdüler. İçlerinden biri, '(Bu ağ o kadar eski ki,) daha Muhammed doğmadan örümcek onu buraya örmüştür (sanki)."

İ'lamu'l-Vera adlı eserde, -Suraka b. Cu'şum'un olayı ve Peygamberimizle (s.a.v) ilgili irtibatı kapsamında- deniliyor ki: "Araplar arasında dilden dile dolaşan, şiirlere konu olan ve sohbetlerde dile getirilen haber şudur: Peygamberimiz Medine'ye doğru yola çıkınca, Suraka onun peşine düştü. Peygamberimizi (s.a.v) öldürmek, böylece Kureyş tarafından onun başına konan ödülü almak istiyordu. Fakat tam fırsatı yakaladığını, onu öldüreceğini düşündüğü sırada, kuru ve sert bir zeminde yol aldığı hâlde atının ayakları dizlerine kadar toprağa battı. Bunun üzerine, başına gelenlerin semavî bir müdahale sonucu olduğuna kanaat getirdi. 'Ey Muhammed!' diye bağırdı. 'Rabbine dua et, atımı serbest bıraksın. Sana Allah adına güvence veriyorum ki, yerini kimseye söylemeyeceğim.' Peygamberimiz dua etti. Atı bulunduğu yerden öyle bir sıçrama yaptı ki, ayakları bir bağdan kurtulmuşçasına. Suraka zeki ve ileriyi gören bir kimseydi. Peygamber'in (s.a.v) ileride çok önemli bir konuma geleceğini anladı. Bu yüzden, 'Bana bir güvence ver.' dedi. Peygamberimiz de ona bir güvence beratı verdi."

Muhammed b. İshak der ki: "Ebu Cehil Suraka'nın durumuyla ilgili beyitler okudu. Suraka da ona bir şiirle cevap verdi:

"Ey Ebu'l-Hakem, Lat'a[1] andolsun ki eğer tanık olsaydın,

Atımın, dört ayağıyla yere batışına,

Hayret ederdin ve kuşku duymazdın Muhammed'in

Apaçık belgelerle destekli bir peygamber olduğundan. Bunu kim gizleyebilir?

Bence sen insanları ona karşı kışkırtmaktan vazgeç; çünkü ben,

Onun durumunun ileride, belirgin alametleriyle etkinlik kazanacağını düşünüyorum."

Ben derim ki: Bu olayı, el-Kâfi'de,[2] müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Ammar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. ed-Dürrü'l-Mensûrda da birkaç kanaldan ayrı ayrı rivayet edilmiştir. Zemahşerî ise, Rebiu'l-Ebrar adlı eserde yer vermiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, belirtildiğine göre, İbn Sa'd ve İbn Murdevyh, İbn Mus'ab'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Enes b. Malik, Zeyd b. Erkam ve Muğire b. Şu'be'nin dönemlerini derk ettim. Onların şöyle konuştuklarını duydum: Peygamberimizin (s.a.v) mağaraya sığındığı gece, Allah bir ağaca emretti de mağaranın kapısında bitti ve Peygamberimizi (s.a.v) sakladı. Örümceye emretti, mağaranın kapısında ağını ördü. O da Peygamberimizi (s.a.v) gizlemiş oldu. Yine iki yabani güvercine emretti, mağaranın ağzında yuva kurdular."

"Kureyş'in her oymağından delikanlıların oluşturduğu suikast timi, ellerindeki asaları, kılıçları ve sopalarıyla bitiverdiler. Peygamberimizle (s.a.v) aralarında kırk zira' (yaklaşık 20 metre) kadar bir mesafe vardı. İçlerinden biri çabuk davranıp mağaraya bakmak istedi. Sonra mağaranın içine bakmadan arkadaşlarının yanına döndü. Dediler ki: 'Niçin mağaranın içine bakmıyorsun?' Dedi ki: Mağaranın kapısında iki güvercin gördüm. O zaman içinde kimsenin olmadığını anladım."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak ve İbn Münzir, Zuhrî'den, *"hani onlar mağaradaydılar"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada, Sevr diye adlandırılan dağdaki mağara kastedilmiştir."

---

1 - Başka bir nüshada, "Allah'a..." geçer.

2- [c.8, s.218, hadis: 378]

Ben derim ki: Kur'ân'da işaret edilen mağaranın, Sevr dağındaki mağara olduğuna ilişkin rivayetler pek çoktur ve hadis literatürüyle ifade edecek olursak müstefiz düzeyindedir. Bu mağara, Mekke'ye yaklaşık olarak dört fersah uzaklıktadır.

İ'lamu'l-Vera ve Kısasu'l-Enbiya[1] adlı eserlerde şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.v) mağarada üç gün kaldı. Sonra Allah ona hicret iznini verdi. 'Ey Muhammed, Mekke'den çık. Çünkü orada Ebu Talip'ten sonra sana yardım edecek kimse yoktur.' diye. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) Mekke'yi terk etti."

"Yolda Kureyş'ten birinin çobanıyla karşılaştı. Çobanın adı İbn Uraykıt idi. Resulullah (s.a.v) onu yanına çağırdı ve şöyle dedi: 'Ey İbn Uraykıt, kanımı sana emanet etmek istiyorum, ne dersin?' Dedi ki: 'Allah'a yemin ederim ki, seni koruyup kollarım, bulunduğun yeri kimseye göstermem. Nereye gitmek istiyorsun ey Muhammed?! Buyurdu ki: 'Yesrib'e gitmek istiyorum.' İbn Uraykıt şöyle dedi: 'Sana öyle bir yol göstereceğim ki, hiç kimsenin aklına, senin o yolu izleyebileceğin gelmez.' Peygamberimiz (s.a.v) buyurdu ki: Ali'ye git ve Allah'ın bana hicret etme iznini verdiğini müjdele. Benim için yiyecek ve binek hazırlasın."

"Ebu Bekir de ona şunları söyledi: Kızım Esma'ya git ve benim için yiyecek ve iki binek hazırlamasını söyle. Durumumuzu, Amir b. Fuheyre'ye de bildir. -İbn Fuheyre, Ebu Bekir'in azatlı kölelerindendi ve Müslüman olmuştu.- Ona, bizim için yiyecek ve iki binek getirmesini söyle."

"İbn Uraykıt, Ali'nin (r.a) yanına geldi ve bunları ona bildirdi. Ali b. Ebu Talib, Resulullah'a (s.a.v) yiyecek ve binek gönderdi. İbn Fuheyre de yiyecekle birlikte iki binek gönderdi. Peygamberimiz (s.a.v) mağaradan ayrıldı. İbn Uraykıt, ona dağlar arasından geçen Nahle yolunu izlemesini tavsiye etti. Kudeyd denilen yere ulaşmadan normal yola girmemelerini söyledi. Kudeyd denilen yere geldiklerinde Ümmü Ma'bidin evine konuk oldular."

"Ensara, Peygamberimizin (s.a.v) Mekke'den ayrıldığı haberi ulaşmıştı. Gözleri yollarda gelişini bekliyorlardı. Derken Peygamberimiz (s.a.v) Kuba mescidinin olduğu yere vardı ve orada konakladı. Erkekler, kadınlar onu karşılamak üzere sevinçle yollara düştüler."

1- [s.78, Beyrut basımı]

Ben derim ki: Hicretin ayrıntılarını içeren rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Bunları hem Şia'dan, hem de Ehlisünnet'ten siyer yazarları ve raviler nakletmişlerdir. Ancak bu rivayetler, hem çelişik, hem de karışıktırlar büyük ölçüde. Bunların eleştirisini yapmak ve karışıklıklardan arı bir özü elde etmek, bu kitabın ilgi alanının dışındadır. Ancak buraya kadar aktardığımız rivayetler, genel olarak kıssayı zihinlerde canlandırmak için yeterlidir. Bu arada kıssanın bu ana hatlarıyla anlatımı üzerinde, Şiîlerin ve Sünnîlerin ittifakı olduğu söylenebilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hayseme b. Süleyman et-Tarablusî -Fedailu's-Sahabe adlı eserde- ve İbn Asakir, Ali b. Ebu Talib'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Yüce Allah, bütün insanları yererken, Ebu Bekir'i övmüş ve şöyle buyurmuştur: *Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz (bu önemli değil); kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.' diyordu.*"

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) hicretini konu alan ayetlerin içeriğini irdelediğimizde ve bununla birlikte sahih rivayetleri göz önünde bulundurduğumuzda, bu rivayeti kuşkuyla karşılamamız, ona olumsuz bir gözle bakmamız gerekiyor. Çünkü müminleri -veya rivayette ifade edildiği gibi bütün insanları- yeren ayetler -ki, *"Eğer siz ona yardım etmezseniz..."* ifadesini içeren mağara ayeti de buna işaret etmektedir- şu ifadeyle başlıyor: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda (savaş için) hareket edin.' denildiği zaman yere çakılıp kaldınız?"* Konuyla ilgili kesin doğru olarak kabul edilen rivayetler de gösteriyor ki, ayette sözü edilen "ağır davranıp, yere çakılıp kalma" durumu müminlerin genelinin ve tümünün tavrı değildi. Bilakis bu rivayetlerde belirtildiğine göre, müminlerin çoğu Resulullah'ın (s.a.a) seferberliğe katılma emrine koşmuş; ağır davranıp sefere çıkmayanlar ise, bazı müminlerle münafıklar olmuştur.

O hâlde, *"Ey iman edenler!"* hitabı, bütün müminleri kapsar; bunu izleyen yergi ise içindeki bir grubun tavrından hareketle topluluğun tümüne hitap yöneltme kabilindendir. Nitekim Yahudilere, *"Peki neden daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"* (Bakara, 91) şeklinde hitap edilmiştir. Bunun örnekleri Kur'ân'da çoktur. Ancak Kur'ân'ın kendine özgü ifade tarzının bir özelliği bu gibi konularda

yapıcı ve salih kişilerin hakkını, iyilerin ecrini zayi etmemektir. Azınlık oldukları için genele yöneltilen yergi ve kınama amaçlı hitabın kapsamına zorunlu olarak alınan kimselerin farklılıkları bir şekilde dile getirilir. Genele yönelik hitabın ardından onların farklı tutumlarının altı çizilir, haklarında övgülü ifadeler kullanılarak genelden istisna edilirler. Nitekim tefsirini sunduğumuz bu surede yer alan ve müminleri öven, onların güzel davranışlarının karşılıksız kalmayacağını vurgulayan ilerideki ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler..."* [Tevbe, 71]

Ayetler -Tebük Seferi ile ilgili olarak inmiş olmaları hasebiyle- sefere çıkma hususunda elinden geldiğince çabuk davrananıyla ve yere çakılıp kalanıyla istinasız bütün müminleri kapsadığına göre, doğal olarak sahabenin ve müminlerin tümünü içeriyor ki, Ebu Bekir de bunlardan biridir. Fakat hemen bundan sonraki ayetlerde yüce Allah emre itaat etmede çabuk davranan, duraksamadan icabet eden müminlerin olumlu tavırlarına vurgu yapıyor, bu çabalarının karşılıksız kalmayacağını dile getiriyor.

Eğer *"siz ona yardım etmezseniz"* ifadesi, yukarıda değinilen yere çakılıp kalma meselesini irdelerken, bütün insanlara yönelik bir yergiyi ifade ediyor olsaydı, bu, Peygamber'e (s.a.a) yardım etmedikleri ve emrine uymayıp ağır davrandıkları için başka insanlara yönelik bir yergi olduğu gibi, Ebu Bekir'e de yönelik olurdu. Bununla beraber, *"kâfirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardığı zaman Allah ona yardım etmiştir. Hani onlar mağaradaydılar; hani o, arkadaşına, 'Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir.' diyordu."* ifadesinde olduğu gibi, söz konusu ayet, Ebu Bekir'in Peygamberimize (s.a.a) yardım ettiğinin kanıtı olarak algılanamaz; olsa olsa Peygamberimizin (s.a.a) Ebu Bekir'e yardım ettiğinin kanıtı olarak algılanır. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) ona moral vermiş, onu teselli etmiş ve *"Üzülme, şüphesiz Allah bizimle beraberdir."* diyerek onu sakinleştirmiştir.

Kaldı ki, bundan önceki açıklamalar kapsamında konunun akışı gereği ayetin sadece yüce Allah'ın, Peygamber'inin (s.a.a) şahsına yönelik özel yardımını ele aldığını vurgulamıştık. Ayette bütün müminlerin Peygamber'e (s.a.a) yardım etmemeleri, onu yüzüstü bırakmaları varsayımına karşılık olarak bu (Allah'ın Peygamber'e yardımı) dikkatlere sunuluyor. Şu hâlde ayetin mağarada Peygamber'e (s.a.a) Allah'tan başka hiç kimsenin yardım etmediğine ilişkin kanıtsallığı kesindir.

Bu anlam, özü itibariyle, *"Allah da sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) ona (Peygamber'e) indirdi, sizin görmediğiniz ordularla onu destekledi ve kâfir olanların sözünü aşağı kıldı. Allah'ın sözü ise en yücedir."* ifadesinin akışı içinde yer alan zamirlerin tümünün Peygamber'e (s.a.a) yönelik olduğunun en somut kanıtıdır. İfadeler, yüce Allah'ın tek başına Peygamber'e (s.a.a) gaybî ve kutsî yardımını sunmasını, bu yardımda hiçbir insanın etkinliğinin olmadığını vurgulamaya yöneliktir. Bu gayb menşeli kutsî yardımlar ise, üzerine sekinet indirilmesi, gözlerin görmediği bir orduyla onu desteklemesi, kâfir olanların sözlerinin alçaltılması ve hak sözün yüceltilmesi şeklinde özetleniyor. Hiç şüphesiz Allah Aziz'dir, üstün iradelidir; Hakîm'dir, her yaptığı yerindedir, hikmet üzeredir.

Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) yönelik yardımının dışında değerlendirilmesi gereken ve insanlar arasında birer övünç vesilesi olarak algılanan menkıbelere gelince; şayet ayette buna örnek gösterilecek bir şey varsa, o da, *"iki kişiden biri"* ve *"arkadaşına"* ifadelerinin içeriği olabilir. Kabul etmek gerekir ki, biri Peygamber (s.a.a) olan iki kişiden diğeri olmak ve Kur'ân'da bahsi geçen beraberlik esnasında Hz. Peygamber'e (s.a.a) arkadaş olmak, bir insan için onur verici bir övünç vesilesidir. Ancak yine de bu, toplumların değer biçtiği, onur vericilik gayesini bahşettiği toplumsal bir menkıbeden öteye geçmez. Kur'ân'ın değer yargısı ise, bambaşka bir öze, farklı bir ruha dayanır. Kur'ân mantığında üstünlüğün ve onurun bambaşka bir anlamı vardır. Bu anlam, toplumsal göreceli ön kabullerden, amaçlardan çok üstün bir salt gerçekliğe dayanır. Bu da, kulluk onurundan ve Allah'a yakınlık derecelerinden ibarettir.

Salt bedensel ve cismanî beraberlik (sahabelik), bu bağlamda bir anlam ve üstünlük ifade etmez. Kur'ân'da, defalarca türlü isimlerle adlanmanın insanların genelinin övünç vesilesi saydığı ve sosyal statü olarak gözünde büyüttüğü bir makamı işgal etmenin Allah katında bir değer ifade etmediği, asıl ölçü ve değerlendirmenin; insanların zahirî amellerinden ve soy soplarının üstünlüklerinden öte kalplerinin gizlediği niyetler olduğu vurgulanmıştır.

Peygamberimizin (s.a.a) ashabı ve arkadaşlarıyla ilgili olarak aşağıdaki ayet, bundan çok daha net ve vurgulu bir mesaj içermektedir: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken,*

secde ederken görürsün... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara, mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir." (Fetih, 29) Ayetin girişindeki övücü ifadelere, buna karşın sonundaki sınırlandırmaya ve ihtiyatlı yaklaşıma iyice dikkat ediniz!

Tefsirini sunduğumuz ayet ve onunla ilgili rivayet hakkındaki açıklamaların bu kadarıyla yetiniyoruz. Bundan fazlası bizi tefsir biliminin sınırlarının dışına çıkarır, kelam biliminin konularına dalmamıza neden olur. Bu ise maksadımızın dışındadır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -el-Delail adlı eserde- ve İbn Asakir -Tarih'inde- İbn Abbas'tan, *"Allah da sekinetini ona indirdi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Yani Allah, Ebu Bekir-'in üzerine sekinet indirdi. Çünkü bu duygu zaten Peygamber'le (s.a.v) beraberdi."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre Hatip Bağdadî, et-Tarih adlı eserinde Habib b. Ebu Sabit'ten, *"Allah da sekinetini ona indirdi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Yani Allah, Ebu Bekir'in üzerine sekinetini indirdi. Peygamber'e (s.a.v) gelince, o zaten bu duyguya sahipti."

Ben derim ki: Daha önce ayetin akışını baz alarak bu ifadedeki zamirin kesin olarak Peygamberimize (s.a.a) dönük olduğunu ortaya koyduk. Söz konusu iki rivayet, rivayet zincirlerindeki kopuklukla birlikte zayıftırlar. Ayrıca İbn Abbas'ın sözü kanıt olmaz. Sonra bunları destekleyen başka rivayetler de yoktur.

Bu iki rivayette üzerinde durulan kanıt ise, Peygamberimizin (s.a.a) her zaman sekinete sahip olduğu hususudur. Ama bu bir yakıştırmadır ve Hüneyn kıssasını anlatan şu ayet bu yakıştırmayı geçersiz kılmaktadır: *"Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi."* (Tevbe, 26) Hudeybiye Barışı ile ilgili gelişmeleri anlatan Fetih Suresi'ndeki ilgili ayet de buna örnek oluşturmaktadır. Söz konusu iki ayet, sözü edilen olaylar bazında Allah'ın, sekineti Peygamberi'ne indirdiğini açık bir dille ifade etmektedir. Dolayısıyla mağarada da benzeri bir durumun yaşandığı kesinlik kazanıyor.

Bazıları problemi fark etmiş olacaklar ki, söz konusu iki rivayette yer alan "sekinet duygusu zaten Peygamber'le beraberdi." ifadesini

(kayıtlandırarak) başka türlü yorumlamaya kalkışmışlardır. Güya sekinet duygusu (her zaman değil) mağarada Peygamberimizle (s.a.a) beraberdi. Bu da orada inen sekinetin Peygamberimize değil, arkadaşına indiğinin kanıtıdır. Sanki Habib'in rivayeti bu çıkarsama için daha elverişlidir.

Söz konusu müellif, İbn Abbas'ın ve Habib'in rivayetini aktardıktan sonra şunları söylüyor: "Bazı dilbilimciler ve ilâhî filozoflar, bu rivayeti ele almış ve içerdiği gerekçeli kanıtı açıklamışlar ve demişlerdir ki: 'O sırada Peygamberimizin (s.a.v) nefsinde herhangi bir sarsıntı, bir korku veya üzüntü meydana gelmemiştir.' Diğer bazıları da, 'Zamirde aslolan, daha önce zikredilen en yakına dönmesidir.' diyerek bu görüşü pekiştirmişlerdir. Ama bize göre bu değerlendirmeden bir şey çıkmaz."

"Diğer bazıları ise, 'Zamir Peygamberimize (s.a.v) dönüktür. Onun üzerine sekinet duygusunun indirilmiş olması da, onun korkmuş olmasını, nefsinde sarsıntı geçirmiş olmasını veya acı duymuş olmasını gerektirmez.' demişlerdir. Ama bu yorum zayıftır. Çünkü sekinetin indirildiğine ilişkin ifade, öncesindeki ifadeye atfedilmiştir. Bu da indirilişin, önceki ifadenin kapsamında işaret edilen durumdan sonra gerçekleştiğini, ona terettüp ettiğini gösterir. Yani sekinet duygusunun indirilişi, Peygamberimizin (s.a.v) arkadaşına, *'Üzülme'* demesinden sonra gerçekleşmiştir." (Söz konusu müfessirden yaptığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

Eğer Peygamberimizin (s.a.a) o sırada korku duymadığını, nefsinde sarsıntı geçirmediğini söylerken, bunu, ayette veya güvenilir bir rivayette bunlara ilişkin bir açıklamanın yer almadığından elde ediyorlarsa, bilsinler ki, Hüneyn ve Hudeybiye olaylarını içeren ayetlerde de Peygamberimizin (s.a.a) o sıralarda korktuğundan, üzüntü duyduğundan veya nefsinde sarsıntı geçirdiğinden de söz edilmiyor. Ayrıca güvenilir bir rivayette bu anlama gelecek herhangi bir ifade de yer almıyor. O hâlde bu iki olay esnasında Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) sekinet duygusunu indirmiş olmasını ne ile izah edecekler?

Eğer sekinet duygusunun indirilmiş olması zorunlu olarak bir nefsî sarsıntının, bir korkunun veya üzüntünün var olduğunu gösterir diyorlar ise, daha önce böyle bir şeyin olamayacağını açıklamıştık. Çün-

1- [el-Menar, c.10, s.429]

kü ilâhî nimetlerden birinin indirilişi; zorunlu olarak karşıt bir durumla nitelenmişliği, mukabil bir cezaya çarptırılmışlığı gerektirmez. Rahmetten sonra bir rahmetin, nimetten sonra bir nimetin, iman ve hidayetten sonra bir iman ve hidayetin inmiş olması gibi. Kur'ân'da bu tür olguların birçok örneğine rastlamak mümkündür.

Adı geçen müfessirin, "Ama bu yorum (zamirin Peygamberimize dönük olması) zayıftır. Çünkü sekinetin indirildiğine ilişkin ifade, öncesindeki ifadeye atfedilmiştir. Bu da indirilişin, önceki ifadenin kapsamında işaret edilen durumdan sonra gerçekleştiğini, ona terettüp ettiğini gösterir. Yani sekinet duygusunun indirilişi, Peygamberimizin (s.a.v) arkadaşına, *'Üzülme'* demesinden sonra gerçekleşmiştir." sözüne gelince, bu yoruma itirazımız şudur:

Hiç kuşkusuz ayrıntı amaçlı "fa" edatı, kendisinden sonraki ifadenin kendisinden önceki ifadeye terettüp etmesine, sonrasının öncesinden sonra gerçekleşmiş olduğuna delalet eder; ancak burada zamansal açıdan bir sonralık değil, sıralama açısından bir sonralık söz konusudur. Hiç kimse bunun her zaman, zamansal açıdan sonra oluşu gerektirdiğini söyleyemez.

O hâlde bizim ele aldığımız konu açısından, *"Allah da sekinetini ona indirdi... onu destekledi."* ifadesinin, kendisinden önceki ifadeye terettüp etmesi gerekir, kendisine en yakın olan ifadeye değil. Bunu ancak, "Zamirde aslolan, daha önce zikredilen en yakına dönmesidir." görüşünü savunanlar söyleyebilirler ki, bunu da adı geçen müfessirin kendisi zayıf kabul etmiştir.

Önceki ifadeler içinde, ayrıntı niteliğindeki ifadenin (*"Allah da ona sekinetini indirdi... onu destekledi."*) ilintilendirilmesine en elverişli olanı, "Allah ona falan vakitte, falan yerde yardım etmiştir." ifadesidir. Bu ayrıntıların getirilmesi ise, mufassal olanın mücmel olana ilişkin bir ayrıntı kılınması türündendir. Bu durumda ayetin akışı şu doğrultuda gerçekleşmiş olur: Yüce Allah ona falan vakitte, falan yerde yardım etmiştir. Böylece onun üzerine sekinetini indirmiş, onu göremediğiniz bir orduyla desteklemiş ve kâfir olanların sözünü alçaltmıştır.

Bundan da anlaşılıyor ki, adı geçen müellifin son ifadesinde yanıt olarak ifade ettiği husus, başlangıçta kendisinin zayıf bulduğu husustur. Demişti ki: "Zamirde aslolan, daha önce zikredilen en yakına

dönmesidir." -Bu aslın da aslı yok ya!- Böylece lafızda değişikliğe giderek aynı sözü bir kez daha yineliyor.

Buradan hareketle ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürvedeyh kanalıyla Enes b. Malik'ten aktarılan şu rivayetin de tartışılacak yönleri açığa çıkıyor: "Peygamber efendimiz (s.a.v) ve Ebu Bekir Hira dağındaki mağaraya girdiler. Ebu Bekir Peygamberimize dedi ki: 'Eğer içlerinden birisi ayaklarının önüne baksaydı beni ve seni mutlaka görürdü.' Peygamberimiz (s.a.v) ona şu karşılığı verdi: Sen, üçüncüleri Allah olan iki kişiyi ne sanıyorsun! Şüphesiz Allah sekinetini senin üzerine indirdi ve beni de göremediğin bir orduyla destekledi."

Her şeyden önce rivayette Hira dağındaki bir mağaradan söz ediliyor. Oysa olayın geçtiği mağaranın, Hira dağında değil, Sevr dağında olduğunu ifade eden rivayetler o kadar çoktur ki, hadis literatürü açısından müstefiz (tevatüre yakın) nitelemesini hak etmektedirler.

Öbür yandan, rivayet açıkça ayetin akışını bölüyor. "Sekinetini senin üzerine indirdi ve beni de görmediğin bir orduyla destekledi."

Alusî, Ruhu'l-Maani adlı tefsirinde şöyle rivayet eder: "Şüphesiz Allah sekinetini senin üzerine indirdi ve sizin görmediğiniz bir orduyla seni destekledi." Böylece ayetteki iki zamirin de Peygamber (s.a.a) yerine Ebu Bekir'e dönük olduğunu ifade eder.

Bu iki rivayetten hangisinin asıl, hangisinin tahrif edilmiş olduğunu bilemiyoruz. Fakat Alusî rivayete "sizin görmediğiniz bir orduyla seni destekledi." ifadesini ekleyerek, daha önceki açıklamaların kapsamında işaret ettiğimiz problemlere, çoğul bir ifade kullanmakla yeni bir problem katmıştır. Çünkü muhatap o günde çoğul değildi, sadece Ebu Bekir'di.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Eğer yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi."* ifadesiyle ilgili olarak Ebu'l-Carud'un, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Yani, kolayca ve kısa yoldan elde edilecek bir ganimet söz konusu olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Zürare, Hümran ve Muhammed b. Müslim İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Eğer yakın bir dünya malı ve kısa bir yolculuk olsaydı, mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişledir: "Onlar sefere çıkacak güce ve donanıma sahiptirler.

Bu, Allah'ın ilminde vardı ki, eğer yakın bir dünya malı veya kısa ve kolay bir yolculuk söz konusu olsaydı, mutlaka bu işi yaparlardı."

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Saduk, el-Maanî adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Abdul'ala b. A'yen'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Fakat bu çetin yol onlara uzak geldi."* ifadesine ilişkin olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Tebük'e yolculuk yapmak, onlara uzak ve meşakkatli geldi. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) bundan daha uzun mesafeli ve daha meşakkatli başka bir yolculuğa çıkmamıştır."

"Münafıkların Peygamberimizle (s.a.a) birlikte Tebük Seferi'ne çıkmak istemeyişlerinin sebebine gelince, yazın yaylaya çıkan Nabatlılar Şam'dan Medine'ye geri döndüklerinde beraberlerinde sergi ve yiyeceklerini taşırlardı. İşte bunlar yayla dönüşlerinde Medine'de, Romalıların büyük bir ordu oluşturup Resulullah (s.a.a) ile savaşmak amacıyla harekete geçtikleri söylentisini yaymışlardı. Güya Heraklus da ordunun başındaydı. Gassanîler, Cazamîler, Behraîler ve Amileoğulları gibi Arap kabileleri de Roma ordusu saflarında yer almıştı. Kralın askerlerini Belka'da konuşlandırdığı, kendisinin de Hımıs'ta bulunduğu söyleniyordu."

"Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) ashabını Belka mıntıkasına giren Tebük'e gönderdi. Civardaki Arap kabilelerine, Mekke'ye, Huzaa, Müzeyne ve Cüheyne kabilelerinden İslâm'ı kabul edenlere haber gönderdi, onları cihada teşvik etti."

"Resulullah (s.a.a) ordusuna hazırlık emrini verdi ve 'Seniyetu'l-Veda' denilen yerde karargâhını kurdu. Ciddelilere, gücü olmayanlara yardım etmelerini emretti. Herkes neye sahipse onu ortaya çıkardı. Ortaya konan bu mallardan silâh ve mühimmat eksikliklerini giderdiler, güçlendiler, böylece daha bir coşkuyla cihada hazırlandılar."

"Bu sırada Resulullah efendimiz (s.a.a) ashabına hitap etti. Allah'a hamt edip ona övgüler sunduktan sonra şunları söyledi: Ey insanlar! Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabıdır. En öncelikli söz de içine takva duygusu sinmiş sözdür. En hayırlı millet (bir din etrafında birleşen uluslar topluluğu, din), İbrahim milletidir. En iyi sünnet (hayat sistemi), Muhammed'in sünnetidir. En onurlu konuşma, Allah'ı anmadır. Kıssaların (ibret dersleri çıkarma amaçlı hikâyelerin) en güzeli, şu Kur'-

ân'da yer alır. İşlerin en iyisi, kararlılıkla yerine getirilenidir; en kötüsü ise, (dinsel ve fıtrî bir dayanağı olmaksızın) uydurulanıdır. En güzel yol göstericilik, peygamberlerin yol göstericiliğidir. Öldürülenlerin en onurluları, şehitlerdir. En koyu körlük, doğru yolu bulduktan sonra sapmadır. Amellerin en hayırlısı, yararlı olanıdır. Yol göstericiliğin en hayırlısı, başkaları tarafından izlenilenidir. En kötü körlük, kalbin kör olmasıdır. Yukarıdaki (veren) el, aşağıdaki (alan) elden üstündür. Az olmasına rağmen yeterli olan şey, çok olmasına rağmen oyalayıcı, boş yere meşgul edici bir şeyden daha iyidir. En kötü mazeret, ölüm anında ileri sürülenidir. En kötü pişmanlık da, kıyamet günü duyulan pişmanlıktır. Bazı insanlar cuma namazına ara sıra gelirler. Bazıları da Allah'ı yüksünerek zikrederler. Dilin en büyük yanlışlığı, yalandır. En iyi zenginlik, nefis zenginliğidir. En iyi yol azığı, takvadır. Hikmetin başı, Allah korkusudur. Kalbe damlatılan duyguların en hayırlısı, yakin (pürüzsüz iman)dir. Şüphe, küfürden kaynaklanır. İlişkileri dondurup birbirinden uzaklaşmak, cahiliye işidir. Hainlik ve sahtekârlık, cehennem pisliğidir. Sarhoşluk ateş közüdür. Şiir (yalan övgülerle şiir söylemek), Şeytan'dan kaynaklanır. Şarap (içki), bütün günahların anası, toplandığı yerdir. Kadınlar, İblis'in tuzak ağlarıdır. Gençlik, bir tür deliliktir. Kazançların en kötüsü, faiz kazancıdır. En kötü yiyecek, yetim malıdır. Mutlu insan, başkalarının başından geçen olaylardan öğüt alıp olumlu dersler çıkaran kimsedir. Bedbaht ise, anasının karnında iken bedbahttır."

"Hepinizin sonunda varacağı yer, dört zıralık bir çukurdur (kabirdir). İşlerin sonu, göz önünde bulundurulmalıdır. İşlerin ölçü ve değeri, sonunda belli olur. Faizden daha (beter) faiz, yalan söylemektir. Gelecek olan her şey yakındır. Mümine sövmek, fısk (yoldan çıkma); mümini öldürmekse küfürdür. Müminin etini yemek (gıybetini yapmak), Allah'a başkaldırmaktır. Müminin kanı nasıl dokunulmaz ise, malı da dokunulmazdır. Bir kimse Allah'a güvenip dayanırsa (tevekkül ederse), O, ona yeter. Sabreden başarıya ulaşır, kazanır. Bağışlayanı, Allah bağışlar. Öfkesini yutanı, Allah ödüllendirir. Belalar karşısında sabreden kimsenin bu tavrını, Allah karşılıksız bırakmaz. Şan ve şöhret peşinde koşanı, Allah rezil eder ve kötü ünle anılmasını sağlar. Bir kimse şan ve şöhret sahibi olma noktasında sessiz kalırsa, Allah onu, beklediğinden katbekat daha fazla erdemli bir kimse olarak anılmasını, iyi ün salmasını sağlar. Kim Allah'a isyan ederse, Allah ona

azap eder. Allah'ım! Beni ve ümmetimi affet! Allah'tan, kendim ve sizin için bağışlanma diliyorum."

"İnsanlar Peygamberimizin (s.a.a) bu sözlerini dinledikten sonra cihada çıkma hususunda daha istekli oldular. Kendilerine seferberlik emri ulaştırılan Arap kabileleri birer birer gelmeye başladılar. Ancak münafıklardan ve başka gruplardan oluşan bazı insanlar, bu emre uymada isteksiz davrandılar ve geri durdular. Peygamberimiz (s.a.a) Cedd b. Kays'la karşılaştı ve ona şöyle dedi: 'Ey Ebu Vehb, bizimle sefere çıksana! Sanırım sarışın kızları görmekten kendini alıkoyamazsın?' Dedi ki: 'Ya Resulullah benim kavmim, aralarında benden daha çok kadınlara düşkün birinin olmadığını bilir. Seninle birlikte sefere çıkarsam, sarışın kızlar gördüğümde kendimi tutamamaktan korkarım. Beni böylesine bir fitneye düşürme. İzin ver evimde kalayım.' Bu adam kendi kabilesinden olan bazı adamlara, 'Bu sıcakta sefer çıkmayın...' diye de telkinde bulunmuştu."

"Bunun üzerine oğlu şöyle dedi: 'Resulullah'ın teklifini geri çeviriyorsun, ona dediğini dedikten sonra da kavmine, 'Bu sıcakta sefere çıkmayın.' diyorsun. Allah'a yemin ederim ki, bunun hakkında insanların kıyamete kadar okuyacakları bir ayet inecektir.' Nitekim Allah, Elçi'sine (s.a.a) şu ayeti indirdi: *'Onlardan öylesi de var ki, 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme.' der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır.'* [Tevbe, 49]"

"Sonra Cedd b. Kays şunları söyledi: Yoksa Muhammed Romalılarla savaşmayı başkalarıyla savaşmak gibi mi sanıyor? Bunlardan hiçbiri geri dönemeyecektir."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok rivayet başka kanallardan, gerek Şiîler ve gerekse Sünnîler tarafından rivayet edilmiştir.

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Muhammed b. Cehm'den rivayet eder ki: "Bir gün Halife Me'mun'un meclisine katıldım. Yanında İmam Ali b. Musa er-Rıza (a.s) bulunuyordu. Halife, İmam'a dedi ki: 'Ey Resulullah'ın (s.a.a) oğlu! Sen, 'Peygamberler masumdur.' demiyor musun?! İmam, 'Evet, diyorum.' dedi. Bunun üzerine Me'mun -uzunca bir sorunun kapsamında- dedi ki: Ey Ebu'l-Hasan, o hâlde bana Allah'ın, *'Allah seni affetsin... onlara niçin izin verdin?'* sözünü açıkla."

"İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: 'İnen bu ayeti, 'Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.' şeklinde algılamak gerekir. Yüce Allah burada

Peygamber'e (s.a.a) hitap ederek, ümmeti kastetmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *'Andolsun, Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun.'* [Zümer, 65], *'Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten onlara birazcık meyledecektin.'* [İsrâ, 74]' Bunun üzerine Me'mun dedi ki: Doğru söyledin ey Allah Resulü'nün oğlu!" [Uyunu Ahari'r-Rıza, c.1, s.202, bap: 15, hadis: 1]

Ben derim ki: Hadisin içeriği, bizim daha önce ayetin tefsiri bağlamında açıkladığımız gerçekle uyum içindedir. Yoksa Allah Resulü'nün (s.a.a) savaşa katılmama yönündeki izni, en iyi olanı terk etme kabilinden değil. Çünkü bu durumda ayeti, 'Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.' şeklinde algılamak mümkün olmazdı.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak -el-Musannef- adlı eserde ve İbn Cerir, Amr b. Meymun el-Evdî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) kendisine bu yönde emir verilmediği hâlde iki işi yapmıştır. Biri münafıklara sefere çıkmama iznini vermesi, diğeri de savaşta esir alması. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: *Allah seni affetsin... onlara niçin izin verdin."*

Ben derim ki: Rivayetin içeriği hakkında daha önce bir değerlendirmede bulunmuş ve eleştirilerimizi açıklamıştık.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı."* ayeti ve sonrasıyla ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu seferde bazı temiz niyetli ve basiret sahibi kimseler de, Resulullah'ın (s.a.a) ordusuna katılmaktan geri kaldılar, geciktiler. Bunların, duydukları en ufak bir şüphe yoktu. Fakat, 'Nasıl olsa Resulullah'a (s.a.a) yetişiriz.' diye geç kalmışlardı."

"Bunlardan biri, Ebu Hayseme'ydi. Ebu Hayseme güçlü kuvvetli bir kimseydi. İki karısı ve iki de gölgeliği vardı. Hanımları gölgeliklere iyice serin olsunlar diye su serpmişlerdi. Onun için suyun soğumasını sağlamış, onun için yemek de hazırlamışlardı. Ebu Hayseme gölgeliklere girince, yapılan hazırlıklara baktı ve şöyle dedi: Hayır, vallahi bu adalet değildir. Allah geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı hâlde Resulullah, en kavurucu sıcaklarda ve tozu dumana katan şiddetli rüzgârlarda hareket ediyor, silâh kuşanıp Allah yolunda cihat ediyor. Buna karşın güçlü kuvvetli Ebu Hayseme gölgeliklerin altında güzel karılarının yanında oturuyor. Hayır, vallahi bu insafa sığmaz."

"Sonra devesini hazırladı, eşyalarını sırtına bindirerek Resulullah'ın (s.a.a) ardı sıra yola koyuldu. İnsanlar uzaktan birinin yaklaşmak-

ta olduğunu gördüler ve Resulullah'a (s.a.a) haber verdiler. Buyurdu ki: 'Ebu Hayseme olmasın!' Derken Ebu Hayseme geldi ve yaşadığı iç muhasebeyi Peygamberimize (s.a.a) anlattı. Peygamberimiz (s.a.a) de ona duada bulunarak hayırla karşılık verdi."

"Ebu Zer (r.a) de Peygamberimizin ordusuna üç gün sonra yetişti. Arık bir devesi vardı. Bu yüzden üç gün gecikerek orduya yetişebilmişti. Devesi yolun bir yerinde takatten düşmüş, artık hareket edemez olmuştu. Bunun üzerine Ebu Zer deveyi orada bırakmış, malzemelerini sırtlanıp yola yaya olarak devam etmişti. Güneş iyice yükselince, Müslümanlar bir kişinin gelmekte olduğunu fark ettiler. Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Ebu Zer olmasın!' Dediler ki: 'Gelen Ebu Zer'dir.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Yetişin ona. Çünkü o susamıştır.' Hemen ona su verdiler."

"Ebu Zer, Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiği zaman, yanındaki kapların birinde su olduğu görüldü. Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Ey Ebu Zer, bu nasıl iş?! Yanında su olduğu hâlde sen susamışsın!' Dedi ki: Ya Resulullah, anam-babam sana kurban olsun. Yolda bir kayaya rast geldim. Gözeneklerinde yağmur suyu vardı. Suyu tattığımda, soğuk ve tatlı olduğunu anladım. Bunun üzerine kendi kendime dedim ki: Resulullah içmeden bu sudan içmeyeceğim."

"Resulullah şöyle dedi: Allah sana rahmet etsin, Ebu Zer! Yalnız yaşarsın, yalnız ölürsün, yalnız dirilirsin ve cennete yalnız girersin. Senin sayende Iraklılardan bir grup bahtiyar olacaktır. Bunlar seni yıkayacak, teçhiz edecek, namazını kılacak ve seni defnedeceklerdir."

"Bazı münafıklar da Peygamberimizin (s.a.a) ordusuna katılmışlardı. Bir de o güne kadar herhangi bir münafıklıklarına rastlanmayan kimi samimî Müslümanlar da sefere katılmamışlardı. Şair b. Kâ'b b. Malik, Merare b. Rebi ve Hilal b. Ümeyye er-Rafiî de bunlar arasında yer alıyorlardı. Allah bunların tövbelerini kabul edince, Kâ'b şöyle demişti: Resulullah'ın (s.a.a) Tebük'e hareket ettiği gün gücüm kuvvetim yerindeydi. Hiç kendimi bu kadar güçlü hissetmemiştim. O günden başka hiçbir zaman iki binek hayvanım birden olmamıştı. Kendi kendime şöyle diyordum: 'Yarın değil, ertesi gün yola çıkarım. Nasıl olsa gücüm yerindedir. Çarşıya çıkar, hazırlığımı yapar, Peygamber'e yetişirim.' Ancak Peygamberimizin (s.a.a) yola çıkmasından sonra tebelleştim ve her gün biraz daha ağırlaştım. Bir gün hazırlık için çarşıya çıktığımda, Hilal b. Ümeyye ve Merare b. Rebi'yle karşılaştım. On-

lar da ordudan geri kalmışlardı. Ertesi gün çarşıya gelip hazırlığımızı tamamlayarak yola çıkmayı kararlaştırdık. Fakat buna rağmen eksikliklerimizi gideremedik. Her seferinde şöyle diyorduk: 'Yarın veya öbür gün çıkarız.' Derken bir gün Resulullah'ın geri döndüğünü haber aldık. O zaman büyük bir pişmanlık duyduk."

"Peygamberimiz (s.a.a) Medine'ye gelince, onu karşılamaya çıktık. Esenlikler diledik, selâm verdik. Fakat selâmımızı almadığı gibi, yüzünü de bizden çevirdi. Sonra Müslüman kardeşlerimize selâm verdik, onlar da bizim selâmımızı almadılar. Ailelerimiz de bundan haberdar olunca, onlar da bizimle konuşmayı kestiler. Mescide gittiğimiz zaman, hiç kimse bize selâm vermez ve kimse bizimle konuşmazdı. Bir gün eşlerimiz, Peygamberimizin (s.a.a) yanına gittiler ve şöyle dediler: 'Kocalarımıza öfkelendiğini duyduk. Biz de onları terk edelim mi?' Peygamberimiz (s.a.a) şöyle dedi: Onları terk etmeyin; ama onlara yaklaşmayın da."

"Kâ'b b. Malik ve diğer iki arkadaşı içine düştükleri durumu görünce, şöyle dediler: Artık Medine'de yaşayamayız. Ne Resulullah (s.a.a), ne kardeşlerimiz, ne de ailelerimiz bizimle konuşuyor. En iyisi şu dağın tepesine çıkalım, Allah bizim tövbemizi kabul edinceye ve bizler oracıkta ölünceye kadar bekleyelim."

"Medine yakınlarındaki Zubab dağına çıktılar. Oruç tutuyorlardı. Aileleri de yiyeceklerini getiriyor, bir köşeye bırakıyor, ama onlara bakıp da konuşmuyorlardı."

"Günlerce bu şekilde gece-gündüz ağlıyor, kendilerini affetsin diye Allah'a yalvarıyorlardı. Bu durum böyle uzayıp gidince, Kâ'b diğerlerine dedi ki: 'Arkadaşlar, Allah ve Resulü bize öfkelendi. Ailelerimiz de, kardeşlerimiz de bize kızgınlar. Hiç kimse bizimle konuşmuyor. Ya niçin biz de birbirimize kızmıyoruz?' Böylece dağın başında birbirlerinden ayrıldılar. Ölünceye veya Allah tövbelerini kabul edinceye kadar birbirleriyle konuşmamaya yemin ettiler. Bu şekilde üç gün daha kaldılar. Her biri dağın bir tarafında kalıyordu. Birbirlerini görmüyor, birbirleriyle konuşmuyorlardı."

"Üçüncü gece, Peygamberimiz (s.a.a) Ümmü Seleme'nin evinde olduğu sırada onların tövbelerinin kabul edildiğine dair vahiy indi: *'Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e... muhacirlere ve ensara yöneldi.'* [Tevbe, 117] İmam Cafer Sadık (a.s) buyurur ki: Bu ayet, geri

kalıp da sonra Resulullah'ın (s.a.a) ordusuna katılan Ebu Zer, Ebu Hayseme ve Umeyr b. Vehb hakkında inmiştir."

"Ardından söz konusu üç kişiyle ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *'(Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi).'* [Tevbe, 118] Âlim (İmam) der ki: Ayetteki [geri bırakılanlar anlamındaki] 'hullifu' kelimesi, 'hâlefu' (geri kalanlar) anlamındadır. Eğer zorla geri bırakılmış olsalardı, bundan dolayı ayıplanmazlardı. *'(İlişkilerin kesilmesi sonucu) yeryüzü tüm genişliğine rağmen kendilerine dar gelmişti.'* Çünkü ne Resulullah (s.a.a), ne Müslüman kardeşleri, ne de aileleri onlarla konuşmuyorlardı. Bu yüzden Medine onlara dar gelmişti. Nitekim bu manevî baskıya dayanamamış, kentin dışına çıkmışlardı. *'Gönülleri de sıkıldıkça sıkılmıştı.'* Çünkü birbirleriyle konuşmamaya ve her biri bir köşeye çekilmeye yemin etmişlerdi. Yüce Allah onların samimî olduklarını bildiğinden, tövbelerini kabul etti."

Ben derim ki: Yukarıda işaret ettiğimiz iki ayet [Tevbe, 117-118] ve bunlara ilişkin rivayetler üzerinde duracağız.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muğire'den şöyle rivayet edilir: "Onun (İmam'ın -a.s-), *'Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı.'* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini duydum: Ayette geçen 'hazırlık'tan maksat niyettir. Demek istiyor ki: Eğer niyetleri olsaydı, çıkarlardı."

Ben derim ki: Hadis, zayıf olmasının, raviler zincirine yer verilmemesinin, rivayet edilen İmam'ın kim olduğu belirtilmeyip zamirle söylenmesinin ötesinde, ayetin lafzıyla da bağdaşmıyor. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn İshak ve İbn Münzir, Hasan el-Basrî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdullah b. Übey, Abdullah b. Nebtel ve Rifaa b. Zeyd b. Tabut, münafıkların ileri gelenleriydiler. Bunlar, İslâm'a ve Müslümanlara karşı sürekli birtakım tuzaklar kuruyorlardı. *'Andolsun onlar bundan (Tebük Seferi'nden) önce de (Uhud'da) fitne çıkarmak istemişler ve olayları sana ters göstermişlerdi.'* ayeti onlar hakkında inmiştir."

AYETLERİN MEALİ

49- Onlardan öylesi de var ki, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme." der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır.

50- Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder; ama başına bir musibet gelirse, "Biz önceden tedbirimizi almıştık." derler ve sevinerek dönüp giderler.

51- De ki: "Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim Mevla'mızdır. Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

52- De ki: "Bize iki güzellikten biri (zafer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz? Hâlbuki biz de Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size bir azap ulaştırmasını bekliyoruz. O hâlde bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz."

53- De ki: "Malınızı (hayır işlerde) ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz (fark etmez; zira) bu asla sizden kabul olmayacaktır. Çünkü siz fasık (yoldan çıkan, kötü işler yapan ve emre boyun eğmeyen) bir topluluktunuz."

54- Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen; onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve sırf istemeyerek harcama yapmalarından başka bir şey değildir.

55- Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

56- (O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değillerdir; fakat onlar korkak bir topluluktur.

57- Eğer sığınacak bir yer yahut (barınabilecek) mağaralar veya (sokulabilecek) bir delik bulsalardı, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.

58- Onlardan sadakalar hususunda (zekât ve ganimetleri dağıtma konusunda) seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse, hoşnut olurlar; verilmezse, hemen kızarlar.

59- Eğer onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiğine razı olarak alıp, "Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz Allah'a yönelmişiz." deselerdi (onlar için daha iyi olurdu).

60- Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin özgürlüğe kavuşturulması, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu) içindir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

61- Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; "O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir)." diyorlar. De ki: "O sizin

için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman eden kimseler için bir rahmettir." Allah'ın Resul'ünü incitenlere acı bir azap vardır.

62- Sizi hoşnut etmek için (size gelip) Allah'a yemin ederler. Oysa (gerçekten) mümin iseler, (bilmelidirler ki) Allah ve Resulü daha önceliklidir O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için.

63- (Hâlâ) bilmediler mi ki, kim Allah ve Resulü'ne karşı koyarsa, elbette onun için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır? İşte bu, büyük aşağılanmadır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde münafıklarla ilgili değerlendirmelere, durumlarının açıklanmasına devam ediliyor. Bu çerçevede kimi söz ve eylemlerine işaret ediliyor, gizli iğrenç karakterlerini, sapıklığa dayalı inanç sistemlerinin özünü açığa çıkaracak tarzda irdeleyici araştırmalara başvuruluyor.

49) Onlardan öylesi de var ki, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme." der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır.

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla, burada geçen "fitne" sözcüğü, ya insanı baştan çıkaran ve aldatan bir duruma düşürmek ya da daha genel kapsamlı bir fitnenin, sıkıntının ve belanın içine atmak anlamında kullanılmıştır.

Birinci ihtimali esas aldığımız zaman şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Oturmam ve cihada katılmamam hususunda bana izin ver. Çıktığınız bu seferle ilgili olarak görkemli ganimetlerden ve çekici güzelliklerden, insanın iştahını kabartan yiyeceklerden söz edip de beni ayartmaya çalışma. Yoksa bunların cazibesine kapılarak sefere çıkmak zorunda kalırım." İkinci ihtimali esas almamız durumunda ise, karşımıza çıkacak anlam şudur: "Bana izin ver ve beni çıktığınız bu seferin meşakkatlerinin, musibetlerinin ve belalarının kucağına atma."

Yüce Allah onların bu sözlerine şu şekilde cevap veriyor: *"Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir."* Bu ifadenin verdiği mesaj şu şekilde belirginleşmektedir: Onlar, akıllarınca sefere çıkmaları duru-

munda karşılarına çıkması muhtemel bir fitneye düşmekten sakınmaya çalışıyorlar, fakat yanılıyorlar. Çünkü şu anda üzerinde bulundukları küfür, münafıklık ve ahlâksız yaşam biçimi, bunun doğal bir sonucu olarak da söyledikleri şu sözler, bizzat içine düştükleri bir fitneden başka bir şey değildir. Şeytan onları aldatarak baştan çıkarmış bulunuyor. Küfrün, sapıklığın helâk edici girdabına ve fitnesinin akıntısına kapılmış bulunuyorlar.

Bu, onların dünya hayatında içine düştükleri durumdur. Ahirete gelince; dünyada fitne onları çepeçevre kuşattığı ve tepetaklak fitnenin içine düştükleri gibi, ahirette de cehennem onları dört bir yandan saracaktır. Dolayısıyla, *"Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir."* ifadesi ile, *"Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır."* ifadesi birlikte aynı anlamı ifade ediyor gibidirler. Adeta, bunlar dünyada ve ahirette ebedî fitne ve helâkin girdabına düşmüşlerdir, deniyor.

"Gerçekten cehennem kâfirleri kuşatmıştır." ifadesiyle gelecekteki bir kuşatmadan ziyade, cehennemin onları fiilen kuşatmış olması kastedilmiş olabilir. Nitekim amellerin somutlaştıklarına (tecessüm) delalet eden ayetlerden bunu anlamak mümkündür.

50) Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder; ama başına bir musibet gelirse, "Biz önceden tedbirimizi almıştık." derler ve sevinerek dönüp giderler.

Ayetlerin akışını bir veri olarak alırsak, iyilik ve kötülükten maksadın; savaş ve seferlerden sonra savaşa ve sefere katılan kimselerin karşılaştıkları fetih, zafer ve ganimet gibi şeylerle, öldürülme, yaralanma ve yenilgiye uğrama gibi kötü şeylerin olduğunu anlarız.

"Biz önceden tedbirimizi almıştık, derler." ifadesi, meydana gelmesinden önce bir kötülükten sakınma eyleminden kinayedir. Sanki durumları ellerinden ve kontrollerinden çıkabilirmiş de onu tutmuşlar, kontrolleri altına almışlar; ona egemen olup, bozulmasına veya yitip gitmesine engel olmuşlar gibi.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Şu münafıkların gözleri senin üzerindedir. Eğer ganimet alır ve bir zafer elde edersen, bu, onların üzülmelerine neden olur. Eğer öldürülür veya yaralanır ya da başka bir musibetle karşılaşırsan, o zaman, "İyi ki daha önce bu kötülüğe karşı tedbirimizi aldık." diyerek sevinç içinde geri dönerler.

Yüce Allah onların bu davranışlarına iki ayette, iki farklı ifadeyle cevap vermiştir: *"De ki: ...bize asla erişmez..."*, *"De ki: ...bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz?"*

51) De ki: "Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim Mevla'mızdır. Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."

Kısaca demek isteniyor ki, bizim işlerimizin yönetimi, kontrolü (velâyeti) sadece yüce Allah'ın elindedir. -Bu sonucu, *"O bizim Mevla'mızdır."* ifadesinin içerdiği sınırlandırmadan çıkarıyoruz.- İşlerimizin yönetimi, bizim kendimizin veya şu görünen sebeplerden herhangi birinin elinde değildir. Gerçekte bütün işler, her şeyin kontrolü ve yönetimi sadece Allah'ın tekelindedir. O önceden bir yazı yazmıştır; bize ileride erişecek hayırları, kötülükleri, güzellikleri ve çirkinlikleri kesinleştirerek hükme bağlamıştır. Böyle olduğuna göre, bizim görevimiz; O'nun emirlerini eksiksiz yerine getirmek, O'nun emirlerini yaşatmak ve O'nun yolunda cihada koşmaktır. Bize erişen herhangi bir güzellik veya kötülük, mutlaka Allah'ın dilemesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. O hâlde kulun görevi, önceden tedbirler almaktan vazgeçip O'nun emirlerine uymaktır. Bunun adı da Allah'a güvenip dayanmaktır, yani tevekküldür.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."* ifadesi, yeni baştan başlanılan bir ifade değil, bilakis öncesindeki ifadeye matuftur ve onun içeriğini bütünlemektedir. Böylece ayette kastedilen anlamın da şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Bizim işlerimizin yönetimi Allah'ın tekelindedir. Biz O'na iman etmişiz. Bunun gereği de, [kendiliğimizden ve bağımsız olarak] kendimiz için bir güzellik veya kötülük belirleyip seçemeyecek şekilde O'na güvenip dayanmamız, tevekkül etmemiz ve işleri O'na döndürmemiz, havale etmemizdir. Eğer bize bir iyilik erişirse, bu, O'nun bizim üzerimizdeki minnetinin bir yansımasıdır. Şayet başımıza bir kötülük gelirse, irade ve tercih O'nundur. Bundan dolayı kınanamayız, ayıplanamayız. Ne üzülürüz, ne de kalplerimizi bir karamsarlık kaplar.

Nitekim ulu Allah, değişik ayetlerde şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. Allah bunu, elinizden çıkana üzülmeyesiniz*

ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır." (Hadîd, 22-23), *"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet isabet etmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götürür."* (Teğâbun, 11), *"Bu, Allah'ın, inananların yardımcısı olmasından dolayıdır."* (Muhammed, 11), *"Allah da müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68), *"Hâlbuki veli, yalnız Allah'tır."* (Şûrâ, 9)

Görüldüğü gibi, yukarıda sunduğumuz ayetler, münafıkların vehimlerine cevap olarak sunulan ve bizim de tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği gerçekleri pekiştiren temel unsurlar içermektedirler. Buna göre, gerçek velayet, yöneticilik Allah'ın tekelindedir. Hiçbir işte O'ndan başka bir kimsenin bağımsız, kendisinden kaynaklanan yönetsel bir yetkisi yoktur. İnsan Allah'a iman ettiği ve Rabbinin gerçek makamını algıladığı zaman bu gerçeği bilir. O zaman bilir ki, Rabbine güvenip dayanmalıdır, gerçek irade, tercih ve seçme yetkisi O'nun elindedir. Dolayısıyla elde ettiği bir iyilikten dolayı şımarmaz ve başına gelen bir musibetten dolayı da üzülmez.

Hiç kuşkusuz insanın düşmanının elde ettiği bir güzellikten dolayı üzülmesi veya düşmanının başına gelen bir kötülükten dolayı sevinmesi, tam anlamıyla bir cehalet örneğidir. Çünkü kişinin bu olayda en küçük bir etkinliği söz konusu değildir. Münafıkların müminlerin elde ettikleri herhangi bir güzellikten dolayı üzülmelerine ve başlarına gelen bir kötülükten dolayı da sevinmelerine verilen ilk cevap budur.

Bazı müfessirler değerlendirmelerini, ayette geçen "mevla" sözcüğünün "yardımcı" anlamında kullanılmış olması ihtimali üzerine bina etmişler. Yine bazılarına göre, *"Öyleyse müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."* cümlesi, önceki ifadenin devamı değil, yeni bir ifadenin başlangıcı mahiyetindedir. Dolayısıyla öncesiyle ilintili olmayan bu cümlede yüce Allah müminlere, kendisine güvenip dayanmalarını, tevekkül etmelerini emretmiştir. Fakat gözlemlediğimiz kadarıyla iki ayetin akışı, böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir.

52) De ki: "**Bize iki güzellikten biri (zafer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz? Hâlbuki biz de Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle size bir azap ulaştırmasını bekliyoruz. O hâlde bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz.**"

Ayette sözü edilen "iki güzellik"ten maksat, onların Hz. Peygamber'e (s.a.a) isabet eden bir iyilikten dolayı üzülmelerinden ve onun

başına gelen bir kötülükten dolayı da sevinmelerinden ve Peygamber'e bir kötülük isabet ettiğini gördüklerinde, *"Biz önceden tedbirimizi almıştık."* demelerinden söz eden ilk ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, iyilik ve kötülüktür. Buna göre onlar, sürekli olarak müminlere isabet eden iyilik veya kötülüğün beklentisi içerisindedirler.

Dinsel perspektiften baktığımız zaman iyilik de, kötülük de iyiliktir. Çünkü iyilikte, dünya iyiliği ve ahirette kazanılan büyük ödül söz konusudur. Şehitlik veya başka herhangi bir zorluk gibi münafıklar tarafından kötülük olarak algılanan durumlar ise, Allah'ın rızasının kazanılmasına, ebedî ve daimî bir sevabın elde edilmesine neden olur.

Buna göre, ayette kastedilen anlam şudur: "Bizler ve sizler, her birimiz karşı tarafı gözetliyoruz. Fakat siz, bizim için iki hasletin beklentisi içindesiniz. Bunların her ikisi de güzel hasletlerdir: Ganimetler elde ederek düşman karşısında galibiyet kazanmak veya Allah yolunda şehit olmak. Biz ise, yüce Allah'ın katından bir azapla sizi cezalandıracağı anı beklemekteyiz. Ya üzerinize semavî bir azap gibi kendi katından azap indirmesini veya bizim ellerimizle sizi cezalandırmasını beklemekteyiz. Örneğin bize, sizinle savaşmamızı ve yeryüzünü sizin pis varlığınızdan temizlememizi emredebilir. Dolayısıyla her hâlükârda biz kazançlı çıkıyoruz. Eğer sizin bizimle ilgili olarak beklentisi içinde olduğunuz olaylardan herhangi birisi gerçekleşirse, bundan dolayı mutlu oluruz. Aynı şekilde bizim sizinle ilgili olarak beklentisi içinde olduğumuz durum da gerçekleşirse, yine mutlu oluruz. O hâlde bekleyin, biz de bekliyoruz." Bu da, münafıklara verilen ikinci cevaptır.

İlk ayette, iyilik ve kötülüğün Peygamber'e (s.a.a) isabet etmesinden söz edilmiştir. Buna karşın cevap niteliğinde sunulan ikinci ve üçüncü ayetlerde ise, bu iki hâlin Peygamber'e (s.a.a) ve müminlere birlikte isabet etmesinden bahsediliyor. Bunun nedeni, her iki hâlde de Peygamber'le müminlerin ayrılmazlığı, Peygamber'e (s.a.a) isabet eden bir iyiliğe ve kötülüğe müminlerin de ortak olmalarıdır.

53) De ki: "**Malınızı (hayır işlerde) ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz (fark etmez; zira) bu asla sizden kabul olmayacaktır. Çünkü siz fasık (yoldan çıkan, kötü işler yapan ve emre boyun eğmeyen) bir topluluktunuz.**"

Bu ayette, ifadeler emir kalıbında kullanılmış, ama şart anlamı kastedilmiştir. İki ihtimal (gönüllü ve gönülsüz harcamak) arasında

gidip gelmenin sebebi de, emir kalıbını bu hususların tümünü kapsayacak şekilde genelleştirmektir. Bu, aynı zamanda herhangi bir yasağın da olmadığından, yolun bütünüyle kapatılmadığından kinayedir. Böylece bu işin boş eylemden ibaret olduğu ve herhangi bir sonuç vermediği ima ediliyor. *"bu asla sizden kabul olmayacaktır."* ifadesi, emrin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Nitekim, *"Çünkü siz fasık bir topluluktunuz."* ifadesi de, sadakanın kabul edilmemesinin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir.

Buna göre, ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Sizin gönüllü veya gönülsüz sadaka vermenizi engellemiyoruz. Çünkü bu eyleminiz boşunadır, kabul edilmeyecektir. Bunun nedeni sizin fasık, yoldan çıkmış bir topluluk olmanızdır. Fasıkların, yoldan çıkmış insanların amelleri kabul görmez." Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder."* (Mâide, 27) Bir amelin kabul edilmesi anlamında "takabbul" ifadesi, "kabul" ifadesinden daha vurgulayıcıdır.

54) Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen; onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve sırf istemeyerek harcama yapmalarından başka bir şey değildir.

Münafıkların yaptıkları harcamaların kabul edilmemesine ilişkin daha ayrıntılı bir gerekçeli açıklamadır. Diğer bir ifadeyle; bu açıklama, onların yoldan çıkmışlıklarının analizi, şerhi mahiyetindedir. Bu çerçevede, Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri, namaz kılma hususunda tembellik göstermeleri, harcamada bulunurken isteksiz davranmaları, münafıklıklarının temel dinamitleri olarak dikkatlerimize sunuluyor.

55) Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

Ayetin orijinalindeki "tu'cibke" kelimesinin kökü olan "el-i'cab" sözcüğü, bir şeyi gözlemlerken güzelliğinden ve mükemmelliğinden haz almak, sevinmek demektir. "Tezhega" kelimesinin kökü olan "ezzühug" ise, bir şeyin zorla çıkması demektir. Bazılarının da dediği gibi, bununla anlatılmak istenen, aslında helâk olmaktır.

Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), münafıkların mallarına ve çocuklarına imrenmesini, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla malları-

nın ve çocuklarının çokluğuna gıpta ile bakmasını yasaklıyor. Bu yasak konulurken de, malın ve çocukların -zorunlu olarak insanı oyaladıkları için- insana mutluluk bahşedecek türden birer nimet olmadıkları belirtilerek gerekçeli bir açıklama sunuluyor. Bilakis bunlar, birer uğursuzluk olarak onları mutsuzluğa doğru sürüklemektedir. Onlara bunları veren Allah, bunlarla onları dünya hayatında cezalandırmayı ve kâfirler olarak canlarını almayı dilemiştir.

Canlı varlığın kendisi için bir mutluluk ve zatı açısından bir huzur gibi algıladığı hayat olgusu, ancak gerçek mecrasında aktığı zaman mutluluk kaynağı, huzur vesilesi ve coşku aracı olabilir. Hayatın gerçek mecrasında akması da, insanın yararlı bilgi ve salih, yapıcı amel gibi hayatın somut verilerini özümsemiş olmasını gerektirir. Hayrı ve yararı olan şeylerin dışındaki tüm olgulardan ilgisini kesmesi, bu açıdan bir zorunluluktur. İşte ölümsüz hayat budur. Yorgunluk ve meşakkat nedir bilmeyen huzur ve rahat buna denir. Ardından acı gelmeyen lezzet, bu hayatın kapsamında mümkündür. Bu, Allah'ın yönetimindeki hayattır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de."* (Yûnus, 62)

Bütün ilgilerini dünyaya yöneltenler, mal ve oğullar gibi dünyanın çekici süslerine kapılanlar, dünyanın çekici güzelliklerinin insan zihninde meydana getirdikleri hoş hayallerin, yalancı umutların ve şeytanî ayartmaların peşine düşenler, bedenî güçlerin çelişmelerinin ortasında, maddî lezzetlerin sıkışık girdabında bulurlar kendilerini; mutluluk ve lezzet gibi gördüğü şeylerden dolayı dayanılmaz işkenceler çekerler.

Hepimiz görmekteyiz ve somut olarak gözlemlemekteyiz ki, dünyanın bir insana yönelimi arttıkça, bir insan çok mal ve evlat sahibi oldukça, kulluk pozisyonundan uzaklaşır, ölümcül bir helâkin ve ruhsal bir işkencenin kucağına düşer. Birbiriyle çelişen ve birbiriyle uyuşan bu sebepler anaforunda dönüp durur. Bir yandan uyuşan, bir yandan çakışan objektif konumlar ve durumlar. Bu aldanmışların, bol ve geniş hayat dedikleri şey, aslında dar ve sıkışık bir yaşamdır. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim de benim zikrimden yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz. O, 'Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim!' der. Allah buyurur ki: İşte*

böyle. Çünkü sana ayetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!" (Tâhâ, 124-126)

O hâlde Rabbini anmaktan yüz çeviren, mutlu bir yaşam, dingin bir ruh ve huzurlu bir nefis uğruna dünyaya çöreklenen insanın bu eyleminin sonu, nimet gibi gördüğü bu fitnelerin/sınama araçlarının arasında sıkışıp işkence çekmek, derken Rabbini inkâr etmek ve kulluk pozisyonunun dışına çıkmaktır. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle değinmektedir: *"Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor."*

O hâlde burada onlara yönelik bir süre tanıma ve aşamalı olarak kaçınılmaz akıbetlerine, helake sürükleme taktiği (istidrac) söz konusudur. Bir ayette bu taktikten şu şekilde söz edilmiştir: *"Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız. Onlara mühlet veririm, hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır."* (A'râf, 182-183)

56–57) (O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değillerdir; fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer yahut (barınabilecek) mağaralar veya (gidebilecekleri) bir yol bulsalardı, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi.

Ayetin orijinalindeki "yefrakun" kelimesinin kökü olan "el-farak" sözcüğü, gelebilecek bir zarardan dolayı endişelenmek, korkmak demektir. "el-Melce'" sözcüğü, sığınılan ve korunak olarak kullanılan yer anlamındadır. "Mağarat" kelimesinin tekili olan "mağar"; insanın, içine girip de gözden kaybolduğu yer anlamına gelir. Dağlarda bulunan oyuklara, mağaraya denir. el-Muddahal ise, iftial kalıbından, saklanmak amacıyla izlenen sapa yol anlamına gelir. "Yecmehun" kelimesinin mastarı olan "el-cimah" da, insanın sağa sola bakmadan burnunun dikine büyük bir hızla yürümesi demektir. Bu kelimelerin yer aldığı ifadenin anlamı açıktır.

58) Onlardan sadakalar hususunda (zekât ve ganimetleri dağıtma konusunda) seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse, hoşnut olurlar; verilmezse, hemen kızarlar.

Ayetin orijinalindeki "yelmizune" kelimesinin kökü olan "lemz"; ayıplamak demektir. Hak etmedikleri için veya başka nedenlerle Pey-

gamberimiz (s.a.a) onlara ganimetten bir pay vermeyince, onu ayıplarlardı. Bunu, ayetin sonundaki ifadeden anlıyoruz.

59) Eğer onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiğine razı olarak alıp, "Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz Allah'a yönelmişiz." deselerdi (onlar için daha iyi olurdu).

İfadenin orijinalinin başındaki "lev" (eğer), temenni anlamını ifade eder. *"onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiğine razı olsalardı"* ifadesindeki "razû" kelimesi, sanki almak anlamını da içeriyordur. Bu nedenle de başka harf-i cerre ihtiyaç duyulmaksızın kendiliğinden geçişli (mütaaddi bi-nefsih) olarak kullanılmıştır. Yani: "Ona razı olarak alsalardı" veya alarak razı olsalardı..." "Atahum" kelimesinin kökü olan "el-İyta", âta etmek, vermek demektir. "Hasbunallah" ise, kendisine yönelttiğimiz beklentilerimizi ve ümitlerimizi gerçekleştirmesi hususunda Allah bize yeter, anlamında kullanılan bir deyimdir.

"Yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de." ifadesi, arzulanan ve umulan şeyin açıklaması mahiyetindedir. Yoksa yakında olacak bir şeyden haber veriliyor değildir. *" Biz Allah'a yönelmişiz."* ifadesi, *"yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de"* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir.

Buna göre cümlenin bütününden kastedilen anlam şudur: Onların, Allah'ın verdiğini ve Resulü'nün de Allah'ın emriyle kendilerine verdiği malı veya sadaka gibi şeyleri almaları ve "Bütün sebepler içinde Allah bize yeter. Biz yalnız Allah'ın lütfuna rağbet ediyoruz, O'nun bize fazlından vermesini ve Resulü'nün de bize vermesini umuyoruz." demeleri beklenirdi.

Ayette hemen fark edilen son derece ince ve latif bir ifade tarzı kullanılmış. Dikkat edilirse, "verme" eylemi Allah'a ve Resulü'ne birlikte isnat edilmişken, "kâfi görmek", "lütuf" ve "rağbet" etmek olguları da sadece yüce Allah'la ilintili olarak kullanılmışlardır. Böyle davranmak ve bu inceliği hiçbir zaman göz ardı etmemek, tevhit esaslı bir dinin gereğidir çünkü.

60) Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin öz-

gürlüğe kavuşturulması, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu) içindir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Bu ayette verilmesi farz olan sadakaların, yani zekât gelirlerinin dağıtılacağı alanlar açıklanıyor. Bununla (sadaka ile) zekâtın kastedildiğini ayetin devamındaki *"Allah'tan bir farz olarak"* ifadesinden anlıyoruz. Buna göre, zekât verilecek sekiz grup insan vardır. Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla fakir (yoksul) ve miskin (düşkün) nitelikleri iki ayrı insan grubuna işaret etmektedir. Bunlar birbirlerinden farklıdır.

Tefsir bilginleri, fakir (yoksul) ve miskin (düşkün) kavramlarının iki ayrı insan grubuna mı delalet ettikleri veya aynı insan grubuna delalet ettikleri hususunda görüş ayrılığı içine girmiş, ardından bu iki kavramın anlamı ile ilgili olarak da kesinlikle apaçık bir kanıta dayanmayan birçok değişik görüş ileri sürmüşlerdir.

İki kavramın zahirinden anlaşıldığı kadarıyla *"fakir"* (yoksul); temel hayatî ihtiyaçlarını giderecek maldan yoksun kimse için kullanılan bir niteliktir ve bu nitelik, zenginliğin karşıtı olarak kullanılır. Ki zenginlik; varsıl, geniş imkânlara sahip kimsenin niteliğidir.

"Miskin" (düşkün) ise, malın yokluğuna ek olarak düşkün ve zelil bir duruma düşen kimse anlamında kullanılan bir niteliktir. Bir kimsenin böyle bir niteliği alması için, yoksulluğunun onu alçaltacak bir düzeye ulaşması gerekir. Yoksulluğunun artık dayanılmaz boyutlara erişmesinden dolayı merde namerde yüzsuyu dökmek zorunda kalan bir kimse gibi. Kör ve topal kimseler de bu niteliğin kapsamına girerler. Dolayısıyla miskinlik, fakirlikten daha olumsuz bir durumu ifade etmektedir.

Fakirlik ve miskinlik nitelikleri, isnat edilişleri itibariyle daha özel ve daha genel durumlara işaret ediyor olmalarına rağmen, yani her miskinin malî muhtaçlık açısından fakir sayılıp; ama her fakirin miskin sayılmaması gerçeğine rağmen, örf ve gelenekte bunlar birbirine karşı iki nitelik olarak kabul edilir, iki kavramın özü itibariyle birbirinden ayrı olmasından dolayı. Bu yüzden, fakirlik daha genel bir kavramdır diye bu anlamıyla fakirlikten söz edilirken, miskinlikten söz etmeye gerek yoktur, denemez. Çünkü miskinlik, zelil düşmüşlüğü ifade eden bir niteliktir; kronik hastalık, topallık ve körlük gibi. Ki bu-

nun somut örnek ve mısdaklarından biri de, malî yoksunluk nedeniyle son derece zillet içinde olan (fakir) kimsedir.

"Zekât toplayan memurlar" ise, zengin Müslümanlardan alınması gereken zekâtları toplayan ve gerekli yerlere ulaştırılmasını sağlayan, bu işi görev edinen kimselerdir.

*"Kalpleri ısındırılanlar"*dan maksat, Müslüman olmaları veya düşmanın şerrini def etmek ya da dinsel bazı ihtiyaçları karşılamak için yararlanılmaları maksadıyla kendilerine zekâttan bir pay verilmek suretiyle gönülleri ısındırılmak istenen kimselerdir.

"köleler" ifadesi, ifadede mukadder (saklı) olan bir ifadeyle ilintilidir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Kölelerin özgürlüğe kavuşturulması için harcanır." Örneğin özgürlüklerini satın almak için sahipleriyle sözleşme imzalayan bazı köleler, sahiplerine öngörülen bedeli ödeyemiyorlarsa, burada zekât malından harcanabilir. Ya da özgürlük sözleşmesi imzalamaksızın zor durumda olan köle için de bu maldan pay ayrılır.

"borçlular". Yani, borç altına girip de bunu ödeyemeyen kimselerin borçları, zekâttan bir pay verilerek ödenir.

"Allah yolunda". Yani, Allah yolunda yapılan işlerde harcanması için. Bununla İslâm'ın ve Müslümanların lehine olabilecek her türlü işte kullanılmak ve dinin maslahatları korunmak üzere genel bir harcama kastedilmiştir. Bunun en somut örneği, Allah yolunda cihattır. Sağladığı menfaat genel ve verdiği sonuç kapsamlı olan her türlü işi bu kapsama alabiliriz. Yollar ve köprüler yapmak gibi.

"yolda kalmış (yolcu)". Yani yolda kalmış kimseler için harcanır. Bu ifadeyle, yurtlarından uzakta olan ve normal yaşamını sağlayacak maddî imkânları ellerinde bulunmayan kimseler kastedilir. Asıl yurdunda zengin ve varsıl bir kimse dahi olsa, yolda kalmış bir kimsenin ihtiyaçları, zekâttan bir pay verilerek giderilir.

Zekât verilen sekiz grup insan sayılırken, iki farklı ifade tarzına başvurulmuştur. İlk dört grubun başına "lam" edatı getirilmiştir. Yani, *"Yoksullar, düşkünler, zekât toplayan memurlar ve gönülleri İslâm'a ısındırılanlar için"* ifadelerine. Sonra ifade tarzında değişikliğe gidiliyor ve ["lam" edatı yerine, "fî" edatı kullanılarak] şöyle bir ifadeye başvuruluyor: "ve fir'r-rıkabi ve'l-ğarimine ve fi sebilillah ve'bni's-sebil." Yani: "Kölelerde, borçlularda, Allah yolunda ve yolda kalan yol-

cuda." Bu son dört grupla ilgili ifade tarzının zahirine baktığımızda, ifadenin takdirî açılımı şöyle olur: "ve fir'r-rıkabi ve fi'l-ğarimine ve fi sebilillah ve fi ibni's-sebil." Yani, zekât gelirlerinin bir kısmı kölelerin ihtiyaçlarında, bir kısmı borçluların ihtiyaçlarında, bir kısmı Allah yolunda, bir kısmı da yolda kalmış kimselerin ihtiyaçlarında kullanılır.

İlk dört grup olan yoksullar, düşkünler, zekât toplayan memurlar ve gönülleri İslâm'a ısındırılanlara gelince; bu ifadenin orijinalinin başındaki "lam" edatı, temlik ve mülkiyete geçirme, sahiplik anlamını ifade eder. Şöyle ki zekât buların hakkıdır ve sadece bunlar için harcanır, zekâtın kullanımı bunlara hastır. Çünkü ayet, hak etmedikleri hâlde zekâttan kendilerine pay ayrılmasını bekleyen, ama bundan yoksun bırakılınca da Hz. Peygamber'i (s.a.a) alaya alan münafıklara bir cevap niteliğindedir. Ayet onlara şu cevabı veriyor: "Zekât gelirlerinin harcanacağı özel alanlar vardır ve bunların ötesinde herhangi bir iş için harcanmaz." Ayetten bundan öte bir özel alan algılamak mümkün değildir.

Sözü edilen grupların zekât üzerindeki sahipliklerinin, fıkıhî mülkiyet ve sahiplik anlamına geldiği, fıkıh bilimi çerçevesinde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu çerçevede bu mülkiyet ve sahipliğin gerçekliği de açıklanmıştır. Ayrıca, ayrı kişiliklerin temsil edildiği gruplardan ibaret olan bu malikler, şahıslar olarak değil de, sınıflar kategorisinde (sınıfsal olarak) ele alınmış ve kendilerine özgü grup nitelikleriyle değerlendirmeye tâbi tutulmuşlardır. Sonra her grubun diğer gruplara göre ne kadar pay alacağı da fıkıh bilimi çerçevesinde tartışılmış ve açıklanmıştır. Dolayısıyla bunlar fıkhî meselelerdir, konumuzun dışındadır.

Bu arada fıkıh bilginlerinin bu hususta ileri sürdükleri görüşler arasında da büyük farklılıklar vardır. Daha ayrıntılı bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulabilir.

Geri kalan dört gruba, yani özgürlüklerini satın almaya çalışan köleler, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış yolculara gelince; bu dört grupla ilgili olarak üslubun değişmesi ve ilk dört gruptan sonraya bırakılmaları hususunda, müfessirler arasıda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları şöyledir:

Birinci görüş: Ayetteki sıralama, zekât verilmesi gereken gruplardan en fazla hak sahibi olanı, ardından biraz daha az hak sahibi o-

lanı vb. açıklama amacına yöneliktir. Dolayısıyla zekât gelirleri üzerinde en fazla hak sahibi olan grup yoksullardır, ardından düşkünler gelir... Sıralama bu şekilde hak ediş derecesine göre devam eder. Son dört grup ise, hak ediş dereceleri itibariyle sonda oldukları için her grup kendine özgü sıraya yerleştirilmiştir. Eğer maksat bu tür bir sıralamanın gözetilmesi olmasaydı, en uygun olanı, önce [zekâtın bizzat kendilerine verildiği] yoksullar, düşkünler, zekât toplayan memurlar, gönülleri İslâm'a ısındırılanlar, borçlular ve yolda kalmış yolcular gruplarının sayılması, ardından da zekâtın harcandığı yerler olan özgürlüklerini satın almaya çalışan köleler ile Allah yolunda yapılan işler hususunu zikretmesi gerekirdi.[1]

[Bu yorum hakkında şunları söyleyebiliriz:] Hiç kuşkusuz sıralama, içerdiği önceleme ve erteleme olguları itibariyle özün önemine (ölçünün mühimliliğine) ve sıralamanın unsurlarına ilişkin maslahatın güçlü olduğuna delalet eder. Dolaysıyla eğer bu görüşü ileri sürenlerin, "en fazla hak sahibi, ardından biraz daha az hak sahibi" şeklindeki sözlerinden maksatları, "ölçü açısından daha çok önemli, ardından biraz daha önemli" ise, bu isabetlidir. Yok, eğer demek istedikleri, "önceleme ve erteleme; veriş, harcama vb. sıralamasıyla ilgilidir" ise, buna ilişkin olarak ayetin lafzından kaynaklanan bir kanıt bulmaları kesinlikle mümkün değildir. Bu husus son derece belirgindir. Ayrıca bunların, görüşlerini kanıtlamak için ortaya koydukları delil ve izah tarzı da isabetli değildir, üzerinde durmaya değmez.

İkinci görüş: Son dört gruptan söz edilirken "lam" harf-i cerri yerine "fî" harf-i cerrinin kullanılmış olması, bunların zekât gelirlerini hak ediş itibariyle önceki dört gruba göre daha öncelikli bir düzeyde olduklarını ilân etme amacına yöneliktir. Çünkü "fi" harf-i cerri, kapsama ve zarf anlamını ifade eder. Dolayısıyla demek isteniyor ki, zekât gelirlerinin aralarında dağıtılması ve zekâtın kullanıldığı yerler kılınmaları açısından, bunlar diğerlerine nazaran daha önceliklidirler. Çünkü köleleri kurtarma kavramının kapsamına, sözleşme imzalayarak özgürlüklerini satın almak isteyenler, (diğer) köleler ve esirler girer. Sonra borçlulara zekât verildiği zaman hem borçları ödenmiş olur, hem de borçluluk bağından kurtulmuş olurlar. Şayet yoksulluk niteliği ile savaşçılık niteliği veya yolda kalmışlık niteliği ile hac ibadeti bir-

---

1- [el-Menar, c.10, s.507]

leşirse, yani yoksulluk ile ibadet bir arada olursa, böyle bir kimse zekât gelirini daha çok hak eder. Sonra normalde zengin olan ama gurbette yoksul duruma düşen kimsenin durumunda da yoksulluk ile yolculuk niteliği biraya gelmiş olur ve o, zekât gelirinden daha fazla ve öncelikli olarak yararlanmak durumundadır.

"Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu)" ifadesinde "fî" harf-i cerrinin tekrarlanmış olması, bu iki grubun, önceki köleler ve borçlular grubuna göre daha üstün ve öncelikli olduklarını ifade etmeye yöneliktir. Zemahşerî, el-Keşşaf adlı eserinde bu görüşü savunur.[1]

Bu yoruma ilişkin olarak şunu söyleyebiliriz: Böyle bir değerlendirme, ilk dörtlü grubun başında sahiplik ve malikiyet bildiren "lam" harfinin bulunmasıyla çelişmektedir. Çünkü sahip olunan şey sahibinden ayrılmaz, onunla bütünleşir. Buna karşın kap ile kabın içinde olan (kapsayan ve kapsanan) şeyin ayrılmazlığı ve bütünlüğü bu kadar şiddetli değildir. Bu husus ise inkâr edilemez bir gerçekliktir.

Üçüncü görüş: Ayette işaret edilen ilk dört grup, kendilerine verilmesi muhtemel olan şeylerle ilgili olarak asıl unsur işlevini görürler ve zekâttan kendilerine ayırlan mal bizzat onların kendilerine verilir. Böylece onlar, kendilerine verilen bu malları kendi mülkleri olarak almış olurlar. Bu yüzden onlarla ilgili ifadenin başında "lam" harf-i cerrinin bulunması daha uygundur. Son olarak sözü edilen dört grup ise, kendilerine verilen mallara sahip olmazlar. Hatta bu mallar onlara da sarf edilmez, yalnızca kendileriyle ilgili maslahatlara sarf edilir.

Örneğin, kölelerle ilgili olarak harcanan mal, kendisiyle sözleşme yapılan veya satıcı konumundaki efendilere verilir. Zekâttan kendilerine ayrılan mal kendi ellerine geçmez ki, bundan söz edilirken kendilerine verilen mallara sahip olduklarını ima eden "lam" harf-i cerri de kullanılmış olsun. Onlar sadece bu harcamanın ve onunla ilintili maslahatın mahalli konumundadırlar. Aynı şekilde borçlular da kendilerine zekâttan ayrılan malları ancak alacaklılarına verirler ki, onların zimmetinden kurtulabilsinler. Allah yolunda yapılan işlerin bu bağlamda konumları diğerlerine göre çok daha nettir. Yolda kalmış yolcu ise, bir bakıma "Allah yolunda" deyiminin ifade ettiği nesnel durumun

---

1- [el-Keşşaf, c.2, s.283]

kapsamında gibidir.[1] Sadece özelliğine dikkat çekmek için ayrı olarak zikredilmiştir. Ayrıca hem "lam" harfinden, hem de "fi" harfinden soyutlanmıştır. Bunun yanında "lam" harfiyle mecrur kılınan kelimeye (li'l-fukara) atfedilmiş olması mümkündür. Ancak kendisine yakın olan ifadeye (sebili'llah) atfedilmesi daha doğrudur.[2]

Bu yorumun kuşkusuz dikkate değer yönleri vardır; ancak yolda kalmış yolcularla ilgili kısma uyarlanmasında zorlama vardır. Yolda kalmış yolcuların, Allah yolunda deyiminin kapsamına girdiğine ilişkin yorumuna gelince, bu husus diğer gruplarla ilgili ifadeler için de geçerlidir.

Biri çıkıp da, *"borçlular"* ve *"yolda kalmış (yolcu)"* ifadeleri, "lam" ile mecrur kılınmış ifadeye (li'l-fukara) matufturlar, dese, sonra ilk ifadeyi bizim birinci görüşün açıklamasında sıralama ile ilgili söylediğimiz şekilde yorumlayıp, başlarında "fi" harf-i cerri bulunan "köleler" ve "Allah yolu" ile ilgili olarak da son görüşte yapılan yorumu benimsese, bunun isabetli olması uzak bir ihtimal değildir.

Ayetin sonundaki *"Allah'tan bir farz olarak... Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* ifadesi, zekâtın yerine getirilmesinin zorunlu bir farz olduğunu, bunun da bilgiye ve hikmete dayalı olarak yasalaştırıldığını ve hiç kimsenin bu hükmü değiştiremeyeceğini gösteriyor.

"Farz olma"nın, zekâtın ayette işaret edilen sekiz grup insana bölünmesiyle ilintili olması da uzak bir ihtimal değildir. Hatta ayetin akışının da bu ihtimali destekler nitelikte olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü ayetin hedefi; sadakaların dağıtılacağı grupları açmakla ilintilidir, zekât vermenin özünde farz olduğunu açıklamakla değil. Dolayısıyla *"Allah'tan bir farz olarak"* sözünün zekât gelirlerinin sözü edilen sekiz grup insana taksim edilmesinin Allah tarafından öngörülen bir farz olduğuna ve münafıkların beklentilerini gerçekleştirmediği için Hz. Peygamber'e (s.a.a) dil uzatmalarına neden olsa da, bu gruplardan başkasına verilemeyeceğine ilişkin bir işaret olması, ayetin akışına daha uygundur.

1- Hatta yolda kalmış kimsenin de zekâttan hakkına düşen pay, borçlular ve köleler gibi bizzat kendisine verilmez, kendisiyle ilintili olan özel maslahat için kullanılır. Bunun için yiyecek satın alma ve vatanına ulaştıracak binek hayvanı kiralama gibi.

2- [el-Menar, c.10, s.509]

Buradan hareketle anlıyoruz ki, ayet sözü edilen sekiz grup insanın öngörülen paylarının, belli bir zamana has olmayıp, her dönem için geçerli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bazılarının ileri sürdükleri, "Gönülleri ısındırılanlar, Peygamberimiz (s.a.a) zamanındaki bazı eşraftan kimselere verilen bir isimdi. Zekâttan bir pay verilerek onların gönülleri İslâm'a ısındırılıyordu. Fakat Peygamberimizden (s.a.a) sonra İslâm, düşmanlarına karşı üstünlük sağladı ve bu tür ısındırma girişimlerine gerek kalmadı."[1] şeklindeki yorumlar yanlıştır. Çünkü ihtiyaçlar hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmaz.

61) Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; "O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir)." diyorlar. De ki: "O sizin için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman eden kimseler için bir rahmettir." Allah'ın Resul'ünü incitenlere acı bir azap vardır.

Ayetin orijinalinde geçen "el-uzun", bildiğimiz işitme organı olan kulak demektir. Peygamberimize (s.a.a) bu niteliğin yakıştırılması ve onu bu şekilde adlandırmaları; onun kendisine söylenen her şeyi özümsediğine, kendisine iletilen her şeyi dinlediğine ve ona inandığına yönelik bir işarettir. O hâlde o, bir kulak konumundadır (demek istiyorlar).

"De ki: O, sizin için hayırlı bir kulaktır." ifadesi, gerçek izafeden ibaret bir terkiptir. ("Uzun" kelimesinin "hayr" kelimesine izafe oluşu hakikî izafedir.) Dolayısıyla bu ifadenin anlamı şöyle olur: O, çok dinleyendir, sizin hayrınıza olan her şeyi dinler. Çünkü Allah'tan gelen vahyi dinler; onda sizin iyiliğinizden başka bir şey yoktur. Müminlerin tavsiyelerini dinler; bu da sizin için tamamen hayırdır.

Cümlenin, mevsufun ("uzun") sıfata ("hayr") izafe edilmesi şeklinde bir terkip olması da mümkündür. Yani o bir kulaktır. O sizin için hayırlıdır. Çünkü size yararlı olandan başkasını dinlemez. Size zarar verecek şeylere kulak vermez.

Bu iki yaklaşım arasındaki farka gelince; birincisini esas aldığımız zaman, dinlediği şeyin kendileri için hayırlı olması gerekir. Allah'tan gelen vahiy ve müminlerin tavsiyeleri gibi. İkincisini esas almamız durumunda ise, dinlediği şey hayırlı olmasa da onun dinleyişi-

---

1- [Macmuatu'n Mine't-Tefasir, c.3, s.145]

nin hayırlı bir dinleyiş olması anlamı belirginleşir. Onlar için hayırlı olmayan bazı sözleri dinlemesi, fakat bu esnada söyleyene saygısızlık etmeyip sözlerini doğru bir şekilde aktarması, onun saygınlığını zedelememesi hakkında kötü bir zan beslememesi gibi. Aynı şekilde doğru haberin etkinliğinin realiteyle örtüşmesinden kuşku duymaması da kastedilmiş olabilir. Bu bakımdan realiteyle örtüştükten sonra bir kimse aktardığı sözlerden sorumlu olmaz. Dolayısıyla kendi imanına saygı gösterdiği gibi, kendisine hayırla gelen kimsenin imanına da saygı göstermiş olur.

Buradan da anlıyoruz ki, ayetin akışına en uygun olanı ikinci yaklaşımdır. Çünkü ayette, *"Allah'a inanır, müminlere güvenir"* şeklinde bir değerlendirme cümlesi yer almıştır.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İman, özü itibariyle tasdik etmek demektir. *"Allah'a inanır"* ifadesinde "inanma" fiilinin ilintili olduğu şeye (Allah'a) işaret edilmiş; buna karşılık, *"müminlere güvenir"* ifadesinin orijinalinde yer alan "iman=inanma" (bizim "güvenme" olarak tercüme ettiğimiz) fiilinin ilintili olduğu şey belirtilmemiştir. Sadece bu tasdikin (iman ve güvenin) müminlerin yararına olduğu belirtilmiştir. Bunu da, "müminler" kelimesinin başındaki (menfaat ve yarar anlamını içeren) "lam" harfinden anlıyoruz. Müminlere zarar içeren bir haber dahi olsa, müminlerin yararına olabilecek bir tasdik, ancak haberciyle ilintili doğru veriş anlamındaki bir tasdiktir, haberle ilintili doğru oluş anlamında değil. Yani habercinin doğru söylediğini varsaymıştır; verdiği haberin doğru olduğuna inandığı anlamında. Haberin kendisi yalan olup realiteyle bağdaşmasa da.

Buna şu ayeti de örnek gösterebiliriz: *"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin.' derler. Allah da bilir ki sen elbette, O'nun peygamberisin. Allah münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilir."* (Münâfikun, 1) Bu ayette yüce Allah münafıkları yalanlıyor; ama Hz. Peygamber'in (s.a.a) elçiliğiyle ilgili olarak verdikleri haber açısından değil, inandıklarının aksine bir haber vericilik yapmaları açısından. Bu ise, yüce Allah'ın bir ayette müminlerin dilinden aktardığı sözden farklıdır: *"Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde, 'İşte Allah ve Resulü'nün bize vaat ettiği! Allah ve Resulü doğru söylemiştir.' dediler."* (Ahzâb, 22) Burada müminlerin Allah ve Resulü'nü inançla ilgili değil, haberle ilgili olarak tasdik edişleri dile getiriliyor.

Toparlayacak olursak, *"Allah'a inanır, müminlere güvenir"* sözünün anlamı şudur: O (Peygamber), Allah'ın vahiy yoluyla kendisine aktardığı habere inanır, onu tasdik eder. Müminler tarafından haber olarak kendisine iletilen her şeyi de müminlerin yararına olmak üzere tasdik eder, onlara güvenir. Yani müminlerin fiillerini doğruya yorar, onlara yalan ve kötü niyetlilik isnadında bulunmaz, onlardan kuşku duymaz. Ama bu demek değildir ki, duyduğu veya dinlediği hiçbir şeyin etkisinden, sonundan kuşku duymaz. Aksi takdirde tasdik edişi, müminlerin yararına olmaz ve iş de bozulur.

Görüldüğü gibi bu anlam, ancak yukarıda işaret ettiğimiz ikinci yaklaşım baz alınırsa elde edilebilir.

Ayette geçen *"müminler"*den maksat, onlara isnat edilen topluluktur ve bu topluluk müminlerin dışında münafıklar gibi kimi bireyleri de kapsayabilir. Buna göre, daha sonrasındaki *"sizden iman eden kimseler"*den maksat, içinde bulundukları topluluktaki mümin kimselerdir. Dolayısıyla ayette kastedilen anlam şudur: Peygamber, Rabbini tasdik eder ve zahiren müminlere intisap etmiş olmasından dolayı toplumunuz içindeki her bireyi de tasdik eder. O, aynı zamanda içinizdeki gerçek müminler için de bir rahmettir. Onları dosdoğru yola ileten odur çünkü.

Eğer *"sizden iman eden kimseler"*den maksat, fetih öncesi ve bisetin ilk dönemlerinde iman eden kimseler ise, -nitekim daha önce "iman edenler" ifadesinin ilk Müslümanlar için kullanılan bir onurlandırma niteliği olduğunu belirtmiştik- bu durumda, *"müminlere güvenir"* ifadesinde geçen müminlerden maksat, gerçek müminlerdir. Nitekim aşağıdaki ayette de bu anlamda kullanılmıştır: *"Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde, 'İşte Allah ve Resulü'nün bize vaat ettiği!...' dediler."* (Ahzâb, 22)

Bazıları[1] demişlerdir ki: *"müminlere güvenir"* ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm" edatı, geçişlilik sağlamak içindir. Tıpkı, *"Allah'a inanır"* ifadesinde yer alan "ba" edatı gibi. Çünkü "iman" sözcüğü, her iki edat ile de geçişli yapılabilir. Buna (iman kelimesinin lam edatıyla geçişli yapıldığına) şu ayetlerin orijinallerini örnek gösterebiliriz: *"Lut ona inandı."* (Ankebût, 26), *"Kavminden bir grup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi."* (Yûnus, 83), *"Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz hiç?"* (Şuarâ, 111)

1- [el-Menar, c.10, s.519; Macmuatu'n Mine't-Tefasir, c.3, s.149]

Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "Lam" edatı, kapsama anlamı esas alınarak kullanılmıştır. İman sözcüğünün "lam" ile geçişli kılınarak "eğilim gösterme" anlamını içermesi yani. Buna göre "müminlere inanarak eğilim gösterir." veya "onlara eğilim göstererek inanır" şeklinde bir anlam elde ediyoruz.[1]

Bu iki değerlendirme, özleri itibariyle olumlu olmakla beraber, *"Allah'a inanır, müminlere güvenir (inanır)."* ifadesindeki birinci "inanır" ile ikinci "inanır" arasında bir ayrım gerektirir ki, bunu haklı çıkaracak görünür, somut bir veri yoktur. Ancak, söz sanatı çerçevesinde sanatsal bir yorumla böyle bir ayırım haklı olabilir. Bununla beraber, varacağımız sonuç, önceki yorumdur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.a) müminlere inanması, özellikle onlardan haber getirenlerle sınırlı değil ki, onların getirdikleri haberi tasdik etsin ve başkalarını da kendilerine zararlı bir haberi aktardıkları zaman sorumlu tutsun, sorguya çeksin. Bilakis Hz. Peygamber'in (s.a.a) inanması, bütün müminleri kapsıyor; haber getireni haberinden dolayı tasdik ediyor, haberci açısından doğru veriş anlamında yani. Kendisinden haber verilen işi de tasdik eder. Yani onun fiilini iyiye yorar. Okuyucunun bu noktaya özellikle dikkat etmesi gerekir.

Yüce Allah'ın, *"o, sizden iman eden kimseler için bir rahmettir."* sözünde Peygamber'iyle (s.a.a) ilgili olarak dile getirdiği rahmet niteliği, özellikle belli bir toplulukla ilgilidir. Buna karşın, *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107) ayetinde ise, Resulullah'ın (s.a.a) rahmet olma niteliği, bütün insanlarla ilintili olarak dile getirilmiştir. Çünkü her iki ayette "rahmet" kavramı farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tefsirini sunduğumuz ayette, kastedilen fiilî rahmettir; diğer ayette ise, konumsal açıdan rahmet oluş kastedilmiştir.

Diğer bir ifadeyle, Hz. Muhammed (s.a.a) kendine gerçekten inananlar için bir rahmettir; çünkü yüce Allah, onun aracılığıyla onları sapıklıktan kurtarmış, onlara mutluluk ve onurluluk mührünü vurmuştur. O, aynı zamanda, kâfiriyle, müminiyle bütün insanlar için de bir rahmettir. Bu rahmet oluşu, çağdaşı olan tüm insanları kapsadığı gibi, kendisinden sonra gelen bütün insanları da kapsamaktadır. Allah onu ak bir dinle, pak bir sünnetle göndermiştir. Onunla, insanlık âlemini değiştirmiş, sapkın hayat çizgisinden döndürerek doğru yola sevk et-

---

1- [el-Menar, c.10, s.519]

miş, mutsuzluk ve helâk yolundan çevirmiştir; Peygamber'in (s.a.a) yaktığı meşaleyle ilâhî fıtratın yolunu aydınlatmıştır. Artık insanların bir kısmı doğru yolu izlediği için, maksadına ulaşmak bakımından büyük bir başarı elde eder. Bir kısmı, genel olarak fıtrî yolu izleyerek aşağılayıcı, helâke götürücü hayat tarzının dışına çıkar. Bir kısmı ise, fıtrat yolunu izlemek ve onun dışına taşmak arasında bir yol izler; ama henüz o yoldan çıkmış değildir.

İslâm'ın doğuşundan, öğretisini insanlar arasında yaymasından, her işitebilenin kulağına iletmesinden ve etkileyebildiği her beşerî (toplumsal) kuralları etkileyişinden sonraki insanlık âleminin durumu bundan ibarettir. İnsan topluluklarının doğası üzerinde araştırma yapan hiç kimsenin kuşku duymayacağı bir gerçektir bu. Dolayısıyla bu değerlendirme, öncekine göre daha çok kabule yakındır, en azından gerçek anlamda ona dönüktür.

62) Sizi hoşnut etmek için (size gelip) Allah'a yemin ederler. Oysa (gerçekten) mümin iseler, (bilmelidirler ki) Allah ve Resulü daha önceliklidir O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, [ayetin orijinalinde geçen "ahakk" kelimesinin anlamıyla ilgili olarak] şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Daha öncelikli (ahakk=lâyık) ile daha elverişli (aslah) arasındaki fark şudur: Daha öncelik niteliği, fiilden başkası için de kullanılabilir. 'Zeyd bu mala daha önceliklidir (daha hak sahibidir).' gibi. Daha elverişli (aslah) ise bu anlamda kullanılmaz. Çünkü fiille ilintili bir niteliktir. Örneğin, 'Allah, itaat edilmeye daha önceliklidir, daha lâyıktır (ahak).' denebilir; ama 'daha elverişlidir (aslah).' denemez.[1]

Bunun asıl nedeni; elverişlilik ve salahiyetin, hazır oluş ve kapasiteye sahip oluş (olabilirlilik, kabiliyet) anlamını ifade etmesidir. Hak ise, değişmezlik ve ayrılmazlık anlamını ifade etmektedir. Yüce Allah da kabiliyet (yetenek) ve kapasite sahibi oluşu gerektiren türden ifadelerle nitelendirilmez. Çünkü bu, başkasının etkisine açık oluşunu; başkasının O'nda etkili olduğunu ve Allah'ın da başkasından etkilendiğini gerektirmektedir.

Yüce Allah, ayetin akışı içinde, iltifat (hitabı birinden bir başkasına yöneltmek) sanatının bir örneğini sergileyerek, önceki ayetlerde Resulü'ne (s.a.a) yönelttiği hitabı, burada müminlere yöneltmiştir. Bu hi-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.43]

tap değişikliği, büyük bir ihtimalle, *"Oysa (gerçekten) mümin iseler, (bilmelidirler ki) Allah ve Resulü, O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için daha öncelik taşır."* ifadesinin içerdiği hükme göndermede bulunma amacına yöneliktir. Buna göre, her müminin Allah ve Resulü'nü razı etmesi, Allah ve Resulü'ne karşı bir tavır takınmaması bir zorunluluktur. Aksi takdirde akıl almaz bir rezilliğe duçar olmaları ve cehennemde ebediyen yanmaları kaçınılmaz olur.

İfadenin akışı içinde, *"O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri"* şeklinde tekil bir zamir kullanılması, buna karşın, "ikisini (Allah ve Resulü'nü) hoşnut etmeleri" şeklinde bir ifadenin kullanılmamış olması, tevhit inancının gerektirdiği bir edep tavrıdır. Burada ulu Allah'ın makamının korunması, herhangi bir kimsenin O'na denk olduğu vehminin bertaraf edilmesi gözetilmiştir. Çünkü bunun gibi yüce kullanım ve uygulama açısından Allah'ın başkaları ile ortak olduğu haklar ve sıfatlar, yüce Allah için bizzat ve müstakil olarak, başkaları içinse tâbi oluş veya arazî olarak kullanılır. Hoşnut etmenin, tazimin ve itaatin gerekliliği gibi; yine ilim, hayat, diriltme, öldürme vb. vasıflarla nitelenme gibi.

Aynı edep tavrının, Kur'ân'ın başka birçok yerinde gözetildiğini gözlemleyebiliriz. Özellikle Peygamberimizin (s.a.a) ümmetten diğer insanlarla ortak olduğu meseleler söz konusu olduğunda, Peygamber (s.a.a) onlardan ayrı tutulur ve ondan ayrıca söz edilir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Peygamber'i ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde..."* (Tahrîm-8), *"Allah Elçi'sine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi."* (Fetih-26), *"Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de."* (Bakara-285)

63) (Hâlâ) bilmediler mi ki, kim Allah ve Resulü'ne karşı koyarsa, elbette onun için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır? İşte bu, büyük aşağılanmadır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Ayetin orijinalindeki 'yuhadid' kelimesinin kökü olan 'el-muhaddet'; karşı çıkarak sınırı aşmak demektir. Bu (el-muhadde), 'el-muhalefet', 'el-mucanebet' (bir kenara çekilip ilişmemek) ve 'el-muadat' (düşmanlık etmek) kelimeleri benzer anlam içermektedirler; bu anlamların altında engelleme maksadı yatar. 'el-Muhaddet', insanı normal davranmaktan alıkoyan öfke anlamına da gelir. 'el-Hizy' ise, aşağılanma, utanç verici duruma düşmek demektir."

Ayetin içerdiği soru, şaşkınlık bildirmeye yöneliktir. İfadenin akışı Allah ve Resulü'nün hoşnut edilmeye daha öncelikli olduklarını açıklamaya yöneliktir. Bundan çıkan sonuç şudur: Onlar biliyorlar ki, Allah ve Resulü'ne karşı koymak, onların karşısına dikilmek, Allah ve Resulü'ne düşmanlık etmek ve onlara öfke duymak, ateşte ebediyen kalmayı gerektiren bir tavırdır. Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) öfke duymak haram olduğuna göre, Allah'ı ve Resulü'nü hoşnut etmek, Allah'a ve Resulü'ne (s.a.a) iman eden herkes için bir zorunluluktur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de belirtildiğine göre Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder; ama başına bir musibet gelirse..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Ayette geçen iyilikten maksat, ganimet ve sağlıktır. Musibet ise, bela ve zorluktur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Ebî Hatem, Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmiştir: "Medine'de kalan münafıklar, Peygamber efendimizle (s.a.v) ilgili kötü haberler yayıyorlardı. 'Muhammed ve arkadaşları bu seferlerinde yorgun ve bitkin düştüler, helâk oldular.' diye. Fakat onlara sözlerini yalanlayan haberler ulaşınca, Peygamber (s.a.v) ve ashabının sıhhatte olduklarını haber alınca rahatsız oldular. Bunun üzerine yüce Allah, *'Sana bir iyilik gelirse, (bu) onları rahatsız eder...'* ayetini indirdi."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) bildirir ki: İmam'a, *"De ki: Bize iki güzellikten biri (zafer veya şehit olmak) dışında bir şeyin mi gelmesini bekliyorsunuz?"* ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "(İki güzellik) ya zamanın İmam'ına itaat ederek ölmek veya İmam'ın zuhur edeceği zamana yetişmektir. *'Hâlbuki biz de bekliyoruz.'*; içinde bulunduğumuz zorluklara rağmen. *'Allah'ın kendi katından... size bir azap ulaştırmasın'*dan maksat, onların hayvanlara dönüştürülmeleridir. *'veya bizim ellerimizle'* ifadesinden maksat da, müminlerin onları öldürmeleridir. Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) dedi ki: *O hâlde bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz."* [c.8, s.239, hadis: 431]

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği, ayetin özel bir duruma uyarlanmasına örnek oluşturuyor. Maksat ayeti tefsir etmek değildir.

el-Mehasin adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Yusuf b. Sabit'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmanla işlenen bir amelden zarar gelmez ve küfürle işlenen bir amelden de fayda gelmez. Yüce Allah'ın, *'Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen; onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmelerinden... başka bir şey değildir.'* buyurmuş olduğunu görmediniz mi?" [c.1, s.166, hadis: 123]

Ben derim ki: Ayyâşî ve Kummî de İmam'dan (a.s) bu hadisi rivayet etmişlerdir. Ayrıca Kuleynî de el-Kâfi adlı eserinde ondan oldukça ayrıntılı bir hadis rivayet etmiştir. [c.2, s.464, hadis: 3] Bu rivayeti, bazı ayetler ve başka rivayetler de açıklamaktadır. Dolayısıyla iman baki kaldıkça, herhangi bir günah kişinin ebediyen cehennemde kalmasına neden olmaz. Aynı şekilde küfür de devam ettikçe, bu arada işlenen hiçbir iyiliğin yararı olmaz.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"(gidebilecekleri) bir yol"* ifadesinin orijinali olan "muddehalen" kelimesi, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) naklen "yol" olarak açıklanmaktadır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İshak b. Galipten şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Ey İshak, sence insanların kaçta kaçı, *'Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse, hoşnut olurlar; verilmezse, hemen kızarlar.'* ifadesinin kastettiği kimselerin kapsamına girer?" Sonra şöyle buyurdu: "İnsanların üçte ikisinden fazlası bu ayetin kapsamına girer." [c.2, s.412, hadis: 4]

Ben derim ki: Bunu, Ayyâşî de tefsirinde ve Hüseyin b. Said, Kitabu'z-Zühd [s.4, hadis: 126] adlı eserde İshak aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Buharî, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimizin (s.a.v) bazı şeyleri Müslümanlar arasında paylaştırdığı bir sırada, Zu'l-Huvaysıra et-Temimî denilen bir kişi geldi ve 'Adil ol ya Resulullah!' dedi. Peygamberimiz (s.a.v), 'Yazıklar olsun sana! Ben de adil değilsem, kim adil olacak?!' dedi."

"Bunun üzerine Ömer b. Hattab, 'Ya Resulullah, bana izin ver şu adamın boynunu vurayım.' dedi. Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: Bırak onu. Onun öyle arkadaşları vardır ki, sizden biriniz onların namazları karşısında namazını, onların oruçları karşısında orucunu küçümser. An-

cak bunlar, okun yaydan fırlayıp çıktığı gibi, dinden çıkarlar. Öyle ki ne okun kuş yeleğinden, ne demirsiz yeleğinden, ne okun üzerine bağlanan kirişten, ne de okun alt demirinden bir eser görülür; geride hiçbir izi kalmadan işkembe pisliği ile kanı (tamamıyla hedeften) geçip gitmiştir. Onların alâmeti, siyah bir adamdır. Göğüslerinden biri -veya ikisi- kadınların göğüslerine bezer veya bir et parçası gibi sarkmış hâlde olur. İnsanların ayrılığa düştüklerini gördüklerinde ortaya çıkarlar."

Ravi der ki: "İşte, *'Onlardan sadakalar hususunda (zekât ve ganimetleri dağıtma konusunda) seni ayıplayanlar da vardır...'* ayeti onlar hakkında inmiştir."

Ebu Said der ki: "Bu sözleri Resulullah'tan (s.a.v) duyduğuma tanıklık ederim ve yine şahitlik ederim ki, Ali bunlarla savaşırken, ben de onun yanındaydım. O sırada Resulullah'ın (s.a.v) tanımına tıpatıp uyan bir adam getirdiler."

Tefsiru'l-Kummî'de bu ayetle ilgili olarak şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Bu ayetin iniş sebebi şudur: Zekât geliri toplandığında, zenginler geldiler ve Resulullah'ın (s.a.a) bu malları aralarında paylaştıracağını sandılar. Peygamberimiz (s.a.a) bunları fakirler için ayırınca, Peygamberimizi (s.a.a) çekiştirdiler, onu ayıpladılar. Dediler ki: 'Savaşa katılan biz; onunla birlikte sefere çıkan biz; onun konumunu güçlendiren biz; sadakaları ise, şu ona yardım etmeyen, hiçbir katkıları olmayan kimselere veriyor!' Bunun üzerine yüce Allah, *'Eğer onlar Allah ve Resulü'nün kendilerine verdiğine razı olarak alıp, 'Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz Allah'a yönelmişiz.' deselerdi (onlar için daha iyi olurdu).'* ayetini indirdi."

"Ardından yüce Allah zekât gelirlerinin kimlere verileceğini ve kimlerden alınacağını açıklayıcı mahiyette şöyle buyurmuştur: *'Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin özgürlüğe kavuşturulması, borçlular, Allah yolunda yapılan işler ve yolda kalmış (yolcu) içindir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.'* Böylece yüce Allah, zekât gelirlerinden pay almanın, bütün insanlar içinde sadece adı geçen sekiz grupla sınırlı olduğunu vurgulamıştır."

"İmam Cafer Sadık (a.s) bu ayette işaret edilen sekiz grubun ne tür insanlardan oluştuklarını şu şekilde açıklamıştır: Fakirler; aileleri-

nin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olan ve insanlardan bir şey istemeyen, dilenmeyen kimselerdir. Bunların dilenmeyen kimseler olduklarının kanıtı, Bakara Suresi'ndeki yüce Allah'ın şu sözüdür: *'(Sadakalar) Allah yolunda alıkonan ve kapanıp kalan fakirler içindir ki, onlar, yeryüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Bilmeyen, iffetlerinden dolayı onları zengin sanır. (Ama) Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan istemezler.'* [Bakara, 273]"

"Miskinler ise kör, topal ve kolu kesik (veya cüzam hastalığına yakalanan) gibi sakat, kötürüm ve yatalak kimselerdir. Kadın, erkek ve çocuk tüm özürlüler sınıfı bu kapsama girer."

"Zekât toplama memurları ifadesinin kapsamına da, zekâtın alınmasından korunmasına ve hak sahiplerine dağıtılmasına kadar bu işte çalışan tüm görevliler girer."

"Gönülleri İslâm'a ısındırılanlar ise, Allah'ın bir olduğunu bilen, ama henüz yüreklerine Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna ilişkin bilgi girmeyen kimselerdir. Resulullah (s.a.a) böyle kimseleri İslâm'a ısındırıyor, eğitiyor ve İslâm'ı öğrenmelerini sağlamaya çalışıyordu. İslâm'ı öğrensinler ve inanmak için çaba sarf etsinler diye yüce Allah onlara zekât gelirlerinden bir pay ayırdı."

Ben derim ki: Kummî'nin mürsel olarak aktardığı bu rivayeti destekler mahiyette rivayet zincirinde herhangi bir kopukluk olmayan müsned birçok hadis Ehlibeyt (üzerlerine selâm olsun) kanallarından aktarılmıştır. Bazı rivayetlerde birtakım çelişkiler de yok değildir. Bu sayıları oldukça kalabalık bir yekûn tutan rivayetleri ayrıntılı olarak incelemek, sağlamını ve çürüğünü ayıklamak isteyenler, hadis kaynaklarına ve fıkıh kitaplarına başvurabilirler.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Buharî, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Ali b. Ebu Talib Yemen'den Peygamberimize (s.a.v) üzerinden toprağı henüz silinmemiş olan bir parça altın gönderdi. Peygamberimiz (s.a.v) bu altını gönülleri İslâm'a ısındırılan şu dört kişi arasında paylaştırdı: Akra b. Habis el-Hanzelî, Alkame b. Allase el-Amirî, Uyeyne b. Bedr el-Fezarîve Zeydu'l-Hayl et-Taî. Bunun üzerine Kureyşliler ve ensar söylenmeye başladılar: 'Necd halkının önde gelenlerine verip bizi bir kenara mı bırakıyorsun?' Peygamberimiz buyurdu ki: Ben sadece onların gönüllerini İslâm'a ısındırıyorum!"

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Adurrezzak, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, Yahya b. Ebu Kesir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Gönülleri İslâm'a ısındırılanlar şunlardır: Haşimoğulları'ndan Ebu Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalib, Ümeyyeoğulları'ndan Ebu Süfyan b. Harb, Mahzumoğulları'ndan Hâris b. Hişam ve Abdurrahman b. Yerbu, Esedoğulları'ndan Hakîm b. Hizam, Amiroğulları'ndan Süheyl b. Amr ve Hüveytıb b. Abduluzza, Cumehoğulları'ndan Safvan b. Ümeyye, Sehmoğulları'ndan Adiy b. Kays, Sakıf'ten Ala b. Cariye (veya Hârise), Ferazeoğulları'ndan Uyeyne b. Hısn, Temimoğulları'ndan Akra b. Hâbis, Nasroğulları'ndan Malik b. Avf, Süleymoğulları'ndan Abbas b. Mirdas."

"Resulullah (s.a.v) bunların her birine yüzer deve verdi. Sadece Abdurrahman b. Yerbu ve Hüveytıb b. Abduluzza'ya ellişer deve verdi."

Tefsiru'l-Kummî'de yer alan ve Ebu'l-Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı rivayette şöyle deniyor: "Gönülleri İslâm'a ısındırılanlar şunlardı: Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye, Amir b. Lüeyoğulları'ndan Süheyl b. Amr, Hişam b. Amr ve kardeşi -Amir b. Lüeyoğulları'nın müttefiki-, Safvan b. Halef el-Kureşî el-Cumehî, Hazimoğulları'ndan Akra b. Hâbis et-Temimî, Uyeyne b. Hısn el-Fezarî, Malik b. Avf ve Alkame b. Ulase."

"Bana ulaşan bilgilere göre Resulullah (s.a.a) bu adamların her birine yüzer deveyi çobanlarıyla birlikte veriyordu. Bazen bundan daha çok veya daha az verdiği de oluyordu."

Ben derim ki: Burada isimleri sayılan kişiler, Peygamberimizin (s.a.a) gönüllerini İslâm'a ısındırmak için zekâttan pay verdiği kimselerdir. Maksat, kalpleri ısındırılanları -ki ayette zikredilen sekiz gruptan birini oluşturuyorlar- bu muayyen şahıslarla sınırlandırmak değildir kuşkusuz.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İbn İshak'tan, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) özgürlüğünü satın almak karşılığında sahibiyle sözleşme imzalayan ve öngörülen paranın bir kısmını verdikten sonra gerisini ödeyemeyen kölenin durumu hakkında bir soru soruldu; İmam buyurdu ki: Geri kalan parayı zekât gelirlerinden verir. Çünkü Allah, kitabında, *'kölelerin özgürlüğe kavuşturulması'* buyurmuştur."

Yine aynı eserde, Zürare'nin şöyle dediği belirtiliyor: İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: "Bir köle zina ederse, ona nasıl bir ceza uygula-

nır?" Buyurdu ki: "Normal zina cezasının yarısı uygulanır." Dedim ki: "Tekrar zina ederse?" dedi ki: "Önceki gibi kırbaçlanır." Dedim ki: "Yine yaparsa?" dedi ki: "Hiçbir zaman normal zina cezasının yarısından fazlası uygulanmaz." Dedim ki: "Taşlanarak öldürülmesini gerektiren bir durum var mı?" Dedi ki: "Evet, sekiz kere zina ederse, sekizincisinde taşlanarak öldürülür."

Dedim ki: "Köle ile hür insan arasında ne fark var? İkisinin de fiili bir değil mi?" Dedi ki: "Allah köleye merhamet etmiştir. Kölelik bağı ile, hür insanın cezasının aynı anda üzerine binmesini dilememiştir." Sonra İmam şunları söyledi: "Müslümanların imamının görevi, zekât gelirinin kölelerle ilgili kısmından sahibine verip özgürlüğünü kazanmasına yardımcı olmaktır."

Aynı eserde Sabah b. Seyabe'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Bir Müslüman ölür de geride borç bırakırsa, bu borçlar fesat ve israf amacıyla kullanılmaktan kaynaklanmadığı takdirde, devlet başkanı, Müslümanların imamı bu borcu ödemek zorundadır. Eğer ödemezse, vebalı onun boynunadır. Çünkü yüce Allah, *'Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara verilir; (bir de) kölelerin özgürlüğe kavuşturulması, borçlular... içindir.'* buyurmuştur. Bu şekilde ölen kişi de borçludur ve onun da imamın yanında payı vardır. İmam bu payı yanında alıkoyarsa, vebal altına girer."

Yine aynı eserde Muhammed b. el-Kasrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a (a.s) sadakalar hakkında bir soru sordum. Buyurdu ki: "Onları Allah'ın saydığı gruplar arasında paylaştır. Fakat borçluların payından, kadınların mehrini vermek için borçlananlara ve cahiliye söylemlerini seslendirenlere verilmez." Dedim ki: "Cahiliye söylemi nedir?" buyurdu ki: "Bir adam, 'Ey falan oğulları!'diye bağırır ve onlarla başkaları arasında savaş çıkar. İşte bu cahiliye söylemidir ve borçluların paylarından bu tür davalar için yapılan masraflar karşılanmaz. Bir de borç aldıkları parayı nasıl kullanacaklarını bilmeyenlere de, zekâttan borçlular için ayrılan paydan verilmez."

Aynı eserde Hasan b. Muhammed'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Adamın biri bana bir miktar mal verdi ve onu Allah yolunda harcamamı tavsiye etti." Buyurdu ki: "Bu malı hac için kullan." Dedim ki: "Ama o, bu parayı Allah'ın yolunda

kullanmamı istedi!" Buyurdu ki: "Bu malı hac için kullan! Çünkü hacdan daha üstün bir Allah yolu bilmiyorum."

Ben derim ki: Bu konuyla ilgili rivayetler, sayılmayacak kadar çoktur. Biz sadece örnek olması için birkaçını sunmakla yetindik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir).' diyorlar. De ki: O sizin için hayırlı bir kulaktır..."* ayetiyle ilgili olarak İbn İshak, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem aracılığıyla İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Nebtel b. Hâris, Peygamberimizin (s.a.v) yanına gelir, oturur, sözlerine kulak verirdi. Sonra bu sözleri münafıklara aktarırdı. O, münafıklara şöyle diyordu: 'Muhammed her söyleneni dinleyip doğrulayan bir kulaktır.' *'Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır.' diyorlar.'* ayeti bunun üzerine inmiştir."

Tefsiru'l-Kummî'de incelediğimiz bu ayetle ilgili olarak şöyle bir açıklamaya rastlıyoruz: "Bu ayetin iniş sebebi şudur: Abdullah b. Nebtel adında bir münafık vardı. Bu adam Peygamberimizin (s.a.a) yanında oturur, sözlerine kulak verirdi. Sonra bunları münafıklara aktarırdı; yani söz taşımacılığı yapardı. Bunun üzerine Cebrail indi ve Resulullah'a (s.a.a) şunları söyledi: 'Ya Resulullah! Münafıklardan biri, senin sözlerini dinleyip münafıklara ulaştırıyor.' Resulullah (s.a.a), 'Kimdir o?' diye sordu. Cebrail, 'Kara yüzlü, gür saçlı biridir. Çanak gibi iki gözü var. Şeytan'ın diliyle konuşur.' dedi."

"Resulullah (s.a.a) onu çağırdı ve olayı haber verdi. Fakat o, 'Bunları yapmadım!' diye yemin etti. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a), 'Senin bunu yapmadığına ilişkin sözünü kabul ediyorum.' dedi. O da arkadaşlarının yanına döndü ve 'Muhammed her söyleneni kabul eden bir kulaktır. Allah ona benim arkasından konuştuğumu, sözlerini başkalarına aktardığımı haber veriyor, o bunları kabul ediyor. Sonra ben geliyorum, böyle yapmadığımı ve söylemediğimi aktarıyorum, onu da kabul ediyor!' dedi. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir).' diyorlar. De ki: O sizin için hayırlı bir kulaktır. Allah'a inanır, müminlere güvenir.'* Yani o, Allah'ın kendisine dediklerini tasdik eder. Sizin mazeret olarak söylediklerinizi de tasdik eder. Yoksa içinden sizi tasdik etmez. *'Müminlere güvenir'*, yani gerçek inançları olmadığı hâlde sözleriyle iman ettik diyenlere güvenir."

Ben derim ki: Nehcü'l-Beyan adlı eserde, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) buna yakın bir hadise yer verilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, İbn Ebî Hatem, Suddî'den şöyle aktarır: "Bir grup münafık bir araya geldi. Bunlar arasında Culas b. Süveyd b. Samit, Cahş b. Himyer ve Vedia b. Sabit de yer alıyordu. Peygamber (s.a.v) hakkında ileri geri konuşmak istediler. Ancak bazısı buna engel olarak dedi ki: 'Dediklerimizin Muhammed'e ulaşmasından korkuyoruz. O zaman sizi cezalandırır.' Diğer bazısı ise şunları söyledi: 'Muhammed, her söyleneni dinleyen bir kulaktır; bizi tasdik eder.' Bunun üzerine, *'Onlardan Peygamber'i incitenler vardır; 'O, kulaktır (denilen her şeye inanır, safdildir).' diyorlar...'* ayeti indi."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hammad b. Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir adama bir miktar para verip, Yemen'e götürüp ticaret yapmasını istiyordum. Bu husustaki fikrini sormak üzere İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) yanına geldim. Dedim ki: 'Falan adama bir miktar para verip benim adıma ticaret yapmasını istiyorum.' Buyurdu ki: 'Onun şarap içtiğini bilmiyor musun?' Dedim ki: 'Bazı müminlerin onun hakkında böyle dediklerini duydum.' Bunun üzerine İmam (a.s) şunları söyledi: O müminleri tasdik et. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Allah'a inanır, müminlere güvenir.'* Yani o, Allah'ı tasdik eder, müminleri de tasdik eder. Çünkü o, müminlere karşı merhametli ve şefkatlidir.

AYETLERİN MEALİ

64- Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler. De ki: "Alay edin (münafıklığınıza ve açığa çıkmasından çekindiğiniz şeyleri gizlemeye devam edin)! Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."

65- (Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, "Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk." derler. De ki: "Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"

66- (Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu

bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.

67- (Çünkü) münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendirler. Onlar, kötülüğü emreder, iyiliği yasaklar ve ellerini sıkı tutarlar (cimrilik ederler). Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Kuşkusuz münafıklar, fasıktırlar.

68- Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfirlere ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Kalıcı azap da onlar içindir.

69- (Siz de) sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idiler; mal ve çocukları (da) daha fazla idi. Onlar paylarına düşenden faydalandılar. Siz de, öncekiler paylarından yararlandıkları gibi, kendi payınızdan yararlandınız. Onlar (zevke) daldığı gibi, siz de daldınız. İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Ve İşte onlar gerçek ziyana uğrayanlardır.

70- Onlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

71- Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler. Onlar iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar; namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

72- Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir. Allah'ın (müminlerden) razı olması ise (bunların hepsinden) daha büyüktür. İşte büyük başarı (sadece) budur (ilâhî rızadır).

73- Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et

(gereken çabayı göster) ve onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!

74- (O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler. Kin beslemeleri, sırf Allah ve Resulü'nün kendi lütfü ile onları zengin kıldığı içindir. Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur. (Ama) yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptırır. Yeryüzünde onların ne bir velisi (dost ve koruyucusu), ne de bir yardımcısı vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, münafıklara ilişkin bir diğer özellikten söz ediliyor. İkiyüzlülükle üzerini örttükleri kötü karakterlerinden bir diğeri gözler önüne seriliyor. Bu arada onların suçüstü yakalanmaktan, aydınlatıcı vahiy projektörlerinin üzerlerine dikilmesinden, içlerinde gizleyip de pratize etmek için fırsat kolladıkları plânlarını bütün çıplaklığıyla anlatacak bir surenin inmesinden endişe ettikleri dile getiriliyor.

Ayetlerde, münafıkların çok sayıda insan tarafından oluşturulan bir örgüt bünyesinde faaliyet gösterdikleri açıklanıyor: *"Sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba azap edeceğiz."* Yine onların diğer münafık örgütleriyle uyumlu hareket ettikleri, organik bağlarının bulunduğu dile getiriliyor: *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir..."* Yine bu ayetlerde, onların bu güne kadar bile Müslüman olduklarını açıklayıp mümin olduklarını gösteren davranışlar içine girdiklerinden, fakat hep ikiyüzlülük ettiklerinden, yani kendi aralarında küfür inançlarını açıktan dile getirmelerine karşın bu gün ise bu inançlarını gizlediklerinden söz ediliyor: *"Siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz..."*

Ayetlerin akışından, onların gizlice gerçekleştirdikleri bir toplantıda bir eylemi plânladıklarını, bu plânı hazırlarken küfür sözünü açıktan dile getirdiklerini, amaçlarının büyük bir eylem gerçekleştirmek olduğunu; ama Allah'ın bu plânlarını gerçekleştirmelerine engel olduğunu, plânlarının boşa çıkmasını, emeklerinin heder olmasını ve tu-

zaklarının kendi başlarına geçmesini sağladığını da anlıyoruz: *"O küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe yeltendiler."*

Yine, bazı davranışlarıyla birtakım plânları gizlediklerini göstermiş olmalılar ki, bunlar kendilerinden sorulmuş ve onlar da özrü kabahatinden büyük olacak şekilde birtakım özürler ileri sürmüşler: *"(Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, 'Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' derler."*

Bundan sonra yer alan ayetler, akışın bütünlüğünü bozmayacak şekilde bunlarla uyumlu bir hâlde devam etmektedir. Ve bu ayetlerden anlıyoruz ki, bu olay her nasıl olmuşsa, Peygamberimizin (s.a.a) Tebük'e çıkmasından sonra ve henüz Medine'ye dönmeden meydana gelmiştir. Bunu şu ayetlerden anlıyoruz: *"Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürürse..."* (Tevbe, 83), *"Onların yanına döndüğünüz zaman size, ...Allah'a yemin edecekler..."* (Tevbe, 95)

Ayetten çıkan sonuç şudur: Peygamberimizle (s.a.a) birlikte Tebük Seferi'ne çıkan bir grup münafık, Peygamber'e (s.a.a) karşı bir suikast gerçekleştirmeyi plânlamıştı. Bu plânı, İslâm'dan sonra kâfir olmaları anlamına gelen küfür sözleriyle aralarında gizlice karara bağlamışlardı. Sonra gizlice vardıkları bu kararı bir ani saldırıyla öldürmek veya başka bir yöntemle pratize etmeye kalkışmışlardı. Ama Allah onların plânlarını bozdu, onları rezil etti, onları deşifre etti. Onlara niçin böyle bir harekete kalkıştıkları sorulduğu zaman dediler ki: *"Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk."* Bunun üzerine yüce Allah, onları Peygamber'inin (s.a.a) diliyle, Allah'ı, ayetlerini ve peygamberlerini alaya almakla suçlayarak azarladı. Sonra tövbe etmemeleri durumunda kendilerine acıklı bir azabın ilişeceğini bildirerek, onları sert bir dille tehdit etti. Bu arada Peygamber'ine (s.a.a) onlara ve kâfirlere karşı cihat etmesini emretti.

Görüldüğü gibi, ayetlerin akışı, açık bir şekilde Akabe olayıyla örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Başka rivayetlerde aktarılan kıssalardan çok Akabe eylemi bu ayetin işaret ettiği olayla daha çok örtüşmektedir. Ayetlerin iniş sebepleriyle ilgili olarak aktarılan bu rivayetlerin büyük kısmını inşaallah rivayetler bölümünde ele alacağız.

64) Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler. De ki: "Alay edin

(münafıklığınıza ve açığa çıkmasından çekindiğiniz şeyleri gizlemeye devam edin)! Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."

Münafıklar, gizlice gerçekleştirdikleri nice münafıkça söz ve eylemin, son derece gizli mahfillerde birbirlerine fısıldadıkları küfür sözlerinin, tamamen Peygamber'le (s.a.a) alay etme amacına yönelik kaş ve göz işaretlerinin, alay etmelerinin veya bunların tümünün Peygamber'e (s.a.a) gizli kalmadığını ve Kur'ân'dan ayetler formunda insanlara okunduğunu, Peygamber'in de bunların vahiy kanalıyla kendisine bildirildiğini söylediğini bizzat görüyorlardı. Hâliyle onlar, bunların Ruhu'l-Emin aracılığıyla Peygamber'e (s.a.a) inen vahiy olduğuna inanmıyorlardı.

Onların tahminine göre, bütün bu bilgiler bazı müminlerin araştırmasından elde edilmişti; zanlarınca aralarına sızan bu casuslar konuşup ettiklerini Peygamber'e (s.a.a) haber veriyorlardı; o da bu duyduklarını, üzerine inmiş semavî bir vahiy gibi insanlara sunuyordu. Bununla beraber münafıklıklarının ortaya çıkmasından ve içlerinde gizledikleri iğrenç sırlarının ortaya dökülmesinden büyük bir korku duyuyorlardı. Çünkü egemenlik ve üstünlük, Peygamber'in (s.a.a) elindeydi; onlarla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu bir hüküm derhal uygulanırdı.

Bu nedenle onlar, içlerinde gizledikleri küfür esaslı asıl düşüncelerini açığa çıkaracak ve gelişmelerin Hz. Peygamber'in (s.a.a) aleyhine dönmesi, davasının başarılı olmaması ve mesajının amacına ulaşmaması ile ilgili plânlarını ifşa edecek bir surenin inmesinden korkuyorlardı. Ulu Allah ise, Peygamber'ine (s.a.a) Allah'ın, içlerinde gizledikleri bilgi ve duyguları bildiğini, bir sure indirerek ortaya çıkmasından endişe ettikleri şeyleri ortaya çıkaracağını onlara tebliğ etmesini emretti. Yani, Allah'ın bu özellikte olan bir sureyi indireceğini onlara haber vermesini istedi.

Böylece tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı net bir şekilde ortaya çıkıyor. O hâlde, *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler."* ifadesinde hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltilerek doğrudan konuşmanın yönü ona çevrilmiştir. O, Allah'ın kendisine öğretmesi sayesinde, insanlara okuduğu bu ayetlerin ilâhî sözler olduğunu, Allah katından inen bir Kur'ân olduğunu biliyordu. Buna göre yüce Allah, münafıkların inmesinden

endişe ettikleri sözleri, Hz. Peygamber'in (s.a.a) bildiği bu nitelikle vasfediyor. Bu nitelik ise, söz konusu surenin, münafıkların da içinde yer aldığı insanlara yüce Allah tarafından indirilen bir kelam olmasından ibarettir. Yoksa münafıkların sandığı gibi bir niteleme söz konusu değil. Çünkü onlar, Allah tarafından indirildiği iddia edilen bu surenin, aslında böyle olmadığı ve insanlar tarafından hazırlanmış beşerî sözler olduğu şeklinde bir inanca sahiptiler.

O hâlde onlar, pratikteki özellikleri bundan ibaret olan bir sözün Peygamber (s.a.a) tarafından kendilerine ve insanlara okunmasından endişe ediyorlardı. Bu söz ise, kendilerine bir sure inmesinden, surenin içeriğinin kendilerine yönelik olmasından, içeriği itibariyle onları ele almasından, inen bu surenin kalplerinde gizledikleri duygu ve düşünceleri açığa çıkarmasından, içlerinde gizledikleri küfürlerini ve kötü niyetlerini ifşa etmesinden ibaretti. Dolayısıyla onları bir surenin inmesi bazında korkutan şey, gerçekte deşifre olmalarıydı.

"De ki: Alay edin! Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır." ifadesinde alay etme ile, sanki münafıklıkları ve buna bağlı olarak gelişen davranışları kastediliyor. Çünkü yüce Allah bir ayette bu hususla ilgili sözlerini aktarırken, onların münafıklıklarını alay etme olarak nitelendirmiştir: *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İman ettik.' derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise derler ki: Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. (Onlarla) sadece alay ediyoruz."* (Bakara, 14) O hâlde alay etmekten maksat, ortaya çıkmasından endişe ettikleri şeyi gizlemeleridir. Ayetin içerdiği emir ise, tacizîdir; bir açıdan onları aciz bırakma, tehdit etme ve meydan okuma anlamını ifade ediyor. Yani münafıklık yapmaya, insanlar tarafından bilinmesinden endişe ettiğiniz plânlarınızı gizli tutmaya devam edin! Allah bunu ortaya çıkaracaktır. Üzerindeki perdeyi kaldıracak, göğüslerinizde gizlediğiniz niyetlerinizi herkesin gözünün önüne serecektir.

Dolayısıyla surenin giriş kısmı her ne kadar onların şu ve şu özellikleri olan bir surenin inmesinden korktuklarını ifade ediyorsa da, onların asıl endişe ettikleri, Peygamber'in (s.a.a) kendileriyle ilgili bazı haberleri duyması ve bunların insanlara belli olmasıdır. Nitekim ayetin sonunda da onların asıl bundan endişe ettiklerine işaret ediliyor. Dolayısıyla bu ifade bir bakıma şöyle demeye benziyor: "Münafıklar bir surenin inmesinden korkuyorlar. De ki: Allah o sureyi indirecektir." Ya da şöyle demeye benziyor: "Münafıklar gizli durumlarının a-

çığa çıkmasından, kalplerinde besledikleri olumsuz duyguların anlaşılmasından korkuyorlar. De ki: Siz alay etmeye, [yani nifakınızı gizlemeye] devam edin! Allah bütün bunları ortaya çıkaracak ve kalplerinizde gizlediğiniz duyguları haber verecektir..."

Bu açıklamalar ile birlikte bu ayetle ilgili olarak ortaya atılan bazı problemler geçersiz oluyor:

Birinci problem: Münafıklar gerçek anlamda kâfir oldukları için Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olduğuna inanmazlardı. Öyleyse, onların aleyhlerine bir surenin inmesinden endişe ettikleri nasıl söylenebiliyor?

İkinci problem: Onlar pratikte mümin değillerdi. Dolayısıyla Kur'ân surelerinden birinin onlara indiğinden nasıl söz edilebilir? Bir sure ancak Peygamber'e (s.a.a) veya müminlere iner çünkü!

Üçüncü problem: Onların bir surenin inmesinden endişe duymaları, ciddi bir içsel durumdur. Böyle bir duygusal durumun da alay olarak nitelendirilmesi mantıklı değil.

Dördüncü problem: Ayetin başı, onların bir surenin inmesinden endişe ettiklerinden söz ediyor, sonu ise, *"Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."* diyor. Bu, tıpkı şöyle söylemeye benzer: Allah bir sureyi ortaya çıkaracak veya bir surenin indirilişini ortaya çıkaracaktır. [Bunun da bir anlamı yoktur, bir nevi tutarsızlık söz konusudur.]

İlk probleme şöyle cevap verenler olmuştur: *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler."* ifadesi, gerçekte haber kalıbıyla sunulan bir hüküm ve inşa cümlesidir. Şöyle ki, münafıklar, kalplerinde olanı haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden korkmalıdırlar.[1]

Ancak bu cevap zayıf kalıyor. Çünkü buna ilişkin herhangi bir kanıt bulmak mümkün değildir. Kaldı ki, ayetin son kısmı da böyle bir sonuç çıkarmaya pek elverişli değildir. Çünkü, "Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden korkmalıdırlar. De ki: Alay edin! Allah, çekinmeniz gereken şeyi ortaya çıkaracaktır." şeklinde bir ifadenin mantıklı olmayacağı açıktır.

Buna ilişkin olarak şöyle bir cevabı verenler de olmuştur: Onlar sırf alay etmek maksadıyla kendilerine bir sure inmesinden korktukla-

---

1- [el-Menar, c.10, s.526]

rını gösteriyorlardı, gerçekte ise bundan ciddi biçimde korktukları söz konusu değildi.[1]

Böyle bir cevabın geçerli olabilmesi için, onların içlerinde gizledikleri düşüncelerin, küfür inancının ve fıskın hiçbir şekilde ortaya çıkmayacağından emin olmaları, bunların hiçbir şekilde bilinmeyeceklerini düşünmeleri, kimsenin bunlardan haberdar olamayacağına ilişkin bir güvene sahip olmaları gerekir. Oysa Kur'ân'da yer alan birçok ayet, böyle bir ihtimali geçersiz kılmaktadır. Kalplerinde gizledikleri küfrü, fıskı dile getiren, yapmaya çalıştıkları bazı eylemleri anlatan, çevirdikleri dolapları, aldatmacaya dönük faaliyetleri deşifre eden birçok ayet vardır. Bakara ve Münâfikun surelerindeki birçok ayeti ve daha başka surelerdeki diğer bazı ayetleri buna örnek gösterebiliriz. O hâlde kendileriyle ilgili birçok gizli haberin defalarca açığa çıktığını gördükten sonra, kendileriyle ilgili hiçbir gizli haberin açığa çıkmayacağından emin olmalarının ve sadece alay etmek maksadıyla bu tür haberlerin ortaya çıkmasından korktuklarını göstermelerinin mantığı yoktur. Öte yandan yüce Allah bir ayette onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar."* (Münâfikun, 4)

Bir de şöyle bir cevabın uygun olacağını düşünenler olmuştur: Münafıkların büyük bir kısmı, Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberlik iddiasının doğruluğundan kuşku duyuyorlardı; bununla beraber yalan söylediğinden de tam emin değillerdi. Böyle insanlar ona, içlerindeki duyguları haber veren bir surenin inmesini aklen ihtimal dâhilinde görüyorlardı. Bilginlerce belirtildiği gibi, böyle bir endişe ve çekimserlik kuşku ve şüpheden kaynaklanan doğal bir tepkimedir. Şayet Hz. Peygamber'in (s.a.a) yalan söylediğinden emin olsalardı, böyle bir korkuyu akıllarına bile getirmezlerdi. Aynı şekilde onun doğru söylediğinden de tam emin olsalardı, böyle bir korkuya ve endişeye kapılmazlardı. Çünkü bu durumda kalpleri iman nuruyla itminan bulduğu ve tam bir sükûnete erdiği için, kalplerinde bu tür korku ve endişeler yer edinemez.[2]

Tefsir bilginlerinin büyük bir kısmının esas aldığı bu cevap, görünüşte mantıklı gelmekle birlikte, ayette ["yahzeru=çekinirler" değil de] örneğin "yahufu=korkarlar" şeklinde bir ifade kullanılmış olsaydı, ya-

---

1- [el-Menar, c.10, s.526]
2- [el-Menar, c.10, s.526]

ni, "Münafıklar, kendilerine bir surenin inmesinden korkarlar." denilseydi, söz konusu problem kökten çözülmüş olurdu. Nitekim onlar da, "Korku ancak kuşkuyla birlikte geçerli olur, kesin inançla değil." esasından hareketle söz konusu probleme cevap vermişlerdi.

Ne var ki ayet, onların tavırlarını "çekinme" olarak ifade ediyor; onların, kalplerinde olanı haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden [korktuklarını değil,] çekindiklerini haber veriyor. Çekinme, sakınma ve korunma anlamını içerir. Bu ise, ancak çekinen insanın çekindiği şeylere karşı kendisini koruyan ve korktuğu yönden kendisine ulaşabilecek kötülükten kendisini muhafaza eden sakındırıcı sebeplere ve araçlara sarılmasıyla anlam kazanabilecek bir duygudur.

Salt bir kuşku söz konusu olsaydı, herhangi bir etki olmasaydı ve korktukları şeylerden bazısını bizzat gözlemlemeselerdi, böylesine bir korku ve endişeye de gerek kalmazdı. O hâlde onların endişeli bekleyişleri gösteriyor ki, onlar bu sefer de önceki seferler gibi başlarına gelen şeylere benzer bir şeyin gelmesinden korkuyorlardı. Bakara ve diğer surelerdeki onların iç yüzlerini ortaya seren ayetler gibi. Onların endişeli bekleyişlerinin asıl sebebi buydu, kuşku falan değil. Dolayısıyla yukarıda işaret ettiğimiz problemin cevabı, bizim daha önce yaptığımız açıklamalardır.

Yukarıda işaret ettiğimiz ikinci probleme cevap olarak ise, bazıları şöyle bir değerlendirmede bulunmuşlardır: "Ayetteki *'kendilerine inmesinden'* ifadesinin orijinalinde yer alan 'ala' harf-i cerri, 'fi=hakkında' anlamınadır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *'Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurdukları sözlere uydular.'* (Bakara, 102) Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde algılanmalıdır: Münafıklar, kendileri hakkında, durumlarını açıklamaya yönelik bir surenin inmesinden, içlerinde gizledikleri olumsuz duygu ve düşüncelerin deşifre edilmesinden korkuyorlardı, bu hususta kaygılı bir bekleyiş içindeydiler."[1]

Aslında, hemen sonrasındaki *"kalplerinde olanı onlara haber verecek"* ifadesi olmasaydı, böyle bir yorumu ileri sürmenin herhangi bir sakıncası olmazdı. Oysa İleride açıklayacağımız gibi, bu ifade ayetin farklı biçimde algılanmasını gerektirmektedir.

1- [el-Menar, c.10, s.526]

Bazıları da bu problemi aşmak için, ayetin orijinalinde geçen "a-leyhim=kendilerine" zamirinin münafıklara değil, müminlere dönük olduğunu söylemiştir. Buna göre, ayetin şu şekilde anlaşılması gerekmektedir: Münafıklar, kendi kalplerinde olan duygu ve düşünceleri kendilerine (münafıklara) haber veren veya müminlere münafıkların kalplerindeki duygu ve düşünceleri haber veren bir surenin müminlere inmesinden endişe ediyorlardı.[1]

Bu cevaba karşı çıkanlar, bunun ayetin içerdiği zamirlerin ayrılmasını [ve aynı cümle içinde farklı mercilere döndürülmesini] gerektirdiğini söylemişlerdir. Buna karşılık söz konusu cevabı savunanlar da, bir cümlenin akışı içinde yer alan zamirlerin birbirinden ayrılarak farklı isimlere döndürülmelerinin gramer kuralları açısından yasak olmadığını, belâgat sanatına da aykırı düşmediğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, cümleyi anlaşılmaz kılmıyorsa, zamirleri farklı mercilere döndürmenin hiçbir sakıncası yoktur.

Bir de, "Burada zamirlerin farklı mercilere döndürülmeleri durumu söz konusu değildir." diyerek bu cevabı bir başka açıdan destekleyenler de olmuştur. Diyorlar ki: "Çünkü daha önce münafıkların müminleri hoşnut etmek için onlara yeminler ettiklerinden, sonra Allah'ın, şayet gerçekten müminler iseler Allah ve Resulü'nün Allah'ı hoşnut etmeleri için daha öncelikli olduğunu vurgulayıp onları ayıpladığından söz edildi. Burada ise yeni bir ifadenin başlangıcı olarak onların kendi kalplerinde geçen duygu ve düşünceleri müminlere haber verecek bir surenin müminlere inmesinden, böylece müminlerin kendilerine yönelik güvenlerinin büsbütün ortadan kalkmasından endişe ettiklerinden söz ediliyor. Görüldüğü gibi zamir, müminlere döndürülmüştür. Çünkü ayetlerin akışı onlarla ilintilidir. O hâlde zamirlerin mercilerinin farklılaşması gibi bir durumdan söz edilemez."[2]

Buna karşılık olarak şunu söylemek mümkündür: Bu ayetlerde, bundan önce ve sonra yer alan ve konuyla bir şekilde ilintisi bulanan birçok ayette konuyu teşkil edenlerin münafıklar olduğu çok açık ve şüphe götürmez bir gerçektir. Ayetlerin akışına egemen olan hitap tarzı ise başkasına değil, doğrudan Peygamber efendimize (s.a.a) yöneliktir. Yalnızca, *"Sizi hoşnut etmek için (size gelip) Allah'a yemin e-*

1- [el-Menar, c.10, s.526]
2- [el-Menar, c.10, s.526]

derler." [Tevbe, 62] ifadesinde, bizim dikkatimizi özel hususa çekmek amacıyla hitap müminlere yöneltilmiştir ki, bunun da iltifat sanatının bir örneği olduğunu daha önce söz konusu ayeti tefsire derken açıklamıştık. Ardından ayetlerin akışı normal seyrine dönüyor ve tekrar hitabın yönü, Peygamberimize çevriliyor; onlara hitap etmek yerine Peygamberimize (s.a.a) hitap ediliyor. Dolayısıyla, "Ayetlerin akışının eksenini, müminler oluşturmaktadır." demenin bir mantığı yoktur.

Eğer adı geçen müfessirlerin söyledikleri gibi, ayetlerin akışı müminler ekseninde cereyan etmiş olsaydı, cümlenin şu şekilde kurulmuş olması gerekirdi: "Münafıklar, kalplerinde olanı size haber veren bir surenin size inmesinden çekinirler." O hâlde, [Tevbe, 62 ayetinde "siz" diye hitap ettikten sonra] bu ayette zamiri gaip sıygasına dönüştürmenin [ve "siz" yerine "onlar" demenin] anlamı nedir? Hem de ayetlerin akışında daha önce onlardan (müminlerden) bu şekilde (gaip kipiyle) söz edilmemişken?

Kaldı ki, ayetin, müminleri hoşnut etmek için yemin etmelerinden dolayı münafıkları yeni bir başlangıç ifadesi olarak uyarması şeklindeki değerlendirme, bu ayetler grubunu, açıklamalarımızın başında işaret ettiğimiz kendilerine özgü bağımsız amacın dışına çıkarmaktadır. Böyle olunca da ayet bölümleri arasındaki bağlantıların, ilintilerin temeli sarsılır, söz düzeni bozulur.

Dolayısıyla, *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler."* ayeti, onların daha önce söz konusu edilen yeminlerinin sebebini açıklama amacı taşımıyor; aksine ele aldığımız bu ayetler grubunun (64-74) ortaya koyduğu başka bir amaca yönelik yeni bir ifadenin başlangıcıdır.

Kısaca özetleyecek olursak; tefsirini sunduğumuz ayetten önceki ayetlerde, müminlerden söz edilmiyor ki, onlara döndürülmesi mümkün olan bir zamirle karşılaşılması durumunda zihin derhal onlara yönelsin, dolayısıyla zamir onlara döndürülsün. İşte asıl zamirlerin mercilerini ayırmak buna denir. Böyle bir ayırım da, bu hâliyle gramer kuralları açısından yasaktır. Çünkü açıklama amacına yönelik bir konuşmanın akışı içinde sözlerin edebî değerini olumsuz yönde etkileyecek şekilde bir kapalılığa, müphemliğe yol açmaktadır.

Doğrusu, daha önce de söylediğimiz gibi, *"bir surenin kendilerine inmesinden"* ifadesindeki "aleyhim" zamirinin münafıklara döndürül-

mesidir. Bir surenin onların durumlarını açıklamak, ayıplarını yüzlerine vurmak, münafıklıklarından dolayı onları kınamak üzere inmesini, onlara inmiş olarak nitelendirmenin herhangi bir sakıncası yoktur. Çünkü onlar müminlerin içinde yer alan bir grupturlar; ana hatlarıyla müminlerden ayrılmış, ayrı bir topluluk değildirler. Nitekim bir yerde müminlerden de aynı şekilde söz edilmiştir: *"Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt vermek için (size) indirdiği kitabı ve hikmeti anın."* (Bakara, 231)

Yüce Allah'ın benzeri bir ifade tarzını Ehlikitap hakkında da kullandığını görüyoruz: *"Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar."* (Nisâ, 153) Yine müşriklerden söz ederken de, onların şöyle değdiklerini aktarıyor: *"Bize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da asla inanmayız."* (İsrâ, 93) Müminler içinde yer alan bir grup olarak münafıklara Kur'ân'dan ayetlerin indirilmesinin isnat edilmesi, müşriklere ve Ehlikitab'a ayetlerin indirilişinin isnat edilmesinden daha uzak değildir kuşkusuz. "Nüzul", "inzal" ve "tenzil" mastarları, bir yerde noktalanmak anlamı (varış yeri) göz önünde bulundurularak "ila" harf-i cerriyle, üstünlük ve yukarıdan geliş anlamı göz önünde bulundurularak da "ala" harf-i cerriyle geçişli kılınabilir. Bu mastarların, söz konusu harflerin her biriyle geçişli kılınmasının birçok örneğini Kur'ân'da görebiliyoruz. Kitabın bir kavmin üzerine veya bir kavme indirilmesinden maksat, kitabın onlara durumlarını açıklaması, onların dünyaları ve ahiretleri için faydalı olan şeyleri gözler önüne sermesidir.

Üçüncü problemi aşmak için ise, bazıları şöyle bir cevabı uygun görmüştür: *"De ki: Alay edin!"* ifadesi, onların güya çekiniyorlarmış şeklinde sergiledikleri davranışlarıyla Peygamber'le (s.a.a) alay ettiklerini gösteriyor. Yoksa gerçekten çekinmeleri söz konusu değildi.[1]

Bu cevap karşısında şunu diyebiliriz: Bakara ve Nisâ gibi surelerde yer alan birçok ayet -ki bunların tümü de tefsirini sunduğumuz ayetten önce inmişlerdir- onların kalplerinin gözeneklerinde sakladıkları haince düşüncelerini ortaya çıkarmış, gizli sırlarını gözler önüne sermişti.

Bu da gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen sakınışları gerçekti; alayla, maskaraya almakla ilgisi yoktu.

1- [el-Menar, c.10, s.527]

Sonra yüce Allah, Münâfikun Suresi'nde onları, *"Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar."* (Münâfikun, 4) şeklinde tanımlamaktadır. Bir diğer ayette de onlarla ilgili olarak şu örnek verilmektedir: *"Yıldırımların saldığı dehşetle; ölüm korkusundan parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar."* (Bakara, 19) Hemen bunu izleyen ayette de bu örnek etraflıca sunuluyor.

Buna göre doğru görüş şudur ki, onların alay etmelerinden maksat, münafıklıkları ve içlerinde sakladıkları duygu ve düşüncelerden farklı bir görünüme bürünmeleri, farklı bir şey söylemeleridir. Yüce Allah'ın şu ayeti de bu dediğimizi desteklemektedir: *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İman ettik.' derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise derler ki: Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. (Onlarla) sadece alay ediyoruz."* (Bakara, 14)

Dördüncü problemi aşmak içinse söylenecek söz şudur: Onların gerçekte sakındıkları şey, münafıklıklarının ortaya çıkması ve kalplerinde gizledikleri duyguların orta yere serilmesiydi. Bu amaçla bir surenin indirilmesinden çok çekiniyorlardı. O hâlde ayetin başında sakınıldığından söz edilen şeyle, ayetin sonunda sakınıldığından söz edilen şey aynıdır. Dolayısıyla, *"Allah, çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."* ifadesi, şu anlama gelmektedir: O, sizin gizlediğiniz münafıklığı açığa çıkaracak ve kalplerinizde olanları açıklayacaktır.

65) (Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, "Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk." derler. De ki: "Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"

Ayetin orijinalindeki "yahudun" kelimesinin kökü olan "el-havd", -Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiği gibi- su ve balçık gibi sıvı bir şeye ayağı daldırmak demektir. Fakat zamanla daha geniş anlamlarda kullanılmış, derken bu ilk anlamının dışında sadece başka anlamlara özgü kılınmıştır.

Ragıp İsfahanî de el-Müfredat adlı eserinde şu açıklamaya yer verir: "el-Havd, suya girip karşı tarafa geçmek demektir. Fakat mecazî olarak başka anlamlarda da kullanılır. Kur'ân'da genellikle, el atılması ve başlanması yergiyi gerektiren hususlarla ilintili olarak kullanılır."

Yüce Allah sorunun ilintili olduğu hususu zikretmemiş, Peygamberimizden (s.a.a) hakkında soru sormasını istediği şeyin ne olduğunu

açıklamamıştır. Fakat, *"Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk, derler."* ifadesinin orijinali "innema" edatıyla başlamış olması itibariyle, onların bir eylem ortaya koyduklarını, bu eylemin bir şekilde Peygamberimizle (s.a.a) ilintili olduğunu, bu eylemin kendileri hakkında olumsuz düşünceler beslemesini gerektirecek şekilde aleni olduğunu gösteriyor. Yine ifadenin akışından anlıyoruz ki, bu eylem ortaya çıktıktan ve Peygamber (s.a.a) tarafından öğrenildikten sonra, bunlar kendilerini mazur gösterecek bir bahane bulamamışlar ve ancak, "Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk, başka bir amacımız yoktu." diyebilmişler.

Onların arkasına sığındıkları, mazeret olarak sundukları eğlenmeye dalma ve oynama gibi davranışlar, kötü huylar arasında sayılır. İnsanlar, normalde böyle bir tavır içinde olduklarını itiraf edemezler. Özellikle müminler ve müminlik niteliğiyle kendilerini tanımlayan başka guruplar bu şekilde anılmaktan hoşlanmazlar. Bilhassa eğlenmeye dalınan ve şakaya, oyuna konu olan husus Allah'la ve Resulü'yle ilintiliyse, büsbütün böyle bir mazereti ileri sürmekten kaçınırlar. Ancak görüyoruz ki, onlar eylemlerinin oluşturduğu manzaradan sıyrılmalarını sağlayacak bir tanım bulamıyorlar. Yalnızca "Yaptığımız iş, eğlenmeye dalmak ve oynamaktan başka bir şey değildi." diyerek suçlayıcı bakışlardan kurtulmaya çalışıyorlar.

Bu nedenle yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) onları ileri sürdükleri mazeretlerinden dolayı kınamasını, ayıplamasını emrediyor: *"De ki: Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"* Ardından, ayetler grubunun son kısmında, onların bu davranışlarını şu açıklamayla analiz ediyor: *"(O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler..."* [Tev-be, 74]

Buraya kadar derlediğimiz karinelerden şu sonuç çıkıyor: Münafıklar, Peygamberimize (s.a.a) yönelik olarak, habersizce vurup öldürmek ve ona ölümle sonuçlanacak bir tuzak kurmak gibi art niyetli bir plân hazırlamışlardı. Plânlarını gerçekleştirmek için fiilen harekete geçmiş, bu arada ağızlarından birtakım iğrenç laflar da kaçırmışlardı. Ama plân, istedikleri gibi işlememişti, Peygamberimiz (s.a.a) için öngördükleri kötülük gerçekleşmemiş, ok hedefini bulmamıştı. Bütün plânları boşa çıkıp Peygamberimiz (s.a.a) onların plânlarını öğrenince, bunu onlara sormuştu. Onlar da söyleyecek bir şey bulamamış, *"Biz*

sadece lafa dalmış oynuyorduk." diyebilmişlerdi. Peygamberimiz de (s.a.a), *"Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"* diyerek onları ayıplamıştı. Bu arada yüce Allah, ileri sürdükleri bu mazereti geçersiz saymış ve gerçek maksatlarını yüzlerine vurmuştu.

Kısacası, ayetten şöyle bir anlamın kastedildiğini düşünüyoruz: Andolsun, eğer onların ortaya koydukları ve seninle ilgili olduğu anlaşılan eylemle ilgili olarak, "Neydi maksadınız?" diye onlara bir soru yöneltecek olsan, kesinlikle şöyle diyecekler: "Sandığın gibi kötü bir amaca yönelik bir eylem hazırlığında değildik. Sen bizim hakkımızda kötü bir zan besledin. Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk. Atlılar gibi oyuna dalmıştık. Ciddi bir şey yok ortada, sadece oynuyorduk."

Bu mazeret bildirimleri Allah, Allah'ın ayetleri ve Peygamberi'yle alay etmek anlamını taşıyor. Çünkü seninle ilgili olarak ortaya koydukları eylemi eğlenmek, alay etmek için yaptıklarını itiraf ettiler. Böyle yapmakla Allah ile ve Peygamber'i ile alay etmişlerdir. O hâlde onlara şunu söyle: *"Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'i ile mi alay ediyorsunuz?"* Yani, yaptığınız kötülüğü; Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'iyle alay etmek şeklinde başka bir kötülükle mi mazur göstermek istiyorsunuz? Ki o da küfürdür. [Özrünüz kabahatinizden büyük.]

Asıl maksadın, bunun Peygamber'le (s.a.a) alay etmek anlamına geldiğini açıklamak olması uzak bir ihtimal değildir. Allah'tan ve ayetlerinden söz edilmesi de bu durumda Peygamber'le (s.a.a) alay etmenin anlamını açıklamaya yönelik olabilir. Peygamber (s.a.a), Allah'ın ayetlerinden biri olduğuna göre onunla alay etmek, Allah'ın ayetleriyle alay etmek anlamına gelir; Allah'ın ayetleriyle alay etmekse ulu Allah ile alay etmek demektir. Dolayısıyla Allah'ın Resulü (s.a.a) ile alay etmek, Allah ile, O'nun ayetleriyle ve O'nun Peygamber'iyle alay etmek demektir.

66) (Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Taifetun kelimesinin kökü olan 'et-tavf'; bir şeyin etrafından dönmek demektir.

'et-Taif', evlerin etrafında bekçi olarak dolaşan kimse için kullanılan bir niteliktir... 'et-Taifetu' ise, insanlardan bir grup demektir. İnsanların dışındaki bir şey için kullanıldığında da, bütünden bir parça anlamını ifade eder. *'Niçin dinde derin bilgi elde etmek... için onların her kesiminden bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor?"* [Tevbe, 122] ayetiyle ilgili olarak bazıları şöyle demişlerdir: Bu ayette geçen grup (taife), bir ve daha yukarı sayıdaki kimseler anlamında kullanılmıştır. *'Müminlerden iki gurup...'* [Hucurât, 9] ve *'Hani sizden iki gurup korkup çözülmeye yüz tutmuştu.'* ifadelerini de bu şekilde açıklamak gerekir."

"et-Taifetu kelimesi ile çoğul anlamı kastedilirse, bu hâliyle 'et-taif'in çoğulu olur. Ama bu şekilde çoğul olup tekilden kinaye olması da mümkündür. Yine 'rivayet', 'alâmet' ve benzeri gibi algılanması da mümkündür. [Yani sonundaki 'ta' edatı, tekit ve kesreti bildirmek amaçlı olabilir.]" (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bazıları, "et-taife" sözcüğü, üç ve daha yukarı sayıdaki kişi için kullanıldığı gibi, bir ve iki kişi anlamında da kullanılabilir, diyen müfessirleri yanılgı içine düşmekle suçlamış ve o kadar ileri gitmişler ki, kelimenin bu anlamda kullanışının yanlış (galat) olduğunu dahi söylemişlerdir.[1] Ama bunu doğrulayacak bir kanıt bulmaları mümkün değildir. Çünkü sözcüğün kökü, belli bir sayıyı gerektirmemektedir. Zaten bu kelimenin, sayısallık ifade etmeyen herhangi bir bütünün bir parçası anlamında kullanılıyor olması, bir kişi anlamında da kullanılabileceğini göstermektedir.

"(Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz." ifadesinde, mazeret sunmaları yasaklanıyor, özür dilemeleri geçersiz sayılıyor; çünkü boşunadır. Nitekim, *"siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz."* ifadesi, sundukları mazeretin işe yaramayacağını gösteriyor. Çünkü imandan sonra küfre düştüklerine ilişkin olarak hüküm verildikten sonra özür dilemeleri bir yarar sağlamaz.

İman etmiş olmalarından maksat, dışarıya yansıttıkları iman görüntüsüdür, ilâhî yol göstericiliğin ardından gelen gerçek iman değil. Çünkü ilâhî yol göstericiliğin sonucu gerçekleşen bir imanın ardından sapıklık gelmez. Ayetler grubunun sonunda yer alan şu ayet de bu anlamı destekler mahiyettedir: *"Hâlbuki o küfür sözünü elbette söyledi-*

1- [el-Menar, c.10, s.532]

ler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular." [Tevbe, 74] Burada iman yerine İslâm sözcüğü kullanılmış, İslâm için de zahiren şahadet kelimesini söylemiş olmak yeterlidir.

Denebilir ki: İman mertebelerinden biri de, ortadan kalkma ihtimali her zaman için bulunan zayıf inanış ve gevşek benimseyiştir. Kalplerinde hastalık bulunan kimselerin imanı gibi. Yüce Allah bunları müminler kategorisine sokmuş, bununla beraber, onları münafıklarla birlikte zikretmiştir. Dolayısıyla bu zayıf imandan sıyrılmamaları için hiçbir neden yoktur.

Nasıl olmasın ki? Yüce Allah, bu tür kimselerden daha köklü bir imana sahip olanların bile bu imanlarından sıyrılıp çıkmalarından söz etmektedir. Örneğin bunlardan birinin kıssasını şöyle aktarmaktadır: *"Onlara, kendisine ayetlerimizi verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, ardından şeytanın takibine uğrayan ve sonunda (yolunu) şaşıranlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik, elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o yeryüzüne saplandı ve hevesinin peşine düştü."* (A'râf, 175-176)

Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri Allah, ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir."* (Nisâ 137) Kısaca, Kur'ân'da iman ettikten sonra küfre sapma tavrına sıkça rastlanır. Dolayısıyla bir inanışın, inanış olarak kökleşmeden yok olması ihtimali her zaman vardır.

Evet, yerleşik bir imanın ve köklü bir inanışın, yok oluş sürecine girmesine imkân yoktur. Ulu Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur."* (A'râf, 178), *"Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez."* (Nahl, 37)

"(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba azap edeceğiz." ifadesi, bu ayetlerde söz konusu edilen münafıkların sayıca fazla olduklarını ve azap kararının onların aleyhlerine olmak üzere yürürlüğe girdiğini, dolayısıyla bu azaptan sıyrılmalarının mümkün olmadığını gösteriyor. Şayet bir maslahat gereği bazısı ilâhî affın kapsamına girse dahi, geri kalan münafıkların azaba uğramaları kaçınılmazdır. *"(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba da azap edeceğiz."* ifadesinin söz diziminden ve söyleniş tarzından, akışından bunu anlıyoruz.

Diğer bir ifadeyle: Ayette ceza (nuazzib=azap edeceğiz) cümlesinin şart (in n'afu=bağışlasak) cümlesinden sonra dizilmesi, onun bir ayrıntısı olarak belirginleşmesi şeklinde (gramer açısından) şart ile ceza cümleleri arasında oluşan zorunlu ilişki, direkt şart ile ceza arasındaki ilintiden dolayı değil, tebaîdir (bir şeyin başkasına tâbi olması şeklindedir); yani gerçekte, ceza cümlesi şart cümlesinin ilintili olduğu bir olguya terettüp ettirilmiştir. Şöyle ki: Azap münafıklar topluluğu açısından kaçınılmaz olmuştur. Bazısı affedilse de, geri kalanları kesinlikle bu azaba maruz kalacaklardır.

Buraya kadar yaptığımız analizlerden sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: *"bir gruba azap edeceğiz."* ifadesinin (yani ceza cümlesinin) *"bir grubu bağışlasak bile"* ifadesine (yani şart cümlesine) terettüp ediş biçimi açıklığa kavuşmuş oldu. Bu sayede bazı müfessirlerin,[1] "Bazılarının affedilmeleriyle diğer bazılarının azaba çarptırılmaları arasında zorunlu bir ilişki yoktur, dolayısıyla ifadeyi şart cümlesi kalıplarında sunmanın ne anlamı var?" şeklinde ayetle ilgili olarak ileri sürdükleri problem aşılmış, bu sorunun cevabı verilmiş oluyor.

Cevabımız şöyledir: Temelde (şart il ceza arasındaki) zorunlu ilişki, topluluğun üzerine azabın inmesinin gerekliliğiyle topluluğun bir kısmının üzerine inmesi arasındadır. Sonra bu zorunlu ilişki, toplumun bir kısmının affedilmesi ile bir kısmının üzerine azabın indirilmesi arasında gözetilerek formüle edilmiştir. Nitekim yukarıda bunu izah etmiştik.

İkincisi: Bağışlamadan maksat, kimi dinsel maslahatlar gözetilerek azaba başvurulmamasıdır; onların tövbe etmelerinin bir sonucu olarak bağışlanmaları değil. Çünkü topluca tövbe etmeleri durumunda kesinlikle azaba uğratılmayacakları bilinmesine rağmen, "Tövbe ettikleri için sizin bir kısmınızı bağışlasak bile, işledikleri suçtan dolayı bir kısmınıza azap edeceğiz." demenin bir anlamı yoktur.

Nitekim yüce Allah, ayetler grubunun sonunda, *"Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur. (Ama) yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptırır."* [Tevbe, 74] buyurarak hepsini tövbe etmeye çağırmıştır.

1- [el-Menar, c.10, s.531]

Üçüncüsü: Ayette sözü edilen "bağışlama" ile, dünya azabını bağışlama ve azabı terk etme; "azap etme" ile de dünyevî bir azaba çarptırma kastedilmiştir. Çünkü Kur'ân ayetlerinde açıkça ifade edildiği gibi, ahiret azabının affedilmesi için tövbe etmek ve birinin şefaat etmesi zorunludur. Bizim üzerinde durduğumuz konuda ise, ne tövbe, ne de şefaat söz konusudur. Bir kere, ayette tövbenin kastedilmediği ortadadır. Şefaate gelince, bu hususla ilgili ayetlerde ahirette ancak kabul edilebilir bir imana sahip olan kişilerin böyle bir imkândan yararlanabilecekleri belirtilmektedir. Tefsirimizin birinci cildinde şefaat konusunu etraflıca ele almıştık.[1]

Dördüncüsü: *"(Boşuna) mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile..."* ifadesinin, Peygamberimizin (s.a.a) ağzından aktarılan sözlerin devamı olmaması için hiçbir neden yoktur. Çünkü ayette işaret edilen af ve azaptan maksat, yönetsel anlamda ceza vermek veya vermemektir. Bu ikisini Peygamberimize (s.a.a) isnat etmenin de herhangi bir sakıncası yoktur.

Ne var ki, sonraki ayetlerin zahiri, bunun yüce Allah'tan münafıklara yöneltilen bir hitap olduğunu gösteriyor. Böylece Hz. Peygamber-'e (s.a.a) yönelik hitaptan, iltifat sanatı uyarınca onlara yönelik hitaba geçiş yapılmıştır. Böyle bir ifade tarzına başvurmanın altındaki gerekçe, eylemlerine duyulan büyük öfkeyi ve şiddetli kızgınlığı dışa vurmaktır. O kadar ki, bu öfke ve kızgınlık duyurulmakla, bir bildiriyle ilân etmekle yatışmamış, doğrudan onlara hitap etme ve konuşmayı dolaysız olarak bizzat onların şahsına yöneltme gereği duyulmuştur ve ulu Allah, onları kaçınılmaz, geri çevrilmez bir azapla tehdit etmiştir.

67–68) (Çünkü) münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendirler. Onlar, kötülüğü emreder, iyiliği yasaklar ve ellerini sıkı tutarlar (cimrilik ederler). Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Kuşkusuz münafıklar, fasıktırlar. Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfirlere ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Kalıcı azap da onlar içindir.

Bazı tefsir bilginlerine göre, ayetlerin akışı içinde, (önceki ayetlerle ilintili olmayan) bu iki ayette yeni bir konuya girilmekte ve genel

---

1- [bk. el-Mizan, c.1, 47-48. ayetlerin tefsiri]

olarak münafıkların durumları ele alınmaktadır. Şöyle ki, kuşatıcı ve genel nitelikleri zikredilmekte, onların ayırıcı vasıfları olarak bu niteliklerinin altı çizilmektedir. Bu çerçevede sonunda Allah'ın onlar için öngördüğü ceza üzerinde durulmaktadır. Hemen ardından, genel olarak müminlerin durumuna eğilmekte, onların kuşatıcı nitelikleri anımsatılmakta ve Allah'ın onlara haber verdiği gerçekler karşılaştırma yöntemiyle sunulmaktadır. Amaç, tablonun iki ayrı karaktere sahip iki ayrı grup arasındaki farklılıkları tam anlamıyla yansıtacak biçimde tamamlamaktır. Yeni bir başlangıçla konuya girildiğinin kanıtı ise, münafıklarla birlikte kâfirler için ön görülen cezaya da değinilmiş olmasıdır: *"Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfirlere ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir."*

Ancak bize göre, ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu ayet, önceki ayetin içerdiği şu hükmün gerekçeli açıklaması mahiyetindedir: *"(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile... (diğer) bir gruba azap edeceğiz."* Dolayısıyla münafıklara yönelik hitap devam ediyor, henüz kesilmiş değildir.

Şöyle ki: Önceki ayet, yüce Allah'ın bir kısmını, bir hikmet ve dinsel bir maslahat gereği bağışlasa bile, münafıkların geri kalanını cezalandırmadan bırakmayacağını dile getiriyor. Burada haklı olarak şöyle bir soru akla gelebilir: "Bazıları bağışlanabiliyorsa, diğer bazılarını cezalandırmanın gerekçesi nedir? Bunun, bir komşuyu komşusunun işlediği suçtan sorumlu tutmaktan ne farkı vardır?" İşte burada böyle bir yaklaşım içine girmenin sebebi şu şekilde açıklanıyor: Münafıkların tümü, birbirlerindendirler. İğrenç nitelik ve amellere sahip olmak bakımından aynıdırlar, aralarında herhangi bir fark yoktur. Yine onlar amellerinin karşılığını alma ve durumlarının pratik akıbetiyle karşılaşma hususunda eşit konumdadırlar.

Daha önce münafık kadınların sözü geçmediği hâlde bu ayette münafık erkeklerle birlikte onların da adının geçmesi, onların birlik ve bütünlük bakımından homojen bir yapı arz ettiklerinin vurgulanması amacına yöneliktir. Bunun yanında, kadınların da bozuk ve bozguncu nifak toplumunda etkin rol oynadıklarına işaret ediliyor.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Bazı münafıklar bağışlanırken, diğer bazısının cezalandırılması yadırganmamalıdır. Çünkü münafık erkeklere ve münafık kadınlara aynı psikolojik birlik duygusu egemendir. Bu duygu, onların sayısal çokluklarını bir

bütünlük hâline getirmektedir. Dolayısıyla bazısı bazısıyla bağlantılı bir organik yapı biçiminde yansımaktadır. Yine bu duygu, nitelik ve eylem bazında, aynı şekilde Allah'ın vereceği azap bazında onları birbirlerine ortak kılmaktadır.

Çünkü onlar kötülüğü (münker) emrediyor, iyiliği (maruf) yasaklıyor, Allah yolunda harcama yapmaktan kaçınıyorlar. Diğer bir ifadeyle; fasık olmaları, Allah'a kul olma kıyafetinden sıyrılmaları nedeniyle Allah'ı anmaktan yüz çevirerek Allah'ı unutmuş oldular. Allah da onları unuttu. Rablerinin katında, Allah'ı anan kulların aldıkları ödülden yoksun kalmaları da bu yüzden kaçınılmaz oldu.

Ardından ayette, Allah'ın bu tavırları yüzünden onlara vaat ettiği akıbetten söz ediliyor: *"Allah münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kâfirlere* -Burada kâfirler münafıklara atfediliyor. Bunun anlamı, münafıkların ve kâfirlerin aynı konumda oluşlarıdır.- *ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. O, onlara yeter."* Bu, öyle bir cezadır ki, sırf onlara özgüdür ve başkalarına ilişmemektedir. *"Allah onlara lanet etmiştir."* Onları rahmet dergâhından uzaklaştırmıştır. *"Kalıcı azap da onlar içindir."* Kalıcı ve kesinlikle tükenmez bir azaba çarptırılacaklardır.

Bununla anlıyoruz ki, *"Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu..."* cümlesi, daha önce geçen, *"Onlar kötülüğü emreder, iyiliği yasaklar ve ellerini sıkı tutarlar (cimrilik ederler)."* sözüne ilişkin bir açıklama mahiyetindedir.

Bu da marufu emretmenin, münkeri yasaklamanın ve Allah yolunda harcamada bulunmanın, [Allah'ı unutmanın tam karşısında yer alan] zikir kavramının kapsamına giren olgular oldukları çıkarsamasında bulunmamızı sağlayan önemli bir vurgudur.

69) (Siz de) sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idiler; mal ve çocukları (da) daha fazla idi. Onlar paylarına düşenden faydalandılar. Siz de, öncekiler paylarından yararlandıkları gibi, kendi payınızdan yararlandınız. Onlar (zevke) daldığı gibi, siz de daldınız. İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Ve İşte onlar gerçek ziyana uğrayanlardır.

Ragıp İsfahanî der ki: "el-Halak, insanın karakteri aracılığıyla kazandığı faziletler, iyi huylar demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *Onun için ahirette bir nasip yoktur."* (Alıntı son buldu.)

Başkaları ise bu kelimeyi, iyi-kötü mutlak nasip ve pay şeklinde anlamlandırmışlardır.

Bu bakımdan ayet, *"(Boşuna) özür dilemeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz..."* ifadesiyle başlayan münafıklara yönelik hitabın bütünleyicisi mahiyetinde ve birbiriyle uyumlu aynı akışın bütünlüğü içindedir.

Tefsirini sunduğumuz ayetin eksenini, mevcut münafıkların hâl ve gidişatlarının kendilerinden önceki kâfir ve münafık kuşakların hâl ve gidişatlarına benzetilmesi, onlarla karşılaştırılması oluşturuyor. Bununla güdülen amaç, şu çıkarsamaya somut bir kanıt gözler önüne sermektir: Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendirler. Bütün olarak onların ve kâfirlerin karakterleri aynıdır. Şöyle ki, Allah'ın zikrinden yüz çevirirler. Mal ve evlat gibi kendilerine sunulan dünyevî değerlerden yararlanmaya yönelirler. Allah'ın ayetleri konusunda zevke dalıp giderler. Sonra yaptıkları tüm ameller dünyada da, ahirette de boşa gider ve hüsrana uğrarlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların ışığında ayetin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleşiyor: Siz de, önceki münafık ve kâfir kuşaklar gibisiniz. Onların da gücü kuvveti yerindeydi. Malları ve evlatları vardı. Hatta bu hususta sizden daha ileri ve üstün idiler. Paylarına düşen bu dünyevî zevklerden faydalanmaya baktılar.

Bu benzetmenin satır aralarında şu mesaj da veriliyor: Onların dünyevî zevklerden yararlanmaları gibi siz de yararlanmaya çalıştınız. Onların yaptığı gibi, siz de zevke daldınız. İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Ve İşte onlar gerçek ziyana uğrayanlardır. Amellerin boşa gitmesi ve sonuçta hüsrana uğranılması açısından sizin de onlardan farkınız yoktur. Bu yüzden Allah size ebedî ateş azabını vaat etti ve sizi rahmet dergâhından kovdu.

Önceki kuşaklardan münafık ve kâfir toplulukların güç bakımından daha üstün oluşlarından, mallarının ve evlatlarının daha fazla olmasından söz edilmesinde şöyle bir ima vardır: Onlar tüm bunlara rağmen Allah'ı etkisiz hâle getiremediler, amellerinin boşa gitmesi ve çabalarının hüsranla sonuçlanması belasını başlarından savamadılar. O hâlde güç bakımından daha zayıf, mal ve evlat bakımından onlardan daha az bir konumda olan siz mi bunu başaracakmışsınız?

70) Onlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Bu ayetle birlikte, önceki akışa geri dönülüyor. Peygamberimize (s.a.a) yönelik hitabı eksen alan akışa yani. Bunun yanında münafıklar gaip olarak farz ediliyor ve onlara daha önce Kur'ân'da kıssaları anlatılan geçmiş toplulukların durumu hatırlatılıyor.

Şu Nuh'un (a.s) kavmi! Allah onları derin sulara gömdü. Şunlar da Hud Peygamber'in (a.s) soydaşları Adoğulları! Kasıp kavuran, korkunç gürültüler eşliğinde yakıp yıkan şiddetli bir rüzgâr ile helâk edildiler. İşte burada Salih Peygamber'in (a.s) soydaşları Semudoğulları duruyor! Şiddetli bir titremeyle diz üstü çöküverdiler. Şu da İbrahim Peygamber'in (a.s) soydaşlarıdır! Allah, kralları Nemrut'u helâk etti, kendilerine bahşedilen egemenlik nimetini geri aldı. Yüzükoyun yere kapanıp altüst olan kentlere gelince; -kelimenin orijinali "i'tefeketi'l-ardu (yer altüst oldu)"dur- bununla Lut Peygamber'in (a.s) altı üstüne getirilen soydaşlarının yaşadıkları yerleşim birimleri kastediliyor.

"Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti." ifadesindeki "âyât" kelimesinden maksat; açık ve anlaşılır ayetler, apaçık somut belgeler ve kesin kanıtlardır. Bu ifadeyle, geçmiş kavimlerin haberlerine genel anlamda bir açıklık getiriliyor. Yani onların haberi şuydu: Peygamberleri apaçık kanıtlar desteğinde onlara gelmişlerdi. Fakat onlar peygamberlerini yalanladılar. Böylece kaçınılmaz helâkle yüz yüze geldiler. İlâhî yasalar sisteminin onlara haksızlık edecek şekilde işlemesi mümkün değildir. Bilakis Allah, onlara hakkı da, batılı da gösterdi. İyice anlamaları için doğruluğu ve sapıklığı birbirinden ayırdı. Doğru yol ile dalaleti gözlerinin önüne serdi. Dolayısıyla sözü edilen bu geçmiş kavimler ve ümmetler kendilerine zulmettiler. Dünyevî paylarından yararlanmayı, Allah'ın ayetlerini eğlence konusu yapıp oyalanmayı, ayetler konusunda zevke dalmayı ve Allah'ın peygamberlerini yalanlamayı yeğlediler.

71) Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler. Onlar iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar; namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah'a ve Resulü'ne

itaat ederler. İşte onlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah üstündür ve hikmet sahibidir.

Sonra yüce Allah münafıkların hâl ve gidişatlarının yansıtıldığı manzaranın tam aksini göstermek amacıyla müminlerin hâl ve gidişatlarını yansıtan bir tablo çiziyor: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler."* Bu ifadeyle kastedilen anlam şudur: Müminler sayı bakımından çok, erkeklik ve dişilik bakımından farklı olmalarına karşın uyumlu bir oluşum ve bütünlük içinde hareket eden organik bir yapıya sahiptirler. Onlar arasında hizipçilik, grupçuluk ve bölünmüşlük olmaz. Bu yüzden bazısı bazısının velisidir, işlerinin yönetimini üstlenir.

Ve yine bu organik yapılarından dolayı, birbirlerine iyiliği emreder, kötülüğü de yasaklarlar. Demek ki toplumun bir kısmının diğer bir kısmı üzerindeki yönetsel velayeti, -ki bu velayet, toplumun her kesimi için geçerlidir ve toplumdaki bütün fertleri kapsar- kendi aralarında iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama görevini üstlenme düzeyine kadar etkindir.

Sonra müminlerin ayırıcı nitelikleri sıralanıyor: *"namazı dosdoğru kılarlar, zekât verirler."* Şeriatın en temek ilkelerinden ikisini oluşturur namaz ve zekât. Namaz, Allah ile kulları arasındaki rabıtayı temsil eden ibadetlerin temelini oluşturur. Zekât ise, insanlar arası ilişkiyi temsil eden pratik, malî bir ibadettir.

Bir de, *"Allah'a ve Resulü'ne itaat ederler."* şeklinde nitelendiriliyorlar. İlâhî hukuk sisteminin (şeriat) içerdiği bütün hükümler, Allah'a itaat etme olgusunun kapsamına girer. Resulü'ne itaat etmenin kapsamına da, Peygamber (s.a.a) tarafından ümmetin işlerinin yönlendirilmesi, ıslahı ve yönetimi bağlamında ortaya konan savaş ilânına ilişkin fermanlar, yargısal hükümler, cezaların infazı gibi yönetsel velayetle ilgili hükümler girer.

Kaldı ki, gökten inen ilâhî yasalara itaat etme, bir diğer açıdan Resul'e itaat etmeye bağlıdır. Çünkü Resul, dinin temel ve ayrıntı nitelikli tüm temel ilkelerine daveti esas alan çıplak gerçeğin, salt hakkın temsilcisidir.

"İşte onlara Allah merhamet edecektir." ifadesinde, yukarıdaki niteliklerle anılan topluluğun ilâhî rahmetin kapsamına alınmasına ilişkin ilâhî yargı haber veriliyor. Bir bakıma bu ifadeyi, münafıklara i-

lişkin, *"Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."* cümlesinin içerdiği manzaranın karşıtı olarak algılayabiliriz.

"Şüphesiz Allah üstündür ve hikmet sahibidir." cümlesinin de, rahmetle ilgili değerlendirmenin gerekçeli açıklaması olduğu açıktır. Allah üstün iradeli olduğu için kimse O'nun rahmetini engelleyemez. Hikmetinde bozulma, gevşeme, anlamsızlaşma gibi bir şey de mümkün değildir.

72) Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir. Allah'ın (müminlerden) razı olması ise, (bunların hepsinden) daha büyüktür. İşte büyük başarı (sadece) budur (ilâhî rızadır).

"el-Adn", ikamet etme, karar kılma anlamında mastardır. "Adene bi'l-mekâni" yani, mekâna yerleşti, ikamet etti. Mücevherlerin ve madensel filizlerin bulunduğu yerler anlamında kullanılan "maden" kelimesi de buradan gelir. Dolayısıyla Adn cenneti; ikamet edilen, yerleşilen ve ebediyen içinde kalınan cennet demektir.

"Allah'ın (müminlerden) razı olması ise, (buların hepsinden) büyüktür." Yani, Allah'ın müminlerden razı ve hoşnut olması ise -ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla- bu sayılanların tümünden daha büyüktür. "Rızvan" sözcüğü, cümle içinde belirsiz nekre kılınmış. Bununla Allah'ın rızasının herhangi bir ölçüyle takdir edilemeyeceği, insanlar olarak onu kuşatmayacakları ima ediliyor. Ya da şu demek isteniyor: Allah'ın hoşnutluğu çok basit bir oranda dahi olsa, bu sayılanların tümünden daha büyüktür.

Burada demek istenen, bütün bu sayılanların, yüce Allah'ın rızasının ayrıntıları ve ondan sızan sonuçlar olması -gerçekte böyle olsalar da- değildir. Bilakis vurgulanan anlam şudur: Allah'ın kitabının teşvik ettiği kulluk gerçeği, Allah'ı sevmekten kaynaklanan ibadet anlayışına dayanır. Cennet beklentisi veya cehennem korkusu değil. Seven açısından en büyük mutluluk ve başarı, kendini hoşnut etmek, mutlu kılmak için çalışmak değil, sevgilisinin hoşnutluğunu kazanmaktır.

Bir bakıma, buna işaret etmek maksadıyla, ayetin sonunda, *"İşte büyük başarı (sadece) budur."* ifadesine yer verilmiştir. Böyle olunca da ayette sınırlandırma anlamı da kastedilmiştir, demektir. Yani, bu i-

lâhî rıza ve hoşnutluk her büyük başarının, hatta ebediyen cennete girmek şeklindeki büyük başarının, mutluluğun da hakikatidir. Çünkü şayet cennet nimetlerinde ilâhî hoşnutluk gerçekliğinden bir pay olmasaydı, bu nimetlerin tümü azap olurdu, nimet değil.

73) Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et (gereken çabayı göster) ve onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!

Bir toplulukla cihat etmek; onlarla mücadele etmek, onlara karşı var gücüyle direnmek, karşı koymak demektir. Bu da dil ile, el ile cihattan tutun, fiilî savaş ile cihat etmeye kadar gider. Ancak Kur'ân'da yaygın olarak savaş anlamında kullanılır. Az da olsa, farklı anlamlarda kullanıldığı da olmuştur: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri (çaba gösterenleri) elbette yollarımıza iletiriz..."* [Ankebût, 69] ayeti gibi.

Cihat kelimesinin kâfirlere karşı savaş anlamında kullanılması, onların açıkça Hz. Peygamber'e (s.a.a) karşı çıkmalarından ve küfürde direnip aykırı bir yol tutmalarından ileri gelir. Münafıklar söz konusu olduğunda ise, onlar kendilerini küfür nitelikleriyle tanıtmazlar, Peygamber'e (s.a.a) aykırı bir yol izlediklerini kimseye çaktırmazlar. Küfür inancını içlerinde gizler; türlü hilelerle, dolaplar çevirerek ortalığın karışıp fitnenin kol gezmesini sağlarlar. Dolayısıyla onlara karşı, savaş ve vuruşma anlamında cihat ifadesini kullanmanın anlamı yoktur.

Aslında zihinlerde şöyle bir anlam da uyanmıyor değildir: Münafıklarla ilintili olarak cihat sözcüğü kullanıldığı zaman, konjonktüre uygun olarak ve dinin maslahatının elverdiği ölçüler dâhilinde, onların entrikalarına karşı eldeki tüm imkânları kullanarak mücadele etme kararlılığı kastedilir. Konjonktür elveriyorsa ve İslâm toplumunun maslahatı gerektiriyorsa, dışlanırlar; Müslümanlarla içli dışlı olmalarına izin verilmez. Gerekiyorsa, sadece sözlü öğütle yetinilir. Kimi durumlarda memleket dışına çıkarılıp sürgün edilmeleri yöntemine de başvurulabilir. Ya da açıkça irtidat ettikleri tespit edildiğinde, katledilmeleri yönüne de gidilebilir...

Cihadın bu ayette mutlak anlamda eldeki tüm imkânları konjonktüre uygun olarak kullanma çabası anlamında kullanıldığına, *"Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et"* ifadesinden hemen sonra, *" ve onlara karşı sert davran."* -yani onlara karşı sertlikle ve haşince muamele etifadesinin yer almış olması, bir kanıt olarak algılanabilir.

"Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir varış yeridir!" ifadesi ise, kendinden önce yer alan emir cümlesine (*"sert davran"*) matuftur. Burada haber cümlesinin kurgu (inşa ve emir) cümlesine atfedilmesini mümkün kılan şey, önceki cümlenin haber cümlesi formunda olmasa da, "Şu kâfirler ve münafıklar cihadı hak ediyorlar" anlamını ifade ediyor olmasıdır. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

74) (O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler. Kin beslemeleri, sırf Allah ve Resulü'nün kendi lütfü ile onları zengin kıldığı içindir. Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur. (Ama) yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de elem verici bir azaba çarptırır. Yeryüzünde onların ne bir velisi (dost ve koruyucusu), ne de bir yardımcısı vardır.

Ayetin akışı; onların kötü bir iş yaptıklarını, bunu yaparken çirkin bir söz de söylediklerini, Peygamberimizin (s.a.a) bu sözlerinden dolayı onları ayıpladığını, sorguya çektiğini, onların da böyle bir söz söylemediklerine dair Allah'a yemin ettiklerini gösteriyor. Nitekim bundan önceki ayetlerin birinde bu tavırlarına şöyle işaret edilmişti: *"(Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, 'Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' derler..."* Bu ayette, onların yaptıkları işin sırf bir şakalaşma, oynama ve lafa dalma olduğunu ileri sürerek bir mazeret sundukları dile getiriliyor.

Yüce Allah, her iki hususta da onları yalanlıyor. Onların o sözü söylemediklerine ilişkin inkârlarını şu şeklide reddediyor: Önce, *"Hâlbuki onlar o küfür sözünü elbette söylediler."* buyuruyor. Ardından buna şöyle açıklık getiriyor: *"ve Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular."* Bununla, münafıkların söyledikleri sözde ciddi oldukları anlatılmak isteniyor. O söz ise, Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir olmalarını gerektirmiştir.

Dikkat edilirse burada, *"Müslüman olduktan sonra tekrar kâfir oldular."* şeklinde bir ifade kullanılıyor. Bundan önce ise, *"siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz."* [Tevbe, 66] denilmişti. Çünkü önceki söz Peygamberimize (s.a.a) aitti ve onların zahirî hâllerini baz alıyordu. Zahiren mümin görünüyorlardı, müminlik iddiasında bulunu-

yorlardı. İkinci söz ise, Allah tarafından söylenmiştir. Allah ise, görünmez ve görünür her şeyi bilir. O, onların hiçbir zaman iman etmediklerine ve dilde şahadet cümlesini telaffuz etmekten öteye geçmediklerine şahitlik ediyor. Buna göre, onlar Müslüman olmuşlardı, mümin değil. Ama sonra o çirkin sözü söylemek suretiyle İslâm'dan çıkıp küfre geri döndüler. Bu da, söyledikleri sözün şahadet cümlelerinin içeriğinin her ikisini veya birini reddetme anlamına geldiğine yönelik bir ima içeriyor.

Ya da önceki ifade (*"siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz."*), Peygamber'e (s.a.a) bir kötülük dokundurma amaçlı eylemleri (suikast girişimleri) baz alınarak dile getirilmişti. Sözle pekiştirilmeyen, ayrıca amacına da ulaşmayan bir eylem, sözü ve sözlü tanıklığı (şahadet) baz alan İslâm niteliği açısından zarar oluşturmaz. Bu sadece inanışla ilintili iman olgusuna zarar verir. İkinci ifade ise, bizzat telaffuz ettikleri sözle ilintilidir. Bu da, sözle kazanılan İslâm niteliğiyle çelişir; bir tür kalbî inanış, benimseyiş olan imanla değil.

Münafıkların yeltendikleri, daha sonra lafa dalma ve oynama olarak tevil ettikleri kötü amaçlı eylemlerini inkâr edişleri üzerine de şu değerlendirme yapılıyor: *"ve başaramadıkları bir işe (Peygamber'i öldürmeye) yeltendiler."*

Sonra onları yermek ve utanç verici tutumlarını yüzlerine vurmak maksadıyla şöyle deniyor: *"Kin beslemeleri, sırf Allah ve Resulü'nün kendi lütfü ile onları zengin kıldığı içindir."* Yani onların bu kin beslemelerinin altında, Allah'ın kendi lütfuyla onları zenginleştirmesi, bol ganimetlerle rızıklandırması, güvenlik ve refah içinde yaşatması yatıyordu. Allah onlar için çeşitli zenginlik üretim yöntemleri oluşturmuştu. Her taraftan mallarını çoğaltacak gelirler var etmişti. Elçi'si (s.a.a) de öyle. Her şeyden önce onları yapıcı, ileriye götürücü bir hayat tarzına yöneltmişti. Bu yüzden üzerlerine göklerin ve yerin bereket kapıları açılmıştı. Sonra Peygamber (s.a.a) savaşta elde edilen ganimetleri adalet ilkesine dayalı olarak aralarında bölüştürüyordu.

Bu bakımdan cümleyi bir şeyin karşıtı olan başka bir şeyin yerine konuluşunun örneği olarak algılayabiliriz. Çünkü cümlede, normalde hoşnutluğun ve şükrün sebebi olması gereken zenginleştirme olgusu, zulüm ve azap gibi azabın ve öfkenin sebebi olan olguların yerine konulmuştur. Ya da şöyle de diyebilirsin: Cümlede iyilik yapma, kötülük yapmanın yerine konulmuştur. Dolayısıyla ifadeyi yergiyle karışık

hafif yollu bir alaya alma, küçümseme olarak da değerlendirebiliriz. Bu açıdan cümleyi, aşağıdaki ayetin ifade tarzına benzetiyoruz: *"Allah'ın verdiği rızka karşı şükrü, onu yalanlamakla mı yerine getiriyorsunuz?"* (Vâkıa, 82) Yani, size verilen rızkı, Allah'ın ayetlerini yalanlamanın sebebi olarak mı alıyorsunuz? Oysa rızk normalde nimete şükretmenin, bağışa rıza göstermenin sebebidir? Bu yüzden örnek verdiğimiz ayete şu anlam verilmiştir: Size verilen rızka şükretmek yerine, onu yalanlıyor musunuz?

Tefsirini sunduğumuz ayette, "fazlihi=kendi lutfü" ifadesindeki zamir, Allah'a dönüktür. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Dikkat edilirse, 'o ikisinin lütuflarından' denilmiyor. Çünkü kinaye ile beyan edilen bir ifadede, Allah'a saygıdan dolayı ve 'Onu yüceltmek için Allah'ın adıyla başkasının adı bir arada zikredilmez. Bu nedenle Peygamberimiz (s.a.a) birinin, 'Kim Allah ve Resulü'ne itaat ederse, doğru yolu bulmuş olur; kim de onlara isyan ederse, sapmış olur.' dediğini duyunca, ona şöyle der: 'Halkın için ne kötü bir konuşmacısın sen!' Adam şaşırır: 'Nasıl söyleyeyim, ya Resulullah?' Peygamberimiz (s.a.a) der ki: 'Kim Allah'a ve Resulü'ne isyan ederse, de.' Nitekim benzeri bir ifade de daha önce geçmişti: *'Allah ve Resulü daha önceliklidir O'nu (Allah'ı) hoşnut etmeleri için.'* [Tevbe, 62] Bazılarının bu üslupla ilgili açıklamaları ise şöyledir: Onların lütuflarından denilmedi; çünkü Allah'ın lütfu kendindendir, Peygamber'in (s.a.a) lütfu ise Allah'ın lütfundandır." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Aslında saygı ve tazimden öte başka bir olgu söz konusudur burada. Daha önce, tefsirimizin altıncı cildinde, *"Andolsun Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır. Bir tek ilâhtan başka bir ilâh yoktur."* (Mâide, 73) ayetini incelerken, bu hususla ilgili açıklamalara yer verdik. Şöyle ki: Allah'ın birliği, sayısal birlik türünden bir teklik ve birlik değil ki, O'nun birliği başkalarının birliği ile kaynaşabilsin ve O'ndan birçok sayılar meydana gelebilsin.

Sonra yüce Allah, bu münafıklara; bu helâk edici günahlara, Allah'a yönelik apaçık küfre ve başaramadıkları suikast girişimine rağmen Rablerine dönüp pişmanlık gösterme imkânlarının bulunduğunu hatırlatıyor. Bu çerçevede tövbe etmeleri durumunda hangi akıbetle karşılaşacaklarını, tövbe etmeyip yüz çevirerek burun kıvırmaları durumunda, nasıl bir sonuçla yüz yüze kalacaklarını açıklıyor: *"Eğer*

tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur." Çünkü tövbe etmek, kişiyi bağışlanmaya ve cennete götüren bir sürecin başlangıcıdır. *"(Ama) yüz çevirirlerse"* yani, tövbe etmekten kaçınırlarsa, *"Allah onları dünyada da... elem verici bir azaba çarptırır."* Yani yönetsel bağlamda ezilip tepelenmelerini sağlayarak veya Peygamber'i (s.a.a) ordularıyla üzerlerine salarak yahut tuzak ve istidraç yoluyla, yani belli bir plân dâhilinde aşamalı olarak tükenişe doğru sürükleyerek azap eder. Bu azapları görmeseler dahi, münafıklıklarıyla doğruluk ve iman esasına dayalı sebep-sonuç düzenine aykırı bir tutum içine girmiş olmaları, onlara azap olarak yeterlidir. Böylece sebepler zinciri doğal olarak karşılarına dikilecek, onların kurdukları nifak esaslı dünyayı kırıp geçirecek, dünya âleme rezil olmalarını sağlayacaktır. Başka bir ifadeyle, yukarıda işaret ettiğimiz Peygamber'in (s.a.a) aracılığıyla öngörülen yönetsel cezalandırmalar olmasa bile, sebepler dünyasının bu tepkisi yeterli ve caydırıcı bir azaptır. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* (Tevbe, 24) *"ahirette de"* Yani, cehennem ateşiyle de onları cezalandırır.

"Yeryüzünde onların ne bir velisi (dost ve koruyucusu), ne de bir yardımcısı vardır." ifadesinin anlamış şöyledir: Dünyada bu münafıkların işlerinin yönetimini üstlenecek, onlara yönelen azaba engel olacak kimse yoktur. Kendilerine vaat edilen azabı savmaları için destek olacak bir yardımcı da bulamazlar. Çünkü kendilerine yardım edeceklerini umdukları diğer münafık topluluklar da kendileri gibidirler. Onları bir araya getiren şey, fesat ve bozguncu düşünce sistemleridir. Bu bakımdan fasit temelleri, evrensel nedensellik yasasından kopuktur. İşlerini normal bir sistem dâhilinde yönlendirecek bir yönetici-velileri, azap tehdidi karşısında bir yardım edenleri olmaz. Aslında ayette yer alan bu cümle, dünya azabı ile ilgili olarak yaptığımız değerlendirmelere yönelik bir işaret olarak algılanabilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler..."* ayetiyle ilgili olarak şunlara yer veriliyor: "Bazılarının söylendiğine göre, bu ayet on iki kişi hakkında inmiştir. Bunlar bir dar geçidin (Akabe) yanında pusu kurarak, Tebük dönüşü Peygamberimize (s.a.a) suikast düzenlemeyi tasarlamışlardı. Cebrail, Peygamberimize (s.a.a)

bu plânı haber verdi. Onların bulunduğu yere adam göndermesini, onların bineklerinin yüzüne vurmasını istedi."

"Ammar, Peygamberimizin (s.a.a) bineğini önden çekiyor, Huzeyfe de arkadan sürüyordu. Peygamberimiz (s.a.a) Huzeyfe'ye: 'Onların bineklerinin yüzüne vur.' diye emretti. Huzeyfe, onları kenara çekilmeye zorlayıncaya kadar bineklerinin yüzüne vurdu. Peygamberimiz (s.a.a) geçidi aşıp aşağıya inince, Huzeyfe'ye sordu: 'Onlardan kimseyi tanıdın mı?' Huzeyfe, 'Kimseyi tanıyamadım.' dedi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Falan falan kişilerdirler.' diyerek tümünün isimlerini saydı. Huzeyfe, 'Üzerlerine adam salıp onları öldürmeyecek misin?' dedi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Arapların, 'Arkadaşları sayesinde başarılı oldu, şimdi de onları öldürüyor.' diye dedikodu yapmalarını istemem.' buyurdu. Bu hadisi İbn Kiysan rivayet etmiştir."

"Benzeri bir rivayet de İmam Ebu Cafer el-Bâkır'dan (a.s) aktarılmıştır. Bu rivayette farklı olarak şöyle deniliyor: Peygamberimizi (s.a.a) öldürmek üzere aralarında karara vardılar ve dediler ki: Eğer fark edilirsek, lafa dalmış oynuyorduk, deriz. Fark edilmezsek, onu öldürürüz."

"Bir diğer yaklaşım da şöyledir: Tebük Seferi sırasında bir grup münafık, 'Bu adam, Şam'ın saraylarını ve kalelerini fethedeceğini sanıyor. Heyhat ki heyhat!' demişlerdi. Allah bu konuşmadan Peygamber'ini (s.a.a) haberdar kıldı. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Bu atlıları durdurun.' dedi. Peygamberimiz onları çağırdı ve 'Şöyle şöyle dediniz.' dedi. Dediler ki: 'Ey Allah'ın peygamberi, biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' Ardından kötü bir niyetlerinin olmadığına ilişkin olarak yemin ettiler. Bunun üzerine, *'(Andolsun) eğer onlara (niçin böyle yaptıklarını) sorsan, 'Biz sadece lafa dalmış oynuyorduk.' derler...'* ayeti indi. Bu da Hasan ve Katade'den rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre ise, olayın gelişimi şöyle olmuştur: Olay, Peygamberimizin (s.a.a) Tebük'ten Medine'ye dönüşü sırasında meydana geldi. Peygamberimizin (s.a.a) önünde dört veya üç kişi yürüyordu. Onunla alay edip gülüyorlardı. İçlerinden bir tanesi gülüyor, ama konuşmuyordu. Cebrail nazil oldu ve Resulullah'a (s.a.a) bu olayı haber verdi. Peygamberimiz (s.a.a) Ammar b. Yasir'i çağırdı ve 'Şu adamlar benimle ve Kur'ân'la alay ediyorlar. Bunu Cebrail bana haber verdi. Onlara soracak olursan, 'Biz atlılar hakkında konuşuyorduk.' diyecekler.' dedi. Ammar arkadan gidip onlara yetişti ve 'Neye gülüyorsunuz?'

diye sordu. Dediler ki: 'Biz atlılar hakkında konuşuyorduk.' Ammar dedi ki: 'Allah ve Resulü doğru söyledi. Yandınız! Allah sizi yaksın.' Bunun üzerine Peygamberimizin (s.a.a) yanına giderek mazeret sundular, özür dilediler. Allah da bunlarla ilgili ayetleri indirdi. Bu da Kelbî, Ali b. İbrahim ve Ebu Hamza'dan rivayet edilmiştir."

"Bazıları ise şöyle demişlerdir: Tebük Seferi sırasında bir adam şunları söyledi: 'Şunlardan -Resulullah (s.a.a) ve arkadaşlarını kastediyor- daha yalancı ve düşmanla karşılaşırken daha korkak kimse görmedim.' Avf b. Malik ona şöyle tepki gösterdi: 'Yalan söylüyorsun. Üstelik sen bir münafıksın.' Bu olayı Peygamber'e (s.a.a) haber vermek istedi. Geldiğinde vahyin kendisinden önce inmiş olduğunu gördü. Adam özür dilemek üzere geldi ve şunları söyledi: 'Lafa dalmış oynuyorduk.' İşte söz konusu ayet bu adam hakkında indi. Bu da İbn Ömer, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Kâ'b tarafından rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre de hikâye şöyledir: Münafıklardan biri şöyle dedi: 'Muhammed bize, 'Falan adamın devesi şu şu vadidedir.' diyor; oysa o gaybın ne olduğunu bilmiyor.' Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi. Bu görüş de Mücahid'den rivayet edilmiştir."

"Bir diğer görüşe göre de, 'Ayet, Abdullah b. Übey ve yandaşları hakkında inmiştir.' Bu da Dahhak'tan rivayet edilmiştir." [Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.]

Yine Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"(O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler..."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bu ayetin kimin hakkında indiği hususunda ihtilâf vardır. Bazılarına göre Peygamberimiz (s.a.a) bir gün bir ağacın gölgesinde oturuyordu. O sırada buyurdu ki: 'Şimdi yanınıza bir adam gelecek ve size Şeytan'ın gözleriyle bakacaktır. Çok geçmeden mavi gözlü bir adam çıkageldi. Resululah (s.a.a) adamı çağırdı ve 'Sen ve arkadaşların niçin bana sövüyordunuz?' dedi. Adam hemen gidip arkadaşlarını getirdi. Hep birlikte, böyle bir söz söylemediklerine dair Allah adına yemin ettiler. Bunun üzerine Allah söz konusu ayeti indirdi. Bu rivayet, İbn Abbas'tan aktarılmıştır."

"Başkalarının yorumu ise şöyledir: Münafıklar da Peygamberimizle (s.a.a) birlikte Tebük Seferi'ne çıkmışlardı. Baş başa kaldıklarında, Peygamberimiz (s.a.a) ve ashabına sövüyor, din hakkında ileri geri konuşuyorlardı. Huzeyfe bunları Peygamberimize (s.a.a) aktardı.

Peygamberimiz onlara dedi ki: 'Nedir bu duyduklarım?' Hep birlikte Allah'a yemin ederek, böyle bir şey söylemediklerini ileri sürdüler. Bu rivayet Dahhak'tan nakledilmiştir."

"Bazılarına göre de ayet, Culas b. Süveyd b. Samit hakkında inmiştir. Şöyle ki: Peygamberimiz (s.a.a) Tebük Seferi esnasında bir gün ashabına bir konuşma yaptı. Bu arada münafıklardan söz etti, onların çirkef kimseler olduklarını söyleyerek ayıpladı. Bunları duyan Culas şöyle dedi: 'Allah'a yemin ederim ki, şayet Muhammed'in bu sözleri doğruysa, bizler eşekten daha kötüyüzdür.' Amir b. Kays bu sözleri duydu ve şu karşılığı verdi: 'Evet, Allah'a yemin ederim ki, Muhammed doğru söylüyor ve siz eşekten daha kötüsünüz.' Resulullah (s.a.a) Medine'ye döndüğünde, Amir b. Kays yanına gelerek Culas'ın söylediklerini haber verdi. Culas, 'Yalan söylüyor, ya Resulullah!' dedi. Resulullah (s.a.a) minberin yanında yemin etmelerini emretti. Culas kalktı ve minberin yanında, öyle bir şey söylemediğine ilişkin olarak yemin etti. Sonra Amir yerinden kalktı ve onun o sözleri söylediğine dair Allah'a yemin etti ve şunu ekledi: 'Allah'ım, doğru sözlü Peygamberimize bizim doğruluğumuzu gösterir bir haber indir.' Resulullah (s.a.a) ve müminler âmin dediler. Daha oradan ayrılmamışlardı ki, Cebrail (a.s) ayetin, *'Eğer tövbe ederlerse, onlar için daha hayırlı olur...'* kısmına kadar olan bölümünü indirdi. Bunun üzerine Culas yerinden kalktı ve şunları söyledi: 'Ya Resulullah! Duyduğum kadarıyla Allah bana tövbe etme imkânını sunuyor. Amir b. Kays sana doğru söyledi. Ben o sözleri söyledim. Ben şimdi Allah'tan bağışlanma diliyorum ve tövbe ediyorum.' Resulullah (s.a.a) onun bu davranışını olumlu karşıladı. Bu olay, Kelbî, Muhammed b. İshak ve Mücahid'den rivayet edilmiştir."

"Bazıları da bu ayetin, *'Andolsun eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan çıkaracaktır.'* [Münâfıkun, 8] diyen Abdullah b. Übey b. Selul hakkında indiğini söylemişlerdir. Katade'den bu yönde bir açıklama rivayet edilmiştir."

"Kimine göre de Akabe (dar geçit) suikastçıları hakkında inmiştir. Onlar, Müslümanların Tebük'ten dönüşleri sırasında Akabe'den geçerken Resulullah'a (s.a.a) bir suikast düzenlemeyi plânlamışlardı. Bineğinin semerinin iplerini kesip hayvanı dürtükleyerek huylandırmayı, böylece Peygamber'i (s.a.a) sırtından atıp uçurumdan aşağı yuvarlatmasını sağlamayı düşünüyorlardı. Fakat Allah onların bu plânlarını

Peygamber'ine (s.a.a) bildirdi. Bu da, onun bir mucizesiydi. Çünkü bu tür bir gizli suikast plânı ancak vahiy yoluyla öğrenilebilirdi."

"Resulullah (s.a.a) Akabe'den geçti. Ammar ve Huzeyfe de yanındaydı. Biri deveyi önden yürütüyor, biri de arkadan sürüyordu. Bu arada Allah Resulü (s.a.a) bütün orduya vadinin ortasından geçmelerini emretti. Peygamberimizi (s.a.a) öldürmeyi düşünenler on iki, bir rivayete göre de on beş kişiydiler. Resulullah (s.a.a) onları tanıdı ve teker teker isimlerini saydı. Bu da Zeccac, Vakıdî ve Kelbî'den rivayet edilmiştir. Kıssanın ayrıntılı anlatımı Vakıdî'nin kitabında yer alır."

"İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle der: Bu suikastçı münafıkların sekizi Kureyş'e, dördü de diğer Arap kabilelerine mensuptular."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan müellifinin (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) derleyip sunduğu bu rivayetler, hem rivayet esaslı tefsirlerde, hem de Şiî ve Sünnî hadis kaynaklarında yer alırlar. Müellifin burada yer vermediği, itibar edilmemesini istemediği başka rivayetler de vardır. Biz de onun yaptığı gibi, bu rivayetlerin çoğunu sunma gereğini duymadık.

Ne var ki, müellifin yer verdiği rivayetler arasında ayetlerle örtüşmeyen açıklamalar var. Bir keresinde, *"Münafıklar, kalplerinde olanı onlara haber verecek bir surenin kendilerine inmesinden çekinirler..."* ayetinin tefsiri çerçevesinde, bir keresinde de, *"(O sözü) söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler..."* ayetinin çerçevesinde sunduğu Akabe hadisini bunun dışında tutuyoruz.

Ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak sunulan diğer rivayetler, eğer gerçekten sahih ve de sabit iseler, münafıklarla ilgili kıssalardan kesitler ve onların başrol oynadıkları olaylardan enstantaneler içermektedirler. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetlerle ilintili sayılmazlar.

Önceki açıklamalarımız çerçevesinde vurguladığımız gibi, bunlar on bir ayettir, aynı amaca yönelik ve birbirleriyle bağlantılıdırlar. Bu bağlamda münafıkların başrol oynadıkları bir kıssaya işaret ediliyor ki, Peygamberimize (s.a.a) bir suikast düzenlemeyi plânlamışlardı; bu arada küfür içerikli (kâfir olmalarını gerektiren) sözler de sarf etmişlerdi. Yüce Allah onların bu meşum plânlarını boşa çıkarmış, başarılı olmalarına engel olmuştu. Bu arada Peygamberimiz (s.a.a) plânlarını ve söyledikleri sözü onlara sormuş; ama onlar eylemlerini başka türlü tevil ederek o çirkin sözü de söylemediklerini ileri sürmüş ve

buna dair olmak üzere yemin etmişlerdi. Sonunda ulu Allah da onları yalancı çıkarmıştı.

Ana hatlarıyla ayetlerin satır aralarında belirginleştiğini gördüğümüz hakikat bundan ibarettir. Rivayetlere gelince, bütün rivayetler arasında, sadece Akabe suikast girişimine ilişkin rivayetlerin bu verilerle örtüştüğü görülmektedir.

Dolayısıyla ayetleri tefsir ederken bu rivayetleri eksen almak kabul edilebilir bir davranış değildir. Ancak bazıları rivayetlerin içerdiklerini ayetlere dayatmayı meslek edinmişler, rivayetleri ayetlerin üzerinde hâkim kılmışlar. Ayetlerin lafızlarının, rivayetlerin içerdiği -akıl almaz ihtilâflarla birlikte- açıklamalara uyup uymamasına aldırış etmezler. Oysa sırf bu ihtilâflar bile, söz konusu rivayetler hakkında olumsuz bir zan beslemenin gerektiğini göstermek bakımından yeterlidir. İyi bir gözlemci söz konusu rivayetlerin çelişkilerini rahatlıkla tespit eder.

Bu rivayetlerin eleştirilecek bir diğer yanı da, açık bir şekilde ayetleri birbirinden koparmaları, farklı maksatlara yönelikmiş gibi göstermeleri, her biri için ayrı bir iniş sebebi, her biri için bambaşka bir amaç öngörmeleridir. Oysa daha önce söyledik ki, ayetlerin akışı bir bütündür, yalnızca bir tek hedefe yöneliktirler.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh, Kelbî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) Tebük Seferi'nden dönerken, önünde üç kişilik bir grup yol alıyordu. Bunlar Allah ile, Peygamber'i ile ve Kur'ân ile alay ediyorlardı. İçlerinden bir adam konuşmalarına ucundan kıyısından katılıyor; ama pek derine dalmıyordu, kenarda durmayı tercih ediyordu. Adına Yezid b. Vedia deniyordu. *'(Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.'* ayeti onun hakkında indi. Bir kişi olmasına rağmen taife (grup) olarak nitelendirilmiştir."

Ben derim ki: Bazılarının bu rivayete dayanarak aşağıdakine benzer yorumlarda bulunduklarını görüyoruz: Taife (grup) ismi, bir den fazla kişi için kullanıldığı gibi, bir kişi için de kullanılabilir." Oysa ayet, kinayeli bir anlatımı esas almıştır; maksat isimlendirme değildir. Daha önce de işaret edildiği gibi, bunun Kur'ân'da birçok örneği vardır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bu ayet, Amr b. Avfoğulları'na mensup bir grup münafık hakkında indi. Bunlar arasında, Vedia b. Sabit ve müttefik kabilelerden Eşca'a mensup Mahşi b. Himyer[1] de bulunuyordu. Tebük'e doğru yol alan Peygamberimizle (s.a.v) beraber idiler. Birbirlerine şöyle diyorlardı: Siz sarışınlarla (Bizans'ı kastediyorlar) savaşmayı, başka topluluklarla savaşmaya mı benzetiyorsunuz? Allah'a yemin ederiz ki, yarın tutsak edilip zincire vurularak sürüklendiğinizi görür gibiyiz."

"Mahşi b. Himyer dedi ki: 'Ben sizden her birinize yüz kırbaç vurulmasına razıyım; yeter ki, sırrımızı ifşa edecek bir sure inmesin.' Bu esnada Peygamber efendimiz (s.a.v) Ammar b. Yasir'e, 'Şu adamlara yetiş. Çünkü kendilerini ateşe attılar. Sor bakalım, aralarında ne konuştular. Eğer inkâr edip sözlerini gizleseler, onlara de ki: Aksine, siz şunu şunu söylediniz." Ammar arkalarından gidip yetişti. Onlara Peygamber'in (s.a.v) emrettiği gibi anlattı. Bunun üzerine gelip mazeret sundular. Onların bu tavrı üzerine yüce Allah, *'(Boşuna) bir mazeret göstermeyin; siz iman ettikten sonra tekrar kâfir oldunuz. (Bu dünyada) sizden bir grubu bağışlasak bile, suçlu olmaları sebebiyle (diğer) bir gruba azap edeceğiz.'* ayetini indirdi. Onlar arasında Allah'ın affettiği kişi, Mahşi b. Himyer'di. Bu olaydan sonra Abdurrahman adını aldı. Allah'tan şehit olarak ölmeyi ve öldürüldüğü yerin bilinmemesini diledi. Gerçekten Yemame'de öldürüldüğünde, öldürüldüğü yer tespit edilemediği gibi, kimin tarafından öldürüldüğü de öğrenilemedi. Ondan geriye bir tek iz kalmadı."

Ben derim ki: Mahşi b. Himyer olayı, birkaç rivayette anlatılmıştır. Ancak bu olay gerçekten vuku bulmuş olsa bile, ayetlerin bu olay üzerine inmiş olmasını gerektirmez. Çünkü kıssanın mahiyeti ile ayetlerin içeriği arasında büyük bir fark vardır.

Peygamber efendimiz (s.a.a) zamanında yaşanan herhangi bir olayı içeren bir metinle karşılaşır karşılaşmaz, derhal Kur'ân'da yer alan

---

1- Tevbe, 49-63. ayetlerin hadislerle açıklamasının sonlarında naklettiğimiz bir hadiste bu adamın adı Cahş b. Himyer olarak geçmişti; ama burada Mahşi b. Himyer geçiyor. Bu değişiklik, nüsha farklılığından ileri geliyor. [Nitekim Mahşi b. Humeyyir, Muhaşin b. Himyer, Muhaşşin b. Humeyyir vb. olarak da kaydedenler olmuştur.]

bir ayetin yönünü bu kıssaya doğru çevirmemiz, sonra ayeti bu kıssayı baz alarak tefsir etmemiz, deyim yerindeyse kıssayı ayete dayatmamız doğru olmadığı gibi, bir zorunluluk da değildir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu gece dün geceye ne de çok benziyor![1] *'(Siz de) sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha güçlü idiler; mal ve çocukları (da) daha fazla idi. Onlar paylarına düşenden faydalandılar. Siz de, öncekiler paylarından yararlandıkları gibi, kendi payınızdan yararlandınız. Onlar (zevke) daldığı gibi, siz de daldınız.'* İşte biz, İsrailoğulları'na benzedik. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onları adım adım izleyeceksiniz, hatta içlerinden biri keler deliğine girse, siz de o deliğe girersiniz."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de, bu rivayet, İbn Abbas'a dayanılarak aktarılmıştır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, Sa'lebî tefsirinden naklen deniliyor ki: "Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudrî, Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: 'Sizden önceki ümmetleri adım adım, karış karış izleyeceksiniz. Hatta onlardan biri keler deliğine girse, siz de gireceksiniz.' Orada bulunanlar dediler ki: 'Ya Resulullah! Farsların, Romalıların ve Bizanslıların yaptığı gibi mi?' Buyurdu ki: Onlardan başka kim var ki?"

Yine aynı eserde, Sa'lebî tefsirinden naklen Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Sizin zamanınızdaki münafıklar, Peygamberimiz (s.a.a) dönemindeki münafıklardan daha kötüdürler." Biz, "Nasıl olur?" diye sorduk, bize şu karşılığı verdi: "O zamanki münafıklar münafıklıklarını gizliyorlardı, bugünkülerse münafıklıklarını alenen gösteriyorlar."

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Kasım b. Müslim'den şöyle rivayet eder: "İmam Rıza'ya (a.s); *'Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu.'* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: Şüphesiz, noksan sıfatlardan ve kusurlardan münezzeh olan Allah, ne unutur, ne de yanılır. Sadece sonradan var olmuş yaratıklar unuturlar,

---

1- [Yaşanan bir olayın geçmişteki bir olaya tıpatıp benzediğini anlatmak için Araplar tarafından kullanılan bir deyim. Tarih tekerrür eder, sözünün bir benzeri. Çev.]

yanılırlar. *'Senin Rabbin unutkan değildir.'*[1] ayetini duymadın mı? Sadece kendisini ve karşılaşma gününü unutanları cezalandırmak maksadıyla onlara kendilerini unutturur. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Allah'ı unuttukları için, Allah'ın da kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar yoldan çıkanlardır.'*[2] Bir ayette de şöyle buyrulmuştur: *'Onlar nasıl bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttular... ise, bugün de biz onları unuturuz.'*[3] Yani bu günlerine hazırlık yapmayı terk ettikleri için onları terk ederiz." [Uyunu Ahbari'r-Rıza, c.1, s.125, hadis: 18, Tahran basımı]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "*Allah'ı unuttular,* yani Allah'a itaat etmeyi terk ettiler. *Allah da onları unuttu,* yani onları terk etti."

Aynı eserde Ebu Ma'mer es-Sa'danî şöyle der: İmam Ali (a.s), *"Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."* ifadesi hakkında şöyle buyurdu: "Bu demektir ki, onlar dünya yurdunda Allah'ı unuttular, ibadet etmek suretiyle O'nun için amel etmediler, O'na ve Resulü'ne iman etmediler. Allah da ahirette onları unuttu; ahiret sevabından onlara bir pay ayırmadı. Böylece hayır bazında unutulmuş oldular."

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Saduk, Maani'l-Ahbar adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle Ebu Ma'mer'den, o da İmam Ali'den (a.s) rivayet etmiştir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) -uzunca bir hadisin kapsamı içinde- şöyle rivayet eder: "Dedim ki: *'ve altüst olan şehirlerin haberi gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti.'* ifadesinde kimler kastediliyor?" Dedi ki: "Burada Lut Peygamber'in soydaşları kastediliyor. Onların yerleşim birimleri altüst edilmişti." [c.8, s.157, hadis: 202]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Safvan b. Mihran'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Müslüman bir kadın zaman zaman bana gelir. Beni yaptığım iş (hayvanlarla nakliyecilik) ile tanıyor. Ben de onu Müslüman bir kadın olarak biliyorum. Ama yanında mahremi olacak bir kimse yoktur. Acaba hayvanıma bindirip istediği yere götürebilir miyim?" Buyurdu ki:

1- [Meryem, 64]
2- [Haşr, 19]
3- [A'râf, 51]

"Götürebilirsin. Çünkü mümin erkek, mümin kadının mahremidir." Sonra şu ayeti okudu: *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler."* [c.5, s.401, hadis: 41]

Ben derim ki: Ayyâşî de tefsirinde bu hadisi Safvan el-Cemmal (Deveci) aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Süveyr'den, o da Ali b. Hüseyin'den (İmam Zeynelabidin -a.s-) şöyle rivayet eder: "Cennetlikler cennete, Allah'ın velisi de cennetlerine ve meskenlerine girdiklerinde, her mümin kendisi için ayrılan tahta kurulur. Hizmetçileri etrafında dönerler. Meyve yüklü dallar ona doğru eğilir. Etrafında suları soğuk pınarlar fışkırır. Yanından nehirler akar. Onun için sergiler serilir, yaslanması için yastıklar konur. Hizmetçiler, canının istediği her şeyi daha o söylemeden getirirler. Cennetlerden huriler huzuruna çıkarlar. Bu şekilde Allah'ın dilediği kadar nimetler içinde kalırlar."

"Sonra Cebbar (karşı konulmaz güce sahip) Allah tecelli eder ve şöyle buyurur: 'Dostlarım, bana itaat edenler ve benim yakınımda cennetimde ikamet edenler! İçinde bulunduğunuz durumdan daha hayırlısını size haber vereyim mi?' Derler ki: 'Rabbimiz, içinde bulunduğumuz bu durumdan daha iyi ne olabilir ki? Canımız ne istiyorsa var. Kerim olan Allah'ın civarında göz alabildiğine nimetler içinde lezzet alıyoruz?' Allah bir kez daha sorar. Bu sefer şöyle derler: 'Evet, Rabbimiz, içinde bulunduğumuz nimetlerden daha hayırlısını bize ver.' Allah onlara şu karşılığı verir: 'Benim size yönelik hoşnutluğum ve sevgim, sizin için içinde bulunduğunuz durumdan daha iyi ve daha büyük bir nimettir.' O zaman derler ki: Evet, Rabbimiz, senin bizden hoşnut olman ve bizi sevmen, bizim için daha iyi ve daha hoştur."

Sonra İmam Ali b. Hüseyin (a.s) şu ayeti okudu: *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir. Allah'ın (müminlerden) razı olması ise (bunların hepsinden) daha büyüktür. İşte büyük başarı (sadece) budur (ilâhî rızadır)."*

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Cabir'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah efendimiz (s.a.v) buyurdu ki: "Cennetlikler cennete girdikleri zaman yüce Allah şöyle der: 'Canınızın istediği başka bir şey var mı, onu da size ek ödül ola-

rak vereyim?' Derler ki: 'Ey Rabbimiz, daha bir şey kaldı mı? Bize bahşetmediğin başka bir nimet daha var mı?' Allah der ki: Evet, rıza ve hoşnutluğum kaldı. Ebediyen size gazap etmeyeceğim."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok hadis, Şiî ve Sünnî kaynaklarda yer alır.

Camiu'l-Cevami adlı eserde, Ebu Derda'dan rivayet edilir ki, Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Adn, Allah'ın hiçbir gözün görmediği yurdudur. Hiçbir beşer kalbi de bunu tasavvur edemez. Allah bu yurdu sadece şu üş gruba tahsis eder: Peygamberler, sıddıklar (doğrular) ve şehitler. Allah der ki: Ne mutlu sana girene!"

Ben derim ki: Cennet sakinlerinin rivayette üç gruba indirgenmesiyle, ayette genel tutulması arasında bir çelişki yoktur. Çünkü *"Allah'a ve elçilerine iman edenler, işte onlar Rableri katında sıddıklar (doğrular) ve şehitlerdir."* (Hadîd, 19) ayeti yüce Allah'ın, müminlerin genelini doğrulara ve şehitlere kattığına delalet ediyor.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Bana babam anlattı, o da Ebu Umeyr'den duymuş, ona Ebu Basir anlatmış ki, İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Kâfirlere ve münafıklara karşı, onları farzlara uymaya zorlayarak cihat et."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Beyhakî, Şuabu'l-İman adlı eserde İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet eder: "*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et,* ayeti indiği zaman, Peygamberimize (s.a.v) eliyle cihat etmesi, yapamıyorsa kalbiyle cihat etmesi, yapamıyorsa diliyle cihat etmesi, bunu da yapamıyorsa onlara karşı yüzünü ekşitmesi emredildi."

Ben derim ki: Rivayette, sıralama açısından bir karışıklık var. Çünkü kalp ile cihat, önem bakımından bu sayılanların en sonunda gelir; rivayette ise, araya girmiş bulunuyor.

AYETLERİN MEALİ

75- Onlardan, "Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka (zekât) verir ve kesinlikle salihlerden oluruz." diye Allah'a söz verenler vardır.

76- Fakat Allah onlara lütfundan verince, cimrilik ettiler ve (sadaka vermekten) yüz çevirerek (sözlerinden) döndüler.

77- Allah, ölümle karşılaşacakları güne kadar kalplerine nifakı yerleştirdi. Bu, Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri içindir.

78- Allah'ın onların sırlarını da, gizli konuşmalarını da bildiğini ve Allah'ın gaypları bilen olduğunu bilmediler mi?

79- Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp on-

larla alay edenler var ya, Allah onlarla alay etmiştir ve onlar için elem verici bir azap vardır.

80- Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez. Bu, onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, münafıklar arasında yer alan bir diğer gruptan söz ediliyor. Bunlar sadakalara ilişkin hükme aykırı hareket etmiş, zekât vermekten kaçınmışlardı. Bunlar önceleri yoksuldular. Kendilerini zenginleştirmesi ve lütfünden vermesi hâlinde, kesinlikle sadaka vereceklerine ve sahip oldukları malları yapıcı amaçlar için kullanan salih insanlar olacaklarına ilişkin olarak Allah'a söz vermişlerdi. Fakat Allah onlara bir miktar mal verince, cimrileştiler, hayır amaçlı harcamalardan kaçındılar.

Yine bir diğer münafık gruptan daha söz ediliyor. Bunlar da geniş malî imkânlara sahip müminleri sadaka vermelerinden dolayı alaya aldıkları gibi, imkânları kıt müminleri de kaş göz işaretleriyle küçümsüyor, onlarla alay ediyorlardı. Allah, bu grupların tümünü "münafıklar" olarak isimlendiriyor; hiçbirinin kesinlikle bağışlanmayacağını vurguluyor.

75–76) Onlardan, "Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka (zekât) verir ve kesinlikle salihlerden oluruz." diye Allah'a söz verenler vardır. Fakat Allah onlara lütfundan verince, cimrilik ettiler ve (sadaka vermekten) yüz çevirerek (sözlerinden) döndüler.

Ayetin orijinalindeki "âtânâ" kelimesinin kökü olan "el-iytâ"; vermek demektir. Lütfundan vermek (iytâ) ifadesi, daha çok mal vermek anlamında kullanılır. Buna ilişkin karinelerden biri, ayette yer alan, *"mutlaka sadaka verir"* ifadesidir. Yani bize verilen maldan sadaka veririz. Yine, bir sonraki ayette, işaret edilen cimrilik etme durumu da buna ilişkin bir karinedir.

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla, bizzat yaşanan pratik bir olgudan söz ediliyor. Rivayetlerde bu ayetlerin Sa'lebe adlı şahıs

hakkında indiği belirtiliyor. Bir sonraki rivayetler bölümünde inşaallah bu kıssaya yer vereceğiz. Tefsirini sunduğumuz iki ayetin anlamı ise açıktır.

77) Allah, ölümle karşılaşacakları güne kadar kalplerine nifakı yerleştirdi. Bu, Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikleri içindir.

Ayetin orijinalindeki "a'kabehum" kelimesinin kökü olan "İ'kab"; iz bırakma, takip ettirme, demektir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "A'kabehu; iz bırakma, yerine getirme gibi anlamlara gelir. Ceza vermek anlamında da kullanılır." Kelimenin kökü 'akab'dır. Bir şeyi başka bir şeyin ardından yapmak anlamına gelir."

"A'kabehum" ifadesindeki [gizli] zamir ("hüve"), cimriliğe veya başta cimrilik olmak üzere bu bağlamda sergiledikleri diğer amellerine dönüktür. Bu durumda, "yelkavnehu=karşılaşacakları" ifadesindeki zamirle cimrilik kastedilir ve ifadenin anlamı bir açıdan şöyle olur: Cimriliğin cezasıyla karşılaşacakları gün.

Zamirin Allah'a dönük olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda da *"karşılaşacakları gün"* ifadesiyle, Allah ile karşılaşılacağı gün kastedilmiş olur. Ya da maksat, ölüm günü ile karşılaşmaktır. Nitekim şu ayetten böyle bir anlam algılıyoruz: *"Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki, Allah'ın tayin ettiği o vakit (ecel, ölüm) elbette gelecektir."* (Ankebût, 5)

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla bu ikinci ihtimal [yani zamirin Allah'a dönük olması], ondaki ikinci ihtimale [yani "yevme yelkavnehu=onunla karşılaşacakları gün" ifadesinden "ölüm günü"nün kastedilmiş olması ihtimaline] göre daha belirgindir. Çünkü, "Onlar, ölecekleri güne kadar nifak üzere kalırlar." demek, "Onlar, diriltilecekleri (Allah ile kavuşacakları) güne kadar nifak üzere kalırlar." demekten daha açık ve anlaşılırdır. Çünkü ölümden sonra (diriltilecekleri güne kadar) durumlarında bir değişikliğin olması zaten mümkün değildir.

"Bu, Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söyledikler içindir." ifadesinin orijinalinde iki defa "ba" harf-i cerri geçiyor ve her ikisinde de nedensellik anlamını ifade ediyor. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Bu cimrilikleri, sözünde durmamayı ve yalan söylemeyi alışkanlık ve süreklilik hâline getirmeyi içerdiği için, geride içlerinin dışlarından farklı olmasını, yani nifak ve ikiyüzlülüğü bırakır, bunu gerektirir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların ışığında baktığımızda ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Cimrilik ve sadaka vermekten kaçınma, kalplerinde münafıklık karakterinin oluşmasına neden olmuş. Bu durum süreklidir ve ölecekleri güne kadar onlardan ayrılmaz. Bunun nedeni, cimrilik etme ve sadaka vermekten kaçınmadır. Çünkü bu ikisi, Allah'a verilen sözü tutmamak, yalan söylemeyi süreklilik ve alışkanlık hâline getirmek anlamına gelirler.

Yahut şöyle bir anlam da kastedilmiş olabilir: Allah onları, kendisiyle karşılaşacakları, yani ölecekleri güne kadar kalplerine bir nifak karakterini yerleştirmek suretiyle cezalandırdı. Çünkü O'na verdikleri sözü tutmadılar ve hep yalan söylediler.

Ayette öncelikle şu hususa işaret ediliyor: Sözünde durmamak ve yalan söylemek, münafıklığın nedeni ve aynı zamanda alametidir.

İkincisi: Bir tür münafıklık vardır ki, iman ettikten sonra insana musallat olur. Nitekim iman ettikten sonra insana arız olan bir küfür türü de vardır. İrtidat, dinden çıkma yani. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sonunda kötülük yapanların akıbeti, Allah'ın ayetlerini yalan sayarak onları alaya almak oldu."* (Rûm, 10) Burada bazı kötülüklerin insanı Allah'ın ayetlerini yalanlamaya sürüklediğine işaret ediliyor. Yalanlama hem içte, hem de dışta gerçekleşirse küfür; sadece içte gerçekleşirse, münafıklık olarak nitelendirilir.

78) Allah'ın onların sırlarını da, gizli konuşmalarını da bildiğini ve Allah'ın gaypları bilen olduğunu bilmediler mi?

Ayetin orijinalinde geçen "en-necva"; gizli konuşma, fısıldaşma demektir. Cümlenin soru kalıbında sunulması da, kınama ve ayıplama maksadına yöneliktir.

79) Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp onlarla alay edenler var ya, Allah onlarla alay etmiştir ve onlar için elem verici bir azap vardır.

Ayetin orijinalindeki "muttavviin" kelimesinin kökü olan "et-tatavvu"; insan nefsinin tiksinmediği, bir ağırlık olarak algılamadığı bir şeyi yüksünmeden yapmak demektir. Bu nedenledir ki, genellikle mendup (isteğe bağlı, müstahap) ibadetlerle ilintili olarak kullanılır. Çünkü farz ibadetlerde, terk edilmelerine rıza gösterilmemesi açısından insan nefsine yönelik bir dayatma unsuru yok değildir.

Sadakalar hususunda gönüllü davranan müminlerin bulunduğu sahnenin karşı tarafına, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanların yerleştirilmiş olmaları gösteriyor ki, gönüllülerden maksat, bolluk ve varlık içinde olduğu hâlde zekâtı verenlerdir. Onlar geniş imkânlarından ve mallarının çokluğundan dolayı zekâtı isteyerek, gönüllü olarak verirler. Bunu vermelerinden dolayı içlerinde herhangi bir sıkıntı ve ağırlık hissetmezler. Buna karşılık güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar, bu görevi yerine getirirken belli bir zorluk ve sıkıntı hissederler. Ya da neden daha fazlasını veremiyoruz diye üzülürler.

Bu ayet yeni bir konuya başlangıç mahiyetindedir. Ya da bazılarının söylediği gibi, *"Onlardan... Allah'a söz verenler vardır."* ifadesinde sözü edilenlere ilişkin bir nitelemedir. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Müminlerden geniş imkânlara sahip olup da sadaka veren zenginleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayan fakirleri ayıplayıp onlarla alay edenler; zenginiyle fakiriyle, varlısıyla yoksuluyla tüm sadaka verenlerle alay edenler var ya, işte Allah da onlarla alay eder. Acı bir azap da onlar içindir." Burada hem onların alay etmelerine cevap veriliyor, hem de şiddetli bir azapla tehdit ediliyorlar.

80) Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez. Bu, onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

Ayetin akışı içinde emir ve yasak sıygalarının dönüşümlü olarak kullanılmış olması, fiili işlemekle, onu terk etmenin sonuç itibariyle eşit olduğunu vurgulanmaya yönelik bir kinayeli ifadedir. Yani, fiilin işe yaramayacağı anlatılıyor. Benzeri bir ifade tarzını, şu ayette de görmüştük: *"De ki: Malınızı (hayır işlerde) ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz (fark etmez; zira) bu asla sizden kabul olmayacaktır."* (Tevbe, 53)

Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Şu münafıklar Allah'ın affına asla nail olmayacaklar. Dolayısıyla onlar hakkında bağışlanma dilemekle, dilememek arasında fark yoktur. Onlar için bağışlama dilemek sonuçsuz, etkisiz boş bir uğraştır çünkü.

"Onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez." ifadesi, kendisinden önce yer alan ve onlar için bağışlanma dilemenin bir işe yaramayacağını bildiren ifadeyi pekiştirdiği gibi, bir şeyi daha açıklıyor. Buna göre, bağışlanmanın doğası asla onlarla ilintilenmez;

onlar için af talep edilse de, talep edilmese de. Bağışlanma talebinin bir kere veya defalarca, az veya çok olması da fark etmez.

Yetmiş kez deyimi, çokluktan kinayedir. Sayısal bir özellik bildirmiyor. Yani, bir kere, iki kere... yetmiş kere bağışlanma dilemenin onlar için bir yarar sağlamayacağı, dolayısıyla yetmiş birinci kere bağışlanma dilenirse etkisini göstereceği şeklinde bir anlam kastedilmiyor. Bu yüzden, *"Bu, onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir."* şeklinde bir değerlendirme cümlesine yer verilmiştir. Demek isteniyor ki, onların bağışlanmanın kapsamına alınmalarını engelleyen şey, Allah ve Resulü'nü (s.a.a) inkâr etmeleridir. Bu engel, bağışlanmanın istenip istenmemesiyle, bir kere veya çok kere oluşuyla değişmez. Onlar küfür ve inkâr üzere oldukları sürece engel var demektir.

Buradan da anlıyoruz ki, *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* ifadesi, öncesindeki ifadenin içerdiği anlamı bütünlemeye yöneliktir, kıyas (tasım) şeklinde bir kanıtsama konumundadır. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Onlar Allah'ı ve Resulü'nü inkâr ediyorlar. Dolayısıyla fasıktırlar, Allah'a kul olmanın gerektirdiği sınırların dışına çıkmışlardır. Allah da fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez. Bağışlama ise, Allah'a yakınlık ve cennete girme mutluluğuna yöneltmeyi gerektirir. Bu ise, kesinlikle onların sahip olamayacakları bir niteliktir.

Yetmiş ifadesinin, yüz ve bin ifadelerinde de olduğu gibi, sayısal bir özellik kastedilmeksizin çokluk bildirmek için kullanılmasının konuşma dilinde birçok örnekleri vardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bazılarına göre bu ayetler Sa'lebe b. Hâtib hakkında inmiştir. Sa'lebe, ensara mensup bir kimseydi. Bir gün Resulullah'a (s.a.a) gelerek şöyle dedi: 'Allah'a dua et, bana mal versin.' Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: Ey Sa'lebe, şükrünü eda ettiğin az mal, şükrünü eda etmeye güç ve vakit bulamadığın çok maldan daha hayırlıdır. Allah'ın Elçisi bu bakımdan senin için güzel bir örnek değil midir? Allah'a yemin ederim ki, eğer şu dağların benim için altın ve gümüş olmasını isteseydim, olurlardı."

"Sa'lebe bir süre sonra tekrar geldi ve 'Ya Resulullah! Allah'a dua et, bana mal versin. Seni hak ile gönderenin hakkı için, eğer Allah ba-

na mal verirse, mutlaka her hak sahibinin hakkını veririm.' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Allah'ım! Sa'lebe'ye mal ver.' diye dua etti. Sa'lebe bir koyun satın aldı. Koyun birçok kuzu doğurdu. Kurt ve böcek gibi çoğalmaya başladı. Derken sürülerinin çokluğundan Medine kendisine dar gelmeye başladı. Bunun üzerine Medine'nin dışına taşındı. Medine çevresindeki bir vadiye yerleşti. Mal ve sürüleri gün geçtikçe çoğalıyordu. Artık iyice Medine'den uzaklaşmıştı. Cumaya ve cemaate de gelmez olmuştu. Resulullah (s.a.a) zekât toplama görevlisini ona göndererek malının zekâtını almasını istedi. Ama Sa'lebe cimrilik etti, zekâtı vermeye yanaşmadı. 'Sizin bu istediğiniz, haracın başka bir şeklidir.' dedi. Bunu duyan Peygamberimiz (s.a.a), 'Sa'lebe'ye yazık oldu! Sa'lebe'ye yazık oldu!' dedi. İşte yüce Allah yukarıdaki ayetleri bu olay üzerine indirdi. Bu, Ebu Umame el-Bahilî'den rivayet edilmiştir. Bu rivayet merfu olarak, ravilerin adlarına yer verilmeyerek nakledilmiştir."

"Bazıları da şöyle demişler: Sa'lebe, ensardan insanların bulundukları bir meclise geldi ve onları şahit tutarak şöyle dedi: 'Eğer Allah bana lütfünden bol mal verirse, sadaka verir, her hak sahibine hakkını eksiksiz öderim. Bu malımı akrabalık bağlarını sürdürmede kullanırım.' Allah onu bu hususta sınadı. Bu sırada amcasının oğlu öldü. Ona büyük bir servet miras bıraktı. Fakat o, daha önce söylediklerinin hiçbirini tutmadı. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu. Kıssanın bu şekli İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve Katade'den rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre ise ayetler, Sa'lebe b. Hâtib ve Muattib b. Kuşeyr hakkında inmiştir. Bu ikisi, Amr b. Avfoğulları oymağına mensuptular. Dediler ki: 'Eğer Allah bize mal verirse, biz ondan mutlaka sadaka veririz.' Allah onlara mal verince de, cimrilik ettiler. Bu da, Hasan ve Mücahid'den rivayet edilmiştir."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde yer alan bu rivayetlerin içeriği arasında çelişki yoktur. Çünkü Sa'lebe bu hususta Peygamberimize (s.a.a) bir söz vermiş olabilir, sonra bu sözüne ensardan bir grubu da tanık tutmuş olabilir ve başkaları da onunla birlikte böyle bir tutum içinde olmuş olabilirler. Dolayısıyla bu rivayetler birbirlerini pekiştirici özelliktedirler.

Dahhak'tan bu ayetlerin Nebtel b. Hâris, Cedd b. Kays, Sa'lebe b. Hâtib ve Muattib b. Kuşeyr isimli münafıklar hakkında indiğine ilişkin rivayet de, yukarıdaki rivayetlerin içeriğini desteklemektedir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, "Yukarıdaki ayetler, Hâtib b. Ebî Beltaa hakkında inmiştir. Onun Şam'da bir miktar mal varlığı vardı. Fakat malını alması bir türlü gerçekleşmiyordu. Bu uğurda büyük çaba sarf etti. 'Eğer Allah bu malı bana ulaştırırsa, onları mutlaka sadaka olarak dağıtacağım.' diye yemin etti. Bir müddet sonra Allah malını ona ulaştırdı; ama o, dediğini yapmadı." şeklindeki el-Kelbî'den nakledilen rivayete gelince; bu rivayetin, ayetlerin içeriğiyle bağdaşması uzak görülüyor. Çünkü bir malın sahibinin eline geçmesi, (Allah tarafından) lütuf olarak bahşetmek şeklinde nitelendirilmez. Buna ancak vermek ve rızıklandırmak denir.

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle deniyor: Ebu'l-Carud İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) -ayetle ilgili olarak- rivayet eder ki: "Burada kastedilen Sa'lebe b. Hâtib b. Amr b. Avf'tır. Muhtaç durumdaydı. Allah'a söz verdi; ama Allah kendisine mal verince cimrilik etti."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Buharî, Müslim, Tirmizî ve Nesaî, Ebu Hüreyre kanalıyla Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Münafığın üç karakteristik özelliği vardır: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünü tutmaz ve emanete hıyanet eder."

Ben derim ki: Bu hadis, birden çok kanallarla Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) da rivayet edilmiştir. Daha önce bunların bazısını sunma imkânını bulduk.

Aynı eserde, *"Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp onlarla alay edenler var ya..."* ifadesiyle ilgili olarak Buharî, Müslim, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Ma'rife adlı eserde- İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Sadaka verme hükmünü içeren ayet indiği zaman, (zekât mallarını) sırtlayıp taşımaya başladık. Bir adam çokça bir malı sadaka olarak getirdi. Bazıları, 'Gösteriş yapıyor.' dediler. Ebu Akil de yarım sa'[1] değerinde bir şey getirdi. Münafıklar, 'Allah'ın bunun bu kadar sadakasına ihtiyacı yoktur.' dediler. Bunun üzerine, *'Gönüllü olarak sadaka (zekât) veren müminleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları ayıplayıp onlarla alay edenler var ya...'* ayeti indi."

1- [Örfî değere göre yaklaşık üç buçuk, şer'î değere göre ise yaklaşık üç kilo gram ağırlığa eşit bir ölçek.]

Ben derim ki: Ayetin iniş sebebiyle ilgili rivayetler oldukça fazladır, bunların ancak daha doğru olan kısmını okuyucuların dikkatine sunduk. Buna yakın anlamlar içeren başka rivayetler de vardır. Rivayetlerden şu anlaşılıyor: Bu ayet, öncesindeki ayetlerden bağımsızdır ve yeni bir açıklamanın başlangıcı mahiyetindedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Cerir ve İbn Ebî Hatem, Urve'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdullah b. Ubey arkadaşlarına şunları söyledi: 'Eğer siz Muhammed ve arkadaşlarına malî yardımda (infak) bulunmazsanız, etrafında kümelenen insanlar dağılıp giderler.' Bir keresinde de şöyle demişti: *'Üstün olan, zayıf olanı (oradan) Medine'den mutlaka çıkaracaktır.'* [Münâfikun, 8] Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Ben de yetmiş kereden daha fazla af dilerim.' Bu sefer yüce Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez.'* [Münâfikun, 6] ayetini indirdi."

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebî Şeybe, İbn Cerir ve İbn Münzir, Mücahid'den şöyle rivayet etmişlerdir: *"Onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez."* ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.v), "Ben de yetmiş kereden fazla af dilerim." dedi. Bunun üzerine yüce Allah, münafıklardan söz ettiği surede (Münâfikun), *"Allah onları asla affetmez."* ayetini indirdi.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bu ayet inince, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Rabbimin onlar hakkında bana bir ruhsat verdiğini görüyorum. Allah'a yemin ederim ki, ben de onların bağışlanmasını yetmiş kereden fazla dileyeceğim. Belki Allah onları affeder.' Allah, onlara yönelik gazabının şiddetinden şöyle buyurdu: *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.'* [Münâfikun, 6]"

Ben derim ki: Şundan kuşku duymuyoruz ki, bu ayetler Peygamberimizin (s.a.a) son dönemlerinde inmiştir. Bunlardan önce Mekkî surelerin tümünün ve Medenî surelerin büyük bir kısmının indiği de başka bir gerçektir. Yine Allah'ın kitabını etraflıca inceleyen bir kimse, şundan da kuşku duymaz ki, kâfirler ve onlardan daha kötü bir zümre olan münafıklar için, küfürleri ve nifakları üzere ölmeleri durumunda hiçbir kurtuluş umudu ve ilâhî bağışlamanın onları da kap-

samına alması ihtimali yoktur. Bu gerçeği açık bir dille ifade eden Mekke ve Medine inişli sayısız ayet vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i (s.a.a) Allah'ın kendisine indirdiği bir hükmün farkında olmamak gibi bir kusurdan tenzih ederiz. Ya da Hz. Peygamber'in (s.a.a) Allah-'ın münafıklar için kesin olarak vaat ettiği ebedî azap hükmünü ciddiye almamış olması ve Allah'ın karara bağlanmış vaadine güvenmemesi düşünülemez. Dolayısıyla ısrar etmek ve bağışlanma için yakarmak suretiyle bu kesin hükmü kırmaya çalışması kesinlikle ihtimal dâhilinde değildir.

Ayetin içerdiği [ister af dile, ister dileme] şeklindeki şıklı anlatımın, boş yere bir iş olduğunu açıklamaya yönelik dilsel bir anlatım tarzından kaynaklandığının bilincinde olmadığı da düşünülemez. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.a), "yetmiş defa" deyiminin sayısal bir özellikten çok, eylemin fazlalığını anlatma maksadına yönelik olduğunu bilmediğini, dolayısıyla yetmiş defadan fazla af dilemesi durumunda onların affedilebileceklerini sandığını kimse iddia edemez.

Keşke bilseydim; Münâfikun Suresi'nde yer alan, *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* ayeti [Münâfikun, 6], *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez. Bu, onların Allah ve Resulü'nü inkâr etmeleri sebebiyledir. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* ayetinden fazla olarak ne söylüyor? Yüce Allah her iki ayette de, onlar için ebediyen af edilmeme hükmünün verilmiş olmasını; onların fasık olmalarıyla, dolayısıyla Allah'ın fasıklar topluluğunu hidayete erdirmeyeceği gerçeğiyle gerekçelendiriyor. Buradan şu sonuca varıyoruz: Bu ve benzeri rivayetler uydurmadır, bir kenara atılmaları gerekir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Tirmizî, Nesaî, İbn Ebî Hatem, Nahhas, İbn Hibban, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Ömer'in şöyle dediğini duydum: "Abdullah b. Ubey ölünce, cenaze namazını kılması için Peygamber'i (s.a.v) çağırdılar. Peygamber (s.a.v) de namazını kılmak üzere ayağa kalktı. Namaza durduğu sırada ona dedim ki: 'Şöyle şöyle diyen, şunu şunu söyleyen -onun geçmişinden örnekler veriyordum- Allah'ın düşmanı Abdullah b. Ubeyy'in namazını mı kılıyorsun?!' Ben Abdullah'ın geçmişte yapıp ettiklerini hatırlattıkça, Peygamberimiz (s.a.v) gülümsüyordu. Artık

iyice ısrarımı ileri götürünce, dedi ki: 'Ey Ömer, uzak dur benden. Bu hususta (af dilemekle dilememekte) tercih bana bırakılmış. Bana onlar için, *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyrulmuştur. Eğer yetmiş kereden fazla af dilemem hâlinde onun affedileceğini bilsem, bunu yapardım.' Sonra cenaze namazını kıldı, cenazesiyle beraber yürüdü. Kabrine konulup defin işlemleri tamamlanıncaya kadar orada durdu."

"Ben de kendime ve Resulullah (s.a.v) karşısındaki cüretkâr tavrıma şaşıp kalmıştım. Allah ve Resulü (s.a.v) daha iyi biliyorlardı kuşkusuz. Çok geçmeden şu iki ayet indi: *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.'* [Tevbe, 84] Bundan sonra Resulullah (s.a.v) vefat edinceye kadar hiçbir münafığın cenaze namazını kılmadı."

Ben derim ki: Peygamber efendimizin (s.a.a), "Eğer yetmiş kereden fazla af dilemem hâlinde onun affedileceğini bilsem, bunu yapardım..." sözü, onun ilâhî bağışlamanın onları kapsamına alacağından ümitli olmadığını gösteriyor. Bu, aynı zamanda, "Bu hususta (af dilemekle dilememekte) tercih bana bırakılmış. Bana onlar için, *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyrulmuştur." ifadesinden maksadın şu olduğunun kanıtıdır: Allah iki şıklı (ihtimalli) bir ifade kullanmış ve Peygamberimizin (s.a.a) onlar için bağışlama dilemesini yasaklamamıştır. Ama bu, Allah'ın Peygamberimizi (s.a.a) gerçek anlamda af dileme ve af dilememe arasında serbest ve muhayyer bırakması anlamında değil ki, onun af dilemesi, onlar için bağışlanma durumunu gerçekleştirmiş veya böyle bir umudu uyandırmış olsun.

Buradan da anlaşılıyor ki, şayet doğruysa, Peygamberimizin (s.a.a) Abdullah b. Ubey için af dilemesi, cenaze namazını kılması ve kabrinin başında durması, onun için gerçekten bağışlanma dileme ve onun için dua etme amacına yönelik değildi. Nitekim Kummî'nin yer verdiği bir rivayette buna işaret edilmiştir. Ayrıca ileride bu rivayetlerle ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

Aynı eserde İbn Ebî Hatem, eş-Şa'bî kanalıyla Ömer b. Hattab'tan şöyle rivayet eder: "İslâm'da bir kere ayağım öyle kaydı ki, bir daha o şekilde sürçmedi. Peygamberimiz (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'in cenaze namazını kılmak istedi. Ben de elbisesinden tutup çekiştirdim, engel olmaya çalıştım. Dedim ki: 'Allah'a yemin ederim ki, Allah sana bunu

emretmemiştir. *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyurmuştur.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) bana şu karşılığı verdi: 'Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme.'* buyurarak tercihi bana bırakmıştır.' Böylece Resulullah, Abdullah b. Ubeyy'in kabrinin başında oturdu. Bu arada insanlar, Abdullah b. Ubeyy'in oğluna, 'Ey Habbab, şunu yap! Ey Habbab şöyle yap.' diyorlardı. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: Habbab Şeytan'ın adıdır. Sen Abdullahsın (Allah'ın kulusun)."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Onlar için ister af dile, ister dileme... (fark etmez)"* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.a) Tebük'ten Medine'ye dönmesinden sonra indi. Abdullah b. Ubey hastalanmıştı. Oğlu Abdullah b. Abdullah, mümin bir insandı. Babası son nefesini vermek üzereyken Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve 'Ya Resulullah! Anam babam sana kurban olsun. Eğer hasta babamı ziyaret etmezsen, bu bizim için bir utanç olur.' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'in yanına gitti. Münafıklar da orada bulunuyorlardı. Oğlu, babası için af dilemesini istedi, Peygamberimiz de af diledi. Ömer dedi ki: 'Ya Resulullah! Allah, bunlardan biri için cenaze namazını kılmanı ve af dilemeni yasaklamadı mı?' Peygamberimiz (s.a.a) yüzünü ondan çevirdi. Ömer sözlerini yineledi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a), 'Sana neler oluyor? Tercih bana bırakıldı, ben de bir tercih yaptım. Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyuruyor.' dedi. Abdullah b. Ubey ölünce, oğlu Resulullah'a (s.a.a) geldi ve şunları söyledi: 'Anam babam sana kurban olsun ya Resulullah! Babamın cenazesine katılmaz mısın?' Peygamberimiz cenaze merasimine katıldı, kabrinin başında durdu. Bunu gören Ömer dedi ki: 'Ya Resulullah Allah, onlardan ölmüş olan birisinin namazını kılmanı ve kabrinin başında durmanı yasaklamadı mı?' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Yazıklar olsun sana! Sen benim ne söylediğimi biliyor musun? Dedim ki: Allah'ım! Onun mezarına ateş doldur, karnını ateş doldur ve onu ateşe at.' Böylece Resulullah, duyulmasını istemediği sözlerini açıklamak zorunda kaldı."

Ben derim ki: Bu rivayetle ilgili olarak söylenecek bazı sözlerimiz de vardır ki, bundan sonraki ayetler grubunun tefsiri kapsamında ek açıklamalara yer vereceğiz.

AYETLERİN MEALİ

81- Geride kalanlar, Allah'ın Resulü'ne muhalefet etmek için (sefere çıkmayıp) oturmalarına sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat etmekten hoşlanmadılar ve "Sıcakta sefere çıkmayın." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı!

82- Artık yapmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!

83- Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürür de onlar (başka bir savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Benimle beraber asla (sefere) çıkmayacaksınız ve benimle beraber bir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz birinci defa (Tebük Sefer'inde) oturmaya razı oldunuz. Şimdi de geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun."

84- Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resulü'nü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.

85- Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

86- "Allah'a iman edin ve Peygamber'i ile birlikte cihat edin." diye bir sure indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden (savaşa katılmamak için) izin istediler ve "Bizi bırak, geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber olalım." dediler.

87- Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi, artık anlamazlar.

88- Fakat Peygamber ve onunla beraber iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler de onlardır.

89- Allah, onlara (ağaçlarının) altından ırmaklar akan ve

içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük bir başarıdır.

90- Bedevilerden mazeretleri olduğunu ileri sürenler, kendilerine izin verilsin diye sana geldiler. Allah'ı ve Resulü'nü yalanlayanlar da evlerinde oturdular (savaşa katılmadılar). Onlardan kâfir olanlara yakında acı bir azap erişecektir.

91- Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Çünkü iyilik edenleri kınamaya bir yol yoktur. Allah çok bağışlayan ve sürekli esirgeyendir.

92- Kendilerine binek sağlaman (ve cepheye göndermen) için sana geldiklerinde, "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." deyince, (savaş için) harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden dolayı gözleri yaş dökerek dönen kimselere de bir günah yoktur.

93- Sorumluluk ve kınama yolu ancak, zengin oldukları hâlde senden (savaşa katılmamak için) izin isteyenleredir. Onlar, geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi; artık onlar (hakkı) bilmezler.

94- (Seferden) dönüp onların yanına geldiğinizde, size mazeret gösterirler. De ki: "(Boşuna) mazeret göstermeyin! Çünkü size asla inanmayız! Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir. Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir. Sonra gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."

95- Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz için (mazeretleri olduğuna dair) Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan vazgeçin. Çünkü onlar pistirler. Yapmakta oldukları işlerin cezası olarak da varacakları yer cehennemdir.

96- Kendilerinden razı olasınız diye size yemin edecekler. Siz onlardan razı olsanız bile, (şunu bilin ki,) Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, önceki ayetler grubuyla doğrudan bağlantılıdır. Önceki ayetlerin peşinde olduğu hedefin, bu ayetlerce de hedef edinildiğini görüyoruz.

81) Geride kalanlar, Allah'ın Resulü'ne muhalefet etmek için (sefere çıkmayıp) oturmalarına sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihat etmekten hoşlanmadılar ve "Sıcakta sefere çıkmayın." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı!

"Feriha" kelimesinin kökü olan "el-ferah", "es-sürur" gibi, üzülmenin karşıtı sevinmeyi, neşelenmeyi ifade eder. Sevinme ve üzülme, ruhsal ve duygusal haz almanın ve acı duymanın belirtileridir. "el-Muhallefûn" sözcüğü, kendisinden sonra geride bırakma anlamında, "hallefe" fiilinin ism-i mefulüdür. "Mak'ad", "kuud" gibi, "kaade/yak'udu" fiilinin mastarı olup, oturmak demektir. Burada, cihat amaçlı sefere çıkmama eyleminden kinaye olarak kullanılmıştır.

"el-Hilaf" tıpkı "el-muhalefet" gibi "hâlefe/yuhalifu" fiilinin mastarı olup karşı çıkma, muhalefet etme anlamına gelir. Bazılarının söylediği gibi "sonra" anlamında kullanıldığı da olmuştur. *"Bu durumda senden sonra çok az bir süre kalırlar."* [İsrâ, 76] ayetinde bu anlamda kullanılmış olması muhtemeldir. Ayetin normal seyri, "sana muhalefet etmek için" demeyi gerektiriyor. Çünkü hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir. Ama görüyoruz ki, *"Allah'ın Resulü'ne muhalefet etmek için"* denilmiştir. Bununla güdülen amaç, onların bu tavırlarıyla ulu Allah'a muhalefet ettiklerini vurgulamaktır. Yoksa Elçi'nin görevi Allah'ın mesajını duyurmaktan başka bir şey değildir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Arkanda bıraktığın münafıklar, sana muhalefet etmek için -veya senden sonra- seninle birlikte sefere çıkmamalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten hoşlanmadılar.

"Sıcakta sefere çıkmayın, dediler." ifadesine gelince, münafıklar bunu başkalarına söylüyorlar. Maksatları, Peygamber'i (s.a.a) yalnız bırakıp insanları seferber etmeye yönelik çabalarını sonuçsuz bırakmaktır. Bu yüzden yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) onların bu sözlerine şu karşılığı vermesini emrediyor: *"De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır!"* Yani, oturmak suretiyle sıcaktan kaçma girişiminiz bu dün-

yada sizi sıcaktan kurtarsa da, ondan daha şiddetli olan bir sıcaklıktan kurtaramaz. Çok daha sıcak olan cehennem ateşinden yani. Dolayısıyla çok daha hafif olan bir sıcaklıktan kaçmanız, daha şiddetli bir sıcaklığa kapılmanıza neden olmaktadır. Ardından bu gerçeğe, *"Keşke anlasalardı!"* sözüyle dikkat çekiliyor. Söze, temenni bildiren "lev= keşke" edatıyla başlanmış olması; anlamalarından, bu gerçeği kavramalarından yana bir umudun olmadığını gösterir.

82) Artık yapmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!

Mal ve can ile cihat etmekten geri durmaları, insanın tek mutluluk kaynağı olan bu fıtrî-ilâhî yükümlülüğü yerine getirmemiş olmaktan dolayı sevinmeleri üzerine yapılan bir değerlendirme ifadesi...

Ayetin orijinalindeki "bi-ma kânu yeksibun=yapmakta olduklarının" ifadesindeki "ba" harf-i cerri, mukabele, karşılaştırma (karşılığı bildirme) içindir ya da nedensellik ifade eder. Bu ifade gösteriyor ki, az gülmekten maksat; oturmak, sefere katılmamak ve geride kalmak gibi yaptıkları işlerden dolayı dünyada duydukları sevinçtir. Çok ağlamaktan maksat da, ahirette çok daha sıcak olan cehennem ateşi içinde çekecekleri azaptır. Çünkü gülme ve ağlamayla ilgili açıklamayı gerektiren husus, önceki ayetin kapsamındadır. O da sıcak havada sefere çıkmamak suretiyle sevinmeleri, dolayısıyla cehennem ateşine duçar olmalarıdır.

Buna göre kastedilen anlam şudur: "Yaptıkları işlere ve kazandıkları günahlara bakılırsa, dünyada az gülmeleri ve sevinmeleri, ahirette ise çok ağlamaları ve üzülmeleri gerekir." O hâlde gülme ve ağlamaya ilişkin emir, işledikleri amellerin bu ikisini gerektirici sebep işlevini görmesinden kaynaklanmaktadır.

"gülsünler" ve *"ağlasınlar"* emirlerinin mevlevî=yasal nitelikli yönetsel emirler olarak değerlendirilmesi, dolayısıyla şer'î birer yükümlülük olarak algılanması, *"yapmakta olduklarının cezası olarak"* ifadesiyle bağdaşmayan bir yaklaşımdır.

Az gülme ve çok ağlamayla ilgili emirle, daha önce işledikleri günahların bir cezası olarak, dünyadaki bir durumun kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü Peygamber'e (s.a.a) karşı çıkarak evlerinde oturdukları kısa sürelik bir dönemde vehmî, göreceli bir rahatlık peşinde olmalarına sebep olan asıl şey, onların geçmişte işledik-

leri günahlardır. Yine bu günahları dünyada kaldıkları sürece Allah, Peygamber ve müminler nezdinde alçak ve zelil duruma düşmelerine, öldükten sonra da ahirette çok daha sıcak olan cehennem ateşine atılmalarına neden olmuştur.

83) Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürür de onlar (başka bir savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Benimle beraber asla (sefere) çıkmayacaksınız ve benimle beraber bir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz birinci defa (Tebük Sefer'inde) oturmaya razı oldunuz. Şimdi de geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber oturun."

Birinci defa oturmaktan maksat, daha önce çıkmaları gerekirken, çıkmayıp evlerinde oturup kalmalarıdır. Ayetlerin akışına bakılırsa, Tebük Seferi esnasındaki davranışlarının kastedildiği anlaşılıyor.

Ayetin orijinalinde geçen "hâlifîn=geride kalanlar"dan maksat, doğaları veya konumları gereği savaşa çıkmayacak kimselerdir; kadınlar, çocuklar, hastalar ve sakatlar gibi. Bazılarına göre, özürsüz olarak savaşa katılmayanlar, diğer bazısına göre de bozguncu kimseler kastedilmiştir. Ayetin geri kalan kısmı açıktır.

"Eğer Allah seni onlardan bir topluluğun yanına geri döndürür de..." ifadesi gösteriyor ki, bu ayet ve onunla aynı akışı paylaşan diğer ayetler, önceki ve sonraki ayetlerle bağlantılıdırlar ve Resulullah'ın (s.a.a) seferde bulunduğu, henüz Medine'ye dönmediği sırada, yani Tebük Seferi'nde inmişlerdir.

84) Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resulü'nü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.

Bu ayette, ölen münafığın cenaze namazını kılması ve kabrinin başında durması Peygamberimize (s.a.a) yasaklanıyor. Bu yasak da onların kâfir olmaları, fasık olmaları ve fasıklık üzere ölmüş olmalarıyla gerekçelendiriliyor. Bundan önce, *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)."* (Tevbe, 80) ayetinde, yine *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); Allah onları asla affetmez. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* (Münâfikûn, 6) ayetinde, münafıklar için af dilemenin yersizliği, küfür ve fasıklık üzere oluşlarıyla gerekçelendirilmiştir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: "Küfrün kalbini istila etmesi ve kuşatma altına alması sonucu Allah'a yönelik imanını yitiren bir kimsenin kendisini doğruya iletecek bir kurtuluş bulması mümkün değildir." Bunun yanında her üç ayet de, münafıklar için af dilemenin, cenaze namazlarını kılmanın, dua etmek maksadıyla kabirlerinin başında durmanın onlara bir yarar sağlamayacağını ortaya koyuyor.

Bu ayetten anlıyoruz ki, Resulullah efendimiz (s.a.a) Müslümanların cenaze namazlarını kılıyor, onlar için dua etmek maksadıyla kabirlerinin başında duruyordu.

85) Onların malları ve çocukları seni hayrete düşürüp imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.

Tefsirini sunduğumuz Tevbe Suresi'nin 55. ayetini yorumlarken, bu ifadeye ilişkin yeterli açıklamada bulunmuştuk.

86–87) "Allah'a iman edin ve Peygamber'i ile birlikte cihat edin." diye bir sure indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden (savaşa katılmamak için) izin istediler ve "Bizi bırak, geride kalanlarla (kadın ve çocuklarla) beraber olalım." dediler. Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi, artık anlamazlar.

"et-Tavl", güç ve nimet demektir. "el-Havalif" ise, geride kalanlar anlamındadır; [83. ayette geçen "hâlifîn" kelimesiyle ilgili] daha önceki değerlendirme, bunun (havalif) için de geçerlidir. Ayetin geri kalanının anlamı ise açıktır.

88) Fakat Peygamber ve onunla beraber iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler de onlardır.

Yüce Allah, bundan önceki iki ayette, geride kalanlarla birlikte kalıp sefere katılmamış olmaktan memnun olan, dolayısıyla kalplerinin üzerine mühür basılan münafıkları yerdiği için, burada Peygamber'den (s.a.a) ve müminlerden söz ederek onların konumuna atıfta bulunuyor. (Burada kastedilenler, kalplerinde münafıklık kırıntısı bulunmayan samimî müminlerdir. Bunun kanıtı da münafıklara karşıt bir tabloda gösterilmiş olmalarıdır.) Böylece mallarıyla ve canlarıyla cihat edişlerini övmek istiyor. Şöyle ki, onlar evlerinde oturmaya razı

olmadılar, kalpleri mühürlenmedi. Aksine, onlar mutlu bir hayata ve aydınlığıyla yol aldıkları ilâhî nura kavuştular. Nitekim ulu Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini diriltti̇ğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122)

Bu yüzden tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda şu cümle yer alıyor: *"İşte bütün hayırlar onlarındır ve kurtuluşa erenler de onlardır."* Yani bütün hayırlar -bu (bütünlük), "el-hayrat=hayırlar" şeklindeki çoğul sözcüğün orijinalinin başındaki "lam" harf-i cerrinin olmasından anlaşılıyor- güzel bir hayat, hidayet nuru ve şahadet gibi insanı Allah'a yaklaştıran bütün güzellikler onlarındır ve kurtuluşa erenler, mutluluğa kavuşanlar da onlardır.

89) Allah, onlara (ağaçlarının) altından ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük bir başarıdır.

Ayetin orijinalindeki "eadde" sözcüğünün kökü olan "el-i'dad" kelimesi, hazırlamak anlamına gelir. Vaat etmek yerine hazırlamak deyiminin kullanılmış olması, olguların sonuçlarına ve akıbetlerine göre değerlendirilmelerinden dolayıdır. Eğer vaat edilseydi, bu, Peygamber'le (s.a.a) birlikte iman eden herkes için geçerli olan bir vaat olacaktı ve bu vaadin yerine getirilmesi kaçınılmaz olacaktı; bu vaade muhatap olan insanların berrak imanlarını ve salih amellerini korumuş olmaları sonucu değiştirmeyecekti. Çünkü Allah vaadine ters düşen bir harekette bulunmaz.

Ancak, Kur'ân'ın içerdiği temel ilkeler, böyle bir sonuç çıkarmaya elverişli değildir. Ayrıca dejenere olmamış fıtrat da yüce Allah'ın herhangi bir insanın işlemiş olduğu iyi bir amelinden dolayı onun kalbinin üzerine bağışlanmışlık mührünü basmasını, cenneti onun için kesin bir ödül olarak ön görmesini, sonra da o insanı kendi başına bırakmasını, istediği gibi davranmasını normal karşılamaz, böyle bir yaklaşımı Allah'a yakıştırmaz, O'nu böyle yapmaktan tenzih eder.

Bu nedenle yüce Allah'ın herhangi bir vaatte bulunduğu zaman, bu vaadi iman ve salih amel gibi vaade eksen oluşturan genel niteliklerden biriyle ilintilendirdiğini görürüz. Kesinlikle bizzat şahısları bununla ilintilendirmez. Çünkü böyle bir güvence vermekle mükellef kılmak arasında bir çelişki söz konusudur. Aşağıdaki ayetleri buna ör-

nek gösterebiliriz: *"Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde olan tertemiz meskenler vaat etmiştir."* (Tevbe, 72), *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29)

90) Bedevilerden mazeretleri olduğunu ileri sürenler, kendilerine izin verilsin diye sana geldiler. Allah'ı ve Resulü'nü yalanlayanlar da evlerinde oturdular (savaşa katılmadılar). Onlardan kâfir olanlara yakında acı bir azap erişecektir.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, "muazzirûn=mazeretleri olduğunu ileri sürenler" kelimesinden maksat, sefer için gerekli olan azığı ve silâhı bulamayan gerçek mazeret sahibi kimselerdir. *"yalanlayanlar da evlerinde oturdular."* ifadesi, bu çıkarsamayı haklı çıkaran bir kanıt mahiyetindedir.

Ayetin akışı, iki gruptan birinin diğeriyle karşılaştırıldığını gösteriyor. Bu karşılaştırma ile güdülen amaç, münafıkların alçaklıklarını, itibarsızlıklarını (rezilliklerini), kalbî fesatlarını (kalplerinin bozguncu niyetlerin yuvası hâline geldiğini) ve nefislerinin bedbahtlığını gözler önüne sermektir. Öyle ki, din uğruna cihat etmek, Allah ve Resulü'ne (s.a.a) yardım etmek farz kılındığı zaman, bu, gerçek mazeret sahibi bedevileri heyecanlandırdığı, Hz. Peygamber'e (s.a.a) gelip izin istemeye sevk ettiği hâlde, bu yalancılar üzerinde en ufak bir etki göstermemiştir.

91) Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Çünkü iyilik edenleri kınamaya bir yol yoktur. Allah çok bağışlayan ve sürekli esirgeyendir.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla "zuafa=güçsüzler"den maksat, kötürümlük gibi bir illetten dolayı bedensel olarak cihat edecek güçten yoksun kimselerdir. Nitekim hastalar da bünyesel bir arızadan dolayı cihada çıkacak gücü bulamazlar kendilerinde. *"Harcayacak bir şey bulamayanlar"* da, malî yoksunluk nedeniyle cihat için gerekli donanımı bulacak durumda olmayan kimselerdir.

Bunlar için cihada çıkmamakta bir sakınca yoktur. Sorumluluk onlardan kaldırılmıştır. Çünkü onlar için cihada çıkma zorunluluğu geti-

rilirse bu, zoraki, baskıya dayalı bir hüküm olurdu. Aynı şekilde cihat emrine muhalefet etmenin gerektirdiği yergi ve ceza da bunlar için geçerli değildir.

Ama yüce Allah'ın cihada çıkma yükümlülüğünü onlarla ilgili olarak şu kayda bağlandığını görüyoruz: *"Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde"*. Bu ifade, cihat emrine karşı çıkmanın ve evlerde oturup sefere katılmamanın karşıt manzarasını oluşturmaktadır. Buna göre, adı geçen mazeret sahiplerinin üzerindeki yükümlülüğün kalkması, Allah ve Resulü (s.a.a) hakkında iyi niyet beslemelerine bağlıdır; hainlikten ve art niyetten arınmış olmaları şarttır; cihat emrine karşı çıkan münafıklar gibi, evlerinde oturup bekleyişleri; ortalığı karıştırma, müminler topluluğunu oluşturan bireylerin kalplerini ifsat etmek gibi amaçlara yönelik olmamalıdır. Aksi takdirde, münafıklara yöneltilen yergi ve azap onlara da yöneltilir.

"Çünkü iyilik edenleri kınamaya bir yol yoktur." ifadesi, Allah ve Resulü (s.a.a) hakkında iyi niyet beslemeleri koşuluyla, üzerlerinden sorumluluk kaldırılan söz konusu gruplar için öngörülen bu durumu gerekçelendirme amacına yöneliktir. Demek isteniyor ki: Onlar bu durumda (Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde) iyilik eden kimselerden olurlar, iyiler sınıfına girerler. İyilik edenlerin aleyhine de bir sorumluluk yoktur ve onlar kınanmazlar; onlara musallat olacak ve istemedikleri bir şeyle karşılaşmalarına neden olacak bir yol söz konusu değildir.

Dolayısıyla "sebil=yol" sözcüğü, güvencede oluşlarından, bir olumsuzlukla (herhangi bir kınamayla) karşılaşmayacaklarından yana bir kinayedir. Sanki, sağlam bir kalededirler. Öyle sağlam bir kale ki, kötülük, sızacak ve onlara ulaşacak bir yol bulamıyor. İfade, özel bir duruma uyarlanmış olmakla beraber, anlam itibariyle genel bir mahiyet arz etmektedir.

92) Kendilerine binek sağlaman (ve cepheye göndermen) için sana geldiklerinde, "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." deyince, (savaş için) harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden dolayı gözleri yaş dökerek dönen kimselere de bir günah yoktur.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ayetle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "el-Haml; at, deve gibi binilecek bir hayvanı vermek anlamındadır. Birine, sırtına binip taşınacağı bir hayvanı vermek anla-

mında Araplar, 'hamele/yahmilu/hamlen' derler. Şair de der ki: 'Yanında, beni taşıyacak iki çizme bulunan bir delikanlı yok mu? / Ben ki yolculuğa dayanıksız bir ihtiyarım.' Tafidu kelimesinin kökü olan 'el-feyd', dolup taşmak demektir. Araplar, 'Fade'l-inau bi-ma fihi: Kap dolup içindeki suyu taşırdı.' derler. 'el-Hazen' ise, bir şeyin elden kaçırılmış olmasından dolayı kalpte duyulan acı ve üzüntü demektir. 'Hazine'l-arzu: Yer sert ve engebeli oldu.' ifadesinden alınmıştır." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

"Ve la ale'l-lezine=kimselere... de yoktur" ifadesi mevsuldur, sılası da "tevellev=dönenler" ifadesidir. *"Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde..."* ifadesi ise, şart ve ceza cümlesi görüntüsünü veriyor. Bu ifadelerin toplamı, gramer açıdan "tevellev=dönenler" ifadesinin zarf işlevini görüyor ve "hazenen=üzüntüden" sözcüğü, "tevellev" kelimesinin mefulüdür. "Ve en la yecidu=Bulamadıklarından dolayı" ifadesi ise, takdirde harf-i cerrin hazfedilmesinden ötürü mensuptur.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Binecekleri bir binek ve silâh gibi diğer ihtiyaçlarını giderecek maddî yardım sağlaman için sana gelen ve sen kendilerine, "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." dediğinde, Allah düşmanlarına karşı Allah yolunda cihat etmek için harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden dolayı gözleri yaş dökerek dönen fakirlere de, savaşa katılmama konusunda bir sorumluluk ve günah yoktur.

Burada sözü edilen insanların önceki insanlara atfedilmiş olması (önceki ayette zikredilen hükmün bunlar için de geçerli olması), daha özel bir durumun, daha genel bir duruma atfedilmesine örnek oluşturmaktadır. Böylece bu ikinci gruba daha fazla önem verilmek, öncelikli olduklarına vurgu yapılmak istenmiştir. Çünkü bunlar, iyi niyet taşımaları ve iyilik edici kişilikleriyle daha üstün bir konumdadırlar.

93) Sorumluluk ve kınama yolu ancak, zengin oldukları hâlde senden (savaşa katılmamak için) izin isteyenleredir. Onlar, geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi; artık onlar (hakkı) bilmezler.

Ayetteki sınırlandırma edatı olan "innema=ancak" sözcüğü bunları genelin dışında tutmak ve açıklanan bu hükmü sadece bunlarla sınırlandırmak, bunlar için özelleştirmektir. Ayetin anlamı açıktır.

94) (Seferden) dönüp onların yanına geldiğinizde, size mazeret gösterirler. De ki: "(Boşuna) mazeret göstermeyin! Çünkü size asla inanmayız! Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir. Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir. Sonra gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."

Peygamber efendimize (s.a.a) ve müminlere birlikte yöneltilen çoğul kipinde bir hitap. *"Çünkü size asla inanmayız!"* ifadesi, mazeretini sunduğunuz konuda sizi kesinlikle tasdik etmeyiz, anlamına gelir. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen "iman" sözcüğü, "ba" harf-i cerri anlamını verecek şekilde "lam" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Veya sizi, size fayda sağlayacak şekilde tasdik etmeyiz. Ancak bu anlamı elde etmek için "lam" edatının yarar sağlama anlamında kullanılmış olması gerekir. Bu cümle, *"(Boşuna) mazeret göstermeyin!"* ifadesine ilişkin bir gerekçelendirmedir. Nitekim *"Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir."* ifadesi de, buna ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Seferden dönüp onların yanına geldiğiniz zaman, münafıklar yanınıza gelip sizinle birlikte sefere katılmadıkları için mazeret gösterecekler. Ey Muhammed, onlara de ki: "Boşuna mazeret gösterip özür dilemeyin! Zira gösterdiğiniz mazerette asla size inanmayız, sizi doğrulamayız. Çünkü Allah, münafıklığınızı ve beyan ettiğiniz mazerette yalancı olduğunuzu ortaya koyan sizinle ilgili bazı haberleri bize bildirmiştir. Yakında, amelleriniz (şühudî anlamda) Allah ve Resulü'nce görülecektir. Sonra kıyamet günü, görünür-görünmez her şeyi bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size yapıp ettiklerinizin gerçek mahiyetini gösterecektir."

"Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir." ifadesi, açıklamayı gerektirici niteliktedir. İleride buna ilişkin açıklamaya yer vereceğiz.

95) Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz için (mazeretleri olduğuna dair) Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan vazgeçin. Çünkü onlar pistirler. Yapmakta oldukları işlerin cezası olarak da varacakları yer cehennemdir.

Yani ayıplamamanız, kınamamanız ve bunun gibi birtakım tavır-

lar almamanız için sizin kendilerinden vazgeçmenizi isterler. Siz de onlardan vazgeçin. Ama bu, yeminler ederek ileri sürdükleri mazeretleri tasdik edin anlamına gelmez. Bilakis onlar pisliktirler. Onlara yaklaşmamak gerekir. Onların varacakları yer, kazandıklarının bir karşılığı olarak cehennemdir.

96) Kendilerinden razı olasınız diye size yemin edecekler. Siz onlardan razı olsanız bile, (şunu bilin ki,) Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

İçtikleri şu yeminler, yergilerinizden ve eleştiri oklarınızdan kurtulmak maksadıyla kendilerinden vazgeçmenizi sağlamaya yönelik olduğu gibi, sizin hoşnutluğunuzu kazanma amacına da yöneliktir. Onlardan vazgeçmeye gelince, vazgeçin; çünkü onlar pisliktirler. İmanın temizliğinin ve arılığının münafıklık ve yalancılığın pisliğiyle, küfrün ve fıskın iğrençliğiyle yüz göz olması yakışık almaz. Fakat onlardan razı olmaya gelince; şunu bilin ki, siz onlardan razı olsanız da, Allah onlardan razı olmayacaktır. Çünkü onlar fasıktırlar. Allah da fasıklar topluluğundan razı olmaz.

Aslında verilmek istenen mesaj şudur: "Siz onlardan razı olursanız, Allah'ın razı olmadığı kimselerden razı olmuş olursunuz. Yani, Allah'ın rızasına aykırı olan bir şeye rıza göstermiş olursunuz. Bir mümine ise, Rabbini öfkelendiren bir şeyden hoşnut olmak yakışmaz." Dolayısıyla böyle bir kinayeli anlatım, münafıklardan razı olmaya yönelik doğrudan bir yasaklamadan çok daha etkilidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Geride kalanlar... sevindiler."* ifadesinin yer aldığı ayetle ilgili olarak İbn Ebî Hatem'in İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), onun da babasından (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Tebük Seferi, Resulullah'ın (s.a.v) katıldığı en son seferdir. [Sıcak bir mevsimde bu sefere çıkıldığı için] buna 'Sıcak Gazvesi' denildi. Nitekim ayette şöyle geçer: *'Bu sıcakta sefere çıkmayın, dediler.'* Bunun bir diğer adı da 'Zorluk Gazvesi'dir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve İbn Murdevehy, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v) insanları kendisiyle birlikte sefere çıkmaya çağırdı. Bu çağrı yaz mevsimindeydi. İnsanlar dediler ki: 'Ya Resulullah! Dayanılmaz

bir sıcaklık vardır. Bu sıcakta sefere çıkamayız.' Bunun üzerine yüce Allah, onlara şu karşılığı verdi: *'De ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır.' Keşke anlasalardı!'* Böylece Peygamberimize (s.a.v) sefere çıkma emrini verdi."

Ben derim ki: Ayetten anlaşıldığı kadarıyla *"Bu sıcakta sefere çıkmayın."* sözünü söyleyenler, bunu, insanların sefere yönelik yardımının önünü kesmek, sefere çıkmalarını engellemek, Hz. Peygamber'i (s.a.a) yalnız bırakmak için söylemişlerdir. Hadis ise, onların bunu imalı veya işaretle dile getirdiklerini anlatıyor ki, bu şekilde rivayetle ayetin zahiri arasında bir uyum olmadığı görülüyor.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ve başkalarının şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Resulullah oldukça sıcak bir zamanda Tebük Seferi'ne çıktı. Selemeoğulları'ndan bir adam dedi ki: *'Bu sıcakta sefere çıkmayın.'* Bunun üzerine yüce Allah, *'De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Daha önce, *"Bana izin ver, beni fitneye düşürme, der."* [Tevbe, 49] ayetiyle ilgili rivayetleri değerlendirirken, *"Bu sıcakta sefere çıkmayın."* diyenin, Cedd b. Kays olduğunu belirtmiştik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Onlardan ölen birine asla namaz kılma..."* ifadesiyle ilgili olarak Buharî, Müslim, İbn Ebî Hatem, İbn Münzir, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî'nin -ed-Delail adlı eserde- İbn Ömer'den şöyle rivayet ettikleri belirtiliyor: "Abdullah b. Ubey b. Selul ölünce, oğlu Abdullah Resulullah'ın (s.a.v) yanına geldi ve babası için kefen olarak kullanmak üzere gömleğini istedi. Peygamberimiz (s.a.v) gömleğini verdi. Sonra babasının cenaze namazını kılmasını istedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) cenaze namazını kılmak üzere yerinden kalktı."

"Bu sırada Ömer b. Hattab yerinden kalktı ve Peygamberimizin (s.a.v) elbisesini tutup çekti ve dedi ki: 'Ya Resulullah! Allah, münafıkların cenaze namazını kılmanı yasakladığı hâlde, bu adamın namazını mı kılacaksın?' Peygamberimiz (s.a.v) şu karşılığı verdi: 'Rabbim tercihi bana bıraktı. *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* [Tevbe, 80] buyuruyor. Ben de yetmiş kereden fazla af dileyeceğim.' dedi. Ömer, 'Ama o bir münafıktır.' dediyse de, Peygamberimiz (s.a.v) onun cenaze namazını kıldı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.'* ayetini indirdi.

Bundan sonra Peygamberimiz (s.a.v) münafıkların cenaze namazlarını kılmadı."

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır. Hadis kaynaklarında yer alan bu rivayetler Ömer b. Hattab, Cabir ve Katade'den aktarılmıştır. Bu rivayetlerin bazısında Peygamberimizin (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'i kendi gömleğiyle kefenlediği, vücuduna üflediği, bizzat kabrine inerek onu kabre yerleştirdiği dile getiriliyor.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Tirmizî, Nesaî, İbn Ebî Hatem, Nahhas, İbn Hibban, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Ömer'in şöyle dediğini duydum: "Abdullah b. Ubey ölünce, cenaze namazını kılması için Peygamberimizi (s.a.v) çağırdılar. Peygamberimiz (s.a.v) de namazını kılmak üzere ayağa kalktı. Namaza durduğu sırada ona dedim ki: 'Şöyle şöyle diyen, şunu şunu söyleyen -onun geçmişinden örnekler veriyordum- Allah'ın düşmanı Abdullah b. Ubeyy'in namazını mı kılıyorsun?!' Ben Abdullah'ın geçmişte yapıp ettiklerini hatırlattıkça, Peygamberimiz (s.a.v) gülümsüyordu. Artık iyice ısrarımı ileri götürünce, dedi ki: 'Ey Ömer, uzak dur benden. Bu hususta (af dilemekle dilememekte) tercih bana bırakılmış. Bana onlar için, *'Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyrulmuştur. Eğer yetmiş kereden fazla af dilemem hâlinde onun affedileceğini bilsem, bunu yapardım.' Sonra cenaze namazını kıldı, cenazesiyle beraber yürüdü. Kabrine konulup defin işlemleri tamamlanıncaya kadar orada durdu. Ben de kendime ve Resulullah (s.a.v) karşısındaki cüretkâr tavrıma şaşıp kalmıştım. Allah ve Resulü (s.a.v) daha iyi biliyorlardı kuş-kusuz. Çok geçmeden şu iki ayet indi: *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.'* Bundan sonra Re-sulullah (s.a.v) vefat edinceye kadar hiçbir münafığın cenaze namazını kılmadı."

Aynı eserde İbn Ebî Hatem, eş-Şa'bî kanalıyla Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İslâm'da bir kere ayağım öyle kaydı ki, bir daha o şekilde sürçmedi. Peygamberimiz (s.a.a) Abdullah b. Ubeyy'in cenaze namazını kılmak istedi. Ben de elbisesinden tutup çekiştirdim, engel olmaya çalıştım. Dedim ki: 'Allah'a yemin ederim ki, Allah sana bunu emretmemiştir. *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* buyurmuştur.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) bana şu karşı-

lığı verdi: 'Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme.'* buyurarak tercihi bana bırakmıştır.' Böylece Resulullah (s.a.v) Abdullah b. Ubeyy'in kabrinin başında oturdu. Bu arada insanlar, Abdullah b. Ubeyy'in oğluna, 'Ey Habbab, şunu yap! Ey Habbab şöyle yap.' diyorlardı. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: Habbab Şeytan'ın adıdır. Sen Abdullahsın (Allah'ın kulusun)."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Taberanî, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delail adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Abdullah b. Ubey, oğlu Abdullah'a dedi ki: 'Benim için Resulullah'tan bir giysi iste ve o giysiyi bana kefen yap. Benim cenaze namazımı kılmasını iste.' Oğlu, Resulullah'ın (s.a.v) yanına gelerek şunları söyledi: 'Ya Resulullah! Abdullah'ın şerefini biliyorsun. O kendisi için kefen olarak kullanılmak üzere senin bir giysini, ayrıca senin de onun cenaze namazını kılmanı istiyor."

"Bu sırada Ömer dedi ki: 'Ya Resulullah! Abdullah'ı ve münafıklığını biliyorsun. Allah, onun cenaze namazını kılmanı yasakladığı hâlde, namazını mı kılacaksın?' Peygamberimiz (s.a.v), 'Nerede yasaklanmış?' diye sordu. Ömer şu ayeti okudu: *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez.'* Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Ben de yetmiş kereden fazla af dilerim.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma...'* Peygamberimiz (s.a.v) Ömer'in peşine birini göndererek bu ayetin indiğini ona bildirdi. Sonra yüce Allah, *'Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)...'* [Münâfikun, 6] ayetini indirdi."

Ben derim ki: Resulullah efendimizin (s.a.a) Abdullah b. Ubey için af dilediği ve cenaze namazını kıldığı, bazı Şia kaynaklarında da mürsel olarak (ravilerin adı zikredilmeksizin) rivayet edilmiştir. Ayâşî ve Kummî, bu rivayetlere tefsirlerinde yer vermişlerdir. Kummî'nin aktardığı rivayete daha önce yer vermiştik.

Bu rivayetler birtakım çelişkiler, birbirini çürütmeler içermenin yanı sıra, kendi içlerinde de çakışmaktadırlar. Bu bakımdan ayetlerle bağdaşmadıkları, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıktır.

Birincisi: *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez); onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmez."* [Tevbe, 80] ifadesi, gayet net olarak ortaya koyuyor ki ayet, münafıklar için af dilemenin onlara bir yarar sağlamayacağını vurgulama amacına yöne-

liktir. Peygamberimizi (s.a.a) iki şıktan birini tercih etmek üzere serbest bırakma maksadına yönelik değildir. Kullanılan sayı (yetmiş) da abartılı çokluk ifade etmek içindir. Yoksa yetmiş sayısının bir özelliği söz konusu değildir. Yani amaç yetmiş kereden fazla bağışlama dilemenin, affetme ümidini doğuracağı mesajını vermek değildir.

Sonra Peygamberimiz (s.a.a) ayetin bu anlamını kavramamaktan, dolayısıyla ayeti kendisine sunulan bir tercih imkânı gibi kullanmaktan, "Ben de yetmiş kereden fazla af dilerim." demekten, bir başkasının ona ayetin anlamını hatırlatmış olmasından; buna rağmen, Allah, münafıkların namazını kılmasını ve onlara yönelik diğer eylemlerini yasaklayan bir başka ayet indirinceye kadar bu cehaletinde ısrar etmekten münezzehtir. O, bu tür yakıştırmalardan uzaktır.

Kaldı ki, *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)."* [Tevbe, 80], *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)."* [Münâfikun, 6] ve *"Onlardan ölen birine asla namaz kılma."* ifadeleri gibi münafıklar için af dilemeyi, onların cenaze namazlarını kılmayı konu alan ayetler, onlar için af dilemenin boş yere olduğunu ve af dilemekle namaz kılma yasağını; onların kâfirlikleriyle, fasıklıklarıyla gerekçelendiriyor. Hatta müşrikler için af dilemeyi yasaklayan, *"Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakları yoktur."* (Tevbe, 113) ayeti de af dileme yasağını, onların kâfir oluşlarıyla ve cehennemde ebediyen kalacak oluşlarıyla gerekçelendiriyor. Böyleyken, onlar için af dilemenin ve cenaze namazlarını kılmanın caizliği nasıl tasavvur edilebilir?

İkincisi: *"Onlardan ölen birine asla namaz kılma."* ifadesinin de yer aldığı ayetler grubunun akışı, bu ayetin Peygamberimizin (s.a.a) Tebük Seferi'ne çıktığı esnada ve henüz Medine'ye dönmemişken indiğini gösteriyor. Hicret'in sekizinci yılında yani. Abdullah b. Ubey ise, Hicret'in dokuzuncu yılında Medine'de ölmüştür. Bütün bu gerçekler, rivayet yoluyla bilinen kesin olgulardır.

O hâlde bu rivayetlerde yer alan, "Resulullah (s.a.v), Abdullah b. Ubeyy'in cenaze namazını kıldı, sonra onun kabrinin başında da durdu. Bunun üzerine, *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma.'* ayeti indi." şeklindeki değerlendirme, hangi somut gerçeklere dayanıyor?

Bundan daha ilginç olanı, önceki rivayetlerin birinde yer alan şu ifadedir: "Ömer Peygamber'e (a.a.v) dedi ki: 'Ya Resulullah! Allah,

münafıkların cenaze namazını kılmanı yasakladığı hâlde, bu adamın namazını mı kılacaksın?' Peygamberimiz (s.a.v) şu karşılığı verdi: 'Rabbim tercihi bana bıraktı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Onlardan ölen birine asla namaz kılma; (dua için) kabrinin başında da durma.'* ayetini indirdi."

Daha da tuhaf olanı, sunduğumuz rivayetlerin sonuncusunda yer alan *"Onlar için ister af dile, ister dileme (fark etmez)."* [Münâfikun, 6] ayetinin inişiyle ilgili açıklamadır. Bilindiği gibi bu ayet, Münâfikun Suresi'nde yer alır. Bu sure ise, Hicret'in beşinci yılında, Mustalikoğulları Savaşı'ndan sonra inmiştir. Abdullah b. Ubey ise, o sırada yaşıyordu. Üstelik Münâfikun Suresi'nde onun, *"Andolsun eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan çıkaracaktır."* [Münâfıkun, 8] sözü de aktarılmıştır.

Bu rivayetlerin bazısında ve bu rivayetleri desteklemeye yönelik yorumlarda deniliyor ki: "Peygamberimiz (s.a.a) Hazreç kabilesine mensup bazı münafıkların kalplerini İslâm'a yöneltmek için Abdullah b. Ubey için af dilemiş ve onun cenaze namazını kılmıştır. "Böyle bir şey olabilir mi? Hz. Peygamber (s.a.a) münafıkların kalplerini İslâm'a yöneltmek, onlara hoş görünmek uğruna ayetlerin içerdiği apaçık hükümlere aykırı bir tutum sergileyebilir mi? Kaldı ki, yüce Allah bir başka ayette, böyle davranması durumunda kendisini şiddetle cezalandıracağını belirtmiştir. *"O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık."* (İsrâ, 75) Demek ki, bu rivayetler uydurmadır. Kitaba ters düşen bu mevzu (uyduruk) hadisleri, elin tersiyle itmek gerekir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi, artık anlamazlar."* ayetiyle ilgili olarak İbn Murdveyh'in Sa'd b. Ebu Vakkas'tan şöyle naklettiği belirtiliyor: "Ali b. Ebu Talib, Seniyetu'l-Veda (Veda Tepesi) denilen yere kadar Tebük'e gitmek isteyen Peygamberimizle (s.a.v) beraber yürüdü. Ali bir yandan ağlıyor, bir yandan da şöyle diyordu: 'Beni geride kalan kadınların yanında mı bırakıyorsun?!' Resulullah (s.a.v) ona dedi ki: Peygamberlik görevi hariç, Musa nezdinde Harun'un sahip olduğu makama, benim yanımda da sen sahip olmak istemez misin?"

Ben derim ki: Bu hadis, gerek Sünnî ve gerekse Şiî birçok kanaldan aktarılmıştır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan

(a.s), *"Geride kalanlarla birlikte olmaya razı oldular."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Yani kadınlarla beraber."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle belirtilir: Abdurrezzak -el-Musannef adlı eserde-, İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Buharî, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) Tebük Seferi'nden dönüp Medine'nin yakınlarına gelince şöyle dedi: 'Medine'de birtakım adamlar bıraktınız. Yürüdüğünüz her yürüyüşte, harcadığınız her infakta, kat ettiğiniz her vadide, onlar da sizinle beraberdiler.' Dediler ki: 'Ya Resulullah! Medine'de oldukları hâlde, nasıl bizimle beraber olabilirler?' Buyurdu ki: Onlar, mazeretleri olduğu için Medine'de kalmak zorunda kaldılar."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Allah ve Resulü hakkında iyi niyet taşıdıkları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur..."* ifadesiyle başlayan ayetle, ondan sonraki ayet hakkında şöyle deniyor: "Bu ayetlerin ilki; Abdullah b. Zaide, diğer adıyla İbn Ümmü Mektum hakkında inmiştir. Bu adamın gözleri görmüyordu. Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve dedi ki: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ben gözleri görmeyen, malî durumu zayıf, bedenen çelimsiz, sıska bir adamım. Elimden tutup bana yol gösterecek bir kimsem de yoktur. Acaba bana, cihada katılmayıp evde oturmama ruhsatı var mıdır?' Peygamberimiz (s.a.a) ona herhangi bir cevap vermeden sessizce bekledi. Derken Allah bu ayeti indirdi. Bu, Dahhak'tan rivayet edilmiştir. Bazılarına göre ise, Aiz b. Amr ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bu görüş de, Katade'den rivayet edilmiştir."

"İkinci ayet ise, 'Bekkâin=Çok Ağlayanlar' olarak bilinen yedi kişi hakkında inmiştir. İsimleri şöyledir: Neccaroğulları kabilesine mensup olan Abdurrahman b. Kâ'b, Ulbe b. Zeyd ve Amr b. Sa'lebe b. Ganeme ile Muzeyne kabilesine mensup olan Salim b. Umeyr, Hirem b. Abdullah, Abdullah b. Amr b. Avf ve[ya] Abdullah b. Mağfel. İsimlerini saydığımız bu kişiler Peygamberimize (s.a.a) gelerek şöyle demişlerdi: 'Ya Resulullah, bize binek hayvanı ver. Çünkü sefere çıkarken bineceğimiz hayvanlarımız yoktur.' Peygamberimiz (s.a.a) de onlara, *'Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum.'* demişti. Bu hadis Ebu Hamza Sumalî'den rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre ise bu ayet, değişik kabilelere mensup yedi kişi hakkında inmiştir. Bunlar Peygamberimize (s.a.a) gelerek, 'Bize giyeceğimiz ayakkabı ve nalın ver.' demişlerdi. Bu da Muhammed b. Kâ'b

ve İbn İshak'tan rivayet edilmiştir. Kimine göre de, bunlar Muzeyne kabilesine mensup bir gruptu. Bu görüşün kaynağı Mücahid'dir. Bazısına göre ise, bunlar ensara mensup yedi yoksul kişiydiler. Ağlamaya başlayınca, Osman bunlardan ikisine, Abbas b. Abdulmuttalip ikisine, Yâmin b. Kâ'b en-Nadrî de üçüne binek tahsis etti. Bu, Vakıdî'den rivayet edilmiştir. Tebük Seferi'ne Peygamberimizle (s.a.a) birlikte katılanların sayısı otuz bindi. Bunların on bini atlıydı."

Ben derim ki: Ağlayanlar grubunu oluşturanların isimleriyle ilgili rivayetler arasında büyük farklılıklar vardır.

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer verilir: "Bu ağlayanlar, ayaklarına giyecekleri ayakkabılar istemişlerdi."

el-Meani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sa'lebe'den, o da bizim mezhebimize (Şia) mensup bazı âlimlerden, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilen..."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet eder: "Görülmeyenden (gayb) maksat, henüz meydana gelmemiş şeylerdir. Görülenden maksat da, meydana gelen şeylerdir." [Maani'l-Ahbar, s.146]

Ben derim ki: Bu rivayet, genel bir ifadenin bazı nesnel karşılıklarına işaret eden bir açıklama niteliğindedir.

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) Tebük'tan geri dönünce, mümin olan ashabı münafıklara sataşmaya, onlara eziyet etmeye başladı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden vazgeçmeniz için (mazeretleri olduğuna dair) Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan vazgeçin.'* diye başlayan ayet ile, ondan sonraki ayeti indirdi."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: "Denildiğine göre, bu ayetler Cedd b. Kays, Muattib b. Kuşeyr ve onların arkadaşları olan diğer münafıklar hakkında inmiştir. Bunlar sekiz kişiydiler. Resulullah (s.a.a) Tebük'ten Medine'ye dönünce şöyle dedi: 'Onlarla birlikte oturmayın, onlarla konuşmayın.' Bu, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir."

AYETLERİN MEALİ

97- Bedeviler (Göçebe) Araplar, kâfirlik ve münafıklık bakımından daha beter ve Allah'ın, Resulü'ne indirdiği hükümlerin sınırlarını bilmemeye daha yatkındırlar. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

98- Bedevilerden kimileri, (Allah yolunda) harcadıklarını bir zarar sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini beklerler. Kötü belalar onlaradır. Allah işitendir ve bilendir.

99- Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, (Allah yolunda) harcadıklarını ve Peygamber'in dualarını almayı, Allah'a yakınlık sebebi sayarlar. Bilin ki, o (harcadıkları mal ve Peygamber'in duası), onların (Allah'a) yakın olmaları için bir vesiledir. Allah onları rahmetinin içine alacaktır. Allah çok bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

100- Muhacirler ve ensardan (İslâm'ı kabul edip hicret etmede ve Resulullah'ın yardımına koşmada) ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük başarıdır.

101- Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından bir kısım münafıklar vardır ki, münafıklığa alışmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz ve sonra onları (kıyamet günü) büyük bir azaba götürüleceklerdir.

102- (Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler; onlar, iyi amelle kötü olan diğer ameli birbirine karıştırmışlardır. Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur. Kuşkusuz Allah, bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

103- Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin. Ve onlara dua et. Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır. Allah işitendir ve bilendir.

104- Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu ve Allah'ın tövbeyi kabul eden ve sürekli merhamet eden olduğunu bilmediler mi?

105- De ki: "(İstediğinizi) yapın. Yakında yaptığınızı(ın gerçek yüzünü) Allah, Resulü ve (amellerin gerçek mahiyetini görüp gözlemleyen, amellerin şahidi olan) müminler (bu dünyada) görecekler ve yakında görülmeyeni ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."

106- Diğer bir grup da, (işi) Allah'ın emrine bırakılmıştır; O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubu, önceki ayetlerin hedefine yönelik olarak akışına devam ediyor. Bu bağlamda göçebe (bedevi) Arapların küfürlerine, münafıklıklarına ve inanış biçimlerine işaret ediliyor. Arada, bir de sadaka ayetine yer verilmiştir.

97) Bedeviler (Göçebe) Araplar, kâfirlik ve münafıklık bakımından daha beter ve Allah'ın, Resulü'ne indirdiği hükümlerin sınırlarını bilmemeye daha yatkındırlar. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Araplar, İsmail Peygamber'in çocuklarıdır. 'A'rab' ise, aslında 'Arab'ın çoğuludur. Fa-

kat zamanla çölde yaşayanların ismi olarak kullanılmıştır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *'Bedeviler dediler ki: İman ettik.'* [Hücürât, 14], *'Bedeviler, kâfirlik ve münafıklık bakımından daha beterdirler."* [Tevbe, 97], *'Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman ederler.'* [Tevbe, 99] Bazılarına göre 'el-Arab'ın çoğulu 'el-Aarib'dir. Şair der ki: 'Aarib (Bedeviler), kendilerine aslı astarı olmayan övgüler düzerler. / Dilleri de konuşurken gayet yumuşak ve sinsidir.' 'A'rabî'; genelde ve örfte, çölde yaşayan bedevi Araplar için kullanılan bir isimdir. 'Arabî' ise, açık ve anlaşılır biçimde konuşan kimse demektir. 'el-İ'rab' da açıklama, beyan etme anlamına gelir. (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Yüce Allah, çölde yaşayan göçebe Arapların durumunu açıklarken, onların küfür ve münafıklık bakımından daha beter olduklarını açıklıyor. Onlar uygarlıktan uzak, ilim ve edebiyat gibi insanî bereketlerden, erdemlerden yoksun oldukları için, diğer insanlara göre daha kaba ve daha sert mizaçlı olurlar. Bu nedenle yüce Allah'ın temel bilgiler, şer'î hükümler, farzlar, sünnetler, helâl ve haramla ilintili emirlerle ilgili olarak indirdiği ayetlerin içerdiği sınırları bilmemeye, tanımamaya başkalarına göre daha yatkındırlar.

98) Bedevilerden kimileri, (Allah yolunda) harcadıklarını bir zarar sayar ve sizin başınıza belalar gelmesini beklerler. Kötü belalar onlaradır. Allah işitendir ve bilendir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, bu ayetle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "el-Mağrem sözcüğü, tıpkı 'el-ğurm' gibi, hainlik olmaksızın bir mala inen felaket ve zarar demektir. Kelimenin aslı, bir şeyin gerekli olması anlamını ifade eder. Nitekim, *'Doğrusu, onun azabı kaçınılmaz oldu.'* [Furkan, 65] bu anlamdadır. 'Hubbun ğaram' da, tükenmez, yok olmaz bir sevgi demektir. 'el-Ğarim' ise, borç muamelesinde bulunan tarafların her birine (borç verenle borç alana) denir. Bu şekilde isimlendirilmelerinin nedeni, bu bağlamda her birinin diğerini gerekli kılmış olmasıdır. 'Ğarimtuhu keza', yani malından şu kadarını vermesini sağladım, onu vermeye mecbur ettim." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Ayetin orijinalinde geçen "ed-daire" ise, olay demektir. Ama genellikle kötü olan anlamında kullanılır. Sanki kötü olaylar insanlar arasında dolaşıyormuş, her gün bir kavme isabet ediyormuş. Dolayısıyla, müminlere kötü olayların isabet etmesini beklemek, kötü olaylarla

karşılaşıp büyük darbeler almalarının beklentisi içinde olmak anlamına gelir. Onların böyle bir beklenti içine girmeleri, İslâm'ın egemenliğinden kurtulup eski şirk ve sapıklık günlerine geri dönmeleri amacına yöneliktir.

"harcadıklarını bir zarar sayar" ifadesi, eğer ifadenin orijinalinde yer alan "ma" edatının mastar edatı olduğunu söylersek, "infakı (harcamayı) bir zarar olarak sayar" anlamına gelir. Ama eğer "ma" edatını mevsul edatı olarak algılarsak, bur durmada ayetin anlamı, "harcadığı malı bir zarar sayar" şeklinde belirginleşir. Burada (infaktan) kastedilen, cihada hazırlık için harcamada bulunmak ya da bazılarının da söylediği gibi, herhangi bir hayır yolunda maddî yardımda bulunmaktır. Maksadın, sadece sadaka (zekât) nitelikli harcamalar olması da ihtimal dâhilindedir. Böyle olunca da, bu ifade, birkaç ayet sonra, Müslümanların mallarından sadaka (zekât) alınmasına ilişkin hükmü içeren ayete, bir bakıma ön hazırlık işlevini görmüş olur. Bunu bir sonraki ayette yer alan, *"(Allah yolunda) harcadıklarını ve Peygamber'in dualarını almayı, Allah'a yakınlık sebebi sayarlar."* ifadesi de destekliyor. Çünkü bu ifade de, sadakalarla ilgili hükmü içeren ayette yer alan *"Ve onlara dua et. Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır."* [ayet, 103] ifadesine ilişkin bir ön hazırlık mahiyetindedir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Çölde yaşayan bedevi Arapların bir kısmı, hayır yolunda harcama yapmayı veya zekât olarak yaptığı harcamaları bir zarar sayar, hüsran olarak değerlendirir ve sizin başınıza kötü olayların gelmesini bekler. Kötü olaylar ve belalar onlaradır. -Bu ifade, ilahî hüküm ve kaza olarak algılanabildiği gibi (yani kötü belalar onlar içindir, onların başına gelmiştir), beddua (kötü olaylar onların başına gelsin) olarak da algılanabilir.- Allah söylenen sözleri işitir, kalplerin içinde geçen duyguları bilir.

99) Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, (Allah yolunda) harcadıklarını ve Peygamber'in dualarını almayı, Allah'a yakınlık sebebi sayarlar. Bilin ki, o (harcadıkları mal ve Peygamber'in duası), onların (Allah'a) yakın olmaları için bir vesiledir. Allah onları rahmetinin içine alacaktır. Allah çok bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, *"ve Peygamber'in duaları"* ifadesi, daha önce geçen *"harcadıkları"* ifadesine atfedilmiştir. *"Bilin ki o, onların (Allah'a) yakın olmaları için bir vesiledir."* ifade-

sindeki zamir de (ha=o), harcanan şeylere ve Peygamber'in dualarına dönüktür.

Buna göre, ayete şöyle bir anlam verebiliriz: Çölde yaşayan göçebe Arapların bir kısmı da Allah'a inanır, O'nu bir sayar ve şirk inancından uzak durur; ahiret gününe de inanır, ahiret gününde gerçekleşecek hesaplaşmaya ve dünyada işlenen amellere karşılıklarının verilmesine ilişkin haberleri tasdik eder. Allah için harcadığı malı ve bunun sonuçlarından olan Peygamber'in hayır ve bereket dualarını almayı Allah'a yakın olmanın, O'na yaklaşmanın araçları sayar. Bilin ki, bu harcamalar ve Peygamber'in duaları onlar için bir yakınlık vesilesidir. Allah da onlara şunu vaat ediyor: Yakında onları rahmetinin kapsamına alacaktır. Çünkü O, günahları bağışlayandır, kendisine inanan ve itaat eden kimselere karşı sürekli merhametli olandır.

100) Muhacirler ve ensardan (İslâm'ı kabul edip hicret etmede ve Resulullah'ın yardımına koşmada) ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, (ağaçlarının) altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük başarıdır.

Meşhur Kıraat, "el-ensar" kelimesinin "el-muhacirin" kelimesine atfedilerek "el-ensari" şeklinde telaffuz edilmesini öngörür. Bu takdirde cümlenin açılımı şöyledir: "Öne geçen ilk muhacirler ve öne geçen ilk ensar ile onları iyilikle takip edenler." [Ancak karilerden biri olan] Yakub, "el-ensare" şeklinde okumuştur. Bu takdirde de, sadece öne geçen ilk ensar değil, bütün ensar kastedilmiş olur.

"ilk öncüler" ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, bununla her iki kıbleye (Kâbe ve Mescid-i Aksa) dönerek namaz kılanlar; bazısına göre, Hudeybiye Barışı esnasında Rıdvan Biati'ni gerçekleştirenler; bazısına göre, özellikle Bedir Savaşı'na katılanlar; diğer bazısına göre de, hicretten önce Müslüman olanlar kastedilmiştir.[1] Bu görüşlerin hiçbirini, ayetin lafzı açısından kanıtlamak mümkün değildir.

Ayetin lafzının bir ölçüde şu hususu teyit ettiği söylenebilir: Konunun açıklaması -"es-sâbıkune'l-evvelun=ilk öncüler"-, vasıftan (es-sâbıkun=öncüler) sonra tekrar vasıfla (el-evvelun=ilkler) gerçekleştiril-

---

1- [el-Menar, c.11, s.13]

miştir. Buna karşın kastedilenlerin şahıslarından ve kimliklerinden söz edilmemiştir. Bu da aklımıza şunu getiriyor: Öne geçmişlik ve ilklikte gözetilen husus, hicret ve hicret edenlere yardım (nüsret) etmedir.

Ardından, *"iyilikle onları takip edenler"* cümlesi bunlara atfediliyor; bununla kastedilenler de vasıflarıyla, yani tâbi oluş ve takip ediş nitelikleriyle ön plâna çıkarılıyorlar ve bu (takip etmek) da "iyilikle" olmak ile kayıtlandırılıyor. Tâbi olma, takip etme (ittiba) vasfına uygun olanı ise, öne geçme (sabık) vasfının ardından getirilmiş olmasıdır, ilk olma vasfı değil. Örneğin, "ilk ve takip eden" denemez; ama "öncü ve takip eden" denir. Bu çıkarsamayı şu ayetle de kanıtlamak mümkündür: *"(Ganimetler,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan... fakir muhacirlerindir... Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler... Bunların arkasından gelenler de şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla."* (Haşr, 8-10)

O hâlde "öncülerden, öne geçenler"den maksat, İslâm'ın doğuşundan kıyamet gününe kadar Müslümanlar arasında iman bakımından, kendilerinden sonraki çağların Müslümanlarına göre öncü olan, öne geçen kimselerdir.

"Öne geçme, öncü" ve bunun karşısında yer alan "sonradan katılma" ve "takip etme" nitelikleri, nispîdirler. Nispî olmaları ise, her asrın Müslümanlarının kendilerinden sonraki çağların Müslümanlarına göre iman bakımından öncü olmalarını gerektirir. Nitekim kendilerinden önceki çağların Müslümanlarına nispetle de katılanlar, tâbi olanlar ve takip edenler pozisyonundadırlar. İşte bundan dolayı da "es-sâbıkun=öncüler" niteliği, "el-evvelun=ilkeler" niteliğiyle kayıtlandırılmış ki, öne geçenlerle, bunların ilk katmanının kastedildiği anlaşılsın.

Yüce Allah, üç grubun üçüncüsünden, *"iyilikle onları takip edenler"* şeklinde söz ediyor ve bu niteliği, belli bir çağın tâbi olanlarıyla, öncekileri takip edenleriyle sınırlandırmadığı gibi, öncülük veya ilk olma gibi bir nitelikle de kayıtlandırmıyor. Bu demektir ki, ayetteki niteleme, öncü ilkleri takip eden herkesi kapsıyor.

Buradan hareketle, Peygamberimizin (s.a.a) gönderildiği günden diriliş gününe kadar gelmiş geçmiş bütün müminlerin -münafıklar hariç- bu ayette üç gruba ayrıldıklarını görüyoruz:

1- Öne geçen ilk muhacirler

2- Öne geçen ilk ensar

3- Onları iyilikle takip edenler, onlara güzellikle tâbi olanlar.

İlk iki grupta tâbi olma ve takip etme niteliği mevcut değildir. Bilakis onlar, tâbi olunanlar ve takip edilenler olduklarından başkaları için imamlar (öncüler, uyulanlar) konumundadırlar. Üçüncü grup ise, [her zaman takip eden, tâbi olan kimseler olduklarından;] ancak [kendisinden sonraki kuşaklara] kıyasla tâbi olunan niteliği alabilir.

Hiç kuşkusuz bu; *"ilk öncüler"* ifadesiyle, temeli sağlam olmadığı, bayrağı özgürce dalgalanmadığı bir zamanda dinin temellerini atan ve ilkelerini yüceltip pratik hayata egemen kılan kimselerin kastedildiğini gösteren en güzel şahittir. Bunlar, ya Peygamber'e (s.a.a) inanmak, ona tâbi olmak, dinden döndürme amaçlı baskı ve işkencelere sabretmek, Habeşistan'a ve Medine'ye hicret ederek evlerini ve mallarını terk etmek suretiyle ilk öncülerden olmuşlar; ya da Resul'e (s.a.a) iman etmede, ona yardımcı olmada, kendilerine sığınan Peygamber'i (s.a.a) ve muhacirleri barındırmada ve olaylar peş peşe vuku bulmadan dini savunmada ilk öncüler grubunda yer almışlar.

O hâlde bu vasıflar, hicretten önce (Mekke'de) Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman eden, daha sonra İslâm'ın küfre karşı üstünlük kazanmaya başladığı Bedir Savaşı'ndan önce Medine'ye hicret eden kimseler ile, Peygamber'e (s.a.a) iman eden, Medine'ye hicret ettiğinde onu barındıran ve ona yardım etmeye hazırlanan kimselere uyuyor.

"iyilikle onları takip edenler" ifadesinde, [üçüncü grubun önceki grupları] takip etme eylemi, iyilikle kayıtlandırılmıştır ve "ihsan=iyilik" niteliği belirsiz (nekire) olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla "ihsan" kelimesinin başındaki "ba" edatına "fi" anlamı vererek, ayetin, iyilikte (iyilik yolunda) takip etmek ve tâbi olmak anlamına geldiğini, yani tâbi olunan kimselerin muhsin/iyi olmalarını, bunların da onları iyiliklerinde takip etmelerini, onların iyiliklerini izlemelerini söyleyemeyiz. Aynı şekilde, buradaki "ba" harfinin sebebiyet/nedensellik veya alet anlamına geldiğini öne sürerek ayete, takip etmek ve tâbi oluş, iyilik vasfı aracılığıyla olmalıdır, şeklinde bir anlam veremeyiz. Bilakis "ihsan=iyilik" niteliği, belirsiz (nekire) olarak kullanıldığı için, "ba" harfinin burada eşlik (musahabet) anlamında kullanıldığını söylememiz en uygun olanıdır. Buna göre, kastedilen şey, takip etmeye bir tür iyiliğin de eşlik etmesidir. Diğer bir ifadeyle iyilik (ihsan), takip etmenin (ittiba) vasfıdır.

Yüce Allah'ın, kitabında sadece bilgisizce ve körü körüne tâbi olmayı yerdiğini görüyoruz. Müşriklerin atalarına, Ehlikitab'ın tamamen arzularına uyarak hahamlarına, papazlarına ve kendilerinden önceki kuşaklara, tutkulara ve Şeytan'a tâbi olmaları cehalete dayalı bir tâbi oluştur. Bu şekilde tâbi olan bir kimse, kötü bir tâbi oluş gerçekleştirmiş olur. Aksine, şahıslarla veya başka amaçlarla ilintili olmaksızın sırf hakka tâbi olan bir kimsenin bu tâbi oluşu iyilik ve güzellik niteliğine sahiptir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır."* (Zümer, 18) Tâbi oluşun iyilik vasfına sahip olmasının somut belirtilerinden biri, tâbi olanın amellerinin, tâbi olunanın amellerine tam anlamıyla uymasıdır. Bu husustaki bir eksiklik ise, karşıt tabloyu, yani tâbi oluşun kötülük vasfına sahip olmasını doğurur.

O hâlde ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, *"iyilikle onları takip edenler"* ifadesiyle, bunların, onları takip ederken, bir tür iyilikle takip etmeleri kastedilmiştir. Bu da takip etmenin hakka yönelik ve hak üzere olmasından ibarettir. Başka bir tabirle, hak onlarla beraber olduğu için bunlar onları takip ediyor, onlara tâbi oluyorlar. Bu da sonuç itibariyle [onların şahıslarına değil,] hakikatle hakka tâbi olmaktır. Ama onların kendilerinde veya onlara uymada bir şey umarak onları takip etmesi, aynı şekilde nefsanî bir amaçla amellerini onlara uydurması, söz konusu iyilikle nitelenemez.

"İyilikle takip etme" tabirinden çıkarsadığımız anlam budur. Bazılarına göre kastedilen anlam, takip etmenin, amel açısından iyilikle beraber olmasıdır. Salih ameller ve iyi işler yapmak yani.[1] Ama bu yorum, iyilik niteliği açısından "tür" ifade eden belirsizlik (nekire) durumuyla bütünüyle bağdaşmıyor. Böyle bir ihtimali kabul etsek bile, bizim işaret ettiğimiz açıklama türünden bir kayıt getirmemiz kaçınılmaz olur. [Yani iyiliği, hakka uymakla kayıtlandırmalıyız.] Çünkü açıktır ki, ancak hakka ve hakla ilgili olarak bir şeyde tâbi oluş, salih/iyi ameller işlemeyi gerektirir; ama bunun aksi düşünülemez.

Kısaca söylemek gerekirse ayet, İslâm ümmetinden müminleri üç gruba ayırmaktadır. İlk iki grubu, öne geçen ilk muhacirler ve ensar oluştururken, üçüncü grubu da onları iyilikle takip edenler oluşturmaktadır.

1- [el-Menar, c.11, s.14]

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ayet, ilk iki grubu, iman bakımından, dinin temellerini sağlamlaştırma ve ilkelerini yüceltip pratik hayata egemen kılma hususunda öne geçen ilkler olarak övüyor, onları başkalarından üstün tutuyor.

İkincisi: *"Muhacirler ve ensardan"* ibaresinin orijinalinin başındaki "min" edatı, tab'iziyye/kısımlandırma anlamını ifade eder, beyaniyye/açıklama işlevini görmez. Çünkü daha önce onların hangi açıdan üstün tutulduklarına işaret ettik. [Hepsinin de böyle bir üstünlüğe sahip olmadığı açıktır.] Ayrıca ayet, Allah'ın onlardan, onların da Allah'tan razı ve hoşnut olduklarından söz ediyor. Oysa Kur'ân'ın kendisi onların içinde kalplerinde hastalık bulunan, münafıkları dinleyen kimseler olduğunu belirtiyor. Yine bunların bazısını fasık olarak isimlendiriyor. Bunun yanında bunlar arasında Peygamberimizin (s.a.a) kendisini, yaptığı işlerden beri tuttuğu, amellerini onaylamadığı kimselerin de olduğunu açıkça ifade ediyor. Allah'ın bunlardan da razı olduğu söylenemez. Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

Üçüncüsü: Ayetteki üstün oluş ve Allah'ın rızasına nail oluş ile ilgili hüküm, ayetin akışından da anlaşılacağı üzere iman ve salih amelle kayıtlı kılınmıştır. Çünkü ayet, münafıkların küfürlerinden ve kötü amellerinden dolayı yerildikleri bir bağlamda müminleri övüyor. Yüce Allah'ın müminleri övdüğü veya onlarla ilgili bir hayırdan ya da güzel bir vaatten söz ettiği başka ayetlerden de bu sonucu çıkarabiliriz. Bu hususların tümü de, iman ve salih amelle kayıtlı tutulmuştur. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"(Ganimetler,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden fakir muhacirlerindir... Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler... Bunların arkasından gelenler de şöyle derler..."* (Haşr, 8-10)

Bir başka ayette, meleklerin onlarla ilgili dualarından şöyle söz ediliyor: *"Müminlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vaat ettiğin Adn cennetlerine koy!"* (Mü'min, 7-8)

Diğer bir ayette de şöyle buyruluyor: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29)

Buna örnek vereceğimiz bir diğer ayet de şudur: *"İman eden ve soylarından gelenler de imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, işte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir."* (Tûr, 21) Bu ayette özellikle "imanda" ve "herkes..." ifadelerine dikkat etmekte yarar vardır.

Eğer tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği hüküm, iman ve salih amelle kayıtlı olmasaydı ve eğer onlar iyi de davransalar, kötü de davransalar; takva sahibi de olsalar, fasık da olsalar Allah'ın rızasını kazanmış ve affedilmiş kimseler olsalardı, bu, şu ayetlerin içerdiği değerlendirmelerin açık bir şekilde yalanlaması anlamına gelirdi: *"Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz."* (Tevbe, 96), *"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* (Tevbe, 80), *"Allah zalim olanları sevmez."* (Âl-i İmrân, 57) Bu ve benzeri ayetler uyarlamalı (mutabakat) veya kaçınılmaz (iltiazamî, mülazemet) olarak Allah'ın zalimlerden, fasıklardan, emir ve yasaklarına uymayanlardan kesinlikle razı olmayacağını gözler önüne sermektedir. Sonra bu ayetler, kayıtlandırmaya ve neshetmeye de açık değildirler. Yine, müminlere hitap eden şu ayeti de örnek gösterebiliriz: *"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır."* (Nisâ, 123)

Kaldı ki, tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği hükmün kayıtlandırılmaması, ceza verme işlemlerine işaret eden, azap ve tehdit içeren bütün ayetlerin [bu muhacirler ve ensar ile] kayıtlandırılmasını [ve bunların azap vaadinin kapsamı dışında tutulmasını] gerektirir. [Yani nerede azap ayeti varsa, iyi-kötü tüm muhacirler ve ensar bundan istisnadır; onlar hiçbir şekilde azap görmeyecekler.] Bunlarsa büyük bir yekûnu tutan ayetlerdir; kayıtlandırılmaları durumunda ödül vaadine ve azap tehdidine egemen olan yasanın bozulmasını, hüküm ve yasaların büyük kısmının geçersiz olmasını ve bunların teşri edilmesindeki hikmetin iptalini gerektirir.

Dolayısıyla ister ifadenin orijinalindeki "min" edatını tab'iziyye=kısımlandırma anlamında bilip ayetin muhacir ve ensardan bazılarına

yönelik olduğunu söyleyelim, isterse de "min"in açıklayıcılık=beyaniyye işlevini gördüğünü savunup üstünlüğün ve ilâhî hoşnutluğun tüm muhacir ve ensara şamil olduğunu ileri sürelim, fark etmez. [Yani, ister ayetin muhacirler ve ensarın bir kısmından, isterse bütün muhacir ve ensardan söz ettiğini söyleyelim, her iki durumda da o bir kısmını veya hepsini, iman ve salih amelle kayıtlandırmamız gerekir. Dolayısıyla "min" edatının her iki anlamına göre de, bu ayette söz konusu edilen muhacirler ve ensar hakkında böyle bir kayıtlandırmaya başvurmamız bir zorunluluktur. Şöyle ki Allah, muhacirler ve ensarın ilk öncülerinden sadece sürekli iman ve salih amel niteliğine sahip olanlardan razı olmuş ve onlara cennetini vaat etmiştir. Böyle bir kayıtlama yapılmadığı takdirde ise, yukarıda aktarılan mahzurlarla karşı karşıya kalınır.] Bu husus, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıktır.

"Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır." Biz insanlar açısından "razı olma", nefsin herhangi bir fiile arada bir çelişki ve itişme olmaksızın uyum göstermesi anlamını ifade eder. Araplar, "Raziye bi keza", yani uyum gösterdi, kaçınmadı, imtina etmedi derler. Rıza, insanın bir şeyden hoşlanmaması ve tiksinmemesiyle gerçekleşir; ister onu sevsin, isterse tiksinmeksizin sevmemesin.

Dolayısıyla kulun Allah'tan razı olması, Allah'ın istediği bazı şeylerden tiksinmemesi ve yine Allah'ın buğzettiği, hoşlanmadığı bazı şeyleri sevmemesi demektir. Bu da ancak kulun Allah'ın takdirine, evrene yansıyan varoluşsal/tekvinî fiillerine ve teşriî hükümlerine, şeriat sistemi dâhilinde kendisinden istediklerine rıza göstermesiyle gerçekleşebilir. Diğer bir ifadeyle kul, varlık bütününe egemen yasalar sistemi (tekvin) ve sosyal hayata egemen olması için indirilen hukuk sistemi (teşri) açısından Allah'a teslim olduğu zaman -ki buna İslâm ve Allah'a teslim oluş denir- Allah'tan hoşnut olduğunu göstermiş olur.

Bu da, daha önce işaret ettiğimiz, "Aayetin içerdiği hüküm iman ve salih amelle kayıtlıdır." şeklindeki çıkarsamaya yönelik bir diğer kanıttır. Yani yüce Allah, muhacirlerden, ensardan ve onları takip edenlerden sadece kendisine inanıp salih ameller işleyenleri övüyor. Onlardan bu kayıtla razı olduğunu ve onlar için ağaçlarının altından ırmaklar akan cennetler hazırladığını haber veriyor.

Yoksa, ayetin anlatmak istediği; "Allah, bir şekilde muhacir veya ensar ya da bunlara tâbi olan adını almış bir kimseden razı olmuştur. Bu razı oluştan sonra ona öfke duymayacaktır. Onun için bağışlanma

ve cennet kaçınılmaz olmuştur. Bundan sonra artık ister iyilik etsin, ister kötülük; ister takva sahibi olsun, ister fasık, fark etmez; o her hâlükârda bağışlanmıştır." şeklindeki bir anlam değildir.

Allah açısından razı olmanın anlamına gelince; rıza, O'nun fiilî sıfatlarındandır, zatî sıfatlarından değildir. Çünkü yüce Allah, zatı itibariyle değişmeye ve başkalaşmaya açık bir şeyle vasfedilmez. Şöyle ki biri isyan ettiği zaman O'na öfke hâli arız olmuş olsun, tövbe ettiği zaman da rıza hâli. Tersine, Allah'ın razı oluşu ve öfkelenişi şu anlamdadır: Kulundan razı oluşu, kuluna rıza muamelesi gösterip üzerine rahmet indirmesi ve nimetler vermesi şeklinde gerçekleşir. Kuluna öfkelenmesi ise, ona öfke muamelesi gösterip rahmetini alıkoyması, azap ve cezayı ona musallat etmesi şeklinde tahakkuk bulur.

Bu açıdan (yani razı olmak Allah'ın fiilî sıfatlarından olduğu için) yüce Allah'ın birine razı oluşundan sonra ona öfkelenmesi veya öfkelenmesinden sonra ondan razı olması mümkündür. Ne var ki, ayetin akışından anladığımız kadarıyla, burada kastedilen, sonrasında gazap ihtimali bulunmayan rızadır [belli bir zamanla sınırlı değildir]. Çünkü bu öyle bir hükümdür ki, iman ve salih amel açısından öne geçenlerden ve onlara tâbi olanlardan oluşan ümmetin en hayırlılarının tabiatına/öz doğasına hamledilmiştir. Bu gibi meselelerde de zamanın etkinliği söz konusu değil ki, rızadan sonra bir gazap ihtimalinden söz edilsin. Öte yandan burada, aşağıdaki ayette işaret edilen durumdan farklı bir olgu söz konusudur: *"Andolsun ki, o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur."* (Fetih, 18) Çünkü burada, belli bir zamanla kayıtlı bir rızadan söz ediliyor. Bu açıdan, bir süre sonra bunun gazapla yer değiştirmesi ihtimal dâhilindedir.

101) Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından bir kısım münafıklar vardır ki, münafıklığa alışmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz ve sonra onlar (kıyamet günü) büyük bir azaba götürüleceklerdir.

Bir şeyin çevresi (havl), etrafında bulunup kendisine komşu olan mekânlardır. "Havl=Çevre" sözcüğü, cümle içinde zarf işlevini görüyor. "Maradû" ise, büyüklenip haddi aşmak, itaatsizlik etmek, kötülük yapmayı sürekli bir uğraş ve alışkanlık hâline getirmektir. Bu, "maradû ale'n-nifak=münafıklığa alışmışlardır" ifadesine de uygun bir anlamdır. Yani bunlar, münafıklığı alışkanlık hâline getirinceye kadar,

sürekli bir uğraş edinmişlerdir. Buna göre, ayete şu anlamı vermek gerekiyor: Çevrenizde veya Medine'nin çevresinde çölde yaşayan bedevi Araplardan, münafıklığı bir uğraş hâline getirip ona alışmış münafıklar vardır. Medineliler içinde de ikiyüzlülüğü alışkanlık hâline getirmiş münafıklar vardır. Ey Muhammed! Sen onları bilmezsin; ama biz onları biliriz. Biz onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba doğru götürüleceklerdir.

"İki kez azap etme" ile neyin kastedildiği hususunda tefsir bilginleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimine göre, bir kere dünyada, esir alınmaları ve öldürülmeleri gibi, bir kere de kabirde azap çekmeleri; kimine göre dünyada kendilerinden zekât alınması ve ahirette kabir azabı çekmeleri; kimine göre, iki kez açlık çekmeleri; kimine göre, bir kere can çekişirken, bir kere de kabirde azap çekmeleri; kimine göre, haklarında şer'î cezaların uygulanması ve kabir azabı; kimine göre, bir kere dünyada rezil olmaları, bir kere de kabir azabını çekmeleri; kimine göre de daha başka şeyler... kastedilmiştir. Bu görüşlerin hiçbirini doğru kabul etmemizi gerektiren herhangi bir kanıt yoktur. Eğer mutlaka birini tercih etmek gerekiyorsa, en baştaki daha yakın bir ihtimaldir, deriz.

102) (Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler; onlar, iyi amelle kötü olan diğer ameli birbirine karıştırmışlardır. Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur. Kuşkusuz Allah, bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Göçebe Araplar arasında yer alan bir diğer grup ise, günahkârdır, diğerleri gibi münafık değildirler. Hatta bunlar günah işlediklerini de itiraf ediyorlar. Salih amelleri de, kötü amelleri de var. İyi amelle kötü ameli birbirine karıştırıyorlar. Allah'ın bunların tövbesini kabul etmesi umulur. Hiç kuşkusuz Allah bağışlayandır, merhamet edendir.

"Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur." ifadesi, onların kalplerinde bağışlanma umudunu uyandırmaya yöneliktir. Ta ki kalpleri korku ile umut arasındaki denge çizgisinde dursun, büsbütün karamsarlığa ve umutsuzluğa teslim olmasın. *"Kuşkusuz Allah, çok bağışlayan ve sürekli merhamet edendir."* ifadesi ise, umut tarafının ağır basmasını sağlayıcı bir mesaj içeriyor.

103) Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin. Ve onlara dua et.

Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır. Allah işitendir ve bilendir.

Ayetin orijinalindeki "tutahhiruhum" kelimesinin kökü olan "tathir=temizlemek", bir şeye bulaşmış kirleri ve pislikleri gidererek, varlığını arındırıp, gelişip çoğalmaya, etki ve bereketlerini göstermeye elverişli hâle getirmeye denir. "Tuzekkihim" kelimesinin kökü olan "tezkiye" ise, bir şeye faydalı şeyler ekleyerek, bereketli ve verimli sonuçlar vermesini sağlayarak geliştirmek ve olgunluk kazandırmak demektir. Bir ağacın fazla ve gereksiz dallarını budamak suretiyle daha güzel, daha gelişken ve meyve açısından daha verimli olmasını sağlamak gibi. Bu bakımdan, bu ayette tathir=temizleme ve tezkiye=arıtıp geliştirme ifadelerinin birlikte kullanılmış olması, incelikli, latif bir üslubun göstergesidir.

"Onların mallarından sadaka (zekât) al" ifadesi, insanların mallarından zekât almaya ilişkin olarak Peygamberimize (s.a.a) yöneltilen bir emirdir. Dikkat edilirse, "onların malından" denilmemiştir; *"mallarından"* denilerek, zekâtın çeşitli mal gruplarından alınması gerektiğine işaret edilmiştir. Bu mal grupları şunlardır: a) İki değerli para: Altın ve gümüş. b) Üç hayvan türü: Deve, sığır ve koyun. c) Dört mahsul: Buğday, arpa, hurma ve kuru üzüm.

"bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin." ifadesinde hitap Hz. Peygamber'e (s.a.a) yöneliktir ve sadakanın durumunun vasfı değildir. [Yani ayetin anlamı, "Onların mallarından kendilerini temizleyeceğin ve arıtacağın bir zekât al." şeklinde değildir.] Bunun kanıtı, sadakaya dönük olan "biha=bununla" zamiridir. Yani, ey Muhammed! Onların sahip oldukları çeşitli mal gruplarından sadaka al. Bununla, yani zekâtı almakla sen onları temizler, arıtıp geliştirirsin.

"Ve onlar için dua et." Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, onlar için ve malları için hayır ve bereket duası kastedilmiştir. Peygamberimizin (s.a.a) fiilî uygulaması da bu yöndeydi. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) zekât veren bir kimse ve malı için hayır ve bereket bulsun diye dua ederdi.

"Kuşkusuz senin duan onlar için huzur kaynağıdır." ifadesinin orijinalinde geçen "es-sekenu", insanın gönlünün huzur ve sükûnet bulduğu şey demektir. Kastedilen anlam şudur: "Onların gönülleri senin duan ile huzur bulur ve ona güvenir." Bu dua, onların Allah yolunda sarf ettikleri çabaya ilişkin bir tür teşekkür mahiyetindedir. Nitekim,

"Allah işitendir ve bilendir." ifadesi de, ayeti dinleyen veya okuyan zekât mükelleflerinin gönüllerinin huzur bulduğu bir sığınak, bir dayanak konumundadır.

Ayet, malî zekâta, yani mallardan zekât alınmasına ilişkin şer'î hükmü içeriyor. Zekât ise, şeriatın, dinin sosyal hayatının temel prensiplerinden biridir. Bizzat tefsirini sunduğumuz ayet, buna ilişkin bir mesaj niteliğindedir. Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) ve başkalarından aktarılan ve oldukça kalabalık bir yekûn tutan rivayetlerde, ayette geçen "sadaka" tabiri, "zekât" olarak tefsir edilmiştir.

104) Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu ve Allah'ın tövbeyi kabul eden ve sürekli merhamet eden olduğunu bilmediler mi?

İnsanları zekât vermeye teşvik etmek amacıyla olumsuzlama maksadına yönelik bir soru cümlesidir. Şöyle ki, onlar zekâtı aslında Allah'a veriyorlar. Çünkü zekâtı Resul'e (s.a.a) veya onun tarafından görevlendirilen birine teslim ettiklerinde, Allah tarafından zekâtı almaya yetkili kılınmış birine vermiş oluyorlar. Dolayısıyla zekâtı onlara vermek, Allah'a vermektir. Onların zekâtı almaları da [Allah'ın verdiği bir yetkiye dayanarak almış olmaları itibariyle] gerçekte Allah'ın alması demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir."* (Fetih, 10), *"Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı."* (Enfâl, 17) Daha genel kapsamlı olarak da şöyle buyurmuştur: *"Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."* (Nisâ, 80)

İnsanlara, *"Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu… bilmediler mi?"* şeklinde bir hatırlatma yapıldığı zaman arzuları kamçılanır, Rableriyle muamele etme istekleri uyanır; O'nunla musafaha eder, el ele tutuşur gibi bir duyguya kapılırlar. Gerçi Allah, cisimlere özgü niteliklerden münezzehtir; yenilenmeden, değişikliğe uğramaktan yücedir.

Sadaka (zekât) verme eylemi ile tövbe etmenin aynı bağlamda söz konusu edilmesi, hem tövbe etmenin, hem de sadaka vermenin bir tür arınma olmasından dolayıdır. Çünkü sadaka vermek malî bir tövbe, tövbe etmek de ameller ve hareketler açısından bir sadaka mahiyetindedir. Ayetin sonundaki *"ve Allah'ın tövbeyi kabul eden ve sürekli*

merhamet eden olduğunu" ifadesinin, ayetin başına atfedilmiş olması da bu anlamı vurgulamaya yöneliktir. Burada yüce Allah kullarına, "tövbeyi kabul eden ve sürekli merhamet eden" anlamına gelen "tevvab" ve "rahim" isimlerini hatırlatıyor. Bu iki ismin anlam kapsamına ise tövbe etmek de, sadaka vermek de giriyor.

Bu ayet bize gösteriyor ki, sadaka ve zekât vermek, bir tür tövbe işlevini görür.

105) De ki: "**(İstediğinizi) yapın. Yakında yaptığınızı(ın gerçek yüzünü) Allah, Resulü ve (amellerin gerçek mahiyetini görüp gözlemleyen, amellerin şahidi olan) müminler (bu dünyada) görecekler ve yakında görülmeyeni ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir.**"

Ayetin, kendisinden önceki ayetlerle bağlantılı oluşunu göz önünde bulundurursak, hitabın müminlere yönelik olduğunu, onları zekât vermeye sürüklediğini, teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

Ancak ayetin lafızları mutlaktır; hitabın salt zekât veren müminlerle veya bütün müminlerle sınırlandırmasını gerektiren bir kanıt yoktur. Dolayısıyla bu hitabın kâfiriyle, münafığıyla ve mümininiyle amel eden bütün insanları kapsadığını söyleyebiliriz. En azından, münafıklarla müminleri birlikte kapsadığı söylenebilir.

Ne var ki, bundan önce, münafıkların ele alındığı bir konu bağlamında benzeri bir ayet geçmişti ve orada şöyle buyrulmuştu: *"Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir. Sonra gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."* (Tevbe, 94) Bu ayette, amellerinin görüleceği hususunda Allah ve Resulü'nden (s.a.a) söz edilirken, müminlerden söz edilmiyor. Bundan da, tefsirini sunduğumuz ayette hitabın sadece müminlere yönelik olduğuna ilişkin bir işaretin olduğunu anlayabiliriz.

Birbirine benzer ifadelere sahip olan bu iki ayeti birlikte değerlendirmeye tâbi tuttuğumuz zaman, zihnimizde şu düşünceler uyanır: Münafıkların işledikleri amellerin gerçek mahiyeti, diğer bir ifadeyle amellerinin gerisinde yatan maksatları halkın geneline gizli olsa bile, maksatlarının ne olduğunu Allah bilir, Resul (s.a.a) de Allah'ın vahyi aracılığıyla öğrenir. Müminlere gelince; bunların amellerinin gerçek

mahiyeti, yani yaptıklarının gerisindeki maksatları, etkileri ve onların etkisiyle oluşan takvanın yaygınlaşması, İslâm toplumunun işlerinin düzüne sokulması, yoksullara yiyecek yardımının yapılması, malların arındırılıp geliştirilmesi (zekâtın verilmesi) gibi yararlı sonuçları Allah ve Resulü (s.a.a) bilir, müminler de sosyal yaşamları itibariyle bunları pratikte gözlemlerler.

Fakat amellerin gerçek etkileriyle, genel yararları veya zararlarıyla oluştukları çevrede ortaya çıkmaları, benzerlerine dönüşmeleri, bir zaman diliminden sonra başka bir zaman ve bir çağdan sonra başka bir çağ içinde bulundukları çevreye göre şekillenmeleri; sırf bir topluluğun ameline özgü kılınmadığı gibi, bu tür gelişmelerin sonuç ve etkilerinin pratikte gözlemlenmesi de salt bir toplumla sınırlandırılamaz. [Aksine, bir topluluğun yaptığı bir iş, ister istemez bir gün etkisini gösterir ve herkes onu görür.]

Eğer maksat, müminlerin amel eden bazı kimselerin amellerini, amellerinin etkilerini ve sonuçlarını görmeleri olsaydı, diğer bir ifadeyle, amellerin özünün, sonuçlar kılığında ortaya çıkması olsaydı, bu böyle bir gözlemin salt bir kavme veya sadece bir kavmin ameline özgü kılınmasını gerektirmezdi. [Aksi durumda şöyle bir soru kaçınılmaz olurdu:] Bunlar nasıl amellerdir ki, aynı toplumda yaşayan müminler onları görebildikleri hâlde münafıklar görmüyorlar? Ya da bu münafıklar nasıl insanlardırlar ki, müminlerin de yer aldıkları bir toplumda yaşadıkları ve amelleri müminlerin amelleriyle birlikte oluştuğu hâlde, yapıp ettikleri müminler tarafından pratikte gözlemlenemiyor?

Üstelik ayetin akışı belli bir durumla ilintili olduğunu yansıtıyor. Bu da ayetten farklı bir anlamın algılanmasını gerektiriyor. Çünkü, *"yakında görülmeyeni ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."* ifadesi öncelikle şuna delalet ediyor: *"yaptığınızı Allah... görecektir"* ifadesi, diriliş gününden öncesine, yani dünya hayatına yöneliktir. Çünkü, *"ve yakında... döndürüleceksiniz."* ifadesi, diriliş (kıyamet) gününe işaret ediyor. O günün öncesi ise dünya hayatıdır.

İkinci olarak, insanlar (münafıklar) amellerinin gerçek mahiyetini ancak diriliş gününde fark edebilirler. Bundan önce sadece zahirini görürler. Önceki açıklamalarımızda bu gerçeğe defalarca dikkat çektik. Bu insanların amellerinin gerçek mahiyetini kavramaları, Allah'ın

kıyamet günü bunları onlara haber vermesiyle sınırlı olduğu hâlde, bunun yanında bu günden önce yani dünya hayatında Allah'ın, Resulü'nün (s.a.a) ve müminlerin onların amellerini göreceklerinden söz edilerek, Allah ile birlikte Resulü (s.a.a) ve başkaları da zikrediliyorsa, -üstelik Allah bu amellerin gerçek mahiyetini bilir ve Peygamber'ine (s.a.a) de bunu vahyeder- bu gösteriyor ki, ayette sözü edilen müminlerden maksat, amellere şahitlik edenlerdir, müminlerin tamamı değil. Nitekim aşağıya aldığımız ayet ve benzerleri bu gerçeğe dikkatimizi çekmektedir: *"Böylece sizi orta bir millet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* (Bakara, 143) Tefsirimizin birinci cildinde bu konuyu etraflıca ele aldık.

Dolayısıyla ayeti şu şekilde anlamlandırmamız gerekiyor: De ki ey Muhammed: (İstediğinizi) yapın. İster iyi olsun, ister kötü olsun! Allah sizin amelinizin gerçek mahiyetini görecektir. Resul ve amellere şahitlik eden müminler de görecektirler. Sonra kıyamet günü görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size amellerinizin gerçek mahiyetini haber verecektir.

Diğer bir ifadeyle: İşlediğiniz hayır veya şer nitelikli herhangi bir amelin gerçek mahiyeti, görüleni ve görülmeyeni bilen Allah tarafından görülmekte, gözlemlenmektedir. Sonra Resul ve müminler bu dünyada amellerinizin gerçek mahiyetini görmekte ve gözlemlemektedirler. Sonra da sizin kendiniz kıyamet günü amellerinizin gerçek mahiyetini görüp anlayacaksınız.

Bu bakımdan ayet, insanları kendi amellerini gözetleyip denetlemeye teşvik ediyor ve onlara şunları hatırlatıyor: İnsanların işledikleri hayır veya şer nitelikli her amelin herhangi bir örtüyle perdelenemeyeceğinin bir gerçekliği vardır. Bunların yaptıklarından haberdar olan ve amellerinin gerçek mahiyetlerini görüp gözetleyen, gözlemleyen denetçiler vardır. Bu denetçi gözetmenler ise Allah'ın Resulü (s.a.a) ve amellerin şahidi olan (amellere tanıklık etme misyonları bulunan) müminlerdir. Tabi yüce Allah da bu gözlemcilerin arkasından onların tümünü kuşatmıştır. Dolaysıyla hem Allah onları (insanların yaptıklarını) görüyor, hem de bunlar (Peygamber ve müminler). Yine [bu çerçevede belirtiliyor ki:] Yüce Allah kıyamet günü, bizzat amel edenlerin de görmeleri için bu hakikatler üzerindeki perdeyi kaldıracaktır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Andolsun sen bundan gaflette idin, derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."*

(Kaf, 22) Hiç kuşkusuz insanın, hiç kimsenin göremediği bir kuytuda bir amel işlemesi ile aynı ameli insanların gözü önünde ve kendisinin de bunun farkında olarak açıktan işlemesi arasında büyük bir fark vardır.

Tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği anlam bu. Bundan önce geçen *"(Seferden) dönüp onların yanına geldiğinizde, size mazeret gösterirler. De ki: (Boşuna) mazeret göstermeyin! Çünkü size asla inanmayız! Çünkü Allah, sizin bazı haberlerinizi bize bildirmiştir. Yakında, yaptığınızı(n gerçek yüzünü) Allah ve Resulü görecektir. Sonra gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilene (Allah'a) döndürüleceksiniz; O da, yaptığınız işleri(n gerçeğini) size bildirecektir."* [Tevbe, 49] ayetine gelince; bu ayette hitap, münafıklar içinde yer alan belli bazı şahıslara yöneliktir. Burada Allah, Peygamber'ine (s.a.a) özürlerini geri çevirmesini ve onlara şu gerçeği hatırlatmasını emrediyor: Allah onların plânladıkları şeyleri, münafıkların haberlerini anlatan ve kötü amellerini gözler önüne seren bu ayetleri indirerek, Hz. Peygamber'e (s.a.a) ve İslâm ordusunda onunla birlikte yer alan diğer müminlere bildirmiştir.

Sonra, amellerinin gerçek mahiyetinin Allah'tan gizli olmadığı, O'na saklı kalmadığı, aynı şekilde Resulü'nün de bunlardan haberdar olduğu vurgulanıyor. Bu arada sadece Allah'ın Peygamber'inin (s.a.a) bunu bildiği belirtiliyor, Peygamber'le birlikte amellere tanıklık eden başka bir müminden söz edilmiyor. Ardından da yüce Allah'ın kıyamet günü münafıkların kendileri için amellerinin gerçek mahiyetini gözler önüne sereceği dile getiriliyor.

İşte, zahiren birbirine benzeyen iki ayet arasındaki fark budur. Tefsirini sunduğumuz ayette, Allah, Resulü (s.a.a) ve müminlerden söz edilirken, öbür ayette, sadece Allah'tan ve Resulü'nden (s.a.a) söz edilmiş ve açıklama bununla sınırlı tutulmuştur. Ayetin anlamı üzerinde düşündüğümüzde bunu görüyoruz. Hâlâ ikna olmayan ve ayetin zahirî anlamını tasavvur etmekte ısrar eden biri varsa, varsın şunu söylesin:

Münafıklara hitaben sunulan ayette geçen "Allah ve Resulü" ifadesi, münafıkların Allah ve Resulü'ne (s.a.a) karşı bir komplo içinde olmalarından dolayı seçilmiş bir ifadedir. Bu hususta onların müminlerle bir alıp veremedikleri yoktur. Genel bir hitap niteliğindeki ayette "Allah, Resulü ve müminlerden" söz edilmiş olması ise, muhatapları, salih insanların oluşturdukları bir sahnede, kendilerinin dışındaki kâ-

firlerin ve münafıkların durumuna aldırış etmeden salih ameller işlemeye teşvik etme amacına yöneliktir. Okuyucuların bu iki ayetin ifadelerinin inceliklerine özellikle dikkat etmesi gerekir.

106) Diğer bir grup da, (işi) Allah'ın emrine bırakılmıştır; O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

Ayetin orijinalindeki "murcevne" kelimesinin kökü olan "el-irca" sözcüğü; erteleme, tehir etme anlamına gelir. Ayet, *"(Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler."* [Tevbe, 102] ayetine atfedilmiştir. Allah'ın emrine bırakılmış olmalarının anlamı, azaba uğratılmalarının veya bağışlanmalarının ağır basmasını gerektirecek bir sebebe sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla durumları Allah'ın emrine bırakılıyor; onlar hakkında neyi isterse, onu uygulamaya koyar.

Bu ayet, içeriği itibariyle, iyilerle kötüler arasında bir ara noktada duran mustazafların pozisyonuyla örtüşüyor. Gerçi ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerde, bu ayetin mazeretsiz sefere katılmayan, sonra bu tavırlarından pişmanlık duyup tövbe eden üç kişi hakkında indiği, sonra da Allah'ın, Resulü'ne (s.a.a) vahiy yoluyla bunların tövbesini kabul ettiğini duyurduğu belirtiliyor ki, biz inşaallah ileride bu üç kişinin kıssası üzerinde duracağız.

Her hâlükârda ayet, onların akıbetlerinin mahiyetini gizli tutuyor, akıbetlerini müphemlik ve belirsizlik üzere bırakıyor. Hatta bu müphemlik, ayetin sonunda, *"Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* şeklinde zikredilen yüce Allah'ın iki isminin telaffuz edilmesine kadar sürüyor. Bu da gösteriyor ki, Allah onlar hakkında bilgisinin ve hikmetinin gerektirdiği şekilde hüküm verecektir. Dikkat edilirse, ayetin sonunda yer alan bu ifade, *"(Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler..."* ifadesiyle işaret edilen kişilerin durumunu ele alan ayetin sonundaki *"Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur. Kuşkusuz Allah, bağışlayan ve sürekli merhamet edendir."* ifadesinin ima ettiği anlamdan farklı bir mesaj veriyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Davud b. Husayn'den, İmam Cafer Sadık'a (a.s) şöyle sorduğu rivayet edilir: "İmam'a, *'Bedevilerden öyleleri de var ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, (Allah yolunda) harcadıklarını...*

Allah'a yakınlık sebebi sayarlar.' ayetini sordum ve dedim ki: 'Onlar bu amelleriyle sevaba nail olurlar mı?' 'Evet.' dedi."

Yine aynı eserde Ebu Amr ez-Zübeyrî, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yarış gününde atlar nasıl yarıştırılıyorsa, Allah da müminleri öyle yarıştırır." Dedim ki: "Allah'ın müminleri iman hususunda yarışmaya teşvik ettiği ayetleri bildirir misin?" İmam şu ayetleri okudu: *"Rabbinizden bir mağfirete, Allah'a ve Peygamber'ine inananlar için hazırlanmış olup, genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşun."* [Hadîd, 21], *"Önde olanlar, öndedirler. İşte bunlar en yakın olanlardır."* [Vâkıa, 10-11], *"Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır."* [Tevbe, 100]

İmam (a.s) devamla şöyle buyurdu: "Bu (son) ayette yüce Allah, öne geçme derecelerini göz önünde bulundurarak ilk muhacirlerle söze başlıyor, ikinci grup olarak ensarı zikrediyor. Üçüncü grup olarak da onları takip edenleri, tâbiîni anıyor. Bu arada onların tâbi oluşlarının iyilikle olmasını emrediyor. Böylece her grubu, katındaki derecesine ve menziline uygun bir yere koyuyor."

el-Burhan adlı tefsirde Malik b. Enes'ten, o da Ebu Salih'ten İbn Abbas'ın, *"ilk öncüler"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ifade, Emirü'l-Müminin Ali (a.s) hakkında inmiştir. O bütün insanlardan önce iman etti. Her iki kıbleye de dönüp namaz kıldı. Her iki biatte de -Bedir ve Rıdvan biatinde- bağlılık yemini etti. Her iki hicrete de katıldı; Cafer'le birlikte Mekke'den Habeşistan'a ve Habeşistan'dan Medine'ye hicret etti."[1]

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh,

---

1- [Bu hadis, Ebu Bekir Şirazî'nin kitabından naklen el-Menakıb adlı eserde de aynı şekilde nakledilmiştir. Ancak eş-Şevahid adlı eserde, "Her iki hicrete de katıldı." sözüyle hadis son buluyor ve bu iki hicretin hangi hicretler olduğuna değinilmiyor. Başka sahih hadisleri de göz önünde bulundurursak, bu ikinci hadisi tercih etmemiz yerinde olacaktır. Çünkü Hz. Ali'nin (a.s), kardeşi Cafer'le birlikte Habeşistan'a hicret ettiğine dair tarih kitaplarında herhangi bir bilgi yoktur. O hâlde hadiste söz konusu edilen iki hicretten maksat, İmam Ali'nin (a.s) Taif ile Medine'ye hicreti kastedilmiş olabilir. Müellifin, "Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır." sözünden maksat ise, ayetteki *"ilk öncüler"* ifadesinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini bildiren başka hadislerin de olduğudur. -Musahhih-]

el-Evzaî kanalıyla şöyle demiştir: Bana Yahya b. Kesir, Kasım, Mekhul, Abede b. Ebu Lubabe, Hassan b. Atiye Peygamber'in (s.a.v) ashabından oluşan bir topluluktan şunları duyduklarını anlattılar: *"Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler var ya, Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır."* ayeti inince, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Bu, ümmetim için geçerlidir. Rızadan sonra da gazap olmaz."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) sözü şu anlama gelir: "Allah'ın razı olduğu ve Allah'tan razı olan kimseler, bu ayette birlikte zikredilen kimselerdir." Yoksa ayet, rızanın bütün ümmet için geçerli olduğunu ifade etmiyor. Çünkü Kur'ân böyle bir ihtimali kesin bir dille reddediyor. Aynı şekilde Peygamberimizin (s.a.a), "Rızadan sonra da gazap olmaz." sözünün anlamı, "Ayette sözü edilen hoşnutluktan sonra gazap yoktur." şeklindedir. Ki biz daha önce bu anlamın açıklamasını yaptık. Yoksa, "Mutlak olarak Allah'ın rızasından sonra gazabı söz konusu olmaz." şeklinde bir anlam kastedilmiyor. Böyle bir anlam kesinlikle doğru olmaz.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Asakir Ebu Sahr Hamid b. Ziyad'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'ye dedim ki: "Bana Resulullah'ın (s.a.v) ashabını anlat. Özellikle iç karışıklıkların olduğu dönemlerdeki tavırlarını kastediyorum." Dedi ki: "Allah, Peygamber'in (s.a.v) ashabının tamamını affetmiş, kitabında onların iyileri için de, kötüleri için de cenneti vacip kılmıştır." Dedim ki: "Allah kitabının neresinde onlara cenneti vacip kılmış?" Dedi ki: "Yoksa, *'Muhacirler ve ensardan ilk öncüler... '* ayetini okumadın mı? Allah bu ayette Peygamber'in (s.a.v) ashabının tamamına cenneti vacip kılmış, onları hoşnutluğuna nail etmiştir. Onlara uyanlar (tâbiîn) için şart koşmuş, ama onlar için şart koşmamıştır."

Dedim ki: "Onlara uyanlar için hangi şartı koşmuş?" Dedi ki: "Onlara, ilk öncüleri iyilikle takip etmelerini şart koşmuştur. Allah diyor ki: Bunlar, onların iyi ve güzel amellerine uyarlar. Bunun dışındaki bir şeyde onlara uymazlar." Ebu Sahr der ki: "Allah'a andolsun ki, daha önce bu ayeti hiç okumamış gibiydim. Muhammed b. Kâ'b okuyuncaya kadar tefsirini de bilmiyordum."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, Muhammed b. Kâ'b ashabın yaptığı işlerin iyi ve kötü nitelikli amellerinin bulunduğunu, itaat ve fısk olabilecek davranışlar sergilediklerini ilke olarak kabul ediyor. Ama

şunu da iddia ediyor: Allah onların bu olumsuzluklarına rağmen onlardan razı olmuş, onları affetmiştir. İşledikleri kötülüklere ceza vermeyecektir.

Bu ise, daha önceki açıklamalarımızın kapsamında değindiğimiz gibi, Allah'ın fasıklardan, zalimlerden razı olmayacağını, onları sevmediğini ve doğru yola iletmediğini ifade eden çok sayıdaki Kur'ân ayetlerinin yalanlanmasını gerektirir. Bunun bir diğer anlamı da, Kur'ân'ın diğer birçok ayetini sınırlandırmak ve kayıtlandırmaktır. Bunlar da Kur'ân'ın önemli bir kısmını oluşturan ayetlerdir ki, iyiliğe iyilikle, kötülüğe de kötülükle karşı verme ilkesinin genel olduğunu, bu ilkenin hiçbir şekilde sınırlandırılmayacağını ifade ederler.

Genel anlamda hüküm ayetleri kapsamında değerlendirdiğimiz emir ve yasaklara ilişkin ayetler de bu ilkeye dayalı olarak yorumlanırlar. Eğer Muhammed b. Kâ'b'ın ileri sürdüğü gibi, ayetten bu tür bir anlam kastedilmiş olsaydı, ashap, öz Arap olmaları, Hz. Peygamber'in (s.a.a) zamanında yaşamaları ve vahyin inişine tanık olmaları itibariyle, böyle bir anlamı çıkarsamaya daha elverişliydiler. Eğer ayeti böyle anlamış olsalardı, birbirlerine, sahih kaynaklarda da belirtildiği gibi, o kadar kötü davranmazlardı. Ama herkesin bildiği o kötü muameleler (tarihte) yaşandı.

Bütün ashabın, *"Allah onlardan razı olmuştur; onlar da O'ndan razı olmuşlardır."* ayetini bu şekilde anlamalarına rağmen, Allah'ın razı olduğu bazılarına diğer bazısının razı olmamış olması mümkün müdür? Allah'tan razı olan bir kimse, Allah'ın razı olduğu kimseden de razı olur.

Bu açmazı, onların (ashabın) içtihat yapmalarıyla geçiştiremeyiz. Çünkü eğer içtihat yaptıklarını kabul etsek, bu ancak amel açısından bir mazeret olabilir. Yoksa özü itibariyle birbirine zıt olan iki niteliğin, yani Allah'tan razı olma ve Allah'ın razı olduğundan razı olmama şeklindeki karşıt iki tutumun bir arada bulunmasını meşrulaştırmaz, doğrulamaz.

Yine aynı eserde şöyle geçer: Ebu Ubeyd, Suneyd, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Mürdeveyh, Habib eş-Şehid'den, o da Amr b. Amir el-Ensarî'den rivayet etmişlerdir ki: "Ömer b. Hattab, [*'Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler'* ayetinin orijinali olan 've'sabıkune'l-evvelune mine'l-muhacirine ve'l-ensari ve'l-lezine't-tebeuhum bi ihsanin' ayetini] şöyle okudu: 'Ve'sabıkune'l-evvelu-

ne mine'l-muhacirine ve'l-ensaru'l-lezine't-tebeuhum bi ihsanin.' Yani [ayetin orijinalindeki] 'el-ensar' sözcüğünü merfu olarak ['el-ensaru'] okudu, 'ellezine' sözcüğünün de başına 'vav' harfini getirmedi [ve onu ensarın sıfatı kıldı]. Bunu gören Zeyd b. Sabit, 'vellezine' şeklinde okuyarak düzeltti. Ancak Ömer tekrar, 'ellezine' şeklinde okuyunca, Zeyd, 'Emirü'l-Müminin daha iyi bilir.' dedi. Ardından Ömer, 'Bana Ubey b. Kâ'b'ı getirin.' dedi. Ubey gelince, Ömer ona bu ayeti sordu. Ubey, 'vellezine' diye okudu. Bunun üzerine Ömer, 'Ne güzel! Biz de Ubeyy'e uyarız.' dedi."

Ben derim ki: Ömer'in "ensar" sözcüğünü merfu (ensaru) okuması, *"ilk öncüler"* ifadesinin içerdiği öncelikliliği muhacirlere özgü kılmayı gerektiriyor. Bu durumda da ensar, muhacirlere tâbi olan daha alt derecedeki bir grup olarak belirginleşiyor. Aşağıdaki rivayetten de bu anlaşılıyor.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve Ebu'ş-Şeyh, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Bir gün Ömer, bir adamın, *'Muhacirler ve ensardan ilk öncüler ve iyilikle onları takip edenler...'* ayetini okurken 'el-ensar' sözcüğünü mecrur ('el-ensari') okuduğunu gördü. Ömer adamın elinden tuttu ve 'Kim böyle okumanı söyledi?' diye sordu. Adam, 'Ubey b. Kâ'b.' dedi. Ömer, 'Gel, ona gidelim.' dedi. Ubeyy'in yanına geldiklerinde Ömer, 'Sen mi buna bu ayeti bu şekilde okudun?' diye sordu. Ubey, 'Evet.' dedi. Ömer, 'Resulullah'tan mı böyle dinledin?' dedi. Ubey, 'Evet.' dedi. Ömer, 'Ben sanıyordum ki, bizden sonra kimsenin erişemeyeceği bir yüksek mertebeye ulaştırılmışız!' dedi."

"Ubey ardından şu açıklamayı yaptı: Bunun kanıtı Cuma Suresi'nde yer alan *'Müminlerden henüz kendilerine katılmamış olanlar...'* [Cum'a, 3] ayeti ve Haşr Suresi'nde yer alan, *'Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla.'* [Haşr, 10] ayeti ve Enfâl Suresi'nde yer alan *'Sonradan iman edip de hicret eden ve sizinle beraber cihat edenler de sizdendir.'* (Enfâl, 75) ayetidir."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Musa b. Bekir'den, o da bir adamdan şöyle rivayet eder: "İmam Muhammed Bâkır (a.s) buyurdu ki: *'İyi amelle kötü olan diğer ameli birbirine karıştırmışlardır.'* ifadesinde kastedilenler, mümin kimselerdir. İman etmekle beraber müminlerin ayıpladığı ve hoşlanmadığı bazı günahlar

da işlemişlerdi. İşte Allah'ın bu gibi insanların tövbelerini kabul etmesi umulur." [c.2, s.408, hadis: 2]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de Zürare kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Ancak bu rivayette, "mümin kimseler" yerine "günahkâr kimseler" ifadesi kullanılır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"(Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Ebu Hamza es-Sumalî dedi ki: Bize ulaşan haberlere göre, burada kastedilenler üç kişiydiler. Ensara mensup bu şahısların isimleri; Ebu Lübabe b. Abdulmünzir, Sa'lebe b. Vedia ve Evs b. Hizam idi. Bunlar Peygamberimizin (s.a.a) çıktığı Tebük Seferi'ne katılmamışlardı, mazeretsiz olarak Medine'de kalmışlardı. Peygamber'le (s.a.a) birlikte sefere katılmayanlar hakkında inen ayetleri duyduklarında, helâk olduklarına kesin gözle baktılar. Bunun üzerine kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Resulullah (s.a.a) seferden dönünceye kadar o şekilde bağlı kaldılar. Resulullah (s.a.a) onları bu şekilde direklere bağlı bir hâlde görünce, niçin böyle yaptıklarını sordu. Orada bulunanlar, onların, Resulullah (s.a.a) kendilerini çözmedikçe kendilerini çözmemeye yemin ettiklerini söylediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Ben de, onlar hakkında bana bir emir yöneltilmedikçe, onları oradan çözen ilk kişi olmayacağıma dair yemin ediyorum.' *'Allah'ın bunların tövbesini kabul etmesi umulur.'* ayeti nazil olunca, Resulullah (s.a.a) onların yanına gitti ve onları bağlı bulundukları direklerden çözüp serbest bıraktı. Onlar da gidip sahip oldukları bütün mallarını Resulullah'a (s.a.a) getirdiler ve dediler ki: 'İşte bizim sefere seninle katılmamıza sebep olan bu mallardı. Onları al ve Allah yolunda sadaka olarak dağıt.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Bana böyle bir şey emredilmedi.' Bunun üzerine, *'Onların mallarından sadaka (zekât) al.'* diye başlayan ayet ve sonrasındaki ayetler indi."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirinde bunlara yer vermiştir. Ancak kişilerin isimleri hakkında rivayetler arasında bazı farklılıklar vardır. Bu rivayetlerde ayetin sırf onların mallarıyla ilgili olarak indiği de belirtiliyor. Oysa ayetin farz olan zekât hakkında indiğini ifade eden çok sayıdaki rivayet, bu ihtimalin zayıf olduğunu ortaya koyuyor.

Yine Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) bu ayetin Ebu Lübabe hakkında indiği rivayet e-

dilmiştir. Ondan başka da kimsenin adı zikredilmemiştir. Burada ayetin Ebu Lubabe hakkında inmiş olmasının sebebi de, onun Kureyzaoğulları'na, 'Eğer onun hükmünü kabul ederseniz, boynunuzun vurulacağını bilin.' demesi gösteriliyor."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: *'Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp geliştirirsin.'* ayeti ramazan ayında indi. İndiği sırada Resulullah (s.a.a) birini halk arasında şöyle bağırmakla görevlendirdi: 'Allah size namaz kılmayı farz kıldığı gibi, zekât vermeyi de farz kıldı.' Allah onlara altın ve gümüşten, deve, sığır ve koyundan, buğday, arpa, hurma ve kuru üzümden zekât vermeyi farz kıldı. Görevli, ramazan ayında halk arasında bu çağrıyı yaptı. Bunun dışındaki mallarını da zekâttan muaf saydı. Diğer malları içinse üzerinden bir yıl geçmeden zekât öngörülmedi. İnsanlar oruç tuttular, sonra iftar ettiler. Peygamberimiz (s.a.a) görevliye Müslümanlar arasında şöyle seslenmesini emretti: 'Ey Müslümanlar! Zekât vererek mallarınızı temizleyin ki, namazlarınız kabul edilsin.' Sonra zekât ve vergi toplama memurlarını yerleşim birimlerine doğru yola çıkardı." [c.3, s.497, hadis: 2]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebî Şeybe, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Nesaî, İbn Mace, İbn Münzir ve İbn Mürdeveyh, Abdullah b. Ebî Evfa'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimize (s.a.v) bir sadaka (zekât) malı getirildiği zaman şöyle derdi: 'Allah'ım! Falanın soyuna salât et, esenlik ver.' Bir gün babam zekâtını getirdi, Peygamberimiz dedi ki: Allah'ım! Ebu Evfa'nın soyuna salât et, esenlik ver."

el-Burhan adlı tefsirde Şeyh Saduk'tan, o da kendi rivayet zinciriyle Süleyman b. Mihran'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"sadakaları alan"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Yani sadakaları kabul eden ve onları verenleri de sevapla ödüllendiren."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Malik b. Atiyye'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Ali b. Hüseyin (İmam Zeynelabidin -a.s-) dedi ki: "Ben Rabbim adına garanti ederim ki, sadakayı veren kimse, onu kulun eline verdiği anda, Rabbinin eline geçer. *'Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın (kabul buyuranın) sadece Allah olduğunu...'* ifadesinde kastedilen budur."

Ben derim ki: Bu anlamda Peygamberimizden (s.a.a), İmam Ali'den (a.s), İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilen başka hadisler de vardır.

Besairu'd-Derecat adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet eder ki: "İnsanların işledikleri amellerin Resulullah'a (s.a.a) sunulup sunulmadıklarını sordum. Buyurdu ki: 'Bunda kuşku yoktur.' Sonra şunu ekledi: *'(İstediğinizi) yapın. Yakında yaptığınızı(ın gerçek yüzünü) Allah, Resulü ve (amellerin gerçek mahiyetini görüp gözlemleyen, amellerin şahidi olan) müminler (bu dünyada) görecekler.'* ayetini okumadın mı? Allah'ın insanlar arasında dolaşan şahitleri ve gözlemci-denetçileri vardır." [s.425, hadis: 10]

Ben derim ki: Bu anlamda oldukça kalabalık bir yekûn tutan birçok hadis vardır. Şiî hadis kaynaklarında Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) rivayet edilmişlerdir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmında, ayette geçen *"müminler"* sözcüğü, "Ehlibeyt İmamları" olarak yorumlanır. Sözcüğün bu şekilde yorumlanmasının, buraya kadar yaptığımız açıklamalarla örtüştüğü apaçık ortadadır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare'den, o da, *"(Bedevi Araplardan) diğer bir grup da, (işi) Allah'ın emrine bırakılmıştır."* ayetiyle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Burada kastedilenler, bazı müşriklerdi. Bunlar Hamza ve Cafer gibi Müslümanları öldürmüşlerdi. Sonra Müslüman oldular. Allah'ın birliğini kabul ettiler, şirki terk ettiler. Ancak imanı kalplerinde tam olarak sindiremedikleri için mümin sayılmadılar ve cennet onlar için gerekli olmadı. Öte yandan eski inkârcı tutumlarını da sürdürmediler, bu yüzden kaçınılmaz olarak ateş ehli de olmadılar. Onlar bu hâlleriyle Allah'ın emrine bırakılmışlardır; ya onlara azap eder veya tövbelerini kabul eder." [c.2, s.407, hadis:1]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de tefsirinde Zürare kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Bu anlamda başka hadisler de vardır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hümran'ın şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'tan (a.s) 'müstazafların' kimler olduğunu sordum. Buyurdu ki: Onlar ne mümin, ne de kâfirdirler. Onlar, Allah'ın emrine bırakılmış kimselerdir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir *"(Bedevi Araplardan) diğer bir grup da, (işi) Allah'ın emrine bırakılmıştır."* ayetiyle ilgili olarak İkrime'den rivayet etmiştir ki: "Burada kastedilenler, Tebük Seferi'ne mazeretsiz katılmayan üç kişidir."

Ben derim ki: Benzeri bir açıklama, Mücahid ve Katade'den de rivayet edilmiştir. Buna göre, sefere katılmayan bu üç kişinin isimleri şöyledir: Hilal b. Ümeyye, Murare b. Rabi ve Kâ'b b. Malik. Bunlar Evs ve Hazreç kabilelerine mensuptular. Fakat adı geçen bu üç kişinin kıssası, inşaallah ileride değineceğimiz gibi, bu ayetle örtüşmüyor.

ZEKÂT VE DİĞER SADAKA TÜRLERİ

Sosyoloji, ekonomi ve bu iki disiplinle bağlantılı sair alanlarda yapılan bilimsel araştırmalar, şunu kesin olarak ortaya koymuştur: Bir toplum, toplum olması hasebiyle, genel ihtiyaçlarını gidermek üzere kullanabileceği özel bir malî fona ihtiyaç duyar. Bu, hiç kimsenin kuşku duymayacağı, şüpheye yer bırakmayan apaçık bir gerçektir. Başta bizim ele aldığımız zekât ve sair sadakalar meselesi olmak üzere, sosyolojik ve ekonomik birçok meselenin geçmişte insanların çoğunluğu tarafından algılanmadığını görüyoruz. Salt fıtrî bir bilinç söz konusuydu. Pek de net bir anlayış olduğu söylenemezdi. Ama bugün genel, özel tüm insanlar bu meselelerin bilincindedir.

Ne var ki İslâm, toplumun bireyden ayrı bir kişiliğe ve kimliğe sahip olduğunu vurgulaması ve bu temeli baz alarak birtakım malî hükümler koyması, malî ilişkileri çok yönlü olarak düzenleme amacına yönelik kanunlar belirlemesi itibariyle bir önceliğe ve üstünlüğe sahiptir.

Kur'ân, toplanmanın bir araya gelen bireyleri yeni bir kalıba soktuğunu, onlardan yepyeni ve dinamik bir kimlik meydana getirdiğini ve bu şekilde toplum adını algıladığını vurgular. Birey olarak insan için söz konusu olan varoluş, ömür, hayat, ölüm, bilinç, irade, zaaf, kuvvet, yükümlülük, iyilik, kötülük, mutluluk ve mutsuzluk gibi olguların toplum için de geçerli olduğunu ortaya koyar. Bu olguların tümüyle ilgili olarak, birçok ayet nazil olmuştur ve biz çeşitli vesilelerle bu ayetleri, önceki bölümlerin kapsamında irdeledik.

İslâm şeriatı, malların gelirlerinden ve faydalarından bir kısmının toplum için ayrılmasını öngörür. Zorunlu sadaka olan zekât veya ga-

nimet ve benzeri şeylerden humus adı altında alınan mallar gibi. Aslında İslâm, kendisinden önceki yasalarda olmayan yepyeni bir şey öngörmüş değildir. Örneğin Hamurabi yasalarında ve Eski Roma hukukunda buna benzer uygulamalar vardır. Hatta herhangi bir çağdaki herhangi bir kavmin yasa sisteminde buna benzer uygulamalara rastlamak mümkündür. Herhangi bir grup, mutlaka toplumunun malî yönünü de düşünmüştür. Çünkü bir toplum, ne şekilde oluşursa oluşsun, varlığını ve olgunluğunu korumak için mala yönelik ihtiyacının bilincindedir.

Ancak bu hususta İslâm şeriatının, birçok konuda diğer yasa sistemlerinden ve hukuk manzumelerinden ayrıldığı, onlardan farklılık arz ettiği bir gerçektir. İslâm şeriatının asıl maksadını kavramak, İslâmî yasamanın doğru perspektifini yakalamak için bu olgular üzerinde uzun uzadıya durmak gerekir.

Birincisi: İslâm şeriatı, bu tür malî olgularla ilgili hükümler koyarken, mülkün oluşunu (malikiyet) ve varlık olarak meydana gelmiş olmasını esas almıştır, bunun ötesine geçmemiştir. Diğer bir ifadeyle, herhangi bir ortamda malî bir oluş (malî bir birikim) söz konusu olduğunda, sözgelimi tarladan bir hâsılat veya ticaretten bir kâr elde edildiğinde, İslâm derhal harekete geçer, onun bir kısmını toplumun malı olarak ayırır, geri kalanını ise sermayedarın veya işçinin malı olarak tayin eder. İslâm'ın yaptığı; toplumun malını, yani ona düşen payı vermektir.

Hatta *"O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı."* (Bakara, 29) ve *"Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı (yetimlerin mallarını) beyinsiz (yetimlere) vermeyin."* (Nisâ, 5) gibi ayetlerden hareketle, bir servet oluştuğu anda tümüyle topluma aittir; sonra bir bölümü sahip (malik) veya işçi dediğimiz kimseye verilir, geri kalan kısmı da zekât veya humus adı altında önceden olduğu gibi toplumun mülkiyetinde kalmaya devam eder. Buna göre bireyin bir mala sahipliği, toplumun sahipliğinin (malikiyetinin) uzantısında yer alan ikincil bir sahipliktir. Yukarıdaki iki ayeti incelerken, bu konu üzerinde bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

Kısaca söylemek gerekirse, şeriatın zekât ve humus adı altında sistemleştirdiği (yasalaştırdığı) malî hukuk, servetin oluşumu ve ele geçmesi anında sistemleşmiştir (farz olmuştur). Dolaysıyla toplum ilk

baştan bireye ortak olmuştur. Sonra birey kendi malına düşen malı, hiçbir engelle karşılaşmaksızın, meşru amaçları için harcama özgürlüğünü elde etmiştir. Ancak toplum beklenmedik bir felaketle karşılaşır ve toplumu korumak için ana malın bir kısmının bu uğurda harcanması gerekirse, o başka. [Böyle bir durumda öncelik hakkı yine topluma aittir.] Çevreyi (ekini) ve nesli yok etmeyi amaçlayan bir düşman saldırısı veya insanlığı kırıp geçiren açlık felaketi gibi.

Baş, arazi ve gelir vergisi veya ticaret mallarından alınan özel koşulları bulunan birtakım vergiler, öşür adı altında alınan haraçlar gibi tüm malî düzenlemeler İslâm açısından meşru değildir. Aksine bun-ları bir tür gasp olayı veya bireyin malı üzerindeki kullanım özgürlüğünü sınırlandırmakla sonuçlanan bir zulüm olarak değerlendirir.

Dolaysıyla toplum gerçekte ganimet ve fayda (gelir) bağlamında elde edilişinin ilk anından itibaren sadece kendine ait olan malı alır; İslâm fıkhında detaylı bir şekilde açıklandığı şekliyle bireyin mülküne ortak olur. Fakat mülkiyet bir hukuka tâbi kılınıp sahibine aidiyeti kesinlik kazanınca, artık hiç kimse herhangi bir durumda veya koşulda bu mülkiyete itiraz edemez; sahibinin kullanım özgürlüğünü kısıtlayacak veya tamamen ortadan kaldıracak bir tutum içine giremez.

İkincisi: İslâm, topluma ait olan mallarda, toplumun durumunu gözettiği gibi, bireylerin de durumunu gözetir. Hatta diyebiliriz ki, bireylerin durumuna, topluma göre biraz daha öncelik tanıdığı da açıkça gözlemlenebilir. Örneğin, İslâm, zekâtı sekiz kısma ayırır; ama bunun sadece bir kısmını Allah yolunda harcanmaya tahsis eder. Geri kalan kısımları fakirler, miskinler, zekât toplamakla görevli memurlar ve kalpleri İslâm'a ısındırılanlar gibi bireylere dağıtır. Humus ise, altı kısma bölünür ve bunların yalnızca bir kısmı Allah içinken, geri kalan kısımları Resul'e (s.a.a), yakınlarına, yetimlere, miskinlere ve yolda kalan yolculara verilir.

Bu tür paylaşımın nedeni, toplumu oluşturan biricik unsurun, birey olmasıdır. Bir diğer neden de, sınıflar arası farklılığı ortadan kaldırmanın İslâmî yapılanma programının esasını oluşturmasıdır. Toplumu oluşturan çeşitli güçler arasında denge kurmak, toplumsal yaşamın ana çizgilerinde ve detaylarında orta yollu/itidalli ve dengeli bir hareket tarzını egemen kılmak, ancak cüzlerin, yani bireylerin durumlarının ıslahı ile, durumlarının birbirine yaklaştırılmasıyla mümkün olabilir.

Buna karşın topluma ait olan malın, (bireylere geri döndürüleceğine) genel bir debdebe, ihtişamlı bir görüntü, kamusal alanda göz alıcı süslemeler, görkemli ve müstahkem saraylar, göz alıcı, baş döndürücü gökdelenler için kullanılması; güçlülerle zayıfların veya zenginlerle yoksulların dengesizliğine müdahale edilmeden olduğu gibi bırakılması, bu sosyal katmanlar arasındaki uçurumun her gün biraz daha büyümesine neden olur. Bugüne kadar yaşanmış uzun ve kesin deneyimler göstermiştir ki, bireyler göz ardı edilerek kamusal alandaki debdebeler için yapılan harcamalar, bu bağlamdaki hiçbir olumsuzluğu giderememiş, toplumun muhtaç sınıflarının durumunun düzelmesini sağlayamamıştır.

Üçüncüsü: Müslüman birey, zekât gibi vermekle yükümlü olduğu malî bir hakkı, toptan yönetimde olan kişiye veya zekât toplama memuruna vermeyebilir; kendisi doğrudan fakirler ve miskinler gibi pay sahiplerine, zekât almaya müstahak gruplara dağıtabilir.

Bu, İslâm'ın, toplumu oluşturan bireylerin bağımsız kişiliklerine gösterdiği saygının bir göstergesidir. Nitekim her Müslüman bireye, İslâm toplumuyla savaş hâlinde olan kâfirlerden dilediği kimseye aman verme -sığınma hakkı tanıma- yetkisi de verilmiştir. Ne diğer Müslümanlar, ne de yönetimde olan kişiler, bağımsız Müslüman bireyin bu tasarrufunu çiğneme hakkına sahip değiller.

Evet, devlet başkanı, İslâm'ın ve Müslümanların çıkarının, bunun aksine hareket etmekte olduğunu öngörürse, bu konuda bir yasak getirebilir. O zaman da bu yasağa uymak ve bu tür tasarruflardan kaçınmak gerekir. Çünkü veliyy-i emre itaat etmek farzdır.

AYETLERİN MEALİ

107- (Münafıklar arasında müminlere) zarar vermek, (Allah ve Resulü'nü) inkâr etmek, müminler arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak) için mescit kuran kimseler de vardır. "İyilikten başka bir amacımız yok." diye mutlaka ağır yeminler ederler. Ama Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder.

108- Asla orada namaz kılma. Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur. Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler. Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever.

109- (İşlerinin) binasını Allah'tan korkmak ve hoşnutluğunu kazanmak üzere kuran mı daha iyidir, yoksa binasını çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup da o uçurumla cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah, zulmeden topluluğu hidayete erdirmez.

110- Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar içlerinde kuşku (vesilesi) olmaya devam edecektir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, diğer bir münafık grup ele alınıyor. Bunlar zarar verme amaçlı bir mescit kurmuş, böylece Allah korkusu esasına dayalı bir mescit kuran müminlerden bir grupla kendilerini mukayese etmek istemişlerdi.

107) (Münafıklar arasında müminlere) zarar vermek, (Allah ve Resulü'nü) inkâr etmek, müminler arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak) için mescit kuran kimseler de vardır. "İyilikten başka bir amacımız yok." diye mutlaka ağır yeminler ederler. Ama Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder.

"ed-Dırar" ve "el-Mudarra" sözcükleri, birine zarar vermek anlamına gelirler. "el-İrsad" ise, bir yeri gözetleme mekânı edinmek, beklemek, denetlemek demektir.

"Zarar vermek... için mescit kuran kimseler..." ifadesiyle başlayan ayetler, bundan önceki münafıklar hakkında inen ayetler grubuyla birlikte nazil olmuşsa, bu demektir ki, burada zikredilenler, *"Onlardan"* [49, 61, 75 gibi] ayetlerinde işaret edilen münafık gruplara atfedilmişlerdir. O zaman da şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Onlar arasında zarar vermek için mescit yapanlar da vardır."

Öyle değil de, bağımsız olarak inmişlerse, o zaman tefsirini sunduğumuz ayetin başındaki "vav" harfini, yeni bir başlangıç edatı olarak algılamak ve "yapan kimseler" ifadesiyle başlayan orijinal ifadeyi gramer açıdan müpteda ve *"Asla orada namaz kılma..."* [Tevbe, 108] diye başlayan cümleyi de haber kabul etmek gerekir. Bu değerlendirme-

yi önceki ihtimale de uyarlamak mümkündür. Tefsir bilginleri, ayetin gramatik analizi ile ilgili olarak başka ihtimallerden de söz etmişlerdir. Tümünün zorlama ürünü olduğu belirgin olarak gözlemlendiği için burada zikretmeye değer bulmadık.

Yüce Allah, bu münafık grubun mescit yapmakla güttüğü amacı da açıklıyor. Buna göre, onların amacı; başkalarına zarar vermek, (Allah ve Resulü'nü inkâr etmek, müminler arasına tefrika tohumlarını ekmek, Allah'a ve Resulü'ne savaş açmış birini beklemek amacıyla böyle bir mescit kurmuşlardı. Özel olarak zikredilen bu amaçlar, belli kimselerin kıssasıyla irtibatlıdır.

Nakilcilerin ittifakla bildirdiklerine göre, Amr b. Avfoğulları'ndan bazı kimseler, Kuba denilen yerde bir mescit inşa ettiler ve Peygamberimizden (s.a.a) gelip bu mescitte namaz kılmasını istediler. Peygamberimiz de (s.a.a) bu mescitte namaz kıldı. Kardeşleri Ğunm b. Avfoğulları'ndan bazı kimseler de onları kıskandılar. Bunlar aynı zamanda münafıktılar. Kuba mescidinin yanında bir başka mescit kurdular. Amaçları, başkalarına zarar vermek ve müminlerin arasında tefrika çıkarmaktı. Rahip Ebu Amir denilen adamı da burada beklemeye koyuldular. Rahip Ebu Amir onlara, Romalı askerlerden oluşan bir orduyla geleceğini ve Peygamber'i (s.a.a) Medine'den çıkaracağını vaat etmişti. Bu arada Romalı askerlerin yanında savaşa katılmaya hazırlanmalarını de istemişti.

Mescidi yaptıktan sonra, Tebük Seferi'ne çıkmaya hazırlanan Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler ve mescitlerine gelmesini, orada namaz kılmasını ve kendilerine bereket bahşedilmesi için dua etmesini istediler. Peygamberimiz (s.a.a) de Tebük Seferi sonuçlanıp Medine'ye döndüğünde bu isteklerini yerine getireceğini onlara bildirdi. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nazil oldu.

Onların mescitleri, Kuba mescidine zarar verme, Allah ve Resulü'nü inkâr etme, Kuba'da bir ve bütünlük hâlinde yaşayan müminler topluluğu arasında tefrika çıkarma ve daha önce Allah ve Resulü'ne karşı savaş açmış olan Rahip Ebu Amir isimli kişiyi bekleme amacına yönelikti. Allah, onların bu mescidi inşa ederken sadece iyiliği düşündüklerini, müminlerin işini kolaylaştırmak amacıyla Allah'a kulluk sunulan mabetlerin sayısını arttırmayı hedeflediklerini ileri sürüp yemin edeceklerini önceden haber vermiştir. Ulu Allah onların yalan söylediklerini şu ifadelerle bildiriyor: *"İyilikten başka bir amacımız yok,*

diye mutlaka ağır yeminler ederler. Ama Allah onların yalancı olduklarına şahitlik eder."

108) Asla orada namaz kılma. Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur. Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler. Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever.

Ayet, Peygamberimizin (s.a.a) bu zarar amaçlı mescitte namaz kılmasını yasaklayarak söze başlıyor. Ardından Kuba mescidinden söz ediyor ve *"Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur."* diyerek bu mescidi övdükten sonra, orada namaz kılmanın tercih edilmesini istiyor. Böylece bu mescidi, kurulduğu ilk günden itibaren kurucularının sahip olduğu iyi niyetten dolayı övüyor ve Dırar mescidi yerine burada namaz kılınmasının tercih edilmesini buna dayandırıyor.

Toparlayacak olursak; "ehakku=daha doğru" denilmesinden dolayı, sadece Kuba mescidinde namaz kılma konusu tam olarak belirginlik kazanmış olmasa da, daha önce Dırar mescidinde namaz kılmanın yasaklanmış olması böyle bir çıkarsamayı gerektirir. *"Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler."* ifadesi, Kuba mescidinde namaz kılmayı tercih etmenin gerekçesidir. *"Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever."* ifadesi de, sözünü ettiğimiz bu gerekçeyi pekiştirici mahiyettedir. Bu da, *"Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde namaz kılman, elbette daha doğrudur."* ifadesiyle, Mescidü'n-Nebi (Peygamberimizin (s.a.a) mescidi) veya başka bir mescit değil de, Kuba mescidinin kastedildiğinin kanıtıdır.

Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Asla Dırar mescidinde (zarar verme amaçlı kurulan mescitte) namaz kılma. Andolsun ki, ilk gününden itibaren Allah korkusu temeline dayalı olarak kurulan Kuba mescidi içinde namaz kılman, daha doğru ve daha uygundur. Çünkü orada, günahlardan arınmak veya pisliklerden ve necasetlerden temizlenmek isteyen adamlar vardır. Allah da arınanları, temizlenenleri sever. O hâlde, senin onlar arasında namaz kılman gerekir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, *"Andolsun ki, ilk gününden (temeli) takva üzere kurulan mescit içinde..."* diye başlayan ifade, bir mescidin (Kuba) diğerine (Dırar) tercih edilişini gerekçelendirme amacına

yöneliktir. *"Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler."* ifadesi de, bir mescitte bulunan adamların öbüründe bulunan adamlara tercih edildiğini ifade etmektedir. Hemen sonrasındaki, *"(İşlerinin) binasını... kuran..."* ifadesi de, (Kuba mescidini) tercih etmenin ikinci sebebini açıklamaya dönüktür.

109–110) (İşlerinin) binasını Allah'tan korkmak ve hoşnutluğunu kazanmak üzere kuran mı daha iyidir, yoksa binasını çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup da o uçurumla cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah, zulmeden topluluğu hidayete erdirmez. Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar içlerinde kuşku (vesilesi) olmaya devam edecektir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

"Şefe'l-bi'ru"; kuyunun kenarı, ağzı demektir. "Curufu'l-vadi", dibi suyun akışıyla yıkanmış olduğundan yukarısı her an çökecekmiş gibi duran vadinin kenarı anlamına gelir. "Hare'ş-şey'u/yeharu/hair -hemzenin elife dönüştürülmesiyle "har" olarak da telaffuz edilir- inhare/yenharu/inhiyaren", bir şeyin yumuşayıp gevşemesinden dolayı çökmesi anlamına gelir. Dolayısıyla, *"çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup da o uçurumla cehennem ateşine yuvarlanan"* ifadesi, zihinde canlandırma amaçlı bir istiare örneğidir. Bu örneklendirmede Dırar mescidini kuranların durumu; evlerini bir uçurumun sarsak, çöktü çökecek gibi duran kenarında kuran, sonunda evleri de bu göçükle birlikte yıkılıp giden kimselerin durumuna benzetilmiştir. Uçurumun dibinde ise cehennem var ve böylece onlar cehennemi boylamış olurlar. Ama karşı tabloda, binasını Allah korkusu ve rızası temeli üzerinde kuranlar yer alıyor. Bunlar, yaşamları boyunca Allah'ın azabından sakınmayı ve O'nun hoşnutluğunu elde etmeyi kendilerine prensip edinmişlerdir.

Ayetlerin akışından anlaşılıyor ki, *"(İşlerinin) binasını Allah'tan korkmak ve hoşnutluğunu kazanmak üzere kuran..."* ve *"binasını çökmek üzere olan bir uçurumun kenarında kurup..."* ifadeleri birer örnektir. Bu örneklendirmeyle müminlerin hayat binası ile münafıkların hayat binası sembolize edilmiştir. Hayat binası derken, her iki grubun benimsediği din ve izlediği yolu kastediyoruz. Dolayısıyla müminin dini, kesin bir inanca dayalı olarak Allah'tan korkmaktan ve O'nun rızasını kazanmayı ummaktan ibarettir. Münafığın dini ise, kararsızlık ve kuşku esasına dayanır.

Bu yüzden yüce Allah, konuya daha bir açıklık getirmek için, örneklerden sonra şu açıklamaya yer veriyor: *"Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar içlerinde kuşku (vesilesi) olmaya devam edecektir. Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* Yani, münafıkların yaptıkları bina, devamlı olarak kalplerinde bir kuşku vesilesi olacaktır, kuşkuları bir türlü yakin merhalesine ulaşmayacaktır. Öyle ki bu kuşkuları, kalpleri parçalanıncaya kadar devam eder; böylece ancak kalpleri parçalanınca kuşkuları dağılıp gider. Ve *"Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* Bu yüzden münafıkları alçaltır ve müminleri yüceltir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, müfessirler şöyle demişlerdir: "Amr b. Avfoğulları, Kuba denilen yerde bir mescit kurmuşlardı. Resulullah'a (s.a.a) mescitlerine gelip namaz kılması için istekte bulundular. Resulullah (s.a.a) da oraya gidip mescitlerinde namaz kıldı. Ğunm b. Avfoğulları'ndan bazı münafıklar onları kıskandılar ve dediler ki: 'Biz de kendimiz için bir mescit kurar, orada namaz kılarız. Muhammed'in cemaatine katılmayız.' Bunlar on iki kişiydiler. Bir görüşe göre de, on beş kişiydiler. Sa'lebe b. Hâtib, Muattib b. Kuşeyr ve Nebtel b. Hâris de bunlar arasındaydı. Bunlar Kuba mescidinin yanı başında bir mescit yaptılar."

"Mescidi tamamlayınca, Tebük Seferi'ne çıkmaya hazırlanan Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler ve dediler ki: 'Ya Resulullah! Biz; sakatlar, hastalar, ihtiyaç sahipleri, yağmurlu ve soğuk geceler için (mahallemizde) bir mescit yaptık. Senin bize gelip orada bize namaz kıldırmanı, bereketli olsun diye dua etmeni istiyoruz.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Şu anda sefere çıkmak üzereyim. Geri döndüğümüzde inşaallah yanınıza gelir ve sizin için orada namaz kılarız.' Fakat Resulullah (s.a.a) Tebük'ten dönünce, bu mescitle ilgili ayet nazil oldu. Resulullah (s.a.a) Tebük Seferi'nden döndüğü zaman, Asım b. Avf el-Aclanî ile Amr b. Avfoğulları'na mensup Malik b. Duhşum'u çağırarak onlara şu direktifi verdi: 'Gidin ve şu ehli zalim olan mescidi yıkın, yakın.' Bazılarına göre, Peygamberimiz bu görevi Ammar b. Yasir ile Vahşi'ye verdi. Onlar da gidip bu mescidi yaktılar. Ayrıca oranın yerinin pisliklerin atıldığı çöplük hâline getirilmesini de emretti."

Ben derim ki: Konuyla ilgili olarak Kummî tefsirinde yer alan rivayet şöyledir: "Peygamberimiz (s.a.a) bu görev için Malik b. Duh-

şum el-Huzaî ile Amr b. Avfoğulları'na mensup Amir b. Adiy'i gönderdi. Malik geldi ve Amir'e dedi ki: 'Evimden ateş alıp gelinceye kadar beni bekle.' Malik evine girdi, evden ateş aldı ve hurma dallarından bir demet tutuşturarak mescidin tavanına attı. Mescidin tavanı tutuşunca, içeridekiler sağa sola kaçıştılar. Zeyd b. Hârise bütün bina yanıncaya kadar orada bekledi. Sonra duvarlarının yıkılmasını emretti."

Bu kıssa, Ehlisünnet kaynaklarında da çeşitli kanallardan rivayet edilir. Rivayetler birbirine yakın olmakla beraber, Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirdiği şahısların isimleri hakkında ihtilâf vardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem, İbn İshak'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Dırar mescidini kuranlar on beş kişiydiler ve isimleri şunlardı: Hizam b. Halid b. Ubeyd b. Zeyd, Sa'lebe b. Hâtib, Hilal b. Ümeyye, Muattib b. Kuşeyr, Ebu Hubeybe b. el-Ez'ar, Abbad b. Huneyf, Cariye b. Amir, onun iki oğlu Mucemmi' ve Zeyd, Nebtel b. Hâris, Bahdac b. Osman[1] ve Vedia b. Sabit."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Allah ve Resulü'ne karşı savaşmış olan adamı beklemek (orayı ona üs yapmak)"* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Burada kastedilen kişi, Rahib Ebu Amir'dir. Bu adamın hikâyesi şöyledir: Cahiliye döneminde rahipler gibi inzivaya çekilmiş ve sert elbiseler giymeye başlamıştı. Peygamberimiz (s.a.a) Medine'ye hicret edince, Resulullah'ın gördüğü saygı ve itibarı kıskandı. Onun aleyhine Arap kabilelerini (Ahzâb) kışkırttı. Sonra Mekke'nin fethinin ardından Taif'e kaçtı. Taifliler de İslâm'ı seçince, Şam'a sığındı. Ardından Bizans'a gidip Hıristiyanlığı benimsedi. Melekler tarafından gusledilen Hanzala'nın babasıdır. O Hanzala ki, Peygamber'le (s.a.a) birlikte Uhud Savaşı'na katılmış ve orada şehit düşmüştü; cünüp olduğu için de melekler tarafından yıkanmıştı."

"Resulullah (s.a.a) Ebu Amir'e, fasık adını taktı. O, münafıklara, 'Hazırlanın ve bir mescit kurun. Ben Roma İmparatoru'na gideceğim, bir orduyla geri döneceğim. Muhammed'i Medine'den çıkaracağım.' diye haberler gönderiyordu. İşte bu münafıklar, Ebu Amir'in gelişini bekliyorlardı. Ama Ebu Amir Roma İmparatoru'nu göremeden öldü."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

1- es-Sire'de, Bacad b. Osman şeklinde geçer ki doğrusu da budur. [Sire-i İbn Hişam, c.4, s.174]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebî'den rivayet eder ki: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), takva (Allah'tan korkma) üzerine kurulan mescidi sordum. 'Kuba mescididir.' buyurdu." [c.3, s.296, hadis: 2]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de tefsirinde rivayet etmiştir. Yine aynı anlamda bir diğer rivayet de el-Kâfi'de, rivayet zincirlerine yer verilerek Muaviye b. Ammar aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarılmıştır. [c.4, s.560, hadis: 1]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, birden çok kanaldan Peygamberimizin (s.a.a), "Burada kastedilen, benim şu mescidimdir." dediği rivayet edilir ki, bu rivayetler ayetin zahiriyle, özellikle, *"orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler."* ifadesiyle bağdaşmıyor. Çünkü ayetin akışı, Kuba mescidi ile Dırar mescidi arasında karşılaştırma amacına yöneliktir; bu iki mescidi kuranlar arasında bir karşılaştırma yapılıyor. Bu bağlamda, Mescidü'n-Nebi ile ilintili bir mevzu ve amaç söz konusu değildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Halebî'nin şöyle dediği rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Çünkü orada öyle kişiler var ki, arınmayı (ve temizlenmeyi) severler.'* ifadesinin anlamını sordum. Buyurdu ki: 'Abdest almadan önce, su ile temizlenmeyi seven kimseler kastedilmiştir.' Sonra şunları ekledi: Bu ayet, Kuba halkı hakkında inmiştir."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, bu ayetle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Bunlar, büyük ve küçük abdestlerini bozarken su ile temizlenmeyi severler. Bu görüş, efendimiz İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Peygamberimizin (s.a.a) de Kubalılara şöyle dediği rivayet edilir: 'Siz nasıl temizleniyorsunuz ki, Allah sizden övgüyle söz etmektedir?' Dediler ki: 'Biz ayak yoluna giderken su ile temizleniriz.' Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: Allah sizin hakkınızda, *'Allah arınanları (ve temizlenenleri) sever.'* buyurdu."

Aynı eserde, "illa en tekattaa kulubuhum=kalpleri parçalanıncaya kadar" ifadesinin kıraatiyle (okunuşuyla) ilgili olarak Yakub ve Sehl'in "illa en" yerine "ila en" şeklinde harf-i cerli olarak okudukları belirtiliyor. Hasan, Katade, el-Cahderî ile birlikte bir cemaatin de ayeti bu şekilde okuduğu rivayet edilir. Böyle bir kıraati, el-Barkî İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

AYETLERİN MEALİ

111- Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. (Bu,) Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da O'nun kendi üzerine aldığı hak bir vaattir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O hâlde yaptığınız bu alışverişten dolayı sevinin. İşte büyük başarı budur.

112- (Müminler;) tövbe edenler, ibadet edenler, hamt edenler, (ibadet yerlerini) dolaşıp duranlar, rükû edenler, secde edenler, marufu (iyiliği) emredenler, münkerden (kötülükten) sakındıranlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardırlar. O müminleri müjdele!

113- Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur.

114- İbrahim'in, babası (amcası Azer) için (Allah'tan) af dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden dolayı idi. O'nun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu. Çünkü İbrahim (Allah korkusundan) çok ah çeken (iç geçiren, duygu yüklü) ve halîm (yumuşak huylu) idi.

115- Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir. Kuşkusuz Allah her şeyi bilendir.

116- (Çünkü) gerçekten göklerin ve yerin mülkü (hükümranlığı) yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. (Çünkü) Allah'tan başka sizin için bir veli ve bir yardımcı yoktur.

117- Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e ve içlerinden bir kesiminin kalbi eğrilmenin (sefere çıkmamanın) eşiğine geldikten sonra, zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara yöneldi. (İşte Peygamber'e uymalarından) sonra rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

118- (Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rah-

metiyle yöneldi). (İlişkilerin kesilmesi sonucu) yeryüzü tüm genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiş, gönülleri de sıkıldıkça sıkılmış ve Allah'tan (kaçışta) yine O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığını anlamışlardı. (İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü Allah, tövbeyi çok kabul eden ve sürekli merhamet edendir.

119- Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun (onlara uyun).

120- Medine halkının ve çevrelerinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Resulü'nden geri kalma (sefere katılmama) ve kendi canlarını düşünerek onun canından vazgeçme (ondan ayrılma) hakı yoktur. Çünkü Allah yolunda uğradıkları her susuzluğa, yorgunluğa, açlığa, kâfirleri öfkelendiren her bir yere adım atmalarına ve düşmana karşı elde ettikleri her bir başarıya karşılık onlara iyi bir amel yazılır. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez.

121- Allah'ın onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlandırması için (bu yolda) küçük-büyük her harcamaları ve her vadiyi kat etmeleri kendileri için (iyi bir amel olarak) yazılır.

122- Müminler hep birlikte (cihat için) sefere çıkacak değillerdir. Niçin dinde derin bilgi elde etmek ve kendi toplumlarına geri dönünce onları uyarmak için onların her kesiminden bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor? Olur ki, (bunların uyarıları sonucu) sakınırlar.

123- Ey iman edenler! Yakınınızda olan kâfirlerle savaşın ve onlar sizde (inancınıza yönelik) bir kararlılık bulsunlar. Bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Farklı hedeflere yönelik bir ayetler grubu. Ama grubu oluşturan ayetlerin tümünü bir araya getiren bir ortak amaç da var ve bu amaç, önceki ayetler grubunun amacıyla ilintilidir.

Öncelikle ayetlerin akışının savaş ekseninde geliştiğini görüyoruz. Kimi ayetlerde müminlerden övgüyle söz ediliyor, Allah yolunda gerçekleştirdikleri cihada karşılık güzel ödüller vaat ediliyor. Kimi ayetlerde müşriklere sevgi besleme, onlar için af dileme yasaklanıyor. Kimi ayetlerde Tebük Seferi'nden özürsüz geri kalan üç kişinin tövbelerinin Allah tarafından kabul edildiği dile getiriliyor. Kimi ayetlerde, Medinelilere ve Medine civarında yaşayan göçebe Araplara, savaşa çıkmak istediği zaman Peygamber'le (s.a.a) birlikte savaş amaçlı sefere katılma zorunluluğu getiriliyor ve bu tür bir seferden geri kalmamaları uyarısında bulunuluyor. Kimi ayetlerde, dinde derin kavrayışa ulaşmak için insanların bazısının, İslâm'ın (ilim) merkezine gitmekle görevlendirmeleri ve daha sonra kavimlerine döndüklerinde ilmî gerçekleri onlara tebliğ etmeleri emrediliyor. Kimi ayetlerde de İslâm ülkesine komşu olan kâfirlerle savaşılması öngörülüyor.

111) Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler. (Bu,) Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da O'nun kendi üzerine aldığı hak bir vaattir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır? O hâlde yaptığınız bu alışverişten dolayı sevinin. İşte büyük başarı budur.

Ayetin orijinalindeki "iştera" kelimesinin kökü olan "el-iştira", alışveriş işlemi esnasında kararlaştırılan bedeli karşı tarafa aktarmak suretiyle satılan malı kabul etmek demektir.

Yüce Allah, bu ayette, Allah yolunda canlarıyla ve mallarıyla cihat edenlere, kesin bir vaat olarak cenneti sunuyor. Bu vaadi Kur'ânda zikrettiği gibi, Tevrat ve İncil'de de zikrettiğini hatırlatıyor.

Ama yüce Allah bu vaadi, örnekle somutlaştırma kalıbında sunuyor. Bu işi bir satın alma işlemi olarak tasvir ediyor. Bu alışverişte kendini müşteri, müminleri de satıcı şeklinde sunuyor. Müminlerin canlarıyla malları, satılan değerler ve cennet de bunların bedeli olarak gösteriliyor. Tevrat, İncil ve Kur'ân ise bu alışverişin senedi şeklinde sunuluyor.

Kuşkusuz son derece gönül okşayıcı bir örneklendirmeyle karşı karşıyayız burada. Sahnenin sonunda yüce Allah yaptıkları bu alışverişten dolayı müminlere müjde veriyor, bu büyük kazançtan ötürü onları kutluyor.

112) (Müminler;) tövbe edenler, ibadet edenler, hamt edenler, (ibadet yerlerini) dolaşıp duranlar, rükû edenler, secde edenler, marufu (iyiliği) emredenler, münkerden (kötülükten) sakındıranlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardırlar. O müminleri müjdele!

Burada yüce Allah müminleri en güzel sıfatlarıyla zikrediyor. Sıfatlar da gramer açıdan cümle içinde merfu olarak kullanılmışlardır. Yani mahzuf/takdirî bir mubtedanın haberidirler. Dolaysıyla ayetin takdirî açılımı şöyledir: "el-Müminun humu'taibune'l-abidun..." Yani müminler; tövbe edenler, ibadet edenlerdirler...

Müminler tövbe edenlerdir; çünkü Allah'tan başkasına kulluk sunmaktan vazgeçip Allah'a dönmüşlerdir. Allah'a kulluk sunanlardır, ibadet edenlerdir. O'nu en güzel sena ile överek, O'na hamt ederek dilleriyle O'na ibadet etmektedirler. Yine kutsal mekânları dolaşmak, Allah'ın mescitlerini ziyaret edip birinden diğerine gitmek maksadıyla seyahat ederek ayaklarıyla O'na ibadet etmektedirler. Sonra Allah için rükû ve secde ederek de bedenleriyle O'na kulluk sunmaktadırlar.

Bu nitelikler, onların bireysel durumlarını yansıtmaktadır. Toplumsal durumları açısından ise, onlar dinin koyduğu toplumsal yasalar çerçevesinde marufu emredip münkeri yasaklamaktadırlar. Bunun yanında Allah'ın koyduğu sınırları korurlar; ne bireysel bazda, ne de toplumsal bazda bu sınırları çiğnemeye yeltenmezler. Ne yalnızken, ne de kalabalık içindeyken Allah'ın koyduğu sınırların ötesine geçmezler. Ayetin sonunda ise Peygamberimize (s.a.a) onları müjdelemesi emrediliyor. Önceki ayette de Allah'ın onları müjdelediğini görüyoruz. Allah'ın önceki ayette onlara yönelttiği müjdenin ardından Peygamberimizden (s.a.a) de aynı vaadi müjdelemesinin istenmesi, bizim takdir edemeyeceğimiz olağanüstü bir tekit işlevini görür.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Müminlere ilişkin niteliklerin sıralamasındaki sebep açıklık kazanmış oluyor. Şöyle ki, Allah'ın zikrettiği bu nitelikler söz konusu edilirken önce tövbe etmek, ibadet sunmak, (ibadet yerlerine) seyahat etmek, rükûa gitmek ve secde etmek gibi bireysel sıfatları yer alıyor. Ardından toplum olarak mümin olmalarından kaynaklanan özel bir niteliklerine işaret ediliyor: Marufu emretmek ve münkeri yasaklamak. Daha sonra sıralama, gerek bireysel ve gerekse toplumsal

bazda her zaman için belirginleşen güzel bir niteliklerinin zikredilmesiyle son buluyor: Allah'ın koyduğu sınırları korumak. Koruma fiili, sınırı geçmeme anlamını ifade etmesinin yanı sıra, önemsemeyi ve denetlemeyi de ifade eder.

İkincisi: Ayette geçen seyahat etme, dolaşıp durmadan maksat -ki yeryüzünde dolaşmak anlamına gelir- niteliklerin sıralanışına uygun olması hasebiyle, mescitler gibi Allah'ı zikretme ve O'na ibadet etme maksadıyla ayrılan mekânları ziyaret etme amacına yönelik yolculuktur. Ayette geçen seyahati, oruç tutmak veya Allah'ın kudretinin olağanüstü göstergelerini, geçmiş ümmetlerin başlarına gelen ibret verici olayları, onların geride bıraktıkları harap yurtlarının ve kalıntılarının şahsında gözlemlemek veya ilim tahsil etmek maksadıyla yolculuk etmek ya da özel bir hadisi öğrenmek için bir yere gitmek şeklinde yorumlamak[1] doğru değildir.

Bunlar arasında, oruç tutmak şeklinde verilen anlamı ayetin lafzı itibariyle kanıtlamak kesinlikle mümkün değildir. Diğer ihtimallere gelince, gerçi bunların aşağıda sunduğumuz ayetlerde teşvik edildiği söylenebilir: *"Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuştur, görsünler?!"* (Mü'min, 82), *"Niçin dinde derin bilgi elde etmek... için onların her kesiminden bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor?"* (Tevbe, 122) Fakat tefsirini sunduğumuz ayette geçen *"dolaşıp duranlar"* ifadesiyle bu iki ayette teşvik edilen hususların kastedilmiş olması ihtimali, ayetteki övünç vesilesi sıfatlara ilişkin sıralamanın mantığını, hikmetini bozar.

Üçüncüsü: Bu ayette işaret edilen yüksek nitelikler, müminin imanının tamamlanmasının göstergeleridir. Müminin bunlara sahip olması ise, ilâhî ve nebevî müjdelemeyi gerektiren cennete ilişkin kesin bir vaadi gerektirir. Dolayısıyla bu sıfatlara sahip olan müminlerin Allah'a karşı yüklendikleri görevleri eksiksiz yerine getirmeleri bir zorunluluktur. Allah'ın yüklediği hakları yerine getirmek de, yüce Allah'ın onlara karşı kendi üzerine aldığı hakkı eksiksiz bir şekilde yerine getirmesini gerektirir.

113–114) Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakı yoktur. İb-

1- [el-Menar, c.11, s.52]

rahim'in, babası (amcası Azer) için (Allah'tan) af dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden dolayı idi. O'nun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu. Çünkü İbrahim (Allah korkusundan) çok ah çeken (iç geçiren, duygu yüklü) ve halîm (yumuşak huylu) idi.

Ayetin anlamı açıktır. Ancak yüce Allah, ikinci ayette Hz. İbrahim'in (a.s) kâfir olan babası için af dilemesinin sebebini açıklarken, babasının Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, onun için af dilemekten vazgeçip onunla her türlü ilişkisini kestiğini belirtiyor. Bu da gösteriyor ki, müşriklerin cehennem ehli oldukları anlaşılınca, onlar için af dilemek caiz olmaz. Çünkü cehennem ehli olmaları, Allah'ın düşmanı olmalarının bir gereğidir. Bu bakımdan Peygamber (s.a.a) ve müminler de, müşriklerin Allah'ın düşmanı olduklarını anladıklarında, bu onların, zorunlu olarak onlar için af dilemelerinin caiz olmadığı hükmünü ortaya çıkarır. Çünkü müşrikler için af dilemek boşunadır, asla olumlu ve yapıcı bir sonuç vermez. İmandaki itaat ve teslimiyet duygusu da, Allah'ın egemenlik alanında boş işlerle uğraşmaya engeldir.

Şöyle ki: Bazen, kulun işlediği bir kusurdan veya yaptığı kötü bir amelden dolayı Allah kuluna düşman olur. Allah'ın rahmetinin genişliği esas alınarak, söz konusu kul büyüklenmeyen ve itaatkâr biri ise, onun için af dilemek, merhamete nail olmasını istemek mümkün olabilir. Buna karşılık bazen de kul Allah'a düşmanlık eden, O'na savaş açan, büyüklük taslayan, kendini yüksek gören bir tip olabilir. İnkârcılar ve inatçı müşrikler gibi. Akıl açıkça bu durumda şefaatin, af dilemenin böyle kimseler için yararlı olmadığına hükmeder. Kulun tövbe etmesi, Allah'a dönmesi, böbürlenme duygularından sıyrılması, inatçılığa son vermesi, bunun yerine alçakgönüllülük, teslimiyet ve zayıflık giysisini giyinmesi başka. O hâlde, rahmet ve mağfireti kabul etmeyen biri için af ve rahmet dilemenin, elde etmek için teslimiyete yanaşmayan (Allah'ın kulluğunu kabul etmeyen) biri için (Allah'tan) bir şey istemenin bir anlamı, mantığı yoktur. Bu, ancak Rububiyet makamıyla oynamaktan, ubudiyet makamıyla dalga geçmekten ibarettir. Fıtratın açık ve zaruri hükmü gereği böyle bir şey caiz ve mümkün değildir.

Ayette, müşrikler için af dilemenin caizliği, böyle bir hakkın ve yetkinin olmayışı zemininden hareketle olumsuzlanıyor. Çünkü ayet,

"Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakı yoktur." diyor. Yani, şu şu hususlar kendileri açısından açıklığa kavuştuktan sonra af dileme yetkisine sahip değiller. Daha önce, *"Müşriklerin, kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik ettikleri hâlde Allah'ın mescitlerini imar etme hakkı yoktur..."* (Tevbe, 17) ayetini tefsir ederken, "Şeriatta caizdir hükmünden önce, böyle bir hakkın ve yetkinin verilmiş olması gerekir." demiştik.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: Peygamber (s.a.a) ve iman edenler açısından, Allah'ın kendilerine açıklaması sonucu müşriklerin Allah'ın düşmanı olup cehennemde ebediyen kalacakları kesinlik kazanınca, akrabaları dahi olsa müşrikler için af dileme hakları yoktur. İbrahim'in (a.s) müşrik olan babası için af dilemesine gelince; o, babasının müşrik dahi olsa, Allah'a karşı diklenen, inatçı bir Allah düşmanı olmadığını sanıyordu. Dolayısıyla ona, onun için af dileğinde bulunacağı vaadinde bulunarak acıma ve şefkat duygusunu gösterdi. Nitekim af diledi de. Ancak babasının inatçı, şirkinde ısrarlı bir Allah düşmanı olduğunu anlayınca, onunla her türlü ilişkisini kesti.

"Çünkü İbrahim (Allah korkusundan) çok ah çeken (iç geçiren, duygu yüklü) ve halîm (yumuşak huylu) idi." ifadesi de, İbrahim Peygamber'in (a.s) babasına verdiği söze, onun için af dilemesine ilişkin bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Demek isteniyor ki, o, babasının kabalığına tahammül etti, ona güzel bir vaatte bulundu; çünkü İbrahim halîm, pek sabırlı ve yumuşak huylu biri idi. Babası için bağışlanma diledi; çünkü o "evvah" idi. "Evvah", Rabbinden korktuğu ve her şeyi O'ndan umduğu için sürekli iç geçiren, duygu yüklü ve çok ah çeken bir kimse demektir.

115–116) Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir. Kuşkusuz Allah her şeyi bilendir. (Çünkü) gerçekten göklerin ve yerin mülkü (hükümranlığı) yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. (Çünkü) Allah'tan başka sizin için bir veli ve bir yardımcı yoktur.

Bu iki ayet, müşrikler için af dilemenin yasak olduğunu vurgulama amacına yönelik olan önceki iki ayetle bütünlük arz etmektedir.

Ayetlerin ilki, yani *"Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptı-*

racak değildir." ifadesiyle başlayan ayet, müminlere yönelik bir tehdit içermektedir. Onları, hidayetten sonra saptırma ile korkutmaktadır. Şöyle ki, Allah'ın sakınmalarını istediği şeylerden kaçınıp sakınmadıkları takdirde, hidayete erdikten sonra sapıklığa düşmeleri kaçınılmaz olur. Dolayısıyla kaçınmaları gereken şeyi ayetin konum ve içeriğine uyarladığımızda, şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Müşrikler Allah'ın düşmanlarıdırlar. Bu sebeple müminlerin onlar için af dilemeleri, onlara sevgi beslemeleri caiz değildir. O hâlde müminlerin caiz olmayan böyle bir tavırdan kaçınmaları gerekmektedir. Eğer bu yasağı dinlemezlerse, bu, hidayete erdikten sonra sapmak olur.

Daha detaylı bilgi için, tefsirimizin beşinci cildinde, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* (Mâide, 3) ayetini tefsir ederken yaptığımız açıklamalara ve bundan önceki surelerde yer alan ve müşriklerle Ehlikitab'ı veli edinme konusunu ele alan ayetlere ilişkin tefsirimize başvurulabilir.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, bir açıdan şu ayeti çağrıştırmakta ve onunla aynı anlama gelmektedir: *"Bu, bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolayıdır."* (Enfâl, 53) Bu anlamdaki başka ayetleri de çağrıştırdığı söylenebilir. Konuyla ilgili bu tür ayetlerin ortak özellikleri ve verdikleri mesaj şu şekilde formüle edilebilir: İlâhî sünnet ve yasa gereği, Allah'ın kuluna bahşettiği nimetler ve hidayet, kulun kendi durumunu nankörlük ve azgınlıkla değiştirinceye kadar devam eder. Kul bu değişikliği gerçekleştirince, Allah da ona bahşettiği nimetini ve hidayetini çekip alır.

İkinci ayete, yani *"(Çünkü) gerçekten göklerin ve yerin mülkü (hükümranlığı) yalnız Allah'ındır. O diriltir ve öldürür. (Çünkü) Allah'tan başka sizin için bir veli ve bir yardımcı yoktur."* ifadesine gelince; bu ifadenin son kısmı, bundan önceki ayetin içerdiği hükmün, yani Allah'ın düşmanlarını dost, veli edinmenin yasaklığını ve onlarla her türlü ilişkiyi kesmenin, onlardan uzak durmanın zorunluluğunu bildiren ifadenin gerekçesinin açıklanması mahiyetindedir. Çünkü Allahtan başka gerçek anlamda ne bir veli, ne de bir yardımcı vardır. Yüce Allah bu gerçeği müminlere açıklamıştır. Dolayısıyla müminler, imanlarının yol göstericiliğiyle velayeti sırf yüce Allah ile sınırlandırmak durumundadırlar. Ya da sadece Allah'ın izin verdiği dostlarını dost ve

veliler edinmelidirler. Bu sınırı aşıp, kim olursa olsun yüce Allah'ın düşmanlarını dost edinmeleri, onların velayetini kabullenmeleri kesinlikle yasaktır.

Ayetin giriş kısmı ise, bu sebebin sebebini açıklayıcı bir içeriğe sahiptir. Şöyle ki yüce Allah her şeyin sahibidir. Ölüm ve hayat O'nun elinde, O'nun kontrolündedir. Bütün gelişmelerin, olguların ve olayların yönetimi O'nun tekelindedir. O hâlde tek yönetici, dost ve veli O'dur, O'ndan başka bir veli yoktur.

Buraya kadar tefsirlerini sunduğumuz dört ayetin içerdikleri açıklamaların ve gerekçelerin genel nitelikli oluşlarından, hükmün de genel olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Buna göre, Allah'ın düşmanlarıyla ilişkileri kesmenin, onlardan uzak durmanın gerekliliği ve onları dost edinmenin haramlılığı genel nitelikli bir yasaktır. Bu açıdan dost edinmenin, af dileme veya başka bir tarzda gerçekleşmesi, ya da Allah düşmanının müşrik, kâfir, münafık veya Allah'ın ayetlerini inkâr eden ya da Allah ve Resulü'ne (s.a.a) savaş açan faizciler gibi bazı büyük günahları ısrarla işleyen bidat ehli herhangi bir gruba mensup bulunması fark etmez.

117–118) Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e ve içlerinden bir kesiminin kalbi eğrilmenin (sefere çıkmamanın) eşiğine geldikten sonra, zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara rahmetiyle yöneldi. (İşte Peygamber'e uymalarından) sonra rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir. (Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi). (İlişkilerin kesilmesi sonucu) yeryüzü tüm genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiş, gönülleri de sıkıldıkça sıkılmış ve Allah'tan (kaçışta) yine O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığını anlamışlardı. (İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü Allah, tövbeyi çok kabul eden ve sürekli merhamet edendir.

Ayette geçen "es-saah", bir zaman dilimi, an ve saat demektir. "Saatu'l-usreti" ise, insanın hayatını zorlaştıran güçlüklerle karşılaşmasından dolayı zorluk çektiği zaman dilimi anlamına gelir. Açlık, susuzluk, şiddetli sıcaklık... gibi. "ez-Zeyğ"; yoldan çıkmak ve haktan sapma eğilimini göstermek demektir. Haktan sapma eğilimini gösterme niteliğinin kalplere izafe edilmiş olması, bu arada güçlük zamanı-

nın ve ayetin akışında belirginleşen diğer olguların zikredilmesi gösteriyor ki, sözü edilen sapma eğiliminden maksat; cihada çıkarken yüksünerek hareket etme, ağır davranma ya da yolculuğun zorluklarından dolayı seferi yarıda bırakıp evlerine geri dönme gibi tavırlar içine girerek Peygamber'in (s.a.a) emirlerine uymaktan kaçınma ve ona itaat etmekten vazgeçmedir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, "hullifu" kelimesinin kökü olan "et-tahlif", bir şeyin geçip giden bir şeyden geri kalması demektir. Fakat bir kimsenin yerinde kalarak insandan geri kalması, "et-tahlif" sözcüğüyle ifade edilmez. Bunun için "halef" sözcüğü kullanılır, ki onun karşıt anlamını ifade eder. Araplar, "hallefehu= onu arkasında bıraktı." derler. Dolayısıyla o "muhallef=geride bırakılan"dır. (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı sona erdi.)

"Rahubet" kelimesinin kökü olan "er-rahb" ise, darlığın karşıtı, genişlik demektir. Bu kelimenin başındaki "ma" ise mastar edatıdır. Dolayısıyla "bi ma rahubet", genişliğine rağmen anlamındadır.

Bu iki ayetin her biri, diğerinin yönelik olduğu hedeften farklı bir hedefe yöneliktir. Ayetlerin ilkinde Peygamber'e (s.a.a), muhacirlere ve ensara yönelik tövbe (ilâhî rahmet) açıklanırken, ikincisinde özürsüz olarak sefere katılmayan üç kişinin tövbesinin kabul edildiği açıklanıyor. Bunun yanında her iki ayetin kastettiği kişilerin tövbeleri de mahiyet olarak birbirinden farklıdır. Örneğin ilk ayette kastedilenler, en azından kastedilenlerin bir kısmı günah işlemedikleri hâlde Allah-'ın, rahmetiyle kendilerine yöneldiği kimselerdir. İkinci ayette kastedilenler ise, (sefere katılmamakla) günah işleyen kimseler olarak Allah-'ın rahmetine mazhar olan kimselerdir.

Kısacası iki ayet, amaç ve nesnel karşılık itibariyle birbirinden farklıdır. Bununla beraber, ayetlerin akışı, bunların ikisini birleştiren ortak bir amacın da bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu ortak amaç açısından iki ayet birbiriyle bütünlük arz etmekte, hatta tek bir konuşmanın birbirini bütünleyen parçaları gibi belirginleşmekte ve bu iki ayette yüce Allah'ın, Peygamber'e, muhacirlere, ensara ve sefere katılmaktan geri kalan o üç kişiye rahmetiyle yönelmesinden bahsetmektedir. Bunun kanıtı da, *"Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e... muhacirlere ve ensara yöneldi... (Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de..."* ifadesidir. Görüldüğü gibi ikinci ayet, anlam olarak bağımsız ise de lafız olarak birinci ayetten bağımsız değildir.

Bu da iki ayetin birlikte nazil olduklarını, tek hedefe yönelik olarak bütünlük arz ettiklerini göstermektedir.

Büyük bir ihtimalle, bu ayetlerin sunulmuş olmasıyla güdülen asıl amaç; yüce Allah'ın, sefere katılmaktan geri kalan, sonra bu yaptıklarından derin bir pişmanlık duyarak tövbe eden üç kişiye rahmetiyle yönelmesini açıklamaktır. Allah'ın muhacirlere, ensara ve hatta Peygamber'e (s.a.a) rahmetiyle yönelmesinin de bu bağlamda zikredilmesi ise, bu üç kişiyi onlara karıştırarak (onlarla bir arada zikrederek), farklılıklarını ortadan kaldırarak ve günahlarının oluşturduğu olumsuz etkiyi yok ederek, [bu üç kişinin içlerinde duydukları endişeyi gidermek ve] gönüllerini hoş tutmak içindir. Ta ki hepsi tek bir niteliğin altında toplanmış olsunlar. O nitelikse, Allah'ın onların hepsine kendi rahmetiyle yönelmesidir. Böylece onlar artık eşit bir konumdadırlar. Bazısı bazısından daha üstün ve bazısı bazısından daha aşağı değildir.

Bu açıklama sayesinde, iki ayette tövbe ifadesinin iki kere tekrarlanmış olmasının hikmetini anlamış oluyoruz. Şöyle ki, yüce Allah, Peygamber'e (s.a.a), muhacirlere ve ensara yönelik tövbesini belirterek söze başlıyor; ardından da şöyle buyuruyor: *"(İşte Peygamber'e uymalarından) sonra rahmetiyle onlara yöneldi.... (Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de..."* Sonra, *"(İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi."* buyuruyor. İşte bu tekrarlamanın sebebi; ayetlerin önce genel bir ifadeyle, ardından ayrıntılı açıklamayla konuyu ele almayı hedeflemiş olmalarıdır. Önce yüce Allah'ın tümüne rahmetiyle yöneldiği genel bir ifadeyle dile getiriliyor; sonra iki gruptan her birinin durumuna, kendi öznel koşulları içinde işaret ediliyor. Buna dayalı olarak da Allah'ın her birine has rahmetiyle yönelişinden (tövbesinden) söz açılıyor.

Eğer iki ayet birbirinden tamamen bağımsız, her birinin kendine özgü bir amacı olsaydı ve bunları birleştiren ortak bir amaçları da olmasaydı, kuşku yok ki bu tür bir tekrarın belirgin bir mantığı ve hikmeti olmayacaktı.

Öte yandan ayetlerin ilkinden açıkça anlaşıldığı gibi, Peygamberimizin (s.a.a) bu bağlamda bir günahı ya da kalbinin haktan sapma eğilimini göstermesi yahut kayacak gibi olması söz konusu değildi. Çünkü ayetlerin akışı içinde kalbi haktan kaymayan veya kaymaya yüz tutmayan, dolayısıyla kararlılık ve hak üzere hareket etme bakımından izlenecek bir önder niteliğini hak eden Peygamber'e (s.a.a) tâ-

bi olmalarından dolayı muhacirlerden ve ensardan övgüyle söz ediliyor. Eğer sözünü ettiğimiz türden ortak bir amaç olmasaydı, sözü edilen diğer gruplarla birlikte Peygamberimizden (s.a.a) de söz edilmesinin belirgin bir hikmeti olmayacaktı.

Dolayısıyla ayeti şöyle yorumlamak gerekmektedir: Andolsun Allah, Peygamber'e, muhacirlere, ensara ve seferden geri kalan üç kişiye rahmetiyle yöneldi. Muhacirlere ve ensara rahmetiyle yönelmesine gelince, onlar zorluk zamanında -Tebük Seferi esnasında- içlerindeki bir grubun sefere çıkmamak veya yarı yolda geri dönmek şeklinde kalplerinin eğrilmesinden ve haktan sapmaya eğilim göstermesinden sonra, Peygamber'e (s.a.a) tâbi oldular. İşte onlar bu tür eğilimlere kapılmayıp Peygamber'e (s.a.a) tâbi olunca, yüce Allah da rahmetiyle onlara yöneldi. Çünkü Allah onlara karşı şefkatli ve merhametlidir.

Özürsüz olarak seferden geri kalan üç kişiye gelince, onların durumu, sonunda, onca genişliğine rağmen yeryüzünün kendilerine dar gelmesine kadar vardı. Çünkü insanlar onlarla ilişkiye girmiyor, onlarla konuşmuyorlardı. Hatta aileleri bile onlarla münasebetlerini kesmişti. Oturup dertleşecekleri bir dostları bile kalmamıştı. Üzüntünün giderek artmasından dolayı içleri de daralmaya başlamıştı. Sonunda, Allah'tan (kaçışta) yine tövbe etmek ve pişmanlık duymakla O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığına inandılar; tövbe etmekten ve pişmanlık duyarak Allah'a yönelmekten başka çarelerinin olmadığını kesin bilgiyle anladılar. İşte bunların tümünü bütün benlikleriyle yaşadıktan sonra Allah rahmetiyle onlara yöneldi ki tövbe edip O'na dönsünler, Allah da onların tövbelerini kabul etsin. Kuşkusuz O Tevvab'dır, kullarına çok yönelendir; hidayeti/doğru yola iletmesi ve kendisine tövbe etmelerini sağlamasıyla ve de ardından onların tövbelerini kabul etmekle kullarına yönelir. Ve Rahim'dir, müminlere karşı sürekli merhamet edendir.

Bütün bunlardan sonra, sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: Peygamber'e (s.a.a) yönelik tövbeden (Allah'ın ona tövbe etmesinden) maksat, salt Allah'ın rahmetle ona yönelmesidir. Allah'ın rahmetiyle ona yönelmesi de, onun ümmetine merhamet etmesi, rahmetiyle ümmetine yönelmesidir. O hâlde Allah'ın İslâm ümmetine tövbe etmesi (rahmetle yönelmesi), Peygamber'e (s.a.a) rahmetle yönelmesi anlamına gelir. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.a) ümmetin üzerine hayır ve bereketlerin inmesinin aracıdır.

Allah'ın Peygamber efendimize (s.a.a) bahşettiği üstünlüklerden, faziletlerden biri de, ümmetinden veya onunla birlikte olanlardan hayırla söz ettiği her seferinde, ondan ayrıca söz etmesi, ona yönelik bir onurlandırma belirtisi olarak söze onunla başlamasıdır. Peygamberimize (s.a.a) tanınan bu ayrıcalığa şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de..."* (Bakara, 285), *"Sonra Allah, sekinetini (sükûnet ve huzur sağlayan emniyetini) Resulü ile müminler üzerine indirdi."* (Tevbe, 26), *"Fakat Peygamber ve onunla beraber iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler."* (Tevbe, 88) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

İkincisi: İki ayette, *"rahmetiyle onlara yöneldi."* şeklinde ikinci ve üçüncü kez yer verilen ifadeden maksat, *"Andolsun ki Allah, rahmetiyle... yöneldi."* şeklinde genel olarak birinci ayetin başında işaret edilen hususu ayrıntılandırmaktır.

Üçüncüsü: Her iki ayette geçen *"rahmetiyle onlara yöneldi."* ifadesinden maksat, ulu Allah'ın onlara, onları hayra yöneltmek ve bu hususta başarılı kılmak suretiyle yönelmesidir. Daha önce, değişik bölümler çerçevesinde defalarca belirttik ki, kulun tövbesi, Allah'ın iki tövbesiyle kuşatılmış hâldedir. Allah kuluna muvaffak kılmak ve üzerine hidayet rahmetini akıtmak suretiyle yönelir. Bu, Allah'ın ilk tövbesi, yönelmesidir. Allah'ın bu yönelmesiyle kul af dilemeye yönelir. Bu da kulun tövbe etmesi, dönmesidir. Bunun ardından Allah kulun tövbesini kabul etmek, günahını bağışlamak suretiyle ona döner. Bu da Allah'ın ikinci tövbesi, dönüşüdür.

Her iki ayette geçen bu ifadeyle yukarıda işaret ettiğimiz anlamın kastedildiğinin kanıtına gelince; birinci ayette, bağışlanmasını istedikleri bir günahtan söz edilmiyor. Dolayısıyla bu ayette sözü edilen Allah'ın onlara yönelik tövbe etmesi, günahtan duyulan pişmanlığın kabulü anlamını ifade etmez. Evet, burada sadece içlerindeki bazı insanların kalplerinin haktan sapma eğilimi göstermesinin beklendiğinden söz ediliyor ki, bu da Allah'la ilgili olarak sözü edilen ikinci tövbeden (tövbelerini kabul etmesinden) çok, birinci tövbeye (rahmetiyle onlara yönelmesine) uygun düşen bir tavırdır.

İkinci ayette ise, sözünü ettiğimiz bu cümleden hemen sonra, *"tövbe etsinler diye"* ifadesine yer veriliyor. Bundan kasıt ise, istiğfar etme, af dilemedir. Bu af dileme ise, yüce Allah'ın onlara dönmesinin gayesi olarak sunuluyor ki, Allah da onlara dönsün, tövbelerini kabul

etsin. [Ancak ayete baktığımızda, Allah'ın onlara yönelik tövbesi, onların günahlarından dolayı tövbe etmelerinden önce zikredilmiştir.] Bu bakımdan onların tövbe etmelerinden önce Allah'ın onlara yönelik tövbe etmesi, sadece Allah'ın tövbesinin birinci anlamına göre, yani rahmetiyle onlara yönelmesi şeklinde izah edilebilir.

Aslında Allah'ın onlara yönelik tövbesini (rahmetiyle onlara yönelmesini) gerekçelendirme amacına yönelik olan şu ifade de bizim bu çıkarsamamızı destekler niteliktedir: *"Çünkü O, onlara karşı çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir."* Dikkat edilirse, burada yüce Allah'ın onların günahtan dolayı yaptıkları tövbelerini kabul ettiğini lafzıyla gösteren isimlerinden birine yer verilmediği gibi, onlar açısından da bağışlanma dileme anlamında bir tövbeden söz edilmiyor.

Dördüncüsü: İkinci ayette geçen *"tövbe etsinler diye"* ifadesinden maksat, (mazeretleri olmadığı hâlde) seferden geri kalan üç kişinin tövbeleridir. Ve onların bu tövbeleri, ulu Allah'ın birinci anlamda onlara yönelik dönüşünden, rahmetiyle yönelişinden sonra yer alıyor. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Sonra Allah rahmetiyle üç kişiye döndü ki, o üç kişi tövbe etsin, O da onların tövbelerini kabul etsin, günahlarını bağışlasın. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, sürekli merhamet edendir.

Eğer desen ki: Bu anlattıklarınıza bakılırsa, ayet onların tövbelerinin kabul edildiğini gösteren herhangi bir ifade içermiyor. Bu da, rivayetler bağlamında ayetin onların tövbesinin kabulü hakkında indiğine ilişkin olarak aktarılan kesin haberlerle bağdaşmıyor.

Buna cevap olarak derim ki: Böyle bir olayın yaşandığı, rivayetler açısından kesindir; ancak ayetin lafzı açısından buna ilişkin bir kanıt bulmak mümkün değildir. Fakat ayet akışı itibariyle buna delalet etmektedir. Örneğin yüce Allah genel bir ifadeyle (mücmel şekilde) şöyle buyuruyor: *"Andolsun ki Allah, rahmetiyle... yöneldi."* Bu ifadenin orijinalinde "tabe=tövbe etti, döndü" fiili kullanılmaktadır. Bu da mutlak ifadesiyle tövbeye muvaffak kılmakla tövbeyi kabul etmeyi de kapsayacak şekilde geniş bir anlama sahiptir. Yine bundan sonra, *"Çünkü Allah, tövbeyi çok kabul eden ve sürekli merhamet edendir."* buyruluyor. Bu ise, akışı itibariyle sınırlandırma anlamını ifade etmekte ve *"Allah'tan (kaçışta) yine O'na yönelmenin dışında bir sığınaklarının olmadığını anlamışlardı."* ifadesine göndermede bulunmaktadır. Buna göre, eğer onlar Allah'tan kendilerini koruyacak bir sı-

ğınak edinmek için tövbe etmeye yönelmişlerse, Allah da onları tövbe etmeye iletmişse ve onlar da tövbe etmişlerse, tövbeleri çokça kabul eden ve sürekli merhamet sahibi olan Allah'ın onları kapısından eli boş göndermesi, geri çevirmesi imkânsızdır. Böyle bir şey olabilir mi? Oysa kendisi şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle (inat vb. şeylere dayalı olmaksızın) kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda tövbe edenler içindir. İşte Allah'ın rahmetiyle onlara dönüp tövbelerini kabul ettiği kimseler bunlardır."* (Nisâ, 17)

Bazıları diyebilirler ki: *"(İşte tüm bunlardan) sonra tövbe etsinler diye Allah rahmetiyle onlara yöneldi."* ifadesinin anlamı şöyledir: "Sonra Allah, tövbe etsinler diye onların tövbe etmelerini kolaylaştırdı." Bu yorum, son derece zayıftır. Bundan da zayıfı şu görüştür: *"Tövbe etsinler diye"* ifadesinden maksat, günahtan önceki eski hâllerine dönmektir. Bundan daha zayıf olanı ise diğer bazıları tarafından seslendirilen şu görüştür: "Li-yetubu=tövbe etsinler diye" ifadesindeki zamir, [sefere katılmayıp tövbe eden üç kişiyle ilgili değil,] müminlere dönüktür. Buna göre kastedilen anlam şudur: Sonra müminler Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini bilip günahlarından tövbe etsinler diye Allah o üç kişinin tövbesini kabul etti ve onların tövbelerini kabul ettiğini vahiy yoluyla Peygamber'ine (s.a.a) bildirdi.

Beşincisi: Ayetin orijinalindeki "zannû" kelimesinin kökü olan "ez-zann" sözcüğü ile [meşhur anlamıyla bilinen zan ve sanı değil,] bilme ve anlama anlamı kastedilmiştir. Böyle bir anlamlandırma ise, "zann" kelimesinin bu anlama da geldiğinden dolayı değil, konum ve sözün akışı özelliği itibariyledir.

119) Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun (onlara uyun).

"Sadıkîn" kelimesinin kökü olan "es-sıdk" sözcüğü, kökü itibariyle, sözün ve haberin realiteye uygun olması anlamına gelir. Bir insanın verdiği haber de realiteye uygun olursa, o insan da bu şekilde (sadıklıkla) nitelendirilir. Daha sonraki dönemlerde "es-sıdk" kavramının anlamında meydana gelen genişlemelere paralel olarak inanç, karar ve irade (azim) gibi olgular da bu kavramın kapsamında değerlendirildi. Dolayısıyla sözü realiteye uygun olan bir insana "sadık", yani doğru dendi. Yaptığı iş inancına uygun olan insana "sadık" dendi ve istediğini yapan ve bu uğurda kararlılıkla çaba sarf edene "sadık" dendi.

Ayetin içerdiği emir, mutlak niteliklidir. Bunun yanında doğrular da belirsiz bırakılmış, doğruların kimler olduğuna açıklama getirilmemiştir. Sonra onlarla beraber olmaya -beraberlik amel bakımından eşlik etmek, yani tâbi olmak demektir- ilişkin emir de mutlak tutulmuştur. Bütün bunlar gösteriyor ki, doğruluktan (es-sıdk) maksat özel anlamı değil, geniş ve genel anlamıdır.

Ayet, müminlere Allah'tan korkmayı ve doğruların sözlerine ve fillerine uymalarını emrediyor. Böyle bir emir ise, doğruların nitelikleriyle nitelenmeye ilişkin bir emirden farklıdır. Çünkü doğruların nitelikleriyle nitelenmek, onlardan biri olmak demektir, onlarla beraber olmak değil. Aradaki fark ise açıktır.

120–121) Medine halkının ve çevrelerinde bulunan bedevi Arapların, Allah'ın Resulü'nden geri kalma (sefere katılmama) ve kendi canlarını düşünerek onun canından vazgeçme (ondan ayrılma) hakkı yoktur. Çünkü Allah yolunda uğradıkları her susuzluğa, yorgunluğa, açlığa, kâfirleri öfkelendiren her bir yere adım atmalarına ve düşmana karşı elde ettikleri her başarıya karşılık onlara iyi bir amel yazılır. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez. Allah'ın onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlandırması için (bu yolda) küçük-büyük her harcamaları ve her vadiyi kat etmeleri kendileri için (iyi bir amel olarak) yazılır.

"Yerğabu" kelimesinin kökü olan "er-rağbet"; özel ruhsal ve nefsanî bir eğilim detmektir. "er-Rağbetu fi'ş-şey'i", yani bir şeyde mevcut bulunan bir menfaati elde etmek için ona eğilim göstermek. "er-Rağbetu ani'ş-şey'i" de, bir şeyi terk etmek suretiyle ondan yüz çevirmek demektir. İfadenin orijinalindeki "bi enfüsihim" kelimesinin başındaki "ba" harf-i cerri, sebep anlamını ifade eder. Dolaysıyla *"kendi canlarını düşünerek onun canından vazgeçme (ondan ayrılma) hakkı yoktur."* ifadesiyle kastedilen anlam şudur: Onların, savaş ortamında baş gösteren tehlikeler ve sefer zorlukları karşısında Hz. Peygamber'i (s.a.a) terk edip, onun yerine kendileriyle uğraşma, dünya hayatının nimetlerinden zevk almaya bakma hakları yoktur.

"Zameun", susuzluk; "nasabun", yorgunluk; "mahmasetun", açlık; "yağizu" kelimesinin kökü olan "el-ğayzu", şiddetli öfke; "mavtien" de, ayak basılan yer demektir.

Ayet, Medinelilerin ve onların çevresinde yaşayan göçebe Arapların Peygamber'e (s.a.a) muhalefet etme, onu terk edip başka bir tavır

içinde olma haklarını ellerinden alıyor. Ardından ellerinden alınan bu hakka karşılık yüce Allah'ın onlar için cihat esnasında karşılaştıkları her musibete, her açlığa, her susuzluğa ve her yorgunluğa, ayak bastıkları ve bu yüzden kâfirlerin büyük bir öfkeye kapılmalarına neden oldukları her ilerleyişe ya da başlarına gelen her musibete mukabil bir salih ameli sevap hanelerine yazdığını belirtiyor. Böyle yapmaları durumunda onlar muhsinler/iyiler, iyilik yapanlar kategorisine girmiş olacaklar. Allah ise, muhsinlerin ödüllerini zayi etmez. *"Çünkü Allah yolunda uğradıkları her susuzluğa..."* ifadesiyle kastedilen anlam budur.

Sonra küçük, basit veya büyük ve önemli olarak yaptıkları her harcamanın, kat ettikleri her vadinin kendilerinin lehine olmak üzere sevap hanelerine yazıldığı, kendilerine verilecek ödüller olarak korunduğu ve böylece en güzel ödülle ödüllendirilecekleri ifade ediliyor.

"Allah'ın onları, yapmakta olduklarının en güzeli ile mükâfatlandırması için" ifadesi, *"kendileri için (iyi bir amel olarak) yazılır."* ifadesiyle ilintili bir sonuç ve gaye bildirmektedir. Demek isteniyor ki: "Bu yazmanın amacı, Allah'ın onları işledikleri amellerin en güzeliyle ödüllendirmesidir." Burada özellikle en güzel amelin ödülünden söz ediliyor; çünkü amel eden insanların eğilimleri genellikle işledikleri en güzel amel üzerinde yoğunlaşır veya en güzel amelin ödüllendirilmesinin diğer amellerinin de ödüllendirilmesini gerektirmesinden dolayıdır. Ya da en güzel amelden maksat, Allah yolundan cihattır. Çünkü cihat, işlenebilecek salih/iyi amellerin en meşakkatlisidir ve dinsel davetin sağlıklı bir şekilde yoluna devam etmesi cihat ile mümkündür.

Burada bir diğer anlam daha söz konusudur: Bir amelin karşılığı, gerçekte Allah'a dönen amelin kendisidir. Dolayısıyla en güzel ödül, işlenen en güzel ameldir. Buna göre, bir kimsenin en güzel amelle ödüllendirilmesi, en güzel ödülle ödüllendirilmesi anlamına gelir.

Diğer bir anlam da şudur: Allah onların güzel amellerine bulaşan kötülüklerini/küçük günahlarını affeder, iyi amellerinin eksik kalan taraflarını tamamlar ve böylece güzel olan amelleri en güzel amel hâline gelir. Sonra onları işlemekte oldukları amellerin en güzeliyle ödüllendirir. Okuyucuların bu inceliğe dikkat etmesi gerekir. Aslında bu iki anlamın aynı kapıya çıktıkları da söylenebilir.

122) Müminler hep birlikte (cihat için) sefere çıkacak değillerdir. Niçin dinde derin bilgi elde etmek ve kendi toplum-

larına geri dönünce onları uyarmak için onların her kesiminden bir topluluk (Peygamber'in yanına) hareket etmiyor? Olur ki, (bunların uyarıları sonucu) sakınırlar.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, *"hep birlikte sefere çıkacak"* ifadesiyle kastedilen husus, bütün müminlerin hep birlikte cihat maksadıyla sefere çıkmalarıdır. *"her kesiminden bir topluluk"* ifadesindeki zamir (hum) ise, hep birlikte sefere çıkmamaları gereken müminlere dönüktür. Bu da, onların Peygamber'in (s.a.a) yanına gitmek üzere yola çıkmalarının kastedilmiş olduğunu göstermektedir.

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayette, Medine dışındaki yerleşim birimlerinde yaşayan müminlerin topluca cihat amaçlı sefere çıkmaları yasaklanmıştır. Ayet, içlerinden bir grubun dinde geniş ve derin bilgi elde etmek üzere Peygamber'in (s.a.a) bulunduğu Medine'ye gitmelerini, geri kalanlarının ise cihat amaçlı sefere çıkmalarını teşvik ediyor. Bu anlamı baz aldığımızda, "raceu=geri dönünce" ifadesindeki za-mirin, dinde derinleşen gruba; "ileyhim=kendilerine" ifadesindeki zamirin de toplumlarına dönük olması gerekiyor. Yani, bu dinde derin ve geniş bilgi elde eden grup kendi toplumlarına dönünce... Şöyle bir anlam da kastedilmiş olabilir: Kavimleri cihattan, daha önce yurtlarına geri dönmüş olan dinde derin ve geniş bilgiye sahip kimselerin yanına döndüğü zaman...

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belirginlik kazanıyor: Bir memlekette yaşayan müminlerin tümünün cihat amaçlı sefere katılmaları caiz değildir. Müminlerin her kesiminden bir grup Peygamber'in (s.a.a) bulunduğu Medine'ye gitmeli, dinde derin ve geniş bilgiye kavuşmalı ve dinî anlayışını geliştirmeli, elde ettikleri bu bilgilere kendileri amel etmelidirler. Sonra da kendi toplumlarına döndüklerinde, onların arasında elde ettikleri bu dinî bilgileri yaymalı, dinin temel (usul) ve ayrıntı (füru) nitelikli ilkelerine muhalefet etmeleri durumunda nasıl bir akıbete duçar olacakları hususunda onları uyarmalıdırlar. Olur ki, toplumları bunların uyarılarına kulak verip sakınırlar, dinin temel ve ayrıntı nitelikli ilkelerine muhalefet etmekten kaçınırlar. Buradan hareketle sırasıyla şu hususların belirginlik kazandığını görüyoruz:

Birincisi: Tefekkuh, yani dinde geniş ve derin bilgi kazanmaktan maksat, temel (usul) ve ayrıntı (füru) nitelikli tüm dinî bilgiler husu-

sunda detaylı ve geniş bir anlayışa sahip olmaktır. Sadece din ehlinin "fıkıh" kavramıyla ifade ettikleri amelî hükümler hususunda bilgi sahibi olmak değildir. Bunun böyle olmadığının kanıtı, *"kendi toplumlarına geri dönünce onları uyarmak için"* ifadesidir. Çünkü bunun, ancak dinin tümüyle ilgili derin ve geniş bir bilgiye sahip olmakla gerçekleşebileceği açıktır.

İkincisi: Bu ayet, dinî ilimlerle uğraşan öğrencilerin cihat amaçlı seferlere katılmakla yükümlü olmadıklarına delalet etmektedir.

Üçüncüsü: Tefsir bilginlerinin ayetin anlamıyla ilgili olarak muhtemel gördükleri diğer anlamlar, ayetin akışıyla oluşan anlam atmosferinden oldukça uzaktırlar. Örneğin bazıları[1] şöyle demiştir: *"hep birlikte sefere çıkacak değillerdir."* ifadesiyle, müminlerin tümünün dinde derin ve geniş bilgiye sahip olmak için Peygamberimizin (s.a.a) bulunduğu yere yolculuk yapmaları kastedilmiştir. Bazıları[2] da, *"Niçin her kesiminden bir topluluk hareket etmiyor?"* ifadesindeki hareket etmekten maksat, cihat amaçlı seferdir; *"dinde derin bilgi elde etmek"* ifadesinde kastedilenler de, savaşa katılmayıp geride kalan kimselerdir ki, bunlar, cihada çıkan toplumları kendilerine döndükleri zaman onları uyarırlar, demiştir. Bu ve benzeri açıklamalar ayetin anlamıyla ilgisi bulunmayan, dolayısıyla üzerinde durmaya, uzun uzadıya irdelemeye değmeyen açıklamalardır.

123) Ey iman edenler! Yakınınızda olan kâfirlerle savaşın ve onlar sizde (inancınıza yönelik) bir kararlılık bulsunlar. Bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir.

Bu ayette topyekûn cihat emrediliyor. Böyle bir cihadın amacı, İslâm'ın tüm dünyaya yayılacak kadar etkinlik alanının genişlemesidir. Çünkü her mümin topluluğun kendisinin yakınında olan kâfirlerle savaşması, ancak İslâm'ın etkinlik alanının genişlemesiyle sonuçlanır. Dolayısıyla İslâm tüm dünyaya egemen olur ve bütün insanları kuşatır.

"Sizde bir kararlılık bulsunlar." ifadesi, Allah'a yönelik inancınızda sarsılmaz bir kararlılık bulsunlar, anlamındadır. Yoksa sertlik, kabalık, huysuzluk, sert sözlülük ve anlayışsızlık kastedilmiş değildir. Çünkü dinin temel prensiplerinin tümü, bu tür olumsuz huyları yermekte ve bu tür özelliklere sahip olanları kınamaktadır. Sonra cihat ile

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, cüz, 11, s.165]
2- [Mecmuatu'n Mine't-Tefasir, c.3, s.219]

ilgili açıklamalar içeren ayetlerin ifade tarzları da her türlü saldırganlığı, kabalığı ve acımasızlığı dışlayıcı bir görünüme sahiptir. Daha önce Bakara Suresi'nin cihat ile ilgili ayetlerini tefsir ederken ayetlerin bu üsluplarından söz ettik.

"Bilin ki, Allah takvalılarla beraberdir." ifadesi, takva sahibi olma şartına bağlı ilâhî yardıma ilişkin bir vaat içermektedir. Bu bakımdan ayet, müminleri sürekli olarak kendilerini kontrol etmeye, Rablerinin yüce makamını gözetmeye yöneltmek amacına yöneliktir. Çünkü Allah her zaman onlarla beraberdir, O onların Mevla'sıdır. Onlar Allah'tan korkup haramlardan sakındıkları, takvalı oldukları sürece en üstündürler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebî Hatem ve İbn Mürdeveyh, Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s.a.v) mescitte iken, *'Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır...'* ayeti ona nazil oldu. O sırada mescitte bulanan insanlar hep bir ağızdan tekbir getirdiler. Bu esnada ridasının (abasının) iki yanını omuzlarına atmış bulunan ensardan bir adam, 'Ya Resulallah, ayet bu şekilde mi nazil oldu?' diye sordu. Peygamberimiz (s.a.v), 'Evet.' dedi. Bunun üzerine adam, 'Kârlı bir alışveriş, hiçbir zaman bozmayız ve bozulmasını da istemeyiz.' dedi."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Semaa'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Abbad el-Basrî Mekke yolunda Ali b. Hüseyin'le (a.s) karşılaştı. Ona dedi ki: 'Ey Ali b. Hüseyin! Cihadı ve zorluklarını terk ettin, bunun yerine haccı ve kolaylığını mı tercih ettin? Allah, *'Allah müminlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennetin verilmesi karşılığında satın almıştır...'* buyurmuyor mu?' Ali b. Hüseyin (a.s) buyurdu ki: Ayette işaret edilen niteliklere sahip kimseler gördüğümüz zaman, kuşkusuz onlarla birlikte cihada gitmek hac ziyaretinde bulunmaktan daha üstün bir amel olur." [c.5, s. 22, hadis: 1]

Ben derim ki: İmam Zeynelabidin (selâm üzerine olsun), bir sonraki ayette [112] *"tövbe edenler, ibadet edenler..."* şeklinde sayılan nitelikleri kastediyor.

Peygamber efendimizin (s.a.a) de şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Benim ümmetim, mescitleri ziyaret etmek maksadıyla seyahat eder."

Ben derim ki: Ebu Hüreyre'den Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ayette geçen dolaşıp duranlardan maksat, oruç tutanlardır." Ebu Umame kanalıyla da Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediği belirtiliyor: "Benim ümmetimin seyahat etmesi, Allah yolunda cihat etmesidir." Ayette geçen *"dolaşıp duranlar"* ifadesine ilişkin olarak söz konusu edilen bu ihtimaller üzerinde daha önce durduk.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, orijinali "et-Taibune'l-abidune'l-hamidune..." diye başlayan ifadelerin hepsi, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık (üzerlerine selâm olsun) tarafından "et-Taibine'l-abidine'l-hamidine..." (ayetin sonuna kadar) şeklinde okunduğu belirtiliyor. [Yani müminler için zikredilen bu vasıfların tümü, önceki ayette geçen "mine'l-müminin" ifadesinin sıfatlarıdır, takdirî müptedanın ("hum") haberi değildirler.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur."* ayetiyle ilgili olarak İbn Ebî Şeybe, Ahmed, Buharî, Müslim, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî'nin -ed-Delalil adlı eserinde- Said b. Müseyyib'den, onun da babasından şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Ebu Talib ölüm döşeğine düşünce, Resulullah (s.a.v) yanına gitti. Ebu Cehil ve Abdullah b. Ebu Ümeyye de orada bulunuyorlardı. Peygamberimiz (s.a.v) dedi ki: 'Amcacığım, 'La ilâhe illallah' (Allah'tan başka ilâh yoktur) de ki, Allah katında bununla seni savunayım.' Ebu Cehil ve Abdullah b. Ebu Ümeyye atıldılar: 'Ey Ebu Talib, yoksa sen Abdulmuttalib'in dinini terk mi ediyorsun?' Peygamberimiz (s.a.v) bu öneriyi tekrarladıkça, Ebu Cehil ve Abdullah da tepkilerini ortaya koyarak onu caydırıyorlardı. Ebu Talib son olarak onlara şöyle söyledi: 'Ben Abdulmuttalib'in dini üzereyim.' Böylece 'La ilâhe illallah' demekten kaçındı."

"Bunun üzerine Allah Resulü (s.a.v) buyurdu ki: 'Vazgeçirilmediğim sürece senin için af dileyeceğim.' Bu olay üzerine, *'Cehennem ehli oldukları kendilerine açıkça belli olduktan sonra, akrabaları bile olsalar, Peygamber ve iman edenlerin müşrikler için (Allah'tan) af dileme hakkı yoktur.'* ayeti indi. Allah Ebu Talib'le ilgili olarak da Peygamberimize (s.a.v) hitaben şu ayeti indirdi: *'Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; fakat Allah dilediğini hidayete erdirir.'* [Kasas, 56]"

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de Ehlisünnet kaynaklarında yer almaktadır. Bu rivayetlerin birinde, Müslümanların Peygamberimizin (s.a.a) müşrik amcası için af dilediğini gördüklerinde müşrik babaları için af dilemeye başladıkları, bunun üzerine yukarıdaki ayetin indiği belirtiliyor.[1]

Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) gelen rivayetlerde ise, ittifakla Ebu Talib'in Müslüman olduğu, ancak Peygamber'i (s.a.a) himaye edebilmesi için Müslümanlığını açıklamadığı belirtiliyor.[2] Sahih kanallarda, Ebu Talib'e ait oldukları belirtilen birçok şiirde, onun tevhide inandığına, peygamberliği onayladığına ilişkin somut ifadeler yer alır. Daha önce buna ilişkin örnekler sunmuştuk.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "el-Evvah; çok dua eden kimse demektir." [c.2, s.466, hadis:1]

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir..."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Denildiğine göre, birtakım farz ibadetlere ilişkin hükümler inmeden önce bazı Müslümanlar ölmüşlerdi. Müslümanlar dediler ki: 'Ya Resulallah, bu farzlara ilişkin hükümleri içeren ayetler inmeden önce bazı Müslüman kardeşlerimiz öldüler. Onların durumu ne olacaktır?' Bunun üzerine, *'Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir...'* ayeti indi. Bu görüş Hasan'dan rivayet edilmiştir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh bu ayetle ilgili olarak İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Bu ayet, Müslümanların Bedir esirlerinin serbest bırakılmaları karşılığında fidye almaları üzerine inmiştir." İbn Abbas devamla diyor ki: "Demek istiyor ki, size izin verilmeden böyle bir kurtuluş akçesi almanız caiz değildi. Ancak Allah, sakınmaları gereken şeyleri kendilerine açıklayıncaya, yani onlar için bu tür sakınılması gereken fiilleri yasaklayıncaya kadar işledikleri günahtan dolayı onlara azap edecek değildir."

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz bu iki rivayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, olaylar ile ayet arasında bir uyarlama yapılmış-

---

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c.3, s.282]
2- [Uslu-i Kâfi, c.1, s.162, hadis: 3]

tır; yoksa ayet, nüzul sebebi kavramının ifade ettiği biçimiyle bu olaylar üzerine nazil olmamıştır. Tefsirini sunduğumuz ayetin kendisinden önceki iki ayetle bağlantısı ve onların akış birliği içinde yer alması açık bir olgudur. Daha önce buna ilişkin açıklamalarda bulunduk.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hamza b. Muhammed et-Tayyar'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Allah, bir topluluğu hidayete erdirdikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet eder: "Allah onlara, razı olduğu ve öfke duyduğu şeyleri öğretir." [c.1, s.163, hadis: 3]

Ben derim ki: Bu hadisi el-Kâfi'nin müellifi, Abdulala aracılığıyla da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.[1] el-Berkî de, el-Mehasin adlı eserde rivayet etmiştir.[2]

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e ve içlerinden bir kesiminin kalbi eğrilmenin (sefere çıkmamanın) eşiğine geldikten sonra, zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara yöneldi."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet ediliyor: "[Orijinali 'Le qad tabe'l-lahu ale'n-Nebiyyi ve'l-muhacirine' şeklinde okuduğumuz] ayet, 'Le qad tabe'l-lahu bi'n-Nebiyyi ale'l-muhacirin" şeklinde indi. Burada kastedilenler, önce geri kalıp sonra Resulullah'a (s.a.a) yetişen Ebu Zer, Ebu Hayseme ve Umeyre b. Vehb'dir."

Ben derim ki: Bu açıklamayı, Kummî'nin, *"Eğer onlar (savaşa) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı."* (Tevbe, 46) ayetinin tefsiri çerçevesinde sunduğu uzun bir hadisten alıntıladık. Ayetin "bi'n-Nebiyyi" şeklinde okunması, Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde İmam Cafer Sadık'tan ve İmam Rıza'dan (selâm üzerlerine olsun) da rivayet edilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"(Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi)."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Ali b. Hüseyin Zeynülabidin, Muhammed b. Ali el-Bâkır ve Cafer b. Muhammed es-Sadık (selâm üzerlerine olsun) ile Ebu Abdurrahman es-Selemî [ayetin orijinalinde geçen 'hullifu' kelimesini] 'hâlefu' (muhalefet ettiler) şeklinde okumuşlardır."

1- [c.1, s.163, hadis: 5]

2- [s.276, hadis: 389]

Yine aynı eserde, *"Andolsun ki Allah, rahmetiyle Peygamber'e... zorluk anında ona uyan muhacirlere ve ensara yöneldi..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet, Tebük Seferi ve bu seferde Müslümanların karşılaştıkları zorluklar hakkında inmiştir. Öyle ki, bu seferde bazı Müslümanlar geri dönmeye eğilim göstermişti; ancak yüce Allah'ın lütfu onlara yetişti de bu karardan vazgeçtiler. Hasan der ki: Bu seferde on Müslüman sırayla bir deveye biniyorlardı. Sırasıyla birer saat (belli bir zaman dilimi) binerek yol alıyorlardı. Yiyecekleri; güvelenmiş arpa unu, kurtlu hurma ve bozulmuş yağdan ibaretti. İçlerindeki bir grup sahip oldukları hurmaları çıkarıyorlardı. Sonra açlık tam anlamıyla etkisini gösterince, hurmalardan birini ağzına alıp yalıyor, hurmanın tadını aldıktan sonra da geri çıkarıp arkadaşına veriyordu; bu sefer o emmeye başlıyordu. Sonra üzerine bir yudum su içiyorlardı. Bu işlem sonuncu kişiye kadar devam ediyordu ve hurmadan geriye çekirdekten başka bir şey kalmıyordu."

Aynı eserde, *"(Savaşa katılmayıp) geride kalan o üç kişiye de (rahmetiyle yöneldi)..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet Kâ'b b. Malik, Mürare b. Rebi ve Hilal b. Ümeyye hakkında inmiştir. Bu üç kişi, Tebük Seferi'ne çıkan Resulullah (s.a.a) ile birlikte çıkmamış, evlerinde kalmışlardı. Fakat bunların evlerinde kalıp sefere katılmamalarının sebebi münafıklık değildi. Tamamen ihmalkârlık sonucu geri kalmışlardı. Sonra bu yaptıklarından büyük pişmanlık duymuşlardı. Peygamberimiz (s.a.a) Medine'ye geri döndüğünde, yanına gittiler ve özür dilediler. Ama Peygamberimiz (s.a.a) onlarla konuşmadı ve Müslümanlardan da onlarla konuşmamalarını istedi. Çocuklara varıncaya kadar bütün insanlar onlarla münasebetlerini kestiler. Derken eşleri Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler ve dediler ki: 'Ya Resulallah, biz de onları yalnız bırakalım mı?' Peygamberimiz (s.a.a): 'Hayır, ama size yaklaşmasınlar (onlarla yatmayın).' buyurdu."

"Böylece Medine onlara dar gelmeye başladı. Dağ başına sığındılar. Aileleri kendilerine yiyecek getiriyor; ama kesinlikle konuşmuyorlardı. Kendi aralarında şöyle konuştular: 'İnsanlar bizi terk ettiler, hiç kimse bizimle konuşmuyor. Biz niye birbirimizi terk etmiyoruz?!' Böylece birbirlerinden de ayrıldılar, iki kişi bir araya gelmez oldu. Elli gün boyunca bu şekilde kaldılar. Bu zaman zarfında hep kendilerini affetmesi için Allah'a yalvardılar. Sonunda Allah onların tövbelerini kabul etti ve bu ayeti indirdi."

Ben derim ki: Tevbe Suresi'nin 46. ayetini tefsir ederken Tefsiru'l-Kummî'den onların kıssalarını ayrıntılı bir şekilde içeren uzun bir hadisi naklettik. Aynı kıssa birçok kanaldan rivayet edilmiştir.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub, Ebu Yusuf b. Yakub b. Süfyan tefsirinden naklen Malik b. Enes'in Nafi kanalıyla İbn Ömer'den, *"Ey İman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Allah, *'Ey İman edenler! Allah'tan korkun'* (diyerek) bu ayette, sahabeye Allah'tan korkmalarını emretmektedir. *'ve doğrularla beraber olun.'* Yani Muhammed ve Ehlibeyti'yle (üzerlerine selâm olsun) beraber olun."

Ben derim ki: Bu anlamda, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) rivayet edilen başka hadisler de vardır. Nitekim (Ehlisünnet kaynaklarından olan) ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Aynı şekilde aynı eserde İbn Asakir aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"ve doğrularla beraber olun."* ifadesiyle ilgili olarak, "Yani Ali b. Ebu Talib'le beraber olun." şeklinde bir açıklama rivayet edilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Yakub b. Şuayb'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum ki: "İmam vefat ettiği zaman diğer insanlar ne yapmalıdırlar?" Buyurdu ki: "Yüce Allah'ın, *' Müminler hep birlikte sefere çıkacak değillerdir. Niçin dinde derin bilgi elde etmek ve kendi toplumlarına geri dönünce onları uyarmak için onların her kesiminden bir topluluk hareket etmiyor? Olur ki, (bunların uyarıları sonucu) sakınırlar.'* ayeti ne güne duruyor? İnsanlar arayış içinde oldukları sürece mazurdurlar. Arayış içinde olanları bekleyenler de, onlar kendilerine elde ettikleri bilgilerle dönünceye kadar mazur sayılırlar." [c.1, s.378, hadis:1]

Ben derim ki: Bu anlamda birçok hadis Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) rivayet edilmiştir. Bu da gösteriyor ki, ayette geçen "tefekkuh=dinde derin bilgi elde etmek" deyimi, bugün terminoloji hâline gelmiş fıkıh bilimini öğrenmekten çok daha genel kapsamlı bir aydınlanmayı, bilgi edinmeyi ifade etmektedir.

Bu arada, önceki ayetlerin iniş sebebiyle ilgili başka birtakım görüşlerin de bulunduğunu bilmek gerekir. Ancak biz, zayıf ve de tutarsızlıkları son derece belirgin olan bu görüş ve yorumlara burada yer verme gereğini duymadık.

AYETLERİN MEALİ

124- Bir sure indirildiği zaman onlardan (münafıklardan) bir kısmı, "Bu, sizin hanginizin imanını artırdı?" der. (Onlara de ki:) "İman edenlere gelince, (surenin inmesi) onların imanını artırır ve onlar (bu yüzden) sevinirler."

125- "Kalplerinde hastalık (şek ve nifak) olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar ve onlar kâfir olarak ölürler."

126- Onlar, her yıl bir veya iki defa imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra (buna rağmen) ne tövbe ediyorlar ve ne öğüt alıyorlar.

127- Bir sure indirildiği zaman onlardan bazısı (korkuyla) bazısına bakar, "Sizi birisi görüyor mu?" (dercesine). Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber'in yanından) ayrılıp giderler.

128- Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntınız ona ağır gelir, size düşkündür, müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir.

129- Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Allah bana yeter. (Çünkü) O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve O, yüce arşın Rabbidir."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle birlikte Tevbe Suresi son buluyor. Bu ayetlerde, Kur'ân'dan surelerin indirilişine tanık olan müminlerin ve münafıkların takındıkları tavırlar gözler önüne seriliyor. Bu arada münafığı müminden ayırmamıza yardımcı olacak bir diğer nifak alametini de öğrenmiş oluyoruz. Bu alamet, Kur'ân'dan bazı ayetlerin indiği sırada, "Bu, sizin hanginizin imanını artırdı" demeleri ve "Sizi bir kimse görüyor mu?" diye birbirlerine bakmalarıdır.

Ayetlerin akışı içinde, ayrıca yüce Allah'ın, Peygamber'ini (s.a.a) bir vasfedişi vardır ki, bu tavsifin etkisiyle müminlerin kalpleri kendiliğinden Peygamber'e (s.a.a) yöneliyor. Sonunda, insanların kendisinden yüz çevirmeleri durumunda, Peygamber'e (s.a.a) sırf Allah'a güvenip dayanması emrediliyor [ki, bu da müminleri heyecanlandırıcı, galeyana getirici, duygularını kamçılayıcı bir ifadedir].

124–125) Bir sure indirildiği zaman onlardan (münafıklardan) bir kısmı, "Bu, sizin hanginizin imanını artırdı?" der. (Onlara de ki:) "İman edenlere gelince, (surenin inmesi) onların imanını artırır ve onlar (bu yüzden) sevinirler. Kalplerinde hastalık (şek ve nifak) olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar ve onlar kâfir olarak ölürler."

"Sizi birisi görüyor mu?" sorusunun vurgusu gösteriyor ki, bu soruyu soran kişinin kalbi birtakım kuşkularla boğuşuyordu. Çünkü böyle bir soru, doğal olarak Kur'ân'ın inişiyle birlikte kalbinde en ufak

bir etkilenme meydana gelmeyen bir kimse tarafından sorulabilir. Sanki böyle bir kimse, herkesin kendisi gibi etkilenmediğini sanmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın inişiyle kalbinde etkilenme meydana gelen biri var mı, yok mu diye etrafını kontrol etmektedir. Belki de bu adam, Hz. Peygamber'in (s.a.a), bu Kur'ân'ın ıslaha hazır olsun, olmasın bütün kalpleri onardığını iddia ettiğini görmüş; ama kendisi bu iddiaya pek inanmamış olmasından dolayı, kendisine okunan her yeni sureden sonra, kalbinde Allah'a yönelik bir saygı eğilimi, hakka yönelik bir sempati göremeyince, içinde birtakım kuşkular oluşmuştu. Bunun üzerine sureyi dinleyen başkalarına sorular sorarak kuşkusunda haklı olduğunu kanıtlama, dolayısıyla münafıklığını katmerleştirme peşine düşmüştür. Kısacası; bu soruyu, ancak kalbinde nifak bulunan bir kimse sorabilir.

Yüce Allah ise burada kalpleri birbirlerinden ayırmış, müminlerin kalpleri ile kalplerinde hastalık bulunan kimselerin kalplerini birbirinden farklı değerlendirmelere tâbi tutarak şöyle buyurmuştur: *"İman edenlere gelince,"* Bunlar kalplerinde nifak bulunmayan, hastalıktan beri kimselerdir. Dinleriyle ilgili olarak kesin ve pürüzsüz bir iman üzeredirler. Bunu, münafıklarla ilgili sahneye karşılık olarak sunulan sahneyi yansıtan ifadelerden anlıyoruz. *"imanlarını artırır."* Yani inen sure onların imanını artırır. Şöyle ki, nazil olan sure kalbin zeminini hidayet ve yol göstericilik nuruyla aydınlatır, böylece bu da kalpteki imanın artmasına yol açar. Bu, imanın niteliksel (keyfiyet açısından) artışıdır. Bir de inen surenin Kur'ânî bilgilerden ve ilâhî gerçeklerden oluşan yeni bilgiler ve gerçekler içermesi ve bunların iman nurunu kalbin üzerine yansıtması ve bunun sonucunda eskiden var olan imana yeni iman eklenmiş olması olayı var ki, bu da imanın niceliksel (kemiyet açısından) artışıdır. İman artışının sureye isnat edilmesi, bir bakıma olayın zahirî sebeplerine isnat edilmesine örnek oluşturmaktadır. Artık nasıl oluyorsa, sure, müminlerin imanlarına iman katıyor, kalplerini ve ufuklarını açıyor, çehrelerini bir sevinç halesine dönüştürüyor ve *"onlar (bu yüzden) sevinirler."*

"Kalplerinde hastalık olanlara gelince ise," ki bunlar kuşku ve nifak ehlidirler, (inen bu sure) *"onların sapıklığına sapıklık katar."* Yani, eski sapıklıklarına yeni sapıklık katar. [Buna göre ayetin orijinalinde geçen "rics=pislik" kelimesi, sapıklık anlamındadır.] Nitekim yüce Allah başka yerlerde de sapıklığı "rics" olarak nitelendirmekte-

dir. Örneğin bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik (sapıklık) çökertir."* (En'âm, 125) *"İman edenler"* ile *"Kalplerinde hastalık olanlar"* arasındaki bu karşılaştırma gösteriyor ki, kalplerinde hastalık olan bu kimselerin kalbinde gerçek imandan bir iz, bir belirti yoktur. Yalnızca kuşku ve inkâr kalplerini kemiriyor. Dolayısıyla onların kalbinde sadece küfür olduğu söylenebilir. İşte bundan dolayı da devamında şöyle buyuruyor: *"ve onlar kâfir olarak ölürler."*

Bu ayetten anlıyoruz ki, Kur'ân'ın herhangi bir suresi, kendisini dinleyen bir kimse üzerinde mutlak etki bırakır. Eğer dinleyen kimsenin kalbi dejenere olmamışsa, sağlıklı ise, imanına iman katar, ona müjde ve sevinç aşılar. Şayet hasta bir kalbe sahip ise, onun da pisliğini ve sapıklığını artırır. Aşağıdaki ayet de, benzeri bir anlam ifade etmektedir: *"Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır."* (İsrâ, 82)

126) Onlar, her yıl bir veya iki defa imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra (buna rağmen) ne tövbe ediyorlar ve ne öğüt alıyorlar.

Sorunun yöneltiliş tarzı, bir gerçeği vurgulamaya yönelik olduğunu göstermektedir. Yani, her yıl bir veya iki kez sınavdan geçirildiklerini gördükleri hâlde niçin düşünmüyorlar, gerekli olan ibret derslerini çıkarmıyorlar da Allah'a isyan ediyorlar, ilâhî sınama amaçlı belaların etki alanından çıkmıyorlar, tövbe etmiyorlar, düşünüp anlamaya çalışmıyorlar? Eğer bunlar üzerinde düşünmüş olsalardı, yapmaları gerekeni anlarlardı ve kesin olarak şunun bilincine varırlardı ki, bu durumlarını sürdürmeleri, ancak pislik üzerine pisliğin yığılması, sapıklık üzerine sapıklığın birikmesi ve daimî bir helâke, ebedî bir hüsrana duçar olmaları ile sonuçlanır.

127) Bir sure indirildiği zaman onlardan bazısı (korkuyla) bazısına bakar, "Sizi birisi görüyor mu?" (dercesine). Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber'in yanından) ayrılıp giderler.

Bu, münafıkların karakteristik özelliklerinden bir diğeridir. Bu özellikleri ise şudur: Onlar, kendilerinin de bulunduğu bir sırada bir

sure indirildiği zaman, "Sizi birisi görüyor mu?" diyen bir kimsenin bakışı gibi birbirlerine göz ucuyla bakarlar. Bu sözü; tahammül edemeyeceği bir sözü dinlemek zorunda kalan, bu yüzden göğsü sıkışan, renkten renge giren, içindeki sıkıntı ve huzursuzluk yüzüne vuran, birinin kendisine bakmasından ve kalbinde depreşen duyguları anlamasından korkan, bu yüzden daha önce sırrını açtığı ve gizli düşüncelerini söylediği bir başkasına bakarak, arkadaşının aracılığıyla içlerindeki sıkıntı ve huzursuzluğun bir başkası tarafından fark edilip edilmediğini araştırıp anlamaya çalışan huzursuz bir kimse söyler.

"onlardan bazısı bazısına bakar" ifadesinin orijinalindeki "ba'zuhum" kelimesindeki "hum" zamiri, münafıklara dönüktür. Bu da gösteriyor ki, 124. ayetteki *"onlardan bir kısmı... der."* ifadesinin orijinalinde geçen "minhum" kelimesindeki zamir de münafıklara dönüktür. Dolaysıyla ifadenin anlamı şöyledir: Münafıklar sıkıntılı, huzursuz, durumunun anlaşılmasından, sırrının ifşa olmasından korkan bakışlarla birbirlerine bakarlar. *"Sizi birisi görüyor mu?"* ifadesi ise, münafıkların bakışlarının açıklaması mahiyetindedir. Yani birbirlerine, *"Sizi birisi görüyor mu?"* dercesine bakarlar. Cümlenin orijinalinde geçen "min", pekiştirme edatı olarak işlev görüyor. "Ehad=Birisi" sözcüğü de, "yerakum=görüyor" fiilinin faili konumundadır.

"Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber'in yanından) ayrılıp giderler." ifadesinin akışından anladığımız kadarıyla, onların Peygamber'in (s.a.a) yanından, hak sözleri anlamayan bir topluluk olmalarından dolayı Allah'ın, kalplerini ilâhî ayetleri anlamaktan ve onlara iman etmekten çevirmiş olduğu bir hâlde ayrılıp gitmeleri anlatılıyor. O hâlde bazı dilbilimcilerinin de caiz gördükleri gibi cümle, ayetin akışı içinde hâl cümlesi işlevini görmektedir.

"Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu" ifadesinin, "Allah onların kalplerini çevirsin!" şeklinde, Allah tarafından münafıklara ilişkin olarak dile getirilen bir beddua olması da muhtemeldir. Bu tür ifadelerin Kur'ân'da örnekleri çoktur. Yüce Allah'ın bir kimseye beddua etmesi ise, onun için şer vadettiğini ifade eder.

128) Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntınız ona ağır gelir, size düşkündür, müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir.

"Anittum" kelimesinin kökü olan "el-anet", zarar ve helâk anlamına gelir. "Ma anittum" ifadesinin başındaki "ma" ise mastar edatıdır. Yorumu da, "sıkıntınız" şeklindedir. Her iki ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ayette geçen "Peygamber"den maksat, Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, Hz. Muhammed'dir. Allah, Hz. Peygamber'i (s.a.a) "sizden" diye vasfediyor. Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu nitelemeden, onun sizin gibi beşer türünden bir elçi olması kastediliyor. Çünkü buradaki hitabın özellikle Arap ulusuna veya Kureyş kabilesine yönelik olduğunu ortaya koyan somut bir kanıt söz konusu değildir. Özellikle bu hitabın yöneltildiği sırada Müslümanlar arasında Rum, Fars ve Habeşli kimselerin bulunduğunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman, Peygamberimizin (s.a.a) etnik mensubiyetinin kastedilmediği anlaşılır.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Ey insanlar! Size sizden (sizin gibi beşer) olan bir elçi geldi. Bu elçinin nitelikleri arasında, sizin zarar görmenizin veya helâk olmanızın ona ağır gelmesi, mümin olsun, olmasın tümünüze son derece düşkün, ayrıca sizden mümin olanlara karşı özellikle şefkatli ve merhametli olması yer alır. Bu yüzden onun emirlerine itaat etmeniz gerekir. Çünkü o, yalnızca Allah'ın emrini yerine getiren bir elçidir. Ona itaat etmek, Allah'a itaat etmektir. Sizden biri olduğu için ona yakınlık gösterin ve sıcak duygularla yaklaşın. Size öğüt verdiği gibi, onun davetini kabul edip dediklerine göre hareket edin.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, ayetin akışı içinde yer alan "peygamber", "sizden", "sıkıntınız ona ağır gelir" gibi niteliklerin kapsadıkları kayıtların tümü, ona icabet etmeye ve davetini kabul etmeye yönelik teşviki pekiştirme amacına dönüktür. Bir sonraki ayette yer alan *"Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Allah bana yeter."* ifadesi, bu hususa ilişkin kanıtsal bir işlev görmektedir.

129) Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "**Allah bana yeter. (Çünkü) O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve O, yüce arşın Rabbidir.**"

Yani eğer senden yüz çevirir, senin sunduğun daveti kabule yanaşmazlarsa, de ki: "Allah bana yeter. Çünkü O'ndan başka ilâh yoktur." Yani bana O kâfidir. Çünkü O'ndan başka ilâh yoktur.

"O'ndan başka ilâh yoktur." ifadesi, Peygamber'in (s.a.a) sebeplerle ilişkisini kesmesinin ve sırf Rabbine sarılmasının gerekçesi ola-

rak sunulmuştur. Demek isteniyor ki: "O, yeterlidir. O'ndan başka kimse yetmez. Çünkü O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır."

İfadenin içinde yer alan kelime-i tevhidin, tazim amaçlı ve saygı ifade etmek için yer almış olması da ihtimal dâhilindedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir."* (Bakara, 116) [Burada geçen *"Hâşâ! O, bundan münezzehtir."* ifadesi, tazim amaçlı getirilmiştir.]

"Ben ancak O'na tevekkül ettim." ifadesi, bir tür sınırlandırma anlamını içermekle birlikte, Allah'a tevekkül etme anlamını içeren *"Allah bana yeter."* sözüne yönelik bir açıklama mahiyetindedir.

Önceki bölümlerde tevekkülün şu anlama geldiğini belirtmiştik: Kul, Rabbini kendi adına her türlü harekette bulunacak şekilde vekil edinir. Artık onun işlerini Rabbi yürütür ve yönetir. Yani bildiği tüm maddî sebeplerden ilgisini kesmesi -ki bildiği bu sebepler kuşkusuz sebeplerin tümü değil, nakıs/eksik olan sebeplerden bazısıdır- ve bütün sebeplerin kaynağını oluşturan gerçek sebebe sarılmasıdır.

Bununla, ayetin, *"ve O, yüce arşın Rabbidir."* ifadesiyle son bulmasının hikmetini anlıyoruz. Arştan maksat ise, her şeye hükmettiği ve her işi idare ettiği mülk/hükümranlık ve saltanattır.

Dikkat edilirse, ayette "Allah'a tevekkül et." şeklinde bir ifade kullanılmamış, *"De ki: Allah bana yeter..."* şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bunun nedeni, Hz. Peygamber'e (s.a.a) şu hususun gösterilmek istenmesidir: Allah'a güvenip dayanması (tevekkül etmesi), bu gerçekleri hatırlamasıyla eş zamanlı olmalıdır. O gerçekler ki, tevekkülün anlamının hakikati onlar sayesinde aydınlatmaktadır. Bu bağlamda doğru ve isabetli bakış, kulun algıladığı zahirî sebeplere güvenmemesidir. Görünen sebepler, sadece sebepler silsilesinin bir halkasını oluşturmaktadırlar çünkü. Bilakis bu sebeplerde bildiği özelliği (sebebiyetlik), Allah'ın tabiatlarında öyle bir özellik var etmesi çerçevesinde değerlendirmeli ve Rabbine güvenmeli, O'na tevekkül etmeli, amacının ve arzusunun gerçekleşmesi hususunda yalnızca yüce Allah'a dayanmalıdır.

Ayet açık bir şekilde, Peygamberimizin (s.a.a) insanların hidayete ermelerini ne kadar önemsediğini göstermektedir. Yüce Allah da bu denli önemsediği bir hususla ilgili olarak Rabbine güvenip dayanmasını emrediyor. Peygamber'in (s.a.a) önemsediği husus ise, önceki ayette işaret edildiği gibi, Peygamberimizin (s.a.a) insanların hidayete

ermelerini çok arzuladığı, onların mutluluğa ermeleri için büyük bir çaba içinde olduğu, bu yönde hırsla çalıştığı gerçeğidir. Okuyucuların, ayetin içerdiği bu inceliği iyice düşünüp anlamaları gerekir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Amr ez-Zübeyrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), imanın tam ve eksik oluşundan söz ettiği uzunca bir hadis kapsamında şöyle rivayet eder: Dedim ki: "İmanın eksik ve tamam oluşunu anladım. Peki, imanın artması nasıl oluyor?" Dedi ki: "Allah şöyle buyurmuştur: *'Bir sure indirildiği zaman onlardan (münafıklardan) bir kısmı, 'Bu, sizin hanginizin imanını artırdı?' der. (Onlara de ki:) İman edenlere gelince, (surenin inmesi) onların imanını artırır ve onlar (bu yüzden) sevinirler. Kalplerinde hastalık (şek ve nifak) olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar.'* Bir diğer ayette de, *'Biz sana onların haberlerini hak ile anlatıyoruz. Onlar Rablerine iman etmiş birtakım gençlerdi. Biz de onların hidayetlerini artırdık.'* buyurmuştur."

"Eğer iman, artması ve eksilmesi (çoğalması ve azalması) söz konusu olmayan bir bütün olsaydı, bunlardan birinin diğerine üstünlüğü söz konusu olmaz, (imana karşılık olarak verilen bütün) nimetler aynı olur, bütün insanlar da eşit olurdu, dolayısıyla üstünlük kavramının anlamı kalmazdı. Aksine imanın tamam oluşuyla müminler cennete girerler, imanda artış olması suretiyle ise müminler Allah katında birbirlerinden üstün derecelere sahip olurlar; imandaki eksiklik yüzünden de aşırılar, iman çizgisinden sapanlar ateşe girerler." [c.2, s.37, hadis: 1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de müellif Zürare b. A'yen'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Kalplerinde hastalık olanlara gelince ise, (bu) onların sapıklığına sapıklık katar."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Şüphelerine şüphe katar."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi."* ifadesiyle ilgili olarak Ebu Nuaym'ın ed-Delalil adlı eserde İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Benim atalarımdan hiçbiri zina etmemiştir. Allah beni hep temiz sulplerden saf ve arınmış olan tertemiz rahimlere aktardı. Soyda bir bölünme meydana geldiğinde, ben mutlaka bunların en hayırlısının sulbünde yer alırdım."

Ben derim ki: Aynı eserde bu anlamda başka rivayetler de gerek Abbas, Enes, Ebu Hüreyre, Rebia b. Hâris b. Abdulmuttalib, İbn Ömer, İbn Abbas ve İmam Ali (a.s) gibi sahabeler ve gerekse İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık (üzerlerine selâm olsun) aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Dureys -Fedailu'l-Kur'ân adlı eserde-, İbnu'l-Enbarî -el-Mesahif adlı eserde- ve İbn Mürdeveyh Hasan'dan Ubey b. Kâ'b'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Kur'ân'ın Allah'tan -bir rivayette gökten- en son inen kısmı şu iki ayettir: *'Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi...'* [Tevbe, 128-129]"

Ben derim ki: Aynı rivayet başka bir kanaldan da Ubey b. Kâ'b'dan rivayet edilmiştir. Ama bu rivayet, biraz sonra yer vereceğimiz rivayetle bir ölçüde çelişmektedir. Aynı şekilde bundan önce, *"Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının."* (Bakara, 281) ayetinin tefsiri çerçevesinde yer verdiğimiz rivayetlerle de çeliştiğini söyleyebiliriz. Çünkü adı geçen rivayetlerde, Kur'ân'ın inen en son ayetinin Bakara Suresi'nin bu ilgili ayeti olduğu belirtilmektedir.

Kaldı ki, tefsirini sunduğumuz bu iki ayetin lafzı, bunların Kur'ân'ın en son inen ayetleri olması ihtimaliyle uyum içinde değildir. Olsa olsa bu ayetler, Peygamberimizin (s.a.a) hastalığı sırasında kâğıt ve divit kalem istemesi gibi yaşanan birtakım olaylara işaret ediyordur.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn İshak, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Davud, Abbad b. Abdullah b. Zübeyir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Hâris b. Huzeyme, Tevbe Suresi'nin sonunda yer alan *'Gerçekten size sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntınız ona ağır gelir, size düşkündür, müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir. Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Allah bana yeter. (Çünkü) O'ndan başka ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve O, yüce arşın Rabbidir.'* ayetlerini Ömer'e getirdi."

"Ömer dedi ki: 'Bunların ayet olduklarına tanıklık eden başka biri var mı?' Hâris, 'Allah'a yemin ederim ki, bilmiyorum. Ancak bu ayetleri Peygamber'den (s.a.v) dinlediğime, anladığıma ve ezberlediğime tanıklık ederim.' dedi. Ömer, 'Ben de, senin bu ayetleri Peygamber'den (s.a.v) dinlediğine tanıklık ederim. Eğer bunlar üç ayet olsalardı, ayrı bir sure olarak Mushaf'a yerleştirirdim. Kur'ân surelerine bakın ve on-

ları uygun bir sureye ekleyin.' dedi. Böylece bu iki ayet, Tevbe Suresi'nin sonuna eklendi."

Ben derim ki: Diğer bir rivayette Ömer'in Hâris'e şöyle dediği belirtiliyor: "Bunların ayet olduklarına ilişkin olarak senden asla kanıt istemeyeceğim. Çünkü Resulullah (s.a.v) gerçekten burada anlatıldığı gibiydi." Bu anlamda başka hadisler de vardır. İnşaallah Hicr Suresi'ni tefsir ederken, Kur'ân ayetlerinin bir araya getirilip surelerin derlenmesi, Mushafların hazırlanması ve bunlarla ilgili meseleler hakkında detaylı bilgilere yer vereceğiz.

Tevbe Suresi'nin sonunda, İslâm'da münafıklık olgusuna ayrı bir bölüm ayırmayı, bu bölüm kapsamında Kur'ân'ın onlarla ilgili analitik değerlendirmelerine, tarihsel süreçlerine, sebep oldukları bozgunculuklara, ümmetin başına açtıkları belâlara, Müslümanlar arasında çıkardıkları fitnelere yer vermeyi umuyorduk. Ancak Tevbe Suresi'nin ayetleri üzerine yaptığımız yorumların uzamış olması, bizi bu niyetimizden alıkoydu. Dolayısıyla bu açıklamaları, uygun bir yerde sunmak üzere erteledik. Bizi başarılı kılmasını Allah'tan diliyoruz. Başarılı kılmak O'nun elindedir.

Tevbe Suresi'nin Sonu
Hamd Allah'a mahsustur

İÇİNDEKİLER

ENFÂL SURESİ

1 - 6. AYETLER / 7

7 - 14. AYETLER / 25

15 - 29. AYETLER / 49

30 - 40. AYETLER / 91

41 - 54. AYETLER / 123

67 - 71. AYETLER / 189

72 - 75. AYETLER / 200

TEVBE SÛRESİ

1 - 16. AYETLER / 209

17 - 24. AYETLER / 293

25 - 28. AYETLER / 322

29 - 35. AYETLER / 350

36 - 37. AYETLER / 393

38 - 48. AYETLER / 409

49 - 63. AYETLER / 451

64 - 74. AYETLER / 483

75 - 80. AYETLER / 524

81 - 96. AYETLER / 536

97 - 106. AYETLER / 557

107 - 110. AYETLER / 589

111 - 123. AYETLER / 597

124 - 129. AYETLER / 624

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.

Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir

alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.

Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

Allâme Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN
FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

10. Cilt

Mütercim:
Salih Uçan

Tashih-Tatbik:
S. Seccad Karakuş
Musa Güneş

KEVSER

Kevser Yayınları: 158

Eserin Orijinal Adı:

el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:

Kevser

Baskı ve Cilt:

Kimmad Matbaacılık

1. Baskı: 2009 Temmuz

ISBN 975-6640-08-1 [Tk. No.]

ISBN 978-9944-709-43-9 (10. c) [Cilt No.]

Adres:

Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.

Safular Mah. Smiştçi Şakir Sok. No: 14/1

Fatih – İSTANBUL

Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

YÛNUS SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen

Bu Sûre 109 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾ اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَاۤ
اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوۤا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ
رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾ اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مَا
مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾
اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِىَ
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ
حَمِيمٍ وَعَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾ هُوَ الَّذِى جَعَلَ الشَّمْسَ
ضِيَاۤءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا
خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ اِنَّ فِى
اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاۤءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَاطْمَاَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ اُولٰۤئِكَ مَاْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ

بِاٖيمَانِهِمْ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فٖى جَنَّاتِ النَّعٖيمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰيهُمْ
فٖيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فٖيهَا سَلَامٌ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ
لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Ra. İşte onlar, hikmetli kitabın ayetleridir.

2- İçlerinden bir adama, "İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele." diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki, o kâfirler, "Kuşkusuz bu, apaçık bir büyücüdür." dediler?!

3- Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan, sonra da Arş'a kurulup işleri düzene koyan Allah'tır. O'nun izni olmadan hiçbir şey şefaatçi olamaz. İşte o Allah sizin rabbinizdir; o hâlde O'na ibadet edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz?

4- Hepinizin dönüşü O'nadır. Bu, Allah'ın hak olan bir vaadidir. Kuşkusuz O, yaratılışı başlatır, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için onu geri döndürür. Kâfir olanlara ise, inkâr ettikleri gerçeklerden ötürü kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır.

5- Güneşi ışıklı, ayı aydınlıklı kılan, yılların sayısını ve hesabı bilesiniz diye ay için birtakım menziller (dolaşma konakları) belirleyen O'dur. Allah bunları ancak hak üzere yaratmıştır. O, bilen bir topluluk için ayetlerini (böyle) açıklar.

6- Gece ve gündüzün birbiri ardınca gidip gelişinde (veya uzayıp kısalarak değişmesinde), Allah'ın göklerde ve yeryüzünde yarattığı varlıklarda, takvalı olan bir topluluk için nice ayetler (deliller) vardır.

7- Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onun aracılığıyla yürekleri yatışanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar var ya;

8- İşte onların varacakları yer, kazandıklarının karşılığı olarak ateştir.

9- İman edip iyi işler yapanlara gelince, Rableri imanları sebebiyle onları (kendisine) iletir. Onların nimetlerle dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar.

10- Onların oradaki duası, "Her eksiklikten uzaksın sen ey Allah'ım!" (sözleridir). Orada (birbirleriyle karşılaştıkça) esenlik dilemeleri ise, "Selâm"dır. Dualarının sonu da şudur: "Hamt, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu sure, ayetlerinden anlaşılacağı üzere Mekke döneminde, Peygamber efendimizin (s.a.a) peygamber oluşunun ilk yıllarında inmiştir. Belli başlı yüce ayetleri arasındaki açık bağlantıdan anladığımız kadarıyla da bu surenin ayetleri bir arada inmiştir.

Ancak bazı tefsirciler, surenin, *"Eğer sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen, (Ehlikitap'tan) senden önce inen (semavî) kitabı sürekli okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana gerçek gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma! Ve sakın Allah'ın ayetlerini yalanlayanlardan olma! Yoksa zarara uğrayanlardan olursun. Çünkü haklarında Rabbinin sözü (azap vaadi) kesinleşenler iman etmezler."* [94-96] ayetlerinin Medine döneminde indiğini ileri sürmüşlerdir.

Diğer bazıları da suredeki, *"Onlardan bazıları buna (Kur'ân'a) inanır, bazıları ise inanmaz. Rabbin bozguncuları (herkesten) iyi bilir."* [40] ayetinin de Medine döneminde ve Yahudiler hakkında indiğini iddia etmişlerdir.[1]

Ama her iki iddia da ayetlerin sözlerinden kaynaklanan delilden yoksundur.

1- [Mecmuatun Mine't-Tefasir, c.3, s.224]

Surenin amacı, -ki sure o amacı açıklamak üzere inmiştir- tevhit ilkesini uyarılar ve müjdeler aracılığı ile pekiştirmektir. Sanki müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) inen vahyi yalanlamaları ve Kur'ân'ı büyü olarak tanımlamaları üzerine inmiştir.

Böylece yüce Allah, müşriklerin bu tepkileri üzerine onların iddialarını şu açıklamalarla reddetmiştir: Kur'ân, semavî bir kitaptır ve Allah'ın bilgisi dâhilinde inmiştir. Bu kitap yüce Allah'ın birliği, ilmi, kudreti, yaratılış eyleminin O'nda son buluşu, yaratıkları arasındaki şaşırtıcı sünnet/evrensel yasa ve uygulamaları, bütün insanların iyilik veya kötülük olarak karşılıklarını alacakları amelleri ile O'na dönmeleri gibi tevhitle ilgili öğretiler içermektedir. Öyle ki, göklerdeki ve yeryüzündeki bütün ayet ve belirtiler bu bilgilerin doğruluğuna delâlet etmekte, aklıselim de insanları bunlara iletmektedir.

Dolayısıyla bunlar, ancak hikmet dolu bir söz hazinesinin ortaya koyup kanıtlayabildiği gerçek bilgilerdir; uydurma ve asılsız bir büyü ürünü değildir.

Bu söylediklerimizin delili, surenin müşriklerin yalanlamalarını gündeme getiren, *"İçlerinden bir adama, 'İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele.' diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, 'Kuşkusuz bu, apaçık bir büyücüdür.' dediler?!"* ayeti ile başlaması ve *"Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret! O, hüküm verenlerin en iyisidir."* [109] ayeti ile son bulması, bunların yanı sıra surenin akışı boyunca sık sık Kur'ân'ın vahiy olduğunun ve müşriklerin bunu yalanlamalarının vurgulanmasıdır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi:

"Onlara ayetlerimiz apaçık şekilde okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar, 'Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.' dediler. De ki: Benim onu kendi yanımdan değiştirmeye hakkım yoktur. Çünkü ben ancak bana vahyolunana uyarım. Çünkü Rabbime isyan edersem, (kavuşma günü olan) büyük günün azabından korkarım." [15], *"Bu Kur'ân Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir. Ancak önündekini (Tevrat ve İncil'i) doğrulayan ve (her semavî) kitabı açıklayandır. Onda şüphe yoktur; (çünkü) o, âlemlerin Rabbindendir."* [37], *" Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, kalplerde olan (hastalık) lara bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir."* [57], *"Eğer*

sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen, (Ehlikitap'tan) senden önce inen (semavî) kitabı sürekli okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana gerçek gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma!" [94]

Bu anlamdaki ayetlerin tekrarlanması ve surenin bunlar ile başlayıp bunlar ile son bulması şuna delâlet etmektedir ki, bu suredeki söz, müşriklerin Allah'ın kelâmını inkâr etmelerini ve vahyi yalanlamalarını irdelemeye ve izlemeye dayanıyor. Bundan dolayı bu surenin temel konusu; Peygamberimiz (s.a.a) ile bu ümmetin Allah'ın ayetlerini yalanlayan kesimi arasındaki davada, onların aleyhine hükmedilecek azap vaadine yönelik tehditten ve bunun Allah'ın yaratıklarına egemen tekvinî yasalar oluşundan ibarettir. Ardından sure bu mesajın ısrarlı izlemesi ile son buluyor. Öyle ki, bu gerçeğin açıklanması, bu surenin özel vurgusu oluyor.

Bu yüzden bu surenin, Peygamberimiz (s.a.a) ile ümmeti arasında adil hüküm verme mesajını vurgulayan bir uyarı suresi olarak tanımlanması gayet yerindedir. Nitekim sure, *" Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret! O, hüküm verenlerin en iyisidir."* diye sona eriyor.

1) Elif, Lâm, Ra. İşte onlar, hikmetli kitabın ayetleridir.

Ayette geçen "tikle=o" uzağı gösterir. Burada uzağı gösteren bir işaret edatının kullanılması, Kur'ân'ın konumunun yüceliğine ve makamının yüksekliğine delâlet etmek içindir. Kur'ân, Allah katından inen bir Allah kelâmıdır ve O, yücelerin yücesi, dereceleri yükselten ve arşın sahibidir.

Ayetin orijinalinde geçen "âyât" kelimesi, ["ayet"in çoğuludur ve] belirti, alamet anlamına gelir. Bu kelimenin somut anlamlar veya objeler anlamında da kullanılması caizdir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İsrailoğulları'nın bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir ayet (delil) değil midir?"* (Şuarâ, 197), *"Biz Meryem'i ve oğlunu bütün insanlar için ayet kıldık."* (Enbiyâ, 91) Yine, *"Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman..."* (Nahl, 101) ayetinde olduğu gibi, söz anlamında da kullanılabilir.

Fakat burada, kesin olarak ilâhî kelâmın parçaları anlamına gelir. Çünkü Peygamber'e (s.a.a) inen vahiy çerçevesinde hangi anlamda yorumlarsak yorumlayalım, okunan ve telaffuz edilen söz, vahyin inişinden ibarettir.

Buna göre buradaki ayetlerden maksat, ilâhî kitabın parçalarıdır. Bunlar, ayetleri birbirinden ayıran kesintiler aracılığı ile belirlenir. Yalnız bu belirlemede anlayış farklılıkları da rol oynar. Bundan dolayı bazı surelerin ayetlerinin sayısında, ayetlerin sayısıyla ilgili uzman olan âlimler arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kur'ân ayetlerini saymada uzman olan Kûfe, Basra ve başka âlim grupları gibi.

Ayette geçen *"hikmetli kitap"* ifadesi, hikmetin içinde yerleştiği kitap demektir. Başka bir görüşe göre bu ifade, dağılmaya, bozulmaya açık olmayan muhkem=sağlam söz demektir. Yüce Allah'ın bu vasıfla nitelendirdiği kitap -ki bir sonraki ayette vahiy ürünü olarak tanımlanıyor- Peygamberimize (s.a.a) inmiş olan Kur'ân'dır.

Bazı tefsirciler de, *"hikmetli kitap"* ifadesini, Levh-i Mahfuz anlamında almışlardır. Onlara göre Kur'ân'daki ayetlerin Levh-i Mahfuz'un ayetleri olmaları, bu ayetlerin oradan inmiş olmaları ve orada saklanmış olmaları anlamındadır. Bu görüş büsbütün yabana atılamaz ve isabetli yönü vardır. Çünkü *"Aslında o, aslı Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli Kur'ân'dır."* (Burûc, 22) ve *"Bu, aslı saklı bir kitapta bulunan değerli bir Kur'ân'dır."* (Vâkıa, 78) ayetleri ve bunlara benzer diğer ayetler bu görüşü desteklemektedir.

Fakat gerek tefsirini sunduğumuz bu ayetten, gerekse bununla aynı akışa sahip olup "Elif Lâm Ra" gibi mukattaa=birbirinden kopuk harflerle başlayan diğer surelerin ilk ayetlerinden ve gerekse bunlara benzeyen veya Kur'ân'ı tanımlamaya yönelik başka ayetlerden anlaşıldığına göre kitaptan maksat; okunan, telaffuz edilen Kur'ân'dır ve onun ayetlerinden maksat da okunan, telaffuz edilen ayetlerdir. Yalnız bu ayetlerin ve bu kitabın kaynağı değişiklik ve bozulma kabul etmeyen Levh-i Mahfuz'dur. Tıpkı şu veya bu şekilde bir kitaptan alınmış bir kitap gibi. Nitekim şu ayetlerden çıkan anlam budur: *"Bunlar kitabın ve apaçık Kur'ân'ın ayetleridir."* (Hicr, 1), *"Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra ayrıştırılmış bir kitaptır (bu)."* (Hûd, 1) Bu anlama gelen başka ayetler de vardır.

2) İçlerinden bir adama, "İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele." diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki, o kâfirler, "Kuşkusuz bu, apaçık bir büyücüdür." dediler?!

İfadedeki soru, yadırgama içeriklidir. Soruda Kur'ân çağrısının içerdiği mesajın, aralarından birine vahyedilmesine şaşırmaları yadırganıyor.

"İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele." ifadesi, Peygamber efendimize (s.a.a) nelerin vahyolunduğu açıklıyor. Bu ifadeden anlaşılıyor ki, Peygamberimize (s.a.a) sunulan vahiy, genel olarak insanlar için uyarı, buna karşılık müminler için özel olarak müjdedir. O hâlde bu vahiy, kaçınılmaz olarak bazı durumlardaki insanların zararınadır ki, bu durumlar küfür ve günahkârlık durumlarıdır. Buna karşılık iman ve itaatkârlık durumlarındaki kimselerin de faydasınadır.

Ayette, müminlere verilmesi emredilen müjde, *"Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı"* şeklinde açıklanıyor. Ayetin orijinalinde "kademe sıdk=doğruluk adımı" olarak geçen ifade ile, doğru ve gerçek olan makam kastediliyor. Nitekim şu ayet buna işaret etmektedir: *"Yüce hükümdarın huzurunda doğruluk meclisindedirler."* (Kamer, 55)

Çünkü imanı Allah katındaki derece ve yakınlık izlediği için, imandaki doğruluğu da menzilet ve makamı gerektiren derecedeki doğruluk izler. O hâlde, onların doğruluk imanı olduğu gibi, doğruluk derecesi de vardır.

Ayette "kadem (adım)" kelimesinin, derece ve makam anlamında kullanılması, kinaye nitelikli bir kullanımdır. Çünkü bir yeri işgal etmek normal olarak adımla olduğu için, adım kelimesi maddiyat söz konusu olan durumlarda somut mekânı ifade etmek için, manevî konular söz konusu olunca da derece ve makamı ifade etmek için kullanılmıştır.

Sonra kadem (adım) kelimesi ile sıdk (doğruluk) arasında isim tamlaması kurulmuştur, "kadem" kelimesi "sıdk" kelimesine izafe olunmuştur. Bu tamlama da, adım sahibinin işinde doğru olduğu anlamına gelir. Yani sahibinin doğruluğuna mensup olan adım veya sahibi işinde doğru olduğu için doğru olan adım demektir.

Bu tamlamanın bir başka anlamı daha olabilir. Şöyle ki, doğruluk kelimesi ile doğruluğun tabiatı kastedilmiş olabilir. Doğruluğun da, yalanın da adımı varmış gibi. Buna göre doğruluğun adımı; sabit ve sağlam olan, zevali olmayan adım anlamında olur.

"O kâfirler, 'Kuşkusuz bu, apaçık bir büyücüdür.' dediler." Yani Peygamberimiz (s.a.a) büyücüdür. Bazıları bu ayetin orijinali olan "inne haza le sahirun mubin" ifadesini, "Bu, apaçık bir büyüdür." anlamına

gelen "inne haza le sihrun mubin" şeklinde de okumuşlardır ki, buna göre büyü kelimesi ile Kur'ân kastedilmiş olur.

Ancak her iki okunuş biçimi de sonuçta aynı anlamı verir. Çünkü müşriklerin, Peygamberimizi (s.a.a) büyücülükle suçlamaları Kur'ân-ı Kerim yüzündendi.

Bu cümle, *"insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki"* ifadesinin gerekçesi niteliğinde olup, onların şaşkınlıklarının anlamına somut bir örnek oluşturmaktadır. Şöyle ki, müşrikler Peygamberimizin (s.a.a) okuduğu Kur'ân ayetlerini işittiklerinde, bu ayetlerin kendi konuşmalarına benzemeyen bir söz türü olduğunu, normal ve alışılmış söz türünün dışında olduğunu, kalpleri tamamıyla cezp ettiğini ve vicdanları kendisine taraf sürüklediğini gördüler ve bunun üzerine, "Bu sözler apaçık bir büyüdür ve bu sözleri getiren kişi de apaçık bir büyücüdür." dediler.

3) Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan, sonra da Arş'a kurulup işleri düzene koyan Allah'tır. O'nun izni olmadan hiçbir şey şefaatçi olamaz. İşte o Allah sizin rabbinizdir; o hâlde O'na ibadet edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz?

Bir önceki ayette müşriklerin Kur'ân'dan ibaret olan vahyin, Peygamberimize (s.a.a) inmesini şaşkınlıkla karşılamaları ve Peygamber efendimizi (s.a.a) büyücülükle suçlayarak yalanlamaları anlatılınca, yüce Allah müşriklerin yalanladıkları gerçekleri iki yönden anlatmaya başladı. Şöyle ki birinci yönden, Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği ve müşriklerin yalanladıkları bilgilerin şüphe edilmez gerçekler olduğu vurgulanırken, diğer yönden, büyü olmakla suçladıkları Kur'ân'ın hak ve ilâhî bir kitap olduğu, batıl nitelikli büyü ile hiçbir ilgisi bulunmadığı belirtiliyor.

İşte *"Kuşkusuz Rabbiniz... Allah'tır."* ifadesi, birinci yöndeki açıklama girişimini oluşturur. Bu aşamadaki açıklamanın mahiyeti ise şu şekildedir: Peygamber'in (s.a.a) sizi kabul etmeye çağırdığı ve Kur'ân'ın size öğrettiği bilgiler, şüphe edilmez gerçeklerdir, onlara uymanız gerekir.

O hâlde ayetin anlamı şöyledir: Ey insanlar! Sizin Rabbiniz şu görünen kâinatın bütününü, gökleri ve yeri altı günde yarattı, arkasından kudret Arş'ına kuruldu ve her tedbir ve idarenin varıp dayandığı tedbir makamına egemen oldu. Böylece yüce Allah, o makamda kâinatın ve âlemin işlerini yönetmeye başladı. Bütün tedbirler varıp O'na dayandığına göre ve bunun için hiçbir yardım edicinin yardımına, hiçbir destekleyicinin desteğine gerek duymadığına göre, hiçbir varlık O'nun yönet-

tiği hiçbir işte aracılık, yani şefaat edemez. Ancak O'nun izninden sonra böyle bir şey söz konusu olabilir. Dolayısıyla yüce Allah, tek asıl sebeptir ve O'ndan başka hiçbir şey asaleten sebeplik niteliğine sahip değildir. O'nun dışındaki sebepler ise, ancak O'nun görevlendirmesi ve onlara sebep olma yetkisi vermesi ile sebep niteliğini kazanabilirler. Nitekim onlar, ancak O'nun izninden sonra şefaatçi olabilirler. Durum böyle olunca, işlerinizi yöneten Rabbiniz Allah'ı bir yana bırakarak rab edindiğiniz ve O'nun katında şefaatçi kabul ettiğiniz ilâhlar değil, yüce Allah'tır.

"İşte o Allah sizin rabbinizdir; o hâlde O'na ibadet edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz?" ifadesinden maksat budur. Yani ulûhiyetin, yaratma eyleminin ve kâinatı yönetmenin anlamı üzerinde düşünmek suretiyle, hâlâ Rabbinizin Allah olduğu, O'ndan başka bir Rab olmadığı şeklindeki aydınlatıcı düşünceye varamadınız mı?

Daha önce kitabımızın sekizinci cildinde, *"Rabbiniz o Allah'tır..."* (A'râf, 54) ayetinin tefsiri sırasında Arş, şefaat ve şefaat izni kavramları hakkında gerekli açıklamaları yapmıştık.

4) Hepinizin dönüşü O'nadır. Bu, Allah'ın hak olan bir vaadidir.

Ayette yer alan "hak" kelimesi, dış dünyada aslı olan bir haber demektir ki, o dış dünyadaki asıl ile haber arasında uyum vardır. Buna göre, yüce Allah'ın ahiret ile ilgili vaadinin hak olmasının anlamı şudur: "İlâhî yaratış öyle bir şekilde düzenlenmiştir ki, aralarında insanların da bulunduğu yaratıklar, O'na dönmedikçe bu yaratma süreci tamamlanmaz."

Bu, gökten yere düşmekte olan bir taşa benzer. Bu taş, hareketi ile yere düşmeyi vaat eder. Çünkü onun hareketi öyle bir eylem türüdür ki, bu eylem ancak yavaş yavaş yere yaklaşmak, yere düşmek ve orada durmakla tamamlanır. Varlıklar da Rablerine doğru bir koşu hâlindedirler; bu koşu, O'nun huzuruna varıncaya kadar devam eder. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Ey insanoğlu! Sen Rabbine varan yolda didinip duruyorsun. Sonunda O'na kavuşacaksın."* (İnşikak, 6) Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Kuşkusuz O, yaratılışı başlatır, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için onu geri döndürür. Kâfir olanlara ise, inkâr ettikleri gerçeklerden ötürü kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır.

Bu ifade, *"Hepinizin dönüşü O'nadır."* ifadesinin pekiştirmesi ve bu ifadenin mücmel olarak içerdiği dönüşün ve meadın/yeniden dirilişin anlamının ayrıntılı biçimde anlatılmasıdır. Bu ifadenin, *"Hepinizin dönüşü O'nadır..."* ifadesinin gerekçesi olması da mümkündür.

Bu ifadede, Kur'ân'ın mead ve ahireti ispat etmek için kullandığı iki delile işaret ediliyor:

[Birinci Delil:] Önce ifadenin, *"Kuşkusuz O, yaratılışı başlatır... sonra da onu geri döndürür."* bölümünü ele alalım. Yüce Allah'ın yürürlükteki evrensel yasası şöyledir: O, yarattığı her varlığa yaratılışını tamama erdirecek şekilde varoluşu sunar, ona rahmetinden pay verir. Böylece o, Allah'ın rahmeti ile var olur, varlığını devam ettirir, yaşar ve nimetlerden pay alır. Var oldukça, bu süreç böyle devam eder ve belirli bir sürenin bitiminde bu varoluş son bulur.

Fakat varlığın kendisi için belirlenen süresinin sonuna varıp dayanması, o varlığın yok oluşu; varoluşunu, bekasını ve varoluşunun uzantıları olan hayatını, ilmini, kudretini vb. sağlayan ilâhî rahmetin ortadan kalkması anlamına gelmez. Söz konusu olan, Allah'ın yaydığı rahmeti geriye çekmesinden ibarettir. Çünkü yüce Allah'ın o varlığa kendi katından sunduğu rahmet, O'nun kendi zat ve sıfatından kaynaklanır ki, O'nun zatının ve sıfatının yok olması da asla düşünülemez.

Başka bir deyişle, yaratıkların varoluşlarının tükenmesi ve sürelerinin sonuna varıp dayanmaları, bizlerin sandığı gibi onların yok olmaları ve tamamen silinip gitmeleri demek değildir. Tersine bu olay, onların Allah katına dönmeleridir ki, onlar daha önce O'nun katından gelmişlerdi. Allah'ın katında bulunan ise kalıcıdır.

Buna göre olup biten her şey, (rahmeti) yaymaktan ve sonra geri çekmekten ibarettir. Yani yüce Allah, rahmetini yaymak suretiyle varlıkların varoluşunu başlatıyor, sonra da rahmetini geri çekmekle onları yanına döndürüyor ki, vaat edilen mead/yeniden diriliş, kıyamet ve ahiret budur.

[İkinci Delil:] *"İman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için..."* ifadesinin ahirete delil oluşu ise şöyle açıklanabilir: Allah'ın fiilî sıfatlarından biri olan adalet sıfatı, iman ederek O'na boyun eğdikten sonra iyi işler yapanlar ile O'na karşı büyüklük taslayıp kendisini ve ayetlerini inkâr edenlerin bir tutulmasını reddeder. Dünyada bu iki

kesim arasında hiçbir fark hissedilmez. Çünkü orada Allah'ın izni ile fayda veya zarar verme işlevi gören evrensel sebepler egemendir.

Buna göre, yüce Allah'ın onları kendine döndürdükten sonra adaleti ile onları birbirinden ayırarak iyi işler yapan müminleri, iyi mükâfatlarla ödüllendirmesinden ve kötü işler yapan kâfirleri, kötü ceza ile cezalandırmasından, yani birinci guruptakilere haz, ikinci guruptakilere acı ile karşılık vermesinden başka bir alternatif kalmıyor.

Bu durumda delil, bir yandan bu iki zümrenin iman ve iyi amel ile küfür kriterlerine göre birbirinden ayırt edilmelerine ve öbür yandan *"adaletle"* ifadesine dayanmaktadır. Yaptığımız açıklamanın zahirine göre, *"mükâfat vermek için"* ifadesi, *"Hepinizin dönüşü O'nadır."* ifadesi ile bağlantılıdır.

Ancak *"mükâfat vermek için"* diye başlayan ifadenin, *"sonra da... geri döndürür."* ifadesi ile bağlantılı olması da mümkündür. O takdirde, bu ifade gerekçe sunma niteliği taşımış olur ve anlattığımız ikinci delilden ibaret bir tek delile yönelik bir işaret oluşturur. Ayetin sözleri açısından, bu son yorum daha yakın ihtimaldir.

5) Güneşi ışıklı, ayı aydınlıklı kılan, yılların sayısını ve hesabı bilesiniz diye ay için birtakım menziller (dolaşma konakları) belirleyen O'dur. Allah bunları ancak hak üzere yaratmıştır. O, bilen bir topluluk için ayetlerini (böyle) açıklar.

Ayetin orijinalinde geçen "ziyâ" kelimesi, -denildiğine göre- "zâe, yeûzu" fiilinin mastarıdır; nitekim "zev'un" kelimesi de aynı anlamda mastardır. Tıpkı "âze, yeûzu, avzen ve ivâzen" gibi. "Ziyâ" kelimesi bazen de "zav'un" kelimesinin çoğulu olur; tıpkı "sevt" kelimesinin çoğulu olan "siyat" gibi. Yine denildiğine göre, cümlede hazfedilmiş bir kelime vardır. Aslı şöyledir: "Ceale'ş-şemse zate ziyâin ve'l-kamere za nurun." Yani, güneşi ışık sahibi (kaynağı) ve ayı aydınlık sahibi (kaynağı) kıldı.

Aynı şekilde "kadderahu menazile=ay için birtakım menziller belirledi" ifadesinde de "za" kelimesi takdir edilmiştir. Yani ayı, hareketi sırasında birtakım menzillere ve konaklara sahip olarak takdir etti. Şöyle ki, her gece bu menzillerden birine iner ve bu menzil bir önceki gecenin menzilinden başkası olur. Böylece sürekli biçimde bir yandan güneşten uzaklaşırken, öbür yandan ona yakınlaşır. Bu süreç, bir tam

kamerî ayda gerçekleşir. Böylece aylar belirlenir ve belirlenen aylarla da yıllar belirlenir. İşte bu nedenle, *"yılların sayısını ve hesabı bilesiniz diye"* buyurmuştur.

Bu ayet, Allah'ın insanlara yönelik rububiyetteki tekliğini ve ortaklardan münezzeh olduğunu gösteren delillerden birini vurgular. Anlamı şudur: Güneşi ışıklı yapan Allah'tır. Bu ışıktan hayatınızın bütün alanlarında yararlanıyorsunuz. Tıpkı yeryüzü âleminizdeki bütün varlıkların ve yaratıkların ondan yararlandığı gibi. O, ayı da parlak yaptı. Bu ışıktan da bütün varlıklar yararlanıyor. Ayrıca ayı çok menzilli olarak takdir etti. Bu menzillerin değişmesi, ayların ve yılların oluşumunu sağlar. Bundan, yılların sayısını ve hesabı bilmekte yararlanırsınız. Allah bu yaratıklarını, taşıdıkları amaçlar ve faydalarla birlikte, hak ilke uyarınca yarattı. Bunlar da, yaratıklarının yaratılışına yüklenen gerçek ve düzenlenmiş amaçlardır. Dolayısıyla temelsiz boş şeyler ve rast gele meydana gelmiş tesadüfler değildirler.

Yüce Allah'ın bunları yaratmasının ve bu şekilde düzenlemesinin hikmeti de, hayatınızın gelişmelerini çekip çevirmek, dünyanızın ve ahiretinizin işlerini düzeltmektir. O, işlerinizin maliki olan ve her şeyinizi düzene koyup işlerinizi idare eden Rabbinizdir. O'ndan başka bir Rabbiniz yoktur.

"O, bilen bir topluluk için ayetlerini (böyle) açıklar." ifadesindeki açıklama ile dış dünyadaki kâinatın somut oluşum ve işleyişine ilişkin süreçler kastedilmiş olabileceği gibi, sözlü açıklamalar da kastedilmiş olabilir. Ancak birinci ihtimal ayetin akışına daha uygundur.

6) Gece ve gündüzün birbiri ardınca gidip gelişinde (veya uzayıp kısalarak değişmesinde), Allah'ın göklerde ve yeryüzünde yarattığı varlıklarda, takvalı olan bir topluluk için nice ayetler (deliller) vardır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayette geçen 'ihtilâf' kelimesi, iki şeyden birinin, öbürünün gittiği tarafın tersine gitmesi demektir. Buna göre gündüz ile gecenin ihtilâfı, birinin ışık tarafına ve öbürünün karanlık tarafına gitmesi anlamına gelir." (Alıntı son buldu.)

Anlaşıldığı kadarıyla bu kelime, "half=arka" kökünden gelmiştir. Asıl anlamı, iki şeyden birinin diğerini arka tarafına almasıdır. Zamanla kelimenin anlamı, genişleyerek iki şey arasındaki bütün farklılıklar için kullanılmıştır. Örneğin, "İhtelefehu, onu arkasında bıraktı.

'İhtlefe'n-nasu fî keza', insanlar şu konuda ihtilâf ettiler (ittifakın karşıtı). 'İhtelefe'n-nasu ileyhi', insanlar onun yanına girip çıkmakla bazısı bazısını arkasında bıraktı." derler.

Ayette geçen gece ile gündüzün ihtilâfı demek de, ya her birinin diğerinin arkasından gelmesi, yani haftaları, ayları ve yılları oluşturan gece ile gündüzün birbirini kovalamasıdır; ya da yeryüzünün çoğu meskûn bölgelerinde gece ile gündüzün [uzunluk ve kısalık açısından] farklılık göstermesidir. Bilindiği gibi kuzey yarımkürede, ilkbaharın başlangıcında gece ile gündüz eşit olur. Arkasından gündüzler uzamaya başlar. Her günün gündüzü, bir önceki günün gündüzünden daha uzun olur. Yaz mevsiminin başına kadar gündüzlerin uzaması devam eder. Sonra kısalmaya başlar ve bu kısalma sonbaharın başlangıcına kadar devam eder. Sonbaharın başlangıcında ise, gündüzler ile geceler tekrar eşit olur.

Arkasından geceler uzamaya başlar ve bu süreç kış mevsiminin başına kadar devam eder. Kışın başlamasıyla, gecelerin uzaması sona erir. Arkasından geceler kısalma sürecine girer ve ilkbaharın başında gece ile gündüz eşitlenir ki, o gün ilkbaharın ilk günüdür. Bu süreç, kuzey yarımkürede böyle işlerken, güney yarımkürede ise bunun tersi bir süreç işler. Bu iki yarımkürenin birinde gündüzler uzayınca, öbüründe aynı oranda geceler uzar.

Birinci anlamdaki gece-gündüz değişikliği; güneş ışınlarının sıcaklığını egemen kılarak, arkasından karanlığın soğuğunu yayarak, rüzgârları dağıtarak, insanları önce geçim amaçlı harekete sevk edip, arkasından istirahat ve dinlenmek için toplayarak onların işlerini düzenler. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Uykunuzu dinlenme kıldık, geceyi bir örtü yaptık ve gündüzü de çalışıp kazanma zamanı yaptık."* (Nebe', 9-11)

İkinci anlamdaki gece-gündüz değişikliği ise, gıdaların ve rızkların düzenlenmesine zemin hazırlayan dört mevsimin oluşmasını sağlar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti."* (Fussilet, 10)

"Gündüz" ile "gün" anlamdaş kelimelerdir. Yalnız "gündüz" kelimesinde fazla olarak güneş ışığının yayılmış olması anlamı vardır. Herhâlde bu yüzden gecenin karşıtı kastı ile kullanılır. "Gün" kelimesi ise böyle değildir. Bu kelime böyle bir anlamın kastedilmediği durum-

larda kullanılır. Gün sayımında olduğu gibi. Meselâ, "on gün, yirmi gün..." denir. Fakat "on gündüz, yirmi gündüz..." denmez.

Bu ayet, yüce Allah'ın rububiyetinde tek olmasına dair tam bir delil oluşturur. Çünkü gece ile gündüzün birbiri ardınca gidip gelmesinde veya uzayıp kısalarak değişmesinde, Allah'ın göklerdeki ve yeryüzündeki varlıkları yaratmasında genel, insicamlı, mükemmel ve sağlamca tek bir düzenin hâkim olduğu görülür. Bu düzende başta insanlar olmak üzere, yeryüzündeki ve gökteki bütün varlıklar bir ve aynı tedbire, plâna göre yönetilirler. Öyle ki bu plânın parçaları tasavvur edilebilecek en güzel şekilde birbirleri ile bütünleşmişlerdir, parçalar arasında bağlantı vardır.

Bu da, aralarında insanın da bulunduğu bütün varlıkları denetim altında bulunduran, tek bir rububiyetin varlığını ortaya koyar. Buna göre, Allah'tan başka bir Rab yoktur ve O, rububiyette ortaksızdır.

"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gidip gelişinde" ifadesi, bir önceki ayetin sonundaki, *"O, bilen bir topluluk için ayetlerini (böyle) açıklar."* ifadesinin gerekçesi de olabilir. O takdirde, gece ile gündüzün ihtilâfından maksat, ihtilâfın ikinci anlamı değil, yeryüzünde gece ile gündüzün birbirini kovalamaları, birbiri ardınca gidip gelmeleri olan birinci anlamıdır. Çünkü bir önceki ayetteki *"Güneşi ışıklı, ayı aydınlıklı kılan, yılların sayısını ve hesabı bilesiniz diye ay için birtakım menziller (dolaşma konakları) belirleyen O'dur."* ifadesinin, ilk akla getirdiği anlam budur ve bu açıktır.

7–8) Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla yürekleri yatışanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar var ya; işte onların varacakları yer, kazandıklarının karşılığı olarak ateştir.

Bu iki ayet, daha önceki bir ayette yer alan *"İşte o Allah sizin rabbinizdir; o hâlde O'na ibadet edin."* [3. ayet] ifadesinde sözü edilen çağrının sonucunu anlatıyor; o çağrının kabul edilmesi veya reddedilmesi; o emre itaat edilmesi veya karşı gelinmesi bakımından karşılaşılan akıbeti açıklıyor.

Bu akıbetin anlatımında, *"Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla yürekleri yatışanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar..."* diye buyrularak önce kâfirlerden söze giriliyor. Bu ayette, öncelikle kâfirlerin Allah'a kavuşmayı ummamaları vurgulanıyor, kâfirler

Allah'a kavuşmayı ummamakla tanımlandırılıyorlar. Allah'a kavuşmak ise, kıyamet günü yeniden diriltilerek Allah'a dönmek demektir. Bunun niçin Allah'la buluşmak ve O'na kavuşmak olarak adlandırıldığını daha önce birkaç kere açıklamıştık. Bu açıklamalardan biri, A'râf Suresi'ndeki Allah'ı görme ile ilgili ayetin tefsiri sırasında yapılmıştı.[1]

Bu kimseler, ceza gününü inkâr eden kimselerdir. Ceza gününün inkârı ile de hesap, ceza, müjde, tehdit, emir ve yasak gündemden düşer. Bunların gündemden düşmesi ile ise vahiy, peygamberlik ve semavî dinin buna dayanan sonuçları geçersiz olur.

Yeniden dirilişin ve meadın/ahiretin inkâr edilmesi ile insanın bütün gayreti, dünya hayatı üzerine yoğunlaşır. Çünkü insanda ve onun yanı sıra her canlı varlıkta, fıtrî/doğuştan ve apaçık karşı konulmaz bir arzu ile varoluşunu devam ettirmeye dönük ve bu hayatta mutlu olmaya yönelik bir istek vardır. Eğer insan, dünyayı ve ahireti birlikte kapsayan kesintisiz bir hayata inanıyorsa, mesele yok. Yok, eğer sadece şu sınırlı dünya hayatına inanıyorsa, fıtrî gayretini sırf bu hayata bağlar, onunla hoşnut olur ve bu sebeple de ahiret peşinde koşmaya yanaşmaz. İşte, *"dünya hayatına razı olup onunla yürekleri yatışanlar"* ifadesinin anlamı budur.

Buradan ortaya çıkıyor ki, bu kimselerin, *"dünya hayatına razı olup onunla yürekleri yatışanlar"* ifadesinde anlatılan ikinci sıfatları, *"Bize kavuşmayı ummayanlar"* ifadesinde dile getirilen birinci sıfatlarının ayrılmaz bir uzantısıdır ve o sıfatın açıklaması konumundadır. Ayetin orijinalinde geçen "itmeennu biha=onunla yürekleri yatışanlar" ifadesindeki "ba" harf-i cerri, sebebiyet bildirmektedir. Yani dünya hayatı sebebiyle kalpleri Allah ile kavuşmayı, yani ahireti istemekten geri durdu, yatışıp rahatladı.

"Ve ayetlerimizden gafil olanlar" ifadesi ise, bu ifadeden önce değinilen sıfatların tefsiri niteliğindedir. Çünkü o sıfatlarla bu sonuç arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira ahireti unutup dünyayı hatırda tutmak, yüce Allah'ın ayetlerinden gafil olmayı kaçınılmaz olarak beraberinde getirir.

Bu ayet ile, *"Onun için sen bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz ki, senin Rabbin, evet O, yolun-*

1- [el-Mizan, c.8, A'râf Suresi, 138-154. Ayetlerin tefsiri bölümünde.]

dan sapanı çok iyi bilir ve O, hidayette olanı da çok iyi bilir." (Necm, 29-30) ayetlerinin içerikleri birbirine yakındır. Çünkü bu ayetler, Allah'ın ayetlerinden gafil olmak demek olan Allah'ı anmaktan yüz çevirmenin, insan bilgisinin sadece dünya hayatı ile ve onun gelişmeleri ile sınırlanmasını gerektirdiğine delâlet ediyorlar. Böyle bir kimse, dünya hayatından başka bir şey istemez; ki bu da Allah'ın yolundan sapmaktır. Yüce Allah, *"Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarının karşılığı olarak çetin bir azap vardır."* (Sâd, 26) ayetinde bu sapmayı, hesap gününü unutmak olarak tanımlıyor.

Böylece ortaya çıkıyor ki, Allah'a kavuşmayı inkâr etmek ve hesap gününü unutmak; insanın dünya hayatından hoşnut olmasını, ahireti bir yana bırakarak bu hayatla yetinmesini, bilgisini bununla sınırlandırmasını ve sadece bunu istemesini gerektirir. Burada gerçek anmak ve istek ölçü olduğu için, insanın sözle ve fiilî olarak ahireti inkâr edip dünyadan hoşnut olması ile fiilen inkâr ettiği hâlde boş sözlerle bunu kabul etmesi arasında fark yoktur.

Ayrıca şu da ortaya çıkıyor ki, ahirete inanmak, dini ayakta tutan temel ilkelerden biridir. Çünkü bu ilkenin gündemden düşmesi ile emir, yasak, vaat, tehdit, peygamberlik ve vahiy gündemden düşer ki, bu da ilâhî dinin kökten geçerliliğini yitirmesi anlamına gelir.

"İşte onların varacakları yer, kazandıklarının karşılığı olarak ateştir." ayetinde ise, bu kimselerin davranışları ve tutumlarının karşılığı olarak ebedî cehennem azabı ile cezalandırılacakları açıklanıyor.

9) İman edip iyi işler yapanlara gelince, Rableri imanları sebebiyle onları (kendisine) iletir. Onların nimetlerle dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar.

Bu ayette, müminlerin akıbeti ve Allah'ın çağrısına olumlu cevap vererek O'nun emrine itaat etmelerine karşılık alacakları mükâfat anlatılıyor.

Yüce Allah, bu ayette onları imanları sebebi ile hidayet ettiğini belirtiyor. [Kime veya neye hidayet ettiğini belirtmiyor.] Açıktır ki, Allah onları Rablerine iletir. Çünkü sözün konusu, Allah'a kavuşmayı isteyenlerin akıbetidir. Nitekim yüce Allah, *"O, (kendisine) yöneleni kendisine iletir."* (Ra'd, 27) buyuruyor. İman ise insanı ancak Allah'ın izniyle Allah'a iletir. Müminlerin hakka, doğru yola veya Kur'ân'ın söz konusu ettiği

başka bir hedefe hidayet edilmeleri (iletilmeleri) de, sonuçta Allah'a hidayet edilmeleri demektir. Sözü edilen bu ara hedefler ise, Allah'a ulaştıran araçlar ve aşamalardır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Şüphesiz son varış, Rabbinedir."* (Necm, 42)

Ayette, müminler iman eden ve iyi işler yapan kişiler olarak tanımlandıktan sonra Allah'a hidayet edilmeleri, [imana ve iyi işlere değil de] sadece imana bağlanıyor [ve imanları sebebiyle Allah'a iletildikleri açıklanıyor]. Çünkü kulu Allah'a yakınlık mertebesine yükselten faktör imandır. İyi amelin ise, imana yardımcı olmaktan ve kulu amelinde mutlu etmekten başka bir rolü yoktur. Nitekim yüce Allah, *"Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."* (Mücâdele, 11) buyuruyor. Görülüyor ki bu ayette, imanın ve ilmin insanı yükselten fonksiyonu vurgulanırken, iyi amelin böyle bir fonksiyonundan söz edilmiyor. *"Güzel sözler O'na çıkar ve iyi amel de o sözleri yükseltir."* (Fâtır, 10) ayeti, bu gerçeği daha açık bir şekilde vurgulamaktadır.

Bu durum, imanın gereği olan hidayetin durumudur. Cennet nimetlerine gelince, bunlarda iyi amelin rolü vardır. Tıpkı kötü işlerin azap türlerinde rolü olduğu gibi. Nitekim müminler hakkında, *"Onların nimetlerle dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar."* ve kâfirler hakkında da, *"İşte onların varacakları yer, kazandıklarının karşılığı olarak ateştir."* buyruluyor.

Titiz araştırmacılar şuna dikkat etmelidirler: Yüce Allah şu imanları sayesinde hidayete erenler için Allah'a yakınlık ifade eden yer olarak, nimet dolu cennetleri ve cennet nimetlerinden de altlarından akan cennet ırmaklarını zikrediyor. Daha önce, *"Kendilerine nimet verdiğin... kimselerin yoluna."* (Fâtiha, 7) ve *"Onlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle... birlikte olur..."* (Nisâ, 69) ayetlerinin tefsirleri sırasında anlattığımız gibi nimet, Kur'ân dilindeki gerçek anlamı ile ilâhî velâyet Allah'ın veliliğidir.

Yüce Allah, yakınlığını kazanan velilerine özel olarak bir tür cennet içeceği tahsis etmiş ve bunu onlara ayırdığını özenle belirtmiştir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İyiler ise, kâfur katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler. Bu, Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır."* (İnsân, 5-6), *"İyiler nimet dolu cennetlerdedirler... Kendilerine mühürlü halis bir içecek sunulur... (O tesnim Allah'a) yakın olanların içecekleri bir pınardır."* (Mutaffifîn, 22-28)

Eğer bu ayetler üzerinde iyice düşünür, onları birbirleri ile karşılaştırarak değerlendirirsen, yüce Allah'ın sözlerinin içerdiği ince sırların bazılarını açıkça fark edersin.

10) Onların oradaki duası, "Her eksiklikten uzaksın sen ey Allah'ım!" (sözleridir). Orada (birbirleriyle karşılaştıkça) esenlik dilemeleri ise, "Selâm"dır. Dualarının sonu da şudur: "Hamt, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."

Yüce Allah'ın dostlarına ilk ikramı -ki onların kalplerinde sadece Allah vardır ve işlerinin O'ndan başka bir yöneticisi yoktur- kalplerini kendisinden başkasının sevgisinden arındırmaktır. Böylece onlar, sadece Allah'ı severler ve Allah'tan başka hiçbir şeye bağlanmazlar; ancak Allah'a ve Allah yolunda bir şeye bağlanırlar. Onlar Allah'ı, kalplerini kendine çekerek O'nun zikrini unutturan ve Rablerini ihmal ettiren her türlü ortaktan tenzih ederler.

İşte bu, onların, Rablerini O'na lâyık olmayan/yakışmayan her şeyden, yani isimde, anlamda, noksanlık veya yokluk bakımından her türlü ortaktan tenzihlerinden ve O'nu sadece dil ve sözle değil; sözle, fiille, dille ve kalple tespihlerinden ibarettir. Bu düzeye erişmemiş olan tenzih ve tespih, şirkin şaibesini taşır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."* (Yûsuf, 106)

Bu kimseler ise, Allah'ın kalplerini, başkasını sevmenin pisliğinden arındırdığı, O'nu zikretmekten alıkoyanlarla ilişkilerini kestiği ve kalplerini kendi sevgisi ile doldurduğu kimselerdir. Bu yüzden onlar sadece O'nu isterler. Çünkü O, beraberinde asla kötülük bulunmayan hayırdır. Nitekim yüce Allah, *"Allah daha hayırlıdır."* (Tâhâ, 73) buyuruyor.

Onlar, hayır ve selâm (esenlik) ile dolu olan kalpleri ile karşılaştıkları herkesle iyilik ve esenlikle karşılaşırlar. Yalnız kalpleri ile karşılaştıkları kişi, hayrı ve esenliği, kötülüğe ve zarara dönüştüren biri olursa, o başka. Nitekim Kur'ân, onunla şifa isteyenler için şifadır; ama zalimlerin sadece ziyan ve yıkımlarını arttırır.

Ayrıca bu temiz kalpler, karşılaştıkları ve gördükleri her varlığı yüce Allah'ın bir nimeti olarak görürler, onun Allah'ın cemalinin sıfatlarını ve kemalinin anlamlarını yansıttığını, azamet/yüceliğini ve celalini/ululuğunu tanımladığını düşünürler. Bu nedenle vasıflandırdıkları her varlığı, yüce Allah'ın nimetlerinden biri olarak algıladıkları, o varlıkta

yüce Allah'ın isimlerindeki ve sıfatlarındaki kemali müşahede ettikleri, hiçbir şeyde Rablerinden gafil olmadıkları ve O'nu unutmadıkları için o şeyi sıfatlandırmaları, Rablerini fiillerinde ve sıfatlarında güzellikle vasıflandırmaları gibi olur. Böylece bu vasıflandırma, onların Rablerine yönelik bir övgüsüne, bir hamdına dönüşür. Dolayısıyla "hamt", tercihe dayalı güzel bir şeye yöneltilen övgüden başka bir şey değildir.

İşte yüce Allah'ın dostlarının, amel işleme yurdu olan dünya hayatındaki tutumları budur. Onlar, bu günlerinde yarınları için çalışırlar. Rablerine kavuşup da Allah onlara yönelik vaadini gerçekleştirdiğinde, onları rahmetinin kapsamına alıp onur yurdu olan cennetine yerleştirdiğinde, dünyada kendilerine tahsis etmiş olduğu nuru tamama erdirir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onların nurları önlerinde ve sağ yanlarında yürürken, 'Ey Rabbimiz, nurumuzu bize tamamla.' derler."* (Tahrîm, 8)

Sonra yüce Allah, onlara temizleyici bir içecek içirir. Bu içecekle, onların kalplerini açık ve gizli her türlü şirkten arındırır. Kendilerini bilgi ve kesinlik (yakin) nuru ile kuşatır. Kalplerinden dillerine tevhit pınarları akıtır. Bunun sonucunda onlar da, en başta yüce Allah'ı tenzih ve tespih ederler. Bunun yanı sıra arkadaşları olan peygamberleri, sıddıkları, şehitleri ve salihleri selâmlarlar; arkasından, en etkili hamtla ve en güzel övgü ile yüce Allah'a hamt ederek O'nu överler.

Doğrusunu Allah bilir, ama bu açıklama, aşağıdaki iki ayetle örtüşen bir açıklamadır. Şöyle ki, *"Onların nimetlerle dolu cennetlerde altlarından ırmaklar akar."* ifadesinde, velâyet cenneti ile bu cennettekilerin kalplerinin arındırılması anlatılıyor. *"Onların oradaki duası, "Her eksiklikten uzaksın sen ey Allah'ım!" (sözleridir)."* Bu ifadede yüce Allah, her türlü noksanlıktan, ihtiyaçtan ve ortaktan tenzih ediliyor. Bu tenzih, huzurda gerçekleşiyor. Çünkü onlarla Rableri arasında hiçbir perde yoktur. *"Orada (birbirleriyle karşılaştıkça) esenlik dilemeleri ise, 'Selâm'dır."* Bu ifadede, onların birbirleri ile karşılaşmalarına mutlak güvenin egemen olduğu vurgulanıyor. Oysa insanlar arası diğer karşılaşmalarda, ancak göreceli bir güvenin varlığından söz edilebilir. *"Dualarının sonu da şudur: Hamt, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."* Bu ifadede, onların yüce Allah'ı tespih ve tenzih ettikten sonra O'na yönelttikleri güzel övgü dile getiriliyor. Bu nokta, cennetliklerin ilimde ulaşabilecekleri son kemal noktasıdır.

Daha önce, *"Hamt, âlemlerin Rabbi Allah'a özgüdür."* (Fâtiha, 2) ayetinin tefsiri sırasında belirttiğimiz gibi hamt, bir vasıflandırma, bir tanımlamadır. Yüce Allah'ı da, yaratıklarından hiçbiri vasıflandıramaz, tanımlayamaz. Buna sadece Allah'ın ihlâsa erdirilmiş (muhles) kullarının gücü yetebilir. O kullar ki, onları kendisi için seçmiş, onlara kendine yakınlık saygınlığı ihsan etmiş, orada onlarla O'nun arasında hiçbir vasıta yoktur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, onların nitelendirdiklerinden yücedir. Ancak Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları başka."* (Sâffât, 159-160)

Bundan dolayı, Kur'ân'da sadece Nuh, İbrahim, Muhammed, Davud, Süleyman (hepsinin üzerine selâm olsun) gibi seçkin peygamberlerin hamtlarından söz ediliyor. Meselâ Nuh Peygamber'e (a.s), *"Bizi o zalimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun, de."* (Mü'minûn, 28) demesi emrediliyor. Bunun yanı sıra İbrahim Peygamber'in (a.s), *"Bana ilerlemiş yaşıma rağmen, İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamdolsun."* (İbrâhîm, 39) dediği naklediliyor. Birkaç yerde Muhammed Peygamberimize (s.a.a), *"Allah'a hamdolsun."* (Neml, 93) demesi emrediliyor. Ayrıca Davud ve Süleyman peygamberlerin (üzerlerine selâm olsun), *"Allah'a hamdolsun, dediler."* (Neml, 15) dedikleri naklediliyor.

Yine Kur'ân'ın birkaç yerinde cennetliklerin Allah'a hamdettikleri naklediliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Bizi bu dereceye erdiren Allah'a hamdolsun."* (A'râf, 43), *"Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun."* (Fâtır, 34), *"Bize verdiği sözü yerine getiren Allah'a hamdolsun."* (Zümer, 74), *"Dualarının sonu da şudur: Hamt, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."* (Yûnus, 10)

Bu ayet, Allah'ın cennetlik müminleri, ahirette seçkin kulları arasına kattığına delildir ki, bu, müminler için güzel bir vaat ve büyük bir müjdedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Yunus b. Abdurrahman'dan, o da adını verdiği bir raviden, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"İman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele."* ayeti hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Burada, velâyet makamı kastedilmiştir."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbrahim b. Ömer Yemani'den, o da adını verdiği bir raviden, İmam Cafer Sadık'ın

(a.s), *"İman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele."* ayeti hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Burada, Peygamberimiz (s.a.a) kastediliyor." [el-Kâfi, er-Ravza, c.8 s.364, hadis: 554]

Ben derim ki: Bu rivayet, Tefsiru'l-Kummî'de müsned ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de mürsel olarak, İbrahim b. Ömer ve onun adını verdiği bir ravi aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilerek yer almıştır. Öyle anlaşılıyor ki İmam'ın maksadı, Peygamberimizin (s.a.a) şefaatidir.

Tabersî'nin Mecmau'l-Beyan adlı tefsirinde yer alan şu rivayet buna delâlet etmektedir: "Bazıları ayetteki *'doğruluk makamı'* ifadesi ile Peygamberimizin (s.a.a) şefaatinin kastedildiğini söylemişlerdir. Bu, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde yer alan şu rivayet de yukarıdaki sözümüzü destekler niteliktedir: İbn Mürdeveyh, Ali b. Ebu Talib'in, *"Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı"* ifadesi hakkında şöyle dediği rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.v) kıyamet günü onlar için şefaatçi olacaktır."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zeyd Şahham'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) tespihin anlamı hakkında sordum, şöyle dedi: O Allah'ın isimlerinden biri ve cennetliklerin duasıdır."

Ben derim ki: Bu rivayette sözü geçen tespihten maksat, bizim "subhanellah" şeklindeki sözümüzdür. Bu sözün Allah'ın ismi olması demek de, onun Allah'ı tenzih anlamı taşıması demektir.

el-İhtisas adlı eserde, müellifin kendi rivayet zinciriyle Cafer b. Muhammed'den, onun da babasından, onun da dedesinden, onun da Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib'den (üzerlerine selâm olsun) naklettiğine göre, Peygamberimiz (s.a.a) kendisine çeşitli sorular soran bir Yahudi ile yaptığı konuşmanın bir yerinde şöyle dedi: "Kul, 'subhanellah' dediğinde, arşın altında kalan bütün varlıklar onunla birlikte tespih ederler ve bu kula on kat sevap verilir. Kul, 'elhamdülillah' dediğinde, Allah ona ahiretteki nimetleri sununcaya kadar dünya nimetlerini bağışlar. Bu söz, cennetliklerin cennete girdikleri zaman söyleyecekleri sözdür. Dünya sona erdiğinde, 'elhamdülillah' dışındaki bütün sözler de son bulur.). İşte *'O'na kavuştukları gün, onların esenlik dilemesi, 'Selâm'dır.'* [Ahzâb, 44] ayetinin anlamı budur." [c.s.34]

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a), "Dünya sona erdiğinde, 'elhamdülillah' dışındaki bütün sözler de son bulur." şeklindeki sözünün anlamı şudur: Dünyada kullananına geri dönen çeşitli maksatlar için kullanılan sözler -insanlar arasında geçen bütün karşılıklı konuşmalar şeklindeki dünya geçimi maksadı için kullanılan sözler gibi- ve aynı şekilde sevap ve benzeri şey elde etmek amacı ile ibadetlerde kullanılan sözler, dünyanın sona ermesi ile son bulur. Çünkü dünyanın sona ermesinden sonra dünyaya ait bu maksatlar artık ortadan kalkar, onlardan hiçbir iz kalmaz. O andan itibaren söz olarak sadece Allah'a hamt etmek ve O'na yöneltilen güzel övgü kalır ki, bu da cennetliklerin cennetteki sözüdür.

Peygamberimizin (s.a.a), "İşte, *'O'na kavuştukları gün, onların esenlik dilemesi, 'Selâm'dır.'* ayetinin anlamı budur." şeklindeki sözünün anlamı da şudur: O günün esenlik dilemesinin mutlak anlamı ile "selâm" oluşu, orada her şeyin insanın isteğine uygun ve isteğiyle uyumlu olacağının delilidir. Dolayısıyla orada insanın bütün istediği her şey onun için peşinen karşılanır, dünyada olduğu gibi herhangi bir amacı gerçekleştirmek için söz söyleme gereği duyulmaz. Sadece yüce Allah'ın, gözlemlenen güzel ikramlarına karşı övgü ve sena (hamt) yöneltilir. Bunu iyi kavramak gerekir.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِىَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ
فَنَذَرُ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ف۪ى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾ وَاِذَا مَسَّ
الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِه۪ٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ
لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِف۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾
وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ
خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

11- Eğer Allah insanlara, hayrın çabucak gerçekleşmesini istedikleri gibi, şerrin onlara ulaşmasını çabuklaştırsaydı, kuşkusuz süreleri onlara (azap indirilerek) sona erdirilirdi. Fakat biz, bize kavuşmayı ummayanları azgınlıkları içinde şaşkın bir hâlde bırakırız.

12- İnsana bir zarar dokundu mu yan üzere (yatarken), otururken veya ayakta iken bizi çağırır. Fakat o zararı ondan giderdiğimizde, sanki kendisine dokunan zararı gidermek için bizi hiç çağırmamış gibi geçip gider (bizi unutur). İşte haddi aşanlara (dünya cazibelerine kapılan müsriflere) yaptıkları işler böyle süslü kılınmıştır.

13- Andolsun ki sizden önce peygamberleri kendilerine mucizeler getirdikleri hâlde, (onları yalanlayıp) zulmettiklerinden dolayı nice toplulukları helâk ettik. Zaten onlar iman edecek değillerdi. İşte biz suçlular topluluğunu böyle cezalandırırız.

14- Sonra da onların ardından nasıl davranacağınızı görelim diye sizi yeryüzünde halefler kıldık (onların yerine sizi getirdik).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Daha önceki ayetlerde yüce Allah, hak çağrının iki temel ilkesi olan tevhit ve ahiret ilkelerini gündeme getirerek, bu ilkeleri fıtrî akıl yolu ile ispat etmiş, ardından da bu iki ilkeye inanmanın ve onları inkâr etmenin akıbetini açıklamıştı. Şimdi ise insanların şaşkınlıklarını, sapıklıklarını ve azgınlık içindeki debelenmelerini sürdürmelerine rağmen, onlara neden mühlet verdiğini, niçin onları hemen azaba çarptırmadığını ve bu duruma düşmelerine neyin sebep olduğunu gündeme getirerek bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: Mesele açıktır, hiçbir kapalı yanı yoktur. Bu durumu Allah'ın peygamberleri de delillerle onlara açıklamışlardı. Fakat şeytanlar bu azgınlara yaptıkları işleri güzel göstererek, onları ahireti hatırlamaktan gafil bıraktılar. Bu yüzden başlangıçta hatırlarında olan ahireti unuttular, akıllarından çıkardılar. Fakat Allah, onları hemen cezaya çarptırmayarak dünyada kendilerine bir süre için mühlet verdi. Maksat onları denemek, sınavdan geçirmekti. Çünkü dünya, deneme ve sınavdan geçirme yurdudur.

11) Eğer Allah insanlara, hayrın çabucak gerçekleşmesini istedikleri gibi, şerrin onlara ulaşmasını çabuklaştırsaydı, kuşkusuz süreleri onlara (azap indirilerek) sona erdirilirdi. Fakat biz, bize kavuşmayı ummayanları azgınlıkları içinde şaşkın bir hâlde bırakırız.

Ayette geçen "yuaccilu" fiilinin kökü olan "ta'cil" kelimesi, bir şeyi çabuk ve hızlı şekilde yapmak anlamındadır. Aynı kökten gelen "isti'cal" kelimesi ise, bir şeyin çabuk ve hızlı biçimde olmasını, çabucak gerçekleşmesini istemek demektir. Yine ayetin orijinalinde geçen, "ya'mehûn" fiilînin kökü olan "ameh" kelimesi, şiddetli şaşkınlık anlamına gelir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Eğer Allah insanların iyiliğe, nimete bir an önce kavuşmayı istedikleri gibi, onları hemen şerre, yani azaba uğratsaydı, yaşama sürelerini noktalayıp hemen onları cezaya çarptırırdı. Fakat Allah şerrin onlara ulaşmasını çabuklaştırmıyor; ahireti inkâr eden ve din bağından sıyrılmış bu sapıkları, azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın debelenmeye bırakıyor.

Bu söylediklerimizi şöyle açıklayabiliriz: İnsan, tabiatı gereği acelecidir. İyiliğine ve çıkarına olan hususlarda acele eder, onların hemen gerçekleşmesini ister. Yani sebeplerden, arzu ettiklerini ve istediklerini hızla gerçekleştirmesini ister. Aslında o söz konusu hızlandırmayı yüce Allah'tan istemektedir. Çünkü bu konudaki asıl sebep, O'dur. İşte bu, insanın geleneksel tutumu ve yasasıdır ki, nefsanî arzulara dayanır. Oysa ortaya çıkan sebepler, düzenlerinde insanların arzularına bağlı değildirler. Tersine insanlık âlemi, zorunlu olarak, istese de, istemese de, sebepler düzeninin işleyişine bağlıdır.

Eğer varlıkları yaratmaya ve sonuçları sebeplerinin arkasından meydana getirmeye ilişkin ilâhî yasalar sistemi, cehalete dayanan bu insan yasa ve geleneğine uysa veya ona benzese, böylece sonuçları sebeplerinin arkasından hızla ortaya koysa, insanı çabucak şerle, yani kötü sonu olan azapla yok etmekle karşı karşıya bırakırdı. Çünkü bunun sebebi, insanla birlikte vardır. Bu da, Allah'a kavuşmayı ummamak ve dünya hayatında azgınlığa dalmak suretiyle ortaya konan küfürdür. Fakat yüce Allah, insanların iyilik konusundaki acelecilikleri gibi bir acelecilikle, şerrin ve kötülüğün onlara ulaşmasını çabuklaştırmıyor. Çünkü insanların bu alandaki geleneksel tutumlarının cehalete dayalı olmasına karşılık, yüce Allah'ın bu husustaki yasal sistemi hikmete dayanır. Bu yüzden O, onları azgınlıkları içinde şaşkın bir hâlde bırakır.

Bu açıklamadan iki şey ortaya çıkıyor:

Birincisi: *"Kuşkusuz süreleri onlara (azap indirilerek) sona erdirilirdi."* ifadesinde, bir nevi tazmin (başka bir anlamı içerme) vardır. Çünkü ayetin orijinalinde geçen "kuziye" kelimesi, "indirme" veya "ulaştırma" gibi bir anlam içermektedir. Bu yüzden fiil, "ilâ" harf-i cerri ile müteaddi (geçişli) kılınmıştır.

Dolayısıyla ifadenin anlamı ya, "süreleri onlara indirilerek veya iletilerek sona erdirildi" ya da "süreleri sona erdirilerek onlara indirilir iletilirdi" şeklindedir ki, bu söz, azabın inişinden kinayedir ve birleşik kinaye niteliği taşır.

İkincisi: *"Fakat biz... bırakırız."* ifadesinde, iltifat sanatına gidilerek gaip sıygasından çoğul mütekellim sıygasına (çoğul birnci şahsa) geçilmektedir. Bundaki incelik, bu alanda sebeplerin aracılığına işaret etmek olabilir. Çünkü gerek bu ayette, gerekse sonrasında sözü edilen onları şaşkınlıkları içinde debelenmeye bırakma, sıkıntıyı giderme, çır-

kin davranışları güzel gösterme ve helâk etme gibi ilâhî fiiller, sebepler aracılığı ile gerçekleştirilen fiillerdir. Büyükler de, yardımcılarının veya hizmetkârlarının bazı işlerinde katkıları olduğuna işaret etmek istediklerinde, çoğul mütekellim sıygası kullanırlar.

12) İnsana bir zarar dokundu mu yan üzere yatarken, otururken veya ayakta iken bizi çağırır. Fakat o zararı ondan giderdiğimizde, sanki kendisine dokunan zararı gidermek için bizi hiç çağırmamış gibi geçip gider (bizi unutur). İşte haddi aşanlara (dünya cazibelerine kapılan müsriflere) yaptıkları işler böyle süslü kılınmıştır.

Ayette geçen "zurr" kelimesi, insanın kendisine gelen zarar demektir. *"yan üzere (yatarken), otururken veya ayakta iken bizi çağırır."* ifadesi, yanı üzerine yayılıp yatarken, otururken veya ayakta iken bizi çağırır, bize yalvarır anlamındadır. Anlaşılan, bu şıklı ifade genelleme yapmak içindir. Yani yan yatma, oturma ve ayakta durma gibi bütün muhtemel durumlarında bize ısrarla yalvarır; hiçbir durumunda bizi unutmaz. Ayette söz konusu edilen bu üç hâlin, "deana=bizi çağırır" fiilinin failinin değil de insanın hâlleri olması ve bu hâllerin amilinin de, "messe=dokundu" fiilinin olması da mümkündür. O takdirde ifadenin anlamı şu şekilde olur: "İnsana yatarken, otururken veya ayaktayken bir zarar dokunduğunda, o durumunda bize yalvarır." Bu, mürsel olarak aktarılan bazı rivayetlerin ifade ettiği anlamdır. Rivayette şöyle geçer: *"yan üzere (yatarken)"* Bu, oturmaya gücü yetmeyen hasta için söz konusudur. *"otururken"* Bu ise, ayakta duramayan kimse için söz konusudur. *"veya ayakta iken bizi çağırır.."* Bu da sağlıklı kişi için söz konusudur.

"sanki kendisine dokunan zararı gidermek için bizi hiç çağırmamış gibi geçip gider (bizi unutur)." ifadesi, aslında unutmadığı bir durumu unutmaktan, ondan gafil olmaktan kinayedir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşir: İnsanoğluna bir zarar dokunduğu zaman, bu zararın ortadan kalkması için sürekli bizi çağırır, bize durmadan yalvarır, ısrarla dua eder. Fakat başına gelen sıkıntı ve zararını giderdiğimizde bizi unutur, bizi hatırlamaz olur ve nefis daha önce hoşlandığı davranışlara kapılıp gider. İşte dünyanın aldatıcı cazibelerine aşırı biçimde kapılan müsrif ve sınır tanımazlara, yaptıkları kötülükler böyle süslü kılınmış, güzel gösterilmiştir. Bu da

onların Allah'ı unutmaları, O'nun zikrinden yüz çevirip O'nu hatırlamaya yanaşmamaları sonucunu doğurur.

Bu ayette, azgınlıklarını ve sapıklıklarını inatla sürdüren inkârcıların, bu tutumlarında ısrar etmelerinin sebebi ve bu sebebin özelliği açıklanıyor ki, bu da şudur: Bunlar başlarına bir sıkıntı ve zarar gelen bir insana benzerler. O insan bu zarar ve sıkıntının ortadan kalkması için Rabbini hatırlar ve O'na ısrarla dua eder. Fakat dua etmesinin sebebi olan sıkıntısı ortadan kalkınca, yüzünü çevirerek geçip gider ve arzularına dalar. Artık kendisine dua ettiği ve hatırında tuttuğu Allah'ı unutur. Rabbine yaptığı duayı bırakmasının ve O'nu hep hatırında tuttuğu hâlde unutuvermesinin sebebi, kendisine güzel gösterilen ve süslü kılınan kötü davranışlarından başka bir şey değil. Böylece bu kötü davranışlar, hatırında tuttuğu Rabbini unutması sonucunu doğurur.

İşte sözü edilen bu müsrifler ve haddi aşanlar da böyledir. Kötü davranışları kendilerine güzel gösterildiği için, onları nefislerinin arzularına sürükler. Bunun sonucunda, daha önce hatırlarında olan Rablerini unuturlar. Oysa yüce Allah, kendilerinden önceki nesillere, delillerle birlikte peygamberler gönderdiğini, onların da zaten iman edecek olmadıklarını, aynı şekilde daha önceki birçok kavmi zalimlikleri sebebi ile yok ettiğini dile getirerek kendi yüce konumunu onlara hatırlatmıştır. İşte ilâhî yasa böyle işler. O, suçlular topluluğunu cezalandırmayı ihmal etmez.

Bundan da anlaşılıyor ki bu ayeti izleyen, *"Andolsun ki sizden önce peygamberleri kendilerine mucizeler getirdikleri hâlde, (onları yalanlayıp) zulmettiklerinden dolayı nice toplulukları helâk ettik..."* ayeti, bu ayetin içerdiği açıklamayı tamamlar niteliktedir.

13) Andolsun ki sizden önce peygamberleri kendilerine mucizeler getirdikleri hâlde, (onları yalanlayıp) zulmettiklerinden dolayı nice toplulukları helâk ettik. Zaten onlar iman edecek değillerdi. İşte biz suçlular topluluğunu böyle cezalandırırız.

Ayetin anlamını az önce açıklamış olduk. Bu ayetteki *"sizden önce"* ifadesinde, gaip sıygasından (üçüncü şahıstan) hitap sıygasına (ikinci şahsa) geçiliyor. Galiba bunun hikmeti uyarıyı pekiştirmektir. Çünkü doğrudan yöneltilen uyarı ve korkutma, dolaylı bir ifade ile yapılan uyarıdan ve korkutmadan daha etkilidir.

Daha sonra, *"İşte biz suçlular topluluğunu böyle cezalandırırız."* ifadesinde, bir başka iltifat sanatı sergilenmiştir. Şöyle ki hitap bu sefer Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiştir. Bu iltifattaki ince nükte ise şundan ibarettir: Yüce Allah burada, suçluları yakalayıp cezalandırmaya ilişkin ilâhî bir yasaya vurgu yapıyor. Peygamberimiz (s.a.a) de bu yasayı anlamaya, onun doğruluğunu kabul etmeye, o kimselerden daha ehildir. Zira onlar bunun doğruluğunu kabul etselerdi, ona inanırlar ve onu inkâr etmezlerdi. *"Andolsun ki, sizden önce peygamberleri kendilerine mucizeler getirdikleri hâlde..."* ifadesinde ise, böyle bir espri söz konusu değildir. Çünkü bu ifade, tarihî bir haber niteliğindedir ki, onların buna inanmalarına hiçbir engel, kendi açılarından hiçbir sakınca yoktur.

14) Sonra da onların ardından nasıl davranacağınızı görelim diye sizi yeryüzünde halefler kıldık (onların yerine sizi getirdik).

Ayetin anlamı açıktır. Bu ayette, imtihan ve sınama kanununun genel ve herkes için geçerli olduğu anlatılıyor.

وَاِذَا تُـتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَـيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ
غَيْرِ هٰذَا اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَآئِ نَفْسِى اِنْ اَتَّـبِعُ اِلَّا
مَا يُوحٰىٓ اِلَيَّ اِنِّى اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّى عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ قُلْ
لَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَآ اَدْرٰيكُمْ بِهٖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖ
اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ
اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ
وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلَآءِ شُفَعَآؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ قُلْ اَتُـنَـبِّـؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا
يَعْلَمُ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾
وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّآ اُمَّـةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ
لَـقُضِىَ بَـيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾ وَيَقُولُونَ لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ
رَبِّهٖ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْـتَظِرُوٓا اِنِّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْـتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَآ
اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِىٓ اٰيَاتِنَا قُلِ اللّٰهُ
اَسْرَعُ مَكْرًا اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُـبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ الَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى
الْـبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتّٰىٓ اِذَا كُنْـتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّـبَـةٍ وَفَرِحُوا
بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَـنُّوٓا اَنَّهُمْ

اُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ
الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّآ اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَآ
اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ
فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾ اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ اَنْزَلْنَاهُ
مِنَ السَّمَآءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَاْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَآ
اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَآ اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَآ اَتَاهَآ
اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدٖى مَنْ
يَشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

15- Onlara ayetlerimiz apaçık şekilde okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar, "Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir." dediler. De ki: "Benim onu kendi yanımdan değiştirmeye hakkım yoktur. Çünkü ben ancak bana vahyolunana uyarım. Çünkü Rabbime isyan edersem, (kavuşma günü olan) büyük günün azabından korkarım."

16- De ki: "Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve Allah da onu size bildirmezdi. Ben o inmeden önce de uzun bir süre sizin aranızda yaşadım (ve siz benden böyle şeyler duymadınız). Hâlâ akıl erdirmiyor musunuz?"

17- Allah'a yalan uydurandan veya O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Kuşkusuz, suçlular kurtuluşa ermezler.

18- Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar veren, ne de bir yarar sağlayan şeylere tapıyorlar ve "Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir." diyorlar. De ki: "Allah'a, göklerde ve yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" O, onların ortak koştuklarından münezzeh ve yücedir.

19- İnsanlar sadece tek bir ümmet (ve tevhit dini üzere) idiler, sonradan ayrılığa düştüler (muvahhit ve müşrik oldular). Eğer Rabbin tarafından (insanların yeryüzünde kalıp bir süre yaşamalarına ilişkin) önceden bir söz (ezelî bir takdir) geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri hususta kesinlikle aralarında hüküm verilirdi. (Hak taraftarları kurtarılır, batıl taraftarları ise yok edilirdi.)

20- Ve diyorlar ki: "Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!" De ki: "Gayb sadece Allah'a hastır. Bu durumda bekleyin, ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."

21- Kendilerine dokunan (cehalet, zillet ve kalp hastalığı gibi) bir sıkıntıdan sonra, insanlara (Kur'ân'dan) bir rahmet (esenlik) tattırdığımızda, hemen bizim ayetlerimize karşı onların bir tuzağı olduğunu görürsün. De ki: "Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır." Şüphesiz, bizim (meleklerden olan) elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar (gözler önüne seriyorlar).

22- Karada ve denizde sizi gezdiren O'dur. Öyle ki gemilerde bulunduğunuz ve gemiler güzel bir rüzgârla içindekileri dolaştırdığı, onlar da bununla sevindikleri bir sırada, birden gemilere şiddetli bir kasırga gelip çatar ve her yerden dalgalar gemidekileri sarar da onlar artık çepeçevre kuşatıldıklarına inanırlarsa, dini yalnız Allah'a halis kılarak, "Bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız." diye O'na yalvarırlar.

23- Fakat (Allah) onları kurtarınca, yine yeryüzünde haksız yere zulüm ve taşkınlık yaptıklarını görürsün. Ey İnsanlar! Zulüm ve taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir. Çünkü bununla sadece dünya hayatının (geçici zevk ve) menfaatini elde eder-

siniz. (Oysa) sonunda dönüşünüz bizedir ve biz de yaptığınız işleri size haber vereceğiz.

24- Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir suya benzer: İnsanların ve hayvanların yediği yeryüzü bitkileri onunla karışmıştır. Nihayet yeryüzü ziynetini takınıp süslendiği ve yeryüzündekiler ondan yararlanma gücüne sahip olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ansızın emrimiz o yere gelip çatar ve orayı sanki dün yerinde yokmuş gibi biçilmiş bir hâle getiririz. İşte düşünen topluluklar için ayetlerimizi böyle açıklarız.

25- Allah, selâm (esenlik) yurduna (cennete) çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, müşriklerin Kur'ân hakkındaki veya kendi ilâhları hakkındaki sözlerine veya ayetin inişine ilişkin önerilerine cevap vermesi için yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) telkin ettiği bir grup delillerden oluşuyor.

15) Onlara ayetlerimiz apaçık şekilde okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar, "Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir." dediler.

Ayette sözü edilen bu kimseler, putları kutsallaştırıp onlara tapan putperest bir kavimdi. Bunlar, zulümlere dalmayı, alabildiğine günah işlemeyi ve kötülüklere düşkünlüğü, gelenek hâline getirmişlerdi. Kur'ân ise bunların hepsini yasaklıyor ve onları, yüce Allah'ı bir bilip O'na koşulan ortakları reddetmeye; zulümden, fasıklıktan, şehvet ve ihtiraslara uymaktan arınarak Allah'a kulluk etmeye çağırıyor.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, niteliği bu olan bir kitabın ayetleri, o nitelikleri taşıyan bir kavme okunduğu zaman, onlara ters düşen bir çağrı içerdiği için bu kitap böylelerinin arzularına uygun gelmez, nefsanî istekleriyle uyum içinde olmaz. Buna göre eğer onlar Peygamberimize (s.a.a), *"Bize bundan başka bir Kur'ân getir"* diyorlarsa, bu, onların bu Kur'ân'ın içerdiği Allah'a ortaklar koşmayı reddetme, günahlardan ve

kötülüklerden kaçınma çağrısı gibi ilkeleri içermeyen bir Kur'ân'ın getirilmesini önerdiklerini gösteriyor.

Yine eğer bu kimseler, *"veya bunu değiştir."* diyorlarsa, bunla bu Kur'ân'ın, kendileri açısından kabul edilebilmesi için, görüşlerine ters düşen ayetlerinin kendi görüşleriyle uyum içinde olan ayetlerle değiştirilmesini kastediyorlar. Tıpkı şiirini okuyan bir şaire veya hikâyesini anlatan bir hikâyeciye davranıldığı gibi. Şair bir şiir okur veya hikâyeci bir hikâye anlatır; fakat bunlar dinleyenlerin hoşuna gitmez ve şaire veya hikâyeciye, "Ya başkasını getir veya bunu değiştir." derler.

Bu tutum, Kur'ân'ı en aşağı dereceli bir söz durumuna indirmek demektir. Sanki o bir eğlence malzemesidir. Dinleyicinin gönlünü hoş etmek ve duygularını coşturmak için ortaya atılıyor. Sonra eğer dinleyici tarafından beğenilmez ise, adam, "Ya bundan başkasını getir veya bunu değiştir." diyor.

Bundan da anlaşılıyor ki, o kimseler Kur'ân'ın ayetleri kendilerine okunduğu zaman, *"Bize bundan başka bir Kur'ân getir"* derken, bu Kur'ân'ın içermediği mesajları ve bilgileri içeren bir Kur'ân istiyorlar. Şöyle ki, bu Kur'ân bir yana bırakılacak ve o istedikleri Kur'ân getirilecek. *"veya bunu değiştir."* derken de, bu Kur'ân'ın içerdiği arzularına ters gelen mesajların ve bilgilerin, arzuları ile uyuşan mesajlar ve bilgilerle değiştirilmesini, fakat özünün korunmasını istemiş oluyorlar. İşte başka bir Kur'ân getirmek ile onu değiştirmek arasındaki fark budur.

Bazıları bu iki kavram arasındaki fark konusunda şöyle demişlerdir: "Bundan başka bir Kur'ân'ın getirilmesinde, bu Kur'ân'ın yanında o başka Kur'ân'ın da getirilebilmesi imkân dâhilindedir. Ancak değiştirilmesi, ancak bu Kur'ân'ın ortadan kaldırmasıyla mümkündür."[1]

Fakat bu görüş doğru değildir. Çünkü o kimseler, Peygamberimizden (s.a.a) bu Kur'ân'ın yanı sıra bir başka Kur'ân getirmesini kesinlikle istememişlerdir.

Yine bazı müfessirler tarafından ileri sürülen şu görüş de doğru değildir: "Sözü edilen müşrikler, *'Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.'* demekle, Peygamberimizi (s.a.v) denemek, böylece onu tuzağa düşürmek istemişlerdir. Öyle ki Peygamber eğer onların bu yoldaki isteklerine olumlu karşılık verirse, Kur'ân'ın Allah'ın

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.11, s.83; Tefsiru'l-Kebir, c.17, s.55]

sözü olduğu şeklindeki iddiası ile çelişkiye düşecekti. Yani onlar Peygamberimizin (s.a.a) kendilerine tebliğ ettiği, kendilerine okuduğu, benzerini ortaya koysunlar diye meydan okuduğu hâlde, benzerini ortaya koyamadıkları Kur'ân ayetlerini işittiklerinde, bu ayetlerin Allah'ın sözü mü, yoksa Peygamberimizin (s.a.a) kendi sözleri mi olduğu konusunda kuşkuya düştüklerinde, -ki aslında onlara göre Peygamberimiz (s.a.a) fesahat, belâgat ve ilim alanında onlardan üstün biri değildi, hatta onu ünlü söz ustalarından, tanınmış hatiplerden daha alt düzeyde görüyorlardı- bu sözü söyleyerek Peygamberimizi (s.a.a) denemek istediler. Öyle ki, eğer Peygamber bu isteklerini yerine getirirse, Kur'ân'ın Allah'ın sözü olduğu yolundaki temel iddiasını kendisi çürütmüş olacaktı. O zaman da Peygamber'in durumu, onlardan üstün bir söz ustası olması noktasına dayanacaktı ve bu ustalık, o güne kadar gizli kalmış bir yeteneği olarak kabul edilecek, vahiy ile ilgisi olmayan büyücülük gibi bir şey sayılacaktı."[1]

Ancak bu yorumun sonu ile başı arasında çelişki vardır. Bunun yanı sıra yüce Allah'ın cevap olarak Peygamber'e (s.a.a) telkin ettiği ve onlara söylemesini emrettiği delil, bu yorumun geçersizliğini ortaya koymaktadır. Çünkü sadece deneme ve sınama amacı ile ortaya atılan, ciddi bir dayanağı olmayan bir soruya, ciddi delile ve ispata dayalı bir cevap vermek anlamsız olur. Bu açıktır.

"Onlara ayetlerimiz apaçık şekilde okunduğu zaman..." ifadesinde, ikinci şahıstan üçüncü şahsa geçiliyor. (Hitap sıygasından gaip sıygasına geçiş şeklinde bir iltifat sanatı söz konusudur.) Anlaşıldığı kadarıyla bu geçişteki espri, *"De ki: Benim onu kendi yanımdan değiştirmeye hakkım yoktur."* ifadesindeki Peygamber efendimize (s.a.a) yönelik emre geçiş yapmaktır. Çünkü bu emrin verilebilmesi için, müşriklere yönelik olan hitabın yönünün, Peygamberimize (s.a.a) çevrilmesi gerekir.

De ki: "Benim onu kendi yanımdan değiştirmeye hakkım yoktur. Çünkü ben ancak bana vahyolunana uyarım. Çünkü Rabbime isyan edersem, (kavuşma günü olan) büyük günün azabından korkarım."

Ayetin orijinalinde geçen ve zarf olarak kullanılan "tilka" kelimesi, "lika" gibi mastardır. Tıpkı "tibyan" ve "beyan" gibi.

1- [el-Keşşaf, c.2, s.334; Tefsiru'l-Kebir, c.17, s.56]

Yüce Allah, daha önce ayetin giriş kısmında yer alan *"apaçık"* ifadesi ile müşriklerin, *"Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir."* şeklindeki tekliflerini cevaplandırmıştı. Şöyle ki eğer ayetler açık olur ve yüce Allah'a dayandıkları kesinlik kazanırsa, yüce Allah'ın dininin açıklamasını Peygamber'ine (s.a.a) vahyederek, putları reddetme ve hoşlanmadığı bütün tutum ve davranışlardan kaçınma gibi yükümlülükler konusunda onlardan neler istediğini kesinlikle ortaya koymuş olacaktır. Ancak buna rağmen onların bu sorusunu, *"De ki: Benim onu kendi yanımdan değiştirmeye hakkım yoktur."* ifadesinde ve bu ayeti izleyen üç ayette Peygamberimize (s.a.a) telkin ettiği delil ve ispatla da daha detaylı biçimde cevaplandırıyor.

Buna göre, *"De ki: Benim onu kendi yanımdan değiştirmeye hakkım yoktur..."* ifadesi, müşriklerin, *"veya bunu değiştir."* şeklindeki tekliflerinin cevabıdır ve anlamı şudur: De ki: Bu Kur'ân'ı kendi kendime değiştirmeye ne gücüm yeter ve ne de buna hakkım var. Çünkü o benim sözüm değildir. Bilakis o, ilâhî bir vahiydir. Rabbim bana sadece ona uymamı ve ondan başka bir şeyin peşinden gitmememi emretmiştir. Ben de Rabbimin emrine karşı çıkmam; çünkü eğer Rabbime karşı gelirsem, O'na kavuşma günü olan büyük günün azabından korkarım.

Dolayısıyla, *"Benim onu kendi yanımdan değiştirmeye hakkım yoktur."* ifadesi, değiştirme hakkını reddetmekte ve tercih yetkisinin yokluğunu dile getirmektedir. *"Çünkü ben ancak bana vahyolunana uyarım."* ifadesi, *"Benim... hakkım yoktur."* ifadesinin, *"Çünkü Rabbime isyan edersem, (kavuşma günü olan) büyük günün azabından korkarım."* ifadesi de, *"Çünkü ben ancak bana vahyolunana uyarım."* ifadesinin gerekçesi konumundadır.

Bunların yanı sıra, *"Çünkü Rabbime isyan edersem, (kavuşma günü olan) büyük günün azabından korkarım."* ifadesi, ayetin başındaki *"bize kavuşmayı ummayanlar, 'Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.' dediler."* ifadesinin bir tür karşısında yer almaktadır; iki ifade arasında bir nevi karşılaştırma söz konusudur. Çünkü bu ifadede müşriklerin niteliklerinin vurgulanması, onların bu sözlerinin, ahireti inkâr etmelerinden ve Allah'a kavuşacaklarını ummamalarından kaynaklandığını ortaya koymak amacıyladır. İşte bu yüzden Peygamberimiz (s.a.a), Allah'ın emri ile onlara şöyle bir karşılık veriyor: *"Çünkü Rabbime isyan edersem, (kavuşma günü olan) büyük günün azabından korkarım."* O

hâlde bu ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşir: Siz bu isteğinizi Allah'a kavuşacağınıza ihtimal vermediğiniz, böyle bir umut taşımadığınız için ileri sürebiliyorsunuz. Fakat benim Allah'a kavuşacağımdan şüphem yok. Bu yüzden bu isteğinize olumlu karşılık veremem. Zira ben, büyük bir gün olan Allah'a kavuşma gününün azabından korkarım.

Bu ifadede, kavuşma günü deyimi, büyük gün deyimi ile değiştiriliyor. Maksat, uyarı mesajını güçlendirmektir. Ayrıca azap, kavuşma kavramı ile bu şekilde bir uyum içinde değil, aralarında o şekilde bir bağdaşma yoktur.

16) De ki: "Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve Allah da onu size bildirmezdi. Ben o inmeden önce de uzun bir süre sizin aranızda yaşadım (ve siz benden böyle şeyler duymadınız). Hâlâ akıl erdirmiyor musunuz?"

Ayette geçen "lâ edrâkum bih", "Allah onu size bildirmezdi." demektir. "el-Umur" veya "el-amr" kelimesi ise kalmak, yaşamak anlamına gelir. Fakat bu kelime, yemin anlamında kullanılırsa, sadece "amr" şeklinde okunur. "Le-amrî" ve "le-amruke" gibi.

Bu ayet, müşriklerin sorusunun, *"Bize bundan başka bir Kur'ân getir"* şeklindeki birinci şıkkına cevap niteliğindedir ve ayetin akışından çıkan anlamı şudur:

"Bu konuda geçerli olan benim dileğim değil, Allah'ın dileğidir; iş Allah'ın elindedir, bana bırakılmış değildir. Ben sadece Allah'ın elçisiyim. Eğer Allah bundan başka bir Kur'ân indirmeyi dileseydi, bu Kur'ân'ı istemeseydi, ben bunu size okumazdım ve Allah da onu size bildirmezdi. Ben bu Kur'ân'ın inmesinden önce aranızda bir ömür yaşadım, sizinle oturdum kalktım, birbirimize karıştık, karşılıklı ilişkilerimiz oldu. Siz bu süre içinde vahiyden hiçbir haberim olmadığını gözlerinizle gördünüz. Eğer bu Kur'ân'ın indirilmesi bana bırakılan ve benim elimde olan bir iş olsaydı, ona daha önce girişirdim. Böylece bunun sonuçları ve belirtileri ortaya çıkardı. Demek ki bu işte benim bir rolüm yok. Bu konudaki tasarruf ve yetki, tamamen Allah'ın dileğine bağlıdır. O'nun dileği ise, başka bir Kur'ân'ı değil, bu Kur'ân'ı ortaya koydu. Hâlâ buna akıl erdirmiyor musunuz?"

17) Allah'a yalan uydurandan veya O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Kuşkusuz, suçlular kurtuluşa ermezler.

Bu ayetteki soru, yadırgama amaçlıdır (cevabı olumsuzdur). Yani hiç kimse, şu iki guruptan daha zalim, daha suçlu olamaz: Allah hakkında yalan uyduranlar, O'nun ayetlerini inkâr edenler. Zulmün şiddet ve ağırlığı, yönelik olduğu makama ve şahsa göre artar. Buna göre yüce Allah'a yönelik bir zulüm olursa, en ağır zulüm olur.

Daha önceki iki ayetin delil ve ispat akışından anlaşıldığı kadarıyla bu ayet onların tamamlayıcısı ve uzantısı niteliğindedir. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle belirginleşmektedir:

"Bana yönelttiğiniz bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirme veya bu Kur'ân'ı değiştirme teklifinize, olumlu karşılık veremem. Çünkü bu iş, ne bana havale edilmiş ve benim elimdedir, ne de benim böyle bir hakkım var. Bu yüzden eğer bu isteklerinize olumlu karşılık versem, insanların en zalimi ve en ağır suçlusu olurum. Suçlular da asla kurtuluşa ermezler. Çünkü eğer ben Kur'ân'ı değiştirir ve hoşunuza gitmeyen bazı konularını başkalaştırırsam, Allah adına yalan uydurmuş olurum ki, bunu yapan kimseden daha zalimi olamaz. Aynı şekilde eğer bu Kur'ân'ı bırakıp da hoşunuza gidecek başka bir Kur'ân getirirsem, Allah'ın ayetlerini yalanlamış ve inkâr etmiş olurum ki, bunu yapan kimseden de daha zalimi olamaz."

Bazıları, ayetteki olumsuzlama amaçlı sorunun, her iki şıkkıyla müşriklere yönelik bir tariz olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla ayete şöyle bir anlam vermişlerdir: "Sizler, şu iki gerekçe ile insanların en zalimlerisiniz: Birinci gerekçe, Allah'a ortaklar koşmanızdır ki, bu, Allah hakkında yalan uydurmaktır. İkinci gerekçe ise, benim peygamberliğimi ve Allah'ın ayetlerini inkâr etmenizdir ki, bu, Allah'ın ayetlerini inkâr etmektir. Suçlular ise asla kurtuluşa ermezler."

Bazı tefsircilere[1] göre ise, bu şıkların birincisi, müşriklerin isteklerine olumlu karşılık verdiği takdirde Peygamberimize (s.a.a) ve öbür şıkkı da müşriklere yöneliktir. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Allah katında şu iki guruptan daha zalimi yoktur: Bunlar, Allah hakkında yalan uyduranlar ile O'nun ayetlerini inkâr edenlerdir. Ben bunların ikincisini size yasaklarken, nasıl olur da ondan daha kötüsü olan birincisine kendim için razı olurum?! Ben kötülükleri düzeltmeyi istediğim hâlde, bu büyük suçu işlemenin bana ne faydası olabilir?!"

1- [el-Menar, c.11, s.322-323]

Bu yorum, özü itibari ile sakıncasızdır. Yalnız ayetten böyle bir anlamın nasıl çıkarıldığı ve ayetin sözlerinin buna delâlet ettiği meselesi tartışma konusudur. Ayetin sözleri ve akışı göz önüne alındığında, bir önceki yorum için de aynı sakınca söz konusudur.

18) Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar veren, ne de bir yarar sağlayan şeylere tapıyorlar ve "Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir." diyorlar. De ki: "Allah'a, göklerde ve yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? O, onların ortak koştuklarından münezzeh ve yücedir."

Bu ayet, putlara tapan müşriklere yöneliktir. Gerçi anlamının genişliği sebebi ile Ehlikitap gibi başkalarını da kapsamına almaktadır. Çünkü ibarede, "ma" edatı vardır ve bu sure, Mekke döneminde Peygamberimize (s.a.a) ilk inen surelerden biridir.

Putperestler, puta tapmanın gerekçesini, putlara tapmakla ilâhlarına yaklaşmak, ilâhlarına tapmakla da ilâhların ilâhı olan yüce Allah'a yaklaşmak olarak açıklarlar ve şöyle derlerdi: "Bizler, insan olmamız hasebi ile üzerimizde maddî kirler ve günah-suç lekeleri taşıyoruz. Bundan dolayı bu hâlimizle ilâhların ilâhına ulaşamayız. Çünkü O'nun varlık alanı kutsal ve tertemiz olduğu için bizimle O'nun arasında bir nispet ve bağlantı yoktur."

"Bu yüzden O'na en sevdiği yaratıkları aracılığı ile yaklaşmamız gerekir. Bunlar da Allah'ın, yaratıkların yönetimini kendilerine havale ettiği putların ilâhlarıdır. Bu ilâhlara da, onların putları ve heykelleri aracılığı ile yaklaşabiliriz. İşte putlara tapmamızın sebebi, onların bize Allah katında şefaatçi olmaları, bize iyiliği getirip kötülüğü başımızdan savmalarıdır."

Buna göre, gerçekte tapınma putlara yöneliktir, aracılık/şefaat ise o putların ilâhlarına aittir. Gerçi aracılık putlara da nispet edilebilmektedir.

Ayette, putların yerine, *"kendilerine ne bir zarar veren, ne de bir yarar sağlayan şeyler"* ifadesinin kullanılması, müşriklerin görüşlerindeki temel yanılgıya işaret etmek içindir. Şöyle ki, müşriklerin bu çabasının başarılı olabilmesi için, bu putların zarar dokundurucu ve fayda sağlayıcı bir güce sahip olmaları, bunun yanı sıra bu putların, kendilerine yönelik tapınma ve yaklaşma girişimlerinin şuur ve bilincinde, farkında olmaları gerekir. İşte ancak o takdirde putlar tapıcılarının tapınmalarından hoşnut olup Allah katında onlara aracılık edebilirler veya

yüce Allah'ın, aracılıklarına razı olması durumunda putların ilâhları onlar için bu aracılığı gerçekleştirebilirler. Oysa bu putlar, hiçbir şey hissetmeyen, hiçbir şuur ve bilince sahip olmayan cansız cisimlerdir ve herhangi bir zarar veya fayda vermeleri söz konusu değildir.

Yüce Allah, müşriklerin aracılık/şefaat iddialarının asılsızlığını kanıtlaması için Peygamber'ine (s.a.a), *"kendilerine ne bir zarar veren, ne de bir yarar sağlayan şeyler"* delilini kullanmasının yanı sıra, *"De ki: Allah'a, göklerde ve yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"* gerekçesini de kullanmasını emrediyor. Bu ifadeden özetle çıkan anlam şudur: "Yüce Allah'ın göklerde ve yeryüzünde bu aracılar hakkında hiçbir bilgisi yoktur. Sizse bu iddianızla O'na, O'nun bilmediği bir şeyi haber vermiş oluyorsunuz ki, bu en çirkin iftira ve en iğrenç ukalalıktır. Göklerde ve yeryüzünde bulunan bütün varlıkları bilen Allah'ın, varlık âleminde bilmediği bir şeyin mevcut olduğu nasıl düşünülebilir?"

Buna göre, ayetteki soru olumsuzdur. Aracıların varlığına ilişkin bilginin olmadığını vurgulamak, aslında aracıların hiç olmadığını vurgulamaktan kinayedir. Herhâlde bu ifade tarzının tercih edilmesinin sebebi, aracılığın, aracının zatı hakkında bilgiye sahip olmasına dayanması, varlığının bilgiyi gerektirmesidir. Çünkü aracılığın gerçekleşebilmesi için, aracılığı istenen merciin aracıyı ve onun aracılığını bilmesi gerekir. Eğer aracılığı istenen merciin aracıları bilmediği farz edilirse, o zaman onun nezdinde, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir aracılık nasıl gerçekleşebilir?

"O, onların ortak koştuklarından münezzeh ve yücedir." ifadesi, tenzih içerikli bir ifadedir. Bu ifade, yüce Allah'ın sözüdür; Peygamberimizin (s.a.a) sözlerinden yapılmış bir aktarma değildir. Çünkü ifadede, müşrikler Peygamberimize (s.a.a) göre üçüncü şahıs (gaip) değil, ikinci şahıs (muhatap) konumunda oldukları için, eğer bu söz Peygamberimizin (s.a.a) sözü olsaydı, [*"koştuklarından"* değil de,] "koştuklarınızdan" denmesi gerekirdi.

19) İnsanlar sadece tek bir ümmet (ve tevhit dini üzere) idiler, sonradan ayrılığa düştüler (muvahhit ve müşrik oldular). Eğer Rabbin tarafından (insanların yeryüzünde kalıp bir süre yaşamalarına ilişkin) önceden bir söz (ezelî bir takdir) geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri hususta kesinlikle aralarında

hüküm verilirdi. (Hak taraftarları kurtarılır, batıl taraftarları ise yok edilirdi.)

Daha önce, *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberinde, insanların anlaşmazlıklara düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi. Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o kitap verilenlerden başkası değildir."* (Bakara, 213) ayetinin tefsiri sırasında, ayetin insanlar arasındaki iki çeşit anlaşmazlığı vurguladığını belirtmiştik.

Bu anlaşmazlık türlerinin birincisi; yaşam ve dünya işleri ile ilgilidir ki, davalar şeklinde karşımıza çıkar. Bu anlaşmazlık türü bakımından insanlar davacı-davalı, zalim-mazlum, saldırgan-saldırıya uğrayan, hakkını alan-hakkını kaybeden olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yüce Allah, anlaşmazlık konularında insanlar arasında hüküm vermek, onlara dinin bilgilerini öğretmek, onların karşısına uyarılar ve müjdelerle geçmek amacıyla dini yürürlüğe koyarak, peygamberler göndererek ve onlarla birlikte kitaplar indirerek bu tür anlaşmazlıkları ortadan kaldırdı.

Bu anlaşmazlık türlerinin ikincisi ise; dinin özüne, ilâhî kitabın içerdiği temel ilkelere (usul) ve ayrıntılara (füru) dair hak bilgiler hakkındaki anlaşmazlıktır. Kur'ân'ın birçok ayetinde açıkça belirtiliyor ki, bu anlaşmazlık türü (ilâhî) kitap hakkında ilim sahibi olan insanların (kitap âlimlerinin) arasındaki çekememezlik duygularına dayanır; birinci anlaşmazlık türü gibi insan tabiatından kaynaklanmaz.

O hâlde bu alanda yol, hidayet ve sapıklık yolu olarak ikiye ayrılır. Böylece yüce Allah, müminleri anlaşmazlığa düştükleri durumlarda hakka hidayet eder.

Bu arada yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde, bu anlaşmazlık türüne değindikten sonra şu hususa da vurgu yapmıştır: Eğer yüce Allah tarafından daha önce kesinleştirilmiş bir hüküm olmasaydı, anlaşmazlığa düşülen husus hakkında hemen hüküm verilirdi; fakat (daha önceki hüküm uyarınca) bu anlaşmazlığa düşenlere belli bir süreye kadar mühlet verilmektedir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir erteleme sözü geç-*

memiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi." (Şûrâ, 14) Kur'ân'da aynı anlamda daha başka ayetler de vardır.

"Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar veren, ne de bir yarar sağlayan şeylere tapıyorlar..." şeklindeki bir önceki ayetin akış ve içeriği, saydığımız bu anlaşmazlık türlerinden ancak ikincisiyle, yani dinin kendisi hakkındaki anlaşmazlıkla uyum içindedir. Çünkü o ayette, insanların kendilerine ne bir zarar, ne de bir yarar sağlayan putlara tapmakla ve bu putları Allah nezdinde aracı edinmekle sapıklık yoluna girdikleri anlatılıyor. Bunun gereği de, insanların vaktiyle tek bir ümmet olmalarından, tevhit ilkesine dayalı tek bir dine bağlı olmalarının ve sonradan tevhit yanlıları (muvahhitler) ve müşrikler olarak ikiye ayrılmış olmalarının kastedilmesidir.

Dolayısıyla yüce Allah bu ayette belirtiyor ki, insanların bu konuda anlaşmazlığa düşmeleri, hakkı batıla karşı üstün getirerek onlar arasında hüküm vermesini gerektirir. Bunun sonucu olarak da batıl yanlıları helâk edilir ve hak yanlıları kurtarılır. Fakat yüce Allah'ın daha önceki bir sözü, bu iki grup arasında hüküm vermeyi engellemiştir. O söz de, insanlar yeryüzüne indirildiğinde yüce Allah'ın onlara söylediği, *"Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36) sözüdür.

Tefsir âlimleri, bu ayet hakkında garip ve acayip görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- Bunlardan birine göre, ayetteki insanlardan maksat, vaktiyle (İslâm dini gelmeden önce) bir tek dine bağlı olan Araplardır. Bu din ise, İbrahim Peygamber'in (a.s) getirdiği hak dindi ki, Amr b. Luhayy zamanına kadar bu böyle devam etti. Ancak Amr b. Luhayy, Araplar arasında putperestliğin yayıcısı oldu ve bu tarihten sonra onlar, Hanif dine bağlılık gösteren Müslümanlar ile putperest müşrikler olarak ikiye bölündüler.[1]

Oysa okuyucu farkındadır ki, bu iddianın ayetin sözlerine dayanan hiçbir delili yoktur.

2- Bu görüşlerin bir diğeri şöyledir: Ayetteki insanlardan maksat, bütün insanlardır. Onların tek bir ümmet olmaları demek, sürekli anlaşmazlık hâlinde olsalar da, İslâm fıtratı üzere olmalarıdır. Dolayısıyla ayetin orijinalinde geçen "kâne (idi)" fiili, [geçmiş] zamana işaret

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.11, s.89; el-Menar, c.11, s.328]

etme özelliğinden arındırılmış ve hiçbir zaman dilimi göstermemektedir. Buna göre ayet, hem insanların tabiatları gereği üzerinde oldukları (inandıkları) gerçeği, yani (doğal inanç temayüllerinden ibaret olan) tevhit inancını anlatıyor, hem de insanlar arasında anlaşmazlık ve farklılık sebebi olan fiilen sahip oldukları [batıl] inançlarından bahsediyor. O hâlde insanlar fıtrî karakterlerine göre tevhit inancına bağlı tek bir ümmet olsalar da, fıtratlarının aksine anlaşmazlığa düşmüş ve farklı inançlara eğilim göstermişlerdir.[1]

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bu görüş gerek bu ayetin zahiriyle, gerek Bakara Suresi'ndeki ilgili ayetle [213. ayet] ve gerekse aşağıda örneğini sunduğumuz diğer ayetlerin zahiriyle de bağdaşmamaktadır. Meselâ yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Onlar, kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarında çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler."* (Şûrâ, 14) Bir başka ayette de şöyle buyurur: *"Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler."* (Âl-i İmrân, 19)

Kaldı ki, bir yandan insanlar arasında sürekli anlaşmazlığın var olduğunu söylerken, diğer yandan bunun fıtrata dayanmadığını ileri sürmek tutarlı bir görüş değildir.

3- Bu görüşlerin bir başkasına göre, ayetteki insanlardan maksat, bütün insanlardır. Bütün insanlar, vaktiyle tek bir inanç sistemi olan kâfirliğe ve müşrikliğe bağlı idiler. Fakat sonra aralarında inanç farklılığı belirerek kimi Müslüman ve kimi de kâfir oldu.[2]

Bu ayetle ilgili ortaya atılan görüşlerin en saçması budur. Bu görüş, bir defa ayetin zahirinin yadırgadığı delilsiz bir görüştür. Çünkü ayetten anlaşıldığına göre anlaşmazlığın ortaya çıkışının sebebi, kendilerine ilim geldikten sonra insanlar arasındaki kıskançlık ve çekememezliktir. Yani küfrün ve şirkin kaynağı, insanlardaki çekememezliktir ve bu da onlar arasında hüküm vermenin, onları azaba ve helâke uğratma kararının gerekçesi olmuştur. Buna göre eğer bütün insanlar, herhangi bir hidayet ve iman geçmişine sahip olmaksızın hep kâfir ve müşrik idi iseler, azap gerekçesini bilgiye dayalı çekememezliğe dayandırmanın ne anlamı vardır? Yine bütün insanların helâk edilmesine yol açacak

---

1- [el-Kebir, c.17, s.61; Ruhu'l-Maani, c. 11, s.89]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.3 s.27]

bir gerekçenin (küfür ve şirkin) varlığına rağmen, onların hepsini yaratmanın ne anlamı olabilir? Bu durum, ilâhî amacın tersine dönmesi ve nakzedilmesi demek olmaz mı?

Bu görüş, daha çok Hıristiyanların Hz. İsa'nın (a.s) kendisini insanlığın günahı için feda etmesi hususunda ileri sürdükleri görüşe benziyor. Çünkü Hıristiyanların görüşüne göre, yüce Allah insanı yedirip içirmek ve sürekli kalmak üzere cennete yerleştirmek için yarattı. Fakat insan, Allah'ın emirlerine karşı gelerek yaratılışın amacını bozdu; yüce Allah da, İsa Peygamber'i (a.s) feda ederek söz konusu günahı telafi edip bu meseleyi çözdü.

4- Bu görüşlerin bir diğerine göre, *"Eğer Rabbin tarafından (insanların yeryüzünde kalıp bir süre yaşamalarına ilişkin) önceden bir söz (ezelî bir takdir) geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri hususta kesinlikle aralarında hüküm verilirdi."* ifadesinde geçen "söz"den maksat, bu suredeki *"Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü ihtilâfa düştükleri konular hakkında aralarında hüküm verecektir."* (Yûnus, 93) ayetidir.[1]

Buna yönelik itirazımız ise şudur: Ayette sözü edilen öncelikten ("önceden geçme" ifadesinden) maksat eğer açıklama ve beyan açısından bir öncelik ise, sözü edilen ayet, bu ayetten daha sonradır. Çünkü o ayet, surenin sonlarında yer alıyor ve bu surenin ayetleri iniş sırasına göre dizilmiştir. Üstelik o ayet İsrailoğulları'na mahsustur ve "beynehum=aralarında" ifadesindeki zamir ("hum"), onlara dönüktür.

Sözü edilen ayet şudur: *"Andolsun biz, İsrailoğulları'nı güzel bir yurda yerleştirdik ve onlara temiz şeylerden rızk verdik. İhtilafa ise, ancak kendilerine bilgi geldikten sonra düştüler. Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü ihtilâfa düştükleri konular hakkında aralarında hüküm verecektir."* (Yûnus, 93)

Kaldı ki, bu anlamda bir öncelik ("önceden geçme" ile ilgili ileri sürülen anlam), *"Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi."* (Şûrâ, 14) ayeti gibi bazı ayetlere uymuyor.

Ve eğer bu öncelikten maksat, hüküm açısından bir öncelik ise, o zaman bu konuda yüce Allah'ın, insanların sapıklığı, müşrikliği ve günahkârlığı hakkında söylediği ilk sözü dayanak olarak almak uygun

---

1- [el-Menar, c.11, s.328]

olur ki, bu da yüce Allah'ın insanoğlunu yeryüzüne ilk yerleştirdiği zaman söylediği ve (insanların yeryüzünde kalıp bir süre yaşamalarına ilişkin) yukarıda aktardığımız sözdür.

20) Ve diyorlar ki: "Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!" Öyleyse de ki: "Gayb sadece Allah'a hastır. Bu durumda bekleyin, ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."

Bu ayet, daha önceki *"Allah'ı bırakıp kendilerine ne bir zarar veren, ne de bir yarar sağlayan şeylere tapıyorlar."* ayeti ile, *"Onlara ayetlerimiz apaçık şekilde okunduğu zaman..."* ayeti gibi, müşriklerin zulüm nitelikli bazı sözleri ile davranışlarını saydıktan sonra, onlara yönelik delillerle desteklenmiş cevaplar vererek, tefsirini sunduğumuz bu ayetler grubunun ilk ayetlerinde de olduğu şekliyle, Peygamberimize (s.a.a) bu delilleri müşriklere karşı ikame etmesini telkin ediyor. Buna göre, *"Ve diyorlar ki: Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* ifadesi, bu ayetler grubunun başındaki *"Onlara ayetlerimiz apaçık şekilde okunduğu zaman..."* ifadesine atfedilmiş ve onunla bağlantılıdır.

Bu ayette, bununla birlikte müşriklerin Kur'ân'a yönelik inkârlarına tekrar niteliğinde bir dönüş vardır. Çünkü müşriklerin, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki sözleri, Kur'ân'dakiler dışında bir ayet isteğini dile getiriyorsa da, onlar bu sözü Kur'ân'ı küçümsemek, hafife almak için söylemişlerdir. Çünkü onu ilâhî bir ayet ve mucize saymıyorlar.

Bunun delili ise, *"Öyleyse de ki: Gayb sadece Allah'a hastır."* ifadesidir. Çünkü [burada ayetin orijinalinde geçen "qul" kelimesinin başına "fa" edatı getirilmiş ve] bunun yerine diğer ayetlerde olduğu gibi, sadece "gul=de ki" denmemiştir. Sanki şöyle denmek isteniyor: Onlar Kur'ân ile yetinmeyerek, onunla razı olmayarak senden başka bir ayet ve mucize istiyorlar. Eğer mucize olarak Kur'ân ile yetinmiyorlarsa, o hâlde onlara de ki: "Ayetler, Allah'a mahsus olan gayp konularıdır ve benim elimde değildir. Bu durumda bekleyin, ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."

İşte ayetten elde edilen anlam budur. Bundan anlaşılıyor ki, Peygamberimiz (s.a.a), ümmeti ile arasında hüküm verecek ve hak ile batılı birbirinden ayıracak Kur'ân dışında bir mucize bekliyordu. Yüce Allah,

burada beklenmesini emrettiği o mucizeyle ilgili açık vaadini, Peygamberimize (s.a.a), *"Onlara vaat ettiğimizin (azabın) bir kısmını sana göstersek de, (onları göstermeden) seni vefat ettirsek de, her hâlükârda onların dönüşü bizedir, sonra Allah onların yaptıklarına şahittir."* (Yûnus, 46) ayetinde ve bunu izleyen birkaç ayette verecektir.

21) Kendilerine dokunan (cehalet, zillet ve kalp hastalığı gibi) bir sıkıntıdan sonra, insanlara (Kur'ân'dan) bir rahmet (esenlik) tattırdığımızda, hemen bizim ayetlerimize karşı onların bir tuzağı olduğunu görürsün. De ki: "Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır." Şüphesiz, bizim (meleklerden olan) elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar (gözler önüne seriyorlar).

Ayetin içeriğinde, çoğu insanlar için çoğunlukla söz konusu olan bir gerçek dile getiriliyor. Çünkü her insan, ferdî bir sıkıntının arkasından bir sevinçle karşılaşabilir. Hatta böyle bir gelişme ile karşılaşmayan insan çok azdır. Fakat ayet, sözün akışı itibarı ile müşriklere ve onların Allah'ın ayetleri ile ilgili hilelerine yönelik bir tariz içermektedir sanki.

Bunun delili, ayetin devamında geçen şu ifadedir: *"De ki: Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır."* Görüldüğü gibi burada, belirli bir zümrenin hilesi göz önüne alınıyor. Bunlar da bu ayetlerin muhatabı olan kimselerdir. Çünkü onlar, sevinç ve sıkıntı ayetlerine (nişanelerine) karşı, bu ayetler ortaya çıktıktan sonra hile düzenliyorlardı. Onların hilelerinden biri de, Kur'ân'a yönelik hileleridir. O Kur'ân ki, hem ilâhî bir ayet ve mucizedir, hem de onları kuşatan cehaletten, yakalandıkları yaygın geçim darlığından, düştükleri zilletten, bölünmeden, kalplerinin birbirinden kopup uzaklaşmasından ve kalplerinde birbirlerine kin beslemelerinden sonra yüce Allah'ın onlara tattırdığı ilâhî bir rahmettir. Buna rağmen onlar kimi zaman, *"Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir."* ve kimi zaman da, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* diyerek, ona karşı hile düzenliyorlar.

Dolayısıyla bu ayet, bir yandan onlara bütün bu yaptıklarının, Allah'ın ayetlerine karşı düzenledikleri bir hileden ibaret olduğunu; diğer taraftan da Allah'ın ayetlerine karşı hile düzenlemenin, tuzak kurmanın akıbetinin kötülükten başka bir şey olmadığını ve bunun da kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını açıklıyor. Çünkü yüce Allah, tuzak kurma bakımından onlardan daha hızlıdır. Onların tuzakları Allah'ın ayetlerine ermeden, Allah'ın karşı hilesi onlara yetişir. Çünkü onların

Allah'ın ayetlerine yönelik tuzakları, gerçekte Allah'ın onlara karşı kurduğu tuzağından ibarettir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: *"insanlara (Kur'ân'dan) bir rahmet (esenlik) tattırdığımızda..."* Ulaştırmak ve dokundurmak, tattırmak fiili ile ifade ediliyor. Bunun sebebi, rahmetin haz vericiliğini ima etmek ve azlığına işaret etmektir. Çünkü tatmak fiili, az yemek yemekte kullanılır. *"Kendilerine dokunan (cehalet, zillet ve kalp hastalığı gibi) bir sıkıntıdan sonra... bir rahmet tattırdığımızda..."* Sevinç yerine rahmet kelimesinin kullanılması, bunun hak etmedikleri ilâhî bir rahmet olduğuna işaret etmek içindir. O hâlde onların bunun hakkını vermeleri ve ayetin çağrısına uymaları gerekir. Ayetin çağırdığı şey ise, Rablerinin birliğine inanmaları ve nimetine şükretmeleridir.

Fakat onlar başka türlü bir karşılık veriyorlar; *"hemen bizim ayetlerimize karşı onların bir tuzağı olduğunu görürsün."* Ayetlerin anlamını geçersiz kılacak tarzda olayları farklı şekilde açıklayarak, *"Atalarımız da hem sıkıntılı, hem de sevinçli günler geçirmişlerdi."* [A'râf, 95] demeleri gibi. Veya Allah'ın hoşlanmayacağı mazeretler ileri sürerek, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* ve *"Eğer seninle birlikte hidayete uyarsak, topraklarımızdan sürülürüz."* [Kasas, 57] demeleri gibi.

Be nedenle yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) onlara, *"De ki: Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır."* şeklinde cevap vermesini emrediyor ve arkasından bu cevabı, *"Şüphesiz, bizim (meleklerden olan) elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar."* ifadesi ile gerekçelendiriyor. Bazıları bu ifadeyi şu şekilde tefsir etmişlerdir: Yani bizim sizin üzerinizde size gönderdiğimiz şahitlerimiz ve denetleyicilerimiz var. Onlar sizin yaptıklarınızı yazarlar ve onları korurlar. Siz bir işi yapar yapmaz, o iş hemen kayda geçer ve sizin hileniz etkisini gösterse de, göstermese de onun cezası belirlenir.

Ancak burada üzerinde durulması gereken bir nokta var. İnşaallah ileride, *"Bu, yüzünüze karşı gerçeği söyleyen kitabımızdır. Çünkü biz yaptıklarınızı kaydediyorduk."* [Câsiye, 29] ayetini incelerken belirteceğimiz üzere, meleklerin kulların amellerini yazmaları demek, meleklerin onların amellerini istidat ve potansiyellerin dehlizlerinden fiilîlik aşamasına çıkarmaları, amellerin kendilerini varlık sayfasına yansıtmaları anlamındadır.

Buna göre ayetin anlamı şudur: "Biz sizin içinizde gizlediğiniz hile nitelikli amellerinizi dışarı çıkarırız. Öyle olunca, sizin o amellerle tuzak kurma isteğiniz bize nasıl gizli kalabilir? Hile yapmak demek, karşı tarafı aldatarak onu yapmak istediğinden saptırmak, alıkoymak ve yaptığı işin üzerini örterek ona gizlemek demek değil midir? Tersine bize tuzak kurduğunuzu sandığınız şey, aslında bizim tarafımızdan size kurulmuş tuzaktır. Çünkü biz sizi öyle bir hâle sokarız ki, siz onu tuzak olarak zannedersiniz ve bize karşı tuzak kurma girişiminde bulunursunuz. Oysa sizin böyle zannetmeniz ve böyle bir girişimde bulunmanız, sizin şaşırmanızdan ve davranışlarınızın karşılığı olarak bizim sizi şaşırtmamızdan ibarettir."

Bu anlamın benzeri, bu suredeki *"Ey İnsanlar! Zulüm ve taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir."* (23) ayetinin tefsiri sırasında da karşımıza gelecektir.

Bu ayetin, *"Şüphesiz, bizim (meleklerden olan) elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar."* cümlesinde, meşhur kıraate göre "temkurûne" okunduğu için üçüncü şahıstan (gaip kipinden) ikinci şahsa (hitap kipine) geçiş vardır. [Meşhur olmayan kıraate göre, bazıları bu kelimeyi "yemkurûne" şeklinde okumuşlardır.] Bu geçiş, Kur'ân'da görülen en hayret uyandırıcı geçişlerdendir. Bunun esprisi herhâlde, *"De ki: Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır."* ifadesinin anlamını somutlaştırmaktır. Sanki yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), *"De ki: Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır."* deyince, bunu onlara somut olarak açıklamak istedi. Bu maksatla onlara ansızın tecelli ederek onlarla konuşmaya başladı ve niçin tuzağının daha hızlı olduğunu izah etti. Ama daha sonra onlarla arasına perde gerdi ve böylece onlar, eski gaiplik durumlarına döndüler ve söz de eski hâline döndü. Ardından da, *"Karada ve denizde sizi gezdiren O'dur..."* şeklinde, hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltilerek söze devam edildi. İşte bu, Kur'ân'daki en esprili geçişlerden biridir.

22) Karada ve denizde sizi gezdiren O'dur. Öyle ki gemilerde bulunduğunuz ve gemiler güzel bir rüzgârla içindekileri dolaştırdığı, onlar da bununla sevindikleri bir sırada, birden gemilere şiddetli bir kasırga gelip çatar ve her yerden dalgalar gemidekileri sarar da onlar artık çepeçevre kuşatıldıklarına inanır-

larsa, dini yalnız Allah'a halis kılarak, "Bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden olacağız." diye O'na yalvarırlar.

Ayette geçen "el-fulk" kelimesi, gemi demektir. Hem tekil, hem de çoğul olarak kullanılır. *"içindekileri dolaştırdığı"* ifadesinden, burada çoğul olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Ayetin orijinalinde geçen "rîhun âsıfun" ibaresi, şiddetle esen rüzgâr, fırtına, kasırga demektir. *"çepeçevre kuşatıldıklarına"* ifadesi, helâk olmanın eşiğine gelmekten kinayedir. Yani, "belânın veya dalgaların onları çepeçevre kuşattığına." Ayetin anlamı açıktır.

Bu ayette de hayret uyandırıcı bir geçiş vardır. Şöyle ki, *"ve gemiler güzel bir rüzgârla içindekileri dolaştırdığı"* cümlesinden, bir sonraki ayette yer alan, *"haksız yere zulüm ve taşkınlık yaptıklarını görürsün."* ifadesine kadar, ikinci şahıstan üçüncü şahsa geçiş yapılıyor. Bundaki espri belki de şudur: Onlar gaipliğe döndürülüp, hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor ve söz konusu edilen bu hikâyenin en ilginç bölümü, işitsin ve hayret etsin diye ona anlatılıyor. Bunun yanı sıra, bu geçişte onların söylenen sözü anlamadıkları gerekçesi ile onlara hitap edilmekten vazgeçildiği esprisi de vardır.

23) Fakat (Allah) onları kurtarınca, yine yeryüzünde haksız yere zulüm ve taşkınlık yaptıklarını görürsün.

Ayetin orijinalindeki "yebğune" kelimesinin kökü olan "el-bağy" kelimesinin asıl anlamı istemektir. Ancak çoğunlukla zulümle ilgili hususlarda kullanılır. Çünkü zulüm, başkasının hakkını ona tecavüz ederek istemekten ibarettir. [Sırf zulüm anlamında değil de istek anlamında olduğu için] bu gibi durumlarda "el-bağy" kelimesi, "haksız yere" kaydı ile kayıtlandırılır. Çünkü eğer sırf zulüm anlamında olsaydı, bu kayıt bir fazlalık olurdu.

Cümle, bir önceki ayetin uzantısı niteliğindedir. *"Karada ve denizde sizi gezdiren O'dur."* cümlesinden, *"Fakat (Allah) onları kurtarınca, yine yeryüzünde haksız yere zulüm ve taşkınlık yaptıklarını görürsün."* cümlesine kadar olan ifade, ya genel olarak, *"Kendilerine dokunan (cehalet, zillet ve kalp hastalığı gibi) bir sıkıntıdan sonra, insanlara (Kur'ân'dan) bir rahmet (esenlik) tattırdığımızda, hemen bizim ayetlerimize karşı onların bir tuzağı olduğunu görürsün. De ki: 'Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır.' Şüphesiz, bizim (meleklerden olan) elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar (gözler önüne seriyorlar)."*

ayetine veya özel olarak, *"De ki: Allah, tuzak kurma bakımından daha hızlıdır."* ifadesine şahit ve örnek niteliğindedir. Her iki durumda da, bir önceki ayetin amacının tamamlanması, *"Ey İnsanlar! Zulüm ve taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir..."* ifadesine bağlıdır. Bu ifade, her ne kadar Peygamber efendimizin (s.a.a) sözü olarak takdim edilmemiş ise de, bu böyledir. Bunu iyi anlamak gerekir.

Ey İnsanlar! Zulüm ve taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir. Çünkü bununla sadece dünya hayatının (geçici zevk ve) menfaatini elde edersiniz. (Oysa) sonunda dönüşünüz bizedir ve biz de yaptığınız işleri size haber vereceğiz.

Bu ayette, üçüncü şahıstan ikinci şahsa geçiş vardır. Buna göre, *"Ey insanlar!..."* ifadesi, yüce Allah'ın insanların bütününe yönelik dolaysız hitabıdır, yüce Allah'ın Peygamberimizin (s.a.a) insanlara söylemesini emrettiği sözlerinden değildir.

Bunun delili, *"(Oysa) sonunda dönüşünüz bizedir..."* ifadesidir ki, bu ifade, Peygamberimizin (s.a.a) hitabı olmaya elverişli değildir.

Bu geçişteki espri/nükte, daha önce, *"Şüphesiz, bizim (meleklerden olan) elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar (gözler önüne seriyorlar)."* ifadesinde sözünü ettiğimiz geçişteki esprinin benzeridir. Sanki yüce Allah, Peygamberimizin (s.a.a) insanlara seslenişi sırasında ansızın üzerlerine çıkarak onlara tecelli ediyor. Bu sırada, onlar Rablerinin kendilerinden gaip olduğunu, onların davranışlarındaki niyetlerinin ve amaçlarının farkında olmadığını sanıyorlar. İşte tam bu durumda, Allah onlara yöneliyor ve bu yönelişi ile bütün hâllerinde kendileri ile birlikte olduğunun, onları kuşattığının örneğini veriyor ve onlara şöyle buyuruyor:

Ben size ve yaptığınız işlere sizden daha yakınım. Bize karşı zulüm ve taşkınlık amacıyla ve bize tuzak kurmak için yaptığınız her davranış, ancak bizim takdirimizle vücut bulmakta ve bizim ellerimizle gerçekleşmektedir. O hâlde, bu davranışla bize karşı nasıl bir zulüm ve taşkınlık yapabilirsiniz ki? Aksine, böyle bir şey ancak sizin kendi aleyhinize bir zulüm ve taşkınlıktır. Çünkü bu, sizi bizden uzaklaştırır ve bundan doğan günahlar sizin amel defterlerinize yazılır. Dolayısıyla zulüm ve taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Bu da dünyada birkaç günlüğüne yararlanabileceğiniz bir dünya menfaati, dünya hayatının geçici zevki-

dir. Oysa sonunda dönüşünüz bizedir ve biz de orada, yaptığınız bütün işlerin iç yüzünü haber verip açıklayacağız.

Ayetin orijinalinde geçen "metae'l-hayati'd-dünya" ifadesi, Hafs'ın Asım'dan olan kıraatine göre mensup (metae) olarak okunmaktadır. Buna göre ifadenin takdirî açılımı, "Tetemetteûne metae'l-hayati'd-dünya" şeklinde olur. Yani, (bununla) sadece dünya hayatının geçici zevk ve menfaatini elde edersiniz.

Ancak başkalarının kıraatine göre merfu olarak (metau'l-hayati'd-dünya) okunmuştur. Bu durumda "metau" kelimesi, mahzuf (gizli) bir müptedanın haberi olur ve takdirî açılımı, "Huve metau'l-hayati'd-dünya" şeklinde olur. Yani bu taşkınlık ve ameliniz, dünya hayatının geçici zevk ve menfaatinden ibarettir."

Fakat her iki okunuş biçimine göre de, *"Çünkü bununla sadece dünya hayatının (geçici zevk ve) menfaatini elde edersiniz. (Oysa) sonunda dönüşünüz bizedir ve biz de yaptığınız işleri size haber vereceğiz."* ifadesi, icmal nitelikli *"Zulüm ve taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir."* ifadesinin ayrıntılı açıklamasıdır.

O hâlde, *"Bununla sadece dünya hayatının (geçici zevk ve) menfaatini elde edersiniz."* ifadesi, onların taşkınlıklarının kendi aleyhlerinde oluşunu gerekçelendirme konusunda, genel karakterli (icmal nitelikli) bir ifadeyi ayrıntılı biçimde açıklama ve beyan etme ile gerekçelendirme niteliğindedir.

24) Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir suya benzer: İnsanların ve hayvanların yediği yeryüzü bitkileri onunla karışmıştır. Nihayet yeryüzü ziynetini takınıp süslendiği ve yeryüzündekiler ondan yararlanma gücüne sahip olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ansızın emrimiz o yere gelip çatar ve orayı sanki dün yerinde yokmuş gibi biçilmiş bir hâle getiririz. İşte düşünen topluluklar için ayetlerimizi böyle açıklarız.

Bir önceki ayette dünya metaından (geçici zevk ve menfaatinden) söz edilince, bu ayette, o menfaate örnek veriliyor. Bu örnek, o menfaatin mahiyetini tanıtıcı ve ibret almak isteyenlere ibret dersi verici niteliktedir. Bu örnek verme, temsilî istiare niteliğindedir (örneklendirme yoluyla kinayeli anlatım kabilindendir). Yoksa, tek tek varlıklar arasında benzetme niteliğinde değildir (bire bir teşbih/benzetme şek-

linde değildir). Gerçi sözün başındaki *"gökten indirdiğimiz bir suya benzer"* ifadesi, böyle sanmamıza yol açıyor; fakat Kur'ân'daki örneklerde bu üslûp yaygındır.

Ayetin orijinalinde geçen "zuhruf" kelimesi, süs ve güzellik demektir. "Lem tuğne" ifadesindeki "tuğne" fiili "bir yerde uzun süre kalmak" anlamına gelen "ğaniye'l- fi'l-mekân" deyiminden gelir. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

25) Allah, selâm (esenlik) yurduna (cennete) çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.

Dua ve davet (çağrı), çağrılanın bakışını çağrıldığı şeye çevirmek, dikkatini ona çekmek demektir. Bu kelime, nidayı da içerecek genelliktedir. Çünkü nida, sadece söz ve sesle olur; ama dua, sözle olduğu gibi, işaretle ve başka yöntemlerle de olabilir. Ayrıca nida sadece yüksek sesle olur; ancak dua için böyle bir kayıt yoktur.

Dua (çağrı) yüce Allah'a isnat edildiğinde: Ya tekvinî olur, ki bu, Allah'ın bir şey için irade ettiği özelliği var etmesidir. Sanki yüce Allah o şeyi, kendi istediği şeye çağırıyor. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah o gün sizi çağırınca, siz de O'na hamt ederek çağrısına uyarsınız."* (İsrâ, 52) Yani Allah sizi ahiret hayatına çağırır, siz de bu çağrıya olumlu karşılık verir, çağrısına icabet edersiniz.

Ya da teşriî olur, ki bu da, Allah'ın ayetleri aracılığı ile insanlara istediği dinî görevleri yüklemesidir.

Kulun Rabbine duası ve O'nu çağırması ise, kendini kul ve köle yerine koyarak Rabbinin rahmetini ve ilgisini kendine çevirmesidir. Bundan dolayı ibadet, gerçek anlamı ile duadır. Çünkü ibadet sırasında, kul kendini köle yerine koyar, bağlılık ve zillet hâlinde Mevla'sı ile bağlantı kurar. Böylece O'nun, Mevlalılığı (veliliği) ve rububiyetiyle teveccühünü kendine çevirmek ister ki, bu da duadan ibarettir.

"Rabbiniz dedi ki: Bana dua edin, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakarak büyüklük taslayanlar, aşağılanarak cehenneme gireceklerdir." (Mü'min, 60) ayeti, işte buna işarettir. Çünkü bu ayette önce dua terimi kullanılmış, arkasından da bu terim, ibadet terimi ile değiştirilmiştir.

Ancak el-Menar tefsirinin yazarı, bu terimler konusunda yanılgıya düşerek şöyle demiştir: "Bazı tefsirciler, ibadetin bir anlamının dua olduğunu ileri sürüyorlar. Fakat bu görüş, şer'î ve teklifî ibadetler hak-

kında asla doğru değildir. Meselâ oruç, ne sözlük ve ne şer'î anlamı ile dua diye adlandırılamaz. Bir hadiste belirtildiği gibi dua, fıtrî ibadetin özü (beyni) ve bu tür teklifî ibadetlerin en büyük rüknüdür. Buna göre her şer'î dua ibadettir, ama her şer'î ibadet dua değildir."[1] (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

el-Menar yazarının yanılgısının kaynağı, duayı nida (seslendirilmiş istek) anlamında alması ve az önce bununla ilgili yaptığımız anlam analizini göz ardı etmesidir.

Ayette geçen "selâm" kelimesi, Ragıp İsfahanî'nin el-Müfredat adlı eserinde yaptığı açıklamaya göre, görünen ve görünmeyen her türlü afetten uzak olmak demektir. Bu kelimeden türeyen bütün sözcüklerin hakikatinde, dediğimiz bu anlam yatmaktadır. "Selâm" ve "selâmet" kelimeleri, "rezâ" ve "rezâat" (süt emmek) gibi, her ikisi de mastardır ve aynı anlama gelmektedirler.

Anlaşıldığı kadarıyla "selâm" ve "emn (güvenlik)" kelimeleri de yakın anlamlıdır. Şu farkla ki, selâm; başka bir şeyden yana değil de, sırf kendisinde bulunan esenlik, emniyet ve güven anlamı taşıdığı için mutlak ve izafesiz olarak kullanılırken, "emn" kendisinden kurtulunan şeye izafe edilerek, bir şeyden yana emniyet ve güvende olma durumlarında kullanılır. Meselâ "selâm" kelimesi kullanıldığında, "Huve fî selâm=O selâm ve esenliktedir (güvendedir)." denir; ama "emn" kelimesi kullanıldığı başka bir kelimeye izafe edilerek, "Huve fî emnin min keza ve keza=O falan tehlikeden güvendedir." denir.

"Selâm", yüce Allah'ın isimlerinden biridir. Çünkü O'nun yüce zatı, hiç kötülük içermeyen iyiliğin kendisidir. Cennete de "Daru's-Selâm=Selâm Yurdu" adı verilir. Çünkü orada kötülük ve sakinleri için bir sıkıntı yoktur. Bir yoruma göre ise orası, "Selâm" olan Allah'ın evi (yurdu) olduğu için "Daru's-Selâm" adını almıştır. Sonuç, gerçekte aynı kapıya çıkmakta ve her ikisinin de gerçeği birdir. Çünkü yüce Allah'ın "Selâm" adını almasının sebebi, her türlü kötülükten ve şerden uzak ve münezzeh olmasıdır. Ayetin akış ve sözlerinden çıkan sonuca göre, burada "selâm"ın mastar olarak değil de, sıfat olarak anlamı kastedilmiştir.

Burada yüce Allah, "selâm" kelimesini mutlak anlamında kullanıyor; sözleri arasında onu bazı nitelik ve durumlarla sınırlandıracak bir

---

1- [el-Menar, c.11, s.308]

kayda yer vermiyor. Dolayısıyla orası, mutlak anlamda bir selâm yurdudur, Daru's-Selâm'dır. Burası ise ancak cennet olabilir. Çünkü dünyada bizim bulabildiğimiz selâm (esenlik) mutlak değil, kesinlikle izafîdir. Dünyadaki her şey, mutlaka insanın bazı sevdiği ve istediği şeylerden yoksun bırakılmasına neden olan engellerle iç içedir. Yine dünyadaki her durum, mutlaka zıtlarla ve benzerlerle bir aradadır.

Buna göre, "selâm"ı nispî anlamda değil de mutlak anlamda aldığın zaman, karşında cennetin nitelikleri canlanır ve ortaya çıkar ki, cennetin bu sıfatla nitelendirilmesi, oranın, *"Orada onların bütün istedikleri vardır."* (Kaf, 35) ayetindeki nitelemenin benzeridir. Çünkü insanın bütün hoşlanmadığı ve sevmediği şeylerden kurtulup esenlikte olması, bütün sevdiklerine ve istediklerine egemen olmasını beraberinde getirir.

[Bazı ayetlerde] "Daru's-Selâm" kelimesinin, *"Rableri katında"* [En'âm, 127] ifadesi ile kayıtlandırılması, cennetliklerin Allah'ın huzuruna yakın olduklarına ve orada Allah'tan asla gafil olmadıklarına delâlet eder. Daha önceki birkaç incelemede, hidayet ve sırat-ı müstakim kavramlarının anlamlarını açıklamıştık. Fâtiha Suresi ile başka surelerin tefsirleri gibi.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Bize kavuşmayı ummayanlar, 'Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.' dediler."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Kureyşliler, 'Ey Allah'ın Resulü! Bize bundan başka bir Kur'ân getir. Çünkü bu Kur'ân'ı sen, Yahudiler ile Hıristiyanlardan öğrendin.' dediler. Bunun üzerine yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) şöyle dedi: Onlara de ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve Allah da onu size bildirmezdi. Oysa bana vahiy gelmeden önce aranızda kırk yıl kaldım ve bana vahiy gelinceye kadar size o Kur'ân'dan hiç söz etmedim."

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği ile ayet arasında açık bir uygunluk yoktur. Üstelik Kureyşlilerin Peygamberimize (s.a.a), "Ey Allah'ın Resulü!" diye hitap etmeleri tuhaftır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Mansur b. Hâzım aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) Fetih Suresi'nin inişine kadar sürekli biçimde, *"Rabbime isyan edersem, (kavuşma günü*

olan) büyük günün azabından korkarım." derdi. Fakat Fetih Suresi indikten sonra bir daha bu sözü söylemedi."

Ben derim ki: Bu rivayet tartışmaya açıktır, problemsiz değildir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Beyhakî, ed-Delail adlı eserinde Urve'den şöyle rivayet eder: "Mekke'nin fethedildiği gün Ebu Cehil'in oğlu İkrime şehirden kaçtı ve deniz yolculuğuna çıktı. Fakat fırtınaya tutulunca, Lat ve Uzza'yı çağırarak yardım istedi. Bunu işiten gemi yolcuları, 'Burada Allah'tan başkasını çağıran kurtulmaz; ancak samimice ve ihlâsla Allah'a yönelip yalvaranlar kurtulabilir.' dediler. Bunun üzerine İkrime, 'Vallahi, eğer sadece Allah denizde ise, karada da sadece O'dur.' dedi ve hemen Müslüman oldu."

Ben derim ki: Bu rivayet birçok değişik kanaldan nakledilmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Mansur b. Yunus'un İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Üç şey var ki, bunlar sonunda sahiplerine dönerler: Taahhüdü bozmak, zulüm ve taşkınlıkta bulunmak, tuzak kurmak. Nitekim yüce Allah Kur'ân'da, *'Ey İnsanlar! Zulüm ve taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir.'* buyuruyor."

Ben derim ki: Bu rivayet, Enes kanalıyla Peygamberimizden (s.a.a) de nakledilmiştir: "Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Üç şey var ki, bunlar sonunda sahiplerine dönerler: Taahhüdü bozmak, zulüm ve taşkınlıkta bulunmak, tuzak kurmak.' Allah Resulü (s.a.v) daha sonra şu ayetleri okudu: *'Ey İnsanlar! Zulüm ve taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir.'*, *'Hâlbuki kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.'*,[1] *"Artık kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozar."*[2] Bu rivayet, ed-Dürrü'l-Mensûr'da yer almıştır.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya adlı eserinde Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den (İmam Muhammed Bâkır) şöyle nakleder: "Allah'tan bir şey istemekten daha üstün bir ibadet yoktur. Kazayı (ilâhî kesin kararı) ancak dua giderir. Sevabı en hızlı ulaşan hayır, (başkalarına yapılan) iyiliktir. Cezası en hızlı ulaşan kötülük, zulüm ve taşkınlıktır. İnsanın, kendisinde olunca görmediği bir kötülüğü başkalarında olunca görmesi, kendisinin yapa-

---

1- Fâtır, 43

2- Fetih, 10

madığı bir şeyi başkalarına emretmesi ve arkadaşını gereksiz şeyler ile rahatsız etmesi, kendisi için ayıp olarak yeterlidir."

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Eğer bir dağ başka bir dağa karşı taşkınlık yaparsa, taşkınlık yapan dağ yerinden sökülüp atılır."

el-Burhan adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Babeveyh kendi rivayet zinciriyle Alâ b. Abdulkerim'den şöyle nakleder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *'Allah, selâm (esenlik) yurduna (cennete) çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.'* ayeti hakkında, 'Selâm'dan maksat yüce Allah'tır ve dostları için yarattığı yurdu ise cennettir.' buyurduğunu duydum."

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Şehraşub, Ali b. Abdullah b. Abbas'tan, o da babası ile Zeyd b. Ali b. Hüseyin'den (a.s), *"Allah, selâm (esenlik) yurduna (cennete) çağırır ve dilediğini doğru yola iletir."* ayeti hakkında şöyle dediklerini rivayet eder: *"Allah, selâm (esenlik) yurduna (cennete) çağırır."* Yani cennete. *"ve dilediğini doğru yola iletir."* Yani Ali b. Ebu Talip'in (a.s) velâyetine."

Ben derim ki: Bu rivayet mevkuf olduğu takdirde, genel anlamı özel bir anlama uyarlama veya Kur'ân'ın batınî anlamını zikretme kabilindendir. Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّـَٔاتِ جَزَٓاءُ
سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ كَاَنَّمَٓا اُغْشِيَتْ
وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
﴿٢٧﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ
وَشُرَكَٓاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَٓاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾
فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾
هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

26- (Dünyada) iyi işler yapanlara (hak ettiklerine karşılık olarak) daha iyi mükâfat (veya akıbet), bir de (ilâhî lütuf olarak hak ettiklerinden veya akıllarına gelenden) daha fazlası vardır. Onların yüzlerini ne kara bir duman (veya toz), ne de bir zillet kaplar. İşte onlar cennet ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır.

27- Kötülük kazananlara ise, (işledikleri) her kötülüğe ancak misliyle karşılık verilir ve onları zillet kaplar. Onları, Allah'tan (Allah'ın azabından) koruyacak hiçbir koruyucu yok-tur. Sanki yüzleri karanlık gecenin parçalarıyla örtülmüştür

(tamamen kararmıştır). İşte onlar cehennem ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır.

28- O gün, onların hepsini diriltip bir araya toplayacağız, sonra ortak koşanlara, "Siz kendi yerinizde kalın, ortak koştuklarınız da kendi yerlerinde kalsın." diyeceğiz. Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve aralarındaki bağı koparmış) olacağız. Ortak koştukları (putlar) da şöyle derler: "Siz (gerçek anlamda) bize ibadet etmiyordunuz."

29- "Çünkü Allah bizimle sizin aranızda şahit olarak yeter ki, biz gerçekten sizin (bize) ibadet etmenizden (tamamen) habersizdik."

30- İşte orada herkes önceden yapmış olduğu işleri deneyecek, hepsi gerçek-asıl mevlâları olan Allah'a döndürülecek ve uydurdukları yalanlar (düzmece ilâhlar) da kendilerinden kaybolup gidecektir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yeni bir konuya değinen bu ayetlerde, amellerin karşılığı meselesi ve bütün insanların, hak olan Allah'a dönecekleri gündeme getiriliyor. Daha önce bu gerçeğe işaret edilmişti. Ayrıca bu ayetlerde, yüce Allah'ın rububiyetteki tekliği (tevhid-i rububî) kanıtlanıyor.

26) (Dünyada) iyi işler yapanlara (hak ettiklerine karşılık olarak) daha iyi mükâfat (veya akıbet), bir de (ilâhî lütuf olarak hak ettiklerinden veya akıllarına gelenden) daha fazlası vardır. Onların yüzlerini ne kara bir duman (veya toz), ne de bir zillet kaplar. İşte onlar cennet ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır.

Ayetin orijinalinde geçen "el-hüsna=daha iyi" kelimesi, "ahsen" kelimesinin müennesidir ve "daha iyi sevap, mükâfat" anlamındadır. Buradaki *"daha fazla"*dan maksat ise, hak edilenin fazlasıdır. Şöyle ki, yüce Allah kendi fazlından her amele misli ile bir karşılık ve sevap belirlemiştir. Arkasından, *"İşte onlar için Rableri katında mükâfatları vardır."* (Âl-i İmrân, 199) ayetinde buyrulduğu üzere, bu karşılığın amel işleyenin hakkı olduğunu belirlemiştir. Daha sonra, *"Kim iyilik getirirse, ona onun on*

katı vardır." (En'âm, 160) ayetinde buyrulduğu gibi, bu sevabı katlandırmış ve bu katlanmış sevabı da amel işleyenin hakkı kılmıştır.

Buna göre, *"(Dünyada) iyi işler yapanlara daha iyi mükâfat... vardır."* ifadesi, (dünyada) iyi işler yapanların mükâfatı ve güzel sevabı, bir hak olarak alacakları anlamını verir. O zaman *"daha fazlası"* ise, hak edilen miktar olan bir kattan veya on kattan daha fazlası olur. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"İnanıp iyi işler yapanlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara lütfunu daha da artıracaktır."* (Nisâ, 173)

Ama eğer *"(Dünyada) iyi işler yapanlara (hak ettiklerine karşılık olarak) daha iyi mükâfat... vardır."* ifadesindeki "daha iyi mükâfat"tan maksat "daha iyi akıbet" olursa, daha iyinin ötesinde düşünülebilecek bir şey olmadığına göre, *"bir de daha fazlası vardır."* ifadesi, ilâhî lütuf ve keremden insan aklının idrak edebileceğinden, düşünebileceğinden daha fazlası anlamına gelir. Şu ayetlerde işaret edildiği gibi: *"Yaptıklarına karşılık onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."* (Secde, 17), *"Orada onlar için diledikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır."* (Kaf, 35) Çünkü şu bilinen bir gerçektir ki, insan her güzel olan şeyi ister. Onun isteğinin ötesindeki şey ise, idrak gücünün ötesinde kalan şeydir. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Ayette geçen "rehak" kelimesi, kaplamak ve örtmek anlamındadır. Meselâ şöyle denir: Reheka-hu'd-deyn, yani borç onu kapladı, örtüp kuşattı. "Kater" kelimesi ise, kara duman veya siyah toz demektir. Cennet ehli olan bu kimselerin, *"Onların yüzlerini ne kara bir duman (veya toz), ne de bir zillet kaplar."* şeklinde nitelenmeleri ile cehennem ehli olanların bir sonraki ayette, kara dumanla (veya tozla) kaplanmış çehrelerle tanımlanmaları arasında simetri ve karşıtlık vardır. Cehennem ehlinin yüzlerinin kara dumanla kaplanması maddî/zahirî bir kararmadır, zillet ise manevî/batınî bir kararma ve siyahlıktır.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Dünyada iyi ve güzel işler yapanlar için daha iyi mükâfat ve en güzel sevap, bir de Allah'ın lütfü olarak (hak ettiklerinden) daha fazlası vardır. -Yahut onlar için en güzel akıbet, bir de akıllarına gelmeyen bir fazlalık vardır.- Onların yüzlerini ne kara bir duman veya toz, ne de bir zillet kaplar. İşte onlar cennet ehlidirler ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

27) Kötülük kazananlara ise, (işledikleri) her kötülüğe ancak misliyle karşılık verilir ve onları zillet kaplar. Onları,

Allah'tan (Allah'ın azabından) koruyacak hiçbir koruyucu yoktur. Sanki yüzleri karanlık gecenin parçalarıyla örtülmüştür (tamamen kararmıştır). İşte onlar cehennem ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır.

Ayetin orijinalinde geçen "cezâu seyyietin bi-misliha" cümlesi, mahzuf bir haberin müptedasıdır. Takdirî açılımı ise şöyledir: "Lehum cezau seyyietin bi-misliha." Yani, onlar için azap olarak işledikleri kötülük kadar karşılık vardır. Ayrıca bu cümle, müpteda olan "ellezine kesebu's-seyyiati=kötülük kazananlara ise" ifadesinin haberidir. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Kötülük yapanlara ise, ancak işledikleri kötülük kadar karşılık verilir. Dolayısıyla kötü bir hareketin karşılığı kötü bir cezadır.

"Onları, Allah'tan koruyacak hiçbir koruyucu yoktur." ifadesi, "Onları Allah'ın azabından koruyacak hiçbir koruyucu yoktur." anlamındadır. Bu ifadede, müşriklerin şöyle veya böyle aracı sandıkları ortakları reddedilmektedir. Böylece ister aracı ortak, ister güçlü karşıt, isterse başka türden farz edilen bir koruyucu olsun her türlü koruyucu ve engelleyici reddediliyor.

"Sanki yüzleri karanlık gecenin parçalarıyla örtülmüştür (tamamen kararmıştır)." ifadesinde geçen "kıtaan" kelimesi, parça anlamına gelen "kıt'atun"un çoğuludur. Karanlık anlamına gelen "muzlimen" kelimesi ise, "el-leyl=gece" kelimesinden hâldir. Buna göre söz konusu ifadenin anlamı şöyledir: "Sanki karanlık gece, parçalara bölündü ve cehennemliklerin yüzleri o parçalarla örtüldü de yüzleri tamamen kapkara oldu."

Bu ifadeden akla ilk gelen ihtimal, müşriklerden her birinin yüzünün bu parçalarla örtülmesidir; bazı tefsircilerin[1] dediği şekliyle bu parçaların birbiri ardınca cehennemliklerin yüzlerini örttüğü ve üst üste binerek karanlıklar hâline geldiği anlamında değildir. Çünkü ayette, bunu kanıtlayacak hiçbir delil yoktur.

"İşte onlar cehennem ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır." ifadesi, cehennem ehlinin sürekli olarak ateşte kalacaklarına delâlet eder. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen "ashap" (arkadaşlık) ve "hâlidîn" (ebedîlik) kavramları bunu gösterir. Tıpkı cennet ehli için kullanılan aynı kavramların bu durumun benzerine delil olması gibi.

1- [el-Menar, c. 11, s.352]

28) O gün, onların hepsini diriltip bir araya toplayacağız, sonra ortak koşanlara, "Siz kendi yerinizde kalın, ortak koştuklarınız da kendi yerlerinde kalsın." diyeceğiz. Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve aralarındaki bağı koparmış) olacağız. Ortak koştukları (putlar) da şöyle derler: "Siz (gerçek anlamda) bize ibadet etmiyordunuz."

Ayette, diriltip bir araya toplamakla, yukarıdan beri sözü geçen müminlerin, müşriklerin ve koştukları ortakların diriltilip bir araya getirilmesi kastediliyor. Sonra yüce Allah bu ve bunu izleyen ayette, sözü edilen müşrikler ile koştukları ortakları zikrediyor ve arkasından bir sonraki ayetteki *"İşte orada herkes önceden yapmış olduğu işleri deneyecek..."* ifadesi ile de hepsine işaret ediliyor.

"Sonra ortak koşanlara, 'Siz kendi yerinizde kalın, ortak koştuklarınız da kendi yerlerinde kalsın.' diyeceğiz..." Yani siz olduğunuz yerde kalın, koştuğunuz ortaklar da kendi yerlerinde kalsınlar. Bu hitabın sonucu olarak da onları birbirinden ayırırız, müşrikler ile koştukları ortakları birbirine bağlayan bağları keseriz. Bu bağ, müşriklerin ortaklarına bağlanmalarına sebep olan vehim ve kuruntu bağıdır. Bu yüzden müşrikler, koştukları ortaklardan ve koştukları ortaklar da kendilerinden kopar. Böylece müşriklerin tapınmalarının onlara yansımadığı, onlara taalluk etmediği ortaya çıkar. Çünkü onlar, Allah'ın -hâşâ- ortaklarına tapmışlardı; oysa onlar ortaklar değillerdi.

Bu sözlerimizin delili; arkadan gelen, *"Ortak koştukları (putlar) da şöyle derler: Siz (gerçek anlamda) bize ibadet etmiyordunuz."* ifadesidir. Bu söz, zahiri itibariyle müşriklerin ortak koşulanlara taptıklarını ciddi ve doğru olarak reddediyor. Ortak koşulanlar da, bu sözlerinde yalancı değildirler kesin. Çünkü her şeyden önce yüce Allah'ın şahitliğine dayanıyorlar. Ayrıca, "Biz sizi, bize tapınmaya davet etmemiştik." de demek istemiyorlar. Çünkü ifade, bu anlama uygun değildir. Bunların yanı sıra, "Sizler aslında kendi arzularınıza ve sizi yoldan çıkaran şeytanlarınıza tapıyordunuz." tarzında bir tarizde bulunmak da istemiyorlar. Çünkü böyle bir tariz, hem onların (putların) tapınmadan habersiz oldukları yolundaki iddiaları ile, hem de az sonra tefsirini sunacağımız *"İşte orada herkes önceden yapmış olduğu işleri deneyecek..."* ifadesi ile bağdaşmaz.

O hâlde koşulan ortakların maksatları, gerçek anlamda ortaklığı kökten reddederek gerçekten tapınmayı reddetmek, buna da müşriklerin kendilerine ibadet etmesinden habersiz olduklarına ilişkin Allah'ın şahitliğini ve bilgisini delil göstermektir.

Şu bir gerçektir ki, ibadet edenin ibadet edilenle kölelik ve zillet hâlinde bir tür bağlantı kurması demek olan ibadetin, ibadet olabilmesi için ibadet edenin ibadet edilen makamla ilişki ve bağlantı oluşturması gerekir. Çünkü ancak bu durumda "el-ibadetu lehu=onun için ibadet etmek" ifadesindeki "lâm" harf-i cerrinin anlamı doğru olur. Bu da, ancak ibadet edilenin, kendisine ibadet edildiğinin farkında, bilincinde olması ve bundan haberdar olması ile gerçekleşir. İbadet edilenin bilgisi olmayınca ise, gerçek anlamda ibadet gerçekleşmiş olmaz; yapılan şey ancak şeklî bir ibadet olur.

Bu sözlerimizden açıkça anlaşılıyor ki, *"Sonra ortak koşanlara, 'Siz kendi yerinizde kalın, ortak koştuklarınız da kendi yerlerinde kalsın.' diyeceğiz. Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve aralarındaki bağı koparmış) olacağız."* ifadesinden maksat, dünyada vehimler tarafından örtülen ve hevesler/arzular, nefsanî istekler tarafından perdelenen gerçeğin, o gün yüce Allah'ın izhar etmesiyle açıklığa kavuşturulmasıdır. O gerçek de şudur: Gerçek mevlalık ve yönlendirme/eğitip yönetme dizginlerinin gerçek malikiyeti yüce Allah'a aittir. O'nun dışında hiç kimsede mevleviyetin (mevlalık, yetki) ve rububiyetin (rablik) zerresi yoktur ki, ona sığınmak ve tapınıp ibadet etmek doğru olsun.

Yüce Allah o gün bu gerçeğin yüzünden perde kaldırınca, müşrikler koştukları ortakların gerçekte ortak ve mabut olmadıklarını açıkça anlarlar. Çünkü o sözde mabutlar, kendilerine tapıldığının farkında değillerdi. Onlar, sadece bu sözde mabutlara şeklen tapıyorlardı. Vehimleri ile arzuları bu tapınma şekillerini, kendilerine ibadet/tapınma olarak tanıtıyordu; ama aslında o, tapınma değildi.

Şu ayet de bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Allah'a ortak koşanlar, koştukları ortakları gördükleri zaman, 'Rabbimiz, işte bunlar seni bırakıp da tapmış olduğumuz ortaklardır.' derler. Onlar da bunlara, 'Siz kesinlikle yalancısınız.' diye söz atarlar."* (Nahl, 86)

Bu söylediklerimizden şu da açıkça ortaya çıkıyor: Sözde ilâhların, *"Siz bize ibadet etmiyordunuz."* şeklindeki sözleri, ciddi ve gerçek anlamda söylenmiş bir sözdür.

Bununla bazı tefsircilerin ileri sürdüğü, "Bu sözden maksat, 'Siz bizim emrimizle ve çağrımızla bize tapmıyordunuz.' şeklindedir. Yoksa, 'Siz asla bize tapmıyordunuz.' demek istemiyorlar. Çünkü bu yalandır ve ahirette yalanın gerçekleşmesinin imkânı yoktur. Çünkü onlar orada kötülüğü terk etme zorlaması altındadırlar."[1] şeklindeki görüşün yanlışlığı ortaya çıkmış oluyor.

Çünkü yukarıda açıkladığımız anlamı ile ibadeti/tapınmayı kökten reddetmek, gerçek doğrunun ta kendisidir. İbadetin/tapınmanın varlığından söz etmek ise gerçi yalan değildir, ama gerçeğe nazaran mecaz payı içeren bir söz olma durumu vardır. Üstelik sözünü ettiğimiz tefsircinin, putların emirleri ve çağrıları ile tapınma yapıldığını reddetmek istedikleri yolundaki iddiasının, ayetin sözlerinden kaynaklanan hiçbir delili yoktur.

Kaldı ki ahirette yalanın vuku bulmayacağı, eylem ve kazanım ile ilgilidir. Ama dünyadaki melekeler sonucu olarak ortaya çıkmasının hiçbir sakıncası yoktur. Hatta kıyamette böyle bir yalanın vuku bulacağı şu ve benzeri ayetlerden anlaşılmaktadır: *"Sonra onların, 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz, ortak koşanlardan değildik.' demekten başka çareleri kalmaz. Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylüyorlar."* (En'âm, 23-24)

Aynı şekilde bazı tefsircilerin şu görüşü de asılsızdır: "Ortak koşulan putların sözlerinden maksat şudur: Siz ibadeti bize has kılmıyor, sadece bize tapmıyordunuz. Siz aslında kendi arzularınıza, ihtiraslarınıza ve sizi ayartan şeytanlarınıza tapıyordunuz."[2]

Bu görüş, şu yüzden doğru değildir: Çünkü müşriklerin arzulara ve şeytana uymaları yönünden, yaptıklarının arzulara ve şeytana tapma olarak nitelendirilmesi, bu tapınmanın putlara tapma olarak nitelendirilmesine engel değildir. Nitekim yüce Allah aşağıdaki ayetlerde müşrikliğin bu üç yönünü (puta, arzulara ve şeytana ibadet etmeyi) de doğruluyor:

"Onlar Allah'ı bırakarak kendilerine ne zarar ve ne fayda veremeyecek putlara tapıyorlar." (Yûnus, 18), *"Arzularını ilâh edineni gördün mü?"* (Câsiye, 23), *"Sakın şeytana tapmayın. Çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır."* (Yâsîn, 60)

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.42]

2- [el-Menar, c.11, s.353]

Şurası da bilinmektedir ki, bu ayette ortak koşulanlar mabut olmadıklarını, ortak koşanlar tarafından kendilerine tapılmadığını kanıtlamaya çalışıyorlar. Yoksa ortaklarla birlikte arzuların ve şeytanın onların mabudu olduğunu kanıtlamak istemiyorlar. Çünkü bu, kanıtlamada onlara hiçbir şey kazandırmadığı gibi, *"biz gerçekten sizin (bize) ibadet etmenizden tamamen habersizdik."* ifadesinde, kendilerine tapıldığından habersiz oldukları yolundaki sözlerinin boş söz (lağv, batıl ve geçersiz) olmasını gerektirir. Çünkü cansız birer cisim olan putlar gibi arzular da kendilerine tapıldığının farkında ve bilincinde değildirler.

Bu tefsirci, *"Siz bize ibadet etmiyordunuz."* ifadesinden anlaşılan hasra (sınırlandırıcı üsluba) dayanarak bu görüşe varmış olabilir. Çünkü bu ifadenin orijinalinde meful (nesne) fiilin önüne geçmiştir ki, kasr-ı kalb (değişik tarafa hasretme) diye bilinen bu uygulamanın amacı, tapılmayı kendilerinden reddedip başkası için sabit görmektir. Yoksa amaç, tapmayı kökten reddetmek değildir. Çünkü putlar, *"sizin (bize) ibadet etmenizden"* derken, tapmanın/ibadetin aslında var olduğunu ispat ediyorlar. Çünkü [Arap edebiyatı açısından] mastarın mamulüne izafe olması sübutu/sabit olmayı ifade eder.

Fakat gerçek şu ki, söz konusu ortak koşulanlar, müşriklerin, *"Rabbimiz, bunlar senin dışında taptığımız ortaklarımızdır."* (Nahl, 86) şeklindeki Kur'ân'da nakledilen sözlerine karşılık, *"Siz bize ibadet etmiyordunuz."* diyorlar. Buna göre, müşrikler Allah'a kulluğu reddedip ortaklara taptıklarını ifade etmiş oluyorlar. Bu durumda ortak koşulanların işine yarayacak tek şey, müşriklerin kendilerine tapmadıklarını ortaya koymaktır.

Peki müşrikler kime tapıyorlar? Ortak koşulanların bunu kanıtlama gibi bir amaçları yoktur. Onları ilgilendiren şey, kendilerini ortaklık iddiasından aklamaktır. Bunu da kendilerine ibadet edilmesinden tamamen habersiz olduklarını söyleyerek kanıtlıyorlar. Eğer ortak koşulanlar, müşriklerin kendilerine tapınmalarından haberdar olsalardı ve böylece müşrikler onlara tapsalardı, o zaman ortaklık iddiasını kabullenmeleri gerekirdi.

29) Çünkü Allah bizimle sizin aranızda şahit olarak yeter ki, biz gerçekten sizin (bize) ibadet etmenizden (tamamen) habersizdik.

Yukarıdaki açıklama bu ayetin anlamını ortaya koyuyor. *"Allah... yeter"* ifadesinin orijinali olan "fe-kefa billahi" ibaresinin başındaki "fe" harfi, gerekçelendirme anlamındadır. "Allah'a ibadet et; çünkü O senin Rabbindir." şeklindeki sözümüzde olduğu gibi. Bu kullanım, Arap dilinde yaygındır.

30) İşte orada herkes önceden yapmış olduğu işleri deneyecek, hepsi gerçek-asıl mevlâları olan Allah'a döndürülecek ve uydurdukları yalanlar (düzmece ilâhlar) da kendilerinden kaybolup gidecektir.

Ayette geçen "teblu" fiilinin kökü olan "bela" kelimesi, deneme, sınama demektir. Yine ayetteki "hunalike=orada" edatı ile *"sonra ortak koşanlara, 'Siz kendi yerinizde kalın, ortak koştuklarınız da kendi yerlerinde kalsın.' diyeceğiz. Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve aralarındaki bağı koparmış) olacağız."* ifadesinin söz konusu ettiği sahneye işaret edilmektedir.

O sahne, herkesin önceden yapmış olduğu işlerini, kendisinden önce gönderdiği davranışlarını sınama ve deneme süzgecinden geçireceği bir sahnedir. Böylece bu imtihan sonunda herkes için davranışlarının gerçek mahiyeti açıkça ortaya çıkar ve hepsi yaptıklarını sadece anma ve açıklama olarak değil, somut gözlemle müşahede eder. Her şeyin gerçek mahiyetinin gözlenmesiyle de gerçek mevlanın yüce Allah olduğu açıkça anlaşılır, bütün vehimler yıkılır; insanın, vehimleri ve arzuları ile hakka karşı yönelttiği bütün iddialar kaybolur.

Aslında bu uydurma iftiraların ve asılsız iddiaların hepsi, dünyada sebep ile sonuçlar arasına koyduğumuz bağlantılardan, sebeplere yakıştırdığımız bağımsızlıktan ve yetkiden kaynaklanmaktadır. Oysa yüce Allah'tan başka ilâh ve O'ndan başka mevla yoktur. İşte işin gerçek yüzü görülünce, vehim bulutları dağılınca ve asılsız iddiaların perdesi yırtılınca, yüce Allah'tan başka gerçek mevlanın olmadığı ortaya çıkar, insanların uydurmasından başka bir temeli olmayan bütün sözde ilâhlar batıl/geçersiz olur, yüce Allah'a yöneltilmiş gerçek ibadet dışında bütün davranışlar ve ameller silinip gider.

Ayetin her üç cümlesi, yani *"İşte orada herkes önceden yapmış olduğu işleri deneyecek"*, *"hepsi gerçek-asıl mevlâları olan Allah'a döndürülecek"* ve *"uydurdukları yalanlar (düzmece ilâhlar) da kendilerin-*

den kaybolup gidecektir." cümlelerinin her biri, ayetin gerçek anlamının ortaya çıkması için diğer iki cümleye yardım etmektedir. Her üç cümlenin birlikte ifade ettiği anlamın özü ise şudur: O gün ilâhî velâyetin (Allah'ın veliliğinin) gerçekliği somut ve açık şekilde ortaya çıkacaktır; Allah dışındakiler için sadece fakrın/yoksulluk ve muhtaçlığın ve memlukluğun/köleliğin var olduğu açıkça görülecektir. İşte o sırada bütün asılsız iddialar geçersiz olacak ve vehimlerin binası yıkılacaktır.

Nitekim şu ayetlerde bu gerçeğe işaret ediliyor: *"İşte orada gerçek mevlalık Allah'a aittir."* (Kehf, 46), *"O gün onlar mezarlarından dışarı çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. O gün egemenlik kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır."* (Mü'min, 16), *"O gün yetki Allah'a aittir."* (İnfitâr, 19) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Şeyh Müfid, el-Emalî adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Ebu İshak Hemedanî'den İmam Ali'nin (a.s), Mısır'a vali tayin ettiği Muhammed b. Ebu Bekir'e gönderdiği ve halka okumasını emrettiği mektubun bir yerinde, *"Güzel işler yapanlara en güzel karşılık ve bunun fazlası vardır."* ayeti ile ilgili şöyle buyurduğunu nakleder: "Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'(Dünyada) iyi işler yapanlara (hak ettiklerine karşılık olarak) daha iyi mükâfat, bir de daha fazlası vardır.'* Buradaki *'daha iyi mükâfat'*tan maksat, cennet ve *'daha fazlası'*ndan maksat da dünyadır." [İntişarat-i İslâmî, s.262]

Tefsiru'l-Kummî'de, Ebu'l-Carud aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) bu ayet hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Daha iyi mükâfat cennettir, daha fazlası ise dünyadır. Yüce Allah onlara dünyada verdiklerini, ahirette hesaplarına geçirir ve onlar için dünya ve ahiret sevabını bir araya getirir..."

Ben derim ki: Bu iki rivayet, daha önce ayet hakkında yaptığımız açıklamadaki anlamların ilki ile ilgilidir. İkinci anlamla ilgili olarak ise, Tabersî'nin Mecmau'l-Beyan'da yer verdiği İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakledilen bir rivayet vardır.

el-Burhan tefsirinde şöyle deniyor: Nehcü'l-Beyan adlı eserde Ali b. İbrahim'den şöyle rivayet edilir: "Ayetteki *'daha fazlası'*ndan maksat, yüce Allah'ın karşılıksız bağışıdır."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Darekutnî ve İbn Mürdeveyh aracılığıyla Suheyb'den Resulullah'ın (s.a.v) bu ayet hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilir: "[Ayetteki] *'daha fazlası'* ile, Allah'ın vechine/ yüzüne bakmak kastedilmiştir."

Ben derim ki: Bu anlam, birkaç Ehlisünnet kanalından Peygamberimize (s.a.a) atfen nakledilmiştir. Bu konuda [Allah'a bakmanın anlamı hususunda], *"Rabbim, kendini bana göster de sana bakayım."* (A'râf, 143) ayetini tefsir ederken, sekizinci ciltte gerekli açıklamayı yapmıştık.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s), *"Sanki yüzleri karanlık gecenin parçalarıyla örtülmüştür."* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Geceleri evlerin dışarıdan nasıl daha karanlık olduğunu görmüyor musun? İşte onların yüzleri de böyledir; siyahlıkları gittikçe artar." [el-Kâfi, er-Ravza, c.8, hadis: 355]

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî de kendi tefsirinde Ebu Basir aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. İmam (a.s), galiba ayette geçen *"gecenin parçaları"* ifadesini açıklamak istiyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ebu'ş-Şeyh'ten şöyle rivayet edilir: "Süddî, *'hepsi gerçek-asıl mevlâları olan Allah'a döndürülecek'* ayeti, *'Bu, Allah'ın müminlerin mevlası olmasından dolayıdır. Kâfirlere gelince, onların mevlası yoktur.'* [Muhammed, 11] ayeti ile neshedilmiştir."

Ben derim ki: Bu görüş son derece zayıf ve saçmadır. Çünkü bu iki ayetten her biri anlam olarak iki farklı açıya ve yöne işaret etmektedir. Şöyle ki biri [Mevla kelimesinin] zahirî, diğeri [tefsirini yaptığımız ayet] ise batınî [ve hakikî] yöne değinmektedir. [Şöyle ki, *"Kâfirlere gelince, onların mevlası yoktur."* ayeti, kâfirlerin putlar gibi dünyada kendisine gönül bağladıkları zahirî mevlalığı olumsuzlamakta ve o sözde ilâhların bunlar için mevla olmadığını beyan etmekte; bu ayet ise mevla kelimesinin gerçek ve batınî anlamına işaret etmekte, dünyadaki her şeyin ve herkesin gerçek mevlasının sadece yüce Allah olduğuna vurgu yapmakta, kâfirlerin bile sonunda gerçek mevla olan yüce Allah'a döneceklerini anlatmaktadır.]

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ
وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ
فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا
بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ
رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُٓوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ
مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ
﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْد۪ي لِلْحَقِّ
اَفَمَنْ يَهْد۪ٓي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّ۪ٓي اِلَّا اَنْ يُهْدٰى فَمَا لَكُمْ
كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْن۪ي مِنَ
الْحَقِّ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

31- De ki: "Size gökten ve yerden rızk veren kimdir? Ya da işitme gücüne (kulağa) ve gözlere malik (egemen) olan kimdir? Diriyi ölüden ve ölüyü de diriden çıkaran kimdir? (Her türlü) işi düzene koyan kimdir?" "Allah." diyecekler. De ki: "Öyleyse (Allah'a karşı gelmekten) sakınmıyor musunuz?"

32- İşte sizin gerçek rabbiniz o Allah'tır. Artık (beraberinde hidayet olan) hakkın ötesinde (beraberinde batıl olan) sa-

pıklıktan başka ne var?! O hâlde ne zamana kadar (haktan) döndürüleceksiniz?!

33- İşte böylece Rabbinin, fasıklar (yoldan çıkmışlar) hakkındaki "Onlar iman etmezler." sözü gerçekleşmiş oldu.

34- De ki: "(Allah'a) ortak koştuklarınız arasında yaratılışı başlatıp (birini hiç yokken ilk defa yaratıp), arkasından onu (ölümünden sonra tekrar) geri döndürecek (diriltecek) biri var mı?" De ki: "Allah yaratılışı başlatıp, arkasından onu (ölümünden sonra tekrar) geri döndürür. O hâlde ne zamana kadar (haktan) döndürüleceksiniz?!"

35- De ki: "(Allah'a) ortak koştuklarınız arasında hakka iletecek olan var mı?" De ki: "Allah hakka iletir. Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen mi? O hâlde size ne oluyor?! Nasıl hükmediyorsunuz?!"

36- Onların çoğu zandan başkasına uymaz. Zan ise, haktan (gerçekten) yana (insana) asla yetmez. Şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, yüce Allah'ın rububiyette tek olduğunu gösteren çarpıcı kanıtlar yer alıyor. Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) bu kanıtları müşriklere sunmasını emrediyor. Bu kanıtlar, incelik ve sağlamlık bakımından sıralanmış olarak üç tanedir: Birincisi, müşriklerce ve putperestlerce geçerli sayılan bir yol ve mantık izliyor. Bilindiği gibi putperestler putlara tapma yolu ile kâinatı yönettiğine inandıkları için putların ilâhlarına, rablerine taparlar. Her ilâha tapmalarının gerekçesi, o ilâhın özel yetki alanı ve yönetim konumu ile ilgilidir. Bu tapınma ile taptıkları ilâhın hoşnutluğunu elde ederek onun, bereketlerini kendilerine akıtmasını sağlamak veya öfkesinden ve cezalandırmasından kurtulmak isterler. Meselâ sahillerde oturanlar deniz tanrısına taparlar. Dağlılar, ovalılar, ilim, sanat, savaş ve yağma işleri ile uğraşanlar bu alanları yönettiğine inandıkları ilâhlara taparlar. Maksatları, o alanların ilâhını hoşnut edip desteğini kazanmak veya öfkesinden kaçınmaktır.

Ayette sunulan birinci delilin özü şudur: İnsanlar âleminin ve diğer varlıkların yönetimi bütünü ile sadece yüce Allah'ın elindedir. Nitekim bunu (bu konuda başka bir yetkili olmadığını) putperestler de kabul ediyorlar. O hâlde, O'nun rububiyette tek olduğuna (tek Rab olduğuna) inanmaları ve sadece O'na kulluk etmeleri gerekir.

İkinci delil, müminlerin genelinin itibar edip geçerli saydığı delildir. Bilindiği gibi müminler bu dünyanın maddî cazibelerine fazla değer vermezler. Daha çok, kalıcı ve daimî olan ahiret hayatı ile ilgilenirler. Bu hayatın mutluluğu ve bedbahtlığı ise yüce Allah'ın onların amellerine vereceği karşılığa bağlıdır. Yeniden dirilme, tıpkı ilk yaratılış gibi aklî delille kanıtlandıktan sonra, yüce Allah'ın vereceği sevabı elde etmek ve cezasından korunmak için sadece O'na kulluk etmenin, O'ndan başka bir ilâh edinmemenin gerekliliği de ortaya çıkar.

Seçkin müminlerin kalplerinin ısındığı ve sıcak baktıkları üçüncü delil ise şudur: Akıl, hakka uymayı emreder. Hakka ileten, Allah dışındaki sözde ilâhlar değil de ancak Hak Teâlâ olduğuna göre, Allah dışındaki sözde ilâhlara değil, sadece Allah'a uymak gerekir. İleride ayetler tefsir edilirken, bu üç delil iyice anlaşılacak bir netlikte açıklanacaktır.

Eğer bu espri ve nükte göz önüne alınmasaydı, ilk önce ikinci delilin, ikinci olarak üçüncü delilin, sonra da birinci delilin gündeme getirilmesi veya önce ikinci delilin ele alınması, arkasından da birinci ve üçüncü delilin değerlendirilmesi uygun olurdu.

31) De ki: "Size gökten ve yerden rızk veren kimdir? Ya da işitme gücüne (kulağa) ve gözlere malik (egemen) olan kimdir? Diriyi ölüden ve ölüyü de diriden çıkaran kimdir? (Her türlü) işi düzene koyan kimdir?" "Allah." diyecekler. De ki: "Öyleyse (Allah'a karşı gelmekten) sakınmıyor musunuz?"

Ayette geçen "rızk" kelimesi, sürekli bağış anlamındadır. Allah'ın gökten insanlık âlemi için verdiği rızık; yağan yağmurlar, karlar ve bunlara benzer nimetlerdir. Yerden verdiği rızk ise, yerin bitirdiği bitkiler ile yetiştirdiği hayvanlardır ki, insanoğlu bu ikisinden beslenip rızk olarak faydalanır. İnsan bu ilâhî nimetlerin bereketi ile varlığını korur, hayatını sürdürür.

Gözlere ve kulaklara malik olmak demek, yüce Allah'ın insanın duyu organlarında tasarruf etmesidir. O duyu organları ki, Allah'ın yararlanma izni verdiği bütün rızk türlerinden onlar aracılığı ile yararla-

nabilir. İnsan istediği şeyleri istemediği şeylerden işitme, görme, dokunma, tatma ve koklama fonksiyonları sayesinde ayırt eder. Bunun sonucunda istediklerine doğru gider ve hoşlanmadıkları şeylere karşı ya hareketsiz kalır veya onlardan kaçar.

Buna göre ilâhî rızklardan faydalanma, ancak duyu organları aracılığı ile gerçekleşebilir. Ayette sadece gözden ve kulaktan söz edilmesinin sebebi, bu iki duyu organının hayatî faaliyetler üzerinde diğer duyu organlarından daha çok etkili olmalarıdır. Yüce Allah bu iki organa (ve onların fonksiyonlarına) maliktir; vermek, hiç vermemek, çok vermek ve az vermek yolu ile onların üzerinde tasarrufta bulunmaktadır.

"Diriyi ölüden ve ölüyü de diriden çıkaran kimdir?" ifadesindeki "hayy" ile ilgili olarak insanın aklına ilk bakışta hayatın (dirilik, canlılık), insanda ilmin ve gücün ortaya çıkmasını sağlayan nitelikten ibaret olduğu geliyor. İnsanda hayat olduğu sürece davranışları ilme ve güce dayalı olarak ortaya çıkar. Hayat yok olunca da, bu davranışların ortaya çıkışı son bulur.

Ancak daha sonra bilimsel bakış ortaya koydu ki, hayat ilk bakışta sanıldığı gibi sadece hayvan türlerine mahsus değildir. Çünkü hayvanların canlı olmalarını gerektiren kriter bitkilerde de vardır. Bu kriter ise, tabiî olan tek düze ve monoton davranışlar değil de değişik davranışlar ortaya koyan bir nefsin (canlılığın) sahibi olmaktır. Çeşitli yönlerdeki değişik hareketler ve hareketsiz duruşlar gibi.

Modern bilimsel araştırmalar da bu gerçeği teyit etmektedir. Çünkü hayvanlarda var olan ve canlılıkla ilgili davranışlarının dayanağı olan hayat elementlerinin benzerleri bitkilerde de vardır. Buna göre, bitkiler de hayvanlar gibi canlılığa sahiptirler. Bilimsel bakış açısı, şu veya bu hâli ile hayatın (canlılık) bütün hayvan ve bitki türlerinde var olduğu sonucunu vermektedir.

Bunların yanı sıra, hayatî (canlılıkla ilgili) davranış ve eylemlerin kökten yokluğu anlamına gelen ölümün karşıtı olan hayat, analitik açıdan bir şeyin kendisinden beklenen sonuçları verecek nitelikte olması anlamına gelir. Ölüm ise böyle olmamak demektir. Buna göre, toprağın hayatı, bitki vermesi ve yeşil örtülü olması demek iken, onun ölümü bunun tersine olmasıdır. İşin hayatı, yapılış amacına varacak nitelikte olması, ölümü ise bunun tersine olmasıdır. Kelimenin hayatı, işiten üzerinde beklenen olumlu etkiyi yapması, ölümü ise bunun tersine ol-

masıdır. İnsanın hayat sahibi olması da, insanî fıtratın ilettiği yönde ilerlemesidir. Aklıselim ve temiz bir nefis sahibi olması gibi. Bundan dolayı Kur'ân, dini insan için hayat olarak sayıyor. Çünkü Kur'ân'a göre İslâm'dan ibaret olan din, ilâhî fıtratın ta kendisidir.

Bu söylediklerimiz anlaşılınca ortaya çıkar ki, dirinin ölüden ve ölünün diriden çıkmasının anlamı, hayattan ve ölümden ne kastedildiğine bağlı olarak değişir. Yukarıda açıkladığımız ilk iki bakış açısına göre, dirinin ölüden ve ölünün diriden çıkması, hayvanın veya hayvan ile bitkinin oluşum yolu ile diğer varlıklardan çıkması, vücuda gelmesi demektir. Meni, yumurta ve tohum gibi. Çünkü (madde âleminde) canlı varlık, sonsuza kadar canlılığını devam ettiremeyeceği gibi, geriye baktığımızda da sonsuz bir canlılık geçmişi olduğu ileri sürülemez ve böyle bir şey (canlı varlığın ezelî ve ebedî oluşu) asla kanıtlanamaz. Hayvandan veya bitki ile hayvandan canlı olmayan unsurların çıkması ise ayrılma yolu iledir.

Son bakış açısına, yani hayatı istenen sonuçların varlıklarda belirmesi şeklinde genelleyen bakış açısına göre ise, diriden ölünün ve ölüden dirinin çıkması demek, oluşum ve doğum yolu ile bir alanda faydalı olmayan varlıklardan, o alanda faydalı varlıklar çıkması demektir. Ölü topraktan canlı insanın, canlı hayvanın, canlı bitkinin yaratılması ile bunların tersi gibi. Aptal ve yaramaz bir adamdan akıllı ve salih bir insanın türemesi ve bunun tersi gibi. Kâfirden müminin ve müminden kâfirin çıkması gibi.

Ayetin içeriği ve konuşma konumu (muhatap aldığı kesimin görüşü) göz önüne alınca, buradaki ölüden diri ve diriden ölü çıkarmanın son anlamda olduğu sonucuna varılır. Şöyle ki, ayette müşriklerin, değişik ilâhlar edinmeyi kanıtlarken kullandıkları yöntem ve gerekçeden hareketle onlara cevap veriliyor.

Bilindiği gibi onların bu gerekçesi şudur: Gördüğümüz âlem, değişik varlıklardan oluşmuş bir bütündür. Bu varlıklar, yüksek düzeyli ve aşağı düzeyli olmak üzere farklı niteliktedir. Aşağı düzeyli varlıklar; insan, hayvan, bitki, deniz, kara ve bunlar dışında kalan birçok şeyler olabilir. Bunların her biri Allah katında aracılık yapabilen bir yöneticinin yönetimi altındadır. Biz bu yöneticinin heykeline taparken, aslında o aracı yöneticiye tapıyoruz. Maksadımız, onun bizi Allah'a yaklaştırmasıdır. Kısacası, değişik yönetim biçimlerinin farklı yöneticilere va-

rıp dayanması, Allah dışında birçok rabbin (yönetici ve eğiticinin) var olmasını gerektirir.

Ayet de farklı yönetim biçimlerinin sonunda yüce Allah'a varıp dayandığını vurgulayarak müşriklerin bu tezlerini çürütüyor. Bu da, yüce Allah'ın bütün varlıkların Rabbi olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla ayet onlara şöyle hitap ediyor: Siz de kabul ediyorsunuz ki, gerek rızkınızı vermek gibi size mahsus yönetim uygulamaları ve gerek sizinle birlikte başka varlıklara yönelik yönetim uygulamaları, bütünü ile sonunda yüce Allah'a varıp dayanır. Buna göre, sizin ve sizin dışınızdaki varlıkların işlerini yöneten O'dur. O tek rabdir ve O'ndan başka bir rab yoktur.

Ayet, yönetim yetkisi örneklerinin sayımına insana mahsus olan hususla, yani, *"De ki: Size gökten ve yerden rızk veren kimdir?"* ifadesi ile başlayıp insanlarla birlikte diğer varlıkları da kapsayan örnekle, yani, *"(Her türlü) işi düzene koyan kimdir?"* ifadesi ile son buluyor. Ayetin akışından anlaşıldığına göre, *"Ya da işitme gücüne (kulağa) ve gözlere malik (egemen) olan kimdir? Diriyi ölüden ve ölüyü de diriden çıkaran kimdir?"* ifadesi ile insana mahsus yönetim yetkisi kastediliyor. O hâlde maksat, insan fertlerindeki işitme ve görme duyularına malik olmak ile insanın ölüsünden dirisini ve dirisinden ölüsünü çıkarmaktır. Daha önce de şu gerçek açıklığa kavuştu ki, insana mahsus hayat, onun akıl ve din nimetine sahip olmasıdır.

Buna göre, ölüden diri ve diriden ölü çıkarmakla kastedilen anlam, gerçi yüce Allah daha iyi bilir, insana yaraşır mutlulukla hayat bulan insanı, böyle bir mutluluğa sahip olmayan insandan çıkarmak ve bunun tersidir.

Şu hâlde yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) tek Rab olması (rububiyette tevhit) ile ilgili delili telkin ederken, *"De ki"* diye emrederek ona soru içerikli bir söz akışında şöyle demesini emrediyor: *"Size gökten ve yerden rızk veren kimdir?"* Yani yağmur yağdırarak, bitki bitirerek ve oluşum yolu ile yaratarak. *"Ya da"* sahip olduğunuz *"işitme gücüne (kulağa) ve gözlere malik (egemen) olan kimdir?"* Ki bunlarla rızkınızın faydası gerçekleşiyor. Böylece bu organların temiz rızkları belirlemesi ile rızklardan yararlanıyorsunuz. Eğer bu iki organ olmasaydı, bu rızklardan yararlanmayı başaramazdınız ve son ferdinize kadar yok olurdunuz. *"Diriyi ölüden çıkaran kimdir?"* Yani kendi alanında faydalı olan şeyleri diğer şeylerden çıkaran kimdir? *"ölüyü diriden çıkaran kimdir?"*

Bunun sonucu olarak bedbaht insandan mutlu ve mutlu insandan bedbaht insan doğuyor. *"(Her türlü) işi düzene koyan kimdir?"* Yani bütün yaratıklar âleminin işlerini yöneten kimdir?

"Allah, diyecekler." Bu söz, insan ve diğer varlıklarla ilgili yönetim uygulamalarının yüce Allah'a varıp dayandığına ilişkin onlar tarafından bir itiraftır. Çünkü putperestler bunun böyle olduğuna inanıyorlar. Bu yüzden yüce Allah, deliller ortadayken başkasına tapmak suretiyle Allah korkusunu terk etmeleri gerekçesiyle önce Peygamberimize (s.a.a) müşrikleri azarlamasını emrediyor; arkasından, bu delilden yüce Allah'ın birliğini kabul etmeleri gerektiği sonucu çıkarılmak üzere, *"De ki: Öyleyse (Allah'a karşı gelmekten) sakınmıyor musunuz?"* buyruluyor. Daha sonra da, *"İşte sizin gerçek rabbiniz o Allah'tır."* buyuruyor.

32) İşte sizin gerçek rabbiniz o Allah'tır. Artık (beraberinde hidayet olan) hakkın ötesinde (beraberinde batıl olan) sapıklıktan başka ne var?! O hâlde ne zamana kadar (haktan) döndürüleceksiniz?!

Ayetin ilk cümlesi, daha önceki ayette geçen delilin sonucudur. Rabbin "hak (gerçek)" sıfatı ile sıfatlandırılması, delilin içeriğini açıklayıcı olsun ve aynı zamanda arkadan gelen, *"Artık hakkın ötesinde sapıklıktan başka ne var?!"* ifadesine hazırlayıcı bir geçiş olsun diyedir.

"Artık hakkın ötesinde sapıklıktan başka ne var?!" ifadesi, müşriklerin putlara tapmakla sapıttıkları sonucuna varmak için, az önceki delilin gereğine sarılmaktır. Çünkü yüce Allah'ın Rabliği gerçek olduğuna göre, hidayet O'na uymakta, O'na kulluk etmektedir. Zira hidayet gerçekle (hakla) birliktedir, başkasında olamaz. Buna göre, batılın ta kendisi olan başkası, sapıklıktan başka bir şey olamaz.

Buna göre, ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Fe-maza ba'de'l-hakkı'l-lezi maahu'l-hüda ille'l-batılu'l-lezi maahu'd-dalal." (Artık beraberinde hidayet olan hakkın ötesinde, beraberinde sapıklık olan batıldan başka ne var?!) Her iki taraftan birer ifade atılmış ve kısaltmak amacıyla diğerlerine yer verilerek "fe-maza ba'de'l-hakkı ille'd-dalal" denmiştir. Bu sebeple bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Ayette, ifade inceliklerine vurgu yapan ihtibak yöntemine başvurulmuştur. İhtibak ise, iki karşıt durumu açıklayan sözlerin her bir tarafından diğerinin içeriğinin işaret ettiği ifadenin atılmasından ibarettir. Çünkü ayetin takdirî açılı-

mı şöyledir: 'Fe-maza ba'de'l-hakkı ille'l-batıl? Ve maza ba'de'l-hüda ille'd-dalal?' Böylece birinci ifadeden 'batıl', ikinci ifadeden de 'hüda' kesilmesi hazfedilmiş ve sadece 'fe-maza ba'de'l-hakkı ille'd-dalal?' ifadesine yer verilmiştir."[1] Böyle yapılmasının nedenini ise, biz az önce açıkladık.

Ayet, *"O hâlde ne zamana kadar (haktan) döndürüleceksiniz?!"* ifadesi ile sona eriyor. Yani beraberinde hidayet olan haktan, beraberinde batıl olan sapıklığa ne zamana kadar döndürüleceksiniz?!

33) İşte böylece Rabbinin, fasıklar (yoldan çıkmışlar) hakkındaki "Onlar iman etmezler." sözü gerçekleşmiş oldu.

Ayetin akışından anlaşıldığına göre, yüce Allah'ın fasıklar (yoldan çıkmışlar) hakkındaki sözü, onların iman etmeyeceğidir. Yani yüce Allah onlar hakkında kesin hükmü verdi. Bu hüküm, yoldan çıkmışlık durumunu sürdüren fasıkların bu nitelikleri ile iman etmeyecekleri, onların iman etmeye ileten ilâhî hidayete mazhar olamayacakları şeklindedir. Nitekim yüce Allah, *"Allah, yoldan çıkan topluluğu doğru yola iletmez."* (Mâide, 108) buyuruyor.

Buna göre, ayetteki "kezalike (işte böylece)" işaret edatı ile bir önceki ayetten çıkan şu sonuca işaret ediliyor: Müşrikler haktan uzaklaştılar, yoldan çıktılar, bu yüzden sapıklığa düştüler. Çünkü hakkın ötesinde sapıklıktan başka bir şey yoktur.

O hâlde, *"İşte böylece Rabbinin... sözü gerçekleşmiş oldu."* ayetinin anlamı şudur: Yüce Allah'ın yoldan çıkmışlarla ilgili onların iman etmeyecekleri yolundaki sözü ve kesin hükmü böylece gerçekleşti, dış dünyada sabit oldu ve uygulamasını buldu. Bu da onların gerçek dışına çıkıp sapıklığa düşmeleridir. Yani biz yoldan çıkmışların iman etmeyecekleri ve onları hidayet etmeyeceğimiz ile ilgili hükmümüzü haksız ve sebepsiz olarak vermedik. Biz bu hükmü, onların haktan ayrılmaları, ondan yan çizip sapıklığa düşmeleri yüzünden verdik. Çünkü hak ile sapıklık arasında bir vasıta ve aracı yoktur. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Bu ayet, şu gerçeğin delilidir: "Gerçek ile batıl arasında, hidayet ile sapıklık arasında bir aracı, bir üçüncü şık yoktur." şeklindeki sözümüz gibi, şu görünen âlemde geçerli olan zarurî gelişmeler, apaçık hükümler

---

1- [el-Menar, c.11, s.358]

ve kanunlar, belirli bir şekilde yüce Allah'ın kesin hükmüne dayanırlar, Allah'ın mülkünde kendiliklerinden sabit değildirler.

Bir tefsirci şöyle demiştir: "Ayetteki *'Rabbinin sözü'*nden maksat, onlara yönelik azap sözüdür ve 'ennehum lâ-yu'minûn' ifadesinin başında nedenliği bildiren 'lâm' edatı takdirde tutularak, *'onlar iman etmezler.'* ifadesi, bu sözün gerekçesi konumundadır. Yani, bu delil nasıl müşrikler hakkında sabit ise, yoldan çıkmışlar hakkında da Rabbinin sözü kesinleşmiştir. O söz ise, onlara yönelik azap tehdididir. Azabın onlar hakkında kesinleşmesinin sebebi de, onların iman etmemeleridir."[1]

Ancak bu görüşte sakatlık vardır. Çünkü müşriklere dönük delil ile fasıklara yönelik azap arasındaki benzeme yönü (vech-i şebeh) net ve açık olmadığı gibi, bu benzerliğin her iki kesim hakkında da geçerli olmasında görüş birliği yoktur. Dolayısıyla müşriklere yönelik delil bizzat sabittir. Ama azabın sabitliği bizzat değildir, başka bir şeyden dolayıdır ki, bu başka şey, fasıkların iman etmemeleridir.

Yukarıdaki açıklamamızda söylediğimiz gibi, müşriklere yönelik delil çok sade ve yalındır, onun gerçek olduğunu putperestlerin kendileri de itiraf ediyorlar. Ama ne var ki onlar bu delili çarpıtarak kendi iddialarına dayanak yapıyor, ilâhlarının rabliği ve bu sözde ilâhların Allah dışında kulluğa lâyık olduklarını iddia ediyorlar. Şöyle diyorlar: Şu âlemin her alanının yönetimi bu ilâhlardan (rablerden) birine aittir. Her ilâh kendi alanının rabbidir. Bizim bu ilâhların putlarına ve heykellerine tapmamızın sebebi ise, onları hoşnut etmek içindir. Böylece Allah katında sahip oldukları yakınlıktan dolayı onların O'nun katında bize aracı olmalarını bekliyoruz.

Görüldüğü gibi ayet, müşriklerin, tüm yönetimlerin yüce Allah'a ait olduğu yolundaki itiraflarını nazar-ı itibara alıyor. Bütün yönetimler nasıl Allah'a ait olmasın ki?! Hâlbuki O, hepsinin yaratıcısı ve yok edicisidir. O hâlde gerçek rablik tek O'na mahsustur, kulluğa müstahak olan sadece O'dur, bir başkasının böyle bir müstahaklığı yoktur.

34) De ki: "(Allah'a) ortak koştuklarınız arasında yaratılışı başlatıp (birini hiç yokken ilk defa yaratıp) arkasından onu (ölümünden sonra tekrar) geri döndürecek (diriltecek) biri var mı?" De ki: "Allah yaratılışı başlatıp arkasından onu (ölü-

---

1- [el-Menar, c.11, s.359]

münden sonra tekrar) geri döndürür. O hâlde ne zamana kadar (haktan) döndürüleceksiniz?!"

Bu ayet, ilk yaratma ile yeniden diriltme gerçeğine dayalı bir delil göstermeyi Peygamberimize (s.a.a) telkin ediyor. Çünkü varlıkları hiç yokken ilk defa yaratan ve arkasından onları öldükten sonra dirilten güç, insanın kendisine ibadet edip kulluk sunmasını hak etmektedir. İnsan O'nun karşısına çıkacağı günden korkmak ve o günde kendisini korumak durumundadır. Böylece ahiret günü O'nun azabının acılığından kurtulur ve büyük sevabına erer.

Bu delilin muhatabı olan müşrikler, öldükten sonra dirileceklerine inanmadıkları için yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) sorusunun cevabını da kendisinin vermesini emrederek, *"De ki: Allah yaratılışı başlatıp, arkasından onu (ölümünden sonra tekrar) geri döndürür. O hâlde ne zamana kadar döndürüleceksiniz?!"* buyuruyor. Yani ne zamana kadar haktan saptırılıp döndürüleceksiniz?!

Müşriklere delil göstermek üzere bu ayette ilk yaratılışa ve yeniden diriltmeye dayanılması, açık ve kanıtlanmış olmayan bir önermeye dayanmak değildir. Çünkü yüce Allah Kur'ân'da bu önermeyi çeşitli açılardan delil dayanağı olarak kullanmıştır. Bu gerçeği, fiillerinin mutlaka bir amacı olması gerektiği açısından delil olarak gösterdiği gibi, onu amellere adil karşılıklar vermesi gerektiği açısından ve daha başka açılardan da dayanak olarak kullanmıştır. Yüce Allah, kitabının on kadar ayetinde yeniden dirilme ve kıyamet günü hususunda şüphe edilmemesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Bu delil, -daha önce işaret edildiği üzere- kıyamet günü Allah'ın hazırladığı azaptan korkarak ve vereceği sevabı ümit ederek O'na kulluk eden genel müminler açısından geçerli olan bir delildir.

35) De ki: "**(Allah'a) ortak koştuklarınız arasında hakka iletecek olan var mı?**" **De ki:** "**Allah hakka iletir. Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen mi? O hâlde size ne oluyor?! Nasıl hükmediyorsunuz?!**"

"Heda", "yehdi" kelimesi, hem "lâm", hem de "ilâ" edatıyla geçişli kılınır; her iki durumda da aynı anlamı taşır. "Hidayet" kelimesi, Kur'ân'ın birçok ayetinde "lâm" edatıyla geçişli kılınmıştır. Örneğin şu ayetlerde: *"Halen... onları doğru yola sevk etmedi mi?"* (Secde, 26),

"Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru yola iletir." (İsrâ, 9). Dolayısıyla bazılarının[1] bu ayetteki "lâm"ın nedenliği bildiren edat olduğu yönündeki görüşü doğru değildir.

Yüce Allah bu ayette Hz. Peygamber'e (s.a.a) üçüncü delili telkin ediyor. Bu, aklî bir delildir ki, seçkin müminler ona dayanır. Şöyle ki, insan fıtratına yerleştirilen ve aklın hüküm vermesinde esas aldığı bir ilke vardır ki, o da şudur: İnsana gerekli olan, hakka uymasıdır. Öyle ki, eğer insan yanılarak, kuşkuya düşerek veya nefsinin arzusuna kapılarak herhangi bir davranışında haktan, gerçekten saparsa, kapıldığı yanlışlığı gerçek sandığı için, işin doğrusunu bilemediği için ona uyar. Bundan dolayı yanlışlığı hak sandığı yolunda mazeret beyan eder. Demek oluyor ki, hakka uymak mutlak olarak gereklidir. Bu konuda hiçbir kayıt ve şart ileri sürülemez.

Hakka iletene de, yanında bulunan hak sebebi ile uymak gereklidir. Onu hakka iletmeyen veya haktan başka bir şeye iletene tercih etmek de gereklidir. Çünkü hakka iletene uymak, aslında onun yanındaki hakkın kendisine uymaktır. Ona uymanın gerekliliği ise zarurîdir, hiçbir delile ihtiyacı yoktur.

Ayette delil gösterilirken bu zarurî önermeye dayanılmış ve söze, müşriklere koştukları ortaklar arasında hakka iletenin var olup olmadığı sorularak başlanmıştır. Açıktır ki, müşriklerin bu konuda olumlu cevapları yoktur. Çünkü onların Allah'a koştukları ortaklar kendilerine fayda, zarar dokunduramayacakları gibi ölmelerini, yaşamalarını ve yeniden dirilmelerini de sağlayamazlar. Bu koşulan ortaklar ister putlar, heykeller gibi cansız cisimler olsunlar, ister melekler, cinler gibi canlılar olsunlar, ister Firavun, Nemrut gibi diktatörler olsunlar, bu gerçek hepsi hakkında geçerlidir.

Müşriklerin bu konuda olumlu cevapları olmadığı için karşılık vermiyorlar. Bundan dolayı Peygamberimize (s.a.a) bu konuda, yani hakka iletme hususunda onlar yerine cevap vermesi emredilerek, *"De ki: Allah hakka iletir."* buyruluyor. Çünkü her şeyi tekvinî amacına ve varlığını sürdürmesi için muhtaç olduğu hususlara ileten Allah'tır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Bizim Rabbimiz her şeye hilkatini (varlığını ve özelliğini) veren, sonra da onu (ona doğru) iletendir."* (Tâhâ, 50), *"Yaratıp*

1- [el-Menar, c.11, s.362-363]

düzene koyan, takdir edip ileten..."(A'lâ, 3) Yine peygamberler göndermekle, kitaplar indirmekle, şeriatlar koymakla ve insanlar arasında hak dinin çağrısını yaygınlaştırmayı emretmekle insanı mutlu hayata ileten, izni ile cennete ve mağfirete çağıran da O'dur.

"Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyleyse kuşkuya kapılanlardan olma." (Âl-i İmrân, 60) ayetinin tefsiri sırasında vurguladığımız gibi inanç, söz ve fiil olarak gerçek (hak), ancak evrende geçerli olan yasalarla uyumlu olduğu zaman gerçek olur ki, bu evrensel yasalar Allah'ın fiilleridir. Buna göre gerçek, aslında Allah'ın dileği ve iradesi sayesinde gerçek olur.

Müşriklerin Allah'a ortak koştukları sözde ilâhlar arasında hakka ileten olmadığı, buna karşılık yüce Allah'ın hakka ileten olduğu gerçeği kesinleştiğine göre, yüce Allah, *"Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen mi?"* şeklindeki soru ifadesi ile müşrikleri şu hususta tercih vermeye çağırıyor: Yüce Allah gerçeğe hidayet ettiğine ve onların sözde ilâhları hidayet edemediklerine ve başkasının yardımı olmadan hidayete eremediklerine göre, Allah'a mı uyacaklar, yoksa Allah'a ortak koştukları sözde ilâhlara mı? Bilinen bir gerçektir ki, hakka hidayet eden, hidayet etmeyene tercih edilir. Yani Allah'a uymak, müşriklerin ortak koştuklarına uymaya tercih edilmelidir. Oysa müşrikler bunun tersine hüküm veriyorlar. Bu yüzden, *"O hâlde size ne oluyor?! Nasıl hükmediyorsunuz?!"* ifadesi ile azarlanıp kınanıyorlar.

Bu tercih ifade edilirken, *"uyulmaya daha lâyıktır"* cümlesinde, mutlak tercih anlamı taşıyan, belirlenmişlik ve münhasırlık anlamına gelmeyen ism-i tafsil (ehakk) kullanılıyor. Oysaki ancak yüce Allah'a uymak haktır, müşriklerin sözde ilâhlarına uymalarının ise haktan hiçbir nasibi yoktur. Bu ifadeyi kullanmanın sebebi şudur: Bir kere yer tercih bildirme yeridir. Bu cümlede de buna riayet ediliyor. Diğer bir sebep de, müşriklerin bağnazlığını ve cahilliğini tahrik etmeden onların söyleneni kabul etmeleri istenmiştir.

Yüce Allah burada en güzel tabiri kullanarak şöyle buyurmuştur: *"Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen mi?"* "Lâ yehiddi illâ en yuhda" ifadesi, meşhur kıraate göre, aslı "yehtedi" olan "yehiddi" şeklindedir. Fiilin mütealliklerine yer verilmeyen *"hidayete erdirilmedikçe hidayete er-*

meyen" ifadesinin zahirinden, onun kendi kendine değil de başkasının aracılığıyla hidayete erdirildiği anlaşılmaktadır.

Bu ifadede, *"hakka ileten"* cümlesi, *"hidayete ermeyen"* cümlesiyle karşılaştırılmıştır. Oysa hakka iletmenin karşıtı hakka iletmemektir, (hidayete ermemek değil;) nitekim hakka ermemenin karşıtı da hakka ermektir. Bu karşıtlık, başkası aracılığıyla hakka erme ile hakka ermeme arasında, aynı şekilde hakka iletme ile kendi kendine hidayete erme arasında ayrılmaz bir beraberliği gerektirir. Dolayısıyla hakka ileten kimse kendiliğinden hidayete ermelidir, başkasının katkısı ile hidayete ermiş olmamalıdır; başkasının katkısı ile hidayete eren kimse de asla hakka iletici olamaz.

Hiç kuşku yok ki, zahirî açıdan ayet böyle bir anlama delâlet ediyor. Bu da ifadenin hakikat üsluplu olduğunun, örf ehli bizlerin genelde aramızda kullanıp esas aldığımız tavize dayalı mecazî kullanımlarla ilgisinin olmadığının en adil ve güzel şahididir. Bizler hakka iletmeyi, hakkı söyleyip ona çağıran herkese izafe ederiz. Ona inanıp inanmadığına, inanıyorsa onunla amel edip etmediğine ve eğer amel ediyorsa gerçek anlamını tahakkuk ettirip ettirmediğine bakmayız. Ayrıca hakkı kendisinin mi bulduğuna, yoksa başkasının mı kendisini ona ilettiğine önem vermeyiz.

Aslında hakka hidayet etmek, yani açık hakka ve gerçeğin aslına iletmek, sadece yüce Allah'a veya kendi kendine hidayete erene, yani araya hiçbir vasıta girmeksizin Allah'ın hidayete erdirdiği, Allah ile hidayete eren ve sonra Allah'ın emri ile başkalarını hidayete erdiren kimseye aittir. *"Hani Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca..."* (Bakara, 124) ayetinin tefsiri sırasında bu mesele üzerinde bir nebze durmuştuk.

Ayet üzerinde yaptığımız bu açıklamalardan şu sonuçlar çıkıyor:

1- Burada hakka hidayet etmekten maksat, istenen hedefe iletip ulaştırmaktır, yoksa hakka götüren yolu göstermek değildir. Çünkü şurası açık ve kesindir ki, hakka götüren yolu tanıtmayı, ister hakka kendisi ermiş olsun, ister başkası aracılığı ile ermiş olsun, isterse de hiç ermemiş olsun, herkes yapabilir.

2- *"Hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen"* ifadesinden maksat, kendi kendine hidayete ermeyen kimsedir. Bu tanımlama hem başkasının katkısı ile hidayete erenleri, hem de hidayete hiç ermeyenleri, yani

ne kendi çabası ile ve ne başkalarının katkısı ile hidayete ermeyenleri kapsar. Başkasının hidayetini kabul etmeyen birer cansız cisimden ibaret putlar ve heykeller gibi.

Şöyle ki, "illâ en yuhdâ=hidayete erdirilmedikçe" cümlesi, "men lâ yehiddi=hidayete ermeyen" cümlesinden istisnadır ve bu ikinci cümle, hem hiç hidayete ermeyenleri, hem de başkalarının katkısı ile hidayete erenleri kapsar. "En yuhdâ=hidayete erdirilmedikçe" cümlesinin başına mastar edatı olan "en" kelimesi gelmiştir ve fiili mastara dönüştürerek ona mastarlık anlamı vermektedir. Mastara dönüştürülen bir fiil de gerçekleşmişlik anlamı vermez. Ama mamulüne muzaf olan mastar ise, bunun tersine gerçekleşmişliği ifade eder. Meselâ, *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* (Bakara, 184) ifadesi ile, *"Biz sizin tapmalarınızdan habersizdik."* (Yûnus, 29) ifadesi arasında fark vardır. Birinci ifade, fiilin gerçekleşmesine delâlet etmezken, ikinci ifade fiilin gerçekleşmiş olduğunu gösterir. Yine meselâ, Zeyd'i dövdüğün zaman, "Darbuke Zeyden acibun=Zeyd'i dövmen şaşırtıcıdır." denir; fakat eğer onu dövmeye niyetlendiysen, "En tadribe Zeyden acibun=Zeyd'i dövecek olman şaşırtıcıdır." denir.

Buna göre, *"hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen"* ifadesi, hidayeti kendinden olmayan, ancak başkası tarafından hidayet gelirse hidayeti bulabilen kimse anlamındadır. Bilinen bir gerçektir ki, o kimseye başkasından hidayet gelebilmesi için karakterinin hidayeti kabul etmeye yatkın olması gerekir. Eğer karakteri hidayeti kabul etmeye yatkın değilse, onun için geride kalan tek sıfat hidayete ermemek sıfatıdır. Bunu iyi anlamak gerekir.

Tefsirciler, bu ifadedeki istisna hakkında şaşırtıcı ve acayip görüşler ileri sürmüşlerdir:

a) Bu ifade, en genel durumlardan istisna edilmiş mufarrağ (muttasıl) bir istisnadır.[1] Çünkü müşriklerin koştukları ortakların hidayete erdiremeyeceklerine ilişkin hüküm İsa Peygamber'i, Üzeyir'i ve melekleri (hepsine selâm olsun) de kapsar. Çünkü bu saydıklarımız, Allah'ın hidayeti ve vahyi aracılığı ile hidayete ermişlerdir. Nitekim yüce Allah,

---

1- [Mufarrağ/Muttasıl istisna; istisna edilen şeyin, istisna edilmeden önce ke - disinden istisna edilen şeyin genel kapsamına dâhil olması ve onun kapsamından çıkarılmak amacıyla istisna edilmesinden ibarettir.]

peygamberleri hakkında, *"Onları emrimiz uyarınca hidayete erdiren önderler yaptık."* (Enbiyâ, 73) buyuruyor.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Özet olarak bu görüşe göre ifadenin anlamı şu şekildedir: "O, ancak yüce Allah'ın onu hidayete erdirmesiyle hidayete erer; sonra Allah'ın kendisini hidayete erdirmesiyle başkasını hidayete erdirir." Bu anlama göre ise, ayetin anlamı kökünden ihlal olur. Çünkü kendisi hakkı bulamayan kimsenin başkalarını hakka iletmesi mümkün olmaz. Zira bu kimse, ancak perde arkasından hakla ilişki kurabilir ki, böyle bir kimse başkalarını hakka nasıl ulaştırabilir?!

Üstelik bu tefsircinin yorumu, ayette delile konu olan putlara da uymaz. Çünkü putlar temelden hidayete yatkın değildirler. Sözü edilen tefsir âlimi Hıristiyanların ve Yahudilerin kutsal şahsiyetleri olan İsa Peygamber ile Üzeyir'i gündeme getiriyor. Oysa ayetin sözleri onlara yönelik değildir. Gerçi ayet, ölçünün genelliği açısından başkaları ile birlikte onları da kapsamaktadır.

b) İfadedeki istisna munkatı (kopuk)[1] bir istisnadır. Hidayete ermeyenlerden maksat, hidayeti kabul etmeye yatkın olmayan putlardır. Bu yoruma göre ifadenin anlamı, "Yoksa putlar gibi asla hidayete ermeyenler mi? Ancak Allah hidayet edecek de o zaman hidayete ererler." şeklindedir.[2]

Bu görüşe karşı itirazımız şudur: Bu yorum, *"hakka ileten"* ifadesi ile *"hidayete ermeyen"* ifadesi arasındaki karşıtlığı açıklama yeterliliğine sahip değildir. Evet, bunun, örneğin "Hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa Allah hidayete erdirmedikçe asla hidayete ermeyen, Allah'ın hidayete erdirmesiyle hidayete erip ardından başkalarını hidayete erdiren mi?" şeklinde bir anlama geldiğini söylersek, karşıtlığı açıklama yetersizliği sorunu ortadan kalkar; ancak o zaman da şu itirazla karşılaşılır: O hâlde istisna munkatı/kopuk olsun diye putlar gibi cansız cisimlere has kılmanın gerekçesi yoktur. Aksine hem, kendi kendine veya başkalarının katkısı ile asla hidayete ermeyenleri, hem de melekler gibi kendi kendine hidayete ermeyen, fakat başkasının yardımı ile hidayete erenleri kapsamaktadır ki, o zaman bu yorum bir önceki yorum için ileri sürülen sakıncayı taşımış olur.

1- [Munkatı/Kopuk istisna; istisna edilen şeyin istisna edilmeden önce kendisinden istisna edilen şeyin kapsamına dâhil olmadığı hâlde istisna edilmesinden ibarettir.]

2- [el-Menar, c.11, s.363]

c) *"hidayete ermeyen"*den maksat, hidayeti kabul etmeye yatkın olmayan putlardır. İfadedeki "illâ" edatı ise, (istisna değil) "hatta" anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: Hidayete erdirilinceye kadar hidayete ermeyen ve hidayeti kabul etmeye yatkın olmayan.

Bu yoruma karşı itirazımız şudur: O zaman ifadedeki şıklara ayırma şu anlama gelir: "Hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hakka iletilinceye kadar asla hidayete ermeyen mi?" Bu durumda istisna, müstedrek bir istisna, yani ifadede kendisine yönelik herhangi bir amaç taşınmayan fazlalık bir istisna olur. Üstelik "illâ" edatının, "hatta" anlamına geldiği sabit değildir. Sabit olduğu farz edilse bile böyle kullanım azdır ve sözlerin en fasihi olan Kur'ân öyle bir anlama hamledilemez.

d) *"Hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen"*den maksat, Allah'ın dışında tapılan melekler ve cinlerdir. Bunlar kendi kendilerine hakka ermeseler de Allah'tan gelecek hidayeti kabul etmeye yatkındırlar. Ya da bu ifadeden maksat sapıklığa sürükleyen, insanları kâfirliğe çağıran önderlerdir. Bunlar hidayete ermemiş olsalar da aslında hidayeti kabul etmeye yatkındırlar. Eğer hakka hidayet edilmiş olsalardı, onlar da ona ererlerdi.

Bu görüşe karşı söyleyeceğimiz şudur: Bu ayetler, putlara tapanlara karşı delil gösterme amacı taşıyorlar. Buna göre, *"hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen"* ifadesi ile meleklerin, cinlerin ve sapık önderlerin kastedildiğini ileri sürmek, bu ayetleri buradaki asıl amaç ile uyuşmaz duruma düşürür.

3- Bu açıklamalarımızdan çıkan üçüncü sonuca gelince, hakka iletmek anlamındaki hakka hidayet etmek, kendi kendine, yani ya ilk baştan ya da yüce Allah'ın özel inayeti ile hidayet konusunda yüce Allah ile arasında hiçbir aracı olmaksızın hakka erenlerin -Peygamberler ve Ehlibeyt İmamları gibi- fonksiyonudur. Yol gösterme ve yolu tanıtma anlamındaki hidayet ise sadece Allah'a, peygamberlere ve vasilere mahsus değildir. Nitekim Kur'ân'da Firavun Oğulları arasındaki bir mümin hakkında, *"O iman eden kimse dedi ki: Ey kavmim, siz bana uyun, size doğru yolu göstereyim."* (Mü'min, 38) buyruluyor. Başka bir ayette de, *"Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici, ister nankör olsun."* (İnsân, 3) buyruluyor.

Yüce Allah'ın bir imam/önder olan Peygamberimize (s.a.a) yönelik, *"Sen sevdiklerini hidayete erdiremezsin; fakat Allah dilediğine hidayet verir."* (Kasas, 56) hitabına ve bu anlamdaki diğer ayetlere gelince, bu

ayetlerde asalet/asıllık ve tebaiyet/bağımlılık ilkesi açıklanıyor. Tıpkı can alma ve gaybı bilme ile ilgili ayetlerde ve aynı şekilde hidayetin gerçekte ve doğrudan doğruya yüce Allah'a ait olduğunu, O'nun dışındakilerin ancak O'nun yetki vermesi suretiyle bağımlı veya arazî olarak bu konuda yetkili ve O'nun izni ile sebep olduğunu ifade eden ayetlerde olduğu gibi. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onları emrimizle doğru yola ileten imamlar yaptık."* (Enbiyâ, 73) Hadislerde de bu gerçeğe ve hakka iletmenin, Hz. Peygamber'in ve Ehlibeyt'inin (üzerlerine selâm olsun) fonksiyonu olduğuna dair işaret vardır. Daha önce hidayet konusunda bazı açıklamalar yapmıştık.

Ayetin sonunda yer alan, *"O hâlde size ne oluyor?! Nasıl hükmediyorsunuz?!"* ifadesi, şaşkınlık içerikli bir sorudur. Bu soruda, aklın hidayete ermemiş ve hakka iletmeyenlere uyulmaması yolundaki açık hükmüne rağmen, müşriklerin koştukları ortaklara uyma yolundaki hükümleri garip karşılanıyor.

36) Onların çoğu zandan başkasına uymaz. Zan ise, haktan (gerçekten) yana (insana) asla yetmez. Şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir.

Ayetin orijinalinde geçen ve "eğna" kökünden olan "yuğni" kelimesi, hem "min" edatıyla, hem de "an" edatıyla geçişli kılınır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de her ikisiyle de kullanılmıştır. Bu ayette "min" edatıyla geçişli kılınırken, *"Malım bana hiç fayda sağlamadı."* (Hâkka, 28) ayetinde de "an" edatıyla geçişli kılınmıştır.

Ayette zanna uymak, müşriklerin çoğuna izafe ediliyor. Çünkü onların arasındaki sapıklığın önderlerinden oluşan küçük bir azınlık gerçeği kesinlikle biliyorlar ve onlar batılın etkisi altında değildirler. Buna rağmen insanları batıla çağırmalarının sebebi, aralarındaki çekememezlik duygusu ve ihtiraslardır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler..."* (Bakara, 213) Müşriklerin çoğunluğu ise, atalarına hüsnüzan besleyerek onları taklit ettikleri için onlara uymuşlardır.

"Şüphesiz, Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir." ifadesi, *"Onların çoğu zandan başkasına uymaz."* ifadesinin sebebi niteliğindedir. Yani, çünkü Allah onların yaptıkları işleri ve bu işlerinin zanna uymaktan kaynaklandığını biliyor.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْد۪يقَ الَّذ۪ى
بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْص۪يلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٧﴾ اَمْ
يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِه۪ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ
كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُح۪يطُوا بِعِلْمِه۪ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْو۪يلُهُ
كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِم۪ينَ ﴿٣٩﴾
وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِه۪ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِد۪ينَ
﴿٤٠﴾ وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ ل۪ى عَمَل۪ى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَر۪يٓؤُنَ مِمَّٓا
اَعْمَلُ وَاَنَا بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ
تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ
تَهْدِى الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا
وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا
سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ وَمَا
كَانُوا مُهْتَد۪ينَ ﴿٤٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

37- Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından uydurulacak değildir. Ancak önündekini (Tevrat ve İncil'i) doğrulayan ve

(her semavî) kitabı açıklayandır. Onda şüphe yoktur; (çünkü) o, âlemlerin Rabbindendir.

38- Hayır, "Onu (Muhammed) uydurdu." diyorlar. De ki: "O hâlde, eğer sizler (bu söylediğinizde) doğru iseniz, onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini (yardıma) çağırın."

39- Hayır, onlar (Kur'ân'dan) bilgisini kuşatamadıkları bir şeyi (veya bilgisini kuşatamadıkları Kur'ân'ı) yalanladılar; oysa onun (kıyamet günündeki) tevili henüz kendilerine gelmemiştir. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. İşte bak, o zalimlerin sonu ne oldu?

40- Onlardan bazıları buna (Kur'ân'a) inanır, bazıları ise inanmaz. Rabbin bozguncuları (herkesten) iyi bilir.

41- Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: "Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım."

42- Onlardan seni dinleyenler de vardır. Fakat sen, üstelik bir de düşünmeyen sağırlara söz işittirebilir misin?

43- Onlardan sana bakanlar da vardır. Fakat sen, üstelik bir de görmeyen körleri (doğru yola) iletebilir misin?

44- Kuşkusuz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez. Fakat insanlar kendilerine zulmederler.

45- Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar, sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar (dünyada) kaldıklarını zannettikleri ve birbirlerini tanıdıkları hâlde Allah'ın onları yeniden diriltip toplayacağı günde, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Onlar hidayete erecek değillerdi.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde, tekrar Kur'ân meselesine dönülerek onun Allah tarafından indirilmiş bir kitap olduğu, bunda şüphe olmadığı vurgulanıyor ve bu konuda bazı deliller telkin ediliyor. Bu ayetler ile bir önceki grupta geçen, *"De ki: '(Allah'a) ortak koştuklarınız arasında*

hakka iletecek olan var mı?' De ki: Allah hakka iletir..." ayetleri arasında bağlantı vardır.

Daha önce söylediğimiz gibi, yüce Allah'ın hakka iletmesi demek, peygamberlerine yönelik vahyi ve onlara indirdiği kitaplar yolu ile insanları hoşnut olacağı dine iletmesi demektir. Nuh, İbrahim, İsa, Musa ve Muhammed peygamberlere (üzerlerine selâm olsun) indirdiği kitaplar gibi. Bu ayetler ise, bu kitapları söz konusu ediyor ve onlardan biri olan Kur'ân'ın hakka ilettiğine delil getiriyor.

Bu gerekçe ile Kur'ân ile birlikte o kitaplara işaret edilerek, *"Ancak önündekini (Tevrat ve İncil'i) doğrulayan ve (her semavî) kitabı açıklayandır. Onda şüphe yoktur; (çünkü) o, âlemlerin Rabbindendir."* buyruluyor.

Bu ayetlerin sonunda da kıyamet günü dirilmek gündeme getiriliyor ki, daha önce belirttiğimiz gibi bu konu, bu surenin amaçları arasında yer alır.

37) Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından uydurulacak değildir. Ancak önündekini (Tevrat ve İncil'i) doğrulayan ve (her semavî) kitabı açıklayandır. Onda şüphe yoktur; (çünkü) o, âlemlerin Rabbindendir.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, varlığını olumsuzlamak suretiyle bir sıfatı veya anlamı olumsuzlama, elverişli ve yetenekli olmayı olumsuzlamayı ifade eder ve bu olumsuzlama o şeyin kendisini olumsuzlamaktan daha etkilidir. Buna göre, "Zeyd ayağa kalkacak değildi." demek ile "Zeyd ayağa kalkmadı." demek arasında fark vardır. Birinci ifade Zeyd'in ayağa kalkmaya elverişli ve yetenekli olmadığı anlamına gelirken, ikinci ifade sadece Zeyd'in ayağa kalkmadığını ifade eder.

Kur'ân'da bu ifade inceliğine sık sık rastlanır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi."* (Yûnus, 74), *"Sen kitap nedir, iman nedir bilecek değildin."* (Şûrâ, 52), *"Allah onlara zulmedecek değildir."* (Ankebût, 40)

Buna göre, *"Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından uydurulacak değildir."* ifadesi, bazılarının dediği gibi uydurulmuş olma durumunu Kur'ân'dan tenzih eden, olumsuzlayan bir ifade tarzıdır ki, bu ifade tarzı Kur'ân'ın uydurulmadığını söylemekten daha etkilidir.

Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: Bu Kur'ân uydurma olmaya yatkın ve elverişli değildir. Birinin yalan yere onu yüce Allah adına uydurmuş olması söz konusu değildir.

"Ancak önündekini (Tevrat ve İncil'i) doğrulayan" ifadesi, önünde hazırda duran indirilmiş kitabı, yani Tevrat'ı ve İncil'i doğrulayan anlamındadır. Tıpkı İsa Peygamber'in (a.s) bize nakledilen şu sözü gibi: *"Ey İsrailoğulları, ben size Allah'ın gönderdiği ve önümdeki Tevrat'ı doğrulayan bir peygamberim."* (Saf, 6)

Tevrat ile İncil, Kur'ân'dan önce gelmelerine rağmen burada Kur'ân'ın önünde olmakla niteleniyorlar. Çünkü bu iki kitap dışında Nuh ve İbrahim peygamberlerin (üzerlerine selâm olsun) kitapları gibi başka kitaplar da vardır. Bunların hepsinin Kur'ân'dan önce oldukları dikkate alındığında, bu kitaplar içinde zaman bakımından Kur'ân'a daha yakın olan Tevrat ve İncil, Kur'ân'ın önünde olma sıfatını taşımaktadırlar.

Bir görüşe göre önünde olmaktan maksat, yeniden dirilme, mahşerde toplanma, hesaba çekilme ve amellerin karşılığını alma gibi gelecekteki gelişmelerdir. Fakat bu nazar-ı itibara alınmaya değer bir görüş değildir.

"kitabı açıklayandır." ifadesi, *"önündekini doğrulayan"* ifadesine matuftur. Ayetin akışından anlaşıldığına göre kitaptan maksat, Allah katından peygamberlere indirilen her semavî kitaptır. Ayette geçen "tafsil"den (ayrıntılı açıklamadan) maksat, iç içe girmiş, bir tarafı başka bir tarafta yer almış bölümlerini izah ve şerh yolu ile birbirinden ayırmaktır.

Bu da gösteriyor ki, Allah'ın peygamberlerine (üzerlerine selâm olsun) indirmiş olduğu din özü itibarı ile birdir. Aralarındaki fark, sadece özet ve ayrıntılı olma açısındandır. Kur'ân da daha önceki kitaplarda ana hatları ile yer alan ilâhî mesajları ayrıntılı biçimde açıklıyor. Nitekim yüce Allah, *"Hiç şüphesiz din Allah katında İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19) buyuruyor.

Yine Kur'ân kendinden önceki semavî kitaplarda ana hatlar hâlinde yer alan mesajları açıklayan, o kitapların hepsine hâkim ve egemen bir kitaptır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Sana da kendinden önceki kitapları onaylayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."* (Mâide, 48)

"Onda şüphe yoktur; o, âlemlerin Rabbindendir." Yani onda kuşkuya yer yoktur; çünkü o, âlemlerin Rabbindendir. İfadenin ikinci yarısını oluşturan cümle sanki ilk cümlenin gerekçesi niteliğindedir.

38) Hayır, "Onu (Muhammed) uydurdu." diyorlar. De ki: "O hâlde, eğer sizler (bu söylediğinizde) doğru iseniz, onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini (yardıma) çağırın."

Ayetin başındaki "em" edatı, (öncesinden kopuk ve yeni cümlenin başlangıcını bildiren) munkatıadır. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekildedir: "Hayır, onu (Muhammed) uydurdu, diyorlar." İfadedeki "ha" zamiri Kur'ân'a dönüktür. Bir surenin Kur'ân gibi olmakla nitelenmesi gösteriyor ki, Kur'ân'ın bütününe bu ad verildiği gibi, bir bölümü de bu adla anılabilir.

Dolaysıyla ayetin anlamı şöyledir: "Onu (Muhammed) uydurdu." diyenlere şöyle de: "Eğer sizler bu söylediğinizde doğru iseniz, uydurma olduğunu söylediğiniz bu Kur'ân gibi bir sure ortaya getirin. Bunun için Allah dışında elinizden gelen herkesi çağırın, onların yardımına ve desteğine başvurun." Çünkü eğer bu Kur'ân biri tarafından uydurulmuş ise, mutlaka insan sözüdür ve öyle olunca benzerinin getirilmesi mümkündür. Bu ayet, Kur'ân'a uydurma diyenleri uzun veya kısa bir tek Kur'ân suresi getirmeye çağırarak açık bir şekilde meydan okumaktadır.

Buradan şu iki sonuç ortaya çıkıyor:

1- Bu meydan okuma, belirli bir sure ile ilgili değildir. Çünkü müşriklerin uydurma olma suçlaması Kur'ân'ın bir bölümü hakkında değil, bütünü hakkındadır ve bu ifade onları, uydurma olduğunu iddia ettikleri şeyin benzeri bir sure getirmekle görevlendiriyor. Bu yüzden onlar bu iddiayı Kur'ân'ın bir bölümü için değil, bütünü için ileri sürüyorlardı.

Dolayısıyla bir tefsircinin[1] ortaya koyduğu şu görüş doğru değildir. Diyor ki: "Bu ayetteki 'sure' kelimesinin nekire (belirsiz) bir isim olarak kullanılmasının sebebi, saygı veya çeşit bildirme amaçlıdır. Maksat, içinde peygamberler ile ilgili haberlerin, dünya ve ahiret ile ilgili tehditlerin anlatıldığı bir surenin getirilmesidir. Çünkü uydurma olma suçlaması Kur'ân'ın inşaî (emir ve yasak içerikli) bölümlerine değil, ihbarî/haber verme nitelikteki bölümlerine yöneliktir."

1- [el-Menar, c.11, s.369]

Ya da şöyle diyor: "Maksat, incelemekte olduğumuz bu Yûnus Suresi gibi, dinin temel ilkelerini, vaatleri ve tehditleri içeren uzun bir surenin getirilmesidir."[1]

Bu görüşlerin doğru olmadığının delili şudur ki, Kur'ân bütün ayetleri ile yüce Allah'a mensuptur. Bu açıdan haber içerikli ayetler ile inşaî (emir ve yasak bildiren) ayetler arasında, uzun sureler ile kısa sureler arasında fark yoktur. Hatta bir tek ayet bile Allah'a mensup olma açısından Kur'ân'ın bütünü ile aynıdır. Buna göre uydurma olma suçlamasının, Kur'ân'ın bütününe yönelik olması da mümkündür. Çünkü bu suçlama, bütünü ile bağlantılı bir nispete yönelik bir yalanlamadır.

2- Kur'ân'daki bu meydan okuma, sadece onun belagati ve fesahati ile sınırlı değildir. Gerek bu ayet ve gerekse meydan okumanın söz konusu edildiği diğer ayetler, meydan okumanın, Kur'ân'ın içerdiği diğer üstünlükler ve mükemmelliklerle de ilgili olduğunu gösteriyor. Bu üstünlükler Kur'ân'ın içerdiği ilâhî bilgilerin özünü; ibadet hükümlerinden, siyasî, ekonomik ve hukukî kanunlardan oluşan dinin kapsamlı kurallarını, iyi ahlâk örneklerini, güzel edep ilkelerini, peygamberlerin hikâyelerini, eski milletlerin tarihlerini, savaşları, gayp âlemi ile ilgili haberleri; melekleri, gökyüzünü ve yeryüzünü tanıtan açıklamaları, hikmeti, öğütleri, vaatleri, tehditleri, yaratılışla ve öldükten sonraki dirilme ile ilgili bilgileri, güçlü delillerini, muhteşem anlatımını, nuru ve hidayeti kapsar; öyle ki onun bilgileri arasında asla tutarsızlık gözükmez, bir kısmı diğer kısmıyla çelişmez.

Bütün bunların yanı sıra Kur'ân, fesahat ve belâgat bakımından da insanın asla ulaşamayacağı bir üstünlüğe sahiptir.

Bu konuda, ilk dönem âlimler ve onlardan sonra gelen araştırmacılar, hatalı bir tutum içine girmişlerdir. Bu hatalı tutumu benimseyenler, Kur'ân'ın mucizevî üstünlüğünü sadece onun belâgati ve fesahati ile sınırlı görmüşler.

Bu konuda birçok kitaplar ve risaleler yazmışlardır. Fakat bu yaklaşım onları Kur'ân'ın gerçeklerini irdelemekten ve içerdiği bilgiler üzerinde derinleşmekten alıkoyduğu gibi, onları Kur'ân'ın anlamlarını yola dökülmüş sıradan hususlar gibi görmeye sürüklemiştir. Böylece bu anlamlar karşısında bedevî ile medenîyi, avam ile seçkini, cahil ile âlimi

---

1- [el-Menar, c.11, s.369]

bir saymışlar ve üstünlüğü anlam düzeninde değil de söz düzeninde görerek bunun ötesine değer vermemişlerdir.

Oysa yüce Allah, Kur'ân'ı meydan okumaya gerekçe oluşturan bütün güzel sıfatlarla sıfatlandırıyor. Örneğin onu rahmet, hidayet, hikmet, öğüt, açık delil, her şeyi açıklayıcı, kitabın ayrıntılı izahı, müminler için şifa, boşuna söylenmemiş kesin söz, yıldızların yörüngeleri ve tutarlı bir kitap olarak tanıttığı hâlde onun belâgatinden somut olarak açıkça söz etmiyor.

Gerçi insanların onun benzerini ortaya koyamayacakları, Allah dışında ellerinden gelen kimseleri yardıma çağırsalar, bu amaçla cinler ile insanlar bir araya gelip birbirlerini destekleseler bile bunu başaramayacakları mutlak bir şekilde açıklanıyor; ama bu açıklamalar belagat ve fesahatle kayıtlanmıyor.

Biz tefsir kitabımızın birinci cildinde, *"Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphedeyseniz, bu durumda, siz de bunun benzeri bir sure getirin."* (Bakara, 23) ayetinin tefsiri sırasında, Kur'ân'ın mucizevî üstünlüğü hakkında ayrıntılı açıklama yapmıştık.

39) Hayır, onlar (Kur'ân'dan) bilgisini kuşatamadıkları bir şeyi (veya bilgisini kuşatamadıkları Kur'ân'ı) yalanladılar; oysa onun (kıyamet günündeki) tevili henüz kendilerine gelmemiştir. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. İşte bak, o zalimlerin sonu ne oldu?

Bu ayet, onların Kur'ân'a inanmamalarının ve onun uydurma olduğunu söylemelerinin gerçek sebebini açıklıyor. Şöyle ki, onlar Kur'ân'dan bilgisini kavrayıp kuşatamadıkları bir şeyi veya bilgisini ihata edemedikleri Kur'ân'ı yalanladılar. Çünkü Kur'ân'da, bilgilerinin anlamakta yetersiz kaldığı objektif bilgi niteliğinde gerçek bilgiler vardır ve bu bilgilerin yorumu henüz kendilerine gelmemiştir. O yorum kendilerine gelmiş olsa, yalanladıkları o bilgileri kabul etmek zorunda kalırlardı.

Bu, ayetin akışından çıkan anlamdır. O hâlde, *"Oysa onun (kıyamet günündeki) tevili henüz kendilerine gelmemiştir."* ifadesi, şu ayetin de teyit ettiği gibi kıyamet gününe işaret ediyor: *"Onlar, ille de onun somut yorumunu mu bekliyorlar? Onun somut yorumu ortaya çıktığı gün onu vaktiyle unutmuş olanlar, 'Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdi. Şimdi bize şefaat edecek aracılarımız var mı veya işlemiş oldu-*

ğumuz kötülüklerden farklı işler yapmak üzere tekrar geri döndürülür müyüz?' derler." (A'râf, 53)

Bu açıklama, kitabımızın üçüncü cildinde yer verdiğimiz, *"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar. Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez."* (Âl-i İmrân, 7) ayetinin tefsiri sırasındaki sözlerimizi teyit eder. Orada demiştik ki:

Kur'ân dilinde tevil (yorum), Kur'ân'daki bir hüküm, bir bilgi, bir hikâye veya başka bir objektif gerçek gibi mana (kelimenin kavramı) türünden olmayan herhangi bir kavramın dayandığı bir gerçektir ve Kur'ân'ın bütününün, içerdiği her bilginin, her hükmün ve her haberin mutlaka bir tevili vardır.

Bu söylediklerimizi, ayetin devamını oluşturan, *"Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı."* ifadesi de doğrular. Çünkü ifadedeki benzetmeden anlaşılıyor ki, daha önceki müşrikler de peygamberlerinin kendilerini kabul etmeye çağırdıkları gerçekleri yalanlamışlardı. Çünkü onlar bu gerçeklerin bilgisini kuşatamamış, kavramakta yetersiz kalmış ve onun tevili henüz kendilerine gelmemişti. Kur'ân'ın içerdiği bilgilerin ve hükümlerin bir tevili olduğu gibi, diğer peygamberlerin getirdikleri bilgi ve hüküm niteliğindeki dinî çağrı unsurlarının da bir tevili vardır ve bu tevil, o geçmiş müşriklerin sandığı gibi kelimelerin verileri ve anlamları ile ilgili değildir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Kur'ân'ı uydurma olmakla suçlayan bu müşrikler, daha önceki ümmetler arasında olan müşrik ve kâfirler gibidirler. Dinî çağrının ilim ve hükümlerinden öyle konular karşılarına çıktı ki, bilgi olarak onları kavrayamadıkları için inanıp onaylayamadılar. Böyle olunca cahillikleri onları yalanlamaya zorladı. Oysa bu konuların tevilinin ve gerçek mahiyetinin kendileri için açığa çıkacağı ve onları kesin bilgi üzere inanıp tasdik etmeye zorlayan gün de henüz kendilerine gelmemiştir. O gün ise, gerçeklerin yüzünü örten perdenin ortadan kalkacağı ve her şeyin olduğu gibi ortaya çıkacağı kıyamet günüdür. İşte bu müşrikler de kendilerinden önceki müşrikler gibi yalanlayıp zalim oldular. Şimdi, o zalimlerin sonunun ne olduğuna bak ki, bu zalimlerin başlarına neler geleceğini tahmin edebilesin.

Ayetin anlamı üzerindeki titiz incelemenin verdiği sonuç budur. Tefsirciler bu ayet hakkında, tevil (yorum) kelimesiyle ilgili sahip oldukları görüşten hareketle değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Burada bu görüşlere değinmeyi faydalı görmüyoruz. Çünkü daha önce bu görüşleri enine-boyuna incelemiştik.

40) Onlardan bazıları buna (Kur'ân'a) inanır, bazıları ise inanmaz. Rabbin bozguncuları (herkesten) iyi bilir.

Ayet, o günün insanlarını Kur'ân'a inananlar ve inanmayanlar olmak üzere ikiye ayırıyor ve arkasından inanmayanları bozguncular olarak tanımlıyor. Bundan çıkan sonuç şudur: Kur'ân'ı yalanlayanlar, bozguncu oldukları için onu yalanlıyorlar.

Böylece ayet, o gün Peygamberimizin (s.a.a) çevresinde bulunanların durumunu açıklıyor; bunların bir kısmının Kur'ân'a inandığını ve bir kısmının da inanmadığını, inanmayanların kâfirliğinin bozguncu olma rezilliğinden ileri geldiğini ifade ediyor.

Bir tefsir âlimi ise ayete şöyle anlam veriyor: "Ey Muhammed, senin kavmin daha önceki zalimler gibi değildir. Onlar pek azı dışında peygamberlerini yalanlamışlardı ve bu yüzden akıbetleri kökten yok edilme cezasına çarpılmak oldu. Senin kavmin ise ikiye ayrılacak. Bir kısmı bu Kur'ân'a inanırken, öbür kısmı ona asla inanmayacak."[1] Ancak bu anlam, kesinlikle ayetin içeriği dışındadır.

41) Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: "Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir. Siz benim yaptıklarımdan uzaksınız, ben de sizin yaptıklarınızdan uzağım."

Bu ayet, Peygamberimize (s.a.a), müşrikler kendisini yalanladıkları takdirde onlarla ilişkisini kesmesini telkin ediyor. Bu ilişki kesme, hakkı canlandırmaya girişen kimse için hakkı desteklemenin aşamalarından biridir. Hakkı canlandırmanın yolu, insanları onu kabul etmeye razı etmektir. Razı olurlarsa ne ala! Yoksa hakka çağıranı batıllarını kabul etmeye zorlamamaları için yapılacak tek şey, onlarla ilişkiyi kesmektir.

"Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım." ifadesi, *"Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir."* ifadesinin açıklamasıdır.

1- [el-Menar, c.11, s.380]

42) Onlardan seni dinleyenler de vardır. Fakat sen, üstelik bir de düşünmeyen sağırlara söz işittirebilir misin?

Cümledeki soru inkârî/olumsuzlama ve yadırgama amaçlıdır. *"üstelik bir de düşünmeyen"* ifadesi, işitmenin olmayışından, ona eşlik eden işitilen sözün anlamını düşünmenin yokluğunun kastedildiğini gösteren bir karinedir. Ki işitilen sözün anlamını düşünmeye kalbin işitmesi denir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: O müşrikler içinde seni dinleyenler de vardır. Fakat onlar sağırdırlar, kalpleri işitmez. İşitme yetenekleri olmadığı için sen onlara söz işittiremezsin.

43) Onlardan sana bakanlar da vardır. Fakat sen, üstelik bir de görmeyen körleri (doğru yola) iletebilir misin?

Bir önceki ayet hakkında söylediklerimiz bu ayet için de geçerlidir.

44) Kuşkusuz Allah, insanlara hiçbir şekilde zulmetmez. Fakat insanlar kendilerine zulmederler.

Bu ayet, şu gerçeğe işaret ediyor: Söz konusu işitme ve görme yoksunlarının maruz kaldıkları sağırlık ve körlük, onların kendilerine ettikleri zulmün sonuçlarındandır. Yoksa yüce Allah, onları işitme ve görme yeteneğinden yoksun bırakarak kendilerine zulmetmiş değildir. Onların başlarına ne geldi ise, kendilerinden gelmiştir.

45) Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar, sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar (dünyada) kaldıklarını zannettikleri ve birbirlerini tanıdıkları hâlde Allah'ın onları (yeniden) diriltip toplayacağı günde, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Onlar, hidayete erecek değillerdi.

Anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalinde geçen "yevme" kelimesi, zarftır ve daha sonra gelen "kad hasire..." ifadesiyle ilintilidir. "Keen lem yelbesû illâ saten mine'n-nahar=sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar kaldıkları" ifadesi ise, "yahşuruhum=onları (yeniden) diriltip toplayacağı" ifadesindeki "hum" zamirinden hâldir. Nitekim "yetearefûne=birbirlerini tanıdıkları" ifadesi de birinci hâli açıklayan ikinci hâldir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar, kıyamette onları yeniden diriltip toplayacağı günde, gerçekten hüsrana uğramışlardır. O gün onlar bu dün-

ya hayatını azımsarlar, onu gündüzün bir saatine sığan kısa bir ikamet süresi sayarlar ve birbirlerini tanımadıklarını veya unutmuş olduklarını ileriye süremeyecek şekilde birbirlerini tanırlar.

Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Ayetin orijinalinde geçen 'keen lem yelbesû illâ saten mine'n-nahar=sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar kaldıkları' ifadesi, 'yevme' kelimesinin sıfatıdır [buna göre ayetin anlamı 'Sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar (dünyada) kaldıklarını zannettikleri günde, Allah onları yeniden diriltip toplayacaktır.' şeklinde olur] veya 'yahşuruhum=onları yeniden diriltip toplayacağı' ifadesinin delâlet ettiği mahzuf mastarın (haşr) sıfatıdır [ki bu durumda ayetin anlamı, 'Kıyamet günü onları öyle bir diriltmeyle diriltip toplayacağız ki, sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar (dünyada) kaldıklarını zannederler.' şeklinde olur]."

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Ayetin orijinalinde geçen 'yeteare-fûne=birbirlerini tanıdıkları' ifadesi, 'saat=az bir bölüm' ifadesinin sıfatıdır. [Buna göre ise ayetin anlamı şu şekilde olur: 'Sanki günün, birbirleriyle görüşüp tanışacakları az bir bölümü kadar kaldıklarını zannettikleri günde, Allah onları yeniden diriltip toplayacaktır.]"

Ancak bu görüşler, çok uzak ihtimallerdir ve ayetin sözleri bunları teyit etmiyor.

Durum ne olursa olsun, bu ayette, surenin başında sözü edilen Allah'ın huzuruna çıkma konusuna dönüş ve müşriklere, az önce açıklanan dinin tevilinin geleceği yolundaki beklenti hususuna vurgulama vardır.

Ayet sanki şöyle diyor: Müşrikler, Kur'ân'ın somut yorumu (tevili) henüz kendilerine gelmemiş olsa da bu dünya hayatının görüntülerine kapılıp, hayat sürelerini uzun sanıp ve ecellerinin uzakta olduğunu düşünüp aldanmamalıdırlar. Çünkü onlar ileride yeniden diriltilip Allah'ın huzurunda toplanacaklar ve dünya hayatının az bir metadan (mal, imkân ve yararlanmadan) ibaret olduğunu ve dünyadaki hayat süresinin çok kısa olduğunu, sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar orada kaldıklarını görecekler ve birbirlerini tanıdıklarını gözleyeceklerdir.

İşte o gün, Allah'ın karşısına çıkacaklarını yalanlamalarının, kendileri için açık bir hüsran olduğu gün gibi ortaya çıkacaktır. Çünkü o gün, dinin tevili ortaya çıkacak, işin gerçek yüzü açığa kavuşacak, tevhit nuru olduğu gibi görünecek, egemenliğin yalnız tek ve kahhar olan Allah'a ait olduğu belirginlik kazanacaktır.

وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذ۪ي نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ
شَه۪يدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ
بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿٤٨﴾ قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْس۪ي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لِكُلِّ
اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾
قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ
﴿٥٠﴾ اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِه۪ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِه۪ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾
ثُمَّ ق۪يلَ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ
تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾ وَيَسْتَنْبِؤُنَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اِي وَرَبّ۪ٓي اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَٓا اَنْتُمْ
بِمُعْجِز۪ينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِه۪
وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
﴿٥٤﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَلَٓا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

46- Onlara vaat ettiğimizin (azabın) bir kısmını sana göstersek de, (onları göstermeden) seni vefat ettirsek de, her

hâlükârda onların dönüşü bizedir, sonra Allah onların yaptıklarına şahittir.

47- Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez.

48- (Senin dönemindeki müşriklerden bazıları alay ederek,) "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat ne zaman gerçekleşecek?" diyorlar.

49- De ki: "Allah'ın dilemesi dışında benim kendimden bile bir zarar gidermeye veya kendime bir yarar sağlamaya gücüm yetmez. Her ümmetin bir eceli (belirli bir yaşama süresi) vardır. Ecelleri gelince (süreleri dolunca), artık ne bir an geri kalırlar, ne de ileri giderler."

50- De ki: "Ne dersiniz, O'nun azabı size gece veya gündüz gelirse, suçlular onun neyini çabuk isterler?"

51- Azap başınıza geldikten sonra mı O'na (Kur'ân'a, dine veya Allah'a) inanacaksınız? Şimdi mi? Oysa (alay edip) onun çabucak gelmesini istiyordunuz!

52- Sonra zulmedenlere denilir ki: "Süreklilik (ahiret) azabını tadın! (Dünyada) kazandıklarınızdan başka bir şeyle mi cezalandırılıyorsunuz? (Siz ancak yaptıklarınızla cezalandırılıyorsunuz.)"

53- "O (azap) gerçek midir?" diye senden haber almak istiyorlar. De ki: "Evet, Rabbime andolsun ki, o şüphesiz gerçektir ve siz onu engelleyemezsiniz."

54- Eğer zulmeden her bir kimse yeryüzünde bulunan her şeye sahip olsa, (azaptan kurtulmak için) onu feda eder. Onlar (dünyevî) azabı gördükleri zaman, pişmanlıklarını gizlerler. (Dünyada) aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez.

55- Bilin ki, göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah'ındır. Bilin ki, Allah'ın vaadi gerçektir. Ama onların çoğu bilmezler.

56- O, diriltir ve öldürür ve siz O'na döndürüleceksiniz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, yürürlükteki ilâhî bir kanundan (sünnetten) haber veriyor. Kanun şudur: Yüce Allah, her millete bir peygamber göndereceği yolunda hak, karşı gelinmez ve değiştirilmez bir hüküm vermiştir. Her peygamber, gönderildiği ümmete Allah'ın mesajını tebliğ eder. Sonra da yüce Allah o peygamber ile ümmeti arasında kesin bir hüküm verir ve bu hüküm gereğince onlara bir azap gönderir; müminleri bu azaptan kurtarırken, yalanlayanları helâk eder.

Sonra Peygamberimize (s.a.a), söz konusu kanunun geçmiş ümmetler için olduğu gibi, bu ümmet için de geçerli olduğunu, onların da bu kanunun genel kapsamı dışında kalmayacaklarını bildirmesini emrediyor. Yalnız Peygamberimizin (s.a.a) müşriklerin sorusuna vermekle emredildiği cevapta gelecek azabın vakti belirtilmiyor. [Sadece şuna işaret ediliyor ki,] bu hüküm kesindir ve bir birey gibi her ümmetin de belirli bir ömrü ve hayat süresinin varacağı eceli (ömrünün belirli bir bitiş noktası) vardır [ümmetlerin hayatı o bitiş noktasına varınca, sona erer]. Fakat o azabın ne zaman geleceği, tamamen belirsiz bırakılıyor.

"Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi ve onlar istiğfar ederlerken (içlerinde istiğfar edenler var iken) de Allah onlara azap edecek değildi." (Enfâl, 33) ayetinin tefsiri sırasında belirttik ki, bu ayette, Peygamberimizden (s.a.a) sonra bu ümmetten istiğfar etme (af dileme) nimetinin geri alınacağı ve böylece başlarına azabın ineceği yolunda ima vardır. Orada belirttiğimiz gibi, bu ayetin Medine döneminde indiğine dair kanıtlar vardır. Dolayısıyla [Yûnus Suresi'nden ele aldığımız] bu Mekkî ayetlerden sonra inen o ayet [Enfâl Suresi'ndeki ayet], bu ayetlerdeki belirsizliği açıklığa kavuşturmak amacı taşımaktadır. Bu da Kur'ân'ın gaybî haberlerinden biridir.

Bazı tefsir âlimleri[1] ise, yukarıda okuduğumuz ayetlerdeki azap ile ahiret azabının kastedildiğini ileri sürmüşlerdir. Ama ayetlerin akışı böyle bir yoruma elverişli değildir.

46) Onlara vaat ettiğimizin (azabın) bir kısmını sana göstersek de, (onları göstermeden) seni vefat ettirsek de, her hâlükârda onların dönüşü bizedir, sonra Allah onların yaptıklarına şahittir.

1- [Tefsir-i İbn Kesir, c.3, s.506]

Ayetin orijinalinde geçen "imma nuriyenneke" ifadesinin aslı, "in nurike"dir ki tekit amacıyla "ma" ve şeddeli "nun" ona eklenmiştir. Peygamberimize kâfirlere verilecek azabı göstermek ile onun canını almak arasındaki şıklı ifade, iki ihtimalin de eşit olduğunu ve her türlü ihtimalin hesaba katıldığını, hepsini kapsadığını belirtmek içindir. O hâlde ifadenin anlamı şu şekildedir: "Her hâlükârda onların dönüşü bizedir." İfadede [atıf edatı olan ve] sonralığı bildiren "sümme" edatına yer verilmiştir ki, bu sonralık, kelâmın dizilişi hasebiyledir, zaman hasebiyle değil.

Ayetin amacı, Peygamberimizin (s.a.a) gönlünü rahatlatmak ve sonraki ayetlerde ayrıntılı şekilde ele alınacak olan azap meselesine geçişi sağlamaktır.

Ayetin anlamı şudur: Gönlün rahat olsun. Biz onlara vaat ettiğimiz azabı mutlaka başlarına getireceğiz. İster o azabın bir bölümünü sana gösterelim, ister onu sana göstermeden canını alalım. Her hâlükârda onların işi bizim elimizdedir, dönüşleri bizedir ve biz onların azabı gerekli kılan hareketlerinin şahidiyiz. Onların yaptıkları bize gizli olmadığı gibi, yaptıklarının hiçbirini unutmayız da.

"Sana göstersek de" ifadesindeki ikinci şahıstan, *"sonra Allah onların yaptıklarına şahittir."* ifadesindeki üçüncü şahsa geçilmesi, hükmün sebebini vurgulamak içindir. Çünkü Allah, ulûhiyetinin gereği olarak onların bütün hareketlerine şahittir.

47) Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez.

Bu ayette, kesin olan iki ilâhî hüküm gündeme getiriliyor. Birincisi: Her ümmetin bir peygamberi vardır ve bu peygamber ilâhî mesajı ümmetine götürüp onlara iletir. İkincisi: Peygamber gelip de ümmetine Allah'ın mesajını tebliğ ettikten sonra onlar inananlar ve yalanlayanlar olarak anlaşmazlığa düşerek ikiye ayrıldıklarında, yüce Allah onlar hakkında hiçbirine haksızlık etmeden adil hükmünü verir. Ayetin içeriğinden çıkan anlam budur.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Elçileri geldiğinde"* ifadesinde kısaltma ve takdir (gizleme) vardır. İfadenin açılım şekli şöyledir: "Elçileri kendilerine gelip de mesajı onlara ilettikten sonra ümmeti anlaşmazlığa düşüp inananlar ve yalanlayanlar diye ikiye ayrıldığında..." Bunun

böyle olduğunun delili, *"aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez."* ifadesidir. Çünkü hüküm, ancak anlaşmazlık konusunda verilir. Böyle olduğu içindir ki, azap ve mağduriyetle ilgili bir hüküm verildiğinde adil ve haksızlıktan uzak olduğu hakkındaki soru ilk akla gelen şey oluyor.

Daha önce bu kitabın ikinci cildindeki peygamberlikle ilgili incelemelerde, "resul" ile "nebi" arasındaki farka değinmiştik.[1] Bu ayette sözü edilen hüküm nebiliğin değil, resullüğün özelliklerindendir.

48) (Senin dönemindeki müşriklerden bazıları alay ederek,) "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat ne zaman gerçekleşecek?" diyorlar.

Bu ifade, müşriklerin bu vaat edilen hükmün zamanı ile ilgili sorularını oluşturur. Sözü edilen hüküm, dünyada haklarında verilecek olan hükümdür ve soruyu soranlar da, Peygamberimizin (s.a.a) çağdaşı olan müşriklerin bazılarıdır. Bunun delili onlara, *"De ki: Allah'ın dilemesi dışında benim kendimden bile bir zarar gidermeye veya kendime bir yarar sağlamaya gücüm yetmez. Her ümmetin bir eceli (belirli bir yaşama süresi) vardır..."* şeklinde cevap vermesi yolundaki Peygamberimize (s.a.a) verilen emirdir. Bazı tefsircilerin[2] sorunun kıyamet günü azabı ile ilgili olduğu veya soruyu soranların eski ümmetlere mensup bazı müşrikler olduğu yolundaki görüşlerini ciddiye almamak gerekir.

49) De ki: "Allah'ın dilemesi dışında benim kendimden bile bir zarar gidermeye veya kendime bir yarar sağlamaya gücüm yetmez. Her ümmetin bir eceli (belirli bir yaşama süresi) vardır. Ecelleri gelince (süreleri dolunca), artık ne bir an geri kalırlar, ne de ileri giderler."

Müşrikler, *"Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat ne zaman gerçekleşecek?"* demişlerdi. Bu sözleri, şu anlama geliyordu: "Rabbinin sana yönelik vaadi ne zaman gerçekleşecek? Veya bizimle ilgili tehdidi ne zaman yerine gelecek? Ki o günde bizimle senin aranda hüküm verecek, bizi helâk edip seni ve sana inananları kurtaracak, böylece sizin için ortam hazırlanıp aradığınız gün doğacak, yeryüzü

1- [Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında]

2- [el-Keşşaf, c.2 s.350]

size kalacak ve bizim şerrimizden kurtulacaksınız. Bu sonuç sizin için bir an önce gerçekleşse ya!"

Acelecilik içeren bu sözlerinin amacı, karşı tarafı aciz bırakma ve onunla alay etmektir. Bu aceleciliklerini bir sonraki ayetlerde de göreceğiz. Bu sözleri, *"Eğer doğru söyleyenlerden isen, niçin bize melekleri getirmiyorsun."* (Hicr, 7) şeklindeki sözlerinin benzeridir.

Durum böyle olduğu için yüce Allah Peygamberimize (s.a.a), onlara vereceği cevaba şu gerçeği açıklayarak girmesi direktifini veriyor: Peygamber kendisine zarar verme gücüne sahip değildir ki, o zararı kendinden uzaklaştırsın. Yine kendine fayda dokundurma gücüne sahip değildir ki, bu faydayı kendine çeksin ve onun acele olarak gerçekleşmesini sağlasın. Ancak Allah'ın dilediği zarar veya fayda kendisine dokunabilir. Dolayısıyla yetki bütünü ile yüce Allah'a aittir. Buna göre, onların azap hükmünün bir an önce gerçekleştirilmesi yolundaki istekleri cehaletten kaynaklanıyor.

Daha sonra müşriklerin azap vaktinin belirlenmesi hakkındaki asıl sorularına ana hatları ile cevap veriyor. Bu cevabında hükmün vaktini belirlemekten kaçınırken, hükmün kaçınılmaz olduğunu vurguluyor. Hükmün vaktinin belirlenemeyeceğini şu gerekçeye bağlıyor: Bu hüküm, Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği gayp konularından ve sonucu sadece Allah'ın yetkisinde olup başkasının musallat olamayacağı işlerdendir. Daha önce bu surenin ayetlerinde yüce Allah şöyle buyurmuştu: *"Ve diyorlar ki: 'Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!' Öyleyse de ki: Gayb sadece Allah'a hastır. Bu durumda bekleyin, ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."* (Yûnus, 20)

Hükmün gerçekleşmesinin kaçınılmazlığına gelince, bunu evrende yürürlükte olan genel kanunlardan birini oluşturan bir gerçeğe işaret ederek açıklıyor. Bu kanun, düğümü çözen ve şüpheyi gideren bir kanundur ve şudur: Her ümmetin bir eceli (belirli bir yaşama süresi) vardır. Bu ecel ne sapma gösterir ve ne o ümmet tarafından aşılabilir. O ecel mutlaka karşılarına çıkacaktır. Karşılarına çıktığında ise, gerçekleşme vaktinde bir anlık bir sapma bile görülmez.

İşte, *"Her ümmetin bir eceli (belirli bir yaşama süresi) vardır. Ecelleri gelince (süreleri dolunca), artık ne bir an geri kalırlar, ne de ileri giderler."* ifadesinin anlamı budur. Yani, siz de milletlerden bir milletsiniz.

Sizin de öbür milletler gibi bir ecelinizin olduğu kesindir. Bu ecelinizin vakti geldiğinde, ne bir an geri bırakılırsınız, ne de bir an öne alınırsınız.

Müşrikler bu söz üzerinde düşünüp onu iyi kavradıklarında kendilerine şu husus açıklık kazanacaktır ki, her ümmetin, bütün bireyleri için var olan ferdî hayatın ötesinde bir toplumsal hayatı vardır ve her ümmetin bekası ve ömrüyle ilgili hayatı yüce Allah'ın o ümmet için takdir ettiği hükmüne bağlıdır. Yine her milletin bir mutluluk, bedbahtlık, yükümlülük, hidayet, sapıklık, sevap ve ceza payı vardır. İşte ilâhî tedbir, her ferdin hayat akışını noktası noktasına nasıl belirliyorsa, her milletin hayatını da aynı şekilde belirlemektedir.

Müşrikler bu gerçeği, tarihin verdiği bilgilere ve ülkelerindeki eski milletlere ait kalıntılara ve yıkık evlere bakarak anlayabilirler. Kur'ân da onlara bu geçmiş milletlerin başlarına gelenleri anlatmaktadır. Nuh kavmi, Hud Peygamber'in Ad kavmi, Salih Peygamber'in Semud Kavmi, İbrahim Peygamber'in Kelde kavmi, Lut Peygamber'in kavmi olan Sodom ve çevresindeki şehirlerin halkı, Firavun'un Kıpt kavmi ve diğer kavimler gibi.

Bu saydıklarımız soyu kurumuş milletlerdir. Sesleri susmuş, nefesleri kesilmiştir. Bunların yok oluşları, bir azap ve bir helâk ile olmuştur. Bunların azaba uğratılmaları da ancak kendilerine kesin deliller eşliğinde peygamberlerinin gelmelerinden sonra olmuştur. Bu kavimlerin her birine peygamberleri geldikten sonra peygamberlerinin getirdiği hak mesaj hakkında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bir bölümü o mesaja inanırken, çoğunluğu oluşturan diğer bölümü onu yalanlamıştır.

Bu da onlara gösteriyor ki, kendilerine gelen hak mesaj hakkında görüş ayrılığına düşen bu ümmet ile peygamberleri arasında Allah hükmünü verecek ve onları daha önceki ümmetleri çarptırdığı cezaya çarptıracaktır. Kuşkusuz ki Allah gözetlemektedir.

Dikkatli araştırıcının şu gerçeği gözden kaçırmaması gerekir: Yüce Allah tehdidine gerçi müşrikler ile başladı; ama sözleri sırasında günahkârları da tehdidinin kapsamına aldı ve cezanın onları da kapsayacağını açıkladı. Kıble ehli arasında da diğerleri gibi günahkârlar vardır. Onlar da Allah'ın onlarla Peygamber'i (s.a.a) arasındaki anlaşmazlığı kesin çözüme bağlayacak bir azabı beklemelidirler ve şeytanın, kulaklarına üflediği telkini de unutmalıdırlar.

Bu telkine göre güya bu ümmet rahmet kapsamına alınmış bir ümmettir; rahmet peygamberi olan peygamberlerine yönelik bir ikram olarak onlardan dünyevî azap kaldırılmıştır; her türlü günah ve hata bataklığına dalsalar, bütün perdeleri yırtmış olsalar bile, dünyada Allah'ın azabından emindirler.

Oysa Allah katında üstünlük, sadece takva iledir ve yüce Allah, bu ümmetin müminlerine şöyle seslenmektedir: *"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır."* (Nisâ, 123)

Bazıları bu konuda daha da ileri giderek ahiret azabını dünya azabına atfederek bu ümmetin iyi işler yapanları ve günah işleyenleri ile bir bütün hâlinde affedilmiş olduğunu söylediler. Onlara göre dünyada bu ümmete kalan tek şey, istediklerini yapma üstünlüğüdür. Allah onların üzerine güvenlik perdesi germiştir. Ahirette de onları bekleyen tek akıbet, bağışlanma ve cennettir.

Bu görüşe göre, dinin ve şeriatın birtakım yükümlülükler ve fonksiyonsuz hükümler olma dışında bir önemi yoktur. Âlemlerin Rabbi, bu yükümlülükleri ve hükümleri oyun olsun diye ortaya koymuştur. Çünkü O, yaptıklarından sorumlu tutulmaz; ama onlar (insanlar) sorguya çekilirler. Allah, onların söyledikleri şeylerden son derece yüce ve uludur.

İşte bütün bunlar, Allah'ı hatırda tutmaktan vazgeçmenin ve Kur'ân'ı rafa kaldırmanın sonucudur. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Peygamber dedi ki: Rabbim, kavmim bu Kur'ân'ı büsbütün terk etti."* (Furkan, 30)

50-51) De ki: "Ne dersiniz, O'nun azabı gece veya gündüz başınıza gelirse, suçlular, onun neyini çabuk isterler?" Azap başınıza geldikten sonra mı O'na (Kur'ân'a, dine veya Allah'a) inanacaksınız? Şimdi mi? Oysa (alay edip) onun çabucak gelmesini istiyordunuz!

Ayette geçen "beyaten" kelimesi, geceleyin gelmek anlamına gelir. Çoğunlukla kötü gelişler hakkında kullanılır. Herhangi bir grubun geceleyin düşmanı üzerine yürümesi gibi.

Müşriklerin, *"Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat ne zaman gerçekleşecek?"* sözleri, kendilerini iman etmeye sevk edecek azabın acele olarak gerçekleşmesini isteme anlamında olduğu için, ayette azabın kesinlikle gerçekleşeceği vurgulandıktan sonra, müşriklere iki sebep-

ten dolayı azarlama ve kınama yöneltiliyor. Birinci sebep, azabın acele olarak gerçekleşmesini istemeleridir. Bu azap ansızın geleceğine göre tedbirli bir insana yaraşan tutum, ondan devamlı şekilde çekinmek ve acele gerçekleşmesini istememektir.

Bu yüzden yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) şu telkinde bulunuyor: *"De ki: Ne dersiniz"*, yani söyleyin bana, *"O'nun azabı size gece veya gündüz gelirse"*, çünkü gelecek olan azap size ansızın gelecektir ve siz onun ne zaman geleceğini bilmiyorsunuz, *"suçlular onun neyini çabuk isterler?"* Yani sizler o azabın neyini çabuk istiyorsunuz? Oysa sizler suçlularsınız ve azap geldiğinde sizi atlaması asla söz konusu değildir.

"Suçlular onun neyini çabuk isterler?" ifadesinde, ikinci şahıstan üçüncü şahsa geçilmektedir. Muhtemelen bunun esprisi, kötü akıbetin müşriklerin yüzlerine vurulmaktan kaçınılması ve bir de azabın başlarına gelmesinin gerekçesinin, suçlulukları olduğu gerçeğine değinilmesidir.

Azarlanmalarının ikinci sebebi ise, iman etmelerini, iman etmenin fayda etmeyeceği bir zamana, yani azabın geldiği ana ertelemeleridir. Çünkü azap ayeti (alâmeti) onları iman etmeye kesinlikle sevk eder. Bunun böyle olacağı, insanın yok olmanın eşiğinde iman etmesinin tecrübe ile sabit olmasından bilinmektedir. Öte yandan iman etmek, tövbe etmek demektir ve azap alâmeti ortaya çıktığında, ölümün eşiğine varıldığında, yapılan tövbe kabul edilmez.

Bu nedenle yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Azap başınıza geldikten sonra mı O'na"* yani Kur'ân'a, dine veya Allah'a *"inanacaksınız? Şimdi mi?"* Şimdi ve şu anda mı inanacaksınız? *"Oysa (alay edip) onun çabucak gelmesini istiyordunuz!"* Onların bu azabın acele gerçekleşmesini istemelerinin anlamı, ona önem vermemeleri, onu küçümseyip alaya almaları idi.

52) Sonra zulmedenlere denilir ki: "Süreklilik (ahiret) azabını tadın! (Dünyada) kazandıklarınızdan başka bir şeyle mi cezalandırılıyorsunuz? (Siz ancak yaptıklarınızla cezalandırılıyorsunuz.)"

Anlaşılan bu ayet, *"Her ümmetin bir eceli (belirli bir yaşama süresi) vardır..."* ayeti ile bağlantılı ve ona bitişiktir. Buna göre, ilk ayet azabın onların başlarına kesin olarak gelip onları helâk edeceğini bildirirken, ikinci ayet helâk olduktan sonra kendilerine şöyle denileceğini ifade ediyor: "Süreklilik azabını, yani ahiret azabını tadın. Siz ancak dünyada

yaptığınız işlere ve işlediğiniz günahlara karşılık olarak cezalandırılıyorsunuz." Bu hitap tekvinîdir; azabın onları kapsadığını ve başlarına geldiğini anlatan kinayeli bir hitaptır. Buna göre, bu iki ayet arasında yer alan iki ayet (50 ve 51 ayet), araya girmiş (muterize) ayetlerdir.

53) "O (azap) gerçek midir?" diye senden haber almak istiyorlar. De ki: "Evet, Rabbime andolsun ki, o şüphesiz gerçektir ve siz onu engelleyemezsiniz."

Ayetin orijinalinde geçen "yestenbiûneke" ifadesi, senden haber almak istiyorlar anlamındadır ve *"O azap gerçek midir?"* ifadesi de, neyi öğrenmek istediklerini açıklıyor. Ayetin akışından anlaşılacağı üzere, bu ifadedeki "huve=o" zamiri, ilâhî hükme veya azaba dönüktür ki, her ikisi de aynı kapıya çıkar.

Bu ayette yüce Allah, azabın tüm yönlerden sabit olduğunu kesin bir dille ifade etmesini, yani onlara gerekçenin varlığı ve hiçbir engelin bulunmadığı şeklinde cevap vermesini Peygamberimize (s.a.a) emrediyor.

Dolaysıyla *"De ki: Evet, Rabbime andolsun ki şüphesiz o gerçektir."* ifadesi, söz konusu cezanın kesin olarak gerçekleşeceğinin ispatıdır. İfade; yemin edatı, isim cümlesi, "inne" ve "lâm" edatları ile pekiştirilmiştir. *"ve siz onu engelleyemezsiniz."* cümlesi, müşriklerin başına azabın gelmesini önleyecek hiçbir engelin mevcut olmadığını açıklamaktadır.

54) Eğer zulmeden her bir kimse yeryüzünde bulunan her şeye sahip olsa, (azaptan kurtulmak için) onu feda eder. Onlar (dünyevî) azabı gördükleri zaman, pişmanlıklarını gizlerler. (Dünyada) aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez.

Bu ayette, gelecek olan azabın şiddetine ve müşrikler için ondan kurtulmanın ne kadar önemli olduğuna işaret ediliyor. Ayetteki, "pişmanlığı gizleme" ifadesi, başkalarının ayıplayıp yadırgamasından çekinme gibi sebeplerle pişmanlığı açığa vurmama anlamına gelir.

Aynı şekilde ayetteki hükümden ve azaptan, dünyadaki hükmün ve azabın kastedildiği, bunların başka bir anlama çekilemeyeceği anlaşılmaktadır.

55) Bilin ki, göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah'ındır. Bilin ki, Allah'ın vaadi gerçektir. Ama onların çoğu bilmezler.

Bu ve bunu izleyen ayetler, sözü edilen azabın hak ve gerçek olduğunu, mutlaka gerçekleşeceğini ve onu hiçbir şeyin engelleyemeyeceğini kesin bir delille açıklamaktadır. Çünkü göklerde ve yeryüzünde var olan her şey, tek ve ortaksız Allah'ın mülkü olunca kâinatta farz edilen her tasarruf da yüce Allah'a ait olur. O'ndan başkasının hiçbir tasarrufu olmaz. Olursa, ancak O'nun izni ile olur. Allah da bir konuda tasarrufta bulununca, bu tasarruf sadece O'nun kendi iradesine dayalı olur, O'nun mukaddes zatı üzerinde etkide bulunup O'nu fiilini ortaya koymaya sevk edecek başka bir dış gerekçeye dayalı olmaz.

Aynı şekilde bir tasarrufta bulunduğu zaman tasarrufu, O'nun fiilini ortaya koymasını önleyecek bir dış engelin yokluğu ile de kayıtlı olmaz. Dolayısıyla yüce Allah ne yaparsa, kendisi ve kendi tarafından yapar; yaptığı, dış kaynaklı bir gerekçe ile veya yine dış kaynaklı bir engel ile bağlantılı olmaz. Yüce Allah bir şeyi yapmak isteyince onu yapar. Hiçbir şey O'na ne destek olur, ne de yapmasını engelleyebilir. O hâlde bir şeyi vaat edince, bu vaat gerçek olur; onun geriye çevrilmesi düşünülemez, herhangi bir önleyici etki altında bu vaadinde değişiklik meydana gelmez.

Yüce Allah'ın bu mutlak ve hakikî egemenliği kavranınca, O'nun vaadinin hak olduğu, ona hiçbir batıl unsurun karışmayacağı bilgisine varılır. Fakat sıradan insanların çoğunluğu bu bilgiden yoksundur. Sebebi, ya bu gerçek incelemeler üzerinde kafa yormamaları veya yüzeysel anlayıştan hoşlanarak sıradan halkın yolunu izlemeleridir.

Bu kimseler, bu hâlleriyle yüce Allah'ın egemenliğini insanlar arasında sivrilen hükümdarların egemenliği ile kıyaslıyorlar. Şöyle ki, aralarında egemenlik, saltanat, nüfuz ve uğrunda yarışılan ayrıcalıklara sahip hükümdarlar görüyorlar. Bu hükümdarların mutlak güç sahibi olduklarını, istediklerini yapabileceklerini ve diledikleri hükmü verebileceklerini gözlemliyorlar. Fakat sonra bu hükümdarların kimi zaman herhangi bir şeyi yapmak istediklerini ve o uğurda çaba harcadıklarını; fakat isteklerinin gerçekleşmediğini veya verdikleri sözü, kendi veya başkalarının çıkarları ya da herhangi önleyici bir engel nedeniyle yerine getirmediklerini görüyorlar. Arkasından bu hükümdarların konumunu yüce Allah'ın konumu ile ve Allah'ın vaadini onların vaatleri ile mukayese ediyorlar. Hâlbuki bu kimselere göre vaat, dışa yansıması ve

yansımaması (dış âlemde gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi) mümkün olan bir sözden ibarettir.

Oysa insanlar arasındaki hükümdarların egemenliklerinin, nüfuzlarının, güçlü oluşlarının ve iradelerinin geçerliliğinin kaynağı, insanların onlara inanmaları ve onları kendi aralarında büyük saymalarıdır. Eğer beklenmedik bir kazaya uğrayıp helâk olsalar veya herhangi bir sebeple halkın haklarındaki inançları değişse, sahip oldukları egemenlik ve güç yok olur. Onların istediklerinin ve sevdiklerinin gerçekleşmesi demek, tekvinî sebeplerin o konuda onları desteklemesi, sevdikleri ile uyuşması, istedikleri şekilde onların gelişmesi demektir. Eğer bu genel tekvinî sebepler sistemi onlarla aynı paralelde olmaz da onların istekleri ile uyuşmazsa, o sebeplere sahibi olduklarını sandıkları güçle boyun eğdiremezler. Nitekim ölüm, hayat, gençlik, yaşlanmak, sağlık, hastalık gibi birçok konuda sebepleri arzularına göre yönlendiremiyorlar ve bu gibi konularda hiçbir rolleri yoktur.

Fakat yüce Allah yaratıklarına egemendir. Şu anlamda ki, her şeyin varlığı O'nunla kaimdir, oluşumu ve gelişimi O'nun emrine bağlıdır, O'nun iznine dayalıdır. Herhangi bir şey üzerinde tasarrufta bulununca kendinden ve kendi inisiyatifi ile tasarrufta bulunur. Bu tasarrufu da dış kaynaklı bir faktörün etkisi ve iktizasından veya O'nun fiilini önleyecek bir engelin bulunmamasından kaynaklanmaz. Her şey ya doğrudan doğruya O'na veya O'nun izni olduğu oranda bir başkasına mensuptur. O hâlde, herhangi bir şeyin O'nun irade ve dileğinden sapıp başkasına dönmesi nasıl mümkün olabilir ki? Oysa kendisine dönülüp intisap edilebilecek bir başkası yoktur.

Allah'ın sözü ise, fiili demektir. Çünkü sözü, iradesini gösterir. Öyleyse dış âlemin özü ve gerçeğin ta kendisi olan ona nasıl yalan sızabilir ki? Hâlbuki o âlem için yalan söz konusu değildir. Çünkü yalan ve yanılgı, ancak zihnî kavramlar için söz konusudur, o kavramların dış âlemle uyuşup uyuşmaması ile ilgilidir. Allah'ın vaadi nasıl batıl ve asılsız olabilir ki? Oysa O'nun bize yönelik vaadi, bizim bakışımıza kapalı olup geleceğimizle ilgili fiilidir ve bütün sebepler sistemi ona yöneltilmiştir ve gerçekleşmesi kaçınılmazdır, buna engel olacak hiçbir güç yoktur.

Araştırmacı bir insan bu gerçekler üzerinde derinliğine kafa yorunca, yüce Allah'ın göklerdeki ve yeryüzündeki egemenliğinin anlamını,

bu anlamın gerekli sonucu olarak Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu ve bu konuda şüphe etmenin, yüce Allah'ın konumu hakkındaki bilgisizlikten kaynaklandığını iyi anlar.

Bundan dolayı yüce Allah önce, *"Bilin ki, göklerde ve yeryüzünde olan her şey Allah'ındır."* diyor, arkasından bu ifadeden çıkan bir sonuç olarak, *"Bilin ki, Allah'ın vaadi gerçektir."* ifadesine yer veriyor, daha sonra da, *"Ama onların çoğu bilmezler."* diyerek bir önceki ifadenin zihinlerde doğurduğu sorulara açıklık getiriyor. Bir sonraki ayette de, *"O, diriltir ve öldürür..."* diyerek egemenliğinin mahiyetini anlatıyor.

56) O, diriltir ve öldürür ve siz O'na döndürüleceksiniz.

Bu ayet, insana oranla yüce Allah'ın bir önceki ayette sözü edilen egemenliğine yönelik bir delildir. Sanki şöyle buyuruyor: Sizin hayat, ölüm ve dönüş gibi bütün gelişmeleriniz Allah'a ait olduğuna göre, nasıl olur da siz O'nun mülkü olmazsınız?

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle geçer: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"De ki: Ne dersiniz, O'nun azabı size gece veya gündüz gelirse, suçlular onun neyini çabuk isterler?"* ayeti ile ilgili şöyle buyurduğunu nakleder: "Bu ayetteki azap, ahir zamanda başlarına azap ineceğini inkâr eden kıble ehlinin fasıklarının üzerine inecek olan azaptır."

Ben derim ki: Bu rivayet, okuduğumuz ayetler tarafından destekleniyor ve bizim yukarda yaptığımız açıklamayı destekliyor.

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Musa Haşşab'dan, o da adı verilmeyen bir raviden, o da Hammad b. İsa'dan, o da bir başka raviden şöyle nakleder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Onlar (dünyevî) azabı gördükleri zaman, pişmanlıklarını gizlerler.'* ayeti hakkında İmam'a şöyle soruldu: 'O kimseler azapta olduklarına göre, pişmanlıklarını gizlemenin ne faydası var?' diye soruldu. İmam bu soruya, 'Düşmanlarının alay edip dil uzatmasından hoşlanmadıkları için böyle yaparlar.' karşılığını verdi."

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِى الصُّدُورِ
وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ
فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ
رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ
﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو
فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُونُ فِى شَاْنٍ
وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ
تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى
السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾ اَلَٓا اِنَّ
اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا
يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ
لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾ وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ
الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾ اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ
وَمَنْ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ
اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾ هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا

فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا اتَّخَذَ
اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِىُّ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ
مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ قُلْ اِنَّ الَّذِينَ
يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِى الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا
مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

57- Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, kalplerde olan (hastalık)lara bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.

58- De ki: "Ancak Allah'ın fazlı ile ve O'nun rahmeti ile, evet sadece onunla sevinsinler. Bu, onların biriktirdikleri dünya malından daha hayırlıdır."

59- De ki: "Allah'ın sizin (yararlanmanız) için indirdiği (helâl) rızıktan (büyükbaş hayvanlardan) bir kısmını helâl, bir kısmını da haram saymanıza ne dersiniz? De ki: "Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"

60- Allah hakkında yalan uyduranların, kıyamet günü (karşılaşacakları akıbet) hususundaki kanaatleri nedir? Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf (bağış) sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler.

61- (Ey Muhammed! Sen) ne durum ve işte bulunsan, O'nun tarafından gönderilen Kur'ân'dan ne okusan ve (siz ey insanlar,) ne iş yapsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka sizi görmekteyiz. Yerde ve gökte zerre ağırlığınca hiçbir şey Rabbinden uzak ve gizli kalmaz. Ondan (zerreden) daha küçüğü veya daha büyüğü yoktur ki, apaçık bir kitapta (kayıtlı) olmasın.

62- Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de.

63- Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı.

64- Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme olmaz. İşte bu, büyük bir başarıdır.

65- Onların sözü seni üzmesin. Çünkü izzet (güç ve onur) bütünü ile Allah'a mahsustur. O, işitendir ve bilendir.

66- Bilin ki, göklerde olan herkes ve yerde olan herkes Allah'ındır. Allah'tan başka ortaklar çağıranlar neye uyuyorlar?! Doğrusu onlar, ancak kuruntu ve zanna uyuyorlar ve sadece tahmin yürütüyorlar.

67- Geceyi onda dinlenesiniz diye yaratan ve gündüzü de (geçiminizi sağlamanız için) aydın kılan O'dur. Kuşkusuz bunda, duyan topluluk için ayetler (deliller) vardır.

68- (Müşrikler,) "Allah çocuk edindi." dediler. Hâşâ! O (bundan) münezzehtir; O (mutlak) ganidir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur); göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. (Sizin ise) elinizde buna (bu iddianıza) dair bir deliliniz yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?!

69- De ki: "Kuşkusuz, Allah hakkında yalan uyduranlar, kurtuluşa ermezler."

70- (Ey Muhammed! Onların sağladıkları,) dünyada (geçici bir zevk ve) menfaattir, sonra dönüşleri bizedir, sonra da inkâr etmekte olduklarından ötürü onlara şiddetli azabı tattıracağız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde, tekrar Kur'ân'ın tanıtımına, onun üstün niteliklerinden söz edilmeye dönülüyor. Arkasından surenin amacı ile ilgili daha önceki ayetlerle bağlantılı olan değişik meselelere değiniliyor ki, bu ayetlerde değişik amaçlı öğütler, hikmetler ve delillerin yanı sıra Allah'ın velilerinin tanıtımı ve onlara yönelik müjdeler vardır.

57) Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, kalplerde olan (hastalık)lara bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "[Ayetin orijinalindeki 'mev'iza' kelimesinin kökü olan] 'vaaz', beraberinde korkutma olan men etme anlamındadır. Ünlü dil bilgini Halil ise şöyle demiştir: Vaaz, kalbin yumuşamasını sağlayacak şekilde iyiliği hatırlatmak demektir. ['Vaaz' kelimesinden türeyen] 'iza' ve 'mev'iza' kelimeleri isimdirler." (Ragıp'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.) Yine ayetteki "sudûr" kelimesinin tekili olan "sadr" kelimesi, bildiğimiz göğüs anlamına gelir. İnsanlar, kalp denen organın göğüs boşluğunda yer aldığını görüp, insanın idrak ettiği şeyleri kalbi ile idrak etiğine; düşünmeyi, sevmeyi, nefret etmeyi, istemeyi, istememeyi, özlemeyi, arzu etmeyi, temenni etmeyi, bunların hepsini kalbi ile algıladığına inandıkları için göğüs boşluğunu; kalpteki sırların, faziletler (güzel huylar) ve rezillikler (kötü huylar) gibi insanın iç âleminde yer alan ruhî niteliklerin kaynağı saymışlardır. Faziletler kalbin sağlıklı ve istikametli oluşuna, rezillikler ise hastalıklı ve bozuk oluşuna sebep olur. Rezilet/kötü huy, bir tür ağrı ve hastalıktır. Kalbin sıkıntısını ve darlığını gidermek anlamında, "Göğsüme bununla şifa verdim." denir. Nitekim, "Kalbime şifa verdim." tabiri de kullanılıyor. Dolayısıyla göğsün (kalbin) şifa bulması veya ondaki duyguların şifa bulması, insana bedbahtlık getiren, onun mutlu hayatını gölgeleyen, onu dünya ve ahiret iyiliklerinden mahrum eden pis ruhî sıfatları, kötü huyları gidermekten kinayedir.

Ayette geçen "hüda" kelimesi ise, Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre, yumuşaklık ve nezaketle istenen hedefe yönlendirmek demektir. Bu kitabın yedinci cildindeki *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* (En'âm, 125) ayetinin tefsiri sırasında bu kelimeyi incelemiştik.

Yine ayette geçen "rahmet" kelimesi; başkasında görülen bir dert, bir sıkıntı sebebi ile kalpte meydana gelen ve acıyan kimseyi gördüğü derdi gidermeye, karşısındaki eksikliği tamamlamaya sevk eden özel bir etkilenme demektir. Kelime, Allah'a nispet edildiğinde, etkilenmenin kendisi değil de sonucu kastedilir. Çünkü yüce Allah insanlar için söz konusu olan etkilenmeden münezzehtir. Dolayısıyla Allah'ın rah-

meti, O'nun mutlak anlamda bağışı ve varlık nimetini yaratıklarına akıtması ile örtüşmektedir.

Yüce Allah'ın bağışı genel anlamda yaratıklarına nispet edildiğinde ise, onların yüce Allah'a nispet edilen var oluşları, var oluşlarını sürdürmeleri, kalıcılıklarını sağlayan rızkları ve onlara sunmuş olduğu sayısız nimetleri kastedilir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız, onları sayamazsınız."* (Nahl, 18) Allah'ın bağışı eğer özel anlamda müminlere nispet edildiğinde ise, bütün hak nitelikli ilâhî mesajlar, yüce ahlâk örnekleri, salih ameller, dünyadaki ve ahiretteki temiz hayat, cennet ve ilâhî hoşnutluk gibi sırf onlara mahsus olarak bağışlanan insanî mutluluğun çeşitli tezahürleri kastedilir.

Bundan dolayı Kur'ân'ın müminlere rahmet olarak tanımlanmasının anlamı, Kur'ân'ın müminleri bütün iyilik ve bereket türleri ile kuşatmasıdır. O iyilik ve bereket türleri ki, yüce Allah Kur'ân'ın gerçeklerini kavrayanlar ve anlamlarını özümseyenler için onları o kitapta toplamıştır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Biz, Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır."* (İsrâ, 82)

Bu ayette, yüce Allah Kur'ân'ın dört sıfatını gündeme getiriyor. Bunlar onun öğüt, kalplerdeki hastalıklar için şifa, hidayet ve rahmet oluşudur. Şimdi bu sıfatlar dikkate alınarak birbirleri ile karşılaştırıldıktan sonra Kur'ân ile birlikte değerlendirildiğinde, bu ayetin; Kur'ân'ın temiz, güzel ve arındırıcı etkisi hakkında çok yönlü ve kapsayıcı bir açıklama olduğu görülür. Kur'ân bu yapıcı etkisini, müminlerin kulaklarını çınlattığı ilk andan canlarına yerleştirip kalplerinde taht kurduğu ana kadar onların gönüllerine işlemektedir.

Kur'ân insanların gaflet denizine daldığı, şaşkınlık dalgalarıyla tarafından kuşatıldığı, bu gaflet ve şaşkınlık sonucu iç âlemlerinin şüphe bulutları ile karanlığa gömüldüğü, kalplerinin her türlü rezillik hastalıklarına, çirkin ve kötü durum veya sıfatlara yakalandığı sırada onların imdadına yetişerek onlara güzel öğüt verir. Bu öğütlerle onları gaflet bunalımından, psikolojik hastalıklardan ve kötü davranışlardan uzaklaşmaya çağırır, onları iyiliğe ve mutluluğa doğru hareketlendirir.

Sonra onların iç âlemlerini çirkin sıfatlardan temizlemeye girişir. Akıllardaki afetleri ve kalplerdeki hastalıkları birbiri peşi sıra gidermeyi sürdürür. Sonunda bu hastalıkların kökünü kurutur.

Arkasından insanları gerçek bilgilere, güzel ahlâk örneklerine ve iyi davranışlara yöneltir. Bu yönlendirmeyi de tatlılıkla ve yumuşak bir dille yapar. Böylece insanları derece derece yükseltir, aşama aşama yaklaştırır. Sonunda onlar da Allah'ın yakınlığını kazanmışların arasına katılırlar ve seçkin kulların başarılarına ortak olurlar.

Sonra onlara rahmet elbisesi giydirerek kendilerini keramet evine yerleştirir ve mutluluk koltuğuna oturtur. Böylece onları dostların en güzel örnekleri olan peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve salihlerin arasına katar. Onları yüceler âleminde Allah'ın yakınlığına mazhar olmuş kullarının zümresine ekler.

Kısacası Kur'ân, kalp hastalıklarını iyileştiren bir öğüt verici, doğru yola iletici, yüce Allah'ın izni ile rahmet saçıcıdır. O, içerdiği hikmetle öğüt verir; kalplere şifa olması, doğru yola iletmesi ve rahmeti yayması, başka bir şey aracılığı ile değil, kendiliğindendir. Çünkü Kur'ân, Allah ile kulları arasında irtibat sağlayan bir sebeptir. Dolayısıyla o bir öğüt, kalplerde olan hastalıklar için bir şifa ve müminler için bir hidayet ve rahmettir. Bu gerçeklerin iyi anlaşılması gerekir.

Yüce Allah bu ayete, *"Ey insanlar!"* diye başlıyor. Bu ifade bütün insanlara yönelik bir hitaptır. Sadece müşriklere ve özel olarak Mekke müşriklerine yönelik değildir. Gerçi ayet, Mekke müşriklerinden söz edilen bir söz akışı içinde yer alıyor; ama hitap sadece onlara yönelik değildir. Çünkü bu ifadenin devamındaki *"Size Rabbinizden bir öğüt, kalplerde olan (hastalık)lara bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir."* ifadesinde sayılan Kur'ân'a ait sıfatlar, insanların bir kesimini değil, hepsini kapsamaktadır.

Bir tefsir bilginine göre,[1] buradaki rahmetten maksat, müminlerin birbirlerine gösterdikleri şefkat, merhamet ve acıma duygusudur ki, bu yorum ayetin içeriği ile kesinlikle bağdaşmayan garip bir yorumdur.

58) De ki: "**Ancak Allah'ın fazlı ile ve O'nun rahmeti ile, evet sadece onunla sevinsinler. Bu, onların biriktirdikleri dünya malından daha hayırlıdır.**"

Ayette geçen "fazl", fazlalık demektir. Bağışlara da "fazl" denir. Çünkü bağışta bulunan kimse, çoğunlukla ihtiyacı olmayan şeyi veya malı bağış olarak verir. Allah'ın kullarına yaptığı bağışlara "fazl" den-

---

1- [el-Menar, c.11, s.403]

mesinde, yüce Allah'ın verdiği şeylere ve verdiği kimselere ihtiyacı olmadığına işaret vardır.

"Fazl" kelimesinin Allah'ın bütün yaratıklarına yönelik bağışları ve "rahmet" kelimesinin de sadece müminlere yönelik bağışları anlamına gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Çünkü dinî mutluluk rahmeti hayat, rızk ve diğer genel feyizler gibi bütün yaratıklara yönelik nimetlere eklendiği zaman ortaya çıkan toplam, sevinme ve hoşnut olmaya daha öncelikli, neşelenme ve ferahlamaya daha lâyıktır.

"Allah'ın fazlı ile ve rahmeti ile" ifadesinin bu yorumu destekleyen bir delil olması mümkündür. Çünkü hem "fazl", hem de "rahmet" kelimelerinin başında, sebep anlamına gelen "be" harfi vardır. Bu da bu kelimelerin her ikisinin de ayrı ve bağımsız kavramlar olduğunu gösterir. Gerçi ayetin devamı olan, *"onunla sevsinler"* ifadesi, bu iki kavramı birleştiriyor; ama bu birleştirme, buy ikisinin birlikte sevinmeyi inhisarına almayı hak ettiğini göstermek içindir.

"Fazl" kelimesinden maksat, bir önceki ayette sayılan rahmet dışındaki öğüt, kalplerdeki hastalıklara şifa ve hidayet nimetleri de olabilir. O hâlde bu ayetteki rahmet, bir önceki ayette kullanılan anlamdadır. Yani dünya ve ahiret mutluluğundan ibaret olan müminlere özel bir ilâhî bağış demektir.

Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: Yüce Allah'ın insanlara yönelik bağışları olan öğüt, kalp hastalıklarına şifa ve hidayet gibi nimetler ile sırf müminlere yönelik rahmeti olan temiz hayat, sevinmeleri için daha önceliklidir. Yoksa insanların biriktirdikleri dünya malı sevinmeye değer bir şey değildir.

"Allah'ın lütfu ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırıp temize çıkarır." (Nûr, 21) ayeti, bu yorumu doğrulayan bir delil olabilir. Çünkü insanların arındırılmaları ve temize çıkarılmaları hem fazla (lütfe), hem de rahmete dayandırılıyor. Oysa arındırma ve temize çıkarmanın sadece bütün insanları kapsayacak bir bağış anlamındaki fazla dayandırılması mantıkla bağdaşmaz. Bu yorumu destekleyen delillerin bir diğeri de, bunun, ayeti Peygamberimiz (s.a.a) ve İmam Ali (a.s) ile veya Kur'ân ve Kur'ân'ın özel muhatapları olarak tefsir eden rivayet ile uyuşmasıdır. İleride bu hadislere yer vereceğiz.

Tefsir âlimleri şöyle demişlerdir: "Fe-bizalike fe'l-yefrehu=Evet sadece onunla sevinsinler" ifadesindeki "fe'l-yefrehû" kelimesinin başında olan "fa" edatı zaittir (fazlalıktır). Tıpkı şairin bu sözü gibi: "Fe iza gutiltu fe-inde zalike feczeî=Öldürüldüğümde, işte o zaman ağla." "Fe-bizalike" zarfı (ifadesi) ise, "bi-fazlillah ve bi-rahmetihi" ifadesinden bedeldir ve "fe'l-yefrehû" kelimesine müteallıktir; inhisarlığı bildirmek amacıyla öne geçmiştir. *"Bu, onların biriktirdikleri dünya malından daha hayırlıdır."* ifadesi ise, bu inhisarlığın anlamını beyan eden ikinci ifadedir.

Bütün bunlardan ortaya çıkıyor ki, bu ayet bir önceki ayetin sonucu niteliğindedir. Çünkü yüce Allah bir önceki ayetteki hitabında insanlara yönelik lütfunu ifade etmek üzere Kur'ân'ın insanlar için bir öğüt, kalplerindeki hastalıklara şifa ve aralarındaki müminler için bir hidayet ve rahmet olduğunu bildirince, bunların sonucu olarak bu ayette insanların, biriktirdikleri dünya malıyla değil de, Allah'ın lütuf olarak sunduğu bu fazl (bağış) ve rahmetle sevinmeleri gerektiğini açıklıyor. Çünkü insanların mutluluğunu ve mutluluk dayanaklarını oluşturan bu nimetler, kimi zaman insanların helâkine ve bedbahtlığına yol açan ve fitneden (imtihandan) başka bir şey olmayan dünya malından daha hayırlıdır.

59) De ki: "Allah'ın sizin (yararlanmanız) için indirdiği (helâl) rızktan (büyükbaş hayvanlardan) bir kısmını helâl, bir kısmını da haram saymanıza ne dersiniz? De ki: "Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"

Yiyecek, içecek, giyecek gibi insanın yaşamasını sağlayan ve rızk olarak adlandırılan yeryüzü maddelerinin "indirilme" fiili ile ifade edilmesi, Kur'ân'ın açıkladığı bir gerçeğe dayanır ki, o gerçek de şudur: Bütün nesnelerin Allah katında bir hazinesi vardır. Nesneler o hazineden yüce Allah'ın belirlediği miktarlarda parça parça yeryüzüne inerler. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Her şeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onları belli bir ölçü ile indiririz."* (Hicr, 21), *"Gökte rızkınız ve size vaat edilen şeyler vardır."* (Zâriyât, 22), *"Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi."* (Zümer, 6), *"Biz demiri de indirdik."* (Hadîd, 25)

Bazıları[1] rızk konusunda "indirme" fiilinin kullanılmasını insanların rızklarının, Allah tarafından gökten indirilen yağmura dayalı olmasına bağlıyorlar. Bu yorum, yüzeysel olmakla birilikte doğru bir

---

1- [Tefsir-i Ruhu'l-Maani, c.12, s.142; Tefsir-i el-Kebir, c.17, s.120]

görüş olduğu farz edilse bile, oluşumlarının indirme ile gerçekleştiğini söyeldiği rızk türlerinin bütününe uymuyor. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile demir gibi.

Ayette, yüce Allah tarafından indirilen ve insanlar tarafından bir bölümü haram ve öbür bölümü helâl ilan edilen rızk türü, deve ve koyun cinsinden hayvanlardır. Vasîle, sâibe ve hâm gibi hayvanlar [ki müşrikler bu hayvanları haram ilân etmişlerdi.]

Ayette geçen "lekum=sizin için" ibaresinin başındaki "lâm" harfi, gaye içindir ve yararlanma anlamı taşır. Yani: "Allah sizin için ve ondan yararlanasınız diye indirdi ve helâl kıldı." İşte, *"bir kısmını helâl, bir kısmını da haram saymanız"* ifadesinde, haram saymanın helâl saymadan önce getirilmesinin hikmeti budur. Yani: "Allah, hayatınızda ve yaşamınızı devam ettirmede kendisinden yararlanasınız diye onu size rızk olarak indirmekle helâl kıldı. Fakat siz onu kendi kafanızdan ikiye ayırıp, bir bölümünü haram ve öbür bölümün helâl saydınız." Buna göre, ayetin tümünün anlamı şudur: "Ey Muhammed, onlara de ki: Bana Allah'ın sizin için ve yararlanmanız için indirdiği; sizin ise bir bölümünü haram ve öbür bölümünü helâl sayarak iki kısma ayırdığınız rızk hakkında bilgi verin. Bunun sebebi nedir?" Açıktır ki, onların böyle yapması, yüce Allah'a yönelik bir iftiradır, O'nun iznine dayalı değildir.

"De ki: Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" ifadesi, onların rızkı helâl ve haram diye ikiye ayırmalarının sebebini irdeleyen bir sorudur. Açıktır ki, müşrikler yüce Allah'ın izniyle böyle yapmamışlardır. Çünkü onların vahiy veya elçi aracılığı ile Rableri ile bir bağlantıları olmadığı için besbelli ki bu, Allah'a yönelik bir iftiradır. Buna göre, iki şıklı bir söz akışı içindeki soru, iftiranın onlar için sabit olduğunu ve onlara azarlama ve kötüleme yöneltildiğini ifade eder.

Ayetle ilgili ilk değerlendirme, ayetteki iki şıklılığın sınırlayıcı ve kısıtlayıcı olmadığına hükmetmektedir. Çünkü müşriklerin, Allah'ın verdiği rızkı Allah'ın izni ile veya Allah'a iftira ederek haram ve helâl diye ikiye ayırmaları mümkün olduğu gibi, Allah'a yöneltilmiş bir iftiraya yola açan Allah'a nispet şeklinde değil de çıkarlarının bu doğrultuda olduğuna inandıkları veya öyle olduğunu sandıkları için veya arzularının bu yönde olmasından dolayı da rızkları ikiye ayırmaları mümkündür.

Öte yandan ayetteki Allah'ın izni ile O'na iftira etme şeklindeki iki şıklı ifade, hüküm vermenin sadece Allah'ın yetkisinde olduğuna

işaret etmektedir. Dolayısıyla müşrikler arasında bazı rızkların haram ve diğer bazılarının helâl olduğu yolundaki geçerli hüküm ya Allah'tan kaynaklanmıştır veya Allah'a yönelik bir iftiradır. Oysa ilk bakışta buna karşı çıkılabilir. Çünkü insanlar arasında yürürlükte olan birçok kanunun, toplumların tabiî yapısından, millî âdetler ve geleneklerden veya başka bir faktörden de kaynaklanmış olması mümkündür.

Fakat eğer yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'ân üzerinde iyice düşünülürse ve konu hakkında derin inceleme yapılırsa, bu [iki] düşüncenin yanlış olduğu anlaşılır. Çünkü Kur'ân'ın görüşüne göre, hüküm yetkisi sadece Allah'a mahsustur ve hiç kimse insan toplumu için hüküm koymaya kalkışma yetkisine sahip değildir. Nitekim yüce Allah, *"Hüküm, sadece Allah'a aittir."* (Yûsuf, 40) buyuruyor.

Yüce Allah, *"(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise, ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rûm, 30) ayetinde, bu gerçeği büyük oranda vurgulamaktadır. Bu ayetten anlaşılıyor ki, hüküm yetkisinin Allah'a ait olmasının anlamı, hükmün yaratılış ve fıtrat ilkelerine dayalı, uygun olması, kâinatın ve varlığın uyduğu ilkelere ters olmamasıdır.

Çünkü yüce Allah, *"Sizi boş yere yarattığımızı mı sanıyorsunuz?"* (Mü'minûn, 115) ayetinde buyurduğu gibi, yaratıkları boş yere yaratmamıştır. Tersine, onları ilâhî amaçlar ve kemalî gayeler için yaratmıştır. Onlar da, Allah'ın kendilerini donattığı sebepler ve araçlar ile, yine kendilerini ilettiği kendileri için kolaylaştırdığı yol sayesinde, yaratılışları gereği o amaçlara yönelirler ve fıtratları gereğince o hedeflere doğru ilerler. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah her şeye yaratılış özelliğini verdi, sonra onu doğru yola yöneltti."* (Tâhâ, 50), *"Sonra ona yolu kolaylaştırdı."* (Abese, 20)

Nesnelerin var oluşları, var olmalarının başlangıcında, kendileri için öngörülen kemal[1] konağı/gayesi ile uyumludur, kendilerini amaç-

---

1- [Buradaki kemal, ahlâk ve irfan ilminde "beğenilen sıfat ve erdemlilik" anl -mındaki kemal değil, felsefî terimde kullanılan anlamdaki kemaldir. Felsefede kemal, her varlığın varabileceği en son noktadır. Örneğin mümin bir insanın kemali, imanda varabileceği en yüksek ve son mertebedir. Aynı şekilde kâfir bir kimsenin de kemali, küfürde kendi istidat ve seçimiyle varabileceği an aşağı ve son noktadır. Nitekim bir elma ağacının tanesinin de kemali, gelişen şartlar neticesinde yeşerip bir elma ağacına dönüşmesi ve elma yetiştirmesidir. -Musahhih-]

larına ulaştıracak güçlerle ve araçlarla donatılmıştır. Bu nesneler kendileri için öngörülen kemale ancak iktisabî/edinmeye, kazanmaya bağlı sıfatlar ve davranışlar yolu ile ilerleyebilirler. Buna göre dinin, yani iktisaba dayalı sıfatlar ve davranışlarda geçerli olan kanunların yaratılışla ve fıtratla uyumlu olması gerekir. Çünkü fıtrat, amacını unutmaz ve ondan sapmaz. Onun bir davranışa yönelmesi veya ondan uzak durması, mutlaka donatılmış olduğu o davranışa yöneltici sisteminin çağrısı ile olur ve o sistemin de çağrısı, ancak kendisi için donatıldığı şeyden, yani hedef ve amaçtan dolayıdır.

Meselâ insan beslenme ve çiftleşme sistemleri ile donatılmış olduğu için fıtrat dinindeki gerçek hükmü, beslenmesi ve çiftleşmesidir; aç kalması ve ruhbanlığa bürünmesi (çiftleşmeden uzak durması) değildir. Yine insan birlikte yaşamaya ve işbirliğine yatkın olarak yaratıldığı için onun hükmü, diğer insanlarla ortaklaşa bir hayat yaşaması, toplumlarında bulunması ve sosyal görevleri yerine getirmesidir. Bunlar gibi, insanın diğer özelliklerinde de bu kural geçerlidir.

O hâlde, insan için belirlenen hükümler, yasalar ve uygulamalar, küçük bir parçasını oluşturduğu kâinat âleminin onu uymaya çağırdığı ilkelerdir. Onun varlığı da, kendisini kemal aşamasına sevk edecek yeteneklerle donatılmıştır. Dolaysıyla parçaları birbirine bağlı olan ve yüce Allah'ın iradesinin mahalli olan şu kâinat, insanlar için öngörülen fıtrî şeriatın taşıyıcısı ve Allah'ın dosdoğru dininin davetçisidir.

Buna göre hak din, yüce Allah'ın hükmü demektir ve hüküm yetkisi yalnızca O'na aittir. İlâhî yaratılış ile uyumlu olan hüküm de budur. Bunun dışındaki hükümler batıldır ve insanı kesinlikle bedbahtlığa, helâke sevk ederler ve sonunda cehennem azabına iletirler.

İşte açıkladığımız bu gerçeğin ışığında, yukarıdaki iki düğüm çözülmektedir.[1] Şöyle ki, hüküm verme yetkisi sadece yüce Allah'a ait

---

1- [Söz konusu iki düğüme, ele alınan ayetin tefsirinin ilk başlarında değinilmişti. Bu düğümlerden birincisi şuydu: Yüce Allah ayette neden helâl ve haram rızkı iki şıkla sınırlandırdı? Oysa müşriklerin, Allah'ın verdiği rızkı Allah'ın izni ile veya Allah'a iftira ederek haram ve helâl diye ikiye ayırmaları mümkün olduğu gibi, çıkarlarının bu doğrultuda olduğuna inandıkları veya öyle olduğunu sandıkları için veya arzularının bu yönde olmasından dolayı da rızkları ikiye ayırmaları mümkündür. Bu ise yüce Allah'ın olayı iki şık olarak ifade etmesine ters düşüyor.

olduğuna göre, insanlar arasında geçerli olan hükümler, ya vahiy ya da peygamber aracılığı ile Allah katından alınmış gerçek ilâhî hükümlerdir veya iftira ile Allah'a yakıştırılmış hükümlerdir. Bu iki şıkkın bir üçüncü şıkkı yoktur.

Üstelik, *"Onlar çirkin bir iş yaptıklarında, 'Biz babalarımızı bu gidişat üzere bulduk ve Allah bize bunu emretti.' derler."* (A'râf, 28) ayetinde de işaret edildiği gibi, müşrikler bile kendilerinin uydurduğu ve aralarında gelenekleştirdikleri bu tür hükümleri yüce Allah'a isnat ediyorlar.

60) Allah hakkında yalan uyduranların, kıyamet günü (karşılaşacakları akıbet) hususundaki kanaatleri nedir? Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf (bağış) sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler.

Bir önceki ayetteki *"Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"* sorusunun cevabı konum ve akış itibariyle belli olduğu, yani bir iftiradan ibaret olduğu anlaşıldığı için bu ayette bu davranışın akıbetinin vahimliği vurgulanıyor. Çünkü söz konusu olan, Allah'a iftira etmektir. İftiranın ağır bir suç olduğu apaçık olduğuna göre, bunun da mutlaka kötü bir sonucu olacaktır. Bu yüzden yüce Allah tehdit ve korkutma amacıyla, *"Allah hakkında yalan uyduranların, kıyamet günü (karşılaşacakları akıbet) hususundaki kanaatleri nedir?"* buyuruyor.

"Şüphesiz Allah, insanlara karşı lütuf (bağış) sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler." ifadesi ise, bir tür şikâyet ve sitemdir. Bununla insanların çoğunun alışkanlık hâline getirdikleri ilâhî nimetlere karşı nankörlük, Allah'ın bağışlarına ve nimetlerine şükretmeme huyuna işaret ediliyor. Buradaki "fazl"dan maksat, Allah'ın bağışlarıdır. Çünkü söz akışının konusu, "fazl" anlamına gelen Allah'ın insanlara indirdiği rızk ile nankörlük ve şükürsüzlük demek olan bazı rızkların onlar tarafından haram ilan edilmesidir.

İkici çelişki de şundan ibaretti: Yüce Allah'ın olayı iki ile sınırlandırması, hüküm vermenin sadece Allah'ın yetkisinde olduğunu göstermektedir. Oysa insanlar arasında yürürlükte olan birçok kanun ya toplumların tabiî yapısından ya millî âdetler ve geleneklerden ya da başka bir faktörden de kaynaklanmış olabilir. Bu da, hükümlerin sadece Allah'tan kaynaklandığını ifade eden bu ayetin içeriğiyle çelişiyor. İşte Allâme Tabatabaî geniş bir açıklama ile bu iki çelişki ve düğüme cevap veriyor. -Musahhih-]

Ayetin sonunun başına dönmesi ile şu husus vurgulanmış oluyor ki, Allah'a iftira etmek, O'nun nimetlerine karşı nankörce davranmanın bir örneğidir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Allah insanlara karşı fazl, lütuf ve bağış sahibidir. Fakat insanların çoğu onun nimetlerine ve fazlına karşı nankördür. Allah'ın nimetlerini ve verdiği rızkları O'na iftira ederek haram kılanlar kıyamet günündeki akıbetleri hakkında ne düşünüyorlar?

61) (Ey Muhammed! Sen) ne durum ve işte bulunsan, O'nun tarafından gönderilen Kur'ân'dan ne okusan ve (siz ey insanlar,) ne iş yapsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka sizi görmekteyiz. Yerde ve gökte zerre ağırlığınca hiçbir şey Rabbinden uzak ve gizli kalmaz. Ondan (zerreden) daha küçüğü veya daha büyüğü yoktur ki, apaçık bir kitapta (kayıtlı) olmasın.

Ragıp İsfahanî şöyle der: "Ayetteki 'şe'n' kelimesi, uygun ve elverişli durum ve iş demektir. Bu kelime önemi büyük işler ve durumlar için kullanılır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *'O, her gün bir iştedir.'* [Rahmân, 29]" (Ragıp'ın sözleri burada burada sona erdi.)

"O'nun tarafından gönderilen Kur'ân'dan ne okusan" ifadesinin orijinalindeki "minhu" zamiri, Allah'a dönüktür. Cümledeki "min" edatlarının birincisi (minhu) iptida/başlangıç, ikincisi (mine'l-Kur'ân) ise, beyan/açıklama anlamı taşır. Buna göre bu ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşir: "Yüce Allah'tan kaynaklanan ve O'nun tarafından indirilen Kur'ân olarak ne okusan..."

"O işe daldığınız zaman" ifadesinin orijinalindeki "tufizûne" kelimesinin mastarı olan "ifaza" kelimesi, hep birlikte bir işe dalmak demektir.

"Biz mutlaka sizi görmekteyiz." ifadesinde, iltifat vardır; üçüncü şahıstan çoğul ikinci şahsa geçiş yapılmıştır. Bu geçişin esprisi, şahitlerin çokluğuna işaret etmektir. Bilindiği gibi Allah'ın, insanların yaptıkları işlerle ilgili olarak meleklerden ve insanlardan şahitleri vardır; Allah ise onların hepsini arkadan kuşatmıştır. Büyükler hem kendileri adına, hem de başkaları adına konuşurlar. Bunu, yardımcıları ve hizmetçileri olduğunu vurgulamak için yaparlar.

Geçiş (iltifat) işleminin, bu ayetin başından başladığı göz ardı edilmemelidir. Çünkü daha önceki ayetlerde Peygamberimize (s.a.a) hitap ediliyordu, müşrikler üçüncü şahıs olarak alınıyor ve kendileri ile Peygamberimiz (s.a.a) aracılığıyla konuşuluyordu. Bu hitaplarda da, Pey-

gamberimize (s.a.a) mahsus bir konuya yer verilmiyordu. Ancak bu ayette, sözün yönü Peygamberimize (s.a.a) çevriliyor ve ona mahsus konulara değinilerek, *"ne durum ve işte bulunsan, O'nun tarafından gönderilen Kur'ân'dan ne okusan"* buyruluyor. Arkasından Peygamberimiz (s.a.a), müşrikler ve diğer insanlarla aynı hitabın kapsamında birleştirilerek, *"(siz ey insanlar,) ne iş yapsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka sizi görmekteyiz."* buyruluyor. Görüldüğü gibi bu hitapta, üçüncü şahıs olarak alınan müşrikler Peygamberimize (s.a.a) ekleniyor ve bir tür tağlib (ekleme, genelleme, birini diğerinin kapsamına alma) kuralı uyarınca hitap hepsine yaygınlaştırılıyor. Nitekim bizler de muhatabımıza şöyle deriz: "Sen ve kavmin şunu şunu yapıyorsunuz." [Hâlbuki muhatabımız sadece bir kişidir.]

Bu hitabın ekleme ve tağlib kuralları uyarınca gerçekleştirildiğinin delili arkadan gelen *"Yerde ve gökte zerre ağırlığınca hiçbir şey Rabbinden uzak ve gizli kalmaz..."* ifadesidir. Çünkü bu ifade, Hz. Peygamber'e (s.a.a) yönelik hitabın, daha önce olduğu gibi akışına devam ettiğini ortaya koyuyor.

Durum ne olursa olsun, ayette meydana geldiğinden söz ettiğimiz hitap değişikliği şuna işarettir: Allah'ın insan davranışları üzerinde eksiksiz bir egemenliği ve kuşatması vardır. Bu egemenlik ve kuşatma hem şahitlik, hem de bilgi açısından geçerlidir. Ayrıca tam ve çok yönlüdür. Hiçbir peygamber, mümin ve müşrik bu kuşatmanın dışında olmadığı gibi, hiçbir davranış türü de bu gözetimden muaf ve istisna değildir. Buna göre hiç kimse herhangi bir davranışının Allah'a gizli kalacağını ve kıyamet günü Allah'ın onu hesaba çekmeyeceğini sanmamalıdır. Herkes kıyamet günü Allah'ın kendisine böyle davranacağını bilmeli ve davranışlarına dikkat etmelidir.

Ayette Kur'ân okumak ayrıca zikrediliyor. Oysa Peygamberimizin (s.a.a) yaptığı işlerden biri olduğu için, *"ne durum ve işte bulunsan"* ifadesinin kapsamı içindedir. Böyle olduğu hâlde ona ayrıca değinilmesi, Kur'ân okuma işinin önemine ve daha çok ilgiye layık olduğuna işaret etmek içindir.

Bu ayette birinci olarak Peygamberimize (s.a.a) ve ümmetine yönelik öğüt verme mesajı pekiştiriliyor. İkinci olarak da şuna vurgu yapılıyor: "Peygamberimizin insanlara okuduğu Kur'ân ayetleri Allah'ın vahyi ve sözüdür. Bu ayetler değişmeye ve batılın sızmasına kapalıdır.

Bu hem Allah'tan alınmaları, hem de insanlara okunmaları aşamalarında böyledir." Buna göre, bu ayet ile şu ayet arasında içerik bakımından yakınlık vardır: *"O, görülmeyenleri (gaybı) bilir; gaybına kimseyi muttali kılmaz. Fakat seçtiği peygamberler bunun dışındadır; Allah onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir ki, Rablerinin mesajlarını ilettiklerini bilsin."* (Cin, 26-28)

"Yerde ve gökte zerre ağırlığınca hiçbir şey Rabbinden uzak ve gizli kalmaz. Ondan (zerreden) daha küçüğü veya daha büyüğü yoktur ki, apaçık bir kitapta (kayıtlı) olmasın." ifadesindeki "ya'zubu" fiilinin kökü olan "uzub"; kaybolma, uzak kalma ve gizlenme demektir. Bu ifadede, bütün varlıkların Allah'ın katında hazır olduğuna, hiçbirinin O'ndan gizli kalmadığına ve hepsinin yok olmadan bir kitapta saklandığına dair işaret vardır. Bu ayetle ilgili yapılabilecek açıklamanın bir bölümünü bu kitabın yedinci cildinde yer alan, *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır."* (En'âm, 59) ayetinin tefsiri sırasında yapmıştık.

62-63) Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de. Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı.

Bu ayet, yeni bir söz başı olarak karşımıza çıkıyor. Fakat surenin amacı ile bağlantılıdır. Bilindiği gibi surenin amacı, Allah'ın kitabı olan Kur'ân'a inanmaya çağırmak ve geniş anlamı ile yüce Allah'ın birliğine davet etmektir.

Meselenin önemini vurgulamak için ayet, uyarı içerikli "Ela (bilin ki)" edatı ile başlıyor. Yüce Allah, bu ayetle birlikte bunu izleyen iki ayette dostlarından söz ediyor, onları tanıtıyor, onların veliliklerinin sonuçlarını ve sahip oldukları ayrıcalıkları anlatıyor.

"Velâyet (velilik)" kelimesine birçok anlamlar verilmiştir. Fakat kelimenin asıl anlamı, kendilerinden olmayan aracıların arada kalmamasını sağlayacak şekilde iki şeyin arasına giren aracıları ortadan kaldırmaktır. Kelime daha sonra istiare yoluyla bir şeyin başka bir şeye herhangi bir bakımdan yakın olması anlamında kullanılmıştır. Nesep, yer, derece, dostluk ve başka bakımdan yakınlık gibi. Bundan dolayı "veli" kelimesi, bu yakın ilişkinin taraflarının her ikisi için de kullanılır. Özellikle bu taraflardan her birinin, öbürünün, diğerlerinin üstlenmediği bir işini üstlenmesi, işleriyle ilgili yetkili olması, [tarafların her birinin öbürüne yakınlığının, diğer şeylerin bunların her birine olan ya-

kınlığından daha çok olduğu] hususu nazar-ı itibara alındığından dolayı böyle bir kullanıma gidilmiştir.

Buna göre, yüce Allah mümin kulunun velisidir. Çünkü onun işini üstlenir, hayatını düzenler, bunun için onu doğru yola iletir, yapması uygun olan şeyleri emredip, yapması uygun olmayan şeyleri yasaklar, dünya ve ahiret hayatında yardımcısı ve destekleyicisi olur.

Gerçek anlamı ile mümin olan kul da Rabbinin velisidir. Çünkü emirlerinde ve yasaklarında Allah'a itaat etme işlerini o yürütür ve bu yönden [başkalarına nazaran] Allah'a [daha fazla] bir yakınlığı vardır. Yine hidayet, tevfik, destekleme ve doğruya yöneltme gibi tüm manevî bereketlerin alıcısı ve bunları izleyen cennet ve rızvan/hoşnutluk bağışları gibi hususların yakın muhatabı da mümin kimsedir [ve bu açıdan da Allah'a yakınlığı başkalarından daha fazladır].

Kelimeye hangi anlam verilirse verilsin, Allah'ın velileri müminlerdir. Çünkü, *"Allah da müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68) ayetinde buyrulduğu gibi yüce Allah, manevî hayatlarında kendini müminlerin velisi saymaktadır.

Yalnız bu kelimeyi tefsir eden bir sonraki ayet, velilik kavramının müminlerin bütününü kapsamasını reddeder. Çünkü onların içinde öyle kimseler vardır ki, yüce Allah onların haklarında şöyle buyurmuştur: *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."* (Yûsuf, 106) Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir sonraki ayetteki *"Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı."* ifadesi, onları hem mümin, hem de takva sahibi olarak tanımlıyor. Üstelik bu ifade, onların zaman bakımından iman etmelerinden önce bile sürekli takva üzerinde olduklarına da delâlet eder. Zira *"iman ettiler"* buyrulduktan sonra buna atfedilerek, *"ve takvalı kimselerdir."* buyruluyor. Bu da gösteriyor ki, onlar, kendilerinde bu iman gerçekleşmeden önce sürekli takva sahibi idiler. Oysa bilindiği gibi, iptidaî iman/ilk iman takvadan sonra olmaz; aksine bu ikisi ya birbirine yakın zamanlı olur veya ilk iman takvadan, özellikle sürekli ve kalıcı takvadan önce olur.

O hâlde, buradaki iman ile imanın, ilk mertebesi dışında başka bir mertebesi kastediliyor. Bu kitabın birinci cildinde yer alan Bakara Suresi'nin 130. ayetinde söylediğimiz gibi imanın, İslâm'ın ve bunların yanı sıra müşrikliğin ve kâfirliğin farklı ve birbirinin üzerinde çeşitli mertebeleri vardır. Meselâ İslâm'ın ilk derecesi, iki şahadet cümlesini

dille ifade etmek ve dış görünüş itibarı ile (İslâm'a) teslim olmaktır. Bunu imanın ilk derecesi izler. Bu da, hak inanç olarak dinin bütün inanılacak ilkelerine kadar varmasa bile, şahadet cümlelerinin içeriğini ana hatları ile kalben kabul etmektir.

Bundan dolayı bu iman, bazı açılardan şirk ile bir arada bulunabilir. Nitekim yüce Allah, *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."* (Yûsuf, 106) buyuruyor.

İşte böylece kulun İslâm'ı/Müslümanlığı saflaşıp gelişerek sonunda yüce Allah'a dönen bütün işlerdeki O'na teslimiyetini kapsamına alır. Zaten her işin sonu O'na varır.

İslâm'ın her yükselen derecesinde, her artan mertebesinde o mertebeye bir iman; o derecenin gereklerine uygun bir kabul meydana gelir. Sonunda kul, ulûhiyetin gerçek anlamına yaraşır şekilde Rabbine teslim olur. Artık o kulda memnuniyetsizlik ve itiraz diye bir şey kalmaz. Rabbinin işleri olan hiçbir kazasını/kesin [tekvinî] hükmünü, hiçbir kaderini ve hiçbir [teşriî] hükmünü/emrini memnuniyetsizlikle karşılamadığı gibi, O'nun iradesinin hiçbir tezahürüne itiraz etmez. Bu İslâm ve teslimiyetin paralelinde, Allah'a ve sonu Allah'a varan her şeye karşı yakin (kesin inanç) üzere bir iman meydana gelir ki, bu hâl, kulun kulluğunu tamama erdiren kâmil iman mertebesidir.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Hayır, Rabbine andsolun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65) Buna göre, *"Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı."* ayetinde kastedilen anlamın, imanın bu derecesinin veya ona yakın iman derecesinin olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi, bu ayette anlatılan iman, imanın ilk mertebesi değil, öncesinde sürekli takva bulunan imandır.

Buna ilaveten, bu imana sahip olanlar kimselerin, *"Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* şeklinde nitelenmeleri, bundan, yüksek dereceli bir imanın kastedildiğini gösterir. O iman ki, onunla kul için sırf Allah'a kulluğun ve mülk oluşun anlamı tamamlanır. Çünkü böyle bir imana sahip olan kul mülkün/egemenliğin, ortağı olmayan tek Allah'a ait olduğuna ve kendi yetkisine hiçbir işin, yetkinin bırakılmadığına inanır. Kendi elinde bir şeyin ol-

madığını bilen bir kul da, herhangi bir şeyin kaybolmasından korkmaz, yokluğuna üzülmez.

Şöyle ki: Bir insanın korkuya kapılması, kendisine gelecek bir zarar beklentisinden ileri gelir. Yine bir insanın üzülmesi, faydası kendisine dokunacak sevdiği bir şeyin kaybolmasından veya zararı kendisine dokunacak hoşlanmadığı bir şeyin gerçekleşmesinden kaynaklanır. Bu iki durum da ancak insanın, korktuğu veya elden gitmesine üzüldüğü şeyi mülkü veya hakkı olarak gördüğü takdirde ortaya çıkar. Bu da evlat, mal, mevki veya başka bir şey olabilir. İnsanın hiçbir bakımdan kendisi ile bağlantılı görmediği bir şeye gelince; insan asla onun için korkmaz ve elden gitti diye üzülmez.

Her şeyi Allah'ın mutlak mülkü olarak gören, bu mülkiyette O'na hiç kimsenin ortak olmayacağına inanan kimse, kendisi için hiçbir şeyi mülk veya hak olarak görmez ki, o şey için korksun veya üzülsün. İşte yüce Allah, *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* buyururken, dostlarının bu özelliğini tanıtıyor. Bu kimseler dünyada da, ahirette de hiçbir şeyden ne korkarlar ve ne onun için üzülürler. Yalnız Allah'ın korkmalarını ve üzülmelerini dilediği şeyler hariç. Yüce Allah onların, Rablerinden korkmalarını ve O'nun elden kaçırdıkları bağışı için üzülmelerini istemiştir. Bütün bunlar, Allah'a teslimiyetin sonuçlarıdır. Bunu iyi anlamak gerekir.

Ayetin mutlak oluşu, bu mümin kimselerin korkmama ve üzülmeme sıfatlarına hem dünyada, hem de ahirette sahip olduklarını ifade eder. *"Takvalı kimseler hariç. Ey kullarım! Bugün size korku yoktur ve sizler üzülmeyeceksiniz de. Onlar ki, ayetlerimize iman ettiler ve Müslüman idiler."* (Zuhruf, 67-69) ayetlerine gelince; burada her ne kadar incelemekte olduğumuz ayetteki anlamda veliler kastedilmiş ise de, onların bu ayetlerde, kıyamet günü korkmayacaklarının ve üzülmeyeceklerinin belirtilmiş olması, kıyamet günü dışında böyle olabileceklerini reddetmez. Evet, orada başka bakımdan fark vardır. Bu fark ise, kıyamet günü nimetlerin ve bağışların katıksız olması ve saflığın zirvesine ulaşması, buna karşılık kıyamet günü dışındaki nimetlerin ve bağışların katıksız değil de karışık olmasıdır.

Şu ayet de az önce okuduğumuz ayetlerin benzeridir: *"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır!' deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine*

melekler iner. Onlara, 'Korkmayın, üzülmeyin, vaat olunduğunuz cennetle sevinin!' derler. Biz dünya hayatında da, ahirette de sizin velileriniz." (Fussilet, 30-31) Bu ayetlerin zahiri, içerdikleri *"vaat olunduğunuz"* ve *"sevinin"* ifadelerinden anlaşılacağı üzere, gerçi burada sözü edilen inme, söyleme ve müjde vermenin ölüm gününde olacağını gösteriyor ise de, bunların belirli bir vakitte olacak olmaları, daha önce söylediğimiz gibi, başka vakitte (dünya hayatında) olmayacaklarını gerektirmez.

İfadesinin mutlak oluşu ve diğer ayetlerin de onu desteklemesi hasebi ile tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı budur. Ancak tefsircilerin çoğu, *"Bilin ki, Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* ifadesini, ahiret ile ilgili ayetlere dayanarak ölüm ve kıyamet günü ile kayıtlandırmışlar, *"Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı."* ayetinin sözlerindeki özelliği göz ardı etmişler ve iman ile takvayı anlamdaş kelimeler olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla da ayete şöyle bir anlam vermişlerdir: "Allah'ın velileri, müminler arasındaki takva sahipleridir ki, ahirette onlar için korku ve üzüntü yoktur." Oysa daha önce söylediğimiz gibi, bu kayıtlandırmanın hiçbir dayanağı yoktur.

Bir tefsir âlimi ise, cümledeki korku ve üzüntünün olmayışını genelleştirerek, bu kimselerin hem dünyada, hem de ahirette korku ve üzüntüden uzak olacaklarını belirtmiştir. Fakat o da anlamı başka bakımdan bozarak şöyle demiştir: "Buradaki velilerden maksat, bir sonraki ayetin getirdiği açıklamaya göre, mümin olan bütün takvalı kimselerdir. Onlar için korkunun ve üzüntünün söz konusu olmamasından maksat da, bu kimselerin ahirette kâfirlerin, fasıkların ve zalimlerin korktukları dehşetli kıyamet sahnelerinden ve ahiret azabından korkmamaları ve arkalarında bıraktıkları şeyler için üzülmemeleridir. Bunun yanı sıra o kimseler, dünyada da kâfirlerin korkması gibi korkmazlar, onların üzülmesi gibi üzülmezler."

Bu tefsir âlimi sözlerine şöyle devam ediyor: "Aslında korku ve üzüntü, dünyada hiç kimsenin kurtulamadığı, herkesin karşılaştığı beşerî duygulardan ibarettir. Ama ne var ki salih müminler, diğer insanlardan daha sabırlı ve Allah'ın kanunlarından daha hoşnut kimselerdir. Çünkü onların şuna inancı ve kesin bilgisi vardır ki, Allah onları korkutucu veya üzücü bir şeyle imtihan ettiği zaman bunu onları eğitmek için yapar. Bu imtihan, onların ruhlarını kemale erdirmeyi ve nefislerini Allah yolunda

cihat etmekle arındırmayı amaçlar. Böylece bu imtihandan geçenlerin ecrinin arttığına inanırlar. Nitekim birçok ayet bu gerçeği açık şekilde dile getiriyor." (Söz konusu müfessirin sözleri burada sona erdi.)[1]

Görüldüğü gibi, bu tefsir âlimi, Allah'ın velileri için söz konusu olmayan korkuyu ve üzüntüyü kâfirlere musallat olan korku ve üzüntü olarak kayıtlandırıyor, insan tabiatının gereği olarak bütün müminlerin maruz kalacakları korkuyu ve üzüntüyü bu kapsamın dışında tutuyor ve bu iddiasını çok sayıdaki ayetin desteğine dayandırıyor. Fakat onun bu kayıtlandırmasının hiçbir dayanağı yoktur.

Sözünü ettiğimiz tefsir âliminin, "Aslında korku ve üzüntü, dünyada hiç kimsenin kurtulamadığı, herkesin karşılaştığı beşerî duygulardan ibarettir." şeklindeki sözü ise, yüksek ahlâk ve insanın manevî makamları üzerinde derin inceleme yapmaması sonucu ayetin maksadını iyi anlayamamasından kaynaklanıyor. Bu yüzeysel bakış, söz konusu tefsirciyi Allah'ın ikramına mazhar olan ve peygamberler ile velileri gibi kendisine yakın kıldığı kullarını, genel insanlar arasındaki sıradan ve normal insanlar ile karşılaştırma hatasına düşürmüştür. Bunun sonucu olarak da, sıradan insanların maruz kaldığı ve o müfessirin doğal olarak nitelediği hâllerin, mutlaka seçkin kimseleri de kapsayacağını sanmıştır. Yine sıradan insanlar için zor veya imkânsız olan hâllerin, kemal derecesine ermiş kimseler için de geçerli olduğu sanısına kapılmıştır. Bu durumda da manevî makamlar ve gerçek dereceler, arkasında hiçbir gerçeğin bulunmadığı kuru unvanlar ve üzerinde söz birliği sağlanmış/ıstılah hâline gelmiş itibarî kabuller olarak kalırlar. O zaman bu manevî dereceler, tıpkı toplumsal çıkar amacıyla aramızda alıp verdiğimiz sanal/mevhum makamlar ve sosyal nitelikli resmî unvanlar gibi olurlar.

Görüldüğü gibi, söz konusu tefsir âlimi, ilmî incelemenin hakkını vermemiştir. Çünkü eğer derin bir ilmî incelme yapmış olsaydı, doğru sonuca ulaşır ve şu hususları çok iyi anlardı ki: Kâmil anlamdaki tevhit inancı gerçek malikiyeti yalnızca yüce Allah'a mahsus görür. O hâlde Allah'tan başkası için asla bağımsız (bizatihi) bir etkileme yetkisi yoktur ki, buna bağlı olarak o başkası için kendiliğinden (bizatihi) sevgi, nefret, korku, üzüntü, ferahlık ve keder gibi duygular meydana gelebilsin. İşte tevhit inancının bu yoğunlukta kuşatması altına giren

---

1- [el-Menar, c.11, s.416]

kişinin korkması, üzülmesi, sevmesi veya nefret etmesi, ancak yüce Allah'ın vasıtası (o etkiyi yaratması) iledir. Böyle olunca da, "Falanca kişi Allah'tan başka hiç kimseden korkmaz." şeklindeki söz ile, "Falanca kişi kendisine zarar veren birçok şeyden korkar ve hoşuna gitmeyen birçok şeyden çekinir." şeklindeki söz arasında hiçbir çelişki kalmaz. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Söz konusu tefsir âlimi, aynı şekilde ayetle ilgili sağlam ve geniş çapta yoğunlaştırılmış bir Kur'ânî incelemede de bulunmamıştır. Çünkü eğer öyle bir incelemede bulunmuş olsaydı, şu husus kendisine belirginlik kazanırdı ki, *"Bilin ki, Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* ayetinde korku ve üzüntü mutlak olarak nefyedilmiş [korkuyu ve üzüntüyü mutlak olarak reddeden bir ifade kullanılmış], hiçbir şey veya hiçbir durum ile kayıtlandırılmamıştır. Bunun tek istisnası, Allah'tan korkmak gerektiğini açıkça bildiren ayetlerdir. Dolayısıyla bu kimseler dünyada da, ahirette de yüce Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmadıkları gibi, hiçbir şeye de üzülmezler.

Müminlerin ölüm sırasında ve kıyamet günü korkuya kapılmayacaklarını bildiren çok sayıdaki ayete gelince; bu ayetler onların belirli bir zaman kesitindeki durumlarını anlatıyor. Açıktır ki, bir şeyin belirli bir durumda olmadığını veya olduğunu söylemek, o şeyin başka durumlarda bunun tersine olmasını gerektirmez.

Bununla birlikte bu ayet, bu niteliğin müminlerin seçkin bir kesimi için geçerli olduğunu gösteriyor. Bu kesim, imanın özel bir derecesi ile diğer müminlere göre ayrıcalıklı konumdadır ve bu nitelik ancak bu kesime mahsustur; diğer sıradan müminler bu kapsama girmez. Bu da, *"Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı."* ayetinin, yukarıda delâlet şeklini açıkladığımız beyan ile bu ayeti tefsir etmesi sayesinde ortaya çıkıyor.

Kısacası, Allah'ın velilerinden, O'nun dışındakilerden korkma ve üzülme duygularının kaldırılmış olmasının anlamı, onların nazarında iyiliğin, kötülüğün, faydanın, zararın, kurtuluşun, helâkin, rahatın, sıkıntının, lezzetin, acının, nimetin, belânın eşit olması ve bunların idraklerinde birbirlerine benzer olmaları değildir. Çünkü böyle bir şeyi insan aklı, hatta genel hayvanî bilinç bile kabul etmez.

Tersine bunun anlamı, onların Allah'tan başkasının etkilemede bağımsız [bizatihi/kendiliğinden etki oluşturma gücüne sahip] olduğuna

asla inanmamaları, egemenliğin ve hüküm verme yetkisinin sadece yüce Allah'a mahsus olduğu inancında olmalarıdır. Sonuç itibariyle de onlar, sadece Allah'tan veya O'nun sakınmalarını istediği ve irade ettiği şeylerden korkarlar ve yalnız bunlar için üzülürler.

64) Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme olmaz. İşte bu, büyük bir başarıdır.

Yüce Allah onları genel anlamda ayrıntıya girmeden gözlerini aydınlatacak nitelikte müjdeliyor. Eğer *"Onlar için... müjde vardır."* ifadesi, müjde ile ilgili inşaî bir ifade ise [yani ifadenin anlamı, "müjde onlara!" şeklindeyse], müjdelenen şeyin (nimetin) hem dünyada, hem de ahirette gerçekleştiği anlamındadır. Eğer bu ifade, Allah'ın onlara müjde vereceği yolunda ihbarî bir ifade ise, sadece müjdenin hem dünyada, hem de ahirette gerçekleşeceği anlamına gelir. Müjdelenen şeye (nimete) gelince, bunun sadece dünyada mı, yoksa hem dünyada ve hem de ahirette mi gerçekleşeceğini ayet açıklamıyor.

Kur'ân'da yüce Allah'ın, kendi velilerine uyarlanacak şekilde, müminlere yönelik nice müjdeleri vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Müminlere yardım etmek, bizim üzerimizde bir haktı."* (Rûm, 47), *"Şüphesiz, biz hem dünya hayatında, hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde peygamberlerimize ve iman edenlere yardım ederiz."* (Mü'min, 51), *"Bugün müjdeniz, altlarından ırmaklar akan ve içlerinde ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir."* (Hadîd, 12) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

"Allah'ın sözlerinde asla değişme olmaz." ifadesi, bu müjdenin, değişmesi mümkün olmayan kesin bir hüküm olduğuna işarettir. Bu ifade, Allah'ın velilerinin gönüllerini hoş etme amacı taşımaktadır.

65) Onların sözü seni üzmesin. Çünkü izzet (güç ve onur) bütünü ile Allah'a mahsustur. O, işitendir ve bilendir.

Bu ayette müşriklerin, Peygamberimizin (s.a.a) Rabbine dil uzatarak, dinini aşağılayarak ve sözde ilâhları ile böbürlenerek onu üzme girişimlerine karşılık, teselli vermek ve moralini yüksek tutmak suretiyle ona yönelik ilâhî bir edep örneği vardır. Bir sonraki ayetten anlaşılacağı üzere müşrikler onu üzüyorlardı. O da Allah için üzülüyordu. Bu yüzden öfkesini yatıştıracak sözlerle Allah onu teselli edip kendisine

şöyle moral veriyor: İzzet (güç ve onur) bütünü ile Allah'a mahsustur. O, müşriklerin dediklerini işitiyor, onun ve onların durumunu biliyor. O hâlde, izzet Allah'a mahsus olduğuna göre, onların asılsız izzetle böbürlenmelerine ve bu konudaki hezeyanlarına önem verilmemelidir. Allah işiten ve bilen olduğuna göre, istese onları yakalayıp cezalandırır. Yakalamadığına göre, (İslâmî) davetin yararı ve iyi akıbet bu yoldadır.

Buradan anlaşılıyor ki, *"Çünkü izzet (güç ve onur) bütünü ile Allah'a mahsustur."* ve *"O, işitendir ve bilendir."* ifadelerinin her ikisi de, üzülme yasağının birer gerekçesidir. Bu yüzden atıf edatına yer verilmeksizin ayrı ifadeler olarak kullanılmışlardır.

66) Bilin ki, göklerde olan herkes ve yerde olan herkes Allah'ındır. Allah'tan başka ortaklar çağıranlar neye uyuyorlar?! Doğrusu onlar, ancak kuruntu ve zanna uyuyorlar ve sadece tahmin yürütüyorlar.

Bu ayette, yüce Allah'ın göklerdeki ve yeryüzündeki varlıklara olan malikiyeti açıklanıyor. O malikiyet ki, mabut için rububiyetin anlamı onunla tamamlanır. Çünkü Rab, egemenliği altındakilerin işlerinin maliki ve idare edenidir. Bu malikiyet ve egemenlik de, tek olan ve ortağı bulunmayan Allah'a mahsustur. O hâlde müşriklerin Allah'a koştukları ortakların ortaklıkları sadece bu iddiayı ileri sürenlerin kuruntu ve zanlarında vardır; onların bu yolda kafalarında ürettikleri kavram, dış âlemde gerçekliği olmayan sanal bir kavramdır.

Bu ayette, müşriklerin koştukları ortaklar yüce Allah ile karşılaştırılıyor ve bu sözde ortakların yüce Allah'a nispetlerinin, zannın ve tahminin gerçekle ve hakla nispeti gibi olduğuna hüküm veriliyor. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

Ayette, "göklerde olan her şey ve yerde olan her şey" değil de, *"göklerde olan herkes ve yerde olan herkes"* denmesinin sebebi şudur: Çünkü burada söz; melekler, insanlar ve cinlerden ibaret olan akıl ve bilinç sahibi kullar ile ilgili rububiyet hakkındadır.

67) Geceyi onda dinlenesiniz diye yaratan ve gündüzü de (geçiminizi sağlamanız için) aydın kılan O'dur. Kuşkusuz bunda, duyan topluluk için ayetler (deliller) vardır.

Bu ayet, bir önceki ayette yüce Allah'ın rububiyetini ispat eden açıklamayı tamamlamaktadır. Bilindiği gibi rububiyet, maliklik ve ted-

birden, yönetimden ibarettir. Bir önceki ayette yüce Allah'ın malikliğinden söz edilmişti. Bu ayette ise, insanların geçimini genel olarak sağlayan ve hayatlarının devamını temin eden genel ilâhî yönetim ile ilgili uygulamalardan birine yer verilmekle Allah için rububiyet anlamı tamama erdiriliyor.

Bu yönetim uygulamasına işaret etmek için de gece ile birlikte insanların onda dinlenmeleri ve gündüz ile birlikte onda çevreyi görebilmeleri zikrediliyor. Ki insanlar, bu görme sayesinde çeşitli hareketler yapma ve yaşamak için gereken maddeleri kazanmak ve geçim düzenini yoluna koymak için yer değiştirmelerde bulunma imkânına kavuşur. İnsan hayatı ne sadece hareketle ve ne sadece dinlenme ile gerçekleşmez. Bu yüzden yüce Allah bu konuda bir düzen kurmuştur. Buna göre, gecenin karanlığı sayesinde gündüz gücünü kaybeden, yorulan ve kanıksayan bedenî güçler enerjilerini tazeliyorlar; dinlenme, rahatlama ve aile ile kaynaşma gerçekleşiyor, gündüz kazanılan nimetlerden yararlanılıyor ve ibadet için boş vakit kazanılıyor. Çevreyi görmeyi sağlayan gündüz ışığı ise yeni atılımlara ve rızk arayışlarına zemin hazırlıyor.

68) (Müşrikler,) "Allah çocuk edindi." dediler. Hâşâ! O (bundan) münezzehtir; O (mutlak) ganidir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur); göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. (Sizin ise) elinizde buna (bu iddianıza) dair bir deliliniz yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?!

İnsanlar arasında bilinen anlamı ile çocuk edinme (doğurma), canlı bir organizmanın bazı parçacıklarını ayırması, ardından bu parçacıkları tedricen gebelik veya kuluçka yolu ile eğitip büyüterek kendisi gibi bir fert olmasını sağlaması demektir. Bu canlı organizmalar içinde özellikle insan, hayatın sıkıntılarına karşı kendisine yardımcı ve ihtiyaç günlerinde bir kaynak olsun diye evlât edinmek isteyebilir. İşte bu anlam ve süreç bütün yönleri ile yüce Allah için muhaldir. Çünkü yüce Allah parçacıklardan münezzeh, fiillerinde tedricîlikten yüce, benzerden ve kendisi gibi birinin olmasından uzak, zatı ile başkalarından müstağnidir.

Kur'ân-ı Kerim de delil göstererek yüce Allah'ın çocuk edinmesini sözü edilen bütün yönleriyle reddediyor. Nitekim şu ayette, bu yönlerin bütünü ile ilgili bir reddiye yer almaktadır: *"Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Hayır, göklerde ve yerde bulunanların*

hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir. O, örnek edinmeden göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir." (Bakara, 116-117) Birinci ciltte bu ayetlerin tefsiri sırasında bu gerçeğe daha önce işaret etmiştik.

İncelemekte olduğumuz ayette ise, yüce Allah'ın evlât edinmesi yolundaki yakışıksız iddia, bu yönlerin sadece sonuncusu açısından reddediliyor. O yön de şudur: Evlâdın varlığı ile güdülen amaç, ihtiyaç zamanında ondan yardım istemektir. Bu da doğal olarak sadece muhtaç ve yoksun kişiler için düşünülebilir. Oysa yüce Allah, içine fakirliğin karışmamış olduğu anlamda zengindir, ganidir. Çünkü göklerde ve yeryüzünde var olduğu farz edilen her şeyin malikidir.

"(Sizin ise) elinizde buna (bu iddianıza) dair bir deliliniz yoktur." ifadesinde geçen "sultan" kelimesi, burhan ve delil demektir. Dolayısıyla bu ifade, müşriklerin bu sözü bir şey bilmeden ve ellerinde hiçbir delil olmadan söylediklerinin ispatıdır. Buna göre ifadenin anlamı, "Söylediğiniz bu söz hakkında elinizde hiçbir delil yoktur. Tersine, o sözün tersi hakkında delil vardır. Bu delil de Allah'ın mutlak olarak zengin/gani olduğudur. Evlâdı ise, ancak ona ihtiyacı olan kimse ister." şeklindedir. Dolayısıyla bu ifade, tartışma sanatında verilen adıyla, "dayanak eşliğinde karşı çıkma" kabilindendir.

"Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?" ifadesi, hakkında hiçbir şey bilmedikleri bir söz söylemeleri yüzünden müşriklere yöneltilmiş bir kınamadır. Böyle bir tutumu insan aklı çirkin görür. Özellikle âlemlerin Rabbi olan Allah söz konusu olduğunda bu çirkinlik daha ağır bir nitelik kazanır.

69) De ki: "**Kuşkusuz, Allah hakkında yalan uyduranlar, kurtuluşa ermezler.**"

Bu ayet, kötü akıbete ilişkin bir korkutma ve tehdittir. Bu her iki ayette, ince esprili geçişlerin olduğu açıkça görülüyor. Yüce Allah ilk önce üçüncü şahıs yolu ile müşriklerin, *"Allah çocuk edindi."* şeklindeki sözlerini naklediyor. Arkasından kendisine nispet ettikleri iftira sebebi ile onlara kızgın ve öfkeli bir hitap yönelterek, *"(Sizin ise) elinizde buna (bu iddianıza) dair bir deliliniz yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?!"* buyuruyor. Bu hitapta yüce Allah onlara sözü kendini tanıtmadan (gaip şeklinde) yöneltiyor. Yani, "benim" veya "bizim" değil de, *"Allah hakkında"* buyuruyor. Bunun

sebebi; makamının yüceliğini korumak, onların arasına bilinmiş olarak karışmamaktır. Daha sonra onların cahilliklerinden uzaklaşmak için kendilerinden yüz çeviriyor ve *"De ki: Kuşkusuz, Allah hakkında yalan uyduranlar, kurtuluşa ermezler."* diyerek hitabı Peygamberimize (s.a.a) döndürüyor. Çünkü bu hitap bir uyarı ve korkutmadır, uyarı ve korkutma da Peygamberimizin (s.a.a) misyonuna uygundur.

70) (Ey Muhammed! Onların sağladıkları,) dünyada (geçici bir zevk ve) menfaattir, sonra dönüşleri bizedir, sonra da inkâr etmekte olduklarından ötürü onlara şiddetli azabı tattıracağız.

Bu ayet, Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiş bir hitaptır ve müşriklerin niçin kurtuluşa eremeyeceklerini açıklamaktadır. Şöyle ki bu, Allah'ı inkâr etmektir ve karşılığında, sadece dünyada geçici bir zevk ve az miktarda bir menfaat vardır. Ancak sonra onların dönüşü, Allah'a ve tadacakları şiddetli azabadır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Emalî adlı eserde Ebu Amr'dan, o Ahmed'den, o Yakub b. Yusuf b. Ziyad'dan, o Nasr b. Muzahim'den, o Muhammed b. Mervan'den, o Kelbî'den, o da Ebu Salih'ten İbn Abbas'ın, *"Allah'ın fazlı ile ve O'nun rahmeti ile"* ifadesi hakkında şöyle dediği nakledilir: "Allah'ın fazlından maksat, Peygamberimiz (s.a.a) ve O'nun rahmetinden maksat Ali'dir (a.s)."

Ben derim ki: Bu rivayeti Tabersî ve İbn Farisî de mürsel olarak İbn Abbas'tan nakletmişlerdir. Aynı rivayet ed-Dürrü'l-Mensûr'da da Hatib ve İbn Asakir aracılığıyla yine İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), şöyle rivayet edilir: "Allah'ın fazlı Resulullah (s.a.a), rahmeti ise Ali b. Ebu Talip'tir (a.s)."

Ben derim ki: Bu rivayetleri şöyle açıklayabiliriz: Peygamberimiz (s.a.a), getirdiği mesaj ve hidayet ilkeleri neticesinde Allah'ın bütün âlemlere bağışladığı bir nimettir. İmam Ali (a.s) ise, velayet kapısının ilk açıcısı ve hidayet nimetinin fiilen gerçekleşmesinin sembolüdür. Bu yüzden rahmettir. Dolayısıyla bu rivayetler, ayetin tefsiri ile ilgili sunduğumuz açıklamamızla örtüşmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde verilen bilgiye göre İbn Ebu Şeybe, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve Beyhakî, İbn Abbas'tan şöyle

rivayet ederler: *"De ki: Allah'ın fazlı ile"* yani Kur'ân ile ve *"O'nun rahmeti ile"* yani Müslümanları Kur'ân ehli yapması ile.

Ben derim ki: Yani Allah'ın fazlı, Kur'ân'da bulunan öğretiler ve hükümlerdir; Allah'ın rahmeti ise bu öğretiler ve hükümlerin onlarla amel edenlerde fiilen gerçekleşmesidir. Bu da bizim ayet hakkında yukarda yaptığımız tefsir ile aynı paraleldedir. Bunu dikkate almak gerekir. Buna göre, bu rivayet ile bir önceki rivayet arasında gerçekte hiçbir fark yoktur.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"(Ey Muhammed! Sen) ne durum ve işte bulunsan..."* ayeti ile ilgili olarak şöyle geçer: "Resulullah (s.a.a) bu ayeti okuduğunda, hüngür hüngür ağlardı."

Ben derim ki: Bu rivayet, Mecmau'l-Beyan adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir.

el-Emalî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abayetu'l-Esedî aracılığı ile İbn Abbas'tan şöyle nakleder: Emirü'l-Müminin Ali b. Ebu Talib'e (a.s), *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* ayeti hakkında şöyle sordular: "Bu Allah'ın velileri kimlerdir?" İmam Ali (a.s) bu soruya şu cevabı verdi: "Bunlar öyle kimselerdir ki, ibadetlerini sırf Allah için yaptılar. İnsanlar dünyanın dış görüntüsüne bakarken, onlar onun iç yüzüne (batınına) baktılar. Böylece başkaları dünyanın kısa vadeli sonuçlarına aldanırken, onlar onun uzun vadeli sonuçlarını bildiler. Bu nedenle de kendilerini terk edeceğini bildikleri şeyleri onlar terk ettiler ve dünyanın kendilerini öldüreceğini bildikleri şeylerini onlar baştan öldürdüler."

İmam Ali (a.s) sözlerine şöyle devam etti: "Ey kendini dünyaya veren, onu elde etmek için tuzaklar kuran ve onun yıkılmaya mahkûm yanlarını imar eden kişi! Atalarının çeşitli ülkelerdeki ölüm yerlerini ve evlâtlarının kayalar ve toprak altındaki ölüm yerlerini görmüyor musun? Ne kadar hastayı ziyaret ettin ve kendi ellerinle onları iyileştirmeye çalıştın, onların derdini doktorlara anlattın ve dostlardan onlar için yardım istedin! Fakat senin bu çaban onların hiçbir işine yaramadı, tedavin onlar hakkında başarılı olmadı."[1]

1- [el-Emalî, s.86, İntişarat-i İslâmî Yayınları. Biz bu hadisi el-Emalî kitabından naklederken, kitabın adresini verdiğimiz yeni baskısını esas alarak bazı düzeltmelerle aktardık. Çünkü Allâme'nin el-Mizan'ın orijinalindeki naklinde bazı hatalar göze çarpmaktaydı. -Musahhih-]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Mersed el-Iclî[1] aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle nakledilir: "Biz, *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* ayeti hakkında Ali b. Hüseyin'in (a.s) kitabında şöyle yazdığını gördük: Onlar Allah'ın farzlarını yerine getirdiklerinde, Resulullah'ın (s.a.a) sünnetleri ile amel ettiklerinde, Allah'ın haramlarından kaçındıklarında, dünyanın geçici cazibelerinden uzak durduklarında, Allah katındaki mükâfata rağbet ettiklerinde, Allah'ın rızklarından temiz olanlarını kazandıklarında, övünmeyi ve çoklukla böbürlenmeyi istemediklerinde ve sonra üzerlerindeki malî yükümlülükleri yerine getirdiklerinde, işte Allah bu kimselerin kazançlarını bereketli kılar ve ahiretleri için yaptıkları amelleri mükâfatlandırır."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde verilen bilgiye göre Ahmed, Hakîm ve Tirmizî, Amr b. Cemuh'tan, Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini işittiğini naklederler: "Kul Allah için sevmedikçe ve Allah için nefret etmedikçe, açık imanın hakkına sahip olamaz. Kul Allah için sevip Allah için nefret edince, Allah tarafından velâyeti hak eder."

Ben derim ki: Yer verdiğimiz bu üç rivayet velâyetin anlamını açıklamaya yöneliktir; her üçü de aynı paraleldedir, anlam olarak bazısı bazısına dönmekte ve her üçü de bizim bu ayetin tefsiri hakkındaki açıklamamızla örtüşmektedir.

Yine aynı eserde İbn Mübarek, İbn Ebu Şeybe, İbn Cerir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh'in, *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de."* ayeti ile ilgili olarak Said b. Cübeyr'den Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini naklettikleri kaydedilir: "Onları görmekle Allah hatırlanır."

Ben derim ki: Bu hadisi, onların veliliklerinin sonuç ve belirtilerinden birinin bu olduğu şeklinde yorumlamak gerekir. Yoksa onu, böyle olan herkes velayet ehlindendir diye anlamamak gerekir. Evet, eğer maksat, onların bütün hâllerinde ve davranışlarında böyle oldukları ise, o zaman bu sıfat (velilik) onlara nispet edilebilir. Ebu'd-Duha ve Sa'd aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen şu rivayet de aynı anlama gelmektedir: "Onlar görüldüklerinde, Allah hatırlanır."

1- [Metinde Mersed el-Iclî rivayeti olarak geçen hadis, Tefsiru'l-Ayyâşî, c.2, s.124'te Bureyd el-Iclî aracılığıyla nakledilmektedir. -Musahhih-]

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Ebu'd-Dünya -Zikru'l-Mevt adlı eserinde-, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh, Ebu'l-Kasım b. Mendeh -Sualu'l-Kabr adlı eserinde- Ebu Cafer kanalı ile Cabir b. Abdullah'tan şöyle naklederler: "Bedevilerden biri Resulullah'a (s.a.v) gelerek dedi ki: 'Ey Allah'ın Resulü! Bana Allah'ın, *'Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı. Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır.'* ayetlerinin anlamı hakkında bilgi verir misin?' Resulullah (s.a.v) şu karşılığı verdi: *'Onlar için dünya hayatında da... müjde vardır.'* ifadesinde, mümin için görülen ve ona dünyası için müjde mesajı veren güzel rüya kastedilmektedir. *'...ahirette de müjde vardır.'* ifadesinde ise, müminin ölüm sırasında aldığı 'Allah seni ve seni mezarına kadar taşıyanları affetmiştir' şeklindeki müjde kastedilmektedir."

Ben derim ki: Bu anlamda Sünnî kanallardan nakledilen çok sayıda rivayet vardır. Şeyh Saduk da bu rivayeti mürsel olarak nakletmiştir. Rivayetin orijinalindeki "türa li'l-mümin=mümin için görülen" ifadesi, hem müminin bizzat kendisinin gördüğü, hem de başkalarının onun hakkında gördüğü rüyaları kapsar. Bazı rivayetlerde, "ölüm sırasında" ifadesine, "kıyamet günü cennetle müjdelenme" ifadesi de eklenmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır."* ayeti ile ilgili İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Dünya hayatındaki müjde, müminin kendi hakkında gördüğü veya başkalarının onun hakkında gördüğü iyi rüyadır. Ahiretteki müjde ise cennettir. Melekler bu müjdeyi müminlere kabirlerinden çıktıklarında ve kıyamette verirler. Onlar cennete girinceye kadar kıyametin her aşamasında bu müjde kendilerine tekrarlanır."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan tefsirinin yazarı, hadisin devamında şöyle der: "Bu anlam, Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen bir hadiste de yer almıştır." Bu rivayetin bir benzeri İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da nakledilmiştir. Tefisiru'l-Kummî'de ise bu rivayet müzmer olarak [kendisinden nakledilen kimsenin ismi belirtilmeksizin zamir ile] nakledilmiştir.

el-Burhan tefsirinde İbn Şehraşub'tan, o da Zürayk'tan, *"Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır."* ayeti ile ilgili İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "Burada kastedilen şey, ölüm anında o ikisinin, yani Muhammed ile Ali'nin (üzerlerine selâm olsun) onlara cennete girecekleri yolunda müjde vermesidir."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Eban b. Osman'dan, o da Ukbe'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "İnsanın canı göğsüne çıktığında (ölümü yaklaştığında) görür." Dedim ki: "Kurbanın olayım, neyi görür?" Buyurdu ki: "Resulullah'ı (s.a.a) görür. Resulullah ona der ki: 'Ben Allah'ın Resulüyüm, müjdeler olsun!' Sonra Ali b. Ebu Talib'i (a.s) görür. O da ona, 'Ben Ebu Talip oğlu Ali'yim. Dünyada sen beni seviyordun, şimdi de ben sana mutlaka faydalı olacağım.' der."

Ukbe diyor ki: İmam'a, "Bir insanın bunları gördükten sonra dünyaya dönmesi söz konusu olabilir mi?" diye sordum. İmam bu soruya, "İnsan bu sahneyi görünce artık ebediyen ölmüş olur." dedikten sonra bu olayı çok büyük saydı ve ardından şöyle buyurdu: "Bu, Kur'ân'da da vardır. Yüce Allah buyurmuştur ki: *Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme olmaz."*

Ben derim ki: Bu rivayet, pek çok yolla Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) nakledilmiştir. Rivayetin orijinalinde yer alan İmam'ın, "ve a'zame zalik" şeklindeki sözü, "onu büyük saydı" anlamındadır. İmam bu rivayette, *" Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı."* ayetini [önceki ayetten] bağımsız bir söz olarak farz etmiş ve o şekilde tefsir etmiştir. Nitekim ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde daha önce aktardığımız Cabir b. Abdullah'ın Peygamberimizden (s.a.a) naklettiği hadiste de buna benzer bir açıklama vardı. Oysa sözün akışı, bu ayetin bir öncesinde yer alan, *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur..."* ayetinin tefsiri olmasını gerektiriyor. İmam'ın (a.s) bu yaklaşımı, daha önceki bazı incelemelerde vurguladığımız bir gerçeği doğruluyor. O da şudur: Kur'ân'ın ayetlerinde mümkün olan bütün terkipler delil olarak kullanılabilir. Meselâ, *"Sen Allah de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar."* (En'âm, 91) ayeti buna örnektir. Bu ayetin sözleri, *"Sen Allah de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar."*, *"Sen Allah de, sonra onları bırak"* ve *"Sen Allah de"* şeklinde dört türlü gruplandırılarak tefsir edilebilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Ebu Şeybe, Ahmed, Tirmizî -sahih olduğunu bildirerek- ve İbn Mürdeveyh Enes'ten Resulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu naklederler: "Resullük ve nebilik artık sona erdi. Benden sonra artık ne resul, ne de nebi gelecek.

Fakat bazı müjdeler görülecek." Sahabîler, "Ey Allah'ın Resulü! Bu müjdeler nedir?" diye sorduklarında şöyle buyurdu: "Bunlar müminin rüyasıdır ki, o nübüvvetin kısımlarından biridir."

Ben derim ki: Suyutî, ed-Dürrü'l-Mensûr'da aynı anlamda bir hadisi Ebu Katade ve Ayşe kanalıyla Peygamberimizden (s.a.v) nakletmiştir.

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn Ebu Şeybe, Müslim, Tirmizî, Ebu Davud, İbn Mace, Ebu Hureyre'den Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu naklederler: "O gün (kıyamet günü) yaklaşınca, müminin rüyası asla yalan olmaz. Rüyası en sadık olanlar, sözü en doğru olanlar olur. Müminin rüyası, nübüvvetin kırk altı kısmından birini oluşturur. Rüyalar üçe ayrılır: Birincisi, salih rüyadır ki, Allah'tan gelen müjdedir. İkincisi, üzüntüden kaynaklanan rüyadır. Üçüncüsü ise, kişinin kendisine yaptığı telkinlerden kaynaklanan rüyadır. İçinizden biri hoşuna gitmeyen bir rüya gördüğünde, kalkıp tükürsün ve gördüğü rüyayı başkalarına anlatmasın."

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Ebu Şeybe, Avf b. Malik el-Eşcaî'den Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediğini rivayet eder: "Rüyalar üçe ayrılır: Birincisi, şeytandan gelen bir korkutmadır. Şeytan bununla insanları üzmek ister. İkincisi, insanın uyanık iken kendisi ile konuşup da rüyada gördüğü bir meseledir. Üçüncüsü ise, nübüvvetin kırk altı kısmından biridir."

Ben derim ki: Bu iki hadiste rüyaların üçe ayrıldığı bildiriliyor. Aynı anlamda gerek Ehlisünnet, gerekse Ehlibeyt (üzerlerine selâm olsun) kanallarından nakledilen başka rivayetler de vardır. Yûsuf Suresi'nin tefsiri sırasında, inşallah bu konuyu ele alıp inceleyeceğiz.

Salih rüyanın nübüvvetin kırk altı kısmından biri olduğuna gelince, bu konuda Sünnî kanallardan nakledilmiş çok sayıda rivayet vardır. Bu hadisleri, aralarında Ebu Hüreyre'nin, Ubade b. Samit'in, Ebu Said el-Hudrî'nin ve Ebu Rezin'in bulunduğu bir grup sahabî Peygamberimizden (s.a.a) nakletmişlerdir. Enes'in, Ebu Katade'nin ve Ayşe'nin Peygamberimizden (s.a.a) naklettikleri hadislerde ise, daha önce görüldüğü gibi, salih rüyaların nübüvvetin kısımlarından biri olduğu bildirilmiştir.

es-Safdî bu rivayeti şöyle açıklıyor: "Peygamberimizin peygamberlik süresi yirmi üç yıldır. Bunun, halkı Allah'a çağırdığı on üç yılı hicretten öncedir, on yılı ise hicretten sonradır. Rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre peygamberliğin başlarında Kur'ân'ın inmeye başlama-

sından önceki altı aylık sürede vahiy, ona rüya yolu ile geliyordu. Altı ay ile yirmi üç yıl arasındaki oran ise kırk altıda birdir."

İbn Ömer ile Ebu Hüreyre'nin naklettikleri bir rivayette ise, rüyanın nübüvvetin yetmişte biri olduğu bildiriliyor. Bu rivayet eğer doğru ise, bu sayı sadece çokluğu ifade eder, yetmiş rakamının herhangi bir özelliği yoktur.

Bilmek gerekir ki, "rüya" kelimesi, kimi zaman Kur'ân ve hadis dilinde, başkaları tarafından görülmediği hâlde kişinin tabiî uykusunda olmaksızın gördüğü şey anlamına gelir. Biz buna, kitabımızın ikinci cildindeki nübüvvetle ilgili incelememizde dikkatleri çekmiştik. Bunu açıklayan en güzel söz, Peygamberimizin (s.a.a), "Gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz." hadisidir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ
مَقَام۪ى وَتَذْك۪ير۪ى بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوٓا اَمْرَكُمْ
وَشُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوٓا اِلَيَّ وَلَا
تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى
اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ
مَعَهُ فِى الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ وَاَغْرَقْنَا الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِه۪ رُسُلًا
اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِه۪ مِنْ
قَبْلُ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَد۪ينَ ﴿٧٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

71- Onlara Nuh'un haberini oku. Hani kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Eğer sizin aranızda (tevhit çağrısında) bulunmam (ya da elçilik makamım) ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa, (şunu bilin ki,) ben Allah'a tevekkül ettim. Siz de (Allah'a koştuğunuz) ortaklarınızla birlikte ne yapacağınızı kararlaştırın, sonra aldığınız karar sizi kederlendirmesin. Sonra benimle ilgili (ölüm) kararınızı uygulamaya geçirin ve bana hiç mühlet tanımayın."

72- "Eğer (çağrıma) yüz çevirirseniz, (benim kaybedeceğim bir şey yok; çünkü) ben (çağrıma karşılık) sizden herhangi bir

ücret istemedim. Benim ecrim ancak Allah'a aittir ve bana, (Allah'a) teslim olanlardan olmam emredilmiştir."

73- Ama onlar yine de onu yalanladılar. Biz de onu ve gemide beraberinde bulunanları kurtardık ve onları (öncekilerin yerine geçen) halefler kıldık, ayetlerimizi yalanlayanları ise (suda) boğduk. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu!

74- Sonra onun arkasından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara açık belgeler (mucizeler) getirdiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi. İşte haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde Nuh Peygamber'in (a.s) ve ardından Musa ile Harun peygamberler (üzerlerine selâm olsun) zamanına kadar gelen diğer peygamberlerin genel hikâyeleri ile yüce Allah'ın onları yalanlayan ümmetlerine yönelik uygulamaları anlatılıyor. Yüce Allah bu ümmetleri helâk etmiş, peygamberleri ile onlara inanları kurtarmıştı. Maksat, Peygamberimizin (s.a.a) ümmeti içindeki onu yalanlayanların bu hikâyelerden ibret ve ders almalarıdır.

71) Onlara Nuh'un haberini oku. Hani kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Eğer sizin aranızda (tevhit çağrısında) bulunmam (ya da elçilik makamım) ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa, (şunu bilin ki,) ben Allah'a tevekkül ettim. Siz de (Allah'a koştuğunuz) ortaklarınızla birlikte ne yapacağınızı kararlaştırın, sonra aldığınız karar sizi kederlendirmesin. Sonra benimle ilgili (ölüm) kararınızı uygulamaya geçirin ve bana hiç mühlet tanımayın."

Ayette geçen "makam" kelimesi, "kıyam" kökünden gelen mastar-ı mîmî, ism-i zaman ve ism-i mekândır. Burada mastar-ı mîmî veya ism-i mekân olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla burada geçen "makamî" kelimesi ile ya "Allah'ın birliğine çağrıda bulunmam" veya "konumum, peygamberlik makamım" anlamı kastedilmiştir.

Yine ayetteki "ecmiû" fiilinin kökü olan "icma", karar vermek demektir. Bu kelime, çoğu kez "alâ" edatıyla geçişli kılınır. Ragıp İsfahanî şöyle der: "Bu kelime, düşünce yolu ile gerçekleşen toplu birleşme an-

lamında kullanılır. Tıpkı *'Siz de Allah'a koştuğunuz) ortaklarınızla birlikte ne yapacağınızı kararlaştırın.'* [Tâhâ, 64] ayeti gibi."

Yine ayette geçen "gummetun" kelimesi, sıkıntı ve şiddet anlamına gelir ve örtme anlamını içerir. Sanki sıkıntı ve dert kalbi örtüyor. Bu yüzden buluta da "gamam" adı veriliyor. Çünkü göğün yüzünü örtüyor. Yine ayetteki "ukzû" kelimesinin kökü olan "kaza" kelimesi "ilâ" har-i cerriyle geçişli kılındığı zaman öldürme, yok etme ve benzeri gibi yollarla bir şeyin işini bitirmek anlamına gelir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Ey Muhammed! *"Onlara Nuh'un haberini"*, büyük haberini *"oku."* O tek başına kavminin karşısına çıkmış, kendi durumu hakkında onlarla konuşmuştu. Aynı zamanda o, dünya halkına gönderilmiş bir peygamberdi. Kavmine meydan okuyarak ona ellerinden ne geliyorsa yapmalarını söylemiş ve bu konuda kendisini yalanlayanlara hücceti tamamlamıştı. *"Hani kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer sizin aranızda bulunmam"* tevhit çağrısında bulunmam ya da elçilik makamım *"ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa,"* -ki bu durum şüphesiz sizi beni öldürmeye, benden yana içinizin rahatlaması için bana elinizden gelen kötülüğü yapmamaya sevk ediyor- şunu bilin ki, kalplerinizin daralması ve bana karşı içinizin sıkılması şeklindeki tehditleriniz karşısında *"ben Allah'a tevekkül ettim"* ve işimi Allah'a havale ederek O'nu kendime vekil ettim; artık benim işlerimi O düzenleyecek, ben hiçbir tedbire başvurmayacağım. *"Siz de (Allah'a koştuğunuz) ortaklarınızla"*, zor anlarınızda size yardım ettiklerini sandığınız sözde ilâhlarınızla *"birlikte ne yapacağınızı kararlaştırın"* ve bana karşı almayı uygun gördüğünüz tedbirleri karara bağlayın -bu ifade, emr-i tacizîdir [yani birine yapamayacağı şeyi emretmektir]- *"sonra"* beni başınızdan savmak için her sebebe başvurma yolunda gereken gayreti göstermemekten dolayı *"aldığınız karar sizi kederlendirmesin. Sonra benimle ilgili (ölüm) kararınızı uygulamaya geçirin"*, ortadan kaldırılmam, öldürülmem ile ilgili kararınızı uygulayın *"ve bana hiç mühlet tanımayın"*; kararınızı ertelemeden uygulayın.

Bu ayette Nuh Peygamber (a.s), düşündüklerini yapmaları yolunda kavmine meydan okumakla birlikte, Rabbinin onların girişimlerini boşa çıkarmaya kadir olduğunu açıklıyor; elbirliği ile üzerine gelseler, Allah'a ortak koştukları ilâhlarının yardımına başvursalar bile sonuç alamayacaklarını vurguluyor.

72) "Eğer (çağrıma) yüz çevirirseniz, (benim kaybedeceğim bir şey yok; çünkü) ben (çağrıma karşılık) sizden herhangi bir ücret istemedim. Benim ecrim ancak Allah'a aittir ve bana, (Allah'a) teslim olanlardan olmam emredilmiştir."

Bu ayette Nuh Peygamber (a.s) Rabbine tevekkül etmesinin sonucunu açıklıyor. Ayetteki *"ben (çağrıma karşılık) sizden herhangi bir ücret istemedim..."* cümlesinde sebep, sonuç yerine konmuştur. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Eğer sırt dönüp benim çağrıma yüz çevirirseniz, bunun bana bir zararı yoktur. Ben sizin yüz çevirmenizden bir zarar görmem. Çünkü eğer ben sizden bu çağrı çabama karşılık ücret isteseydim, yüz çevirmeniz yüzünden bu ücreti kaçıracağım için zarara uğrardım. Ama ben sizden hiçbir ücret istemedim. Benim ecrimi verecek olan Allah'tır.

"ve bana, (Allah'a) teslim olanlardan olmam emredilmiştir." ifadesindeki "müslimîn" kelimesinden maksat, Allah'ın, lehlerine ve aleyhlerine olan iradesine teslim olanlardan olmam ve diğer görünürdeki sebeplere teslim olup boyun eğerek, böylece onlar aracılığıyla kendilerine herhangi bir fayda ulaştırmayı veya kendilerinden herhangi bir kötülük gidermeyi umarak Allah'ın emrine karşı gelenlerden olmamam emredilmiştir.

73) Ama onlar yine de onu yalanladılar. Biz de onu ve gemide beraberinde bulunanları kurtardık ve onları (öncekilerin yerine geçen) halefler kıldık, ayetlerimizi yalanlayanları ise (suda) boğduk. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu!

Ayette geçen "helâif" kelimesi, "halife" kelimesinin çoğuludur. Yani, o kurtulanları yeryüzünde halifeler yaptık; onları boğulanlardan sonraki kalanlar kıldık. Onlar kendilerinden öncekilerin yerlerini alırlar ve onların yerlerinde otururlar.

Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

74) Sonra onun arkasından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara açık belgeler (mucizeler) getirdiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi. İşte haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz.

Burada söz konusu edilen peygamberler ile, Nuh Peygamber'den sonra Musa Peygamber zamanına kadar gelen peygamberler (hepsine

selâm solun) kastediliyor. Ayetin akışından anlaşıldığına göre, buradaki "beyyinat=açık belgeler" kelimesinden maksat, peygamberlerin gelip de ümmetlerini hakka davet ettikten ve ümmetleri onları yalanladıktan sonra bunların, peygamberlerinden istedikleri mucizelerdir. Bunun üzerine peygamberler mucizeleri onlara getirdiler ve bu mucizeler, peygamberler ile ümmetleri arasında son hükmün verilmesine yol açtı.

Bu yorumu, ayetin devamını oluşturan, *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi..."* ifadesi doğrulamaktadır. Bu ifadeden ilk planda akla gelen anlam şudur ki, peygamberler kavimlerine açık mucizeler getirdiler; fakat haddi aştıkları için Allah onların kalplerini mühürledi ve bunun sonucu olarak ilk aşamada yalanladıkları gerçeklere ikinci defa iman etmeye yanaşmadılar.

Buna göre söz konusu kavimlerin yalanlamalarının, bu açık mucizelerin gösterilmesinden önce olmuş olması gerekir. Şöyle ki, peygamberler önce çağrılarını ortaya koydular, kavimlerini Allah'ın birliğine davet ettiler; ama kavimleri Allah'ı ve peygamberlerini yalanladılar. Bunun üzerine peygamberlerine mucize göstermeyi önerdiler. Peygamberleri de bu mucizeleri göstermelerine rağmen kavimleri iman etmediler.

Bu kitabın sekizinci cildindeki *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* (A'râf, 101) ayetinin tefsiri sırasında, bu ayetin anlamına değinmiştik. Orada bu ayette Zer Âlemi'ne işaret edildiğini belirtmiştik. Fakat bunun böyle olması, bu ayetin az önce verdiğimiz anlamı ifade etmesi ile çelişmez. İsteyenler oradaki incelemeye başvurabilirler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. Yahya'dan, o Muhammed b. Hüseyin'den, o Muhammed b. İsmail'den, o Salih b. Ukbe'den, o da Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî ile Ukbe'den naklen İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu bildirilir: "Yüce Allah mahlûkatı yaratınca, sevdiği kimseleri sevdiği şeylerden yarattı. Sevdiği şeylerden biri de, sevdiğini cennet tıynetinden yaratmasıydı.[1] Sevmediği kimseleri ise sevmediği şeylerden yarattı. Sevmediği şey de, sevmedi-

1- Bir başka nüshada da öyle geçer: "Sevdiği şey de, sevdiğini cennet tıynetinden yaratmasıydı."

ğini cehennem tıynetinden yaratmasıydı. Sonra bu yaratılanları gölgelere (gölgeler âlemine) gönderdi."

Ravinin, "Gölgeler de nedir?" şeklindeki sorusu üzerine İmam şöyle dedi: "Güneşli bir havada gölgeni görmedin mi? O bir şey gibi görünse de, aslında bir şey değildir."

"Sonra onların arasından peygamberler gönderdi. Bu peygamberler insanları yüce Allah'a iman etmeye davet ettiler. *'Andolsun, eğer onlara kendilerini kimin yarattığını soracak olursan, kesinlikle, 'Allah yarattı.' derler.'* (Zuhruf, 78) ayeti buna işarettir. Arkasından onları peygamberlere inanmaya çağırdılar. Onlardan bir bölümü inandı, bir bölümü ise inkâr etti. Sonra onları bizim (Ehlibeyt'in) velâyetimize inanmaya çağırdılar. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın sevdikleri bunu kabul ederken, buğzettikleri (sevmedikleri, düşman oldukları) bunu reddettiler. *'Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi.'* ayetinde buna işaret ediliyor."

Ardından İmam Ebu Cafer (a.s) buyurdu ki: "Yalanlama (kabul etmeme), daha önceydi." [c.2, s.10, bap: 3, hadis: 3]

Ben derim ki: Bu rivayet el-İlel adlı eserde[1] Muhammed b. İsmail'den, o Salih'ten, o da Abdullah ve Ukbe'den naklen; Tefsiru'l-Ayyâşî'de ise el-Cu'fî aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare ve Hamran kanalıyla İmam Muhammed Bâkır ile İmam Cafer Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun) şöyle dedikleri rivayet edilir: "Yüce Allah yaratıkları ilk aşamada yarattığında onlar gölge hâlinde idiler. Bu aşamada Resulü Muhammed'i (s.a.a) peygamber olarak gönderdi. Kimi ona inanırken, kimisi ise onu yalanladı. Arkasından son yaratılışta (şu dünyada) onu yine peygamber olarak gönderdi. Gölge aşamasında inanmış olanlar ona yine inanırken, o gün yalanlayanlar onu yine yalanladılar. *'Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi.'* ayetinin anlamı budur."

Ben derim ki: *"Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden soylarını almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diyerek onları kendilerine şahit tutmuştu da onlar da, 'Evet, şahidiz.' demişlerdi..."* (A'râf, 172) ayetinin tefsiri sırasında Zer Âlemi hakkında ayrıntılı açıkla-

---

1- [İlelu'ş-Şerayi, c.1, s.118, Beyrut basımı]

ma yapmıştık. Orada açıkladık ki, Zer Âlemi ile ilgili ayetler; tedricîlik ilkesine dayanan, duyularımızla hissettiğimiz acılar, musibetler, suçlar ve günahlarla gölgelenmiş bu maddî âlemden başka bir insanî âlemin varlığını ortaya koyuyor.

O âlem ile hissedilen bu âlem arasında bir tür paralellik ve beraberlik vardır. Fakat o âlemde buradaki maddî hükümler geçerli değildir. O âlemin bizim âlemimizden önce oluşu, zaman açısından bir önceliğe dayanmaz. Söz konusu olan öncelik, *"O bir şeyin olmasını dilediği zaman onun buyruğu sadece 'Ol' demektir, o da hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) ayetinde anlatılana benzer başka türlü bir önceliktir. Bu ayetteki *"Ol"* ve *"oluverir"* ifadeleri tek bir gerçeği anlatıyorlar. Bu da söz konusu şeyin dış âlemde varoluşu ve vücuda gelmesidir. Fakat bu varoluş, Allah'a yönelik yüzü ile diğer yüzünden öncedir. Bu varoluş Rabbanî (Allah'a yönelik) yüzü ile tedricîliğe ve zamana tâbi değildir. Rabbine gizli veya O'ndan kopuk da değildir. Fakat o varoluşun yaratıklara dönük yüzü bunun tersinedir.

A'râf Suresi'nin yukarıdaki ayetinin tefsiri sırasında bu meseleyi enine-boyuna incelemiştik.

Bu bölümde yer verdiğimiz rivayete gelince; bu, daha önce geçen Zer Âlemi'ne işaret etse de, kendine özgü bir meziyet ve özellik taşımaktadır. O da ince ve latif bir deyim olan "gölgeler" tabirini içermesidir. Eğer bu deyim üzerinde iyi düşünülürse, maksat çok güzel bir şekilde anlaşılacaktır.

Şöyle ki, kâinattaki varlıkların içinde öyle şeyler var ki, varlıklardan ayrılmaz olmaları, varlıkların varoluş özelliklerini ve belirtilerini yansıtmaları bakımından gölgeler gibidirler; gölge niteliğine sahiptirler. Bununla birlikte bu gölgeler hem o nesnelerden ibarettirler, hem de o nesneler değildirler.

Meselâ, biz varlıklara baktığımızda, bakışlarımızı yoğunlaştırıp derinleştirdiğimizde, bu varlıkların Allah'ın katkısız fiili ve eseri olduklarının, O'ndan ayrı ve kopuk olmadıklarının bilincine vardığımızda -ki gerçek ve gerçekçi bakış budur-, gerçekleşecek tek sonuç; Allah'a teslim olmak, O'nun iradesine boyun eğmek, yüceliği karşısında küçülmek, rahmetine ve rububî emrine bağlanmak, birliğine ve peygamberleri aracılığı ile gönderdiği kitaba, mesaja ve onlara indirdiği dine inanmaktır.

İşte bu varlıklar, maddî nesnelerin varlıkları ile karşılaştırıldığında ve maddî âlem temel ölçü olarak alındığında gölgedirler; hem nesnedirler, hem de değildirler. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri de bu maddî âlemi esas almıştır. Şu açıdan ki ayetlerin amacı, Allah'ın birliğine inanma yükümlülüğünün sabit olduğunu anlatmaktır. Bu yükümlülük öyle bir yükümlülüktür ki, ondan kaçış yoktur ve kıyamet günü insanlar o konuda sorumlu olacaklardır.

Buna karşılık eğer varlıkların yüce Allah'a dönük yüzü esas alınır ve bu maddî âlem içerdiği maddî varlıklarla bu yön ile karşılaştırılırsa -ki bu da gerçek bir bakıştır-, o zaman bu maddî âlem gölge olur; varlıkların Allah'a dönük yüzü ise esas ve gölge yansıtan somut varlık olur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah'ın vechi (yüzü) dışında her şey helâk olmaya mahkûmdur."* (Kasas, 88), *"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Sadece Rabbinin vechi kalacaktır."* (Rahmân, 27)

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Basir'in, *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi."* ayeti hakkında İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği, "İnsanlar erkeklerin sulplerinde ve kadınların rahimlerindeyken, Allah onlara peygamberler gönderdi. O sırada ilâhî mesaja inananlar, sonra da ona inandılar. Buna karşılık o sırada ilâhî mesajı yalanlayanlar, daha sonra da onu yalanladılar." rivayetine gelince; bu rivayetin zahirî anlamı peygamber göndermenin, sulplerdeki ve rahimlerdeki nutfelerle bağlantılı olmasını ve bunların canlı, akıllı ve yükümlü olmalarını gerektirir. Oysa Zer Âlemi ayetinin tefsiri sırasında [A'râf, 172] vurguladığımız gibi, bu ihtimali zarurî mantık reddeder. Evet, bu rivayet, Zer Âlemi'nin zamana dayalı olmaması, dolayısıyla zer aşamasındaki varlığın herhangi bir zaman dilimine bağımlı olmaması ciheti ile zaman ve tedricîlik esaslarına dayanan bu maddî âlemi kapsadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak bu yorum yine de uzak bir ihtimaldir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ بِاٰيَاتِنَا
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا
قَالُوٓا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰىٓ اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَكُمْ
اَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا
عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَآءُ فِى الْاَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ
﴿٧٨﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِى بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَآءَ السَّحَرَةُ
قَالَ لَهُمْ مُوسٰىٓ اَلْقُوا مَآ اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا
جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ
﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾ فَمَآ اٰمَنَ
لِمُوسٰىٓ اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ
وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى
يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾
فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾
وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيهِ
اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ
زِينَةً وَاَمْوَالًا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ
عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ
﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓى اِسْرَٓائِيلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ
بَغْيًا وَعَدْوًا حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذٖٓى اٰمَنَتْ بِهٖ
بَنُوٓا اِسْرَٓائِيلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ
مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً
وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائِيلَ
مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ اِنَّ
رَبَّكَ يَقْضٖى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

75- Sonra onların ardından Musa ile Harun'u mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar (sürekli) suç işleyen bir topluluktu.

76- Katımızdan onlara hak (mucize) geldiğinde, "Kuşkusuz, bu apaçık bir büyüdür." dediler.

77- Musa, "Size hak geldiğinde, onun için (böyle) mi diyorsunuz?! Büyü müdür bu?! Oysa büyücüler kurtuluşa ermezler." dedi.

78- Dediler ki: "Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çevirmek ve yeryüzünde yüceliğin (iktidarın) sizin ikinize ait olması için mi bize geldin? Hâlbuki biz ikinize de inanacak değiliz."

79- Firavun, "Bütün bilgili büyücüleri bana getirin." dedi.

80- Büyücüler gelince, Musa onlara, "(Büyü olarak) atacağınız ne varsa atın." dedi.

81- Onlar (büyü araçlarını) atınca, Musa dedi ki: "Sizin getirdiğiniz büyüdür. Kuşkusuz, Allah onu boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz, Allah bozguncuların işini düzeltmez."

82- "Suçlular istemese de Allah, hakkı sözleriyle (hükümleri ve yasalarıyla) geçerli kılar."

83- Sonunda, Firavun'un ve kendi ileri gelen adamlarının kendilerine işkence etmesinden düştükleri korkuyla Musa'ya, kendi kavminden olan (müstazaf) bir kuşaktan başka kimse iman etmedi. Kuşkusuz, Firavun yeryüzünde ululanan biriydi ve kuşkusuz o, haddi aşan kimselerdendi.

84- Musa dedi ki: "Ey kavmim! Eğer Allah'a iman ettiyseniz, yalnızca O'na güvenip dayanın; eğer gerçekten (O'na) teslim olmuş kimseler iseniz. "

85- Onlar da dediler ki: "Biz Allah'a güvenip dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu için (zayıflığımız nedeniyle) fitne (işkence konusu) kılma."

86- "Ve bizi rahmetinle kâfirler topluluğundan kurtar."

87- Biz Musa'ya ve kardeşine, "Kavminiz için Mısır'da evler edinin, evlerinizi karşı karşıya kurun ve namaz kılın; sen de (ey Musa,) müminleri müjdele." diye vahyettik.

88- Musa dedi ki: "Ey Rabbimiz! Sen dünya hayatında Firavun'a ve ileri gelen adamlarına ziynet ve nice mallar verdin; ey Rabbimiz, onlar (insanları) senin yolundan saptırsınlar

diye. Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et ve kalplerini bağla (mühürle) ki, acı azabı görmedikçe iman etmesinler."

89- (Allah) dedi ki: "İkinizin duası kabul edildi. O hâlde (davetinizde) sebat gösterin ve sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın."

90- Derken İsrailoğulları'nı denizden geçirdik. Firavun ve askerleri, zulmetmek üzere peşlerine düştüler. Nihayet boğulma eşiğine gelince (Firavun), "İsrailoğulları'nın inandıkları ilâhtan başka bir ilâh olmadığına inandım; ben de (O'na) teslim olanlardanım." dedi.

91- Şimdi mi?! Oysa önceden (Allah'ın emirlerine) karşı gelmiştin ve bozgunculardan idin.

92- Senden sonra gelenlere ayet (ibret) olman için bugün senin (cansız) bedenini kurtaracağız. Doğrusu insanların çoğu bizim ayetlerimizden gafildirler.

93- Andolsun biz, İsrailoğulları'nı doğru bir yere yerleştirdik ve onlara temiz şeylerden rızk verdik. İhtilâfa ise, ancak kendilerine bilgi geldikten sonra düştüler. Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü ihtilâfa düştükleri konular hakkında aralarında hüküm verecektir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

[Hz. Nuh ve diğer peygamberlerin hikâyesi anlatıldıktan sonra] yüce Allah okuduğumuz bu ayetlerde, Musa ile kardeşi ve veziri (yardımcısı) Harun'un, Firavun ve yakın adamları ile ilgili olaylarını gündeme getiriyor. Hikâye kısaca ve özet şekilde anlatılıyor. Yalnız hikâye öyle ele alınıyor ki, unsurları ve ana başlıkları Peygamberimizin (s.a.a) gönderiliş ve çağrı süreci ile örtüşüyor.

Bilindiği gibi Peygamber efendimiz (s.a.a) de kavminin azgın ve kodamanlarını, Kureyş kabilesinden ve diğer kabilelerden olan zorbaları iman etmeye çağırmış, fakat söz konusu kabilelerin güçsüz kesimlerinden başka hiç kimse ona inanmamıştı. Bu inananlar da maruz kaldıkları baskılar sonunda yurtlarından göç etmek zorunda kalmışlardı.

Sonuç itibariyle Peygamber efendimiz (s.a.a) ile bir grup mümin Medine'ye göç etti. Fakat bu ümmetin Firavunları ile adamları peşlerine düştüler.

Ama Allah onları günahları yüzünden helâk etti, müminleri İslâm'ın bereketi sayesinde doğru bir yere yerleştirdi ve kendilerine temiz rızklar bağışladı. Arkasından kendilerine bilgi geldikten sonra anlaşmazlığa ve ihtilâfa düştüler. Yüce Allah da ileride aralarında hükmünü verecektir.

İşte bütün bu gelişmeler, Peygamber efendimizin (s.a.a) ve kavminin gelecekte karşılaşacakları olaylarla ilgili yüce Allah'ın bu ayetlerde Peygamberimize (s.a.a) ilettiği sırları doğrulamaktadır. Bunun yanı sıra bu olaylar, Peygamberimizin (s.a.a), ashabına ve ümmetine hitaben söylediği, *"İsrailoğulları'nın sünnetini (yol ve geleneğini) kesinlikle siz de izleyeceksiniz. Öyle ki, eğer onlar bir kertenkele deliğine girmişlerse, siz de o deliğe gireceksiniz."* şeklindeki sözleri de doğruluyor.

75) Sonra onların ardından Musa ile Harun'u mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar (sürekli) suç işleyen bir topluluktu.

Yani, Nuh Peygamber ile ondan sonraki peygamberlerin ardından Musa ile kardeşi Harun peygamberleri, ayetlerimiz ve mucizelerimiz eşliğinde Firavun'a ve Kıptîlerden oluşan kavmi içindeki özel adamlarına gönderdik. Fakat onlar büyüklük taslayıp ayetlerimize burun kıvırdılar. Zaten onlar sürekli suç işliyorlardı.

76) Katımızdan onlara hak (mucize) geldiğinde, "Kuşkusuz, bu apaçık bir büyüdür." dediler.

Anlaşılan, ayetteki "hak"tan maksat, yılan ve ak el gibi gerçek mucizelerdir. Yüce Allah bu mucizeleri Musa Peygamber'in (a.s) gerçek olan peygamberliğinin ayet ve belirtileri olarak sunmuştu. Fakat bu gerçek onlara gelince, ısrarlı bir ifade ile, *"Kuşkusuz, bu apaçık bir büyüdür."* dediler. Hak olan bu ayet ve mucizelerin apaçık büyü olduğunu ileri sürdüler. Ayette, bu mucizelerin "hak" diye adlandırılması, Firavun ile adamlarının onları büyü diye adlandırmalarına karşıtlık olması hasebiyledir.

77) Musa, "Size hak geldiğinde, onun için (böyle) mi diyorsunuz?! Büyü müdür bu?! Oysa büyücüler kurtuluşa ermezler." dedi.

Yani, Musa Peygamber onların bu sözlerini ve Allah'tan gelen hakka (mucizeye) yönelik büyü suçlamalarını işitince, söylediklerini yadırgayarak inkâr şeklinde onlara şöyle soruyor: *"Size hak geldiğinde, onun için* 'Bu, bir büyüdür.' *mü diyorsunuz?!"* Arkasından bu yadırgamayı, *"Büyü müdür bu?!"* soru cümlesi ile tekrar dile getiriyor. İfadeyi kısaltmak için birinci soru cümlesinde Firavun ile adamlarının sözlerine (cevaplarına) yer verilmiyor. Çünkü ikinci soru cümlesi, o sözlerin ne olduğunu gösteriyor.

"Oysa büyücüler kurtuluşa ermezler." ifadesine gelince, bu ifadenin, *"Büyü müdür bu?!"* ifadesinin dile getirdiği inkâr ve yadırgamanın sebebini bildiren bir hâl cümlesi olması mümkündür. Bunun yanı sıra gerçeği açıklayan ayrı ve müstakil bir ihbarî cümle (haber verme niteliğinde bir cümle) de olabilir. O zaman bu sözlerle Musa Peygamber (a.s) kendini büyü girişiminden uzak tutmuş olur. Çünkü kendisi için ancak kurtuluşu görürken, büyücülerin kurtuluşa eremeyeceklerini düşünüyor.

78) Dediler ki: "**Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çevirmek ve yeryüzünde yüceliğin (iktidarın) sizin ikinize ait olması için mi bize geldin? Hâlbuki biz ikinize de inanacak değiliz.**"

Ayetteki "li-telfitena" fiilinin kökü olan "left" kelimesi, bir şeyden yüz çevirmek, vazgeçirmek anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Firavun ve ileri gelen adamları Musa Peygamber'i azarlayarak şöyle dediler: *"Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan"* yani eskilerimizin geleneğinden ve yolundan *"çevirmek ve yeryüzünde yüceliğin"* yani liderliğin, hükümetin, iktidarın yaygınlaşmasının ve iradenin geçerliliğinin *"sizin ikinize ait olması için mi bize geldin?"* Böyle demekle şunu ima ediyorlar: Siz ikiniz dinî çağrıyı istismar ederek, bizim ülkeye yerleşmiş olan yolumuzu geçersiz kılmak, iptal etmek için araç ediniyorsunuz. Ardından bu yolla kendinizin icat edip ortaya koyduğu bir düzen kurmak istiyorsunuz. Bu düzeni insanlar arasında yürürlüğe koymakla ve bizim size inanıp itaat etmemizi sağlamakla, ülkede önderliğin ve hükümranlığın size ait olmasını plânlıyorsunuz.

Başka bir ifadeyle şunu demek istiyorlar: Siz ikiniz Kıptî ırk arasında kök salan Firavunlar devletini sizin liderliğiniz ve iktidarınız altındaki bir İsrail devletine çevirmek için geldiniz. Biz ise, size asla inan-

mayacağız ve böylece siz, bu art niyetli çağrınızla ulaşmak istediğiniz gayeye ulaşamayacaksınız.

79) Firavun, "Bütün bilgili büyücüleri bana getirin." dedi.

Firavun, adamlarına verdiği bu emir ile Musa Peygamber'in (a.s) mucizesine büyücülerin büyüsü ile karşı koymaya çalışıyor. Bu ayrıntılar, hikâyeyi anlatan diğer ayetlerde anlatıldığı gibi, aşağıdaki ayetlerde de anlatılıyor.

80) Büyücüler gelince, Musa onlara, "(Büyü olarak) atacağınız ne varsa atın." dedi.

Yani, büyücüler gelip Musa Peygamber'in karşısına çıktıklarında ve onunla karşılaşmaya hazırlandıklarında, Musa Peygamber onlara, "Büyü olarak yere atacağınız ipleri ve değnekleri atın." dedi. Onlar, önceden iplerini ve değneklerini yere atıp büyücülükleri ile onları yılan şeklinde göstermek üzere hazırlamışlardı.

81) Onlar (büyü araçlarını) atınca, Musa dedi ki: "Sizin getirdiğiniz büyüdür. Kuşkusuz, Allah onu boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz, Allah bozguncuların işini düzeltmez."

Musa Peygamber'in (a.s) büyücülere yönelik bu sözleri aslında bir gerçeğin ifadesidir. Amaç, Allah'ın onun eliyle ortaya çıkaracağı hakkın (mucizenin) o gerçek ile uyuşmasını sağlamaktı. Musa'nın eli ile ortaya çıkacak gerçek de, elindeki değneğin yılana dönüşmesi ve bu yılanın, büyücülerin büyü yolu ile yılan şeklinde gösterdikleri ipleri ve değnekleri yutması idi.

Musa Peygamber'in büyücülere açıkladığı gerçek şu idi: Onların ortaya koydukları hüner büyüdür. Büyünün mahiyeti, gerçek ve hak olmayan bir şeyi insanların duyu organlarına, bakışlarına gerçekmiş ve hakmış gibi göstermektir. Bu iş özü itibariyle batıl olduğu için Allah onu kesinlikle boşa çıkararak, etkisiz bırakacaktır. Çünkü ilâhî kanunun işleyişi, gerçeği yerleştirmek ve kâinatta pekiştirmek, buna karşılık batılı yok edip etkisiz bırakmak doğrultusundadır. O hâlde batılın zaman zaman borusu ötse de, kalıcı egemenlik hakka aittir.

Bundan dolayı, *"Kuşkusuz, Allah onu boşa çıkaracaktır."* ifadesinin gerekçesi olarak, *"Kuşkusuz, Allah bozguncuların işini düzeltmez."* buyruluyor. Çünkü salah ile fesat (işleri düzeltmek ile bozgunculuk)

karşıt niteliklerdir. İlâhî kanun, salih (düzgün, iyi ve yararlı) olanın düzeltilmesi, fasit ve bozuk olanın bozulması ve boşa çıkarılması doğrultusundadır. Yani, bu iki niteliğin her biri kendine uygun ve özgü sonuçla karşılaşır. Salih ve düzgün işin sonucu, onun kâinattaki diğer gerçekler ile uyuşması, örtüşmesidir; kâinatta işleyen düzenle bağdaşması, kaynaşmasıdır. Bu yüzden yüce Allah o işi düzeltir, onun doğasına uygun şekilde gelişmesini sağlar. Bozuk işin sonucu ise, kâinatta geçerli olan diğer gerçekler ile bağdaşmamak, örtüşmemektir; kâinattaki gerçeklerin gereklerine ve karakteristik mekanizmasına ters düşmektir. Çünkü o iş özünde istisnaîdir, kural dışıdır. Eğer Allah, o işi bozuk niteliğine rağmen o hâli ile düzeltse, bu düzeltme, kâinatın düzenini bozmak olur.

Böylece kâinatın diğer sebepleri, sahip oldukları güçler ve etkili araçlarla bu bozuk işe karşı koyarlar. Eğer mümkün ise onu doğru yola getirirler, değil ise onu ortadan kaldırarak, geçersiz kılarak, iptal ederek ve yok ederek kesinlikle varlık sayfasından silerler.

Bu gerçek, büyünün ve diğer batıl şeylerin varlıklarını devam ettirememelerini gerektirir. Bu gerçek, Kur'ân'ın değişik ayetlerinde dile getiriliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."* (Bakara, 258), *"Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* (Münâfikun, 6), *"Allah haddi aşan yalancı kimseyi hidayete erdirmez."* (Mü'min, 28)

Bu tür ayetlerin bir başka örneği de, bu ayetteki *"Kuşkusuz, Allah bozguncuların işini düzeltmez."* ifadesidir. Ardından yüce Allah bu gerçeği, olumlu ve ispat yanını vurgulayarak, *"Suçlular istemese de Allah, hakkı sözleriyle (hükümleri ve yasalarıyla) geçerli kılar."* ifadesiyle perçinliyor. Bu ayet aşağıda açıklanacaktır.

82) "Suçlular istemese de Allah, hakkı sözleriyle (hükümleri ve yasalarıyla) geçerli kılar."

"Kuşkusuz, Allah bozguncuların işini düzeltmez." ayetinde sözünü ettiğimiz gerçeği onun olumsuz ve nefiy yanını vurgulayarak açıklarken, *"Suçlular istemese de Allah, hakkı sözleriyle (hükümleri ve yasalarıyla) geçerli kılar."* ifadesinde aynı gerçeği olumlu ve ispat yanını vurgulayarak açıklıyor. *"Ki suçlular istemese de hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın."* (Enfâl, 8) ayetinde ise, söz konusu gerçek hem olumlu ve ispat, hem de olumsuz ve nefiy yanı vurgulanarak ifade ediliyor.

Buradan hareketle ayetteki *"sözleri"* ifadesi ile kâinattaki varlıklarla ilgili hak uyarınca işleyen ilâhî hükümlerin çeşitlerinin kastedilmiş olması ihtimali güç kazanıyor. Çünkü Allah'ın hükmünün ve yasasının işlerliği şöyledir: Kâinat düzeninde hak ile batıl çatışacak ve bu çatışma sonunda batıl yok olacak, izi silinecek ve hak tüm parlaklığı ile varlığını sürdürecek. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Gökten su indirdi, her vadi kendi ölçüsü kadar aktı. Sel, üzerindeki köpüğü yüklenip taşıdı. Süs veya eşya yapmak için ateşte erittiğiniz şeylerde de buna benzer köpük oluşur. İşte Allah hak ve batıla böyle örnek verir. Köpük bir kenara atılır, yok olup gider; ancak insanlara yararlı olan şey yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17) Bu ayetin tefsiri sırasında bu konu geniş şekilde incelenecektir inşaallah.

Sonuç olarak Musa Peygamber'in (a.s) bu gerçeği büyücülere hatırlatması, onları göz ardı ettikleri hak bir ilâhî sünnetin ve yasanın bilincine vardırmak, fiilen ortaya koyacağı mucize ayetinin büyücülüğe galip gelişine ve hakkın batıla üstün çıkmasına vicdanlarını hazırlamak amacını taşımaktadır. Nitekim söz konusu büyücüler mucizeyi görünce, hemen iman etmeye yönelmişler ve Kur'ân'ın başka ayetlerinde ayrıntılı biçimde anlatıldığı üzere kendilerini yere atıp secdeye kapanmışlardır.

"Suçlular (mücrimler) istemese de" ifadesinde, bu kimselerin birçok nitelikleri arasında suçlulukları (mücrimlikleri) söz konusu ediliyor. Çünkü bu ifade, kesip atma anlamı içerir. Sanki onlar hak yolunu kendilerine kapatıp kesmişler ve binalarını bu tutum üzerine kurmuşlardır. Bu yüzden onlar hakkın ortaya çıkmasını istemiyorlar, ondan hoşlanmıyorlar. Bundan dolayı yüce Allah, *"Suçlular istemese de"* ifadesinde, suçlu olmaları hasebiyle hakkın ortaya çıkmasını istememeyi onların kendisine isnat ediyor. Daha önceki bir ayette geçen *"Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar (sürekli) suç işleyen bir topluluktu."* ifadesi de bu ifade ile aynı anlamdadır.

83) Sonunda, Firavun'un ve kendi ileri gelen adamlarının kendilerine işkence etmesinden düştükleri korkuyla Musa'ya, kendi kavminden olan (müstazaf) bir kuşaktan başka kimse iman etmedi. Kuşkusuz, Firavun yeryüzünde ululanan biriydi ve kuşkusuz o, haddi aşan kimselerdendi.

Bazı tefsircilerin görüşüne göre, ayetin orijinalinde geçen "kavmihi=kevminden" kelimesinin sonundaki zamir Firavun'a dönüktür. Bu

tefsirciye göre, Firavun'un kavminden Musa'ya inanan kuşağın anneleri İsrailoğulları'ndan ve babaları Kıptîlerden idi. Bunlar, annelerine uyarak Musa Peygamber'e inanmışlardı.

Bir başka görüşe göre, bu kuşak Kıptîlerin çocukları idi. Başka bir görüşe göre, Musa Peygamber'e inanan bu kuşak, Kur'ân'da sözleri edilen Firavun'un eşi ile Mümin-i Âl-i Firavun (Firavun ailesinin mümini) ve bunların yanı sıra bir cariye ile Firavun'un eşinin saç bakımını yapan bir kadın idi.

Başka bazı tefsircilere göre, "kavmihi=kevminden" kelimesinin sonundaki zamir, Musa Peygamber'e (a.s) dönüktür ve ayette geçen "zürriyet (kuşak)"ten maksat da, büyücülük öğrenerek Firavun'un yakınları arasına girmiş İsrailoğulları'ndan bir gruptur. Başka bir görüşe göre, bu iman eden kuşak bütün İsrailoğulları'dır. Bunlar altı yüz bin kişi idi ve güçsüz oldukları için "zürriyet" diye adlandırılmışlardır. Bir başka görüşe göre, bu kelime ile Musa'nın kendilerine peygamber olarak gönderildiği İsrailoğulları ailesinin çocukları kastedilmiştir ki, bunlar uzun zaman içinde yok olmuşlardır. Görüldüğü gibi ayetin sözlerinde bu yorumları destekleyen hiçbir delil yoktur.

Sözün akışından -ki ayetin zahiri de buna delâlet etmektedir- anlaşıldığına göre, "kavmihi" kelimesinin sonundaki zamir Musa Peygamber'e dönüktür ve Musa Peygamber'in kavminden olan "zürriyet"ten maksat da, İsrailoğulları'nın güçlüleri ve önde gelenleri dışında kalan zayıf kesimdir. Aklî ve objektif değerlendirme de bu yorumu desteklemektedir. Çünkü İsrailoğulları'nın bütünü, Kıptîlerin esirleri idi; tümü ile onların egemenliği altında yaşıyorlardı. Böyle durumlarda görülen genel yöntem şudur: Güçlüler ve önde gelenler, mümkün olan her yola başvurarak sosyal konumlarını ve toplumsal mevkilerini korumaya çalışırlar. Kendilerine egemen olan zorbalara menfaat sunarak, hizmet ediyor görünerek, taraftarıymış gibi davranarak, hoşlanmadıkları davranışlardan kaçınarak yaklaşmaya gayet ederler.

Bu yüzden, İsrailoğulları'nın ileri gelenleri, Musa Peygamber'in çağrısına uyduklarını ilan ederek ona açıktan iman ettiklerini bildirme gücünü kendilerinde bulamadılar.

Üstelik Kur'ân'da anlatılan İsrailoğulları ile ilgili hikâyeler açıkça kanıtlıyor ki, İsrailoğulları'nın azgınları ve büyüklük taslayanları Musa Peygamber'in (a.s) döneminin sonlarına kadar ona iman etmediler. Sa-

dece İsrailoğulları'nı esirlikten kurtarmak için gösterdiği çabalar ile ilgili emirlerine genelde uymak ve ona teslimiyet göstermekle yetiniyorlardı. Bunu da millî menfaatleri, halklarının özgürlüğü ve kişisel çıkarları öyle gerektirdiği için yapıyorlardı. Oysa bu konularda itaat etmek ile Allah'a ve peygamberinin getirdiği dine inanmak, birbirinden farklı şeylerdir.

Bu açıklamamızın ışığında, "meleihim=kendi ileri gelen adamları" ifadesinin anlamı da yerine oturur. Şöyle ki, kelimenin sonundaki zamir, "zürriyet" kelimesine dönüktür ve ifadeden şu anlam çıkmaktadır: İsrailoğulları'nın zayıfları, güçsüzleri kendi kavimlerinin önde gelenlerinden ve güçlülerinden korkuyorlardı. Çünkü bu önde gelen adamlar ya kendileri iman etmedikleri için muhtemelen zayıfların iman etmelerini engelliyorlardı, ya da Firavun'a ve Kıptîlere karşı öyle görünüp onları memnun etmek, gönüllerini rahatlatmak istiyorlardı. Böylece Firavun ile Kıptîlerin kendilerine yönelik baskılarından kurtulacaklarını veya en azından bu baskıların ve eziyetlerin hafiflemesini sağlayabileceklerini hesap ediyorlardı.

Bir tefsir bilgini topluluğa ve yakın adamlara sahip olduğu gerekçesi ile "meleihim=kendi ileri gelen adamları" kelimesindeki zamirin Firavun'a veya zürriyetin Kıptîlerden olduğu gerekçesi ile zamirin bu kelimeye (zürriyete) dönük olduğunu ileri sürmüştür. Fakat bu iki görüş, özellikle bunların ilki kesinlikle kabul edilemez.

Ayetteki "en-yeftinehum=kendilerine işkence etmesinden" ifadesi, "kendilerini kendi dinine çevirmek için işkence etmesinden" anlamındadır. *"Kuşkusuz, Firavun gerçekten yeryüzünde ululanan biriydi"* ifadesi ise şu anlamdadır: Oysa durum şundan ibaretti ki, Firavun yeryüzünde ululanan ve haddi aşan biriydi.

Buna göre -doğrusunu Allah bilir- ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Musa ile Harun peygamberlerin gönderilmeleri ile Firavun'un ve yakın adamlarının ilâhî mesaja karşı çıkışları şu sonucu doğurdu: Musa Peygamber'e sadece İsrailoğulları'nın güçsüz kesiminden bazı inanlar oldu. Bunlar da kendi kavimlerinin seçkinlerinden ve Firavun'un iman etmeleri dolayısıyla kendilerine işkence edeceğinden korkuyorlardı. Korkmaları da normaldi. Çünkü Firavun o sıralarda yeryüzünün koyu diktatörlerinden biri idi, onlar üzerinde kesin bir egemenliğe sahipti ve azıtmış, haddi aşan biri idi. Hükümlerinde adaleti gözetmezdi, zulümde ve işkencede ölçüsüz davranırdı.

Şayet Musa Peygamber'in (a.s) kavminden, kendilerine peygamber olarak gönderilip de ilâhî mesajı tebliğ ettiği herkesin, yani hem Kıptîlerin, hem de İsrailoğulları'nın kastedilmiş olması doğru olsaydı, o zaman görüşlerini naklettiğimiz tefsircilerin zorlama yorumlarına gerek kalmadan başka bir yoldan ayetin anlaşırlığı sağlanmış olurdu.

84) Musa dedi ki: "Ey kavmim! Eğer Allah'a iman ettiyseniz, yalnızca O'na güvenip dayanın; eğer gerçekten (O'na) teslim olmuş kimseler iseniz. "

Allah'a iman etmek, mümine ana hatları ile de olsa Rabbinin konumu hakkında bilgi sağladığı için, O'nun bütün sebepler üzerinde bir sebep olduğu, her sebebin O'na varıp dayandığı bilincini kazandırdığı ve her işi O'nun planlayıp yönettiğini öğrettiği için mümini, işleri O'na havale etmeye, cahillik olacağı cihetle görünürdeki sebeplerin etkisine dayanmaktan kaçınmaya çağırır. Bunun gerektirdiği sonuç, her işi O'na havale etmek ve O'na dayanmak olduğu için Musa Peygamber bu ayette kavmine Allah'a tevekkül etmeyi emrediyor. Bundan dolayı tevekkülü ilk şart olarak imana bağlıyor, arkasından İslâm şartı ile sözü noktalıyor.

Dolayısıyla ayette söylenmek istenen şudur: Eğer Allah'a iman ettiyseniz ve O'na teslim olmuş kimseler iseniz, sadece O'na tevekkül edin (güvenip dayanın).

Burada iki şart birbirinden ayrılıyor; ikisi birleştirilerek, "Eğer iman ettiyseniz ve O'na teslim olduysanız, yalnızca O'na tevekkül edip güvenin." denmiyor. Bunun muhtemel sebebi, bu iki şartın durum itibarı ile birbirinden farklı oluşudur. Çünkü Musa Peygamber'e inananlar için iman gerçekleşmişti, onlar bu sıfatı kazanmışlardı. Fakat teslim olmaya gelince; o, imanın kemali ve mükemmelliğinden kaynaklanan bir sıfattır. Bu yüzden her müminin mutlaka teslim olmuş olması gerekmez. Aksine, müminin imanını teslimiyetle kemale erdirmesi, daha güzel ve evladır.

Başka bir ifadeyle: Bu ayırım, bu iki şarttan birincisinin onlarda gerçekleşmiş bir gereklilik, ikincisinin ise onlarda gerçekleşmesi uygun olan ve yakışan bir nitelik olduğuna işaret etmek içindir. Buna göre ifadenin anlamı, "Ey kavmim! Eğer Allah'a iman ettiyseniz -ki iman ettiniz- ve O'na teslim olmuş iseniz -ki size yakışan böyle olmanızdır- Allah'a tevekkül edin." şeklindedir. Görülüyor ki, ifadede gözlerden kaçmayacak derecede bariz bir sanat inceliği vardır.

85-86) Onlar da dediler ki: "Biz Allah'a güvenip dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu için (zayıflığımız nedeniyle) fitne (işkence konusu) kılma. Ve bizi rahmetinle kâfirler topluluğundan kurtar."

Musa Peygamber'e inananlar, Allah'ın kendilerini Firavun'dan ve adamlarından kurtarması için Allah'a tevekkül ediyorlar. Buna göre, *"Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu için (zayıflığımız nedeniyle) fitne (işkence konusu) kılma."* şeklindeki duaları, tevekküllerinin sonucuna yönelik bir istektir. Bu sonuç, yüce Allah'ın onları zayıflıktan ve zilletten arındırması ile kendilerini kâfirler güruhundan kurtarmasıdır.

İsteklerinin ilkine, *"Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu için (zayıflığımız nedeniyle) fitne (işkence konusu) kılma."* şeklindeki sözleri ile işaret ediyorlar. Bunun açıklaması şöyledir: Güçlü zalimleri, zayıf mazlumlara karşı kışkırtan faktör, zalim güçlülerin mazlumlarda gördükleri zayıflıktır. Bu zayıflık onları kışkırtıp mazlumlara zulmetmelerine yol açıyor. Yani zayıf kişi, zayıflığı yüzünden zalim ve güçlü kişiyi kışkırtan bir fitne oluyor. Tıpkı *"sizin mallarınız ve evlatlarınız birer fitnedir."* (Teğâbun, 15) ayetinde buyrulduğu üzere malların ve evlatların taşıdıkları sevgi cazibesi sebebi ile fitne [onlara yönelme, sonuç itibariyle imtihan vesilesi] olmaları gibi. Dünya da onun peşinden koşanlar için bu anlamda fitnedir [kendisine yönelmeye kışkırtıcı bir unsurdur].

Buna göre, onların kendilerini zalimler topluluğu için fitne yapmaması yolundaki istekleri, Allah'tan zayıflık ve zilletin yol açacağı durumu ortadan kaldırmasını istemek yoluyla kendilerini zayıflıktan ve zilletten kurtarmasını istemektir. Görüldüğü gibi onların bu istekleri, bir şeyin sebebini yok ederek o şeyi yok etme ilkesine dayanıyor.

İkinci istekleri olan kâfirlerden kurtulmaya gelince, o da bir sonraki ayette onların ağzından, *"Ve bizi rahmetinle kâfirler topluluğundan kurtar."* şeklinde ifade ediliyor.

87) Biz Musa'ya ve kardeşine, "Kavminiz için Mısır'da evler edinin, evlerinizi karşı karşıya kurun ve namaz kılın; sen de (ey Musa,) müminleri müjdele." diye vahyettik.

Ayetin orijinalindeki "tebevvea" fiilinin kökü olan "tebevvî" kelimesi, konut ve konaklama yeri edinmek demektir. Yine ayette geçen "Mısır", Firavun'un şehrinin adıdır. "Kıble" kelimesi ise, "cilse" gibi durum bildiren anlamda mastardır ve iki şey arasında karşılılık meydana getiren

durum anlamındadır. Dolayısıyla bu kelime, fail anlamında mastardır. Yani evlerinizi birbirine karşı gelecek ve aynı yönde olacak şekilde yapın. Bundan maksat, Musa ile Harun'un onlara kolayca tebliğ yapabilmeleri ve cemaatle namaz kılabilmeleridir. Nitekim arkadan gelen *"ve namaz kılın"* cümlesi, *"evlerinizi karşı karşıya kurun"* ifadesinden sonra yer alması hasebiyle bu dediğimiz amaca delâlet veya işaret ediyor.

"Sen de (ey Musa,) müminleri müjdele." ifadesine gelince, sözün akışının delâleti ile bundan maksat, *"Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu için (zayıflığımız nedeniyle) fitne (işkence konusu) kılma."* diye başlayan az önceki dualarındaki isteklerinin kabul edildiği müjdesidir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Biz Musa ile kardeşine şöyle vahyettik: Mısır'da kavminiz için evler edinin. -Anlaşılan o güne kadar göçebeler gibi çadır hayatı veya ona benzer bir hayat yaşıyorlardı.- Siz ve kavminiz evlerinizi karşılıklı ve aynı yönde yapın. Böylece birbirinizle kolayca iletişim kurarsınız; tebliğ, istişare ve cemaatle namaz işlerinizi kolayca yerine getirebilirsiniz. Ve namaz kılın. Sen de ey Musa, Allah'ın müminleri Firavun'dan ve kavminden kurtaracağına dair kendilerine müjde ver.

88) Musa dedi ki: "Ey Rabbimiz! Sen dünya hayatında Firavun'a ve ileri gelen adamlarına ziynet ve nice mallar verdin; ey Rabbimiz, onlar (insanları) senin yolundan saptırsınlar diye. Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et ve kalplerini bağla (mühürle) ki, acı azabı görmedikçe iman etmesinler."

Ayette geçen "ziynet (debdebe, süs)" kelimesi, "zeyn" kelimesinin durum bildiren kalıbı olup insanın gönlünü bir şeye doğru çeken nitelik ve durum demektir. Ziynet ile mal arasında "umum min vech" nispeti vardır. Yani bazı ziynetler, karşılığında bedel ödenecek bir mal değildir. Yüz güzelliği ile boy düzgünlüğü gibi. Buna karşılık bazı mallar da ziynet değildir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile tarlalar gibi. Takılar gibi bazı mallar ise ziynettir. Ayette ziynet ile malın ayrı şeyler olarak zikredilmesinden şunu anlıyoruz ki, buradaki ziynetten maksat, nesnenin güzellik, çekicilik ve süs olma yönüdür, yoksa mal olma niteliği kastedilmemektedir. Mücevherler, takılar, ev eşyası ve alımlı binalar gibi.

"Ey Rabbimiz, onlar (insanları) senin yolundan saptırsınlar diye." ifadesinin orijinalinde geçen "li-yudillu" kelimesi ile ilgili bir tefsirci

şöyle der: "Bu kelimenin başındaki 'lâm' harfi, akıbet anlamı taşır. Yani, onların işlerinin akıbeti, insanları senin yolundan saptırmaktır. Bu lâm harfinin amaç anlamı taşıması ise mümkün değildir. Çünkü biz açık deliller ile biliyoruz ki, yüce Allah, insanlara sapmayı emretsin diye peygamber göndermediği gibi, onların sapmasını da istemez. Aynı şekilde sapsınlar diye onlara mal vermez."[1]

Bu görüş doğrudur; ama yüce Allah'a isnat edilmesi imkânsız olan iptidaî saptırma hakkında doğrudur. Buna karşılık cezalandırma veya kötülüğe kötülük ile karşılık verme niteliğindeki saptırmaya gelince, bunun yüce Allah'a isnat edilmesinin imkânsızlığına dair hiçbir delil yoktur. Tersine Kur'ân'ın birçok ayetinde çeşitli durumlar için bu ilâhî kanunun işletildiği bildiriliyor. Firavun ile yakın adamları da zorbalıkta, bozgunculukta ve suçlulukta ısrarlı kimseler idiler. Bu yüzden yüce Allah'ın, insanları kendi yolundan saptırmak için onlara mal ve ziynet vermesi ve bu yolla kötü davranışlarını cezalandırması önünde hiçbir engel yoktur.

Bir başka görüşe göre bu "lâm" harfi dua anlamı taşır.[2] Başka bir görüşe göre de, cümlede olumsuzlama edatı olan "lâ" harfi hazfedilmiştir ve takdirî açılım sonucu ifadenin anlamı şu şekildedir: "Onlar insanları senin yolundan saptırmasınlar diye."[3] Fakat sözün akışı, bu iki görüşün hiçbirine elverişli değildir.

Ayetin orijinalindeki "ıtmis" fiilinin kökü olan "tams" kelimesi, başkalarının da dediği gibi, dağılmaya ve yok olmaya yönelik bir değişme anlamındadır. Buna göre, ayetteki "ıtmis alâ emvalihim" ifadesi, "o malları yok olmaya, mahvolmaya doğru değişikliğe uğrat." demektir.

"Ve'şdud alâ kulûbihim" ifadesine gelince, buradaki "uşdud" fiilinin kökü olan "şedd" kelimesi, çözmenin karşıtı olan bağlama anlamına gelir. Yani, "Onların kalplerini öyle bağla ki, hiç gerçeğe açılmasın ve onlar acı azabı görünceye kadar iman etmesinler." Bu ise kalpleri mühürlemek demektir.

Başka bir görüşe göre, buradaki "şedd" kelimesinden maksat, onların mallarının mahvedilmesinden sonra Mısır'da oturmak zorunda bı-

---

1- [el-Menar, c.11, s.472]

2- [el-Keşşaf, c.2, s.365]

3- [el-Kebir, Fahr-i Razî, c.17, s.150]

rakılmaları, böylece daha çok acı çekmeleridir.[1] Bir diğer görüşe göre de, bu kelime onları öldürmekten, helâk etmekten kinayedir.[2] Fakat bu görüşlerin doğru olma ihtimali uzaktır.

Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Musa Peygamber, -Firavun'un ve yakın adamalarının iman etmelerinden ümit kesmişti. Yaptığı duanın metninden anlaşılacağı üzere onların sapıklığa ve başkalarını yoldan çıkarmaya devam edeceklerine kesin gözü ile bakıyordu. Bunun üzerine- şöyle dedi: "Ey Rabbimiz! Sen Firavun'u ve önde gelen adamlarını kâfirlikleri ve azgınlıkları sebebi ile cezalandırdın, böylece onlara dünya hayatında ziynet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! Bunu sen böyle istedin ki, onlar kendilerine uyan insanları senin yolundan saptırsınlar. Senin iraden geçersiz olmaz, maksadın boşa çıkmaz. Ey Rabbimiz! Onlara karşı öfkeni devam ettirerek mallarını yok et, bu malları nimetlikten çıkararak belâya dönüştür. Kalplerini mühürle ve bağla ki, iman etmenin fayda etmediği ana kadar iman etmesinler. O an da, ilâhî azabı görecekleri andır."

Musa Peygamber'in (a.s) bu bedduası, Firavun ile ileri gelen adamlarına yöneliktir. O, bu bedduayı onların iman etmelerinden kesinlikle ümit kestikten ve onlardan hayatta kaldıkları sürece sapıklıktan ve başkalarını yoldan çıkarmaktan başka bir şey beklenemeyeceğini gördükten sonra yapmıştır. Onun bu bedduası, şu ayetle bize nakledilen Nuh Peygamber'in (a.s) bedduasına benziyor: *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Çünkü eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve yalnız ahlâksız ve nankör evlâtlar doğururlar."* (Nûh, 26-27) Peygamberler (üzerlerine selâm olsun) ise, âlemlerin Rabbi olan yüce Allah ile karşılıklı konuştukları bir sırada, zanna ve tahmine dayanarak konuşmaktan münezzehtirler.

89) (Allah) dedi ki: "İkinizin duası kabul edildi. O hâlde (davetinizde) sebat gösterin ve sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın."

Ayetin akışından anlaşılacağı üzere, burada Musa ile Harun'a birlikte hitap ediliyor. Oysa bir önceki ayette nakledilen bedduayı tek başına Musa Peygamber yapmıştı. Bu da Musa Peygamber'in (a.s) dua ettiği

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3 s.88]

2- [Tefsir-i Taberî, c.11, s.110]

ve Harun Peygamber'in âmin dediği yolunda tefsircilerin yaptıkları yorumu doğruluyor. Âmin demek de dua etmek demektir. Buna göre her ne kadar duanın metni tek başına Musa Peygamber'e ait ise de, gerçekte her ikisi de dua etmiş oluyorlar.

Ayette geçen "fe'stekîma" fiilinin kökü olan "istikamet", bir konuda sebat etmek demektir. İstikametin Musa ve Harun (üzerlerine selâm olsun) için anlamı, insanları Allah'a çağırma ve hak sözü ihya etme görevinde sebat etmektir. Ayetteki *"bilmeyenler"*den maksat, İsrail halkının cahilleridir. Nitekim Musa Peygamber (a.s) bir ayette, *"Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz."* (A'râf, 138) diyerek onları cahillikle nitelemişti.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Yüce Allah Musa ve Harun peygamberlere hitap ederek onlara şöyle dedi: Siz Firavun ve ileri gelen adamları için acı azap istediniz, onların mallarının yok olması ve kalplerinin bağlanıp mühürlenmesi için dua ettiniz. Bilin ki, *"İkinizin duası kabul edildi. O hâlde (davetinizde) sebat gösterin."* Size emredilen Allah'a çağırma ve hak sözü canlandırma görevinde sebat gösterin. *"Ve sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın."* Onların nefsî isteklerine ve ihtiraslarının çağrılarına uyarak size yapacakları tekliflere olumlu karşılık vermeyin. -Bu ifadede, İsrailoğulları'nın Musa ile Harun'dan millî geleneklerini ve cahiliye yaşantılarını diriltmeye yönelik bazı isteklerde bulunacaklarına dair bir tür işaret vardır.-

Kısacası bu ayette, Musa ile Harun peygamberlerin, Firavun ile ileri gelen adamlarının azaba çarptırılmaları, iman etmeye muvaffak edilmemeleri yönündeki dualarının kabul edildiği ve bu konularda Musa ile Harun peygamberlere vaatte bulunduğu anlatılıyor. Bundan dolayı bir sonraki ayette yüce Allah'ın bu vaadini, sahip olduğu özelliği gözeterek yerine getirdiği vurgulanmaktadır.

Musa Peygamber'in (a.s) bedduasında, azap hükmünün hemen veya daha sonra verilmesi ile ilgili bir istekte bulunmasından söz edilmiyor. Duanın kabul edildiğini bildiren ayette ve hükmün uygulanmasını açıklayan ayette de böyle bir ayrıntıya yer verilmiyor. Nitekim Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde İbn Cureyc'e dayanılarak verilen bilgiye göre, Firavun bu bedduadan sonra kırk yıl yaşamıştır. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirin yazarı devamla diyor ki: "Bu rivayet, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir."

Yine el-İhticac adlı eserde de bu rivayet İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Aynı şekilde el-Kâfi'de[1] ve Hişam b. Salim aracılığıyla Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Nitekim aynı rivayeti Kummî de Tefsiru'l-Kummî'de babasından, o da Nevfelî'den, o da Sekunî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.

90) Derken İsrailoğulları'nı denizden geçirdik. Firavun ve askerleri, zulmetmek üzere peşlerine düştüler. Nihayet boğulma eşiğine gelince (Firavun), "İsrailoğulları'nın inandıkları ilâhtan başka bir ilâh olmadığına inandım; ben de (O'na) teslim olanlardanım." dedi.

Ayette geçen "bağy" ve "adv" kelimeleri, "udvan" kelimesi gibi zulüm anlamına gelir. Yine ayetin orijinalindeki "edreke" kelimesinin kökü olan "idrak" kelimesi, bir şeyi yakalama ve ona egemen olma anlamı taşırken, "etbea" kelimesinin kökü olan "itba" kelimesi de, bir şeyi yakalamak için peşine düşmek anlamı taşır.

Ayetin orijinalinde geçen "Âmentu ennehu lâ ilâhe ille'lezî..." cümlesindeki "ennehu" kelimesinin başından "ba" edatı hazfedilmiş ve anlamı, *"İsrailoğulları'nın inandıkları ilâhtan başka bir ilâh olmadığına inandım..."* şeklindedir.

Firavun'un Allah'ı İsrailoğulları'nın inandıkları ilâh olarak nitelemesinin sebebi, İsrailoğulları'nın iman etmekle elde ettikleri sonucu, yani boğulmadan denizi geçmeyi kendisinin de elde etmek istemesidir. Bundan dolayı iman ile İslâm'ı birlikte zikrediyor. Böylece ısrarla sürdürdüğü günahın, yani yüce Allah'a ortak koşma ve O'na karşı büyüklük taslama günahının izini silmek istiyor. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

91) Şimdi mi?! Oysa önceden (Allah'ın emirlerine) karşı gelmiştin ve bozgunculardan idin.

Ayetin orijinalinde geçen "âl'âne" kelimesinin aslı, "e-el'âne"dir. [Şöyle ki, istifham edatı olan "e" ile kelimenin başındaki "e" kalb/değiştirme sonucu "â" harfine dönüştürülmüştür]. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekildedir: Allah'a şimdi mi; azabın sana yetiştiği şu anda mı iman ediyorsun?! Oysa azabın kuşattığı ve her yerden ölümün geldiği

1- [el-Kâfi, c.2, s.489]

anda yapılan iman ve tövbe geçerli değildir. Kaldı ki sen bundan önce hep isyan etmiş, Allah'ın emirlerine karşı gelmiş ve fesat çıkarıp bozgunculardan olmuştun. Günlerini Allah'a isyan ederek harcamış ve zamanında tövbe etmemiştin. Vakti geçtikten sonra artık iman etmek sana ne fayda sağlayacak?

İşte bu, Musa ile Harun peygamberlerin Allah'tan istedikleri idi. Onlar onun acı azaba yakalanmasına ve azap tarafından kuşatılıp böylece imanın kendisine fayda vermeyeceği, tövbe etmenin hiçbir işine yaramayacağı ana kadar iman etme yolunun üzerine kapanmasına dua etmişlerdi.

92) Senden sonra gelenlere ayet (ibret) olman için bugün senin (cansız) bedenini kurtaracağız. Doğrusu insanların çoğu bizim ayetlerimizden gafildirler.

Ayetin orijinalindeki "nuneccîke" fiilinin kökü olan "tenciye" kelimesi, "necat" kelimesinin "tef'il" kalıbındaki mastarıdır. Nitekim "inca" kelimesi de aynı kelimenin (necat) "if'al" kalıbındaki mastarıdır. Her iki kelime, anlam ve kalıp bakımından "halas" kelimesinin "ihlâs" ve "tahlis" kelimeleri gibidirler ve hepsi "kurtarmak" anlamındadırlar.

Firavun'un bedenini kurtarma deyimi, onun bedeni dışında başka bir şeyi olduğunu ve bedeninin bu şeyi, azabın kendini kuşatması ile kaybettiğini gösterir. Bu şey, ruh adı ile de anılan nefistir. Ölüm sırasında Allah'ın insanlardan aldığı şey, işte bu nefistir. Nitekim yüce Allah şu ayetlerde şöyle buyurmuştur: *"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince... canını alır."* (Zümer, 42), *"De ki, sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacaktır."* (Secde, 11) Yine bu, insanın "ben" derken, varlığının bu yanından söz ettiği şeydir. Aynı şekilde insanın insanlığı bununla gerçekleşir. Yine idrak eden, isteyen, bedenin maddî güçleri ve organları aracılığı ile insana özgü çeşitli işleri yapan şey de budur. Beden ise sadece bir alet ve araçtır; nefis onu kullanarak kendi maddî işlerini yapar.

Nefis ile beden bir arada oldukları, aralarında birlik ve birliktelik söz konusu olduğu için beden nefsin ismiyle adlandırılır. Yoksa şahısların isimleri aslında bedenlerine değil, şahıslarına aittir. Bunun delili olarak şu yeter ki, beden, hayat boyunca sürekli değişikliğe uğrar, anbean doğal başkalaşmaya maruz kalır. Öyle ki, gün gelir, beden bütün unsurları ile değişime uğrayarak başka bir beden oluşturur. Meselâ eğer Zeyd denen şahıs anasından doğduğu günkü bedenden ibaret olsa ve bu isim de o bedene ait olsa, yetmiş ve seksen yaşında kesinlikle başkası

olur ve ismi de başkasına ait olur. Ayrıca insanın gençliğindeki davranışları yüzünden yaşlılığında mükâfatlandırılmaması ve cezalandırılmaması gerekir. Çünkü ibadeti de, günahı da başkası işlemiş olur.

İşte bu ve bunun gibi başka gerçekler insanın insanlığının bedeni değil, nefsi ile olduğunu, isimlerin bedenlere değil, nefislere ait olduğunu kesinlikle kanıtlar. Her ne kadar insan bu gerçeklerin ayrıntılarına inildiğinde onları inkâr etse de, ana hatları ile onları idrak etmekte ve bilmektedir.

Kısacası, *"...bugün senin (cansız) bedenini kurtaracağız."* ayeti, açıkça veya açığa yakın şekilde gösteriyor ki, bedenlerin ötesinde nefisler vardır; şahıs isimleri bedenlere değil, nefislere aittir ve isimlerin bedenlere verilmesinin sebebi, beden ile nefsin bir arada olması yüzündendir.

Buna göre bu ifadenin anlamı şöyledir: Senin bedenini denizden çıkarıp kurtaracağız. Bu da seni bir tür kurtarmaktır. -Çünkü beden ile nefis arasındaki bütünlük ve beraberlik, bunlardan biri ile ilgili bir işlemin öbürüne de yansımasına hüküm verir.- Senden sonra gelenlere ayet (ibret) olman için seni kurtaracağız.

Bu ayet bir bakıma, *"Sizi topraktan yarattık ve yine toprağa döndüreceğiz."* (Tâhâ, 55) ayetinin bir benzeridir. Çünkü insanın toprağa döndürülen bölümü, onun tamamı değil, cesedidir. Buna göre toprağa döndürülmenin insanın tümüne isnat edilmesi, sadece nefis ile beden arasındaki ittihat ve bütünlük gerekçesi ile doğrudur.

Bazı tefsirciler şu yorumu yapmışlardır: Kurtarmak kelime anlamı ile kurtarılanın sağ olmasına delâlet eder. Bundan dolayı, "seni kurtaracağız." cümlesi, Firavun'un denizden sağ olarak çıkarılmış olması anlamına gelir. Oysa yüce Allah onu denizden ölü olarak çıkarmıştır. O hâlde "nuneccîke" fiilinin, üzerine deniz suyunun çıkamadığı bir tümsek anlamına gelen "necvet" kökünden türemiş olması ve ifadenin anlamının "bugün senin bedenini sahildeki bir tümseğe çıkaracağız." şeklinde olması gerekir.

Bir tefsirciye göre buradaki bedenden maksat zırhtır. Firavun'un altın bir zırhı vardı ki, onunla tanınırdı. Yüce Allah, yaratıklara ayet ve ibret dersi olsun diye Firavun'u zırhı ile suyun yüzüne çıkardı.[1] Bir

1- [el-Kebir, Fahr-i Razî, c.17, s.157]

başka tefsirciye göre de, buradaki kurtarma ifadesinin amacı Firavun'la alay etmektir.[1]

Doğru olan şu ki, bu görüşlerin hepsi gereksiz zorlamalardır. Yüce Allah "seni kurtaracağız." demiyor, *"seni bedeninle kurtaracağız."* diyor. Bunun da anlamı, "senin bedenini kurtaracağız"dır. Ayetin orijinalinde geçen "beden" kelimesinin önündeki "ba" harfi, alet veya sebebiyet anlamına gelir. Böyle kullanılmasındaki etken ise, nefis ile beden arasındaki birlik ve bütünlüktür.

Üstelik *"senin bedenini kurtaracağız."* ifadesinin "seni sahilde bir tümseğe atacağız." anlamında olduğunu kabul etmek problemi kökten çözmeye yetmez. Çünkü bu yoruma göre sahildeki bir tümseğe atılan şey, Firavun'un bedenidir ki, o da kesinlikle Firavun'dan [Firavun'un nefsinden] başkadır. Aksi hâlde sağ salim olması gerekir.

Bu durumda insanla bedeni arasında bulunan ittihat ve bütünlük alakası sonucu bu ifadenin kullanıldığını kabul etmekten başka çare yoktur. Eğer bu alakaya dayanarak bir insanın adını onun nefsi olmaksızın bedenine vermek doğru ise, o zaman kurtarılmanın bedene yönelik olmasından hareketle bu kurtarılmanın insana nispet edilmesi de doğru olur. Üstelik ayette kurtarılmanın bedene yönelik olduğunu, nefis ile bedeninin hayatını ve sağlığını birlikte korumak anlamında insanı kurtarmaya yönelik olmadığını gösteren karine de vardır. Bu karine ise, ayetteki *"bedenini"* ifadesidir.

93) Andolsun biz, İsrailoğulları'nı doğru bir yere yerleştirdik ve onlara temiz şeylerden rızk verdik. İhtilafa ise, ancak kendilerine bilgi geldikten sonra düştüler. Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü ihtilâfa düştükleri konular hakkında aralarında hüküm verecektir.

Yani onları doğru bir yerleşim birimine yerleştirdik. Bazen bir şey "sıdk=doğru" kelimesine izafe olunur. "Vaadu sıdk=doğru vaat, kademu sıdk=doğru adım, lisanu sıdk=doğru dil, madhelu sıdk=doğru giriş yeri ve mahrecu sıdk=doğru çıkış yeri" gibi. Bu izafe, izafe olan şeyin anlamının gereklerinin ve kendisinden istenen sonuçlarının gerçekten ve doğru olarak o şeyde mevcut olduğuna ve isteklisine zorunlu delâlet dili ile vaat ettiği sonuçlarında ve belirtilerinde hiçbir yalanın olmadığına

---

1- [age.]

delâlet eder. Meselâ doğru vaat demek, vaat edenin vaadini yerine getireceği, kendisine vaat verilenin yerine getirileceğine sevindiği, umut bağlanmaya lâyık ve gerçekleşeceği umulan vaat demektir. Eğer böyle olmazsa doğru vaat değil, yalan vaat olur; sanki o vaadin anlamında ve anlamının gereklerinde yalan söylüyor.

Buna göre ayetteki "mübevvee sıdk=doğru yer" ifadesinin anlamı şudur: Yüce Allah, İsrailoğulları'nı öyle bir yere yerleştirdi ki, orada insanın barınaktan ve yurttan beklediği bütün nitelikler vardır. Temiz su, temiz hava, verimli topraklar, bol nimetler ve yaşama güvenliği gibi. Bu yer, Kudüs ve Şam dolaylarıdır. Yüce Allah İsrailoğulları'nı o yöreye yerleştirdi ve orayı kutsal ve bereketli topraklar diye adlandırdı. Kur'ân-ı Kerim başka ayetlerde, İsrailoğulları'nın buraya girişini ayrıntıları ile anlatmaktadır.

Bir tefsirciye göre burada söz edilen yer Mısır'dır. İsrailoğulları oraya girip orada evler edindiler. Fakat böyle bir şey Kur'ân'da zikredilmiyor. Üstelik eğer onların ikinci kez Mısır'a girdikleri farz edilse bile, onlar orada sürekli oturmuş değillerdir. Bu nitelikteki bir yerin "doğru yer" diye adlandırılmasına ise kelimenin anlamı müsait değildir.

Bu ayet, yani, *"Andolsun biz, İsrailoğulları'nı doğru bir yere yerleştirdik ve onlara temiz şeylerden rızk verdik."* ifadesi, şikâyet ve sitem içerikli bir ifadedir. Bunun delili, bu ifadeyi izleyen *"İhtilâfa ise, ancak kendilerine bilgi geldikten sonra düştüler."* ifadesidir. *"Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü ihtilâfa düştükleri konular hakkında aralarında hüküm verecektir."* ifadesi ise, bile bile anlaşmazlığa düşmelerinin akıbetinin açıklanması ve hikâyeden çıkan sonucun vurgulanması amacına yöneliktir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşir: Biz İsrailoğulları'na nimetlerimizi tamamladık. Onları doğru bir yere yerleştirdik. Kıptîlerin esareti altında yaşadıkları uzun yıllar boyunca mahrum kaldıkları rızkları kendilerine bağışladık. Halklarını birleştirdik, dağınık parçalarını bir araya getirdik. Fakat onlar nankörlük ettiler, ayrılığa düştüler ve hak üzerinde anlaşmazlığa kapıldılar. Anlaşmazlığa düşmeleri ise, cahillik mazeretine dayanmıyordu. Tersine, bile bile anlaşmazlığa düştüler. Hiç şüphesiz, Rabbin, anlaşmazlığa düştükleri konularda aralarında hüküm verecektir.

فَاِنْ كُنْتَ فِى شَكٍّ مِمَّٓا اَنزَلْنَٓا اِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذٖينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ
قَبْلِكَ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَ ﴿٩٤﴾
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٩٥﴾
اِنَّ الَّذٖينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ
كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ ﴿٩٧﴾ فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا
اٖيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّٓا اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْىِ فِى الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حٖينٍ ﴿٩٨﴾ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ
كُلُّهُمْ جَمٖيعًا اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنٖينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ
لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذٖينَ لَا يَعْقِلُونَ
﴿١٠٠﴾ قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا تُغْنِى الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ
عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾ فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ
قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُٓوا اِنّٖى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرٖينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجّٖى رُسُلَنَا
وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

94- Eğer sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen, (Ehlikitap'tan) senden önce inen (semavî) kitabı sürekli okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana gerçek gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma!

95- Ve sakın Allah'ın ayetlerini yalanlayanlardan olma! Yoksa zarara uğrayanlardan olursun.

96- Şüphesiz, haklarında Rabbinin sözü (azap vaadi) kesinleşenler iman etmezler.

97- Acı azabı görene kadar kendilerine her türlü ayet gelse bile.

98- Keşke (peygamberlerini yalanlayan şu beldelerden herhangi) bir belde (halkı) olsaydı da, (azap gelmeden önce gönüllü olarak) iman etseydi ve imanları kendilerine yarar sağlasaydı! Yunus'un kavmi hariç. Onlar iman ettikleri zaman, dünya hayatında onlardan zillet azabını kaldırdık ve onları belli bir süreye kadar (yaşama nimetinden) yararlandırdık.

99- Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde olan bütün herkes iman ederdi. Bu durumda sen mi insanları iman etsinler diye zorlayacaksın?!

100- Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman etmez. Allah, pisliği (şüpheyi) akıl etmeyenlerin (Allah'ın ayetlerini yalanlayanların) üzerine kılar.

101- De ki: "Göklerdeki ve yeryüzündeki varlıklara bir bakın!" Fakat (bunca) ayetler (deliller) ve uyarmalar, iman etmeyen bir topluluğa ne fayda eder ki?!

102- Bu yüzden onlar, kendilerinden önce gelip geçenlerin (acıklı) günlerinin benzerini (azap gelmedikçe iman etmemeyi) mi bekliyorlar? De ki: "O hâlde bekleyin, ben de sizinle birlikte (azabın ineceği günü) bekleyenlerdenim."

103- Sonra biz, kendi elçilerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte üzerimize düşen bir hak olarak (İslâm ümmetinden) iman edenleri böyle kurtarırız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, Ehlikitap'ın Peygamberimize (s.a.a) inen Kur'ân'dan önce kendi semavî kitaplarında okudukları şekliyle yüce Allah'ın bu surede indirdiği yaratılış ile yeniden dirilişe ilişkin bilgilerin ve peygamberler ile ümmetleri hakkında ana hatlar hâlinde anlattığı hikâyelerin gerçeğine şahit göstermeyi içeriyor. Ele alınan peygamberler arasında, Nuh Peygamber ve Musa Peygamber ile bunların arasındaki diğer peygamberler (üzerlerine selâm olsun) ve ümmetleri vardır.

Arkasından daha önceki açıklamaların özeti ve sonucu niteliğindeki mana ve gerçekğe geçiyor. Bu mana ve gerçek ise şundan ibarettir: İnsanlar Allah'ın izni olmadıkça, O'na ve O'nun ayetlerine kendiliklerinden inanmayı asla başaramazlar. Allah ise, sadece kalplerini mühürlemediği ve üzerlerine pislik (şüphe) damgası basmadığı kimselerin iman etmelerine izin verir. Yoksa, hakkında Allah'ın hükmü kesinleşenler azabı görmedikçe Allah'a ve O'nun ayetlerine hiçbir şekilde inanmazlar.

İnsanların yaratıldığı günden beri işleyen kanun, onların Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar ile tasdik edenler olarak ikiye ayrılıp çatışmaları yolundadır. Bu yasanın işleyişine göre yüce Allah, peygamberlerinin gelişinden sonra onlar arasında hak ölçüleri uyarınca hüküm verir. Bu hüküm uyarınca peygamberleri ve onlara inanları kurtarırken, diğerlerini helâk eder.

94) Eğer sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen, (Ehlikitap'tan) senden önce inen (semavî) kitabı sürekli okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana gerçek gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma!

Ayette geçen "şekk" kelimesi, şüphe ve kuşku anlamına gelir. *"Sana indirdiğimiz (gerçekler)"*den maksat, bu surenin daha önceki ayetlerinde ele alınan ilk yaratılış, tekrar dirilme konularına ilişkin bilgiler ile ümmetleri helâk etme ile ilgili ilâhî kanundur. Ayetin orijinalinde geçen "yakraûne" kelimesi, sürekliliği ifade eden müzari/gelecek fiildir. Yine ayetteki "min kablike" ifadesi, öncesinde geçen "el-kitap"tan hâldir ve amili de aynı zamanda mütealliki olan takdirdeki bir kelimedir; takdirî açılımı ise şöyledir: "Münzelen min kablike." Bütün bunlar, ayetin akışından anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekildedir: Ey Muhammed! *"Eğer"* ilk yaratılış ve tekrar dirilmeye ilişkin bilgiler ile özet hâlinde anlattığımız ve Allah'ın insanlar hakkında işleyen kanunu yansıtan -ki bu kanuna göre önce hakka çağrı yapılır, arkasından hak uyarınca hüküm verilir- peygamberler hakkındaki hikâyelerle ilgili *"sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen,"* Ehlikitap'tan *"senden önce"* inen semavî *"kitabı"* sürekli *"okuyanlara sor."* Andolsun ki, *"Rabbinden sana gerçek gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden"* kuşkuya kapılanlardan *"olma!"*

Bu ifade, Peygamberimizin (s.a.a) kalbinde şüphenin varlığını veya şüphe belirtisi göstermesini gerektirmez. Çünkü bu şekilde bir hitap, şüphe içinde olan birine yöneltilebileceği gibi, söylenen söz hakkında kesin bilgiye sahip olan, anlatılan olaydan emin olan birine de yöneltilebilen kinayeli bir ifadedir. Bu yolla verilmek istenen mesaj şudur: Haber verenin haberi ve anlattığı gerçek birden çok delil ile desteklenmiş ve yine birden çok belirti ile kanıtlanmıştır. Eğer muhatabın ve işitenin bu delillerden birini şüphe ile karşıladığı farz edilirse, başka bir delili nazar-ı itibara alabilir.

Bu anlatım tarzı karşılıklı konuşmalarda ve diyaloglarda yaygındır. İlim ve fikir adamları, yeteneklerinin ihtiyaç gösterdiği durumlarda bunu kullanırlar. Bir bakarsın ki, böyle biri bir konuda delil gösterir, arkasından muhatabına dönüp der ki: "Eğer bu delilden kuşku duyarsan veya bu delilin isteneni karşılayamadığını farz edersek, bu konuda bir başka delil daha var ki, o da şudur..." Böylece verilmek istenen kinayeli mesaj şu olur: Bu konudaki deliller çoktur ve hepsi birbirini desteklemektedir. Aslında bu delillerin bir tanesi bile yeter, fazlasına ihtiyaç yoktur. Ama birden çok delil göstermenin amacı, meselenin her hâlükârda ispatlandığını, bunların hepsi veya bir bölümü tarafından ortaklaşa desteklendiğini göstermektir.

Buna göre ayetin anlamı şuna yöneliktir: Yüce Allah, sana aklın kabul etmek zorunda olduğu deliller ile açıkladığı bu bilgileri ve yaratıklarla varlıklar hakkında ilâhî yasanın nasıl işlediğini anlattığı hikâyeleri, doğruluğunda şüphe olmayan kitapta açıklamıştır. Allah'ın bu açıklaması bir delildir. Ama bu konularda bir başka delil de vardır. O da şudur: Semavî kitapları hakkını vererek okuyan Ehlikitap bu gerçekleri okudukları kitaplarda buluyorlar.

O kitaplarda şu gerçekler yer almıştır: Mebde/ilk yaratılış ile mead/ tekrar dirilme diye bir gerçek vardır. Allah'ın peygamberler aracılığı ile gönderdiği bir ilâhî din vardır. Peygamberler insanları bu dini kabul etmeye çağırırlar. İlâhî dini kabul etmeye çağrılan her ümmet, inananlar ve yalanlayanlar olmak üzere iki kesime ayrılırlar. Sonunda Allah, hak ile batılı birbirinden ayıran bir ölçü indirdi ve o iki kesim arasında kesin hükmünü verdi.

Bu öyle bir gerçektir ki, Ehlikitap onu inkâr etmeye kalkışamaz. Onlar sadece Peygamberimizin (s.a.a) geleceğini müjdeleyen sözleri, İslâm'a mahsus bazı bilgileri ve kutsal kitaplarında değiştirdikleri bazı ayrıntıları inkâr ediyorlar. Burada şu önemli inceliği göz ardı etmemek gerekir: Yüce Allah'ın bu surede anlattığı hikâyeler arasında Hud ve Salih peygamberlerin hikâyelerine değinmiyor. Çünkü Yahudilerin ellerindeki Tevrat'ta bu iki peygamberin hikâyelerine yer verilmemiştir. Aynı şekilde Şuayb ve İsa peygamberlerin hikâyelerinden de bu surede söz etmiyor. Çünkü Ehlikitap arasında bu peygamberlerin hikâyeleri konusunda görüş birliği yoktur. Bunun sebebi, bu ayette Ehlikitap'ı tasdik etmekten kaçınamayacakları gerçekler hakkında şahit göstermektir.

Dolayısıyla bu ayetin, Peygamberimize (s.a.a) delil sunma konusundaki ölçüsü, şu ayetin insanlara delil sunmasındaki ölçüsü gibidir: *"İsrailoğulları'nın bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?"* (Şuarâ, 197)

Şu da var ki, bu sure Mekke döneminde inen ilk surelerdendir. O günlerde de Müslümanlarla Ehlikitap arasında, özellikle Müslümanlarla Yahudiler arasında Medine'deki kadar şiddetli bir husumet yoktu ve henüz Yahudiler, Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicretinden sonrasında olduğu gibi sert bir inatçılığa kapılmamışlardı. Aradaki ilişkiler Müslümanlar ile Ehlikitap arasındaki savaşlardan sonra öyle gerginleşti ki, Ehlikitap, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi."* (En'âm, 91) dediler.

Ayetin akışından elde edilen anlam budur. Öyle sanıyorum ki, eğer okuyucu gerek bu ayeti, gerekse yüce Allah tarafından Peygamberimize (s.a.a) hitap edilerek indirilen, benzerini ortaya koyamayacaklarını vurgulayarak insanlara meydan okuyan, Peygamber'i (s.a.a) görevinin bilincinde olmakla, Rabbinden gelen basiret, açık bilgi ve şahide sahip olmakla niteleyen ve bu ayetle aynı paralelde olan diğer ayetleri hakkıyla incelerse, bizim yukarıda verdiğimiz anlamı yeterli bulur ve

ayetin tefsirinde başvurulan zorlamalı başka yorumlara itibar etmez. Öyle yorumlar ki, onları nakledip inceleme konusu yapmanın hiçbir faydası yoktur.

95) Ve sakın Allah'ın ayetlerini yalanlayanlardan olma! Yoksa zarara uğrayanlardan olursun.

Önceki ayette şüphe duymak, kuşkuya kapılmak yasaklandıktan sonra bu ayette, yüce Allah'ın ayetlerini yalanlamak yasaklanıyor. Allah'ın ayetlerini yalanlamak ise, Allah'a karşı gelinerek hak ile inatlaşma anlamına gelir. Çünkü ayetin ayet olabilmesi için delâletinin net ve açıklamasının belirgin olması gerekir. Böyle bir gerçeği yalanlamak ise, ancak kör inatçılıktan kaynaklanabilir.

"Yoksa zarara uğrayanlardan olursun." ifadesi, Allah'ın ayetlerini yalanlamanın sonucunu ve akıbetini bildiriyor ki, aslında yasaklanan da bu sonuçtur. Yani ifadenin anlamı, "zarara uğrayanlardan olma!" şeklindedir.

İfadenin orijinalindeki "hasirîn" kelimesinin kökü olan "hüsran" kelimesi, sermayenin eksilme veya bütünü ile gitme sureti ile yok olmasıdır. Bu sermaye ise, bir sonraki ayetten anlaşılacağı üzere Allah'a ve O'nun ayetlerine iman etmektir ki, bu iman, insanın dünya ve ahiret saadetinin, mutluluğunun sermayesidir. Çünkü bir sonraki ayette, insanların zarara/hüsrana uğramalarına, onların iman etmemiş ve inanmamış olmaları sebep gösteriliyor.

96-97) Şüphesiz, haklarında Rabbinin sözü (azap vaadi) kesinleşenler iman etmezler. Acı azabı görene kadar kendilerine her türlü ayet gelse bile.

Bu ifade, yasaklanan şeyin mahiyetini açıklamak ve onun için doğacak kötü sonucu beyan etmek suretiyle az önceki yasaklamanın sebebini bildiriyor. Şöyle ki, ayetlerin akışından elde edilen anlama göre söz düzeninin, "Sakın yalanlayanlardan olma! Çünkü yalanlayanlar iman etmezler ve bunun sonucu olarak zarara uğrarlar." şeklinde olması beklenirdi. Çünkü mutluluğun sermayesi imandır. İşte burada, *"haklarında Rabbinin sözü kesinleşenler"* ifadesinin, *"yalanlayanlar"* ifadesinin yerine konulması, hükmün sebebini göstermek ve yalanlayanların zarara uğramalarının sebebinin, yüce Allah'ın sözünün onlar hakkında kesinleşmiş olması olduğuna vurgu yapmak içindir. Sonuçta da yetki her durumda yüce Allah'a aittir.

Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar hakkında kesinleşen ilâhî hüküm, genel ilâhî şeriatın Âdem Peygamber ile eşine, sonra arkalarından gelen soylarına sunulduğu gün yüce Allah'ın söylediği şu sözdür: *"Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa, artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir, onlar orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 39)

İşte yüce Allah'ın, burada, ilâhî ayetleri yalanlayanların zarara uğramalarını açıklarken kullandığı ifadeden kastettiği budur. Dolaysıyla bu yalanlayanlar, *"haklarında Rabbinin sözü (azap vaadi) kesinleşen"* kimselerdir ve onlar *"iman etmezler"* ve bu yüzden zarara uğramışlardır. Çünkü onlar mutluluklarının sermayesi olan imanlarını kaybettiler, ondan ve onun bereketlerinden dünyada ve ahirette mahrum oldular. İman etmeyecekleri yolundaki hüküm kesinleştiği için, *"Acı azabı görene kadar kendilerine her türlü ayet gelse bile"* iman etmezler. Ancak acı azabı görünce iman ederler ki, zor durum karşısında yapılan zorunlu imanın da hiçbir faydası yoktur.

Yüce Allah bu sözü (Allah'ın hükmünün kesinleşmesini) Kur'ân'ın birçok yerinde tekrarlamış ve bunun, zarara uğramakla iman etmemeye yol açtığını vurgulamıştır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Onların çoğunun hakkında hüküm kesinleşmiştir. Bu yüzden iman etmezler."* (Yâsîn, 7), *"Diri olanları uyarsın ve kâfirler hakkında hüküm kesinleşsin diye..."* (Yâsîn, 71) -Yani iman etmemeleri ve sonuçta zarara uğramaları sonucu ayetleri yalanlamaları sebebi ile.- *"Kendilerinden önce gelip geçmiş olan cinler ve insanlar için uygulanan azap onlar hakkında da kesinleşmiştir. Onlar zarara uğramış kimselerdir."* (Fussilet, 25) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Bu ayetlerden şunlar ortaya çıkıyor:

1- Hakka inatla karşı çıkmak ve Allah'ın ayetlerini yalanlamak, insan hakkında ebedî azabı kesinleştirir.

2- İnsan mutluluğunun sermeyesi imandır.

3- Her insan ister istemez iman ehlidir. İman sahibi bütün insanlar ise ihtiyarî/gönüllü ve ıztırarî/zorunlu olmak üzere ikiye ayrılır. Şöyle ki, insanın imanı ya gönüllü tercihinden kaynaklanır [ve kendi isteğiyle, hiçbir haricî baskının altında kalmadan oluşur], ki bu iman kabule mazhar olur ve sahibine dünya ile ahiret mutluluğunu kazandırır; ya da

zorunlu iman olur [zor durumda kalma sonucu oluşur], ki azabın göründüğü sırada yapılan iman olduğu için kabule mazhar olmaz.

98) Keşke (peygamberlerini yalanlayan şu beldelerden herhangi) bir belde (halkı) olsaydı da, (azap gelmeden önce gönüllü olarak) iman etseydi ve imanları kendilerine yarar sağlasaydı! Yunus'un kavmi hariç. Onlar iman ettikleri zaman, dünya hayatında onlardan zillet azabını kaldırdık ve onları belli bir süreye kadar (yaşama nimetinden) yararlandırdık.

Ayetin akışından anlaşıldığına göre buradaki "levla" edatı, özendirme anlamı taşıyor ve *"iman etseydi"* cümlesi ile, geçerli/sahih ve doğru olan gönüllü/ihtiyarî iman kastediliyor. Nitekim arkadan gelen *"imanları kendilerine yarar sağlasaydı!"* ifadesinden anlaşılan budur. Bu özendirme, gerçekleşmemiş bir geçmiş zamanlı iş hakkında olduğu için de cümle olumsuzlama ile eşit anlama gelen bir ümitsizlik anlamı taşıyor. Bu yüzden *"Yunus'un kavmi hariç."* istisnası uygun olmuştur [ve bu özendirilen imanın onlarda gerçekleştiğine vurgu yapılmıştır].

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Keşke kendilerine gelen peygamberlerimizi yalanlayan şu şehirlerden herhangi biri olsaydı da, başlarına azap inmeden önce gönüllü olarak iman etseydi ve imanı kendilerine fayda sağlasaydı! Ama yok, Yunus Peygamber'in kavmi dışında hiçbiri iman etmedi. Yunus Peygamber'in kavmi iman ettiklerinde, dünya hayatında onlardan zillet azabını kaldırdık ve onları kendi doğal ecelleri olan belli bir süreye kadar yaşama nimetinden yararlandırdık.

Bu açıklamadan bu ayetteki istisnanın muttasıl olduğu anlaşılıyor.

Bir tefsirciye göre ayetin anlamı, "Geçmişte herhangi bir beldenin, bütün halkı ile istisnasız iman ettiği hiç görülmedi. Yunus Peygamber'in kavmi hariç. Neden bütün beldeler böyle olmadı?" şeklindedir.[1]

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz söz şudur: Aslında bu anlamın kendiliğinde bir sakıncası yoktur. Fakat ayetin sözleri, içerdiği bazı özelliklerden dolayı bu anlamla örtüşmüyor. Bunun böyle olduğu açıktır.

Bir başka tefsirciye göre ayetin anlamı, "Geçmişteki şehirlerden hiçbir şehir yoktu ki, kâfir olduktan sonra iman etsin de imanı ona fayda sağlamış olsun. Yunus'un kavmi hariç. Onlar iman ettikleri zaman, dün-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.203]

ya hayatında onlardan zillet azabını kaldırdık ve onları belli bir süreye kadar yaşama nimetinden yararlandırdık." şeklindedir.[1]

Fakat bu yorum da bir önceki yorumun taşıdığı sakıncayı aynen taşımaktadır.

99) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde olan bütün herkes iman ederdi. Bu durumda sen mi insanları iman etsinler diye zorlayacaksın?!

Yani fakat Allah bunu dilemedi. Bu yüzden hepsi iman etmedi ve etmez. O hâlde bunu dileme yetkisi yüce Allah'a aittir ve O bunu dilemedi. Bu yüzden böyle bir beklentiye girmen ve o uğurda çaba harcaman gerekmez. Çünkü sen insanları zorla iman ettirme gücüne sahip değilsin. Bizim onlardan istediğimiz iman, kendi gönül rızaları ile yapacakları imandır, yoksa zorunlu ve baskı altında yapacakları iman değildir.

Bundan dolayı bunun arkasından yadırgama ve olumsuzluk içerikli soru kalıbında, *"Bu durumda sen mi insanları iman etsinler diye zorlayacaksın?!"* diye buyruluyor. Yani sana, dileme yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu ve O'nun bütün insanların iman etmesini dilemediğini, bu yüzden de hepsinin gönül rızası ile kesinlikle iman etmeyeceğini açıkladıktan sonra senin elinde insanlara baskı yapıp onları imana zorlamaktan başka çare kalmıyor. Oysa ben bunu yapmanı yadırgıyorum. Ne sen bunu başarabilirsin ve ne ben bu nitelikte bir imanı kabul ederim.

100) Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman etmez. Allah, pisliği (şüpheyi) akıl etmeyenlerin (Allah'ın ayetlerini yalanlayanların) üzerine kılar.

Bir önceki ayette yetkinin bütünü ile yüce Allah'a ait olduğu, O bütün yeryüzü halkının tümü ile iman etmesini dilese hepsinin iman edeceği, fakat bunu dilemediği için herkesin iman etmesinin beklenemeyeceği vurgulandıktan sonra bu ayette bu noktaya şu açıklama ekleniyor: Her şeyin mülkiyeti Allah'a aittir. Her konuda asaleten tasarruf yetkisi O'nun elindedir. Bu yetkide hiçbir ortağı yoktur. Yalnız bazı kullarına bazı konularda sınırlı tasarruf izni verir.

Gönüllü olarak Allah'a inanmak ve buna yönelmek, gerçekleşmesinin özel bir sebebe ihtiyaç duyduğu bir husustur. Bu sebebin, etkili olup

---

1- [age.]

sonucu ortaya çıkarması yolunda kâinatta tasarrufta bulunabilmesi ise, bu husustaki Allah'ın iznine bağlıdır. Fakat yüce Allah pisliği ve sapıklığı inatçılarla inkârcıların üzerine kılarak onların iman etmelerine izin vermez. Bu nedenle onların mutluluğa ermeleri beklenemez.

Eğer yüce Allah bu konuda birine izin verse, o yalanlayıcılar dışında kalan birine izin verir. Buna göre, *"Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman etmez."* ifadesi, iman etmeyi Allah'ın iznine bağlayan genel bir hükümdür. *"Allah, pisliği (şüpheyi) akıl etmeyenlerin (Allah'ın ayetlerini yalanlayanların) üzerine kılar."* ifadesi ise, aklını kullanmayanların bu yolda izin elde etme yeteneğinden yoksun bırakılacaklarını ve dolayısıyla sadece onlar dışındakilerin bu izni elde edebileceklerini vurguluyor.

Ayetin orijinalinde geçen "rics" kelimesi ile, imanın karşıtı olan şüphe kastediliyor. Şu anlamda ki, burada rics (pislik, iğrençlik) iman ile karşılaştırıldığı için rics ile örtüşen mısdak şüphedir [ve rics, şüphe anlamındadır]. Nitekim yüce Allah bu kavramı bir ayette şöyle tanımlıyor: *"Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir."* (En'âm, 125)

"Akıl etmeyenler" ifadesi ile de, yüce Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar kastediliyor. Gerekçe, Allah'ın azap hükmünün onlar hakkında kesinleşmiş olmasıdır. Çünkü onlar, Allah tarafından kalpleri mühürlendiği için akıl etmeyen kimselerdir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah da kalplerini mühürledi; artık onlar (hakkı) bilmezler."* (Tevbe, 93)

101) De ki: "Göklerdeki ve yeryüzündeki varlıklara bir bakın!" Fakat (bunca) ayetler (deliller) ve uyarmalar, iman etmeyen bir topluluğa ne fayda eder ki?!

Yani, yüce Allah'ın ayetlerinden birer ayet olan ve her bir insanı iman etmeye çağıran göklerdeki ve yeryüzündeki değişik ve birbirinden farklı varlıklara bakın! *"Fakat (bunca) ayetler (deliller) ve uyarmalar, iman etmeyen bir topluluğa ne fayda eder ki?!"* ifadesinden, ayetteki "ma" edatının soru içerikli olduğu ve cümlenin yadırgama, esef bildirme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Doktorun, "Ölüme ne çare bulabilirim?!" demesi gibi. Yani bizim işimiz, onları, *"Göklerdeki ve yeryüzündeki varlıklara bir bakın!..."* diye uyarmaktır. Fakat onlar iman etmediklerine, yani kalplerinin mühürlü olması sebebi ile iman etme-

mek üzerine birleşerek karar verdiklerine göre, uyarmaların ve ayetlerin onlar üzerinde ne etkisi olabilir ki?!

Bir başka görüşe göre, ayetteki "ma" edatı nâfiyedir, olumsuzluk anlamı taşır.[1] [Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde olur: "Fakat bunca ayetler (deliller) ve uyarmalar, iman etmeyen bir topluluğa fayda etmez!"]

102) Bu yüzden onlar, kendilerinden önce gelip geçenlerin (acıklı) günlerinin benzerini (azap gelmedikçe iman etmemeyi) mi bekliyorlar? De ki: "O hâlde bekleyin, ben de sizinle birlikte (azabın ineceği günü) bekleyenlerdenim."

Bu ayet, bir önceki ayetteki *"Fakat (bunca) ayetler (deliller) ve uyarmalar, iman etmeyen bir topluluğa ne fayda eder ki?!"* ifadesinin sonucudur. Yani, ayetler ve belgeler onlara hiçbir fayda vermediğine ve kesinlikle iman etmediklerine göre, onlar kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların yaşadıkları acı günlerin benzerini bekliyorlar. Onlar senin ile aralarında nokta koyacak olan ilâhî azap ayetine kendilerini tutsak etmişlerdir. O son noktada ise, aleyhlerine hüküm verilir. Çünkü azap hükmü haklarında kesinleşmiştir.

Bundan dolayı yüce Allah, *"De ki: O hâlde bekleyin."* buyruğu ile Peygamberimize (s.a.a) bu hükmü onlara tebliğ etmeyi emrediyor. Şöyle ki, sizden önce gelip geçmiş toplumların yaşadıkları günlerin aynısını, yani benimle sizin aranızda son noktayı koyacak azap gününü bekleyin. O gün iman edeceksiniz; ama imanınızın size faydası olmayacak. Zaten *"ben de sizinle birlikte (azabın ineceği günü) bekleyenlerdenim."*

Bu açıklamalarımız sayesinde, ayetteki sorunun, olumsuz ve yadırgama içerikli olduğu ortaya çıkmaktadır.

103) Sonra biz, kendi elçilerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte üzerimize düşen bir hak olarak (İslâm ümmetinden) iman edenleri böyle kurtarırız.

Bu cümle, bir önceki ayetin baş tarafının tamamlayıcısıdır. *"De ki: O hâlde bekleyin..."* ifadesi ise bir ara cümledir. Anlam itibari ile normal söz akışı şöyledir: *"Bu yüzden onlar,"* yani senin şu kavmin, *"kendilerinden önce gelip geçenlerin"* yani haklarında azap hükmü kesinleşen ve kendilerine azap ayeti gönderdiğimiz eski ümmetlerin

---

1- [Tefsiru'l-Kebir, c.17, s.170]

"(acıklı) günlerinin benzerini mi bekliyorlar? Sonra biz, elçilerimizi ve iman edenleri kurtarırız."

Bu söz akışı arasına, *"De ki: O hâlde bekleyin, ben de sizinle birlikte (azabın ineceği günü) bekleyenlerdenim."* ifadesinin girmesinin sebebi ise, bu ifadenin, soru üsluplu söz bütününün kendinden önceki bölümü ile ilişkili olmasından dolayıdır. Çünkü müşriklere cevap olmaya elverişli olan bu bölümdür ve Peygamberimizin (s.a.a) müşrikler ile arasına son noktayı koymayı beklediğini içeren de budur.

Peygamberimiz (s.a.a) ile ona iman edenlerin kurtarılmasına gelince; bunu bekleyen, hem Peygamberimizdir, hem de müminlerdir; sadece Peygamberimiz (s.a.a) değildir. Bu bekleme ise son ilâhî hükmün uygulamaya geçmesi ile değil, azaptan kurtulma ile ilgilidir. Üstelik, sözün akışının Peygamberimize (s.a.a) ve iman edenlere müjde vermeye değil de, müşrikleri uyarmaya yönelik olduğu burada bu ifadeye bağlı bir amaç da yoktur. Bu inceliği iyi anlamak gerekir.

"Sonra biz,kendi elçilerimizi ve iman edenleri kurtarırız." ifadesine gelince, bunun anlamı şu şekildedir: Nasıl ki, daha önceki toplumların peygamberleri ile müminlerini azabın inişi sırasında kurtarıyorduysak, aynı şekilde üzerimize düşen bir hak olarak bu ümmetin sana inananlarını da kurtarırız.

Ayetin orijinalinde geçen "hakken aleyna" cümlesindeki "hakken" kelimesi, meful-ü mutlaktır ve ifadeden hazfedilen fiilinin (hakke) yerine oturmuştur. "el-Mü'minîn" kelimesinin başındaki "el" takısı da ahd (belirli bir kesimi kastetmek) içindir, maksat da bu ümmetin müminleridir. Bu ifade, Peygamberimize (s.a.a) ve ümmetin müminlerine yönelik kurtarma ile ilgili bir güzel vaattir.

"iman edenleri kurtarırız." ifadesinden hareketle Peygamberimizin (s.a.a) bu hükmü görmeyeceği, bu olayın onun ölümünden sonra gerçekleşeceği yolunda bir işaret olarak değerlendirmek çok da uzak bir ihtimal değil. Çünkü burada iman edenlerden söz edildiği hâlde, Peygamberimizden (s.a.a) söz edilmiyor. Oysa daha önceki ümmetlerden söz edilirken, hem peygamberlerin, hem de onlara inananların kurtarıldıkları bildirilmişti.

Bu ihtimali aklımıza getiren diğer bir faktör, aşağıdaki ayette verilen mesajın, [Yûnus, 46; Ra'd, 40 ve Mü'min, 77 gibi] Kur'ân'ın değişik yerlerinde tekrarlanmış olmasıdır: *"Onlara vaat ettiğimizin (azabın) bir*

kısmını sana göstersek de, (onları göstermeden) seni vefat ettirsek de, her hâlükârda bize döndürüleceklerdir." (Mü'min, 77)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Said Esedî'den Musa b. Muhammed b. Rıza'nın kendisine şöyle dediği rivayet edilir: "Yahya b. Eksem bana bir mektup yazarak birkaç soru sordu. Bu sorulardan birinde şöyle dedi: *'Eğer sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen, (Ehlikitap'tan) senden önce inen (semavî) kitabı sürekli okuyanlara sor.'* ayeti hakkında bana bilgi ver. Bu ayetin muhatabı kimdir? Eğer Peygamber ise, Allah'ın kendisine indirdiği vahiy hakkında şüphesi var demektir. Yok, eğer ayetin muhatabı Peygamberimizden başkası ise, o zaman Kur'ân başkasına indi demektir."

"Ben de bu soruyu kardeşime sordum. Bana şu cevabı verdi: *'Eğer sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen, (Ehlikitap'tan) senden önce inen (semavî) kitabı sürekli okuyanlara sor.'* ayetinin muhatabı Resulullah'tır (s.a.a). Ama onun, Allah'ın kendisine indirdiği vahiy hakkında şüphesi yoktu. Fakat cahiller onun hakkında, 'Nasıl olur da bize meleklerden bir peygamber gönderilmedi? Muhammed'in diğer insanlardan yemek yeme, su içme ve sokaklarda gezme ihtiyaçları bakımından hiçbir farkı yoktur.' dediler. Bunun üzerine yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) vahyetti ki, senden önce inen kutsal kitapları okuyanlara o cahillerin yanında sor bakalım: Allah'ın senden önce göndermiş olduğu peygamberler herkes gibi yemek yiyen, su içen ve sokaklarda gezen kimseler değil miydi? Sen de onlar gibisin, onlar senin için bir örnektir."

"Yüce Allah'ın onun şüpheli olmadığını bildiği hâlde, *'Eğer sana indirdiğimiz (gerçekler) hakkında şüphede isen'* diye buyurmasının sebebi, müşriklerin görüş açılarını gözetmektir. Tıpkı ona hitaben, *'Artık kim sana gelen ilimden sonra, onun hakkında seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz kendi oğullarınızı, biz kendi kadınlarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz kendinizi çağıralım; sonra da dua edelim de, Allah'ın lanetini yalan söyleyenlerin üstüne kılalım.'* (Âl-i İmrân, 61) ayetinde buyurduğu gibi. Eğer Peygamberimiz (s.a.a), 'Gelin lanetleşelim ve Allah'ın lanetinin sizin üzerinize olmasını dileyelim.' deseydi, müşriklerin mu-

baheleye (lanetleşmeye) gelmeleri söz konusu olmazdı. Yüce Allah, Peygamber'inin görevini yerine getirdiğini, yalancılardan olmadığını bildiği gibi, Peygamberimiz (s.a.a) de Allah'ın vahyinin doğru olduğunu, fakat müşrikler karşısında ortadan konuşmak istediği için böyle buyurduğunu biliyordu."

Ben derim ki: Şeyh Saduk (r.a), bu rivayeti el-Meani adlı eserinde Musa b. Muhammed b. Ali'den naklederek aktarmıştır. Bu rivayet, ayet hakkındaki yukarıda yaptığımız açıklamalar ile aynı paraleldedir.

Bazı rivayetlere göre bu ayet Miraç gecesi inmiştir. Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a), diğer peygamberlerin ruhlarına o konuyu sormasını emretmiştir. Bu rivayetlere göre, *"senden önce kitabı sürekli okuyanlara sor."* ifadesi ile o eski peygamberlerin ruhları kastediliyor. Bu yorum, Zührî'den de rivayet edilmiştir. Fakat bu rivayetin, ayetin sözleri ile bağdaşması konusunda belirsizlik vardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Abdurrezzak ve İbn Cerir aracılığı ile Katade'ye dayanılarak verilen bilgiye göre, bu ayet hakkında Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Ne şüphe ederim, ne de kimseye soru sorarım."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muammer, İmam Rıza'nın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Yüce Allah Yunus Peygamber'e emirlerini verdi, o da Allah'tan aldığı emirleri kavmine ulaştırdı. Sonra azap bulutu üzerlerine çöktü. Ancak insanlar kendileri ile evlatlarını ve hayvanları ile yavrularını birbirinden ayırdılar. Arkasından Allah'a yalvarıp yakarmaya başladılar. Bunun üzerine Allah azabı onlardan uzaklaştırdı."

Ben derim ki: Yunus Peygamber'i (a.s) ele alan ayetlerin tefsirine sıra geldiğinde, onunla ilgili hikâyeyi ayrıntılı biçimde anlatacağız inşaallah.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Ebu Hatem ve Lalekaî -es-Sünnet adlı eserinde- İmam Ali b. Ebu Talip'in şöyle dediğini naklederler: "Tedbir kaderi geri çevirmez. Ama dua kaderi geri çevirir. *' Yunus'un kavmi hariç. Onlar iman ettikleri zaman, dünya hayatında onlardan zillet azabını kaldırdık ve onları belli bir süreye kadar (yaşama nimetinden) yararlandırdık.'* ayetinin anlamı budur."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirin yazarı bu rivayetle aynı anlamda olan başka bir rivayeti, İbn Neccar aracılığı ile Ayşe'den, o da Peygamberimizden (s.a.v) nakletmiştir.

el-Kâfi [c.1, s.288, hadis: 1] ve el-Besair adlı eserlerde rivayet zincirine yer verilerek Ebu Basir'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Rics, şüphe demektir. Biz, dinimiz konusunda asla şüpheye düşmeyiz."

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْ د۪ين۪ي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ينَ
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ
فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾ وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا
كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَٓادَّ لِفَضْلِه۪ يُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ
مِنْ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ
الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ي لِنَفْسِه۪ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ
عَلَيْهَا وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِوَك۪يلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى
يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿١٠٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

104- De ki: "Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında (veya dinimle ilgili sebat gösterip göstermemem konusunda) şüphede iseniz, (şunu bilin ki) ben, sizin Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam. Ben, ancak sizin canınızı alan Allah'a kulluk ederim. Bana, iman edenlerden olmam emredildi."

105- "Hanif (Allah'ı bir tanıyan) olarak yüzünü dine doğru yönelt ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma! (diye emredildi.)"

106- "Allah'ı bırakıp da sana yarar sağlamayan ve zarar vermeyen şeyleri çağırma! Eğer böyle yaparsan, kesinlikle zalimlerden olursun. (diye emredildi.)"

107- Oysa Allah sana bir sıkıntı dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek kimse yoktur. Sana bir hayır (ulaştırmayı) dilerse, O'nun lütfunu geri çevirecek kimse de yoktur. Lütfunu kullarından dilediğine ulaştırır. O, bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

108- De ki: "Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek (Kur'ân veya hak içerikli davet) geldi. Artık kim hidayete ererse, kuşkusuz kendi yararına hidayete ermiştir; kim de sapıklığa düşerse, kuşkusuz kendi zararına sapıklığa düşmüştür ve ben sizin üzerinize vekil değilim."

109- Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret! O, hüküm verenlerin en iyisidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler surenin son ayetleridir. Bu ayetlerde, surede işlenen konuların özeti veriliyor. Ana hatları ile tevhit, mead/tekrar dirilme ve nübüvvet/peygamberlik konularına değiniliyor. Peygamberimize (s.a.a), Kur'ân'a uyması ve kendisi ile ümmeti arasındaki son hükmü sabırla beklemesi yolunda emir veriliyor.

104) De ki: "**Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında (veya dinimle ilgili sebat gösterip göstermemem konusunda) şüphede iseniz, (şunu bilin ki) ben, sizin Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam. Ben, ancak sizin canınızı alan Allah'a kulluk ederim. Bana, iman edenlerden olmam emredildi.**"

Daha önce birkaç kere söylediğimiz gibi din, hayatta mutluluğa erebilmek için izlenen yol demektir. Bu kavram, *"Dinlerini sırf Allah için yapanlar..."* (Nisâ, 146) ayetinden de anlaşılacağı üzere, itaat anlamını da içerir. Kimi zaman da ceza anlamında kullanılır.

"Eğer benim dinim hakkında kuşku duyuyorsanız..." yani benim izlediğim ve üzerinde istikrarlı olduğum yol konusunda kuşku duyuyorsanız... İnsanın başkasının dini, izlediği hayat yolu hakkında şüphe

etmesi, o kişinin bu yolda sebat edip etmeyeceği, yani o istikameti sürekli biçimde izleyip izlemeyeceği hususunda olur. Müşriklerin de bu anlamda Peygamberimizin (s.a.a) dinine yönelik ümitleri vardı. Belki de onu dininden döndürebileceklerini, böylece onun tevhide sarılmaya ve Allah'a ortak ilâhlar koşmaktan vazgeçmeye yönelik çağrısından kurtulacaklarını umuyorlardı.

Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Eğer benimsediğim ve sizi de kabul etmeye çağırdığım dine bağlılığımı devam ettirip ettirmeyeceğim veya dinimin mahiyetinin ne olduğu, temel esasının ne olduğu hususunda şüphede iseniz, size bu konudaki açık ve net sözümü söyleyeyim ki, ben sizin sözde ilâhlarınıza asla tapmam; ben tek olan Allah'a kulluk ederim.

"Ben, ancak sizin canınızı alan Allah'a kulluk ederim." ifadesinde yüce Allah'ın başka bir sıfatı değil de can aldırıcılık sıfatı gündeme getiriliyor. Bunun sebebi şudur: Müşrikler zararı başlarından savma ve faydayı kendilerine çekmede herhangi bir ilâha muhtaç olduklarını düşündükleri için ilâhlarına tapıyorlardı. Öte yandan, can vermenin başlarına geleceğinden ve bu işin sırf Allah'ın elinde olduğundan şüphe etmiyorlardı. Buna göre zararından kurtulma ihtiyacı, yüce Allah'a kulluk etmeyi gerektirir.

Şu da var ki, Allah'ın can alma sıfatının seçilmesinde müşriklere tehdit yöneltme maksadı da gizlidir. Çünkü daha önceki ayetlerde kesin bir dille azaba uğratılacakları bildirilmişti. Buna göre müşriklerin ölümü demek azap göreceklerinin başlangıcı demektir.

"Ben, ancak sizin canınızı alan Allah'a kulluk ederim." ifadesini, *"Bana, iman edenlerden olmam emredildi."* ifadesinin izlemesi, bu yorumu desteklemektedir. Çünkü azaptan kurtuluşları, bu ayetten önceki iki ayette, yani, *"Bu yüzden onlar, kendilerinden önce gelip geçenlerin (acıklı) günlerinin benzerini (azap gelmedikçe iman etmemeyi) mi bekliyorlar? De ki: 'O hâlde bekleyin, ben de sizinle birlikte (azabın ineceği günü) bekleyenlerdenim.' Sonra biz, kendi elçilerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte üzerimize düşen bir hak olarak (İslâm ümmetinden) iman edenleri böyle kurtarırız."* [102 ve 103] ayetlerinde açıklanan vaadin bir bölümünü oluşturur.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Kesin olarak bilin ki, ben sizin ilâhlarınıza tapmam. Ben aranızdaki ilâhî ayetleri yalanlayanları

azaba çarptırıp müminleri kurtaracağını vaat eden ve bana müminlerden biri olup sözde ilâhlara tapmaktan kaçınmamı emreden Allah'a kulluk ederim.

105) "Hanif (Allah'ı bir tanıyan) olarak yüzünü dine doğru yönelt ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma! (diye emredildi.)"

Bu ifade, önceki ayette geçen "umirtu en ekune..." ifadesinin mahalline matuftur. Çünkü ifade, "müminlerden ol." anlamındadır. Daha önce birkaç kere ayette geçen "Hanif olarak yüzü dine doğru yöneltmek" ifadesinin anlamını açıklamıştık.

106) "Allah'ı bırakıp da sana yarar sağlamayan ve zarar vermeyen şeyleri çağırma! Eğer böyle yaparsan, kesinlikle zalimlerden olursun. (diye emredildi.)"

Bu ayet, Allah'a ortak koşmayı yasaklamanın ardından bir başka yasaklamaya işaret ediyor ve şirk koşmanın insanları zalimler zümresine katan bir günah olduğunu, böylece şirk koşan o kimselerin yüce Allah'ın, ayetinde zalimlere yönelttiği tehdide maruz kalmayı hak ettiklerini açıklıyor.

Burada çağrıdan söz edilirken, *"sana yarar sağlamayan ve zarar vermeyen şeyler"* ifadesi kullanıldığı hâlde ibadetten, tapınmadan söz edilirken, *"Allah'tan başka taptıklarınız"* tabirine yer verilmesinde ince bir espri vardır. Şöyle ki, ibadet ve tapınma, doğal olarak tapılanın akıl ve bilinç sahibi olmasını gerektirir. Bu yüzden bu ifadede akıl ve ilim sahipleri için kullanılan "ellezîne=o kimseler ki" edatı kullanılıyor. Çağrı da gerçi ibadet ile iç içe olduğu için öyledir; fakat çağrı hedefi olan sözde ilâhlar fayda ve zarar dokunduramamakla nitelendirildikleri için ve her ilim ve akıl sahibi varlığın fayda ve zarar dokundurabileceği düşünülebileceği için "ma=o şeyler ki" edatı kullanılıyor. Böylece çağrı hedefi olan varlıkların cansız varlıklar oldukları, bu yüzden fayda veya zarar dilemenin onlar hakkında hayal edilemeyeceğine işaret ediliyor.

Ayrıca, *"yarar sağlamayan ve zarar vermeyen şeyler"* ifadesinin kendisi, sözde ilâhları çağırmanın yasaklanmasına dair bir delil oluşturmaktadır.

107) Oysa Allah sana bir sıkıntı dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek kimse yoktur. Sana bir hayır (ulaştırmayı) dilerse, O'nun lütfunu geri çevirecek kimse de yoktur. Lütfunu

kullarından dilediğine ulaştırır. O, bağışlayan ve sürekli merhamet edendir.

Bu cümle, hâliyedir (hâl anlamı taşımaktadır) ve bir önceki ayetteki açıklamanın tamamlayıcısı niteliğindedir. Ayetin anlamı ise şöyledir: Allah'ı bir yana bırakarak sana verebileceği ne faydası, ne de zararı olan şeyleri çağırma. Oysa Allah'ın başına getirdiği bir sıkıntıyı O'ndan başkası gideremez. O'nun senin hakkında dilediği bir iyiliği de O'ndan başka hiç kimse geri çeviremez. Kahredici irade başkasında değil, O'ndadır. O, kendi dileği ve iradesi ile kullarına iyilik dokundurur. Bununla birlikte O, affedici ve merhametlidir. Kullarının günahlarını affeder ve onlara merhamet eder.

Allah'ın bu yüce sıfatlar ile nitelenmesi ve O'nun dışındakilerin bu sıfatlardan tamamen yoksun olmaları, ibadeti ve duayı/çağrıyı sırf O'na yöneltmeyi gerektirir.

108) De ki: "Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek (Kur'ân veya hak içerikli davet) geldi. Artık kim hidayete ererse, kuşkusuz kendi yararına hidayete ermiştir; kim de sapıklığa düşerse, kuşkusuz kendi zararına sapıklığa düşmüştür ve ben sizin üzerinize vekil değilim."

Ayetin orijinalinde geçen "hak=gerçek" ifadesinden maksat, ya Kur'ân'dır veya Kur'ân'ın içerdiği hak çağrıdır.

"Artık kim hidayete ererse, kuşkusuz kendi yararına hidayete ermiştir; kim de sapıklığa düşerse, kuşkusuz kendi zararına sapıklığa düşmüştür ve ben sizin üzerinize vekil değilim." ifadesi ise insanlara yönelik bir ilândır. Onlara kendileri için yapacakları seçimde serbest oldukları bildiriliyor ve tercih yetkileri ellerinden alınmaksızın onlara şu gerçek duyuruluyor: Kendilerine gelen gerçek öyle bir özelliğe sahiptir ki, kim ona ererse, gerçeğe ulaşmış olur ve faydası kendine ait olur. Buna karşılık kim de bu gerçekten saparsa, bu sapmanın zararını kendisi çeker. Buna göre insanlar fayda ve zarar şıklarından istediklerini tercih etmekte serbesttirler; Peygamber (s.a.a) onların vekili, kendilerine düşecek işleri yapacak kişi değildir.

Bu ayette kinaye yolu ile insanların hakka/gerçeğe yönelmeleri gerektiği ifade ediliyor. Çünkü menfaatleri bu yoldadır.

109) Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret! O, hüküm verenlerin en iyisidir.

Bu ayet, Peygamberimize (s.a.a), kendisine vahyolunan mesaja uymasını, bu uymanın yanı sıra başına gelecek musibetlere ve sıkıntılara sabretmesini emrediyor; yüce Allah'ın kendisi ile kavmi arasında son hükmünü vereceğine ve Allah'ın bu son hükmünün mutlaka kendisini sevindirecek nitelikte olacağına ilişkin vaadi içeriyor. Buna göre bu ayet, Peygamberimize (s.a.a) çağrı görevini kesintisiz şekilde sürdürmesini emretmekte, başına gelen sıkıntılarla ilgili ona teselli vermekte, iyi ve güzel sonun kendisine ait olacağı yolunda vaatte bulunmaktadır.

Ayet, yüce Allah'ın hükmünü vurgulayarak son buluyor. Bu öyle bir hükümdür ki, bu surenin ayetlerinin çoğunluğu açıklamalarında ağırlıklı olarak ona dayanmaktadır. Yine de Allah, doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

HÛD SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen

Bu Sûre 123 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكٖيمٍ خَبٖيرٍ ﴿١﴾ اَلَّا
تَعْبُدُوٓا اِلَّا اللّٰهَ اِنَّنٖى لَكُمْ مِنْهُ نَذٖيرٌ وَبَشٖيرٌ ﴿٢﴾ وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ
تُوبُوٓا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذٖى فَضْلٍ
فَضْلَهُ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّٖٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبٖيرٍ ﴿٣﴾ اِلَى اللّٰهِ
مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Râ. Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra ayrıştırılmış bir kitaptır (bu).

2- (İçeriğinin özü şudur:) Allah'tan başkasına kulluk etmeyin; ben O'nun size gönderdiği bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim.

3- Ve Rabbinizden af dileyin, sonra tövbe edip O'na dönün ki, belirli bir sürenin sonuna kadar sizi güzel bir şekilde yaşatsın ve her erdem sahibine erdeminin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım.

4- Dönüşünüz Allah'adır. O'nun her şeye gücü yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu sure, başlangıcından, sonundan ve ayetlerinin akışından anlaşılacağı üzere, çok sayıdaki ve farklı farklı Kur'ân ayetlerinin amacını

açıklıyor, bu ayetlerin değişik maksatlarının özünü ve içeriklerinin özetini anlatıyor.

Bu surede şu gerçek vurgulanıyor: Kur'ân ayetleri, ilâhî bilgilerin temel ilkelerini, yüce insanî ahlâk örneklerini ve ibadetler, muameleler, siyasetler ve velâyetlerle ilgili genel şer'î hükümleri kapsayan değişik dinî bilgileri içerirler. Ayrıca arş, kürsî, levh, kalem, gök, yer, melekler, cinler, şeytanlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi genel anlamda yaratıkları tanıtırlar. Bunların yanı sıra ilk yaratılışa, sonundaki faniliğe ve tekrar dirilme gününde yüce Allah'a dönüşe dikkat çekerler. Onun öncesinde berzah adı ile anılan kabir âleminden, arkasından sırası ile Allah'ın huzuruna çıkmak üzere kabirden doğrulma, haşir, toplanma, sorguya çekilme, hesap verme, tartı, şahitlerin şahitliği, son hüküm, dereceleri ile cennet ve derekeleri ile cehennemden bahsederler.

Bunların yanı sıra insanın yaratılışı ile amelleri arasındaki ilişkiyi, amelleri ile mutluluk ve bedbahtlık, nimet ve mahrumiyet, yükselme ve aşağı düşme arasındaki ilişkiyi anlatırlar. Bunlarla ilgili vaatlere, tehditlere, uyarılara ve müjdelere dikkat çekerler. Bu dikkat çekme sırasında öğüt, güzel tartışma ve hikmet içerikli ifadeler kullanılır.

Kısacası Kur'ân ayetleri, bu ilâhî bilgilerin ve tartışılmaz gerçeklerin ayrıntılarını içermekle birlikte, aslında bir tek gerçeğe dayanırlar. Bu gerçek ana esastır, öbürleri bunun ayrıntılarıdır. Bu gerçek, din binasının üzerinde yükseldiği tevhit ilkesidir. İslâm'ın bu ana ilkesine göre şöyle inanılmalıdır: Yüce Allah, bütün varlıkların Rabbidir. O'ndan başka bir Rab yoktur. Her bakımdan O'na teslim olmak gerekir. O'nun Rabliğinin hakkı eksiksiz biçimde yerine getirilmelidir. Kalpler sadece O'nun korkusu ile ürpermeli, amellerde sadece O'na boyun eğilmelidir.

Bu öyle bir temel esastır ki, özet niteliğinde olmakla birlikte Kur'ân'daki bütün bilgilerin ve hükümlerin ayrıntıları tahlil yolu ile ona dönerler; o da terkip yolu ile tüm ayrıntılarıyla birlikte o bilgilere ve hükümlere döner.

Bu surenin başında yer alan bu ilk dört ayette, ana hatları ile bu husus açıklanıyor. Arkasından diğer ayetlerinde uyarma ve müjdeleme yolu ile bunun ayrıntılarına giriliyor. Bu bağlamda Allah'ın kulları hakkında işleyen kanunu gündeme getiriliyor. Geçmiş ümmetlerle ilgili haberlere değiniliyor. Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb ve Musa Peygamberlerin hikâyelerine yer veriliyor. Büyüklük taslamanın o kavimleri

ilâhî çağrıya olumlu cevap vermekten alıkoyuşu, onları yeryüzünde bozgunculuğa ve haddi aşmaya sevk edişi vurgulanıyor. Bunların yanı sıra Allah'ın iman edip iyi ameller işleyenlere yönelik vaatleri ile kâfir olup ilâhî ayetleri yalanlayanlara dönük tehditleri dile getiriliyor. Bunlar esnasında tevhit, nübüvvet ve mead (ahiret) ile ilgili ilâhî bilgilerden bazı hususlar açıklanıyor.

Bu açıklamalarımızla bu surenin amacı ile ilgili bir tefsircinin[1] ileri sürdüğü görüşün sakatlığı ortaya çıkıyor. Söz konusu görüşe göre bu sure, Yûnus Suresi ile aynı anlamdadır ve aynı konuları işliyor. Bu konular ilâhiyat, peygamberlik, tekrar dirilme, ceza ve iyi ameller konularındaki İslâm'ın inanç ilkeleridir. Yûnus Suresi'nde özet hâlinde değinilen peygamberler hikâyeleri bu surede ayrıntılı biçimde anlatılıyor.

Oysa okuyucu artık biliyor ki, bu iki sure, biri diğerine dönmeyen iki farklı amaç içermektedirler. Yûnus Suresi'nde, ilâhî kanunun peygamberler ile onları yalanlayan ümmetler arasında son hükmü verme esasına göre işlediği anlatılıyor. Arkasından bu ümmete, eski ümmetler ile aynı akıbete uğrayacakları yolunda tehdit yöneltiliyor. Hûd Suresi'nde ise, Kur'ânî bilgilerin tahlil yolu ile halis tevhide, tevhit ilkesinin de terkip yolu ile temel ve ayrıntı nitelikteki ilâhî bilgilere döndüğü anlatılıyor.

Sure, ayetlerinin içeriğinden ve aralarındaki açık bağlantıdan anlaşılacağı üzere Mekke döneminde ve bir kerede inmiştir. Fakat bazı tefsircilerden surenin 12. ayeti olan *"Belki... sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun..."* ayetinin bu kapsamın dışında olduğu ve Medine döneminde indiği rivayet edilmiştir.

Bazı tefsirciler de surenin 17. ayeti olan *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan…"* ayetini, bazıları ise 114. ayeti olan *"Gündüzün iki ucunda ve gecenin ilk saatlerinde hakkıyla namazı kıl…"* ayetini bundan istisna etmişlerdir. Fakat surenin sözlerinde bu iddiaları destekleyen hiçbir delil olmadığı gibi, ayetleri arasında var olan açık bağlantı, hepsinin Mekke döneminde indiğini gösterir.

1) Elif, Lâm, Râ. Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra ayrıştırılmış bir kitaptır (bu).

1- [el-Menar, c.12, s.2]

Bu ayette muhkemliğin karşıtı olarak kullanılan "tafsil" kavramı, bir şeyin birbiri ile bağlantılı parçaları arasına aralık koymak, iç içe geçmiş şeyleri birbirinden ayırmak anlamında olduğuna göre bunun karşıtı olarak gösterilen muhkemliğin bir şeyin parçalarını birbirine bağlamak, o şeyin bir yanını öbür yanına irca etmek, böylece o şeyin tek ve yalın bir bütün olmasını sağlamak, onu parçalı ve bölünmüş hâlden uzak tutmak anlamına geldiğini gösterir.

Bilinen bir gerçektir ki kitap, açıkladığımız anlamda muhkemlik ve mufassallık ile nitelenince, bu sıfatlar onun sözlerinin veya başka yönlerinin sıfatları değil, içerdiği anlamın ve içeriğin sıfatlarıdır. Yine bilinen bir gerçektir ki, anlamların muhkemlik ve mufassallık, birlik ve farklılık konusundaki durumu, somut varlıkların durumu gibi değildir. Çünkü çok sayıdaki anlam bir tek anlama döndüğünde, bu tek anlam, bütün anlamlarda saklanan bir temel olur. Bu temel anlam, özet niteliğine rağmen o tafsilâtlar ile; o tafsilâtlar da, bütün ayrıntılı durumlarına rağmen o özet ile özdeşleşir. Bütün bunlar, şüpheye yer olmayacak derecede açıktır.

Buna göre Kur'ân ayetlerinin önce muhkem ve ikinci aşamada mufassal olmalarının anlamı şudur: Bu ayetler içeriklerinin farklılığına, amaçlarının değişikliğine rağmen tek ve yalın bir anlama, orijinal ve aslî bir amaca dönüşürler. Bu anlam ve amaçta çokluk ve farklılık yoktur. Öyle ki, herhangi bir Kur'ân ayetinin yöneldiği özel amaç ne olursa olsun, bünyesine işlemiş ruh ve kendisinden istenen hakikat, taşıdığı o temel amaçtır.

Ayetlerinin değişikliğine ve parçalarının farklılığına rağmen bu yüce kitabın tek bir amacı vardır. Bu amaç, tafsilâtlı hâle getirildiğinde bir yerde dinin temel ilkelerinden biri, başka bir yerde bir ahlâk örneği, bir başka yerde ise şeriatın bir hükmü olur. Köklerden dallara ve dallardan daha ince dallara indikçe ne o tek ve saklı anlamın dışına çıkar, ne de amacından sapar. Bu tek asıl ve kök, terkip yolu ile inanç, ahlâk ve amel dallarının parçalarından her biri olur. Bu dallar ve ayrıntılar da, tahlil yolu ile ve bünyelerine işleyen ruha irca edilerek o tek asla ve köke dönerler.

Meselâ yüce Allah'ı şanına yakışır şekilde tevhit etmek/birlemek, inanç düzeyinde O'nun güzel isimlerinin ve yüce sıfatlarının varlığını ortaya koymak demek iken, ahlâk düzeyinde rıza, teslimiyet, yiğitlik,

iffet, cömertlik gibi ahlâk örnekleri ile süslenmek ve çirkin sıfatlardan kaçınmak, amel ve davranış düzeyinde ise iyi işler yapmak ve Allah'ın yasakladığı işlerden sakınmak demektir.

Başka bir ifadeyle, halis tevhit; inanç, ahlâk ve davranış düzeylerinin her birinde Kur'ân'ın o alanda açıkladığı görevleri yerine getirmeyi gerektirirken, bu düzeylerin her biri ve bu düzeyi meydana getiren parçalar da tevhitsiz gerçekleşmez.

Böylece ortaya çıkıyor ki, bu ayet, Kur'ân'daki bilgilerin ve hükümlerin tek bir temele varıp dayandığını ifade eder. Bu temel; inanç, ahlâk ve davranış alanlarının her biri ile birleştiğinde o alanın özelliğine bağlı olarak o alana mahsus bir Kur'ân hükmü meydana getirir. Bu açıklamadan şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1- Ayette geçen "kitabun", hazfedilmiş bir müptedanın haberidir. Açılımı ise şöyledir: "Haza kitabun." Kitaptan maksat ise, elimizdeki surelerden ve ayetlerden oluşan Kur'ân'dır. Bu tanım, kimi zaman yapılan, kitaptan maksadın levh-i mahfuz olduğu veya levh-i mahfuzdaki hâli ile Kur'ân olduğu şeklindeki tanımla çelişmez. Çünkü bizim okuduğumuz kitap ile levh-i mahfuzdaki kitap arasında tenzil ile te'vil arasındaki birliğin aynısı vardır.

2- Ayetteki *"sonra ayrıştırılmış"* ifadesininin orijinalinde geçen "summe (sonra)" edatı, zaman bakımından bir sonralık değil, söz sıralaması bakımından bir sonralık ifade eder. Çünkü aslîlik ve fer'îlik, özetlik ve ayrıntılık bakımından birbirinden farklı olan anlamlar arasında zaman bakımından önceliğin ve sonralığın anlamı yoktur.

Ayrıca bu açıklama ile bu ayetin anlamı hakkında bazı tefsircilerin ileri sürdükleri bazı görüşlerin asılsızlığı da ortaya çıkıyor. Bu görüşlerden birine göre,[1] bu ayetteki *"ayetleri sağlamlaştırılmış"* ifadesi, bu kitabın ayetlerinin daha önceki kutsal kitaplar ve şeriatlar gibi neshedilmemiş olması, *"sonra ayrıştırılmış"* ifadesi ise, bu kitapta helâllerin, haramların ve diğer hükümlerin açıklanması demektir.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bu anlamın söz konusu olabilmesi için sözü edilen neshedilmemişliğin, Kur'ân'ın başka bir kutsal kitap tarafından neshedilmemiş olması ile kayıtlandırılmış olması gerekir. Yoksa Kur'ân ayetlerinin birbirlerini neshettikleri şüphe kaldırmaz

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.112, İbn Abbas'tan naklen]

bir gerçektir. Sözünü ettiğimiz kayıtlandırmanın ise ayetin sözlerine dayanan hiçbir delili yoktur.

Bir başka görüşe göre ise maksat şudur: "Bu kitabın ayetleri emirler ve yasaklarla sağlamlaştırılmış, sonra vaatler ve tehditlerle, sevaplar ve cezalarla ayrıştırılmıştır."[1] Bu yorum, hiçbir delile dayanmayan bir zorlamadır.

Diğer bir görüşe göre bu kitabın ayetlerinin sağlamlaştırılması, sözlerinin en fasih şekilde ifade edilerek mucize düzeyine çıkmış olması; ayrıştırılması ise, bu ayetlerin açıklanmış olması demektir.[2] Bu yorum da bir önceki yorum gibi delilsiz bir zorlamadır.

Başka bir görüşe göre Kur'ân'ın ayetlerinin sağlamlaştırılmasından maksat, bu ayetlerin çelişkisiz, karışıklıksız ve batılsız şekilde bir özen süzgecinden geçmiş olmaları ve bunların ayrıştırılmalarından maksat da, bu ayetlerin birbirlerini izlemeleridir.[3]

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Tafsile verilen bu anlamın lügat kitaplarında yeri yoktur. Yalnız eğer bu anlam ayrıştırma ve çoğaltma şeklinde yorumlanırsa, kelime ile örtüşebilir ki, o zaman da bizim yukarıda verdiğimiz anlama dönülmüş olur.

Bir başka görüşe göre Kur'ân'ın ayetlerinin muhkemleştirilmesi, bu ayetlerin indirilmeden önce bir bütün hâlinde olmaları; sonra ayrıştırılmaları ise, iniş sırasında ayet ayet bölünerek mükellefler tarafından daha kolay anlaşılır ve üzerlerinde kafa yorulur bir hâle getirilmeleri demektir.[4]

Bu görüş hakkında söyleyeceğimiz şudur: Bu yorumun en uygun yeri, *"Biz onu (Kur'ân'ı) mübarek bir gecede indirdik."* (Duhân, 3) ve *"Biz Kur'ân'ı insanlara ağır ağır okuyasın diye bölümlere ayırdık ve onu azar azar indirdik."* (İsrâ, 106) ayeti ile bu anlamdaki başka ayetlerdir. Bu ayetler şuna delâlet ediyor: Kur'ân'ın Allah katında insanların anlayış düzeylerinden yüksek bir mertebesi vardır. Sonra bu Kur'ân, normal anlayışların durumu göz önünde bulundurularak insanların anlayıp değerlendirebilecekleri bir düzeye indirildi. Şu ayette buna işaret edildiği

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.112, Hasan Ebu'l-Aliye'den naklen]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.112, Ebu Müslim'den naklen]

3- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.113]

4- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.112, Katade'den naklen]

gibi: *"Apaçık kitaba yemin olsun ki, biz anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça bir Kur'ân yaptık. O, katımızda bulunan ana kitapta pek yüce ve hikmetle doludur."* (Zuhruf, 4)

İncelemekte olduğumuz *"...ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra ayrıştırılmış bir kitaptır (bu)."* ayetinde ise, muhkemlik ve mufassallığın her ikisi birlikte ayetlerle irtibatlandırılmıştır. Bu irtibatlandırma, sadece ayetlerin anlamları bakımındandır. Bundan da anlaşılan şudur: Muhkemlik ve mufassallık, ayetlerin çoklu anlamlarında söz konusudur. Çünkü ayetlerin anlamlarının biri birlik ve yalınlık, öbürü ise çokluk ve bileşiklik olmak üzere iki yönü vardır. Bu da bizim yukarıda verdiğimiz anlamla örtüşür; yoksa görüşünü naklettiğimiz tefsircinin zikrettiği tevil ve tenzil meselesine dönen anlamla bağdaşmaz.

Bir başka görüşe göre buradaki muhkemlik ve mufassallığın anlamı, bazı ayetlerin özet niteliğinde ve diğer bazılarının ise açıklayıcı nitelikte olmalarıdır. Bu görüşü ileri süren tefsirci buna, *"Bu iki grubun örneği, kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimse gibidir..."* (Hûd, 24) ayetini örnek veriyor. Muhkem ve özet niteliğindeki bu ayetin içeriğini Nuh, Hud, ve Salih Peygamberlerin hikâyelerini anlatan ayetler açıklamaktadır.[1]

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Ayetten anlaşılan, muhkemlik ve mufassallığın aynı yerde söz konusu olduğudur. Şu anlamda ki, muhkemlik niteliği taşıyan ayetler, aynı zamanda mufassallık niteliği de taşırlar. Yoksa bu görüşün gerektirdiği gibi, muhkemlik bazı ayetlerin ve mufassallık diğer bazı ayetlerin sıfatı değildir.

"Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından..." ifadesinde geçen "hakîm" kelimesi, Allah'ın fiille ilgili güzel isimlerinden biridir ve bir işi sağlam yapma anlamına gelir. Aynı şekilde "habîr" de O'nun güzel isimlerindendir ve olup biten her şeyi ayrıntıları ve faydaları ile bilme anlamına gelir. Ayetlerin muhkemliğinin ve mufassallığının Allah'ın hakîm ve habîr oluşuna isnat edilmesi, aradaki ilişkiden dolayıdır.

2-3) (İçeriğinin özü şudur:) Allah'tan başkasına kulluk etmeyin; ben O'nun size gönderdiği bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim. Ve Rabbinizden af dileyin, sonra tövbe edip O'na dönün ki, belirli

---

1- [el-Menar, c.12, s.6]

bir sürenin sonuna kadar sizi güzel bir şekilde yaşatsın ve her erdem sahibine erdeminin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım.

Bu iki ayet, ilk ayetin, yani *"Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra ayrıştırılmış bir kitaptır (bu)."* ayetinin içeriğini tefsir ediyor. Bu ayet, Kur'ân'ın Allah tarafından gelen ve muhkem ve mufassal ayetleri olan bir kitap olduğunu içerdiği için onu tefsir etmekteki ilgi de bu yönlerin açıklamasına yönelik olmuştur.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, yüce Allah tarafından insanlara okunup tebliğ edilsin diye Peygamberine indirilen bu kitabın, biri Peygamber'e (s.a.a) hitap eden, diğeri ise onun aracılığı ile insanlara hitap eden iki ayrı yönü vardır. Kur'ân'ın Peygamber'e (s.a.a) hitap eden yönü, Peygamber'in "İnsanları uyar, müjdele ve şuna şuna çağır." şeklinde Allah'tan aldığı vahiydir. Yûnus Suresi'nin başındaki *"İçlerinden bir adama, 'İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele.' diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, 'Kuşkusuz bu, apaçık bir büyücüdür.' dediler?!"* (Yûnus, 2) ayetinde bu yön kastediliyor.

Kur'ân'ın insanlara hitap eden yönü ise, insanların Peygamber'den (s.a.a) aldıkları mesajlar, yani Peygamber'in, peygamberlik sıfatı ile Allah'ın sözünü insanlara okuması sırasında, "Ben sizi bir uyarıcının ve müjdeleyicinin çağrısı ile Allah'a çağırıyorum." demesi suretiyle sunduğu anlamlardır. İşte *"(İçeriğinin özü şudur:) Allah'tan başkasına kulluk etmeyin; ben O'nun size gönderdiği bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim…"* ifadesinde hitabın bu yönü kastediliyor.

Buna göre bu ayet, Allah'ın sözü olup, insanların Peygamber'in (s.a.a) Kur'ân'ı okumak suretiyle kendilerine yönelttiği çağrıdan anladıklarını aktarmak suretiyle Kur'ân ayetlerinin muhkemliği ve mufassallığının anlamını tefsir ediyor. Yoksa Peygamber'in (s.a.a) dilinden aktarılan bir söz değildir. Aynı şekilde, "Ey Resulüm! De ki: Allah'tan başkasına kulluk etmeyin…" şeklinde bir takdirî açılım veya bir iltifat sanatı da söz konusu değildir.

Yine, "Allah size emretti ki, Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz…" veya "Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra ayrıştırılmış…" şeklinde bir takdirî açılım da

söz konusu değildir. Çünkü o zaman, "lâ ta'budû" ifadesinin "kulluk etmeyin" anlamında bir yasaklama ifadesi değil, "kulluk etmeyesiniz" anlamında bir olumsuzlama ifadesi olması gerekir. Bu da, arkadan gelen *"Ve Rabbinizden af dileyin, sonra tövbe edip O'na dönün"* ifadesiyle bağdaşmaz. Çünkü bu ifade, *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin"* ifadesine matuftur. Bu da, "lâ ta'budû" ifadesinin olumsuzluk bildiren değil, yasaklama bildiren bir ifade olduğunu gösterir. Üstelik takdirî açılımın söz konusu olduğuna hükmedebilmek için bunun bir delili olmalıdır. Bu inceliği iyi anlamak gerekir. Çünkü bu, ayetteki belâgat sanatının ince bir örneğidir.

Buna göre *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin."* ifadesi, kullukta tevhide yönelik bir çağrıdır. Bu çağrı, Allah'a ortak koşulan ilâhlara kulluk etmeyi yasaklama ve kulluğu sadece Allah'a yöneltme şeklinde dile getiriliyor. *"Ve Rabbinizden af dileyin, sonra tövbe edip O'na dönün"* ifadesi, insanların başkalarına kulluk etmeyi reddetmek suretiyle Rab edindikleri Allah'tan af dilemeye yönelik bir emirdir. Arkasından tövbe ederek iyi ameller ile Allah'a yönelme emri geliyor. Bunların hepsinden Allah'a yaklaştıran doğal yolu izleme sonucu çıkar ki, bu yol, Allah dışındaki ilâhları reddetmeyi, arkasından yakınlık derecesine erebilmek için af edilme ve nefsi temizleme isteğini ve sonra da iyi ameller ile O'na yönelmeyi içerir.

"Ve Rabbinizden af dileyin" ifadesinde açıklama anlamı taşıyan "en" edatı tekrarlanıyor. Çünkü buradaki iki ifadede farklı iki aşamaya işaret ediliyor. Yani *"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin"* ifadesi, kullukta katıksız tevhit aşamasıdır. *"Ve Rabbinizden af dileyin, sonra tövbe edip O'na dönün"* ifadesi ise, iyi amel aşamasıdır. Gerçi bu ikinci aşama, birinci aşamanın sonucu ve ayrıntıya yansımış şeklidir.

Tevhit temel ilke ve af dileme ile tövbe bu ilkenin sonucu olan bir ayrıntı olduğu için uyarı ve müjdeye tevhitten sonra yer veriliyor. *"Belirli bir sürenin sonuna kadar sizi güzel bir şekilde yaşatsın"* ifadesinin içerdiği güzel vaade de af dilemenin ve uyarmanın arkasından yer veriliyor. Şöyle buyruluyor: *"(İçeriğinin özü şudur:) Allah'tan başkasına kulluk etmeyin; ben O'nun size gönderdiği bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."* Böylece vurgulanıyor ki, uyarma ile müjde ne olurlarsa olsunlar, tevhit ile bağlantılı ve ona dönüktürler. Arkasından da, *"Ve Rabbinizden af dileyin, sonra tövbe edip O'na dönün ki, belirli bir sürenin sonuna*

kadar sizi güzel bir şekilde yaşatsın…" buyruluyor. Çünkü bir şeyin değerli belirtilerini ve istenen güzel sonuçlarını ortaya koyabilmesi için o şeyin kendi özünde tamama ermesi, sıfatları ile ayrıntıları ile ve sonuçları ile mükemmelleşmesi gerekir. Gerçi tevhit, geniş alanı ile dinin temel ilkesidir; fakat ağacı boy verip dal budak salmadıkça beklenen meyvesini vermez. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Temiz ve güzel söz (inanç), kökü yerleşik ve dalları gökte olan temiz ve güzel bir ağaç gibidir. Meyvesini Rabbinin izniyle her an verir."* (İbrâhîm, 24)

"O hâlde tövbe edip senin yoluna uyanları affet." (Mü'min, 7) ayetinde de olduğu gibi, bu ayetteki tövbeden maksat imandır. Böyle olunca istiğfar ile tövbeyi birlikte kullanmak ve tövbeyi "summe (sonra" edatı ile istiğfara atfetmek yerinde olur. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Bundan sonra putlara tapmayı bırakın ve Rabbinizden geçmişteki günahlarınızı affetmesini isteyin, arkasından O'na iman edin.

Bir görüşe göre ise[1] ifadenin anlamı, "Af dileyin ve bunu amaç edinin. Sonra tövbe ile bu amaca ulaşın." şeklindedir ki, güzel bir anlam değildir. Bir başka tefsirci[2] tarafından verilen, "Geçmiş günahlarınızdan af dileyin, sonra da ileride her günah işleyişinizde Allah'a tövbe edin." şeklindeki anlam da zorlamadır. Bir başka tefsirci ise,[3] tövbe ile istiğfarın aynı anlamda oluşunu gerekçe göstererek ayetteki "summe (sonra)" edatının "ve" anlamına geldiğini ileri sürmüştür ki, bu da zorlamadır.

"Belirli bir sürenin sonuna kadar sizi güzel bir şekilde yaşatsın" ifadesindeki "belirli süre"; hayatın son bulduğu, sapma göstermesi mümkün olmayan vakit demektir. Maksat, dünya hayatında güzel bir şekilde yaşatmak, daha doğrusu dünya hayatından yararlandırmaktır. Çünkü Kur'ân'ın birçok yerinde dünya hayatı "meta (yararlanılan)" olarak adlandırılıyor. Buna göre belirli bir sürenin sonuna kadar olan güzel yararlanma, güzel bir dünya hayatından başka bir şey değildir.

Buna göre, *"sizi güzel bir şekilde yaşatsın"* ifadesinin orjinalindeki "metaen" sözcüğünün mef'ul-i mutlak olması farzıyla ifadenin anlamı "Sizi güzel bir dünyevî hayattan yararlandırsın" şeklindedir. Hayatın güzel olabilmesi için insana mümkün olan mutluluğu sağlaması; huzur,

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.112]

2- [el-Kebir, c.17, s.181]

3- [Ruhu'l-Meanî, c.11, s.207]

güven, refah ve onur içinde dünya nimetlerinden yararlanma şeklindeki insanî özleme erdirici olması gerekir. Bu hayatın karşıtı, *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için sıkıntılı bir hayat vardır."* (Tâhâ, 124) ayetinde vurgulanan sıkıntılı hayattır.

Allah'ı anmayı bırakıp Rabbine inanmayanlar için dünya hayatının nimetlerinin güzel olması ve rahat hayat sürmeleri mümkün değildir. Gerçi bazı insanlar, zenginliğe ve yeryüzünde mevki sahibi olmaya kavuşunca, insan için söz konusu olabilecek olan bütün özlemleri gerçekleştirdiklerini sanırlar. Fakat böyleleri gerçek anlamda Allah'a iman edip O'nun koruması altına giren kimselerin duyduğu hazdan gafildirler. Allah böylelerine temiz hayat bağışlar, onları hayvanî hayatın zilletinden uzak tutar. O hayvanî hayat ki, orada sadece ihtiras, utanmazlık, kaba saldırganlık, yaltaklanma ve cehalet egemendir. İnsanın özgür nefsi, rezil ve pespaye nefislerin peşinden koştukları ve uğruna zillete, perişanlığa ve her türlü alçaklığa maruz kalmayı göze aldıkları hayatı hor görür.

Sağlıklı ve özgür bir toplum için güzel hayat, fertlerin Allah'ın yarattığı maddî nimetlerden ortaklaşa yararlanmaları hâlinde mümkündür. Fertler arasında sevgi, işbirliği ve dayanışma olmalıdır; haksızlık ve çatışma olmamalıdır. Herkes kişisel iyiliğini ve çıkarını toplumun iyiliğinde ve çıkarında aramalıdır. Hiç kimse ne nefsine tapmalı ve ne de başkalarını köle gibi kullanmalıdır.

Kısacası belirli bir sürenin sonuna kadar güzel hayat, ferdin, fıtratın onaylayacağı bir hayattan yararlanmasıdır. Bu da, faydalı bilginin ve iyi amellerin ışığında maddî nimetlerden dengeli bir şekilde yararlanmak demektir. Ferde nispetle güzel hayat budur. Topluma göre güzel hayat ise, temiz maddî nimetlerden herkesin ortaklaşa yararlanmasıdır. Fertlerin kişisel çabaları ve emekleri ile kazandıklarını çelişkisiz, çatışmasız ve dayanışmacı toplumlarına sunmalarıdır.

"Ve her erdem sahibine erdeminin karşılığını versin." ifadesindeki "fazl", fazlalık (fazilet) demektir. *"Her erdem sahibine"* ifadesinde söz konusu fazlalığın fazlalığa sahip kişiye nispet edilmiş olması, arkadan gelen "fazlehu" kelimesindeki zamirin bir tefsircinin muhtemel gördüğü gibi Allah'a değil, fazilete sahip olan kişiye raci olmasının karinesidir. Fazilet ve fazlalık, bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırmakla, bir şeyi öbür şeye nispet etmekle ortaya çıkan bir kavramdır.

Dolayısıyla ifadenin anlamı şudur: Yüce Allah sıfatları, davranışları ve daha fazla karşılık almayı gerektiren özellikleri ile başkalarına karşı fazlalığı olanlara o fazlalığın karşılığını verir. Onun hakkını silmez, sahip olduğu fazlalığı gasp etmez veya bir başkasına vermez. Oysa gelişmiş ve uygar bile olsalar, dine dayalı olmayan toplumlarda bunun zıddı görülür. İnsanlar dünyaya yerleşip ilkel, gelişmiş veya daha gelişmiş toplumlar oluşturdukları günden beri, bir yanda egemen, üstünlük kuran ve ezen, öbür yanda ise ezilen, köle gibi kullanılan ve baskı altında tutulan kesim olmak üzere hep ikiye ayrılmışlardır. Bu iki kutuplu aşırılığın dengeye getirilmesi ve bu farklılığın giderilmesi, sadece tevhit dininin egemenliği altında mümkündür.

Çünkü tevhit dini, yüceliği ve üstünlüğü sadece yüce Allah'a hasreden, güçlü ile zayıfı, önde olan ile arkada kalanı, küçük ile büyüğü, beyaz ile siyahı, erkek ile kadını eşit sayan yegâne sistemdir. Şu ayetlerde bu gerçek haykırılıyor: *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye sizi halklara ve kabilelere ayırdık. Hiç şüphesiz, Allah katında en üstün olanınız, kötülüklerden en çok sakınanızdır."* (Hucurât, 13), *"Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmedir."* (Âl-i İmrân, 195)

Bu ayette her fazilet sahibinin faziletine önem verildiğini gösteren *"ve her erdem sahibine erdeminin karşılığını versin"* ifadesinin, herkese nimet bağışlandığını bildiren *"belirli bir sürenin sonuna kadar sizi güzel bir şekilde yaşatsın"* ifadesini izlemesi şu hususlara işarettir:

1- Birinci cümle ile toplumun bütün fertleri arasında ortak olan genel nimetler, başka bir deyimle güzel bir genel toplumsal hayat kastedilirken, ikinci cümle ile bazı fertlerin sahip oldukları fazlalık karşılığında elde ettikleri ayrıcalıklar kastediliyor.

2- Birinci cümlede dünya hayatının nimetleri ile nimetlendirilmeye işaret edilirken, ikinci cümlede fertlere iyi amelleri karşılığında ahiret sevabının verilmesine veya hem dünyada ve hem de ahirette fazilet sahiplerine fazlalıklarının sunulmasına işaret ediliyor. Bu, dünya bakımından bir fazlalık ortaya koyana hayat bakımından fazlalığının gerektirdiği ayrıcalığın tahsis edilmesi; her fazilet sahibinin, niteliğinin veya davranışının gerektirdiği makama oturtulması, hak ettiği yere yerleştirilmesi şeklinde olur. Meziyet sahibi ile meziyetten yoksun olan

eşit tutulmaz. Sosyal davranışlar ile gayretler arasındaki nitelik farkları, dereceler ve aşamalar göz ardı edilmez. Öyle olunca işine özen gösteren ile tembel arasında, önemli işinde titizlik gösteren bir uzman ile önemsiz bir iş ile oyalanan arasında fark gözetilmemiş olur.

"Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım." ifadesinde geçen "tevellev" fiili, muzari fiilinden çoğul ikinci şahıstır ve "tetevellev (yüz çevirirseniz)" anlamındadır. Bunun delili, ayetteki *"sizin için"* ifadesi ile bu iki ayette yer alan çeşitli hitaplardır. Buna göre, bu fiili mazi fiilinden çoğul üçüncü şahıs olarak kabul eden tefsircinin görüşüne kulak asmamak gerekir. Çünkü bu görüşün asılsızlığı açıktır.

Bir tefsirci,[1] *"belirli bir sürenin sonuna kadar sizi güzel bir şekilde yaşatsın"* ifadesiyle ilgili olarak, "Bu ayet, Yûnus Suresi'nin tefsiri sırasında açıkladığımız gibi, bu ümmetin topluca yok edilme cezasına çarptırılmayacağına delildir." diyor. Bu tuhaf bir görüştür. Ayetten bu sonuca nasıl vardığını keşke bilsem! Herhâlde bu görüşünü şu temele dayandırıyor: Bu ayete göre eğer bu ümmet Allah'a ve O'nun ayetlerine inanırsa, toplu yok edilmeye uğramadan güzel bir hayat yaşayacak. Nitekim bu ümmet iman etti ve bunun sonucu olarak İslâm dünyaya yayıldı. O hâlde topluca yok edilmemek için koşulan şart gerçekleşmiş oldu.

Fakat bilindiği gibi Peygamberimiz (s.a.a) insanların bütününe gönderildi. Oysa insanlar bütünü ile ona iman etmedikleri gibi, inananların imanı da münafıklıktan arınmış, halis bir iman olamamış, bu iman dıştan içe ve dillerden kalplere geçememiştir.

Eğer ümmetin önemli bir kesiminin kâfir kalmasına rağmen sadece bir bölümünün iman etmiş olması, şartın gerçekleşmesi ve topluca yok edilme cezasının kaldırılması için yeterli olsaydı, Nuh, Hud ve diğer peygamberlerin ümmetleri hakkında da yeterli olurdu. Bilindiği gibi o peygamberler de ümmetlerini, Peygamberimizin (s.a.a) kabul etmeye çağırdığı şeye çağırdılar ve Peygamberimizin ümmetine koştuğu şartın aynısını onlar da kendi ümmetlerine şart koştular. Fakat sonra Allah onları toplu cezaya çarptırdı. Çünkü müminlere yardım etmek, Allah'ın üzerine aldığı bir borçtur.

Nitekim Kur'ân'da, Nuh Peygamber'in kavmini Allah'a çağırırken şöyle dediği nakllediliyor: *"Rabbinizden af dileyin; çünkü O, çok affe-*

1- [el-Menar, c.12, s.8]

dicidir; ki size gökten bol yağmur yağdırsın, sizi mallarla ve evlâtlarla desteklesin, size bahçeler versin ve size ırmaklar sunsun." (Nûh, 12) Hud Peygamber'in de şöyle dediği naklediliyor: *"Ey kavmim! Rabbinizden af dileyin, sonra O'na tövbe edin ki, size gökten bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Suç işleyerek (davetime) sırt çevirmeyin."* (Hûd, 52) Yine Nuh, Hud, Salih ve daha sonra gelen peygamberlerin şöyle dedikleri naklediliyor: *"Göklerin ve yerin yoktan var edicisi olan Allah hakkında şüphe mi var?! O, günahlarınızdan bir kısmını affetmek için sizi doğru yola çağırıyor ve size belirli bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor."* (İbrâhîm, 10)

Görüşünü naklettiğimiz tefsirci, "Yûnus Suresi'nin tefsiri sırasında açıkladığımız gibi" diyor. Oysa orada ortaya koyduğu şey boş bir iddiadan ibarettir. Biz de orada açıkça anlattık ki, Yûnus Suresi'nin ayetleri, Allah'ın bu ümmet ile Peygamberi (s.a.a) arasında son hükmü vereceğini, onları azaba çarptırıp müminleri kurtaracağını, bunun kullar hakkında geçmişte uygulanan bir ilâhî kanun olduğunu ve Allah'ın kanununda değişiklik görülmeyeceğini kesin bir dille vurgulamaktadır.

4) Dönüşünüz Allah'adır. O'nun her şeye gücü yeter.

Bu ayet, *"Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım."* ifadesinin içeriğini oluşturan tekrar dirilme gerçeğinin gerekçesini açıklayıcı mahiyettedir. Ayetin son cümlesi, müşriklerin akıllarını meşgul eden ölümden sonraki dirilmeye yönelik şüpheyi gidermeyi amaçlıyor.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Eğer Allah'a samimî şekilde kulluk etmekten ve O'na ortaklar koşmayı reddetmekten yüz çevirirseniz, sizin hesabınıza büyük bir günün azabından korkarım. O gün önünüze çıkacak, onunla karşılaşacaksınız. O gün öldükten sonra dirilme günüdür. Çünkü dönüşünüz Allah'adır ve Allah'ın her şeye gücü yeter. Buna göre O, sizi öldürdükten sonra tekrar diriltmekten aciz olmaz. O hâlde sakın bunu olmayacak şey olarak görmeyin.

Bu ayet, büyük günden kıyamet gününün kastedildiğini gösteren bir karinedir. Kummî, kendi tefsirinde adı verilmeyen Ehlibeyt İmamları'ndan birine dayandırarak, "büyük bir günün azabı" deyimi ile duman ve gökgürültüsü azabının kastedildiğini rivayet etmiştir.

اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ اَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ
يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾ وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ
فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِى
كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾ وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ
وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ
مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ
﴿٧﴾ وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ اَلَا
يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨﴾
وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ
اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّى اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ
﴿١٠﴾ اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ
كَبِيرٌ ﴿١١﴾ فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ
اَنْ يَقُولُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذِيرٌ وَاللّٰهُ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ
مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوٓا اَنَّمَٓا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَهَلْ
اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ
اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي
الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

5- Haberiniz olsun, onlar (müşrikler), (Kur'ân okunurken) ondan gizlenmek için göğüslerini bükerler. Haberiniz olsun, onlar (saklanmak için) elbiselerini başlarına çektiklerinde (Allah) onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, kalplerin özünü bilendir.

6- Yeryüzündeki her canlının rızkı Allah'a aittir. O, onun karar kıldığı barınağını da, (bir süre sonra) terk edeceği geçici yerini de bilir. Bütün bunlar, apaçık bir kitaptadır.

7- Sizi sınavdan geçirerek hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan O'dur. (Bu yaratılış süreci sırasında) O'nun arşı su üzerinde idi. Eğer, "Şüphesiz ki siz, ölümden sonra tekrar diriltileceksiniz." desen, inkâr edenler, "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir." diyeceklerdir.

8- Andolsun ki, eğer sayılı bir süreye kadar azabı onlardan ertelesek, "Onun gelmesini engelleyen nedir?" derler. Haberiniz olsun, azap onlara geldiği gün onlardan geri çevrilmez ve alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olur.

9- Eğer insana katımızdan bir rahmet tattırsak, sonra onu elinden alsak, ümitsizliğe düşüp nankör olur.

10- Eğer ona dokunan bir sıkıntıdan sonra kendisine bir nimet tattırsak, "Artık kötülükler benden gitti." der. Şüphesiz o, sevinen ve övünen bir mahlûktur.

11- Yalnız sabredenler ve iyi işler yapanlar hariç. Onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.

12- Belki "Ona gökten bir hazine indirilmeli veya kendisi ile birlikte bir melek gelmeli değil miydi?!" diyecekler diye sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun ve ondan dolayı göğsün daralıyor. Oysa sen sadece bir uyarıcısın. Allah, her şey üzerinde vekildir.

13- Yoksa "Onu (Kur'ân'ı) uydurdu." mu diyorlar?! De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin ve Allah'tan başka gücünüz yettiği herkesi (yardıma) çağırın."

14- "Eğer (yardıma çağırdıklarınız) size cevap vermezlerse, bilin ki, o (Kur'ân), ancak Allah'ın bilgisi ile indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Artık (Allah'a) teslim olacak mısınız?"

15- Kim dünya hayatını ve onun süsünü isterse, yaptıklarının karşılığını tam olarak orada kendilerine veririz ve onlar orada bir eksik ödemeyle karşılaşmazlar.

16- Onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur; dünyada yaptıkları şeyler boşa gitmiştir ve yapmakta oldukları işler zaten batıldı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, müşriklerin Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğini ve kendisine inen kutsal kitabı reddeden bazı davranışları ve sözleri yer alıyor ve delillerle onlara cevap veriliyor. Allah'tan gizlenmeleri, "Azabı bizden engelleyen nedir?", "Ona gökten bir hazine indirilmeli veya kendisi ile birlikte bir melek gelmeli değil miydi?!" ve "Kur'ân'ı onun kendisi uydurdu." demeleri gibi. Bu ayetler, başka ilâhî bilgiler de içeriyor.

5) Haberiniz olsun, onlar (müşrikler), (Kur'ân okunurken) ondan gizlenmek için göğüslerini bükerler. Haberiniz olsun, onlar (saklanmak için) elbiselerini başlarına çektiklerinde (Allah) onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, kalplerin özünü bilendir.

Ayette geçen "yesnune" fiilinin kökü olan "seny" kelimesi, atfetmek, dürmek ve bir şeyin bir bölümünü öbür bölümü üzerine getirmek demektir. Mecmau'l-Beyan'da şöyle deniyor: "Seny kelimesi, aslında döndürmek anlamındadır. Birini bir işten vazgeçirdiğin zaman 'seneytuhu an keza' dersin. İki anlamına gelen 'isnan' kelimesi de buradan gelir. Çünkü o ikinin biri, anlam bakımından öbürüne döndürülüyor. Övmek anlamına gelen 'sena' da buradan gelir. Çünkü övmede meziyetlere atıfta bulunulur. 'İstisna' da buradan gelir. Çünkü istisnada bir şeyden çıkarma yapılarak ona dönülüyor." (Alıntı sona erdi.)

Yine Mecmau'l-Beyan'da şöyle deniyor: "Ayette geçen 'yestahfune' fiilinin kökü olan 'istihfa' kelimesi, bir şeyin gizli olmasını istemektir. 'İstahfa' ve 'tehaffa' aynı anlama gelir, 'isteğşa' ve 'teğaşşa' gibi." (Alıntı sona erdi.)

Buna göre, *"(Kur'ân okunurken) ondan gizlenmek için göğüslerini bükerler."* ifadesiyle kastedilen anlam şudur: Göğüslerini içe çekip başlarını öne eğerler. Bunu Kur'ân'dan, yani Kur'ân okunurken onu dinlemekten saklanmak için yaparlar. Bu ifade, onların Peygamberimizden (s.a.a) ve tebliğ amacı ile Kur'ân'ın okuyuşu sırasında yanında bulunanlardan saklanmaktan kinayedir. Bunu, orada görünüp de delillerin bağlayıcılığına maruz kalmamak için yapıyorlardı.

"Haberiniz olsun, onlar (saklanmak için) elbiselerini başlarına çektiklerinde (Allah) onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir..." Öyle anlaşılıyor ki, onlar göğüslerini bükerek saklandıklarında başlarını da elbiseleri ile örtüyorlardı. Yüce Allah bunu hatırlatıyor ve o sırada onların gizledikleri ve açığa vurdukları bütün duygularını ve düşüncelerini bildiğini haber veriyor. Buna göre Kur'ân'ı dinlemekten saklanmalarının onlara hiçbir faydası yoktur. Çünkü Allah, onların gizli-açık bütün duygularını biliyor.

Bir görüşe göre,[1] elbiselerini başlarına çekmelerinden maksat, geceleyin evlerinde yatağa girdikleri zaman yorgan altına saklanmalarıdır ki, bu durum insanın en gizli, en saklanmış hâlidir. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Onlar Kur'ân kendilerine okunduğunda, ondan saklanmak için göğüslerini bükerler. Oysa Allah en gizli durumlarda bile onların gizlediklerini ve açıkladıklarını bilir. Bu en gizli durum ise, uyurken yorgan altına girmeleridir. Bu yorum da fena sayılmaz.

1- [Tefsir-i Taberî, c.10, s.126]

Ayetin akışının ifade ettiği anlam budur. Fakat bazı tefsirciler, bu ayet hakkında onun sözlerine yabancı düşen anlamlar ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birine göre, "li-yestahfu minhu" ibaresindeki zamir ya Allah'a veya Peygamberimize racidir. Bir başka görüşe göre, "göğüslerini bükerler" ifadesi, "göğüslerini küfür üzerine katlarlar" anlamındadır. Diğer bir görüşe göre bu deyim, "göğüslerini Peygamberimize düşmanlık duygusu üzerine katlarlar" demektir. Bu konuda daha başka yorumlar da vardır ki, bunların hepsi ayetin sözlerine yabancı görüşlerdir.

6) Yeryüzündeki her canlının rızkı Allah'a aittir. O, onun karar kıldığı barınağını da, (bir süre sonra) terk edeceği geçici yerini de bilir. Bütün bunlar, apaçık bir kitaptadır.

Ayette geçen "dâbbe" kelimesi, sözlüklerdeki anlamına göre kımıldayan ve hareket eden bütün varlıklar demektir. Çoğunlukla belirli bir canlı türü için kullanılır. Fakat makam (kullanıldığı yer) karinesi, burada genel anlamın kastedilmiş olmasını gerektirir. Çünkü bu ifadenin amacının, Allah'ın bilgisinin genişliğini anlatmak olduğu açıktır. Böyle olduğu içindir ki, ifade, *"Haberiniz olsun, onlar (saklanmak için) elbiselerini başlarına çektiklerinde (Allah) onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, kalplerin özünü bilendir."* ifadesinin hemen arkasında yer almıştır.

Bu anlam, yani Allah'ın bütün canlıları bütün durumlarda bilmesini sağlayan geniş bir bilgiye sahip oluşunu açıklamak için her canlının rızkının Allah'a ait oluşunun vurgulanması, *"O, onun karar kıldığı barınağını da, (bir süre sonra) terk edeceği geçici yerini de bilir"* ifadesinin, *"Yeryüzündeki her canlının rızkı Allah'a aittir"* ifadesinin atf-ı tefsiri mesabesinde olmasını gerektirir. Buna göre ayetin anlamı şudur: Yeryüzündeki bütün canlıların rızkını vermek, Allah üzerine bir borçtur. Hiçbir canlı asla rızksız kalmaz. Çünkü Allah, o canlıyı bilir; nerede olursa olsun durumundan haberdardır. Eğer sudaki balık veya herhangi bir yere düşüp yerleşen inci kabuğu gibi hiç çıkmadığı asıl barınağında ise, rızkını orada verir. Eğer havada uçan kuş, memleketine uzak düşmüş bir yolcu veya ana rahmindeki cenin gibi asıl barınağının dışında, asıl barınağına gitmek üzere terk edeceği geçici bir yerde ise, rızkını orada verir. Kısacası yüce Allah, yeryüzündeki her canlının durumunu bilir. Nasıl bilmesin ki?! Oysa rızkını vermek O'nun üzerinedir. Açıktır ki, rızkın onu bekleyene ulaşabilmesi için rızkı verenin onu bekleyeni

bilmesi, onun bulunduğu kalıcı ve geçici yerinden, başka bir deyimle asıl barınağı ile geçiş yerinden haberdar olması gerekir.

Bundan anlaşılıyor ki, ayette geçen "müstekar" kelimesi, canlı varlığın yeryüzünde hareket ettiği, dünya hayatını yaşadığı sürece barındığı yer; "müstevda" kelimesi ise, geçici bir süre için barınıp terk ettiği yer anlamındadır. Bazı tefsirciler ise, bu kelimelere başka anlamlar vermişlerdir. Bunlardan birine göre "müstekar", canlıların hayatta barındıkları yerler; "müstevda" ise, öldükten sonra bulunacakları yerler demektir. Bir başka görüşe göre "müstekar", babaların sulpleri ve "müstevda" ise, anaların rahimleri anlamına gelir. Başka bir görüşe göre "müstekar", canlıların bilfiil var olduklarında yeryüzündeki barınakları; "müstevda" ise, bilkuvve durumunda oldukları zamandaki terk ettikleri maddeler, bilfiil merhalesine gelinceye kadar geçirdikleri evreler demektir. Fakat bu görüşlerin hepsi, ayetin sözlerine yabancıdır. Bu görüşlerin doğruluğundan söz edebilmek için, *"O, onun karar kıldığı barınağını da, (bir süre sonra) terk edeceği geçici yerini de bilir."* ifadesinin yeni bir söz olduğunu, daha öncesini açıklama gibi bir fonksiyonu olmadığını kabul etmemiz gerekir.

Daha önce, *"O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalış yerine (dünyaya) yerleşmiştir; kiminiz de emanet olarak (sulplere ve rahimlere) konulmuştur."* (En'âm, 98) ayetinin tefsiri sırasında bu ayete uygun düşen açıklamalar yaptık. İsteyen oraya başvurabilir.

"Rızkı Allah'a aittir." ifadesi, rızk vermenin Allah'a vacip ve gerekli olduğuna delâlet eder. Rızkın Allah'a mahsus fiillerinden biri olduğu ve yaratıkların Allah üzerindeki bir hakkı olduğu Kur'ân'ın birçok yerinde tekrarlanan bir gerçektir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Ya da O rızkını keserse, size rızk verecek olan kimdir?"* (Mülk, 21), *"Hiç şüphesiz, rızkları veren ve sağlam güç sahibi olan Allah'tır."* (Zâriyât, 58), *"Rızkınız da, size vadedilen de göktedir. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki, konuşmanız gibi o (vaat) haktır."* (Zâriyât, 23)

Yüce Allah bir şeyi başkasının müdahalesi olmaksızın kendine vacip ve gerekli kıldığı zaman onun Allah'a vacip ve gerkli olduğunu söylemenin hiçbir sakıncası yoktur. Bunun Kur'ân'da benzerleri vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O, merhamet etmeyi kendine yazmıştır*

(farz kılmıştır)." (En'âm, 12), *"Müminlere yardım etmek bize düşen bir haktır."* (Rûm, 47) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Aklî değerlendirme de bunu doğrular. Çünkü rızk, canlı yaratığın varlığını devam ettiren ihtiyaçtır. Yaratığın var oluşu yüce Allah'ın cömertliğinin eseri olduğuna göre, bu var oluşun bağlı olduğu rızk gibi bir ihtiyaç da O'ndan gelmelidir. Yaratığı var etmede nasıl ki Allah'ın ortağı yoksa, rızk gibi varlığının bağlı olduğu bir ihtiyacı sağlamada da O'nun ortağı yoktur.

Ayetin orijinalinde geçen "kitabin mübin (apaçık bir kitap)" ifadesinin anlamı hakkında En'âm Suresi'nin 59. ayetinin ve Yûnus Suresi'nin 61. ayetinin tefsiri sırasında açıklama yapmıştık. İsteyen oralara başvurabilir.

7) Sizi sınavdan geçirerek hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan O'dur. (Bu yaratılış süreci sırasında) O'nun arşı su üzerinde idi.

Kur'ân ayetlerinin ve Ehlibeyt İmamları'nın açıklamalarının ışığı altında göklerin ve yeryüzünün altı günde yaratılışı ile ilgili geniş açıklamayı inşaallah Fussilet Suresi'nin tefsiri sırasında yapacağız.

"Altı gün" ve *"O'nun arşı su üzerinde idi"* ifadelerinin anlamları hakkında özet olarak söyleyebileceğimiz şudur: Anlaşılan o ki, yüce Allah'ın çoğul sıygası ile sözünü ettiği ve yeryüzü ile birlikte altı günde yarattığını belirttiği gökler, dünyamızın yükseğinde yer alan, görülebilir, somut katmanlardır. Yapılan tanımlara göre bizim üstümüzde olup bizi gölgeleyen her şey göktür. Yüksekte ve aşağıda olmak, göreceli kavramlardır.

Bu gökler, dünyamızın yükseğinde yer alan ve dünyamızı kuşatan görülebilir, somut varlık katmanlarıdır. Çünkü *"Gündüzü gece ile örter. Gece hızla gündüzü kovalar."* (A'râf, 54) ayetinden anlaşılacağı üzere dünyamız küre şeklindedir.

Birinci kat gök, yıldızların ve gezegenlerin ışıklarının süsledikleri gök katmanıdır. Bu gök tabakası ya yıldızları ve gezegenleri içerir veya kendisi daha yüksektedir de bu yıldızlarla ve gezegenler ile süslenir. Kandillerle ve avizelerle süslenen bir tavan gibi. En aşağıdaki göğün üzerindeki gök katmanlarına gelince, onların niteliği hakkında,

"Yedi göğü birbirine uyumlu olarak kat kat yaratan O'dur." (Mülk, 3) ve *"Allah'ın nasıl yedi göğü birbirine uyumlu ve kat kat yarattığını, onların içinde ayı bir nur kıldığını ve güneşi de bir çırağ yaptığını görmediniz mi?"* (Nûh, 16) ayetlerinden başka Kur'ân'da hiç bilgi verilmemiştir. Bu iki ayet de, bu gök katmanları arasındaki uyumu vurguluyor.

Yüce Allah, gökler ile yerin nasıl yaratıldığını açıklarken, önce yekpare oldukları hâlde sonradan onları birbirinden ayırdığını, yine önce dağınık ve parçalanmış oldukları hâlde sonradan bu parçaları topladığını ve üst üste yığdığını, ayrıca önce duman hâlindeyken bu dumanı gök katmanlarına dönüştürdüğünü açıklıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Kâfirler, gökler ile yer birbirine bitişikken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi görmüyorlar mı?! Onlar yine de iman etmiyorlar mı?!"* (Enbiyâ, 30), *"Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi. Ona ve yerküreye, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler. Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti."* (Fussilet, 12) Bu ayetlerde göklerin yaratılışının iki günde gerçekleştirildiği ifade ediliyor. Gün, belirli bir zaman parçası demektir. Bu terimin her ortamda dünyanın kendi çevresinde bir kerelik dönmesinden oluşan bildiğimiz gün ile örtüşmesi gerekmez. Nitekim Ay'ın bir günü dünya ölçüsü ile yaklaşık olarak yirmi dokuz buçuk güne denktir. Belirli bir zaman dilimine gün denmesi, yaygın bir kullanımdır.

Buna göre yüce Allah, yedi gök katmanını iki zaman diliminde yarattı. Nitekim yeryüzü hakkında da, *"Yeryüzünü iki günde yarattı... Orada gıdalarını dört günde takdir etti."* (Fussilet, 10) buyuruyor. Allah, bu ayette yeryüzünü iki günde yarattığını bildiriyor. Bu iki gün, iki dönem ve iki zaman dilimi demektir. Ayrıca yeryüzündeki gıdaları dört günde yarattığını belirtiyor ki, bu günlerden maksat, yılın dört mevsimidir.

Bu ayetlerden şu sonuçlar çıkıyor:

1) Göklerin ve yeryüzünün bugünkü şekilleri ve nitelikleri ile yaratılışı mutlak yokluktan olmamıştır. Bunlar daha önce türdeş ve yekpare maddeler hâlinde vardı. Bu yekpare maddeler parçalara ayrılarak iki zaman dilimi zarfında yeryüzü hâline getirilmiştir. Gökyüzü de duman (gaz) hâlinde idi. Daha sonra iki zaman dilimi zarfında elementlerine ayrılarak yedi ayrı göğe dönüştürülmüştür.

2) Gözlerimizin gördüğü bütün canlılar sudan yaratılmıştır. Suyun ana maddesi hayatın ana maddesidir. Yaptığımız bu açıklamalardan incelemekte olduğumuz ayetin anlamı ortaya çıkıyor. Buna göre, *"Gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan O'dur."* ifadesinde, gökleri ve yeryüzünü yaratmaktan maksat, parçalarını birleştirmek ve aralarına karışan benzer ve birikim oluşturmuş maddeleri ayıklamak, ayrıştırmaktır. Gökler için bu yaratma ve ayrıştırma süreci iki günde ve yeryüzü için de yine iki günde gerçekleşti ve altı günün iki günü diğer işlemler için kaldı.

"O'nun arşı su üzerinde idi." ifadesi, bir hâl cümlesidir ve "Allah'ın gökleri ve yeryüzünü yarattığı gün arşı su üzerinde idi." anlamındadır. O gün arşın su üzerinde olması, yüce Allah'ın egemenliğinin o gün, hayatın ana maddesi olan su üzerinde yer tuttuğunun kinayeli bir ifadesidir. Çünkü padişahın tahtı (arşı), onun egemenliğinin göstergesidir. Bu arşın bir yere yerleşmesi de egemenliğinin o yere yerleşmesi demektir. Nitekim Allah'ın arş üzerine istivası da, O'nun egemenlik dizginlerini ele alıp yaratıkları yönetmeye başlaması demektir.

Bir tefsircinin, *"insanların yaptıkları binalardan"* (Nahl, 68) ayetine dayanarak arşın bina demek olduğu yönünde yaptığı yorum ise, akla ve mantığa uzaktır.

"Sizi sınavdan geçirerek hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için" ifadesinin başındaki "lâm" harfi, gaye ve amaç anlamı taşır. Ayette yer alan "yebluvekum" fiilinin kökü olan "belâ" kelimesi imtihan ve deneme demektir. *"Hanginizin daha iyi işler yapacağını"* ifadesi, bu deneme ve imtihanın soru şeklinde açıklamasıdır. Söylenmek istenen şudur: Yüce Allah gökleri ve yeryüzünü gördüğümüz şekilde yarattı. Bu yaratmadaki maksadı sizi sınavdan geçirmek, aranızdaki iyi işler yapanlar ile kötülük işleyenleri birbirinden ayırmaktır.

Bilinen bir gerçektir ki, deneme ve imtihanın kendisi amaç değildir. Deneme ve imtihandan amaç, kaliteliyi kalitesizden ve iyiyi kötüden ayırmaktır. İyiliğin kötülükten ayırt edilmek istenmesinin gerekçesi de, bunların hak ettikleri karşılıkları vermektir. Karşılıkların verilmek istenmesinin gerekçesi de, bunlarla ilgili vaatlerin yerine getirilmesidir.

Bundan dolayı birbirine dayalı bu üç işlemin her birinin yüce Allah tarafından yaratma fiilinin amacı olarak gösterildiğini görüyoruz. Nitekim yüce Allah imtihanın yaratılışın amacı olduğunu vurgulamak üzere, *"Biz, onlardan hangisinin daha iyi işler yaptığını sınayalım diye*

yeryüzü üzerinde olanları orası için bir süs kıldık." (Kehf, 7) buyuruyor. Ayırmanın ve ayıklamanın gerekçesi hakkında ise, *"(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın"* (Enfâl, 37) buyuruyor. Amellerin karşılığı hakkında da, *"Allah, gökleri ve yeri hak olarak ve hiçbir kimseye zulmedilmeksizin her kişinin kendi kazandığıyla mükâfatlandırılması için yarattı."* (Câsiye, 2) buyuruyor.

Bunların yanı sıra, tekrar dirilişin vaatleri gerçekleştirmek için olduğunu belirtmek üzere, *"Yaratılışı ilk defa başlattığımız gibi, onu tekrar geri çeviririz. Bu, üzerimize aldığımız bir sözdür. Kuşkusuz, biz bunu yapacağız."* (Enbiyâ, 104) buyuruyor. Bu anlamda daha başka ayetler de vardır. Öte yandan insanlar ile cinleri yaratmadaki amacın, bunların kulluk yapması olduğu hakkında, *"Cinleri ve insanları sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56) buyuruyor.

İyi amelin veya iyi işler yapan insanın yaratılışın amacı sayılması, o amaçlardan biri gerçekten insan olduktan sonra, yaratılışın başka amaçlar içermesi ile çelişmez. Çünkü kâinata egemen olan birlik ve bütünlük, her varlık türünün yaratılışın amacı olmasını doğrular. Zira her varlık türü, kâinatın parçaları arasındaki irtibatın ürünü ve eşleşmenin sonucudur. Buna göre her varlık türüne, göklerin ve yeryüzünün yaratılışının gayesi diye hitap edilebilir.

Yalnız insan göklerin, yeryüzünün ve bu ikisinin barındırdığı bütün maddî varlıkların yaratılış bakımından en mükemmeli ve en özenilmişidir. Eğer insan ilim ve amel alanında iyi bir gelişme gösterirse, kendisi dışındaki varlıkların en üstünü, makam ve derece bakımından en üste yer alanı olur. Her ne kadar yüce Allah'ın ifadesi ile gökler gibi bazı varlıklar insandan daha görkemli yaratıklar iseler de bu böyledir. Şurası bilinen bir gerçektir ki, eksiğin var olması hâlinde yaratılışta mükemmellik, başta gelen amaçtır. Bundan dolayı insan varoluşunun menilik, ceninlik, çocukluk gibi çeşitli gelişme aşamalarını, gelişmiş ve mükemmel insanın ön adımları sayıyoruz.

Bu açıklamadan ortaya çıkıyor ki, insanların en üstün ferdi -eğer mutlak anlamda böyle bir fert varsa- göklerin ve yeryüzünün yaratılışının amacıdır. İncelemekte olduğumuz ayet, bu gerçeğe belirli oranda işaret veya delâlet eder. Çünkü *"hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için"* cümlesi, başkalarından daha iyi işler yapanın ayırt

edilmesinin amaçlandığını ifade eder. Bu başkaları ister iyi işler yapan kimseler olsun, ister kötü işler yapan kimseler olsun.

Buna göre kim başkalarından daha iyi işler yaparsa, -o başkaları ister iyi işler yapan, fakat işleri o örnek ferdin işlerinden daha alt düzeyde olan kimseler olsun, isterse kötü işler yapan kimseler olsun- bu örnek ferdin onlardan ayırt edilmesi yaratılışın amacı olur. "Sen olmasan, ben felekleri (kâinatı) yaratmazdım." şeklindeki yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) kutsî hadis olarak seslenişinin anlamı, bu açıklamamızın ışığında ortaya çıkar.

Mecmau'l-Beyan'da şu bilgiye yer veriliyor: "Cubbaî şöyle demiştir: 'Bu ayet, göklerin ve yeryüzünün yaratılışından önce meleklerin var olduğunun delilidir. Çünkü su üzerinde arşın yaratılışındaki güzelliğin bir anlam taşıyabilmesi için bu yaratışta onu Allah'ın varlığına delil sayabilecek bir mükellefe yönelik bir lütuf olmalıdır. Buna göre, o zamanda bir canlı mükellefin var olması gerekir.' Ali b. İsa ise, 'Bunu haber vermenin de mükelleflere bir faydası olması muhtemeldir. Dolayısıyla Cubbaî'nin dediği gerekli olmaz.' demiştir. Seyyid Murteza (r.a) da bu görüşü benimsemiştir." (Alıntı sona erdi.)

Ben derim ki: Cubbaî ile Ali b. İsa'nın bu görüşleri, Mutezile mezhebinin bir tezine dayanır. Bu teze göre, Allah'ın fiilleri mutlaka amaç taşırlar, maslahatlara ve güzellik yönlerine tâbidirler. Bu, O'nun bir yaratık türünü yaratıp, onlara bunu haber vermesi, onların da bundan ibret alması ve buna inanması şeklinde bile tezahür edebilir. Böylece o yaratık türünün maslahatlarından biri gerçekleşmiş olur.

Mutezile mezhebinin tezi budur. Fakat daha önceki incelemelerimizde vurguladık ki, Allah'a, O'nun dışındaki hiçbir şey ne hükmedebilir, ne etki edebilir. Bu başka şey ister bir maslahat, ister varsayılabilecek başka bir şey olsun. Yine, ne olursa olsun Allah dışındaki her şey, eğer objektif varlık niteliği taşıyorsa, Allah'ın yaratığıdır ve O'nun emri ile yönetilmektedir. Hüküm yetkisi yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyin yaratıcısıdır.

Güzellik yönleri ve bize hükmeden, bizi eylemlerimizi yapmaya iten maslahat, eylemlerimiz dışındaki faktörlerdir; eylemlerimizi gerçekleştirme konusunda üzerimizde etkilidirler. Onlar aracılığı ile hayatta mutluluğu amaçlarız. Oysa yüce Allah bundan münezzehtir. Çünkü güzellik yönleri ve maslahat diye adlandırdığımız şey, kâinat düzenin-

den ve yaratılışın parçaları arasında bulunan ilişkilerden alınmış kanunlardır. Kâinat ve kâinatta geçerli olan düzen, kesinlikle Allah'ın fiillerindendir. Bir fiilden çıkarılan bir kavramın, kaynağı olan fiilin önüne geçmesi ve arkasından bu kadarla yetinmeyerek kendisini var eden failinin önüne geçmesi gerçekten imkânsızdır.

İnceleme konumuz olan ayette göklerin ve yeryüzünün yaratılış gerekçesi, *"hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için"* şeklinde açıklanıyor. Bunun Kur'ân'da çok sayıda benzeri vardır. Bu ve benzerleri, sonuç ve yansıma olarak ortaya çıkan faydalar ve maslahatlar ile gerekçelendirme kabilindendir. Yüce Allah, *"O, yarattığı her şeyi güzel yaptı."* (Secde, 7) buyurarak, fiillerinde mutlaka güzellik unsurunun bulunduğunu bildiriyor. Çünkü yüce Allah, hiç kötülük içermeyen hayır ve hiç çirkinlik içermeyen güzeldir. Bu nitelikte olan bir yüce zattan kesinlikle kötü ve çirkin bir şey sadır olmaz.

Bu açıklamalarımız şunu gerektirmez: Güzel şey demek, akıl tarafından çirkin görülse de yüce Allah'tan sadır olan veya O'nun emrettiği şeydir. Çirkin şey demek, akıl tarafından güzel görülse de Allah'tan sadır olmayan veya O'nun yasakladığı şeydir. Çünkü böyle bir hüküm, *"De ki: Allah çirkin işi emretmez."* (A'râf, 28) ayeti ile ve bu anlamdaki diğer ayetlerle bağdaşmaz.

Eğer, "Şüphesiz ki siz, ölümden sonra tekrar diriltileceksiniz." desen, inkâr edenler, "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir." diyeceklerdir.

"Sizi sınavdan geçirerek" ifadesi tekrar dirilmeye işaret ettiği için, bu ifadede, Peygamberimizin (s.a.a) tekrar dirilmeyi hatırlatması üzerine kâfirlerin bunun büyüden ibaret bir söz olduğu şeklindeki cevaplarına işaret ediliyor.

Ayetten anlaşıldığına göre kâfirler, fesahat ve belâgatinden dolayı Kur'ân'ın lafzını büyü olarak adlandırdıkları gibi, Kur'ân'ın veya Peygamberimizin (s.a.a) haber verdiği ölümden sonra dirilme gibi hayallerinin onaylamadığı gerçek bilgileri de aynı mantıkla büyü olarak adlandırıyorlardı. Bu tutum, onların Kur'ân'a yönelik aşırı iftiracılıklarından ve açık gerçek karşısındaki körü körüne inat etmelerinden kaynaklanıyordu. Öyle ki, fesahat ve belâgatinden dolayı lafzı büyü olmakla suçlamanın bir adım ilerisine giderek, sağlıklı ve doğru olmalarından dolayı da anlamları büyü olmakla suçluyorlardı.

Buradaki büyüden batılı hak gibi göstererek demagoji ve çarpıtma yapmak da kastedilmiş olabilir. Melzumu söyleyip de lâzımı kastetme sanatı uyarınca böyle bir ifade kullanılmış olması düşünülebilir. Fakat bu ayetle aralarında mesaj benzerliği olan şu ayet, bu varsayımla bağdaşmaz: *"De ki: 'Eğer biliyorsanız söyleyin bakalım, bütün varlıkların egemenliği elinde olan, her şeyi koruyup gözeten, fakat koruyanı ve işine karışanı olmayan kimdir?' Sana, 'Bu yetki Allah'a aittir.' diyecekler. De ki: O hâlde nasıl oluyor da büyüye kapılıyorsunuz?"* (Mü'minûn, 88-89)

8) Andolsun ki, eğer sayılı bir süreye kadar azabı onlardan ertelesek, "Onun gelmesini engelleyen nedir?" derler. Haberiniz olsun, azap onlara geldiği gün onlardan geri çevrilmez ve alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olur.

Ayetin başındaki "lâm" harfi, yemin anlamı taşır. Bundan dolayı bu cümlenin cevabı olan "le-yekulünne" ibaresi, başındaki "lâm" ve sonundaki "nûn" harfi ile pekiştiriliyor. Ayetin anlamı şudur: "Yemin ederim ki, eğer bu kâfirlerin hak ettikleri azabı onlardan ertelesek, alaycı bir dille, 'Bize geleceği bildirilen bu azabı bizden alıkoyan sebep nedir?! O azap niye başımıza gelmiyor?!' derler."

Bu ayette şuna işaret veya delâlet vardır: Kâfirler, Allah'ın veya Peygamberimizin (s.a.a) sözlerinde kendi haklarında kararlaştırılan kaçınılmaz bir azabın olduğunu, fakat yüce Allah'ın onlara acıyarak bu azabı bir süreliğine ertelediğini işitmişler. Bunun üzerine, *"Onun gelmesini engelleyen nedir?"* diyerek bu azapla alay etmişler. Bu anlamın doğruluğunu, bu ifadenin arkasından gelen *"Haberiniz olsun, azap onlara geldiği gün onlardan geri çevrilmez..."* ifadesi teyit ediyor.

Bundan kuvvetle anlaşılıyor ki, bu sure, yani Hûd Suresi, Yûnus Suresi'nden sonra inmiştir. Bunun delili, Yûnus Suresi'ndeki *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez..."* (Yûnus, 47) ifadesiyle başlayan ayetler grubudur.

"Sayılı bir süreye kadar" ifadesinin orijinalinde geçen "ümmet" kelimesi, süre ve zaman anlamına gelir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hapisteki iki kişiden kurtulan ve uzun bir süreden sonra Yusuf'u hatırlayan kişi dedi ki..."* (Yûsuf, 45) Yani, onu uzun bir zaman geçtikten sonra hatırlayan arkadaşı.

Bu "ümmet" kelimesinin topluluk ve cemaat anlamında olması da mümkün görülebilir. Bilindiği gibi yüce Allah bu dini, hiçbir şeyi dinlerinden üstün tutmayan salih bir kavim ile destekleyeceğini ve o zaman müminler için razı olduğu bu dini yeryüzüne egemen kılacağını vadediyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar."* (Mâide, 54), *"Allah, sizden iman edip doğru işler yapanlara, onlardan öncekileri yeryüzüne egemen kıldığı gibi onları da egemen kılacağını, beğendiği dini onlar için yerleştireceğini ve korkularını güvene çevireceğini vadetti. Onlar bana ibadet ederler, hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar."* (Nûr, 55) Bu yorum da fena bir yorum sayılmaz.

Bir görüşe göre ise, buradaki ümmet, topluluk demektir. Bu topluluk, Allah'ın bu kâfirlerden sonra ortaya çıkaracağı bir kavimdir ki, kâfirlikte ısrar edecek ve bunun sonunda Nuh Peygamber'in kavmi gibi toplu yok edilme cezasına çarpılacaktır. Başka bir görüşe göre de onlar, bu kâfirlerin arkasından gelip günahkârlıkta ısrar edecek olan bir kavimdir ki, kıyamet onların üzerlerinde kopacaktır.

Bu iki görüşün ikisi de zayıftır. Çünkü her iki görüşte, azaba çarpılacak olanların bu kâfirlerden başkaları oldukları farz ediliyor. Oysa *"Haberiniz olsun, azap onlara geldiği gün onlardan geri çevrilmez ve alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olur."* ifadesinden azaba çarpılacak olanların, *"Onun (azabın) gelmesini engelleyen nedir?"* diyerek alay edenler olduğu anlaşılıyor.

"Haberiniz olsun, azap onlara geldiği gün onlardan geri çevrilmez ve alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olur." ifadesi, onların, *"Onun (azabın) gelmesini engelleyen nedir?"* şeklindeki alay etme amaçlı sözlerine cevaptır. Çünkü bu ifade, onların tehdit edildikleri azabı reddettikleri anlamına gelmektedir. Anlamı şudur: Eğer bizi tehdit eden bu azap gerçek olsaydı, onu hiçbir sebep önleyemezdi. Çünkü biz kâfirliğimizi sürdürüyoruz, ondan vazgeçmiş, onu terk etmiş değiliz. Buna göre bu azabı erteletecek hiçbir sebep yokken, hatta öne alınmasını gerektirecek sebep varken bu azabın ertelenmesi, onun yalan bir tehdit olduğunu ortaya koyar.

Yüce Allah bu ifadede onlara şu cevabı veriyor: O azap başlarına gelecek ve geldiği gün onu hiçbir şey başlarından savamayacak, alay konusu ettikleri o azap onları kıskıvrak yakalayacaktır.

Anlaşılıyor ki, bu kâfirlerin tehdit edildikleri azap, başlarına inecek olan ve pençesine düşecekleri dünyevî bir azaptır, ahiret azabı değildir. Buna göre bu ayet ile bir önceki ayetin her biri, kâfirlerin cahillikleri sebebi ile içine düştükleri birer aptallığa parmak basıyor. Bir önceki ayette, onlara yeniden dirilmeden söz edilerek kıyamet günü azabı ile tehdit edildiklerinde, *"Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir."* dedikleri naklediliyor. Bu ayette ise, yüce Allah tarafından azaplarının ertelendiği kendilerine haber verildiğinde, alaycı bir ifade ile, *"Onun (azabın) gelmesini engelleyen nedir?"* dedikleri anlatılıyor.

9) Eğer insana katımızdan bir rahmet tattırsak, sonra onu elinden alsak, ümitsizliğe düşüp nankör olur.

Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Ayette geçen 'ezekna' fiilinin kökü olan 'zevk' kelimesi, bir şeyin tadını anlamak için ağza almak anlamına gelir. Ayetlerde lezzetlerin insana sunulmasından 'tattırmak' deyimi ile söz edilmesinin sebebi, bu lezzetlerin hızla geçmelerini vurgulamaktır. Tadılıp kaybolan şeylere benzetme yapılmaktadır. Tatlı rüyalar ve hızla geçen gölge gibi. Ayetteki 'neza'na' fiilinin kökü olan 'nez'' kelimesi, bir şeyi yerinden söküp çıkarmak demektir. Yine ayetteki 'yeûs' kelimesi, 'ye's' kelimesinden türemiş, 'feûl' kalıbında bir mübalağa sıygasıdır. Kelimenin kökü olan 'ye's', beklenen bir şeyin gerçekleşmeyeceğine kesin olarak hükmetmek demektir. Bunun zıddı 'reca (ümit)' kelimesidir." (Alıntı sona erdi.)

Ayette rahmet, nimet yerine kullanılıyor. Bunun sebebi, Allah'ın insana verdiği nimetlerin asıl unvanının rahmet olduğuna işaret etmektir. Rahmet, hak etme ve gereklilik söz konusu olmaksızın insanın ihtiyacını karşılamak demektir. Ayetin anlamı şudur: Eğer insana yararlandığı bir nimeti verip de arkasından onu geri alırsak, o bundan dolayı ümitsizliğe düşer. Öyle ki, o nimetin tekrar kendisine dönmesini mümkün görmez ve nankörlüğe düşer. O nimeti üzerimize borç olan bir hakkı gibi ve o nimetin maliki biz değilmişiz gibi görür. Kendinden alınan nimet yüzünden ümitsizliğe düşmek ve nankörlüğe kapılmak insanın tabiatında vardır.

Ayette türü ifade etmek için kullanılan "insan" kelimesinin kullanılmasının sebebi, burada zikredilen sıfatların onun türsel özellikleri olduğunu vurgulamaktır.

10) Eğer ona dokunan bir sıkıntıdan sonra kendisine bir nimet tattırsak, "Artık kötülükler benden gitti." der. Şüphesiz o, sevinen ve övünen bir mahlûktur.

Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Ayette geçen 'ne'mâ', belirtisi sahibinde görülen nimet; 'zarrâ' ise, insanın hâline yansıyan sıkıntı ve perişanlıktır. Bu iki kelime, 'hamrâ (kırmızı)' ve 'aynâ (güzel ve iri gözlü)' kelimeleri gibi, insanın görünüşüne yansıyan durumları ifade eden kiptedirler. Ayrıca mübalâğa anlamı da taşırlar. Ayette geçen 'ferih' kelimesinin mastarı olan 'ferah', 'sürur' ile anlamdaştır ve kalbin lezzet duyduğu bir şey sayesinde açılması demektir. Zıddı, 'gamm (keder)'dır… Yine ayette geçen 'fahur', çok övünen kişi demektir. Bu da, bol bol meziyetlerini sayıp dökmektir. Bu sıfat, mutlak anlamda kullanıldığında kötü bir sıfattır. Çünkü mutlak olduğunda büyüklük taslanması caiz olmayan kimseye karşı büyüklenme anlamını içerir." (Alıntı sona erdi.)

Ayetteki "seyyiat" kelimesi, kullanıldığı yerden anlaşılacağı üzere insanın başına geldiklerinde onu üzen musibetler ve belâlar demektir. Ayetin anlamı şöyledir: İnsanın başına gelen bir dertten sonra eğer ona bir nimet verecek olsak, kesinlikle "Sıkıntılarım artık geride kaldı." der. İnsanın bu sözle demek istediği şudur: İnanıyorum ki, başıma gelen bu dertler ve sıkıntılar geçtikten sonra bir daha geri gelmez, onları başımdan savdıktan sonra ikinci bir kez başıma gelmezler.

"Şüphesiz o, sevinen ve övünen bir mahlûktur." ifadesi, *"Artık kötülükler benden gitti."* sözünün sebebini açıklıyor. Çünkü sıkıntının arkasından tattığı nimet nedeniyle o kimse sevinir ve bu sevinçli hâlini sürdürür. Oysa eline geçen nimet kaybolabilir. Kalıcı ve devamlı olacağına güvenilemez ve bu iş kendisinin değil, başkasının elindedir. Buna göre geride bıraktığı dertler ve belâlar tekrar başına gelebilir. Eğer adam bu gerçeği görebilse, dertlerden kurtuldu diye sevinmez. Çünkü iğreti ve geçici bir şeye sevinmek yersizdir.

Ayrıca bu kimse, kendisine verilen nimet yüzünden başkalarına karşı övünür. Oysa insan ancak kendisinin malik olduğu bir üstünlük ve faziletle övünebilir. Demek ki o kimse, sahip olduğu nimetin dizgin-

lerini kendi elinde görüyor. O nimeti başkasının elinden alabileceğine ve geride bıraktığı sıkıntıları ona iade edebileceğine ihtimal vermiyor. Bundan dolayı övünüyor ve övünmekte ileri gitmekten sakınmıyor.

11) Yalnız sabredenler ve iyi işler yapanlar hariç. Onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.

Yüce Allah bir önceki ayette, insanın belâ ve nimet karşısındaki tabiî tepkisini anlattı. Onun sıkıntı ve belâ ile karşılaştığı zaman ümitsizliğe düştüğünü, nankörlüğe kapıldığını, buna karşılık rahatlığa ve nimete kavuştuğunda sevince kapılıp övündüğünü belirtti. Sözün özü şu ki, insan kör gözlü, kısa görüşlü bir yaratıktır. Sadece içinde bulunduğu durumda bulduğunu görür ve onun ötesini göz ardı eder. Buna göre eğer elindeki bir nimeti kaybederse, onun geri gelebileceğini, gelişinin Allah tarafından olduğunu, Allah'ın dilerse onu geri verebileceğini görüp Allah'tan gelen bu belâya sabretmez, ümit ve dua ile kalbini O'na bağlamaz. Aynı şekilde, eğer kaybettiği bir nimet tekrar eline dönerse, onun maliki olduğunu sanarak sevince kapılarak övünmeye başlar. Bu sonuçta yüce Allah'ın etkisini görüp O'na şükretmez, sevince kapılmaktan ve başkalarına karşı övünüp hava atmaktan kaçınmaz.

Yüce Allah bir bölüm insanı bundan istisna ederek onları, *"Yalnız sabredenler ve iyi işler yapanlar hariç."* ifadesi ile tanımlıyor; arkasından, *"Onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."* buyurarak onlara güzel vaatte bulunuyor. Çünkü bir önceki ayette anlatılan kötü huydan ancak sıkıntı karşısında sabredenler, paniğe kapılıp ümitsizliğe ve nankörlüğe düşmeyenler, bunun yanı sıra sıkıntıyı giderip nimeti geri veren Allah'a şükretmek suretiyle iyi işler yapanlar, Allah'ın nimetlerini O'nun rızasına uygun şekilde ve insanlara faydalı olacak şekilde kullananlar, varlık yüzünden şımarıp sevince ve övünmeye kapılmayanlar kurtulabilirler.

Bu kimseler, diğerlerinden ayrılabilmiş, kurtulmuş kimselerdir. Rableri onları af eder, söz konusu kötü huyun izlerini yok ederek yerine güzel huylar koyar. Onlar için Rableri katında bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.

Bu ayette, iyi amel eşliğindeki sabrın imandan ayrılmayacağına delâlet vardır. Çünkü ayet, söz konusu sabırlılara bağışlanma ve büyük bir mükâfat vadediyor. Bağışlanma ise, *"Allah, kendisine ortak koşul-*

masını bağışlamaz." (Nisâ, 116) ayetinden anlaşılacağı üzere, müşrikler için söz konusu değildir.

Bu ayette geçen bağışlanma ve büyük mükâfat içerikli vaadin aynısı şu ayetlerde de zikrediliyor: *"İman edip iyi işler yapanlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."* (Fâtır, 7), *"Görmedikleri hâlde Rablerinden korkanlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."* (Mülk, 12)

İncelediğimiz üç ayetin daha önceki ayetlerle bağlantısı açıktır. Çünkü daha önceki ayetlerde kâfirlerin kâfirliklerinden, onların yeniden diriliş vaadini büyü diye adlandırmalarından ve azabın ineceği yolundaki tehdidi alaycılıkla karşıladıklarından söz edilmişti. Yüce Allah bu üç ayette ise, onların tabiî hâlleriyle, ellerindeki nimetlerin azabın inmesi sebebiyle yok olabileceğini, aynı şekilde pençesine düştükleri kötü durumun, yerini mutlu hayata ve yüce Allah'ın bu surenin başında vadetmiş olduğu güzel nimetlere bırakarak değişebileceğini mümkün görmediklerini zikretmektedir.

12) Belki "Ona gökten bir hazine indirilmeli veya kendisi ile birlikte bir melek gelmeli değil miydi?!" diyecekler diye sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun ve ondan dolayı göğsün daralıyor. Oysa sen sadece bir uyarıcısın. Allah, her şey üzerinde vekildir.

Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliği Kur'ân-ı Kerim ile, apaçık ayetler ve mucizelerle, kesin kanıtlar ve burhanlarla desteklendiği ve aklı başında hiç kimsenin inkâr edemeyeceği, duyguları sağlıklı bir insanın reddedemeyeceği bir gerçek olduğu için, kâfirlerin kâfirlikleri ve müşriklerin inkârcılıkları hakkında anlatılanlar doğal olarak uzak bir ihtimal olarak algılanıp garipsenir. Bir işin vukuu herhangi bir şekilde uzak bir ihtimal olarak algılanıp garipsenirse, insan onu açıklamak için genellikle garipsenme mecrasından girmez. Böylece doğal olarak garipsenen bir şeye vuku nispeti vermemenin çaresini arar.

Bu ayetteki makam işte böyle bir makamdır. Yüce Allah inkârcıların kâfirliği ve müşriklerin inkârcılıkları hakkında bize bilgiler veriyor. Bu bilgilere göre kâfirler, Peygamberimizin (s.a.a) kendilerine getirdiği gerçeği ve kendisine inmiş olan Kur'ân'ı inkâr ediyorlar. Bu inkârcılığı, kendilerine okuduğu açıklamalara ve delillere rağmen yapıyorlar. Kâfirlerin bu tavrı, gayritabiî olduğu için kabul edilebilecek

bir tavır değildir. Bu yüzden yüce Allah, *"Belki 'Ona gökten bir hazine indirilmeli veya kendisi ile birlikte bir melek gelmeli değil miydi?!' diyecekler diye sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun..."* diye buyurarak temenni üslûbu ile kâfirlerin inkârcılıklarına arka arkaya açıklamalar getiriyor.

Sanki şöyle deniyor: Sen o kâfirleri açık gerçeğe yönelteceksin, onlar senden benim sözlerimi işitecekler de buna rağmen çağrına uymayacaklar ve ortaya çıktıktan sonra gerçeği inkâr edecekler! Bu ihtimal gayet uzak ve şaşırtıcıdır. O hâlde belki sen indirdiğimiz bazı vahiy mesajlarını bir yana koyuyor, onları benimsemeye çağırmıyorsun! Onlar belki bu yüzden sana inkâr ile karşılık veriyorlar! Veya onlar, "Kur'ân Allah'ın sözü değildir, onu Allah adını kullanarak Muhammed uydurdu." diyorlar da bu yüzden ona inanmıyorlar! Eğer senden somut mucizeler göstermeni isteyeceklerinden çekinerek vahyin bazı bölümlerini onlara duyurmaktan kaçınıyorsan, bil ki, sen sadece bir uyarıcısın; senin elinden yüce Allah'ın dilediğinden başkası gelmez. Yok, eğer Kur'ân'ı senin uydurduğunu söylüyorlarsa, onlara bu Kur'ân'ın surelerine benzer on sure düzenleyip sana getirmelerini söyle.

Yaptığımız bu açıklamadan açıkça anlaşılıyor ki, bu ayette temenni ve muhtemel görme üslûbunun kullanılmasının sebebi, muhtemel görmeme yaklaşımının gereğini gözetmektir. Çünkü makam muhtemel görmeme makamıdır ve bu da bu muhtemel görülmeyen olaya etki edebilir her muhtemel sebebi gündeme getirmeyi gerektirir.

Bunu bir hükümdar örneği ile açıklayalım. Bir hükümdar düşünelim ki, halkının bazı zavallı kesimlerinin kendisine isyan ettiğini haber almış olsun. Hükümdar onlara bir elçi göndererek kendilerini söz dinleyip itaat etmeye çağırıyor. Bu maksatla yazdığı bir mektubu onlara okumasını emrediyor. Mektupta onları isyanlarından ve serkeşliklerinden dolayı kınıyor. Kendilerinin zayıf ve zavallı, kendisinin ise güçlü, kudretli ve üstün iradeli olduğunu vurguluyor. Arkasından, gönderdiği mesajın, elçisine reddedildiğini haber alıyor. Bunun üzerine ikinci bir yazı göndererek elçisine, bu yazıyı o isyancılara okumasını emrediyor. Yazıda şöyle diyor: Herhâlde mektubumu onlara okumadın. Bunu senden yapamayacağın şeyler isterler diye böyle yapmış olabilirsin. Veya onlar mektubu benim göndermediğimi, onu benim adıma senin uydurduğunu sandılar. Eğer ilk ihtimal söz konusu ise, sen bir elçisin, görevin

sadece mesaj iletmektir. Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, mektuptaki yazı benimdir; onu kendi elimle yazıp kendi mühürüm ile mühürledim; benden başka hiç kimse onu taklit edemez.

Eğer bu örnek irdelenirse görülür ki, hükümdarın ikinci yazısındaki hitap ihtimal vermeme ve garipseme içeriklidir. Bu yazıda yer verilen mesajı duyurmamış olma ve uydurma sanma ihtimallerinden maksat, gerçekten elçiyi azarlamak ve o asilerin gerçekten yazının uydurma olduğuna ihtimal verdiklerini düşünmek değildir. Bu iki ihtimali gündeme getirmenin gerekçesi, iki şüphenin giderilmesini sağlayacak mesajları vermeye hazırlık ve geçiş sağlamaktır. Bu iki şüpheyi giderecek mesajlar şunlardır: Elçinin elinde bir yetki yoktur ki, ona birtakım teklifler yapılsın. Yazı da hükümdara aittir ve bunda hiçbir kuşku yoktur.

Bu açıklama ortaya koyuyor ki, *"Belki 'Ona gökten bir hazine indirilmeli veya kendisi ile birlikte bir melek gelmeli değil miydi?!' diyecekler diye sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun ve ondan dolayı göğsün daralıyor..."* ifadesi, ne gerçek bir temenni ifade eder, ne Peygamberimize (s.a.a) yönelik bir kınamadır ve ne getirdiği açık gerçeği inkâr etmeleri yüzünden kapıldığı üzüntünün arkasından gelen bir teselli ve moral verme girişimidir. Bu sözlerin tek amacı, *"Oysa sen sadece bir uyarıcısın. Allah, her şey üzerinde vekildir."* ifadesine zemin hazırlamaktır.

Dolayısıyla bir tefsircinin, "Bu sözlerin amacı, kâfirlerin inkârcı tutumları yüzünden Peygamberimizin (s.a.a) üzülmesini ve canının sıkılmasını yasaklamaktır ve bu yasaklama teselli etme ve moral verme içeriklidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *'Onlara üzülme ve kurdukları tuzaklardan dolayı gönlünü sıkma.'* (Nahl, 127), *'Onlar iman etmiyorlar diye (üzüntüden) neredeyse kendini mahvedeceksin. Eğer dilersek, onlara gökten bir mucize indiririz de boyunları onun karşısında eğilip kalır.'* (Şuarâ, 4)" şeklindeki sözü yerinde değildir.

Bu açıklama yine ortaya koyuyor ki, *"Belki... sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun."* cümlesi ile *"Yoksa 'Onu (Kur'ân'ı) uydurdu.' mu diyorlar?!"* cümlesi, birbirinin alternatifi olan iki şıktırlar ve her ikisi de anlattığımız gibi daha önceki ayetlere aynı yönden bağlıdırlar.

"Belki... sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun." ifadesinde "bir kısım" ayetlerden söz ediliyor. Çünkü bundan önceki ayetler, Kur'ân'ın kısmen de olsa tebliğ edildiğini içeriyordu. Yani, belki sen,

sana vahyettiğimiz Kur'ân ayetlerinden bir kısmını bir yana bıraktın, onları bu adamlara okumadın. Bu yüzden gerçek onlara tam olarak açıklanmadı. Eğer açıklansaydı, şimdiki gibi sana ret ve inkârla karşı çıkmazlardı. Çünkü Kur'ân'ın bazı ayetleri diğer bazı ayetlerini açıklar, onun bir kısmı diğer kısmını kabul edilmeye daha yakın kılar. Meselâ delil gösteren ayetleri dava ayetlerine açıklık getirir. Sevap ve ceza ayetleri ümitlendirerek ve korkutarak gerçeği kabul edilmeye yaklaştırırlar. Hikâye ve ibret ayetleri vicdanların hakka eğilim göstermesini sağlar ve kalpleri yumuşatırlar.

"...ve ondan dolayı göğsün daralıyor." ifadesiyle ilgili olarak Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Ayette yer alan "zâikun" kelimesi "zayyikun" kelimesi ile aynı anlama gelir. Yalnız "zâikun" kelimesi iki sebepten ötürü buraya daha uygundur. Birinci sebep, bu kalıbın anlamında geçicilik vardır. İkinci sebep ise, bir önceki cümlede bulunan "tarikun" kelimesi ile bu kelime arasında söz uyumu vardır." (Alıntı sona erdi.)

Anlaşılan, "bi-hi (ondan dolayı)" ibaresindeki zamir, "baze ma yûha (vahyolunanların bir kısmını)" ibaresine matuftur. Gerçi bazıları, bu zamirin kâfirlerin *"Ona gökten bir hazine indirilmeli... değil miydi?!"* şeklindeki sözlerine veya onların diğer tekliflerine raci olduğunu söylüyorlar. İleri sürülen bu görüş, "en yekulû (diyecekler diye)" ibaresinin "bi-hi (ondan dolayı)" ibaresinden "bedel" olmasına; bizim görüşümüz ise, bu ibarenin "tarikun (terk ediyorsun)" kelimesinin "mef'ulün leh"i olmasına uygundur. İfadenin anlamı ise, "Belki de 'Ona gökten bir hazine indirilmeli veya kendisi ile birlikte bir melek gelmeli değil miydi?!' demelerinden çekinerek onu terk ediyorsun." şeklindedir.

"Oysa sen sadece bir uyarıcısın." ifadesi, *"Ona gökten bir hazine indirilmeli veya kendisi ile birlikte bir melek gelmeli değil miydi?!"* sözlerinin oluşturduğu tekliflerine verilmiş bir cevaptır. Kur'ân'ın birkaç yerinde kâfirlerin bu tür teklifleri tekrarlanıyor. Bazı ayetlerde meleğin gelişinden söz edilmekle yetinilirken, diğer bazılarında bu isteğe daha başka istekler ekleniyor. Yüce Allah'ın bizzat gelerek Peygamberimizin peygamberliğine şahitlik etmesi, Peygamberimize ait ürünlerinden yiyebileceği bir bahçenin olması ve gökten okuyabilecekleri somut bir kitabın inmesi gibi.

Yüce Allah bu isteklerin hepsine buradaki cevabın aynısını veriyor. Bu cevap şudur: Peygamber'in fonksiyonu sadece elçiliktir. İnsan bir peygamber olarak kâfirlerin kendisine yaptıkları teklifleri karşılaması elinde değildir. Ancak Allah diler ve izin verirse, bu tür tekliflere karşılık verebilir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hiçbir peygamber Allah'ın izni olmadan herhangi bir mucize getiremez."* (Mü'min, 78)

Ayette *"Oysa sen sadece bir uyarıcısın."* ifadesini, *"Allah, her şey üzerinde vekildir."* ifadesi izliyor. Bu ifade, kâfirlerin Peygamberimize (s.a.a) yaptıkları teklifleri hakkındaki cevabın tamamlayıcısıdır. Anlamı şudur: Peygamber (s.a.a) onlar gibi bir insandır. O, sadece uyarmakla emredilmiştir. Bu da tehlikeyi duyurma elçiliğidir. Olağan veya olağanüstü bütün gelişmeleri ortaya koyup yönetmek, sadece Allah'ın yetkisindedir. Buna göre kâfirlerin Peygamber'in (s.a.a) yetkisinde olmayan işleri onunla irtibatlandırmaları yersizdir.

Çünkü yüce Allah, bütün varlıkların yoktan var edicisi ve yaratıcısıdır. Bütün varlıklarda işleyen nizamın koyucusu O'dur. Her varlığın işinin ve fonksiyonun başlatanı ve sona erdireni O'dur. Bu işler ister olağan, ister olağanüstü olsun. Varlıkların işleri O'nun elinde ve emrindedir ve fonksiyonlarını yöneten O'dur. Dolayısıyla yüce Allah, bütün varlıkların üzerinde vekildir. Çünkü vekil, yetkiyi elinde bulunduran ve yetkisi altındaki şey üzerinde hükmü geçerli olan kimse demektir. Buna göre Allah, her şey üzerinde vekildir.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Allah, her şey üzerinde vekildir."* ifadesi, *"Oysa sen sadece bir uyarıcısın."* ifadesinin desteği ile kasr-ı kalb (değişik tarafa hasretme) anlamı taşır. Çünkü kâfirler Peygamberimizden (s.a.a) onun elinde olmayan, sadece Allah'ın yetkisinde olan bir şey istemişlerdir.

13) Yoksa "Onu (Kur'ân'ı) uydurdu." mu diyorlar?! De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin ve Allah'tan başka gücünüz yettiği herkesi (yardıma) çağırın."

Daha önceki açıklamalarımız, bu ifadedeki "em" edatını "muttasıla" kabul etmemizi doğruluyor. Çünkü *"Belki... sana vahyolunanların bir kısmını terk ediyorsun."* ifadesi, soru anlamı içerir. İfadenin açılımı şöyledir: "Sen, kâfirler mucize göstermeni isterler endişesi ile vahyin bazı ayetlerini terk mi ediyorsun, yoksa onlar bu Kur'ân'ı senin uydur-

duğunu mu söylüyorlar?! Çünkü onlara benim sözümü okuduğun hâlde onların ona inanmamaları ihtimali çok uzak bir ihtimaldir."

Başka bir görüşe göre ayetteki "em" edatı, "münkatıa"dır ve cümlenin anlamı, "Aslında onlar, 'Onu o uydurdu' diyorlar." şeklindedir.[1]

"De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin..." ifadesinde açık bir meydan okuma vardır. "Mislihi (ona benzer)" kelimesinin sonundaki zamir, Kur'ân'a veya Kur'ân olması hasebi ile sureye racidir. "Fe'tû (getirin)" kelimesinin başındaki "fe" harfi, bu emir sıygasını, *"Onu (Kur'ân'ı) uydurdu"* ifadesine sonuç olarak bağlıyor. İfade kısa ve öz olsun diye "hazf" ve "isal" kuralı uygulanmıştır. Açılımı şöyledir: "Onlara de ki: Eğer bu Kur'ân'ı Allah adına ben uydurduysam, o benim eserim olur. O zaman başkaları onun benzerini ortaya koyabilir. Eğer bu iddianız doğru ise, bunu lâf olsun diye değil de, ciddî olarak ileri sürüyorsanız, ona benzeyen on sure de siz uydurun. Bu konuda Allah dışında yardımına başvurabileceğiniz putlarınızı, ilâh olduklarını sanarak ihtiyaçlarınızı gidermek için peşlerinden koştuğunuz putlarınızı ve diğer yaratıkları yardıma çağırın. Böylece bütün sebeplere ve araçlara başvurmayı gerçekleştirmiş olun. Bu konuda yardımının etkili olabileceği ve faydası umulan hiç kimse kalmamış olsun. Eğer bu Kur'ân benim eserim olsa, Allah tarafından gelmemiş olsa, o zaman siz de benzerini ortaya koyabilmelisiniz."

Bu açıklama şunu ortaya koyuyor: Bu ayette dile getirilen Kur'ân hakkındaki meydan okuma, sadece onun üslûbu ve belâgati ile ilgili değildir. Çünkü ayette kâfirlere, Allah dışında yardıma çağırabilecekleri herkesi yardıma çağırmaları emrediliyor. Buna ilâhları ve ilâhları dışındaki yardımına güvendikleri kişilerin hepsi dâhildir. Bunların içinde Arapça bilmeyenler, Kur'ân'ın üslûbunun akıcılığının ve belâgatinin niteliğinin farkında olmayanlar vardır. Buna göre bu meydan okuma, Kur'ân'ın içerdiği bütün ayrıcalıkları kapsayacak genelliktedir. Gerçek bilgiler, deliller, çarpıcı burhanlar, güzel öğütler, üstün ahlâk örnekleri, ilâhî kanunlar, gaybî haberler, fesahat, belâgat, bütün bunlar, bu meydan okumanın kapsamına dâhildir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"De ki: Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler, ne kadar birbirlerine destek olsalar da, onun benzerini getire-*

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.123; Ruhu'l-Meanî, c.12, s.20; el-Keşşaf, c.2, s.383]

mezler." (İsrâ, 88) Birinci ciltte Kur'ân'ın mucize oluşundan söz ederken bu gerçeğe işaret etmiştik.

Bu açıklama ile, bu konuda söylenen bir sözün yanlışlığı da ortaya çıkmaktadır. Deniliyor ki: "Kur'ân'ın mucize oluşu, kendine mahsus üslûbundaki belâgat ve fesahat açısındandır. Çünkü başka bir yönden mucize oluş söz konusu olsaydı, meydan okumada uydurulma itirazı ile yetinilmezdi. Zira belâgat üç kademelidir. En üst kademesi taklidi imkânsızken, alt ve orta kademesinde taklit mümkündür. Ayetteki meydan okuma, fesahat ve belâgatin en üst derecesi ile ilgilidir. Eğer meydan okuma mutlak anlamda fesahat ve belâgat ile ilgili olsaydı, kısa ve öz sözler en üst derecede mucize niteliği taşırdı."

"Ayette sözü geçen benzerlikten de aynı cinsten benzeri olmak kastedilmiş olamaz. Çünkü Kur'ân'ın aynı cinsten benzeri, onun taklidi olur ki, bu meydan okuma konusu olamaz. Bununla kastedilen benzerlik, Arap şairleri arasındaki şiir yarışmalarında bilinen benzerlik kriteridir. İmreülkays, Alkame, Amr b. Külsûm, Hâris b. Halze, Cerir, Ferazdak ve diğerleri arasındaki meşhur atışmalarda olduğu gibi."[1] (Alıntı sona erdi.)

Bu görüşe yönelik birkaç itirazımız var:

1) Eğer Kur'ân'daki mucize oluşun yönü sadece onun belâgati olsaydı, bunun Araplardan başkası tarafından bilinmesi mümkün olmadığına göre Arap olmayanları meydan okumaya katmak anlamsız olurdu. Ayrıca *"ve Allah'tan başka gücünüz yettiği herkesi (yardıma) çağırın."* ve *"Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler..."* ayetlerindeki genelliğin de bir anlamı olmazdı. O zaman, "Araplar bir araya gelseler" ve "Yardıma çağırabileceğiniz ilâhlarınızı ve dil uzmanlarınızı yardıma çağırın" denmesi gerekirdi.

2) Eğer Kur'ân'ın mucize oluş yönü sadece onun belâgati olsaydı, bu konuda, *"Eğer Kur'ân Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, içinde mutlaka birçok çelişkiler bulurlardı."* (Nisâ, 82) şeklinde delil getirilmezdi. Çünkü bu ayet mutlak anlamda çelişkiyi reddediyor. Oysa çelişkiler çoğunlukla anlamlarla ilgili olur ve bu durum sözlerdeki belâgate zarar vermez.

3) Allah Teala, Tûr Suresi'nde, Kur'ân'ın benzerini ortaya koyma ile ilgili meydan okumada, *"Onun benzeri bir söz ortaya koysunlar."*

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.123; el-Kebir, c.17, s.195]

(Tûr, 34) buyuruyor. Yûnus Suresi'nde, *"Onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka gücünüz yettiği herkesi (yardıma) çağırın."* (Yûnus, 38) buyuruyor. Bu surede ise, *"Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin ve Allah'tan başka gücünüz yettiği herkesi (yardıma) çağırın."* buyuruyor.

Yûnus Suresi'nin Hûd Suresi'nden önce indiğini daha önce belirtmiştik. Rivayetler de bunu doğruluyor. Şimdi eğer Kur'ân'ın mucize oluş yönü sadece belâgati olsaydı, bu meydan okumalar normal sıralamaya aykırı olurdu. Çünkü Kur'ân'ın Allah tarafından geldiğini inkâr eden Arap dil uzmanlarını, önce Kur'ân'ın surelerine benzer bir sure ortaya koymakla, arkasından da onun sureleri gibi on tane sure getirmekle yükümlü tutmak doğru olmazdı. Normal olanı, onların önce Kur'ân'ın bütününe benzer bir kitap ortaya koymakla yükümlü tutulmaları, bunu başaramazlarsa onun surelerine benzer on sure getirmekle, onu da başaramazlarsa onun surelerine benzer bir tek sure ortaya koymakla yükümlü tutulmalarıdır.

Bir tefsirci[1] bu problemi gidermek amacı ile şu görüşü ileri sürmüştür: "Sureler arasındaki sıralama ve bazı surelerin diğerlerinden önce inmiş olması, aynı sıralamanın surelerin ayetleri arasında da geçerli olmasını gerektirmez. Medine döneminde inen surelere yerleştirilmiş Mekke inişli ayetler olduğu gibi, bunun tersi de varittir. Buna göre, Kur'ân'ın bütünü ile ilgili meydan okuma ayeti diğerlerinin hepsinden önce, on sure ortaya koymakla ilgili meydan okuma ayeti onun arkasından ve bir sure getirmekle ilgili meydan okuma ayeti hepsinden sonra inmiş olabilir."

Bu görüş ile ilgili itirazımız şudur: Bu görüşün bir faydası olabilmesi için ayetlerin iniş sırasının sözü edilen tefsircinin anlattığı gibi olması gerekir. Aksi hâlde problemin varlığı devam eder. Doğrusu şu ki, Kur'ân; kendisine mahsus bütün sıfatlarında, yani belâgati, gerçek bilgileri, ahlâk örnekleri, ilâhî kanunları, hikâyeleri, ibret dersleri, gayb ile ilgili haberleri, kalpler üzerindeki egemenliği ve vicdanları büyüleyen güzelliği bakımından mucizedir.

Yûnus Suresi'nde bir sure ile meydan okunmuş olmasına rağmen on sure ile meydan okunmasının gerekçesine gelince, bu konuda Mecmau'l-

---

1- [el-Menar, c.12, s.33]

Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Meydan okumanın niçin bir yerde on sure ile, başka bir yerde bir sure ile, bir başka yerde Kur'ân gibi bir söz ile yapıldığı sorulabilir. Bunun cevabı şudur: Meydan okuma, mucize niteliği taşıyan söz dizimi üzerinden yapılır. Buna göre bazen az, bazen de çok söz dizimi üzerinden meydan okunabilir." (Alıntı sona erdi.)

Ben derim ki: Bu açıklama, az ve çok söz dizimi üzerinden neden meydan okunduğu sorusuna cevap verebilir. Ama bir sure ile meydan okunduktan sonra niçin on sure ile meydan okunduğu sorusuna cevap veremez. Özellikle Kur'ân'daki mucizeliğin sadece onun belâgati bakımından olduğunu düşünen Mecmau'l-Beyan yazarı açısından bu cevap daha da yetersizdir.

Bir tefsirci bu soruya şöyle cevap veriyor: "Kur'ân içerdiği bütün bilgilerde, ahlâk örneklerinde, hükümlerde, hikâyelerde ve diğer alanlarda mucize niteliğindedir. Ayrıca fesahati, belâgati ve çelişkisizliği açısından da bu sıfatın sahibidir. Fakat karşı koymanın sağlıklı olması ve Kur'ân'ın benzerinin ortaya konulamayacağının ortaya çıkması için birkaç surenin, özellikle bazı kıssaları içeren surelerin ortaya konması gerekir. O zaman Kur'ân'da çelişki olmadığı; fesahat, belâgat, içerdiği ilâhî bilgiler ve diğer konular bakımından mucize olduğu açıkça ortaya çıkar."

"Bu da ancak sözü edilen özelliklerin bütününü taşıyan, ilâhî bilgileri, hikâyeleri, delilleri ve diğer konuları içeren uzun surelerin benzerlerini ortaya koymakla gerçekleşir. A'râf ve En'âm sureleri gibi."

"Bir rivayette verilen bilgiye göre, Hûd Suresi'nden önce inmiş olan ve sözünü ettiğimiz özelliklerin hepsini taşıyan uzun sureler A'râf, Yûnus, Meryem, Tâhâ, Şuarâ, Neml, Kasas, Kamer ve Sâd sureleridir. Bu dokuz surenin onuncusu Hûd Suresi'dir. İşte müşriklere Kur'ân'a benzeyen on sure getirmeleri emredilerek yapılan meydan okumanın gerekçesi budur." (Sözü edilen tefsircinin uzun açıklamalarından kısaltma yolu ile yaptığımız alıntı burada sona eriyor.)[1]

Ben derim ki: Bu görüşe birkaç noktada itirazımız vardır:

1) Surelerin iniş sırası konusunda dayanak olarak kabul ettiği rivayet, dayanılacak sağlamlıkta değildir. Çünkü o rivayet, zayıf olma ihtimali olan âhâd (tek kanallı) rivayetlerdendir. Tefsir incelemelerini bu tür rivayetlere dayandırmak yerinde değildir.

1- [el-Menar, c.12, s.31]

2) *"Yoksa 'Onu (Kur'ân'ı) uydurdu.' mu diyorlar?! De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin."* ifadesinden anlaşıldığına göre, müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) yönelik Allah adına uydurma yapma suçlamaları, uzun ve kısa sure ayırımı yapmadan bütün Kur'ân surelerini kapsayan bir suçlamadır. Buna göre onlara verilen cevabın, bütün Kur'ân surelerine yönelik kuşkuyu kökten çürüten bir cevap olması ve meydan okumanın bu amacı gerçekleştirmesi gerekir. Müşriklerin Kur'ân'ın üstünlüklerini bir araya getiren on tane sure uydurmaktan aciz kalmaları, Kevser ve Asr sureleri gibi kısa surelere varıncaya kadar Kur'ân'daki bütün surelerin Allah tarafından gönderildiklerini kanıtlamaz. Bunun için ayette ek bir açıklamanın olması gerekir ki, ifadede böyle bir açıklama yoktur.

3) Bu görüşün sahibinin sözlerinden de anlaşıldığı gibi, eğer *"ona benzer on sure"* ifadesindeki zamir Kur'ân'a raci ise, o zaman söz konusu olan, uzunu ve kısası arasında bir ayrım yapmaksızın mutlak anlamda Kur'ân'ın surelerine benzeyen on sure getirme şeklinde bir meydan okumadır. Böyle olunca bu meydan okumayı uzun ve geniş kapsamlı on sure ile kayıtlandırmak, ayetin sözlerini kayıtlayıcı bir delile dayanmadan kayıtlandırma olur ki, bu keyfî bir zorlamadır. Bundan daha delilsiz bir zorlama ise, ayetteki "benzer" kelimesi ile iddia sahibinin saydığı on surenin benzerlerinin kastedildiğini ileri sürmektir.

Yok, eğer *"ona benzer on sure"* ifadesindeki zamir Hûd Suresi'ne raci ise, söz konusu tefsircinin sözü daha da yersiz olur. Çünkü "Kevser, Felak ve Nâs sureleri Allah adına uydurulmuş surelerdir." diyen bir kimseye nasıl, "Hûd Suresi'ne benzer on sure ortaya koy." denip bu kadarla yetinebilinir?! Bu söz, ancak kâfirlerin sadece Hûd Suresi'nin uydurma olduğu hezeyanını ortaya atmaları durumunda söylenebilir ki, kâfirlerden hiçbir kimsenin ağzından böyle bir söz çıktığını işitmedik.

Kur'ân'ın Allah katından olduğu konusundaki meydan okuma ayetlerinin birbirinden farklı olması, meselâ *"Onun benzeri bir sure getirin."* (Yûnus, 38) ayetinde bir sure üzerinden meydan okunması, *"Siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin."* ayetinde birden çok ve belirli sayıdaki sure üzerinden meydan okunması, *"Onun benzeri bir söz ortaya koysunlar."* ayetinde ise bir sureden az da olsa Kur'ân'a benzeyen bir söz üzerinden meydan okunması ile ilgili olarak şöyle denebilir: Bu ayetlerin her biri, meydan okuma konusunda ayrı bir amaç taşıyor olabilir.

Şöyle ki: İlâhî bir kitap olarak Kur'ân'ın mahiyetine dayanak oluşturan ayrıcalıkları, sözlerindeki fesahatin ve söz dizimindeki belâgatin yanı sıra onun anlamlarına ve maksatlarına dayanır. Anlamdan kastım, belâgat uzmanlarının kastettikleri şey değildir. Onlar, "Belâgat; anlamın niteliklerindendir, kelimeler bu yolda atılmış araçlardır." derler. Böyle demekle kavramların zihinde doğal sıralanma yönünü kastederler. Ama onların anlamdan kastettikleri şey, belâgat üslûbuna uygun şekilde söylenen açık yalanda, havai sözlerde, çirkin sözlerde, hakaret ve aldatmaca içerikli sözlerde de vardır. Belâgat uzmanlarından gelen nesirlerde ve şiirlerde bu tür örneklere çokça rastlarız.

Kur'ân'ın anlamı ve maksadı derken kastettiğimiz şey, yüce Allah'ın onu tanıtırken kullandığı şu nitelemelerdir: O, hikmet dolu bir kitaptır. O, açık bir nurdur. O, yüce Kur'ân'dır. O, hak ile batılı ayırt eden bir kitaptır. O, hidayet edicidir; insanları hakka ve doğru yola iletir. O şaka değil, son hükmü veren bir sözdür. O, ne önünden ve ne arkasından batılın sızmasına yol vermeyen aziz bir kitaptır. O zikirdir. O, insanların çatıştıkları konularda onlar arasında hüküm verir. O, müminler için şifa ve rahmet olduğu hâlde zalimlerin sadece hüsranlarını arttıran bir kitaptır. O, her şeyi açıklayan ve sadece tertemiz olanların el sürebilecekleri, dokunabilecekleri bir kitaptır.

Bütün bu saydıklarımızın, Kur'ân'ın anlamının nitelikleri olduğu açıktır ve bunlar, belâgat uzmanlarının belâgatli anlam derken kastettikleri ve batıl sözleri de kapsayan amacın nitelikleri değildir. Onların belâgatli anlam taşıdığını söyledikleri bu tür sözleri, Kur'ân içi boş, geçersiz ve günah sözler olarak adlandırır ve belâgatli de olsalar onları kullanmayı, ağza almayı insana yasaklar. Bu nitelikleri taşıyan anlam, ilâhî amaçlardan birini oluşturur. Bu anlam, içine batıl karışmamış hakka intibak eder ve hidayet yolunun hizmetinde olur. Niteliği ve amacı bu olan bir anlamı içeren söz, Allah'ın ilgisine mazhar olan, O'nun tarafından indirilip müminlere rahmet ve bütün âlemler için zikir olan sözdür.

İşte *"Onun benzeri bir söz ortaya koysunlar."* gibi bir ifade ile meydan okunması yerinde olan söz böyle bir sözdür. Çünkü biz bir kelime dizisine, ancak kalpten kalbe geçen önemli bir amacı dile getirdiği zaman söz diyebiliriz. *"Onun benzeri bir sure getirin."* ifadesi de böyledir. Çünkü yüce Allah, sayıca ne kadar çok olsalar da kitabındaki ayetlerden oluşan bir gruba sure adını vermez. Bu adı vermesi için o ayetler

demetinin, kendilerini diğer ayetlerden ayıran ilâhî bir amacı kapsamaları gerekir.

Eğer böyle olmasaydı, Kur'ân ayetleri ile meydan okuma gerçekleşmezdi. O zaman tartışmanın karşı tarafı "ve'z-zuha", "ve'l-asri", "ve't-turi", "fi kitabin meknûn", "müdhammetân", "el-hâkkatu me'l-hâkka, ve ma edrake me'l-hâkka", "er-Rahmanu", "meliki'n-nas", "ilâhi'n-nas", "ve hasefe'l-kamer", "kella ve'l-kamer", "se-ned'ü'z-zebaniye" gibi cümle oluşturmayan çok sayıda ayet parçasını seçer ve bunların her birini Arapça'daki benzer sözlerle karşılaştırır, bu sözler arasında bir bağlantı olmasını ve onları birleştirip ifade birimi hâline getiren bir amacı kapsamasını garanti etmezdi.

Buna göre bu meydan okumalarda karşı tarafa getirilen yükümlülük, ortaya koyacağı sözün belâgatinin yanı sıra yüce Allah'ın zikrettiği niteliklerdeki amaçları kapsayan bazı ilâhî maksatları açıklama bakımından Kur'ân'ın benzeri olan bir söz ortaya koymasıdır.

İlâhî kelâm, meydan okuma ayetlerindeki meydan okumasıyla, dikkati çekecek açıklıktaki özellikleri bakımından farklılık gösterir. Kur'ân'ın bütünü, insan türünün kıyamet gününe kadar ihtiyaç duyacağı temel bilgileri, ahlâk örneklerini ve ayrıntılı hükümleri içerme özelliğine sahiptir. Kur'ân'ın herhangi bir suresi ise, olağanüstü belâgatinin yanı sıra ilâhî hidayet ve hak din ile ilgili amaçlarından birini geniş kapsamlı şekilde açıklama özelliğini taşır. Bu özellik, Kur'ân'ın bütününün sahip olduğu özellikten başka bir özelliktir. Kur'ân'ın on ve yirmi gibi birkaç suresi ise, başka bir özelliğe sahiptir. Bu özellik çeşitli ilâhî maksatları farklı açılardan açıklamaktır.

Ayrıca birkaç sure ele alınınca tesadüfen meydana gelme ihtimali iyice uzak olur. Çünkü bir sure ortaya getirmekten aciz kalan karşı tarafın içinden şöyle geçebilir: Onun bir surenin benzerini ortaya getirmeyi başaramamış olması, bu surenin Allah katından indiğini, O'nun bilgisi ile vahyolunduğunu değil, insanların onun benzerini ortaya çıkaramadığını gösterir. Buna göre bu iş, insanoğlunun diğer nitelikleri ve işleri gibi olabilir. Yani bu işte insanlardan bir fert, ayrıcalıklı ve herkesten üstün bir konuma sahip olabilir. Bu ayrıcalığı gerektiren sebeplerin tesadüfen bir araya gelmesi, o konuda sivrilmiş bir kişiyi en üst noktaya çıkarabilir. Meselâ en uzun boylu adam, en iri yarı adam, en yiğit adam, en cömert adam, en korkak adam, en cimri adam gibi.

Gerçi bu ihtimal, karşı tarafın yarışma konusu yapabileceği bir tek sure hakkında da söz konusu değildir. Çünkü o sure yalanın zerresini barındırmayan, yüce nitelikli gerçek anlamları kapsayan belâgatli bir sözdür. Böyle bir söz, sırf tesadüf eseri olarak rast gele meydana gelmez; bizzat kendisi kastedilmeden, iradeye bağlı bir amaca dayanmadan ortaya çıkmaz. Fakat sure sayısı çok olunca tesadüfen olma ihtimali normalden çok daha uzak olur. Çünkü surelerin arka arkaya gelmesi, amaçların arka arkaya açıklanması, gizli sırların art arda ortaya çıkarılması tesadüfen olma ihtimaline yer bırakmaz. Bu açık bir gerçektir.

Yaptığımız bu açıklama anlaşılınca şu gerçek ortaya çıkar: *"De ki: Eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler, ne kadar birbirlerine destek olsalar da, onun benzerini getiremezler."* (İsrâ, 88) ayeti ile yapılan meydan okuma, içerdiği ilâhî amaçların toplamı ve insanın kıyamet gününe kadar ortaya çıkacak olan bütün ihtiyaçlarını karşılama özelliği göz önünde bulundurularak Kur'ân'ın bütünü ile ilgili bir meydan okumadır. *"De ki: Onun benzeri bir sure getirin."* ayeti ile ortaya konan meydan okuma, her surenin özelliğini göz önüne alıyor. Bilindiği gibi her sure tam ve geniş kapsamlı bir amaç taşır. İlâhî hidayetin amaçlarından birini oluşturan bu özel amaç, ciddî ve kesin çözüm getiren bir açıklama niteliğindedir. *"De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin."* ayeti, on Kur'ân suresi üzerinden yapılan bir meydan okumadır. Çünkü on sure sayıca taşıdığı çokluk sebebi ile açıklamada yöntem farklılığını ve amaçlarda çeşitliliği temsil eder. Bilindiği gibi, on sayısı yüz ve bin sayıları gibi çokluğu ifade eder. *"Her biri ister ki bin yıl yaşatılsın."* (Bakara, 96) ayetinde buyrulduğu gibi.

Buna göre -doğrusunu Allah bilir- on sureden maksat, halk arasında çok olduğu kabul edilen bir sayıdır. Söylenmek istenen şey galiba şudur: Kur'ân'ın birkaç suresinin benzerini ortaya koyun. Bu surelerin sayısı on olsun ki, Kur'ân'daki anlatımın amaçlarındaki taklit edilmez çeşitliliğin sadece Allah tarafından olduğu kesinlikle ortaya çıksın.

"Onun benzeri bir söz ortaya koysunlar." ifadesi ise, daha önceki üç meydan okumayı kapsamına alan bir meydan okumadır. Çünkü "söz" kelimesi hem sureyi, hem on sureyi ve hem de Kur'ân'ın bütününü kapsamına alır. Buna göre bu ayetin temsil ettiği meydan okuma,

mutlak anlamda Kur'ân'ın özelliği üzerinden yapılan bir meydan okumadır ki, bu da açıktır.

Bu konuda değinmemiz gereken iki husus var. Birincisi şudur: İncelemekte olduğumuz ayet dışında kalan ayetlerin hiçbirinde, karşı tarafın ortaya koyacağı taklit metni uydurma olmakla nitelenmiyor. Bu sıfat sadece bu ayette kullanılarak, *"De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin."* buyruluyor. Oysa, *"De ki: Onun benzeri bir sure getirin."* ayetinde durum böyle değildir. Orada, "Onun benzeri uydurulmuş bir sure getirin." buyrulmuyor.

Bunun gerekçesi muhtemelen şudur: İncelemekte olduğumuz ayetteki ilgi türü, öbür meydan okuma ayetlerindeki ilgi türünden başkadır. Öbür ayetlerdeki ilgi şu idi: Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmiş olduğuna inanmayanlar, Kur'ân'ın veya onun surelerinden birinin benzerini ortaya koyamazlar. Çünkü Kur'ân, insan gücünün taalluk edemeyeceği ve Allah'tan başkasının üstesinden gelemeyeceği birtakım yönler içerir. Bu yüzden bu ayetlerde tamamen mutlak olan bir ifade kullanılmıştır.

İncelemekte olduğumuz ayete gelince; burada meydan okuma ifadesini, *"Eğer (yardıma çağırdıklarınız) size cevap vermezlerse, bilin ki, o (Kur'ân), ancak Allah'ın bilgisi ile indirilmiştir."* ayetinin izlemesi delâlet eder ki, bu ayetteki meydan okuma, Kur'ân'ın Allah'a mahsus olan ve O'ndan başka hiç kimsenin sahip olamayacağı bilgiler içerdiğini vurgulayan bir meydan okumadır. Bu öyle bir meseledir ki, özü itibariyle uydurmayı asla kabul etmez. Sanki şöyle denmiştir: Bu Kur'ân, özü itibariyle uydurmayı kabul etmez. Çünkü o, Allah'ın bilgisinden olan bazı hususlar içerir ki, bunlara Allah'tan başkası ulaşamaz. Eğer bu konuda şüpheniz varsa, uydurma olduğunu iddia ettiğiniz surelerin benzeri on tane uydurulmuş sure ortaya koyun. Bunu yapabilmek için Allah dışında gücünüz yettiği herkesi yardıma çağırın. Eğer bunu başaramazsanız, bilin ki, Kur'ân sırf Allah'a mahsus olan ilmin bir parçasıdır. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Bu konuda değinmemiz gereken ikinci husus ise, "Kur'ân'ın benzeri üzerinden meydan okuma" kavramının anlamıdır. Bilindiği gibi meydan okuma ayetlerinde, *"Bu Kur'ân'ın benzeri"*, *"Onun benzeri bir söz"*, *"Onun benzeri bir sure"*, *"Ona benzer on sure"* buyruluyor. Bu ifadelerde açığa çıkan gerekçe şudur: Allah'ın kelâmı taklidi imkânsız bir mucize olduğu için, eğer insanlardan biri onun benzerini ortaya koyabilirse,

bu durum, Kur'ân'ın taklit edilemez bir mucize olmadığını kanıtlamaya yeterlidir. O kişinin Kur'ân'dan daha üstün nitelikte, onun özelliklerine daha üst düzeyde sahip olan bir söz ortaya koymasına gerek kalmaz.

Buna karşı şu söylenebilir: Peygamberimizden (s.a.a) başkasının Kur'ân'ın benzerini ortaya koyamaması, Kur'ân'ın Peygamberimizden (s.a.a) kaynaklanmayan taklidi imkânsız bir söz olmasına delil olamaz. Çünkü insan türünde bulunan belâgat, yazarlık, kahramanlık, cömertlik gibi üstün nitelikler, değişik ve farklı dereceler oluştururlar. Bu niteliklerde bazı insanlar diğerlerinden daha üstün olurlar. Böyle olunca bu derecelerden biri, diğer derecelerin hepsinden üstün olabilir ve bu derece, insan nefsinin yükselebileceği doruk noktasını temsil edebilir.

Başka bir ifadeyle; insanlarda var olan her niteliğin en üst derecede ve doruk noktada taşıyıcısı vardır. Öyle ki, o nitelik konusunda kendisi dışındaki hiç kimse ona denk olmaz, başka hiç kimse o nitelikte onunla yarışamaz. Bütün insanlar arasında nasıl onların en uzun boylusu, en iri yarısı varsa, en belâgatlisinin, en güzel yazı yazanının, en yiğidinin ve en cömerdinin var olması da kaçınılmazdır.

Buna göre Peygamberimiz (s.a.a), niçin insanların tümünün en fesahatlisi, en belâgatlisi olmasın?! Niçin Kur'ân onun hiç kimsenin kendisi ile yarışamayacağı sözü olmasın ve bu üstünlüğü onun bu hususta başka hiç kimsenin ayak basamayacağı bir yükseklikte bulunuyor olmasından kaynaklanmasın?! O zaman Peygamber'den (s.a.a) başkasının Kur'ân'ın benzerini ortaya koymaktan aciz olması, onun Allah kelâmı olduğunun, insan sözü olmadığının delili sayılamaz. Çünkü bu durumda Kur'ân, Peygamberimize (s.a.a) mahsus, başkalarının el atamadığı bir insan sözü olabilir.

Bu itiraza şöyle cevap verilir: İnsanlar arasında derece farklılığı arz eden insanî nitelikler, her ne kadar söylendiği gibi iseler de, insan doğasının sağladığı imkânlar sayesinde gelişen niteliklerdir; Allah'ın o insanların tabiatına bağışladığı yeteneklerin ürünleridir; rast gele ve bu nitelikleri taşımayı mümkün kılan sebepler olmadan ortaya çıkmış değillerdir.

Durum böyle olunca farz edelim ki, bir fert kendine mahsus üstün bir niteliğin sahibidir. O konuda ne bir dengi ve ne kendinden daha üst düzeyde olanı vardır. Bu durumda başkaları, o kişinin yolunu izleyerek eğitimle, alıştırmayla, egzersizle o ferdin üstün niteliği sayesinde yap-

tığı işlerin bazılarını yapmayı, o ferde mahsus üstünlüğün bazı sonuçlarını pratiğe yansıtmayı, ona her bakımdan denk ve benzer olmasalar da onun davranışlarını bir dereceye kadar taklit etmeyi başarabilirler. Bu durumda o dahi fert asillik, öncülük ve önderlik makamını yine korumuş olur. Meselâ [eski Arap dünyasında yaşayan] Hatem-i Taî cömertlik alanında eşsizdir, rakipsizdir, hiç kimse bu alanda onu geçemez, geride bırakamaz. Fakat başka biri, her bakımdan onun gibi olmasa, onun asillik makamına yükselemese de, onun yolundan giderek, eğitimle, alıştırmayla ve kendini zorlamayla onun cömertliği türünden bazı davranışları ortaya koyabilir.

Davranışların kaynağı olan insanlara özgü üstün niteliklerin hepsinde aynı şey geçerlidir. İnsan alıştırma ve eğitim yolu ile herhangi bir niteliğin öncülerinin ve çığır açıcılarının yoluna girebilir, asillik konumlarında onlarla boy ölçüşemese de, onların davranışlarının bazılarını ortaya koyabilir.

Dolayısıyla eğer Kur'ân en beliğ ve en fasih bir insan olarak Peygamberimizin (s.a.a) sözü olmuş olsaydı, başka birisi de çaba gösterip onun ortaya koyduğu bedi söz dizimini taklit eder, Kur'ân'ın tamamının benzerini ortaya koyamasa da en azından bir suresinin benzerini ortaya koyabilirdi.

Okuduğumuz meydan okuma ayetlerinde, "Kur'ân'dan daha belâgatli, daha güzel bir söz veya Kur'ân'ın surelerinden daha belâgatli, daha güzel bir sure ortaya koysunlar." buyrulmuyor. Öyle buyrulsa, karşılığında şöyle denebilirdi: "Kur'ân, en belâgatli veya en güzel insan sözüdür. Ondan daha belâgatlisi veya daha güzeli olamaz ki, herhangi biri onu ortaya koysun. Böyle olunca ondan daha güzelini ortaya koyamamak, onun insandan başka birinin sözü olduğunun delili olamaz." Bunun yerine, *"Onun benzeri bir söz ortaya koysunlar."*, *"Onun benzeri bir sure getirin."* buyruluyor.

Buna göre yukarıda açıkladığımız gibi insan, başka bir insanın ortaya koyduğu sözün benzerini ortaya koyabilir. O başkasının rakipsiz bir söz ustası olduğu farz edilse bile, onun eserinin benzerini ortaya koymak başkaları için imkânsız değildir.

Dolayısıyla bu şüphe, bu itiraz, yüce Allah'ın koyduğu "onun benzeri" kaydı ile giderilmekte, cevaplanmış olmaktadır.

14) "Eğer (yardıma çağırdıklarınız) size cevap vermezlerse, bilin ki, o (Kur'ân), ancak Allah'ın bilgisi ile indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Artık (Allah'a) teslim olacak mısınız?"

Çağrıya icabet ve isticabet (cevap verme) aynı anlamdadır. Sözün akışından anlaşıldığına göre, ayetteki hitap müşriklere yöneliktir ve bu hitap, *"De ki"* emri ile müşriklere iletilmesi emredilen Peygamberimizin (s.a.a) sözlerinin bir parçasıdır. Buna göre, *"cevap vermezlerse"* ifadesindeki çoğul zamiri, müşriklerin sözde ilâhlarına ve *"Allah'tan başka gücünüz yettiği herkesi (yardıma) çağırın"* ifadesinin kapsamına giren ve müşriklerin yardımına başvurdukları kimselerin hepsine racidir.

O hâlde ayetin anlamı şu şekildedir: Ey müşrikler, eğer yardımlarına başvurduğunuz ilâhlarınız, söz üslûpları hakkında uzman belâgat erbabı dil bilginleriniz, ellerinde semavî kitap bulunan, peygamberler ve ümmetleri hakkında bilgi sahibi kitap ehli bilginleriniz, cin kökenli şeytanlardan telkin alan kâhinleriniz, çeşitli insanî bilimler üzerinde derinleşmiş, ilim ve düşünce alanında sivrilmiş seçkin şahsiyetleriniz çağrınıza cevap vermiyorlarsa, bilin ki, bu Kur'ân Allah'ın bilgisi ile inmiştir, benim bilgime veya bana öğretmenlik yaptıklarını, bilgi dikte ettiklerini sandığınız başkalarının bilgisine dayanılarak uydurulmamıştır. Yine bilin ki, benim sizi kabul etmeye çağırdığım tevhit ilkesi gerçektir. Çünkü eğer Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, ona yaptığınız çağrı konusunda size yardım ederdi. Şimdi siz, ey müşrikler, Allah'a teslim olacak, O'nun emrine boyun eğecek misiniz?

"Eğer (yardıma çağırdıklarınız) size cevap vermezlerse..." ifadesi, "Allah dışında yardıma çağırabildiğiniz kimselerden yardım istedikten sonra eğer yarışamıyorsanız..." anlamındadır. Çünkü müşriklerin yarışabilmelerini gerektiren sebepleri, onların sahip oldukları anlatma gücü ve belâgat yeteneğidir. Onlara göre bu, Allah dışındaki ilâhlarının onlara bir bağışıdır. Yine onların kanaatlerine göre, ilâhlarının henüz onlara bağışlamadıkları başka güçleri de vardır; eğer dilerlerse, bu güçleri ile müşrikleri destekleyebilirler. Ayrıca ilâhları dışındaki kimselerin de sahip oldukları güçleriyle kendilerini destekleyeceklerini bekliyorlar. Ama Kur'ân'la yarışmak için yardımlarını istedikleri güçler çağrılarına cevap vermeyince, güçlü olmalarını gerektiren bütün sebepler ortadan kalkmış, böylece kendilerinin bu konuda güçlerinin olmadığı ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla, Allah'a koştukları ortakların Kur'ân'la yarış-

ma çağrısına karşılık vermemeleri, onların ne kendi güçleriyle, ne de başkalarının yardımıyla buna kadir olmadıkları anlamına gelir. Yani bu ifadede bir kinaye vardır.

"Bilin ki, o (Kur'ân), ancak Allah'ın bilgisi ile indirilmiştir." ifadesinin zahirine göre, buradaki "Allah'ın bilgisi"nden maksat, Allah'a mahsus olan bilgidir ki, o da O'nun izni olmadan O'ndan başka hiç kimsenin sahip olamayacağı gayb ilmidir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir."* (Nisâ, 166), *"İşte bu, gayb haberlerindendir; onu sana vahyediyoruz."* (Yûsuf, 102), *"O, gaybı bilendir; gaybını, seçtiği peygamberler dışında hiç kimseye bildirmez."* (Cin, 27), *"Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli Kur'ân'dır. Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir."* (Vâkıa, 80)

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Eğer Allah dışında bağlandığınız herhangi bir destekleyici sebep yardımı ile Kur'ân'la yarışamıyorsanız, kesinlikle bilin ki, bu Kur'ân, ancak bir gayb sebebine dayanarak inmiştir ve Allah'a mahsus olan gayb haberlerindendir. Bunu bana indiren, bana söyleten, kendime ve size içerdiği gerçek bilgileri ve hidayet hazinelerini anlatmamı isteyen O'dur.

Bir görüşe göre buradaki "Allah'ın bilgisi"nden maksat, Kur'ân'ın inişinin Allah'ın bilgisi ve şahitliği ile olduğudur. Başka bir görüşe göre de bundan maksat, Kur'ân'ın yarışılmaz olduğu konusundaki Allah'ın bilgisi ile indiği veya düzeninin ve sıralamasının Allah'ın bilgisi ile olduğu, bunu O'ndan başkasının bilmediğidir. Ancak bunlar, boş ve anlamsız yorumlardır.

"O (Kur'ân), ancak Allah'ın bilgisi ile indirilmiştir." cümlesi, müşriklerin Allah'a koştukları ortakların onların çağrılarına karşılık vermemelerinden çıkan iki sonuçtan biridir. Öbür sonuç ise, *"O'ndan başka ilâh yoktur."* ifadesidir. Bu sonucun gerekli olmasının iki gerekçesi vardır. Biri şudur: Müşrikler önemli bir konuda ilâhlarını yardıma çağırıp da onlardan olumlu cevap alamadıkları zaman, bu durum, onların ilâh olmadıklarını ortaya çıkarmıştır. Çünkü ilâh, sıkıntıya düşenin çağrısına, özellikle ilâhın da faydasına olan bir çağrıya cevap veren bir merci demektir. Oysa Peygamberimize (s.a.a) indirilen Kur'ân, söz konusu ilâhların kökünü kurutuyor, namlarını siliyor, insanları onlara yöneltmekten alıkoyuyor. Buna göre eğer söz konusu ilâhların bağlıları, bu

nitelikteki bir karşı koymaya onları çağırdıklarında eğer olumlu karşılık vermezlerse, bu durum, onların ilâh olmadıklarının en açık delilidir.

İkinci gerekçe de şudur: Eğer Kur'ân'ın yüce Allah katından inmiş bir gerçek olduğu, verdiği haberlerde doğru söylediği doğru ise, verdiği haberlerden biri de, Allah ile birlikte başka bir ilâh olmadığı olduğuna göre, bunlardan kesinlikle anlaşılır ki, yüce Allah'tan başka ilâh yoktur.

"Artık (Allah'a) teslim olacak mısınız?" Yani, Allah dışında O'na ortak koştuğunuz sözde ilâhların çağrılarınıza karşılık vermemeleri ve Kur'ân'a karşı koymaktan aciz kalmanız konusunda edindiğiniz kesin ve net bilgiden sonra bu bilginizin kanıtladığı Allah'ın bir olduğu ve Kur'ân'ın O'nun bilgisi ile inmiş bir kitap olduğu gerçeğini kabul ettiniz, bu gerçeğe teslim oldunuz mu?

Bu ifade, teslim olmayı soru kalıbında emreden bir ifadedir. Bu açıklamalarımızın hepsi ayetin zahirinin gerektirdiği anlamlardır.

Bir görüşe göre *"Eğer cevap vermezlerse"* ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiş bir hitaptır. Peygamberimize saygı ve şanını yüceltmek maksadı ile çoğul sıygası kullanılıyor. İfadedeki çoğul üçüncü şahıs zamiri de müşriklere racidir. Yani, ey Peygamber, eğer müşrikler senin Kur'ân'a karşı koymaları yolundaki çağrına cevap veremedilerse, bil ki, bu Kur'ân Allah'ın ilmi ile inmiştir ve O birdir. O hâlde sen O'nun emrine teslim olacak mısın?[1]

Bu görüşe karşı söyleyeceğimiz söz şudur: Arapça'da saygı amacı ile çoğul sıygası kullanmak, birinci şahsa mahsus bir uygulamadır. İkinci ve üçüncü şahıslarda saygı amacı ile çoğul sıygası kullanılmaz.

Ayrıca ilâhî vahyin ve Rabbanî sözün (Kur'ân-ı Kerim'in) Allah'a dayandığı zarurî bir bilgidir. Bu bilgi şüphe kaldırmaz ki, delil aracılığı ile desteklensin. Peygamberimizin (s.a.a) aldığı vahyin Allah'ın sözü olduğuna yönelik delâleti zarurîdir. Delile muhtaç değildir ki, müşriklerin Kur'ân'a karşı koyma çağrısına cevap vermemeleri ve bundan aciz kalmaları ile kanıtlanmaya çalışılsın. Ama yaratıkların sözleri için aynı kural geçerli değildir. Bu yaratık insan olsun, cin olsun, melek olsun veya başka bir seslenen merci olsun, fark etmez. Bunlardan gelen sözlerin söyleyicilerine dayandığının bilinebilmesi için duyu veya akıl gibi bir dış delile ihtiyaç vardır. Âl-i İmrân Suresi'ndeki Zekeriya Peygam-

---

1- [el-Menar, c.12, s.47; el-Keşşaf, c.2, s.383]

ber (a.s) ile ilgili hikâyeyi incelerken bu gerçeğe işaret etmiştik. İnşaallah ileride yeri gelince bu meseleyi geniş bir şekilde inceleyeceğiz.

Üstelik Peygamberimize (s.a.a), *"O'ndan başka ilâh yoktur"* ve *"Artık (Allah'a) teslim olacak mısınız?"* gibi ifadelerle hitap edilmesi uygun değildir. Şu da var ki, ileride açıklanacağı üzere bu delil getirme (istidlâl) tam değildir.

Bir görüşe göre de hitap, Peygamberimiz ile birlikte müminlere veya sadece müminlere yöneliktir. Çünkü müminler dinî çağrıda ve Rableri tarafından kendilerine indirilmiş bir kitap olan Kur'ân ile yapılan meydan okumada Peygamberimiz (s.a.a) ile ortaktırlar. Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: Eğer müşrikler Kur'ân'a karşı koyma konusundaki çağrınıza karşılık veremiyorlarsa, bilin ki, bu Kur'ân, Allah'ın ilmi ile indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. O hâlde siz Allah'a teslim olacak mısınız?[1]

Bu yorumu yapanlardan biri, tek Allah'a ve O'nun kitabına zaten inanmış olan müminleri Kur'ân'ın Allah katından inmiş bir kitap olduğunu, yüce Allah'ın bir ve ortaksız olduğunu bilmeye çağırmanın anlamsız olduğunun farkına varmış olacak ki, bu yorumu düzelterek ayetin maksadını şöyle yorumlamıştır: Kur'ân'ın Allah'ın ilmi ile indiği yolundaki bilginizi devam ettirin. Buna yönelik imanınızın kesinlik derecesini arttırın. O'ndan başka ilâh olmadığına ve O'ndan başkasının kulluğa lâyık olmadığına dair inancınızı pekiştirin. Şimdi siz İslâm'a yönelik inancınızda ve ona yönelik samimî bağlılığınızda sabit kalacak mısınız?[2]

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu yorum, ayette hiçbir kayıtlayıcı kanıt yokken kayıtlama getiriyor ve delil de tam değildir. Şöyle ki: Eğer müşrikler kendi imkânları ile Kur'ân'a karşı koyma tutumunu benimseseler ve bu konuda ilâhlarını, insanlardan ve cinlerden işlerine yarayacaklarını umdukları kimseleri yardıma çağırsalar ve sonra başarısız olsalardı, bu durum, onlar için Kur'ân'ın insanüstü bir söz olduğunu kanıtlayan açık bir delil olur ve böylece onlar için kanıtlama yolları tamamlanmış olurdu.

Fakat müşriklerin Kur'ân'a karşı koyma çağrısına karşılık vermemelerine gelince, bu durum, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğine

---

1- [el-Menar, c.12, s.47; el-Keşşaf, c.2, s.383]

2- [el-Menar, c.12, s.47]

delil olamaz. Çünkü müşrikler, *"Siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin."* emrine uyup Kur'ân'a nazire yapmaya girişmemiş olabilirler. Bu işe girişmemelerinin muhtemel sebebi ise, ya Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu bilmeleri ve *"Onu uydurdu"* şeklindeki sözlerinin inandıkları veya Kur'ân'a yönelik şüphelerinden kaynaklanan bir söz değil, inatçılıktan kaynaklanan bir söz olması veya Allah'a ortak koştukları sözde ilâhlarının Kur'ân'a karşı koyma çağrısına karşılık vermelerinden ümit kesmeleri ya da bu sözlerinde ciddî olmamaları ve boş bir lâf etmiş olmalarıdır.

Kısacası müşriklerin; müminlerin veya Peygamberimiz ile müminlerin Kur'ân'a karşı koyma çağrılarına cevap vermemeleri, tek başına Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğine delil olmaz. Delil olabilmesi için müşriklerin sözde ilâhlarını Kur'ân'a karşı koymaya çağırmaları ve o sözde ilâhların bu çağrıya karşılık vermemiş olmaları gerekir. Oysa müşriklerin bu türden bir çağrısı fiilen gerçekleşmiş değildir. Müşriklerin kendilerinin karşı koyma çağrısına karşılık vermemiş olmaları bir işe yaramaz, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğinin delili olamaz.

Geride şöyle demek ve ayetin anlamının şöyle olduğunu söylemek kalıyor: "Ey Peygamber ve müminler, eğer müşrikler Allah dışında yardıma çağırabileceklerini çağırırlar da çağırdıkları kimseler onlara olumlu karşılık vermezlerse ve müşrikler de sizin çağrınıza karşılık vermezlerse, bilin ki, bu Kur'ân, Allah'ın ilmi ile inmiştir..." Bu ise, az önce işaret ettiğimiz gibi bu ayeti kayıtlandırıcı bir delil yokken kayıtlandırmaktır.

Üstelik bu yoruma göre yüce Allah, gerçekleşmemiş olan farazî bir meseleye bağlı olarak müminlere imanlarında ve kesin bağlılıklarında hidayete ermeyi emretmiş oluyor ki, yüce Allah'ın sözü böyle bir şeyden münezzehtir. Eğer bu ifadeden müşriklerin sözde ilâhlarını Kur'ân'a karşı koymaya çağırsalar bile bunu başaramayacakları kastedilmiş olsaydı, normal olarak "Eğer müşrikler çağrınıza olumlu karşılık vermezlerse -ki asla olumlu karşılık veremeyecekler- bilin ki..." denmesi uygun olurdu. Nitekim benzer içerikli başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphedeyseniz, o zaman siz de onun gibi bir sure getirin ve Allah'tan başka şahitlerinizi (kendilerine güvendiğiniz yardımcılarınızı) çağırın; eğer doğru söylüyorsanız (bunu yapın). Ama eğer yapamazsanız -ki asla yapamayacaksı-*

nız- bu durumda, kâfirler için hazırlanmış, yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının. (Bakara, 23-24)

15-16) Kim dünya hayatını ve onun süsünü isterse, yaptıklarının karşılığını tam olarak orada kendilerine veririz ve onlar orada bir eksik ödemeyle karşılaşmazlar. Onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur; dünyada yaptıkları şeyler boşa gitmiştir ve yapmakta oldukları işler zaten batıldı.

Ayette yer alan "nuveffi" fiilinin kökü olan "tevfiye" kelimesi, bir hakkı sahibine ulaştırmak ve onu kendisine tam olarak vermek demektir. Yine ayette geçen "yubhasûn" fiilinin kökü olan "bahs" kelimesi, ücreti ve ödülü kısmak anlamına gelir.

Bu ayette, kendilerine gelen gerçeğe boyun eğmeyen, dünya hayatını tercih edip ahireti unutarak bu gerçeğe teslim olmayanlara yönelik bir tehdidin yanı sıra onların ahiret nimetlerinden mahrum ve meyus olmalarına hükmeden sebepler kanunu ile ilgili açıklama vardır.

Şöyle ki, yapılan bir iş ne olursa olsun, insana o işten istediği amacı ve kendisini o işi yapmaya sevk eden maksadı sağlar. Eğer işin amacı mal, güzellik ve iyi geçim gibi dünyevî bir amaç ise, diğer etkili sebeplerin yardımcı olmaları hâlinde sahibini işten istediği sonuca erdirir. Bu durumda ahirete ait amaçlar devrede olmaz. Çünkü söz konusu kişi bunları amaç edinmemiş ki, gerçekleşsinler. Bir davranışın sadece ahiret yoluna uygun olması, iyilik, ihsan ve güzel ahlâk gibi ahiret nimetlerini kazandıracak nitelikte olması, tek başına sevap elde etmeyi ve derecelerin yükselmesini gerektirmez. Bunun için bu iş yapıldığı zaman Allah'ın rızasının ve sevap yurdu olan ahiretin amaç edinilmesi gerekir.

Bundan dolayı bu ayetin hemen arkasından, *"Onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur; dünyada yaptıkları şeyler boşa gitmiştir ve yapmakta oldukları işler zaten batıldı."* ayeti getiriliyor. Böylece böylelerine bildiriliyor ki, ahiret hayatına geçtiklerinde kendilerini öyle bir yurtta bulurlar ki, bu yurdun mahiyeti ateştir. O ateş hayatta yaptıkları bütün işleri yer, yok eder. Tıpkı ateşin odunu yiyip yok etmesi gibi. Gönüllerini hoş eden bütün varlık güzelliklerini helâk edip siler. Dünyada yaptıklarının tümünü geçersiz kılar. Orada geride bıraktıkları bütün amelleri mahveder.

Bundan dolayı yüce Allah başka bir ayette, *"Allah'ın nimetlerini küfre çevirenleri ve kavimlerini helâk yurduna, girecekleri cehenne-*

me yerleştirenleri görmedin mi?" (İbrâhîm, 29) buyurarak ahirete "helâk yurdu" adını veriyor. Bundan anlaşılıyor ki, *"dünyada yaptıkları şeyler boşa gitmiştir"* ve *"yapmakta oldukları işler zaten batıldı."* ifadelerinin her biri, *"Onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur."* ifadesinin bir tür açıklaması konumundadırlar.

Yaptığımız açıklamadan şu sonuçlar çıkmaktadır:

1) Amellerin karşılıklarını sahiplerine tam olarak vermekten maksat, amellerin sonuçlarını tam olarak vermek, sebep-sonuç düzenine göre o amellerin neticelerini sahiplerine ulaştırmaktır. Yoksa amel sahibinin eylemi ile amaç edindiği, çalışması ile istediği sonucu kendisine vermek değildir. Çünkü bu dünyada bir iş yapanın elde ettiği karşılık, yaptığı işin diğer etkili sebepler tarafından belirlenen sonucudur. Yoksa ne olursa olsun işi yapanın hedef edindiği sonuç değildir. Zira kişi temenni ettiği her şeyi elde edemez.

Bu gerçek, Kur'ân'ın başka bir yerinde, *"Kim dünya ekinini isterse, ona ondan biraz veririz; ama ahirette bir payı olmaz."* (Şûrâ, 20) şeklinde ifade ediliyor. Görüldüğü gibi yüce Allah, *"ona ondan biraz veririz"* buyuruyor, "ona onu veririz" buyurmuyor.

Bir başka ayette ise, *"Kim çabuk elde edileni (dünya nimetini) isterse, dilediğimiz kişiye, istediğimiz şeyi orada (dünyada) hemen veririz; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme girmesini kararlaştırırız."* (İsrâ, 18) buyuruyor. Bu ayette insanın dünyadan istediği ve elde edebileceği şeye değinildikten sonra şu ek açıklamaya yer veriliyor: Herkesin istediği şeyi elde edeceği ve istenen her şeye ulaşılacağı diye bir kural yoktur. Yetki Allah'a aittir; istediğini verir, istediğini vermez; istediği kimseye öncelik tanır, dilediği kimseyi arkaya bırakır. Bütün bunlar hakkında sebepler düzeni işler.

2) Bu iki ayette, yani *"Kim dünya hayatını ve onun süsünü isterse, yaptıklarının karşılığını tam olarak orada kendilerine veririz... ve yapmakta oldukları işler zaten batıldı."* ayetlerinde, ilâhî hakikatlerden biri açıklanmaktadır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Mahbub'dan, o da Cemil b. Salih'den, o da Südeyr'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Haberiniz olsun, onlar (müşrikler), (Kur'ân okunur-*

ken) ondan gizlenmek için göğüslerini bükerler..." ayeti hakkında şöyle dediğini nakleder: "Cabir b. Abdullah'ın bana anlattığına göre, müşrikler, Kâbe etrafında Resulullah'a (s.a.a) rastladıkları zaman şu şekilde başlarını ve bellerini eğerler ve elbiseleri ile başlarını örterlerdi ki, Resulullah (s.a.a) onları görmesin. Bunun üzerine bu ayet indi."[1]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde şöyle geçer: İbn Ebî Şeybe, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh, Ebu Rezin'den şöyle dediğini rivayet ederler: "Müşriklerden biri (Peygamber ile karşılaştığında) belini eğer ve elbisesine bürünerek kendisini gizlerdi."

Mecmau'l-Beyan adlı eserde, İmam Ali b. Hüseyin, İmam Ebu Cafer el-Bâkır ve İmam Cafer b. Muhammed'den (selâm olsun onlara), ayetin orijinalindeki "yesnûne" kelimesini, "yef'av'ilü" vezninde "yesnevnî" şeklinde okudukları rivayet edilir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Fuzayl'den, o da Cabir'den İmam Ebu Cafer el-Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "Bir gün bir bedevî Peygamberimize (s.a.a) gelerek, 'Ey Allah'ın Resulü! Benim oğullarım, kızlarım, erkek ve kız kardeşlerim, oğullarımdan ve kızlarımdan torunlarım, erkek ve kız kardeşlerimden yeğenlerim var. Hepimiz sefil bir hayat yaşıyoruz. Ey Allah'ın Resulü! Eğer uygun görüyorsan, Allah'a dua et de bize kolay geçinme imkânı bağışlasın.' dedi."

"Adam bu sözlerin arkasından ağladı ve Müslümanlar da ona acıdılar. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a), *'Yeryüzündeki her canlının rızkı Allah'a aittir. O, onun karar kıldığı barınağını da, (bir süre sonra) terk edeceği geçici yerini de bilir. Bütün bunlar, apaçık bir kitaptadır.'* ayetini okudu. Arkasından şöyle dedi: 'Kim rızkları Allah'ın teminatı altında olan bu kadar kimseye bakma yükümlülüğünü üstlenirse, Allah ona dere yatağında akan su gibi rızk akıtır. Az yardımda bulunursa az, çok yardımda bulunursa çok akıtır.' Arkasından Resulullah (s.a.a) dua etti ve Müslümanlar amin dediler."

Ravi diyor ki: İmam Muhammed Bâkır (a.s) devamla şöyle buyurdu: "Bu bedevîyi Ömer zamanında görüp de ona durumunu soran biri bana, bedevînin şu cevabı verdiğini nakletti: Allah'ın helâl rızk bağışladığı kimselerin en iyi durumda ve en çok servete sahip olanıyım."

1- [Ravzatu'l-Kâfi, c.8, s.144, hadis: 115]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde şöyle geçer: Hekim Tirmizî -Nevadiru'l-Usûl adlı eserinde-, Hâkim -sahih olduğunu bildirerek-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserinde- İbn Mes'ud'a dayandırarak Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu nakederler: "İçinizden birinin eceli belirli bir yerde yazıldığında o kimsenin oradan karşılanacak bir ihtiyacı takdir edilir ve orada atacağı en son adımı atınca canı alınır. Kıyamet günü o yer, 'Bu bana tevdi ettiğin emanettir.' der."

Ben derim ki: Bu hadisin, ayeti tefsir ettiği pek açık değildir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza Sumalî'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle nakleder: Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Haberiniz olsun ki, Cebrail kalbime şunu fısıldadı: Hiç kimse rızkını tüketmeden ölmez. Buna göre Allah'tan korkun ve rızk istemeyi güzel yapın. Rızkınızın bir bölümünün gecikmesi, sakın sizi o rızkı günah yollardan aramaya sürüklemesin. Çünkü Allah, rızkları kulları arasında helâl olarak bölüştürdü, haram olarak bölüştürmedi. O hâlde kim Allah'tan korkar da sabırlı olursa, Allah onun rızkını helâl payından verir. Buna karşılık kim Allah'ın örttüğü perdeyi yırtarak rızkını helâl olan payın dışından alırsa, aldığı haram rızkı helâl payından düşer ve ayrıca bu yüzden onu hesaba çeker."[1]

Ben derim ki: Bu hadis, hem Sünnî ve hem de Şiî ravilerce birçok kanaldan rivayet edilmiş meşhur hadislerdendir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Hüzeyl'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Allah rızkları kulları arasında bölüştürdü ve büyük bir bölümü alıkoyarak onu hiç kimseye bölüştürmedi. İşte *'Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin.'* (Nisâ, 32) ayetinin anlamı budur."

Ben derim ki: Bu hadis, Peygamberimizden de rivayet edilmiştir. Bu anlamdaki bazı rivayetlere, *"Sen, dilediğine hesapsız (karşılıksız) rızk verirsin."* (Âl-i İmrân, 27) ayeti ile *"Allah'tan O'nun lütuf ve keremini isteyin."* (Nisâ, 32) ayetlerinin arkasında yer verdik.

el-Kâfi adlı eserde İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) sık sık şöyle derdi: "Kesin olarak bilin ki, bir kul ne kadar çok çaba harcasa, ne kadar büyük tedbirler düşünse ve

---

1- [Usul-i Kâfi, c.2, s.74]

ne kadar çok kurnazlık yapsa da, Allah onun rızkının Zikr-i Hakim'de belirlenen miktarı aşmasına imkân vermez."

"Ey insanlar! Hiç kimse mahareti ile rızkına bir zerre ekleyemediği gibi, aptallığı yüzünden de rızkından bir zerre eksiltmez. Bu gerçeği bilen ve ona uygun hareket eden kimse, menfaati konusunda insanların en rahat olanıdır. Bu gerçeği bilip de onu göz ardı eden kimse ise, insanların en çok zarara uğrayanıdır. Kendilerine nimet verilen nice kimse var ki, istidrac (yavaş yavaş helâke sürüklenme) amacı ile kendilerine nimet verilmiştir. Buna karşılık nice sıkıntıya maruz kalanlar var ki, kendi iyilikleri için sıkıntıya maruz bırakılmışlardır."

"O hâlde ey gayret sarf eden kişi! Gayretin hususunda Allah'tan kork da aceleciliğini sınırla. Gaflet uykundan (veya alışkanlığından) uyan ve Allah'ın, Peygamber'in (s.a.a) dili ile gönderdiği mesajlar hakkında düşün..."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Ebî Umeyr'den, o da Abdullah b. Haccac'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan şöyle nakleder: Muhammed b. Münkedir şöyle derdi: "Ben Ali b. Hüseyin'in, geride kendisinden daha faziletli bir halef bırakacağını sanmıyordum. Fakat oğlu Muhammed b. Ali'yi görünce bu kanaatim değişti. Çünkü ben ona öğüt vermek isterken o bana öğüt verdi." Arkadaşlarının, "Sana ne öğüt verdi?" diye sormaları üzerine sözlerine şöyle devam etti: "Günün sıcak bir saatinde Medine dışına çıkmıştım. Yolda Ebu Cafer Muhammed b. Ali'ye rastladım. Kendisi iri gövdeli, ağır kilolu biri idi. İki siyahî köleye veya azatlıya tutunarak yürüyordu. İçimden, 'Suphanallah! Adam Kureyş kabilesinin ileri gelen yaşlılarından biri olduğu hâlde günün bu sıcak saatinde ve şu durumda dünya geçimi peşinde koşuyor! Ona mutlaka bir öğüt vermeliyim.' dedim."

"Yanına yaklaşıp selâm verdim. Selâmımı ilgisiz bir şekilde aldı. Üzerinden ter boşanıyordu. Kendisine, 'Allah seni ıslah etsin, Kureyş kabilesinin önde gelen yaşlılarından biri olduğun hâlde günün şu sıcak saatinde şu durumda dünya geçimi peşine düştün. Eğer bu durumda ecelin gelse de ölsen ne olacak?' dedim. Bana, 'Eğer bu durumda iken bana ölüm gelirse, Allah'a ibadet ederken gelmiş olur. Böyle yapmakla kendimi ve ailemi sana ve senin gibilere muhtaç olmaktan kurtarıyorum. Asıl Allah'a karşı günah işlerken ölümümün gelmesinden korkarım.' karşı-

lığını verdi. Bunun üzerine ona, 'Doğru söylüyorsun, Allah'ın rahmeti üzerine olsun, sana öğüt vereyim derken sen bana öğüt verdin.' dedim."

Yine el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Samoğulları'nın azatlısı Abdula'la'nın şöyle dediğini nakleder: "Çok sıcak bir yaz günü Medine sokaklarından birinde İmam Cafer Sadık ile karşılaştım. Kendisine, 'Kurbanın olayım, senin gibi Allah katında üstün makamı olan ve Resulullah'a (s.a.a) yakınlığı bilinen biri böyle bir günde niçin kendisini yoruyor?!' dedim. Bana şu cevabı verdi: Ey Abdula'la! Senin gibilere muhtaç olmayayım diye rızk aramaya çıktım."

Ben derim ki: Rızkın belirlenmiş olması ile onu aramanın emredilmesi arasında çelişki yoktur. Bu oldukça açıktır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde şöyle geçer: Teyalisî, Ahmed, Tirmizî -hasen olduğunu bildirerek-, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, Ebu'ş-Şeyh -el-Azame adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -el-Esmâu ve's-Sıfat adlı eserinde- İbn Rezin'den şöyle rivayet ederler: "Peygamberimize, 'Ey Allah'ın Resulü! Rabbimiz yaratıkları yaratmadan önce nerede idi?' diye sordum. Bana şöyle dedi: Altı ve üstü hava olan bir siste idi ve arşını su üzerinde yarattı."

Ben derim ki: Hadiste geçen "amâ" kelimesi, görme gücünün nüfuz etmesini engelleyen "sis" demektir. Hadiste geçen "ma" edat-ı mevsuledir. Bu takdirde hadisteki "hava" kelimesi *"Onların gönülleri boştur."* (İbrâhîm, 43) ayetinde olduğu gibi "her şeyden boş" anlamına gelir. Söz konusu "ma" edatı, olumsuzluk anlamı da verebilir. O zaman "hava" kelimesi bilinen anlamında olur. Buna göre hadisteki anlamı, diğer sisli ortamların tersine "hava ile dolu olmayan bulanık ortam" şeklinde olur.

Bu rivayet, tecessüm (somutlaştırma) rivayetlerdendir. Bu yüzden bu rivayet, "Buradaki 'amâ' kelimesi, gözlerin göremediği ve akılların kavramaktan aciz olduğu gayb âlemine ait bir zattan kinayedir." şeklinde yorumlanmıştır.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde şöyle geçer: Ahmed, Buharî, Tirmizî, Neseî, Ebu'ş-Şeyh -el-Azame adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî, İmran b. Husayn'dan şöyle rivayet ederler: "Yemenliler Peygamberimize, 'Ey Allah'ın Resulü! Şu kâinatın başlangıcı hakkında bize bilgi ver, nasıl meydana geldi?' dediler. Peygamberimiz onlara şöyle dedi: 'Her şeyden önce Allah vardı. O'nun arşı su üzerinde idi. Her şeyin zikrini Levh-i Mahfuz'da yazdı. Sonra gökleri ve yeryüzünü

yarattı.' Tam o sırada biri bana, 'Ey İbn Husayn! Deven kaçtı!' diye seslendi. Devemin peşinden koştum. Meğer hayvan gördüğü serabı kovalıyordu. Vallahi o deveyi bırakmış olmayı çok isterdim."

Ben derim ki: Birçok hadis ravisi, bu hadisi Büreyde'den rivayet etmiştir. O rivayete göre Büreyde rivayetin sonunda şöyle dedi: "Biri yanıma geldi ve, 'Şu senin deven kaçıp gitti.' dedi. Serap devemi görmemi engelliyordu. Keşke onu bıraksaydım!' Aynı olayın iki ayrı kişiye izafe edilmiş olması, bu hadisin güvenirlik derecesini düşürüyor.

Yine aynı eserde şöyle denir: Davud b. Muhabbir -el-Akl kitabında-, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem, Hâkim -et-Tarih'te- ve İbn Mürdeveyh, İbn Ömer'den şöyle naklederler: "Allah'ın Resulü (s.a.v), *'Sizi sınavdan geçirerek hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için'* ayetini okudu. Kendisine, 'Ey Allah'ın Resulü, bu ifadenin anlamı nedir?' diye sordum. Bana, 'Hanginizin daha güzel akla sahip olduğunu belirlemek için.' cevabını verdi ve arkasından sözlerine şunları ekledi: Daha güzel akla sahip olanlarınız, Allah'ın haramlarından daha titizlikle kaçınanlarınız ve ona nasıl ibadet edilmesi gerektiğini daha iyi bilenleriniz olurlar."

el-Kâfi adlı eserde Süfyan b. Uyeyne'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Sizi sınavdan geçirerek hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için"* ayeti hakkında şöyle dedi: "Bu ayette daha çok amel işlemek değil, daha isabetli amel işlemek kastediliyor. İsabetli amel ise, Allah korkusu ve samimî niyetle olur."

Sonra şöyle dedi: "Bir ameli devam ettirip onu halis hâle getirmek, o amelin kendisinden daha zordur. Halis amel, uğruna Allah'tan başka hiç kimsenin övgüsünü istemediğin ameldir. Niyet amelden daha üstündür. Haberiniz olsun ki, niyet amelin ta kendisidir." İmam bu sözlerinin arkasından, *"De ki: Herkes kendi yapısına göre amel eder."* (İsrâ, 84) ayetini okudu ve "Yani herkes kendi niyetine göre amel eder." dedi.[1]

Ben derim ki: "Niyet amelin ta kendisidir." demek, "Amelin eseri, ancak ona eşlik eden niyetle birlikte var olabilir." demektir.

Tefsir-i Numanî'de İshak b. Abdulaziz'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Eğer sayılı bir süreye (ümmet-i mâdûde'ye) kadar azabı onlardan ertelesek..."* ayeti hakkında şöyle

---

1- [Usul-i Kâfi, c.2, s.16]

dedi: "Buradaki azaptan maksat, Mehdi'nin ortaya çıkması ve ümmet-i mâdûde'den maksat, Bedir ehli ve ashabıdır."

Ben derim ki: Bu anlamı Kuleynî el-Kâfi adlı eserinde, Kummî ve Ayyâşî de kendi tefsirlerinde İmam Ali, İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (selâm olsun onlara) nakletmişlerdir.

Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Bir görüşe göre bu ayetteki ümmet-i mâdûde'den maksat, Mehdi'nin arkadaşlarıdır. Onlar, tıpkı Bedir savaşçıları gibi üç yüz on küsur kişidirler. Aynı saatte tıpkı sonbahar bulutları gibi bir araya gelirler. Bu anlam, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da nakledilmiştir."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Sabredenler ve salih amel işleyenler hariç."* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yani sıkıntılı anlarda sabredenler ve rahat zamanlarda salih ameller işleyenler."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, *"Kim dünya hayatını isterse..."* ayetini tefsir ederken Beyhakî'nin -eş-Şuab adlı eserinde- Enes'ten şu rivayeti bildirdiğini kaydeder: Resulullah (s.a.v) şöyle dedi: "Kıyamet günü olunca ümmetim üç gruba ayrılır. Bir gurup Allah'a ihlâslı olarak ibadet edenlerden, diğer bir grup Allah'a gösteriş için ibadet edenlerden ve öbür grup da dünya menfaati elde etmek için Allah'a ibadet edenlerden oluşur. Yüce Allah, dünya için ibadet eden kimseye, 'İzzetim ve celâlim hakkı için, bana yaptığın ibadetteki amacın neydi?' diye sorar. Kulun, 'Dünya idi.' demesi üzerine yüce Allah, 'Şüphesiz, biriktirdiğin dünya malının sana faydası yok ve bir daha ona dönmeyeceksin. Bu adamı cehenneme götürün.' buyurur. Arkasından gösteriş için ibadet eden kula, 'İzzetim ve celâlim hakkı için, bana yaptığın ibadetteki amacın neydi?' diye sorar. Kulun, 'Gösteriş idi.' demesi üzerine yüce Allah, 'Senin gösteriş yapmak için yaptığın ibadetten benim katıma hiçbir şey yükselmez ve o ibadet bugün sana hiçbir fayda sağlamaz. Bu adamı cehenneme götürün.' buyurur."

"Daha sonra ihlâsla ibadet eden kula, 'İzzetim ve celâlim hakkı için, bana yaptığın ibadetteki amacın neydi?' diye sorar. Kulun, 'İzzetin ve celâlin hakkı için, benim amacımı sen benden daha iyi biliyorsun; rızanı ve ahirette vereceğin mükâfatı kazanmak için sana ibadet ediyordum.' demesi üzerine yüce Allah, 'Kulum doğru söyledi, onu cennete götürün.' buyurur."

اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهٖ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهٖ كِتَابُ مُوسٰٓى
اِمَامًا وَرَحْمَةً اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ
فَلَا تَكُ فٖى مِرْيَةٍ مِنْهُ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ
﴿١٧﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اُولٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى
رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى
الظَّالِمٖينَ ﴿١٨﴾ اَلَّذٖينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ
بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾ اُولٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزٖينَ فِى الْاَرْضِ
وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا
يَسْتَطٖيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ خَسِرُٓوا
اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ
الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْ
اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرٖيقَيْنِ كَالْاَعْمٰى
وَالْاَصَمِّ وَالْبَصٖيرِ وَالسَّمٖيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

17- Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği, ön-

cesinde de (şahit olarak) bir önder ve rahmet olan Musa'nın kitabının bulunduğu kimse (hiç başkası gibi olur mu)?! Bunlar, ona (Kur'ân'a) iman ederler. Topluluklardan kim onu (Kur'ân'ı) inkâr ederse, yeri kesinlikle ateştir. O hâlde sakın onun hakkında şüphede olma. Kuşkusuz o, Rabbinden gelen haktır. Fakat insanların çoğu iman etmezler.

18- Yalan uydurup Allah'a isnat edenlerden daha zalim kim olabilir?! Onlar, Rablerinin huzuruna çıkarılacaklar ve şahitler diyecekler ki: "Rablerine yalan isnat edenler, işte bunlardır. Haberiniz olsun, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir."

19- "Onlar, (insanları) Allah yolundan alıkoyarlar ve o yolu eğri göstermeye yeltenirler. Onlar, ahireti de inkâr ederler."

20- Onlar, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir. Onların Allah'tan başka velileri (yöneticileri) de yoktur. Onlar için azap iki kat artırılır. (Çünkü) onların (hakkı) duymaya tahammülleri yoktu ve (onu) görmezlerdi de.

21- Onlar, kendi benliklerini (varlık sermayelerini) ziyan etmiş kimselerdir ve uydurdukları şeyler de (putlar da) onlardan ayrılarak kaybolup gitmiştir.

22- Gerçekten onlar ahirette en çok ziyana uğrayacak kimselerdir.

23- Kuşkusuz, iman edip iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenler, işte onlar, cennetliktirler; orada sürekli kalırlar.

24- Bu iki grubun örneği, kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimse gibidir. Örnek olarak bunlar hiç eşit olurlar mı?! Hiç öğüt almaz mısınız?!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin zahirinden anlaşılan; amaç, Peygamberimize (s.a.a) moral vermek, onun imanını pekiştirmek ve görevi konusunda sahip olduğu basireti vurgulamaktır. Sözün akışı, ona yönelik hitabın devamı niteliğindedir. Daha önceki ayetlerdeki hitap ona yönelikti. O hitabın

sonunda, müşriklerin onun Allah adına Kur'ân'ı uydurduğu yolundaki suçlamaları gündeme getirilmiş ve müşriklere on tane uydurma sure ortaya koymaları şeklinde meydan okuması emredilmişti. Arkasından kendisine gönlünü hoş tutması, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğu yolundaki bilgisine güvenmeyi sürdürmesi emredilmişti. Zira o hak üzerinde idi, Allah'a iftira eden biri değildi. Çoğunluğun sırt dönmesi yüzünden ürkmemeli, şüpheye düşmemeli idi.

17) Rabbinden gelen bir beyyine (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği, öncesinde de (şahit olarak) bir önder ve rahmet olan Musa'nın kitabının bulunduğu kimse (hiç başkası gibi olur mu)?!

Bu ifade, Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmiş bir kitap olduğuna delil oluşturan daha önceki ayetlerden çıkarılan bir sonuç niteliğindedir. Ayetteki "men" edatı müptedadır. Bu müptedanın haberi ifadede yer almıyor. Ama bu haber, "başkası gibi olur mu" veya o anlamı veren bir ibare olmalıdır. Bunun delili, bu ifadeyi izleyen *"Bunlar, ona (Kur'ân'a) iman ederler. Topluluklardan kim onu (Kur'ân'ı) inkâr ederse, yeri kesinlikle ateştir."* ifadesidir.

Bu ifadedeki soru olumsuzlama amaçlıdır. Anlamı, "Şöyle şöyle olan kimse öyle olmayan başkaları gibi değildir. Sen bu sıfatların sahibi olduğuna göre sakın Kur'ân hakkında şüpheye kapılma." şeklindedir.

"Rabbinden gelen bir beyyine (basiret) üzerinde olan" ifadesindeki "beyyine" kelimesi, sıfat-ı müşebbehedir ve "açık ve belirgin olan" anlamındadır. Yalnız açık ve belirgin olan şeyler, kimi zaman kendilerine eklenen ve kendileri ile bağlantılı olan şeylere de belirginlik kazandırırlar. Işık gibi. Işık, kendisi açık ve belirgin olduğu gibi başka şeyleri de açığa vurur, belirgin hâle getirir. Bundan dolayı bu kelime, çoğu kere başkasına açıklık ve belirginlik kazandıran şey anlamında kullanılır. Delil ve ayet gibi. Aynı mantıkla iddia edenin iddiasına şahitlik eden tanığa da "beyyine" denir.

Kur'ân'da açık delile "beyyine" deniyor. *"Helâk olan, beyyine (açık delil) ile helâk olsun diye."* (Enfâl, 2) ayetinde buyrulduğu gibi. Ayet ve mucizeye de "beyyine" deniyor. *"Rabbinizden size bir beyyine (mucize) geldi; şu Allah'ın dişi devesi size bir ayettir."* (A'râf, 73) ayetinde buyrulduğu gibi. Peygamberlere bağışlanan özel ilâhî basirete de "beyyine" deniyor. Nuh Peygamber'in (a.s) sözü olarak nakledilen, *"Ey kavmim!*

Eğer Rabbimden gelen bir beyyine (basiret) üzerinde isem ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş ise..." (Hûd, 28) ayetinde buyrulduğu gibi. Mutlak anlamdaki basirete de "beyyine" deniyor. *"Rabbinden gelen bir beyyine (basiret) üzerinde olan kimse, kötü işleri kendilerine süslü gösterilen ve nefislerinin arzularına uyan kimseler gibi olur mu?"* (Muhammed, 14) ayetinin zahirinden anlaşıldığı gibi. *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur (basiret) verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122) ayeti de bu anlamdadır.

Anlaşılan, burada "beyyine"den, bu son genel anlam kastediliyor. Bunun karinesi, bu ifadeyi izleyen *"Bunlar, ona (Kur'ân'a) iman ederler."* ifadesidir. Gerçi sözün akışına göre ayette Peygamberimizden (s.a.a) bahsediliyor. Çünkü sözün amacı, *"O hâlde sakın onun hakkında şüphede olma."* sonucuna varmaktır.

Dolayısıyla buradaki "beyyine"den maksat, Peygamberimize (s.a.a) bağışlanan ilâhî basirettir, yoksa ona inen Kur'ân'ın kendisi değildir. Çünkü anlaşılan o ki, bu durmda bu ifadeyi, *"O hâlde sakın onun hakkında şüphede olma."* sonucuna bağlamak yerinde olmaz. Bu açıktır.

Bu durum, Kur'ân'ın, *"De ki: Ben, Rabbimden gelen bir beyyine üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız."* (En'âm, 57) ayetinde buyrulduğu üzere Allah'tan gelen bir ayet olması ciheti ile Allah'tan gelmiş bir beyyine olması ile çelişmez. Çünkü burada anlatılmak istenen ile orada anlatılmak istenenler farklıdır.

Bu açıklamadan ortaya çıkıyor ki, *"Rabbinden gelen bir beyyine (basiret) üzerinde olan"* ifadesinde kullanım itibarı ile sadece Peygamberimizin (s.a.a) kastedildiğini ileri süren görüş yerinde değildir. Çünkü burada Peygamberimizin (s.a.a) kastedilmesi, sözün akışı ile olan uyum itibarı iledir. Bu ifade ile Peygamberimizin (s.a.a) sahabîleri olan müminlerin kastedildiğini söyleyen görüş de yerinde değildir. Çünkü böyle bir sınırlamayı kanıtlayan bir delil yoktur.

"Beyyine" kelimesi ile Kur'ân'ın kastedildiğini ileri süren görüşün de doğru olmadığı ortaya çıkıyor. Yine ortaya çıkıyor ki, "beyyine"nin aklî delil demek olduğunu ileri süren görüş de yanlıştır. Bu görüşe göre bu anlamdaki beyyinenin Allah'a izafe edilmesinin sebebi, aklî ve naklî delillerin O'nun tarafından ortaya konmasıdır. Bu görüşün yanlışlığının sebebi şudur: Bir defa böyle bir sınırlamanın hiçbir delili yoktur. Ayrıca

Allah tarafından Peygamberimize (s.a.a) verilen beyyine, aklımız vasıtasıyla bizim için geçerli olan ilâhî tanımlama ile mukayese edilemez.

"Ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği" ifadesindeki şahitlikten maksat, şahit olmak değil, şahitliği yerine getirmektir ki, lehine şahitlik edilen şeyin doğru olduğunu ifade eder. Çünkü bu ayetlerde Kur'ân'ın hak olduğunun pekiştirilmesi amaçlanıyor. Buna uygun olan şahitlik, şahit olmak anlamındaki şahitlik değil, onu yerine getirmek anlamındaki şahitliktir.

Anlaşılan, buradaki şahitten maksat, Kur'ân'ın hak olduğuna kesinlikle inanan, bu konuda Allah'ın bağışladığı bir basiret üzerinde olduğu için basireti sayesinde Kur'ân'a inanan ve Allah'ın birliğine ve Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğine şahitlik ettiği gibi onun Allah tarafından indirilmiş hak olduğuna şahitlik eden kimsedir. Çünkü bir şeye kesin olarak inanmış, basiret sahibi birinin şahitliği, insanın tek başına kalmaktan kaynaklanan kuşkusunu giderir. Zira insan bir şeye tek başına inanırsa, aynı şeyi başkası da söyleyip doğrulamadığı takdirde yalnız kalmanın doğurduğu bir tedirginliğe kapılabilir. Ama eğer başkası da aynı sözü söyler, o konudaki görüşünü doğrularsa, yalnızlık duygusu kaybolur, kalbi güçlenir, kendine güveni pekişir. Nitekim yüce Allah böyle bir durumu delil göstererek şöyle buyuruyor: *"De ki: Hiç düşündünüz mü, eğer bu (Kur'ân) Allah katından ise ve siz onu inkâr etmiş iseniz, İsrailoğulları'ndan bir şahit de onun benzerine şahitlik edip iman ettiği hâlde siz büyüklük taslayarak burun kıvırmış iseniz (hâliniz nice olur)?!"* (Ahkaf, 10)

Buna göre "yetlûhu (kendisini takip ettiği)" ifadesindeki fiil, "tilâvet (okumak)" kökünden değil, "tuluv (takip etmek, izlemek)" kökündendir. Bu kelimenin sonundaki zamir, "men" kelimesine ya da ışık veya delil olması itibariyle "beyyine" kelimesine racidir. Her iki yorum da aynı sonuca varır. Çünkü beyyine sahibini izleyen şahit, onun beyyinesini de izler. "Minhu" kelimesindeki zamir, "rabbihi" kelimesine değil, "men" kelimesine racidir. "Beyyine" kelimesine raci olmadığı ise açıktır. İfadenin anlamı şudur: İşi hakkında ilâhî basirete sahip olan ve kendisine kendisinden olan birinin katılıp işinin doğruluğuna ve müstakimliğine şahitlik ettiği kimse, hiç başkası gibi olur mu?!

Sünnî ve Şiî kaynaklardan gelen ve buradaki şahit ile -kelimenin kullanıldığı anlam itibariyle değil, o anlamın kime intibak ettiği itiba-

riyle- İmam Ali'nin (a.s) kastedildiğini bildiren hadisler de bu yorumla örtüşmektedir.

Tefsirciler, bu cümlenin anlamı konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir görüşe göre[1] cümledeki "yetlû" kelimesi, "tilâvet (okumak)" kökündendir. Oysa başkaları onun "tuluv (arkasından gelmek)" kökünden geldiğini savunmuşlardır.[2] "Yetlûhu" kelimesinin sonundaki zamirin "men" kelimesine raci olduğunu söyleyenler olduğu gibi, "beyyine" kelimesine raci olduğunu söyleyenler de vardır.

Öte yandan kimi,[3] ayetteki şahit ile Kur'ân'ın ve kimi[4] de, Kur'ân'ı Peygamberimize (s.a.a) okuduğu cihetle Cebrail'in kastedildiğini söylemiştir. Bu görüş, belki de *"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de (buna) şahitlik ederler."* (Nisâ, 166) ayetinden alınmıştır. Başka bir görüşe göre bu şahitten maksat, Peygamberimize (s.a.a) destek veren ve ona Kur'ân'ı ezberleten bir melektir. Bu görüş de belki bir şekilde az önce zikrettiğimiz ayete dayanmaktadır.

Bir başka görüşe[5] buradaki şahitten maksat, Peygamberimizdir (s.a.a). Çünkü Kur'ân'da, *"Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."* (Ahzâb, 45) buyruluyor. Bir görüşe göre, "kendisinden olan şahit" demek, onun dili demektir ki, "O, Kur'ân'ı diliyle okur." anlamına gelir.

Bir diğer görüşe göre[6] bu şahit, İmam Ali'dir (a.s). Sünnî ve Şiî kaynaklardan gelen çok sayıda rivayet, bu görüşü desteklemektedir.

Ayetin akışı ve cümlelerinden anlaşılan anlam iyi incelendiği takdirde, bu görüşlerin asılsız olduğu ve ayete verdiğimiz anlamın doğru olduğu ortaya çıkar. Bu yüzden bu konuyu daha fazla uzatmak ve tartışmalara dalmak istemiyoruz.

"Öncesinde de (şahit olarak) bir önder ve rahmet olan Musa'nın kitabının bulunduğu kimse" ifadesinde yer alan "kablihi (öncesinde)"

1- [el-Kebir, c.17, s.201]
2- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.27]
3- [el-Keşşaf, c.2, s.385]
4- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.130]
5- [age.]
6- [age.]

kelimesinin sonundaki zamir, "yetlûhu" kelimesindeki zamir için söylediğimiz gibi ya bir önceki cümledeki "mevsul" edatı "men"e veya "beyyine" kelimesine racidir. Bu cümle, hâl cümlesinin arkasından gelen ikinci bir hâl cümlesidir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: İlâhî bir basirete (beyyineye) sahip olan ve bu basiret sayesinde Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş hak olduğunu bilen kimse, beraberinde buna basiretle şahitlik eden kendisinden bir şahit olduğu hâlde ve yine bu beyyineye sahip kişinin öncesinde önder ve rahmet niteliği taşıyan Musa'nın kitabı olduğu ya da o kimsenin biri Kur'ân olan veya hakka ileten bilgileri ve hükümleri içeren Kur'ân'dan ibaret olan "beyyine"sinden önce Musa'nın önder ve rahmet nitelikli kitabı olduğu, dolayısıyla da o kimsenin sahip olduğu beyyine, daha önce eşi ve benzeri görülmemiş, kural dışı bir şey olmadığı, tersine ortada daha önce izlenmiş, hakka ileten bir yol olarak Musa'nın kitabı var olduğu hâlde, hiç başkası gibi olur mu?!

Bu açıklama, Musa'nın kitabı olan Tevrat'ın niçin önder ve rahmet olarak nitelendiğine açıklık getiriyor. Çünkü Tevrat, bu yolda rehber edinilecek ve nimetlerinden yararlanılacak hak bilgileri ve ilâhî hükümleri içeriyor. Kur'ân'ın başka bir yerinde de Tevrat'tan bu tür nitelendirmelerle söz ediliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"De ki: Hiç düşündünüz mü, eğer bu (Kur'ân) Allah katından ise ve siz onu inkâr etmiş iseniz, İsrailoğulları'ndan bir şahit de onun benzerine şahitlik edip iman ettiği hâlde siz büyüklük taslayarak burun kıvırmış iseniz (hâliniz nice olur)?!... Kâfirler, müminler için dediler ki: 'Eğer (bu Kur'ân) iyi bir şey olsaydı, ona imanda onlar bizden öne geçemezlerdi.' Fakat onlar, onunla hidayete ermedikleri için, 'Bu (Kur'ân) eski bir iftiradır.' diyecekler. Hâlbuki ondan önce rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı vardı, bu (Kur'ân) da zalimleri uyarmak ve iyi işler yapanlara müjde olmak üzere Arap dili ile indirilmiş, önceki kutsal kitapları doğrulayan bir kitaptır."* (Ahkaf, 10-12)

Görüldüğü gibi bu ayetlerin içeriği, incelediğimiz ayetin içeriğine son derece yakındır. Bu ayetlerde anlatılanları şöyle sıralayabiliriz: Her şeyden önce Kur'ân ilâhî bir beyyinedir veya ilâhî beyyine ile desteklenen bir kitaptır. Arkasından İsrailoğulları'ndan bir şahidin bunu şahitliği ile doğruladığı bildiriliyor. Sonra bu kitabın öncesinde bir önder ve rahmet olarak aynı içerikleri taşıyan Musa'nın kitabının bulunduğu, insanların ona uyup onunla hidayet buldukları ve yolunun denenmiş ve

katedilmiş bir yol olduğu vurgulanıyor. Kur'ân'ın da tıpkı Tevrat gibi zalimleri uyarmak ve iyi işler yapanları müjdelemek için Allah katından indirilmiş ve Tevrat'ı doğrulayan bir kitap olduğu ifade ediliyor.

Bundan ayrıca ortaya çıkıyor ki, *"bir önder ve rahmet olarak"* ifadesi, *"Musa'nın kitabı"* ifadesinin hâlidir; yoksa bazılarının ileri sürdüğü gibi *"kendisinden olan bir şahit"* ifadesinin hâli değildir.

Bunlar, ona (Kur'ân'a) iman ederler. Topluluklardan kim onu (Kur'ân'ı) inkâr ederse, yeri kesinlikle ateştir.

İfadedeki "ulâike (bunlar)" kelimesi ile, daha önce ayetin başında verdiğimiz anlam uyarınca, *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan"* ifadesi ile kastedilen, Rablerinden gelmiş beyyineye sahip olan kimselere işaret ediliyor. Ayetin akışının müminlere delâlet ettiği gerekçesi ile bu kelime ile müminlere işaret edildiğini söylemek ise, akla uzak bir görüştür.

Tıpkı bunun gibi, "bihi (ona)" ibaresindeki zamir Kur'ân'a racidir. Çünkü Kur'ân ya Allah katından gelmiş bir beyyinedir veya hakkında beyyine bulunan bir kitaptır. Bu zamirin Peygamberimize (s.a.a) raci olduğunu söylemek, ayetin açıkladığımız anlamı ile uyuşmaz. Çünkü ayetin başında Peygamberimizin (s.a.a) genel durumu ifade edilmişti. Maksat, *"O hâlde sakın onun hakkında şüphede olma."* ifadesinin sonuç olmasına zemin hazırlamaktı. Sanki şöyle deniyor: "Sen şöyle bir beyyine üzerindesin ve beraberinde bir şahit vardır. Ayrıca senden önce Musa'nın kitabı vardır. Bu nitelikleri taşıyan kimse, kendisine verilen Allah'ın kitabına inanır." Bunun yerine, "Bu nitelikte olan kimse, sana inanır." denmesi yersiz olur. "Ve men yekfur bihi (kim onu inkâr ederse)" ibaresinin sonundaki zamir için söylenecek söz, "yu'minûne bihi (ona iman ederler)" ibaresinin sonundaki zamir için söylenenin aynısıdır.

Bu ayetteki kelimelerin ve zamirlerin yorumları ile ilgili ihtimaller şaşırtıcı derecede çoktur. Bu yorumların biri biri ile çarpılmasından binlerce ihtimal karşımıza çıkar ki, bunların bazıları doğru ve bazıları öyle değildir.

O hâlde sakın onun hakkında şüphede olma. Kuşkusuz o, Rabbinden gelen haktır. Fakat insanların çoğu iman etmezler.

Ayetteki "mirye" kelimesi, "cilse" vezninde olup bir tür şüphe anlamındadır. Cümle, ayetin baş tarafından çıkarılmış bir sonuçtur. Anlamı

şöyledir: Bir konuda Rabbinden gelmiş beyyine üzerinde bulunan, kendinden bir şahidin hakkında şahitlik ettiği ve kendinden önce Musa'nın önder ve rahmet nitelikli kitabı olan kimse, diğer gafil ve gaflete düşürülmüş insanlar gibi değildir. Sen de böyle birisin. Çünkü sen Rabbinden gelmiş bir beyyine üzerindesin, seni bir şahit izliyor ve senden önce önder ve rahmet nitelikli Musa'nın kitabı vardır. Durum böyle olunca, sana inen Kur'ân hakkında sakın şüpheye kapılma. O, Allah tarafından gelen katıksız bir gerçektir. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar.

"Kuşkusuz o, Rabbinden gelen haktır." ifadesi, şüphelenmeme emrinin gerekçesini bildiriyor. Bu ifade, "inne" ve cins anlamlı "elif lam" ile pekiştirilmiştir. Maksat, şüphelenmenin yersizliğini gösteren birden çok sayıdaki sebebe delâlet etmektir. O sebepler beyyinenin bulunması, şahidin şahitliği ve daha önce önder ve rahmet nitelikli Musa'nın kitabının varlığıdır.

18) Yalan uydurup Allah'a isnat edenlerden daha zalim kim olabilir?! Onlar, Rablerinin huzuruna çıkarılacaklar ve şahitler diyecekler ki: "Rablerine yalan isnat edenler, işte bunlardır. Haberiniz olsun, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir."

Bu ayet, Peygamberimize (s.a.a) moral verici niteliği açısından daha önceki söz akışının uzantısı olabilir. Buna göre anlamı şöyle olabilir: Sen Rabbinden gelen bir beyyine üzerinde olduğun için zalim değilsin. Dolayısıyla Allah'a yalan yakıştırma yapmaktan da münezzehsin. Çünkü Allah'a yalan yakıştırma yapan kimse, en koyu zalimlerdendir ve onlar için yalanlarının vebali olarak şu şu cezalar vardır.

Her ne ise, Allah'a yalan uydurmaktan maksat, O'nu kendisinde bulunmayan bir sıfatla nitelendirmek veya gerçek dışı olarak ya da bilmeden bir şeyi O'na izafe etmektir. İftira, en belirgin zulüm ve günah türlerinden biridir. Zulüm, alâkalı olduğu şeyin büyüklüğü oranında büyük olur. Bu zulüm, yüce Allah'a varıp dayanınca, en büyük zulümlerden olur.

Bu ayet, müşriklerin iddialarını kendine çevirme niteliği taşır. Çünkü onlar, Peygamber'in (s.a.a) Kur'ân'ı Allah'a isnat etmek suretiyle O'na yalandan iftira ettiğini söylüyorlardı. Bu ayette, sözleri kendilerine çevrilerek asıl Allah'a yalandan iftira edenlerin onlar olduğu vurgulanıyor. Çünkü onlar, hiçbir bilgiye dayanmadan Allah'a ortaklar isnat ettiler. Oysa O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. Yine onlar, insanları Allah yolundan alıkoydular. Bunun anlamı, o yolun Allah yolu

olduğunu reddetmektir ki, bu bir iftiradır. Yine onlar, başka bir yol arayıp hayatlarında o yolu yol edindiler. Bu da insan fıtratının ve vahyin gösterdiği ilâhî yolu değiştirmek demektir. Yine onlar, ahireti inkâr ve reddettiler. Bu da yaratılış hakkında geri dönüşü olmayan bir başlangıç iddiasında bulunmak, yüce Allah'a boş ve amaçsız bir fiil isnat etmek demektir ki, bu da O'na yönelik bir iftiradır.

Kısacası, müşriklerin Allah'ın dininden başka bir din benimsemeleri, yaratılışın başlangıcı ve geri dönüşü hakkında asılsız inançlar edinmeleri, dünyevî ve sosyal hayatlarında Allah yolundan başka bir yol edinmeleri, Allah'a yönelik bir iftiradır. Oysa hak olan, Allah'tan gelendir ve Allah katında hak dinden başka hiçbir yol makbul değildir. Müşrikler Allah'ın huzuruna çıkarıldıklarında, şahitler bu konuda onların aleyhinde şahitlik edeceklerdir.

"Onlar, Rablerinin huzuruna çıkarılacaklar." ifadesinde yer alan "yu'rezûne" fiilinin kökü olan "arz" kelimesi, bir şeyi görünmesi ve ona vâkıf olunması için açığa çıkarmak demektir. Kıyamet günü Allah'ın ayetlerinin ortaya çıkması ve sarih gerçeğin belirginleşmesi ile müşrikler ile Rableri arasındaki perdeler kalkar. Allah ile aralarında son hüküm için zorunlu karşılaşmanın önünde hiçbir engel kalmaz. Bu sebeple bu sahneye onların Allah'a sunulmaları adı veriliyor. Bu sahne, başka bir açıdan "burûz (ortaya çıkma)" olarak adlandırılıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O gün onlar ortaya çıkarlar, onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz."* (Mü'min, 16), *"Bir ve gücüne karşı durulmaz Allah'ın huzuruna çıkarlar."* (İbrâhîm, 48) İşte bu anlamı ifade etmek için *"Onlar, Rablerinin huzuruna çıkarılacaklar."* buyruluyor. Yani, başlarındaki görevli melekler onları son hüküm için Rableri ile aralarında hiçbir perdenin bulunmadığı bir yere getirip durdururlar.

"Ve şahitler diyecekler ki: Rablerine yalan isnat edenler, işte bunlardır." Bu ifadede geçen "eşhad", "şehid" kelimesinin çoğuludur. "Şerif" kelimsinin çoğulu olan "eşraf" gibi. Bir görüşe göre ise "şahid" kelimesinin çoğuludur. "Sahib" kelimesinin çoğulu olan "ashab" gibi. Şu ayetler ilk görüşü teyit eder: *"Her ümmetten bir şahit (şehid) getirdiğimiz zaman... hâlleri nice olacak?"* (Nisâ, 41), *"Herkes yanında bir sürücü ve bir şahit (şehid) ile birlikte gelir."* (Kaf, 21)

Şahitlerin *"Rablerine yalan isnat edenler, işte bunlardır."* şeklindeki sözleri, müşriklerin Allah'a iftira ettiklerine dair şahitlerin şahitliğidir.

Yani, sadece hakkın söylendiği, itiraftan ve kabul etmekten kaçınmanın mümkün olmadığı bir sahnede şahitlerin onların aleyhindeki şahitlikleri, iftiracı olduklarını tescil ediyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O gün Rahman'ın izin verdiği ve doğruyu söyleyen kimselerden başkaları konuşamazlar."* (Nebe', 38), *"Her bir nefsin, hayırdan yaptıklarını hazır bulduğu ve her ne kötülük işlediyse, onunla kendisi arasında uzak bir mesafe olmasını istediği o günü (hatırlayın)."* (Âl-i İmrân, 30)

"**Haberiniz olsun, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerinedir. 19) Onlar, (insanları) Allah yolundan alıkoyarlar ve o yolu eğri göstermeye yeltenirler. Onlar, ahireti de inkâr ederler.**"

Bu ifade, şahitlerin sözlerinin son bölümünü oluşturur. Şu ayet bunun delilidir: *"Bu sırada bir çağrıcı, aralarında şöyle bağırır: Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun. Onlar, insanları Allah yolundan alıkorlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar. "* (A'râf, 44-45)

Yüce Allah'ın kelâmında şahitlerin dilinden nakledilen bu sözler, onlar tarafından zalimlerin Allah'tan uzak oluşlarının ve lânete maruz kalışlarının tespiti ve onlara yönelik azabın tescilidir. Kıyamet günündeki lânet ve rahmet, *"İşte onlara hem Allah lânet eder ve hem de lânet edenler lânet ederler."* (Bakara, 159) ayetinde sözü edilen dünyadaki lânet ve rahmet gibi değildir. Çünkü dünya amel yurdu, ahiret ise amellerin karşılıklarının alınacağı yurttur. Buna göre ahiretteki lânet ve rahmet, insanlar için hazırlanan karşılıkların onlara ulaştırılmasıdır. Kıyamet günü birinin başka birine lânet etmesi, onu müminlere mahsus olan ilâhî rahmetten uzaklaştırması ve Allah'tan uzak kalma azabını onun hakkında tescil etmesidir.

Arkasından bu zalimlerin kimler olduğu yine şahitlerin ağzından,

"Onlar, (insanları) Allah yolundan alıkoyarlar ve o yolu eğri göstermeye yeltenirler. Onlar, ahireti de inkâr ederler." şeklinde açıklanıyor. Buna göre zalimler, hesap gününü kabul etmiyorlar ki, o gün için amel etsinler. Onlar, sadece dünya için çalışırlar, sırf maddî dünyanın menfaatini hedef alan bir hayat yolu izlerler. Bu ise, Allah'ın kullarından istediği hak yolu, fıtrat dinini umursamayan bir sosyal tutumdur. Bu kimseler, ister bir yaratıcının varlığına inanmış, fakat İslâm'dan ibaret olan fıtrat dininden sapmış bir yolda çalışmış olsunlar, ister bir yaratıcının varlığı-

na inanmayıp, *"Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi sadece zaman ve tabiat yok eder."* (Câsiye, 24) diyenlerden olsunlar, Allah'a yalan isnat eden zalimlerdir. A'râf Suresi'nin 44. ve 45. ayetlerinin tefsiri sırasında bu meselelere değinmiştik.

Bu iki ayet hakkındaki incelemeden şu sonuçlar çıkar:

1) Kur'ân terminolojisine göre din, toplumda geçerli olan sosyal sistem demektir.

2) Sosyal sistemler, fıtrata dayalı hak din İslâm ile Allah yolundan ve hak dinden sapmış, eğri sistemler olmak üzere ikiye ayrılırlar.

20) Onlar, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir. Onların Allah'tan başka velileri (yöneticileri) de yoktur. Onlar için azap iki kat artırılır. (Çünkü) onların (hakkı) duymaya tahammülleri yoktu ve (onu) görmezlerdi de.

Ayetteki işaret, daha önceki iki ayette nitelikleri belirtilen, Allah'a iftira eden kimselere yöneliktir.

Onların yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamayacaklarından maksat şudur: Onlar, yeryüzündeki hayatlarında kulluk konumu dışına çıkmakla, Allah'a yalandan iftira etmeye girişmekle, Allah yolunu eğri göstermeye yeltenerek insanları o yoldan saptırmaya çalışmakla onu aciz bırakamazlar. Bütün bu yaptıkları, onların iğreti güçlerinin Allah'ın gücünden üstün olduğu, iradelerinin Allah'ın iradesinin önüne geçtiği anlamına gelmez. Ayrıca, onlar böyle yapmakla Allah'ın velâyetinden çıkıp başkalarının, yani veli kabul ettikleri putlarının ve sığındıkları diğer sebeplerin veliliği, koruması altına girmiş de olmazlar. *"Onların Allah'tan başka velileri (yöneticileri) de yoktur."* ifadesinin anlamı budur.

Başka bir ifadeyle, ne güçleri Allah'ın gücüne üstün gelmiş ve ne kendilerinin velileri diye adlandırdıkları ortakları işlerini çekip çeviren, onları yaptıkları zulme ve azgınlığa sürükleyen gerçek velileridir. Tersine, onların velileri ve işlerinin çekip çeviricisi Allah'tır. O, onları kötü niyetlerinin ve kötü davranışlarının karşılığında cezalandırarak kötü azaba sürükler ve belirli bir mühletin arkasından farkında olmayacakları şekilde yakalarına yapışır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Onlar eğrilip sapınca, Allah da kalplerini eğriltti."* (Saff, 5), *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26)

"Onlar için azap iki kat artırılır." Bunun sebebi, onların fasık olmaları ve arkasından fasıklıklarını inatla sürdürmeleri veya kendileri Allah'a isyan ettikten sonra başkalarını da Allah'a isyan etmeye sürüklemeleridir. Bu sebeple, onlar nasıl Allah'a isyanı katladılarsa, azapları da öyle katlanıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Böylece kıyamet günü hem kendi günahlarını tümü ile, hem de hiçbir bilgiye dayanmaksızın sapıklığa sürükledikleri kimselerin günahlarının bir bölümünü yüklenirler."* (Nahl, 25), *"Biz onların yaptıkları her işi ve bıraktıkları her izi yazarız."* (Yâsîn, 12)

"(Çünkü) onların (hakkı) duymaya tahammülleri yoktu ve (onu) görmezlerdi de." ifadesi, sebep bildirme makamındadır. Bu yüzden ayrı bir cümle hâlinde kullanılmış, yani başına atıf edatı konmamıştır. Yüce Allah şöyle demek istiyor: O zalimler, iradeleri Allah'ın iradesine üstün geldiği için kâfir ve asi olmadılar. Allah karşısında üstünlük sağlamak için yardımlarına başvuracakları Allah dışında velileri olduğu için de bu sapık yola girmediler. Bu tutumlarının sebebi, Allah katından kendilerine gelen uyarıları ve müjdeleri, O'nun tarafından kendilerine iletilen emirleri ve yasakları duyamamaları ve O'nun ayetlerini görmemeleri, böylece de onlara inanmamalarıdır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha şaşkındırlar."* (A'râf, 179), *"Biz kalplerini ve gözlerini, ilkin ona (Kur'ân'a) inanmadıkları gibi, ters çeviririz."* (En'âm, 110), *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır."* (Bakara, 7)

Bu anlama gelen daha birçok ayet, Allah'ın onların akıllarını, gözlerini, kulaklarını kendilerinden aldığına delâlet eder. Yalnız onların bize şu tür sözleri de naklediliyor: *"Eğer kulak verseydik veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu kavurucu alevli cehenneme girenler arasında olmazdık. Böylece günahlarını itiraf ederler."* (Mülk, 11) İşitmemeleri ve düşünmemeleri, Allah'ın bu yetenekleri kendilerinden almış olmasından kaynaklandığı hâlde, bu duyarsızlıklarının kendi suçları olduğunu itiraf etmeleri, günahları sebebi ile bu nimetlerin kendilerinden geri alınmasına, kendilerinin buna vesile olduklarına delildir. Yukarıdaki *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ifadesi ile başka ifadeler de bu gerçeğe delâlet eder.

Tefsirciler, *"(Çünkü) onların (hakkı) duymaya tahammülleri yoktu ve (onu) görmezlerdi de."* ifadesi hakkında başka yorumlar da yapmışlardır: Bunlardan biri şöyledir:

"Ma kanû" ibaresi mahallen mensuptur. "Yuzâafu" fiili ile bağlantılı olan başındaki cer harfi hazfedilmiştir. İbarenin aslı "bi-ma kanû..." şeklindedir ve anlamı şudur: İşitebildikleri hâlde işitmedikleri ve görebildikleri hâlde görmedikleri için onların azapları kat kat fazlalaştırılır.[1]

Başka bir görüşe göre, bu ifade ile onların ilâhlarının ve putlarının işitme ve görme yeteneğinden yoksun oldukları kastediliyor. Söylenmek istenen şudur: O kâfirlerin ve onların ilâhlarının yeryüzünde Allah'ı aciz bırakmaları söz konusu değildir. Onların ilâhları ne işitebilir ve ne görebilir.[2]

Bir başka görüşe göre, "ma kanû" ibaresinin başındaki "ma" edatı olumsuzluk edatı değil, "Gökte parlayan bir yıldız var oldukça seninle ilişkimi sürdüreceğim." sözündeki "ma" gibidir. Buna göre ifadenin anlamı, "Onlar canlı oldukları sürece azaptadırlar." şeklindedir.[3]

Diğer bir görüşe göre, onların işitmekten ve görmekten yoksun olmaları, işitmenin ve görmenin faydasından yoksun oldukları anlamındadır. Çünkü onlar, Allah'ın ayetlerini işitme ve onlar üzerinde düşünme konusunda isteksiz ve hoşnutsuz davranmışlardır. Bu yüzden işitemeyen ve görmeyen kimseler ile bir tutulmuşlardır. Dolayısıyla da ifade, kinayeli bir ifadedir.[4]

Bu yorumların en dengelisi, sonuncusu olmakla birlikte, hepsi açıkça saçmadır. İtibar edilecek yorum, yukarıda yaptığımız yorumdur.

21) Onlar, kendi benliklerini (varlık sermayelerini) ziyan etmiş kimselerdir ve uydurdukları şeyler de (putlar da) onlardan ayrılarak kaybolup gitmiştir.

Onların hüsrana uğramaları, zarar etmeleri şu yüzdendir: Çünkü insan aslında Allah'ın bağışı ile sadece kendi nefsinin malikidir. Bu insan, küfür ve günah sebebiyle nefsinin helâkine yol açacak bir şeyi satın al-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.132, Ferra ve Belhî'nin görüşü]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.133, İbn Abbas'ın görüşü]

3- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.133]

4- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.32]

dığında, kendi nefsini sunduğu bu alışverişte ziyan etmiş olur. Dolayısıyla nefsin hüsranı, onun helâki anlamına gelen kinayeli bir ifadedir.

Onların uydurma ilâhlarının kaybolup gitmelerine gelince, söz konusu ilâhlar, yalandan ve uydurmadan ibaretti. Dış âlemde varlıkları yoktu. Dünyevî arzularının, ihtiraslarının süslediği vehimlerden ve hayallerden ibaretti. Dünya hayatının sona ermesi ile bu vehimler silinir, ortadan kalkar ve bunların yalandan ve uydurmadan ibaret olan çehreleri kayıplara karışır. O gün onlar Allah'ın açık bir gerçek olduğunu öğrenirler. Allah hakkında o güne kadar hiç düşünmedikleri gerçekler açıkça karşılarına çıkar.

22) Gerçekten onlar ahirette en çok ziyana uğrayacak kimselerdir.

Ünlü dil bilgini Ferra'ya göre ayetteki "lâcereme (kaçınılmazdır)" ibaresi, aslında "lâbudde" ve "lâmuhalete" anlamındadır. Sonradan sık sık kullanıla kullanıla yemin anlamı kazandı ve "hakken (gerçekten)" demek oldu. Bundan dolayı "lâcereme leef'alenne keza" örneğinde görüldüğü gibi "lâm" harfi kullanılmaktadır. Öte yandan dil bilginlerinin açıklamalarına göre "cereme" kelimesi "kesmek" anlamını taşır. Muhtemelen önceleri sözlerin sonunda "lâmuhalete" kelimesi yerine kullanılıyormuş ve "Şöyle şöyle de olsa, hiçbir şey bu sözü kesemez, geçersiz saydıramaz" anlamını veriyormuş. Nitekim "lâmuhalete" kelimesinden bunun benzeri bir anlam anlaşılıyor. Buna göre ayetin anlamı, "Onlar, gerçekten ahirette en çok hüsrana uğrayacak kimselerdir." şeklindedir.

Eğer bu ifadenin, onların ahirette öbür günahkârlara göre en çok zarara uğrayanlar oldukları anlamına geldiğini farz edersek, bunun açıklaması şöyledir: Bu kimseler, küfür ve inat sebebiyle nefislerini helâke ve yokoluşa sürükleyerek onu zarara maruz bıraktılar. Böyle olunca, ahirette cehennem ateşinden kurtulmaları ümit edilmez. Tıpkı inatlarını sürdürdükleri sürece dünyada iman ederek kurtulmaları ve mutlu olmaları ümit edilmediği gibi. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar."* (En'âm, 12) Yüce Allah kulakları, gözleri ve kalpleri mühürlenmiş kimseler hakkında da şöyle buyuruyor: *"Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik ve onları kapattık, artık göremezler. Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler."* (Yâsîn, 9-10) Yüce Allah onların niçin iman etmediklerini de şöyle açıklıyor: *"Heva ve hevesini ilâh edinen ve Allah'ın*

kendi katındaki bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola iletebilir?" (Câsiye, 23)

Ama eğer onların dünyaya nispetle en ağır zarara maruz kalacakları farz edilirse, bunun da açıklaması şöyledir: Onlar, kâfirlikleri ve insanları Allah yolundan alıkoymaları sebebiyle hak dinin kendilerine sağladığı mutlu hayattan mahrum oldular. Böylece hem dünyada zarara uğradılar, hem de ahirette zarara uğrayacaklar. Fakat ahirette uğrayacakları zarar daha ağırdır. Çünkü ahiret ebedî ve sürekli, dünya ise kısa sürelidir. Nitekim yüce Allah, *"Onlar, kendilerine vadedileni gördükleri gün gündüzün bir saati kadar yaşamış gibi olurlar."* (Ahkaf, 35) buyuruyor.

Bir de, ahirette ameller sonuçları itibariyle daha şiddetli ve katmerli olurlar. Nitekim yüce Allah, *"Kim de bu dünyada kör olursa, o, ahirette de kör olur ve yolunu daha fazla şaşırır."* (İsrâ, 72)

Bu iki yorumdan birincisi daha güzeldir. Çünkü ayette vurgulanan şey, sadece onların en çok zarara uğrayan kimseler olduklarıdır, yoksa dünyaya göre ahirette daha çok zarara maruz kalacakları değildir.

23) Kuşkusuz, iman edip iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenler, işte onlar, cennetliktirler; orada sürekli kalırlar.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "(Ayette geçen 'ahbetu' fiilinin kökü olan) 'habt' kelimesi, 'güvenilir (ve sağlam) zemin' demektir. 'Ahbete'r-reculu' demek ise, 'Kişi güvenilir zemine doğru yöneldi veya böyle bir zemine ayak bastı' demektir. 'Eshele (düz yere yöneldi/indi)' ve 'encede (yüksek yere yöneldi/indi)' kelimeleri gibi. Daha sonra 'ihbat' kelimesi, yumuşak davranma ve tevazu gösterme anlamında kullanılmıştır. Nitekim Yüce Allah, *'Rablerine gönülden boyun eğenler'* ve *'(Rablerine) gönülden boyun eğenleri müjdele.'* (Hac, 34) buyuruyor. Tıpkı *'O'na kulluk etmekten kibirlenmezler.'* (A'râf, 206) gibi. *'Böylece kalpleri ona saygı duysun.'* (Hac, 54) Yani, kalpleri yumuşasın ve saygı duysun." (Alıntı sona erdi.)

Buna göre müminlerin Allah'a gönülden boyun eğmeleri, O'na karşı mütevazı olmaları demek, O'na dayanarak güven bulmaları demektir. Öyle ki, kalplerindeki Allah'a yönelik iman sarsılmaz, kuşkuya ve tereddüte düşmezler. Tıpkı üzerinde duran şeyleri koruyan güvenli bir

zemin gibi. Bir görüşe göre,[1] bu ibarenin aslı "ahbetu li-rabbihim" şeklindedir. Fakat bu görüş yerinde değildir. Çünkü güven anlamını taşıyan fiil "lâm" harfi ile değil, "ilâ" edatı ile müteaddi olur.

Bu ayette iman ile güzel amelin "ihbat (tevazu ve güven)" ile kayıtlanması gösterir ki, bu ayette müminlerin özel bir kesimi kastediliyor. Bunlar Rablerinden gelen bir basiret üzerinde olup Allah'a sarsılmaz bir imanla bağlı olan müminlerdir. Nitekim biz bu ayetlerin ilki olan *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan"* ayetini tefsir ederken, bu anlama işaret ederek bu ayetlerin iki özel insan grubunu birbiri ile karşılaştırdıklarını, bu grupların ilâhî basirete sahip kimseler ile basiret gözü kör kimseler olduklarını belirtmiştik.

Bir tefsirci, bu yedi ayette, yani *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan"* diye başlayan ve *"Hiç öğüt almaz mısınız?!"* diye biten ayetlerde, biri Kur'ân'ı inkâr eden ve öbürü Kur'ân'a inanan iki grubun durumunun anlatıldığını ileri sürüyor ki, yaptığımız bu açıklama, söz konusu görüşün asılsız olduğunu ortaya koyuyor.

24) Bu iki grubun örneği, kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimse gibidir. Örnek olarak bunlar hiç eşit olurlar mı?! Hiç öğüt almaz mısınız?!

Ayette geçen "mesel" kelimesi, nitelik demektir. Fakat çoğunlukla halk arasında yaygın olan örnek anlamında kullanılır. Bu da muhatap için gizli olan bir anlamı, onun zihnine yabancı gelmeyen ve kolayca kavrayabileceği somut veya somuta yakın bir şeyle anlatarak o kimsenin anlatılmak istenen soyut anlama geçişini sağlama yöntemidir. Ayetteki iki gruptan maksat, daha önceki ayetlerde durumları anlatılan kimselerdir. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı ise açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde Ahmed b. Ömer el-Hallâl'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ebu'l-Hasan (a.s), *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği..."* ayeti hakkında şöyle dedi: "İmam Ali, Peygamber'den olan şahit ve Peygamber de Rabbinden gelen bir beyyine üzerinde olan kişidir."[2]

1- [Tefsir-i Taberî, c.12, s.16]

2- [Usul-i Kâfi, c.1, s.190]

Şeyh Tusî'nin el-Emalî adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Kesir'den, o da Cafer b. Muhammed'den, o da babası vasıtasıyla dedesi Ali b. Hüseyin'den naklettiğine göre İmam Hasan (a.s), Muaviye'nin huzurunda irat ettiği uzun bir hutbenin bir yerinde şöyle dedi: "Olanlar oldu, devirler geçti. Sonunda Allah, Muhammed'i (s.a.a) peygamber olarak gönderdi, onu elçi olarak seçti, ona kitabını indirdi, arkasından ona Allah'a çağırmayı emretti. Babam Allah'ın ve onun elçisinin çağrısına olumlu cevap veren, Allah'a ve Peygamber'e inanan, onları tasdik eden ilk kişi oldu. Yüce Allah, elçisine indirdiği kitabında, *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği..."* buyuruyor. Allah'ın Resulü, Rabbinden gelen beyyine üzerinde olan kişi ve babam da onu izleyen ve ondan olan şahittir..."

Ben derim ki: İmam Hasan'ın (a.s) sözleri, ayetin anlamını açıklarken söylediğimiz üzere, şahitten İmam Ali'nin (a.s) kastedilmiş olmasının bu unvanın ona intibak ediyor olması şeklinde olduğunun en güzel delilidir.

Besairu'd-Derecat adlı eserde Esbağ b. Nübate'ye dayanılarak verilen bilgiye göre, İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Eğer benim için hâkimlik koltuğu hazırlansa da üzerine otursam, Tevrat'a inanlar arasında Tevrat'larına göre, İncil'e inanlar arasında İncil'lerine göre ve Kur'ân'a inanlar arasında Kur'ân'larına göre hüküm verirdim. Öyle bir hüküm ki, parlak bir şekilde Allah'a yükselir. Vallahi gece veya gündüz Kur'ân'dan inen her ayetin kimin hakkında indiğini biliyorum. Başına ustura değmiş herkes (istisnasız herkes) hakkında mutlaka onu cennete veya cehenneme sevk eden bir Kur'ân ayeti inmiştir."

Sözlerinin burasında biri ayağa kalkarak İmam'a, "Ey Emir'ül-Müminin, senin hakkında hangi ayet inmiştir?" diye sordu. İmam adama şu cevabı verdi: "Yüce Allah'ın *'Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği...'* buyurduğunu işitmedin mi? Allah'ın Resulü (s.a.a) Rabbinden gelen bir beyyine üzerinde olan kimsedir ve ben de onun ondan olan şahidiyim." [s.152]

Ben derim ki: Bu anlamı, Şeyh Müfid el-Emalî adlı eserinde [s.86] müsnet olarak rivayet etmiştir. Aynı anlam, Keşf'ül-Gumme adlı eserde [c.1, s.315] mürsel olarak Abbad b. Abdullah el-Esedî aracılığı ile

İmam Ali'ye (a.s) dayandırılarak nakledilmiştir. Ayyâşî de bu anlamdaki rivayeti, kendi tefsirinde mürsel olarak Cabir'den, o da Abdullah b. Yahya'dan, o da İmam Ali'den (a.s) nakletmiştir. İbn Şehraşub da [el-Menakıb, c.3, s.85], Taberî'nin Cabir b. Abdullah'a dayanarak İmam Ali'ye (a.s) dayandırdığı bu anlamdaki rivayete yer vermiştir. Bunların yanı sıra Esbağ, İmam Zeynülabidin, İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık da (selâm olsun onlara) bu anlamdaki rivayeti İmam Ali'den (a.s) nakletmişlerdir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde şöyle geçer: İbn Ebî Hatem, İbn Mürdeveyh ve Ebu Nuaym -el-Marife adlı eserinde- İmam Ali'den (r.a) şöyle dediğini naklederler: "Kureyş'ten hiçbir adam yok ki, hakkında Kur'ân ayeti inmemiş olsun." Sözlerinin burasında birinin, "Senin hakkında hangi ayet indi?" diye sorması üzerine İmam sözlerine şöyle devam etti: "Sen Hûd Suresi'ndeki *'Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği...'* şeklindeki ayeti okumuyor musun? Allah'ın Resulü, Rabbinden gelmiş bir beyyine üzerinde olan kimsedir ve ben de ondan olan şahidim."

Ben derim ki: Bu rivayetin aynısı, Sa'lebî tefsirinden naklen el-Burhan tefsirinde de yer almıştır. Orada verilen bilgiye göre Sa'lebî, bu rivayeti kendi rivayet zinciriyle Şa'bî'den, Şa'bî de merfu olarak İmam Ali'den (a.s) nakleder. Yine aynı tefsirde verilen bilgiye göre İbn'ül-Meğazilî de, bu rivayetin aynısını merfu olarak Ahmed b. Abdullah aracılığıyla İmam Ali'den (a.s) nakletmiştir. Res'anî'nin Kunuz'ur-Rumuz adlı eserinden de bu rivayetin aynısını nakletmiştir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde verilen bilgiye göre, İbn Mürdeveyh, başka bir rivayet kanalından İmam Ali'nin (r.a) Peygamberimizin (s.a.v) şu sözlerini naklettiğini söylemiştir: "Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan benim; kendisinden olup kendisini takip eden şahit de Ali'dir."

Ben derim ki: el-Burhan tefsirinde de, İbn'ül-Meğazilî'ye dayanılarak bu hadisin benzerine yer verilmiştir.

Yine el-Burhan tefsirinde İbn'ül-Meğazilî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre, Ali b. Hâbis şöyle dedi: Bir defasında Ebu Meryem ile birlikte Abdullah b. Atâ'yı ziyarete gittik. Ebu Meryem, "Ebu Cafer'den bana nakletmiş olduğun rivayeti bir kere daha naklet." dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Atâ şunları söyledi: "Bir gün Ebu Cafer'in yanın-

da oturuyordum. O sırada Abdullah b. Selâm'ın oğlu yanımızdan geçti. Ben Ebu Cafer'e, "Kurbanın olayım, bu adam, Allah'ın kitabının ilmine sahip olanın oğlu mudur?" dedim. Ebu Cafer bana şu cevabı verdi: "Hayır; o sıfata sahip olan kişi, hakkında şu ayetlerin indiği kişi olan İmam Ali'dir: *'Yanında kitabın bilgisi olan kişi'* (Ra'd, 43), *'Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği...'*, *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... müminlerdir.'* (Mâide, 55)"

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre İbn Şehraşub, Hafız Ebu Nuaym'in üç yoldan İbn Abbas'tan şöyle naklettiğini yazar: İbn Abbas dedi ki: İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediğini duydum: "*'Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği...'* ayetinde, beyyine üzerinde olan kişi Resulullah ve şahit olan da benim."

Yine aynı eserde Muvaffak b. Ahmed'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas, *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği..."* ayeti hakkında, "Buradaki şahitten maksat, İmam Ali'dir. O, Peygamberimiz için şahitlik eder ve ondandır." dedi.

Ben derim ki: el-Burhan adlı tefsirde, Sa'lebî'nin merfu olarak İbn Abbas'tan naklettiği rivayete de yer verilir. Bu rivayette İbn Abbas, *"Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği..."* ayetiyle ilgili olarak, "Burada özel olarak İmam Ali kastedilmiştir." diyor.

Ben derim ki: el-Menar [c.12, s.53] tefsirinin yazarı, bu ayetin tefsiri sırasında ayetteki şahidin anlamlarını sayarken şöyle diyor: "Bu görüşlerden birine göre ayetteki şahit ile İmam Ali kastediliyor. Bu görüşü Şiîler rivayet ediyor ve bu şahitliği imamlıkla tefsir ediyorlar. Bir rivayete göre bu mesele İmam Ali'ye sorulduğunda kendisi bunu reddetmiş ve bu ayetteki şahidi Peygamberimizin dili olarak tefsir etmiştir. Şiîlerin muhalifleri de onlara misliyle karşılık vererek bu şahitten maksadın Ebu Bekir olduğunu ileri sürmüşler. Bunların her ikisi de keyfî ve dayanıksız tefsirlerdir." (Alıntı burada sona erdi.)

el-Menar yazarı, "Bu görüşü Şiîler rivayet ediyor." diyor. Oysa okuyucu gördü ki, bunu rivayet eden Sünnîler Şiîlerden daha çoktur. Bunun yanı sıra bu tefsirin Ebu Bekir lehindeki tefsir gibi keyfi olduğunu

söylüyor ki, bu konuda cevap olarak ayetin tefsiri sırasında yaptığımız açıklama yeterlidir. O açıklamaya başvurulsun.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zeyd-i Şehham'dan şöyle rivayet eder: Bir defasında İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Bizim bir tanıdığımız var, kendisi 'Kuleyb' lakabı ile tanınır. Çünkü sizden kendisine ne nakledilirse hemen, 'Ben ona teslimim.' karşılığını verir. Bu yüzden ona 'Kuleyb-i Teslim' lakabını taktık." dedim. Bunun üzerine İmam o adama acıdı ve sonra bize, "Teslim nedir, biliyor musunuz?" diye sordu. Hepimizin susması üzerine şunları söyledi: "Allah'a yemin ederim ki teslim, *'Kuşkusuz, iman edip iyi işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenler...'* ayetinde geçen 'ihbat'tan ibarettir."

Ben derim ki: Bu rivayetin benzerini Ayyâşî -tefsirinde-, Keşşî ve aynı şekilde el-Besair adlı eserin yazarı, Ebu Üsame Zeyd-i Şehham aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmişlerdir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ اِنّ۪ى لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُوٓا
اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ىٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذ۪ينَ
هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِىَ الرَّأْىِ وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ
﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ى وَاٰتٰين۪ى رَحْمَةً مِنْ
عِنْدِهٖ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَٓا
اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اِنَّهُمْ
مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ىٓ اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾ وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُن۪ى
مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْد۪ى خَزَٓائِنُ
اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ اِنّ۪ى مَلَكٌ وَلَا اَقُولُ لِلَّذ۪ينَ تَزْدَر۪ىٓ اَعْيُنُكُمْ
لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا ف۪ىٓ اَنْفُسِهِمْ اِنّ۪ىٓ اِذًا لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ
﴿٣١﴾ قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَاَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ اِنَّمَا يَأْت۪يكُمْ بِهِ اللّٰهُ اِنْ شَٓاءَ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ
﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْح۪ىٓ اِنْ اَرَدْتُ اَنْ اَنْصَحَ لَكُمْ اِنْ كَانَ اللّٰهُ يُر۪يدُ
اَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ
افْتَرَيْتُهُ فَعَلَىَّ اِجْرَام۪ى وَاَنَا بَر۪ٓیءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

25- Andolsun, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. (Onlara dedi ki:) "Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."

26- "Allah'tan başka hiçbir şeye kulluk etmeyin. Ben sizin için acı bir günün azabından korkuyorum."

27- Kavminin inkârcı ileri gelenleri dediler ki: "Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta belli olan ayak takımlarımız dışında da kimsenin sana uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz. Tersine, sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz."

28- Nuh dedi ki: "Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş de siz bunu görmekten yoksun bırakılmışsanız, istemediğiniz hâlde sizi bunu kabul etmeye mi zorlayacağız?!"

29- "Ey kavmim! Buna (bu uyarı çabalarıma) karşılık sizden bir mal istemiyorum. Benim ücretimi verecek olan, Allah'tır. Müminleri yanımdan kovacak da değilim. Onlar, Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizin gerçeklerden habersiz bir toplum olduğunuzu görüyorum."

30- "Ey kavmim! Eğer onları yanımdan kovacak olursam, Allah'a karşı beni kim savunabilir?! Hiç düşünmez misiniz?!"

31- "Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. 'Ben bir meleğim.' de demiyorum. Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, 'Allah onlara hiçbir hayır vermez.' de demiyorum. Onların kalplerindekini en iyi bilen Allah'tır. Yoksa zalimlerden olurum."

32- Dediler ki: "Ey Nuh! Bizimle tartıştın ve bu tartışmayı çok uzattın. Eğer doğru konuşanlardan isen, bize vadettiğin azabı başımıza getir (de görelim)."

33- Nuh dedi ki: "O azabı, eğer dilerse yalnız Allah başınıza getirir ve siz O'nu aciz bırakamazsınız."

34- "Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size nasihat etmek istesem de nasihatim size yararlı olmaz. O'dur sizin Rabbiniz ve O'nun huzuruna döndürüleceksiniz."

35- Yoksa, "Onu (Kur'ân'ı) uydurdu." mu diyorlar? De ki: "Eğer onu uydurduysam, suçu bana aittir. Ben de sizin işlediğiniz suçlardan uzağım."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde peygamberlerle (selâm olsun onlara) ilgili hikâyelerin anlatılmasına başlanıyor. İlk olarak Nuh Peygamber'in (s.a.a) hikâyesi ele alınıyor. Arkasından daha sonraki peygamberlere geçiliyor. Hûd, Salih, İbrahim, Lut, Şuayb ve Musa peygamberler gibi. Nuh Peygamber'in hikâyesi birkaç bölüm hâlinde ele alınıyor. Bu bölümlerin ilki, kavmi ile tevhit ilkesi hakkında yaptığı tartışmalardır.

Kur'ân'da verilen bilgiye göre Nuh Peygamber, tevhit ilkesini savunarak putperestliğe karşı mücadele başlatan ilk peygamberdir. Onun kavmi ile yaptığı tartışmaların çoğunluğunu, en güzel sözle yaptığı tartışmalar oluşturur. Bazıları da öğüt türündendir. Az bir bölümü ise hikmet içeriklidir. Bu üslup, o günün eski ve yalın karakterli insan düşüncesine uygun düşen bir üsluptur. Özellikle orta düzeyde insanların anlayış birikimini yansıtan o günün toplumsal düşüncesine bu üslup çok uygun düşmekteydi.

25) Andolsun, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. (Onlara dedi ki:) "Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."

Kabul gören okuma biçimi "innî" şeklindedir. O takdirde bu ifadenin başında "dedi ki" ibaresinin varolduğunu farz etmek gerekir. Bu ibare "ennî" şeklinde de okunmuştur. O zaman, "ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım diye" şeklinde anlaşılmalıdır. Her iki ihtimale göre, *"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."* cümlesi, Nuh Peygamber'in gönderiliş amacını özetleyen bir açıklamadır. Çünkü onun, Rabbinden alıp kavmine tebliğ ettiği ve onlara gönderiliş amacını oluşturan bütün mesajlar, apaçık bir uyarıdır ve o da apaçık sözlü bir uyarıcıdır.

Eğer Nuh Peygamber, "Size söyleyeceğim sözler apaçık bir uyarıdır." deseydi, gönderiliş amacını en özlü sözlerle açıklamış olurdu. *"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."* ifadesi de, bu mesajın kısa ve

öz bir açıklamasıdır. Ama bu ifade, bir önceki sözlere, onun sıfatına ilişkin açıklamayı ekliyor. Bu sıfat, onun kavmine gönderilmiş bir peygamber olduğu ve onları Allah'ın azabı konusunda uyarmakla görevli olduğudur. Yani onun elinde, elçiliği taşıyan bir aracı olmaktan fazla bir yetki yoktur.

26) "**Allah'tan başka hiçbir şeye kulluk etmeyin. Ben sizin için acı bir günün azabından korkuyorum.**"

Bu ayet, ya Nuh Peygamber'in gönderiliş amacı ile ilgili ikinci bir açıklama veya *"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."* ifadesine dönük bir açıklamadır. Her iki yorum da aynı sonuca varır. Her iki durumda da ayetin başındaki "en" edatı açıklama içeriklidir. Ayetin anlamı, "Nuh Peygamber'in elçiliğinin temel amacı, uyarma ve korkutma yolu ile insanları Allah'tan başkasına kulluk etmekten vazgeçirmektir." şeklindedir.

Bazı tefsirciler,[1] *"Allah'tan başka hiçbir şeye kulluk etmeyin."* cümlesinin, *"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."* ifadesinden bedel olduğunu veya o ifadenin sonundaki "mubîn" kelimesinin mefulü olduğunu ileri sürmüşler. Fakat ayetlerin akışının, bizim verdiğimiz anlamı doğruladığı düşüncesindeyiz.

Anlaşılan, *"acı bir günün azabı"*ndan maksat, kıyamet gününün azabı değil de dünyadaki toplu yok etme azabıdır veya her iki azap bir arada kastedilmektedir. Onların, *"Ey Nuh! Bizimle tartıştın ve bu tartışmayı çok uzattın. Eğer doğru konuşanlardan isen, bize vadettiğin azabı başımıza getir (de görelim)."* şeklindeki aşağıda bize nakledilecek sözleri bunun delilidir. O sözlerden anlaşılan, dünyadaki toplu yok etme azabının kastedildiğidir.

Nuh Peygamber (a.s), kavmini putlara tapmaktan vazgeçmeye çağırıyor ve onları Allah'ın acı verici azabının başlarına ineceği bir gün konusunda korkutuyordu. *"Acı bir günün azabından"* ifadesinde acı vericilik, azaba değil, güne izafe ediliyor. Bu ifadede zarfı mazrufun, yani içindekinin sıfatı ile niteleme sanatı vardır.

Ayet ile ilgili olarak şöyle bir itiraz ileri sürülüyor; deniyor ki: "Müşriklerin azaba çarptırılacakları muhtemel değil, kesindir. Buna göre Nuh Peygamber'in onlar için kesinleşmiş bir azaptan korkmasının ne anlamı olabilir?! Çünkü korku, olabilecek bir şeyden olur; yoksa

---

1- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.36]

olacağı kesin olan bir şeyden korkmak yersiz olur."[1] Yaptığımız açıklama, bu itirazı çürütecek niteliktedir.

Kısacası Nuh Peygamber (a.s), kavmini azapla korkutarak Allah'ın birliğine inanmaya çağırıyordu. Onları korkutuyordu; çünkü onlar, putlarının gazabından korktukları için onlara tapıyorlardı. Nuh Peygamber de, onlara kendi anlayışları uyarınca karşılık vererek, onlara kendilerini yaratanın, hayatlarını ve geçimlerini düzenleyenin Allah olduğunu telkin ediyordu. Yüce Allah, onların hayatlarını ve geçimlerini düzenlemek için gökleri ve yeryüzünü yaratmış, güneşin ve ayın ışık saçmasını sağlamış, yağmurlar yağdırmış, topraktan bitkiler bitirmiş, bahçeler ve bağlar var etmiş ve nehirler akıtmıştır. Bunlar, Nuh Suresi'nde Nuh Peygamber'in dilinden anlatılıyor.

Durum böyle olunca, onların Rabbi Allah'tır ve O'ndan başka bir Rab yoktur. O hâlde O'na kulluk etmeli, O'nun azabından korkmalı idiler.

Bu delil, aslında kesinliğe dayalı, apaçık bir delilken, onlar onu zanna dayalı, tartışmaya açık bir delil olarak algılıyorlardı. Çünkü yüzeysel düşünceleri yüzünden Rabbin gazabını ve emirlerine karşı gelenlere yönelik azabını bekliyorlardı. Çünkü onlara göre Rab, işlerinin velisi ve gelişmelerinin düzenleyicisi idi. Bu yüzden Rabbin konumunu, elleri altındaki toplum fertlerini yöneten insandan veliler ve egemenlerle karşılaştırıyorlardı. Bu egemenlerin makamlarına boyun eğmek, iradelerine teslim olmak gerekiyordu. Eğer yönetilenler onlara boyun eğmez, iradelerine teslim olmazlar idiyse, suç işledikleri ve emre temerrüt ettikleri gerekçesiyle onlara gazap eder, onları cezalandırırlardı.

Bu anlayışa göre, kâinatın ve kâinatta geçerli olan düzenin yöneticisi Rabbi veya Rableri hoşnut etmek gerekir. Bu Rabbi veya Rableri, onlara boyun eğerek ve yakınlıklarını kazanarak hoşnut etmeli, gazaplarının ateşi söndürülmelidir. Bunun için onlara kurbanlar, adaklar sunmalı, çeşitli tapınmalar takdim edilmelidir. Onlar böyle inanıyorlardı. Bu inanç, zanna dayalı bir inançtı.

Fakat Allah'a kulluktan yüz çevirmeye, O'na teslim olmamakta direnmeye ve boyun eğmemeye karşılık ilâhî azabın inmesi, kesin bir gerçektir. Çünkü zayıfın güçlüye, etkilenen kahredilmişin etkileyen kahrediciye boyun eğmesinin gerekliliği, kâinatta işleyen genel bir ka-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.155]

nundur. Böyle olunca, her şeyin varıp dayandığı tek ve kahhar olan Allah hakkında ne denebilir?!

Yüce Allah, kâinatın parçalarını yarattı ve bu parçaları birbirine bağladı. Sonra olayların akışını sebepler düzenine dayandırdı. Varlık düzeninde her şey buna göre cereyan eder. Eğer varlıklardan biri, diğer sebeplerin kendisi için çizdiği çizgiden saparsa, bu sapma, sebepler düzeninin bozulmasına yol açar. Bu sapma, o varlığın sebepler düzenine baş kaldırması anlamına gelir. O zaman varlık âleminin diğer sebepleri, o asi varlığı hizaya getirmeye ve kendisi ile uyuşan çizgisine döndürmeye girişir. Böylece o varlığın kendisine zarar vermesine karşı koyar. Çizgisinden sapan o varlık eğer hizaya gelirse, mesele yok. Yoksa kahredici sebepler, belalar ve afetler onu yok eder. Bu da kâinatın genel kanunlarından biridir.

Kâinatın parçalarından biri olan insana da, yaratılış tarafından bir hayat çizgisi belirlenmiştir. Eğer bu çizgiyi izlerse, o yol onu mutluluğa erdirir. Böylece kâinatın diğer parçaları ile uyum hâlinde olur, gökyüzünün kapıları bereketleri ile yüzüne açılır, yeryüzü iyilik hazinelerini önüne koyar. İşte bu, Allah tarafından kabul edilmiş tek din olan İslâm'dır. Gerek Nuh Peygamber'in ve gerekse ondan sonraki bütün nebilerin ve peygamberlerin insanları çağırdıkları din budur.

Ama eğer bu çizgiden saparsa, kâinatın sebeplerinin ve diğer varlık parçalarının işleyen düzeni ile çatışmaya girer, hayat sürecinde o düzenle çelişir. O zaman da acı belaları, azabı ve sıkıntıları beklesin. Eğer bu uyarılar sonunda yola gelir ve çiğnemiş olduğu evrensel sebeplerde yansıyan ilâhî iradeye boyun eğerse, katlandığı mahrumiyetlerden sonra tekrar nimetlere kavuşması umulur. Yoksa akıbeti helâk olmak olur. Çünkü Allah'ın varlıklara ihtiyacı yoktur. Bu tefsirin çeşitli yerlerinde bu konu geniş bir şekilde incelenmiştir.

27) Kavminin inkârcı ileri gelenleri dediler ki: "Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta belli olan ayak takımlarımız dışında da kimsenin sana uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz. Tersine, sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz."

Ayetin başındaki "fa" harfi, Nuh Peygamber'in (a.s) söylediklerinin hemen arkasından cevaplarının geldiğini gösterir. Bundan da anlaşılıyor

ki adamlar, kendi kendilerine düşünüp faydalarına olanı tercih etmeden hemen ona ret ve inkâr ile karşılık verdiler.

Bu cevabı verenler, kavminin ileri gelen, yönetici konumundaki kâfirleri idi. Bu cevaplarında kendilerine sunulan tevhit ile ilgili delile hiç değinmiyorlar. Onun yerine Nuh Peygamber'in peygamberliğini reddetmekle, ona itaat etmeyeceklerini söylemekle meşgul oluyorlar. Çünkü Nuh Peygamber'in, *"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."* sözü ile başlayan iki ayet, peygamberlik davasını içeren ve kendisine uyulmasının gerekliliğine işaret eden mesajlardır. Nitekim onun sözlerini nakleden başka bir ayette bu gereklilik açıkça ifade ediliyor: *"Nuh dedi ki: Ey kavmim! Ben, 'Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.' diye size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım."* (Nûh, 3)

Kur'ân'ın bize aktardığı cevaplarının özeti şudur: "Sana uymanın gerekliliğini kanıtlayan bir delil yoktur. Aslında deliller, bunun tersini gösteriyor." Onların bu delilleri, aslında bir iddiadan vazgeçip daha büyük bir iddiada bulunma yolu ile düzenlenmiş iki delildir. Bu yüzden, *"Tersine, sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz."* şeklindeki sözleri arkaya bırakılmıştır.

Nuh Peygamber'e (a.s) uyulmasının gerekliliğini gösteren bir delil olmadığı yolundaki ilk delilleri şu üç yoldan açıklanıyor: *"Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz."*, *"İlk bakışta belli olan ayak takımlarımız dışında da kimsenin sana uyduğunu görmüyoruz."*, *"Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz."*

Aşağıda açıklayacağımız üzere, bu delil bütün unsurları ile, duyu organları ile algılanabilen somut gerçeklerin ötesini inkâr etmeye dayanıyor. Bu yüzden bu sözleri sırasında, "ma nerake" ve "ma nera" ifadelerini tekrarlıyorlar.

Onların, *"Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz."* şeklindeki sözleri, Nuh Peygamber'in (a.s) peygamberlik davasına yönelik ilk cevaplarıdır. Bu cevaplarında benzerliğe yapıştıkları görülüyor. Kur'ân'ın bize anlattığına göre, diğer ümmetler de peygamberlerine karşı aynı gerekçeyi ileri sürmüşlerdi. Bu bahaneyi şöyle açıklayabiliriz: Sen insan olma bakımından bizim gibisin. Eğer Allah tarafından bize gönderilmiş bir peygamber olsaydın, böyle olmazdın. Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. Bizim gibi bir insan olduğun için ortada sana uymamızı gerektiren bir sebep yoktur.

Bu sözlerde, Nuh Peygamber'in (a.s) peygamberliğini yalanlama vardır ve bu yalanlama onun sadece kendileri gibi bir insan olduğu gerekçesine dayandırılıyor. Arkasından da bundan ona uymanın gerekliliğini gösteren bir delil olmadığı sonucunu çıkarıyorlar. Bu söylediklerimizin delili, aşağıda bize nakledilecek olan Nuh Peygamber'in, *"Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam..."* şeklindeki sözleridir.

Tefsircilerden biri bu noktayı kavramayarak müşriklerin, *"Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz."* şeklindeki sözlerini onların Nuh Peygamber'i sosyal konum bakımından kendilerine eşit saydıkları ve bundan ona uymayı gerektirecek bir sebep olmadığı sonucuna vardıkları şeklinde açıklayarak şöyle diyor: "Müşrikler Nuh Peygamber'e üç çürük delille cevap verdiler. Bu delillerin biri, onun kendileri gibi bir insan olmasıdır. Böylece onu genel anlamda kendilerine eşit saydılar. Bu da gösteriyor ki, Nuh Peygamber, ailesi ve şahsı itibari ile onlarla aynı veya onlara yakın sosyal sınıftandı. Bu şekilde bütün peygamberler toplumlarının orta sınıfına mensuptu. Bu cevabının gerekçesine göre eşitlik, eşit olan taraflardan birinin öbürüne yönelik üstünlük iddiası ile çelişir. Taraflardan birini itaat eden ve tâbi, öbürünü ise itaat edilen ve metbu saymak, eşitlikle bağdaşmaz. Çünkü bu, tercih gerekçesi olmaksızın yapılan bir tercih olur."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Eğer ifadenin anlamı bu tefsircinin anlattığı gibi olsaydı, onların "sen bizim gibisin" veya "senin kendimiz gibi olduğunu görüyoruz" demeleri gerekirdi, *"senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz"* diyerek onun insan olduğunu gündeme getirmeleri gerekmezdi. O zaman onun insan olduğuna işaret etmek gereksiz olurdu. Ayrıca bu ifadenin anlamı, *"Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz."* şeklindeki arkadan gelen sözlerinin anlamı ile aynı olur ve bu takdirde bir fazlalık olurdu.

Sözünü ettiğimiz tefsircinin bu ifadeden Nuh Peygamber'in (a.s) aile yapısı ve kişilik açısından onlarla eşit olduğu sonucunu çıkarması ve arkasından, "Bu şekilde bütün peygamberler toplumlarının orta sınıfına mensuptu." demesi şaşırtıcıdır. Çünkü peygamberler arasında İbrahim, Süleyman ve Eyüp gibi peygamberler de vardır.

1- [el-Menar, c.12, s.62]

"İlk bakışta belli olan ayak takımlarımız dışında da kimsenin sana uyduğunu görmüyoruz." (ifadesinin orijinalinde geçen "erazil" kelimesiyle ilgili olarak) Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Rezl veya rizal; düşük düzeyi yüzünden hoşlanılmayan şey anlamına gelir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *'Bazılarınız ömrün en kötü çağına kadar yaşatılacak.'* (Nahl, 70), *'İlk bakışta belli olan ayak takımlarımız'* (Hûd, 27), *'Dediler ki: Sana düşük seviyeli kimseler uyup dururken biz sana hiç iman eder miyiz?!'* (Şuarâ, 111)"

Mecmau'l-Beyan'da da şöyle deniyor: "Rezl; her şeyin en düşük düzeylisi demektir. Bunun çoğulu 'erzul'dur. Sonra bu çoğul da 'erazil' şeklinde çoğul yapılar. 'Kelb', 'eklub' ve 'ekalib' gibi. 'Erazil', 'erzel'in çoğulu da olabilir. 'Ekber'in çoğulu olan 'ekabir' gibi."

Mecmau'l-Beyan'da yine şöyle deniyor: "Re'y; *'Onları kendi gözleri ile kendilerinin iki katı olarak gören'* (Âl-i İmrân, 13) ayetinde de olduğu gibi 'rü'yet' anlamına gelir; yani gözün görmesi. Re'y; insanın herhangi bir konuya ilişkin görüşü anlamına da gelir."

el-Müfredat adlı eserde verilen bilgiye göre, ifadedeki "badie'r-re'yi" ibaresi, ilk plânda beliren, olgunlaşmamış görüş demektir. İlk kelimesini "badî" şeklinde okuyanlara göre, ibarenin anlamı, üzerinde fazla düşünülmeden ortaya çıkan görüştür.

"Badie'r-re'yi" ibaresinin "hum eraziluna" ibaresinin kaydı olması muhtemeldir. Buna göre, "İlk ortaya çıkan görüşe göre veya ilk bakışta onların ayak takımı ve düşük seviyeli kimseler olduğu bellidir." şeklinde bir anlam ortaya çıkar.

Bu ibarenin "ittebeake" fiilinin kaydı olması da muhtemeldir. Yani, "Onlar, ilk ortaya çıkan görüşleri ile sana uydular. İrdelemeye ve düşünmeye girişmediler. Eğer biraz düşünüp durumunu enine boyuna değerlendirselerdi, sana uymazlardı." Ancak bu ihtimale göre "ittebea" fiilinin tekrarlanması gereği doğar. Buna göre ibareyi, "ittebeûke badie'l-emri" şeklinde düşünmek gerekir. Eğer fiil tekrarlanmazsa, anlama halel gelir.

Şöyle diyen de olmuştur: İfadeyi, "manerake ittebeake fî badii'r-re'yi ille'llezine hum eraziluna" şeklinde düşünmeliyiz. Buna göre ifadenin anlamı kısaca şöyle olur: "Gözlemlerimize göre sana uyanlar, bu toplumun ayak takımı, düşük seviyeli fertleridir. Eğer biz de sana uy-

sak, onlarla eşit olur, onların kategorisine gireriz ki, bu da bizim üstünlüğümüzle bağdaşmaz, toplumdaki gücümüzü ortadan kaldırır."

Bu sözlerde kaçınılmaz şekilde onun peygamberliğinin aslı olmadığına yönelik ima vardır. Çünkü genelde şöyle bir inanç vardır: Eğer bir söz doğru ve yararlı ise, ona o toplumun önde gelenleri, büyükleri ve güçlüleri uyarlar. Eğer bunlar bir sözü reddederlerse veya o söze köleler, düşkünler, yoksullar gibi maldan, mevkiden ve toplumsal itibardan yoksun, düşük seviyeli kişiler uyarsa, o sözde hayır yoktur.

"Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz." ifadesi ile müşrikler, mutlak anlamda üstünlüğü reddetmeyi kastediyorlar. Özel olarak yararlandıkları dünyevî nimetler, gayba ilişkin bilgi ve ilâhî bir gücün teyidi gibi her şey buna dâhildir. Çünkü ifadedeki "fazl (üstünlük)" kelimesi nekire (belirtisiz)dir ve olumsuz bir söz akışı içinde yer almıştır ve dolayısıyla da genelliği ifade eder.

Müşrikler, Nuh Peygamber'in (a.s) bağlıları ile bunların içindeki ona inananları da onun çağrısına ortak etmişler. Bu yüzden "Senin bize karşı" değil, *"Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz."* diyorlar. Zira müminler, müşrikleri kendi yollarına uymaya özendiriyor, teşvik ediyorlardı.

Dolayısıyla ifadenin anlamı şudur: Bizi kendi inancınızı kabul etmeye çağırıyorsunuz. Biz ki mal, evlat, ilim ve güç gibi dünya hayatında özlenen birçok ayrıcalıklara sahibiz. Sizin bize yönelik çağrınızın geçerli ve etkili olabilmesi için bize karşı üstün bir ayrıcalığınızın olması gerekir. Dünya hayatı güzelliği, gayba ilişkin bilgi, ilâhî bir güç gibi. Bunlar sizde bulunmalı ki, bizim size boyun eğmemiz gerekli olsun. Biz bunların hiçbirini sizde göremediğimize göre, size uymamızı gerektirecek ne sebep var?

Biz çoğu tefsircilerin aksine bu ifadedeki üstünlüğü, maddî olan ve gayb ilmi, ilâhî güç gibi maddî olmayan yönleri kapsayacak şekilde genel anlamda yorumluyoruz. Oysa tefsircilerin çoğunluğu, bu üstünlüğü sadece mal, sayı çokluğu gibi maddî unsurlarla sınırlandırıyorlar. Bunun birinci sebebi, müşriklerin kullandıkları "fazl (üstünlük)" kelimesinin nekire (belirtisiz) olması ve olumsuz söz akışı içinde bulunan nekirelerin genellik ifade etmesidir.

Buna ek olarak, Nuh Peygamber'in (a.s) cevabının müşriklerin bu sözlerine karşılık olan bölümü, bizim bu yorumumuzu destekliyor ki, o

da aşağıda inceleyeceğimiz *"Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. 'Ben bir meleğim.' de demiyorum."* şeklindeki sözleridir.

"Tersine, sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz." ifadesinde, daha önce işaret edildiği gibi, Nuh Peygamber'in delillerine karşı ileri sürülen delillerde bir adım daha ileri gitme durumu söz konusudur. Şöyle denmek isteniyor: Biz, size uymamızı gerektiren bir ayrıcalık olduğunu görmüyoruz. Tersine, size uymamamızı gerektiren bir sebep var ki, o da sizin yalancı olduğunuz yolundaki kanaatimizdir.

Doğrusunu Allah bilir, ama sözün akışına göre ayetin anlamı şudur: Çağrınızın doğruluğunu gösteren somut bir ayrıcalığınız görülmüyor. Mal, mevki gibi sosyal ayrıcalıklardan yana eliniz boş olduğu hâlde ısrarla bizden sözünüzü dinleyip size itaat etmemizi istiyorsunuz. Bu durum, bizde davanızda yalancı olduğunuz izlenimini bırakıyor. Bu vesile ile elimizdeki imkânlara el koymak istediğinizden şüpheleniyoruz. Kısacası bu hâliniz, normal olarak çağrınızın yalan olduğunu, onu mal edinmeye, insanların servetlerine el koymaya, onlar üzerinde üstünlük kurup egemenlik ve reislik payesi kazanmaya araç yaptığınızı sanmamızı gerektiren bir belirtidir.

Onların bu sözleri, bu hikâyenin benzeri olan başka bir hikâyedeki şu sözleri gibidir: *"Kavmimin inkârcı ileri gelenleri dediler ki: Bu (adam), tıpkı sizin gibi bir insandır, üzerinizde üstünlük kurmak istiyor."* (Mü'minûn, 24) Böylece yalancılık suçlamasını niçin zan olarak ifade edip de bunu kesin bir suçlama olarak dile getirmedikleri ortaya çıkıyor. Yine anlaşılıyor ki, yalandan maksatları, haberin yalan olması değil, haberi verenin yalan söylediğidir.

28) Nuh dedi ki: "Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş de siz bunu görmekten yoksun bırakılmışsanız, istemediğiniz hâlde sizi bunu kabul etmeye mi zorlayacağız?!"

Bu ve bunu izleyen üç ayette, Nuh Peygamber'in (a.s) müşriklerin delillerine verdiği cevaplar açıklanıyor. Ayette geçen "ummiyet" fiili, meçhul fiildir ve "cahilliğiniz ve haktan hoşlanmayışınız yüzünden sizden gizli tutulmuş, siz bunu görmekten mahrum bırakılmışsanız" anla-

mındadır. Bu kelimeyi "amiyet" şeklinde okuyanlara göre ise, fiil malumdur ve anlamı, "Bu rahmet size gizli kalmışsa" şeklindedir.

Müşriklerin delilleri somut algılara ve maddî âlemin ötesini inkâra dayalı olduğu için bundan ilk aşamada Nuh Peygamber'e (a.s) uymayı ve itaat etmeyi gerektiren bir delil olmadığı sonucuna vardılar. Arkasından sözü değiştirerek ve bir adım daha ileri giderek ona itaat edilmesi gerekmediğine, hatta itaat edilmemesi gerektiğine dair delil olduğu sonucuna vardılar. Nuh Peygamber de, onların inkâr etmeye çalıştıkları peygamberliğini ve onun gereklerini ispat etme, onların onu ve ona uyanları yalancılıkla suçlayarak ispat etmeye çalıştıklarını ise reddetme yoluyla onlara cevap verdi. Bunu yaparken de, *"Ey kavmim!"* hitabını arka arkaya tekrarlayarak onlara yumuşaklık ve cana yakınlık gösterdi. Bunu onları kendine yaklaştırabilmek ve öğütlerini onlara kabul ettirebilmek için yaptı.

Bu ayetlerde, Nuh Peygamber'in (a.s) müşriklere cevap oluşturan delilleri son derece çarpıcı bir dille anlatılıyor. Müşriklerin delilleri bölümlere ayrılarak her bölüme iki yönüyle, yani ona itaat etmeye dönük delil bulunmadığı ve bunun tersine delil olduğu yönüyle cevap veriliyor. Bu cevapları, *"Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam..."*, *"Müminleri yanımdan kovacak da değilim..."* ve *"Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum..."* ifadelerinde görebiliriz. Arkasından geride bırakılan her delilin özeti alınarak bir sonraki delile başlangıç yapılıyor. Böylece deliller arasında kaynaşma ve bütünleşme meydana getiriliyor. Ama bu bütünleşme içinde her delil tam bağımsızlığını koruyor.

Böylece deliller üçe tamamlanıyor. Her biri bir hitapla başlayan bu deliller şunlardır: *"Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam..."*, *"Ey kavmim! Buna (bu uyarı çabalarıma) karşılık sizden bir mal istemiyorum..."*, *"Ey kavmim! Eğer onları yanımdan kovacak olursam, Allah'a karşı beni kim savunabilir?!..."* Bunlar üzerinde düşünmek gerekir.

Nuh Peygamber'in (a.s), *"Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam..."* ifadesi, müşriklerin *"Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz."* şeklindeki sözlerinin cevabıdır. Müşrikler bu sözleri ile şunu demek istiyorlar: Nuh'ta sadece insan olma niteliği vardır. Bu nitelikte o onların ve onlar da onun

benzeridir. O hâlde neye dayanarak onların kendisine uyması gerektiğini iddia ediyor? Demek ki o bir yalancıdır ve bu peygamberlik iddiası ile onları avlamak, mallarını ele geçirmek ve başlarına geçmek istiyor.

Müşriklerin bu sözleri Nuh Peygamber'in peygamberliğini reddetmeyi içeriyor. Bu iddiadaki dayanakları onun bir insan olduğu, peygamberliğine ve gayb âlemi ile bağlantısına delâlet edecek bir belirtiye sahip olmadığıdır. Bu yüzden onların dikkatlerini Nuh Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğunu ortaya koyan bir faktöre çekmek gerekli olmuştur. Bu faktör, peygamberin peygamberlik iddiasının doğruluğunu kanıtlayan olağanüstü bir belirti (ayet)tir. Çünkü peygamberlik olağandışı bir şekilde gayb âlemi ile bir çeşit ilişkidir. Bu ilişkinin gerçekleştiğini bilebilmek için yine olağandışı bir faktörün gerçekleşmesi gerekir. Peygamberin peygamberlik davasının doğru olduğuna kesinlik kazandıracak olan şey, bu olağanüstü faktördür. İşte bu yüzden Nuh Peygamber (a.s), *"Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam"* şeklindeki sözüyle, iddiasında doğru olduğunu kanıtlayan Allah'tan gelmiş açık bir delile, olağanüstü bir mucizeye sahip olduğuna işaret ediyor.

Bundan anlaşılıyor ki, buradaki açık delilden maksat, peygamberliğin gerçekliğini kanıtlayan olağanüstü belirtidir, mucizedir. Çünkü ayetlerin akışının verdiği sonuç budur. Bir tefsirci[1] ise, ayetteki açık delil ile bir peygamberin peygamber olduğunu bilmesini sağlayan zarurî (kesin) ilmin kastedildiğini söylemiştir ki, bu yorum, ayetlerin akışına yabancı olduğu için ciddiye alınmamalıdır.

"...ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş de siz bunu görmekten yoksun bırakılmışsanız..." ifadesinden anlaşılan o ki Nuh Peygamber (a.s), bu ifade ile yüce Allah'ın kendisine verdiği kutsal kitap ve ilme işaret ediyor. Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde kutsal kitaptan ve Allah ile O'nun ayetlerine ilişkin bilgiden rahmet diye söz edilir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Öncesinde de (şahit olarak) bir önder ve rahmet olan Musa'nın kitabının bulunduğu"* (Hûd, 17), *"Bu kitabı sana her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı olarak indirdik."* (Nahl, 89), *"Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiştik."* (Kehf, 65), *"Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla."* (Âl-i İmrân, 8)

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.155, İran basımı]

"Siz bunu görmekten yoksun bırakılmışsanız" ifadesindeki gizli zamir (bunu), anlaşılan rahmet kelimesine râcidir ve ifadenin anlamı, "Cehaletiniz ve haktan hoşlanmayışınız yüzünden bendeki ilim ve marifet size gizli kalmıştır. Oysa ben o ilmi size açıklamış, önünüze sermiştim." şeklindedir.

"İstemediğiniz hâlde sizi bunu kabul etmeye mi zorlayacağız?!" ifadesinde geçen "nulzimu" fiilinin kökü olan "ilzam" kelimesi, bir şeyi başka bir şeyden ayrılmaz, kopmaz kılmak demektir. Müşrikleri istememelerine rağmen rahmete bağlamak, onları ondan ayrılmaz kılmak demek, onları Allah'a ve O'nun ayetlerine inanmaya, ilâhî bilgilerin sağladığı aydınlık ve basiret ile donanmaya zorlamak demektir.

Dolayısıyla -doğrusunu Allah bilir- ayetin anlamı şöyledir: Söyleyin bana, eğer tıpkı sizin gibi bir insan olduğum hâlde peygamber olduğumu doğrulayan olağanüstü bir belirtiye sahipsem ve yanımda peygamberlik için gerekli olan ve sizi hakka ileten kutsal kitap ve ilim varsa, ama inadınız ve büyüklük kompleksiniz yüzünden bunlar size gizli kaldıysa, o zaman sizi bunlara zorlamamız mı gerekir?! Yani, Allah tarafından gönderilen bir peygamberin peygamberlik görevini yaparken ihtiyaç duyacağı her şeye sahibim ve size bunları anlattım. Fakat siz azgınlığınız ve büyüklük kompleksiniz yüzünden bunlara inanmıyorsunuz. Sizi bunlara inanmaya zorlamak bana düşmez. Çünkü Allah'ın dininde zorlama yoktur.

Bu ayette onlara yönelik şöyle bir tariz vardır: Söylenebilecek her söz onlara söylendiği ve gerçek kendileri için açıklık kazandığı hâlde inanmıyorlar ve inanmalarını sağlayacak başka bir şey istiyorlar. Bir başka şey, olsa olsa isteksizliklerine rağmen onları iman etmeye zorlamaktır. Çünkü onların, *"Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz."* derken istedikleri şey, zorlamadan başka bir şey değildir. Oysa Allah'ın dininde zorlama yoktur.

Dinde zorlamayı reddeden ayetlerden biri olan bu ayet, bu hükmün en eski şeriatlarda da var olan bir dinî hüküm olduğunu gösterir. Nuh Peygamber'in (a.s) şeriatında da bu hükmün var olduğu görülüyor. Bu hüküm, hiç neshedilmeden günümüze kadar geçerliliğini sürdürmüştür.

Yapılan bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, Nuh Peygamber'in (a.s) *"Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelmiş açık bir delile dayanıyorsam..."* şeklindeki sözleri, müşriklerin, *"Biz senin ancak bi-*

zim gibi bir insan olduğunu görüyoruz." şeklindeki sözlerine cevaptır. Bir tefsirciye göre, Nuh Peygamber'in bu sözleri, müşriklerin *"Tersine, sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz."* şeklindeki sözlerine; başka bazı tefsircilere göre, *"İlk bakışta belli olan ayak takımlarımız dışında da kimsenin sana uyduğunu görmüyoruz."* şeklindeki sözlerine; başka bir grup tefsirciye göre, *"Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz."* şeklindeki sözlerine cevaptır.[1] Fakat yukarıdaki açıklamalarımız, bu görüşlerin geçersiz olduğunu ortaya koyuyor. Bu yüzden bu görüşleri açıklayıp reddetmek için daha fazla bir şey söyleyecek değiliz.

29) "**Ey kavmim! Buna (bu uyarı çabalarıma) karşılık sizden bir mal istemiyorum. Benim ücretimi verecek olan, Allah'tır.**"

Bu ifadede, müşriklerin yalancılık suçlamalarına cevap verilmek isteniyor. Çünkü eğer Nuh Peygamber -hâşâ- yalancı olsa, çağrısının amacının müşriklerin mallarına el uzatmak, ellerindeki imkânlara göz koyup onları ele geçirmek olması gerekir. Ama o onlardan maddî bir şey istemediğine göre, yalancılıkla suçlamaları gerekçesiz kalır.

"**Müminleri yanımdan kovacak da değilim. Onlar, Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizin gerçeklerden habersiz bir toplum olduğunuzu görüyorum.**"

Bu ifade, müşriklerin *"İlk bakışta belli olan ayak takımlarımız dışında da kimsenin sana uyduğunu görmüyoruz."* şeklindeki sözlerine cevaptır. Fakat Nuh Peygamber (a.s), cevabında küçük düşürücü bir anlam taşıyan "ayak takımı (erazil)" deyimini "müminler" deyimi ile değiştiriyor. Bu değişikliği yapmasının sebebi, o kimselerin imanlarına saygı ifade etmek ve onların Rableri ile bağlantılı olduklarına işaret etmektir.

Nuh Peygamber, o kimseleri yanından kovmayı reddediyor ve bu tutumunu, *"Onlar, Rablerine kavuşacaklardır."* diye gerekçelendiriyor. Böylece ilân ediyor ki, onlar için Allah'a dönecekleri bir gün vardır. O gün Allah onları, amelleri hakkında hesaba çekecek ve yaptıkları iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını verecektir. Bu hesaba çekme işi Allah'ın yetkisindedir. O'nun dışındakilerin bu işte hiçbir yetkisi yoktur. Buna

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.140-141, Beyrut basımı]

göre Nuh Peygamber'in (a.s) onları hesaba çekip kendileri için karşılık belirlemeye yetkisi yoktur. Oysa Nuh'un müşrik kavmi, cahillikleri yüzünden fakirlerin, düşkünlerin, yoksulların hayır toplumundan kovulmaları, her türlü nimetten, şereften ve onurdan yoksun bırakılmaları beklentisi içindeydi.

Böylece *"Onlar, Rablerine kavuşacaklardır."* ifadesinden maksadın, o müminlerin Allah'a dönüp huzuruna çıktıkları gün Allah'ın onları hesaba çekeceğine yönelik iman olduğu ortaya çıkıyor. Aynı anlam şu ayette de vurgulanıyor: *"Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yok, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zalimlerden olasın!"* (En'âm, 52)

Bir tefsirciye göre, *"Onlar, Rablerine kavuşacaklardır."* ifadesinin anlamı, Nuh Peygamber'in onları kovamayacağı, çünkü onlar Rablerine kavuştuklarında kendilerine zulmedenin ve onları kovanın cezalandırılacağı şeklindedir. Başka bir tefsirciye göre, bu ifadenin anlamı, "Onlar, Rablerine kavuşacaklardır. Buna göre, nasıl ayak takımı olabilirler ve kovulmayı hak etmedikleri hâlde nasıl kovulabilirler?!" şeklindedir.[1] Fakat bu yorumların her ikisi de mantıksızdır. Üstelik bu yorumların birincisi, *"Ey kavmim! Eğer onları yanımdan kovacak olursam, Allah'a karşı beni kim savunabilir?!"* ayetini gereksiz bir fazlalık hâline getirmektedir.

Yine ortaya çıkıyor ki, *"Fakat ben sizin gerçeklerden habersiz (cahil) bir toplum olduğunuzu görüyorum."* ifadesindeki cahillikten maksat, ahiret meselesi ile ilgili, hesabın ve cezanın sadece Allah'ın yetkisinde olduğu, başkasının bu işe karışamayacağı konusundaki cahilliktir. Bir tefsirciye göre[2] buradaki cahillikten maksat, aklın ve olgunluğun karşıtı olan cahilliktir. "Siz onlara karşı aptallık yapıyor, olgunca davranmıyorsunuz." demek isteniyor. Ya da maksat şudur: "İki insandan birinin öbüründen ayrıcalıklı olmasının gerekçesi hakka uymak, iyilik yapmak, faziletlerle donanmaktır; yoksa sizin sandığınız gibi mal ve mevki üstünlüğü değildir." Ancak bu yorumların her ikisi de ayetlerin akışına yabancı yorumlardır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.156, İran basımı]

2- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.42]

30) "Ey kavmim! Eğer onları yanımdan kovacak olursam, Allah'a karşı beni kim savunabilir?! Hiç düşünmez misiniz?!"

Ayette geçen "yensuru" fiilinin kökü olan "nasr" kelimesi, engel olmak, alıkoymak, kurtarmak gibi anlamlar içerir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Eğer onları yanımdan kovarsam, beni Allah'ın azabından kim kurtarır, kim korur?! Düşünmez misiniz ki, bu bir zulümdür ve Allah zalime karşı mazlumu destekler ve zalimden intikam alır. Akıl, kesinlikle hüküm verir ki, yüce Allah zalim ve mazlumu bir tutmaz, zalimin zulmünü yanında bırakmaz; ona zulmü karşılığında acı bir ceza verir ve böylece mazlumun yüreğine su serper. Allah, üstün iradeli ve intikam alıcıdır."

31) "Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. 'Ben bir meleğim.' de demiyorum."

Bu ifade, müşriklerin *"Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz."* şeklindeki sözlerine cevaptır. Nuh Peygamber (a.s) bu cevabında demek istiyor ki, peygamberlik iddiasına bulundum diye, sizin benden iddia etmemi beklediğiniz hiçbir üstünlüğü iddia etmiyorum. Siz herhangi bir peygamberin ilâhî rahmetin hazinelerine sahip olacağını, kendi başına yoksulları zengin edeceğini, hastaları iyileştireceğini, ölüleri dirilteceğini, gökte, yeryüzünde, kâinatın diğer bölümlerinde istediği gibi tasarrufta bulunabileceğini sanıyorsunuz.

Ayrıca peygamberin gayb ilmine sahip olacağını sanıyorsunuz. Böylece onun, gözlerden saklanmış, gözlemlere kapalı kalmış bütün hayırlara el koyarak onları kendine çekeceğini ve gelecekteki bütün gizli kötülükleri kendinden uzak tutacağını, kısacası iyilikleri, hayırları çoğaltıp istenmez şeylerden korunacağını sanıyorsunuz.

Bunların yanı sıra, peygamberin insanlık derecesinden meleklik makamına yükseleceğini, yani tabiat âleminin kirlerinden arınmış, insana has ihtiyaçlardan ve eksikliklerden uzak bir melek olacağını sanıyorsunuz. Başka bir deyimle, size göre peygamber yemeyecek, içmeyecek, cinsel ilişkide bulunmayacak; rızk kazanmak, hayat için gerekli olan nimetleri elde etmek için çaba harcamayacaktır.

İşte sizin bir peygambere verilmesi gerektiğini, onun kendi başına malik olması icap ettiğini sandığınız üstünlük çeşitleri bunlardır. Fakat yanılıyorsunuz. Bir peygamberin sahip olduğu tek şey peygam-

berliktir. Ben bu sandığınız üstünlüklerin hiçbirini iddia etmiş değilim. Ben size, "Allah'ın hazineleri yanı başımdadır." demiyorum. Ben gayb âlemini bilmem ve bir melek olduğumu da söylemiyorum. Kısacası, sizin beklediğiniz üstünlük türlerinden hiçbirine sahip olduğumu iddia etmiyorum ki, bu üstünlüğün yokluğu yüzünden beni yalancılıkla suçlayabilesiniz. Sadece diyorum ki: Ben, Rabbimden benim peygamberliğimi kanıtlayan açık bir delile dayanıyorum ve Allah bana katından bir rahmet vermiştir.

"Allah'ın hazinleri" ifadesinden maksat, bütün gizli hazineler ve kaynaklardır ki, bütün yaratıklar varoluşları ve hayatları için gereken rızkları onlardan sağlarlar, eksikliklerinin giderilmesinde onlardan yararlanırlar.

Sıradan halkın peygamberlere ve velilere verildiğini sandıkları üstünlükler işte bunlardır. Halkın düşüncesine göre peygamberler ve veliler, bu ayrıcalıklar sayesinde elde ettikleri güçle istedikleri her şeyi yaparlar ve diledikleri gibi hükmederler. Nitekim Peygamberimizden (s.a.a) de aynı şeylerin istendiği bize şu ayette naklediliyor: *"Dediler ki: 'Bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça veya senin bir hurma ve bir üzüm bağın olup da aralarından ırmaklar akıtmadıkça ya da ileri sürdüğün gibi göğü parça parça üzerimize indirmedikçe veya Allah'ı ve melekleri açıkça karşımıza getirmedikçe ya da altından bir evin olmadıkça veya göğe çıkmadıkça, asla sana iman etmeyiz. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedikçe, göğe çıkmana da asla inanmayız.' De ki: Rabbim her eksiklikten uzaktır. Ben, sadece peygamber olan bir beşerden başka bir şey miyim?!"* (İsrâ, 93)

İncelemekte olduğumuz ayette niçin, "Ben gaybı biliyorum, demiyorum." denmiyor da, *"Gaybı da bilmem."* deniyor? Çünkü bu bilgi, genellikle başkalarından esirgenen ve açıklanmasına müsaade edilmeyen bir bilgi türü olduğu için bir kimsenin, "Ben gaybı biliyorum, demiyorum." demesi, bu bilgiye sahip olmadığını göstermez. Bu bilgiye sahip olmadığını ifade etmesi için, "Ben gaybı bilmem." demesi gerekir. Oysa *"Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum."* ve *"Ben bir meleğim de demiyorum."* ifadelerinde böyle bir gereklilik yoktur. Bir defa söylenmesi yeterli olduğu için daha sonraki ifadelerde *"Size"* ibaresinin tekrarlanmasına gerek görülmemiştir.

Yüce Allah, şu ayette Peygamberimize (s.a.a) de Nuh Peygamber'in (a.s) kavmine hitap ettiği gibi kendi kavmine hitap etmesini emretmiş,

ardından maksadı açıklayan eklemeyi getirmiştir: *"De ki: 'Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum.' De ki: Kör ile gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?"* (En'âm, 50)

Bu ayette, arka arkaya yer alan *"Ben size... de demiyorum."* ve *Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."* ve *"De ki: Kör ile gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?"* ifadelerine iyi dikkat etmek gerekir. Bu ifadelerde ilk başta sıradan insanların peygamberlerinden bekledikleri üstünlükler reddediliyor. Arkasından Peygamber'in sadece peygamber olduğu vurgulanıyor. Daha sonra ise Peygamberimizin insanların kendisinden beklediklerinden farklı yöndeki üstünlüğüne dikkat çekiliyor. Bu üstünlük, onun yüce Allah'ın göstermesi ile görebilmesi ve onun dışındakilerin kendisine nispetinin körün gözleri görebilen kimseye nispeti gibi olmasıdır. İşte insanların ona uymalarını gerektiren üstünlük budur. Tıpkı körün gözleri görenin peşinden gitmesi gibi. Peygamberimizin insanları kendine uymaya çağırmasının gerekçesi budur.

PEYGAMBERLERİN VE VELİLERİN GÜCÜYLE İLGİLİ FELSEFÎ-KUR'ÂNÎ BİR İNCELEME

İnsanlar Rablerinin makamı, O'nun kuşatıcılığı ve egemenliği konusunda bilgisizlik ve gaflet içindedirler. Gerçi fıtratları onları O'nun varlığına ve birliğine iletiyor. Fakat madde ve tabiat âlemi ile haşir neşir olmaları, doğanın hükümleri ve kanunlarına, yanı sıra sosyal gelenekler ve yasalara dalmış olmaları, çokluk ve ayrılığa alışmış olmaları, rububiyet âlemini, alıştıkları madde âlemi ile kıyaslamalarına yol açıyor. Bu anlayışa göre, yüce Allah'ın yaratıkları karşısındaki konumu, insanlar arasından çıkan zorba bir diktatörün köleleri ve halkı karşısındaki konumu gibidir.

Bu dünyada, meselâ hükümdar veya diktatör diye adlandırdığımız bir kişi vardır. Bu kişinin emri altında bakanlar, valiler, komutanlar ve korumalar bulunur. Bunlar, onun emirlerini ve yasaklarını uygulamaya koyarlar. Bu kişinin dilediğine bağışları ve ödülleri olur. İstediği şeyler olur, hoşlanmadığı şeyler olur. Kabul ettiği şeyler olur, reddettiği şeyler olur. Yakaladığı olur, salıverdiği olur. Acıması olur, öfkesi olur. Hükme bağladığı olur, hükmü bozduğu olur...

Söz konusu hükümdar olsun, yardımcıları olsun, yönetici kademeleri olsun, yönetimi altındaki halk olsun, ellerinde dönen nimetler ve hayat gereçleri olsun, bunların her biri, sınırlı ve bağımsız birer varlıktır, diğerinden ayrıdır. Bunları birbirine hükümler, kanunlar ve toplumsal gelenekler bağlar. Bu hükümlerin ve kuralların sadece insanların zihninde ve inancında yeri vardır.

İnsanlar, rububiyet âlemini, yani peygamberlerin haber verdikleri yüce Allah'ın makamını, sıfatlarını, fiillerini, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini bu düzene uyarlarlar. Onlara göre yüce Allah, tıpkı bizden olan ve hükümdar adlandırdığımız birinin yaptığı gibi ister, nefret eder, verir, reddeder ve yaratılış düzenini yönetir. O'nun varlığı sınırlıdır ve kâinat bütününden kopuktur. O'nun melekleri ve diğer yaratıkları da bağımsız varlıklardır. Sahip oldukları varoluşa ve bağışlanmış nimetlere Allah dışında maliktirler. Yüce Allah ezelde vardı ve yaratıklarının hiçbiri yanında yoktu, sonra ebed tarafında yaratıkları var etti ve onlar yanında oldular.

Görüldüğü gibi insanlar, varlığı zamana uyarlanmış ve sınırlı bir varlık ortaya atıyorlar. Yalnız bu varlığın zamana bağlı varoluşu süreklidir. Her şeye yeten gücü vardır. Her şeyi kapsayan ilme sahiptir. Kırılmaz iradeye ve karşı konulmaz hüküm gücüne sahiptir. Sıfatlarında ve işlerinde bağımsızdır. Nitekim aramızdan biri de ondan bağımsızdır. Sahibi olduğu hayatın, ilmin ve gücün malikidir. Hayatı kendi hayatıdır, Allah'a ait değildir. İlmi de kendine aittir, Allah'a ait değildir. Gücü de kendi gücüdür, Allah'a ait değildir. Sahip olduğumuz varoluşa, hayata, ilme ve güce, "Bunlar, Allah aittir." deniyorsa, bu, tıpkı yönetilen halkın sahip oldukları nimetlerin hükümdara ait olduğunu söylemeye benzer. Şu anlamda ki, bu nimetler hükümdarın yanındayken onları kendi yanından çıkarıp bizim yanımıza koydu, tasarrufumuza sundu. Görüldüğü gibi bütün bunlar, sınırlılık ve ayrılık ilkesine dayanıyor.

Fakat kesin deliller, bütün bunların yanlış olduğunu kanıtlıyor. Çünkü bu kesin deliller, bütün mümkün varlıkların zatlarında ve zatlarının eserlerinde yoksul ve muhtaç olduklarına hükmeder. Varlıklar zatları düzeyinde Allah'a muhtaç olduklarına göre, onların Allah'tan bağımsız ve kopuk olmaları mutlak anlamda imkânsız olur. Çünkü eğer bir şeyin, varlığında veya varlığının bir eserinde, hudus veya beka aşamasında

Allah'tan bağımsız olduğu farz edilirse, o şey, o yönden Allah'a muhtaç olmaktan çıkar ki, bu imkânsızdır.

Buna göre, her mümkün varlık zatında ve zatının eserlerinde bağımlıdır. Zatında bağımsız olan sadece yüce Allah'tır. O, hiçbir şeye muhtaç olmayan zengindir. Varlıkta ve varlığın kemalinde hiçbir eksiği yoktur. Hayat, güç ve ilim gibi, O'nu sınırlayan hiçbir sınır da yoktur. *"Allah, üçün üçüncüsüdür diyenler, kesinlikle kâfir olmuşlardır."* (Mâide, 73) ayetinin tefsiri sırasında bu meseleyi biraz açıklamıştık.

Yaptığımız bu açıklamaya göre, mümkün varlığın varoluşu, hayatı, gücü, ilmi, varoluşunda Allah'a bağlıdır, hiçbir bakımdan O'ndan bağımsız değildir. Bağımsız olmama niteliği onda mevcut oldukça da bunun azı ile çoğu arasında fark yoktur. Dolayısıyla varoluşunda Allah'tan bağımsız ve kopuk olmadıkça her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve sonsuz hayata sahip olan bir mümkün varlığı farz etmeye bir engel yoktur. Tıpkı sınırlı süreli bir varoluşa, sadece bazı nesnelerle bağlantılı ilme ve güce sahip olan bir mümkün varlığın varoluşuna bir engel olmadığı gibi. Evet; bağımsızlık varsayımı, mümkün varlıkların muhtaçlık niteliğini ortadan kaldırır. Söylediğimiz gibi bunun da azı ve çoğu arasında fark yoktur. Bu açıklamalar, bu mesele ile ilgili aklî delillerdir.

Naklî delillere gelince; gerçi Kur'ân'ın birçok ayetinde gayb âlemini bilmek, diriltmek, öldürmek ve yaratmak gibi bazı sıfatların ve fiillerin sadece Allah'a mahsus olduğu ifade ediliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* (En'âm, 59), *"Öldüren ve dirilten O'dur."* (Necm, 44), *"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince... canını alır."* (Zümer, 42) Aynı anlamı veren başka ayetler de vardır. Fakat bu ayetlerin hepsi başka ayetlerle tefsir ediliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O, gaybı bilendir. Gaybına seçip beğendiği peygamberler dışında kimseyi muttali kılmaz."* (Cin, 27), *"De ki: Ölüm meleği canınızı alır."* (Secde, 11) Ve İsa Peygamber'den nakledilen şu ifade gibi: *"Ve Allah'ın izniyle... ölüleri diriltirim."* (Âl-i İmrân, 49), *"Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratır, ona üflerdin, o da benim iznimle kuş oluverirdi."* (Mâide, 110)

Bu ayetleri birbirine ekleyerek incelediğimizde, kuşkusuz olarak vardığımız sonuç şudur: Sözü edilen sıfatların ve fiillerin Allah'tan başkasında olamayacağını bildiren ayetlerin maksadı, bu sıfatların ve fiillerin asaleten ve bağımsız olarak sırf Allah'a mahsus olduğunu; bun-

ların Allah'tan başkasında da olabileceğini bildiren ayetlerin maksadı da, bunların başkalarında ancak tâbilik biçiminde ve bağımlı olarak bulunabileceğini vurgulamaktır.

Dolayısıyla eğer bir kişi, rivayetler ve tarihî belgelerde de çokça yer aldığı gibi, peygamberler ve velilerin gizli bir bilgiye veya görünmez kaynaklı bir güce sahip olduklarını, yani düşünme yolundan başka bir yolla bir bilgi ve bilinen doğal süreç dışında bir güç elde ettiklerini ileri sürer, fakat aynı zamanda bu bilginin ve gücün asil ve bağımsız olduğunu reddeder, yani söz konusu bilgi ve gücü asaleten Allah'a ait bilip bunların Allah'ın cömert bağışı ile onlarda ortaya çıktığını söylerse, bunun hiçbir sakıncası yoktur.

Ancak eğer bir kimse, söz konusu ilmin ve gücün peygamberlerde ve velilerde sıradan halkın anladığı gibi asaleten ve bağımsız şekilde tezahür ettiğini söylerse, bu bilgiyi ve gücü Allah'a ve O'nun rahmetinin feyzine dayandırsa da, aşırılıktan kurtulamaz ve *"Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin."* (Nisâ, 171) ayetinin kapsamına girer.

* * *

"**Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, 'Allah onlara hiçbir hayır vermez.' de demiyorum. Onların kalplerindekini en iyi bilen Allah'tır. Yoksa zalimlerden olurum.**"

Ragıp, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "Zereytu aleyhi, 'Onu ayıpladım, küçümsedim' demektir. 'Ezreytu bihi' ve 'izdereytu bihi', 'Onu küçümsemeyi kararlaştırdım' anlamındadır ve aslı iftial babındandır. 'Tezderî a'yunukum' ibaresinin aslı, 'tezderîhim a'yunukum'dur ve anlamı 'Onları azımsıyor ve küçümsüyorsunuz' şeklindedir." (Alıntı sona erdi.)

Nuh Peygamber'in (a.s) sözlerinin bu bölümü, kavminin önde gelen kâfirlerinin inancına ve aristokrasi geleneği ile egemenlik sistemini dayandırdıkları temel zihniyete işarettir. Bu zihniyete göre, insanlar zayıflar ve güçlüler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Güçlüler, mal ve sayı kalabalığı ile desteklenen iktidar sahibi seçkinlerdir. Zayıflar ise, geride kalanların tümüdür. Güçlüler toplumun efendileridir. Nimetler ve onur onlara mahsustur. Toplum onlar için kurulmuştur. Geride kalan zayıflar onlar için yaratılmışlar, onlar için istenmişler, onların çıkarla-

rının kurbanlarıdırlar; diktatör bir hükümet karşısında yönetilen halk, efendiler karşısında köleler, ağalar karşısında hizmetçiler ve ameleler, erkekler karşısında kadınlar, kısacası her egemen ve güçlü karşısındaki zayıflar gibidirler.

Başka bir ifadeyle, onların inancına göre toplumdaki zayıf kimse, insandan sayılmayacak bir insan veya insan şeklinde bir hayvandır. Topluma katılması, toplumsal hayata ortak olması, seçkinlerin onun emeğinden ve alın terinden yararlanmaları içindir. Bunun tersi düşünülemez. Hatta bu zayıf kimse insan onurundan yoksun, şereflilik alanından kovulmuş, merhametten ve ilgiden ümitsizdir.

İşte müşriklerin görüşü ve toplumlarının dayanağı bu idi. Nuh Peygamber (a.s), *"Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, 'Allah onlara hiçbir hayır vermez.' de demiyorum."* şeklindeki sözleri ile kavminin bu görüşünü reddediyor.

Arkasından, *"Onların kalplerindekini en iyi bilen Allah'tır."* derken, onların inançlarındaki yanlışlığı vurguluyor. Yani siz onların dış görünüşlerindeki zayıflıklarına bakarak onları hor görüyor, küçümsüyor, aşağılıyorsunuz. Oysa hayır elde etmenin ve üstünlüğe ermenin kriteri bu dış görünüş değildir. Bu konudaki, özellikle ilâhî üstünlüğün ve mükâfatın hak edilmesindeki kriter, insanın iç âlemi, bu âlemin fazilet ve manevî değerlerle bezenmesidir. Oysa ne ben ve ne siz insanların iç âlemlerini ve kalplerinin gizli sırlarını bilemeyiz. Bunları sadece Allah bilir. O hâlde ne ben ve ne siz onların hayırdan ve mutluluktan yoksun olduklarına hüküm veremeyiz.

Arkasından, *"Yoksa zalimlerden olurum."* diyerek böyle bir hükümden niçin çekindiğini açıklıyor. İfadenin anlamı şudur: Böyle bir söz bilgiye dayanmayan, cahilce bir sözdür. İyiliğe lâyık görülmesi mümkün olan bir kimseyi keyfî olarak ve hiçbir delile dayanmadan hayırdan yoksun tutmak zulümdür. İnsanın böyle bir tutum takınarak zalimler zümresine katılması ona yakışmaz.

Yüce Allah, kıyamet günündeki A'râf'takilerin sözleri olarak naklettiği şu ayette bu gerçeğe işaret ediyor: *"A'raf'takiler, simalarından tanıdıkları bazı adamlara şöyle seslenirler: 'Ne kalabalığınız ve ne büyüklük taslamanıza yol açan güçleriniz size yarar sağlamadı. Allah onları hiçbir rahmete erdirmez.' diye haklarında yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?!"* (A'râf, 48-49)

Nuh Peygamber'in (a.s), *"Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, 'Allah onlara hiçbir hayır vermez.' de demiyorum."* şeklindeki sözlerinde, kavminin kâfirlerine bir tariz vardır. Şöyle ki onlar, toplumdaki zayıfları sosyal ayrıcalıklardan yoksun tuttukları gibi, onları dinî mazhariyetlerden de mahrum sayarak, "Onlar din ile de mutluluğa eremezler. Din ile ancak toplumun seçkinleri ve güçlüleri mutluluk bulur." diyorlardı. Yine bu sözlerde, onların zalim olduklarını vurgulayan bir tariz de vardır.

Nuh Peygamber (a.s), müşriklerin bir peygamberden bekledikleri imtiyazların kendinde bulunmadığını belirttiği *"Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. 'Ben bir meleğim.' de demiyorum."* şeklindeki sözlerinin hemen arkasından, *"Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, 'Allah onlara hiçbir hayır vermez.' de demiyorum..."* diyor. Oysa bu sözler onun kavmi içindeki zayıf, aynı zamanda mümin olan kimselerle ilgili idi. Çünkü kavminin kâfirleri, *"Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüz olduğu görüşünde de değiliz."* diyerek o zayıf müminleri Nuh Peygamber'e (a.s) eklemişlerdi.

Şöyle ki, müşriklerin o sözlerinin anlamı şudur: Bizim sana ve sana inanmış olan bu ayak takımına inanabilmemiz için sizin bize karşı bir üstünlüğünüzün olması gerekir. Önce seni ele alırsak, sende bir peygambere mahsus olan ilâhî güç veya gayb âlemine ilişkin bilgi yoktur. Ayrıca maddî ve doğal kirlerden arınmış bir melek de değilsin. Sana inananlara gelince; onlar, aramızdaki insanî onurdan umut kesmiş, rahmetten ve ilgiden yoksun ayak takımlarımızdır.

Nuh Peygamber (a.s), onların bu sözlerine şu anlama gelen sözlerle cevap veriyor: Ben peygamberliğimden beklediğiniz ayrıcalıkların hiçbirini iddia etmiyorum. Çünkü bir peygamberin sahip olduğu tek şey peygamberliktir. Hor gördüğünüz şu zayıf kimselere gelince, Allah onların kalplerinde bir hayır olduğunu bildiği için onlara hayır ve üstünlük verebilir. Onların iç âlemlerinde neler olduğunu en iyi O bilir. Dinî üstünlüğün ve ilâhî rahmetin kriteri ve gerekçesi, gözlerinize hor görünen dış görünüş değil, nefis temizliği ve kalp arınmışlığıdır. Buna göre ben, *"Allah onlara hiçbir hayır vermez."* diyemem. Çünkü böyle bir söz beni zalimler zümresine katacak bir zulümdür.

32) Dediler ki: "Ey Nuh! Bizimle tartıştın ve bu tartışmayı çok uzattın. Eğer doğru konuşanlardan isen, bize vadettiğin azabı başımıza getir (de görelim)."

Bu sözler, müşriklerin Hz. Nuh'un (a.s) delillerini çürütmekten ve kabul etmeye çağırdığı hakkı geçersiz kılmaktan aciz kalmaları üzerine ona söyledikleri sözlerdir. Bu sözlerin amacı, Nuh Peygamber'i (a.s) çaresiz bırakmaktır. *"Bize vadettiğin azabı"* şekildeki sözlerinden maksat, Nuh Peygamber'in (a.s), çağrısının başında onlara haber verdiği acı günün azabıdır.

Müşriklerin bu sözleri, ayette daha öncesi ile bağlantısız bir söz başlangıcı olarak yer alıyor. Çünkü onlar bu sözleri uzun bir zaman sonra söylediler. Bu zaman zarfında Nuh Peygamber (a.s) onları tevhide çağırdı, onlarla tartıştı, çeşitli delillerle ve ikna yöntemleri ile onlara karşı koydu. Sonunda bütün bahanelerini kesti ve hakkı onlar için aydınlık hâle getirdi. Nitekim onlara yönelik bedduasında bunu vurguladığı bize şöyle naklediliyor: *"Nuh dedi ki: Rabbim, ben onları gece-gündüz imana çağırdım... Sonra ben onları yüksek sesle çağırdım. Sonra ben onlarla hem açıktan açığa, hem de gizli gizli konuştum."* (Nûh, 5-9) Kur'ân'ın başka bir yerinde de *"Nuh, bin yıldan elli yıl eksik bir süre aralarında kaldı."* (Ankebût, 14) buyruluyor. Yüce Allah'ın burada yer verdiği tek bir diyalog şeklindeki kavmine yönelik konuşmaları ve onların cevapları aslında yüzlerce yılı almıştır. Kur'ân'da bunun benzerleri çoktur ve bu istisnai bir durum değildir. Çünkü bu gelişmeleri, zamanı ve onun içerdiği her şeyi kuşatan yüce Allah anlatıyor ve bu anlatılanları da vahiy yolu ile Peygamberimiz (s.a.a) dinliyor ki, ona çeşitli ümmetleri ve farklı zaman dilimlerini birleştiren bir görüş genişliği bağışlanmıştır.

Buna göre -doğrusunu Allah bilir- bu ifadenin anlamı şudur: "Ey Nuh, sen bizimle tartıştın. Üstelik bu tartışmayı bizi bıktıracak, usandıracak şekilde uzattın. Bizim sana inanacağımız yok. O hâlde bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir." Görüldüğü gibi müşrikler onunla tartışmakta acze düştüklerini itiraf etmiyorlar. Bunun yerine tartışmada kendilerinden ümit kesmesi gerektiğini vurgulayıp itaat görmekten, söz dinletebilmekten ümit kesen bir çağrı görevlisinin yapacağı işi yapmasını istiyorlar ki, bu da onlara öğütlerinin arkasından tehdit olarak hatırlattığı kötü akıbettir.

33) Nuh dedi ki: "O azabı, eğer dilerse yalnız Allah başınıza getirir ve siz O'nu aciz bırakamazsınız."

Müşriklerin *"Bize vadettiğin azabı başımıza getir (de görelim)."* şeklindeki sözleri, Nuh Peygamber'den (a.s) sözü edilen azabı başları-

na getirmesine yönelik bir istekti. Oysa bu iş Nuh Peygamber'in (a.s) yetkisinde değildi. Çünkü o, sadece bir peygamberdi. Bu yüzden o müşriklerin bu yoldaki isteklerine kasr-ı kalb[1] üslûbu ile şu cevabı verdi: Azabı başınıza getirmek benim işim değildir. O iş, sadece Allah'ın elindedir. Her işinizin maliki O olduğu için size O'nun emri ile benim bildirdiğim azabı ancak O başınıza getirir. Çünkü O, Rabbinizdir ve bütün işlerinizin merciidir. İşlere yön verme konusunda benim hiçbir yetkim yoktur. Hatta benim size azabı vadetmiş olmam ve sizin onu benden istemeniz bile, yüce Allah'ı asla etkilemez; O dilerse azabı başınıza getirir, dilemezse getirmez.

Bundan ortaya çıkıyor ki, *"eğer dilerse"* ifadesi, bu ayette yer alan en ince kayıtlardan biridir. Bu kayıtla yüce Allah gerçek anlamda tenzih ediliyor. Şöyle ki, yüce Allah üzerinde hiçbir şey hükmedemez. Hiçbir kahredici O'na karşı koyamaz. O, dilediğini yapar; başkasının dilediğini yapmaz. Bu surenin sonlarındaki şu istisnada buyrulduğu gibi: *"Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça, kesintisiz bir bağış olarak onlar orada sürekli kalırlar."* (Hûd, 108)

"Ve siz O'nu aciz bırakamazsınız." ifadesi, yüce Allah'a yönelik bir başka tenzih olmanın yanı sıra, müşriklerin Nuh Peygamber'e (a.s) yönelttikleri çaresiz bırakma amacı taşıyan önerilerine de cevaptır. Çünkü önerilerinden anlaşıldığına göre onlar, Nuh Peygamber'in (a.s) kendilerine yönelttiği azap tehdidini umursamıyorlar. Sanki engelleyici bir güçleri var da onlara bir şey yapılamaz gibi konuşuyorlar.

34) "Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size nasihat etmek istesem de nasihatim size yararlı olmaz. O'dur sizin Rabbiniz ve O'nun huzuruna döndürüleceksiniz."

Ragıp, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "(Ayette geçen) 'nush' kelimesi, sahibine yararlı olan fiili veya sözü aramak demektir... Kelime, 'nasahtu lehu'l-vudde (ona samimî davrandım)' deyiminden geliyor. 'Nâsıhu'l-asel', halis bal anlamına gelir. Kelime, 'Nasahtu'l-cilde (deriyi diktim)' deyiminden de gelmiş olabilir. 'Nâsıh', diken kişi ve 'Nısah' da dikiş ipi anlamına gelir."

1- [Karşı tarafın genelliğine inandığı bir hükmü, bir veya birkaç özel duruma münhasır kıldıktan sonra karşı tarafın da hükmün konusu olarak bildiği konuyu değiştirmeye "kasr-ı kalb" denir.]

Yine Ragıp diyor ki: "(Ayette geçen 'yuğviyekum' fiilinin kökü olan) 'ğayy' kelimesi, bozuk inançtan kaynaklanan cehalet anlamına gelir. Çünkü cehalet, kimi zaman insanın doğru veya bozuk bir inanca sahip olduğundan kaynaklanmaz. Ama kimi zaman bozuk bir inanca sahip olduğundan kaynaklanır. Bu ikinci tür cahilliğe 'ğayy' denir. Kur'ân'da *'Arkadaşınız ne saptı, ne de azdı.'* (Necm, 2), *'Onların (müşriklerin) kardeşleri (olan şeytanlar) ise, onları azgınlığa sürüklerler.'* (A'râf, 202) buyruluyor." (Alıntı sona erdi.)

Buna göre "iğva" ile "idlal" arasındaki fark şudur: İdlal hâlinde, yoldan çıkarılan kimse amacı hatırında tutar. İğva hâlinde ise, yoldan çıkan kimse cehaleti yüzünden başka bir şey ile oyalandığı için amacı hatırından çıkar.

"İrade (istemek)" ile "meşiyyet (dilemek)" anlamdaş gibidirler. Yüce Allah'ın bir şeyi istemesi demek, o şeyin kesinlikle var olmasını sağlayacak sebepleri devreye sokması demektir. Bir şeyin yüce Allah'ın istemesine mazhar olması demek, yüce Allah'ın o şeyin var oluş sebeplerini tamamlaması, kemale erdirmesi demektir ki, o şey artık mutlaka olur. Kâinatta işleyen sebep-sonuç ilişkisine gelince, bunun kendisi ayrıca murat edilmiştir. Bundan dolayı, "Allah, varlıkları dileme ile ve dilemeyi de ayrıca yarattı." denmiştir.

Kısacası, *"Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa... nasihatim size yararlı olmaz."* ifadesi, iki alternatif şıktan biri gibidir. Öbür şık ise, *"ve siz O'nu aciz bırakamazsınız."* ifadesidir. Şöyle deniyor gibidir: "Sizin işiniz Allah'a aittir. Eğer O sizi azaba çarptırmak isterse, azabı başınıza getirir, hiçbir şey O'nun azabını geri çeviremez ve O'nun dileğine karşı koyamaz. Siz de O'na engel olamazsınız. Eğer Allah sizin kâfir olup azap hükmünü hak etmeniz için sizi azdırmak istediyse, ben size nasihat etmek istesem de nasihatim size yararlı olmaz." Nuh Peygamber'in (a.s) nasihatini kayda bağlamasının sebebi, müşriklerin onun iyi niyetle kendilerine yaklaştığını kabul etmemiş olmalarıdır.

İğva'nın (azdırmanın), tıpkı idlal (saptırma) gibi gerçi ilk adım ve tek yanlı olarak Allah'a izafe edilmesi caiz değildir, ama cezalandırma niteliği taşıdığı zaman Allah'a izafe edilebilir. İnsanın Allah'a isyan edip azmayı hak etmesi durumu gibi. Bu durumda Allah tevfik sebeplerini ondan uzak tutarak onu kendisi ile baş başa bırakır, o da hak yoldan sapar. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve*

yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır." (Bakara, 26)

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, toplumlara yönelik yaygın azabın inişinden önce ilâhî iğva (azdırma) vardır. Şu ayetlerden de bu husus anlaşılmaktadır: *"Biz bir şehri yok etmek istediğimizde, oranın müreffeh zenginlerine emrederiz de orada günah işlerler, böylece azap vaadi onlara hak olur ve biz orayı darmadağın ederiz."* (İsrâ, 16), *"Biz onlara, önlerinde ve arkalarında olanları süslü gösteren arkadaşlar musallat ettik, böylece onlar hakkında da azap sözü gerçeklik kazandı."* (Fussilet, 25)

"O'dur sizin Rabbiniz ve O'nun huzuruna döndürüleceksiniz." ifadesi, ya *"Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size nasihat etmek istesem de nasihatim size yararlı olmaz."* ifadesinin veya *"O azabı, eğer dilerse yalnız Allah başınıza getirir ve siz O'nu aciz bırakamazsınız. Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size nasihat etmek istesem de nasihatim size yararlı olmaz."* ifadesinin bütününün gerekçesi mesabesindedir. Anlamı ise şudur: Kulların işlerini yönetme yetkisi, her işin son mercii olan Allah'a aittir. Yüce Allah sizin Rabbinizdir ve O'na döndürüleceksiniz. Benim vadedilen azabı başınıza getirmeye yetkim yoktur. Eğer Allah, o azabı sizin başınıza getirip sizi toptan yok etmeyi dilerse, siz O'na engel olamazsınız. Eğer Allah, sizi azaba çarptırmak için azmanızı istediyse, benim nasihatim size bir yarar sağlamaz.

Tefsirciler, *"Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa"* ifadesi hakkında çeşitli yorumlar ileri sürmüşlerdir.

Bunlardan birine göre; bu ifade, "Eğer Allah kâfirliğiniz üzerine sizi cezalandırmak isterse" şeklindedir. Nitekim, *"Onlar, yakında azaba uğrayacaklar."* (Meryem, 59) ayetinde "ğayy" kelimesi azap anlamında kullanılmıştır.

Başka bir görüşe göre; ifadenin anlamı, "Eğer Allah size, halkı azdırıp yoldan çıkarmanızın cezasını vermek isterse" şeklindedir. Çünkü Araplar cezaya, ceza konusu olan fiilin adını verirler. *"Allah onlarla alay eder."* (Bakara, 15) bunun örneklerindendir. Yani "Allah onları alay etmeleri yüzünden azaba çarptırır." Bir başka örnek, *"Tuzak kurdular, Allah da (buna karşılık) tuzak kurdu."* (Âl-i İmrân, 54) ayetidir. Yani, "Allah onları tuzak kurmalarının cezasına çarptırdı." Bu anlama gelen başka ayetler de vardır.

Bir başka görüşe göre; buradaki "iğva", helâk etmek anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı, "Allah sizi helâk etmek isterse" şeklindedir. Bu anlam, "ğave'l-fasîlu (deve yavrusunun sağlığı çok süt emdiği için bozuldu)" deyiminden gelmiştir.

Başka bir görüşe göre; Nuh Peygamber'in kavmi, yüce Allah'ın kullarını dinden saptırdığına ve onların içinde bulundukları sapıklığın Allah'ın iradesi sonucu olduğuna inanıyorlardı. İnançlarına göre, eğer böyle olmasaydı, Allah onların sapık inançlarını değiştirir, onları bunun tersini kabul etmeye zorlardı. Bu yüzden Nuh Peygamber, şaşkınlık ifadesi olarak ve bu inancın asılsızlığını vurgulamak üzere onlara, "Eğer mesele sizin dediğiniz gibi ise, benim nasihatim size yarar sağlamaz." diyor.

Eğer yukarıda yaptığımız açıklama üzerinde düşünülerse, bu yorumların gereksiz olduğu görülür.

35) Yoksa, "Onu (Kur'ân'ı) uydurdu." mu diyorlar? De ki: "Eğer onu uydurduysam, suçu bana aittir. Ben de sizin işlediğiniz suçlardan uzağım."

Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre, "cürm" kelimesi, aslında meyveyi ağacından koparmak anlamına gelir ve "ecreme" kelimesi de suçlu oldu demektir. Sonradan bu kelime bütün hoşlanılmaz eylemleri işleme anlamında kullanılmaya başladı. Buna göre "cürm" ve "cerm" kelimeleri, hoşlanmaz eylemler, yani günahlar işlemek anlamına gelir.

Bu ayet, bir ara cümle niteliği taşır. Taşıdığı incelik şudur: Nuh Peygamber'in (a.s) çağrısı ve onun kavminin putperestliğine yönelik delillere dayalı mücadelesi, özellikle bu surede ortaya koyduğu deliller, Peygamberimizin (s.a.a) çağrısına ve onun kavminin putperestliğine karşı öne sürdüğü delillere çok benziyor.

Eğer bu gerçeği daha güçlü bir şekilde doğrulamak istersen, aslında bir delil sunma suresi olan En'âm Suresi'ne başvur ve yüce Allah'ın bu surede Nuh Peygamber'den (a.s) naklettiği sözleri, yine aynı surede yüce Allah tarafından Peygamberimize (s.a.a) verilen şu emirlerle karşılaştır: *"De ki: Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum... Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma... De ki: Ben, sizin keyiflerinize uymam. Çünkü o takdirde sapıtmış ve hidaye-*

ti bulanlardan olmamış olurum. De ki: Ben, Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız." (En'âm, 50-57)

Ayrıca, Nuh Peygamber'in (a.s) Nûh ve A'râf surelerinde zikredilen delillerini, En'âm Suresi ile bu surede zikredilen deliller ile karşılaştırabilir ve bu iddialarımızın doğruluğunu görebilirsin.

Bu benzerlikten dolayı Nuh Peygamber'in (a.s), kavmine yönelttiği delillerden sonra Peygamberimizin (s.a.a), kendine yönelik Allah'a iftira etme suçlamasına yer verilmesi uygun görülmüştür. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) kavmine yönelik uyarıları ve delilleri, aynen Nuh Peygamber'in (a.s) kavmine yönelttiği uyarılar ve deliller gibidir. Bunun benzeri şudur: Hükümdarın bir elçisi, ona itaat etmeye yanaşmayan asileri uyarıyor; onlara öğüt veriyor, onlara söylenebilecek her sözü söylüyor. Fakat asiler bu elçiyi hükümdar adına yalan söylemekle suçluyorlar, onun görevli olduğunu kabul etmeyerek kendisine itaat etmeyeceklerini söylüyorlar. Bunun üzerine elçi ikinci kez onlara öğüt vermeye yöneliyor. Bunun için onlara o hükümdarın başka bir iyi niyetli elçisinin hikâyesini anlatıyor. Söz konusu elçi başka bir kavme gönderilmiş ve onlara benzer öğütler vermiş. Fakat o kavim de söz konusu elçiye kulak asmamış ve helâk olmuş. Sonraki elçi, önceki elçinin delillerinden ve öğütlerinden söz ederken heyecana ve üzüntüye kapılıyor. Bu heyecan ve üzüntünün etkisi ile bu kavmin kendine yönelttiği iftira suçlamasını hatırlıyor ve üzüntülü bir dille şöyle diyor: Siz beni iftiracılıkla suçluyorsunuz. Oysa ben size sözünü ettiğim elçinin hikmetli sözlerinden ve öğütlerinden başka bir şey söylemedim. Eğer bu söylediklerim iftira ise, bu suçun sorumlusu benim. O zaman sözlerimi kabul etmeyin. Ama ben sizin yaptıklarınızdan uzağım.

Yüce Allah, bu surenin sonlarında birkaç peygamberin hikâyesini anlattıktan sonra, bu sözlerin benzerini söylemeyi Peygamberimize (s.a.a) şöyle emrediyor: *"Peygamberlerin öykülerinden, kendisiyle kalbini pekiştirdiğimiz her öyküyü sana anlatıyoruz... İman etmeyenlere de ki: Konumunuz gereği çalışın, biz de çalışıyoruz. Ve bekleyin, biz de bekliyoruz."* (Hûd, 122)

Bir tefsirciye göre[1] bu ayet, Nuh Peygamber'le ilgili hikâyenin devamıdır ve hitap Nuh Peygamber'e yöneliktir. Buna göre ayetin anla-

---

1- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.48]

mı, "Nuh'un kavmi, yoksa bu sözleri Nuh'un uydurduğunu mu söylüyor? Ey Nuh, onlara de ki: Eğer bu sözleri ben uydurduysam, bu suçun sorumluluğu bana aittir. Ama ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım." şeklinde olur. Buna göre bu ayette, üçüncü şahıstan ikinci şahsa geçiş vardır. Fakat bu yorum, ayetin akışına çok yabancıdır.

"Ben de sizin işlediğiniz suçlardan uzağım." ifadesinde, kesin bir dille müşriklerin suç işlemesinin sürekliliği vurgulanıyor. *"Suçu bana aittir."* ifadesinde de bir suçtan bahsediliyor. Şöyle ki: Eğer Nuh Peygamber'den nakledilen deliller iftira ise, yalandır; çünkü bu demektir ki, Nuh Peygamber, onları delil olarak kullanmamıştır. Ancak bu deliller aslında doğrudur; çünkü bunlar, yalan olmaları düşünülmeyecek kesin aklî delillerdir ve kâfirlerin sürekli suçluluklarını kanıtlamaktadır. Çünkü onlar, bu delillerin ilettiği imanı ve iyi işler yapmayı reddetmekle bu delillerin gereği dışına çıktıkları için kesin olarak suçludurlar. Peygamberimiz (s.a.a) ise, kesin olarak değil, iftira etmiş olduğu takdirde suçlu olur ki, iftira etmiş olması söz konusu değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Ebu Nasr Bezentî'den İmam Ebu'l-Hasan Rıza'nın (a.s), Nuh Peygamber'in (a.s) bize nakledilen *"Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size nasihat etmek istesem de nasihatim size yararlı olmaz."* şeklindeki sözleri hakkında şöyle dediği nekledilir: "İş Allah'a aittir; ister doğru yola iletir, isterse saptırır."

Ben derim ki: Bunun anlamını daha önce açıklamıştık.

el-Burhan adlı tefsirde*, "Yoksa, 'Onu (Kur'ân'ı) uydurdu.' mu diyorlar?..."* ayeti hakkında Şeybanî'nin Nehcü'l-Beyan adlı eserinden naklen Mukatil'in, "Mekkeli kâfirler, 'Kur'ân'ı Muhammed uydurdu.' dediler." dediği ve benzer bir rivayetin de İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (selâm olsun onlara) nakledildiği kaydedilir.

وَاُوحِىَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ
بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى
الَّذِينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾ وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ
مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ
﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ
﴿٣٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ
اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلِيلٌ
﴿٤٠﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبِّى لَغَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٤١﴾ وَهِىَ تَجْرِى بِهِمْ فِى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى نُوحٌ نِ ابْنَهُ وَكَانَ
فِى مَعْزِلٍ يَا بُنَىَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَاٰوِٓى
اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنِى مِنَ الْمَٓاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ
رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾ وَقِيلَ يَٓا اَرْضُ
ابْلَعِى مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعِى وَغِيضَ الْمَٓاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى
الْجُودِىِّ وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ
اِنَّ ابْنِى مِنْ اَهْلِى وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ

يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْئَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ
بِهِ عِلْمٌ اِنِّىٓ اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنِّىٓ اَعُوذُ
بِكَ اَنْ اَسْئَلَكَ مَا لَيْسَ لِى بِهِ عِلْمٌ وَاِلَّا تَغْفِرْ لِى وَتَرْحَمْنِىٓ اَكُنْ مِنَ
الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾ قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰىٓ
اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤٨﴾ تِلْكَ
مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَٓا اِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ
هٰذَا فَاصْبِرْ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

36- Nuh'a vahyolundu ki: "Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir. Artık onların yaptıklarından dolayı üzülme."

37- "Bizim gözlerimiz önünde ve vahyimizle gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar kesinlikle boğulacaklardır."

38- (Nuh) gemiyi yapıyordu, kavminin ileri gelenlerinden bir grup da onun yanından her geçtikçe onunla alay ediyorlardı. (Nuh) diyordu ki: "Siz bizimle alay ediyorsanız, sizin alay ettiğiniz gibi, biz de sizinle alay ediyoruz."

39- "Yakında alçaltıcı (dünyevî) azabın kime geleceğini ve kalıcı (uhrevî) azabın kimin üzerine çökeceğini bileceksiniz."

40- Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya (tandırdan su fışkırmaya) başlayınca (Nuh'a) dedik ki: "Her cinsten iki eşi (bir erkek, bir dişiyi), önceden helâk olacağına hükmettiğimiz

hariç kendi aileni ve iman edenleri gemiye bindir." Onunla birlikte pek az kişi iman etmişti.

41- (Nuh) dedi ki: "Haydi gemiye binin; onun yüzüp gitmesi ve durması Allah'ın adıyladır. Hiç şüphesiz, Rabbim bağışlayan ve merhamet edendir."

42- Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, bir kenarda duran oğluna, "Yavrum! Bizimle birlikte gemiye bin ve kâfirlerle beraber olma." diye seslendi.

43- (Oğlu,) "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım." dedi. (Nuh ona,) "Bugün Allah'ın merhamet ettiği kimseler hariç, (hiç kimseyi) O'nun emrinden koruyacak bir şey yoktur." dedi ve aralarına bir dalga girdi, o da boğulanlardan oldu.

44- "Ey yer, suyunu yut ve ey gök, (yağmurunu) tut." denildi. Su çekildi, emir gerçekleşti, gemi Cudi'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!" denildi.

45- Nuh, Rabbine seslendi; dedi ki: "Rabbim! Şüphesiz, oğlum ailemdendir; şüphesiz, senin vaadin de haktır ve sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin."

46- (Allah) dedi ki: "Ey Nuh! O, senin ailenden değildir; o, kötü bir amel (sahibi)dir. O hâlde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."

47- Nuh dedi ki: "Rabbim! Hakkında bilgim olmayan bir şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer sen beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan olurum."

48- Denildi ki: "Ey Nuh! Katımızdan sana ve beraberindekilerden bazı ümmetlere yönelik esenlik ve bereketler ile (gemiden) in. Bazı ümmetler de olacak ki, onları (bir süre) dünya nimetlerinden faydalandıracağız, sonra onlara katımızdan acı bir azap dokunacaktır."

49- Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce ne sen ve ne kavmin bunları bilmiyordunuz. O hâlde sabret. Şüphesiz sonuç, (kötülüklerden) sakınanlarındır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, Nuh Peygamber (a.s) ile ilgili hikâyenin devamıdır. Bu ayetler, kavmine azabın geleceğinin haber verilmesi, gemi yapmasının emredilmesi, tufan şeklinde kendini gösteren ilâhî azabın geliş biçimi, Nuh Peygamber'in (a.s) boğulan oğlunun hikâyesi, Nuh'un ve beraberindekilerin kurtuluşu gibi bölümleri içerir. Fakat bütün bu bölümler, bir bakıma bir tek bölümde odaklanır ki, bu bölüm, Nuh Peygamber (a.s) ile kavmi arasındaki kesin hükmün uygulanması bölümüdür.

36) Nuh'a vahyolundu ki: "**Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir. Artık onların yaptıklarından dolayı üzülme.**"

Ayette geçen "tebteis" fiilinin mastarı olan "ibtias" kelimesi, "bu's" kökünden gelir ve zilletle karışık üzüntü anlamına gelir.

"Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir." ifadesinde, o andan itibaren kavminden başka iman edenlerin olmayacağı yolunda Nuh Peygamber'in (a.s) ümidi kesiliyor. Bundan dolayı bu ifadenin sonucu olarak, *"Artık onların yaptıklarından dolayı üzülme."* ifadesi geliyor. Çünkü bir şeye inanmaya çağıran bir görevli, karşısındakilerin çağrısına uyup iman etmelerini umduğu sürece çağrıya muhatap olanların karşı koymalarından ve inatlarından dolayı üzülür, kederlenir. Fakat onların, çağrısına olumlu karşılık vermelerinden ümit kesince, artık onlara önem verip sözünü dinlesinler ve itaat etsinler diye kendini yormaz, kendisine yönelsinler diye üzerlerine varmaz. O andan sonra eğer onları çağırmaya devam ederse, bu çağrının amacı, son sözü söylemiş olmak ve mazeretini ortaya koymak gibi başka gerekçeler olur.

Buna göre, *"Artık onların yaptıklarından dolayı üzülme."* ifadesi, yüce Allah tarafından Nuh Peygamber'e (a.s) yöneltilmiş bir teselli, bir moral verme ifadesidir. Çünkü bu ifadede, kendisi ile kavmi arasında son hükmün verilme zamanının geldiğine dair işaret vardır. Ayrıca bu ifadede, kavminin kendisine ve müminlere yönelik kötü davranışlarının yol açacağı kederden ve üzüntüden onun nefsini koruyucu bir mesaj vardır. Bilindiği gibi kavmi, aralarında kaldığı bin yıla yakın süre boyunca ona ve kavminden kendisine inananlara çeşitli eziyetler yapmışlardı.

Bir tefsirciye göre,[1] *"Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir."* ifadesinden, o anda kâfir olanların artık asla inanmayacakları gibi, o güne kadar ona inanmış olanların imanlarında sabit kalacakları anlaşılıyor. Bu görüşe karşı söyleyeceğimiz şudur: Bu ifadenin ilgi odağı, sadece o günkü kâfirlerin artık iman etmeyeceklerini açıklamaktır. Müminlerin imanı ile, sadece bu imanın daha önce gerçekleştiğinin belirtilmesi şeklinde ilgilenilmiştir. İfadedeki istisna bundan daha fazlasına delâlet etmiyor. Onların imanlarını devam ettirmelerine dair ise, ifadede bir delil yoktur.

Bu ayetten şu sonuçlar çıkıyor:

1) Kâfirler, iman etmeleri umulduğu sürece azaba çarptırılmazlar. Kâfirlik melekesi ve müşriklik pisliği kişiliklerine yerleşince, haklarında azap hükmü gerçekleşir.

2) Nuh Peygamber'in (a.s), *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Çünkü eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve yalnız ahlâksız ve nankör evlâtlar doğururlar."* (Nûh, 26-27) şeklindeki bedduası, *"Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir."* ifadesi ile *"Bizim gözlerimiz önünde ve vahyimizle gemiyi yap... Çünkü onlar, kesinlikle boğulacaklardır."* ifadesinin arasında yapılmış bir bedduadır.

Çünkü -bazı tefsircilerin de dediği gibi- kâfirlerin gelecekte iman etmeyeceklerini akıl yolu ile bilmek mümkün değildir. Bu, ancak vahyin mesajından öğrenilebilir. Buna göre Nuh Peygamber (a.s), vahiy yolu ile Allah'tan aldığı "Daha önce inananlar dışında kavminden başka inanan olmayacaktır." şeklindeki mesajdan, o günden sonra kavminden inanan çıkmayacağını ve soylarından da mümin gelmeyeceğini öğrendikten sonra, kavminin azaba çarptırılması yolunda dua etti ve bu bedduasında vahiy yolu ile aldığı bilgiyi tekrarladı. Allah da onun bedduasını kabul edip kavmini helâk etmek isteyince, ona gemi yapmayı emretti ve kavminin boğulacağını kendisine bildirdi.

37) "Bizim gözlerimiz önünde ve vahyimizle gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar kesinlikle boğulacaklardır."

1- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.48]

Ayette geçen "fülk" kelimesi gemi demektir. Tekili ve çoğulu aynıdır. Yine ayette geçen "a'yün" kelimesi "ayn (göz)" kelimesinin çoğuludur. Kelimenin çoğul şeklinde kullanılması, gözetimin yoğunluğunu ve titizliğini göstermek içindir. Çünkü cümle, gemi yapımını gözetmekten kinayedir.

Burada gözlerden söz edilmiş olması bize şöyle bir ipucu verir: Ayette sözü edilen vahiyden maksat, buradaki *"gemiyi yap"* cümlesi değildir ki, söz konusu vahiy sadece hüküm bildirme amacı taşısın. Tersine, buradaki vahiy, eyleme ve uygulamaya dönüktür; yönlendirme ve alıştırma içerir ve Ruhulkudüs'ün desteği ile gerçekleşir. Yani Ruhulkudüs, Nuh Peygamber'e şunu şunu yap diye yol gösterir. İbrahim Peygamber'in soyundan gelen önderler hakkında buyrulduğu gibi: *"Ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar bize kulluk eden insanlardı."* (Enbiyâ, 73) Bu meseleye daha önceki incelemelerde değinmiştik. İnşaallah bu ayetin tefsiri sırasında onu yine ele alacağız.

"Ve zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme." Yani, onlar hakkında kötülüğü ve azabı başlarından savmayı amaçlayan bir istekte bulunma, onları kötülükten kurtaracak bir aracılık yapma. Çünkü hüküm kesin ve karar değişmezdir. Bundan anlaşılıyor ki, *"Çünkü onlar kesinlikle boğulacaklardır."* ifadesi, *"zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme."* ifadesinin veya *"Bizim gözlerimiz önünde ve vahyimizle gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme."* ifadesinin bütününün sebebini bildiriyor. Ayrıca anlaşılıyor ki, *"zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme."* ifadesi aracılıktan (şefaatten) kinayedir.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Bizim sürekli denetimimiz ve talimatlarımız altında gemiyi yap ve şu zalimlerin azabını kaldırmayı benden isteme. Çünkü boğulacaklarına dair kesin ve değiştirilmez bir hüküm verildi.

38) (Nuh) gemiyi yapıyordu, kavminin ileri gelenlerinden bir grup da onun yanından her geçtikçe onunla alay ediyorlardı. (Nuh) diyordu ki: "Siz bizimle alay ediyorsanız, sizin alay ettiğiniz gibi, biz de sizinle alay ediyoruz."

Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Alay etmek (suhriyye), aklın zayıf düşürüldüğünün anlaşılacağı şekilde gizlenenin tersini açığa vurmak anlamına gelir. 'Teshir' (boyun eğdirmek) de bu anlamdan

gelir. Çünkü zorla zayıf düşürme yolu ile zelil kılma anlamını taşır. Alay etmek ile oyun oynamak arasındaki farka gelince; alay etmekte aldatma ve eksik gösterme vardır ki, bu canlı bir varlığa yapılabilir; oysa oyun oynamak, cansız varlıklar ile de olur." (Alıntı sona erdi.)

Ragıp İsfahanî ise, el-Müfredat adlı eserinde şu açıklamayı yapıyor: "'Sehırtu minhu' ve 'isteshartuhu' ibareleri, biri ile alay etmek demektir. *'Siz bizimle alay ediyorsanız, sizin alay ettiğiniz gibi, biz de sizinle alay ediyoruz.'* ve *'Hayır, sen şaşıyorsun; oysa onlar alay ediyorlar.'* (Sâffât, 12) ayetleri buna örnektir. 'Suhere' kelimesi alay eden kişi, 'suhre' alaya alınan kişi, 'suhriyye' ve 'sıhriyye' ise alay etme işi demektir." (Alıntı sona erdi.)

"(Nuh) gemiyi yapıyordu" ifadesinde, geçmişteki durum anlatılarak Nuh'un (a.s) kavminin ona eziyet etmesi, onların geminin yapılışı sırasında gruplar hâlinde arka arkaya yanına gelerek kendisi ile alay etmeleri, onun ise ilâhî çağrı hatırına ve ileri sürebilecekleri her türlü bahaneyi boşa çıkarmak için gevşeklik ve tereddüt göstermeden bu alaycılıklara sabır etmesi yansıtılıyor.

"Kavminin ileri gelenlerinden bir grup da onun yanından her geçtikçe onunla alay ediyorlardı." ibaresi, öncesindeki "yasneu = yapıyordu" fiilinin failinin hâlidir. Buradaki "mele’" kelimesinden maksat, itina edilir bir topluluktur. Bu ifadenin anlattığı şudur: Nuh Peygamber (a.s) gemiyi yaparken kavminin kâfirleri grup grup yanına uğruyor ve alay ederek geçip gidiyorlardı ve Nuh Peygamber (a.s) gemiyi onların görebilecekleri ve halkın gelip geçtiği bir yerde yapıyordu.

"(Nuh) diyordu ki: Siz bizimle alay ediyorsanız, sizin alay ettiğiniz gibi, biz de sizinle alay ediyoruz." ifadesi, gizli bir soruya cevap niteliği taşıyor. Sanki biri, "Nuh ne diyordu?" diye sormuş da ona, *"(Nuh) diyordu ki: Siz bizimle alay ediyorsanız, sizin alay ettiğiniz gibi, biz de sizinle alay ediyoruz."* cevabı verilmiştir. Bundan dolayı bu ifade bir söz başı olarak yer almış, başına atıf edatı konmamıştır.

Bu ayette Nuh Peygamber (a.s), "Siz benimle alay ediyorsanız, ben de sizinle alay edeceğim." demiyor; bunun yerine, kendini ve mümin topluluğu birlikte savunuyor. Anlaşılan bu işte ailesi ve bağlıları da kendisine yardım ediyor, gemi yapma işinde onunla birlikte çalışıyorlardı ve kâfirlerin alaycılıkları hepsine yönelikti.

Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre kâfirler, Nuh Peygamber'i (a.s) aptallık ve delilikle suçlayarak Nuh'u ve gemi yapımında onunla beraber olanları alaycılıklarına hedef yapıyorlardı. Böylece alaycılıklarında sadece Nuh Peygamber'den söz ediyor olmakla beraber, alayları Nuh Peygamber'in yanı sıra onunla birlikte olanları da kapsıyordu.

Üstelik doğal süreç ve gelenek, onların onunla olduğu gibi onun bağlıları ile de alay etmelerini gerektirir. Çünkü onların hepsi aynı toplumun fertleri idi ve ortak hayat etkinlikleri onları birbirine bağlıyordu. Gerçi kâfirlerin onun bağlıları ile alay etmeleri aslında onunla alay etmeleri demekti. Çünkü ilâhî çağrının sorumluluğunu taşıyan temel eleman oydu. Bundan dolayı ayette, "onunla ve müminlerle alay ediyorlardı" değil de, *"onunla alay ediyorlardı"* buyuruyor.

Alay etmek, tek taraflı bir ilk adım olduğu takdirde cahillik göstergesi olan çirkin bir davranış olmakla birlikte, karşılık vermek amacı ile yapılan bir cezalandırma girişimi olduğu zaman caizdir. Özellikle mantıklı bir sonuç doğuracağı zaman caizliği daha tartışmasız olur. Kararlılığı ortaya koymak ve son sözü söylemek gibi. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"... alay edenler var ya, Allah onlarla alay etmiştir ve onlar için elem verici bir azap vardır."* (Tevbe, 79) İncelediğimiz ayette yer alan *"sizin alay ettiğniz gibi"* ifadesi, cezalandırmanın ve misliyle karşılık vermenin bu konuda geçerli olduğuna delâlet eder.

39) "Yakında alçaltıcı (dünyevî) azabın kime geleceğini ve kalıcı (uhrevî) azabın kimin üzerine çökeceğini bileceksiniz."

Ayetlerin akışı, *"Yakında... bileceksiniz"* ifadesinin *"Siz bizimle alay ediyorsanız, ...biz de sizinle alay ediyoruz."* şart cümlesine bağlı bir sonuç olmasını, sonuç cümlesinin Nuh Peygamber'in (a.s) ortaya koyduğu istihzanın metni olmasını ve *"Yakında alçaltıcı azabın kime geleceğini..."* ifadesinin bilinecek şey olarak "bileceksiniz" fiili ile bağlantılı olmasını gerektirir.

Buna göre ayetin anlamı şudur: "Eğer siz bizimle alay ediyorsanız, biz de sizinle alay ediyoruz ve diyoruz ki: Yakında azabın kime geleceğini bileceksiniz; bize mi, yoksa size mi?" Bu da, doğru ve gerçek bir söz ile yapılan alayın örneğidir.

"Alçaltıcı azabın kime geleceğini" ifadesinden maksat, dünyadaki toplu helâk azabıdır ki, bu da onları sefil ve perişan eden suda boğul-

ma olayıdır. *"Kalıcı azabın kimin üzerine çökeceğini"* ifadesi ise, "sabit, ayrılmaz ve kalıcı azabın kimin üzerine ineceğini" anlamındadır ki, bundan maksat, ahiretteki cehennem azabıdır. İlk azaptan dünya azabının ve ikinci azaptan ahiret azabının kastedildiği yolundaki bu yorumumuzun delili, ifadedeki karşılılık, azap kelimesinin nekire olarak tekrarlanması ve ilk azabın alçaltıcılıkla, ikinci azabın ise kalıcılıkla nitelenmesidir.

Bazı tefsirciler,[1] "fe-sevfe ta'lemûn (yakında bileceksiniz)" cümlesini tam bir cümle kabul ederek neyin bilineceğini belirtme gereğini duymamışlar ve *"Alçaltıcı azabın kime geleceğini"* ifadesini de Nuh Peygamber'e (a.s) ait bir söz başı olarak kabul etmişler ki bu, sözün akışına yabancı bir yorumdur.

40) Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya (tandırdan su fışkırmaya) başlayınca (Nuh'a) dedik ki: "**Her cinsten iki eşi (bir erkek, bir dişiyi), önceden helâk olacağına hükmettiğimiz hariç kendi aileni ve iman edenleri gemiye bindir.**" **Onunla birlikte pek az kişi iman etmişti.**

Tencere kaynadığı ve kaynaması şiddetlendiği zaman "fâre'l-kıdru yefûru fevren ve feveranen" söylenir. Ateş tutuştuğu ve alevi yükseldiği zaman da "fareti'n-naru" denir. "Tennur" da "ekmek tandırı" demektir. Kelime Farsça'da da, Arapça'da da aynı anlama gelir veya kelime Farsça kökenlidir.

Tandırın kaynaması deyimi, suyun tandırdan fışkırıp yükselmesi anlamına gelir. Rivayetlerden nakledildiğine göre o gün tufanın ilk başlangıcı, suyun bir tandırdan fışkırması ile kendini göstermiştir. Buna göre "tennur" kelimesinin başındaki elif-lâm, ahd anlamlıdır ve belirli bir tandıra işarettir. Bu deyimin ilâhî gazabın şiddetlendiğini anlatan kinayeli bir ifade olması da muhtemeldir. Arapların savaş şiddetlendiğinde kullandıkları "hamiye'l-vatîsu" deyimi gibi.

"Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca..." Yani, durum böyle devam etti. Nihayet emrimiz gelip de, yani ilâhî emir gerçekleşip de onlara taalluk edince ve böylece tandırdan su kaynamaya başlayınca veya yüce Rabbin gazabı şiddetlenince ona şöyle şöyle dedik.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.159, İran basımı]

Buradaki "tennur (tandır)" kelimesi hakkında mantıkla bağdaşmayan başka görüşler vardır. Bunlardan birine göre bu deyimden maksat, tan yerinin ağarmasıdır ve Tufan olayının ilk ortaya çıkışı o vakit olmuştur. Başka bir görüşe göre bu kelime, yerin yüksek ve tümsek noktaları anlamına gelir. Yani yeryüzünün yüksek noktalarından ve tümseklerinden su fışkırdı. Bir başka görüşe göre kelime, yerin yüzeyi anlamındadır.

"(Nuh'a) dedik ki: Her cinsten iki eşi (bir erkek, bir dişiyi)... gemiye bindir." Yani, her canlı türünden bir erkek ve bir dişiden oluşmuş bir çifti gemiye bindirmesini Nuh'a emrettik.

"...önceden helâk olacağına hükmettiğimiz hariç kendi aileni... gemiye bindir." Yani, aile fertlerini gemiye bindir. Aile fertlerinden maksat eşi, evlâtları, evlâtlarının eşleri ve torunları gibi akrabalarıdır. Yalnız daha önce boğulacağı yolunda hüküm verdiğimiz aile fertlerin hariç. Bu istisnadan maksat, *"Allah, inkâr edenlere Nuh'un eşi ile Lut'un eşini örnek verdi. Bu ikisi iki salih kulumuzun nikahları altındayken onlara hainlik ettiler."* (Tahrim, 10) ayetinde sözü edilen eşi ile sonraki ayetlerde sözü edilecek olan oğludur. Nuh Peygamber, yüce Allah tarafından oğlunun ailesinin bir ferdi olmadığı, onun iyi olmayan işler yaptığı belirtilmeden önce sadece eşinin istisna edildiğini sanıyordu. Bu açıklama yapılınca, oğlunun zalimlerden olduğunu öğrendi.

"...ve iman edenleri gemiye bindir. Onunla birlikte pek az kişi iman etmişti." Yani, aile mensuplarının dışında kavminden sana inananları da gemiye bindir. Çünkü aile fertlerinden kendisine inananları gemiye bindirmesi, daha önceki *"kendi aileni... gemiye bindir"* ifadesi ile emredilmişti. Kavminden ona inananların sayısı ise çok azdı.

Ayette "ona pek az kişi iman etmişti" değil de, *"Onunla birlikte pek az kişi iman etmişti"* denmesi, ifadenin Nuh Peygamber (a.s) ile birlikte Allah'a inananların az sayıda olduğu anlamına geldiğine işarettir. Bu ifade tarzı, Allah'ın kimleri boğulma azabından kurtardığının anlatıldığı bir makam olan bu makama en uygun ifade tarzıdır. Çünkü boğulma azabından kurtulmanın gerekçesi, Allah'a inanmak ve O'nun rububiyetine boyun eğmektir. Bunun yanı sıra, ifadede "onlardan pek az kişi" değil de *"pek az kişi"* denmesinin sebebi, iman edenlerin çok az sayıda olduğunu vurgulamaktır. Yani iman edenler, Nuh Peygamber'in kavmine oranla değil, aslında az sayıda kimselerdi. Çünkü sayıları gerçekten azdı.

41) (Nuh) dedi ki: "Haydi gemiye binin; onun yüzüp gitmesi ve durması Allah'ın adıyladır. Hiç şüphesiz, Rabbim bağışlayan ve merhamet edendir."

Ayette geçen "mecraha" kelimesi geminin akması, suda yol alması demektir. Bu kelime "mucraha" şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde kelimenin anlamı, gemiyi yüzdürmek ve ona yol aldırmak demek olur. Yine ayette yer alan ve mimli mastar olan "mursaha" kelimesi "irsa" kelimesinin anlamdaşıdır ve "irsa" kelimesi de sabitleştirme ve durdurma anlamına gelir. Nitekim Kur'ân'da, *"Dağları da sağlam bir şekilde (onun üzerine) oturttu."* (Nâziât, 32) buyruluyor.

Ayette yer alan *"(Nuh) dedi ki: Haydi gemiye binin"* ifadesi, bir önceki ayetteki *"Nihayet emrimiz gelip de..."* ifadesine matuftur. Yani, "Nihayet Nuh Peygamber şöyle şöyle deyince..." Nuh Peygamber (a.s), bu hitabı aile fertleri ile müminlere veya gemiye binen kimselerin tümüne yöneltiyor.

"Onun yüzüp gitmesi ve durması Allah'ın adıyladır." ifadesi, geminin yol alması ve bir yerde durmasının hayırlı ve bereketli olması için Nuh Peygamber'in (a.s) yüce Allah'ın adını anmasıdır. Çünkü herhangi bir eylemi veya olayı Allah'ın adına bağlamak, dayandırmak o eyleme ve olaya helâkten ve fesattan korunma, sapmadan ve hüsrandan sakınma sağlar. Çünkü yüce Allah, dereceler üstü, her yandan korunaklıdır. Dağılmanın, yok olmanın, zaafın ve bitkinliğin O'na yol bulması düşünülemez. O'nunla bağlantı kuran bir şey de kesinlikle kötülüğe maruz kalmaktan korunmuştur.

Nuh Peygamber (a.s) geminin yol almasını ve durmasını Allah'ın adına bağlıyor. Bu ikisi, yani yol almak ile durmak, geminin ve içindekilerin kurtuluşunun iki görünür sebebini oluşturuyor. Bu iki sebebin başarılı olabilmesi için ilâhî ilginin gemidekileri kapsaması gerekir. Bu ilginin gemidekileri kapsaması, ilâhî mağfiretin onların günahlarını kapsamasına ve onların ilâhî rahmete mazhar olmalarına bağlıdır. Ancak o takdirde geminin yolcuları boğulmaktan kurtulup yeryüzünde güvenli bir hayat yaşayabilirler. Bundan dolayı Nuh Peygamber (a.s) Allah'ın ismini anmayı, *"Hiç şüphesiz, Rabbim bağışlayan ve merhamet edendir."* diye gerekçelendiriyor. Yani geminin yol almasına ve durmasına Allah'ın adını anmamın sebebi, Rabbimin bağışlayan ve merhamet eden olmasıdır. Ancak O, geminin yol almasını ve durmasını aksak-

lıktan ve arızadan koruyabilir ve böylece O'nun mağfireti ve rahmeti sayesinde boğulmaktan kurtuluruz.

Nuh Peygamber (a.s), yüce Allah'ın Kur'ân'da naklettiğine göre Allah'ın ismini ilk anan kişidir. Bu kapıyı ilk açan kimse odur. Bunun yanı sıra o Allah'ın birliğinin delillerini ilk ortaya koyan kişi, kutsal kitap ve şeriat getiren ilk peygamber, toplumdaki sınıf farklarını yumuşatmak, sınıflar arası çelişkileri gidermek için mücadeleye atılan ilk önderdir.

"Onun yüzüp gitmesi ve durması Allah'ın adıyladır." ifadesine yukarıda verdiğimiz anlam, bu cümlenin Nuh Peygamber'in (a.s) Allah'ın adını anmasından oluştuğu ve "mecra" ve "mursa" kelimelerinin mimli mastar oldukları faraziyesine dayanır. Fakat bu cümle Nuh'un emri ile beraberindekilerin besmele çekmesinden oluşabileceği gibi, "mecra" ve "mursa" kelimeleri de zaman veya yer bildiren isimler olabilirler ki, o zaman ifadenin anlamı değişir.

el-Keşşaf adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bu ifade, bir cümle de olabilir, iki cümle de olabilir. Bir cümle olması şöyle olur. 'Bismillahi' ibaresi 'irkebu' fiiline muttasıl ve fiilin sonundaki çoğul zamirinin hâli olur. O takdirde anlam, 'Gemi yol aldığı zaman ve durduğu zaman Allah'ın adını anarak veya bismillah diyerek ona binin' şeklinde olur. Bu takdirde 'mecra' ve 'mursa' kelimeleri zaman isimleri olurlar. Bunların mimli mastar olmaları da muhtemeldir. O takdirde yol aldırma ve durdurma anlamlarına gelmeleri ve ifadede yer almayan 'vakt' kelimesinin muzafun ileyhleri oldukları kabul edilebilir. 'Hufuka'n-necm' ve 'makdemel'hac' örneğinde olduğu gibi. Ayrıca yol aldırma ve durdurma yerleri anlamına gelmeleri ve 'bismillahi' amilinin etkisi ile mensup sayılmaları ihtimali de vardır."

"Bu ifadenin iki cümle olması ise "Bismillahi mecraha ve mursaha" ibaresinin müpteda ve haberden oluşan öncesinden kopuk yeni bir cümle olması şeklinde olur. Yani 'Yol alması ve durdurulması Allah'ın adı ile gerçekleşecektir.' Rivayete göre Nuh Peygamber geminin yol almasını istediği zaman besmele çeker ve gemi de yol almaya başlar, durmasını isteyince de yine besmele çeker ve gemi dururdu. Ayrıca bu ibarede 'isim' kelimesinin mukham olması (be harfi ile Allah kelimesi arasına girmiş sayılması) ve 'yol alması ve durdurulması Allah'ın inayetiyledir.' anlamına gelmesi de caizdir."

"Bu kelimeler, ya mimli mastar ya zaman veya mekân ismi olarak 'mecraha ve mersaha' şeklinde de okunmuştur. Mücahid ise bu kelimeleri 'mucrîha ve mursîha' şeklinde okumuştur. Bu okuyuşa göre bunlar ism-i fail olurlar ve 'Allah' kelimesinin sıfatları olarak mahallen mecrur olurlar." (Alıntı sona erdi.)

42) Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu.

"Tecrî" fiilinin gizli zamiri gemiye racidir. İfadedeki "mevc" kelimesi cins ismi veya bir görüşe göre "mevcetun" kelimesinin çoğuludur. Su kitlesi üzerine yükselen büyük bir su parçası anlamına gelir. Bu ayetin işaret ettiğine göre o gemi bazılarının söyledikleri gibi balıklar gibi su içinde yüzmüyor, suyun yüzeyinde yol alıyordu.

Nuh, bir kenarda duran oğluna, "Yavrum! Bizimle birlikte gemiye bin ve kâfirlerle beraber olma." diye seslendi.

Ayette geçen "ma'zil" kelimesi, "azl (ayırmak)" kökünden ism-i mekândır. Nuh Peygamber'in oğlu kendini babasından ve müminlerden ayırarak onların yakınında olmayan bir yere gitmişti. Bu yüzden "Nuh, oğluna dedi ki" değil de *"Nuh, oğluna seslendi ki"* ifadesi kullanılıyor.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Nuh oğluna seslendi. Oğlu onlardan uzakta bir kenarda idi. Seslenişinde şunları söyledi: Yavrucuğum! -Burada ismi tasğir ile izafet terkibi kullanılmasından maksat, şefkat ve merhamet ifade etmektir.- Bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle birlikte olup da arkadaşlıkta ve gemiye binmemekte onlara katıldığın gibi belâda da onlara ortak olma." Burada Nuh Peygamber (a.s), "Kâfirlerden olma" demiyor. Çünkü oğlunun sadece sözle iman etmiş bir münafık olduğunu bilmiyor. Bu yüzden onu gemiye binmeye çağırıyor.

43) (Oğlu,) "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım." dedi. (Nuh ona,) "Bugün Allah'ın merhamet ettiği kimseler hariç, (hiç kimseyi) O'nun emrinden koruyacak bir şey yoktur." dedi ve aralarına bir dalga girdi, o da boğulanlardan oldu.

Ragıp İsfahanî der ki: "Me'va kelimesi, 'eva ye'vî uviyyen ve me'va' şeklinde kullanılan fiilin mastarıdır. 'Eva ila keza, ye'vî uviyyen ve me'va', 'Ona katıldı, eklendi (sığındı)' demektir. 'Âvâhu gayruhu ye'vîhi îvaen', 'Ona yer verdi, onu yanına ve korumasına aldı' demektir." (Alıntı sona erdi.)

Buna göre ayetin anlamı şudur: Nuh Peygamber'in oğlu babasının emrini reddederek ona, "Bir dağa sığınacağım. Orası beni sudan korur, böylece boğulmam." diye cevap verdi. Nuh oğluna, "Allah'ın gazabının şiddetlendiği, Allah'a sığınanlar dışında kalan bütün yeryüzü halkının boğulmasına dair hüküm verdiği bu gün, Allah'tan kurtaracak bir güç yoktur. Ne dağ ve ne başka bir şey." dedi. Bu sırada Nuh Peygamber ile oğlu arasına dalga girdi ve oğlu boğulanlardan oldu. Eğer dalga aralarına girmeyip konuşmaları kesilmeseydi, Nuh Peygamber onun kâfir olduğunu öğrenir ve onunla ilgisini keserdi.

Ayette, bulundukları yerin dağlık bir yer olduğuna ve insanın o civardaki bir dağa çıkması için fazla bir çabaya gerek olmadığına dair işaret vardır.

44) "Ey yer, suyunu yut ve ey gök, (yağmurunu) tut." denildi. Su çekildi, emir gerçekleşti, gemi Cudi'ye oturdu ve "Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!" denildi.

Ayette geçen "ibleî" fiilinin kökü olan "bel'", bir şeyi gırtlak yolu ile mideye indirmek (yutmak); "aklıî" fiilinin kökü olan "ıklâ'", bir şeyi tutmak ve kökünden terk etmek; "gıyza" fiilinin kökü olan ve "neşf" kelimesinin anlamdaşı olan "gayz" kelimesi ise, toprağın sıvı maddeyi yüzeyinden içine çekmesi anlamına gelir.

Yine ayette geçen "cudi" kelimesi, mutlak anlamda dağ ve kayalık yer demektir. Bir görüşe göre bu kelime, Ermenistan'a kadar uzayan Ararat isimli sıradağlarda yer alan, Musul yöresindeki bir dağın adıdır.

"Ey yer, suyunu yut ve ey gök, (yağmurunu) tut, denildi." ifadesi, yüce Allah'tan gelen bir sesleniştir. Saygı amacı ile seslenen kaynak açıkça belirtilmiyor. Bu, yüce Allah'tan sadır olan "kun (ol)" kelimesi ile verilen tekvinî bir emirdir. Sonucu, hemen arkasından yeryüzünün kaynaklarından fışkıran suyu yutması ve göğün yağmurlarını durdurmasıdır.

Bu ifade gösteriyor ki, Allah'ın emri ile suların coşturulması işinde yeryüzü ile gök ortak hareket etmişlerdir. Nitekim *"Göğün kapılarını devamlı akan bir su ile açtık ve yeryüzünü yarıp birçok kaynaklar fışkırttık. (Her iki) su, takdir edilmiş bir işin olması için birleşti."* (Kamer, 12)

"Su çekildi" ifadesi, suyun azalması, yeryüzünden içe çekilmesi ve yer yüzeyinin meydana çıkması demektir. Bu olay tabiî olarak şöyle olur: Toplanması mümkün olan sular çukur yerlerde toplanıp denizler ve göller oluştururken yer yüzeyindeki diğer sular toprak tarafından yutulur.

"Emir gerçekleşti." Yani, kavminin azaba çarptırılacağı yolunda Nuh Peygamber'e (a.s) yapılan vaat yerine getirildi ve kâfirlerin boğulup yeryüzünün kendilerinden temizlenmesi suretiyle ilâhî emir yürürlüğe kondu. Başka bir ifadeyle, kendisine "ol" denen şey söylendiği gibi oldu.

"Emri gerçekleştirme" deyimi, hüküm oluşturup bunu çıkarmak anlamında kullanıldığı gibi, o hükmü yürürlüğe koymak, uygulamak ve dış âlemde gerçekleştirmek anlamında da kullanılır. Yalnız dış âlemde varoluşun kendisinden ibaret olan ilâhî kararın ve Rabbanî hükmün oluşturulması ve yürütülmesi aynı şeydir. Farklılık, sadece kelimelerde ve anlatımda söz konusudur.

"Gemi Cudi'ye oturdu." Yani, gemi dağ üzerinde veya Cudi adı ile anılan dağ üzerinde karar kıldı. Bu ifade, Nuh Peygamber (a.s) ile beraberindekilerin karşılaştıkları Tufan olayının son bulmasını haber veriyor.

"Ve 'Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!' denildi." Yani, yüce Allah, "Zalimler güruhu uzak olsun!" buyurdu. Yüce Allah bu buyruğu ile zalimleri rahmetinden uzaklaştırıyor, kendilerini keramet evinden kovuyor. Bu ifadede öznenin kim olduğu belirtilmeksizin "denildi" denmesi için yapılacak yorum, daha önceki "denildi" fiili için yapılan yorumun aynısıdır.

"Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!" cümlesindeki emir de, *"Ey yer, suyunu yut ve ey gök, (yağmurunu) tut."* ifadesindeki iki emir gibi tekvinîdir. Bu ceza, yüce Allah'ın haklarında uyguladığı ve dünyada perişan olmalarına, ahirette hüsrana uğramalarına yol açan suda boğma cezasının ta kendisidir. Bu emir, başka bir bakımdan teşriî bir emirdir. Çünkü Allah'ın iman etmeleri ve salih amel işlemeleri yolundaki emrine karşı gelmelerinin sonucunda gelen bir emir ve Allah'a karşı büyüklenmelerine verilen bir cezadır.

Bu ayetteki *"Ey yer, suyunu yut... denildi"*, *"Emir gerçekleşti"* ve *"ve 'Zalimler topluluğu uzak olsun!' denildi."* cümlelerinde öznenin zikredilmemiş olmasının başka bir ortak sebebi vardır ki, o da şudur: Bu korkunç, müthiş ve olağanüstü işleri, sadece işlerinde ortağı olmayan tek ve kahredici yüce Allah yapabilir. Bu yüzden adı geçmemiş olsa da akla bir başkası gelmez. Bunlar ancak O'nun işleridir. Adı söylensin veya söylenmesin fark etmez.

Aynı inceliğin bir uygulaması olarak, *"Su çekildi"* cümlesinin öznesi olan yeryüzü ve *"Cudi'ye oturdu"* cümlesinin öznesi olan gemi zikredilmiyor ve zalimler topluluğu denirken bunun Nuh Peygamber'in kavmi olduğu ve kurtulanların da Nuh Peygamber ile beraberindeki gemi yolcuları olduğu açıkça belirtilmiyor.

Hikâyenin akışı bakımından bu ayet öyle şaşırtıcı bir belâgat düzeyine ermiş ki, burada sadece yağmuru yağan bir gök, kaynakları fışkırıp sularla kaplanan bir yer, dalgalar arasında akıp giden bir gemi, gerçekleşen bir ilâhî emir, Nuh Peygamber'in kavminden ibaret olan zalim bir topluluk ve bu kavmi helâk etmekle tehdit eden ilâhî bir emir vardır. Dolayısıyla eğer su çekildiyse, bunu içine çeken yeryüzüdür ve eğer bir şey karaya oturduysa, bu gemidir. Tıpkı bunlar gibi, eğer *"Ey yer, suyunu yut ve ey gök, (yağmurunu) tut."* ve *"Zalimler topluluğu uzak olsun!"* dendiyse, bu sözlerin söyleyicisi sadece yüce Allah'tır ve zalimler topluluğu da haklarında azap hükmü verilmiş olan kavimdir. Eğer *"emir gerçekleşti"* dendiyse, bunu gerçekleştiren yüce Allah; emir de Allah'ın Nuh Peygamber'e vadedip hakkında başvurmasını yasakladığı, bu kavmin kesinlikle boğulacağı yolundaki emirdir. Eğer yeryüzüne, *"suyunu yut"* dendikten sonra göğe *"tut"* dendiyse, göğün tutacağı, salıvermeyeceği şey sudur.

Bu ayette, icaz sebeplerinin şaşırtıcı derecede bir araya geldiği ve sebepler arasında ince bir uyum olduğu görülüyor. Bunun yanı sıra bu ayet, akılları durduracak ve duyguları dehşete düşürecek derecede çarpıcı ve mucizevî bir belâgat örneğidir. Gerçi Kur'ân'ın bütün ayetleri birer belâgat mucizesidirler.

Belâgat uzmanları ve edebiyat bilginleri, Kur'ân'ın bu özelliğini irdelemiş, onun denizinin enginliklerine dalmış ve ele geçirebildikleri incilerini su yüzüne çıkarmışlar. Fakat onlar da itiraf ediyorlar ki, elde edebildikleri şey, denize oranla bir avuç su ve yeryüzüne oranla bir çakıl tanesi mertebesindedir.

45) Nuh, Rabbine seslendi; dedi ki: "Rabbim! Şüphesiz, oğlum ailemdendir; şüphesiz, senin vaadin de haktır ve sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin."

Bu ayet, Nuh Peygamber'in (a.s) gemiye binmekten geri kalan oğlu için yaptığı çağrıyı yansıtıyor. Onu son defa gemiye binme günü görmüştü. Bu görüşmede ona seslenerek gemiye binmesini emretti,

fakat oğlu bu emri dinlemedi. Arkasından aralarına dalga girdi. Bunun üzerine Nuh çok üzüldü. Çünkü o oğlunu Allah'a inanmış biri olarak görüyor ve onu ailesinden sayıyordu. Allah da ona, ailesini kurtaracağını vadetmişti.

Nuh Peygamber (a.s) bu olaya çok üzüldüğü için, *"Nuh, Rabbine seslendi"* ifadesinden anlaşılacağı üzere bu çağrıyı yüksek sesle yapmıştı. Çünkü "Nuh istedi" veya "dedi" ya da "dua etti" denmiyor, *"Nuh, Rabbine seslendi"* buyruluyor. Ağır derde düşen, aşırı derecede üzüntüye kapılan muzdarip bir insanın yüksek sesle yakarması normal bir tepkidir. Gerçi Nuh'un oğlu ile ilgili bu seslenişi hikâyede kavminin boğulması aşamasından sonra anlatılıyorsa ve bundan bu seslenişin iş bittikten ve gemi sular üzerinde yüzdükten sonra gerçekleştiği anlaşılıyorsa da durum, bu seslenişin aralarına dalga girdikten sonra gerçekleşmiş olmasını gerektirir. Buna göre bu seslenişin tufanın sona ermesinden sonra gündeme getirilmesinin sebebi, hikâyenin bütün dehşet dolu aşamalarının ara vermeksizin anlatılmak istenmesi olmalıdır. Böylece olay tam olarak yansıtıldıktan sonra geride kalan bazı yönlerinin anlatımına geçilmiş oluyor.

Nuh Peygamber (a.s), ulü'l-azm peygamberlerden biri idi. Rabbini biliyor, O'nun yüceliğini tanıyordu ve kendi kulluk konumunun bilincinde idi. İçinde bulunduğu durum da, rububiyet alâmetinin ve ilâhî kahrın en üst düzeyde ortaya çıkmasına, dünyanın ve dünyalıların sularda boğulmalarına sahne olmuştu. Bu arada yüce Allah'tan zalimleri rahmetinden uzaklaştırdığını bildiren bir nida gelmişti. İşte böyle bir dehşetli ortamda Nuh Peygamber (a.s) oğlu için çağrıda bulunuyor. Fakat peygamberlik edebinin gereği olarak oğlunun kurtarılması şeklindeki isteğini açıkça dile getirmeye cesaret edemiyor. Bunun yerine durumun mahiyetinin açıklanmasını isteyen bir üslupla söze giriyor. Çağrısında Allah'ın kendisine yönelik vaadini gündeme getiriyor. Yüce Allah, *"Her cinsten iki eşi (bir erkek, bir dişiyi)... kendi aileni... gemiye bindir."* şeklindeki buyruğunda kurtulacak olanları kendisi ile yanına alıp gemiye bindirmesini emrederken aile fertlerinin kurtulacağını ona vadetmişti.

Nuh Peygamber'in (a.s) eşi dışında kalan aile fertleri, söz konusu oğlu da dahil olmak üzere, görünüşte mümin idiler. Onun bilgisine göre eğer oğlu mümin olmasaydı, kesinlikle onu gemiye binmeye çağırmaz-

dı. Çünkü, *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma."* (Nûh, 26) diyerek yüce Allah'tan bütün kâfirleri helâk etmesini isteyen kendisi idi. Demek ki, bu oğlunun mümin olduğu görüşünde idi. Gerçi oğlu, onun gemiye binmesi yolundaki emrine karşı gelmişti. Ama bu tutum, küfür veya küfre götüren bir hareket değildi, sadece bir günahtı.

Bütün bunlardan dolayı, *"Rabbim! Şüphesiz, oğlum ailemdendir; şüphesiz, senin vaadin de haktır."* diyerek Rabbinin vaadini gündeme getirdi ve buna oğlunun ailesinin bir ferdi olduğunu ekledi. Bunun yanı sıra, bu sözlerdeki *"Rabbim"* ifadesi, merhamet dilemeye; *"oğlum"* ifadesinde "oğul" kelimesini kendine izafe etmesi, *"ailemdendir"* açıklamasına delil getirme gayretine ve *"şüphesiz, senin vaadin de haktır."* ifadesindeki pekiştirme amaçlı "inne" edatı ile "elif-lâm", imanın hakkını yerine getirme isteğine delâlet eder.

"Şüphesiz, oğlum ailemdendir" ve *"şüphesiz, senin vaadin de haktır."* cümleleri birbirine eklenince, oğlunun kurtulması yolundaki bir hükme varma sonucunu verirler. Fakat Nuh Peygamber (a.s), kul olmanın gerektirdiği edebe uyarak sözünün sonucu olan hükmü dayanak yapmıyor. Çünkü hüküm verme yetkisi Allah'a aittir. Bunun yerine, *"Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin."* diyerek hak hükmü ve son kararı yüce Allah'a bırakıyor.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Rabbim! Oğlum benim aile fertlerimden biridir ve senin vaadin haktır. Bu da oğlumun kavmime uygulanan boğma cezasına çarptırılmamasına delâlet eder. Bununla birlikte doğru hüküm vermek sana aittir. Çünkü sen, hüküm verenlerin en isabetli hüküm verenisin.

Görüldüğü kadarıyla Nuh Peygamber (a.s), işin iç yüzünün açıklığa kavuşmasını istemekle yetiniyor. Oğlunun kurtarılmasından söz etmiyor ve kendisinden nakledilen bu sözlere başka bir şey eklemiyor. Bunu daha geniş şekilde açıklayacağız.

46) (Allah) dedi ki: "Ey Nuh! O, senin ailenden değildir; o, kötü bir amel (sahibi)dir. O hâlde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."

Yüce Allah bu ayette, Nuh Peygamber'e (a.s) oğlunun kurtulmasını gerektirdiği düşüncesi ile ileri sürmüş olduğu *"Şüphesiz, oğlum ailemdendir; şüphesiz, senin vaadin de haktır."* gerekçesinin doğru olan açık-

lamasını yaparak, *"O, senin ailenden değildir"* diye buyuruyor. Böylece Nuh Peygamber'in delili etkisiz kalmış oluyor.

Doğrusunu Allah bilir ya, oğlunun onun ailesinden olmamasından maksat, Allah'ın kurtulacağını vadettiği aile fertlerinden biri olmadığıdır. Çünkü, *"önceden helâk olacağına hükmettiğimiz hariç kendi aileni..."* ifadesi ile iyi işler yapan aile fertleri kastedilmiştir. Oysa o oğlu, oğlu olmakla ve soyca ailesinden olmakla birlikte iyi işler yapan biri değildi. Böyle olduğu için, *"O, senin ailenden değildir"* ifadesi, *"o, kötü bir amel (sahibi)dir"* ifadesi ile gerekçelendiriliyor.

Denebilir ki: Bu ölçü, Nuh'un kâfir eşinin ailesinden olmasını gerektirir. Çünkü eşi, aslında "ailen" ifadesinin kapsamına girerken, istisna ile hüküm dışı bırakılıyor. Buna göre oğlu istisna ile değil, esasta aile kapsamının dışında olur ki, bu da ayete yabancı bir yorumdur.

Buna karşılık ben derim ki: *"Önceden helâk olacağına hükmettiğimiz hariç kendi aileni..."* ifadesindeki "aile"den maksat, kendisine intisap eden yakınlarıdır. *"Önceden helâk olacağına hükmettiğimiz"* şeklindeki müstesnadan maksat, bunlardan salih olmayanlardır ki, buna Nuh'un (a.s) eşi ile bu oğlu girer. *"O, senin ailenden değildir"* ifadesindeki "aile"den maksat, tıpkı *"Şüphesiz, oğlum ailemdendir"* ifadesinde olduğu gibi, Nuh Peygamber'e (a.s) intisap edenler içinden salih amel işleyenlerdir. Çünkü Nuh Peygamber (a.s), *"Şüphesiz, oğlum ailemdendir"* derken, kötü işler yapan yakınlarını kastetmiyor. Aksi hâlde eşi de o kapsama girer ve delili geçersiz olurdu. Bu inceliği iyi kavramak gerekir.

Ayetten anlaşılan anlam budur. Bu anlamı, Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm olsun onlara) gelen ve ileride yer vereceğimiz bazı rivayetler de doğrulamaktadır.

Tefsirciler bu ayete başka anlamlar da vermişlerdir.

Bu anlamlardan birine göre, bu ayetten maksat, "o oğlun senin dininden değildir" şeklindedir. Buna göre Nuh Peygamber'in o oğlunun kâfirliği, onu babasının aile fertlerinden olmasının hükümleri dışına çıkarıyor. Bu görüş, bir grup tefsirciye izafe edilmiştir.[1]

Bu görüş hakkında söyleyeceklerim şunlardır: Bu anlamın aslında özü itibari ile bir sakıncası yoktur. Yalnız ayetin akışından çıkmıyor.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.164, Beyrut basımı]

Çünkü Nuh Peygamber (a.s) hangi anlamda oğlunu aile kavramının kapsamına aldıysa, yüce Allah da o anlamda onun aile kapsamı dışında olduğunu belirtiyor. Nuh Peygamber (a.s) oğlunun ailesinden olduğunu söylerken onun kâfir olmayıp mümin olduğunu değil, kendisine mensup salih kimselerden olduğunu kastediyordu. Gerçi böyle olmak imanı da gerektirir. Ancak eğer bu görüş, meâlen bizim yukarıda açıkladığımız anlama dönerse, ona bir diyeceğimiz yok.

Bir başka anlama göre, Nuh Peygamber'in söz konusu oğlu aslında onun oğlu değil, sadece onun yatağında doğmuş gayrimeşru bir çocuktu. Nuh Peygamber görünüşe göre "O benim oğlumdur" dedi. Fakat Allah ona işin öyle olmadığını bildirerek onu eşinin ihaneti konusunda uyardı. Bu görüş, Hasan (Basrî) ve Mücahid'e izafe edilir.[1]

Buna vereceğimiz cevap şudur: Bir defa bu yorum, peygamberlere yüz kızartıcılık ve utandırıcılık isnat etmektedir ki, Kur'ân'dan aldığımız mesaj bunu reddeder, onları bu tür asılsız isnatlardan tenzih eder. Ayetin sözlerinde bunu kanıtlayacak, böyle bir anlamayı destekleyecek bir delil yoktur. Hikâyede sadece *"O, senin ailenden değildir; o, kötü bir amel (sahibi)dir."* ifadesi vardır ki, bu da bu yoruma cüret edenleri açıkça desteklemez. Öte yandan *"Allah, inkâr edenlere Nuh'un eşi ile Lut'un eşini örnek verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında iken onlara hainlik ettiler."* (Tahrim, 10) ayetinden sadece o iki kadının kâfir oldukları, eşlerinin düşmanlarını destekledikleri, onlara sırlarını sızdırdıkları, onları eşlerine karşı kışkırttıkları anlaşılıyor.

Bir başka anlama göre o, eşinin oğlu idi; yani onun öz oğlu değil, üvey evlâdı idi.

Buna karşı söyleyeceğimiz şudur: Ayetin sözlerinde bu yorumu doğrulayacak bir delil yoktur. Üstelik böyle bir durum, onun oğlu olmadığını gerekçelendirme amacı taşıyan *"o, kötü bir amel (sahibi)dir."* ifadesi ile uyuşmaz. Eğer durum gerçekten öyle olsaydı, "o, eşinin oğludur." denmesi yerinde olurdu.

Bu anlamı doğru kabul edebilmek için ya Nuh Peygamber'in (a.s) onun öz oğlu olmayıp üvey evlâdı olduğunu bilmeden Rabbine, *"Şüphesiz, oğlum ailemdendir"* diye hitap ettiğini fark etmemiz veya üvey olduğunu bile bile mecazî bir söz söyleyerek bu durumdan haberdar

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.164, Beyrut basımı]

olan Rabbine delil gösterdiğini ve onun öz oğlu olmayıp üvey evlâdı olduğu şeklinde uyarılmış olduğunu kabul etmemiz gerekir ki, bu faraziyelerin her ikisi de akla yabancıdır.

Ayetin sözlerinden anlaşıldığına göre *"O, kötü bir amel (sahibi) dir."* ifadesindeki zamir (innehu), Nuh Peygamber'in oğluna racidir. Buna göre Nuh'un (a.s) oğlunun kendisi kötü bir ameldir. Onun kötü bir amel sayılması bir tür mübalağadır. "Zeyd adalettir." sözü gibi. Yani, "Zeyd adalet sahibidir." Yine, "Dünya ikbalden ve idbardan ibarettir." şeklindeki mısra gibi. Yani, "Dünyanın hem ikbali, hem idbarı (gerilemesi, işlerinin ters gitmesi) vardır."

Buna göre ifadenin anlamı şudur: "Senin bu oğlun iyi olmayan işler işlemiş biridir. Buna göre o sana kurtulacağını vadettiğim aile fertlerinden değildir." İfadede yer alan "amel" kelimesini "amile" şeklinde, yani mazi fiil sıygasında okuyanların okuyuşu da, bu anlamı doğrular. Yani, "O, salih olmayan ameller işledi."

Bir görüşe göre[1] ifadedeki zamir, Nuh Peygamber'in (a.s), *"Rabbim! Şüphesiz, oğlum ailemdendir."* şeklindeki sözlerinden anlaşılan isteğine racidir. Yani, senin oğlunun kurtuluşu yolundaki isteğin kötü bir ameldir. Çünkü bu istek bilmediğin bir şeyi istemektir ki, bir peygamberin Rabbine böyle bir hitap yöneltmesi yakışıksızdır.

Bu yorum, yapılabilecek yorumların en dayanıksızıdır. Çünkü bu anlam ne bu ifadeden önceki *"O, senin ailenden değildir"* cümlesi ile ve ne arkadan gelen *"O hâlde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme."* cümlesi ile bağdaşmaz. Bu açıktır. Eğer öyle olsaydı, bu ifadenin *"O, senin ailenden değildir"* ifadesinden önce ve Nuh Peygamber'in (a.s) sözlerine bitişik olarak gelmesi uygun olurdu.

Üstelik sen biliyorsun ki, Nuh Peygamber'in (a.s), *"Rabbim! Şüphesiz, oğlum ailemdendir."* şeklindeki sözleri, istek içermeyen, yalnız eğer konuşmasına devam etseydi onu istekte bulunmaya götürecek olan sözlerdir. Fakat ilâhî destek hemen araya girerek onu istekte bulunmaktan alıkoydu.

"O hâlde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme." Öyle anlaşılıyor ki, Nuh Peygamber'in (a.s), *"Rabbim! Şüphesiz, oğlum ailemdendir; şüphesiz, senin vaadin de haktır"* şeklindeki sözlerinin onu,

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.165, Beyrut basımı]

ailesinden olmadığını bilmeyerek oğlunun kurtuluşunu istemeye götürmesi muhtemeldi. Bunun üzerine ilâhî destek elinden tuttu, görünmez el onu doğrultarak istekte bulunmasını engelledi ve *"hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme."* yasağı imdadına yetişti. Bu yasaklayıcı ifade, yasaklamayı yukarıdaki gerekçeye bağladı. Yani o, kötü bir amel sahibi olduğu için senin ailenden olmadığına göre -ki senin bunu bilmene imkân yoktu- sakın onun kurtuluşunu istemeye kalkışma. Çünkü bu, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi istemek olur.

Bilmeden istekte bulunmayı yasaklamak, Nuh Peygamber'in (a.s) o isteği doğrudan doğruya veya *"Rabbim! Şüphesiz, oğlum ailemdendir"* ifadesinde dolaylı olarak fiilen dile getirmiş olmasını gerektirmez. Çünkü bir şeyi yasaklamak, o şeyin daha önce işlenmiş olmasını gerektirmez. Nitekim yüce Allah, *"Sakın onlardan bazı sınıfları yararlandırdığımız (dünyalık) şeylere gözlerini dikme."* (Hicr, 88) ayetinde Peygamberimize (s.a.a) dünyayı sevmeyi ve onun cazibesine tutulmayı yasaklıyor ki, onun bu tür duygulardan uzak olduğu baştan bellidir.

Yalnız yasağın bir fiil ile bağlantısının sağlıklı olabilmesi için o fiilin iradeye dayalı olması, yani yükümlünün o fiili işlemesinin mümkün olması gerekir. Peygamberler ismet sıfatına sahip olmakla ve gaybî desteğe mazhar olmakla birlikte onlara yasaklanan fiiller bu türden fiillerdir. Masum olmanın ve gaybî desteğe sahip olmanın sonucu olarak onların davranışları yüce Allah'ın denetimi altındadır. Ne zaman insanın ayaklarının sürçmesi tehlikesi bulunan bir durumla karşı karşıya kalırlarsa, yüce Allah onları uyararak doğru olanı onlara bildirir, onları doğru olana ve kulluk yolunu benimsemeye çağırır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Eğer sana sebat vermeseydik, neredeyse onlara birazcık yaslanacaktın. Bu durumda sana hayatın da, ölümün de (azabını) kat kat tattırırdık, sonra bize karşı kendine bir yardımcı bulamazdın."* (İsrâ, 74-75) Görülüyor ki yüce Allah, Peygamberimizin (s.a.a) müşriklere yanaşmasına değil, onlara yanaşma eğilimi göstermesine bile kendisinin engel olduğunu bildiriyor.

Bir başka örnek de şu ayettir: *"Eğer Allah'ın sana yönelik lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmaya yeltenmişti. Oysa onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı (vahyi) ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti. Allah'ın sana yönelik lütfu gerçekten büyüktür."* (Nisâ, 113)

"Benden isteme" şeklindeki ilâhî yasağın henüz işlenmemiş bir fiille ilgili olduğunun bir başka delili, Nuh Peygamber'in (a.s), *"Rabbim! Hakkında bilgim olmayan bir şeyi senden istemekten sana sığınırım."* şeklindeki sözüdür. Çünkü eğer bir istekte bulunmuş olsaydı, "o isteğimden sana sığınırım" derdi. Çünkü mamulüne muzaf olan mastar, fiilin gerçekleştiğini ifade eder.

Nuh Peygamber'in (a.s) fiilen bir istekte bulunmadığının bir başka delili de, *"O hâlde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme."* ifadesini, *"Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."* ifadesinin izlemesidir. Çünkü bu ifadenin anlamı, "Ben sana sözlü olarak o isteğin sebebi ile cahillerden olmamanı öğütlerim." şeklindedir. Oysa eğer Nuh Peygamber (a.s) fiilen o istekte bulunmuş olsaydı, cahillerden olurdu. Çünkü o zaman hakkında bilgisi olmayan bir şeyi istemiş olurdu.

Denebilir ki: Yüce Allah, *"Cahillerden olmayasın diye"* buyuruyor. Yani, cahillik sıfatının yerleştiği kişilerden olmayasın diye. Cahilliğin yerleşmesi, bir kere ile değil, tekrarlamakla olur. Bundan anlaşılıyor ki, Nuh Peygamber istediği şeyi istedi ve bir defalığına bu cahilliği yaptı. Yüce Allah ona öğüt veriyor ki, aynı işi bir daha tekrarlayıp cahiller zümresine girmesin.

Ben derim ki: "Cahil" gibi ism-i fail sıygaları yerleşmişliğe ve tekrara delâlet etmez. Dil bilginlerinin anlattıklarına göre bu anlamı, "cehul" gibi sıfat-ı müşebbehe sıygaları ifade eder. Bunun bir örneği bakara hikâyesinde geçen *"(Kavmi ona,) 'Bizimle alay mı ediyorsun?' demişlerdi. O da, 'Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.' demişti."* (Bakara, 67) ayetidir. Bir başka örneği, Yusuf hikâyesinde yer alan *"Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum."* (Yûsuf, 33) ayetidir. Diğer bir örneği de, Peygamberimize (s.a.a) hitap eden *"Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma!"* (En'âm, 35) ayetidir.

Ayrıca eğer maksat bir kere istekte bulunduktan sonra tekrar istekte bulunmasını yasaklamak olsaydı, istekte bulunmanın kendisinin yasaklanması yerine aynı şeyin tekrarlanmasının açık bir dille yasaklanması daha uygun olurdu. Nitekim benzer bir durumda şöyle buyruluyor: *"Hani bu yalanı dillerinizle (birbirinizden) alıyor ve bilginiz olmayan bir şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz... Allah size bir daha buna benzer bir işe dönmeyesiniz diye öğüt verir."* (Nûr, 15-17)

47) Nuh dedi ki: "Rabbim! Hakkında bilgim olmayan bir şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer sen beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan olurum."

Nuh Peygamber (a.s) eğer sözün normal akışını sürdürse, işi, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi istemeye vardırıp cahiller kategorisine girecekti. Ama Allah'ın yardımı araya girerek kendisini helâk olmaktan kurtardı. İşte bu gerçeği anlayınca Rabbine şükretti. O mahvedici istekten Allah'ın mağfiretine ve rahmetine sığınmayı talep ederek, *"Rabbim! Hakkında bilgim olmayan bir şeyi senden istemekten sana sığınırım."* dedi.

Henüz gerçekleşmemiş olan helâk edici şeylerden ve mahvedici günahlardan Allah'a sığınma hakkında söyleyeceğimiz söz, henüz işlenmemiş günahlardan sakındırma hakkında söylediğimiz söz gibidir. Bu konuda gereken sözü az önce söyledik. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) masum olduğu hâlde şeytanın ona sokulacak yol bulmasına imkân olmadığı hâlde yüce Allah şu ayetlerde ona şeytandan sakınmasını emrediyor: *"De ki: İnsanların kalplerine vesvese sokan, insan Allah'ı andığında pusuya çekilen... şeytanın şerrinden insanların Rabbine sığınırım."* (Nâs Suresi), *"Rabbim! Onların yanımda bulunmalarından sana sığınırım."* (Mü'minûn, 98) Oysa vahiy, şeytanlar karşısında dokunulmazlık ayrıcalığına sahiptir. *"O, gaybı bilendir; gaybından kimseyi haberdar kılmaz. Fakat seçtiği peygamberler bunun dışındadır. Allah onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir ki, Rablerinin mesajlarını ilettiklerini bilsin."* (Cin, 26-28)

"Eğer sen beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan olurum." ifadesi, ilk bakışta tövbe gibi görünen, fakat aslında Allah'ın eğitimine ve edeplendirmesine dönük bir şükür anlamı taşıyan bir ifadedir.

Nuh Peygamber'in (a.s) bu sözlerinin şekil itibari ile tövbe olmasının açıklaması şudur: Çünkü bu sözlerinde sığınma talebi ile Allah'a yönelme vardır. Bunun gereği, Allah'ın mağfiretinin ve rahmetinin istenmesidir. Yani insanın sürçmesine ve helâk olmasına yol açan kötülüklerin örtülmesinin ve yardımının kapsamına alınmasının istenmesidir. Bu tefsirin altıncı cildinin sonlarında belirttik ki, günah kavramı, şeriatın emirlerine karşı gelmenin yanı sıra insana herhangi bir şekilde

kötülük dokunduran her vebali ve kötü etkiyi de içerir. Mağfiret ise, şeriat bağlıları arasında bilinen günahların yanı sıra, insana mutluluk veren, onun sıkıntılarını gideren her türlü örtmeyi de içerir.

Nuh Peygamber'in (a.s) bu sözlerinin aslında şükür olmasının gerekçesine gelince; cahiller zümresine girmesini gerektiren isteğini dile getirmesine engel olan, işin doğrusunu açıklayarak onu koruma şemsiye altına alan ilâhî destek, yolda meydana gelecek ayak sürçmesine karşı bir örtme ve kendisine Allah'ın bu yolla bağışlamış olduğu bir nimet idi. Buna göre, *"Eğer sen beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, kesinlikle hüsrana uğrayanlardan olurum."* şeklindeki sözleri, "Eğer sen beni ayak sürçmelerinden korumasaydın, mahvolurdum." anlamına gelir ve Allah'ın güzel lütfuna yönelik bir övgü ve şükür niteliği taşır.

48) Denildi ki: "Ey Nuh! Katımızdan sana ve beraberindekilerden bazı ümmetlere yönelik esenlik ve bereketler ile (gemiden) in. Bazı ümmetler de olacak ki, onları (bir süre) dünya nimetlerinden faydalandıracağız, sonra onlara katımızdan acı bir azap dokunacaktır."

Ayette geçen "selâm (esenlik)" kelimesi, selâmet veya tahiyyet (esenlik dileği) anlamındadır. Yalnız ayetin sonunda azabın dokunmasından söz edilmiş olması, ayetin başındaki bu selâm ile azaptan selâmetin kastedildiğini teyit eder. Bunun yanı sıra ayetin sonunda bereketin faydalanma ile değiştirilmesi, bereketlerden maksadın mutlak anlamda nimetler ile hayat maddeleri olmadığını, insanı mutluluğa, iyiliğe ve övülmüş akıbete sevk edecek nitelikteki nimetler olduğuna delâlet eder.

Buna göre doğrusunu Allah bilir ya, *"Denildi ki* -söyleyen belirtilmiyor, ama bu yüce Allah'tır-*: Ey Nuh! Katımızdan sana... yönelik esenlik ve bereketler ile (gemiden) in..."* ifadesinin anlamı -Allah daha iyi bilir ya- şudur: "Ey Nuh! Tufan azabından kurtulmuş olarak ve sana sunacağımız bereket ve iyilik içerikli nimetler ile veya bizden sana inecek tahiyyet ve bereketler ile gemiden in."

"...ve beraberindekilerden bazı ümmetlere..." ifadesi, "aleyke (sana)" ibaresine matuftur. İfadede yer alan "ümem" kelimesinin nekire (belirtisiz) olarak kullanılması, kelimenin bir kısım ümmetler anlamına geldiğini gösterir. Çünkü ümmetlerin bir başka bölümünden daha son-

ra, *"Bazı ümmetler de olacak ki, onları (bir süre) dünya nimetlerinden faydalandıracağız."* diye söz ediliyor.

"Ey Nuh! Katımızdan sana ve beraberindekilerden bazı ümmetlere yönelik esenlik ve bereketler ile (gemiden) in..." hitabının ayetin sonuna kadarki bütünü, seslendirildiği ortam göz önüne alındığında bütün insanlığı kapsayan bir hitaptır. Bilindiği gibi o sırada yeryüzünde hiçbir insan, hiçbir hayvan yoktu. Hepsi sularda boğulmuştu. Sadece gemideki canlılar kalmıştı. Gemi karaya konmuş, Cudi üzerine oturmuştu. İlâhî hüküm uyarınca gemidekilerin yeryüzüne inmeleri, orayı imar edip orada bir süre için yaşamaları kararlaştırılmıştı.

Evet, bu hitap gemi dışına çıkmalarından itibaren kıyamet gününe kadar gelecek bütün insanları kapsar. Bu hitap, Âdem Peygamber'in (a.s) cennetten yeryüzüne indirildiği gün seslendirilen hitabın bir benzeridir. Yüce Allah o ilk hitabı bir ayette, *"Dedik ki: 'Birbirinize düşman olarak inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır.'... 'Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa, artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir, onlar orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 36-39) şeklinde; bir başka ayette de, *"(Allah) dedi ki: Orada yaşayacak, orada ölecek ve (tekrar diriltilerek) oradan çıkarılacaksınız."* (A'râf, 25) şeklinde naklediyor.

Bu hitap ise, o ilk hitaba benzeyen ikinci bir hitaptır. Nuh Peygamber (a.s) ile beraberindeki müminlere yöneliktir. Günümüzün insan soyu onlara dayanır. Hem onlarla, hem de kıyamet gününe kadar soylarından türeyecek olanlarla bağlantılıdır. Yeryüzündeki hayatlarının takdir edilmesini, oraya inmelerine, yerleşip barınmalarına izin verilmesini içerir.

Yüce Allah, kendilerine izin verilen bu kimseleri ikiye ayırıyor. Bir bölümüne verdiği izinden, esenlik ve bereketlerle söz ediyor ki, bunlar Nuh Peygamber (a.s) ile beraberindekilerden oluşumu başlayan ümmetlerin bir bölümüdür. Diğer kesime verdiği izinden, faydalandırma deyimi ile söz ediyor. Bu faydalandırmanın arkasından o kimselere azabın dokunacağını vurguluyor. Buna karşılık bir önceki kesime vadettiği esenlik ve bereketler, muhatapları için iyilik ve mutluluk müjdesi içerirler.

Bundan ortaya çıkıyor ki, bu ayetteki inme içerikli hitap, onunla bağlantılı esenlik, bereketler ve faydalandırma ile birlikte gemidekilerin

inişinden kıyamet gününe kadar türeyecek insanların tümüne yöneliktir ve Âdem Peygamber (a.s) ile eşine yöneltilmiş olan yeryüzüne iniş hitabı ile aynı ağırlıkta ve niteliktedir. Bu hitapta, yeryüzündeki hayata ilişkin izin ile Allah'a itaat edenlere yönelik vaat ve ona isyan edenlere yönelik tehdit vardır. İlk hitabın da tıpkısı tıpkısına içeriği bunlardır.

Bundan anlaşılıyor ki, *"ve beraberindekilerden bazı ümmetlere"* ifadesi ile gemidekiler ile onların soyundan türeyecek salih ümmetler kastediliyor. Yine bundan anlaşılıyor ki, "mimmen maake (beraberindekilerden)" ibaresinde yer alan "min" edatı açıklama amaçlı değil, başlangıç anlamı taşıyan "min"dir ve ifadenin anlamı, "beraberindekilerden oluşumu başlayan ümmetlere" şeklindedir ki, bu ümmetler, gemidekiler ile onların soyundan gelecek olan salihlerdir.

Bu anlamın verdiği sonuç, gemidekilerin hepsinin kurtuluşa ermiş iyi kimseler olmalarıdır. Değerlendirmeler de bunu destekliyor. Çünkü onlar, imtihan potasında pişerek arınmış ve Allah'ın katındaki yakınlığı her şeye tercih etmişlerdi. Nitekim yüce Allah, onların imanlarını bu hikâyede iki kere onaylamıştır. Hikâyenin bir yerinde onlar hakkında, *"(daha önce) iman etmiş olanlar dışında"* (36. ayet) ve başka bir yerde, *"...ve iman edenleri... Onunla birlikte pek az kişi iman etmişti."* (40. ayet) buyrulmuştur.

"Bazı ümmetler de olacak ki, onları (bir süre) dünya nimetlerinden faydalandıracağız, sonra onlara katımızdan acı bir azap dokunacaktır." ifadesindeki "ümem" kelimesi, hazfedilmiş bir müptedanın haberi olmalıdır. Yüce Allah bu ümmetleri izin hitabına muhatap kıldığı kimselerin zümresi dışında tuttuğu için, "ve metain li-ümemin aherîne se-yuazzebûn (ileride azaba çarptırılacak başka ümmetlere de bir meta ile (gemiden in)" demeyerek onları saygınlık konumundan kovuyor ve haber veriyor ki: "Başka ümmetler de var ki, onları nimetlerden faydalandıracak, fakat sonra azaba çarptıracağız." Buna göre onlar, hayatın nimetleri üzerinde saygınlık ve Allah'a yakınlık içerikli bir tasarruf iznine sahip değildirler.

Ayette sözü söyleyeni yücelten yönler dikkatten kaçmamaktadır. Meselâ "kıyle" fiilinin meçhul (edilgen) olması, gemiden inme hitabında Nuh Peygamber'e (a.s) özellikle seslenilmesi, iki yerdeki "minna (katımızdan)" ibareleri ile "se-nümettiuhum (faydalandıracağız) ibaresinde çoğul birinci şahıs sıygasının kullanılması gibi.

Bazı tefsirciler,[1] *"ve beraberindekilerden bazı ümmetlere"* ifadesini "beraberindekilerin zürriyetinden bazı ümmetlere" şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu tefsir yerinde değildir. Üstelik Nuh Peygamber'in (a.s) beraberindekileri hitap kapsamının dışına çıkarmaktadır. Yine bir tefsirci,[2] ifadedeki "ümmetler" ile Nuh Peygamber'in gemiye aldığı hayvan türlerinin kastedildiğini, çünkü Allah'ın bu canlıları bereketli kıldığını söylemiştir ki, bu yorumun asılsızlığı daha açıktır. [Çünkü hayvanlara "ümen (ümmetler)" tabiri kullanılmadığı gibi, kurallar gereği "men" değil de "ma" edatına yer verilmesi gerekir.]

49) Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir.

Yani bu hikâyeler veya bu hikâye, sana vahyettiğimiz gayb âlemine ilişkin haberlerdendir.

"Bundan önce ne sen ve ne kavmin bunları bilmiyordunuz." Yani bu hikâyeler, bundan önce doğruluk kutusunda saklı, sana ve kavmine meçhul idiler. Bu hikâyelerin Ehlikitab'ın yanındaki şekilleri tahrif edilmiş, doğruluk ekseninden saptırılmıştır. Nitekim hikâyenin eldeki Tevrat'ta nasıl anlatıldığını ileride nakledeceğiz.

"O hâlde sabret. Şüphesiz sonuç, (kötülüklerden) sakınanlarındır." Bu ifade, hikâyeden çıkarılmış bir sonuçtur. Yani Nuh Peygamber (a.s) ile kavmi arasındaki mücadelenin nasıl bir sonuca vardığını öğrenmiş oldun. Bu mücadele sonunda Nuh Peygamber'in kavmi helâk olurken, kendisi ile beraberindeki müminler kurtuldu. Sabırları karşılığında Allah onları yeryüzüne mirasçı kıldı. Yine sabrının karşılığı olarak Allah Nuh Peygamber'e (a.s) düşmanlarına karşı yardım etti. O hâlde sen de sabret. Çünkü mutlu son, kötülüklerden sakınanlarındır. Onlar, yüce Allah'ın tarafında sabredenlerdir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde Ishak b. Bişr ve İbn-i Asakir'in İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettikleri bildirilir: "Nuh Peygamber dövülür ve keçeye sarılarak evine atılırdı. Onu evine atanlar öldüğünü sanırlardı. Fakat daha sonra yine ortaya çıkar, kavmini hakka çağırırdı. Kavminin iman etmesinden ümit kesinceye kadar bu böyle devam etti. Bir gün

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.166]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.168]

adamın biri bastona dayanarak ona geldi, yanında oğlu vardı. Oğluna, 'Yavrum, sakın şu ihtiyar seni aldatmasın!' dedi. Oğlu, 'Babacığım, bastonunu bana ver.' dedi ve bastonu babasının elinden aldı. Adam, 'Beni yere oturt.' dedi. Oğlu onu yere oturttuktan sonra Nuh Peygamber'in üzerine yürüyüp ona bastonla vurdu ve başını yardı. Yarıktan kan akmaya başladı.'

Nuh (a.s) dedi ki: 'Rabbim, kullarının bana yaptıklarını gördün. Eğer onlara ihtiyacın varsa, onları doğru yola ilet. Yok, eğer öyle değilse, haklarında hükmünü verinceye kadar bana sabır ver. Sen hüküm verenlerin en isabetli hüküm verenisin.' Allah ona vahiy göndererek kendisine kavminin iman etmesinden ümit kesmesini istedi. Erkeklerin sulplerinde ve kadınların rahimlerinde hiçbir müminin kalmadığını bildirdi ve *'Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir. Artık onların yaptıklarından dolayı üzülme.'*, yani onlar için dert etme ve *'gemiyi yap'* buyurdu. Nuh Peygamber, 'Rabbim, gemi nedir?' diye sordu. Allah, 'O su üzerinde yüzen tahtadan bir evdir. Ben bana isyan edenleri boğacak, yeryüzünü onlardan temizleyeceğim.' buyurdu. Nuh Peygamber, 'Rabbim, su nerede?' diye sordu. Allah, 'Ben istediğimi yapmaya kadirim.' buyurdu."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Mufazzal'dan şöyle nakleder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Kûfe'de Ebu Abbas'ı görmeye geldiği günlerde onun yanında bulunuyordum. Künase denen yere vardığımızda, 'Rahmetli amcam Zeyd burada asıldı.' dedi. Sonra yoluna devam ederek Zeytinciler Çarşısı'na vardı. Burası Saraçlar Çarşısı'nın sonuydu. İmam burada binek hayvanından indi ve bana, 'Sen de aşağı in. Burası Âdem Peygamber tarafından temeli atılan ilk Kûfe Mescidi'nin yeridir. Oraya hayvan sırtında girmek istemiyorum.' dedi. 'Onun yerini kim değiştirdi?' diye sordum. 'İlk yer değişikliği, Nuh Peygamber zamanında tufan olayında oldu. Daha sonra Kisra'nın ve Numan'ın adamları tarafından, ondan sonra da Ziyad b. Ebu Süfyan tarafından yeri değiştirildi. 'Nuh Peygamber zamanında Kûfe Mescidi var mıydı?' diye sordum. Bana, 'Evet, ey Mufazzal, vardı. Nuh ve kavmi de, Fırat nehrine bir konak uzaklıkta Kûfe'nin batısında bir köyde yaşıyorlardı.' dedi."

"İmam (a.s) sözlerine şöyle devam etti: 'Nuh Peygamber bir marangoz idi. Allah onu peygamber yaparak onurlandırdı. Su yüzeyin-

de yüzen ilk gemiyi o yapmıştı. Kavmi arasında dokuz yüz elli sene kaldı. Bu süre boyunca kavmini Allah'a çağırdı. Fakat onlar onu alaya aldılar. Kavminin bu tutumunu görünce onlara, *'Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Çünkü eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve yalnız ahlâksız ve nankör evlâtlar doğururlar.'* (Nûh, 26-27) diye beddua etti. Bunun üzerine yüce Allah Nuh Peygamber'e büyük bir gemi yapmasını ve yapımını bir an önce bitirmesini vahyetti. Nuh da Kûfe Mescidi'nde kendi eliyle bir gemi yaptı. Kerestesini uzaktan getirdi ve sonunda onu yapma işini bitirdi."

Mufazzal dedi ki: "Sonra güneşin zevali (öğle) vaktinde İmam (a.s) sözlerine ara verip kalktı. Öğle ve ikindi namazlarını kıldıktan sonra mescitten ayrıldı. Yolda soluna döndü ve eli ile Dâru'd-Dâreyn denen yeri gösterdi. Burası İbn Hekim'in evinin yeridir ki, bugün Fırat nehrinin yatağıdır. İmam burada, 'Ey Mufazzal! Nuh kavminin Yeğus, Yeuk ve Nesr adlı putları burada dikildi.' dedi. Arkasından yürümeye devam ederek binek hayvanına bindi."

İmam'a, 'Kurbanın olayım, Nuh Peygamber gemisini ne kadar zamanda yaptı?' diye sordum. 'İki devirde.' dedi. 'İki devir ne kadardır?' diye sordum. 'Seksen yıl.' dedi. 'Sünnî halk, onu beş yüz yılda yaptığını söylüyor.' dedim. 'Hayır, öyle değil. Nasıl öyle olsun ki, yüce Allah, *'vahyimizle'* buyuruyor.' dedi. 'Bana, *'Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca'* ayeti hakkında bilgi ver. O tandırın yeri neresidir ve bu kaynama olayı nasıl oldu?' diye sordum. 'Tandır, yaşlı ve mümin bir kadının mescidin sağ tarafının kıblesinin arkasında bulunan evinde idi.' dedi. 'Orası neresi oluyor?' diye sordum. 'Bugünkü Fil Kapısı'nın girişidir.' dedi. 'Suyun fışkırmaya başlaması tandırdan mı oldu?' diye sordum. 'Evet. Yüce Allah, Nuh kavmine bir belirti göstermek istedi. Arkasından Allah üzerlerine bol yağmur yağdırdı. Bütün pınarlar da bol su fışkırtıyorlardı. Böylece Allah onları suda boğdu, Nuh'u ve gemide onunla birlikte olanları kurtardı.' buyurdu..."[1]

Ben derim ki: Bu rivayet, uzunluğuna rağmen bu olayın tefsiri ile bağlantılı değildir. Buna rağmen ona yer vermemizin sebebi, bu hususta Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen çok sayıdaki rivayetlere örnek olması ve Kur'ân'daki hikâyeleri rivayetler yoluyla anlamaya yardımcı olmasıdır.

1- [Ravzatu'l-Kâfi, c.8, s.279-281, hadis: 421]

Bu rivayette, *"Bizim gözlerimiz önünde ve vahyimizle"* ifadesinden, geminin yapımında acele edilmesi sonucu çıkarılıyor. Yine bu rivayette Ziyad, Ebu Süfyan'a nispet ediliyor. Herhâlde İmam'ın sözlerinde sadece Ziyad geçtiği hâlde bazı ravilerin nakillerinde o sözlere 'İbn Ebu Süfyan' eklenmiştir.

Yine el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Rezin Esedî'den İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Nuh (a.s) gemi yapmayı bitirdiğinde, kavminin helâk edilmesi konusunda Rabbi ile kendisi arasında belirlenen vakit, tandırın kaynaması idi. Tandır bir kadının evinde kaynamaya başlayınca kadın, 'Tandır kaynadı.' dedi. Bunun üzerine Nuh Peygamber o eve gidip tandırın ağzını mühürledi ve su durdu. Bu arada Nuh Peygamber istediği kimseleri gemiye bindirdi ve istediklerini dışarıda tuttu. Sonra gidip mührünü söktü. Yüce Allah buyuruyor ki: *'Göğün kapılarını devamlı akan bir su ile açtık ve yeryüzünü yarıp birçok kaynaklar fışkırttık. (Her iki) su, takdir edilmiş bir işin olması için birleşti. Onu tahtalardan yapılmış, çivilerle çakılmış bir bineğe (gemiye) bindirdik.'* (Kamer, 13)"[1]

İmam (a.s) sözlerinin devamında şöyle buyurdu: "Nuh Peygamber (gemiyi yapmak) için sizin mescidinizin ortasında marangozluk yapmıştı. Bugünkü mescit o günlerin mescidinden yedi yüz dirsek boyu eksiktir."

Ben derim ki: Tandırın kaynamasının Nuh Peygamber için tufanın yaklaştığını bilmeye yarayan bir belirti olduğu Şiî ve Sünnî kaynaklı çok sayıda rivayette bildirilmiştir. *"Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca (Nuh'a) dedik ki..."* ayetinin içeriği, tandırın kaynamasının bir miat, bir başlama vakti olduğuna delâlet etmekten uzak değildir.

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail Cu'fî'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Nuh Peygamber'in şeriatı, tek Allah'a kulluk etme, ihlas ve Allah'a ortaklar koşmayı reddetme ilkesine dayanıyordu. Bu, Allah'ın insanların yaratılışına esas kıldığı fıtrattır. Yüce Allah Nuh'tan ve diğer peygamberlerden Allah'a kulluk edeceklerine, hiçbir şeyi O'na ortak koşmayacaklarına dair söz aldı; onlara namaz kılmayı, iyiliği emredip kötülükten sakın-

---

1- [Ravzatu'l-Kâfi, c.8, s.281, hadis: 422]

dırmayı, haramları ve helâlleri gözetmeyi emretti. Ona had hükümlerini ve miras paylarını farz kılmadı. İşte onun şeriatı budur. O, kavmi arasında bin yıldan elli yıl eksik bir süre kaldı. Bu süre içinde gizli ve açık şekilde kavmini hakka çağırdı. Kavmi çağrısını reddedip saldırılarını yoğunlaştırınca, *'Rabbim! Ben yenildim, yardım et.'* (Kamer, 10) diye dua etti. Bunun üzerine yüce Allah ona, *'Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir. Artık onların yaptıklarından dolayı üzülme.'* diye vahyetti. Nuh Peygamber, *'ve yalnız ahlâksız ve nankör evlâtlar doğururlar.'* (Nûh, 27) derken bunu kastediyor. Bunun üzerine Allah ona, *'gemiyi yap'* diye vahyetti."[1]

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî, Cu'fî'den mürsel olarak nakletmiştir. Bu rivayetten anlaşılıyor ki, Nuh Peygamber (a.s) kavmine iki kere beddua etti. Bunlardan biri ve aynı zamanda birincisi, Kamer Suresi'nde yer alan *"Rabbim! Ben yenildim, yardım et."* [Kamer, 10] şeklindeki bedduasıdır. İkincisi ise, Allah'ın kendisine kavminin iman edeceğinden ümit kesmesini telkin etmesinden sonra yaptığı *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Çünkü eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve yalnız ahlâksız ve nankör evlâtlar doğururlar."* [Nûh, 10] şeklindeki Nûh Suresi'nde yer alan bedduasıdır.

Meani'l-Ahbar adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Humran'dan İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) *"Onunla birlikte pek az kişi iman etmişti"* hakkında, "Onlar sekiz kişi idi." dediğini nakleder. [s.151, Mana'l-Kalil babı]

Ben derim ki: Aynı rivayeti, yine Humran'a dayandırarak Ayyâşî de kendi tefsirinde rivayet etmiştir. Nuh Peygamber'e (a.s) inananların sayısı hakkında daha başka görüşler de vardır. Kimi bunların altı kişi, kimi yedi kişi, kimi yetmiş iki kişi, kimi de seksen kişi olduklarını ileri sürmüştür. Fakat hiçbirinin delili yoktur.

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdusselâm b. Salih Herevî'den şöyle rivayet eder: İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: "Nuh Peygamber gemiden yere indiğinde kendisi, çocukları ve bağlıları ile seksen kişi idiler. İndiği yerde bir köy kurdu ve buna 'Seksenler Köyü' adını verdi."

1- [Ravzatu'l-Kâfi, c.8, s.283, hadis: 424]

Ben derim ki: Bu iki rivayet birbiri ile çelişmez. Çünkü sekiz kişi dışındakiler ailesinin fertleri olabilir. Bilindiği gibi Nuh Peygamber (a.s) o sırada yaklaşık olarak bin yaşında idi.

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Ali Veşşa'dan şöyle nakleder: "İmam Rıza'nın şöyle buyurduğunu işittim: Babam (İmam Musa Kâzım), İmam Cafer Sadık'ın şöyle dediğini söyledi: Yüce Allah Nuh Peygamber'e, *'O, senin ailenden değildir.'* buyurdu. Çünkü o, ona muhalif idi. Fakat ona bağlı olanları onun ailesinden saydı."

"İmam Rıza bana, 'Nuh Peygamber'in oğlu hakkındaki bu ayeti nasıl okuyorlar?' diye sordu. Kendisine, '*İnnehu amelun gayru salihin (o, kötü bir amel (sahibi)dir)* ve *innehu amelu gayri salihin (o, kötü bir adamın amelidir)* olmak üzere iki türlü okuyorlar.' dedim. İmam bana, 'Yalan söylüyorlar. O, onun oğludur. Fakat babasının dinini kabul etmeyince Allah onu ondan reddetti.' cevabını verdi."

Ben derim ki: İmam Rıza (a.s), "Fakat ona bağlı olanları onun ailesinden saydı." demekle, *"Böylece onu ve ailesini büyük sıkıntıdan kurtardık."* (Enbiyâ, 76) ayetine işaret ediyor. Çünkü bu ayetten anlaşıldığına göre Nuh Peygamber'in (a.s) ailesinden maksat, kendisi ile birlikte kurtulanların tümüdür.

Anlaşılan, İmam (a.s) ayetin okuma biçimi ile onun nasıl tefsir edildiğini kastediyor. Ravi de iki okuma biçimini nakletmekle bu ayeti, Nuh'un eşinin oğlunu başkasından peydahlayarak Nuh Peygamber'e nispet etmiş olduğu şeklinde anlayanların tefsirine işaret etmiş olmalarıdır. Bu anlayışla bazıları bu ifadeyi, "ve nâdâ Nûhun'ibneha" veya "ve nâdâ Nûhun'ibnehe" (Yani Nuh, o kadının oğluna seslendi) şeklinde okumuşlar ve bu iki okuma biçimini İmam Ali ile bazı Ehlibeyt İmamları'na -selâm olsun onlara- izafe etmişlerdir.

el-Keşşaf adlı eserde şöyle deniyor: "İmam Ali (r.a) ayetteki kelimeyi 'ibneha' şeklinde okumuştur. Kelimenin sonundaki zamir Nuh Peygamber'in eşine racidir. Muhammed b. Ali ve Urve b. Zübeyr ise bu kelimeyi 'ibnehe' şeklinde okumuş ve 'elif' yerine [kısaltma yoluna giderek] 'fetha' ile yetinmişler. Bu okunuş biçimi Hasan'ın görüşünü destekliyor. Katade diyor ki: Hasan'a bu meseleyi sorduğumda bana, 'Vallahi o, onun oğlu değildi.' dedi. Kendisine, 'Ayette, *'Şüphesiz, oğlum ailemdendir.'* diye buyrulduğu hâlde sen onun oğlu olmadığını söylü-

yorsun! Ayrıca onun Nuh'un oğlu olduğu hakkında kitap ehli arasında da ihtilâf yoktur.' dedim. Bana, 'Kim dinini kitap ehlinden öğreniyor ki?!' cevabını verdi ve Nuh Peygamber'in 'minnî (bendendir)' değil de 'min ehlî (ailemdendir)' demiş olmasını, görüşünü destekleyen bir delil olarak gösterdi."

Hasan'ın gösterdiği bu delil çürüktür. Çünkü yüce Allah Nuh Peygamber'e (a.s), ailesinden olanların kurtulacaklarını vadetti. Ona kendisinden olanların kurtulacaklarını vadetmedi ki, oğlunun kurtulmasını isterken, 'Oğlum bendendir' demek zorunda olsun. Yukarıda açıkladığımız üzere ayetin sözleri bu yoruma uygun değildir.

Oğlunun onun öz oğlu olduğu hakkında kitap ehli arasında ihtilâf olmadığı şeklindeki söz de dayanaksızdır. Çünkü eldeki Tevrat'ta Nuh Peygamber'in bu oğlundan hiç söz edilmemektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde şöyle geçer: "İbnü'l-Enbarî -el-Mesahif adlı eserinde- ve Ebu'ş-Şeyh, İmam Ali'den (r.a) bu ibareyi *'ve nâdâ Nûhun'ibneha'* şeklinde okuduğunu rivayet etmişlerdir."

Yine aynı eserde şöyle deniyor: "İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve Ebu'ş-Şeyh, İmam Muhammed (Bâkır) b. Ali'den *'ve nâdâ Nûhun'ibnehu'* ibaresi hakkında, 'Bu ibare Tay kabilesinin şivesine göredir. O, Nuh Peygamber'in oğlu değil, eşinin oğlu idi.' dediğini rivayet etmişlerdir."

Ben derim ki: Ayyâşî de, kendi tefsirinde bu rivayeti Muhammed b. Müslim aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) nakletmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Musa'dan, o da Alâ b. Seyabe'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"ve nâdâ Nûhun'ibnehu"* ibaresi hakkında şöyle dediği nakledilir: "O, Nuh Peygamber'in değil, eşinin oğludur ve ibare Tay kabilesinin şivesine göredir. Onlar, adamın eşinin oğluna 'adamın oğlu' derler."

Yine aynı eserde, Zürare'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"Yavrum! Bizimle birlikte gemiye bin"* ayeti hakkında, "O Nuh'un oğlu değildir." dedi. Ravi'nin, "Ama Nuh ona, *'Yavrum!'* diye hitap ediyor!" demesi üzerine İmam, "Nuh böyle derken onun oğlu olmadığını bilmiyordu." cevabını verdi.

Ben derim ki: Bu hususta güvenilir rivayet, Veşşa'nın İmam Rıza'dan (a.s) naklettiği rivayettir.

Yine aynı tefsirde İbrahim b. Ebu'l-Alâ'ya dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) biri şöyle dedi: "Yüce Allah *'Ey yer, suyunu yut ve ey gök, (yağmurunu) tut.'* buyurunca yeryüzü, 'Bana sadece kendi suyumu yutmam emredildi, gökten inen suyu yutmam emredilmedi.' dedi. Bu yüzden yeryüzü kendi suyunu yutarken gökten yağan su yerinde kaldı ve bu sulardan dünyanın çevresindeki denizler meydana geldi."

Yine aynı eserde Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Musa Kâzım (a.s), Cudi'den söz ettiği bir rivayette, "O, Musul'daki bir dağdır." dedi.

Yine aynı eserde Mufazzal b. Ömer'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Gemi Cudi'ye oturdu"* ayeti hakkında "Cudi, Kûfe'deki Fırat'tır." dedi.

Ben derim ki: Önceki rivayeti doğrulayan başka rivayetler de vardır.

Yine aynı eserde Abdulhamid b. Ebu'd-Deylem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Nuh Peygamber (a.s) gemiye binince, *'Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!'* denildi."

Mecmau'l-Beyan'da *"Ey yer, suyunu yut..."* ayetinin tefsiri sırasında şöyle deniyor: "Rivayete göre Kureyş kabilesinin kâfirleri Kur'ân'a nazire yapmayı kararlaştırdılar. Bunun üzerine kırk gün boyunca bir yere kapandılar. Zihinlerinin arınması için bu süre içinde buğday özü, koyun eti ve yıllanmış şaraplarla kendilerine ziyafet çektiler. Fakat yapmak istedikleri işe başlamak istediklerinde bu ayeti işittiler. Bunun üzerine birbirlerine, 'Hiçbir söz bu söze benzemiyor. Bu söz, yaratılmışlardan hiçbirinin sözüne benzemiyor.' diyerek başladıkları işi bırakıp dağıldılar."

NUH KISSASI ÜZERİNE KUR'ÂNÎ, RİVAÎ, TARİHÎ VE FELSEFÎ BİR İNCELEME

1- Kıssaya Kısa Bir Bakış

Kur'ân'ın kırk küsur yerinde Nuh Peygamber'in (a.s) adı geçer. Buralarda ana hatlarıyla veya ayrıntılı olarak onun hikâyesinin bir yanına değinilir. Bu yerlerin hiçbirinde Nuh kıssası, tarihî bir kıssanın anlatımı biçiminde baştan sona anlatılmaz; onun nesebi, ailesi, doğum yeri,

yaşadığı yer, büyümesi, işi, ömrü, ölümü, mezarının yeri ve kişiliği ile ilgili diğer bilgiler açıklanmaz. Çünkü Kur'ân, iyisi ve kötüsü ile insanların hayat hikâyelerini anlatan bir tarih kitabı olarak inmemiştir.

Kur'ân bir hidayet kitabıdır. İnsanlara mutluluklarının nerede olduğunu, açık gerçeğin ne olduğunu açıklar. Onların bu gerçeği kabul edip dünya ve ahiret hayatlarında başarılı olmalarını önerir. Zaman zaman da peygamberlerin ve ümmetlerin hikâyelerinin bazı yönlerini gündeme getirir. Bundan amaç, Allah'ın kulları için geçerli olan yasalarının ortaya çıkması, ilâhî inayete mazhar olup ilâhî keramete erişenlerin ibret alması ve geri kalanlara hüccetin tamamlanmasıdır.

Nuh Peygamber'in (a.s) hikâyesi, Kur'ân'ın altı suresinde geçer. Bunlar A'râf, Hûd, Mü'minûn, Şuarâ, Kamer ve Nûh sureleridir. En uzun şekilde yer aldığı sure, Hûd Suresi'dir. Bu surenin yirmi beş ayetinde (25- 49. ayetleri) bu hikâye anlatılır.

2- Kur'ân'da Nuh Kıssası

Peygamber Oluşu: Âdem Peygamber'den (a.s) sonra insanlar tek bir ümmet hâlinde sade bir hayat yaşıyorlar, insan fıtratına uygun davranıyorlardı. Fakat zamanla aralarında büyüklük taslama temayülü yayıldı. Bu temayül yavaş yavaş birbirlerine üstünlük kurmaya, birbirlerini Rab edinmeye yüz tuttu. Bu duygular ve tutumlar öyle zararlı tohumlardır ki, eğer kökleşip yeşerirler ve olgunlaşırlarsa meyveleri, mutlaka putperestlik dini ve sosyal sınıflar arası şiddetli farklılaşmalar olur. Böylece güçlüler zayıfları kullanır. Dişliler zavallıları köleleştirip sömürmeye başlar. İnsanlar arasında sürtüşmeler ve çatışmalar baş gösterir.

Nitekim Nuh Peygamber (a.s) zamanında yeryüzünde bozulma ve fesat yayıldı. İnsanlar tevhit dininden ve sosyal adalet ilkesinden yüz çevirerek putlara tapmaya yöneldiler. Bu putların başlıcaları olan Vedd, Suva', Yeğus, Yeuk ve Nesr, Kur'ân'da adları verilen o döneme ait putlardı. (Nûh Suresi)

Sosyal sınıflar arasındaki fark gitgide büyüdü. Bunun sonucu olarak mal ve evlât bakımından güçlü olanlar, zayıfların haklarını çiğnediler. Zorbalar, altındakileri ezdiler ve canlarının istediği gibi onlar üzerinde egemenlik kurdular. (A'râf, Hûd, Nûh sureleri)

İşte bunun üzerine yüce Allah, Nuh'u (a.s) onlara kitap ve şeriatla peygamber olarak gönderdi. Nuh Peygamber (a.s) onları müjdeleme ve

tehdit etme yolu ile Allah'ı bir bilmeye, Allah'a koşulan ortakları bir yana bırakmaya, aralarında eşitliği egemen kılmaya çağırmaya koyuldu. (Bakara, 213)

Nuh'un Dini ve Şeriatı: Nuh Peygamber (a.s), kavmini Allah'ın birliğini kabul etmeye, O'na koşulan ortakları reddetmeye (Nuh kıssasını anlatan bütün Kur'ân ayetleri), Allah'a teslim olmaya (Nûh, Yûnus, Âl-i İmrân sureleri), iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya (Hûd, 27), namaz kılmaya (Nisâ, 103; Şûrâ, 8), adaleti ve eşitliği gözetmeye, kötülüklerden ve çirkin şeylerden uzak durmaya, doğru konuşma ve verilen sözde durmaya (En'âm, 151-152) çağırıyordu. Nuh Peygamber (a.s), önemli bir işten önce yüce Allah'ın adını andığı nakledilen ilk insandır. (Hûd, 41)

Yoğun Çağrı Çabası: Nuh Peygamber (a.s), sürekli olarak kavmini Allah'a ve O'nun ayetlerine inanmaya çağırıyordu. Bu uğurda elinden gelen çabayı gösteriyordu. Gece-gündüz, gizli-açık şekillerde onları hakkı kabul etmeye teşvik ediyordu. Fakat kavmi ona, inatla ve büyüklük taslayarak karşılık veriyordu. O, çağrısını arttırdığı oranda onlar azgınlıklarını ve kâfirliklerini arttırıyorlardı. Ona sadece ailesi ve diğerlerinden çok az sayıda kişi inanmıştı. Sonunda kavminin iman edeceğinden ümidini kesti ve bu durumu Rabbine şikâyet olarak arz ederek O'ndan yardım istedi. (Nûh, Kamer, Mü'minûn sureleri)

Kavmi Arasında Kalış Süresi: Nuh Peygamber (a.s), kavmi arasında dokuz yüz elli yıl kaldı. Bu süre içinde onları Allah'a çağırdı. Fakat ona sadece alayla, delilik suçlaması ile ve üstünlük kurma isteğinde olduğu iddiası ile karşılık verdiler. O da, Rabbinden yardım istedi (Ankebût Suresi). Allah ona o güne kadar iman edenler dışında kavminden başka iman eden olmayacağını vahyetti ve onlar yüzünden üzülmemesini emretti (Hûd Suresi). Bunun üzerine Nuh Peygamber (a.s), onların helâk edilmeleri ve son kişiye kadar yeryüzünün onlardan temizlenmesi için dua etti (Nûh Suresi). Allah da ona, gözleri önünde ve vahyi uyarınca bir gemi yapmayı vahyetti.

Gemiyi Yapması: Yüce Allah Nuh Peygamber'e (a.s), kendi desteği ve yönlendirmesi altında bir gemi yapmayı emretti. Nuh da gemiyi yapmaya başladı. Bu sırada grup grup yanından gelip geçen kavmi onunla alay ediyordu. Nuh (a.s), gemiyi su birikimi olmayan bir kara parçasında inşa ediyor ve kavminin alaylarına, *"Siz bizimle alay ediyorsanız, sizin alay ettiğiniz gibi, biz de sizinle alay ediyoruz. Yakında alçaltıcı*

(dünyevî) azabın kime geleceğini ve kalıcı (uhrevî) azabın kimin üzerine çökeceğini bileceksiniz." diye cevap veriyordu (Hûd Suresi). Yüce Allah, azabın inişi için bir belirti koydu. Bu da yeri belirli bir tandırdan suyun kaynaması idi (Hûd, Mü'minûn sureleri).

Azabın İnişi ve Tufanın Gelişi: Gemi yapımı tamamlanıp da Allah'ın emri gelerek söz konusu tandırdan su fışkırmaya başlayınca, yüce Allah Nuh Peygamber'e (a.s), her canlı türünün bir çiftini, boğulmaları daha önce hükme bağlanmış olan hain eşi ile gemiye binmeyi reddeden oğlu dışında kalan aile fertlerini ve müminleri (Hûd ve Müminûn sureleri) gemiye bindirmesini vahyetti. Bunların hepsi gemiye binince, yüce Allah gök kapılarını açtı ve bardaktan su boşanırcasına yağmur yağmaya ve yerin pınarları su fışkırtmaya başladı. Her iki yönden gelen su, belirlenen bir emir uyarınca buluştu. (Kamer Suresi) Sular yükseldi ve gemi de suların üzerine çıktı. O, dağ gibi dalgalar arasında akıp gidiyordu. (Hûd Suresi) Zalim olan insanlar da tufana tutuldu. Yüce Allah Nuh Peygamber'e, kendisi ve beraberindekiler gemiye yerleşince, kendisini zalim kavminden kurtardığı için Allah'a hamd etmek ve inişini bereketli kılmasını istemek üzere, *"Bizi zalim topluluktan kurtaran Allah'a hamdolsun."* (Mü'minûn, 28) ve *"Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; kuşkusuz, sen indirenlerin en iyisisin."* (Mü'minûn, 29) demesini emretti.

İşin Sona Ermesi ve Nuh Peygamber İle Beraberindekilerin Yere İnmesi: Tufan yeryüzünü kaplayıp insanları boğunca (Sâffât, 77) yüce Allah yeryüzüne suyunu yutmasını ve göğe suyunu tutmasını emretti. Bunun üzerine sular çekildi ve gemi Cudi dağı üzerine oturdu ve bu sırada, "Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi. Allah, Nuh Peygamber'e (a.s), "Katımızdan sana ve beraberindekilerden bazı ümmetlere yönelik esenlik ve bereketler ile (gemiden) in." diye vahyetti. Bundan sonra bir daha böyle yaygın bir tufan azabına yakalanmayacaklardı. Onlardan türeyecek bazı ümmetlere de bir süre hayat nimetleri bağışlandıktan sonra acı bir azap dokunacaktı. Nuh Peygamber (a.s) ve beraberindekiler gemiden çıkıp yere indiler, tevhit ve İslâm ilkeleri uyarınca Allah'a kulluk ettiler. Nuh'un soyundan gelenler yeryüzünün mirasçıları oldular ve Allah onun soyunu kalıcı kıldı. (Hûd, Sâffât sureleri)

Nuh'un Boğulan Oğlunun Hikâyesi: Nuh Peygamber (a.s) gemiye bindiğinde, oğullarından biri gemiye binmemişti. Bu oğlu, gemiye binmeyenlerin kesinlikle boğulacağı yolundaki babasının sözlerine inan-

mamıştı. Nuh Peygamber onu bir kenarda gördü ve kendisine "Yavrum, bizimle birlikte gemiye bin ve kâfirlerle birlikte olma." diye seslendi. O babasına, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım." karşılığını verdi. Nuh Peygamber ona, "Bugün Allah'ın emrinden koruyacak hiçbir güç yoktur; -gemidekileri kastederek- sadece O'nun esirgedikleri kurtulacaktır." dedi. Oğlu bir söz söyleme fırsat bulamadan aralarına dalga girdi ve o boğulanlardan oldu.

Nuh Peygamber (a.s), eşinin gizli kâfir olduğunu biliyordu; ama oğlunun da öyle olduğunu bilmiyordu. Eğer bunu bilseydi, durumuna üzülmezdi. Çünkü o, *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma. Çünkü eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve yalnız ahlâksız ve nankör evlâtlar doğururlar."* (Nûh, 26-27) ve *"Artık benimle onların arasında hükmünü ver; beni ve beraberimdeki müminleri kurtar."* (Şuarâ, 118) diye dua eden kimse idi. Nitekim yüce Allah duasını kabul ederek ona, *"Ve zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar kesinlikle boğulacaklardır."* (Hûd, 37) diye vahyetmiştir.

Nuh Peygamber (a.s) üzüntü içinde Rabbine, "Rabbim, oğlum ailemdendir. Senin vaadin ise gerçektir. Bana ailemi kurtaracağını vadettin. Sen hüküm verenlerin en isabetli hüküm verenisin. Hükmünde zulmetmez, kararını bilmeden vermezsin. Oğlumun başına gelen nedir?" dedi. Bu sırada yüce Allah'ın inayeti imdadına yetişti de açıkça oğlunun kurtuluşunu istemesine engel oldu. Çünkü böyle bir istekte bulunmak, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi istemek olacaktı. Böyle bir hataya düşmesin diye Allah ona şöyle vahyetti: "Ey Nuh! O, senin ailenden değildir. Çünkü o, iyi olmayan işlerin sahibidir. Sakın benden onun kurtuluşunu isteme. Çünkü bu isteğin hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi istemek olur. Sana cahillerden olmamanı öğütlerim."

Bunun üzerine Nuh Peygamber (a.s) durumu öğrendi ve Rabbine sığınarak şöyle dedi: "Hakkında bilgi sahibi olmadığım bir istekte bulunmaktan sana sığınırım. Beni inayet şemsiyenin altına alarak hatamı örtmeni ve beni rahmetinin kapsamına almanı dilerim. Yoksa hüsrana uğrayanlardan olurum."

3- Nuh Peygamber'in Özellikleri

Nuh Peygamber (a.s), peygamberlerin önderleri olan ulü'l-azm peygamberlerin ilkidir. Allah onu, kitapla ve şeriatla bütün insanlığa

gönderdi. Ona inen kitap, şeriat içeren ilk semavî kitaptır ve onun şeriatı, ilâhî şeriatların ilkidir.

O, insanlığın şimdiki neslinin ikinci babasıdır. İnsanların soyları ona dayanır. Bütün insanlar onun soyundan gelir. Nitekim yüce Allah, *"Biz yalnız onun soyunu kalıcı kıldık."* (Sâffât, 77) buyuruyor. O, Adem ve İdris dışındaki Kur'ân'da adları geçen peygamberlerin babasıdır. Nitekim yüce Allah, *"Sonradan gelenler arasında ona iyi bir nam bıraktık."* (Sâffât, 78) buyuruyor.

O, yasa koyma kapısını açan, kitap ve şeriat getiren, vahiy yöntemine ek olarak insanlara akıl ve delil gösterme yolu ile hitap eden ilk peygamberdir. O, dünyada tevhit dininin varıp dayandığı temel taşıdır. Kıyamet gününe kadar bütün tevhit bağlıları ona minnettardır. Bundan dolayı yüce Allah, sadece onu genel bir selâmla selâmladı; başka hiç kimseyi bu selâma ortak etmeyerek, *"Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun."* (Sâffât, 79) buyurdu.

Allah ona bütün âlemler üzerinde seçkinlik tanımış (Âl-i İmrân, 33), onu iyilik edenlerden saymış (En'âm, 84; Sâffât, 80), onu çok şükreden bir kul diye adlandırmış (İsrâ, 3), mümin kullarından saymış (Sâffât, 81) ve salih kul diye adlandırmıştır (Tahrîm, 10).

Bize nakledilen son duasının bir bölümü *"Rabbim! Beni, anababamı, iman etmiş olarak evime girenleri, mümin erkek ve kadınları affet ve zalimlerin de sadece helâklerini arttır."* (Nûh, 29) şeklindedir.

4- Eldeki Tevrat'ta Nuh Kıssası

"Ve vaki oldu ki,[1] toprağın yüzü üzerinde adamlar çoğalmaya başladı, ve onların kızları doğduğu zaman, Allah oğulları adam kızlarının güzel olduklarını gördüler, ve bütün seçtiklerinden kendilerine karılar aldılar. Ve Rab dedi: Ruhum adam ile ebediyen çekişmeyecektir, çünkü o da ettir; bunun için onun günleri yüz yirmi yıl olacaktır. Allah oğulları insan kızlarına vardıkları, ve bu kızlar onlara çocuk doğurdukları zaman, o günlerde, hem de ondan sonra, yeryüzünde Nefilim (iri adamlar) vardı; bunlar eski zamandan zorbalar, şöhretli adamlardı."

"Ve Rab gördü ki, yeryüzünde adamın kötülüğü çoktu, ve her gün yüreğinin düşünceleri ve kuruntuları ancak kötü idi. Ve Rab yeryüzün-

---

1- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 6.

de adamı yaptığına nadim oldu, ve yüreğinde acı duydu. Ve Rab dedi: Yarattığım adamı, ve hayvanları, sürünenleri ve göklerin kuşlarını toprağın yüzü üzerinden sileceğim; çünkü onları yaptığıma nadim oldum. Fakat Nuh, Rabb'in gözünde inayet buldu."

"Nuh'un zürriyetleri bunlardır. Nuh sadık adamdı, ve kendi devirlerinde kâmildi; Nuh Allah ile yürüdü. Ve Nuh üç oğul babası oldu: Sam, Ham ve Yafet. Ve Allah'ın önünde yeryüzü bozulmuştu, ve yeryüzü zorbalıkla dolmuştu. Ve Allah yeryüzünü gördü, ve işte, bozulmuştu; çünkü yeryüzünde bütün beşer yolunu bozmuştu."

"Ve Allah Nuh'a dedi: Önüme bütün beşerin sonu geldi; çünkü onların sebebiyle yeryüzü zorbalıkla doldu, ve işte, ben onları yeryüzü ile beraber yok edeceğim. Kendine gofer ağacından bir gemi yap; gemide odalar yapacaksın, ve onu içerden ve dışarıdan ziftle ziftleyeceksin. Ve onu şöyle yapacaksın: geminin uzunluğu üç yüz arşın, genişliği elli arşın, ve yüksekliği otuz arşın olacaktır. Gemiye ışıklık yapacaksın, ve onu yukarı doğru bir arşına tamamlayacaksın; ve geminin kapısını yan tarafına koyacaksın; alt, ikinci, ve üçüncü katlı olarak onu yapacaksın. Ve ben, işte ben, göklerin altında kendisinde hayat nefesi olan bütün beşeri yok etmek için yeryüzü üzerine sular tufanı getiriyorum; yeryüzünde olanların hepsi ölecektir. Fakat seninle ahdimi sabit kılacağım; ve sen ve seninle beraber oğulların, ve senin karın, ve oğullarının karıları gemiye gireceksiniz. Ve seninle beraber sağ kalmak için her yaşayan, bütün beden sahibi olanlardan, her nevinden ikişer olarak gemiye getireceksin; erkek ve dişi olacaklar. Cinslerine göre kuşlardan, ve cinslerine göre sığırlardan, cinslerine göre toprakta her sürünenden, her nevinden ikişer olarak, sağ kalmak için sana gelecekler. Ve sen yenilen her yemekten kendine al, ve yanına topla, ve sana ve onlara da yiyecek olacaktır. Ve Nuh Allah'ın kendisine emrettiği her şeye göre yaptı; öyle yaptı."

"Ve Rab Nuh'a dedi:[1] Sen bütün evindekilerle gemiye gir; çünkü seni önümde bu nesil içinde Salih gördüm. Bütün yeryüzü üzerinde zürriyetlerinin sağ kalması için, kendine her temiz hayvandan, erkek ve onun dişisi olarak yedişer, ve temiz olmayan hayvanlardan, erkek ve onun dişisi olarak ikişer; göklerin kuşlarından da erkek ve dişi olarak yedişer yedişer alacaksın. Çünkü ben yedi gün sonra, yeryüzü üzerine kırk gün kırk gece yağmur yağdıracağım; yapmış olduğum her yaşayan

1- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 7.

şeyi toprağın yüzü üzerinden sileceğim. Ve Nuh Rabb'in kendisine bütün emrettiğine göre yaptı."

"Ve yeryüzü üzerinde sular tufanı olduğu zaman, Nuh altı yüz yaşında idi. Ve tufanın suları yüzünden, Nuh, ve oğulları, ve karısı, ve oğullarının karıları kendisiyle beraber gemiye girdiler. Allah'ın Nuh'a emretmiş olduğuna göre temiz hayvanlardan ve temiz olmayan hayvanlardan ve kuşlardan ve toprak üzerinde sürünenlerin hepsinden, erkek ve dişi olarak ikişer ikişer gemiye Nuh'un yanına girdiler."

"Ve vaki oldu ki, o yedi günden sonra, tufanın suları yeryüzü üzerinde idi. Nuh'un ömrünün altı yüzüncü senesinde, ikinci ayda, ayın on yedinci gününde, o günde büyük enginin bütün kaynakları yarıldılar, ve göklerin pencereleri açıldılar. Ve yeryüzü üzerine kırk gün kırk gece yağmur yağdı. Tam o günde Nuh, ve Nuh'un oğulları, Sam ve Ham ve Yafet, ve Nuh'un karısı, ve oğullarının üç karısı kendileriyle beraber gemiye girdiler; onlar, ve kendi cinsine göre her hayvan, ve cinslerine göre bütün sığırlar, ve cinsine göre toprak üzerinde her sürünen, ve cinsine göre her kuş, her çeşitten her kuş girdiler. Ve kendisinde hayat nefesi olan her bedenden ikişer ikişer gemiye, Nuh'un yanına girdiler. Ve girenler Allah'ın ona emrettiği gibi bütün beden sahiplerinden, erkek ve dişi olarak girdiler, ve Rab onun üzerine kapıyı kadı."

"Ve yer üzerinde kırk gün tufan oldu, ve sular çoğalıp gemiyi kaldırdılar, ve yerden kalktı. Ve sular yükseldiler, ve yer üzerinde ziyadesiyle çoğaldılar; ve gemi suların yüzü üstünde yürüdü. Ve yer üzerinde sular pek çok yükseldiler, ve bütün gökler altında olan bütün yüksek dağlar örtüldüler. Sular on beş arşın daha yükseldiler; ve dağlar örtüldüler. Ve yer üzerinde hareket eden bütün beden sahipleri, gerek kuşlar, gerek sığırlar, ve hayvanlar, ve yer üzerinde her sürünen, ve her adam öldü; bütün karada olanlardan, burunlarında hayat ruhunun nefesi olanların hepsi öldüler. Ve adamdan sığırlara kadar, sürünenlere kadar, ve göklerin kuşlarına kadar, yeryüzü üzerinde yaşayan her şey silindi; ve yeryüzünden silindiler; ve yalnız Nuh ve kendisiyle beraber gemide olanlar kaldılar. Ve yüz elli gün sular yer üzerinde yükseldiler."

"Ve Allah Nuh'u,[1] ve onunla beraber gemide olan bütün hayvanları, ve bütün sığırları hatırladı; ve Allah yerin üzerinden bir rüzgâr geçirdi,

---

1- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 8.

ve sular alçaldı; ve enginin kaynaklan ile göklerin pencereleri kapandılar, ve göklerden yağmurun ardı kesildi; ve gittikçe sular yerden çekildiler; ve yüz elli gün bittikten sonra, sular azaldılar. Ve gemi yedinci ayda, ayın on yedinci gününde, Ararat dağları üzerine oturdu. Ve sular onuncu aya kadar, gittikçe azaldılar; onuncu ayda, ayın birinde, dağların başları göründüler."

"Ve vaki oldu ki, kırk gün bittikten sonra, Nuh yapmış olduğu geminin penceresini açtı; ve kuzgunu gönderdi, ve o, yerde sular kuruyuncaya kadar, öteye beriye gitti. Ve sular toprağın yüzü üzerinden eksildi mi diye görmek için, yanından güvercini gönderdi; fakat güvercin ayağının tabanına bir istirahat yeri bulmadı, ve gemiye onun yanına döndü; çünkü sular bütün yer üzerinde idiler; ve elini uzatıp onu tuttu, ve onu kendi yanına gemiye aldı. Ve diğer yedi gün daha bekledi; ve güvercini gemiden tekrar gönderdi; ve akşam vakti güvercin onun yanına girdi; ve işte, ağzında yeni koparılmış zeytin yaprağı vardı; ve Nuh suların yeryüzünden eksilmiş olduklarını bildi. Ve diğer yedi gün daha bekledi, ve güvercini gönderdi; ve artık tekrar kendisine dönmedi."

"Ve vaki oldu ki, altı yüz birinci yılında, birinci ayda, ayın birinde, yer üzerinden sular kurudular; ve Nuh geminin örtüsünü kaldırdı, ve baktı, ve işte, toprağın yüzü kurumuştu. Ve ikinci ayda, ayın on yedinci gününde, yer kuru idi."

"Ve Allah Nuh'a söyleyip dedi: Sen, ve senin karın, ve oğulların ve oğullarının karıları seninle beraber gemiden çıkın. Seninle beraber olan her beden sahibi, her yaşayan şeyi, gerek kuşları, gerek sığırları, gerekse yer üzerinde her sürüneni kendinle beraber çıkar; ta ki, onlar yerde türesinler, ve semereli olup yer üzerinde çoğalsınlar. Ve Nuh, kendisiyle beraber oğulları, ve karısı, ve oğullarının karıları çıktılar; her hayvan, her sürünen şey, ve her kuş, yer üzerinde her hareket eden şey, nevilerine göre gemiden çıktılar."

"Ve Nuh Rabb'e bir mezbah yaptı, ve her temiz hayvandan, ve her temiz kuştan aldı, ve mezbah üzerinde yakılan takdimeler arzetti. Ve Rab hoş kokuyu kokladı; ve Rab yüreğinde dedi: Adamın yüzünden artık toprağı tekrar lânetlemeyeceğim; çünkü adamın yüreğinin tasavvuru gençliğinden beri kötüdür; ve artık her yaşayan şeyi, ettiğim gibi, tekrar vurmayacağım. Yerin bütün günlerinin devamınca, ekme ve biçme, soğuk ve sıcak, yaz ve kış, gündüz ve gece kesilmeyecektir."

"Ve Allah Nuh'u[1] ve oğullarını mübarek kılıp onlara dedi: Semereli olun, ve çoğalın, ve yeryüzünü doldurun. Yerin her hayvanı, ve göklerin her kuşu üzerine sizden korku ve dehşet olacaktır; toprağın üzerinde hareket edenlerin hepsiyle denizin bütün balıkları sizin elinize verildiler. Hareket eden her hayvan size yiyecek olacaktır, yeşil ot gibi, size hepsini verdim. Fakat eti onun canı olan kanı ile yemeyeceksiniz. Ve gerçek sizin kanınızı, canlarınız için arayacağım; her hayvanın elinden onu arayacağım; ve insanın elinden, yani, her adamın kardeşinin elinden, insan canını arayacağım. Her kim adam kanı dökerse, onun kanı adam eliyle dökülecektir; çünkü Allah kendi suretinde adamı yaptı. Ve siz semereli olun, ve çoğalın; yeryüzünde türeyin, ve onda çoğalın."

"Ve Allah Nuh'a ve kendisiyle beraber oğullarına söyleyerek dedi: Ve ben, işte, ben sizinle, ve sizden sonra zürriyetinizle, ve sizinle beraber olan her canlı mahlûkla, gemiden çıkanların hepsinden bütün yerin hayvanlarına kadar, sizinle beraber olan kuşlar, sığırlar, ve bütün yerin hayvanları ile ahdimi sabit kılıyorum. Ve ahdimi sizinle sabit kılacağım; ve bütün beşer artık tufanın suları ile kesilmeyecektir; ve yeryüzünü helâk etmek için artık tufan olmayacaktır. Ve Allah dedi: Benimle sizin, ve ebedî devirlerce sizinle beraber olan her canlı mahlûkun arasında yapmakta olduğum ahdin alâmeti şudur: Yayımı (kavsikuzah) buluta koydum, ve benimle yerin arasında bir ahit alâmeti olacaktır. Ve vaki olacaktır ki, yerin üzerine bulut getirdiğim zaman, yay da bulutta görünecektir, ve benimle sizin ve yaşayan her beden sahibi mahlûkun arasında olan ahdimi hatırlayacağım, bütün beden sahiplerini yok etmek için sular artık tufan olmayacaktır. Ve bulutta yay olacaktır; ve Allah'la yer üzerindeki bütün beden sahiplerinden yaşayan her mahlûk arasında olan ebedî ahdi hatırlamak için onu göreceğim. Ve Allah Nuh'a dedi: Benimle yer üzerindeki her beden sahibi arasında sabit kıldığım ahdin alâmeti budur."

"Ve gemiden çıkan Nuh'un oğulları, Sam ve Ham ve Yafet idiler; ve Ham Kenân'ın atasıdır. Bu üçü Nuh'un oğulları idiler; ve bütün yeryüzüne yayılanlar bunlardan oldu."

"Ve Nuh çiftçi olmağa başladı, ve bir bağ dikti; ve şaraptan içip sarhoş oldu; ve çadırının içinde çıplak oldu. Ve Kenân'ın atası olan Ham,

---

1- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 9.

babasının çıplaklığını gördü, ve dışarıda iki kardeşine söyledi. Ve Sam ile Yafet bir esvap alıp onu kendi iki omuzları üzerine koydular, ve geri geri gidip babalarının çıplaklığını örttüler; ve yüzleri geri olup babalarının çıplaklığını görmediler."

"Ve Nuh şarabından ayıldı, ve küçük oğlunun kendisine yaptığını anladı. Ve dedi: Kenân lânetli olsun, kardeşlerine kullar kulu olacaktır. Ve dedi: Sam'ın Allah'ı Rab mubarek olsun. Allah Yafet'e genişlik versin, Ve Sam'ın çadırlarında otursun; ve Kenân ona kul olsun."

"Ve Nuh tufandan sonra üç yüz elli yıl yaşadı. Ve Nuh'un bütün günleri dokuz yüz elli yıldı; ve öldü." (Tevrat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Görüldüğü gibi eldeki Tevrat'ta yer alan bu açıklama Kur'ân'da verilen bilgilerle birkaç noktada bağdaşmıyor:

Bu noktalardan biri: Eldeki Tevrat'ta Nuh'un eşinin istisna edildiğinden söz edilmiyor. Tersine, onun eşi ile birlikte kurtulduğu açıkça belirtiliyor. Bazıları, bu uyuşmazlığı Nuh Peygamber'in iki eşinin olacağı ve biri boğulurken öbürünün kurtulmuş olacağı ihtimali ile açıklamak istemiştir.

Bir başka nokta: Kur'ân Nuh'un boğulan oğlunun hikâyesini anlattığı hâlde eldeki Tevrat'ta ondan hiç söz edilmemiştir.

Bir başka farklı nokta: Eldeki Tevrat'ta Nuh ve ailesi dışında kalan müminlerden söz edilmiyor. Sadece Nuh'tan, oğullarından, eşinden ve gelinlerinden söz ediliyor.

Bir başka fark şudur: Eldeki Tevrat'ta Nuh'un ömrünün bütününün dokuz yüz elli yıl olduğu söyleniyor. Oysa Kur'ân'dan anlaşıldığına göre bu süre, Nuh Peygamber'in Tufan olayından önce kavmi arasında onları Allah'a çağırarak geçirdiği hayat süresidir. Şu ayette buyrulduğu gibi, *"Andolsun ki biz, Nuh'u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayıverdi."* (Ankebût, 14)

Başka bir fark da şudur: Eldeki Tevrat'ta kavsikuzahtan (gökkuşağından) söz ediliyor. Suların çekilip çekilmediğini öğrenmek için kuzgunun ve güvercinin gönderildiği anlatılıyor. Geminin genişliği, uzunluğu, yüksekliği ve üç katlı oluşu gibi özellikleri sayılıyor. Tufan olayının ve suların yükselişinin süreleri gibi ayrıntılara giriliyor. Bunlar,

Kur'ân'da zikredilmeyen özelliklerdir. Ayrıca, gökkuşağından Allah'ın ahdinin alâmeti olarak söz edilmesi gibi bazı hususlar da, itibar edilmeyecek şeylerdir. Bu tür anlamlar, Nuh kıssası ile ilgili olarak sahabîler ve tâbiîn tarafından da anlatılmıştır ki, bunların çoğu, daha çok Yahudi uydurmalarına (İsrailiyat) benziyor.

5- Çeşitli Milletlerin Tarihlerinde ve Destanlarında Tufan Olayı

el-Menar tefsirinin yazarı şöyle diyor: "Eski milletlerin tarihlerinde tufan olayı hakkında bilgilere rastlanır. Bu bilgilerin bazıları eldeki Tevrat'ın Tekvin kitabındaki bilgilere büyük ölçüde uyuyor, bir bölümü ise o bilgilerle büyük ölçüde çatışıyor.

Eldeki Tevrat'ın açıklamalarına en yakın rivayet, Keldanîlerin rivayetidir. Keldanîler tufan olayının meydana geldiği yörede yaşamış bir kavimdir.

Berhuşa ve Yusifus'un verdikleri bilgiye göre Zizistiros, babası Utiret'in ölümünden sonra rüyasında suların kabarıp bütün insanları boğacağını gördü. Bu rüyada babası ona, kendisinin, ailesinin ve yakın dostlarının sığınacağı bir gemi yapmasını emretti ve o da bu gemiyi yaptı. Bu rivayet, eldeki Tevrat'ın Tekvin kitabında verilen, o sırada yeryüzünde zorba bir neslin yaşadığı, bu neslin aşırı bozgunculuğu yüzünden Allah tarafından tufan afeti ile cezalandırıldığı şeklindeki bilgiyle uyuşuyor.

Bir İngiliz araştırmacı, Keldanîlerin yaşadıkları bölgede bazı seramik levhalar bulmuş ki, bu levhalarda çivi yazısı ile bu rivayet yer almıştır. Aşur Banibal döneminde yazılan bu yazı, Milattan yaklaşık altı yüz altmış yıl önce yazılmıştır. Ayrıca bu yazıda, söz konusu rivayetin Milattan önce on yedinci yüz yıla veya daha öncesine ait bir eski kitabeden alındığı belirtiliyor. Buna göre bu yazı Tevrat'ın Tekvin kitabından daha eskidir.

Eski Yunan filozofu Eflatun da tufan hakkında bilgi veriyor. Bu bilgiye göre o günün Mısır kâhinleri, Yunan düşünürü Solon'a şu bilgiyi vermişler: Yeryüzü birkaç kere tufana maruz kalmış ve bu tufanlarda insanlar çeşitli şekillerde helâk olmuş ve bu toplu afetler sonrasındaki yeni nesillere eskilerin eserlerinden ve bilgi birikimlerinden hiçbir şey kalmamış.

Maniton, birinci Minas'dan sonra gelen birinci Hermes döneminde bir tufan afetinin meydana geldiğini bildiriyor ki, bu bilgi de eldeki Tevrat'ın bilgisinden daha eskidir. Öte yandan eski Yunan filozoflarından nakledildiğine göre Dukalyon ile eşi Beyra dışındaki bütün insanları ve yeryüzünü kaplayan bir tufan olayı meydana gelmiştir.

Eski Fars filozofları da yeryüzünü kaplayıp bütün canlıları boğan bir tufandan söz etmişlerdir. Sebep, kötülük ilâhı Ehrimen'in kışkırtması ile fesat ve kötülüklerin yayılmasıdır. Onlara göre bu tufan ilk olarak Zul-i Kûfe adlı yaşlı bir kadının tandırından suların fışkırması ile başladı. Kadın o sırada o tandırda ekmek pişiriyordu. Fakat Mecusilere göre bu tufan bütün yeryüzünü kaplamamıştır, sadece Kürdistan sınırına kadar olan Irak bölgesini etkilemiştir.

Eski Hintliler de hurafe şeklinde yedi Tufan olayının meydana geldiğinden söz ediyorlar. Bu tufanların sonuncusundan hükümdarları ile eşi büyük bir gemiye sığınarak kurtulmuş. Hükümdar bu gemiyi ilâhı Fuşnu'nun emri ile çivilerle tutturarak inşa etmiş. Sular çekilince gemi Cimafat (Himalya) dağlarında karaya oturmuş. Fakat Brahmanlar da Mecusiler gibi bütün Hint kıtasını kaplayan bir tufan olayının meydana geldiğini kabul etmiyorlar. Japonlar, Çinliler, Brezilyalılar ve Meksikalılar da birden çok tufan olayından bahsetmişlerdir. Bütün bu rivayetler, bu tufanların insanların zalimliklerine karşılık Allah tarafından verilmiş cezalar oldukları konusunda aynı görüştedirler." (Alıntı sona erdi.)

Mecusilerin kutsal kitabı sayılan Avesta'da[1] verilen bilgiye göre Ahuramezda, İma'ya -ki Mecusilere göre o hükümdar Cemşit'tir- yeryüzünü kaplayan bir tufan olacağı mesajını gönderdi. Ahuramezda, bu mesajında Cemşid'e, "içine girenleri boğulmaktan kurtaracak yükseklikte bir duvar örmesini, bu duvarın içine üremeye elverişli kadınlardan ve erkeklerden oluşan bir grup insanın yanı sıra her hayvan türünden bir çift almasını, bu duvarın içinde çeşitli katlarda odalar ve hücreler yapmasını; içeriye alınan insanları, hayvanları ve kuşları bu odalara ve hücrelere yerleştirmesini, örülen bu duvarların zemininde insanlara yarayan ve yaşamaları için gereken meyve ağaçlarını dikmesini ve taneli bitkileri ekmesini, böylece dünyada yaşamak ve hayatı geliştirmek için gereken şartları korumasını" emretti.

1- Avesta'nın Fransızca tercümesi, Paris basımı.

Hint Edebiyatı Tarihi adlı eserin tufan hikâyesi bölümünde[1] şöyle deniyor: "Putperestlerin ilâh olduğuna inandıkları Manu, denizin kenarında ellerini yıkarken ellerine bir balık geldi. Dehşetle gördü ki, balık onunla konuşmaya başladı ve ondan kendisini ölümden kurtarmasını istedi ve ona vadetti ki, eğer onu kurtarırsa, karşılık olarak o da ileride Manu'yu büyük bir tehlikeden kurtaracak. Balığın haber verdiği ölümcül tehlike, bütün yaratıkları boğacak olan bir tufan afeti idi. Bunun üzerine Manu balığı bir havuza koyarak koruma altına aldı.

Balık büyüyünce Manu'ya tufan afetinin hangi yıl gerçekleşeceğini bildirdi ve tufan sırasında içine gireceği büyük bir gemi yapmasını istedi ve, "Ben seni tufan afetinden kurtaracağım." dedi. Manu, balığın önerdiği gemiyi yaptı. Bu arada büyüyen balık artık havuza sığmaz olduğu için Manu onu denize bıraktı.

Sonra balığın verdiği haber uyarınca tufan olayı gelip çattı. Manu gemiye binince balık yüzerek yanına geldi. Manu, gemiyi balığın başındaki bir boynuza bağladı. Balık, gemiyi kuzeydeki dağlara doğru sürükledi ve Manu, orada gemiyi bir ağaca bağladı. Sular çekilip de yer kuruyunca Manu yalnız başına kaldı." (Alıntı sona erdi.)

6- Nuh Peygamber Bütün İnsanlara mı Gönderildi?

Bu konuda âlimler arasında farklı görüşler var. Şiîlere göre, onun peygamberliği bütün insanlığı kapsar. Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm olsun onlara) gelen rivayetlerde bu anlamı destekleyen ve ulü'l-azm peygamberlerin -ki bunlar Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed peygamberlerdir (hepsine selâm olsun)- insanların bütününe gönderilmiş olduğunu vurgulayan bilgiler vardır.

Sünnî âlimlere gelince; bazıları, onun peygamberliğinin bütün insanlığa şamil olduğu görüşündedirler. Bunlar, bu tezlerini tufan afetinin bütün yeryüzü halkını kapsadığını bildiren ayetlere dayandırıyorlar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma."* (Nûh, 26), *"Bugün Allah'ın merhamet ettiği kimseler hariç, (hiç kimseyi) O'nun emrinden koruyacak bir şey yoktur."* (Hûd, 43), *"Biz yalnız onun (Nuh'un) soyunu kalıcı kıldık."* (Sâffât, 77). Ayrıca şefaat hakkındaki sahih bir hadiste, Nuh Peygamber'in yeryüzü halkına gönderi-

---

1- Abdulvahhab en-Neccar'ın Kısasu'l-Enbiyâ adlı eserinde verilen bilgiye göre.

len ilk peygamber olduğu bildiriliyor ki, bu onun insanlığın bütününe gönderilmiş olmasını gerektirir.

Bazı Sünnî âlimler ise, Peygamberimizden (s.a.a) sahih bir kanalla rivayet edilen "Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilmiş olduğu hâlde, ben insanların bütününe gönderildim." şeklindeki hadise dayanarak Nuh'un (a.s) peygamberliğinin genel olduğuna karşı çıkmışlardır. Bu görüşün savunucuları, yukarıda verdiğimiz ayetlerin yoruma açık olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre, meselâ ilk ayetteki yeryüzünden maksat, Nuh kavminin yaşadığı yöre, yani onların yurdu olabilir. Tıpkı Firavun'un, Musa ile Harun'a, *"ve yeryüzünde yüceliğin (iktidarın) sizin ikinize ait olması için mi..."* (Yûnus, 78) dediği gibi.

Onlara göre yukarıdaki ayetlerin ilkinin anlamı, "Bu topraklarda kavmimin kâfirlerinden bir kişi bile bırakma."; ikincisinin anlamı, "Bugün benim kavmimi Allah'ın emrinden kurtaracak hiçbir güç yoktur."; üçüncüsünün anlamı da, "Kavminin içinden yalnız onun soyunu kalıcı kıldık." şeklindedir.

Gerçek şu ki, bu âlimlerin sözleri hakkı tam verilmiş bir incelemeye dayanmıyor. Bu konuda söylenmesi uygun olan şudur: Peygamberlik, insan toplumunda gerçek bir ihtiyacın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurum, insanlar ile Rableri arasındaki gerçek bir bağlantıdan kaynaklanıyor. Tekvinî bir hakikate dayanıyor, itibarî ve fuzulî bir şeye değil. Çünkü kâinata hâkim kanunlardan biri, türlerin kemale ermeleri ve varlık amaçlarına yönlendirilmeleridir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O ki, yarattı ve düzene koydu. O ki, takdir etti ve yol gösterdi."* (A'lâ, 2-3), *"O ki, her şeye yaratılışını sundu, arkasından ona yol gösterdi."* (Tâhâ, 50)

Buna göre kâinattaki her yaratık, yaratıldığından itibaren varoluş kemaline, iyiliğini ve mutluluğunu sağlayacak yaratılış amacına yönelir. Varlık türlerinden biri olan insan da bu kuralın dışında değildir. Onun da bir kemali ve mutluluğu vardır ve o da fert ve toplum hâlinde bu amaca doğru gitmekte, ona doğru yönelmiş bulunmaktadır.

Bize göre, bu kemal derecesine insan tek başına kesinlikle ulaşamaz. Çünkü hayatı için gereken ihtiyaçlar çok çeşitlidir ve bunları karşılamak için yapılması gereken işler çoktur. İnsanı faydalanabileceği her imkândan faydalanmaya sevk eden, bu arada menfaatleri uğruna cansız varlıkları, çeşitli bitki ve hayvan türlerini kullanmasını telkin

eden pratik akıl, onu diğer hemcinslerinin emeklerinden yararlanmaya da sevk eder.

Yalnız insan fertleri birbirine benzer. Birinde var olan pratik akıl ve insana has şuur, öbürlerinde de vardır. Buna göre birini diğerlerinden yararlanmaya sevk eden pratik akıl, diğerlerini de aynı şeye sevk eder. Bu durum, insanları sosyal yardımlaşmaya zorlar. Yani herkes, herkes için çalışacak. Herhangi bir kişi başkalarının çalışmasından ne kadar yararlanıyorsa, başkaları da o kişinin çalışmasından o kadar yararlanacak. Herkes başkasını kullandığı kadar başkası tarafından kullanılacak. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Dünya hayatında onların geçimlerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık."* (Zuhruf, 32)

Anlattığımız bu sosyal dayanışma ilkesi, insan için zorunludur. Bu ilkeyi ona, hayatın ihtiyaçları ile rakiplerinin güçlü oluşları dayatıyor. Aslında insan ikinci tabiatı ile uygar ve dayanışma yanlısıdır. Yoksa birinci tabiatı, hemcinslerinin çalışmaları da dâhil olmak üzere mümkün olan her şeyden yararlanmayı gerektirir. Bundan dolayı insan güçlendiği, kendisini ihtiyaçsız gördüğü ve başkasını zayıf gördüğü oranda başkasına yüklenir, insanları köle gibi kullanmaya, karşılıksız olarak sömürmeye başlar. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür."* (İbrâhîm,34); *"Gerçek şu ki, insan kendini müstağni görünce azar. Şüphesiz, dönüş Rabbinedir."* (Alak, 6-8)

Şu da kesindir ki, fertler arasında yardımlaşmaya dayanan toplum, ancak toplumda yürüyen kanunlar ve bu kanunları işletecek koruyucu kadrolarla gerçekleşir. Bu durum, insan toplumlarında öteden beri varlığını sürdüren bir özelliktir. Hiçbir insan toplumu bu kuralın dışında değildir. Toplum, kâmil olsun, eksik olsun, gelişmiş olsun, geri kalmış olsun, mutlaka bünyesinde tamamen veya çoğunlukla işleyen geleneklere ve kurallara sahiptir. Tarih, tecrübe ve gözlem bu gerçeğin en güvenilir şahitleridir.

Kanunlar adını da verebileceğimiz bu gelenekler ve ilkeler, düşünce ürünü birtakım maddeler ve hükümlerdir. İnsan davranışları, toplumda tamamen veya çoğunlukla bunlara uyarlanır ve bu uyarlamadan insanların gerçek veya sanal mutluluğu doğar. Buna göre bu kurallar, insanın kemali ile eksikliği arasına giren faktörler ve gelişmesinin ilk dönemindeki insan ile hayatında kâmilleşmekte ve toplumunda yaşamakta olan

insan arasına giren prensiplerdir ki, insanı varoluşu amacına yöneltirler. Bu gerçeği iyi anlamak gerekir.

Şu da bilinen bir gerçektir ki, insanı hayatının mutluluğuna ve varoluşunun kemaline yöneltmek, tıpkı diğer varlık türlerini kendi varoluş kemallerine yöneltmek gibi, ilâhî inayetin gereklerindendir. Şöyle ki, yüce Allah, inayeti gereğince insanı yaratılış ve fıtrat yoluyla hayrına olan ve mutluluğunu temin eden şeye yönelttiği gibi, -ki kâinat düzeni ve insana faydasının nerede olduğunu fark etmesi ve iyiliğini kötülüğünden, mutluluğunu bedbahtlığından ayırt etmesi için bağışlanan fıtrî donanımlar da onu aynı şeye sevk etmekte ve *"Andolsun nefse ve onu yaratıp düzenleyene, sonra ona kötülük ve iyiliğini ilham edene, gerçekten onu (nefsini) kötülüklerden arındıran kimse kurtuluşa ermiştir; onu (küfür ve günahla) kirleten ise, şüphesiz ziyan etmiştir."* (Şems, 7-10) ayetlerinde de buna değinilmektedir- aynı şekilde yüce Allah, inayeti gereğince insanı birtakım inanç ve uygulamaya yönelik ilkelere ve kanunlara yöneltir ki, insan, hayatının pratiğini bunlara uyarlamakla kemale ve mutluluğa ulaşır. Çünkü varlıkların varoluşlarına uygun kemale erdirilmelerini gerektiren ilâhî inayet, sırf tekvinî yöneltmeyi gerektirdiği gibi, yöneltmenin bu türünü de gerekli kılar.

Bu konuda insana bağışlanan akıl -burada pratik aklı kastediyoruz-yeterli değildir. Çünkü yukarıda değindiğimiz gibi akıl, insanı başkalarını kullanmaya sevk eder ve ihtilâfa yol açar. Aktif bir gücün birbirine zıt iki iş yapması, iki çelişik eser ortaya koyması imkânsızdır. Üstelik, toplumda egemen kanunları çiğneyenlerin, toplumun huzurunu bozan çeşitli suçları işleyenlerin hepsi akıllı kimselerdir, akıl nimeti ile donanmış fertlerdir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, insana hak yasasını, kemal ve mutluluk metodunu öğretecek düşünme ve aklı kullanma yolu dışında başka bir yol vardır ki, bu yol vahiy yoludur. Vahiy, bir tür ilâhî konuşmadır ki, insana, uyguladığı ve inandığı takdirde dünya ve ahiret hayatında başarıya ermesini sağlayan şeyleri öğretir.

Denebilir ki: Fark eden bir şey yok. Çünkü peygamberlerin getirdikleri yasalar, aklın getirebileceği yasalardan daha fazlasını gerçekleştirmemiştir. Zira insanlık âlemi, aklın sesini dinlemediği gibi, peygamberlerin şeriatlarına da boyun eğmemiştir. Vahiy, insan toplumunu

yönetmeye, onu hak yola koymaya muktedir olmuş değildir. Buna göre ona ne gerek var?

Cevap olarak derim ki: Bu incelemenin iki yönü var. Bir yönü şudur: İlâhî inayet, insan toplumunu, uygulandıkları takdirde, mutluluğa ve kemale erdirici bilgilere yöneltmeyi gerektirir. Bu da vahiy aracılığıyla yöneltmedir ve bunda akıl yeterli değildir. İncelemenin öbür yönü, dış âlemde fiilen gerçekleşen sonucun ne olduğu meselesidir. Şimdilik biz işin ikinci yönünü değil, birinci yönünü inceliyoruz. Vahiy yolunun bu amaca çok az insanı iletmiş olması, şimdiki incelememize zarar vermez. Çünkü ilâhî inayet (ilgi), insanların yanı sıra bitki ve hayvan türlerini de yaratılış kemallerine ve varoluş amaçlarına doğru yöneltiyor, ama buna rağmen her türün çoğu ferdî türsel amacına ulaşamadan yolda kalıyor, doğal ömrünü doldurmadan önce bozuluyor ve ölüyor.

Sözün kısası, ilâhî inayete göre, insan türünün eğitilmesi için vahiy yolunun devreye girmesi kaçınılmazdır. Yoksa sadece akılla son söz söylenip hüccet tamamlanmış olmaz. Çünkü aklın fonksiyonu başkadır. Onun fonksiyonu insanı kendi çıkarına çağırmaktır. Eğer insanı insan türünün çıkarlarına çağırdığı olursa, bu çıkarlarda aynı zamanda şahsın çıkarı olduğu için onlara çağırmaktadır. Bu gerçeği iyi kavramak ve şu ayetleri dikkatle irdelemek gerekir: *"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlara, İsa'ya, Eyyub'a, Yûnus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik. Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık ve Allah Musa'yla konuştu. (Onları) elçiler, müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın! Allah üstün ve güçlüdür, hikmet sahibidir."* (Nisâ, 163-165)

Buna göre, insan toplumuna bağlanacakları bir din ve sosyal hayatlarında uygulayacakları bir şeriat indirmek, bu dini ve şeriatı bir kavme tahsis edip diğerlerini başıboş ve ilgiden yoksun bırakmamak, ilâhî inayetin gereğidir. Bu da insanlara inen ilk şeriatın bütün insanlığı kapsamasını gerektirir.

Yüce Allah, bu şeriatı şu ayetle haber veriyor: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlıklara düştükleri şeyler konusun-*

da, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi." (Bakara, 213) Bu ayet açıklıyor ki, insanlar ortaya çıkıp çoğaldıkları ilk dönemde, yalın fıtratları uyarınca davranıyorlardı, aralarında hayatî önemde ayrılıklar ve kavgalar çıkmıyordu. Sonra ayrılıklar baş gösterdi. Bunun üzerine yüce Allah, şeriat ve kitap eşliğinde peygamberler gönderdi ki, bu peygamberler insanların arasındaki ihtilâflı konularda verecekleri hükümlerle çatışma ve kavga sebeplerini ortadan kaldırsınlar.

Sonra yüce Allah, *"Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size din kıldı."* (Şûrâ, 13) ayetinde Peygamberimize (s.a.a) lütufta bulunduğunu vurguluyor. Lütufta bulunmayı vurgulama makamı, insanlığa indirilen şeriatların bu ayette sıralananlardan ibaret olmasını gerektirir. Bu ayette ilk başta sözü edilen şeriat, Nuh Peygamber'in (a.s) şeriatıdır. Eğer bu şeriat -özellikle de onun zamanındaki- bütün insanlara şamil bir şeriat olmasaydı, şu iki ihtimalden biri söz konusu olurdu: Ya başka şeriata sahip olan başka bir peygamber Nuh'un kavmi dışında kalan insanlara gönderilmiş olmalıydı ki, ne bu ayette ve ne Kur'ân'ın başka bir yerinde böyle bir şeyden söz edilmiyor. Ya da Nuh döneminde ve onun sonrasında belirli bir zamana kadar Nuh kavmi dışında kalan insanların ihmal edilmiş olmaları gerekirdi.

Böylece açıkça ortaya çıkıyor ki, Nuh Peygamber'in (a.s) peygamberliği bütün insanlığı kapsayan genel bir peygamberlikti ve kendisine insanlar arasındaki ihtilâfları ortadan kaldıran bir şeriatı içeren bir kitap verilmişti. Bu kitap, şeriat içeren ilk semavî kitaptı ve yukarıda yer verdiğimiz *"ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlıklara düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi"* ayetindeki kitaptan maksat, ya ona inen kitap veya ona inen kitap ile birlikte diğer ulü'l-azm peygamberler olan İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya ve Peygamberimize (hepsine selâm olsun) inen kitaplardır.

Ortaya çıkan bir başka bir sonuç da şudur: Nuh Peygamber'in (a.s) peygamberliğinin genel olmadığına delâlet eden rivayetler, Kur'ân'a aykırıdır. İmam Rıza'dan (a.s) gelen bir rivayete göre ulü'l-azm peygamberlerin sayısı beştir. Bu peygamberlerin her birine kitap ve şeriat verilmiştir ve onların peygamberlikleri, nebi olsun veya olmasın, kendileri dışındaki bütün insanları kapsamına almıştır. *"İnsanlar tek bir ümmetti."* (Bakara, 113) ayetinin tefsiri sırasında bu hadise yer vermiştik.

7- Tufan Afeti Bütün Yeryüzünü Kaplamış Mıydı?

Bu sorunun cevabı bir önceki bölümden anlaşılabilir. Çünkü Nuh Peygamber'in (a.s) peygamberliğinin genel oluşu, azabın da genel olmasını gerektirir. Bu da zahirlerinden anlaşılan anlamlarıyla genelliğe delâlet eden ayetlerden bu anlamın kastedildiğini kanıtlayan güzel bir karinedir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma."* (Nûh, 26), *"Bugün Allah'ın merhamet ettiği kimseler hariç, (hiç kimseyi) O'nun emrinden koruyacak bir şey yoktur."* (Hûd, 43), *"Biz yalnız onun soyunu kalıcı kıldık."* (Sâffât, 77)

Tufan afetinin genel olduğunu gösteren kanıtlardan biri de, yüce Allah'ın Nuh Peygamber'e (a.s) her canlı türünün birer çiftini gemiye alması yolundaki iki yerde zikredilen emridir. Açıktır ki, eğer tufan afeti dünyanın belirli bir bölgesiyle -meselâ söylendiği gibi Irak ile[1]- sınırlı olsaydı, her canlı türünün birer çiftini gemiye almasına gerek olmazdı. Bu açık bir gerçektir.

Öte yandan bazı tefsirciler, tufan afetinin belirli bir bölgeye, Hz. Nuh'un (a.s) yaşadığı yöreye mahsus olduğu görüşünü tercih etmişlerdir. Bu âlimlerden biri olan el-Menar tefsirinin yazarı, bu ayetin tefsiri sırasında şöyle diyor:

"Yüce Allah, Nuh Peygamber ile ailesinin kurtarılışından söz ettikten sonra, *'Biz yalnız onun soyunu kalıcı kıldık.'* buyuruyor. Bu ifadedeki sınırlama izafî olabilir. Yani, onun kavminden sadece onun soyu kalıcı oldu. Nuh Peygamber'in, *'Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden bir tek kişi bırakma.'* şeklindeki sözleri, bu ifadedeki yeryüzü ifadesi ile şu yerkürenin tümünün kastedildiğine delil olamaz. Çünkü peygamberlerin ve kavimlerin sözlerinde ve onlar hakkındaki haberlerde yeryüzünden söz edildiğinde kendi bölgeleri ve yurtlarının kastedildiğine çok rastlanır. Bunun bir örneği Firavun'un Musa ile Harun'a hitaben söylediği *'ve yeryüzünde yüceliğin (iktidarın) sizin ikinize ait olması için mi...'* (Yûnus, 78) şeklindeki sözüdür. Buradaki yeryüzünden maksat, Mısır topraklarıdır. Bir başka örnek, *'Yeryüzünden seni çıkarmak için neredeyse seni tedirgin edeceklerdi.'* (İsrâ, 76) ayetidir ki, buradaki yeryüzünden maksat, Mekke yöresidir. Bir diğer örnek, *'Biz kitapta İsrailoğulları'na, 'Yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız.' diye bildirdik.'* (İsrâ, 4) ayetidir

1- [el-Menar, c.12, s.105]

ki, buradaki yeryüzünden maksat da İsrailoğulları'nın yurdudur. Bunun Kur'ân'daki örnekleri çoktur."

"Fakat ayetlerin zahirleri, karineler ve kitap ehlinden bize intikal eden rivayetler yardımıyla, Nuh Peygamber'in zamanında tüm yeryüzünde onun kavminden başka insanların olmadığına, onların da tümünün tufan afetiyle helâk olduğuna ve ondan sonra yeryüzünde onun soyundan başka kimsenin kalmadığına delâlet etmektedir. Bu da tufan afetinin bütün yeryüzünde değil, sadece dağı ile, ovası ile Nuh kavminin yaşadığı yörede olmuş olmasını gerektirir. Tufanın bütün yeryüzünü kapladığı sadece şu şartla ileri sürülebilir ki, o dönemde dünyanın oluşumu yeni olduğu için ortaya çıkan kara parçasının küçük olduğu ve bütün insanların bu kara parçasında yaşadığı kabul edilmiş olsun. Çünkü Jeoloji bilginleri, yeryüzünün güneşten ayrıldığı zaman bir alev küresi olduğunu, sonra su küresine dönüştüğünü, daha sonra ise bu su küresi üzerinde yavaş yavaş kara parçalarının belirdiğini söylerler."

el-Menar yazarı, daha sonra tufan afetinin bütün yeryüzünü etkilediğinin delili olarak gösterilen bazı hususlara işaret ederek diyor ki:

"Bu tezi savunan uzmanlar diyorlar ki: Biz bazı deniz kabukları ile taşlaşmış balık fosillerini dağların tepelerinde buluyoruz. Bunlar, sadece denizlerde oluşan varlıklar olduklarına göre dağların tepelerinde görülmeleri, suların bir defa da olsa bu tepelere kadar yükseldiğinin delilidir ki, bunun olabilmesi için tufan afetinin bütün yeryüzünü etkilemiş olması gerekir."

Sonra bu görüşe şu cevabı veriyor: "Deniz kabuklarına ve deniz hayvanlarına dağların tepelerinde rastlanması, bunların tufan afetinin etkisi ile oralara çıktıklarını kanıtlamaz. En yakın ihtimal, bu olayın dağların ve diğer kara parçalarının suda oluşmuş olmalarıdır ki, az önce bunu vurgulamıştık. Çünkü suların birkaç günlüğüne dağların tepelerine kadar yükselmesi, bu söylenen şeylerin oluşması için yeterli bir sebep olamaz."

Daha sonra özetle şöyle diyor: "Bu tarihî meseleler, Kur'ân'ın amaçları arasında yer almaz. Bu yüzden Kur'ân onları kesin bir nass ile açıklamaz. Bu nedenle biz bu açıklamamızı nassların zahirî anlamlarından çıkardığımızı söyleriz; fakat bunları kesin dinî inanç olarak saymayız. Eğer jeoloji ilmi bu söylediklerimizin tersini ispat ederse, bunun bize

zararı olmaz. Çünkü o ispat edilen tez, kesin saydığımız bir nass ile çelişmiş olmaz." (Alıntı sona erdi.)[1]

Ben derim ki: el-Menar yazarının bazı ayetlere ilişkin yorumu, ifadeleri delilsiz olarak kayıtlandırmaktır. Bunun yanı sıra bazı uzmanların dağların tepelerinde deniz kabuklarına ve balık fosillerine rastlanmasını tufan afetinin genel oluşuna delil saymalarına, suların birkaç günlüğüne dağ tepelerine yükselmelerinin bu maddelerin oluşumu için yeterli olamayacağı şeklindeki cevabına gelince; büyük tufan dalgaları bu cisimleri o tepelere taşımış olabilir ve suların çekilmesinden sonra onlar oralarda kalabilirler. Bu durumda o fosiller, yüksek dağların tepelerini kaplayan tufanın kanıtlayıcı kalıntıları olabilirler. Bu uzak bir ihtimal değildir.

Bütün bunlardan sonra şunu vurgulamak gerekir: el-Menar yazarı, Nuh Peygamber'e (a.s), her hayvan türünün bir çiftini gemiye almasının emredilmiş olmasını göz ardı ediyor. Oysa bu emir, tufan afetinin bütün yeryüzünü veya bütünü sayılabilecek kadar büyük bir çoğunluğunu kapladığının kesin delili niteliğindedir.

Gerçek şu ki Kur'ân, inkâr edilmez açıklıkta gösteriyor ki, tufan afeti bütün yeryüzünü kaplamış ve o dönemde yeryüzünde yaşayan bütün insanları sularda boğmuştur. Şu ana kadar bu açık bilgiyi çürütecek kesin bir delil ortaya konmuş değildir.

Ben Tahran Üniversitesi Jeoloji Bölümünde Öğretim Üyesi olan dostum Doktor Sahabî'den jeolojik araştırmaların tufan afetinin genelliği konusunda genel anlamda kanıtlar verip vermediklerini sordum. Soruma cevap olarak ayrıntılı bir makale hazırladı. Aşağıda bu makalenin geniş bir özetini bulacaksınız:

1- Alüvyonlu Topraklar: Jeolojide kumlarla ve ince çakıllarla örtülü akarsu yatakları ve sel yolları gibi yüzeylerde akan suların oluşturduğu birikimlerden meydana gelen yer katmanlarına alüvyonlu topraklar denir.

Alüvyonlu toprakları, içlerinde biriken kumlardan ve küre biçimindeki yuvarlak ve küçük çakıllardan tanırız. Bunlar, aslında keskin uçlu ve köşeli taş parçalarıdır ki, akarsularda ve büyük sellerde birbirleriyle çarpışa çarpışa bu duruma gelmişlerdir. Sonra sular onları taşımış ve alüvyonların yakınında veya uzağında yere yaymıştır.

1- [el-Menar, c.12, s.106-107]

Alüvyonlu topraklar sadece akarsu yataklarının ağızlarında oluşmaz. Çoğu topraklık alanlar bu kabildendir. Onları ya çok ince kumlar oluşturur veya yapılarında böyle kumlar bulunur. Bu kumlar ince ve hafif oldukları için akarsular ve seller tarafından bulundukları yerlere taşınmışlardır.

Alüvyonlu toprakların kumdan ve topraktan oluşmuş çeşitli katmanlarla örtülü olduğunu görürüz. Bu katmanlar düzensiz şekilde üst üste binmiştir. Bunun iki sebebi olabilir. Birincisi, bu katmanlar aynı zamanda oluşmamıştır. İkincisi, suların ve sellerin yatakları veya akış şiddetleri zamanların değişmesi ile değişmiştir.

Bundan anlıyoruz ki, alüvyonlu topraklar her ne kadar günümüzde yüksek yerlere dönüşmüşler ise de, bir zamanlar suların ve büyük sellerin yatakları ve akış yolları imişler.

Pek çok suların ve büyük sellerin akışına sahne olduğu anlaşılan bu alüvyonlu topraklara yeryüzünün çoğu bölgelerinde rastlıyoruz. İran'ın çoğu bölgeleri de bu kategoriye girer. Tahran, Kazvin, Simnan, Sebzevar, Yezd, Tebriz, Kirman, Şiraz yöreleri gibi. Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan bölge ile bu bölgenin güneyi, Maveraunnehir bölgesi, Suriye Ovası, Hindistan, Güney Fransa, Doğu Çin, Mısır ve Amerika kıtasının çoğu bölgeleri de böyledir. Bazı yerlerde alüvyonlu toprakların derinliği yüzlerce metreye ulaşır. Nitekim Tahran yöresinde bu derinlik dört yüz metreyi aşar.

Bu açıklamamızdan iki sonuç çıkar: 1) Yer yüzeyi ileride açıklanacağı üzere çok eski olmayan bir dönemde büyük sellerin akışına sahne olmuş ve bu seller belki de yer yüzeyinin çoğunluğunu kaplamıştır. 2) Bazı bölgelerdeki alüvyonlu tabakanın çok derin oluşuna bakarak diyebiliriz ki: Tufan olayı bir kere veya sayılı bir iki yıl olmamış, tersine yüzlerce yıl boyunca devam edip tekrarlanmış ve her defasında bir alüvyon tabakası oluşturmuştur. Tufanın arkası kesilince bu tabakanın üzerini bir toprak tabakası örtmüş, arkasından tufan tekrarlandığında yeni bir alüvyon tabakası oluşturmuş ve bu süreç böylece devam etmiştir. Bunun yanı sıra alüvyonlu toprakların kumlarının ince olup olmaması, suların akış şiddetinin derecesini gösterir.

2- Alüvyonlu Katmanlar, Jeolojik Kabuk ve Katmanların En Yenisi: Normalde alüvyonlu tabakalar yatay olarak oluşur. Fakat bazen bazı birikmiş bölümleri, alttan ve üstten gelen ağır baskılar altında ya-

tay durumdan çıkarak yuvarlak ve eğri-büğrü duruma dönüşürler. Bu gelişme kısa dönemde ortaya çıkmaz. Ama milyonlarca yıl gibi çok uzun bir süre geçince bu gelişme kendini gösterir ve birbirine yaslanan ve tepeleri deniz seviyesinin üzerinde yükselen sıradağlar oluşur.

Bundan anlıyoruz ki, oldukları gibi duran alüvyonlu katmanlar ve yatay tabakalar yer yüzeyinde oluşan en yeni jeolojik katmanlardır. Elimizdeki bilimsel deliller, bu tabakaların ömrünün günümüzden ancak on ila on beş bin yıl öncesine vardığını gösterir.[1]

3- Denizlerin, Akarsuların Onlara Akması Sonucu Yayılması ve Genişlemesi: Yeni oluşan alüvyonlu tabakalar, denizlerin yayılmasının ve çevrelerini genişletmelerinin faktörü olmuşlardır. Bunun sonucu olarak denizlerin suyu yükselip sahillerini örtmüştür. Ayrıca bundan, etrafları sularla çevrili adalar ve yarım adalar meydana gelmiştir.

Bu adalardan biri, Britanya adasıdır. O dönemde Fransa'dan kopmuş ve Avrupa'dan tamamen ayrılmıştır. O zamana kadar Avrupa'nın güneyi ile Afrika'nın kuzeyi kara parçası ile birbirine bağlı idi. Fakat Akdeniz'in genişlemesi ile bu iki kıta birbirinden ayrılmıştır. Böylece kuzey doğuda İtalya ve Tunus yarım adaları ile Korsika, Sardunya ve diğer adalar meydana gelmiştir. O zamana kadar Endonezya adaları da Cava ve Sumatra'dan Japon adasının güneyine kadar Asya kıtasına güney doğu tarafından bitişikti. Fakat okyanusların yükselmesi ile bugünkü şekline dönüşmüştür. Öte yandan Kuzey Amerika'nın kuzeyden, Avrupa'nın kuzeyinden kopması da sözünü ettiğimiz tufan çağının etkisi ile meydana gelmiştir.

Bu suların hareketi ve alçak yerlerde birikmeleri üzerinde, yerin iç oluşumları ve hareketlerinin güçlü etkisi olmuştur. Bundan dolayı sularla örtülü bazı sahil yörelerinin suları çekilirken yer yüzeyinin çoğunu kaplayan tufan bazı küçük denizler oluşturuyor ve bazı denizleri genişletiyordu. Huzistan sahilleri bu kategoriye girer. Körfezin suları çekilerek bu sahilleri ortaya çıkarmıştır.[2]

1- Yalnız Baltık denizinin etrafı ile diğer kuzey bölgelerde bulunan yatay alü - yonlu tabakalar bu kategorinin dışında kalır. Bu tabakalar yataylık durumlarını korumalarına rağmen, yerinde anlatılan sebepler yüzünden en eski jeolojik dönemlerden kalmadırlar.

2- Nitekim Hahamenişî şahları döneminde Şuş şehri ile Kerhe Sarayı deniz sahili üzerinde idi. Körfezde seyreden yelkenli gemiler sarayın önünde demir atarlardı.

4- Tufan Çağında Suların Çoğalıp Çağlamasında Etkin Olan Nedenler: Bazılarına işaret ettiğimiz jeolojik veriler, insan hayatının tufan çağı adını alan şimdiki döneminin başlarında yağmurların normal olmayan yoğunlukta yağdıklarını doğrular. Bunun sebebi, kesinlikle olağanüstü olan atmosferdeki önemli değişmeler olmuştur. Bu dönemde hava nispî olarak sıcaktı. Fakat daha önceki dönemde çok şiddetli bir soğuk vardı. Bu yüzden yer kürenin kuzey yarım küresinin çoğu bölgeleri karlarla, buzlarla ve buzullarla kaplı idi. Kuvvetle muhtemeldir ki, kuzey yarım kürenin mutedil yörelerinin yüksek yerlerinde daha önceki dönemden kalan buz tabakaları henüz erimemişti.

Birbirini izleyen bu iki dönemde sıcaklık yer yüzeyinde ve birikmiş buz ve buzul katmanları üzerinde etkisini gösterince atmosferde büyük bir değişme meydana getirmiş, su buharının yükselmesine ve atmosferde normal olmayan müthiş bir birikim oluşturmasına yol açmıştır. Bunu da o döneme kadar görülmemiş şiddetli ve bol yağmurlar, karlar ve dolular izlemiştir.

Bu dönemde yüksek yerlere, tepelere, özellikle Güney ve Batı Asya'daki, Güney Avrupa'daki ve Kuzey Afrika'daki Alp, Himalaya ve Elburz dağları gibi yeni oluşmuş sıradağlara[1] bol ve sürekli yağmurlar yağmıştır. Aynı bol ve sürekli yağmurlar Amerika kıtasının batısını da etkilemiştir. Bu aralıksız yağmurlar, bu kıtalarda korkunç sellere yol açmış. Bu seller kayaları aşındırmış, toprakları sürüklemiş, ağaçları köklerinden sökmüş ve bütün bunları alçak yerlere taşımıştır. Yeni vadiler açmış, eski vadileri derinleştirip genişletmiştir. Sonra taşıdıkları taşları, çakılları ve kumları çukur yerlere yığarak yeni alüvyon tabakaları oluşturmuştur.

Gökten yağan şiddetli yağmurların etkisini büyüten ve akan sellerin hacmini arttıran bir faktör de, yeni vadilerin açılmasının yeraltındaki su birikintilerini yeryüzüne çıkarması idi. Bu yeraltı suları kuyuların ve yeraltında akış hâlinde bulunan pınarların kaynağıdır. Yeni vadilerin açılması, bu yeraltı sularını tutan ve yer yüzeyinde akmalarına engel olan kabukları yok etmiştir. Bunun sonucu olarak pınarlar kaynamış ve

---

1- Bu dağlar, yeryüzündeki dağların en yakın ömürlü olanlarıdırlar. Bunların ömrü iki milyon yılı geçmez. Bu yüzden yeryüzünün en yüksek dağlarıdırlar ve tepelerin en yükseği de bu dağların tepesidir. Çünkü yağmurlar ve rüzgârlar gibi aşındırıcı etkilere az maruz kalmışlardır.

yağmurların oluşturduğu sellere katılarak akmıştır. Bu da sellerin yıkım gücünü arttırmış, yeryüzündeki ovaların ve dağların bütünü ile sular altında kalmalarına yol açmıştır.

Yalnız yeraltı kaynakları sınırlı olduğu için akarak tükenmişlerdir. Bunların tükenmesi ve yağmurların dinmesi ile de tufan sona ermiştir. Sular denizlere, alçak yerlere ve sellerin aşındırarak ortaya çıkardıkları yeraltındaki boşluklara ve mağaralara akmıştır.

5- Sonuç: Bu genel inceleme, yüce Allah'ın anlattığı Nuh Peygamber (a.s) zamanında meydana gelen tufan afetinin özelliklerine uyarlanabilir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Göğün kapılarını devamlı akan bir su ile açtık ve yeryüzünü yarıp birçok kaynaklar fışkırttık. (Her iki) su, takdir edilmiş bir işin olması için birleşti."* (Kamer, 12), *"Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynamaya (tandırdan su fışkırmaya) başlayınca..."* (Hûd, 40), *"'Ey yer, suyunu yut ve ey gök, (yağmurunu) tut.' denildi. Su çekildi, emir gerçekleşti."* (Hûd, 44) (Söz konusu makale burada sona erdi.)

Sözlerimin burasında Tahran'da yayınlanan gazetelerin birinde bu günlerde çıkan bir habere dikkatleri çekmek yerinde olur. Haber kısaca şunları anlatıyor: Bir grup Amerikalı ilim adamı, Türk ordusundan bazı kişilerin rehberliğinde Türkiye'nin doğusunda bulunan Ararat (Ağrı) dağının 1400 fit yüksekliğindeki bir tepesinde bazı tahta parçaları buldular. Bu tahta parçalarının vaktiyle orada bulunmuş olan bir geminin parçaları olduğu düşünülüyor ve bu parçaların bazılarının Milat'tan önce 2500 yüz yılından kaldığı sanılıyor.

Bu tahta parçalarının, uzunluğu 1019 fit ve genişliği 118 fit olan Queen Mary adlı İngiliz gemisinin üçte ikisi büyüklüğünde bir gemiye ait olduğu tahmin ediliyor. Bu tahta parçaları, incelenmek ve çeşitli din mensuplarının inandıkları Nuh gemisi ile ilgili olup olmadığı araştırılmak üzere Amerika'nın San Fransisco şehrine götürüldü.[1]

8- Nuh Peygamber'in Ömrü

Kur'ân'da Nuh Peygamber'in (a.s) uzun bir ömür yaşadığı belirtiliyor. Kavmini bin yıldan elli yıl eksik bir süre boyunca Allah'a çağırdığı vurgulanıyor. Bazı araştırmacılar, insan ömrünün çoğunlukla yüz veya

---

1- Kayhan Gazetesi, 1 Eylül 1962, 1 Rebiyülevvel 1382, Londra, Associated Press'ten naklen.

yüz yirmi yıldan daha uzun olamayacağı gerekçesi ile bunu uzak bir ihtimal saymışlar. Hatta bazıları,[1] eskilerin her ayı bir yıl saydıklarını ve bu hesaba göre dokuz yüz elli yılın seksen yıldan on ay eksik bir zaman dilimine denk olduğunu ileri sürmüşler ki, bu çok uzak bir ihtimaldir.

Bazıları ise,[2] Nuh Peygamber'in uzun ömrünü ona mahsus, olağanüstü bir keramet saymışlar. Nitekim Sa'lebî, Kısasu'l-Enbiya adlı eserinde Nuh Peygamber'in özelliklerini sayarken şöyle diyor: "Nuh Peygamber, en uzun ömürlü peygamberdi. Bu yüzden o, peygamberlerin en büyüğü ve şeyhi diye anılır. Onun mucizesi kendi nefsinde tecelli etti. Çünkü o, bin yıl yaşadığı hâlde ne bir dişi eksildi ve ne güç kaybına uğradı." (Alıntı sona erdi.)

Gerçek şu ki, bir insanın bu kadar uzun süre yaşayamayacağı yolunda şimdiye kadar hiçbir delil ortaya konmuş değildir. Tersine, eski insanların normalde bugünkü insanlardan daha çok yaşayabildikleri akla yakın bir ihtimaldir. Çünkü o dönemlerde hayat daha sade, dertler daha az ve günümüzde yaygın olan hastalıklar daha seyrekti. Bunların yanı sıra günümüzde hayatı yok edici daha başka sebepler var ki, o dönemde onlara daha az rastlanıyordu. Nitekim günümüzde yüz yirmi ila yüz altmış yıl yaşamış birine rastladığımızda onun sade hayatlı, az dertli, sade akıllı biri olduğunu görüyoruz. Buna göre, eski çağlardaki bazı insanların ömürlerinin yüzlerce yıla kadar uzaması uzak bir ihtimal değildir.

Üstelik Nuh Peygamber'in (a.s) ömrü gibi bir konuda, peygamberlerin olağanüstü mucizelerinden çok sayıda örnekler zikreden Kur'ân'a itiraz etmek, şaşılacak bir tavırdır. Biz bu tefsirin birinci cildinde mucize konusunda gereken açıklamayı yapmıştık.

9- Cudi Dağı Nerededir?

Anlatıldığına göre bu dağ, Musul bölgesindeki Diyarbekir'de Ermenistan dağlarına bitişen dağlarda bir dağdır. Tevrat'taki[3] adı Ararat dağıdır. Kamus adlı eserde, "Cudi, Cezire'de bulunan, Nuh Peygamber'in gemisinin üzerine oturduğu ve Tevrat'ta Ararat diye anılan bir dağdır." deniyor. Merasidu'l-İttılâ' adlı eserde ise şu açıklama yer alıyor: "Cudi,

---

1- [el-Menar, c.12, s.103]

2- [el-Menar, c.12, s.103]

3- [Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 8]

Dicle'nin doğusunda Musul dolaylarında bulunan İbn Ömer adasının karşısındaki bir dağın adıdır. Tufanın suları çekilince Nuh Peygamber'in gemisi bu dağın üzerinde karaya oturdu."

10- Denebilir ki:

"Farz edelim ki, Nuh Peygamber'in (a.s) kavmi günahları yüzünden boğuldu. Peki, azgın sulara kapılarak helâk olan diğer canlıların günahı neydi?"

Bu itiraz en dayanaksız sözlerdendir. Çünkü her helâk, genel de olsa, ceza ve intikam değildir. Nitekim zelzele, sel, veba, taun gibi binlerce kişiyi helâk eden genel afetler, her dönemde sık sık olmaktadır. Allah'ın her hükmünde birçok hikmetler saklıdır.

PUTPERESTLİK HAKKINDA

1- İnsandaki Somuta Yönelme Eğilimi

İnsan, sosyal hayatında genel sebep-sonuç ilişkisini ve bu görülen âlemden algıladığı diğer genel kanunları göz önünde bulundurur. O, aynı zamanda diğer hayvanların tersine düşünmede ve akıl yürütmede, yani kıyasta ve sonuç çıkarmada uzun mesafeler kat eder.

Bunun yanı sıra irdelemelerinde ve incelemelerinde kendisinin de bir parçası olduğu bu somut âlemin ilk sebebi olup olmadığı konusunda bir hüküm vermekten geri kalmaz. Çünkü tek amacı olan mutlu hayat alanında bu ilk sebebin varlığını kabul edip etmemenin köklü bir değişme meydana getirdiğini görür. Şöyle ki, bu konuda önünde iki şık vardır: Ya bu âlemin diri, âlim ve kadir bir ilâhı olduğunu, onun yüceliğine, büyüklüğüne boyun eğmekten, rızasına uygun davranmaktan başka yol olmadığını kabul ederek yaşamını sürdürecek; veya bu âlemin başıboş olduğuna, başlangıcının ve amacının olmadığına, insan için bu âlemde sadece ölümle noktalanan, yok oluşla kaybolan sınırlı bir hayatın söz konusu olduğuna, insanın buradaki konumunun tıpkı hayvanlar gibi arzu, öfke, karın doyurma ve cinsel tatmin konumu olduğuna inanan bir hayat yaşayacaktır ki, bu iki yaklaşımın sonucunda ortaya çıkacak hayat tarzları arasında hiçbir benzerlik yoktur.

Bu farklılık, insanı bu kâinatın bir ilâhı olup olmadığına dair hüküm vermeye sevk eden düşünce kaynaklı ilk gerekçedir. Bunu, kâinatın bir

ilâhı olduğuna hükmetmeye sevk eden fıtrat kaynaklı ikinci bir gerekçe izler. Bu gerekçenin mesajına göre bu âlemin bir ilâhı vardır, her şeyi kudreti ile yaratmıştır, rububiyeti ile genel bir düzen kurmuş, dileği ile her varlığı amacına ve varoluşunun kemaline yöneltmiştir ve her şey başladığı gibi yine Rabbine dönecektir. Bu böyle.

Öte yandan, insan hayatı boyunca somut algı ve algılanabilen somut varlıklarla iç içedir, maddeye düşkündür ve toprağa yapışık yaşar. Bu yüzden, düşündüğü ve tasavvur ettiği şeyleri somutlaştırmaya alışmıştır. Düşündüğü şeyler maddeden münezzeh gerçekler ile genel hükümler gibi somut algı ile ve hayal gücü ile asla elde edilemeyecek şeyler de olsa, yine somutlaştırma alışkanlığını bırakmaz. Çünkü somut algı ile hayalde canlandırma onun kanına işlemiştir.

İnsanın kanına işlemiş olan bu zihnî alışkanlık, Rabbi hakkında da alıştığı somut maddî şeylere uygun düşen bir imaj tasavvur etmesini gerektirmiştir. Hatta tek Allah'a inanan ve âlemlerin Rabbini, cisimlilik ve uzantıları gibi yakıştırmadan titizlikle tenzih eden kimselerin çoğu bile, O'nun için varlık âleminden kopuk, fakat belirsiz bir hayalî imaj beslemekten kurtulmamakta, herhangi bir konuda O'na yöneldiğinde veya bir vesile ile O'ndan söz ettiğinde bu imaj hemen zihninde canlanmaktadır. Yalnız dinî öğreti, kabul etmek ile reddetmeyi bir araya getiren, benzetmecilik ile tenzihi yan yana koyan bir formül ile bu problemi çözmüştür. Bu çözüme göre Allah'ın birliğine inanmış bir Müslüman şöyle der: Yüce Allah bir şeydir; ama O'nun gibi bir şey yoktur. O'nun kudreti vardır; ama bu kudret yaratıklarındaki kudret gibi değildir. O'nun ilmi vardır; ama bu ilim diğer ilimler gibi değildir. Diğer ilâhî sıfatlar için de aynı anlayış geçerlidir.

Yüce Rabbine yönelen bir insanın zihninde bu tür mukayeselerin olmamasına çok az rastlanır. Bütün varlığı ile sırf Allah'a yönelen, O'nun dışında hiçbir şeyle en ufak bir bağlantısı olmayan ve Şeytan'ın kışkırtmalarından hiç etkilenmeyen bir insan bulmak çok zordur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah, onların nitelemelerinden münezzehtir. Yalnız Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları müstesna."* (Sâffât, 159-160) İblis'ten naklen de şöyle buyruluyor: *"Senin izzetin hakkı için, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç hepsini mutlaka azdıracağım."* (Sâd, 83)

Kısacası, insan somut olmayan şeyleri somut şeyler şeklinde hayal etmeye çok yatkındır. Böyleyken somut tabiatın ötesinde tabiattan daha

güçlü, daha yüce bir gücün bulunduğunu, bu gücün tabiatı etkisi altında tuttuğunu, onu kuşattığını, ondan önce var olduğunu, onu yönettiğini, ona hâkim olduğunu, her şeyin onun emri ile var olduğunu, onun iradesi ve dileği olmaksızın hiçbir varlığın hâlden hâle geçemeyeceğini işitince, bütün bunlardan algıladığı şey, somut varlıklara benzeyen, bu varlıkların birbirleri ile karşılaştırılması ile elde edilen bir imaj olmaktadır.

Çoğu kere o gücü, göklerde hükümdarlık tahtına oturup kâinatın işlerini düşünce ile yöneten, bu işleri iradesi ile, dileği ile, emirler ve yasaklarla yürüten bir insan olarak düşünür. Eldeki Tevrat, Allah'ın böyle olduğunu açık bir dille ifade eder. Allah'ın insanı kendi suretinde yarattığını söyler. İncillerden elde edilen imaj da budur.

Varılan sonuç şu ki, insanın, özellikle eski dönemlerde yaşayan sade insanın karakterine en uygun tutum, benzer ve denkten münezzeh olan Rabbi için somut varlıklara benzeyen, ona yakıştırdığı sıfatlara uygun düşen bir somut şekil yapmaktır. Nitekim Hıristiyanlığın teslis inancındaki üç unsurdan oluşmuş ilâh, üç yüzlü insanla sembolize ediliyor; genel sıfatlardan her biri, Rabbin yaratıklarına döndüğü bir yüzü gibi düşünülüyor.

2- Kullukla Allah'a Yönelmek

İnsan, kâinatın bir ilâhı olduğuna, bu ilâhın ilmi ve kudreti ile kendisini yarattığına hükmedince, ona kulluk sunarak boyun eğmekten kaçınamaz. Bu tercihi genel ve evrensel yasa uyarınca yapmak zorunluluğunu hisseder. Bu genel evren yasası zayıfın güçlüye boyun eğmesini, acizin güçlüye uymasını ve küçüğün, zavallının yüce ve büyük olana teslim olmasını gerektirir. Bu yasa evrende geçerli olan, evrenin bütün parçalarında egemen olan genel bir yasadır. Sebeplerin sonuçları etkilemesi ve sonuçların sebeplerden etkilenmesi, bu genel yasa gereğince gerçekleşir.

Bu yasa, şuur ve irade sahibi hayvanlar âleminde etkisini gösterince, zayıfın güçlüye boyun eğmesinin başlangıç noktası olur. Biz bunu yabani hayvanlarda görebiliyoruz. Eğer bir yabani hayvan kendisinden daha güçlü bir hayvanın gücünü hissederse, ona üstün geleceğinden, ona karşı koyabileceğinden ümit keserek ona boyun eğer.

Bu yasanın insanlar âleminde kendini göstermesi, diğer hayvanlar âlemine göre daha geniş çaplı ve daha belirgindir. Çünkü düşünme

ve idrak etme yeteneği canlıların bu türünde daha köklüdür. İnsan bu yasayı çoğu amaçlarında ve davranışlarında faydayı çekmek ve zararı savmak için çeşitli şekillerde kullanmakta mahirdir. Halkın hükümdara, fakirin zengine, yönetilenin yönetene, memurun amire, hizmetçinin hizmet ettiği kimseye, öğrencinin âlime, sevenin sevgiliye, muhtacın ihtiyacı karşılayana, kölenin efendiye ve kulun Rabbe boyun eğmesi gibi.

Bütün bu boyun eğmeler aynı türdendir. Bu da somut üstünlük ve baskınlık karşısında hissedilen bir psikolojik aşağılık ve eziklik duygusudur. Bu eziklik ve aşağılık duygusunu ortaya koyan bedenî davranış, tapınmadır. Ne olursa olsun, kim tarafından yapılırsa yapılsın ve kime yöneltilirse yöneltilsin fark etmez. Bu boyun eğmeyi kulun Rabbine göstermesi ile halkın hükümdara göstermesi, muhtaç kimsenin ihtiyacı olmayana göstermesi vs. arasında fark yoktur; tümü tapınmadır.

Durum ne olursa olsun, insan bu boyun eğmeyi reddedemez. Çünkü insanın asla kaçınamayacağı bir fıtrî zemine dayanıyor. Bu boyun eğmeyi reddedebilmesi için güçlü zannettiği ve kendisini karşısında küçük gördüğü kimsenin sandığı gibi olmadığını, her ikisinin birbirine eşit olduklarını açıkça görmesi gerekir.

Bundan dolayı görüyoruz ki İslâm, ancak Allah dışındaki ilâhların onlara tapan insanlar gibi birer yaratık olduklarını, onlar gibi birer kul olduklarını, üstünlüğün ve gücün bütünü ile Allah'a mahsus olduğunu açıkladıktan sonra, onlara o sözde ilâhlara tapmayı yasaklamaktadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizler gibi kullardır."* (A'râf, 194), *"Onları doğru yola çağırsanız, işitmezler. Onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler."* (A'râf, 198), *"De ki: 'Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin.' Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız."* (Âl-i İmrân, 64) Görüldüğü gibi bu ayette, kitap ehli Allah dışındaki sözde ilâhlara tapmayı terk etmeye, tıpkı kendileri gibi olan diğer yaratıklara boyun eğmeyi reddetmeye çağrıldıktan sonra, Allah'a teslim olma sözü ile nokta konuyor.

Ayrıca yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bütün kuvvet Allah'a aittir."* (Bakara, 165), *"İzzet (güç ve üstünlük) bütünüyle Allah'a aittir."* (Nisâ, 139),

"O'nun dışında bir veliniz, bir şefaatçiniz yoktur." (Secde, 4) Bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

Demek ki, Allah'tan başka kendisine boyun eğmeye çağrılacak güç yoktur. Buna göre O'nun dışında hiç kimseye boyun eğilmez. Eğilebilmesi için o kişiye boyun eğmenin Allah'a boyun eğmek demek olması, onu desteklemenin, yüceltmenin, onu veli edinmenin Allah'a dönük olması gerekir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Onlar... şu okuma-yazmasız (ümmî) Peygamber'e uyarlar... Ona inananlar, onu destekleyenler, ona yardım edenler ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır."* (A'râf, 157), *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve... rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* (Mâide, 55), *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler. Onlar iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar."* (Tevbe, 71), *"Kim Allah'ın şiarlarını yüceltirse, şüphesiz bu, kalplerdeki takvadandır."* (Hac, 32)

Sonuç olarak, İslâm'da Allah dışında hiç kimseye boyun eğmek yoktur. Yalnız dolaylı şekilde O'na yönelik olarak ve O kast edilerek birine boyun eğilebilir.

3- Putperestliğin Kaynağı

Yukarıdaki açıklama açıkça ortaya koyuyor ki, insan sembolize etme ve şekillendirme yolu ile soyut şeyleri somutlaştırma ve algılanamayan şeyleri algılanabilir şeylerin kalıbına dökme sapıklığına yatkındır. Aynı zamanda herhangi bir üstün gücün karşısında boyun eğmeye, ona önem atfetmeye eğilimlidir.

Bundan dolayı müşriklik ve putperestlik ruhu insan toplumlarının yapısına öyle işlemiştir ki, günümüzün gelişmiş toplumları da dâhil olmak üzere bu hastalıktan uzak kalan toplum yok gibidir. Öyle ki, dini ilke olarak reddeden toplumlar bile böyledir. O tür toplumlarda da anıtlar, insan heykelleri, bunlara saygı tezahürleri ve eski çağlardaki ilk insanların puta tapmalarına benzeyen anıtlara ve heykellere boyun eğme davranışları görülür. Üstelik günümüz dünyasının doğusunda ve batısında yaşayan milyonlarca putperest vardır.

Buna dayanarak diyebiliriz ki, putperestlik geleneği, insanlar arasında toplumdaki büyük sayılan insanların, özellikle ölümlerinden sonra sembolleri edinilerek ve putları dikilerek başlamıştır. İnsanlar bunu

o kişileri hatırlamak için yapmışlardır. Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm olsun onlara) gelen rivayetlerde bu ihtimal teyit edilmiştir. Nitekim Tefsiru'l-Kummî'de [c.2, s.387] muzmer ve İlelu'ş-Şerayi'de [c.1, s.3] müsnet olarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın..."* (Nûh, 23) ayeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar, yüce Allah'a kulluk eden kimselerdi. Fakat öldüklerinde bu durum kavimlerine ağır geldi. O sırada İblis gelerek onlara, 'Sizin için onların şekillerine uygun putlar yapacağım. O putlara bakıp onları hatırlarsınız ve Allah'a kulluk edersiniz.' dedi. Arkasından onlara, atalarına benzeyen putlar hazırladı. Adamlar, yüce Allah'a kulluk ederken o putlara bakıyorlardı. Kış gelip de yağmurlar yağmaya başlayınca o putları evlerine aldılar."

"Onlar, bu şekilde Allah'a kulluk etmeye devam ettiler. Fakat o nesil yok olup yerlerini evlâtları alınca, 'Atalarımız bu putlara tapıyorlardı.' dediler ve Allah'ı bırakarak putlara tapmaya başladılar. İşte *'Ved'den, Suva'dan... asla vazgeçmeyin.'* ifadesinin anlamı budur."

Tarihin verdiği bilgilere göre eski Yunan'da ve Roma'da aile halkı, ailenin reisine tapardı. Aile reisi ölünce putu yapılır ve ona tapılırdı. Birçok hükümdar ve diktatör, kavmi tarafından tapılırdı. Kur'ân bunlara, İbrahim Peygamber'in (a.s) çağdaşı ve kendisi ile Rabbi hakkında tartışmaya girişen Nemrud ile Musa Peygamber'in (a.s) çağdaşı Firavun'u örnek veriyor.

Günümüzün put evlerinde ve müzelerde saklanan eski eserler arasında büyük din adamlarına ait çok sayıda puta rastlarız. Buda putu ile Brahmanlara ve başka din büyüklerine ait çok sayıda putlar gibi.

Ölülerin putlarını edinip onlara tapmak gösteriyor ki, bu tapınmayı yapanlar, o ölülerin ölmekle yok olmadıklarına, ruhlarının kalıcı olduğuna, hayatlarındaki önem ve etkilerini öldükten sonra da koruduklarına, hatta öldükten sonra maddeden arındıkları, cismin edilgenliği ve etkilenirliğinden kurtuldukları için daha güçlü, daha üstün iradeli ve daha çok etkili hâle geldiklerine inanıyorlardı. Nitekim Musa Peygamber'in (a.s) çağdaşı olan Firavun, bir yandan taptığı putlar edinmişken, öte yandan kavmi tarafından tapılan bir ilâh sayılıyordu. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Firavun'un kavminin önde gelenleri (ona) dediler ki: Musa ile kavminin yeryüzünde fesat çıkarmalarına, seni ve ilâhlarını bırakmalarına müsaade mi edeceksin?"* (A'râf, 127)

4- Çeşitli İlâhlar Adına Putlar Yapılması

Galiba insan heykeli yapılması yolundaki gelenek, çeşitli ilâhlar adına putların yapılması hususunda uyarıcı faktör olmuştur. Yalnız sınırlamalara sığmaktan ve hayallerin erişmesinden yüce ve münezzeh olan Allah için put yapıldığı hiç görülmemiştir. Galiba putperestleri Allah için put yapmaktan alıkoyan faktör, O'nun sınırlara ve hayallere sığmaktan münezzeh oluşudur. Putperestler bu konuda farklı yollara girdiler. Her biri, kâinatta kendini ilgilendiren tedbirler alanını öne aldı ve aklı sıra o tedbirler alanını üstlenen ilâhlar aracılığı ile yüce Allah'a kulluk yöneltme yolunu seçti.

Meselâ denizlerin sahillerinde yaşayanlar, kendilerini denizin nimetlerinden faydalandırsın ve fırtınadan, taşkınlardan korusun diye deniz ilâhına taptılar. Vadilerde yaşayanlar vadilerin ilâhına, savaşçılar savaş ilâhına taptılar.

Putperestler, taptıkları ilâhın zihinlerinde canlanan şeklini put olarak ortaya koymayı da ihmal etmediler. Bu putların yapımında madenler, ağaçlar, taşlar ve başka maddeler malzeme olarak kullanılmıştır. Hatta rivayete göre Yemame'de yaşayan Hanifeoğulları kabilesi peynirden bir put edindi. Fakat bir süre sonra kuraklık yüzünden aç kalınca, puta hücum edip onu yediler.

Gün oldu, putperest biri hoşuna giden güzel bir ağaç veya güzel bir taş bulunca, ona tapmaya başladı. Putperestler boğazladıkları koyunların ve develerin kanlarını bu putlara sürüyorlar ve sonra hayvanları hastalanınca onları bu putlara dokunduruyorlardı. Çoğu ağaçları ilâh ediniyorlar ve onları kutsallaştırdıktan sonra kesip biçmeye son veriyorlardı. Ayrıca kurbanlarla, adaklarla, hediyelerle onların yakınlıklarını kazanmaya çalışıyorlardı.

Bu sapıklık, putperestleri o kadar çeşitli yöntemlere sevk etti ki, bunları sayıya döküp tespit etmek mümkün değildir. Yalnız inançlarının baskın yönüne göre, bu putları yüce Allah'a ulaşmak için aracı olarak alıp iyiliği elde etmek ve kötülüğü baştan savmak için ediniyorlardı. Yalnız sıradan putperestlerin bu putları doğrudan tapılan bağımsız ve aracı olmayan ilâhlar olarak kabul ettikleri de görülmüştür. Kimi putperestler de putları aracı olarak kabul etmekle birlikte onları Allah'tan önde veya üstün tutarlar. Şu ayette bize nakledildiği gibi: *"Ortakları*

için ayrılan Allah'a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor." (En'âm, 136)

Kimi putperestler meleklere, kimileri cinlere, kimileri Şi'râ gibi yıldızlara taparken, bazıları gökteki bazı gezegenleri ilâh edinmişlerdi. Bütün bunlara Kur'ân'da işaret ediliyor. Bu tapınmalar bütünüyle onların iyilikleri umulduğu veya kötülüklerinden korkulduğu için yapılmıştır.

Allah dışında edinilen ilâhlar için tapınılan bir put yapılmamasına çok az rastlanır. Tersine, putperestler aracı olarak bir ilâh edindiklerinde, onun ağaçtan, taştan ve madenden bir putunu yaparlardı. Onu hayallerinde canlandırdıkları bir hayat tarzında somutlaştırırlardı. Onu insan veya hayvan şeklinde tasvir ederlerdi. Putunu yaptıkları cisim bu tasvirden farklı şekilde de olabiliyordu. Sabit ve gezegen yıldızlar, bilgi ilâhı, aşk ilâhı, rızk ilâhı, savaş ilâhı gibi.

Putperestler, Allah'a koştukları ortaklara niçin put yaptıklarını şu sözlerle izah ederler: İlâhlar, türlerin rableri ve diğer soyut ilâhlar gibi şekilden münezzeh oldukları veya doğuşundan batışına kadar sürekli durum değiştiren yıldız örneğinde olduğu gibi sabit bir durumda görülmedikleri için istendiğinde onlara yönelmek zordur. Bu yüzden o ilâhların niteliklerini temsil eden putlarını yaparak her istendiğinde onlar aracılığı ile o ilâhlara yönelmek gerekli olmuştur.

5- Sabiîlik Putperestliği

Putperestlik, yaklaşık olarak aynı ilkeye dayanır. Bu ilke, Allah'a yakınlaştırıcı aracılar edinip onların putlarına ve sembollerine tapmaktır. Bu eğilim, belki birkaç kere bütün yeryüzüne yayılmış ve insanlığın tümünü kapsamına almıştır. Nitekim Kur'ân bize Nuh, İbrahim ve Musa peygamberlerin dönemlerinde putperestliğin böyle bir yaygınlığından söz etmektedir. Fakat bu böyle olmakla birlikte putperestler arasında öylesine ayrılıklar, yöneliş farklılıkları ve çeşitli hurafeler ortaya çıkmıştır ki, bu akım içinde doğan mezhepleri sayıya dökmek neredeyse imkânsızdır. Ayrıca bu mezhepler belirli ilkelere, uyumlu ve tutarlı kurallara dayanmaktan uzaktırlar.

Bunlar arasında az-çok düzenli ve tutarlı sayılabilecek mezhepler Sabiîlik, Brahmanizm ve Budizm'dir.

Sabiîlik putperestliği; kâinattaki gelişmeleri, toplumlardaki karışıklıkları ve yeryüzü olaylarını Güneş, Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter,

Satürn gibi gök cisimlerine bağlama esasına dayanır. Bu gök cisimleri ile kâinat ve yeryüzü arasında manevî bir bağlantı olduğuna ve bu bağlantı aracılığı ile kâinattaki görünen düzeni idare ettiklerine inanılır. Bu inanışa göre bu cisimlerin her biri, bağlantılı olduğu olayları yönetir. Bu bağlantıları astronomi ilmi açıklar. Bu gök cisimlerinin gökteki turlarını tamamlamaları ile kâinatta yeni bir devir, yeni bir dönem başlar ve bu süreç sonsuza kadar durmadan devam eder.

Bu gök cisimleri, yüce Allah ile görünen kâinat arasında vasıtadırlar. Onlara yöneltilen tapınmalar, insanı Allah'a yakınlaştırır. Bunlar için putlar ve semboller edinmek ve bu putlara ve sembollere taparak o cisimlerin yakınlığını kazanmak gerekir.

Tarihçilerin verdikleri bilgiye göre bu putperest mezhebi kuran, onun temel ve ayrıntılı hükümlerini düzenleyen kişi, İran hükümdarı Tahmures zamanında Hindistan'da ortaya çıkan Yuzasef adlı bir müneccimdir. İnsanları mezhebine çağırdı ve çok sayıda kişi onun çağrısına uydu. Mezhebi Roma, Eski Yunan ve Babil gibi dünyanın birçok yerine yayıldı. Bu mezhep adına heykeller ve yıldızların putlarını içeren mabetler yapıldı. Bu mezhebin hükümleri, yasaları, kurban ve adak törenleri vardır. Bunları bu mezhebin kâhinleri yürütür. Kimileri, onların insan kurban ettiklerini ileri sürerler.

Sabiîler, Allah'ın birliğini ulûhiyette kabul ederler; fakat tapınmada O'nun birliğine inanmazlar. Allah'ı noksanlıklardan ve çirkinliklerden tenzih ederler. O'nu olumlu sıfatlarla değil, olumsuz sıfatlarla nitelerler. Sözün gelişi onun için, "O aciz olmaz, cahil değildir, ölmez, zulmetmez, haksızlık etmez" derler. Bu olumsuz sıfatlara mecazî anlamda Allah'ın "en güzel isimleri" derler. Bu sıfatlara gerçek anlamda isim demezler. Birinci ciltte, *"İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiîlerden..."* (Bakara, 62) ayetinin tefsiri sırasında bu mezhebin tarihi hakkında kısaca bilgi vermiştik.

6- Brahmanizm Putperestliği

Daha önce söylediğimiz gibi Brahmanizm, putperest mezheplerinin en köklüsü, belki de en eskisidir. Çünkü Hint uygarlığı, en eski uygarlıklardan biridir. Bu uygarlığın başlangıç tarihi tam olarak belli olmadığı gibi, Hint putperestliğinin başlangıç tarihi de belli değildir.

Yalnız Mes'udî[1] gibi bazı tarihçilerin belirttiklerine göre Brahman; ülkesini imar eden, uygarlığının temellerini atan ve halkını adaletle yöneten ilk Hint hükümdarıdır.

Brahmanizm'in, bu hükümdardan sonra onun ismi ile özdeşleşerek gelişmiş olması muhtemeldir. Çünkü eski milletler çoğu kere hükümdarlarına ve kavimlerinin önde gelen şahsiyetlerine taparlardı. Çünkü onların gayb kaynaklı bir güce sahip olduklarına ve lâhutun onlarda belirli bir şekilde tecelli ettiğine inanırlardı. Brahmanizm'in kutsal kitabı sayılan Veda, bu yaklaşımı kısmen teyit eder. Bu kitap, çeşitli risalelerin ve makalelerin bir toplamıdır. Her biri değişik dönemlerde yaşamış din adamları tarafından yazılmış ve sonraki nesillere miras kalmıştır. Sonra bunlar düzenli ve tutarlı bir dinin işareti olan bir kitap hâline getirilmiştir. Sanskrit âlimleri bu gerçeği vurgulamışlardır. Bu durum, Brahmanizm'in tıpkı diğer putperest mezhepler gibi başlangıcında dağınık halk düşüncelerinden oluşmuşken, zaman içinde gelişerek olgun duruma gelmiş olmasını gerektirir.

Bostanî Dairetü'l-Mearifi'nde, Brahmanizm hakkında özetle şunlar söyleniyor:

Brahm, Hintlilerin ilk ve en büyük ilâhıdır. Onların inancına göre o, bütün varlıkların aslıdır; birdir, değişmez ve kavranamazdır; ezelîdir, mutlaktır, bütün varlıklardan öncedir. Bütün kâinat sırf onun iradesi ile ve "Om", yani "Ol" sözü ile bir defada yaratılmıştır.

Brahm'ın hikâyesi, her bakımdan Buda'nın hikâyesine benzer. Aralarındaki fark, sadece isimlerde ve sıfatlardadır. Hintliler, çoğu kere Brahm'ı Hint teslisinin üç unsurunun ortak adı olarak takdim ederler. Bu üç unsur Brahma, Vişnu ve Şiva'dır. Brahm'a tapanlara Brahmanlar adı verilir.

Brahma, Hintlilerin ilâhı sayılan Brahm'ın faaliyetlerine başladıktan sonraki adıdır. Bunun delili, Brahm'ın sonuna bir elif harfinin eklenmiş olmasıdır. Bu onların terimlerinden biridir. Brahma, Hint teslisinin üç unsurunun birincisidir. Yani Brahm, kendi özünde üç unsura ayrılır ve her defasında bu unsurlardan birinde belirir. İlk seferinde belirdiği birinci unsur Brahma, ikincisi Vişnu ve üçüncüsü Şiva'dır.

1- [Murûcu'z-Zeheb, c.1, s.91-93]

Brahma bu üç unsurdan ayrılınca uzun süre Hintçe'deki adı Kamala ve Sanskritçe'deki adı Bedma olan bir ağacın üzerinde oturur durumda kaldı. Her yana bakıyordu. Dört tane başı, sekiz tane gözü vardı. Her tarafta sadece geniş, karanlık ve su ile dolu bir boşluk görüyordu. Bundan ürküntüye kapıldı. İşin sırrını anlayamadı. Bu yüzden suskun, dilsiz ve düşüncelere dalmış olarak kaldı.

Uzun süre böyle geçtikten sonra ansızın kulağına bir ses geldi. Bu ses, onu içinde bulunduğu dalgınlıktan uyararak kendine getirdi. İşittiği ses, ona aklını ve kulaklarını Bağadan'a yöneltmesini emrediyordu. Bağadan, Brahm'ın lakabı idi. Bir süre sonra Brahm bir erkek kılığında ortaya çıktı. Bin tane başı vardı. Brahma, hemen önünde secdeye kapandı. Onu kutsamaya koyuldu. Bunun üzerine Bağadan'ın göğsü açıldı. Çevreye ışık saçıp karanlıkları dağıttı. Kuluna, kendisinin ve kâinatın oluşumunu uyuşuk cisimcikler hâlinde gösterdi ve ona bu cisimcikleri uyuşukluk durumundan çıkarma gücü verdi.

Brahma, otuz altı bin güneş yılına denk gelen yüz ilâhî yılını bu olup bitenleri düşünmekle geçirdi. Sonra işe koyuldu. İlk önce Suverga diye adlandırdıkları yedi göğü ortaya çıkardı. Bunları Dikana adını verdikleri gök cisimleri ile aydınlattı. Arkasından Merisluka adını verdikleri ölüm yurdunu, sonrasında Yeryüzü ile Ay'ını, daha sonra ise Tala adını verdikleri yedi alt meskeni var etti. Bu meskenleri sekiz yılanın başları üzerinde duran sekiz cevher ile aydınlattı. Yedi gök ile yedi alt mesken, Hint mitolojisine göre on dört âlemi oluşturur.

Sonra işlerinde yardım etsinler diye yedi çifti var etti. Bunlardan on tanesi ona yardım etmeyi reddetti. Bunlar, Muni ile aralarında Narida veya Nurdam'ın bulunduğu dokuz varlık idi. Bunlar, dünya ile ilgili düşüncelerle yetindiler. Bunun üzerine Brahma kız kardeşi Sarasvati ile evlendi. Ondan yüz çocuğu oldu. Bunlardan ilkinin ismi Dikşa idi. Dikşa'nın elli kızı oldu. Onlardan on üçü, kimi zaman Birinci Brahman adı verilen Kasyaba ile evlendi. Brahma için Martişi adında bir oğul doğuran budur.

Sözünü ettiğimiz kızlardan Editi adında olanı, Dikana diye adlandırılan ışık saçıcı ruhları doğurdu. Bu ruhlar göklerde barınırlar ve iyilikleri yaparlar. Diti adındaki kız kardeşi ise, Datina veya Esura adı verilen çok sayıda kötü ruhu doğurdu. Bu ruhlar karanlıklarda barınırlar ve dünyadaki kötülükleri yaparlar.

Yeryüzü o zamana kadar boştu. Bazıları Brahma'nın kendi özünden Manusuyambuka'yı ortaya çıkardığını söylerler. Başka bazıları ise, Manusuyambuka'nın Brahma'dan önce olup tek ilâh sayılan Brahm'ın kendisi olduğunu söylerler. Sonra Brahma, Manusuyambuka'yı Sataruba ile evlendirdi ve o ikisine üreyip çoğalmalarını söyledi.

Başkaları da derler ki: Brahma, dört çocuk dünyaya getirdi. Bunlar Brahman, Kşatriya, Vaişya ve Şudra'dır. Bunların ilki ağzından, ikincisi sağ kolundan, üçüncüsü sağ budundan ve dördüncüsü sağ ayağından çıktı. Bunlar dört ana fırkanın kökleri oldular.

Bu oğulların son üç tanesi yine Brahma'dan olan üç kadınla evlendi. Bu kadınlardan biri Brahma'nın sağ kolundan, ikincisi sol budundan ve üçüncüsü sol ayağından çıktı. Bu kadınlar kocalarının adlarını aldılar. Yalnız bu adlara "ni" kelimesinden ibaret olan dişilik belirtisi eklendi. Bu oğulların ilki olan Brahman da babasının bir eşi ile evlendi. Fakat evlendiği kadın, kötü ruhlu Esura'nın soyundandı. Bu bilgiler kâinatın yaratılışı hakkında Vedalar kitabında verilen bilgilerdir.

Sonra Brahma, yaratıcı ve güçlü ilâh olduktan sonra teslisin ikinci unsuru Vişnu'nun ve üçüncü unsuru Şiva'nın altına düştü. Bu derece kaybının sebebi, büyüklük duygusuna kapılması ve kendini Yüce'nin benzeri sanmasıdır ki, bunun sonucunda Narak'a, yani cehenneme düştü. Affedilmesi için dört nesil boyunca dört kere cisimleşmesi şart koşuldu. İlk cisimleşmesinde Kakabusenda adlı şair bir karga kılığında, ikincisinde Barbakalemiki kılığında ortaya çıktı. Bu dönemin başlarında hırsız idi; sonra sevimsiz, durgun ve pişman bir adam, arkasından ise Vedalar'ın meşhur tercümanı ve Ramyana'nın yazarı kılığında göründü. Üçüncü cisimleşmesinde Kıyasa şeklinde göründü. Kıyasa Mahabarana, Bugaka ve birkaç Buranat'ın yazarı olan bir şairdir. Kaliyuga diye adlandırılan şimdiki asra denk düşen dördüncü aşamada ise, Şakuntala'nın yazarı ve Kalemiki'nin eserlerinin ayıklayıcısı olan büyük şair Kalidasa kılığında ortaya çıktı.

Bunun yanı sıra Brahma, üç hâlde zuhur etti. İlk hâlinde bir, ihtiyaçsız, bütün, en büyük ve yüce olarak; ikinci zuhurunda birinci hâlinden ayrılmış, yani işe başlamış olarak; üçüncü hâlinde ise bir insan ve bilge şeklinde cisme bürünmüş olarak belirdi.

Brahma'ya bütün Hintliler tapmaz. Onun Hindistan'da bir tek heykeli vardır. Fakat Brahmanlar onu tapınmalarına konu ederler ve sabah-

ları ve akşamları ona dua ederler. Bu dua sırasında üç kere avuçlarıyla güneşe doğru yere su atarlar. Bu tapınmalarını öğle vakti yenilerler ve Brahma'ya çiçek sunarlar. Ateşi kutsama törenlerinde, ateş ilâhına sundukları gibi, ona da süzülmüş yağ sunarlar. Bu kutsama töreni, diğer bütün törenlerinden daha önemli ve daha kutsaldır. Adı da "Hum" veya "Huma" ve "Rağib"dir.

Brahma; uzun sakallı, bir elinde kâinat zinciri, öbür elinde içinde semavî hayat suyu bulunan bir kap, atmacaya ve doğana benzer bir ilâhî kuş olan Hemsa'nın sırtına binmiş olarak temsil edilir.

Brahman'a gelince; o, az önce söylediğimiz gibi Brahma'nın ağzından çıkardığı ilk oğludur. Vedalar adı ile anılan dört kutsal kitabı onun nasibi yapmıştır. Bu dört kitap, Brahma'nın dört ağzından çıkan dört kelimeden kinayedir.

Brahman, diğer kardeşleri gibi evlenmek isteyince, babası Brahma ona, "Sen ders ve dua için doğdun, bedenî ilişkilerden uzak durman gerekir." dedi. Brahman, babasının sözünü dinlemeye yanaşmayınca, babası onu kötülük cinlerinden Esura diye adlandırılan bir kadın ile evlendirdi. Bu evlilikten Brahmanlar doğdu. Bunlar, Vedalar adlı kutsal kitabın yorumunu yapma imtiyazına sahip olan kutsal kâhinlerdir ki, Hintlilerin ilâhlarına sundukları bütün hediyelerin hükümlerini ve uygulamalarını da düzenlerler.

Kşatriya'dan Brahmanların savaşçıları, Vaişya'dan çiftçi sınıfı ve Şudra'dan köleler sınıfı türemiştir. Buna göre Brahmanlar dört sınıfa ayrılır. (Bostanî Dairetü'l-Maarifi'nden özet olarak yaptığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

Başka açıklamalara göre Brahmanlar din adamları, savaşçılar, çiftçiler ve tüccarlar olmak üzere dört sınıfa ayrılırlar. Brahmanlar kadınlar ve köleler gibi diğer insan gruplarını hesaba katmazlar.

Kitabımızın altıncı cildinde yer alan *"Ey inananlar! Kendinizi gözetin..."* (Mâide, 105) ayetinin tefsiri sırasında Ebu Reyhan Biruni'nin "Ma Li'l-Hindi Min Makuletin" adlı eserine dayanarak yaptığımız ilmî incelemede Brahmanların görevleri ve tapınma biçimleri hakkında kısaca bilgi verirken, Şehristanî'nin "el-Milel ve'n-Nihal" adlı eserine dayanarak da Sabiîlerin şeriatlarını biraz tanıtmıştık.

1- [c.5, s.375-376, Beyrut basımı]

Hint putperest mezhepleri -ve herhâlde onlar gibi Sabiîler de- tenasuh (reenkarnasyon) nazariyesine inanmakta görüş birliği hâlindedirler. Bu nazariyeye göre, âlemler ezel ve ebet taraflarından sonlu değildirler, yani başlangıç ve bitiş tarafları ile sonsuzluğa açıktırlar. Her âlem süreli kalıcılık payına sahiptir. Kalış süresi bitince, şekli ortadan kalkar; fakat ondan yeni bir âlem doğar. Bu yeni âlem bir süre yaşadıktan sonra ölür, fakat üçüncü defa yeniden ortaya çıkar ve bu süreç böyle devam edip gider. Bedenlere bağlı olan insan nefisleri bedenlerinin ölmesi ile ölmezler. Tersine, bedenlerinin ölümü nefisler için yeni bir hayatın başlangıcı olur. Bu nefisler başka bedenlerde yeni bir hayata geçerler. Eğer önceki bedenlerinde nefsanî erdemler kazanmış, iyi işler yapmışlarsa, yeni hayatlarında mutlu olurlar. Yok, eğer bir önceki aşamada rezilliklerle yüklenmiş, kötü işler yapmışlarsa, yeni hayatlarında bedbaht olurlar. Yalnız Brahm'ın (yani yüce Allah'ın) marifetinde kemal derecesine erenler hariç. Onlar ebedî hayatla diridirler, ikinci defa doğma işlemine maruz kalmazlar ve tenasuhun etkisi dışındadırlar.

7- Budizm Putperestliği

Bostanî Dairetü'l-Mearifi'nde verilen bilginin özetine göre, Brahmanizm putperestliği Buda putperestliği tarafından düzeltilmiş, geliştirilmiştir. Bu mezhep, Buda Sakyamuni'ye nispet edilir. Buda, Seylani Tarihi'ne göre Milat'tan önce beş yüz kırk üç tarihinde ölmüştür. Kimileri de başka tarihler vermişler. Öyle ki, bu tarihler arasındaki ihtilâf, iki bin yıla kadar çıkar. Bu yüzden kimileri Buda'nın gerçekten yaşamış bir şahsiyet değil, mitolojik bir kahraman olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat Gaya'da yapılan son arkeolojik kazılar ve Batna'da bulunan diğer bulgular, Buda'nın gerçekten yaşamış bir kişi olduğunu kanıtlamıştır. Bu bulgularda onun hayatı, öğrencilerine ve bağlılarına verdiği dinî bilgiler de ortaya çıkmıştır.

Buda, hükümdar ailesindendi. Suddhodana adlı bir hükümdarın oğlu idi. Dünyadan ve dünya ile ilgili arzulardan el-etek çekti, genç yaşlarında insanlardan ayrıldı. Yıllarca vahşî ormanlarda tek başına yaşadı. Bu süre içinde nefsinin terbiyesine ve riyazete daldı. Nefsi marifetle aydınlanınca, söylendiğine göre otuz altı yaşında insanlar arasına çıktı. İnsanları kötülükten, acılardan kurtulup büyük huzura, sürekli ve ebedî semavî hayata kavuşmaya çağırdı. Onları, ortaya koyduğu

şeriata sarılmaya öğütleri ile teşvik etti. Bunun için yüce ahlâklarla ahlâklanmayı, nefsin arzularına karşı koymayı ve kötü huylardan kaçınmayı telkin etti.

İleri sürüldüğüne göre Buda, diğer Brahman önderlerinin tersine şöyle diyordu: "Ben de iç kışkırtmalara maruzum.[1] Herkes için bir tek şeriat vardır. O da suçluların şiddetle cezalandırılması ve iyilerin büyük sevaba kavuşmasıdır. Benim şeriatım herkes için nimet şeriatıdır. Bu şeriat gök gibidir. Onda erkeklere, kadınlara, erkek ve kız çocuklara, zenginlere, fakirlere yer vardır. Yalnız zenginlerin onun yolunda yürümeleri zordur."

Budistlere göre onun öğretisinin esasları şunlardır: Tabiatta boşluklar vardır. O, hayalî ve aldatıcıdır. Her yerde ve her zaman var olan şey yokluktur. Bu yokluk, aldatmaca ile doludur. Bu yokluk, insan sınıfları arasındaki, onların cinsleri ve dünyevî konumları arasındaki engelleri gidererek böcekleri bile budistlerle kardeş yapar.

Budistlerin inancına göre Sakyamuni'nin (Buda'nın) son sözü, "Her birleşik varlık fanidir." cümlesidir. Onlara göre nihaî amaç, nefsin her türlü acıdan ve aldanmadan kurtulmasıdır. Sonsuz olan tenasuh süreci, nefsin ikinci defa doğmasına engel olmakla sona erer veya kesilir. Bu dereceye erebilmek için nefsi, varlık arzusundan bile arındırmak gerekir.

Budizmin bu temel kuralları, Alaryani Setyanis adlı eserde yer alan en eski öğretilerinde mevcuttur. Bunlar, Sakyamuni'ye nispet edilen dört yüce gerçektir. Sakyamuni, bu gerçekleri Benaris yakınlarındaki Gazal Ormanı diye tanınan bir ormanda verdiği ilk vaazlarında dile getirmişti.

Bu dört gerçek; acı ile, acının kaynağı ile, acının giderilmesi ile ve giderilmesini sağlayan yöntemle ilişkilidir. Acı; doğmak, yaşlanmak, hastalık, ölüm, istenmeyen şeylerle karşılaşmak, sevilenden ayrılmak ve amacı gerçekleştirememektir. Acının sebepleri, nefsin ve bedenin arzuları ile ihtiraslardır. Bu sebeplerin bütününü gidermek, bu gerçeklerin üçüncüsüdür. Bu sebepleri gidermenin yöntemi ise sekiz bölümdür.

1- Yani nefsanî aldatmalar ve vesveseler bana da isabet etmektedir. Buda'nın bu sözü, Brahmanizm şeriatında ileri sürülen sınıflandırmayı reddeder. O sınıflandırmaya göre, insanlar dinî mutluluğa erebilme açısından farklıdırlar ve kadınlar ile çocuklar gibi bazı kesimler bu şereften mahrumdurlar.

Bunlar doğru bakış, doğru algılama, doğru konuşma, doğru davranış, doğru merkez, doğru çaba, doğru hatırlama ve doğru düşünmedir. Bunlar, Budistlere göre imanın şeklini oluşturur. Bunlar, birçok yapılara kazınmış olarak ve birçok kitapta yazılı olarak bulunmuştur.

Budist edebin özeti ise, kötü olan her şeyden uzak durmak, iyi olan her güzel şeyi yapmak ve aklı arındırmaktır.

Budistlere Buda'nın öğretisinden kalan ilkeler bunlardır. Bunlar dışında kalan tapınmalar, kurbanlar, kehanetler, felsefeler ve sırlar, Budizm'e günlerin ve çağların geçmesi ile katılmış eklemelerdir.

Denildiğine göre Buda, ilâh hakkında hiçbir şey söylememiştir. Bunun sebebi, kâinatın bir başlangıcı olduğu gerçeğine sırt dönmesi veya ilâhın varlığını inkâr etmesi değildi. Asıl sebep şu idi: Adam, bütün çabasını insanları dünya hayatının cazibesinden uzaklaştırmak ve onları bu aldatıcı yurttan soğutmak üzere yoğunlaştırmıştır.

8- Arap Putperestliği

Arap putperestleri, İslâm'ın tevhit çağrısına ilk muhatap olan putperestlerdir. Arapların büyük çoğunluğu cahiliye döneminde bedevî hayatı yaşıyordu. Yemenliler gibi şehirlerde ve kasabalarda yaşayanlar ise bedevîlik özelliği yansıtıyorlardı. Hayatlarına hâkim olan gelenekler ve edep kuralları Farslar, Bizanslılar, Mısırlılar, Habeşliler ve Hintliler gibi güçlü komşularından alınmış, karışık ve değişik geleneklerdi. Bu gelenekler arasında dinle ilgili gelenekler de vardı.

Aralarında Âd ve Semud kavimlerinin de bulunduğu saf Araplardan oluşan eski kuşak Araplar da, putperestlik dinine bağlı idiler. Nitekim Kur'ân'da Hud ve Salih peygamberlerin kavimlerinden, Medyenlilerden ve Süleyman Peygamber ile Hüthüt hikâyesinde sözü geçen Sebe halkından söz edilirken bu gerçek açıkça vurgulanıyor. Bu süreç, İbrahim Peygamber'in oğlu İsmail ve İsmail'in annesi Hacer ile birlikte bugünkü Mekke'nin bulunduğu yere gelmesine kadar böyle devam etti. Burası bitkisiz, kıraç bir yerdi ve burada Cürhüm kabilesi yaşıyordu. İbrahim Peygamber, oğlu İsmail ile eşini buraya yerleştirdi. İsmail büyüyüp Mekke beldesi kurulunca, İbrahim Peygamber dokunulmaz ev olan Kâbe'yi inşa etti ve insanları hanif dinine çağırdı ki, bu hanif din, İslâm'ın kendisi idi. Çağrısı Hicaz'da ve çevresinde olumlu karşılık buldu. Çağrısına uyanlar arasında hac geleneğini yerleştirdi. Bütün bunlara

şu ayet delâlet eder: *"İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde... sana gelsinler."* (Hac, 27)

Sonra bazı Araplar Yahudileştiler. Çünkü Hicaz bölgesine inip yerleşen Yahudilerle ilişki kurmuşlardı. Ayrıca Arap Yarımadası'nın bazı yöreleri Hıristiyanlığın ve diğer bazı yöreleri Mecusiliğin etkisi altına girmişti.

Arkasından Mekke'de İsmail Oğulları ile Cürhüm kabilesi arasında çatışmalar baş gösterdi. Bu çatışmalar, İsmail Oğulları'nın üstünlüğü ve Cürhüm kabilesinin Mekke'den çıkarılması ile sonuçlandı ve Amr b. Luhay Mekke ve çevresine egemen oldu.

Bir süre sonra Amr şiddetli bir hatalığa yakalandı. Kendisine, "Şam bölgesindeki Belka vadisinde bir kaplıca var. Eğer o kaplıcaya girer, yıkanırsan, iyileşirsin." dediler. Bu tavsiye üzerine o kaplıcaya gidip yıkandı ve iyileşti. Orada putlara tapan bir kavim gördü. O kavme bu putların ne olduğunu sordu. Kendisine, "Bunlar, yüce heykeller ve beşerî kişiler şeklinde edindiğimiz Rablerdir. Onlardan yardım isteyince yardım ediyorlar, yağmur isteyince yağmur yağdırıyorlar." dediler. Bu sözler hoşuna gitti ve onlardan kendisine putlarından birini vermelerini istedi. Onlar da ona Hübel adındaki putu verdiler. Mekke'ye dönünce bu putu Kâbe'ye koydu. Ayrıca beraberinde İsaf ve Naile adlarında iki put daha vardı. Bu iki put el-Milel ve'n-Nihal adlı eserde verilen bilgiye göre karı-koca şeklinde ve başka bir kaynağa göre iki genç adam şeklinde sembolize edilmişti.

Amr, halkı bu putlara tapmaya çağırdı. Kavmi arasında bunu yaygınlaştırdı. Böylece İslâm ilkelerini benimsedikten sonra bu putlara tapmaya döndüler. Daha önce İbrahim Peygamber'in (a.s) dinine bağlılıkları sebebi ile Hanifler diye anılıyorlardı. Hanifliğin anlamını kaybettikleri hâlde bu isim üzerlerinde kaldı. Böylece Haniflik, Arap putperestlerinin adı oldu.[1]

Arapları putperestliğe yaklaştıran faktörlerden biri, Kâbe'nin hem Yahudiler, hem Hıristiyanlar, hem Mecusiler, hem de putperestler tarafından kutsal sayılıp saygı görmesi idi. Mekke'den çıkan herkes mutla-

---

1- Belki de bu gerekçe ile Kur'ân'ı Kerim, İbrahim Peygamber'i Hanif ve İslâm'ı da Haniflik olarak nitelemekte ısrar etmiştir.

ka saygı belirtisi olarak ve tehlikelerden korunmak amacı ile bu şehrin taşlarından birini yanına alırdı ve konakladıkları her yerde uğur sayarak ve Kâbe ile Harem-i Şerif'e yönelik sevgilerinin belirtisi olarak o taşı bir yere koyarak çevresinde tavaf ederlerdi.

Bu sebeplerden dolayı gerek öz Araplar, gerekse sonradan Araplaşan toplumlar arasında putperestlik inancı yayıldı. Aralarındaki söz konusu edilmeyecek derecedeki tek tek kişiler dışında tevhit inancını sürdürenler kalmadı. Tanınmış putları Hübel, İsaf ve Naile idi. Bunlar Amr b. Luhay'ın (Şam'dan) getirip halkı tapmaya çağırdığı putlardı. Bunların yanı sıra Lat, Uzza, Menat, Vedd, Suva', Yeğus, Yeuk ve Nesr adlı putlara da tapıyorlardı. Bu sekiz putun adları Kur'ân'da zikredilmiş ve son beş tanesi Nuh kavmine nispet edilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Eşel'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "Yeğus adlı putun Kâbe kapısının karşısına, Yeuk adlı putun Kâbe'nin sağ yanına ve Nesr adlı putun Kâbe'nin sol yanına konduğunu" söylediğini rivayet etmiştir.

Yine bir başka rivayete göre, Hübel adlı put Kâbe'nin çatısına, İsaf ile Naile ise Safa ile Merve tepelerine konmuştu.

Tefsiru'l-Kummî'de verilen bilgiye göre, Vedd adlı put Kelb kabilesine, Suva' adlı put Hüzeyl kabilesine, Yeğus adlı put Murad kabilesine, Yeuk adlı put Hemdan kabilesine, Nesr adlı put ise Husayn kabilesine aitti.

Arap putperestliğinde, Sabiîlik putperestliğinden bazı izler görülür. Cünüp olunca yıkanma vs. gibi.

Bu putperestlikte, Budizmden de bazı izler görülür. Budizm putperestliğinden naklettiğimiz türler inancı ve dehr (âlemlerin ezel ve edet tarafında sonsuzluğa açık oluşu) inancı gibi. Nitekim yüce Allah onlardan naklen şöyle buyuruyor: *"Hayat, sadece bu dünyada yaşadığımız hayattır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak dehr (zaman) helâk eder."* (Câsiye, 24) Gerçi bazıları, bu görüşü Allah'ın varlığını inkâr eden maddecilerin savunduklarını belirtmişlerdir.

Arap putperestliğinde, İbrahim Peygamber'in (a.s) hanif dininden de bazı izler vardır. Çocukları sünnet etmek ve hac gibi. Yalnız putperest Araplar, bu unsurlara putperest gelenekleri de karıştırmışlardı. Kâbe'nin çevresindeki putlara el sürmek ve tavafı çırılçıplak şekilde yapmak ve "Lebbeyke lebbeyk, Allahumme lebbeyk, la şerike lek, illa

şerikun huve lek, temlikuhu ve ma melek. (Yani, senin ortağın yoktur; sadece bir ortağın vardır ki, o da senindir ve sen hem onun, hem de onun sahip olduğu her şeyin malikisin.)" şeklinde (şirk içerikli) telbiye getirmek gibi.

Arap putperestlerinin kendilerinin uydurdukları şeyler de vardır. Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm adları ile anılan bazı hayvanların dokunulmaz sayılmaları, kan davası geleneğinde Suda ve Hâm adlarındaki intikam kuşları inancı, Ensâb (putlar, dikili taşlar), Ezlâm (şans okları) ve bunlara benzer şeyler gibi. Bunlar, tarih kitaplarında anlatılıyor. Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm hakkında Mâide Suresi'nin 103. ayetinin ve Ezlâm ile Ensâb hakkında ise aynı surenin 3. ve 90. ayetlerinin tefsiri sırasında gereken bilgileri vermiştik.

9- İslâm'ın Tevhit İlkesini Savunması ve Putperestliğe Karşı Çıkması

İlâhî çağrı, sürekli biçimde putperestlikle çatışmış, ona karşı koymuş ve insanları Allah'ın birliği ilkesini benimsemeye çağırmıştır. Kur'ân-ı Kerim Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Musa, İsa, Lut ve Yûnus peygamberlerin (hepsine selâm olsun) çağrı çabalarını anlatırken bu gerçeği vurgulamıştır.

Bu konudaki mesajlar şu ayetle özetleniyor: *"Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, o hâlde sadece bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım."* (Enbiyâ, 25)

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.a) de genel çağrısına, kavminin putperestlerini tevhit ilkesini kabul etmeye çağırarak başladı. Bu çağrıyı hikmetle, öğütle ve tatlı dilli tartışma ile yaptı. Fakat gördüğü karşılık alaya alınmak, baskı, müminleri dinlerinden döndürme girişimleri ve ağır işkenceler oldu. Bunların sonunda bir grup mümin Mekke'den çıkıp Habeşistan'a göç etmek zorunda kaldı. Arkasından Peygamberimizi (s.a.a) öldürmek için tuzak kurdular. Bunun üzerine önce kendisi, arkasından da Müslümanların önemli bir bölümü Medine'ye göç etti.

Çok geçmeden onunla savaşa giriştiler. Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te ve daha birçok yerde müşrikler ile savaşlar oldu. Sonunda Allah onu üstün getirerek Mekke'yi fethetmeye muvaffak etti. Bu fethin arkasından Beytullah'ı ve Harem'i putlardan temizledi. Kâbe'nin

çevresine dikilen putları kırdı. Hübel adındaki put Kâbe'nin damına dikilmişti. Peygamberimiz (s.a.a) Hz. Ali'yi (a.s) Kâbe'nin damına çıkardı. O da çıkıp o putu yere attı. Söylendiğine göre, bu put Arap putperestlerinin en büyük putu idi. Anlatıldığına göre yere düşen bu put Kâbe'nin eşiği altına gömüldü.

İslâm, putperestliğin kökünü kurutmaya, kalpleri onu çağrıştıracak duygulardan arıtmaya, vicdanları onun çevresinde dolaşmaktan ve ona yaklaşmaktan vazgeçirmeye büyük önem verir. Bu gerçeğin şahidi, onun köklü ilkeleri, yüce ahlâkı ve şer'î hükümleridir. İslâm'ın hak inanç olarak şunları vurguladığı görülür: Allah'tan başka ilâh yoktur, en güzel isimler O'nunkilerdir, her şeyin maliki O'dur. O, kendi zatı ile bağımsız olan asil ve zatî bir varoluşa sahiptir, âlemlere ihtiyacı yoktur. O'nun dışındaki her şeyin başlangıcı ve dönüşü O'nadır. Her şey her konuda O'na muhtaçtır. Bu ihtiyaç hem varoluş, hem de varlığı devam ettirmede geçerlidir. Herhangi bir şeye, başka varlıklara göre değil de yüce Allah'a kıyasla o şeyin zatı, sıfatları veya davranışları konusunda en ufak bir bağımsızlık payı isnat eden kişi İslâm'ın nazarında müşriktir.

Yine görüyoruz ki İslâm, ısrarla Allah'a tevekkül etmeyi, O'na güvenmeyi, O'nun velâyeti altına girmeyi, O'nun için sevmeyi, O'nun için nefret etmeyi, O'nun için ihlâsla amel etmeyi emrederken, yine ısrarla O'ndan başkasına güvenmeyi, O'ndan başkasına meyil göstermeyi, zahirî sebeplere bel bağlamayı ve O'ndan başkalarına ümit bağlamayı, kendini beğenmişliği, kibirliliği yasaklıyor ki, bu saydığımız davranışlar ve tutumlar, Allah'tan başkasına istiklâl atfetmeyi ve O'na ortak koşmayı gerektirirler.

Yine görüyoruz ki, İslâm Allah'tan başkasına secde etmeyi, gölge sahibi somut varlıkların heykelini yapmayı, canlı varlıkların resimlerini yapmayı, peygamberler ve din imamları gibi itaat edilmeleri Allah'a itaat etmek anlamına gelen kimseler dışında herhangi bir kimseye itaat edip emirlerini ve yasaklarını dinlemeyi, bidat ortaya atmayı, bidatlere uymayı ve Şeytan'ın izinden gitmeyi şiddetle yasaklar.

Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm olsun onlara) gelen çok sayıdaki rivayette şu gerçekler vurgulanır: Şirk, açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır. Şirkin birçok dereceleri vardır. Bunların hepsinden ancak Allah'ın seçkin kulları kurtulabilir. Şirk, karın-

canın karanlık gecede pürüzsüz kaya üzerinde yürürken çıkardığı ayak seslerinden daha gizlidir. el-Kâfi adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"O gün ne mal fayda verir, ne de oğullar. Sadece temiz kalple Allah'a gelenler müstesna."* (Şuarâ, 89) ayeti hakkında, "Temiz kalp, Allah'ın huzuruna vardığında içinde O'ndan başka hiç kimsenin bulunmadığı kalptir." dedi ve devam ederek sözlerini şöyle noktaladı: "İçinde şirk ve şüphe bulunan her kalp düşmüştür. Dünyadan el-etek çekilmesinin amaç edinilmesinin sebebi, kalpleri sadece ahiret düşüncesine ayırmaktır."[1]

Yine rivayetlerde şu nokta üzerinde önemle durulur: "Cennet beklentisi ile Allah'a ibadet etmek, ücretle çalışan işçilerin ibadetidir. Cehennem korkusu ile yapılan ibadet, kölelerin ibadetidir. Gerçek ibadet, Allah sevgisi ile yapılan ibadettir. Bu ibadet, seçkin kulların ibadetidir. Bu makam, sadece tertemiz olanların erişebilecekleri gizli bir makamdır."[2] Bu anlamdaki rivayetlere daha önceki incelemelerde yer vermiştik.

10- Peygamberimizin Tevhit İlkesine ve Şirki Reddetmeye Dayalı Tutumu

Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) emrettiği tutumu ve insan toplumunda izlemesini istediği uygulamaları şu ayetlerde özetliyor: *"De ki: 'Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız bazılarını rabler edinmesin.' Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun, biz gerçekten Müslümanlarız."* (Âl-i İmrân, 64) Yüce Allah, şu ayette de kitap ehlinin dinlerine karışan putperestlik inançlarına dikkat çekiyor: *"De ki: Ey Ehlikitap, dininizde haksız yere aşırılığa kapılmayın ve önceden sapıtmış, birçoklarını saptırmış ve düz yoldan şaşmış olan bir kavmin keyfî isteklerine uymayın."* (Mâide, 77)

Yüce Allah, şu ayette de kitap ehlini şu gerçeği ile kötülüyor: *"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edindiler. Hâlbuki onlara, kendisinden başka ilâh olmayan bir*

1- [el-Kâfi, c.2, s.16]

2- [el-Kâfi, c.2, s.84]

tek ilâha ibadet etmeleri emrolunmuştu. O, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir." (Tevbe, 31)

Peygamberimiz (s.a.a) hükümleri ve hadleri insanlar arasında uygularken eşitlik ilkesini titizlikle gözetmiş, yöneten-yönetilen, amir-memur, hizmetçi-efendi, zengin-fakir, erkek-kadın, güçlü-zayıf gibi toplum kesimlerini birbirine yaklaştırmıştır. Onun uygulamalarına göre üstünlüğe, övünmeye, insanların birbirlerine tahakküm etmelerine yer yoktur. Tek üstünlük gerekçesi kötülüklerden sakınmaktır. Kulları hesaba çekme işi Allah'ın yetkisindedir ve hüküm O'na aittir.

Peygamberimiz (s.a.a) bölüştürmeyi eşitlik ilkesini gözeterek yapardı. Güçlüleri, güç gösterisine kalkışıp zayıfların ve ezilmişlerin kalplerini incitmekten sakındırırdı. Zenginlerin zavallı fakirlere karşı süsleriyle övünmeleri ve yönetenlerin halka karşı otorite gösterisine kalkışmaları gibi.

Peygamberimiz (s.a.a) sıradan insanlardan biri gibi yaşardı. Yemede, içmede, giyimde, oturmada, yolda yürümede ve başka hususlarda kendine ayrıcalık tanımazdı. Altıncı cildin sonlarında onun yaşama tarzı hakkında toplu bilgi vermiştik.

YİNE PUTPERESTLİK HAKKINDA

Bu incelemede Veda'da, Avesta'da, Tevrat'ta ve İncil'deki öğretileri Kur'ân'ı Kerim'in öğretileri ile özet olarak ve genel anlamda birkaç bölümde karşılaştırıp değerlendirmek istiyoruz. Bu bir analitik incelemedir.

1- Putperestlere göre Tenasuh

Brahmanizm'in ve onun yanı sıra Budizm'in ve Sabiîliğin temel dayanaklarından biri, tenasuh (reenkarnasyon) nazariyesidir. Bu nazariyeye göre kâinat, sürekli biçimde oluşmaya ve bozulmaya mahkûmdur. Gördüğümüz şu kâinat ile onun parçaları, ondan önceki ve onun benzeri olan bir âlemden oluşmuştur. Bu süreç sonsuza kadar böyle devam edecektir. Bu kâinatın parçaları nasıl sürekli biçimde bozuluyorsa, kendisi de bozulacak ve ondan yeni bir kâinat meydana gelecektir. Bu süreç sonsuza kadar böyle devam edecektir. İnsan bu âlemlerin her birinde bir önceki âlemde yaptığı işlere göre yaşar. Kim bir önceki âlemde iyi işler yaparak güzel bir kişilik kazandıysa, onun ruhu ölümle bedenin-

den ayrıldıktan sonra mutlu ve iyi bir bedene girecek ve mutlu bir hayat yaşayacaktır. Bu onun mükâfatıdır. Buna karşılık kim yere çakılır kalır, nefsinin arzularına uyarsa, öldükten sonra bedbaht bir bedende yaşayacak ve o bedende türlü acılar çekecektir. Yalnız Brahm'ı tanıyıp onunla birleşenler hariç. Bu kimse, ikinci defa doğmaktan kurtularak ezelî ve ebedî bir zata dönüşür. Bu durum güzelliğin, sevincin, hayatın, gücün, ilmin ta kendisidir. Yok oluş ve ortadan kalkmaya maruz kalmak onun için söz konusu değildir.

Bundan dolayı dinî bir gereklilik olarak insan Brahm'a (her şeyin aslı olan Allah'a) inanmalı, kurbanlarla ve tapınmalarla ona yaklaşmalı, iyi ahlâkla ve güzel işlerle donanmalıdır. Eğer insan dünyadan el-etek çekerek iyi ahlâkla ahlâklanırsa, güzel işlerle donanır ve nefsini bilmek suretiyle Brahm'ı bilirse, Brahman olur, Brahm ile birleşir ve onun ta kendisi olur. Bu, en büyük mutluluk ve saf hayat olur. Aksi takdirde kişi Brahm'a inanmalı ve iyi işler yapmalı ki, onun ahireti olan bir sonraki hayatında mutluluğa ersin.

Fakat Brahm, her şeyi ihata eden ve hiçbir şey tarafından ihata edilmeyen mutlak bir zat olduğu için insan tarafından bilinmekten yücedir. İnsan onu bir tür noksanlıkları reddetme suretiyle bilebilir veya ona kurbanlar ve tapınmalar ile kavuşabilir. Bu yüzden tapınmalar ile onun dostlarına ve yaratıklarının güçlü şahsiyetlerine yaklaşmamız gerekir ki, bu şahsiyetler onun ile aramızda aracı olsunlar. Bunlar, Allah dışında putlarına tapmakla tapılan ilâhlardır. Bunlar, kimi meleklerden, kimi cinlerden ve kimi kemal derecesine ermiş Brahmanların ruhlarından olmak üzere sayıca çokturlar. Cinlere kötülüklerinden korkulduğu için, diğerlerine iyilikleri umulduğu ve gazaplarından çekinildiği için tapılır. Yüce Allah'ın eşleri, oğulları ve kızları da bu tapılması gereken ilâhlar arasındadır.

İşte Brahmanizm'in içerdiği ve bu mezhebin âlimleri tarafından öğretilen ilkeleri özet olarak bunlardır.

Fakat Brahmanların kutsal kitabı Veda'nın dördüncü bölümünü oluşturan Upanişad'dan[1] çıkan sonuçlar, onların anlatılan genel inançlarıyla pek uyuşmuyor. Gerçi Brahman din adamları bunları tevil ediyorlar.

1- Upanişad, kutsal Vedalar'ın hatimesi gibidir. Bu kitap, Brahmanların çok eski âriflerinden oluşan büyük din adamlarının keşif yoluyla elde ettikleri ilâhî öğretileri içeren çeşitli risalelerden oluşmaktadır. Brahmanlar, bunları semavî vahiy olarak kabul ederler.

Çünkü dikkatli incelemeci şunu görüyor: Bu mezhebin ilâhî öğretilerini öğreten Ubanişad risalelerinde ulûhiyet âlemi ve onunla ilgili isimler, sıfatlar ve var etme, yeniden var etme, yaratma, rızk verme, diriltme, öldürme gibi fiiller bölünme, parçalanma, durağanlık, hareket, yer değiştirme, sızma, birleşme, büyüklük, küçüklük gibi madde âlemi cisimlerine has sıfatlarla niteleniyorlarsa da, buna karşılık bu risalelerin birçok yerinde[1] Brahm'ın mutlak bir zat olduğu, herhangi bir sınırla sınırlanmaktan münezzeh olduğu, en güzel isimlere ve hayat, ilim, kudret gibi en yüce sıfatlara sahip olduğu, noksan sıfatlardan, maddeye ve cisme mahsus görüntülerden münezzeh olduğu, onun gibi bir şeyin mevcut olmadığı belirtiliyor.

Yine o risalelerde açıklanıyor ki,[2] yüce Allah zatı itibariyle tektir, hiçbir şeyden doğmamıştır, hiçbir şeyi doğurmamıştır ve O'nun asla dengi ve benzeri yoktur.

Yine bu risalelerde belirtiliyor ki,[3] doğru olan tutum; Allah'tan başkasına tapılmaması, kurbanlarla O'ndan başkasına yaklaşılmaması, tapınmaya sadece O'nun lâyık olduğu, ortağının bulunmadığıdır.

Yine bu risalelerde sık sık kıyamete vurgu yapılıyor,[4] onun yaratılışın son noktasını oluşturan bir vade olduğu belirtiliyor ve ölümden sonra amellerin mükâfatı ile cezası meselesi, berzah âlemi gerçeği ile uyuşacak ve tenasuha yorulması gerekmeyecek şekilde niteleniyor.

Bu risalelerde yer alan ilâhiyat incelemelerinde putlardan, heykellerden, onlara tapınmadan, kurban sunmaktan söz edilmemektedir.

Upanişad risalelerinde var olan ve çok azını aktardığımız bu öğretiler, sağlıklı insan fıtratını tatmin eden yüce ve doğru gerçeklerdir. Görüldüğü gibi bu öğretiler, incelememizin başlangıcında söz konusu ettiğimiz bütün putperestlik ilkelerini reddeder.

Eğer bu meseleyi derinliğine incelersek şunu görürüz: Bu öğretiler, Allah'ın velileri olan sayılı kişiler tarafından ortaya çıkarılmıştır. Sonra

---

1- Upanişad'ın çoğu bölümlerinde bu tür ifadelere rastlanmaktadır.

2- "O'ndan bir şey doğmamıştır, O da bir şeyden doğmamıştır ve hiçbir kimse O'nun dengi değildir." Upanişad, Şit Ester, edhiya 6, ayet 8 (En Büyük Sır).

3- Şit Ester dedi ki: "O nuranî zat için salih ameller işle. Kurbanı hangi sultana sunup da o apaçık zatı terk edeyim?!" Upanişad, Şit Ester, edhiya 4, ayet 13.

4- Upanişad'ın bölümlerinde buna çok rastlanır.

kendilerinden bilgi öğrenen bazı öğrencilere bunları aktarmışlar. Yalnız bu sayılı kişiler çoğu kere semboller ile konuşmuşlar ve öğretme faaliyetlerinde örnek verme yöntemini kullanmışlar.

Sonra bu sayılı kişilerden alınan öğretiler, sıradan insanların benimsedikleri dinin kendisi olan hayat düzeninin temel dayanağı olmuştur. Oysa bu öğretiler, ancak az sayıdaki marifet ehlinin taşıyabileceği ince öğretilerdi. Çünkü somutluk ve hayal düzeyinin üzerinde bir düzeye sahiptiler. Oysa somut algı ve hayal, sıradan insanların yegane payını oluşturan idrak yöntemleridir. Bu yüzden hak öğretileri kavrama hususunda idman yapmamış akıllar için bunları kavramak son derece zordur.

Bu öğretilerin az sayıda kişilere mahsus olması, çoğunluğun bunlardan mahrum olması, insanlık için bir din niteliğindeki bu öğretiler için ilk sakıncadır. Çünkü insanlık âlemi, fıtratının gereği olarak sosyal dayanışma esasına bağlıdır. Durum böyleyken, bir hayat sistemi olan din konusunda insanların bir bölümünün diğerlerinden ayrılması, fıtrat kanunu ve yaratılış geleneğini ortadan kaldırmak anlamına gelir.

Üstelik bu uygulama, aklı bir yana bırakma sonucunu doğurur. Oysa akıl, dünyadaki insan hayatı bakımından vahiy ve keşifle birlikte üç yoldan biridir. Vahiy, sadece masumluk sıfatına sahip olan peygamberlere mahsustur. Keşif ise, az sayıdaki ihlâs ve yakin ehline bağışlanan bir ayrıcalıktır. Buna göre insanlar, hatta vahiy ve keşif ayrıcalıkları ile donanmış seçkinler, dünyevî hayatın bütün gelişmelerinde aklî delillere başvurmak ihtiyacındadırlar. Bunda kaçınılmazlık vardır. Eğer akıl yolu ihmal edilirse, inanç, ahlâk ve ameller gibi bütün hayatî toplumsal alanlara zorunlu olarak taklitçilik egemen olur ki, bu da insanlık için seviye düşüklüğü sonucunu doğurur.

Üstelik bu uygulamalar, insan toplumlarında köleleştirme geleneğinin kökleşmesine yol açar. Putperestlik dini altında yaşamış veya Allah dışında başka rabler edinmeleri yüzünden köleleştirme geleneklerinin uygulandığı çeşitli milletlerin tarihteki uzun tecrübeleri bu gerçeğin şahididir.

2- Bu Sakıncaların Diğer Dinlere Geçmesi

Diğer yaygın dinler de, Allah'ın birliğini içeren bazı mesajlar içermelerine rağmen tapınmada şirk koşma sakıncasından kurtulamamış-

lardır. Bu yüzden yukarıda Brahmanizm için saydığımız en önemli üç sakınca onlar için de varittir.

Budizm ve Sabiîlik'te bu üç sakıncanın varlığı açıktır. Tarih bunun şahididir. Daha önce bu dinlerin inançlarından ve uygulamalarından kısaca söz etmiştik.

Mecusilere gelince; gerçi Ahuramezda'nın tek ilâh olduğunu kabul ederler; ama öte yandan Yezdan'ı, Ehrimen'i, rububiyet ile ilgili melekleri, güneşi ve ateşi de kutsal bilirler. Bunun yanı sıra, tarih bize, onların arasında köleleştirme geleneğinin ve sınıf ayrımının geçerli olduğunu anlatır. Araştırma ve değerlendirme sonucunda bütün bu sakıncaların onlara asil bir dinin tahrif edilmesi ile sirayet ettiğini görürüz. Peygamberimiz (s.a.a) onlar hakkında, "Onların bir peygamberleri vardı, fakat onu öldürdüler. Kutsal bir kitapları vardı, onu da yaktılar." buyurmuştur.

Yahudilere gelince; Kur'ân-ı Kerim onların birçok işlerini, kutsal kitaplarını tahrif edişlerini, Allah'ı bir yana bırakarak din adamlarını rab edinmelerini ve bu yüzden fıtrat bozulmasına ve selika yozlaşmasına uğradıklarını anlatmaktadır.

Hıristiyanlara gelince; onların inançtaki ve davranışlardaki sapmalarını üçüncü ciltte ayrıntılı biçimde açıkladık. Oraya başvurulabilir. İsteyenler ayrıca Yuhanna İncili'nin giriş bölümü ile Saint Paul'un mektuplarını diğer İncillerle karşılaştırabilirler ve bu karşılaştırmayı kilise tarihini gözden geçirmekle tamamlayabilirler. Bu konuda söylenecek çok söz vardır.

Bütün bunların derinliğine incelenmelerinde şu sonuca varılır: İnsanlık âlemindeki dinî toplumlarda görülen genel musibetler, ilk putperestliğin mirasıdır. Bu putperestlik, ilâhî öğretileri ve gerçek yüce hakikatleri çıplak yüzleri ile ve örtülerini kaldırarak ele alıp onları dinî geleneklerin esası yaptıktan sonra onları sadece somut algı ve madde ile ünsiyeti olan sıradan halkın zihinlerine yüklemiştir ve bundan da gördüğümüz sakıncalar doğmuştur.

3- İslâm'ın Bu Bozuklukları Düzeltmesi

İslâm'a gelince; o, bu sakıncaları düzeltmiştir. Çünkü İslâm, bu yüce öğretileri basit anlayışların ve normal akılların hazmetmesine elverişli sade açıklamaların kalıbına dökmüş, böylece basit anlayışlara ve sıradan akıllara, onlara perde gerisinden dokunabilme, onları örtülü ve

kapalı olarak algılayabilme imkânı sağlamıştır. Sıradan insanların durumuna en uygun düşen yaklaşım budur. Seçkinler ise bu gerçekleri bütün açıklıkları, parlak güzellikleri ile güvenli ve tehlikesiz biçimde algılıyorlar. Bunlar, Allah'ın nimetlerine mazhar olmuş peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve salih kulların zümresindedirler ki, onlar ne güzel dostlardır! Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Apaçık kitaba andolsun ki, biz anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça bir Kur'ân kıldık. O katımızda bulunan ana kitapta mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır."* (Zuhruf, 2-4), *"Kuşkusuz bu kitap, değerli Kur'ân'dır. Saklı bir kitaptadır. Tertemiz kılınmış olanlardan başkası ona dokunamaz."* (Vâkıa, 77-79) Peygamberimiz (s.a.a) de şöyle buyuruyor: "Biz peygamberler, insanlarla akılları ölçüsünde konuşmakla emrolunduk."

İslâm, şirk ve putperestlik problemini tevhit aşamasında Allah dışındaki her şeyin zat ve sıfatlarda bağımsız olmadığını vurgulayarak çözmüştür. Buna göre, her şey Allah'ın kesin egemenliği ve denetimi altındadır.

İslâm, Allah'ı bilme konusunda zihinleri teşbih ile tenzih arasında odaklandırmıştır. Bu ilkenin sonucu olarak Allah'ın hayat sıfatı olduğunu, fakat bu hayatın bizimki gibi bir hayat olmadığını; Allah'ın ilim sıfatına sahip olduğunu, fakat bu ilmin bizimki gibi bir ilim olmadığını; Allah'ın güç sahibi olduğunu, fakat ondaki gücün bizdeki güce benzemediğini; Allah'ın işitme ve görme gücüne sahip olduğunu, fakat onun işitme ve görme gücünün bizdekilere benzemediğini; kısacası Allah gibi başka bir şeyin olmadığını, onun nitelikleri belirtilemeyecek kadar büyük olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca insanlara bu konuda bilmeden bir şey söylememeyi, akıllara ve zihinlere sığmayacak mantıksız ve delilsiz bir inanca eğilim göstermemeyi emretmiştir.

İslâm böyle yapmakla şunları başarmıştır: 1) Dini hem sıradan insanlara, hem de seçkinlere eşit bir şeriat olarak sundu. 2) Sağlıklı aklı devrede tuttu, bu ilâhî nimeti yararlanma dışına atmadı. 3) Toplumdaki sınıfları ve zümreleri büyük oranda birbirine yaklaştırdı. Bunu yaparken, birine nimet verip öbürünü mahrum etmedi, birini öne alıp öbürünü geriye atmadı. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Gerçekten bu, tek bir ümmet olarak sizin ümmetinizdir ve ben de sizin Rabbinizim; öyleyse bana kulluk edin."* (Enbiyâ, 92), *"Ey insanlar, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye sizi kabilelere ve mil-*

letlere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız, kötülüklerden en çok sakınanınızdır." (Hucurât, 13)

Bu bir özettir. Fakat bu hususta daha ayrıntılı açıklamaları, bu eserde yaptığımız çeşitli incelemelerde bulmak mümkündür. Yardım Allah'tandır.

4- Bir Şüphenin Cevabı

Kimileri sanıyor ki, dualarda da varit olduğu gibi Peygamberimizden ve onun masum Ehlibeyt'inden -Allah'ın salâtı onlara olsun- şefaat dilenmesi, onlar hakkı için Allah'tan istekte bulunulması, mezarlarının ziyaret edilmesi, defnedildikleri toprağın kutsal sayılması ve eserlerine saygı gösterilmesi, İslâm'da yasaklanan puta tapma içerikli şirkin bir türüdür. Bu görüşün savunucuları, bu türlü kulluk yöneltme girişimlerinin Allah'tan başkasına rububiyet etkinliği tanımak anlamına geldiğini, bunun ise şirk olduğunu iler sürerler. Onlar sözlerine devam ederek putperestlerin müşrik olmalarının sebebinin, putları hakkında, "Bunlar bizim Allah katındaki aracılarımızdır." ve "Biz bunlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz." demeleri olduğunu, Allah'tan başkasına kulluk etmede bu başkasının bir peygamber, bir veli, bir diktatör veya bir başkası olmasının farkı olmadığını, bu tapınmaların hepsinin yasak olan şirk kapsamına girdiğini söylerler.

Fakat onlar şu gerçekleri göz ardı ediyorlar:

1) Yüce Allah dışındaki varlıkların maddî veya maddî olmayan etkileri kesindir, bunun inkâr edilmesi mümkün değildir. Nitekim Kur'ân'da bütün türleri ile etki, Allah'tan başkalarına isnat edilmiştir. Yüce Allah dışındaki varlıkların hiçbir etki gücüne sahip olmadıklarını iddia etmek, bütün tevhit delillerinin temel dayanağı olan genel sebep-sonuç yasasını yok saymak anlamına gelir ki, bu da tevhit binasını temelden yıkmak demektir.

Evet, Allah dışındaki varlıklardan reddedilen bir etki türü vardır ki, o da etkide bağımsızlıktır. Buna da hiç kimsenin bir diyeceği yoktur. Fakat bu etkiyi mutlak anlamda reddetmekte, açıktan açığa aklı inkâr etmek ve insan fıtratı dışına çıkmak vardır.

Oysa *"Allah dışında taptıkları şeyler şefaat hakkına sahip değiller. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86) ve *"Allah'ın razı olduğu kimseler dışında kimseye şefaat etmezler."*

(Enbiyâ, 28) gibi ayetlerde zikredilen şefaat ehlinden şefaat dileyenler veya onların yüzü suyu hürmetine Allah'tan istekte bulunanlar veya *"Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında sözümüz önceden kesinleşmiştir: Şüphesiz, onlar zafere ulaşacaklar ve şüphesiz, bizim ordumuz üstün gelecektir."* (Sâffât, 171-173) ve *"Şüphesiz, biz elçilerimize ve iman edenlere yardım ederiz..."* (Mü'min, 51) gibi ayetlerde Allah'ın onlar için kendi üzerine sabit kıldığı hakları için Allah'ı yemine verenler veya *"Kim Allah'ın şiarlarını yüceltirse, şüphesiz bu, kalplerdeki takvadandır."* (Hac, 32) ayetine, meveddet ayetine, Kur'ân'ın ve sünnetin diğer telkinlerine sarılarak onların kabirlerini ziyaret etmek, mezarlarını öpmek ve defnedildikleri toprağa kutsallık atfetmek suretiyle onlara saygı ve sevgi gösterenler, bütün bu davranışlarında onlar aracılığı ile Allah'a doğru yol aramaktadırlar. Nitekim Kur'ân'da, *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve O'na yaklaşmaya yol arayın."* (Mâide, 35) buyruluyor.

Görülüyor ki, yüce Allah, kendisine ulaştıracak yolu aramayı meşru ilân ettikten sonra, o seçkinleri sevmeyi ve saymayı farz kılarak onları kendine ulaştırıcı bir yol saymaktadır. Bir şeyi sevip saymayı farz kıldıktan sonra bu sevgi ve saygının sonuçlarını yasaklamak anlamsız olur. Buna göre, bu seçkinleri sevip sayarak ve bu sevgi ve saygının fiilî sonuçlarını ortaya koyarak Allah'a yaklaşmanın önünde hiçbir engel yoktur. Yalnız bu sevgi ve saygının Allah'a doğru yol arama ve şefaat dileme sınırları içinde kalması, o seçkinlere etki bağımsızlığı tanıyıp onlara kulluk sunma derecesine kesinlikle varmaması gerekir.

2) Yukarıdaki itirazı yapanlar şu gerçeği de göz ardı ediyorlar: Allah katında aracı olur veya Allah'a yaklaştırır beklentisiyle Allah'tan başkasına tapmak ile Allah'tan başkası Allah katında şefaatçi olur veya kişiyi Allah'a yaklaştırır temennisiyle yalnız Allah'a ibadet etmek farklı şeylerdir. Birinci durumda Allah'tan başkasına etki bağımsızlığı tanımak ve kulluğu ona mahsus saymak var ki, bu yaklaşım kullukta ve ibadette Allah'a ortak koşmaktır. İkinci durumda ise etki bağımsızlığı bütünüyle Allah'a tanınıyor ve kulluk ortaksız olarak tek başına O'na tahsis ediliyor.

Yüce Allah müşrikleri, *"Biz onlara bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz."* (Zümer, 3) dedikleri için kötülüyor. Çünkü onlar, Allah dışında edindikleri ilâhlarına bağımsızlık tanıyor ve Allah'ı bırakıp onlara

kulluk sunuyorlardı. Oysa eğer, "Biz yalnızca Allah'a kulluk sunuyoruz. Bunun yanı sıra O'nun meleklerinin, peygamberlerinin ve velilerinin O'nun izni ile bize şefaat etmelerini umuyoruz veya Allah'ın şiarlarını yücelterek ve O'nun velilerini severek O'na ileten yolu arıyoruz." deselerdi, bu yüzden kâfir olmazlardı. O zaman onların ortak koştukları şeyler, İslâm'daki Kâbe gibi olurdu ki, Kâbe, mabut ve tapınılan değil, sadece bir yöndür ki, oraya dönülerek Allah'a ibadet edilmektedir.

Yukarıdaki itirazı dile getirenler, acaba Hacer'ül-Esved hakkında, İslâm'da meşru sayılan ona el sürmek ve onu öpmek hakkında ve bunun yanı sıra Kâbe hakkında ne diyorlar?! Acaba bütün bunlar, haramlık hükmünden müstesna tutulan birer şirk midir?! Oysa bu konudaki yasak hükmü, akla dayalı kesin bir hükümdür ki, ayrıcalık ve istisna kabul etmez. Yoksa bütün bunlar, halis olarak Allah'a sunulan ibadet kapsamında ve Hacer'ül-Esved de sadece bir yol ve bir yön hükmünde midir?! Eğer böyle ise, o zaman Hacer'ül-Esved ile başkaları arasında, eğer o başkalarına saygı göstermek onlara etki bağımsızlığı tanıma ve kulluk sunma şeklinde değilse, ne fark vardır?! Eğer bir fark yoksa, o zaman Allah'ın şiarlarını yüceltmek, Peygamberimize (s.a.a) saygı göstermek, ona sevgi ve muhabbet beslemek, aynı şekilde onun Ehlibeyt'ine (selâm olsun onlara) sevgi ve muhabbet beslemek vs. hakkındaki mutlak nasslar kendi yerinde ve doğrudur.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ
اِنْ اَنْـتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَٓا اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا
عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪ي اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾ وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا
اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُم مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا
مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا عَنْ
قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾ اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا
بِسُٓوءٍ قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ مِنْ
دُونِه۪ فَك۪يدُون۪ي جَم۪يعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي
وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ
﴿٥٦﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبّ۪ي قَوْمًا
غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٥٧﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ
اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ
﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ كُلِّ
جَبَّارٍ عَن۪يدٍ ﴿٥٩﴾ وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَٓا اِنَّ عَادًا
كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

50- Âd kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Siz sadece yalan uyduruyorsunuz."

51- "Ey kavmim! Buna (bu davetime) karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yoktan var edene düşer. Hiç düşünmez misiniz?!"

52- "Ey kavmim! Rabbinizden af dileyin, sonra O'na tövbe edin ki, size gökten bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Suç işleyerek (davetime) sırt çevirmeyin."

53- Dediler ki: "Ey Hud! Bize açık bir delil getirmiş değilsin. Biz senin sözünle ilâhlarımızı bırakacak değiliz. Biz kesinlikle sana inanmıyoruz."

54-55- "Sadece şunu söyleyebiliriz ki: Seni ilâhlarımızdan bazısı çarpmıştır." (Hud) dedi ki: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum ve siz de şahit olun ki, ben sizin O'nu bırakıp da ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Artık hep birlikte bana tuzak kurun, sonra da bana hiç mühlet vermeyin."

56- "Ben, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz, Rabbim doğru yoldadır."

57- "Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ki ben, benimle gönderilen mesajı size ilettim. Rabbim sizin yerinize başka bir toplum getirecek ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Şüphesiz, Rabbim her şeyi gözetip koruyandır."

58- (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, Hud'u ve onunla birlikte iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık ve onları katı bir azaptan kurtardık.

59- İşte Âd kavmi, Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler, O'nun peygamberlerine karşı geldiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular.

60- Böylece bu dünyada da, kıyamet gününde de lânete uğradılar. Haberiniz olsun, Âd kavmi Rablerini inkâr ettiler. Hey, Hud'un kavmi Âd (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde Hud Peygamber (a.s) ile onun kavmi olan ilk Âd kavminin hikâyesi anlatılıyor. Hud Peygamber (a.s), Kur'ân'da Nuh Peygamber'den (a.s) sonra adından söz edilen ve hakka çağrıyı üstlenip putperestliğe karşı çıkma yolundaki çabasına teşekkür edilen ilk peygamberdir. Yine Kur'ân'da Nuh kavminin anlatılmasını Hud kavminin anlatılması izler. Nitekim Kur'ân'ın birkaç yerinde *"Nuh, Âd ve Semud kavmi"* ifadesi vardır.

50) Âd kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik).

Hud Peygamber (a.s), Âd kavminin soyca kardeşleri idi. Çünkü onlardandı. Kabilenin fertleri bir bütün hâlinde kabilenin atasına mensup oldukları için birbirlerinin kardeşleri diye anılırlar. Bu cümle, daha önceki *"Nûhen ilâ kavmihi (Nuh'u kavmine)"* cümlesine matuftur. Buna göre cümlenin takdirî şekli, *"Ve-le-kad erselna ilâ Âd'in ehahum Hûden (Andolsun, Âd kavmine de kardeşleri Hud'u peygamber olarak gönderdik)."* biçimindedir. Herhâlde "Ve Hûden ilâ Âd'in" değil de *"Ve ilâ Âd'in ehahum Hûden"* denilerek zarf olan "ilâ Âd'in" ibaresinin cümlenin mefulünün önüne getirilmesinin sebebi, fiilin hazfedilmiş olmasıdır. Çünkü *"ilâ Âd'in"* zarfının gizli "erselna" fiilinin varlığına delâleti daha açık ve daha belirgindir.

"**Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Siz sadece yalan uyduruyorsunuz.**"

Bu ifade gizli bir sorunun cevabı niteliğindedir. Sanki biri, *"Âd kavmine de kardeşleri Hud'u (peygamber olarak gönderdik)."* ifadesini işitince, "Peki, Hud Peygamber onlara ne dedi?" diye soruyor ve soruya cevap olarak, *"Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin..."* cümlesi dile getiriliyor. Bu yüzden bu cümlenin başına atıf edatı getirilmemiştir.

"Allah'a kulluk edin" ifadesi hasr anlamı taşır. Yani sadece Allah'a kulluk edin. O'nun dışında O'nun katında aracılarınız olsun diye taparak Rab edindiğiniz sözde ilâhlara tapmayın. Sözü edilen hasr anlamının delili, daha sonra gelen *"Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Siz sadece yalan uyduruyorsunuz."* ifadesidir. Çünkü bu ifade, onların Allah'ın ortakları ve O'nun nezdindeki aracıları şeklindeki Allah'a yönelik bir iftira olarak birtakım ilâhlar edinip onlara taptıklarına delâlet eder.

51) "Ey kavmim! Buna (bu davetime) karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yoktan var edene düşer. Hiç düşünmez misiniz?!"

Mecmau'l-Beyan adlı eserde verilen bilgiye göre "fıtr", Allah'ın emrinden filizlenip ortaya çıkmak demektir. Tıpkı yaprağın ağaçtan filizlenip çıkması gibi. Allah'ın yaratıkları var etmesi de bu anlamdan gelir. Çünkü bu da Allah'ın emrinden filizlenip ortaya çıkmak mesabesindedir. Ragıp İsfahanî ise şöyle diyor: "Fıtr, aslında uzunluğuna yarmak demektir. 'Fatare fulânün keza fıtren', 'eftare huve futuren' ve 'infetare infitaren' tabirlerinin tümünde bu anlam vardır... Allah'ın mahlukatı var etmesi (fıtr), bir şeyi bir fiilden süzülme biçiminde yoktan var etmesi demektir. Allah'ın insanları ona göre var ettiği fıtrat ifadesi, Allah'ın insanlarda var ettiği O'nu bilmeye yönelik yeteneğe işarettir. Allah'ın fıtratı demek, Allah'ın insanda yerleştirdiği iman marifetine ilişkin gücü demektir. *'Eğer onlara, 'Kendilerini kim yarattı?' diye sorarsan, muhakkak, 'Allah.' diyeceklerdir.'* (Zuhruf, 87) ayetinde bu gerçeğe işaret ediliyor." (Alıntı sona erdi.)

Anlaşılan o ki "fıtr", mutlak yokluktan var etmek demektir. *"Allah'ın insanları ona göre var ettiği fıtrat"* ifadesinden anlaşılan özellik, "fıtrat" kelimesinin sıygası gereği içerdiği tür ve çeşit anlamından kaynaklanır. Buna göre bazı kimselerin fıtrat kelimesini "hilkat" kelimesi ile açıklamaları doğru olmaktan uzaktır. Çünkü "halk" kelimesi, parçaları bir araya getirmek yolu ile maddeden şekil meydana getirmek anlamına gelir. *"Hani çamurdan kuş şeklinde bir şey halk ediyordun."* (Mâide, 110) ayetinde olduğu gibi.

Bu ayetin amacı, suçlamayı ve boş işle oyalanmayı gidermektir. Anlamı şudur: Ey kavmim! Bu çağrıma karşılık sizden ücret ve karşılık istemiyorum ki, beni bu çağrı ile size zararlı olsam bile kendime yönelik bir çıkar peşinde olmakla suçlayasınız. Ayrıca hiçbir karşılık aramadan da size çağrı yapmıyorum ki, sarf ettiğim çaba boş bir iş olsun. Tersine, ben bu çağrıma Allah'tan karşılık istiyorum. O Allah ki, beni yoktan var edip vücuda getirdi. Söylediklerimi anlamıyor musunuz ki, bu çağrımda sizin iyiliğinizi istediğimi, tek arzumun sizi hakka yöneltmek olduğunu açıkça göresiniz?

52) "Ey kavmim! Rabbinizden af dileyin, sonra O'na tövbe edin ki, size gökten bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Suç işleyerek (davetime) sırt çevirmeyin."

"Rabbinizden af dileyin, sonra O'na tövbe edin" ifadesinin anlamını bu surenin başında açıklamıştık.

"Size gökten bol yağmur göndersin" cümlesi, *"Rabbinizden af dileyin..."* cümlesinin cevabı (cezası) niteliğindedir. Yani, eğer Allah'tan af diler, O'na yönelirseniz size gökten bol yağmur gönderir. Ayette geçen gökten (semadan) maksat buluttur. Çünkü yüksekte olup gölge yapan her şeye gök denir. Bazılarına göre buradaki gök, yağmur anlamındadır ve bu kullanım yaygındır. Yine ayette geçen "midrar" kelimesi, "derr" kelimesinin mübalağa sıygasıdır. "Derr" kelimesi, aslında süt demektir. Fakat sonra istiare yolu ile yağmur ve her türlü fayda anlamında kullanılmıştır. Buna göre gökten bol menfaat göndermek demek, toprağı canlandıracak, bitkiler ve yeşillikler bitirecek, bahçeleri ve bağları olgunlaştıracak peş peşe ve faydalı yağmurlar yağdıran bulutlar göndermek demektir.

"Gücünüze güç katsın" ifadesine gelince; bir yoruma göre[1] bu ifadeden maksat, beden gücüne iman gücünün eklenmesidir. Zira Hud Peygamber'in (a.s) kavmi bedence güçlü kuvvetli kimselerdi. Eğer iman etselerdi, iman gücü bedenî güçlerine eklenirdi. Başka bir yoruma göre[2] maksat, beden gücüdür. Tıpkı Nuh Peygamber'in (a.s) kavmine dediği gibi: *"Rabbinizden af dileyin; çünkü O, çok affedicidir; ki size gökten bol yağmur yağdırsın, sizi mallarla ve evlâtlarla desteklesin."* (Nûh, 12) Herhâlde ifadenin genel anlamlı olması daha uygundur.

"Suç işleyerek (davetime) sırt çevirmeyin." cümlesi, *"Rabbinizden af dileyin, sonra O'na tövbe edin"* ifadesinin açıklaması niteliğindedir. Yani sizin Allah dışında edindiğiniz ilâhlara tapmanız, üzerinize ilâhî gazabın inmesini gerektiren bir suçtur. Bu suçtan af dileyin ve iman ederek O'na yönelin ki, size bol yağmur yağdıran bulutlar göndererek ve gücünüze güç ekleyerek merhamet etsin.

Bu ayette iki noktaya yönelik delâlet veya ima vardır. Birincisi, Hud kavminin o sıralarda yağmursuzluk, kuraklık ve kıtlık çektikleridir. *"Gökten bol yağmur göndersin"* ifadesi ile başka bir yerdeki şu ayet buna yönelik bir ima sayılabilir: *"Nihayet onu vadilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde görünce, 'Bu bize yağmur yağdıracak yaygın bir bu-*

1- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.115]

2- [el-Kebir, c.18, s.81]

luttur.' dediler. Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir; içinde acı azap bulunan bir rüzgârdır." (Ahkaf, 24)

Bu ifadenin düşündürdüğü ikinci gerçeğe, gelince insanların davranışları ile başlarına gelen kevnî olaylar arasında bağlantı vardır. Buna göre iyi davranışlar, iyiliklerin akışını ve bereketlerin inmesini gerektirir; kötü davranışlar ise, belâların ve sıkıntıların birbirini izlemesine yol açar; yokluğu, acıyı ve helâki celp eder. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık."* (A'râf, 96) Bu kitabın sekizinci cildinde A'râf Suresi'nin 94-102. ayetlerini incelerken, keza ikinci cildinde Ceza Açısından Amellerin Hükmünü [Bakara, 217. ayetin tefsiri sırasında] açıklarken, bu gerçeği ayrıntılı biçimde açıklamıştık.

53-54) Dediler ki: "**Ey Hud! Bize açık bir delil getirmiş değilsin. Biz senin sözünle ilâhlarımızı bırakacak değiliz. Biz kesinlikle sana inanmıyoruz. Sadece şunu söyleyebiliriz ki: Seni ilâhlarımızdan bazısı çarpmıştır.**"

Hud Peygamber (a.s), *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur..."* ifadesi ile başlayan ve üç ayetin sonuna kadar devam eden sözlerinde kavminden iki şey istemişti. Biri, sözde ilâhlarını bırakıp tek olan Allah'a kulluk etmeleri; ikincisi, kendisine inanıp onlara verdiği öğütlere uymalarıdır. Onlar, bu ayetteki sözleri ile ona biri özet niteliğinde ve öbürü ayrıntılı olarak iki türlü karşılık vermişlerdir.

Özet niteliğindeki cevaplarında, *"Bize açık bir delil getirmiş değilsin."* demişler. Bu sözleri ile, "Senin çağrın delilden ve mucizeden yoksundur. Bu nitelikteki bir çağrıya kulak asmak gereksizdir." demek istiyorlar.

Ayrıntılı cevaplarında ise, onun sözde ilâhlarını reddetmeleri yolundaki çağrısına, *"Biz senin sözünle ilâhlarımızı bırakacak değiliz"* sözleri ile; iman edip öğütlerine uymaları yolundaki çağrısına ise, *"Biz kesinlikle sana inanmıyoruz."* sözleri ile karşılık vererek her iki isteği konusunda da ümidi kırmışlardır.

Arkasından olumlu cevap verebilecekleri yolundaki ümidi büsbütün kırılsın diye hakkındaki görüşlerini şöyle açıklıyorlar: *"Sadece şunu söyleyebiliriz ki: Seni ilâhlarımızdan bazısı çarpmıştır."* Ayette geçen

"i'tirâ" kelimesi, karşısına dikilmek ve çarpmak anlamına gelir. Demek istedikleri şudur: Senin hakkındaki inancımız şudur: İlâhlarımızdan bazıları sana kötülük dokundurarak aklını zayıflatmışlar, seni deli etmişler. Çünkü sen onlara hakaret ettin, onları kötü sözlerle andın. Bu yüzden aklın başından gitti. Buna göre, senin çağrı şeklinde dile getirdiğin sözlere önem verilmez.

54-55) (Hud) dedi ki: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum ve siz de şahit olun ki, ben sizin O'nu bırakıp da ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Artık hep birlikte bana tuzak kurun, sonra da bana hiç mühlet vermeyin."

Hud Peygamber (a.s) bu sözlerinde önce onların Allah'a ortak koştukları sözde ilâhlardan uzak olduğunu vurgulayarak, arkasından da hiç mühlet tanımadan ilâhları ile birlikte kendisine tuzak kurmaları yolunda onlara meydan okuyarak cevap veriyor.

Hud Peygamber'in (a.s), *"Ben sizin O'nu bırakıp da ortak koştuğunuz şeylerden uzağım"* şeklindeki sözleri, teberri makamına uygun düşeceği üzere ihbarî değil, inşaîdir. Onun daha baştan o sözde ilâhlardan uzak olması bununla çelişmez. Çünkü uzak olmayı vurgulamak, daha önce uzak olma durumu ile çelişmez. *"Artık hep birlikte bana tuzak kurun, sonra da bana hiç mühlet vermeyin."* ifadesi, karşı tarafın aczini vurgulamayı amaçlayan bir emir ve nehiydir.

Hud Peygamber'in (a.s) bu cevabı vermesinin sebebi, kavminin ilâhlarından uzak olduğunu vurgulamasına rağmen onların kendisine bir kötülük yapamadıklarını görmelerini sağlamaktır. Eğer o sözde ilâhlar gerçekten ilim ve kudret sahibi ilâhlar olsalardı, bazı ilâhlarının ona kötülük dokundurdukları yolundaki kavminin iddiaları gereğince ona darbe vurup ondan intikam almaları gerekirdi. Bu da onların ilâh olmadığının, iddia ettikleri gibi ona bir kötülük dokundurmadıklarının açık bir delilidir.

Bir başka sebep, kavminin güçlü ve kuvvetli olmalarına, şiddette ve darbede başkalarının onlarla boy ölçüşememesine rağmen Hud Peygamber'i (a.s) öldürmeye, ortadan kaldırmaya güçlerinin yetmediğini gözleri ile görmeleridir. Eğer Allah'ın gönderdiği bir peygamber olmasaydı, söyledikleri doğru olmasaydı ve Allah'ın himayesi altında olmasaydı, ona istedikleri kötülüğü yapabilmeleri, onu azaba çarptırabilmeleri veya ortadan kaldırabilmeleri gerekirdi.

Böylece kavminin ilâhlarından uzak olduğunu vurgularken, neden Rabbini ve kavmini şahit tuttuğu ortaya çıkıyor. Allah'ı şahit tutmasının sebebi, sözde ilâhlardan uzak oluşunun kalpten gelen bir gerçek olduğunu, kandırmaca ve iki yüzlülük sonucu olmadığını perçinlemektir. Kavmini şahit tutmasının sebebi ise, bu gerçeği bilmeleri ve arkasından ilâhlarının bu iş karşısında sessiz kaldıklarını, kendilerinin de ondan intikam alamadıklarını, onu ortadan kaldıramadıklarını görmeleridir.

Ortaya çıkan bir diğer gerçek de, bazı tefsircilerin[1] Hud Peygamber'in (a.s) kavmine karşı bu meydan okumasının ve acizliklerini vurgulamasının onun bir mucizesi sayılabileceği yönündeki tespitinin yerinde olduğudur. Şöyle ki, onun cevabından kavminin delil şeklinde ileri sürdüğü cevaplarını kestirip atmak istediği anlaşılıyor. *"Bize açık bir delil getirmiş değilsin."* şeklindeki karşı çıkışları da buna dâhildir. Hud Peygamber'in (a.s), çağrısında ve gösterdiği delilde bunun cevabına değinmemesi uzak bir ihtimaldir. Üstelik, Allah dışındaki sözde ilâhlardan uzak olduğunu vurgulaması, nasıl onların ilâh olmadıklarını ve onlardan bazılarının kendisine kötülük dokundurmadığını ortaya koymaya elverişli ise, bu meydan okuması ve karşı tarafın acizliğini vurgulaması da mucizevî bir delil olarak kabul edilmeye elverişlidir.

Dolayısıyla gerçek şu ki, *"Ben Allah'ı şahit tutuyorum ve siz de şahit olun ki..."* diye başlayan iki ayet, hem Allah'a ortak koşulan putların aslında ilâh olmadıklarını kanıtlayan aklî bir delil, hem de Hud'un (a.s) peygamber olduğunu kanıtlayan mucizevî bir delil içeriyor.

Hud Peygamber'in (a.s) *"hep birlikte"* şeklindeki sözünden hem kavminin, hem de ilâhlarının acizliğini tebarüz ettirmek istediği anlaşılıyor. Bu ifade, onun hak yolda ve kavminin batıl yolda olduklarını daha güçlü bir dille vurgulamaktadır.

56) "Ben, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz, Rabbim doğru yoldadır."

Bir önceki ayetteki acizliği vurgulayıcı emir, karşı tarafın acizliğini ve gücünün yetersizliğini ortaya koyma amacını taşımasına elverişli olduğu gibi, büyücülerin Firavun'a söyledikleri *"Vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin."* (Tâhâ, 72) sözleri

---

1- [el-Kebir, c.18, s.13]

gibi karşı taraf emredileni yapacak güce sahip olsa da emredenin ondan korkmadığını, onun emredeni korkutarak itaate zorlamayacağını, ona isteğini zorla yaptıramayacağını belirtme amacına da elverişli olduğu için, keza *"Artık hep birlikte bana tuzak kurun, sonra da bana hiç mühlet vermeyin."* ifadesi ile ne yaparlarsa yapsınlar onlardan korkmadığını açıklamayı kastetmesi muhtemel olduğu için, bu ihtimali gidermek üzere hemen arkasından, *"Ben, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a dayandım."* diyor. Böylece işinde onların ve kendisinin işlerini yöneten Allah'a dayandığını hatırlatıyor.

Arkasından, *"Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz, Rabbim doğru yoldadır."* diyerek bu tevekkülünde başarılı olduğunu hatırlatıyor. Çünkü Allah onların hepsini kuşatmıştır, hepsi O'nun ezici iradesinin altındadır, O tek bir yasaya göre hüküm verir. Bu yasa, hak ile batılın karşı karşıya gelip savaşa tutuşmaları hâlinde hakka yardım edip, onu batıla karşı üstün getirmeyi gerektirir.

Hud Peygamber'in (a.s) müşriklerin putlarından uzak olduğunu ve *"Artık hep birlikte bana tuzak kurun, sonra da bana hiç mühlet vermeyin."* diyerek aciz durumda olduklarını haykırmasına rağmen aralarında esenlikte kalabilmesi, kendisine hiçbir kötülük dokunduramamaları, onun onlara Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunun mucizevî kanıtı ve semavî delilidir.

"Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz, Rabbim doğru yoldadır." ifadesinde geçen "dâbbe" kelimesi, yeryüzünde hareket eden bütün canlı türleri demektir. Yine ayetteki "perçemden tutma" deyimi, egemenliğin kemal derecede ve kudretin son derecede oluşunu kinaye yolu ile anlatan bir deyimdir. Yüce Allah'ın doğru yolda olması, O'nun yaratıklar üzerinde işleyen yasal sisteminin tek ve değişmez olması anlamına gelir. Bu yasal sistem, işleri adalet ve hikmet ilkeleri uyarınca yönetmektir ki, bu da hak ile batıl çatışmasında hakkın haklılığını ortaya çıkarıp batılı ortadan kaldırmayı gerektirir.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Ben size sunduğum delile dayalı mesajımın başarısı konusunda benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a tevekkül ettim. Bu mesaj, sizin ilâhlarınızdan uzak olduğumu vurgulamak, sizin ve ilâhlarınızın bana hiçbir zarar veremeyeceğidir. Çünkü Allah benim, sizin ve bütün canlıların maliki ve egemenidir. O'nun adil yasal sistemi sabit ve değişmezdir. Buna göre O, dinini destekleyecek ve beni sizin şerrinizden koruyacaktır.

Ayetin başındaki *"Ben, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a dayandım."* ifadesi paralelinde, "Benim ve sizin Rabbimiz doğru yol üzerindedir." denmiyor. Çünkü burası, Hud Peygamber'in (a.s) kavmine karşı kendisi için dua etme makamıdır. Allah'ın kendisini onların şerrinden koruması beklentisi içindedir. Kavminin tersine Allah'ı Rab edinen odur. Bu yüzden Allah'ı kendi Rabbi sayması, Allah ile olan kulluk ilişkisine sarılarak isteğinin başarıya ulaşmasına çalışması son derece uygundur. *"Ben, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a dayandım."* ifadesindeki durum ise böyle değildir. Çünkü o, bu ifadede Allah'ın egemenliğinin genel ve kapsamlı olduğunu vurgulamak istiyor.

57) "**Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ki ben, benimle gönderilen mesajı size ilettim.**"

Hud Peygamber'in (a.s) sözlerinden olan bu cümle, onların iman etmemekte kesin kararlı olduklarını ve inkârcılığa devam edeceklerini gösteren *"Sadece şunu söyleyebiliriz ki: Seni ilâhlarımızdan bazısı çarpmıştır."* şeklindeki sözleri ile bağlantılıdır. Anlamı şudur: Eğer çağrıma yüz çeviriyor, iman etmeye ve bana uymaya yanaşmıyorsanız, ben Rabbimin mesajını size ilettim, size yönelik hüccet tamam oldu ve belâyı hak ettiniz.

"**Rabbim sizin yerinize başka bir toplum getirecek ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Şüphesiz, Rabbim her şeyi gözetip koruyandır.**"

Bu ifade, bir tehdit ve onların suçlarının gerektirdiği sonucu haber vermektir. Daha önce Hud Peygamber (a.s) onlara, eğer Allah'tan af diler, O'na yönelirlerse, kendilerine bol yağmur göndereceğini, güçlerine güç ekleyeceğini vadetmiş, günahkâr olarak yüz çevirmemelerini, o takdirde şiddetli azaba uğrayacaklarını hatırlatmıştı.

"Rabbim sizin yerinize başka bir toplum getirecek." Yani, Allah sizin yerinize başka bir kavmi yeryüzünde halife yapacaktır. Çünkü *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* (Bakara, 30) ayetinde belirtildiği üzere insan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Nitekim Hud Peygamber'in (a.s) kavmine yönelik, *"Allah'ın Nuh kavminin ardından sizi onların yerine geçirdiğini, sizi vücut yapısı bakımından onlardan daha güçlü yarattığını hatırlayın."* (A'râf, 69) şeklindeki sözleri ile Nuh (a.s) kavminden sonra onların yeryüzündeki halifeler oldukları kendilerine bildirilmişti.

Sözün akışından anlaşıldığına göre bu ihbarî cümle, daha önceki gizli bir cümleye matuftur ve ifade, o gizli cümle ile birlikte, "Rabbim sizi ortadan kaldıracak ve yerinize başka bir toplum getirecektir." şeklindedir. Tıpkı *"Dilerse sizi yok eder ve sizden sonra yerinize dilediğini getirir."* (En'âm, 133) ayetinde buyrulduğu gibi.

"Ve siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz." ifadesinin akışından anlaşıldığına göre, bu cümle bir önceki cümlenin tamamlayıcısıdır. Yani, eğer O sizi yok etmek isterse, siz O'na bir şey kaybetme ve benzeri gibi bir zarar veremezsiniz. Veya sizi azaba çarptırmak ve yok etmek, O'nun dilediği hiçbir şeyden olmasına yol açmaz. Çünkü her şey Rabbimin koruması altındadır. Hiçbir şey O'nun ilminden kaçmaz ve hiçbir şey O'nun kudretinin kapsamı dışında kalmaz.

Tefsirciler, bu ayeti çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Doğrudan uzak olan bu yorumlara yer vermeyi faydalı görmüyoruz.

58) (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, Hud'u ve onunla birlikte iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık ve onları katı bir azaptan kurtardık.

Ayetteki "emrin gelmesi" deyimi ile kastedilen şey azabın inmesi, daha açıkçası peygamber ile kavmi arasında son hükmü içeren ilâhî emrin çıkmasıdır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hiçbir peygamber Allah'ın izni olmaksızın herhangi bir mucize getiremez. Allah'ın emri gelince de hak ile hükmedilir ve batılı seçenler orada hüsrana uğrarlar."* (Mü'min, 78)

Anlaşılan o ki, *"tarafımızdan bir rahmet ile"* ifadesinden maksat, müminlere mahsus, onlara dinleri konusunda yardım etmeyi, kendilerini ilâhî öfkenin ve topluca yok edici azabın kapsamasından kurtarmayı gerektiren rahmettir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Şüphesiz, peygamberlerimize ve iman edenlere hem dünya hayatında, hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz."* (Mü'min, 51)

Yine sözün akışından anlaşılan o ki, *"ve onları katı bir azaptan kurtardık"* ifadesinden maksat, Hud kavminin kâfirlerine inen azaptır. Buna göre bu ifade, önceki cümlenin atf-ı tefsiri niteliğindedir. Bir görüşe göre ise, buradaki azap ile ahiret azabı kastediliyor ki, bu görüşün hiçbir dayanağı yoktur.

59) İşte Âd kavmi, Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler, O'nun peygamberlerine karşı geldiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular.

Bu ve bir sonraki ayet, Âd kavmi kıssasının arka arkaya gelen iki özetidir. Özetlerin ilki, *"İşte Âd kavmi"* diye başlayıp *"kıyamet gününde de lânete uğradılar"* diye biter. Bu özette Âd kavminin Rablerinin hikmet ve öğüt içeren, kendilerine doğru yolu gösterip hakkı batıldan ayıran ayetlerini inkâr ettikleri ve bu inkârcılığı kendilerine ilim geldikten sonra yaptıkları anlatılıyor.

Ayette Âd kavminin peygamberlerine karşı geldikleri belirtiliyor. Peygamberlerden maksat, Hud Peygamber (a.s) ile ondan önceki peygamberlerdir. Çünkü bu peygamberler insanları aynı dine çağırdıkları için onların birine karşı gelmek hepsine karşı gelmek demektir. Âd kavmi aslında Hud Peygamber'in (a.s) şahsına karşı geldiler; ama ona karşı gelmekle diğer peygamberlere de karşı gelmiş oldular. *"Âd kavmi peygamberlerini yalanladılar. Hani kardeşleri Hud onlara, 'Allah'tan korkmaz mısınız?' demişti."* (Şuarâ, 124) ayetinden çıkan anlam da budur. Ayrıca, *"Âd kavminin kardeşi Hud'u da an. Hani o kendinden önce ve sonra uyarıcıların gelip geçtikleri Ahkaf bölgesinde kavmini uyarmıştı."* (Ahkaf, 21) ayetinde bu anlama işaret ediliyor. Âd kavmine Hud ile Nuh arasında adları Kur'ân'da zikredilmeyen başka peygamberler de gönderilmiş olabilir. Fakat ayetlerin akışı böyle bir sonuca varmaya uygun değildir.

Âd kavmi, başlarındaki inatçı zorbaların emirlerine uydular ve bu zorbalar onları Hud Peygamber'e (a.s) ve onun çağrısına uymaktan alıkoydu. Ayette geçen "cebbâr (zorba)" kelimesi, insanlara iradesi önünde boyun eğdiren ve onları istediği gibi davranmaya zorlayan lider anlamındadır. Ayette geçen "anîd (inatçı)" kelimesi, hakkı kabul etmeyen, aşırı derecede inatçı kişi demektir. Bu ifadeler Âd kavminin durumunun özetidir. Bu durum Allah'ın ayetlerini yalanlamak, peygamberlere karşı gelmek ve inatçı diktatörlere uymaktır.

Arkasından *"Böylece bu dünyada da, kıyamet gününde de lânete uğradılar."* ifadesinde durumlarının cezaî yükümlülüğü belirtiliyor. Yani, Allah onları bu dünyada lânete ve rahmetinden uzaklaştırma cezasına çarptırdı. Bu lânetin somut uygulaması, çarptırıldıkları bu ceza veya dünya devam ettikçe defterlerine yazılan günahlardır. Çünkü onlar

kendilerinden sonra gelenler için müşriklik ve kâfirlik çığırını açtılar. Nitekim yüce Allah, *"Biz onların yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları izleri yazarız."* (Yâsîn, 12) buyuruyor.

Bir başka görüşe göre ise ifadenin anlamı şudur: Bu dünyada lânet onların yakasını hiç bırakmaz. Çünkü onlardan sonra gelip onların durumlarını öğrenen, bıraktıkları izleri gören ve daha sonraki peygamberlerden onların yaptıkları hakkında bilgi alan herkes onlara lânet eder.

Kıyamet günü uğrayacakları lânete gelince; bunun somut uygulaması ise, o gün çarptırılacakları sürekli azaptır. Çünkü kıyamet günü, sadece ve sadece amellerin karşılıklarının verileceği gündür.

Ayette "ittebeû (uydular)" fiilini "utbiû (arkalarından geldi, uğradılar)" fiilinin izlemesinde açıkça fark edilen bir incelik vardır.

60) Haberiniz olsun, Âd kavmi Rablerini inkâr ettiler. Hey, Hud'un kavmi Âd (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!

Ayette geçen "keferû rabbehum" ifadesi "keferû bi-rabbihim" anlamındadır. Cer harfi hazfedildiğinden dolayı "rabb" kelimesi mensup olmuştur. Bu ifade yukarıda işaret ettiğimiz ikinci özettir ve ilk özeti özetlemektedir. Çünkü *"Haberiniz olsun, Âd kavmi Rablerini inkâr ettiler."* cümlesi, *"İşte Âd kavmi, Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler..."* ifadesine ve *"Hey, Hud'un kavmi Âd (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!"* cümlesi ise, *"Böylece bu dünyada da, kıyamet gününde de lânete uğradılar."* cümlesine karşılıktır.

Bu cümleden anlaşılıyor ki, daha önceki ifadedeki lânetten maksat, insanların lâneti değil, Allah'ın lânetidir. Bu lânetin somut uygulaması ile en uygun yorum ise, yukarıda sözünü ettiğimiz üç yorumun ilk ikisi (çarptırıldıkları ceza veya dünya devam ettikçe defterlerine yazılan günahlar), özellikle ikincisidir; üçüncü yorum (tarih boyunca insanların onlara lânet etmesi) uygun değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Amr Sa'dî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), *"Şüphesiz, Rabbim doğru yoldadır."* ayeti hakkında şöyle dedi: "Yani, O, hak üzerindedir; iyiliğe iyilikle, kötülüğe kötülükle karşılık verir; istediğini affeder, istediğini bağışlar. O, noksanlıklardan münezzeh ve yücedir.

Ben derim ki: Bu ifadenin açıklaması daha önce yapıldı. Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm olsun onlara) nakledilen rivayete göre, "Âd kavminin yaşadığı belde çölde bir yerdi. Onların bol ziraî ürünleri ve hurma bahçeleri vardı. Uzun ömürlü ve uzun boylu idiler. Fakat putlara tapıyorlardı. Kendilerini İslâm'a ve şirk koşmaktan vazgeçmeye çağırsın diye Allah onlara Hud'u (a.s) peygamber olarak gönderdi. Fakat ona inanmadılar. Hatta ona eziyet ettiler. Bunun üzerine yedi yıl beldelerine yağmur yağmadı ve bu yüzden kıtlık afetine uğradılar."

Ad kavminin yağmurdan mahrum bırakıldıkları meselesi, Ehlisünnet kanalıyla da Dahhak'tan rivayet edilir. Dahhak der ki: "Ad kavmi üç yıl yağmurdan mahrum kaldı. Hud Peygamber (a.s) onlara, *'Rabbinizden af dileyin, sonra O'na tövbe edin ki, size gökten bol yağmur göndersin.'* dedi. Fakat onlar bu çağrıyı reddedip, putperestliklerine devam ettiler."

Yukarıda söylediğimiz gibi incelediğimiz ayetlerde de bu hususa dair işaret vardır.

Bilesiniz ki, Hud Peygamber (a.s) ile Âd kavmi hakkında çok sayıda rivayet vardır. Fakat bu rivayetlerde öyle şeylere rastlıyoruz ki, bunları ne Kur'ân doğruluyor ve ne akla dayalı değerlendirme teyit ediyor. Bu yüzden onlara yer vermedik.

Ayrıca Şiî ve Sünnî kanallardan Kral Şeddad'a nispet edilen Âd bahçesinin nitelikleri hakkında gelen başka rivayetler vardır. Bu bahçenin *"Direkler üzerinde yükselen ve ülkelerde bir benzeri yaratılmayan İrem'e..."* (Fecr, 7-8) ayetinde sözü edilmektedir. İnşaallah Fecr Suresi'nin tefsiri sırasında bu konuya değineceğiz.

HUD KISSASI

1- Hud Peygamber'in Kavmi Âd

Âd, tarih öncesinde yaşamış bir Arap kavmi idi. Arap Yarımadası'nda oturuyorlardı. Haklarında bilgi ve belge yoktur. Onlarla ilgili tarihî bilgiler güvenilmez hikâyelerden ibarettir. Eldeki Tevrat'ta kendilerinden hiç söz edilmiyor.

Kur'ân'da onların kıssasıyla ilgili olarak şu bilgiler veriliyor: Âd kavmi -ki bazen de "İlk Âd" olarak geçer (Necm, 50) ve bundan ikinci

bir Âd kavminin varlığı anlaşılır- Nuh kavminden sonra (A'râf, 69) Arap Yarımadası'nın Ahkaf bölgesinde yaşadılar (Ahkaf, 21).

Uzun boylu (Kamer, 20; Hakka, 7), sağlam yapılı (A'râf, 69), güçlü ve kuvvetli idiler (Secde, 15; Şuarâ, 130). Uygarlıkta ve kültürde ileri gitmişlerdi. İmar edilmiş beldeleri vardı. Bağları, hurmalıkları, çeşitli ziraî ürünleri olan verimli toprakları vardı. Güzel ve görkemli evleri vardı (Şuarâ ve diğer sureler). Şu ayette haklarında verilen bilgiler, uygarlık alanındaki gelişmişliklerini kanıtlamak için yeterlidir. *"Görmedin mi Rabbin Âd'a ne yaptı? Direkler üzerinde yükselen ve ülkelerde bir benzeri yaratılmayan İrem'e?"* (Fecr, 6-8)

Tutumlarını değiştirip sapıtıncaya kadar Allah'ın nimetlerinden yararlanmaya devam ettiler. Sonunda putperestlik geleneği aralarında kökleşti. Her put için bir anıt dikerek eğlenceye daldılar. Ebedî hayata kavuşma kanaati ile yeraltı sığınakları edindiler. Şımarık diktatörlerine itaat ettiler. Bunun üzerine Allah onlara kardeşleri Hud'u (a.s) gönderdi. Hud Peygamber (a.s) onları hakka çağırdı. Putları bırakarak Allah'a kulluk etmelerini, işlerinde adalet ve merhamet ilkelerini gözetmelerini telkin etti (Şuarâ, 130). Israrlı öğütleri ile yollarını aydınlatıp belirginleştirdi. Kendilerine ileri sürebilecekleri hiçbir bahane, hiçbir mazeret bırakmadı. Buna rağmen çağrısına sırt çevirdiler. Telkinlerine inkârla karşılık verdiler. Sadece az sayıda kişi ona inandı. Çoğunluğu azgınlıkta ve inatçılıkta ısrar etti. Hud Peygamber'i (a.s) kendinde olmamakla ve delilikle suçladılar. Kendilerini tehdit ettiği azabı ısrarla başlarına getirmesini istediler. O da onlara şu cevabı verdi: *"Bilgi sadece Allah'ın katındadır. Ben size, benimle gönderilen mesajı iletiyorum. Fakat sizin cahil bir kavim olduğunuzu görüyorum."* (Ahkaf, 23)

Bunun üzerine Allah, üzerlerine azap indirdi. Onlara kavurucu bir rüzgâr gönderdi. Bu rüzgâr, önüne çıkan her şeyi kül edip geçiyordu (Zâriyât, 42). Kasıp kavuran bir rüzgârdı. Yedi gün sekiz gece devam etti. Orada o kavmi içi boş hurma kütükleri gibi yere serilmiş durumda görürdün (Hâkka, 7). O rüzgâr, insanları sökülmüş hurma kütükleri gibi yere seriyordu (Kamer, 20).

Âd kavmi ilk başta bu rüzgârın vadilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde geldiğini gördüklerinde sevinç içinde, "Bize yağmur getirecek bir bulut." dediler. Fakat yanıldılar. Çünkü o, başlarına acele olarak gelmesini istedikleri azap rüzgârı idi. Acı bir azap içeriyordu. Rabbinin

emri ile önüne çıkan her şeyi yıkıp yok ediyordu. Kasırga geçince, evlerinden başka hiçbir şey görünmez olmuştu (Ahkaf, 25). Allah, onları sonlarından başlayarak helâk etti. Fakat Hud Peygamber'i (a.s) ve onunla birlikte iman edenleri rahmeti ile kurtardı (Hud, 58).

2- Hud Peygamber'in Manevî Kişiliği

Hud (a.s), Âd kavminden ve Kur'ân'da adı geçen peygamberler içinde hakkı savunmak ve putperestliği ortadan kaldırmak için mücadeleye atılan ve Allah uğruna çektiği sıkıntıların anlatımına yer verilen ikinci peygamberdir. Yüce Allah onu, öbür saygın peygamberleri için kullandığı ifadeler ile övmüş ve onlarla birlikte iyiliklerini zikretmiştir. Allah'ın selâmı ona olsun.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ
هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوٓا اِلَيْهِ اِنَّ رَبّ۪ى
قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ ف۪ينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا
اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا وَاِنَّنَا لَف۪ى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ ﴿٦٢﴾ قَالَ
يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ى وَاٰتٰين۪ى مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُن۪ى
مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَز۪يدُونَن۪ى غَيْرَ تَخْس۪يرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هٰذِه۪ نَاقَةُ
اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَاْكُلْ ف۪ٓى اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ
عَذَابٌ قَر۪يبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا ف۪ى دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ
وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ
بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِىُّ الْعَز۪يزُ ﴿٦٦﴾ وَاَخَذَ
الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ى دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٦٧﴾ كَاَنْ لَمْ
يَغْنَوْا ف۪يهَا اَلَٓا اِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

61- Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik). Salih dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. O, sizi yerden var etti ve orada sizi orayı bayındırlaştırmakla görevlendirdi. O'ndan af

dileyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz, Rabbim (kullarına) yakındır ve (dilekleri) kabul edendir."

62- Dediler ki: "Ey Salih! Bundan önce sen aramızda kendisine umut bağlanan biri idin. Şimdi bizi atalarımızın taptıkları şeylere tapmaktan mı sakındırıyorsun?! Biz, bizi benimsemeye çağırdığın şey hakkında kuşkulandırıcı bir şüphe içindeyiz."

63- Salih dedi ki: "Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelen açık bir delile dayanıyorsam ve O bana katından bir rahmet bağışladıysa, emrine karşı geldiğim takdirde kim beni Allah'tan kurtarır?! Sizin bana zararımı arttırmaktan başka bir katkınız olamaz."

64- "Ey kavmim! Bu, size bir mucize olarak (gönderilen) Allah'ın dişi devesidir. Bırakın onu Allah'ın yerinde yesin ve ona bir kötülük dokundurmayın; yoksa yakın vadeli bir azap sizi yakalar."

65- Fakat onlar, onu boğazladılar. Bunun üzerine (Salih) onlara, "Yurdunuzda üç gün daha (yaşama nimetinden) faydalanın. Bu, yalanı olmayan kesin bir vaattir." dedi.

66- (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, Salih'i ve onunla birlikte iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile (helâk olmaktan) ve o günün horluğundan kurtardık. Şüphesiz, Rabbin güçlü ve üstündür.

67- Zulmedenleri ise, o (korkunç) ses yakaladı da yurtlarında yüzüstü yere yığılıp kaldılar.

68- Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Haberiniz olsun, Semud kavmi Rablerini inkâr ettiler. Hey, Semud kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde Salih Peygamber (a.s) ile kavmi Semud'un hikâyesi anlatılıyor. Salih Peygamber (a.s), tevhide çağıran ve putperestliğe karşı mücadeleye atılan üçüncü peygamberdir. O, Semud kavmini tevhide çağırdı ve Allah uğruna eziyetlere ve sıkıntılara katlandı.

Sonunda Allah kavmi ile arasında hükmünü vererek onları helâk ederken, kendisini yanındaki müminlerle birlikte kurtardı.

61) Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (peygamber olarak gönderdik). Salih dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur."

Hud Peygamber (a.s) hikâyesinde geçen bunun benzeri ayet hakkında söylediklerimiz bu ayet için de geçerlidir.

"**O, sizi yerden var etti ve orada sizi orayı bayındırlaştırmakla görevlendirdi. O'ndan af dileyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz, Rabbim (kullarına) yakındır ve (dilekleri) kabul edendir.**"

Ragıp İsfahanî diyor ki: "(Ayette geçen 'enşee' fiilinin kökü olan) 'inşa' kelimesi, bir şeyi var edip geliştirmek demektir. Çoğunlukla canlılar için kullanılır. *'Sizi yoktan var eden ve size işitme duyusu ve gözler veren O'dur.'* ayetinde olduğu gibi. (Yine ayette yer alan 'ista'mere' fiilinin kökü olan) 'imaret' kelimesi, yıkıntının ve yıkmanın tersi anlamına gelir. ('Yerini abat etti' anlamında) 'Amere arzahu ya'muruha imareten' denir. Örnek, *'Mescid-i Haram'ı onarmayı'* ayetidir. (Bu anlamda) 'Amertuhu fe-umire fe-huve ma'mur' denir. Bir başka örnek, *'Orayı onların imar ettiklerinden daha çok imar ettiler.'* ayeti ile *'Beytü'l-ma'mur (imar edilmiş ev)'* ifadesidir. 'A'merethu'l-arza' ve 'ista'mereha', bir şeyin imar edilmesini birine havale etmek anlamına gelir. *'Ve orada sizi orayı bayındırlaştırmakla görevlendirdi.'* ayetinde olduğu gibi." (Alıntı sona erdi.)

Buna göre "imaret", bir yeri kendisinden beklenen faydaları sağlamayı elverişli hâle getirmek demektir. Evi oturulacak duruma, mescidi ibadet edilecek duruma, toprağı ekim yapılacak duruma, bahçeyi meyveleri toplanacak ve içinde gezinilecek duruma getirmek gibi. "İsti'mar" ise, imar etmeyi istemek, yani birinden bir yeri beklenen faydalarını sağlamaya elverişli duruma getirmesini istemek demektir.

Bu açıklamaların ışığında -aynı zamanda hasrı ifade eden- *"O, sizi yerden var etti ve orada sizi orayı bayındırlaştırmakla görevlendirdi."* ifadesinin anlamı şudur: Yeryüzünde insan denen varlığı var eden, sonra onu aşama aşama geliştiren, onu yeryüzünde tasarrufta bulunma yeteneği ile donatan, orayı hayatında yararlanacağı ve şuuruna vardı-

ğı ihtiyaçları ve eksikleri gidermek için kullanacağı duruma getirme imkânlarını ona bağışlayan Allah'tır. Sizler var olmanızda ve varlığınızı devam ettirmede sadece O'na muhtaçsınız.

Salih Peygamber'in (a.s) dile getirdiği bu ifade, sebep bildiren bir ifade olduğu gibi, aynı zamanda, *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur."* ifadesi ile kavmine yönelttiği çağrıya kanıt sağlayan bir delildir. Bu yüzden ayrı bir söz hâlinde getirilmiş, daha önceki cümleye atfedilmemiştir. Sanki Salih Peygamber'e, "Niçin yalnız O'na kulluk edelim?" diye sorulmuş da o da bu soruya, "Çünkü sizi yerden var edip geliştiren ve orayı bayındırlaştırmakla görevlendiren O'dur." diye cevap vermiştir.

Çünkü onlar putlara taparken, onları yüce Allah'a ortak koşarken zanları uyarınca şöyle diyorlardı: Allah, ihata edilmeyecek derecede büyük, kendisine kulluk ve istek ulaşamayacak derecede yüce ve uzaktır. Oysa insanın kulluk etmesi ve isteklerde bulunması gereklidir. Bu yüzden O'nun şu yeryüzü âlemini havale ettiği ve mevcut düzenin yürütülmesini uhdesine verdiği üstün yaratıklarından birine tapmamız, yakarma yolu ile o üstün yaratığa yaklaşmamız gerekir ki, böylece bizden razı olsun, bize iyilikleri indirsin, bize öfkelenmesin ve böylece kötülüklerden uzak kalalım. Taptığımız bu ilâh, gerçekte bizim Allah katındaki aracımızdır. Çünkü O, ilâhların ilâhı ve rablerin rabbidir ve her işin son mercii O'dur.

Görülüyor ki, putperestlik inancı, yüce Allah ile insan arasındaki ilişkinin kopukluğuna ve bu ilişkinin putperestlerin taptıkları sözde üstün aracılar ile insan arasında kurulması ilkesine dayanır. Ayrıca bu aracıların gelişmeleri etkilemede bağımsız olduklarına ve Allah katında şefaatçi olduklarına inanılır.

Oysa insanı topraktan yaratıp yeryüzünü bayındırlaştırmakla görevlendiren yüce Allah olduğuna göre, O'nunla insan arasında ilişki vardır ve insana yakındır. O'nun tarafından düzenlenip şu kâinatta yürürlüğe konan şu sebeplerin hiçbirinin bağımsızlığı yoktur ki, onları hoşnut ederek iyilikleri umulsun ve onları öfkelendirmek yüzünden kötülükleri beklensin.

O hâlde kulluk edilmesi ve bu yolla hoşnutluğu umularak öfkesinden sakınılması gereken tek merci Allah'tır. Çünkü O, insanın ve her şeyin yaratıcısı, insanın ve her şeyin işlerinin yöneticisidir. Buna göre,

"O, sizi yerden var etti ve orada sizi orayı bayındırlaştırmakla görevlendirdi." ifadesi, öncesindeki cümlelerin gerekçesi ve Allah ile insan arasındaki ilişkinin varlığını vurgulama ve sebeplerin etki bağımsızlığını reddetme yolu ile o cümlelerin delilidir.

Bundan dolayı bu ifadeyi, *"O'ndan af dileyin, sonra O'na tövbe edin."* şeklinde bir sonuç ifadesi izlemiştir. Yani Allah, yaratıcınız ve hayatınızın işlerinin yöneticisi olması gerekçesi ile O'nun dışındaki sözde ilâhları bir yana bırakarak kulluk etmeniz gereken yegâne merci olduğuna göre, başkalarına tapmak sureti ile işlediğiniz günahları affetmeyi O'ndan isteyin, O'na iman ve kulluk ederek yönelin. Çünkü O, size yakındır ve istekleri kabul edendir.

"O'ndan af dileyin..." cümlesine, *"Şüphesiz, Rabbim (kullarına) yakındır ve (dilekleri) kabul edendir."* cümlesi gerekçe gösteriliyor. Zira gösterilen delilden sonuç olarak ortaya çıkıyor ki, insanı yaratan, yetiştiren ve hayatının işlerini yöneten Allah'tır. Kâinatta etkili olan sebeplerin hiçbiri bağımsız değildir. Tersine, şunu oraya ve onu şuraya yönelten O'dur. İnsan ile ihtiyaçları arasında, insanla kâinatı etkileyen sebepler arasında yalnız O vardır ve insana yakındır. Putperestlerin sandıkları gibi akıllar tarafından idrak edilmez, kulluk ve yaklaşma girişimi kendisine ulaşmaz değildir. Yakın olduğuna göre de istekleri kabul edendir. Yakın ve istekleri kabul eden olduğuna ve kendisinden başka ilâh olmayan Allah olduğuna göre de insanlar O'ndan af dilemeli ve sonra O'na yönelmelidirler.

62) Dediler ki: "Ey Salih! Bundan önce sen aramızda kendisine umut bağlanan biri idin. Şimdi bizi atalarımızın taptıkları şeylere tapmaktan mı sakındırıyorsun?! Biz, bizi benimsemeye çağırdığın şey hakkında kuşkulandırıcı bir şüphe içindeyiz."

İnsanın zatına değil, fiillerine ve eserlerine umut bağlanır. Onlardan da sadece hayırlı ve faydalı olan umulur. İnsanın umut bağlanan biri olması demek, onun kişiliği ve aile yapısı itibariyle reşit ve kâmil olması demektir. Böyle olduğu için kendisinden hayır beklenir ve fayda umulur. *"Sen aramızda kendisine umut bağlanan biri idin."* ifadesi, Salih Peygamber'in (a.s) onların genelinin umut bağladığı bir kişi olduğunu gösterir.

"Ey Salih! Bundan önce sen aramızda kendisine umut bağlanan biri idin." demelerinin anlamı şudur: Semud kavmi sende rüşt ve kemal

belirtilerini gördükleri için senin toplumlarının salih bir ferdi olmanı, hizmetlerinle toplumlarına yararlı olmanı, toplumu gelişme yolunda ilerletmeni bekliyorlardı. Fakat bu gün senden ve görüşünün isabetinden ümitlerini kesitiler. Çünkü karşılarına şimdiye kadar hiç işitmedikleri sözler ile ve beklenmedik bir çağrı ile çıkmış bulunuyorsun.

"Şimdi bizi atalarımızın taptıkları şeylere tapmaktan mı sakındırıyorsun?!" Bu soru yadırgama içerikli bir sorudur. Kötüleme ve kınama ifade eder. Aynı zamanda daha önceki ifadenin sebebini açıklama makamındadır. Anlamı şöyledir: Semud kavminin bugün senden ümit kesmelerinin sebebi, senin onları millî geleneklerine uymaktan men etmen ve toplumlarının en bariz niteliğini yok etmeye kalkışmandır. Çünkü putlara tapmak, bu toplumun kutsal geleneklerindendir. Toplumun kutsal geleneklerini devam ettirmesi, onun köklü bir geçmişe, doğru görüş ve iradeye dayalı bir millî birliğe sahip olduğunu gösterir.

Bu söylediklerimizin delili, *"Şimdi bizi atalarımızın taptıkları şeylere tapmaktan mı sakındırıyorsun?!"* ifadesidir. Bu ifadede, torunların tapınmasını ataların tapınması ile birleştiren bir süreklilik anlamı vardır. Dikkat edilirse, "Şimdi bizi atalarımızın tapmış oldukları şeylere tapmaktan mı sakındırıyorsun?!" denmemiştir. Anlam açısından bu iki tabir arasındaki fark açıktır.

Bundan anlaşılıyor ki, el-Menar yazarı ve başka bazı tefsircilerin bu ifadeyi, "Şimdi bizi atalarımızın tapmış oldukları şeylere tapmaktan mı sakındırıyorsun?!" şeklinde tefsir etmeleri yanlıştır.[1]

"Biz, bizi benimsemeye çağırdığın şey hakkında kuşkulandırıcı bir şüphe içindeyiz." ifadesi, Semud kavminin Salih Peygamber'in (a.s) çağrısını reddetmek için dayandıkları ikinci delildir. Birinci delilleri, bu ayetin başlangıcının içeriğidir ki, özet olarak şöyledir: Senin ortaya attığın putlara tapmayı reddetme çağrısı, Semud kavminin kutsal geleneğini ortadan kaldıracak, bu kavmin millî yapısını yıkacak ve tarihî şöhretini öldürecek, kınanması gereken bir bidattir. Bu yüzden onu reddetmeliyiz. İkinci delilleri de şudur: Bu çağrın hakkında inandırıcı, içimizdeki şüpheyi giderici açık bir delil getirmiş değilsin. Bu yüzden biz, bizi benimsemeye çağırdığın şey hakkında seni suçlayıcı bir şüphe

---

1- [el-Menar, c.12, s.122; Tefsir-i İbn Kesir, c.3, s.561]

içindeyiz ve hakkında şüphe duyduğumuz çağrını kabul etmemiz söz konusu değildir.

(Ayette geçen "mürîb" kelimesinin mastarı olan) "irabet" kelimesi, suçlamak ve suizanda bulunmak demektir. Bir şey sende onun hakkında şüphe uyandırdığı zaman, "Rabenî minhu keza" dersin. Bir şey seni onu suçlamaya, ona suizanda bulunmaya sebep olduğu zaman da, "Erabenî keza irabeten" dersin.

63) Salih dedi ki: "Ey kavmim! Baksanıza, eğer ben Rabbimden gelen açık bir delile dayanıyorsam ve O bana katından bir rahmet bağışladıysa, emrine karşı geldiğim takdirde kim beni Allah'tan kurtarır?! Sizin bana zararımı arttırmaktan başka bir katkınız olamaz."

Buradaki açık delilden maksat mucize, rahmetten maksat da peygamberliktir. Bu surede Nuh Peygamber'in (a.s) hikâyesini anlatırken bunun benzeri olan ayet hakkında söylediklerimiz bu ayet için de geçerlidir.

"Emrine karşı geldiğim takdirde kim beni Allah'tan kurtarır?!" ifadesi, öncesindeki şart cümlesinin cevabıdır. İfadenin anlamı şudur: Söyleyin bana, eğer ben çağrımın doğruluğunu bildiren bir mucize ile desteklendiysem ve Allah bana peygamberlik verip de mesajını iletmemi emrettiyse, sizin çağrıyı bırakmam şeklindeki isteğinize itaat ettiğim ve arzunuza uyduğum takdirde beni Allah'tan kim koruyacak, O'na karşı beni kim savunacak?!

Böylece bu ifadede onların her iki delillerine cevap verilmiş ve bidat diye niteleyip kınadıkları davetin mazereti bildirilmiştir.

"Sizin bana zararımı arttırmaktan başka bir katkınız olamaz." ifadesi, bir önceki cümlede söylediklerinin sonucudur. O cümlede Semud kavminin iki delilini çürütmüş, onlara niçin karşı çıktığını, kendilerini hangi gerekçe ile millî geleneklerinin tersine çağırdığını açıklamıştı. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Sizi Allah'a çağırmaktan vazgeçip size dönmeme ve size katılmama yönelik ısrarınız, benim sadece zararımı arttırır. Çünkü hakka karşı çıkmak, zarardan ve hüsrandan başka bir şey değildir.

Başka bir görüşe göre bu ifadenin anlamı, *"Şimdi bizi atalarımızın taptıkları şeylere tapmaktan mı sakındırıyorsun?!"* şeklinde-

ki sözleriniz, sadece sizin zararda olduğunuz yolundaki görüşümü perçinliyor, şeklindedir.[1] Başka bir yoruma göre, "Böylece zararda olduğunuzu daha açık görüyorum." anlamı kastediliyor. En uygun görüş, birinci görüştür.[2]

64) "Ey kavmim! Bu, size bir mucize olarak (gönderilen) Allah'ın dişi devesidir. Bırakın onu Allah'ın yerinde yesin ve ona bir kötülük dokundurmayın; yoksa yakın vadeli bir azap sizi yakalar."

Devenin Allah'a izafe edilmesi, değer verme, onurlandırma amacı taşır. Allah'ın evi, Allah'ın kitabı gibi. Sözü edilen deve, Salih Peygamber'in (a.s) peygamberliğini teyit eden bir mucize idi. Onu kavminin isteği üzerine Allah'ın izni ile dağdaki bir kayadan çıkarmıştı. Kavmine, o deveyi Allah'ın yerinde gezinip otlamak üzere serbest bırakmalarını söyledi. Ona dövme, yaralama, öldürme gibi bir kötülük dokundurmamaları hususunda kavmini uyardı ve onlara, ona bir zarar dokundurmaları durumunda çok yakın vadeli bir azaba çarpılacaklarını haber verdi. Ayetin anlamı budur.

65) Fakat onlar, onu boğazladılar. Bunun üzerine (Salih) onlara, "Yurdunuzda üç gün daha (yaşama nimetinden) faydalanın. Bu, yalanı olmayan bir vaattir." dedi.

(Ayette geçen "akerû" fiilinin kökü olan) "akr" kelimesi, deve için kullanıldığında boğazlamak anlamına gelir. "Dâr" kelimesi ise, insanın kendisinin ve ailesinin barınması için yapıp içinde oturduğu ev anlamına gelir. Buradaki anlamı, Semud kavminin yaşadığı şehirdir. Ev nasıl aileyi bir araya getiriyorsa, şehir de sakinlerini bir araya getirdiği için ev diye anılmıştır. Bir görüşe göre[3] "dâr"dan maksat, dünya yurdudur ki, bu uzak bir ihtimaldir.

Şehirlerinde faydalanmalarından maksat, hayat nimetinden yararlanıp yaşamaktır. Çünkü dünya hayatı, kendisinden yararlanılan bir metadır. Ya da maksat, şehirlerinde hazırladıkları gönül okşayıcı manzaralar, ev eşyaları, yiyecekler, içecekler gibi çeşitli nimetlerden yararlanmak ve nefislerinin arzularına dalmaktır.

1- [el-Keşşaf, c.2, s.408]
2- [el-Menar, c.12, s.123]
3- [el-Kebir, c.18, s.20]

"Bu, yalanı olmayan bir vaattir." ifadesindeki işaret, *"Yurdunuzda... faydalanın"* cümlesine dönüktür ve *"yalanı olmayan bir vaat"* de onun açıklamasıdır.

66) (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, Salih'i ve onunla birlikte iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile (helâk olmaktan) ve o günün horluğundan kurtardık. Şüphesiz, Rabbin güçlü ve üstündür.

"(Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, Salih'i ve onunla birlikte iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile (helâk olmaktan)... kurtardık." ifadesiyle ilgili olarak söyleyeceğimiz şeyler, daha önce Hud hikâyesinde geçen benzer ifadeyle ilgili olarak söylediklerimizin aynısıdır.

"Ve o günün horluğundan" ifadesi, hazfedilmiş bir ibareye matuftur ve ifadenin geniş şekli, "Onları azaptan ve o günün horluğundan kurtardık." biçimindedir. Bu ifadede geçen "hızy" kelimesi, rezaleti açık olan ve açıklanmasından utanılan durum anlamına gelir. Bu ifadenin geniş şekli, *"Beni bu zalim kavimden kurtar."* ifadesine paralel olarak "Onları o kavimden ve o günün horluğundan kurtardık." şeklinde de olabilir.

"Şüphesiz, Rabbin güçlü ve üstündür." ifadesi, ayetin baş tarafının içeriğinin sebebi konumundadır. Bu ifadede, çoğul birinci şahıstan üçüncü şahsa geçiliyor. Bu geçiş sanatı, Hud Peygamber (a.s) hikâyesinde yer alan *"Haberiniz olsun, Âd kavmi Rablerini inkâr ettiler."* ifadesinde de kullanılmıştı. Bunun gerekçesi, müşriklerin kulluk tavrının dışına çıkıp rububiyeti inkâr ettiklerini ve Rablerinin nimetlerine karşı nankörlük ettiklerini vurgulamak için rububiyet sıfatına dikkat çekmektir.

67) Zulmedenleri ise, o (korkunç) ses yakaladı da yurtlarında yüzüstü yere yığılıp kaldılar.

(Ayette geçen "câsimîn" kelimesinin kökü olan) "cüsûm" kelimesi, yüzüstü yere düşmek demektir. Ayetin geriye kalan bölümünün anlamı açıktır.

68) Sanki orada hiç yaşamamışlardı.

"Ganiye bi'l-mekân"; bir yerde ikamet etmeyi, oturmayı ifade eder. (Ayette geçen "lem-yeğnev" fiili bu anlamdadır.) İfadedeki zamir ("fîha"), bir önceki ayette yer alan "diyar" kelimesine racidir.

Haberiniz olsun, Semud kavmi Rablerini inkâr ettiler. Hey, Semud kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!

Bu iki cümle, hikâyenin ayrıntılı şeklinin özetidir. Birinci cümle, Semud kavminin ve Salih Peygamber'in (a.s) çağrısının nasıl bir sonuca vardığının; ikinci cümle ise, Allah'ın onlara verdiği cezanın özetidir. Bu ifadenin benzeri, Hud Peygamber'in (a.s) hikâyesinin sonunda da yer almıştı.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den şöyle nakleder: İmam Cafer Sadık'a, *"Semud kavmi de uyarıcıları yalanladı. 'Bizden olan bir beşere mi uyacağız?! O takdirde biz bir sapıklık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz.' dediler."* (Kamer, 23-24) ayeti hakkındaki görüşünü sordum. Bana şöyle dedi: "Bu ayet, Semud kavminin Salih Peygamber'i yalanlamaları hakkındadır. Yüce Allah bir kavmi, onlara daha önce peygamberler gönderip de o peygamberler onlara hücceti tamamlamadıkça asla helâk etmez."

"Allah, onlara Salih'i peygamber olarak gönderdi. Fakat onlar, ona olumlu karşılık vermediler ve ona karşı geldiler. 'Bize şu kayadan gebe bir deve çıkarmadıkça sana inanmayız.' dediler. Söyledikleri kaya saygı gösterdikleri, taptıkları, her yılbaşında önünde kurban kesmek üzere çevresinde toplandıkları bir kaya idi. Salih Peygamber'e, 'Eğer sandığın gibi bir peygamber isen, bizim için ilâhına dua et de şu sert kayadan gebe bir deve çıkarsın.' dediler. Allah da istedikleri deveyi kayadan çıkardı."

"Sonra Allah, Salih Peygamber'e şöyle bir vahiy gönderdi: 'Kavmine de ki: Allah bir gün bu deveye ve bir gün de size su içme günü belirledi. Devenin su içme günü geldiğinde suyu içer ve içtikten sonra onu bir yere kapatırlardı. O gün küçük-büyük herkes onun sütünden içerdi. Ertesi gün olunca bu defa onlar suya giderek su içerlerdi. O gün deve su içmezdi. Uzun süre bu böyle devam etti."

"Sonra Allah'a karşı geldiler. Birbirlerine gidip geldiler ve aralarından biri, 'Bu deveyi öldürüp ondan kurtulun; bir gün onun ve bir gün bizim su içme günümüz olmasına razı değiliz.' dedi. Arkasından, 'Bunu öldürmeyi kim üstlenecek? Ona istediği mükâfatı veririz.' dediler. Bunun üzerine Kaddar adında kırmızı yüzlü, kahverengi saçlı, mavi gözlü,

babası belli olmayan bir zina çocuğu ortaya çıktı. Çevresinde kötü ve uğursuz sayılan bu kişiye bir ödül adadılar. Deve her zaman geldiği suya yönelince adam onu su içmek üzere bıraktı. Fakat dönerken yolu üzerinde oturdu ve ona bir kılıç darbesi vurdu. Hayvana bir şey olmayınca bir daha vurup onu öldürdü. Hayvan yan tarafı üzerine yere düştü. Yavrusu kaçıp dağa çıktı ve orada başını havaya kaldırarak üç kere bağırdı. Bunun üzerine Salih Peygamber'in kavmi devenin yanına geldi. Küçük-büyük hepsi deveyi öldürmeye katıldı. Etini bölüştüler ve hep birlikte onu yediler."

"Salih Peygamber bu durumu görünce yanlarına gelerek, 'Ey kavmim, bu işi niye yaptınız? Yoksa Rabbinizin emrine karşı mı geldiniz?' dedi. Yüce Allah, Salih Peygamber'e (a.s) şöyle vahiy etti: 'Senin kavmin azdı ve haddi aştı. Allah'ın kendilerine delil olarak gönderdiği deveyi öldürdüler. Oysa o devenin onlara hiçbir zararı olmadığı gibi, tersine büyük faydası vardı. Şimdi onlara söyle: Kendilerine üç gün sonra azabımı göndereceğim. Eğer tövbe edip yaptıklarından dönerlerse, tövbelerini kabul eder, onları cezalandırmaktan vazgeçerim. Yok, eğer tövbe edip yaptıklarından dönmezlerse, üçüncü gün azabımı onlara gönderirim."

"Salih Peygamber yanlarına gelerek dedi ki: 'Ey kavmim, ben size Allah'ın gönderdiği bir elçiyim. O size şöyle diyor: Eğer tövbe eder, yaptığınızdan döner ve af dilerseniz, sizi affeder, tövbenizi kabul ederim.' Kavmi, Salih Peygamber'in bu sözlerine en serkeş ve isyankâr sözlerle karşılık vererek şöyle dediler: Ey Salih, eğer doğru söylüyorsan, bizi kendisi ile tehdit ettiğin azabı başımıza getir."

"Salih Peygamber onlara, 'Ey kavmim, yarın sabah yüzleriniz sararacak, ikinci gün kızaracak ve üçüncü gün kapkara olacak.' dedi. İlk günün sabahı gelince yüzleri sarardı. Birbirlerine koşup, 'Salih'in dediği başımıza geldi.' dediler. Fakat aralarındaki azgınlar, 'Söyledikleri ciddî de olsa Salih'in sözlerine kulak asmayacak, onları kabul etmeyeceğiz.' dediler. İkinci gün olunca yüzleri kıpkırmızı oldu. Birbirlerine koşarak, 'Arkadaşlar! Salih'in dediği başımıza geldi.' dediler. Fakat aralarındaki azgınlar, 'Hep birlikte helâk olsak da Salih'in sözlerini dinlemeyecek ve atalarımızın taptıkları putları bırakmayacağız.' dediler. Böylece tövbe edip yaptıklarından dönmeye yanaşmadılar. Üçüncü gün yüzleri simsiyah oldu. Birbirlerine koşarak, 'Arkadaşlar! Salih'in dedikleri baçımıza

geldi.' dediler. Aralarındaki azgınlar da, 'Evet, Salih'in bize dedikleri başımıza geldi.' dediler."

"Gece yarısı olunca, onlara Cebrail gelerek bir nara attı. Bu nara kulak zarlarını yırttı, kalplerini hoplattı ve ciğerlerini parçaladı. O üç gün zarfında vücutlarını hanutlamış ve kefenlerini giymişlerdi. Çünkü azabın başlarına ineceğini anlamışlardı. Sonunda göz açıp kapayıncaya kadar küçük-büyük hepsi öldü. Büyük ve küçükbaş hayvanları bile telef oldu. Allah her şeyi helâk etti. Evlerinde ve yataklarında ölüp kaldılar. Yüce Allah'ın gürültü ile birlikte gökten üzerlerine gönderdiği ateş hepsini yakıp kül etti. İşte Semud kavminin hikâyesi budur."

Ben derim ki: Rivayet olağanüstü unsurlar içeriyor. Bütün halkın devenin sütünden içmeleri, insanların yüz renklerinin günden güne değişmesi gibi. Deve olayının kendisi mucize olduğuna göre bunların sakıncası yoktur. Bu olayın mucize olduğu ve devenin su içmesi için bir gün ve bütün şehir halkının su içmesi için bir gün belirlendiği Kur'ân'da açıkça belirtiliyor.

Naranın Cebrail'den gelmesi de, bunun onlara inen gök kaynaklı bir gürültü olması, müthiş sesi ile onları öldürüp ateşi ile kendilerini yakması ile çelişmez. Çünkü olağan üstü veya normal bir kâinat olayının ruhanî bir meleğe izafe edilmesinde hiçbir engel yoktur. Bunun için o meleğin o olayın akışında rol alması aranır. Nitekim ölüm, hayat, rızk ve benzerleri gibi diğer kâinat olayları, o olaylarda rol alan meleklere izafe edilmiştir.

İmam'ın (a.s) "O üç gün zarfında vücutlarını hanutlamış ve kefenlerini giymişlerdi." şeklindeki sözü, onların ölüme hazırlandıklarını anlatan kinayeli bir ifadedir.

Bazı rivayetlerde bu deve tanıtılırken, omuzları arasında bir millik bir uzaklık olduğu söyleniyor. Bu iddia o rivayetin güvenilirliğini zayıflatıyor. Sebep, bu iddianın imkânsız olması değildir. Çünkü bu sakınca devenin varlığının mucize olması ile giderilebilir. Asıl sebep şudur: Buna göre devenin organlarını birbirine oranlarsak, o takdirde hörgücünün yüksekliğinin üç mil kadar olması gerekir ki, bu durumda onu kılıçla öldürebilecek bir insan düşünülemez. Ayrıca deveyi öldürenin yaptığı işin mucize olması da söz konusu değildir. Bununla birlikte, *"Onun bir su payı vardır; belli bir günün su payı da sizindir."* (Şuarâ, 155) ayetinde o devenin çok kocaman olduğuna dair delâlet veya işaret vardır.

SALİH KISSASI

1- Salih Peygamber'in (a.s) Kavmi Semud

Semud, Arap kökenli bir kavimdi. Medine ile Şam arasında bulunan Vadi'l-Kura denen bölgede yaşıyorlardı. Tarih öncesi kavimlerden oldukları için tarihte onlar hakkında çok az bilgi vardır. Yüzyıllar izlerini sildiği için hikâyelerinin ayrıntıları hakkında söylenenlere güvenilmez.

Kur'ân'da onların hikâyelerine dair şu bilgiler veriliyor: Peygamberlerinin isminden anlaşılacağı üzere Arap kökenli bir kavimdiler. Peygamberleri onların soyundandı (Hûd, 61). Âd kavminden sonra ortaya çıktılar. Uygarlık ve medeniyette ileri idiler. Yeryüzünü imar etmişler; ovalarda köşkler yapmışlar, dağların eteklerinde kayaları oyarak güvenli evler inşa etmişlerdi (A'râf, 74). Belli başlı uğraşları tarım idi. Pınarlar açmışlar; bahçeler, hurmalıklar ve tarlalar ortaya koymuşlardı.

Semud kavmi kabile hayatı yaşıyordu. Kabile büyükleri ve yaşlıları tarafından yönetiliyordu. Salih'in peygamber olarak gönderildiği şehirde dokuz boy yaşıyordu ki, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyi işler yapmaya yanaşmıyorlardı (Neml, 48). Bunlar yeryüzünde azdılar, putlara taptılar, azgınlıkta ve zulümde çok ileri gittiler.

2- Salih'in (a.s) Peygamber Olarak Gönderilmesi

Semud kavmi Rablerini unutup kötülük yapmada ileri gidince, Allah onlara Salih'i peygamber olarak gönderdi. Salih Peygamber (a.s), şerefli asil bir ailedendi. Akıllılığı ve yeterliliği ile tanınıyordu (Hûd, 62; Neml, 49). Kavmini yüce Allah'ın birliğine inanmaya, putlara tapmayı bırakmaya, toplumda adalet ve iyilikseverlik ilkeleri uyarınca davranmaya, yeryüzünde üstünlük taslamamaya, haddi aşmamaya, azmamaya çağırdı ve kendilerini azaba çarpılacakları konusunda uyardı (Hûd, Şuarâ, Şems ve diğer sureler).

Salih Peygamber (a.s), hikmetli sözler ve güzel öğütler ile kavmini Allah'ın dinine çağırmaya girişti. Allah uğruna birçok eziyetlere katlandı. Kendisine sadece kavminin zavallılar kesiminden olan bir avuç kişi inandı (A'râf, 75). Şımarık azgınlar ile onlara uyanların geneli ise kâfirliklerinde ısrar ettiler, müminleri horladılar. Salih Peygamber'i akıl zayıflığı ve büyücülükle suçladılar (A'râf, 66; Şuarâ, 153; Neml, 47).

Salih Peygamber'den (a.s) söylediklerini kanıtlayacak somut delil istediler. Peygamberlik iddiasını doğrulayacak bir mucize göstermesini talep ettiler. Dağdaki bir kayadan dişi bir deve çıkarmasını önerdiler. O da anlattıkları gibi bir deveyi onlar için ortaya çıkardı ve dedi ki: "Allah size, su kaynağınızdan bir gün sizin su içmenizi, ertesi gün de sizin su içmekten sakınmanızı ve devenin su içmesini, su içme sırasının bir gün devenin ve belirli bir gün de sizin olmasını, o deveyi istediği yerde otlamak üzere serbest bırakmanızı, ona hiçbir şekilde zarar vermemenizi emrediyor; aksi takdirde yakında gelecek bir azaba çarpılırsınız (A'râf, 72; Hûd, 64; Şuarâ, 156).

Bir süre böyle geçti. Fakat sonra azdılar ve komplo düzenlediler. Aralarındaki en kötü kişiyi deveyi öldürmeye gönderdiler. O da deveyi boğazlayıp öldürdü. Salih Peygamber'e de, "Eğer doğru söyleyenlerden isen, bize vadettiğin azabı başımıza getir." dediler. Salih de onlara, "Yurdunuzda üç gün daha yaşama nimetinden faydalanın. Bu, yalanı olmayan kesin bir vaattir." dedi (Hûd, 65).

Sonra şehir halkı ile sözünü ettiğimiz boylar, Salih Peygamber'e (a.s) tuzak kurdular. Aralarında yemin ederek gecenin karanlığında kendisini ve ailesini öldürmeyi ve arkasından velisine, "Onu ve ailesini kimin öldürdüğünü görmedik. Kuşkusuz, biz doğru söylüyoruz." demeyi kararlaştırdılar. Onlar bu tuzağı kurdular, Allah da onlara farkında olmadıkları bir karşı tuzak kurdu (Neml, 50). Bakıp dururlarken onları yıldırım (Zâriyât, 44), sarsıntı ve korkunç ses yakaladı da evlerinde yüzüstü yere yığıldılar.

Salih Peygamber (a.s), onları kendi hâlleri ile baş başa bırakıp, yanlarından uzaklaştı ve "Ey kavmim, ben Rabbimin mesajlarını size ilettim. Size iyi niyetle öğüt verdim. Fakat siz iyi niyetli öğüt verenleri sevmiyorsunuz." (A'râf, 79; Hûd, 67) dedi. Allah, iman edip kötülüklerden sakınanları kurtardı (Secde, 18). Onların arkasından ilâhî münadi, *"Haberiniz olsun, Semud kavmi Rablerini inkâr ettiler. Hey, Semud kavmi (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!"* [Hûd, 68] diye seslendi.

3- Salih Peygamber'in Kişiliği

Eldeki Tevrat'ta bu salih (seçkin, iyi) peygamberden hiç söz edilmez. O, Semud kavminden idi. Kur'ân'da Allah'ın emri ile tevhit ilkesini savunarak putperestliğe karşı mücadeleye atıldığı anlatılan üçün-

cü peygamberdir. yüce Allah onu Nuh ve Hud peygamberlerden sonra zikreder. Onu diğer peygamberleri överken kullandığı ifadelerle över. Yüce Allah onu öbür peygamberler gibi seçmiş ve bütün âlemlere üstün kılmıştır. Ona ve bütün peygamberlere selâm olsun.

وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهٖيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ
جَٓاءَ بِعِجْلٍ حَنٖيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَآ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ
مِنْهُمْ خٖيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ
فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا
وَيْلَتٰٓى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلٖى شَيْخًا اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عَجٖيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُٓوا
اَتَعْجَبٖينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ اِنَّهُ حَمٖيدٌ
مَجٖيدٌ ﴿٧٣﴾ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهٖيمَ الرَّوْعُ وَجَٓاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فٖى
قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ لَحَلٖيمٌ اَوَّاهٌ مُنٖيبٌ ﴿٧٥﴾ يَٓا اِبْرٰهٖيمُ اَعْرِضْ
عَنْ هٰذَا اِنَّهُ قَدْ جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَاِنَّهُمْ اٰتٖيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

69- Andolsun, elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler. "Selâm (sana)." dediler. O da, "Selâm (size)." dedi ve çok geçmeden kebap edilmiş bir buzağı getirdi.

70- Ellerinin ona (yemeğe) ulaşmadığını görünce, onları yadırgadı ve içinde onlardan bir korku hissetti. "Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik." dediler.

71- Karısı da (o sırada) ayakta durmuştu. Aniden âdet (regl) oldu. Bunun üzerine ona, İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik.

72- "Vay bana! Ben kocamış bir kadın, bu kocam da yaşlı bir adam olduğu hâlde çocuk mu doğuracağım?! Gerçekten bu şaşılacak bir şeydir!" dedi.

73- (Elçiler,) "Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi siz ev halkının üzerindedir. Şüphesiz O, övgüye lâyık ve yücedir." dediler.

74- İbrahim'in korkusu geçip de müjdeli haberi alınca, Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti.

75- İbrahim gerçekten halîm, bağrı yanık ve sürekli (Allah'a) dönen bir kimse idi.

76- (Konuk melekler ona dediler ki:) "Ey İbrahim, bu tartışmadan vazgeç. Çünkü Rabbinin (Lût kavmine yönelik azap) emri gelmiştir. Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler, İbrahim Peygamber'in (a.s) bir oğulla müjdelenmesi haberini içeriyor. Bu hikâye, meleklerin Lut kavmini yok etmek üzere Lut Peygamber'e (a.s) gidişleri hikâyesine bir geçiş niteliği taşıyor. Çünkü bu hikâye, o hikâyenin uzantısıdır. Müjde hikâyesinin sonunda Lut kavminin helâk edilmesini açıklayan şu ayete yer veriliyor: *"Çünkü Rabbinin (Lût kavmine yönelik azap) emri gelmiştir. Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir."*

69) Andolsun, elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler. "Selâm (sana)." dediler. O da, "Selâm (size)." dedi ve çok geçmeden kebap edilmiş bir buzağı getirdi.

Ayette geçen "buşra" kelimesi, müjde; "ıcl" kelimesi ise, buzağı anlamındadır. "Meful" anlamına gelen "faîl" kalıbındaki "hanîz" kelimesi, "mahnûz" anlamındadır ve ateşte kızgınlaştırılmış taş üzerinde kebap edilmiş et demektir. Nitekim -bazı dil bilginlerine göre- güneş altında kızgınlaştırılmış taş üzerinde kebap edilmiş ete de "kadîd" denir. Bazılarına göre ise "hanîz", suyu ve yağı damlayan kebap demektir. Bu kelimenin mutlak manada kebap edilmiş et anlamına geldiğini söyleyen de vardır. Zâriyât Suresi'ndeki bu hikâyeyi anlatan bir ayette geçen

"Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir buzağı (kebabını) getirdi." (Zâriyât, 26) ifadesinde ikinci anlamın (suyu ve yağı damlayan kebap) teyit edildiğini söylemek mümkündür.

"Andolsun, elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler." ifadesi, daha önceki *"Andolsun, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."* ifadesine matuftur. Mecmau'l-Beyan'da verilen bilgiye göre, cümlenin başındaki "lâm" harfi, haberi tekit etme amacı taşır. Buradaki "kad" edatı ise, peygamberler hikâyelerini işiten kimsenin her hikâyenin arkasından başka bir hikâye beklediği anlamını ifade eder. Çünkü "kad" edatı, "beklenti" bildirmek için kullanılır. Burada da dinleyicinin bekleme hâlinde olduğunu bildirmek için gelmiştir.

"Elçiler"den maksat, İbrahim Peygamber'e (a.s) müjde vermek ve Lut kavmini helâk etmek için gönderilen meleklerdir. Tefsirciler, bunların sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Fakat ikiden fazla oldukları kesindir. Çünkü kelimenin (rüsül=elçiler) çoğul oluşu bunu gösterir. Ehlibeyt İmamları'ndan (selâm olsun onlara) gelen bazı rivayetlere göre, bunlar seçkin meleklerden dördüdür. İleride inşaallah bu rivayeti nakledeceğiz.

Meleklerin İbrahim Peygamber'e (a.s) getirdikleri müjde, bu hikâyede açıkça belirtilmiyor. Söylenen şey, İbrahim Peygamber'in eşine verilen müjdedir. Ancak İbrahim Peygamber'in kendisine verilen müjdeden Hicr ve Zâriyât sureleri gibi başka surelerde söz ediliyor. Fakat o iki surede müjdelenenin İshak mı, İsmail mi, yoksa her ikisi mi olduğu belirtilmiyor. Bu suredeki hikâyenin akışından anlaşıldığına göre burada müjdelenen İshak'tır. Hikâyenin sonunda bu konuda geniş bir açıklama yapılacaktır.

"'Selâm (sana).' dediler. O da, 'Selâm (size).' dedi." Yani, melekler ile İbrahim karşılıklı olarak selâmlaştılar. Melekler ona, "Selâmen" dediler; yani "Sellemna aleyke selâmen (Sana esenlik dileriz)" dediler. İbrahim de onlara, "Selâmun" dedi; yani "Aleykum selâmun (Esenlik üzerinize olsun)" dedi.

İbrahim Peygamber'in (a.s) ifadesindeki "selâm" kelimesi, nekire (belirtisiz) bir isimdir. Kelimenin bu kullanılışı, onunla selâmın her türlüsünün kastedildiği veya onurlandırma ve daha çok saygı gösterme içerikli hazfedilmiş bir sıfatının olduğu, yani "Temiz ve hoş bir selâm üzerinize olsun" gibi bir açılımının olduğu anlamına gelir. Bundan dolayı

bir tefsirci, "selâm" kelimesinin merfu okunmasının mensup okunmasından daha etkili bir anlam taşıyacağını; çünkü İbrahim Peygamber'in, melekleri konuk sandığı için onları verdikleri selâmdan daha güzel bir selâmla selâmlayıp ağırlamaya özen gösterdiğini savunmuştur.

"Ve çok geçmeden kebap edilmiş bir buzağı getirdi." Yani, hiç gecikmeden onlara üzerinden su ve yağ damlayan kebap edilmiş bir buzağı getirdi; bu ikramı çok çabuk yaptı.

70) Ellerinin ona (yemeğe) ulaşmadığını görünce, onları yadırgadı ve içinde onlardan bir korku hissetti. "Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik." dediler.

Konukların ellerinin kebap edilmiş danaya ulaşmaması tabiri, onların yemeğe el uzatmadıklarını ifade eden kinayeli bir ifadedir. Bu da normalde düşmanlık ve kötülük besleme belirtisidir. "Nekirehum (onları yadırgadı)" ve "enkerehum" aynı anlama gelir. İbrahim Peygamber'in konuklarını yadırgamasının sebebi, onlarda alışılmışın dışında bir davranış gözlemesidir.

(Ayette geçen "evcese" fiilinin kökü olan) "îcas", bir duygunun kalbe doğması demektir. Ragıp İsfahanî şu açıklamayı yapıyor: "Veces, gizli ses demektir. Teveccüs, (o gizli sesi) duymaya çalışmak demektir. Îcas, bu durumun insan nefsinde belirmesidir. *'Ve içinde onlardan bir korku hissetti.'* ayetinde buyrulduğu gibi. 'Vâcis', dil bilginlerine göre 'hâcis'den sonra insan nefsinde beliren durumdur. Çünkü hâcis düşünce ile başlar. Sonra vâcis denilen duygu belirir." (Alıntı sona erdi.) Dolayısıyla cümle kinayeli bir ifadedir. Sanki korkunun insan nefsinde belirmesinin kalp kulağı ile işitilen bir sesi varmış gibi. Anlatılmak istenen şey şudur: İbrahim Peygamber, içinde bir korku duydu ve bu yüzden konukları, *"Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik."* diyerek ona güven verdiler, gönlünü rahatlatmaya çalıştılar.

Buna göre ayetin anlamı şudur: İbrahim Peygamber, konuklarına kebap edilmiş dana eti getirince, onların yemekten sakınanlar gibi ondan yemediklerini gördü. Bu da kötülük belirtisidir. Bu yüzden onlardan yana içinde bir korku duydu. Bunun üzerine konuklar ona güven ve rahatlık aşılamak için, *"Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik."* dediler. Bunun üzerine İbrahim Peygamber anladı ki, onlar yemekten, içmekten ve diğer bedenî gereksinmelerden münezzeh meleklerdir ve önemli bir görev için gönderilmişlerdir.

Korku duyma hâlinin İbrahim Peygamber'e (a.s) izafe edilmiş olması, onun taşıdığı peygamberlik sıfatının ayrılmaz niteliği olan günahtan ve kötü ahlâktan korunmuşluğu ile çelişmez. Çünkü istenmez bir şeyi görmekten dolayı insan nefsinde meydana gelen ve insanı ondan sakınmaya, onu başından savmaya sevk eden etkilenme anlamındaki korku, bir kötü ahlâk davranışı değildir. Kötü ahlâk örneği olan şey, nefsin direncini yok eden, yılgınlığa ve ürkekliğe yol açan ve istenmez şeyi baştan savmak için önlem almayı ihmal ettiren etkilenmedir ki, buna korkaklık denir. Bu böyle olduğu gibi, "tehevvür" adı ile bilinen "istenmez şeyi görmekten mutlak anlamda hiç etkilenmemek" de asla bir erdem değildir.

Şöyle ki, yüce Allah insanların nefislerinde meydana gelen bir takım hâller yarattı. Bunlar arasında istenmeyen kötü bir şeyle karşılaşıldığında görülen etkilenme ve reaksiyonun yanı sıra, sevilen bir şeyin ve iyiliğin görülmesi sırasındaki arzu, eğilim ve sevinç de vardır. Yüce Allah, bütün bu psikolojik tezahürleri boşuna yaratmadı. Çünkü iyiliği ve faydayı çekmek ile kötülüğü ve zararı itmek, çoğu varlık türlerinin yaratılış mayasında (fıtratında) vardır. Varlık düzeni bu ilkeye göre işler.

İnsan denen şu varlık türü, varlık sürecinde şuurla ve irade ile seyrettiği için ondaki bu çekme ve itme işi şuuruna ve iradesine dayanır ve bu iş sevinç tarafında eğilim gösterme ve arzu etme, nefret ve istemezlik tarafında ise korkma ve ürkme adı verilen psikolojik etkilenmelerden kaynaklanır.

İç âlemden kaynaklanan bu psikolojik tezahürler, insanı ifrat ve tefrit kutuplarına sevk edebileceği için insanın uygun olanı uygun şekilde itmesi ve yine uygun olanı uygun şekilde kendine çekmesi gerekir ki, uygun itme tepkisi "şecaat" erdemi ve uygun kendine çekme tepkisi ise "iffet" erdemi adını alır. Bu iki tepki, ifrat ve tefrit kutupları arasındaki itidali temsil ederler. Bunlar dışındaki tepkiler ise şöyle olabilir: İnsan istenmez bir şeyi itme babında kendini tehlikeye atabilir ki, buna "tehevvür" denir. Kendine çekme ve isteme babında ise hiçbir istenen şeye doğru eğilim göstermez ki, buna "humûl (sönüklük)" denir. Veya etkilenme o kadar aşırı dereceye varır ki, kendini kaybeder, görüşünün ve tedbirinin gereğini ihmal eder. Bunun sonucu olarak itme babında görür gibi olduğu her karaltıdan ürker ki, buna "cübn (korkaklık)" denir. Kendine çekme ve isteme babında ise yemine saldıran hayvan gibi

nefsinin istediği her şeye dalar ki, buna "şereh (şiddetli hırs)" denir. Bu tepki türleri, bütünüyle kötü ahlâk örneği kapsamına girer.

Yüce Allah'ın peygamberlerine bağışladığı masumluk imtiyazı, onların nefislerine "tehevvür" tepkisi değil, "şecaat (yiğitlik)" tepkisi yerleştirir. "Şecaat", istenmez şeyi görmekten mutlak anlamda etkilenme anlamına gelen "havf (korkma)"ın karşıtı değildir. Şecaat, nefsi itmenin gereğini yapmaya çağıran bir tepki türüdür. Onun karşıtı, "cübn (korkaklık)"dür ki, o, görüşü ve önlemi geçersiz kılan ve beraberinde pısırıklığı ve bozguna uğramışlığı getiren aşırı psikolojik etkilenmedir.

Yüce Allah, *"Ki onlar (peygamberler) Allah'ın mesajlarını iletirler, yalnız O'ndan korkarlar ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmazlar."* (Ahzâb, 39) buyuruyor. Musa Peygamber'e (a.s) hitaben ise, *"Korkma, üstün gelecek olan sensin."* (Tâhâ, 68) buyuruyor. Şuayb Peygamber'den (a.s) naklen de, *"Korkma, o zalim kavimden kurtuldun."* (Kasas, 25) buyuruyor. Peygamberimize yönelik bir hitabında ise, *"Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan, eşitlik esasınca (antlaşmalarını) üzerlerine at."* (Enfâl, 58) buyuruyor.

İbrahim Peygamber (a.s) ki, tek olan Allah'ın adının ağza alınmadığı bir dönemde hakka çağrı görevini yürütmüş, kavminin putperestliğine karşı çıkmış, babası Azer ve kavmi ile mücadele etmiş, ilâhlık iddiasında bulunan zorba ve diktatör kral Nemrud'un karşısına dikilmiş, kavminin putlarını kırdığı için ateşe atılmış, fakat Allah tarafından yanmaktan kurtarılmış, bütün bu korkunç tehlikelerin hiçbiri onu korkutmamış, Allah yolundaki cihadında hiçbir tehlike azmini kırmamış yüce bir peygamberdir. Böyle bir peygamber, bu psikolojik direncine rağmen ayetlerdeki değişik ifadelerle söylemek gerekirse -eğer bir şeyden korkacak olursa, eğer bir kimseden korkacak olursa, eğer bir şey onu korkutacak olursa, ondan ihtiyat ve tedbir korkusu ile korkar; yılgınlık korkusu ile korkmaz. O kendisi, ırzı ve malı konusunda bir şeyden korktuğu zaman nefsinin arzusu için değil, Allah için korkar.

71) Karısı da (o sırada) ayakta durmuştu. Aniden âdet (regl) oldu. Bunun üzerine ona, İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik.

Ayette geçen "zahiket" fiili, "zahk -zâd harfinin fethası ile-" mastarındandır ve aybaşı olmak demektir. Bu kelimeyi başında "hemen ardından gelme" anlamı veren "fe" harfinin bulunduğu "fe-beşşernâhâ (bu-

nun üzerine ona... müjdeledik)" ifadesinin izlemesi, bu anlamı doğrular. Buna göre kadının aybaşı olması, verilen müjdenin tarafından kabul edilmeye yakın olduğunun ve verilen müjdenin doğruluğuna inanmaya kendini hazırladığının belirtisi olur. Bunun yanı sıra ayakta oluşunun vurgulanması, içinde bulunduğu durumu canlandırmak ve o ilerlemiş yaşta aybaşı olmayı aklının ucundan bile geçirmediğini, sadece ayakta durup eşi ile evlerine gelen iki konuğun arasında olup bitenlere ve neler konuştuklarına baktığını anlatmak içindir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: İbrahim Peygamber konukları ile yemek konusunu konuşuyordu. O sırada eşi orada ayakta duruyor, İbrahim Peygamber ile konukları arasında neler cereyan ettiğine bakıyor, aklından başka bir şey geçirmiyordu. Fakat ansızın aybaşı oldu ve hemen arkasından melekler, kendisine bir oğlu olacağı müjdesini verdiler.

Tefsircilerin çoğu, ayette geçen "zahiket" fiilinin kökünün ağlamanın karşıtı anlamındaki "zıhk (gülmek)" mastarı olduğunu kabul etmişler. Fakat arkasından bu gülmenin yorumu konusunda farklı görüşler iler sürmüşler. Bu görüşlerin en akla yakın olanına göre, kadın orada ayakta duruyordu. Konukların yemek yemek istememelerinden kaygılanmıştı. Çünkü bu davranış kötülük çağrıştırıyordu. Fakat onların evlerine inmiş melek olduklarını, bu olayda kendilerine yönelik bir kötülük olmadığını anlayınca sevindi, rahatladı ve bu sebeple güldü. Onlar da onu, (oğlu) İshak ile ve İshak'ın arkasından (torunu) Yakup ile müjdelediler.[1]

Bu konuda tefsirciler tarafından yapılan, fakat hiçbir delili olmayan başka yorumlar da vardır. Bunlardan birine göre,[2] kadın Lut kavminin gafletine şaştığı için güldü. Bir başkasına göre,[3] kadın konuklara kendisi hizmet ettiği hâlde onların yemek yemek istememelerine şaştığı için güldü. Başka bir görüşe göre,[4] kadın İbrahim Peygamber'e, Lut Peygamber'i yanına getirmesini öneriyordu. Çünkü Lut'un kavminin çirkin davranışını azap ve yok olma izleyeceğini öngörüyordu. Meleklerin, *"Biz Lut'un kavmine gönderildik."* şeklindeki sözlerini işitince

---

1- [el-Kebir, c.18, s.25]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.188, Katade'den naklen]

3- [Ruhu'l-Meanî, c.12, s.97, Süddî'den naklen]

4- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.189, Zeccat'tan naklen]

öngörüsünün haklı çıkmasına sevindi ve güldü. Bir başka görüşe göre,[1] kadın yaşlı ve kısır olmasına rağmen bir oğul ile müjdelenmesine şaşırdığı için güldü. Buna göre, ifadede bir takdim ve te'hir söz konusudur ve takdirî açılımı şöyledir: "Ona, İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik. Bunun üzerine güldü."

"Bunun üzerine ona, İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik." İshak, kadının İbrahim Peygamber'den olan oğludur. Yakup da İshak Peygamber'in oğludur. Maksat şudur: Melekler ona, oğlu İshak'ı doğuracağını ve İshak'ın da Yakup adında bir oğlu olacağını, yani oğuldan sonra bir de torunu olacağını müjdelediler. Bu anlam, cer harfinin hazfedilmiş olması farzıyla "Yakub" kelimesinin fetha ile okunması durumundadır. "Yakub" kelimesi merfu olarak da okunmuştur [el-Keşşaf, c.2, s.411] ki, bu durumda ifadenin ikinci yarısı doğrudan müjde olmaktan çıkar ve müjdenin uzantısı olur. Fakat birinci okunma şekli daha uygundur.

"Ve İshak'ın arkasından Yakub'u" ifadesinde, Yakub'un neden bu isim ile isimlendirildiğine dair işaret vardır. Bu işarete göre bunun sebebi; Yakub'un, babasını izlemesi, onun arkasından dünyaya gelmesidir. Böylece bu ismin verilişine eldeki Tevrat'ta gösterilen sebebin yanlış olduğu vurgulanmış oluyor.

Eldeki Tevrat'ta şöyle deniyor: "Ve İshak, Aramî Laban'ın kızkardeşini, Paddan-Aram'dan Aramî Betuel'in kızı Rebeka'yı kendisine karı olarak aldığı zaman, kırk yaşında idi. Ve İshak karısı için Rabb'e yalvardı. Çünkü o kısırdı; ve Rab yalvarışını kabul etti, ve karısı Rebeka gebe kaldı. Ve çocuklar onun karnında itiştiler; ve: Eğer böyle ise, niçin yaşıyorum? dedi. Ve Rab'den sormağa gitti. Ve Rab ona dedi: Senin rahminde iki ümmet var, ve senin karnından iki kavim ayrılacak; ve bir kavim öbür kavimden kuvvetli olacak; ve büyüğü küçüğüne kulluk edecektir."

"Ve doğurmak için onun günleri dolunca, işte, onun rahminde ikiz vardı. Ve ilki kızıl doğdu, her tarafı tüylü cübbe gibi idi, ve onun adını Esav koydular. Ve ondan sonra kardeşi doğdu, ve onun eli Esav'ın topuğunu tutuyordu; ve onun adı Yakub (Topuğu tutan) konuldu."[2] (İhtiyaç duyduğumuz alıntı sona erdi.)

Bu da, Kur'ân'ın inceliklerinden biridir.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.189, İbn Abbas'tan naklen; Ruhu'l-Meanî, c.12, s.97, İbn Münebbih'ten naklen]

2- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 25.

72) "Vay bana! Ben kocamış bir kadın, bu kocam da yaşlı bir adam olduğu hâlde çocuk mu doğuracağım?! Gerçekten bu şaşılacak bir şeydir!" dedi.

"Veyl", çirkinlik ve hayıflanma gerektiren her türlü fenalık demektir. Helâk olma, musibet, afet ve perişanlık gibi. Kelimenin başına nida harfinin gelmesi, kötülüğün ortaya çıkışından ve başa gelmesinden kinayedir. "Ya veylî" demek, "Hayıflanmamı gerektiren şey beni buldu, başıma geldi" anlamına gelir. Nida harfiyle birlikte kullanılırken kelimenin sonuna "ta" eki de getirilip "ya veyleta" da denebilir. Tıpkı "ya ebeta (babacığım)" dendiği gibi.

"Acûz" yaşlı kadın ve "ba'l" de kadının kocası demektir. "Ba'l" kelimesi aslında kendi kendine yeten, başkasına ihtiyaç duymayan anlamına gelir. Bundan dolayı yağmur suyu ile yetinip akarsulardan ve kaynaklardan sulanması gerekmeyen hurma ağacına "ba'l" denir. Yine bu anlamda efendiye ve puta da "ba'l" denir. "Ba'lbek" şehrinin ismi de buradan geliyor. Çünkü o şehirde putperestlerin bazı putlarının heykelleri vardı.

Yine ayette geçen "acîb" kelimesi "aceb" kökünden türemiş bir sıfat-ı müşebbehedir. Sebebini bilmediği bir gelişme yüzünden insana arız olan hâl anlamına gelir. Bundan dolayı çoğunlukla kural dışı, nadir olaylar için kullanılır. Çünkü normal olarak bu tür olayların sebepleri bilinmez.

Kadının *"Vay bana! ...çocuk mu doğuracağım?!"* şeklindeki sözü şaşkınlık ve hayıflanma ifade eder. Çünkü meleklerden işittiği müjdeli haberin içeriği, yaşlı ve kısır bir kadın ile yine ileri derecede yaşlanmış ihtiyar bir erkekten bir çocuğun doğması gibi alışılmamış bir doğum olayıdır. Bu olay, şaşırtıcı olduğu kadar insanlar tarafından ayıp sayılacak, gülünç bulunup alay konusu edilecek bir olaydır da.

73) (Elçiler,) "Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi siz ev halkının üzerindedir. Şüphesiz, O övgüye lâyıktır, iyiliği boldur." dediler.

Ayette geçen "mecîd" kelimesi, kerem anlamına gelen "mecd" kelimesinden gelir ve kerem sahibi, bağışı ve nimeti bol demektir. Ayetteki diğer kelimelerin anlamlarını daha önce açıklamıştık.

Meleklerin *"Allah'ın işine mi şaşıyorsun?"* şeklindeki sözleri, yadırgama anlamı içeren bir soru cümlesidir. Melekler, kadının şaşkınlığını

yadırgıyorlar. Çünkü insan, sebebini bilmediği ve garip gördüğü olaylar karşısında şaşkınlığa düşer. Oysa dilediğini yapan ve her şeyi yapmaya kadir olan yüce Allah ile bağlantılı olan bir işe şaşırmamak gerekir.

Üstelik yüce Allah, İbrahim Peygamber'in (a.s) ailesine büyük inayetler ve yüce bağışlar tahsis etmiş, onları diğer insanlardan ayıran ayrıcalıklarla onurlandırmıştı. Buna göre, kendilerine sunulan bunca nimetlere, yine sırf kendilerine mahsus bir başka nimet olan ileri derecede yaşlanmış bir ana babanın normal olmayan bir gelişme olarak çocuk sahibi olmalarının eklenmesinde bir sakınca yoktur.

Bu söylediklerimizden dolayı melekler, kadında gördükleri şaşkınlığı yadırgama bağlamında ona önce, *"Allah'ın işine mi şaşıyorsun?"* dediler. Bu sözleri ile işi Allah'a izafe ederek her türlü şaşkınlığı ve garipsemeyi kökten silmek istediler. Çünkü her şeyin yaratıcısı olan Allah için hiçbir şey zor değildir.

İkinci olarak da, *"Allah'ın rahmeti ve bereketi siz ev halkının üzerindedir."* dediler. Bu sözleri ile yüce Allah'ın İbrahim Peygamber (a.s) ailesine rahmetini ve bereketlerini indirdiğini ve bu bağışlarını hep onların yanında tuttuğunu kadına hatırlattılar. Buna göre, bir çocuğun normal doğurganlık çağı dışında onlar tarafından dünyaya getirilmesinin bu nimetler arasında yer alması, uzak görülecek bir ihtimal sayılamaz.

"Şüphesiz, O övgüye lâyıktır, iyiliği boldur." ifadesi, *"Allah'ın rahmeti ve bereketi siz ev halkının üzerindedir."* ifadesinin sebebi niteliğindedir. Yani yüce Allah, her övülmeye lâyık fiilin, her keremin ve cömertliğin kaynağı olarak rahmetini ve bereketlerini kullarından dilediğine bol bol akıtır.

74) İbrahim'in korkusu geçip de müjdeli haberi alınca, Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti.

(Ayette geçen) "rev’" kelimesi, korku ve dehşet demektir. ("Yücâdilunâ" fiilinin mastarı olan) "mücadele" ise, bir konuda ısrar etmek, görüşünü üstün çıkarmak için sorular sormak anlamına gelir. Ayetin anlamı şudur: İbrahim Peygamber, evine gelen elçilerin kendisi için kötülük istemediklerini, ona zarar verecek gizli bir amaçları olmadığını kesinlikle anlayıp, kapıldığı korkudan sıyrıldıktan ve Allah'ın kendisine İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u bağışlayacağı müjdesini aldıktan sonra, meleklerle Lut'un kavmi hakkında tartışmaya başladı. Maksadı, başlarına gelecek olan azabı engellemekti.

"Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti." ifadesinde geçmiş zaman hikâye ediliyor veya ibarenin öncesinde bir geçmiş zaman fiili "ehaze (başladı, girişti)" var sayılmalıdır. Çünkü "lemma" ile başlayan cümlenin cevabında asıl olan uygulama, geçmiş zamanlı fiilin kullanılmasıdır.

Ayetten anlaşılan şudur: Melekler önce İbrahim Peygamber'e Lut'un kavmine gönderildiklerini haber verdiler, arkasından ona sözünü ettiğimiz müjdeli haberi verdiler, sonra da Lut kavmine verilecek ceza üzerinde konuşmaya giriştiler. İbrahim Peygamber bu konuşma sırasında Lut kavminin azabını engelleme amacı ile meleklerle ısrarlı bir tartışmaya girişti. Fakat melekler ona hükmün kesin olduğunu, azabın mutlaka başlarına ineceğini, hiçbir şeyin bunu önleyemeyeceğini bildirdiler.

Kur'ân'ın başka bir yerinde onun meleklerle giriştiği bu mücadele şöyle anlatılıyor: *"Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde, 'Biz şu şehrin halkını helak edeceğiz. Kuşkusuz, oranın halkı zalim kimselerdir.' dediler. (İbrahim,) 'Ama orada Lut var.' dedi. Onlar, 'Biz orada kimin olduğunu daha iyi biliriz. Biz onu ve -karısı müstesna- ailesini kurtaracağız. Karısı, geride kalanlardan olacaktır.' dediler."* (Ankebût, 32)

75) İbrahim gerçekten halîm, bağrı yanık ve sürekli (Allah'a) dönen bir kimse idi.

(Ayette geçen) "halîm", ceza vermekte ve intikam almakta acele etmeyen; "evvâh", başına gelenler ve gördüğü kötü gelişmeler karşısında çokça ah eden kimse demektir. "Münîb" ise dönmek anlamına gelen "inabe" kökündendir. Maksat, her işte Allah'a dönmek, O'na müracaat etmektir.

Bu ayet, bir önceki *"Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti."* ayetinin sebebi niteliğindedir ve İbrahim Peygamber'e (a.s) yönelik ileri derecede bir övgüdür. Aynı zamanda onun Lut kavmi adına niçin meleklerle mücadele ettiğini anlatıyor. Çünkü o halîm bir kimsedir, zalimlerin hemen cezaya çarptırılmalarına gönlü razı değildir. İlâhî tevfike mazhar olarak düzelmelerini, doğru yola dönmelerini umuyor. İnsanların sapıtmaları ve helâk olmakla yüz yüze gelmeleri onu çok üzüyor, kurtuluşları için Allah'a başvuruyor. Yoksa zalimleri zalim oldukları için desteklemesi, onların azaba çarptırılmalarını hoşnutsuzlukla karşılaması söz konusu değildir. Böyle bir tutum ona yakışmaz.

76) (Konuk melekler ona dediler ki:) "Ey İbrahim, bu tartışmadan vazgeç. Çünkü Rabbinin (Lût kavmine yönelik azap) emri gelmiştir. Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir.

Bu ifade, meleklerin İbrahim Peygamber'e (a.s) söylediklerini naklediyor. Melekler bu sözleri ile İbrahim Peygamber'in (a.s) başlattığı tartışmayı kesiyorlar ve o da buna uyuyor. Çünkü anlıyor ki, Lut kavmine gelecek azabı önlemek için ısrar etmek hiçbir sonuç vermeyecektir. Hüküm kesindir ve azap kesinlikle gerçekleşecektir. Meleklerin *"Ey İbrahim, bu tartışmadan vazgeç."* şeklindeki sözleri şu demektir: Ey İbrahim, bu tartışmadan vazgeç ve onların kurtuluşunu bekleme. Çünkü bu beklenti, ümitsiz bir beklentidir.

"Çünkü Rabbinin (Lût kavmine yönelik azap) emri gelmiştir." Yani Allah'ın bu konudaki emri, hiçbir şeyin geri çeviremeyeceği ve hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir aşamaya varmıştır. Bu ifadeyi izleyen *"Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir."* cümlesi, verdiğimiz bu anlamı teyit eder. Çünkü emir çıkmış ve verilen hükmün değişmesi mümkün değil ise de, bu ifade gelecek zamana delâlet ediyor. Bunun böyle olduğunu bu surenin Lut hikâyesini anlatan *"(Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, oranın üstünü altına getirdik..."* (Hûd, 82) ayeti de teyit ediyor.

"Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir." Yani hiçbir şeyin geri çeviremeyeceği bir azap başlarına gelecektir. Çünkü hüküm verme yetkisi Allah'a aittir. O'nun hükmünü hiçbir merci değerlendirmeye tâbi tutamaz. Bu cümle, Allah'ın neyi emrettiğini açıklıyor. Bir önceki cümleyi tekit için getirilmiştir. Çünkü makam, tekit makamıdır. Bu maksatla ilk cümlede "innehu" ibaresinin sonundaki "zamir-i şan" ile arkasından kesinlik ifade eden "kad" edatı kullanılmıştır. Bunların yanı sıra her iki cümle de "inne" ile başlıyor ve melekler de emri İbrahim'in Rabbine izafe ediyorlar, "Allah'ın emri" tabirini kullanmıyorlar. Amaçları, İbrahim Peygamber'in (a.s) ısrarına son verdirmektir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Yezid Hammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Yüce

Allah Lut kavmini helâk etmek için dört melek gönderdi. Bunlar Cebrail, Mikail, İsrafil ve Kerrubil'dir. Bunlar, İbrahim Peygamber'e uğrayıp kendisine selâm verdiler. Sarıklı oldukları için İbrahim Peygamber onları tanıyamadı. Onların görünümünü güzel bulduğu için, 'Bunlara ben kendim hizmet edeceğim.' dedi. Konuksever biri idi. Onlar için semiz bir dana kebap etti. Danayı iyice pişirip önlerine koydu. Fakat önlerine koyduğu danaya el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve kendilerinden korkmaya başladı. Cebrail bunu görünce, sarığı yüzünden sıyırdı ve İbrahim onu tanıdı. Kendisine, 'Sen o musun?' dedi. Cebrail, 'Evet.' dedi. İbrahim Peygamber'in eşi Cebrail'in yanına gelince, Cebrail onu İshak ile ve İshak'ın arkasından Yakub ile müjdeledi. Bunun üzerine kadın, Kur'ân'ın bize naklettiği sözleri söyledi ve melekler de ona Kur'ân'daki cevabı verdiler."

"İbrahim Peygamber onlara, 'Niçin geldiniz?' dedi. Melekler, Lut kavmini helâk etmek için geldiklerini söylediler. İbrahim Peygamber, 'Eğer aralarında yüz mümin varsa onları helâk eder misiniz?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. İbrahim Peygamber, 'Aralarında elli mümin varsa?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. İbrahim Peygamber, 'Eğer aralarında otuz mümin varsa?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. İbrahim Peygamber, 'Eğer aralarında yirmi mümin varsa?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. İbrahim Peygamber, 'Eğer aralarında on mümin varsa?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. İbrahim Peygamber, 'Eğer aralarında beş mümin varsa?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. İbrahim Peygamber, 'Eğer aralarında bir tek mümin varsa?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. Bunun üzerine İbrahim Peygamber, 'Orada Lut var.' dedi. Melekler, 'Biz orada kimin olduğunu iyi biliyoruz. Onu ve ailesini kurtaracağız. Yalnız eşi helâk olanlardan olacaktır.' dediler, sonra yollarına devam ettiler."

"İmam Hasan b. Ali şöyle demiştir: 'Bu sözden çıkardığım tek anlam, İbrahim Peygamber'in Lut kavminin sağ bırakılmalarını istemesidir.' Nitekim, *'Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti.'* ayeti de buna işarettir."[1] Rivayetin devamını Lut kıssasını anlatırken nakledeceğiz.

Ben derim ki: İmam'ın İbrahim Peygamber'in Lut kavminin sağ bırakılmasını istediği yolundaki görüşünü *"İbrahim gerçekten halîm,*

1- [el-Kâfi, Füru', c.5, s.546]

bağrı yanık ve sürekli (Allah'a) dönen bir kimse idi." ayetinden de çıkarmak mümkündür. Çünkü bu ifade, onun sadece Lut Peygamber'in değil, onun kavminin de sağ bırakılmasını istediğine daha uygun düşmektedir. Ayrıca, *"Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti."* ve *"Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir."* ifadeleri de onun Lut kavminin sağ bırakılmasını istediğine uygun düşmektedir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdullah b. Sinan'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: *"Kebap edilmiş bir buzağı getirdi."* Yani kebap edilmiş, iyice pişirilmiş.

Meani'l-Ahbar adlı eserde, sahih bir rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Haccac'dan, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"fe-zahiket fe-beşşernaha bi-İshake"* ifadesi hakkında, "Yani kadın hayız oldu." dediğini nakleder. [s.224, İran basımı]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İshak b. Bişr ve İbn Asakir, Cüveybir aracılığı ile Dahhak'tan, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "İbrahim Peygamber, meleklerin kızarmış danaya el uzatmadıklarını görünce onları yadırgadı ve onlardan korktu. Çünkü o zamanın geleneğine göre bir kimse kişiye kötülük yapmak isteyince o kişinin yemeğini yemez ve "Adamın yemeğini yediğim takdirde ona eziyet etmek bana haram olur." derdi. İşte bu yüzden İbrahim Peygamber, konuklarının kendisine kötülük yapacaklarından korktu ve eklemleri titremeye başladı."

"İbrahim Peygamber'in eşi Sara o sırada ayakta idi, konuklara hizmet ediyordu. İbrahim Peygamber, bir konuğu özenle ağırlamak istediğinde hizmeti eşine yaptırırdı. Bu sırada Sara güldü. Gülerken İbrahim'e, 'Niçin korkuyorsun? Onlar üç kişi. Oysa sen, ailen ve kölelerin varsınız.' dedi. Cebrail kadına, 'Ey gülen kadın, senin İshak adında bir oğlun olacak, arkasından da İshak'ın Yakup adında bir oğlu olacak.' dedi. Kadın sıkılarak o tarafa döndü ve utancından eli ile yüzünü kapatarak, 'Aman Allahım! Ben yaşlı bir kadın ve şu eşim ihtiyar bir adam olduğumuz hâlde benim nasıl çocuğum olabilir?!' dedi."

"İbrahim Peygamber'e müjde verilince, *'İbrahim'in korkusu geçip de müjdeli haberi alınca, Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti.'* ayetinde belirtildiği üzere, melekler ile tartışmaya girişti. Tartışması, 'Ey Cebrail, nereye gitmek istiyorsunuz ve kime gönderildiniz?'

şeklindeki sorusu idi. Cebrail, 'Lut kavmine gönderildik, onları azaba çarptırmamız emredildi.' dedi."

"İbrahim, 'Ama orada Lut var.' dedi. Melekler, 'Biz orada kimin olduğunu iyi biliyoruz. Lut'u ve eşi dışındaki ailesini kurtaracağız.' dediler. Bazılarına göre bu kadının adı Valika idi. İbrahim Peygamber, 'Eğer onların arasında yüz mümin varsa onları azaba çarptırır mısınız?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. 'Eğer aralarında doksan mümin varsa onları azaba çarptırır mısınız?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. 'Eğer aralarında seksen mümin varsa onları azaba çarptırır mısınız?' dedi. Cebrail, 'Hayır.' dedi. Bu sayılar bir tek mümine varıncaya kadar Cebrail 'Hayır.' dedi. Melekler, İbrahim'e onlar arasında bir müminin varlığından söz etmeyince, İbrahim, 'Ama orada Lut var.' dedi. Buna karşılık melekler, 'Biz orada kimin olduğunu iyi biliyoruz. Onu ve eşi dışındaki ailesini kurtaracağız.' dediler."

Ben derim ki: Rivayetin metninde karışıklık vardır. Çünkü İbrahim Peygamber'in (a.s) "Ama orada Lut var." şeklindeki sözü rivayetin hem başında, hem sonunda iki defa geçiyor. Fakat ne denmek istendiği açıktır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Hamza Sumali'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ebu Cafer el-Bâkır (a.s) şöyle dedi: "Yüce Allah, Lut kavmini azaba çarptıracağına hükmedip bunu takdir edince, İbrahim Peygamber'e Lut kavminin azabı karşılığında bilgin bir oğul vermeyi ve böylece Lut kavminin azaba çarpılmasından duyduğu üzüntüye karşılık onu teselli etmeyi istedi."

"Bunun üzerine Allah, İbrahim Peygamber'e elçiler göndererek ona İsmail'in doğacağını müjdeledi. Elçiler geceleyin İbrahim Peygamber'in yanına gidince, İbrahim onların hırsız olmalarından korktu. Elçiler onun korktuğunu görünce, 'Selâm sana.' dediler. İbrahim de, 'Selâm size, biz sizden korkuyoruz.' dedi. Melekler, 'Korkma, biz seni bilgin bir oğul ile müjdeliyoruz.' dediler. Bilgin oğuldan maksat, Hacer'den olma İsmail'dir. İbrahim Peygamber, 'İleri derecede yaşlanmama rağmen mi bana bu müjdeyi verdiniz?! Bana neyin müjdesini veriyorsunuz?!' dedi. Elçiler, 'Biz sana gerçeği müjdeledik, sakın umut kesenlerden olma.' dediler."

"İbrahim Peygamber elçilere, 'Bu müjdeden sonraki göreviniz nedir?' dedi. Elçiler, 'Biz günahkâr bir kavme, Lut'un kavmine gönderil-

dik. Onlar fasık bir kavim oldular. Onları âlemlerin Rabbinin azabıyla korkutmaya geldik.' dediler. İbrahim Peygamber, 'Ama orada Lut da var.' dedi. Elçiler, 'Biz orada kimlerin olduğunu iyi biliyoruz. Onu ve ailesini kurtaracağız. Yalnız eşinin helâk olanlar arasında olacağını belirledik.' dediler."

"Allah Lut kavmini azaba uğratınca, İbrahim Peygamber'e elçiler göndererek onu İshak ile müjdeledi ve Lut kavminin helâk edilmesi yüzünden onu teselli etti. Şu ayetlerde anlatıldığı gibi: *'Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiklerinde, 'Selâm (sana).' dediler. O da, 'Selâm (size). Yadırganan bir topluluksunuz.' dedi ve çok geçmeden kebap edilmiş (yani temiz, kebap edilmiş, iyi pişmiş) bir buzağı getirdi. Ellerinin ona (yemeğe) ulaşmadığını görünce onları yadırgadı ve içinde onlardan bir korku hissetti. 'Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik.' dediler. Karısı da (o sırada) ayakta durmuştu...'* Karısı derken Sara kastediliyor. Ona İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdelediler. Kadın güldü. Yani elçilerin sözlerine hayret etti.

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayet, müjde hikâyesini ikiye ayırıyor. Biri İsmail'in ve öbürü İsmail'den yıllarca sonra doğan İshak'ın müjdelenmesi. Sonra kebap edilmiş dananın konuklara sunulduğuna yer vermeyen Hicr Suresi'ndeki ayetleri İsmail'in müjdelenmesine hamlediyor ki, o sırada Lut'un kavmi henüz azaba uğratılmamıştı. Bunun yanı sıra -rivayette birbirine karışan- Zâriyât ve Hûd surelerindeki ayetler de Sara'ya verilen İshak ve Yakub ile ilgili müjdeye yoruluyor ve bu müjdenin Lut kavminin helâk edilmesinden sonra verildiği anlatılıyor. Helâkten sonra melekler İbrahim'e dönerek azabın gerçekleştiğini haber veriyorlar ve ona ikinci müjdeyi veriyorlar.

Hicr Suresi'ndeki ayetler İsmail ile ilgili müjdeye hamledilmeye müsait olduğu gibi, Zâriyât Suresi'ndeki ayetler de Lut kavminin helâk edilmesinden sonrasını anlatmaya ve İshak ile Yakub müjdesinin o sırada verilmiş olduğunu anlatmaya müsaittir.

Hûd Suresi'ndeki ayetlere gelince, bunlar İshak ve Yakub ile müjde konusunda açıktırlar. Fakat *"Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti. İbrahim gerçekten halîm, bağrı yanık ve sürekli (Allah'a) dönen bir kimse idi."* ayetleri ve bunları izleyen ayetin Lut kavminin helâkinden sonrası ile ilgili olduğunu söylemek mümkün değildir. Ger-

çi bu ayetlerin başındaki *"Biz Lut'un kavmine gönderildik."* ifadesi, helâkten sonrasına hamledilebilir. Aynı şekilde, *"Çünkü Rabbinin (Lût kavmine yönelik azap) emri gelmiştir."* cümlesi de, eğer etrafını saran kayıtlayıcı ifadeler olmasa, helâk sonrasına hamledilebilir.

Kısacası; Hûd Suresi'ndeki ayetler, müjdenin Lut kavminin helâk edilmesinden önce meydana geldiğini ve İbrahim Peygamber'in (a.s) meleklerle o sırada tartıştığını ifade eder. Bu da Zâriyât Suresi'nde anlatılanların helâkten sonra değil, helâkten önce meydana gelmiş olmasını gerektirir. Hicr Suresi'nde anlatılanlar da helâkten öncesine aittir. Bu husus, o ayetlerde açıkça vurgulanmıştır. Ayrıca Hicr Suresi'nde İbrahim Peygamber'in tartışması yer alıyor. Fakat bu ayetlerde İshak ve Yakub ile -İsmail ile değil- ilgili müjdeden söz edilmiyor.

Buna göre, Lut kavminin helâkinden öncesi ile ilgili oldukları belli olan Hûd Suresi'ndeki ayetlerin İshak müjdesini ve İbrahim Peygamber'in (a.s) meleklerle tartışmasını içermeleri, Hûd, Hicr ve Zâriyât surelerinin her üçünde sözü edilen müjdenin İshak ile ilgili ve azabın gerçekleşmesinden önceye ait olmasını gerektirir ki, bu da rivayeti çok zayıflatan bir husustur.

Bu rivayette başka bir şey de var. Burada "zıhk" kelimesi şaşırmak, hayret etmek anlamında kabul ediliyor. Bunun yanı sıra *"fe-zahiket fe-beşşernaha bi-İshake ve min verâi İshake Ye'kûbe"* ifadesi bazı kelimelerin yerleri değiştirilerek (takdim ve te'hir) algılanıyor. İfadenin algılanış biçimi, *"fe-zahiket fe-beşşernaha bi-İshake ve min verâi İshake Ye'kûbe"* şeklindedir ki, bu algılama ayetin zahirinin tersinedir ve anlaşılır hiçbir espriye dayanmamaktadır.

Yine Tefsiru'l-Ayyâşî'de Fazl b. Kurre'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle dedi: "Allah, İbrahim Peygamber'e oğlu olacağını vahyetti. İbrahim Peygamber bu haberi eşi Sara'ya iletince kadın, 'Benim gibi yaşlı bir kadın nasıl çocuk dünyaya getirir?!' dedi. Bunun üzerine Allah, İbrahim Peygamber'e eşinin çocuk sahibi olacağını, fakat Allah'ın mesajını reddettiği için soyundan gelenlerin dört yüz yıl azap çekeceklerini vahyetti."

"İsrailoğulları'nın azabı uzayınca, kırk sabah Allah'a feryat edip ağladılar. Bunun üzerine Allah, Musa ve Harun peygamberlere İsrailoğulları'nı Firavun'un baskılarından kurtaracağını vahyetti. Arkasından azap sürelerini yüz yetmiş yıl azalttı."

"Siz de aynı durumdasınız. Eğer onlar gibi yaparsanız, Allah sıkıntılarımızı giderir. Eğer onlar gibi yapmazsanız, iş varacağı noktaya kadar varır."

Ben derim ki: İnsanın davranış ve tutumları ile organik yapısının elementlerinin özellikleri arasında ilişki olduğu kesindir. Bu ilişkili taraflardan her birinin diğeri üzerinde uyarıcı etkisi vardır. Ayrıca organik yapının bir parçası olan meni doğal olarak bedenin maddî ve manevî özelliklerini yapısında taşır. Buna göre sonraki nesillerin atalarının maddî ve manevî huylarının özelliklerini miras almaları mümkündür.

Daha önceki incelemelerimizde birkaç kez vurguladık ki, insanın psikolojik nitelikleri ve davranışları ile dış olaylar arasında iyi ve kötü yönde ilişki vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık. "* (A'râf, 96); *"Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle kazandıklarınız yüzündendir."* (Şûrâ, 30)

Buna göre, herhangi bir ferdin veya toplumun iyi veya kötü bir amelinin ya da iyi veya kötü bir sıfatının güzel etkisi veya kötü vebali o ferdin veya toplumun sonraki kuşaklarında ortaya çıkabilir. Bunun gerekçesi, yukarıda söylediğimiz gibi bir tür veraset ve kalıtımdır. Daha önce dördüncü ciltte, *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler."* (Nisâ, 9) ayetinin tefsiri sırasında bu konuya biraz değinmiştik.

Yine aynı eserde Zürare, Humran ve Muhammed b. Müslim aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), Abdurrahman aracılığı ile de İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"İbrahim gerçekten halîm, bağrı yanık ve sürekli (Allah'a) dönen bir kimse idi."* ayeti hakkında, "O çok dua eden bir kimse idi." dedikleri rivayet edilir.

Ben derim ki: el-Kâfi adlı eserde[1] bu rivayetin benzeri Zürare aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'dan nakledilir.

Yine aynı eserde, Ebu Basir aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) veya İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği nakledilir: "İbrahim Peygamber, Lut kavmi hakkında yaptığı tartışmada, 'Orada Lut var.' dedi. Melekler, 'Biz orada kimin olduğunu iyi biliyoruz.' dediler. İbra-

---

1- [el-Kâfi, c.4, s.210, bap: 398, hadis: 1]

him Peygamber tartışmayı uzatınca Cebrail ona, 'Ey İbrahim, bu işten vazgeç. Çünkü Rabbinin emri gelmiştir. Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir.' dedi."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, İbnü'l-Enbarî'nin el-Vakfu ve'l-İbtidâ adlı eserine dayanılarak verilen bilgiye göre Hassan b. Ebcer şöyle dedi: "Bir defasında İbn Abbas'ın yanında idim. O sırada Hüzeyl kabilesinden biri yanına geldi. İbn Abbas adama, 'Falanca ne oldu?' diye sordu. Adam, 'Dört oğul ile üç arkasını (torun) bırakarak öldü.' dedi. Bunun üzerine İbn Abbas, *'Ona, İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik.'* ayetini okudu ve 'Yani oğlunun oğlunu.' dedi."

MÜJDE KISSASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yüce Allah'ın "İbrahim'in Konuklarının Haberi" diye adlandırdığı "Müjde Kıssası", hepsi Mekke inişli olan beş surede yer alır. Bu sureler sırası ile Hûd, Hicr, Ankebût, Sâffât, Zâriyât sureleridir.

Bu surelerin birincisi olan Hûd Suresi'nin 69-76. ayetlerinde şöyle buyruluyor: *"Andolsun, elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler. 'Selâm (sana).' dediler. O da, 'Selâm (size).' dedi ve çok geçmeden kebap edilmiş bir buzağı getirdi. Ellerinin ona (yemeğe) ulaşmadığını görünce onları yadırgadı ve içinde onlardan bir korku hissetti. 'Korkma, biz Lut'un kavmine gönderildik.' dediler. Karısı da (o sırada) ayakta durmuştu. Aniden âdet (regl) oldu. Bunun üzerine ona, İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik. 'Vay bana! Ben kocamış bir kadın, bu kocam da yaşlı bir adam olduğu hâlde çocuk mu doğuracağım?! Gerçekten bu şaşılacak bir şeydir!' dedi. (Elçiler,) 'Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi siz ev halkının üzerindedir. Şüphesiz O, övgüye lâyık ve yücedir.' dediler. İbrahim'in korkusu geçip de müjdeli haberi alınca Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti. İbrahim gerçekten halîm, bağrı yanık ve sürekli (Allah'a) dönen bir kimse idi. (Konuk melekler ona dediler ki:) Ey İbrahim, bu tartışmadan vazgeç. Çünkü Rabbinin (Lût kavmine yönelik azap) emri gelmiştir. Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir."*

Bu surelerin ikincisi olan Hicr Suresi'nin 51-60. ayetlerinde şöyle buyruluyor: *"Onlara İbrahim'in konuklarından da haber ver. Hani İbrahim'in huzuruna girip, 'Selâm (sana).' dediler. O, 'Doğrusu biz siz-*

den korkuyoruz.' dedi. Onlar, 'Korkma! Biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.' dediler. (İbrahim,) 'Yaşlılığın bana dokunmasına rağmen mi beni müjdeliyorsunuz?! Beni neyle müjdeliyorsunuz?!' dedi. (Onlar,) 'Biz sana gerçeği müjdeledik, sakın ümidini kaybedenlerden olma!' dediler. (İbrahim,) 'Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümidini keser?!' dedi. 'Ey elçiler! Sizin göreviniz nedir?' dedi. (Melekler,) 'Biz, suçlu bir topluluğa gönderildik.' dediler. 'Ancak Lut'un ailesi müstesnadır; onların hepsini kurtaracağız. Fakat karısı hariç; onun geride kalıp helâk olanlardan olmasını takdir ettik."

Bu surelerin üçüncüsü olan Ankebût Suresi'nin 31-32. ayetlerinde şöyle buyruluyor: *"Elçilerimiz İbrahim'e (bir oğlu olacağına dair) müjde ile geldiklerinde, 'Biz bu kentin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zalimdir.' dediler. (İbrahim,) 'Ama orada Lut var.' dedi. (Elçiler,) 'Biz orada kimlerin olduğunu iyi biliyoruz. Lut'u ve ailesini kurtaracağız. Yalnız eşi orada kalarak azaba çarpılanlardan olacaktır.' dediler."*

Bu surelerin dördüncüsü olan Sâffât Suresi'nin 99-113. ayetlerinde şöyle buyruluyor: *"(İbrahim) dedi ki: 'Ben Rabbime doğru gidiyorum. O bana yolu gösterecektir. Rabbim, bana iyilerden olacak bir evlât ver.' Biz de ona halîm bir oğlu olacağı müjdesini verdik. Çocuk babası ile birlikte koşacak yaşa gelince (babası ona), 'Yavrum, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; bir düşün, ne dersin?' dedi. (Oğlu babasına,) 'Babacığım, sana emredileni yap. İnşaallah beni sabırlı olanlardan bulursun.' dedi. İkisi de Allah'ın emrine boyun eğip babası oğlunu kurban etmek üzere alnı üzerine yere yatırınca ona seslendik: 'Ey İbrahim, sen gördüğün rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyi davrananları işte böyle ödüllendiririz. Bu, gerçekten apaçık bir imtihandır. Ona fidye olarak büyük bir kurbanlık gönderdik. Sonraki nesiller arasında da ona iyi bir nam bıraktık. Selâm olsun İbrahim'e. İyi davrananları işte böyle ödüllendiririz. O gerçekten mümin kullarımızdandır. Ona iyilerden bir peygamber olacak olan İshak'ı da müjdeledik. Kendisine ve İshak'a bereket kapılarını açtık. Her ikisinin soyundan iyiler de vardır, açıkça nefsine zulmedenler de."*

Bu surelerin beşincisi olan Zâriyât Suresi'nin 24-30. ayetlerinde ise şöyle buyruluyor: *"İbrahim'in ağırlanan konuklarının haberi sana geldi mi? Hani İbrahim'in huzuruna girip, 'Selâm (sana).' dediler. O da, 'Selâm (size). Yadırganan bir topluluksunuz.' dedi. Sonra sezdirmeden ailesine gidip (kebap edilmiş) semiz bir buzağı getirdi. Onu konuk-*

larına yaklaştırarak, 'Yemez misiniz?' dedi. (Yemediklerini görünce,) içinde onlardan bir korku hissetti. (Konuklar,) 'Korkma.' dediler ve kendisine bilgin bir oğlu olacağını müjdelediler. Bunun üzerine karısı çığlık atarak çıkageldi. Elini yüzüne çarparak, 'Kısır bir koca karı mı (doğuracak)?!' dedi. (Konuklar,) 'Rabbin böyle dedi. O, hikmet sahibidir, bilendir.' dediler."

Müjde hikâyesi birkaç yönden incelenebilir:

Birincisi: Acaba bu müjde, İbrahim Peygamber (a.s) ile eşi Sara'nın İshak ve Yakub ile müjdelendikleri ve Lut kavminin helâk edilmesinin az öncesinde meydana gelen tek bir müjde midir, yoksa biri İsmail ile ve öbürü İshak ve Yakub ile ilgili iki ayrı müjde midir?

İkinci ihtimali tercih edenler olabilir. Çünkü Zâriyât Suresi'nde elçilere kebap edilmiş dananın sunulduğu, elçiler dana etini yemeye yanaşmayınca İbrahim Peygamber'in onlardan korktuğu, sonra elçilerin ona ve kısır yaşlı eşine oğulları olacağı müjdesini verdikleri açıkça anlatılıyor. Bu kısır ve yaşlı eşin Sara olduğu kesindir. Daha sonraki ayetler de bu müjdenin Lut kavminin helâkinden sonra gerçekleştiği anlaşılıyor. Çünkü elçiler, *"Biz suçlu bir topluluğa gönderildik."* (Zâriyât, 32) dedikten sonra sözlerine şöyle devam ediyorlar: *"Orada bulunan müminleri dışarı çıkardık. Orada Müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık. Acı azaptan korkanlar için orada bir işaret bıraktık..."* (Zâriyât, 35-37) Bu ayetlerin benzerleri Hûd Suresi'nde de yer alıyor. Nitekim bu surede melekler, İbrahim Peygamber'in korkusunu gidermek için ilk başta, *"Biz Lut'un kavmine gönderildik."* dediler.

Hicr Suresi'ndeki ayetlerde ise, kebap edilmiş dananın sunulmasından hiç söz edilmiyor. Bu suredeki ayetlerde, İbrahim ve eşinin elçiler yanlarına geldiklerinde onlardan korktukları ve İbrahim Peygamber'in korkusunu gidermek için ona müjde verdikleri belirtiliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hani İbrahim'in huzuruna girip, 'Selâm (sana).' dediler. O, 'Doğrusu biz sizden korkuyoruz.' dedi. Onlar, 'Korkma! Biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.' dediler."* (Hicr, 52-53) Bunu izleyen ayetlerden bu müjdenin Lut kavminin helâk edilmesinden önce gerçekleştiği açıkça anlaşılıyor.

Bu ayetlerin benzeri Ankebût Suresi'nde de vardır. Ankebût Suresi'ndeki ayetler, bu müjdenin Lut kavminin helâk edilmesinden önce gerçekleştiğini daha açık biçimde ortaya koyuyor. Çünkü o ayetler, İb-

rahim Peygamber'in Lut kavmi ile ilgili tartışmasını içeriyor. Ayrıca, bir önceki hadisler ışığında yaptığımız incelemede, Ayyâşî'nin bu anlamdaki rivayetini nakletmiştik.

Fakat gerçek şu ki: Bu dört surenin tümünde, yani Hûd, Hicr, Ankebût ve Zâriyât surelerinde yer alan ayetlerde İsmail ile ilgili müjde değil, İshak ve Yakub ile ilgili müjde anlatılmaktadır.

Zâriyât Suresi'ndeki ayetlerin devamında yer alan ve Lut kavminin helâk edilmesinden sonrasını anlattığı söylenen *"Dediler ki: Biz suçlu bir topluluğa gönderildik..."* ifadesine gelince; bu ifadenin benzeri, tefsirciler tarafından Lut kavminin helâk edilmesinden öncesi ile ilgili olduğu kabul edilen Hicr Suresi'ndeki ayetlerde de vardır.

Üstelik, helâk işi ile görevlendirilmiş meleklerin henüz yoldayken, *"Biz gönderildik"* demelerinde, dil bilgisi ve ifade geleneği açısından bir engel yoktur.

"Orada bulunan müminleri dışarı çıkardık" ayeti ile bunu izleyen ayetlere gelince; Zâriyât Suresi'ndeki hikâyelerin akışlarından anlaşılacağı üzere, bu ayetler, melekler tarafından İbrahim Peygamber'e söylenmiş sözlerin devamı değil, yüce Allah'ın sözleridir.

Zâriyât ve Hûd surelerinin tersine Hicr Suresi'nin başında konuklardan korkulduğunun zikredilmesine gelince; bunun sebebi, Zâriyât ve Hûd surelerinde konuklara kebap edilmiş buzağının sunulduğundan söz edildiği hâlde Hicr Suresi'nde bundan söz edilmemiş olmasıdır. Üstelik hikâyenin öğeleri arasında tam bir bağlantı olduğu için kimi zaman bu öğelerin birbirinin önüne geçirilmesi ve kimi zaman da bunun tersinin yapılması caizdir. Nitekim İbrahim Peygamber'in (a.s) konuklarını yadırgaması, Zâriyât Suresi'ndeki ayetlerde hikâyenin başında onların selâmından hemen sonra, buna karşılık Hûd Suresi'nde hikâyenin ortalarında konukların yemek yemekten uzak durmalarını belirtilmesinden sonra zikrediliyor. Kur'ân'da bu tür yer değiştirmelere çok rastlanır.

Üstelik İshak ve Yakub ile ilgili müjdeyi içerdikleri kesin olan Hûd Suresi'ndeki ayetler, aynı zamanda İbrahim Peygamber'in (a.s) Lut kavmi ile ilgili tartışmasını da içeriyor ki, bu tartışmanın Lut kavminin helâkinden önce gerçekleştiği şüphesizdir. Bu da İshak'ın müjdelenmesinin helâk olayından sonra değil, önce olmuş olmasını gerektirir.

Şu da var ki, İsmail İshak'tan büyüktü ve doğumları arasında yıllar

vardı. Bu konuda ittifak vardır. Buna göre, eğer bu melekler Lut kavmini helâk etmeye giderken helâk olayının hemen öncesinde İbrahim Peygamber'i İsmail ile müjdeleyip, helâk etmekten dönerken de helâk olayının hemen sonrasında onu İshak ile müjdelemiş olsalar, bu iki müjde arasında bir veya iki günlük bir aralık olmuş olur ki, bu takdirde İshak'ın müjdelenmesi ile doğumu arasında birkaç yıllık bir zaman aralığı olması gerekir. Oysa herhangi bir iyi habere müjde denebilmesi için bu haberin gerçekleşmesinin yakın olması gerekir. Bu şartın aranmaması, özel bir sebebin varlığını gerektirir. Aksi hâlde, mutlak anlamdaki iyi habere vaat veya buna benzer bir ad verilir.

İkincisi; ortada İsmail ile ilgili bir müjdenin olup olmadığıdır. Gerçek şu ki, Sâffât Suresi'ndeki ayetlerin başında sözü geçen müjde, İsmail ile ilgili müjdedir. Bu müjde, bu ayetlerin devamındaki İshak ile ilgili olduğu açık olan müjdeden başka bir müjdedir. Çünkü *"Biz de ona halîm bir oğlu olacağı müjdesini verdik."* ifadesinin devamı olan ayetlerin arasındaki bağlantılı akış ve arkasından yeni bir söz başından sonra, *"Ona iyilerden bir peygamber olacak olan İshak'ı da müjdeledik."* ifadesi ile yeni bir müjdeden söz edilmesi, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kesinlikte kanıtlar ki, ilk önce müjdelenen "halîm oğul", ikinci olarak müjdelenen İshak'tan başka bir oğuldur ve bu oğul İsmail'den başkası değildir.

Taberî, kendi Tarih'inde [c.1, s.190] bu suredeki müjdenin diğer surelerdeki müjdelerde olduğu gibi İshak ile ilgili olduğunu zikretmiştir. Ama gerçek anlattığımız gibidir. Bu kitabın yedinci cildinde İbrahim Peygamber (a.s), ile ilgili kıssalar sırasında bu konuda bilgi vermiştik.

Üçüncüsü; eldeki Tevrat'ta bu konuda anlatılanların Kur'ân'dan çıkan sonuçla karşılaştırılmasıdır. Aşağıdaki ayetlerde Lut kıssası anlatılırken bu hususta gereken inceleme yapılacaktır.

Dördüncüsü; İbrahim Peygamber'in (a.s) meleklerle tartışmasıdır. Bu konuda bu surede, *"Lut'un kavmi hakkında bizimle tartışmaya girişti."* ve *"Ey İbrahim, bu tartışmadan vazgeç."* ifadeleri yer almıştır.

Daha önce söylediğimiz gibi, bu hususla ilgili ayetlerde ve özellikle, *"İbrahim gerçekten halîm, bağrı yanık ve sürekli (Allah'a) dönen bir kimse idi."* şeklindeki ayette onun iyi nitelikleri övülüyor. Buna göre, onun bu tartışmadaki tek amacı, Allah'ın kullarının kurtulmaları ve iman yoluna yönelmelerini kuvvetle arzu etmesidir.

وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سٰٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ
عَصٖيبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَٓاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ
السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ
فٖى ضَيْفٖى اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشٖيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فٖى
بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَاِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرٖيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ اَنَّ لٖى بِكُمْ قُوَّةً
اَوْ اٰوٖٓى اِلٰى رُكْنٍ شَدٖيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوٓا
اِلَيْكَ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَاَتَكَ اِنَّهُ
مُصٖيبُهَا مَٓا اَصَابَهُمْ اِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ اَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرٖيبٍ ﴿٨١﴾ فَلَمَّا
جَٓاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجّٖيلٍ مَنْضُودٍ
﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمٖينَ بِبَعٖيدٍ ﴿٨٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

77- Elçilerimiz Lut'a gelince onlardan dolayı üzüldü, onların hakkında çaresiz kaldı ve "Bu, çetin bir gündür." dedi.

78- Kavmi apar topar ona geldiler. Onlar önceden de kötü işler yapıyorlardı. (Lut,) "Ey kavmim! Bunlar benim kızlarımdır; onlar sizin için daha temizdirler. Allah'tan korkun ve konuklarım hakkında beni rezil etmeyin. İçinizde aklı başında olgun bir adam yok mu?!" dedi.

79- (Kavmi,) "Biliyorsun ki, bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur. Sen bizim ne istediğimizi iyi bilirsin." dediler.

80- (Lut,) "Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!" dedi.

81- (Konukları,) "Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar asla sana ulaşamazlar. Gecenin bir bölümünde aileni yanına alarak yola çık ve sizden hiçbir kimse dönüp arkaya bakmasın. Yalnız karın hariç (onu yanına alma). Çünkü onların başına gelecek olan, onun da başına gelecektir. Vadeleri sabah vaktidir. Sabah yakın değil mi?" dediler.

82- (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, oranın üstünü altına getirdik, üzerine de üst üste yığılmış balçıktan taşlar yağdırdık.

83- Rabbinin katında damgalanmış (taşlar) olarak. Bunlar, zalimlerden uzak değildir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde Lut kavminin uğradığı azap anlatılıyor. Bu ayetler bir bakıma meleklerin İbrahim Peygamber'e (a.s) inişlerini, huzuruna girmelerini ve onu İshak ile müjdelemelerini anlatan daha önceki ayetlerin uzantısıdır. Daha önceki ayetler, Lut kavminin azaba çarptırılması kıssasına geçiş niteliği taşır.

77) Elçilerimiz Lut'a gelince onlardan dolayı üzüldü, onların hakkında çaresiz kaldı ve "Bu, çetin bir gündür." dedi.

"Sâe'hu'l-emru mesâeten", "Bu iş onun üzülmesine sebep oldu" demektir. Meçhul fiil olarak "Sîe bi'l-emri" ise, "Bu işten dolayı ve bu iş sebebiyle üzüldü" demektir.

"Zer’" kelimesi, bilinen uzuv (kol) anlamındaki "zirâ’" kelimesinden alınmıştır ve uzunlukları ölçme anlamına gelir. Çünkü onlar (uzunluğu) o uzuvla ölçüyorlardı. Ölçünün kendisine de "zer’" denir. "Zâka bi'l-emri zer'an" deyimi ise, çare yolunun kapanmasını ve insanın karşılaştığı sıkıntıdan kurtulmakta aciz kalmasını kinaye yolu ile ifade eder. Tıpkı arşınına denk gelmeyen bir şeyi ölçen kimse gibi.

"Asîb" kelimesi, "faîl" kalıbında ve meful anlamındadır ve bağlamak anlamına gelen "asb" kökündendir. Buna göre "yevmün asîb (bağlanmış gün)" deyimi, çözülmesi mümkün olmayacak karmaşıklıkta ve parçaları birbirinden ayrılmaz şekilde belâ ile sıkı sıkıya bağlanmış gün anlamına gelir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Elçilerimiz Lut Peygamber'e (a.s) geldiklerinde -ki onlar, İbrahim Peygamber'e (a.s) konuk olan meleklerdi- gelişleri Lut Peygamber'i üzdü, onları kavminin şerrinden koruyacak çareden aciz kaldı. Çünkü onlar Lut Peygamber'in yanına parlak görünüşlü, tüysüz delikanlılar kılığında gelmişlerdi. Kavmi de erkek erkeğe cinsel ilişkinin düşkünü olduğu için, onları görmezden gelmeleri, onları kendi hâllerine bırakmaları beklenemezdi. Bu yüzden Lut Peygamber, "Bu, çetin bir gündür." demekten kendini alamadı. Yani sıkıntılı, kötülükleri birbirine girmiş bir gündür.

78) Kavmi apar topar ona geldiler. Onlar önceden de kötü işler yapıyorlardı.

Ragıp İsfahanî şöyle der: "(Ayette geçen 'yuhreûne' fiilinin geçmiş zaman sıygası olan) 'Heraa' ve 'ehraa' fiilleri, 'zorla ve korkutarak sevk etti, sürdü' anlamına gelirler." (Alıntı sona erdi.) el-Ayn adlı eserde ise şöyle denir: "('Ehraa' fiilinin mastarı olan) 'İhrâ', 'hırsla ve hızla sevk etmek, sürmek' demektir." (Alıntı sona erdi.)

"Onlar önceden de kötü işler yapıyorlardı." Yani, bundan önce de günah işliyorlar, çirkin işler yapıyorlardı. Onlar o çirkin işi yapmakta oldukça cüretkâr davranıyorlardı. Bir kere bu işe alışmışlardı. Hiçbir şey onları bu iğrenç işten alıkoymuyordu. Ne utanma ve ne tiksinme duygusu onlara engel olmuyordu. Öğüt, kınama ve kötüleme onları bu iğrençlikten vazgeçiremiyordu. Çünkü alışmak bütün zorlukları kolaylaştırır, bütün çirkinlikleri ve iğrençlikleri cazip hâle getirir.

Bu cümle, *"Kavmi apar topar ona geldiler."* cümlesi ile *"(Lut,) 'Ey kavmim! Bunlar benim kızlarımdır...' dedi."* ifadesi arasında bir ara cümledir ve her iki tarafın anlamına faydalı katkısı vardır. Bu cümlenin kendinden önceki cümlenin içeriğine kattığı fayda şudur: Onları apar topar Lut'a (a.s) gelmeye sürükleyen faktör, onların o kötü işi öteden beri yapmaları, bu iğrenç ilişkide bulunmayı alışkanlık hâline getirmeleridir. Bu durum, onların Lut'a gelmelerine ve konuklarına kötülük yapmaya kastetmelerine yol açmıştır.

Bu cümlenin kendisinden sonraki ifadenin içeriğine olan katkısı ise şu şekildedir: Bu kötü alışkanlık onların içlerine sindiği ve kişiliklerinde kökleştiği için söz dinlemez oldular. Hiçbir öğüt ve nasihat onları bu işten vazgeçiremez oldu. Bu yüzden Lut Peygamber (a.s) olara kızlarını teklif ederek söze giriyor, arkasından da, *"Allah'tan korkun ve konuklarım hakkında beni rezil etmeyin..."* diyor.

(Lut,) "Ey kavmim! Bunlar benim kızlarımdır; onlar sizin için daha temizdirler. Allah'tan korkun ve konuklarım hakkında beni rezil etmeyin. İçinizde aklı başında olgun bir adam yok mu?!" dedi.

Lut Peygamber (a.s) kavminin kötülük için bir araya geldiklerini, sırf öğüt vermekle veya ağır sözler söyleyerek onları kararlarından vazgeçirmenin mümkün olmadığını görünce, yapmak istedikleri iğrençliği günah içermeyen bir helâl şeyle değiştirerek onları niyetlerinden vazgeçirmek istedi ve bu maksatla onlara kızlarını sundu ve onların kendileri için daha temiz olduklarını vurgulayarak bu şıkkı tercih etmelerini önerdi.

Buradaki tafdil sıygası "ethar (daha temiz)" ile iğrençlik içermeyen mutlak temizlik kastediliyor. Maksat, halis bir temizliğin vurgulanmasıdır. Tafdil sıygasıyla ilgili olarak bu yaygın bir kullanımdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın yanındaki, eğlenceden daha hayırlıdır."* (Cuma, 11) Yine şöyle buyuruyor: *"Anlaşmak (her hâlükârda) daha hayırlıdır."* (Nisâ, 128) Burada anlaşmanın tereddütsüz hayırlı olduğu anlatılmak isteniyor.

"Bunlar benim kızlarımdır" ifadesinin, *"Onlar sizin için daha temizdirler."* ifadesiyle kayıtlandırılması, Lut Peygamber'in (a.s) onlara, kızlarına nikâh yoluyla dokunmayı önerdiğini göstermektedir, zina yoluyla değil. Allah'ın peygamberinin makamı böyle bir şeyi önermekten münezzehtir. Çünkü zinada asla temizlik yoktur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Zinaya yaklaşmayın; çünkü o, çirkin bir iştir ve kötü bir yoldur."* Yine şöyle buyurmuştur: *"Çirkin işlerin açığına da, gizlisine de yaklaşmayın."* (En'âm, 151) Bu son ayetin tefsiri sırasında vurguladık ki, bu ayette sayılan yasaklar bütün peygamberlere inen ilâhî şeriatlarda yer alan genel hükümlerdendir.

Bu açıklamadan, Lut Peygamber'in (a.s) kızlarını nikah şartı koşmadan kavmine teklif ettiği yolundaki görüşün asılsız ve sakat olduğu orta-

ya çıkıyor. Çünkü bir iğrençliğe başka bir iğrençlikle çare bulmanın ne anlamı olabilir ki?! Ayrıca o takdirde Lut Peygamber'in (a.s), *"Allah'tan korkun"* demesinin ne anlamı kalır?! Eğer onun tek maksadı, [konukları hakkında] rezil olmaktan ve utanç duymaktan kurtulmak olsaydı, sadece *"Konuklarım hakkında beni rezil etmeyin."* demekle yetinirdi.

Bir görüşe göre ise Lut Peygamber (a.s), *"Bunlar benim kızlarımdır"* sözüyle kavminin kadınlarına işaret ediyor. Çünkü peygamber, ümmetinin babası olduğu için kadınları onun kızları, erkekleri de onun oğulları sayılır. Böyle olunca Lut Peygamber bu sözleriyle, "Fıtrî bir yol olan kadınlara yönelmek, fuhuş yoluyla erkeklere yönelmekten sizin için daha iyi ve daha temizdir." demek istemiş oluyor.

Bu yorum, ifadenin sözleri açısından kesinlikle delili olmayan bir zorlamadır. Kavminin erkeklerinin kâfir ve kendi kızlarının mümin olmaları ve Müslüman kadınların kâfir erkeklerle nikâhlanmalarının caiz olmadığı meselesine gelince; bu hükmün İbrahim Peygamber'in (a.s) şeriatında olduğu ve dolayısıyla Lut Peygamber (a.s) için bağlayıcı olduğu bilinmiyor. İbrahim Peygamber'in ve dolayısıyla Lut Peygamber'in şeriatında mümin bir kadının kâfir bir erkekle evlenmesi caiz olabilir. Nitekim bu uygulama İslâm'ın ilk döneminde caiz olduğu için Peygamberimiz (s.a.a) hicretten önce kızını o sırada henüz kâfir olan Ebu'l-As b. Rebi ile evlendirmişti. Bu uygulama daha sonra neshedildi.

Üstelik kavminin, *"Biliyorsun ki, bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur."* şeklindeki cevabı, Lut Peygamber'in (a.s), *"Bunlar benim kızlarımdır"* derken öz kızlarını değil de onların kadınlarını kastetmiş olması ile uyuşmaz. Çünkü onlar ona iman etmemişlerdi ki, kadınlarının Lut'un kızları olduklarını kabul etsinler. Bunun böyle sayılması için yersiz bir beklenti içinde olmak gerekir ki, buna dair hiçbir karine yoktur.

Lut Peygamber'in (a.s) sadece iki kızı olduğu hâlde "kızlarım" diyerek çoğul sıygası kullanmış olmasının, kendi kızlarını değil, ümmetinin kadınlarını kastettiğini gösterdiği, çünkü çoğul sıygasının iki kişi için kullanılmayacağı söylenemez.

Çünkü biz böyle diyenlere şu cevabı veririz: Bu iddianın Kur'ân'a ve güvenilir bir rivayete dayalı bir delili yoktur. Gerçi eldeki Tevrat'ta Lut Peygamber'in (a.s) sadece iki kızı olduğu bildiriliyor; ama onun içeriğine güvenilemez.

"Allah'tan korkun ve konuklarım hakkında beni rezil etmeyin." ifa-

desi, Lut Peygamber'in (a.s) isteğini açıklıyor. *"Konuklarım hakkında beni rezil etmeyin"* ifadesi, *"Allah'tan korkun"* cümlesinin atf-ı tefsiridir. Çünkü Lut Peygamber onlardan konuklarına saldırmamalarını isterken bunu kendi nefsinin isteğine veya cahilî bir asabiyete dayanarak değil, Allah'tan korkma şartına uymaları için istiyor ve onları vazgeçirmeye çalıştığı iğrençlik konusunda konukları ile başkaları arasında bir ayırım yapmıyor. Nitekim bu iğrenç günahtan vazgeçmeleri için onlara yıllarca öğüt ve nasihat etmiş ve ısrarlı telkinlerde bulunmuştu.

Peki o hâlde niçin vazgeçirme girişimini konukluk gerekçesine bağladı, konukları kendine izafe etti ve onlara yöneltilecek saldırının rezil olmasına yol açacağını vurguladı?! Bütün bunları adamlardaki mertlik damarını kabartmak ve onur duygusunu harekete geçirmek ümidiyle yaptı. Bundan dolayı bu sözlerinin hemen arkasından yardımlarına ve desteklerine sığınmak üzere onlara, *"İçinizde aklı başında olgun bir adam yok mu?"* diye seslendi. Bu seslenişi ile aralarından insanî olgunluğa sahip biri çıkar da kendisini destekleyerek onu ve konuklarını o zalimlerin ellerinden kurtarır diye temenni etti. Fakat onlar, *"Canına andolsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı."* (Hicr, 72) ayetinde tanımlandığı gibiydiler. Bu yüzden Lut Peygamber'in (a.s) bu mertlik damarını uyarmak isteyen sözleri, onları hiç etkilemedi ve onun sözüyle yapmak istediklerinden vazgeçmediler. Tersine, ona artık o konuda ısrar etmesinden ümit kesmesine yol açacak bir cevap verdiler.

79) (Kavmi,) "Biliyorsun ki, bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur. Sen bizim ne istediğimizi iyi bilirsin." dediler.

Bu ifade, adamların Lut Peygamber'in (a.s) mubah nikâh çağrısına verdikleri cevaptır. Bu cevaplarında, kızlarında bir hakları olabileceğini olumsuzluyorlar ve bunu Lut Peygamber'in bildiğini, ayrıca evine hücum etmekle neyi amaçladıklarını ve isteklerinin ne olduğunu bildiğini de belirtiyorlar.

Adamların Lut Peygamber'in (a.s) kızlarında hakları olduğunu olumsuzlamalarının anlamı hakkında denmiştir ki: Bu sözün anlamı, "Bizim senin kızlarına ihtiyacımız yoktur."[1] şeklindedir. Çünkü insanın ihtiyacı olmadığı şeyde hakkı da yoktur gibidir. Buna göre bu sözde bir tür istiare sanatı vardır.

1- [el-Kebir, c.18, s.34]

Başka bir yoruma göre bu sözden maksat, "Bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur. Çünkü biz onlarla evlenmeyi düşünmüyoruz. Açıktır ki, bir kadınla evlenmeyen kimsenin o kadında hakkı da yoktur."[1] şeklindedir. Buna göre hakkı olumsuzlamaktan maksat, o hakkın sebebi olan evlenmeyi olumsuzlamaktır.

Bir başka görüşe göre buradaki haktan maksat, şer'î veya örfî anlamdaki hak değil, nasip ve paydır. Yani, bizim onlara yönelik bir arzumuz yoktur. Çünkü onlar kadındır ve biz kadınlara eğilim duymuyoruz.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta şu ki: Adamlar, "Bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur." demiyorlar, *"Biliyorsun ki, bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur."* diyorlar. Yani, hakları olmadığı şeklinde ona cevap vermiyorlar, bunu bildiği şeklinde cevap veriyorlar. Bu iki ifade arasında fark vardır. Anlaşılan şu ki, adamlar Lut Peygamber'e (a.s), aralarında yürürlükte olan toplumsal geleneği bildiğini hatırlatıyorlar. Bu gelenek kadınlara sataşmanın, özellikle onlara zorla ve baskıyla sahip olmanın yasaklığı ya da kadınlarla ilişki kurmanın kökünden terki, buna karşılık delikanlılara saldırarak şehvetlerini onlarla tatmin etmeyi mubah saymak idi. Lut Peygamber (a.s), onları öteden beri bu geleneklerinden vazgeçirmeye çalışmıştı. Nitekim onlara şöyle diyordu: *"Sizler kadınları bırakıp erkeklere şehvetle yaklaşıyorsunuz!"* (A'râf, 81), *"Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar içinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz?!"* (Şuarâ, 165-166), *"Siz ille de erkeklere yaklaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlikler mi yapacaksınız?!"* (Ankebût, 29) Şüphe yok ki, bir işi yapmaya yönelik toplumsal gelenek o işte hak varlığına yol açarken, bir işi yapmamaya yönelik toplumsal gelenek de o işte hak yokluğuna yol açar.

Kısacası, adamlar Lut Peygamber'in (a.s) dikkatini kızları üzerinde bir hakları olmadığını bildiğine çekiyorlar. Gerekçeleri, onların kadın oluşları ve toplumsal geleneklerinin bu yolda olmamasıdır. Dikkatini çektikleri diğer bir husus, evine hücum etmekten ne istediklerini bildiğidir. Herhâlde ayetteki hak kelimesi ile ilgili en güzel yorum budur. Bunun arkasından üçüncü sırada anlattığımız yorum gelir.

80) (Lut,) "Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!" dedi.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.197, Cübbaî ve İbn İshak'tan naklen]

"Evâ ilâ keza, ye'vî, uviyyen ve me'vâ", "Bir şeye katıldı, eklendi" anlamına gelir. "Âvâ-hu ileyhi, yu'vî-hi, îvaen" ise, "Bir şeyi bir şeye kattı, ekledi" anlamına gelir. "Rükn" ise, binanın temelin dışındaki dayanağı demektir.

Anlaşılan şu ki, Lut Peygamber (a.s) önce verdiği öğütlerle adamları Allah'tan korkmaya çağırıyor, onların mertlik damarlarını kabartarak konumunu korumaya, saygınlığını gözetmelerini sağlamaya çalışıyor. Bu yolda kızları ile evlenebileceklerini söyleyerek bahanelerini ellerinden alıyor. Arkasından, aralarındaki aklı başında olgun kişilerin desteğini arıyor. Maksadı, aralarından çıkacak olgun bir kişinin kendisini destekleyerek bu saldırganları başından savmasıdır. Fakat ne yardım isteğine cevap veren oluyor ve ne kendisini destekleyip saldırganları baştan savacak biri ortaya çıkıyor. Tersine, *"Biliyorsun ki, bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur. Sen bizim ne istediğimizi iyi bilirsin."* diyerek ümidini büsbütün kırıyorlar. Durum bu noktaya gelince, üzüntüsünü ve kederini temenni şeklinde açıklamaktan başka elinden bir şey gelmiyor. Bu yüzden onlardan gelen bir gücü olmasını ve bu güçle de zalim zorbaları başından savmayı temenni ediyor. Bu güç, daha önceki imdat çağrısında istediği olgun, aklı başında biridir. Veya güçlü bir aşiretinin olmasını temenni ediyor ki, onlarla bir olup bu zorbaları başından savabilsin.

"Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı!" demek, "Keşke sizden beni destekleyecek olgun bir kişinin bana katılması sebebiyle bir gücüm olsaydı da sizi onun yardımıyla başımdan savsaydım!" demektir. *"Ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!"* demek, "Keşke katılacağım güçlü bir dayanağım, yani sizi başımdan savabilecek kuvvetli bir aşiretim olsaydı!" demektir. Ayetin siyakından anlaşılan anlam budur.

Bir görüşe göre,[1] *"Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı!"* demek, "Keşke size karşı koyup konuklarıma dokunmanızı önleyecek bir gücüm, bir topluluğum olsaydı!" demektir. Bu yoruma göre, ifadedeki "sizinle (sizin desteğinizle)" deyimi, "onlarla (onların desteğiyle) size karşı" şekline dönüşüyor ki, bu da gördüğünüz gibi kabul edilemez.

Başka bir görüşe göre,[2] *"Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsay-*

1- [Mecmau'l-Beyan, c.3, s.197]

2- [Tefsir-i Ebu'l-Fütuh Râzî, c.6, s.35; Ruhu'l-Meanî, c.12, s.135]

dı!" ifadesi, "Keşke size karşı kendimin bir gücü olsaydı!" anlamındadır. Ama bu anlam, ifadenin sözlerinden çok uzaktır.

Bir diğer görüşe göre,[1] bu ifadede Lut Peygamber kavmine değil, konuklarına sesleniyor. Buna göre ifadenin anlamı, "Ey konuklarım, keşke sizin sebebinizle bir gücüm olsaydı da o güçle onların karşısına çıksaydım!" şeklindedir.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: İfadenin sözlerinde açık bir delili olmadığı hâlde, kavme hitap etmekten konuklara hitap etmeye geçmek, gerekçesiz bir belirsizliğe ve anlama zorluğuna sebep olur ki, Allah'ın sözü buna yol açmayacak yüceliktedir.

81) (Konukları,) "Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar asla sana ulaşamazlar. Gecenin bir bölümünde aileni yanına alarak yola çık ve sizden hiçbir kimse dönüp arkaya bakmasın. Yalnız karın hariç (onu yanına alma). Çünkü onların başına gelecek olan, onun da başına gelecektir. Vadeleri sabah vaktidir. Sabah yakın değil mi?" dediler.

Ayette geçen "onların ona ulaşamayacakları" deyimi, onların istediklerini yapamayacakları anlamına gelen kinayeli bir deyimdir. İfadenin anlamı şudur: Durum bu raddeye gelince, melekler Lut Peygambere, *"Biz Rabbinin elçileriyiz."* diye seslendiler. Böylece melek olduklarını açıklamış oldular ve kendilerinin Allah'ın elçileri olduklarını bildirdiler. Bu açıklamaları ile kavminin ona ulaşamayacaklarını, ona istedikleri kötülüğü dokunduramayacaklarını vurgulayarak onu rahatlattılar. Ardından yüce Allah'ın başka bir yerde söylediği durum gerçekleşmiş oldu. Hani buyuruyor ya: *"Andolsun, onlar Lut'tan konuklarını kendilerine teslim etmesini istediler, bunun üzerine gözlerini kör ettik."* (Kamer, 37) Yani yüce Allah, kötülüğü kasteden ve bu amaçla Lut Peygamber'in (a.s) kapısına üşüşen o kimselerin görme gücünü yok etti ve bunun sonucu olarak oldukları yerde bocalayan körlere dönüştüler.

"Gecenin bir bölümünde aileni yanına alarak yola çık ve sizden hiçbir kimse dönüp arkaya bakmasın." (ifadesinde geçen "esri" fiilinin mastarı olan) "isrâ" ve (aynı şekilde) "süra", "geceleyin yürümek" anlamına gelir ki, buna göre *"Gecenin bir bölümünde"* ifadesi, "esri (yola çık)" emrinin bir tür açıklamasıdır. "Bi-kıtain (bir bölümünde)"

1- [el-Menar, c.12, s.135]

ibaresinin başındaki "ba" harfi, ya eşlik anlamında veya "fi" harfi manasındadır. İbaredeki "kıta" kelimesi, herhangi bir şeyin parçası ve bir bölümü demektir.

Yine (ayetteki "yeltefit" fiilinin mastarı olan) "iltifat", "left" kökünün iftial babındandır. Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "'Lefete-hu an keza', 'Onu şundan vazgeçirdi' demektir. Bunun örneği, 'Kalû e-ci'te-na li-telfite-na (Dediler ki: Bizi vazgeçirmek için mi geldin?)' ayetinde geçen 'li-telfitena', 'li-tasrifena' anlamındadır. Yüzünü karşısından çeviren kişi için kullanılan 'iltefete fulanun' ibaresi de bu anlama gelir. Önceki eşinden olan çocuğuna yönelerek eşini ihmal eden kadına da 'lefût' denir." (Alıntı sona erdi.)

Meleklerin bu sözü, Lut Peygamber'e (a.s) yöneltilmiş bir direktiftir. Maksatları, o gecenin sabahında kavmine inecek olan azaptan kurtulmasının yolunu ona göstermektir. *"Vadeleri sabah vaktidir."* cümlesinden anlaşılacağı üzere bu direktifte acele etme isteği vardır.

İfadenin anlamı şudur: Biz bu kavmi azaba çarptırmak, onları helâk etmek için gönderildik. Sen kendini ve aileni kurtar. Sen ve ailen bu gecenin bir bölümünde yola çıkın, onların yurdundan çıkın. Çünkü onlar bu gecenin sabahında Allah'ın azabı ile helâk olacaklar. Sabaha kadar fazla vaktiniz yok. Ayrıca hiçbiriniz dönüp geriye bakmasın.

Bazıları bu ifadedeki "iltifat" ile şehirdeki mala ve eşyaya yönelip, onları almaya çalışmanın veya yola çıkmaktan geri kalmanın kastedildiğini söylemişlerdir ki, bunlara itibar etmemek gerekir.

"Yalnız karın hariç (onu yanına alma). Çünkü onların başına gelecek olan, onun da başına gelecektir." Siyaktan anlaşılan, ifadedeki istisnanın "ehedun (hiçbir kimse)" kelimesine değil, "ehlike (aileni)" ibaresine yönelik oluşudur. *"Çünkü onların başına gelecek olan, onun da başına gelecektir."* ifadesi de, onun istisna edilmesinin sebebini açıklamaktadır. Başka bir yerde de bu konuda şöyle buyruluyor: *"Yalnız karısı hariç; onun helâk olanlardan olmasını takdir ettik."* (Hicr, 60)

"Vadeleri sabah vaktidir. Sabah yakın değil mi?" Yani, helâk edilecekleri vakit sabah vaktidir. Sabah vakti, fecrin doğuşundan sonra güneş doğarken gündüzün başlangıcıdır. Başka bir yerde de, *"Güneş doğarken o (korkunç) ses onları yakaladı."* (Hicr, 73) diye buyruluyor.

İfadenin ilk cümlesi, *"Gecenin bir bölümünde aileni yanına alarak yola çık"* ifadesinin sebebini açıklıyor. Daha önce belirttiğimiz gibi, ifa-

dede bir tür acele etmeyi isteme vardır. *"Sabah yakın değil mi?"* cümlesi de bu acele etme isteğini doğrular.

Lut Peygamber'in (a.s) kavmini azaba çarptırmaları konusunda meleklerden acele etmelerini istemiş olması ve onların da ona, *"Vadeleri sabah vaktidir. Sabah yakın değil mi?"* diye cevap vermiş olmaları da mümkündür. Yani, onların sabahleyin helâk edilmeleri takdir edildi ve bu vakit uzak bir vakit değildir.

Bunun dışında, ilk cümlede meleklerin acele etme isteği ve ikinci cümlede meleklerin acele etme isteğinde bulunan Lut Peygamber'i (a.s) rahatlatma girişimi de ifade edilmiş olabilir.

Bu ayetlerde Lut Peygamber (a.s) ile ailesinin nereye gideceklerinden söz edilmiyor. Başka bir yerde şöyle buyruluyor: *"Gecenin bir bölümünde aileni yola çıkar. Sen de peşlerinden git. Sizden hiçbiri arkasına bakmasın. Emredildiğiniz yere gidin."* (Hicr, 65) Anlaşılan, melekler ona nereye gideceğini söylemediler. Bu işi ilâhî vahyin getireceği mesaja havale ettiler.

82-83) (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, oranın üstünü altına getirdik, üzerine de üst üste yığılmış balçıktan taşlar yağdırdık. Rabbinin katında damgalanmış (taşlar) olarak.

(Ayette geçen) üç tane müennes zamiri, kavmin yurduna veya kente ya da ayetlerin akışından bildiğimiz adamların ülkesine racidir. (Yine ayette geçen) "siccîl" kelimesi, Mecmau'l-Beyan'da yapılan açıklamaya göre, ateş demek olan "siccîn" anlamındadır. Ragıp İsfahanî bu kelime hakkında, "Siccîn, taş ve balçık karışımıdır. Söylendiğine göre Farsça'dan Arapça'ya geçmiştir." demiştir. İsfahanî, bu kelimenin aslının "seng-gil (taş-balçık)" olduğu yolundaki görüşe işaret ediyor. Başka bir görüşe göre bu kelime, kitap anlamındaki "sicill" kelimesinden geliyor. Sanki o yağan maddeler helâk etme işleminin kayıtlarını içeren kitabelerdir. Bir başka görüşe göre bu kelime, "ursilet" anlamındaki "uscilet" fiilinden geliyor.

Öyle anlaşılıyor ki, bu anlamların hepsinin kökünde taş ve balçık anlamını ifade eden Arapçalaşmış Farsça isim tamlaması vardır. Kitap anlamındaki "sicill" de buradan gelir. Çünkü söylendiğine göre Farslar yapılmış taşlara yazı yazarlardı. Sonraları kelimenin anlamı genişledi ve her yazılı şeye, kâğıt da olsa, "sicill" dendi. Gönderme anlamına gelen "iscal" da buradan gelir.

(Yine ayette geçen "menzûd" kelimesinin kökü olan) "nazd", düzen ve tertip demektir. (Yine ayette geçen "müsevvmeten" kelimesinin kökü olan) "tesvîm", alâmet anlamında olan "sima" kökünden gelir ve bir şey üzerine alâmet koymak demektir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Azap hakkındaki emrimiz gelince, -ki bu emir yüce Allah'ın o kavmi azaba çarptırma yolunda meleklere vermiş olduğu ve *"O'nun emri, bir şeyi dilediği zaman sadece ona 'Ol.' demektir."* (Yasîn, 82) ayetinde "Ol" kelimesinde ifadesini bulduğu emirdir- yurtlarını tersine döndürerek üstünü altına çevirdik ve üzerine Rabbinin katında ve ilminde düzenlenip işaretlenmiş olan balçıktan taşlar yağdırdık ki, bu taşların isabet etmek üzere atıldıkları hedefleri şaşmaları söz konusu değildir.

Bir görüşe göre, alt-üst olma olayı o kavmin beldesinde meydana geldi ve balçıktan taşlar yağdırma ile onlardan oldukları hâlde o sırada o beldede olmayan kişiler cezalandırıldı. Başka bir görüşe göre, belde Cebrail tarafından tersine çevrilmek üzere havaya kaldırıldığı anda taş yağmuruna uğratıldı. Diğer bir görüşe göre, belde alt-üst edildikten sonra azabın ağırlaştırılması için taş yağmuruna tutuldu. Bu yorumların hepsi, ayetin lafzından delili olmayan zorlamalardır.

Başka bir ayette bu olayla ilgili olarak, *"Güneş doğarken o (korkunç) ses onları yakaladı."* (Hicr, 73) buyruluyor. Buna göre, bu olayda hem alt-üst etme, hem korkunç ses, hem de taş yağmuru vardır. Mümkündür ki, bu olayda beldelerinin yakınındaki bir yanardağ patlamış olsun ve bu patlama yurtlarında sarsıntının yanı sıra beldelerinin alt-üst olmasına yol açan gürültülü bir lav püskürtmesi meydana getirsin ve bu püskürtme sırasında volkanın fırlattığı taşlar üzerlerine yağmış olsun. Doğrusunu Allah bilir.

Bunlar, zalimlerden uzak değildir.

Bir görüşe göre bu ifadedeki zalimlerden maksat, Mekkeli zalimler veya Peygamberimizin (s.a.a) kavminin müşrikleridir ve ifade tehdit amaçlıdır. Anlamı, "Bu taşlar Mekkeli zalimlerden uzak değildir." şeklindedir. İfadenin anlamı, "Bu alt-üst edilmiş kentler senin kavminin zalimlerine uzak değildir. Çünkü Mekke ile Şam arasındaki yolları üzerindedir." şeklinde de olabilir. Nitekim başka bir ayette şöyle buyruluyor: *"O şehrin harabeleri hâlâ duran bir yol üzerindedir."* (Hicr, 76), *"El-*

bette siz sabahları ve geceleyin onların yanından geçiyorsunuz. Hâlâ düşünmeyecek misiniz?!" (Sâffât, 137-138)

"Rabbinin katında damgalanmış (taşlar) olarak." ifadesinde birinci şahıstan üçüncü şahsa geçilmiş olması, bu yorumu doğrulayan bir delildir. Yüce Allah, "katımızda damgalanmış" ifadesi yerine bu ifadeye geçmiş gibidir. Maksat, Peygamberimizin (s.a.a) kavmine tehdit içerikli bir dokunmada bulunmak veya yapılan telkinin etkisini en üst düzeye çıkarmak için ifadeyi somutlaştırıp algılamalarına sunmaktır.

İfadenin amacı, mutlak anlamda zalimlere yönelik bir tehdit de olabilir. Buna göre anlam, "Allah katından taş yağdırılması, Lut kavminin de aralarında bulunduğu zalimler güruhuna uzak değildir." şeklinde olur. Bu durumda "Rabbinin katında" ifadesindeki birinci şahıstan üçüncü şahsa olan geçişin amacı, yine de Peygamberimizin (s.a.a) zalim ve müşrik kavmine yönelik bir dokundurma (tariz) olur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zekeriyya b. Muhammed'den, [o da babasından,] o da Amr'dan İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini nakleder: "Lut'un kavmi Allah'ın yarattığı en erdemli kavimlerden biri idi. Şeytan onları yoldan çıkarmak için çok çaba harcadı. Onların erdemlerinden ve iyi yanlarından biri şu idi: Çalışmaya hep birlikte çıkarlar ve kadınlarını evlerinde bırakırlardı. İblis onları devamlı gözetler ve evlerine döndüklerinde yaptıkları işleri tahrip ederdi."

"Birbirlerine, 'Gelin bu yaptıklarımızı yıkanı gözetleyelim.' dediler. Gözetleyince o kişinin çok yakışıklı bir delikanlı olduğunu gördüler. Ona, 'Yaptığımız işleri arka arkaya tahrip eden sensin.' dediler. Arkasından onu öldürmeye karar verdiler ve o geceyi aralarından birinin yanında geçirmesini uygun gördüler. Gece olunca yakışıklı delikanlı kılığındaki şeytan bağırmaya başladı. Yanında kaldığı adam 'Neyin var?' diye sorunca, 'Babam beni karnı üzerinde yatırarak uyuturdu.' dedi. Adam da, 'Gel karnım üzerinde uyu.' dedi."

"Delikanlı kılıklı şeytan adamı ellemeye başladı. Sonunda ona kendisi ile cinsel ilişkide bulunmayı öğretti. Buna göre bu çirkin işi ilk öğreten şeytan, ikinci olarak öğreten de o adam oldu. Sonra da gizlice sıvışıp kaçtı. Sabah olunca adam delikanlıya yaptığını ballandıra bal-

landıra halka anlattı. Onlar bu işi bilmiyorlardı. Fakat yavaş yavaş bu işe bulaştılar. Öyle ki, aralarında artık erkek erkeğe ilişkilerle yetinmeye başladılar. Arkasından yolcuları gözetleyerek onlarla bu işi yapmaya yöneldiler. Sonunda insanlar şehirlerine uğramaz oldular. Sonra kadınlarını bırakarak delikanlılara döndüler."

"Şeytan erkekler arasında bu işi iyice yerleştirdiğini görünce, kadınlara geldi. Kendini kadın kılığına sokarak, 'Erkekleriniz birbirlerini yapıyorlar, haberiniz var mı?' dedi. Kadınlar, 'Evet, bunu gözlerimizle gördük.' dediler. Bütün bunlar olurken Lut Peygamber onlara öğüt veriyor, vaazlar ediyor, fakat şeytan onları ayartıyordu. Sonunda kadınlar da birbirleriyle yetindiler."

"Artık her çare denenip kâr etmediği ortaya çıkınca, yüce Allah onlara delikanlı kılığında Cebrail'i, Mikail'i ve İsrafil'i gönderdi. Bu melekler Lut Peygamber'in yanına geldiklerinde o tarla sürüyordu. Meleklere, 'Nereye gidiyorsunuz? Ben sizden yakışıklı delikanlı hiç görmedim.' dedi. Melekler, 'Biz efendimizin bu beldenin yetkilisine gönderdiği elçileriz.' dediler. Lut Peygamber, 'Efendiniz bu belde halkının ne yaptığını haber almadı mı? Vallahi onlar erkekleri yakalıyorlar ve kan gelinceye kadar ırzlarına geçiyorlar.' dedi. Melek kılıklı delikanlılar, 'Efendimiz bize bu şehrin ortasından geçmemizi emretti.' dediler. Lut Peygamber, 'O zaman benim sizden bir isteğim var.' dedi. Gençler, 'Nedir o?' dediler. Lut Peygamber, 'Karanlık çökünceye kadar burada bekleyeceksiniz.' dedi."

"Bunun üzerine gençler oturdular. Lut Peygamber onlar için biraz ekmek, bir kırba su ve soğuktan korunmak için üzerlerine örtecekleri bir aba getirmesi için kızını eve gönderdi. Kız gidince yağmur bastırdı ve seller akmaya başladı. Lut Peygamber içinden şimdi bu gençleri sel götürecek diye düşündü ve onlara, 'Kalkın gidelim.' dedi. Lut Peygamber duvar dibinden yürürken Cebrail, Mikail ve İsrafil yolun ortasından yürüyorlardı. Lut Peygamber, 'Yavrularım, buradan yürüyün.' dedi. Melek kılıklı gençler, 'Efendimiz bize yolun ortasından geçmemizi emretti.' dediler. Lut Peygamber, karanlığın çökmüş olmasını ganimet biliyordu."

"Bu sırada İblis bir kadına uğrayarak kucağındaki çocuğunu alıp kuyuya attı. Bunun üzerine şehir halkı bağıra çağıra Lut'un kapısına dayandılar. Lut'un evindeki gençleri görünce, 'Ey Lut, sen de bizim gibi yapmaya mı başladın?' dediler. Lut Peygamber, 'Bunlar benim konuk-

larımdır, konuklarım önünde beni rezil etmeyin.' dedi. Adamlar, 'Bu gençler üç kişi; birini sen al, öbür ikisini bize ver.' dediler. Lut Peygamber konuklarını içeri aldı ve 'Keşke kalabalık bir ailem olsaydı da beni size karşı korusalardı!' dedi."

"Adamlar kapıya üşüşüp kapıyı kırdılar. Lut Peygamber'i bir yana ittiler. Cebrail ona, 'Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar asla sana ulaşamazlar.' dedi ve vadiden bir avuç kum alıp adamların yüzlerine serpti ve 'Bu yüzler kör olsun!' dedi. Bunun üzerine şehir halkının tümü kör oldu. Lut Peygamber meleklere, 'Ey Rabbimin elçileri, Rabbim, size bu adamlar hakkında ne emretti?' dedi. Melekler, 'Onları seher vakti cezalandırmamızı emretti.' dediler. Lut Peygamber, 'Benim sizden bir isteğim var.' dedi. Melekler, 'İsteğin nedir?' dediler. Lut Peygamber, 'Şu anda onları cezalandırın. Çünkü Rabbimin onlar için başka karar vermesinden korkuyorum.' dedi. Melekler, 'Ey Lut, onların cezalandırılma vakti sabah vaktidir. Sabah vakti cezalandırmak isteyen kimse için yakın değil mi? Sen kızlarını al ve yola çık, ama eşini burada bırak.' dediler."

İmam Muhammed Bâkır (a.s) sonra şöyle buyurdu: "Allah Lut Peygamber'e rahmet etsin, eğer evde yanında kimlerin olduğunu bilseydi, *'Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!'* dediğinde destekli olduğunu bilecekti. Hangi dayanak, evde yanında olan Cebrail'den daha kuvvetli olabilirdi?! Yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) buyuruyor ki: *'Bunlar, zalimlerden uzak değildir.'* Yani, eğer ümmetinin zalimleri Lut kavminin yaptığı iğrenç işi yaparlarsa, böyle bir ceza onlara da gelebilir. Öte yandan Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: Kim erkeklerle cinsel ilişki kurmayı ısrarla sürdürürse, erkekleri kendisi ile ilişki kurmaya çağırmadan ölmez."[1]

Ben derim ki: Bu rivayetin sözlerinde biraz karışıklık vardır. Burada elçi olarak gönderilen meleklerin üç kişi olduğu söyleniyor. Aralarında, geçen bölümde yer verdiğimiz Ebu Yezid Hammar'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği rivayetin de bulunduğu bazı rivayetlerde ise bu sayı, Kerrubil'in de eklenmesi ile dört olarak veriliyor. Sünnî kaynaklı bazı rivayetlerde ise, bu meleklerin Cebrail, Mikail ve Rufail olmak üzere üç kişi oldukları söyleniyor. Ayrıca bu rivayetten, *"Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı..."* ayetinin kavme değil, meleklere

---

1- [el-Kâfi, Füru', c.5, s.544]

yönelik bir hitap olduğunun kabul edildiği anlaşılıyor ki, yukarıda ayetlerin tefsirini yaparken bu görüşe işaret etmiştik.

İmam'ın (a.s) "Allah Lut Peygamber'e rahmet etsin, eğer evde yanında kimlerin olduğunu bilseydi..." şeklindeki sözü, Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilen "Allah Lut Peygamber'e rahmet etsin, gerçekte o, kuvvetli bir dayanağa sığınmıştı." şeklindeki hadisle aynı anlamdadır.

İmam'ın (a.s) "Yüce Allah Peygamberimize (s.a.a) buyuruyor ki..." diye başlayan sözleri, yukarıda değindiğimiz o ayetin Kureyş'e yönelik tehdit amaçlı olabileceği ihtimaline işarettir.

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Üzerine de üst üste yığılmış balçıktan taşlar yağdırdık."* ayeti hakkında şöyle dediğini nakleder: "Lut kavminin iğrenç işini helâl gören her kul, dünyadan çıkarken mutlaka o taşlardan birine hedef olur ve ölümü o darbeden olur; fakat insanlar o taşı görmezler."

Ben derim ki: el-Kâfi adlı eserde [c.5, s.548], bu rivayetin benzeri Meymun el-Ban aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. O rivayette şöyle deniyor: "Kim Lut kavminin iğrenç işini ısrarla sürdürürse, ölmeden önce Allah onu ölümüne sebep olacak bir taş ile taşlar; ama kimse o taşı görmez." Bu iki rivayette, *"Bunlar, zalimlerden uzak değildir."* ayetinin sadece Kureyşli müşriklere mahsus olmadığına ve söz konusu azabın maddî değil, manevî olduğuna dair işaret vardır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Yakub b. Şuayb'den, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Bunlar benim kızlarımdır; onlar sizin için daha temizdirler."* ayeti hakkında, "Lut Peygamber onlara kızları ile evlenmeyi teklif etti." dediğini nakleder. [c.5, s.548]

et-Tehzib adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza'ya erkeğin kadına arka yoldan yanaşıp yanaşamayacağı sorulunca İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Kur'ân'daki bir ayet bu işi helâl kılmıştır. O ayet, Lut Peygamber'in *"Bunlar benim kızlarımdır; onlar sizin için daha temizdirler."* şeklindeki sözlerini nakleden ayettir. Çünkü Lut Peygamber onların, kadınların ön yoluna ilgi göstermeyeceklerini biliyordu."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde Ebu'ş-Şeyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bir konuşmasında şöyle dedi: "Bir kişinin aşireti o kişiye, o kişinin aşiretine dokundurduğu hayırdan daha çok hayır dokundurur. Çünkü o kişi aşiretinden el çekerse, onlardan bir eli çekmiş olur. Oysa onlar bu kişiden sevgileri, koruyup kollamaları ve

destekleriyle birlikte birçok eli çekmiş olurlar. Bakarsın, adam soyundan olduğu için hiç tanımadığı bir kişi için öfkelenir. Size Allah'ın kitabından bunu teyit eden ayetler okuyacağım." İmam (a.s) bunu dedikten sonra, *"Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!"* ayetini okudu.

Sonra şöyle buyurdu: "Kuvvetli dayanak, aşirettir. Lut Peygamber'in aşireti yoktu. Kendinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, Lut Peygamber'den sonra Allah'ın gönderdiği her peygamberin kalabalık ve güçlü bir kavmi olmuştur."

Ben derim ki: Bu rivayetin son kısmı, hem Sünnî, hem de Şiî kanallar tarafından nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, geçen hadisler bölümünde naklettiğimiz Ebu Yezid Hammar'ın İmam Muhammed Bâkır'dan aktardığı hadisin devamında İmam şöyle diyor: "Sonra melekler Lut Peygamber'e geldiler. O sırada kendisi şehrin yakınındaki bir tarlada çalışıyordu. Melekler ona selâm verdiler. Sarıklı idiler. Lut Peygamber onların beyaz elbiseli, beyaz sarıklı ve güzel görünümlü olduklarını görünce, 'Eve gidelim.' dedi. Elçiler, 'Evet, gidelim.' deyince Lut Peygamber önlerine düştü, onlar da arkasından yürümeye başladılar. Yolda giderken onları evine çağırdığına pişman oldu ve içinden, 'Ne yaptım? Onları kavmime götürüyorum ve onların ne biçim adamlar olduklarını biliyorum.' dedi. Bir ara konuklarına, 'Siz Allah'ın yaratıklarından kötü bir topluluğun yanına gidiyorsunuz.' dedi. Bunun üzerine Cebrail arkadaşlarına, 'O adamların cezalarını uygulamada acele etmeyelim. Lut Peygamber'in onların hakkında üç kere şahitlik etmesini bekleyelim. Bu söyledikleri onun ilk şahitliğidir.' dedi. Lut Peygamber bir süre yürüdükten sonra yine onlara dönerek, 'Siz Allah'ın yaratıklarından kötü bir topluluğun yanına gidiyorsunuz.' dedi. Cebrail, 'Bu onun ikinci şahitliği.' dedi. Lut Peygamber yine yürümeye devam etti. Şehrin kapısına varınca yine konuklarına dönerek, 'Siz Allah'ın yaratıklarından kötü bir topluluğun yanına gidiyorsunuz.' dedi. Cebrail, 'Bu onun üçüncü şahitliği.' dedi. Sonra Lut Peygamber önden, onlar da arkasından şehre girdiler ve ardından (konukları ile birlikte) eve vardı."

"Lut'un karısı gelenleri görünce, onların güzel görünümlü olduklarını gördü. Hemen evin damına çıkıp ellerini birbirine vurarak ses çıkardı. Fakat bu sesi işitmediler. Bunun üzerine damda ateş yaktı. Dumanı

görünce apar topar eve koşarak kapıya dayandılar. Kadın aşağı inerek onlara, 'Bizde öyle güzel birkaç genç var ki, onlardan güzelini hiç görmedim.' dedi. Bunun üzerine adamlar eve girmek için kapıya geldiler."

"Lut onları görünce kalkıp yanlarına giderek, 'Ey kavmim, Allah'tan korkun ve beni konuklarım karşısında rezil etmeyin. İçinizde aklı başında olgun biri yok mu? Bunlar benim kızlarımdır; onlar sizin için daha temizdirler.' dedi. Bu sözleri ile onları helâl olan ilişkiye çağırdı. Fakat onlar, 'Bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur. Bizim ne istediğimizi sen iyi bilirsin.' dediler. Bunun üzerine Lut Peygamber, 'Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!" dedi. Bunun üzerine Cebrail, 'Hangi güce sahip olduğunu bilseydi (böyle bir temennide bulunmazdı).' dedi."

"Sonra kalabalık sayılarıyla Lut Peygamber'e galip gelerek kapıdan içeri girdiler. Bunun üzerine Cebrail onlara bağırarak, 'Ey Lut, bırak içeri girsinler!' dedi. İçeri girdiklerinde, Cebrail parmağını onlara çevirerek hareket ettirdi. Bunun üzerine gözleri kör oldu. *'Biz de onların gözlerini kör ettik.'* ayeti bu olaya işarettir. Arkasından Lut Peygamber'e seslenerek, 'Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Gecenin bir vaktinde aileni alıp yola çık.' dedi. Yine Cebrail ona dedi ki: 'Biz onları helâk etmek için gönderildik.' Lut Peygamber, 'Ey Cebrail, o hâlde acele et.' dedi. Cebrail, 'Onların helâk edilecekleri vakit sabahtır. Sabah yakın değil mi?' dedi."

"Cebrail ona, karısı dışındaki aile fertlerini yanına alarak şehri terk etmesini emretti. Sonra kanadı ile o şehri yedi kat derinliğinden havaya kaldırdı. Öyle ki, göktekiler köpeklerin havlamalarını ve horozların ötüşlerini işittiler. Arkasından o şehri tersine çevirdi, sonra da şehrin ve çevresindekilerin üzerine balçıktan taşlar yağdırdı."[1]

Ben derim ki: Bu rivayette anlatılan "Cebrail'in o şehri yedi kat derinliğinden göktekilerin şehrin köpek seslerini ve horoz ötüşlerini işitebildikleri yer kadar havaya kaldırdığı" yolundaki olay olağanüstü bir olaydır. Gerçi böyle bir şey yüce Allah'ın gücü için ihtimal dışı değildir; ama sabit olması için bu rivayet gibi ahad nitelikli bir rivayet yeterli olmaz.

Şu da var ki, ilâhî sünnete göre kerametlerde ve mucizelerde mutlaka bir hikmet bulunur. Acaba bu şehrin halkını o kadar yukarıya kal-

1- [el-Kâfi, c.5, s.546-547]

dırmakta ne gibi bir hikmet olabilir? Hem de bunun, onların azabı ve bu azabın ağırlaştırılması üzerinde bir etkisi olmadığı hâlde?

Bazı kelâm âlimlerine göre; bu olağanüstü olayın Allah'ın bir lütfu olması mümkündür. Çünkü Ehlibeyt İmamları'nın bu olayı haber vermesi, müminleri ibadete yaklaştırıcı ve günahlardan uzaklaştırıcı bir faktör olur. Ancak bu görüş sakattır. Çünkü müminlerin imanı pekişsin ve ibret almak isteyenler ibret alsın diye olağanüstü olaylar yaratmak gerçi lütuf niteliği taşır; ama bunun böyle olabilmesi için o olayların somut algı yoluyla veya bilgi ifade edecek başka bir yoldan insanlara ulaşması gerekir. Delil niteliği taşımayan tek kanallı ve zayıf bir rivayete itibar edilmez. Buna göre bu tür rivayetler yoluyla ibret alınması veya korkulması maksadıyla böyle olağanüstü olayları ortaya koymanın anlamı yoktur. Ayrıca başka bir kavim ibret alsın diye bir kavmin azabını ağırlaştırmanın da izahı yoktur. Böyle bir şeye sadece azgın zorbaların uygulamalarında rastlanabilir.

el-Menar tefsiri yazarı şöyle diyor: "Tefsircilerin İsrailiyat kaynaklı hurafelerine göre Cebrail, Lut Peygamber'in kavminin şehrini kanadı ile yerin derinliğinden sökerek gökyüzüne kaldırdı. Öyle ki göktekiler o şehrin köpeklerinin ve tavuklarının seslerini işittiler, arkasından onu tersine çevirerek üstünü altına getirdi."

"Bu tasavvur şu içerikteki bir inanca dayanıyor: Sanılıyor ki, gök cisimlerinde canlılar yaşıyor ve yeryüzünde yaşayan insanların ve diğer canlıların o gök cisimlerine yaklaşmaları ve bu yaklaşma sürecinde canlı kalmaları mümkündür. Oysa bu satırların yazıldığı şu günlerde yapılan gözlemler ve fiilî deneyler ortaya koyuyor ki, atmosferde yol alan uçaklar ve balonlar belirli bir yüksekliğe çıkınca hava basıncı düşüyor ve o katmanlarda insanın yaşaması imkânsız oluyor. Bu yüzden bu araçların bazı çeşitlerine oksijen tüpleri yerleştiriliyor ve atmosferin yüksek katmanlarında hayatta kalıp yol alabilmek için insanlar bu tüplerdeki oksijeni kullanıp nefes alıp veriyorlar."

"Kur'ân'da, atmosferin yükseklerine çıkmanın solunum zorluğundan kaynaklanan göğüs darlığı üzerindeki etkisine şu ayette işaret ediliyor: *'Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, sanki göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar.'* (En'âm, 125)"

"Denebilir ki: Cebrail'e izafe edilen bu eylem, akılca mümkün olan eylemlerdendir ve meydana gelişi olağanüstü olaylar kapsamındadır. Buna göre onun doğrulanmasını evrenin bilinen kanunlarına dayandırmak doğru değildir."

"Cevap olarak derim ki: Evet, doğrudur. Fakat kâinat düzeninin dayandığı kanunlara aykırı olarak ortaya çıkan bir yapma veya yıkma olayını kabul edebilmemiz için o olayı anlatan rivayetin masumdan ya tevatür yolu ile ilâhî vahye dayalı olarak veya en azından kopuk ve sakat halkası olmayan sürekli bir rivayet zinciriyle nakledilmesi gerekir. Oysa bu olaydan Kur'ân'da söz edilmediği gibi, Peygamberimize (s.a.v) kadar çıkarılabilen bir hadiste de bahsedilmiyor. Ayrıca olayın Allah'ın hangi hikmetine dayandığı da belli değildir. Bu olay sahabeden değil, tabiînden bazı kişilerden nakledilmiştir ve İsrailiyat kaynaklı hurafelerinden olduğunda şüphe yoktur."

"Bu konuda söylenenlerden birine göre, o beldenin halkı dört milyondu. Oysa Filistin beldelerinin tümü bu sayıyı almaz. O dört kasabada bunca milyonluk insan nasıl yaşamış olabilir?" (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.) [c.12, s.138]

el-Menar yazarı bu olayın sahabeden değil, tabiînden rivayet edildiğini belirtiyor. Oysa bu doğru değildir. Çünkü bu konu İbn Abbas ve Huzeyfe b. Yeman'den de rivayet edilmiştir. Nitekim ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde İshak b. Bişr ve İbn Asakir'den, onlar da Cüveybir ve Mukatil yolu ile Dahhak'tan, o da İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir: "Sabahın yüzü kendini gösterince Cebrail, Lut kavminin kasabalarına yöneldi. O kasabaları erkekleri, kadınları, meyveleri ve kuşları ile toplayıp dürdü. Arkasından o toprak parçasını yerin derinliklerinden söküp kopardı ve kanadının altına alarak dünya göğüne yükseltti. Öyle ki, gök sakinleri Cebrail'in kanadı altından köpeklerin, kuşların, kadınların ve erkeklerin seslerini işittiler. Sonra da o şehri ters yüz ederek yere gönderdi. Arkasından da oraya taş yağdırdı. Bu taş yağmuru çobanlar, tüccarlar ve o sırada şehirlerde bulunmayanlar içindi..."

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde Abdurrezzak, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem'den naklen Huzeyfe b. Yeman'ın şöyle dediği kaydedilir: "Cebrail Lut kavmini helâk etmek için izin istedi. Ona izin verildi. Bunun üzerine o kavmin üzerinde yaşadığı yer parçasını kaldı-

rıp havaya yükseltti. Öyle ki, gök halkı onların köpeklerinin seslerini işitti. Arkasından Cebrail altlarında ateş yaktı ve sonra o yer parçasını üzerindekilerle birlikte alt-üst etti. Lut Peygamber'in onlarla birlikte olan karısı bir gürültü duydu ve dönüp geriye bakarken azaba uğradı. Kavmin yolcuları da taş yağmuruna tutuldular..."

Tabiîne gelince; bu konu Said b. Cübeyir'den, Mücahid'den, Ebu Salih'den ve Muhammed b. Kâb el-Kurazî'den nakledilmiştir. Süddî'den de bundan daha katısı nakledilmiştir. Süddî şöyle demiştir: "Lut kavmi sabahladıklarında Cebrail indi ve o yer parçasını yedi kat derinlikten söküp dünya göğüne kaldırdı ve arkasından yere attı..."

el-Menar yazarının böyle bir rivayetin kabul edilebilmesi için onun masumdan mütevatir olarak veya kopuk ve sakat halkası olmayan sürekli ve güvenilir bir rivayet zinciriyle nakledilmiş olması gerektiği yolundaki sözlerine gelince, bu bir usul meselesidir. Bugün bu meselede kabul gören görüşe göre, eğer bir rivayet mütevatir veya kesin bir karine ile destekli ise, kesinlikle delil niteliği taşır. Eğer rivayet bu nitelikte değil ise, delil niteliği taşımaz. Yalnız eğer zann-ı nev'î denilen zanna dayalı olarak güvenilir sayılıyorsa, ayrıntılarla ilgili şer'î hükümlerde delil niteliği taşır.

Şöyle ki: Bir rivayetin şer'î delil niteliği taşıması, akıllı kimselerin itibarına dayalı bir değerlendirmedir. Dolayısıyla da meselede şer'î itibarı kabul edebilecek şer'î bir sonucun var olmasına bağlıdır. Tarihî olaylar ve inançla ilgili konularda ise şer'î bir sonuç var olmadığı için bir rivayeti bu konularda şer'î delil olarak kabul etmenin ve şeriat koyucunun ilim olmayan bir şeyin ilim olduğuna hükmederek insanları ona uymaya zorlamasının anlamı yoktur. Gerçi şer'î hükümler dışındaki konularda şer'î bir sonucun olması mümkündür, ama bunların sonuçları ayrıntılarla ilgilidir; şer'î itibar ise genel hükümlerle ilgilidir. Bu meselenin ayrıntılı incelemesi için usul ilmine başvurulmalıdır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde İbn Mürdeveyh'in Übeyy b. Kâb'dan şöyle naklettiği aktarılır: "Resulullah (s.a.v), 'Allah Lut'a rahmet etsin, aslında o sağlam bir dayanağa sığınmıştı.' buyurdu."

Ben derim ki: Lut Peygamber'in (a.s) kavmi ile mücadele ettiği, onlara Allah'tan korkmayı ve o iğrenç işten uzak durmayı telkin ettiği ortamdan ve Lut Peygamber'in kavmi ile arasındaki çatışmayı aktaran

ayetlerin akışından anlaşıldığına göre, Lut Peygamber (a.s) ya kavmi içinden veya kavmi dışından aklı başında olgun destekçileri olmasını temenni ediyor. Dolayısıyla *"ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!"* sözleri ile kavmi dışından bu konuklarını saldırıdan koruyabilecek aşiret, arkadaş ve Allah için dost olan destekleyicileri kastediyor. Oysa aradığı sağlam dayanak, yanı başında evinde idi ki, bunlar Cebrail, Mikail ve İsrafil idi. Böyle olduğu için adı geçen melekler, *"Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar asla sana ulaşamazlar."* diyerek hemen çağrısına olumlu şekilde karşılık verdiler.

Yoksa Lut Peygamber (a.s), bu mücadelesinin zor anlarının hiçbirinde Rabbinden gafil olmamış, her türlü yardımın sadece O'ndan geleceğini asla göz ardı etmemiş ki, Rabbini unutup O'nun dışında bir yardım edici temenni etmiş olsun. Yüce Allah'ın *"Lut'a da hikmet ve ilim verdik... Onu rahmetimize yerleştirdik. Gerçekten o, salihlerden idi."* (Enbiyâ, 75) buyurarak övdüğü kerem sahibi bir peygamber bu tür kınanmış bir cahillikten münezzehtir.

Buna göre Peygamberimizin (s.a.a) "Aslında o sağlam bir dayanağa sığınmıştı" şeklindeki sözünün anlamı şudur: "Onun yanında Cebrail ve öbür melekler vardı, ama o bunu bilmiyordu." Bunun anlamı, "Onun beraberinde Allah vardı, ama o Rabbinin makamına cahildi" değildir.

Dolayısıyla Peygamberimizin (s.a.a) bu sözünü nakleden bazı rivayetlerde Peygamberimizin (s.a.a) sağlam dayanak deyimi ile melekleri değil, yüce Allah'ı kastettiğini ima eden sözcük ve yorumlar, ravilerin anlayışından kaynaklanmıştır. Nitekim Ebu Hureyre'den şöyle nakledilmiştir: "Resulullah (s.a.v), 'Allah Lut'a rahmet etsin; aslında o sağlam bir dayanağa, yani yüce Allah'a sığınmıştı.' buyurdu."

Yine Ebu Hureyre'den başka bir yol ile şöyle nakledilmiştir: "Peygamber (s.a.v), 'Allah Lut'u bağışlasın; aslında o sağlam bir dayanağa sığınmıştı.' buyurdu." Herhâlde burada Peygamberimizin (s.a.a) sözleri lafzı ile değil, manası ile nakledilmiştir. Yani Peygamberimiz "Allah Lut'a rahmet etsin" dediği hâlde, ravi bu ifadeyi, Lut Peygamber'in kulluk edeplerinden birini ihmal ettiğini veya Rabbinin makamını bilmediği ve unutulmaması gereken bir şeyi unuttuğu için bir günah işlediğini ima eden "Allah Lut'u bağışlasın" ifadesiyle değiştirmiştir.

LUT PEYGAMBER VE KAVMİNİN KISSASI

1- Kur'ân'da Lut Peygamber ve Kavminin Kıssası

Lut Peygamber (a.s), Babil'de yaşayan Keldanîlerdendi. O, İbrahim Peygamber'e inananların öncülerindendi. İbrahim Peygamber'e (a.s) inandı ve *"Ben Rabbime hicret ediyorum."* (Ankebût, 26) dedi. Yüce Allah onu İbrahim Peygamber ile birlikte kutsal topraklara, yani Filistin bölgesine göç ettirerek kurtardı. (Enbiyâ, 71) Filistin beldelerinden birine yerleşti. (Tarihte, eldeki Tevrat'ta ve bazı rivayetlerde verilen bilgiye göre yerleştiği şehir Sodom şehridir.)

Kur'ân'da "Mü'tefikât" diye adlandırılan (Tevbe, 70) bu şehir ile çevresindeki şehirlerin halkları putlara tapıyorlar ve erkek erkeğe cinsel ilişkide bulunuyorlardı. Bunlar bu iğrenç ilişki türünün aralarında yayıldığı ilk kavimdi (A'râf, 80). Öyle ki, özel toplantılarında bu ilişkiyi hiç yadırgamadan gerçekleştiriyorlardı (Ankebût, 29). Bu çirkin iş aralarındaki yayılmasını sürdürerek sonunda çoğunluğun tutkunluk hâline getirdiği bir toplumsal gelenek oldu. Adamlar kadınları bir yana bıraktılar ve üreme yolunu kestiler (Ankebût, 29).

Bunun üzerine yüce Allah onlara Lut'u (a.s) peygamber olarak gönderdi (Şuarâ, 162). Lut Peygamber onları Allah'tan korkarak bu iğrenç ilişkiyi bırakmaya, fıtrat yoluna dönmeye çağırdı. Onları uyardı ve korkuttu. Fakat bu çabaları sadece onların azgınlıklarını arttırdı. Lut Peygamber'e verdikleri tek cevap, "Eğer doğru söylüyorsan, Allah'ın azabını başımıza getir de görelim." demek oldu. Bunun yanı sıra onu beldelerinden çıkarmakla tehdit ederek, "Eğer bu sözlerine son vermezsen, kesinlikle buradan çıkarılanlardan olursun." dediler (Şuarâ, 167). Ayrıca birbirlerine, "Lut'un ailesini beldenizden çıkarın. Çünkü onlar temizlik düşkünü kimselerdir." dediler (Neml, 56).

2- Lut Kavminin Akıbeti

Lut Peygamber sürekli olarak onları Allah yoluna ve fıtratın geleneğini benimseyerek o iğrenç ilişkiyi bırakmaya çağırıyor, onlar ise bu iğrenç işi ve daha başka pislikleri işlemekte ısrar ediyorlardı. Sonunda azgınlık aralarında kök salıp yerleşti ve haklarında azap hükmü kesinleşti. Bunun üzerine yüce Allah onları helâk etmek için ileri gelen meleklerden oluşmuş bir elçiler heyeti gönderdi. Bu melekler önce İb-

rahim Peygamber'in (a.s) yanına inerek Lut kavminin helâk edilmesi ile ilgili Allah'ın emrini ona haber verdiler. İbrahim Peygamber (a.s) Lut kavminin azabını geri çevirmek amacı ile meleklerle tartışmaya girişti, o kavmin içinde Lut Peygamber'in (a.s) de olduğunu söyledi. Melekler Lut Peygamber'in ve ailesinin konumunu iyi bildiklerini, Allah'tan emir geldiğini, o kavmin başına geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azabın geleceğini söyleyerek ona karşılık verdiler (Ankebût, 32; Hûd, 76).

Yollarına devam ederek parlak yüzlü delikanlılar kılığında Lut Peygamber'in (a.s) yanına gittiler. Ona konuk oldular. Bu iş Lut Peygamber'e zor geldi, onlar yüzünden sıkıntıya düştü. Çünkü kavminin onlara saldıracağını, onları rahat bırakmayacağını biliyordu. Çok geçmeden kavmi konukların geldiğini işitti. Hemen Lut Peygamber'in (a.s) evine koştular. Sevinç içinde evinin kapısına yüklendiler. Lut Peygamber yanlarına çıkarak onlara dilinin döndüğü kadar öğüt verdi, mertlik damarlarını ve olgunluklarını harekete geçirmeye çalıştı. Son çare olarak, "Ey kavmim! İşte kızlarım! Onlar sizin için daha temizdirler. Allah'tan korkun da beni konuklarım karşısında rezil etmeyin." diyerek onlara kızları ile evlenmeyi teklif etti. Arkasından imdat dileyerek, "Aranızda aklı başında olgun biri yok mu?" dedi. Adamlar kızlarında gözleri olmadığı ve konuklarının yakasını kesinlikle bırakmayacakları şeklinde kendisine cevap verdiler. Bunun üzerine ümitsizliğe düşerek, "Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı veya himayesine sığınabileceğim kuvvetli bir dayanağım olsaydı!" dedi (Hûd, 80).

Bunun üzerine melekler, "Ey Lut, biz Rabbinin melekleriyiz, müsterih ol, kavmin sana ilişemeyecek." dediler. Arkasından kavminin gözlerini kör ettiler. Onlar kör gözleri ile ortalıkta debelenmeye başladılar ve dağıldılar (Kamer, 37).

Sonra Lut Peygamber'e (a.s), o gecenin bir parçasında ailesini yola çıkarmasını ve kendisinin onların arkasından gitmesini, giderken hiçbirinin arkasına bakmamasını emrettiler. Yalnız karısını geride bırakmasını, çünkü kavmin başına gelecek musibetin onun da başına geleceğini söylediler ve o kavmi sabah olunca helâk edeceklerini bildirdiler (Hûd, 81; Hicr, 66).

Güneşin ışıkları ortalığı aydınlatınca, onları korkunç bir ses ve gürültü yakaladı. Allah, üzerlerine kendi katında damgalanmış balçıktan taşlar yağdırdı. Şehirlerini, üstünü altına çevirerek başlarına yıktı.

Oralardaki müminleri dışarı çıkardı. Oralarda bir aileden başka Müslüman bulmadı. Bu aile, Lut Peygamber'in (a.s) ailesi idi. Ve oralarda acı azaptan korkanların ibret alacakları bir kalıntı bıraktı (Zâriyât, 37 ve diğer ayetler).

İmanın ve İslâm'ın Lut ailesi ile sınırlı kalması ve azabın o kavmin yaşadığı şehirlerin bütününü kapsaması şunları gösterir: 1) O kavim bütünü ile kâfirdi, iman etmemişlerdi. 2) O iğrenç ilişki sadece erkekler arasında yayılmış değildi. Çünkü durum eğer öyle olmuş olsaydı, yani kadınlar bu iğrenç ilişkiden uzak kalmış olsalardı, Lut Peygamber (a.s) insanları fıtrat yoluna ve kadın ile erkek arasında ilişkiyi öngören yaratılış geleneğine çağırırken, kadınların bir bölümü onun çağrısına uyarak çevresinde toplanır ve doğal olarak ona iman ederlerdi. Fakat Kur'ân'da böyle bir gelişmeden söz edilmiyor.

Bu durum, daha önceki sayfalarda yer verdiğimiz güvenilir rivayetlerin verdikleri bilgiyi teyit ediyor. Bu bilgiye göre homoseksüel ilişki o kavmin bütün kesimleri arasında yayılmıştı. Erkekler arasında oğlancılık ve kadınlar arasında lezbiyenlik ilişkisi vardı.

3- Lut Peygamber'in Manevî Kişiliği

Lut Peygamber (a.s), Kur'ân'da "Mü'tefikât" diye adlandırılan şehirlere Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdi. Bu şehirler Sodom ile çevresindeki şehirlerdir. Söylendiğine göre bunlar Sodom, Gomora, Soar ve Seboim'den oluşan dört şehirdi. Yüce Allah Lut Peygamber'i (a.s) diğer peygamberleri için saydığı manevî niteliklerin hepsine ortak etmiştir.

Ayrıca ona mahsus nitelikleri şöyle dile getirmiştir: *"Lut'a da hikmet ve ilim verdik. Onu iğrenç işler yapan o kentten kurtardık. Onlar gerçekten yoldan çıkan kötü bir topluluktu. Onu rahmetimize yerleştirdik. Gerçekten o, salihlerden idi."* (Enbiyâ, 75)

4- Tevrat'a Göre Lut Peygamber ve Kavmi

Tevrat'ta anlatıldığına göre[1] Lut, Abram'ın (İbrahim Peygamber'in) kardeşi Haran b. Terah'ın oğlu idi. Lut ve Abram, Keldanîlerin Ur şehrinde Terah'ın evinde idiler. Sonra Terah, Kenânlılar diyarına gitmek

---

1- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 11 ve 12.

üzere Ur şehrinden ayrıldı ve Abram ve Lut ile birlikte Haran şehrinde ikamet etti ve orada öldü.

Sonra Abram, Rabbin emri ile, Lut ile birlikte Haran'dan çıkıp Kenân diyarına geldi. Haran'da kazandıkları çok miktardaki mallarını ve kölelerini de beraberlerinde getirdiler. Abram, sürekli olarak güneye doğru göç ediyordu. Sonra Mısır'a geldi. Sonra oradan Beyt-el'e doğru güneye çıktı ve orada ikamet etti.

Abram ile birlikte yer değiştiren Lut'un da koyunları, sığırları ve çadırları vardı. İkamet ettikleri yer, ikisini birlikte taşıyamaz oldu. Sürülerinin çobanları arasında kavga çıktı. Bunun üzerine ayrıldılar. Böylece aralarında çatışma çıkmasından kaçındılar. Lut, Erden havzasını seçti. O havzanın şehirlerinde oturdu ve çadırlarını Sodom şehrine taşıdı. Sodom halkı kötü ve Rabb'e karşı çok günahkâr idiler. Abram da çadırlarını taşıdı ve Hebron'daki Mamre meşeliğinde ikamet etti.

Sonra bir taraftan Sodom, Gomora, Adma, Seboim ve Soar kralları, diğer taraftan komşularından dördü arasında bir savaş çıktı. Savaşta Sodom kralı ile onunla beraber olan krallar yenildi. Düşman, Sodom ve Gomora'nın bütün mallarını ve bütün yiyeceklerini aldı. Lut da esir alınanlarla birlikte esir edildi ve bütün malları elinden alındı. Haber Abram'a ulaşınca, yanındaki köleler ile birlikte yola çıktı. Kölelerinin sayısı üç yüz kişiden fazla idi. Lut'u esir alanlar ile savaşıp onları bozguna uğrattı, Lut'u ve bütün mallarını esirlikten ve yağmadan kurtararak onu oturduğu yere döndürdü. (Lut kıssasının başlangıç bölümünün eldeki Tevrat'tan özetlenmiş şekli.)

Tevrat'ta şöyle deniyor:[1] "Ve Mamre meşeliğinde Rab ona (Abram'a) göründü; ve o, günün sıcağında çadırın kapısında oturuyordu; ve gözlerini kaldırıp baktı, ve işte, karşısında üç adam duruyordu; ve onları görünce, çadırın kapısından onları karşılamağa koştu, ve yere kadar eğildi, ve dedi: Ey efendim, eğer şimdi gözünde lütuf buldumsa, kulunun yanında kalmadan geçme; şimdi biraz su getirilsin, ve ayaklarınızı yıkayın, ve ağaç altında dinlenin; bir parça ekmek getireyim de yüreğinizi kuvvetlendirin; ve ondan sonra geçersiniz, mademki kulunuza geldiniz. Ve dediler: Söylediğin gibi olsun, öyle yap. Ve İbrahim çadıra, Sara'nın yanına seğirtip dedi: Çabuk, üç ölçek has un hazırla, yoğur, ve

1- Tevrat, Tekvin Kitabı, Bap 18.

pide yap. Ve İbrahim sığırlara koştu, ve körpe ve iyi bir buzağı alıp uşağına verdi, ve onu hazırlamakta acele etti. Ve ayranla süt ve hazırladığı buzağıyı alıp önlerine koydu; ve kendisi yanlarında, ağaç altında durdu, onlar da yediler."

"Ve ona dediler: Karın Sara nerede? Ve dedi: İşte, çadırda. Ve o dedi: Gelecek sene bu mevsimde mutlaka senin yanına döneceğim; ve işte, karın Sara'nın bir oğlu olacaktır. Ve Sara onun arkasında olan çadırın kapısında dinliyordu. Ve İbrahim'le Sara kocamış, ve yaşta ilerlemişlerdi; Sara âdetten kesilmişti. Ve Sara: İhtiyar olduktan sonra bana sevinç olur mu? Efendim de kocamıştır, diyerek içinden güldü. Ve Rab İbrahim'e dedi: Sara: Gerçekten doğuracak mıyım? Ve ben kocadım, diyerek niçin güldü? Rab için imkânsız bir şey var mıdır? Muayyen vakitte, gelecek sene bu mevsimde, yanına döneceğim, ve Sara'nın bir oğlu olacaktır. Ve Sara: Gülmedim, diyerek inkâr etti; çünkü korktu. Ve o: Hayır, fakat güldün, dedi."

"Ve adamlar oradan kalktılar, ve Sodom'a doğru baktılar; ve İbrahim onları geçirmek için beraber gidiyordu. Ve Rab dedi: Ben yapmakta olduğum şeyi İbrahim'den gizleyecek miyim? Çünkü İbrahim gerçekten büyük ve kuvvetli millet olacak, ve yeryüzünün bütün milletleri onda mübarek kılınacaklardır. Kendisinden sonra oğullarına ve evi halkına salâh ve adalet yapmak için Rabb'in yolunu tutmalarını emretsin diye, onu tanıdım; ta ki, Rab onun hakkında söylemiş olduğu şeyi İbrahim'in üzerine getirsin."

"Ve Rab dedi: Sodom ve Gomora'nın feryadı büyük, ve onların günahı çok ağır olduğu için, şimdi ineceğim, ve bana gelen feryadına göre tamamen yaptılar mı göreceğim; ve yapmadılarsa, bileceğim."

"Ve adamlar oradan dönüp Sodom'a doğru gittiler; fakat İbrahim hâlâ Rabb'in önünde duruyordu. Ve İbrahim yaklaşıp dedi: Salihi kötü ile beraber yok edecek misin? Belki şehrin içinde elli salih vardır; içinde olan elli salih için bağışlamayıp yeri yok edecek misin? Böyle yapmak senden ırak olsun, salih de kötü gibi olsun diye, salihi kötü ile beraber öldürmek senden ırak olsun; bütün dünyanın Hâkimi adalet yapmaz mı? Ve Rab dedi: Eğer Sodom'da, şehrin içinde, elli salih bulursam, bütün yeri onların hatırı için bağışlayacağım."

"Ve İbrahim cevap verip dedi: Ben toz ve külüm, ve işte, şimdi Rabb'e söylemeği üzerime aldım; belki elli salihten beşi eksilir, beş kişi

için bütün şehri harap edecek misin? Ve dedi: Eğer orada kırk beş kişi bulursam, harap etmeyeceğim. Bir kere daha ona söyleyip dedi: Belki orada kırk kişi bulunur. Ve dedi: Kırk kişinin hatırı için yapmayacağım. Ve dedi: Şimdi Rab darılmasın, ve söyleyeceğim; belki orada otuz kişi bulunur. Ve dedi: Eğer orada otuz kişi bulursam, yapmayacağım. Ve dedi: İşte, şimdi Rabb'e söylemeği üzerime aldım; belki orada yirmi kişi bulunur. Ve dedi: Yirmi kişinin hatırı için harap etmeyeceğim."

"Ve dedi: Şimdi Rab darılmasın, ve ancak bir kere daha söyleyeceğim; belki orada on kişi bulunur. Ve dedi: On kişinin hatır için harap etmeyeceğim. Ve Rab İbrahim'le konuşmağı bitirince, gitti; İbrahim de yerine döndü."

"O iki melek de akşamleyin Sodom'a vardılar; ve Lut Sodom'un kapısında oturuyordu; ve Lut görüp onları karşılamak için kalktı; ve yere kapandı; ve dedi: İşte, efendilerim, şimdi kulunuzun evine inin, ve geceyi geçirin, ve ayaklarınızı yıkayın, ve erken kalkıp yolunuza gidersiniz. Ve dediler: Hayır, fakat biz geceyi meydanda geçireceğiz. Ve onları çok zorladı; ve onun yanına indiler, ve evine girdiler; ve onlara ziyafet yaptı, ve mayasız ekmek pişirdi, ve yediler."

"Fakat onlar yatmazdan önce, şehrin adamları, Sodom adamları, her mahalleden gençten ihtiyara kadar bütün halk, evi sardılar; ve Lut'u çağırıp ona dediler: Bu gece senin yanına giren o adamlar nerede? Onları bize çıkar, ve onları bilelim. Ve Lut onlara kapıya çıktı, ve arkasından kapıyı kapadı. Ve dedi: Ey kardeşlerim, rica ederim, kötülük etmeyin. İşte, benim ere varmamış iki kızım var; rica ederim, onları size çıkarayım, ve onlara gözünüzde iyi olana göre yapın; ancak bu adamlara bir şey yapmayın; mademki damımın gölgesine geldiler."

"Ve dediler: Geri çekil! Ve dediler: Bu adam garip olarak geldi, ve kendisini hâkim sayıyor; şimdi sana onlardan ziyade kötülük ederiz. Ve adamı, Lut'u, çok zorladılar, ve kapıyı kırmak için yaklaştılar. Fakat adamlar ellerini uzatıp Lut'u yanlarına, evin içine getirdiler, ve kapıyı kapadılar. Ve evin kapısında olan adamları, küçükten büyüğe kadar körlükle vurdular, şöyle ki, kapıyı bulmak için yoruldular."

"Ve adamlar Lut'a dediler: Senin burada daha kimin var? Damatlarını ve oğullarını ve kızlarını ve şehirde sana ait olanların hepsini bu yerden çıkar; çünkü biz bu yeri harap edeceğiz, çünkü Rabb'in önünde onların feryadı büyümüştür; ve Rab onu harap etmek için bizi gönderdi.

Ve Lut çıktı, ve kızlarını alacak olan damatlarına söyleyip dedi: Kalkın, bu yerden kaçın; çünkü Rab şehri harap edecektir. Fakat damatlarının gözünde şaka eder gibi göründü."

"Ve seher vakti olunca, melekler: Kalk, karını ve buradaki iki kızını al, yoksa şehrin fesadı içinde yok olursun, diyerek Lut'u acele ettirdiler. Fakat yavaş davrandı; ve Rab onlara merhametli olarak, adamlar onun elinden, ve karısının elinden, ve iki kızlarının elinden tuttular; ve onu çıkarıp şehrin dışarısına koydular."

"Ve vaki oldu ki, onları dışarı çıkarmış oldukları zaman, dedi: Canın için kaç; arkana bakma, ve bütün Havzada durma; dağa kaç; yoksa telef olursun. Ve Lut onlara dedi: Aman efendim! İşte, şimdi kulun senin gözünde inayet buldu, ve canımı yaşatmakla bana yaptığın lütfunu büyük ettin; fakat dağa kaçamam, yoksa kötülük bana yetişir, ve ölürüm. İşte, şimdi bu şehir, oraya kaçmak için yakındır, ve o küçüktür. Şimdi oraya kaçayım (o küçük değil mi?), ve canım yaşar. Ve ona dedi; İşte, hakkında söylediğin şehri altüst etmemek üzre bu şey için de ricanı kabul ettim. Çabuk ol, oraya kaç; çünkü sen oraya yetişinceye kadar bir şey yapamam. Bunun için o şehrin adı Soar (Küçük) çağırıldı."

"Ve Lut Soar'a geldiği zaman, güneş yer üzerine doğmuştu. Ve Rab Sodom üzerine ve Gomora üzerine Rab tarafından göklerden kükürt ve ateş yağdırdı; ve o şehirleri, ve bütün Havzayı, ve şehirlerde oturanların hepsini, ve toprağın nebatını altüst etti. Fakat karısı onun arkasından geriye baktı, ve bir tuz direği oldu."

"Ve İbrahim sabahleyin erken kalkıp Rabb'in önünde durduğu yere gitti; ve Sodom ve Gomora'ya doğru ve bütün Havza memleketine doğru baktı, ve gördü, ve işte, yerin dumanı ocak dumanı gibi çıkıyordu. Ve vaki oldu ki, Allah Havzanın şehirlerini harap ettiği zaman, Allah İbrahim'i hatırladı, ve Lut'un onlarda oturduğu şehirleri altüst ettiği zaman, Lut'u bu altüst olma içinden gönderdi."

"Ve Lut Soar'dan çıkıp dağda oturdu, ve iki kızı onunla beraberdi; çünkü Soar'da oturmaktan korktu; ve o, ve iki kızı bir mağarada oturdular. Ve büyük kızı küçüğüne dedi: Babamız kocamıştır, ve bütün dünyanın yoluna göre yanımıza girmek için memlekette erkek yoktur; gel, babamıza şarap içirelim, ve babamızdan zürriyeti yaşatmak için onunla yatarız. Ve o gecede babalarına şarap içirdiler; ve büyük kız girip babası ile yattı, ve onun yatmasını ve kalkmasını bilmedi. Ve vaki oldu ki,

ertesi gün büyük kız küçüğüne dedi: İşte, dün gece babamla yattım; bu gece de ona şarap içirelim, ve babamızdan zürriyet yaşatmak için, gir, onunla yat. Ve o gecede dahi babalarına şarap içirdiler, ve küçük kız kalkıp onunla yattı; ve onun yatmasını ve kalkmasını bilmedi. Lut'un iki kızı böylece babalarından gebe kaldılar."

"Ve büyük kız bir oğul doğurdu, ve onun adını Moab çağırdı; o bugüne kadar Moablıların atasıdır. Ve küçük kız, o da bir oğul doğurdu, ve onun adını Ben-ammi çağırdı; o bugüne kadar Ammon oğullarının atasıdır." (Alıntı sona erdi.)

Bunlar eldeki Tevrat'ın Lut Peygamber (a.s) ile onun kavmi hakkında anlattıklarıdır. Bunları uzun uzun nakletmemizin sebebi, gerek hikâyenin anlatımı bakımından, gerekse diğer bakımlardan eldeki Tevrat'ta verilen bilgilerin Kur'ân'da verilen bilgilere ters düşen noktalarının açıklığa kavuşmasıdır.

Meselâ eldeki Tevrat'a göre, müjde ve azap amacı ile gönderilen meleklerin sayısı iki iken, Kur'ân onlardan "elçiler" diye söz ediyor ki, bu ifade tarzına göre onların en az üç kişi olmaları gerekir.

Yine eldeki Tevrat'a göre, İbrahim'in konukları hazırlanıp önlerine konan yemeği yediler. Oysa Kur'ân bunu reddediyor ve konuklarının ellerinin yemeğe uzanmadığını gören İbrahim Peygamber'in (a.s) onlardan korktuğunu belirtiyor.

Yine eldeki Tevrat'ta, Lut Peygamber'in (a.s) iki kızı olduğu belirtilirken, Kur'ân onlar için de "kızlar" deyimini kullanıyor. Öte yandan eldeki Tevrat'ta meleklerin Lut Peygamber'i (Sodom şehrinden) nasıl çıkardıkları, kavminin nasıl azaba uğratıldığı, eşinin tuz heykele dönüşmesi gibi ayrıntılara yer veriliyor.

Yine eldeki Tevrat'ta, yüce Allah'ın cisimleştiği iddia ediliyor ve son olarak Lut Peygamber ile kızları arasında geçtiği ileri sürülen çirkin olaydan söz ediliyor. Oysa Kur'ân hem yüce Allah'ı cisimleşmekten tenzih eder, hem de peygamberlerini onların konumları ile asla bağdaşmayacak işlerden kesinlikle uzak tutar.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُم مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ
وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنِّىٓ اَرٰيكُم بِخَيْرٍ وَاِنِّىٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ
عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا
تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَآءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ
اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَآ اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا
شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَاْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فِىٓ اَمْوَالِنَا
مَا نَشٰٓؤُ اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ
عَلٰى بَيِّنَةٍ مِن رَبِّى وَرَزَقَنِى مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَآ اُرِيدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَآ
اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ اِنْ اُرِيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِىٓ اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُنِيبُ ﴿٨٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِىٓ اَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ
مَآ اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ
﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوآ اِلَيْهِ اِنَّ رَبِّى رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا
يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَاِنَّا لَنَرٰيكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ
لَرَجَمْنَاكَ وَمَآ اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ اَرَهْطِىٓ اَعَزُّ عَلَيْكُمْ
مِنَ اللّٰهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَآءَكُمْ ظِهْرِيًّا اِنَّ رَبِّى بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ
يُخْز۪يهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا
نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَاَخَذَتِ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ
فَاَصْبَحُوا ف۪ي دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٩٤﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا ف۪يهَا اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ
كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

84- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (peygamber olarak gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın; ben sizi hayır içinde görüyorum ve ben sizin hesabınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."

85- "Ey kavmim! Adaleti gözeterek ölçüyü ve tartıyı tam tutun, insanlara mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkarmaya kalkışmayın."

86- "Eğer iman etmiş kimseler iseniz, Allah'ın geriye bıraktığı sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin üzerinizde gözetleyici değilim."

87- (Medyenliler) dediler ki: "Ey Şuayb! Namazın mı sana atalarımızın taptıkları şeyleri bırakmamızı veya mallarımızda dilediğimiz tasarrufta bulunmamamızı emrediyor?! Şüphesiz, sen halîm ve aklı başında olgun birisin!"

88- (Şuayb) dedi ki: "Ey kavmim! Hiç düşündünüz mü, eğer ben Rabbimden gelen açık bir delile dayanıyorsam ve O bana güzel bir rızk vermişse (hâliniz nice olur)?! Ben sizi sakındırdığım şeyleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum.

Başarım yalnız Allah'tandır, yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yöneliyorum."

89- "Ey kavmim! Sakın bana karşı gelmeniz, başınıza Nuh kavminin veya Hud kavminin yahut Salih kavminin başına gelen felâket gibi bir felâket getirmesin; Lut kavmi de sizden uzak değildir."

90- "Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra (tövbe edip) O'na dönün. Şüphesiz, Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir."

91- (Medyenliler) dediler ki: "Ey Şuayb! Söylediklerinden birçoğunu anlamıyoruz. Gerçekten biz seni aramızda güçsüz görüyoruz. Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşlardık. Sen bizim yanımızda aziz biri değilsin."

92- (Şuayb) dedi ki: "Ey kavmim! Aşiretim sizin yanınızda Allah'tan daha mı azizdir?! Siz O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz, Rabbim yaptıklarınızı çepeçevre kuşatmıştır."

93- "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın, ben de (görevimi) yapıyorum. İleride, kendisini hor kılacak azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetleyin, ben de sizinle birlikte gözetliyorum."

94- (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, Şuayb'i ve onunla birlikte iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık. Zulmedenleri ise o (korkunç) ses yakaladı da yurtlarında yüzüstü yere yığılıp kaldılar.

95- Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Hey, Meyden (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun! Nasıl ki Semud kavmi uzak olmuştu.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde, Şuayb Peygamber (a.s) ile kavmi Medyenlilerin hikâyesi anlatılıyor. Medyenliler putlara tapıyorlardı. Ölçüde ve tartıda hile yapmak aralarında yaygındı. Toplumlarında fesat alıp yürümüştü. Bu yüzden yüce Allah onlara Şuayb'i peygamber olarak gönderdi. Şuayb (a.s) onları tek Allah'a, ölçülerinde ve tartılarında adil olmaya, toplumda fesat çıkarmaktan kaçınmaya çağırdı. Onları kimi zaman

müjdeledi, kimi zaman uyardı ve ısrarla kendilerine öğüt verdi. Nitekim bir rivayete göre Peygamberimiz (s.a.a) onun için, "Şuayb, peygamberlerin hatibi idi." demiştir.

Fakat kavminin ona verdiği karşılık sadece reddetme ve karşı çıkma şeklinde oldu. Onu taşlayarak öldürmekle ve aralarından kovmakla tehdit ettiler. Ona ve ona inanan bir avuç insana büyük eziyetler yaptılar. Ona inananları inançlarından çevirmek için büyük baskılar uyguladılar. Bu tutumlarını ısrarla sürdürdüler. Sonunda Şuayb Peygamber (a.s), Allah'tan kendisi ile kavmi arasında son hükmünü vermesini istedi. Allah da onları helâk etti.

84) Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (peygamber olarak gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın; ben sizi hayır içinde görüyorum ve ben sizin hesabınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."

Bu ayet, daha önceki peygamberler ile ümmetlerinin hikâyelerini anlatan ayetlere matuftur. "Meyden", Şuayb Peygamber'in kavminin yaşadığı şehrin adıdır. Şuayb Peygamber (a.s) o şehrin halkına gönderildiği hâlde gönderilmesinin şehrin kendisine izafe edilmesi, izafe açısından bir tür mecazdır. "Oluk aktı" şeklindeki sözümüz gibi. Şuayb Peygamber'in (a.s) Medyenlilerin kardeşi sayılması, onların soydaşı olduğuna delâlet eder.

"Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur." Daha önceki benzerlerinin tefsiri sırasında bu ifadeyi açıklamıştık.

"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın." ifadesinde geçen "mikyal" ve "mizan" kelimeleri, ölçme ve tartma işlemlerinin yapılmasında kullanılan araçların adlarıdır. Bunlar eksiklik sıfatı ile nitelenemezler. Ölçülen ve tartılan nesneler eksiklik, fazlalık ve eşitlik sıfatları ile nitelendirilirler. Buna rağmen eksiklik sıfatının burada ölçme ve tartma araçlarına izafe edilmesi aklî mecaz türündendir.

Medyenlilerin günahları arasından özellikle eksik ölçme ve tartma günahlarının vurgulanması, bu günahın toplumlarında yaygın olduğunu, buna çok düşkün olduklarını, sebep olduğu bozulmanın açığa çıktığını, kötü etkisinin aşikâr olduğunu gösterir. Bu durum hak davetçisinin

ısrarlı ilgisini gerektirdiği için Şuayb Peygamber (a.s), günahlar arasından öncelikle kendilerini bundan vazgeçirmeye çağırıyor.

"Ben sizi hayır içinde görüyorum." ifadesinde geçen "bi-hayrin" ifadesi, "fî-hayrin" anlamındadır. Bu hayır, Allah'ın size bağışladığı mal, rızk genişliği, bolluk ve ürün verimliliğidir. Buna göre ölçüyü ve tartıyı eksik tutmaya, gayrimeşru yoldan, zulüm ve azgınlık yöntemleri ile insanların mallarının cüz'î bir bölümünü zimmetinize geçirmeye ihtiyacınız yoktur. Buna göre *"Ben sizi hayır içinde görüyorum."* ifadesi, *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın."* ifadesinin sebebi ve gerekçesi mahiyetindedir.

Bu ifadede, "hayır" kelimesini daha genel bir anlamda yorumlamak da mümkündür. O zaman ifadenin anlamı, "Sizler Allah'ın inayetine mazhar olmuş, onun çeşitli nimetleri ile donanmış kimselersiniz. O size akıl, olgunluk ve rızk vermiştir. Buna göre O'nun dışında başka ilâhlara tapmanız için, O'na başkalarını ortak koşmanız için, eksik ölçme ve tartma yaparak toplumda fesat çıkarmanız için hiçbir sebep yoktur." şeklinde olur. Buna göre bu ifade, kendisinden önceki iki cümlenin, yani *"Allah'a kulluk edin..."* ve *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın."* cümlelerinin sebebi olur. Nitekim *"ve ben sizin hesabınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."* ifadesi de aynı iki cümlenin bir başka sebebi mahiyetindedir.

Buna göre, *"Ben sizi hayır içinde görüyorum."* ifadesinden çıkan anlam şudur: Sizi Allah'a karşı gelmekten alıkoyacak iki gerekçe var: Biri, hayır ve bolluk içinde olmanızdır. Buna göre helâl olmayan yöntemler kullanarak insanların mallarını zimmetinize geçirmenize gerek yoktur. İkinci gerekçe ise, Allah'ın emrine ters düşmenin ötesinde, azabından korkulan kuşatıcı bir günün var oluşudur.

"Ben sizi hayır içinde görüyorum." ifadesinin "Sizi hayırlı bir görüşle görüyorum." anlamına gelmesi de uzak bir ihtimal değildir. Yani ben size nasihat eden, size şefkat duyan, bakışı hayırdan başka hiçbir şeyi içermeyen, sizin için mutluluktan başka bir dileği olmayan bir kişinin gözü ile bakıyorum. Bu takdirde, *"ve ben sizin hesabınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."* ifadesi, bu cümlenin atf-ı tefsiri olur.

"Ve ben sizin hesabınıza kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum." ifadesi ile kıyamet gününe veya toplu azabın ineceği güne işaret ediliyor. Azap hükmünün icra edileceği bir gün olan o günün "kuşatıcı"

olması şu demektir: "O günden kaçış ve çıkış yoktur. O gün Allah dışında sığınılacak bir merci yoktur. O günün azabını baştan savacak bir yardım edici, bir destekleyici bulunmaz. O gün tövbe ve aracılık işe yaramaz." Kuşatıcı olmanın anlamı, o günün azabının kesin ve kaçınılmaz olduğuna dönmektedir. Ayetin anlamı ise, "Kâfirliğin ve fasıklığın, geriye çevrilmesi mümkün olmayan bir azabı vardır, o azaba çarpılacağınızdan korkuyorum." şeklindedir.

85) "Ey kavmim! Adaleti gözeterek ölçüyü ve tartıyı tam tutun, insanlara mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkarmaya kalkışmayın."

(Ayetteki "evfû" fiilinin kökü olan) "îfâ" kelimesi, hakkı tam olarak vermek demektir. ("Tebhasû" fiilinin kökü olan) "bahs" kelimesi, eksiltmek anlamına gelir. Bu ayette ölçü ve tartı meselesi tekrar gündeme getiriliyor. Daha önceki ayette özetle ele alınan bu mesele bu ayette ayrıntılı şekilde vurgulanıyor. Sebep, toplumları için vazgeçilmez olan bu konuya çok önem verildiğini belirtmektir. Şöyle ki, Şuayb Peygamber (a.s), ilk önce kavmine eksik ölçme ve tartmayı yasaklayarak onları bu bozukluğu düzeltmeye çağırıyor. İkinci olarak da, ölçmeyi ve tartmayı tam yapmalarını emrediyor ve insanlara mallarını eksik vermelerini yasaklıyor. Böylece işaret etmiş oluyor ki, sadece eksik ölçme ve tartmadan kaçınmak, bu işe hakkını vermek için yeterli değildir. İlk başta eksik ölçmeyi ve tartmayı yasaklaması, özet niteliğinde bir bilgi niteliğini taşır. Bu bilgi, yükümlülüğü ayrıntılı şekilde bilmenin girişi gibidir. Bu işin hakkını vermek için ölçen ve tartan kişilerin ölçülerini ve tartılarını tam yapmaları, bunlara haklarını vermeleri, alışverişte insanların mallarını eksiltmemeleri gerekir. Ancak böylece ölçme ve tartma işlemi yapanlar, insanlara mallarını verdiklerini, onlara ait olan şeyleri olduğu gibi kendilerine teslim ettiklerini bilebilirler.

"Ve yeryüzünde fesat çıkarmaya kalkışmayın." ifadesiyle ilgili olarak Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "'Ays' ve 'asy' kelimeleri, 'cezb' ve 'cebz' kelimeleri gibi birbirlerine yakın anlama gelirler. Yalnız 'ays' kelimesi çoğunlukla somut olarak algılanan fesadı, 'asy' kelimesi ise çoğunlukla soyut ve hükmî fesadı ifade etmek için kullanılır. *'Ve yeryüzünde fesat çıkarmaya kalkışmayın.'* ayetinde geçen 'lâ-ta'sev' kelimesi ve 'asa, ya'sû, asven' de bu anlamdadırlar." (Alıntı sona erdi.)

Buna göre ayetteki "müfsidîn" (fesat çıkaranlar)" kelimesi, tekit amacıyla "lâ-ta'sev (fesat çıkarmayın)" fiilinin zamirinden hâldir ve "lâ-tüfsidû ifsaden" şeklindeki sözümüzün ifade ettiği anlama benzer bir anlam ifade etmektedir.

"Ve yeryüzünde fesat çıkarmaya kalkışmayın." ifadesi, toplumda fesat çıkarmaya yönelik yeni bir yasaklamadır. Bu fesat, adam öldürme veya yaralama veya mala, şerefe ve ırza yönelik bir zulüm olabilir. Fakat ayetlerin akışına dayanarak bu cümleyi bir önceki cümledeki yasaklamanın atf-ı tefsiri de sayabiliriz. O takdirde bu cümle hilekârlığa, tartıda ve ölçüde eksiltme yapmaya yönelik pekiştirme amaçlı bir yasaklama olur. Çünkü tartıda ve ölçüde hile yapmak, toplumda fesat çıkarma kapsamına girer.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İnsan türünün fertleri arasında yürürlükte olan uygar toplum, gerçek anlamda karşılıklı değişim (mübadele) ilkesine dayanır. İki fert arasındaki her ilişkide mutlaka bir verme ve alma vardır. Toplumdaki fertler, hayatlarının bütün gelişmelerinde sürekli olarak işbirliği yapalar. Bu işbirliği sırasında bir taraf diğer tarafa faydalı olur ve bunu ondan aynı oranda veya daha fazla yararlanmak için yapar; karşı tarafa bir fayda aktarır ve karşılığında ondan kendisine bir fayda çeker. Bu işleme alış-veriş ve mübadele (değişim) denir.

Bu değiş-tokuşun en bariz uygulamalarından biri, mal alış-verişleri ve özellikle ölçülecek hacme ve tartılacak ağırlığa sahip olan metalardır. Bunlar, insanoğlunun değişime konu olabilirliğini ilk fark ettiği nesnelerdir.

Malî işlemler ve özellikle alım-satım, insanın sosyal hayatının temellerindendir. İnsan, hayatında ihtiyaç duyduğu şeyleri ve karşılığında vereceği bedeli ölçü veya tartı ile takdir eder ve sonra hayatını bu takdir ve tedbire dayalı olarak devam ettirir.

Eğer alış-verişin karşı tarafı onu aldatır ve farkında olmadan ölçüsünde ve tartısında eksiklik yaparsa, onun tedbirini bozmuş, takdirini geçersiz kılmış olur ve böylece adamın hayatını iki yönden bozmuş olur. Birinci bozukluk, satın alacağı ihtiyaç maddelerindeki kısıntı olarak ortaya çıkarken, bozukluğun öbür yönü, fazladan ödediği bedelin kazanılması için katlanacağı sıkıntı şeklinde görülür. Böylece hayatında ileriyi isabetli görme ve yerinde önlem alma imkânı ortadan kalkar ve hayat sürecinde körü körüne sürüklenme zorunda kalır ki, bu, fesadın ve bozulmanın ta kendisidir.

Bu durum bir toplumda yayılınca, aralarında fesat yaygınlaşır. Çok geçmeden aralarındaki güven kaybolur. Böylece genel güven de ortadan kalkar. Bu durum iyileri de, kötüleri de; hile yapanları da, ölçüyü ve tartıyı doğru tutanları da aynı derecede etkileyen geniş kapsamlı bir belâ olur. Böyle toplumlar dayanışma esasına dayalı mutlu bir toplum değil, hile ve hayatı zehir etme tezahürleri yansıtan bir toplum olur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir, hem de neticesi bakımından daha güzeldir."* (İsrâ, 35)

86) "Eğer iman etmiş kimseler iseniz, Allah'ın geriye bıraktığı sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin üzerinizde gözetleyici değilim."

"Bakiyye", "geriye kalan" demektir ve satıcının elinde kalan kâr anlamındadır. Alışverişin tamamlanmasından sonra satıcının elinde bu kalır. O da onu ihtiyaçları için kullanır. Şöyle ki: Gerçi mal değişimi, birinci derecedeki asıl maksadı itibari ile kâr elde etmek temeli üzerine kurulmamıştı. Bilakis, insanlardan her biri hayatta lâzım olan bir şeyi elde eder, elde ettiği şey ihtiyaç duyduğu miktardan fazla olursa, söz konusu fazlalığı, ihtiyaç duyduğu, fakat sahip olmadığı başka bir şey ile değiştirirdi. Fakat zamanla ticaretin kendisi, yani bedel karşısında mal verme işi, mal kazanmayı ve servet biriktirmeyi sağlayan bir meslek hâline geldi. Toplumdaki bir kişi aynı türden çok miktarda mal ve çeşitli türden mallar aldı ve bunları değişim amacı ile ihtiyaç sahiplerine sundu. Bu arada değişime sunduğu mallardaki sermayesine o malları toplayıp değişime sunmasının karşılığında bir miktar kâr ekledi. Müşteriler de değişim işlemini kolaylaştırdığı için bu kâr eklemesi işlemine razı oldular. Buna göre tüccarın yaptığı ticarette, toplumun fıtratı uyarınca rıza göstereceği meşru bir kârı vardır ki, onunla geçimini sağlar, kendisine servet biriktirir ve hayatını devam ettirir.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Allah'ın fıtratınız yolu ile sizi kendisine hidayet ettiği ilâhî bir bakiye olan kâr, eğer iman etmiş kimseler iseniz, sizin hakkınızda insanları aldatma, ölçüyü ve tartıyı eksik tutma yolu ile biriktirdiğiniz maldan hayırlıdır. Çünkü mümin kişi, sadece Allah'ın helâl yoldan elde etmesini sağladığı meşru maldan yararlanır. Bunun dışındaki Allah'ın hoşlanmadığı ve insanların da fıtratları uya-

rınca hoşnutlukla karşılamadıkları malda o kimse hesabına hayır yoktur ve onun öyle bir mala ihtiyacı yoktur.

Bir görüşe göre ise, *"Eğer iman etmiş kimseler iseniz"* ifadesindeki iman şartı, bakiyenin kendisinin hayırlı olduğunun değil, bunun böyle olduğunun bilinmesinin şartıdır. Buna göre ifadenin anlamı şudur: "Eğer iman etmiş kimseler iseniz, 'Allah'ın geriye bıraktığı sizin için daha hayırlıdır.' şeklindeki sözümün doğru olduğunu bilirsiniz."

Başka bir görüşe göre ise, bu ifadedeki bakiye, Allah'a itaatin kalıcı olan sevabı anlamındadır ve ayetin anlamı, "Allah'a itaatin sevabı, eğer iman etmiş kimseler iseniz, sizin için daha hayırlıdır." şeklindedir.

Bu hususta başka görüşler de ileri sürülmüştür.

"Ben sizin üzerinizde gözetleyici değilim." Yani hiçbir şeyiniz benim gücüme bağlı değildir; ne canınız, ne yapacağınız, ne ibadetiniz, ne rızkınız, ne elinize geçecek nimetler. Ben sadece size Allah'ın mesajını ileten bir elçiyim. Gelişmenizi ve iyiliğinizi sağlayacak şeyleri seçmek veya helâk olma uçurumuna düşmek sizin elinizdedir. Ben size ne hayır sağlayabilirim ve ne kötülüğü başınızdan savabilirim. Buna göre bu ifade, şu ifade gibidir: *"Artık kim görürse yararı kendisine, kim de kör olursa zararı kendisinedir. Ben sizin üzerinizde gözetleyici değilim."* (En'âm, 104)

87) (Medyenliler) dediler ki: "Ey Şuayb! Namazın mı sana atalarımızın taptıkları şeyleri bırakmamızı veya mallarımızda dilediğimiz tasarrufta bulunmamamızı emrediyor?! Şüphesiz, sen halîm ve aklı başında olgun birisin!"

Bu ayet, Şuayb Peygamber'in (a.s) gösterdiği delillere kavminin verdiği cevaptır. Bu cevap son derece esprilidir. Anlamının özü şudur: Biz seçtiğimiz din konusunda ve mallarımızla ilgili tasarruf biçimlerimizde özgürüz. Sen bize malik değilsin ki, bize istediğin şeyi emredebilesin veya hoşlanmadığın şeyi bize yasaklayabilesin. Eğer kıldığın namaz ve Rabbine yaptığın ibadet sebebi ile bizde gördüğün bazı şeyler seni rahatsız ediyor da bazı şeyleri emretmek ve yasaklamak istiyorsan, kendini aşma. Çünkü sen sadece kendinin malikisin.

Medyenliler söylemek istediklerini orijinal bir dille, alaycılıkla ve kınama ile karışık bir üslup içinde ve yadırgama içerikli bir soru kalıbına dökülmüş olarak ifade ediyorlar. Söylemek istedikleri şudur:

Bizden putlara tapmayı bırakmamız ve mallarımızda dilediğimiz şekilde tasarrufta bulunmamız yolundaki isteklerine seni sevk eden şey kıldığın namazdır. Kıldığın namaz bu yaptıklarımızı sana çirkin gösteriyor ve sana bunlara karşı çıkmayı emrediyor. Çünkü o namaz sana maliktir. Fakat sen namazının senden istediklerini bizden de istiyorsun. Ama ne sen ve ne kıldığın namaz bize malik olamazsınız. Çünkü biz bilincimizde ve irademizde özgürüz. İstediğimiz dini seçmek ve mallarımızda dilediğimiz şekilde tasarrufta bulunmak bizim elimizdedir. Hiçbir kısıtlamayı, hiçbir engellemeyi kabul etmeyiz. Biz atalarımızdan kalan dinimize bağlılık gösteriyor ve kendimizin olan malda tasarrufta bulunuyoruz. Hiçbir mal sahibinin, malı üzerindeki tasarrufu kısıtlanamaz.

Namazının sana emrettiği bir şeye bizim uymak zorunda kalmamızın ne anlamı var? Başka bir deyimle, senin namazının seninle değil de bizimle ilgili olan bir işi sana emretmesinin ne anlamı var? Bu aptalca bir görüş değil de nedir? Sen yumuşak huylu, olgun bir kişisin. Yumuşak huylu kişi, kötü yolda gördüğü kişiyi yolundan alıkoymada ve suçlu gördüğü kişiyi işin doğrusu ortaya çıkmadan cezalandırmada acele etmez. Olgun kişi, haddi aşma ve sapıtma içeren bir işe girişmez. O hâlde sen nasıl oldu da cehalet ve haddi aşmadan başka bir görüntüsü olmayan bu aptalca işe giriştin?

Bu açıklamadan şunlar ortaya çıkıyor:

1) Şuayb Peygamber'in (a.s) kavmi, emretmeyi namaza izafe ediyor. Çünkü namaz onların puta tapmalarına, ölçüyü ve tartıyı eksik tutmalarına karşı çıkmaya sevk ediyor, bu yönde çağrı yapıyor. Bu yüzden, "Namazın mı seni atalarımızın taptıkları şeylere tapmamızdan sakındırıyor?!" yerine, *"Namazın mı sana atalarımızın taptıkları şeyleri bırakmamızı... emrediyor?!"* diyorlar. Oysa bir fiile engel olmayı anlatmak için o fiili yasaklamak, onu terk etmeyi emretmekten daha doğal bir ifade tarzıdır. Nitekim Şuayb Peygamber (a.s) onlara cevap verirken, "Ben terk etmesini size emrettiğim şeyleri" yerine, *"Ben sizi sakındırdığım şeyleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum."* diyor. Her neyse, her iki durumda da onun istediği şey, kavmini putlara tapmaktan ve hilekârlıktan alıkoymaktır. Bu noktayı iyi anlamak gerekir. Çünkü bu nokta, inceliklerle ve güzelliklerle dolu olan bu ayetin ince esprilerindendir.

2) Medyenliler, "ilâhlarımızı bırakmamızı" veya "putlarımızı bırakmamızı" değil de, *"atalarımızın taptıkları şeyleri bırakmamızı"* diyorlar. Böyle demekle bu tapınmalarının gerekçesine işaret etmiş oluyorlar. İşaret ettikleri gerekçe şudur: Bu putlar, atalarımızın tapmaya devam ettikleri putlardır. Bu tapınma bizim kavmî bir geleneğimizdir. Yeni nesillerin eski nesillerden miras aldıkları, art arda gelen nesillerin uyguladıkları kavmî bir geleneği sürdürmekte sakınca yoktur. Biz ilâhlarımıza tapar ve dinimizi devam ettiririz. Çünkü o, atalarımızın dinidir. Böylece millî bir geleneği kaybolmaktan korumuş oluruz.

3) Onlar, *"mallarımızda dilediğimiz tasarrufta bulunmamamızı"* diyerek malları kendilerine izafe etmekle bu hususta dayandıkları gerekçeyi ima ediyorlar. Çünkü bir şey bir kişinin malı olunca, onun üzerinde istediği tasarrufta bulunmaya yetkili olduğu, o kişinin o mal üzerindeki mülkiyetini tanıyan hiç kimsenin ona karşı çıkmayacağı hususu şüphe edilmez bir gerçektir. Bunun yanı sıra o kişinin hayat yolunda serbestçe yürüyebileceği, geçim konusunda elinden gelen maharetleri ve çareleri, aklının ve zekâsının bütün yeteneklerini araştırıp devreye koyabileceği kesindir.

4) Onların, *"Namazın mı sana... emrediyor?!... Şüphesiz, sen halîm ve aklı başında olgun birisin!"* şeklindeki sözleri alay etme içeriklidir. Yalnız alayları, sadece namazın Şuayb Peygamber'e (a.s), atalarının ilâhlarını bırakmalarını emretmesi ve emretmeyi namaza bağlamaları ile sınırlıdır. Buna karşılık halîmliğin ve olgunluğun ona izafe edilmesinde alay maksadı yoktur. Bundan dolayı *"Şüphesiz, sen halîm ve aklı başında olgun birisin!"* ifadesi, "inne" ve "lâm" harfleri kullanılarak ve haber isim cümlesi şeklinde getirilerek pekiştirilmiştir. Böylece halîmliği ve olgunluğu vurgulu bir dille ifade edilerek bu güzel huyları sebebi ile daha çok kınanmış ve yadırganmış oluyor. Çünkü halîm ve olgun olduğu kesin olan bir kimsenin, onların deyimi ile böylesine aptalca bir işe girişmesi, insanların düşünme ve irade özgürlüklerini ellerinden almaya kalkışması son derece çirkindir.

Böylece birçok tefsircinin, onların Şuayb Peygamber'i (a.s) halîm ve olgun olarak nitelendirmelerinin alay içerikli olduğu, aslında bu sıfatların karşıtları olan anlayışsızlık ve beyinsizlik sıfatlarını kastettikleri yolundaki yorumlarının doğru olmadığı ortaya çıkıyor.

88) (Şuayb) dedi ki: "Ey kavmim! Hiç düşündünüz mü, eğer ben Rabbimden gelen açık bir delile dayanıyorsam ve O bana

güzel bir rızk vermişse (hâliniz nice olur)?! Ben sizi sakındırdığım şeyleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Başarım yalnız Allah'tandır, yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yöneliyorum."

Açık bir delile dayanmasından maksat, peygamberlik iddiasının doğruluğunu kanıtlayan mucizevî bir delile sahip olmasıdır. Allah'ın kendisine güzel bir rızk vermesinden maksat ise, Allah'ın ona kendi katından bilgilerin ve hükümlerin esaslarını içeren peygamberlik vahyini vermesidir. Bu iki kelimeyi daha önceki benzerlerinin tefsiri sırasında açıklamıştık.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Söyleyin bana, eğer ben size Allah'ın gönderdiği bir peygamber isem, o bana özel olarak bilgileri ve hükümleri vahyetti ise, beni iddiamın doğruluğunu kanıtlayan açık bir delil ile destekledi ise, ben beyinsiz biri olabilir miyim?! Size yönelik davetim beyinsizce bir davet olabilir mi?! Bu söylediklerim size yönelik bir baskı, bir özgürlük gaspı olabilir mi?! Doğru olan şu ki: Her şeyin maliki Allah'tır. Siz O'na nispetle özgür değilsiniz. Siz O'nun kullarısınız. Size dilediğini emreder. Hüküm yetkisi O'ndadır ve dönüşünüz O'na olacaktır.

"Ben sizi sakındırdığım şeyleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum." ifadesinde "uhalife-kum" fiilinin "ilâ" edatı ile müteaddi olması, "ilâ" edatı ile müteaddi olan "meyl" anlamı gibi bir anlamı içerdiğinden dolayıdır. İfadenin takdirî açılımı, "Ben sizi sakındırdığım şeylere meylederek size aykırı davranmak istemem." veya "Ben size aykırı davranarak sizi sakındırdığım şeylere meyletmek istemem." şeklindedir.

Bu cümle, Şuayb Peygamber'in (a.s) onların davranış özgürlüklerini ellerinden almak, onları köleleştirmek ve üzerlerinde baskı kurmak istediği yolundaki suçlamalarına cevaptır. Söylenmek istenen şudur: Eğer Şuayb Peygamber öyle bir isteği olsaydı, onları sakındırdığı şeylerde onlara aykırı davranırdı. Oysa o onlara aykırı davranmak istemiyor. Dolayısıyla onların kendisini suçladığı şeyi istemiyor. Tersine, elinden geldiği kadar bozuklukları düzeltmek istiyor.

Bunun açıklaması şöyledir: İnsan, davranışlarında özgür olarak yaratılmıştır. Karşılaştığı herhangi bir işte yapmak veya yapmamak şık-

larından birini serbestçe tercih edebilir. Bu noktada yaratılıştan tam bir özgürlüğe sahiptir. Yalnız bu özgürlük kendisi ile aynı yaratılışta olan hemcinslerine kıyasla geçerlidir. Çünkü hemcinslerinin bütün haklarına ve yükümlülüklerine o da sahiptir. Buna göre hiç kimse başkasına canının istediği bir şeyi zorla dayatamaz.

Yalnız insan, hemcinsleri ile bir arada yaşama fıtratı ile donatılmış olarak yaratılmıştır. O, hemcinslerinden oluşan bir toplumda olmadan yaşayamaz. Böyle bir toplumda herkes herkesin ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliği yapar. Sonra da herkes toplumdaki konumu ve ağırlığı oranında kendine düşen payı alır. Açık bir gerçektir ki, bir toplumun ayakta durabilmesi için o toplumda uygulanacak birtakım geleneklere ve kanunlara, ayrıca toplumdaki bazı fertlerin üstlenecekleri bir hükümet otoritesine ihtiyaç vardır. Bu otorite, düzeni sağlar ve kanunları yürütür. Bütün bunlar, toplumun çıkarları uyarınca düzenlenir.

Buna göre, toplumu oluşturan fertlerin yürürlükteki kanunlar ve gelenekler karşısında bazı özgürlüklerini feda etmeleri, başıboşluktan ve her istediklerini yapabilme kayıtsızlığından mahrum olmaları kaçınılmazdır. Böylece bazı isteklerine kavuşmakla ve geriye kalan bazı özgürlüklerini korumakla mutlu olurlar.

Dolayısıyla toplumda yaşayan insanın toplumun çıkarları ile ilgili hayatî meseleler karşısında özgürlüğü yoktur. Bu meselelerde hükümetin koyduğu emirler ve yasaklar halkı köleleştirme ve ezme anlamına gelmez. Çünkü bu durumda hükümet toplumsal hayat yaşayan insanın özgür olmadığı bir alanda icraat yürütür.

Aynı şekilde toplumda yaşayan bir fert, toplumda yaşayan kardeşlerinin topluma zarar veren veya topluma faydalı olmayan, toplumun temel rükünlerinden birini ortadan kaldıran davranışlarını görür de bu durum onu o kardeşlerine öğüt vermeye, onları doğru yola getirmeye sevk eder, bu amaçla onlara yapmaları gereken şeyleri emredip, terk etmeleri gereken şeylerden sakındırırsa, böyle bir fert, keyfî arzularını başkalarına dayatan, toplumda yaşayan özgür hemcinslerine köle muamelesi yapan biri sayılamaz. Çünkü toplumdaki fertlerin toplumun yüksek çıkarları ve uyulması gerekli hükümleri karşısında özgürlükleri yoktur.

Aslında o kişinin bu meseleler hakkında toplumdaki kardeşlerine yönelik emirleri ve nehiyleri kendi emirleri ve nehiyleri değil, söz konusu çıkarların çağrısında doğan, geniş kapsamlı kişiliği ile toplumu

ayakta tutan emirler ve nehiylerdir. Sözünü ettiğimiz kardeşlerine emirler ve nehiyler sunan fert, sadece bir sözcüdür, bunun ötesinde bir fonksiyonu yoktur.

Bunun belirtisi, verdiği emirlere kendisinin de uyması ve dile getirdiği yasaklardan kendisinin de kaçınması, sözü ile davranışının ve görüşü ile hareketlerinin çelişmemesidir. Çünkü insan, fıtratı gereği menfaatlerini korur ve çıkarlarını gözetir. Başkalarını yapmaya çağırdığı davranışta eğer fayda varsa ve bu fayda başkaları ile arasında ortak ise, o davranışa kendisi de karşı durmaz, başkaları için güzel gördüğü şeyden kendini müstesna tutmaz. İşte bu yüzden Şuayb Peygamber (a.s) onlara verdiği cevapta, *"Ben sizi sakındırdığım şeyleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum."* diyor. Başka bir yerde ne demek istediğini tam olarak anlatmak ve kendisine yöneltilebilecek her türlü suçlamayı savmak için, *"Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım, sadece âlemlerin Rabbine aittir."* (Şuarâ, 180) diyor.

Şuayb Peygamber (a.s), *"Ben sizi sakındırdığım şeyleri kendim yaparak size aykırı davranmak istemiyorum."* demekle şuna işaret ediyor: Onları sakındırdığı şeyler, kendisinin de bir ferdi olduğu toplumun çıkarına olan şeylerdir ve herkesin bunlara uyması, bunları gözetmesi gerekir. Bunlar, keyfî arzusundan kaynaklanan başkalarını köleleştirici teklifler değildir. Bundan dolayı bu sözünü, *"Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum."* şeklindeki sözü izliyor.

Bu diyalogun özeti şudur: Medyenliler, Şuayb Peygamber'in (a.s) putlara tapmayı ve tartıda ve ölçüde hile yapmayı bırakmalarını içeren çağrısını işittiklerinde, bu çağrının onların istedikleri şeye tapmalarını ve malları üzerinde diledikleri şekilde tasarrufta bulunmalarını sağlayan insanî özgürlüklerine ters düşen bir teklif olduğunu ileri sürerek ona karşı çıktılar.

Şuayb Peygamber (a.s) ise onlara şu cevabı verdi: Onlara yönelttiği çağrı, kendinden kaynaklanan keyfî bir arzunun ifadesi değildir ki, onlardan istediği şeyler, onların özgürlükleri ile çelişsin, düşünce ve irade bağımsızlıklarını ortadan kaldırsın. O, Allah'ın kendilerine gönderdiği bir peygamberdir ve bu konuda açık bir delile sahiptir. Onlara getirdiği emirler ve nehiyler, onların ve her şeyin maliki olan Allah'ın katındandır. Onlar Allah'ın kullarıdırlar, O'nun karşısında özgürlükleri yoktur, O'nun kendilerinden istediği şeylerde tercih hakları bulunmamaktadır.

Üstelik onlara sunduğu emirlerde ve nehiylerde toplumlarının çıkarı ve kendilerinin dünya ve ahiret mutlulukları vardır. Bunun belirtisi, onları sakındırdığı şeylerde kendilerine ters düşmek istememesi, tersine onlar gibi onlara uymasıdır. Tek isteği, elinden geldiği ölçüde bozuklukları düzeltmektir. Bu iş için onlardan herhangi bir ücret de istememektir. Onun ücretini, âlemlerin Rabbi olan Allah verecektir.

"Başarım yalnız Allah'tandır, yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yöneliyorum." ifadesi, bir önceki cümlede dile getirdiği güç yetirmekten yapılmış bir istisnadır. Bir önceki cümlede Şuayb Peygamber (a.s) kavmine demişti ki, faydalı bilgi ve salih amel ile toplumlarını gücünün yettiği kadar ıslah etmek, düzeltmek istiyor. Bu sözleriyle kendisinin bir gücü olduğunu ifade etmiş oluyor. Oysa kulun Allah'tan bağımsız ve kendine ait bir gücü yoktur. İşte bu gerekçe ile, *"Başarım yalnız Allah'tandır."* diyerek bir önceki sözündeki eksikliği ve yetersizliği tamamlıyor. Yani, ben gücümün yettiği kadar toplumunuzu düzene sokmak, toplumunuzun mutluluğunu sağlayacak sebepleri birbirine denk getirmek istiyorum. Ama sözünü ettiğim bu güç, yüce Allah'ın yardımına bağlıdır. O'nsuz olmaz, O'nun ihatası dışına çıkılamaz. Hiçbir konuda O'nsuz bir bağımsızlık söz konusu değildir. Sahip olduğum gücü bana veren, O'dur. Benim gücüm yolu ile sebepleri denk getiren, O'dur. Kısacası, benim gücüm O'ndandır ve başarım O'nun yardımı iledir.

Şuayb Peygamber (a.s), işte bu gerçeği açıklıyor ve başarısının Allah'ın desteği ile olduğunu itiraf ediyor. Bu durum, Allah'ın herkesin yoktan var edicisi, korucusu oluşunun ve herkesin yaptığı işin O'na bağlı oluşunun sonucudur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Hamd, gökleri ve yeri örneksiz yaratan Allah'a mahsustur."* (Fâtır, 1), *"Rabbin her şeyin koruyucusudur."* (Sebe', 21), *"Herkesin üzerinde kazanımlarını gözeten Allah (hiçbir şeyden haberi olmayan birisi gibi olur mu)?!"* (Ra'd, 33), *"Allah, gökleri ve yeri (yörüngelerinden) kaymasınlar diye tutmaktadır."* (Fâtır, 41) Okuduğumuz ayetlerin özeti şudur: Nesneleri, onların hareketlerini, birbirleri ile olan ilişkilerini yoktan var eden, bunları varlık sahnesine çıkaran Allah olduğu gibi, her şeyi kontrolünde tutan, etkilerini ve arlarındaki ilişkileri sürdürüp onları yok olmaktan ve geçersizlik perdesi arkasında kaybolmaktan kurtaran yine Allah'tır.

Bu gerçeğin gereği, yüce Allah'ın her şeyin işlerinin düzenlemesinde vekil olduğu, işlerin ve nesneler arası ilişkilerin gerçekleşmesinin O'na

bağlı olduğudur. Çünkü bütün nesneler O'nun denetimi altındadır ve O'nun kahredici iradesine bağlıdırlar. Bununla birlikte ortaya çıkan sonuçların, Allah'ın iznine bağlı olarak o nesnelere de bir nispetleri vardır.

Rabbinin yüceliğini ve bu gerçeği bilen kulun, Rabbine tevekkül ederek O'na yönelmek suretiyle bu gerçeği tutumuna yansıtması gerekir. Bundan dolayı Şuayb Peygamber (a.s), başarısının Allah'ın yardımına bağlı olduğunu vurguladıktan hemen sonra, *"Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yöneliyorum."* diyerek tevekkül ve yönelme kararlılığını ortaya koyuyor.

İNSANIN DAVRANIŞ ÖZGÜRLÜĞÜ ÜZERİNE

İnsan, yaratılışı itibari ile düşünce ve irade sahibi bir varlıktır. Kendisi için dilediği davranışı seçmekte serbesttir. Başka bir deyimle; önüne çıkan her davranışta o davranışı yapma tarafını veya yapmama tarafını seçebilir. Yani, yapılabilecek her davranış insana sunulduğunda, o davranışa nispetle doğal olarak iki yolun kesiştiği bir noktada bulunur. Bu iki yol, o iki davranışı yapma ve yapmama yollarıdır. Buna göre, insan seçim yapabilecek bir varlık olma özelliğinde serbest değildir, ama kendisine izafe edilen ve seçimi ile ortaya koyduğu davranışlarda serbesttir. Yani o, fıtratı itibari ile bir işi yapma veya yapmama konusunda bu iki şıktan belli birini seçmeye mecbur değildir. İnsanın tekvinî (varoluşsal) özgürlüğünden maksat budur.

Bu tekvinî (varoluşsal) özgürlük, insanın sosyal hayatında kullanacağı teşriî nitelikteki bir başka özgürlüğü beraberinde getirir. Bu da insanın kendi için istediği hayat tarzını seçmesi ve dilediği işi yapmasıdır. Hiçbir hemcinsinin onun üzerinde üstünlük kurmaya, onu köle gibi kullanmaya, iradesine ve hareketlerine ipotek koymaya, keyfine göre onu hoşlanmadığı şeylere zorlamaya hakkı yoktur. Çünkü insan fertleri, birbirlerinin benzerleridirler. Her biri, diğerinin sahip olduğu özgür tabiata aynen onun gibi sahiptir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin."* (Âl-i İmrân, 64), *"Hiçbir insana yakışmaz ki... insanlara; 'Allah'ı bırakıp bana kul olun.' desin."* (Âl-i İmrân, 79)

Bu, insanın kendisinin benzerleri olan hemcinsleri karşısındaki durumudur. İnsanın tabiatını var eden kevnî sebepler karşısındaki durumuna gelince, insan bunlar karşısında özgür değildir. Bilakis, bu se-

bepler ona egemendir, onu her yandan kuşatmıştır ve onu hâlden hâle evirip çevirmektedir. Bu sebepler, etkinlikleri ve işleyişleri ile insanda etkisini göstererek onu bilinen yapısı ve özellikleri ile ortaya çıkarmıştır. Bu oluşumda insanın, istediğini kabul edip hoşuna gitmeyeni geri çevirmesini sağlayacak hiçbir tercih yetkisi yoktur. O istediği gibi değil, istenilen gibi var olmuştur. Hatta insanın özgürlük alanını oluşturan serbest tercihe dayalı davranışlar bile ancak bu sebeplerin izin verdiği takdirde ve ölçüde insan için müyesser olur. Yani, insanın her istediği şey olacak, kendisi için seçtiği her şeyi gerçekleştirmeyi başaracak diye bir şey yoktur. Bu açıktır.

Bu kevnî sebepler insanı birtakım sistemlerle donatmıştır. Bu sistemler ona ihtiyaçlarını ve varoluşunun eksikliklerini hatırlatır. Onu mutluluğunu sağlayacak, eksikliklerini ve ihtiyaçlarını giderecek davranışlara sevk eder. Meselâ beslenme sistemi gibi. Bu sistem insana açlığını ve susuzluğunu hatırlatır ve doymuşluk ile suya kanmışlığı sağlamak için onu ekmeğe ve suya iletir. İnsan vücudundaki diğer sistemler de böyledir.

Sonra bu sebepler insan fertlerine teşriî nitelikte bazı yükümlülükler yüklemiştir. Bu yükümlülükler, insanın yok sayamayacağı, lüzumsuz kabul edip göz ardı edemeyeceği birtakım gerçek çıkarları içerirler. Yemek, içmek, barınmak, sıcaktan ve soğuktan korunmak, varoluş çıkarlarına zarar veren her şeye karşı koymak gibi.

Sonra bu sebepler insanı sosyal hayatı gerektiren bir fıtrat ile donatmıştır. Bu fıtratın gereği olarak aile kurmayı ve toplum oluşturmayı, işbirliği ve işbölümü yapmayı ve bu çizgide ilerlemeyi gerekli görmüştür. Bu da, insanı iki yönden özgürlük nimetinden yoksun olmaya zorlar:

Birincisi: Toplumun oluşabilmesi için onu oluşturan her ferdin diğer toplum üyesi fertlere birtakım haklar vermesi, bu hakları tanıması gerekir ki, bunlar karşılığında öbür fertler de o ferde kendileri tarafından tanınmış haklar versinler. Bu da insanlar nasıl o fert için çalışıyorlarsa onun da onlar için çalışması, onlardan faydalandığı kadar onlara faydalı olması, insanları serbestçe davranmaktan ve başıboşluktan mahrum ettiği oranda kendisinin bu serbestlikten mahrum kalması ile olur. Buna göre, o kişi istediğini yapma ve dilediği gibi hüküm verme hakkına sahip değildir. O, başkalarının özgürlükleri ile çatışmadığı oranda özgürdür. Bu da bazı özgürlükleri elde etmek için diğer bazı özgürlüklerden mahrum olmak demektir.

İkincisi: Toplumun ayakta durabilmesi için bünyesinde birtakım geleneklerin ve kanunların işletilmesi gerekir. Bu gelenekler ve kanunlar toplumu oluşturan fertlerin bütünü veya çoğunluğu tarafından kabul edilmelidir. Bu gelenekler ve kanunlar, toplumsal hayatın gelişmişlik ve ilkellik derecesine bağlı olarak fertlerinin ortak çıkarlarını teminata bağlar, yüce sosyal menfaatlerini koruma altına alırlar.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, gelenekler ve kanunlar, kapsamlarına giren alanlarda toplumu oluşturan fertlerin özgürlüklerini ortadan kaldırırlar. Dolayısıyla gelenek ve kanun koyucuları ister toplumun çoğunluğu olsun, ister toplumun seçilmiş temsilcileri olsun, ister hükümdar olsun, ister yüce Allah ve O'nun peygamberi olsun, o geleneklerin ve kanunların farklı karakterlerine bağlı olarak insanların bazı özelliklerini koruyabilmek için diğer bazı özgürlüklerini ellerinden alırlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçme yetkisi yoktur."* (Kasas, 68), *"Allah ve Resulü bir işte hüküm verdiği zaman hiçbir mümin erkek ve mümin kadının o işlerinde seçme hakkı yoktur. Kim Allah ve Resulü'ne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."* (Ahzâb, 36)

Kısacası, insan hemcinslerinin kendi arzularından kaynaklanan teklifleri karşısında özgürdür. Fakat objektif sebeplerin ortaya getirip gerekli kıldığı zarurî çıkarlarının ve özellikle ortak sosyal çıkarların dayatmaları karşısında asla özgür değildir. Bunun yanı sıra, bir geleneği benimsemek veya insanlığın ortak çıkarları ile bağdaşan bir davranışı tavsiye etmek için yapılan çağrı, bu çağrı ister kanun tarafından, ister yürütme yetkisini elinde bulunduran bir makam tarafından, ister açık bir delile bağlı olarak iyiliği emredip kötülükten sakındıran işinin ehli bir öğüt verici tarafından yapılsın, asla batıl olan dayatma ve meşru özgürlüğü yok etme kapsamına girmez.

Sonra İslâm'ın tevhit ilkesinin vurguladığı ve açıkladığı üzere, sözünü ettiğimiz objektif sebepler ve onların ortaya çıkardığı çıkarlar, yüce Allah'ın iradesinin ve izninin somut yansımalarıdır. Çünkü mutlak malik yüce Allah'tır. O'nun dışındakiler her bakımdan O'nun malikiyeti altındadırlar. İnsanın konumu katıksız kulluk konumudur. Yüce Allah'ın mutlak olan malikiyeti, insana hemcinslerine kıyasla özgürlük verdiği gibi, Rabbi karşısında var olduğu sayılabilecek her türlü özgürlüğünü ortadan kaldırır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'tan baş-*

kasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarını Rabler edinmesin." (Âl-i İmrân, 64)

Yüce Allah, *"Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir."* ayetinde buyurduğu gibi, mutlak anlamda hâkim ve kayıtsız şartsız itaat edilendir. O emretme, nehyetme ve itaat edilme hakkını peygamberlerine, ululemre ve İslâm ümmeti içindeki müminlere vermiştir. Buna göre, bu kimselerin söyledikleri ve benimsenmesine çağırdıkları hak söz karşısında hiç kimsenin özgürlüğü yoktur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ululemre de itaat edin."* (Nisâ, 59), *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar (da) birbirlerinin velileridirler. Onlar iyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar."* (Tevbe, 71)

* * *

89) "Ey kavmim! Sakın bana karşı gelmeniz, başınıza Nuh kavminin veya Hud kavminin yahut Salih kavminin başına gelen felâket gibi bir felâket getirmesin; Lut kavmi de sizden uzak değildir."

(Ayette geçen "yecrimenne-kum" fiilinin kökü olan) "cerm" kelimesi, Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre meyveyi dalından koparmak demektir. Kelime, istiare yolu ile her tür hoş olmayan kazanma, elde etme biçimi anlamında kullanılır. (Ayette geçen) "şikak" kelimesi, karşı çıkma ve düşmanlık etme anlamına gelir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Size yöneltiğim çağrı sebebi ile bana karşı çıkmanızın, bana düşman olmanızın, sizin başınıza Nuh kavminin başına gelen suda boğulma, Hud kavminin başına gelen samyeli ve Salih kavminin başına gelen korkunç gürültü ve yer sarsıntısı gibi bir felâketi getirmesinden sakının.

"Lut kavmi de sizden uzak değildir." Yani, onların dönemi ile sizin döneminiz arasında uzun bir zaman aralığı yoktur. Bu iki kavim arasında üç asırdan kısa bir zaman aralığı vardı. Lut Peygamber İbrahim Peygamber'in ve Şuayb Peygamber de Musa Peygamber'in çağdaşı idi.

Başka bir görüşe göre, bu ifadede mekân uzaklığı olumsuzlanıyor ve "sözü edilen kavmin yıkık beldeleri size yakındır" denmek isteniyor. Çünkü Medyen şehri kutsal topraklarda yer alan Sodom şehrine yakındır. Buna göre ifadenin anlamı, "Lut kavminin yaşadığı yer size uzak değildir. Onların alt-üst edilmiş şehirlerini ve ortalıktaki kalıntılarını görebi-

lirsiniz." şeklinde olur. Fakat ayetin akışı bu anlama elverişli değildir. İbarenin aslına ters düşen bir takdire de ancak delil olursa başvurulur.

90) "**Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra (tövbe edip) O'na dönün. Şüphesiz, Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir.**"

Bu ifadenin anlamını daha önce açıklamıştık. Yani, Allah'tan günahlarınızı bağışlamasını dileyin, O'na ve peygamberine iman ederek O'na dönün. Şüphesiz, Allah rahmet ve sevgi sahibidir; bağışlanma dileyen tövbekârlara merhamet eder, onları sever.

Şuayb Peygamber (a.s) ilk önce *"Rabbinizden bağışlanma dileyin"* diyerek Rab kelimesini onlara izafe ediyor, arkasından bu bağışlanma dilemenin gerekçesini belirtirken, *"Şüphesiz, Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir."* diyor. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Allah'tan bağışlanma dilemeyi ve tövbe ederek O'na dönmeyi emrettiği aşamada yüce Allah'ın rububiyet sıfatını vurguluyor. Çünkü bu sıfat ibadetlerle, o arada istiğfar ve tövbeyle sıkı sıkıya ilişkilidir. O aşamada *"Rabbinizden"* diyerek Allah'ın rububiyetini onlara izafe ediyor. Maksat bu sıkı ilişkiyi vurgulamak, Rablerinin Allah dışında edindikleri rabler değil, O olduğunu belirtmektir.

Sözün akışı uyarınca bağışlanma dilemeyi gerekçelendirirken "Şüphesiz, Rabbiniz çok merhametlidir, çok sevendir." demesi beklenirdi. Fakat bu ifade gerekçe belirtici olmanın yanı sıra yüce Allah'a yönelik bir övgü olduğu için ve daha önceki cümlede O'nun, kavminin Rabbi olduğunu belirttiği için Şuayb Peygamber bu cümlede Rab kelimesini kendine izafe ederek iki cümlenin toplamının, "Şüphesiz, Rabbiniz ve Rabbim çok merhametlidir, çok sevendir." anlamını ifade etmesini sağlamıştır.

Üstelik bu izafede bilme ve haberdar olma anlamı vardır. Bu da söylenen sözün sağlamlığını teyit etmeyi ifade eder. Buna göre ifadenin anlamı, "Şüphesiz, yüce Allah çok merhametli, çok sevendir. Nasıl olmasın ki?! Oysa O, benim Rabbimdir ve ben O'nu bu iki sıfatı ile biliyorum." şeklindedir.

Ayette geçen "vedûd" kelimesi, "feûl" vezninde ve sevgi anlamına gelen "vudd" kökünden türemiş bir kelimedir. Yalnız kullanıldığı yerlerden anlaşıldığına göre bu kelimenin ifade ettiği sevgi, özel türden bir sevgidir. Bu sevgi ülfet, istek ve ihsan gibi açık sonuçları ve

belirtileri olan bir sevgidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kendileriyle huzur bulasınız diye sizin için kendi cinsinizden eşler yaratması ve aranızda sevgi (meveddet) ve merhamet var etmesi de O'nun ayetlerindendir."* (Rûm, 21)

Yüce Allah kullarını sever ve nimetlerini kullarına akıtmak suretiyle bu sevgisinin sonuçlarını açığa vurur. *"Eğer Allah'ın nimetini sayacak olsanız, onu sayıp bitiremezsiniz."* (İbrâhîm, 34) Böylece O, kullarına karşı "vedûd"dur.

91) (Medyenliler) dediler ki: "Ey Şuayb! Söylediklerinden birçoğunu anlamıyoruz. Gerçekten biz seni aramızda güçsüz görüyoruz. Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşlardık. Sen bizim yanımızda aziz biri değilsin."

(Ayette geçen "nefkahu" fiilinin kökü olan) "fıkh" kelimesi, anlamaktan daha ileri derecede ve daha güçlü bir kavrama türüdür. (Yine ayette geçen) "reht" kelimesi, kişinin aşireti, kavmi demektir. Bir görüşe göre bu kelime, üç ilâ yedi veya on arasındaki bir sayıyı ifade eder. Buna göre Medyenlilerin Şuayb Peygamber'e (a.s) yönelik "aşiretin" şeklindeki sözlerinde, onların azlığına ve önemsizliğine işaret ediliyor. (Yine ayette geçen "recemna" fiilinin kökü olan) "recm" kelimesi, taşlamak demektir.

Şuayb Peygamber (a.s) onlarla tartışıp delili ile onları güçsüz bırakınca, onlar delil gösterme yolunun dışında başka bir yolla Şuayb Peygamber'in sözünü kesmekten başka bir çare göremediler ve ona, ilk olarak, söylediklerinden birçoğunun kendileri tarafından anlaşılmadığını, böylece söylediklerinin boşa gittiğini ve hiçbir etkisinin olmadığını söylediler. Bu söz, onun faydasız şeyler söylediğinin kinayeli bir ifadesidir.

Arkasından, *"Gerçekten biz seni aramızda güçsüz görüyoruz."* dediler. Yani söylediklerini anlamıyoruz. Ayrıca aramızda güçlü biri de değilsin ki, bu gücün bizi sözlerini anlamak için gayret harcamaya, o sözleri anlayıp kabul etmeye zorlasın. Biz seni aramızda sadece güçsüz, önemsenmez ve sözüne kulak asılmaya değmez biri olarak görüyoruz.

Sonra da onu, *"Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşlardık."* diyerek tehdit ettiler. Yani şu az sayıdaki kişiden oluşan aşiretin olmasaydı, seni taşlayarak öldürürdük. Fakat senin hakkında onların hatırını gözetiyoruz. Aşiretin azlığına değinmede şöyle bir ima var: Eğer onlar günün birinde onu öldürmeyi isterlerse, bunu aşiretini umursamadan

yapabilirler. Onu öldürmekten geri durmalarının sebebi, aşiretine duydukları bir tür saygıdır.

Arkasından, *"Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşlardık."* ifadesini pekiştirmek amacıyla, *"Sen bizim yanımızda aziz biri değilsin."* dediler. Yani sen bizim yanımızda hatırı sayılır güçlü ve dokunulmaz biri değilsin ki, bu durumun seni en kötü şekilde öldürmemize engel olsun. Bizi seni öldürmekten alıkoyan şey, aşiretinin hatırını gözetmemizdir. Söylediklerinin özü şudur: Onlar Şuayb Peygamber'i hor görüyorlar, ona ve söylediklerine önem vermiyorlar. Ona saldırmamalarının sebebi, aşiretinin hatırını gözetmeleridir.

92) (Şuayb) dedi ki: "**Ey kavmim! Aşiretim sizin yanınızda Allah'tan daha mı azizdir?! Siz O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz, Rabbim yaptıklarınızı çepeçevre kuşatmıştır.**"

(Ayette geçen) "zıhriyy" kelimesi "zahr" kökünden gelen bir ism-i mensuptur. Başındaki hareke değişikliği ism-i mensup yapmak için gerçekleşmiştir. "Arkaya atılan ve unutmaya bırakılan şey" anlamına gelir. Araplar, "onu unuttu, hatırına getirmedi, önemsemedi" anlamını ifade etmek üzere "ittehazehu verâehu zıhriyyen" ifadesini kullanırlar.

Şuayb Peygamber'in (a.s) bu sözü, kavminin *"Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşlardık."* şeklindeki sözlerine çürütme amaçlı bir cevaptır. Şunu demek istiyor: Nasıl olur da aşiretime değer veriyor, onların hatırını sayıyorsunuz da Allah'a değer vermiyor, hatırını saymıyorsunuz? Oysa ben sizi O'na çağırmak görevi ile O'nun tarafından gönderildim. Aşiretim size göre Allah'tan daha mı değerlidir ki, onu unutulmuşluğa terk ettiniz? Bu tutumunuz doğru değildir. Bunu yapmamanız gerekir. Şüphesiz, Rabbim her şeyi kuşatan varlığı, ilmi ve gücü ile sizin bütün yaptıklarınızı kuşatmıştır.

Bir önceki ayette onların Şuayb Peygamber'in (a.s) görüşünü önemsiz saymalarının karşılığı olarak bu ayette onların görüşlerinin aptalca olduğu anlatılıyor.

93) "**Ey kavmim! Elinizden geleni yapın, ben de (görevimi) yapıyorum. İleride, kendisini hor kılacak azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetleyin, ben de sizinle birlikte gözetliyorum.**"

Mecmau'l-Beyan'da şöyle denir: "Mekânet, kişinin bir işi yapabilmesini sağlayan durum demektir." (Alıntı sona erdi.) Söylendiği gibi bu kelime, "zahume zahameten" gibi "meküne mekâneten" kökünden gelir ve kişinin bir işe tam güç yetirebilmesi anlamını taşır. Nitekim kişi bir işi gücü ile kuşattığında "temekkene min keza" denir.

Bu ifade, Şuayb Peygamber'in (a.s) kavmine yönelttiği son derece sert bir tehdittir. Bu sözleri ile sözlerinden emin olduğuna, onların inkârcı tutumlarından ve çağrısına inatla karşı çıkmalarından asla kaygıya ve ıstıraba kapılmadığına işaret ediyor. O hâlde olanca güçleri ile yapmak istediklerini yapsınlar. Onların yaptıkları onlara, onun yaptığı ona aittir. İleride ansızın rezil edici azap gelip çattığında, o azabın kimin başına geleceğini görecekler. Onların mı, yoksa onun mu? O zaman kimin yalancı olduğunu da öğrenecekler. O hâlde beklesinler. O da onlarla birlikte bekleyecek, onlardan ayrılıp başka bir yere gitmeyecek.

94) (Azaba ilişkin) emrimiz geldiğinde, Şuayb'i ve onunla birlikte iman edenleri tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık. Zulmedenleri ise o (korkunç) ses yakaladı da yurtlarında yüzüstü yere yığılıp kaldılar.

Bu ayetin anlamını daha önceki benzerinin [Hûd, 58] tefsiri sırasında açıklamıştık.

95) Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Hey, Meyden (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun! Nasıl ki Semud kavmi uzak olmuştu.

"Ganiye fi'l-mekân", "bir yerde ikamet etti" demektir. *"Hey, Meyden (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!..."* ifadesinde, Semud Oğulları'na lânet edildiği gibi, Medyenlilere lânet ediliyor. Bu meseleyi daha önceki hikâyeler sırasında biraz açıklamıştık.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam (a.s) şöyle buyurdu: "Yüce Allah Şuayb Peygamber'i Şam yolu üzerinde bir belde olan Medyen'e peygamber olarak gönderdi; fakat Medyenliler ona iman etmediler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ahmed b. Muhammed b. İsa'dan, o da bir arkadaşından İmam Cafer Sadık'ın (a.s) *"Ben sizi hayır içinde görüyorum."* ayeti hakkında şöyle dediği rivayet edilir: "Mallarının fiyatları ucuzdu."

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre, Muhammed b. Fuzayl, İmam Rıza'ya (a.s) kurtuluşu (ferec) beklemeyi sordu. İmam da bu soruya şu cevabı verdi: "Bilmiyor musun ki, kurtuluşu beklemek, kurtuluşun bir aşamasıdır. Yüce Allah, *'Gözetleyin, ben de sizinle birlikte gözetliyorum.'* buyuruyor."

Ben derim ki: Buradaki "leyse ta'lemu" ibaresi, "lâ ta'lemu" anlamındadır ve öz Arapça'ya uymayan bir ifade tarzıdır.

Meani'l-Ahbar adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Fazl el-Haşimî'nin İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Başarım yalnız Allah'tandır."* ve *"Eğer Allah size yardım ederse, sizi hiç kimse yenemez. Fakat eğer O sizi yardımcısız bırakırsa, O'ndan sonra size kim yardım edebilir?* (Âl-i İmrân, 160) ayetlerini sorduğunu, İmam'ın da şöyle buyurduğunu nakleder: "Kul Allah'ın kendisine emrettiği ibadeti yaptığı zaman onun hareketi Allah'ın emrine uygun olur ve kul da 'muvaffak' diye adlandırılır. Kul bir günaha girmek istediğinde eğer Allah kendisi ile o günah arasına girer de kul o günahı yapmaktan vazgeçerse, bu vazgeçmesi Allah'ın tevfiki ile gerçekleşmiş olur. Allah o kul ile günahın arasını boş bırakıp da onu yapmaması için araya girmediği zaman o kulu yardımcısız bırakmış, ona yardım etmemiş, onu muvaffak kılmamış olur."[1]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) bu açıklamasından şu çıkıyor: Yüce Allah'ın tevfiki (desteklemesi) ve yardımcısız bırakması O'nun fiilî sıfatlarındandır. O'nun tevfiki; sebepleri, kulu iyi amele iletecek şekilde düzenlemesi veya günah işlemek için yararlanılacak bazı sebepleri var etmemesidir. Yardımcısız bırakması (hızlân) ise bunun tersidir. Buna göre, tevfikin ilişkili olduğu şey sebeplerdir. Çünkü tevfik, onlar arasında uyum meydana getirmektir ve tevfik onların sıfatıdır. Kulun tevfik sıfatı ile nitelendirilmesi ise, bir şeyin ilişkili olduğu şeyin durumu ile nitelendirilmesi kabilindendir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde, Ebu Nuaym'in el-Hilye adlı eserinde İmam Ali'den şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Peygamberimize, 'Ya Resulullah, bana bir öğüt ver.' dedim. Peygamberimiz, 'Rabbim Allah'tır de, sonra (bu sözde) sebat göster.' dedi. Ben de, 'Rabbim Allah'tır, başarım yalnız Allah'tandır, yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na yöne-

---

1- [Meani'l-Ahbar, Hidayet ve Delâletin Anlamı Babı, s.20, h: 1]

liyorum.' dedim. Peygamberimiz, 'Ey Ebu Hasan, ilmini tebrik ederim, ilmi su içer gibi içmişsin ve onu bütünü ile almışsın.' dedi."

Yine aynı eserde, Vahidî ve İbn Asakir'in Şeddad b. Evs'ten şöyle naklettikleri kaydedilir: "Peygamberimiz (s.a.v) şöyle dedi: 'Şuayb Peygamber Allah sevgisi ile o kadar ağladı ki, sonunda kör oldu. Fakat Allah ona gözlerini geri verdi. Allah vahiy yolu ile ona, 'Ey Şuayb, bu ağlamanın sebebi nedir? Cennet özleminden mi, yoksa cehennem korkusundan mı?' diye sordu. Şuayb Peygamber, 'Sebep ikisi de değil. Fakat senin sevgin kalbime düğümlendi. Sana baktığımda bana ne yapacağın meselesi hiç umurumda olmuyor.' dedi. Yüce Allah ona, 'Ey Şuayb, eğer bu dediğin doğru ise, benimle buluşman kutlu olsun. Ey Şuayb, işte bu yüzden benimle konuşma şerefine ermiş olan İmran oğlu Musa'nın sana hizmet etmesini nasip ettim.' diye vahyetti."

Ben derim ki: Burada sözü edilen Allah'a bakmak, kalp gözü ile bakmaktır, yoksa cisimleşmeyi gerektiren somut bakmak değildir. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Sekizinci ciltte, *"Musa belirlediğimiz vakitte gelip de..."* (A'râf, 143) ayetinin tefsiri sırasında bu konuyu açıklamıştık.

Yine aynı eserde, Ebu Şeyh'in İmam Ali'den (r.a) şöyle rivayet ettiği kaydedilir: "İmam Ali, bir hutbesinde okuduğu *'Gerçekten biz seni aramızda güçsüz görüyoruz.'* ifadesi hakkında, 'Şuayb Peygamber'in gözleri görmez olmuştu, bu yüzden onu güçsüz saydılar.' dedi. Arkasından, *'Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşlardık.'* ifadesi hakkında da, 'Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki onlar, Rablerinin celâlinden korkmadılar, sadece aşiretten korktular.' dedi."

KUR'ÂN'DA ŞUAYB PEYGAMBER VE KAVMİNİN KISSASI

1- Şuayb Peygamber

Şuayb Peygamber (a.s), Kur'ân'da adı geçen Arap kökenli peygamberlerin üçüncüsüdür. Bu peygamberler Hud, Salih, Şuayb ve Muhammed peygamberlerdir. Yüce Allah onun hikâyesini bölümler hâlinde A'râf, Hûd, Şuarâ, Kasas ve Ankebût surelerinde anlatıyor.

Şuayb Peygamber (a.s), Arap Yarımadası'nda Şam yolu üzerinde bulunan Medyen şehrinin halkındandı. Musa Peygamber'in (a.s) çağda-

şı idi. İki kızından birini, sekiz yıl kendisine hizmet etmesi karşılığında Musa Peygamber ile evlendirdi. Anlaşmaya göre hizmet süresini on yıla tamamlaması kendinden olacaktı (Kasas, 27). Musa Peygamber, ona on yıl hizmet etti, sonra onunla vedalaşarak ailesi ile birlikte Mısır'a gitti.

Şuayb Peygamber'in kavmi olan Medyenliler putlara tapıyorlardı. Güven, refah, bolluk ve fiyatların ucuzluğu nimeti içinde yaşıyorlardı. Derken aralarında fesat, eksik ölçüp tartma ve hilekârlık yaygınlaştı (Hûd, 84 ve başka sureler). Bunun üzerine yüce Allah onlara Şuayb'i peygamber olarak gönderdi. Ona, onları putlara tapmaktan, yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan, ölçüyü ve tartıyı eksik tutmaktan vazgeçmeye çağırmasını emretti. Şuayb Peygamber, onları Allah'ın emirlerini kabul etmeye çağırdı, bu amaçla onlara tehdit ve müjde içerikli öğütler verdi. Kendilerine Nuh kavminin, Hud kavminin, Salih kavminin, Lut kavminin başlarına gelen felâketleri hatırlattı.

Onları delillerle ve öğüt vererek doğru yola getirmek için çok uğraştı. Fakat onun bu çabaları, onların azgınlıklarını, kâfirliklerini ve fasıklıklarını arttırmaktan başka bir işe yaramadı (A'râf, Hûd ve diğer sureler). Çok az sayıda kişi dışında ona iman eden olmadı. Kavmi bu az sayıdaki müminlere eziyet etmeye, onlarla alay etmeye ve Şuayb Peygamber'e uymamaları için onları tehdit etmeye başladılar. Şuayb Peygamber'e varan bütün yollar üzerinde oturarak Şuayb Peygamber'e iman edenleri tehdit ediyorlar, onları Allah yolundan vazgeçirmeye çalışıyorlar, bu yolu eğri göstermeye gayret ediyorlardı (A'râf, 86).

Onu büyülenmişlik ve yalancılıkla suçluyorlardı (Şuarâ, 185, 186). Taşlayarak öldürmekle korkutuyorlardı. Onu ve kendisine inananları kendi dinlerine dönmedikleri takdirde beldelerinden çıkarmakla tehdit ediyorlardı (A'râf, 88). Bu inatçı tutumlarını ısrarla sürdürmeleri üzerine Şuayb Peygamber (a.s) onların iman etmelerinden ümidini kesip, onları kendi hâllerine bıraktı (Hûd, 93) ve *"Ey Rabbimiz, kavmimiz ile aramızdaki anlaşmazlığı sen hak uyarınca çözüme bağla. Çünkü anlaşmazlıkları en iyi çözüme bağlayan sensin."* (A'râf, 89) diyerek Allah'tan kesin çözüm istedi.

Şuayb Peygamber'in (a.s) bu duası üzerine Allah onlara yakıcı gölge azabı gönderdi (Şuarâ, 189). Onlar, "Eğer doğru söyleyenlerden isen, üzerimize gökten bir parça indir." diye kendisi ile alay ediyorlardı. Bunun üzerine müthiş bir gürültüye (Hûd, 94) ve yer sarsıntısına

uğrayarak (A'râf, 91 - Ankebût, 37) evlerinde yüzüstü yere yığıldılar. Allah, Şuayb'i ve yanındaki müminleri helâk olmaktan kurtardı (Hûd, 94). Şuayb Peygamber, "Ey kavmim, size Rabbimin mesajlarını ilettim, öğüt verdim, şimdi kâfir bir topluma nasıl üzüleyim?" diyerek kavmine sırt çevirdi (A'râf, 93).

2- Manevî Kişiliği

Şuayb Peygamber (a.s), saygın peygamberlerden biri idi. Yüce Allah onu, Kur'ân'da o peygamberler için saydığı güzel övgülere ortak etmiştir. Özellikle A'râf, Hûd ve Şuarâ surelerinde onun kavmine anlattığı gerçek öğretiler ve ilâhî bilgiler ile Rabbi ve insanlar karşısında takındığı çarpıcı edep hakkında birçok örnek verilmiştir.

O, kendisini güvenilir elçi (Şuarâ, 178), bozuklukları düzeltici (Hûd, 88) ve salih kullardan biri (Şuarâ, 27) olarak adlandırmış, yüce Allah da onaylama babından bu sözleri ondan nakletmiştir. Allah ile konuşma şerefine eren Musa Peygamber (a.s) on yıl boyunca ona hizmet etmiştir. Allah'ın selâmı onun üzerine olsun.

3- Tevrat'ta Ondan Söz Edilmesi

Eldeki Tevrat'ta onunla kavmi arasındaki hikâye anlatılmıyor. Sadece Musa Peygamber'in (a.s) bir kıptîyi öldürdükten sonra Mısır'dan Midyan'a kaçışı anlatılırken "Midyan kâhini Reuel"[1] adı ile dolaylı şekilde ondan söz ediliyor.

1- Tevrat, Çıkış Kitabı, Bap 2.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ
فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاُتْبِعُوا فٖى هٰذِهٖ لَعْنَةً وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

96- Andolsun, Musa'yı da ayetlerimiz ile ve apaçık bir delil ile (peygamber olarak)) gönderdik,

97- Firavun'a ve ileri gelen adamlarına. Ama onlar, Firavun'un emrine uydular. Oysa Firavun'un emri akıllıca ve doğru değildir.

98- Kıyamet günü kavminin önüne düşerek onları cehenneme sokar. Vardıkları yer ne kötü bir yerdir!

99- Bu dünyada arkalarına lânet takıldı, kıyamet günü ise paylarına düşen armağan ne kötü bir armağandır!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde, Allah ile konuşma şerefine eren Musa Peygamber'in (a.s) hikâyesine işaret ediliyor. Musa Peygamber Kur'ân'da adı en çok geçen peygamberdir. Otuz küsur surenin yüz otuz küsur yerinde adından söz ediliyor. Onun hikâyesi diğer peygamberlerin hikâyelerinden daha ayrıntılı şekilde anlatılıyor. Yalnız bu surede bu hikâyeye özet olarak yer veriliyor, sadece ana hatlarına değinmek ile yetiniliyor.

96) Andolsun, Musa'yı da ayetlerimiz ile ve apaçık bir delil ile (peygamber olarak)) gönderdik.

"Bi-âyâtina (ayetlerimiz ile)" ibaresinin başındaki "ba" harfi, beraberlik anlamına gelir. Yani "Biz Musa'yı ayetlerimiz eşliğinde gönderdik." Şöyle ki, yüce Allah'ın gönderdiği ve mucizelerle teyit ettiği resuller ve nebiler ikiye ayrılır. Bir kısmına kavimlerinin isteği doğrultusunda bir mucize verilir. Dişi deve mucizesi ile teyit edilen Salih Peygamber (a.s) gibi. Bir kısmı da gönderilişlerinin başında bir mucize ile teyit edilir. Musa, İsa ve Muhammed peygamberler (selâm olsun onlara) gibi. Nitekim yüce Allah, Musa Peygamber'e (a.s) hitaben, *"Sen ve kardeşin ayetlerimle gidin."* (Tâhâ, 42) buyuruyor. İsa Peygamber (a.s) ile ilgili olarak da, *"(Onu) İsrailoğulları'na elçi kılacak. (O, İsrailoğulları'na şöyle diyecek): "Gerçek şu, ben size Rabbinizden bir mucize getirdim."* (Âl-i İmrân, 49) buyuruyor. Peygamberimiz (s.a.a) hakkında da, *"O ki, Peygamber'ini hidayet ile gönderdi."* (Saff, 9) buyuruyor. Buradaki hidayetten maksat Kur'ân'dır. Bunun delili, *"Bu, o kitaptır ki kendisinde hiç şüphe yoktur; muttakiler (kötülüklerden korunanlar) için hidayettir."* (Bakara, 2) ayetidir. Başka bir yerde de, *"Ve onunla birlikte indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar..."* (A'râf, 157) buyuruyor.

Musa Peygamber (a.s), ayetler ile ve apaçık bir delil ile gönderilmiştir. Açıktır ki, buradaki ayetlerden maksat, Musa Peygamber'in eli ile gerçekleşen olağanüstü olaylardır. Kur'ân'da Musa (a.s) hikâyelerinin içeriği bunun delilidir.

Ayetteki "sultan"a gelince, akıllara ve zihinlere egemen olan burhan ve kesin delil anlamına gelir ve hem olağanüstü mucizeleri, hem de aklî delilleri kapsar. Bu anlamda olduğu kabul edildiği takdirde "sultan" kelimesinin ayetlere atfedilmesi, genel olanın özel olana atfedilmesi kabilinden olur.

Musa Peygamber'in (a.s) apaçık bir delil ile (sultan-ı mubin ile) gönderilmesinin anlamı şöyle de olabilir: Yüce Allah Musa Peygamber'i, kendisi ile Firavunoğulları arasındaki gelişmelerde üstün çıkardı. O Firavun ki, Musa'dan başka hiçbir peygamber onun gibi bir azgın zorba ile uğraşmak zorunda kalmadı. Fakat yüce Allah, Musa Peygamber'i Firavun'a üstün getirdi ve sonunda kendisi ile ordusunu suda boğarak Musa Peygamber (a.s) ile İsrailoğulları'nı kurtardı. *"(Musa ile Harun) dediler ki: 'Ey Rabbimiz! (Firavun'un) bize karşı bir taşkınlık yapmasından veya azgınlığını arttırmasından korkuyoruz.' (Allah) dedi ki: Korkmayın! Ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm."* (Tâhâ, 46) ayeti

ile, *"Korkma! Şüphesiz, üstün gelecek olan sensin."* (Tâhâ, 68) ayetinde bu anlama işaret edilmektedir.

İncelemekte olduğumuz bu ayet ile benzeri ayetler, Hz. Musa'nın (a.s) peygamberliğinin sadece kavmi olan İsrailoğulları'nı değil, onlarla birlikte başkalarını da kapsadığının açık delilleridir.

97) Firavun'a ve ileri gelen adamlarına. Ama onlar, Firavun'un emrine uydular. Oysa Firavun'un emri akıllıca ve doğru değildir.

Burada Musa Peygamber'in peygamberliği, Firavun ile ileri gelen adamlarına nispet ediliyor, bütün kavmine değil. İleri gelen adamlarından (mele') maksat, kavminin eşrafı ile kalplere korku salan devlet adamlarıdır. Bunun sebebi, muhtemelen kavminin sıradan mensuplarının büyüklerinin görüşü dışında görüşü olmayan bağlılardan ibaret olduğuna işaret etmektir.

"Ama onlar, Firavun'un emrine uydular..." ifadesindeki emirden maksat, Firavun'un söz ve fiilinden daha geniş bir anlamdır. Nitekim yüce Allah'ın, *"Firavun dedi ki: Ben size sadece kendi görüşümü söylüyorum ve size sadece doğru yolu gösteriyorum."* (Mü'min, 29) ayetinde Firavun'un dilinden bize naklettiği sözler bu anlamı teyit etmektedir. Buna göre bu terim, onun benimsediği ve uyulmasını emrettiği yola uyarlanır. Sanki bu ayet, Firavun'un şimdi naklettiğimiz ve *"Oysa Firavun'un emri akıllıca ve doğru değildir."* ifadesi ile yalanlanan sözüne karşılık gibidir.

İfadedeki "reşîd" kelimesi, "feîl" veznindedir ve "gayy"in zıddı olan "rüşd" kökünden gelir. Yani, Firavun'un emri rüşd içerikli değil ki, insanları doğruya iletsin. Tersine, eğrilik ve cahillik içeriklidir.

Başka bir yoruma göre, buradaki "reşîd" kelimesi, "mürşid (doğruya iletici)" anlamındadır.

Bu cümlede, yani *"Oysa Firavun'un emri akıllıca ve doğru değildir."* ifadesinde zamir yerine ismin kendisi kullanılıyor. Yani "emru-hu" değil de "emru Fir'avne" deniyor. Bunun muhtemel hikmeti, Firavun isminin emrin doğru olmadığına dair ifade ettiği delildir ki, zamirden böyle bir şey istifade edilemez.

98) Kıyamet günü kavminin önüne düşerek onları cehenneme sokar. Vardıkları yer ne kötü bir yerdir!

Yani, Firavun kavminin önünden gider. Çünkü kavmi onun emrine uymuştu. Dolayısıyla o, sapıklık önderlerinden biri olarak onların önderi idi. *"Onları cehenneme çağıran önderler kıldık."* (Kasas, 41) ayetinde buyrulduğu gibi.

"Onları cehenneme sokar." ifadesi, bir önceki cümlenin sonucudur. Yani, önlerine geçip onları cehenneme götürür. İfadede geçmiş zaman kullanılması, olayın kesin olarak gerçekleşeceğinden dolayıdır. İfadenin *"Ama onlar, Firavun'un emrine uydular."* cümlesinin sonucu olabileceği de söylenmiştir. Yani, onlar Firavun'a uydular, o da onları cehenneme götürdü. *"Ve Firavun ailesini azabın kötüsü olan ateş kuşattı; sabah ve akşam ona sunulurlar; kıyametin kopacağı gün de, 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun.' (denir.)"* (Mü'min, 45-46) ayetleri de bu anlamı teyit eden bir delil olarak gösterilmiştir. Çünkü bu ayetlerde onların öldükleri andan itibaren kıyamet gününe kadar azaba uğratılacakları belirtiliyor. Yalnız bu ayetlerin delil gösterildikleri şey ile bağdaşmayan anlamda oldukları açıktır. Çünkü bu ayetlerde Firavun ailesinin kıyamet gününden önce sabah akşam azaba sunulacakları, kıyamet günü ise ateş olduğu tescil edilen azabın en şiddetlisine atılacakları ifade edilmektedir.

"Vardıkları yer ne kötü bir yerdir!" ifadesinde geçen "vird" kelimesi, susuz hayvanların ve insanların içmek için yanına gittikleri su demektir. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şu açıklamayı yapıyor: "Vurûd kelimesinin asıl anlamı suya yönelmektir, sonra başka anlamlarda kullanılır. (Bu anlamı ifade etmek için) 'veredtu'l-mâe eridu vurûden fe-ene vâridun ve'l-mâu mevrûdun' denir. Nitekim, 'Kad evredtu'l-ibile'l-mâe (deveyi suya doğru yönelttim)' denir. Kur'ân'da da, *'Medyen suyunun yanına varınca'* buyruluyor. Vird ise, yanına varılmak için belirlenen su demektir." (Alıntı sona erdi.)

Buna göre bu ifadede ince ve tatlı bir istiare sanatı var. İnsanın hayatında amaç edinerek uğruna çaba sarf ettiği şey, bir canlının ulaşmak istediği suya benzetiliyor. Buna göre insanın işlediği amellerle ulaşmak istediği mutluluk, yanına vardığı bir sudur. İnsanın nihaî mutluluğu ise, Allah'ın rızası ve cennettir. Fakat Firavun'un yakınları Firavun'un emrine uymakla azdıkları ve gerçek mutluluğun yolundan saptıkları için amaçları cehennem ateşine dönüştü. Böylece ateş, yanına varacakları su oldu. Vardıkları yer ne kötü bir yerdir! Çünkü su, insanın içinin ate-

şini söndürür ve susuz canlının ciğerlerini kandırır. Bunu yapan, tatlı sudur. O ne afiyet verici ve güzel bir içecektir! Ama bu su cehennem ateşi ile yer değiştirince, ne kötü bir varılan yer olur.

99) Bu dünyada arkalarına lânet takıldı, kıyamet günü ise paylarına düşen armağan ne kötü bir armağandır!

Yani, onlar Firavun'un emrine uydular. Bunun sonucu olarak bu dünyada Allah'ın lânetine, rahmetinden uzaklaştırılmaya ve yakınlığından kovulmaya uğradılar. Uğradıkları lânetin somut uygulaması, suda boğulmalarıdır veyahut amel defterlerinde yazılı olan Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmalarıdır ki, suda boğulmak ve ahiret azabı bunun sonuçlarındandır.

"Kıyamet günü ise paylarına düşen armağan ne kötü bir armağandır!" ifadesinin orijinalinde geçen "rifd" kelimesi, bağış, armağan anlamına gelir. Asıl anlamı ise yardımdır. Bağışa bu adın verilmesinin sebebi, onun alıcısına ihtiyaçlarını gidermek için bir yardım olmasıdır. Buna göre ifadenin anlamı, "Kıyamet günü onlara verilecek olan bağış, ne kötü bir bağıştır ki, bu da onların içinde kavrulacakları ateştir." şeklindedir. Bu ayet, *"Bu dünyada arkalarına lânet taktık. Kıyamet günü ise çirkinleştirilmişler arasındadırlar."* (Kasas, 42) şeklindeki ayetle benzer anlamdadır.

Kimi tefsircilerin görüşüne göre buradaki "yevme'l-kıyameti (kıyamet günü)" ibaresi zarftır ve "utbiû" fiili veya tıpkı "fî hâzihi (bu dünyada)" ibaresi gibi "lâneten" kelimesi ile bağlantılıdır. Buna göre ifadenin anlamı, "Allah onların arkalarına dünyada ve ahirette lânet taktı." veya "Allah onların arkalarına dünyanın ve ahiretin lânetini taktı." şeklinde olur. Arkasından yeni bir söz olarak "Arkalarına takılan o lânet veya arkalarına lânetin takılması, onlara verilen ne kötü bir armağandır!" deniyor.

İÇİNDEKİLER

YÛNUS SURESİ

1 - 10. AYETLER / 7

11 - 14. AYETLER / 29

15 - 25. AYETLER / 35

26 - 30. AYETLER / 62

31 - 36. AYETLER / 73

37 - 45. AYETLER / 90

46 - 56. AYETLER / 101

57 - 70. AYETLER / 114

94 - 103. AYETLER / 176

HÛD SURESİ

17 - 24. AYETLER / 259

25 - 35. AYETLER / 280

36 - 49. AYETLER / 311

50 - 60. AYETLER / 402

61 - 68. AYETLER / 418

69 - 76. AYETLER / 433

77 - 83. AYETLER / 456

84 - 95. AYETLER / 486

96 - 99. AYETLER / 513

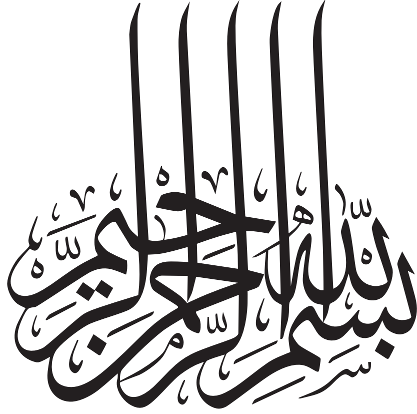
بسم الله الرحمن الرحيم

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.
Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

11. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Musa Güneş

KEVSER

Kevser Yayınları: 164

Eserin Orijinal Adı:

el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:

Kevser

Son Okur:

Abbas Akyüz

Baskı ve Cilt:

Kimmad Matbaacılık

1. Baskı: Nisan 2011

ISBN 975-6640-08-1 [Tk. No.]

ISBN 978-9944-709-70-5 (11. c) [Cilt No.]

Adres:

Kevser Basın Yayın Ltd. Şti.

Safular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14/1

Fatih – İSTANBUL

Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

HÛD SÛRESİ

100-123. Ayetler

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَآئِمٌ وَحَصٖيدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا
ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَمَآ اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّتٖى يَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ لَمَّا جَآءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبٖيبٍ ﴿١٠١﴾
وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَآ اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَلٖيمٌ شَدٖيدٌ
﴿١٠٢﴾ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ
لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ
﴿١٠٤﴾ يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِهٖ فَمِنْهُمْ شَقِىٌّ وَسَعٖيدٌ ﴿١٠٥﴾
فَاَمَّا الَّذٖينَ شَقُوا فَفِى النَّارِ لَهُمْ فٖيهَا زَفٖيرٌ وَشَهٖيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَا
مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرٖيدُ
﴿١٠٧﴾ وَاَمَّا الَّذٖينَ سُعِدُوا فَفِى الْجَنَّةِ خَالِدٖينَ فٖيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ
وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ عَطَآءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

100- İşte bu, o memleketlerin haberlerindendir. Biz onu sana anlatıyoruz. Onlardan (hâlâ ekin gibi) duran da vardır, biçilen (yok edilen) de vardır.

101- Onlara biz zulmetmedik; onların kendileri kendilerine zulmettiler. (Bu yüzden,) Rabbinin emri gelince, Allah'tan baş-

ka çağırdıkları ilâhları, onlara hiçbir yarar sağlamadı ve onlara helâk etmekten başka bir şey artırmadı.

102- Rabbin, zalim olan memleketleri yakaladığında, O'nun yakalaması işte böyledir. Şüphesiz, O'nun yakalaması pek acı ve şiddetlidir.

103- Gerçekten bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ayet (işaret) vardır. O gün, bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün, (gözlemleyebilenler tarafından) gözlemlenecek bir gündür.

104- Biz onu (o günü) sadece belirli bir süreye kadar erteliyoruz.

105- (Kıyametin ertelendiği) o süre gelip çattığı gün, hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz. Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu.

106- Bedbaht olanlar ateştedirler; orada onların (inilti ve bağırış içerikli) bir nefes alıp vermeleri vardır.

107- Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği (müddet veya kimse) hariç. Kuşkusuz Rabbin, istediğini gerçekten yapandır.

108- Mutlu olanlar ise cennettedirler; gökler ve yer var oldukça, Rabbinin dilediği (müddet veya kimse) hariç, kesintisiz bir bağış olarak orada sürekli kalacaklardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunda, daha önce anlatılan kıssalara genel bir göz atılıyor; buradan hareketle Allah'ın, kullarının hayatına ve şirk esaslı inanç sisteminin zalim topluluklar için dünyada helâk, ahirette de ebedî azap sebebi olduğuna ilişkin egemen kıldığı evrensel yasasının altı çiziliyor. Bununla güdülen amaç, ibret alma yeteneklerini yitirmemiş sağlam fıtratlı insanların bu olup bitenlerden, bu evrensel yasanın işleyişinden gerekli ibret derslerini almalarıdır.

100) İşte bu, o memleketlerin haberlerindendir. Biz onu sana anlatıyoruz. Onlardan (hâlâ ekin gibi) duran da vardır, biçilen (yok edilen) de vardır.

Bu ifadenin orijinalinde geçen "zâlike" edatı ile, bundan önce anlatılan kıssalara işaret edilmektedir. "Min" edatı ise, tab'iziyedir/bütünden parça bildirmektedir. Yani sana anlattığımız bu kıssalar, söz konusu memleketlere ve beldelere veya oralarda yaşayan halklara ilişkin haberlerin bir kısmıdır ki, bunları sana anlatıyoruz.

"Onlardan duran da vardır, biçilen de vardır." ifadesinin orijinalinde geçen "hasîd" kelimesinin kökü olan "el-hasad" kelimesi, ekini biçmek, koparıp atmak demektir. Bu ayette, söz konusu beldelerin izleri ayakta dikili olarak durmak veya biçilip yere serilmiş olmak bakımından ekinlere benzetilmiştir.

Bu durumda ayetin anlamı, yerleşim birimlerinin kastedilmiş olması ihtimalini esas alırsak, şu şekilde belirginleşiyor: Sana kıssalarını anlattığımız yerleşim birimlerinin bir kısmı hâlâ ayaktadır, onların geçmişte yaşadıkları debdebeyi gösteren eserleri, izleri, kalıntıları ortadan kalkmamıştır. Örneğin Kur'ân'ın indiği sıralarda, Lut kavminin yaşadığı yerleşim birimlerinin kalıntıları gözlemlenebiliyordu. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki, biz aklını kullanacak bir kavim için oradan apaçık bir ibret nişanesi bırakmışızdır."* (Ankebût, 35) *"Kuşkusuz siz, sabah ve akşam onlara uğruyorsunuz. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"* (Sâffât, 137-138) Bunların bir kısmının izleri de tamamen silindi, belirtileri toprağın altına gömüldü. Nuh ve Ad kavimlerinin yaşadıkları yerleşim birimleri gibi.

Şayet bundan maksat, memleketlerde yaşayan insanlar ise, bu durumda ayetin anlamının şu şekilde algılanması gerekir: Adı geçen topluluk ve kuşakların bir kısmı bugün hâlâ varlıklarını sürdürüyorlar, soylarının arkası kesilmemiştir. Nuh ve Salih Peygamber'in kavimleri gibi. Bunların bir kısmının ise, Allah köklerini kuruttu, soylarının ardını getirdi. Lut kavmi gibi. Lut'un ailesinin dışında onlardan kurtulan olmadı. Zaten Lut da köken itibariyle onlardan biri değildi.

101) Onlara biz zulmetmedik; onların kendileri kendilerine zulmettiler. (Bu yüzden,) Rabbinin emri gelince, Allah'tan başka çağırdıkları ilâhları, onlara hiçbir yarar sağlamadı ve onlara helâk etmekten başka bir şey artırmadı.

İşledikleri şirkten ve yoldan çıkmalarından dolayı onların üzerine azap indirmekle, onları helâk etmekle onlara biz zulmetmiş değiliz.

Ama onlar, şirk işleyip Allah'a kul olma sınırlarının dışına çıkmakla kendilerine zulmetmiş oldular. Eğer ortada bir amel ve ona karşılık olarak verilen bir ceza varsa, bunlardan biri kesinlikle zulümdür; ya amel zulüm niteliklidir, ya da amele verilen ceza. Amelin cezası zulüm olmayacağına göre, mutlaka amelin kendisi zulümdür, cezayı gerektirici mahiyettedir. Kısaca demek isteniyor ki: Biz onları işledikleri zulümlerinden dolayı cezalandırdık.

"(Bu yüzden)... Allah'tan başka çağırdıkları ilâhları, onlara hiçbir yarar sağlamadı" şeklindeki bir ifadeye yer verilmesi de bu noktaya dikkatlerin çekilmesi amacına yöneliktir. Çünkü ayeti ifade bakımından özetleyecek olursak, şöyle bir ifade elde etmiş oluruz: "Biz onları yakaladığımız zaman taptıkları düzmece ilâhlarının onlara hiçbir faydaları olmadı." Dolayısıyla bu ifade, *"Onlara biz zulmetmedik; onların kendileri kendilerine zulmettiler."* ifadesinin sonuç ve ayrıntısı olarak yer almıştır. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Onları suçüstü yakaladık. Bu yüzden Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları düzmece ilâhları hayır kazandırıp kötülüğü de başlarından savmada onlara yetmedi. Rabbinin onları yakalamakla ilgili emri, yani hükmünün uygulanmasının zamanı gelince veya Rabbinin azabı gelip çatınca, o kulluk sundukları sahte ilâhlar onlara hiçbir yarar sağlamadı.

"Ve onlara helâk etmekten başka bir şey artırmadı." ifadesinin orijinalinde geçen "tetbib" kelimesi, "tebbe" kökünden yok etme, kökünü kurutma ve helâk etme anlamına gelir. Kelimenin aslı, kesmek anlamında kullanılır. Çünkü onların putlara ibadet etmeleri, onlara azap edilmesini gerektiren bir günahtı. Azabın geleceğini hissedip, ilâhî gazabın üzerlerine çullanacağını fark edince putlara sığındılar; üzerlerine kapaklanan bu azap tehdidini kaldırmaları, bu gazabı geri çevirmeleri için onlara dua ettiler. Oysa bu sahte ilâhlara dua etmeleri bir başka günahtı. Bu yüzden bu tavırları azaplarının şiddetlenmesini, cezanın daha da ağırlaştırılmasını gerektirdi. Böylece bu ilâhları onların helâklerini biraz daha katmerleştirmekten başka bir işe yaramadı.

Helâk etmenin, kulluk sundukları o sahte ilâhlara izafe edilmesi mecazîdir. Gerçekte helâklerini artıran, o sahte ilâhları çağırmaları, onlara dua etmeleridir. Çünkü bu, dua edene bağlı bir eylemdir, dua edilene değil.

102) Rabbin, zalim olan memleketleri yakaladığında, O'nun yakalaması işte böyledir. Şüphesiz, O'nun yakalaması pek acı ve şiddetlidir.

Ayette geçen "kezâlike" ile, daha önce yer verilen memleketlere ilişkin haberlere işaret ediliyor. Bu haberlerde yüce Allah'ın kimi ümmetleri cezalandırmasından bazı örnekler sunuluyor. Bu örneklerden hareketle O'nun mutlak olarak yakalayıp cezalandırmasının pek şiddetli, pek elem verici olduğu sonucuna ulaşılıyor. Bu, bir bakıma küllî/bütünsel bir olgunun hüküm bakımından, mısdaklarının/nesnel karşılıklarının bir kısmına benzetilmesine örnek oluşturmaktadır. Böyle bir benzetmeden güdülen amaç, genele ilişkin hükmün bütün bireyleri kapsadığının vurgulanmasıdır. Aslında bu, teşbih sanatının yaygın bir örneğidir. *"Şüphesiz, O'nun yakalaması pek acı ve şiddetlidir."* ifadesinde ise, yukarıdaki benzerliğin hangi hususla ilgili olduğu belirtiliyor. Dolayısıyla acı ve şiddetli olması, benzetmenin esasını oluşturuyor.

Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Yüce Allah Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb kavmi ve Firavun kavmi gibi adı geçen bu zalim toplulukları pek şiddetli bir şekilde yakalayıp cezalandırdığı gibi, cezalandırmak maksadıyla yakaladığı zaman diğer toplumları da böyle yakalayıp cezalandırır. O hâlde ibret alma yeteneklerini yitirmemiş olanlar bundan ibret alsınlar.

103) Gerçekten bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ayet (işaret) vardır. O gün, bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün, (bütün yaratıkların) hazır bulunduğu bir gündür.

Ayette geçen "zâlike" ile, yüce Allah'ın zalim olmalarından dolayı çok şiddetli bir şekilde yakalayıp cezalandırdığı o zalim memleketlerin durumuyla ve Allah'ın zalimleri suçüstü yakalamasının işte böyle olduğuyla ilgili kıssaların kapsamında verdiği haberlere işaret ediliyor. Ki bunda, ahiret hayatındaki azaptan korkanlar için önemli bir ayet ve işaret vardır. Bu öyle bir işarettir ki, yüce Allah'ın ahirette suçluları suçlarıyla cezalandıracağını, cezalandırmak üzere yakalamasının pek elem verici ve şiddetli olacağını göstermektedir. O hâlde bundan ibret almak ve yüce Allah'ın gazabını gerektirecek böyle bir tavır içinde olmaktan sakınmak gerekir.

"O gün, bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür." Yani ahiret azabının gerçekleşeceği o gün, bütün insanların toplanacakları, bir araya gelecekleri bir gündür. Dolayısıyla ayette geçen "zâlike" ile, ahiret azabından söz eden ifadenin delâlet ettiği güne işaret ediliyor. Bazılarının dediği gibi, müzekker lafzın kullanılmış olması da bu yüzdendir. İşaretin müzekker olarak seçilmiş olması, mübteda ile haber arasında bir uyumun gerçekleştirilmiş olması amacına yönelik olması da ihtimal dâhilindedir.

Kıyamet gününe ilişkin bir nitelik olarak *"O gün, bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür."* şeklinde bir ifade kullanılıp, "insanlar onun için toplanacaklar" veya "toplanırlar" şeklinde bir ifade kullanılmaması, insanların o günde toplanmalarının, o günün ayrılmaz, onun gerektirdiği niteliklerinden biri olmasını göstermek içindir. Dolayısıyla öyle bir günde insanların toplanacaklarının, biri tarafından haber verilmesine gerek yoktur. Zaten insanların o günde toplanmaları, o günün vazgeçilmez, ayrılmaz bir özelliğidir.

Buna göre, o günün ayırıcı özelliği, insanların o gün için bir araya gelip toplanmış olmalarıdır. -Özgün ifadede geçen "lâm" harf-i cerri, amaç bildirir.- O hâlde o günün öyle bir özelliği var ki, ancak insanların dışarıda bir tek kişi kalmayacak ve geri bırakılmayacak şekilde toplanmasıyla gerçekleşebiliyor. İnsanların da o günde öyle bir özellikleri var ki, her bir birey bu özelliğiyle diğer insanlarla irtibatlı hâle geliyor. Bu özellik sayesinde ilk insan son insanla kaynaşıyor, son insan ilk insanla buluşuyor. Bütün parçaya ve parça da bütüne karışıyor. Bu da, insanların amellerinin iman, küfür, itaat ve günah, diğer bir ifadeyle insanların mutlulukları ve mutsuzlukları bağlamında hesaplanmasından ibarettir.

Şurası açık bir gerçektir ki, bir tek insan tarafından işlenen bir tek amel, onun içsel durumlarıyla irtibatlı önceki amellerinin tümünden beslendiği gibi, kalbî durumlarıyla irtibatlı gelecek bütün amellerinden de beslenir. Aynı şekilde bir kişinin işlediği amel ile, kendi hemcinsi diğer insanların amelleri arasında etkileme ve etkilenme bağlamında benzeri bir ilişki söz konusudur. Nitekim öncekilerin amelleri sonrakilerin amelleriyle, gelecek kuşakların amelleri geçmiş kuşakların amelleriyle irtibatlıdır. Önceki kuşaklar arasında, sonraki kuşakların sergiledikleri amellerden sorumlu olan hidayet ve sapıklık önderleri olduğu gibi, sonraki kuşaklar arasında tâbi ve kuyruk konumunda

kimseler vardır ve bunlar önceki kuşaklar arasında tâbi olunan ve baş konumundaki insanların gururlarından sorumludurlar. Nitekim ulu Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Hiç şüphesiz, kendilerine (peygamber) gönderilenleri de sorguya çekeceğiz, gönderilen (peygamber)leri de sorguya çekeceğiz."* (A'râf, 6) *"Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta sayıp yazmışızdır."* (Yâsîn, 12)

Ve ardından verilen ceza, kesinlikle hakkı batıldan ayıran (adalet esaslı) hükme aykırı olmaz.

Bu özellik ise, bu hâliyle, ancak insanların, bir tek kişi istisna edilmeyecek şekilde bir araya toplanmalarıyla gerçekleşebilir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, ölüm-haşir arası ara dönem (berzah) ile ilgili ayetlerde işaret edildiği, Peygamberimizin (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) hadislerinde ayrıntılı olarak açıklandığı gibi teker teker insanların kabirlerdeki durumları, orada sorgulanıp ödüllendirilmeleri veya cezalandırılmaları, yüce Allah'ın haber verdiği şekliyle kıyamet günkü hesaplaşmadan, ebedî cennet veya cehennem şeklinde tezahür eden ödüllendirme veya cezalandırma olgusundan tamamen farklıdır. Çünkü berzahta insanın karşılaştığı sorgulama, kıyamet günü gerçekleşecek olan kesin yargılama için saklamak amacıyla ameller sayfasının tamamlanması içindir. Bundan dolayı insanların berzah âleminde yerleştiği cennet veya cehennem, görüşme ve yargılanmaya hazırlanan kişinin geçici bir süre konakladığı veya bekletildiği bir ara salon konumundadır. Bu ara dönemde eksiksiz bir hesaplaşma veya kesinlik kazanan bir hüküm yahut olmuş bitmiş bir ceza söz konusu değildir. Nitekim aşağıda yer verdiğimiz ayetlerde buna açıklamalar sunulmaktadır: *"Onlar sabah-akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de, 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun.' denilecek."* (Mü'min, 46) *"Sıcak suya sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklar."* (Mü'min, 71-72) Görüldüğü gibi bu ayette, önce onların ateşe sunulmalarından, ateşe sokulmalarından söz ediliyor, ardından kıyamet günü daha çetin bir azaba çarptırılmalarına yer veriliyor. Kaynar suda yüzdürülmelerinden söz ediliyor, ardından alevli ateşe atılmalarından bahsediliyor.

Diğer bir ayette ise şöyle buyrulmuştur: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanma. Bilakis onlar diridirler ve Rableri yanında rızıklanırlar. Öyle ki onlar Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine ver-*

diklerinden dolayı sevinç içindedirler. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine hiçbir korku ve üzüntü bulunmadığı müjdesinin sevinci içindedirler." (Âl-i İmrân, 169-170) Bu ayet açıkça kabir hayatından söz ediyor. Bir hesaptan veya ebedî cennet ödülünden söz etmiyor. Genel anlamda bir tür kendilerine verilen nimet ve lütuflara dikkatlerimizi çekiyor.

Diğer bir ayette ise şöyle buyrulmuştur: *"Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında, 'Rabbim!' der, 'Beni geri gönder; ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş yapayım.' Hayır! Bu onun ağzından çıkan boş bir laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar süren bir berzah vardır."* (Mü'minûn, 99-100) Bu ayetlerde ulu Allah, onların ölümden sonra, bir oyun ve eğlenceden ibaret olan dünya hayatı ile gerçek yaşamak olan ahiret hayatı arasında yer alan berzahî bir hayatta yaşadıklarını vurguluyor. Nitekim bir ayette dünya hayatı ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: *"Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!"* (Ankebût, 64)

Özetleyecek olursak, ayetlerden anladığımız kadarıyla dünya, çalışma yurdu, ölüm-haşir arası ara dönem olarak açıklayabileceğimiz berzah âlemi ise genel hesaba çekilmeye ve yargılanmaya hazırlık yurdudur. Ahiret ise, insanların hesaba çekildiği ve amellerinin karşılıklarının verildiği yurttur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah o günde, Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacaktır. Onların önlerinden ve sağlarından nurları aydınlatıp gider de, "Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla...' derler."* (Tahrîm, 8) Bu ayetten anladığımız kadarıyla müminler, bu nuru dünya hayatında kazanıyorlar, berzah âleminde hazır hâle getiriyorlar, ardından kıyamet gününde bu nurlarının tamamlanmasını ve beraberlerinde bulunan oyun ve eğlence âleminin kalıntılarının giderilmesini istiyorlar.

"Ve o gün, (gözlemleyebilenler tarafından) gözlemlenecek bir gündür." ifadesi, zahiri itibariyle öncesinde yer alan *"O gün, bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür."* cümlesine ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. Çünkü toplanma, müşahede etmeyi/gözlemlemeyi de gerektirir. Ancak ifade salt insanlarla sınırlı değildir. İfadenin mutlak olarak kullanılmış olması, insanlar, melekler ve cinler gibi gözlemleme yeteneğine sahip olanlar tarafından gözlemleneceğini göstermektedir.

Kıyamet gününde cinlerin ve şeytanların haşredileceklerini, meleklerin de o günde hazır bulundurulacaklarını belirten birçok ayet de, söylediğimiz gibi gözlemlemenin genel oluşunu desteklemektedir.

104) Biz onu (o günü) sadece belirli bir süreye kadar erteliyoruz.

Yani o gün için belirlenmiş bir süre vardır. Yüce Allah, belirlenen süre dolmadan o günün gelmemesini öngörmüştür. Allah da dilediği gibi hükmeder, hiç kimse O'nun hükmünü sorgulayamaz, verdiği kararın ardına düşemez. O'nun hükmünün geri çevrilmesi mümkün değildir. Aynı zamanda o gün, ancak kendisi için tayin edilen zamana kadar ertelenebilir. Belirlenen sürenin sayısı tamamlanıp vakit dolunca, verilen sözün gerçekleşmesi kaçınılmaz olur ve o gün gelip çatar.

105) (Kıyametin ertelendiği) o süre gelip çattığı gün, hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz.

Özgün ifadede geçen "ye'ti=gelir" fiilinin zamiri, yukarıda sözü edilen "süre"ye dönüktür. Yani, kıyametin kopmasının ertelendiği o süre geldiği gün hiç kimse O'nun izni olmadan konuşmaz. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir."* (Ankebût, 5)

Ancak bazılarına göre, Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de vurgulandığı gibi,[1] kastedilen anlam şudur: "Kıyamet ve amellerin karşılıklarının verildiği gün geldiği zaman..." Bu durumda zamirin kıyamet ve cezaya döndürülmesi gerekir. Çünkü önceki ifadede bir şekilde buna işaret edilmiştir. Fakat bizce, böyle bir çıkarsama gereksiz bir zorlamanın ürünüdür.

Bazılarına göre ise -el-Menar[2] örneğin- kastedilen anlam şudur: "Bu belli günün geleceği vakitte, konuşabilen hiç kimse yüce Allah'ın izni olmadan konuşmaz." Buna göre, ayette geçen "gün"den maksat, mutlak olarak vakittir. Yani bu vakit sınırları çizilmiş, belirlenmiş değildir. Çünkü "yevm=gün" kelimesi, edebiyat açısından, zikredildiği şekliyle belirlenmiş ve nitelenmiş günün zarfıdır; aynı zamanda da "ye'ti=geldiği" fiilinin failidir.

1- [c.5, s.193]

2- [c.12, s.158]

Ancak bize göre, bu değerlendirme yanlıştır. Çünkü günün güne ("yavm"in "yavm"e) zarf olmasını gerektirmektedir. Eğer günün güne zarf olmasını kabul edersek, gerçekte şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: O belli vaktin geleceği vakitte veya o belli günün geleceği günde..." İki günü bir birinden ayırdığımız zaman, bu, birinin özel ve belli, diğerinin ise genel ve belirsiz olmasını gerektirir ki, bu da bir şeyin yine kendisi için zarf işlevi görmesi ve bir zamanın -bizatihi zarf olduğu hâlde- bir başka zamana mazruf olması gibi sakıncalı bir durumun ortaya çıkmasını önleyemez. Bu ise imkânsızdır. Kelime oyunlarıyla mümkün kılınacak bir şey değildir.

Yukarıdaki görüşü savunanların kendi tasavvurları kapsamında iki günü birbirinden ayırarak birini mutlak, birini ise belirli olarak tanımlamaları salt bir tasavvurdur, pratikte hiçbir anlam ifade etmez. Çünkü vasfedilen günün geleceği gün ile vasfedilen gün mutlaklık, sınırlılık, genişlik ve darlık bakımından eşittirler. Evet, kimi zaman, o zamanda gerçekleşen olaylarla birleşir ve kendisi de yaşanan olaylardan biri hâline gelir, dolayısıyla olayların gerçekleştiği zarf olma niteliği ortadan kalkar, sonuçta kendisi de başka bir zaman tarafından mazruf/kapsanma durumunda kalır. Meselâ, "Kurban günü zilhicce ayındadır ve Aşura günü muharremdedir." derler. Yüce Allah da bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kıyametin (saatin) kopacağı gün..."* (Câsiye, 27) Eğer ayette bu anlamın kastedildiğine ilişkin yaklaşım doğru olursa, ayette geçen "ye'ti=geldiği" fiilinin zamirinin "yevm=gün"e dönük olması mümkün olur.

"O'nun izni olmadan hiç kimse konuşmaz." ifadesinin orijinalinde geçen "tekellemu" fiilinin aslı "tetekellemu"dur. Yani o gün hazır bulunanlardan hiç kimse, yüce Allah'ın izni olmadan konuşmaz. Tefe'ül kalıbının gelecek kipinde bir araya gelen "ta" harflerinden birinin hazfedilmesi, kural olarak yaygın bir kullanımdır.

"İznihi" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri, beraberlik anlamını ifade eder. Dolayısıyla istisna gerçekte konuşmayla ilgilidir, konuşanla değil. Buna şu ayeti de örnek gösterebiliriz: *"Rahman'ın izin verdiklerinden başkası konuşamazlar."* (Nebe', 38) Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette kastedilen anlam şudur: Hiç kimse herhangi bir söz söylemez, konuşmaz. Ancak O'nun izninin eşlik ettiği bir sözü konuşabilir. Yoksa dünyada olduğu gibi değildir ki, herhangi bir kimse Allah'ın teşriî

olarak izin verip vermediğine bakmaksızın dilediği zaman ve dilediği şekilde konuşabilsin.

Bu nitelik, yani bir kimsenin ancak Allah'ın izniyle konuşması, kıyamet gününün tanıtıcı özelliklerinden biri olarak zikredilmiştir. Fakat bu, sadece kıyamet gününe özgü bir nitelik değildir. Çünkü O'nun izni olmadan hiç kimse konuşamaz ve O'nun izni olmadan hiçbir olay meydana gelemez ve bu, daima geçerli olan bir durumdur, salt kıyamet gününe özgü değildir.

Daha önce çeşitli araştırmalarımız kapsamında, Kur'ân'da kıyamet gününün tanıtımı bağlamında ona özgü nitelikler olarak sıralanan hususların kimisinin salt kıyamet gününe özgü olduğunu, kimisinin de onunla birlikte başka zaman dilimleri için de geçerli olduğunu söylemiştik. Şu ayetlerde işaret edilen nitelikleri buna örnek gösterebiliriz: *"O gün onlar meydana çıkarlar, onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz."* (Mü'min, 16), *"Arkanıza dönüp kaçacağınız gün. Sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur."* (Mü'min, 33), *"O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır."* (İnfitâr, 19)

Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Bilindiği gibi hiçbir şeyin Allah'a gizli olmaması daimî bir olgudur. Aynı şekilde hiç kimsenin bir başkasını Allah'a karşı koruyamaması da daimî bir olgudur. Yine O'nun izni olmadan hiç kimsenin bir başkasına yarar sağlayamaması da sürekli bir kuraldır. Yaratma ve emir verme yetkisi de her zaman O'na aittir.

Fakat, *"Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bu gün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22) ayetini, suçlulardan söz eden *"Rabbimiz! Gördük, duyduk, şimdi bizi dünyaya geri gönder de iyi işler yapalım, artık kesin olarak inandık."* (Secde, 12) ayetini, *"O gün, onların hepsini diriltip bir araya toplayacağız, sonra ortak koşanlara, 'Siz kendi yerinizde kalın, ortak koştuklarınız da kendi yerlerinde kalsın.' diyeceğiz. Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve aralarındaki bağı koparmış) olacağız... İşte orada herkes önceden yapmış olduğu işleri deneyecek, hepsi gerçek-asıl mevlâları olan Allah'a döndürülecek ve uydurdukları yalanlar (düzmece ilâhlar) da kendilerinden kaybolup gidecektir."* (Yûnus, 28-30) ayetlerini enine boyuna incelediğimiz zaman şunu görüyoruz:

Kıyamet günü bir alandır, bir zarftır; yüce Allah bütün kulları orada topluyor, perdeleri ve engelleri aradan kaldırıyor. Böylece bütün

gerçekler bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıyor. Bu dünyada gayp perdelerinin gerisinde bulunan olgular orada belirginleşiyor ve kullar tarafından net bir şekilde algılanılıyor. Böyle olunca da göğüslerinde hiçbir kuşku, en ufak bir şüphe kalmaz. Kalplerinde hiçbir vesvese depreşmez. Allah'ın apaçık gerçek olduğunu çıplak gözleriyle görürler. Bütün gücün sadece Allah'ın olduğunu gözlemlerler. Mülkün, koruyuculuğun, emir verme yetkisinin ve kahretmenin sadece O'nun tekelinde olduğunu, bu hususta ortağının bulunmadığını bizzat görürler. Dünya hayatında bağımsız etkiye sahip oldukları vehmedilen maddî sebepler geçersiz olur. Aracılar yok olur, varlıklar arasındaki etkilenmelere yardımcı olan bağlar ortadan kalkar. Sebep gezegenleri toz duman olup gözlerden kaybolurlar, karanlıklarda vehimlere yol göstericilik yapan yıldızlar sönüverirler ve kimsenin tek başına, bağımsız olarak hükmettiği bir mülkü kalmaz. İktidar ve güç sahiplerinin üstünlük sağlayacakları, böbürlenecekleri bir egemenliklerinden söz edilmez. Kimsenin sığınacağı, barınacağı ve korunacağı bir sığınağı, bir barınağı ve bir korunağı olmaz. Bir şeyi bir başkasından saklayacak, perdeleyecek perde ve engelden söz edilmez. Her türlü emir ve yönetim tek ve caydırıcı güce sahip ulu Allah'ın tekelindedir.[1]

"O gün onlar meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz." [Mü'min, 16], *"Sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur."* [Mü'min, 33], *"O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır."* [İnfitâr, 19] vb. ayetlerin ifade ettiği anlam budur. Bu ayetler, insanoğlunun vehminin oyun ve eğlenceden başka bir şey olmayan bu dünyada kurguladığı bütün kuruntuları, kendisi için çekici kıldığı bütün tasavvurları olumsuzlamaktadır. Şöyle ki insanlar bu dünya hayatında söz konusu sebeplerin kendi başlarına, bağımsız etkinliğe sahip olduklarını sanmaktadırlar. Mülk, iktidar, güç, koruyuculuk, üstünlük ve saygınlık gibi kavramların gerçekten ve bağımsız bir anlama sahip olarak var olduklarını zannetmektedirler. Onların bahşedici, engelleyici, yarar sağlayıcı ve zarar verici olduklarını, onların dışında bir amacın bulunmadığını, onlardan öte hayırdan söz edilmeyeceğini sanmaktadırlar. İşte bu ayetler, insanların bu sanılarını bütünüyle olumsuzlamaktadır.

1- Kur'ân'ı gözlemci bir edayla inceleyen herkesin görebileceği bu bağlamda birçok ayet vardır.

Şimdi bu açıklamalarımız sayesinde, *"(Kıyametin ertelendiği) o süre gelip çattığı gün, hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* ayetinin ifade ettiği anlamı daha iyi anlayabiliriz. Aynı anlam, yakın ifadelerle dile getirilen başka ayetlerde de tekrarlanmıştır. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"O gün, Rahman'ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar; konuşan da doğru söyler."* (Nebe', 38) *"Bu, kimsenin konuşamayacağı bir gündür."* (Mürselât, 35)

Biraz daha açacak olursak; yüce Allah kıyamet gününü tanımlama bağlamında, *"Gizlenenlerin ortaya döküldüğü gün."* (Târık, 9) buyuruyor. Bir diğer ayette de, *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* (Bakara, 284) buyuruyor. Bundan da anlaşılıyor ki, kıyamet günü nefislerde bulunan güzel veya kötü durumlarla ve arazlarla ilgili bir sorgulama gerçekleşecektir. Yoksa bu dünya hayatında olduğu gibi, ortaya çıkarıcı sebeplerin etkisiyle ortaya çıkacak durumlarla ilgili değil.

O hâlde, dünya hayatında perdelerin arkasında gizli kalan, nefislerin gizli bölümlerinde ve kalplerin gözeneklerinde saklanan duygu ve düşünceler, çeşitli olgular kıyamet günü açıktadırlar ve üzerlerindeki perdeler kaldırılmış hâldedirler. Bugün gaybın kapsamında olup görünmeyen şey, yarın açıkça görülecektir.

Biz insanların bir anlaşma aracı olarak kullandığımız konuşma, bir araya getirilerek anlamlı hâle getirilen seslerden oluşur. Bunlar da bir tür ön kabul ve itibar ile, iç dünyamızda yerleşik bulunan anlamlara delâlet ederler. Bizi bu tür ön kabullere ve konuşma aracına başvurmaya iten etken, bazımızın diğer bazısının iç dünyasında gizli bulunan anlamları öğrenmeye yönelik toplumsal ihtiyaçtır. Çünkü bir başkasının iç dünyasında gizli olan anlamlara, duyular aracılığıyla ulaşmak mümkün değildir.

Konuşma sosyal bir sebeptir. Biz, iç dünyada gizlenen anlamları ortaya çıkarmak için bu sebebin aracılığına başvururuz. Bu işin esasını, zihinlerde olan düşüncelerin insanın kuşatıcılığının dışına çıkarılması oluşturmaktadır. Eğer biz, görme duyusunun ışığı ve renkleri, dokunma duyusunun sıcağı, soğuğu, sertliği ve yumuşaklığı algılaması gibi, zihinsel anlamları algılayacak, belirleyecek bir duyu organıyla donatılmış olsaydık, kelimeler oluşturmaya ve onlar aracılığıyla konuşmaya gerek duymaz, aramızda sözcük veya konuşma dediğimiz bir aracı olmazdı.

Aynı şekilde şayet insan denen canlı türü bu dünyada toplumsal bir yanı olmayan bireysel bir hayat yaşıyor olsaydı, ne konuşma diye bir şeyden haber olurdu, ne de ona konuşma yeteneği verilirdi.

Bu böyledir; çünkü dünya hayatı, bir bakıma görünürlüğün ve görünmezliğin bileşiminden ibarettir. Gözle görülür ve elle dokunulur şeylerden ve duyu organlarının algılama kapasitesinin ötesinde yer alan olgulardan oluşur. İnsanlar iç dünyalarında yer alan amaçları ortaya çıkarmaya ve onları öğrenmeye büyük bir ihtiyaç hissederler. Eğer gözle görülür olguların bileşiminden meydana gelen salt gözlemlenebilen bir hayat söz konusu olsaydı, böyle bir hayatta söz söyleme ve konuşma dediğimiz olguya ihtiyaç olmazdı. Şayet söz konusu hayatta mevcut bulunan bir olguya konuşma adını vermek isteseydik, bu isimlendirmenin nesnel karşılığı, bazı insanların iç dünyalarındaki duygu ve düşüncelerinin diğer bazı insanlar için açığa çıkmış olması, bazı insanların diğer bazısının iç dünyalarındaki duygu ve düşüncelerini öğrenmeleri olacaktı.

Bu niteliğe sahip hayat, yüce Allah'ın, *"Gizlenenlerin ortaya döküldüğü gün."* [Târık, 9] şeklinde tanımladığı ahiret hayatıdır. Bu özelliğin şu ayetlerde de dile getirildiğini görüyoruz: *"İşte o gün insana da, cine de günahı sorulmaz... Suçlular, simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar."* (Rahmân, 39-41)

Eğer desen ki: Bu açıklamalara göre, kıyamet günü yalan söylemek ve yalan söz fiilen gerçekleşmeyecektir. Oysa yüce Allah Kur'ân'da, kıyamet günü yalanın gerçekleşeceğini açık bir dille belirtmiştir. Bunu şu iki ayetten de öğrenebiliriz: *"(Hatırla) o günü ki, onların hepsini toplarız, sonra (Allah'a) ortak koşanlara, 'Hani (Allah'a) ortak sandıklarınız nerede?' deriz. Sonra onların, 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz, ortak koşanlardan değildik.' demekten başka çareleri kalmaz. Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler."* (En'âm, 22-24), *"O gün Allah onların hepsini yeniden diriltecek, onlar da dünyada size yemin ettikleri gibi, O'na yemin edeceklerdir. Kendilerinin bir şey üzerinde olduklarını sanırlar. İyi bilin ki, onlar gerçekten yalancılardır."* (Mücâdele, 18)

Buna cevap olarak derim ki: Yukarıda örnek olarak sunulan iki ayette işaret edilen durum, insanın meleke hâline gelmiş karakterlerinin tezahürüdür. Nitekim insan, tefekküre daldığı zaman kendi nefsinin iç dünyasının gizli yönlerini, karakteristik özelliklerini gözlemler. Bunun

için nefsinin kendi içinde düşündüğü şeyleri bizzat haber vermesine ve içinde yer alan duygu ve düşünceleri kendine konuşma yoluyla açıklamasına gerek duymaz. Çünkü insan o esnada nefsinin iç dünyasını bizzat gözlemleme imkânına sahiptir, nefsi o anda kendisi açısından gayb perdelerinin gerisindeki bir olgu değildir. Bununla beraber insan, farkına vardığı zihinsel anlamlara delâlet eden bir konuşma biçimini de zihninde tasavvur eder. Kimi zaman aklına gelen fikir kırıntılarını diliyle telaffuz ettiği de olur. Onu bu yönde bir davranışa iten etken, kendi iç dünyasında yer eden duygu ve düşünceleri bir başkasına aktarmak istediğinde bunu diliyle ve konuşmasıyla gerçekleştirmeyi öteden beri alışkanlık hâline getirmiş olmasıdır.

Müşrikler ve münafıklar da dünya hayatında yalan söylemeyi alışkanlık hâline getirdikleri ve vehim esaslı yalanlardan oluşturdukları bir âlemde yaşamayı benimsedikleri için ahirette, ruhsal melekeleri ve alışkanlıkları ortaya çıkar. Yoksa insanın, içini ve dışını bilen Allah'ın huzurunda durmuş, bütün amelleri herkesin görebileceği şekilde ortaya dökülmüş, amel defterinin sayfaları açılmış, şahitler hazır bekletilmiş, kendi organları yapıp ettiklerini anlatmak üzere durdurulmuş, başta yalan olmak üzere her türlü sebepler geçersiz kılınmış, bütün gizli sırları açığa çıkmış olduğu hâlde, yüce Allah'ı aldatmak amacıyla O'na yalan söylemesi ve bu sayede kurtuluşu umması imkânsızdır.

Bu, kıyamet günü secde etmeye davet edilmelerine karşın bu emri yerine getirecek gücü kendilerinde bulamamalarına benzer. Yüce Allah bir ayette bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *"O gün incikten açılır ve secdeye davet edilirler; fakat güç getiremezler. Gözleri horluktan aşağı düşmüş bir hâlde kendilerini zillet bürür. Hâlbuki onlar, sapasağlam iken de secdeye davet ediliyorlardı."* (Kalem, 42-43) Secde edecek gücü kendilerinde bulamamalarının nedeni, büyüklenme melekesinin ruhlarında kökleşmiş olmasından başkası değildir. Eğer ilk kez Allah tarafından secde etmekten alıkonmuş olsalardı, o zaman Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir kanıtları olurdu.

Şimdi desen ki: Eğer durum senin söylediğinden ibaret ise, bu durumda ne konuşmaya ihtiyaç vardır, ne de konuşmanın nesnel bir karşılığı söz konusu olur. O hâlde, *"hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* ifadesinin içerdiği istisnanın anlamı nedir? Yine bu anlama gelebilecek ifadeler içeren başka ayetlerin anlamı ne olabilir? Aynı şek-

lide Kur'ân'ın değişik yerlerinde onların ağızlarından aktarılan sözlerin sık sık tekrarlanmasının manası nedir?

Buna şu cevabı veririm: Hiç kuşkusuz insan, bu dünya hayatında amel etmek bakımından serbest iradeye sahiptir. Serbest iradesi sonucu gerçekleştirdiği amellerinden biri de konuşmadır. Dolayısıyla diğer eylemleri için geçerli olan durum, konuşma eylemi için de geçerlidir. Konuşmayı yapması veya yapmaması, diğer tüm eylemlerde olduğu gibi eşit oranda onun yetkisi ve iradesi dâhilindedir. İnsan bir eylemi gerçekleştirdikten sonra, zorunlu olarak iki durumdan biri (eylemi yapmak veya yapmamak) belirginlik kazanır; bu aşamadan sonra serbest iradenin lafı olmaz. Fiilin gerçekleşmesiyle birlikte zorunlu olarak belirginleşen sonuçların durumu -ki bu sonuçlardan biri de eylemin gerçekleştirilmesiyle birlikte kazanılan karşılıktır-, tıpkı fiilin, gerçekleşmesinden sonraki durumuna benzer [ve gerçekleşen fiilin sonuçları kaçınılmaz olarak ortaya çıkar ve seçim hakkı yoktur].

Ahiret yurdu, amellerin karşılıklarının alındığı yerdir, amel etme yeri değil. Burada insanın serbest iradesinin lafı olmaz. Bir yanda insan, bir yanda dünyadan getirdiği ameli. Ameli onun kesinlikle ayrılmaz yoldaşıdır, hep onunla beraberdir. Bir de amelle şu veya bu şekilde ilintisi bulunan yazı sayfaları, şahitler ve her şeyin sonunda kendisine geldiği ve her şeye ilişkin kesin ve adil hükmü verecek tek yetkili merci olan Allah. Kul o gün çağırıldığı zaman, ister istemez cevap verir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"O gün insanlar davetçiye uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur."* (Tâhâ, 108) Dünyada iken hakka uymaya davet edildikleri zaman, bu davete uymazlardı, yan çizerlerdi. Ahirette bir soruya karşılık vermek üzere konuştuğunda ise, insanın bu konuşması, kendi iradesinden kaynaklanan ve nefsinin gizli gözeneklerinde yer alan duygu ve düşünceleri dışarıya yansıtan dünyevî konuşmaya benzemez. Çünkü o sırada ağzının üzerine mühür vurulmuştur, dilediği gibi ve dilediği şeyi söylemek üzere konuşmasına imkân yoktur. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: *"O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder."* (Yâsîn, 65) *"Bu, kimsenin konuşmayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki mazeretlerini beyan etsinler."* (Mürselât, 36) Çünkü mazeret, ancak insanın serbest iradesinin bir şekilde etkin olduğu, gerçekleşmesi için varlık ve yokluğun aynı oranda mümkün olduğu cezalar

bağlamında söz konusu olabilir. İnsan tarafından gerçekleştirilen kötü amele ve onun gerektirdiği zorunlu karşılığa gelince, burada mazeretin yeri yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey kâfirler! Özür dilemeyin! Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz."* (Tahrîm, 7) Yani, size verilen ceza, işlediğiniz eylemin kendisidir. Bir mazeretle veya gerekçeyle bunun değiştirilmesi mümkün değildir. Ancak istediği gibi ve uygun gördüğü şekilde ceza vermek durumunda olan dünyevî bir yargıcın verdiği cezada değişikliğe gidilebilir.

Toparlayacak olursak: İnsan ahiret yurdunda kendisine yöneltilen bir soruya karşılık olmak üzere konuştuğunda, bu konuşması kendisi açısından bir zorunluluktur ve o ortamda üzerinde hiçbir gizleyici perde bulunmayan apaçık ameline uygun olmak zorundadır. Şayet insan yalan söyleyecek olursa, bu, daha önce de vurguladığımız gibi bir melekesinin ortaya çıkması, işlediği bir amelin belirginleşmesi şeklinde olacaktır, kendisine yöneltilen soruya cevap niteliğindeki bir konuşma değil. Böylece insanın ağzının üzerine mühür vurulur; kulağı, gözü, derisi, eli ve ayakları konuşturulur, işlediği amel huzura getirilir, buna ilişkin şahitler hazır bulundurulur. Hepsinin üzerinde de Allah şahit olur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuç çıkıyor: *"Hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* ifadesiyle kastedilen anlam şu şekilde belirginleşiyor: O günkü konuşma, dünyadaki konuşmalar gibi, isteğe bağlı olarak iç dünyada gizli bulunan duygu ve düşüncelerin dışa vurulması türünden olmayacaktır. Dolayısıyla dünyada isteğe bağlı konuşmalarda olduğu gibi, ahirette de konuşan kimsenin konuştuğu şeylerden dolayı doğrulanması veya yalanlanması söz konusu değildir. Çünkü serbest iradeye sahip olma yeteneği, çalışma yurdu olan dünya hayatı için bir gerekliliktir; ama ahiret yurdunda bu yetenek iptal edilmiş olur, artık insanın konuşurken serbest iradesine göre hareket etmesi söz konusu olamaz. Dolayısıyla ahiret yurdunda konuşma, yüce Allah'ın iradesine ve meşiyetine bağlıdır.

Bu açıklamalar üzerinde gereği gibi düşünülecek olursa, meselenin özünün, yani insanın konuşması ve diğer eylemleri açısından serbest irade olgusunun geçersiz kılınmasının ve zorunluluk olgusunun bunların tümünü kuşatacak olmasının, açıklamanın giriş kısmında değindiğimiz hususa gelip dayandığı görülür. Şöyle ki: Kıyamet gününün temel özelliği, o günde eşyanın hakikatinin, gerçekliklerinin ortaya çıkacak

olmasıdır, gayb âleminin gözlemlenen âleme dönüşmesidir. Kur'ân'da ahiret hayatıyla ilgili olarak sunulan bilgiler üzerinde iyice ve sağlam bir gözlemle düşünmek gerekir. Çünkü bu bilgiler hem dolaşık bir yumak gibidirler, hem kavranması güç, hem de derin anlamlıdırlar.

Bazılarına göre,[1] *"hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* cümlesi şu anlamı ifade etmektedir: "O gün ancak şer'an izin verilen güzel şeyler konuşulur. Çünkü o gün insanlar çirkin şeyleri terk etmek zorundadırlar, artık çirkin şeyler yapamazlar. Çirkin olmayan şeylere ise izin verilmiştir."

Bu değerlendirme ile ilgili olarak her şeyden önce şunu söylememiz gerekmektedir: Burada özelleştirici bir olgu söz konusu değilken, özelleştirme yönüne gidilmiştir. O gün çalışma günü değildir ki, güzel şeyler yapmaya izin verilsin ve çirkin olan şeylerin yapılmasına da izin verilmesin. Ortamın cezalandırma ortamı olmasından kaynaklanan zorunluluk açısından, her ikisi de isteğe bağlı olan güzel amel ile çirkin amel arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü ancak isteğe bağlı ameller, güzellik ve çirkinlikle nitelendirilebilirler.

Kaldı ki yüce Allah bir ayette, *"Bu, kimsenin konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki mazeretlerini beyan etsinler."* [Murselât, 36] buyuruyor. Bilindiği gibi, mazeret getirmek, hiçbir şekilde çirkin fiil değildir.

Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "Kıyamet gününde hiç kimse, Allah'ın izni olmadan şefaat ve aracılık açısından fayda sağlayacak yararlı bir sözü dile getirmez."

Bu değerlendirmede, tefsirini sunduğumuz ayetin, anlam itibariyle *"O gün, Rahman'ın izin verdiğinden başkasının şefaati fayda vermez."* (Tâhâ, 109) ayeti ve benzerlerine döndürülmesi esas alınmıştır. Bu ise, somut bir kanıt olmaksızın mutlak olan ifadeyi kayıtlandırmaktır. Eğer söylendiği gibi maksat bu olsaydı, "O'nun izni olmadan hiç kimse bir başkası hakkında veya onun adına konuşmaz." denilmesi gerekirdi. Nitekim benzeri bir konuyla ilintili olarak, *"Hiç kimse, bir başkası için bir şey yapamaz."* [İnfitâr, 19] buyrulmuştur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, kıyamet günü insanların konuştuklarından söz eden ayetlerle, insanların konuşmayacaklarını

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.193]

ifade eden ayetlerin nasıl yorumlanıp ortak bir noktada buluşturulacaklarını öğrenmiş bulunuyoruz.

Biraz daha açacak olursak: Kıyamet günü insanların konuşması meselesini inceleyen ayetler iki gruba ayrılıyor: Bu ayetler grubunun birinde, herhangi bir istisnaya gitmeksizin insan bireyleri için konuşma ya olumsuzlanıyor veya olumlanıyor. Şu ayetler gibi: *"İşte o gün insana da, cine de günahı sorulmaz."* (Rahmân, 39) *"O gün herkes gelip kendi canını kurtarmak için uğraşır."* (Nahl, 111)

Diğer bir ayetler grubu ise, doğru olsun, yalan olsun her türlü konuşmayı olumsuzluyor. Şu ayetler gibi: *"Bu, kimsenin konuşmayacağı bir gündür."* (Mürselât, 35), *"Şimdi artık bizim ne şefaatçilerimiz var, ne de yakın bir dostumuz."* (Şuarâ, 100-101)

Ayetler grubunun ilkinde, *"Rahman'ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar."* (Nebe', 38) ayetinde olduğu gibi hem olumsuzlamanın, hem de olumlamanın bir arada zikredildiğini görüyoruz. Ayetler grubunun ikincisinde ise, tefsirini sunduğumuz *"(Kıyametin ertelendiği) o süre gelip çattığı gün, hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* ayetinde olduğu gibi iki husus arasındaki çelişki ortadan kaldırılıyor. Ancak bu, daha önce konuşmanın Allah'ın iznine bağlı olduğuyla ilgili açıkladığımız husus esas alındığında geçerlidir. Buna göre, onlar konuştukları şeyleri söylemek zorundadırlar, yüce Allah'ın izin verdiği şeyleri söylemeye mecburdurlar ve dünya hayatındaki gibi seçtikleri veya istedikleri şeyleri söyleme gücüne ve yetkisine sahip değildirler. Böylece insanların ancak Allah'ın izin verdiği şeyleri konuşabilmeleri, kıyamet gününün ayırıcı bir özelliği oluyor.

Bu açıklamalardan sonra, el-Menar yazarının, tefsirini sunduğumuz ayete ilişkin yorumları kapsamında yaptığı şu değerlendirmenin eksikliği daha bir belirginlik kazanmaktadır: "O gün, Allah'ın izninin dışındaki konuşmaların olumsuzlanması, kıyamet günü konuşmayı mutlak olarak olumsuzlayan ayetlerle, mutlak olarak olumlayan ayetlerin nasıl yorumlanıp ortak bir noktada buluşturulacaklarını tefsir ediyor."[1] Bundan önce de, *"Bu, kimsenin konuşmayacağı bir gündür."* [Mürselât, 36] ve *"O gün ağızlarının üzerine mühür vururuz."* [Yâsîn, 65] ayetlerine yer vermektedir.

1- [el-Menar, c.12, s.158]

Şöyle ki adı geçen yazar, öncelikle, kıyamet günü konuşmayla ilgili iki grup ayeti birbirinden ayırmamıştır. Bu yüzden, tefsirini sunduğumuz ayette Allah'ın izninin dışındaki konuşmaların olumsuzlanmasıyla iki mutlak ifadeli ayet grubu arasındaki çelişkinin ortadan kalkacağı vehmine kapılmıştır ki, böyle bir şey söz konusu değildir.

İkincisi, konuşmanın yüce Allah'ın izniyle gerçekleşmesinin ne anlama geldiğini açıklamamıştır. Bu yüzden ayette, kıyamet gününün, kendisine özgü olmayan bir şeyle, ayırıcı özelliğiymiş gibi nitelendirilmiş olması problemiyle karşı karşıya kalıyor.

Ayetler arasındaki çelişki problemini aşmak için bazıları[1] daha değişik bir açıklamaya yer vermişlerdir. Buna göre, kıyamet gününde öyle konumlar vardır ki, bu konumların bazısında konuşmaya izin verilir, ama bazısına konuşma izni verilmez. Nitekim bazı rivayetlerde buna işaret edilmiştir.

Bu cevap, zahiri itibariyle önceki cevaptan farklı gibi görünse de, izin meselesinden ayrı değerlendirilemez. Dolayısıyla bu cevap da aslında izin meselesi eksenlidir.

Bazılarına göre, konuşmamaktan maksat şudur ki, onlar bir kanıt ileri sürerek konuşmazlar; sadece kendi günahlarını itiraf etmek üzere konuşurlar. Bazısı diğer bazısını kınar ve bazısı kendi omuzlarındaki günahları diğer bazısının omuzlarına atmak ister. Bu da, çok konuştuğu hâlde kanıt içermeyen sözler söyleyenler hakkında söylenen şu söze benzer: "Bir şey demedin, bir şey konuşmadın." Dolayısıyla ayette de kanıt içermeyen sözler söyleyen kimseler, konuşmamış olarak nitelendirilmişlerdir. Çünkü bir kanıt içermesi gereken hak sözler söylememişlerdir. Onların sözleri kanıt içermediği için konuşma da sayılmamıştır. Bu bakımdan konuşmanın olumsuzlanması, dikkate değer bir şey içermeyen bir konuşmanın konuşma sayılmamasına benzemektedir.

Bu cevapla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Böyle bir değerlendirme, *"Bu, kimsenin konuşmayacağı bir gündür."* [Mürselât, 36] ifadesi için geçerli olabilir; ama *"(Kıyametin ertelendiği) o süre gelip çattığı gün, hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* ifadesiyle ilgili olarak böyle bir değerlendirmenin bir anlam ifade etmesi söz konusu değildir.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c.18, s.59]

Alusî'nin Murtaza'nın el-Gurer ve'd-Durer adlı eserinden naklettiği gibi, bazıları şöyle demişlerdir: Kıyamet günü, uzanıp giden uzun bir gündür. Böyle bir günün bir kısmında konuşmanın yasaklanmış olması, diğer bir kısmında da konuşmaya izin verilmiş olması caizdir.

Bu yorumla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Ayetteki işaret zamiri ("haza=bu"), uzunluğuyla birlikte tüm kıyamet gününe işaret etmektedir. Yukarıdaki yorumu yapanların görüşüne göre ise, *"Bu, kimsenin konuşmayacağı bir gündür."* [Mürselât, 36] ayetinin anlamı, "Bu, bir kısmında kimsenin konuşmayacağı bir gündür." şeklinde olmasını gerektirir ki, böyle bir anlam ayetin zahiri ile bağdaşmamaktadır. Ayrıca problemi kıyamet günündeki konumların farklılığı ile izah etmeye çalışan ikinci değerlendirme ili ilgili eleştirimiz bunun için de söz konusudur. Çünkü ikinci yorum ile dördüncü yorumun döndükleri nokta birdir. Aradaki fark şudur: İkinci yorum, çelişkiyi mekânların farklılığıyla kaldırmaya çalışırken, dördüncü yorum bu çelişkiyi zamanların farklılığıyla aşmaya çalışıyor. Nitekim üçüncü yorum da, söz konusu problemi, konuşmanın işe yarar bir anlam içermesi veya içermemesi bakımından farklılık arz etmesiyle aşma esasına dayanmaktadır.

Bazı tefsir bilginlerinin de ayetler arasında görülen çelişkiyi şu şekilde aşmaya çalıştıkları görülüyor: *"Hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* ifadesinin içerdiği istisna, bütünden kopuk (munkatı) istisnadır, bütünle bitişik (muttasıl) değildir. Yani, hiç kimse, kendinden kaynaklanan bir güçle konuşmaz; ancak O'nun izni olursa konuşabilir.

Bu yorumun özü şudur: Kıyamet günü, yasak olan konuşma, insanın kendi gücünden kaynaklanan konuşmadır. Caiz olan, dolayısıyla gerçekleşen konuşma ise, yüce Allah'ın iznine dayanan konuşmadır.

Bu yoruma ilişkin olarak şunu söyleyebiliriz: İnsanın serbest iradesine dayanan diğer eylemleri gibi konuşması da hiçbir zaman sadece onun gücüne dayanmaz. Bilakis insanın konuşması, varlığı yüce Allah'ın gücünden ve izninden kaynaklanan insanın gücüne dayanır. Dolayısıyla insan konuştuğu veya herhangi bir fiili kendi gücüyle gerçekleştirdiği zaman, bu konuşma veya fiili ondan sadır olduğunda, Allah'ın iznine eşlik eden kudretinden kaynaklanmış olur. Dolayısıyla istisnanın anlamı, kıyamet günü konuşmayla ilgili bütün sebeplerin geçersiz kılınması ve sadece bir sebebin, yani Allah'ın izninin varlığını sürdürdüğü şeklinde belirginleşmiş olur. Bu durumda da istisna bitişik istisna şeklinde

belirginleşir ve daha önce işaret ettiğimiz şu anlama gelip dayanmış olur: O gün yasak olan konuşma, dünyadaki gibi insanın isteğine, serbest seçimine dayalı olarak gerçekleşen konuşmadır. Caiz olan konuşma ise, sadece ilâhî sebebe, yani Allah'ın iznine ve iradesine dayanan konuşmadır. Çünkü ortam zorunluluk ve mecburluk ortamıdır. Oysa bu yorumu yapanlara göre, zorlamanın sebebi, insanların kıyamet günü yaşanan korkunç olayları gözlemlemeleridir. İnsanlar kıyamet günü yaşanan korkunç olayları gözlemledikleri zaman günahlarını itiraf etmek, her şeyi olduğu gibi belirtmek, doğru söylemek ve hakka tâbi olmak zorunda kalırlar. Fakat biz daha önce, asıl sebebin, o gün yaşanan ortamın ceza ortamı olması, amel ortamı olmaması ve o gün eşyanın hakikatinin bütün çıplaklığıyla ortaya çıkması olduğunu belirtmiştik.

Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu.

Bedbahtlık ve mutluluk, zıt kavramlardır. Bir şeyin mutluluğu; varlığı için hayırlı olan şeyleri elde etmesi, onun aracılığıyla tekâmülünü gerçekleştirmesi ve ondan zevk alması demektir. Meselâ ruh ve bedenden oluşan bir canlı olarak insan açısından mutluluk, insanın bedensel ve ruhsal güçleri açısından hayır olarak nitelendirilen şeylere ulaşması, onlardan yararlanıp lezzet alması anlamını ifade eder. İnsanın bedbahtlığı ise, bütün bunları yitirmesi, bunlardan yoksun kalması demektir. Dolayısıyla mutluluk ve bedbahtlık, kavramsal olarak bir şeye sahip olmak veya olmamak kabilindendirler. Mutluluk ile hayır arasındaki fark ise şudur: Mutluluk, daha özel bir alanla ilgili olmak üzere bir canlı türüne veya kişiye özgü hayırdır; ama hayır bundan daha genel bir anlamı kapsamaktadır.

"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu." ifadesinin zahiri, o gün toplanan bütün insanların sadece iki gruba ayrıldıklarını göstermez. Bu da görünüm itibariyle yüce Allah'ın insanları mümin-kâfir ve çocuklar, deliler ve dünyada aleyhlerine kanıt gerçekleşemeyeceklerden oluşan müstazaflar olarak tasnif etmesiyle örtüşmektedir. Ne var ki, tefsirini sunduğumuz ayetler grubunun amacı, insanların işledikleri amellere ve bu ameller sonucu hak ettikleri karşılıklara göre tasnif edilmeleri değildir. Bilakis ayetlerin amacı, kıyamet gününün ayırıcı özelliklerini açıklamaktır. Şöyle ki kıyamet günü, bütün insanların bir araya toplandıkları, hiç kimsenin dışarıda bırakılmayacağı bir şekilde hazır

bulunduğu bir gündür ve o günün sonunda insanların bir kısmı cennete, bir kısmı da ateşe gireceklerdir.

Müstazaflar, ameliyle cenneti hak edenler ile ameliyle cehennemi hak edenler açısından üçüncü bir grubu oluşturmalarına karşın, onların ortada kalıp sorgusuz sualsiz heder olmayacakları da bir gerçektir; durumları sürekli olarak belirsizliğini korumaz ve hep öyle bir beklenti içinde olmazlar. Neticede onlar da iki gruptan birine, mutlulara veya bedbahtlara katılacaklar ve onların girdikleri cennete veya cehenneme gireceklerdir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Diğer bir grup da, (işi) Allah'ın emrine bırakılmıştır; O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* (Tevbe, 106) Nitekim tefsirini sunduğumuz ayetin akışı, insanların mutlular ve bedbahtlar diye iki gruba ayrılmalarını gerektirmektedir. Buna göre insanlar ya mutludurlar, ya da bedbahttırlar.

Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayeti, başka bir yerde geçen şu ayete benzetebiliriz: *"İnsanların bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir. Allah dileseydi, onları bir tek millet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur; zalimlerin ise hiçbir velisi ve yardımcısı yoktur."* (Şûrâ, 7-8) *"Bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir."* cümlesi, tek başına olmasa da, içinde yer aldığı ayetler grubunun akışının da yardımıyla insanların iki gruba ayrılacakları şeklinde bir sınırlandırmayı ifade ediyor.

Ayetin bize anlattığı husus şudur: Kıyamet günü gerçekleşen o toplantıda yer alanlar, ya bedbahtlık niteliğine sahip mutsuzlardır, ya da mutluluğu elde etmiş mutlu kimselerdir. Peki, "Bu iki nitelik niçin bunlar açısından söz konusu oldu? Bu iki nitelik nitelendirdikleri kimseler açısından zatî midirler yoksa ezelî bir iradeyle mi sabit olmuşlar ve bu ezelî irade bunlarla ilgili olarak hiçbir zaman değişmez mi? Yahut bu iki nitelik bir kazanım veya bir amel sonucu mu gerçekleşmiştir ve bu iki grup zatları itibariyle bu niteliklerden uzak mıdırlar?" sorularına gelince, ayetin bu sorularla ilgili bir yanı yoktur. Ancak ayetin, insanların imana ve salih amele çağırıldıkları, itaati seçmeye ve günahları terk etmeye teşvik edildikleri bir akışın kapsamında yer alması, mutluluğu elde etme yolunun kolaylaştırılmasının amaçlandığını gösteriyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sonra ona yolu kolaylaştırdı."* (Abese, 20)

Bu açıklama ile, bazılarının, ayetin içeriğinden hareketle "İnsanın mutlu veya bedbaht oluşu, Allah'ın bu ayette onun için öngördüğü bir hükümdür, bunun değişmesi mümkün değildir." şeklindeki değerlendirmesinin yanlışlığı ortaya çıkıyor. Fahr-i Râzî, kendi tefsirinde, bu ayetin açıklaması çerçevesinde şunları söylüyor:

"Bil ki, yüce Allah şu anda, kıyamet ehlinden bazısının mutluluğuna, bazısının da bedbahtlığına hükmetmiştir. Allah bir kimse hakkında bir hüküm verdikten ve onun hakkında bir bilgi sunduktan sonra, onun aksinin gerçekleşmesi imkânsızdır. Aksi takdirde Allah'ın verdiği haberin yalan ve bilgisinin de cehalete dönüşmesi gerekir. Bu ise imkânsızdır. Dolayısıyla hakkında mutluluk hükmü verilen bir kimsenin mutsuz, hakkında mutsuzluk hükmü verilen bir kimsenin de mutlu olması imkânsızdır."

Devamla şöyle diyor: "Ömer'in şöyle dediği rivayet edilir: *'Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu.'* ayeti inince, dedim ki: 'Ya Resulullah, böyle olduktan sonra ne diye amel edelim? Olmuş bitmiş bir şey üzere mi, yoksa henüz tamamlanmamış bir şey üzere mi amel edeceğiz?' Buyurdu ki: 'Olmuş bitmiş bir şey üzere ey Ömer! Kalemler kaldırılmış ve kaderler yürürlüğe konmuş. Ancak her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır.' Mutezile mezhebine mensup âlimler derler ki: 'Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Onlardan bazısı, Allah'ın bilgisi kapsamında bedbahttır ve yine bir kısmı da O'nun bilgisi kapsamında mutludur.' Ancak bize göre, kesin kanıt bu tür rivayetlerle geçersiz kılınamaz."

"Ayrıca bedbaht olanın bu niteliği ameliyle kazandığı, yine mutlu olanın da bu niteliği ameliyle kazandığı hususunda tartışma yoktur; fakat bu ameller ancak Allah'ın kazası/kesin kararı, öntasarımı ve kaderiyle gerçekleşebildikleri için bizim yukarıda sunduğumuz kanıt kalıcılığını korumuş olur." (Alıntı burada sona erdi.)[1]

Râzî'nin bu sözleri, tuhaf bir mugalâta türü olarak nitelendirilebilir. Şöyle ki, onun kesin kanıt dediği şey, hükmün verildiği zamanı, bu zamanın sonucunun ve etkisinin belirdiği zaman olarak değerlendirmesiyle elde ettiği bir kanıttır. Oysa şurası tartışma götürmez bir gerçektir ki, herhangi bir objeyi gelecekte bir nitelikle nitelendirmeye ilişkin şu

---

1- [el-Kebir, c.18, s.61]

andaki gerçek bir hüküm, o objenin ancak gelecekte onunla nitelendirilmesini gerektirir, hükmedenle kaim olan hükmün verildiği zamanda değil. Bu, bizim gece vakti, havanın birkaç saat sonra aydınlanacağına hükmetmemize benzer. Bu, gerçek bir hüküm olmakla birlikte bizim böyle bir hüküm verdiğimiz anda gecenin aydınlanmasını gerektirmez. Aynı şekilde bir çocuğun seksen yaşında bir piri fani olacağına ilişkin bir hükümde bulunmamız, onun hükmü verdiğimiz anda yaşlı bir adam olmasını gerektirmez.

O hâlde, yüce Allah'ın bazı insanların kıyamet günü bedbaht olacaklarını, bazısının da kıyamet günü mutlu olacaklarını haber vermesinden ibaret olan *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesi, onların kıyamet gününde şöyle şöyle olacaklarına ilişkin olarak Allah tarafından şu anda verilmiş bir hükümdür. Şurası da bir gerçektir ki, bu hüküm, gerçekleşeceği zaman zarfında değişiklik kabul etmez. Aksi takdirde Allah'ın verdiği haberin yalan ve bilgisinin de cehalet olması gibi bir durum ortaya çıkar. Yoksa, onların şu anda şöyle şöyle olduklarına ilişkin Allah tarafından şu anda verilmiş bir hüküm değildir bu. Ya da onların daima şöyle şöyle olacaklarına ilişkin olarak şu anda verilmiş bir hüküm de değildir. Bu bakımdan mesele gayet açıktır.

Keşke bilebilseydim! Adı geçen müfessiri, yüce Allah'ın kıyamet günü insanların sahip oldukları diğer niteliklerle ilgili olarak verdiği haberler hakkında buna benzer bir hüküm vermekten ve örneğin, insanların daima mümin veya daima kâfir olduklarını, kıyamet gününden önce cennette olduklarını veya kıyametten önce cehennemde olduklarını söylemekten alı koyan nedir acaba? Çünkü söz konusu müfessirin bedbahtlık ve mutluluk nitelikleriyle ilgili olarak ileri sürdüğü kanıt, insanların kıyamet günü sahip oldukları ve Allah tarafından haber verilen diğer nitelikleri için de geçerlidir.

Öte yandan Râzî bu bağlamda bir de rivayet sunuyor ve bu rivayette, Peygamberimizin (s.a.a), "Ancak her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır." buyurduğu belirtiliyor. Oysa bu ifadede, müfessirin kanıtlamaya çalıştığı hususla ilgili herhangi bir kanıt yoktur. İnşaallah ilerideki rivayetler bölümünde buna ilişkin ayrıntılı açıklamalara yer vereceğiz.

Son olarak söylediği, "Ayrıca bedbaht olanın bu niteliği ameliyle kazandığı, yine mutlu olanın da bu niteliği ameliyle kazandığı hususun-

da tartışma yoktur; fakat bu ameller ancak Allah'ın kazası/kesin kararı, öntasarımı ve kaderiyle gerçekleşebildikleri için bizim yukarıda sunduğumuz kanıt kalıcılığını korumuş olur." şeklindeki sözlere gelince, bununla demek istiyor ki: Bir ön tasarımın ve yargının (ilâhî kesin hüküm ve kazanın) bir amele taalluk etmesi, -zaten hükmün taalluk ettiği şeyin, kendisine ilişkin kesin hükümden farklı olması imkânsızdır- onun oluşunun zorunlu bir oluş olmasını zorunlu kılar. Böyle olunca da fiil, zorla yaptırılmış gibi belirginleşir. Zorla yaptırılan bir fiil bağlamında da failin yapmak veya yapmamak gibi serbestliği ve özgür bir seçim hakkı yoktur, failin böyle bir fiil üzerinde herhangi bir etkisinden söz edilmez. Sonra amel de bedbahtlığın veya mutluluğun oluşmasında etkin olmaz. Yalnızca fail ile fiili ve fiil ile işlendikten sonra belirginleşen bedbahtlık ve mutluluk gibi sonuçları arasında tesadüfî bir beraberlik, eş zamanlılık söz konusudur. Şöyle ki, yüce Allah'ın koyduğu yasa birinin öbüründen önce, öbürünün de diğerinden sonra olmasını öngörmüştür. Yoksa iki olgu arasında gerçek bir bağıntı söz konusu olmadığı gibi, bunlardan birinin öbürü üzerinde gerçek bir etkisi de yoktur.

İşte bu da adı geçen müfessirin bir diğer mugalâtası. Böyle bir mugalâtaya düşmesinin sebebi de, vücub/zorunluluk nispet/ilgi ile imkân/mümkün nitelikli nispeti birbirine karıştırmasıdır. Şöyle ki, amelin tam/kâmil bir illeti vardır ve bu illet amelin varoluşunu gerektiriyor. Bu illet ise insanın iradesinden, ameli gerçekleştirmede kullandığı araçların sağlamlığından, amele elverişli maddenin varlığından, gerekli zaman ve mekânın bulunmasından, engellerin ve olumsuzlukların bertaraf edilmiş olmasından ve başka nice etkenlerin var olmasından ibarettir. Bunlar bir araya geldikleri, eksiksiz oldukları, her türlü kusurdan beri ve mükemmel oldukları zaman, amelin gerçekleşmesi bir zorunluluk olur. Dolayısıyla amelin bu illetlere yönelik bir nispeti/ilgisi vardır ki, bu, vücub/zorunluluk nispetidir. Bunun yanı sıra amelin bu eksiksiz/tam illetinin her bir parçasına -ki bunlardan biri de insan iradesidir- yönelik bir başka nispeti de vardır ki imkân/mümkün nitelikli bir ilgi ve nispettir. Çünkü salt iradeyle amelin gerçekleşmesi gerekli olmaz. Sadece mümkün olur. Ancak diğer illet parçaları da iradeye eklenince, amelin gerçekleşmesi zorunluluk niteliğine sahip bir olgu olarak çıkar karşımıza.

Buna göre, eksiksiz illetin zorunluluğuyla gerçekleşen bir amel, bu hâliyle eksiksiz illetin bütünlüğüne yönelik zorunluluk nispeti taşı-

makla birlikte, aynı anda insan iradesine yönelik mümkün nitelikli bir nispete de sahiptir. Öyle ki eksiksiz illete yönelik zorunluluk nispeti, insan iradesine yönelik mümkün nitelikli nispetini geçersiz kılmaz ve bu mümkün nitelikli illeti zorunlu bir illete dönüştürmez. Bilakis bir amelin insana yönelik nispeti her zaman için mümkün niteliklidir. Nitekim başta insan olmak üzere, eksiksiz illetin parçalarından oluşan bütünsel illete yönelik nispeti de her zaman için zorunluluk nispeti şeklindedir ve yapmakla yapmamak tarafları insan açısından her zaman için eşit düzeydedir. Nasıl ki yapmak ve yapmamak taraflarından her biri de daima eksiksiz/tam illete göre belirgindir.

Buradan hareketle şu sonuca varıyoruz: Fiil, insanın serbest iradesiyle gerçekleştirdiği bir eylemdir. Böyle olmakla birlikte, varoluşu açısından, varlığını gerektiren eksiksiz illetten de yoksun değildir. Kesin kaza/hüküm ve yargı ise, yüce Allah'ın fiilî sıfatlarından biridir ki, O'nun fiil makamından elde edilmiştir. Allah'ın fiili de varoluş düzeni gereğince belli bir düzen içinde dizilen illetler silsilesinden ibarettir. Malullerin illetleri açısından zorunlu oluşu, yani karara bağlanan her şeyin kendisiyle ilintili ilâhî kaza açısından zorunlu oluşu, onun aynı zamanda insan açısından isteğe bağlı oluşunu olumsuzlamaz ve onun insanla nispetinin mümkün nitelikli bir nispet olması durumunu ortadan kaldırmaz. Bundan da anlaşılıyor ki, söz konusu müfessirin, bir amelin ilâhî kaza açısından meydana gelişinin zorunlu olmasının, onun insan açısından da mümkün nitelikli değil, zorunlu olarak meydana gelişini gerektirdiği kuruntusundan hareketle, amelin insana yönelik nispetinin mümkün nitelikli değil, zorunlu nitelikli bir nispet olduğu sonucuna vardığı anlaşılıyor.

Daha açık bir ifadeyle ortaya koyacak olursak: Yüce Allah'ın ilmi, örneğin, falan odunun ileride ateşle yanacağına yönelik belirginleşirse, bu, Allah'ın ilminin ateşle kayıtlı olma yönünde olması hasebiyle ancak ateşle kayıtlı olan yanmanın gerçekleşmesini gerektirir; çünkü Allah'ın ilmi bu yönde tahakkuk bulmuştur. Yoksa ortada ateş olsun veya olmasın mutlak bir yanmayı gerektirmez; çünkü Allah'ın ilmi bu nitelikte gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde yüce Allah'ın bilgisi, insanın ileride kendi seçimi ve iradesiyle bir eylem gerçekleştireceği veya isteğe bağlı falan eylemi sonucu bedbaht olacağı şeklinde gerçekleşirse, bu, söz konusu eylemin insanın serbest seçimi ve iradesi yoluyla gerçekleşmesini

gerektirir; ortada bir serbest seçim ve irade olsun veya olmasın, insan ile eylemi arasındaki etkileme bağını koparacak şekilde bir insan bulunsun veya bulunmasın amelin zorunlu olarak gerçekleşmesini değil. Yine bunun gibi, yüce Allah'ın, falan insanın serbest iradesiyle seçtiği küfründen dolayı bedbaht olacağını bilmesi, küfürden kaynaklanan bedbahtlığın zorunlu olarak gerçekleşmesini gerektirir, ortada küfür bulunsun veya bulunmasın mutlak olarak bedbahtlığı değil.

Dolayısıyla açık ve net bir şekilde ortaya çıkıyor ki, yüce Allah'ın, insan tarafından gerçekleştirilecek bir eylemi önceden bilmesi, insanın serbest iradesinin geçersizliği ve eylemin ilâhî zorlamayla gerçekleştiği anlamına gelmez. Kuşkusuz yüce Allah tarafından bilinen bir şey, O'nun bilgisine aykırı olmaz. O hüküm sahibidir ve hiç kimse hükmünden dolayı O'nu sorguya çekecek güce sahip değildir.

106) Bedbaht olanlar ateştedirler; orada onların (inilti ve bağırış içerikli) bir nefes alıp vermeleri vardır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "ez-Zefir; eşek anırmasının başı, eş-şehik ise, anırmanın sonu demektir." el-Keşşaf adlı tefsirde de şu açıklamaya yer verilir: "ez-Zefir, nefes vermek; eş-şehik, nefes almak demektir." Ragıp İsfahanî ise, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "ez-Zefir, kaburgalar şişinceye kadar nefes alıp vermek demektir." Yine der ki: "eş-Şehik, ez-zefir'in uzun şeklidir, yani nefes almak. Nitekim ez-zefir de, nefes almayı uzatmak anlamında kullanılır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Orada onların öyle feci nefes alıp vermeleri var ki.', 'Cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerini görünce, onun öfkelenişini ve uğultusunu işitirler.'*, *'Onun uğultusunu işitirler.'* Aslında bu sözcük, 'cebelun şahikun'dan alınmıştır ve yüksek dağ anlamını ifade eder." (Alıntı sona erdi.)

Görüldüğü gibi, değişik kaynaklardan, bu iki sözcük ile ilgili olarak derlediğimiz anlamlar, birbirine yakındır. Ayette bir tür mecazî kullanım söz konusudur. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Onlar nefeslerini içlerine çekip bırakırlarken seslerini yükselterek, ağlayarak ve ateşin şiddetinden, sıkıntının ve musibetin büyüklüğünden inleyerek nefes alış ve verişlerini uzatırlar. Eşek kısmının anırırken, anırmanın öncesinde ve sonrasında nefes alışını ve verişini bir inilti eşliğinde uzatması gibi.

"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu." ifadesinin akışı, hemen sonrasında, "Bedbaht olan ateştedir; orada onun (inilti ve bağırış içerikli) bir nefes alıp vermesi vardır..." denilmesini gerektirir. Ancak bundan önceki *"O gün, bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün, (gözlemleyebilenler tarafından) gözlemlenecek bir gündür."* ifadesinde kıyamet gününün nitelikleri anlatılırken, ifadenin esasını çokluk oluşturduğu için bu çokluğun bir gereği olarak ayet burada da çoğul ifade şeklinde sürdürüldü. Bu yüzden de çoğul kipi kullanılarak, "Bedbaht olanlar ve mutlu olanlar" ifadesine yer verildi. İfadenin akışının bir yerde, "bedbaht ve mutlu" şeklinde tekil olarak değiştirilmiş olmasının nedeni ise, hemen öncesinde *"hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz."* şeklinde tekil bir ifadenin kullanılmış olmasıdır. Dolayısıyla olumsuzlamanın istenen kuşatıcılık ve kapsayıcılıkta olması için belirsiz tekil ifade seçilmiştir. *"Hiçbir kimse O'nun izni olmadan konuşmaz. Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesiyle bu amaç gerçekleşince, tekrar çoğul ifadeye dayalı önceki akışa geri dönüldü ve çoğul bir ifadeyle *"Bedbaht olanlar ateştedirler..."* denildi. Ki bu çoğul ifade tarzı üç ayet boyunca devam etmektedir.

107) Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği (müddet veya kimse) hariç. Kuşkusuz Rabbin, istediğini gerçekten yapandır.

Burada cehennem halkının orada sürekli kalacakları açıklanıyor. Bundan sonra yer alan *"Mutlu olanlar ise cennettedirler; gökler ve yer var oldukça, Rabbinin dilediği hariç, kesintisiz bir bağış olarak orada sürekli kalacaklardır."* ifadesinde de, cennetliklerin de cennette sürekli kalacakları ve onların barındırıldıkları o yerlerde kalıcı oldukları açıklanıyor.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Hülud; bir şeyin bozulmanın kendisine arız olmasından yana güvencede olması, üzerinde bulunduğu hâlde kalması demektir. Araplar geç değişime uğrayan ve geç bozulan şeyler için 'el-hülud' niteliğini kullanırlar. Örneğin ocak taşları için 'el-havalid' tabiri kullanırlar. Bununla onların ebedî kalıcılıklarını değil, uzun süre yerlerinde kalmalarını anlatmak isterler. 'Halede, yahludu, hüluden' olarak kullanılır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Temelli kalacağınızı umarak...'* [Şuarâ, 129] 'el-Hald' ise, insan sağ oldukça, diğer organları dönüşüme uğradığı hâlde, değişime

uğramadan olduğu gibi kalan organına, vücudunun orijinal özelliğini koruyan kısmına denir. Kelimenin aslı, uzun süre kalan şey anlamına gelen 'el-muhled'dir. Bundan dolayı, saçları geç ağaran erkek için de 'Reculun muhlidun' derler. 'ed-Dabbetu'l-muhlidetu' da, azı dişleri çıkıncaya kadar ön dişleri düşmeyen hayvan için kullanılır. Daha sonra bu kelime, mecazî olarak ebediyen kalmak anlamında kullanılır oldu."

"Cennette bu şekilde kalmakla kastedilen anlam, varlıkların bozulmadan orijinal hâlleri üzere orada kalmalarıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Onlar cennet ehlidir, onlar da orada ebedîdir.'* [Bakara, 82], *'Onlar ateş ehlidir, onlar orada ebedî kalırlar.'* [Bakara, 39] *'Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir.'* [Nisâ, 93]"

"Bir ayette de şöyle buyrulmuştur: *'Onların etrafında ebedî olan gençler dolaşırlar.'* [Vâkıa, 17] Bu ayetle ilgili olarak değişik açıklamalara yer verilmiştir. Bazısına göre; 'bozulmadan orijinal hâlleri üzere kalan' anlamı kastedilmiştir. Bazısına göre ise, 'kulaklarına küpe takılan' kastedilmiştir. 'İhladu'ş-şey'i'; bir şeyi kalıcı kılmak ve onun kalıcı olmasına hükmetmek demektir. Buna göre, *'Fakat o yeryüzüne saplandı...'* [A'râf, 176] ayetiyle kastedilen anlam, orada ebedî kalacağını sanarak dünyaya eğilim gösterdi, şeklindedir." (Alıntı sona erdi.)

"Gökler ve yer var oldukça" ifadesi, kalıcılığı pekiştirme amacına yönelik bir tür kayıtlandırmadır. Anlamı ise şöyledir: "Göklerle yerin devam etmesi kadar, onlar da orada kalmaya devam edeceklerdir." Fakat Kur'ân ayetleri, göklerle yerin ebediyen kalmaya devam etmeyeceklerini açık bir dille ifade etmektedir. Bunun yanında cennetin ve cehennemin de sonu ve tükenişi olmayacak şekilde kalıcı olduğunu da ifade etmektedir.

Göklerin ve yerin ebediyen kalmayacaklarına işaret eden ifadelere aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları biz, şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık."* (Ahkaf, 3), *"O gün yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi, onu tekrar o hâle getiririz. Bu, üzerimize aldığımız bir vaattir. Biz vaat ettiğimizi yaparız."* (Enbiyâ, 104), *"Gökler O'nun kudret eliyle dürülmüş olacaktır."* (Zümer, 67) *"Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman hâline geldiği."* (Vâkıa, 4-6)

Cennet ve cehennemin ebedî olduklarını gösteren ayetlere de şunları örnek gösterebiliriz: *"İçinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar."* (Teğâbun, 9), *"Onlara çılgın bir ateş hazırlamıştır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklar; ne bir veli, ne de bir yardımcı bulacaklardır."* (Ahzâb, 64-65)

Bu açıdan meselenin tefsirini sunduğumuz iki ayette, iki farklı yönden şekillendiğini görüyoruz:

Birincisi: Ebedî kalıcılık, göklerin ve yerin devam etmesiyle sınırlandırılıyor. Oysa yukarıdaki ayetlerde de vurgulandığı gibi göklerle yer ebedî değildir.

İkincisi: Kıyamet günüyle başlayan kalıcılık olgusu, yani iki grubun cennete ve cehenneme yerleşmeleri ve orada kalmaya başlamaları olgusu, varlığı kıyamet günüyle birlikte son bulan bir şeyle belirleniyor, yani gökler ve yerle belirginleştiriliyor. Aslında bu ikinci problematik birincisine göre, aşılması daha zordur. Çünkü bu problem birincisinin aksine, ateşte veya cennette ve ateşte ebedî kalacağına inanmayan için de geçerlidir.

Problematiki kesinleştiren husus şudur: Yüce Allah Kur'ân'da, ahirette de yerin ve göklerin olacağından ve bunların dünyadaki yerden ve göklerden farklı olacağından söz etmiştir. Örneğin bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yer başka bir yer, gökler de başka gökler hâline getirildiği, insanlar bir ve Kahhar/gücüne karşı durulmaz olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün."* (İbrâhîm, 48) Bir diğer ayette ise, cennet ehlinin şöyle dediklerini anlatıyor: *"Onlar, 'Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun! İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmiş!' derler."* (Zümer, 74) Müminlere vaatte bulunurken ve onları nitelendirirken de şöyle buyurmaktadır: *"İşte onlar var ya, dünya yurdunun sonu sadece onlarındır."* (Ra'd, 22)

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, ahiretin de kendine ait gökleri ve yeri vardır. Orada (ahirette) cennet ve cehennem bulunur; bunların da halkı vardır. Yüce Allah, bunların tümünün kendi katında olduğunu belirtmiştir: *"Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katındakiler ise bakidir."* (Nahl, 96) Böylece yüce Allah, katında olan şeylerin tükenen şeyler olmadıklarına, kalıcı ve ebedî olduklarına hükmediyor.

Cennetin, cehennemin ve bu ikisinde kalanların kalıcılıklarının göklerin ve yerin kalıcılığıyla sınırlandırılması, bir açıdan göklerin ve yerin ayette mutlak olarak kullanılmış olmasıyla izah edilebilir. Burada kastedilen, ebedî olan ve hiçbir zaman tükenmeyen gökler ve yerdir. Sadece şu dünya hayatındaki yer ve gökler, gözlemlediğimiz evrensel yasalar sistemi uyarınca yok olmak durumundadırlar. Ama cenneti gölgeleyen gökler ve cenneti omuzlarında taşıyan yer, Rabbinin nuruyla aydınlanmıştır; bu yüzden kalıcıdırlar, yok olmaları söz konusu değildir. Dolayısıyla âlem hiçbir zaman ebedî göklerden ve ebedî yerden yoksun kalmayacaktır. Böyle bir değerlendirmeyle ve yorumla her iki problematikin de aşılması mümkündür.

el-Keşşaf adlı tefsirin yazarının bu yoruma genel ve kısa olarak değindiğini görüyoruz. Diyor ki: "Ahiretin kendine ait göklerinin ve yerinin olduğunun kanıtı şu ayetlerdir: *"Yer başka bir yer, gökler de başka gökler hâline getirildiği... gün."* [İbrâhîm, 48], *'Bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun!'* [Zümer, 74] Bir diğer delil de şudur: Ahirette insanların üzerinde dolaşacakları bir yere ihtiyaç duyacakları açıktır. Bir de altında gölgelenecekleri bir gök olmalı. Bu ya bildiğimiz türden bir gök olacak, ya da yüce arş bu işlevi görecek. Zaten insanı gölgeleyen her şey için gök ismi kullanılabilir."[1] (Alıntı sona erdi.)

el-Keşşaf yazarının bu ikinci değerlendirmesi zayıftır. Çünkü gök ve yerin varlığı izafî olarak kanıtlanmaya çalışılıyor. Bu değerlendirmenin esası şudur: "Cennetin ve cehennemin üstünün ve altının olmaması tasavvur edilemez. Dolayısıyla cennet ve cehennem varlık itibariyle asıl, bunların göğü ve yeri ise var olmada o asıl varlıklara tâbidirler." Böyle olunca da, cennet ve cehennemin göğünün ve yerinin kalıcılıklarının, cennet ve cehennemin kalıcılığıyla sınırlandırılması gerekirdi. Oysa ayette tersi yapılmış ve cennetle cehennemin kalıcılığı, göğün ve yerin kalıcılığıyla sınırlandırılmıştır.

Kaldı ki, böyle bir değerlendirme, cennet ve cehennem için sadece bir yerin ve bir göğün olmasını gerektirmektedir. Ayette çoğul sıygasıyla işaret edilen göklere ise bu açıdan bir ihtiyaç görülmüyor. Böylece problematik gökler kavramıyla ilgili olarak olduğu gibi devam etmektedir.

1- [el-Keşşaf, c.2, s.430]

Buraya kadar yaptığımız açıklama, bir bakıma Kadı Beydavî'nin yukarıdaki açıklamaya yönelik tefsirinde yer verdiği şu eleştiriye de cevap niteliğindedir. Diyor ki: "Bununla ilgili bir kuşku söz konusudur. Çünkü bu, insanların büyük kısmının varlığından ve devamlılığından haberdar olmadığı bir şeye benzetiliyor. Haberdar olansa, ancak sevap ve azabın devamlılığına ve kalıcılığına delâlet eden şeylerle bilmektedir. Bununsa teşbih açısından işe yarar bir tarafı yoktur."[1] (Alıntı sona erdi.)

Demek istiyor ki: Ayet, cennet ve cehennemin oralarda kalanlar açısından devamlı ve kalıcı oluşunu, göklerin ve yerin devamlılığına benzetiyor. Eğer bundan maksat ahiretin gökleri ve yeri ise, bu durumda daha belirgin olan bir şeyin son derece gizli olan bir şeye benzetilmesi gibi bir durum çıkıyor karşımıza. Çünkü insanların büyük bir kısmı bunların varlığından ve devamlılığından haberdar değildir. Bu ise, en etkili ve en açık bir ifade tarzına sahip olan Kur'ân açısından caiz değildir.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Biz, cennet ve cehennemin orada kalanlar için devamlı olduğunu Allah'ın kitabından öğrendik. Ahirrette cennet ve cehennemi kapsayan göklerin ve yerin varlığını ondan öğrendiğimiz gibi. Aynı şekilde burada sayılanların tümünün ebedî ve kalıcı olduklarını da oradan öğrendik. Şu hâlde, Allah'ın kelâmı aracılığıyla belirginleştirilen iki gerçekten birini kalıcılık bakımından öbürüyle belirginleştirmenin önünde ne gibi bir engel vardır? Bu iki gerçek dışarıdaki herhangi bir kaynaktan değil de Allah'ın kelâmından öğrenildikten sonra, bunlardan birinin insanların geneli açısından daha çok bilinir olması böyle bir benzetmeyi yapmak açısından herhangi bir sakınca taşımamaktadır.

Yukarıdaki iddiayı, Alusî'nin tefsirini sunduğumuz ayetin açıklaması çerçevesinde değindiği hususla cevaplandırmak da mümkündür. Alusî diyor ki: "Gökler ve yer denilince hemen aklımıza öteden beri göre göre alıştığımız cisimler gelir. Oysa alışageldiğimizden farklı bir gözle bakılması, meselenin bundan farklı olarak irdelenmesi daha doğrudur."[2] (Özet olarak sunduğumuz Alusî'nin sözleri sona erdi.)

1- [Tefsiru'l-Beydavî, s.306]

2- [Tefsir-i Alusî, c.12, s.126-127]

Bu açıklama aracılığıyla sorun şu şekilde aşılıyor: Kur'ân ayetleri, insanların dillerinden ve geleneklerinden kaynaklanan genel kavramlar hususundaki anlayışlarını esas alır. Ama bu kavramların amaçları ve uyarlanması gereken nesnel karşılıklarının belirginleştirilmesi açısından böyle bir yöntemi esas almaz. Aksine burada izlenmesi gereken yol, yüce Allah'ın da emrettiği gibi uzun uzadıya düşünmek, müteşabih ifadeleri muhkem olanlara döndürerek değerlendirmek, bir ayeti diğerine sunarak açıklamaya çalışmak gerekir. Çünkü -hadislerde de vurgulandığı gibi- Kur'ân'ın bir kısmı diğer bir kısmına tanıklık eder, bir kısmı diğer bir kısmıyla konuşur, bir kısmı diğer bir kısmını doğrular. O hâlde yüce Allah'ın, "O birdir, tektir veya âlimdir, kadirdir, diridir, irade sahibidir, işitendir, görendir..." dediğini duyduğumuz anda, bu kavramları hemen öteden beri zihnimizde şekillenen geleneksel nesnel karşılıklara uyarlamamız doğru olmaz. Bilakis yine Kur'ân'ın bu bağlamda içerdiği açıklamaları esas alan ve uzun düşünme ve incelemeler sonucu bu hususla ilgili maksatları açığa çıkaran bir yorumu benimsemeliyiz. Tefsirimizin üçüncü cildinde muhkem ve müteşabih kavramlarını incelerken, bu hususta detaylı ve doyurucu açıklamalara yer verdik.[1]

Rivayetlerde ve tefsir bilginlerinin açıklamaları arasında başka yorumlara da yer verilmiştir. Bunlardan tespit edebildiklerimizi sunacağız. Şimdiye kadarki değerlendirmemizi bu yorumların ilki kabul edersek, diğer yorumları şu şekilde sıralamak mümkündür:

İkinci yorum: Ayette kastedilen, cennetin ve cehennemin gökleri ve yeridir. Yani cenneti ve cehennemi yukarıdan gölgeleyen ve aşağıdan da onları taşıyan şeyler. Çünkü bir şey senden yukarı ve seni gölgeleyecek şekilde üstte bulunuyorsa, ona "gök" denir ve bir şey de ayaklarını üzerinde tutuyorsa, ona da "yer" denir. Başka bir deyişle, ayette geçen göklerden ve yerden maksat, cennet ve cehennemin üstü ve altıdır.

Bu yorumu, Zemahşerî,[2] biraz önce yer verdiğimiz görüşlerinin devamında sunmuştur ki, bu açıklamanın oluşturduğu probleme yukarıda işaret ettik. Ancak bu değerlendirme, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayette "gökler" sözcüğünün çoğul olarak kullanılmış olmasının nedenini açıklamak için yeterli değildir.

1- [c.3, Âl-i İmrân, 7-9. ayetlerin tefsiri]

2- [el-Keşşaf, c.2, s.430]

Üçüncü yorum: Ayette, ["gökler ve yer var oldukça"dan] şu anlam kastedilmiştir: "Ahiret devam ettikçe, onlar da orada devamlı kalacaklardır." Ahiret ise ebediyen devam eder. Nitekim dünyada göklerin ve yerin devam etmesi, dünya varlığını sürdürdüğü müddetçe geçerlidir. Belki de, *"gökler ve yer var oldukça"* ifadesi, benzetme amaçlı sunulmuştur. Bu tıpkı şöyle demeye benzer: "Onunla, onunla alay eden ve istihza edenin sözleriyle konuştum." Yani onunla, onunla alay eden ve istihza eden bir kimsenin sözleri gibi konuştum.[1]

Bu yorumla ilgili olarak şunu söylemek mümkündür: Eğer bununla daha önce bizim değindiğimiz gibi bir benzetme kastedilmişse, bu, ayetin amacının tersine bir anlam, yani kesintiye uğrama anlamını ifade etmektedir. Şayet bundan başka bir şey kastedilmişse, ayetin lafzından böyle bir anlam çıkarmak için yeterli kanıt yoktur.

Dördüncü yorum: Ayette kastedilen anlam, sürenin uzaklığını vurgulama ve ebedîliği dile getirmektir. Maksat, onların sürelerinin bizzat göklerin ve yerin kalıcılıklarının süresiyle sınırlı olduğunu vurgulamak değildir. Çünkü Arapların bir şeyin ebedîliğini vurgulamak için kullandıkları birçok deyim vardır ve bu deyimlerin lafızlarının asıl anlamlarını kastetmezler. "Gece ile gündüz yer değiştirdikleri sürece bu iş böyle olacaktır" veya "Güneş doğdukça... Yıldız göründükçe... Rüzgâr estikçe... Gökler ve yer durdukça…" gibi. Arapların bu ve benzeri varlıkları bu anlamda kullanmaları, onların bu gibi varlıkların kalıcı olduklarına ilişkin bir sanılarından kaynaklanmaktadır. Yoksa sonsuz ebediliği kastetmezler. Daha sonra bir şeyin uzun süreli olduğunu vurgulamak anlamında da kullanmaya başlamışlardır.[2]

Bu yorumla ilgili olarak şunu diyebiliriz: Araplar, bu varlıkları baz alarak kullandıkları bu deyimleri bir şeyin ebedîliğini vurgulamak anlamında kullanırlar. Çünkü onlar bu olguların ebedî olduklarını sanmaktaydılar. Ama açıklamaları arasında bu varlıklar için belli sürelerin konulduğunu ve bu sürelerinin sonunda bunların varlıklarının son bulacağını, bunların fani olacaklarını açık bir dille ifade eden ve buna inanmanın herkes için bir gereklilik ve farz olduğunu belirten birinin (yüce Allah'ın), tutup bunları konuşmasının bir başka yerinde, her ne şekilde

---

1- [el-Menar, c.12, s.162-163; Mecmau'l-Beyan, c.5, s.194]

2- [el-Menar, c.12, s.160]

düşünülürse düşünülsün, ebedîlik ölçütleri olarak göstermesi yakışık almaz. Nasıl olsun ki? Yüce Allah, *"Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları biz, şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık."* (Ahkaf, 3) buyurmuyor mu? Buna rağmen, cennet ve cehennem, göklerle yer durdukça ebedî ve kalıcıdırlar, demiş olması mümkün müdür?

Beşinci yorum: Kastedilen anlam şudur: Onlar, bir gün son bulacağı bilinen göklerle yerin devam etmesi süresince kalıcı olurlar. Sonra Allah buna ek olarak daha fazla kalmalarını, kalıcılık kazanmalarını sağlar. Onları ebedîleştirir, kalıcılıklarını sonsuzlaştırır. Bu tıpkı şunu söylemeye benzer: "Onlar, şu kadar yıl kalıcıdırlar. Sonra Allah bu kalıcılıklarını sonsuzlaştıracak bir süreyi ekler." Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Orada çağlar boyu kalırlar."* (Nebe', 23) Yani çağlar boyu orada kalırlar, sonra Allah buna eklemede bulunur.[1]

Buna verecek cevabımız şudur: Bu yorum anlaşıldığı kadarıyla, *"gökler ve yer var oldukça"* ifadesinden kalacakları sürenin bir kısmını çıkarsamaya, diğer bir kısmını da, *"Ancak Rabbinin dilediği müddet hariç."* ifadesinden çıkarsamaya dayanmaktadır. Bu ikinci ifadenin böyle bir çıkarsamaya delâlet etmesi ise, bazı olguların takdir/farz edilmesine bağlıdır, yoksa ayetin lafzından doğrudan böyle bir anlam çıkmıyor.

Altıncı yorum: Ayette geçen cehennem ve cennetten maksat, berzah âleminde bulunan cehennem ve cennettir. Berzah âleminin cehennemi ve cenneti, göklerle yer var oldukça devam eder. Kıyametin kopmasıyla birlikte göklerle yerin devam etme süreleri sona erince, insanlar da berzah âlemindeki cehennemden ve cennetten çıkıp mahşer alanına hesaplaşmaya giderler.[2]

Bunu da şöyle cevaplandırabiliriz: Böyle bir çıkarsama ayetlerin akışıyla bağdaşmıyor. Çünkü ayetlerin başlangıcında kıyamet gününden ve sahip olduğu niteliklerden söz ediliyor. Kıyametin bütün insanların bir araya toplandığı, orada hazır bulunanlar tarafından gözlemlenecek, Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin konuşamadığı bir gün olduğundan söz edildikten ve sıra o günün en özel ve en açık özelliğine, yani ebedî cennet ve cehennemle cezalandırılma olgusuna gelindiğinden sonra, ifadenin akışının değiştirilerek, kıyamet gününe kadar devam edecek,

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.194]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.194]

kıyametin kopmasıyla birlikte son bulacak berzah âleminin cennet ve cehenneminden söz edilmeye başlanması, ifadenin bütünlüğü ve belâgati açısından uzak ve garip bir durumdur.

Kaldı ki, yüce Allah berzah âleminde, suçluların azabını, ateşe sokulma değil de ateşe sunulma şeklinde açıklıyor: *"Onlar sabah akşam o ateşe sunulurlar. Kıyametin kopacağı gün de, 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun!' denilecek."* (Mü'min, 46)

Yedinci yorum: Ateşe girmekten maksat Şeytan'ın yönetimi, velâyeti altına girmek, cennete girmekten maksat da Allah'ın velâyeti kapsamında olmaktır. Çünkü Allah'ın velâyeti, ahirette cennet şeklinde belirginleşir ve mutlu insanlar bu cennette nimetlenirler. Şeytan'ın velâyeti ise, kıyamet günü cehennem şeklinde belirir ve kıyamet günü suçlular bununla azaplandırılırlar. Nitekim amellerin somutlaştıklarını ifade eden ayetlerden de böyle bir anlam çıkarsamak mümkündür.

Dolayısıyla bedbahtlar, bedbahtlıklarından ötürü ateşe girerler. Ancak ilâhî yardımın ve rabbanî onayın onlara ulaşması durumunda bundan çıkmaları da mümkündür. Küfürden sonra iman eden bir kâfir ve suç işledikten sonra tövbe eden bir günahkâr gibi. Mutlular da mutluluklarından dolayı cennete girerler. Fakat Şeytan'ın saptırması ve yeryüzüne saplanıp kalmaları ve hevalarının peşine düşmeleri sonucu bu cennetten çıkmaları da mümkündür. İrtidat edip kâfir olan bir mümin veya yıkıcılığı, bozgunculuğu benimseyen bir salih kimse gibi.[1]

Bu yoruma ilişkin olarak şunu söyleyebiliriz: Bundan önceki yorumla ilgili olarak, ayetlerin akışıyla bağdaşmadığı şeklindeki eleştirimiz bu yorum için de geçerlidir. Çünkü ayetlerde kıyamet gününün dehşete düşüren, korkutan, kalpleri yerinden fırlatırcasına etkileyen, duyulduğu veya düşünüldüğü zaman akılları uçuran özel nitelikleri anlatılıyor. Bu anlatımla güdülen amaç ise, kâfirlerden büyüklenenlerin, küfürde direnip inkârcılıklarını inatla sürdürenlerin uyarılmasını ve günahkârlarla suçluların yasaklardan uzak durmalarını sağlamaktır.

Dolayısıyla böyle bir anlatım çerçevesinde, kıyamet gününün, bütün insanların bir araya toplandığı, orada hazır bulunanlar tarafından gözlemleneceği ve o günde Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin konuşamayacağı anlatıldıktan sonra, kâfirlerin ve günahkârların küfre düştük-

---

1- [Mühyiddin Arabî'nin Tefsiri, c.1, s.580-581]

leri veya günah işledikleri andan itibaren kıyamet gününe kadar ateşte olduklarından ve iman edip salih ameller işleyen kimselerin de iman ettikleri ve salih ameller işledikleri andan itibaren cennette olduklarından söz edilmesi [fesahat ve belâgat kuralları bakımından] uzak ve garip bir durumdur. Çünkü böyle bir açıklama, iki açıdan ayetlerin akışıyla bağdaşmaz. Birincisi; ayetlerde kıyamet gününe özgü nitelikler sayılıyor, kıyamet öncesinden başlayıp onunla son bulan dönemin özellikleri anlatılmıyor. İkincisi; bu ayetlerin akışı, uyarı ve müjdeleme amaçlıdır. Büyüklenme ve azgınlığı kendileri için temel karakter edinen kâfirler ve suçlular ise bunun gibi duyularca algılanamayan örtülü gerçeklerden etkilenmezler, onlara bir değer vermezler, bu tür bir bedbahtlıktan korkup da günahlarına ve küfürlerine son vermez, böyle bir manevî mutluluk umuduyla hâl ve gidişlerine çekidüzen vermezler. Bu, herkesçe bilinen bir gerçektir. Evet, bu, Kur'ân'ın batinî anlamı açısından, özü itibariyle doğru bir anlamlandırmadır diyebiliriz.

Bu konuyla ilgili olarak ileri sürülen başka yorum ve değerlendirmeler de vardır. Bunları çeşitli müfessirlerin, *"Ancak Rabbinin dilediği hariç."* ifadesinin yorum bağlamında sundukları görüş ve değerlendirmelerden derlemek mümkündür. Özet bir anlatımı esas aldığımız için bunların çoğunu bir kenara koymayı tercih ettik. Sonra bu görüş ve değerlendirmelerin, işaret ettiğimiz ifadenin yorum bağlamında sunacağımız yorumlarla ve bu konuyla ilgili olarak üzerinde durulan problemlerle ortak yanları da vardır. Bu yüzden bu kadarını yeterli gördük.

"Ancak Rabbinin dilediği hariç." istisnası, bundan önceki ateşte ebedî kalınacağına ilişkin ifadeyle ilintilidir. Benzeri bir istisna da, cennette ebedî kalınacağına ilişkin cümleden sonra yer alıyor. *"Ma şâe Rabbuke=Rabbinin dilediği"* ifadesinin orijinalinde geçen "ma" edatı mastar edatıdır. Bu durumda cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Ancak Rabbinin onların ebedî kalmamalarını dilemesi hariç." Fakat böyle bir ihtimali hemen sonrasında yer alan şu cümle zayıflatmaktadır: *"Rabbin, istediğini gerçekten yapandır."* Çünkü bu ifadenin orijinalinde (li-ma yurid) yer alan "ma" ism-i mevsuldur. Dolayısıyla *"ma şâe=dilediği"* ve *"li-ma yurid=istediği"* ifadeleriyle aynı şey kastedilmiştir.

Ya da ifadenin orijinalinde yer alan "ma" edatı ism-i mevsuldur ve istisna da, ayetin akışından algılanan süreklilik yönünde hüküm verilen kalıcılık süresinden yapılmıştır. Bu durumda şöyle bir anlam ortaya çıkı-

yor: "Onlar gelecekte peş peşe akıp gelen bütün zamanlarda kalacaklardır. Rabbinin dilediği müddet hariç." Ya da istisna, "halidin=kalacaklar" ifadesinin altında gizli bulunan çoğul zamirinden yapılmıştır. O zaman ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Onlar orada ebedîdirler. Ancak Rabbinin oradan çıkmalarını istediği ve cennete girmelerini dilediği kimseler hariç." Bu durumda da ayet, günahkâr müminlerin ebediyen ateşte kalmayacaklarına, en sonunda şefaatle oradan çıkıp cennete gireceklerine ilişkin rivayetlerin doğrulanması şeklinde anlaşılır. Çünkü bazı kimselerin cehennemden çıkmaları, genelliğin iptali ve istisnanın doğruluğu açısından yeterlidir.

Geriye, *"ma şâe=dilediği"* ifadesinin orijinalinde geçen "ma" edatının, akıl sahibi varlıklar için kullanılıp kullanılmayacağı hususu kalıyor. Yaygın bir kullanım olmasa da, akıl sahibi varlıklar anlamında kullanılmasının herhangi bir sakıncası yoktur. Çünkü Kur'ân'da bu tür kullanımların örneklerine rastlıyoruz. Örneğin bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Fenkihû ma tâbe lekum mine'n-nisâ=Gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan... evlenebilirsiniz."* (Nisâ, 3)

"Mutlu olanlar ise cennettedirler; gökler ve yer var oldukça, Rabbinin dilediği hariç, kesintisiz bir bağış olarak orada sürekli kalacaklardır." ayetiyle ilgili olarak söyleyeceklerimiz, yukarıdaki ayetle ilgili açıklamalarımızdan farklı olmayacaktır. Çünkü her iki ayetin akışı birbirine benzerdir. Ancak cennetle ilgili ayette yapılan istisnanın ardından, *"kesintisiz bir bağış olarak"* deniliyor. Böyle bir değerlendirme cümlesinin yer almış olması ise, istisnanın kesin vuku bulacağına delâlet etmemesini gerektiriyor. Çünkü bu bağlamda bir istisnanın gerçekten olması, cennetin bitmez, tükenmez, sonu gelmez bir ödül olması gerçeğiyle bağdaşmaz. Bu, olsa olsa böyle bir istisnanın gerçekleşmesinin mümkün olduğunu göstermek amacıyla kullanılmış bir deyimdir. Bu bakımdan şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Cennetlikler orada ebediyen kalırlar; ama yüce Allah'ın onları oradan çıkarması başka. Fakat cennet devamlı ve kesintisiz bir ödüldür. Dolayısıyla onlar oradan çıkarılmayacaklardır. Allah bunu ebediyen dilemez."

O hâlde buradaki istisna, Allah'ın sınırlandırılamaz kudretini vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Allah'ın onlar üzerindeki egemen gücünün, onların sonsuz cennete sokulmalarıyla bitmeyeceği, saltanatının sona ermeyeceği, mülkünün tükenmeyeceği, geçersiz olmayacağı, za-

manın O'nun elinde olduğu, kudretinin ve kuşatıcı gücünün önceki gibi devam ettiği anlatılıyor. Dolayısıyla yüce Allah, kendilerine ebediyen orada kalacaklarını vadetmiş olsa da, onları oradan çıkarabilir; ancak Allah orada ebediyen kalacaklarını vaat ettiği için onları oradan çıkarmaz. Çünkü Allah verdiği sözden dönmez, vadine aykırı hareket etmez.

Cehennemle ilgili ayette yer alan istisna cümlesi için de, cennetle ilgili ayette yer alan istisna cümlesi için söylenen açıklamalar geçerlidir. Çünkü bu iki ayet, aynı akış içinde, karşılıklı sahneleri, zıt anlamda benzeşen karşıt tabloları yansıtmak amacıyla sunulmuşlardır. Cehennemle ilgi ayette yer alan istisna cümlesinden sonra *"Kuşkusuz Rabbin, istediğini gerçekten yapandır."* ifadesinin yer almış olması, bu karşıt yönden benzerliği ortadan kaldırmaz. Gerçi bu ifadenin kullanılmasında, öyle bir şeyin gerçekleşeceğine (cehennemden çıkarılmaya) yönelik bir işaretin olduğu açıktır.

Buna göre, cehennemde ebediyen kalanlar, cennette ebediyen kalanlar gibi, oradan ebediyen çıkmazlar; ancak yüce Allah'ın çıkmalarını dilemesi başka. Çünkü O'nun her şeye gücü yeter. Vermek veya vermemek şeklindeki hiçbir fiil, gücünün olumsuz yönde etkilenmesini, aksini yapma gücünün ortadan kalkmasını gerektirmez. Ya da artık yetkinin ve yönetimin, idarenin elinden çıktığı anlamına gelmez. Çünkü Allah'ın kudreti mutlaktır; herhangi bir takdirle veya herhangi bir emirle sınırlandırılamaz. Nitekim ulu Allah kudretinin sınırlandırılamaz olduğunu vurgulamak amacıyla şöyle buyurmuştur: *"Allah dilediğini yapar."* (İbrâhîm, 27) *"Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır."* (Ra'd, 39) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Hiç kuşkusuz, bu yorum ile, bazı rivayetlerde, kimi suçluların Allah'ın iradesi sonucu cehennemden çıkarılacaklarına ilişkin açıklamalar arasında bir çelişkinin olmadığı açıktır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, her iki ayette yer alan istisnalara ilişkin yorumların birini yansıtmaktadır. Bu arada konuyla ilgili olarak yapılan başka değerlendirmeler de vardır. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde on değişik yoruma yer verilmektedir. Şimdiye kadarki değerlendirmemizi bu yorumların ilki kabul edersek, diğer yorumları şu şekilde sıralamak mümkündür:

İkinci yorum: İstisna, cehennem ehlinin azabının ve cennet ehlinin nimetinin artmasıyla ilgilidir. Bu durumda takdirî açılım şöyle olmalı-

dır: "Ancak Rabbinin azap ve nimetin bu miktarına eklemede bulunmak istemesi başka." Bu tıpkı bir adamın başkasına şöyle demesine benziyor: "Benim sende, falan vakitte sana borç verdiğim iki bin dinarın dışında, bin dinarım var." Hiç kuşkusuz iki bin dinar, bin dinara eklenmiştir. Çünkü çok olan miktar, az olan miktardan istisna edilmez. Bu durumda "illa=hariç" edatının "siva=başka" anlamında kullanılmış olması gerekir. Yani, Rabbinin dilediğinden başka. Bu tıpkı şöyle demeye benzer: Bizimle birlikte hiçbir adam yoktu, Zeyd'den başka.

Bu yoruma karşı şunu söylemek mümkündür: Bu yorum, *"gökler ve yer var oldukça"* ifadesinin ebediyet ve sürekliliği ifade etmemesi ihtimali ekseninde gelişiyor. Oysa biz, bu ifadelerin, aksini vurguladıklarını ortaya koyduk.

Üçüncü yorum: İki ayette dile getirilen istisna, hem onların mahşerdeki kalışlarıyla ilgilidir. Çünkü henüz cennete veya cehenneme girmiş değildirler. Hem de ölüm ile ahiret arasındaki ara dönemden ibaret olan berzah âlemindeki kalış süreleri ile ilgilidir. Çünkü eğer yüce Allah, *"sürekli kalacaklardır."* deseydi ve istisnaya yer vermeseydi, birileri, onların ayetin inişinden veya yükümlülüğün sona ermesinden beri cehennemde veya cennette olduklarına ilişkin bir zanda bulunabilirdi. İşte bu değerlendirmenin esas alınmasıyla istisnanın bir anlamı olabilir.

Biri dese ki: "Ebedî ateşe girmek durumundan, ateşe girmekten önceki zaman nasıl istisna edilebilir?" Buna cevap olarak şöyle deriz: "Eğer böyle bir şeyle ilgili haber, meydana gelişinden önce gerçekleşirse, bu tür bir istisna caiz olur."

Bizim buna ilişkin olarak sunacağımız değerlendirme ise şundan ibarettir: Bir kere ayetin lafzı açısından böyle bir çıkarsamayı kanıtlamak mümkün değildir. Kaldı ki, bu yorum, göründüğü kadarıyla, *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ayetinde işaret edilen bedbahtlık ve mutluluğun, kulun kazanımından ve serbest iradesinden değil, kaderin, ilâhî kazanın dayatmasından kaynaklanan cebrî bir olgu olması savını eksen almaktadır. Böyle bir değerlendirmenin de yanlış olduğunu daha önce söylemiştik.

Dördüncü yorum: Birinci istisna, *"orada onların (inilti ve bağırış içerikli) bir nefes alıp vermeleri vardır."* ifadesiyle bütünlük arz etmektedir. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Ancak Rabbinin bu iki azap türünün (inilti ve bağırış içerikli bir nefes alıp verme) dı-

şındaki herhangi bir azap türünü dilemesi başka." Dolayısıyla istisna ebedîlikle ilintili değildir. Cennet ehliyle ilgili ayette yer alan istisna ise, ayetin bütün olarak ifade ettiği anlamla bütünlük arz etmektedir. Adeta şöyle denmiştir: "Orada onlar için, Rabbinin dilediği nimet türlerinin dışında, nimetler vardır." Buna da, *"kesintisiz bir bağış olarak"* ifadesi delâlet etmektedir.

Bu yoruma ilişkin değerlendirmemiz şudur: Bir kere böyle bir açıklama, ayetlerin akışının bütünlüğünü ve birliğini, hem de gerektirici hiçbir kanıt olmaksızın bozar, kesintiye uğratır. Sonra, ayetlerin ilkinde "illâ" edatı "siva" anlamına alınırken, ikincisinde istisna anlamına alınmıştır. Kaldı ki, ayetlerin ilkinde geçen "illâ" edatının *"orada onların (inilti ve bağırış içerikli) bir nefes alıp vermeleri vardır."* ifadesiyle ilintili olduğunu gösterecek hiçbir kanıt ve ipucu söz konusu değildir. Ayrıca, *"kesintisiz bir bağış olarak"* ifadesinin de, bu değerlendirmede değinilen anlama delâlet ettiğine ilişkin bir gösterge de mevcut değildir. Bu cümle, ancak bağışın devamlılığını gösterir; bütün bağışlara veya bağışların bir kısmına delâlet etmez.

Sonra umutlandırma ve müjdeleme havasının egemen olduğu bir ortamda, davet ve teşvik koşullarında bazı nimetleri istisna etmenin ve bunu dinleyicilere duyurmanın ne tür bir yararı olabilir? Bizce, bütün yorumlar içinde en zayıf olanı budur.

Beşinci yorum: "İllâ" edatı, "vav" anlamında bir bağlaç olarak kullanılmıştır. Aksi takdirde cümlenin akışı içinde çelişki söz konusu olur. İstisna edatını bir bağlaç anlamında kullandığımızda ise şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Onlar, göklerle yer var oldukça ve Rabbinin buna eklemek istediği süre boyunca orada ebediyen kalacaklardır."

Bu yorumla ilgili değerlendirmemiz şudur: "İllâ" edatının "vav" bağlacı anlamında kullanıldığı görülmüş değildir. Dilbilimciler içinde sadece Ferra bundan söz etmişse de, diğer dilbilimciler onun bu değerlendirmesini zayıf ve mesnetsiz bulmuşlardır. Kaldı ki, bu yorum, iki ayette yer alan ve istisnadan önce yer alan takdir ve sınırlandırmanın devamlılık ifade etmemesi ihtimaline dayanmaktadır. Biz bunun da yanlış olduğunu vurguladık.

Altıncı yorum: Bedbaht olanlardan maksat, tevhid ehli olup da cehenneme giren kimselerdir. Bunlar iman edip salih emeller işlemelerinin yanı sıra, cehenneme girmelerini gerektiren bazı günahlar da işlemişlerdir.

Yüce Allah, bunların, Allah'ın cehennemden çıkarılıp cennete girmelerini dilediği süreye kadar cehennemde azap çekeceklerini, sonra işledikleri iyi amellerin sevaplarının kendilerine ulaştırılacağını bildirmiştir.

Cennet ehliyle ilgili ayette yer alan istisnaya gelince, o da onların orada ebediyen kalacaklarından istisna edilmiştir. Çünkü cehennemden cennete taşınan ve orada ebediyen kalması öngörülen bir kimsenin bu durumunu haber vermek ve ebediyen cennette kalacağını vurgulamak gerekir. Bunun için de, önceki durumunun, şimdiki durumundan istisna edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ayette adeta şöyle bir anlam kastedilmiştir: Onlar cennette ebediyen kalacaklardır. Ancak Rabbinin onların ateşe girmelerini dilediği süre hariç.

Bu yorumu yapanlar devamla şöyle diyorlar: Bu ayette bedbahtlar olarak nitelendirilenler, mutlular olarak nitelendirilenlerin ta kendileridir. Aynı insanlara, içinde bulundukları duruma uygun olarak iki ayrı nitelik atfedilmiştir. Ateşe sokuldukları ve orada azaba çarptırıldıkları zaman bedbahttırlar. Cennete sokulup, orada ebediyen kalmak üzere ödüllendirildiklerinde ise, saadet ehlidirler. Bu görüş, sahabeden İbn Abbas'a, Cabir b. Abdullah'a ve tabiinden bir grup âlime nispet edilmiştir.

Buna ilişkin değerlendirmemize gelince; her şeyden önce, ayetin akışı ile bağdaşmıyor. Çünkü yüce Allah, kıyametin niteliklerini anlatma çerçevesinde, o günün bütün insanların bir araya geldikleri bir gün olduğunu belirttikten sonra, *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesiyle o günde toplanan insanları iki kısma ayırıyor. Bu ifadeden sonra ise bilindiği gibi, *"Bedbaht olanlar ateştedirler..."* ve *"Mutlu olanlar ise cennettedirler..."* ifadelerinin orijinallerinin başında, ayrıntılandırma anlamını ifade eden "emma" edatı yer almaktadır. Bu demektir ki, her iki ifade, daha önce, üstü kapalı olarak sunulan *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesini açıklamaya, ayrıntılı bir şekilde anlamlandırmaya yöneliktir. Bu da *"Bedbaht olanlar"* ifadesiyle cehennemde bulunan bütün insanların kastedilmiş olmasını gerektirir, onların içindeki bir grubu değil. Yine bu durumda, *"Mutlu olanlar"* nitelemesiyle de cennete sokulan bütün herkesin kastedilmiş olması gerekir, sadece ateşten çıkarılıp cennete sokulan belli bir grup değil.

Fakat daha tutarlı olmak için şunu söyleyebilirler: Bedbaht olanlar ve mutlu olanlar nitelemeleri aynı grup için kullanıldığı gibi, *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesiyle de aynı grup kaste-

dilmiştir. Buna göre, şöyle bir anlam ortaya çıkıyor: Kıyamet günü bir araya gelenlerin bir kısmı aynı anda hem bedbaht, hem de mutludurlar. Onlar ateşe sokulan ve göklerle yer durdukça orada ebediyen kalacak olanlardır. Ancak Rabbinin onları oradan çıkarmayı ve cennete sokup mutlu kılmayı dilemesi başka. Oraya sokuldukları zaman da göklerle yer var oldukça orada ebediyen kalacaklardır. Ancak cennete sokulmadan önce, bedbaht oldukları ve cehenneme sokuldukları zaman hariç.

Fakat bu sefer de daha önce değindiğimiz problem bir kez daha baş göstermiş olur ve bu problematik, *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesiyle ilgili olarak ileri sürülen anlama kadar devam eder. Çünkü kıyamet günü toplanan bütün insanların niteliklerinin gözler önüne serilmesine yönelik olduğu anlaşılan ayetlerin akışı, *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesiyle önce o gün toplananlar içinde sadece belli bir grubun kastedildiği şeklinde bir anlam çıkarmaya, ardından bu genel hatırlatma yapıldıktan sonra, bir tek cemaat oldukları hâlde, aynı grubu ikiye ayırmak, onları gökler ve yer devam ettikçe sürecek olan iki ayrı hükmün iki ayrı objeleri gibi tanımlamak suretiyle durumlarını ayrıntılandırmak, sonra da aynı anlamı ifade eden iki ayrı istisnaya yer vermeye elverişli değildir. Bütün bunların, anlamı karıştırmaktan ve ayetlerin sözel yapısını içinden çıkılmaz hâle getirmekten başka bir faydası var mıdır?

Bu değerlendirmenin genelleştirilerek başka bir şekilde de ifade edilmesi mümkündür. Örneğin şöyle söylenebilir: *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesiyle, kıyamet günü toplanan bütün insanların, mutlular ve bedbahtlar diye iki ayrı gruba ayrılması kastedilmiştir. Dolayısıyla, *"Bedbaht olanlar"*dan maksat cehennemliklerin tümüdür, *"Mutlu olanlar"*dan maksat da cennete sokulanların tümüdür. Her iki ayetin akışı içinde yer alan istisnalara gelince, her ki durumda da tevhid ehli olan fasıkların durumları kastedilmiştir ki, yüce Allah onları ateşten çıkarıp cennete sokar.

Bu değerlendirmeyi esas aldığımız zaman, bundan önceki yoruma ilişkin olarak baş gösteren problemlerin büyük bir kısmını aşmak mümkün olur.

Yedinci yorum: Bu bağlamda ilâhî iradenin, ilâhî dilemenin gündeme getirilmiş olması, ebedîliği vurgulama ve bulunulan yerden çıkmanın imkânsızlığını dile getirme amacına yöneliktir. Çünkü yüce

Allah, hükmettiği üzere onların ebedî olarak kendileri için öngörülen durumda kalmalarından başka bir şeyi dilememektedir. Bir anlamda olmayan bir şeyi olmayacak bir şeyle ilintilendirmek gibi bir durumla karşı karşıyayız. Çünkü Allah, onların bulundukları yerden çıkmalarını dilememektedir.

Bu yorum, her iki ayette yer alan istisna cümlelerinin cehennemde veya cennette ebedî kalma durumunu geçersiz kılma amacına yönelik olarak sunulmadıklarını ileri sürmek bakımından, ilk yorumla benzeşiyor. Ancak ilk yorumda özellikle istisnanın ilâhî kudretin sınırlandırılamazlığını vurgulamaya yönelik olduğunu belirtmek eksen alınmıştı. Bu yorumda ise, özellikle istisnanın, cennette ve cehennemde ebedî kalmanın hiçbir sebeple geçersiz kılınamayacağını vurgulamaya yönelik olduğu belirtiliyor ve ancak Allah'ın dilemesiyle bu ebedîliğin bozulabileceği, fakat Allah'ın böyle bir şeyi kesinlikle irade etmeyeceği dile getiriliyor.

İşte bu yorumun zayıflığı da buradan geliyor. Çünkü, "Allah böyle bir şeyi kesinlikle dilemez." demenin hiçbir kanıtı yoktur. Diyelim ki, *"kesintisiz bir bağış olarak"* ifadesi böyle bir şeyi ima ediyor veya kanıtlıyor; ama *"Kuşkusuz Rabbin, istediğini gerçekten yapandır."* ifadesi, aksini ima ettiğini söylemesek de, ne böyle bir anlamı ima ediyor, ne de kanıtlıyor. Bu durum açıktır.

Sekizinci yorum: Maksat, bir grubun diğer bir gruba göre daha önce cehenneme girdiği zaman dilimini istisna etmektir. Aynı durum cennete giren gruplar için de geçerlidir. Çünkü yüce Allah, *"O küfredenler bölük bölük cehenneme sürülür."* [Zümer, 71], *"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilir."* [Zümer, 73] buyurmuştur. Bundan anlaşılıyor ki, bölükler birbirinin ardından giriyorlar. Bu da aralarında bir zaman farkının olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. İşte yüce Allah'ın, *"Rabbinin dilediği hariç"* ifadesiyle istisna tuttuğu, bu zaman dilimidir. Bu görüş, Selâm b. Müstenir el-Basrî'den nakledilmiştir.

Bu yorumla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: *"Bedbaht olanlar ateştedirler... Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır."* ifadesinde, aynı şekilde, *"Mutlu olanlar ise cennettedirler; gökler ve yer var oldukça... orada sürekli kalacaklardır."* ifadesinde gerçekleştirilen niteleme, cehennemde veya cennette olunan sürenin sonuyla ilintilidir, başlangıcıyla değil.

Kaldı ki, her hâlükârda, cennette veya cehennemde kalmaya başlandığı an kıyamet günüdür. Bu bakımdan bir bölüğün diğer bir bölükten sonra gireceği yere girmiş olmasının ve bu arada meydana gelen zaman farkının bir önemi yoktur.

Dokuzuncu yorum: Ayetin anlamı şöyledir: Onlar, dünyada gökler ve yer var oldukça kabirlerinde geçirdikleri süre kadar, ateşte kalıp azap çekeceklerdir. Gökler ve yer yok olup varoluşları sona erdikten sonra onların azapları da Allah'ın hesaplaşma günü onları diriltmesine kadar sona erer. *"Rabbinin dilediği hariç..."* ifadesinin içerdiği istisna ise, ahirette gerçekleşecek durumla ilintilidir. Bu görüşü, Mecmau'l-Beyan'ın müellifi, Şeyhimiz Ebu Cafer Tusî'nin tefsirinden, o da bizim mezhebimize mensup âlimlere ait birkaç tefsirden nakletmiştir.

Bu yorumla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Aslında bu yorum, "illâ" edatını "siva" anlamında tutan ikinci yorumla aynı anlama gelmektedir. Sadece konuyu açıklama şekli açısından biraz fark etmektedir. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz ikinci yorumla ilgili olarak yaptığımız değerlendirme, bu yorum için de geçerlidir.

Onuncu yorum: Kastedilen anlam şudur: "Rabbinin, günahlarını bağışlayıp da cehenneme sokmayacağı kimseler hariç." O hâlde, istisna *"bedbaht olanlar"*a dönük zamirle ilgilidir. Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Bedbaht olanlar ateştedirler; fakat Rabbinin dilediği kimseler hariç."

Bundan da anlaşılıyor ki, bu değerlendirmeyi yapan kişi, cennetliklerle ilgili *"Mutlu olanlar ise cennettedirler; gökler ve yer var oldukça, Rabbinin dilediği hariç... orada sürekli kalacaklardır."* ifadesinin içerdiği istisnayı yorumlarken şunu söylüyor: "Bundan maksat da cehennemden çıkarılıp cennete sokulan tevhid ehli günahkârlardır." Nitekim önceki yorumların kapsamında da bu ihtimal üzerinde duruldu. Bu durumda kastedilen anlam şudur: "Mutlular cennettedirler, orada ebediyen kalacaklardır. Ancak tevhid ehli olan fasıklar hariç. Onlar cehennemdedirler. Sonra oradan çıkarılıp cennete sokulacaklardır." Bu yorum Ebu Miclez'e nispet edilmiştir.

Bu yorumla ilgili değerlendirmemize gelince; bu söylenenler iki ayette yer alan istisnaların ilkine uyarlanabilir; fakat ikinci istisnanın başka türlü yorumlanması kaçınılmazdır. Ama o zaman da yapılan yorum ne olursa olsun, her iki ayetin sahip olduğu akış bütünlüğü kesinlikle bozulacaktır.

Kaldı ki, yüce Allah'ın affedip ateşe atmadığı günahkâr müminlerin affedilişi, durduk yere gerçekleşmez. Aksine ya işledikleri salih bir amelden veya bir şefaatten dolayı affedilirler. Bunun sonucunda mutlulardan olur ve *"Mutlu olanlar ise cennettedirler..."* ayetinin kastettiği kimseler kapsamına girerler. Yani önce bedbahtlar zümresine dâhil olup sonra ateşe girmedikleri için onlardan istisna edilmezler. Kısaca söylemek gerekirse, onlar bedbaht değiller ki, onlardan istisna edilsinler. Bilakis mutludurlar ve ilk andan itibaren cennete girerler.

"Kuşkusuz Rabbin, istediğini gerçekten yapandır." ifadesi, yukarıdaki istisnaya ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir ve daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah'ın kudretinin mutlak hareket etme özelliğine sahip olduğunu vurgulamaktadır.

108) Mutlu olanlar ise cennettedirler; gökler ve yer var oldukça, Rabbinin dilediği (müddet veya kimse) hariç, kesintisiz bir bağış olarak orada sürekli kalacaklardır.

Bu ayetin başındaki "Mutlu olanlar" ifadesinin orijinali "suidû" şeklinde (meçhul kalıbında) okunduğu gibi, "seidû" şeklinde (malum kalıbında) de okunmuştur. Dil açısından bu ikinci kullanım daha uygundur. Çünkü Arapların kullanmalarından algılandığı kadarıyla "seide" sözcüğünün kökü geçişsizdir. Ancak kelimenin ilki, yani "suidû" şeklindeki meçhul kalıbına uyarlanmış şekli, birinci ayette geçen "şegû" şeklindeki malum sıygasına uyarlanmış ifadeyle birlikte değerlendirildiğinde, şu şekilde ince bir mesaj da içermiyor değildir: Mutluluk ve hayır yüce Allah'tandır. Ama onlara ilişen kötülük, onların kendilerinden kaynaklanmıştır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı."* (Nûr, 21)

"el-Cezzu", kesmek anlamına gelir. Dolayısıyla ayetin orijinalinde geçen "ataen gayre meczuz", kesintisiz bağış demektir. Bundan önce, *"Rabbinin dilediği hariç"* şeklinde cennette sürekli kalmak ile ilgili bir istisnanın geçmiş olmasına karşın, yüce Allah'ın cenneti, kesintisiz bir bağış olarak nitelemesi, dilemesiyle istisna etmesinden maksadın, kudretinin mutlaklığını, sınırsızlığını koruduğunu ve işin kontrolünün hiçbir zaman elinden çıkmadığını vurgulamak olduğunun en güzel kanıtıdır.

Önceki ayetle ilgili olarak yaptığımız değerlendirmelerin tümü, üslup benzerliğinden dolayı, bu ayet için de geçerlidir. Yalnız, *"Rabbinin*

dilediği hariç" ifadesinin içerdiği istisnayı, önce cehenneme girip sonra oradan çıkarılarak cennete sokulanları kapsayacak şekilde yorumlamayı esas alan değerlendirmeleri [dolayısıyla burada da önce cennete girip sonra oradan çıkarılarak cehenneme atılma şeklinde bir değerlendirmeyi] bu genellemenin dışında tutuyoruz. Çünkü ahirette cehenneme girenlerin bir kısmının oradan çıkmaları mümkündür; ancak ahirette cennete girenlerin bir kısmının oradan çıkmaları mümkün değildir. Ahiret cenneti sonsuzdur ve oraya giren bir daha çıkmaz. Bu husus, Kitap (Kur'ân) ve Sünnet'te (Nebevî sözlerin) kesin kabul edilen/bedihî ve zarurî gerçeklerden biri gibidir. Bu hususla ilgili birçok ayet ve hadis vardır. Şüpheci hiçbir kimse, söz konusu ayet ve hadislerin buna delâlet ettiğinden kuşku duymaz. Buna karşın Kur'ân'ın, ahirette ateşe girenlerden bazısının oradan çıkarılıp cennete sokulacaklarına yönelik delâleti bu kadar belirgin değildir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ibadet ehlinin cennete girmelerinin zorunluluğu ve oradan çıkmalarının caiz olmayışı ile ilgili olarak deniliyor ki: "Çünkü ümmet, sevabı hak edenin cennete girmesinin kaçınılmazlığı ve oraya girdikten sonra da çıkmamasının kesinliği hususunda görüş birliği içindedir (icma etmiştir)."[1] (Alıntı sona erdi.)

"Sevap kazanan kimselerin cennete girmelerinin zorunluluğu" meselesi herkesçe kabul edilen aklî bir kurala dayalıdır. Bu kural ise şundan ibarettir: Ödül vermekle ilgili sözü (vaad) tutmak zorunludur; ama azap tehdidiyle (vaid) ilgili sözü tutmak zorunlu değildir. Çünkü vaadin ilintili olduğu olgu, vaat edilen kişiye ait bir haktır. Bununla ilgili sözü tutmamak, bir başkasının hakkını zayi etmek anlamına gelir ki, bu da zülümdür. Vaid (azap tehdidi) ise, vaat edilen şeye muhalefet söz konusu olduğunda, hakkı vaatte bulunan kimseye vermek anlamına gelir. Hak sahibinin mutlaka hakkını eksiksiz alması diye bir zorunluluğu yoktur. Bilakis hakkının tümünü almak veya almamak onun elindedir. Yüce Allah da ibadet eden kullarına ibadetlerinin karşılığı olarak cenneti vadetmiştir; isyan edenlere de, isyan etmelerinin karşılığı olarak ateşe atma tehdidinde bulunmuştur. Dolayısıyla ibadet edenleri, kendileri için öngördüğü hakkı yerine getirmek için cennete sokması zorunludur. İsyan edenlere azap etmekse, kendine ait kıldığı bir haktır. İsterse

1- [c.5, s.196]

onlara azap ederek hakkını eksiksiz yerine getirir, isterse kendine ait hakkı terk etmek suretiyle onlara azap etmekten vazgeçer.

Cennete girdikten sonra çıkmama meselesine gelince, böyle bir sonuç, bu hususla ilgili sayısı oldukça kalabalık olan ayetlerin ve rivayetlerin içeriğinden elde edilmektedir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirin müellifinin sözünü ettiği görüş birliği (icma) konusu ise, Kitap ve Sünnet'in veya aklın delâlet ettiği hususa dayanmaktadır. Yoksa bağımsız bir kanıt değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Buharî, Müslim, Tirmizî, Nesaî, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -el-Esma ve's-Sıfat adlı eserde- Ebu Musa el-Eşarî'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah efendimiz (s.a.v), "Yüce Allah zalime süre verir; ama onu yakaladığı zaman, artık elinden kurtulamaz." buyurdu, ardından şu ayeti okudu: *"Rabbin, zalim olan memleketleri yakaladığında, O'nun yakalaması işte böyledir. Şüphesiz, O'nun yakalaması pek acı ve şiddetlidir."*

Aynı eserde belirtildiğine göre, Tirmizî -hasen olduğunu belirterek-, Ebu Ya'la, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Ömer b. Hattab'tan şöyle rivayet etmişlerdir: *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu.'* ayeti inince, dedim ki: "Ya Resulullah, böyle olduktan sonra ne diye amel edelim? Olmuş bitmiş bir şey üzere mi, yoksa henüz tamamlanmamış bir şey üzere mi amel edeceğiz?" Buyurdu ki: "Olmuş bitmiş bir şey üzere ey Ömer! Kalemler kaldırılmış ve kaderler yürürlüğe konmuş. Ancak her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır."

Ben derim ki: Aynı hadis benzeri lafızlarla, Ehlisünnet kaynaklarında çeşitli kanallardan Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. Örneğin Sahih-i Buharî'de, İmran b. Husayn'in şöyle dediği rivayet edilir: Dedim ki: "Ya Resulallah, öyleyse amel edenler ne diye amel ediyorlar?" Buyurdu ki: "Her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır."[1]

1- [Sahih-i Buharî, c.8, s.153]

Yine aynı eserde Hz. Ali'den (k.v) şöyle rivayet edilir: "Peygamber efendimiz (s.a.a) bir cenaze törenine katılmıştı. Dönüş yolundayken yerde bir şeyler çiziktirmeye başladı ve buyurdu ki: "İçinizde hiç kimse yoktur ki, cennette veya cehennemde oturacağı yer önceden yazılmış olmasın." Orada bulunanlar dediler ki: "O hâlde (kendi amellerimize) güvenmeyelim mi?" Buyurdu ki: "Amel edin, çalışın. Çünkü her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır." Ardından, *'Artık kim verir ve sakınırsa...'*[1] ayetini okudu."[2]

Ben derim ki: Konuyu daha anlaşılır kılmak için şöyle bir açıklama yapmak yerinde olur: Akıl ve fikir sahibi herkes açık bir şekilde bilir ki, evrende objeler ve etkileri bağlamında yaşanan olaylar gerçekleşme ve var olma sürecine girmedikçe olabilirlik (mümkinu'l-vücud) kapsamında olurlar, yani mümkün nitelikli olgular olarak algılanırlar. Mümkün niteliklilik ise olmak veya olmamak açısından aynı konumdadır. Meselâ bir tahta parçası, yanma sonucu kül olmadığı sürece, kül olması veya olmaması mümkündür. İnsan menisi de fiilen bir insan olmadığı sürece, insan olma imkânına sahiptir. Yani insan olma yeteneğini barındırır bünyesinde. İnsan olmayı gerektiren diğer illet parçaları da bir araya gelirse insan olur; ama geçersiz olma ve insandan başka bir varlığa dönüşme yeteneğine de sahiptir.

Tahta parçası veya meni, varoluş sürecine girerse, meselâ fiilen kül veya insan olursa, tahtanın kül olma veya başka bir şey olma yönündeki eşit oranlı mümkünlük niteliği ve meninin insan olma veya başka bir şey olma yönündeki eşit oranlı mümkünlüğü geçersiz olur. Artık meni sadece insan olur, başka bir şey olması imkânsızlaşır. Aynı şekilde tahta parçası da kül olur ve bu fiilî varlığıyla birlikte başka bir şey olmasına imkân kalmaz.

Bununla anlaşılıyor ki, fiilî olguları (fiiliyata dönüşmüş varlıkları) ele alıp, onları gerektirici nedenlerine nispet ettiğimizde ve bunun zorunlu bir sonucu olarak da fiilî olguların nedenlerini de nedenlerin nedenlerine nispet ettiğimizde, böyle bir perspektifte evrenin fiilî olgular silsilesinden ibaretmiş gibi olduğunu, bu silsilenin hiçbir halkasının durumunda hiçbir zaman değişikliğin meydana gelmediğini ve varlıkların

---

1- [Leyl, 5]

2- [Sahih-i Buharî, c.8, s.154]

sahip oldukları mümkünlük niteliklerinin, yeteneklerinin ve serbest iradelerinin tümden geçersiz olduğunu görürüz. Fakat bu olgulara, varoluş amaçlarına yönelik hareketleriyle ilintili olarak taşıdıkları mümkünlük niteliği ve yetenekleri perspektifinden baktığımızda, bu maddî varlıkların hiçbirinin mümkünlük kategorisinden ve serbest irade kapsamından çıkmadığını görürüz.

Buna göre, varoluşun iki boyutu vardır: Birincisi, zorunlu ve pratik (fiiliyata dönüşmüş) boyuttur ki, bu oluşun her bir parçası bir objeyle veya objenin somut etkisiyle belirginleşir, hiçbir kapalılığı veya kararsızlığı, hiçbir değişimi ve dönüşümü kabul etmez. Oluşun bu boyutunda müsebbepler gerektirici sebepleriyle ve malulller eksiksiz illetleriyle kaimdirler. O sebepler ve illetler ki, muktezalarından ayrılmazlar, malulleri de bunlardan geri kalmazlar, hiçbir girişimin bu varoluşların değişimi yönünde ve hiçbir çalışma ve hareketin bunların dönüşümü hususunda bir yararı olmaz.

İkincisi ise, imkân, yetenek ve kabiliyet boyutudur ki, bu yönüyle bir şey ancak meydana geldikten sonra belirginleşir ve ancak tahakkuk (gerçekleşme) tamamlandıktan sonra kapalılık (ipham) ve genellik (icmal) ortamının dışına çıkar. İşte serbest seçim yasası bu yöne dayanmakta, çalışma ve hareket etme bununla anlam kazanmakta, çalışma ve kazanma olguları bu temel üzere kurulmakta; eğitim, terbiye, korku, umut, kuruntular ve arzular bu yöne dayanmaktadır. Yine davet etme, emretme ve sakındırma gibi olgular bununla belirginlik kazanmakta, ödül ve ceza bu boyut ışığında doğru anlam kazanmaktadır.

Açıktır ki, varoluşun bu iki boyutu birbiriyle çelişmez, biri diğerinin varlığını geçersiz kılmaz. Çünkü fiiliyetin kendine özgü bir ortamı, imkân ve yetenek boyutunun da kendine özgü bir ortamı vardır. Nitekim falan olayın müphemliği ile gerçekleşme sürecinden sonraki belirginlik kazanışı arasında da herhangi bir çelişki olmaz ve daha sonra belirginlik kazanması da önceki müphemlik açısından bir çelişki oluşturmaz.

Varoluşun birinci boyutu, ilâhî kaza yönüdür. Olguların bu boyut açısından belirginleşmeleri, davet, çalışma ve kazanma ortamı açısından belirginleşmemelerini geçersiz kılmaz. İnşaallah yeri geldiğinde, ilâhî kaza ve kader konularıyla ilgili değerlendirmeler yaparken, bu hususta daha detaylı bilgiler sunacağız.

Şimdi hadisleri incelemeye bakalım:

Hadislerin söz akışlarını incelediğimiz zaman, sahabelerin mutluluk, bedbahtlık, cennet ve cehennem gibi olguların yazılmış olmasından ve bunlarla ilgili kalemin hareket etmesinden zorunluluk ve gereklilik anladıkları anlaşılıyor. Bu anlayışlarının gereği olarak da, öncelikle amaçlara ulaşmaya yönelik öncüllerin geçersizliğinin kaçınılmazlığını, müsebbeplerle sebepler arasındaki bağların ortadan kalktığını, bir insan için cennete girme kararı verildikten sonra, buna uygun amel etse de, etmese de, ister salih amel işlesin, ister kötü ameller işlesin cennete zorunlu olarak gireceğini vehmetmişlerdir.

İkinci olarak da şöyle bir vehme kapılmışlardır: Bu öncüller ve sebepler de amaçlar ve müsebbepler gibi yazılmış, kesin kayda geçirilmiş bir kazanın/yargı ve hükmün egemenliği altındadırlar; artık serbest iradenin bir anlamı olmadığı gibi, çalışmanın ve kazanmanın da etkin olacağı bir alan yoktur.

Hadislerde sahabelerin Peygamberimize (s.a.a) sordukları şu sorulara bakalım: "Ya Resulallah, böyle olduktan sonra ne diye amel edelim? Olmuş bitmiş bir şey üzere mi, yoksa henüz tamamlanmamış bir şey üzere mi amel edeceğiz?", "Ya Resulallah, amel edenler niçin amel etsinler ki?", "O hâlde (kendi amellerimize) güvenmeyelim mi?" Yani Allah'ın değişmeyecek ve dönüşmeyecek şekilde yazdığına güvenip ameli terk mi edelim?

Bütün bunlar yukarıda değindiğimiz ilk vehme işaret ediyor. Bana öyle geliyor ki, kendi iç âlemlerinde gözlemledikleri serbest irade ve yapabilirlik nitelikleri, onları ikinci vehimle bağlantılı sorular sormaktan alıkoymuş. Gerçi kalplerinde bu tür anlamlar depreşip duruyordu. Çünkü bunlar birbirlerini gerektiren anlamlardır.

Resulullah efendimiz (s.a.a) onların bu sorularına, "Her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır." cevabını veriyor. Aslında bu cevap, insanın yaratılışının tanımlandığı ayetten alınmıştır: *"Sonra ona yolu kolaylaştırdı."* (Abese, 20) Yani, *"Andolsun ki, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık."* (A'râf, 179) ayetinde de buyurduğu gibi, Allah'ın, cennet için yarattığı bütün insanları ve cehennem için yarattığı bütün insanları yaratmada bir gayesi vardır ve Allah onların bu gayeye yönelik hareketlerini kolaylaştırmış, onlara bu gayeye gitmek için kolaylık sağlamıştır.

Buradan anlaşılıyor ki, amaç olarak kendisine cennet yazılan insan ile cennet arasında bir yol vardır ve cennete ulaşmak için bu yolu

kat etmesi gerekir. Yine amaç olarak kendisine cehennem yazılan insan ile cehennem arasında da bir yol vardır ve onun da bu yolu kat etmesi gerekmektedir. Cennetin yolu, iman ve takvadır. Cehennemin yolu ise, şirk ve günahtır. Yüce Allah'ın, kendisine amaç olarak cenneti yazdığı insanın gideceği cennet, işte bu yolu iman ve takvadan geçen cennettir. Oraya gitmesi için bu yoldan geçmesi bir zorunluluktur. Amel etsin veya etmesin, iyi amel işlesin veya kötü amel işlesin her hâlükârda cennete gidecek diye bir kayıt yoktur. Aynı şekilde kendisine amaç olarak cehennem yazılan insan için ön görülen cehennem, yolu şirkten ve günahtan geçen cehennemdir. Mutlak bir cehennem hedefi söz konusu değildir.

Bu nedenledir ki, İmam Ali'nin (a.s) aktardığı rivayette, Peygamberimiz (s.a.a) "Her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır." buyurduktan sonra şu ayeti okumuştur: *"Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız."* (Leyl, 5-10)

O hâlde bu hedeflerden birine, gerekli olan yolu kat etmeden ulaşmayı düşünen kimse, yemeden doymayı, içmeden kanmayı veya hareket etmeden bir yerden bir yere gitmeyi uman kimseye benzer. Bu dünya, çalışma ve hareket etme yurdudur; bu dünyada bir hedefe varmak için yürümek ve intikal etmek kaçınılmazdır. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir."* (Necm, 39-41)

Peygamberimiz (s.a.a) "teysir" (kolaylaştırma, teshil) tabirini kullanarak, ashabın zihninde dolaşan ikinci vehme de cevap vermeyi ihmal etmiş değildir. Çünkü bilindiği gibi kolaylaştırma; gerekliliği zorunlu kılan bir zaruret, belirginleşmeyi kaçınılmaz kılan bir vaciplik olmadığı ve adem/yok olma kapısının kapatıldığı durumlarda söz konusu olabilir. Eğer cennet yolu, kendisine cennet yazılan insan açısından izlenmesi zorunlu ve kesin olsaydı, insanın aksine davranma ihtimali ve imkânı olmasaydı, bu olgu, yani yolun izlenmesi olgusu değişmez bir zorunluluk niteliğine sahip olurdu. O zaman da izlenmesinin ve ona yönelik hareketin kolaylaştırılmasından söz etmenin anlamı olmazdı.

O hâlde Peygamberimizin (s.a.a) "Her şeyin yaratıldığı amaca yönelik hareketi kolaylaştırılmıştır." sözü, insanın karşılaşacağı iki durum

olan mutluluk ve bedbahtlık olgularının iki boyutunun bulunduğunu; bunlardan birinin, değiştirilmesine imkân olmayacak şekilde zorunlu ve kesin yargıya (kaza) dayalı olduğunu ve birininse mümkün nitelikli, serbest iradeye dayalı, insan için kolaylaştırılmış, çalışma ve kazanma yöntemiyle elde edebileceği bir şey olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Buna göre, bu bağlamda ilâhî davet bunlardan sadece ikinci boyutla ilgilidir, birinci boyutla değil.

Tefsirimizin birinci cildinde, *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayetini incelerken, insanın amelleri bakımından cebir ve serbestlik meselesiyle ilgili detaylı bilgiler sunduk.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Cerir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Katade'den rivayet etmişlerdir ki: Katade, *"Bedbaht olanlar..."* ayetini okuduktan sonra şöyle demiştir: "Enes bize Resulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu söyledi: 'Bir topluluk bir süre sonra cehennemden çıkacaktır.' Biz Haruralılar gibi söylemeyiz."

Ben derim ki: "Biz Haruralılar gibi söylemeyiz." sözü Katade'ye aittir. Haruralılar ise, bir Haricî grubudur. Onlar ateşe girenlerin orada ebediyen kalacaklarına inanırlardı.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Cabir'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.v), *"Bedbaht olanlar ateştedirler; orada onların (inilti ve bağırış içerikli) bir nefes alıp vermeleri vardır. Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır."* ayetini okudu, ardından şöyle buyurdu: "Allah, bedbaht olanların bir kısmını cehennemden çıkarıp cennete sokmayı dilerse, bunu yapar."

Tefsiru'l-Burhan'da belirtildiğine göre, Hüseyin b. Said el-Ahvazî Kitabu'z-Zühd adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s) cehennemlikleri sordum, buyurdu ki: "Ebu Cafer (a.s) şöyle derdi: Cehennemlikler oradan çıkarılırlar, sonra cennetin kapısında bulunan ve adına 'Hayat Pınarı' denilen bir çeşmenin başına getirilirler. Bu çeşmenin suyundan üzerlerine dökülür. Böylece bitkilerin yeşermesi gibi yeniden yeşerirler; etleri, derileri ve kılları yeniden yeşermeye başlar."

Ben derim ki: Müellif bu hadisi kendi rivayet zinciriyle Ömer b. Eban aracılığıyla İmam'dan (a.s) rivayet etmiştir. Hadiste sözü edilen cehennemliklerden maksat, cehenneme giren özel bir gruptur. Bunlar tevhid ehlidirler ve oradan şefaatin desteğiyle çıkarlar. Bu yüzden ce-

hennemlikler olarak isimlendirilmişlerdir. Yoksa bütün cehennemlikler değildir. İleride sunacağımız bir rivayetten de bu anlaşılmaktadır.

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Said'den Ebu Basir'in şöyle dediğini nakleder: İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Birtakım insanlar cehennemden çıkarlar. Bunlar ateşte yandıklarında şefaate uğrarlar. Ardından cennet ehlinin beslendiği yerden çıkan bir nehrin yanına götürülürler. Bu nehrin suyunda yıkanırlar, etleri ve kanları yeniden yeşerir. Ateşte yanmış olan derileri değiştirilir ve cennete sokulurlar. Cennetlikler onlara, 'Cehennemlikler' adını verirler. Bunun üzerine hep bir ağızdan, "Allah'ım, üzerimizdeki bu ismi kaldır." diye bağırırlar ve Allah bu ismi üzerlerinden kaldırır."

İmam devamla şunları söyledi: "Ey Ebu Basir! Hiç kuşkusuz Ali'nin düşmanları ebediyen cehennemde kalırlar ve onlar şefaate de uğramazlar."

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Said'den Ömer b. Eban'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bir Salih Kul'un (a.s) cehennemlikler hakkında şunları söylediğini duydum: "Onlar günahlarıyla cehenneme girerler, Allah'ın affı sonucu da oradan çıkarlar."

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Said'den Humran'ın şöyle dediğini rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Onlar diyorlar ki: Allah'ın bir kavmi cehennemden çıkarıp cennete sokacağını, Allah'ın velileriyle, dostlarıyla birlikte cennete yerleştireceğini ileri süren topluluğa şaşmaz mısınız?" Bunun üzerine İmam (a.s) şöyle dedi: "Yoksa onlar yüce Allah'ın, *'Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır.'*[1] dediğini duymadılar mı? Cennetten öte bir cennet ve cehennemden öte de bir cehennem vardır. Cehennemden çıkarılanlar elbette Allah'ın dostlarıyla birlikte kalmazlar. Allah'a yemin ederim ki, aralarında bir menzil vardır. Ancak ben bunları söyleyecek durumda değilim. Onların durumu bir halkadan bile daha dardır. Kaim kıyam ettiği zaman, işe bunlardan başlar."

Ben derim ki: İmam'ın, "Kaim kıyam ettiği zaman..." ifadesi şu mesajı vermeye yöneliktir: İmam Mehdi zuhur ettiği zaman, hak ehliyle alay eden bu kimselerden intikam almakla işe başlar.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Humran'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet eder ki: İmam'a, *"Onlar orada gökler ve yer var oldukça*

1- [Rahmân, 62]

sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği hariç." ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Burada, daha sonra cehennemden çıkarılacak kimseler kastediliyor."

Yine aynı eserde, müellif, Ebu Basir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Onlardan bir kısmı bedbahttır, bir kısmı ise mutlu."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Cehennem ehlinden söz edilirken, gerçek anlamda bir istisnaya yer veriliyor. Buna karşılık cennet ehlinden söz edilen cümlede istisnaya yer verilmemiştir: *Mutlu olanlar ise cennettedirler; gökler ve yer var oldukça, Rabbinin dilediği hariç, kesintisiz bir bağış olarak orada sürekli kalacaklardır.*"

Ben derim ki: Bu açıklamasıyla İmam (a.s), cennet ehliyle ilgili istisnanın ardından, *"kesintisiz bir bağış olarak"* ifadesine yer verildiği için, bunun cennetliklerin bir kısmının oradan çıkarılacaklarına delâlet etmediğini, bu istisnanın, sadece ilâhî kudretin mutlaklığını anlatmaya yönelik olduğunu vurgulamak istiyor. Cehennemliklerle ilgili istisnada ise durum tam tersinedir. Oradaki istisnanın ardından *"Kuşkusuz Rabbin, istediğini gerçekten yapandır."* buyrulması, işin fiilen gerçekleşebileceğini gösteriyor. Daha önce buna işaret etmiştik.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ebu'ş-Şeyh, *"Bedbaht olanlar ateştedirler..."* ifadesiyle ilgili olarak Süddî'den şöyle rivayet eder: "Bu ayetten sonra Medine'de, Allah'ın bu husustaki dilemesini içeren şu ayet indi ve bunu neshetti: *"İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir. Onları bir yola da iletecek değildir..."*[1] Böylece cehennemliklerin oradan çıkarılmalarına ilişkin ümitlerine son verildi ve orada ebedî kalmalarının gerekliliğine hükmedildi. *'Mutlu olanlar ise cennettedirler...'* ayetinden sonra da Medine'de, Allah'ın bu husustaki dilemesini içeren ve bu ayeti de nesheden şu ayet indi: *'İnanıp iyi işler yapanları da, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Orada sürekli kalacaklardır. Orada onlara tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölge altına alacağız.'*[2] Böylece cennetliklerin de orada ebediyen kalmalarına hükmedildi."

Ben derim ki: İki ayetin neshedildiğine ilişkin değerlendirme, ravinin, bu ayetlerin içirdiği hükmün kesintiye uğramasına delâlet ettiği

1- [Nisâ, 168]
2- [Nisâ, 57]

varsayımına dayanıyor. Oysa biz daha önce bunun aksini kanıtladık. Kaldı ki, bu gibi hususlarda nesih olayı ne akla, ne de nakle uygundur. Hem böyle bir çıkarsama, cennetle ilgili ayetin açık ifadesiyle de bağdaşmıyor. Bundan da öte, cennetliklerin ve cehennemliklerin oralarda ebediyen kalacaklarına dair birçok ayeti En'âm ve A'râf gibi Mekke inişli surelerde de görmek mümkündür.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Münzir Hasan'dan, o da Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: "Cehennemlikler çöldeki kum taneleri sayısınca dahi cehennemde kalsalar, bir gün gelir oradan çıkarılırlar."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İshak b. Raheveyh, Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet etmiştir: "Bir gün gelecek cehennemde kimse kalmayacak." Sonra, *"Bedbaht olanlar..."* ayetini okudu.

Aynı eserde İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh'in İbrahim'den şöyle rivayet ettikleri belertiliyor: *"Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği hariç."* ayetinden daha fazla cehennemliklere ümit veren başka bir ayet yoktur. İbn Mes'ud da demiştir ki: Bir gün gelecek cehennemin kapılarına kilit vurulacak."

Ben derim ki: Bu üç rivayette yer verilen sahabe sözlerinin kanıtsallık değeri yoktur. Karşıt görüşleri ileri sürenlere karşı bunları kanıt olarak sunmak isabetsizdir. Şayet bunlar mevkuf rivayetler kategorisine sokulurlarsa, bu sefer de Kur'ân'a açıkça muhalif olma problemi baş gösterir. Nitekim yüce Allah kâfirlerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Onlar ateşten dışarı çıkamazlar."* (Bakara, 167)

Tefsiru'l-Burhan'da belirtildiğine göre, Hasan b. Said Kitabu'z-Zühd adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Humran'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: "Kulağımıza bazı söylentiler geldi, 'Bir gün gelecek cehennemin kapıları tamamen kapatılacak.' diye. Bu hususta ne buyurursunuz?" dedi ki: "Hayır, Allah'a andolsun cehennem ebedîdir." Dedim ki: *"Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği hariç."* Buyurdu ki: "Burada, cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkarılacak kimseler kastediliyor."

Ben derim ki: Kâfirlerin cehennemde ebediyen kalacaklarına ilişkin olarak Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılan rivayetler oldukça fazladır. Tefsirimizin birinci cildinde, *"Onlar ateşten dışarı çıkamazlar."* (Bakara, 167) ayetini açıklarken, azabın sonsuzluğu ve kesintiye uğraması üzerine felsefî bir değerlendirme yapmıştık.

فَلَا تَكُ فِى مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِۜ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُهُم مِنْ
قَبْلُۜ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى
الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِۜ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْۜ وَاِنَّهُمْ
لَفِى شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾ وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْۜ اِنَّهُ بِمَا
يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾ فَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْاۜ
اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴿١١٢﴾ وَلَا تَرْكَنُوٓا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾ وَاَقِمِ
الصَّلٰوةَ طَرَفَىِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِۜ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِۜ
ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ
﴿١١٥﴾ فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ
فِى الْاَرْضِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْۚ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَٓا اُتْرِفُوا
فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا
مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ
مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَۜ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ
لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

109- O hâlde, onların (Mekke müşriklerinin) taptıkları şeyler hakkında kuşku içinde olma. Onlar (hiçbir kanıta dayanmaksızın) sadece önceden (eski kavimler olan) atalarının taptıkları gibi (putlara) tapıyorlar. Kuşkusuz biz onların paylarını eksiksiz olarak kendilerine vereceğiz.

110- Andolsun biz Musa'ya kitap verdik; ama onda da ihtilâfa düşüldü. Eğer Rabbin tarafından önceden (geçerli kılınmış) bir söz olmasaydı, kesinlikle aralarında hüküm verilirdi (işleri bitirilirdi). Gerçekten onlar (Musa'nın kavmi), onun (Tevrat'ın) hakkında derin bir kuşku içindedirler.

111- Andolsun Rabbin, (o ihtilâfa düşenlerin) her birinin yaptıklarının karşılığını tam olarak kendilerine verecektir. Şüphesiz O, onların yapmakta olduklarından haberdardır.

112- O hâlde emrolunduğun gibi (din ve kulluk hususunda) dosdoğru ol; seninle birlikte tövbe edenler de (öyle olsunlar) ve haddi aşmayın. Kuşkusuz O, yapmakta olduklarınızı görmektedir.

113- Zulmedenlere meyledip dayanmayın; yoksa sizin Allah'tan başka velileriniz olmadığı bir hâlde (kıyamette), ateş size de dokunur, sonra size yardım (şefaat) da edilmez.

114- Gündüzün iki ucunda ve gecenin ilk saatlerinde namazı ikame et. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. İşte bu, (Allah'ı) zikredenler için bir hatırlatmadır.

115- (Kavminin eziyetlerine karşı) sabret. Çünkü Allah, iyilerin mükâfatını zayi etmez.

116- Sizden önceki nesiller arasında, içlerinden kurtardığımız az kimseler dışında, (insanları yeryüzünde) bozgunculuktan alıkoyacak geriye kalan bir topluluk bulunmalı değil miydi?! (Fakat bu) zulmedenler, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten onlar suçlu idiler.

117- Rabbin, halkı ıslah edici olan beldeleri haksız yere helâk edecek değildir.

118- Rabbin dileseydi, insanları tek bir ümmet yapardı. (Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler.

119- Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç. Zaten onları bunun (merhamet) için yaratmıştır. Rabbinin, "Kuşkusuz, cehennemi tüm cinler ve insanlarla dolduracağım." sözü gerçekleşmiş oldu.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bundan önce yüce Allah Peygamber'ine (s.a.a) geçmiş toplumların hikâyelerini anlatmıştı. Onların şirk esaslı inanç sistemlerinin, fıtrat çizgisinin dışına taşmış azgın yaşam biçimlerinin, Allah'ın ayetlerini inkâr edişlerinin ve kendilerine gönderilen elçilerin davet ettikleri hak mesajı kabul etmeye tenezzül etmeyişlerinin başlarına ne tür felâketler getirdiğine değinmişti. Bu yaptıklarının da onları top yekûn helâke, tarih sahnesinden silinmeye, ardından bütün insanların toplandıkları kıyamet gününde ebedî azaba sürüklediğini dile getirmiş ve bundan önceki ayetler grubunda da onlarla ilgili genel bir değerlendirmeye yer vermişti.

Şimdi inceleyeceğimiz ayetler grubunda ise Peygamber'ine (s.a.a) hem kendisinin, hem de beraberinde bulunan müminlerin bunlardan ibret dersleri çıkarmalarını ve şuna kesinlikle inanmalarını emrediyor: Şirk esaslı inanç sistemi ve fıtratın çizgisinin dışına taşmış azgın yaşam biçimi insanı toplu helâkten ve top yekûn yok oluştan başka bir sonuca götürmemektedir. O hâlde kendilerine düşen sorumluluk, kulluk yolundan ayrılmamaları, sabır ve namaza sarılmaları, zalimlere eğilim gösterip dayanmamalarıdır. Aksi takdirde Allah'tan başka velileri olmadığı hâlde, ateş onlara da dokunur, sonra kendilerine yardım edilmez. Şunu da bilmelidirler ki, Allah'ın sözü en yüce olandır. Kâfirlerin sözü ise en aşağı olandır. Allah'ın kâfirlere süre vermesi, daha önce Allah tarafından verilmiş olan hak sözünü gerçekleştirmekten başka bir amaca matuf değildir. Kıyamet günü alacakları ceza ile de bu söz tamamlanmış ve yerine getirilmiş olacaktır.

109) O hâlde, onların (Mekke müşriklerinin) taptıkları şeyler hakkında kuşku içinde olma. Onlar (hiçbir kanıta dayanmaksızın) sadece önceden (eski kavimler olan) atalarının tap-

tıkları gibi (putlara) tapıyorlar. Kuşkusuz biz onların paylarını eksiksiz olarak kendilerine vereceğiz.

Daha önce, Allah'a ortaklar edinmek ve yeryüzünde fesat çıkarmak suretiyle kendilerine haksızlık eden, dolayısıyla Allah tarafından azaba çarptırılan geçmiş ümmetlerin ayrıntılı olarak anlatılan kıssaları üzerine bir değerlendirme yapılıyor. "Ulâike=Onlar" işaret zamiriyle gösterilenler, Peygamber efendimizin (s.a.a) soydaşlarıdır.

"Onlar sadece önceden atalarının taptıkları gibi tapıyorlar." ifadesi, onlar atalarını taklit ederek putlara ibadet ediyorlar, anlamındadır. Yani sonradan gelen kuşaklar, hiçbir kanıta dayanmaksızın önceki kuşakların izledikleri yolları izliyorlar.

Ayette geçen *"nasîbehum=payları"* ifadesiyle, şirklerinin ve fasıklıklarının karşılığı olarak paylarına düşen (azap) kastedilmiştir.

"Gayra menkûs=eksiksiz olarak" ifadesi, *"nasib=pay"* ile ilintili hâl konumundadır. Ayrıca, *"kendilerine vereceğiz."* ifadesine yönelik bir pekiştirme unsuru işlevini de görmektedir. Çünkü başkasının hakkını vermek, ancak eksiksiz ve tamam olarak vermekle gerçekleşebilir. Bu arada, kâfirlerin Allah'ın affına uğrama ümitleri de kırılıyor.

Bu açıdan ayetle kastedilen anlam şu şekilde belirginleşiyor: Önceki kuşakların kıssalarını, Allah'tan başka ilâhlara kulluk sunduklarını, Allah'ın ayetlerini yalanladıklarını duyduğuna ve yüce Allah'ın onlarla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu evrensel yasanın dünyada helâk edilip ahirette de sonsuz cehennem ateşine sürüklenmelerini gerektirdiğini öğrendiğine göre, senin soydaşların olan şu müşriklerin de putlara taptıklarından kuşku duyma. Bunlar da tıpkı ataları gibi, onları taklit ederek ve hiçbir somut kanıta dayanmaksızın birtakım düzmece ilâhlara kulluk sunuyorlar. Biz onlara amellerinin karşılığı olarak paylarına düşen cezayı vereceğiz. Nasıl olursa olsun, şefaat veya af ile bu payda en ufak bir eksikliğin meydana gelmesine izin vermeyeceğiz.

"Ataları" ifadesiyle, Arapların Hz. İsmail'den sonraki babaları değil de, helâk edilen önceki topluluklar kastedilmiş olabilir. Çünkü yüce Allah başka yerlerde de geçmiş müşrik toplulukları, Arap müşriklerinin önceki ataları olarak nitelendirmiştir: *"Onlar bu sözü hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"* (Mü'minûn, 68) Hem böyle bir anlamlandırma objektif duruma da daha uygundur. Anlam itibariyle de daha güzeldir.

Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: Şu senin soydaşlarının ibadet ve tapması hakkında kuşkuya düşme. Onlar bir bakıma kendilerinin ataları konumunda olan ve helâk edilen önceki toplumların taptıkları gibi düzmece ilâhlara tapıyorlar. Hiç kuşkusuz şirk esaslı inanç sistemini benimseyen atalarının amellerinin karşılığı olan cezayı eksiksiz bir şekilde verdiğimiz gibi, bunların payını da eksiksiz bir şekilde vereceğiz.

110) Andolsun biz Musa'ya kitap verdik; ama onda da ihtilâfa düşüldü. Eğer Rabbin tarafından önceden (geçerli kılınmış) bir söz olmasaydı, kesinlikle aralarında hüküm verilirdi (işleri bitirilirdi). Gerçekten onlar (Musa'nın kavmi), onun (Tevrat'ın) hakkında derin bir kuşku içindedirler.

Dikkat edilirse, ele aldığımız ayetler grubu, surenin genelinde anlatılan kıssalardan ibret alınmasını sağlamaya yöneliktir. Zaten kıssalar da, Peygamberimizin (s.a.a) müşrik soydaşları gerekli olan öğütleri alsınlar ve de yüce Allah'a ortak koşmaları, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları ve Kur'ân'ın yüce Allah adına uydurulmuş bir kitap olduğunu ileri sürmeleri konusunda hakka uygun olarak hüküm versinler diye anlatılmıştır.

Böylece anlatılan kıssalardan ibret alınsın diye değerlendirme mahiyetinde sunulan bu ayetlerde, Kur'ân'a muhatap olanların düzmece ilâhlar edinmelerinden ve Kur'ân'ı yalanlamalarından söz ediliyor. Bu anlatımın bütünleyici bir unsuru olarak yüce Allah Peygamberimizin (s.a.a) soydaşlarının ibadet sistemlerinin kendilerinden önceki toplumların ibadet sistemlerine benzediğini ifade ediyor. Dolayısıyla önceki toplumlar yaptıklarının cezasını gördükleri gibi, bunlar da yaptıklarının cezasını göreceklerdir.

Yine bu açıklama çerçevesinde, Kur'ân'a muhatap olanların Kur'ân hakkında hak ile bağdaşmayan farklı görüşler ileri sürüp ihtilâfa düşmeleri, Musa'nın (a.s) soydaşlarının Allah tarafından ona verilen kitap hakkında ihtilâfa düşmelerine benzediği vurgulanıyor ve yüce Allah'ın aralarındaki ihtilâfı çözen hükmünü ileride vereceği belirtiliyor. Dolayısıyla, *"Andolsun biz Musa'ya kitap verdik; ama onda da ihtilâfa düşüldü."* ifadesi, Yahudilerin Hz. Musa'dan (a.s) sonra Tevrat hakkında görüş ayrılığına düşmelerine yönelik bir işarettir.

"Eğer Rabbin tarafından önceden (geçerli kılınmış) bir söz olmasaydı, kesinlikle aralarında hüküm verilirdi (işleri bitirilirdi)." Yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde insanların dünyevî meselelerle ilgili

olarak ihtilâf etmelerinin yaratılış yasasının (fıtratın) bir gereği olduğunu, buna karşılık dinde ihtilâfa düşmelerinin, kendilerine bilgi geldikten sonra sırf azgınlaşmalarından, haddi aşmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz:

"İnsanlar sadece tek bir ümmet (ve tevhit dini üzere) idiler, sonradan ayrılığa düştüler (muvahhit ve müşrik oldular)." (Yûnus, 19) *"Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden, ayrılığa düştüler."* (Âl-i İmrân, 19) *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberinde, insanların anlaşmazlıklara düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi. Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler, o, kitap verilenlerden başkası değildir."* (Bakara, 213)

Bu arada yüce Allah, insanlara yaptıkları işlerin karşılığının ve kazandıkları şeylerin cezasının eksiksiz olarak ödenmesini öngörmüştür. Bunun bir gereği de, aralarında ihtilâfa düştüklerinde, ihtilâflarını çözmek üzere hükmetmesidir. Fakat yüce Allah bu bağlamda başka bir hüküm de vermiştir. Dünyayı imar etsinler ve dünyada ahiretleri için çalışsınlar diye kıyamet gününe kadar yeryüzünde yararlanmalarını ve yaşamalarını gerekli görmüştür. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36) İşte bu iki hüküm, insanların azgınlıklarından dolayı Allah'ın dini ve kitabı hakkındaki ihtilâflarının çözümünün kıyamet gününe ertelenmesini gerektirmiştir.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Öyleyse, Allah ne diye geçmişteki bazı toplumları haksızlıklarından dolayı helâk etti? Onları da, daha önce verilmiş bulunan bu söze dayanarak kıyamet gününe erteleseydi ya!

Bu soruya karşılık olarak şunu söyleriz: Geçmiş toplumlardan bazılarının helâk edilmelerinin nedeni küfürleri veya günahları, kısacası dinde ihtilâfa düşmüş olmaları değildir ki, son yargının konusu olsunlar ve cezaları kıyamet gününe ertelensin. Bilakis, onlarla ilgili olarak üçüncü bir hüküm uygulanmıştır. O hüküm de şu ayette dile getirilmiştir: *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez."* (Yûnus, 47)

Kısacası, *"Eğer Rabbin tarafından önceden (geçerli kılınmış) bir söz olmasaydı, kesinlikle aralarında hüküm verilirdi (işleri bitirilirdi)."* ifadesi gösteriyor ki, insanların kitap hakkında ihtilâfa düşmeleri, Allah tarafından verilmiş bulunan iki hükmü birden ilgilendirmektedir. Bu hükümlerden biri, insanlar arasında baş gösteren ihtilâfları çözmeyi gerektirirken, diğeri onların kıyamet gününe kadar yeryüzünde yaşamalarını, dünyadayken amellerinden dolayı cezalandırılmamalarını gerektirmektedir. Bu durumun gereği olarak da onlara verilecek azap kıyamet gününe kadar ertelenir.

"Gerçekten onlar (Musa'nın kavmi), onun (Tevrat'ın) hakkında derin bir kuşku içindedirler." ifadesinin orijinalindeki "mürîb" kelimesinin mastarı olan "el-irabetu"; kalbe şüphe atmak demektir. Ayette, "şek" kavramının "mürîb=şüpheye düşürücü" şeklinde nitelendirilmiş olması ise, "zillen zelila=koyu gölge", "hicaben mestura=gizleyici örtü", "hicren mahcura=koyu yasak" türünden bir deyimdir. Dolayısıyla şüphe anlamını pekiştirme amacına yöneliktir.

Öyle görülüyor ki, "innehum=onlar" zamiri Musa'nın ümmeti olan Yahudilere dönüktür. Yahudilerin kendi kitaplarından şüphe duymaya hakları vardı. Çünkü bugün ellerinde bulunan Tevrat, Azra isimli kâhine dayanmaktadır. Bunlar tutsaklık döneminin sona ermesinin ardından Babil'den kutsal topraklara geri dönmek istedikleri zaman, yıllar önce Kudüs'teki heykelin yanması sonucu Tevrat da yanmıştı. Dolayısıyla bugünkü Tevrat'ın derlenişinin bir kişiye dayanıyor olması, doğal olarak kuşku duyulmasını gerektirir. Ayın durum dayanak itibariyle İncil için de geçerlidir.

Kaldı ki, bugün Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ta, fıtratın onaylayamayacağı ve bir semavî kitapta bulunması yakışık almayan açıklamalar da yer alır ve bunlar da kuşku duyulmasına neden oluşturmaktadırlar.

Bazı tefsir bilginlerinin yaptığı "innehum=onlar" zamirini Arap müşriklerine ve "minhu=onun" zamirini de Kur'ân'a döndürmeye gelince, bu doğru değildir. Çünkü yüce Allah surenin giriş kısmında bu husustaki kesin kanıtını tamamladı, Arap müşriklerinin tüm karşı iddialarını çürüttü ve Kur'ân'ın kendi katından Peygamber'ine (s.a.a) indirilen bir kitap olduğunu ortaya koyarak şöyle bir ifadeyle de onlara meydan okudu: *"De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, siz de ona benzer on uydurulmuş sure getirin..."* [Hûd, 13] O hâlde bu somut kanıtlardan son-

ra, tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen kuşkuyu Arap müşriklerine nispet etmenin ve kuşku duyulan kitabın da Kur'ân olduğunu söylemenin anlamı yoktur.

111) Andolsun Rabbin, (o ihtilâfa düşenlerin) her birinin yaptıklarının karşılığını tam olarak kendilerine verecektir. Şüphesiz O, onların yapmakta olduklarından haberdardır.

Ayetin başında yer alan "inne" edatı, fiil benzeridir ve ismi de "kullen" sözcüğüdür. Bu ise, herhangi bir sözcüğe izafe edilmeden getirilmiştir. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı "kullehum=onların, yani kitap hakkında ihtilâfa düşenlerin her biri" şeklindedir. Haberi de, "le-yuveffiyennehum=tam olarak kendilerine verecektir." ifadesidir. İfadenin başındaki "lâm" ve "nûn" harfleri haberi pekiştirmek amacıyla yer almışlardır. "Lemma" sözcüğü ise, yemin edatı olan "lâm" harfinden ve iki "lâm"ı birbirinden ayıran, aynı zamanda tekit anlamını ifade eden şeddeli "ma" harfinden oluşmuştur. Yeminin cevabı ise hazfedilmiştir; ama "inne" edatının haberi (le-yuveffiyennehum) yeminin cevabına de delâlet etmektedir.

Buna göre, ayette kastedilen anlam -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Şu kitap hakkında ihtilâfa düşenlerin her biri, yemin ederim ki yaptıklarının karşılığını eksiksiz alacaklardır, Rabbin onlara amellerinin cezasını mutlaka verecektir. Çünkü O, işledikleri hayır ve şer nitelikli her türlü ameli çok iyi bilmektedir.

Ruhu'l-Maani adlı tefsirde, müellif Ebu Hayyan'dan, o da İbn Hacib'den nakleder ki: "Ayette geçen 'lemma' edatı, cezm edatıdır. Başına geldiği sözcük hazfedilmiştir. Bu tür bir kullanımın örnekleri çoktur. Araplar, 'Harectu ve lemma', 'Safertu ve lemma' derler. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı 'lemma yuveffuha' şeklinde olur. Yani, onlardan her grup amellerinin karşılığını eksiksiz alacağı için Rabbin onların amellerinin karşılığını eksiksiz olarak onlara verecektir."[1] Bu, üzerinde durmaya değer bir yorumdur.

Tefsir bilginleri ayette yer alan sözcüklerle ve ayetin sözel yapısıyla ilgili olarak uzun edebî değerlendirmelere yer vermişlerdir. Buraya kadar yaptığımız değerlendirmelerin ötesi bizi pek ilgilendirmez. Yine

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.12, s.149]

de bu tür edebî değerlendirmeleri öğrenmek isteyenler, çeşitli tefsir kitaplarına başvurabilirler.

112) O hâlde emrolunduğun gibi (din ve kulluk hususunda) dosdoğru ol; seninle birlikte tövbe edenler de (öyle olsunlar) ve haddi aşmayın. Kuşkusuz O, yapmakta olduklarınızı görmektedir.

[Ayetin orijinalinde geçen "istekım" kelimesi, "kame" kökündendir.] Araplar "kame keza" derler. Yani falan şey ayakta oldu, dik durdu. "Kame", "sebete=sabitleşti" ve "rakeze =yerleşti" ifadeleri aynı anlama gelir. Ragıp İsfahanî ile birlikte başkaları da bu görüştedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu sözcükte göz önünde bulundurulan asıl anlam, insanın ayakta durma hâlidir. Çünkü insan ayakta durduğu anda, diğer durumlarından farklı olur. Meselâ insan ayakta durmanın dışında oturma, sere serpe uzanma, diz üstü çökme, sırt üstü yatma ve yüzükoyun uzanma gibi hâl ve durumlarında bir şeyi tutmak, bırakmak, almak ve vermek gibi doğası gereği egemen olduğu hiçbir hareketi kolayca yapamaz. Fakat insan iki ayağı üzerine dikilip ayakta durduğunda, durması, hareket etmesi, alması, vermesi, bağışlaması, alıkoyması, kendine çekmesi, itmesi gibi bütün hareketlerini kontrol altına alacak ve gayet kolay bir şekilde gerçekleştirecek şekilde en dengeli durumda olur; sahip olduğu güç ve eylemler üzerinde egemenliği sabitleşir. O hâlde insanın ayakta durması, bütün yönleriyle insanın kişiliğini temsil eden bir pozisyondur.

Daha sonra bu nitelik, her varlığın, bütün etkinliklerine ve eylemlerine egemen olabildiği en dengeli durumları için kullanılmaya başlandı. Buna göre, direğin ayakta oluşu (kıyam hâlinde oluşu), dik durması; ağacın ayakta durması (kıyam hâlinde olması), köklerini toprağa salıp havaya doğru uzanması; herhangi bir sıvı maddeyi içeren bir kabın kıyamı, içindeki sıvı maddenin dökülmeyeceği şekilde dayanakları üzerinde durabilmesi; adaletin ayakta durması (kıyamı), yeryüzünde yayılması; kanun ve düzenin kaim olması, ayakta durması ise, ülkede yürürlükte olması demektir.

Nitekim ikame etmek de, bir şeyi bütün sonuç ve etkilerini gösterebilecek, hiçbir özelliğini yitirmeyecek hâle getirmek demektir. Adaleti ikame etmek, sünneti (kanun ve düzeni) ikame etmek, namazı ikame etmek (kılmak) ve şahitliği ikame etmek (yerine getirmek), hadleri ikame etmek ve dini ikame etmek gibi.

İstikamet ise, bir şeyden kaim olmasını istemek, bütün etkilerinin ve yararlarının ortaya çıkmasına yönelik bir çağrıda bulunmak demektir. Meselâ yolun istikameti, bir yoldan beklenen düzgün olma, açık olma, izleyicisini saptırmama gibi özelliklere sahip olması anlamına gelir. İnsanın bir işte istikamet üzere olması, onun kendisinden o işi yapmayı ve bozulmasına ve eksilmesine izin vermeyecek şekilde ıslah etmesini istemesi, tam olarak yerine getirmesi demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık O'na doğru istikamet edin (yönelin)."* (Secde, 6) Yani, Allah'ın ilâhlıktaki tevhit hakkını eksiksiz bir şekilde yerine getirin. *"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra istikamet edenler..."* (Secde, 6) Yani, hayatlarının her alanında bu dedikleri üzere sabit olanlar... Bunlar inançları, ahlâkları ve pratik hayatları açısından ancak tevhitle bağdaşan hususlara eğilim gösterir, tevhidi gözetip hayatlarının gizli açık her alanında o çizgiyi korurlar. *"Hanif olarak yüzünü dine doğru yönelt..."* (Rûm, 30) Yüzü çevirmek (ekım vecheke) sözünden maksat, nefsi amel etmeye yöneltip, onun doğrultusunda hareket etmesini sağlamaktır. İnsanın kendini bir şeyde ikame etmesi ise, insanın o işte istikamet göstermesi ve o işi yerine getirmeyi amaçlaması demektir. Bunun üzerinde iyi düşün.

Dolayısıyla *"O hâlde emrolunduğun gibi (din ve kulluk hususunda) dosdoğru ol."* ifadesi, dine bağlılıkta kararlı ol, dosdoğru olmanla ilgili olarak sana yöneltilen emrin bir gereği olarak dinin senden istediklerini eksiksiz bir şekilde yerine getir, anlamındadır. Peygamberimize (s.a.a) yöneltilen bu emrin şu ayetlerde dile getirilmiş olduğunu görüyoruz: *"Hanif (Allah'ı bir tanıyan) olarak yüzünü dine doğru yönelt ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma!"* (Yûnus, 105) *"Hanif olarak yüzünü dine doğru, Allah'ın insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa yönelt. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."* (Rûm, 30)

Ruhu'l-Maani adlı eserde, tefsirini sunduğumuz ayetin açıklaması çerçevesinde şöyle deniyor: "Burada Peygamberimize (s.a.a) kendisine emredildiği gibi dosdoğru olması emrediliyor. Bu da, birçok âlimin dediği gibi, Peygamberimize (s.a.a) Kur'ân (okunulan vahiy) kapsamında olmayan başka bir yolla bu emrin vahyolunmasını gerektirir. Emri içeren ifadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, burada Peygamberimize (s.a.a) dosdoğru olmayı sürdürmesi emrediliyor. Bu da doğru

yolu izlemesinden ve ondan ayrılmamasından ibarettir. Doğru yol ise ifrat ve tefrit arasındaki orta yol demektir. Görüldüğü gibi bu öyle genel bir kavramdır ki ilim, amel ve diğer ahlâkî yansımaların tümünü kapsamaktadır."[1] (Alıntı sona erdi.)

Ruhu'l-Maani müellifinin, *"emrolunduğun gibi"* ifadesini, "Daha önce dosdoğru olmakla emrolunduğun gibi dosdoğru ol." şeklinde tefsir etmesi ve bu ayetten hareketle bundan önce Kur'ân'ın kapsamında yer almayan başka yöntemlerle sunulan bir vahyin içerdiği emre işaret edilmiş olmasını muhtemel görmesi, Kur'ân'ın yaygın ifade tarzıyla bağdaşmıyor. Kur'ân'ın kapsadığı bir açıklamada, bilinmeyen bir şeye dayanılması veya daha önce zikri geçmemiş örtülü bir olguya işaret edilmiş olması mümkün değildir. Kur'ân'ın anlatımını böylesine uygunsuz bir yöntemden tenzih ederiz. Daha önce, bu ifadeyle yüce Allah'ın hanif olarak yüzünü dine çevirmesiyle ilgili olarak Peygamberimize (s.a.a) yönelttiği emrin kastedildiğini belirtmiştik. Yüzü dine yöneltmek, dinde istikamet etmek, dosdoğru hareket etmek anlamına gelir. Nitekim *"yüzünü dine doğru yönelt"* ifadesi, her ikisi de Mekke inişli olan iki surede yer almıştır. Bu surelerden Rûm Suresi için aynı kesinlikte konuşmasak bile, Yûnus Suresi'nin, tefsirini sunduğumuz Hûd Suresi'nden önce nazil olduğu kesindir.

Ruhu'l-Maani müellifinin, "Dosdoğru ol, emrini içeren ifadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, burada Peygamberimize (s.a.a) dosdoğru olmayı sürdürmesi emrediliyor. Bu da doğru yolu izlemesinden ve ondan ayrılmamasından ibarettir. Doğru yol ise ifrat ve tefrit arasındaki orta yol demektir." şeklindeki değerlendirmesine gelince; biz daha önce, bir insanın herhangi bir işle ilgili olarak istikamet üzere olmasının, o işte dosdoğru olmasının, onu korumayı, onunla ilgili tüm hususları yerine getirmeyi, onu tamamlamayı ve kemale erdirmeyi sürdürmesi anlamına geldiğini belirtmiştik. Mutlak olarak insanın istikametli (dosdoğru) olmasının da kendisine yüklenen görevler itibariyle kararlı, yerleşik bir tavır sergilemesi, bütün gücünü bu uğurda harcaması, görevin tüm yönlerini gözetleyip eksiksiz bir şekilde ikmal etmesi, gücünü ve yapabilirliğini etkisiz ve sonuçsuz bir hâlde atıl bırakmaması anlamına geldiğini açıklamıştık.

1- [Ruhu'l-Maani, c.12, s.152]

Dosdoğru olmakla ilgili bu emir, ifrat ve tefrit arasındaki denge çizgisinin izlenmesi anlamında olsaydı, o zaman böyle bir emirle birlikte hem ifrattan, hem de tefritten sakınılmasıyla ilgili yasağı içeren bir ifadeye de yer verilmesi daha uygun olurdu. Oysa yüce Allah bu emri içiren ifadeden sonra, *"haddi aşmayın."* buyurmuştur. Bu ise sadece ifratla ilgili bir yasaktır. Zaten bu ifade, daha önce geçen *"O hâlde emrolunduğun gibi (din ve kulluk hususunda) dosdoğru ol; seninle birlikte tövbe edenler de (öyle olsunlar)."* cümlesine ilişkin açıklamalı atıf (atf-ı tefsirî) konumundadır. Bu da, *"emrolunduğun gibi dosdoğru ol"* ifadesiyle kulluk üzere sabit olmaya, kulluğun tüm hakkını eksiksiz bir şekilde vermeye ilişkin bir emrin verildiğinin en güzel kanıtıdır. Ardından bu tavrın ötesine geçilmesi, Allah'a karşı büyüklük taslanılması ve böylelikle kulluk pozisyonundan çıkılması yasaklanarak, *"haddi aşmayın."* buyrulmuştur. Nitekim önceki ümmetler de böyle yapmışlardı. Onlar ancak ifrata müptelâ olmuşlardı, tefrite değil; sadece büyüklenmeye tutulmuşlardı, itaate değil.

"Seninle birlikte tövbe edenler de" ifadesi, *"istekım=dosdoğru ol."* ifadesindeki yerleşik zamire atfedilmiştir. Takdirî açılımı ise şöyledir: "İstekım ente ve men tabe meak" Yani: "Sen ve seninle birlikte tövbe edenler dosdoğru olun." Bir başka ifadeyle: "Topluca ve hep birlikte dosdoğru olun." Peygamberimizin (s.a.a) müminler bütününün dışına çıkarılıp, onlarla birlikte ayrıca zikredilmesi, onun taşıdığı peygamberlik misyonuna yönelik bir onurlandırma ifadesidir. Yüce Allah, Kur'ân'da Peygamberimiz (s.a.a) hakkında genellikle böyle bir ifade tarzını kullanır: *"Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de."* (Bakara, 285) *"Allah'ın, Peygamber'i ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı gün..."* (Tahrîm, 8)

Kaldı ki, *"dosdoğru ol."* ifadesini belirginleştirip kayıtlandıran *"emrolunduğun gibi"* ifadesinin kastettiği emir, sırf Peygamberimizle (s.a.a) ilgilidir ve bu hususta başkalarının ona eşlik etmesi söz konusu değildir. Çünkü *"yüzünü dine doğru yönelt..."* türünden ifadelerin içerdiği emirler, sırf Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir. Dolayısıyla eğer "dosdoğru olun." denilseydi, bu ifadenin önceki emirle kayıtlandırılması doğru olmazdı.

Peygamber'le birlikte tövbe edenlerden maksat, iman etmek suretiyle Allah'a dönen müminlerdir. Şirkten dönmek anlamında olan ima-

nın aslına tövbe kavramının kullanılmasının Kur'ân'da örnekleri çoktur. Örneğin bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Müminlerin bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla."* (Mü'min, 7)

"Ve haddi aşmayın." Yani fıtrat (öz doğa) ve yaratılış düzeni çerçevesinde sınırları çizilen hareket alanınızın sınırlarını aşmayın. Sizin için fıtrat yasası uyarınca çizilen çerçeve ise, tek ve ortaksız Allah'a kulluk sunmanızdır. Nitekim sizden önceki topluluklar kendileri için öngörülen bu kulluk sınırını aştılar da şirk inancına saptılar, dolayısıyla helâk oldular. Görüldüğü kadarıyla bu anlamı esas aldığımızda, ayetin orijinalindeki "tatğav" kelimesinin kökü olan "tuğyan" sözcüğü, suyun bendini aşıp taşması şeklindeki öz anlamı esas alınarak kullanılmıştır. Daha sonra insanın hayatında azması şeklindeki soyut ve manevî bir olgu için de kullanılır olmuştur. Çünkü insanın hayatî meselelerinde azması, sınırları aşması, suyun bendini aşarak etrafı yıkıp önüne katması kadar yıkıcıdır.

"Kuşkusuz O, yapmakta olduklarınızı görmektedir." ifadesi, hemen öncesindeki ifadenin içerdiği hususla ilgili bir gerekçelendirmedir. Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Tevhid dinine bağlılıkta sabit ol, sarsılmadan ve yalpalamadan kulluk yolunu izle. Seninle birlikte iman edenler de sabit ve kararlı olsunlar. Sizin için çizilen sınırı aşmayın. Çünkü Allah sizin yaptıklarınızı görür. Eğer emrine aykırı hareket ederseniz sizi cezalandırır.

Ayetin ifadesine sertlik tonunun sinmiş olduğu da hemen fark ediliyor. Rahmet belirtileri ve iltifat işaretleri hemen hemen hiç sezilmiyor. Bundan önceki ayetlerde, önceki toplumların, geçmiş kuşakların yapıp ettiklerinden dolayı cezalandırılmalarından, suçüstü yakalanmalarından, yüce Allah'ın onlara hiçbir şekilde muhtaç olmayışından söz edilmişti ki, bunları duyduğunda insan nefes alıp vermekte güçlük çekiyor ve kalpler korkudan yerlerinden fırlayacak gibi oluyor.

Öte yandan, *"emrolunduğun gibi dosdoğru ol."* ifadesi, Peygamberimizin (a.s) ayrı tutulması ve müminler genelinden ayrı olarak zikredilmesi, onun sahip olduğu peygamberlik misyonuna yönelik bir onurlandırma jesti olarak kabul edilmekle beraber, ifadedeki sertliğin onu daha fazla kapsadığı görülmektedir. Çünkü daha önce özel bir hitaba tâbi tutulması, kıyamet gününe kadar gelecek olan bütün ümmete yö-

neltilmiş tehdit gibi, Allah'ın izzet ve kibriya/ulu makamından kaynaklanan hitabın içerdiği korkunun ve konuşmanın amaçladığı ürkütmenin de ayrı olarak Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiş olmasını gerektirir. Benzeri sertlik unsurunu başka ayetlerde de gözlemlemek mümkündür: *"Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten, neredeyse onlara birazcık meyledecektin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık."* (İsrâ, 74-75)

Bu yüzden, birçok müfessir, Peygamberimizin (s.a.a), *"Hûd Suresi saçlarımı ağarttı."* sözünü, tefsirini sunduğumuz bu ayetin içerdiği sert ifadeden dolayı söylediği kanaatindedir. İnşaallah ilerideki rivayetler bölümünde bu konuyla ilgili daha detaylı bilgiler sunacağız.

113) Zulmedenlere meyledip dayanmayın; yoksa sizin Allah'tan başka velileriniz olmadığı bir hâlde (kıyamette), ateş size de dokunur, sonra size yardım (şefaat) da edilmez.

es-Sihah adlı eserde şu açıklamayı görüyoruz: "Rekene ileyhi ('nasere' fiiliyle aynı kalıptandır) rükûnen, eğilim gösterdi ve öylece durdu, meyledip durdu anlamındadır. 'er-Rüknu'; daha güçlü olan taraf, büyük olay, üstünlük ve caydırıcılık demektir." Lisanu'l-Arab adlı eserde de benzeri bir açıklama yer alır. el-Misbah'ta da, "er-Rükûn, bir şeye dayanmak anlamındadır." açıklaması geçmektedir.

Ragıp İsfahanî ise şöyle der: "Rüknü'ş-şey'i, bir şeyin yaslanarak durduğu, rahat ettiği tarafı anlamındadır. Mecazî olarak kuvvet için kullanılır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Keşke sizin desteğinizle bir gücüm olsaydı ya da kuvvetli bir dayanağa sığınabilseydim!'* [Hûd, 80] Bu fiil 'rekene/yerkenu kalıbında kullanılsa da doğru kullanım, 'rekene/yerkunu' ('nasere/yansuru' kalıbı) ve 'rekine/yerkenu' ('alime/ya'lemu' kalıbı) şeklindedir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Zulmedenlere eğilim gösterip dayanmayın.'* Nâgetun murekkenetu'z-zar', büyük olduğu için memesinin tarafları bulunan deve demektir. 'el-Mirkenu', leğen anlamındadır. 'Erkanu'l-ibadet (ibadetin erkânı)' ise, ibadetin dayandığı ve terk edilmesi durumunda geçersiz olacağı tarafları demektir." (Alıntı sona erdi.) el-Müfredat adlı eserden aktardığımız bu açıklamalar el-Misbah adlı eserdeki açıklamalara yakındır.

Doğrusu, bu sözcük, bir şeye duyulan eğilimden dolayı ona dayanmak anlamını ifade eder, salt dayanmayı değil. Bu nedenledir ki "alâ" yerine "ilâ" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Dilbilimcilerin açıklama-

larına gelince; bunlar, âdetleri üzere, sözcüğü en genel anlamıyla yorumlamayı esas almışlardır.

O hâlde ayette geçen "er-rükun ile'z-zalimin" ifadesi, zalimlere yönelik bir tür eğilimden dolayı onlara güvenip dayanmak demektir. Zalimlere eğilim göstermekse, bizzat dinle ilgili olabilir. Dinin bazı gerçeklerini zalimlerin işine yarayacak şekilde dile getirmek ya da açıklanması durumunda zalimlere zarar verebilecek nitelikte olan bazı gerçekleri görmezlikten gelip üzerini kalın bir perdeyle örtmek gibi. Zalimlere eğilim göstermek dinî hayatla da ilgili olabilir. Zalimlere, İslâm toplumunun genel işlerinin yönetimine imkân sağlayacak şekilde dinî camianın işlerinin idaresine bir nevi müdahale etmeleri hususunda müsamaha göstermek gibi. Ya da zalimlerin ümmetin içine karışmalarını sağlayacak, toplumun veya bireylerin üzerinde etkili olacakları şekilde onlara sevgi göstermek gibi.

Kısacası, din hususunda veya dinî hayat hususunda zalimlere güvenip dayanmanın bir yansıması olarak onlara yakınlık göstermek, dinin veya dinsel hayatın etkilemedeki bağımsızlığını ortadan kaldırır, dini ve dinsel hayatı orijinal yönelişinden saptırır, değiştirir. Bunun anlamı da, batıl yolu izlemek suretiyle hakka gitmek veya batılı ihya etmek suretiyle hakkı ihya etmeye çalışmaktır. Sonuç itibariyle de batıl ihya olduğu zaman bu, hakkın ölmesi demektir.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmenin kanıtı şudur: Önceki ayetin içerdiği konunun bir devamı olan bu ayette yüce Allah, Peygamber efendimiz (s.a.a) ile ümmetinden müminlere bir arada hitapta bulunmuştur. Onunla ve ümmetiyle ilgili meseleler ise tebliğ etmekle, korumakla ve uygulamaya geçirmekle yükümlü oldukları dinî bilgilerden, ahlâkî kurallardan, İslâmî yasalardan, bunlara uyarlanmış bir toplumsal hayat oluşturmaktan, İslâm toplumunun yönetimiyle ilgilenmekten, bireyin dine bağlanıp dinin toplumsal hayata ilişkin emirlerine ve yasalarına göre hareket etmesinden ibarettir. Bu da gösteriyor ki, ne Peygamber'in (s.a.a), ne de ümmetinin bu hususlarla ilgili olarak zalimlere eğilim gösterme, onlara güvenip dayanma hakkı yoktur.

Şurası da açık bir gerçektir ki, üzerinde durduğumuz bu iki ayet, yüce Allah'ın, işledikleri zulümlerden dolayı suçüstü yakalayıp cezalandırdığı yerleşim birimleriyle ilgili kıssalardan çıkarılan bir sonuç konumundadır. Bu iki ayet, söz konusu kıssalara ilişkin bir detaylan-

dırma, onlara yönelik bir perspektif mahiyetindedir. Helâk edilen, yeryüzünden silinen bu toplumların işledikleri zülüm, salt Allah'a ortak koşmaları ve putlara tapmaları şeklinde somutlaşmıyordu. Bilakis yüce Allah'ın eleştirdiği eylemleri arasında, zalimlere tâbi olmak ve yeryüzünü ıslah ettikten sonra orada bozgunculuk yapmak da yer almaktadır. Yeryüzünde bozgunculuk yapmak ise, zorba yöneticilerin belirledikleri ve insanların uyguladıkları zulüm içerikli yasalara uymaktan ibarettir. Zalimlerin koydukları yasalara göre hayatlarını düzenleyen insanlar da zalim niteliğini alırlar.

Ayetlerin akışından anlaşıldığı gibi, üzerinde durduğumuz bu iki ayet, sundukları amaç itibariyle birbirlerini bütünlemektedirler. Şöyle ki, ayetlerin ilkinde, muhatapların, sözü edilen zalimlerden olmaları yasaklanıyor. İkincisinde ise, zalimlere yaklaşmaları, onlara eğilim göstermeleri, kendilerinin hakkı hususunda zalimlerin batılına güvenip dayanmaları[1] yasaklanıyor. Dolayısıyla *"Zulmedenlere meyledip dayanmayın"* ifadesi, zalimlere eğilim göstermeyi, onlara güvenip dayanmayı, hem dinin aslı hususunda, hem de dinî hayat tarzı hususunda zalimlerin batıl yöntemlerine dayalı olarak hakkı ikame etmeye yeltenmeyi yasaklamaktadır.

Üzerinde durduğumuz iki ayetin, daha önce anlatılan kıssalara ilişkin bir detaylandırma konumunda olması gösteriyor ki, ayette işaret edilen zalimlerden maksat, bir şekilde zulüm işleyen herkes değildir. Öyle olsaydı, Allah tarafından masum kılınanlar (peygamberler ve imamlar) hariç [her türlü günah zulmüne bulaşan) bütün insanlar kastedilmiş olacaktı. O zaman da böyle bir yasak getirmenin anlamı olmayacaktı. Yine ayette işaret edilen zulmedenlerden maksat, zulüm eylemini sürekli işlemek suretiyle bu niteliği alan zalimler de değildir. [Çünkü ayette sıfat (zalim) yerine fiil (zalemû) kullanılmıştır.] Salt eylemin gerçekleştiğine delâlet eden fiilin, eylemin sürekli bir nitelik olacak şekilde işlenmesine, eylemi oluşturan sebeplerin defalarca yinelenmesine delâlet eden sıfat anlamını ifade edebilmesi için birçok olgu ve etkene ihtiyaç vardır ki, burada böyle bir anlamı çağrıştıran bir olgu bulunmamaktadır. Ayrıca bir şey de durduk yere ve rast gele bir şeye delâlet etmez.

1- Yani kendi aralarında hakkı egemen kılmak için, din düşmanı zalimlerin benimsedikleri vesileleri ve hareket metotlarını benimsemeleri...

Bilakis ayette sözü edilen zalimlerden maksat, zulüm ile ilgili durumları, önceki ayetlerde Allah tarafından kıssaları anlatılan helâk olmuş geçmiş ümmetlerin durumuna benzeyen kimselerdir. Onlarla ilgili kıssada şu hususun belirginleştiğini görüyoruz: Yüce Allah kendilerine yöneltilen ilâhî davet karşısında bütün insanları yekpare olarak değerlendirmiş, sonra onları bu davetle ilgili olarak daveti kabul edenler ve daveti reddedenler şeklinde taksim etmiştir. Daveti kabul edenleri, kıssaların akışı içinde kimi yerde "iman edenler" olarak nitelendirmiş; daveti reddedenleri de, ona aşkın yerde "zulmedenler" veya buna yakın bir anlamı içeren bir ifadeyle nitelendirmiştir. *"Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme."* [Hûd, 37], *"Zulmedenleri ise, o (korkunç) ses yakaladı."* [Hûd, 67], *"İşte Âd kavmi, Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler, O'nun peygamberlerine karşı geldiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular."* [Hûd, 59], *"Haberiniz olsun, Semud kavmi Rablerini inkâr ettiler."* [Hûd, 68], *"Hey, Medyen (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun! Nasıl ki Semud kavmi uzak olmuştu."* [Hûd, 95] Buna benzer birçok ifadeyi kıssaların akışından derlemek mümkündür.

Yüce Allah, bu kıssalarda ilâhî davete karşılık ve ona kıyasla bu toplumların kabul veya reddedişlerini yalnızca eylemin gerçekleştiğine delâlet eden mazi fiille ifade ediyor. Mukayese ve nispet etme durumu dışında ise sıfat (zalim) tabiri kullandığını görüyoruz: *"Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun, denildi."* [Hûd, 44], *"Bunlar, zalimlerden uzak değildir."* [Hûd, 83], *"Suç işleyerek (davetime) sırt çevirmeyin."* [Hûd, 52] gibi. Bunun da örnekleri çoktur.

Davetin kabul veya reddi bağlamında bir nispet ve karşılaştırma söz konusu olduğunda, salt gerçekleşme ve meydana gelme yeterli görülür ve muhataplar, iman ve zulüm niteliklerinden biriyle işaretlenirler. Bu açıdan [sıfat kalıbı kullanarak] sıfatlandırmaya ve bu sıfatın sürekliliğini vurgulamaya gerek yoktur. Dolayısıyla, "zulmettiler, isyan ettiler ve Firavun'un emrine tâbi oldular" sözünün anlamı; zulüm, isyan ve Firavun'un emrine tâbi olma işaretiyle işaretlendiler" şeklindedir. "İman edenleri kurtardık" sözünün anlamı da, "iman çizgisiyle kendilerini tanıtan ve iman işaretlerini üzerinde taşıyan, bu şekilde belirginleşen kimseleri kurtardık" şeklindedir.

Dolayısıyla mazi fiil kullanmak, neticede nitelenmeyi gerektirse de bir özelliği taşımayı ifade etmek bakımından yeterlidir. Diğer bir

ifadeyle, Nuh kavminden zulmedenler, zulmetme sebebiyle zalimler vasfıyla nitelenseler de asıl üzerinde durulan husus, konunun akışı itibariyle zulüm eyleminin onlardan sadır olup meydana gelmesidir; zulmün onlar açısından ayrılmaz bir nitelik hâline gelmiş olması değildir. Bu nedenledir ki, bir yerde ifadenin akışı bir şekilde karşılaştırma ve kıyas etme konusunun dışına çıktığında, sıfat tabirinin kullanılmasına dönüldüğünü görüyoruz: *"Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun!"* [Hûd, 44], *"Kâfirlerle beraber olma."* [Hûd, 44], Okuyucuların özellikle bu inceliğe dikkat etmeleri gerekir.

Bu açıklamalarımız sayesinde bazı tefsir bilginlerinin, *"Zulmedenler"* ifadesine ilişkin yorumlarının yanlışlığı da ortaya çıkıyor. Şöyle ki, tefsir bilginlerinin bazısı, bu ifadeyi, salt onlardan bir şekilde zulüm eyleminin meydana gelmesi olarak algılamışlardır. Bazısı ise, fiili sıfat anlamında tutarak, bu ifadeyi ayrılmaz bir nitelik şeklinde algılamışlardır. Yani, "ellezine zalemû" ifadesini "ez-zalimîn" anlamında tutarak, zalimlere eğilim göstermeyin, şeklinde yorumlamışlardır.

el-Menar adlı tefsirin yazarı şöyle der: "Zemahşerî *'Zulmedenler'* sözünü, 'zalimler' değil de, kendilerinde bir tür zulüm bulunan kimseler olarak yorumlamıştır. Sonra da şu hikâyeyi nakletmiştir: Muvaffak bir gün imamın arkasında namaz kılarken, cemaat imamı bu ayeti okur. Bunu duyunca bayılır. Ayıldığında, 'Niçin bayıldın?' diye soranlara şu cevabı verir: Herhangi bir zulme eğilim gösterenin durumu böyleyse, zalimin (işi ve niteliği zalim olanın) durumu nasıldır acaba?!"

"Bu yoruma göre, ayetin içerdiği tehdit, küçük de olsa bir tür zulüm işleyen bir kimseye yönelik basit bir eğilim göstermeyi de kapsamakta ve işlenen zulüm ne olursa olsun, böyle bir kimseye eğilim göstermek ilâhî tehdidin kapsamına girmeye neden olur. Oysa şüphe yok ki böyle bir yorum yanlıştır. Ayette işaret edilen zulmedenlerden maksat, müminlerin düşmanlarından bir grup zalimdir. Bunlar müminlere eziyet eden, onları dinlerinden döndürmek için baskı uygulayan müşriklerdi. Dolayısıyla, bunlar bir bakıma, birçok ayette 'küfredenler' şeklinde zikredilen bazı kâfirlere benzemektedirler. Yoksa maksat, geçmişte kendisinden bir şekilde küfür eylemi sadır olan bütün insanlar değil. Örnek olarak şu ayet-i kerime yeterlidir: *'Küfredenlere gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlar.'* (Bakara, 6) O hâlde, bu ayetteki nehye muhatap olanlar, önceki ayette geçen

'O hâlde emrolunduğun gibi (din ve kulluk hususunda) dosdoğru ol; seninle birlikte tövbe edenler de (öyle olsunlar).' ifadesine muhatap olanların kendisidir."

"Müminlerin düşmanı olan bu müşrikler, *'zulmedenler'* olarak (mazi fiili kalıbıyla) tanımlandıkları gibi, bu surede kıssaları anlatılan ilk peygamberlerin kavimleri de 37, 67 ve 94. ayette bu şekilde tanımlanmışlardır. Aynı zamanda *'zalimler'* olarak (ism-i fail ve sıfat kalıbıyla) da nitelendirilmişlerdir: *'Zalimler topluluğu (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun, denildi.'* [Hûd, 44] Dolayısıyla, sıfat kalıbı şeklinde ifade edilmiş olmakla, vasfa ulama işlevini gören 'ellezî' ism-i mevsuluyla ifade etme arasında fark yoktur. Çünkü adı geçen kavimlerle ilgili ayetlerin akışı içinde bu ikisi aynı anlamda kullanılmıştır."[1] (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Önce el-Keşşaf yazarının sözünü ele alalım: *"Zulmedenler"* sözünden maksat, "zalimler" değil de, kendilerinde bir tür zulüm bulunan kimselerdir, şeklindeki değerlendirmesi doğrudur; ancak bu yorumun olumlu anlamda ona bir katkısı olmaz. Çünkü bizim de vurguladığımız gibi, bir bağlamda fiil kullanılmış olması, gerçi gerçekleşme ve meydana gelme anlamından öte bir şey ifade etmez; ancak sıfat anlamıyla da örtüşür. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Azana ve dünya hayatını ahirete tercih edene, şüphesiz cehennem tek barınaktır. Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise, şüphesiz cennet yegâne barınaktır."* (Nâziât, 37-41) Bu ayetlerde fiil kullanılmış; ancak bu fiil sıfat anlamıyla örtüşmektedir.

el-Menar yazarının sözlerine gelince; "Ayette işaret edilen zulmedenlerden maksat, müminlerin düşmanlarından bir grup zalimdir. Bunlar müminlere eziyet eden, onları dinlerinden döndürmek için baskı uygulayan müşriklerdi." yorumu bizce salt bir zorlamadır. Kaldı ki ayetin, Ehlikitap'tan zalim olanları kapsamasını engelleyen ne kusuru var ki? Nitekim yüce Allah sonunda onları, aralarındaki çekememezlik yüzünden kitap hakkında ihtilâfa düşmelerinden dolayı, zalimler kategorisine sokmuştur, onların veli edinilmesini yasaklamış ve onlarla ilgili sert ifadeler kullanmıştır. Hatta onlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* (Mâide, 51)

1- [el-Menar, c.12, s.170]

Müşrikiyle, Ehlikitabı'yla bütün kâfirleri veli edinme hakkında da şöyle buyurmuştur: *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* (Âl-i İmrân, 28)

Hem, tefsirini sunduğumuz ayet, İslâm ümmetine mensup zalimleri ne diye kapsamasın ki? Onları kapsamasını engelleyen bir şey mi söz konusudur? Oysa İslâm ümmetine mensup olanların içinde, Ad ve Semud kavimlerinin zorbalarından daha bedbaht, Firavun'dan, Haman'dan ve Karun'dan daha azgın despotlar çıkmıştır.

İslâm dininin, bu surenin indiği sıralarda Kureyşlilerin, Mekkeli müşriklerin ve civar kabilelerin baskısına uğruyor olması, ayetin lafız olarak o olaya özgü kılınmasını gerektirmez. Çünkü olayın özel oluşu, ifadenin genelliğini kayıtlandırmaz. Bu bakımdan ayet, zulüm özelliğini üzerinde taşıyan her kim olursa olsun, ona eğilim gösterip dayanmayı yasaklamaktadır; zulüm özelliğine sahip olan kişi ister müşrik olsun, ister muvahhit ve Müslüman olsun veya Ehlikitab'a mensup olsun.

el-Menar yazarının, *"Küfredenlere gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6) ayetinde geçen fiil (keferû), sıfat (kâfirler) anlamında kullanılmıştır; geçmişte bir şekilde küfür işleyen bütün insanlar değil, şeklindeki değerlendirmesine gelince; gerek bu ayeti yorumlarken ve gerekse tefsirimizin değişik yerlerinde, bu ayetin özellikle küfrün elebaşı konumunda olan Kureyş ulularını kastettiğini vurgulamıştık. Bunlar daha ilk andan itibaren Peygamber efendimize (s.a.a) karşı amansız bir mücadele başlatmışlar ve Allah Bedir Savaşı'nda ve başka yerlerde onların hakkından gelip Peygamber'ine yardım etmiş ve onları ortadan kaldırmıştı. İşte fiil kalıbında *"küfredenler"* olarak adlandırılan bunlardır. Bu nedenle ayet genel değildir. Eğer genel olsaydı ve (fiil kalıbıyla ifade edilen) küfredenlerden maksat da el-Menar yazarının söylediği gibi (sıfat kalıbındaki) kâfirler olsaydı, bu durumda ayette haber verilen olgunun tasdik edilmesine imkân kalmazdı. Çünkü nice kâfirler iman etmişlerdir. Hatta bu ayetin inişinden sonra bizzat Mekkeli kâfirlerin birçoğu da iman etmişti.

Biri, "Ayette sözü edilen *'küfredenler'*den maksat, ömürlerinin sonuna kadar iman etmeyen kimselerdir." diyebilir; ama bu durumda ayetten bir şey anlaşılmaz. Çünkü "Ömürlerinin sonuna kadar iman etmeyen kâfirler iman etmezler." demenin bir anlamı olmaz. Dolayısıyla ayeti, genel bir açıklamadan çok özel bir hususa işaret eden özel bir

açıklama olarak yorumlamaktan başka çare yoktur. Böyle olunca da, ayette sözü edilen *"küfredenler"* ifadesiyle kâfirlerin içindeki özel bir grubun kastedildiği anlaşılıyor.

Daha önceki açıklamalarımız kapsamında, *"iman edenler"* ifadesi açısından da aksini gösteren somut bir kanıt olmadığı sürece, bununla davetin ilk yıllarında Peygamberimize (s.a.a) iman eden gerçek müminlerin kastedildiğini belirtmiştik. Dolayısıyla, Kur'ân'da geçen *"Ey iman edenler!"* ifadesi gibi hitaplar, sadece İslâm davetinin ilk yıllarında Peygamberimize (s.a.a) iman eden gerçek müminlere yöneliktir. Bunların dışındaki müminler ise hükümlerde bunlarla aynı kategoride sayılırlar (hitaplarda değil).

el-Menar yazarı sözlerinin sonunda, "Müminlerin düşmanı olan bu müşrikler, *'zulmedenler'* olarak (mazi fiili kalıbıyla) tanımlandıkları gibi, bu surede kıssaları anlatılan ilk peygamberlerin kavimleri de bu şekilde tanımlanmışlardır. Aynı zamanda *'zalimler'* olarak (ism-i fail ve sıfat kalıbıyla) da nitelendirilmişlerdir. Dolayısıyla iki tabir arasında fark yoktur." şeklindeki değerlendirmesine gelince; bununla kısaca şunu demek istiyor: "Onlardan söz edilirken bazen *'zulmedenler'*, bazen de *'zalimler'* ifadesinin kullanılmış olması gösteriyor ki, her iki ifadenin maksadı birdir."

Her şeyden önce el-Menar yazarı, daha önce işaret ettiğimiz, konuşmanın ilgili olduğu anlamsal yönelimi göz ardı etmiş bulunuyor. Ayrıca iki lafzın nesnel karşılığının aynı olması, anlamsal yönelimin de her iki lafız açısından bir olduğunu göstermez.

Dolayısıyla ayetin içerdiği anlamdan anlıyoruz ki, Peygamber efendimizin (s.a.a) ve ümmetinin zulüm özelliğiyle belirginleşen kimselere eğilim göstermeleri yasaklanıyor. Onlara meyletmeleri, dinleri ve dinsel hayatları açısından onların zulüm esaslı hareket metotlarına güvenip dayanmaları men ediliyor. "*Zulmedenlere meyledip dayanmayın"* sözü ile kastedilen budur.

"yoksa... ateş size de dokunur" ifadesi, eğilim gösterme olgusuna ilişkin bir detay mahiyetindedir. Yani, zalimlere eğilim göstermenin sonu ateşin dokunmasıdır. Dikkat edilirse, zulüm ehlinin zulmüne eğilim göstermenin akıbeti ateşin dokunması, zulmün akıbeti ise ateş olarak belirlenmiştir. Bu da zulme yaklaşma ile bizzat zulmü işleme arasındaki farkı göstermektedir.

"Sizin Allah'tan başka velileriniz olmadığı bir hâlde" ifadesi, "femessekum=size dokunur" fiilinin mefulüne (kum=siz) ilişkin hâl konumundadır. Yani, Allah'tan başka velileriniz olmadığı bir hâlde size ateş dokunur. Burada kastedilen, insanın Allah'ın dışındaki bütün velilerini ve dostlarını yitirdiği kıyamet günüdür. Burada diğer bir ihtimal de söz konusudur: Eğer ateşten maksat azap ise, bu durumda, yukarıdaki cümle, "lâ terkenû=*meyledip* dayanmayın" fiiline ilişkin bir hâl olur.

Buna göre, *"sonra size yardım edilmez."* ifadesi, birinci ihtimali esas aldığımızda, zulme eğilim gösterenler açısından şefaate uğrama ihtimalini ortadan kaldırır; ikinci ihtimali esas aldığımız da ise, yüce Allah'ın onları yüzüstü bırakmasını ifade eder.

"Sonra size yardım edilmez." ifadesinin başındaki "sümme=sonra edatı, böyle bir durumda meselenin hüsranla ve yüzüstü yardımsız bırakılmayla sonuçlanacağını göstermeye yöneliktir. Bir bakıma şöyle deniyor: Sizin Allah'tan başka velileriniz olmadığı bir hâlde, ateş size dokunur. Siz de Allah'ı çağırırsınız; fakat O sizin çağrınıza cevap vermez. O'ndan yardım istersiniz; ama size yardım etmez. Böylece siz büyük bir hüsran ile, ziyan ile ve yardımsız yüzüstü bırakılma ile burun buruna kalırsınız.

Üzerinde durduğumuz ayete ilişkin açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açığa çıkıyor:

Birincisi: Ayette yasaklanan şey, din veya dinsel hayat hususunda zulüm ehline eğilim gösterip dayanmaktır. Zulmedenlere zarar verecek bazı dinî gerçekleri açıklamaktan kaçınmak veya onların hoşlanmayacakları türden eylemleri terk etmek ya da onların toplumu yönetmelerine imkân sağlamak, genel yönetsel işlerde onları taklit etmek yahut dinsel işleri zulmedenlerin gücüne ve etkinliklerine dayanarak yürütmek gibi.

Alışveriş gibi insanlar arası ilişkilerde, malî muamelelerde onlara eğilim göstermek, onlara güvenmek, bazı meselelerde onların güvenilirliğini esas almak gibi hususlara gelince, bütün bunlar ayetin içerdiği yasağın kapsamında değildirler. Çünkü bu tür işler ve ilişkiler, din veya dinsel hayat hususunda onlara eğilim gösterip dayanmak anlamına gelmez. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.a) bir gece Mekke'den çıkıp mağaraya sığınırken, müşrik bir adama güvenmiş ve ondan yolculuk için bir binek kiralamıştı. Üç gün mağarada beklediği süre içinde istedi-

ği bineği getireceğinden emin olmuştu. Aynı şekilde hem Peygamberimiz (s.a.a), hem de Müslümanlar onun görüp duyacağı şekilde kâfirlerle ve müşriklerle çeşitli beşerî münasebetlere giriyorlardı.

İkincisi: Üzerinde durduğumuz bu ayette yasaklanan eğilim gösterme, başka birçok ayetlerde yasaklanan velâyet ve dost edinme durumundan daha özel bir olgudur. Çünkü dost edinme, Müslümanları, onların dinleri veya ahlâkları ya da kendi zalim topluluklarında yürürlükte olan zorba sosyal kanunları aracılığıyla etkileyecek konuma getirecek şekilde onlara yaklaşmaktır. Onlara eğilim göstermek ise, dini veya dinsel hayatı onların zulüm esaslı anlayışlarına ve hareket metotlarına dayalı olarak kurmak anlamına gelir. Bu ise, şümul itibariyle dost edinmeden daha özel bir olgudur. Şöyle ki, eğilim olgusu söz konusu olan her durumda dostluk unsuru vardır; ama dostluk söz konusu olan her durumda eğilim gösterme unsuru yoktur. Diğer bir farkları da şudur: Eğilim göstermenin etkileri fiilen görülür, dostluğun etkileri ise geneldir; bilfiil etkisi görünenle bilfiil görünmeyen fiilî başka alanları da kapsayacak kadar genel niteliklidir.

Ancak tefsir bilginlerinden bir grubundan, ayette yasaklanan eğilim gösterip dayanmanın, diğer ayetlerde yasaklanan dost edinmenin aynısı olduğu görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

el-Menar yazarı, tefsirinde Zemahşerî'nin, "Ayetin içerdiği yasak; zulmedenlerin arzularının peşine takılmayı, başkalarından kopup onlara umut bağlamayı, onlarla arkadaşlık etmeyi, oturup kalkmayı, onları ziyaret etmeyi, onlara yaltaklanmayı, yaptıklarından hoşnut olmayı, onlara benzemeyi, onların kıyafetlerini taklit etmeyi, onların göz alıcı hayatlarına göz dikmeyi, onlardan övgüyle söz etmeyi kapsamaktadır. İsterseniz *"meyledip dayanmayın"* ifadesi üzerinde biraz düşünün. Eğilim gösterip dayanmak, basit bir meyletmek demektir. Bir de, *"Zulmedenler"* ifadesine bakınız. Yani kendilerinden bir şekilde zulüm sadır olanlar. Dikkat ederseniz, "zalimler" denilmemiştir." şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra şöyle diyor:

"Ben derim ki: Zemahşerî'nin, zulmedenlere eğilim gösterme yasağının kapsamına aldığı hususlar, aslında bizatihi çirkin şeylerdir ve bir müminin bunları yapması yakışık almaz. Bunlar, zulmedenlere eğilim göstermenin basit gerekçeleri olarak da değerlendirilebilir. Ancak bunlardan birinin ayetin tefsiri olarak ele alınması ve ayetin maksadı

olarak ön plâna çıkarılması doğru değildir. Bu ayetin ilk muhatabı Resulullah (s.a.v) ve onunla birlikte şirkten tövbe edip imana yönelen ilk öncü müminlerdir. Bunlardan hiçbirinde, zalim müşriklere umut bağlama, onların arzularının peşine düşme ve yapıp ettiklerinden razı olma gibi bir durum söz konusu değildir..."[1] (el-Menar'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bu değerlendirmeye baktığımızda, el-Menar yazarının bu sözleriyle bir çelişkiye düştüğünü görüyoruz. Her şeyden önce, Zemahşerî'nin sözünü ettiği hususların bir kısmının zulmedenlere eğilim göstermenin gerekleri olabileceğini kabul ediyor; ama bunları küçüksüyor, ayetin bunları kapsayabileceğini kabul etmiyor. Oysa bütün günahlar önemlidirler, küçümsenmeleri doğru değildir. Ne yazık ki, tefsircilerin büyük bir kısmı bunu bir gelenek hâline getirmişler ve bazı basitlikleri Allah'ın açıklamalarına nispet etmekten çekinmemişlerdir.

Ama bundan daha tutarsız olan, adı geçen müfessirin şu sözleridir: "Bunlardan hiçbirinde, zalim müşriklere umut bağlama, onların arzularının peşine düşme ve yapıp ettiklerinden razı olma gibi bir durum söz konusu değildir." Bu değerlendirmenin tutarsızlığı **öncelikle** şuradan gelir: Ayette tek bir hitap söz konusudur ve bu hitap Peygamberimize (s.a.a) ve onun ümmetine yöneliktir. Birinci dereceden muhatap olanlar ve ikinci dereceden muhatap olanlar diye bir durum yoktur. Bazı muhatapların zaman bakımından diğer bazısından önce gelmeleri, hitabın içerdiği hususların sonradan gelenler açısından, öncekiler için söz konusu olmayan eksik bir kapsama sahip olmasını gerektirmez. Yeter ki lafız kastedilen anlamı kapsamış olsun.

İkincisi: Muhatapta günah işlemek gibi bir durumun söz konusu olmaması, yasağın ona yöneltilmesine engel oluşturmaz. Özellikle kanun koyma yetkisine sahip bir makamdan gelen yasaklar açısından hiçbir şey engel oluşturmaz. Yalnızca yasağın sık sık vurgulanmasına ve ısrarla dile getirilmesine engel oluşturur. Nitekim Peygamberimize (s.a.a) hitaben zulmedenlere eğilim göstermekten çok daha büyük olan yasaklar dile getirilmiştir. Allah'a şirk koşmak, Allah'ın bazı emir ve yasaklarını tebliğ etmemek gibi. Aşağıdaki ayetleri buna örnek gösterebiliriz:

1- [el-Menar, c.12, s.171]

"Şüphesiz sana da, senden öncekilere de şöyle vahyolunmuştur ki: Andolsun, Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun." (Zümer, 65), *"Ey Elçi! Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun."* (Mâide, 67), *"Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Elbette Allah her şeyi bilmekte ve yerli yerince yapmaktadır. Rabbinden sana vahyedilene uy."* (Ahzâb, 1-2)

Elbette Peygamberimizin (s.a.a) Allah'a ortak koşması, Rabbinden kendisine indirilen hükümleri tebliğ etmemesi veya kâfirlere ve münafıklara boyun eğmesi ya da Rabbinden kendisine indirilen vahye uyması ve benzeri yasaklar gibi şeyleri yapması mümkün değildir.

Aynı şekilde, ilk Müslümanlar da zulmedenlere eğilim göstermekten daha büyük veya ona denk yasaklara muhatap olmuşlardır. Meselâ bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Öyle bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz (hepinize erişir)."* (Enfâl, 25) Bu ayet, Bedir Savaşı'na katılan Müslümanlar hakkında inmiştir. Ki bunlar arasında öne geçen ilk Müslümanlar da vardır. Bunların bir kısmı, *"haksızlık edenler"* olarak nitelendirilmişlerdir. Hiç kuşkusuz bu ifade, vurgu bakımından *"Zulmedenlere meyledip dayanmayın"* ifadesinden daha serttir. Buna, Kur'ân'da Bedir, Uhud ve Huneyn savaşları üzerine yapılan değerlendirmeler kapsamında sunulan kıssaların içerdiği kimi yasakları ve yine Peygamber efendimizin (s.a.a) hanımlarına yöneltilen yasakları da örnek gösterebiliriz. Bütün bunlar, ilk Müslümanların işleyecekleri şeyler değildi kuşkusuz. Gerçi bundan sonraki dönemlerinde içlerindeki bazı kimseler bu yasaklardan kimisini işlemek durumunda kalmışlardır.

Üçüncüsü: Ayet, konumun delâleti ile de pekiştirilen siyak ve anlatım biçiminden anlaşıldığı gibi, sadece zulmedenlere, işledikleri zulümleri bağlamında eğilim göstermeyi yasaklamaktadır. Yani Müslümanların hak dinlerine ait kurumları veya dinsel hayatlarını onlar tarafından sergilenen kimi zulüm nitelikli anlayışlara dayalı olarak oluşturmaları yasaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Müslümanların hak sözü söylerken veya hak bir ameli yerine getirirken, onların zulüm nitelikli yönlerini gözetmeleri ve batıl olan taraflarını esas almaları kastedilmiştir. Bu ise, batılı diriltmek suretiyle hakkı diriltme çabasıdır. Bunun da anlamı,

başka bir hakkı öldürmek suretiyle hakkı diriltmektir. Nitekim daha önce bu hususa dikkatleri çekmiştik.

Onların zulümlerinden birine meyletmek, zulmü dine sokmak veya onu İslâm toplumunda uygulamak yahut kişisel hayat çerçevesinde pratize etmek ise, zalimlere eğilim göstermek değil, zalimler zümresine girmektir.

Müfessirlerden birçoğu, meseleyi tam anlamıyla karıştırmışlardır. Bu bağlamda ayetle en küçük bir ilgisi bulunmayan yorumlara yer vermişlerdir. Biz bu yorumları sunma gereğini duymadık ve meseleyi kısaca özetleyip geçmek istediğimiz için bu yorumların doğru veya yanlış olmalarını araştırma konusu yapmadık. Dileyen, daha ayrıntılı bilgi için söz konusu müfessirlerin tefsir kitaplarına başvurabilir.

114) Gündüzün iki ucunda ve gecenin ilk saatlerinde namazı ikame et. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. İşte bu, (Allah'ı) zikredenler için bir hatırlatmadır.

Gündüzün iki tarafı (ucu), sabah ve akşam vakitleridir. "ez-Zulef", "ez-zulfa"nın çoğuludur. "el-Kurab"ın "el-kurba"nın çoğulu olması gibi. Bazılarının da dediği gibi hem lâfzen (kalıp olarak), hem de manen (anlam olarak) birbirlerinin aynısıdırlar bu iki kelime. Aslında bu, mevsufunun yerine geçmiş bir sıfattır. Mevsufu ise, "saat=saatler" veya başka bir şey olabilir. Bu durumda takdirî açılım şöyle olur: "Gecenin ilk ve gündüze en yakın saatlerinde."

Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Sabahleyin, akşamleyin ve gecenin gündüze en yakın olan saatlerinde namaz kıl." Bu ifade, bazılarının da söylediği gibi, bir günde kılınması gereken beş namaz içinde sabah namazı, ikindi namazı ve gecenin ilk saatlerinde kılınan akşam ile yatsı namazlarıyla örtüşüyor. Bazıları ise gündüzün iki ucunda kılınan sabah ile akşam namazları ve gecenin gündüze en yakın zamanında kılınan yatsı namazlarıyla örtüştüğünü söylüyor. Bu iki görüşün dışında farklı yorumlar getirenler de olmuştur.

Ne var ki, konu fıkıh bilimini ilgilendirdiği için, Peygamber efendimizin (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) sözlerinin incelenmesi gerekir. İnşallah ilerideki "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde konuyla ilgili rivayetlere yer vereceğiz.

"Çünkü iyilikler kötülükleri giderir." ifadesi, *"namazı ikame et."* emrine ilişkin bir gerekçe mahiyetindedir. Bununla namazların mümin-

lerin kalplerine nüfuz eden iyilikler oldukları ve günahların oluşturdukları kötülüklerden oluşan etkileri giderdikleri açıklanıyor. Tefsirimizin ikinci cildinde "Amellerin Boşa Gitmesi" meselesini ele alırken ayrıntılı açıklamalara yer verdik.[1]

"İşte bu, (Allah'ı) zikredenler için bir hatırlatmadır." Yani anlatılan bu husus, yani iyiliklerin kötülükleri gidermesi, çok büyük bir lütuf olmakla birlikte yüce Allah'ın zikriyle meşgul olan kullarına yönelik bir hatırlatmadır da.

115) (Kavminin eziyetlerine karşı) sabret. Çünkü Allah, iyilerin mükâfatını zayi etmez.

Peygamberimize (s.a.a) namaz kılması emredildikten sonra sabretmesi emrediliyor bu sefer. Daha önce her ikisi birlikte emredilmişti: *"Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin."* (Bakara, 45) Bunun nedeni, emredilen bu iki olgunun kendi alanlarının en büyükleri olmalarıdır. Namaz ibadetler içinde ve sabır da ahlâkî olgular içinde en önemli ve en büyük olgulardır. Nitekim yüce Allah bir ayette namazla ilgili olarak şöyle buyurur: *"Allah'ı anmak elbette en büyüğüdür."* (Ankebût, 45) Sabırla ilgili olarak da şöyle buyurur: *"Şüphesiz bu (sabır) yapılmaya değer işlerdendir."* (Şûrâ, 43)

Namaz ile sabır bir arada gerçekleştikleri zaman, felâketler ve istenmeyen gelişmeler karşısında ilâhî yardı mı dilemenin en güzel aracıları olarak belirginleşirler. Şöyle ki sabır insan nefsini sarsıntılardan, panikten ve ruhsal hezimetten korur. Namaz ise, insanı Allah'a yöneltir. O zaman, karşısına çıkan zorluk ve sıkıntıları unutuverir. Tefsirimizin birinci cildinde Bakara Suresi'nin 45. ayetini tefsir ederken bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalar sunmuştuk.

Sabırla ilgili emrin mutlak oluşu, ibadetlerde sabırlı olmaktan, günah işlememe hususunda sabırlı olmaktan ve musibetler karşısında sabırlı olmaktan ibaret olan sabrın her üç kısmının kastedildiğini gösterir. Bu durumda, *"dosdoğru ol"*, *"haddi aşmayın"*, *"meyledip dayanmayın"* ve *"namazı ikame et"* şeklinde yukarıdan beri üzerinde durulan emir ve yasakların tümü ile ilgili olarak sabrın emredildiğini söyleyebiliriz.

Fakat emrin tekil sıygasıyla kullanılması ve salt Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltilmiş olması, sabrın Peygamberimize özgü bir husus-

---

1- [Bakara Suresi, 216-218. ayetlerin tefsiri sırasında]

la ilgili olarak emredildiğini ifade etmektedir. Yoksa ayetlerin akışına bağlı kalınarak, "sabredin" denilirdi. Bu da, "Kastedilen anlam şudur: Allah yoluna davet etmenden dolayı kavminden gelen eziyetlere ve onlardan zalim olanların zulmüne karşı sabret." şeklindeki görüşü savunanları desteklemektedir. *"Namazı ikame et."* ifadesi ise, [teheccüt namazı gibi] sadece Peygamberimize (s.a.a) farz olan namazı kılma emrini içermemektedir. Bilakis Peygamberimize (s.a.a), kendisine tâbi olan müminlerle birlikte namazı cemaatle ikame etmesi emrediliyor. O hâlde, burada [tekil sıygası kullanılmasına rağmen] tümüne yönelik olarak namaz kılmaya ilişkin bir emir yöneltilmiştir. Okuyucuların özellikle bu ayrıntıya dikkat etmeleri gerekmektedir.

"Çünkü Allah, iyilerin mükâfatını zayi etmez." ifadesi, sabırla ilgili emre ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir.

116) Sizden önceki nesiller arasında, içlerinden kurtardığımız az kimseler dışında, (insanları yeryüzünde) bozgunculuktan alıkoyacak geriye kalan bir topluluk bulunmalı değil miydi?! (Fakat bu) zulmedenler, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten onlar suçlu idiler.

Ayetin orijinalinde geçen "levlâ" edatı, "hellâ" ve "ellâ" anlamında kullanılmıştır ve şaşkınlık, kınama anlamlarını ifade eder. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Sizden önce azap göndermek ve helâk etmek suretiyle yok edip tarih sahnesinden sildiğimiz nesiller arasında geriye kalan bir topluluk bulunmalı değil miydi ki insanları yeryüzünde bozgunculuktan alıkoysunlar?! Böylece yeryüzünde insanları ıslah edici olsunlar ve toplumlarını toplu yok oluş azabından korusunlar.

"İçlerinden kurtardığımız az kimseler dışında" ifadesindeki istisna, önceki cümlenin içerdiği olumsuzluk anlamıyla ilgilidir. Çünkü ayetin anlamı şöyledir: Allah'ın ayetlerini gördükleri ve azabını gözlemledikleri hâlde geçmişte yaşayan toplumlar içinde insanları yeryüzünde) bozgunculuktan alıkoyacak geriye kalan bir topluluğun bulunmayışı doğrusu şaşılacak şeydir. Ancak onlar arasında olup da bizim azaptan ve helâk olmaktan kurtardığımız bazı kimseler hariç. Bunlar soydaşlarını bozgunculuktan alıkoymaya çalışıyorlardı.

"(Fakat bu) zulmedenler, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten onlar suçlu idiler." ifadesi, istisna edilen grubun dışında kalanların durumuna ilişkin bir açıklamadır. Halkın çoğunluğunu oluşturan

bu kimseler ise, zulmedenler olarak tanımlanıyorlar. Ardından bunların, dünyanın lezzetlerinin peşine düştükleri ve refah içinde şımarıp suçlular kategorisine girdikleri açıklanıyor.

Bu istisna ve istisnadan sonra durumları açıklanan çoğunluk ile ilgili değerlendirmeden, insanların Allah tarafından kurtarılan kurtulmuşlar ve suçlular olmak üzere iki farklı sınıfa ayrıldığını anlıyoruz. Bu yüzden dolayı da bir sonraki ayette şöyle buyruldu: *"Rabbin dileseydi, insanları tek bir ümmet yapardı. (Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler. Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç."*

117) Rabbin, halkı ıslah edici olan beldeleri haksız yere helâk etmez.

Yani, halkı ıslah edici olan bir yerleşim birimini helâk etmek, Allah'ın yasasının kapsamında yer almayan bir uygulamadır. Böyle bir şey zülümdür. Senin Rabbin ise hiç kimseye zulmetmez. Dolayısıyla "bi-zulmin=haksız yere" ifadesi, açıklayıcı bir kayıttır [ve bizzat halkı islah edici olan beldeleri helâk etmenin kendisinin zulüm olduğunu bildirmektedir], ihtirazî [bu beldeleri haklı ve haksız yere olmak üzere iki türlü helâk etmenin olduğunu, bunlardan sadece haksız yere helâk etmenin nefyedildiğini bildirmek anlamında] değil. Bundan anlaşılıyor ki, yüce Allah'ın yasası, ıslah edici olan beldelerin helâk edilmesini öngörmez. Çünkü bu, zülümdür. *"Senin Rabbin ise kullara asla zulmetmez."* [Fussilet, 46]

118-119) Rabbin dileseydi, insanları tek bir ümmet yapardı. (Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler. Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç. Zaten onları bunun (merhamet) için yaratmıştır. Rabbinin, "Kuşkusuz, cehennemi tüm cinler ve insanlarla dolduracağım." sözü gerçekleşmiş oldu.

Ayetin orijinalindeki "muhtelifîn" kelimesinin kökü olan "el-half" kelimesi, önün karşıtı olan arka anlamındadır. Bu anlam, kelimenin bütün türevlerinde esas alınmıştır. Araplar şöyle derler: "Halefe ebahu=Babasının yerine geçti, ondan sonra oldu." "Ahlefe va'dehu=Sözünü tutmadı." Sanki verdiği sözü arkasına atmışçasına. "Mate ve hallefe ibnen=Öldü ve arkasından bir oğul bıraktı." "İstahlefe fulanen=Bulunmadığı süre zarfında veya öldükten sonra ya da bir şekilde falan adamın yerine bakmasını

istedi." Yüce Allah'ın Âdem ve zürriyetinin yeryüzüne halife olmalarını istemesi gibi. "Hâlefe fulanun fulanen=Falan adam görüş veya iş bakımından falandan ayrıldı." Taraflardan her biri diğerini arkasında bırakmışçasına. "Tahallefe an emrihi=Arkasını döndü ve emrine kulak asmadı." "İhtelefe'l-kavmu fî keza=İnsanlardan bazıları bazılarına muhalefet etti ve onu arkasına attı." "İhtelefe'l-kavmu ilâ fulanin=Teker teker ve ardarda falan adamın yanına gittiler." İhtelefe fulanun ilâ fulanin=Her biri diğerinin ardından olmak üzere defalarca yanına gitti."

Dolayısıyla ittifakın ve uyuşmanın karşıtı olan ihtilâf ve ayrışma, bozulmamış öz doğanın onaylamadığı bir olgudur. Çünkü bunda güçlerin parçalanması ve zayıflaması söz konusudur. Kavga, çekişme, tartışma, savaşma ve ayrılık gibi övgüyle sözü edilmeyecek olan daha birçok olumsuz etkisi vardır ihtilâfın. Bu sayılan olumsuzluklar ise, güvenliği, esenliği ve barışı yok ederler. Ancak bir tür ihtilâf vardır ki, insanlık âlemi için kaçınılmazdır. Bünyelerin farklılığından kaynaklanan tabiatların ve karakterlerin farklılığını kastediyoruz. Çünkü her bireyin bedensel bileşimi farklıdır. Bu da bedensel ve ruhsal yeteneklerin farklılığını doğurur. Buna bir de havanın ve ortamın farklılığı eklenince alışkanlıkların, geleneklerin, davranış kurallarının, amaçların, türsel ve bireysel eylemlerin farklı farklı biçimlerde insanlık âlemi genelinde tezahür etmesi kaçınılmaz olur. Sosyolojik araştırmalar, insanların bu şekilde farklı karakterlere ve yeteneklere sahip olmamaları durumunda insanlık âleminin bir göz açıp kapama anı kadar bile yaşayamayacağını kesin olarak ortaya koymuştur.

Yüce Allah, insanların bu şekilde farklı oluşlarını kitabında söz konusu etmiş ve bunu kendisine nispet etmiştir. Meselâ bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık."* (Zuhruf, 32) Yüce Allah Kur'ân'ın hiçbir ayetinde, aklın yol göstericiliğinin dışına çıkılmadığı ve nefsanî arzuların doğrultusunda kullanılmadığı sürece bu ihtilâf ve farklılığı yermemiştir.

Fakat dinde ihtilâf bunun gibi değildir. Çünkü yüce Allah insanları kendisini tanıyacak ve birliğini onaylayacak tıynette ve öz doğaya (fıtrat) sahip olarak yarattığını, insan nefsine şekil verdiğini, ona günah işleme yollarını ve yeteneklerini de, günahlardan sakınma yollarını ve yeteneklerini de ilham ettiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde hanif/Allah'ı

birleyici dini benimsemenin fıtratın bir özelliği olduğunu, insanların yaratılışlarının temel yasasını oluşturan bu fıtratın ve yaratma kanununun değişmesine imkân olmadığını belirtmiştir. Bu nedenledir ki, yüce Allah dinde ihtilâf olgusunu Kur'ân'ın birçok yerinde ihtilâf edenlerin çekememezliklerine ve zulümlerine nispet eder. Sözgelimi bir ayette buyrulmuştur: *"Ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler."* [Âl-i İmrân, 19]

Bir başka ayette ise, her iki ihtilâf türü bir arada zikredilmiştir: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberinde, insanların anlaşmazlıklara düştükleri şeyler konusunda,* -bu, hayatla ve dünya işleriyle ilgili ilk ihtilâf türüdür- *aralarında hüküm vermek üzere hak kitap indirdi. Oysa kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra, birbirlerine karşı olan azgınlık ve kıskançlıkları yüzünden anlaşmazlığa düşenler,* -bu ise dinle ilgili olan ikinci ihtilâf türüdür- *o, kitap verilenlerden başkası değildir. Böylece Allah, iman edenleri hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi."* (Bakara, 213) Yüce Allah'ın sözünün ihtilâfla ilgili verdiği anlam budur.

"Rabbin dileseydi, insanları tek bir ümmet yapardı." ifadesine gelince, burada kastedilen anlam şudur: "Allah dileseydi, insanların arasındaki ihtilâfı ortadan kaldırır ve onları ittifak edecekleri bir söz etrafında birleştirirdi." Bilindiği gibi, bu anlamıyla ayet, insanların dinde ihtilâf etme olayını ve onların azınlığı oluşturan ve Allah tarafından kurtarılan müminler ile zulmedenler olmak üzere iki gruba ayrıldığını ele alan önceki ayetlere yönelik bir açıklama içermektedir.

Buna göre ayeti şu şekilde anlamlandırabiliriz: İnsanlar dinde ihtilâfa düşmüş olmalarına karşın, bu şekilde davranmakla Allah'ı aciz bırakamazlar. Allah dileseydi, bütün insanları bir tek ümmet hâline getirirdi ve onlar dinde ihtilâfa düşmezlerdi." Dolayısıyla bu ayetin ele aldığı mesele itibariyle şu ayetlere benzediğini görüyoruz: *"Yolun doğrusu (yaratmak) Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi."* (Nahl, 9), *"İman edenler hâlâ bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi?"* (Ra'd, 31)

Buna göre, *"(Fakat) onlar sürekli birbiriyle ihtilâf içindedirler."* ifadesiyle sadece dinde ihtilâfa düşme olgusu kastedilmiştir. Çünkü Allah'ın dilemesi durumunda insanların arasındaki ihtilâfı ortadan kal-

dıracağını bize hatırlatan, bu ifadedir. Bu bakımdan ifadeyi şu tarzda anlamamız gerekmektedir: Allah dileseydi, onların aralarındaki ihtilâfı kaldırırdı; fakat bunu dilemedi. Bu yüzden insanlar daima ihtilâf etmeye devam edeceklerdir.

Bunun yanında, *"Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç."* ifadesi açık bir şekilde, bu ihtilâfın Allah'ın rahmetine uğrayan grubun arasından kaldırıldığını ifade ediyor. Din dışındaki meselelerle ilgili ihtilâfları ise Allah, rahmete nail olan grup da dâhil olmak üzere ortadan kaldırmamıştır. Rahmetine nail olan grup açısından ortadan kaldırdığı ihtilâf, hakkı bildikten sonra sırf çekememezlikten kaynaklanan ve ilâhî yergiye muhatap olan dinde ihtilâfa düşme olgusudur.

"Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç." cümlesi, *"(Fakat) onlar sürekli birbiriyle ihtilâf içindedirler."* ifadesinden istisna edilmiştir. Yani, insanlar her zaman hak konusunda birbirleriyle ihtilâfa düşeceklerdir. Ancak Allah'ın merhametine nail olanlar bunun dışındadır. Onlar hak hususunda ihtilâfa düşmezler, haktan asla ayrılmazlar. *"Böylece Allah, iman edenleri hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle eriştirdi."* (Bakara, 213) ifadesinden de anlaşıldığı gibi, ayette sözü edilen rahmetten maksat, ilâhî hidayet ve yol göstericiliktir.

Desen ki: İnsanların ihtilâfa düşmeleri, bazılarının diğer bazılarına olumsuzlama ve olumlama şeklinde karşılık vermeleri anlamındadır. Böyle olunca, *"(Fakat) onlar sürekli birbiriyle ihtilâf içindedirler."* cümlesinin anlamı, "onlar her zaman için hakka taraftar olanlar ve batıla taraftar olanlar şeklinde bölünecekler" olarak algılanmalıdır. O zaman da böyle bir anlam açısından bireyler bazında değil, sadece zaman bazında bir istisna geçerli olabilir. Çünkü *"Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç."* ifadesinin buna eklenmesiyle ayetten şöyle bir anlam ortaya çıkmış olur: "Onlar her zaman için batıla taraftar olanlar ile hakka taraftar olanlar şeklinde bölüneceklerdir. Ancak onların içinde Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Onlar iki gruba ayrılmazlar. Tersine sadece hakka taraftar olurlar." Bilindiği gibi de, ayette insanların genelinden istisna edilenler hakka taraftar olanlardır. Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlamın elde edilmesi durumu ortaya çıkıyor: "Onlardan batıla taraftar olanlar var, hakka taraftar olanlar var. Hakka taraftar olanlar, sadece hakka taraftar olanlardır, aralarında batıla taraftar olanlar yoktur." Böyle bir sözün de mantığı olmaz.

Kaldı ki, hakka taraftar olanları ihtilâf olgusunun dışında tutmanın özü itibariyle hiçbir anlamı yoktur. Çünkü onlar da ihtilâf eden insanlar arasında yer alırlar. Bir ihtilâfın olması için batıla taraftar olanlar kadar hakka taraftar olanların da bulunması gerekmektedir.

Buna karşılık derim ki: Bu ayette ve başka ayetlerde ele alınan ve taraflarına da yergi yöneltilen ihtilâf, hak ile ilgili ihtilâftır. Bazı insanların diğer bazı insanlarla hak konusunda ihtilâfa düşmeleri, her ne kadar taraflardan birinin haklı ve işi hususunda basiret sahibi olduğunu gerektirse de, bu ihtilâf toplamına, yani topluma isnat edildiğinde toplumun hak açısından kuşku içinde olduğunu, haktan ayrılma eğilimine girdiğini, hak üzerinde birleşmediğini ve hakkı kulak ardı ettiğini gösterir. Böyle bir tavrın sonucu da, hakkın bir süre sonra gözlerden kaybolması ve insanların haktan kuşku duymalarıdır.

Yüce Allah dinde ihtilâfı, işte bu kaçınılmaz sonucundan, yani ayrılığa düşmeye ve haktan yüz çevirmeye yol açmasından dolayı yeriyor. Konuyla ilgili ayetler bunun en somut kanıtıdır. Çünkü söz konusu ayetlerde yüce Allah, ihtilâf etmeleri sebebiyle ihtilâfa düşenlerin tümünü yeriyor, içlerinde sadece batıla taraf olanları değil. Eğer ihtilâf edenlerden kasıt, hak ile ilgili olarak ayrılığa düşmelerine neden olan bütün farklı görüş ve eylemlerin sahipleri olmasaydı, böyle bir yergi genellemesi yersiz olurdu.

Bu çıkarsamamızı desteklemesi bakımından şu ayet son derece önemlidir: *"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size din kıldı."* (Şûrâ, 13) Dikkat edilirse bu ayette ihtilâf olgusu "ayrılık/tefrika" kavramıyla ifade edilmiştir. Diğer bir ayette ise şöyle buyruluyor: *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* (En'âm, 153) Bu ayet, konumuzla ilgili kanıtsallığı bakımından önceki ayetten daha belirgindir. Çünkü burada hak ehli olanlar, Allah'ın yolunu izleyenler olarak tanımlanıyor, ayrılık ve tefrika ehli olanların dışında tutuluyorlar.

Bu nedenledir ki, insanların kitap hakkında ihtilâfa düşmeleri söz konusu edildiği ayetlerin genelinde, bir de onların kitapla ilgili olarak kuşkular içinde olduklarından söz edildiğini görüyoruz. Buna daha önce incelediğimiz bir ayeti örnek gösterebiliriz: *"Andolsun biz Musa'ya kitap verdik; ama onda da ihtilâfa düşüldü. Eğer Rabbin tarafından önceden*

(geçerli kılınmış) bir söz olmasaydı, kesinlikle aralarında hüküm verilirdi (işleri bitirilirdi). Gerçekten onlar (Musa'nın kavmi), onun (Tevrat'ın) hakkında derin bir kuşku içindedirler." (Hûd, 110) Aynı anlamın Kur'ân'ın başka ayetlerinde de defalarca vurgulandığını görüyoruz.

Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Birbirlerine neyi soruyorlar? Ayrılığa düştükleri büyük haberi mi?"* (Nebe', 1-3) Yani her biri öyle bir söz söyleyecek ki kendisini haktan uzaklaştıracak ve ayrılığa düşeceklerdir. Başka bir ayette de buyurmuştur ki: *"Çelişkili sözler söylüyorsunuz. Ondan dönen döndürülür. Kahrolsun o koyu yalancılar!"* (Zâriyât, 8-10) Yani bir hedefe yönelik olmayan ve bir bilgiye dayanmayan sözler söylüyorsunuz. Bu düşüncenin içinizde uyanması yalana ve zanna dayalı bir anlayışa sahip olmanızdan kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki ayeti de aynı anlama yorabiliriz: *"Ey kitap ehli, neden hakkı batıla karıştırıyor ve bildiğiniz hâlde hakkı gizliyorsunuz?"* (Âl-i İmrân, 71) Ehlikitab'ın yerilmelerini gerektiren bu karıştırma eylemi, tamamen hak olmadığı hâlde hakmış gibi bir anlayışla ortaya çıkmaları şeklinde gerçekleşmiştir. Bu ise, hakkın gözlerden kaybolmasına neden olan ayrılığın ortaya atılmasından ibarettir.

Bu ayetten anladığımız kadarıyla Ehlikitab'ın ihtilâfa düşmelerinden maksat, haktan ayrılmalarına ve kuşkunun ortaya çıkmasına neden olacak şekilde birtakım görüşler ve sözler ileri sürmeleridir. Onlar hakka aykırı olan arzularının peşine düştüklerinden dolayı batıl nitelikli görüşlerini farklı ve hakkı çağrıştıracak (hak görünümlü) kılıflarda sunarak, asıl maksatlarını insanlardan gizlemeye çalışıyorlar. Bunun nedeni de, kendilerine hakka ilişkin gerçek bilgiler gelmesinden sonra aralarındaki çekememezlik ve düşmanlık duygularıdır. Diğer bir ifadeyle kendilerine gerçek bilgi geldikten sonra sırf aralarındaki çekememezlikten dolayı hak ile ilgili farklı görüşlere sahip olarak ondan uzaklaşmışlardır.

Buraya kadar sunduğumuz oldukça uzun açıklamalardan sonra anlaşılıyor ki: *"Zaten onları bunun için yaratmıştır."* ifadesiyle, *"Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç."* cümlesinde ifade edilen rahmete işaret edilmiştir. Rahmet sözcüğünün lâfzen müennes olması, ona yönelik işaret zamirinin müzekker olmasına engel değildir. Çünkü mastar söz konusu olduğunda, müzekkerlik de, müenneslik de caizdir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hiç şüphesiz Allah'ın rahmeti, iyi işler yapanlara yakındır."* (A'râf, 56) [Ayetin orijinal

nalindeki "rahmet" kelimesiyle ilintili olan "karib" kelimesi müzekker olarak kullanılmıştır.]

Çünkü biliyoruz ki, onların ihtilâfa düşmeleri içlerindeki çekememezlik duygusundan kaynaklanmış olmasından dolayı onları haktan uzaklaştırmış, hakkın gizlenmesine ve batılın belirginleşmesine neden olmuştur. Oysa yüce Allah'ın yaratmadaki gerçek hedefinin batıl olması kesinlikle düşünülemez. Ayrıca yüce Allah'ın insanlık âlemini insanlar birbirlerine zulmetsinler ve aralarında çekememezlik duygusuyla muamele etsinler, hakkı öldürüp batılı ihya etsinler, böylece hep birlikte helâk olup sonra da ebedî cehennem azabına çarptırılsınlar diye yaratmasının mantıklı bir izahı olabilir mi? Kur'ân bütün açıklamalarıyla böyle bir ihtimali kesin bir dille reddetmektedir.

Kaldı ki, buraya kadar yaptığımız değerlendirmeleri göz ardı etsek bile, ayetlerin akışı, böyle bir anlamı kesinlikle dışlayıcı mahiyettedir. Çünkü ayetlerin akışının temel tezi şu hususları vurgulamaya yöneliktir: Yüce Allah insanlara yönelik şefkati ve merhameti yüzünden onları kendileri için hayırlı ve mutluluk kaynağı olan şeylere çağırıyor. Onlara zulmetmeyi ve kötülük iliştirmeyi dilemez. Bilakis insanlar kendilerine zulmettikleri ve hak hususunda ihtilâfa düştükleri yüzünden, Allah'ın davetini kabul etmeye yanaşmaz, ayetlerini yalanlar, O'ndan başka düzmece ilâhlara kulluk sunar, yeryüzünde bozgunculuk yapar ve böylece azabı hak ederler. Rabbin ise, halkı ıslah edici olan beldeleri haksız yere helâk etmez. Ayrıca sırf azgınlık yapsınlar, yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar ve bundan dolayı onları helâk etsin diye de insanları yaratmaz. Allah'ın yaptığı, insanlara yol göstermek ve onlara merhamet etmektir. İnsanların çekememezlikleri, hak hususunda ihtilâfa düşmeleri ve haksızlıkları ise onların kendilerine dönmektedir. İşte ayetlerin akışının verdiği mesaj budur.

Rahmetin, yani ilâhî hidayetin yaratılışın amacı oluşu, nihaî hedefle, yani mutlulukla ilintili olmasından dolayıdır. Nitekim yüce Allah cennetliklerin şöyle dediklerini anlatıyor: *"Bizi bu dereceye erdiren Allah'a hamdolsun."* (A'râf, 43) Nitekim mutlulukla ilintisinden dolayı ibadet de yaratılışın gayesi sayılmıştır: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 56)

"Rabbinin, 'Kuşkusuz, cehennemi tüm cinler ve insanlarla dolduracağım.' sözü gerçekleşmiş oldu." ifadesindeki "temmet" kelimesi,

"hakket" anlamındadır. Yani Allah'ın sözü gerçekleşti, onlar açısından nesnel karşılığını buldu. Çünkü onlar haksızlık ettiler ve kendilerine gelen bilgiden sonra sırf aralarındaki çekememezlikten dolayı ihtilâfa düştüler. "Kelime=Söz"den maksat ise, *"cehennemi tüm cinler ve insanlarla dolduracağım*." vaadidir.

Bu bakımdan ayeti, aşağıdaki ayete benzetebiliriz: *"Biz dilesek, elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat 'Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden kesin söz çıkmıştır."* (Secde, 13) Bu "söz"ün aslı da, yüce Allah'ın melun İblis'e söylediği şu ifadede yer almaktadır: *"İblis, 'Senin mutlak kudretine andolsun ki, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların bir yana, hepsini mutlaka azdıracağım.' dedi. 'Doğrusu -ki ben hep doğruyu söylerim- mutlaka sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım!' buyurdu."* (Sâd, 82-85) Burada örnek olarak sunduğumuz ayetlerin içerikleri birdir ve birbirlerini açıklamaktadırlar.

Üzerinde durduğumuz iki ayete ilişkin değerlendirmeler bundan ibarettir. Şimdi bu değerlendirmelerden çıkan sonuçları maddeler hâlinde sıralayalım:

Birincisi: *"Rabbin dileseydi, insanları tek bir ümmet yapardı."* ifadesiyle kastedilen, insanların arasındaki ihtilâfın, tefrika ve ayrılığın kaldırılmasıdır. Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Bununla kastedilen, insanların İslâm'a girmeye zorlanmaları, serbest iradelerinin ellerinden alınmasıdır. Fakat böyle bir şey, teklifi/yükümlülük olgusunu ortadan kaldırdığı için Allah tarafından gerçekleştirilmemiştir." Bu görüş, Katade'ye nispet edilir. Bir başkası da şöyle demiştir: "Söz konusu cümlenin anlamı şöyledir: Eğer Allah dileseydi, hepinizi cennette bir araya getirirdi. Fakat O, sizin için iki derecenin en üstün olanını diledi: Sizin cennete, işlediğiniz amellerin karşılığı olan ödülleriniz aracılığıyla girmenizi irade etti." Bu görüş de Müslim'e nispet edilmiştir. Ama okuyucular buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sonra, ayetlerin akışının bu iki görüşe de elverişli olmadıklarını bilmiş oldular.

İkincisi: *"(Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler."* ifadesinden maksat, dinde ihtilâfa düşmeye devam edecek oluşlarıdır. Bunun anlamı da, hak hususunda ayrılığa düşmeleri ve hakkı, hakka benzeyen çeşitli batıl biçimlerde ortaya koyarak gizlemeye çalışmalarıdır. Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Burada kastedilen,

rızklarla ve durumlarla ilgili farklılıklardır. Dolayısıyla din dışı hususlarla ilgili ihtilâflara işaret edilmiştir." Bu görüş, Hasan'a nispet edilmiştir. Böyle bir yorumun ayetlerin akışıyla bağdaşmadığını biliyoruz. Bir başka grup da şöyle demiştir: "Ayetteki *'sürekli birbiriyle ihtilâf içindedirler.'* ifadesinin anlamı, geçmişlerini taklit etmek ve onların batıl esaslı yaşamlarını olduğu gibi sürdürmek hususunda bazılarının diğer bazılarının yerini alması şeklindedir." Bu da, önceki gibi ayetlerin akışıyla bağdaşmayan bir yorumdur. Kaldı ki, ayetlerin akışında, *"Andolsun biz Musa'ya kitap verdik; ama onda da ihtilâfa düşüldü..."* gibi bir cümle de yer almaktadır.

Üçüncüsü: *"Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç."* cümlesi, "Ancak Allah'ın müminlerden hidayete erdirdiği kimseler hariç." anlamındadır.

Dördüncüsü: *"Zaten onları bunun için yaratmıştır."* ifadesinin içerdiği işaret zamiri "rahmet=merhamet"e yöneliktir. Çünkü yüce Allah'ın yaratılış için öngördüğü hedef budur. Ta ki bu sayede mutluluklarını ve saadetlerini yaşayabilsinler. Bazılarına göre, kastedilen anlam şöyledir: "Allah onları ihtilâf etsinler diye yarattı." Bu görüş Hasan ve Ata'ya nispet edilmiştir. Şimdiye kadar yaptığımız değerlendirmelerin de ortaya koyduğu gibi bu görüş zayıf, çürük ve basittir. Evet, "halekehum=onları yaratmıştır" ifadesindeki zamirin, istisnadan sonra, insanların geri kalanına döndürülme ihtimali olsa, ihtilâfın da insanların yaratılışlarının gayesi olarak öngörülmüş olması muhtemel olur. Bu durumda tefsirini sunduğumuz ayet, içerik bakımından şu ayete yakın olur: *"Andolsun ki, biz cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık."* (A'râf, 179)

Diğer bir grubun ayete getirdiği yorum ise şöyledir: "İşaret zamiri (zâlike) ayetler grubunun delâlet ettiği hususların tümüne yöneliktir. Yüce Allah'ın onları bilgileri, marifetleri, görüşleri, bilinçleri, buna bağlı olarak iradeleri ve amelleriyle ilgili olarak sergiledikleri tercihleri, bu arada dinleri, imanları, itaat ve isyanları hususunda ihtilâf edecek yetenekte yaratması yani. Kısacası, yaratılışın gayesi, dinde olsun veya başka alanda olsun mutlak ihtilâftır."

İbn Abbas'ın ise, kendisinden nakledilen rivayetten hareketle bu hususla ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Allah insanları iki grup olarak yarattı. Bir gruba merhamet etti, bu yüzden ihtilâf etmezler. Bir gruba ise merhamet etmez, bu yüzden ihtilâf edip dururlar."

Ayetin anlamı ile ilgili olarak Malik b. Enes'e de şöyle dediği nispet edilir: "İnsanları yarattı ki, bir kısmı cennete, bir kısmı da çılgın alevli cehenneme girsin." Bu yorumların hangi açılardan zayıf olduklarını öğrenmiş oldun. Bu konuyla ilgili görüşlerimizi tekrar edip lafı uzatmak istemiyoruz.

Beşincisi: Sözün tamamlanmasından maksat, gerçekleşmesi, pratikte nesnel karşılığını bulmasıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Andolsun Rabbin, (o ihtilâfa düşenlerin) her birinin yaptıklarının karşılığını tam olarak kendilerine verecektir."* ifadesiyle ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: "Yani kıyamet gününde."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebu Hatem ve Ebu'ş-Şeyh Hasan'dan şöyle rivayet etmişlerdir: *"O hâlde emrolunduğun gibi (din ve kulluk hususunda) dosdoğru ol; seninle birlikte tövbe edenler de (öyle olsunlar)"* ayeti inince, Peygamberimiz (s.a.v), "Paçaları sıvayın, acele edin!" buyurdu. O günden sonra güldüğü görülmedi.

Mecmau'l-Beyan'da, *"O hâlde emrolunduğun gibi (din ve kulluk hususunda) dosdoğru ol"* ifadesiyle ilgili olarak İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayetten daha fazla Peygamber'e (s.a.a) ağır gelen, onu sıkıntıya düşüren başka bir ayet inmiş değildir. Bu yüzden, 'Ya Resulallah! Saçlarının hızla ağarmaya başladığını görüyoruz!' diyen ashabına şu karşılığı vermiştir: Hûd ve Vâkıa sureleri saçlarımı ağarttı."

Ben derim ki: Meşhur bir hadistir bu. Bazı rivayetlerde, "Hud Suresi ve kardeşleri saçlarımı ağarttı." şeklinde bir lafız kullanılır. Bu arada Vâkıa Suresi'nde, *"O hâlde emrolunduğun gibi dosdoğru ol..."* türünde bir îfadenin yer almamış olması, hadiste sırf bu ayete işaret edilmiş olması ihtimalini ortadan kaldırıyor. Hûd Suresi ile Vâkıa Suresi'nin ortak noktaları ise kıyametten söz etmeleridir. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"meyledip dayanmayın..."* ifadesiyle ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Yani sevgi, öğüt ve itaat şeklinde eğilim gösterip dayanmayın."

Ben derim ki: Mecmau'l-Beyan adlı tefsirin müellifi de bu hadisi Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Osman b. İsa'dan, onun da kendisine aktaran bir adam aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Zulmedenlere meyledip dayanmayın; yoksa... ateş size de dokunur."* ayetiyle ilgili şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Biliniz ki yüce Allah bu ateşi ebedî kılmamıştır, aksine *'ateş size de dokunur.'* demiştir. O hâlde onlara eğilim gösterip dayanmayın."

et-Tehzib adlı eserde Zürare'den, onun da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), bir günde kılınan beş namazla ilgili uzun bir hadisin kapsamında şöyle rivayet ettiği nakledilir: "Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *'Gündüzün iki ucunda ve gecenin ilk saatlerinde namazı kıl.'* Gecenin ilk saatlerinde kılınması gereken namaz, yatsı namazıdır." [Tehzibu'l-Ahkâm, c.2, s.241, hadis: 954]

Ben derim ki: Hadisten anlaşıldığı kadarıyla, burada İmam'ın beş vakit namazı da kapsasın diye *"gündüzün iki ucu"* ifadesini, öğleden önce ve sonra şeklinde yorumladığına yönelik bir işaret vardır.

el-Meani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle, İbrahim b. Ömer'den, o da kendisine hadisi aktaran bir adamdan İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Çünkü iyilikler kötülükleri giderir."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Müminin gece kıldığı namaz, gündüz vakti işlediği günahları giderir."

Ben derim ki: Bu hadis el-Kâfide, Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Şeyh Müfid'in el-Emali'sinde ve Şeyh Tusî'nin el-Emali'sinde de rivayet edilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Vahidî'den, o da kendi rivayet zinciriyle Hammad b. Seleme'den, o da Ali b. Zeyd'den, o da Ebu Osman'dan şöyle rivayet eder: "Bir ağacın altında Selman ile birlikte oturuyordum. Ağaçtan kuru bir dalı tutup yaprakları dökülünceye kadar silkeledi. Sonra dedi ki: 'Ey Ebu Osman, niçin böyle yaptığımı sormayacak mısın?' Dedim ki: 'Niçin yaptın?' Dedi ki: 'Resulullah da böyle yaptı. Ben onun yanında bir ağacın altında bulunuyordum. Ağacın kurumuş bir dalını tutup bütün yaprakları dökülünceye kadar silkeledi. Sonra şöyle buyurdu: 'Ey Selman, niçin böyle yaptığımı sormayacak mısın?' Dedim ki: 'Niçin yaptın?' Buyurdu ki: 'Bir Müslüman bütün gereklerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmek suretiyle güzel bir abdest alır ve ardından beş vakit namazını kılarsa, onun günahları şu yaprakların dökülmesi gibi dökülür.' Ardından, *'Gündüzün iki ucunda ve gecenin ilk*

saatlerinde namazı ikame et. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir...' ayetini sonuna kadar okudu."

Ben derim ki: Aynı rivayet ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Tayalisî'den, Ahmed'den, Darimî'den, İbn Cerir'den, Taberî'den, Bağevî'nin Mecma'ından ve İbn Mürdeveyh'den rivayet zinciri olmaksızın aktarılmıştır.

Yine Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Hâris'ten, o da Ali b. Ebu Talib'den şöyle rivayet eder: "Peygamber efendimizle (s.a.a) birlikte mescitte namazın vaktinin girmesini bekliyorduk. Bir adam yerinden kalktı ve 'Ya Resulallah, ben bir günah işledim.' dedi. Peygamberimiz (s.a.a) onu duymazlıktan gelerek yüzünü bir yana çevirdi. Peygamberimiz (s.a.a) namazı tamamladıktan sonra, adam tekrar yerinden kalktı ve önceki sözlerini tekrarladı. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) adama hitaben şöyle buyurdu: 'Yoksa sen güzel bir abdest alarak bizimle beraber şu namazı kılmadın mı?' Adam, 'Evet, kıldım.' dedi. Peygamber efendimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: İşte bu, senin işlediğin günahın keffaretidir."

Ben derim ki: Bu rivayet birçok kanaldan İbn Mesud'dan, Ebu Umame'den, Muaz b. Cebel'den, İbn Abbas'tan, Büreyde'den, Vâsile b. Eska'dan, Enes'ten ve başkalarından rivayet edilmiştir. Kıssanın sunuşunda bazı lafız farklılıkları vardır. Tirmizî ve başkaları da Ebu'l-Yusr'dan rivayet etmişlerdir ki söz konusu kıssa onunla ilgilidir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Ebu Hamza Sümalî'den şöyle rivayet edilir: İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) birinin şöyle dediğini duydum: "Bir gün İmam Ali (a.s) halka döndü ve şöyle dedi: 'Sizce Allah'ın kitabındaki hangi ayet daha ümit vericidir?' Bazıları, *'Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.'*[1] ayeti.' dediler. İmam Ali, 'Güzel; ama bu değildir.' dedi. Bazıları, *'Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!'*[2] ayeti.' dediler. İmam Ali, 'Güzel, ama bu değil.' buyurdu. Bazıları, *'Onlar, çirkin bir iş yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde, Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının affedilmesini dilerler.'*[3] ayeti.' dediler. İmam Ali, 'Güzel, ama

---

1- [Nisâ, 48]

2- [Zümer, 53]

3- [Âl-i İmrân, 135]

bu değil.' Sonra insanlar öylece sustular. Bunun üzerine İmam Ali şöyle dedi: 'Ne oldu size, ey Müslümanlar topluluğu?' Dediler ki: 'Allah'a yemin ederiz ki, başka bildiğimiz bir şey yok.' İmam Ali (a.s) şunları söyledi: 'Resulullah efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu işittim: Allah'ın kitabındaki en ümit verici ayet şudur: *'Gündüzün iki ucunda ve gecenin ilk saatlerinde namazı ikame et.'* Peygamberimiz (s.a.a) ayetin tamamını okudu, sonra şöyle dedi: 'Ey Ali, beni hak mesajla müjdeci ve uyarıcı olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, içinizden biri abdest almak üzere ayağa kalktığında, organlarından günahlar dökülmeye başlar. Yüzüyle ve kalbiyle Allah'a yöneldiğinde ise, namazını tamamlar tamamlamaz üzerinde günah namına hiçbir şey kalmaz. Tıpkı anasından doğduğu günkü gibi günahlardan beri olur. İki namaz arasında bir günah işlerse, bir sonraki namazda aynı şekilde arınır.' Peygamberimiz bu şekilde beş vakit namazı saydı. Sonra şöyle buyurdu: Ey Ali, ümmetim için beş vakit namaz, içinizden birinin evinin önünden akan bir nehir konumundadır. Birinizin bedeninde kir varsa ve günde beş kere o nehirde yıkanırsa, bedeninde kir kalır mı? Allah'a yemin ederim ki, beş vakit namaz da bu şekilde benim ümmetimi günahlardan arındırır."

Ben derim ki: Hadisin sonunda zikredilen nehir örneği, Ehlisünnet kaynaklarında, Ebu Hüreyre, Enes, Cabir, Ebu Said el-Hudrî gibi sahabîler kanalıyla Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Aynı eserde, İbrahim el-Kerhî'den şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında bulunduğum bir sırada Medineli bir adam içeri girdi. İmam ona şöyle dedi: 'Ey falankes, nereden geliyorsun?' Adam cevap vermedi. İmam Cafer ona şöyle dedi: Şuradan ve şuradan geliyorsun. Gününü nasıl geçirdiğine bak. Çünkü seninle beraber senin için görevlendirilen bir melek vardır ve o meleğin görevi, yaptığın işleri koruyup yazmaktır. O hâlde, işlediğin bir kötülük küçük de olsa küçümseme. Çünkü gün gelir sana kötülük olarak ilişir. Hiçbir iyiliği de küçümseme. Çünkü iyilikten daha çok arzulanan bir şey olmaz. İyilik eskiden işlenen büyük günahı giderir, düşürür ve senden sonra onun kalmamasını sağlar. İşte yüce Allah'ın, *'Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. İşte bu, (Allah'ı) zikredenler için bir hatırlatmadır.'* sözü bu anlamı vurgulamaya yöneliktir."

Aynı eserde Semaa b. Mihran'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) dağda yaşayanlardan biri, Sultan'ın adamlarından olup da

büyük bir servet edinen bir adamın sadaka verdiğini ve işlediği günahların bağışlanması için hacca gittiğini, bu arada, *'İyilikler kötülükleri giderir.'* ayetini okuduğunu söyleyince, İmam ona şu karşılığı verdi: 'Hata hatayı gidermez (hata hatanın keffareti olmaz). İyiliktir ki hataları giderir ve hataya keffaret olur.' Sonra İmam Cafer şöyle buyurdu: Eğer helâl harama karışmışsa, her ikisi iç içe girmişse ve helâl ile haram birbirinden ayırt edilemiyorsa, sakıncası yoktur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed ve Taberanî, Ebu Umame'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Farz namazlardan birinin vakti girdiğinde kalkıp güzelce abdest alan ve güzelce namaz kılan hiçbir Müslüman kişi yoktur ki, kıldığı namaz ile daha önce kıldığı namaz arasındaki süre zarfında işlediği günahları bağışlanmasın!"

Ben derim ki: Bu konuyla ilgili rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Bu rivayetleri incelemek isteyenler hadis kaynaklarına başvurabilirler.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Taberanî, Ebu'ş-Şeyh, İbn Mürdeveyh ve Deylemî, Cerir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah'a (s.a.v), *'Rabbin, halkı ıslah edici olan beldeleri haksız yere helâk etmez.'* ayetinin tefsiri sorulduğunu, ardından şöyle buyurduğunu duydum: Halkı birbirine karşı adalet ilkesine göre davranan memleketleri helâk etmez."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Rabbin dileseydi, insanları tek bir ümmet yapardı. (Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler. Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç."* ayetinin anlamı soruldu, buyurdu ki: "İnsanlar başlangıçta bir tek ümmettiler. Allah onlara karşı hüccet edinmek için peygamberleri gönderdi." [c.8, s.379, hadis: 573]

Ben derim ki: Benzeri bir hadisi Şeyh Saduk, el-Meani adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

el-Meani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den rivayet eder ki: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.'*[1] ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: 'Allah insanları ve cinleri, onlara ibadet etmeyi emretmek

1- [Zâriyât, 56]

üzere yaratmıştır.' Ardından, *'(Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler. Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç. Zaten onları bunun (merhamet) için yaratmıştır.'* ayetinin ifade ettiği anlamı sordum. Buyurdu ki: Onları, rahmetini gerektiren amelleri işlesinler, dolayısıyla kendisi de onlara rahmet etsin diye yarattı."

Tefsiru'l-Kummî'de Ebu'l-Carud kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "*'(Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler. Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç.'* ayetiyle kastedilenler, Muhammed'in (s.a.a) Ehlibeyt'i ve onların yolundan gidenlerdir. Allah buyuruyor ki: *'Zaten onları bunun (merhamet) için yaratmıştır.'* Yani, Allah'ın merhametine nail olanlar, Allah'ın dini hakkında ihtilâfa düşmezler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Yakup b. Said'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmam'a, *'İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."* ayetini sordum, buyurdu ki: 'Allah insanları ve cinleri ibadet için yaratmıştır.' Dedim ki: *'(Fakat) onlar sürekli (din konusunda) birbiriyle ihtilâf içindedirler. Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç. Zaten onları bunun (merhamet) için yaratmıştır.'* ayeti için ne buyurursunuz?' Buyurdu ki: Bu ayet, ondan sonra inmiştir."

Ben derim ki: Burada İmam ikinci ayete, yani, *"Ancak Rabbinin merhamet ettiği (hidayete erdirdiği) kimseler hariç."* ayetine işaret ediyor. Çünkü bu ayet daha özeldir ve daha genel nitelikli olan birinci ayeti neshetmiştir. Daha önce nesih hakkında açıklama yaparken, Ehlibeyt İmamları'nın (onlara selâm olsun) kullandıkları "nesih" kavramının, usul ulemasının kullandıkları "nesih" kavramından daha geniş kapsamlı olduğunu belirtmiştik. Evet, varoluşsal/tekvinî olgulara işaret eden özel nitelikli ayetler, genel nitelikli ayetlere göre hüküm bakımından daha belirgindirler. Çünkü özel etmenler ve sebepler hüküm bakımından, genel nitelikli ifadelere göre daha belirleyicidirler. Okuyucuların özellikle bu inceliğe dikkat etmeleri gerekmektedir.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَآءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهٖ فُؤَادَكَ ۚ وَجَآءَكَ فٖى هٰذِهِ
الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٢٠﴾ وَقُلْ لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا
عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾
وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ
عَلَيْهِ ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

120- Kendisiyle kalbini pekiştirip teskin ettiğimiz peygamberlerin haberlerinden her haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçek (bilgiler), müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.

121- İman etmeyenlere de ki: "Konumunuz üzere (elinizden geleni) yapın, biz de (gerekeni) yapmaktayız."

122- "Ve bekleyin, biz de beklemekteyiz."

123- Göklerin ve yerin gaybı sadece Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na ibadet et ve O'na dayanıp güven. Rabbin, sizin yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler, Peygamber efendimize (s.a.a), inen bu surenin ana hedefini özetlemekte olup, surenin dünya ve ahiretle ve kulların hayatına egemen olan ilâhî evrensel yasalarla ilgili gerçeği açıkladığını vurguluyor. Bu bakımdan sure, Peygamberimiz (s.a.a) açısından gerçeği öğretme, müminler açısından öğüt ve hatırlatma, iman etmeye yanaşmayan kâfirler açısından ise tartışmaya son noktayı koyma konu-

mundadır. Peygamberimize (s.a.a) onlarla tartışmasının sonunda şunu söylemesini emrediyor: Düşündükleriniz doğrultusunda hareket edin, biz de kendi düşüncemiz doğrultusunda hareket etmekteyiz. Hep birlikte iyileri mutlu, bozguncuları ise mutsuz kılacağı yönündeki yüce Allah'ın bizlere haber verdiği yaratılış sistemine yön veren ilâhî evrensel yasasının gerçek olacağı günü bekleyelim.

Surenin sonunda ise Peygamber efendimize (s.a.a) Allah'a ibadet etmesi, sırf O'na güvenip dayanması yönünde bir emir yöneltiliyor. Çünkü her iş O'nun egemenliği altındadır ve O'na döndürülür.

120) Kendisiyle kalbini pekiştirip teskin ettiğimiz peygamberlerin haberlerinden her haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçek (bilgiler), müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.

Yani, sana ayrıntılı veya genelleme yaparak anlattığımız kıssaların tümü... *"Peygamberlerin haberlerinde"* ifadesi, "kullen=tüm" sözcüğünün izafe edildiği olguya ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. *"Kalbini pekiştirip teskin ettiğimiz"* ifadesi ise, "enba=haberler" kelimesine yönelik bir (atf-ı beyan yani) açıklayıcı atıf konumundadır. Bununla, kıssaların Peygamber (s.a.a) açısından sağladıkları yarara işaret edilmiştir. Bu yarar ise, Peygamber'in (s.a.a) kalbinin direncinin pekiştirilmesi, içindeki sıkıntı ve huzursuzluğun bertaraf edilmesidir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Sana önceki peygamberlere ilişkin haberleri anlatıyoruz ki, bununla senin kalbinin sabrını ve direncini pekiştirelim, hakka yönelik davet hareketi sırasında izlediğin yolda yürüme kararlılığını güçlendirelim, bozgunculuğun kökünü kurutmaya ve soydaşlarının baskılarına direnmeye yönelik azmini sağlamlaştıralım.

Ardından yüce Allah Hûd Suresi'nin hem Peygamberimize (s.a.a), hem de müminiyle, kâfiriyle tüm kavmine yönelik genel yararına dikkat çekiyor. Surenin Peygamberimize (s.a.a) yönelik yararı bağlamında şöyle buyruluyor: *"Bunda sana gerçek (bilgiler)... gelmiştir."* İşaret zamiri (hazihi=bunda) ya sureye yahut surenin kapsamında inen ayetlere veya bir şekilde surede sunulan haberlere yöneliktir. Bu kapsamda gerçeğin gelmesinden maksat, yüce Allah'ın kıssaların akışı içinde, öncelerinde ve sonralarında yer verdiği dünya ve ahiretle ilgili ve peygamberlerin gönderilişi, davetin yayılışı, böylece müminlerin dünyada kurtuluşu ile mutlu kılınmaları ve ahirette de cennetle ödüllendirilmeleri, zalimlerin

ise dünyada kıskıvrak yakalanmak ve ahirette de ebedî azaba çarptırılmak suretiyle mutsuz kılınmaları yönündeki yaratılış olgusuna egemen ilâhî evrensel yasayla ilgili gerçek bilgilerdir.

Surenin indirilişi ile müminlerin elde ettikleri yararlar bazında ise şöyle buyruluyor: *"Müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir."* Çünkü bu surenin kapsamında sunulan gerçek bilgiler müminler için birer uyarı niteliğindedir. Onlar aracılığıyla, dünya ve ahiretle, bu ikisindeki yaşanan olgularla ilintili fıtrî bilgiler bağlamında unuttukları gerçekleri yeniden hatırlama fırsatını bulurlar. Ayrıca surede anlatılan kıssalar ve ibret tabloları onların öğüt almalarını sağlar.

121-122) İman etmeyenlere de ki: "**Konumunuz üzere (elinizden geleni) yapın, biz de (gerekeni) yapmaktayız. Ve bekleyin, biz de beklemekteyiz.**"

İşte surenin iman etmeyenlere yönelik mesajı da budur. Burada yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) bu ifadeleri içeren kıssaları okuduktan sonra onlarla tartışmaya son noktayı koymasını ve onları susturmasını emrediyor. Şunu demesini istiyor: Eğer iman etmeyecekseniz, şirk esaslı inanç sisteminden vazgeçip bozgunculuğa son vermeyecekseniz, size sunduğum hatırlatma ve ibret tablolarından ders almayacaksanız, Allah'ın geçmiş milletlerin yaşadıklarıyla, onlara egemen olan evrensel ilâhî yasalarla ilgili olarak anlattıklarını doğrulamayacaksanız, sahip olduğunuz tüm yetki ve imkânları kullanarak elinizden geleni yapın, kendiniz için iyi olduğunu düşündüğünüz stratejiyi izleyin, biz de gerekeni yapmaktayız. Yapıp ettiğinizin karşılığı olarak göreceğiniz akıbeti bekleyedurun, bizde beklemekteyiz. İleride Allah'ın sunduğu haberlerin doğru mu, yalan mı olduğunu öğreneceksiniz.

Bu, karşı tarafı susturmak ve tartışmaya son noktayı koymaktır. Bir anlamda tehdit ifade etmektedir. Çünkü yüce Allah sunduğu kıssaların kapsamında yer alan Nuh ve Hud peygamberlerin kıssalarında da bu tür bir tehdit içeren ifadelere yer vermişti. Meselâ Şuayb Peygamber'in (a.s) soydaşlarına hitap ederken onları şöyle tehdit ettiğini haber veriyor: *"Ey kavmim! Elinizden geleni yapın, ben de (görevimi) yapıyorum. İleride, kendisini hor kılacak azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetleyin, ben de sizinle birlikte gözetliyorum."* [Hûd, 93]

123) Göklerin ve yerin gaybı sadece Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür.

Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s.a.a), soydaşlarına canlarının istediği gibi hareket etmelerini ve beklemelerini, kendisine iman edenlerle beraber kendisinin de hareket edip beklemekte olduğunu haber vermesini emretmesi, burada ona ve bağlılarına yönelik amel etmeye ve beklemeye ilişkin bir emir anlamına geldiği için de bu iki cümle ile bir değerlendirmeye yer veriliyor. Bununla güdülen amaç, Peygamber'in (s.a.a) gönlünü hoş tutmak, kalbinin direncini arttırmak ve olumsuz akıbetin kendisinin lehine, onların ise aleyhine olacağına ilişkin kesin bir bilgiye sahip olmasını sağlamaktır.

Bu bakımdan ayetin şöyle bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz: Mücadeleni sürdürmek açısından çalış ve sana uyanlarla birlikte sen de bekle. Çünkü senin ve düşmanlarının akıbetlerini de kapsayan göklerin ve yerin gaybı, onların kulluk sundukları ve Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhların, yine olumsuz gelişmeleri kendilerinin lehine sonuçlandırmak ve akıbeti kendi menfaatleri doğrultusunda belirginleştirmek amacıyla güvenip dayandıkları sebeplerin değil de, senin yüce Rabbinin egemenliği altındadır. Her iş, sonunda senin Rabbin olan Allah'a döndürülür. Böylece O, gaybından dilediğine gelişmelerin akıbetlerini gösterir ve bununla ilgili haberler verir. O hâlde, olumsuz akıbet, senin lehine sonuçlanacak şekilde onların aleyhine olacaktır.

Hiç kuşkusuz bu, Kur'ân'a özgü olağanüstü ifade tarzının derin etkili bir örneğidir.

Ayetlerin akışı içinde sık sık kullanılan "Rabbin" ifadesi yerine bu ayette "Allah" lafzının kullanılmış olmasının hikmeti de anlaşılıyor böylece. Çünkü "Allah" lafzının kullanımı, büyük küçük her şeyin kuşatıldığını gösterir ki, başka bir sıfatın bu kuşatıcılıkta olmadığı açıktır. Konum, hiçbir güç karşısında geri adım atmayan, caydırılmayan, hiçbir şekilde yenilgiye uğratılamayan bir sığınağa sığınmayı, güvenip dayanmayı gerektirmektedir. Bu güç ise, kuşku yok ki yüce Allah'tır. Bu yüzden söz konusu cümlelerin oluşturduğu atmosferin sona ermesinden sonra tekrar "Rab" sıfatının kullanımına dönüldüğünü görüyoruz: *"Rabbin, sizin yapmakta olduklarınızdan gafil değildir."*

Öyleyse O'na ibadet et ve O'na dayanıp güven. Rabbin, sizin yapmakta olduklarınızdan gafil değildir.

Öyle anlaşılıyor ki, bu ifade, *"Her iş O'na döndürülür."* ifadesine ilişkin bir detay mahiyetindedir. Demek isteniyor ki: Her iş O'na döndürüldüğüne göre, O'ndan başkası hiçbir şeye sahip değildir. Hiç kimse kendinden kaynaklanan bir güçle hiçbir şeye egemen olamaz. Öyleyse sadece her türlü şirkten münezzeh olan O'na kulluk et. Her işte sadece O'na tevekkül et, güvenip dayan. O'nu bir yana bırakarak sebeplere güvenme, maddî nedenlere dayanma. Çünkü sebepler, O'nun öngörmesiyle (onların sebepliklerini geçerli kılmasıyla) bu işleve sahip olabilmişler, O'ndan bağımsız bir etkinlikleri söz konusu değildir. Dolayısıyla sebeplere güvenip dayanmak, cehaletten başka bir şey değildir. Rabbin, yapmakta olduklarınızdan gafil değildir. Bu yüzden Allah'a kulluk etmeyi ve O'na güvenip dayanmayı ihmal etmek, savsaklamak doğru olmaz.

YÛSUF SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen

Bu Sûre 111 ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿١﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا
الْقُرْاٰنَ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

1- Elif, Lâm, Ra. Onlar, apaçık ve açıklayıcı olan kitabın ayetleridir.

2- Biz anlayasınız diye onu (Kur'ân'ı) Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.

3- Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz. Kuşkusuz bundan önce sen (bunlardan) habersizlerdendin.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yûsuf Suresi'nin ana hedefi, Allah'a büyük bir içtenlikle inanan, inancını her türlü olumsuzluktan arındırıp gönlünü Allah sevgisiyle dolduran, bunun için bir bedel talep etmeyen ve Allah'tan başkasına hiçbir beklenti için zerre kadar eğilmeyen kula yönelik Allah'ın velâyetini açıklamaktır. Böyle bir kulun bütün işlerinin kontrolünü, yönetimini yüce Allah'ın ele aldığını, böylece onu en güzel şekilde eğittiğini, sonunda kendine yakın olabileceği bir makama getirdiğini, ilâhî yakınlık pınarından beslediğini, onu kendi has kulu hâline getirdiğini vurgulamaktır. Bütün zahirî sebepler helâk olması noktasında birleşmişken ona ilâhî bir hayat yaşattığını, gelişmeler alçalması yönünde peş peşe sökün

etmişken onu yücelttiğini, felâketler ve zamanın getirdiği musibetler alçalmasını ve değerinin düşmesini gerektirecek tarzda belirginleşmişken onu üstün ve onurlu bir konuma getirdiğini çarpıcı bir kıssanın örnekliğinde gözler önüne sermektir.

Yüce Allah bütün bunları doğru sözlü Yusuf Peygamber'in (a.s) hayat hikâyesinin şahsında somutlaştırıyor. Kur'ân'da Yusuf Peygamber'in kıssasından başka hiçbir kıssa, baştan sona kadar ayrıntılı bir şekilde sunulmamıştır. Nitekim bir sure bu kıssaya ayrılmış ve başka bir kıssaya da yer verilmemiştir.

Yusuf (a.s), kulluğunda samimi, içtenlikle ibadet eden bir kuldu. Bu özelliğinden dolayı Allah da onu kendi has kulu yaptı. Bütün maddî sebepler alçalması ve aşağılanması noktasında birleşmişken, O, onu zatının izzetiyle onurlandırıp üstün kıldı, yüceltti. Maddî sebepler onu ölümcül bir helâke sürükledikleri her seferinde Allah onu, ölüme sürüklendiği aynı yoldan yeniden diriltti: Kardeşleri onu çekemediler, tutup bir kuyunun dibine attılar, sonra ucuz bir fiyata köle olarak sattılar. Bu olay onu Mısır'a, saltanat ve izzet evine götürdü. Orada da evinde kaldığı kralın karısı onu arzuladı ve Aziz'in (Mısır kralının) yanında onu kendisine saldırmakla suçladı. Ama çok geçmeden kadınların topluca bulundukları bir ortamda onun aslında suçsuz olduğunu itiraf etti. Ardından onu suçlayarak zindana girmesine neden oldu. Zindana girişi aynı zamanda kralın çok yakınına gelmesini sağlayacak bir sürecin de başlangıcı oldu. Kardeşlerinin, ilk günde getirdikleri kana bulanmış gömleği, babası Yakup Peygamber'in (a.s) gözlerinin kör olmasının sebebi olmuştu. Nitekim son günde de Mısır'dan kardeşleri aracılığıyla gönderdiği kendi gömleği babasının gözlerinin tekrar görmesine neden olmuştu. Bu kıssa kapsamındaki bütün gelişmeleri bu şekilde karşılaştırmak mümkündür.

Kısacası, aykırı bir sebep karşısına çıktığı veya olgunluk yolunda ilerlemesine engel olduğu her defasında, yüce Allah bu aykırı sebebi onun olgunlaşmasını, amacını gerçekleştirmesini sağlayıcı bir etkene dönüştürdü. Böylece yüce Allah onu hâlden hâle sokuyordu. Derken ona egemenlik ve mülk verdi. Sonra onu kendisi için seçti, ona olayların yorumuna ilişkin bilgiyi ve rüya tabirini öğretti. Babasına söz verdiği gibi, onun üzerindeki nimetini tamamladı.

Ulu Allah Yusuf kıssasına, henüz babasının kucağında küçük bir çocukken gördüğü bir rüyayı anlatmakla başlıyor. Rüya, müjdeli işaretlerle doludur. Sonra Allah bu müjdeli işaretleri gerçekleştiriyor ve ona özel kıldığı ilâhî eğitim neticesinde onunla ilgili sözünü tamamlıyor. Allah'ın dostlarına karşı yürüttüğü yasanın öteden beri işleyen temel özelliği budur. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de. Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı. Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme olmaz. İşte bu, büyük bir başarıdır."* (Yûnus, 62-64)

Yusuf'un rüyasından ve babasının bu rüyaya ilişkin yorumundan söz edildikten sonra, *"Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, soranlar için ayetler (ibretler) vardır."* [7. ayet] ifadesine yer verilmesi gösteriyor ki, bazıları bu kıssayla ilgili olarak Peygamber efendimize (s.a.a) birtakım sorular yöneltmişlerdi. Nitekim konuyla ilgili olarak aktarılan bir rivayet, bizim bu çıkarsamamızı destekler niteliktedir. Rivayete göre, Yahudilerden bir grup, Mekkeli müşrikleri Peygamber efendimize (s.a.a) gönderip, "Yakup Peygamber Şam dolaylarında yaşadığı hâlde İsrailoğulları'nın Mısır'a yerleşmelerinin sebebi nedir?" diye sormalarını istememişlerdi. Bunun üzerine Yusuf Suresi inmişti.

Şu hâlde amaç, Yusuf Peygamber'in (a.s) ve Yakuboğulları'nın kıssalarını anlatmaktır. Yüce Allah, bu kıssayı anlatmakla daha aşkın bir hedefi de gözetmiştir. O da yüce Allah'ın ihlâslı kullarını nasıl yönettiğinden (onlara yönelik nasıl bir velâyet ve yöneticilik içinde olduğunda) ibarettir. Bunu surenin girişinde de, sonuç bölümünde de gözlemlemek mümkündür.

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla sure Mekke inişlidir. İbn Abbas'a nispet edilen bazı rivayetlerde surenin dört ayetinin Medine'de indiği belirtilmiştir. Bunlar surenin girişindeki üç ayet ile, *"Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, soranlar için ayetler (ibretler) vardır."* ayetidir. Fakat surenin baştan sona kadar aynı atmosferi yansıtacak şekilde bir akış bütünlüğüne sahip olması, yukarıdaki rivayeti geçersiz kılmaktadır.

1) Elif, Lâm, Ra. Onlar, apaçık ve açıklayıcı olan kitabın ayetleridir.

Uzaktaki nesneleri göstermek için kullanılan işaret zamirinin (tilke=onlar) burada kullanılmış olması, büyüklüğü ve önemi vurgulama-

ya yöneliktir. Anlaşıldığı kadarıyla apaçık kitaptan maksat, okunan Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân hem özü itibariyle belirgin ve açıktır, hem de Allah'ın dünya ve ahiretle ilgili ilâhî bilgileri ve gerçekleri kendisinde yerleştirdiği başka şeyleri de ortaya koyup açıklamaktadır.

Ayette kitabın "apaçık" olarak nitelendirildiğini, Yûnus Suresi'nin başındaki *"İşte onlar, hikmetli kitabın ayetleridir."* şeklinde bir ifade kullanılmadığını görüyoruz. Çünkü tefsirini sunduğumuz bu sure, Yakub Oğulları'nın kıssası ve bu kıssanın açıklanması hakkında nazil olmuştur. "Apaçık kitap"tan maksadın, Levh-i Mahfuz olması da ihtimal dâhilindedir.

2) Biz anlayasınız diye onu (Kur'ân'ı) Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.

Ayette geçen "innehu=onu" zamiri kitaba dönüktür. Çünkü kitap ilâhî ayetleri ve hakikî marifetleri içermektedir. Kitabın Arapça bir Kur'ân olarak indirilmesi, iniş aşamasında okuma ve Arapça libasına bürünmesi, Arapların günlük konuşmalarında kullandıkları dile uygun olarak okunan bir lafza sahip olması anlamındadır. Nitekim yüce Allah başka bir yerde de şöyle buyurmuştur: *"Biz onu Arapça bir Kur'ân yaptık ki belki akledersiniz. O, katımızdaki yüce ve sağlamlaştırılmış ana kitaptadır."* (Zuhruf, 4)

"Anlayasınız diye..." ifadesi, hitabın kapsamını genişletme ve genelleştirme amacına yöneliktir. Çünkü sure Resulullah'a (s.a.a) hitap ederek, *"Onlar, apaçık ve açıklayıcı olan kitabın ayetleridir."* ifadesiyle başlamış ve bu üslupla devam etmişti. *"Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz."* ayetinde olduğu gibi.

Dolayısıyla ayetin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleşmektedir: Biz ayetler içeren bu kitabı nüzul sırasında Arapça lafızlar giydirilmiş, Arapçanın güzellikleriyle süslenmiş kıldık ki senin ve kavmin veya ümmetin tarafından anlaşılıp akledilebilecek bir durumda olsun. Eğer vahiy sırasında okunabilir bir kalıpta olmasaydı veya apaçık bir Arapça olmasaydı, senin kavmin içerdiği ayetlerin sırlarını kavrayamayacaktı, vahyi ve talimi sırf sana yönelik özel bir şey olduğu için sadece sen anlayabilecektin.

Bu da bir nevi gösteriyor ki, yüce Kur'ân'ın lafızları, vahye isnat edişlerinin ve Arapça oluşlarının belirginlik kazanması bakımından, ayetlerin sırlarının ve marifetlerinin hakikatlerinin korunması üzerinde

belirleyici bir etkiye sahiptir. Şayet kitap Hz. Peygamber'e (s.a.a), kutsî hadislerde olduğu gibi, [lafız olarak değil de] sadece anlam olarak nazil olsaydı ve o anlamları aktaran lafızlar Peygamber'in (s.a.a) lafızları olsaydı veya başka dillere tercüme edilseydi, bu takdirde ayetlerin bazı sırları insanların akıllarından gizli kalacak, onların akletme ve anlama yetileri bu sırlara ulaşamayacaktı.

Yüce Allah'ın, kitabını lafız kalıbı içinde indirmeye özen gösterdiği, Allah'ın kelâmı üzerinde düşünen herkesin kuşku duymayacağı bir gerçektir. Nasıl olmasın ki? O, kitabını muhkem ve müteşabih diye iki kısma ayırmış; muhkem olanları, müteşabih olanlar için başvuru kaynağı olacak şekilde kitabın ana kısmı kılmış ve şöyle buyurmuştur: *"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihtir."* (Âl-i İmrân, 7) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Biz onların, 'Ona bu kitabı bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. Oysa ileri sürdükleri adamın dili yabancıdır. Bu ise apaçık bir Arapçadır."* (Nahl, 103)

3) Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz. Kuşkusuz bundan önce sen (bunlardan) habersizlerdendin.

Ragıb İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Kassu, bir izi takip etmek demektir. Araplar, 'Kasastu eserehu=izini sürdüm' derler. 'el-Kasasu', iz demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Musa, 'İşte aradığımız o idi.' dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler.'* [Kehf, 64], *'Annesi Musa'nın ablasına, 'Onun izini takip et, dedi.'* [Kasas, 11] 'el-Kasasu', birbirini takip eden haberler anlamında da kullanılır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Şüphesiz bu, doğru haberdir.'* [Âl-i İmrân, 62], *'Andolsun onların (peygamberlerin veya Yusuf'la kardeşlerinin) kıssalarında, akıl sahipleri için ibret vardır.'* [Yûsuf, 111], *'Ona kıssalar anlattı.'* [Kasas, 25], *'Biz... kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz .'* [Yûsuf, 3]" (Alıntı burada sona erdi.) Dolayısıyla ayette geçen "kasas" kelimesi [ism-i mastardır ve] kıssa anlamındadır. Kıssaların en güzeli de, kıssanın ve sözün en güzelidir. Bazı müfessirler ise, bu kelimenin kıssa anlatmak anlamında mastar olduğunu söylemişlerdir. [Ancak her iki anlam da doğrudur.]

O hâlde, eğer bu kelime ism-i mastar ise, bu takdirde şöyle bir anlam elde edebiliriz: Yusuf kıssası, kıssaların en güzelidir. Çünkü kullukta

tevhidi has kılmayı vasfetmektedir. Allah'ın kuluna yönelik velâyetini, onu hayattaki gidişatla ve sevgi yolunda terbiye edişini temsil etmektedir. Onu zelil kılınmışlığın diplerinden izzetin zirvelerine yükselmesini tasvir etmektedir. Esaret kuyusunun karanlıklarından, kölelik bağlarından, intikam ve tepeleme zindanlarından çıkarıp izzet arşına, sultanlık tahtına çıkışını gözler önüne sermektedir.

Yok, eğer mastar ise bu takdirde de yüce Allah'ın anlattığı şekliyle Yusuf'un kıssasını anlatmak, en güzel anlatma yöntemidir. Çünkü bu, bir sevgi ve aşk hikâyesini, olabilecek en iffetli tarzda ve mümkün olan örtük vaziyette anlatma şeklidir.

Buna göre ayetin anlamı -Allah doğrusunu daha iyi bilir- şöyledir: Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetme sebebiyle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz. Gerçi sen bizim sana bu kıssayı anlatmamızdan önce ondan habersizdin.

اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِاَب۪يهِ يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ي رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ رَاَيْتُهُمْ ل۪ي سَاجِد۪ينَ ﴿٤﴾ قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلٰٓى
اِخْوَتِكَ فَيَك۪يدُوا لَكَ كَيْدًاۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ
يَجْتَب۪يكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى
اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبَّكَ
عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

4- Hani bir zaman Yusuf, babasına, "Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm." demişti.

5- (Babası,) "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar. Şüphesiz, şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır." dedi.

6- "Rabbin böylece seni (kendisi için) seçecek, sana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğretecek, daha önce babaların İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi, sana ve Yakub'un soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz, Rabbin bilendir ve hikmet sahibidir."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde Yusuf'un (a.s) bir rüya gördüğü, bu rüyayı babası Yakub'a (a.s) anlattığı, babasının da rüyasını tabir ettiği ve kardeşlerine rüyasından söz etmemesi tavsiyesinde bulunduğu anlatılıyor. Rüya, yüce

Allah'ın Yusuf'a yönelik bir müjdesidir ki Rabbin kulunu velayet ve yakınlık yolunda terbiye edişi bağlamında manevi bir dayanak olsun. Bir yandan da Yusuf (a.s) kıssasına giriş mahiyetindedir.

4) Hani bir zaman Yusuf, babasına, "Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm." demişti."

Ayette Yakub (a.s) ismiyle zikredilmiyor. İsmi yerine "baba" vasfı kullanılıyor. Amaç, ikisinin arasındaki merhamet, yumuşaklık ve şefkat esaslı ilişkiye dikkat çekmektir. Nitekim hemen arkasındaki ayette yer alan *"Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma"* ifadesi de bunu göstermektedir.

"Reeytu=Gördüm…" ve *"reeytuhum=onları… gördüm"* ifadeleri, er-Rü'ya=rüya" kelimesinden türemişlerdir. Anlamı da, uyuyan bir insanın uykuda iken veya maddi duyuların şuuru kaybetmek, bayılmak ve benzeri hadise neticesinde devre dışı kalan bir kimsenin gördüğü şeydir. Sonraki ayette yer alan *"Rüyanı kardeşlerine anlatma"* ifadesi ve kıssanın sonunda yer alan *"Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur."* [Yûsuf, 100] ifadesi bunun kanıtıdır.

"Görme" fiilinin tekrarlanmasının nedeni *"gördüm"* ifadesiyle *"bana secde ederlerken"* ifadesi arasındaki fasılanın uzun olmasıdır. Tekrarın bize anlattığı bir diğer husus da rüyada onların birer birer değil, topluca secde ettiklerini görmüş olduğudur. Bunun yanında iki farklı görmenin de gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü yıldızların, güneşin ve ayın cisimlerinin görülmesi somut bir şeyin görülmesidir. Onların secde edişlerinin, boyun eğişlerinin ve saygı göstermelerinin görülmesi ise manevi bir hâlin görülmesini ifade etmektedir.

"Onları bana secde ederlerken gördüm." ifadesinde yıldızlara, güneşe ve aya, akıl sahibi varlıklar için kullanılan "hum=onlar" -müzekker çoğul ve de cem-i müzekker-i salim- zamiriyle işaret edilmesi, onların secdelerinin tıpkı akıl sahibi bir varlığın başka birine secde etmesi gibi bilerek ve isteyerek gerçekleşen bir secde olduğunun vurgulanması içindir.

Yüce Allah, Yusuf (a.s) kıssasını, ona gösterdiği bir rüya ile başlatıyor. Rüya ise Allah'ın ona yönelik bir müjdesidir. İleride kavuşacağı ilâhî velayeti, Allah'ın kendisini seçkin kılmasını, olayların tevilini öğretmesini ve üzerindeki nimetlerini tamamlamasını temsil etmektedir.

İlâhî terbiye de bu noktadan itibaren başlıyor. Çünkü rüya aracılığıyla kendisine müjdelenen şey tüm hayatı boyunca onun gözleri önündedir; bir halden bir hale geçişte, bir durumdan bir duruma intikalde, başına gelen her felakette, karşılaştığı her musibette onu hatırlayacaktır. Bütün bu yaşananlar Allah'ın kendisine yönelik nimetinin ortaya çıkmasını sağlayacak ve de onu bütün bunlara karşı sabırlı olmaya sevk edecektir.

İşte bu, yüce Allah'ın, velilerini önceden ileride kendilerine bahşedeceği yakınlık makamını, yaklaştırılmışlık menzilini içeren bazı ifadelerle müjdelemesinde yatan hikmettir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de… Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır."* (Yunus, 62-64)

5) (Babası,) "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar. Şüphesiz, şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır." dedi.

el-Müfredat'ta şöyle deniyor: "el-Keyd, bir tür hile demektir. Yerilen cinsten olabildiği gibi övülen cinsten de olabilir. Fakat yergi anlamında kullanılması daha fazladır. Aynı durum, hile anlamına gelen istidrac ve mekr kelimeleri için de geçerlidir." (Alıntı sona erdi.) Dilbilimciler "el-Keyd" kelimesinin kendiliğinden geçişli olabildiği gibi "lam" harfiyle de geçişli kılınabildiğini söylemişlerdir.

Ayetten anlıyoruz ki, Yakub (a.s), Yusuf'un kendisine anlattığı rüyayı dinleyince, rüyanın delalet ettiği anlama yakin etmiş ve yüce Allah'ın Yusuf'u inayetiyle gözetimine alıp değerini yükselteceğini, onu yüksek saltanat tahtına, izzet arşına oturtacağını, Yakub ailesi içinde onu özel bir keramete mazhar kılacağını anlamış, bu yüzden Yusuf'a daha fazla şefkat göstermeye başlamış, güçlü kuvvetli bir grubu oluşturan kardeşlerinden dolayı onun adına korkuya kapılmıştır. Kardeşleri rüyayı -ki Yakub, eşi ve Yakub'un Yusuf dışındaki on bir oğluna işaret ettiği ve açıkça hepsinin birlikte Yusuf'a secde edeceklerini ifade ettiği için- duyacak olurlarsa, bu, kibir ve gururlarının onları kıskançlığa itecek, rüyada gördüğü müjde gerçekleşmesin diye ona bir tuzak kurarlar diye düşünmüştür.

Bu nedenle Yusuf'a, şefkati gösteren bir üslupla hitap ediyor. Şefkat ve sevgi anlamını içeren *"Ya buneyye=Yavrucuğum!"* ifadesini kullanmış olması da bunu gösteriyor. Ayrıca kendisi tevil etmeden, rüyanın

delalet ettiği şeyleri, rüyadan anlaşıldığı kadarıyla kavuşacağı ilahi kerameti, takdir edilen şerefi haber vermeden önce rüyasını kardeşlerine anlatmasını nehyediyor. Yakub'un bu müjdeyi anlatmasını nehyetmesinin tek sebebi, ona yönelik şiddetli sevgisi, ona gösterdiği ileri derecedeki özendir. Ayrıca kardeşlerinin onu kıskandıklarını, ona karşı kin ve öfkeyle dolu olduklarını da gözlemliyordu.

Yusuf'un kardeşlerinin ona karşı kin ve öfkeyle dolu olduklarının delili, *"Rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar."* ifadesidir. Çünkü "sana tuzak kurmalarından korkuyorum" veya "onların sana bir tuzak kurmayacaklarından emin değilim." şeklinde bir ifade kullanmıyor. Yani korkuyu tuzaklarına veya güvensizliği onlara ilişkin bir detay olarak zikretmiyor, bilakis rüyanın anlatılmasının ardından hemen devreye girebilecek bir olgu olarak zikrediyor tuzağı. Onlardan tuzağın sadır olacağını da mastar -muful-ü mutlak-kullanarak vurguluyor. "*Sonra sana bir tuzak kurarlar.*" diyor. Sonra bu sözünü gerekçelendirmek bağlamında bir kez daha pekiştiriyor ve *"Şüphesiz, şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır."* diyor. Demek istiyor ki, bu tuzaklarının bir sebebi daha var ve bu sebep dışarıda olmakla beraber içlerindeki kıskançlık sebebini pekiştirici mahiyettedir, bu iç sebebi kışkırtan, alevlendiren, daha kötü sebeplere yol açmasını sağlayan özelliktedir. O da insanın apaçık düşmanı olan şeytandır. Şeytanla insan arasında hiçbir zaman dostluk olmaz ve ebediyete kadar vesveseleri aracılığıyla insanı dosdoğru yoldan, mutluluk çizgisinden sapmaya, dünyada ve ahirette bedbaht olmasına sebep olan eğri yola girmeye zorlar. Baba ile oğlun arasını açar, kardeşleri birbirine düşürür, arkadaşların arasını bozar ve onları sapıklık yoluna iletir.

Şöyle bir anlam elde edebileceğimizi düşünüyorum: Yakub, Yusuf'a dedi ki: Yavrucuğum! Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma. Çünkü onlar seni kıskanıyorlar, sana öfke duyuyorlar. Bu yüzden şeytanın da teşvikiyle sana tuzak kurarlar. Şeytan onların kalpleri üzerinde hâkimiyet kurmuş bulunuyor. Sana tuzak kurmaktan vazgeçmelerine fırsat vermez. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır.

6- Rabbin böylece seni (kendisi için) seçecek, sana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğretecek, daha önce babaların İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi, sana ve Yakub'un soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz, Rabbin bilendir ve hikmet sahibidir.

Ayetin orijinalinde geçen "yectebi" fiilinin mastarı olan "el-ictiba" kelimesi "el-cibaye" mastarından gelir ve toplamak demektir. Araplar: "Cebeytu'l-mae fi'l-havdi=suyu havuzda topladım." derler. "Cibayetu'l-harac=haraç toplamak" ifadesi de buradan gelir. Yüce Allah *"Her şeyin ürünü onda toplanır."* (Kasas, 57) buyurur. Dolayısıyla "ictiba" kelimesinin anlamı içinde bir şeyin parçalarını toplamak, dağılıp ayrışmaktan korumak unsurları vardır. Kelime, toplayandan toplanana yönelik yürüme ve hareket anlamını da içerir. Dolayısıyla Allah'ın kullarından birini seçmesi, onu rahmetinin maksadı, daha fazla kereminin muhatabı kılması demektir. Dolayısıyla onu derleyip toplamış, darmadağın olmaktan korumuş, insanları parçalayan, yoldan uzaklaştıran şeytanın yollarından kurtarıp doğru yol üzere koymuş, dosdoğru yolu izlemesini sağlamış olur. İşlerini üstlenmesi, gözetimine alması, kendine has kılması anlamına gelir bu. Artık Allah'tan başka hiç kimsenin onun üzerinde bir payı veya etkisi olmaz. Nitekim Yusuf (a.s) hakkında şöyle buyurmuştur: *"O bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır."* (Yûsuf, 24) Yani o bize has kılınmış kullarımızdandır.

"Sana olayların yorumundan öğretecek." Yorum olarak tercüme edilen "et-te'vil" kelimesi, rüyanın, daha sonra varıp dayandığı sonuç anlamındadır. Yani rüya gören kişinin idrakine ve duygularına uygun olarak gördüğü suretin hakikati anlamındadır. Nitekim anne ve babasının ve on bir kardeşinin Yusuf'a secde etmeleri de rüyada on bir yıldız, güneş ve ayın onun önünde secdeye kapanmaları suretinde görünmüştür. Biz daha önce tefsirimizin üçüncü cildinde *"Kalplerinde bir kayma olanlar, fitne çıkarmak ve yorumunu yapmak için ondan müteşabih olanına uyarlar."* (Âl-i İmrân, 7) ayetini tefsir ederken "tevil" kavramının anlamı hakkında yeterli açıklamaya yer vermiştik.

Ayetin orijinalinde geçen "el-ahâdis" kelimesi, söz anlamına gelen "el-hadis" kelimesinin çoğuludur. Çoğu zaman onunla rüya kastedilir. Çünkü rüya bir tür iç söz (hadisu'n-nefs)dür. Çünkü rüyada olgular insan nefsine tasvir edilir, tıpkı uyanık bir insanın muhatabına sözleri aracılığıyla olguları tasvir etmesi gibi. Dolayısıyla rüya da buna benzer bir sözdür. Buradan hareketle bazılarının "rüya, hikâye edilmesi ve anlatılması itibariyle ahâdis (sözler) olarak isimlendirilmiştir." şeklindeki değerlendirmelerinin tutarsızlığı anlaşılmış oluyor.

Yine buradan bazılarının şu değerlendirmelerinin tutarsızlığı da anlaşılmış oluyor: "Rüyanın ahâdis (sözler) olarak isimlendirilmesi, şayet

sadık rüya ise melek sözü, yok eğer yalan ise bu takdirde de şeytan sözü olmasından dolayıdır." Bu açıklama ile ilgili olarak ayrıca şu itirazda bulunmak da mümkündür: Bazı rüyalar vardır ki ne meleğe, ne de şeytana istinat edilebilir. Uyuyan insana arız olan mizacî bir durumdan kaynaklanan rüyalar gibi. Mesela kişi sıtmaya tutulmuş olabilir veya ateşi yükselebilir. Bu durumda olan kişi sıtmadan dolayı sayıklar, bir takım şeyler zihninde tasavvur eder, kendini bunaltıcı derecede sıcak olan bir hamamda görür. Ya da şiddetli bir soğuğa tutulur, bu durumda da kendini kış mevsiminde ve kar yağar hâlde tasavvur edebilir.

Bazıları bu değerlendirmeye şöyle bir itiraz yöneltmişlerdir: "Bu görüş realiteye aykırıdır, çünkü Yusuf'un (a.s) gördüğü rüyada söz yoktur. Yine zindandaki iki arkadaşının gördükleri rüya ve Mısır kralının gördüğü rüya da herhangi bir söz içermiyor." Ama bu görüşü ileri sürenler hadis (söz) kelimesinin anlamını karıştırıyorlar. Bunun nedeni de "rüya ya meleğin ya da şeytanın sözüdür" şeklindeki değerlendirmeyi konuşma şeklindeki bir söz sanmalarıdır. Oysa böyle değildir. Bilakis bundan maksat, rüyanın, rüya gören kişiye bir kıssayı veya hadiseyi uygun bir surette göstermesidir. Nitekim kelimelerle konuşan kimse de bu durumu lafzî olarak tasvir eder ve dinleyen kimse asıl maksadı gösteren bir işaret olarak algılar bu lafızları. Nitekim bir işe niyetlenen, bir işi yapmaya veya yapmamaya karar veren biri için o bu işi yapmak veya yapmamak üzere kendine söz verdi, derler. Yani bu kimse o şeyi tasavvur ediyor, yapma veya yapmama iradesini gösteriyor. Sanki nefsi onunla konuşmuş ve şunu yapman gerekir veya şunu yapman sana uygun olmaz, demiş gibi. Kısacası, rüyanın bir tür söz (ahâdis) olmasının anlamı, uyuyan kimseye bazı şeylerin tasvir edilmiş olmasıdır. Tıpkı haberlerin ve hikâyelerin lafzî konuşmayla tasvir edilmesi gibi. Dolayısıyla rüya sözdür, ister, melek, ister şeytan, ister nefis kaynaklı olsun. Nitekim yukarıda buna işaret ettik. Ama işin aslı şudur ki rüya doğrudan doğruya nefsin sözüdür. İnşaallah ileride bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiye yer vereceğiz. Bu böyle.

Fakat bir husus daha var. Çünkü bu surede yer verilen Yusuf (a.s) kıssasının anlam muhteviyatı gösteriyor ki Allah'ın tevilini öğrettiği (ahâdis) söz, rüya mahiyetindeki sözlerden çok daha geniştir. Bilakis bunun içinde hadiseler, vakıalar gibi insanın tasavvur ettiği olgular da girer ve bu da uykuda veya uyanık iken insanın olguları tasavvur

etmesine ön ayak olan sözden çok daha genel bir durumdur. Çünkü hadiseler ve kaynaklandıkları asılları ile ulaştıkları neticeler arasında inkâr edilemeyecek bir bağlantı vardır. Böylece birbirleriyle ilintileri devam eder. Dolayısıyla bir kul, Allah'ın izniyle bu bağlara ulaşabilir ve sözlerin, ahâdisin tevilini ve bu sözlerin vardıkları somut hakikatleri keşfedebilir.

Yüce Allah'ın bize anlattığı kadarıyla Yakub'un (a.s) Yusuf'un rüyasına ve yine Yusuf'un (a.s) hem kendisinin, hem iki zindan arkadaşının, hem de Mısır azizinin rüyasına getirdikleri yorum rüya ile ilgili olarak ve Yusuf'un (a.s): *"Rızıklanacağınız hiçbir yemek size gelmiyor ki, ben onun tevilini (gerçeğini ve ne olduğunu) o, size gelmeden önce bildirmiş olmayayım. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir."* (Yusuf, 37) şeklindeki sözü de uyanıklık ile ilgili olarak bu anlamı pekiştirici niteliktedir. Yine bu anlamı destekleyen bir ayet daha vardır bu surede: *"Onu kendileriyle götürüp kuyunun derinliğine bırakmayı kararlaştırdıklarında (istediklerini yaptılar). Biz de ona (Yusuf'a), onların (ne yaptıklarının veya Yusuf'a ne vahyettiğimizin) farkında olmadıkları bir hâlde vahyettik ki: "(Andolsun ileride) sen bu işlerini(n gerçeğini) onlara haber vereceksin."* (Yusuf, 15)

"Sana ve Yakub'un soyuna da nimetini tamamlayacaktır." Ragıb el-İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: en-Ni'meh, güzel durum demektir. en-Ni'meh kelimesinin kelime yapısı, insanın el-cilse (oturuş) ve er-rikbe (biniş) gibi üzerinde olduğu bir hali ifadeye yöneliktir. en-Ne'meh kalıbı ise nimetlenmek anlamına gelir ve kelimenin kalıbı bir işin bir kereliğine gerçekleşmesine delalet eder, ed-darbe=vurmak, eş-şatme=sövmek gibi. en-Ni'meh kelimesi cins ifade ettiği için azı için de çoğu için de kullanılır.

Yine Ragıb der ki: el-İn'am, iyiliği başkasına ulaştırmak demektir. Bu ifade, ancak in'amda bulunulan kimsenin konuşan varlık olması durumunda geçerlidir. Çünkü "falan adam atına inamda bulundu." denmez. Yüce Allah *"nimet verdiklerin", "Hani sen, Allah'ın ve senin nimet verdiğin kimseye diyordun..."* [Ahzab, 37] buyurmuştur. en-Na'ma ifadesi ise ed-Darra=zorluk, sıkıntı, ifadesinin karşıtı olarak, bolluk, bereket anlamına gelir.

Yine Ragıb der ki: en-Naim, çok nimet demektir. Yüce Allah *"naim cennetlerinde"* buyurur. Bir başka yerde de *"naim cennetleri"*

buyurmuştur. Tenau'm (nimetlenme) ise içinde nimet ve güzel maişet olan şeye kavuşmak anlamındadır. Araplar: Ne'amehu ten'imen fe tene'ame=ona nimet verdi, o da nimetlendi, derler. Yani güzel, hoş ve bereketli bir hayat sürer oldu. Yüce Allah *"Böylece ona ikramda bulundu, nimet bahşetti"* [Fecr, 15] buyuruyor. Taamun naim=lezzetli yemek, cariyetun naimetun=yumuşak başlı, uyumlu, uysal cariye gibi kullanımları da vardır. (Alıntı sona erdi)

Görüldüğü gibi sözcüğün anlam kökünde yumuşaklık, güzellik ve uyumluluk unsuru yatmaktadır. Bu bakımdan sözcüğün, "en-nuûme" kelimesinden türemiş olduğunu söyleyebiliriz. Zaten söz konusu sözcüğün anlamında, (kolay dokunulabilen ve yumuşak anlamına gelen) bu kelime (en-nuûme) esas alınmıştır. Sözcüğün sadece insanlarla ilgili olarak kullanılması, insanın yararlı olan şeyi zararlı olan şeyden ayırmasına yarayan akıl denen yeteneğe sahip olmasından dolayıdır. İnsan sahip olduğu bu akıl yeteneği sayesinde yararlı olandan hoşlanır, ona kısa sürede uyum sağlar ve ondan yararlanmaya başlar, ondan zevk alır. Ancak insan dışındaki canlılar açısından bundan farklı bir durum söz konusudur. Çünkü insan dışındaki canlılar yararlı olan ile zararlı olanı ayırt etme yeteneğine sahip değildirler. Tıpkı mal ve evlât gibi nimet sayılan olgular bazı durumlardan biri için nimet konumunda iken, bir başkası için azap konumunda olabilir. Aynı şekilde bir durumda insan için nimet olarak belirginleşirken, bir başka durumda insan için azap da olabilir.

Bu nedenledir ki, Kur'ân-ı Kerim mal, makam, eş ve evlât gibi ilâhî bağışları, insana nispetle, ancak insanın gerçek mutluluğuna yönelik olduğu, ilâhî velâyet rengine boyanmış olup insanın Allah'a yakınlaşmasına katkıda bulunduğu durumlarda nimet olarak nitelendirir. Fakat bu gibi ilâhî bağışlar bedbahtlığa katkı sağladıklarında ve şeytanın velâyetinin aracı hâline geldiklerinde artık birer azap olurlar, nimet değil. Bu inceliğe işaret eden ayetlerin sayısı oldukça fazladır.

Evet, bunlar yüce Allah'a nispet edilerek ele alındıklarında, Allah tarafından bahşedilmiş birer nimet, birer lütuf ve rahmet olurlar. Çünkü Allah hayrın özüdür ve kullarının üzerine hayır indirir. Onlara yönelik bağışlarının şahsında kötülük ve şer dilemez. O şefkatlidir, merhametlidir, bağışlayıcıdır, kullarına yönelik sevgisi ve rızası boldur. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız."*

(İbrâhîm, 34) Bu ayette hitap, bütün insanlara yöneliktir. *"Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver."* (Müzzemmil, 11) *"Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, 'Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir.' der."* (Zümer, 49) Bu ve benzeri ayetlerde işaret edilen bağışlar, yüce Allah'a nispetle nimettirler; ama o nimetlere karşı nankörlük eden kâfirlere nispet edildikleri zaman azap olarak belirginleşmektedirler. Bir ayette de şöyle buyurmaktadır: *"Eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi artıracağım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz benim azabım çok şiddetlidir."* (İbrâhîm, 7)

Kısacası, insan Allah'ın velâyet ve yöneticiliğinin altında olduğu zaman, varlığını ve hayatını sürdürmek ve mutluluğa ulaşmak için başvurduğu her sebep kendisi açısından ilâhî bir nimet olarak belirginleşir. Bunun yerine şeytanın velâyet ve himayesinin altına girerse, bütün sebepler birer felâkete ve azaba dönüşür. Buna rağmen bunların hepsi, inkâr edilmiş olsalar da, özleri itibariyle yüce Allah tarafından bahşedilmiş nimetlerdir.

Öte yandan, hayatı sürdürmek için gerekli olan araçlar eksik ve hayat için öngörülen mutluluğun bütün açılardan gerçekleşmesini sağlamasalar bile, nimet sayılırlar. Sözgelimi kendisine mal bahşedildiği hâlde can güvenliğinden ve esenlik ortamından yoksun bırakılan bir insan, malından istediği gibi, istediği zaman ve istediği ortamda yararlanamasa bile, bu mal onun için [eksik olmasına rağmen] bir nimettir. Hayatın mutluluğu açısından hiçbir eksiklik hissetmeden kendisine bahşedilen bu maldan yararlanma imkânına sahip kılınması ise, nimetin tamamlanması demektir.

Bu bakımdan, *"sana ve Yakub'un soyuna da nimetini tamamlayacaktır."* ifadesiyle demek isteniyor ki: Allah dünya hayatında mutlu olmanızı sağlayacak şeyleri size nimet olarak bahşetmiştir. Fakat bunu özellikle senin ve Yakup soyu, yani Yakup, eşleri ve diğer oğulları için tamamlayacaktır. Nitekim Yusuf da bunu rüyasında görmüştü (bu nimetin tamamlanmasının işaretini almıştı).

Yüce Allah ayette, *"sana ve Yakub'un soyuna"* buyurarak Yusuf'u asıl, Âl-i Yakub'u ise ona atfedilen özne kılmıştır. Nitekim rüyanın da buna delâlet ettiğini görüyoruz. Çünkü Yusuf kendisini secde edilen konumunda, Yakup soyunu ise yanında ay ve on bir yıldız bulunan bir güneş şeklinde secde edenler pozisyonunda görmüştü.

Yüce Allah Yusuf'a (a.s) karşı nimetini tamamlamış olması bağlamında, onu muhlas (ihlâslı kılınmış) kullarından kılmasının, ona rüya ve olayları yorumlama bilgisini öğretmesinin yanı sıra, kendisine hikmet ve peygamberlik verdiğini, Mısır'da egemenlik ve üstünlük bahşettiğini açıklarken, Yakup soyuna yönelik nimetini tamamlaması bağlamında da oğlu Yusuf aracılığıyla Yakub'un gözünü aydın kıldığını, onu ve bütün ailesini çölde bedevî bir hayattan kurtarıp uygarlığın beşiği Mısır'a yerleştirip rızıklandırdığını belirtiyor.

"Daha önce babaların İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi." Yani daha önce senin ataların olan İbrahim'e ve İshak'a yönelik nimetini tamamlamasına benzer bir şekilde sana ve Yakup soyuna yönelik nimetini de tamamlayacaktır. Allah onlara dünya ve ahiret hayrını, iyiliğini bahşetmişti. Dolayısıyla *"min kablu=daha önce"* ifadesi, *"etemmeha=tamamladığı"* ifadesiyle ilintilidir. Bu ifadenin bir zarf ve *"ebeveyke=babaların"* ifadesine ilişkin bir niteleme olduğu ihtimali de verilmiştir. Buna göre cümlenin takdirî açılımı şöyle olur: Daha önce yaşayan iki atana yönelik olarak nimetini tamamladığı gibi...

"İbrahim'e ve İshak'a" kelimeleri, *"ebeveyke=babaların"* ifadesine ilişkin bedel veya açıklama nitelikli atıf konumundadır. Cümlenin böyle bir akışa sahip olmasının verdiği mesaj, nimetin sürekli olduğu, İbrahim soyuna miras kaldığı ve İshak aracılığıyla devam ettirildiği yönündedir. Öyle ki Allah bu nimeti İbrahim'e, İshak'a, Yakub'a, Yusuf'a ve Yakup soyunun diğer fertlerine (selâm üzerlerine olsun) yönelik olarak tamamlamıştır.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Rüyanda gördüğün gibi Rabbin, seni şirkten arındırmak suretiyle kendine has kul yapacaktır. Senin üzerinde Allah'tan başkasının hiçbir etkinliği ve nasibi olmayacaktır. Sana olayların yorumunu öğretecektir. Yani rüyada görülen olguların veya uyanıkken yaşanan olayların sonuçta varacakları akıbetleri önceden bilmeyi sana bahşedecektir. Seni Mısır'a yerleştirmek, aileni yanında bir araya getirmek, sana orada egemenlik ve üstünlük bahşetmek, sana, babana ve kardeşlerine onurlu bir yaşam sağlamak suretiyle sana yönelik bu nimetini, yani ilâhî velâyet ve himaye nimetini tamamlayacaktır. Allah sana bunca nimeti bahşediyor; çünkü O kullarını çok iyi bilendir, durumlarından haberdardır, hikmet sahibidir; onlara hak ettikleri şekilde muamele eder. Dolayısıyla senin durumunu da biliyor, kardeşlerinin hak edeceği ilâhî gazabı da biliyor.

Bu ayet üzerinde uzun uzadıya düşündüğümüz zaman sırasıyla şu hususların belirginleştiğini görürüz:

Birincisi: Hz. Yakup (a.s) da Allah'ın muhlas (ihlâslı kılınmış) kullarından biriydi. Allah ona da rüyaların ve olayların yorumunu öğretmişti. Çünkü tefsirini sunduğumuz ayette de işaret edildiği gibi, Hz. Yakup, Yusuf Peygamber'in gördüğü rüyayı yorumlamıştı. Eğer Allah ona bu bilgiyi vermemiş olsaydı, böyle bir yorumu mesnetsiz ve tahmine dayalı olarak yapması mümkün olmazdı.

Kaldı ki, yüce Allah, surenin bir yerinde Hz. Yakub'un, oğullarına hitaben söylediği *"Ey oğullarım! (Şehre) bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin."* [67. ayet] sözleri aktardıktan sonra onun hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor: *"Kuşkusuz o, bizim ona öğretmemizden dolayı ilim sahibi idi. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."* [68. ayet]

Öte yandan yüce Allah, Hz. Yusuf'un hapishane arkadaşlarıyla karşılıklı olarak konuşurken onlara şöyle dediğini aktarıyor: *"Rızıklanacağınız hiçbir yemek size gelmiyor ki, ben onun tevilini (gerçeğini ve ne olduğunu) önceden size bildirmiş olmayayım. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir."* [37. ayet] Burada Hz. Yusuf, bunun olayların yorumunun bir örneği olduğunu vurguluyor ve bunu Rabbinin kendisine öğrettiğini belirtiyor. Ardından Rabbinin kendisine bu bilgiyi sunmasının gerekçesi olarak da şunları söylüyor: *"Kuşkusuz ben, Allah'a iman etmeyen ve ahireti inkâr edelerin ta kendisi olan bir topluluğun dinini terk ettim. Ve atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim (Allah'ın desteğiyle) bir şeyi Allah'a ortak koşmamıza imkân verilmemiştir..."* [37-38. ayetler] Burada Hz. Yusuf; ataları İbrahim, İshak ve Yakup gibi ihlâslı bir kul kılındığını, kalbinin mutlak olarak her türlü şirkten arındırıldığını, bu yüzden kendisine öğretilenler arasında olayların ve rüyaların yorumunun öğretildiğini de vurguluyor. Görüldüğü gibi, gerekçenin aynı olması, onun saygıdeğer ataları İbrahim, İshak ve Yakub'a da tıpkı onun gibi olayların ve rüyaların yorumunun öğretildiğini göstermektedir.

Başka bir surede yer alan şu ayet de bu çıkarsamamızı destekler mahiyettedir: *"Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u da an. Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık."* (Sâd, 45-46) Bundan da anlıyoruz ki, rüyaların ve olayların yorumunu bilmek, [insanın kendisini ve yaptıklarını] sırf Allah'a halis kılmasının ve ihlâslı bir kul olmasının bir sonucudur.

İkincisi: Hz. Yakub'un (a.s) söylediklerinin tümü, Hz. Yusuf'un (a.s) gördüğü rüyanın içeriği, yani güneşin, ayın ve on bir yıldızın ona secde etmesi olayı ile aynıdır. Aralarında, Allah'ın kendisi için halis kıldığı kulu, Allah'tan başkasına secde etmesine imkân bulunmayan Yakub'un da bulunduğu topluluğun Yusuf'a secde etmiş olması gösteriyor ki, bunların yaptığı, Hz. Yusuf'un önünde Allah'a secde etmekten ibaretti. Yusuf'u tıpkı Kâbe gibi kendilerine kıble gibi algılamışlardı. Nitekim Kâbe'ye doğru secde edilir; ama secde Kâbe'ye değil, her türlü şirkten münezzeh olan Allah'a yöneliktir. Dolayısıyla ne Yusuf'un yanında, ne de Yusuf için Allah'tan başkası olmamıştır [secde sadece yüce Allah'a yapılmıştır]. Kulun Rabbinin halis kulu olmasının, O'na özgü olmasının, kulda yüce Allah'tan başkasının ortak olmamasının anlamı budur işte. Nitekim Yusuf (a.s) da şu sözleriyle bunu ima ediyor: *"Bizim (Allah'ın desteğiyle) bir şeyi Allah'a ortak koşmamıza imkân verilmemiştir."* [38. ayet] Biraz önce, olayların ve rüyaların yorumunu bilmenin, ihlâslı bir kul olmanın sonucu olduğunu vurgulamıştık.

İşte buradan hareketle Hz. Yakup, Yusuf'un rüyasını yorumlarken şöyle dedi: *"Rabbin böylece* -yani kendini secde edilen konumunda gördüğün gibi- *seni (kendisi için) seçecek* -seni kendisinin has kulu yapacak- *sana olayların yorumunu öğretecek."*

Ayrıca Yakup ailesinin yüksek, parlak ve geniş yörüngelere sahip gök cisimleri olan güneş, ay ve yıldızlar şeklinde görülmesi de, onların konumlarının yükseltileceğini, dünya ve ahireti imar eden dinî hayat anlamındaki insanlığın mutluluk hayatında üstün bir konumda olacaklarını ve bu özellikleriyle başkalarından ayrılacaklarını göstermektedir.

Bu sebeple Hz. Yakup bu bağlamdaki sözlerini şöyle sürdürüyor: *"Daha önce babaların İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi, sana* -senin kendini rüyada gördüğün gibi, yalnız sana ve bu özelliğinle başkalarından ayrılmanı sağlayacak şekilde- *ve Yakub'un soyuna da* -bana, benim eşime ve bütün oğullarıma yönelik, senin bizi birbirine yakın suretlerde gördüğün gibi- *nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz, Rabbin bilendir ve hikmet sahibidir."*

Üçüncüsü: Nimetin tamamlanmasından maksat, Allah'ın velâyetinin ardından, her türlü engel ve eksikliğin giderilmesi suretiyle, mutlu bir hayatın bahşedilmesi ve dünyanın ahiretle direkt ilintili hâle getirilmesidir. Nimetin hepsine tamamlanması ile seçilmenin ve olayları yorum-

lama bilgisine sahip kılınmanın sadece Yakup ve Yusuf peygamberlere özgü kılınması arasında bir çelişki yoktur. Çünkü Allah'ın velâyetinden ibaret olan nimetin farklı dereceleri ve değişik mertebeleri vardır. Bu nimet genel olarak hepsine nispet edildiği zaman, herkes ondan payına düşeni alır, tümünü değil.

Kaldı ki, bir olgu, bazısı bu anlama dayalı olarak varoluşunu gerçekleştiren parçaları kapsayan genel bir bütüne bu açıdan nispet edilebilir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki biz, İsrailoğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları güzel rızklarla besledik."* (Câsiye, 16) Bilindiği gibi, güzel rızk dışındaki hüküm ve peygamberlik nimetleri bütün İsrailoğulları'na değil, içlerinden bazılarına verilmiştir.

Dördüncüsü: Hz. Yusuf (a.s), Allah'ın Yakup soyuna yönelik nimetinin tamamlanmasının aracısı konumundaydı. Bu yüzden Hz. Yakup sözlerinin eksenine onu oturtmuş, başkalarını ona atfetmiştir. Hatta onu kendi soyunun dışında ayrı ve belirgin olarak zikretmiştir: *"Sana ve Yakub'un soyuna da nimetini tamamlayacaktır."*

Hz. Yakub'un, bu inceliği vurgulamak ve Yusuf'u konuşmasının eksenine oturtmak için, bu inayeti ve rahmeti onun Rabbine nispet ederek sık sık *"Rabbin"* demiş, sözgelimi "Allah seni seçecektir." "Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir." dememiştir. Bütün bunlar gösteriyor ki, Yakub'un soyuna yönelik ilâhî nimetin tamamlanmasında asıl öğe Hz. Yusuf'tur. İki atası İbrahim ve İshak'ın hangi bağlamda söz konusu edildikleri hususuna gelince, *"daha önce babaların İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi"* şeklindeki bir benzetme tabirinin kullanılması, nimetin tamamlanması bağlamında İbrahim ve İshak'ın, Yusuf'un asıllığının dışında tutulduğunu gösteriyor. Bu inceliği iyi anlamak gerekir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer verilir: Ebu Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı bir rivayette şu ifadelere rastlıyoruz: "Bu rüyanın yorumu şöyleydi: Yusuf ileride Mısır'a kral olacak, babası ve kardeşleri huzuruna gireceklerdir. Güneş, Yusuf'un annesi Rahil'i, Ay Yakub'u ve on bir yıldız da on bir kardeşini sembolize ediyordu. Nitekim bunlar Yusuf'un huzuruna girince, onu krallık tahtında

görmenin verdiği sevinçle tek ve ortaksız Allah'a yönelik şükürlerinin bir ifadesi olarak secdeye gittiler. Bu, Allah'a yönelik bir secdeydi."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Münzir, İbn Abbas'tan, *"on bir yıldız"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "On bir yıldızdan maksat kardeşleridir, güneşten maksat annesi ve aydan maksat da babasıdır. Annesi Rahil, güzelliğin üçte birine sahipti."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, bu iki rivayette, rüyada görülen güneşin Hz. Yusuf'un annesini, ayın da babasını sembolize ettiği belirtiliyor. Fakat böyle bir değerlendirme zayıftır. Nitekim Mısır'da huzuruna girenler arasında annesinin olmadığı, onun yerine teyzesinin bulunduğu da rivayet edilmiştir. Çünkü annesi bu olaydan önce vefat etmişti. Tevrat'ta da bu yönde bir açıklama yer alır.

Tefsiru'l-Kummî'de İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Yusuf'un on bir kardeşi vardı. Bunlardan bir tanesi öz annesindendi. Adı Bünyamin idi. Yusuf bu rüyayı gördüğü zaman dokuz yaşındaydı. Rüyasını babasına anlattığında, babası ona şu tavsiyede bulundu: *Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma...*"

Ben derim ki: Bazı rivayetlerde Hz. Yusuf'un bu rüyayı gördüğü sırada yedi yaşında olduğu belirtiliyor. Tevrat'ta, o sırada on altı yaşında olduğu söyleniyorsa da, gerçekle bağdaşmıyor.

Bu rüyayla ilgili olarak aktarılan başka rivayetler de vardır. İnşaallah ilerideki hadisler bölümünde bunlara yer vereceğiz.

لَقَدْ كَانَ فٖى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖٓ اٰيَاتٌ لِلسَّآئِلٖينَ ﴿٧﴾ اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ
وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلٰٓى اَبٖينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّ اَبَانَا لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٨﴾
اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبٖيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهٖ
قَوْمًا صَالِحٖينَ ﴿٩﴾ قَالَ قَآئِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ فٖى غَيَابَةِ
الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿١٠﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا لَكَ
لَا تَأْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ
وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ اِنّٖى لَيَحْزُنُنٖٓى اَنْ تَذْهَبُوا بِهٖ وَاَخَافُ
اَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَاَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ اَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ
عُصْبَةٌ اِنَّٓا اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾ فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهٖ وَاَجْمَعُوٓا اَنْ يَجْعَلُوهُ فٖى
غَيَابَةِ الْجُبِّ ج وَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾
وَجَٓاؤُٓ اَبَاهُمْ عِشَٓاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا
يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ ز وَمَٓا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقٖينَ
﴿١٧﴾ وَجَٓاؤُ عَلٰى قَمٖيصِهٖ بِدَمٍ كَذِبٍ ج قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا ز
فَصَبْرٌ جَمٖيلٌ ز وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَجَٓاءَتْ سَيَّارَةٌ
فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُ ز قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ ج وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةً ج

وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ
وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾ وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهِ
اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا ۚ وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي
الْاَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ ۚ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهِ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

7- Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, soranlar için ayetler (ibretler) vardır.

8- Hani (Yusuf'un kardeşleri) dediler ki: "Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."

9- "Yusuf'u öldürün ya da (uzak) bir yere atın ki, babanızın ilgisi size kalsın. Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi bir topluluk olursunuz."

10- Onlardan biri dedi ki: "Yusuf'u öldürmeyin; fakat bir şey yapmak istiyorsanız, onu kuyunun derinliklerine atın ki kervanlardan biri onu alsın."

11- Dediler ki: "Ey babamız! Neden Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz."

12- "Yarın onu bizimle (kıra) gönder de bol bol yesin, gezsin ve oynasın. Biz mutlaka onu koruruz."

13- (Babaları,) "Onu götürmeniz gerçekten beni üzer. Siz ondan habersizken, kurdun onu yemesinden korkarım." dedi.

14- "Biz güçlü bir topluluk iken kurt onu yiyecek olursa, (andolsun) biz gerçekten hüsran içinde olan (beceriksiz) kimseleriz." dediler.

15- Onu kendileriyle götürüp kuyunun derinliğine bırakmayı kararlaştırdıklarında (istediklerini yaptılar). Biz de ona (Yusuf'a), onların (ne yaptıklarının veya Yusuf'a ne vahyettiğimizin) farkında olmadıkları bir hâlde vahyettik ki: "(Andolsun ileride) sen bu işlerini(n gerçeğini) onlara haber vereceksin."

16- Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.

17- Dediler ki: "Ey babamız! Biz (koşuda) yarışmaya gittik, Yusuf'u da eşyamızın yanında bıraktık. O sırada kurt onu yedi. Biz doğru söylesek de, sen bize inanacak değilsin."

18- Bir de gömleğinin üzerinde (yalan söylediklerini ortaya koyan) yalancı bir kan getirdiler. (Yakup) dedi ki: "(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir. Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir ve anlattıklarınıza karşı yardım dilenilecek, yalnız Allah'tır.

19- Ve bir kervan geldi. (Kendilerine su getirmesi için) sucularını gönderdiler. O da, kovasını kuyudan çıkardı ve (haykırarak), "Müjde! Bu bir erkek çocuğu!" dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Hâlbuki Allah onların ne yaptıklarını biliyordu.

20- (Kervan Mısır'a vardığında,) onu düşük bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Zaten (köle olmadığı gerçeğinin ortaya çıkması korkusuyla) onun hakkında çekiniyorlardı (veya ona karşı meyilsiz idiler).

21- Onu satın alan Mısırlı adam, karısına dedi ki: "Onun konumunu üstün tut; belki bize bir faydası olur veyahut da onu evlât ediniriz." İşte böylece Yusuf'u (belli) bir yere yerleştirdik. Ta ki (…) ve ona (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğretelim. Allah kendi işinde galip olandır. Fakat insanların çoğu bilmezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Müjdeden söz edildikten sonra kıssaya başlanıyor. Önceki ayetlerin içerdiği müjde ise, bir bakıma, kıssanın ana hedefine işaret eden

bir önsöz işlevini görüyordu. Tefsirine başladığımız ayetler grubu, kıssanın birinci bölümünü oluşturuyor. Bu ayetlerde, Yusuf'un Yakup'tan ayrılışı, baba evinden çıkıp Mısır vezirinin evine yerleşmesi anlatılıyor. Kardeşlerinin onu kuyuya atmaları, bir kervanın onu kuyudan çıkarması, kardeşlerinin onu kervancılara satmaları, kervancıların onu Mısır'a getirip vezire satmaları ve orada kalması gibi bu süreçte yaşanan bazı olaylara da işaret ediliyor.

7) Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, soranlar için ayetler (ibretler) vardır.

Bu ayetle kıssaya başlanıyor. Bunun yanında kıssanın yüce Allah'ın birliğine, O'nun muhlas (ihlâslı kılınmış) kullarını izzet/onur tahtına yerleştirinceye ve kemal koltuğuna oturtturuncaya kadar onların velisi olup işlerini yönettiğine, O'nun kendi işinde galip olduğuna ve maddî sebepleri başkalarının istediği tarafa değil de kendi dilediği tarafa sevkettiğine, bu sebeplerden, ilk etapta göze çarpan ve belirgin olan sonuçların değil de Allah'ın istediği sonuçların elde edildiğine delâlet eden ayetler içerdiğine dikkatlerimizi çekiyor.

Sözgelimi, şu Yusuf'un kardeşleri; kardeşlerini kıskanıp ona tuzak kuruyorlar ve alıp bir kuyunun dibine atıyorlar. Sonra da tutup bir kervana köle diye satıyorlar. Bütün bunları yaparken, amaçları onu helâke, tükenişe sürüklemekti. Fakat Allah onu, helâk sebebi olarak görünen bizzat bu sebep aracılığıyla diriltiyor. Onlar Yusuf'u alçaltmak istiyor; fakat Allah, alçaltılma sebebinin aynısıyla onu yüceltiyor. Yusuf'u aşağılamaya çalışıyorlar; ama Allah, aşağılanma ve düşürülme aracının bizzat kendisiyle onu yükseltiyor. Babalarının sevgisini kendilerine yöneltmeye, sadece kendilerini sevmesini sağlamaya çalışıyorlar; ama Allah, bunun tam tersinin gerçekleşmesini sağlıyor. Yusuf'un kana bulanmış gömleğini getirip ölüm haberini vererek babalarının üzüntüden gözlerinin kör olmasına neden oluyorlar; fakat Allah, müjdecinin Mısır'dan getirip Yakub'un yüzüne sürdüğü gömleği aracığıyla gözlerini ona iade ediyor.

Kim Yusuf'a (a.s) kötülük maksadıyla yöneliyorduysa, Allah onu bu kötülükten kurtarıyor ve bu girişimi saygınlığının, temiz kişiliğinin belirginlik kazanmasının aracısı kılıyordu. Onu helâk olması için veya belâya duçar olması için bir tarafa götürdüklerinde veya bir yola koyduklarında, Allah, onu aynı yolla güzel bir akıbetle yüz yüze getiriyor,

kendisi için onur verici bir ünün dilden dile yayılmasını sağlıyordu. Nitekim Hz. Yusuf (a.s), kıssanın bir yerinde kendini kardeşlerine tanıtırken bu gerçeğe parmak basıyor: *"Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kuşkusuz, kim takvalı olur ve sabrederse, mutlaka Allah iyilerin mükâfatını zayi etmez."* (Yûsuf, 90)

Yine kardeşlerinin de hazır bulundukları bir sırada babasına şunları söylüyor: *"Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu gerçek kıldı. Beni hapishaneden çıkararak ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden buraya getirerek de bana lütufta bulundu."* (Yûsuf, 100) Ardından büsbütün kendini Rabbinin cazibesine kaptırıyor ve bütün benliğiyle O'na yönelip O'ndan başkasını göremez oluyor ve diyor ki: *"Ey Rabbim! Bana hükümranlık verdin ve bana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğrettin. Ey gökleri ve yeri yoktan var eden! Sen, dünya ve ahirette benim velimsin. Beni Müslüman olarak öldür ve beni salihler arasına kat."* (Yûsuf, 101)

"Soranlar için" ifadesinden anlıyoruz ki, Yusuf Peygamber'in (a.s) kıssası hakkında veya bir şekilde kıssayla bağlantı kurulabilecek bir konu hakkında soru soran bazı kimseler vardı ve bu sure onların bu soruları üzerine nazil olmuştur.

8) Hani (Yusuf'un kardeşleri) dediler ki: "Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "el-Usbetu; birbirine yardım eden, birbirinin yanından ayrılmayan gruba denir. Sayıları onla on beş arasında olur. Bazılarına göre, onla kırk arası olur. Lafız olarak tekili yoktur. 'el-Kavmu ve "er-rehtu' gibi çokluk ifade eder. (Alıntı sona erdi.)

"Yusuf ve kardeşi babamıza bizden daha sevgilidir." sözünü söyleyenler, Yakub'un Yusuf ve onunla birlikte dile getirdikleri kardeşi dışındaki oğullarıdır. On kişiydiler. Güçlü kuvvetli adamlardılar. Babalarının evinin, koyunlarının ve mallarının bakımı onların elindeydi. *"Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz."* ifadesinden bunu anlıyoruz.

Hep birlikte Yakub'un oğulları, dolayısıyla birbirlerinin kardeşleri oldukları hâlde, *"Yusuf ve kardeşi"* şeklinde bir ifade kullanmış olmaları gösteriyor ki, Yusuf ve onların kendilerinden ayrı olarak zikrettikleri

kardeşinin anneleri birdi. Yani öz kardeştiler. Bu sözü söyleyenler ise sadece Yusuf ve öz kardeşinin baba bir kardeşleriydiler. Rivayetlerde Yusuf'un kardeşinin adının "Bünyamin" olduğu belirtiliyor. Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla Yusuf ve kardeşi henüz küçüktüler; Yakub'un evinin yönetiminde, sürülerinin ve mallarının bakımında görev üstlenecek yaşta değildiler.

"Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz." Yani biz güçlü kuvvetli on kişiyiz. Birbirimizle kenetlenmiş, birbirimize destek olmuş, birbirimize güç veriyoruz. Dolayısıyla bu ifade, önceki cümleye yönelik hâl konumundadır. Onların Yusuf ve kardeşine karşı besledikleri kin ve nefrete, dolayısıyla onları kendilerinden daha çok seven babalarına duydukları öfkeye delâlet etmektedir. Bu açıdan biraz sonra söyleyecekleri *"Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."* şeklindeki sözlerinin içerdiği gerekçeyi bütünleyici bir işlev görmektedir.

"Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir." ifadesi, onların babalarının yanlışlık içinde olduğuna ilişkin yargılarını dile getirmektedir. Yanlışlık (dalâl) tabiriyle de davranış yanlışlığını, gidişat bozukluğunu kastediyorlar, dinde sapıklığı değil. Şimdi böyle bir çıkarsamada bulunmamızın gerekçelerini sıralayalım:

Birincisi: Her şeyden önce bu, kendi aralarındaki konuşmanın bir gereğidir. Diyorlardı ki: Bizler güçlü kuvvetli bir topluluğuz; birbirine destek olan, birbirine yardım eden bir grubuz. Babamızın işlerini yönetiyoruz. Hayatının normal seyrinde devam etmesi için çalışıyoruz. Ona yönelebilecek her türlü kötülüğe karşı koyuyoruz. Yusuf ve kardeşi ise iki küçük çocukturlar, dünya işlerinden hiçbir şeyi yapabilecek durumda değildirler ve hem babamıza, hem de bize yük olmaktan başka bir işe yaramıyorlar. Buna rağmen babamızın onlarla aşırı derecede ilgilenmesi, onlara derin bir sevgi beslemesi, bütün gün boyunca onlarla meşgul olması ve bizi ihmal etmesi, bizden yüz çevirip onlara yönelmesi çarpık bir yoldur, kabul edilemez bir davranış yanlışlığıdır. Çünkü hayatın hikmeti; insanın ilgisini, kullandığı bütün sebep ve araçlara onların sahip olduğu etki ölçüsünde yöneltmesini gerektirir.

Dolayısıyla yük olmaktan başka bir işe yaramayan şeylere ilgi göstermek, hayatının anahtarlarını elinde bulunduran ve geçiminin dizginlerini kontrol eden kimselerden yüz çevirmek, doğru yoldan sapmaktan ve işlerin yönetimi bakımından sapık bir çizgi tutturmaktan başka

bir şey değildir. Dinde sapıklığın ise, başka sebepleri vardır. Allah'ı ve ayetlerini inkâr etmek, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı hareket etmek gibi.

İkincisi: Yakub'un oğulları Allah'a inanıyorlardı, babaları Yakub'un peygamberliğini kabul ediyorlardı. Bunu onların sözlerinden anlamak mümkündür: *"Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi bir topluluk olursunuz."* (Yûsuf, 9), *"Ey babamız! Bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile."* (Yûsuf, 97) Son olarak Yusuf'a hitaben söyledikleri şu sözden de bunu anlamak mümkündür: *"Allah'a andolsun ki, gerçekten Allah seni bize üstün kılmıştır."* (Yûsuf, 91) Aksi takdirde, *"Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."* ifadesiyle dinde sapıklığı kastetmiş olsalardı, bundan dolayı kâfir olurlardı.

Bunun yanında onlar babalarını seviyor, saygı duyuyor ve ona değer veriyorlardı. Yusuf'a karşı her ne yaptılarsa, babalarının sevgisini sırf kendilerine özgü kılmak için yaptılar. Nitekim bunu onların sözlerinden de anlamak mümkündür: *"Yusuf'u öldürün ya da (uzak) bir yere atın ki, babanızın ilgisi size kalsın."* (9. ayet) Dolayısıyla onlar, ifadenin akışından da anlaşıldığı gibi, babalarını seviyorlardı ve onun da sırf kendilerini sevmesini istiyorlardı. Eğer aksi bir durum söz konusu olsaydı, doğal olarak işe babalarından başlamaları gerekirdi, kardeşlerinden değil. Önce Yakub'u öldürmeleri veya bir kenara çekilmesini sağlamaları yahut onu iyice zayıf duruma düşürmeleri gerekirdi. Ta ki meydan kendilerine kalsın, ortam istedikleri gibi hareket etmelerine müsait hâle gelsin. O zaman Yusuf'a karşı yürürlüğe koyacakları herhangi bir plân çok daha kolay bir şekilde sonuca giderdi.

Nitekim gelişmelerin son aşamasında, *"Beni bunamışlıkla suçlamazsanız, ben gerçekten Yusuf'un kokusunu alıyorum."* diyen babalarına benzeri bir ifadeyle karşılık vermişlerdi: *"Allah'a andolsun ki, sen hâlâ eski yanlışlığının içindesin."* (Yûsuf, 95) O hâlde, babalarını yanlışlık içinde (dalâlette) olmakla suçlamalarından maksatları, babalarının din noktasında sapıklığa düştüğü değildir; tam tersine onun gereksiz yere Yusuf'u aşırı derecede sevmesini, abartılı bir bağlılık göstermesini kastediyorlar.

Bu ayetten ve onunla bağlantılı diğer ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Yakup Peygamber (a.s) çölde yaşıyordu. On iki tane oğlu vardı ve farklı annelerden dünyaya gelmişlerdi. Bunların on tanesi yaşça bü-

yüktü, güçlü kuvvetli bir grubu oluşturuyorlardı; Yakup Peygamber'in evinin işleri onların üzerinde dönüyordu, mallarını ve sürülerini yönetiyorlardı. İki tanesi ise küçüktü ve bunlar diğerlerinden ayrı olarak ana-baba bir öz kardeşlerdi. Bunlar, Yusuf ve aynı anne babadan olan öz kardeşiydi. Yakup (a.s) bu ikisiyle çok ilgileniyor ve bunları diğerlerinden daha fazla seviyordu. Çünkü onlarda kemal ve takva alâmetleri müşahede ediyor, nefsanî hevadan bir iz olmadığını görüyordu. Nasıl görmesin ki?! Oysa Yakup (a.s) Allah'ın muhlas (ihlâslı kılınmış) kullarındandı ve kendisinden övgüyle söz edilmiştir: *"Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen halis kimseler kıldık."* (Sâd, 46) Daha önce bu ilâhî bağışın ne anlama geldiğini açıklamıştık.

Yakup Peygamber'in (a.s) Yusuf ve kardeşine karşı beslediği bu sevgi ve onları üstün tutuşu, diğer kardeşlerin onları kıskanmalarına neden oluşturuyordu. Onlara karşı içlerinde besledikleri kin ateşini alevlendiriyordu. Yakup (a.s) onların bu niyetlerini davranışlarından seziyordu. Ama Yusuf ve kardeşini, özellikle Yusuf'u daha çok seviyordu. Yusuf'a bir zarar vermelerinden endişe ediyordu. Bu yüzden onlarla birlikte yalnız kalmasına izin vermezdi, onlara emanet etmezdi. Bu da onların kıskançlıklarını ve kinlerini kamçılıyordu. Yüzlerinden kötülük ve tuzak kurma niyetlerini açıkça seziyordu. Nitekim *"sonra sana bir tuzak kurarlar."* ifadesini incelerken, bu noktanın üzerinde durduk. Nihayet Yusuf malum rüyayı görüp babasına anlatınca, bu, babasının ona yönelik şefkatini, sevgisini ve sempatisini daha da arttırdı. Bu arada rüyasını açmamasını, özellikle kardeşlerine anlatmamasını tavsiye etti. Böylelikle Yusuf'un, kardeşlerinin tuzaklarından yana güvencede olmasını umuyordu. Fakat ilâhî takdir, Yakup Peygamber'in tedbirinin önüne geçti.

Nihayet Yakup Peygamber'in oğullarından yaşça büyük olanlar bir araya gelip babalarının davranışları ve Yusuf ile kardeşine yönelik yaptıkları hakkında görüş alışverişinde bulunup konuştular. Çünkü babalarının Yusuf ve kardeşine aşırı ilgi gösterdiğini ve sırf onlarla ilgilenip kendilerini ihmal ettiğini, iki çocuğu kendilerine tercih ettiğini düşünüyorlardı. Onlara göre, o ikisi babalarının hiçbir işine yaramıyor, kendileri ise güçlü kuvvetli bir topluluktular. Ayrıca babalarının geçimi onlara bağlı idi ve onlar her türlü belânın defi, yaşamsal çıkarların celbi, malların ve sürülerin yönetimi hususunda babalarının çalışan kol-

ları idiler. Dolayısıyla babalarının bu iki zayıf yavruyu zayıflıklarına rağmen güçlü kuvvetli bir gruba tercih etmesi doğru bir gidişatın, dosdoğru yolda hareket etmenin belirtisi değildir. İşte böylece babalarının bu davranışını kınadılar ve sonunda onun bu davranışıyla yanlış yolda olduğuna hükmettiler.

Kuşkusuz babalarının yanlış yolda olduğunu söylerken, dinî açıdan bir sapıklık içinde olduğunu söylemek istemiyorlardı. Çünkü böyle bir şeyi söylemeleri, onların kâfir olmalarına neden olurdu. Sadece onun toplumsal gidişat açısından yanlış bir tutum içinde olduğunu söylemek istiyorlardı. Bu anlamda konuştuklarını gösteren birçok ayet vardır ve biz de bunlara işaret ettik.

Yaptığımız bu açıklamalar neticesinde, birçok tefsirde bu ayete yanlış bir anlamın verildiği açığa çıkıyor. Bu yanlış değerlendirmeler şunlardır:

1- Müfessirlerden biri şöyle diyor: "Yakub'un oğulları babalarının adalet ve eşitlik yolundan saptığına hükmetmeleri, apaçık bir cehaletin ve büyük bir yanılgının göstergesidir. Büyük bir ihtimalle, Yakub'un oğullarının babalarını bu şekilde suçlamalarının sebebi, daha önce Yusuf ve kardeşinin annelerini daha çok sevmesidir. Böylece kardeşler arasındaki ilk çekememezlik, annelerin ayrı ve eşlerin birden çok oluşundan kaynaklanmıştır. Özellikle annelerden bazısı cariye olursa, çekememezlik duygusu daha da kamçılanır.[1] İşte anne ve babaların küçük çocuklara ve zayıf olanlara karşı daha şefkatli olmaları hususu onları yanıltmıştı. Çünkü Yusuf ve kardeşi, Yakub'un en küçük çocukları idiler."

"Bu kıssanın verdiği bir mesaj da şudur: Anne ve babalar, çocuklarını idare ederken ve onları eğitirken, sevgi ve adalet ilkesini esas almalıdırlar. Çocukların arasında kıskançlık ve nefret duygularının kök salmasına izin vermemelidirler. Bunun için atılacak adımlardan biri, kardeşinin kendisinden üstün tutulduğunu gören çocuk kendisinin aşağılandığını, kardeşininse daha çok sevildiğini düşünmeye sevk etmeyecek şekilde çocuklardan bazısını bazısına tercih etmemek, bir kısmını

1- Burada, Tevrat'ta geçen şu açıklamaya işaret ediliyor: Yakub'un çocuklarından on iki tanesi erkekti. Ravebin, Şem'un, Lavi, Yehuda, Yesakir ve Zebulun, Yakub'un dayısının kızı olan Ley'e'den, Yusuf ve Bünyamin ise dayısının diğer kızı Rahil'den, Dan ve Neftali ise Rahil'in cariyesi Belhe'den, Cad ve Eşir ise Ley'e'nin cariyesi Zulfe'den doğmuşlardı.

diğer bir kısmından üstün tutmamaktır. Peygamber efendimiz (s.a.a) de böyle bir davranışı kesinlikle yasaklamıştır. Bir diğer adım ise, yüce Allah'ın üstün ahlâk, takva, ilim ve zekâ gibi fıtrî bağışlar ile üstün kıldıklarını hikmetli bir yol izleyerek üstün tutmaktır."

"Yakup bütün bunları bilmiyor değildi kuşkusuz. Yusuf'tan rüyasını kardeşlerine anlatmamasını isterken, tamamen bu gerçekten hareket etmişti. Fakat insan karakterine, kalbine ve ruhuna söz geçirebilir mi? Bunların hareketlerine egemen olmasına engel olabilir mi? Asla!" (Alıntı burada sona erdi.)[1]

Şimdi bu yorumla ilgili eleştirilerimizi sunalım: Diyor ki: "Yakub'un oğullarının kıskançlıklarının ve kin duymalarının sebebi, annelerinin ayrı olması, özellikle bazılarının cariyelerden doğmuş olmalarıdır." Doğrudur; annelerin ayrı olmasının, çocukların da farklı konumlarda görülmesine neden oluşturduğunu kimse inkâr edemez. Hatta söz konusu kıssada böyle bir şeyin varlığı düşünülebilir de. Ancak yüce Allah'ın kelâmında, Kur'ân'da belirtilen sebep bundan farklıdır. Eğer tek sebep annelerinin ayrı olması olsaydı, Yusuf'a yaptıklarını diğer kardeşine (Bünyamin) de yapmaları ve sırf Yusuf için bir tuzak kurmakla yetinmemeleri gerekirdi.

"İşte anne ve babaların küçük çocuklara ve zayıf olanlara karşı daha şefkatli olmaları hususu onları yanıltmıştı. Çünkü Yusuf ve kardeşi, Yakub'un en küçük çocukları idiler." şeklindeki açıklamaya gelince; burada demek istiyor ki, Hz. Yakub'un Yusuf'a yönelik sevgisi, onun karakterinden kaynaklanan bir şefkatin ve merhametin yansımasıydı. Çünkü Yusuf ve kardeşi küçüktüler. Nitekim tüm babalar yaşları küçük olan çocuklarına karşı daha şefkatli ve merhametli davranırlar. Bu çocuklar büyüdüklerinde, bu sefer sevgilerini daha küçük olanlara yöneltirler.

Buna ilişkin değerlendirmemiz şudur: Küçük evlâtlara yönelik bu tür şefkat ve merhamet ağırlıklı sevgi, büyük evlâtların da kabul ettiği bir gerçektir; küçüklere ilişmekten kaçınır, bu hususta onlarla yarış ve rakabet içinde olmazlar. Nitekim büyük çocuklar anne ve babaların küçük kardeşlerini kendilerinden daha çok sevdiklerini, bütün ilgilerini onlara yönelttiklerini fark ettiklerinde, bunun eşitliğe ve adalete aykırı

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c.12, s.170]

olduğunu belirterek anne ve babalarının bu tutumlarına itiraz etmek isterler. O zaman da kendilerine şöyle cevap verilir: "Bunlar hem küçük, hem de zayıftırlar. Bu yüzden onlara şefkat göstermek, onları sevmek, onları gözetmek gerekir. Hayatta kendi ayakları üstünde duruncaya kadar onlara karşı bu şekilde davranmak bir gerekliliktir." Bu cevap karşısında büyük çocuklar seslerini çıkarmaz, itiraz etmekten vazgeçer, anne ve babalarının bu cevapları karşısında ikna olurlar.

Eğer Hz. Yakub'un Yusuf ve kardeşine karşı beslediği sevgi türü, yaşlarının küçüklüğünden dolayı şefkat ve merhamet ağırlıklı olsaydı, -ki bu, diğer kardeşlerin her birinin kendi vicdanında bildiği ve babasının kendisine karşı, küçüklüğünde bu şekilde şefkat ve merhametle yaklaştığını hatırladığı bir gerçektir- bu sevgi türünü ayıplamaz, Yusuf ve kardeşine karşı böyle bir sevgi beslediği için babalarını kınamazlardı. Ayrıca, *"Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz."* şeklindeki sözleri, babalarına yanlışlık içinde olma nispetinde bulunmakla kendilerinin yanlış yolda olduklarını ortaya koyan kendi aleyhlerine bir kanıt olurdu; babalarının, Yusuf ve kardeşine fazla sevgi beslemesinden dolayı yanlışlık içinde olduğunu kanıtlayan lehlerinde bir kanıt olmazdı.

Kaldı ki, Yusuf'la ilgili olarak babalarıyla konuşurken şunları söylüyorlar: *"Ey babamız! Neden Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz."* Hiç kuşkusuz, Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a büyük bir değer vermesi, onu yanından ayırmaması, sürekli gözetmesi, onunla ilgili olarak kardeşlerinden hiçbirine güvenmemesi, zayıflığından ve yaşının küçüklüğünden dolayı şefkat ve merhamet ağırlıklı bir sevgi duymanın ötesinde bir olgunun bulunduğunun en somut kanıtıdır.

"Yakup bütün bunları bilmiyor değildi kuşkusuz..." ifadesiyle başlayan sözlerine gelince, bununla demek istiyor ki: "Hz. Yakub'un oğluna olan düşkünlüğü, onu, çocuklarının eğitimi hususunda izlemesi gereken temel bir yöntemden alıkoymuştur. Üstelik kendisi de bunun adalet ve insafla bağdaşmadığını, çocuklarının başına bir musibetin gelmesine neden olabileceğini biliyordu." Ardından müfessir, Hz. Yakub'un güya böyle davranırken mazur olduğunu ileri sürerek, kalbin arzusuna ve ruhun ilgisine karşı koymanın insanın elinde olmadığını söylüyor.

Buna ilişkin itirazımız şudur: Bu değerlendirme, peygamberlerin; sadıklardan (doğrulardan), şahitlerden ve salihlerden Allah hakkında

derin bilgiye sahip olan âlimlerin makamlarının gerçekleriyle ilgili aklen ve naklen kabul görmüş bütün temel ilkelerin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Yine insanın öz doğası gereği güzel ahlâkı özümseyip onunla bezenmeye elverişli ve bu hususta üstün bir yeteneğe sahip olduğu yönündeki yüksek ahlâkla ilgili araştırmaların temelini oluşturan gerçeklerin de geçersizliğini gerektirir.

Buna ilişkin itirazımız şudur: Bu değerlendirme, aklen ve naklen kabul görmüş bütün temel ilkelerin ortadan kalkması anlamına gelir. Çünkü peygamberlerin; Allah'ı bilen sadıkların (doğruların), şahitlerin ve salihlerin makamlarının gerçekleri bu temel ilkelerden beslenir. Yüksek ahlâkla ilgili araştırmaların temelini de bu ilkeler oluşturur. Şöyle ki, insan öz doğası/fıtratı gereği güzel ahlâkı özümseyip onunla bezenmeye elverişli ve bu hususta üstün yeteneğe sahip bir varlıktır. Nefsin hevasına/arzusuna uyma temelinden kaynaklanan nefsanî rezillikleri de içinden söküp atabilecek yeteneklerle donatılmıştır. Yine insan bu temel karakteristiği gereği Allah'ın rızasını her türlü arzu ve hoşnutluğun üstünde tutabilir. Böyle bir üstünlüğe ve erdeme ulaşmayı, ahlâkî egzersizleri uygulayan bütün takva ve züht ehli kimseler için beklerken, peygamberler için, özellikle Yakup Peygamber (a.s) için böyle bir erdeme sahip olmak beklenemez mi?

Ne olurdu da anlasaydım! İnsanoğlu bu gibi hususlarda nefsinin arzularına karşı koyamıyorsa, dinin içerdiği ve bu hususlarla doğrudan ilintili bunca emir ve yasağın anlamı nedir acaba? Bütün bunlar apaçık saçmalık değil midir?

Sonra söz konusu müfessirin bu sözü, Allah'ın peygamberlerinin ve velilerinin makamlarını lekeleyici, kulluk konumlarını Rablerinin makamını bilmeyen ve nefislerinin tutsağı olan sıradan insanların düzeyine düşürücü niteliktedir. Oysa yüce Allah, peygamberlerini şu şekilde nitelemektedir: *"Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik."* (En'âm, 87) Bir diğer ayette, Yakup Peygamber ve ataları İbrahim ve İshak Peygamber (üzerlerine selâm olsun) hakkında da şöyle buyurur: *"Her birini salih insanlar yaptık. Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar daima bize ibadet eden kimselerdi."* (Enbiyâ, 72-73) Yine onlarla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *"Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık."* (Sâd, 46)

Bu ayetlerden anlıyoruz ki, yüce Allah peygamberleri dosdoğru yoluna iletmiş, üstelik bunu herhangi bir kayıtla sınırlandırmamıştır. Onları seçkin kılmış, bir yüksek erdem etrafında birleştirmiş ve onları muhlas kullar hâline getirmiştir. Yani onlar, yüce Allah tarafından seçilmiş halis kullardır ve Allah onlarda hiçbir kimseyi ortak etmemiştir. Sadece Allah'ın istediği hakkı gerçekleştirmek için çalışırlar. Allah'tan başkasının hoşnutluğunu, Allah'ın rızasına ve hoşnutluğuna tercih etmezler. Bu başkası ister kendileri olsun, ister bir başkası olsun. [Ne kendilerini, ne de başkalarını memnun etmeyi Allah'ı razı kılmanın önüne geçirmezler.] Yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde şeytanın Âdemoğullarını baştan çıkardığını zikreder ve her defasında kendine has kıldığı muhlas kullarını bunun dışında tutar: *"Onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların bir yana, hepsini mutlaka azdıracağım."* (Sâd, 82-83)

O hâlde gerçek şudur: Yakup, Yusuf'u ve kardeşini Allah için seviyordu. Bunun nedeni de ileride birer olgunluk ve takva timsali olacaklarını, özellikle Yusuf'un göz kamaştırıcı bir olgunluğa ve takvaya sahip olacağını sezmiş olmasıydı. Nitekim Yusuf'un gördüğü rüya, yüce Allah'ın ileride onu seçeceğini, ona olayları yorumlama bilgisini bahşedeceğini, ona ve Yakup soyuna yönelik nimetini tamamlayacağını gösteriyordu. Bu yüzden, Yakup (a.s) sırf nefsinin bir eğilimi olarak Yusuf'u (a.s) seviyordu, diyemeyiz.

2- Bir diğer yorum da şudur: Yakub'un oğullarının, *"Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."* şeklindeki sözleriyle kastettikleri, babalarının din hususunda yanlış bir yolda olduğudur.[1]

Ancak biz daha önce, ayetlerin akışının böyle bir anlamı kesinlikle dışladığını belirtmiştik.

Bir diğer yorum da bir bakıma yukarıdaki yorumun aksini göstermektedir. Diyor ki: "Yusuf'un kardeşleri peygamberdiler. Babalarına yanlışlık içinde olma nispetinde bulunmaları ise, babalarının tavrıyla ve kendileri ile ilgili olarak doğru çizgiden uzaklaşmış olmasıyla ilintilidir."[2]

Peygamber olan bu kimselerin kardeşleri ve babaları hakkında işledikleri zulüm ve günah itirazı yöneltildiğinde ise, bu yorumu ileri

---

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c.12, s.170]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c.18, s.95]

sürenlerin hemen şu gerekçeye sığındıklarını görüyoruz: "Bu, küçük günahtır ve bunu peygamberlikten önce işlemişlerdir. Peygamberlerin peygamberlikten önce küçük günahları işlemelerinin caiz olması görüşünü esas alarak, bunların da günah işlemesinin sakıncası yoktur." Şöyle bir cevap da verilmiş olabilir: "Onlar bu günahları küçüklükte ve henüz iyi ile kötüyü ayırt etmeyecek yaşta oldukları bir sırada işlemişlerdi. Küçük çocukların bu tür eylemler yapmaları ise caizdir."

Ama bütün bunlar, yerinde cevapları verilmiş vehim kaynaklı boş değerlendirmelerdir. Kaldı ki, *"Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlara (Yakub'un oğullarına)... vahyettik."* (Nisâ, 163) ayetinde geçen "esbat=torunlar" ifadesinin, Yusuf'un diğer kardeşlerinin de peygamber olduklarını açıkça ifade eden bir işaret olduğunu söylemek mümkün değildir.

Doğrusu şudur: Yusuf'un kardeşleri peygamber değildiler; ama peygamber çocuklarıydılar. Yusuf'u kıskandılar. Doğru sözlü Yusuf'a haksızlık etmek suretiyle günah işlediler. Sonra pişman olup Rablerine tövbe ettiler, yanlışlıklarını düzelttiler. Bunun üzerine Yakup Peygamber'le Yusuf Peygamber (ikisine de selâm solun) onlar için Allah'tan bağışlanma dilediler. Nitekim *"Ey babamız! Bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Kuşkusuz, biz yanlış yaptık."* [97. ayet] demelerinden sonra babalarının onlara şöyle dediği aktarılıyor: *"Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim."* (98. ayet) Yine onların, *"kuşkusuz biz yanlış yapanlardandık."* (91. ayet) demelerinden sonra, Hz. Yusuf'un (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: *"Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir."* (92. ayet)

3- Diğer bir yorum da şudur: "Yusuf'un kardeşleri, onun kendilerine rüyasını anlatmasından sonra onu kıskanmaya başladılar. Oysa Yakup onu, onlara rüyasını anlatmaması için uyarmıştı."

Rüyanın onların kıskançlığını kamçıladığı bir gerçektir. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, bundan önce de onu kıskanıyorlardı.

9) "Yusuf'u öldürün ya da (uzak) bir yere atın ki, babanızın ilgisi size kalsın. Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi bir topluluk olursunuz."

Bu sözler, Yusuf'un kardeşlerinin sözlerinin devamıdır. Ayet, Yusuf'la ilgili olarak nasıl bir strateji izleyeceklerini belirlemek ama-

cıyla düzenledikleri gizli toplantılarının ikinci kısmını kapsamaktadır. Yusuf'tan rahat etmek için izleyecekleri stratejiyi belirlemek için bir araya gelmiş, aralarında tartışıyorlardı. Nitekim yüce Allah onların bu amaçla düzenledikleri toplantıdan şöyle söz ediyor: *"Hâlbuki sen, işlerine karar verdikleri ve tuzak kurdukları zaman onların (Yusuf'un kardeşlerinin) yanında değildin."* (Yûsuf, 102)

Onların Yusuf hakkında bu tür bir gizli toplantı düzenlemelerinin içeriğini ise, üzerinde durduğumuz şu üç ayette açıklamıştı: *"Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir. Yusuf'u öldürün ya da (uzak) bir yere atın ki, babanızın ilgisi size kalsın. Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi bir topluluk olursunuz. Onlardan biri dedi ki: Yusuf'u öldürmeyin; fakat bir şey yapmak istiyorsanız, onu kuyunun derinliklerine atın ki kervanlardan biri onu alsın."* [8-10. ayetler]

Toplantılarında birinci husus olarak, Yusuf ve kardeşinden dolayı başlarına gelen musibetten söz ettiler. Çünkü o ikisi babalarının teveccühünü diğer çocuklarından alıp kendilerine çekmişler. Artık onları yanından ayırmıyor, onların dışındaki çocuklarının yaptıklarına ilgi duymuyor. Bu da, onlar için bir sıkıntıydı kuşkusuz. Bunun gelecekleri için büyük bir tehlike anlamına geldiğini düşündüler. Bu durumu, kişiliklerinin yok olması, çalışmalarının boşa gitmesi, üstünken zelil düşmeleri, güçlüyken zayıf olmaları şeklinde yorumladılar. Onlar açısından bakınca bu, Yakub'un izlediği yolun, takındığı tavrın yanlış olduğunun bir göstergesiydi.

İkinci bir husus olarak da bu felâketten kurtulmak için her biri hazırladığı plânı, kafasındaki düşünceyi ortaya koymaya başladı. Bazıları Yusuf'un öldürülmesinin gerekliliğinden söz etti. Diğer bazıları, tekrar babasının yanına ve ailesine geri dönemeyeceği uzak bir yere götürülüp bırakılmasını önerdi. O zaman adı sanı unutulacak, akıllardan izi silinecek, böylece babalarının teveccühü kendilerine yönelecek; babalarının kendilerine, kendilerinin de babalarına yönelik sevgisi artmış olacaktı.

Daha sonra ikinci görüşe yakın bir düşünce etrafında birleştiler; onu oradan gelip geçen kervanlardan biri alıp uzak diyarlara götürsün, böylece kendisinden bir daha haber alınmasın ve izi silinip gitsin diye bir kuyunun dibine atmaya karar verdiler.

"Yusuf'u öldürün" ifadesi, Yusuf'la ilgili olarak tartıştıkları görüş ve önerilerden biridir. Daha önce onunla ilgili değerlendirmeler yaparken,

"Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir." diyerek kardeşini de onunla birlikte zikrettikleri hâlde, burada Yusuf'u tek başına zikretmeleri gösteriyor ki, özellikle Yusuf babası Yakub'un sevgisine mazhar olmuştu ve babası ona daha çok özen gösteriyor, onu daha fazla önemsiyordu. Kuşkusuz diğerlerine göre, Yusuf'un kardeşini de belirgin bir şekilde seviyor, ona da belli bir değer veriyordu. Ama Yusuf başkaydı. Nasıl olmasın ki? O muhteşem rüyayı gören oydu. İlâhî inayete ve gaybî kerametlere o mazhar olmuştu. Babalarının sevgisine özel olarak mazhar olan iki kardeşin de büyüğüydü. Onun kendileri açısından oluşturduğu tehlike, küçük kardeşinin oluşturduğu tehlikeden daha büyüktü.

İki kardeşin birlikte zikredilmesiyle, Yakub'un o ikisinin annesine özel bir sevgi duymasından kaynaklanmış olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü bu sevgi, o iki kardeşin Yakup tarafından sevilmesini gerektirdiği gibi, diğer kardeşlerin de bu ikisine karşı kıskançlık duygularını kamçılar, kinlerini ve nefretlerini galeyana getirir.

"Ya da (uzak) bir yere atın" ifadesi de, Yusuf'la ilgili olarak ortaya koydukları ikinci görüştür. Yani onu öyle bir yere götürüp atın ki, oraların yabancısı olsun ve bir daha babasının evine dönemesin; böylece öldürülmüş, adı sanı yeryüzünden silinmiş gibi olsun, oluşturduğu tehlikeden yana güvencede olunulsun. Sözgelimi bir kuyunun dibine atılması veya uzak bir yere götürülüp bırakılması vb. gibi.

Bu şekilde düşündüklerinin kanıtı, "arz=yer" sözcüğünün belirsiz= nekre olarak kullanılmış olması ve insanın işe yaramadığından, artık ihtiyaç duyulmadığından bir insanın vazgeçtiği bir eşyayı ya da malı atması anlamına gelen "tarh" sözcüğüne yer verilmiş olmasıdır.

Bu iki görüşün her ikisinin tercih edilmeden onlara nispet edilmesi gösteriyor ki, her iki görüş de kardeşlerin çoğu tarafından kabul görmüştü. Derken içlerinden biri, *"Yusuf'u öldürmeyin..."* diye bir öneride bulunmuştu.

"Babanızın ilgisi size kalsın." Yani, bu iki plândan birini uygulayın ki, babanız tüm ilgi ve teveccühünü size yöneltsin. Bununla babalarının sevgisinin, aradaki engelin kaldırılması sonucu sadece kendilerine yönelmesini kastediyorlar. Çünkü bu engel, babalarının sevgisini ve şefkatini kendine yöneltiyordu. Sanki kendileri, Yusuf ve babaları bir araya geldiğinde, Yusuf onlarla babalarının arasına giriyor ve yüzünü (teveccühünü) kendine yöneltiyordu. Yusuf'un aradan kaldırılmasıyla

da, babalarının yüzü doğrudan kendilerine yönelmiş olacak, sevgisini onlara özgü kılacak ve sadece onlara bakacaktır.

"Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi bir topluluk olursunuz." Yani, Yusuf'tan sonra veya Yusuf'u öldürdükten sonra -ki sonuç itibariyle fark etmez- işlediğiniz bu günahtan tövbe edip iyi bir topluluk ve salih kimseler olursunuz.

Bu da gösteriyor ki, onlar bunun bir günah olduğunu biliyor, dine saygı gösteriyor ve dini kutsal biliyorlardı; ama kıskançlık kendilerini tutsak edinmişti, nefisleri bu günahı işlemeyi ve bu zulmü yapmayı kendilerine vesvese etmişti. Ayrıca kendilerine ilâhî azaptan kurtulacakları bir yöntem de telkin etmişti. Buna göre, günahı işledikten sonra tövbe edecek, böylece ilâhî azaba duçar olmayacaklardı.

Oysa bu, cahilliğin göstergesidir. Çünkü bu tür bir tövbe kesinlikle kabul edilmez. Çünkü önceden kendini bir günahı işlemeye, sonra da ondan tövbe etmeye kilitleyen bir insanın amacı tövbe etmekle Allah'a dönmek, pişmanlık duymak, gerçek anlamda O'nun makamına yönelmek değildir. Aksine o, Rabbine karşı bir hile yapmanın; Rabbini kandırıp emir ve yasaklarını çiğnemesi durumunda O'nun kendisine vaat ettiği azabı başından savmanın peşindedir. Buna göre, bu insanın tövbesi, başlangıçta "önce günah işler, sonra da tövbe ederim" şeklindeki iç dünyasında oluşturduğu düşüncenin devamıdır. Bu ise gerçekte, başlangıçta günah türü olarak kastettiği plânın, yani önce günah işleyip sonra tövbe etme düşüncesinin bütünleyici bir unsurudur ve bu, yaptığından pişmanlık duyarak Allah'a dönme anlamında tövbe değildir. Tefsirimizin dördüncü cildinde, *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizle kötülük yapanlar ve sonra yakın zamanda tövbe edenler içindir."* (Nisâ, 17) ayetini incelerken, tövbe kavramının anlamı üzerinde durmuştuk.

Bazılarına göre, ayetteki "salihîn=iyiler" kelimesinin kökü olan "salah" kelimesinden maksat, dünya mutluluğu ve dünyevî işlerin düzenli işleyişi açısından işlerin düzenli olmasıdır. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Ondan sonra babanızla ilişkileriniz düzelmek suretiyle salih ve düzenli hayat sahibi bir topluluk olursunuz.[1]

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c.12, s.172]

10) Onlardan biri dedi ki: "Yusuf'u öldürmeyin; fakat bir şey yapmak istiyorsanız, onu kuyunun derinliklerine atın ki kervanlardan biri onu alsın."

"el-Cubb"; iç kısmı taşlarla örülmemiş kör kuyu demektir. Eğer iç kısmı taşlarla örülürse, "et-taviyy" olarak isimlendirilir. "Ğayabet"; yerde bulunup da bir şeyin girmesi durumunda gözden kaybolmasına neden olan derinlik demektir. "Ğayabetu'l-cübb" ise, karanlık olduğu için, içinde olan şeyin görülmediği kuyunun dibi demektir.

Bu öneride bulunan kişi, *"ya da (uzak) bir yere atın..."* şeklinde önceki ayette ifade edilen görüşü tercih ediyor; ama bu görüşü için, öldürülmekten veya kuyuya atılıp açlıktan ya da başka bir nedenden dolayı ölmesi gibi helâk olmayı gerektirecek bir durumdan kurtulmasını sağlamak amacıyla bir de kayıt öngörüyor. Dolayısıyla onun ortaya koyduğu görüş, Yusuf'un öldürülmek veya ölmek sonucu helâk olmasına ya da buna benzer bir eksikliğe sebebiyet vermeyecek şekilde bulundukları yerden uzaklaştırılması yönündedir. Aksi takdirde böyle yapmaları gerçekte kendi yakınlarını, öz kardeşlerini öldürmek demektir. Görüşü ise şundan ibarettir: "Yusuf, yolcuların yolu üzerindeki bir kuyuya atılsın, su almak için kuyunun başına gelenler onu orada görüp aslınlar, sonra da onu alıp uzak bir diyara götürsünler. Böylece adı sanı unutulacak ve artık ondan hiçbir haber alınamayacaktır."

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla kardeşler bu görüşü kabul ediyorlar. Çünkü buna itiraz edildiğine ilişkin bir ifadeye yer verilmemiştir. Nitekim sonraki ayetlerden de anlaşıldığı gibi, bu öneri doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Tefsir bilginleri, *"Onlardan biri dedi ki"* ifadesinden, bu sözü söyleyenin, kesin Yusuf'un kardeşlerinden biri olduğunu dile getirdikten sonra, ismi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre, bu sözü söyleyen, Yusuf'un teyzesinin oğlu Rubin'dir. Diğer bazılarına göre, bunu söyleyenin adı Yehuza (Yehuda)'dır. Yehuda en yaşlıları ve en akıllılarıydı. Diğer bazıları, bu sözü söyleyenin adının Lavi olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân-ı Kerim adını açıkça söylemediği için bu konuda araştırmalara girişmek bizi pek ilgilendirmez. Çünkü böyle bir araştırmanın bize sağlayacağı bir yarar yoktur.

Tefsir bilginlerinden bazıları demişlerdir ki: "Ayette 'cubb' (kuyu) kelimesinin başında harf-i tarif ('el' takısı) bulunması, bu kuyunun on-

larca bilinen bir kuyu olduğunu göstermektedir."[1] Eğer sözcüğün başındaki harf-i tarif "tür" bildirmek maksadına yönelik değilse, böyle bir çıkarsamanın güzel olduğunu söyleyebiliriz. Sonra bu kuyunun bulunduğu yer hakkında da tefsir bilginleri arasında görüş ayrılıkları vardır. Bu değişik görüşlerin üzerinde durmak bize pek bir fayda sağlamaz.

11) Dediler ki: "Ey babamız! Neden Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz."

Ayetin orijinalinde geçen "lâ te'menna (bize güvenmiyorsun)" ifadesinin aslı "lâ te'menuna"dır. Daha sonra kullanımda kolaylık olsun diye, 'nun'lar idğam (derc ve ithal) edilerek/biri diğerine katılarak yeni şekli elde edilmiştir.

Ayetten anlıyoruz ki, diğer kardeşler, *"Yusuf'u öldürmeyin; fakat bir şey yapmak istiyorsanız, onu kuyunun derinliklerine atın..."* diyen kişinin bu önerisini kabul etmiş ve bu plânlarını uygulayabilmek için babalarına bir hile kurmak üzere anlaşmışlardı; babalarını ikna ettikten sonra da Yusuf'u götürüp plânlarını gerçekleştireceklerdi. Fakat babaları Yusuf konusunda kendilerine güvenmiyordu, Yusuf'u onların yanında yalnız bırakmıyordu. Bunun için önce kendilerinin babalarının nezdindeki imajlarını temize çıkarmaları, onun kalbindeki kuşku ve tereddüt tortularını gidermeleri lazımdı. Yusuf'u alıp götürmeleri başka türlü mümkün değildi çünkü. Bu amaçla babalarının yanına gelip ona şöyle hitap ettiler: *"Ey babamız!* -Bu ifade, şefkat, merhamet ve sevgi duygularını harekete geçirecek niteliktedir.- *Neden Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz."* Yani biz onun iyiliğinden başka bir şey istemiyoruz. Sadece onu memnun edecek ve sevindirecek şeyler düşünüyoruz.

Sonra ne istediklerini söylediler. Onu kendileriyle birlikte kıra, koyunlarını güttükleri yere göndermesini, kendileriyle birlikte gezip yemesine, oynayıp eğlenmesine izin vermesini istediler. Onu koruyacaklarını da belirterek, *"Yarın onu bizimle (kıra) gönder..."* dediler.

12) "Yarın onu bizimle (kıra) gönder de bol bol yesin, gezsin ve oynasın. Biz mutlaka onu koruruz."

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.213]

Ayetin orijinalindeki "yerte'" kelimesinin kökü olan "er-ret'u"; hayvanların bol bol otlaması, insanların da doyasıya gezip eğlenmesi, meyve vs. yemesi anlamındadır.

"Yarın onu bizimle (kıra) gönder de bol bol yesin, gezsin ve oynasın." ifadesi daha önceki isteklerine yönelik bir gerekçedir. *"Biz onu mutlaka koruruz."* ifadesi ile de, "inne", "lâm" ve isim cümlesi kullanmak gibi tekit unsurlarıyla önerilerini pekiştirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla ifade, daha önceki *"Oysa biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz."* cümlesiyle aynı kalıpta sunulmuştur. Bu iki ifadenin her biri, değişik açılardan babalarının gönlünün rahat etmesi için gerekli olan rahatlatıcı unsurları içermektedir. Adeta şunu söylüyorlar: Sana ne oluyor da Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Eğer biz kardeşlerin ona bir kötülük yapmamızdan korkuyorsan bil ki, biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz. Eğer başkalarının ona bir zarar dokundurmak amacıyla ilişmelerinden veya kötülük etmelerinden korkuyorsan ve ona kötü bir şey yapmalarından endişe ediyorsan, bizim onu korumada kusur edeceğimizi, gözetmede ihmalkâr davranacağımızı düşünüyorsan, şunu bil ki biz, mutlaka onun koruruz.

Şu hâlde sözleri doğal bir çizgi izliyor. Önce Yusuf'un kendilerinden yana sürekli bir güvencede olduğunu belirtiyorlar. Sonra ertesi gün sabah onu kendileriyle birlikte kıra göndermesini istiyorlar. Ardından yanlarında bulunduğu sürece onu daima koruyacaklarını belirtiyorlar. Bundan da anlaşılıyor ki, *"Oysa biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz."* ifadesi, kendilerinden yana babalarına verdikleri daimî bir güvencedir. *"Biz mutlaka onu koruruz."* ifadesi ise, başkalarına karşı babalarına verdikleri geçici bir güvencedir.

13) (Babaları,) "Onu götürmeniz gerçekten beni üzer. Siz ondan habersizken, kurdun onu yemesinden korkarım." dedi.

Bu, babalarının onların isteklerine verdiği cevaptır. Onun hakkında kendilerine güvenmediğini reddetmiyor. Bilakis onu götürmeleri durumunda yaşayacağı psikolojik durumdan söz ediyor ve pekiştirici unsurlar da içeren şu sözleri söylüyor: *"Onu götürmeniz beni gerçekten üzer."* Burada engelin, onu götürmelerine üzülen kendisinin olduğunu açıklıyor. Bu cevapta babaları tarafından onlara yönelik bir iltifat da sezilmektedir. Yumuşak tarzda cevap veriyor, kalplerini kırmak istemiyor. Aksi takdirde inatçı duyguları kamçılanmış, dik başlılıkları

tahrik edilmiş olabilir. Hiç kuşkusuz bu, oldukça etkili, incelikli bir ifade tarzıdır.

Sonra bu sözleri söylemesine gerekçe olarak da şunu söylüyor: *"Siz ondan habersizken, kurdun onu yemesinden korkarım."* Aslında bu mesnetsiz bir mazeret değildi. Çünkü sürülerin otlatıldıkları, koyunların güdüldüğü bol otlaklı çöllerde kurtlar ve yırtıcı hayvanlar eksik olmaz. Bunlar koyunları avlamak için fırsat kollarlar. Dolayısıyla kardeşlerin bazı işleriyle uğraşırken, farkında olmadıkları bir sırada kurdun onu yemesi mümkündü.

14) "Biz güçlü bir topluluk iken kurt onu yiyecek olursa, (andolsun) biz gerçekten hüsran içinde olan (beceriksiz) kimseleriz." dediler.

Bu ifade ile, babalarını anladıkları hâlde anlamadıklarını göstermek istiyorlar. Babalarının Yusuf hakkında kendilerine güvendiğinden, sadece kendilerinin farkında olmadığı bir sırada kurdun onu yemesi yönünde bir endişe taşıdığından başka bir şey anlamadıklarını ifade etmek istiyorlarmış gibi bir görüntü sergiliyorlar. Bu yüzden böyle bir ihtimali reddeden ve olabilmesine ihtimal vermeyen, garipseyen bir ifade tarzıyla cevap veriyorlar. Babalarının gönlünün ferah tutulması için birbirlerine destek olan güçlü kuvvetli bir topluluk olduklarını vurguluyorlar. Güçlü kuvvetli bir topluluk oldukları hâlde kurt gelip onu yiyecek olursa, o zaman hüsrana uğrayan beceriksiz kimseler olacaklarına yemin ediyorlar ve asla hüsrana uğramayacaklarını belirtiyorlar.

Onların yemin etmeleri -yemin edatı olan 'lâm'dan da anlaşılacağı gibi- babalarının gönlünü hoş tutmaya ve üzüntüsünü gidermeye yöneliktir. Ki Yusuf'u alıp götürmelerine engel olmasın. Normal konuşmalarda da bu tür güvenceler vermenin örnekleri çoktur. Aslında bu ifade, Yusuf'tan gözlerini ayırmayacaklarına ilişkin üstü örtülü bir güvence mahiyetindedir. Fakat daha üzerinden bir gün geçmeden yeminlerinin aksine hareket edip kendilerini yalanladıklarını, babalarına verdikleri sözün aksini yaptıklarını gösteren şunları diyorlar: *"Ey babamız! Biz (koşuda) yarışmaya gittik, Yusuf'u da eşyamızın yanında bıraktık. O sırada kurt (gelip) onu yedi..."*

15) Onu kendileriyle götürüp kuyunun derinliğine bırakmayı kararlaştırdıklarında (istediklerini yaptılar).

Ragıp İsfahanî şöyle der: "Ecma'tu ala keza, genellikle bir düşünceye varmak amacıyla gerçekleşen birliktelikler anlamında kullanılan bir ifadedir. *'Fe-ecmiû emrekum ve şurekaekum (Siz de -Allah'a koştuğunuz- ortaklarınızla birlikte ne yapacağınızı kararlaştırın).'* [Yûnus, 71] gibi. Yine şöyle derler: 'Ecmael-Muslimune alâ keza.' Yani Müslümanlar falan görüş etrafında birleştiler." (Alıntı sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şöyle deniyor: "Ecmaû; yani onu kuyunun dibine atma hususunda topluca ittifak ettiler; bütün gerekçeleri bu fikirde birleşmelerini sağladı. Çünkü bir şeyin yapılmasına ilişkin bir tek gerekçe için 'birleştiler' ifadesi kullanılmaz. Bu ifadenin, gerekçelerin birleşmesinden alındığı anlaşılıyor." (Alıntı sona erdi.)

Ayetten, onların babalarını söyledikleri sözlerle ikna ettikleri, Yusuf'un kendileriyle kıra çıkmasına engel olmamaya razı ettikleri anlaşılıyor. Neticede onu kuyuya atmak üzere tasarladıkları plânı uygulamak için onu beraberlerinde alıp çöle götürdüler.

Şart edatı olan "lemmâ" kelimesinin cevabı (cezası), yapılan işin korkunçluğunu ve dehşet vericiliğini göstermek amacıyla hazfedilmiştir. Bu tür sanatsal kullanımların örnekleri çoktur. Bazen bir insan görürüz; kalplerin yakıldığı, kulakların dinlemeye takat getirmediği feci bir öldürme eylemini anlatır. Önce olayın sebeplerini anlatır, buna yol açan durumları tasvir eder, böylece olayın niteliğini anlatmaya devam eder. Sonra olayın kendisine gelince, o noktada derin bir sessizliğe gömülür... [Nasıl gerçekleştiğini anlatmaz.] Sonra öldürmenin ardından gelişen olayları anlatır. Böyle yapmakla (olayın kendisini anlatmamakla) öldürme fiilinin ne kadar feci bir olay olduğunu göstermek istiyor. Yani öylesine korkunç bir öldürmedir ki, anlatacak takati bulamamıştır kendisinde ve zaten dinleyici de bunu dinlemeye tahammül edemez. Bu yüzden sessiz kalmayı yeğlemiştir.

Sanki kıssayı anlatan yüce Allah, *"Onu kendileriyle götürüp kuyunun derinliğine bırakmayı kararlaştırdıklarında."* dedikten sonra, bir süre susuyor, duyduğu üzüntü ve eseften dolayı ona karşı yaptıkları olayları anlatmak istemiyor. Çünkü kulak onların o masum ve mazlum çocuğa, peygamberler oğlu peygambere, böyle bir cezayı hak edecek hiçbir cürümü olmayan yavruya yaptıklarını algılamaya tahammül edemez. Hem kendileri de onun kardeşleridirler. Saygıdeğer peygamber olan babaları Yakub'un onu ne kadar sevdiğini biliyorlar. Bu ne kahro-

lası bir kıskançlıktır ki, Yusuf gibi doğru sözlü bir kardeşin kardeşleri tarafından ortadan kaldırılmasına yol açabiliyor! Yakup gibi saygıdeğer bir babaya evlât acısının tattırılmasına neden olabiliyor! Nübüvvet ocağında yetişen, peygamberlik hanesinde eğitilen insanlara böylesine iğrenç bir eylemi yaptırabiliyor!

"Lemmâ" edatının cevabını telaffuz etmemekle istenen amaca ulaşılınca, yüce Allah kıssaya devam ediyor: *"Biz de ona... vahyettik..."*

Biz de ona (Yusuf'a), onların (ne yaptıklarının veya Yusuf'a ne vahyettiğimizin) farkında olmadıkları bir hâlde vahyettik ki: "(Andolsun ileride) sen bu işlerini(n gerçeğini) onlara haber vereceksin."

"İleyhi=Ona" ifadesindeki zamir Yusuf'a dönüktür. *"Evheyna=vahyettik"* ifadesi, zahiri itibariyle nübüvvet vahyi (peygamberlere özgü ilâhî mesaj) anlamındadır. *"Bi-emrihim haza=bu işleri"* ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla, Yusuf'u kuyunun dibine atmaları kastedilmiştir. Yine *"ve hum lâ yeş'urûn=onların farkında olmadıkları bir hâlde"* ifadesi, *"evheyna=vahyettik"* sözüyle işaret edilen vahyetme eylemine ilişkin hâl konumundadır. *"Lâ yeş'urûn=farkında olmadıkları"* ifadesinin taalluk ettiği şey (yani farkına varmadıkları şey), ya *"bi-emrihim haza"* ifadesi ile işaret edilen onların yaptıkları iştir. Yani, bu işlerinin gerçekte ne anlama geldiğinin farkına varmazlar. Ya da *"evheyna=vahyettik"* ifadesinden anlaşılan vahyetme işlemidir. Bu durumda da, "Ona ne vahyettiğimizin farkına varmazlar." şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz.

Buna göre, -Allah doğrusunu daha iyi bilir- şöyle bir anlam ortaya çıkar: Yusuf'a vahyettik ki: Andolsun ki, sen ileride onların bu işlerinin gerçeğini onlara haber vereceksin, sana yaptıklarının sonucunu onlara mutlaka bildireceksin. Çünkü onlar, sana karşı böyle bir eylem gerçekleştirmekle şahsının ortadan kalkacağını, isminin unutulup gideceğini, nurunun söneceğini, senin alçalacağını, değerinin düşeceğini düşünüyorlar. Oysa bu, senin onur koltuğuna ve krallık tahtına yaklaşman, adının sanının yeniden dirilmesi, nurunun tamamlanması, değerinin yükselmesi anlamına geliyor. Ama onlar bu gerçeğin farkında değiller ve sen ileride onlara bunu hatırlatacaksın.

Burada kastedilen, Yusuf Peygamber'in vezirlik koltuğuna otururken, onların ayakta durup kendisinden merhamet diledikleri ve *"Ey Aziz! Bize ve ailemize darlık dokundu ve bedel olarak pek az bir mal-*

la (sana) geldik. Bize erzakı tam ölçerek ver. Ayrıca bize sadaka da ver (kardeşimizi veya hem kardeşimizi, hem erzak bağışla). Kuşkusuz, Allah sadaka verenlere karşılığını verir." [88. ayet] dedikleri bir sırada onlara söylediği şu sözdür: *"O cahil olduğunuz zamanlar Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?... Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu."* [89, 90. ayetler] Bu ayetteki *"biliyor musunuz?"* ifadesine dikkat edin. Bu ifadeyle şuna işaret ediliyor: Bugün gözlemlediğiniz durum, Yusuf'a karşı gerçekleştirdiğiniz eylemin gerçek mahiyetidir. *"O cahil olduğunuz zamanlar"* ifadesi ise, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan *"onların farkında olmadıkları bir hâlde"* ifadesine denk düşmektedir.

Bazı tefsir bilginleri tarafından ayetin anlamıyla ilgili olarak başka yorumlar da sunulmuştur[1] ve bu yorumlar şunlardır:

1- Sen, onların seni tanımadıkları bir sırada onlara, daha önce sana yaptıklarını haber vereceksin. Nitekim Yusuf Peygamber Mısır'da onların kendisini tanımadıkları bir sırada yaptıklarını haber vermiş, ardından kendini tanıtmıştı.

2- Onlara yaptıklarını haber vermesinden maksat, yaptıkları kötülüklere karşılığını vermesidir. Kendisine kötülük eden birine, "Sana mutlaka haber vereceğim ve kesinlikle tanıtacağım." demek gibi.

3- Aralarında İbn Abbas'ın da yer aldığı bazılarının yorumu ise şöyledir: Onlara işlerini haber vermesinden maksat, Mısır'da kardeşlerini gördükten sonra kendisiyle onlar arasında geçenleri haber vermesidir. Çünkü Yusuf onları tanımış, ama onlar onu tanımamışlardı. O sırada bir kâse almış ve ona bakarak bazı şeyleri gördüğünü sanmalarını sağlayarak demişti ki: "Bu kâse bana haber veriyor ki, sizin baba bir kardeşiniz varmış ve siz onu kuyunun dibine atmışsınız, sonra da ucuz bir fiyata satmışsınız!"

Hiç kuşkusuz bu yorumların tümü tutarsız ve zayıftır. Asıl doğru yorum, bizim yukarıda sunduğumuz yorumdur. Bu deyim Kur'ân'ın birçok yerinde işin gerçek mahiyetinin açıklanması anlamında kullanılır: *"Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık O, size yapmış olduklarınızı(n gerçeğini) haber verecektir."* (Mâide, 105), *"Allah yakında onlara yapmakta olduklarını(n gerçeğini) haber verecektir."* (Mâide, 14), *"O gün Allah*

1- [bk. Mecmau'l-Beyan, c. 5, s.217]

onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir." (Mücâdele, 6) Bunlar gibi daha birçok ayet vardır.

4- Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: Kastedilen anlam şudur: Biz ona vahyettik ki, sen ileride onların sana bu yaptıklarını onlara haber vereceksin; ama onlar sana ettiğimiz bu vahyin farkında olmayacaklardır.

Bu, büsbütün uzak bir yorum değildir; ama ifadenin hiç de gerekmediği hâlde bir kayıtla sınırlandırılmasını gerektirmektedir.

5- Bir başkalarına göre kastedilen anlam şudur: Mutlaka onlara hayattaki yükselişini, üstün bir konuma gelişini ve onların bu gibi işlerine egemen bir konuma gelişini haber vereceksin. Çünkü Allah seni onlara üstün getirecek, onları senin önünde alçak düşürecek ve senin rüyanın fiilen gerçekleşmesini sağlayacaktır. Ama onlar bugün Allah'ın sana bahşedeceği nimetin ve onurun farkında değillerdir.

Bu yorum ile bizim daha önce sunduğumuz yorum arasındaki farkın özünü şu husus oluşturmaktadır: Bu yorum, haber vermeyi, sözlü olmaktan çıkarıp dışsal bir durum ve objektif bir konum şeklinde belirmenin çerçevesine sokuyor. Oysa yüce Allah'ın Yusuf'un diliyle, *"Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?..."* [89. ayet] demesinden sonra böyle bir değerlendirmeyi gerektirecek bir durum kalmaz.

16) Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.

"el-İşau", günün son kısmı demektir. Bazılarına göre, akşam vaktinden yatsı vaktine kadarki süre anlamına gelir. Ağlamalarının nedeni, işi babalarına ters göstermek, babalarını etkilemek, kendilerini doğrulamasını ve yalanlamamasını sağlamaktı.

17) Dediler ki: "Ey babamız! Biz (koşuda) yarışmaya gittik, Yusuf'u da eşyamızın yanında bıraktık. O sırada kurt onu yedi. Biz doğru söylesek de, sen bize inanacak değilsin."

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "es-Sabaku; yürüyüşte öne geçmek demektir. *'Yarıştıkça yarışanlar.'* (Nâziât, 4) gibi. 'el-İstibak' ise yarışmak, koşuşmak anlamına gelir. Şöyle buyurmuştur: *'Biz yarışmaya gitmiştik.'*, *'İkisi de kapıya doğru koştular.'* [Yûsuf, 25]" (Alıntı sona erdi.)

Zemahşerî ise el-Keşşaf adlı eserinde şöyle der: "Nestebiku; birbirimizle yarışıyorduk, koşuşuyorduk, anlamına gelir. İftial ve tefaul kalıpları anlam bakımından aynıdırlar. 'el-İntizal/et-tenazul=karşılıklı

övünüp böbürlenmek', 'el-irtima/et-terami=atışmak' gibi. Dolayısıyla, ayette kastedilen anlam; koşuda ve atışta yarışıyorduk, şeklindedir."[1] (Alıtı sona erdi.)

el-Menar yazarı da tefsirinde şöyle der: "*Biz yarışmaya gittik,* yani biz toplandığımız yerden uzaklaşarak her birimizin kendisini zorlayıp diğerlerini geçmesi gereken bir yarışmaya gittik. Dolayısıyla 'istibak', insanın kendisini öne geçmeye zorlaması demektir. Müşareket/Ortaklık kalıplarında olan 'müsabaka'dan (yarışmadan) ve 'tesabuk'tan (öne geçmeye çalışmaktan) da asıl gaye budur zaten. Yani yarışmada öne geçerek üstün gelip galip olmak. Yarışırken de bazen salt yarışmak amaçlanır, bazen de başka bir gayeye ulaşmak için yarışılır. *'Siz de hep hayırlara yönelin, hayır yolunda yarışın.'* [Bakara, 148] ayetini buna örnek verebiliriz. Burada yarışın bizatihi kendisi amaçlanmıştır, birine üstün gelmek değil. Bu surede yer alan *'İkisi de kapıya doğru koştular.'* [Yûsuf, 25] ifadesine gelince; bu işle Yusuf'un amacı, peşine düşüp geri döndürmeye çalışan Aziz'in eşinin kastettiği şeyden kaçarak evden çıkmaktı. Ama ortaklık bildiren kalıp (müsabaka veya tesabuk kalıpları) böyle bir anlamı ifade edemezler. Ne yazık ki, dilbilgini Allâme Zemahşerî ve izleyicileri bu ince anlamı fark etmemişlerdir."[2] (Alıntı burada son buldu.)

Ben derim ki: el-Menar yazarının örnek verdiği *"Siz de hep hayırlara yönelin, hayır yolunda yarışın."* ayeti, aslında galip gelme anlamının belirgin olduğu bir hususa işaret etmektedir. Çünkü bir insanın hayırlarda, sevap kazanma amaçlı eylemlerde ve Allah'a yaklaşmak amacıyla kulluk sunmalarda başkasını kendisine tercih etmemesi şer'i açıdan teşvik edilen bir olgudur. Bir insanın bereketler bağlamında başkalarının önüne geçmeye çalışması şeriat açısından olumludur. Bu durumda, "istibak=koşmak" eylemi, zorunlu olarak "tesabuk=yarışmak" eyleminin anlamını ifade etmiş olur. Aynı durum, *"İkisi de kapıya doğru koştular."* ayeti için de geçerlidir. Burada kesinlikle şu anlam kastediliyor: İkisinden her biri, kapıya doğru koşarken diğerinden önce kapıya varmayı amaçlıyordu; Yusuf önce varıp kapıyı açmayı, kadın da önce varıp onun açmasına engel olmayı hedefliyordu. Bu ise, "tesabuk=yarışma"

1- [el-Keşşaf, c.2, s.450]

2- [el-Menar, c.12, s.266]

kelimesinin ifade ettiği anlamın ta kendisidir. Dolayısıyla doğru görüş şudur: "İstibak" ve "tesabuk" kelimeleri kullanım yeri itibariyle aynı anlama gelmektedirer. Nitekim es-Sihah adlı eserde şöyle deniyor: "Sabektuhu, sebaktuhu, sebkan ve istebekna fi'l-advi; koşuda yarıştık anlamındadır." (Alıntı sona erdi.) Lisanu'l-Arab'da da şöyle deniyor: "Sabektuhu, sebaktuhu ve istebekna fi'l-advi; koşuda yarıştık anlamındadır." (Alıntı sona erdi.)

"el-İstibak" ve "et-tesabuk" kalıplarının anlamlarının birbiriyle örtüşmesinin nedeni, "es-sebk=öne geçme" anlamının özü itibariyle göreceli bir anlam olmasından kaynaklanabilir. Öte yandan "iftial" kalıbı, "feale" kalıbının anlamını pekiştirmeyi, failin fiiline yoğunlaşmasını, onu kendisi için bir özellik ve süs hâline getirmesini ifade eder. Bunu, "kesebe/iktesebe, hamele/ihtemele, sabere/istabere, karube/ikterabe, hafiye/ihtefa, cehede/ictehede" vb. örneklerinde gözlemlemek mümkündür. Bu özelliği, görecelilik anlamını üzerinde taşımasıyla birlikte "es-sebk=öne geçme" anlamına uyarladığımızda, failin öne geçmeyi kendisine has kılma yönünde bir çaba içinde olduğunu gösterir. Bu ise ortada bir yarış olmaksızın gerçekleşmez.

Ayetin orijinalinde geçen *"bi-müminin lena (bize inanacak)"* ifadesi, bizim sözlerimizi doğrulayacak anlamındadır. İman sözcüğü "lâm" edatı ile geçişli kılındığı gibi, "ba" edatı ile de geçişli kılınır. *"Fe-amene lehu Lut=Lut ona iman etti."* (Ankebût, 26) ayeti gibi.

Buna göre, ayetten şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Onlar akşamleyin ağlayarak babalarına geldiklerinde, ona şöyle dediler: "Ey babamız! Biz kardeşler topluluğu, kıra gittik. Orada koşuda veya atışmada yarışmaya başladık. -Koşuda yarışmış olmaları daha güçlü bir ihtimaldir. Çünkü söyledikleri gibi Yusuf'u eşyalarının yanında bırakıp uzaklara gitmiş olmaları için koşuda yarışmış olmaları gerekir.- Yusuf'u da eşyalarımızın yanında bırakmıştık. O sırada kurt gelip onu yedi. Fakat bizler ne kadar zavallı ve talihsizmişiz ki, söylediklerimizde ve haber verdiklerimizde sen bize inanmamaktasın, bizi doğrulamamaktasın.

"Biz doğru söylesek de, sen bize inanacak değilsin." gibi bir ifadeyi mazeret bildiren kimseler kullanır. Özellikle ileri sürebilecekleri bütün sebeplerden koptuklarını, çare yollarının üzerlerine kapandığını gördüklerinde böyle sözler sarf ederler ve bununla, sözlerinin mazeret bildirdikleri kişi nezdinde kabul görmediğini, mazeretlerinin dinlen-

mediğini ifade etmek isterler. Bütün bunları bilirler; ama ne yaparsın doğruyu söylemek de gerekiyor. Gerçeği açığa çıkarmak lazımdır. Dinleyenler doğrulamasalar da. Kısacası, bu tür ifadeleri, sözlerinin doğru olduğunu anlatmak için kullanırlar.

18) Bir de gömleğinin üzerinde (yalan söylediklerini ortaya koyan) yalancı bir kan getirdiler.

"el-Kezib", mubalağa anlamını ön plâna çıkarmak maksadıyla fail (kazib) anlamında kullanılan bir mastardır. Yani, sahte olduğu apaçık olan yalancı bir kan getirdiler.

Ayetten anladığımız kadarıyla, üzerinde kan lekeleri bulunan gömlek -kanıtsallığının zayıf ve sahteliğinin belirgin olduğunu göstermek amacıyla ifadede "dem=kan" sözcüğü belirsiz=nekre kullanılmıştır- onların söylediklerinin yalan olduğunu gösterir nitelikteydi. Çünkü vahşi bir hayvan tarafından parçalanıp yenilen bir insanın gömleği parçalanmamış, sapasağlam bir şekilde kalmaz.

İşte yalan böyledir. Yalan bir söz veya gerçekle alakası olmayan yalan bir olay, kısımları arasındaki çelişkiden, başı ile sonu arasındaki zıtlıktan kurtulamaz. Ya da etrafını saran dışsal durum ve ortamlar gibi kanıtlar onun yalan olduğunu haykırmakta, asıl doğrunun ne olduğunu göstermekte; dışarıda güzel ve çekici görünse de, içerideki çirkinliğini ortaya koymaktadır.

YALAN KURTULUŞA ERDİRMEZ

Deneyimlerle kanıtlanmıştır ki, yalan uzun süre devam etmez ve yalancı, kendisini yalanlayan veya söylediklerinin, haber verdiklerinin ve iddia ettiklerinin yanlış olduğunu ortaya koyan gerçek ortaya çıkmadan uzun süre yalanıyla kalmaz. Bunun nedenine gelince; evren öyle bir düzen çerçevesinde hareket etmektedir ki, bu düzenin parçalarının bir kısmı diğer kısmının aracılığıyla o düzene bağlıdırlar ve bu parçaların arasında değişmez, başkalaşmaz ilintiler ve nispetler vardır. Dolayısıyla objeler dünyasında meydana gelen her pratik olayın kendisine uygun kaçınılmaz gerekleri ve etkileri vardır ki, bunları ondan ayırmak mümkün değildir. Ayrıca bunların topluca kendi aralarında da her birinin birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı hükümleri ve sonuçları vardır. Öyle ki bunlardan bir tanesi bozulsa bütünü bozulur, bir tanesinin sağlıklılığı

zincirin tüm halkalarının selâmetine delâlet eder. Bu, istisnası olmayan genel bir kanundur.

Meselâ herhangi bir cisim herhangi bir zamanda bir yerden başka bir yere taşınsa, bu cismin önceki yerden ayrılması, ondan uzaklaşması, o ilk yerden ve o yerde kalmasını gerektiren her her türlü etkilerden kayıp olması ve ilk yeri boşaltıp ikinci yeri doldurması ve bu iki yer arasındaki mesafenin de katedilmiş olması vb. objektif koşullar, bu taşınmanın kaçınılmaz gereklerindendir. Öyle ki, eğer bu koşullardan biri bozulur, ihlal edilirse, sözgelimi taşındığı varsayılan vakitte hâlâ ilk mekânı işgal ediyorsa, bununla ilgili diğer tüm kaçınılmaz gerekler de iptal olur, geçersiz sayılır.

Bir insan veya herhangi bir sebep evrensel gerçeklerden birini bir tür aldatma yoluyla örttüğünde, o gerçekle ilintili bütün kaçınılmaz gerekleri ve sonuçları da gizlemesi mümkün değildir. Onu pratikte işgal ettiği yerden söküp atamaz ya da evrensel yörüngesinden uzaklaştıramaz. Bir kısmının üzerine perde atsa bile ikinci kısmı, o da olmasa üçüncü kısmı mutlaka kendini gösterir.

Bu yüzden, dönemsel olarak batıl revaçta olsa da, ebedî devlet, hakkındır. Zaman zaman insanların ilgisi yalana yönelmiş görünse de, asıl değerli olan, doğruluktur. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez."* (Zümer, 3), *"Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola eriştirmez."* (Mü'min, 28), *"Kuşkusuz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler."* (Nahl, 116), *"Bilakis onlar, hak kendilerine gelince, onu yalanladılar. Şimdi onlar şaşırmış bir hâldedirler."* (Kaf, 5) Şu son ayeti şöyle açıklayabiliriz: İnsanlar hakkı, yalan diye niteleyince, hayatlarını batıla dayanarak, onun temelleri üzerine kurdular. Bunun sonucunda de bozuk ve öğeleri arasında çelişme ve çatışma bulunan bir düzenin ortasında buluverdiler kendilerini.

* * *

(Yakup) dedi ki: "(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir. Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir ve anlattıklarınıza karşı yardım dilenilecek, yalnız Allah'tır.

Bu, Yakup Peygamber'in oğullarına verdiği cevaptır. Evlâdının ve sevgili oğlu Yusuf'un acı haberi kendisine ani bir şekilde verilmişti.

Oğulları içeri girmiş, ama yanlarında Yusuf yoktu. Hem de ağlıyorlardı. Yusuf'u kurdun yediğini söylüyorlardı. "Şu da kana bulanmış gömleğidir." diyorlardı. Yakup Peygamber (a.s) ise onların Yusuf'u ne kadar kıskandıklarını biliyordu. Israrla ve dil dökerek onu elinden alıp götürmüşlerdi. Şimdi de üzerinde sahte kan bulunan gömleğiyle gelmiş, "Oğlunu kurt yedi." diyorlardı. Gömlek, yalan söylediklerini ve verdikleri haberin doğru olmadığını bas bas bağırıyordu oysa.

Bu nedenle *"Biz (koşuda) yarışmaya gittik..."* diye başlayan sözlerine karşılık şu tepkiyi veriyor: *"Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir."* Ayetin orijinalindeki "sevvelet" kelimesinin kökü olan "tesvil", vesvese etmek demektir. Demek istiyor ki: Olay sizin söylediğiniz gibi değildir. Bilakis nefisleriniz Yusuf hakkında size bir işi vesvese etmiştir. Burada Hz. Yakup işin aslının ne olduğunu açıklamıyor, üstü kapalı geçiştiriyor. Ardından bu işe karşı sabredeceğini bildiriyor. Yani oğullarını sorumlu tutup cezalandırma yönüne gitmiyor, acısını dindirmek için onlardan intikam almaya yeltenmiyor ve beynine hücum eden öfkesini yutkunmayı yeğliyor.

Yakup Peygamber'in (a.s), *"Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir."* şeklindeki sözü, oğullarının Yusuf'la ilgili olarak verdikleri haberi yalanladığını gösteriyor. Bunun yanında, Yusuf'un ortadan kayboluşunun onların söyledikleri gibi vahşi bir hayvanın onu parçalamasından kaynaklanmadığını, bilakis onlar tarafından tezgâhlanan bir hileye, nefislerinin kendilerine vesvese ettiği bir art niyetli oyuna dayandığını bildiğini ortaya koyuyor. Dolayısıyla Hz. Yakub'un bu sözleri, ardından söyleyeceği şu sözlere ilişkin bir hazırlık mahiyetindedir: *"Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir ve anlattıklarınıza karşı yardım dilenilecek, yalnız Allah'tır."*

"Artık sabır güzeldir" şeklinde çevirdiğimiz "Fe-sabrun cemîlun" ifadesi, sabır olgusuna yönelik bir övgüdür. Bu ifadede sebep, müsebbebin yerine konulmuştur. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Artık başıma gelen bu olaydan dolayı sabredeceğim. Çünkü sabretmek güzeldir." "Sabır" sözcüğünün nekre=belirsiz olması, sıfatının da hazfedilerek müphem kılınmış olması, bu işin önemini ve değerinin yüksekliğini ya da acılığını, katlanmanın zorluğunu vurgulamak içindir.

Önceki açıklamalardan sonra, bir detaylandırma unsuru olarak, *"Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir"* ifadesinin kullanılmış olması

gösteriyor ki, Yakup Peygamber'i (a.s) çepeçevre kuşatan ve bu belânın başına gelmesine neden olan maddî sebepler, sabır olgusuna başvurulmaması durumunda üstesinden gelinemeyecek kadar ağır ve katlanılmaz boyutlardaydı. Çünkü insanlar içinde en çok sevdiği Yusuf'un kurt tarafından yenildiğinden söz ediliyor. Şurada da kana bulanmış gömleği duruyor. Üstelik verdikleri haberin yalan olduğunu da görüyor. Yusuf'un ortadan kaybolmasında kurdukları bir tuzağın, tasarladıkları art niyetli bir plânın etkisinin bulunduğunu görüyor. Ama Yusuf'un başından tüm bu geçenleri araştırmak ve akıbetinin nereye vardığını tespit etmek de imkânsız. Şimdi nerede acaba? Durumu nedir? Bilmesine imkân yoktur. Bu gibi felâketler karşısında yardımına başvuracağı, bu tür tuzakları boşa çıkarmak için desteklerini alacağı kimseler de güçlü kuvvetli bir topluluk olan oğullarıydı. Ama şimdi bu oğulları başına gelen felâketin sebepleri olarak duruyorlar karşısında. Musibetin asıl etkenleri onlar olduğuna göre, onlara karşı kimin yardımına başvuracak? Onların bu olumsuz etkisini nasıl defedecek başından? İşte bu yüzden, yapacağı tek şey sabretmekti.

Ama sabır; insanın başına gelen her felâkete kayıtsız bir şekilde katlanması, kendisine kötülük yapmak maksadıyla yönelen herkese tepkisiz bir şekilde teslim olması, ayakların çiğnediği ve ellerin oynadığı ölü bir toprak gibi öylece durması demek değildir. Hiç kuşkusuz yüce Allah, insanı kendisine yönelen kötülükleri savma özelliğine sahip kılmış, karşısına çıkan musibetleri ve felâketleri elinden geldiğince bertaraf etme (sabır) yeteneğiyle donatmıştır. Dolayısıyla insanın sahip olduğu bu özelliği geçersiz kılmak, işlevsiz hâle getirmek erdem değildir. Tam tersine sabır, bu gibi olumsuz gelişmeler karşısında kalbin istikametini, insanın psikolojik düzenini korumak anlamındadır. İnsan, kalbinin istikametini ve psikolojik düzenini koruduğu zaman, hayatı olumsuz yönde etkilenip bozulmaktan kurtulur, iç bütünlük ruhsal dağılma ve parçalanmalardan muhafaza edilir, tedbir alma yeteneğinin unutulmasının, düşünce yanlışlığının ve görüş bozukluğunun önüne geçilir. O hâlde sabredenler, musibetler karşısında ayakları üzerinde durabilen ve kötülüklerin amansız saldırıları karşısında sarsılmayan kimselerdir. Sabretmeyenler ise daha saldırının ilk anında hezimete uğrar, arkalarına bakmadan kaçıp giderler.

Buradan hareketle sabrın, felâketlere karşı direnmenin ve musibetlerin duvarını çatlatmanın en güzel yolu olduğu bilinmektedir. Fakat

esenliğe kavuşmanın ve sağlıklı bir yaşama geri dönmenin tek yolu da sabırdır, diyemeyiz. Dolayısıyla sabır, insanın düşman saldırılarından korunmak için içine sığındığı sağlam bir kale gibidir. Ama yeniden can güvenliğine ve sağlığa kavuşmak, özgür bir yaşam sürdürmek için başka sebeplere de ihtiyaç vardır ki, zafer ve başarı bu sebeplere sarılmaya bağlıdır. Sözünü ettiğimiz bu sebep, [Allah'ın tek ve ortaksız egemenliğine inanma esasına dayalı] tevhit dini açısından yüce Allah'tır. Bundan dolayı tevhit dinine iman eden bir kimsenin başına bir musibet geldiğinde yapacağı ilk iş, sabretmektir. Ki iç dünyasındaki kulluk düzeni bozulmasın, güç ve duygu kışlaları dağılmasın. Atacağı ikinci adım ise, her sebebin ötesinde egemen güce sahip olan Rabbine tevekkül etmesi, güvenip dayanmasıdır; kendisine yönelen kötülüğü bertaraf etmesini ve durumunu kendi maslahatına olacak şekilde düzeltmesini O'ndan ummasıdır. Çünkü Allah, kendi işinde galip olandır (emrini yerine getirme hususunda karşı konulmaz güce sahiptir). Daha önce tefsirimizin birinci cildinde, *"Sabrederek ve namaz kılarak yardım dileyin."* (Bakara, 45) ayetini tefsir ederken, bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler sunmuştuk.

İşte bütün bunlardan dolayıdır ki, Hz. Yakup (a.s), *"Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir"* dedikten sonra, *"ve anlattıklarınıza karşı yardım dilenilecek, yalnız Allah'tır."* diyor. Böylece sabır kavramına yönelik sözlerini tevekkül inancına ilişkin ifadelerle bütünlüyor, sabır olgusuna tevekkül olgusunu ekliyor. Nitekim benzeri bir ifadenin, surenin ilerleyen ayetlerinde de kullanıldığını görüyoruz: *"Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir. Belki Allah onların hepsini birlikte bana getirir. Kuşkusuz O, bilendir ve hikmet sahibidir."* (83. ayet)

Çok ilgi çekici bir ifade olan *"ve anlattıklarınıza karşı yardım dilenilecek, yalnız Allah'tır."* cümlesi, Hz. Yakub'un Rabbine tevekkül edişini anlatmaktadır. Diyor ki: Sizin bu işte bir hilenizin olduğunu ve Yusuf'u kurdun yemediğini biliyorum; fakat sizin yalanınızı ortaya çıkarmak ve Yusuf'u bulmak için Allah'ın izni olmadan sonuç vermeyecek olan zahirî sebeplere dayanmayacağım, maddî sebeplerin peşine takılıp gitmeyeceğim. Bilakis sabrederek ruhsal dengemi koruyup psikolojik yapımı kontrol altında tutacağım. Yusuf'un öldüğüne ve kurt tarafından yendiğine ilişkin iddialarınızın yalan olduğunu ortaya çıkarması için Allah'a güvenip dayanacağım.

Bundan da anlaşılıyor ki, *"ve anlattıklarınıza karşı yardım dilenilecek, yalnız Allah'tır."* sözü, tevekkül mahiyetinde bir duadır ve anlamı

da şöyledir: "Allah'ım! Başıma gelen bu işten dolayı sana tevekkül ettim. Şu oğullarımın anlattıkları karşısında benim yardımcım ol." İfade, bir yönüyle fiilî tevhide (fiillerinde Allah'ı birlemeye) de delâlet ediyor. Çünkü sınırlandırma anlamını vurgulamak için ayetin akışı içinde bu ifadeye yer verilmiştir ve anlamı şöyledir: "Yardım istenecek olan, yalnızca Allah'tır. Benim için O'ndan başka yardım istenecek bir başkası yoktur." Çünkü Yakup Peygamber (a.s), Allah'ın hükmünün dışında gerçek bir hüküm olmadığına inanmaktaydı. Nitekim surenin akışı içinde, kendisinden şöyle aktarılmıştır: *"(Çünkü) hâkimiyet yalnız Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim."* [67. ayet]

Ardından Hz. Yakup, sözünü ettiğimiz bu fiilde tevhit ilkesini öncekisinden daha yüce bir şeyle tamamlamak için de kurduğu cümlelerde kendisinden söz etmiyor ve örneğin, "Ben sabredeceğim." demiyor. Aynı şekilde, "Sizin anlattıklarınız karşısında Allah'tan yardım isteyeceğim." de demiyor. Bilakis kendini bir yana bırakıyor ve doğrudan Rabbinin adını zikrediyor, bütün işlerin O'nun gerçek hükmüne bağlı olduğunu vurguluyor. Kuşkusuz bu ifade tarzı; Yusuf'u yitirmenin acısını, üzüntüsünü ve hüznünü derinden hisseden Hz. Yakub'un tevhit inancının tam olgunluğa eriştiğinin göstergesidir. Çünkü onun Yusuf'u sevmesi, ona aşırı ilgi duyması ve yokluğuna üzüntü duyması, sırf Allah yolunda ve Allah içindi.

19) Ve bir kervan geldi. (Kendilerine su getirmesi için) sucularını gönderdiler. O da, kovasını kuyudan çıkardı ve (haykırarak), "Müjde! Bu bir erkek çocuğu!" dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Hâlbuki Allah onların ne yaptıklarını biliyordu.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Vürud sözcüğünün asıl anlamı, suyu kastetmek, suya gelmektir. Daha sonra başka şeyler için de kullanılmıştır." Yine aynı eserde der ki: "Delevtu'd-delve=Kovayı kuyuya sarkıttım. Edleytu'd-delve=Kovayı kuyudan çıkardım." (Alıntı sona erdi.) Bunun aksini de söyleyenler vardır. Aynı eserinde, "el-İsrar=gizleme; ilân etmenin, duyurmanın aksidir." der.

"Müjde! Bu bir erkek çocuğu!" ifadesi, kuyuya kovanın sarkıtılıp çıkarılması olayının devamı olmasına rağmen, [herhangi bir atıf veya bağlayıcı edat ile öncesiyle ilişkilendirilmeden] öncesinden ayrı ve kopuk bir cümle şeklinde sunulması, kuyudan bir çocuğun çıkmasının

beklenmeyen bir olay olduğuna delâlet etme amacına yöneliktir. Çünkü bir kovanın kuyuya daldırılmasından sonra olması beklenen, kovanın suyla dolu olarak çıkmasıdır, bir çocuğun kuyudan çıkması değil. Bu yüzden su yerine çocuk görünce, bu, onlar için bir sürpriz oldu ve *"Müjde!"* dedi. Müjde amaçlı nidalar da tıpkı üzüntü ve felâket haber vermeye dönük ifadeler gibidir. Amaç; olgunun hazır, aşikâr ve gerçekleşmiş olduğunu anlatmaktır.

"Hâlbuki Allah onların ne yaptıklarını biliyordu." ifadesi, yaptıkları işi kınamakta ve bunun korunup ileride kendisiyle cezalandırılacakları bir günah olduğunu açıklamaktadır. İfade, olanların Allah'ın bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini vurgulamaya dönük de olabilir. Şöyle ki, Allah bununla Yusuf'u kendisi için öngörülen hedefe ulaştırmayı dilemiştir. Çünkü eğer Yusuf kuyudan çıkarılmasaydı ve köle olarak satılmasaydı, Mısır vezirinin evine giremeyecek, dolayısıyla kendisine verilen egemenlik ve üstünlüğü elde edemeyecekti.

Buna göre, ayetle kastedilen anlam şudur: Derken oradan geçen bir grup geldi. Bunlar birini su bulmak üzere (kuyuya) gönderdiler. Su için gönderilen adam kovasını kuyunun dibine sarkıttı. Sonra kovayı yukarı çekince, meydana gelen sürpriz gelişmeyi şu sözlerle arkadaşlarına duyurdu: *"Müjde! Bu bir erkek çocuğu!"* -Yusuf kovanın ipine tutunmuş ve yukarı çıkmıştı.- Bunun üzerine Yusuf'u bir ticaret malı gibi satmak üzere sakladılar. Hâlbuki yüce Allah onların ne yaptıklarını çok iyi bilir ve onları bundan dolayı sorguya çekecektir. Ya da bütün bunlar O'nun bilgisi dâhilinde gerçekleşiyordu. Yusuf'un yaşadığı bunca olaylar izzet, egemenlik ve peygamberlik makamına iyice oturması amacına yönelikti.

20) (Kervan Mısır'a vardığında,) onu düşük bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Zaten (köle olmadığı gerçeğinin ortaya çıkması korkusuyla) onun hakkında çekiniyorlardı (veya ona karşı meyilsiz idiler).

Ayetin orijinalinde geçen "semen", bir şeyin gerçek değerinden aşağı olan fiyatı, pahası demektir. "Ma'dude", sayılı ve az demektir. Bazılarının da söylediği gibi, bununla anlatılmak istenen husus şudur: O dönemlerde dirhemler ve dinarlar çok olduğu zaman tartarlardı; ancak az sayıdaki dirhem ve dinarları sayarlardı. "Dirhem"den maksat, o dönemde tedavülde olan gümüş paralardır. "Şeravhu" kelimesinin kökü

olan "şira"; satmak anlamındadır. "Zahidîn" kelimesinin kökü olan "zühd" ise, bir şeye ilgi duymamak, meyilsiz olmak anlamında ya da sakınmadan kinaye olarak kullanılmıştır.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla "şeravhu=sattılar" ve "kanû=idiler" ifadelerindeki çoğul zamirler, oradan geçen kervana dönüktür. Dolayısıyla kastedilen anlam şöyledir: Onu kuyudan çıkaran ve köle olarak satmak üzere saklayan kervancılar, değersiz bir pahaya, yani sayılı birkaç dirheme sattılar. Çünkü gerçeğin ortaya çıkmasından ve çocuğun ellerinden alınmasından korkuyorlardı.

Tefsir bilginlerinin büyük kısmı, her iki ifadedeki çoğul zamirin Yusuf'un kardeşlerine dönük olduğu kanaatindedir. Buna göre, ayetin anlamı şöyle olmalıdır: Yusuf'un kardeşleri, onun köleleri olup kuyuya düştüğünü ve kuyudan çıkarmak üzere orada beklediklerini söyledikten sonra onu kervancılara sattılar. Onu kervancılara satarlarken, bir yandan da gerçeğin anlaşılmasından korkuyorlardı.[1]

Bir kısım müfessirler de şu kanaattedir: Zamirlerin ilki Yusuf'un kardeşlerine, ikincisi kervancılara dönüktür. Bu ihtimale göre de ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Kardeşleri onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Kervancılar da onu satın almak istemiyor görünüyorlardı. Değeri yükselmesin diye isteksiz davranıyorlardı. Ya da onu gerçekten satın almak istemiyorlardı. Çünkü işin içinde bir hilenin olduğunu seziyor, çocuğun hiç de kölelere benzemediğini görüyorlardı.[2]

Fakat üzerinde durduğumuz ayetlerin akışı, her iki ihtimali de destekleyen nitelikte değildir. Dolayısıyla bundan önce geçen çoğul zamirlerin tümü kervancılara dönüktür. Ayrıca, bundan sonra Yusuf'un kardeşlerinden açık bir şekilde söz edilmiyor ki, "şeravhu=sattılar" ve "kanû=idiler" ifadelerindeki zamirlerin her ikisi veya biri onlara dönük olsun. Üstelik bir sonraki ayette geçen *"Onu satın alan Mısırlı adam"* ifadesi, Yusuf'un satın alışının bu satış (kervancıların satışı) sonucu gerçekleştiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Rivayetlerde "Yusuf'un kardeşleri orada hazır bulunuyorlardı. Yusuf'u kervancılardan aldılar ve onun köleleri olduğunu, kuyuya düşmüş

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c.12, s.183]

2- [age.]

olduğunu ileri sürdüler. Sonra da onu kervancılara değersiz bir pahaya sattılar." şeklinde geçen açıklamaya gelince; bu rivayet ayetlerin akışından anlaşılan hususla çelişmiyor, ayetlerin akışı da böyle bir ihtimali ortadan kaldırmıyor.

Bazılarına göre, ayette geçen "şeravhu" ifadesi, satın almak anlamına gelir. Çünkü bu anlamda da kullanıldığı duyulmuştur. Ancak önceki iki ihtimal gibi ayetlerin akışı böyle bir anlamlandırmaya elverişli değildir.

21) Onu satın alan Mısırlı adam, karısına dedi ki: "**Onun konumunu üstün tut; belki bize bir faydası olur veyahut da onu evlât ediniriz.**"

Ayetin akışından, kervancıların Yusuf'u beraberlerinde Mısır'a taşıdıklarını ve onu burada satışa çıkardıklarını, Mısırlı bir adamın onu satın alıp evine götürdüğünü anlıyoruz.

Yusuf'u satın alan adamdan söz eden ve onu tanımlayan ayetler son derece ilginçtirler. Önce ondan şu şekilde söz ediliyor: *"Onu satın alan Mısırlı adam."* Burada onun Mısırlı biri olduğu anlatılıyor. Sonra şu şekilde söz ediliyor: *"Kapının yanında kadının efendisini (kocasını) buldular."* [25. ayet] Burada da adamın insanların ihtiyacı karşılayan bir efendi olduğundan bahsediliyor. Diğer bir ayette ise ondan şu şekilde söz ediliyor: *"Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Aziz'in karısı sürekli kendi kölesinin nefsinden murat almak istiyormuş."* [30. ayet] Burada da adamın Aziz olduğu, Mısır'da halkın ona saygı gösterdiği ve etkili bir şahsiyet olduğu ifade ediliyor. Sonra onun hapishanesinin olduğu dile getiriliyor. Bir kimsenin birini hapse atma yetkisinin olması, onun üst düzey bir yönetici ve lider olduğunun göstergesidir. Bundan da anlıyoruz ki, Yusuf daha ilk günde Mısır'ın azizine (vezirine) satılmış, dolayısıyla onun izzet ve yücelik evine yerleşmiştir.

Kısacası adam, her ayette, kıssanın akışının geldiği noktada ihtiyaç duyulduğu kadarıyla tanıtılıyor. İlk seferde, onun Mısırlı bir adam olduğunun ve evinin orada bulunduğunun bilinmesinden fazlasına ihtiyaç yoktu. Bu yüzden, tanıtılırken, *"Onu satın alan Mısırlı adam"* demekle yetiniliyor.

Her hâlükârda, bu kısa ve öz ayet, kervancıların Yusuf'u Mısır'a getirdiklerini, onu orada Mısırlı birine sattıklarını, onun da Yusuf'u alıp evine götürdüğünü, karısına, *"Onun konumunu üstün tut; belki*

bize bir faydası olur veyahut da onu evlât ediniriz." diye tavsiyede bulunduğunu açıklıyor.

Normalde efendiler ve köle sahipleri köleleriyle pek ilgilenmezler. Bir kölenin yüzünde soyluluk ve olgunluğun dikkat çekici belirtilerini fark ettiklerinde, yüzünden hayır ve mutluluk alâmetlerinin belirginliğini algıladıklarında, ancak o zaman onunla ilgilenirler. Özellikle krallar, sultanlar ve liderler, her an onlarca, yüzlerce güzel oğlan ve cariye görürler. Bunların her birine dikkatle bakmaz, her karşılaştıklarını inceden inceye süzüp bakmazlar. O hâlde Aziz'in, karısına, ona değer vermesini ve ona iyi bakmasını emretmesinin ve ondan yararlanabileceklerini veya onu evlât edinebileceklerini belirtmesinin derin bir anlamı olmalı. Özellikle Aziz'in, karısına böyle bir tavsiyede bulunması dikkat çekicidir. Çünkü karısı evin hanımefendisidir. Kraliçelerin ve azizelerin evlerin ayrıntı nitelikli basit işleriyle doğrudan uğraşmaları, görkemli makamlara sahip hanımefendilerin kölelerle ve evdeki hizmetçi oğlanlarla ilgilenmek gibi bir görev üstlenmeleri pek alışık bir durum değildir.

Evet, Hz. Yusuf'un (a.s) olağanüstü, insanın aklını başından alan, göz kamaştırıcı bir güzelliği vardı. Yüz güzelliğinin yanı sıra, huy ve ahlâk güzelliğine de sahipti. Sabırlı, onurlu, vakur ve nazik bir insandı. Tatlı dilliydi, sözleri hikmetle doluydu. Saygın bir kişiliğe sahipti ve soyluydu. Bu özellikler de, bir insanda ancak çocukluk döneminde kök saldığı takdirde belirmeye, kendini göstermeye başlar ve bunların izleri hayata adım attığı o ilk günlerden çocuğun simasında sezinlenir.

İşte Aziz'i -küçük bir çocuk olan- Yusuf'a çeken buydu. Bu yüzden Yusuf'un yanında ve evinde büyüyüp gelişmesini arzuladı. Ta ki ileride en has adamı olsun, önemli işlerinde ve yüksek amaçlarını gerçekleştirmede ondan yararlansın. Ya da onu ailesi içine alıp eşiyle birlikte onu evlât edinsin ve evinin mirasçısı olsun.

Buradan Aziz'in kısır olduğunu, çocuklarının olmadığını çıkarmak mümkündür. Bu yüzden karısıyla birlikte Yusuf'u evlât edinmeyi de bir temenni olarak dile getirmişti.

"Onu satın alan Mısırlı adam" yani Aziz, *"karısına"* yani evinin hanımefendisine *"dedi ki: Onun konumunu üstün tut"* yani onunla özellikle kendin ilgilen ve ona yanında saygın bir yer ver. *"belki bize bir faydası olur"* yani yüksek hedeflerimiz ve önemli işlerimiz hususunda ondan yararlanırız *"veyahut da onu evlât ediniriz."* Yani evlâtlık edinerek evimizde tutarız.

İşte böylece Yusuf'u (belli) bir yere yerleştirdik; ta ki (...) ve ona (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğretelim. Allah kendi işinde galip olandır. Fakat insanların çoğu bilmezler.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "Dilbilimciler açısından 'mekân', bir şeyi kapsayan yer demektir. Araplar, 'mekkentuhu ve mekkentu lehu=yerleştirdim, fe-temekken=yerleşti' derler. Yüce Allah şöyle buyurur: *'Onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik.'* [Enâm, 6], *'Andolsun ki, onlara da size vermediğimiz kudret ve imkânı vermiştik.'* [Ahkaf, 26], *'Biz onları... yerleştirmedik mi?'* [Kasas, 57], *'Onları yeryüzüne yerleştirdik.'* [Kasas, 6] Halil der ki: Mekân sözcüğü, 'kevn' sözcüğünün mef'al kalıbına uyarlanmış türevidir. Sıkça kullanılmasından dolayı feal kalıbının işlevini üstlenmiş oldu. 'Temenzele=Konakladı, menzil edindi' gibi, 'temekkene=yerleşti' ve 'temeskene=mesken edindi' şeklinde de kullanılır." (Alıntı sona erdi.)

Dolayısıyla "mekân", bir şeyin durduğu, karar kıldığı yer demektir. el-İmkân ve et-temkin ise yerleştirme, yere koyma demektir. Bazen "mekân", konum ve makam anlamına gelen "mekânet" yerine de kullanılır. Bunun nedeni, manevî şeylerin de bir bakıma yerleşmek durumunda olmalarıdır. İlimde bir yere sahip olma ve insanlar nezdinde bir yerde bulunma gibi. Araplar, "Emkentuhu min şeyin=Bir şeyi ona mümkün kıldım, fe-temekkene minhu=ona gücü yetti." derler. Yani onu gücü yeter kıldım, onun gücü ona yetti. Bu da kinayeli bir tür anlatımdır.

Büyük bir ihtimalle, Yusuf'un yeryüzüne yerleştirilmesinden maksat, kardeşleri tarafından mahrum bırakıldıktan sonra hayatın nimetlerinden dilediği gibi yararlanacağı ve her türlü bolluğa kavuşacağı şekilde bir yere yerleştirilmiş olmasıdır. Çünkü kardeşleri bu saydığımız hususlardan yararlanmasını engelleyecek bir plânı yürürlüğe koymuşlardı. Bir kuyunun dibine atmış, sonra onu değersiz bir paha karşılığında satmışlardı. Bunu yaparken amaçları, Yusuf'un sürekli yer değiştirmesi, kervandakiler tarafından bir yerden başka bir yere götürülmesi; yurdundan, baba ocağından ve babasının yerleştiği yerden uzaklaştırılıp diyardan diyara dolaştırılmasıydı.

Yüce Allah, bu kıssanın akışı içinde iki kere Yusuf'u bir yere yerleştirmiş olmasından söz eder. Birinde kuyudan çıkarılıp Mısır'a götürülmesinden ve orada Aziz'e satılmasından sonra bahseder: *"İşte böylece*

Yusuf'u (belli) bir yere yerleştirdik." İkincisinde ise, hapishaneden çıktıktan, ülkenin hazinesinin başına getirildikten sonra böyle bir ifadeye yer verilir: *"Ve böylece Yusuf'a o yerde güç verdik. Orada dilediği yere yerleşiyordu."* (56. ayet) Her iki ayette de kastedilen anlam aynıdır.

"İşte böylece Yusuf'u (belli) bir yere yerleştirdik." ifadesindeki işaret edatı (zâlike=böylece), Yusuf'un kuyudan çıkarılmasına, satılmasına ve Aziz'in evine yerleşmesine yönelik bir işarettir. Eğer o yere yerleştirilmesinden maksat; Aziz'in evine girmesi ve onun tavsiyesi sonucu rahat bir hayata, bol nimetlere kalıcı bir şekilde kavuşması sonucu gerçekleşen yerleşme olgusu ise, buradaki benzetme, bir şeyin kendisine benzetilmesine örnek oluşturacak mahiyettedir, diyebiliriz. Böyle bir benzetmeyle güdülen amaç da, kendisiyle ilgili olarak anlatılan bu hususların onun açısından bol ve yoğun olarak gerçekleştiğine delâlet etmektir. Yoksa aşağıdaki beyitte olduğu gibi, bir şeyin yergi anlamında kendisine benzetilmesi türünden bir teşbih söz konusu değildir:

"Biz, böyle etrafımızda su olduğu hâlde, / sanki etraflarında su olan bir topluluğa benziyoruz."

Aksine buradaki benzetmeyle verilmek istenen mesaj şudur: Bizim onu o yere yerleştirmemiz, biraz önce nitelediğimiz ve hakkında birtakım haberler sunduğumuz yerleştirmeye benzemektedir. Dolayısıyla bizim daha önce sözünü ettiklerimizin içerdiği bol nitelikleri, bu yerleştirme de içermektedir. Aslında bu, açıklama açısından bir tür nezaket göstergesidir. Ki bir şeyi teşbih yoluyla kendisi gibi kılıyor, bir şeyi kendisine benzetiyor. Bununla da dinleyicinin zihnini niteliklerinin bolluğuna ve yoğunluğuna çekmeyi, niteliklerdeki önemi kavramasını sağlamayı ve nefsi bu niteliklerle ilintilendirilmeyi amaçlıyor. Zaten bir benzetmeyle güdülen amaç da budur.

Aşağıdaki ayetleri de bu tür benzetmelere örnek gösterebiliriz: *"Onun benzeri hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 11) *"Çalışanlar, böylesi bir kurtuluş için çalışsın."* (Sâffât, 61) Maksat şudur: Yüce Allah'ın, kendisiyle muttasıf olduğu niteliklerin tümü, benzeri ve dengi olmayan niteliklerdir; hiçbir nitelik o niteliklere benzemez. Yine cennetin sahip olduğu nitelikler gibi veya o niteliklere benzer niteliklere sahip olan her şey için çalışanlar çalışmalıdırlar.

Şayet, Yusuf'un yerleştirilmesinden maksat, mutlak anlamda yerleştirilme ise, o zaman sözü edilen teşbih, bütünün bazı bireylerine

benzetilmesine örnek oluşturur ki, bütünün geri kalan bireylerinin de bununla aynı durumda olduğunu göstersin. Ya da bütünün, parçalarından bazısına benzetilmesi şeklinde olur ki, bütünü oluşturan diğer parçaların da bu parçayla aynı konumda olduğu anlaşılsın. Bu durumda şöyle bir anlamın kastedildiği anlaşılıyor: Bizim Yusuf'u o yere yerleştirmemiz, kıssada anlattığımız şekilde gerçekleşiyordu. Kuyudan çıkarılması, Mısır'a gitmesi ve Aziz'in evinde en güzel şekilde ağırlanması, sürekli olarak orada kalmaya devam etmesi yani. Çünkü kardeşleri onu kıskanmış, onun babasının yanında yerleşik bir hayat sürdürmesine engel olmuşlardı. Tutup kuyunun dibine atmış, çöldeki yurdunun nimetlerinden yararlanmasına fırsat vermemişlerdi. Ardından ailesinden uzak diyarlara götürsünler diye, onu kervancılara köle diye satmışlardı. İşte yüce Allah kardeşlerinin Yusuf aleyhine devreye soktukları bu hileli düzeni, bizzat onun o yere yerleşmesinin, Aziz'in evinde kalıcı bir şekilde ve en güzel bir tutumla ağırlanmasının sebebi hâline getirdi. Sonra Aziz'in karısı ona gönlünü kaptırdı, o ve Mısır'ın diğer (önde gelen yöneticilerinin) karıları, muratlarını almak için onu kendilerine çağırdılar, kendilerine özendirmeye ve kötülüğe bulaştırmak istediler. Sonra yüce Allah, söz konusu kadınların bu yüz kızartıcı plânlarının Yusuf'u alt etmesine izin vermedi, plânlarını boşa çıkardı ve bu iğrenç plânın, bizzat onun imandaki içtenliğinin, saflığının ve ihlâsının ortaya çıkmasının vesilesi kıldı. Sonra onu bir süre hapse atmayı uygun gördüler. Bir süre insanlara karışmasını, ilişki kurmasını engellemenin bu olayın unutulması açısından yararlı olacağını düşündüler. Fakat yüce Allah, yine bu olayı onun yeryüzüne iyice yerleşmesinin nedeni kıldı. Bu öyle bir yerleşmeydi ki, Hz. Yusuf dilediği yerde ikâmet edebiliyordu ve hiç kimse ona karşı çıkmıyor, onun hareketlerine sınır koymuyordu.

Kısaca, bu açıklamaya göre bu ayet, ifade tarzı bakımından aşağıdaki ayetlere benzemektedir: *"İşte Allah kâfirleri böyle şaşırtır."* (Mü'min, 74), *"İşte Allah böyle misaller getirir."* (Ra'd, 17) Yani, yüce Allah'ın kâfirleri saptırması, her zaman bu tarzda gerçekleşir. Yine yüce Allah'ın örnek vermesi, her zaman için bu tarzda gerçekleşir. Bunlar öyle örneklerdir ki, başka örnekler de bunlarla karşılaştırılmalıdır.

"Ta ki (...) ve ona olayların (rüyadaki ve gerçekteki) yorumundan öğretelim." ifadesi, önceki cümlede işaret edilen yerleştirmenin amacını açıklamaya yöneliktir. Cümlenin orijinalinin başındaki "lâm" edatı,

amaç bildirmek içindir. Dolayısıyla cümle, takdirî bir ifadeye matuftur. Takdirî açılımı da şöyledir: "Onu o yere yerleştirdik ki, ona şöyle şöyle yapalım ve ona bir de olayların yorumunu öğretelim." Bu cümlenin atfedildiği cümlenin hazfedilmesinin sebebi, başka amaçların da söz konusu olduğunu, ama hitabın gerçekleştiği ortamın onları da zikretmeye elverişli olmadığını vurgulamaktır. Aşağıdaki ayeti bu tür ifadelere örnek gösterebiliriz: *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) Buna başka ayetler de örnek gösterilebilir.

"Allah kendi işinde galip olandır. Fakat insanların çoğu bilmezler." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla, ayette geçen "emr"den maksat, iş ve durumdur. Bu da yüce Allah'ın yaratılış sistemine egemen kıldığı düzen çerçevesindeki faaliyetleri anlamına gelir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşleri düzene koyan Allah'tır."* (Yûnus, 3) "Emr"in yüce Allah'a izafe edilmesinin sebebi ise, O'nun her şeyin maliki ve egemeni olmasıdır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne de kutludur!"* (A'râf, 54)

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Tüm yaratma ve meydana getirme işleri, yüce Allah'ın emriyledir. Allah onlara galip ve egemendir. Onlar Allah'ın egemenliği altındadırlar. Her şey O'nun karşı konulmaz gücünün etkisi altında ve diledikleri hususunda O'na itaat etmek durumundadır. Ne irade ederse, O'na boyun eğmek zorundadır. Hiçbir şey O'nun iradesi karşısında büyüklenemez, dik başlılık edemez, O'nun egemenliğinin, otoritesinin dışına çıkamaz. Hiçbir şey yüce Allah'ın önüne geçemez, O'nun gözünden kaçamaz. Nitekim bir ayette şöyle buyurur: *"Şüphesiz Allah, emrini (işini) yerine getirendir."* (Talâk, 3)

Kısacası, yüce Allah, kendi izniyle hareket eden, etkinlik gösteren şu sebeplere egemendir, onlara dilediğini yaptırır. Onlar Allah'ın emrini dinleyip itaat etmekten başka bir şey yapamazlar. Fakat insanların çoğu bunları bilmez. Çünkü insanların büyük bir kısmı, maddî sebeplerin bağımsız etkinliğe, kendi başlarına hareket etme becerisine sahip olduklarını sanırlar. İnsanların çoğuna göre, maddî sebepler olayları bir tarafa doğru sürükledikleri zaman hiç kimse onları tersine çeviremez. Böyle düşünüyorlar ve doğal olarak yanılıyorlar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Meani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza Sümalî'den şöyle rivayet eder: "Bir cuma günü Ali b. Hüseyin'in (a.s) arkasında sabah namazını kıldım. İmam namazı ve namazdan sonraki tesbihatı tamamlayınca evine doğru hareket etti. Ben de yanındaydım. Sükeyne adı verilen cariyesini çağırdı ve ona şunları söyledi: 'Bugün bir şeyler yedirmeden hiçbir dilenciyi kapımın önünden boş geçirmeyeceğim. Çünkü bugün cumadır.' Ben dedim ki: 'Ama dilenen herkes müstahak (gerçek anlamda muhtaç) değildir ki.' İmam şöyle buyurdu: Ey Sabit! Ben, bize gelip de bizden bir şey isteyenler arasında gerçekten muhtaç olan birilerinin olmasından ve bizim bunları yedirememememizden korkarım. Muhtaç olduğu hâlde evimizden birini boş çevirirsek, Yakup soyuna inen felâket biz Ehlibeyt'e de iner."

"Yakup Peygamber (a.s) her gün bir koç keserdi. Etinin bir kısmını yoksullara sadaka olarak dağıtır, kendisi ve ailesi de ondan yerdi. Bir gün sürekli oruç tutan, Allah katında yüksek bir makamı bulunan ve gerçekten muhtaç olan bir mümin, yabancısı olduğu bu memlekette, iftar vakti Yakub'un kapısının önünden geçti. Kapının önünde durdu ve şöyle seslendi: 'Yemeğinizden artakalanı, şu yabancı ve aç dilenciye verin.' Bu şekilde Yakup Peygamber'in kapısında birkaç kere seslendi. Fakat onu duymazlıktan geldiler, hakkının olduğunu bilmediler ve sözlerini doğru bulmadıkları için istediğini vermediler."

"Adam kendisine yemek verilmesinden ümidini kesince, akşamın bu vaktinde kapıdan geri döndü ve açlığını Allah'a şikâyet etti. Sonra aç bir hâlde uyudu, hiçbir şey yemeden aç karnına gündüzü oruç tuttu, sabrederek Allah'a hamdetti. Yakup ve ailesi ise karınları doymuş olarak uyudular. Üstelik sabahladıklarında yemekleri de artakalmıştı."

"Aynı gecenin sabahında yüce Allah, Yakub'a şöyle vahyetti: Ey Yakup! Hiç kuşkusuz sen kulumu aşağıladın ve bundan dolayı da öfkemi üzerine çekmiş oldun. Bu yüzden seni edeplendirmem, cezamı ve belâmı senin ve ailenin üzerine indirmem kaçınılmaz oldu. Ey Yakub! Benim en çok sevdiğim peygamberim, yoksul kullarıma en çok merhamet edeni, onlara en yakın duranı, onları en çok yedireni, onlar için bir sığınak ve bir barınak olanıdır."

"Ey Yakub! İbadetle vaktini geçiren, dünyanın az bir geçimliğine kanaat getiren kulum Damyal'a dün akşam acımadın. İftar zamanı ka-

pının önünden geçti ve 'Aza kanaat eden, şu garip yolcu dilenciye bir şeyler yedirin.' diye seslendi; fakat siz ona hiçbir şey yedirmediniz. O da geri döndü ve karşılaştığı durumu bana şikâyet etti. Aç geceledi, hamdederek benim için oruca niyetlenmiş olarak sabahladı. Ve sen, ey Yakup, oğullarınla birlikte doymuş hâlde sabahladınız. Üstelik yemeğiniz de artmıştı."

"Bilmez misin ey Yakub! Benim cezam ve terbiye amaçlı musibetim, dostlarıma düşmanlarımdan daha çabuk ilişir! Bunun böyle olması, dostlarıma yönelik bir lütuftur aslında. Düşmanlarıma da, kendilerini yavaş yavaş korkunç akıbete sürüklemek için mühlet tanırım. İzzetim hakkı için, kesinlikle senin üzerine bir belâ indireceğim, seni ve evlâtlarını benden gelen bir musibetin hedefi hâline getireceğim. Seni cezalandırmak suretiyle terbiye edeceğim. Hazır olun belâma! Razı olun kararıma! Ve musibetlere sabredin!"

Ravi der ki: "Bu sırada İmam Ali b. Hüseyin'e (a.s) dedim ki: 'Sana kurban olayım, Yusuf ne zaman rüyayı gördü?' Dedi ki: Yakub'un ve Yakup ailesinin karnı tok, Damyal'ın da aç olduğu hâlde sabahladıkları gece. Yusuf rüyayı görüp sabahleyin babası Yakub'a anlatınca, Yakup Yusuf'tan duyduğu sözlerden dolayı üzüldü ve uzun süre bu şekilde üzüntülü kaldı. Sonunda yüce Allah ona, 'Belâya hazır ol!' diye vahyetti. Bunun üzerine Yakup Yusuf'a şöyle dedi: 'Rüyanı kardeşlerine sakın anlatma. Onların sana bir tuzak kurmalarından korkarım.' Fakat Yusuf rüyasını gizlemedi ve kardeşlerine anlattı."

İmam Ali b. Hüseyin (a.s) şöyle devam etti: "Yakup ve Yakup ailesinin üzerine inen ilk belâ, Yusuf'un söz konusu rüyayı gördüğünü duymaları üzerine onu kıskanmalarıydı. Buna karşın Yakub'un Yusuf'a yönelik şefkati ise daha da artıyordu. Yüce Allah'ın, 'Belâya hazır ol!' şeklindeki uyarısının özellikle Yusuf'la ilgili olmasından endişe ediyordu. Bu yüzden oğulları arasında en çok ona acıyordu."

"Yusuf'un kardeşleri, Yakub'un Yusuf'a karşı tutumunu, ona büyük bir değer verdiğini, onu kendilerinden üstün tuttuğunu gözlemledikçe, bu durum onlara ağır geldi. Derken musibet onları da sarmaya başladı ve aralarında şöyle konuşmaya başladılar: *'Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir. Yusuf'u öldürün ya da (uzak) bir yere atın ki, babanızın ilgisi size kalsın. Ondan sonra da (tövbe ederek)*

iyi bir topluluk olursunuz.' Yani bu yaptığınız işten dolayı pişmanlık duyarak tövbe edersiniz."

"Bu kararı aldıktan sonra dediler ki: *'Ey babamız! Neden Yusuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz kesinlikle onun iyiliğini istiyoruz.'* Yakup onlara şu karşılığı verdi: *'Onu götürmeniz gerçekten beni üzer. Siz ondan habersizken, kurdun onu yemesinden korkarım.'* Çünkü Yakup bir şeyin takdir edildiğini anlamıştı. Ancak yüce Allah'ın kendisine indireceğini söylediği [sınama amaçlı] belânın özellikle Yusuf'la ilgili olmasından korkuyordu. Çünkü kalbinde Yusuf'a karşı derin bir ilgi duyuyor ve onu seviyordu."

"Ama Allah'ın gücü ve kazası/kesin kararı galip geldi; Yakup, Yusuf ve kardeşleriyle ilgili emrini uyguladı. Yakup kendisine, Yusuf'a ve diğer oğullarına yönelen bu belâyı defedemedi. Sonunda istemediği hâlde Yusuf'u oğullarına teslim etti ve Allah'tan Yusuf'la ilgili gelecek olan belâya beklemeye koyuldu."

"Oğulları evden çıkınca, arkalarından hızla koşup Yusuf'u ellerinden aldı; bağrına bastı, kucakladı, ağladı. Sonra tekrar onlara verdi. Onlar da Yusuf'u büyük bir hızla alıp götürdüler. Babalarının tekrar Yusuf'u alıp geri vermemesinden korkuyorlardı. Yusuf'u iyice uzaklaştırınca, onu ağaçlık bir yere götürdüler. Dediler ki: 'Onu boğazlayalım ve şu ağacın dibine gömelim. Gece olunca kurt gelip yer.' En büyükleri şöyle dedi: *Yusuf'u öldürmeyin; fakat bir şey yapmak istiyorsanız, onu kuyunun derinliklerine atın ki kervanlardan biri onu alsın.*"

"Bunun üzerine onu götürüp kuyuya attılar. Orada boğulacağını sanıyorlardı. Yusuf kuyunun dibine ulaşınca, onlara oradan seslendi: 'Ey Rumin'in çocukları! Benden Yakub'a selâm söyleyin.' Sesini işitince, bazıları diğer bazılarına dedi ki: 'Onun öldüğünden iyice emin oluncaya kadar buradan ayrılmayın.' Ondan iyice ümitlerini kesinceye kadar beklediler. *Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler. Dediler ki: Ey babamız! Biz (koşuda) yarışmaya gittik, Yusuf'u da eşyamızın yanında bıraktık. O sırada kurt (gelip) onu yedi.*"

"Yakup onların sözlerini duyunca, istirca (innâ lillah ve inna ileyhi raciûn) kelimesini söyledi, ardından ağladı ve yüce Allah'ın, belâya hazır olmasına ilişkin olarak kendisine vahyettiği uyarıyı hatırladı. Sonra sabretti, belânın geldiğini kesin olarak bildi ve oğullarına şöyle dedi: *(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir.*

Onun gerçek rüyasının sonucunu bana göstermeden Allah Yusuf'un etini kurda tattırmayacaktır."

Ebu Hamza der ki: "Sonra İmam Ali b. Hüseyin (a.s) bu noktada sözlerine ara verdi."

Ebu Hamza der ki: "Ertesi sabah erkenden İmam'ın yanına gittim ve dedim ki: 'Sana kurban olayım, dün bana Yakup ile oğullarının hikâyesini anlatıyordun. Sonra anlatmayı kestin. Yusuf ile kardeşlerinin kıssasının bundan sonraki kısmı nasıldır?' Dedi ki: Yusuf'un kardeşleri sabah olunca dediler ki: Haydı gidelim! Bakalım Yusuf'a ne oldu? Öldü mü kaldı mı?"

"Kuyunun yanına geldiklerinde, orada bir kervanın bulunduğunu gördüler. Kervancılar, kendilerine su getirmesi için birini kuyuya göndermiş ve o da kovayı kuyuya sarkıtmış bulunuyordu. Kovayı yukarı çekince, bir erkek çocuğunun kovaya tutunduğunu gördü. Hemen arkadaşlarına şöyle seslendi: *'Müjde! Bu bir erkek çocuğu!'* Yusuf'u kuyudan çıkarınca, Yusuf'un kardeşleri yanlarına geldiler ve şöyle dediler: 'Bu bizim kölemizdir. Dün bu kuyuya düşmüştü. Bugün onu çıkarmak için geldik.' Yusuf'u ellerinden aldılar ve bir kenara çekip ona şöyle dediler: 'Ya senin bizim kölemiz olduğunu onaylarsın, biz de seni kervancılara satarız, ya da aksini söylersin, o zaman da seni öldürürüz.' Yusuf dedi ki: Beni öldürmeyin, istediğinizi yapın."

"Bunun üzerine onu kervana doğru götürdüler ve dediler ki: 'Kim bu köleyi bizden satın almak ister?' Derken içlerinden birisi onu yirmi dirhem karşılığında satın aldı. Kardeşleri ona karşı meyilsizmiş gibi davranıyorlardı. Yusuf'u satın alan adam, onu bu çölden alıp Mısır'a götürdü ve onu Mısır kralına sattı. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: *Onu satın alan Mısırlı adam, karısına dedi ki: Onun konumunu üstün tut; belki bize bir faydası olur veyahut da onu evlât ediniriz.*"

Ebu Hamza der ki: "İmam Ali b. Hüseyin'e (a.s) dedim ki: 'Yusuf'u kuyuya attıklarında kaç yaşındaydı?' Dedi ki: 'Dokuz yaşındaydı.' Dedim ki: 'O gün Mısır ülkesi Yakub'un evininin bulunduğu yerden ne kadar uzaklıktaydı?' Dedi ki: Arada on iki günlük bir mesafe vardı..."

Ben derim ki: Bu hadisin devamı var. İnşaallah bir sonraki hadisler bölümünde, geri kalanını da sunacağız. Hadiste, ayetlerin akışıyla ilgili olarak yaptığımız açıklamalarla görünüşte bağdaşmayan bazı noktalar vardır. Fakat biraz düşününce, problemin ortadan kalktığı görülecektir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed ve Buharî, İbn Ömer kanalıyla Resulullah efendimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Cömert oğlu cömert oğlu cömert oğlu cömert, İbrahim oğlu İshak oğlu Yakup oğlu Yusuf'tur."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberler beş kısma ayrılırlar. Bunların bir kısmı zincir sesine benzer bir ses işitir ve ne kastedildiğini anlar. Bir kısmına rüyada bilgiler sunulur. Yusuf ve İbrahim (ikisine de selâm olsun) bu kısma girer. Bir kısmı meleği bizzat görür. Diğer bir kısmının ise kalbine ilham verilir, kulağına çalınır."

Yine aynı eserde Ebu Hatice'den, o da bir adamdan ve o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Yakup Peygamber'in, oğlu Yusuf'la ilgili olarak sınama amaçlı bir belâya maruz kalmasının sebebi şuydu: Yakup bir gün semiz bir koç kesmişti. Yakub'un muhtaç kavim diye çağrılan ashabı arasında bir adam vardı ki, iftar edecek yiyeceği yoktu. Yakup onu ihmal etti ve yiyecek vermedi. Bu yüzden oğlu Yusuf'la ilgili olarak ağır bir sınavdan geçirildi. Bu olaydan sonra sabahleyin bir adama şöyle seslenmesini emrederdi: 'Kim şu anda oruç tutmamışsa, Yakub'un sabah yemeğine katılsın.' Sonra akşam olunca da şöyle seslenirdi: Kim oruç tutmuşsa, Yakub'un akşam yemeğine katılsın."

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle deniyor: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"(Andolsun ileride) sen bu işlerini(n gerçeğini) onlara haber vereceksin."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Sen onlara bu işlerini haber verdiğin zaman, onlar senin Yusuf olduğunu fark etmeyeceklerdir. Cebrail gelmiş ve Yusuf'a bunu haber vermişti."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu'l-Carud, *"Bir de gömleğinin üzerinde (yalan söylediklerini ortaya koyan) yalancı bir kan getirdiler."* ifadesiyle ilgili olarak İmam'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Bir oğlak kesmiş ve kanını Yusuf'un gömleğine bulaştırmışlardı."

Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle *"Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir"* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamayı aktarır: "Şikâyetçi olmaksızın sabretmek güzeldir."

Ben derim ki: Bana öyle geliyor ki, bu açıklama İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Çünkü söz konusu eserde, bu rivayetten hemen önce İmam Cafer Sadık'tan rivayet edilen bir hadis yer

almaktadır ki, bu, bu son hadisin de İmam Cafer Sadık'tan rivayet edildiğine ilişkin bir ipucudur. Aynı anlamı içeren bir hadis de ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Hayyan b. Cebele aracılığıyla Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. Bundan önceki iki anlamı destekleyen mahiyette başka rivayetler de vardır.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُۤ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾
وَرَاوَدَتْهُ الَّتِى هُوَ فِى بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهٖ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَۜ
قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّى اَحْسَنَ مَثْوَاىَۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾
وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖۚ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَاۤ اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖۜ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّۤوءَ
وَالْفَحْشَاۤءَۜ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾ وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ
مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِۜ قَالَتْ مَا جَزَۤاءُ مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُۤوءًا اِلَّاۤ
اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِىَ رَاوَدَتْنِى عَنْ نَفْسِىۜ وَشَهِدَ
شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَاۤ اِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
﴿٢٦﴾ وَاِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾
فَلَمَّا رَاٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّۜ اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾
يُوسُفُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَاۜ وَاسْتَغْفِرِى لِذَنْبِكِۚ اِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ
﴿٢٩﴾ وَقَالَ نِسْوَةٌ فِى الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖۚ
قَدْ شَغَفَهَا حُبًّاۜ اِنَّا لَنَرٰيهَا فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ
اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَاً وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ
اخْرُجْ عَلَيْهِنَّۚ فَلَمَّا رَاَيْنَهُۤ اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا

بَشَرًا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا مَلَكٌ كَر۪يمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذ۪ى لُمْتُنَّن۪ى ف۪يهِ ۜ وَلَقَدْ
رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ فَاسْتَعْصَمَ ۜ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ
الصَّاغِر۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَن۪ٓى اِلَيْهِ ۜ وَاِلَّا
تَصْرِفْ عَنّ۪ى كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ
لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ ۚ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

22- (Yusuf) erginlik çağına erişince, ona hüküm (isabetli görüş) ve ilim verdik. İşte iyileri böyle mükâfatlandırırız.

23- Evinde kaldığı kadın onun nefsinden murat almak istedi. Kapıları iyice kapattı ve "Gelsene!" dedi. Yusuf, "Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler." dedi.

24- Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve (andolsun,) Rabbinin burhanını (yakine dayalı ilmini), Yusuf da ona yönelirdi. İşte böyle yaptık (Rabbinin burhanını ona gösterdik) ki ondan kötülüğü (kadına yönelmeyi) ve fuhşu (zinayı) uzaklaştıralım. Çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır.

25- İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın, onun gömleğini arkadan uzunluğuna yırttı. Kapının yanında kadının efendisini (kocasını) buldular. Kadın, "Senin ailen hakkında kötülük düşünenin cezası, hapse atılmaktan veya acıklı işkenceden başka ne olabilir?" dedi.

26- Yusuf, "(Aksine) o benim nefsimden murat almak istedi." dedi. Kadının ailesinden bir şahit ise şöyle şahitlik etti: "Eğer

Yusuf'un gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir ve o yalancılardandır."

27- "Ve eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir ve o doğru söyleyenlerdendir."

28- (Kocası Yusuf'un) gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: "Kuşkusuz, bu siz kadınların tuzaklarındandır. Gerçekten sizin tuzağınız büyüktür."

29- "Ey Yusuf, bundan (bu olaydan) vazgeç (onu olmamış gibi say, kimseye söyleme) ve sen de (ey kadın,) günahının bağışlanmasını dile. Gerçekten sen (bu işinle) günahkârlardan oldun."

30- Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: "Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının (kölesinin) nefsinden murat almak istiyormuş; kalbinin derinliklerine (onun) sevda(sı) işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz."

31- (Aziz'in karısı) onların (kendisini dile düşürme) düzenini duyunca, (evine davet etmesi için birini) onlara gönderdi. Onlar için yaslanacak bir şeyler hazırladı ve her birine (meyve ve) bir bıçak verdi. (Yusuf'a da,) "Çık karşılarına!" dedi. Onu görünce, (güzelliği karşısında) onu büyüttüler, (şaşkınlıklarından) ellerini doğradılar (kesebildiğince kestiler) ve "Allah'ı tenzih ederiz. Bu, bir beşer değildir; bu ancak, değerli bir melektir." dediler.

32- (Aziz'in karısı) dedi ki: "İşte hakkında beni kınadığınız, budur. Andolsun ki, ben onun nefsinden murat almak istedim; fakat o (iffetli davranarak bundan) korunmak istedi. Andolsun eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, elbette hapse atılacak ve kesinlikle aşağılananlardan olacaktır."

33- (Yusuf) dedi ki: "Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir. Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum."

34- Rabbi, duasını kabul etti ve onların hilesini ondan uzaklaştırdı. Kuşkusuz O, (kullarının sözlerini) işiten, (durumlarını) bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıda sunduğumuz ayetler grubunda, Hz. Yusuf (a.s) kıssasının Aziz'in evinde kaldığı dönemi kapsayan kısmı ele alınıyor. Bu evde Yusuf, Aziz'in karısının kendisine yönelik sevgisine, kendisinden murat alma girişimlerine yakalandı, ardından kentin ileri gelenlerinin eşlerinin kendisine ilgi duymaları, kendisinden murat alma arzularıyla itham edildi. Hiç kuşkusuz bütün bunlar, birer belâ ve çetin sınavdı. Tüm bu gelişmeler esnasında nefsinin iffetliliği ve çirkin hayâsızlıklardan uzaklığı hayranlık uyandıracak şekilde ortaya çıkmıştı. Rabbine yönelik sevgisi ise bundan da öte bir hayret vericiliğe sahipti.

22) (Yusuf) erginlik çağına erişince, ona hüküm (isabetli görüş) ve ilim verdik. İşte iyileri böyle mükâfatlandırırız.

"Erginlik çağına erişmek" ifadesiyle; insanın biyolojik güçlerinin iyice pekişip sağlamlaştığı, bedensel organlarının çocukluk izlerini üzerlerinden atarak güçlendiği yaşa gelmesi kastedilir. Bu dönem on sekiz yaşından başlar, aklın kemale erdiği ve bedenin iyice olgunlaştığı yaşlılık döneminin başlangıcına kadar devam eder.

Öyle anlaşılıyor ki, bununla gençlik döneminin ilk yılları kastediliyor; gençliğin orta dönemi (orta yaş) veya kırk yaş civarı gibi gençlik döneminin son demleri olan yaşlar değil. Böyle bir sonucu da Musa Peygamber (a.s) ile ilgili olan şu ayetten çıkarıyoruz: *"Musa erginlik çağına erişip olgunlaşınca, biz ona hüküm ve ilim verdik."* (Kasas, 14) Bu ayette "isteva=olgunlaşınca" ifadesinin yer almış olması, bununla gençlik döneminin ortalarının [erginlik çağına erişmekle de gençlik döneminin ilk yıllarının] kastedildiğini gösteriyor. Bir ayette de şöyle buyurulmuştur: *"Nihayet insan, erginlik çağına erişince ve kırk yaşına varınca der ki: Rabbim! Nimete şükretmemi temin et."* (Ahkaf, 15) Eğer erginlik çağına erişmekten maksat, kırk yaşına gelmek olsaydı, ayette "belağe=erişince" ifadesinin tekrarlanmasına gerek duyulmazdı.

Dolayısıyla bazılarının, "Erginlik çağına erişmekten maksat, otuz yaşına veya otuz üç yaşına girmektir." şeklindeki yorumlarının, ya da diğer bazısının, "Bundan maksat kırk yaşına girmektir." şeklindeki yorumlarının yanlışlığı, yersizliği ortaya çıkıyor. Kaldı ki, Aziz'in karısının, gençliğinin baharındaki ve ömrünün başlangıcındaki Yusuf'a karşı sabrettiğini, sonra Yusuf kırk yaşına girip artık yaşlılığa adım atmak

üzere olduğu bir sırada birden bire tutkuyla ona bağlandığını ve onun nefsinden murat almak istediğini düşünmek son derece gülünçtür.

"Ona hüküm... verdik." ifadesindeki "hüküm", -lügat kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla- kesin sonuca bağlayıcı, eğri ile doğruyu birbirinden ayırıcı, insanlar arasında ihtilâfa yol açacak özelliklere sahip meseleler hakkında kuşkuyu giderici söz anlamına gelir. Bunun gereği ise dünya, ahiret, kişisel ahlâk, yasalar ve insan topluluklarının davranışlarıyla ilgili adap gibi genel insanî bilgiler hususundaki görüşün isabetli olmasıdır.

Hz. Yusuf'un (a.s) hapishane arkadaşlarına söylediği *"(Çünkü) hüküm yalnız Allah'ındır."* (Yûsuf, 40) sözünün yanı sıra, ondan sonra dile getirdiği *"İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz) böylece kesinleşmiştir."* (Yûsuf, 41) sözlerine baktığımızda, tefsirini sunduğumuz ayette işaret edildiği gibi Yusuf'a verilen hüküm, Allah'ın hükmüdür. Dolayısıyla onun verdiği hüküm Allah'ın hükmüdür. Nitekim Hz. İbrahim'in (a.s) de Rabbinden istediği budur: *"Rabbim! Bana hüküm ver ve beni iyiler arasına kat."* (Şuarâ, 83)

"Ve ilim verdik." ifadesinde işaret edilen ve yüce Allah'ın vermesiyle ilintilendirilen "ilim"; mahiyeti ve miktarı ne olursa olsun, kesinlikle bilgisizliğin bulaşmadığı bir bilgi türüdür. Nitekim bu ilimle birlikte Hz. Yusuf'a verildiğinden söz edilen hüküm de, nefsanî arzuların ve şeytanî telkinlerin bulaşmadığı türden bir hükümdür. Nasıl olmasın ki?! Sözünü ettiğimiz hükmü ve bilgiyi veren, yüce Allah'tır. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Allah kendi işinde galip olandır."* (Yûsuf, 21) *"Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir."* (Talâk, 3) Buna göre, Allah'ın Yusuf Peygamber'e verdiği hükme şüphe menşeli sarsıntılar bulaşmadığı gibi, ona verdiği bilgiye de kesinlikle cehalet karışmış olmaz.

Şu da bilinen bir gerçektir ki, bu tür ilâhî bağışlar anlamsız, amaçsız, boş veya yüce Allah tarafından yapılan abes işler sayılmazlar. Çünkü kendilerine bu türden hüküm ve bilgi nitelikleri sunulan kimseler ile, verdikleri hükümlerde hataya düşen ve cehaletlerine bulanan kimseler bir olmazlar. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar. Pis ve kötü memleketin bitkisi ise, çok az çıkar."* (A'râf, 58) Tefsirini sunduğumuz ayetin sonundaki şu ifadenin de buna yönelik bir işaret içerdiğini söyleyebiliriz:

"İşte iyileri böyle mükâfatlandırırız." Bu ifadeden anlıyoruz ki, Allah'ın Hz. Yusuf'a bahşettiği hüküm ve bilgi, bunlar için herhangi bir hazırlık yapılmadan iptidaî bir bağış değildir; bilakis bunlar, mükâfatlandırmak türünden niteliklerdir ki, iyilerden olması hasebiyle Allah kendisine ödül olarak bahşetmiştir.

"İşte iyileri böyle mükâfatlandırırız." ifadesinden şöyle bir çıkarsamada bulunsak yanlış olmaz: Yüce Allah iyi olan herkese, -iyilik niteliğinin farklılık oranında- iyilikteki konumuna uygun düşecek şekilde bir miktar hüküm ile ilim bahşeder. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamber'ine inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin."* (Hadîd, 28) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini diriltttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122)

Ayette sözü edilen ilim, yüce Allah'ın Yusuf'a öğretmeyi vaat ettiği olayları yorumlama olgusunu da içermektedir. Çünkü bu ayet, yüce Allah'ın Hz. Yusuf'la ilgili olarak buyurduğu *"Ve ona (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan da öğretelim..."* [21. ayet] ifadesi ile, Hz. Yusuf'un hapishane arkadaşlarına hitaben söylediği sözleri içeren *"Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir."* [37. ayet] ayeti arasında yer almaktadır. Okuyucuların bu inceliğe özellikle dikkat etmeleri gerekir.

23) Evinde kaldığı kadın onun nefsinden murat almak istedi. Kapıları iyice kapattı ve "Gelsene!" dedi. Yusuf, "Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler." dedi.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "er-Revdu; bir şeyi yumuşak bir üslupla sık sık tekrarlayarak istemek demektir. Bu yüzden, otlak arayan kimseye de 'er-raid' denilmiştir. 'el-İradetu', 'râde/yerûdu' kökünden türemiştir, bir şeyi aramaya çalışmak anlamına gelir. 'el-Muravedetu', bir şeyi istemede başkasıyla çekişmen demektir. Yani senin onun isteğinden farklı bir şey istemen veya senin onun aramasından farklı bir şey araman. 'Râvedtu filanen an keza', yani falanı görüşünden uzaklaştırdım. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'O (kadın) benim nefsimden murat almak istedi.'* [Yûsuf, 26] *'Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının (kölesinin) nefsinden murat almak istiyormuş.'* [Yûsuf, 30] Yani kölesini kendi görüşünden uzaklaştırmak istiyormuş.

Aşağıdaki ayetlerde de bu anlam esas alınmıştır: *'Andolsun ki, ben onun nefsinden murat almak istedim.'* [Yûsuf, 32] *'Onu ısrarla babasından istemeye çalışacağız.'* [Yûsuf, 61]" (Alıntı sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: "el-Muravedetu, uygulamaya konulması için bir işin nezakat ve yumuşaklıkla yapılmasını istemek anlamındadır. Sürme miline de bu yüzden 'el-mirved' denir. Çünkü sürme onunla işlenip sürülür. Ancak borç isteme anlamında 'râvedehu' denmez. Bu sözcüğün aslı, otlak aramak anlamına gelen 'râde/yerûdu'dur. 'er-Raidu la yekzibu ehlehu=Otlak ve su bulmak için kavmine önderlik eden kişi onlara yalan söylemez.' şeklinde bir atasözü var. [Ayetin orijinalinde geçen 'ğallekat' fiilinin kökü olan] 'et-tağlik', kapının açılmasını güçleştirecek şekilde kapatılması anlamındadır. Kelimenin [tef'il kalıbına sokularak] kapıyı kapatma işleminin sağlamlaştırılması, kapama işinin çoklaştırılmasını veya bağlamadaki mübalağayı (sıklığı, sağlamlığı) ifade etmek içindir." (Alıntı burada sona erdi.)

Ayetin orijinalinde geçen "heyte leke", "gelsene" anlamına gelen bir ism-i fiildir. "Maazellah" ise, "Eûzu billahi maazen" açılımıyla "Allah'a sığınırım" anlamındadır. Dolayısıyla bu ifade (maazellah), fiilinin (eûzu) yerine geçmiş meful-u mutlaktır.

"Evinde kaldığı kadın onun nefsinden murat almak istedi. Kapıları iyice kapattı ve 'Gelsene!' dedi. Yusuf, 'Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler.' dedi." ayeti, kadının Hz. Yusuf'a ayartma amaçlı girişimini ana hatlarıyla ve özetleyerek aktarmasına karşın, ifadede yer verilen sözel kayıtları, içinde yer aldığı akışı ve surede kıssayla ilgili aktarılan diğer gelişmeleri göz önünde bulundurup üzerinde iyice inceleme yaptığımızda, gerçek durumun somut olarak belirginleştiğini ve ifadenin akışı içinde yer almayan bazı ayrıntıların net bir şekilde ortaya çıktığını görürüz.

Yusuf

Küçük bir çocuktur. Kaderin yönlendirdiği birtakım gelişmeler silsilesi sonucu Aziz'in evine sürüklenmiştir. Üzerinde kölelik alametleri okunuyor. Belki de adından başka bir şey sorma gereğini duymamıştır Aziz. O da, "Benim adım Yusuf'tur." demekten başka bir şey söylememiş olabilir. Hatta adını da başkaları Aziz'e söylemiş olabilirler. Şive-

sinden, İbranîler arasında büyüdüğü anlaşılıyor. Kendisine evi ve soyu sorulmamıştır. Kölelerin evi olmaz çünkü ve soylarının korunması da alışık bir durum değildir. Sessizdi bu yüzden, diline mühür vurmuştu. Hiçbir şey konuşmazdı. Oysa zihninde ne fikirler dolaşırdı! Soyunu da ancak yıllar sonra hapishane arkadaşlarına, *"Ve atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum."* [38. ayet] dediği zaman tanıtmış, hangi ulusa mensup olduğunu söylemişti. Bu putperestler arasında yaşarken, sahip olduğu Allah'a kulluktaki tevhit inancını da bir sır gibi saklıyordu. Sadece Aziz'in karısı kendisini ayartıp nefsinden murat almak istediğinde, *"Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir..."* diyerek tevhidî inanç sistemine mensup olduğunu ortaya koymuştu.

Bugün o; suskunluğa, sessizliğe yemin içmiş; ama kalbi, Allah'ın, kendisine yaptığı inceliklerle dolu işlerini müşahede etmenin sonucu içinde biriken tarifsiz duygularla beraberdir. Her şeyden önce, babası Yakup Peygamber'in, tevhidin gerçekliği ve kulluğun anlamıyla ilgili olarak kendisine anlattıklarını her zaman için anımsamaktadır. Sonra Allah'ın kendisine rüyada sunduğu müjdeli haberi de asla unutmamıştır. Allah'ın kendisini has kullarından biri yapacağını, onu ataları İbrahim, İshak ve Yakub'a katacağını bilmektedir. Bunun yanında kardeşlerinin yaptıklarını, Rabbinin, kendisine kuyunun dibinde iken ve her türlü maddî sebeplerle arasındaki somut bağlantı kesilmişken, sunduğu vaadi de unutmuş değildir. O müthiş sıkıntı anında yüce Allah ona şu vaatte bulunmuştu: Sen ilâhî velâyetin/yöneticiliğin kapsamına alınmışsın ve rabbanî eğitimden geçirilmektesin. İleride kardeşlerinin durumunu, farkında olmadıkları bir hâlde kendilerine anlatacaksın.

Yusuf (a.s) tarifsiz duygularla dopdoluydu. Ruhu Rabbinin gizli lütuflarını gözlemlemekle meşgul idi [ve etrafında olup bitenleri pek önemsemiyordu]. Kendini Allah'ın velâyetinin kontrolü altında görüyordu. Allah'ın göz kamaştırıcı sanatının güzelliklerini seyre dalıp derin hazlar duyuyordu. Böylece hayırdan başka bir şeyle karşılaşmadığına ve karşısına güzellikten başka bir şey çıkmadığına inanıyordu.

Bu yüzdendi ki, başına gelen bunca musibeti küçümsüyordu. Art arda yüz yüze kaldığı sıkıntıları ve belâları büyük bir metanetle karşılıyordu. Bundan dolayı onca verdikleri acıya rağmen sıkıntılara sabretti. Evet, o kesinlikle [Rabbinin vaadinden kuşku] duymuyordu, asla telaşa kapılıp sabırsızlık etmiyordu, yolunu şaşırmıyordu. Kendini kardeşleri-

ne tanıtmanın zamanı geldiğini düşündüğü bir sırada sözünü ettiğimiz bu gerçeği şu ifadelerle dile getirmişti: *"Kuşkusuz, kim takvalı olur ve sabrederse, mutlaka Allah iyilerin mükâfatını zayi etmez."* (90. ayet)

Yusuf'un (a.s) ruhu sürekli Rabbinin işlerinin güzelliklerine cezp olmaktaydı. Kalbi, bu yöndeki akıllara durgunluk veren işaretlere yönelikti. İlâhî velâyetin somut göstergelerini gözlemledikçe, her nefsin kazandıklarını kontrolünde tutanın ancak Rabbi olduğunu gördükçe, O'nun her şeyi gördüğünü somut olarak algıladıkça, her gün sevgisi biraz daha artıyordu. Öyle ki artık ilâhî sevgi onda kökleşmişti. Aşk ve şevk, sırrına egemen olmuştu. Bütün ilgisi Rabbine yönelmişti. Bu yüzden Rabbinden başka hiçbir şeyle ilgilenmiyordu. Hiçbir şey, bir göz açıp kapama anı kadar kısacık bir süre dahi onu Rabbinden, Rabbini düşünmekten alıkoyamıyordu. Surenin akışı içinde yer alan şu diyaloglar üzerinde durduğumuz zaman bütün bunları net bir şekilde görebiliriz: *"Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir."* [23. ayet], *"Hüküm ancak Allah'ındır."* [67. ayet], *"Dünya ve ahirette benim velimsin."* [101. ayet] Bunun gibi ileride inşaallah açıklayacağımız daha birçok örnek gösterebiliriz.

Yusuf'un (a.s) özellikleri bunlardı. Gerisinde, nefsinin ünsiyet kurduğu ve her şeyden ilgisini kestiği Allah sevgisinden başka bir şey bulunmayan bir karaltı olmuştu. Halisliğin timsali hâline gelmişti; öyle ki Allah onu kendisine has kılmış, sırf kendisi için seçmişti; onun üzerinde hiç kimse Allah'a ortak olmamıştı.

Aziz onu evine getirdiği gün, onun İbranî bir köle çocuk olduğundan başka herhangi bir özelliğini fark etmemişti. Yalnız, karısına hitaben söylediği *"Onun konumunu üstün tut; belki bize bir faydası olur veyahut da onu evlât ediniriz."* şeklindeki sözler, Aziz'in onda bir vakar, bir temkin gözlemlediğini, bir saygınlık ve nefis yüceliği/onurluluk algıladığını gösterir mahiyettedir. Bu da kendisini ondan yararlanmayı ummaya veya onu evlât edinmeyi düşünmeye sevk etmişti. Öte yandan Yusuf Peygamber akıllara durgunluk veren iç ve dış güzelliğe de sahipti.

Aziz'in Karısı

Aziz'in eşi ve Mısır'ın Azize'si idi. Bu kadına kocası, Yusuf'a iyi bakmasını, yanındaki konumunu üstün tutmasını tavsiye ediyor; onda bazı arzular ve umutlarının olduğunu bildiriyor. Bu yüzden kadın, Yusuf'a iyi bakıyor, konumunu üstün tutuyor, ona büyük bir değer veriyor ve onunla ilgileniyordu. Bir köleyle ilgilenir gibi değil, değerli

bir mücevheri veya sahip olduğu olağanüstü güzellikten ve olgunluktan dolayı bir ciğerpareyi korur gibi. Yusuf'un sahip olduğu eşsiz güzellik ve benzersiz erdemlik yüzünden, onu seviyordu. Günler geçtikçe Yusuf'a karşı beslediği sevgisi çoğalarak artıyordu. Yusuf da artık erginlik çağına erişip delikanlılık çağına girdiğinde, kadın ona derin bir aşkla tutulmaktan kendini alamamıştı. Öyle ki bütün benliğini saran ve bütün kalbine hükmeden cazibesi karşısında saltanatı, toplumsal saygınlığı, sosyal statüsünü, namusunu, iffetini ayaklar altına almayı göze almıştı. Gözü hiçbir şeyi görmüyordu.

Yusuf sürekli onunla beraberdi, yanından hiç ayrılmazdı. Bir taraftan bu kadın Mısır'ın Azize'si idi. Bir dediği iki edilmez, ona saygıda kusur etmek mümkün değildi. Emrine karşı gelmek kimsenin aklına gelmezdi. Öte yandan Yusuf'un da sahibesiydi. Yusuf onun kölesiydi. Onun emrine uymaktan ve dediklerine boyun eğmekten başka seçeneği yoktu. Sonra kralların ve azizlerin saraylarında ve malikânelerinde, insanlar maksatlarına ulaşmak için türlü entrikalar ve komplolar kurarlar. Bütün maddî sebepler ağır ve aşılmaz gibi görünse de, onlar için kolayca devreye sokulurdu. Sonra Aziz'in eşi güzel ve çekici bir kadındı. Öyle her çirkin kadın kralların haremine giremez. Bir kralın eşi olmak için alımlı olmak, baştan çıkarıcı bir çekiciliğe sahip olmak, vazgeçilmez koşullardan biridir.

Öyle anlaşılıyor ki, Mısır Azize'sinde bulunan tüm bu etkenler, doğal olarak onun içindeki aşk ateşini alevlendirmiş, yüreğine bir kor düşürmüştü. Yusuf'un aşkı tüm benliğini kaplamıştı, aklını başından almıştı. Sadece ona yönelmiş, ondan başka hiçbir şey göremiyordu. Yusuf'un sevgisi kalbinin her yanını sarmıştı. Her konuşmasının ilk kelimesi, Yusuf'tu. Sustuğu zaman zihninde ilk Yusuf'un hayali canlanırdı. Bütün ilgisini Yusuf'a yöneltmiş, ondan başka hiçbir şeyi arzulamıyordu. *"Kalbinin derinliklerine (onun) sevda(sı) işlemişti."* Yusuf'un da göz alıcı, kalbi kendine tutsak eden bir güzelliği vardı. Bir de sevgisi gözlerini dolduran, sürekli onu gören şaşkın âşık ve kara sevdalı bir kimsenin durumunu düşünün.

Yusuf ve Aziz'in Karısı

Aziz'in karısı sürekli kendini Yusuf'a kavuşmaya hazırlıyor, bir gün Yusuf'la birlikte olma ve ondan arzuladığı beraberliği gerçekleştirme

hususunda nefsini umutlandırıyordu, ona karşı yumuşak ve nazikâne tavırlar sergiliyordu. Bu hususta, sahip olduğu özelliklerle kendisini avlayan erkeği sahip olduğu özelliklerle avlamak için güzel ve alımlı kadınların en büyük yardımcıları, en etkili silahları olan şivekâr ve nazlı edalarından yardım alıyordu. Belki de Yusuf'tan gördüğü sabır ve sessizlik, onu ondan umduğu şey hususunda aldatıyor (Yusuf'un da kendisini istediğini sanıyor) ve ona karşı tahrik edip cesaretlendiriyordu.

Kadının Yusuf'a karşı arzusu arttığında, beslediği duygular dayanılmaz boyutlara vardığında ve bütün yollar kendisini aciz düşürdüğünde, bir gün Yusuf'la evinde yalnız kaldılar. Kadın önceden bütün kapıları kapatmıştı. Evde ondan ve Yusuf'tan başka kimse yoktu. Yusuf'un, dediğini yapacağından ve kendisine direnmeyeceğinden kuşku duymuyordu. Çünkü onun her zaman dediklerini dinleyip uyguladığını görüyordu. Artık bütün objektif koşullar başarılı olacağını, amacını gerçekleştireceğini gösteriyordu.

İçi sevgiyle dolan bir delikanlı ve onun aşkından yanıp tutuşan genç bir kadın şimdi bir evde yalnızlar... Kadına gelince, Yusuf'un aşkından kendinden geçmiş vaziyettedir. Onu kendine çekmeyi amaçlamaktadır. Amacını gerçekleştirmek için önce kapıları sıkı sıkıya kapatıyor, sonra onun nefsinden murat almak istiyor. Bu arada toplumsal statüsüne, saltanatına güveniyor. Nitekim Yusuf'u kendisine çağırırken buyuran bir üslup kullanıyor ve *"Gelsene!"* diye emrediyor. Böylece onu emrine uymaya zorlamayı amaçlıyor.

Yusuf'a gelince; o, bütün benliğiyle Rabbinin sevgisine dalmış, kendini salt buna vermiştir; nefsi Allah sevgisinde saf ve halis olmuştur. Kalbinde sevgilisinin dışında bir başkasına yer bırakmamıştır. O, Rabbiyle halvettedir, Rabbinin huzurunda olduğunu her an hissetmektedir. Orada Rabbinin güzelliğini ve ululuğunu gözlemlemektedir. Yusuf'un nazarında evrensel sebeplerin görünen tüm etkinlikleri uçup gitmiştir. Aziz'in karısının aksine o, sebeplere sarılmıyor, maddî desteklerle amacına ulaşmanın çabasını vermiyor.

Kadın kapıları kapatmak, Yusuf'un nefsinden murat almaya çalışmak ve *"Gelsene!"* demek suretiyle emir içerikli bir üslup kullanarak Yusuf'a karşı maddî sebepleri devreye sokarken, Yusuf ise ona, *"Allah'a sığınırım!"* sözüyle karşılık veriyor. Onu böyle bir teklifte bulunduğu için tehdit etmiyor veya "Aziz'den korkuyorum" yahut "Ona ihanet et-

mem" ya da "Ben peygamberlik ve arınmışlık hanedanına mensubum" yahut da "Benim iffetim veya masumiyetim böyle bir çirkin hayâsızlığı işlememe engeldir" şeklinde bir ifade kullanmıyor. Ya da, "Ben Allah'ın sevabını umuyorum" yahut "O'nun azabından korkuyorum" veya bunlara benzer bir söz de demiyor. Eğer kalbi zahirî sebeplerden birine bağlı olsaydı, ilk tepkisinde kesinlikle bunu dile getirir; ani bir sarsıntı geçirme ve sıkıntıyla karşılaşma anında bunu gösterirdi. Nitekim insanın doğası da bunu gerektirir.

Tersine, Yusuf tevhidin sarsılmaz kulpuna sarılıyor ve sadece Allah'a sığındığını belirterek tepkisini gösteriyor. Çünkü kalbinde Rabbinden başka kimse yoktur. Gözleri Rabbinden başkasını görmüyor. İşte ilâhî sevginin insanı yönelttiği ve aklını başından alıp Rabbine hayran kıldığı salt tevhit budur. Böyle bir inanç, insana tüm maddî sebepleri, hatta insanın kendisini bile unutturur. Bu yüzden Yusuf, "Ben senden Allah'a sığınıyorum." demiyor veya bu anlama gelebilecek başka bir ifade kullanmıyor; sadece *"Maazallah (Allah'a sığınırım)."* diyor. Bu söz ile Meryem'in kendisine normal bir insan suretinde görünen meleği gördüğünde söylediği *"Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen, senden, esirgeyici olan Allah'a sığınıyorum."* (Meryem, 18) şeklindeki söz arasında ne büyük bir fark var!

Yusuf Peygamber'in ikinci olarak söylediği *"Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler."* şeklindeki söze gelince; burada Hz. Yusuf, *"Allah'a sığınırım."* şeklindeki tevhit inancını ifade eden sözünü açıklıyor, somut bir anlatımla daha net anlaşılmasını amaçlıyor. Şunu demek istiyor: "Kocanın, *'Onun konumunu üstün tut.'* demesi üzerine senin bana değer vermen, aslında benim Rabbimin işidir, O'nun bana yönelik ihsanının bir göstergesidir. O hâlde, bir açıdan seninle ilintili olsa dahi, aslında bana değer veren ve konumumu iyi kılan, Rabbimdir. Dolayısıyla bana düşen; O'na sığınmak, O'nun himayesine iltica etmektir. Ben de O'na sığınıyorum; çünkü senin benden istediğin şeyi yapmak ve bu günahı işlemek zülümdür. Zalimler de kurtuluşa ermezler. Bu yüzden benim bu günahı işlememe imkân yoktur."

Buna göre Hz. Yusuf (a.s), *"Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır."* demekle, öncelikle tevhit inancına bağlı olduğunu, Allah'a ortak koşan bir putperest olmadığını ifade edi-

yor. Allah'ı bir yana bırakarak bir sürü düzmece ilâhlar edinip, evrenin yönetimini onlara izafe eden putperestler gibi Allah'tan başka ilâhlar edinmediğini vurguluyor. O, Allah'ın kendisinin Rabbi olduğunu ve O'ndan başka da rabbin olmadığını söylüyor.

İkinci olarak; sözde (teoride) Allah'ı birleyip, Allah'ın izniyle etkinlik gösteren maddî sebeplere, bağımsız etkinlik tanımakla amelde (pratikte) O'na ortak koşan biri olmadığını gösteriyor. Tersine o, sebeplere izafe edilen güzel etkinliklerin, onlara izafesiyle birlikte Allah'ın fiilleri olduklarını görüyor. Meselâ Aziz'in karısı, kocasının tavsiyesi üzerine ona değer verenin ve konumunu üstün tutanın kendisi olduğunu, kendisinin ve kocasının onun efendileri olup işlerinin yöneticisi olduklarını düşünürken, o, kendisine değer verenin ve konumunu iyi kılanın aslında Rabbi olduğunu, bütün işlerini yönetip yönlendirenin O olduğunu düşünüyor ve bu yüzden sadece O'na sığınması gerektiğine inanıyor.

Üçüncü olarak; Hz. Yusuf, Aziz'in karısının kendisini çağırdığı fiili işlemeyi zulüm bildiği, zulüm işleyen kimsenin de iflâh olmayıp mutluluğa erişmediği ve Rabbinin katında güvencede olmadığı için bundan Allah'a sığınıyor. Nitekim yüce Allah, Yusuf'un atası İbrahim'in (a.s) ağzından şunları aktarmıştır: *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82)

Dördüncü olarak; kendisinin yüce Allah tarafından idare edilen, eğitilen ve yönetilen olduğunu belirtiyor. Bu hususlarda kendine özgü, bağımsız bir etkinliğinin bulunmadığını vurguluyor. Allah dilemedikçe veya oluşmasını istemedikçe kendisine herhangi bir yarar veya zararın dokunmasının mümkün olmadığına inanıyor. Bu nedenledir ki, Yusuf, kadının kendisinden yapmasını istediği fiili açık bir ifadeyle zikretmek yerine, onu *"Allah'a sığınırım..."* şeklinde kinayeli bir sözle reddediyor; "Bana emrettiğin şeyi yapmam" veya "Böyle bir cürmü işlemem" ya da "Senden Allah'a sığınıyorum" ve benzeri bir söz söylemiyor. Bu tür bir kinayeli ifade kullanmasının nedeni, kendine ait bir güç ve caydırıcılık olduğuna ilişkin bir intiba uyandırmaktan kaçınması, şirk ve cehalet kırıntılarının sözlerine sinmiş olmasından çekinmesidir. Evet, *"Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır."* derken iki kere kendine işaret ediyor. Ama burada da kendisinin yönetilen, eğitilen, idare edilen konumda olduğunu pekiştiriyor, zelilliğini ve muhtaçlığını ön plâna çıkarıyor. Sırf bu gerekçedendir ki, ikram etme/üstün

tutma yerine ihsan etme/iyi kılma fiilini kullanıyor ve Aziz'in, *"Onun, yanındaki konumunu üstün tut"* şeklindeki sözüne karşılık, *"(Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır."* diyor. Çünkü ikram etme sözcüğünde kişiye saygı, ihtiram ve tazim anlamı ön plândadır.

Kısacası, olay görünüm itibariyle Aziz'in karısı ile Yusuf (a.s) arasında yaşanan bir karşılıklı sözlü atışma ve kavga şeklinde belirginleşse de, gerçekte ilâhî sevgi ve muhabbet ile hayvanî aşk ve tutku arasındaki çatışmayı yansıtmaktadır. Yusuf hakkında, bu iki duygu çatışmaktaydı; her biri kendisine cezp etmeye çalışıyordu. Nihayet semavî ve ilâhî cezbe aldı Yusuf'u ve ilâhî sevgi hayvanî şehvetin saldırısından onu korudu. Allah kendi işinde galip olandır çünkü.

* * *

"Evinde kaldığı kadın onun nefsinden murat almak istedi." ifadesi, murat almanın aslına delâlet ediyor. Vasfın, yani Hz. Yusuf'un kadının evinde kalışının gündeme getirilmesi ise, kadınla ilintili olup da Yusuf üzerinde belirleyici etkinliği bulunan koşullara ve ortama dikkat çekme, koşulların son derece ağır ve Yusuf'un aleyhine olduğu amacına yöneliktir. Aynı şekilde *"Kapıları iyice kapattı"* ifadesi de, aynı amaca dikkat çekmek içindir. Çünkü anlam olarak mübalağaya delâlet eden "tef'il" kalıbı (ğallekat) şeklinde kullanılmış ve kapatma eylemi de başında "elif-lâm" bulunan ve çoğulluğu ifade eden "ebvab=kapılar"la ilintilendirilmiştir. Yine *"Gelsene!"* sözcüğü de söz konusu amaca yöneliktir. Çünkü bu tabir, bir sahibin kölesine yönelik efendiliğinin ve sahipliğinin etkinliğini yansıtan mevlevî bir emirdir. Bunun yanı sıra, aynı ifade şu anlamı da yansıtıyor: Kadın, kendisini Yusuf'a öyle hazırlamıştır ki Yusuf ile isteği arasında sadece Yusuf'un bu isteği kabul etmesi kalmıştır. Aynı şekilde kadının, kendisine göre bütün gerekçeleri ve koşulları hazırladığı şekliyle Yusuf ile kadının isteğine uyması arasında da hiçbir engel kalmamıştır. Fakat Allah, Yusuf'a kendi nefsinden daha yakındı. Aziz'in karısı olan sahibesinden de. Çünkü bütün izzet ve üstünlük Allah'ındır.

"Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler." ifadesi, Yusuf'un cevabını oluşturuyor. Hz. Yusuf bununla kadının isteğine karşılık veriyor ve Allah'a sığındığını belirtiyor. Diyor ki: Senin beni çağırdığın şeyden Allah'a sığınırım. Çünkü O benim işlerimi

yönlendiren Rabbimdir. O benim konumumu iyi kıldı, beni bu şekilde mutlu ve her türlü kötülükten kurtulmuş kıldı. Eğer böyle bir zulüm işleyecek olursam, artık kurtuluştan uzaklaşmış, O'nun himayesinden ve velâyetinden çıkmış olurum.

Dikkat edilirse, Hz. Yusuf (a.s) konuşması boyunca, hep kulluk edebini ön plânda tutuyor. Daha önce de onun bu kulluk terbiyesine dikkat çekmiştik. Önce "Allah" sözcüğünü kullanıyor. Sonra "Rablik" sıfatına yer veriyor. Bununla ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un dininin temel özelliği olan Allah'tan başka bir rabbe kulluk sunmadığını anlatmak istiyor.

Bazı tefsir bilginleri, *"Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır."* ifadesinin orijinalinde geçen "innehu" ifadesindeki "hu" zamirinin, durum bildirir nitelikte ve Aziz'e dönük olmasını ihtimal dâhilinde görmüşlerdir. Buna göre, Yusuf'un bu sözlerinin anlamı şudur: Benim rabbim/bakıcım ve sahibim olan Aziz -ki görüntü itibariyle Yusuf'u kervancılardan köle diye satın almıştır- size bana iyi bakmanızı ve konumumu üstün tutmanızı emrederek benim konumumu üstün tuttu. Eğer senin bu isteğine olumlu karşılık verirsem, ona ihanet etmiş olurum ki, benim ona ihanet etmem mümkün değildir.[1]

Diğer bazı tefsir bilginlerinin şu yorumları da buna benzemektedir: Zamir Aziz'e dönüktür ve "inne"nin ismidir; haberi ise, "Rabbî" sözcüğüdür. "Ahsene mesvaye=Konumumu iyi kılmıştır" ifadesi de haberden sonra gelen haberdir.[2]

Fakat böyle bir yorumun doğru kabul edilebilmesi için ardından şöyle söylenmiş olması gerekirdi: "Kuşkusuz hainler kurtuluşa ermezler." Nitekim hapishanedeyken elçiye şöyle demişti: *"Bu (isteğim), benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi ve Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını bilmesi içindir."* (52. ayet) Dikkat edilirse Hz. Yusuf burada, "Bu, Aziz'in yokluğunda ona zulmetmediğimi... bilmesi içindir." şeklinde bir ifade kullanmıyor.

Kaldı ki, Hz. Yusuf'un (a.s) Aziz'i kendisinin rabbi olarak nitelendirmesi mümkün değildir. Çünkü Yusuf Peygamber özgürdü; insanlar görünürde köle olduğunu sansalar da, o köle değildi. Nitekim hapisha-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.12, s.190]

2- [Ruhu'l-Maani, c.12, s.190]

ne arkadaşlarından birine şöyle demişti: *"Efendinin (rabbinin) yanında beni an."* (42. ayet) Kralın hapishaneye gönderdiği elçiye de şöyle demişti: *"Efendine (rabbine) dön."* (50. ayet) Görüldüğü gibi, Hz. Yusuf Mısır toplumunun âdeti olduğu üzere, kraldan söz ederken "rabbim=efendim" ifadesini kullanmaktan özenle kaçınıyor. Ayrıca kralın gönderdiği elçiye hitaben şunları söylüyor: *"Ona, 'Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?' diye sor. Kuşkusuz, benim Rabbim onların tuzağını bilir."* (50. ayet) Burada kralı, elçinin rabbi (efendisi) olarak nitelendirdikten sonra kendisinin Rabbi olarak da yüce Allah'ı gösteriyor.

Bu çıkarsamamızı, sonraki ayette yer alan *"Yusuf da Rabbinin burhanını (yakine dayalı ilmini)"* ifadesi de desteklemektedir.

24) Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve (andolsun,) Rabbinin burhanını (yakine dayalı ilmini) görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi. İşte böyle yaptık (Rabbinin burhanını ona gösterdik) ki ondan kötülüğü (kadına yönelmeyi) ve fuhşu (zinayı) uzaklaştıralım. Çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır.

Kıssayı bütün yönleriyle en ince ayrıntısına kadar irdelediğimizde ve kıssanın gerçekleştiği genel koşulları, [olayları yönlendiren maddî] sebepleri, gelişmelere etki eden konjonktürü etraflıca incelediğimizde, Hz. Yusuf'un Aziz'in karısının elinden kurtuluşunun olağanüstü bir gelişmeden sonra gerçekleştiğini ve uyanıklıktan ziyade rüyaya benzer bir hadise olduğunu anlarız.

Hiç kuşkusuz Hz. Yusuf (a.s) bir erkekti ve erkeklerin de kadınlara cinsel eğilim göstermeleri doğalarının temel özelliklerinden biridir. Öte yandan erginlik çağına erişmiş taze bir delikanlıydı. Bu dönemler, şehevî duyguların azdığı, cinsel arzuların doruğa yükseldiği çağlardır. Bunun yanında Yusuf akıllara durgunluk veren, insanın başını döndüren olağanüstü bir güzelliğe sahipti. Güzellik ve yakışıklılık gibi nitelikler de cinsel eğilimlere ve tutkulu aşklara davetiye çıkarırlar. Sonra her türlü maddî nimetler içinde yüzüyordu. Kendisine konforlu bir hayat sunulmuştu. Konumu üstün tutuluyor, değer veriliyordu kendisine. Bütün bunlar bir insanın son derece rahat, yumuşak ve konforlu bir hayat sürdürmesini sağlayan olgulardır. Kraliçe de genç ve oldukça güzel, alımlı bir kadındı. Zaten kralların ve eşrafın eşleri sıradan insanlara göre çok daha güzel ve çekici olurlar.

Doğal olarak Aziz'in karısı sahip olduğu fizikî güzelliğin yanı sıra, kalpleri kendine bağlayacak türden takılarla da süslenmişti. Çünkü o, Mısır'ın azizesi/kraliçesiydi. Şimdi ise âşık olmuş, aşkı aklını başından almıştı. Erkeklerin tutkulu bakışları onun üzerinde iken, o Yusuf'a tutkuyla bağlanmıştı. Sonra önceden Yusuf'a değer vermiş, ona güzel bakmış, iyilikte bulunmuş, bol bol nimetler sunmuştu. Bütün bunların karşısında insanın nutku tutulur, [bu tür iyilikler] insanı lâl eder. Hem kadın kendini ona sunuyor ve birlikte olmaya davet ediyor. Güzel ve çekici bir kadının birlikte olmaya ilişkin daveti karşısında kendine sahip olup sabretmek, dünyanın en zor işidir.

Şimdi bu baştan çıkarıcı kadın kendisinden murat almak istiyor. Onu kendine bağlamak için önceden her türlü işve ve nazı yapıyor. Beraber olma hususunda ısrarlıdır da. Gömleğinden tutmuş kendine doğru çekiyor. Kadın birlikte olma hususunda o kadar isteklidir ki sonunda Yusuf'un gömleğini yırtıyor. Böyle bir durum karşısında sabretmekse, daha da zor ve daha dayanılmazdır.

Kraliçenin emri hiç geri çevrilmezdi, bir dediği iki edilmezdi. Ayrıca Yusuf'un sahibesiydi de. Aziz, Yusuf'u onun özel hizmetine tahsis etmişti. Ve Aziz'in karısı ile Yusuf şu anda kralın göz kamaştırıcı, görkemli ve zevkusefaya teşvik eden saraylarından birinde baş başa kalmışlardır.

Yalnızdılar. Kadın da kapıları sıkı sıkıya kilitlemiş, perdeleri indirmişti. Çünkü kraliçenin her türlü caydırıcı ve engelleyici statüsüne karşın kötülüğün yayılmasından emin olunmazdı. Ayrıca işin ortaya çıkmasından, perdelerin aralanması sonucu rezil olmaktan yana da güvencede idiler. Çünkü kadın kraliçeydi ve olup bitenleri örtbas etme ve gözlerden saklama imkânlarına sahipti. Sonra bu birliktelik bir kereye mahsus bir kaçamak da olmayacaktı. Bilakis rahat ve uzun bir yaşayışın anahtarı olacaktı. Bunun yanı sıra Yusuf bu beraberliği, bu aşkı; krallık, üstünlük ve zenginlik gibi dünya hayıtının birçok hedeflerinin gerçekleşmesine götüren bir araç olarak da kullanabilirdi.

İşte bu sebepler ve bu korkunç olgular bir dağa yönelse, hiç kuşku yok ki, onu yerinden söker; bir kayaya uğrasa, onu tuz buz eder.

Ortada ise engel olarak sanılabilecek şu üç şey olabilirdi: İşin ortaya çıkmasından duyulan korku, Yusuf'un köklü soyunun caydırıcı etkisi ve [Yusuf'un] Aziz'e ihanet etme çirkinliği.

Olayın ortaya çıkması açısından Yusuf'un güvencede olduğunu daha önce belirtmiştik. Şayet aralarında bir ilişki olduğunu gösteren herhangi bir belirti ortaya çıkacak olsa, kraliçe bunu bir şekilde tevil edecek imkâna sahipti. Nitekim Yusuf'un nefsinden murat almak istediği anlaşıldığında, neredeyse Aziz'i ikna etmiş ve herhangi bir müeyyide ile karşılaşmamıştı. Tersine suçu Yusuf'un üzerine atmış, böylece zindana gönderilmesini sağlamıştı.

Yusuf'un mensup olduğu köklü soyun caydırıcı etkisine gelince, eğer soylu ve iffetli bir aileden gelmek bir kötülük yapmaya engel oluştursaydı, Yusuf'un kardeşlerinin zinadan çok daha ağır ve şiddetli bir günahı işlemelerine engel olurdu. Çünkü onlar da Yusuf gibi İbrahim, İshak ve Yakup peygamberlerin çocuklarıydılar. Fakat mensup oldukları bu onurlu soy, onu öldürmeye kalkışmalarına, bir kuyunun dibine atmalarına, köle diye bir kervana satmalarına, bundan dolayı babaları Yakup Peygamber'e (a.s) evlât acısı yaşatmalarına, ağlamaktan gözlerine ak inmesine sebep olmalarına engel olmamıştı.

İhanet etmenin çirkinliği ve yasaklığı meselesine gelince; bu, toplumsal bir yasadır. Toplumsal yasalar ise, ancak karşı çıkılması durumunda takibata uğranılma ihtimali bulunduğu zaman etkin olur. Bu da insanın yürütme erkinin ve adil bir hükûmetin yönetimi altında olması durumunda gerçekleşebilecek bir olgudur. Fakat yürütme erki bunun farkına varmazsa ya da artık iyice laçkalaşıp kendi kurallarını uygulayamaz hâle gelirse ya da işlenen suç kendisine gizli kalırsa veyahut egemenlik alanının dışına çıkılırsa, bu gibi toplumsal yasaların bir etkinliği olmaz. İleride bu konu üzerinde duracağız.

Hz. Yusuf (a.s) ise, kadının lehine olup da kendisinin aleyhine olan bu etkenler karşısında kendisini savunacak, bu güçlü etkenleri alt edecek donanıma ve maddî imkâna sahip değildi. Sadece tevhit aslına, yani Allah'a iman etme olgusuna sahipti. İstersen buna, bütün varlığını dolduran, kalbini kendine bağlayan, başkasına bir parmaklık yer dahi bırakmayan ilâhî sevgi de diyebilirsin.

İşte kıssa üzerinde durup düşündüğünüz zaman bunları anlıyoruz. Şimdi tefsirini sunduğumuz ayetin metnini yeniden ele alalım:

"Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve (andolsun,) Rabbinin burhanını (yakine dayalı ilmini) görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi. İşte böyle yaptık (Rabbinin burhanını ona gösterdik) ki ondan kötülü-

ğü (kadına yönelmeyi) ve fuhşu (zinayı) uzaklaştıralım. Çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır." ifadesi, hiç kuşkusuz, Yusuf'un söz konusu gaileden kurtuluş yöntemine işaret etmektedir. Ayetin akışı gösteriyor ki, kötülük ve fuhşun ondan uzaklaştırılmasından maksat, kadının ondan istediği şeylerden kurtarılması, kendisinden murat alma ve baş başa kalma yönündeki isteğinin boşa çıkarılmasıdır. "Kezalike=İşte böylece" ifadesiyle işaret edilen husus, *"Yusuf da Rabbinin burhanını görmeseydi"* ifadesinin içeriğidir.

Dolayısıyla, *"İşte böyle yaptık ki ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştıralım. Çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır."* diye başlayan ifadenin verdiği mesaj şudur: Yusuf bizim ihlâslı kullarımızdan olduğu için, Rabbinin burhanını görmesiyle kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırdık. Buna göre, Rabbinin burhanını görmesi, yüce Allah'ın Yusuf'tan kötülük ve fuhşu uzaklaştırmasının sebebidir.

Bu ise, *"Yusuf da Rabbinin burhanını görmeseydi"* şeklindeki ifadeyle başlayan şart cümlesinin takdirî ceza kısmının, kötülük ve fuhşun işlenmesi olmasını gerektirir. Bunun da gereği, *"Yusuf da Rabbinin burhanını görmeseydi"* ifadesinin, *"ona yönelirdi."* ifadesine ilişkin bir kayıt olmasıdır. Bu ise, Yusuf'un kadına meylinin, kadının ona yönelik meyline, yani günah işlemeye eğilim göstermek anlamındaki meyle ve yönelmeye benzemesini gerektirir. O zaman Yusuf'un kadına yönelik meyli şartlı bir cümle olarak değerlendirilir. Buna göre, şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: "Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da kadına yönelirdi ve az kalsın günahı işlerdi."

Bunu şöyle açıklayabiliriz: "Levla" kelimesi, şart edatlarına mülhak olsa da, dilbilimciler onu, şart edatı "in" ile mukayese ederek, cezasının kendisinden önce gelmesini doğru bulmamışlardır. Ne var ki, *"yönelirdi"* ifadesi bu edatın cezası değildir. Tersine, *"Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi"* ifadesine atfedilmek suretiyle andın ona da yöneldiği bir ifadedir [ve "levla"nın cezasının/cevabının içeriğine delâlet etmektedir]. Dolayısıyla bu ifade, ceza anlamını ifade ettiği için ayrıca cümle içinde ceza işlevini görecek ifadeye yer verme gereği duyulmamıştır. Bu tıpkı şöyle söylememize benzer: "Allah'a yemin ederim ki, ben onu döveceğim, eğer beni döverse." [Burada da şart edatı olan "in" kelimesinin cezası hazfedilmiştir.] Bununla şu anlamı kastederiz: "Allah'a yemin ederim ki, eğer beni döverse, ben de onu döverim."

Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Allah'a andolsun ki, kadın Yusuf'a yöneldi ve Allah'a andolsun ki, eğer Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da kadına yönelirdi ve az kalsın günaha düşerdi.

"Az kalsın günaha düşerdi" diyoruz ve "günaha düştü" demiyoruz; çünkü -söylendiği gibi- "el-hemm=yönelme" ancak arada bir engelin bulunduğu durumlar için kullanılır. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Başaramadıkları bir işe yeltendiler."* (Tevbe, 74), *"Hani sizden iki grup korkup çözülmeye yüz tutmuştu."* (Âl-i İmrân, 122) Şair Sahr'ın şu beytini de buna örnek gösterebiliriz:

"İşi sağlam yapmaya yelteniyorum; ama yapamıyorum / Deve ile sıçrayıp zıplaması arasında engel var."

Eğer gördüğü ilâhî burhan olmasaydı, gerçekleşecek olan; yönelme ve yaklaşma olurdu, günahı işleme ve günaha bulaşma değil. İşte yüce Allah, *"ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştıralım."* ifadesiyle bu gerçeğe işaret etmiştir. Burada neden "onu kötülükten ve fuhuştan uzaklaştıralım" denilmediği üzerinde de iyice düşünmek gerekir.

Bundan da anlaşılıyor ki, ifadede geçen "kötülük"ten maksadın, Yusuf'un kadına yönelmesi; "fuhuş"tan maksadın da çirkin hayâsızlığın, yani zinanın işlenmesi şeklinde olması en uygun olanıdır. Dolayısıyla Hz. Yusuf (a.s) ne zina yaptı, ne de yapmak üzere oldu. Eğer Allah'ın, kendisine burhan olarak gösterdiği şey olmasıydı, o da kadına yönelir ve az kalsın o işi yapardı. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, olayın gerçekleştiği anı saran objektif koşullar, etken ve sebepler, bu anlamı pekiştirici mahiyettedir.

Şu hâlde, "le-kad hammet bihi=andolsun, kadın ona yöneldi." ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm", yemin edatıdır; ifadenin anlamı ise şöyledir: "Yemin ederim ki, kadın Yusuf ile ilgili olarak arzuladığı şeyi gerçekleştirmek için ona yöneldi." "Yönelme" anlamında kullandığımız "el-hemmu", ancak amel destekli irade için kullanılır.

"(Andolsun,) Rabbinin burhanını (yakine dayalı ilmini) görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi." ifadesi ise, önceki cümle içinde yer alıp da başında yemin edatı "lâm" bulunan ifadeye atfedilmiştir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Yemin ederim ki, eğer Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da kadına yönelirdi ve az kalsın kadının arzularına olumlu karşılık verirdi.

Ayette geçen "burhan" sözcüğü, sultan (egemenlik ve hâkimiyet) anlamını ifade eder. Bununla da mucize gibi kalplere egemen olmak suretiyle kesin inanç meydana gelmesini sağlayan sebep kastedilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte bu ikisi Firavun ve onun adamlarına karşı Rabbin tarafından iki kesin delildir."* (Kasas, 32), *"Ey insanlar! Rabbinizden size kesin bir delil (burhan) geldi."* (Nisâ, 174), *"Allah'tan başka bir tanrı mı var? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, kesin delilinizi (burhanınızı) getirin."* (Neml, 64) Şu hâlde "burhan"dan maksat, hakkı hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkaran, belirginleştiren kesin kanıt ve yakinî ilme dayalı delildir.

Yusuf Peygamber'e (a.s) Rabbi tarafından sunulan burhan, gerçi ayetlerin akışı içinde tam ve net bir şekilde açıklanmamıştır; fakat -her hâlükârda- bunun, kesinlikle cehalet ve sapıklıkla bir araya gelmeyen yakinin sebeplerinden biri olduğu anlaşılıyor. İleride üzerinde duracağımız gibi Yusuf'un (a.s), Rabbine yalvarırken sarf ettiği şu sözlerden, bunun bir tür ilim olduğu anlaşılıyor: *"Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum."* (Yûsuf, 33) Yine bundan anlıyoruz ki, bu, fiillerin güzelini, çirkinini, yapıcısını ve yıkıcısını bilme olarak tanımlayabileceğimiz geleneksel bilgi ve ilimden de farklıdır Çünkü bu tür geleneksel bilgi, sapıklık ve günahla bir arada olabilir. Şu ayetlerden bunu açıkça anlayabiliriz: *"Heva ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23), *"Kendileri de bunlara yakinen inandıkları hâlde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler."* (Neml, 14)

O hâlde, yüce Allah'ın Hz. Yusuf'a gösterdiği burhan, -ki bunu kendisine halis ihlâslı kullarına gösterir- bir tür ilimdir. Buna, apaçık bir şekilde ortaya konulmuş ilim ve gözlemlenen yakin de diyebiliriz. Böyle bir ilim ve yakin gerçekleştiği zaman insan nefsi, derhal ona göre hareket eder; böyle bir ilim ve bilgiyle beraber asla günaha eğilim göstermez. İnşaallah ileride bu tür ilim ile ilgili bazı açıklamalar sunacağız.

"İşte böyle yaptık (Rabbinin burhanını ona gösterdik) ki ondan kötülüğü (kadına yönelmeyi) ve fuhşu (zinayı) uzaklaştıralım." ifadesinin orijinalinde geçen "li-nasrife=uzaklaştıralım" ifadesinin başındaki "lâm" harfi, amaç bildirmektedir veya gerekçelendirme amaçlıdır. Her iki durumda da maksat aynıdır. "Kezalike=İşte böyle (yaptık) " ifadesi, "li-nasrife=uzaklaştıralım" ifadesiyle ilintilidir. Bununla

Rabbinin burhanını görmekle ilgili açıklamaya işaret ediliyor. "es-Sû'", kul olması hasebiyle kuldan sadır olması kötü ve çirkin olarak algılanan şey demektir. Bununla mutlak olarak her türlü günah veya Yusuf'un Aziz'in karısına yönelmesi kastedilmiştir. "el-Fahşa", zina gibi çirkin amelleri hayâsızca işlemek demektir. Daha önce, ayetlerin akışının, "kötülük" ve "fuhuş" ifadelerinin yönelme ve zina eylemleriyle örtüştüğünü belirtmiştik.

Buna göre kastedilen anlam şudur: Rabbinin burhanını görmesinin amacı veya sebebi, ondan fuhşu veya kadına yönelme kötülüğünü uzaklaştırmamızdır.

Ayette yer alan *"İşte böyle yaptık (Rabbinin burhanını ona gösterdik) ki ondan kötülüğü (kadına yönelmeyi) ve fuhşu (zinayı) uzaklaştıralım."* ifadesinde son derece latif ve etkileyici bir ima yer almaktadır. Burada, kötülük ve fuhşun ondan uzaklaştırıldığından söz ediliyor; onun kötülük ve fuhuştan uzaklaştırılmasından değil. Çünkü onun kötülük ve fuhuştan uzaklaştırılması ifadesi kullanıldığında, bir bakıma onda kötülük ve fuhşu işleme gibi bir durumun olduğu, ama bunlardan uzaklaştırılması için dışarıdan bir engellemenin olması gerektiği şeklinde bir anlam ortaya çıkar. Bu ise yüce Allah'ın, onun muhlas (ihlâsa erdirilmiş) kullarından biri olduğuna ilişkin tanıklığı ile çelişmektedir. Çünkü muhlas kullar, Allah'ın kendine özgü kıldığı ve ihlâsa erdirdiği has kullardır; onlarla ilgili olarak hiçbir hususta hiçbir şey Allah'a ortak olmaz. Allah'tan başka hiçbir şeye itaat etmezler; şeytanın vesvesesine, nefsin süslü göstermesine aldanmazlar, yüce Allah'tan başka hiçbir çağrıda bulunanın çağrısına kanmazlar.

"Çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır." ifadesi, *"İşte böyle yaptık (Rabbinin burhanını ona gösterdik) ki ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştıralım."* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama konumundadır. Buna göre, buradan şöyle bir anlam çıkarabiliriz: Biz Yusuf'a böyle davrandık, çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı. İhlâsa erdirilmiş kullara böyle davranılır.

Ayetten anladığımız kadarıyla, Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarının bir özelliği, Rablerinin burhanını görmeleridir. Yine ayetten anlıyoruz ki, yüce Allah onlardan her türlü kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırır. Bu yüzden günah işlemezler, günaha yönelmezler. Çünkü Allah onlara burhanını gösteriyor. İşte ilâhî koruma (ismet) budur.

Aynı şekilde, ayetten anlıyoruz ki, bu burhan, yakine dayalı ilmî bir sebeptir; ama biz sıradan insanların bilip uyguladığı bilgi türünden değil.

Sünnî ve Şiî müfessirler bu ayetle ilgili olarak farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri şöyle özetlemek mümkündür:

1- İbn Abbas, Mücahid, Katade, İkrime ve Hasan gibi bilginlere nispet edilen bir yorumda şöyle deniyor: Ayette kastedilen anlam şudur: Kadın fuhşa yöneldi, Yusuf da benzeri bir eğilim içine girdi. Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi, o şeyi yapardı.

Bu arada, tefsir bilginlerinin Yusuf'un (a.s) kadına yönelişini peygamberlik makamına yakışmayacak ve onun gibi doğru sözlü bir peygamberle bağdaşmayacak şekilde tasvir ettiklerini de görüyoruz. Demişlerdir ki: Yusuf zina etmek üzere kadına yöneldi. Ona iyice sokulup donunu çözdü ve evli birinin ilişki için oturacağı yere oturdu. İşte tam o sırada Rabbinin burhanı yetişti, şehevî duygularını geçersiz kılarak onu helâk olmaktan kurtardı.

Ayrıca bu burhanın özellikleri ile ilgili olarak da değişik şeyler söylemişlerdir. Gazalî, Yusuf Suresi'ni tefsir ederken şöyle der:

"Âlimler, Allah'ın Yusuf'a gösterdiği burhanın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazısına göre, o sırada bir kuş omuzlarına konmuş ve kulağına şöyle demiştir: 'Bunu yapma; eğer yaparsan, peygamberlik derecesinden aşağı düşersin.' Bazısına göre, Yusuf babası Yakub'un parmağını ısırdığını ve kendisine, 'Ey Yusuf, beni görmüyor musun?' diye seslendiğini görmüştür. Hasan el-Basrî şöyle der: Yusuf kadının bir şeyin üzerini örttüğünü gördü. 'Ne yapıyorsun?' diye sordu. Kadın, 'Beni görmesin diye putumun yüzünü örtüyorum.' dedi. Bunun üzerine Yusuf şöyle dedi: Sen anlamaz ve görmez cansız bir varlıktan utanıyorsun da, ben beni gören; benim gizlimi, de açığımı da bilen Allah'tan utanmaz mıyım?"

"Dilcilerin yorumları ise şöyledir: Ona gizlice şöyle seslenildi: 'Ey Yusuf, senin adın peygamberler divanında yazılıdır; ama sen beyinsizlerin işini yapmak istiyorsun.' Bir görüşe göre, Yusuf duvarı delip geçen bir avuç gördü. Avuçta şunlar yazılıydı: 'Zinaya yaklaşmayın. Hiç şüphesiz o çirkin bir hayâsızlık ve kötü bir yoldur.' Bazılarına göre, evin tavanı yarılmış ve Yusuf kendisine şöyle seslenen güzel bir yüz görmüştür: 'Ey ismet (korunmuşluk) elçisi, yapma; kuşkusuz sen masumsun.' Diğer bazılarına göre, Yusuf başını eğmiş ve yerde şöyle yazılı olduğunu görmüştür: 'Kim bir kötülük işlerse, ondan dolayı cezalandı-

rılır.' Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: 'Bir melek yanına geldi, iki kanadıyla sırtını sıvazladı. Bunun etkisiyle şehevî arzuları iki ayağının parmak uçlarından dışarıya doğru aktı.' Başkaları da şöyle demişlerdir: 'Yusuf evde bir melek gördü ve melek şöyle diyordu: Ben burada değil miyim?' Kiminin yorumu ise şöyledir: 'Yusuf'la kadının arasına bir perde girdi, birbirlerini göremez oldular.' Bir görüşe göre de, Yusuf cennet cariyelerinden birini gördü ve cariyenin güzelliğine hayran kaldı. 'Sen kiminsin?' diye sordu. Cariye, 'Zina etmeyenlerin.' diye cevap verdi."

"Bir yoruma göre, üzerinden bir kuş uçmuş ve ona şöyle seslenmiştir: 'Ey Yusuf, acele etme. Çünkü o sana helal kılınmıştır ve senin için yaratılmıştır.' Başka bir görüşe göre, Yusuf o sırada içine atıldığı kuyuyu karşısında gördü, kuyunun başında da bir melek duruyordu ve şöyle diyordu: 'Ey Yusuf, bu kuyuyu unuttun mu?' Bir görüşe göre, Yusuf Züleyha'yı son derece çirkin bir şekilde gördü ve ondan tiksinerek kaçtı. Diğer bir görüşe göre, Yusuf kendisine şöyle seslenen bir adam gördü: 'Ey Yusuf, sağına bak.' Yusuf sağına baktığında, kocaman bir yılan gördü. Yılan şöyle diyordu: 'Bugün zina eden, yarın benim karnıma girecek.' Bunun üzerine Yusuf yılandan büyük bir hızla kaçtı." (Alıntı burada sona erdi.)

Onunla ilgili olarak söylenen sözlerin birinde, Yakup Peygamber'in ona göründüğü, göğsüne vurarak şehvetinin ayak parmaklarının uçlarından akıp çıkmasını sağladığı belirtiliyor. Bu görüş, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Mücahid, İkrime ve İbn Cübeyr'den nakledilmiştir. Bunun gibi daha birçok rivayet vardır ki, aynı eserde rivayet yoluyla aktarılmıştır.

Bu görüşe cevap olarak şunları diyebiliriz: Her şeyden önce Hz. Yusuf bir peygamberdi. İlâhî koruma altındaydı. Bu koruma onun günah işlemesine engel oluyordu. Bu korumanın, peygamberleri günah işlemekten alıkoyduğunu daha önce kanıtlamıştık. Öte yandan yüce Allah onunla ilgili olarak üstün ahlâktan ve ihlâslı kulluktan söz ediyor. Bu da hiçbir kuşkuya yer bırakmıyor ki, onun pak dünyası ve yüce mertebesi bu tür yakışıksız ve kirli isnatlardan münezzehtir. Yüce Allah onun kendine has kıldığı, kulluğu için seçtiği, kendilerine ilim ve hikmet verdiği kullarından biri olduğunu, ona olayları yorumlama bilgisini öğrettiğini, son derece muttaki ve Allah yolunda sabırlı bir kul olduğunu, hain olmadığını, kimseye zulmetmediğini, cahil olmadığını, iyilerden olduğunu, onu salih ataları İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a kattığını zikretmiştir.

Böyle yüksek makamlar ve üstün dereceler; vicdanı temiz, rüknü münezzeh, ameli iyi ve durumu doğruluk üzere olan kullardan başkası için söz konusu olabilir mi?

Allah'a karşı isyan etmeye yeltenen, Allah'ın dini açısından en çirkin günahlardan biri olan evli bir kadınla zina etmeye yönelen, kendisine malıyla en güzel bir şekilde bakılmasını temin eden bir kimseye ihanet etme eğilimi içine giren, şalvarının bağını çözecek ve kadınla kocası gibi oturup onunla birleşme pozisyonuna girecek kadar bu işe ısrarlı olan, bundan vazgeçsin diye peş peşe alâmetler geldiği hâlde hâlâ vazgeçmeyen, dört bir yanından "Yapma!" diye gelen seslere aldırış etmeyen, utanmayan ve hâlâ vazgeçmeyen, en sonunda göğsüne bir darbe vurulan ve bu darbenin etkisiyle şehevî arzuları parmak uçlarından dışarı akan, koskoca bir yılanı sağında görüp korkuyla kaçan bir kimse, peygamberlik ve resullük koltuğuna oturmak şöyle dursun, insan niteliğine bile lâyık değildir; böyle bir kimseye insan bile denilmez. Yüce Allah'ın, böyle birini peygamber olarak görevlendirip vahyini ona emanet etmesi, dininin anahtarlarını onun eline vermesi, ona hikmetini ve ilmini bahşetmesi, onu Allah dostu İbrahim gibi bir peygamberin seviyesine çıkarması düşünülebilir mi?!

Fakat birbirini tutmaz bunca rivayetleri, İsrailiyat menşeli söylentileri ve uydurma nakilleri esas alıp görüş belirten bu zevat, Yusuf'un atası İbrahim'i (a.s), karısı Sara'yı başkalarına peşkeş çeken biri olarak tanıtmaktan kaçınmadıktan sonra onun soyundan gelen Yusuf'u (a.s) da bir başkasının karısıyla ilişki kurmakla suçlamaktan çekinmezler.

el-Keşşaf adlı eserde şöyle deniyor: "Yusuf'un kadına yönelmesinin tefsiri bağlamında denilmiştir ki: 'Yusuf kuşağını çözdü ve kadınla cinsel birleşme pozisyonunu aldı. Donunun uçkurunu açtı ve sırt üstü uzanan kadının ayaklarının arasında oturdu.' Yusuf'un gördüğü burhan ise şu şekilde yorumlanmıştır: 'Yusuf şöyle bir ses duydu: 'Ondan uzak dur!' Ama Yusuf bu uyarıya aldırmadı. Bir kez daha seslendi, yine etki etmedi. Üçüncü kez şöyle seslenildi: 'Ondan yüz çevir!' Fakat bu sözler de onda etki yaratmadı. En sonunda Yakup parmaklarının uçlarını ısırarak ona göründü.' Bazılarına göre Yakup, Yusuf'un göğsüne vurmuş ve bu darbenin sonucunda şehevî arzuları parmaklarının uçlarından dışarı akmıştır."

"Bazıları da şöyle demiştir: 'Yakup Peygamber'in her oğlunun on iki çocuğu olmuş, sadece Yusuf'un on bir çocuğu olmuştur. Bunun ne-

deni, Aziz'in karısına yöneldiği zaman bir parça şehvetinin eksilmiş olmasıdır.' Bazılarına göre, ona şöyle seslenilmiştir: 'Ey Yusuf, tüyleri olup da zina ettikten sonra üzerinde tüyleri kalmayan kuş gibi olma.' Bazılarına göre, Yusuf ile kadının arasına pazısız ve bileksiz bir avuç giriverdi. O avuçta şöyle yazılıydı: 'Üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır.' Yusuf vazgeçmedi. Sonra o avuçta şunların yazılı olduğunu gördü: 'Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o çirkin bir hayâsızlık ve kötü bir yoldur.' Ama Yusuf yine vazgeçmedi. Sonra avuçta şunların yazılı olduğunu gördü: 'Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkun.' Bunun da Yusuf üzerinde etkisi olmadı. Bunun üzerine Allah Cebrail'e şöyle dedi: 'Kulum bir yanlışlık yapmadan ona yetiş!' Cebrail derhal yere indi ve Yusuf'a şunları söyledi: Ey Yusuf, peygamberlerin divanına yazılı olduğun hâlde beyinsizlerin işini mi yapacaksın?"

"Bazılarına göre, Yusuf o sırada Aziz'in suretini görmüştü. Yine denildiğine göre, kadın kalkıp orada bulunan bir putun yüzünü örtmüş ve 'Onun bizi görmesinden utanıyorum.' demiştir. Bunun üzerine Yusuf, 'Sen işitmeyen ve görmeyen bir cisimden utanıyorsun da ben, işiten, gören ve kalplerin gizledikleri duygu ve düşünceleri bilen Allah'tan utanmaz mıyım?' demiştir."

"Bu ve benzeri rivayetler, dinleri yüce Allah'a ve peygamberlerine iftira atmaktan ibaret olan Haşevîler ve Cebriyeciler tarafından aktarılmıştır. Allah'a hamdolsun ki, adalet ve tevhit ehli Müslümanlar bunların sözlerinden ve rivayetlerinden uzaktırlar; bu tür sözler, onların inançları arasına sızmaya bir yol bulamamıştır."

"Eğer Yusuf Peygamber'den (a.s) en basit bir sürçme sadır olsaydı, bundan söz edilirdi ve onun tövbe edip bağışlanma dilemesi gündeme getirilirdi. Nitekim Âdem'in, Davud'un, Nuh'un, Eyyub'un, Yunus'un sürçmelerinden, sonra tövbe edip bağışlanma dileyişlerinden söz edilmiştir. Oysa yüce Allah ondan övgüyle söz etmiş ve onu muhlas (ihlâsa erdirilmiş) olarak adlandırmıştır."

"Böylece kesin olarak anlıyoruz ki, Yusuf bu kaygan zeminin ötesine geçmeden direnmiş, güçlü ve kararlı bir insan edasıyla ondan kurtulma yönünde çaba sarf etmiştir. Zinanın haramlığına ilişkin kanıtı hep gözünün önünde bulundurmuş ve bunun çirkin bir eylem olduğunu kesinlikle unutmamıştır. Bu yüzden gerek önce eski semavî kitaplarda, sonra da diğer semavî kitaplar üzerinde bir kanıt ve onları doğru-

layan bir hüccet konumunda olan Kur'ân'da Allah tarafından övgüye mazhar olmuştur. Kur'ân'da onun kıssası baştan sona anlatılmış ve o kıssa için özel bir sure tahsis edilmiştir. Ki sonraki kuşaklar arasında doğruluk timsali olarak anılsın -tıpkı dedesi İbrahim Halil (a.s) gibi- ve zamanın son noktasına kadar salihler onu bir namus ve iffet timsali, çirkin hayâsızlıktan beriliğin örneği ve kaygan zeminlerde sebat etmenin muhteşem sembolü olarak örnek alsınlar."

"Bu tür asılsız iftiraları anlatanları Allah rezil etsin! Bunların sözü şu anlama gelmektedir: Allah'ın, peygamberlerinden biri örnek alınsın diye apaçık Arapça olan Kur'ân'daki en güzel kıssa olarak sunduğu bir hikâyenin kapsamında indirdiği bir suredeki peygamber; zina etmek üzere çömelen, evli bir kadınla birleşmek üzere uçkurunu çözen, Rabbi tarafından üç kere sakındırılan, kendisine Kur'ân'ın içerdiği uyarılar ve azarlarla seslenilen, şiddetli bir azapla tehdit edilen, eşi dışında biriyle ilişkiye girip zina ettiği için tüyleri dökülen bir kuş benzetmesiyle korkutulan, yine de yatakta oturup yerinden oynamayan, bir türlü vazgeçmeyen, tınmayan, derken sonunda Allah'ın Cebrail'i göndermesiyle zorla durdurulan biridir! En azgın, en hayâsız ve en utanmaz, yüzü kızarmaz zanilerden biri hakkında, sözde ravilerin aktardıkları şeylerden en basiti dahi söylendiğinde, onun atacak bir damarı, hareket edecek bir adalesi kalmaz ve utancından donar kalır. Demek ki, bunların anlattıkları Yusuf, bunlardan daha çok hayâsız ve apaçık bir sapıklık içindeymiş!"[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Bu rivayetleri aktaranlar hakkında müfessirlerden biri ne güzel söylemiş! Onlar bu tür rivayetlerle Yusuf'u suçluyorlar; ama şu veya bu şekilde kıssayla ilgisi olan herkes onun suçsuzluğunu ve temizliğini haykırıyor. Öncelikle yüce Allah buna tanıklık ediyor: *"O bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır."* [24. ayet] Sonra kadının akrabalarından tanıklık etmesi istenen kişi temizliğini ifade ediyor: *"Eğer Yusuf'un gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir ve o yalancılardandır. Ve eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir ve o doğru söyleyenlerdendir."* [26-27. ayetler] Sonra Aziz'in kendisi onun suçsuzluğunu itiraf ediyor ve eşine hitaben şöyle diyor: *"Kuşkusuz, bu siz kadınların tuzaklarındandır."* [28. ayet] Yine Aziz'in karısı onun pak

---

1- [el-Keşşaf, c.2, s.457]

ve temiz olduğunu şu sözleriyle itiraf ediyor: *"Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."* [51. ayet] Kentin ileri gelenlerinin eşleri de doğruluğunu şu sözlerle haykırıyorlar: *"Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik."* [51. ayet] Sonra Allah'ın doğru sözlü olarak nitelendirdiği Yusuf'un kendisi de böyle bir suçlamayı reddediyor: *"Benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindir."* [52. ayet]

Bazılarının bu tür sözleri alıp aktarmalarının ve bunlara itibar etmelerinin iki ana sebebi vardır:

Birincisi: Rivayetlere gereğinden fazla eğilimli olmaları ve nasıl olursa olsun, aklın tartışma götürmez gerçekleriyle ve Kur'ân'ın muhkem hükümleriyle bağdaşmasa bile her türlü hadisi kayıtsız şartsız kabul etmeleridir. Bunun yanı sıra İsrailiyat menşeli rivayetler ve bunlarla bağlantılı olarak uydurulmuş nakiller de bunların hayal güçlerini yönlendirerek akıl almaz yorumlara girişmelerine neden olmuş, hak ve hakikati onlara unutturmuş ve onları gerçek bilgilerden uzaklaştırmıştır.

Bu yüzden bu gibi insanların dinsel bilgiler için duyu organlarının algılama kapsamlarının ötesinde bir alan öngörmediklerini görürsünüz. Onlar açısından peygamberlik, velilik, masumiyet ve ihlâs gibi insanî-manevî makamlar da itibarî olgulardır. Tıpkı itibarî insan topluluklarında yaygın olarak kullanılan itibarî ve mevhum makamlar gibi. Ki bunların isimlendirmenin ve vazetmenin ötesinde bir gerçeklikleri, dayandıkları bir hakikatleri yoktur.

Bu yüzden yüce peygamberlerin nefislerini de diğer insanların çeşitli tutkulu arzular arasında gidip gelen, cahilliğin ve alçaklığın en son noktalarına kadar ulaştıran nefisleriyle karşılaştırırlar. Bunlara göre eğer nefisleri yükselirse, ancak takva derecesine, sevap ümidi ve azap korkusu esaslı mertebeye yükselebilir. Nice hususlarda doğru yaparlar, nicelerinde ise yanılırlar. Eğer herhangi bir meseleyle ilgili olarak ilâhî koruma (ismet) devreye girerse, bu, insan ile günah arasına giren bir güç olarak işlevini görür ve ancak insanın donatıldığı diğer beşerî sebepleri ve güçleri iptal ederek etkinliğini gösterir. Yani insanı güzel bir fiili işlemeye ve iyi bir ameli yapmaya zorlar. Oysa zorlama ve dayatma söz konusu olduğunda bir fiilin güzelliği ve bir amelin iyiliği söz konusu olmadığı gibi, bunları işlemek zorunda kalan insan da övgüyü hak etmez. İnşaallah bu konunun devamını özel bir bölümde sunacağız.

İkincisi: Dilbilimcilerin açıklamalarını ölçü alarak, *"Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve (andolsun,) Rabbinin burhanını (yakine dayalı ilmini) görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi."* ifadesinin zahirî çağrışımıdır. Dilbilimciler diyorlar ki: "Levla" bir şart edatıdır ve cezası, ondan önce gelmez; tıpkı şart edatı olan "in"de olduğu gibi. Bu durumda "ve hemme biha=Yusuf da ona yöneldi" tam bir cümledir ve şart ile ilintili değildir. Bu durumda "Levla" edatının cevabı, takdirî olarak öngördüğümüz "feale=yapardı" veya buna benzer bir ifadedir. Buna göre cümlenin takdirî açılımı şöyle olur: Andolsun ki, Aziz'in karısı Yusuf'a yöneldi. Yusuf da ona yöneldi. Eğer Rabbinin burhanını görmeseydi yapardı." Bu da bizim elde etmek istediğimiz anlamdır.[1]

Bu yorumun yanlış olduğunu daha önce açıkladık ve *"Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi"* ifadesi ile *"Yusuf da ona yönelirdi."* ifadesinin birlikte yemin cümlesi olduklarını, "levla" edatının cezasının ikinci cümlenin anlamında olduğunu ve ikinci cümle cezaya delâlet ettiği için cezanın hazfedildiğini belirtmiştik. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Andolsun, kadın ona yöneldi ve andolsun, Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi." Bu, tıpkı şöyle demeye benziyor: "Allah'a yemin ederim ki, onu kesinlikle döveceğim, eğer beni döverse."

Kaldı ki, sözünü ettiğimiz dilbilimcilerin takdirî açılımını esas aldığımızda, "Ve levla en rea burhane Rabbihi=Ve eğer Rabbinin burhanını görmeseydi" şeklinde (vav edatıyla) bağlaçlı bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun düşerdi. Çünkü bunlara göre, ayetin akışı açısından bu cümlenin ayrı bir ifade gibi kullanılmasını gerektirici bir etken yoktur.

2- Bu ayetle ilgili olarak aktarılan görüş ve değerlendirmelerin bir kısmında ise, Hz. Yusuf'un (a.s) yönelmesinden maksadın, doğanın ve içgüdülerin eğilim göstermesidir. Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde şöyle diyor:

"Eğer desen ki: Bir peygamberde günaha yönelik eğilimin ve günah işleme kastinin bulunması nasıl caiz olabilir? Buna cevap olarak derim ki: Burada kastedilen şudur: Yusuf'un nefsi, kadının Yusuf'a yönelik meyline ve kastine benzer bir ilişkiye meyletti; erkeklik ve gençlik şehvetinin etkisiyle Yusuf kadına özlem duydu. Yusuf'un bu meyli de, az

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c.18, s.116-117]

kalsın insanın aklını başından alacak ve direncini kıracak bu tür ortamın doğal bir tepkimesiydi. Ama Yusuf bu etkiyi kırıyor ve Rabbinin burhanına bakarak kendini kurtarıyor. Rabbinin burhanı ise, mükellef olan insanların haram olan şeylerden kaçınmalarının zorunluluğu olgusudur."

"Eğer şiddetinden dolayı 'el-hemmu' olarak isimlendirilen bu meylin şiddeti olmasaydı, kendini böyle bir meylin etkisinden kurtaran kişi Allah katında övgüyü hak etmezdi. Çünkü belâlar karşısında sabretmenin büyüklüğü, belânın büyüklüğüyle ve şiddetiyle orantılıdır. Eğer Yusuf'un yönelişi de tıpkı kadının yönelişi gibi işi yapmaya yönelik kesin bir niyet ve kararın sonucu olsaydı, Allah onu övmez ve ihlâslı kullarından olduğunu belirtmezdi."

"Bu arada, *'Yusuf da ona yönelirdi.'* ifadesiyle, 'Yusuf da ona yönelecek gibi olurdu.' şeklinde bir anlamın kastedilmiş olması da mümkündür. Örneğin bir adam, birini öldürmek üzere olduğunu, hatta öldürmeye girişmek üzere olduğunu anlatmak için, 'Onu öldürmüştüm, eğer Allah'tan korkmasaydım.' der ve böyle söylemekle öldürecek gibi olduğunu anlatmak ister."

Zemahşerî devamla şöyle diyor: "Eğer desen ki: Neden 'levla' edatının cevabı (cezası), *'Yusuf da ona yönelirdi.'* ifadesinin delâlet edeceği şekilde hazfedilmiştir? Bu ifade, öne alınmış cevabın kendisi olsaydı olmaz mıydı? Buna cevap olarak derim ki: Çünkü 'levla', şart edatı hükmünde olduğu için cevabı kendisinden önce gelmez. Şart edatının ifadenin başında olması gerekir. Kaldı ki, şart edatı kendisinden sonra gelen iki cümle (şart ve ceza cümleleri) ile birlikte bir tek söz görünümündedir; böyle olduğu için de sözün bir yarısının diğer yarısından önce zikredilmesi caiz değildir. Fakat delâlet eden bir karine olduğunda sözün bir kısmını hazfetmek caizdir."

"Eğer desen ki: Niçin 'levla' edatını sadece Yusuf'un kadına yönelmesi ile ilintilendirdin de, *'Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi... (andolsun) Yusuf da ona yönelirdi.'* cümlesinin tamamıyla ilintilendirmedin? Çünkü 'hemm=kastetmek', cevherle/özneyle ilintili olmaz; sadece mana/anlam ile ilintili olur. Bu yüzden 'birlikte olma' gibi bir eylemin takdir edilmesi zorunludur. Birlikte olma da ancak iki kişiyle gerçekleşebilir. Dolayısıyla bir bakıma şöyle söylenmiştir: Andolsun ki, ikisi de birlikte olmayı kastetmişlerdi, eğer ikisinden birini engelleyen bir engel olmasaydı?"

"Buna cevap olarak derim ki: Evet, dediğin doğrudur; fakat yüce Allah iki 'hemm' fiilini ayrı ayrı zikretmiştir: *'Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve (andolsun,)... Yusuf da ona yönelirdi.'* Dolayısıyla yüce Allah'ın bir şeyi görmemezlikten gelmesi, geçersiz kılınması anlamına gelir. O hâlde cümlenin takdirî açılımının şöyle olması bir zorunluluktur: 'Andolsun ki, kadın onunla birlikte olmaya yöneldi ve... o da kadınla birlikte olmaya yönelirdi.' Ayrıca ikisinin tasavvur ettiği birlikte olmak, 'kadının Yusuf'a karşı beslediği şehevî arzuları yatıştıracak eyleme başvurması ve eğer Rabbinin burhanını görmeseydi Yusuf'un da kadına karşı beslediği şehevî arzularını tatmin edecek eyleme başvurması' [yani birlikte olmaya her ikisinin rıza göstermesi, birinin karşı çıkmasıyla birlikteliğin gerçekleşmemesi] anlamındadır. Ancak Yusuf, Rabbinin burhanını gördüğü için kadına karşı duyduğu şehevî arzuyu tatmin edecek eylemlere başvurmaktan vazgeçti. Bu yüzden 'levla' edatı gerçek anlamda sadece Yusuf'un kadına yönelmesi ile ilintilidir."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Beydavî de bu görüşü tefsirinde özetleyerek diyor ki: "Yusuf Peygamber'in (a.s) kadına yönelmesinden maksat, doğal eğilimi ve şehevî arzu duymasıdır, isteğe bağlı yöneliş değil. Doğal eğilim ve şehevî arzu duyuş ise, sorumluluk kapsamına girmez. Allah'ın övgüsünü ve büyük ecrini hak eden kişi, bu eğilimin eyleme geçmesi veya gerçekleşmek üzere olması durumunda kendini böyle bir fiilden alıkoyan kişidir. Bu ifade bir bakıma şöyle demeye benziyor: Onu öldürmüştüm, eğer Allah'tan korkmasaydım."[2] (Alıntı sona erdi.)

Beydavî'nin bu yorumu,"Bu anlam, sözlükte 'el-hemmu' kelimesine yüklenen anlamla bağdaşmıyor." diye reddedilmiştir. Çünkü 'el-hemmu' sözcüğü sözlükte, yapılması istenen bir fiile doğru hareket etmek gibi maksadı açığa çıkaran bazı eylemlerle birlikte olacak şekilde bir fiili yapmaya kastetmek, ya da bir fiilin bazı mukaddimelerine başlamak anlamına gelir. Birini dövmek isteyen bir adamın ona doğru kalkıp harekete geçmesi gibi. Fakat salt doğal eğilim veya şehevî arzu ediş, kesinlikle "el-hemmu" sözcüğünün anlamının kapsamına girmez. Sözlük anlamı itibariyle de "el-hemmu" yergiyi gerektirmektedir. Bu yüzden

---

1- [el-Keşşaf, c.2, s.456-457]

2- [Tefsir-i Beydavî, s.312]

saygıdeğer bir peygamberden böyle bir eylemin sadır olması yakışık almaz. Doğal eğilim, yükümlülük alanına girmediği için yergiyi gerektirmese de, buna "hemm=yönelmek" denilmez.

Ben derim ki: Bu açıklama, ancak "Yusuf Peygamber'in (a.s) kadına yönelmesinden maksat, doğal eğilimi ve şehevî arzu duymasıdır." şeklindeki değerlendirmeye cevap olabilir; ama bundan öte, yönelme anlamındaki "el-hemmu" kelimesinin, yönelmek üzere olma gibi bir anlam ifade etmesinin mümkün olması şeklindeki yoruma cevap olmuyor. Aksine bu söz, belli bir ölçüde ayetin anlamına ilişkin tek başına bir yorumdur. Şöyle ki, ayette işaret edilen iki yönelme eylemi birbirinden ayrıdır. Kadının yönelmesi, bilinçli olarak ve tasarlayarak Yusuf'la birlikte olmaya azmetmesinden; Yusuf'un (a.s) yönelmesi ise, gerçekleştirmeyecek şekilde fiile yönelecek gibi olmasından ibarettir. Bunun delili ise, yüce Allah'ın ondan övgüyle söz etmiş olmasıdır. Çünkü eğer Yusuf Peygamber'in (a.s) kadına yönelmesi, onunla birleşmeye yönelik gerçek bir yönelme anlamında olsaydı, onun bu eğilimi kesinlikle bilinçli bir tavır olduğu için yergiyi gerektirirdi ve kesinlikle övgüyle ilintilendirilmezdi. Buradan Yusuf Peygamber'in (a.s) yönelmesinden maksadın, yönelmeye eğilim göstermesi, fiilen yönelmemesi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yoruma ilişkin cevabımız şöyledir: Bu, mecazî bir anlamdır; mecazî bir anlama ise, ancak gerçek anlama yorumlama imkânı olmadığı durumlarda başvurulabilir. Daha önce bu ifadenin gerçek anlamının esas alınmasının mümkün olduğunu belirtmiştik.

Öte yandan, Yusuf'un Rabbinin burhanını görmesinden maksadın, şeriatın yasakladığı şeylerden ve ilâhî haramlardan kaçınmanın zorunluluğunu öngören aklî kanıta dönmek olduğu şeklindeki değerlendirme ayetin lafzıyla kesinlikle bağdaşmıyor. Çünkü görme (rüyet) fiili, ancak görme organı olan maddî gözlerle veya onunla aynı konumda olan ya da ondan daha belirgin olan kalbî gözlemle ilintili olarak kullanılır. Salt aklî düşünme ise, kesinlikle görme olarak nitelendirilmez.

3- Ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak ileri sürülen görüşlerden biri de şudur: Ayette işaret edilen iki yönelme eylemi farklı anlamlara yöneliktir. Kadının yönelmesi, Yusuf'la birlikte olmaya yönelmesi; Yusuf'un kadına yönelmesi ise, kendini savunmak maksadıyla kadını dövmek üzere ona yönelmesi anlamını ifade eder. Her iki yönelmenin farklı anlamlarda kullanıldığının kanıtı da, yüce Allah'ın Yusuf'un

ihlâsa erdirilmiş kullarından olduğuna tanıklık etmesi ve aklî delilin, peygamberlerin (hepsine selâm olsun) masum olmalarının zorunluluğuna hükmetmesidir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Anlaşıldığı kadarıyla ayette kullanılan 'hemm' olgusu, kendisine gerçek anlamda azmetmenin ilintili olması doğru olmayan bir hususla ilintilendirilmiştir. Çünkü *'Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi... Yusuf da ona yönelirdi.'* buyrulmuş. Dolayısıyla 'hemm' olgusu ikisiyle ilintilendirilmiştir. Oysa zatları açısından ikisinin de irade ve azmedilme konusu olması mümkün değildir. Çünkü kalıcı bir varlığın irade ve azmedilmesi doğru değildir. Eğer ayette geçen 'hemm' olgusunu azmetme şeklinde yorumlarsak, o zaman azmetmenin ilintili olacağı bir olgunun hazfedilmiş olduğunu takdir etmemiz gerekir. Zaten Hz. Yusuf'un azmetmesini çirkin olmayan bir şeyle ilintilendirmemiz, meselâ Yusuf Peygamber'in kadını dövmek veya onu kendisinden defetmek üzere ona yöneldiğini söylememiz mümkündür. Sanki yüce Allah şöyle demiştir: 'Kadın çirkin zina eylemini gerçekleştirmek üzere Yusuf'a yöneldi ve zina yapmak istedi. Yusuf ise, onu dövmek ve kendinden defetmek üzere kadına yöneldi.' Nitekim birini dövmek veya ona bir kötülük dokundurmak eğilimini gösterenler için, 'Ona yöneldi.' derler."

"Bu durumda, 'burhanı görme'nin anlamı şudur: Yüce Allah ona öyle bir burhan gösterdi ki, eğer yöneldiği şeyi yaparsa, kadının ailesi kendisini yok edecek veya öldürecektir. Veya kadın kendisiyle çirkin fiili yapmaması durumunda onun kendisini zina etmeye çağırdığını ve karşı çıktığı için de kendisini dövdüğünü açıklayacağını söyleyecektir. Böylece yüce Allah, kötülük ve fuhşu, yani öldürülme ve zina suçlamasını kendisinden uzaklaştıracağını haber verdi. Bunu kabul ettiğimizde, cümlenin takdirî açılımı şöyle olur: 'Rabbinin burhanını (ikazını) görmeseydi, bunu yapacaktı.' O zaman da 'levla' edatının cevabının mahzuf olduğu kabul edilir. Nitekim bir başka ayette de bunun bir örneğini görebiliyoruz: *'Ya sizin üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (hâliniz nice olurdu)!'* [Nûr, 20]" (Mecmau'l-Beyan tefsirinden ihtiyacımız olan bölüm burada sona erdi.)

Bu yoruma ilişkin cevabımız şöyledir: Aslında böyle bir açıklamanın herhangi bir sakıncası yoktur; ancak böyle bir yorumun temelini, ayette geçen iki "hemm" ifadesinin farklı anlamlar ifade etmesi ihtimali

oluşturmaktadır. Bu ise, ayetin zahiriyle bağdaşmıyor. Dolayısıyla her iki yerde geçen "hemm=yönelme" olgusunu aynı anlama yorumlamanın imkânının olmaması durumu dışında böyle bir yoruma başvurulmaz. Kaldı ki, biz her iki yerde aynı anlama gelebileceğini kanıtladık.

Ayrıca böyle bir değerlendirme, Yusuf Peygamber'in (a.s) gördüğü burhanın, kadını dövmesi durumunda kadının ailesinin kendisini yok edeceğine veya başka bir musibeti başına getireceğine delâlet eden türden olmasını ve doğal olarak da kötülük ve fuhuştan maksadın da, -Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde işaret edildiği gibi- öldürülme veya zina yapmakla suçlanma olduğunu gerektirir. Oysa böyle bir çıkarsama, kesinlikle ayetin zahirinden algılanan anlama aykırıdır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, ayrıca ayetteki her iki yönelme ile birleşmeye azmetmenin kastedildiğinin caiz olmadığı da ifade ediliyor. Kısaca şöyle deniliyor: "Yönelme, ancak istediği şeye kararlılıkla meyleden kişiye boyun eğmeyen kimseyle ilintilendirilebilir. Dolayısıyla taraflardan birinden gerçek anlamda yönelmenin gerçekleştiği varsayıldığında, böyle bir varsayımla birlikte taraflardan öbüründen de yönelmenin gerçekleştiği doğru olmaz. Çünkü fiilen isteyen kişiye istemenin, talep edene talebin ve gönderilene gönderilmenin ilintilendirilmesinin bir anlamı olmaz."

Bunun cevabı şudur: Her şeyden önce, yönelmenin iki taraf açısından gerçekleşmesini engelleyen hiçbir olgu yoktur. Yeter ki, varsayılan yönelme iki taraf açısından aynı anda olsun; biri önce, diğeri sonra olmasın. Ya da yönelmenin yanında artı bir maksat söz konusu olsun. Birbirine yaklaşmak ve bir araya gelmek isteyen iki insan gibi. Böyle bir durumda taraflardan biri yerinde dururken, diğeri ona doğru hareket edebilir. Ya da birlikte hareket edip birbirlerine yaklaşabilir ve yakınlaşabilirler. Yine bütünleşmeyi ve cezp olunmayı isteyen iki beden gibi. Böyle bir durumda da bedenlerden biri çekerken, diğeri onun cazibesine kapılabilir veya her ikisi de birbirini cezp edebilir ve birbirine yaklaşabilirler.

4- Ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak ileri sürülen yorumlardan biri de şudur: "Ayette geçen yönelme olgusu, her iki yerde de aynı anlamda kullanılmıştır. Dövmeye ve kendini savunmaya yönelme anlamında yani. Çünkü kadın, Yusuf'tan murat almak isteyip de onun tarafından reddedilince ve Yusuf onun isteğini kabul etmeye yanaşmayınca,

büyük bir öfkeye kapıldı, ondan öç almak istedi, içinde kızgınlık ve üzüntüyle karışık bir öfke birikti ve ona saldırmak için harekete geçti. Yusuf da kadının kendisinden istediği çirkin eylemden kaçınmak ve kadının azgın tavrından kurtulmak için onu dövmeye yöneldi. Yusuf Peygamber (a.s) kadının bu eğilimini fark edince, kendini savunmak maksadıyla ve kendisine bir kötülük dokundurmaya kalkışması durumunda onu dövmeye hazırlandı. Şu kadarı var ki, Yusuf'un kadını dövmesi veya kendini savunmak üzere direnmesi, kadının onun kendisinden murat almak isteğini, kendisini çirkin hayâsızlığı işlemeye davet ettiğini söyleyerek suçlaması ihtimalini gündeme getirebilirdi. İşte bundan dolayı yüce Allah Yusuf'a yönelik lütfunun bir göstergesi olarak ona bir burhan gösterdi. Yusuf da bundan, gerçeği anlamış oldu ve kendisine, kendini savunmak maksadıyla kaçışı tercih etmesi gerektiği ilham olundu. Bu yüzden kapıyı açıp kadının yanından çıkmak için kapıya doğru yöneldi, kadın da arkasından onu izledi. Böylece ikisi de kapıya doğru koştular."

"Fakat yönelmeyi, birlikte olmaya ve cinsel birleşmeye yönelme şeklinde yorumlamak mümkün değildir. Öncelikle, *'Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi'* ifadesini ele alalım. Yönelme, ancak yönelen kişinin fiiliyle gerçekleşebilir. Cinsel ilişki ise, kadının yapabileceği bir eylem değildir ki ona yönelsin. Kadın bu eylemde edilgen bir pozisyondadır. Sadece kendisine yönelen cinsel birleşme talebini kabul eder ve talep edenin amacını gerçekleştirmesine imkân tanır. Bu bir."

"İkincisi: Yusuf, Aziz'in karısından böyle bir şey istemedi ki kadının onun talebini kabul etmesi ve birleşmeyi gerçekleştirmesine rıza göstermesi, kadın tarafından yönelme olarak isimlendirilsin! Çünkü bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerin metinleri, Yusuf'un böyle bir hayâsızlıktan, hatta bunun araçlarından ve öncüllerinden de beri olduğunu ortaya koyar niteliktedirler."

"Üçüncüsü: Eğer böyle bir şey gerçekleşmiş olsaydı, ondan şu şekilde söz edilmesi gerekirdi: 'Andolsun, Yusuf kadına yöneldi, kadın da ona yöneldi.' Çünkü ilk yönelme (Yusuf'un yönelmesi), doğal olarak daha önceliklidir ve gerçek yönelme de budur. İkinci yönelme (Züleyha'nın yönelmesi) ise, o ilk yönelmeye bağlıdır ve onsuz gerçekleşemez."

"Dördüncüsü: Kıssanın akışından anlaşıldığı kadarıyla kadın isteğinde kararlı ve talebini yerine getirmede ısrarlı biridir. Bu hususta en küçük bir tereddüdü yoktur. Bu isteğini yerine getirmesine engel ola-

cak hiçbir şey de söz konusu değildir. Dolayısıyla 'Kadın ona mutlak anlamda yöneldi.' demek doğru değildir. Hatta sırf cedel etmek (tartışmak) için kadının yönelmesinin, Yusuf'un talebini kabul etme, isteğine uyma şeklinde gerçekleştiğini söylesek bile. Çünkü yönelme, yapılıp yapılmaması hususunda tereddüt edilen bir fiile yaklaşmak anlamındadır. [Kadının da bu işte zerre kadar tereddüdü yoktu.] Buna karşılık, kadının Yusuf'a yönelmesinin, onu cezalandırmak için dövmek maksadıyla yönelmesi şeklinde algılanması ihtimali ise, en küçük bir takdirî açılım ile doğru kabul edilebilir."[1] (el-Menar adlı tefsirden özetle yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Şimdi yukarıdaki değerlendirmelere cevap verelim: Bu değerlendirme de, Yusuf'un kadına yönelmesi olgusuna verdiği anlam noktasında önceki değerlendirme ile örtüşüyor. Dolayısıyla önceki değerlendirmeye ilişkin cevabımız bunun için de geçerlidir. Fakat bu değerlendirmede özel olarak, kadının Yusuf'a yönelmesinden maksadın, kadının Yusuf'u dövmek veya başka bir maksatla ona yönelmesinden söz ediliyor ki, bunu doğrulayacak hiçbir kanıt yoktur. Salt kıssanın benzerlerinde böyle durumlara rastlandığı ihtimalinden hareketle, buna delâlet eden somut bir kanıt olmadan ifadeyi bu şekilde yorumlamak da doğru olmaz.

Öte yandan, adı geçen müfessirin, *"Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi"* ifadesinin birleşme anlamında yönelme şeklinde yorumlamanın uzak bir ihtimal olduğuna, ya da sahih olmadığına ilişkin açıklamalarına gelince, bunlar gerçekten gevşek değerlendirmelerdir. Bilindiği gibi cinsel birleşme normal olarak birtakım hareket edişlerden ve duruşlardan oluşur. Kadın bu eylemde edilgen değil, etkin bir konumdadır. İşlevseldir, salt kabul eden pozisyonunda değildir. Dolayısıyla eğer erkeğin nefsinde gizli bulunan içgüdüsel arzuları ve şehvet ateşini alevlendirmek, böylece onu kendisinden talep ettiği işe olumlu karşılık vermeye zorlamak için kadın erkeğe sarılmak veya benzeri bir eylemle yönelmiş olsaydı, "kadın erkeğe yöneldi" tabirini, onunla birleşmek istedi, şeklinde demek doğru olur. Artık kadının erkeğe yönelmesinin, onun kabul etmesi gereken bir şeyi kastetmesi şeklinde yorumlanması da gerekmez ki, yönelmenin bu eylem anlamında kullanılmasının doğru olmadığı itirazıyla karşılaşalım.

1- [el-Menar, c.12, s.284-286]

Söz konusu müfessirin, "Kadın kesin kararlıydı, mütereddit değildi. Dolayısıyla kadının yönelmesinin, istediği ilişki ve birleşmeye yönelme şeklinde yorumlanması doğru değildir." şeklindeki son değerlendirmesine gelince; bununla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Evet, kadın [adı geçen müellifin de takdir ettiği gibi] Yusuf'a yönelik isteği açısından kesin kararlıydı ve bunu gerçekleştirmeyi aklına koymuştu. Fakat fiilin gerçekleşeceği ve vuku bulacağı hususunda kesin bilgiye sahip değildi. Nasıl olabilirdi ki?! Bizzat kadın Yusuf'un kaçındığını ve kendisinden murat almaktan yüz çevirdiğini görüyordu. Kadın ise ancak Yusuf kaçınmak suretiyle isteğine olumlu karşılık vermediğinde ona yöneldi. Ama bununla birlikte Yusuf'un, isteğine olumlu cevap vereceğini, kendisine itaat edeceğini kesin olarak bilmiyordu. Bu husus son derece açıktır.

5- Ayetle ilgili ileri sürülen yorumlardan biri de şudur: Ayetin akışında, takdim (öne alma) ve tehir (sona bırakma) uygulamasına gidilmiştir. [Ceza cümlesi öne alınmış, şart cümlesi ise geriye bırakılmıştır.] Bu durumda cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Andolsun, kadın Yusuf'a yöneldi; Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi. Fakat Rabbinin burhanını görünce, kadına yönelmedi." Dolayısıyla bu açıklamanın şu ifadeye benzetildiğini söyleyebiliriz: "Ben helâk olmuştum, eğer sana yetişmeseydim." "Sen öldürülmüştün, eğer seni kurtarmasaydım." Bu cümlelerde aslında kastedilen anlam şudur: "Eğer sana yetişmeseydim, helâk olurdun." "Eğer seni kurtarmasaydım, öldürülürdün." Helâk ve öldürme eylemleri gerçekleşmiş olmasalar da böyle bir ifade kullanmak normaldir. Şairin şu sözlerini de buna benzetebiliriz:

"Savaş gününde kavmim beni savaşa çağırmasın / Eğer düşmana saldırmada acele etmezsem ve düşmanın benden önce davranmasına izin verirsem."

Nitekim Kur'ân'da da şöyle bir ayet vardır: *"Eğer biz, onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkaracaktı."* [Kasas, 10] Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, yukarıdaki yorum, müfessir Ebu Müslim'e isnat edilir.

Şimdi buna ilişkin cevabımıza gelelim: Eğer bundan maksat, bazı müfessirlerin, "Kur'ân'da takdim ve tehir vardır." şeklindeki açıklamaları ise, bilinmesi gerekir ki, onların bu yorumları, doğal olarak kimisi kimisinden önce zikredilmiş birden fazla cümlenin bulunduğu ifadeler

için geçerlidir. Bu tür ifadelerde normal akış düzeni bir an için göz ardı edilir ve bir amaçtan ötürü, sıralama esas alınmadan salt saymak (konuları aktarmak) göz önünde bulundurulur. Nitekim *"Karısı da (o sırada) ayakta durmuştu. Bunun üzerine güldü. Ona, İshak'ı ve İshak'ın arkasından Yakub'u müjdeledik."* (Hûd, 71) ayetinde takdim ve tehir uygulamasına başvurulduğu söylenmiştir.[1] Buna göre, ayetin normal ifadesi şu şekilde algılanmalıdır: "Biz ona müjdeledik, o da güldü."

Fakat *"Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi."* ifadesine gelince, ifadenin akışı içinde takdim ve tehir uygulamasına başvurulduğunu kabul etmemiz durumunda anlamda değişiklik meydana gelecektir. Şöyle ki, öne geçirildiği (takdim) durumda, hiçbir kayıtla sınırlandırılmamış yönelme olgusuyla karşı karşıya kalırız. Çünkü dilbilimcilerin söylediği gibi, "levla" edatının cevabı olup da ondan önce zikredilmiş olması caiz değildir. Tehir edildiği durumda ise, şart cümlesiyle kayıtlandırılmış bir yönelme olgusu çıkar karşımıza.

Şayet maksat, bu ifadenin "levla" edatının cevabı olup da ondan önce zikredildiği ise, dilbilimciler, "levla"yı şart edatı "in"le mukayese ederek bunu caiz görmezler. Bu tür örneklerle karşılaştıklarında ise derhal tevil ederler. Ancak bu tür bir mukayeseye ilişkin somut bir kanıt ve üzerinde durduğumuz ifadenin zahirinde tevili gerektirecek bir hususun olmadığı ileri sürülerek bu görüşün aksine bir görüş ortaya konulursa, o başka.

6- Ayetin anlamına ilişkin olarak ileri sürülen yorumlardan biri de şudur: "Kadın ilk önce rüyasında Yusuf'a yöneldi. Yusuf da ona yöneldi. Çünkü onu rüyasında görmüştü. İşte o zaman onun kendisine ait olduğunu anladı. Bu yüzden kadına yöneldi." Bu yorumu Gazalî ileri sürmüş

1- [Dikkat edilirse, bu ayetle ilgili söylenen takdim ve tehiri Allâme Tabatabaî kabul etmiyor. Kabul etmemesinin sebebi ise, ayetin orijinalinde geçen "zahiket" kelimesini farklı anlamda yorumlamasıdır. Allâme'nin görüşüne göre bu kelime, regl ve âdet olma anlamındadır. Dolayısıyla da ayette takdim ve tehir söz konusu değildir. Ancak bazı müfessirler, bu kelimenin "gülmek" anlamında olduğu görüşündedirler. İşte Allâme bu ayeti, burada sözü edilen takdim ve tehir konusuna şahit olarak getirirken, bu müfessirlerin görüşünü esas almış, o nedenle "takdim ve tehir uygulamasına başvurulduğu söylenmiştir." şeklinde bir tabir kullanmıştır. Ayetin tefsiri ile ilgili detaylı bilgi için 10. ciltteki Hûd Suresi'nin 71. ayetinin tefsirine bakabilirsiniz. -Musahhih-]

ve bunun güzel bir değerlendirme olduğunu belirttikten sonra şu notu düşmüştür: "Çünkü peygamberler masumdurlar, günaha yönelmezler."

Bu yoruma ilişkin cevabımıza gelince; eğer maksat, *"Yusuf da ona yönelirdi."* ifadesinin, Yusuf'un gördüğü rüyanın aktarımından ibaret olduğu ise, bu, lafız açısından kanıtlanması mümkün olmayan dayatma bir yorumdur. Şayet maksat, Yusuf'un (a.s) kadını rüyasında görüp ona yöneldiği ve özellikle peygamberlerin gördükleri rüyaların vahiy olduğu gerçeğinden hareketle o kadının kendisine ait olduğuna inanmaya başladığı, sonra uyanıkken ve kadının kendisinden murat almaya çalıştığı sırada bu inancına dayanarak kendisinin de ona yöneldiği, fakat Rabbinin burhanıyla bu iddiasının yanlış olduğu kendisine bildirildiği ise, bu, peygamberlerin kendilerine sunulan vahyi yanlış anlayabileceklerini ileri sürmek olur. Bu ise, peygamberlerin günaha yönelebileceklerini söylemekten pek de aşağı kalmayan bir olumsuzluktur kuşkusuz.

Kaldı ki, evli bir kadınla birleşmenin zulüm olduğunu, böyle bir zulmü işleyenin asla kurtulamayacağını ve Yusuf'un da böyle bir iğrenç tavırdan Allah'a sığındığını açıklayan önceki ayet ile, böyle bir yorum arasında açık bir çelişki vardır. Böyle bir şeyi zulüm ve Allah'a sığınılması gereken bir iğrençlik olarak gördüğü hâlde, Yusuf Peygamber (a.s) kadının kendisine ait olduğunu nasıl düşünebilir?

Buraya kadar sunduğumuz değerlendirmeler, tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili olarak ileri sürülen yorum ve tefsirlerin omurgasını oluşturmaktadır. En başta sunduğumuz ile birlikte sayılarının yedi veya sekize çıktığı görülür.

Görüldüğü gibi, Yusuf'un Rabbinin burhanını görmesi, her bir değerlendirmede farklı bir şekilde anlamlandırılmıştır. Bazılarına göre bundan maksat, Yusuf'un (a.s) gördüğü yakinî bir sebeptir. Kimine göre bundan maksat, ona görünen nişaneler ve belirgin olgulardır ki, bunlar onu böyle bir hatayı işlemekten alıkoymuştur. Bazılarının değerlendirmesine göre, zinanın haram olduğunu ve azabı gerektirici bir eylem olduğunu bilmesidir. Kimine göre, bununla kastedilen, namus ve iffet melekesidir. Bazılarının açıklaması, bundan maksadın masumiyet ve temizlik olduğu yönündedir.

Bütün bu değerlendirmeler içinde hangisinin gerçeği yansıttığını belirtmiştik. İnşaallah ele aldığımız ayetler grubuna ilişkin genel değerlendirmeyi tamamladıktan sonra bu konuya özel bir bölüm ayırarak detaylı bir açıklamaya yer vereceğiz.

25) İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın, onun gömleğini arkadan uzunluğuna yırttı. Kapının yanında kadının efendisini (kocasını) buldular.

Ayetin orijinalindeki "istebeka" kelimesinin mastarı olan "istibak", önce geçmek için koşarak yarışmak anlamına gelir. Daha önce bu kelimenin anlamı üzerinde durmuştuk. "el-Kaddu" ve "el-kattu", yırtmak anlamına gelir. Fakat ayetin orijinalinde geçen "kaddet" kelimesinin mastarı olan "el-kaddu" sözcüğü, daha çok uzunluğuna yırtmak, "el-kattu" sözcüğü ise, enine yırtmak anlamında kullanılır. "ed-Dubur" ve "el-kubul", arka ve ön demektir.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, ikisinin koşmaları farklı amaçlara yönelikti. Hz. Yusuf (a.s) kapıyı açmayı ve evden çıkmak suretiyle kadından kurtulmayı istiyordu. Aziz'in karısı ise, ondan önce davranıp kapıyı açmasına ve evden çıkmasını engellemeyi, dolayısıyla ondan murat alma noktasında başarılı olmayı istiyordu. Yine ayetin akışından anladığımız kadarıyla Hz. Yusuf ondan önce kapıya varıyor. Bu yüzden kadın arkadan gömleğini tutup çekiyor ve gömleğinin yırtılmasına neden oluyor. Gömleğin yırtılmasının tek sebebi, Yusuf'un kadından kaçıyor olması ve uzaklaşmaya çalışmasıdır. Yoksa gömlek uzunluğuna yırtılmazdı.

"Kapının yanında kadının efendisini buldular." ifadesinin orijinalindeki "elfeya" kelimesinin mastarı olan "ilfa", bulmak demektir. Araplar, "Elfeytuhu keza=Onu şöyle buldum." derler. Yine "seyyideha=efendisinden" maksat, kadının kocasıdır. Bazıları demişlerdir ki: "Burada Mısır geleneğine uygun bir ifade kullanılmıştır. Çünkü Mısır kadınları kocalarına 'seyyid=efendi' derlerdi. Ve bu isimlendirme o günden beri sürüp gelmektedir."

Kadın, "Senin ailen hakkında kötülük düşünenin cezası, hapse atılmaktan veya acıklı işkenceden başka ne olabilir?" dedi.

Kapının yanında kadının kocasına rastladıklarında, işin rengi değişti; murat alma meclisi, yerini araştırma meclisine bıraktı. Bu meclisin oluşmasını, Aziz'in kapının yanında olması ve ikisinin bu şekilde ve bu ortamda onun karşısında bulunmaları sağladı. *"Kapının yanında kadının efendisini (kocasını) buldular."* ifadesiyle başlayan beş ayette, bu araştırma meclisinde yaşananlar, söylenenler anlatılıyor.

Aziz'in karısı, Yusuf'u kocasına şikâyet etmekle konuşmaya başlıyor ve onu cezalandırmasını istiyor. Onun kendisine kötülük dilediğini, dolayısıyla onu hapse atması ya da acı veren bir işkenceden geçirmesi gerektiğini söylüyor. Fakat dikkat edilirse, kadın bunu açıkça söylemediği gibi, olayı tüm detaylarıyla da anlatmıyor. Sadece imalı olarak meseleye değiniyor ve evli kadınlarla zina etmeye kalkışanlar için aklen öngörülen genel bir hükümden söz ediyor ve diyor ki: *"Senin ailen hakkında kötülük düşünenin cezası, hapse atılmaktan veya acıklı işkenceden başka ne olabilir?"* Kötülük isteyen olarak Yusuf'un adını dile getirmiyor. Yine aile olarak kendisinin adını zikretmediği gibi, evli kadınlarla zina etmek olan kötülüğü de açıkça ifade etmiyor. Bütün bunlar Aziz'in karşısında takınılması gereken edep tavrının bir gereği, onun makamına duyulan saygının ve konumuna atfedilen kutsallığın bir ifadesidir.

Ayrıca cezayı da net olarak söylemiyor. Hapse atmakla elem verici bir işkenceden geçirmek arasında tercih yapmayı kocasına bırakıyor. Çünkü Yusuf'un sevgisiyle dolup taşan kalbi ve aşkıyla yanıp tutuşan gönlü cezanın belirlenmesine rıza gösteremiyor. Kuşkusuz cezayı belirsiz bırakmak, bir açıdan genişlik ve çıkış yolu bırakma maksadına yöneliktir. Ancak kadının, *"senin ailen"* şeklindeki sözü, Aziz'i Yusuf'a karşı kışkırtma, onu cezalandırması için yönlendirme maksadıyla söylenmiştir. Bu da kadının, öfke ve üzüntü süsü vererek Aziz'e ilişkin bir entrikasıdır. Ki işin aslını anlamasın ve kendisini cezalandırmaya kalkmasın. Suçu kendi üzerinden atıp cezalandırılmaktan kurtulduktan sonra, Yusuf'u (a.s) kurtarması kolay olacaktı.

26) Yusuf, "**(Aksine) o benim nefsimden murat almak istedi.**" **dedi.**

Yusuf (a.s), Aziz'e duyduğu saygıdan dolayı ve kadını korumak, suçunu dile getirmemek amacıyla önce kendisi konuşmuyor. Fakat kadının kendisini suçladığını görünce, gerçeği açıklamaktan başka çare olmadığını görüyor. Bu yüzden de, *"(Aksine) o benim nefsimden murat almak istedi."* diyor. İfadede kısaltmaya gidildiğini görüyoruz. Edebî sanatlar açısından buna, "kasr-ı kalb" (değişik tarafa hasretme) denir. Yani, ben ona kötülük yapmak istemedim; bilakis o bunu istedi ve benim nefsimden murat almak için çabaladı.

Yusuf'un, yemin ve benzeri pekiştirme unsurlarından soyutlanmış bu sözleri, nefsinin sükûnetini ve rahatlığını yansıtmaktadır. Utanmıyor, paniğe kapılmıyor, telaşlanmıyor ve kadının yaptığı suçlamadan beri olduğunu anlatırken üzerinde korkudan eser görünmüyor. Çünkü o asla kötülük yapmamıştır. Bu yüzden kadından da, suçlamasından da korkup paniklemiyor. Hem daha ilk başta *"Allah'a sığınırım."* diyerek Rabbine sığındığını, dolayısıyla evrendeki en büyük güce dayandığını göstermişti.

26-27) Kadının ailesinden bir şahit ise şöyle şahitlik etti: "**Eğer Yusuf'un gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir ve o yalancılardandır. Ve eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir ve o doğru söyleyenlerdendir.**"

Şahitlik etmek, konuşmak anlamına geldiği için, *"Eğer Yusuf'un gömleği..."* diye başlayan ifade, şahitlikte bulunan kimse tarafından söylenmiş söz konumundadır. Dolayısıyla cümle içinde, *"Eğer Yusuf'un gömleği..."* ifadesinden önce "dedi" şeklinde bir ifadeyi takdir etmeye anlam itibariyle ihtiyaç yoktur. Bazıları da şöyle söylemişlerdir: "Bu söz, şahitlik yerine geçtiği ve şahitliğin içeriğini oluşturduğu için, 'şahitlik etme' sözcüğüyle ifade edilmiştir."

Tanıklıkta bulunan bu adam, düğümü çözecek kanıtı ve meselenin açığa çıkmasını sağlayacak yöntemi gösteriyor. Sözlerine başlıyor ve *"Eğer Yusuf'un gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir ve o yalancılardandır."* diyor. Çünkü ortada birinin doğru, diğerinin de yalan söylemiş olması kesin bir gerçektir. Gömleğin önden yırtılmış olması, aralarında kavga ve boğuşma olduğunu gösterir. Dolayısıyla verilecek hüküm kadının lehine ve Yusuf'un aleyhine olmalıdır. Şayet Yusuf'un gömleği arkadan yırtılmışsa, bu, kadının yalan söylediğini ve Yusuf'un da doğru sözlü olduğunu gösterir. Çünkü yırtığın arkadan olması, Yusuf'un ondan kaçtığını, kadınınsa onun peşine düştüğünü, onu yakalayıp nefsinden murat almaya çalıştığını gösterir. Bu durumda da verilecek kararın, Yusuf'un lehine ve kadının aleyhine olması gerekir. Bu bakımdan, yürütülen mantık kanıtsallığı itibariyle son derece belirgindir.

Peki, bu şahit kimdir? Şahidin kimliği hususunda müfessirler arasında görüş ayrılıkları vardır. Kimine göre o, bilge bir kişiydi, Aziz'e danışmanlık yapıyordu. Hasan, Katade ve İkrime'den bu yönde bir görüş rivayet edilmiştir. Kimine göre, bu adam kadının amcasının çocuğuydu

ve kadının kocası ile birlikte kapının yanında oturuyordu. Kimine göre, bu adam ne insan, ne de cindi; Allah'ın yarattığı bir başka canlıydı. Bu görüş Mücahid'den rivayet edilmiştir. Ancak bu görüş, *"kadının ailesinden"* ifadesiyle açık bir şekilde çeliştiği için reddedilmiştir.

Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetlerde ve bazı Ehlisünnet kaynaklarında yer alan hadislerde, bu şahidin kadının akrabasından olup henüz beşikte bulunan bir çocuk olduğu belirtiliyor. "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde inşaallah bu rivayet üzerinde duracağız.

Burada üzerinde durulması gereken husus, adı geçen şahidin rasyonel bir açıklama ve düşünsel bir kanıt ileri sürmüş olması ve bunun birbirlerinden şikâyetçi olan iki taraftan birinin lehine, diğerininse aleyhine sonuçlandığı olgusudur. Bu tür yaklaşım ise normalde şahitlik olarak nitelendirilmez. Çünkü bu yaklaşım, somut algıya ve onun hükmünde olan objektif verilere dayanan bir açıklama mahiyetindedir. Kısaca, özü itibariyle düşünmeye ve akıl yürütmeye dayanmayan bir sözdür. Buna şu ayetlerde işaret edilen yaklaşımları örnek gösterebiliriz: *"Kulakları, gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir."* (Fussilet, 20), *"Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın Peygamberisin, derler."* (Münâfikun, 1) Şöyle ki: [Münafıklar tarafından] risaletin doğruluğuna hükmetmek, özü itibariyle düşünmeye ve akıl yürütmeye dayansa da, şahitlikten maksat, düşünme ve akıl yürütme menşeli olduğunu göz önünde bulundurmaksızın yanında hak olarak kesin bildiği gerçeği ifade etmektir. Nitekim şahitlikten, "söz" ve benzeri kelimelerle bahsedilen ayetlerdeki anlatımın temelinde bu yaklaşımın yattığını söyleyebiliriz.

Dolayısıyla, tefsirini sunduğumuz ayette, işaret edilen sözleri söyleyen kimsenin sözlerinin *"şahitlik etti"* şeklinde sunulması ile, bunların bir düşünme ve fikir yürütme eyleminden kaynaklanmadan sadır olan sözler olduklarına işaret edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Bu bakımdan, düşünme ve akıl yürütme eylemine dayanmadığı için şahitlik olarak nitelendirilmiştir; normalde düşünme ve fikir yürütme eylemlerinden sadır olan söz olarak nitelendirilmemiştir. Bu da rivayetlerde onun beşikteki bir çocuk olduğuna ilişkin görüşü desteklemektedir. Buna göre, bu şahitliğin, yüce Allah'ın Yusuf Peygamber'in (a.s) sözünü tasdik etmek için gösterdiği bir tür mucize olduğunu söyleyebiliriz.

28) (Kocası Yusuf'un) gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: "Kuşkusuz, bu siz kadınların tuzaklarındandır. Gerçekten sizin tuzağınız büyüktür."

Yani Aziz, Yusuf'un gömleğini arkadan yırtılıp parçalanmış olduğu bir hâlde görünce, karısına dedi ki: "Bu iş, siz kadınlar topluluğuna özgü bir tuzak olduğunu gösteriyor. Siz kadınların tuzağı ise gerçekten büyüktür." İfadedeki zamirlerin dönük oldukları yerler, ifadenin akışından anlaşılıyor.

Tuzağı kuran Aziz'in karısı olmasına karşın onu bütün kadınlara nispet etmesi, böyle bir tuzağı kurmasının kadın olmasından kaynaklandığını göstermeye yöneliktir. Kadınların tuzak kuruculukları meşhurdur, herkesçe bilinir bu özellikleri. Bu nedenle Aziz tuzağı büyük görüyor ve ardından şunları söylüyor: *"Gerçekten sizin tuzağınız büyüktür."* Çünkü erkeklerin karşı konulmaz bir meyil ve cazibenin etkisiyle kadınlara yöneldikleri herkesin bildiği bir gerçektir. Yine kadınlar erkeklerin eğilimlerini üzerlerine çekmek ve onların cazibelerine kapılmalarını sağlamak hususunda son derece maharetlidirler. Bu akıl almaz yetenekleriyle erkeklerin kalplerini çeliyor, cilveli baştan çıkarıcılıklarıyla ruhlarını kendilerine bağlıyorlar. Büyüleyici vücut hareketleriyle erkeklerin düşlerine hükmediyor, onları farkında olmadıkları bir şekilde kendi iradelerinin tutsağı hâline getiriyorlar. İşte bu, tuzaktır; insana kötülük dokundurmayı amaçlamaktır.

Ayetten anladığımız kadarıyla Aziz gömleğin arkadan yırtıldığını gördüğünde, Yusuf'un (a.s) lehine ve karısının aleyhine olacak bir karara varmıştır.

29) "Ey Yusuf, bundan (bu olaydan) vazgeç (onu olmamış gibi say, kimseye söyleme) ve sen de (ey kadın,) günahının bağışlanmasını dile. Gerçekten sen (bu işinle) günahkârlardan oldun."

Bu sözler Aziz'e aittir. Yani Aziz, Yusuf'un haklı ve karısının suçlu olduğu kararına vardıktan sonra Yusuf'a bu işten vazgeçmesini ve karısına da işlediği günahtan ve hatadan dolayı bağışlanma dilemesini emretmiştir.

Aziz, *"Ey Yusuf, bundan vazgeç"* sözleriyle meydana gelen olaya işaret ediyor ve Yusuf'un bu olayı anlatmaktan vazgeçmesini, hiç olmamış gibi kabul etmesini, hiçbir yerde konuşmamasını, etrafa yaymamasını istiyor. Ayetlerin akışında, Hz. Yusuf'un (a.s) bu olayı herhangi bir

kimseye anlattığına delâlet edecek hiçbir ipucu yoktur. Zaten Yusuf'tan (a.s) da ancak bu beklenir. Nitekim kadın kendisine art niyetli bir suçlama yöneltmediği sürece Aziz'e, karısının kendisinden murat almak istediğini söylemediğini, sadece kadın kendisini haksız yere suçladığında, gerçeği açıklamak zorunda kaldığını gördük.

Ancak hiç de kısa sayılmayacak kadar bir süredir devam edegelen bir olay nasıl gizlenecekti? Kadının gözlerini aşk bürümüştü, kara sevda aklını başından almış, iradesiz bir hâle getirmişti. Bu yüzden, kadının Yusuf'tan murat alma girişimi bir veya iki kere gerçekleşen bir olay değildi. Surenin akışı içinde bir sonraki ayette üzerinde duracağımız şehrin diğer kadınlarının söylediği şu söz bunun kanıtıdır: *"Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının (kölesinin) nefsinden murat almak istiyormuş; kalbinin derinliklerine (onun) sevda(sı) işlemiş!"*

"Ve sen de (ey kadın,) günahının bağışlanmasını dile. Gerçekten sen (bu işinle) günahkârlardan oldun." sözleriyle Aziz, karısının günah işlediğini kabul ediyor ve bu günahından dolayı rabbinden bağışlanma dilemesini emrediyor. Çünkü (ona göre) kadın bu davranışıyla günah ehlinden biri olmuş, günahkârlar zümresine girmiştir. Bundan dolayı, [sırf kadınlar için kullanılan] "hâtiât" çoğul ifadesi yerine, [kadın-erkek tüm günahkârları kapsayan] "hâtiîn" çoğulu kullanılıyor.

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla bunların tümü, Aziz'in sözleridir, şahitlik eden şahsın değil. Çünkü bu sözler, yargılama ve hükmetme niteliklidir. Yargılama ise Aziz'in yetkisindeydi, şahidin değil.

"Ve sen de (ey kadın,) günahının bağışlanmasını dile." ifadesiyle ilgili bazı müfessirler şöyle yanlış bir yorum ileri sürmüşlerdir: "Yani, kocandan işlediğin bu suçtan dolayı seni cezalandırmaması için af dile." Bunların böyle düşünmelerinin nedeni ise, üzerinde durduğumuz ifadeyi Aziz'in değil de, şahidin sözleri kabul etmeleridir.

Diğer bazı tefsir bilginleri ise şöyle demişlerdir: "Bu cümlenin anlamı şudur: 'İşlediğin günahtan dolayı Allah'tan bağışlanma dile ve tövbe et. Çünkü sen günah işledin, Yusuf değil.' Böyle söylemesinin nedeni, Mısırlıların putlara ibadet etmelerinin yanında Allah'a da ibadet ediyor olmalarıdır." Bu da önceki gibi yanlış bir yorumdur. Çünkü putperestler Allah'ın varlığını ve yaratıcılığını kabul etseler de, ibadet etme söz konusu olduğunda, Allah'ı bir yana bırakarak sadece düzmece ilâhlarına ve rablerine ibadet ederler. -Tefsirimizin bundan önceki cildinde, bu hu-

susla ilgili detaylı açıklamalara yer vermiştik.-[1] Kaldı ki, ayette sadece *"günahının bağışlanmasını dile."* deniyor ve fiilin hangi merciyle ilintili olduğu belirtilmiyor. Kuşkusuz bununla onun kendi dini çerçevesinde ulûhiyet niteliğine sahip olduğu varlık (yani put) kastedilmiştir.

Bazıları da, "Bu ayet gösteriyor ki, Aziz eşini kıskanma duygusundan yoksundu." demişlerdir. Ama gerçek şu ki, ayet onun karısını çok sevdiğini göstermektedir.

30) Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: "**Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının (kölesinin) nefsinden murat almak istiyormuş; kalbinin derinliklerine (onun) sevda(sı) işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz.**"

Yusuf ile Mısır'ın kadınları arasında Aziz'in evinde yaşananlar, bu ayetten itibaren altı ayet boyunca ele alınıyor.

Objektif ortamın verileri ve kıssanın tabiatının gerektirdiği özellikleri göz önünde bulundurarak konuyla ilgili ayetler üzerinde durduğumuz zaman, anlıyoruz ki, Yusuf ile Aziz'in karısı arasında bu olaylar yaşanınca, haber yavaş yavaş kentte yayılmaya başladı; kentin ileri gelenlerinin eşleri olan kadınlar kendi aralarında, toplantılarında ve özel meclislerinde bu olayı konuşmaya başladılar. Delikanlısına gönlünü kaptırdı, ona tutkulu bir sevdayla bağlandı, aşkı tüm benliğini sardı ve en sonunda ondan murat almaya kalkıştı diye Aziz'in karısını ayıpladılar, onun apaçık bir sapıklık içinde olduğunu söylediler.

Hiç kuşkusuz bu da söz konusu kadınlar tarafından bir tuzaktı ve birçok kadında rastladığımız kıskançlık ve kendini beğenmişlik duygularının şekillendirdiği karakterlerinin doğal bir yansımasıydı. Bilindiği gibi kadınlar ince duyguların ve latif duyuşların etkisinde kalırlar. Yaratılışlarına incelik ve nezaket olguları egemendir, doğalarına latif yaratılış ve güzellik yerleşmiştir. Bu yüzden de kalpleri süse ve güzelliğe tutulur; gönülleri nazlı edaların, işveli tavırların büyüleyici kıvrımlarına kapılıp gider. Bunlar kadınlar üzerinde, özellikle genç kızlarda derin etkiler bırakır, kıskançlık ve çekememezlik duygularını kamçılar.

Kısacası, aşk ve delikanlısından murat alma sözlerini dillerine dolamaları, bu kadınların Aziz'in karısına karşı hazırladıkları bir tuzaktı.

1- [c.9, Hûd Suresi, 36-49. ayetlerin tefsiri bağlamında]

-Bu arada nefislerindeki kıskançlık ve nefret duygularını da yatıştırıyorlardı.- Bunlar henüz Yusuf'u görmüş değillerdi, Aziz'in karısının onda gözlemlediği olağanüstü güzelliği gözlemlememişlerdi. Aziz'in karısının aklını başından alan, her türlü adap ve ölçüyü ayaklarının altına almasına neden olan akıl almaz güzelliği görmemişlerdi. Onlar kendi kafalarında bir Yusuf portresi tasavvur ediyorlardı ve bütün değerlendirmelerini buna göre yapıyorlardı. Oysa söylentiler nere, bizzat gözlemleme nere?! Rivayetle dirayet bir olur mu?!

Artık her toplantının konusu bu aşk dedikodusuydu. Nihayet haber, tek düşüncesi Yusuf'un nefsinden murat alma hususunda ne edip başarılı olmak olan, amacına ulaşmak için elinden geleni yapmaya çalışan, sevdasının karşısında hiçbir mülkü ve izzeti tanımayan, varsa yoksa sevdalısına kavuşmayı ve isteğine ulaşmayı düşünen Aziz'in karısının da kulağına ulaştı. Derhal içine düştüğü aymazlıktan uyandı ve kadınların kendisine karşı nasıl bir tuzak hazırladıklarını fark etti. Bunun üzerine onları evinde toplantıya davet etti. Çünkü kentin efendilerinin, ileri gelenlerinin eşleriydiler, ülkenin üst düzey yöneticilerinin hanımefendileriydiler, Aziz'in eviyle doğrudan ilişkileri bulunan veya bu evde ağırlanacak liyakate sahip olan insanların hanımlarıydılar.

Kadınlar da Aziz'in karısının evine gitmek için hazırlık yaptılar. En güzel kıyafetler giyip, bu tür toplantılara katılan hanımefendilerin âdeti olduğu üzere göz alıcı takılarla süslendiler. Her birinin arzusu, Yusuf'u görmekti. Aziz'in karısının aklını başından alan, onu deli divane eden güzelliğini seyretmekti.

Aziz'in karısının bütün derdi de onlara Yusuf'u göstermekti. Ta ki kendisini mazur görsünler, Yusuf'u görmekle sevdaya kapılıp kendisiyle uğraşmaktan vazgeçip kendi dertlerine düşsünler ve bu sayede onların tuzaklarından güvende olsun. Onların Yusuf'a sevdalanmalarını önemsemiyordu, Yusuf'u elinden almalarından endişe etmiyordu. Çünkü -kendi zannınca- Yusuf'un sahibesiydi, efendisiydi ve her şeyinin malikiydi. Yusuf da onun kendisine tahsis edilen delikanlısıydı. Sonra Yusuf'un onlara ilgi duyacak veya onlara meyledecek biri olmadığını da biliyordu. Zaten kendisine de birlikte olma hususunda itaat etmemişti. Çünkü Yusuf'un bu tür arzu ve eğilimlere karşı kendisini koruma ve izzetli davranma özelliğine sahip olduğunu biliyordu.

Nihayet kentin ileri gelenlerinin eşleri Aziz'in karısının huzurunda toplandılar, kendileri için hazırlanan koltuklara oturdular. Samimi bir

ortamda muhabbet ve sohbete başladılar. Derken, meyve yeme faslına geçildi. Aziz'in karısı her birine önceden hazırladığı bir bıçak verdi ve meyveleri onlara sundu. Tam bu sırada, onların göremedikleri bir yerde bekleyen Yusuf'a ortaya çıkmasını emretti.

Yusuf bir güneş gibi ortaya çıktığında ve kadınlar ona baktığında, akılları başlarından uçtu, zihinleri allak bullak oldu. Bütün yapabildikleri, ellerindeki meyveler yerine ellerini kesmek oldu. Donup kalmışlardı, akıl fikir namına hiçbir şey kalmamıştı başlarında. Yıldırım aşkına veya dehşetli bir korkuya tutulunca insan böyle olur. Çünkü insan nefsi aşırı derecede sevdiği ve büyük bir korkuyla çekindiği bir şeyle aniden karşılaştığında şaşırır, zihni mustarip ve allak bullak olur. Sonuç itibariyle ya ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalır ya da sahip olduğu güçleri yönlendirecek, pekiştirecek, davranışlarını belli bir düzen içinde yönlendirecek bilincini yitirir. Öyle ki kimi zaman karşılaşmaktan dolayı dehşete kapıldığı tehlikeye doğru hızla koşar, kimi zaman da kaçıp kurtulmayı unutur; hareketsiz, donmuş bir cisim gibi kalakalır. Bazen de kastettiğinden farklı bir şey yapar, yapacaklarını birbirine karıştırır. Özellikle âşıklarda bu tür davranışlar daha çok görülür. Deliye dönen âşıkların acı dolu hikâyeleri meşhurdur.

İşte Aziz'in karısı ile diğer kadınların arasındaki fark buydu. Onun Yusuf'a âşık olması yavaş yavaş olgunlaşan ve belli bir süreç dâhilinde gerçekleşen bir olguydu. Kentin kadınları ise, onu görür görmez bir defada vurulmuşlardı. Bu akıl almaz güzelliğin cazibesi onların akıllarını başlarından almıştı. Sevgiye yenik düşmüşlerdi. Akılları uçup gitmişti. Düşünce melekeleri şaşırmıştı. Bu yüzden meyveleri unutmuş, ellerini kesmişlerdi. Kendilerini tutamamış, uzun süre sabredememişlerdi. Niyahet içlerindeki sevdayı açığa vurmuş ve şöyle demişlerdi: *"Allah'ı tenzih ederiz. Bu, bir beşer değildir; bu ancak, değerli bir melektir."*

Bunu söylüyorlar; hem de Aziz'in evinde! Oysa orası öyle bir evdi ki her türlü edep ve ağırbaşlılığın sergilenmesi gerekirdi. Ayrıca Aziz'in karısından sakınmaları, onun konumuna önem verip ondan utanmaları gerekirdi. Sonra bunlar şeref sahibi güzel ve evli kadınlardı. [Kendilerinin ve kocalarının onurlarını ayaklar altına almamaları gerekiyordu.] Sakınmaları ve belli bir edep örtüsü altında hareket etmeleri yüksek düzeyli insanlar olmalarının gereğiydi. Bu saydığımız hususlar, açık hayâsızlığa ve iffeti ayaklar altına almaya engel olgulardır. Sonra dün

Aziz'in karısı için söylediklerini, kınayışlarını, Yusuf'a sevdalanmasından dolayı yerişlerini unutmamışlardı. Hâlbuki onlar uzun yıllardır aynı evde kalıyorlardı. [Fakat onlar ne yapıyorlar? Dün delikanlısına âşık oldu diye Aziz'in karısını eleştirirken, bugün kendileri aynı delikanlıyı görür görmez âşık oluyorlar ve bunu hiçbir edep örtüsünün altında gizleme gereğini duymadan ulu orta söyleyiveriyorlar!]

Oysa her birinin arkadaşını sakındırması, onurunu ayaklar altına almasına engel olması, rezil olup dillere düşmesine fırsat vermemesi gerekmez miydi? Aziz'in karısının bu davranışının onu nasıl dillere düşürdüğünü, nasıl rezil ettiğini bizzat görmemişler miydi?

Bütün bunlar olurken, Yusuf karşılarında durmuş, sözlerini dinliyor, davranışlarını seyrediyordu.

Ne var ki, aniden gördükleri Yusuf'un bu çarpıcı güzelliği, daha önce zihinlerinde tasavvur ettikleri her şeyi alıp götürmüştü. Bir anda edep ve hayâ meclisi, herkesin içindeki duyguları fütursuzca döktüğü, söylenen söze ve kendisi hakkında kimin ne söyleyeceğine aldırış etmeksizin içindekileri sergilediği bir yaşam meclisine dönüşüvermişti. Öyle ki, *"Allah'ı tenzih ederiz. Bu, bir beşer değildir; bu ancak, değerli bir melektir."* demekten kendilerini alamamışlardı. Oysa pek de uzak olmayan bir zamanda, *"Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının (kölesinin) nefsinden murat almak istiyormuş; kalbinin derinliklerine (onun) sevda(sı) işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz."* sözünü diyenler kendileriydi!

Daha önce söyledikleri o sözün ardından, bu sözü söylemeleri, onlar açısından bir tür mazeret sunma ve özür beyanı konumundadır. Demek istiyorlar ki: Daha önce söylediklerimiz, onun bir beşer olması durumunda gerçeği ifade etmiş olurdu; ama o bir beşer değildir. Bir insan ancak bir insana tutkuyla bağlandığında, onun nefsinden murat almaya çalışması durumunda kınanabilir. Çünkü böyle bir durumda insanın kendini tutması, böylesine onur kırıcı durumlara düşmekten kendini kurtarması elinde olur. Ama hiç bir güzelliğe benzemeyen bir güzellik, insanın iradesini ve kararlılığını mefluç eden bir olağanüstülük karşısında tutkuyla çarpılan bir kimse kınanmaz. Böyle bir güzelliğe vurulan âşık yerilmez.

Bir anda meclisin rengi değişiyor bu yüzden. Edep ve görkemin bağları çözülüveriyor. Gevşiyorlar ve Yusuf'un güzelliği hakkındaki kanaat-

lerini açıkça söylemeye başlıyorlar. Her biri onunla ilgili olarak gönlünde oluşan duyguları birer birer ortaya döküyor. Tam da bu sırada Aziz'in karısı şunları söylüyor: *"İşte hakkında beni kınadığınız, budur. Andolsun ki, ben onun nefsinden murat almak istedim; fakat o (iffetli davranarak bundan) korunmak istedi."* Böylece şimdiye kadar itiraf etmediği sırrını açıkça dile getiriyor. Sonra saygınlığını ve yüksek statüsünü, kentin ileri gelen hanımefendilerinin nezdindeki konumunu korumak ve emrine uyup kendisine itat etmesini sağlamak amacıyla Yusuf'u tehdit etmeye başlıyor: *"Andolsun eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, elbette hapse atılacak ve kesinlikle aşağılananlardan olacaktır."*

Yusuf ise, bu baştan çıkarıcı, işveli yüzlerin güzelliğinden etkilenmiyor. Gönül okşayıcı sözlerini, onlarla birlikte olma zevkinin çekiciliğini görmüyor bile. Ya da tehditleri karşısında en ufak bir sarsıntı dahi geçirmiyor. Çünkü onun nefsi her güzelliğin üstünde olan bir güzelliğe yönelmişti. Öyle bir ululuğa bağlanmıştı ki, onun yanında her ihtişam, her üstünlük ve her ululuk çok küçük kalırdı. Bu yüzden onlarla konuşmadı, Aziz'in karısının kendisine duyurduğu bu sözlere aldırış etmedi. Hepsinden yüz çevirerek Rabbine yöneldi ve şöyle dedi: *"Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir. Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum."*

Hz. Yusuf'un (a.s) söylediği bu sözleri, Aziz'in karısı ile yalnızken onun kendisinden murat alma önerisine karşı söylediği *"Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler."* sözleriyle karşılaştırdığımız zaman, ifadelerin akışından bu son sahnenin Yusuf açısından çok daha ağır ve çok daha acı veren bir mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü dün Aziz'in karısına direniyordu, sadece onun tuzağından kurtulmaya çalışıyordu. Bugün ise bütün kadınların murat alma önerilerine ve bu amaçla kurdukları korkunç tuzaklara karşı mücadele vermek zorundadır. Dün yaşanan, gizli bir ortamda ve kadınların göremedikleri bir şekilde gerçekleşmişti. Bugün ise, hem Aziz'in karısı, hem de kentin ileri gelenlerinin eşleri açıkça onu sevdiklerini söylüyorlar, onu baştan çıkarmaya yönelik arzularını ortaya koyuyorlar, kendileriyle birlikte olması için psikolojik baskı uyguluyorlar. Düne göre bugün bütün sebepler ve bütün koşullar kadınların lehine, onun aleyhine görünüyor.

Bu yüzden kadınların kendisine karşı tezgâhladıkları bu tuzaktan kurtarması için Rabbine yakarmaya başladı. Sadece O'na sığınmakla yetindi. Rabbi de derhal duasını kabul buyurdu, kadınların tuzaklarını geri çevirdi. Çünkü O, işiten ve bilendir.

Bu açıklamalarımızdan sonra ayetleri yeniden ele alalım:

"Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının (kölesinin) nefsinden murat almak istiyormuş; kalbinin derinliklerine (onun) sevda(sı) işlemiş!..." Ayetin orijinalinde geçen "nisvetun" kelimesi, çoğul isimdir ve kadınlar anlamındadır. *"Şehirdeki"* ifadesiyle kayıtlandırılmış olması gösteriyor ki, bu kadınlar, sayı veya statüleri itibariyle bu yüz kızartıcı olayın yayılmasında etkin olabilecek konumdaydılar.

Aziz'in karısı, Yusuf'un evinde bulunduğu kadındır. Kadın Yusuf'un nefsinden murat almak istemişti. "Aziz" sözcüğünün anlamı ise bellidir. [Yani saygıda üstün tutulan, muazzez ve kral.] Yusuf'u kervancılardan satın alan adam bu lakapla anılırdı. Yine Mısır'da başkanlar ve sorumluluk sahibi kimseler de bu isimle anılırlardı. Nitekim Yusuf da devletin hazinesinin başına getirildikten sonra bu lakabı almıştı.

"Turavidu=Murat almak istiyormuş" sözcüğü, eylemin devamlılığını ifade ediyor. Bu ise, murat almaktan çok daha çirkin bir tavırdır. "el-Feta"; genç, delikanlı erkek demektir. Nasıl ki "el-fetat" da, genç kadın anlamındadır. Kölelerin "feta" (delikanlı) olarak isimlendirilmeleri yaygındır. Büyük bir ihtimalle, bu anlam göz önününde bulundurulduğu için "fetaha" şeklinde bir ifade kullanılmış ve "feta" kelimesi kadınla ilintili olan zamire (ha) izafe edilmiştir.

el-Müfredat adlı eserde şu açıklamaya yer veriliyor: "Ayette geçen 'şeğefeha hubben' ifadesi, 'sevdası kalbinin içine işlemiş' anlamındadır. Bu açıklama el-Hasan'dan rivayet edilmiştir. Bir diğer görüşe göre, 'kalbinin ortasına işlemiş' anlamına gelir. Bu görüş de Ebu Ali'den rivayet edilmiştir. Aslında her iki açıklama birbirine yakındır." (Alıntı sona erdi.) "Şiğafu'l-kalbi", kalbi saran kılıfı demektir.

Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Kentteki bazı kadınlar, Aziz'in karısı hakkında dediler ki: Kadın sürekli olarak kölesinin nefsinden murat almaya çalışıyormuş. Böyle bir şeyi ona yakıştıramıyoruz. Çünkü o bir kadındır ve bir kadının bir erkekten murat almaya çalışması yakışık almaz. Bilakis -eğer olacaksa- böyle bir şeyi erkekler

yapabilirler. Kaldı ki kendisi de Aziz'in karısı ve dolayısıyla Mısır'ın Azize'sidir. Bu nedenle ondan ailesinin şerefini, kocasının onurunu ve de kendi statüsünü muhafaza etmesi beklenirdi. Sonra, büyük bir aşka tutulduğu kişi kölesidir. Kendisi gibi bir kadının, Mısır gibi bir ülkenin Azize'sinin sıradan bir İbranî köleye âşık olması, olacak iş değildir! Üstelik onu tutkuyla seviyormuş ve ısrarla birlikte olmak için fırsatlar kolluyormuş. İlginç olanı da kölesi sahibesinin bu isteklerine karşılık vermiyormuş. Ama buna rağmen o ısrarlı tutumundan vazgeçmemiş, birlikte olmak için her yolu denemiş. İşte bu, çok iğrenç ve çirkin bir davranıştır, sapıklığın ta kendisidir.

Bu nedenle kadınlar, *"Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının (kölesinin) nefsinden murat almak istiyormuş..."* dedikten sonra, hemen ardından şöyle diyorlar: *"Biz onu gerçekten açık bir sapıklık içinde görüyoruz."*

31) (Aziz'in karısı) onların (kendisini dile düşürme) düzenini duyunca, (evine davet etmesi için birini) onlara gönderdi. Onlar için yaslanacak bir şeyler hazırladı ve her birine (meyve ve) bir bıçak verdi. (Yusuf'a da,) "Çık karşılarına!" dedi.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Mekru, birini hile ile maksadından döndürme, çevirme demektir." (Alıntı sona erdi.) Kadınların bu sözlerinin Aziz'in karısına yönelik bir tuzak olarak isimlendirilmesi, rakipleri sayılan kadınlar tarafından kıskançlık ve çekememezlik duygularından harektle söylenen sözlerde kadının utanç verici hareketinin ifşası ve saygınlığının zedelenmesi amaçlanmış olmasındandır. Aziz'in karısının da onları davet etmesi, Yusuf'u onlara göstermek ve kendi içine düştüğü durumun (sevdanın) onları da kuşatmasını sağlamak içindir. O zaman kendisini kınamaktan vazgeçecek, sevdasında kendisini mazur göreceklerdi.

Buna göre, kadınların sözlerinin tuzak olarak nitelendirilmesi ve işitme eyleminin bu tuzakla ilintilendirilmesi, onların bu sözlerinin kıskançlık duygusundan kaynaklandığını göstermektedir. Maksatları, kadının içine düştüğü utanç verici olayı ifşa etmek ve insanlar arasında rezil olmasını sağlamaktır.

Bir diğer görüşe göre, kadınların sözlerinin tuzak olarak nitelendirilmiş olmasının sebebi şudur: "Kadınlar bu tür sözleri söyleyerek, Yusuf'la karşılaşmayı plânlıyorlardı. Çünkü onun olağanüstü bir güzel-

liğe sahip olduğunu duymuşlardı. Böyle konuşarak Aziz'in karısının bunları duymasını amaçlıyorlardı. Çünkü bu sözleri duyan Aziz'in karısı onları davet edecek ve kendisini mazur göstermek için âşık olduğu delikanlıyı onlara gösterecekti. O zaman kendileri de Yusuf'un nefsinden murat almak için bir fırsat yakalamış olacaklardı." Fakat yorumların ilki ayetin akışına daha uygundur.

"Onlara gönderdi." ifadesinin anlamı açıktır; kadınları evinde toplanmaya davet edişinden kinayedir.

"Onlar için yaslanacak bir şeyler hazırladı" ifadesinin orijinalindeki "e'tedet" kelimesinin mastarı olan "i'tad", hazarlamak demektir. Yani onlar için hazır hâle getirdi. "Müttekeen", "ittika" mastarının ism-i mefuludur. Bununla kastedilen, üst düzey yöneticilerin evlerinde bulunan ve misafirlerin oturup yaslanmaları için kullanılan koltuk, yastık türü şeylerdir. Bazıları "mütteke'" sözcüğünü, ağaç kavunu denilen ve limonu andıran bir meyve olarak açıklamışlardır. Nitekim şaz/nadir kıraatlerden birinde sözcük "mütkeen" şeklinde okunmuştur ki, adı geçen meyve demektir. Bir diğer şaz kıraatte ise, "mütteka" şeklinde okunmuştur.

"ve her birine bir bıçak verdi." Yani, önlerinde bulunan ağaç kavununu ve buna benzer kesilerek yenilen meyveleri kesip yesinler diye kendilerine birer bıçak verdi.

"(Yusuf'a da,) 'Çık karşılarına!' dedi." Yani, onlar her şeyden habersiz, zihinleri boş ve önlerindeki meyveleri yemekle meşgulken kadın Yusuf'a, onların huzuruna çıkmasını emretti. İfadeden anladığımız kadarıyla Yusuf (a.s) kadınların görmedikleri bir yerdeydi. Ya kadınların oturdukları odanın içindeki gizli bir bölmedeydi veya onların bulundukları ziyafet odasının dışındaki bir odadaydı. Çünkü kadın, *"Çık karşılarına!"* diyor. Eğer evin dışında olsaydı, "Yanlarına gir." derdi.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu önlemin, kadınların kendisini zor durumda bırakmak için kurdukları plâna karşı Aziz'in karısının kurduğu plânın bir parçası olduğunu anlıyoruz. Kadın bununla onların kendisini mazur görmesini sağlamayı amaçlıyordu. Nitekim isabetli bir plân kurduğu anlaşılıyor. Çünkü karşılaşma anını iyi plânlıyor. Önce onlara yaslanacakları koltuklar ve yastıklar hazırlıyor. Sonra her birine bıçaklar veriyor. Bu arada Yusuf'u da göremeyecekleri bir yerde saklıyor. Sonra aniden karşılarına çıkmalarını söylüyor. Ta ki onu gö-

rür görmez akılları başlarından gitsin, bu olağanüstü güzellik karşısında dilleri tutulsun ve kesinlikle aklı başında olan bir insanın yapmayacağı şeyler yapsınlar. Yani ellerindeki meyveleri değil de, kendi ellerini kessinler. Biri değil, iki değil de tümü böyle yapsın.

Onu görünce, (güzelliği karşısında) onu büyüttüler, (şaşkınlıklarından) ellerini doğradılar (kesebildiğince kestiler) ve "Allah'ı tenzih ederiz. Bu, bir beşer değildir; bu ancak, değerli bir melektir." dediler.

Ayetin orijinalindeki "ekbernehu" kelimesinin mastarı olan "ikbar"; büyütme, büyük görme demektir. Bu ifade, bu göz kamaştırıcı güzelliği aniden karşılarında görünce dehşete kapılmalarından, bilinçlerini yitirmelerinden ve iradelerini kaybetmelerinden kinayedir. Tekvinî ve evrensel yasalar sisteminin bir kuralıdır bu: Küçükler büyüklere boyun eğer. Yüce ve ulu olan, basit ve küçük olana üstün gelir. Büyük ve ulu olan büyüklüğü ve ululuğuyla insanın bilincine yansıdığı zaman, onun zihnindeki bütün diğer amaçları ve fikirleri baskı altına alır. İnsana kendisi dışındaki her şeyi unutturur. Böylece insanın hareketlerindeki uyum ve denge kaybolur.

İşte bu yüzden kadınlar Yusuf'u gördüklerinde, onun güzelliği bir anda bilinçlerine galip geldi. Bunun üzerine de ellerindeki meyveler yerine doğrudan ellerini kestiler. [Ayette kesmek fiili, tef'il kalıbındaki "kattaa" fiiliyle ifade edilmiştir.] Tef'il kalıbının özelliği ise, bir fiilin işlenişinin çokluğunu ifade eder. Araplar, "Kattele'l-kavmu taktilen=Kavim katledebildiğince katletti." ve "Mevvetehumu'l-cedebu temviten=Kuraklık onları öldürebildiğince öldürdü." derler.

Ayetin orijinalinde geçen *"hâşe lillah=Allah'ı tenzih ederiz."* ifadesi, Yusuf bağlamında Allah'ı tenzih etmeye yönelik bir deyimdir. Tıpkı şu ayette kullanıldığı gibi: *"Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Seni tenzih ederiz ey Rabbimiz! Bu, büyük bir iftiradır."* (Nûr, 16) Herhangi bir dine ve Allah'a inanan insanların konuşma üsluplarında gözettikleri bir edep tavrıdır bu. Birinin tenzih edilmesi ve beri kılınması gereken bir mesele söz konusu olduğunda, söze yüce Allah'ı tenzih etmekle başlarlar, sonra söz konusu meseleyle ilgili olarak tenzih etmek istedikleri kimsenin beriliğini vurgulamaya koyulurlar. Bu yüzden kadınlar da, *"Bu, bir beşer değildir..."* sözüyle Yusuf'u (a.s) tenzih etmek istedikleri için, önce Allah'ı tenzih ediyorlar, sonra onu tenzih etmeye başlıyorlar.

"Bu, bir beşer değildir; bu ancak, değerli bir melektir." sözünü, Yusuf'un (a.s) bir insan olması ihtimalini olumsuzlamak, onun üstün bir melek olduğunu ispatlamak için söylüyorlar. Böyle düşünmelerinin nedeni, aralarında putlara tapanlar da olmak üzere herhangi bir dine inanan insanların melekleri üstün varlıklar, evrendeki her türlü hayır ve mutluluğun kaynağı; hayat, bilgi, güzellik, göz alıcı çekicilik, sevinç ve arzulanan, ilgi duyulan diğer tüm olguların sızdığı memba olarak bilinmeleridir. Bütün dinlerin mensupları, bu arada putperestler, meleklerin maddî ve manevî her türlü güzelliğe sahip olduklarına inanırlar. Onlara göre melekler maddî bir şekle büründükleri zaman güzelliklerini maddî ölçülerle takdir etmek mümkün olmaz. Özellikle putperestler melekleri göz alıcı güzelliğe sahip insanlar şeklinde tasavvur ederler.

Büyük bir ihtimalle, *"bu ancak, değerli bir melektir."* demelerinin nedeni de onların bu anlayışlarıydı. Çünkü Hz. Yusuf'u (a.s) nitelerken, onun yüzünün ve görünümünün güzelliğine ilişkin bir ifade kullanmıyorlar. Hâlbuki kendilerini adeta çarpılmış hâle getiren onun yüzünün güzelliği, vücut yapısının olağanüstü ahenkliliği, görüntüsünün çekiciliğiydi. Bunun yerine tutup onu değerli bir melek olarak nitelendiriyorlar. Bu nitelemeyle, onun şeklî güzelliğiyle çekici davranışlarına birlikte dikkat çekmeyi amaçlıyorlar. Yaratılışının, ahlâkının, dışının ve içinin güzelliğine işaret etmek istiyorlar. Yine de [bu nitelemeyle neyi kastettiklerini] Allah herkesten daha iyi bilir.

Kadınların bu sözünün Aziz'in karısının, *"İşte hakkında beni kınadığınız, budur."* şeklindeki sözlerinden önce söylenmiş olması gösteriyor ki, toplantıya katılan kadınlar, bu sözden Aziz'in karısının Yusuf'u sevmesini, ona tutkulu bir aşkla bağlanmasını, sevdalanmasını mazur gösterecek herhangi bir olguyu algılamamışlardı. Dolayısıyla bu sözü kadının mazur olduğunu ifade etmek için söylememişlerdi; aksine kendilerini onu övmek zorunda hissettikleri için zorunlu olarak söylemişlerdi. Nefislerinin onun cazibesine kapıldığı, kalplerinin adeta ona vurulduğu için ister istemez bunu vurgulama gereğini duymuşlardı. Bu ise, bizzat kendileri açısından yüz kızartıcı bir durumdu. Nitekim Aziz'in karısı da, *"İşte hakkında beni kınadığınız, budur."* sözünü, ancak toplantıya katılan kadınların sözlü ve fiilî olarak, yani kendi ellerini kesmek ve Yusuf'un bir insan olamayacağını belirtmek suretiyle kendilerini utanç verici bir duruma düşürdüklerini gözlemledikten sonra demiştir. Dola-

yısıyla kadınların onun dediklerini doğrulamaktan ve yaptıklarını mazur saymaktan başka seçenekleri kalmamıştı.

32- (Aziz'in karısı) dedi ki: "**İşte hakkında beni kınadığınız, budur. Andolsun ki, ben onun nefsinden murat almak istedim; fakat o (iffetli davranarak bundan) korunmak istedi. Andolsun eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, elbette hapse atılacak ve kesinlikle aşağılananlardan olacaktır.**"

Bu cümle, bir açıdan, araya giren bir soruya cevap mahiyetindedir. Sanki kıssanın akışı devam ederken biri çıkıp, "Peki Aziz'in karısı onlara ne dedi?" diye bir soru sormuş da, ona, *"Aziz'in karısı dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız, budur."* diye cevap verilmiştir.

Burada kadın sözlerini, onların daha önce geçen sözlerinin ve fiillerinin bir ayrıntısı niteliğinde sunuyor ve bu arada kadınların, hakkında kendisini kınadıkları şahsa işaret ederek, kendisini hakkında kınadıkları kişinin bu olduğunu belirtiyor. Böyle bir yöntemi seçmesinin sebebi, "Ailesinin şerefini ayaklar altına aldı, kocasının onurunu zedeledi ve Yusuf'u sevmek suretiyle de kendi namusunu dillere düşürdü" şeklindeki suçlamalarına Yusuf'un bizzat somut varlığının bir cevap olmasıdır. Bu arada ondan murat almak şeklindeki girişimini de böylece mazur görmelerini sağlamayı amaçlıyor. Hiç kuşkusuz en etkili açıklama, dinleyiciyi somut verilerle karşı karşıya getirmektir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Sizin ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?"* (Enbiyâ, 36) *"Ey Rabbimiz, bizi bunlar yoldan çıkardı."* (A'râf, 38)

Sonra murat alma olayını da itiraf ediyor. Onlara Yusuf'un nefsinden murat almaya çalıştığını, ama onun iffetli davranıp günahtan korunmak istediğini belirtiyor. Aziz'in karısının şimdiye kadar gizlediği bir şeyi bütün ayrıntılarıyla ve açık ifadelerle onlara anlatmasının nedeni, kalplerin Yusuf'un güzelliğine vurulmaya yatkın oluşlarını onların şahsında gözlemlemiş olmasıdır. Bunu gözlemledikten sonra onlara yönelik şikâyetini dile getiriyor ve Yusuf'a da kendisini öyle rahat bırakmayacağını vurguluyor, emrettiği hususta kendisine itaat etmeye hazırlanmasını tembihliyor. İşte kadının, *"Andolsun ki, ben onun nefsinden murat almak istedim; fakat o (iffetli davranarak bundan) korunmak istedi."* şeklindeki sözünün anlamı budur.

Ardından onlara Yusuf'la ilgili asıl kararını açıklıyor: Onu isteğine boyun eğmeye zorlayacak, karşı geldiği surette de cezalandıracak. Bu

amaçla da şöyle diyor: *"Andolsun eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, elbette hapse atılacak ve kesinlikle aşağılananlardan olacaktır."* Aiziz'in karısı bu sözünü yemin, şeddeli nun, lâm vb. çeşitli tekit edatlarıyla pekiştiyor. Bununla bu işe kesin kararlı olduğunu bildirmeyi ve istediği şeye Yusuf'u zorlayacak unsurların yanında bulunduğunu vurgulamayı amaçlıyor. Karşı gelip de bu işe yanaşmadığı durumda ise şimdiye kadar yaşadığı bu rahat ve konforlu hayattan sonra zindana hazırlanması, saygın ve değerli bir konumdan sonra aşağılanmış ve basit bir konumu göze alması gerektiğine vurgu yapmak istiyor. Dikkat edilirse, Aziz'in karısının bu sözleri kadınlara yönelik üstünlük, bir tür izzet, güçlülük taslama ve övünme, Yusuf'a (a.s) yönelik ise bir tür uyarı ve tehdit içeriyor.

Aziz'in karısının, *"Andolsun eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, elbette hapse atılacak ve kesinlikle aşağılananlardan olacaktır."* şeklindeki sözlerinin içerdiği tehdit olgusu, Yusuf'un nefsinden murat almayı arzuladığı gün kocasına söylediği, *"Senin ailen hakkında kötülük düşünenin cezası, hapis veya acıklı işkenceden başka ne olabilir?"* şeklindeki sözlerinin içerdiği tehditten çok daha korkunç ve serttir:

Birincisi: Çünkü o gün kadın kocasına hitap ederken hapis veya işkence cezalarından birini uygulamasını önermişti. Burada ise her iki cezayı, yani hapse atılmayı ve aşağılananlardan olmayı birlikte zikrediyor.

İkincisi: Kadın burada kendi adına tehdit savuruyor. Kocasından böyle bir cezayı vermesini isteyeceğini belirtmiyor. Kadının bu sözleri, verdiği kararda tereddüt göstermeyen, niyetinden dönmeyen bir kimsenin kararlılığını yansıtıyor. [Daha önceki olayın örnekliğinde de görüldüğü gibi,] kocasının kalbine tam anlamıyla egemen olduğunu, dolayısıyla kocasına istediğini yaptırabilecek, onun isteğini kendi isteğine doğru yönlendirebilecek ve onun işlerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilecek güçte olduğunu ortaya koymuştu.

33) (Yusuf) dedi ki: "Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir. Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum."

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Saba, yesbû, sabven ve sabveten; bir şeyi yerinden çıkarmak, özlemek, çocukça bir iş yapmak demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *Onlara*

meyleder ve cahillerden olurum." (Alıntı sona erdi.) Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şu açıklamaya rastlıyoruz: "es-Sabvetu, latif ve haz veren arzu anlamındadır." (Alıntı sona erdi.)

Aziz'in karısı ve kentin ileri gelenlerinin eşleri konuştukça konuştular. İçlerinde depreşen duyguları birer birer ortaya döktüler. Onlar Yusuf'la (a.s) ilgili bu duygu ve düşüncelerini fütursuzca dile getirirken, o karşılarında duruyordu. Onu [şuh ve baştan çıkarıcı bakışlarla] kendilerine çağırıyor, onun nefsinden murat almak istiyorlardı. Fakat Yusuf (a.s) onlara iltifat etmiyor, yüzlerine bakmıyor, onlarla bir kelime bile konuşmuyordu. Tersine, içinde Allah'tan başkasına yer olmayan, sadece Allah'la ilgilenen bir kalple Rabbine yöneldi ve şöyle dedi: *"Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir..."*

Burada Hz. Yusuf hapse atılmak üzere kendisine bedduada bulunmuyor. Aynı şekilde Allah'ın, kendisini hapse atması karşılığında kadınların kendisinden istedikleri şeyi boşa çıkarmasını da istemiyor. Aksine burada sadece durumunu Rabbine anlatıyor. Aldığı ilâhî terbiye doğrultusunda hapishaneye atılmanın verdiği acıyı, kadınların kendisinden istedikleri günah fiilinin verdiği lezzete tercih ediyor. Bu açıdan Hz. Yusuf'un bu sözleri, kendisiyle yalnız kalırken nefsinden murat almak için çaba sarf eden Aziz'in karısına söylediği şu sözlere benziyor: *"Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler."* Dolayısıyla Yusuf'un her iki sözünde de Allah ile övünme, şereflenme ve kendini güçlü hissetme anlayışı vardır. Aradaki tek fark; birinde Aziz'in karısına hitap etmesi, diğerinde ise güçlü ve üstün iradeli Rabbine hitap etmesidir. Buna göre her iki ifade de kesinlikle dua mahiyetinde değildir.

"Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir." diye başlayan ifade, bir bakıma, durumu açıklama kalıbında dile getirilen dua nitelikli "Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum." şeklindeki ifadeye ortam hazırlama, ona giriş yapmayı sağlama mahiyetindedir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Rabbim! Eğer hapse atılmakla, bu kadınların isteklerini kabul etmek arasında birini seçmek üzere serbest bırakılırsam, kesinlikle hapse atılmayı tercih ederim. Senden, onların bana karşı kurdukları bu tuzağı boşa çıkarmanı

diliyorum. Eğer onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, kendimi kaybedip onlara meyleder ve cahillerden olurum. Ben ancak senin bana öğrettiğin ve kendisiyle onların tuzaklarını benden uzaklaştırdığın ilmin sayesinde onların kötülüklerinden korunabilirim. Eğer sen bana sunduğun bu ilmi esirgersen cahillerden olur, tatlı arzuların ve nefsanî isteklerin ölümcül tehlikesine duçar olurum.

Ayetlerin akışını göz önünde bulundurduğumuz zaman, sırasıyla şu hususların belirginleştiğini görüyoruz.

Birincisi: *"Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir..."* ifadesi, Yusuf'un (a.s) kendi nefsine, zindana atılmak yönündeki bir bedduası olarak algılanamaz. Bilakis, burada Yusuf, durumunu Rabbine açıklayarak, kadınların isteklerinden yüz çevirip kendisine yöneldiğini dile getiriyor. Buna göre, *"daha sevimlidir."* ifadesinin anlamı şöyledir: "Eğer ben bir tercih yapmak zorunda kalırsam, onların istediklerini yerine getirmektense zindana atılmayı yeğlerim." Ayrıca bu ifadeden, kadınların Yusuf'u davet ettikleri şeyin onun nezdinde de sevimli olduğu anlamı çıkarılmaz. İnsan doğal olarak bu tür olgulara ne kadar eğilimli ise ve her zaman kötülüğü emretme eğilimine sahip olan nefis ne kadarını arzuluyorsa, Yusuf da ancak o kadarlık bir eğilim içine girmiş olabilir.

Aynı şekilde, *"Rabbi, duasını kabul etti"* ifadesi, Yusuf'un, *"Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum."* şeklindeki sözünün içerdiği dua anlamındaki isteğinin kabul edildiğine işaret etmektedir. Zaten bu ifadeden sonra, *"onların hilesini ondan uzaklaştırdı."* şeklinde buyurulmuş olması, bu ihtimali destekler niteliktedir. Yoksa bazılarının vehmettiği gibi, Yusuf'un kendisi için zindana atılma şeklinde bedduada bulunduğu ve bu bedduasının kabul edildiği yönünde bir anlam kastedilmiş değildir.

Buna ilişkin bir kanıt da, Yusuf'un zindana atılmasıyla ilgili şu ifadedir: "Ardından onlarda, (Yusuf'un suçsuzluğunu kanıtlayan) delilleri gördükten sonra, (ant içerek yine de) onu (olayların unutulacağı) bir süreye kadar mutlaka hapse atmalıdırlar görüşü belirdi." [35. ayet] Eğer Yusuf zindana atılma yönünde kendisi için bedduada bulunmuş ve yüce Allah da bu duasını kabul etmiş ve dolayısıyla zindan onun için ilâhî kaza kapsamında takdir edilmiş olsaydı, "sümme=ardından" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması ve anlamın da önceki ifadelerin anlam

bütünlüğünden ayrılması uygun olmazdı. Okuyucuların özellikle bu inceliğe dikkat etmeleri gerekmektedir.

İkincisi: Toplantıya katılan kadınlar da, tıpkı Aziz'in karısının Yusuf'u kendisine çağırıp ondan murat almayı istemesi gibi, onu kendilerine çağırdılar ve onun nefsinden murat almak istediler. Toplantıya katılan kadınlar Yusuf'u kendilerine mi çağırdılar, yoksa Aziz'in karısına mı; yahut hem kendileri, hem de Aziz'in karısıyla birlikte olmaya mı çağırdılar, yoksa Aziz'in karısının yanında onun teklifini kabul etmesini istediler de sonra, gizlice her biri kendisiyle birleşmesini mi istedi hususlarıyla ilgili ayet herhangi bir bilgi vermiyor. Fakat Yusuf'un, *"Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum."* şeklindeki sözünün bir genellik ifade ettiği anlaşılıyor. Çünkü eğer kadınların kendileriyle ilgili bir davetleri söz konusu olmasaydı, onlara meyletme şeklinde bir ifadenin kullanılmasına gerek olmazdı.

Ancak yüce Allah'ın, Yusuf'un zindanda iken kendisine gelen kralın elçisine söylediği, "(Yusuf) dedi ki: 'Efendine dön ve ona, 'Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?' diye sor...' ...Dediler ki: 'Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik.' Aziz'in karısı da dedi ki: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir.' (Yusuf dedi ki:) Bu (isteğim), benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi ve Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını bilmesi içindir." (Yûsuf, 50-52) şeklindeki sözlerden, toplantıya katılan kadınların, Yusuf'tan Aziz'in karısının isteklerini yerine getirmesini istemiş olabileceklerine ilişkin bir işaret algılamak mümkündür. Nitekim Yusuf onları da kıssanın akışı içinde zikrettikten sonra, "yokluğunda ona hainlik etmedim." diyor; "gizlice hainlik etmem." veya "yokluğunda ona ve başkasına hainlik etmem." şeklinde bir ifade kullanmıyor. Bunun üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Fakat kadınlar Yusuf'u gördüklerinde deyim yerindeyse bilinçlerini yitiriyorlar. Akılları başlarından gidiyor. Onun akıllara durgunluk veren güzelliği karşısında ellerindeki meyveler yerine ellerini kesiyorlar. Ardından tüm kontrollerini kaybederek içlerindeki tüm duyguları açık bir dille ifade etmişlerdi. Normalde bu derece etkilenen kadınların kendileriyle ilgili bir istekte bulunmamış olmaları imkânsızdır. Bilakis toplantıdan ayrıldıkları zaman bütün benliklerini Yusuf'un göz kamaştırıcı

güzelliği sarmıştı. Ona vurulmuşlardı. Sabah akşam zihinlerinde Yusuf vardı. Kendilerini onu düşünmekten alamıyorlardı. Onu şiddetle arzuluyorlardı. Kendilerini ona feda etmeye hazırlamışlardı. Sahip oldukları tüm çekiciliği ve süsleri kullanarak onu etkilemenin peşindeydiler. Kendilerini ona sunmaya hazırdılar. Onunla ilgili arzularını tatmin etmek için sahip oldukları her şeyi verebilirlerdi.

Bu olguyu yüce Allah'ın bize aktardığı Yusuf'un şu sözlerinden algılamak da mümkündür: "Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir. Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum." Çünkü Hz. Yusuf'un (a.s) onlarla konuşmayı bir yana bırakarak, hâlinden haberdar olan ve sözlerini işiten Rabbine yönelmesinin, O'na yalvarıp münacat etmesinin sebebi, sırf olayın artık kendisi açısından üstesinden gelinemez ağırlığa ulaşması, sıkıntının ve kadınların oluşturduğu musibetin çepeçevre kendisini kuşatmış olmasıdır.

Üçüncüsü: Yusuf Peygamber'in (a.s) kendisini koruması için sığındığı kutsal güç, aşamalı bir olgu gibi anbean yüce Allah tarafından üzerine akıtılıyordu; bir kerede akıtılan bir olgu değildi. Aksi takdirde yüce Allah'a yönelik ihtiyaç son bulurdu. Bu nedenledir ki, *"Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan"* denilmiş, buna karşın, "Eğer onların hilelerini benden uzaklaştırmasaydın" denilmemiştir. Gerçi şart cümlesi zamandan soyutlanmış bir cümledir; fakat cümlenin yapısı ve kalıbında zamana dair bazı işaretler vardır.

"Rabbi, duasını kabul etti ve onların hilesini ondan uzaklaştırdı." ifadesi de bunu vurgulamaya yöneliktir. Çünkü burada Yusuf'tan kötülüğün uzaklaştırılması, Allah'ın duayı kabul etmesi ve yeni bir uzaklaştırma eylemiyle ilintilendirilmiştir.

Dördüncüsü: Hz. Yusuf'un (a.s) günahtan sakınmasını sağlayan bu kutsal güç, ilim ve marifet türünden bir şeydi. Bu yüzden, *"cahillerden olurum"* diyor, buna karşın, "zalimlerden olurum" demiyor. Nitekim daha önce Aziz'in karısına hitap ederken, *"Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler."* demişti. Yine "hainlerden olurum" da demiyor. Nitekim krala hitap ederken, *"Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını..."* [52. ayet] demişti. Bu arada Yusuf Allah'a ve Aziz ile eşine hitap ederken iki farklı yaklaşım sergilemiştir. O ikisine hitap ederken anlatmada onların makamını göz önünde bulundurarak olayın zahirini

esas alıyor. Rabbine hitap ederken ise gerçeği dile getiriyor, yani onların hilelerine meyletmenin cahillik olduğunu belirtiyor.

İnşaallah, ilerideki bölümlerde üçüncü ve dördüncü şıkta işaret edilen hususlarla ilgili ayrıntılı bilgiler sunma imkânını bulacağız.

34) Rabbi, duasını kabul etti ve onların hilesini ondan uzaklaştırdı. Kuşkusuz O, (kullarının sözlerini) işiten, (durumlarını) bilendir.

Yani Allah, *"Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum."* dediği zaman onun, kadınların tuzaklarını boşa çıkarması yönündeki duasını kabul etti. Kuşkusuz O, kullarının sözlerini işitendir, onların durumlarını bilendir.

TAKVA KAVRAMI VE DERECELERİ

1- Yasalar, Güzel Ahlâk ve Tevhid İnancı

Bir yasa, ancak güzel ahlâk ile korunan iman desteğinde insanları mutlu edebilir. Güzel ahlâk ise, ancak tevhid inancı ile mümkündür. O hâlde tevhid inancı, insanlığın mutluluk ağacının üzerinde yeşerdiği bir kök, güzel ahlâk da bu kökten doğan dallar konumundadır. İşte toplum hayatında güzel meyveleri bu dallar sunar. Yüce Allah aşağıdaki ayette bu olguya işaret etmektedir: *"Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti). (O ağaç,) Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller gösterir. Kötü bir sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan (kötü) bir ağaca benzer."* (İbrâhîm, 24-26) Bu örnekte Allah'a iman, kökü bulunan bir ağaca benzetilmiştir ki, bu kök zorunlu olarak tevhid inancıdır. *"Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir."* ifadesinden maksat da kuşku yok ki, salih amellerdir. Dallar ise güzel ahlâk, takva, namus, marifet, cesaret, adalet ve merhamet gibi hasletlerdir.

Yüce Allah bir ayette de şöyle buyurur: *"O'na güzel sözler yükselir. Onları da Allah'a salih amel ulaştırır."* (Fâtır, 10) Bu ayette ulu Allah, kendisine yükselme, yani yakın olma bahtiyarlığını güzel söze, yani hak esaslı inanç sistemine bahşettiğini ve onu yapıcı yönde etkileyen, ona uygun olarak gelişen, onunla bağdaşan amelin de onu Allah'a ulaştırdığını ve yükselmesine yardımcı olduğunu belirtiyor.

Şimdi bunun açıklamasına geçelim: Bilindiği gibi, insanın türsel olgunluğunun tamamlanması ve en büyük hedefi mutluluktan ibaret olan hayatının mutlu olması, ancak büyük bir çeşitlilik ve çokluk arz eden yaşamsal işlerde dayanışmak üzere bireylerin bir araya gelip bir toplumsal hayat oluşturmaları ile gerçekleşebilir. Tek başına bir insanın bütün bunları gerçekleştirmesi mümkün değildir.

Daha sonra bu amaç doğrultusunda bir araya gelen insanlar, bireylerin haklarının zayi olmaması ve bozgunculuğun topluma egemen olmaması için gelenekler oluşturma ve yasalar koyma gereğini duymuşlardır. Ta ki her birey imkânı dâhilinde bulunan çabayı sarf etsin ve sonra bütün bireyler karşılıklı olarak emeklerini değiştirme imkânını bulsunlar. Böylece güçlüler zayıfları ezmeden, zayıf ve aciz kimseler zulme maruz kalmadan her birey sonuç olarak ameli için öngörülen karşılığı alsın, toplumsal ölçeklerde hak ettiği payına kavuşsun.

Şunu herkes kabul eder ki, bu amaçla konulan yasa ve kuralların etkin olması için cezaî kanunların da konulmuş olması gerekir. Öyle ki bu kanunlar, hak sahiplerinin haklarını korumak amacıyla konulan diğer kanunları çiğneyenleri tehdit etmeli, onları caydırıcı özellikte bulunmalı ve yaptıkları kötülüğe benzeri bir kötülükle karşılık verileceği korkusunu etkin kılmalıdır. Öte yandan onları iyi ameller, hayırlara işlemeye teşvik edici, iyilik yapmayı özendirici özellikte olmalıdır. Bu arada bütün egemen gücün etkin kılınacağının, adalet ve doğrulukla hükmedileceğinin garantisini de içermelidir.

Bu temennilerin gerçekleşmesi, yasaları uygulayanların (yürütme kurulunun) suçtan haberdar olup suçlu üzerinde güç sahibi olmalarına bağlıdır. Şayet yasaları uygulayanlar işlenen suçtan haberdar olmazlarsa ve kendilerinin bilgisi olmadığı veya gaflet ettikleri bir anda suç işlenirse -ki nice örnekleri vardır- bu suçun işlenmesini engelleyecek kimse olmaz ve kanunların, suçluyu yakalamaya eli ulaşmaz. Aynı şekilde hükümet de gerekli güce sahip değilse veya laçka bir politika uyguluyorsa, suçlular iktidara gelmişlerse, ya da suçlular kanunları dinlemeyecek kadar güçlenmişlerse, kanunlar zayıflar, toplum içinde ihtilâflar baş gösterir ve başkalarının haklarına tecavüz etme olayları alır başını gider. Tefsirimizin değişik bölümlerinde defalarca vurguladığımız gibi, insan, doğası gereği başkalarını hizmetine almak ister, başkalarına zarar verme pahasına da olsa hep menfaati kendine doğru çeker.

Bu durum, sözünü ettiğimiz suçlu güçler iktidara gelip merkezî bir konuma kavuştuklarında veya bizzat bütün toplumsal işlerin dizginini ele geçirdiklerinde daha da şiddetlenir, halk doğal olarak güçsüz duruma düşer, iktidardaki suçluları tekrar adalet çizgisine döndürecek ve adaleti etkin kılacak gücü bulamaz kendinde. Böylece bunlar öyle bir güç ve şevkete sahip olurlar ki hiçbir güç onlara karşı koyamaz ve hiçbir irade onlarla çatışamaz.

Günümüze kadar ulaşan tarihî belgeler; zorbaların ve tağutların hikâyeleri, halka uyguladıkları baskıları anlatan kıssalarıyla doludur. Bugün dahi yeryüzünün her bir tarafında bu zorbaların tağutî sistemlerinin somut uygulamalarını bizzat gözlemleme imkânına sahibiz.

O hâlde yasalar ve kurallar kendi kavramları çerçevesinde adalet ilkesine uygun bir şekilde oluşturulmuş olsa da, ceza hükümleri caydırıcılık bakımından yeterince sert olsa da, toplum içinde kendiliğinden yürürlüğe giremez, toplumsal çapta ihtilâf ve ayrılıkların önünü alamaz. Ancak hakka uymayı meleke etmek; insanlığa, adalete, insanlık onuruna, yaşama hakkına saygı göstermek ve insanlar arasında merhametin yaygınlaşmasını prensip etmek gibi güzel ahlâk ve insanî erdemler zulmün ve bozgunculuğun kökünü kazıyabilir.

Kalkınmış toplumların sahip oldukları güç, heybet, sistemli ve plânlı yaşam ve kendi aralarında uyguladıkları zahirî adalet olgusu sakın seni yanıltmasın. Çünkü bu tür toplumların uyguladıkları yasaların temelinde ahlâkî erdemler yatmıyor. Bu yüzden söz konusu yasaların her zaman uygulanmasının garantisi yoktur. Bunun en önemli nedeni, bunların toplumcu anlayışa sahip olup bireye ancak toplumun yararına ve hayrına olduğu oranda önem ve değer vermeleridir. Bir şey, toplum için zararlıysa onu bertaraf etme yönüne giderler; bireyin zararına olup olmadığına bakmazlar. Toplumun da bütün amacı, diğer zayıf toplumları hegemonyası altına alıp onları sömürmek, ülkelerinin yer altı ve yerüstü zenginlik kaynaklarını anayurtlarına akıtmak; canlarını, namuslarını ve mallarını kendileri için mübah saymaktır. Bu kalkınma ve ilerleme olgusu, miras olarak dünün zorbalarının bireylere uyguladıkları baskıları toplumlara aktarmayı bıraktı. Dolayısıyla dünkü ezilen bireyin yerini bugün ezilen toplumlar aldı. Kavramlar asıl anlamlarını yitirdiler, onların yerine tam karşıtı anlamlar ifade eder oldular. Özgürlük, onur, adalet ve erdem kavramları bolca kullanılır; ama bunlarla kölelik, alçaklık, zulüm ve rezillikten başka bir şey kastedilmez.

Bir cümleyle ifade etmek gerekirse, yasalar ve kurallar ancak güzel ahlâk ve insanî erdemler üzerine bina edildiği, onlarla desteklendiği zaman, toplumsal ve bireysel açıdan aykırılığı, parçalanmışlığı ve zayi olmayı önleyebilir.

Ayrıca ahlâkın toplumları mutlu kılması ve salih amellere yöneltmesi de tevhid ilkesine dayanması koşuluna bağlıdır. Tevhid de evrenin -bu arada insanın- tek bir İlâh'ının bulunduğuna, bu İlâh'ın ebedî olduğuna ve hiçbir şeyin O'nun bilgisinin dışında olmadığına, hiç kimsenin O'nun kudretini yenilgiye uğratamayacağına, varlıkları en mükemmel bir sistem doğrultusunda yarattığına, fakat bu yaratmasının onlara muhtaç olmasından kaynaklanmadığına, bir gün bütün varlıkları kendine döndüreceğine, onları hesaba çekeceğine, iyilik yapanı iyiliğinden dolayı ödüllendireceğine ve kötülük işleyeni de kötülük işlemesinden dolayı cezalandıracağına, sonra bunların nimetler içinde veya azap içinde ebediyen kalacaklarına inanmak demektir.

Bilindiği gibi bir ahlâk sistemi sözünü ettiğimiz bu tevhidî inanç sistemine dayandığı zaman, insanın tek gayesi işlediği ameller açısından yüce Allah'ın rızasını gözetmek olarak belirginleşir. Takva duygusu, suç işlemesini önleyen bir iç kalkan, bir koruyucu zırh işlevini görür. Eğer ahlâk bu inanç pınarından, yani tevhid inancından beslenemezse, insanın yaşamsal faaliyetlerindeki tek hedefi, geçici dünyanın zevklerinden, maddî hayatın lezzetlerinden yararlanmak olur. Bunun dışında, dengeli bir hayat sürdürerek topluma egemen olan yaşam yasalarını korumak amacıyla olsa olsa bir insan şöyle düşünebilir: Toplumun dağılmasını önlemek ve toplumsal hayatın bozulmasının önüne geçmek için kanunlara uymak bir zorunluluktur. Yine canının çektiği bazı şeylerden imtina etmekle toplumsal düzeninin korunmasını sağlamalıdır. Ta ki bu sayede sahip olamadığı diğer şeyleri de ele geçirsin, adını ölümsüzleştirerek insanların övgüsünü hak etsin, yaşadıkça kendisinden övgüyle söz etsinler ya da adı tarih sayfalarına altın harflerle yazılsın.

İnsanların övgüsü ve bir ameli takdirle anışlarına gelince; bu, ancak öğrendikleri, farkına vardıkları önemli olaylar açısından söz konusu olabilir. Fakat basit olaylar ya da gizlice meydana geldikleri için öğrenmelerine imkân olmayan gelişmelerin bilinip takdir edilmesine imkân yoktur; halkın takdirine nail olamadan uçup giderler. Her zaman sözü edilen biri olmak, parlak bir isim bırakmak -ki vatan uğruna ölmek ve

devlet erkinin yükselmesi için mal ve vakit harcamak gibi genellikle fedakârlık gerektiren olgularda etkilidir- hususuna gelince ise, bu gibi şeyler herkesin arzulayabileceği, inanıp benimseyebileceği şeyler değildir. Kaldı ki, böyle düşünen insanlar genellikle ölüm sonrası hayat inancını hurafe olarak değerlendirirler. Bu durumda, insan öldükten sonra, arkasından söylenen iyi şeylerin ve güzel anılmanın kendisine bir faydası da olmaz. Ölümden sonraki hayata inanmayan hangi akıl sahibi insan, kendisine yararı dönmeyecek şekilde bir başkasının rahatı için kendisini sıkıntıya sokup canını feda eder? Kim başkası yaşasın diye kendisini ölüme atar? Üstelik öldükten sonra herhangi bir hayatın olmadığına, bununla ilgili söylenenlerin boş inanışlar olduğuna inanıyorsa. Ki bu hurafe inanış, az bir teveccüh ve dikkatle yok olup gidebilir.

Daha önce, saydığımız bu olguların hiçbirinin tevhid inancının yerini tutamayacağını belirtmiştik. İnsanları günah işlemekten ve kanunları çiğnemekten alıkoymak hususunda hiçbir sistem ve anlayış, tevhid inancının yerini tutamaz. Özellikle insanlar tarafından bilinmesi istenmeyen türden eylemler veya açığa çıkması durumunda doğası gereği ancak gerçeğin aksine belirginleşen işler söz konusu olduğunda, hiçbir güç tevhid inancının işlevini göremez. Sözgelimi kimi durumlarda iffetli davranmak, dışarıdan kadına düşkünlük ve azgınlık gibi görünebilir. Nitekim daha önce Aziz'in karısının Yusuf'un (a.s) nefsinden murat alma girişiminden söz etmiştik. Yusuf o sırada karısından dolayı Aziz'e ihanet etmekle, karısının onu Aziz'in yanında namusuna tecavüz etmeye kalkışmakla suçlaması arasında kalmıştı. Onu böylesine iğrenç bir fiili işlemekten alıkoyan tek şey, Rabbinin yüce makamının bilincinde olmasıydı. Zaten başkası da ona yakışmazdı.

2- Takva Duygusu Üç Yoldan Elde Edilebilir

Dilersen şöyle de diyebilirsin: Allah'a üç değişik yöntem doğrultusunda kulluk sunulur: Korku, umut ve sevgi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir."* (Hadîd, 20) O hâlde, bir mümin her şeyden önce dünya hayatının şu gerçek mahiyetini göz önünde bulundurmalı, temel özelliğinin bilincinde olmalıdır: Dünya bir aldatmacadır. Susamış insanın uzaktan bakınca su sandığı bir serap gibidir. Su bulunduğunu sandığı

yere geldiğinde ise, su namına herhangi bir şeyin bulunmadığını görünce de şaşırıp kalır. Dolayısıyla mümin, dünya hayatını amellerinin temel gayesi olarak görmemelidir. Bundan öte bir yurdun bulunduğunu, ahiret adı verilen bu yurtta işlenen tüm amellerin karşılıklarını eksiksiz bir şekilde göreceklerini bilmelidir. Yani kötülükler için şiddetli bir azap öngörülmüştür. O hâlde bu azaptan kaçınacak bir tutum içinde olmalı ve orada Allah'tan korkmalıdır. Salih amellere karşılık olarak da Allah'ın bağışlaması öngörülmüştür. O hâlde Allah'ın bağışlamasını arzulamalı ve bunlar arcılığıyla Allah'ın rızasına kavuşmayı ummalıdır. Bir de ortada Allah'ın rızası ve hoşnutluğu vardır ki, mümin kul, Allah'ın rızasını kendi rızasına tercih etmelidir.

Sözünü ettiğimiz bu üç yöntemin benimsenmesi ve tercih edilmesi bağlamında insanlar farklı özelliklere sahiptirler. İnsanların bir kısmı, ki bu kısım çoğunluğu oluşturmaktadır, korku olgusunun etkisinde hareket eder. Allah'ın zalimler, günah işleyenler için hazırladığı azap türleri üzerinde düşündükçe nefsini etkisi altına alan korku gittikçe artar, tir tir titremeye başlar. Bunun akabinde yüce Allah'ın azabından duyduğu korkunun etkisiyle O'na kulluk sunmaya koşar.

İnsanların bir kısmının da temel özelliği, umut olgusunu ön plânda tutmalarıdır. Allah'ın iman edenler ve salih ameller işleyenler için öngördüğü nimetleri, onurlu yaşamı ve güzel akıbeti düşündükçe umutları artar, bu umut kendilerini takva düzeyine ulaştırır. Bu yüzden Allah'ın bağışlaması ve cenneti umuduyla salih amellere sarılırlar.

Üçüncü bir grup insan daha var ki, bunlara Allah'ı bilenler de denir. Bunlar, ne Allah'ın azabından korktukları için, ne de sevabını umdukları için O'na ibadet ederler. Sadece Allah'ı ibadet sunulmaya lâyık gördükleri için O'na kulluk sunarlar. Çünkü onlar Allah'ın şanına yakışan güzel isimlerini ve yüce sıfatlarını bilirler. Bu yüzden kendilerine, iradelerine, hoşnutluklarına ve kendilerinin dışındaki her şeye egemen olanın Allah olduğunu benliklerinin derinliklerinde hissederler. Allah'ın tek başına her şeyi yönettiğinin ve kendilerininse sadece O'nun kulları olduklarını hiçbir zaman unutmazlar. Bir kulun görevi de Rabbine ibadet etmektir. Rabbinin hoşnutluğunu ve iradesini kendi hoşnutluğunun ve iradesinin önüne geçirmektir. Dolayısıyla bu gruba dâhil olan insanlar Allah'a ibadet ederken, yapıp ettikleri her amel ve işledikleri her fiil ya da yapmadıkları herhangi bir amel açısından Allah'ın rızasından başka

bir şeyi arzu etmezler. Bir şey yaparken veya yapmazken, korkutucu bir azaba veya iştah kabartıcı bir sevaba dönüp bakmazlar bile. Allah'ın azabından korkmalarına ve O'nun rahmetini ummalarına rağmen. İmam Ali'nin (a.s) şu sözü de buna yönelik bir işaret mahiyetindedir: "Ateşinden korktuğum veya cennetini istediğim için ibadet etmedim sana; bilâkis seni ibadete lâyık gördüm ve bunun üzerine sana ibadet ettim."

İşte bunlar, değişik arzularını Rablerinin hoşnutluğunu kazanma amacına yöneltikleri için ve bütün amellerini de gerçek amaçları olan Rablerinin isteği doğrultusunda gerçekleştirdikleri için kalplerinde ilâhî bir sevgi belirir. Onlar Rablerini, O'nun kendisini tanıttığı şekliyle bilirler. O da kendini en güzel isimlerle anmış ve kendini bütün güzel sıfatlarla nitelemiştir. Güzele ilgi duymak, onun cazibesine kapılmak insan nefsinin karakteristik özelliklerinden biridir. Bir de bu güzel; sınırsız, mutlak güzelliğe sahip ise, varın siz düşünün. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin."* (En'âm, 102) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"O ki yarattığı her şeyi güzel yapmış."* (Secde, 7) Bu ayetten anlıyoruz ki, güzellik yaratılışın ekseni oluşturmaktadır. Güzellikle yaratılış birbirinden ayrılmaz, birbirini doğrulayan, birbirini gerektiren olgulardır.

Öte yandan yüce Allah birçok ayette, yarattığı her şeyin kendisine delâlet eden ayetler olduğunu, göklerde ve yerde akıl sahiplerinin algılayacakları ayetler bulunduğunu vurgulamıştır. O hâlde varlık âleminde Allah'a delâlet etmeyen, O'nun güzelliğini (cemalini) ve görkemini (celalini) anlatmayan herhangi bir şey yoktur.

Bundan da anlıyoruz ki, varlık âleminde yer alan şeyler, yaratılış biçimleri ve güzellikleri açısından Allah'ın sonsuz güzelliğine delâlet etmekte, O'nu bitmez tükenmez güzelliğinden dolayı övmektedirler. Diğer açıdan özlerinde barındırdıkları türlü eksiklik ve ihtiyaç olguları itibariyle de Allah'ın mutlak müstağniliğine delâlet etmekte ve O'nun ulu makamını eksikliklerden ve noksanlıklardan tenzih etmektedirler. Nitekim yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsrâ, 44)

Bunlar varlıkları tanıyıp anlamaya çalışırlarken Rablerinin kendilerine gösterdiği yolu izlerler, O'nun varlıklara ilişkin tanıtmasını esas alan bir değerlendirmeyi benimserler. Buna göre, varlıklar âleminde yer

alan her şey, Allah'ı gösteren birer ayettir, O'nun cemal ve celal sıfatlarının alametleridir. Varlıklar için nefsiyet (kendine özgülük), asalet ve bağımsızlık diye bir şey yoktur, bağımsız bir varlıklarının olması söz konusu değildir. Onlar güzellikleriyle Allah'ın sınırsız güzelliğini, muhtaçlıklarıyla Allah'ın kendilerini kuşatan mutlak zenginliğini, zilletleri ve üstlerindekine karşı boyun eğmişlikleriyle de Allah'ın izzetini ve büyüklüğünü yansıtan birer aynadırlar. Evrene bu gözle bakan bir kimse, çok geçmeden kendini muhteşem bir üstünlüğün ve azametin ortasında bulur. Kalbini öyle bir ilâhî sevgi dalgaları bürür ki, bu akıllara durgunluk veren güzelliğin karşısında kendisiyle beraber her şeyi unutur. İçindeki nefsanî arzular ve eğilimler silinir gider. Akıl, yerini içinde Allah'tan başka kimseye yer bulunmayan sapasağlam bir kalbe bırakır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İman edenlerin ise Allah'a olan sevgileri daha güçlüdür."* (Bakara, 165)

Bu yüzden, sevgi yolunu izleyerek ibadet edenler, diğer iki yolun yolcularının, yanı azap korkusuyla ve cennet umuduyla ibadet edenlerin izledikleri yolun şirkten kurtulamadığını söylemekten geri kalmazlar. Çünkü Allah'a azap korkusuyla ibadet eden kimse, Allah'ı azaptan kurtulmanın bir aracı olarak kullanmış gibidir. O'na sevabını umarak ibadet eden kimse de, O'nu nimetlere ve saygın bir yaşama kavuşma yolunda bir vesile olarak algılamış gibidir. Eğer bu amacına, O'na ibadet etmeksizin ulaşmasının başka bir yolu olsaydı, ibadete yanaşmazdı ve O'nu bilip tanımak için çaba sarf etmezdi. Daha önce İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarılan bazı rivayetlere yer vermiştik: "Din, sevgiden başka bir şey midir ki?", "Ben, O'nu sevdiğim için O'na ibadet ederim. Bu, gizli bir makamdır, ancak temiz kimseler bu makama ulaşır." Hiç kuşkusuz sevgi ehli olanlar temizdirler. Çünkü onlar nefsanî arzulardan ve maddî kirlerden arınmışlardır. O hâlde ihlâs makamına ulaşmanın sevgiden başka yolu yoktur.

3- Sevgiden İhlâs Nasıl Doğar?

Azap korkusuyla Allah'a ibadet etmek insanı, (günahları) terk etmeye yöneltir. Ahirette kurtulmak için dünyada zühdü seçmek yani. Nitekim zahit insanın temel özelliği, haramlardan veya farzları terk etmek gibi haram anlamına gelen eylemlerden kaçınmaktır. Allah'a sevap kazanmak umuduyla ibadet etmek de insanı (yapılması gerekenleri) yapmaya ve ça-

lışmaya yöneltir. Bunu da, ahirette nimetlere ve cennete kavuşmak için dünyada ibadet etmek, şeklinde formüle edebiliriz. Nitekim abit insanın temel özelliği de, farzları veya haramları terk etmek gibi farz anlamında olan amelleri yerine getirmektir. Ancak bu iki yöntem, insanı din için ihlâslı olmaya davet etmektedir, dini gönderen Rab için değil.

Yüce Allah'ın sevgisi ise kalbi, evlât, eş, mal veya makam, hatta arzuları ve eğilimleriyle nefsin kendisi gibi dünyanın çekici süslerinden ve her türlü yabancı olgudan arındırarak sırf Allah'a özgü kılar. Kalbin sadece Allah'a ve Allah ile ilintili olan din, peygamber, veli ve sonuçta Allah'a giden diğer herhangi bir şeye eğilim göstermesini sağlar. Çünkü bir şeyi sevmek, onun yaptıklarını ve eserlerini de sevmeyi gerektirir.

Meselâ sevgi yöntemini esas alan şu insan, Allah'ın sevdiği amelleri sever, O'nun sevmediklerini de sevmez. Allah'ın hoşnutluğuyla ve O'nun hoşnutluğu için hoşnut olur, Allah'ın gazabıyla ve O'nun gazabı için öfkelenir. Allah'ın sevgisi ise, onun amel yolunu aydınlatan bir ışıktır. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini diriltti̇ğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122) Bunun yanında Allah'ın sevgisi, insana hayırları ve salih amelleri gösteren bir ruhtur. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Katından bir ruh ile onları desteklemiştir."* (Mücâdele, 22) İşte Allah'ın her yaptığının güzel ve hayır nitelikli olmasının, her türlü çirkinlikten ve kötülükten uzak oluşunun sırrı budur.

Diğer maddî varlıklara ve gerçekleşen hadiselere, pratik olgulara gelince; büyük, küçük, çok, az hiçbir şey yoktur ki, sevgi yöntemini esas alan kimsenin gözü bunlara ilişince, onları sevmesin ve güzel olduklarını görmesin. Çünkü onların salt birer ayet olduklarını, kendilerinden öte bir mutlak güzelliği yansıttıklarını, her türlü çirkinlikten ve kötülükten soyutlanmış olan bu sonsuz güzelliğin onlarda tecelli ettiğini bilirler.

Bu yüzden, temel özelliklerini saydığımız bu insan, Rabbinin nimetlerinin coşkusu içindedir. Hüzünden eser barındırmayan bir sevinç, acı ve üzüntü namına hiçbir şeye yer bırakmayan bir neşe ve heyecan, korku nedir bilmeyen bir güven ile iç içedir. Çünkü sözünü ettiğimiz bu kötü olgular, kötülüğü algılamaktan, şerri ve çirkinliği çağrıştıran bir beklenti içinde olmaktan kaynaklanırlar. Hayır ve güzellikten başka bir şey görmeyen, her şeyin Allah'ın iradesi ve rızası doğrultusunda hareket

ettiğini bilen bir kimsenin yüreğinde üzüntüye, hüzne, korkuya, insana acı veren, ona eziyet eden hiçbir şeye yer olmaz. Tersine, kendisini sürekli Allah'tan başkasının takdir edemeyeceği ve kuşatamayacağı bir sevinç, neşe, coşku ve güven içinde hisseder. Sıradan insanların bunu algılaması mümkün değildir. Bunlar, ancak eksik veya yarım yamalak bir algılamayla bunu kavramaya ve içlerinde tasavvur etmeye çalışabilirler.

Yüce Allah aşağıdaki ayetlerde bu gerçeğe işaret etmektedir: "Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de. Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı." (Yûnus, 62-63), "İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır." (En'âm, 82)

İşte bunlar (Allah'a) yaklaştırılmış kullardır, Rablerine yakın olma onuruna eriştirilmişlerdir. Onlarla Rablerinin arasına duyunun algıladığı, vehmin tasavvur ettiği, nefsin arzuladığı ve şeytanın telkin ettiği hiçbir şey giremez. Çünkü onlara gösterilen herhangi bir şey, Hak Teâlâ'yı ortaya çıkaran bir ayettir; gerçeği perdeleyen, üzerini örten bir engel değil. Bunun aracılığıyla Rableri üzerlerine yakin ilmini (kesin bilgiyi) akıtır. Kendisiyle onlar arasındaki perdeyi kaldırdıktan sonra kör ve maddî gözlerden saklanan katındaki gerçekleri onlar için ortaya çıkarır. Şu ayetler bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Hayır! Andolsun ki, iyilerin kitabı İlliyun'dadır. İlliyun nedir, bilir misin? İçinde ameller kaydedilmiş bir kitaptır. O kitabı, Allah'a yakın olanlar görür."* (Mutaffifîn, 18-21) *"Gerçek öyle değil! Kesin (yakin) bilgi ile bilmiş olsaydınız, orada mutlaka cehennem ateşini görürdünüz."* (Tekâsür, 5-6) Daha önce tefsirimizin altıncı cildinde, *"Ey inanlar! Kendinizi gözetin."* (Mâide, 105) ayetini incelerken, bu hususla ilgili detaylı bilgiler sunma imkânını bulmuştuk.

Bir cümle ile ifade edecek olursak, bunlar gerçekte Allah'a güvenip dayanan kimselerdir. Her işlerini O'nun iradesine havale etmişlerdir. O'nun kazasına (ezelî ön tasarımına) peşinen rıza göstermişlerdir. O'nun emrine kayıtsız şartsız teslim olmuşlardır. Çünkü hayırdan başka bir şey görmezler, güzelden başka bir şey gözlemlemezler. Bu yüzden ruhlarında üstün ve onurlu melekeler, güzel ahlâk yerleşir. Tam da benimsedikleri tevhid inancının bir gereğidir bu. Onlar ahlâkî sistemleriyle Allah'a has kullar olmuşlardır. (Ahlâkta ihlâs yani.) Amelleri itibariyle Allah'a has kullar oldukları gibi. (Amelde ihlâs yani.) İşte kulun dinini Allah'a

has kılmasının anlamı budur. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O daima diridir; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. O hâlde dinde ihlâslı ve samimi kişiler olarak O'na dua edin."* (Mü'min, 65)

4- Allah'ın, Kulunu İhlâslı Kılmasının Anlamı

Bu, aslında kulun içinde duyumsadığı ihlâs duygusunu Allah'a nispet etmesidir. Çünkü kul kendi tarafından bir şeye malik değil, sahip olduğu her şeye mutlaka Allah'ın malik kılmasıyla malik olmuştur. O hâlde asıl malik, kendisini malik kılan yüce Allah'tır. Dolayısıyla kulun dinini Allah'a özgü kılması, -dilersen kendini Allah'a has kılması da diyebilirsin- Allah'ın onu kendine has kılması demektir.

Kuşkusuz burada anımsanması gereken bir gerçek daha var. Şöyle ki: Yüce Allah bu kullarının bir kısmını dosdoğru bir fıtrata ve dengeli bir yaratılışa sahip olarak yaratır. Bunlar daha ilk adımdan itibaren berrak ve zeki zihinlere, sahih algılayışlara, temiz ruhlara ve sağlam kalplere sahip olarak gelişmeye başlarlar. Böylece fıtratın sefası ve ruhun sağlamlığıyla ihlâs nimetinden öyle bir yere ulaşırlar ki, onların dışındaki insanlar bu özelliklere ancak uzun çalışmalar ve emekler sonucu kavuşabilirler. Daha doğrusu bu gibi kulların sahip oldukları makamlar çok daha yüce ve yüksektir. Çünkü onların iç dünyaları maddî engeller kirinden ve maddî zevklerin çatışmasından arınmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bunlar, Kur'ân literatüründe "Allah'ın muhlas" (Allah'a has kılınmış özel) kullarıdır.

Bu niteliği üzerinde taşıyanlar, hiç kuşkusuz peygamberler ve Ehlibeyt İmamları'dır. Kur'ân'da Allah'ın onları kendisi için seçtiği, yani kendine has kıldığı ve katında özel bir konuma getirdiği belirtiliyor. Nitekim bu hususta şöyle buyrulmuştur: *"Onları topladık ve dosdoğru yola ilettik."* (En'âm, 87) *"O sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi."* (Hac, 78)

Allah onlara bir bilgi de vermiştir ki, bu bilgi onları günah işlemekten, haram olan bir fiili meydana getirmekten korur. Bu bilgiyle, günah nitelikli büyük veya küçük herhangi bir fiilin gerçekleşmesine mani olunur. İşte masumiyetle adalet arasındaki fark budur. Şöyle ki hem masum olma, hem de adil olma insanı günah işlemekten alıkoyar; ancak adalet niteliğinin aksine masumiyetle birlikte günah nitelikli bir eylemin insandan sadır olması imkânsızdır.

Biraz önce, bu kategoriye giren kulların Rableriyle ilgili olarak başkalarının bilemedikleri şeyleri bildiklerini vurgulamıştık. Yüce Allah şu ayette tam da bu gerçeğe parmak basmaktadır: *"Allah, onların isnat edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir. Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları müstesnadır."* (Sâffât, 159-160) Buna göre, ilâhî sevgi, Allah'ın irade ettiğinden başkasını istememeye, günahlardan kaçınmaya yöneltmektedir onları. Yüce Allah kitabının birçok yerinde İblis'ten naklen bu gerçeği dile getirmektedir: *"Dedi ki: Senin mutlak kudretine andolsun ki, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, hepsini mutlaka azdıracağım."* (Sâd, 83)

Masumiyetin bir tür ilim olduğunun kanıtı, yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) hitaben buyurduğu şu sözlerdir: "Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti. Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar; sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı (vahyi) ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyüktür." (Nisâ, 113) Nisâ Suresi'ni tefsir ederken bu ayetin ifade ettiği anlama ilişkin detaylı açıklamalar sunduk.

Yusuf Peygamber'den (a.s) aktarılan şu ifade de buna ilişkin bir kanıt mahiyetindedir: "(Yusuf) dedi ki: Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir. Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum." (Yûsuf, 33) Bu ayetin ele aldığımız konuya ilişkin kanıtsallığının da daha önce üzerinde durmuştuk.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açığa çıkıyor:

Birincisi: Sözünü ettiğimiz bu özel bilgi türü (masumiyet), etkisinin pratik olması, yani kesin bir biçimde insanı yapılmaması gerekenden uzaklaştırarak yapılması gerekene yöneltmesi bakımından diğer bilgi türlerinden ayrılır; böyle bir eser göstermemesinin imkânı olmaz. Bu bakımdan diğer bilgi türlerinden tamamen farklıdır. Çünkü diğer bilgi türlerinin bu bağlamdaki caydırıcılığı sürekli değil, çoğunlukladır. Yüce Allah bu hususa şöyle işaret ediyor: *"Kendileri de bunlara yakinen inandıkları hâlde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler."* (Neml, 14) *"Heva ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) *"Onlar kendileri-*

ne ilim geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler." (Câsiye, 17)

Ayrıca, *"Allah, onların isnat edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir. Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları müstesnadır."* (Sâffât, 159-160) ayetlerini de buna şahit olarak gösterebiliriz. Şöyle ki: Peygamberlerden ve Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm solun) oluşan bu muhlas kullar, Allah'ın isimleri ve sıfatlarıyla ilgili bilgileri işitsel yöntemlerle bize açıklamışlardır. Biz ise, bu hususla ilgili bilgileri kanıt yöntemiyle de elde edebiliyoruz. Bununla beraber ayet, bizim kanıtsal yöntemlerle elde ettiğimiz bilgilerimizden, Allah'a ilişkin nitelemelerimizden Allah'ı tenzih ederken, bu özel kulların nitelemelerini bu tenzihin dışında tutuyor. Bunun asıl nedeni, bizim bilgimizle onların bilgisinin ilintili olduğu husus bir olmakla beraber, bu iki ilmin mahiyet itibariyle aynı türden olmamalarıdır.

İkincisi: Bu bilgi, yani masumiyet melekesi ve özelliği, iradî fiilleri itibariyle serbest seçim özelliğine sahip insanın doğasını değiştirmediği gibi, onu mecburiyet ve zorunluluk alanına da sürüklemiyor. Nasıl olsun ki? Bizzat bilgi, serbest irade sahibi oluşun bir yansımasıdır. Salt bilgi gücü, irade gücünden başka bir şey doğurmaz. Meselâ sağlıklı olmayı isteyen bir kimse, sağlığına engel oluşturan bir şeyin zehir olduğuna ve içilmesi durumunda kendisini kesinlikle öldüreceğine inanırsa, kendi serbest iradesiyle onu içmekten kesinlikle kaçınır. Bir işi yapan insanın zorunlu olması ve bir şeye zorlanması, ancak kendisini zorlayan kimsenin, o işi yapma veya yapmama taraflarından birini, imkân (yapılması ve yapılmaması eşit olan) çerçevesinin dışına çıkarıp imtina (yapılması imkânsız olan) durumuna sokması durumunda söz konusu olabilir.

Aşağıdaki ayet, bu değerlendirmemize ilişkin bir kanıt mahiyetindedir: "Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik. İşte bu, Allah'ın hidayetidir; kullarından dilediğini onunla hidayete erdirir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi." (En'âm, 87-88) Bu ayetten, Allah'ın toplaması ve yol göstericiliği engel olsa da, Allah'a ortak koşmanın onların yapabilirliklerinin kapasitesi dâhilinde olduğunu anlıyoruz. Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: "Ey Elçi! Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçisi olma görevini yerine getirmemiş olursun." (Mâide, 67) Bunlar gibi daha birçok ayeti örnek olarak sunmak mümkündür.

O hâlde masum kimse, günahtan kendi nefsinin isteği ve serbest iradesiyle kaçınıyor. Günahtan alıkonuşunun Allah'ın korumasına ve masum kılışına nispet edilmesi, masum olmayan insanın günahtan alıkonuşunun Allah'ın tevfik vermesine nispet edilmesine benzer.

Kuşkusuz bu söylediklerimizle, ayetlerde ve rivayetlerde peygamberlerin ve Ehlibeyt İmamları'nın bu şekilde günahlardan alıkonuşlarının Ruhu'l-Kudüs'ün önlerini tıkamasıyla gerçekleştiğine ilişkin olarak yer alan açık ifadeler arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bunların günahlardan alıkonuşlarının Ruhu'l-Kudüs'e nispet edilmesi, bir müminin günaha giden yolunun tıkanmasının iman ruhuna, aynı şekilde sapıklık ve azgınlığın şeytanın telkinlerine nispet edilmesine benzer. Bu sözünü ettiğimiz olguların hiçbiri, bir fiili, gerçek failinin eylemi olmaktan, onun serbest seçiminin ve iradesinin ürünü olmaktan çıkarmaz. Okuyucuların bu nokta üzerinde iyice düşünüp anlamaları gerekmektedir.

Evet, bu hususta bazı insanlar şöyle diyorlar: Yüce Allah, bir insanı, o insanın serbest seçimi ve iradesiyle günahtan alıkoymaz. Aksine, başka bir irade yaratması veya insanın iradesine karşı dikilen bir melek indirmesi ve bu meleğin insan iradesinin etkin olmasını engellemesi ya da o iradenin mecrasını değiştirmesi veya insan doğasının arzu etmediği bir çizgiye yöneltmesi şeklinde sebeplerin çatışması ve ona baskın çıkması yoluyla insanın günah işlemesine engel olur. Tıpkı güçlü bir insanın, doğası gereği arzu ettiği bir şey yapmak isteyen zayıf bir insanı engellemesi gibi.

Bunu söyleyen insanların bir kısmı Cebriye Ekolü'ne mensup olmakla beraber, bu ve benzeri teorilerini dayandırdıkları temel, onlarla diğer bazı gruplar arasında ortak bir noktayı oluşturmaktadır. Bunlara göre, varlıkların yüce yaratıcıya yönelik ihtiyaçları sadece meydana gelişleri açısından söz konusudur. Fakat var olduktan sonra, varlıklarını sürdürme hususunda yüce yaratıcıya ihtiyaçları yoktur. Dolayısıyla yüce Allah sebepler zinciri içinde bir halka konumundadır. Ancak ulu Allah her şeyden daha güçlü ve muktedir olduğu için, eşya üzerinde onların varlıklarını sürdürme sürecinde de zorla tasarrufta bulunabilir. Yani isterse engelleme, serbest bırakma, yaşatma, öldürme, sağlıklı kılma, hastalık verme, geniş imkânlar bahşetme veya imkânları daraltma şeklinde tasarrufta bulunabilir.

Meselâ, yüce Allah bir kulunun kötülüğe maruz kalmasını engellemeyi dilediği zaman, bir melek gönderir ve bu melek onun doğasının gerekleri bağlamında onun iradesinin karşısına dikilir, iradesinin akışı yolunu ve mecrasını değiştirerek iradesini kötülükten hayra doğru yöneltir. Ya da hak ettiği için bir kulunun da sapmasını isterse, İblis'i ona musallat eder, böylece onu hayırdan şerre yöneltir. Gerçi bu tasarruf, zorlama ve icbar niteliğini gerektirecek düzeye ulaşmıyor.

Bu değerlendirmenin geçersiz olduğunu, bizzat kendimiz tarafından işlenen hayır ve şer nitelikli ameller üzerinde gerçekleştireceğimiz somut bir gözlemle anlayabiliriz. Çünkü ortada bizi yöneldiğimiz hedeften alıkoyan ve bizimle çatışıp da bize baskın olan, nefsimiz dışında herhangi bir sebep yoktur. Nefsimiz de her ne yapıyorsa, bilinçli ve bilinçle birlikte olan irade üzere ve isteğe bağlı olarak yapar. Bu bilinç ve irade onunla ilintili ve onunla kaimdir. Nakil ve akıl yoluyla, nefsimizin dışında var oldukları kanıtlanan melek ve şeytan gibi sebepler, genel sebepler zincirinin birer dikey halkasıdırlar; sebepler halkasıyla çakışan, onlarla kesişen ve ayrı yönlere doğru uzanan paralel sebepler değildirler. Bu husus gayet açıktır.

Kaldı ki, Kur'ân'ın içerdiği tevhid öğretisi ve bu öğretinin ayrıntı nitelikli ilkeleri böyle bir değerlendirmeyi temelden reddeder. Önceki bölümlerde bu konunun önemli bir kısmını ele almıştık.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Önceki rivayetler bölümünde, el-Meani adlı eserden naklederek giriş kısmında yer verdiğimiz bir hadiste müellif Ebu Hamza es-Sümalî kanalıyla İmam Seccad'dan (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Yusuf zamanının en güzel yüzlü adamıydı. Büluğ çağına erince, kralın karısı ondan murat almak istedi. Yusuf, 'Allah'a sığınırım. Biz öyle bir ev halkıyız ki, zina etmeyiz.' dedi. Kadın kendisinin ve onun üzerine kapıları kapattı ve 'Korkma!' dedi. Kendini ona sundu. Yusuf kaçarak elinden kurtulup kapıya geldi. Kapıyı açtı. Ardından kadın ona yetişti, arkadan gömleğini çekti ve gömleğini sıyırıp çıkardı. Yusuf yırtık giysisiyle birlikte onun elinden kurtuldu. O esnada kapının yanında kadının efendisini (kocasını) buldular. Kadın, 'Senin ailen hakkında kötülük düşünenin cezası, hapis veya acıklı işkenceden başka ne olabilir?' dedi."

"Kral, Yusuf'a işkence etmek istedi. Bunun üzerine Yusuf dedi ki: 'Ben senin ailene kötülük etmek istemedim. Aksine o, benim nefsimden murat almak istedi. İstersen şu çocuğa sor. Hangimiz diğerinin nefsinden murat almak istemiş, diye.' Kadının yanında kendisini ziyarete gelmiş akrabalarının bir çocuğu vardı. Allah meseleyi çözümlesin diye çocuğu konuşturdu. Dedi ki: 'Ey kral, Yusuf'un gömleğine bak. Eğer gömlek önden yırtılmışsa, bu, Yusuf'un kadından murat almak istediğini gösterir. Şayet arkadan yırtılmışsa, bu da kadının ondan murat almak istediğini gösterir."

"Kral çocuğun sözlerini ve anlattıklarını duyunca telaşlandı. Derhal gömleğin getirilmesini istedi. Gömleği inceledi ve arkadan yırtıldığını gördü. Bunun üzerine karısına şöyle dedi: 'Kuşkusuz, bu siz kadınların tuzaklarındandır. Gerçekten sizin tuzağınız büyüktür.' Yusuf'a da şu tavsiyede bulundu: Bunları konuşmaktan vazgeç. Kimse senden böyle bir şey duymasın. Gizle bütün olup bitenleri."

"Ama Yusuf bunları gizlemedi ve kentte anlattı. Derken kentin kadınlarından bazıları şöyle dediler: 'Aziz'in karısı sürekli kendi delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş." Aziz'in karısı, bunları duydu ve onları evine davet etti. Onlar için bir yemek ve oturma yeri hazırladı. Sonra onlara ağaç kavunu denilen bir meyve getirdi. Her birine bir bıçak verdi. Sonra Yusuf'a, 'Çık karşılarına!' dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce, (güzelliği karşısında) onu büyüttüler (şaşkınlığa uğradılar), (şaşkınlıklarından) ellerini doğrayıp kesebildiğince kestiler ve o sırada ayette anlatılan sözleri söylediler. Bunun üzerine Aziz'in karısı onlara dedi ki: 'İşte hakkında beni kınadığınız, budur.' Yani, beni sevgisi hakkında kınadığınız kişi budur. Kadınlar bu olağan üstü atmosferin etkisinden kurtulup evlerine gittiler. Her biri arkadaşından gizli olarak Yusuf'a haber gönderip kendisini ziyaret etmesi için öneride bulundu. Fakat Yusuf bu önerilerin tümünü geri çevirdi ve Allah'a şöyle yalvardı: 'Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum.' Bunun üzerine Allah kadınların Yusuf'a karşı kurdukları tuzağı boşa çıkardı."

"Yusuf, Aziz'in karısı ve kentteki diğer kadınlar arasında olup bitenler Mısır'da iyice yayılınca, kral daha önce dinlediği çocuğun sözlerini de göz önünde bulundurarak Yusuf'u kesinlikle hapse atmayı uygun gördü. Onu zindana attığında iki delikanlı da Yusuf'la birlikte zinda-

na atıldı. Bu iki delikanlı ile Yusuf'un kıssası Kur'ân'da anlatılır." Ebu Hamza der ki: "Ali b. Hüseyin (a.s) burada sözlerine ara verdi."

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen bir rivayeti Ayyâşî kendi tefsirinde Ebu Hamza kanalıyla İmam'dan (a.s) rivayet eder. Fakat iki rivayet arasında çok az bir fark vardır.

İmam'ın (a.s), "Yusuf, 'Allah'a sığınırım. Biz öyle bir ev halkıyız ki, zina etmeyiz.' dedi." sözü, karşılıklılık karinesinden hareketle, "(Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır." sözlerinin bir açıklaması mahiyetindedir. Bu, aynı zamanda daha önce, ayette geçen zamirin Aziz yerine Allah'a dönük olduğu yönündeki yer verdiğimiz değerlendirmeyi de destekler mahiyettedir. Nitekim müfessirlerin çoğu da bu görüştedir. Okuyucuların bunun üzerinde iyice düşünmeleri gerekir.

İmam'ın (a.s), "Fakat Yusuf bu önerilerin tümünü geri çevirdi ve Allah'a şöyle yalvardı: Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan..." sözü gösteriyor ki İmam, Yusuf'un, "Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir." şeklindeki sözlerini duasının bir kısmı olarak değerlendirmemiştir. Böylece bizim bu kısmın Yusuf'un duasının kapsamına girmediğine ilişkin açıklamamızla İmam'ın değerlendirmesi arasında bir uyum söz konusudur.

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hamdan'dan, o da Ali b. Muhammed b. Cehm'den şöyle rivayet eder: "Bir gün Halife Me'mun'un meclisine katıldım. İmam Ali b. Musa er- Rıza da orada bulunuyordu. Me'mun ona dedi ki: 'Ey Resulullah'ın oğlu! Peygamberler masumdur, görüşünü söyleyen sen değil misin?' İmam, 'Evet.' dedi... Me'mun dedi ki: 'O halde bana, 'Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve (andolsun,) Rabbinin burhanını (yakine dayalı ilmini) görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi.' ayetinin ne anlama geldiğini söyle.' İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: Andolsun kadın ona yönelmişti ve eğer Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi. Fakat o masumdu. Masum olan bir kimse, günah işlemeye meyletmez ve günah işlemez."

"Bana babam anlattı, ona da babası Sadık (a.s) anlatmış ki: 'Kadın ona zina etmek için yöneldi, o da kadına zina etmemek için yöneldi.' Me'mun dedi ki: Allah sana hayır versin ey Ebu'l-Hasan!" [Uyunu Ahbari'r-Rıza, c.1, s.153, hadis: 1]

Ben derim ki: Daha önce İbn Cehm'in pek güvenilir olmadığını belirtmiştik. Bununla beraber, hadisin giriş kısmında yer alan İmam

Rıza'nın (a.s) cevabı, ayetin açıklaması bağlamında yaptığımız değerlendirmelerle örtüşüyor. Dedesi İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği, "Kadın ona zina etmek için yöneldi, o da kadına zina etmemek için yöneldi." şeklindeki açıklama ile, İmam Rıza'nın (a.s) cevap kapsamında zikrettiği husus kastedilmiş olabilir. Çünkü aralarında bir bağdaştırmanın gerçekleştirilmesine elverişlidir ve bu söz, İmam Rıza'nın cevabına uyarlanabilir. Bununla Hz. Yusuf'un kadını öldürmeye yönelmesi de kastedilmiş olabilir. Nitekim bir sonraki hadis buna işaret etmektedir. Bu da ayetin açıklamasına ilişkin bazı muhtemel açıklamalarla bağdaşmaktadır.

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Salt el-Herevî'den rivayet eder ki: "Halife Me'mun, farklı düşüncelere sahip Müslüman bilginlerle, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecusilik ve Sabiîlik dinlerinin bilginlerini ve diğer düşünce mensuplarını İmam Ali b. Musa er-Rıza ile buluşturduğunda, o meclise katılan bilginlerin her biri, bir görüş ileri sürdüğünde, kanıtı çürütülmüş ve İmam'ın dirayetli açıklamaları karşısında dilini yutmuş gibi yerine oturuyordu."

"Ali b. Muhammed b. Cehm kalktı ve dedi ki: 'Ey Resulullah'ın oğlu! Sen peygamberlerin masum olduklarını kabul ediyor musun?' İmam, 'Evet.' dedi. İbn Cehm bunun üzerine şöyle dedi: 'O hâlde, yüce Allah'ın Yusuf Peygamber'le ilgili, *'Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve... Yusuf da ona yönelirdi.'* sözlerine ne dersin?' İmam buyurdu ki: Yüce Allah'ın, *'Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve... Yusuf da ona yönelirdi.'* şeklindeki sözlerinin anlamı şudur: Kadın günah işlemek maksadıyla Yusuf'a yöneldi. Yusuf ise, kendisini zorlaması durumunda onu öldürmek üzere ona yöneldi. Çünkü karşısına çıkan sorun ağırdı. Nihayet yüce Allah kadını öldürme ve zina etme suçlarını ondan savdı. *'İşte böyle yaptık (Rabbinin burhanını ona gösterdik) ki ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştıralım.'* ifadesinde buna işaret ediliyor. Kötülükten maksat öldürmek, fuhuştan maksat da zinadır." [Uyunu Ahbari'r-Rıza, c.1, s.153-154]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ebu Nuaym, el-Hilye adlı eserinde Ali b. Ebu Talib'den, *"Andolsun, kadın ona (Yusuf'a) yöneldi ve (andolsun,) Rabbinin burhanını görmeseydi, Yusuf da ona yönelirdi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Kadın onu arzuluyordu, o da kadını. Yusuf bu arzusunun bir göstergesi olarak kuşa-

ğını söküyordu ki, kadın yerinden kalktı ve evin bir köşesine dikilmiş inci ve yakutlarla süslü putuna doğru yönelerek üzerine beyaz bir örtü serdi. Yusuf, 'Ne yapıyorsun?' diye sordu. Kadın dedi ki: 'Tanrımın beni bu şekilde görmesinden utanıyorum.' Bunun üzerine Yusuf (a.s) şöyle dedi: 'Sen yemeyen, içmeyen bir puttan utanıyorsun da, ben her nefsin yapıp ettiğine egemen olup kontrol eden ilâhımdan utanmıyorum?' Sonra şunları söyledi: 'Hiçbir zaman benimle ilgili arzunu gerçekleştiremeyeceksin.' İşte Yusuf'un gördüğü burhan buydu."

Ben derim ki: Bu rivayet mevzudur, uydurmadır. Nasıl olmasın ki? Gerek Hz. Ali'nin ve gerekse diğer Ehlibeyt İmamları'nın (hepsine selâm olsun) sözleri, peygamberlerin masum olduklarına ilişkin açıklamalarla doludur ve onların bu yöndeki anlayışları herkes tarafından bilinmektedir.

Kaldı ki, kadının putun üzerini örtmesi ve bunu gören Yusuf'un kadına hitaben sözü edilen ifadeleri sarf etmesi, ilâhî kanıtı (burhan) görmek sayılmaz. Bu anlamı destekler mahiyette Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) bazı rivayetler aktarılmıştır ve bunlar tek kanallı (ahad) rivayetlerdir. Bu yüzden görüş ve değerlendirmelerde bunları esas alma doğru olmaz. Evet, kadının yerinden kalkıp orada bulunan bir putun üzerini örtmesi ve Yusuf Peygamber'in (a.s) bu olayı görmesinden sonra, her zaman olduğu gibi, tevhide ilişkin bir işareti algılamış olması, onunla ulu Allah arasındaki perdenin aralanıp kendisini kötülükten ve fuhuştan alıkoyan kanıtı görmüş olması uzak bir ihtimal değildir. Nitekim yüce Allah onunla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Çünkü o bizim ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır."* Eğer bu konuyla ilgili rivayetler sahih iseler, bu şekilde anlamlandırılmaları gerekir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu'ş-Şeyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Yusuf (a.s) üç yerde yanlış yapmış, sürçmüştür. Bir keresinde Aziz'in karısına yönelmiş, bunun sonucunda zindana atılmıştır. Diğer bir keresinde, *'Efendinin yanında beni an.'* [Yûsuf, 42] demiş, bunun üzerine birkaç yıl daha zindanda kalmıştır. Böylece şeytan ona Rabbini anmasını unutturmuştu. Bir keresinde de, *'Siz hırsızsınız!'* [Yûsuf, 70] demişti de, kardeşleri de, *'Eğer o çalmışsa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı.'* [Yûsuf, 77] demişlerdi."

Ben derim ki: Bu rivayet Kur'ân'daki açık ifadelerle çelişmektedir. Çünkü yüce Allah Kur'ân'da onu seçtiğini, kendisine has kıldığını, ayrı-

ca şeytanın Allah'ın kendisine has kıldığı kullarını etkilemesine imkân olmadığını belirtiyor. En yüz kızartıcı günahlardan birine meyledebilen, şeytanın etkisiyle Rabbini anmayı unutabilen, konuştuğunda yalan söyleyen, bundan dolayı Rabbi tarafından zindana atılmak suretiyle cezalandırılan, orada birkaç yıl kalan, hırsızlıkla suçlayan ve suçlanan bir kimsenin doğru sözlü, Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarından biri ve iyiliksever olarak nitelendirilmesi mümkün müdür? Allah'ın böyle birine hüküm ve ilim verdiğini, onu seçtiğini, ona yönelik nimetini tamamladığını söylemesi doğru olur mu? Ne yazık ki, bu anlamı destekleyen birçok rivayet vardır ve bunlar ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde yer almaktadır. Daha önce ayetleri açıklamaya çalışırken bu rivayetlerin bir kısmını aktarma imkânını bulmuştuk. Dolayısıyla bu gibi rivayetlere hiçbir şekilde güvenilmez.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed, İbn Cerir, Beyhakî -ed-Delail adlı eserde- İbn Abbas'tan, o da Peygamberimizden (s.a.v) şöyle rivayet etmişlerdir: "Dört kişi henüz çok küçükken konuşmuşlardır: Firavun'un kızının kuaförünün oğlu, Yusuf'un şahidi, Cüreyh'in arkadaşı ve Meryem oğlu İsa."

Tefsiru'l-Kummî'de deniliyor ki: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Kalbinin derinliklerine (onun) sevda(sı) işlemiş!"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yusuf'un sevdası kadının aklını başından almıştı. Bu yüzden Yusuf'tan başkasını düşünemiyordu. Hicap aslında 'şiğaf' demektir. 'Şiğaf' ise kalbin hicabı anlamına gelir."

Aynı eserde kadınların toplanmaları ve ellerini kesmeleri ile ilgili olarak da şu açıklamaya yer veriliyor: "O günün akşamı henüz olmuştu ki, toplantıya katılıp Yusuf'u gören kadınların her biri ona bir haberci göndererek onu kendilerine çağırdılar. Bu olay Yusuf'u son derece rahatsız etti ve şöyle dedi: 'Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir. Eğer onların hilesini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum. Rabbi, duasını kabul etti ve onların hilesini ondan uzaklaştırdı.'..."

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾ وَدَخَلَ
مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ ۜ قَالَ اَحَدُهُمَٓا اِنّٖٓى اَرٰينٖٓى اَعْصِرُ خَمْرًا ۚ وَقَالَ الْاٰخَرُ
اِنّٖٓى اَرٰينٖٓى اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْسٖى خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ ۜ نَبِّئْنَا بِتَاْوٖيلِهٖ ۚ اِنَّا
نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٣٦﴾ قَالَ لَا يَاْتٖيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهٖٓ اِلَّا نَبَّأْتُكُمَا
بِتَأْوٖيلِهٖ قَبْلَ اَنْ يَأْتِيَكُمَا ۜ ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنٖى رَبّٖى ۜ اِنّٖى تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ
لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓائٖٓى
اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ ۜ مَا كَانَ لَنَا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ۜ ذٰلِكَ مِنْ
فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا
صَاحِبَىِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾ مَا
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ
سُلْطَانٍ ۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ ۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ ۜ ذٰلِكَ الدّٖينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ يَا صَاحِبَىِ السِّجْنِ اَمَّٓا اَحَدُكُمَا فَيَسْقٖى
رَبَّهُ خَمْرًا ۚ وَاَمَّا الْاٰخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهٖ ۜ قُضِيَ الْاَمْرُ الَّذٖى
فٖيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾ وَقَالَ لِلَّذٖى ظَنَّ اَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنٖى عِنْدَ رَبِّكَ
فَاَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهٖ فَلَبِثَ فِى السِّجْنِ بِضْعَ سِنٖينَ ﴿٤٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

35- Ardından onlarda, (Yusuf'un suçsuzluğunu kanıtlayan) delilleri gördükten sonra, (ant içerek yine de) onu (olayların unutulacağı) bir süreye kadar mutlaka hapse atmalıdırlar görüşü belirdi.

36- Onunla birlikte iki delikanlı (köle) de hapse girdi. Onlardan biri, "Ben (rüyamda) kendimi şarap (için üzüm) sıkıyor görüyorum." dedi. Diğeri ise, "Ben (rüyamda) kendimi başımın üzerinde kuşların ondan yemekte olduğu bir ekmek taşıyor görüyorum." dedi. "Bize bunun yorumunu bildir. Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz." (dediler.)

37- (Yusuf) dedi ki: "Rızıklanacağınız hiçbir yemek size gelmiyor ki, ben onun tevilini (gerçeğini ve ne olduğunu) o, size gelmeden önce bildirmiş olmayayım. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Kuşkusuz ben, Allah'a iman etmeyen ve ahireti inkâr edenlerin ta kendisi olan bir topluluğun dinini terk ettim."

38- "Ve atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim (Allah'ın desteğiyle) bir şeyi Allah'a ortak koşmamız (söz konusu) olamaz. Bu (Allah'a ortak koşmamamız), Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu (bu lütuftan dolayı) şükretmezler."

39- "Ey hapis arkadaşlarım! Çeşitli rabler mi (ibadet edilme açısından) daha hayırlıdır, yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı?"

40- "Siz O'nu bırakıp da ancak kendinizin ve atalarınızın taktığı birtakım (boş) isimlere tapıyorsunuz. Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir. (Çünkü) hüküm yalnız Allah'ındır. Kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."

41- "Ey hapis arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak, diğeriniz ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz böylece) kesinleşmiştir."

42- (Yusuf) onlardan kurtulacağına inandığı kimseye dedi ki: "Efendinin yanında beni an." Fakat şeytan, efendisine anmayı o adama unutturdu. Böylece (Yusuf) birkaç yıl daha hapiste kaldı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde Hz. Yusuf'un (a.s) kıssasının bir bölümü sunuluyor; zindana girişi, orada birkaç yıl kalışı anlatılıyor. Aslında bu olaylar, onun krala tam anlamıyla yaklaşmasının ve Mısır'da en saygın bir sosyal statüye kavuşmasının ön adımları olmuştur. Ayrıca zindanda iken, orada bulunanları tevhid dinine davet edişi de anlatılıyor. Hz. Yusuf, insanları tevhide çağırırken oldukça etkili ve içeriği itibariyle dikkat çekici bir üslup kullanmıştır. Bu arada ilk defa burada, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un soyundan geldiğini açıklıyor.

35) Ardından onlarda, (Yusuf'un suçsuzluğunu kanıtlayan) delilleri gördükten sonra, (ant içerek yine de) onu (olayların unutulacağı) bir süreye kadar mutlaka hapse atmalıdırlar görüşü belirdi.

"el-Beda"; bir görüşün o ana kadar söylenmemişken açığa çıkışı, belirginleşmesi demektir. "Beda lî fî emrin keza" yani işle ilgili olarak yeni bir düşünce aklımda belirdi. Ayetin orijinalindeki "lehum=onlara" ifadesinin içerdiği zamir Aziz'e, karısına ve kraliyetle aizlik ailesinin yardımcılarından oluşan seçkin kişilere dönüktür.

Ayetin orijinalinde geçen "âyât"tan maksat, Yusuf'un (a.s) suçsuzluğunu, yaptıkları suçlama ile ilgisinin bulunmadığını, tertemiz olduğunu gösteren somut kanıtlar ve delillerdir. Beşikteki çocuğun şahitliği, gömleğin arkadan yırtılmış olması ve ikisinin birlikte kapıya doğru koşmaları gibi. Aynı şekilde kadınların onu görmeleri üzerine ellerini kesmeleri, sonra onların kendisiyle birleşme isteklerini geri çevirmesi, Aziz'in karısının onlara, Yusuf'la birleşmek istediğini, ama onun bundan kaçındığını itiraf etmesi olaylarının da sözü edilen bu delillerden olması muhtemeldir.

"Le-yescununnehu=Mutlaka zindana atmalıdırlar" ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm", yemin edatıdır. Yani, onu kesinlikle zindana atmak için yemin ettiler ve kesin karar verdiler. Bu ifade, onlarda beliren

görüşü açıklamaktadır. "İlâ hîn=Bir süreye kadar" ifadesi de bununla ilintilidir. Dolayısıyla bekleme anlamının belirgin olduğunu anlamak mümkündür. "Hîn=Bir süre" sözcüğünün başka bir isim kelimesine izafe olmamasından böyle bir anlam çıkarıyoruz. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Murat almak istemesiyle ilgili kentte yayılan söylentiler kesilinceye ve insanlar bu olayı unutuncaya kadar onu mutlaka zindana atmalıdırlar.

Bu gramatik analizden sonra ayetin anlamının şu şekilde açığa çıktığını görüyoruz: Ardından Yusuf'un suçsuzluğunu gösteren somut kanıtları gördükten sonra, Aziz'in ve statü bakımından ondan sonra gelen karısının ve diğer danışmanlarının aklına, Yusuf'la ilgili olarak yeni bir fikir geldi. Buna göre onu bir süre zindana atacaklardı. Ta ki murat almak istemesine ilişkin söylentiler unutulsun ve zedelenen namus ve iffetleri eski itibarına kavuşsun. Bunun için yemin de ettiler.

Bundan anlaşılıyor ki, böyle bir kararı, Aziz'in evinin maslahatı ve ailesinin zedelenen namus ve iffetinin itibarını onarmak için almışlardı. Bu kararla kentin genel güvenliğini korumayı amaçlamış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Çünkü insanların, özellikle kadınların bu fitneye kapılmaları ihtimal dâhilindeydi. Aziz'in karısını ve kentin ileri gelenlerinin eşlerini baştan çıkaran, akıllarını başlarından alan böyle bir güzelliğin, doğal olarak kentte başka musibetlere de yol açması mümkündü.

Ne var ki, Yusuf'un (a.s) zindanda iken kralın elçisine söylediği, *"Efendine dön ve ona, 'Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?' diye sor."* [50. ayet] şeklindeki ifadeler, kralın kadınlara söylediği, *"Yusuf'un nefsinden murat almak istediğinizde sizin önemli durumunuz neydi?"* [51. ayet] şeklindeki sözleri ve kadınların, *"Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik."* [51. ayet] demeleri, sonra Aziz'in karısının, *"Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."* [51. ayet] demesi, gösteriyor ki, kadın daha sonra kocasının aklını çelmiş ve onu Yusuf'un (a.s) suçsuzluğu hususunda kuşkuya düşürmüştü. Bu yüzden Aziz somut kanıtların gösterdiklerinin aksine bir inanca sahip olmuştu, ya da en azından aksinin olabileceğine ilişkin bir kuşkuya düşmüştü. Bu, kadının kocası üzerindeki tam etkinliğinin, kalbini ve düşüncesini etkileyecek kadar onun üzerinde egemenlik kurduğunun kaçınılmaz bir sonucuydu.

Bu demektir ki, Yusuf'un zindana atılması, kadının aracılık etmesi veya doğrudan emretmesi sonucu gerçekleşmişti. Kadın böyle yapmakla, hem kendisine yöneltilen suçlamaları bertaraf etmeyi, hem de isteklerine boyun eğmeyen Yusuf'a bir ders verip kendisine itaat etmesini sağlamayı amaçlamıştı. Nitekim kentin ileri gelenlerinin eşlerinin de hazır bulunduğu bir toplantıda Yusuf'a bu yönden tehditler savurmuştu: *"Andolsun eğer kendisine emrettiğimi yapmazsa, elbette hapse atılacak ve kesinlikle aşağılananlardan olacaktır."* [32. ayet]

36) Onunla birlikte iki delikanlı (köle) de hapse girdi. Onlardan biri, "Ben (rüyamda) kendimi şarap (için üzüm) sıkıyor görüyorum." dedi. Diğeri ise, "Ben (rüyamda) kendimi başımın üzerinde kuşların ondan yemekte olduğu bir ekmek taşıyor görüyorum." dedi. "Bize bunun yorumunu bildir. Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz." (dediler.)

Ayetin orijinalinde geçen "el-feta"; köle anlamına gelir. Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla bunlar kralın köleleriydiler. Bu görüşü destekleyen rivayetler de vardır. İnşaallah bunlara değinme imkânını bulacağız.

"Onlardan biri, 'Ben (rüyamda) kendimi şarap (için üzüm) sıkıyor görüyorum.' dedi." ifadesindeki *"Onlardan biri... dedi."* ifadesiyle, bu cümle önceki cümleden kesiliyor ve bununla zindana giriş ile rüya görme hikâyesinin birbirinden ayrıldığına [ve arada bir sürenin geçtiğine] işaret ediliyor. Nitekim *"görüyorum"* ifadesinden ve Yusuf'un ona, zindan arkadaşı diye hitap etmesinden de bunu algılamak mümkündür.

Bazılarının da söylediği gibi, ayetteki "erani=görüyorum kendimi" ifadesiyle, geçmişte olan bir durumun şimdi yaşanıyormuş gibi anlatılmasına işaret ediliyor. "A'siru hamren=Şarap sıkıyorum" ifadesi de, "üzüm sıkıyorum" anlamındadır. Çünkü şarap elde etmek için üzüm sıkılır. Burada üzümden şarap diye söz edilmiş; çünkü üzümün sıkılması durumunda alacağı nitelik budur.

Buna göre, anlam şu şekilde belirginleşiyor: Zindana atılan kölelerden biri sabah olduğunda Yusuf'a dedi ki: "Ben rüyada kendimi şarap yapmak için üzüm sıkıyor görüyorum."

"Diğeri ise, 'Ben (rüyamda) kendimi başımın üzerinde kuşların ondan yemekte olduğu bir ekmek taşıyor görüyorum.' dedi." ifadesinin orijinalinde geçen "te'kulu" kelimesi, gagalamak ve didikleyip yemek anlamındadır. Bu ise, diğer arkadaşının gördüğü rüyadır.

"Bize bunun yorumunu bildir. Kuşkusuz biz seni iyilerden görüyoruz." Yani o ikisi dediler ki: "Bize bunun yorumunu söyle." Fakat bu husus ifade edilirken, öncesinde tekil şahıs fiili olarak geçen "kale=dedi" kelimesiyle yetiniliyor ve artık iki şahsı ifade eden "kala=dediler" fiili kullanılmıyor. Bu, Kur'ân'ın edebî üslubunun hoş örneklerinden biridir. "Te'vilihi=onun yorumunu" ifadesindeki zamir, ayetin akışının delâlet ettiği rüyada görülen şeylere dönüktür.

"Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz." ifadesi, neden rüyalarının yorumunu kendisinden istediklerini açıklamaya dönük bir gerekçeli açıklamadır. Ayetin orijinalindeki "nerake=seni görüyoruz" ifadesi, sende iyilere özgü nitelikler gözlemlediğimiz için senin iyilerden olduğuna inanıyoruz, anlamındadır. Bu demektir ki, hapis arkadaşlarının rüyalarının yorumunu ondan istemelerinin nedeni, onun iyi bir insan olmasıdır. Çünkü insanların geneli, iyilerin tertemiz kalplere sahip olduklarına, nefislerinin her türlü kötülüklerden arınmış olduğuna, bu yüzden olguların bağlantılarını çabuk kavradıklarına, olayların gelişme seyrini algıladıklarına, başkalarından çok daha çabuk ve daha güzel bu intibakı gerçekleştirdiklerine inanırlar.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde algılanmalıdır: Hapse atılan iki köleden biri Yusuf'a dedi ki: "Ben rüyada şöyle şöyle gördüm..." Öbürü de dedi ki: "Ben de rüyam da şöyle şöyle gördüm..." Sonra ikisi birlikte ona dediler ki: "Bizim her birimizin rüyasında gördüğü şeylerin yorumunu bize bildir. Çünkü biz senin iyi kimselerden olduğuna inanıyoruz. Güzel davrananlar ise, nefisleri tertemiz ve kalpleri berrak olduğu için bu gibi olguları çabuk kavrarlar. Böyle şeyler onlara gizli kalmaz."

37) (Yusuf) dedi ki: "Rızıklanacağınız hiçbir yemek size gelmiyor ki, ben onun tevilini (gerçeğini ve ne olduğunu) o, size gelmeden önce bildirmiş olmayayım.

Zindan arkadaşları, onun iyilere özgü niteliklere sahip olduğunu görüp hakkında iyi zan beslemelerinden dolayı, gördükleri rüyaların yorumunu öğrenmek üzere Yusuf'a (a.s) yöneldiklerinde, o bu fırsatı ganimet bildi, içinde sakladığı tevhid sırlarını ortaya döktü ve o ikisini bunları kendisine öğreten yüce Rabbine kulluk sunmaya davet etti. Onlara, Rabbinin kendisine öğretmesinden dolayı da bunları çok iyi bildiğini ve olaylarla rüyaların yorumunu bildiğini belirtti. Bu açıklamayı bir atlama taşı olarak kullanıp, oradan tevhid inancının sırlarını

ortaya dökmeye ve şirk inancını olumsuzlamaya başladı, ardından da rüyalarını yorumladı.

Önce şunları söyledi: "Siz zindanda iken, size rızk olarak yedirilecek hiçbir yemek gelmiyor ki, ben o yemeğin tevilini, yorumunu, ne olduğunu, gerçek mahiyetini ve sonunda nereye varacağını bildirmiş olmayayım. Ben bu gibi hususları çok iyi bilirim. Bu, sizi davet ettiğim tevhid inancı hususunda doğru söylediğimin somut bir kanıtıdır.

Yukarıdaki yorum, "te'vilihi" ifadesindeki zamirin yemeğe dönük olduğunu kabul etmemiz durumunda geçerlidir. Bu durumda Hz. Yusuf'un (a.s) bunu peygamberliğinin bir göstergesi olarak kullandığını söyleyebiliriz. Tıpkı Hz. İsa Mesih'in (a.s) İsrailoğulları'na söylediği şu sözler gibi: *"Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz."* (Âl-i İmrân, 49) Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan bazı rivayetler de bu anlamı destekler mahiyettedir. İnşaallah önümüzdeki rivayetler bölümünde bu gibi hadislere yer vereceğiz.

Fakat "te'vilihi" ifadesindeki zamirin, onların gördükleri rüyaya dönük olduğuna ilişkin ihtimali esas alırsak, *"Size yedirilecek yemek gelmeden önce..."* ifadesi, Hz. Yusuf'un (a.s), onların rüyalarını yorumlayacağına ilişkin bir vaadi olarak belirginleşmektedir. Yani, Hz. Yusuf bir an önce rüyalarını yorumlayacağını vadetmiş oluyor. Ancak ayetlerin akışına baktığımızda bu ihtimalin bir parça uzak düştüğünü algılıyoruz.

37-38 "Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Kuşkusuz ben, Allah'a iman etmeyen ve ahireti inkâr edenlerin ta kendisi olan bir topluluğun dinini terk ettim. Ve atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum."

Burada Hz. Yusuf (a.s) olayların ve rüyaların yorumunu bilmenin, onları tevil etmenin sıradan bir bilgi olmadığını, çalışılarak elde edilemeyeceğini, bilakis bunun Rabbi tarafından kendisine öğretilen bir bilgi olduğunu açıklıyor. Sonra bunu, müşriklerin dinini terk edip ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uymakla, yani şirk dininden uzaklaşıp tevhid dinini benimsemekle gerekçelendiriyor.

Putlara tapan müşrikler Allah'a inanırlar, ruhların beden değiştirip tenasüh etmesi görüşünü savunmakla bir bakıma dünyadaki amellerin bir gün karşılığını göreceğini de kabul ederler. Nitekim bundan önce-

ki cildimizde bu hususla ilgili açıklamalara yer verdik.[1] Ancak tevhid inancı, putperestlerin evren üzerinde etkin olmak veya ibadet sunulmayı hak etmek bakımından ortaklarının bulunduğuna inandıkları ilâhın Allah olmadığına hükmediyor. Yine ruhların ölümden sonra azap çekmek veya nimet içinde olmak üzere başka bedenlere gireceklerine ilişkin inancı da ahiret inancı olarak kabul etmiyor. Bu yüzden Hz. Yusuf (a.s) putperestlerin Allah'a ve ahirete inandıklarına ilişkin iddialarını olumsuzluyor. Zamiri (hum=onlar) tekrarlamak suretiyle de ahireti inkâr ettiklerini özellikle vurguluyor: *"Ahireti inkâr edelerin ta kendisi olan..."* Çünkü Allah'a inanmayan bir kimse, doğal olarak insanların bir gün O'na döneceklerine inanmamaya daha yatkındır.

Yüce Allah'ın, Yusuf'un (a.s), *"Ve atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum."* şeklindeki sözünü aktarmasından şu anlaşılıyor ki, Yusuf Mısır'da ilk defa İbrahim, İshak ve Yakup peygamberlerin (selâm üzerlerine olsun) soyundan geldiğini açıklıyor.

"**Bizim (Allah'ın desteğiyle) bir şeyi Allah'a ortak koşmamız (söz konusu) olamaz. Bu (Allah'a ortak koşmamamız), Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu (bu lütuftan dolayı) şükretmezler.**"

Yani, yüce Allah, biz peygamberlik hanedanına O'na bir şeyi ortak koşacak bir yol bırakmamıştır, bizim bu şekilde sapmamızı engellemiştir. İşte Allah'ın bu engellemesi, onun biz peygamberlik hanedanı ile diğer insanlar üzerindeki lütfunun ve nimetinin bir göstergesidir. Ne yazık ki, insanların çoğu Allah'ın lütfuna şükretmezler; tam tersine nankörlük ederler.

Fakat Allah'ın peygamberlik hanedanının O'na şirk koşmasına bir yol bırakmamış olması, zorlama ve baskı uygulayarak yöneltme anlamına gelmez. Bilakis, bu onların şirk koşmama eğilimlerini destekleme ve doğrultma anlamındadır. Çünkü yüce Allah onlara nübüvvet ve risalet misyonunu bahşetmiştir. Allah risalet misyonunu kime vereceğini herkesten daha iyi bilir. Böylece onlar Allah'a sarılarak şirkten sakınmış ve tevhid dinine boyun eğmişlerdir.

1- [el-Mizan, c.10, Hûd Suresi, 44. ayetin tefsirindeki "Putperestlik Hakkında" başlığı altında.]

Bunun hem peygamberlik misyonuna sahip hanedana, hem de bütün insanlara yönelik bir lütuf olmasına gelince, bunun açıklaması şöyledir: Peygamberlik misyonunu taşıyan hanedan hak ile desteklenmişlerdir. Kuşku yok ki, bu lütufların en büyüğüdür. Sıradan insanlar ise, onların taşıdıkları bu mesaja sarılabilir, onlara tâbi olmak ve onların yol göstericiliğinde doğru yola ulaşmak suretiyle kurtuluşa erebilirler.

İnsanların büyük bir kısmının şükretmemesi olgusuna gelince ise, gerçekten insanların büyük kısmı nübüvvet ve risalet misyonunun değerini bilmezler ve kendilerine sunulan bu muhteşem nimetten dolayı şükretmezler. Ona gereken itinayı göstermez, ilgilenmezler. Peygamberlik misyonunu taşıyanları izlemezler. Daha da ötesi tevhid gibi bir nimeti inkâr eder; meleklerden, cinlerden ve insanlardan düzmece ilâhlar edinerek bunları Allah'a ortak koşarlar. Allah'ı bir yana bırakarak bu düzmece ilâhlara taparlar.

Tefsir bilginlerinin büyük kısmı ayeti tefsir ederken böyle bir anlama işaret etmişlerdir.

Fakat asıl üzerinde durulması gereken husus göz ardı ediliyor. O da şudur: Tevhid inancının altını çizme ve şirk inancını olumsuzlama bağlamında peygamberliği açıklama asıl önermeyi oluşturmaz. Çünkü tevhid inancını benimseme ve şirk inancından kaçınma, aklın tek başına algılayabileceği ve fıtratın da öngöreceği bir gerçektir. Dolayısıyla tevhid inancını, peygamberlere tâbi oluş bağlamında insanlara yöneltilen bir lütuf olarak sunmanın anlamı yoktur. Bilakis peygamberler ve diğer insanlar tevhid inancı açısından aynı eşit konumdadırlar, aynı evrensel yasaya tâbidirler. Şayet tevhidi inkâr ederlerse, peygamberlere tâbi olmadıkları için değil, fıtratın çağrısına uymadıkları için inkâr etmiş olurlar.

Ancak bu noktada bir hususa dikkat çekmekte yarar olduğunu düşünüyoruz. Yüce Allah'ın insan türünü akıl yoluyla hayır, şer, takva ve günah gibi olgulara ilişkin ilhamları algılayacak özellikte yaratmasının yanı sıra, nübüvvet ve vahiy yoluyla sunulan dinsel hükümleri, kanunları ve şeriatları kavrayacak özelliklere sahip olarak yaratmış olması ilâhî inayet açısından bir zorunluluk olduğu gibi, -nitekim önceki açıklamalarımız kapsamında bu husus üzerinde oldukça detaylı bir şekilde durduk,- aynı şekilde bazı bireyleri kaçınılmaz olarak tevhid inancını benimseyecek ve şirkten kaçınacak nitelikte tertemiz nefislerle, her türlü olumsuzluktan arınmış sağlam kalplerle, temel fıtrî yapısı doğ-

rultusunda hareket eden gönüllerle donatması, bu sayede tevhidin temel prensiplerinin asırlar boyu kaybolmadan etkinliğini sürdürmesini ve kuşaklar boyu insanların bu bireylerin aydınlatıcı yol göstericiliklerinde mutlu bir yaşam sürdürme imkânını bulmalarını sağlaması da ilâhî inayet açısından bir zorunluluktur. Bununla ilgili olarak sunulacak kanıt/delil, peygamberlik ve vahiy olgularıyla ilgili sunulan delilin ta kendisidir. Çünkü sıradan bir insanın şirki benimseyip tevhidi unutuvermesi imkânsız değildir. Bir insan için geçerli olan bir şey, herkes için de geçerlidir. Herkesin şirke bulaşması ise, sonuçta insan türünün ifsadını doğurur, insan türü ile ilgili olarak öngörülen ilâhî amacı geçersiz kılar.

O hâlde insan denen canlı türünün arasında şirkten arınmış, katışıksız tevhid inancına sahip bireylerin bulunması; bunların tevhidi tüm incelikleriyle birlikte temsil etmeleri, onu gelebilecek ifsat edici tehlikelere karşı savunmaları, insanların gaflet ve cehalet aymazlığına batmalarına engel olmaları, insanlar arasında tevhide ilişkin somut kanıtları ve alametleri yaymaları; onlarla insanlar arasında gütme ve uyma ilişkisinden öte, öğretmen ve öğrenci ilişkisine benzer bir ilişkinin olması gerekmektedir.

Bu bireyler, olacaksa, ancak peygamberler ve Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm olsun) olabilirler. Dolayısıyla onların yaratılmasında ve insanlara bu misyonla gönderilmesinde, hem bu bireylerin kendilerine yönelik ilâhî bir lütuf vardır, hem de insanlara yönelik. Şöyle ki, yüce Allah kendilerine tevhid inancını öğretmesi suretiyle bu temiz zatlara; fıtratlarının öngördüğü hakkı kendilerine anımsatacak, gaflet ve dalalete sapmaları durumunda kendilerine karşı hakkı savunacak birini tayin etmek suretiyle de insanlara lütufta bulunmuştur. Çünkü insanların maddî işlerle uğraşmaları ve somut olgularla haşir neşir olmaları, onları dünyevî lezzetlere doğru çeker, yeryüzüne saplanıp kalmalarına yol açar. Bu da onların maneviyattan uzaklaşmalarına, fıtratlarında yer alan ilâhî bilgileri unutmalarına neden olur. Eğer zamanın her diliminde ilâhî bilgileri özümsemiş, bütün benlikleriyle kendilerini ilâhî gerçeklere kaptırmış, özellikle ahiret yurdunu andıkları için Allah tarafından has kullar statüsüne getirilmiş ihlâslı erler olmazsa, yeryüzünü koyu bir karanlık kaplar. Göklerle yeri birbirine bağlayan sebeplerin ardı kesilir. Yaratılışın gayesi geçersiz olur ve dünya, üzerinde yaşayan insanları yutar.

Bundan da anlıyoruz ki, tefsirini sunduğumuz ayetin bu gerçek göz önünde bulundurularak yorumlanmasında yarar vardır. O hâlde ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini söyleyebiliriz: Allah'ın bize yönelik desteği sayesinde, O'na ortak koşmamızı doğuracak bir yolu izlememize imkân verilmemiştir. Bu, yani bizim şirk koşmaktan yana güvencede olmamız ise, Allah'ın bize olan lütfundandır. Çünkü bu, insan için mutluluk ve büyük bir kurtuluş anlamına gelen yol göstericilik ve hidayetten ibarettir. Yine bizim şirk koşmamamız, insanlar için de bir lütuftur. Çünkü varlığımız sayesinde unutmaları durumunda kendilerine gerçekler hatırlatılır, gaflete daldıklarında uyarılırlar, bilmedikleri zaman eğitilirler, eğrildikleri zaman doğrultulurlar. Ama ne yazık ki, insanların çoğu Allah'ın bu lütfuna karşılık şükretmezler. Bilakis bu lütfu inkâr ederler, ona aldırış etmezler, ona bütün benlikleriyle yönelmezler. Bunun yerine itiraz eder, karşı çıkarlar.

Ayetle ilgili bizim vereceğimiz anlam budur. Ancak bazı müfessirlerin ayeti yorumlarken, *"Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır."* ifadesi hakkında, "Ayetteki *'Bu'* kelimesinden maksat, olayların ve rüyaların yorumudur." dediklerini de hatırlatalım. Fakat gördüğünüz gibi bu yorum, ayetin akışından ve genel atmosferinden oldukça uzaktır.

39) "Ey hapis arkadaşlarım! Çeşitli rabler mi (ibadet edilme açısından) daha hayırlıdır, yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı?"

Ayette geçen "hayır" sözcüğü, kalıp itibariyle sıfattır ve "hare/yeharu/hıyereten=iki şeyden birini seçti" kökünden gelir. Yapma veya bir nevi tutma ve esas alma açısından tereddüt edilen iki şeyden birini seçme durumunda bu kelime kullanılır. O hâlde, aralarında seçim yapılan şeylerden "hayır"lı olanı, istenen sıfat açısından diğerinden daha üstün olanıdır. Öyle olunca da onun alınması kendiliğinden belirginleşir. Dolayısıyla iki fiilden hayırlı olanı, bunlardan yerine getirilmesi belirginleşen ve matlup/istenilen olanıdır. Yine iki şeyden hayırlı olanı, alınması açısından matlup olan şeydir. İki maldan birinin yararlanma açısından ve iki evden birinin barınma açısından, iki insandan birinin arkadaşlık açısından, iki görüşten birinin benimsenme açısından, iki ilâhın kulluk sunulma açısından daha hayırlı olması gibi. Bu nedenle, gramerciler "hayır" sözcüğünün aslının, ism-i tafdil kalıbından, "ahyer" olduğunu

söylemişlerdir. Fakat bu sözcük aslında sıfat-ı müşebbehedir ve kökü itibariyle ism-i tafdilin karşılaştırma olgusu itibariyle ifade ettiği anlamı ifade eder.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan açığa çıkıyor ki, *"Çeşitli rabler mi (ibadet edilme açısından) daha hayırlıdır, yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı?"* ifadesi, müşriklerin ilâh olduklarına inandıkları düzmece ilâhlar ile Allah arasında bir tercih yapma durumu söz konusu ise, Allah'a kulluk sunmanın belirgin bir gerçeklik olduğunu kanıtlamaya yönelik bir açıklama mahiyetindedir. Yoksa maksat, diğer düzmece ilâhlardansa Allah'ın gerçek varlık olduğunu veya bu düzmece ilâhlardansa, her şeyin Allah'tan başlayıp O'nda son bulduğunu veya başka bir hususu açıklamak değildir. Çünkü bir şey, bir açıdan ancak talep edilmesi veya esas alınmasının belirginleşmesi açısından "hayırlı" olarak nitelendirilir. Dolayısıyla Hz. Yusuf'un (a.s), "O mu daha hayırlıdır, yoksa diğer düzmece ilâhlar mı?" şeklinde açıklayabileceğimiz sözlerinin maksadı, soru yöneltme yöntemiyle, taraflardan birinin esas alınmak açısından belirginleşmesini sağlamaktır. Bir ilâhın esas alınması ise, ona ibadet etmek anlamına gelir.

Bu arada dikkatimizi çeken bir husus, Hz. Yusuf'un (a.s) Mısırlıların kulluk sundukları ilâhları "çeşitli rabler" şeklinde nitelemiş olmasıdır. Çünkü Mısırlılar meleklere taparlardı. Onlara göre, melekler Allah'ın sıfatları veya kutsal zatının somutlaşmış şekilleriydiler. Evrendeki hayır ve mutluluk gibi olguları da bunlara nispet ederlerdi. Böylece sıfatları etkinlikleri itibariyle enine ve boyuna birbirinden ayırırlardı, ardından bunların her birine, gördüğü işlevi itibariyle ibadet ederlerdi. Meselâ onlar açısından bilgi tanrısı, güç tanrısı, gök tanrısı, yer tanrısı, güzellik tanrısı, aşk tanrısı, güvenlik tanrısı, bereket tanrısı vb. tanrılar vardı. Bunun yanında cinlere de taparlardı. Onları da evrendeki ölüm, yokluk, yoksulluk, çirkinlik, acı, hüzün vb. kötülüklerin kaynağı olarak görürlerdi. Ayrıca seçkin evliyalar, zorba sultanlar ve krallar gibi kimi fertlere de taparlardı. Bunlar da şahısları, kendi adlarına dikilen ve insanların, kendilerini aracı kılarak o ilâhlara yönelmesini sağlayan putları ve heykelleri açısından farklılık arz ediyorlardı.

İşte Hz. Yusuf, *"yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı?"* diyerek bu birbirinden farklı düzmece ilâhlara karşılık olarak isim ve sıfat açısından tek ve her şeye üstün olan Allah'ı zikrediyor. Dolayısıyla Hz.

Yusuf'un bu sözleri, anlam açısından, *"Çeşitli rabler"* ifadesinin içerdiği anlamın karşıtını ifade etmiş oluyor. Böyle bir anlamlandırma, aralarında karşılaştırma yapılan tarafların karşıtlıklarının bir zorunluluğudur.

"Allah" sözcüğü, kullanım çokluğu sonucu bir özel isimdir. Onunla kutsal ilâhî zat kastedilir. Bu kutsal zat salt gerçekliktir ve geçirsiz olması, yok olması mümkün değildir. O'nun varlığına yokluk ve tükeniş musallat olmaz. Bu özelliklere sahip bir varlık için etrafını daraltacak bir sınır, müddetini belirleyecek bir zaman tasavvur edilemez. Çünkü sınırlı olan her varlık, sınırının ötesinde yoktur. Müddeti belirli olan bir şey de süresinden sonra yok olup gider. Allah ise, sınırsız bir zat, salt ve sonsuz bir varlıktır. Böyle olunca da O'nun için, zatının dışında, O'ndan ayrı bir sıfat tasavvur edilemez. Aynı durum sıfatları için de geçerlidir. Çünkü sıfatların zattan ayrı oluşu, yüce Allah'ın sınırlı olmasını ve sıfatın kapsamının dışında mevcut olmamasını ve zatında sıfat bulunmayan muhtaç konumdaki biri olmasını gerektirir. Aynı şekilde hayat, ilim ve kudret gibi zatî sıfatları arasında da ayrılık olduğu düşünülemez. Çünkü böyle bir düşünce, zatının içinde sınırların olmasını gerektirir. Öyle olunca da bir sınırın içinde var olan, dışında yok sayılır. O zaman da zat ile sıfatlar farklılık arz etmiş olurlar; tümü, çokluk ve sınırlılık özelliğine sahip olarak belirginleşmiş olurlar. İşte bütün bunlar, eldeki verilerden anlaşıldığı gibi, putperestlerin savundukları hususlardı.

Yüce Allah'ın varlığını kabul edenlerin üzerinde iyice düşündükleri ve kavradıkları durumunda kesinlikle kuşku duymamaları gereken bir husus da şudur: Allah kendisiyle kaim olarak vardır, zatı ile sabittir ve bu özelliğe sahip O'nun karşısında başka bir varlık yoktur. Sahip olduğu bütün kemal sıfatları O'nun aynısıdır, O'na eklenmiş zait (kendisinden ayrı) şeyler değildirler. Kemal sıfatlarının bir kısmı da diğer bir kısmına eklemlenmiş zait nitelikler olarak da değerlendirilemezler. O ayniyle ilim, ayniyle kudret ve ayniyle hayattır.

Dolayısıyla yüce Allah zatı ve sıfatları itibariyle tektir. Yani O, hem bizatihi vücudunda birdir. O'nun dışında, varlığı O'na bağlı olan şeylerden başkası yoktur. O'nun dışındaki hiçbir şey bağımsız bir varlığa sahip değildir. Hem de sıfatları itibariyle birdir. Yani, bir sıfatının zatının aynısı olmak dışında bir gerçekliği söz konusu değildir. Bu nedenle O, her şeyi karşı konulmaz gücüyle egemenliği altına alır ve hiçbir güç O'na üstün gelemez.

İşte tüm bu gerçeklere işaret etmek maksadıyla Hz. Yusuf (a.s) yüce Allah'ı tek ve üstün güce sahip olarak niteleme gereğini duymuş ve *"yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı?"* demiştir. Yani Allah birdir. Ama bu, bir başkası eklemlendiğinde iki olacak sayısal bir birlik değildir. Aksine O, öyle bir birdir ki, O'nun karşısında varlığı kendisinden olan hiçbir varlık düşünülemez. Tersine var olan her şey varlığını ancak O'ndan alır. Yine O, öyle bir birdir ki, O'nun karşısında kendisinden ayrı bir sıfatının olduğu da tasavvur edilemez. Bilakis O'nun sıfatı da O'nun aynısıdır. Aksi takdirde bu sıfatlar geçersiz ve batıl olurlar. Böyle olmasının sebebi şudur ki, O salt bir varlıktır; herhangi bir sınırla sınırlı olmadığı gibi, varlığının sonu da yoktur.

Böylece Hz. Yusuf (a.s) muhataplarına, taptıkları düzmece ilâhları çeşitli olarak nitelemek, Allah'ı da tek ve her şeye üstün olarak nitelemek esasına dayalı bu soruyu yöneltmekle onlara kanıtını tamamlıyor. Çünkü yüce Allah'ın zatının tek ve her şeye üstün oluşu; zat ile sıfatlar arasında akla gelebilecek her türlü çeşitliliği geçersiz kılar. Zat sıfatın aynısı olduğu gibi, sıfatların bazısı da diğer bazısının aynısıdır. Zata ibadet eden bir kimse, zata ve sıfata ibadet etmiş olur. Allah'ın ilmine tapan, O'nun zatına tapmış olur. Şayet bir kimse Allah'ın ilmine tapar da zatına tapmazsa, ne ilmine, ne de zatına tapmış olur. Bunun gibi diğer sıfatları da bu esasa göre değerlendirilir.

Şayet çeşitli rabler ile tek ve her şeye üstün olan Allah arasında birine ibadet etme durumu söz konusu olursa, düzmece ilâhlara değil, Allah'a ibadet etmenin gerekliliği zorunlu olarak belirginleşir. Çünkü çeşitli rableri tasavvur etmek mümkün olmadığı gibi, ibadetin çeşitliliğine ilişkin varsayım da temelden geçersizdir.

Son olarak, ortada genelde bütün putperest toplumların şirk esaslı inanç sistemlerinin gerekçesini açıklamak isterken dayandıkları bir husus vardır. Diyorlar ki: "Allah, aklımızın kuşatmasından ve anlayışlarımızın kavramasından yüce ve münezzeh bir zattır. Bu yüzden O'na ibadetle yönelmemiz mümkün değildir. Kulluk ve boyun eğme ile O'na yaklaşmamız gücümüz dâhilinde değildir. Bizim yapabileceğimiz, O'nun yarattığı bazı şerefli, üstün ve evrenin yönetiminde söz sahibi olan varlıklara ibadet sunup yaklaşmak, onların bizi Allah'a yaklaştırıp O'nun yanında bize şefaatçi olmalarını sağlamaktır." İşte Hz. Yusuf (a.s) sözlerinin ikinci kısmında putperestlerin bu genel bahanelerini redde-

derken şöyle diyor: *"Siz O'nu bırakıp da ancak kendinizin ve atalarınızın taktığı birtakım (boş) isimlere tapıyorsunuz..."*

40) "Siz O'nu bırakıp da ancak kendinizin ve atalarınızın taktığı birtakım (boş) isimlere tapıyorsunuz. Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir. (Çünkü) hüküm yalnız Allah'ındır. Kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."

Hz. Yusuf (a.s) sözlerinin başında önce kendisiyle birlikte zindana atılan iki arkadaşına hitap ediyor, ardından bu hitabı herkesi kapsayacak şekilde genelleştiriyor. Böyle yapmasının sebebi, bu bağlamdaki hükmün, bu ikisi ile birlikte tüm putperest insanları kapsamasıdır.

Hz. Yusuf (a.s) tapmayı sadece isimlerle sınırlandırırken, aslında kinayeli bir ifadeyle şu gerçeği vurgulamak istemiştir: Bu isimlerin gerisinde (gerçeklerini yansıtan) bir müsemma yoktur. Dolayısıyla sunulan ibadetler de ancak müsemmasız isimlere yöneltilmiş olur. Gök tanrısı, yer tanrısı, deniz tanrısı, kara tanrısı, baba tanrı, ana tanrıça, oğul tanrı ve benzeri sözcüklerden ibaret olan şeyler gibi.

Bu isimlerin gerisinde gerçek bir müsemmanın bulunmadığını da, *"ancak kendinizin ve atalarınızın taktığı"* ifadesiyle pekiştiriyor. Bu ifade, bir açıdan sınırlandırma anlamını da içeriyor. Yani, bu isimleri sizden başkası koymadı, siz ve atalarınız bu isimleri uydurdunuz. Sonra bunu şu ifadelerle pekiştiriyor: *"Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir."* İfadenin orijinalinde geçen "sultan" sözcüğünden maksat, delil ve kanıttır. Çünkü kanıt, kesin ve tartışılmaz olunca akıllara egemen olur, tasallut eder. Demek istiyor ki: Allah bu isimlerin veya bu isimlendirmenin gerisinde gerçek müsemmaların bulunduğuna ilişkin herhangi bir kesin kanıt indirmiş değildir. Ancak böyle bir kanıtın indirilmesi durumunda, onların tanrılıkları, mabutlukları ve sizin de onlara yönelik ibadetiniz gerçek bir anlam ifade etmiş olurdu.

Ayetin orijinalinde geçen "bi-ha" ifadesindeki zamirin, "ibadet"e dönük olması da ihtimal dâhilindedir. Bu ihtimali esas aldığımızda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Allah bunlara yönelik ibadetin geçerliliğine ilişkin bir delil indirmiş değildir ki, onların şefaatçilikleri ve kendilerinden kaynaklanan bağımsız etkinlikleri geçerli olsun, dolayısıyla

ibadet sunulmaya ve yönelinmeye lâyık olsunlar. Çünkü her hâlükârda yetki Allah'ın elindedir." Hemen sonrasında kullandığı bu ifadeyle de bu gerçeğe işaret ediyor: *"Hüküm yalnız Allah'ındır."*

"Hüküm yalnız Allah'ındır." ifadesinin işaret ettiği gerçekten kesinlikle kuşku duyulmaz. Çünkü herhangi bir şeyle ilgili olarak hüküm verme yetkisi, ancak tam tasarruf gücüne sahip olana aittir. Gerçek anlamda evrensel işleri idare etme, evren üzerinde tasarrufta bulunma ve kulları eğitme, terbiye etme, besleme gücüne ve yetkisine sahip tek ilâh sadece yüce Allah'tır. Dolayısıyla gerçek anlamda hüküm vermek de sadece O'nun tekelindedir.

"Hüküm yalnız Allah'ındır." ifadesi, hem öncesindeki, hem de sonrasındaki ifadelerin anlamlarının anlaşılmasında belirli rol oynayacak özelliğe sahiptir. Dolayısıyla hem öncesindeki, hem de sonrasındaki ifadelerin içerdikleri anlamların gerekçeli açıklaması olabilecek mahiyettedir. Bundan önce yer alan *"Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir."* ifadesinin anlamını belirginleştirme bağlamındaki etkinliğine gelince; buna az önce işaret etmiştik. Kendisinden sonraki *"Kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir."* ifadesinin anlamı açısından belirleyici etkinliğine gelince; bu ifadenin hüküm olgusuna olumlama tarzında vurgu yapması önemli bir etkendir. Nitekim bundan önceki *"Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir."* ifadesi de hüküm olgusuna olumsuzlama tarzında vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla gerek olumlama ve gerekse olumsuzlama tarzında olsun Allah'ın hükmü geçerlidir. Adeta şöyle bir diyalog canlanıyor zihnimizde: *"Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir."* denilince, biri, "O hâlde, Allah ibadet hakkında ne şekilde hükmetmiştir?" demiş ve ona, *"Kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir."* denilmiş. İfadede fiil ("emere") kullanılmış olması da, bu yüzden olsa gerektir.

Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir, ama bizim kanaatimize göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Siz, Allah'ı bir yana bırakarak müsemmasız kupkuru birer isimden başka bir şey olmayan şeylere tapıyorsunuz. Bu isimleri de sizden ve atalarınızdan başkası uydurmamıştır. Allah onların, katında şefaat etme yetkisine sahip olduklarına veya evren üzerinde bağımsız etkinliğe sahip olduklarına ilişkin

herhangi bir somut kanıt indirmiş değildir ki, bu, sizin şefaatlerine nail olmak veya onlardan gelebilecek bir hayra ulaşmak ya da onlardan kaynaklanacak bir korkudan sakınmak için onlara yönelik ibadet sunmanın gerekli olduğuna ilişkin savlarınızı doğrulamış olsun!

"İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler." ifadesine gelince; Hz. Yusuf bu (a.s) sözleriyle, daha önce Allah'ın birliğini vurgulayan ve şirki olumsuzlayan sözlerine işaret ediyor. Ayette geçen "el-kayyim"; bir işi yapan, onu yönetecek güce sahip olan veya sarsılmadan, sağa sola yalpalamadan ayakları üzerinde dimdik duran demektir. Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Toplumu idare etme ve mutluluk menziline ulaştırma gücüne sahip tek düzen, tevhid dinidir. Tevhid dini; temelleri sağlam atılmış, sarsılmaz, dosdoğru, eğrilikten beri, gerçek ve batıldan uzaktır. Ne yazık ki insanların büyük bir kısmı, duyulara ve duyulan somut şeyleri algılamaya alışık oldukları, dünyanın geçici ve çekici süslerine kapaklandıkları için kalp selâmetini ve akıl istikametini yitirmişlerdir, bu yüzden tevhid dininin bu özelliğini bilmezler. Sadece dünya hayatının zahirî kısımlarını bilirler ve ahiretle ilgili gerçeklerden yüz çevirirler.

Aslında tevhidin dosdoğru bir din olduğunu ve realiteyle bire bir örtüştüğünü anlamak için Yusuf Peygamber'in (a.s) sunduğu kanıt yeterlidir. Tevhid esaslı dinin toplumu idare edecek güce sahip olduğu gerçeğinin gerekçesi ise şudur: İnsan denen canlı türü, ancak hayat sürecinde kanunlarını ve toplumsal ilişkilere yön veren hükümlerini hakka dayalı ve realiteyle birebir örtüşecek şekilde düzenlediği ve bu yasalara göre hayatını sürdürdüğü zaman mutlu olabilir. Ama sarsılmaz bir temele dayanmayan, hurafe menşeli ve batıla dayalı yasaların egemenliği altına girdiği zaman mutlu olması mümkün değildir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerin tümünü göz önünde bulundurduğumuz zaman, *"Ey hapis arkadaşlarım! Çeşitli rabler mi (ibadet edilme açısından) daha hayırlıdır, yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı? Siz O'nu bırakıp da ancak kendinizin ve atalarınızın taktığı birtakım (boş) isimlere tapıyorsunuz. Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir. (Çünkü) hüküm yalnız Allah'ındır. Kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir."* ifadelerinin, ibadet sisteminin tevhid esaslı oluşuna ilişkin tek bir kanıt hükmünde olduklarını görürüz. Bu kanıtın

özü de şudur: Eğer bir mabuda yönelik ibadet, onun özünde ilâh olmasından ve vücudunun bizatihi vacip oluşundan kaynaklanıyorsa, yüce Allah varlığı itibariyle tek ve üstün güce sahiptir. O, ikincisi tasavvur edilemeyen bir tektir, etkinliğinin yanında başka birinin etkinliği de söz konusu değildir. O hâlde birden fazla tanrının var olduğuna ilişkin iddia anlamsızdır. Eğer böyle bir ibadetin altındaki anlayış, Allah'tan başka ilâhların O'na ortak olmaları ve O'nun katında şefaatçi olmaları şeklinde tezahür ediyorsa, Allah tarafından bu tür ilâhların kendi katında şefaatçi olduklarına ilişkin herhangi bir kanıt indirilmiş değildir. Bilakis aksini gösteren kanıt indirilmiştir. Çünkü Allah akıl aracılığıyla ve peygamberlerinin diliyle kendisinden başkasına ibadet edilmemesine, kulluk sunulmamasına hükmetmiştir.

Bundan da anlıyoruz ki, Beydavî'nin el-Keşşaf yazarını izleyerek, bu iki ayetin tevhid inancına ilişkin iki ayrı kanıt içerdiklerine ilişkin değerlendirmesi isabetli değildir. Bizce iki ayrı kanıt değil, iki ayette tek kanıt söz konusudur. Bu değerlendirmeye göre, *"Çeşitli rabler mi (ibadet edilme açısından) daha hayırlıdır, yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı?"* ayetinin içerdiği kanıt hitabîdir [hitabet sanatında esas alınan delil sunma yöntemidir]. *"Siz O'nu bırakıp da ancak kendinizin ve atalarınızın taktığı birtakım (boş) isimlere tapıyorsunuz..."* ayetinin içerdiği kanıt ise, tam delil mahiyetindedir.

Beydavî diyor ki: "Yusuf'un bu üslubu, aşamalı bir davet metoduna ve muhataba kanıtı gerekli kılma yöntemine örnek oluşturmaktadır. Önce hitabet yoluyla tevhidin birden fazla tanrıya inanmaya tercih edilmesinin gerekliliğini ortaya koyuyor. Sonra onların tanrı adını vererek kulluk sundukları düzmece ilâhların ilâhlık niteliğini hak etmediklerine ilişkin somut bir kanıt ortaya koyuyor. Çünkü bir ilâhın ibadet sunulmaya lâyık olması, ya zatından (bizzat) ya da başka bir şeyden (bi'l-gayr) kaynaklanır. Her iki olgu da onların ibadet ettikleri düzmece ilâhlar açısından olumsuzdur. En sonunda, dimdik hakkın ve dosdoğru dinin ne olduğunu ve aklın da bunun aksini öngörmediği ve ilmin ondan başkasına razı olmadığı gerçeğini açık bir dille ortaya koyuyor."[1]

Beydavî'yi bu derece keskin bir ifadeyle iki ayetin iki ayrı kanıt içerdiklerini söylemeye yönelten sebep, ayetlerin birincisinde, *"hayır-*

1- [Tefsir-i Beydavî, Türkiye baskısı, s.315]

lı" sözcüğünün yer almış olması olsa gerektir. Adı geçen müfessir bu sözcükten hitabî bir tercih edişin söz konusu olduğu sonucuna varmıştır. Ama ayetteki *"tek ve her şeye üstün olan"* kaydının bulunduğunu gözden kaçırmıştır. Bundan önce, iki ayetin içerdiği tek kanıta ilişkin açıklamayı sunduk. Adı geçen müfessirin ikinci ayetin anlamı olarak üzerinde durduğu husus ise, sadece ikinci ayetin değil, her iki ayetin anlamlarının toplamından elde edilen tam bir kanıttır.

Bazı müfessirler ise iki ayetin içeriğinin, bir başka açıdan tevhide ilişkin iki ayrı kanıt olduğunu ileri sürmüşlerdir. Özetle şöyle demişlerdir: "Karşı konulamaz gücüyle evrende faaliyet gösteren çeşitli sebepleri kontrolü altına alan, onları farklı ve çeşitli etkilerine uygun olacak şekilde yönlendiren, derken -evrendeki düzenin bir oluşunda ve sebeplerin bu şekilde birbirleriyle uyumlu olarak faaliyet göstermesinde gözlemlendiği gibi- onlardan çelişkisiz bölümler hâlinde tek bir düzen meydana getiren tek Allah, çeşitli rablerden daha hayırlıdır. Çünkü bu rabler, çeşitli oldukları ve birbiriyle çeliştikleri için kendilerinden ancak evrensel düzenin birliğinin yok olmasına, genel ve tek yönetimin bozulmasına yol açan çeşitli düzenler ve birbirini tutmaz yönetimler kaynaklanır."

"Sonra Allah'ın dışında ibadet edilen ilâhlar, kupkuru isimlerdir; objeler dünyasında müsemmaları bulunduğuna ilişkin somut bir kanıt yoktur. Sizin mesnetsiz isimlendirmenizin ürünleridir onlar, aklın veya naklin (vahyin) işaret ettiği gerçekler değildirler. Çünkü akıl ancak tevhidi kanıtladığı gibi, peygamberler de kendilerine sunulan vahiy aracılığıyla sadece tek ve ortaksız Allah'a ibadet edileceğini söylerler."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Gördüğünüz gibi, bu tarz açıklamalar, tefsirini sunduğumuz ayetlerin ilkini, *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök kesinlikle bozulup gitmişti."* (Enbiyâ, 22) ayetiyle özdeşleştiriyor. Buna karşın ikinci ayeti de, Allah'tan başka ilâhların ilâhlıkların zatî olmasını olumsuzlama ve Allah'ın şefaat etmelerine izin vermemesi temelinden hareketle sözde ilâhların ilâhlığını çürütme noktasında genelleştiriyor.

Ancak bu yorumla ilgili olarak iki eleştirimiz vardır. Birincisi: Bu yorum, hiçbir kayıt olmaksızın *"her şeye üstün olan"* sözünü kayıtlan-

---

1- [el-Menar, c.12, s.307-308]

dırma esasına dayanmaktadır. Çünkü yüce Allah etkileri açısından sebepleri karşı konulmaz gücünün kontrolü altına aldığı gibi, her şeyi zatı, sıfatı ve etkileri açısından da kontrolü altına alır. Dolayısıyla Allah'ın, varlığında bir ikincisi olmadığı gibi, bağımsızlığında ve etkinliğinde zatî olma bakımından da bir ikincisi yoktur. Mutlak ve karşı konulamaz güce sahip olan Allah'ın birliğine rağmen O'ndan bağımsız bir varlığa sahip bir varlık ve O'nun emrinden bağımsız bir emir tasavvur edilemez. O'nun dışında bir ilâh farz edilirse, bu ilâh hem zatı ve zatının etkileri itibariyle, hem de yalnız zatının etkileri itibariyle O'nun dışında bağımsız bir ilâh olur. Oysa biraz önce açıkladığımız gibi her iki ihtimal de imkânsızdır.

İkincisi: Genelleştirici bir unsur söz konusu değilken bu yorumda ikinci ayetin özel bir duruma yönelik anlamı genelleştirilmiştir. Bilindiği gibi, ayet bu düzmece ilâhların Allah'ın izni ve hükmü ile ilâh olmaları varsayımından hareket eden bir üsluba sahiptir. Nitekim *"Allah, o isimler (veya isimlendirme) hakkında (doğruluklarını ispatlayacak) hiçbir delil indirmemiştir. (Çünkü) hüküm yalnız Allah'ındır..."* ifadesinden bunu açıkça anlamak mümkündür. Şurası da açıktır ki, ayette bir varsayım olarak Allah'ın izniyle ve hükmüyle ilintilendirilen bu ilâhlık, şefaat etme temelli bir ilâhlık savıdır, bizzat ilâh oluş temelli değildir. Yani başkasına bağımlı bir ilâhlıktır, hem başkasına bağlı, hem de zatî olan bir ilâhlık değil.

41) "Ey hapis arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak, diğeriniz ise asılacak ve kuşlar onun başından didikleyip yiyecek. İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz böylece) kesinleşmiştir."

Ayetin anlamı açıktır. Ayetlerin öncesinin oluşturduğu uyum karinesinden, *"Biriniz efendisine şarap sunacak"* ifadesiyle daha önce, *"Ben (rüyamda) kendimi şarap sıkıyor görüyorum."* diyen kişinin rüyasının yorumu; *"diğeriniz ise asılacak..."* ifadesiyle de öbürünün gördüğü rüyanın yorumu kastedilmiştir.

"İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz böylece) kesinleşmiştir." ifadesi, Yusuf Peygamber'in hapis arkadaşlarının her ikisinin ya da sadece ikincisinin yalan söylediğini, böyle bir rüya görmediğini söylediğine ilişkin bir işaret içermiyor değildir. Şayet rüyasının yorumunun asılma ve beyninin kuşlar tarafından yenilmesi olduğunu duyan

adam yalan söylediğini iddia etmiştir. Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen rivayetler de bu çıkarsamayı destekler mahiyettedir. Rivayette belirtildiğine göre, Yusuf Peygamber'in zindan arkadaşlarından ikincisi demiştir ki: "Ben sana rüyamı anlatırken aslında yalan söyledim. Böyle bir rüya görmedim." Bunun üzerine Yusuf (a.s) ona şu karşılığı vermiştir: *"İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz böylece) kesinleşmiştir."* Yani, sizin yorumlamamı istediğiniz mesele kesinleşmiş ve hükme bağlanmıştır, bundan kaçmak mümkün değildir.

42) (Yusuf) onlardan kurtulacağına inandığı kimseye dedi ki: "Efendinin yanında beni an." Fakat şeytan, efendisine anmayı o adama unutturdu. Böylece (Yusuf) birkaç yıl daha hapiste kaldı.

"Kale=dedi", "zanne=inandı" ve "lebise=kaldı" fiillerindeki zamir Yusuf'a dönüktür. Yani Yusuf, o ikisinden kurtulacağını bildiği kişiye dedi ki: "Beni efendinin yanında, onun bana merhametini sağlayacak şekilde an. Belki beni bu zindandan çıkarır."

Yorumunu sordukları meselenin kesin olduğunu ve hükme bağlandığını açıkça ifade ettiği ve Rabbinin kendisine olayların yorumunu öğrettiğini söylediği hâlde, ayetin orijinalinde Yusuf'un zindan arkadaşlarından birine yönelik düşüncesinin "zan" kavramıyla ifade edilmesi, bu sözcüğün mutlak inanış anlamını ifade etmek için de kullanılıyor olmasından kaynaklanmış olsa gerektir. Nitekim bunun Kur'ân'da birçok örneği vardır: *"Onlar ki, Rableri ile buluşacaklarını, onun huzuruna döneceklerini zannederler."* (Bakara, 46)

Bazı tefsir bilginleri ise demişlerdir ki: "Yusuf'un düşündüğünün 'zan' olarak nitelendirilmesi gösteriyor ki, onun yaptığı yorumlar kendisinin yaptığı bir içtihadın sonucuydu."[1] Ama bizim daha önce yaptığımız açıklamalar ışığında bu yorumun yanlışlığı ortaya çıkıyor. Çünkü Hz. Yusuf, *"İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz böylece) kesinleşmiştir."* demek suretiyle o ikisine bu hususta bilgi sahibi olduğunu açıkça söylemiştir. Yüce Allah da, *"Ona (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğretelim"* diyerek bunu pekiştirmiştir. Bu ise, zan menşeli içtihat için kullanılmayacak türden ifadedir.

Bazı müfessirler de, "zanne" ifadesindeki zamirin, "ellezî" ism-i mevsulüne dönük olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Yani Yusuf, o ikisin-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.12, s.222]

den kurtulacağını sanan arkadaşına dedi ki...[1] Böyle bir yorumun, ayetlerin akışı elverdiği takdirde sakıncası yoktur.

"Fakat şeytan, efendisine anmayı o adama unutturdu." ifadesindeki her iki zamir de, "ellezî" ism-i mevsulune dönüktür. Yani, şeytan kurtulan arkadaşına, Yusuf'u efendisinin yanında anmasını unutturdu. Bu yüzden Yusuf birkaç yıl daha zindanda kaldı. Ayette geçen "el-bid'u", on rakamından az bir sayı için kullanılan bir deyimdir. "Zikre rabbihi" ifadesinde anmanın (zikr) efendiye (rabb) izafe edilmesi, bir mastarın ya harf-i cer aracılığıyla geçişli kılınan mefulüne [yani efendisine anmayı] ya da bir tür beraberlik dolayısıyla [takdirdeki zarfın] mazrufuna [yani efendisinin yanında anmayı] izafe edilmesine örnek oluşturmaktadır.

Fakat her iki zamirin Yusuf'la ilintili olması durumunda şöyle bir anlam ortaya çıkar: Şeytan Yusuf'a Allah'ı anmayı unutturdu ve Yusuf zindandan kurtulmak için Allah'tan başkasına bel bağladı. Bu yüzden birkaç yıl daha zindanda kalmakla cezalandırıldı." Bazı müfessirler bu görüşü benimsemiş, hatta buna ilişkin rivayetlerin de olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Fakat bizce bu yorum, Kur'ân nassıyla bağdaşmamaktadır. Çünkü yüce Allah, Yusuf'un (a.s) ihlâsa erdirilmiş kullarından olduğunu açık bir dille ifade etmiştir. Sonra şeytanın ihlâsa erdirilmiş kulları etkilemesinin imkânsız olduğunu da vurgulamıştır. Öte yandan, bizzat Yusuf Suresi'nde ondan övgüyle söz etmiştir.

Ayrıca Allah'a has kılınmak, sebeplere sarılmayı terk etmeyi gerektirmez. Böyle bir anlayış, en büyük cehalettir. Çünkü hiçbir beklentiyi barındırmayan bir şeye umut bağlamaktır bu. Bilakis ihlâsa erdirilmek; sebeplere güvenmeyi, onlara dayanmayı terk etmeyi gerektirir. Hz. Yusuf'un, *"Efendinin yanında beni an."* şeklindeki sözlerinden, sebeplere güvendiğine, onlara dayandığına ilişkin bir anlam çıkarmak kesinlikle mümkün değildir.

Kaldı ki, tefsirini sunduğumuz iki ayetten sonra yer alan *"(Hapisteki) iki kişiden kurtulan ve nice yıl sonra (Yusuf'un dediklerini) hatırlayan adam dedi ki..."* ifadesi, unutanın Yusuf değil, kralın şarap sunucusu olduğunu açık bir şekilde gösteren somut bir karinedir.

1- [Ruhu'l-Maani, c.12, s.222]

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de belirtildiğine göre, Ebu'l-Carud İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Ardından onlarda, (Yusuf'un suçsuzluğunu kanıtlayan) delilleri gördükten sonra, (ant içerek yine de) onu (olayların unutulacağı) bir süreye kadar mutlaka hapse atmalıdırlar görüşü belirdi."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Burada sözü edilen delillerden maksat, beşikteki çocuğun şahitliği, arkadan yırtılmış gömlek, kapıya doğru koşuştuklarında kocasının karısının Yusuf'u çekiştirdiğini kapının yanındayken işitmesidir. Ama Yusuf kadının bu isteğine karşı çıkınca, kadın ısrarla kocasını Yusuf'u hapse atması için ikna etti."

"Onunla birlikte iki delikanlı da hapse girdi." ifadesiyle ilgili de şöyle nakletmiştir: "Bunlar kralın iki kölesiydi. Biri fırıncı, diğeri de şarap sunucu idi. Yalan söyleyen ve rüya görmediği hâlde gördüm diyen, işte bu fırıncı olanıydı."

Bu hadisi, Ali b. İbrahim el-Kummî de rivayet etmiş ve şöyle sürdürmüştür: "Kral, iki adamı da onu korumak üzere Yusuf'la birlikte hapse attı. Bunlar Yusuf'a dediler ki: 'Mesleğin nedir?' Yusuf, 'Rüya yorumlarım.' dedi. Onu korumakla görevlendirilenlerden biri, söylediği gibi rüyasında şarap sıktığını gördü. Yusuf ona dedi ki: 'Sen buradan çıkacak ve kralın şarap işlerinden sorumlu olacaksın. Bu yüzden kralın yanında yüksek bir mertebeye erişeceksin.' Diğeri de dedi ki: *'Ben (rüyamda) kendimi başımın üzerinde kuşların ondan yemekte olduğu bir ekmek taşıyor görüyorum.'* Aslında adam böyle bir rüya görmemişti. Yusuf ona dedi ki: 'Kral seni öldürecek, seni asacak ve kuşlar başından didikleyip yiyeceklerdir.' Bunun üzerine adam güldü ve 'Ben böyle bir rüya görmedim.' dedi. Yusuf da yüce Allah'ın bildirdiği gibi ona şu karşılığı verdi: *Ey hapis arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak, diğeriniz ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz böylece) kesinleşmiştir."*

Ardından İmam Cafer Sadık (a.s), *"Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle der: "Yusuf hastaları ziyaret eder, muhtaçlara yardım eder, tutuklulara geniş ikramlarda bulunurdu. Rüyasında şarap sıktığını gören adam hapisten çıkmak istediğinde, Yusuf ona dedi ki: *'Efendinin yanında beni an.'* Bunun üzerine yüce Allah'ın da bildirdiği gibi, *'Fakat şeytan, efendisine anmayı o adama unutturdu.'* bir olay gerçekleşti."

Ben derim ki: Rivayetin sözleri arasında bir karışıklık var. Çünkü rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Yusuf'la birlikte zindana girenler tutuklu değil, kral tarafından onu korumakla görevlendirilen muhafızlardır. Bu ise, *"(Yusuf) onlardan kurtulacağına inandığı kimseye dedi ki..."* ifadesinin ve *"(Hapisteki) iki kişiden kurtulan... dedi ki..."* [45. ayet] ifadesinin zahiriyle bağdaşmıyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Semaa'dan, *"Efendinin yanında beni an."* ifadesiyle ilgili olarak, efendiden maksadın, Aziz olduğu şeklinde bir açıklama rivayet ediliyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebu'd-Dünya el-Ukubat adlı eserde, İbn Cerir, Taberanî ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Eğer Yusuf o sözleri söylemeseydi, zindanda o kadar uzun süre kalmazdı. Çünkü kurtuluş umudunu Allah'tan başkasına bağlamıştı."

Ben derim ki: Aynı eserde bu hadisin ayrıca İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve İbn Mürdeveyh kanalıyla Ebu Hüreyre'den, o da Resulullah efendimizden (s.a.a) rivayet edildiğini görüyoruz. Fakat bu kanaldan aktarılan rivayetin lafzı şöyledir: "Allah Yusuf'a rahmet etsin. Eğer *'Efendinin yanında beni an.'* demeseydi, zindanda bu kadar uzun süre kalmazdı." Söz konusu eserde benzeri rivayetlerin İkrime ve Hasan'dan da aktarıldığını görüyoruz.

Aynı anlamı içeren bir rivayeti Ayyâşî de tefsirinde Tırbal, İbn Ebî Yakup ve Yakup b. Şuayb kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmıştır. Yakup b. Şuayb rivayetinde şöyle geçer: "Allah Yusuf'a dedi ki: Seni babana sevdiren ve güzellik bakımından bütün insanlardan üstün kılan ben değil miyim? Kervanı senin bulunduğun kuyunun tarafına sevk eden ve seni kurtarıp kuyudan çıkaran ben değil miyim? Kadınların tuzaklarını senden uzaklaştıran ben değil miydim? Peki, seni, kulların konumunu yükseltip benden aşağı düzeylerde olan yaratıkları yardıma çağırmana zorlayan neydi? Bu söylediklerinden dolayı bir kaç sene daha zindanda kal."

Daha önce bu ve benzeri rivayetlerin Kur'ân nassıyla bağdaşmadığını belirtmiştik.

Benzeri bir rivayet de ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Abbas'tan aktarılır: "Yusuf (a.s) üç kere sürçtü. Biri, *'Efendinin yanında beni an.'* demesi; diğeri, kardeşlerine, *'Siz*

hırsızsınız!' [70. ayet] demesi; bir diğeri de, *'Bu (isteğim), benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindir.'* [52. ayet] demesi. Bu sözü söyleyince, Cebrail ona dedi ki: 'Peki, ona yöneldiğin zaman için ne diyeceksin?' Yusuf dedi ki: *'Ben kendimi temize çıkarmıyorum.'* [53. ayet]"

Bu rivayette iftira ve yalan niteliklerinin doğru sözlü peygamber Yusuf'a nispet edildiği apaçık ortadadır.

Diğer bazı rivayetlerde ise, Yusuf Peygamber'in üç sürçmesinin şunlar olduğu belirtiliyor: "Kadına meyletmesi, *'Efendinin yanında beni an.'* demesi ve *'Siz hırsızsınız!'* demesi." Yüce Allah, Kur'ân'ın açık ifadeleriyle Hz. Yusuf'un bu tür iftiralardan beri olduğunu ortaya koyuyor.

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓى اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۜ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَأُ اَفْتُون۪ى ف۪ى رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍۚ وَمَا نَحْنُ بِتَأْو۪يلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾ وَقَالَ الَّذ۪ى نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا اُنَبِّئُكُمْ بِتَأْو۪يلِه۪ فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّ۪يقُ اَفْتِنَا ف۪ى سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلّ۪ٓى اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِن۪ينَ دَاَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ ف۪ى سُنْبُلِه۪ٓ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْت۪ى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْت۪ى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ ف۪يهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَف۪يهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُون۪ى بِه۪ۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰت۪ى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّۜ اِنَّ رَبّ۪ى بِكَيْدِهِنَّ عَل۪يمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِه۪ۜ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُٓوءٍۜ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَز۪يزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٥١﴾ ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ى لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ى كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ

﴿٥٢﴾ وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْسٖىۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّٖىۜ اِنَّ
رَبّٖى غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونٖى بِهٖٓ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسٖىۚ فَلَمَّا
كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكٖينٌ اَمٖينٌ ﴿٥٤﴾ قَالَ اجْعَلْنٖى عَلٰى خَزَٓائِنِ
الْاَرْضِۚ اِنّٖى حَفٖيظٌ عَلٖيمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ يَتَبَوَّاُ
مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُۜ نُصٖيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا نُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ
﴿٥٦﴾ وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

AYETLERİN MEÂLİ

43- Kral dedi ki: "Ben (rüyamda) yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek; yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabir ediyorsanız, bana rüyam hakkında görüşünüzü bildirin."

44- (İleri gelenler) dediler ki: "Bunlar karmakarışık (demet hâlinde) rüyalardır. Biz böyle rüyaların (veya bütün rüyaların) tabirini bilmeyiz."

45- (Hapisteki) iki kişiden kurtulan ve nice yıl sonra (Yusuf'un dediklerini) hatırlayan adam dedi ki: "Ben size onun yorumunu bildiririm, beni hemen (zindandaki Yusuf'a) gönderin."

46- "Ey Yusuf, ey (özü ve sözü) dosdoğru kişi! Yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek ve yedi yeşil başak ile diğerleri de kuru olan (başaklar) hakkında görüşünü bize bildir. Ümit ederim ki, insanlara (cevabınla) dönerim de belki onlar da (bunun anlamını) öğrenirler."

47- (Yusuf) dedi ki: "Peş peşe yedi yıl ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakın."

48- "Sonra bunun ardından (döne döne size) saldıran yedi (kurak) yıl gelecek ve (tohumluk olarak) saklayacağınız az bir miktar dışında, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyecektir."

49- "Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara çayırlar yeşertilecek (veya bol yağmur yağdırılacak) ve onlar o yılda (hayvanlarının sütünü) sağacaklar (veya meyve suyu ve yağ sıkacaklar)."

50- Kral dedi ki: "Onu bana getirin!" Elçi, Yusuf'a geldiğinde (Yusuf) dedi ki: "Efendine dön ve ona, 'Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?' diye sor. Kuşkusuz, benim Rabbim onların tuzağını bilendir."

51- (Kral kadınlara) dedi ki: "Yusuf'un nefsinden murat almak istediğinizde sizin önemli durumunuz neydi?" Dediler ki: "Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik." Aziz'in karısı da dedi ki: "Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."

52- (Yusuf dedi ki:) "Bu (isteğim), benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi ve Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını bilmesi içindir."

53- "Ben kendimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir. Rabbimin merhamet ettiği başka. Kuşkusuz, Rabbim çok bağışlayan ve merhamet edendir."

54- Kral dedi ki: "Onu bana getirin, onu kendime özel (danışman) kılayım." Onunla konuşunca da, "Sen artık bugün bizim yanımızda makam sahibi ve güvenilir birisin." dedi.

55- (Yusuf) dedi ki: "Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerine yetkili kıl. Çünkü ben (onları iyi) koruyan ve (bu işi iyi) bilen biriyim."

56- Ve böylece Yusuf'a o yerde güç verdik. Orada dilediği yere yerleşiyordu. Biz, dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz ve iyilerin mükâfatını zayi etmeyiz.

57- İman edip de sürekli takvalı davrananlar için ise, ahiret mükâfatı daha hayırlıdır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubunda, Hz. Yusuf'un (a.s) zindandan çıkışı, Mısır'da azizlik makamına yükselişi ve buna yol açan sebepler anlatılıyor. Bu arada kralın ikinci kez ona yöneltilen suçlama ile ilgili bir soruşturma başlatması ve suçsuz olduğunu tam olarak ortaya çıkarması anlatılıyor.

43) Kral dedi ki: "Ben (rüyamda) yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek; yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabir ediyorsanız, bana rüyam hakkında görüşünüzü bildirin."

Ayette, kralın bir rüya gördüğü ve bu rüyasını ileri gelenlere, devletin üst düzey görevlilerine haber verdiği anlatılıyor. Bunu, *"Ey ileri gelenler!.. bana rüyam hakkında görüşünüzü bildirin."* sözünden anlıyoruz. "Erâ=Ben görüyorum" ifadesi geçmişteki bir durumu şimdi oluyormuş gibi anlatmaya yöneliktir. Bunun birkaç kez görülmüş bir rüya olması da ihtimal dâhilindedir. Aynı ihtimal, Yusuf'un zindan arkadaşlarının, *"Ben (rüyamda) kendimi şarap sıkıyor görüyorum."* ve *"Ben (rüyamda) kendimi başımın üzerinde… ekmek taşıyor görüyorum."* ifadeleri için de geçerlidir.

"es-Siman" kelimesi, "es-seminetu"nun çoğuludur. "el-İcaf" sözcüğü de "ecfa’" sözcüğünün çoğuludur ve zayıf, arık anlamına gelir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Ecfa'nın 'icaf şeklinde çoğul olmasının dışında, 'fe'la' kalıbından gelen bir sözcüğün çoğulu 'fial' kalıbında gelmez. Bu sözcüğün kurala uygun çoğulunun, 'el-ucf' şeklinde olmasıdır. 'Hamra', 'hadra' ve 'beyza' sözcüklerinin çoğullarının 'humr', 'hudr' ve 'bîz' olması gibi." (Alıntı sona erdi.) Başkaları ise şöyle demişlerdir: "Bu, bir tür itbadan[1] (uydurmadan) ibarettir. Yoksa sözcüğün kurallara uygun çoğulu 'el-ucf'dur."

"el-İfta", "fetva" ve "futya" sözcüklerinin if'al kalıbına uyarlanmış şeklidir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el- Futya, an-

---

1- [İtba/Tâbi kılma, uydurma; kalıp açısından aynı olmayan iki farklı sözcük birbirinin yanında veya karşısında yer aldıklarında aynı vezne sokulmasından, birinin diğerinin kalıbına uydurulmasından ibarettir. Tıpkı "necisun" kelimesini "ricsun" kelimesiyle birlikte kullandıklarında, "ricsun ve nicsun" şeklinde telaffuz etmeleri gibi. Ayette de öncesinde "fial" kalıbında "siman" kelimesi geçtiği için, tekili "ecfa" olan kelimenin çoğulu da aynı kalıba uyarlanarak "icaf" şeklinde telaffuz edilmiştir. -Musahhih-]

lamın hükmüne ilişkin cevap demektir. Bir cevap anlamın kendisiyle ilgili olmasına rağmen fetva olmaması mümkündür."

"Te'burûn" kelimesi, "el-abr" sözcüğünden gelir, anlamı da rüyanın tevilini açıklamadır. Bazen "tabir" olarak da isimlendirilir. Her iki hâlde de kelimenin anlam kökü, nehir ve benzerinin karşı kıyısına geçmektir. Bir bakıma rüyayı yorumlayan kişi de rüyanın ötesindeki yoruma geçmiş oluyor. Yorumdan maksat da, rüyayı gören kişinin ülfet bulduğu ve kendisine özel bir surette sembolik olarak görünen olgunun gerçekliğidir.

el-Keşşaf adlı eserde, "Seb'e bakaratin simanin=yedi semiz inek" ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Eğer desen ki: 'Simanin (Semiz)' sözcüğünün, mümeyyez konumundaki 'seb'e (yedi)' sözcüğü yerine mümeyyiz konumundaki 'bakaratin (inekler)' sözcüğünün sıfatı olması, dolayısıyla 'seb'e bakaratin simanen' şeklinde okunması arasında bir fark var mıdır? Buna cevap olarak derim ki: 'Siman' sözcüğünü 'bakarat'ın sıfatı olarak kullandığın zaman, 'seb' sözcüğünü bütün inek cinsi ile değil, belli bir inek türü ile temyiz etmeyi (açıklayıp belirlemeyi) kastetmiş olursun. Şayet bu sözcüğü 'seb' sözcüğünün sıfatı olarak alırsan, bu sefer 'seb' sözcüğünü belli bir inek türü ile değil, bütün inek cinsi ile temyiz etmeyi amaçlamış olursun. Sonra dönersin de cins ile temyiz edileni semizlikle vasfedersin."

"Eğer desen ki: Ayette geçen 'seb'un icafun' ifadesi, izafet terkibi kuralı gereğince 'seb'u icafin' şeklinde okunamaz mı? Buna cevap olarak derim ki: Temyizin cümlede yer almasının nedeni, cinsi açıklamaktır. 'el-İcaf (arık)' sözcüğü ise vasıftır, tek başına açıklama işlevini göremez."

"Eğer desen ki: Ama 'selasetu fürsanin (üç atlı)' ve 'hamsetu ashabin (beş arkadaş)' denebiliyor! Buna ne dersin?" O zaman derim ki: 'Faris (atlı), 'sahib (arkadaş)' ve 'rakib (binici)' gibi sıfatlar ismin yerini tutmuşlardır. Artık isim hükmündedirler. Bu yüzden başka sıfatlar için caiz olmayan kullanımlar bu tür özel sıfatlar için caizdir. 'İndî selasetu zihamin (yanımda üç iri var)' ve 'İndî erbaatu ğılazin (yanımda dört sert var)' diyemeyeceğinin farkında değil misin?"[1] (Alıntı burada sona erdi.)

el-Keşşaf'ta ayrıca şöyle deniyor: "Eğer desen ki: Ayette kuru başakların da tıpkı yeşil başaklar gibi yedi tane olduklarına ilişkin bir kanıt var mıdır? Buna vereceğim cevap şudur: Ayette ifadenin akışı semiz

---

1- [el-Keşşaf, c.2, s.473]

ineklerin, arık ineklerin ve yeşil başakların sayısının yedi olduğu belirtiliyor. Böyle bir akışın devamında *'diğerleri'* sözcüğünün de 'yedi' olarak algılanması normaldir. Dolayısıyla, *'diğerlerini de kuru'* ifadesini, 'diğerleri de kuru olan yedi başak' şeklinde anlamak gerekmektedir."

"Eğer desen ki: 'Uharu yabisatin (diğerleri de kuru olan)' ifadesinin mahellen mecrur olarak 'sünbülatin huzrin (yeşil başak)' ifadesine atfedilmesi caiz midir? Cevap olarak derim ki: Böyle bir durum ifadede karışıklığa yol açar. Şöyle ki bu ifadenin 'sünbülatin huzrin' ifadesine atfedilmesi, onun hükmüne girmesini ve onunla birlikte sözü edilen yedinin mümeyyizi olmalarını gerektirir. 'Uharu (diğerleri)' sözcüğü de söz konusu yediden başka bir şey [yani o yedi yeşil ve kuru başak dışında bir başka yedi kur başağın] olmasını gerektirir. Bunun açıklaması şöyledir: 'İndî seb'etu ricalin kıyamin ve kuudin (benim yanımda ayakta ve oturmuş yedi adam var)' dediğin zaman, bu ifade doğru olur. Çünkü sen 'seb'etu (yedi)' sözcüğünü, ayakta ve oturmuş olmakla nitelenen 'rical (adam)' sözcüğü ile temyiz etmiş oluyorsun. Yani yanındaki adamların, bazılarının ayakta, bazılarının da oturmuş olduklarını ifade etmeyi amaçlıyorsun. Ama eğer 'İndî seb'etu ricalin kıyamin ve uharu kuudin' desen, cümlede karışıklık olur ve anlam bozulur. [Çünkü bu ifade, 'Benim yanımda ayakta yedi adam var ve diğerleri de oturmuş' anlamına gelir ki, ifade etmek istediğin anlamın dışında bir anlamdır bu]." (Alıntı burada sona erdi.)

el-Keşşaf'taki bu açıklamalar, gramatik açıdan ince ayrıntılara değiniyor olmakla beraber, kuru başakların da diğerleri gibi yedi tane olduğu yönünde zandan öte bir şey ifade etmiyor. İfadenin akışından, buna ilişkin zorunlu bir işaret olduğu ise kesinlikle iddia edilemez.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Mısır kıralı ileri gelen adamlarına dedi ki: Ben rüyamda yedi arık ineği yiyen yedi semiz inek gördüm. Ayrıca yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüyaları yorumlayabiliyorsanız, bana rüyamın hükmünü bildirin.

44) (İleri gelenler) dediler ki: "**Bunlar karmakarışık (demet hâlinde) rüyalardır. Biz böyle rüyaların (veya bütün rüyaların) tabirini bilmeyiz.**"

Ayetin orijinalinde geçen "el-ehlam", "el-hulum"un çoğuludur. "el-Hulm" şeklinde de telaffuz edilebilir. Bununla kastedilen, uyuyan kişi-

nin gördüğü rüyadır. Bana öyle geliyor ki, bu sözcüğün anlam kökünde, kişinin duyu organlarını devreye sokmaksızın kendi nefsi içinden insanda şekillenen olgu ve düşünce unsuru yatmaktadır. Aklın da "el-hulum" olarak nitelendirilmesi de bu yüzdendir. Çünkü akıl aracılığıyla düşünme melekesi doğru mecrasında etkinlik gösterir. Yine büluğ çağına sırf bu yüzden "el-hulum" denilmiştir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Çocuklarınız erginlik çağına girdiklerinde..."* (Nûr, 59) "el-Hilm" sözcüğü de buradan gelir. Anlamı da hafif meşrepliğin zıddı olan ağırbaşlılık, yumuşaklık ve sabırlılıktır. Öfke heyecanı karşısında insanın nefsini ve içgüdülerini kontrol altına alması ve cezalandırma hususunda acele etmemesi yani. Böyle bir şey de hiç kuşkusuz ancak düşüncenin doğru mecrasında gelişmesi durumunda söz konusu olabilir. Ragıp İsfahanî şöyle der: "Sözcüğün asıl anlamı, "el-hilm", yani yumuşaklık, sabırlılık ve ağır başlılıktır." Ancak Ragıb'ın bu yorumunun bir zorlama eseri olduğu belirgindir.

Ayetin orijinalindeki "azğas" kelimesinin kökü olan "zığs" kelimesiyle ilgili olarak Ragıp İsfahanî şöyle der: "ez-Zığs"; bir demet reyhan veya haşhaş ya da dal demektir. Çoğulu da 'azğas'tır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Eline bir demet sap al.'* [Sâd, 44] Gerçek anlamı belli olmayan karışık düşler de buna benzetilmiştir: *'Dediler ki: Bunlar demet demet (karmakarışık) rüyalardır.'* Karmaşık düşlerden bir demet yani." (Alıntı burada sona erdi.)

Bir tek rüyanın, demet demet karmakarışık düşler olarak nitelendirilmesinin nedeni, rüya görenin, rüyasının farklı rüyalardan farklı şekillerin bir araya gelmesinden meydana geldiğini ve bu farklı rüyaların her birinin kendine özgü bir yorumu olduğunu demek istemesidir sanki. Bu tür rüyalar da bir araya gelip birbirine karışınca bir yorumcu için, yorumunu yapıp içinden çıkmak zor olur. İnsanın uykusundan bir rüyadan diğerine, sonra bir üçüncüsüne... geçtiği çok olur. İşte bu şekilde rüyalar birbirine girince, düşlerden bir demet oluşur ve gerçek anlamını kavramak güçleşir. Burada böyle bir kastın olduğunun bir kanıtı da, "ezğasu ehlamin (demet demet karmakarışık rüyalar)" ifadesinin hem muzaf, hem de muzafun ileyh kısmının birlikte nekre kılınmış olmasıdır.

Kaldı ki, *"Kral dedi ki: Ben (rüyamda) yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek... görüyorum..."* ayetinin, sadece bir rüyanın görüldüğüne yönelik kanıtsallığı pek açık değildir. Tevratta, kralın bir

keresinde yedi semiz ve yedi arık ineği rüyasında gördüğü, bir diğer rüyasında da yeşil başaklar ile kuru başaklar gördüğü belirtiliyor.

"Biz böyle rüyaların (veya bütün rüyaların) tabirini bilmeyiz." Eğer "el-ehlam" ifadesinin başındaki "el" takısı, "ahd-i zihnî", yani zihindeki belli hususa vurgu yapmak için yer almışsa, şöyle bir anlam kastedilmiş olur: "Biz, demetler hâlinde karmakarışık düşlerden oluşan bu tür rüyaların tabirini bilmeyiz." Şayet "el" takısı bu amaçla yer almamışsa, o zaman da, başına "elif-lâm" harflerini alan çoğulun da genellik ifade edeceği gerçeğinden hareketle şöyle bir anlamın belirginleştiğini söyleyebiliriz: "Biz bütün rüyaların tabirini bilmeyiz. Sadece karmakarışık düşlerin dışında kalan rüyaları yorumlarız." Her hâlükârda, onların kralın rüyasını karmakarışık düşler olarak nitelendirmeleri ile, düşlerin yorumunu kendilerinden olumsuzlamaları arasında bir çelişki yoktur. Eğer rüyalardan maksat, sadece gerçek rüyalar olsaydı, sözlerinin her bir kısmı diğer kısmına ihtiyaç bırakmamış olacaktı [ve her ikisini söylemelerine gerek kalmayacaktı].

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "İleri gelenler krala dediler ki: Senin gördüğün, demet demet rüyalar ve farklı rüyaların karışımından oluşan karmakarışık düşlerdir. Biz bu tür rüyaların yorumlarını bilmeyiz." Ya da: "Biz her rüyanın yorumunu bilmeyiz, sadece salih rüyaların yorumunu biliriz."

45) (Hapisteki) iki kişiden kurtulan ve nice yıl sonra (Yusuf'un dediklerini) hatırlayan adam dedi ki: "Ben size onun yorumunu bildiririm. Beni hemen (zindandaki Yusuf'a) gönderin."

Ayetin orijinalinde geçen "ümmet" kelimesi, bir amaca yönelik olarak bir araya gelmiş topluluk demektir. Genellikle insanlar için kullanılır. Burada ise, yıllardan bir grup kastediliyor. Bu da, bu sözü söyleyen kralın şarap sunucusunun Yusuf'u efendisinin yanında anmayı unuttuğu süredir. Yusuf ondan bunu istemiş, ama şeytan ona Yusuf'u efendisinin yanında anmasını unutturmuştu. Bu yüzden Yusuf zindanda birkaç yıl daha kalmıştı.

Ayetin anlamı ise şöyle belirginleşiyor: Yusuf'un iki zindan arkadaşından kurtulmuş olanı, aradan geçen bir grup yılın ardından Yusuf'un zindanda rüyalarını yorumlarken kendisinden istediği şeyi hatırladı ve dedi ki: "Ben kralın gördüğü rüyanın yorumunu size haber veririm. Bunun için beni hemen zindana Yusuf'un yanına göndermeniz gerekir. O zaman size rüyanın yorumunu bildirebilirim."

"Size bildiririm" ve *"gönderin"* ifadelerindeki çoğul hitap, kralın yanında bulunanları da meseleye ortak etme anlamını taşımaktadır. Bunlar devletin üst düzey yöneticileri ve kralın yardımcılarıydılar. Ülkenin idaresini onlar yürütüyorlardı. Bir sonraki ayette geçen *"Ümit ederim ki, insanlara (cevabınla) dönerim..."* ifadesi de buna ilişkin bir kanıt mahiyetindedir. Nitekim bu ifadenin üzerinde duracağız.

46) "Ey Yusuf, ey (özü ve sözü) dosdoğru kişi! Yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek ve yedi yeşil başak ile diğerleri de kuru olan (başaklar) hakkında görüşünü bize bildir. Ümit ederim ki, insanlara (cevabınla) dönerim de belki onlar da (bunun anlamını) öğrenirler."

Anlatımı kısa tutmak için cümlenin akışında bazı ifadeler hazfedilmiş ve takdirî anlamlar öngörülmüştür. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Bunun üzerine onu zindana Yusuf'un yanına gönderdiler. Yusuf'a dedi ki: Ey Yusuf, ey dosdoğru kişi! Kralın rüyasını bize bildir." Sonra rüyayı anlattı ve insanların bu rüyaya ilişkin yorumunu beklediklerini hatırlattı.

Kuşkusuz bu, Kur'ân'ın göz kamaştırıcı ifade tarzının etkileyici örneklerinden biridir.

Adam Yusuf'u, "es-sıddık", yani çok doğru olan kişi olarak nitelendiriyor. Çünkü kendisinin ve diğer arkadaşının rüyalarına getirdiği yorumların doğru çıktığını görmüştü. Ayrıca zindanda iken onun söz ve fiillerinden başka örnekleri de gözlemlemişti. Yüce Allah da birçok yerde onun "sıddık" olduğunu vurgulamaktadır.

Adam rüyanın içeriğini anlatıyor; ama bunun bir rüya olduğunu belirtmiyor: *"Yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek ve yedi yeşil başak ile diğerleri de kuru olan (başaklar) hakkında görüşünü bize bildir."* Çünkü adamın, *"görüşünü bize bildir."* sözü, Yusuf'un göz attığı durumda varacağı hükmü açıklamasına ilişkin bir istek mahiyetindedir. Onunla Yusuf arasında bilinense, bunun bir rüya yorumu olduğudur. Nitekim ifadenin sonuç kısmı da buna delâlet etmekte ve açık bir şekilde anlatılanın rüya olduğu hususunu ortaya çıkarmaktadır.

"Ümit ederim ki, insanlara (cevabınla) dönerim de belki onlar da (bunun anlamını) öğrenirler." Birinci "leallî (ümit ederim)" sözü, *"bize bildir."* sözüne ilişkin bir gerekçelendirme, ikinci "leallî (belki)" sözü de *"dönerim"* sözüne ilişkin bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Mak-

sat şudur: Bu rüya hakkında görüşünü bize bildir. Çünkü senin görüş bildirmende şu ümit vardır ki, ben görüşünle insanlara döneceğim ve onlara bunu haber vereceğim. Benim insanlara dönmemde ise şu ümit vardır ki, onlar bunu bilip öğrenecekler, bu yorum sayesinde şaşkınlıktan ve cehaletten çıkmış olacaklar.

Bundan da anlıyoruz ki, *"dönerim"* sözü, "bu cevap, görüş ve yorumla dönerim" anlamındadır. Bilindiği gibi, eğer Yusuf bu rüya ile ilgili bir yorum yapsa ve yorum yapmasını isteyen kişi bununla insanların yanına dönse, bu dönüşü, rüyanın yorumunu bilen ve hükmünden haberdar olan birinin dönüşü olacaktır. O hâlde adamın böyle bir durumda insanların yanına dönmesi, kendisine sunulan yorumla birlikte dönmesi anlamına gelir. Okuyucuların bu inceliğe dikkat etmelerinde yarar vardır.

Başta [çoğul ifadeyle], *"görüşünü bize bildir."* demesi, ardından [tekil ifade kullanarak], *"Ümit ederim ki, insanlara (cevabınla) dönerim..."* ifadesine yer vermesi gösteriyor ki, adam kraldan ve devletin üst düzey yöneticilerinden getirdiği bir mesaj desteğinde ondan yorum istemişti. Bu yorumu da sırf kendisi bilsin, sonra onu alıp insanlara bildirsin diye istemiyordu. Yani yorumu öğrenip sonra insanlara kendi adına bildirme amacını gütmüyordu. Bilakis, amacı Yusuf'un yorumunu doğrudan insanlara taşımaktı. Bu nedenle Yusuf da özel olarak ona hitap etmek yerine, hitabı hem onu, hem de başkalarını kapsayacak şekilde genelleştiriyor ve *"Peş peşe yedi yıl ekin ekersiniz..."* diyor.

Adamın, *"insanlara"* şeklindeki sözü, insanların [yani devletin üst düzey yöneticilerinin] Yusuf'un yapacağı yorumla şaşkınlıklarının son bulmasının beklentisi içinde olduklarına işaret ediyor veya doğrudan bunu gösteriyor. Çünkü üst düzey yöneticiler insanların işlerinin yönetimini üstlendikleri bakımından onların yönetim bazındaki şaşkınlıkları bütün halkın şaşkınlığı demektir. Veya insanlar zaten bu hâl üzereydiler. Çünkü kralla yakından ilgileniyor, onun gördüğü rüyaya önem veriyorlardı. Çünkü rüya genellikle insanların yaşamsal meselelerine dönük işaretler içerir. Krallar ise, memleket işleriyle uğraşır, tebaalarının yönetimiyle ilgilenirler.

47) (Yusuf) dedi ki: "Peş peşe yedi yıl ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakın."

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "ed-De'bu; yürümeye devam etmek demektir. Araplar, 'De'ebe fi's-seyri de'ben.' derler. Yüce Allah şöyle buyurur: *'Düzenli seyreden güneşi ve ayı size müsühhar kıldı.'* [İbrâhîm, 33] Bir diğer anlamı da sürekli aynı hâl ve gidişat üzere devam etmek olan âdet ve alışkanlıktır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Firavun ailesinin gidişatı gibi."* [Enfâl, 52] Sürekli izledikleri alışkanlıkları ve gidişatları yani." (Alıntı burada sonra erdi.) Bu açıklamayı esas aldığımızda şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: "Yedi sene peş peşe sürekli olarak ekin ekin." Bazılarına göre, 'de'ben' sözcüğü, yorulmak anlamına gelir ve kastedilen anlam da şudur: "Tam bir uğraşı ve çaba ile (kendinizi yorarak) ekin ekin." Bu sözcüğün cümle içinde hâl olması da muhtemeldir. O zaman da şöyle bir anlam karşımıza çıkar: "Peş peşe sürekli çalışanlar veya çabalayıp çalışanlar olarak ekin ekin."

Bazıları, ayetin orijinalinde geçen "tezreûne (ekersiniz)" sözcüğünün inşa (izreû=ekin) anlamında haber olduğunu söylemişlerdir. Nitekim bir emrin yerine getirilmesinin önemini abartılı olarak vurgulamak için emir çoğu zaman haber kalıbında sunulur. Sanki Yusuf Peygamber'in bu sözleri ifade kurgusu itibariyle şu ayetin ifadesini çağrıştırmaktadır: *"Allah'a ve Resulü'ne inanırsınız, Allah yolunda cihat edersiniz."* (Saff, 11) [Yani Allah'a ve Resulü'ne inanın, Allah yolunda cihat edin.] Bunun haber kalıplarında sunulan bir emir olduğunun kanıtı da, ayetin devamında yer alan *"biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakın."* ifadesidir. Bazıları demişlerdir ki: Hz. Yusuf'un, ekinlerin, başağında olduğu gibi bırakılıp stoklanmasını emretmesinin sebebi; güvenin, uzun süre bekletilse de başaklardaki ekinlere zarar vermemesi, onları yok etmemesi içindir. Ekinler harmanlanıp başaklarından ayrılandığı zaman ise, çürüyüp güve tarafından yenmeleri çabuk gerçekleşir.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Yedi sene peş peşe ekin ekin. Biçtiklerinizi başaklarında bekletin ki yok olmasınlar. Bu yıllar zarfında az olan yiyeceğiniz miktarın dışındakileri bu şekilde stoklayın.

48) "Sonra bunun ardından (döne döne size) saldıran yedi (kurak) yıl gelecek ve (tohumluk olarak) saklayacağınız az bir miktar dışında, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyecektir."

Ayetin orijinalinde geçen "eş-şidad", "eş-şiddet" kökünden "eş-şedid"in çoğuludur ve zorluk demektir. Çünkü kuraklık ve açlık yıllarında insanlar büyük zorluklar ve sıkıntılar çekerler. Ya da "şedde aleyhi"

ifadesinde olduğu gibi döne döne saldırmak anlamındadır. Bu, ifadenin akışına daha uygun görünüyor. Çünkü Hz. Yusuf bunun ardından yer alan sözlerinde bu yılları, *"o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyecektir."* şeklinde nitelendiriyor.

Bu bakımdan ayetin son derece etkileyici bir örneklendirme içerdiğini görüyoruz. Bu örnekte, yıllar yırtıcı vahşi hayvanlara benzetilmiş. Öyle ki döne döne insanların üzerine saldırarak onları avlamak ve parçalayıp yemek istiyorlar. İnsanlar da yanlarında stokladıkları yiyecekleri onlara sunarak onlardan canlarını kurtarmak istiyorlar. Böylece bu canavar yıllar o yiyecekleri yiyerek insanlardan vazgeçiyorlar.

Ayetin orijinalindeki "tuhsinûne" kelimesinin mastarı olan "el-ihsan" sözcüğü, depolamak ve korumak amacıyla stoklamak demektir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Bundan sonra, yani bereketli ve verimli geçeceği söylenen yılların ardından, size büyük sıkıntılar yaşatacak ve döne döne size saldıracak zorlu yedi yıl gelecek. Bu yıllar sizin onlar için hazırladığınız, depolayıp stokladığınız yiyeceklerin çok azı hariç tümünü yiyip bitirecektir.

49) "Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara çayırlar yeşertilecek (veya bol yağmur yağdırılacak) ve onlar o yılda (hayvanlarının sütünü) sağacaklar (veya meyve suyu ve yağ sıkacaklar)."

"Ğasehullahu ve eğasehu", yani Allah ona yardım etti. "Yağîsuhu ve yuğîsuhu", yani ona yardım ediyor. Bu sözcük yardım anlamına gelen "el-ğavs" kökünden türemiştir. Ama eğer "el-ğays" kökünden türemiş olursa, ayetin orijinalinde geçen "yuğasu" sözcüğü, "yağmur yağdırlacak" anlamına gelir. Tıpkı "Ğasehumullahu yeğîsuhum mine'l-ğays (Allah onlara yağmur yağdırdı)" ifadesinde olduğu gibi. O hâlde, ayetteki "fihi yuğasu'n-nas" ifadesi eğer "el-ğavs" kökünden geliyorsa, anlamı, "O yılda Allah tarafından kendilerine yardım edilecek, sıkıntıları giderilecek, kuraklık ve açlık ortadan kaldırılacak, üzerlerine nimet ve bereket indirilecektir." şeklinde belirginleşir. Şayet sözcük "el-ğays" kökünden türemişse, bu durumda anlamı, "O yılda yağmur yağdırılacak ve böylece aralarında hüküm süren kuraklık ortadan kalkacaktır." şeklinde olur.

Aslında "fihi ye'sirûne (o yılda sıkacaklar)" ifadesini göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu iki anlamdan ikincisinin daha uygun ol-

duğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bazı müfessirlerin şu iddiası doğru değildir: "Ayetin akışı itibariyle ilk anda zihinde canlanan, birinci anlamdır. İkinci anlam ise, ancak ifadenin 'yu'serûne' kıraatini esas aldığımızda belirginleşebilir."[1]

Bu arada bazı Doğubilimciler, ikinci anlamla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuşlardır: "Bu anlam, ayetin kastettiği objektif ortamla bağdaşmıyor. Çünkü Mısır'ın verimliliği yağmurlardan değil, Nil nehrinin kabarmasından ileri gelir. Yağmurların bunda hiçbir etkinliği olmaz."

Doğubilimcilerin bu görüşlerine şöyle cevap vermek mümkündür: Nil nehrinin kabarması kendiliğinden olmaz. Nil nehri Sudan'daki kollarını besleyen yağmur suları sayesinde kabarır.

Kaldı ki "yuğasu" sözcüğünün, bitki anlamına gelen "el-ğays" kökünden türemiş olması da ihtimal dâhilindedir. Lisanu'l-Arab'da şöyle deniyor: "el-Ğaysu, yağmur suyuyla beslenen çayır demektir." Bu bakımdan, *"o yılda sağacaklar"* ifadesini esas aldığımızda, bu son ihtimalin ilk iki ihtimalden daha uygun olduğunu söyleyebiliriz.

"Ve onlar o yılda sağacaklar." şeklinde tercüme ettiğimiz ifadenin orijinali olan "ye'sirûne" sözcüğü "el-asr" kökünden türemiştir. Anlamı ise, bir şeyi sıkarak suyunu veya yağını çıkarmaktır. Pekmez veya başka bir şey üretmek için üzüm ve hurmaları sıkmak veya katık ya da kahvaltılık yağ elde etmek için zeytin ve susam sıkmak gibi. Bu sözcük ile "süt sağmak" da kastedilmiş olabilir. Yani onlar bu yılda hayvanlarının memesinden süt sağarlar. Nitekim bazı müfessirler de bu ifadeyi bu şekilde açıklamışlardır.

Buna göre, kastedilen anlam şudur: "Sözü edilen yedi kıtlık yılının ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanların arazileri yeşerecek veya insanlara bol yağmurlar yağacak ya da yardım edilecektir. O yılda meyveleri ve bazı baklagilleri sıkarak sularını ve yağlarını elde edeceklerdir yahut hayvanlarının sütünü sağacaklardır." Bu ifade, onların üzerlerine, hayvanlarına ve sürülerine bol nimetlerin indirilmesinden bir kinayedir.

Beydavî, kendi tefsirinde şöyle der: "Hz. Yusuf, semiz inekler ile yeşil başakları bereketli yıllar ve arık inekler ile kuru başakları da kurak yıllar, arık ineklerin semiz inekleri yemelerini bereketli yıllarda stok

---

1- [el-Menar, c.12, s.320]

edilen yiyeceklerin kurak geçen yıllarda yenmesi olarak yorumladıktan sonra, bu ayette onları bereketli yılların geleceği yönünde müjdeliyor. Büyük bir ihtimalle Hz. Yusuf, bunları vahiy yoluyla öğrenmişti. Ya da kurak yılların yedi yıl sonra sona ermesinin verimli yılların gelmesi anlamında olduğunu yahut da kulların çektikleri sıkıntılardan sonra geniş imkânlara sahip olacakları bir hayat yaşamalarının ilâhî yasa gereği olduğunu biliyordu."[1] (Alıntı burada sona erdi.) Başka müfessirler de buna benzer açıklamalar getirmişlerdir.

el-Menar tefsirinin yazarı ise, tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Kastedilen anlam şudur: 'O sene çok verimli ve bereketli olacaktır. İnsanlar arzuladıkları her türlü nimete ve konfora fazlasıyla kavuşacaklardır.' Hz. Yusuf rüyanın yorumuna ek olarak bu açıklamaları sunuyor. Bunun nedeni, sıkıntılı ve kurak geçen yıllardan sonraki ilk yılın söz konusu yıllardan farklı olmasının mümkün olmasıdır. Bu özelleştirici ve ayrıntılandırıcı açıklamayı Hz. Yusuf kuşku yok ki, ancak yüce Allah'ın vahyi sonucu öğrenebilmiştir. Yoksa kralın rüyasında böyle bir yorumu gerektirecek somut bir ifade söz konusu değildir. Ayrıca rüyaya ilişkin yorumun da bu denli ayrıntılı olması gibi bir zorunluluk da yoktur."[2] (Alıntı burada sona erdi.)

Benim gördüğüm şudur: Yukarıdan beri sunduğumuz yorumlarda adı geçen tefsir bilginleri, ayetleri yorumlarken kolaylaştırma, hafife alma ve müsamaha yöntemini esas almışlardır. Şöyle ki: Hz. Yusuf'un (a.s), kralın rüyasına ilişkin yorumu kapsamında sarf ettiği, *"Peş peşe yedi yıl ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakın. Sonra bunun ardından (döne döne size) saldıran yedi (kurak) yıl gelecek ve (tohumluk olarak) saklayacağınız az bir miktar dışında, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyecektir."* şeklindeki sözlerine baktığımız zaman, bu sözlerini, onlara gelecek yedi yılın verimli, bereketli, onları izleyen diğer yedi yılın da kurak geçeceğini bildirme esasına dayandırmadığını görürüz. Eğer Hz. Yusuf'un maksadı bu esasa dayalı bir açıklama yapmak olsaydı, konuşmanın şu şekilde olması gerekirdi: "Size, bereketli ve verimli yaşayacağınız yedi yıl gelecek, sonra bunun ardından zorlu yaşayacağınız yedi yıl gelecek

1- [Beydavî, c.1, s.498]

2- [el-Menar, c.12, s.320]

ki bu zorlu yıllar, stokladığınız yiyecekleri tüketecektir." Ardından bu noktada, "Bu sıkıntıdan ve ölümcül tehlikeden kurtulmanın yolu nedir?" şeklinde bir sorunun sorulması ve onun da bu soruya şu cevabı vermesi gerekirdi: *"Peş peşe yedi yıl ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakın..."*

Aksine Hz. Yusuf konuşmasını, onların yapmaları gereken işleri [ve kuraklık sıkıntısından kurtulma yollarını] açıklama esasına dayandırıyor; bu sözlerinin onlar için kendilerini tehdit eden açlıktan, sıkıntıdan kurtulmanın bir ön hazırlığı, bir ön adımı olduğunu vurguluyor. Söz konusu ifadelerden anlaşılan budur. Bu da gösteriyor ki, kralın gördüğü rüya, insanların kuraklık felâketinden kurtulmaları için alınması gereken tedbirleri gösteren bir örnek mahiyetindedir. Sorumluluk konumunda olan kişilere, yurttaşlarının hayatı açısından yerine getirmekle yükümlü oldukları görevlere ilişkin bir işaret konumundadır. Verilen örnek şudur: Yedi inek semizlenmeli ki, yedi arık inek onlara saldırsın ve onları yesin. Sonra yedi yeşil başak kuruduktan sonra harmanlanmadan ve ayıklanmadan olduğu gibi korunmalıdır.

Sanki kralın nefsi, rüyasında, kurak geçecek yılın ülke için oluşturduğu tehditler karşısında alınması gereken önlemleri görmüş ve verimli yıllar ile kurak yılları, diğer bir ifadeyle o yıllarda yiyecekleri erzakı inek şeklinde tasvir ederek kralın bilincine anlatmıştır. Ardından âdetleri üzere yapılan ekinlerden elde edilen mahsulün ilk yedi yılda bol oluşunu da ineklerin semizliği, diğer yedi yıldaki verimsizliği de ineklerin zayıflığı şeklinde tasvir ederek anlatmıştır. İlk yedi yılda stoklanan yiyeceklerin ikinci yedi yılda tüketilmesini de arık ineklerin semiz inekleri yemesi, bu arada erzakın korunması hususunda almaları gereken önlemleri de, yeşil başaklara karşılık kuru başakların korunması şeklinde tasvir edip anlatmıştır.

Hz. Yusuf (a.s) ise, kralın rüyasını yorumlarken, rüyada tasvir edilen olgulara sadece üç hususu ekliyor:

Birincisi: *"Yiyeceğiniz az bir miktar hariç"* şeklindeki istisna. Bu, rüyanın yorumunun bir bölümü değildir. Burada, başaklarda tutmaları gerekenlerin dışında sadece yiyecek olarak tasarrufta bulunacakları kısım açıklanıyor.

İkincisi: *"Saklayacağınız az bir miktar dışında"* şeklindeki istisna. Burada Hz. Yusuf, insanların bol ürünler elde edecekleri, (meyve suyu

ve yağ) sıkacakları yılda tohum veya başka bir amaç için gerektiğinde kullanacakları miktarı kastetmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Yusuf (a.s), *"Yedi arık ineğin yemekte olduğu"* ifadesinden hareketle böyle bir yorum yapmıştır. Çünkü burada, "yedi" denilmiyor. Bilakis, ineklerin, onları yemekle meşgul oldukları, henüz yiyip bitirmedikleri dile getiriliyor. Eğer biriktirdikleri yiyecekler zorlukla geçen kurak yıllarda tamamen tüketilecek olsaydı, rüyada ineklerin onların hepsini yiyip bitirdiğini görürdü.

Üçüncüsü: *"Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara çayırlar yeşertilecek (veya bol yağmur yağdırılacak) ve onlar o yılda (hayvanlarının sütünü) sağacaklar (veya meyve suyu ve yağ sıkacaklar)."* ifadesi. Bu ifade gösteriyor ki, Hz. Yusuf (a.s) bu sonucu, semiz ve arık inekler ve yeşil başaklarla ilgili olarak tekrarlanan *"yedi"* sayısından algılamıştır. *"Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki"* ifadesi, gelecekle ilgili bir duruma ilişkin bir haber niteliğinde olsa da, zorlu geçen bu yedi yıldan sonra gelecek olan bu yılın çalışmalarına, ekin ekmelerine ve yiyecek stoklamalarına ihtiyaç duyulmayacak kadar bereketli olacağına ilişkin kinayeli bir anlatımdır. Yani, insanlar, yiyeceklerini temin etmek için o yılda herhangi bir zorlukla karşılaşmayacaklardır.

Belki de bu üç husustan dolayı ayetlerin akışında değişikliğe gidilmiş ve *"o yılda insanlara çayırlar yeşertilecek (veya bol yağmur yağdırılacak) ve onlar o yılda (hayvanlarının sütünü) sağacaklar."* denilmiş, buna karşılık, bundan önceki iki ayetin ifade tarzı korunarak, "O yılda sizler bol bitki elde edeceksiniz ve meyve ile yağ sıkacaksınız." denilmemiştir. Dolayısıyla bu ifade değişikliği ile anlatılmak istenen şudur: O yılda insanlar geçimleri için sizin çalışmanıza, sizin onların yiyeceklerini belli bir düzen içinde düzenlemenize ihtiyaç duymazlar. Bilakis bereketli geçen yıl içinde yağmurlar yağdırılarak onlara bol bitkiler verilir, nimet ve bereketin inmesi sayesinde meyve ve yağ sıkarlar.

Buradan hareketle el-Menar yazarının, "Bu özelleştirici ve ayrıntılandırıcı açıklamayı Hz. Yusuf kuşku yok ki, ancak yüce Allah'ın vahyi sonucu öğrenebilmiştir. Yoksa kralın rüyasında böyle bir yorumu gerektirecek somut bir ifade söz konusu değildir. Ayrıca rüyaya ilişkin yorumun da bu denli ayrıntılı olması gibi bir zorunluluk da yoktur." şeklindeki değerlendirmesini de savmış oluyoruz. Çünkü kurak senenin

verimli sene ile yer değiştireceğinin rüyadan çıkarsanacağından kuşku yoktur. Bu senenin diğer verimli senelere göre ayrıcalığının, diğer verimli yıllara oranla o yılda rızkın çok daha fazla olacağı şeklindeki değerlendirmesine gelince, ayetin lafzından böyle bir anlam çıkarsamak kesinlikle mümkün değildir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, ayette kuru başakların neden "yedi" sayısı ile vasfedilmediklerini ve neden *"yedi yeşil başak ile diğerleri de kuru olan"* şeklinde bir ifadenin kullanıldığını da anlıyoruz. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi, rüyanın hedefi, verimlilik ve kuraklık olgularının kendisini göstermek değildir. Bilakis rüyanın amacı, böyle bir olay karşısında alınacak önlemleri göstermektir. Bu yüzden anlatımın gelişinden kuru başakların yedi sayısıyla vasfedilmiş olduklarını kendiliğinden anlamak mümkündür ve ayrıca yedi vasfını zikretmek gereksizdir. Eğer olayın kendisine işaret edilmiş olsaydı, bu ayrıntıyı da zikretmek zorunlu olacaktı. Bu noktaya dikkat ediniz.

Yine buraya kadar yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, "yuğasu" ifadesiyle bol yağmur yağdırılması veya çayırların yeşertilmesi ve "ye'sirûne" ifadesiyle de sürülerin bol süt vermeleri kastedilmiş olması daha uygundur. Böylesi bir anlam, kralın rüyasında gördüğü yedi semiz inek ve yedi arık inek sembollerine daha uygun düşmektedir. Çünkü bu tür motifler hemen yeşil çayırları ve bol süt elde etmeyi çağrıştırırlar. Bu da özellikle yağmurların yağışının ve süt sağımının bahis konusu edilmesinin nedenini aklamaktadır. Bununla beraber doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

50) Kral dedi ki: "Onu bana getirin!" Elçi, Yusuf'a geldiğinde (Yusuf) dedi ki: "Efendine dön ve ona, 'Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?' diye sor. Kuşkusuz, benim Rabbim onların tuzağını bilendir."

Açıklamayı kısa tutmak amacıyla, konuşmanın akışında bazı ifadelerin hazfedildiğini, bazı yerlerde zımnen değinilerek isimler zikredilmeden sırf zamirlerle işaret etmekle yetinildiğini görüyoruz. Bu durumda -ayetlerin akışını ve olayların doğasını da göz önünde bulundurarak- ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Kralın şarap sunucusu olup Yusuf'un yanına elçi olarak giden kişi döndü ve onlara Yusuf'un rüyanın yorumuna ilişkin olarak yaptığı açıklamaları anlattı. Kral bu sözleri duyduktan sonra, *"Onu bana getirin!"* dedi.

Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Yusuf'un onlara yedi yıl peş peşe kuraklık çekeceklerini haber vermesi, kendileri açısından son derece önemli bir olaydı. Bunun yanında, doğru ve isabetli oldukları son derece belirgin olan görüş ve değerlendirmeleri de, toplumunun işleriyle yakından ilgilenen, memleketinin sorunlarını çözmekle uğraşan sorumluluk sahibi kral açısından çok daha önemli ve etkileyiciydi. Duydukları onu dehşete düşürmüştü, tek kelimeyle paniklemişti. Bu yüzden onun yanına getirilmesini emretti ki, onunla konuşsun ve söylediklerini yakından anlama ve gözlemleme imkânını bulsun. Yüce Allah'ın, Yusuf'un kralla konuştuğunu bize bildiren ifadeleri de bunun somut kanıtıdır: *"Onunla konuşunca da..."*

Kralın Yusuf'un getirilmesini emretmesi, sırf huzuruna getirilmesi ve onu tanımaya yönelik bir girişim değildi. Bilakis onun hapisten çıkarılması ve yüz yüze konuşmanın temin edilmesi amacına yönelikti. Sırf onu şahsen görmek ve konuşulduktan sonra tekrar zindana geri dönecek bir tutuklunun huzura getirilmesi amacına yönelik olsaydı, Yusuf'un huzura çıkmaktan kaçınması söz konusu olamazdı, kaçınsa bile zorla götürülürdü. Dolayısıyla kralın onun huzura getirilmesini istemesi, affedildiğinin ve serbest bırakıldığının ifadesiydi. Ona huzura gelme ve hakkında adaletle hükmedilme isteğinde bulunma, gerçeğin açığa çıkmasını sağlayacak yeni bir yargılama imkânını sunmuştu. İşte zindandan çıkmayı istememe ve kadınlara soru sorulmasını isteme şeklindeki süreç sonuç itibariyle kralın daha önce, *"Onu bana getirin!"* dediği hâlde, sonradan *"Onu bana getirin, onu kendime özel (danışman) kılayım."* demesine neden olmuştur.

Hz. Yusuf kralın elçisine, *"Efendine dön ve ona, 'Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?' diye sor."* derken, son derece edepli bir tavır takınıyor. Dikkat edilirse, Aziz'in karısı hakkında onu rencide edecek bir söz sarf etmiyor, sadece kendisiyle kadın arasında hakka dayalı olarak yeni bir yargılama sürecini başlatmasını istiyor. Nefsinden murat almak isteyen diğer kadınlara işaret ederken de onlar hakkında incitici, rencide edici bir söz söylemiyor; sadece suçsuzluğunun ortaya çıkmasını sağlayacak bir araştırma başlatmasını arzu ediyor. Böyle bir istekte bulunurken de sadece Aziz'in karısının kendisinden murat alma girişimi hususunda suçsuz olduğunu değil, herhangi bir murat alma girişimi hususunda suçsuz olduğunun

ispatını amaçlıyor. Hiç kuşkusuz ona nispet edilen fuhuş suçlaması büyük bir musibetti, ağır bir imtihandı.

Yine kadınlardan kötüleyici bir üslupla söz etmiyor, sadece *"Kuşkusuz, benim Rabbim onların tuzağını bilendir."* diyor. Bu da Rabbine yönelttiği bir tür şikâyetten başka bir şey değildir.

Kralın elçisiyle konuşurken, sözlerinin başında ve sonunda yer verdiği ifadeler ne kadar da etkileyici ve latiftir! Diyor ki: *"Rabbine* (kralı kastediyor) *dön ve ona... sor."* Sonra diyor ki: *"Şüphesiz benim Rabbim* (Allah'ı kastediyor) *onların tuzağını bilendir."* Bu ifade tarzı, bir tür hakkın tebliği olarak algılanabilir. Ayrıca, Hz. Yusuf'un Aziz'in karısına, *"Kuşkusuz O benim Rabbimdir. (Aslında O) benim konumumu iyi kılmıştır."* [23. ayet] derken, *"Rabbim"* kelimesiyle kadının kocasını kastettiğini ve onu kendisi için bir rab olarak algıladığını söyleyenlerin dikkatlerini, bu kelimeden maksadın ne olduğuna çekmek de olabilir.

Bir de şu ifadenin gönül okşayıcı letafetine bakın! *"Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?"* İfadenin orijinalinde geçen "bâl", önemsenen büyük olay demektir. Diyor ki: "O büyük olay ve onları böylesine etkileyen, çepeçevre kuşatan durum neydi?" Onu arzulamalarından, sevdasından dolayı akıllarını yitirmiş olmalarından başka bir şey değildi kuşkusuz. Bu öyle bir sevdaydı ki, kendilerinden geçmişlerdi, meyveler yerine ellerini kesip doğradıkları hâlde bunun farkında bile değillerdi. O hâlde kral, bu gibi kara sevdaya tutulmuş âşık kadınlara giriftar olup onlarla sınanmanın gerçekten büyük olduğunu düşünmelidir. Bir de Yusuf'un onlarla aşk hayatı yaşamaktan kaçınmasının, onların arzularına uymamasının; uğruna mallarını, makamlarını, sosyal statülerini feda ettikleri hâlde arzularına olumlu karşılık vermeyişinin daha büyük olduğunu düşünmelidir. Çünkü Yusuf'un nefsinden murat alma girişimleri bir değil, iki değil; ısrarlı ve her gün tekrarlanan bir arzuydu. Böyle bir ısrarlı isteğin karşısında direnmek ve istikameti korumak, ancak, katından gönderdiği burhan aracılığıyla Allah'ın kötülükten ve fuhuştan alıkoyduğu ulu kişiler için mümkün olur.

51) (Kral kadınlara) dedi ki: "Yusuf'un nefsinden murat almak istediğinizde sizin önemli durumunuz neydi?" Dediler ki: "Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik." Aziz'in karısı da dedi ki: "Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun

nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Hatbu, hakkında çokça konuşmaların olduğu büyük olay demektir. Allah şöyle buyurur: *'Ey Samirî, önemli durumun neydi?'* [Tâhâ, 95], *'Ey elçiler, sizin önemli durumunuz neydi?'* [Hicr, 57]" (Alıntı sona erdi.)

Bir diğer yerde de şöyle der: "Hashasa'l-hakku; yani hak açığa çıktı. Bu ifadeyle, hakkı açığa çıkaran bir etkenin ortaya çıkışıyla birlikte hakkın belirginleşmesi kastedilir. 'Hasse, hashase' tıpkı 'keffe, kefkefe' ve kebe, kebkebe' fiilleriyle aynı kalıptandır. 'Hassehu; yani ondan bir parça kopardı, ya doğrudan kopardı veya bu yönde bir hüküm verdi... 'el-Hissetu'; bütünden bir parça demektir. 'Nasip (pay)' sözcüğünün kullanıldığı yerlerde kullanılır." (Alıntı sona erdi.)

"(Kral kadınlara) dedi ki: Yusuf'un nefsinden murat almak istediğinizde sizin önemli durumunuz neydi?" ifadesinin; konuşmanın bazı bölümlerinin hazfedildiğini, bazı yerlerde zamirlerle işaret etmekle yetinildiğini, dolayısıyla açıklamanın kısa tutulmasının amaçlandığını göz önünde bulundurarak takdiren sorulmuş bir soruya ilişkin bir cevap mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz. Bütün bunları ayetlerin akışından algılıyoruz. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Sanki kıssayı başından beri dinleyen biri, açıklamanın bu noktasında, "Peki bundan sonra ne oldu? Kral ne yaptı?" diye sormuş da, ona şöyle bir cevap verilmiş: Elçi, kralın yanına döndü ve Yusuf'un anlattıklarını ona duyurdu ve ondan yeni bir yargılama sürecini başlatmasını istedi. Bunun üzerine kral o kadınları huzuruna çağırdı ve onlar açısından önemli olan olayı ve Yusuf'un nefsinden murat alma girişimlerini sordu: *"Yusuf'un nefsinden murat almak istediğinizde sizin önemli durumunuz neydi?"* Kadınlar dediler ki: *"Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik."* Kadınlar böylece Hz. Yusuf'u (a.s) her türlü kötülükten tenzih ettiler, nefsinden murat almak isterlerken, ondan herhangi bir kötülüğün sadır olduğuna tanık olmadıklarını belirttiler.

Kadınların burada, *"Allah'ı tenzih ederiz."* şeklindeki tenzih sözcüğünü kullanmaları, Yusuf'u ilk kez gördüklerinde, *"Allah'ı tenzih ederiz. Bu, bir beşer değildir."* demelerine benziyor. Bu da kadınlar açısından Hz. Yusuf'un (a.s), yüz güzelliğinin doruklarına ulaşmışlığının yanı sıra kötülüklerden beri oluşun, iffetliliğin doruklarına da ulaşmışlığını göstermektedir.

Daha önce, *"(Kral kadınlara) dedi ki... sizin önemli durumunuz neydi?"* ifadesi ve *"Dediler ki: Allah'ı tenzih ederiz."* ifadesiyle ilgili olarak dediklerimiz, bir ara cümlecik olarak *"Aziz'in karısı da dedi ki..."* ifadesi için de geçerlidir. Kıssanın akışının bu noktasında, fitnenin başı olan Aziz'in karısı araya giriyor ve konuşmaya başlıyor. Günahkârlığını itiraf ediyor. Yusuf'un (a.s) suçsuzluğunu iddia ederken doğru söylediğini belirtiyor. Diyor ki: "Şimdi gerçek ortaya çıktı, hak belirginleşti. Gerçek şudur: Ben onun nefsinden murat almak istedim. O doğru söylüyor." Böylece Aziz'in karısı, murat alma arzusunu kendine nispet ediyor. Yusuf'u kendisinden murat almaya kalkışmakla suçlama hususunda kendi kendini yalanlıyor. Bu açıklama ile de ikna olmuyor; bilakis Yusuf'u bütünüyle aklamak için, onun kesinlikle kendisinden murat almak istemediğini, kendisinin murat alma girişimlerine olumlu karşılık vermediğini, kendisinin bu yöndeki emirlerine itaat etmediğini belirtiyor.

Aziz'in karısının bu itirafı ile Yusuf'un (a.s) suçsuzluğu her açıdan ortaya çıkıyor. Gerek kentin ileri gelenlerinin eşlerinin sözlerinde ve gerekse Aziz'in karısının sözlerinde, bu yönde en vurgulu şekilde pekiştirme unsurlarının kullanıldığını görüyoruz. Meselâ kadınlar, ondan kötülüğü olumsuzlarken, olumsuzlama akışı içinde kötülük ifadesini belirsiz/nekre bırakıyorlar; bunun yanında, *"Biz ondan hiçbir kötülük görmedik."* açıklamasını da ekliyorlar. Başında da, *"Allah'ı tenzih ederiz."* şeklindeki tenzih ifadesine yer veriyorlar... Sonra Aziz'in karısı kendi suçunu, sınırlandırma anlamını ifade eden bir cümlenin akışı içinde itiraf ediyor: *"Ben onun nefsinden murat almak istedim."* Ayrıca Yusuf'un doğru sözlülüğünü ifade ederken pekiştirme edatları olan "en" ve "lâm"ın yanı sıra, isim cümlesi biçimini esas alıyor: *"Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."* Bunun dışında daha birçok pekiştirici unsuru kadınların konuşmalarının akışı içinde gözlemlemek mümkündür.

Kadınlar bu tavırlarıyla Hz. Yusuf'tan (a.s) her türlü fuhşu, kadınlarla birleşme arzusunu, onlara yönelik tüm eğilimleri, yalanı, iftirayı, kısaca bütün kötülükleri tenzih ediyorlar. Onun kendi iyi tercihi sonucu her türlü kötülükten uzak kaldığını vurguluyorlar.

52) (Yusuf dedi ki:) "Bu (isteğim), benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi ve Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını bilmesi içindir."

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla bunlar Hz. Yusuf'un (a.s) sözleridir. Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Yusuf, kadınların kendisini her türlü kötülükten tenzih edici şekilde tanıklık etmeleri, Aziz'in karısının günahkârlığını itiraf edip Yusuf'un doğru söylediğini kabul etmesi ve bu somut kanıtlardan sonra kralın da onun suçsuzluğuna hükmetmesi üzerine böyle bir sözü söylemiştir.

Birinin söylediği sözleri hikâye etme tarzını esas alan cümlelerin örnekleri çoktur Kur'ân'da: *"Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de. Tümü, Allah'a, meleklere, kitaplarına ve elçilerine inandı. 'Onun elçileri arasında hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.'"* (Bakara, 285) Yani: Dediler ki: Onun elçileri arasında hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. *"Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz ve şüphesiz Allah'ı tespih ederiz."* (Sâffât, 165-166)

Bu durumda, ayette yer alan "zalike=bu" işaret zamiri, elçinin kralın yanına döndürülmesine ve yeni bir yargılama sürecini başlatmasını istemesine dönüktür. "Li-ya'leme=bilmesi" ve "lem ahunhu=ona hıyanet etmediğimi" ifadelerindeki zamirler ise Aziz'e dönüktür. Buna göre, şöyle bir anlamın kastedildiğini anlıyoruz: Benim elçiyi krala geri göndermem, meseleyi araştırmasını istemem ve yeni bir yargılama sürecini başlatmasını önermem, Aziz'in yokluğunda karısından murat almak suretiyle ona hıyanet etmediğimi ve Allah'ın hainlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını bilmesi içindir.

Hz. Yusuf (a.s), elçiyi geri gönderişi ve kraldan yeni bir araştırma ve yargılama sürecini başlatmasını istemesi ile ilgili olarak iki amaca dikkatimizi çekiyor:

Birincisi: Aziz'in kendisine ihanet etmediğini bilmesi, dolayısıyla kendisinden yana nefsinin rahat olması, karısı ve kendisiyle ilgili olarak içinde yer alan her türlü kuşkunun bertaraf olması.

İkincisi: Mutlak olarak hiçbir hainin ihanetiyle arzuladığı amaca ulaşamayacağını bilmesi, her hain için de kaçınılmaz olarak geçmiş topluluklarla ilgili olarak hükmünü kesintisiz şekilde icra eden Allah'ın evrensel yasasının devreye girmesi. Allah'ın yasasında da bir değişme göremezsin. Çünkü hainlik batıldır. Batıl ise devam edemez. Hak mutlaka ona üstünlük sağlar. Eğer hain insan ihanetiyle arzuladığı amaca ulaşabilseydi, ellerini doğrayıp kesen ve kendisinden murat almak isteyen kadınlar öylesine yüz kızartıcı duruma düşmezlerdi, Aziz'in ka-

rısı da yaptıklarından ve kendisinden murat almak için gerçekleştirdiği onca girişimden sonra ortalıkta rezil kepaze olmazdı. Çünkü Allah hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmaz.

Hz. Yusuf'un ikinci amacının özü, *"Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağı"* gerçeğini krala hatırlatmak ve ona öğretmek, bu arada haberin gerektirdiği sonucu elde etmektir. Yani kral bilsin ki, Yusuf (a.s) hainlerin hilelerinin başarıya ulaşamayacağı gerçeğini biliyor, bu gerçeğe derinden inanıyor. Kendisinin yokluğunda Aziz'e hıyanet etmemişse, bu demektir ki, hiçbir hususta hainlik etmez. O hâlde Yusuf ister can, namus ve mal olsun, her hususta kesinlikle güvenilecek bir insandır.

Yusuf'un sahip olduğu bu belirgin ayrıcalık kraldan istemeyi düşündüğü mevki için bir açıdan ön hazırlık mahiyetindedir. Bunu kralın kendisini şahsen görmesinden sonra söylediği şu sözlerinden anlıyoruz: *"Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerine yetkili kıl. Çünkü ben (onları iyi) koruyan ve (bu işi iyi) bilen biriyim."*

Bu ayet açıkça gösteriyor ki, bu kral, *"Kapının yanında kadının efendisini (kocasını) buldular."* ifadesinde ve *"Onu satın alan Mısırlı adam, karısına dedi ki: Onun konumunu üstün tut."* ifadesinde işaret edilen Mısır Azizi ve kadının kocası olan kişi değildir.

Bazı müfessirler, bu ve arkasından gelen ayetin, Aziz'in karısının, *"Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."* şeklindeki sözlerinin devamı ve bütünleyici kısmı olduğunu söylemişlerdir. Biz birazdan bu hususa değinme fırsatını bulacağız.

53) "Ben kendimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir. Rabbimin merhamet ettiği başka. Kuşkusuz, Rabbim çok bağışlayan ve merhamet edendir."

Bu ayet, Yusuf Peygamber'in (a.s) sözlerinin devamıdır. Şöyle ki: *"Bu, benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi"* ifadesi, bir ölçüde bağımsız etkinlik ve güç sahibi olma iddiasını da kapsamıyor değildir. Hz. Yusuf ise tevhid inancını tüm benliğiyle özümseyen ve Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarından bir kimsedir. Bu düzeyde bir inanç ve anlayış kapasitesine sahip kimseler de Allah'tan başkası için etkinlik ve güç tasavvur etmezler. Bu yüzden Hz. Yusuf (a.s) derhal etkinlik ve güç niteliklerini kendi nefsinden olumsuzlayarak kendisin-

den sadır olan salih amel ve güzel nitelik gibi olumlu tavırları Rabbinin rahmetine nispet ediyor. Bu arada kendi nefsi ile doğası gereği arzulara eğilimli, kötülükleri emreden diğer nefisler arasında herhangi bir farkın bulunmadığını vurgulayarak şöyle diyor: *"Ben kendimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir. Rabbimin merhamet ettiği başka."*

Hz. Yusuf'un bu sözü, Hz. Şuayb'in (her ikisine selâm olsun) şu sözlerine benziyor: *"Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Başarım yalnız Allah'tandır."* (Hûd, 88)

Dolayısıyla Hz. Yusuf'un, *"Ben kendimi temize çıkarmıyorum."* sözü, *"onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğim"* sözüne yönelik bir işarettir. Bu sözü de, nefsini temize çıkarmak ve tenzih etmek amacıyla söylemediğini, bilakis Rabbinin rahmetini anlatmak maksadıyla böyle bir ifade kullandığını belirtiyor. Sonra bu açıklamasını şu sözleriyle gerekçelendiriyor: *"Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir."* Yani nefis, doğası gereği, insanları cazibeli sayısız kötülüklere davet eder. Bunlar da alabildiğine bol ve geniştirler. O hâlde bir insanın kötülüğe eğilimli olmadığını iddia etmesi ve kendini böyle bir eğilimden muaf tutması, cahilliğin belirtisidir. Nefsin kötülüğü emretmesinden ve şerre davet etmesinden ancak insanı kötülükten alıkoyacak ve onu salih ameller işlemeye muvaffak kılacak yüce Allah'ın rahmeti sayesinde kurtulmak mümkündür.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, *"Rabbimin merhamet ettiği başka."* sözü, şu iki mesajı birden verme amacına yöneliktir:

Birincisi: *"Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir."* ifadesinin içerdiği anlamın mutlaklığını kayıtlandırmak. Bundan çıkan sonuç şudur: Allah'ın rahmetiyle işlenen güzellikler nefse ait etkinliklerdir. Nefis bunları Allah'ın zorlaması ve dayatması sonucu işlemiş değildir.

İkincisi: Hainlikten kendini sakındırmasının, haince tutumlardan kendini uzak tutmasının yüce Allah'ın rahmetinin bir göstergesi olduğuna işaret etmek.

Hz. Yusuf verdiği hükmü, *"Kuşkusuz, Rabbim çok bağışlayan ve merhamet edendir."* ifadesiyle gerekçelendiriyor. Burada Allah'ın bağışlamasını rahmetiyle ilintilendiriyor. Çünkü bağışlama, insanın doğasının gereklerinden olan eksiklikleri örter; rahmet ise, güzel emrin belirginleşmesine yol açar. Allah'ın bağışlaması günahları ve etkilerini

sildiği gibi, eksiklikleri ve ona bağlı sonuçları da örter. Dolayısıyla bağışlama günahlarla ilintili olduğu gibi, diğer eksikliklerle de ilintilidir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa, (bilsin ki) Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir."* (En'âm, 145) Tefsirimizin altıncı cildinin sonunda da bu konu üzerinde durmuştuk.[1]

Hz. Yusuf'un (a.s) latif sözlerinin arasında yüce Allah'tan "Rabbim" diye söz etmesi, son derece önemli ve etkileyici bir anlama yönelik latif bir işarettir. Hz. Yusuf (a.s) konuşması esnasında üç kere bu ifadeyi tekrarlıyor: *"Kuşkusuz, benim Rabbim onların tuzağını bilendir."*, *"Rabbimin merhamet ettiği başka."*, *"Kuşkusuz, Rabbim çok bağışlayan ve merhamet edendir."* Çünkü bu ifadeler, Rabbinden kendisine yönelik nimetlere değinen sözler içermektedirler. Böylece nimetleri O'na nispet etmekle Rabbinden övgüyle söz etmiş oluyor. Burada güttüğü amaç, dinini tebliğ etmektir. Yani tevhid inancını. Putperestlerin aksine, sadece Allah'ı kendisine Rab edindiğini ve sadece O'na kulluk sunduğunu vurgulamayı amaçlıyor. *"Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağı"* ifadesine gelince, burada nimetle ilintili bir anlam kastedilmediği için, doğrudan *"Allah"* lafzı kullanılmıştır.

Müfessirlerin büyük bir kısmı, *"Bu (isteğim), benim onun (Aziz'in) yokluğunda ona hıyanet etmediğimi ve Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını bilmesi içindir. Ben kendimi temize çıkarmıyorum..."* ifadesiyle başlayan iki ayetin, Aziz'in karısının sözlerinin devamı ve bütünleyici kısmı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Aziz'in karısı, kendisinin günahkârlığını itiraf edip Yusuf'un doğru söylediğine tanıklık ettiği sırada dedi ki: *"Bu"*, yani onun nefsinden murat almak istediğimi itiraf edişim ve onun doğru söylediğine tanılık edişim, Yusuf'a bu sözlerim ulaştığında *"benim onun yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir."* Bilakis ben onun nefsinden murat almak istediğimi itiraf ettim ve onun doğru söylediğini vurguladım. *"Allah hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmaz."* Nitekim benim hilemi de sonuca ulaştırmadı. Ben çeşitli yöntemlerle ona tuzaklar kurdum, yıllarca zindanda kalmasına neden oldum; fakat daha sonra Yusuf'un sözlerinin doğru olduğu, nefsinin temiz olduğu, günah-

1- [el-Mizân, c.6, Mâide Suresi, 116-120. ayetlerin tefsiri sırasında]

lardan ve kötü niyetlerden arınmış olduğu açığa çıktı; ben de kralın ve ülkenin ileri gelenlerinin huzurunda rezil oldum. Sonra diğer kadınların ondan murat almak için kurdukları tuzaklar da başarıya ulaşmadı. Bununla beraber ben mutlak olarak kötülüklerden *"kendimi temize çıkarmıyorum."* Çünkü ben kendisine yönelttiğim emirleri yerine getirmek zorunda kalsın diye onun zindana atılmasını sağlayan bir tuzak kurdum. *"Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir. Rabbimin merhamet ettiği başka. Kuşkusuz, Rabbim çok bağışlayan ve merhamet edendir."*

Ancak bu, çok kötü bir yorumdur. Nedenlerine gelince:

Birincisi: "Zalike li-ya'leme ennî lem uhunhu bi'l-gaybi (Bu, benim onun yokluğunda ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindir)" ifadesi, Aziz'in karısının sözü olsaydı, "ve'l-ya'lem ennî lem uhunhu bi'l-gaybi (ve bilsin ki ben onun yokluğunda ona hıyanet etmedim" demesi daha uygun olurdu. Çünkü bu anlama göre "zalike=bu" işaret zamiri, kadının günahını itiraf etmesine ve Yusuf'un doğru söylediğine tanıklık etmesine yönelik bir işarettir. O hâlde, *"benim onun yokluğunda ona hıyanet etmediğimi"* ifadesi, şayet kadının günahlarını itiraf edişinin ve tanıklığının genel bir anlatımı ise ve bununla söz konusu anlama işaret ediliyorsa, konuşmanın bu yönde bir fayda sağlamadığı ortadadır. Çünkü böyle bir durumda şöyle bir anlam elde edilmiş olur: "Ben günahımı itiraf ettim ve doğruluğu hakkında şahitlikte bulundum ki, benim onun yokluğunda günahımı itiraf ettiğimi ve hakkında olumlu bir şahitlikte bulunduğumu bilsin." Öte yandan böyle bir ifade, günahını itiraf etme ve şahitlikte bulunma anlamını da bozuyor. Çünkü o zaman kadının sırf Yusuf duysun ve bilsin diye itirafta bulunduğu ve şahitlik ettiği şeklinde bir anlam çıkıyor ortaya. Yani kadının maksadının, hakkın ortayı çıkması ve gerçeğin belirginleşmesi olmadığı ifade edilmiş oluyor.

Eğer kadın bu sözüyle, Yusuf'un yokluğu boyunca yapıp ettiklerini kastediyorsa ki Yusuf yıllarca zindanda kalmıştır, o zaman da yokluğu boyunca kendisine ihanet etmediğini itiraf etmiş ve şahitlikte bulunmuş olur. Oysa ona bir tuzak kurarak zindana atılmasına neden olmakla ona hainlik etmişti ve bu yüzden yıllarca zindanda kalmıştı. Kaldı ki, günahını itiraf etmesi ve Yusuf'un doğruluğuna tanıklık etmesi hiçbir şekilde, ona hainlik etmediğine delâlet etmez. Bu da apaçık bir olgudur.

İkincisi: Böyle bir durumda, kadının Yusuf'a, Allah'ın hainlerin tuzağını sonuca ulaştırmadığını öğretmesinin bir anlamı olmaz. Çünkü

ilk kez Yusuf'un nefsinden murat almak isterken Yusuf ona, *"Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler."* diyerek bu gerçeği hatırlatmıştı.

Üçüncüsü: Kadının, "Nefsimi temize çıkarmıyorum; çünkü ben zindana atılmasını sağlayacak bir tuzak kurarak ona hainlik ettim." sözü, onun tarafından söylendiğini varsaydığımız, *"Ben kendimi temize çıkarmıyorum."* sözüyle açıkça çelişir. Kaldı ki, *"Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir. Rabbimin merhamet ettiği başka. Kuşkusuz, Rabbim çok bağışlayan ve merhamet edendir."* gibi tevhid inancıyla ilgili yüksek düzeyli bilgiler içeren bir söz, şehevî arzuların tutsağı olmuş, üstüne üstlük puta tapan bir kadın tarafından söylenecek bir söz değildir.

Bu ayetin anlamıyla ilgili olarak başka müfessirler de değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar, "li-ya'leme=bilsin" ve "lem ehunhu=ona hıyanet etmedim" ifadelerindeki zamirleri kadının kocası olan Aziz'e döndürüyorlar. Bu görüşe göre, kadın sanki şöyle demiş: "Bu olanları itiraf ediyorum ki, kocam onun yokluğunda, Yusuf'la baş başa kaldığımızda kendisine fiilen ihanet etmediğimi bilsin. Olup biten şundan ibarettir: Ben onun nefsinden murat almak istedim; fakat o bundan kaçındı ve günaha girmekten korundu. Böylece kocamın namusu ve şerefi dokunulmazlığını korumuş oldu. Ben Yusuf'u temize çıkarsam da kendimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir. Rabbimin merhamet ettiği başka."

Şimdi bu görüşü irdeleyelim: Şayet bu sözler kadına aitse ve bununla kocasının gönlünü almayı ve kalbinde yer eden en küçük bir kuşkuyu gidermeyi amaçlıyorsa, amaçladığının aksi bir durumun anlaşıldığı ortadadır. Çünkü *"Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."* ifadesi, kadının Yusuf'tan murat almak istediğine ilişkin bilgi içermektedir. Sonra Yusuf'un günah işlemekten kaçınmasına ve emrettiğini yerine getirmediğine ilişkin tanıklığı da kendisinin lehine değil, bilakis aleyhine bir tanıklıktır. Bu bakımdan, kadının Yusuf'un lehine tanıklıkta bulunmuş olmasının, ancak kocasının gönlünü almaya ve içindeki kuşkuları gidermeye yönelik olması ihtimali vardır. Dolayısıyla kadının itirafı ve şahitliği, Aziz'in karısının kendisine hainlik etmediğini kesin bilmesini gerektirecek bir mahiyette değildir.

Kaldı ki, *"Ben kendimi temize çıkarmıyorum..."* ifadesi, böyle bir durumda, *"Ben onun nefsinden murat almak istedim."* ifadesinin içer-

diği anlamın tekrarı olarak belirginleşmiş olur. Fakat ayetlerin akışı, bunun aksini gösteriyor. Bunun yanında, önceki görüşle ilgili olarak söylediğimiz itirazların bir kısmı, bu görüş için de geçerlidir.

54) Kral dedi ki: "Onu bana getirin, onu kendime özel (danışman) kılayım." Onunla konuşunca da, "Sen artık bugün bizim yanımızda makam sahibi ve güvenilir birisin." dedi.

Araplar, "istehlasehu=onu halis kıldı, kendine özgü yaptı." derler. "el-Mekin=makam ve mevki sahibi" demektir. *"Onunla konuşunca..."* ifadesinde, anlatımı kısa tutmak için bazı ifadeler hazfedilmiştir. Bu durumda ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Yusuf kralın yanına getirilip kral onunla konuşunca dedi ki: Sen artık bugün..."

Cümlenin akışı içinde varılan hükmün, *"bugün"* sözcüğüyle sınırlandırılması, gerekçelendirmeye yönelik bir işarettir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Sen artık bugün kötülükten, fuhuştan, hainlikten ve zulümden kaçınma, her türlü zorluğa ve nefsinin temizliğini kanıtlama uğruna küçük düşürülmeye karşı amansız bir sabır gösterme şeklinde belirginleşen yüksek ahlâkın herkesçe gözlemlenmişken ve Rabbinin özel, gaybî desteğini aldığın, olayların yorumunu bildiğin; yüksek görüş, kararlılık, hikmet ve isabetli bir akıl sahibi olduğun somut olarak ortaya çıkmışken, bizim yanımızda yüksek bir makama sahip güvenilir birisin. İşte *"makam sahibi ve güvenilir birisin."* ifadesinin mutlak olarak kullanılmış olması, hükmün genelliğini ifade eder.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Kral dedi ki: "Yusuf'u bana getirin, onu kendime özel danışman kılayım, has adamım yapayım." Yusuf yanına getirilip onunla konuşunca da ona dedi ki: "Bütün olgunluğunun ortaya çıktığı bugünde sen, artık bizim yanımızda sınırsız yetkilerle donatılmış bir makam ve sonsuz bir güvenilirliğe sahipsin. Dilediğin her şeyi yapabilirsin. Kralın bütün yetkilerini, bu arada baş vezirliği deruhte edebilirsin."

55) (Yusuf) dedi ki: "Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerine yetkili kıl. Çünkü ben (onları iyi) koruyan ve (bu işi iyi) bilen biriyim."

Kral, Yusuf'a, *"Sen artık bugün bizim yanımızda makam sahibi ve güvenilir birisin."* deyip vaadini de mutlak tutunca, Yusuf (a.s) ondan kendisini ülkenin hazinelerinin üzerine tayin etmesini ve hazineler ile

ilgili tüm yetkileri kendisine vermesini istedi. Ayetin orijinalinde geçen "yer"den maksat, Mısır ülkesidir.

Hz. Yusuf'un bu istekte bulunmasının nedeni, ekonomi ve insanların yiyecekleri ile ilgili işlerin başına geçmekti. Böylece yiyecek maddelerini stoklayacak ve yedi yıl sürecek kıtlık esnasında halka dağıtacaktı. Açlıktan ve kuraklıktan helâk olmalarına engel olacaktı. Kendisi de erzakın insanlar arasında paylaştırılması işlemlerinin başında olacak ve herkese en küçük bir haksızlık etmeksizin hak ettiği miktarı verecekti.

Hz. Yusuf bu isteğini, *"Çünkü ben (onları iyi) koruyan ve (bu işi iyi) bilen biriyim."* sözüyle gerekçelendiriyor. Çünkü bu iki niteliğin, bir makama talip olan bir kimsede bulunması zorunludur. Bu nitelikler olmadan bir makama talip olunamaz. Zaten isteğine de olumlu karşılık verilmiş ve kendisi de arzu ettiği işle meşgul olmaya başlamıştır. Bütün bunları sonraki ayetlerin akışından öğreniyoruz.

56) Ve böylece Yusuf'a o yerde güç verdik. Orada dilediği yere yerleşiyordu. Biz, dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz ve iyilerin mükâfatını zayi etmeyiz.

Ayetin orijinalindeki "mekkenna" sözcüğünün mastarı olan "ettemkin" kelimesi; güçlü kılma, iktidar verme demektir. "Yetebevveu" kelimesinin mastarı olan "et-tebevvu" da, bir yere yerleşme, yerleşik hayata geçme anlamındadır.

"Kezalike (böylece)" işaret zamiriyle, Hz. Yusuf'un (a.s) kıssanın kapsamında anlatılan olaylardan başlayıp Mısır'da saygın ve üstün bir makama erişmesine kadar yaşadığı olaylar zincirine işaret ediliyor. Bu da zindana atılışı sürecinden ibarettir. Çünkü Aziz'in karısı onu zindana attırıp süründürmekle tehdit etmişti. Fakat Allah bunu onun üstün ve saygın bir makama erişmesinin sebebi yapmıştı. Zaten Hz. Yusuf'un hayat hikâyesinin temel karakteristik özelliğidir bu. Babası ona değer verip saygın bir konumda tuttuğu için kardeşleri onu kıskanmış ve aşağılanması için onu bir kuyunun dibine atmış, sonra da oradan geçen bir kervana satmışlardı. Fakat yüce Allah ona lütufta bulunarak Aziz'in evinde kendisine iyi bakılmasını ve saygın bir konumda tutulmasını sağlamıştı. Derken Aziz'in karısı ve Mısır yönetiminin ileri gelenlerinin eşleri onunla birleşmek için birtakım tuzaklar kurmuşlardı. Sonra Allah onun günahsızlığını ortaya çıkarmıştı. Ama kadın sürünsün diye onun zindana atılarak küçük düşmesi için bir komplo hazırladı. Bu ise,

Mısır'da yüksek bir makama gelerek tüm toplumun saygısını kazanmasına neden olmuştu.

Zindana, tutukluluk hâline, insanlara karışıp iletişim kurma özgürlüğünün elinden alınmış olmasına işaret etmek için yüce Allah buyuruyor ki: *"Ve böylece Yusuf'a o yerde güç verdik. Orada dilediği yere yerleşiyordu."* Yani onu, mutlak iradesini elinden alan zindanın oluşturduğu sıkıntılardan kurtardık. Artık serbest bir iradeye sahipti. Dilediği yere yerleşebiliyordu. Bu ifade bir bakıma, Aziz'in onu evine alıp iyi bakması için karısına tavsiye etmesinden sonra yüce Allah'ın söylediği şu sözlere denk düşmektedir: *"İşte böylece Yusuf'u (belli) bir yere yerleştirdik; ta ki (...) ve ona (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğretelim. Allah kendi işinde galip olandır."*

Bu iki ifade arasındaki karşılaştırmadan sonra anlaşılıyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette geçen, *"Biz, dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz"* ifadesi, daha önce geçen ayette yere alan *"Allah kendi işinde galip olandır."* ifadesinin içerdiği anlamın benzerini vurgulamaktadır. Maksat şudur: Allah birine rahmetini eriştirmek isterse, hiç kimse bu isteğini alt edemez, geri çeviremez. Rahmetinin dilediği kimseye isabet etmesini engelleyecek hiçbir engel tasavvur edilemez. Eğer herhangi bir sebebin, Allah'ın bir kimseyle ilgili iradesini iptal etmesi mümkün olsaydı, aleyhine onca sebebin bir araya geldiği ve sürünmesi için belirginleştiği Yusuf hakkında böyle bir belirleyicilik söz konusu olurdu. Fakat onca aleyhte sebebe rağmen Allah onu yüceltti, sürünmesi için bir araya gelen sebeplere rağmen onu saygın bir konuma getirdi. Çünkü hüküm sadece Allah'a aittir.

"Ve iyilerin mükâfatını zayi etmeyiz." ifadesi, bu şekilde bir güç verilişin, Yusuf (a.s) Peygamber'e verilen bir ödül olduğuna ilişkin bir işaret olmasının yanı sıra, Allah'ın bütün iyilerin mükâfatını zayi etmediğine ilişkin de güzel bir vaattir.

57) İman edip de sürekli takvalı davrananlar için ise, ahiret mükâfatı daha hayırlıdır.

Yani Allah'ın kulları arasındaki dostları için vaat ettiği ödül daha iyidir. Bu da Allah'ın özellikle dostlarına yönelik uhrevî ödülüdür. Ki Hz. Yusuf (a.s) da onlardan biridir.

Bu ödülün bütün müminleri kapsamadığının kanıtı, ifadenin akışı içinde yer alan "ve kanû yettegûn=sürekli takvalı davrananlar" şeklin-

deki hâl cümlesidir. Bu ifade gösteriyor ki, bunların imanı gerçek bir iman olması hasebiyle kaçınılmaz olarak öncesinde gerçek ve sürekli bir takva duygusu yer almaktadır. Böyle bir takva da iman olmadan gerçekleşmez. Dolayısıyla bu, imandan ve takvadan sonra bir imandır. Bu ise yüce Allah'ın velâyeti ile özdeştir. Ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Bilin ki, (dünyada ve ahirette) Allah'ın (has kulları olan) velilerine korku yoktur ve onlar üzülmezler de. Onlar ki, iman ettiler ve takvalı davranırlardı. Onlar için dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır."* (Yûnus, 62-64)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer veriliyor: "Sonra kral bir rüya gördü. Vezirlerine dedi ki: Ben rüyamda yedi arık, yani zayıf inek tarafından yenen yedi semiz inek gördüm. Ayrıca yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru gördüm." İmam Cafer Sadık (a.s), ["seb'e sünbülat" yerine] "seb'e senabil" dedi.[1] Sonra dedi ki: "Kral şöyle dedi: 'Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabir ediyorsanız, bana rüyam hakkında görüşünüzü bildirin.' Ama onlar kralın gördüğü rüyanın yorumunu bilemediler."

"Bu sırada kralın yanı başında duran şahıs, zindanda gördüğü rüyayı, dolayısıyla yedi yıldan sonra Yusuf'u hatırladı. İşte şu ayet buna işaret etmektedir: *'(Hapisteki) iki kişiden kurtulan ve nice yıl* -aradan geçen bir süre- *sonra (Yusuf'un dediklerini) hatırlayan adam dedi ki: 'Ben size onun yorumunu bildiririm, beni hemen* -zindandaki Yusuf'a- *gönderin.* Adam Yusuf'un yanına geldi ve dedi ki: *Ey Yusuf, ey (özü ve sözü) dosdoğru kişi! Yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek ve yedi yeşil başak ile diğerleri de kuru olan (başaklar) hakkında görüşünü bize bildir.*"

"Yusuf dedi ki: *'Peş peşe yedi yıl ekin ekersiniz. Sonra da yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakın.'* Yani ekinleri başaklarından çıkarmayın. Öyle yaparsanız, yedi sene içinde çürürler. Şayet başaklarında kalırlarsa çürümezler. *Sonra bunun ardından (döne döne size) saldıran yedi (kurak) yıl gelecek ve (tohumluk olarak) saklayacağınız az bir miktar dışında,* -geçen yedi sene boyunca- *o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyecektir.*"

1- Bazı nüshalarda, "seb'e senabil" şeklinde okudu, geçiyor.

İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Ayetin orijinalindeki 'ma gaddemtum' ifadesi, aslında 'ma garrebtum' şeklinde nazil olmuştur.' *'Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara yardım edilecek ve o yılda onlara yağmur yağdırılacak.'* (İmam 'yu'sarûne' kelimesini 'yumtarûne' anlamında tutmuştur.)"

İmam Cafer Sadık (a.s) devamla şöyle dedi: "Bir adam, üzerinde durduğumuz ayeti Emirü'l-Müminin'in (a.s) huzurunda, *'Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara yardım edilecek ve o yılda onlara yağmur yağdırılacak.'* ifadesinde geçen 'yu'sarûne' kelimesini 'yu'sirûne (sıkacaklar)' şeklinde okudu. İmam Ali (a.s), 'Yazıklar olsun sana! Ne sıkacaklar, şarap mı sıkacaklar?' dedi. Adam dedi ki: 'Ey Emirü'l-Müminin, ayeti nasıl okumam gerekiyor?' İmam buyurdu ki: Bu ayetin orijinal ifadesi, 'yu'sarûne' şeklinde okunmalıdır. Yani açlık çektikleri yıldan sonraki yıl içinde kendilerine yağmur yağdırılacak. Bunun kanıtı da, *'Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik.'* [Nebe', 14] ayetidir."

"Adam kralın yanına döndü ve Yusuf'un dediklerini ona haber verdi. Kral, *'Onu bana getirin!'* dedi. Kralın elçisi Yusuf'un yanına gelince, Yusuf dedi ki: *Efendine*, yani krala *dön ve ona, 'Ellerini doğrayan (kesebildiğince kesen) kadınların önemli durumu neydi?' diye sor. Kuşkusuz, benim Rabbim onların tuzağını bilendir.*"

"Bunun üzerine kral kadınları topladı ve onlara dedi ki: *'Yusuf'un nefsinden murat almak istediğinizde sizin önemli durumunuz neydi?' Dediler ki: 'Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik.' Aziz'in karısı da dedi ki: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir. Bu, benim onun yokluğunda ona hıyanet etmediğimi ve Allah'ın hıyanet edenlerin tuzağını sonuca ulaştırmayacağını bilmesi içindir.'* Yani daha önce onun hakkında yalan söylediğim gibi, şimdi yalan söylemeyeceğim. Ardından kadın şunları söyledi: *Ben kendimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis sürekli kötülüğü emredendir. Rabbimin merhamet ettiği başka.*"

"Bunun üzerine kral dedi ki: *'Onu bana getirin, onu kendime özel (danışman) kılayım.'* Kral, Yusuf'a bakınca dedi ki: *'Sen artık bugün bizim yanımızda makam sahibi ve güvenilir birisin.* Ne ihtiyacın varsa, iste.' *(Yusuf) dedi ki: 'Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerine yetkili kıl.* Yani ambarların ve yiyeceklerin depolandıkları hazinelerin başına getir.

Çünkü ben (onları iyi) koruyan ve (bu işi iyi) bilen biriyim.' Kral onu bu göreve tayin etti. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: *Ve böylece Yusuf'a o yerde güç verdik. Orada dilediği yere yerleşiyordu.*"

Ben derim ki: "İmam Cafer Sadık (a.s), 'seb'e senabil' şeklinde okudu." ifadesine gelince, Ayyâşî'nin Ye'fur kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan aktardığı rivayete göre İmam, "seb'e sünbülat" şeklinde okumuştur.[1] İmam'ın, "Ayetin orijinalindeki 'ma gaddemtum' ifadesi, aslında 'ma garrebtum' şeklinde nazil olmuştur." şeklindeki sözünün anlamı şudur: "Takdim sözcüğü, vahyin inişi bazında takrib/yaklaştırma anlamını ifade eder." Bir de Hz. Ali'nin (a.s), "Bu ayetin orijinal ifadesi, 'yu'sarûne' şeklinde okunmalıdır. Yani açlık çektikleri yıldan sonraki yıl içinde kendilerine yağmur yağdırılacak." şeklindeki sözüne gelince, bundan anlıyoruz ki, Hz. Ali "yuğasu" sözcüğünü "el-ğays (yağmur) kökünden almıştır, el-ğavs (yardım) kökünden değil. Aynı anlamı içeren bir rivayeti Ayyâşî tefsirinde Ali b. Ma'mer'den, o da babasından ve o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmıştır.

"Yani daha önce onun hakkında yalan söylediğim gibi, şimdi yalan söylemeyeceğim." ifadesine gelince; burada, *"Bu, benim onun yokluğunda ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindir. Ben kendimi temize çıkarmıyorum."* ifadesiyle başlayan iki ayetin Aziz'in karısının sözlerinin devamı olduğu varsayımının esas alındığı açıkça görülmektedir. Daha önceki açıklamalarımızın kapsamında bu varsayımla ilgili görüşümüzü ortaya koymuştuk.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Firyabî, İbn Ebî Hatem, Taberanî ve İbn Mürdeveyh çeşitli kanallardan İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: Kardeşim Yusuf'un sabrına ve yüksek karakterine hayret ediyorum. Allah onu affetsin! Kendisinden rüyanın yorumu ile ilgili olarak elçi gönderildiği zaman ben olsaydım, zindandan çıkmadıkça rüyayı yorumlamazdım. İşte onun sabrına ve yüksek karakterine hayret ediyorum. Allah onu affetsin! Zindandan çıkması için adamlar geldiğinde, oradan çıkmayıp suçsuzluğunun anlaşılmasını beklemiştir. Ben olsaydım, hemen kapıya koşardım. Fakat o suçsuzluğunun belli olmasını beklemeyi yeğledi."

1- Tefsiru'l-Burhan rivayetinde ve yine Ayyâşî tefsirinin matbu nüshasında İmam'ın, "seb'e senabil" şeklinde okuduğu belirtiliyor.

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler diğer bazı kanallardan da aktarılmıştır. Bu arada Ehlibeyt İmamları'ndan da bu yönde bir rivayet vardır.

Ayyâşî, Eban'dan, o da b. Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (her ikisine selâm olsun) birinden rivayet eder ki: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Eğer ben Yusuf'un yerinde olsaydım, kral bana rüyasını yorumlamam için elçi gönderdiğinde, zindandan çıkarılmamı şart koşmadan rüyasını yorumlamazdım. Allah suçsuzluğunu ortaya çıkarıncaya kadar kralın karısının[1] plânlarına karşı gösterdiği sabra hayret ediyorum."

Ben derim ki: Peygamberimize (s.a.a) dayandırılan yukarıdaki rivayetin bazı olumsuz unsurlar içerdiği açıktır. Her şeyden önce iki sakınca taşımaktadır: Ya Hz. Yusuf'un güzel tedbiri ve zindandan çıkış için böyle bir tedbire başvurması eleştirilmektedir. Ki Hz. Yusuf'un bu hususta izlediği yöntem gayet güzel ve isabetlidir. Çünkü o, salt zindandan çıkma peşinde değildi. Aziz'in karısının ve Mısır kadınlarının bütün amaçları onun nefsinden murat almak ve onu emirlerine uymaya zorlamak iken, *"Rabbim! Hapis bana, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden daha sevimlidir."* diyen de bizzat odur. Bilakis o, suçsuzluğunun ortaya çıktığı, Aziz'in karısının ve diğer kadınların kendisinden murat alma hususunda tam bir ümitsizliğe kapıldığı ve kendisinin lâyık olduğu yüksek ve saygın bir konuma getirildiği bir atmosferde hapisten çıkmak istiyordu.

Bu nedenle daha zindanda iken öncelikle kralın gördüğü rüyanın yorumu olarak neler yapması gerektiğini açıklıyor. Bu meyanda bütün yiyecekleri toplamasını ve stoklamasını istiyor. Yusuf'un bu açıklaması, kralın *"Onu bana getirin!"* demesine neden oluyor. Sonra kral onun zindandan çıkarılmasını emredince Yusuf, kendisi ile kadınlar arasında adalet ilkesine dayalı yeni bir yargılama sürecini başlatmadan buna uymayacağını belirtiyor. İşte onun bu tavrı da, kralın *"Onu bana getirin, onu kendime özel (danışman) kılayım."* demesine neden oluşturuyor. Hiç kuşkusuz bu da, Mısır'da üstün ve saygın bir konuma gelmek isteyen, yeryüzünde adalet ve iyilik ilkelerinin egemen olmasını arzulayan

---

1- Doğrusu, kralın değil, Aziz'in karısı olmalıdır. Kadının kocasına kral denilmesi, büyük bir ihtimalle İmam'dan hadis aktaran bazı ravilerin müsamahasından kaynaklanmıştır.

bir kimse açısından izlenebilecek en iyi yöntemdir. Sonra bu gelişmeler esnasında gerek kral ve gerekse devletin üst düzey yöneticileri onun büyük sabrına ve olaylar karşısındaki kararlılığına, eziyetlere katlanma gücüne, hak uğruna her türlü ezayı göze alışına, derin bilgisine ve isabetli hükmüne tanık olma fırsatını bulmuşlardı.

Ya da bizzat Peygamberimizin (s.a.a) kendisi eleştirilmektedir. Ki biz onu, Yusuf'un sabretmekte haklı olduğunu itiraf etmesine rağmen, "Yusuf'un yerinde olsaydı, telaşa kapılıp sabredemeyeceği "şeklinde sözler söylemekten tenzih ederiz. Çünkü böyle bir söz, sabredilmesi gereken hususlarda sabredemeyişin itirafı konumundadır. Peygamberimizi (s.a.a) ise, insanlara bir şeyi emredip de kendisini unutmaktan tenzih ederiz. Oysa Peygamberimiz (s.a.a) gerek hicretten önce ve gerekse hicretten sonra insanların her türlü ezasına sabırla karşı koymuştu. Nitekim Allah onun bu özelliğinden, *"Hiç kuşkusuz sen büyük bir ahlâk üzeresin."* [Kalem, 4] diye övgüyle söz etmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hâkim kendi tarih eserinde, İbn Mürdeveyh ve Deylemî, Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v), *'Bu, benim onun yokluğunda ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindir.'* ayetini okuyunca buyurdu ki: Yusuf bunu söyleyince Cebrail ona, 'Ey Yusuf, kadına yönelişini unutma.' dedi. Bunun üzerine Yusuf, *'Ben kendimi temize çıkarmıyorum.'* dedi."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok rivayet birbirine yakın ifadelerle aktarılmıştır. Meselâ İbn Abbas'a dayandırılan rivayette şu ifadelere yer veriliyor: "Yusuf, *'Bu, benim onun yokluğunda ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindir.'* deyince, Cebrail ona kaş göz işareti yaparak, 'Ya kadına yöneldiğin zamana ne dersin?' dedi." Hukeym b. Cabir'e dayandırılan rivayette ise şöyle deniyor: "Cebrail Yusuf'a dedi ki: Ya şalvarının uçkurunu çözdüğün zamana ne diyorsun?" Bunun gibi Mücahid, Katade, İkrime, Dahhak, İbn Zeyd, Süddî, Hasan, İbn Cüreyh ve Ebu Salih gibi zatlara dayandırılarak aktarılan birçok rivayet vardır.

Önceki açıklamalarımız kapsamında bu ve benzeri rivayetlerin uydurma olduklarını ve Kur'ân'ın nassı ile açıkça çeliştiklerini vurgulamıştık. Sıddık (özü sözü doğru olan) Yusuf Peygamber (a.s), *"onun yokluğunda ona hıyanet etmediğim"* derken yalan söylemiş olmaktan, sonra Cebrail'in kaş göz işaretleriyle bozduğunu düzeltmekten münezzehtir. el-Keşşaf'ta şöyle deniyor: "Batıl düşüncelere sahip gruplar uy-

durma rivayetleri allayıp pullayıp ulu orta yayıp duruyorlar. İddialarına göre Yusuf, 'Ben, yokluğunda ona hıyanet etmedim.' deyince Cebrail, 'Kadına yöneldiğin zamana ne dersin?' demiş, bu sırada Aziz'in karısı da, 'Ya şalvarının uçkurunu çözdüğün zamana ne dersin ey Yusuf?!' demiş! Bu tür asılsız iftiraları dillerine dolamalarının nedeni, Allah'a ve elçisine açıkça iftira atmada yarışmalarıdır."[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Semaa'dan şöyle rivayet edilir: "İmam'a (a.s), *'Efendine dön...'* ifadesiyle kim kastediliyor?' dedim. 'Aziz kastediliyor.' buyurdu."

Ben derim ki: Tefsiru'l-Burhan'da Tabersî'nin Kitabu'n-Nübüvvet adlı eserinden naklen ve Ahmed b. Muhammed b. İsa'nın Hasan b. Ali b. İlyas'a isnaden aktardığına göre Hasan b. Ali b. İlyas şöyle demiştir: İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yusuf verimli geçen yedi yıl içinde yiyeceklerin depolarda stoklanmasını sağladı. Bu yıllar geçip ardından kurak geçen yıllar gelince, Yusuf stoklanan yiyeceklerin satılmasına başladı. İlk yılda yiyecekleri dirhem ve dinar karşılığında sattı. Öyle ki Mısır ve komşu ülkelerdeki bütün dirhemler ve dinarlar Yusuf'un mülküne girdi."

"İkinci sene yiyecekleri süs eşyaları ve mücevherler karşılığında sattı. Öyle ki o sene Mısır'da ve komşu ülkelerde insanların sahip oldukları bütün süs eşyaları ve mücevherler Yusuf'un mülküne girdi. Yiyecekleri üçüncü sene büyükbaş ve davar küçükbaş hayvanlar karşılığında sattı. Dolayısıyla Mısır'daki ve komşu ülkelerdeki bütün büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar Yusuf'un malı oldu. Dördüncü sene, yiyecekleri köle ve cariye karşılığında sattı. Derken Mısır'daki ve civar ülkelerdeki bütün köle ve cariyeler Yusuf'un mülküne girdi. Beşince sene yiyecekleri daire ve avlu karşılığında sattı. Böylece o sene Mısırdaki ve civar ülkelerdeki bütün daireler ve avlular Yusuf'un malı oldu. Altıncı sene yiyecekleri tarla ve akarsu karşılığında sattı. Bu yılın sonunda da Mısır'daki ve komşu ülkelerdeki bütün tarlalar ve akarsular Yusuf'un mülküne girdi. Yedinci sene de yiyecekleri insanların kendisinin köleleri olmaları karşılığında sattı. Öyle ki o yılın sonunda Mısır'daki ve civar ülkelerdeki özgür olsun, köle olsun bütün insanlar Yusuf'un kölesi hâline geldiler."

1- [el-Keşşaf, c.2, s.481]

"Böylece özgür olsun, köle olsun bütün insanlara ve mallarına sahip oldu. İnsanlar dediler ki: 'Bu krala verdiği (başka bir nushada Allah'ın verdiği) hüküm, ilim ve hikmetli yönetim gibisinin bir başka krala verildiğini ne gördük, ne de duyduk.' Sonra Yusuf krala dedi ki: 'Allah'ın Mısır ve civar ülkelerin mülkünü bana vermesine ne dersin? Bize bu hususla ilgili görüşünü açıkla. Çünkü ben insanları ifsat etmek için ıslah etmedim. Onları bir başka belâya düşürmek için belâdan kurtarmadım. Fakat Allah onları benim elimle kurtardı.' Kral dedi ki: Senin dediğin gibidir."

"Yusuf dedi ki: Allah'ı ve seni şahit tutarak söylüyorum ki: Ey kral! Ben bütün Mısır halkını azat ettim. Onlara mallarını ve kölelerini geri verdim. Sana da saltanatını, saltanat mührünü, tahtını ve tacını benim yolum üzere yürümen ve sadece benim gösterdiğim hükümlerle amel etmen karşılığında sana geri veriyorum."

"Kral dedi ki: Senin yolun üzere yürümem yalnız senin gösterdiğin hükümlerle hükmetmem, benim için bir tövbe ve övünç kaynağıdır. Eğer sen olmasaydın, buna sahip olmazdım ve bu yöntemi bilemezdim. Sen benim saltanatımı saygınlığın doruklarına ulaştırdın. Allah'ın tek ve ortaksız ilâh olduğuna, senin de Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ediyorum. O hâlde, sana verdiğim görevi dilediğin gibi yerine getir. Çünkü sen artık bizim yanımızda makam sahibi ve güvenilir birisin."

Ben derim ki: Bu konuyla ilgili rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Ancak bu rivayetlerin birçoğu, ayetleri tefsir etme amacına yönelik değildir. Bu yüzden, söz konusu rivayetleri sunma gereğini duymadık.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Süleyman, Süfyan'dan şöyle dediğini rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim: "İnsanın kendini temize çıkarmasının caiz olduğu bir yer var mıdır?" Buyurdu ki: "Kişi zorunlu olunca, kendini temize çıkarabilir. Yusuf'un, *'Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerine yetkili kıl. Çünkü ben (onları iyi) koruyan ve (bu işi iyi) bilen biriyim.'* dediğini, sonra Salih Kul'un, *'sizin için güvenilir bir öğüt vericiyim.'* dediğini duymadın mı?"

Ben derim ki: Öyle anlaşılıyor ki, 'Salih Kul'dan maksat Hz. Hud'dur. Çünkü bir ayette onun şöyle dediği belirtiliyor: *"Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum ve sizin için güvenilir bir öğüt vericiyim."* (A'raf, 68)

el-Uyun adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ayyâşî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bize Muhammed b. Nasr, Hasan b. Musa'dan

naklen anlattı: Bizim mezhebimize mensup âlimler İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet ettiler: Adamın biri İmam Rıza'ya dedi ki: "Allah işlerini düzene koysun, nasıl halife Me'mun'un veliahtlığını kabul ettin?" -Adam, İmam'ın Me'mun'un veliahtlığını kabul edişini eleştirir gibiydi.- İmam Ebu'l-Hasan er-Rıza (a.s) ona şu karşılığı verdi: "Sence peygamber mi üstündür, vasi mi?" Adam, "Peygamber üstündür." dedi. Sonra İmam, "Müslüman mı üstündür, müşrik mi?" dedi. Adam, "Müslüman." dedi.

İmam buyurdu ki: "Mısır azizi[1] bir müşrikti ve Yusuf da bir peygamberdi. Halife Me'mun Müslümandır ve ben de vasiyim. Yusuf, Aziz'den kendisini bir göreve getirmesini istedi ve dedi ki: 'Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerinin görevlisi kıl. Çünkü ben (onları iyi) koruyan ve (bu işi iyi) bilen biriyim.' Me'mun ise beni veliahtlığını kabul etmeye zorladı."

Ravi diyor ki: İmam, *"Çünkü ben (iyi) koruyan ve (iyi) bilen biriyim."* ifadesiyle ilgili de şöyle buyurdu: "Yani, ben elimde olanları korurum ve bütün dilleri bilirim."[2]

Ben derim ki: İmam, Hz. Yusuf'un, 'Beni bu yerin (Mısır'ın) hazinelerinin görevlisi kıl.' ifadesinin yer aldığı ayeti anlam olarak aktarmıştır. Ayyâşî de bu rivayete tefsirinde yer vermiştir. Hadisin son kısmı, anlam olarak el-Meani adlı eserde Fazl b. Ebu Kurra aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir.

1- Kastedilen Mısır kralıdır. Büyük bir ihtimalle krala aziz denilmesi, ravinin müsamahasından kaynaklanmıştır.

2- [Uyunu Ahbari'r-Rıza (a.s), c.2, s.138, bab: 40, hadis: 1. Ancak el-Uyun'da "Muhammed b. Nasr" yerine, Muhammed b. Nusayr" diye geçer.]

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾
وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونٖى بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبٖيكُمْ اَلَا تَرَوْنَ اَنّٖى
اُوفِى الْكَيْلَ وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ﴿٥٩﴾ فَاِنْ لَمْ تَأْتُونٖى بِهٖ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ
عِنْدٖى وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾
وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فٖى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَٓا اِذَا انْقَلَبُٓوا اِلٰٓى
اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

58- Yusuf'un kardeşleri gelip yanına girdiler. Onlar onu tanımadıkları hâlde, o onları tanıdı.

59- (Yusuf) onların yükünü hazırlayıp yükleyince, onlara dedi ki: "Sizin babanızdan olan (diğer) kardeşinizi de bana getirin. Görmüyor musunuz, ben ölçeği tam olarak veriyorum ve ben konuk ağırlayanların en hayırlısıyım."

60- "Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek bir erzak yoktur ve bana da yaklaşmayın."

61- Dediler ki: "Onu ısrarla babasından istemeye çalışacağız ve biz bunu mutlaka yapacağız."

62- (Yusuf) hizmetçilerine dedi ki: "Bedel olarak getirdikleri mallarını yüklerinin içine koyun, belki ailelerine dönünce onu fark ederler de tekrar gelirler."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yusuf Peygamber'in (a.s) kıssasından seçilen bu bölümde, yüce Allah, Yusuf'un kardeşlerinin kurak geçen yıllarda onun yanına gelişleri-

ni anlatıyor. Bu, Yusuf'un öz kardeşini yanına almasına giden sürecin başlangıcı oluyor. Yüce Allah'ın Yusuf'un kardeşlerinin dilinden bize aktardığı, *"Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz."* [Yûsuf, 8] ayetinde işaret edildiği gibi, Yusuf'la birlikte kıskanılan öz kardeşidir bu. Sonra Hz. Yusuf kendisini onlara tanıtıyor ve Yakup Peygamber'in (a.s) soyunu kırsal kesimden getirip Mısır'a yerleşmelerini sağlıyor.

Hz. Yusuf, başlangıçta kendisini kardeşlerine tanıtmıyor. Çünkü önce öz kardeşinin kendisine getirilmesini ve diğer baba bir kardeşlerine kendisini tanıtırken Allah'ın öz kardeşi ile kendisine yaptığı lütufları görmelerini, takvalarının ve kıskanma eziyetlerine, azgınca tutumlarına karşı sabretmelerinin neticesini bizzat gözlemlemelerini, ardından hepsini bir araya toplamak istiyordu.

Bu beş ayet, Yusuf'un kardeşlerinin Mısır'a girişlerini ve Hz. Yusuf'un yiyecek ve ihtiyaç için bir daha geldiklerinde babalarından olan diğer kardeşlerini beraberlerinde getirmelerini ve kardeşlerinin bu önerisini kabul etmelerini içeriyor.

58) Yusuf'un kardeşleri gelip yanına girdiler. Onlar onu tanımadıkları hâlde, o onları tanıdı.

Sözlerin akışında yer alması gereken birçok ifade hazfedilmiştir. Bunca ifadenin hazfedilişinin nedeni, kıssanın ana hedefiyle fazla bir ilgilerinin bulunmamasıdır. Amaç, Yusuf'un öz kardeşine kavuşmasının, onun da kendisi gibi ilâhî nimetlere ve bağışlara nail olmasının, ardından diğer kardeşlerin Yusuf'u tanımalarının ve ardından Yakup ailesinin kırsaldan Mısır'a gelip yerleşmesinin açıklanmasıdır. Dolayısıyla bu, Yusuf kıssasının ve Mısır azizliği konumuna eriştikten sonraki sürecin bir ölçüde seçilmiş bir bölümüdür.

Yanına gelen kardeşleri, kalabalık ve güçlü olan gruptu. Ama Yusuf'un öz kardeşi bunların arasında değildi. Çünkü Yakup Peygamber (a.s) onunla teselli buluyor ve Yusuf'un başına gelenlerden sonra onu diğer kardeşleriyle baş başa bırakmıyordu. Bundan sonra inceleyeceğimiz ayetler, tüm bu dediklerimize ilişkin birer kanıt mahiyetindedir.

Kardeşlerin Yusuf'un huzuruna girişleri ile Yusuf'un zindandan çıktıktan sonra Mısır azizliği konumuna gelip ülkenin hazinelerinin başına atanması arasında yedi yıldan fazla bir zaman geçmişti. Çünkü Yusuf'un

kardeşleri kuraklıkla geçen yılların birinde Mısır'a gelmek zorunda kalmışlardı ki, o zaman da verimli geçen yedi yıl geçmişti. Onu kuyunun dibinden çıkarıp kervancılara sattıkları günden beri de görmemişlerdi. Zaten o sırada küçük bir çocuktu. Ondan sonra yıllarca Aziz'in evinde kalmıştı. Sonra birkaç yılını zindanda geçirmişti. Yedi yıldan fazla bir süreydi de ülkenin hazinelerinin başına tayin edilmişti. Bugün ise, Mısır Azizi kıyafetleri içindeydi. Hiç kimsenin aklına onun Kıbtî olmadığı ve İsrailoğulları'ndan biri olduğu gelmezdi. Bütün bunlar onları onun kardeşleri Yusuf olduğunu sanmalarına engel oluşturuyordu. Fakat o, kiyaseti veya peygamberlik ferasetiyle onları tanımıştı. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yusuf'un kardeşleri gelip yanına girdiler. Onlar onu tanımadıkları hâlde, o onları tanıdı."*

59) (Yusuf) onların yükünü hazırlayıp yükleyince, onlara dedi ki: "**Sizin babanızdan olan (diğer) kardeşinizi de bana getirin. Görmüyor musunuz, ben ölçeği tam olarak veriyorum ve ben konuk ağırlayanların en hayırlısıyım.**"

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Cihaz, hazırlanan eşya ve benzeri şeylere denir. 'et-Techiz' ise, hazırlanan bu şeyleri yüklemek veya göndermek demektir." (Alıntı burada sona erdi.) Dolayısıyla bu ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Yusuf onlar için hazırladığı ve onlara sattığı eşyayı ve yiyeceği (bineklerine) yükleyince, baba bir kardeşlerini de kendisine getirmelerini emretti ve *"Sizin babanızdan olan (diğer) kardeşinizi de bana getirin."* dedi.

"Görmüyor musunuz, ben ölçeği tam olarak veriyorum" yani size verilecek malları eksik ölçmüyorum, gücüme ve iktidarıma güvenerek size haksızlık etmiyorum *"ve ben konuk ağırlayanların en hayırlısıyım."* Yani bana misafir olarak gelenlere ikramda bulunurum, onları iyi ağırlarım. Hz. Yusuf'un bu davranışı, onları bir kez daha yanına gelmeye ve bababir kardeşlerini getirmeye teşvik etme amacına yöneliktir. Aynı şekilde, bir sonraki ayette geçen *"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek bir erzak yoktur ve bana da yaklaşmayın."* sözü de, emrine karşı gelmemelerini sağlamaya yönelik bir tehdittir. Öte yandan, iki ayet sonrasında yer alan *"Onu ısrarla babasından istemeye çalışacağız ve biz bunu mutlaka yapacağız."* ifadesi de, onların bu öneriyi genel olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Ayrıca bu ifade, Hz. Yusuf'un (a.s) gönlünü hoş tutmaya yönelik bir girişimdir de.

Sonra şu da bilinmektedir ki, Yusuf'un (a.s) ülkeyi terk etmek üzere olan kardeşlerine yönelik olarak söylediği *"Sizin babanızdan olan (diğer) kardeşinizi de bana getirin."* sözleri; vurgu, teşvik ve tehdit unsurlarını birlikte içermekle birlikte, kendisinin Yusuf olduğunu anlamalarını, en azından yaptıkları hakkında kuşkuya düşmelerini önleyecek şekilde öncesi ve söze giriş/hazırlık bölümü olmayan (ve aralarında hiçbir konuşma geçmeyen) iptidaî/bir ilk söz değildir. Bu, gayet açıktır. Tefsirciler Yusuf'un (a.s) onlara öneride bulunması ve onlarla bu şekilde diyalog kurması hakkında birçok yorum ileri sürmüşlerdir. Bunların hiçbiri ile ilgili olarak ayetlerin akışından bir kanıt edinmek ve bu bağlamda gönül rahatlığıyla kabul edilecek bir açıklama elde etmek mümkün değildir.

Ayetlerin akışında böyle bir ayrıntıya yer verilmiyor. Ancak şunu söyleyebiliriz: Hz. Yusuf onlara durumları ve kimlikleriyle ilgili birtakım sorular sormuştur. Onlar da on kardeş olduklarını, bir tane baba bir kardeşlerinin de bulunduğunu, ama babalarının onu kendisinden ayırmadığını, yolculuk veya başka bir şey için ondan ayrılmak istemediğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Mısır Azizi de onlardan o kardeşlerini de görmek için onu kendisine getirmelerini istemiştir.

60) "**Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek bir erzak yoktur ve bana da yaklaşmayın.**"

[Ayetin orijinalinde geçen ve aslında ölçek anlamında olan] "keyl" sözcüğü burada, [bu kelimenin meful kalıbı olan] "mekîl/ölçülen yiyecek ve erzak" anlamınadır. *"Bana da yaklaşmayın"* ifadesi ile de, benim ülkeme girmeyin, yiyecek ve erzak satın almak için topraklarıma girmeyin, anlamı kastedilmiştir. Bu açıdan ayetin anlamı belirgindir. Daha önce de söylediğimiz gibi, Hz. Yusuf'un bu sözleri, emrine muhalefet etmemelerini sağlamaya yönelik bir tehdittir.

61) Dediler ki: "**Onu ısrarla babasından istemeye çalışacağız ve biz bunu mutlaka yapacağız.**"

Daha önce de söylediğimiz gibi, [ayetin orijinalindeki "nüravidu" kelimesinin mastarı olan) "el-muravedeh", bir işe ısrarla tekrar tekrar dönmek veya tekrar tekrar kullanmak demektir. Onların Yusuf'a söyledikleri *"Onu ısrarla babasından istemeye çalışacağız"* ifadesi gösteriyor ki, onlar bababir kardeşlerinin durumunu Yusuf'a anlatmışlar,

babalarının onu bağrına basıp onu kendisinden ayırmaya razı olmadığını, yolculuk veya başka bir amaç için ondan uzak durmayı kabul etmediğini söylemişlerdir. *"Babası"* demeleri, buna karşılık "babamız" dememeleri de, bu ihtimali güçlendiren bir husustur.

"Ve biz bunu mutlaka yapacağız." Yani biz, onu getirmeyi veya bizimle beraber onu göndermesi ve sana getirmemiz için sürekli babasının yanına gidip gelmeyi, ısrarla onu babasından isteme yönündeki çalışmayı yapacağız. Ayetin anlamı açıktır. Burada, genel olarak onların Hz. Yusuf'un (a.s) önerisini kabul ettikleri ve daha önce de söylediğimiz gibi, bunu yapacakları hususunda onun gönlünü hoş tutmaya ve kendilerinden emin olmasını sağlamaya çalıştıkları anlatılıyor.

62) (Yusuf) hizmetçilerine dedi ki: "**Bedel olarak getirdikleri mallarını yüklerinin içine koyun, belki ailelerine dönünce onu fark ederler de tekrar gelirler.**"

Ayetin orijinalindeki "fityan" kelimesi, hizmetçi anlamına gelen "el-feta"nın çoğuludur. Ragıp İsfahanî der ki: "el-Bizaatu, ticaret maksadıyla kullanılan malın bol bir bölümü demektir. Araplar, 'ebzaa, bizaaten ve ibtezaaha' derler. Yüce Allah şöyle buyurur: *'İşte bedel olarak götürdüğümüz malımız, bize geri verilmiş.'* [Yûsuf, 65], *'Bedel olarak pek az bir mal.'* [Yûsuf, 88] Kelimenin aslı, koparılan veya kesilen et parçası anlamındaki 'el-bez'u'dur. 'Fulanun bez'atun minnî', yani falan adam bana olan yakınlığı itibariyle bedenimin bir parçası gibidir. 'el-Biz'u' ise, on sayısından ayrılan demektir. Üç ile on arasındaki sayılar için kullanılır. Bazılarına göre, beşten yukarı ve ondan aşağı sayılar anlamında kullanılır." (Alıntı burada sona erdi.) "er-Rihal", "er-rahl"in çoğuludur. Yük ve kap anlamına gelir. "Yenkelibûne" kelimesinin mastarı olan "el-inkılab" ise, dönüş demektir.

Bu gramatik açıklamalardan sonra ayetin anlamı şu şekilde ortaya çıkıyor: Yusuf hizmetçilerine dedi ki: Satın aldıkları yiyeceklerin bedeli olarak verdikleri sermayelerini yüklerinin içine koyun. Olur ki, ailelerine dönüp yüklerini açtıklarında, bunu görüp bize tekrar gelirler ve kardeşlerini de getirirler. Çünkü böyle yapmamız onları etkileyecek, geri dönmeye ikna edecektir. Yeniden saygı ve ihsan görmek, ikramlardan yararlanmak için tekrar geri döneceklerdir.

فَلَمَّا رَجَعُوا اِلٰٓى اَبٖيهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَاَرْسِلْ مَعَنَٓا اَخَانَا
نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَا اَمِنْتُكُمْ
عَلٰٓى اَخٖيهِ مِنْ قَبْلُ ۜ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا ۜ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمٖينَ ﴿٦٤﴾
وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ ۜ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا نَبْغٖى ۜ
هٰذِهٖ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا ۜ وَ نَمٖيرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعٖيرٍ ۜ
ذٰلِكَ كَيْلٌ يَسٖيرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ
لَتَأْتُنَّنٖى بِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ ۚ فَلَمَّا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ
وَكٖيلٌ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ يَا بَنِىَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ
مُتَفَرِّقَةٍ ۜ وَمَٓا اُغْنٖى عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ ۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ ۚ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ
اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنٖى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا حَاجَةً فٖى نَفْسِ يَعْقُوبَ
قَضٰيهَا ۜ وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾
وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَخَاهُ ۜ قَالَ اِنّٖٓى اَنَا اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فٖى رَحْلِ
اَخٖيهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعٖيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ
مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَٓاءَ بِهٖ حِمْلُ بَعٖيرٍ

وَاَنَا بِهٖ زَعٖيمٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى الْاَرْضِ
وَمَا كُنَّا سَارِقٖينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبٖينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا
جَزَٓاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فٖى رَحْلِهٖ فَهُوَ جَزَٓاؤُهُ ج كَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِمٖينَ ﴿٧٥﴾
فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخٖيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ اَخٖيهِ ج كَذٰلِكَ
كِدْنَا لِيُوسُفَ ز مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فٖى دٖينِ الْمَلِكِ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ ج نَرْفَعُ
دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ ط وَ فَوْقَ كُلِّ ذٖى عِلْمٍ عَلٖيمٌ ﴿٧٦﴾ قَالُٓوا اِنْ يَسْرِقْ
فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ ج فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ فٖى نَفْسِهٖ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ ج قَالَ
اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا ز وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزٖيزُ اِنَّ لَهُٓ
اَبًا شَيْخًا كَبٖيرًا فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهُ ز اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ
مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَأْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُٓ اِنَّٓا اِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾
فَلَمَّا اسْتَيْئَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا ز قَالَ كَبٖيرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُٓوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ
عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فٖى يُوسُفَ ز فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ
حَتّٰى يَأْذَنَ لٖٓى اَبٖٓى اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لٖى ز وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٨٠﴾
اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى اَبٖيكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا
وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظٖينَ ﴿٨١﴾ وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتٖى كُنَّا فٖيهَا وَالْعٖيرَ الَّتٖٓى
اَقْبَلْنَا فٖيهَا ز وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

63- Babalarına döndüklerinde dediler ki: "Ey babamız! Ölçek (erzak) bize yasaklandı. Kardeşimizi bizimle gönder de yiyecek ölçüp alabilelim. Biz mutlaka onu koruruz."

64- Dedi ki: "Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim gibi mi onun hakkında size güveneyim?! (O hâlde) Allah, koruyucu olarak en hayırlıdır. (Çünkü) O, merhametlilerin en merhametlisidir."

65- Eşyalarını açtıklarında, bedel olarak götürdükleri mallarının kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: "Ey babamız! Daha ne istiyoruz?! İşte bedel olarak götürdüğümüz malımız, bize geri verilmiş. Ailemiz için (onunla yine) erzak getiririz, kardeşimizi koruruz ve (onu götürmekle) bir deve yükü de fazla alırız. Bu, kolay(ca alabileceğimiz) bir ölçektir."

66- Dedi ki: "(Onu getirme gücünüzün tamamıyla elinizden alınıp) çepeçevre kuşatılmanız dışında onu mutlaka bana getireceğinize dair (yemin ederek) Allah adına bana sağlam bir söz vermediğiniz sürece onu asla sizinle göndermem." Onlar ona (yemin gibi Allah adına) sağlam bir söz verince de, "Allah bu söylediklerimizin vekilidir." dedi.

67- (Yola çıkacakları zaman da) şöyle dedi: "Ey oğullarım! (Şehre) bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. (Fakat yine de) benim Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) size hiçbir yararım olmaz. (Çünkü) hâkimiyet yalnız Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim, tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler."

68- Babalarının emrettiği yerden girdiklerinde, bu, Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) onlara hiçbir yarar sağlayacak değildi. (Bunun,) sadece Yakub'un içindeki bir isteğe yararı oldu ki (Allah) o isteği gerçekleştirdi. Kuşkusuz o, bizim ona öğretmemizden dolayı ilim sahibi idi. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.

69- Yusuf'un yanına girdiklerinde, Yusuf kardeşini kendi yanına aldı ve (gizlice,) "Kuşkusuz ben senin kardeşinim; artık onların (kardeşlerin veya hizmetçilerin) yapmakta olduklarına üzülme." dedi.

70- (Yusuf) onların yükünü hazırlayıp yükleyince, su kabını kardeşinin eğerinin içine koydu. (Kafile hareket ettikten) sonra bir tellal, "Ey kafile! Siz hırsızsınız!" diye seslendi.

71- (Yusuf'un kardeşleri) onlara dönerek dediler ki: "Neyi kaybetmişsiniz?"

72- Dediler ki: "Kralın su kabını (veya ölçü amacıyla da kullanılan su kabını) kaybetmişiz." (Yusuf veya tellal dedi ki:) "Kim onu getirirse, (mükâfat olarak) ona bir deve yükü var ve ben buna kefilim."

73- Dediler ki: "Allah'a andolsun ki, bizim, bu yerde (Mısır'da) fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz. Biz hırsız da değiliz."

74- Dediler ki: "Peki, siz yalan söylemiş olursanız, onun (hırsızlığın veya hırsızın) cezası nedir?"

75- Dediler ki: "Onun (hırsızlığın veya hırsızın) cezası, (su kabı) kimin eğerinde bulunursa, işte onun kendisi onun karşılığıdır (malını çaldığı adama köle olmaktır). Biz zulmedenleri böyle cezalandırırız."

76- Bunun üzerine (Yusuf,) kardeşinin eğerinden önce onların eğerlerini (aramaya) başladı, sonra onu kardeşinin eğerinden çıkardı. İşte Yusuf için böyle bir tuzak kurduk (kurmasını öğrettik). (Yoksa) Allah'ın dilemesi dışında, kralın (yürürlükteki) kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz, dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.

77- Dediler ki: "Eğer o çalmışsa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı." Yusuf, bunu içinde gizledi, onlara açmadı (itiraz edip karşılık vermedi). Dedi ki: "Sizin durumunuz daha kötüdür. Allah, sizin (hırsızlıkla ilgili) anlattığınızı daha iyi bilir."

78- Dediler ki: "Ey Aziz! Onun çok yaşlı ihtiyar bir babası var. Birimizi onun yerine alıkoy. Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz."

79- Dedi ki: "Eşyamızı yanında bulduğumuz kişiden başkasını alıkoymaktan, Allah'a sığınırız. Yoksa bu durumda biz gerçekten zalimler oluruz."

80- Ondan (Yusuf'tan veya kardeşinden) ümitlerini kesince, bir kenara çekilip sessizce konuşmaya başladılar. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına sağlam bir söz aldığını ve bundan önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye yahut Allah benim hakkımda hükmedinceye kadar ben bu yerden (Mısır'dan) kesinlikle ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır."

81- "Babanıza dönün ve deyin ki: "Ey babamız! Kuşkusuz oğlun hırsızlık etti. Biz ancak (hırsızlığın cezası olarak) bildiğimize şahitlik ettik. Biz gaybın bekçileri değildik (onun hırsızlık yapacağını sanmıyorduk)."

82- "İçinde bulunduğumuz şehre (Mısır halkına) ve beraberinde geldiğimiz kervana da sor. Kuşkusuz, biz doğru söylüyoruz."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde Yusuf'un (a.s) kardeşlerinin onun yanından ayrılıp babalarına dönüşleri, babalarını Yusuf'un aynı anadan olan öz kardeşini erzak almak için beraberlerinde göndermeye razı edişleri, sonra ikinci kez Yusuf'un yanına gelişleri ve Yusuf'un önceden hazırladığı bir plân uyarınca kardeşini yanında alıkoyuşu anlatılıyor.

63) Babalarına döndüklerinde dediler ki: "Ey babamız! Ölçek (erzak) bize yasaklandı. Kardeşimizi bizimle gönder de yiyecek ölçüp alabilelim. Biz mutlaka onu koruruz."

Ayetin orijinalindeki "nektel" kelimesinin mastarı olan "el-iktiyal"; ölçülebilen türden yiyeceklerin ölçüyle alınması demektir. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Keylu; yiyecek ölçüsü demektir. Araplar, 'Kiltu lehu't-taam=onun adına yiyecek ölçtüm,

kiltuhu't-taame=ona yiyeceği ölçüp verdim, ekteltu aleyhi=ondan yiyecek ölçüp aldım' derler. Yüce Allah şöyle buyurur: *'İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun!'* [Mutaffifîn, 1-3]" (Alıntı burada sona erdi.)

"Dediler ki: Ey babamız! Ölçek (erzak) bize yasaklandı." ifadesi, "Eğer kardeşimizi götürmezsek, onunla birlikte Mısır'a gitmezsek bir daha bize erzak verilmeyecek." anlamındadır. Bunun kanıtı, *"Kardeşimizi bizimle gönder"* ifadesidir. Burada, kendileriyle, baba bir kardeşlerini getirmemeleri durumunda kendilerine yiyecek verilmeyeceğini söyleyen Mısır Azizi arasında geçen olaylar özet olarak ifade ediliyor. Böylece olup bitenleri babalarına anlatıyorlar, kendilerine yiyecek verilmesi ve Mısır'a girişlerinin yasaklanmaması için kardeşlerini kendileriyle birlikte göndermesini istiyorlar.

"Kardeşimiz" şeklinde bir ifade kullanmaları, ona karşı bir şefkat ve merhamet gösterisidir. Bununla babalarının kendilerinden yana endişeye düşmemesini, huzur içinde olmasını amaçlıyorlar. *"Biz mutlaka onu koruruz."* ifadesi de en etkili vurgu unsurlarını içermesinin yanı sıra babalarının gönlünü ferah tutma amacına yönelik bir girişim mahiyetindedir.

64) Dedi ki: "**Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim gibi mi onun hakkında size güveneyim?! (O hâlde) Allah, koruyucu olarak en hayırlıdır. (Çünkü) O, merhametlilerin en merhametlisidir.**"

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Emn; kalbin, işin selâmeti hususunda mutmain oluşu demektir. Araplar, 'Emine, ye'menu, emnen=ona güven besledi' derler." (Alıntı sona erdi.) Dolayısıyla Hz. Yakub'un (a.s), *"Daha önce kardeşi hakkında siz güvendiğim..."* sözünün anlamı şudur: Daha önce kardeşi Yusuf hakkında size güvendiğim ve kalbimin mutmain olduğu gibi mi şu oğlum hakkında size güvenip mutmain olayım? Yusuf'u da size emanet etmiştim; ama ona yapacağınızı yaptınız.

Yakup Peygamber'in (a.s) sözlerinin özü şudur: Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim ve onu mütmain bir kalp ile size emanet ettiğim gibi onun hakkında da size güvenmemi ve gönül huzuruyla onu size emanet etmemi bekliyorsunuz ve bana, *"Biz mutlaka onu koruruz."* diye de söz veriyorsunuz. Nitekim daha önce de Yusuf'la ilgili olarak

bana böyle bir söz vermiş, *"Biz mutlaka onu koruruz."* demiştiniz. Yusuf hakkında size bu şekilde güvenmiştim de size yönelik bu güvenim işe yaramamıştı. Bana kanlı bir gömlek getirerek, "Yusuf'u kurt yedi" demiştiniz. Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim gibi bu kardeşi hakkında da size güvenmem, güvenin ve emanet etmenin hiçbir işe yaramadığı, kendisine teslim edilen bir şeyi koruyamayan birine güvenmek anlamına gelir.

"(O hâlde) Allah, koruyucu olarak en hayırlıdır. (Çünkü) O, merhametlilerin en merhametlisidir." ifadesi, bundan önce yer alan *"Daha önce kardeşi hakkında..."* ifadesine yönelik bir ayrıntılandırmadır. Dolayısıyla bir sonuç alma işlevini görmektedir. Demek istiyor ki: Onun hakkında size güvenmek, hiçbir olumlu sonucu olmayan, işe yaramaz boş bir iş olduğuna göre, güvenmenin ve dayanmanın en hayırlısı yüce Allah'a yönelik güven ve dayanmadır, O'nun korumasına bel bağlamadır. Allah'a güvenip dayanma ve işin gidişatını O'na havale etme ile O'ndan başkasına güvenme arasında kaldığında bir insan, hiç kuşkusuz Allah'a güvenip bel bağlar.

"O, merhametlilerin en merhametlisidir." ifadesi, bir açıdan *"Allah, koruyucu olarak en hayırlıdır."* ifadesinin gerekçesi konumundadır. Allah'tan başkasına bir hususta güvenilip bir emanet kendisine teslim edildiğinde, onun kendisine emaneti bırakana acımaması, emanetini zayi etmesi her zaman için ihtimal dâhilindedir. Ama Allah merhametlilerin en merhametlisidir. Rahmet edilmesi gereken yerde merhamet etmeyi terk etmez. İşini kendisine havale eden, kendisine güvenip dayanan zayıf çaresizlere acır, merhametini esirgemez. Kim Allah'a güvenip dayanırsa, Allah ona yeter.

Bundan da anlıyoruz ki, Hz. Yakub'un (a.s) maksadı, yüce Allah'ın diğer sebeplerin aksine kesinlikle alt edilemeyen bağımsız bir sebep olması açısından O'na güvenip dayanmayı tercih etmenin zorunluluğunu açıklamak değildir. Gerçi meseleyi bu açıdan ele aldığımızda gerçek bundan ibarettir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa, Allah ona yeter. O, emrini yerine getirendir."* (Talâk, 3) Nasıl olmasın ki, bu anlamda Allah'tan başkasına güvenip dayanmak şirktir ve peygamberler böyle bir suç işlemekten münezzehtirler. Ayrıca yüce Allah Hz. Yakub'un ihlâsa erdirilmiş bir kul ve insanları doğru yola ileten hidayet imamlarından biri olduğunu

belirtmiştir. Sonra kendisi de (selâm üzerine olsun), *"Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim gibi..."* diyerek daha önce Yusuf hakkında onlara güvendiğini itiraf ediyor. Eğer bu açıdan Allah'tan başkasına güvenip dayanmak şirk olsaydı, Hz. Yakup gibi biri kesinlikle böyle bir eyleme kalkışmazdı. Kaldı ki, sonraki ayetlerden de anlaşıldığı gibi, onlardan Allah adına sağlam söz aldıktan sonra Yusuf'un kardeşi hakkında da onlara güveniyor.

Aksine Hz. Yakup (a.s), yüce Allah'ın her türlü güveni veren üstün sıfatlara sahip olması açısından, başkası yerine O'na güvenip dayanmanın tercih edilmesinin zorunluluğunu vurgulamayı amaçlıyor. Çünkü Allah bütün üstün sıfatlara sahiptir. Bundan dolayı kendisine güvenen ve işlerinin gidişatını O'na emanet eden kulları, içlerinde en küçük bir huzursuzluk ve kuşku duymazlar. O, kullarına karşı şefkatlidir, onlara merhamet eder, günahlarını bağışlar, onları sever, cömerttir, her yaptığı yerindedir, her şeyi bilir. Daha da kapsamlı bir ifadeyle vurgulayacak olursak; O, merhametlilerin en merhametlisidir. Sonra emrinde mağlup olmaz, hiç kimse O'nun emrini geri çeviremez ve iradesinde alt edilmez, hiç kimse O'nun iradesine galip gelemez. İnsanlara gelince; onlara bir şey emanet edildiğinde, bir hususta onlara güvenildiğinde, nefsanî arzuların tutsakları ve heveslerin oyuncakları oldukları için, kimi zaman onurlarını koruma içgüdüsüyle, vefa duygusuyla ve merhamet sıfatının etkisiyle kendilerine emanet edilen şeyi korusalar ve emanete ihanet etmeseler dahi, emanete ihanet edip kendilerine teslim edilen şeyi korumamaları her zaman ihtimal dâhilindedir. Sonra insanların bağımsız bir yapabilirlikleri, kimseye ihtiyaç duymayan bir güçleri ve iradeleri söz konusu değildir.

Kısacası Hz. Yakup (a.s) demek istiyor ki, Allah'ın korumasına güvenmek, O'ndan başkasına güvenmekten daha iyidir. Çünkü Allah merhametlilerin en merhametlisidir. Kulu kendisine güvendiğinde ve bir şey emanet ettiğinde, ona ihanet etmez. Fakat insanlar böyle değildirler. Çünkü onların emanete sahip çıkmamaları ve kendilerini aracı kılıp bir şeyler emanet edene acımayıp hainlik etmeleri her zaman için mümkündür. Bu yüzden oğullarını ikinci kere Allah adına sağlam bir söz vermek durumunda bırakınca şöyle dedi: *"(Onu getirme gücünüzün tamamıyla elinizden alınıp) çepeçevre kuşatılmanız dışında onu mutlaka bana getireceğinize dair (yemin ederek) Allah adına bana sağlam bir*

söz vermediğiniz sürece..." Burada Hz. Yakup (a.s), onların güçlerini aşan bir durumu istisna ediyor. Güçlerinin tamamen ellerinden alınıp kuşatılmaları durumunda onu korumak yani. Çünkü kuşatılmaları durumunda onu korumaları güçlerinin ve yapabilirliklerinin ötesinde bir durumdur. Böyle bir ortamda ondan sorumlu olamazlar. Sadece onların güçleri dâhilinde olan öldürme ve bir yerlere sürme gibi hususlarda onlardan güvence, sağlam bir söz istiyor. Okuyucuların bu inceliğe dikkat etmeleri gerekir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Yakub'un (a.s), *"O, merhametlilerin en merhametlisidir."* sözü, onlara yönelik bir eleştiri olmasının yanı sıra, Yusuf'u kendilerine emanet ettiğinde, onun hakkında merhamet duygusunun gereğini yerine getirmediklerini veya hiçbir şekilde ona acımadıklarını ima etmektedir. Her bakımdan ayet, onların isteklerinin reddedildiğini göstermektedir.

65) Eşyalarını açtıklarında, bedel olarak götürdükleri mallarının kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: "**Ey babamız! Daha ne istiyoruz?! İşte bedel olarak götürdüğümüz malımız, bize geri verilmiş. Ailemiz için (onunla yine) erzak getiririz, kardeşimizi koruruz ve (onu götürmekle) bir deve yükü de fazla alırız. Bu, kolay(ca alabileceğimiz) bir ölçektir.**"

Ayetin orijinalindeki "nebği" kelimesinin kökü olan "el-bağy", istemek anlamına gelir. Genellikle kötü nitelikli istekler için kullanılır. Bu yüzden zulüm ve zina için de bu sözcük kullanılıyor. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "[Ayetteki 'nemîru' kelimesinin kökü olan] 'el-miyretu', bir ülkeden diğerine taşınan yiyecek demektir. Araplar, 'Murtuhum, emiruhum miyren=onlara yiyecek getirdim, getiriyorum." derler.' İmterethum imtiyaren' ifadesi de aynı anlama gelir." (Alıntı burada sona erdi.)

"Ey babamız! Daha ne istiyoruz?!" ifadesi, soru içerikli bir sözdür. Yani, yiyeceklerinin bulunduğu eşyalarını açtıklarında, sermayelerinin ve bedel olarak götürdükleri mallarının kendilerine geri verildiğini gördüler. Kuşkusuz bu, Aziz'in onlara yönelik cömertliğinin ve ikramının bir göstergesiydi. Kendilerine kötülük yapmayı istemediğinin ifadesiydi. Yiyeceklerini verdiği gibi, bu yiyeceklerinin fiyatını da geri vermişti. O hâlde yiyecek almak için Mısır'a gitmeleri daha iyi ve daha faydalıydı. Derhal babalarına döndüler ve ona dediler ki: "Ey babamız!

Mısır'a yaptığımız yolculukla bundan öte daha ne isteyebiliriz ki? Yiyeceklerimiz eksiksiz bize verilmiş ve yiyeceklerin bedeli olarak verdiğimiz sermaye de geri iade edilmiştir."

Dolayısıyla, *"Ey babamız! Daha ne istiyoruz?! İşte bedel olarak götürdüğümüz malımız, bize geri verilmiş."* sözünü söylerken, amaçları kardeşlerini kendileriyle beraber götürme hususunda babalarının endişelerini gidermek, gönlünü hoş tutmaktır. Onun Aziz'den yana güvende olduğunu ve kendilerinin de söz verdikleri gibi onu koruyacaklarını ifade etmektir. Bu yüzden hemen sonrasında şu ifadeye yer veriyorlar: *"Ailemiz için (onunla yine) erzak getiririz, kardeşimizi koruruz ve (onu götürmekle) bir deve yükü de fazla alırız. Bu, kolay(ca alabileceğimiz) bir ölçektir."* İfadenin orijinalinde geçen "yesîr" kelimesi, kolay anlamındadır.

Bazıları şöyle demişlerdir: "Ma nebği" ifadesinin başındaki "ma" edatı, olumsuzluk ifade etmektedir. Yani, Aziz'le ilgili olarak anlattıklarımızda ve onun bize ikram ettiğiyle ilgili açıklamalarımızda yalan söylemek istemiyoruz. İşte şu bizim sermayemiz bize geri verilmiştir.

Bazıları da şöyle söylemişlerdir: Ayette geçen "yesîr", az anlamına gelir. Yani, bizim sana getirdiğimiz yiyecek azdır; bize yetmez. Bu yüzden kardeşimizin devesinin yüküne de ihtiyacımız vardır.

66) Dedi ki: "(Onu getirme gücünüzün tamamıyla elinizden alınıp) çepeçevre kuşatılmanız dışında onu mutlaka bana getireceğinize dair (yemin ederek) Allah adına bana sağlam bir söz vermediğiniz sürece onu asla sizinle göndermem." Onlar ona (yemin gibi Allah adına) sağlam bir söz verince de, "Allah bu söylediklerimizin vekilidir." dedi.

"el-Mevsık", güvenilen ve dayanılan şey demektir. "Allah'tan bir mevsık" ise, güvenilen ve kendisi aracılığıyla Allah ile irtibat kurulan şey anlamını ifade eder. "İlâhî bir mevsık" de, insanın rehin yerine geçebilecek yemin veya söz (ahit) gibi ilâhî bir olguyla kendini bağlaması demektir. "Şunu yapmak üzere Allah'a söz verdim" veya "Allah'a yemin ederim ki bu işi mutlaka yapacağım" diye söz veren ve yemin eden kimse, söz verdiği ve yemin ettiği kişiye Allah'ın yüceliğini ve saygınlığını rehin bırakmış gibidir. Eğer dediğini yapmazsa, rehin olarak bıraktığını kaybeder, zarara uğrar. Allah katında da kaçınılmaz olarak sorumlu tutulur.

Ayetin orijinalindeki "yuhatu" sözcüğünün mastarı olan "el-ihata", koruma anlamına gelen "hate" kökünden türemiştir. Duvara da "el-hait" denilmesi bu yüzdendir. Çünkü duvar bir yeri korumak amacıyla onun etrafına çevirilir. Yüce Allah'ın da her şeye "muhît" olması; hiçbir şeyin hiçbir parçası O'nun kudretinin etkinlik alanının dışına çıkamayacağı şekilde her şeyi kuşatması, her şeye egemen olması ve her açıdan her şeyi koruması anlamınadır. "Ehata bihi'l-belâu vel'musibetu", yani belâ ve musibet bütün kurtuluş, çıkış yollarını üzerine kapayacak şekilde tepesine indi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Derken onun serveti kuşatılıp yok edildi. Böylece, bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü ellerini oğuşturup kaldı."* (Kehf, 42) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Artık çepeçevre kuşatıldıklarına inanırlarsa, dini yalnız Allah'a halis kılarak... O'na yalvarırlar."* (Yûnus, 22) Tefsirini sunduğumuz ayette yer alan "illâ en yuhata bikum=çepeçevre kuşatılmanız dışında" ifadesi de bu kullanıma örnek oluşturmaktadır. Yani başınıza büyük bir felâketin gelip bütün gücünüzü ve yapabilirliğinizi ortadan kaldırarak onu getirmenize imkân bırakmaması durumu dışında...

"Vekil" kelimesinin kökü olan "el-vekâlet", başkasıyla ilgili bir işe kendisiyle kaim olması için egemen olmak demektir. Bir insanın bir işte başkasını vekil kılması, onu kendisinin lehine olmak üzere o işe egemen kılıp ıslahını sağlaması demektir. Tevekkül etmek ise, bir işle ilgili olarak birine güvenip dayanma anlamına gelir.

Allah'ı birtakım işlerle ilgili olarak vekil kılmak ve O'na tevekkül etmek; O'nun her şeyin yaratıcısı, sahibi ve yöneticisi olduğu bağlamında kullanılan bir ifade değildir. Bilakis bu ifadenin kullanıldığı bağlam şudur: Yüce Allah olayların kaynaklarına, fiillerin de faillerine nispet edilmelerine, fiillerin bir şekilde faillerin mülkü sayılmalarına izin vermiştir. Bunların ise hiçbir asıllığı (asaleti) ve bağımsız bir etkinliği yoktur. Bağımsız tek sebep, sadece yüce Allah'tır. O ki, diğer tüm sebepleri karşı konulmaz gücünün etkisi altında tutar. Bütün sebepleri alt eder. Dolayısıyla bir insanın, bir iş yapmak isterken ve ellerinin altındaki normal sebepleri kullanmaya yönelirken yüce Allah'ı olayların yönetiminde tek bağımsız sebep olarak görmesi, kendisinin ve amacına ulaşmak için başvurduğu diğer tüm sebeplerin bağımsız etkinliğe sahip oluşunu olumsuzlaması, ardından Allah'a güvenip dayanması doğru yolda olmanın bir göstergesidir. Yoksa tevekkül, insanın olayların, kendisiyle veya sebeplerle olan bağlantısını kesmesi ve olumsuzlaması demek de-

ğildir. Bilakis tevekkül, insanın hem kendisi, hem de sebepler açısından bağımsız etkinlik iddiasını olumsuzlaması, bağımsızlığı ve asıllığı yüce Allah'a döndürmesi, bununla beraber bağımsız olmayan etkinliği de hem kendine, hem de diğer sebeplere nispet etmesi demektir.

Bu yüzden, Hz. Yakub'un (a.s) ayetlerde işaret edilen Allah'a tevekkül edişi esnasında sebepleri tamamen kendi başlarına etkinlik gösteren olgular olarak görmediği gibi, onları tamamen görmemezlikten de gelmediğini de görüyoruz. Bilakis Hz. Yakub'un (a.s) normal sebeplere sarıldığını gözlemliyoruz. Önce kardeşleri hakkında oğullarıyla konuşuyor. Sonra onlardan Allah adına sağlam bir söz vermelerini istiyor. Ve en sonunda Allah'a güvenip dayanıyor. Aynı tavrı, bir sonraki ayette belirtildiği gibi, onlara Mısır'a ayrı ayrı kapılardan girmelerini tavsiye edip ardından Allah'a tevekkül edişinde de gözlemleyebiliriz.

O hâlde, yüce Allah, olayların kendileriyle ilintili olan sebepleri açısından her şeyin vekilidir. Nitekim olayların ilintili oldukları sebepleri ayakta tutma (işlerini yönetme) bağlamında bağımsız etkinliğe sahip olması açısından da söz konusu sebeplerin velisidir ve bu olayların kendisi kendilerini yönetme gücüne sahip değildirler. Aynı şekilde, her şeyin sahibi ve yöneticisi olması hasebiyle de her şeyin Rabbidir.

Bu ayrıntılı açıklamalardan sonra ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Yakup, oğullarına *dedi ki:* "*Onu"* yani Yusuf'un aynı anadan olan kardeşini *"asla sizinle göndermem. Allah adına bana"* ahit (söz) veya yemin gibi benim güveneceğim *"sağlam bir söz vermediğiniz sürece"* size güvenmem. *"onu mutlaka bana getireceğinize dair."* Bu ifadenin orijinalinin (le-te'tunnenî) başındaki "lâm" harfi, yemin edatıdır. Onların Allah adına verdikleri sağlam söz ancak onların güçleri ve yapabilirlikleri oranında bir anlam ifade ettiği için de, bunun dışındaki hususları istisna ederek, *"(Onu getirme gücünüzün tamamıyla elinizden alınıp) çepeçevre kuşatılmanız dışında"* diyor. Yani, gücünüzün ve yapabilirliğinizin etkisiz hâle geldiği durumlar hariç. *"Onlar ona"* Allah adına *"sağlam bir söz verince de,"* Yakup, *"Allah bu söylediklerimizin vekilidir, dedi."* Yani, biz aramızda bir sözleşme yaptık. Ben diyeceklerimi dedim, siz de diyeceklerinizi dediniz. Böylece arzuladığımız hedefe ulaşmak için bu normal sebeplere başvurduk. O hâlde bu söylenenlere Allah vekil olsun. Bunları amaçları doğrultusunda gerçekleştirsin. Kim bir söz vermişse, onu yerine getirsin. Kim de verdiği söze aykırı

hareket ederse, Allah onu cezalandırsın ve hak ettiği karşılığı versin, ondan intikam alsın.

67) (Yola çıkacakları zaman da) şöyle dedi: "Ey oğullarım! (Şehre) bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. (Fakat yine de) benim Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) size hiçbir yararım olmaz. (Çünkü) hâkimiyet yalnız Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim, tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler."

Bu sözleri Hz. Yakup (a.s) kendisine Allah adına sağlam söz verdikleri ve eşyalarını yükleyip yolculuk için hazırlandıkları sırada oğullarına söylüyor. Kıssanın akışından anlaşıldığı kadarıyla Hz. Yakup on bir kişilik güçlü bir topluluğu oluşturan oğulları için endişeliydi. Ama Mısır Azizi'nin onları bir arada tek saf hâlinde görmesinden korkuyor değildi. Çünkü Mısır Azizi'nin onları bizzat göreceği, onun huzurunda bir babanın oğulları olarak on bir kişilik bir saf hâlinde duracakları biliniyordu. Bilakis bazılarının da söylediği gibi, insanların onları bu şekilde görmelerinden, dolayısıyla onlara göz değmesinden ya da onları kıskanmalarından veya onlardan korkmalarından, bu yüzden birliklerini dağıtmak için onları öldürmeye veya başka bir felâketi başlarına getirmeye kalkışmalarından korkuyordu.

Hemen arkasından söylediği *"(Fakat yine de) benim Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) size hiçbir yararım olmaz. (Çünkü) hâkimiyet yalnız Allah'ındır."* şeklindeki sözleri, onun bu hususta ciddi bir korku duyduğuna ilişkin bir işaret veya somut bir kanıt içermiyor da değildir. Bana öyle geliyor ki o (üzerine selâm olsun), -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- oğullarının yolculuğa hazırlandıkları, veda etmek üzere önünde tek saf hâlinde durdukları sırada başlarına bir şeylerin geleceğini hissetmişti. Toplu hâlde duruşları onun kalbine böyle bir ilham damlatmıştı. Böylesine güzel görünümlerinin dağılacağı, sayılarının eksileceği içine doğmuştu. Bu yüzden toplu hâlde ortalıkta gezmemelerini emretti. Bu arada aynı kapıdan bir anda girmemeleri hususunda onları uyardı, değişik kapılardan girmelerini tavsiye etti. Bununla dağılmaları ve sayılarının eksilmesi belâsını defetmeyi umuyordu.

Sonra sözlerine devam ediyor. Ki bu sözlerinden, aklına gelen musibetin savılması hususunda güvendiği sebebin, bağımsız ve asıl bir et-

kinliğe sahip olduğu anlaşılıyor. -Oysa varlık âleminde yüce Allah'tan başka gerçek etkinliğe sahip biri yoktur.- Bu nedenle sözlerinin arasında bu anlamı çağrıştırmamaya elverişli bir kayda yer veriyor ve onlara hitaben diyor ki: *"(Fakat yine de) benim Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) size hiçbir yararım olmaz."* Ardından bu sözlerini, *"(Çünkü) hâkimiyet yalnız Allah'ındır."* gerçeğiyle gerekçelendiriyor. Demek istiyor ki: Bu tavsiyelerimle ben, başınıza gelmesinden korktuğunuz felâketin savılması, sağlık ve esenliğe kavuşmanız hususunda sarıldığınız sebep olarak Allah'a yönelik ihtiyacınızı ortadan kaldırmış olamam. Size tavsiye ettiğim yöntemle korunmanızı kesinleştirecek bir hüküm de veremem. Çünkü bu sebepler, Allah tarafından gelecek olan şeyler karşısında hiçbir yarar sağlamaz. Bunların Allah'tan bağımsız ve Allah'a alternatif olacak bir hâkimiyetleri de söz konusu değildir. Çünkü mutlak hâkimiyet sadece Allah'ındır. Bilakis bu zahirî sebepler, ancak Allah etkinlik göstermelerini irade ettiği zaman etkinlik gösterebilirler.

Bu yüzden Hz. Yakup (a.s) sözlerinin ardından şu değerlendirme cümlesine yer veriyor: *"Ben O'na tevekkül ettim, tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler."* Yani bu, başınıza gelmesinden endişe ettiğim belânın bertaraf edilmesi için sarılmanızı tavsiye ettiğim bir sebeptir. Ama bununla birlikte bu sebebe sarılmada, aynı şekilde kendi işlerimle ilgili olarak sarıldığım diğer tüm sebeplerde de Allah'a güvenip tevekkül ettim. Zaten sapmamış her olgun (reşit) insanın böyle davranması gerekir. Çünkü olgun ve doğru yoldaki insanlar, amaçlarına ulaşmak için kendilerinin ve sarıldıkları diğer sebeplerin yeterli güce sahip olmadıklarını bilirler. Bu yüzden, işlerinin seyri bakımından öyle bir vekile dayanmaları gerekir ki, o vekil bu işi yürütmeye uygun olsun ve işi en güzel şekilde yönetebilsin. Hiç kuşkusuz bu vekil de yüce Allah'tır. O karşı konulmaz güce sahiptir. Hiç kimse O'nun gücünü baskı altında tutamaz. O galiptir, asla alt edilemez. Dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder.

Bu ayetle birlikte şu hususlar belirginleşmektedir:

Birincisi: Tevekkül kavramının anlamı, tevekkül eden ve tevekkül edilenle ilintisi bulunan bir işe başkasını egemen kılmaktır.

İkincisi: Normal maddî sebepler bağımsız etkinliğe sahip değildirler. Kendileri itibariyle yeterli sayılmazlar. Kendilerinden öte bir güce

ihtiyaç duymayacak etkinlikte değildirler. Bu yüzden, yaşamsal meselelerle ilgili olarak onlara başvuran bir kimsenin, onlara sarılmanın yanı sıra, etkinliklerinin gerçekleşmesi için onlardan öte bir sebebe de sarılması kaçınılmazdır. İnsanın böyle davranması, olgunluk ve doğru yol üzere hareket etmesi anlamına gelir. Yoksa maksat; insanın, Allah'ın evrensel düzenin temeli hâline getirdiği sebepler sistemini ihmal etmesi ve gerekli yolu yordamı izlemeden amacına ulaşmayı dilemesi değildir. Sebepleri göz ardı ederek amaca ulaşmaya çalışmak, sapmanın ve cehaletin göstergesidir.

Üçüncüsü: Dünyevî işlerle ilgili olarak güvenip dayanılacak bu sebep, tek ve ortaksız Allah'tır. Çünkü Allah'tan başka ilâh yoktur. O, her şeyin Rabbidir. *"Tevekkül edenler de yalnız O'na tevekkül etsinler."* ifadesinin içerdiği sınırlandırma anlamından bu anlaşılıyor.

68) Babalarının emrettiği yerden girdiklerinde, bu, Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) onlara hiçbir yarar sağlayacak değildi. (Bunun,) sadece Yakub'un içindeki bir isteğe yararı oldu ki (Allah) o isteği gerçekleştirdi. Kuşkusuz o, bizim ona öğretmemizden dolayı ilim sahibi idi. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.

Bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerin akışından ve bunlar üzerinde yapılan derin irdelemelerden anlaşıldığı kadarıyla -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- babalarının emrettiği yerden girmelerinden maksadın, Mısır'a veya Mısır'da bulunan Aziz'in sarayına, babalarına veda ederken kendilerine emrettiği gibi, ayrı ayrı kapılardan girmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Yakub'un (a.s) onlara bu şekilde tavsiyede bulunması, birliklerini dağıtacak veya sayılarının azalmasına neden olacak bir felâketin bertaraf edilmesi amacına yönelikti. Nitekim önceki ayette buna işaret edilmişti. Ancak bu tavsiyeye uymaları, yani babalarının emrettiği gibi değişik kapılardan girmeleri başlarına gelebilecek bir belâyı savacak değildi. Allah'ın kendileriyle ilgili öntasarımı ve kesin hükmü her zaman geçerlidir. Nitekim Mısır Azizi su kabının çalınmasından dolayı baba bir kardeşlerini alıkoydu, büyükleri de kendilerinden ayrıldı ve Mısır'da kaldı. Bu da birliklerinin dağılmasına ve sayılarının eksilmesine neden oldu. Dolayısıyla ne Yakup, ne de değişik kapılardan girmeleri Allah'ın öntasarımı karşısında bir işe yaramadı.

Fakat yüce Allah, bununla Yakub'un (a.s) içindeki bir dileği gerçekleştirmiş oldu. Çünkü Allah, Yakub'un tavsiyesinden farklı sonuçlanan ve çocuklarının dağılmalarına ve sayılarının eksilmesine neden olan bu sebebi, Yakub'un Yusuf'la (her ikisine selâm olsun) buluşmasına vesile kıldı. Çünkü Yusuf kardeşini yanında tuttu. Büyükleri dışındaki diğer kardeşler de babalarına geri döndüler. Ardından Yusufun yanına gelip ondan merhamet dilendiler, yüksek makamına sığındılar. Bunun üzerine Yusuf da kendini onlara tanıttı, babasını ve ailesini Mısır'a aldırdı, böylece bütün aile ona kavuştu.

"Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) onlara hiçbir yarar sağlayacak değildi." Yani ne Yakup, ne de bu musibetten kurtulmaları için sarılmalarını tavsiye ettiği sebep, Allah'tan gelecek bir şey karşısında onlara hiçbir yarar sağlamadı, Allah'ın onlarla ilgili kesin hükmünü savamadı. Çünkü Allah onlardan iki tanesinin ayrılmasını hükme bağlamıştı. Nitekim Yusuf birini yanında alıkoydu. Büyükleri de Mısır topraklarında kalmaya karar verdi.

"(Bunun,) sadece Yakub'un içindeki bir isteğe yararı oldu ki (Allah) o isteği gerçekleştirdi." ifadesinin orijinalindeki "illâ" edatı bazılarına göre, "lâkin" anlamında kullanılmıştır ve kastedilen anlam şudur: Ancak Allah Yakub'un içindeki bir dileği yerine getirdi ve kaybolan oğlunu, yani Yusuf'u ona geri verdi.[1]

Şu kadarı var ki, ayetin orijinalindeki "illâ" edatının istisna edatı olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü *"Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) onlara hiçbir yarar sağlayacak değildi."* ifadesi şu anlama gelmektedir: Bu sebep, Yakub'a bir yarar sağlamadı veya tümüne yaramadı. Allah onların tümünün bir ihtiyacını gerçekleştirmedi. Yakub'un içindeki bir isteği gerçekleştirmesi başka. "Kazaha=gerçekleştirdi" ifadesi, bir açıklamanın yeniden ele alınışı konumundadır ve bir soruya da cevap oluşturmaktadır. Sanki biri, "Peki, ona ne yaptı?" diye sormuş da, "onu gerçekleştirdi" diye cevap verilmiştir.

"Kuşkusuz o, bizim ona öğretmemizden dolayı ilim sahibi idi." ifadesinde geçen zamir (innehu) Yakub'a dönüktür. Yani, ilim olarak ona öğrettiğimizden veya bizim ona öğretmemizden dolayı Yakup

---

1- [et-Tibyan Tefsiri, Şeyh Tusî, c.6, s.168]

ilim sahibi idi. "Öğretme"nin Allah'a nispet edilmesi gösteriyor ki, bu bağışsal (vehbî, Allah tarafından verilen) bir ilimdi, çalışmayla elde edilen (iktisabî) bir ilim değildi. Daha önce de vurguladığımız gibi, tevhid inancının her türlü şirk şaibesinden arınıp ihlâs düzeyine ulaşması ile birlikte kişi bu tür ilâhî bir bağışa mazhar olabilir. Hemen sonrasındaki ayet de bu anlamı destekler mahiyettedir: *"Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."* Çünkü eğer çalışarak elde edilen, zahirî sebeplere göre hüküm veren ve alışık olunan normal yollardan ulaşılan bir bilgi olsaydı, diğer insanlar da onu bilirlerdi, ona ulaşma imkânına sahip olurlardı.

Toparlayacak olursak; *"Kuşkusuz o, bizim ona öğretmemizden dolayı ilim sahibi idi."* ifadesi, Yakup Peygamber'e (a.s) yönelik bir övgüdür. Bu tür bağışsal bilginin yol gösterdiği kimse sapmaz ve hedefinden şaşmaz. Ayetlerin akışından da anlaşıldığı gibi, bu ifade, Yakup Peygamber'in (a.s) sahip olduğu üstün ferasetiyle ihtimal verdiği belâya işaret etmektedir. Bunu aynı zamanda içinde hep yer verdiği ve kesinlikle unutmadığı Yusuf'la ilgili beklentisinin de bir vesilesi kıldı. İşte konuşmanın bu boyutlarını göz önünde bulundurduğumuzda biliyoruz ki: *"Kuşkusuz o, bizim ona öğretmemizden dolayı ilim sahibi idi."* ifadesi, Yakup Peygamber'in tahminini, oğullarına söylediklerini doğrulamakta ve oğullarından sarılmalarını istediği sebeplerin ve Allah'a tevekkül edişinin ihtiyaçları giderecek nitelikte oluşunu onaylamaktadır. Sonuçta Allah da onun içindeki isteği gerçekleştirdi.

Ayetlerin akışı üzerinde durup düşündüğümüzde bunları görüyoruz. Bununla beraber müfessirler, ayetin ifade ettiği anlam ile ilgili olarak akıl almaz görüş ve yorumlar ileri sürmüşlerdir. Kimine göre, *"Bu, Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) onlara hiçbir yarar sağlayacak değildi... (Allah) o isteği gerçekleştirdi."* ifadesinin anlamı şöyledir: Onların babalarının emrettiği gibi değişik kapılardan girmeleri, kendilerine bir yarar sağlayamazdı veya Allah'ın kendilerine isabet etmesini istediği kıskançlığın veya göz değmesinin gerçekleşmesini engelleyemezdi. Yakup (a.s) da tedbirin kaderi önleyemeyeceğini biliyordu; ancak oğullarına dedikleri, içindeki bir istekten dolayı idi. Böylece Yakup bu isteğini yerine getirmiş oldu. Yani bunu söylemekle kalbinin ıstırabını giderdi ve ruhunun sıkıntısını yok etmiş oldu.

Bazılarına göre, ayetin anlamı aslında şöyledir: Eğer Allah onlara göz değmesini dilerse, topluca isabet edeceği gibi dağınık oldukları hâlde bile mutlaka onlara isabet eder.

Başkalarına göre de, *"Kuşkusuz o, bizim ona öğretmemizden dolayı ilim sahibi idi..."* ifadesinin anlamı şudur: O kesin bilgi (yakin) sahibiydi ve Allah'ı biliyordu. Çünkü biz ona öğretmiştik. Ancak insanların çoğu Yakub'un bu mertebesini bilmiyorlar.

Diğer bazılarına göre de, "li-ma allemnahu=biz ona öğretmiştik" ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm", ifadeyi güçlendirme amacına yöneliktir. Buna göre kastedilen anlam şudur: O öğrettiklerimizi biliyordu. Bu yüzden bu bilgiler doğrultusunda amel ediyordu. Çünkü bir şeyi bildiği hâlde onunla amel etmeyen kimse, bilmeyenden farksızdır.

Bunlar gibi daha birçok görüş ve değerlendirme ileri sürülmüştür.

69) Yusuf'un yanına girdiklerinde, Yusuf kardeşini kendi yanına aldı ve (gizlice,) "Kuşkusuz ben senin kardeşinim; artık onların (kardeşlerin veya hizmetçilerin) yapmakta olduklarına üzülme." dedi.

Ayetin orijinalinde geçen "ava" kelimesinin mastarı olan "el-iva", "ileyhi" ifadesiyle birlikte kullanıldığı zaman, onu kendine yaklaştırdı, bağrına bastı, bir mecliste veya benzeri bir yerde yanına oturttu, anlamını ifade eder. "Fe-lâ tebteis" sözcüğünün mastarı olan "el-ibtias" da, hüzünlenme, gamlanma ve üzülme demektir. "Kanû ya'melûn" kelimelerindeki çoğul zamir, kardeşlere dönüktür.

Buna göre ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Mısır'a girdikten sonra, *"Yusuf'un yanına girdiklerinde,"* Yusuf, getirmelerini emrettiği ana baba bir *"kardeşini kendi yanına aldı"* kendisine yaklaştırdı *"ve"* kardeşine, *"dedi ki: Kuşkusuz ben senin kardeşinim."* Yıllardan beri kaybolan Yusuf'um. -Bu cümle ya haberden sonra haber ya da mukadder bir sorunun cevabıdır.- *"Artık onların"* kardeşlerin *"yapmakta olduklarına"* bana ve sana, yani biz öz kardeşlere karşı besledikleri kıskançlık duygularının neden olduğu bunca eza ve haksızlığa *"üzülme."* gam çekme. Veya kölelerimin yaptıklarından dolayı üzülme. Çünkü bu seni yanımda alıkoymak için tasarladığım bir plândır.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla Yusuf ona gizlice kendisini tanıttı ve kardeşlerinin yaptıklarından dolayı onu teselli etti, gönlünü aldı. Dolayısıyla bazılarının iddia ettikleri gibi, *"Kuşkusuz ben senin*

kardeşinim" ifadesinin anlamı, "Ben senin ölen kardeşin gibiyim" anlamında olduğu -çünkü öz kardeşinin çok önceden öldüğünü, bu yüzden yalnız kaldığını, başka öz kardeşinin olmadığını ona anlatmıştı- Yusuf'un kan bağı anlamındaki kardeşlikle kendini tanıtmadığı, sadece onun gönlünü almayı amaçladığı şeklindeki açıklamalara itibar etmemek gerekmektedir.

Çünkü böyle bir yorum her şeyden önce, *"Kuşkusuz ben senin kardeşinim"* ifadesinin orijinalinin içerdiği çeşitli vurgu ve tekit unsurlarıyla bağdaşmamaktadır. Böyle bir vurgu ve tekit, ancak onun kendisini öz kardeşi Yusuf olduğuna ikna etmek amacıyla söylemiş olması durumunda bir anlam ifade edebilir. Sonra böyle bir yorum, ileride kendisini diğer kardeşlerine tanıtırken söylediği şu sözle de bağdaşmamaktadır: *"Ben Yusuf'um, bu da kardeşim! Allah bize lütfetti."* [90. ayet] Çünkü böyle bir ifadenin, ancak öz kardeşinin onun gerçekten Yusuf olduğunu bilmesi ve onunla övünmesi ihtimali söz konusu olduğunda bir anlam ifade edebileceği açıktır.

70) (Yusuf) onların yükünü hazırlayıp yükleyince, su kabını kardeşinin eğerinin içine koydu. (Kafile hareket ettikten) sonra bir tellal, "Ey kafile! Siz hırsızsınız!" diye seslendi.

Ayetteki "es-sigayeh", içine içecek konan kap demektir. "er-Rehlu", binmek için devenin sırtına konan eğer anlamına gelir. "el-Îru", erzak taşıyan topluluk, kafile demektir. Bu isim hem kafiledeki adamlar, hem de erzak taşıyan develer için kullanılır. Bunun yanında her biri için ayrı ayrı da kullanılmaktadır. Ragıp, el-Müfredat adlı eserinde böyle bir değerlendirme yapmaktadır.

Ayetin anlamı açıktır. Yüce Allah'ın ayrıntılı bir biçimde anlattığı gibi, bu, Hz. Yusuf'un (a.s) kardeşini yanında alıkoymak için bulduğu bir çözümdü. Aynı zamanda öz kardeşinin kendisine katıldığı, kendisinin ve kardeşinin Allah'ın nimetlerine kavuştuğu, Allah'ın lütfu sayesinde büyük bir saygınlığa ulaştığı bir hâlde kendini onlara tanıtmasının da başlangıç adımıydı.

"Sonra bir tellal, 'Ey kafile! Siz hırsızsınız!' diye seslendi." ifadesinde tellal, Yusuf'un, öz kardeşi de aralarında bulunan bütün kardeşlerine sesleniyor. Bir topluluğun bir kısmını ilgilendiren bir meseleyle ilgili olarak, kastedilen kişiler diğerlerinden tamamen ayrılmış değillerse, hitabın bütün topluluğa yöneltilmesi normaldir. Kur'ân'da bunun

birçok örneğini bulmak mümkündür. Hırsızlık olarak nitelendirilen bu olay, yani su kabının kafilede bulunması, içlerinde sadece bir kişinin, yani Yusuf'un öz kardeşinin rol aldığı bir olaydı. Fakat henüz onun bu işi yaptığı tam anlamıyla açığa kavuşmadığı için tümüne birden, *"Siz hırsızsınız!"* diye seslenilmesi doğaldı. Çünkü bu gibi ortamlarda bu seslenmenin anlamı şudur: "Su kabı kayıptır. O da içinizde birinin yanındadır. Onun kim olduğunu ancak iyi bir araştırma ve denetlemeden sonra belirleyebiliriz."

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla Yusuf'un öz kardeşi bu hileyi biliyordu, içeriğinden haberdardı. Bu yüzden olayın başından sonuna kadar hiç konuşmuyor; ne bir söz söylüyor, ne hırsızlığı kendinden olumsuzluyor ve ne de en küçük bir panik belirtisi gösteriyor. Nasıl göstersin ki? Yusuf ona öz kardeşi olduğunu söylemiş, onu teselli etmiş, rahat etmesini söylemiştir. Kuşkusuz Hz. Yusuf (a.s) böyle bir şey yapmakla neyi kastettiğini de ona söylemişti. Onun kardeşini hırsız olarak nitelendirmesinin ve su kabının kardeşinin yükünden çıkarmasının gerisindeki amacının, onu alıkoymak olduğunu bildirmişti. Dolayısıyla onu hırsız olarak isimlendirmesi, salt diğer kardeşleri açısından bir suçlamaydı; fakat onun açısından ciddi bir isimlendirme ve gerçek bir suçlama değildi. Salt şeklî bir niteleme söz konusuydu ve bununla güdülen amaç da kesin ve kaçınılmaz bir maslahatın sağlanmasıydı.

Olayı bu boyutlarıyla birlikte düşündüğümüz zaman, hırsızlık eyleminin onlara nispet edilmesinin; aklî açıdan yergiyi gerektiren, şer'î açıdan da yasak olan iftira suçunun kapsamına girmediğini görürüz. Kaldı ki, bunu söyleyen de Yusuf değil, tellaldır.

Ancak bazı tefsir bilginleri demişlerdir ki: *"Siz hırsızsınız!"* diyenler, Yusuf'un adamlarından bazılarıydı. Bunlar Hz. Yusuf'un bilinçli olarak su kabını onlardan birinin yüküne yerleştirdiğinden habersiz oldukları için, kabı da bulamayınca, onun gerçekten çalındığını sanmışlardı.[1]

Diğer bazı tefsir bilginin görüşü de şöyledir: Hz. Yusuf (a.s) tellala o şekilde seslenmesini emretti; ama bununla su kabını çaldıklarını değil de, Yusuf'u babasından çaldıklarını ve kuyunun dibine attıklarını kastetmişti. Bu görüş, tefsir bilgini Ebu Müslim'e nispet edilmiştir.[2]

1- [bk. Mecmau'l-Beyan, c.5, s.252, Tahran basımı]

2- [age.]

Başka bir grup müfessirin görüşü de şu yöndedir: İfade (entum sarigun), soru cümlesi formatında sunulmuştur ve takdirî açılımı da şöyledir: "E-entum sarigun=Siz hırsız mısınız?" Dolayısıyla ifadenin orijinalinin başındaki soru edatı olan "hemze" hazfedilmiştir.[1]

Buraya kadar sunduğumuz görüşlerin, ayetlerin akışının oluşturduğu atmosferden son derece uzak oldukları gayet açıktır.

71) (Yusuf'un kardeşleri) onlara dönerek dediler ki: "**Neyi kaybetmişsiniz?**"

Ayetin orijinalindeki "tefkıdûn" sözcüğünün kökü olan "el-fakdu" -bazılarının da söylediği gibi- bir şeyin yerinin bilinmeyecek şekilde duyularca algılanmaması, yitirilmiş olması demektir. "Kalû=dediler" ifadesindeki zamir kafiledeki Yusuf'un kardeşlerine dönüktür. "Ma za tefkıdûn=neyi kaybetmişsiniz?" ifadesi, kavlin (kalû) makuludür, yani onlar tarafından söylenen sözdür. "Aleyhim=onlara" ifadesindeki zamir de Yusuf ve hizmetçilerine dönüktür. Bunu ayetlerin akışından anlamak mümkündür.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Yusuf'un kardeşleri, ona ve hizmetçilerine dönerek dediler ki: "Neyi kaybetmişsiniz?" Ayetin akışından anladığımız kadarıyla tellal kafilenin arkasından seslenmişti ve kafile harekete geçmiş bulunuyordu.

72) Dediler ki: "**Kralın su kabını (veya ölçü amacıyla da kullanılan su kabını) kaybetmişiz.**" **(Yusuf veya tellal dedi ki:)** "**Kim onu getirirse, (mükâfat olarak) ona bir deve yükü var ve ben buna kefilim.**"

Ayetteki "suva'", su kabı demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Suva', erzakı ölçen 'sa' anlamındadır. Kralın ölçüm kabı bazen su içmek, bazen de erzak ölçmek için kullanılırdı. Bu yüzden ayette bir kere 'sigayeg=su kabı', bir kere de 'suva'=erzak ölçüm aleti' olarak geçiyor." Bu ifadenin hem müennes, hem de müzekker olarak kullanılması caizdir. Nitekim bir keresinde, "li-men cae bihi=kim onu getirirse" (müzekker zamir kullanılarak) denilmiş, bir keresinde de, "istehraceha=onu çıkardı" (müennes zamir kullanılarak) denilmiştir.

Ayetin orijinalinde geçen "el-himl", taşıyıcının taşıdığı yük demektir. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Sırtta taşınan yük-

1- [age.]

ler gibi açıktan taşınan bir yük için özellikle 'el-himl' ismi kullanılırken, karındaki çocuk, bulutun içindeki su ve ağaçtaki meyve gibi gizlice taşınan yükler için de özellikle 'el-haml' ismi kullanılır."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: "Zaîm, kefil ve zamîn (garanti eden), aynı anlamı ifade eden benzer kelimelerdir. 'Zaîm' aynı zamanda bir kavme önderlik eden, onların işlerini idare eden kimse için de kullanılır."

Büyük bir ihtimalle, *"Kralın su kabını kaybetmişiz."* diyenler, Yusuf'un hizmetçileri; *"Kim onu getirirse, (mükâfat olarak) ona bir deve yükü var ve ben buna kefilim."* diyen de Hz. Yusuf'un (a.s) kendisiydi. Çünkü Yusuf; alıp verme, garanti etme, kefil olma ve hükmetme yetkisi elinde bulunan başkan konumundaydı. Bu bakımdan ayetteki ifade şöyle söylemeye benziyor: Yusuf ve hizmetçileri onlara cevap verdiler. Hizmetçilerinin cevabı şöyle oldu: *"Kralın su kabını kaybetmişiz."* Yusuf'un cevabı ise, *"Kim onu getirirse, (mükâfat olarak) ona bir deve yükü var ve ben buna kefilim."* şeklinde oldu. Yusuf'un vermeyi garanti ettiği bir deve yükü de bir bakıma cüale (yapılan işe karşılık ödül koyma) mahiyetindeydi.

Bazı tefsir bilginlerinin değerlendirmeleri ise şu şekilde belirginleşmiştir: *"Kim onu getirirse, (mükâfat olarak) ona bir deve yükü var ve ben buna kefilim."* sözü, *"Ey kafile! Siz hırsızsınız!"* sözünü söyleyen tellalın sözlerinin devamıdır. Dolayısıyla, *"(Yusuf'un kardeşleri) onlara dönerek dediler ki: 'Neyi kaybetmişsiniz?' Dediler ki: Kralın su kabını kaybetmişiz."* ifadesi de (mu'teriza) ara cümle mahiyetindedir.

73) Dediler ki: "Allah'a andolsun ki, bizim, bu yerde (Mısır'da) fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz. Biz hırsız da değiliz."

Ayetteki "yer"den maksat, erzak almak için geldikleri Mısır ülkesidir. Ayetin anlamı gramatik analizi gerektirmeyecek kadar açıktır.

Yusuf'un kardeşlerinin, *"Allah'a andolsun ki, bizim, bu yerde (Mısır'da) fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz."* şeklindeki sözleri gösteriyor ki, Hz. Yusuf'un adamları, onların ilk kez Mısır'a erzak almak için geldiklerinde, onlar hakkında etraflı bir araştırma ve soruşturma gerçekleştirmişlerdi. Casus olabilirler veya düşman bir ülkenin adına Mısır'ın içinde karışıklık çıkarmayı amaçlayan provokatörler olabilirler diye, Hz. Yusuf'un emriyle onların kim olduk-

larını iyice araştırmışlardı. Bu yüzden soylarını, yaşadıkları ülkeyi ve hangi boydan olduklarını vs. iyice öğrenmişlerdi. Bu da bazı rivayetlerde işaret edilen bir hususu desteklemektedir. Bu rivayetlere göre, Hz. Yusuf onlarla ilgili olarak kuşkuya düştüğünü dile getirmiş ve onlara kimliklerini, yaşadıkları yeri ve ailelerini sormuştu. Onlar da yaşlı bir babalarının olduğunu, bababir bir kardeşlerinin de bulunduğunu söylemişlerdi. Bu yüzden Hz. Yusuf bir sonraki sefere baba bir kardeşlerini de getirmelerini emretmişti. İnşaallah önümüzdeki hadisler bölümünde bu konuyu işleyen rivayetler üzerinde duracağız.

"Biz hırsız da değiliz." şeklindeki sözleri, daha baştan itibaren böylesine alçakça bir nitelikle nitelenmeyi reddetme amacına yöneliktir. Veya bir peygamber sülalesinin böyle bir nitelikle anılmasına karşı gösterdikleri sert bir tepki mahiyetindedir.

74) Dediler ki: "**Peki, siz yalan söylemiş olursanız, onun (hırsızlığın veya hırsızın) cezası nedir?**"

Yusuf'un hizmetçileri veya Yusuf ve hizmetçileri böyle bir suçu işleyenin cezasını sordular: Eğer bu inkârınızda yalan söylemiş olursanız, söyleyin bakalım hırsızlığın veya sizden hırsızlık yapanın cezası nedir?

"Siz yalan söylemiş olursanız" şeklinde onlara nispet edilen bu niteleme ile ilgili olarak söylenecek söz, onlara, *"Siz hırsızsınız!"* şeklinde nispet edilen nitelemeyle ilgili olarak daha önce söylediğimiz sözden farklı değildir; oradaki açıklama burası için de geçerlidir.

75) Dediler ki: "**Onun (hırsızlığın veya hırsızın) cezası, (su kabı) kimin eğerinde bulunursa, işte onun kendisi onun karşılığıdır (malını çaldığı adama köle olmaktır). Biz zulmedenleri böyle cezalandırırız.**"

Demek istiyorlar ki, hırsızlığın cezası hırsızın kendisidir veya hırsıza verilecek ceza bizzat hırsızın kendisine el konulmasıdır. Yani, bir malı çalan kimse, malını çaldığı kimsenin kölesi olur. Hz. Yakub'un (a.s) şeriatında hırsızlıkla ilgili hüküm işte böyleydi. Bunu, *"Biz zulmedenleri böyle cezalandırırız."* ifadesinden anlıyoruz. Yani "biz, insanlara zulmedenleri, yani hırsızları böyle cezalandırırız." Fakat onlar bunun yanında şöyle bir açıklamayı da zorunlu görüyorlar: *"Onun cezası, (su kabı) kimin eğerinde bulunursa, işte onun kendisi onun karşılığıdır."*

Böyle bir açıklamaya gerek duymalarının nedeni, hırsızlığın cezasının ancak hırsızlık yapan kimseye uygulanacağını, onun arkadaşlarına, yoldaşlarına uygulanamayacağını belirtmektir. On bir kişiydiler. Şayet gerçekten içlerinde biri hırsızlık yapmışsa, tümüne birden el koymanın, hırsızlık yapanla birlikte başkalarını da cezalandırmanın doğru olmayacağını, sadece hırsızın kendisinin tutuklanacağını söylemek istiyorlar. Malı çalınan kimsenin de hırsızın yol arkadaşlarına ve onların mallarına el koyamayacağına, ama bizzat hırsızın kendisine malik olup ona istediğini yapabileceğine vurgu yapıyorlar.

76) Bunun üzerine (Yusuf,) kardeşinin eğerinden önce onların eğerlerini (aramaya) başladı, sonra onu kardeşinin eğerinden çıkardı.

Bu ifade, bir yönüyle önceki açıklamaların ayrıntılandırılması mahiyetindedir. Yani Yusuf (a.s), öz kardeşinin yükünden önce, kardeşlerinin belirttikleri cezaya dayalı olarak onların yüklerini kontrol etmeye, kaplarını araştırmaya başladı. Böyle yapmakla gerçeği onlardan gizlemek, bunun bir mizansen olduğunu anlamamalarını sağlamak istiyordu. Çünkü kabı kendisinin kardeşinin yüküne soktuğunu, sonra kendi koyduğu yerden çıkarttığını, böylece kendilerine bir tuzak kurulduğunu fark etmemeleri gerekiyordu. Su kabı öz kardeşinin eğerinden çıktığından dolayı da ceza onun hakkında gerçekleşmiş oldu.

İşte Yusuf için böyle bir tuzak kurduk (kurmasını öğrettik). (Yoksa) Allah'ın dilemesi dışında, kralın (yürürlükteki) kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz, dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.

Ayetteki "zalike" işaret edatıyla, Hz. Yusuf'un (a.s) öz kardeşini kalabalık bir grubu oluşturan baba bir kardeşlerinden ayırmak için uyguladığı yönteme işaret ediliyor. Bu, gerçekten bir tuzaktı. Çünkü baba bir kardeşleri bilmeden, farkına varmadan o, bu plân sayesinde amacına ulaşmıştı. Eğer kardeşleri bu plânın farkına varsalardı, buna razı olmayacaklardı ve o da amacına ulaşamayacaktı. Bu, bir tuzaktı; ancak Allah'ın ilhamından veya vahiy yoluyla kardeşini alıkoyması için öğrettiği bir yöntemden kaynaklanıyordu. Bu nedenle tuzak olarak nitelendirmekle beraber yüce Allah'ın bu plânı, *"İşte Yusuf için böyle bir tuzak kurduk."* şeklinde kendine nispet ettiğini görüyoruz.

Hiç kuşkusuz, yüce Allah hakkında her türlü tuzak (keyd) olumsuzlanmaz. Yüce Allah'ın kutsal makamı ancak zulüm içerikli olan tuzaktan münezzehtir. Mekr (hile), dalal (saptırma) ve istidraç (daha fazla cezalandırmak amacıyla mühlet vermek) gibi konularda da durum aynıdır. [Yani Allah'ın şanı, zulüm amaçlı oldukları takdirde bunlardan münezzehtir.]

"(Yoksa) Allah'ın dilemesi dışında, kralın (yürürlükteki) kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı." ifadesi, Yusuf'un kurduğu tuzağın gerekçesini açıklamaya yöneliktir. Buna göre, o, kardeşini yanında tutmak istiyordu; ancak kralın dinine göre, yani Mısır devletine egemen olan kanunlara göre kardeşini yanında tutmasının bir imkânı yoktu. Kralın dininde, diğer bir ifadeyle Mısır'a egemen olan hukuk sisteminde hırsızlığın cezası, hırsızlık yapan kimsenin köleleştirilmesi olarak öngörülmüyordu. Bu yüzden Hz. Yusuf -Allah'ın emri uyarınca- kralın su kabını öz kardeşinin yüküne koydu, sonra onların hırsız olduklarını ilân etti. Böyle ilân etmesinin nedeni, kardeşlerinin böyle bir suçlamayı reddetmeleri ve onun da buna dayanarak, yalancı olmaları durumunda hangi cezanın uygulanacağını onlara sormasıydı. Onların da hırsızlık eden kimsenin, malını çaldığı insanın kölesi olacağını söylemelerinin, böylece kardeşini yanına almasına onların da kendiliğinden razı olmalarının sağlanmasıydı.

Buna göre, onun kralın hukuk sistemine, diğer bir ifadeyle dinine göre kardeşini yanında alıkoyması mümkün değildi. Ancak Allah'ın dilemesi hâlinde mümkündü. Allah'ın dilemesi ise, işte böyle bir tuzak sonucu onların da istediği bir şekilde kardeşinin cezalandırılmasına rıza göstermelerinden ibaretti.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, cümlenin içerdiği istisnanın ifade ettiği anlam şudur: Kralın dinine, yani Mısır ülkesine egemen olan hukuk sistemine göre, kral bir suçluyu istediği gibi cezalandırırdı. Bu ise, yürürlükteki kanunların öngördüğü cezadan daha ağırdı. Bunu birçok ulusun hukuk sisteminde ve kimi kralların uygulamalarında gözlemlemek, örneklerini bulmak mümkündür.

"Biz, dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır." ifadesiyle Yusuf Peygamber'e (a.s) yönelik ilâhî lütuflara göndermede bulunuluyor. Allah'ın onu kardeşlerinden üstün kılışına işaret ediliyor. Bunun yanında, *"İşte Yusuf için*

böyle bir tuzak kurduk (kurmasını öğrettik)." ifadesine de açıklık getiriliyor. Açıklamanın temelinde Yusuf'a (a.s) yönelik ilâhî lütuflara işaret etmek yatıyor.

"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır." ifadesinde, ilmin belli bir sınıra gelip dayanan olgulardan olmadığı, bilakis her bilenin üstünde daha iyi bilen birinin bulunmasının her zaman için ihtimal dâhilinde olduğu açıklanıyor.

Şunu da bilmek gerekir ki, *"ilim sahibi"* ifadesi gösteriyor ki, bu ilimle bilen kişide daha sonra oluşan ve zatının dışında olup ona eklemlenen ilim kastedilmiştir. Çünkü "zî=sahip" sözcüğünde eşlik, beraberlik anlamı vardır. Dolayısıyla ilmi, zatının sıfatı olup zatının da aynısı olan, yine varlığı sınırsız ve tek olduğu gibi, ilmi de sınırsız olan yüce Allah, zatı itibariyle bu sözün mutlaklığının dışındadır.

Kaldı ki, *"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."* ifadesi, ancak "üst"ü olabilecek kimseler için geçerlidir. Yüce Allah'ınsa, üstü veya altı söz konusu değildir. Varlığının ötesi, zatının sınırı ve sonu yoktur.

"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır." ifadesiyle, yüce Allah'ın her ilim sahibinin üstünde olduğuna işaret edilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla *"daha iyi bilen"* ifadesiyle kastedilen, yüce Allah'tır ki, ifadenin nekre (alîm=bilen birisi) olarak kullanılması, O'nun diller (sözler) aracılığıyla tanımlanamayacak kadar ulu olduğu gerçeğinin altını çizmek içindir.

77) Dediler ki: "Eğer o çalmışşa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı." Yusuf, bunu içinde gizledi, onlara açmadı (itiraz edip karşılık vermedi). Dedi ki: "Sizin durumunuz daha kötüdür. Allah, sizin (hırsızlıkla ilgili) anlattığınızı daha iyi bilir."

Bu sözü söyleyenler, Yusuf'un baba bir kardeşleridir. Bu yüzden Yusuf'u, hırsızlıkla suçlanan kardeşlerine nispet ediyorlar. Çünkü bunların ikisinin anneleri birdi. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Eğer bu, kralın su kabını çalmışşa, böyle bir şeyi yapması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü onun bir kardeşi vardı ve bu kardeşi daha önce hırsızlık yapmıştı. Bu özellik kalıtımsal olarak anneleri aracılığıyla bunlara geçmiştir. Bizimse annemiz ayrıdır, böyle bir özelliğimiz yoktur.

Bununla kendilerini hırsızlık suçundan arındırmak isteseler de, biraz önce *"Biz hırsız da değiliz."* şeklindeki sözlerini yalanlayan bir tavır

sergilemiş oluyor. Çünkü bunu söylerken, hırsızlık niteliğini Yakub'un bütün oğulları açısından olumsuzluyorlardı. Yoksa başka türlü böyle bir sözün kendilerine sağlayacağı bir yararı yoktu. Dolayısıyla, *"daha önce onun kardeşi de çalmıştı."* ifadesinin, az önce söyledikleri bu sözleri ile kesin bir biçimde çeliştiği açıktır. Sonra bu sözleriyle -belki de farkında olmadan- Yusuf ve kardeşine karşı besledikleri kıskançlığı da dışarıya vurmuş oluyorlar. Bu da aralarında geçen nice üzüntü verici gelişmeyi ortaya çıkaran bir ifadedir.

Bununla Hz. Yusuf'un (a.s), *"Sizin durumunuz daha kötüdür."* şeklindeki sözleri de bir ölçüde açıklığa kavuşmuş oluyor. Aynı şekilde Hz. Yusuf'un (a.s) söylediği *"Sizin durumunuz daha kötüdür."* şeklindeki sözleri, *"Yusuf, bunu içinde gizledi, onlara açmadı."* sözlerine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Ayrıca, *"onlara açmadı"* ifadesi de, *"Yusuf, bunu içinde gizledi."* ifadesine yönelik tefsir amaçlı atıf mahiyetindedir.

Buna göre ayetin anlamı, -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleşiyor: *"Bunu içinde gizledi"* yani onların söyledikleri bu sözü içinde sakladı; şöyle ki kendisine nispet edilen hırsızlık suçlamasına itiraz etmedi, bu yakıştırmayı olumsuzlamadı, işin aslını açıklamadı, bilakis *"Yusuf, bunu içinde gizledi, onlara açmadı."* Sanki kıssanın akışının bu yerinde biri, "Yusuf bunu nasıl içinde gizledi?" diye sormuş ve ona şöyle cevap verilmiş gibi: *"Dedi ki: Sizin durumunuz daha kötüdür."* Çünkü sözleriniz birbiriyle çelişiyor ve içinizdeki kıskançlık duygusu dışarıya taşıyor, bu da sizi bunca ikram ve iyilikten sonra, kralın huzurunda yalan söylemeye itiyor. *"Allah, sizin anlattığınızı"* yani "onun kardeşi de daha önce hırsızlık yapmıştı" şeklindeki yakıştırmanızı *"daha iyi bilir."* Böylece Yusuf onları yalanlama ve bu yakıştırmayı kendisi açısından olumsuzlama gereğini duymuyor.

Bazı müfessirlere göre, *"Sizin durumunuz daha kötüdür. Allah, sizin anlattığınızı daha iyi bilir."* ifadesinin anlamı şöyledir: Siz ondan daha kötü durumdasınız; çünkü siz kardeşinizi babanızdan çaldınız. Allah onun kardeşinin daha önce hırsızlık yapıp yapmadığını herkesten daha iyi bilir.

Bu yorumla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Evet, Hz. Yusuf'un, *"Sizin durumunuz daha kötüdür."* şeklindeki sözleriyle bu anlamın bir ölçüde kastedilmiş olması mümkündür. Fakat kardeşlerine

böyle bir konuşma yaptığı bir ortamda, üstelik kardeşlerinin Yusuf'u tanımadıkları ve Yusuf'un da kendisini tanıtma amacını gütmediği böyle bir atmosferde, Hz. Yusuf'un söylediği bu sözün ancak bizim az önce yaptığımız açıklama ölçü alındığında bir anlamı olabilir.

Bazı müfessirler ise, "Yusuf'un içinde gizlediği ve onlara açıklamadığı şeyin, onun *'Sizin durumunuz daha kötüdür.'* şeklindeki sözleridir." demişlerdir. Buna göre Yusuf bu sözü onların yüzüne karşı söylememiş (kendi kendine demiş); ama ardından *"Allah, sizin anlattığınızı daha iyi bilir."* sözünü onların yüzlerine karşı söylemiştir. Ne var ki, adı geçen müfessirlerin bu tür yorumları son derece uzak ve ayetin akışıyla bağdaşmayacak özelliktedir.

78) Dediler ki: "Ey Aziz! Onun çok yaşlı ihtiyar bir babası var. Birimizi onun yerine alıkoy. Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz."

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Yusuf'un kardeşleri, onun bu şekilde alıkonmayı ve köleleştirilmeyi hak ettiğini düşündükleri için böyle konuştular. Tam bu sırada babalarına Allah adına, onu geri getireceklerine dair söz verdiklerini hatırladılar. Dolayısıyla o, beraberlerinde olmadan babalarının yanına dönemlerine imkân yoktu. Bunun üzerine Aziz'in kabul etmesi durumunda içlerinden birini onun yerine bırakıp onu kurtarmaya karar verdiler. Gidip Aziz'le bu meseleyi konuştular ve onun yerine içlerinden istediği kimseyi alıkoymasını, suçlanan kardeşlerini serbest bırakmasını, onu yaşlı babalarına geri götürmelerine izin vermesini önerdiler.

Ayetin anlamı açık ve ifadelerindeki incelik ve merhamet dileme unsurları son derece belirgindir. Aziz'in mertlik ve iyilik duygularını harekete geçirmeyi amaçlıyorlar.

79) Dedi ki: "Eşyamızı yanında bulduğumuz kişiden başkasını alıkoymaktan, Allah'a sığınırız. Yoksa bu durumda biz gerçekten zalimler oluruz."

Hırsızlıkla suçlanan kardeşlerinin yerine içlerinden birini alıkoymasını önermelerine karşılık olarak Yusuf'un (a.s) onlara verdiği cevaptır. Ayetin anlaşılmayan bir tarafı yoktur.

80) Ondan (Yusuf'tan veya kardeşinden) ümitlerini kesince, bir kenara çekilip sessizce konuşmaya başladılar. Büyükleri

dedi ki: "**Babanızın sizden Allah adına sağlam bir söz aldığını ve bundan önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye yahut Allah benim hakkımda hükmedinceye kadar ben bu yerden (Mısır'dan) kesinlikle ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır.**"

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Ye'su, bir hususla ilgili olarak ümidi kesmek demektir. Araplar, 'Yeise, yey'esu ve eyise, ye'yesu=ümidi kesti' derler. Ayrıca aynı anlamı ifade etmek üzere 'istif'al' kalıbı olan 'istey'ese' ve 'iste'yese' şeklinde de kullanılır. 'Yeise ve istey'ese' kalıpları aynı anlama gelir. Tıpkı 'sahire' ile 'isteshare'nin ve 'acibe' ile 'iste'cabe'nin aynı anlama gelmesi gibi."

"en-Neciy; gizlice görüşmek üzere bir kenara çekilen topluluk demektir. Tekil ve çoğulu aynıdır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Onu fısıldaşan kimse kadar yaklaştırdık.'* (Meryem, 52) Tekil ve çoğulunun aynı şekilde kullanılmasının caiz olmasının nedeni, sıfat olarak kullanılabilen bir mastar olmasıdır. 'el-Münacat' da fısıldaşmak demektir. Bu kelimenin aslı, yüksek yer anlamına gelen 'en-necvetu'dur. Çünkü bu fiili işleyen kimselerin her biri bir sırrı, gizlice arkadaşına yükseltmiş olur. 'en-Neciy' kelimesi, isim olduğu gibi, mastar da olabilir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bir zaman, onlar gizlice görüşüyorlardı."* [İsrâ, 47] Bir ayette de mastar anlamı esas alınmıştır: *"Gizli konuşmak şeytandandır."* [Mücâdele, 10] 'en-Neciy'nin çoğulu 'enciyetun'dur. Araplar, 'Berihe'r-reculu berahen=yerini terk etti, oradan ayrıldı.' derler." (Alıntı son buldu.)

"Fe-lemme'stey'esû minhu=ondan ümitlerini kesince" ifadesindeki zamir, Yusuf'a dönüktür. Yusuf'un öz kardeşine dönük olması da ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekildedir: Yusuf'un kardeşleri *"Ondan"* yani Yusuf'tan, kardeşini, onun yerine birini rehin almak şeklinde olsa dahi serbest bırakmasından *"ümitlerini kesince, bir kenara çekilip"* insanların arasından çıkıp boş bir alana geçince, *"sessizce konuşmaya başladılar."* Yani durumlarını görüşmeye başladılar: Kardeşlerini kendisine geri getireceklerine dair Allah adına söz verdikleri babalarının yanına geri mi döneceklerdi, yoksa burada mı kalıp bekleyeceklerdi? Hem beklemelerinin de bir faydası yoktu? Ne yapacaklardı?

"Büyükleri" diğerlerini muhatap alarak *"dedi ki: Babanızın sizden Allah adına sağlam bir söz aldığını"* bu seferinizden kardeşinizi de ya-

nınızda mutlaka geri getireceğinize ilişkin olarak babanıza yeminle söz verdiğinizi *"ve bundan"* bu olaydan *"önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru"* yaptığınız hatayı *"bilmiyor musunuz?"* Babanıza onunla ilgili olarak da onu koruyacağınıza, sağ salim olarak kendisine geri getireceğinize söz vermiştiniz. Buna rağmen siz onu kuyunun dibine attınız. Ardından tutup kervancılara sattınız. Üstüne üstlük gidip babanıza, "Onu kurt yedi." diye haber verdiniz.

"Babam bana izin verinceye" benim ona verdiğim yeminli sözü benim açımdan geri alıncaya *"yahut Allah benim hakkımda hükmedinceye kadar ben bu yerden"* yani Mısır'dan *"kesinlikle ayrılmayacağım."* Yani durum böyle olduğuna göre ben kesinlikle bir yere gitmeyeceğim ve Mısır'ı terk etmeyeceğim. *"O, hükmedenlerin en hayırlısıdır."* Böylece Allah, üzerime bütün çıkış yollarını kapatan bu sıkıntıdan, bu dar boğazdan bana bir kurtuluş yolu gösterir. Ya benim tahmin etmediğim bir şekilde kardeşimi Aziz'in elinden kurtarır, ya benim canımı alır veya bunun dışında başka bir yol gösterir. Bana gelince, ben burada kalmaya karar verdim. Siz *"Babanıza dönün ve deyin ki... Kuşkusuz, biz doğru söylüyoruz."*

81) "Babanıza dönün ve deyin ki: "Ey babamız! Kuşkusuz oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize şahitlik ettik. Yoksa biz gaybı (onun bizden habersiz hırsızlık yaptığını) bilmiyorduk."

Bazılarına göre, *"Biz, ancak bildiğimize şahitlik ettik."* sözünden maksat şudur: "Biz *'Kuşkusuz oğlun hırsızlık etti.'* şeklinde bir şahitlikte bulunurken, sadece onun hırsızlık ettiğini bize bildirdiklerine şahitlik ettik." Bazılarına göre de, bu ifadeyle kastettikleri anlam şudur: "Biz Aziz'in yanında, hırsızın çaldığı mala karşılık olarak alıkonup köleleştirildiği yönünde şahitlik ederken, maksadımız, bildiğimiz bir hükmü açıklamaktı."

Bazıları şöyle demişlerdir: Bunlar bu sözü, Yakub'un kendilerine söylediği söze karşılık olarak söylediler. Hz. Yakup ile görüştüklerinde onlara, "Adam, bir malı çalanın çaldığı mala karşılık olarak alıkonup köleleştirildiğini nereden biliyordu? Bunu siz ona söylediniz?" dediğinde, onlar da bu sözü söylediler. Bu yorumlar içinde ayetin akışına en yakın olanı birinci yorumdur.

"Biz gaybın bekçileri değildik." ifadesine gelince; bazılarına göre, onların bu sözleriyle kastettikleri anlam şudur: Biz, senin oğlunun hır-

sızlık yapıp yakalanacağını ve bundan dolayı köle olarak alıkonacağını bilmiyorduk. Biz sadece işin görünen kısmına dayanarak birtakım tavırlar belirleyebiliriz. Eğer karşımıza böyle bir şeyin çıkacağını bilseydik, onun bizimle birlikte sefere çıkması için ısrar etmezdik. Sana onu geri getireceğimize dair söz de vermezdik.

Doğrusu, ifadede geçen "gayb"dan maksat, onların Yusuf'un öz kardeşinin hırsız olduğunu bilemeyişleridir. Buna göre, ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Kuşkusuz oğlun hırsızlık etti. Biz de hırsızlığın cezası ile ilgili olarak ancak bildiğimize şahitlik ettik. Biz, onun su kabını çaldığını ve bundan dolayı köle olarak alıkonacağını bilmiyorduk. Bilseydik, böyle tanıklıkta bulunmazdık. Biz onun böyle bir şey yapacağını sanmıyorduk.

82) "İçinde bulunduğumuz şehre (Mısır halkına) ve beraberinde geldiğimiz kervana da sor. Kuşkusuz, biz doğru söylüyoruz."

Yani, bu yolculukta bize eşlik eden herkese sor. Bizimle Aziz arasında olup bitenlere tanıklık edenlerden durumu öğren. Ta ki, bizim onunla ilgili olarak yanlış bir şey yapmadığımız, bilakis onun hırsızlık edip köle edinildiği hususunda içinde en ufak bir kuşku kalmasın.

İçinde bulundukları şehirden maksat, ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, Mısır'daki bir şehir ve aralarında geldikleri kafileden maksat da birlikte yolculuk yaptıkları kervandır. Bunlar Mısır'a birlikte gitmiş ve oradan birlikte dönmüşlerdi, sonra memleketlerine beraber gelmişlerdi. Bu yüzden sözlerinin hemen akabinde babalarında, *"Kuşkusuz, biz doğru söylüyoruz."* dediler. Yani, onun hırsızlık yaptığı ve bunun cezası olarak da köle olarak alıkonduğu hususunda sana söylediklerimiz doğrudur. İçindeki kuşkuların giderilmesi için sana Mısır halkına veya beraberinde geldiğimiz kafileye sormanı öneriyoruz.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا ۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌ ۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَن۪ى
بِهِمْ جَم۪يعًا ۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٨٣﴾ وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى
عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظ۪يمٌ ﴿٨٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ
تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِك۪ينَ ﴿٨٥﴾
قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُو بَثّ۪ى وَحُزْن۪ٓى اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ
﴿٨٦﴾ يَا بَنِىَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخ۪يهِ وَلَا تَيْئَسُوا مِنْ رَوْحِ
اللّٰهِ ۜ اِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾ فَلَمَّا دَخَلُوا
عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَز۪يزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ
لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا ۜ اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِى الْمُتَصَدِّق۪ينَ ﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ
عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخ۪يهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوا ءَاِنَّكَ
لَاَنْتَ يُوسُفُ ۜ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَٓا اَخ۪ى ۜ قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا ۜ اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ
وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ
اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِ۪ٔينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْر۪يبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ۜ يَغْفِرُ
اللّٰهُ لَكُمْ ۜ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٩٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

83- (Yakup) dedi ki: "(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir. Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir. Belki Allah onların hepsini birlikte bana getirir. Kuşkusuz O, bilendir ve hikmet sahibidir."

84- (Sonra) onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Eyvah Yusuf'a!" Ve gözleri üzüntüden ağardı (kör oldu). O, (üzüntüsünü ve öfkesini) hep içinde tutup yutmaktaydı.

85- Dediler ki: "Allah'a andolsun ki, Yusuf'u hep hatırlayarak helâk olmaya yüz tutacaksın veya helâk olacaksın."

86- Dedi ki: "Ben, tasamı ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ediyorum ve Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum."

87- "Ey oğullarım! Gidin, Yusuf ile kardeşini araştırın ve Allah'ın rahatlığından (sıkıntıdan sonraki verdiği kurtuluştan) ümidinizi kesmeyin. Kuşkusuz kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."

88- Yusuf'un yanına girdiklerinde dediler ki: "Ey Aziz! Bize ve ailemize darlık dokundu ve bedel olarak pek az bir malla (sana) geldik. Bize erzakı tam ölçerek ver. Ayrıca bize sadaka da ver (kardeşimizi veya kardeşimizle birlikte erzak bağışla). Kuşkusuz, Allah sadaka verenlere karşılığını verir."

89- (Yusuf) dedi ki: "Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?"

90- Dediler ki: "Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun?!" Dedi ki: "Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kuşkusuz, kim takvalı olur ve sabrederse, mutlaka Allah iyilerin mükâfatını zayi etmez."

91- Dediler ki: "Allah'a andolsun ki, gerçekten Allah seni bize üstün kılmıştır ve kuşkusuz biz yanlış yapanlardan idik."

92- Dedi ki: "Bugün size bir kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunda, Hz. Yakup (a.s) ile, ikinci kez gittikleri Mısır'dan dönen ve Yusuf'un öz kardeşinin başından geçenleri anlatan oğulları arasında yaşanan diyalogdan söz ediliyor. Ayrıca oğullarına, Mısır'a bir kez daha gitmelerini, Yusuf'u ve kardeşini aramalarını emretmesi ve Yusuf'un (a.s) kendini kardeşlerine tanıtmasına kadar geçen olaylar anlatılıyor.

83) (Yakup) dedi ki: "**(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir. Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir. Belki Allah onların hepsini birlikte bana getirir. Kuşkusuz O, bilendir ve hikmet sahibidir.**"

Kıssanın bu bölümünde olayla ilgili birçok ifadenin hazfedildiğini görüyoruz. Bunu, *"Babanıza dönün ve deyin ki... İçinde bulunduğumuz şehre...*" ifadesiyle başlayan iki ayetten anlıyoruz. Dolayısıyla açıklamanın takdirî açılımı şöyledir: Babalarının yanına dönüp, büyük kardeşlerinin kendilerine tavsiye ettiği şeyleri söyledikten sonra, babaları onlara şöyle dedi: *"(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir..."*

"(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir." ifadesi, Yakup Peygamber'in (a.s) onların yaptığı açıklamaya verdiği cevabın aktarımı mahiyetindedir. Hz. Yakup (a.s) bu sözleri, onları söyledikleri şeyler hususunda yalanlamak için söylemiyor. Onu, araştırma imkânına da sahip iken, doğruluğuna ilişkin somut karineler ve görgü tanıkları desteğinde sunulan bir haberi hemen yalanlamaya kalkışmaktan tenzih ederiz. *"(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir."* derken, tamamen bir sanıya dayanarak onları suçlamak amacını da gütmüyordu. Tersine o, ilâhî feraseti sayesinde bu olayın, daha önce onlardaki nefsanî bir vesveseyle ilintili, onun ayrıntısı ve devamı mahiyetinde olduğunu ana hatlarıyla sezinlemişti. Gerçekten de öyleydi. Çünkü son olaylar, Yusuf'un yaşadığı olayların birer devamı mahiyetindeydiler. Yusuf'a karşı yapılanlar da onlardaki nefsanî vesvese türünden bir olaydı.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, Hz. Yakup (a.s) sadece Yusuf'un kardeşinin geri gelmeyişi olayını nefislerinin onlara vesvese etmesi ve olumsuz bir olaya sürüklemesi şeklinde değerlendirmemiştir; bilakis,

hem onun, hem de Mısır'da kalıp geri gelmeyen büyük kardeşlerinin gelmeyişini, onların nefislerinin kendilerine kötü bir olayı vesvese etmesi olarak değerlendirmiştir. Bunun delili, ayetin devamındaki Hz. Yakub'a ait şu ifadedir: *"Belki Allah onların hepsini birlikte bana getirir."* Burada Hz. Yakup; Yusuf'u, öz kardeşini ve bütün kardeşlerin en büyüğünü birlikte zikretmiştir, sadece Yusuf'un öz kardeşini veya Yusuf'u ve öz kardeşini değil. Ayetin akışından anlaşılıyor ki, o, oğullarının nefislerinin kendilerine bir işi vesvese etmesine karşın üç oğlunun kendisine geri dönmesi beklentisini kendisinin güzel sabrına dayandırmıştır.

Dolayısıyla ayetin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Bu olay, nefislerinizin size vesvese ettiği bir iştir. Nitekim aynı şeyi, Yusuf'la ilgili olayla ilintili olarak da size söylemiştim. Sizin nefislerinizin vesvesesi ve sizi sürüklediği bu olumsuzluklar karşısında artık bana düşen, güzel bir sabır göstermektir. Belki Allah üç oğlumu da birlikte bana getirir.

O hâlde, bazı müfessirlerin, "Yakup Peygamber'in bu sözünün anlamı şudur: Olayın sizin tanımladığınız biçimde geliştiğine ilişkin somut bir kanıt yok elimde. Bilakis zannıma göre, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir." şeklindeki değerlendirmeleri yerinde değildir.

"Belki Allah onların hepsini birlikte bana getirir. Kuşkusuz O, bilendir ve hikmet sahibidir." ifadesi, üç oğlunun birlikte dönmelerine ilişkin salt bir temennidir. Bu arada Hz. Yakub'un -görebildiği kadarıyla- Yusuf'un da ölmeyip yaşadığını inandığına ilişkin bir işaret de içeriyor. Yoksa bu, dua anlamında bir beklenti değildir. Eğer dua anlamında ifade edilmiş olsaydı, *"Kuşkusuz O, bilendir ve hikmet sahibidir."* şeklinde sonuçlandırmazdı sözlerini. Bunun yerine, "Kuşkusuz O işitendir, bilendir veya şefkatlidir, acıyandır" veya benzeri bir ifade kullanırdı. Nitekim Kur'ân'da yer verilen dualarda, bu tür ifadelerin birçok örneğini görüyoruz.

Aksine Hz. Yakub'un bu sözleri, sabrının sonucunu umması anlamındadır. O diyor ki: Daha önce Yusuf'un başından geçenler ve şimdi de iki oğlumu benden alan bu son olay, nefislerinizin size ettiği vesvesenin, sizi sürüklediği kötü bir niyetin ve eylemin sonucudur. Artık ben sabredeceğim. Bu sabır sonucu da Allah'ın bana bütün oğullarımı geri getirmesini ve Yakupoğulları üzerindeki nimetini tamamlamasını umuyorum. Nitekim Allah bana böyle vaatte bulundu. Kuşkusuz O, kimi

seçeceğini, nimetini ne zaman tamamlayacağını iyi bilendir ve işlerinde hikmet sahibidir, sınırsız hikmetinin gerektirdiği biçimde olayları takdir eder. Dolayısıyla belâlar ve sıkıntılar karşısında insanın ruhsal dengesini kaybetmesi, telaşa kapılması, paniklemesi yersizdir; Allah'ın rahmetinden umutsuzluğa kapılması doğru değildir.

"Alîm=Bilen" ve "Hakîm=Hikmet Sahibi" isimlerini ilk kez Hz. Yakup, rüyasını kendisine anlatan Yusuf'a da hatırlatmıştı ve şöyle demişti: *"Kuşkusuz, Rabbin bilendir ve hikmet sahibidir."* Ardından Hz. Yusuf da anne ve babasını tahtın üzerine oturtunca, onlar da kendisi için Allah'a secde etmek üzere yere kapanınca, Hz. Yakub'a (a.s) bu iki ismi hatırlatıyor ve şöyle diyor: *"Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu gerçek kıldı... Kuşkusuz, O bilendir ve hikmet sahibidir."* [100. ayet]

84) (Sonra) onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Eyvah Yusuf'a!" Ve gözleri üzüntüden ağardı (kör oldu). O, (üzüntüsünü ve öfkesini) hep içinde tutup yutmaktaydı.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Esefu, kızgınlıkla karışık üzüntü demektir. Aynı zamanda sadece kızgınlık veya sadece üzüntü anlamında da kullanılır. Aslında intikam arzusuyla kalbin kan deveranının artması anlamındadır. Bir kişinin içinde meydana gelen bu duygu kabarması kendisinden aşağı birine yönelik olduğunda açılıp kızgınlık, kendisinden yukarı birine yönelik olduğunda ise sıkılıp üzüntü olarak kendini gösterir... Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Bizi öfkelendirince, onlardan intikam aldık.'* [Zuhruf, 55] İmam Ebu Abdullah[1] er-Rıza (a.s) der ki: Allah bizim gibi öfkelenmez. Fakat Allah'ın velileri vardır; bunlar öfkelenir ve razı olurlar. Allah rızasını velilerin rızası, öfkelenmesini de velilerinin öfkelenmesi kılmıştır. Bu yüzden şöyle demiştir: Kim benim bir velimi küçük düşürürse, kuşkusuz bana karşı savaş ilân etmiş olur." (Alıntı burada sona erdi.)

Ragıp yine şöyle der: "el-Kezmu, nefesin mahreci demektir. Örneğin nefesinin çıkış yerini tuttu anlamında 'Aheze bi-kezmihi' denilir. 'el-Kuzum' ise nefesi tutmak anlamındadır. Bu deyimle bir kişinin sustuğu ifade edilir. Nitekim birinin hiç konuşmadığını anlatmak isterken

---

1- Rivayetin yer aldığı nüshada böyle geçer; ancak doğrusu Ebu'l-Hasan olmasıdır.

de 'fulanun la yeteneffesu' derler. 'Kezime fulanun', nefesini tuttu, sustu demektir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Hani o dertli dertli Rabbine niyaz etmişti.'* [Kalem, 48] Kezmu'l-ğayzi=öfkeyi yutmak. Bir ayette şöyle buyrulmuştur: *'Öfkelerini yenerler.'* [Âl-i İmrân, 134] Kezmu'l-bair=devenin geviş getirmeyi terk etmesi. Kezmu's-siga=Su kabını doldurduktan sonra kendisi için alıkoymak üzere bağlamak." (Alıntı burada sona erdi.)

"Ve gözleri üzüntüden ağardı." Gözün ağarması; gözün kararması, yani kör olması demektir. Görme duyusunun iş göremez hâle gelmesi yani. Bazen görmenin son derece azalması anlamında da kullanıldığı olmuştur. Ancak tefsirini sunduğumuz bu surede yere alan *"Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecek duruma gelir."* (93. ayet) ifadesi gösteriyor ki, üzerinde durduğumuz ifadeyle Yakup Peygamber'in (a.s) görme duyusunun tamamen ortadan kalktığı kastedilmiştir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Sonra Yakup (a.s) "onlardan" Yakup Peygamber (a.s) oğullarına, *"(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir."* dedikten sonra oğullarından *"yüz çevirdi ve dedi ki: Eyvah"* yani ey esef ve hüzün *"Yusuf'a! Ve gözleri"* Yusuf'a olan *"üzüntüden ağardı."* Yani kör oldu, görme duyusu iş göremez hâle geldi. *"O, hep içinde tutup yutmaktaydı."* Yani öfkesini içine gömüyordu, üzüntüsünü içinde tutuyordu, oğullarına herhangi bir şey söylemiyordu.

85) Dediler ki: "**Allah'a andolsun ki, Yusuf'u hep hatırlayarak helâk olmaya yüz tutacaksın veya helâk olacaksın.**"

Ayette geçen "el-harezu" ve aynı şekilde "el-hârizu" kelimeleri, helâk olmaya yüz tutan, ölmek üzere olan kişi anlamına gelirler. Bazılarına göre ise, bu kelime, "Ne ölüyor ki unutulsun, ne de yaşıyor ki hayatına ümit bağlansın." anlamındadır. Bizce ilk anlam ayetin akışına daha uygundur. Çünkü bu ifade, ardından gelen "helâk" kelimesiyle karşılıklı olarak kullanılmıştır. "el-Harezu" kelimesinin ne tesniyesi, ne de çoğulu olur. Bunun nedeni mastar olmasıdır.

Ayetin anlamı bu gramatik analizden sonra şu şekilde belirginleşiyor: "Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf'u anıyorsun. Yıllardan beridir anmaya da devam ediyorsun. Onu bu şekilde hatırlamaktan vazgeçmeyerek de ya helâk olmaya yüz tutacaksın ya da helâk olacak-

sın." Yakub'un oğullarının bu sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla, bunu babalarına karşı duydukları şefkat ve acıma duygusunun etkisiyle söylemişlerdir. Belki de babalarının ağlamalarından bıkmışlardı, uzun yıllardır Yusuf diye inlemesinden usanmışlardı da böyle söylemişlerdir. Özellikle babalarının onların Yusuf'la ilgili olarak söylediklerini yalanladığını göz önünde bulundurduğumuz zaman bu ihtimalin güçlendiğini gözlemleyebiliriz. Öyle anlaşılıyor ki Yakub'un ağlaması ve üzülmesi onlardan şikâyetçi olması şeklinde tezahür ediyordu. Bunu, *"Ben, tasamı ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ediyorum..."* ifadesinden de anlamak mümkündür.

86) Dedi ki: "Ben, tasamı ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ediyorum ve Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Bessu; kişinin gizlemeye, içinde tutmaya güç yetiremediği, bu yüzden yaydığı, yani dağıttığı dert demektir. Bir şeyi dağıttığın zaman, onu yaymış da oluyorsun. Şu ayeti buna örnek gösterebiliriz: *'Üzerine her çeşit canlıyı yaymasında...'* [Bakara, 164)" (Alıntı burada sona erdi.) Dolayısıyla bu kelime, meful (mebsus) anlamında kullanılan bir mastardır.

"Ancak Allah'a şikâyet ediyorum." ifadesinin içerdiği sınırlandırma, kasr-ı kalb türünden (değişik tarafa hasretme, tersten vurgulamaya dönük) bir sınırlandırmadır. Dolayısıyla şu anlamı ifade etmektedir: "Ben, tasamı ve üzüntümü siz çocuklarıma ve aileme şikâyet etmem. Eğer size şikâyet edersem, çok kısa bir zamanda son ererdi. Nitekim insanların, başlarına gelen felâketler karşısındaki tasaları ve üzüntüleri âdetleri böyledir (belli bir zaman geçtikten sonra sona erer). Bu yüzden ben tasamı ve hüznümü sadece ulu Allah'a şikâyet ediyorum. Kulları O'ndan bir şey istediklerinde, ihtiyaç sahipleri usandırıcı bir tavırla O'ndan bir şey istediklerinde ve ısrarla isteklerinin karşılanmasını dile getirdiklerinde, O bıkmaz, usanç duymaz. Üstelik ben Allah'tan vahiy aracılığıyla sizin bilmediğiniz bilgiler de alıyorum. Bu yüzden ben Allah'ın rahmetinden yana ümitsizliğe kapılmam, O'nun rahmetinden ümidimi kesmem.

"Ve Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum." ifadesi, ana hatları ile onun Allah'a ilişkin ilmini ifade etmektedir. Ki daha önce de işaret ettiğimiz gibi, makamın elverişli olduğu miktarda [bu ilmin] ne olduğunu anlamak mümkündür.

87) "Ey oğullarım! Gidin, Yusuf ile kardeşini araştırın ve Allah'ın rahatlığından (sıkıntıdan sonraki verdiği kurtuluştan) ümidinizi kesmeyin. Kuşkusuz kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "et-Tehassus, bir şeyi duyu ile talep etmek (araştırmak) demektir. 'et-Tecessüs' de aynı anlama gelir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: '(İnsanların gizli yönlerini) araştırmayın, tecessüs etmeyin.' Bazılarına göre, her ikisi aynı anlama gelir ve ikisinin birer sinonim olarak bir ifadede yer almaları, ayrı anlamlar ifade etmelerinden değil, lafızlarının farklılığından dolayıdır. Şairin şu sözünü buna örnek gösterebiliriz: Ona yaklaştıkça, ondan ıraklaşır ve uzaklaşır."

"Bazılarına göre, 'et-tecessüs', insanların ayıp yerlerini araştırmak, 'et-tehassus' ise, insanların sözlerini gizlice dinlemek anlamına gelir. İbn Abbas'tan bu iki kelime arasındaki fark sorulmuş ve o da şu açıklamayı yapmıştır: Bu ikisi anlam olarak birbirinden uzak değildir. 'et-Tahassüs' hayır amaçlı, buna karşılık 'et-tecessüs' şer amaçlı gizli araştırmalar anlamına gelir." (Alıntı burada sona erdi.)

"Allah'ın rahatlığından ümidinizi kesmeyin." ifadesinin orijinalinde geçen "er-revhu", nefes veya hoş nefes anlamına gelir. Bununla, yorgunluğun karşıtı olan durum anlatılır. Rahatlık yani. Çünkü bütün sebeplerin ortadan kalktığı ve kurtuluş yolunun tıkandığı şiddet zamanları, insanın boğulma hissine kapılması ve nefesinin hapsedilmesi şeklinde tasavvur edilir. Buna karşılık genişliğe çıkma, esenliğe kavuşma durumu da rahat nefes almak olarak tasavvur edilir. Çünkü insanlar dertlerin de açıldığını ve kederlerin de soluk alıp verdiğini söylerler. Öyleyse Allah'a nispet edilen rahatlık ve esenlik, O'nun izni ve iradesiyle zorluktan sonra kurtulma, sıkıntılardan çıkma anlamındadır.

Allah'a iman eden bir kimsenin, Allah'ın dilediğini yaptığına, istediği hükmü verdiğine, hiç kimsenin iradesine karşı koyamadığına ve hükmünü geri çeviremediğine inanması bir zorunluluktur. Bir müminin Allah'ın rahatlığından meyus olması, rahmetinden ümit kesmesi de düşünülemez. Çünkü bu, Allah'ın kudretini sınırlamak, engin rahmetinin kuşatıcılığının inkâr etmek anlamına gelir. Nitekim yüce Allah Yakup Peygamber'in (a.s) ağzından bu gerçeği bize şu ifadelerle bildirmektedir: *"Kuşkusuz kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden*

ümidini kesmez." Bir diğer ayette de İbrahim Peygamber'in (a.s) dilinden bu gerçeğe şöyle işaret ediyor: *"Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser."* (Hicr, 56) Bu arada Allah'ın rahmetinden ümit kesme, elimize ulaşan rivayetlerde büyük günahlardan sayılmıştır.

Şimdi ayetin anlamına gelelim: Sonra Yakup oğullarına şöyle emretti: *"Ey oğullarım! Gidin, Yusuf ile kardeşini araştırın"* Mısır'da tutulan kardeşi ile birlikte ikisini araştırın, belki bulursunuz *"ve Allah'ın rahatlığından ümidinizi kesmeyin."* Allah'ın zorluktan sonra bir kurtuluş yolu açacağına yönelik ümidinizi yitirmeyin. *"Kuşkusuz kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."* Allah'ın her türlü gamı dağıttığına, her türlü üzüntüden kurtardığına inanmayanlar, O'nun rahmetinden ümitlerini keserler.

88) Yusuf'un yanına girdiklerinde dediler ki: "**Ey Aziz! Bize ve ailemize darlık dokundu ve bedel olarak pek az bir malla (sana) geldik. Bize erzakı tam ölçerek ver. Ayrıca bize sadaka da ver (kardeşimizi veya kardeşimizle birlikte erzak bağışla). Kuşkusuz, Allah sadaka verenlere karşılığını verir.**"

"el-Bizaetu'l-muzcat", az meta ve bedel olarak verilen mal demektir. İfadenin akışında bazı ifadeler hazfedilmiştir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şu şekilde belirginleşiyor: "Yakub'un oğulları Mısır'a gittiler. Yusuf'un yanına girdiklerinde dediler ki..."

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, Aziz'den iki şeyi istiyorlardı ve yine maddî sebepler esasınca bunların gerçekleşeceğine, kendilerine olumlu karşılık verileceğine pek de ümitleri yoktu.

Birincisi: Aziz'in kendilerine yiyecek satmasını istiyorlardı. Fakat istedikleri kadar yiyecek almaları için gerekli olan malları, paraları yoktu. Sonra yalan söyleyenler olarak tanınmışlardı. Daha önce sabıkalarına hırsızlık kaydı düşülmüştü. Artık Aziz'in yanında değerleri yerle bir olmuş, artık ondan, kendilerine ilk gelişlerinde gösterdiği yakın ilgiyi ve iyiliği beklemiyorlardı.

İkincisi: Hırsızlık suçuna karşılık köle olarak alıkoyduğu kardeşlerini serbest bırakmasını istiyorlardı. Daha önce kardeşlerini serbest bırakması için Aziz'e yalvarmışlardı; ama Aziz onun yerine birini alıp serbest bırakma önerilerini kabul etmemişti.

Bu yüzden Aziz Yusuf'un huzuruna çıkıp onunla konuşmaya başladıklarında, yiyecek isterken ve kardeşlerinin serbest bırakılmasını

talep ederken gayet ezik ve zavallı bir görüntüye büründüler. Gönül titretici bir konuşma yapmaya özen gösterdiler. Merhamet dilenen ve şefkat bekleyen bir edayla yalvarmaya başladılar. Önce kendilerini ve ailelerini etkileyen darlıktan, içine düştükleri kötü durumdan söz ediyorlar. Sonra getirdikleri sermayeninse çok az olduğunu belirtiyorlar. Buna karşılık kendilerine ellerindeki bedel olarak getirdikleri maldan fazla yiyecek verilmesini istiyorlar. Köle olarak el konulan kardeşlerindense doğrudan söz edip serbest bırakılmasını istemiyorlar; sadece Aziz'den kendilerine sadaka vermesini istiyorlar. Sadaka ise, maldan verilir. Yiyecek bir maldır. Köle olan kardeşleri de görünürde Aziz'in malıdır. Ardından onu sadaka vermeye şu ifadelerle teşvik ediyorlar: *"Kuşkusuz, Allah sadaka verenlere karşılığını verir."* Bu ifade aynı zamanda dua anlamındadır.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: *"Ey Aziz! Bize ve ailemize darlık dokundu"* hepimiz büyük bir sıkıntının ve kıtlığın girdabına düştük, durumumuz çok kötüleşti *"ve bedel olarak pek az bir malla (sana) geldik."* Bedel olarak yanımızda bulunan mal oldukça azdır, bununla senden istediğimiz yiyeceği karşılayamayız; ama bizim verebileceğimiz bundan fazla bir malımız da yoktur. *"Bize erzakı tam ölçerek ver. Ayrıca bize sadaka da ver."* Burada kardeşlerini kendilerine bağışlamasını istiyor gibidirler. Ya da kardeşleriyle birlikte yiyecek de istiyorlar. *"Kuşkusuz, Allah sadaka verenlere"* hayır *"karşılığını verir."*

Söze, "Ey Aziz!" diye başlıyorlar, sonunu da duayı çağrıştıran bir ifadeyle getiriyorlar. Söz arasında ise kötü durumlarından bahsederek bedel olarak ellerinde bulunan malınsa ihtiyaçlarına yetmeyecek kadar az olduğunu belirtiyorlar. Bu arada kendilerine sadaka vermesini istiyorlar. Bu ise en acı isteklerden birisidir. Konum ise merhamet dileme konumudur. Hem de o kimseler merhamet diliyorlar ki, kötü geçmişleri yüzünden böyle bir şeyi hak etmiyorlar; güçlü ve kalabalık bir topluluk olarak Mısır Azizi'nin huzurunda saf tutmuş hâlde boyunlarını bükmüş bekliyorlar.

Bu noktada ilâhî söz yerini buluyor: Allah artık Yusuf ve öz kardeşini yükseltecek ve Yakub'un diğer oğullarını da işledikleri zulümden dolayı alçaltacaktır. Bu yüzden Yusuf'un (a.s) fazla beklemeden onlara cevap verdiğini görüyoruz: *"Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?"* diyor ve kendini onlara tanıtıyor. Aslında Hz. Yusuf

babasına ve kardeşlerine yerini haber verecek ve uzun zamandan beri Mısır'da yaşadığını bildirecek imkâna sahipti; ama ilâhî hikmet kardeşlerinin onun ve kıskanılan öz kardeşinin huzurunda ezik, boynu bükük, mahcup duruma düşmelerini ve bu sırada kendisinin de azizlik (izzet ve onur) tahtına kurulmuş olmasını öngörmüştü.

89) (Yusuf) dedi ki: "Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?"

Ancak suç işleyen hatalı bir kimseye "biliyor musun?", "anlıyor musun?" veya "görüyor musun?" gibi ifadelerle hitap edilir. Hitap eden kimse de böyle bir ifadeyle söze başlayınca onların neler yaptıklarını, hangi hataları işlediklerini biliyor demektir. Bununla amacı, o kişiye işlediği suçun cezasını hatırlatmaktır. Ancak Hz. Yusuf (a.s) bu uyarısının hemen ardından, *"O cahil olduğunuz zamanlar"* ifadesine yer veriyor. Bu sözle aslında onlara nasıl özür dilemelerini öğretiyor, sunabilecekleri mazereti telkin ediyor.

"Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?" ifadesi, salt Yusuf'a ve kardeşine yaptıkları haksızlıkları hatırlatmaya dönük bir ifadedir ve kesinlikle kınanmaları veya cezalandırılmaları amaçlanmamaktadır. Bununla güttüğü amaç, Allah'ın kendisine ve kardeşine yönelik büyük lütfunu gözler önüne sermektir. Kuşkusuz bu, Yusuf'un (a.s) mertliğinin ve erdemliliğinin göz kamaştırıcı bir göstergesidir. Ama ne mertlik!

90) Dediler ki: "Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun?!" Dedi ki: "Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kuşkusuz, kim takvalı olur ve sabrederse, mutlaka Allah iyilerin mükâfatını zayi etmez."

İstifham formatında sunulan bir cümlenin tekit edatlarıyla pekiştirilmesinin nedeni, cümlenin içeriğinin gerçekliğinin kesinleştiğine ilişkin kesin karinelerin belirginleşmiş olmasıdır. Soru formatında sunulmuş olması ise, tamamen itiraf etme amacına yöneliktir.

Zaten Aziz'in aslında kardeşleri Yusuf olduğuna ilişkin somut kanıtları algılamaya başlamışlardı. Bu yüzden soruyu şu şekilde yöneltiyorlar: *"Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun?"* Soru formatında sunulan cümle, tekit edatlarından "inne", "lâm" ve cümleyi bölen zamir (ente) ile pekiştiriliyor. O da onların bu sorusuna şu şekilde cevap veriyor: *"Ben Yusuf'um, bu da kardeşim."* Hz. Yusuf (a.s) onlara cevap verirken karde-

şinden de söz ediyor. Oysa onlar kardeşini sormadıkları gibi, onu tanımıyor da değillerdi. Hz. Yusuf'un böyle bir ifade tarzını benimsemesinin sebebi, Allah'ın ikisine bahşettiği lütfu hatırlatmaktır. Çünkü ikisi birden kıskanılıyordu. Bu nedenle, *"Allah bize lütufta bulundu."* diyor.

Sonra gözlemlenen maddî sebepler açısından kendilerine yönelik ilâhî lütfün sebebini açıklıyor: *"Kuşkusuz, kim takvalı olur ve sabrederse, mutlaka Allah iyilerin mükâfatını zayi etmez."* Burada Hz. Yusuf onları iyiliğe davet ettiği gibi, iyiliğin de ancak takva ve sabır ile gerçekleşebileceğini açıklıyor.

91) Dediler ki: "**Allah'a andolsun ki, gerçekten Allah seni bize üstün kılmıştır ve kuşkusuz biz yanlış yapanlardan idik.**"

Ayetin orijinalindeki "asere" sözcüğünün mastarı olan "el-îsar", tercih etme, üstün sayma anlamına gelir. "Hatiîn" kelimesinin kökü olan "el-hata" da doğrunun zıddı, yani yanlış demektir. "el-Hâti'" ve "el-muhti'" sözcükleri "hatae, hataen" ve "ahtae, ihtaen" köklerinden türemişlerdir. Bunların anlamı birdir. Ayetin anlamı açıktır. Kardeşleri yanlış yaptıklarını ve Allah'ın Yusuf'u kendilerinden üstün kıldığını itiraf ediyorlar.

92) Dedi ki: "**Bugün size bir kınama yok. Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir.**"

"et-Tesrib"; azarlama, çok kınama ve günahları sayıp dökme demektir. Kınamanın olumsuzlanmasını *"bugün"* ifadesiyle kayıtlandırması, onun hoşgörüsünün, hatalarını görmezden gelip intikam alma amacını gütmeyişinin yüceliğine işaret etmek içindir. Çünkü ortam oldukça anlamlıdır. Kendisi şu anda Mısır Azizi'dir. Peygamberlik, hikmet ve rüya ile gerçekteki olayların yorumuna ilişkin bilgilerle donatılmıştır. Kardeşleri ise şu anda karşısında boyunlarını bükmüş duruyorlar. Daha önce, *"Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Hâlbuki biz güçlü bir topluluğuz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."* dedikleri hâlde, şimdi hatalarını itiraf ediyorlar ve Allah'ın onu kendilerinden üstün tuttuğunu kabul ediyorlar.

Ardından Hz. Yusuf (a.s) onlar için dua ediyor, Allah'tan onları bağışlamasını istiyor: *"Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir."* Yusuf (a.s) kendisine haksızlık eden kardeşlerinin tümü için af diliyor, Allah'ın onları bağışlamasını istiyor. Gerçi bu-

gün huzurunda bulunanlar kardeşlerinin sadece bir kısmıdır. İnşaallah ileride değineceğimiz gibi, *"Vallahi sen hala eski şaşkınlığındasın, dediler."* [96. ayet] ifadesinden kardeşlerinin tümünün o gün huzurunda olmadıkları anlaşılıyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Basir'den şöyle rivayet edilir: İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şu hadisi dinledim: "Yakup (a.s) Yusuf'u (a.s) yitirince çok üzüldü, sürekli ağladı. Sonunda üzüntüden gözlerine ak düştü, gözleri görmez oldu. Büyük bir muhtaçlık içine girdi ve durumu çok değişti. Biri kış mevsiminde, diğeri yaz mevsiminde olmak üzere yılda iki kere Mısır'a sefer düzenleyerek ailesi için yiyecek getirirdi. Bu sefer de oğullarının bir kısmını az bir malla Mısır'a gönderdi. Bazı yol arkadaşlarıyla birlikte yola çıktılar."

"Yusuf'un yanına girdiklerinde -ki Aziz onu Mısır'ın yöneticiliğine atamıştı- Yusuf onları tanıdı; ama kardeşleri, sahip olduğu saltanatlık heybetinden ve ihtişamlı görüntüsünden dolayı onu tanımadılar. Yusuf onlara dedi ki: 'Bedel olarak getirdiğiniz malları arkadaşlarınızdan önce getirin.' Hizmetçilerine de, 'Bunların yiyeceklerini bir an önce ölçün, haklarını tam verin. Yüklerini doldurduktan sonra getirdikleri şu mallarını yüklerinin içine koyun. Sakın böyle yaptığınızı onlara söylemeyin.' dedi. Hizmetçiler Yusuf'un dediklerini yaptılar. Ardından Yusuf kardeşlerine dedi ki: 'Duyduğuma göre, sizin baba bir iki kardeşiniz daha varmış. Ne oldu onlara?' Dediler ki: 'Büyüğünü kurt yedi. Küçüğünü ise babasının yanında bıraktık. Babası onu kendinden ayırmaz, ona büyük bir şefkat gösterir.' Yusuf dedi ki: 'Bir daha yiyecek almak için geldiğinizde, onu da yanınızda getirmenizi istiyorum. Eğer onu getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek bir erzak yoktur ve bana da yaklaşmayın.' Dediler ki: Onu ısrarla babasından istemeye çalışacağız ve biz bunu mutlaka yapacağız."

"Babalarının yanına dönüp yüklerini açtıklarında ve bedel olarak götürdükleri mallarını yüklerinin içinde bulduklarında dediler ki: 'Ey babamız! Daha ne istiyoruz?! İşte bedel olarak götürdüğümüz malımız, bize geri verilmiş. Üstelik (kardeşimizi götürdüğümüz takdirde) yiyecek olarak bize bir deve yükü de fazladan verilecektir. Kardeşimizi bizimle gönder de yiyecek ölçüp alabilelim. Biz onu mutlaka koruyaca-

ğız.' Yakup dedi ki: Daha önce kardeşi hakkında size güvendiğim gibi mi onun hakkında size güveneyim?!"

"Altı ay sonra iyice yoksul duruma düştüler. Bunun üzerine Yakup az bir sermaye ile onları Mısır'a gönderdi. Bünyamin'in de onlarla beraber gitmesine izin verdi. Dört bir yandan kuşatılmaları dışında, onu mutlaka kendisine geri getireceklerine dair Allah adına onlardan sağlam bir söz aldı. Diğer yolcularla birlikte yola çıktılar. Yusuf'un yanına girdiklerinde Yusuf dedi ki: 'İbnyamin (Bünyamin) yanınızda mı?' Dediler ki: 'Evet, yüklerimizin yanında bekliyor.' Yusuf onlara şöyle dedi: 'Onu bana getirin.' Kralın evinde bulunuyordu o sırada. Evde yalnızdı. Bünyamin'i getirdiklerinde onu bağrına bastı ve ağladı. Dedi ki: Ben senin kardeşin Yusuf'um. Yaptıklarımdan dolayı üzülme. Sana verdiğim bu bilgiyi de gizle. Üzülme, korkma."

"Sonra kardeşini diğer kardeşlerinin yanına gönderdi ve hizmetçilerine onların bedel olarak verdikleri mallarını almalarını ve karşılığında hemen kendilerine yiyecek vermelerini, işlerini tamamladıktan sonra da yiyecek ölçmekte kullandıkları su kabını İbnyamin'in yüküne yerleştirmelerini emretti. Hizmetçiler Yusuf'un bu emrini yerine getirdiler. Kardeşleri diğer yolcularla birlikte yola çıktılar. Yusuf ve hizmetçileri arkadan onlara yetişmeye çalışarak şöyle seslendiler: 'Ey kafile! Siz hırsızsınız.' Yusuf'un kardeşleri de onlara dönerek dediler ki: 'Neyi kaybetmişsiniz?' Dediler ki: 'Kralın su kabını (veya ölçü amacıyla da kullanılan su kabını) kaybetmişiz. Kim onu getirirse, (mükâfat olarak) ona bir deve yükü var ve ben buna kefilim.' Dediler ki: 'Allah'a andolsun ki, bizim bu yerde (Mısır'da) fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz. Biz hırsız da değiliz.' Dediler ki: Peki, siz yalan söylemiş olursanız, onun (hırsızlığın veya hırsızın) cezası nedir?' Dediler ki: Onun cezası, (su kabı) kimin eğerinde bulunursa, işte onun kendisi onun karşılığıdır (malını çaldığı adama köle olmaktır)."

"Bunun üzerine Yusuf önce baba bir kardeşlerinin yüklerini aramaya başladı. Sonra kralın su kabını öz kardeşinin yükünden çıkardı. Dediler ki: 'Eğer o çalmışsa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı.' Yusuf onlara dedi ki: 'Ülkemizi terk edin.' Dediler ki: 'Ey Aziz! Onun yaşlı bir babası var. Onu geri getireceğimize dair Allah adına ona sağlam bir söz verdik. Birimizi onun yerine alıkoy. Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz.' Yusuf dedi ki: 'Eşyamızı yanında bulduğumuz kişiden başkasını

alıkoymaktan, Allah'a sığınırız.' Büyükleri dedi ki: Babam bana izin verinceye yahut Allah benim hakkımda hükmedinceye kadar ben bu yerden (Mısır'dan) kesinlikle ayrılmayacağım."

"Yusuf'un kardeşleri yola çıktılar ve babalarının huzuruna çıktılar. Yakup onlara dedi ki: "İbnyamin nerede?' Dediler ki: 'İbnyamin, kralın su kabını çaldı, kral da bu suçuna karşılık ona el koydu, yanında hapsetti. Geldiğimiz kentin halkına ve yol arkadaşlarımıza sor, onlar sana bunu söylerler. Bunun üzerine Yakup, 'Biz Allah'tan geldik ve biz O'na döneceğiz.' dedi, gözyaşlarını akıttı. Üzüntüsü o kadar ağırlaştı ki, beli büküldü."

Aynı eserde Ebu Hamza es-Sümalî'nin İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: İmam'ın şöyle dediğini duydum: "Kralın kabından (suva'dan) maksat, su içilen kaptır."

Ben derim ki: Bazı rivayetlerde bunun altın bir kadeh olduğu ve Yusuf'un (a.s) bununla tahıl ölçtüğü belirtiliyor.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu Basir, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) -başka bir nüshada İmam Cafer Sadık'tan (a.s)- şöyle rivayet etmiştir: Benim de yanında bulunduğum bir sırada, İmam'a (a.s) denildi ki: "Salim b. Hafsa senin yetmiş yönlü konuştuğunu ve mutlaka bir çıkış yolu bulduğunu anlatıp duruyor." İmam buyurdu ki: "Salim benden ne istiyor? Yoksa melekleri mi getirmemi istiyor? Allah'a yemin ederim ki, peygamberler dahi melekleri getirmiş değildirler. Andolsun İbrahim, *'Ben hastayım.'* [Sâffât, 89] demişti; ama hasta değildi. Fakat bu sözüyle yalan da söylememişti. Andolsun İbrahim, *'Aksine, bu işi büyükleri yapmıştır.'* [Enbiyâ, 63] demişti; ama büyükleri yapmamıştı. Fakat İbrahim de yalan söylüyor değildi. Andolsun Yusuf, *'Ey Kafile! Siz hırsızsınız!'* demişti; ama onlar hırsız değildiler. Bununla beraber Yusuf da yalan söylemiş değildi."

Aynı eserde bir adamın, bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: İmam'a yüce Allah'ın Yusuf'tan aktardığı *"Ey kafile! Siz hırsızsınız?"* ifadesinin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Çünkü onlar Yusuf'u babasından çalmışlardı. Kardeşleri kendisine dönüp, 'Neyi kaybetmişsiniz?' diye sorduklarında, Yusuf ve adamlarının, 'Kralın su kabını kaybetmişiz.' dediklerini, buna karşılık, 'Siz kralın su kabını çaldınız.' demediklerini görmüyor musun? Yusuf, 'Siz Yusuf'u babasından çaldınız!' demek istiyordu."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hasan es-Saykal'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: "Bize İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *'Ey kafile! Siz hırsızsınız!'* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir açıklama rivayet edilmiştir: Allah'a andolsun ki, onlar hırsızlık yapmamışlardı ve Yusuf da yalan söylüyor değildi. Andolsun İbrahim, *'Aksine, bu işi büyükleri yapmıştır. Eğer konuşuyorlarsa, onlara sorun!'* demişti. Allah'a andolsun ki, büyükleri yapmamıştı ve İbrahim de yalan söylüyor değildi."

İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "Ey Saykal, bu hususta siz ne diyorsunuz?" Dedi ki: "Bize düşen, İmam'ın sözlerinin doğruluğunu tereddütsüz kabul etmektir." İmam şöyle buyurdu: "Allah iki kişiyi sever ve iki kişiden nefret eder. İki saf arasında yürümeyi (savaşmak için karşılıklı saf tutmuş birbirine düşman iki topluluk arasında barış amaçlı girişimde bulunmayı) sever ve ıslah amaçlı yalanı sever. Buna karşılık (ihtilâf çıkarmak amacıyla) yollarda yürümekten nefret eder ve ıslah amaçlı olmayan yalana buğzeder. İbrahim, *'Aksine, bu işi büyükleri yapmıştır.'* derken, ıslah etmeyi ve o putların böyle bir şeyi yapamayacaklarını kanıtlamayı amaçlıyordu. Yusuf'un sözü de ıslah amacına yöneliktir." [Usul-i Kâfi, c.2, s.341, hadis: 17]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), Yusuf'un sözünün ıslah amaçlı olması yönündeki açıklaması, daha önceki rivayette yer alan "Yusuf, onların Yusuf'u babasından çalmalarını kastediyordu." şeklindeki açıklama ile çelişmiyor. Çünkü bazen konuşmacının sözleri realiteyle uyuşmadığı hâlde, aslında konuşmacı kendi içinde sahih bir anlamı kastetmiş olabilir ve bu anlam diyalog ortamında anlaşılmayabilir. Bunun kanıtı da İmam'ın (a.s), "İbrahim, ıslah etmeyi ve o putların böyle bir şeyi yapamayacaklarını kanıtlamayı amaçlıyordu." sözüdür. Burada İmam iki anlamı bir lafzın kapsamında birleştirmiştir. Ancak bu anlamlardan biri -ikincisi- realiteyle bağdaşırken, diğeri bağdaşmıyor. Bu inceliğe dikkat ediniz ve buraya kadar yaptığımız açıklamaları yeniden gözden geçiriniz.

Son olarak sunduğumuz üç hadisin içerdiği anlamın benzerini içeren başka hadisler de vardır ve bunlar el-Kâfi,[1] el-Meani[2] adlı eserlerde, Tefsiru'l-Ayyâşî ve Tefsiru'l-Kummî'de yer almaktadır.

1- [Usul-i Kâfi, c.2, s.343, hadis: 22]

2- [Maani'l-Ahbar, s.209, hadis: 1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İsmail b. Hemmam'dan şöyle rivayet edilir: İmam Rıza (a.s), *"Eğer o çalmışsa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı." Yusuf, bunu içinde gizledi, onlara açmadı."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dedi: "İshak Peygamber'in bir kuşağı vardı. Bu kuşak ondan sonra gelen peygamberlere ve büyüklere miras olarak intikal ederdi. Kuşak, Yusuf'un halasının yanındaydı. Yusuf da halasının yanında idi. Kadın, Yusuf'u çok severdi. Yusuf'un babası, kız kardeşine, 'Onu bana gönder, sonra tekrar sana gönderirim.' diye haber gönderdi. Kadın, Yakub'a, "Onu koklamam için Yusuf'un bu gece yanımda kalmasına izin ver, sabah olunca onu sana gönderirim." diye haber gönderdi. Sabah olunca kuşağı aldı ve Yusuf'un beline bağladı, üzerine bir gömlek giydirdi ve Yakub'a gönderdi. Sonra şöyle dedi: 'Sen kuşağı çaldın.' Ardından kuşak, Yusuf'un belinde bulundu. O zaman bir kimse bir şey çaldığında, çalan kişi mal sahibine verilirdi. Böylece Yusuf da kadının yanında kalmak zorunda kaldı."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan Peygamber efendimizin (s.a.v), *"Eğer o çalmışsa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yusuf annesinin babası olan dedesinin altın ve gümüşten yapılmış bir putunu çalmış ve onu parçalayarak yola atmıştı. Kardeşleri bununla onu ayıplamak istiyorlardı."

Ben derim ki: Bundan önceki rivayet daha güvenilirdir. Ayrıca başka kanallardan da Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) rivayet edilmiştir. Birçok kanalla Ehlibeyt İmamları'ndan ve başka kanallardan gelen şu rivayet de bunu desteklemektedir: Zindancı, Yusuf'a dedi ki: "Seni seviyorum." Yusuf dedi ki: "Beni sevme. Çünkü halam beni sevdi, sonunda beni hırsızlıkla suçladı. Babam beni sevdi, bu yüzden kardeşlerim beni kıskandılar ve beni kuyunun dibine attılar. Aziz'in karısı beni sevdi, tutup beni zindana attı."[1]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Ebu Ümeyr'den, o da kendisine anlatan bir adamdan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yusuf geniş toplantılar düzenler, ihtiyaç sahiplerine yardım amacıyla ödünç para verir ve zayıflara yardım ederdi." [c.2, s.637, hadis: 3]

1- [Tefsiru'l-Burhan, c.2, s.254 ve Tefsir-i Kurtubî, c.9, s.189]

Tefsiru'l-Burhan'da belirtildiğine göre, Hüseyin b. Said, et-Temhis adlı eserinde Cabir'den şöyle rivayet eder: İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dedim ki: "Güzel sabır nedir?" Buyurdu ki: "Bu öyle bir sabırdır ki, o esnada hiçbir insana şikâyette bulunulmaz. İbrahim, Yakub'u kendini ibadete vermiş rahiplerden birine bir ihtiyacı için gönderdi. Rahip onu görünce, İbrahim sandı. Hemen yerinden fırladı ve onu kucakladı ve şöyle dedi: 'Ey Rahman'ın dostu, hoş geldin!' Yakup ona dedi ki: 'Ben Halilu'r-Rahman (İbrahim) değilim. İbrahim'in oğlu İshak'ın oğlu Yakub'um.' Bunun üzerine rahip dedi ki: 'Peki seni bu derece ihtiyarlatan nedir?' Dedi ki: Keder, üzüntü ve hastalık."

İmam devamla buyurdu ki: "Daha kapının eşiğini geçmemişti ki, Allah ona vahiy yoluyla bildirdi: 'Ey Yakup! Beni kullarıma mı şikâyet ediyorsun?' Hemen kapının eşiğinin yanında secdeye kapandı ve şöyle dedi: 'Ya Rabbi, bir daha böyle bir şey yapmayacağım.' Allah ona, 'Seni affettim. Bir daha benzeri bir şey yapma!' diye vahyetti. Bundan sonra o da başına gelen hiçbir dünya musibetinden dolayı şikâyette bulunmadı. Sadece bir gün şöyle dedi: *Ben, tasamı ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ediyorum ve Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum.*"

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Abdurrezzak ve İbn Cerir, Müslim b. Yesar'dan, o da merfu olarak Peygamberimizden (s.a.v) şöyle rivayet etmiştir: "Kim tasasını açıp başkalarına yayarsa, sabretmemiştir." Ardından, *"Ben, tasamı ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ediyorum."* ayetini okudu.

Ben derim ki: Müellif bu hadisi Udey'den ve Şuabu'l-İman adlı eserde Beyhakî'den, o da İbn Ömer'den ve o da Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hanan b. Sedir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet eder ki: İmam'a dedim ki: "Bana Yakub'un, oğullarına söylediği *'Gidin, Yusuf ile kardeşini araştırın.'* sözün ne anlam ifade ettiğini haber ver. Yoksa Yakup, yirmi senedir kayıp olan Yusuf'un sağ olduğunu biliyor muydu?" İmam dedi ki: "Evet, biliyordu." Dedim ki: "Nasıl biliyordu?" Buyurdu ki: "Yakup seher vakti, Allah'a yakararak üzerine ölüm meleğini indirmesini istedi. Bunun üzerine ölüm meleği olan Beryal yanına indi. Beryal ona dedi ki: 'Ne istiyorsun ey Yakub?!' Dedi ki: 'Bana söyle; ruhları topluca mı alıyorsun, teker teker mi alıyorsun?' Dedi ki: 'Ruhları birer birer alıyo-

rum.' Dedi ki: 'Yusuf'un ruhuyla karşılaştın mı?' Dedi ki: 'Hayır.' Yakup bunun üzerine Yusuf'un sağ olduğunu anladı ve oğullarına *'Gidin, Yusuf ile kardeşini araştırın.'* dedi." [er-Ravzatu Mine'l-Kâfi, c.8, s.199, hadis: 238]

Ben derim ki: el-Meani adlı eserde müellif, bu hadisi Hanan b. Sedir'den, o da babasından ve o da İmam'dan (a.s) rivayet etmiştir. Bu rivayette deniliyor ki: "Yakup ölüm meleğine dedi ki: 'Bana söyle; ruhları topluca mı alıyorsun, yoksa ayrı ayrı mı?' Dedi ki: 'Yardımcılarım ayrı ayrı alırlar ve bana topluca takdim ederler.' Dedi ki: 'İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un ilâhı adına sana soruyorum; sana sunulan ruhlar arasında Yusuf'un ruhuna rastladın mı?' Dedi ki: 'Hayır.' Bunun üzerine Yakup Yusuf'un henüz sağ olduğunu anladı."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İshak b. Raheveyh kendi tefsirinde, İbn Ebî Dünya -el-Ferecu Ba'de'ş-Şiddeh adlı eserde-, İbn Ebî Hatem, Taberanî -el-Evsat adlı eserde-, Ebu'ş-Şeyh, Hâkim, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- İbn Abbas'tan, o da Peygamber efendimizden (s.a.v) şöyle rivayet etmiştir: "Cebrail geldi ve dedi ki: Ey Yakup! Allah sana selâm söyler ve der ki: Müjdeler olsun. Kalbin sevinçle coşsun. Eğer iki oğlun ölü olsalardı, onları senin için diriltirdim. O hâlde yoksullara bir yemek ver. Çünkü kullarım içinde, en çok peygamberleri ve yoksulları severim. Biliyor musun niçin senin gözünü görmez hâle getirdim, belini büktüm ve kardeşlerinin Yusuf'a yaptıklarını yapmalarına izin verdim? Bir koç kestiniz, size bir yoksul geldi ve oruçluydu; ama siz ona hiç tattırmadınız."

"Bu nedenle Yakup yemeğini yemek istediğinde, bir tellala şu çağrıyı yapmasını emrederdi: 'Öğle yemeği yemek isteyen yoksullar Yakup'la birlikte yemek yesinler!' Oruç tuttuğu zamanlar da tellala şu çağrıyı yaptırırdı: Oruçlu olan yoksullar Yakup'la birlikte iftar açmaya gelsinler!"

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Allah, koruyucu olarak en hayırlıdır..."* (64. ayet) ifadesiyle ilgili açıklamalar kapsamında deniliyor ki: Rivayet edilir ki, yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İzzetime andolsun ki, bana bu şekilde tevekkül ettikten sonra mutlaka iki oğlunu sana geri döndüreceğim."

اِذْهَبُوا بِقَمٖيصٖى هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبٖى يَأْتِ بَصٖيرًا وَأْتُونٖى بِاَهْلِكُمْ
اَجْمَعٖينَ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعٖيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّٖى لَاَجِدُ رٖيحَ يُوسُفَ ۚ
لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفٖى ضَلَالِكَ الْقَدٖيمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّٓا
اَنْ جَٓاءَ الْبَشٖيرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهٖ فَارْتَدَّ بَصٖيرًا ۚ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّٖٓى
اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا
كُنَّا خَاطِـٖٔينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّٖى ۚ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ
﴿٩٨﴾ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنٖينَ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا ۚ وَقَالَ
يَٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْوٖيلُ رُءْيَایَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّٖى حَقًّا ۚ وَقَدْ اَحْسَنَ بٖٓى
اِذْ اَخْرَجَنٖى مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ
بَيْنٖى وَبَيْنَ اِخْوَتٖى ۜ اِنَّ رَبّٖى لَطٖيفٌ لِمَا يَشَٓاءُ ۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ
﴿١٠٠﴾ رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنٖى مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنٖى مِنْ تَأْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِ ۚ
فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ تَوَفَّنٖى مُسْلِمًا
وَاَلْحِقْنٖى بِالصَّالِحٖينَ ﴿١٠١﴾ ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحٖيهِ اِلَيْكَ ۚ وَمَا
كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُوٓا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

93- (Yusuf) dedi ki: "Bu gömleğimi götürün, babamın yüzüne atın; (gözleri tekrar) görür hâle gelir ve bütün ailenizi bana getirin."

94- Kervan (Mısır'dan) ayrılınca, Yakup (yanındaki evlâdına) dedi ki: "Beni bunamışlıkla suçlamazsanız, ben gerçekten Yusuf'un kokusunu alıyorum."

95- Dediler ki: "Allah'a andolsun ki, sen hâlâ eski şaşkınlığındasın (yanlışlığındasın)."

96- Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne atınca, görmeye başladı ve dedi ki: "Size, 'Kuşkusuz, ben Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum.' demedim mi?!"

97- (Oğulları) dediler ki: "Ey babamız! Bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Kuşkusuz, biz yanlış yapanlar idik."

98- Dedi ki: "Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim. Kuşkusuz, O çok bağışlayan ve merhamet edendir."

99- (Şehrin dışında bulunan) Yusuf'un yanına girdikleri zaman, (Yusuf) anne-babasını kucakladı ve dedi ki: "Allah'ın dileği ile güven içinde Mısır'a girin!"

100- Anne-babasını tahtın üzerine çıkartıp oturttu ve hepsi ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar. (Yusuf) dedi ki: "Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu gerçek kıldı. Beni hapishaneden çıkararak ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden buraya getirerek de bana lütufta bulundu. Kuşkusuz, Rabbim dilediğine latiftir (kudreti ve ilmiyle her şeyin içine sızıp kuşatandır). Kuşkusuz, O bilendir ve hikmet sahibidir."

101- "Ey Rabbim! Bana hükümranlıktan (bir pay) verdin ve bana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğrettin. Ey gökleri ve yeri yoktan var eden! Sen, dünya ve ahirette benim velimsin. Beni Müslüman olarak öldür ve beni salihlere kat."

102- (Ey Muhammed!) İşte bu (Yusuf kıssası), gayb haberlerindendir. Onu sana vahyediyoruz. Hâlbuki sen, tuzak kurarak

işlerine karar verdikleri zaman onların (Yusuf'un kardeşlerinin) yanında değildin.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Burada Yusuf (a.s) kıssası son buluyor. Yusuf kıssasının son kısmını oluşturan bu ayetler grubunda, Yusuf'un, kardeşlerine gömleğini babasına götürmelerini, onu ve ailesini alıp yanına getirmelerini emretmesi, Yakup ailesinin Mısır'a gelişi ve Yusuf'un babasına kavuşması ele alınıyor.

93) (Yusuf) dedi ki: "Bu gömleğimi götürün, babamın yüzüne atın; (gözleri tekrar) görür hâle gelir ve bütün ailenizi bana getirin."

Bu ayet, bir önceki ayette geçen Hz. Yusuf'un (a.s) sözlerinin devamıdır. Burada, Yusuf (a.s) kardeşlerine gömleğini alıp babalarına götürüp yüzüne atmalarını emrediyor. Çok üzülmekten ve sürekli ağlamaktan göremez hâle gelen gözlerine Allah şifa versin ve yeniden görür hâle gelsin diye.

Burada yüce Allah'ın Yusuf Peygamber'le (a.s) ilgili olarak bu surede gözler önüne serdiği olağanüstü gelişmelerin sonuncusuyla karşı karşıyayız. Bu kıssanın geneline hâkim olan mesaj şudur: Allah maddî sebeplere egemendir, onları Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlıktan dolayı devreye soktukları amaçlarının aksine bir yöne yöneltir. Kardeşleri maddî sebepleri Yusuf'u alçaltmak, baba ocağından uzaklaştırıp kuyunun dibine atmak, sonra ucuz bir fiyatla kervancılara satmak şeklinde devreye sokmuşlardı. Fakat yüce Allah bizzat bu sebepleri Yusuf'un Mısır Azizi'nin evine saygın bir konumda yerleşmesinin, ardından kardeşlerinin de gelip önünde saygıyla eğildikleri onur tahtına kurulmasının nedeni hâline getirmiştir. O, üstünlüğün doruklarında iken, kardeşleri gelip ona şöyle demişlerdi: *"Ey Aziz! Bize ve ailemize darlık dokundu ve bedel olarak pek az bir malla (sana) geldik. Bize erzakı tam ölçerek ver. Ayrıca bize sadaka da ver. Kuşkusuz, Allah sadaka verenlere karşılığını verir."*

Derken Mısır Azizi'nin karısı ona âşık oldu, ardından Mısır yöneticilerinin ileri gelenlerinin eşleri onu sevdiler ve onun nefsinden murat almak isteyerek onu fuhuş bataklığına sürüklemeye çalıştılar. Fakat

Allah tekrar onu korudu ve bizzat bu olayı onun suçsuzluğunun ve kusursuz iffetinin ortaya çıkışının sebebi hâline getirdi. Fakat onlar yetinmediler, onu süründürüp zindana attırdılar. Bu da Allah'ın onu izzetin (azizliğin) ve saltanatın, hükümranlığın doruklarına ulaştırmasının sebebi olarak belirginleşti.

Kardeşleri onu kuyunun dibine attıkları günün akşamında kana bulanmış gömleğini babasına getirerek yalan söyleyip onun öldüğünü haber vermişlerdi. Bu gömlek ise babasının oğlunun ayrılışından dolayı üzülmesinin ve sürekli ağlamasının sebebi olmuştu. Sonunda gözleri ağarmış ve görme duyusu, işlevini göremez hâle gelmişti. Fakat daha sonra yüce Allah gömlek aracılığıyla gözlerini ona geri vermiş ve görme duyusunu tekrar işlevini görecek hâle getirmişti.

Bir cümleyle ifade edecek olursak, bütün sebepler onun korunması noktasında birleşmişlerdi. Fakat yüce Allah onun yükselmesini irade etmişti. Dolayısıyla Allah'ın irade ettiği, sebeplerin görünürde yönelik oldukları hedeflerden başkaydı. Allah ise her zaman kendi işinde galip olandır.

"Ve bütün ailenizi bana getirin." ifadesi, Yusuf'un Yakub'un kendisi, ailesi, oğulları ve bütün çocuklarından oluşan Yakup ailesinin kırsal kesimden getirilip Mısır'a yerleştirilmelerine ilişkin olarak kardeşlerine yönelttiği bir emirdir.

94) Kervan (Mısır'dan) ayrılınca, Yakup (yanındaki evlâdına) dedi ki: "Beni bunamışlıkla suçlamazsanız, ben gerçekten Yusuf'un kokusunu alıyorum."

Ayetin orijinalindeki "fesalet" sözcüğünün kökü olan "el-fasl" kelimesi; kesmek, kopmak demektir. "Tufennidu" kelimesinin mastarı olan "et-tenfid" ise, "el-fened" kökünün tef'il kalıbına uyarlanmış şeklidir ve görüş zayıflaması, bunama anlamına gelir. Buna göre ifadenin anlamı şöyle belirginleşiyor: Yusuf'un gömleğini taşıyan kafile Mısır'dan çıkıp oradan ayrılınca, babaları Yakup yanındaki oğullarına dedi ki: Eğer beni bunamışlıkla suçlamazsanız, inanın ben Yusuf'un kokusunu alıyorum. Yani ben onun kokusunu alıyorum. Kavuşmamızın yakın olduğunu düşünüyorum. Aslında benim söylediklerimi kabul etmeniz gerekmektedir. Beni yanılmışlıkla suçlamamalısınız. Ancak beni bunamışlıkla itham etmeniz ve böylece sözlerime inanmamanız ihtimal dâhilindedir.

95) Dediler ki: "**Allah'a andolsun ki, sen hâlâ eski şaşkınlığındasın (yanlışlığındasın).**"

Ayette geçen "el-kadim", "el-cedid"in yani "yeni"nin karşıtıdır ve daha önce var olan, eski demektir. Yanında bulunan oğullarından bazılarının babalarına verdikleri karşılıktır bu. Bu ise, bu oğulların bu kıssanın akışı içinde gözlerimizin önüne serilen talihsizlikleridir. Kendilerine düşen kötü nasip bundan ibarettir. Nitekim kıssanın başında da babalarıyla ilgili olarak şöyle demişlerdi: *"Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."* (8. ayet) Şimdi de kıssanın sonunda, *"Allah'a andolsun ki, sen hâlâ eski şaşkınlığındasın."* diyorlar.

Öyle anlaşılıyor ki, kıssanın sonunda sözünü ettikleri yanlışlıktan maksat, kıssanın baş tarafında babalarıyla ilgili olarak sözünü ettikleri yanlışlıktır. Bundan da maksatları, Yusuf'un aşırı derecede seviliyor olmasıdır. Çünkü onlar, Yusuf'tan daha çok babaları tarafından sevilmeyi hak ettiklerini düşünüyorlardı. Kendileri güçlü bir topluluktu. Yakub'un evini onlar çekip çeviriyorlardı. Aileyi dışarıdan gelen saldırılara karşı kendileri savunuyorlardı. Fakat babaları onlara göre doğru yoldan ayrılmıştı, hikmete dayalı hareket tarzını bir kenara bırakmıştı. İki küçük çocuğu kendilerinden daha çok seviyordu. Üstelik bu çocuklar bir işe de yaramıyorlardı. Ama o bütün varlığıyla bu iki küçük çocuğa yönelmiş ve kendilerini unutmuştu. Sonra Yusuf ortadan kalkınca, bu sefer onun için sızlanmaya başlamış ve hâlâ da sızlıyor, durmadan ağlıyor. Öyle ki sonunda gözlerini de kaybediyor ve üzüntüden beli bükülüyor.

İşte babalarının eski yanlışlığında olduğunu söylerken bunu kastediyorlardı. Babalarının dinde sapmış olduğunu, dolayısıyla kâfirlerden olduğunu söylemek istemiyorlardı. Bu çıkarsamada bulunmamızın birkaç nedeni vardır:

Birincisi: Kıssanın akışı içinde yer verilen sözlerinden onların tevhit dinine mensup oldukları; ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un (selâm üzerlerine olsun) inancına bağlı oldukları anlaşılıyor.

İkincisi: Çünkü bu son ifadenin ve aynı şekilde kıssanın giriş kısmında, *"Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir."* şeklinde söyledikleri sözün konum itibariyle dinde sapmışlıkla bir ilgisi yoktu. Dolayısıyla babalarını bu bağlamda suçladıklarına ihtimal vermemiz mümkün değildir. Mesele, pratik ve yaşamsal bir hususla ilintilidir. O da babalarının çocuklarından bazısını diğer bazısından daha çok sev-

mesi, onlara diğerlerinden daha fazla değer vermesinden ibarettir. İşte "dalalet" (yanlışlık) ile kastettikleri budur.

96) Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne atınca, görmeye başladı ve dedi ki: "Size, 'Kuşkusuz, ben Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum.' demedim mi?!"

Ayette geçen "el-beşîr"; müjdeci, müjdeli haberi getiren kimse demektir. Bununla Yusuf'un gömleğini taşıyan kişi kastediliyor. *"Size, 'Kuşkusuz, ben Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum.' demedim mi?!"* ifadesi, daha önce Yakup Peygamber'in (a.s) Yusuf'la ilgili tavrından dolayı kendisini kınadıklarında söylediği *"Ben, tasamı ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ediyorum ve Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum."* şeklindeki sözlerine yönelik bir işarettir. Ayetin anlamı, gramatik analiz gerektirmeyecek kadar açıktır.

97) (Oğulları) dediler ki: "Ey babamız! Bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Kuşkusuz, biz yanlış yapanlar idik."

Bunu söyleyenler, Yakub'un oğullarıdır. Buna ilişkin kanıt da, ifadenin devamındaki *"Ey babamız!"* ifadesidir. Günahlardan maksatları da, Yusuf ve kardeşine yaptıkları kötülüklerdir. Yusuf'a gelince; o daha önce onlar için Allah'tan af dilemişti.

98) Dedi ki: "Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim. Kuşkusuz, O çok bağışlayan ve merhamet edendir."

Yakup Peygamber (a.s) onlar için bağışlanma dilemeyi erteliyor. Bunu, *"Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim."* ifadesinden anlıyoruz. Büyük bir ihtimalle Hz. Yakup, Allah'ın üzerindeki nimetinin; Yusuf'a kavuşması, onu görmekten dolayı kalbinin huzura ermesi, bunun sonucunda ayrılığın bütün izlerini unutuvermesi ile birlikte tamamlanmasından sonra oğulları için istiğfar etmeyi dilemişti. Allah'ın nimeti bu şekilde tamamlanınca onlar için bağışlanma dileyecekti. Bazı rivayetlerde deniliyor ki: "Yakup (a.s) oğulları için bağışlanma dilemeyi duaların kabul edildiği vakte ertelemişti." İnşaallah bu tür açıklamalar içeren rivayetler üzerinde duracağız.

99) (Şehrin dışında bulunan) Yusuf'un yanına girdikleri zaman, (Yusuf) anne-babasını kucakladı ve dedi ki: "Allah'ın dileği ile güven içinde Mısır'a girin!"

İfadenin akışında bazı cümlelerin hazfedildiğini görüyoruz. Bunları da göz önünde bulundurduğumuz zaman, ifadenin takdirî açılımının şöyle olduğunu görüyoruz: Yakup ve ailesi kendi topraklarını terk edip Mısır'a gittiler. Yusuf'un yanına girdikleri zaman..."

Tefsir bilginleri bu ayetin orijinalinde geçen "ava ileyhi ebeveyhi" ifadesini "ana-babasını kucaklaması" şeklinde açıklamışlardır. *"Mısır'a girin!..."* ifadesinin akışından anlaşılıyor ki, Hz. Yusuf anne ve babasını karşılamak, onları bağrına basmak için Mısır'ın dışına çıkmış ve onları orada beklemişti. Sonra şehir dışında, onlara bir saygı ve edep gösterisi olarak Mısır'a girmelerini arz etmişti.

Hz. Yusuf (a.s) şu ifadesinde olağanüstü bir sanatsal letafet sergiliyor: *"Allah'ın dileği ile güven içinde..."* Burada onlara güvence veriyor ve kralın yasalarına dayalı hükmünü bildiriyor. Ama bu hükmünü Allah'ın iradesiyle kayıtlandırmayı da unutmuyor. Bununla, insan iradesinin tıpkı diğer maddî sebepler gibi ancak ilâhî iradeyle örtüştüğü zaman etkinlik gösterebileceğini vurgulamayı amaçlıyor. Böyle davranmak ve böyle inanmak, tevhid esaslı inanç sisteminin bir gereğidir. Ayetin akışından, Yakup ve ailesinin Mısır'a girip oraya yerleşmelerinin ancak kralın özel izniyle gerçekleşebileceği anlaşılıyor. İşte bu nedenle Hz. Yusuf daha ilk başta onlara güvence veriyor.

Ayette yüce Allah, Yusuf'un "ana-baba"sından söz ediyor. Tefsir bilginleri, burada kastedilenlerin Yusuf'un öz ana-babası mı, yoksa Yakup ile daha sonra babasıyla evlenen teyzesi mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ikinci ihtimali savunanlar, Yusuf'un öz annesinin Yusuf daha küçükken öldüğünü ve babasının Yusuf'un teyzesiyle evlendiğini söylemektedirler. Ayetin akışından bu iki ihtimalden birini destekleyen bir ipucu bulmak mümkün değildir. Fakat ayette geçen "ana-baba" ifadesi öz ana baba anlamında kullanılan niteliktir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Yusuf'un ana-babası, kardeşleri ve kardeşlerinin aileleri *"Yusuf'un yanına girdikleri zaman"* -ki bu karşılaşma Mısır'ın dışında gerçekleşiyordu- Yusuf, *"ana-babasını kucakladı ve"* onlara ilişkin bir güvence vererek *"dedi ki: "Allah'ın dileği ile güven içinde Mısır'a girin!"*

100) Anne-babasını tahtın üzerine çıkartıp oturttu ve hepsi ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar.

Ayetin orijinalinde geçen "el-arş" kelimesi, yüksek sedir ve divan demektir. Genellikle kralın üzerinde oturduğu özel koltuğu, tahtı anlamında kullanılır. "Harrû" sözcüğünün kökü olan "el-hurur", yere kapanmak, düşmek anlamına gelir. "el-Bedv" ise badiye, çöl, kırsal kesim demektir. Çünkü Yakup Peygamber çölde ikamet ederdi.

"Refea ebeveyhi ale'l-arş" ifadesinin orijinal anlamı, "Yusuf anne-babasını kralın tahtının üzerine çıkardı" şeklindedir. Ancak ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ve ayrıca normal protokol kuralları gereğince, ana-babasını Yusuf'un hizmetçileri Yusuf'un emriyle tahtın üstüne çıkarıp oturtmuşlardı, Yusuf'un kendisi değil. Bunu şu ifadeden de algılamak mümkündür: *"Ve hepsi ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar."* Çünkü anlaşılan şudur ki secde, onların Yusuf'la ilk karşılaştıkları anda gerçekleşmiştir. Sanki onlar saraya girmişler ve orada bir süre oturup etrafa ısınmışlar, sonra da Yusuf yanlarına girdiğinde onun göz kamaştırıcı güzelliğinden yansıyan ilâhî nur akıllarını başlarından almış ve secdeye kapanmaktan kendilerini alamamışlar.

"Ve hepsi ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar." ifadesinde geçen "lehu" edatındaki zamir Yusuf'a dönüktür. Bunu ayetin akışından anlamak mümkündür. Dolayısıyla Yusuf secde edilen kişi konumundadır. Bazıları demişlerdir ki: "Zamir yüce Allah'a dönüktür." Bunu söylemelerinin nedeni, Allah'tan başkasına secde etmenin caiz olmayışıdır. Fakat ayetin lafzı açısından bu yorumu kanıtlamak mümkün değildir. Nitekim benzeri ifadeler Kur'ân'ın başka yerlerinde de vardır. Buna Âdem ve melekler kıssasını örnek gösterebiliriz. Ulu Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Bir zaman biz meleklere, 'Âdem'e secde edin!' demiştik. Onlar hemen secde ettiler; yalnız İblis hariç."* (Tâhâ, 116)

Secdeye kapananların maksatlarının Yusuf'a tapmak olmadığının kanıtı, secde edenler arasında Yakup Peygamber'in (a.s) bulunmasıdır. Kur'ân onun ihlâsa erdirilmiş bir kul olduğunu ve Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadığını açık bir dille vurgulamıştır. Sonra secde edilen kişi konumundaki Yusuf (a.s) da Kur'ân'ın ifadesiyle Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan ihlâsa erdirilmiş kullardandır. Ayrıca onun zindan arkadaşlarına şöyle dediğini gördük: *"Bizim (Allah'ın desteğiyle) bir şeyi Allah'a ortak koşmamıza imkân verilmemiştir."* [38. ayet] Buna rağmen onların, kendisine secde etmelerine engel olmamıştır.

O hâlde onlar, Yusuf'u Allah için bir ayet ve nişane olarak algıladılar. Onu secdeleri için bir kıble edindiler ve ona yönelerek Allah'a iba-

det ettiler, Allah'tan başkasına değil. Tıpkı Kâbe gibi. Kâbe de kıbledir ve insanlar ona yönelerek Allah'a ibadet ederler, Kâbe'nin kendisine değil. Bilindiği gibi, bir ayet de, ayet/işaret olması hasebiyle kendine özgü bağımsız bir varlığa, benliğe sahip olamaz. Bu ayetin yanında Allah'tan başka mabut söz konusu olamaz. Tefsirimizin değişik bölümlerinde bu anlamda birçok açıklamaya yer verdik.

Buna göre, bazı tefsir bilginlerinin ayeti yorumlarken dile getirdikleri "O dönemde, insanlar arasındaki selâmlaşma geleneği secde etmek şeklindeydi, Müslümanlar arasında selâm vermek gibi, insanlar birbirlerine secde ederlerdi." veya "Protokole göre, saygı sunmak secde etmek şeklindeydi. O zamanlar henüz İslâm'da olduğu gibi Allah'tan başkasına secde etmek yasaklanmamıştı." ya da "Onların secde etmeleri, Arap olmayan bazı toplumlarda olduğu gibi eğilmek şeklinde gerçekleşiyordu." şeklindeki yorumların üzerinde durmaya değer bir tarafları yoktur.

(Yusuf) dedi ki: "Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu gerçek kıldı. Beni hapishaneden çıkararak ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden buraya getirerek de bana lütufta bulundu. Kuşkusuz, Rabbim dilediğine latiftir (kudreti ve ilmiyle her şeyin içine sızıp kuşatandır). Kuşkusuz, O bilendir ve hikmet sahibidir."

Yusuf anne-babasının ve kardeşlerinin kendisine secde edişlerini görünce, daha önce gördüğü rüyayı hatırladı. O rüyada on bir yıldızın, güneşle ayın kendisine secde ettiklerini görmüştü. Henüz küçük bir çocukken bu rüyasını babasına anlatmış, babası da rüyayı yorumlamıştı. Şimdi kendisine secde edişlerini kastederek, *"Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu* -yani rüyayı- *gerçek kıldı."* diyor.

Ardından şükrederek Rabbine hamdediyor: *"Beni hapishaneden çıkararak... bana lütufta bulundu."* Yusuf, bu aşamada Rabbinin kendisini zindandan kurtarışını hatırlıyor. Hiç kuşkusuz zindana atılmak, kendisi açısından büyük bir sıkıntı ve ağır bir imtihandı. Allah bu sıkıntıyı, hiç ummadığı bir yönden genişliğe ve nimete dönüştürerek bu belâyı defediyor, sınavı kolaylıkla geçmesini sağlıyor, üstün bir makama ve saltanata kavuşmasını sağlıyor.

Buna karşılık daha önce Allah'ın kendisini kuyudan kurtarışından söz etmiyor. Çünkü kardeşleri de şu anda huzurunda bulunuyorlar. O ise bu olayı hatırlatıp kardeşlerini rencide etmeyi istemiyor. Hiç kuşkusuz bu, Yusuf'un erdemliliğinin ve mertliğinin göz kamaştırıcı bir örneğidir. Sadece geçmişte başından geçen bu talihsiz olayı, olabilecek en yumuşak ve en güzel ifadelerle dile getiriyor. Herhangi bir yergi ve eleştiri anlamını taşıyacak bir ifadeyi kesinlikle kullanmıyor. Diyor ki: *"Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden buraya getirerek..."* İfadenin orijinalindeki "nezeğa" sözcüğünün kökü olan "en-nezğ"; bir işe, onu bozmak ve ifsat çıkarmak amacıyla karışmak demektir.

Demek istiyor ki: Şeytan benimle kardeşlerimin arasını açıp bozduktan sonra Allah bana büyük lütufta bulundu. Şeytan aramızı bozduktan sonra olanlar oldu, bunun sonucunda sizinle ben birbirimizden ayrılmak zorunda kaldık. Rabbim beni Mısır'a doğru sevk etti. Beni en konforlu bir hayatta, saygınlık ve mülkün en üst düzeylerinde yaşattı. Sonra sizi çölden uygarlık ve medeniyet ortamına getirerek bizi birbirimize yaklaştırdı.

Kısacası, şeytanın benimle kardeşlerimin arasını bozmasından sonra peş peşe musibetler başıma geldi. Özellikle burada zikretmek istediğim bir olay vardır. O da sizinle benim birbirimizden ayrılmış olmamızdır. Sonra zindana atılma felâketini yaşamış olmamdır. Sonra Allah bana lütfetti ve bu felâketleri teker teker başımdan savdı. Bunlar, öyle basit olaylar ve sıradan felâketler değildi. Taş gibi ağır ve çözümü imkânsız düğüm kadar karmaşık felâketlerdi. Fakat Allah kendi lütfuyla ve kudretinin nüfuzuyla onların içlerine kadar sızarak (kuşatarak) bunları bertaraf etti ve bunları konforlu bir hayatın ve nimetler içinde yüzmenin sebepleri hâline getirdi. Ki bunlar daha önce benim için helâk ve bedbahtlık sebepleriydiler.

İşte Hz. Yusuf son olarak sözünü ettiği bu üç olaydan dolayı *"Beni hapishaneden çıkararak ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden buraya getirerek de bana lütufta bulundu."* ifadesinden sonra *"Kuşkusuz, Rabbim dilediğine latiftir."* ifadesine yer veriyor.

"Kuşkusuz, Rabbim dilediğine latiftir." cümlesi, Allah'ın kendisini zindandan çıkarmasına ve ailesini de çölden uygarlığın merkezine

getirmesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir. Bu ifadeyle Allah'ın kendisine özgü kıldığı lütuf ve iyiliğe işaret ediyor. Ve kendisini dört bir yandan saran belâların çözülecek gibi olmadıklarını, yönelik oldukları hedeflerden alıkonmalarının beşerî bir güçle imkânsız olduğunu anlatmak istiyor. Fakat Allah dilediğine latiftir, içlerine kadar nüfuz ederek onları kuşatandır. İradesi bu felâketleri tersyüz eder. Zorluk ve sıkıntı etkenlerini bir anda konfor ve rahatın etkenlerine dönüştürür. Alçaklık ve kölelik etkenlerini üstünlük ve saltanat etkenleri hâline getirir.

"el-Latîf", Allah'ın isimlerinden biridir. Allah'ın hazır olunamayacak ve kuşatılamayacak kadar küçük olan olguların ve varlıkların iç âlemlerinde hazır oluşunu ve iç âlemlerini kuşatmasını ifade eder. Bu anlamıyla, Allah'ın kudreti ve ilmiyle nüfuz ediciliğinin bir ayrıntısı mahiyetindedir. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yaratan bilmez mi? O latiftir, her şeyden haberdardır."* (Mülk, 14) Kelimenin asıl anlamı, küçüklük, incelik ve nüfuz ediciliktir. Araplar, "latufe, yeltifu, letafeten=kanallardan, küçük deliklerden geçecek şekilde küçüldü, inceldi" derler. Bununla yumuşaklık, nezaket, uyumluluk kastedilir. Bu kökten türeyen isim, "el-lütf"tur.

"Kuşkusuz, O bilendir ve hikmet sahibidir." ifadesi, daha önce *"Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu gerçek kıldı."* ifadesinin kapsamında işaret ettiği bütün olayların gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Hz. Yusuf sözlerini bu şekilde gerekçelendiriyor ve konuşmasını Allah'ın bu iki ismiyle tamamlıyor. Bu, babasının rüyasını yorumlarken yaptığı konuşmaya bir anlamda karşılık sayılmaktadır. Çünkü babası, rüyası ile ilgili değerlendirme yaparken şöyle demişti: *"Rabbin böylece seni (kendisi için) seçecek, sana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğretecek, daha önce babaların İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi, sana ve Yakub'un soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz, Rabbin bilendir ve hikmet sahibidir."* [8. ayet] Nitekim "el-alîm=bilen" ve "el-hakîm=hikmet sahibi" ifadelerinin başındaki tarif harfi olan "el" takısının, zihin içindeki anlama yönelik olması uzak bir ihtimal değildir. Böylece babasının sözlerini doğruladığını kastetmiş olabilir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "İşte benim Rabbim, senin rüyamı yorumladığın gün söylediğin gibi böyle bilen, böyle hikmet sahibidir."

101) "Ey Rabbim! Bana hükümranlıktan (bir pay) verdin ve bana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğrettin. Ey gökleri ve yeri yoktan var eden! Sen, dünya ve ahirette benim velimsin. Beni Müslüman olarak öldür ve beni salihlere kat."

Hz. Yusuf (a.s) Rabbini övgü ile andıktan, çeşitli belâları ve felâketleri başından savmasını sayıp döktükten sonra, Allah'ın özel olarak kendisine bahşettiği nimetten söz etmek istedi. Bu sırada ilâhî sevgi de doruğa çıkmıştı. Her tarafını saran ilâhî sevginin dalgaları arasında Allah'tan başkasını unutmuştu, Allah'tan başka her şeyle ilgisini kesmişti. Babasıyla konuşmaya ara vermiş, ondan ayrılmış, Allah'a yönelmişti. Ulu Rabbine hitap ederek şöyle diyordu: *"Ey Rabbim! Bana hükümranlıktan (bir pay) verdin ve bana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğrettin.*

"Ey gökleri ve yeri yoktan var eden! Sen, dünya ve ahirette benim velimsin." Allah'ı övmede adım adım ilerlemenin, ulûhiyet makamına övgüler sunmanın doruklarına ulaşan bir üsluptur. Burada Hz. Yusuf ilâhî velâyetin temeline vurgu yapıyor. Bundan önce ilâhî velâyetin bazı göz kamaştırıcı yansımalarından söz etmişti. Zindandan çıkarılması, ailesinin çölden getirilmesi, kendisine mülk verilmesi, olayların yorumunun öğretilmesi gibi. Bu tür yansımaları bir yana bırakarak ilâhî velâyetin aslına dönüş yapmasının sebebi şudur: Allah büyük-küçük her şeyin ve herkesin Rabbidir; dünyada da, ahirette de her şeyin ve herkesin velisidir.

Allah'ın velâyetinin, yani zatında, sıfatlarında ve fiillerinde her şeyin üzerinde kaim oluşunun menşei, yüce Allah'ın onları yaratması, yokluğun tükenmişliğinden varlığın belirginliğine çıkarmasıdır. Dolayısıyla Allah, göklerin ve yerin yoktan var edicisidir. Bu yüzden Allah'ın velilerinin, ihlâsa erdirilmiş kullarının kalpleri Allah'ın zatıyla varoluşuna ve başkalarını var edişine delâlet eden bu ismi aracılığıyla O'na yönelirler. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Peygamberleri dedi ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah hakkında şüphe mi var?"* (İbrâhîm, 10)

Bu yüzden Yusuf da Allah'ın velâyetini anarak sözlerine başlıyor. Çünkü Yusuf Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kullarından biriydi. Diyor ki: *"Ey gökleri ve yeri yoktan var eden! Sen dünya ve ahirette benim velimsin."* Yani ben tam anlamıyla senin velâyetinin altındayım. Kendimle ilgili en

küçük bir etkinliğim söz konusu değildir. Zatım, sıfatlarım ve fiillerim bazında bağımsız bir etkinliğim yoktur. Kendimle ilgili hiçbir yarar, zarar, ölüm, hayat veya yeniden diriliş gibi bir şeye sahip değilim.

"Beni Müslüman olarak öldür ve beni salihlere kat." ifadesiyle Hz. Yusuf (a.s), izzet sahibi Rabbinin ulu makamı karşısında zelilliğinin bilinciyle yoğrulduğu, Rabbinin dünya ve ahiretteki velâyetini somut olarak gözlemlediği bir sırada kölelerin efendilerinden istekte bulunurlarken kullandıkları bir üslupla Rabbinden bir istekte bulunuyor. Kendisini dünyada ve ahirette üzerindeki velâyetinin gerektirdiği gibi kılmasını istiyor. Yani dünyada yaşadığı süre kendisini Müslüman kılmasını, ahirette de salihler zümresine katmasını istiyor. Çünkü başkasının memlûğu olan bir kölenin bu niteliğinin en mükemmel düzeyi, kendi iradesine bağlı işler konusunda efendisine tam anlamıyla teslim olmasıdır, yaşadığı sürece efendisinin tüm isteklerini tereddütsüz yerine getirmesidir, efendisinin sevmediği ve hoşlanmadığı fiilleri yapmamasıdır. Kulun kendisi ve serbest iradesiyle ilgili olmayan alanlarda ise efendisine yakın olmaya lâyık karakterde olmasıdır. Ulu bağışlarını hak edecek liyakate sahip olmasıdır. İşte bundan dolayı Hz. Yusuf dünyada İslam'ı (teslimiyeti) ve ahirette de salihler zümresine katılmayı istiyor. Nitekim Allah onun atası İbrahim Peygamber'e (a.s) de bu lütufta bulunmuştu: *"Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik. Ahirette de o, iyilerdendir. (İbrahim'i seçtik) o zaman ki Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* (Bakara, 130-131)

Hz. Yusuf'un (a.s) Rabbinden istediği bu İslâm oluş, İslâm'ın en yüksek derecesi ve en üstün mertebesidir. Salt Allah'a teslim oluş mertebesi yani. Başka bir tabirle kulun ne kendisi, ne de kendisine bağlı olan hiçbir olgu ile ilgili olarak bağımsız bir etkinlik tasavvur etmemesi, böylece nefsinde hiçbir şeye ilgi duymamasıdır. Ne sıfatları ve ne de amelleriyle Allah'tan başkasına yönelmemesidir. Yüce Allah birini bu şekilde kendisine nispet edince, bu, Allah'ın onu kendisi için has kul yapması anlamına gelir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Beni Müslüman olarak öldür"* ifadesi, Yusuf Peygamber tarafından ihlâslılığının devamı ve yaşadığı sürece teslim oluşunun sürekliliği yönünde yapılmış bir temenniyi içermektedir. Diğer bir ifadeyle Allah canını alıncaya kadar Müslüman olarak yaşamayı diliyor. O hâlde bu ifade, ölünceye

kadar Allah'ın onu İslâm üzere yaşatmasından kinayedir. Yoksa maksat, daha önce Müslüman olmamış olsa bile son anda İslâm üzere ölmesi değildir. Öte yandan Müslüman olduğuna göre ölümü de diliyor değildir. Yani, "Ben Müslümanım, öyleyse benim canımı al" şeklinde bir anlam da kastedilmiş değildir.

Bundan da kimi kadim müfessirlerden rivayet edilen "*'Beni Müslüman olarak öldür'* ifadesi, Hz. Yusuf'un yaptığı bir duadır ve burada Yusuf Peygamber yüce Allah'tan ölümü diliyor."[1] şeklindeki açıklamaların yanlış olduğu anlaşılıyor. Öyle ki bazıları şöyle demişlerdir: "Yusuf Peygamber (a.s) dışında, Allah'tan ölümü isteyen ve ölmeyi temenni eden başka peygamber yoktur."[2]

102) (Ey Muhammed!) İşte bu (Yusuf kıssası), gayb haberlerindendir. Biz onu sana vahyediyoruz. Hâlbuki sen, tuzak kurarak işlerine karar verdikleri zaman onların (Yusuf'un kardeşlerinin) yanında değildin.

İşaret edatı olan "zalike" ile Hz. Yusuf'la (a.s) ilgili haberlere işaret ediliyor. Hitap ise Peygamber efendimize (s.a.a) yöneliktir. [Ledeyhim kelimesindeki] çoğul zamir (hum) de Yusuf'un kardeşlerine dönüktür. Ayetin orijinalindeki "ecmaû" sözcüğünün mastarı olan "el-icma" kelimesinden maksat, karar verme, irade etmektir.

"İşlerine karar verdikleri ve (Yusuf'a) tuzak kurdukları zaman onların yanında değildin." ifadesi, "ileyke=sana" ifadesinin içerdiği zamirle ilintili "hâl" konumundadır. *"Biz onu sana vahyediyoruz."* diye başlayan ifade ise, *"Bu, gayb haberlerindendir."* ifadesine ilişkin bir açıklamadır. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Yusuf'la ilgili bu bilgiler, gayb haberlerindendir. Biz onları sana vahyediyoruz. Hâlbuki sen, Yusuf'un kardeşleri Yusuf konusunda tuzak kurarak işlerine karar verirken onların yanında değildin.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, Ebu Basir İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) uzun bir hadisin kapsamında şöyle rivayet etmiştir: "Yusuf kardeşlerine dedi ki: *'Bugün size bir kınama yok. Allah sizi*

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.62, Beyrut basımı]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.4, s.123, Beyrut basımı]

bağışlasın.' Gözyaşlarımın çürüttüğü *'Bu gömleğimi götürün, babamın yüzüne atın; (gözleri tekrar) görür hâle gelir'* ve gömlekten yayılan kokumu alırsa, görme duyusu yeniden iş görür hâle gelir *'ve bütün ailenizi bana getirin.'* Böylece Yusuf, kardeşlerini aynı gün içinde Yakup Peygamber'in (a.s) yanına gönderdi ve ihtiyaç duydukları her şeyi hazırlayıp yükledi. Kafile Mısır'dan ayrılınca, Yakup Yusuf'un kokusunu almaya başladı. Yanında bulunan oğullarına dedi ki: *Beni bunamışlıkla suçlamazsanız, ben gerçekten Yusuf'un kokusunu alıyorum.*"

İmam (a.s) devamla buyurdu: "Mısır'dan gelen oğulları, büyük bir hızla ve sevinçle gömleği getirip koşturuyorlardı. Yusuf'un sahip olduğu saltanattan, Allah'ın ona bahşettiği izzetten ve kendilerinin de böylece nail oldukları onurdan dolayı büyük bir sevinç içindeydiler. Mısır'dan Yakub'un bulunduğu bölgeye gelmek dokuz gün sürüyordu. *'Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne atınca, görmeye başladı.'* Dönüp oğullarına dedi ki: 'İbnyamin ne yapıyor?' Dediler ki: Onu salih bir şekilde kardeşinin yanında bıraktık."

Sonra İmam şöyle buyurdu: "Bu haberi duyar duymaz Yakup Allah'a hamdetti. Hemen şükür secdesine kapandı. Gözleri tekrar eskisi gibi görüyor, beli de doğrulmuştu. Oğullarına dedi ki: 'Hemen bugün hepiniz buradan Yusuf'un yanına göç edin." Kardeşleri beraberlerinde Yakup ve Yusuf'un teyzesi Yamil olduğu hâlde Yusuf'un yanına gitmek üzere harekete geçtiler. Büyük bir sevinç ve coşku içinde yol alıyorlardı. Dokuz günün sonunda Mısır'a vardılar."

Ben derim ki: Yakup ile birlikte Mısır'a giden eşinin Bünyamin'in annesi olup Yusuf'un da teyzesi oluşu, öz annesi olmayışı hususu bazı rivayetlerde yer almıştır. Fakat Kur'ân'dan anladığımız kadarıyla ve bazı rivayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla bu kadın Yusuf'un öz annesiydi. Bünyamin de onun öz kardeşiydi. Fakat algıladığımız bu çıkarsamanın da diğer rivayetleri bütünüyle çürütecek belirginlikte olmadığını da belirtmek durumundayız.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, İmam Cafer Sadık (a.s), *"Kervan (Mısır'dan) ayrılınca, Yakup (yanındaki evlâdına) dedi ki: Beni bunamışlıkla suçlamazsanız, ben gerçekten Yusuf'un kokusunu alıyorum."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Kafile Mısır'dan ayrıldığı sırada, aralarında on gecelik mesafe olan ve Filistin'de bulunan Yakup, Yusuf'un kokusunu aldı."

Ben derim ki: Sünnî ve Şiî birçok kaynakta yer alan değişik rivayetlerde şöyle nakledilmektedir: "Yusuf'un, babası Yakub'a gönderdiği gömlek cennetten inmişti. Bu, aslında İbrahim Peygamber'in gömleğiydi, ateşe atıldığı sırada Cebrail cennetten getirip ona giydirmişti. Bu yüzden ateş İbrahim'e karşı soğuk ve esenlikli olmuştu. Sonra bu gömlek İshak'a, onun ardından da Yakub'a miras kalmıştı. Yakup da bu gömleği bir muska yaparak doğduğu gün Yusuf'un boynuna takmıştı. Bu gömlek Yusuf onu muskadan çıkarıncaya kadar boynunda asılı duruyordu. İşte Yusuf onu çıkarınca, cennet kokuları yayılmaya başladı. Yakup da bu kokuyu aldı." Rivayet zincirlerinin zayıflığı bir yana, bu gibi rivayetlerin sahih olduklarını kanıtlama imkânına sahip olmadığımızı belirtmek durumundayız.

Buna benzer başka rivayetler de her iki ekolün kaynaklarında yer almıştır. Bu rivayetlerden birine göre Yakup, Firavunların soyundan gelen bir Aziz sandığı Yusuf'a bir mektub göndermiş ve oğlu Bünyamin'i serbest bırakmasını istemişti. Yakup bu mektupta kendisinin, Allah'ın kurbanlık olarak seçtiği ve kurban edilmesini atası İbrahim'e emrettiği, sonra büyük bir kurbanlığa karşılık serbest bıraktığı İshak'ın oğlu olduğunu belirtmişti. Biz tefsirimizin bir önceki cildinin ilgili bölümünde Allah tarafından kurban edilmesi İbrahim Peygamber'e emredilen oğlunun İshak olmayıp İsmail olduğunu belirtmiştik.[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Neşit b. Nasih el- Becelî'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Yusuf'un kardeşleri peygamber miydiler?" Buyurdu ki: "Hayır, takva duygusuna sahip iyiler dahi değildiler. Nasıl olsunlar ki, babalarına, *'Allah'a andolsun ki, sen hâlâ eski şaşkınlığındasın (yanlışlığındasın).'* demişlerdi!"

Ben derim ki: Ehlisünnet kaynaklarında ve bazı zayıf Şiî rivayetlerde onların peygamber oldukları belirtiliyor. Ancak bu gibi rivayetler, Kitap (Kur'ân) ve Sünnet ve akıl aracılığıyla kanıtlanan peygamberlerin (üzerleirne selâm olsun) masum olduklarına ilişkin gerçekle çelişmektedir. Sonra, *"İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve Esbat'a (torunlara)... vahyettik."* (Nisâ, 163) ayetinde geçen ve peygamber olarak nitelendirilen Esbat'tan maksadın, Yusuf'un bu kardeşleri olduğu hususu o kadar da net değildir. Aslında "Esbat" kelimesi, Yakup Peygamber'e

---

1- [el-Mizan, c.10, Hûd Suresi, 69-76. ayetlerin tefsiri sırasında]

dayanan tüm İsrailoğulları boyları için kullanılan bir nitelemedir. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz İsrailoğulları'nı oymaklar hâlinde on iki gruba ayırdık."* (A'râf, 160)

el-Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) Yakup Peygamber'in (a.s) oğullarına söylediği *"Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim."* sözüyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Onlar için bağışlanma dilemeyi cuma gününün seher vaktine erteledi." [c.1, s.272, hadis: 1240]

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de var. Örneğin ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve Ebu'ş-Şeyh, İbn Abbas'tan, o da Peygamber efendimizden (s.a.v) şöyle rivayet etmişlerdir: "Kardeşim Yakup, oğullarına dedi ki: *'Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim.'* Yani, cuma günü gelinceye kadar sizin için af dilemeyi erteleyeceğim."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Fadl b. Ebu Kurra'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Allah'a dua edeceğiniz en hayırlı vakit, seher vaktidir.' Sonra Yakup Peygamber'in şu sözünü içeren ayeti okudu: *'Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim.'* Yakup, oğulları için bağışlanma dilemeyi seher vaktine ertelemiştir."

Ben derim ki: Benzeri bir rivayet, yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir: "Peygamberimize (s.a.v), 'Yakup niçin oğulları için bağışlanma dilemeyi erteledi?' Buyurdu ki: Yakup onlar için bağışlanma dilemeyi seher vaktine erteledi; çünkü seher vakitlerinde yapılan dualar kabul edilir."

Ayetleri tefsir ederken bağışlanma dilemeyi erteleyişinin mahiyetini açıklamıştık. Hz. Yusuf (a.s) kendini kardeşlerine tanıtırken onlara mertçe ve erdemlice davranmıştı. Onlara karşı son derece nazik bir tavır sergilemişti. Onları rencide edecek en küçük bir laf söylememişti. Bunun bir gereği olarak da beklemeksizin onlar için Allah'tan af dilemişti. Ama gömleği getirip Yakup Peygamber'in yüzüne attıkları ve gözleri tekrar görmeye başladığı zaman, içinde bulunduğu konum, Yusuf'un konumuna benzemiyordu.

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle rivayet ediliyor: Bana Muhammed b. İsa anlattı ki: Yahya b. Eksem, Musa b. Muhammed b. Ali b. Musa'ya bazı

sorular sordu, o da onları İmam Ebu'l-Hasan el-Hadi'ye (a.s) yöneltti. Bu sorulardan biri şuydu: "Bana, *'Anne-babasını tahtın üzerine çıkartıp oturttu ve hepsi ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar.'* ayetinin anlamını açıkla; yoksa birer peygamber olan Yakup ve oğulları Yusuf'a mı secde ettiler?"

İmam Ebu'l-Hasan bu soruya şöyle cevap verdi: "Yakup ve oğullarının Yusuf'a secde etmeleri Yusuf için değildi elbette. Bu hareket Yakup ve oğulları tarafından Allah'a yönelik bir ibadet ve Yusuf için de bir selâmlamaydı. Nitekim meleklerin Âdem'e yönelik olarak yaptıkları secde de Âdem için değildi, sadece Allah'a ibadet ve Âdem'i selâmlama şeklinde secdeye kapanmışlardı. Yakup ve oğulları, aralarında Yusuf da olduğu hâlde yüce Allah'a yönelik şükrün bir ifadesi olarak secde etmişlerdi. Çünkü Allah onları bir araya getirmiş, yeniden birlik olmalarını sağlamıştı. Görmez misin ki Yusuf o sırada Allah'a yönelik şükrün ifadesi olarak neler söylüyor: *'Ey Rabbim! Bana hükümranlıktan (bir pay) verdin ve bana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğrettin. Ey gökleri ve yeri yoktan var eden! Sen, dünya ve ahirette benim velimsin. Beni Müslüman olarak öldür ve beni salihlere kat.'..."*

Ben derim ki: Ayetleri açıklarken, Yakup ve oğullarının Yusuf'a secde etmeleri ile ilgili bazı açıklamalar yaptık. Bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla Yusuf da onlarla birlikte secdeye kapanmıştır. İmam bunu söylerken Yusuf'un, *"Ey Rabbim! Bana hükümranlıktan (bir pay) verdin..."* şeklindeki sözlerini kanıt gösteriyor. Ancak bu ifadenin Yusuf'un da secde ettiğine yönelik kanıtsallığı pek de belirgin değildir.

Aynı hadisi Ayyâşî kendi tefsirinde, Musa b. Muhammed b. er-Rıza'nın (a.s) arkadaşı Muhammed b. Said el-Ezdî'den şöyle rivayet etmiştir: Buna göre Musa, kardeşine (İmam Hadi'ye) şöyle demiştir: "Yahya b. Eksem bana bir mektup yazarak çeşitli meselelerin çözümünü soruyor. Meselâ, *'Anne-babasını tahtın üzerine çıkartıp oturttu ve hepsi ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar.'* ayetinde kastedilen durum nedir? Yakup ve oğulları Yusuf'a mı secde ettiler?' diye soruyor."

"Bunu kardeşime sordum ve o da buna şu cevabı verdi: Yakup ve oğullarının Yusuf'a secde etmeleri Allah'a yönelik şükrün bir ifadesiydi. Allah'ın dağılan birliklerini yeniden gerçekleştirmesinden dolayı şükürlerini ifa etmek istiyorlardı. Yusuf'un bu manzara karşısında şükrünü

eda etmek amacıyla söylediği şu sözleri görmüyor musun: *Ey Rabbim! Bana hükümranlıktan (bir pay) verdin ve bana (rüyadaki ve gerçekteki) olayların yorumundan öğrettin..."*

Ayyâşî'nin aktardığı bu hadis ayetin lafzına daha uygundur; ayrıca Kummî'nin rivayetinde rastladığımız sorunları da içermemektedir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, İbn Ebu Umeyr bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Anne-babasını tahtın üzerine çıkartıp oturttu"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "el-Arşu, taht demektir." *"Ve hepsi ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar."* ifadesiyle ilgili olarak da şöyle nakletmişlerdir: "Onların bu secdeleri, Allah'a ibadet etme amacına yönelikti."

Aynı eserde Ebu Basir'den rivayet edildiğine göre, İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle demiştir: "Dokuz gün boyunca yol aldılar ve Mısır'a vardılar. Kralın sarayında Yusuf'un yanına girdiklerinde Yusuf babasını kucakladı, öptü, ağladı. Teyzesini kralın tahtının üzerine çıkardı. Sonra evine girdi, yağ süründü, gözlerine sürme çekti, soyluluk ve krallık elbiselerini giyindi, sonra onların yanına döndü -bir nüshada, sonra onların yanına çıktı, şeklinde geçer-. Yusuf'u bu göz kamaştırıcı giysiler içinde görünce, ona saygılarını ve Allah'a da şükürlerini sunmak üzere hep birlikte secdeye kapandılar. İşte Yusuf bu manzara karşısında babasına şöyle dedi: *Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu gerçek kıldı. Beni hapishaneden çıkararak ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden buraya getirerek de bana lütufta bulundu."*

İmam devamla şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah Yakup ailesini bir araya getirinceye; Yakub'u, oğullarını, Yusuf'un kardeşlerini bir araya getirinceye kadar Yusuf aradan geçen yirmi sene boyunca yağ sürünmediği gibi, gözlerine sürme de çekmiyordu. Hoş kokular sürmez, hiçbir zaman gülmez ve kadınlarla birleşmezdi."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Ebu'l-Hasan'ın (a.s) azatlı kölesi Abbas b. Hilal eş-Şami'den şöyle rivayet eder: İmam'a dedim ki: "Sana kurban olayım, insanlar; yavan ekmek yiyen, sert ve kaba giysiler giyinen ve zavallı görünen kimselerden ne kadar da hoşlanıyorlar!" Buyurdu ki: "Bilmez misin ki peygamber oğlu peygamber Yusuf halis ipekten altın süslemeli giysiler giyinir ve Fira-

vun hanedanının meclislerine oturur, insanlara hükmederdi. İnsanların onun elbisesine değil, adaletine ihtiyaçları vardı."

"Bir imamdan, bir devlet başkanından beklenen ve onun açısından muhtaç olunan; konuştuğu zaman doğru söylemesi, söz verdiği zaman sözünü tutması ve hükmettiği zaman adalete uygun hükümler vermesidir. Çünkü yüce Allah helâl olan hiçbir yiyeceği ve içeceği haram kılmaz; sadece az olsun, çok olsun haram olan şeyleri yasaklamıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *'De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetini ve temiz rızkları kim haram etmiştir?'* [A'râf, 32]" [el-Kâfî, Füru, c.6 s.453]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Muhammed b. Müslim şöyle demiştir: İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dedim ki: "Allah Yakub'un çocuklarını Mısır'da Yusuf'un yanında bir araya getirdikten ve Yusuf'un gördüğü rüyanın gerçekleştiğini ona gösterdikten sonra Yakup Peygamber Yusuf Peygamber'in yanında kaç yıl daha yaşadı?" Buyurdu ki: "İki yıl yaşadı." Dedim ki: "O dönemde Allah'ın yeryüzündeki hücceti (tek ve ortaksız ilâhlığının kanıtlarının tebliğcisi) kimdi? Yakup mu Yusuf mu?" Buyurdu ki: "Hüccet, Yakup'tu. Mülk de Yusuf'undu. Yakup vefat edince, Yusuf Yakub'un kemiklerini bir tabuta koyarak Filistin'e götürdü ve Kudüs'e defnetti. Bundan sonra Yakub'un oğlu Yusuf hüccet oldu."

Ben derim ki: Yusuf (a.s) kıssasıyla ilgili rivayetler çoktur. Biz bunları özetleyerek sunduk. Ayetlerle ilgisi olanların dışındaki rivayetlere yer vermedik. Kaldı ki bu rivayetlerin büyük bir kısmı, metin bakımından karışık ve rivayet zinciri bakımından da zayıftır.

Bu rivayetlerin birinde deniliyor ki: Allah peygamberlik görevini Yakub'un oğullarından Lavi'nin çocuklarına verdi. Çünkü kardeşlerin Yusuf'u öldürmelerine, *"Yusuf'u öldürmeyin; fakat bir şey yapmak istiyorsanız, onu kuyunun derinliklerine atın..."* [10. ayet] diyerek engel olan oydu. Ayrıca Yusuf, öz kardeşini hırsızlık yaptığı gerekçesiyle yanında alıkoyarken, *"Babam bana izin verinceye yahut Allah benim hakkımda hükmedinceye kadar ben bu yerden (Mısır'dan) kesinlikle ayrılmayacağım."* diyen de oydu. Allah bu olumlu davranışının bir ödülü olarak Yakup sülalesine bahşedilen peygamberlik sorumluluğunu onun çocuklarına yükledi.

Yine bu rivayetlerin bazısına göre, Hz. Yusuf, kurak geçen yılların birinde ölen Aziz'in ardından, daha önce kendisinden murat almak iste-

yen Aziz'in karısı ile evlenmiştir. Eğer bu rivayetler sahih iseler, bunun yüce Allah'tan adı geçen kadına yönelik bir ödül olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü kadın ikinci defa açılan soruşturma sırasında Yusuf'u doğrulayarak şöyle demişti: *"Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."* [51. ayet]

YUSUF KISSASI

1) Kur'ân'da Yusuf Kıssası

Kur'ân'a göre Yusuf, İbrahim el-Halil'in oğlu İshak'ın oğlu Yakub'un oğlu bir peygamberdir. Yakup Peygamber'in on iki oğlundan biri ve öz kardeşi Bünyamin hariç en küçükleriydi. Allah ona ilim, hikmet, izzet ve mülk vererek üzerindeki nimetini tamamlamak, böylece Yakupoğulları'nın derecesini yükseltmek istedi. Daha küçük yaşta iken, onu bir rüya aracılığıyla müjdeledi. Rüyasında on bir yıldızın, güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini gördü. Bu rüyayı babasına anlattı. Babası, rüyasını kardeşlerine anlatmamasını tavsiye etti, aksi takdirde onu kıskanacaklardı. Sonra rüyayı, Allah'ın, kendisine olayların yorumunu öğreteceği, böylece daha önce ataları İbrahim ve İshak'ın üzerindeki nimetini tamamladığı gibi Yakupoğulları üzerindeki nimetini de tamamlayacağı şeklinde yorumladı.

Bu rüya her zaman Yusuf'un gözlerinin önündeydi, bütün kalbinin ilgisini üzerine çekmişti. Nefsi, daima Rabbinin sevgisine yönelmiş, O'nun aşkıyla yoğrulmuş ve O'na sığınmıştı. Bunun yanında yüksek bir kişiliğe, berrak bir ruha ve övgüye değer karakterlere sahipti. Bu arada insanın aklını başından alan, göz kamaştıran olağanüstü bir güzelliğe de sahipti.

Yakup Peygamber bu oğlunu, sahip olduğu olağanüstü güzellikten dolayı çok seviyordu. Bambaşka bir hayat çizgisine sahip olacağını biliyordu. Bu yüzden onu bir an dahi yanından ayırmıyordu. Bu durum büyük kardeşlerinin ağırına gidiyordu. Kıskançlıkları günbegün şiddetleniyordu. Sonunda bir araya geldiler ve onunla ilgili bir plân hazırlamak üzere toplandılar. Kimisi Yusuf'u öldürmeyi önerdi; kimisi de "Onu uzak bir yere atın ki, babanızın ilgisi size kalsın. Ondan sonra da tövbe ederek iyi bir topluluk olursunuz." şeklinde bir öneride bulundu.

En sonunda önerilen görüşlerden biri olan şu görüş üzerinde ittifak ettiler: Yusuf'u bir kuyunun derinliklerine atacaklar ki, kervancılardan biri onu alıp götürsün. İşte topluca bu görüşü benimsediler ve uygulamaya karar verdiler.

Derken babalarıyla buluştular ve ertesi gün Yusuf'u kıra gelip yemesi, gezmesi ve oynayıp eğlenmesi için kendileriyle birlikte göndermesini istediler. Onu mutlaka koruyacaklarını da vurguladılar. Fakat Yakup buna razı olmadı. Onun kurtlar tarafından parçalanmasından korktuğunu belirterek oğlunu göndermek istemediğini söyledi. Ama onlar ısrar ettiler ve sonunda Yakup, Yusuf'u onlarla birlikte göndermeye razı oldu. Yusuf'u babalarından aldılar, kendileriyle birlikte kırlarda koyunlarını otlattıkları otlaklara götürdüler. Sonra onu orada bulunan bir kuyuya attılar. Bu arada gömleğini de çıkarmışlardı.

Sonra kana bulanmış gömleğini babalarına getirdiler. Bir yandan da ağlıyorlardı. "Bugün birbirimizle yarışmak üzere koşuyorduk, Yusuf'u da yiyeceklerimizin yanında bıraktık, biz gelinceye kadar kurt onu yemiş! İşte bu da onun kana bulanmış gömleğidir." diyorlardı.

Bu haberi duyan Yakup ağladı ve şöyle dedi: "(Dediğiniz gibi değil.) Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir. Artık (sabredeceğim; çünkü) sabır güzeldir ve anlattıklarınıza karşı yardım dilenilecek, yalnız Allah'tır." Yakup, bu sözleri Allah'ın yüreğine damlattığı ilâhî bir feraset sonucu söylemişti. Yakup sürekli Yusuf'u anıyor, bir yandan da için için ağlıyordu. Hiçbir şey onu teselli etmiyordu. Sonunda gözleri üzüntüden ağardı, görmez oldu. O, üzüntüsünü ve öfkesini hep içinde tutup yutmaktaydı.

Yakub'un oğulları gidip Yusuf'u attıkları kuyuyu kontrol ettiler. Bu arada bir kervan geldi. Kendilerine su getirmesi için birini (kuyuya) gönderdiler. O da kuyuya daldırdığı kovasını çıkardığında, Yusuf kovanın ipine tutunarak yukarı çıktı. Kervancılar kuyudan bir oğlan çocuğunu bulmanın sevinciyle birbirlerini müjdelediler. Bu sırada Yakub'un oğulları onlara yaklaştılar. Onun kendilerinin kölesi olduğunu söylediler. Ardından pazarlık yaptılar. Derken onu ucuz bir fiyata bir kaç dirheme sattılar.

Kervan onu Mısır'a götürdü. Köle pazarında satışa sundular. Mısır Azizi onu satın alarak evine götürdü ve karısına dedi ki: "Onun konumunu üstün tut; belki bize bir faydası olur veyahut da onu evlât edini-

riz." Aziz'in böyle söylemesinin nedeni, Yusuf'un yüzünde gözlemlediği görkemli kişiliğin, berrak ruhun belirtileri ve olağanüstü güzelliğiydi. Böylece Yusuf, Aziz'in evinde saygın ve rahat bir hayata kavuştu. Bu, Yusuf'a yönelik yüce Allah'ın latif inayetinin ve ona olan benzersiz velâyetinin ilk göstergesiydi. Çünkü kardeşleri onu kuyuya atmak ve kervancılara satmakla adının-sanının ortadan kalkmasını, babasının evinde saygın ve rahat bir hayat yüzü görmemesini amaçlamışlardı. Adını-sanını unutturamadılar; çünkü babası onu hiçbir zaman unutmadı. Saygın ve onurlu bir hayattan yoksun bırakamadılar; çünkü Allah babasının kıl çadırının ve çöl yaşantısının yerine ona krallık sarayını, yüksek bir uygarca yaşamı bahşetti. Dolayısıyla onların onu alçaltmak ve aşağılamak için devreye soktukları sebeplerin aynısıyla yüce Allah onu yüceltti. Olayların gelişimi boyunca yüce Allah Yusuf'a yönelik hep bu takdirini devreye soktu, olaylar hep bu minval üzere devam etti.

Yusuf, Aziz'in evinde rahat ve konforlu bir hayat yaşadı. Derken iyice serpildi, erginlik çağına geldi. Her zaman nefsini kötülüklerden arındırmayı, kalbini temizlemeyi önemsiyordu. Sadece Rabbini düşünüyordu. Artık Rabbinin sevgisinde kaybolmuştu ve kendisini Allah'a has kılmıştı. Bütün ilgisi sadece yüce Allah'a yönelikti. Bunun üzerine Allah onu seçti, onu kendisine has yaptı, ona hikmet ve ilim verdi. Allah iyilere böyle yapar.

Sonra Aziz'in karısı Yusuf'a âşık oldu. Yusuf'un aşkı aklını başından almıştı. Sonunda Yusuf'un nefsinden murat almak için harekete geçti. Yalnız kaldıkları bir günde kapıları kapattı ve onu kendisiyle yatmaya davet ederek, "Gelsene!" dedi. Ama Yusuf bundan kaçındı, ilâhî bir korumayla bu günahtan korundu ve "Allah'a sığınırım. Kuşkusuz O benim Rabbimdir. Aslında O benim konumumu iyi kılmıştır. Kuşkusuz, zalimler kurtuluşa ermezler." dedi. Bunun üzerine ikisi de kapıya doğru koştular. Kadın onu kendine doğru çekiyordu. Bu arada Yusuf'un gömleği arkadan uzunluğuna yırtıldı. Derken kapının yanında kadının kocasını buldular. Kadın, Yusuf'u kendisine kötülük yapmak istemekle suçladı. Yusuf ise bunu inkâr etti. Ancak tam bu sırada ilâhî yardım onun imdadına yetişti ve o sırada beşikte bulunan bir çocuk Yusuf'un suçsuz olduğu yönünde şahitlikte bulundu. Böylece Allah onu aklamış oldu.

Sonra Mısır kadınlarının sevgisiyle ve kendisinden murat alma isteğiyle sınanma durumunda kaldı. Bu arada Aziz'in karısının olayı da

şehir içinde iyice yayıldı ve bu süreç Yusuf'un zindana atılması ile sonuçlandı. Aziz'in karısı onu zindana attırmakla aklının başına gelmesini sağlamayı, böylece dediklerine uymasını gerçekleştirmeyi umuyordu. Aziz de bu söylentiler yatışıncaya kadar Yusuf'un bir süre zindana atılmasının uygun olacağını düşünmüştü. Çünkü söylentiler, evinin yüceliğini ortadan kaldıracak (namusuna ve ailesinin şerefine leke sürecek), güzel ününü çirkinleştirecek (haysiyetini yerle bir edecek) cinstendi.

Yusuf zindana girdi. Onunla birlikte kralın iki hizmetçisi de zindana girdiler. Bunlardan biri Yusuf'a, rüyasında şarap sıktığını gördüğünü söyledi, diğeri de başının üzerinde ekmek taşıdığını ve kuşların ondan didikleyip yemekte olduğunu gördüğünü söyledi. Bu rüyalarını yorumlamasını istediler. Birinin rüyasını, zindandan çıkıp kralın içki sunucusu olacağı şeklinde yorumladı. İkincisinin rüyasını da, asılacağı, kuşların gelip onun başından didikleyip yiyecekleri şeklinde yorumladı. Nitekim Yusuf'un dedikleri olduğu gibi çıktı. Yusuf ikisinden kurtulacağını düşündüğü kişiye dedi ki: "Efendinin yanında beni an." Fakat şeytan, efendisine anmayı o adama unutturdu. Böylece Yusuf birkaç yıl daha hapiste kaldı.

Birkaç yıl sonra kral bir rüya gördü ve bu rüyasından son derece etkilendi. Rüyasını devletin ileri gelenlerine anlattı: "Ben rüyamda yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek gördüm. Ayrıca yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabir ediyorsanız, bana rüyam hakkında görüşünüzü bildirin." İleri gelenler dediler ki: "Bunlar karmakarışık (demet hâlinde) rüyalardır. Biz böyle rüyaların (veya bütün rüyaların) tabirini bilmeyiz."

Tam bu sırada şarap sunucusu Yusuf'u ve rüyasını yorumlayışını hatırladı. Bunu krala anlattı. Zindana gitmek ve rüyasının yorumunu Yusuf'tan öğrenmek için ondan izin istedi. Kral ona izin verdi ve zindana gönderdi.

Adam zindana geldi, rüyayı ona anlattı ve insanların bu rüyanın üzerindeki sır perdesini aralamasını beklediklerini hatırlattı. Yusuf ona dedi ki: "Peş peşe yedi yıl ekin ekin. Sonra da yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında (stok edip) bırakın. Sonra bunun ardından (döne döne size) saldıran yedi (kurak) yıl gelecek ve (tohumluk olarak) saklayacağınız az bir miktar dışında, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyecektir. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek

ki, o yılda insanlara çayırlar yeşertilecek (veya bol yağmur yağdırılacak) ve onlar o yılda hayvanlarının sütünü sağacaklar (veya meyve suyu ve yağ sıkacaklar)."

Kral Yusuf'un bu yorumunu duyunca, çok beğendi ve onun serbest bırakılıp huzuruna getirilmesini emretti. Kralın elçisi kralın emrini yerine getirmek üzere geldiğinde, Yusuf dışarı çıkmaktan ve kralın huzuruna varmaktan kaçındı. Dışarı çıkmak için kendisiyle kadınlar arasında yaşananların yeniden araştırılmasını ve yeniden bir yargı sürecinin başlatılmasını şart koştu. Kral kadınları çağırtıp Yusuf hakkında onlara birtakım sorular sorunca, hep birlikte onun kendisine yöneltilen suçlamalar hususunda masum olduğunu dile getirdiler, "Allah'ı tenzih ederiz. Biz ondan hiçbir kötülük görmedik." dediler. Bu arada Aziz'in karısı da şunları söyledi: "Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Kuşku yok ki o, gerçekten doğru söyleyenlerdendir."

Yusuf'un bilgisi, hikmeti, doğruluğu ve güvenilirliği kralın ilgisini çekmişti. Onun onurlu ve saygın bir kişi olarak serbest bırakılıp huzuruna getirilmesini emretti. "Onu bana getirin, onu kendime özel (danışman) kılayım." dedi. Yusuf yanına gelip onunla konuşunca da, "Sen artık bugün bizim yanımızda makam sahibi ve güvenilir birisin. Seni en güzel şekilde araştırdım ve seninle ilgili en ince ayrıntılarına kadar haberdar oldum, seni en güzel biçimde denedim." dedi.

Yusuf dedi ki: "Beni bu yerin, Mısır'ın hazinelerine yetkili kıl. Çünkü ben onları iyi koruyan ve bu işi iyi bilen biriyim. İnsanların yaşayacakları bu verimli yıllar içinde devleti hazırlarım. O zaman kurak geçecek yedi yılın yıkımından onları korumuş olurum." Kral Yusuf'un bu isteğini olumlu karşıladı. Yusuf'u istediği bu göreve getirdi. Ülkede iyi bir ekin yapılmasını ve ekinin çoğaltılmasını emretti. Yiyeceklerin ve temel gıda maddelerinin depolarda iyice korunup stoklanmasını emretti. Kurak yıllar gelip çatınca, yiyecekleri aralarında bölüştürdü. Böylece Allah onları bu yıkıcı felâketten kurtarmış oldu.

Bu yıllarda Yusuf Mısır azizliği makamına getirildi. Krallık tahtına kuruldu. Böylece zindan onun için Allah'ın izniyle azizlik ve krallık tahtına kurulmaya giden yol olmuştu. Aslında onu zindana atmakla yıldızının sönmesinin ve insanların kalbinde adının ve sanının unutulmaya yüz tutmasını amaçlamışlardı, gözlerden kaybolmasının bir sebebi düşünmüşlerdi.

İşte bu kurak yılların birinde yiyecek almak için kardeşleri Yusuf'un yanına geldiler. Yusuf onları tanıdı; ama onlar Yusuf'u tanımadılar. Yusuf durumlarını araştırmak maksadıyla onlara birtakım sorular sordu, kimliklerini araştırdı. Ona, Yakub'un oğulları olduklarını, on bir kardeş olduklarını, en küçüklerinin babalarının yanında kaldığını, babalarının bununla teselli bulduğunu, oyalandığını, ondan kesinlikle ayrılmadığını anlattılar. Bunun üzerine Yusuf onu görmek istediğini, babasının sevgisini bu denli kazanan birini merak ettiğini belirtti. Bir kez daha yiyecek almaya geldiklerinde onu da beraberlerinde getirmelerini emretti. Bu arada onlara büyük ikramlarda bulundu, yiyeceklerini eksiksiz bir şekilde verdi. Onlar da onu beraberlerinde getireceklerine dair ona söz verdiler. Bu esnada Yusuf, hizmetçilerine bedel olarak getirdikleri malları yüklerine gizlice yerleştirmelerini emretti. Bununla kardeşlerinin memleketlerine döndüklerinde bedel olarak getirdikleri mallarının geri verildiğini fark ettiklerinde tekrar Mısır'a yiyecek almak maksadıyla dönmelerini sağlamayı amaçlamıştı.

Babalarının yanına döndüklerinde, babalarına Mısır Azizi ile aralarında geçenleri anlattılar. Aziz'in, kardeşleri Bünyamin'i de yanlarında getirmemeleri hâlinde kendilerine yiyecek verilmesini yasakladığını söylediler. Fakat babaları bunu kabul etmedi. Yüklerini açtıkları zaman bedel olarak götürdükleri mallarının kendilerine geri verildiğini gördüler. Derhal babalarının yanına dönerek bunu ona haber verdiler ve Bünyamin'in de kendileriyle birlikte Mısır'a gelmesinde ısrar ettiler. Sonunda babaları ancak getirme güçlerinin tamamıyla ellerinden alınıp çepeçevre kuşatılmaları dışında, onu mutlaka kendisine geri getireceklerine dair Allah adına sağlam bir söz vermelerinden sonra buna razı oldu.

Sonra ikinci kez hazırlık yaptılar ve beraberlerinde Bünyamin olduğu hâlde Mısır'a doğru yola çıktılar. Yusuf'un huzuruna girdiklerinde, Yusuf kardeşini bağrına bastı ve kendini ona tanıttı, "Kuşkusuz ben senin kardeşinim." dedi. Kendisini yanında tutmayı amaçladığını, dolayısıyla meydana gelen olaylardan dolayı üzülmemesi gerektiğini, bir tuzağın kurulduğunu gördüğünde etkilenmemesinin lazım geldiğini söyledi.

Yusuf, kardeşlerinin yüklerini hazırlarken, su kabını öz kardeşinin yüküne yerleştirdi. Sonra bir tellal, "Ey Kafile! Siz hırsızsınız!" diye arkalarından bağırdı. Yusuf'un kardeşleri onlara dönerek dediler ki: "Neyi kaybetmişsiniz?" Dediler ki: "Kralın su kabını kaybetmişiz." (Yusuf

veya içlerinden biri dedi ki:) "Kim onu getirirse, mükâfat olarak ona bir deve yükü var ve ben buna kefilim." "Allah'a andolsun ki, bizim bu yerde (Mısır'da) fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz. Biz hırsız da değiliz." Dediler ki: "Peki, siz yalan söylemiş olursanız, onun cezası nedir?" Dediler ki: "Onun cezası, su kabı kimin eğerinde bulunursa, işte onun kendisi onun karşılığıdır (malını çaldığı adama köle olmaktır). Biz zulmedenleri kendi aramızda böyle cezalandırırız." Bunun üzerine Yusuf öz kardeşinin yükünü aramadan önce onların yüklerini aradı, sonra kralın su kabını öz kardeşinin yükünden çıkardı. Ardından bunun karşılığında köleleştirilmek üzere kardeşinin yakalanmasını emretti.

Kardeşleri Bünyamin'i serbest bırakması için ona başvurdular. Hatta onun yerine kendilerinden birini alıkoymasını önerdiler, yaşlı babasına acımasını istediler. Fakat çabaları fayda etmedi. Çaresiz, babalarının yanına döndüler. Fakat büyükleri geri dönmedi, onlara şöyle dedi: "Babanızın sizden Allah adına sağlam bir söz aldığını ve bundan önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye yahut Allah benim hakkımda hükmedinceye kadar ben bu yerden (Mısır'dan) kesinlikle ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır." Böylece büyükleri Mısır'da kaldı, diğerleri yollarına devam ettiler.

Babalarının yanına dönüp olayı anlatınca, onlara şu karşılığı verdi: "Dediğiniz gibi değil. Bilakis, nefisleriniz size bir işi vesvese etmiştir. Artık sabredeceğim; çünkü sabır güzeldir. Belki Allah onların hepsini birlikte bana getirir. Kuşkusuz O, bilendir ve hikmet sahibidir." Sonra onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Eyvah Yusuf'a!" Ve gözleri üzüntüden ağardı, kör oldu. O, üzüntüsünü ve öfkesini hep içinde tutup yutmaktaydı. Yusuf'tan dolayı yaşadığı bu bitmez tükenmez üzüntüden ve sızlanmadan dolayı onu kınadıklarında ise, onlara şu karşılığı verdi: "Ben, tasamı ve üzüntümü ancak Allah'a şikâyet ediyorum ve Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum." Sonra onlara şunları söyledi: "Ey oğullarım! Gidin, Yusuf ile kardeşini araştırın ve Allah'ın rahatlığından (sıkıntıdan sonraki verdiği kurtuluştan) ümidinizi kesmeyin. Sizin o ikisini bulabileceğinizi umuyorum."

Kardeşlerin bir kısmı Mısır'a gittiler ve Yusuf'un huzuruna girmek için izin istediler. Yusuf'un huzuruna çıktıklarında kendileri, aileleri ve yanında köle olarak tuttuğu kardeşleri hakkında ondan merhamet

dilendiler, yalvardılar. Dediler ki: "Ey Aziz! Bize ve ailemize darlık dokundu ve bedel olarak pek az bir malla sana geldik. Bize erzakı tam ölçerek ver. Ayrıca köleleştirerek kişisel malın hâline getirdiğin kardeşimizi de bize sadaka olarak bağışla. Kuşkusuz, Allah sadaka verenlere karşılığını verir."

Tam bu noktada Allah'ın vaadi gerçekleşti: Onlar Yusuf'un karşısında zelil ve ezik oldukları hâlde Yusuf'u kesinlikle yüceltecekti. Yusuf ve kardeşinin makamını yükseltecek ve o ikisini kıskanıp onlara zulmedenleri alçaltacaktı. Bu nedenle Yusuf kendini onlara tanıtmak istedi ve dedi ki: "Siz (henüz) cahil kimseler iken Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?" Dediler ki: "Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun?!" Dedi ki: "Ben Yusuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kuşkusuz, kim takvalı olur ve sabrederse, mutlaka Allah iyilerin mükâfatını zayi etmez." Dediler ki: "Allah'a andolsun ki, gerçekten Allah seni bize üstün kılmıştır ve kuşkusuz biz yanlış yapanlardan idik." Böylece günahlarını itiraf ettiler, bütün işlerin ve gelişmelerin Allah'ın elinde olduğuna tanıklık ettiler. O kimi dilerse üstün kılar, kimi dilerse alçaltır. Sonuç Allah'tan korkanların lehinedir ve Allah sabredenlerle beraberdir. Onların bu tavırlarına karşılık Yusuf da onları affetti ve onlar için bağışlanma diledi. Dedi ki: "Bugün size bir kınama yok. Allah sizi bağışlasın." Onları kendine yaklaştırdı ve daha büyük ikramlarda bulundu.

Sonra ailelerinin yanına dönmelerini ve gömleğini götürüp babasının yüzüne atmalarını emretti. Bunu yapmaları durumunda babalarının tekrar eskisi gibi göreceğini söyledi.

Derken yolculuk için hazırlık yapmaya başladılar. Kafile Mısır'dan ayrılınca, Yakup yanında bulunan oğullarına dedi ki: "Beni bunamışlıkla suçlamazsanız, ben gerçekten Yusuf'un kokusunu alıyorum." Yanında bulunan oğulları dediler ki: "Allah'a andolsun ki, sen hâlâ eski şaşkınlığındasın (yanlışlığındasın)." Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne atınca, görmeye başladı. Böylece yüce Allah gözlerinin görmemesine yol açan şeyin kendisiyle, yani gömlekle yeniden görmesini sağladı. Yakup, oğullarına dedi ki: "Size, 'Kuşkusuz, ben Allah katından sizin bilmediğiniz şeyi biliyorum.' demedim mi?!" Oğulları dediler ki: "Ey babamız! Bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Kuşkusuz, biz yanlış yapanlar idik." Yakup dedi ki: "Sizin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim. Kuşkusuz, O çok bağışlayan ve merhamet edendir."

Sonra Yusuf'un yanına gitmek üzere hazırlık yapıp yola çıktılar. Yusuf onları karşıladı, anne ve babasını bağrına bastı. Kralın sarayına girebileceklerine dair onlara güvence verdi. Anne ve babasını tahtın üzerine çıkartıp oturttu. Yakup, karısı ve on bir oğlu Yusuf'a secde edenler olarak yere kapandılar. Yusuf bu manzara karşısında babasına dedi ki: "Ey babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur; Rabbim onu gerçek kıldı." Sonra kendisine yönelik büyük lütfundan dolayı, başındaki büyük felâketleri savmasından, kendisine mülk ve ilim vermesinden dolayı Allah'a şükretti.

Yakupoğulları Mısır'a yerleştiler. Mısır'lılar Yusuf'u çok seviyorlardı. Çünkü onlara büyük iyilikler yapmış, aralarında yaşadığı sürece iyi bir sınav vermişti. Yusuf onları tevhid inancına; ataları İbrahim, İshak ve Yakub'un (selâm üzerlerine olsun) dinine davet ediyordu. (Zindandaki sahneyi ve Mü'min Suresi'ndeki açıklamaları buna örnek gösterebiliriz.)

2) Allah'ın Övgüsüne Mazhar Oluşu ve Eriştiği Manevî Yüksek Makamlar

Hz. Yusuf (a.s) Allah'ın muhlas (ihlâsa erdirilmiş) kullarından biriydi. Sıdık yani doğru sözlüydü. Muhsin kullardan yani iyilerdendi. Allah ona hikmet ve ilim vermişti. Ona gerçekteki ve rüyadaki olayların yorumunu öğretmişti. Onu seçkin kılmış, onun üzerindeki nimetini tamamlamıştı. Sonra onu salihlere katmıştı (Yûsuf Suresi). Nuh ve İbrahim sülalesinden peygamberleri övdüğü gibi onu da övmüş ve onu bu sülalenin bir ferdi olarak zikretmiştir (En'âm Suresi).

3) Bu Günkü Tevrat'ta Yusuf Kıssası

Tevrat[1] der ki: "Yakub'un on iki oğlu vardı. Lea'nın oğulları, Yakub'un ilki olan Ruben ve Şimeon ve Levi ve Yahuda ve İssakar ve Zebulun; Rahel'in oğulları, Yusuf ve Benyamin; ve Rahel'in cariyesi Bilha'nın oğulları, Dan ve Neftali; ve Lea'nın cariyesi Zilpa'nın oğulları, Gad ve Aşer'dir. Paddan-Aram'da doğmuş olan Yakub'un oğulları bunlardır."

1- Tekvin Bölümü'nün 35. Bab'ında deniliyor ki: "Laye ve Rahil, Yakub'un eşleriydiler. Bunlar Laban el-Eramî'nin kızlarıydılar. Rahil, Yusuf'un annesiydi ve Bünyamin'i doğururken ölmüştü."

Tevrat[1] der ki: "Yusuf on yedi yaşında olarak kardeşleriyle beraber sürüyü gütmekte idi. Ve o genç olup babasının karıları Bilha'nın ve Zilpa'nın oğulları ile beraberdi. Ve Yusuf onların fena sözlerini babalarına getirdi. İsrail (Yakub), Yusuf'u bütün oğullarından ziyade severdi. Çünkü o ihtiyarlılığının oğlu idi. Ve ona alaca bir entari (gömlek) dikti. Babalarının, bütün kardeşlerinden ziyade onu sevdiğini kardeşler gördüler ve ondan nefret ettiler ve ona tatlı söz söyleyemezlerdi."

"Ve Yusuf rüya görüp kardeşlerine bildirdi; ondan daha ziyade nefret ettiler. Onlara dedi ki: 'Rica ederim, gördüğüm bu rüyayı dinleyin. İşte tarlanın ortasında biz demetler bağlıyorduk. İşte benim demetim kalktı ve dikildi ve işte sizin demetlerinizin etrafını kuşattı; sizin demetleriniz benim demetime eğildiler (secde ettiler).' Kardeşleri ona dediler ki: 'Gerçek üzerimize kral mı olacaksın? Yahut gerçek üzerimizde hüküm mü süreceksin?' Ve rüyalarından ve sözlerinden dolayı ondan ziyade nefret ettiler."

"Ve yine başka rüya gördü ve onu kardeşlerine anlatıp dedi: 'İşte bir rüya daha gördüm. Ve işte güneş, ay ve on bir yıldız bana eğildiler.' Ve babasına ve kardeşlerine anlattı. Babası onu azarlayıp kendisine dedi: 'Bu gördüğün rüya nedir? Yoksa ben ve anan ve kardeşlerin yere kadar sana eğilmek için mi geleceğiz?' Ve kardeşleri onu kıskandılar; fakat babası bu sözü hep yüreğinde tuttu."

"Ve kardeşleri babalarının sürüsünü Şekem'de gütmek için gittiler. Ve İsrail, Yusuf'a dedi: 'Kardeşlerin sürüyü Şekem'de gütmüyorlar mı? Gel de seni onların yanına göndereyim.' Ve (Yusuf) ona dedi: 'İşte ben!' Ve (babası) ona dedi: 'Git, bak, kardeşlerin iyi mi ve sürü iyi mi? Ve bana haber getir.' Ve onu Hebron vadisinden gönderdi ve Şekem'e vardı. Ve bir adam onu buldu ve işte o, kırda avare dolaşıyordu. Ve adam, 'Ne arıyorsun?' diye ona sordu. Yusuf dedi: 'Ben kardeşlerimi arıyorum. Rica ederim, onlar sürüyü nerede güdüyorlar, bana bildir.' Adam dedi: 'Buradan göç ettiler. Çünkü onların: 'Dotan'a gidelim.' dediklerini işittim.' Ve Yusuf kardeşlerinin ardına düştü ve onları Dotan'da buldu."

"Ve onu uzaktan gördüler ve kendilerine yaklaşmazdan önce onu öldürmek için düzen kurdular. Ve birbirine dediler: 'İşte, bu rüyalar sahibi geliyor. Ve şimdi gelin ve onu öldürelim ve onu kuyulardan birisinin

---

1- Tekvin Bölümü, 37. Bap.

içine atalım ve 'Kötü bir canavar onu yedi.' deriz, 'Ve onun rüyaları ne olacak görürüz!' Ve Ruben işitip onların elinden onu kurtardı ve dedi: 'Canına kıymayalım.' Ve onu babasına geri götürmek üzere onların elinden kurtarsın diye Ruben onlara dedi: 'Kan dökmeyin, onu çölde olan bu kuyuya atın; fakat ona el uzatmayın.' Ve Yusuf kardeşlerinin yanına geldiği zaman, üzerinde olan alaca entariyi çekip çıkardılar ve kendisini alıp kuyuya attılar. Ve kuyu boştu, onda su yoktu."

"Ve ekmek yemek için oturdular. Ve gözlerini kaldırıp gördüler; işte Giad'dan İsmaililîlerin bir kervanı geliyordu. Ve onların develeri baharat, pelesenk ve mür yükü idi ve Mısır'a indirmek için gidiyorlardı. Ve Yahuda kardeşlerine dedi: 'Eğer kardeşimizi öldürür ve onun kanını gizlersek, ne kazanç var? Gelin ve onu İsmaililîlere satalım ve elimiz ona dokunmasın. Çünkü o kardeşimizdir, etimizdir.' Ve kardeşleri sözünü dinlediler."

"Ve Midyanîler ve tacirler geçiyorlardı ve Yusuf'u çekip kuyudan çıkardılar ve Yusuf'u İsmailîlere yirmi gümüşe sattılar. Ve onlar Yusuf'u Mısır'a götürdüler. Ve Ruben kuyuya döndü ve işte Yusuf kuyuda yoktu. Ve esvabını yırttı ve kardeşlerinin yanına dönüp dedi: Çocuk yok. Ve ben, ben nereye gideyim?"

"Ve Yusuf'un entarisini aldılar ve bir erkeç kesip entariyi kana buladılar ve alaca entariyi gönderdiler ve babalarına getirip dediler: 'Bunu bulduk. Bak, oğlunun entarisi mi yahut değil mi?' Ve onu tanıyıp dedi: 'Oğlumun entarisidir. Kendisini kötü bir canavar yemiştir. Yusuf mutlaka parçalanmıştır.' Ve Yakub esvabını yırttı ve beline çul sardı ve çok gün oğluna yas tuttu. Ve bütün oğulları ile bütün kızları onu teselliye kalktılar ve teselli edilmek istemedi ve dedi: 'Çünkü oğlumun yanına, ölüler diyarına yas tutarak ineceğim.' Ve babası onun için ağladı."

Tevrat[1] der ki: "Ve Yusuf Mısır'a indirildi. Firavun'un bir memuru, muhafız askerler reisi, Mısırlı Potifar, onu oraya indirmiş olan İsmailîlerin elinden satın aldı. Ve Rab Yusuf'la idi ve muvaffakiyetli adamdı ve Mısırlı efendisinin evinde idi."

"Ve efendisi gördü ki, Rab onunla idi ve yaptığı her şeyde Rab ona muvaffakiyet veriyordu. Ve Yusuf onun gözünde lütuf buldu ve onun hizmetinde bulunuyordu. Ve onu evi üzerine tayin etti ve kendisine ait olan her şeyi onun eline verdi. Onu evinde ve kendisine ait olan her şeyi

1- Tekvin Bölümü, 39. Bap

üzerine tayin ettiği zamandan itibaren Rab, Yusuf'un yüzünden Mısırlının evini mübarek kıldı ve evin içinde ve tarlada, ona ait olan her şeyi Yusuf'un eline bıraktı. Yediği ekmekten başka onun yanında olan hiçbir şeyi bilmezdi. Ve Yusuf endamı güzel ve bakılışta güzeldi."

"Ve bu şeylerden sonra vaki oldu ki, efendisinin karısı Yusuf'a göz atıp: 'Benimle yat.' dedi. Fakat reddedip efendisinin karısına dedi: 'İşte efendim benimle evde ne olduğunu bilmez ve kendisine ait olan her şeyi elime vermiştir. O şu anda bu evde değildir ve senden başka bir şeyi benden esirgemedi. Çünkü sen onun karısısın ve nasıl büyük kötülüğü yapayım ve Allah'a karşı suç edeyim?' Ve her gün Yusuf'a söylediği hâlde, onun yanında yatmak yahut onunla beraber olmak ricasını dinlemezdi."

"Ve vaki oldu ki, günlerin birinde işini yapmak için eve girdi ve orada ev halkından içeride kimse yoktu. Kadın: 'Benimle beraber yat.' diyerek onu esvabından tuttu. Ve Yusuf esvabını onun elinde bırakarak kaçtı ve dışarı çıktı. Ve vaki oldu ki, esvabını elinde bırakıp dışarı kaçtığını görünce, evin adamlarını çağırdı ve onlara dedi: 'Bakın! Bizimle eğlenmek için bu İbranî adamı bize getirdi. Benimle yatmak için yanıma geldi ve yüksek sesle çağırdım. Ve vaki oldu ki, sesimi yükseltip çağırdığımı işitince, esvabını yanıma bırakıp kaçtı ve dışarı çıktı.' Ve efendisi evine gelinceye kadar, esvabını yanında alıkoydu. Ve ona sözlere göre söyleyip dedi: Bize getirdiğin İbranî köle benimle istihza etmek için yanıma geldi ve vaki oldu ki, sesimi yükseltip çağırdığım zaman, esvabını yanıma bırakıp dışarı kaçtı."

"Ve vaki oldu ki, efendisi: 'Bana senin kölen böyle yaptı.' diyerek karsının kendisine söylediği sözleri işittiği zaman, öfkesi alevlendi. Ve Yusuf'un efendisi onu alıp zindana, kralın mahpuslarının bağlandığı yere teslim etti ve orada zindanda kaldı."

Fakat Rab, Yusuf'la idi ve ona inayet gösterdi ve zindan müdürünün gözünde ona lütuf verdi. Ve zindan müdürü, zindanda olan bütün mahpusları Yusuf'un eline verdi. Ve orada yapılan her şeyi yapan o idi. Zindan müdürü onun elinde hiçbir şeye bakmazdı. Çünkü Rab onunla idi ve yaptığı her şeyde Rab ona muvaffakiyet veriyordu."

Sonra Tevrat[1] Yusuf'un iki zindan arkadaşının kıssasını, onların gördükleri rüyaları, Mısır Firavunu'nun rüyasını anlatır. Özetle şöy-

1- Tekvin Bölümü, 40 ve 41. Bab

le der: "Ve bu şeylerden sonra vaki oldu ki, Mısır kralının sakisi ve ekmekçisi efendileri Mısır kralına karşı suç ettiler. Ve Firavun iki memuruna, baş saki ve baş ekmekçiye karşı öfkelendi. Ve onları hapishaneye, muhafız askerlerin reisinin evine, zindana, Yusuf'un mahpus olduğu yere teslim etti..."

"Sonra şarapçılar başı rüyasında şarap sıktığını gördü. Diğeri ise başının üzerinde taşıdığı yemeğin bir kuş tarafından yendiğini gördü. Yusuf'tan bu rüyalarını tabir etmesini istediler. Yusuf öncekinin rüyasını, tekrar eski memuriyetine döneceği ve Firavun'un yanında yeniden çalışmaya başlayacağı şeklinde yorumladı. Diğerinin rüyasını ise asılacağı ve kuşların etini yiyecekleri şeklinde yorumladı. Bu arada baş şarapçıdan kendisini Firavun'un yanında anmasını ve zindandan çıkarmasını istedi. Fakat baş saki, Yusuf'u hatırlamadı ve onu unuttu."

"Tam iki yıl sonunda vaki oldu ki, Firavun bir rüya gördü. Rüyasında yedi semiz ve güzel görünümlü ineğin ırmaktan çıktıklarını, çirkin görünümlü yedi cılız ineğin de kıyıda beklediklerini ve bu cılız ineklerin semiz inekleri yediklerini gördü. Firavun uyandı ve uykuya varıp ikinci defa rüya gördü. Bu sefer rüyasında yedi semiz ve iyi görünümlü başak ile cılız ve şark rüzgârından yanmış yedi başağın da onlardan sonra bittiğini ve cılız başakların yedi semiz ve dolgun başağı yediklerini gördü. Bu rüya Firavun'u rahatsız etti. Mısır'ın bütün sihirbazlarını ve hikmetlilerini çağırdı ve bu rüyasını onlara anlattı. Fakat onları ona tabir edebilen bulamadı."

"Tam bu sırada şarapçı başı Yusuf'u hatırladı ve onu Firavun'a anlattı. Onun rüyasını nasıl yorumladığını ve bu rüyanın nasıl çıktığını söyledi. Firavun onun getirilmesini emretti. Yusuf Firavu'nun yanına getirilince, onunla konuştu ve peş peşe gördüğü bu rüyanın yorumunu yapmasını istedi. Yusuf Firavun'a, gördüğü rüyaların bir olduklarını ve Allah'ın Firavun'a ne yapması gerektiğini haber verdiğini bildirdi. Dedi ki: Yedi yıl içindeki yedi iyi inek ve yedi yıl içindeki yedi iyi başak aynı rüyadır. Ve onlardan sonra çıkan yedi cılız ve çirkin inek ve şark yelinden yanmış yedi boş başak da yedi yıldır; yedi kıtlık yılı olacaktır. Firavun'a dediğim şey budur. Allah yapmak üzere olduğu şeyi Firavun'a gösterdi."

"İşte bütün Mısır diyarında yedi büyük bolluk yılı geçecektir. Ve onlardan sonra yedi kıtlık yılı çıkacaktır ve Mısır diyarında bütün bol-

luk unutulacaktır ve diyarı kıtlık telef edecektir. Ve diyarda bolluk, ardınca gelen kıtlık yüzünden bilinmeyecektir. Çünkü çok ağır olacaktır. Ve rüya Firavun'a iki defa tekrar edildi; çünkü mesele Allah tarafından sabittir ve Allah onu yapmakta acele edecektir. Ve şimdi Firavun akıllı ve hikmetli bir adam arasın ve onu Mısır diyarı üzerine koysun. Firavun bunu yapsın ve bütün diyar üzerine memurlar koysun ve yedi bolluk yılında Mısır diyarının beşte birini alsın. Ve bu gelecek iyi yılların bütün yiyeceğini toplasınlar ve buğdayı şehirlerde yiyecek olarak Firavun'un eli yığsınlar ve saklasınlar. Ve bu yiyecek Mısır diyarında olacak yedi kıtlık yılı için memlekete zahîre olacaktır; ta ki, memleket kıtlıkla kırılmasın."

Tevrat özetle şunları söylüyor: "Ve Firavun, Yusuf'un konuşmasını beğendi ve rüyaya ilişkin yorumundan hoşlandı. Ona ikramda bulundu, memleketin bütün işlerinin idaresini onun eline verdi. Krallık mührünü çıkarıp Yusuf'un parmağına taktı ve ona ince ketan elbise giydirdi ve boynuna altın zincir taktı ve onu kendisinin özel bineğine bindirdi ve onun önünde: 'Diz çökün!' diye bağırdılar. Böylece Yusuf verimli geçen yıllar boyunca memleketin işlerini idare etti, sonra kurak geçen yıllar boyunca en güzel şekilde orayı yönetti."

Ardından Tevrat[1] özetle şunları söylüyor: "Kuraklık Kenan topraklarını sarınca, Yakub, oğullarına Mısır'a gitmelerini ve yiyecek almalarını emretti. Oğulları Mısır'a gittiler ve Yusuf'un huzuruna girdiler. Yusuf kardeşlerini görüp onları tanıdı; ama onlar Yusuf'u tanımadılar. Bir yabancı imiş gibi onlara sert konuştu ve nereden geldiklerini sordu. Dediler ki: 'Yiyecek satın almak için Kenan diyarından geldik.' Yusuf onlara dedi ki: 'Siz çaşıtsınız, memleketin çıplaklığını görmek için geldiniz.' Ve ona dediler: Biz hepimiz Kenan diyarında bir adamın oğulları, on iki kardeşiz. İşte küçüğü bugün babamızın yanındadır, biri de yoktur. İşte geri kalan kardeşler de şu anda senin huzurundayız. Biz doğru adamlarız, kötülük ve bozgunculuk nedir bilmeyiz."

"Ve Yusuf onlara dedi: 'Hayır, Firavun'un hayatına yemin ederim ki, biz sizleri çaşıt olarak görüyoruz. Küçük kardeşiniz buraya gelmedikçe buradan çıkamayacaksınız. Ta ki sizde hakikat var mı diye

---

1- Tekvin Bölümü, 42 ve 43. Bap

sözleriniz tecrübe olunsun.' Ardından üç gün onları hapishaneye koydu. Sonra onlara dönüp konuştu ve aralarından Şimeon'u alıp gözleri önünde onu bağladı ve diğerlerine Kenan'a gidip küçük kardeşlerini getirmek üzere izin verdi."

"Ve Yusuf emretti ki, onların kapları buğdayla doldurulsun ve her birinin buğday almak için getirdikleri gümüşleri de çuvalının içine koyulsun. Ve onlara böyle yapıldı. Yusuf'un kardeşleri babalarının yanına döndüler ve olayları ona anlattılar. Fakat Yakub, Benyamin'i onlarla birlikte göndermekten kaçındı ve dedi ki: 'Beni çocuklarımdan ettiniz; Yusuf yok, Şimeon yok, Binyamin'i de alacaksınız. Böyle bir şey hiçbir zaman olmayacaktır.' Yine şöyle dedi: 'Niçin o adama bir kardeşiniz daha olduğunu bildirmekle bana kötülük ettiniz?" Dediler ki: 'O adam, 'Daha babanız sağ mı? Başka kardeşiniz var mı?' diye bizim hakkımızda ve akrabamız hakkında sordukça sordu. 'Kardeşinizi getirin!' diyeceğini hiç bilir mi idik?"

"Yahuda Bünyamin'i mutlaka geri getireceğine dair söz verinceye kadar Yakub onu göndermemekte kararlıydı. Ancak bu sözü aldıktan sonra, onlarla birlikte gitmesine izin verdi. Bu arada adama memleketin iyi şeylerinden alıp hediye götürmelerini, kendilerine geri verilen gümüşleri de tekrar alıp gitmelerini emretti. Onlar da babalarının dediğini yaptılar."

"Mısır'a vardıklarında Yusuf'un yerine işleri yürüten vekiliyle karşılaştılar, ona ihtiyaçlarını bildirdiler; daha önce getirdikleri gümüş paralarının kendilerine geri verildiğini haber verdiler ve getirdikleri hediyeyi sundular. Adam onlara iyi davrandı, ikramda bulundu ve bu gümüşlerin kendilerine ait olduğunu bildirdi. Bu arada rehin alınan Şimeon'u da yanlarına getirdi. Sonra onları alıp Yusuf'un yanına götürdü. Yusuf'a secde ettiler ve ona hediyelerini sundular. Yusuf onları iyi karşıladı, hâl ve hatırlarını sordu, babalarının sağlığını sordu. Onlar da küçük kardeşlerini Yusuf'a tanıttılar. Yusuf ona ikramda bulundu ve onu yanına çağırdı. Sonra yemek getirilmesini emretti ve ona ayrıca, onlara ayrıca ve kendisiyle yiyen Mısırlılara da ayrıca yemek verilmesini emretti."

"Sonra vekiline (evinin kâhyasına) çuvallarını yiyecekle doldurmasını ve hediyelerini de gizlice çuvallarının içine koymasını, bu arada gümüş kâsesini de küçük kardeşlerinin çuvalına yerleştirmesini emretti. Ve Yusuf'un söylediği söze göre yaptı. Sabah aydınlanınca,

Yusuf'un kardeşleri yüklerini eşeklerin sırtına bindirerek ülkelerine doğru yola çıktılar."

"Kentten ayrıldıklarında, henüz uzaklaşmamışlardı ki, Yusuf vekiline adamların ardınca gitmesini yakalamasını ve onlara şöyle demesini emretti: 'Ne kötü bir iş yaptınız! İyiliğe kötülükle karşılık verdiniz. Efendimin su içtiği ve hem de onunla fala baktığı kâsesini çaldınız.' Bu sözleri duymaktan dolayı şaşkınlığa uğradılar. Dediler ki: 'Hâşâ! Biz böyle bir şey yapmayız. İşte çuvallarımızın ağzında bulmuş olduğumuz gümüşleri Kenan diyarından alıp sana geri getirdik. Senin efendinin evinden nasıl gümüş veya altın çalmış olalım? Kâse kimin yanında bulunursa, o ölsün ve biz de efendine köle olalım.' Adam söylediklerini kabul etti ve hemen çuvallarını aramaya başladı. Her biri çuvalını yere indirdi ve açtı. Adam bütün çuvalları aradı. Büyükten başlayıp küçükte bitirdi ve kâse Benyamin'in çuvalında bulundu."

"Ve kardeşler esvabını yırttılar ve kente geri dönüp Yusuf'un huzuruna girdiler. Günahlarını itiraf eden bir edayla onunla yeniden konuştular. Üzerlerinde aşağılanmışlık, küçülmüşlük, alçaklık ve utancın izleri vardı... Yusuf dedi ki: 'Hâşâ! Ben bunu yapmam; elinde kâse bulunan adam, o bana köle olacak; fakat siz babanıza selâmetle gidin."

"Yehuda öne atıldı, ona yalvardı ve ondan merhamet diledi. Kendilerinden Benyamin'i getirmelerini istediğinde, babalarının onu göndermeye yanaşmadığını ve onu getirmek için babalarına nasıl söz verdiğini anlattı. Benyamin olmadan babalarının yanına gidemeyeceklerini söyledi. Babalarının yaşlı olduğunu, eğer bunu duyacak olursa dayanamayıp öleceğini belirtti. Benyamin yerine kendisini köle olarak almasını ve Benyamin'i serbest bırakmasını, kardeşleri Yusuf'un kayboluşundan sonra anne bir kardeşi Benyamin'in babaları için bir göz aydınlığı olduğunu ifade etti."

Tevrat[1] diyor ki: "Ve Yusuf yanında duranların hepsinin önünde kendini tutamadı ve bağırdı: 'Herkesi yanımdan çıkarın!' Ve Yusuf kendisini kardeşlerine tanıttığı zaman, yanında hiç kimse yoktu. Ve yüksek sesle ağladı ve Mısırlılar işittiler ve Firavun'un evi işitti. Ve Yusuf kardeşlerine dedi: 'Ben Yusuf'um, babam hâlâ yaşıyor mu?' Ve kardeşleri kendisine cevap veremediler. Çünkü karşısında şaşırdılar."

1- Tekvin Bölümü, 45. Bap

"Ve Yusuf kardeşlerine dedi: 'Rica ederim, yaklaşın.' Ve yaklaştılar. Yusuf dedi: Mısır'a sattığınız kardeşiniz Yusuf benim. Ve şimdi beni buraya sattığınıza kederlenmeyin ve size güç gelmesin. Çünkü Allah hayatı korumak için beni önünüzden gönderdi. Çünkü bu iki yıldır memlekette kıtlık var ve daha beş yıl var ki, onlarda çift sürme ve biçme olmayacaktır. Ve Allah yeryüzünde sizin için bir bakiye saklamak ve sizi büyük kurtuluşla yaşatmak için beni önünüzden gönderdi. Ve şimdi siz beni buraya gönderen siz değilsiniz, ancak Allah'tır. Ve beni Firavun'a baba ve bütün evine efendi ve bütün Mısır diyarına hükümdar kıldı."

"Acele edin ve babama gidin ve ona deyin: 'Oğlun Yusuf böyle diyor: Allah beni bütün Mısır diyarına hükümdar kıldı; yanıma in, durma. Ve Goşen vilâyetinde oturursun ve sen ve oğulların ve oğullarının oğulları ve sürülerin ve sığırların ve senin olan her şey bana yakın olursunuz. Ve seni orada beslerim. Çünkü daha beş yıl kıtlık olacaktır. Yoksa sen ve evin ve senin olanların hepsi yoksulluk çekersiniz. İşte gözleriniz ve kardeşim Benyamin'in gözleri görüyor ki, size söyleyen benim ağzımdır. Ve Mısır'da olan bütün izzetimi ve bütün gördüğünüzü babama bildirirsiniz ve acele edip babamı buraya getirirsiniz."

"Ve kardeşi Benyamin'in boynuna kapanıp ağladı ve Benyamin onun boynunda ağladı. Ve bütün kardeşlerini öpüp onların boynunda ağladı."

Ardından Tevrat özetle şöyle devam eder: "Yusuf kardeşlerini en güzel şekilde donattı, onları Kenan'a gönderdi. Babalarına Yusuf'un yaşadığını müjdelediler. Onun kıssasını anlattılar. Babası bunları duymuş olmaktan dolayı sevindi ve bütün ailesini Mısır'a götürdü. Toplam doksan kişiydiler. Mısır'da Goşen vilâyetine vardılar. Yusuf burada babasını karşılamaya geldi. Yürüyerek onu karşıladı. Birbirlerine sarılarak uzun süre ağladılar. Sonra onu ve oğullarını ağırladı. Onları oraya yerleştirdi. Firavun onlara büyük ikramda bulundu, onlara güvence verdi. Mısır'ın en güzel yerlerinden birinin bir bölümünü yerleşim alanı olarak onlara verdi. Kurak geçen yıllar boyunca Yusuf onları besledi. Yakup Yusuf'la karşılaşmasından sonra Mısır'da on yedi yıl daha yaşadı."

Bu, Yusuf kıssasıyla ilgili Tevrat'ın anlattıklarıdır. Bu kıssanın, Kur'ân'daki kıssaya denk düşen kısımlarını alıntıladık. Ki gerekli gördüğümüz bazı bölümler hariç, özetleyerek sunmaya gayret ettik.

RÜYA ÜZERİNE

1) Rüya Olgusuna Atfedilen Önem

İnsanlar, çok eski zamanlardan beri gördükleri rüyalara, düşlere büyük önem verirler. Rüyaların insanların hayatında önemli rol oynamaya başlamasının başlangıç tarihi bilinmemektedir. Her toplumun rüyaları değerlendirdiği, yorumladığı ve şifrelerini çözdüğü, içinden çıkılmaz işaretlerinin oluşturduğu problemleri aşmada ölçü aldığı farklı kuralları, kriterleri ve kanunları vardır. Böylece bunlar aracılığıyla birtakım hayırlar ve kötülükler, ya da yararlar ve zararlar beklentisi içine girerler.

Kur'ân-ı Kerim'de de rüyaya büyük önem verilir. Meselâ yüce Allah Hz. İbrahim'in (a.s) oğlu ile ilgili olarak gördüğü bir rüyayı bize şöyle aktarmaktadır: *"Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince, 'Yavrucuğum!' dedi, 'Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?' O da cevaben, 'Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap...' dedi. Ve ona, 'Ey İbrahim! Rüyayı gerçekleştirdin.' diye seslendik."* (Sâffât, 102-105)

Ayrıca Hz. Yusuf'un gördüğü bir rüyayı da bize aktarır: *"Hani bir zaman Yusuf, babasına, 'Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.' demişti."* (Yûsuf, 4)

Bunlardan biri de Yusuf'un hapishane arkadaşlarının gördükleri rüyadır: *"Onlardan biri, "Ben (rüyamda) kendimi şarap (için üzüm) sıkıyor görüyorum." dedi. Diğeri ise, "Ben (rüyamda) kendimi başımın üzerinde kuşların ondan yemekte olduğu bir ekmek taşıyor görüyorum." dedi. "Bize bunun yorumunu bildir. Kuşkusuz, biz seni iyilerden görüyoruz." (dediler.)"* (Yûsuf, 36)

Öte yandan Mısır kralının rüyası da bize hikâye edilir: *"Kral dedi ki: Ben (rüyamda) yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inek; yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabir ediyorsanız, bana rüyam hakkında görüşünüzü bildirin."* (Yûsuf, 43)

Bir de Musa'nın annesinin gördüğü rüya var: *"Bir zaman, vahyedilecek şeyi annene şöyle vahyetmiştik: Musa'yı sandığa koy; sonra onu denize bırak."* (Tâhâ, 39) Çünkü rivayetlerde Musa'nın annesinin bu vahyi rüyada aldığı belirtilmektedir.

Bu arada Kur'ân'da Peygamberimizin (s.a.a) gördüğü bazı rüyalardan söz edilir: *"Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, yılıp gevşerdiniz ve bu iş (savaş) hususunda birbirinizle çekişirdiniz."* (Enfâl, 43) Diğer bir ayette de Hz. Peygamber'in (s.a.a) gördüğü bir başka rüyadan söz edilir: *"Andolsun ki Allah, Elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz."* (Fetih, 27) Bir diğer ayette de şöyle buyurulmuştur: *"Sana gösterdiğimiz o rüyayı da ancak insanları sınamak için sana gösterdik."* (İsrâ, 60)

İşitsel olarak (duyma yoluyla) Peygamber efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) aktarılan çok sayıdaki rivayet, rüyaya verilen bu önemi doğrulamakta ve pekiştirmektedir.

Ne var ki, bazı Avrupalı doğa bilimciler rüya olgusunun bir gerçekliğinin olmadığına inanırlar. Onlara göre rüya ile ilgili araştırmaların, objeler dünyasındaki gelişmelerle ilintisinin belirlenmesine yönelik çalışmaların bilimsel bir değeri yoktur. Ancak bazı psikanalistler rüya olgusunun üzerinde önemle dururlar. Bunlar, gelecekte olacak olayları ya da akıl almaz gizli olguları haber veren bazı gerçek rüyaları birinci gruba kanıt olarak gösterirler. Ki bu rüyaları tesadüfle izah etmenin imkânı yoktur ve böyle rüyalar gerçekten fazladır, kuşkuya yer bırakmayan sahih kanallardan aktarılmışlardır. Birçok yazar ve bilim adamı, gizli olguları veya gelecekteki olayları ortaya çıkaran bu tür rüyalara eserlerinde yer vermişlerdir.

2) Rüya Olgusunun Gerçekliği

Her birimizin kendi hayatında mutlaka gizli olgulara işaret eden veya ilmî problemlerin çözümünü gösteren ya da gelecekte karşılaşacağı hayır veya şer nitelikli olaylara delâlet eden rüyalar gördüğü ya da bu tür rüyaların başkaları tarafından görüldüğünü işittiği olmuştur. Bütün bunları tesadüfle izah etmenin ve bu gibi rüyalarla bu rüyaların yorumları arasında herhangi bir ilintinin olmasını olumsuzlamanın imkânı yoktur. Özellikle bazı apaçık rüyalar vardır ki, yoruma bile ihtiyaçları yoktur.

Evet, rüyanın idrakî (algısal) bir olgu olduğu, dolayısıyla hayal gücünün rüya üzerinde etkili olduğu gerçeği de inkâr edilemez. Ha-

yal gücü, etkin ve sürekli aksiyon hâlinde olan aktif bir güçtür. Kimi durumlarda dokunma veya işitme gibi duyular aracılığıyla ulaşan haberlerin etkisinde kalarak işlevini görmesi imkân dâhilindedir. Kimi zaman hafızasında gizli bulunan biçim ve anlamlardan oluşan yalın (basit) ve bileşik (mürekkep) suretleri yansıttığı da oluyor, böylece bileşik hâlindeki biçimleri çözümleyebiliyor. Tam bir insanı bir başa, bir ele, bir ayağa ve benzeri bir organa dönüştürmesi gibi. Veya yalın biçimlerden bileşimler meydana getirebiliyor. Sözgelimi hafızasında gizli bulunan parça ve organlardan bir insan şeklini oluşturabiliyor. Hayal gücünün etkisiyle görülen bu rüyalarda oluşturulan insan bileşimi kimi zaman objeler dünyasındaki insana benzediği gibi, bazen de benzemeyebiliyor. Bir insanın başsız veya on başlı olarak hayal edilmesi gibi.

Kısacası, sıcaklık ve soğukluk gibi, bedeni dışarıdan kuşatan, aynı şekilde çeşitli hastalıklar, sakatlıklar, karakter bozuklukları, midenin tıka basa dolu olması veya kişinin yorgun olması gibi içsel etkenlerin ve sebeplerin hayal gücü üzerinde, dolayısıyla rüya üzerinde etkili olduğu tartışılamaz.

Meselâ aşırı bir sıcaklığın veya soğukluğun etkisinde kalan bir kişi, rüyasında alev alev yanan bir ateş veya dondurucu bir kış, soğuk hava ve kar yağışını görür. Aynı şekilde sıcak bir havanın etkisinde kalıp bedeninden boncuk boncuk terler akan kimse rüyasında sımsıcak bir hamam, kaynayan sular ve yağmur görür. Ruhsal dengesi bozulan veya midesi tıka basa dolu olan bir kimse de saçma sapan şeyler görür rüyasında.

Sonra beşerî huy ve karakterlerin de insanın hayal gücü üzerinde büyük etkisi vardır. Meselâ birini seven bir kimse, uyanık olduğu sıralarda onu aklından bir an olsun çıkarmaz ve her gece de onu rüyasında görür. Zayıf karakterli, ödlek insanlar da aniden şiddetli bir ses duyduklarında, bu şiddetli sesin etkisiyle hiçbir amaca yönelik olmayan korkunç olgular tasavvur ederler. Aynı durum kin, düşmanlık, kendini beğenmişlik, kibirlilik, hırs ve benzeri duyguların da bunlarla bağdaşan ve uyuşan şekiller silsilesinin tahayyül edilmesine neden olduğu bilinen bir gerçektir. Çok az insan bu gibi huyların öz doğası üzerinde etkin olmasından kendini kurtarabilir.

Bu nedenle rüyaların büyük bir kısmı; içsel, dışsal ve benzeri doğal veya karaktersel sebeplerin etkisiyle belirginleşen nefsanî tahayyüllerin sonucu görülen düşlerden ibarettir. Dolayısıyla bunlar sadece söz konu-

su sebeplerin ve etkenlerin neden oldukları niteliklerdir. Bunun ötesinde bir gerçeklikleri söz konusu değildir.

Rüya olgusunun gerçekliğini inkâr eden doğa bilimcilerin söyledikleri de budur. Onların yaptıkları, insanın algılayışı üzerinde etkili olan aktif hayal gücünü yönlendiren sebepleri saymaktan başka bir şey değildir.

Sözünü ettiğimiz bu doğa bilimcilerin söyledikleri doğru ve kesindir. Ancak bu, sadece her rüyanın gerçekliğinin olmadığı sonucunu verir. Bu ise onların iddia ettiklerinden başka bir şeydir. Çünkü onların iddiasına göre hiçbir rüyanın gerçekliği yoktur. [Diğer bir ifadeyle bu doğa bilimcilerin söylediklerini inkâr etmeye imkân yoktur; ancak bu tartışılmaz gerçeklerden hareketle hiçbir rüyanın gerçekliğinin bulunmadığını da söyleyemeyiz.] Çünkü ortada salih düşler ve gerçek rüyalar vardır ki, birtakım gerçekleri ortaya çıkarır mahiyettedirler. Hiç kimse bunların varlığını ve gerçek olaylarla ilintilerini inkâr edemez, objeler dünyasındaki belirginleşmesi istenilen olgularla bağlantısını olumsuzlayamaz. Daha önce de bu nokta üzerinde durduk.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan ortaya çıkıyor ki: Bütün rüyaların bir şekilde bir gerçeklikleri vardır. Şöyle ki: İnsan nefsine uyku hâlinde arız olan değişik ve çeşitli algılayışların -ki biz bunlara rüya diyoruz- nefiste meydana gelişlerini ve hayalde belirginleşmelerini gerektiren bazı temelleri ve sebepleri vardır. Bu rüyalar farklılıklarıyla beraber, kendilerini gerektiren temellerini ve sebeplerini anlatmakta, onları temsil etmektedirler. Dolayısıyla her rüyanın bir yorumu ve tabiri vardır; ancak bunların gelip dayandıkları yorum farklıdır. Bazısının yorumu, doğal sebepler ve uykudaki beden üzerinde etkin olan faktörlerle ilintilidir. Bir kısmının yorumu, uykudaki insanın huylarıyla bağlantılıdır. Diğer bazısının farklı ve tamamen tesadüfe dayanan sebeplerle ilintili yorumları söz konusudur. Nefsi bir işle uğraşırken, onun üzerinde yoğunlaşırken uykuya dalan ve uykusunda meşgul olduğu işle ilintili bir rüya gören kimse gibi.

Bunların içinde bizim inceleme konumuz sadece bir kısım rüyadır. Yani bizim araştırmak istediğimiz, objeler dünyasındaki doğal sebeplere veya karaktersel ya da rastlantısal etkenlere dayanmayan veya huysal iç etkenlerle de bağlantısı bulunmayan rüyalardır. [Dolayısıyla biz objeler dünyasındaki olaylarla ve evrensel gerçeklerle ilintili rüyalar üzerinde durmak istiyoruz.]

3) Gerçek Rüyalar

Bununla biz, objeler dünyasında yaşanan olaylarla, özellikle gelecekteki olaylarla ilintisi olan rüyaları kastediyoruz. Çünkü gelecekteki olaylar açısından bağlantının taraflarından biri ya henüz madum/var olmayan bir şeydir. Rüyasında falanca olayın meydana geldiğini gören bir kimsenin bu olayın objeler dünyasında gerçekten meydana geldiğini görmesi gibi. Böyle bir durumda mevcut/var olan bir şey ile madum/var olmayan bir şey arasında vücudî/varlığa dayalı bir bağlantının olduğunu iddia etmenin anlamı yoktur. Ya da bağlantının taraflarından biri insanın nefsinden gaip olup herhangi bir duyu organıyla algılanmasına imkân bulunmayan bir şeydir. Rüyasında falan yerde bir define olduğunu, bu definede üzerinde falan sikke basılı olan altınların ve falan özelliklere sahip gümüşlerin bulunduğunu, bunların şu ve şu özelliklere sahip bir kapta bulunduklarını gören, uyandıktan sonra aynı yeri kazıp orada bu defineyi bulan kimse gibi. Nefis ile kendisinden gaip olan ve duyu organlarınca algılanmasına imkân bulunmayan olgular arasında idrakî/algısal bir bağlantının bulunduğunu söylemenin de bir anlamı yoktur.

Bu yüzden bazıları demişlerdir ki: Bu gibi rüyalarla uyuyan kişinin nefsi arasındaki bağlantı, ancak nefis ile meydana gelen olayın fizik ötesi âlemdeki sebebi arasında söz konusu olabilir. Yani nefis olayın sebebiyle irtibat kurunca, onun aracılığıyla da olayın kendisiyle irtibat kurmuş oluyor.

Bunun açıklaması şöyledir: Üç tane âlem vardır: Birincisi tabiat âlemidir. Bizim içinde yaşadığımız dünya hayatı yani. Bu âlemde var alan varlıklar maddî suret ve şekillerdir. Bunlar hareket ediş, duruş, değişim ve başkalaşım düzeni esasınca varlıklarını sürdürmektedirler.

İkincisi misal âlemidir. Bu âlem, varlığı itibariyle tabiat âleminin üstündedir. Bu âlemde eşyanın suretleri/şekilleri maddesiz olarak yer alırlar. Tabiî olaylar oradan iner ve tekrar oraya dönerler. Bu âlem, tabiat âlemi üzerinde illetlik konumuna sahiptir ve tabiat âlemiyle bu âlem arasında nedensellik ilintisi vardır.

Üçüncüsü akıl âlemidir. Bu âlem varlık olarak misal âleminden yukarıdadır. Burada eşyanın şekilsiz ve tabiî maddî olmayan hakikati ve bütünsel varlığı yer alır. Misal âleminde yer alan varlıklarla bu âlem arasında da nedensel bir ilinti vardır [bu âlem o âlemin illeti konumundadır].

İnsan nefsi soyut bir varlık olduğu için, hem misal âlemiyle, hem de akıl âlemiyle ilgilidir. İnsan uyuduğu zaman, duyuları devre dışı kalır. Doğal olarak nefis objeler âlemindeki doğal olgularla ilgisini keser ve içinde bulunduğu duruma uygun âlemine döner; yetenekleri ve imkânları ölçüsünce bu âlemdeki bazı gerçekleri gözlemler.

Şayet nefis kâmil ise ve soyut aklî olguları algılama imkânına sahipse, onları idrak eder, algılar ve varlıkların sebeplerini olduğu gibi, yani bütünsellikleri ve nuranilikleriyle kendi yanında hazır eder. Aksi takdirde, varoluşsal cüzî şekiller, suretler türünden alışık olduğu hayalî/zihinsel tasavvurlar şeklinde hikâyet eder, mesajını aktarır. Tıpkı bizlerin bütünsel hız kavramını hızla hareket eden bir cismin tasavvur edilmesiyle anlatmamız gibi. Veya büyüklük ve azamet kavramını dağ ile, yükseklik ve yücelik kavramını gök ile veya gök cisimleriyle anlatmamız gibi. Ya da hileci düzenbaz birini tilki örneğiyle, kıskanç birini kurt örneğiyle ve cesur birini aslan örneğiyle anlatmamız gibi.

Şayet insan nefsi, soyut varlıkları olduğu gibi ve bütünüyle algılayacak, soyutlar âlemine yükselecek kapasitede değilse, tabiat âleminden daha üstün olan misal âleminde durur. Burada kimi zaman olayları, olayların gerekçelerini ve sebeplerini gözlemleyecek şekilde gözlemler ve kesinlikle onlar üzerinde değiştirici mahiyette bir tasarrufta bulunamaz. Bu özellik, genellikle doğruluk ve arınmışlıkla nitelenen temiz nefisler için geçerlidir. İşte bu gibi nefislerin gördükleri rüyalara sarih/apaçık rüyalar diyoruz.

Kimi zaman da, rüya âleminde gözlemledikleri olayları kendince alışık olduğu örneklerle anlatır. Evliliği giyinme ve elbise ile örtünme şeklinde, övgüyü taç şeklinde, bilgiyi aydınlık şeklinde, cehaleti karanlık şeklinde ve unutulmayı ölüm şeklinde anlatması gibi.

Kimi zaman ise, zihnimiz bir olgudan onun tam karşıtı bir olguya yönelir. Tıpkı zihnimizin zenginlikten söz edildiğini duyduğunda yoksulluk kavramının anlamını düşünmesi gibi. Ya da ateşi tasavvur etme aracılığıyla soğukluğu tasavvur etmeye, hayat kavramı aracılığıyla ölüm kavramını düşünmeye yönelmemiz gibi. Bu tür rüyalardan birine örnek olarak anlatılır ki, adamın biri rüyasında elinde bir mühür olduğunu ve bu mühürle insanların ağızlarını ve avret yerlerini mühürlediğini görür. Gidip bu rüyanın yorumunu İbn Sirin'e sorar. İbn Sirin ona şu cevabı

verir: "Sen ramazan ayında müezzin olacaksın ve insanlar senin okuduğun ezanla oruç tutacaklardır."

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, gerçek rüyalar en başta bazı kısımlara ayrılır. Bunların bir kısmına sarih rüyalar denir. Bunlar üzerinde, uyuyan insanın nefsinin hiçbir tasarrufu olmadığı için zahmetsiz bir şekilde yorumlarıyla örtüşürler. Bir kısmına da sarih olmayan rüyalar denir. Bunlar üzerinde ise, örneklendirmek ve anlamı uygun veya karşıt bir olguyla anlatmak biçiminde insan nefsinin etkinliği söz konusudur. İşte bu gibi rüyalar, nefsin ilk anda gördüğü temellere döndürülmeleri suretiyle tabire ihtiyaç duyarlar. Tacı övgüyle, ölümü yaşamakla, yaşamayı zorluk sonrası kurtuluşla, karanlığı cehalet, şaşkınlık veya bedbahtlıkla yorumlamak gibi.

Bu ikinci kısım rüyalar da iki kısma ayrılırlar. Bunların bir kısmı üzerinde, insan nefsi anlatmak şeklinde tasarrufta bulunur. Dolayısıyla nefis gözlemlediği olaydan hareketle ona uygun veya ona karşıt bir olguya zihinsel olarak intikal eder. Yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, aslına döndürmek zor olmayacak şekilde bir veya iki kere anlatım gerçekleşir [ve nefsin tasarrufu sınırlı olur]. Bir kısmının üzerinde ise nefis bir hayli tasarrufta bulunur ve bu tasarrufunun da bir sınırı olmaz. Nefsin bir şeyden karşıtı olan bir şeye veya karşıtından benzerine, benzerinden karşıtına ve karşıtından benzerine intikal etmek gibi. Böyle bir durumlarda yorumlayan insanın onu gözlemlenen temeline dayalı olarak yorumlaması son derece güç olur, hatta imkânsız olur. İşte bu gibi rüyalara "karmakarışık düşler" denir. İşte zorluğundan veya imkânsızlığından dolayı bunların yorumları yapılamaz.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, rüyalar genel olarak üç kısma ayrılırlar. Bunların bir kısmı açık ve sarih rüyalardır, gerek duyulmadığı için bunların yoruma ihtiyaçları yoktur. Bir kısmı karmakarışık düşlerdir, imkânsızlığından veya zorluğundan dolayı bu tür rüyalarda da yorum yoktur. Bir kısmı da, nefsin anlatma ve örneklendirme şeklinde üzerinde tasarrufta bulunduğu rüyalardır. İşte bu gibi rüyaların yoruma ihtiyaçları vardır.

İlk kuşak psikanalist bilginlerin rüya kavramı ve olgusu ile ilgili olarak yaptıkları değerlendirme bundan ibarettir. Bu konu ile ilgili geniş çaplı bir araştırma bu eserin ilgi alanına girmediğinden, daha geniş bilgi için konuyla ilgili eserlere başvurulmasında yarar vardır.

4) Kur'ân'da Bilim Adamlarının Bu Değerlendirmelerini Destekler Mahiyette İfadeler Vardır

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O'dur ki geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır."* (En'âm, 60), *"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini bırakır."* (Zümer, 42) Bu ayetler zahiren şunu anlatıyorlar: Uykuda iken nefisler ölmüş, bedenlerden alınmış, zahirî duyularla ilgileri koparılmış ve ölüme benzeyen bir şekilde Rablerine dönmüş olurlar.

Yüce Allah, Kur'ân'da, sözünü ettiğimiz bu üç kısım rüyaya da değinmiştir. İlk kısım rüyalara örnek Hz. İbrahim'in (a.s), Musa'nın annesinin ve Peygamberimizin (s.a.a) gördüğü bazı rüyalardır. İkinci kısım rüyalara da Yusuf Suresi'nde, *"karmakarışık rüyalar"* (Yûsuf, 44) şeklinde işaret edilmiştir. Üçüncü kısım rüyalara da, Yusuf Suresi'nde işaret edilen Yusuf'un rüyasını, hapishane arkadaşlarının gördükleri rüyayı ve kralın rüyasını örnek gösterebiliriz.

وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ
مِنْ اَجْرٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمٖينَ ﴿١٠٤﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ
اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ اَفَاَمِنُوٓا اَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ
عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ هٰذِهٖ
سَبٖيلٖٓى اَدْعُٓو اِلَى اللّٰهِۜ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖىۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ
وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٨﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓى
اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰىۜ اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْاۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿١٠٩﴾ حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوٓا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ
نَصْرُنَا فَنُجِّىَ مَنْ نَشَٓاءُۜ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمٖينَ ﴿١١٠﴾
لَقَدْ كَانَ فٖى قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِى الْاَلْبَابِۜ مَا كَانَ حَدٖيثًا يُفْتَرٰى
وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ كُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

103- Sen ne kadar istesen de, insanların çoğu iman edecek değildir.

104- Hâlbuki sen bunun (iman etmeleri veya Kur'ân) için onlardan bir karşılık istemiyorsun. O (Kur'ân), âlemler için ancak bir hatırlatmadır.

105- Oysa göklerde ve yerde nice ayetler (deliller) vardır ki, yanlarına uğrarlarda onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.

106- Onların çoğu, ancak şirk koşarak (gizli şirk ile) Allah'a iman ederler.

107- Onlar, Allah'ın azabından kuşatıcı bir felâketin kendilerine gelmesinden veya farkında olmadıkları bir hâlde saatin (kıyametin) ansızın kendilerine gelmesinden emin midirler? (Şaşılacak şeydir bu.)

108- De ki: "Bu benim yolumdur; basiret üzere Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyan (basiret sahibi ihlâslı) kimseler (birlikte Allah'a davet ediyoruz). Allah (her türlü eksiklikten) münezzehtir ve ben müşriklerden değilim."

109- Senden önce de, ancak şehirlerin halkından (olan) kendilerine vahyettiğimiz erkekler gönderdik. (Senin ümmetin) yeryüzünde hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin akıbetinin nasıl olduğunu görsünler! Ahiret yurdu, takvalı olanlar için elbette daha iyidir. Akıl etmiyor musunuz?

110- Nihayet peygamberler (halkın iman etmesine yönelik) ümitlerini yitirmeye yüz tutunca ve (halk da peygamberler tarafından) kendilerine yalan söylendiğini sanınca, onlara yardımımız geldi de (bununla) dilediğimiz kurtuldu. Suçlular topluluğundan ise şiddetimiz (zorlu azabımız) asla geri çevrilmez.

111- Andolsun onların (peygamberlerin veya Yusuf'la kardeşlerinin) kıssalarında, akıl sahipleri için ibret vardır. Bu (kıssalar), uydurulan bir söz değildir. Lâkin önünde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik edici, her şeyi açıklayıcı ve iman eden topluluk için hidayet ve rahmettir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle birlikte Yûsuf Suresi son buluyor. Burada eksiksiz iman anlatılıyor. Sırf tevhid inancı yani. Böyle bir inanca ulaşmak zorun zoru... Zaten insanların çoğu değil, azın azı sayılacak bir kesimi böyle bir onura erişme şansını yakalayabiliyor. Çoğunluğa gelince, sen ne kadar istesen de, elinden gelen bütün çabaları sarf etsen de, var gücünü harcasan da insanların çoğu iman etmezler. İnsanların geride kalan az kısmı ise, ancak şirk ile bulanmış bir imana sahiptirler. Salt imana ve katışıksız tevhid inancına sahip olarak geride bir azın azı grup kalıyor.

Sözünü ettiğimiz bu katışıksız tevhid inancı, Hz. Peygamber'in (s.a.a) izlediği yoldur. O yol ki o ve ona uyanlar basiret üzere insanları ona davet etmektedirler. Hiç kuşkusuz, bu uğurda verdiği mücadelede de Allah ona yardım eder, onu ve ona uyan müminleri tevhid inançlarını ve şirkten uzak katışıksız imanlarını tehdit eden tehlikelerden ve ileride müşriklerin başına gelecek kökü kurutma azabından kurtarır. Zaten bu, yüce Allah'ın geçmiş peygamberlerin mücadeleleri ile ilgili olarak yürürlüğe koyduğu evrensel yasasının bir gereğidir. Bunu geçmiş peygamberlerin kıssalarına ilişkin bir irdeleme esnasında gözlemlemek mümkündür.

Geçmiş peygamberlerin kıssaları ise ders alınacak ibret tablolarıyla doludur; gerçeklerin açıklandığı, müminler için hidayet ve merhamet kaynağı birer platform mahiyetindedir.

103) Sen ne kadar istesen de, insanların çoğu iman edecek değildir.

Yani insanların çoğunluğu; dünyaya kapaklandıkları, dünyevî süslerin çekiciliğine kapıldıkları, Allah'ı ve ayetlerini bilme, O'na ve ayetlerine iman etme hususunda fıtratlarına yerleştirilen temel evrensel gerçekler hakkında yanlış bir tutum içinde oldukları için, iman etme becerisini gösteremezler. Sen, onların iman etmelerini istesen de, bu sonucu değiştiremezsin. Aşağıdaki ayetler, bu açıklamamızın somut kanıtıdır.

104) Hâlbuki sen bunun (iman etmeleri veya Kur'ân) için onlardan bir karşılık istemiyorsun. O (Kur'ân), âlemler için ancak bir hatırlatmadır.

İfadenin orijinalinin başındaki "vav" harfi, hâl edatıdır. Yani, onlar iman etmezler. Hâlbuki sen onların iman etmeleri karşılığında veya

sana indirilip de onlara okuduğun bu Kur'ân karşılığında onlardan bir ücret istemiyorsun ki, mal düşkünlüğü ve en değer verilen maldan infak etme buyruğunun ağır gelmesi yüzünden senin onları davet ettiğin hak içerikli mesajı kabule, ona iman etmeye yanaşmasınlar.

"O, âlemler için ancak bir hatırlatmadır." ifadesinde, Kur'ân'ın pratik bir özelliğine işaret edilerek onun sırf bütün insanlık için bir hatırlatma olduğu belirtiliyor. Böylece insanlar Kur'ân'la, Allah'ın kendilerinin yaratılış düzenlerinin özüne yerleştirdiği, kalplerine belirgin bir duygu olarak bahşettiği Allah'ı ve ayetlerini bilmeye ilişkin potansiyel gerçeği hatırlıyorlar. Dolayısıyla Kur'ân, insanların gaflet ve çeşitli dünyevî oyalayıcı etken sonucu unuttukları hakikatleri hatırlamalarını sağlayan bir hatırlatmadan başka bir şey değildir. Mal kazanılan, üstün bir makam veya mevki sağlanan bir ticaret metaı da değildir Kur'ân.

105) Oysa göklerde ve yerde nice ayetler (deliller) vardır ki, yanlarına uğrarlarda onlardan yüzlerini çevirerek geçerler.

İfadenin orijinalinin başındaki "vav" hâl edatıdır. Yeni bir ifadenin başlangıcı olması da ihtimal dâhilindedir. Ayetin orijinalindeki "yemurrûne" sözcüğünün kökü olan "el-mürur" kelimesi, bir şeyle birebir tam olarak karşılaştıktan sonra onu bırakıp ondan ötede olan bir başka şeyle birebir ve tam olarak karşılaşmak, uğramak demektir. Dolayısıyla göklerdeki ve yerdeki ayetlere mürur etmek, onları birbirinin ardınca gözlemlemek demektir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Göklerde ve yerde birçok ayet ve delil vardır; bunlar varlıklarıyla ve hareket tarzlarına egemen olan akıllara durgunluk veren düzenleriyle Rablerinin tekliğine delâlet etmektedirler. Onlar da bunları birbirinin ardınca gözlemliyorlar. Göklerde ve yerde bulunan bu kanıtlar tekrar tekrar onların gözlerinin önünden akıp geçmelerine rağmen onlar bunlardan yüz çeviriyorlar, farkına dahi varmıyorlar.

Ayetin orijinalinde geçen "yemurrûne" ifadesi, yukarıda söylediğimiz şekliyle kinayeli bir anlatım değil de sarih bir anlatım olarak (uğrarlar anlamında) kullanılmışsa, bu, modern astronomi biliminin son zamanlarda elde ettiği bir bilimsel veriyle de örtüşmektedir. Buna göre yeryüzü sürekli konum değiştiriyor, bir menzilden diğerine geçiş yapıyor. Bizler de yeryüzünün bu konumsal taşınmaları sonucu birer birer göksel cisimlere uğramış oluyoruz. Yoksa duyu organlarımızın bizi ya-

nıltmaları sonucu gök cisimlerinin dünyamızın yanından, dolayısıyla gözlerimizin önünden geçip gittikleri ve bize uğradıkları şeklindeki yanılsama doğru değildir.

106) Onların çoğu, ancak şirk koşarak (gizli şirk ile) Allah'a iman ederler.

İfadenin orijinalindeki "ekseruhum" kelimesindeki "hum" zamiri, imanlarının mahiyeti itibariyle insanlara dönüktür. Yani, sen iman etmelerinin karşılığında onlardan bir ücret talep etmesen de, her gün sayısız göksel ve yersel ayetleri gözlemleseler de insanların çoğu iman etmezler. İçlerinden çıkan müminler de -ki azınlığı oluşturmaktadırlar- imanlarını şirkle bulandırmadan inanmazlar.

Bir insanın birbirine zıt, dolayısıyla bir arada olmaması gereken iki ayrı kavram olan iman ve şirki birbirine karıştırması, -tıpkı diğer çelişik inançları ve karşıt ahlâkî nitelikleri birbirine karıştırması gibi- bu iki kavramın özleri itibariyle daha güçlü ve daha zayıf olabilecek nitelikte olmalarından dolayıdır. Bu nedenle nispet edilişleri ve izafîlikleri bazında farklılık arz ederler. Tıpkı uzaklık ve yakınlık gibi. Çünkü mutlak olarak uzaklık ve yakınlık kavramları bir araya gelmezler; ancak bir araya gelmelerine ve birbirleriyle uyuşmalarına engel oluşturmayacak bir nispet söz konusu olduğunda bir araya gelebilirler. Meselâ Mekke kenti, Medine kentine nispetle yakın, Şam kentine nispetle uzaktır. Aynı şekilde Medine kentiyle karşılaştırıldığında Şam'a uzaktır, ancak Bağdat kentiyle karşılaştırıldığında ona göre daha yakındır.

Gerçek anlamları, kalbin zorunlu gerçeklik olarak Allah'a boyun eğmek suretiyle O'na bağlanması ve Allah'ın izni dışında herhangi bir şeye güçleri yetmeyen başka varlıklara bağlanması olan Allah'a iman etme ile O'na ortak koşma kavramları, nispet ediliş ve izafîlik itibariyle birbirlerinden tamamen farklıdırlar. Meselâ bir insan geçici dünya hayatına, boş ve anlamsız süslerine bağlanabilir ve bunun yanı sıra her türlü hakkı ve hakikati de unutabilir. Ama aynı zamanda nefsi Allah'tan engelleyen, onun Allah'a yönelmesine izin vermeyen her türlü olgu ile de ilgisini keserek bütünüyle Allah'a yönelebilir, sırf O'nu anabilir, O'ndan hiçbir zaman gafil olmayabilir, zatında ve sıfatlarında ancak Allah'a dayanarak tıpkı Allah'ın velilerinden oluşan ihlâslı kılınmış kullar gibi sadece Allah'ın irade ettiği şeyleri arzulayabilir.

Taraflardan birine yakın olma ve diğerine de uzak olma bakımından iki makam arasında farklı dereceler vardır. İki tarafın da bir tür bir arada olmasını sağlayan husus budur. Bunun bir kanıtı, nefislerde inanılan hak veya batıl nitelikli inançlarla bağdaşmayan yerleşik ahlâkî özelliklerin bulunması ve sahip olunan inançlarla bağdaştırılması mümkün olmayan amellerin gerçekleştirilmesidir. Meselâ kimi Allah'a inandıklarını iddia eden insanlar görürsünüz; kendilerini tehdit eden herhangi bir felâket ve musibet karşısında korkuya kapılıp eklemleri titrediği hâlde, *"Kuvvet yalnız Allah'ındır."* [Kehf, 39] sözünü dilinden düşürmezler. Bütün güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu, *"İzzet (güç ve onur) bütünü ile Allah'a mahsustur."* [Yûnus, 65] ayetini dillerinden düşürmedikleri hâlde, izzet ve üstünlük mevkiini Allah'tan başkasının katından ararlar. Allah rızklarını kesinlikle vereceğini garanti ettiği hâlde, rızk elde etmek umuduyla tüm başka kapıları çalmaya devam ederler. Rablerinin nefislerinde bulunan her şeyi bildiğini söyledikleri, her şeyi işittiğini ve yapıp ettikleri her şeyi gördüğünü, göklerde ve yerde hiçbir şeyin O'ndan gizli kalmadığını bildikleri hâlde utanmadan Allah'a isyan ederler. Bunlar gibi başka örnekler de verilebilir.

O hâlde ayette geçen şirkten maksat, imanın bazı dereceleriyle bir arada bulunabilen bazı şirk dereceleridir. Böyle bir şirk, ahlâk bilimi terminolojisinde "şirk-i hafi=gizli şirk" olarak isimlendirilir.

Dolayısıyla, "Ayette sözü edilen müşriklerden maksat, Mekkeli müşriklerdir." şeklindeki değerlendirme yerinde değildir. Yine bazılarının, "Ayette geçen müşriklerden maksat, münafıklardır." şeklindeki yorumları da doğru değildir. Çünkü bu yorumlar, kayıtlandırıcı bir etken olmaksızın, ayetin mutlak ifadesini kayıtlandırmaktadır.

107) Onlar, Allah'ın azabından kuşatıcı bir felâketin kendilerine gelmesinden veya farkında olmadıkları bir hâlde saatin (kıyametin) ansızın kendilerine gelmesinden emin midirler? (Şaşılacak şeydir bu.)

Ayetin orijinalinde geçen "ğâşiye" kelimesi, hazfedilen mevsufun yerine geçen sıfat konumundadır. "Azap" kelimesi aynı zamanda ona da delâlet ettiği için mevsuf hazfedilmiştir. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Ukubetun ğaşiyetun teğşahum=kuşatıcı, dört bir yandan gelip kendilerini bürüyücü bir felâketin gelmesi."

Yine "beğteten" sözcüğü, ansızın ve beklenmedik anlamına gelir. "Ve hum lâ yeş'urûn" ifadesi, ["te'tihim" ifadesindeki] çoğul zamiriyle ilintili hâldir. Yani, vaktini belirleyen ve kopacağı zamanı belirginleştiren alâmetler daha önce kendisini göstermediği için, onlar farkında olmadıkları bir hâlde saatin (kıyametin) ansızın kendilerine gelmesinden... İfadenin orijinalinin başındaki soru edatı, olayın şaşırtıcılığını vurgulamaya yöneliktir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Göksel ve yersel ayetlerden yüz çevirmeleri, Allah'a olan imanı halis kılmamaları ve gaflet üzere yaşamaya devam etmeleri şaşırtıcıdır. Yoksa Allah'tan bir azabın kendilerini çepeçevre kuşatmasından veya kıyametin ansızın gelip dehşetten donakalmalarına neden olmasından emin midirler?

108) De ki: "Bu benim yolumdur; basiret üzere Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyan (basiret sahibi ihlâslı) kimseler (birlikte Allah'a davet ediyoruz). Allah (her türlü eksiklikten) münezzehtir ve ben müşriklerden değilim."

Bundan önce yüce Allah, salt imana ve katışıksız tevhid inancına erişmenin güç olduğunu ve bunun göksel ve yersel ayetlerle gösterilen apaçık bir gerçeklik olduğunu vurgulamıştı. Burada ise, bu vurgulamanın bir devamı olarak Peygamberine (s.a.a) izlediği yolun, insanları bir bilince dayalı olarak işte bu salt tevhid inancına davet etmek olduğunu açıklamasını emrediyor.

"Bu benim yolumdur" ifadesiyle Peygamber'in yolu ilân ediliyor. *"Basiret üzere Allah'a çağırıyorum"* ifadesi ile de bu yol açıklanıyor. *"Allah (her türlü eksiklikten) münezzehtir"* ifadesi, Allah'ı noksan sıfatlardan ve asılsız yakıştırmalardan tenzih etme amacına yönelik bir ara cümleciktir. *"Ve ben müşriklerden değilim."* ifadesi, Allah'a davet olgusuna ilişkin bir pekiştirme olmasının yanı sıra, Allah'a yönelik bu çağrının, öyle herhangi bir çağrı olmayıp sırf tevhide dayalı bir çağrı olduğuna, şirke kaymasına imkân bulunmadığına ilişkin bir açıklamadır aynı zamanda.

"Ben ve bana uyan kimseler" ifadesi, daveti yüklenmeye ilişkin bir genişletme ve yükümlülüğün genelliğini vurgulama amaçlıdır. Demek isteniyor ki, yol her ne kadar salt Peygamber'e (s.a.a) özgü ise de davet sorumluluğunu yüklenmek ve insanları şirkten uzak salt tevhit inancına çağırmak sırf Peygamber'e (s.a.a) özgü bir görev değildir. Peygamber'e (s.a.a) uyanlar da aynı görevi yerine getirmekle yükümlüdürler.

Fakat ayetin akışından Peygamber'e uyanların bu bağlamda Peygamber'e ortaklıklarının, *"bana uyan kimseler"* ifadesinden algılanan genellikte olmadığı anlaşılıyor. Çünkü ayetin tanımladığı yol; basiret ve yakin üzere salt iman" ve halis tevhide yönelik yapılan davettir. Bu özellikler bazında Peygamber'e ortak olmak için insanın dinde sırf Allah'a kulluk sunan ihlâslı bir kimse olması, Rabbinin makamını gerçek anlamda bilmesi, basiretli ve şirkten kesinlikle uzak bir inançta olması gerekir. Yoksa terminolojik olarak Peygamber'e uyduğu söylenebilen herkesi kapsayan bir husus değildir bu.

Sonra bu tür bir eşitleme, yüce Allah'ın bundan önceki ayette kendilerine mümin denilen bazı kimseleri müşrikler olarak nitelendirdiği ve Rablerinden gaflet etmeleri, Allah'ın tuzağından emin olmaları ve ayetlerinden yüz çevirmeleri sonucu yerdiği kimseleri de kapsayacak şekilde bütün müminler için geçerli değildir. Allah'tan gafil olan, tuzağından emin olan, ayetlerinden ve zikrinden yüz çeviren kimseler, Allah'ın yoluna davet edebilir mi? Nitekim yüce Allah birçok ayette, burada işaret ettiğimiz özelliklere sahip insanları sapmışlıkla, körlükle ve hüsrana uğramışlıkla nitelendirmiştir. Bu özellikler de kesinlikle hidayet (yol göstericilik) ve irşatla bağdaşmazlar.

109) Senden önce de, ancak şehirlerin halkından (olan) kendilerine vahyettiğimiz erkekler gönderdik. (Senin ümmetin) yeryüzünde hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin akıbetinin nasıl olduğunu görsünler! Ahiret yurdu, takvalı olanlar için elbette daha iyidir. Akıl etmiyor musunuz?

Bundan önce yüce Allah insanların Allah'a imanla ilintili durumlarından, ardından Peygamber'in (s.a.a) ilâhî mesaj doğrultusunda insanları Allah'a davet edişinden, bunun karşılığında insanlardan herhangi bir ücret talep etmeyişinden, kendine dönük kişisel bir çıkar peşinde koşmayışından söz etmişti. Şimdi ise bununla bağlantılı olarak bu hususun eşi ve benzeri olmayan türedi bir olgu olmadığını, bilakis dinî davetlerin akışına yön veren evrensel ilâhî davet yasasının bir gereği olduğunu açıklıyor. Diyor ki: Daha önce gönderilen peygamberler melek değildiler. Bilakis bu insanlar arasından seçilip gönderilmişlerdi. Şehirlerin halkından olan erkeklerdirler. Halkla iç içe yaşıyorlardı, halk tarafından bilinen, tanınan kimselerdiler. Allah onlara vahiy indirerek onları insanlara elçiler olarak göndermişti. Onlar da insanları sırf Allah'a kulluk

sunmaya davet ediyorlardı. Bugün Hz. Peygamber'in yaptığı gibi. Sırf Allah'a kulluk sunmaya davet edilen bu insanların yeryüzünde dolaşıp kendilerinden önceki ulusların nasıl bir akıbetle karşılaştıklarını bizzat gözlemlemeleri mümkündür. Öyle ki yurtları harap olmuş, evleri bomboş kalıp viraneye dönmüştür. Bu da onların işlerinin nereye vardığını ortaya koymakta; küfürlerinin, inkârlarının ve Allah'ın ayetlerini yalanlayışlarının akıbetini haber vermektedir.

Şu hâlde, Hz. Peygamber (s.a.a) tamamen önceki peygamberlere benzeyen bir davet sunmaktadır. İnsanları sadece kendilerinin hayrına, durumlarının yararına olan şeylere davet etmektedir. Bu da, Allah'tan korkup sakınmaları, böylece kurtuluşa erip sonsuzluk yurdunda ebedî mutluluğa ve kalıcı nimetlere kavuşma başarısını gösterecekleri hususundan ibarettir. Ahiret yurdu da takvalı olanlar için elbette daha iyidir. Akıl etmiyor musunuz?

Buna göre, *"Senden önce de, ancak şehirlerin halkından (olan) kendilerine vahyettiğimiz erkekler gönderdik."* ifadesinde, Peygamberimizin (s.a.a) davetinin özü ile kendisinden önceki peygamberlerin davetlerinin özünün örtüştüğüne, benzeştiğine dikkat çekiliyor. Peygamberlerin (selâm üzerlerine olsun) *"şehirlerin halkından"* olarak nitelendirilmesiyle, onların insanların kendilerinden olduklarına, onlar arasında yaşadıklarına, onlar tarafından tanındıklarına, iç içe yaşadıklarına, insanlardan ayrı yaşamadıklarına, meleklerden olmadıklarına ve başka bir canlı türüne de mensup olmadıklarına dikkat çekilmesi amaçlanmış olsa gerektir. Peygamberlerin *"erkekler"* olarak nitelendirilmeleri de bu ihtimali güçlendiren bir olgudur. Çünkü erkekler, evlerinden pek dışarı çıkmayan kadınlara oranla daha çok tanınırlar.

"Yeryüzünde hiç gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin akıbetinin nasıl olduğunu görsünler!" ifadesinde, gelip geçen toplumların uyarıldıkları, tehdit edildikleri olgularla Peygamberimizin (s.a.a) ümmetinin de uyarıldığına tanık oluyoruz. Ne yazık ki o topluluklar kendilerine yapılan uyarıları dinlememiş, bu yüzden içinde bulundukları pratik durumun kaçınılmaz akıbetini tatmak zorunda kalmışlardı.

"Ahiret yurdu, takvalı olanlar için elbette daha iyidir. Akıl etmiyor musunuz?" ifadesi, nasihate yönelik bir açıklama olup, bütün hayırlarının ve tüm saadetlerinin ancak ve ancak davet edildikleri takvada olduğu ifade ediliyor.

110) Nihayet peygamberler (halkın iman etmesine yönelik) ümitlerini yitirmeye yüz tutunca ve (halk da peygamberler tarafından) kendilerine yalan söylendiğini sanınca, onlara yardımımız geldi de (bununla) dilediğimiz kurtuldu. Suçlular topluluğundan ise şiddetimiz (zorlu azabımız) asla geri çevrilmez.

Dilbilimciler "yeise" ve "istey'ese" kalıplarının aynı anlama geldiklerini belirtmişlerdir. Ancak şöyle demek de uzak bir ihtimal değildir: "el-İstias", beliren etkenlerinden dolayı yeise yaklaşma ve ümitsizliğe yüz tutma hâlini ifade eder. Çünkü istifal kalıbının temel anlamı budur. Yani, örfî anlamda ümitsizlik sayılan durumlar için kullanılır, gerçek anlamda ümitsizlik değil.

"Nihayet peygamberler ümitlerini yitirmeye yüz tutunca..." ifadesi, önceki ayetle güdülen amaçla ilintili bir ifadedir. Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: İşte o elçiler de senin gibi erkekler idiler, şehirlerin halkındandılar. Bu da onların bugün yok olup giden şehirleridir ki, peygamberleri onları Allah'a kulluk sunmaya davet ettiler; fakat onlar bu davete olumlu karşılık vermediler. Onları Allah'ın azabı ile korkuttular; ama onlar yaşadıkları pratik durumu değiştirmeye yanaşmadılar. Nihayet peygamberler bu insanların iman etmelerinden ümitlerini kaybetmeye yüz tuttular ve insanlar da peygamberlerin kendilerine yalan söylediklerini, yani yalan yere azapla ilgili haberler yaydıklarını sandılar. İşte tam o sırada yardımımız geldi ve bu yardımla dilediklerimiz kurtuldu. Kurtulanlar da elbette müminlerdir. Suçlular topluluğundan ise şiddetimiz, zorlu azabımız asla geri çevrilmez.

Peygamberlerin soydaşlarının iman etmelerinden ümitlerini kesmelerine örnek olarak Nuh kavminin kıssasını gösterebiliriz: *"Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden (daha önce) iman etmiş olanlar dışında başka hiçbir kimse iman etmeyecektir."* (Hûd, 36), *"Nuh dedi ki: Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma. Çünkü sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; yalnız ahlâksız, nankör insanlar doğururlar."* (Nûh, 26-27) Benzeri bir tabloyu Hud, Salih, Şuayb, Musa ve İsa peygamberlerin (hepsine selâm olsun) kıssalarında da görebiliriz.

Soydaşlarının peygamberlerin verdikleri haberlerin yalan olduğunu sanmalarına gelince, Nuh kıssası kapsamında şöyle dedikleri geçer: *"Tersine, sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz."* (Hûd, 27) Aynı şekilde

Hud ve Salih peygamberlerin kıssalarının kapsamında da benzeri ifadelere rastlamak mümkündür. Bir ayette de şöyle buyrulmuştur: *"Firavun ona dedi ki: Ey Musa! Senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum."* (İsrâ, 101)

Sonunda müminlere yardım edildiği gerçeğine de şu ayette işaret edilmiştir: *"Müminlere yardım etmek de bize düşer."* (Rûm, 47) Bazı kavimlerin helâk edilişlerine ilişkin ifadelerin kapsamında da bu gerçeğe şöyle işaret edilmiştir: *"Hud'u ve onunla birlikte iman edenleri... kurtardık."* (Hûd, 58) *"Salih'i ve onunla birlikte iman edenleri... kurtardık."* (Hûd, 66) *"Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri... kurtardık."* (Hûd, 94) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Allah'ın şiddetli yakalayışının suçluları es geçmediği gerçeğine gelince, genel ve özel nitelikli birçok ayette zikredilmiştir: *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez."* (Yûnus, 47) *"Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur. Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur."* (Ra'd, 11) Buna örnek oluşturacak daha birçok ayet vardır.

Hiç kuşkusuz bu, tefsir bilginlerinin ayetin içerdiğini ileri sürdükleri anlamların en güzelidir. Bunun delili de, daha önce de söylediğimiz gibi, tefsirini sunduğumuz ayetin içeriğinin, önceki ayetin içerdiği anlamın amacını oluşturuyor olmasıdır. Bu arada tefsir bilginleri, ayetle ilgili olarak başka anlamlar da ileri sürmüşlerdir ki, bir sürü sakatlıklar ve karışıklıklar içermektedirler.

111) Andolsun onların (peygamberlerin veya Yusuf'la kardeşlerinin) kıssalarında, akıl sahipleri için ibret vardır. Bu (kıssalar), uydurulan bir söz değildir. Lâkin önünde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik edici, her şeyi açıklayıcı ve iman eden topluluk için hidayet ve rahmettir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Abru sözcüğünün asıl anlamı, bir hâlden diğer hâle geçiştir. 'el-Ubûr' ise, özellikle suyun geçmesi anlamında kullanılır... 'el-İ'tibar' ve 'el-ibret' kelimeleri ise, gözlemlenen bir olgudan hareketle gözlemlenmeyen bir başka olguya geçiş yapmak anlamına gelir. Allah buyurmuştur ki: *'İşte bunda gerçekten bir ibret vardır.'* [Âl-i İmrân, 13]" (Alıntı burada sona erdi.)

"Kasasihim=onların kıssalarında" ifadesindeki zamir (hum) peygamberlere dönüktür. Bunlardan biri de Yusuf Suresi'nde kıssası anlatılan Hz. Yusuf'tur. Zamirin Yusuf ve kardeşlerine dönük olması da ihtimal dâhilindedir. Bu iki ihtimali göz önünde bulundurduğumuz zaman karşımıza şöyle bir anlam çıkıyor: Yemin ederim, peygamberlerin kıssalarında veya Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında akıl sahibi olanlar için ibret vardır. Bu surede anlatılan kıssalar, uydurulmuş hikâyeler değildirler; bilakis Kur'ân'ın önünde bulunan kitabı, yani bu kıssayı içeren ve Musa Peygamber'in (a.s) kitabı olan Tevrat'ı tasdik etmektedir.

"Her şeyi açıklayıcı ve iman eden topluluk için hidayet ve rahmettir." ifadesi ise şu anlamdadır: Bu, dünya ve ahiret mutluluklarının temelini oluşturan dinsel hayat açısından insanların ihtiyaç duydukları her şeyi açıklayan ve belirgin bir şekilde gözler önüne seren bir kitaptır. İman eden bir toplum için mutluluğa, kurtuluşa ve Allah'ın özel rahmetine ulaştıran bir yol göstericidir. Kur'ân yüce Allah'tan insanlığa, özellikle müminlere sunulmuş bir rahmettir, onunla dosdoğru yola, sırat-ı müstakime yönelirler.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Onların çoğu, ancak şirk koşarak Allah'a iman ederler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burada kastedilen, itaatte şirktir, ibadette şirk değil. Onların işledikleri günahlar, itaatte şirkle ilgilidir. Çünkü bu bağlamda şeytana itaat ederek Allah'a itaat hususunda ortak koşmuş oluyorlar. Allah'tan başkasına tapmak anlamında ibadette şirk değildir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, Muhammed b. Fudayl İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Küfür derecesine ulaşmayan bir şirk kastedilmiştir."

Aynı eserde Malik b. Atiye'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) üzerinde durduğumuz ayetle ilgili olarak şöyle rivayet edilmiştir: "Burada bir adamın, 'Eğer falan olmasaydı helâk olurdum, eğer falan olmasaydı şu şu şeylerle karşılaşırdım, çoluk çocuğum kaybolurdu.' demesi gibi bir durum kastedilmiştir. Böyle söyleyen bir adamın mülkünde Allah'a ortaklar koştuğunu, bunların kendisine rızk verdiklerini ve kendisinden belâları savdığını görmüyor musun?" Ravi diyor ki: Bu sırada dedim ki:

"Eğer, 'Allah falan adam aracılığıyla bana lütufta bulunmasaydı, helâk olurdum.' dese, bunun bir sakıncası olur mu?" Buyurdu ki: "Evet, böyle söylemesinin herhangi bir sakıncası yoktur."

Aynı eserde Zürare'den şöyle rivayet edilir: İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Onların çoğu, ancak şirk koşarak Allah'a iman ederler."* ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Bir adamın, 'Hayatına yemin ederim ki, böyle değildir.' şeklinde yemin etmesi ayette işaret edilen şirkin kapsamına girer."

Ben derim ki: Demek istiyor ki, Allah'tan başkası ile yemin etmek şirktir. Çünkü Allah'tan başkası ile yemin etmek, onu hak etmediği bir yücelik makamına yükseltmek anlamına gelir. Bu anlamı destekleyen ifadeler içeren rivayetlerin sayısı oldukça fazladır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Selâm b. Müstenir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"De ki: Bu benim yolumdur; basiret üzere Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyan (basiret sahibi ihlâslı) kimseler (birlikte Allah'a davet ediyoruz)."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Burada, Resulullah (s.a.a), Emirü'l-Müminin ve onlardan sonra gelen vasiler (Ehlibeyt İmamları) kastedilmiştir." [Usul-i Kâfi, c.1, s.425, hadis: 66]

Aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Amr ez-Zübeyrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) üzerinde durduğumuz ayetle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Maksat Ali'dir. O, bütün ümmet içinde iman üzere Peygamber'e (s.a.a) en önce uyan, onu ve Allah katından getirdiği dini en önce tasdik eden kişidir. O ümmet ki Allah, hilkatten önce Peygamber'i onun arasında, onun içinden ve ona seçip göndermiştir. Ali Allah'a hiçbir zaman ortak koşmadı. İmanına hiçbir zaman zülüm, yani şirk bulaştırmadı." [Usul-i Kâfi, c.2, s.40, hadis: 1]

Ben derim ki: Bu iki rivayet, daha önce ayetle ilgili olarak sunduğumuz açıklamayı destekler mahiyettedir. Bu iki rivayetle aynı anlamı paylaşan başka rivayetler de vardır. Ayette genel olarak işaret edilen durumun rivayette nesnel karşılığının zikredilmiş olması, genel bir ilkenin özel bir olguya uyarlanması türünden bir açıklama türünden olsa gerektir.

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Hakem'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Allah (her türlü eksiklikten) münezzehtir."* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Allah'a yönelik bir yüceltmedir." [Usul-i Kâfi, c.1, s.118, hadis: 10]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hişam el-Cevalikî'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Allah (her türlü eksiklikten) münezzehtir."* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Tenzih etmektir. (Allah tenzih edilmektedir.)" [Usul-i Kâfi, c.1, s.118, hadis: 11]

el-Meani adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Seyyar'dan, o da Hasan b. Ali'den, o da atalarından İmam Cafer Sadık'ın (a.s) huzurunda bulunanlara hitaben şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Yoksa yüce Allah'ın dünyayı hiçbir zaman peygambersiz veya imamsız bırakmadığını bilmiyor musun? Bunlar mutlaka insanlardan olurlar. Yüce Allah şöyle buyurmuyor mu?: *'Senden önce de, ancak şehirlerin halkından (olan) kendilerine vahyettiğimiz erkekler gönderdik.'* Yani insanlara. Burada Allah melekleri yeryüzüne imam veya hükümdar olmak üzere göndermediğini, onları ancak peygamberlere vahiy getirmeleri için gönderdiğini haber veriyor."

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Muhammed b. Cehm'den şöyle rivayet eder: "Bir gün Me'mun'un meclisine gittim. Yanında İmam Ali b. Musa er-Rıza (a.s) bulunuyordu. Me'mun, İmam'a dedi ki: 'Ey Resulullah'ın oğlu! 'Peygamberler masumdurlar.' sözü sana ait değil mi? İmam, 'Evet.' dedi... Me'mun, Ebu'l-Hasan'a sordu: 'O hâlde, *'Nihayet peygamberler ümitlerini yitirmeye yüz tutunca ve kendilerine yalan söylendiğini sanınca, onlara yardımımız geldi.'* ayeti hakkında ne dersin?' İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: Burada yüce Allah şunu kastediyor: Peygamberler soydaşlarından ümitlerini kesmeye yüz tutunca ve kavimleri de resullerin yalan söylediklerini sanınca, peygamberlere yönelik yardımımız geldi."

Ben derim ki: Bu rivayet de, daha önce ayetle ilgili olarak yaptığımız açıklamayı destekler mahiyettedir. Bazı rivayetlerde, bu ayetin açıklaması kapsamında, peygamberlerin şeytanın melek kılığına girip kendilerine göründüğünü sandıkları şeklinde yer alan açıklamalara güvenilmez.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Resulullah (s.a.a) kendisine Allah tarafından sunulan vahyi ilk kez aldığında, bunun şeytanın bir vesvesesi olmasından nasıl endişelenmedi?" İmam buyurdu ki: "Allah bir kulunu elçi olarak görevlendirdiğinde, onun üzerine sekînet (özgüven duygusu, iç

huzuru) ve vakar (ağırbaşlılık) indirir. Bu yüzden Allah'tan kendisine gelen vahiy, bizzat gözleriyle gördüğü bir şey gibi belirgin olur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve İbn Münzir İbrahim'den, o da Ebu Hamza el-Cezerî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Bir gün bir yemek hazırladım ve bizim arkadaşlarımızdan bazısını yemeğe davet ettim. Bunlar arasında Said b. Cübeyr ve Dahhak b. Muzahim gibi kişiler de vardı. Kureyşt'en bir delikanlı Said b. Cübeyr'e sordu: 'Ey Eba Abdullah, bu ayeti nasıl okuyabiliyorsun? Çünkü ben bu ayete geldiğim zaman bu sureyi hiç okumamış olmayı temenni ediyorum: *'Nihayet peygamberler ümitlerini yitirmeye yüz tutunca ve kendilerine yalan söylendiğini sanınca...'* Senin bu ayetle ilgili yorumun nasıldır?' Dedi ki: 'Bunun anlamı şöyledir: Peygamberler kavimlerinin kendilerini tasdik etmelerinden ümitlerini kesip, kavimleri de kendilerine gönderilen elçilerin yalan söylediklerini sanınca...' Bu sırada Dahhak şöyle dedi: Eğer böyle bir açıklama duymak için Yemen'e gitmiş olsaydım, yine de böylesine güzel bir açıklama için az zahmet çekmiş sayılırdım."

RA'D SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen

Bu Sûre 43 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

الٓمٓرٰ ج تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ ط وَالَّذٓى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الَّذٖى رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ز ثُمَّ
اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ز وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ز كُلٌّ يَجْرٖى لِاَجَلٍ مُسَمًّى ج
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾ وَهُوَ الَّذٖى
مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا ز وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فٖيهَا
زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ ز يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ ج اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ
﴿٣﴾ وَفِى الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخٖيلٌ
صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَٓاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى
الْاُكُلِ ج اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Mîm, Ra. Onlar, kitabın (varlık âleminin Allah'ın birliğine delâlet eden) ayetleridir (nişaneleridir). Rabbinden sana indirilen (Kur'ân) ancak haktır. Fakat insanların çoğu (varlıktaki nişanelere de, Kur'ân'a da) inanmazlar.

2- (Rabbiniz) O Allah'tır ki, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti, sonra Arş'a kuruldu, güneşi ve ayı (emri-

ne) boyun eğdirdi. Onların (göklerin, güneşin ve ayın) her biri, belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. (Âlemdeki) her şeyi düzenler ve (varlıktaki) ayetleri (birbirinden) ayırır. Olur ki Rabbinizle buluşmaya yakin edersiniz (kesin inanırsınız).

3- Yeryüzünü yayıp döşeyen, orada yerleşmiş dağlar ve nehirler yaratan, orada bütün meyvelerden (kışlık-yazlık, acı-tatlı ve kuru-yaş gibi) iki çift var eden ve geceyi (gecenin karanlığını) gündüzün (aydınlığının) üzerine giydirip örten O'dur. Kuşkusuz, bunda düşünen bir topluluk için ayetler (deliller) vardır.

4- Yeryüzünde birbirine yakın alanlar, üzümden bahçeler, (çeşitli) ekinler ve bir kökten ve çeşitli köklerden (dallanmış) hurma ağaçları vardır. Hepsi de bir sudan sulanır. (Buna rağmen) yemişlerinde onlardan bir kısmını diğer bir kısmına üstün kılarız. Kuşkusuz, bunda akıl eden bir topluluk için ayetler (deliller) vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ra'd Suresi'nin ana hedefi, Hz. Peygamber'e (s.a.a) indirilen kitabın hak olduğunu açıklamak, bu kitabın aynı zamanda onun elçiliğinin kanıtı olduğunu vurgulamaktır. Bunun yanı sıra, Kur'ân'a itiraz ve onu bir kanıt ve ayet saymama maksadıyla söyledikleri, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* [7. ayet] şeklindeki sözlerinin geçersiz olduğunu, Peygamber'in (s.a.a) böyle sözlere aldırış etmemesi gerektiğini, onların da böyle sözleri ağızlarına almamaları gerektiğini belirtmektir.

Surenin, *"Rabbinden sana indirilen (Kur'ân) ancak haktır. Fakat insanların çoğu (varlıktaki nişanelere de, Kur'ân'a da) inanmazlar."* ifadesiyle başlaması ve *"Kâfir olanlar derler ki: 'Sen gönderilmiş (bir elçi) değilsin.' De ki: Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter."* ifadesiyle de son bulmuş olması, bu söylediklerimizin kanıtıdır. Ayrıca, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* ifadesinin sık sık tekrarlanmış olması da bunu göstermektedir.

Peygamber'e (s.a.a) hitap şeklinde gelişen bu açıklamanın özü şudur: Sana indirilen şu Kur'ân haktır, ona kesinlikle batıl karışmaz. Çünkü davet mesajı olarak tevhide ilişkin ifadeler içermektedir. Bu (tevhid) ise, göklerin yükseltilmesi, yeryüzünün yayılması, güneşin ve ayın boyun eğdirilmesi gibi Allah'ın akıllara durgunluk veren tedbirini ve olağanüstü takdir ve plânlamasını yansıtan evrensel ayetlerce desteklenmektedir.

Peygamber'in (s.a.a) yaptığı çağrının hak oluşunu, geçmiş milletlerle ilgili haberler ve onlardan kalan izler de kanıtlamaktadır. Bu geçmiş milletlere elçiler apaçık belgeler desteğinde gelmiş, ama onlar peygamberlerin sundukları mesajları inkâr ederek onları yalanlamışlardı. Bunun üzerine Allah onları günahlarından dolayı suçüstü yakalayıp cezalandırmıştı. İşte bu kitap bunları da içeriyor ve bu da senin gönderilmiş bir elçi olduğunu gösteren bir kanıttır.

Onların, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki Kur'ân'a karşı imalı sözleri ise şöyle geçersiz kılınılıyor: Birincisi: Sen yalnızca bir uyarıcısın, senin görevin insanları uyarmaktır. Bunun dışındaki işlerle ilgili bir yetkin yoktur ki, sana böyle önerilerde bulunsunlar. İkincisi: Doğru yola iletme ve saptırma olguları, onların sandıkları gibi mucizelerin belirleyebileceği şeyler değildir. Bu yüzden bir mucize gösterilmesi durumunda doğru yola iletilebilirler şeklindeki beklentileri anlamsızdır. Bu, tamamen Allah'a bağlı bir şeydir. Hikmet esaslı bir düzen üzere dilediğini saptırır ve dilediğini doğru yola iletir. *"Sen gönderilmiş (bir elçi) değilsin."* [43. ayet] şeklindeki sözlerine gelince, senin elçiliğini kanıtlamak bakımından Allah'ın kitabında yer alan tanıklığı yeterli kanıttır. Aynı şekilde ondaki gerçek öğretilerin delâleti de senin elçiliğini kanıtlamaktadır.

Ra'd Suresi'nde sözü edilen göz kamaştırıcı gerçeklerden bazılarını şu ayetlerde gözlemliyoruz: *"O, gökten su indirdi."* [17. ayet], *"İyi bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."* [28. ayet], *"(Çünkü) Allah (o yazılanlardan) dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır. Her kitabın (değişikliğe uğramayan bütün yazılanların) aslı ise, O'nun katındadır."* [39. ayet], *"Fakat tuzak tamamıyla Allah'a aittir."* [42. ayet]

Ayetlerin akışını ve içerdikleri konuları göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu surenin Mekke döneminde indiğini söyleyebiliriz. Bazı tefsircilerden, surenin son ayeti dışındaki bütün ayetlerinin Mekke'de

indiği rivayet edilmiştir.[1] Bu tefsircilere göre, söz konusu ayetin son kısmı Medine'de ve Abdullah b. Selâm hakkında inmiştir. Bu görüş, Kelbî ve Mukatil'e dayandırılmıştır. Ancak surenin sonundaki ifadenin girişindeki ifadeyle karşılaştırılması, bu gibi rivayetleri çürütmektedir. Çünkü söz konusu ifade, surenin sonunu oluşturuyor ve bununla girişindeki *"Rabbinden sana indirilen (Kur'ân) ancak haktır."* ifadesine karşılık verilmiş oluyor.

Bir başka görüşe göre,[2] *"Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin (diriltilip) konuşturulduğu bir Kur'ân (düşünülmüş) olsaydı..."* [31. ayet] ayetiyle, bundan sonraki ayet hariç, surenin tümü Medine döneminde inmiştir. Bu görüş Hasan, İkrime ve Katade'ye nispet edilmiştir. Fakat ayetlerin akışı ve içerdikleri konular böyle bir ihtimali geçersiz kılacak mahiyettedir. Çünkü ayetlerin içerdikleri konular ile Medine'de, hicretten sonraki dönemde yaşanan durumlar arasında bir ilinti bulunmamaktadır.

Bazılarına göre, bu sureden sadece *"Allah'ın (azap) vaadi gelinceye kadar (Mekke ve civarındaki) kâfir olanlara, yaptıkları işten (Rahman'ı inkâr etmelerinden) dolayı sürekli çetin bir belâ erişecek."* [31. ayet] ifadesi, Medine döneminde inmiştir. Surenin geri kalan ayetleri ise Mekke döneminde inmiştir.[3] Bana öyle geliyor ki, bu görüşü savunanlar, söz konusu ayetin hicretin hemen sonrasından başlayıp Mekke'nin fethine kadarki süre içinde İslâm davetinin yaşadığı süreçle örtüşür mahiyette olmasını göz önünde bulundurmuşlardır. Ayeti tefsir ederken bu yorumun yanlışlığını ortaya koyan açıklamalarda bulunacağız.

1) Elif, Lâm, Mîm, Ra. Onlar, kitabın (varlık âleminin Allah'ın birliğine delâlet eden) ayetleridir (nişaneleridir). Rabbinden sana indirilen (Kur'ân) ancak haktır. Fakat insanların çoğu (varlıktaki nişanelere de, Kur'ân'a da) inanmazlar.

Surenin başlangıcını oluşturan bu harfler, "Elif, Lâm, Mîm" ve "Elif, Lâm, Ra" harfleriyle başlayan surelerin girişindeki harflerin toplamından ibarettir. Nitekim surenin içerdiği bilgiler de, "Elif, Lâm, Mîm" ve "Elif, Lâm, Ra" harfleriyle başlayan sure gruplarının içerdik-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c.4, s.135, Beyrut basımı]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.4, s.135, Beyrut basımı]

3- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.84, Beyrut basımı]

leri gerçeklerin toplamından ibarettir. İnşaallah yeri gelince, bu konuda ayrıntılı açıklamalar sunmayı umuyoruz.

"Onlar, kitabın ayetleridir..." ifadesi ile bundan sonraki üç ayet arasında belirgin bir bütünlük vardır. Şöyle ki, bu ayetler, göklerin yükseltilmesi, yerin yayılması, güneşin ve ayın Allah'ın emrine boyun eğdirilmesi gibi Allah'ın birliğine delâlet eden varlık âlemindeki ayet ve nişaneleri saymaktadırlar. Zaten Allah'ın birliğinden hem Kur'ân-ı Kerim açık bir şekilde bahsediyor, hem de hak esaslı davet insanları ona inanmaya çağırıyor. Öte yandan bu ayetler, varlık âlemindeki bu nişanelerin ayrıntıları üzerinde düşünüp tefekkür etmenin, insanda yaratılış ve kıyamet hakkında kesin bir inanç ve bilgi meydana getireceğini ve Peygamber'e (s.a.a) indirilen kitabın hak olduğu fikri doğacağını dile getiriyor.

İşte bütün bunlar gösteriyor ki, *"Onlar, kitabın ayetleridir."* ifadesinde geçen "ayat"tan maksat, evrensel varlıklar, varlık âlemindeki yaratıklar ve genel ilâhî düzen çerçevesinde boyun eğdirilen objektif olgulardır. Yine bu ayette işaret edilen "kitap"tan maksat da, bir bakıma Levh-i Mahfuz diyebileceğimiz evrenin bütünüdür. Ya da mecazî ve dolaylı bir anlatımla, varlık nişanelerini içeren Kur'ân kastedilmiştir.

Buna göre, ayette iki türlü kanıta işaret edildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan biri, doğal kanıtsallıktır ve gökler, yer ve ikisi arasında bulunan kevnî ayet ve nişaneler bu işlevi görmektedir. Biri de sözel kanıtsallıktır. Bu işlevi de Allah tarafından Peygamber'ine (s.a.a) indirilen Kur'ân ayetleri görmektedir. Bu durumda, *"Fakat insanların çoğu inanmazlar."* ifadesi, sadece son cümle ile değil, hem *"Onlar, kitabın ayetleridir."* ifadesiyle, hem de, *"Rabbinden sana indirilen (Kur'ân) ancak haktır."* ifadesiyle ilintili istidrak (telafi etme, düzeltme ve tamamlama) amaçlı değerlendirme olarak belirginleşiyor.

Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: "Şu kevnî ayetler/varlık âlemindeki nişaneler -ifadenin orijinalinde uzaklığı gösteren "tilke=onlar" zamir işaretinin kullanılması, o varlıkların yüce konumu hasebiyledir- genel kevnî kitabın (varoluş ve evrensel kitabın) ayet ve nişaneleridir. Onlar, Allah'ın birliğine ve rububiyeti itibariyle ortaksız olduğunu göstermektedirler. Rabbinden sana indirilen Kur'ân da ancak haktır, batıl değildir. -Ayetin orijinalinde geçen "el-hakku" sözcüğünün başındaki "elif-lâm", hasretmek içindir

ve özgülüğü ifade eder.- Şu evrensel nişanelerin kanıtsallığı tartışılmaz ve şu Kur'ân'ın indirilişi de haktır. Fakat buna rağmen insanların çoğunluğu inanmazlar. Ne şu nesnel ayet ve nişanelere, ne de şu inen hakka inanırlar. İfadenin akışından bir tür kınama ve azarlama sezilmektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan "el-hakku" sözcüğünün başındaki "elif-lâm"ın sınırlandırma ve hasretme amaçlı olduğu anlaşılıyor. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Peygamber'e indirilen Kur'ân sırf haktır. Kesinlikle batıl değildir. Hak ve batılın karışımından da ibaret değildir.

Ayetin gramatik bileşimi, kapsadığı kelimelerin anlamı, örneğin işaret ismiyle, ayetler ve kitap kelimeleriyle, yine "el-hakku" sözcüğünün ifade ettiği sınırlandırma olgusuyla hangi anlamın kastedildiği ve "insanların çoğu"ndan maksadın kimler olduğu hususunda tefsirciler değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak ayetlerin akışına en uygun değerlendirme bizim az önce sunduğumuz değerlendirmedir. Tefsircilerin görüşlerinin ayrıntılarını öğrenmek isteyenler, bu görüşlerin uzun uzadıya yer aldığı eserlere başvurabilirler.

2) (Rabbiniz) O Allah'tır ki, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti, sonra Arş'a kuruldu, güneşi ve ayı (emrine) boyun eğdirdi. Onların (göklerin, güneşin ve ayın) her biri, belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. (Âlemdeki) her şeyi düzenler ve (varlıktaki) ayetleri (birbirinden) ayırır. Olur ki Rabbinizle buluşmaya yakin edersiniz (kesin inanırsınız).

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Amud, çadırın üzerine dayandırıldığı orta direk demektir. Çoğulu 'umud' ve 'amed'dir. Yüce Allah, *'Uzatılmış sütunlar hâlinde...'* [Hümeze, 9] buyurmuştur. Bu ifadenin orijinalinde geçen 'amed' kelimesi, 'umud' şeklinde de okunmuştur. Bir diğer ayette de şöyle buyurulmuştur: *'Görebileceğiniz direkler olmaksızın...'* Bazılarına göre, 'el-amed' kelimesi, 'el-imad'ın çoğul ismidir, çoğulu değil." (Alıntı burada sona erdi.)

Ayetin ana hedefi, Allah'ın tek ve ortaksız rablığının kanıtlarını hatırlatmak, göklerin gözlerinizin görebileceği şekilde dayanacakları bir direk olmaksızın yükseltilmiş olduğunu vurgulamaktır. Bu da gösteriyor ki, evrende yürürlükte olan bir düzen var. Güneş ve ay bu düzen uyarınca boyun eğdirilmiş olarak kendileri için belirlenen bir süreye doğru kendi yörüngelerinde akıp gitmektedirler. Dolayısıyla bütün bunları

gerçekleştiren, gökleri yükselten, düzeni yürüten, güneşi ve ayı boyun eğdiren, evreni yönlendiren, bu ayetleri/nişaneleri birbirinden ayırarak amacı doğrultusunda hareket ettiren bir zatın bulunması kaçınılmazdır. Belki bu gerçek Rabbinizle buluşmaya yakin etmenizi sağlar. İşte gökleri yükseltme, evrensel düzenin akışını sağlama, güneşi ve ayı boyun eğdirme, bütün işleri yönetme ve evrendeki ayetleri birbirinden ayırma gibi işleri yapan ve yönlendiren, yüce Allah'tır. O hâlde, O her şeyin Rabbidir ve O'ndan başka Rab yoktur.

"Gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti" ifadesindeki gökleri yükseltmekten maksat, gök ışığını göndermek, yağmurunu yağdırmak ve gök gürültüsünü indirmek gibi yeryüzüne tepeden bakacak şekilde gökleri yeryüzünden ayırmak demektir. Dolayısıyla gök, insanların algılayacağı şekilde dayanacağı bir direk olmaksızın yerin üzerine yükseltilmiştir. O hâlde insan bu olağanüstü durumu görüp onu bir yükseltenin, bir koruyanın, değişmesini engelleyenin, yörüngesinden çıkıp yok olmasına mani olanın bulunduğunu kavraması gerekir.

Şöyle ki: Göklerin o yüksek yörüngesine direksiz olarak yükseltilip yerleştirilmiş olması, yeryüzünün yörüngesine yerleştirilmiş olmasından çok daha olağanüstü ve hayret verici değildir. Her ikisi de her hâlükârda Allah'a muhtaçtırlar. Onun gücü ve iradesiyle bulundukları yerde işlevlerini görebilmektedirler. Kuşkusuz bu işlevlerini Allah'ın kendilerine özgü kıldığı sebepler aracılığıyla gerçekleştirebiliyorlar. Şayet gökler dikili bir direğe dayalı olarak yükseltilmiş olsalardı, yine de Allah'a muhtaç olmaktan, O'nun gücüne ve iradesine bağımlı olmaktan kurtulamayacaklardı. Dolayısıyla varlıklar tüm durumlarında mutlak bir şekilde Allah'a muhtaçtırlar; bu ihtiyaçları kesinlikle kendilerinden ayrılmaz ve hiçbir durumda ortadan kalkmaz.

Fakat insan, bütünsel bir nedensellik yasasının bulunduğunu gözlemlediği ve her olayın mevcut bir illete ihtiyaç duyduğuna inandığı, fıtratı gereği olayların ve meydana gelen olguların illetlerini araştırmakla donatıldığı hâlde, bazı olayların sebepleriyle birlikte gerçekleştiklerini ve bu durumun sürekli yinelendiğini gördüğünden, bu sürekli yinelenen olgu kendisini ikna eder ve artık böyle bir olguyu kendi hâlinde gözlemlemekten hayret etmez, peşine düşüp araştırma gereğini duymaz. Meselâ, ağır cisimlerin yere düştüğünü, fakat yerden yüksek olan bir tavanın yere düşmediğini gördüğünde, hayret eder ve dayandığı temel-

lere veya direklere ulaşıncaya kadar araştırır, kurcalar. Gözlemlediği her yüksek şeyin bir duvara veya direğe dayalı olarak durduğunu gördüğünde ise araştırma yapmaktan vazgeçer.

Fakat alışılagelmiş durumdan tamamen farklı, olağanüstü bir manzara ile karşılaştığı, örneğin dayandıkları bir direk olmaksızın yörüngelerinde duran göksel cisimleri, süzülerek veya kanat çırparak uçan kuşları gördüğü zaman, uykudan uyanan biri gibi içindeki merak dürtüsü onu böyle bir şeyi geçekleştiren etkin faili bulmaya sevk eder.

"Gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti" ifadesinde gökler, *"görebileceğiniz direkler olmaksızın"* şeklinde nitelendirilmiştir. Bu şekilde nitelendirmenin maksadı, mutlak anlamda göklerle ilgili olarak direk olgusunu olumsuzlamak ve göklerin hiçbir direğe yaslanmadığını ifade etmek değildir. Öyle olsa, *"görebileceğiniz"* nitelemesi, anlamı olmayan bir açıklayıcı vasıf konumuna düşer. Ayrıca gözle görülür somut direklerin olumsuzlanması da kastedilmemiştir. Buna göre, her iki ihtimal açısından da baktığımızda, ayette sanki şöyle bir anlam kastedilmiş olur: Göklerin dayandığı bir direk olmadığına göre, onu yükselten ve arada bir sebep olmaksızın onu yerinde tutan, Allah'tır. Eğer göklerin de direklere dayalı olarak yerinde duran diğer varlıklar gibi dayandığı bir direk olsaydı, onları yükselten ve yerinde tutan söz konusu direkler olacaktı ve bunun için yüce Allah'a da ihtiyaçları olmayacaktı! Nitekim insanların genelinin zihinlerinde bu tür anlayışlar çabuk yer edinir. İnsanların geneli, sebebini bilmedikleri göksel olguları, havada meydana gelen olayları ve ruh gibi olguları Allah'a nispet ederler.

Oysa Kur'ân şu iki hususa vurgu yapmaktadır: Birincisi: Allah dışında "şey" olarak nitelendirilebilecek her şey Allah tarafından yaratılmıştır. Her yaratılmış ve her olgu O'na nispet edilmeksizin izah edilemez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Her şeyi yaratan Allah'tır."* (Ra'd, 16), *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir."* (A'râf, 54)

İkincisi: Nedensellik yasası yürürlükte ve peş peşe düzenlice gerçekleşmektedir; yüce Allah da sırat-ı müstakim/dosdoğru yol üzerindedir. Dolayısıyla sebeplerin etkinliğinin bazı fiziksel olgular üzerinde geçerli olup, diğer bazısı üzerinde yürürlükte olmamasının; şöyle ki yersel olaylar gibi bazı gelişmelerin yüce Allah'a sebepler dolayısıyla, göksel olaylar gibi bazı gelişmelerin de dolaysız olarak nispet edilme-

sinin bir anlamı yoktur. Dolayısıyla bir çatı şayet bir direğe dayalı olarak yükselmişse, bu, Allah'ın izniyle kendine özgü bir sebeple yükselmiş demektir. Eğer göksel bir cisim de dayandığı bir direk olmaksızın yükselmişse, o da özel doğası veya genel karşılıklı çekim kanunu gibi özel bir sebep aracılığıyla yine Allah'ın izniyle yükselmiş ve yörüngesine oturmuştur.

Aksine, göklerin yükseltilmiş olmasının, *"görebileceğiniz direkler olmaksızın"* şeklinde nitelendirilmiş olması, insan fıtratını uyandırma ve tembihleme amacına yöneliktir. Ki bu olağanüstü olgunun sebebini araştırsın ve en sonunda bu sebepler kaçınılmaz olarak yüce Allah'a ulaşsın. Benzeri bir yöntemin bir sonraki ayette de izlendiğini görüyoruz: *"Yeryüzünü yayıp döşeyen, orada yerleşmiş dağlar ve nehirler yaratan... O'dur."* İleride bu ayeti de etraflıca inceleyip bu bağlamdaki kanıtsallığını gözler önüne sereceğiz.

Ayetlerin akışı, asıl maksadın, yaratıcıyı ispatlama değil de Allah'ın rabliğinin tekliğini kanıtlama, Allah'ın her şeyin rabbi olduğunu ve O'ndan başka bir rab bulunmadığını açıklama olduğunu gösteriyor. Bu yüzden, *"Gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükselti"* ifadesinden sonra, *"sonra Arş'a kuruldu, güneşi ve ayı (emrine) boyun eğdirdi"* ifadesine yer verilmiştir. Bununla verilen mesaj şudur: Tüm evrene egemen olan genel bir yönetim vardır ve bu genel yönetimin parçaları arasında tam bir bağlılık mevcuttur. Bu da gösteriyor ki tümünün rabbi, sahibi, yöneticisi tektir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kur'ân'ın tartıştığı putperestler, bütün varlıkların bir yaratıcısının ve var edicisinin olduğunu, O'nun yaratışında ve meydana getirişinde ortağının olmadığını inkâr etmezler. Bütün varlıkları yoktan var edenin Allah olduğunu bilirler. Sadece şunu düşünürler: Allah evrensel işlerin her birinin idaresini; yer, gök, insan, hayvan, kara, deniz, barış, hayat, ölüm gibi türlerin her birinin yönetimini güçlü varlıklardan birine havale etmiştir. Bu yüzden söz konusu güçlü varlıkların iyiliklerini çekmek ve kötülüklerini de bertaraf etmek için onlara ibadet etmek gerekir. Dolayısıyla bu gibi düşüncelere sahip putperest topluluklarla konuşurken, rabliği sırf Allah'a özgü kılan, sadece Allah'ın rab olduğunu, O'ndan başkasının rabliğinin söz konusu olmadığını vurgulayan bir ifade tarzını esas almaktan başka herhangi bir yöntemin işe yaraması mümkün değildir. Yoksa ilâhlığın tekliği, yani

varlığı zorunlu olan ilâhın tek olduğu, O'ndan başka zorunlu varlığa sahip bir ilâh bulunmadığı, her şeyin varlığının O'na döndüğü hususuna gelince, bunu putperestler de inkâr etmezler. Böyle bir söylemle ortaya çıkmanın onlar açısından bir sakıncası da yoktur.

Buradan da anlıyoruz ki, *"Gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti"* ifadesi, ayetin başına konulmuştur ki, *"sonra Arş'a kuruldu, güneşi ve ayı (emrine) boyun eğdirdi"* diye başlayan ifadeye bir hazırlık olsun. Ama bunun bizzat ayetlerin akışında yer alan apaçık kanıtların doğrudan maksadı olduğunu söyleyemeyiz. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin giriş kısmının sonuç kısmıyla olan denkliği, aşağıdaki ayet ve benzerlerinin giriş kısımlarının sonuç kısımlarına denkliğini andırmaktadır: *"Şüphesiz sizin rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva edendir."* (A'râf, 54), *"Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan, sonra da Arş'a kurulup işleri düzene koyan Allah'tır."* (Yûnus, 3) Bu iki ayete benzer başka ayetler de vardır.

Ayrıca şunu da öğreniyoruz: "bi-gayri amedin=direksiz" ifadesi, rafea=yükseltti" fiiliyle ilintilidir. "Terevneha=görebileceğiniz" ifadesi de "amed=direk"in vasfıdır. Maksat, göklerin gözle görülür somut bir direk olmaksızın yükseltilmiş olmasıdır. Bazıları ise şu görüştedirler: "Terevneha" ifadesi, ayrı ve başlı başına bir cümledir. Bununla da gizli bir soruya cevap verilmesi amaçlanmıştır. Sanki dinleyici, "rafea's-semavati bi-gayri amedin=gökleri direksiz yükseltti" ifadesini duyunca, "Bunun kanıtı nedir?" diye sormuş ve ona, "terevneha=onları görüyorsunuz" diye cevap verilmiş gibi. Yani göklerin direksiz yükseltildiğinin kanıtı, sizin bunu görmenizdir.[1]

Ancak bu görüş, ayetin anlamından oldukça uzaktır. Evet, ayette geçen gökler ifadesiyle dünyadan yüksekte olan yıldızlar, gezegenler, yeryüzünü saran atmosfer tabakası, bulutlar ve toz katmanları gibi yüksek cisimler kastedilmiş olursa, bu durumda böyle bir anlama ihtimal verilebilir. Çünkü bu saydığımız olguların tümünün direksiz olarak yükseltildikleri insanlar tarafından görülmektedir.

"Sonra Arş'a kuruldu, güneşi ve ayı (emrine) boyun eğdirdi." ifadesiyle ilgili olarak A'râf Suresi'nin 54. ayetini tefsir ederken Arş, is-

---

1- [Tefsir-i Ebu's-Suud, c.5, s.3]

tiva (kurulmak) ve teshir (boyun eğdirme) kavramlarının anlamları üzerinde durmuştuk.

"Onların her biri, belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir." ifadesi ile ilgili olarak bazıları şöyle demişlerdir: "Yani güneşle ayın her biri belli bir süreye kadar yörüngelerinde akıp giderler. Kendileri için belirlenen süre tamamlanınca artık orada duruverirler ve ötesine geçemezler." Ancak [kullun sözcüğünden sonra] hazfedilen zamirin (minhum) çoğul zamir olup daha önce adı geçenlerin tümüne birden dönük olması de caizdir, daha doğrusu tercih edilmesi gereken bir ihtimaldir. Bu durumda şöyle bir anlamın kastedildiği anlaşılıyor: "Gökler, güneş ve aydan her biri belli bir süreye kadar akıp gitmektedir." Çünkü akma ve hareket etme hükmü genel olup, söz konusu cisimlerin tümü için geçerlidir.

En'âm Suresi'nin birinci ayetini tefsir ederken, "ecelün müsemma=belli bir süre" kavramının anlamı üzerinde durmuştuk. Bu açıklamamıza başvurulabilir.

"(Âlemdeki) her şeyi düzenler" ifadesinin orijinalindeki "yüdebbiru" kelimesinin mastarı olan "et-tedbir", bir şeyi başka bir şeyin arkasından getirme demektir. Bununla, çok sayıdaki değişik varlıkların belli bir sıraya konulması, her şeyin kendine özgü bir yere konularak bir düzene sokulması, böylece her birinin kendisi için öngörülen amaca yönelerek kendisinden beklenen yararı gerçekleştirmesi, temelin dağılmasıyla durumun karışmaması, cüzlerinin bozulmaması ve birbiriyle çatışmaması kastedilir. Araplar, "Debbere emre'l-beyti=ev işlerini düzenledi, evle ilgili tasarruflarda bulundu, böylece evin durumunun düzelmesini, ev halkının beklenen yararlarından faydalanmasını sağladı." derler.

Şu hâlde, evrenin işlerini tedbir etmek; evreni oluşturan parçaların her birinin, kendisi için öngörülen hedefe yönelmesini sağlayacak şekilde sağlam ve iyi bir düzen içinde yönetip idare etmek demektir. Bir varlığın kendisi için öngörülen hedefe ulaşması ise, erişebileceği son kemal noktasına varmasından, kendisi için belirlenen süreye doğru hareketinin sonuna varmasından ibarettir. Bütünü tedbir etmek de, evrenin genel düzenini bütünsel hedefine yönelecek şekilde yönetmek demektir. Bu ise, her şeyin Allah'a dönmesi ve dünyanın ardından ahiret yurdunun ortaya çıkmasıdır.

"Ve (varlıktaki) ayetleri (birbirinden) ayırır. Olur ki Rabbinizle buluşmaya yakin edersiniz (kesin inanırsınız)." ifadesine gelince; ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu ayette geçen "ayetler" ifadesinden maksat, varlık âlemindeki nişaneler/kevnî ayetlerdir. Bu ayetlerin (nişanelerin) "tafsil edilmesinden" maksat da, her birini diğerinden belirginleştirmek ve daha önce bitişik hâlde iken ayırmaktır. Bu, aslında evrensel ilâhî bir yasadır. Yüce Allah bu yasa uyarınca varlıkları birbirinden ayırır, her şeyi bir diğerinden belirgin bir şekilde farklılaştırır ve her şeyin içinde gizli olanı ortaya çıkarır. Bu yasa uyarınca aydınlık karanlıktan, hak batıldan, hayır şerden, yapıcı yıkıcıdan, sevabı hak eden suçludan ayrılır.

Bu nedenle ifadenin hemen arkasında, *"Olur ki Rabbinizle buluşmaya yakin edersiniz."* ifadesine yer verilmiştir. Çünkü "Allah ile buluşma günü", yüce Allah'ın "yevmu'l-fasl=ayırma günü" olarak isimlendirdiği kıyamet günüdür. O günde müttakileri suçlulardan ve günahkârlardan ayıracağını vaat etmiştir. Şu ayetlerde buyurduğu gibi: *"Şüphesiz ayırma günü, hepsinin bir arada buluşacağı gündür."* (Duhâ, 40), *"Ayrılın bir tarafa bugün, ey günahkârlar!"* (Yâsîn, 59), *"(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın. İşte ziyana uğrayanlar onlardır."* (Enfâl, 37)

Tefsircilerin itibar ettikleri en ünlü yorum ise şudur: "Ayetlerden maksat, Allah katından indirilen kitapların ayetleridir. Bu ayetlerin bir amaca yönelik olarak "tafsil edilmesi"nden de, açıklanması, detaylı bir şekilde yorumlanması ve Allah'ın peygamberlerine indirilen kitaplarda beyan edilerek ortaya çıkarılması kastedilmiştir. Amaç insanların bunlar üzerinde durup düşünmeleri, derin araştırmalara dalmaları ve bu sayede Allah ile buluşmaya, O'na dönmeye kesin olarak inanıp anlamalarıdır." Ancak bizim daha önce sunduğumuz açıklamanın gerekliliği daha belirgin ve konuyla ilintisi daha açıktır.

İfadenin orijinalinde "leallekum bi-likaihi" değil de "leallekum bilikai rabbikum" denilmesinin, yani zamir yerine açık isim konulmasının nedeni, Allah'ın rabliğini ısrarla vurgulamak ve rububiyet makamının tekliğine ilişkin mesajı pekiştirmektir. Bu arada şu gerçeğe de işaret ediliyor: Evreni yaratan, işlerini düzenleyen, böylece evrenin rabbi olan zat, aynı zamanda sizin de rabbinizdir. O hâlde tek ve ortaksız rabden başka bir rab yoktur.

3) Yeryüzünü yayıp döşeyen, orada yerleşmiş dağlar ve nehirler yaratan, orada bütün meyvelerden (kışlık-yazlık, acı-tatlı ve kur-yaş gibi) iki çift var eden ve geceyi (gecenin karanlığını) gündüzün (aydınlığının) üzerine giydirip örten O'dur. Kuşkusuz, bunda düşünen bir topluluk için ayetler (deliller) vardır.

Ayetin orijinalinde geçen "revasi" kelimesi, "râsiye"nin çoğuludur. Sabit oldu, yerleşti anlamına gelen "resa" kökünden türemiştir. Bu kelimeyle yerlerinde sarsılmadan duran dağlar kastedilmiştir. "ez-Zevcu", tekin karşıtı, çift demektir. İkiliyi oluşturanların toplamı için kullanıldığı gibi, her biri için de kullanılır. "Huma zevcun=ikisi çifttir" ve "huma zevcani=ikisi çiflerdir" örneğinde olduğu gibi. Kimi zaman "zevc=çift" kelimesinin "isneyn=iki" sözcüğüyle pekiştirildiğine rastlıyoruz. Bu şekilde bir nitelemeye gerek duyulmasının nedeni, kastedilen çiftin -tefsirini sunduğumuz ayette olduğu gibi- iki kişiden ibaret olduğunun, dört olmadıklarının vurgulanmasıdır.

"Yeryüzünü yayıp döşeyen" yani, yeryüzünü hayvanların yaşamasına; bitkilerin, ekinlerin ve ağaçların yeşermesine elverişli bir şekilde yayıp döşeyen O'dur. Hemen sonrasındaki *"orada yerleşmiş dağlar ve nehirler yaratan..."* ifadesine ilişkin bir hazırlık olarak yeryüzünün döşenmiş olmasının Allah'a nispet edilişi ile ilgili olarak söyleyeceklerimiz, önceki ayette yer alan *"(Rabbiniz) O Allah'tır ki, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti"* ifadesiyle ilgili olarak söylediklerimizin aynısıdır.

"Orada yerleşmiş dağlar ve nehirler yaratan" ifadesinin orijinalindeki zamir (fiha) "arz"a (yeryüzüne) dönüktür. İfade, bazı bölümleri diğer bazı bölümlerini izleyecek şekilde, birbirini gerektirecek tarzda sunulmuştur. Bununla güdülen amaç -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir-, Allah'ın insanlardan ve hayvanlardan oluşan yeryüzü sakinlerinin rızk aramak amacıyla harekete geçmeleri ve dinlenmek için hareketsizleşmeleri gibi işlerine yönelik düzen ve yönetimini açıklamaktır. Bu amaçla yüce Allah yeryüzünü yayıp döşedi. Eğer böyle olmasaydı, insan ve hayvan türlerinden hiçbirinin varlığını sürdürmesine elverişli olmazdı. Aynı şekilde eğer dümdüz bir şekilde serilmiş olsaydı ve yüzeyinde herhangi bir yükselti ve çukur olmasaydı, o zaman da derinliklerinde gizli bulunan su yataklarının yüzeye çıkmasının; ekinlerin, bağ ve bahçelerin sulanmasının imkânı olmazdı. Bu nedenle yüce Allah

orada yerleşmiş dağlar yaratmış, dağların derinliklerinde gökten inen suları depolamış, doruklarından nehirler akıtmış, pınarlar fışkırtmış ve bunları düzlüklere, ovalara doğru salıvermiştir. Ekin tarlaları, bağlar ve bahçeler bunlarla sulanmaktadır. Bu sayede tatlı, acı, yazlık, kışlık, yabani ve evcil çeşitli meyveler yeşertmiştir.

Bu arada yeryüzüne gece ve gündüzü de egemen kılmıştır. Bunlar, ürünlerin ve meyvelerin olgunlaşmaları üzerinde büyük etkileri bulunan güçlü etmenlerdir. Gerekli olan sıcaklığı, ardından soğukluğu sağlayarak olgunlaşmalarını, gelişmelerini, yayılmalarını ve sonra toplanıp dürülmelerini sağlamaktadırlar. Sonra bu ikisi yeryüzüne ışık ve ardından karanlık sağlarlar. Bunlar da insanların ve hayvanların rızk arama amaçlı hareketlerini ve dinlenip uyuma amaçlı hareketsizliklerini belli bir düzene sokarlar.

Buna göre, yeryüzünün yayılıp döşenmesi, dağların köklü ve sarsılmaz olarak yerleştirilmiş olmalarını kolaylaştırır. Dağların bu şekilde yerleştirilmeleri de, nehir yataklarının oluşması içindir. Nehirlerin oluşup akmaları ise, çifterler hâlinde çeşitli meyvelerin olgunlaşmaları içindir. Nihayet gece ve gündüz ile de maksat elde edilmiş olur. İşte bütün bunlar tek ve sürekli bir yönetimin, kesintisiz bir plânlamanın yansımalarıdır. Bu da, her yaptığı bir hikmete dayalı tek ve ortaksız rablik yetkisine sahip bir yöneticinin, bir takdir edicinin varlığının göstergesidir. Kuşkusuz, bunda düşünen bir topluluk için ayetler ve deliller vardır.

"Orada bütün meyvelerden (kışlık-yazlık, acı-tatlı ve kuru-yaş gibi) iki çift var eden" yani olabilecek bütün meyveleri yeryüzünde yaratan, bir türü diğer bir türünden farklılık arz edecek şekilde bunları çeşit çeşit var eden O'dur. Meselâ kimi yazlık, kimi kışlıktır; kimi tatlı, kimi de acıdır; kimi yaş, kimi de kurudur.

"İki çift" ifadesi genellikle yukarıdaki gibi tefsir edilir. Dolayısıyla "iki çift" dediğimiz zaman, bununla başka bir sınıfa muhalif bir sınıfı kastetmiş oluruz. İster bu iki sınıfın bir üçüncüsü olsun, ister olmasın fark etmez. Tıpkı ikileme ifadesinin tekrar anlamında kullanıldığı ifadeler gibi: *"Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak."* (Mülk, 4) Bununla tekrar tekrar dönüp bakma kastedilmiştir, bu dönüp bakmaların sayısı ne kadar olursa olsun.

[Tantavî] el-Cevahir adlı tefsirde, *"iki çift"* deyimi ile ilgili olarak şu açıklamaya yer veriyor: "Yani Allah yeryüzünde her meyve türün-

den, oluşumları esnasında çiçeklerini erkek ve dişi olmak üzere iki çift yaratmıştır. Modern araştırmalar da ortaya koymuştur ki, her ağaç ve her bitki ancak dişi ve erkek arasında gerçekleşen bir döllenme sonucu meyvesini ve tanesini verebilmektedir. Meselâ ağaç türlerinin genelinde olduğu gibi, erkeklik organı ile dişilik organı bir tek ağaçta birlikte bulunur. Bunun aksi de olabilir. Yani erkeklik organı bir ağaçta, dişilik organı da bir diğer ağaçta olabilir. Hurma ağaçlarında olduğu gibi. Bir ağaçta erkeklik ve dişilik organları birlikte bulunuyorsa, bu organlar ya bir çiçekte veya her biri bir diğer çiçekte yer alır. Dişilik organının bir çiçekte, erkeklik organının da bir çiçekte bulunmasının örneği, kabak bitkisidir. Dişilik ve erkeklik organlarının aynı çiçekte bulunmasının örneği de pamuk bitkisidir." (Alıntı burada sona erdi.)

Müellifin bu değerlendirmesi, üzerinde en ufak bir müphemlik bulunmayan bilimsel gerçeklere dayanıyor olmakla beraber, tefsirini sunduğumuz ayetin akışından buna ilişkin bir kanıt elde etmek mümkün değildir. Çünkü ayette meyvelerin iki çift yaratıldıkları anlatılıyor, iki çiftten yaratıldıkları değil. Eğer maksat, meyvelerin iki çiftten yaratıldıklarının anlatılması olsaydı, şöyle bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun olurdu: "Min kulli's-semerati ceale fîha min zevceyni'sneyni=Orada bütün meyveleri iki çiftten var eden..."

Ama müellifin bu çıkarsamasını aşağıdaki ayetlerden algılamanın hiçbir sakıncası yoktur: *"Yerin bitirdiklerinden... bütün çiftleri yaratan Allah'ı tespih ve takdis ederim."* (Yâsîn, 36), *"Biz gökyüzünden su indirip orada her faydalı nebattan iki çift bitirdik."* (Lokmân, 10), *"Her şeyden iki çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız."* (Zâriyât, 49)

Bazılarına göre, *"iki çift"*ten maksat, bitkilerin erkek-dişi, tatlı-acı ve benzeri diğer sınıflardan olmalarıdır. Buna göre iki çift, erkek ve dişinin dört ferdidir (iki erkek, iki dişi). Bunların her biri de birden çok özellik açısından öbüründen ayrılır. Tatlı ve acı olmak, kışlık ve yazlık olmak gibi.[1] Ancak bu yorum gördüğünüz gibi doğru değildir.

"Ve geceyi (gecenin karanlığını) gündüzün (aydınlığının) üzerine giydirip örten O'dur." Yani gündüzün aydınlığına gecenin karanlığını giydiren O'dur; böylece biraz önce apaydınlık olan hava birden bire kararıverir. Bazı tefsir bilginleri, "Bu ifadeyle, gece ve gündüzden her

---

1- [Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, c.2, s.500]

birinin diğerini bürümesi, gecenin gündüzü ve gündüzün geceyi takip etmesi, ardından gelmesi kastedilmiştir."[1] demişlerdir. Ancak böyle bir çıkarsamayı kanıtlayacak bir ipucu bulmak mümkün değildir.

Ardından ayet, *"Kuşkusuz, bunda düşünen bir topluluk için ayetler (deliller) vardır."* ifadesiyle son buluyor. Çünkü evrende yürürlükte olan, ona hükmeden; bazı kısımlarının bazı kısımlarıyla bütünlük arz etmesini, bazı kısımlarının bazı kısımlarıyla örtüşüp uyuşmasını öngören, tümünün ve ayrıca her bir parçasının kendisi için belirlenen özel amaca yönelik olarak hareket etmesini gerektiren evrensel yasalar sistemi üzerinde düşünmek, bütün bunların tek ve bilinçli bir yönetimle ilintili, oldukça sağlam ve muhkem olduğunu ortaya çıkarır. Bu da gösterir ki, evrenin bir rabbi vardır; bu rab, tek ve rububiyet makamı itibariyle ortaksızdır, her şeyi bilir ve kesinlikle bilgisizlikle nitelendirilemez. Her şeye kadirdir, gücünü alt etmek mümkün değildir. Her varlığa itina gösterir, özellikle insanoğlunu sonsuz mutluluğa yöneltir.

4) Yeryüzünde birbirine yakın alanlar, üzümden bahçeler, (çeşitli) ekinler ve bir kökten ve çeşitli köklerden (dallanmış) hurma ağaçları vardır. Hepsi de bir sudan sulanır. (Buna rağmen) yemişlerinde onlardan bir kısmını diğer bir kısmına üstün kılarız. Kuşkusuz, bunda akıl eden bir topluluk için ayetler (deliller) vardır.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "es-Sinvu, ağacın kökünden ayrılan dal demektir. Araplar, 'Huma sınva nahletin=İkisi bir hurmanın iki dalıdır' ve 'Fülanun sınvu ebihi=Falan adam babasının dalıdır." derler. Bu kelimenin tesniyesi 'sınvani', çoğulu da 'sınvanun'dur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *Bir kökten ve çeşitli köklerden (dallanmış)...*" Ragıp başka bir yerde de şöyle der: el-Ukulu ve el-uklu, yiyecek demektir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Yemişleri de süreklidir.'* [Ra'd, 35] 'el-Ekletu', bir kere yeme anlamındadır. 'el-Ukletu' da 'el-lukmetu' kalıbındadır." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu analitik incelemeden sonra ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Evrende yürürlükte olan bu düzenin, kendisinden öte bir iradeye dayandığının, bütün varlıkların öz doğaları gereği bu iradeye boyun eğdiklerinin, O'nun dileği doğrultusunda ve dilediği

1- [Mecmau'l-Beyan, c.4, s.141, Beyrut basımı]

gibi hareket ettiklerinin kanıtlarından biri şudur: Yeryüzünde birbirine mücavir ve yakın alanlar, kıtalar vardır. Bunların toprakları özellikleri itibariyle birbirine benzer. Orada üzüm bağları vardır. Üzüm ise, şekil, renk, tat, ağırlık, yumuşaklık ve kalitelik itibariyle çok farklı özellikler arz eden bir meyve türüdür. Yine yeryüzünde buğday ve arpa gibi değişik cins ve türden ekinler yetişir. Ayrıca orada bir kökten, yani birbirine benzer ortak bir kök üzerinde yeşeren ve farklı köklerden biten hurma dalları vardır. Bunların tümü de bir ve aynı sudan sulanıp beslenir. Ama biz bunların bir kısmını arzu edilen özellikleri ve nitelikleri itibariyle diğer bazısından üstün kılarız.

Bu noktada şöyle bir itiraz seslendirilebilir: Yeryüzündeki meyve ve ürünlerin farklılıkları, her birinin sahip olduğu kendine özgü doğasıyla ilintilidir. Ya da her bir ürünün ve meyvenin şekli, rengi ve diğer nitelikleri üzerinde etkin olan dışsal etmenlerle bağlantılıdır. Bu gibi olguları inceleyen, doğalarını ve özelliklerini analiz eden, oluşumu ve niteliklerinin belirlenmesi üzerinde etkin olan etkenlerin niteliklerini inceleyen çağdaş bilimin verilerinden bunu anlıyoruz.

Bu itiraza şu karşılık verilebilir: Evet, ama o zaman da ister istemez dâhilî doğaların ve haricî etkenlerin farklı oluşlarının sebebi ile ilgili bir soru gündeme gelir. Sonuçların farklı oluşunu gerektiren bu etkenlerin farklılıklarının sebebi nedir? [Farklılık için bir sebep gösterildiğinde, bu sefer ondaki farklılığın nerden geldiği sorulacaktır ve soru sürekli bu şekilde devam edecektir.] Neticede tümü arasında ortak olan, parçaları birbirine benzeyen bir maddeye dayanacaktır. Bu ise, gözlemlenen farklılıkları izah etmek için yeterli değildir. O hâlde şunu kabul etmekten başka çare yoktur: Bütün sebeplerin üstünde bir sebep vardır. Bu en üstün sebep ortak maddeyi var etmiştir. Sonra o maddeden dilediği biçim ve sonuçları meydana getirmiştir. Diğer bir ifadeyle; burada bilinçli ve irade sahibi bir tek sebep vardır ki, gözlemlediğimiz farklılıklar bu sebebin farklı iradelerine dayanıyor. Eğer bu irade olmasaydı, bir şeyi diğer bir şeyden ayırmak mümkün olmazdı, bir şeyle ilgili farklı oluşumlar meydana gelmezdi.

Bu ayetler üzerinde inceleme yapan ve düşünen bir kimse, yaratılış farklılıklarını Allah'ın farklı iradelerine dayandırmanın sebep-sonuç yasasını iptal etme anlamına gelmediğini bilmek zorundadır. Nitekim bazen böyle bir vehim kimi zihinlerde uyanabilir. Çünkü Allah'ın iradesi,

bizim irademiz gibi O'nun zatına eklemlenmiş geçici bir olgu değildir ki, iradesinin değişmesiyle zatı da değişsin. Bilakis gözlemlediğimiz bu irade farklılıkları, O'nun fiilinin sıfatlarıdır ve eşyanın eksiksiz illetlerinden kaynaklanmaktadır. Şimdilik açıklamanın bu kadarıyla yetinelim, inşaallah ileride daha ayrıntılı açıklamalar sunacağız.

Ayette üzerinde durulan kanıt, aklî öncüllere dayandığı ve bu öncüller olmadan tamamlanamadığı için, hemen arkasından şu ifadeye yer verme gereği duyulmuştur: *"Kuşkusuz, bunda akıl eden bir topluluk için ayetler (deliller) vardır."*

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, yemişlerin, aradaki bir aracıdan ve aracılardan söz edilmeksizin yüce Allah'a nispet edilmesi; tıpkı göklerin gözle görülür bir direk olmaksızın yükseltilmesinin, yerin bir döşek gibi serilmesinin, dağların ve nehirlerin var edilmesinin, aradaki tüm aracıların atlanarak Allah'a nispet edilmesi gibidir. Bununla güdülen amaç, dinleyenlerin fıtratlarını uyandırmak, dolayısıyla gözlemlenen farklılıkların sebeplerini araştırıp sonunda tek ve belirleyici sebep olarak Allah'ı bulmalarını sağlamaktır.

Ayette gayet incelikli bir ifade tarzı olarak üçüncü şahıs sıygasından birinci çoğul şahıs sıygasına geçiş gerçekleştirilerek şöyle denilmiştir: *"(Buna rağmen) yemişlerinde onlardan bir kısmını diğer bir kısmına üstün kılarız."* Büyük bir ihtimalle, bunun altında yatan anlayış, en kısa ve öz ifadeyle gerçek sebebi anlatmaktır. Bir bakıma ifadenin normal akışı açısından sanki şöyle söylenmiştir: "Yemişlerin bir kısmını bir kısmına üstün kılar. Üstün kılan da Allah'tan başkası değildir." Sonra bu şekilde birinci tekil sıygasıyla konuşan kendini tanıtıyor ve tazim sözcüğüyle araştırıcıların aradıkları gerçek sebebin kendini açığa çıkarıyor, bu üstün kılmanın neticede gelip kendisine dayandığını açıklıyor. Sonra bu üstün kılmayı en kısa ve öz ifadelerle dile getirerek, *"(Buna rağmen) yemişlerinde onlardan bir kısmını diğer bir kısmına üstün kılarız."* diyor. Bu arada birinci çoğul şahıs zamirinin kullanılmış olması, Allah dışında başka ilâhî sebeplerin de bulunduğunu, bunların da etkin olduğunu ve ancak işlevselliklerinin Allah'a bağlı olduğunu ima eden bir husustur.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, ayet, tevhid-i rububîyi (tek rabbin Allah olduğunu) kanıtlama amacına yönelik olarak sunulmuştur, bir yaratıcının varlığını veya ilâhî zatın tekliğini kanıt-

lamak için değil. Kanıtın özü ise şudur: Asılları bir olmasına rağmen varlıkların üzerindeki etkilerin farklı oluşu, varlıkların doğa ötesi tek ve ortak bir sebebe dayandıklarının, bu sebebin iradesi ve dilemesiyle hareket ettiklerinin göstergesidir. Varlıkları yönlendiren, düzenleyen ulu Allah'tır. O hâlde rab O'dur ve O'ndan başka rab yoktur.

Bu arada, tefsir bilginlerinin, ayetin, bir yaratıcının varlığını kanıtlama amacına yönelik olduğuna ilişkin değerlendirmelerinin yersiz olduğunu da belirtelim.[1]

Kaldı ki, ayetlerin akışını göz önünde bulundurduğumuzda, putperestlerin tezlerini çürütme maksadıyla sunulduklarını görürüz. Putperestler ise, rablik makamının tekliğini inkâr ediyor, çeşit çeşit rablerin bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Bunun yanında ulu Allah'ın zatının tekliğini kabul ediyorlardı. O hâlde, evrenin bir yaratıcısının olduğunu kanıtlamaya ilişkin kanıtlarla onların karşısına çıkmanın bir anlamı yoktur.

Nitekim tefsir bilginlerinin bir kısmı, bunu fark etmişler ve ayetin, cahiliye döneminde bir yaratıcının varlığını inkâr eden Arap natüralistlerinin tezlerini çürütme amacına yönelik olduğunu söylemişlerdir ki,[2] ayetlerin akışından bunu haklı çıkaracak bir ipucu bulunmadığı için, bunun da geçersiz sayılması kaçınılmazdır.

Bu açıklamalardan şunu da anlıyoruz: *"Yeryüzünü yayıp döşeyen... O'dur."* ifadesinin içerdiği kanıt ile, *"Yeryüzünde birbirine yakın alanlar... vardır..."* ifadesinin içerdiği kanıt arasındaki fark şudur: Birinci kanıtta, kesrette vahdet (çoklukta birlik) ve birbirinden farklı bu varlıklarla ilintili tedbirde irtibat ve ittisal (bütünlük ve bağlılık) esasına dayanılıyor, dolayısıyla yöneticinin, yönlendiricinin tekliğini kanıtlayan bir olgu oluşuna dikkat çekiliyor. İkincisinde ise, vahdette kesret ve tek bir temelden kaynaklanan varlıkların etki ve özelliklerinin ihtilâfı (farklılığı) olgusu üzerinde duruluyor. Dolayısıyla bunun da söz konusu farklı etki ve özellikleri doğuran kaynağın, bu varlıkların doğalarının ötesinde olduğunu, tek bir temele dönen sebeplerin üstünde bir sebep olup, her şeyin rabbi olduğunu ve O'ndan başka rab bulunmadığını gösteren bir kanıt olduğuna dikkat çekiliyor.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.4, s.142; Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, c.2, s.500]

2- [el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân, c.9, s.282]

Bu iki kanıttan önce zikredilen *"(Rabbiniz) O Allah'tır ki, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti..."* ifadesinin içerdiği kanıta gelince, burada az önce üzerinde durduğumuz her iki kanıtın birden gözetildiğini söylemek mümkündür. Çünkü burada ilâhî tedbir ve plânlamadan söz ediliyor. Bu ise, çoğun birleştirilmesi, farklı olguların bir araya getirilmesini ifade eder. Bunun yanı sıra, tafsilden (ayırma) de söz ediliyor. Bu ise, tekin çoğaltılması, birliklerin dağıtılması anlamına gelir.

Bu tarz bir kanıtlamanın özü şudur: Evrenin yönetimi, plânlanışı ve düzenlenişi, çeşitliliğine ve farklılığına rağmen tek bir yöneticinin, plânlayıcının ve düzenleyicinin kontrolü altındadır. O hâlde evrenin rabbi birdir ve o da yüce Allah'tır. Allah, ayetleri (evrendeki nişaneleri) tafsil eder, her şeyi her şeyden ayırır, belirgin kılar. Mutluyu mutsuzdan, hakkı batıldan ayırır. Bu ise ahiret olgusunun kanıtıdır. Bu nedenle bundan, rububiyet ile ahiret sonucu birlikte alınmış ve şöyle buyrulmuştur: *"Olur ki Rabbinizle buluşmaya yakin edersiniz (kesin inanırsınız).*

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, Hattab el-A'var, Âl-i Muhammed'den (s.a.a) ilim ve fıkıh ehli olan birinden, *"Yeryüzünde birbirine yakın alanlar... vardır."* ifadesiyle ilgili merfu olarak şöyle rivayet etmiştir: "Yani şu güzel yer, şu tuzlu yere bitişiktir; ama ondan değildir. Nitekim bir kavim bir başka kavmin hemen yanı başında yaşamasına rağmen onlardan olmaz."

Tefsiru'l-Burhan'da belirtildiğine göre, İbn Şehraşub, Herkuşî'nin Şerefu'l-Mustafa adlı eserinden ve Sa'lebî'nin el-Keşfu ve'l-Beyan adlı eserinden ve Fazl b. Şazan'ın el-Emali adlı eserinden -metin ona aittir- o da kendi rivayet zinciriyle Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmiştir: Resulullah'ın (s.a.a) Ali'ye (a.s) şöyle dediğini duydum: "İnsanlar farklı ağaçlardandır, ben ve sen ise bir ağaçtanız." Sonra Peygamberimiz (s.a.a) şu ayeti okudu: *"Üzümden bahçeler, (çeşitli) ekinler ve bir kökten ve çeşitli köklerden (dallanmış) hurma ağaçları vardır. Hepsi de bir sudan sulanır."* Ardından buyurdu ki: "(Bir sudan sulanırlar) yani Peygamber'den ve senden." el-Burhan'ın müellifi der ki: "Bu hadisi Netanzî, el-Hasais adlı eserinde Selman'dan rivayet etmiştir. Bir rivayette de şöyle deniyor: "Ben ve Ali bir ağaçtanız, diğer insanlar da fark-

lı ağaçlardan." el-Burhan yazarı devamla der ki: "Cabir b. Abdullah'ın naklettiği hadisi Tabersî ve Ali b. İsa -Keşfu'l-Gumme adlı eserde- rivayet etmişlerdir.

Ben derim ki: Aynı hadisin ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Hâkim ve İbn Mürdeveyh kanalıyla Cabir'den de rivayet edildiğini görüyoruz. Cabir diyor ki: Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini duydum: "Ey Ali! İnsanlar değişik ağaçlardandır; ben ve sen ise ey Ali, tek bir ağaçtanız." Peygamberimiz (s.a.v) bunu dedikten sonra şu ayeti okudu: *"Üzümden bahçeler, (çeşitli) ekinler ve bir kökten ve çeşitli köklerden (dallanmış) hurma ağaçları vardır."*

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Tirmizî -hasen sayarak-, Bezzar, İbn Cerir, İbn Münzir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh Ebu Hüreyre'den, o da Peygamber efendimizden (s.a.v), *"Yemişlerinde onlardan bir kısmını diğer bir kısmına üstün kılarız."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Degel, Farisî[1], tatlı ve ekşi yaparız."

1- Degel, siyah hurma demektir. Farisî de, hurmanın güzel çeşididir.

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ ط اُولٰٓئِكَ
الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ ز وَ اُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ ز وَ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِ ز هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ
خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ ط وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْ ز وَاِنَّ
رَبَّكَ لَشَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

5- Eğer (bir şeye) şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan onların, "Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?" demeleridir. Onlar, Rablerini inkâr edenlerdir. Onların (dünyada) boyunlarında (cehalet ve inkârdan) tasmalar vardır. Onlar, ateş ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır.

6- Onlar (o inkâr edenler), senden iyilikten (sağlık ve rahmetten) önce kötülüğü (azap ve helâki) çabucak istiyorlar. Hâlbuki (bildikleri gibi) onlardan önce nice ibret verici azap örnekleri gelip geçmiştir. (Oysa) şüphesiz senin Rabbin, zulümlerine rağmen gerçekten insanlara karşı (dünyada da, ahirette de) mağfiret sahibidir. Ve şüphesiz, senin Rabbinin (dünyada da, ahirette de) cezalandırması gerçekten şiddetlidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, müşriklerin daveti ve peygamberliği reddetmek amacıyla dile getirdikleri bazı sözlerine göndermede bulunuyor. Meselâ diyorlardı ki: "Öldükten ve toprak olduktan sonra bir insanın tekrar dirilmesi nasıl mümkün olabilir?" Ya da şöyle diyorlardı: "Bizi korkutup durduğu

azabı üzerimize indirse ya! Eğer doğru söyleyenlerden isen, bu vaat ettiğin azap ne zaman gelecek?" İşte bu ayetlerde, surenin akışına uygun olarak müşriklerin bu sözlerine cevap veriliyor.

5) Eğer (bir şeye) şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan onların, "Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?" demeleridir. Onlar, Rablerini inkâr edenlerdir. Onların (dünyada) boyunlarında (cehalet ve inkârdan) tasmalar vardır. Onlar, ateş ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde müellif şöyle der: "el-Aceb ve et-taaccub, sebebi bilinmeyen bir şeyin nefse hücum etmesidir. el-Ğillu, elleri boyuna bağlamak için kullanılan halka ve tasma anlamına gelir."

Yüce Allah, surenin başında ilk önce Peygamber'ine (s.a.a) indirdiği kitabında yer alan din öğretilerinin hak olduğuna, evrende yer alan varlıkların buna ilettiğine, kevnî nişanelerin bunun hak olduğunu kanıtladığına ve bu din öğretilerinin temelinin tevhid, peygamberlik ve ölümden sonra diriliş olduğuna işaret etti. Sonra bu tekvinî ayet ve nişanelerin bu öğretilere yönelik kanıtsallığını biraz daha açtı ve açıkladığı üç kanıttan, açık bir şekilde rububîyette tevhid (rablikte teklik) ile ölümden sonra dirilişin gerçekliği sonucunu çıkarıp hükme bağladı. Bu ise, hiç kuşkusuz elçiliğin ve onun kanıtı olarak indirilen kitabın gerçekliğini, hak olduğunu gerektirir.

İşte bu gerçekler iyice belirginleşip aydınlığa kavuşunca, kâfirlerin bu üç temel gerçekle ilgili kuşkularından söz etmenin de yolu açılmış oluyor. Böylece bu ayette, kâfirlerin ölümden sonra diriliş gerçeğine ilişkin kuşkularına işaret ediliyor. Elçilik ve tevhid ile ilgili kuşkularının üzerinde ise sonraki ayetlerde durulacaktır.

Ölümden sonra diriliş ile ilgili kuşkularını onların şu sözleri içeriyor: *"Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?"* Kâfirlerin bu sözleri her şeyden daha çok şaşılacak bir durum olarak gündeme getiriliyor. Çünkü ölümden sonra diriliş gerçeğinden kuşku duymanın yanlışlığı ve çürüklüğü o kadar açıktır ki, normal bir akla sahip olan bir insanın bundan kuşku duyması olacak iş değildir. Bu yüzden bir insan böylesine apaçık bir gerçeklikten kuşku duyuyorsa, gerçekten bu şaşılacak bir şeydir. İşte bundan hareketle şöyle buyuruyor: *"Eğer (bir şeye) şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan onların, 'Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?' demeleridir."*

"Ta'ceb=şaşıyorsan" fiilinin ilintili olduğu olgunun hazfedilmiş olmasından anladığımız kadarıyla cümlenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Eğer sende bir şaşkınlık meydana gelecekse -ki insanı hayrete düşürmesi hasebiyle böyle bir durum kaçınılmaz olarak meydana gelir- kâfirlerin şu sözleri oldukça hayret vericidir ve senin şaşkınlığın onların bu sözleriyle ilgili olmalıdır.

Bu bakımdan ayetin bu şekilde terkip edilmesinin, onların bu sözlerine yönelik şaşırmanın zorunluluğunu vurgulamaya ilişkin bir kinayeli anlatım olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu sözlerinin yanlış olduğu apaçık ortada ve somut kanıtlara dayanarak fikir belirten akıl sahibi hiçbir insanın eğilim göstermeyeceği niteliktedir.

"Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?" sözlerinde geçen "toprak"tan maksatları, ayetin akışından hareketle, insan bedeninin ölümden sonra çürüyüp aldığı şekildir. Beden bu şekilde çürüyüp toprak olunca da, onların sanılarınca kendine özgü bir etten oluşan, özel organlardan meydana getirilen ve birtakım maddî güçlerle donatılan insan yok olur. Yok olup tamamen ortadan kalkan bir şey de nasıl yeni bir yaratılışa tâbi tutulup var edilebilir?

Aslında kâfirlerin bu kuşkularının birçok boyutu vardır. Yüce Allah Kur'ân'ın değişik yerlerinde bu boyutların her birine uygun ve kökünü kazıyacak bir şekilde cevap vermiştir. [Kâfirlerin ölümden sonra diriliş gerçeğine ilişkin kuşkularının değişik boyutları şöyledir:]

1- Bu boyutlardan biri, toprağın normal bir insana dönüşmesini imkânsız görmeleridir. Buna cevap verilmiştir: Topraktaki elementlerin meniye, meninin alakaya (embriyoya), alakanın et parçasına ve et parçasının da normal bir insana dönüşmesi mümkün olduğuna ve bu süreç fiilen bir kere gerçekleştiğine göre, toprağın ikinci bir kez normal bir insana dönüşmesinin mümkün olduğundan kuşku duyulmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten yana şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra uzuvları önce belirsiz, sonra belirlenmiş canlı et parçasından yarattık."* (Hac, 5)

2- Bu boyutlardan biri, bir şeyin öldükten sonra yeniden var edilmesini imkânsız görmeleridir. Bu kuşkularına, bunun da tıpkı ilk kez yaratma gibi olduğu belirtilerek cevap verilmiştir. O hâlde daha önce var edilmesi mümkün olan bir şeyin ikinci kez var edilmesi de müm-

kündür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek."* (Yâsîn, 79)

3- Bu kuşkularının bir boyutu da, insanın zatının da ölümle birlikte yok olduğuna inanmalarıdır. Dolayısıyla ortada bir zat yoktur ki, yeni bir yaratılışa tâbi tutulsun. Ölümden ve yok olduktan sonra insan da yoktur; sadece birinin zihninde bir nevi tasavvur olarak kalır, objeler dünyasında değil.

Kur'ân'da kâfirlerin bu kuşkularına da cevap verilmiş ve şöyle denilmiştir: İnsan, sadece birtakım maddî organların bileşiminden meydana gelen bedenden ibaret değildir ki, bedensel bileşimi yok olup çözüldüğü zaman, insan da temelden yok olup gitsin. Bilakis insan gerçekliği, beden dediğimiz maddî bileşimle ilintili yüce ruhtan -dilersen nefisten diyebilirsin- ibarettir. Ruh -nefis- bedeni kendi amaçlarına ve hedeflerine varmak için kullanır. Bedenin yaşaması da ruha bağlıdır, kişiliği onunla korunmaktadır. Beden değişse de, yılların geçmesi ve ömrün sona doğru yaklaşmasıyla değişikliğe uğrasa da. Ölüm ise, Allah'ın ruhu bedenden alıvermesi, ruhun bedenle ilişkisini kesmesinden ibarettir. Diriliş de Allah'ın bedeni yeniden yaratması ve ruhla yeniden ilintili hâle getirmesinden, yani ahiretteki kesin hükmün gerçekleşmesi için huzurunda toplamasından ibarettir.

Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Dediler ki: 'Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman, gerçekten o vakit biz mi yeniden yaratılacağız?' Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler. De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."* (Secde, 10-11) Demek istiyor ki: Siz öldüğünüz zaman toprağın içinde kaybolup gitmezsiniz; ölmeniz, yok olmanız demek değildir. Bilakis insanların canlarını almakla görevlendirilen ölüm meleği, "kum=siz" ve "biz=na" zamirleriyle işaret edilen olguyu, yani nefisleri/canları alır. Böylece bunlar ölüm meleğinin avucunda kalırlar ve kesinlikle kaybolmazlar. Sonra diriltildiğiniz zaman, bedenlerinizin canlarınızla/ruhlarınızla birleşmesiyle Rabbinize döndürülürsünüz ve siz yine sizsiniz.

O hâlde insanın kalıcı bir hayatı vardır ve bu hayat, şu fani dünya hayatıyla sınırlı değildir. Onun başka bir yurtta Allah'ın kalıcılığı kadar

kalıcı bir hayatı olacaktır. İnsan o ikinci hayatında da, ancak birinci hayatında kazandığı iman ve salih amel gibi şeylerden yararlanır ve dünyadaki bu gününde yarını için mutluluk sağlayan donanımları hazırlar. Eğer dünyada hakka uyar, Allah'ın ayetlerine iman ederse, Allah'a yakınlığın, yaklaştırılmışlığın ve asla çürüyüp dağılmayan bir mülkün bereketiyle ahiretinde de mutlu olur. Ama eğer dünyada iken toprağa çakılıp kalırsa, dünyanın üzerine adeta kapaklanır da bütün uyarılara sırt çevirirse, bedbahtlık ve yıkım yurdunda kalıcı bir azaba çarptırılır. Boynuna yıkılmışlığın ve hüsrana uğramışlığın halkaları geçirilir, lanet çukurlarına, rahmetten uzaklığın karargâhına fırlatılır ve ateş ehli olur.

Buraya kadar sunduğumuz açıklamaları iyice kavrayıp yeterince üzerinde düşündüğün zaman, *"Onlar, Rablerini inkâr edenlerdir..."* ifadesinin, ilk anda akla geldiği gibi, salt *"Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi yaratılacağız?"* diyenlere yönelik bir azap tehdidi olmayıp, cümlenin akışının gerektirdiği zorunlu bir cevap olduğunu anlarsın.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kâfirlerin, "İnsan ölüp toprak olduktan sonra ortadan kalkar, kişiliği yok olur." şeklindeki sözleri zorunlu olarak şunu gerektiriyor: İnsan maddî biçimden, maddî hayatla yaşayıp şu bedensel yapısıyla ayakta duran bir varlıktan ibarettir. Ölümden sonra kalıcı olan başka bir hayatı söz konusu değildir ki Rabbinin bekasıyla o hayatı sürdürsün, Rabbine yakın olmakla mutlu olsun ve O'nun yanında kurtuluşa ersin. Diğer bir ifadeyle insan hayatı, maddî dünya hayatıyla sınırlıdır; ölümden sonrasını kapsamaz ve ebediyete kadar sürmez. Bu da aslında rubûbiyet makamını inkâr etmektir. Çünkü kendisine dönüş olmayan bir rabbin anlamı yoktur.

İşte onların bu sözlerinin kaçınılmaz gereği, insanın bütün ilgisini dünyevî hedefler ve maddî amaçlar üzerinde yoğunlaştırması, zihnini Allah katındaki kalıcı nimetlere ve muazzam mülke yöneltmemesi, dolayısıyla Allah'a yakın olmak için çaba sarf etmemesi, bu gününde yarını için çalışmamasıdır. Tıpkı zincire vurulduğu için hareket edemeyen, gerekli işlerini yerine getirmekten aciz olan prangalı gibi.

Bunun da kaçınılmaz sonucu, insanın zorunlu bir şekavet (mutsuzluk) ve ebedî bir azap girdabına batmasıdır. Çünkü bu (böyle bir anlayış ve bu anlayışın neden olduğu pratik hareket tarzı), mutluluğa yönelik kapasiteyi işlevsiz hâle getirir, mutluluğa giden yolu keser. İşte yüce Allah'ın, *"Onlar, Rablerini inkâr edenlerdir. Onların (dünyada) boyun-*

larında (cehalet ve inkârdan) tasmalar vardır. Onlar, ateş ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır." şeklindeki sözleri bu üç sonuca işaret etme amacına yöneliktir. [Şöyle ki:]

"Onlar, Rablerini inkâr edenlerdir." ifadesiyle, yukarıda işaret ettiğimiz anlayışın birinci gereğine işaret ediliyor. Yani ahireti inkâr eden insan rablik makamından ve kalıcı hayat gerçeğinden de yüz çevirir, Allah katındaki kalıcı nimetlere arkasını döner, onları inkâr eder.

"Onların (dünyada) boyunlarında (cehalet ve inkârdan) tasmalar vardır." ifadesiyle, yukarıda değindiğimiz sapkın anlayışın ikinci gereğine işaret ediliyor. Toprağa çakılıp kalmak, heva ve heveslere eğilim göstermek, cehalet kayıtlarıyla bağlanmak, inkâr ve küfür tasmasını boyuna geçirmek yani. Tefsirimizin birinci cildinde, *"Allah herhangi bir örnek vermekten çekinmez, sivrisinek olsun veya ondan üstün olan..."* (Bakara, 26) ayetini tefsir derken, bu tür Kur'ânî terimlerin, gerçek tanımlar veya mecazî tanımlar oluşu üzerinde durmuştuk. Oraya başvurulabilir.

"Onlar, ateş ehlidirler ve orada ebedî kalacaklardır." ifadesiyle de kâfirlerin çarpık düşüncelerinin üçüncü gereğine işaret ediliyor. Azap ve bedbahtlık içinde sonsuza dek kalmaları yani.

6) Onlar (o inkâr edenler), senden iyilikten (sağlık ve rahmetten) önce kötülüğü (azap ve helâki) çabucak istiyorlar. Hâlbuki (bildikleri gibi) onlardan önce nice ibret verici azap örnekleri gelip geçmiştir. (Oysa) şüphesiz senin Rabbin, zulümlerine rağmen gerçekten insanlara karşı (dünyada da, ahirette de) mağfiret sahibidir. Ve şüphesiz, senin Rabbinin (dünyada da, ahirette de) cezalandırması gerçekten şiddetlidir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "el-İsti'cal, bir işle ilgili olarak tacil/acele edilmesini istemek demektir. 'et-Ta'cil' ise, bir işi vaktinden önce yapmak anlamındadır. 'es-Seyyie', insan nefsine kötü gelen, onu huzursuz eden şey, kötülük demektir. Bunun karşıtı ise 'hasene'dir, insan nefsini sevindiren iyilik yani. 'el-Mesulat', cezalandırma amaçlı azaplar demektir. Tekili 'el-mesule'dir. Bazıları bu sözcüğün tekilinin 'el-musle' olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü savunanlar, çoğulun da 'el-musulat' olduğunu söylemişlerdir. 'Ğurfe' ve 'ğurufat' kelimesinde olduğu gibi. Bazıları da, çoğulun 'meslat' ve 'meselat' olduğunu söylemişlerdir." (Alıntı sona erdi.)

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Mesule, insana, başkalarına ürkecekleri bir örnek olacak şekilde ceza amaçlı inen azap demektir. [İbret alınması amacıyla birini tepeleme anlamına gelen] 'en-nekal' gibi. Çoğulu 'musulat' ve 'mesulat' şeklindedir. Bu ifade, hafifletme amacıyla 'min kablihimu'l-muslat' ve el-meslat' şeklinde de okunmuştur. Tıpkı 'azud' ve 'azd' ifadelerinde olduğu gibi.

"Onlar, senden iyilikten önce kötülüğü istiyorlar." ifadesinin orijinalindeki çoğul zamir, önceki ayette zikredilen kâfirlere dönüktür. İyilikten önce kötülüğü çabuk istemelerinden maksat, sırf Peygamberimizle (s.a.a) alay etmek maksadıyla, rahmet ve afiyetin indirilmesinden önce üzerlerine azabın indirilmesini istemeleridir. Böyle söylemelerinin altında alay etme maksadı yattığının kanıtı ise, cümle içinde hâl (durum bildirme) konumunda olan *"Hâlbuki (bildikleri gibi) onlardan önce nice ibret verici azap örnekleri gelip geçmiştir."* ifadesidir. Çünkü burada kastedilen, daha önce yaşayıp üzerlerine azap indirilerek kökleri kurutulan geçmiş milletlerin başına gelen azaptır.

Yukarıdan beri sunduğumuz gramatik analizleri de göz önünde bulundurduğumuz zaman ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: O inkâr edenler, senin kendilerini Allah'ın azabıyla korkuttuğunu işittikten sonra, sırf seninle alay etmek için rahmet ve afiyetten önce üzerlerine ilâhî azabın indirilmesini istiyorlar. Hâlbuki onlar kendilerinden önce yaşayan ve elçilerini inkâr ettikleri için üzerlerine ilâhî azap indirilen milletlerin akıbetlerinden haberdardırlar.

Bu bakımdan ayetin, bir tür hayret belirtme amacına yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

"(Oysa) şüphesiz senin Rabbin, zulümlerine rağmen gerçekten insanlara karşı (dünyada da, ahirette de) mağfiret sahibidir. Ve şüphesiz, senin Rabbinin (dünyada da, ahirette de) cezalandırması gerçekten şiddetlidir." ifadesi, yeni bir açıklamanın başlangıcı veya önceki açıklamayla ilintili hâl (durum bildirme) konumunda olup onların azabın indirilmesini istemelerinin hayret verici bir tutum olmasının sebebini açıklamaya yöneliktir. Diyor ki: Rabbin geniş rahmet sahibidir. Bu rahmet insanların her hâlini, hatta zulüm ve haksızlık ettikleri hâlleri dahi kapsar. Bunun yanında şiddetli bir gazap sahibidir de. Ancak rahmeti gazabının önüne geçmiştir. Peki, bunlara ne oluyor da geniş rahmetinden ve bağışlamasından yüz çevirip O'nun çetin azabını bir an önce istiyorlar? İşte buna şaşılır!

Ayetin akışından algıladığımız bu anlamdan, sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Cümlenin içinde yüce Allah'tan söz edilirken, *"senin Rabbin"* şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması, onların Allah'ı tek ve ortaksız Rab olarak kabul etmeyen putperest müşrikler olduklarına, bütün kavmi içinde yalnızca Peygamber'in (s.a.a) Allah'ı tek ve ortaksız Rab olarak kabul ettiğine işaret etmek içindir.

İkincisi: Ayette geçen mağfiret (bağışlama) ve ıkab (cezalandırma) dan maksat, dünyevî bağışlama ve cezalandırmadan daha geniş bir olgudur [hem dünyayı, hem de ahireti kapsamaktadır]. Çünkü müşrikler dünyevî kötülük ve cezalandırmanın bir an önce tepelerine indirilmesini istiyorlardı. Aynı şekilde yüce Allah'ın onlardan önce indirildiğinden söz ettiği cezalandırma amaçlı azaplar da, geçmiş milletlerin üzerine inen dünyevî azaplardı.

Kaldı ki, af ve bağışlama salt ölüm sonrasına veya kıyamet gününe özgü kılınamaz. Yine bu iki olgunun etkilerinin sadece ölüm sonrasıyla ve kıyamet günüyle sınırlı olduğu da söylenemez. Daha önce defalarca buna değindik. Yüce Allah rahmetini herkese şamil kılabilir. Hatta zulüm işler hâldeki zalime de. Eğer hikmeti gerektirirse, onun zulmünü bağışlayabilir. Ama bundan dolayı azaplandırabilir de. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer onları azaba çarptırırsan onlar senin kullarındır. Eğer günahlarını affedersen şüphe yok ki, sen izzet ve hikmet sahibisin."* (Mâide, 118)

Bu noktanın altını çizmek maksadıyladır ki, yüce Allah bağışlamadan söz ederken "nas=insanlar" ifadesini kullanmıştır, sözgelimi "müminler" veya "tövbe edenler" gibi bir ifade kullanmamıştır. Eğer insanlardan bir kimse Allah'ın rahmetine sığınır ve kendisini bağışlamasını isterse, Allah onu bağışlayabilir. Böyle bir istekte bulunanın kâfir, mümin, büyük günah işleyen ve küçük günah işleyen kimse olması fark etmez. Fakat eğer bir müşrik Allah'tan şirk koşuşunu bağışlamasını isterse, bu isteğiyle birlikte mümine dönüşür, artık müşrik sayılmaz. Allah da tevhide dönmediği sürece bir müşriki bağışlamaz. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 48)

Dolayısıyla şu kâfirlerin, öncesinde Allah'a ve Peygamberi'ne iman ettiklerini belirterek Allah'tan -hem de acele ile- işledikleri şirki veya

şirk koşmalarının uzantısı olan birtakım günahları bağışlaması yönünde bir istekte bulunmaları gerekirdi. Ya da zalim olmalarına rağmen Allah'tan afiyet (sağlık), bereket, hayırlı mal ve evlât dilemeleri gerekirdi. Çünkü Allah geniş rahmetiyle bu gibi şeyleri bahşeder, hatta kendisine inanmayan, emirlerine boyun eğmeyen kimselere bile. Ama zulüm işleme anındaki zalim, o esnada bağışlamanın kapsamına giremez. Çünkü yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."* (Cuma, 5)

Üçüncüsü: Ayette, "bağışlayandır" veya "bağışlayıcıdır" değil de "mağfiret sahibidir" şeklinde bir ifadenin seçilmiş olması, bilfiil bağışlamanın zulümlerine rağmen bütün zalimleri kapsadığı şeklindeki bir anlamadan kaçınılması içindir. Sanki şöyle deniyor: Zulümlerine rağmen O'nun yanında mağfiret vardır ve maslahata uygun olduğu zaman söz konusu bağışlamayı kullanmasını hiçbir şey engelleyemez. [Yani maslahat olduğu zaman dilerse bağışlayabilir. Yoksa her hâlükârda bağışlar anlamında değil, büyük zulüm olan şirki devam ettirse bile.]

Bu cümleden başka bir anlam da elde edilebilir. Şöyle ki: O'nun yanında mağfiret ve insanları bağışlama vardır. O bu bağışlamasıyla insanlardan dilediğini bağışlayabilir ve insanların işledikleri zulüm de, Allah'ın gazaplanmasına, temelden mağfiret/bağışlayıcılık vasfını terk etmesine ve artık hiç kimseyi bağışlamamasına neden olmaz. [Dolayısıyla Allah her zaman istediğini bağışlayabilir, şirkini devam ettiren müşriki bile. Yani kullarını zulüm işledikleri hâlde bile bağışlar.]

Ancak ifadenin bu şekilde anlamlandırılması, ayetle ilgili olarak bundan önce üzerinde durduğumuz bazı anlam inceliklerinin göz ardı edilmesini gerektirir. Ayrıca ayetin akışından böyle bir anlamın kastedildiği anlaşılmamaktadır.

Bu ayet ekseninde, Ehlisünnet'in Mutezile mezhebiyle diğer bazı grupları arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Ancak ayetin ifadesi mutlaktır ve bu mutlaklığın herhangi bir kayıtla sınırlandırılmasını gerektirecek hiçbir kanıt yoktur. Bir kayıttan söz edilecekse, o da *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz."* (Nisâ, 48) ayetidir.

AYETLERİN HADİS IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.v), *"(Oysa) şüphesiz*

senin Rabbin, zulümlerine rağmen gerçekten insanlara karşı (dünyada da, ahirette de) mağfiret sahibidir. Ve şüphesiz, senin Rabbinin (dünyada da, ahirette de) cezalandırması gerçekten şiddetlidir." ayetiyle ilgili olarak buyurdu ki: "Eğer Allah'ın bağışlaması ve günahları görmemezlikten gelmesi olmasaydı, hiç kimse huzur içinde yaşayamazdı. Yine eğer Allah'ın tahdidi ve cezalandırması olmasaydı, herkes (işlerini birine havale edip) kayıtsız davranırdı (bir şey yapmadan öylece dururdu)."

وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ ؕ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ ۫
وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾ اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغٖيضُ الْاَرْحَامُ
وَمَا تَزْدَادُ ۫ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبٖيرُ
الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ
بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ
يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ ؕ
وَاِذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُٓوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ ۚ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾
هُوَ الَّذٖي يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾
وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خٖيفَتِهٖ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصٖيبُ بِهَا
مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَدٖيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾ لَهُ دَعْوَةُ
الْحَقِّ ۫ وَالَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ لَا يَسْتَجٖيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ
اِلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهٖ ۚ وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِرٖينَ اِلَّا فٖي ضَلَالٍ
﴿١٤﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ
بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾ قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ ۚ قُلْ
اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا ۚ قُلْ هَلْ

يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ ۚ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ
شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ ۜ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ
الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

7- Kâfir olanlar diyorlar ki: "Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!" Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var.

8- Allah her dişinin (cenin olarak) neyi taşıdığını, rahimlerin neyi çekip eksilttiğini (hayız kanını kullandığını) ve neyi artırdığını (loğusalık kanı gibi dışa attığını) bilir. (Çünkü) O'nun katında her şey ölçü iledir.

9- O, gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilendir; büyüktür (her kemalin sahibidir) ve çok yücedir (her şeye egemendir).

10- (Öyleyse) sizden, sözü gizleyen ile onu açığa vuran, geceleyin saklanıp gizlenen ile gündüzün kendini göstererek yürüyen kimse (O'nun yanında) birdir. (O, hepsini bilir.)

11- Onun (her insanın) önünde ve arkasında (hâlihazırındaki ve geçmişindeki cismî ve ruhî özellikleri için) takipçiler (etrafını saran melekler) vardır ki, onu Allah'ın emrinden (dolayı) korurlar. Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez. Allah bir toplum için (durumunu değiştirmesi sonucu) kötülük dilediğinde ise, artık onun için geri çevrilme olmaz. (Çünkü) onların O'ndan başka bir velileri (yönetenleri) yoktur.

12- Korku ve ümit(lenmeniz) için size şimşeği gösteren ve (yağmur yüklü) ağır bulutları oluşturan O'dur.

13- Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder ve melekler de O'nun korkusundan (tenzih ederler). Yıldırımları göndererek

onunla dilediğini çarpar. Onlar (putperestler) ise, Allah hakkında tartışıp dururlar. Oysa O'nun (onların kötülüklerini ortaya çıkarma yolundaki) tuzağı ve gücü pek şiddetlidir.

14- Gerçek dua (kabulü kesin olan dua) yalnız O'na aittir. O'ndan başkasını çağırdıkları şeyler ise, onlara (müşriklere) hiçbir şeyle karşılık vermezler (onları hiçbir şeye kavuşturmazlar). Ancak ağzına ulaşsın diye iki avucunu (uzaktaki) suya doğru açan, oysa ağzına su ulaşmayan kimse gibi isteği karşılanır (dolayısıyla hiçbir şekilde istekleri karşılanmaz). Kâfirlerin duası sapmış, yoldan çıkmıştır (amaca ulaşmaz).

15- Göklerde ve yerde olanlar isteyerek veya istemeyerek sadece O'na secde ederler (emrine boyun eğerler). Gölgeleri de sabahları ve akşamları (uzayıp kısalarak O'na secde eder).

16- De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah'tır." De ki: "Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine hiçbir yarar ve zarar verme gücüne sahip olmayan veliler mi edindiniz?" De ki: "Körle gören (kâfirle mümin) bir olur mu? Ya da karanlıklar ile aydınlık (küfür ile iman) eşit olur mu?" (Ey Resulüm!) Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar koştular da (bu iki) yaratma onlarca birbirine mi benzedi? De ki: "Her şeyi yaratan Allah'tır. O tektir, her şeye üstündür."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıda sunduğumuz ayetler grubu, müşriklerin, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki sözlerine değiniyor. Ardından da bu sözlerine şöyle cevap veriyor: "Peygamber, Allah tarafından insanları hakka iletme yasası doğrultusunda gönderilmiş bir uyarıcıdan başka bir şey değildir." Ve ayetlerin akışı bir bakıma bu cevabın bir değerlendirmesi biçiminde akıp gidiyor.

7) Kâfir olanlar diyorlar ki: "Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!" Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var.

İfadenin orijinalinde geçen "ayet"ten maksat, bundan önceki ayette, *"Onlar (o inkâr edenler), senden iyilikten (sağlık ve rahmetten) önce kötülüğü (azap ve helâki) çabucak istiyorlar."* ifadesiyle işaret edilen hak ile batılı birbirinden ayırmak amacıyla indirilen ve inanmayan ümmetin helâk olmasına neden olan, yani oradakinin tekrarı sayılacak ayet (mucize) değildir. Bunun böyle olmadığını, ayetin akışının böyle bir değerlendirmeye elverişli olmamasından anlıyoruz. Şayet böyle bir anlam kastedilmiş olsaydı, ["ve yagulu-llezine keferû levlâ...=kâfir olanlar diyorlar ki:..." değil de,] "ve yegulûne levlâ...=onlar diyorlar ki:..." şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması gerekirdi.

Bilakis maksat şudur: Müşrikler, Hz. Peygamber'den (s.a.a) peygamberlik iddiasını kanıtlayacak Kur'ân dışında başka bir ayet ve mucize göstermesini istiyorlardı. Çünkü Kur'ân'ı küçümsüyorlardı, ona değer vermiyorlardı. Mucize olacak başka bir ayet istiyorlardı. Musa, İsa ve diğer peygamberlere (hepsine selâm olsun) indirilen türden bir mucize gibi. Dolayısıyla, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki sözleri, Kur'ân'a yönelik tarizlerinin (kinayeli söylemlerinin) bir ifadesiydi.

"Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var." ifadesine gelince; burada hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltilerek cevap bizzat ona veriliyor [müşriklere yöneltmesi emredilmiyor]. Hitabın öneride bulunan müşrikler yerine Peygamberimize yöneltilmiş olup da ayrıca Peygamberimize (s.a.a) bu cevabı müşriklere duyurmasının emredilmemiş olmasında; onların anlayıştan yoksun oldukları, gerekli aklî ve zihnî yeteneğe sahip olmadıkları için cevap vermeye değer görülmediklerine yönelik bir tariz vardır. Çünkü müşriklerin mucize talebinde bulunmaları, onların asılsız bir sanılarına dayanıyordu. Kur'ân'ın bu hususla ilgili onlardan aktardığı birçok yerde işaret ettiği gibi, onlar bir elçinin mutlak gaybî bir güce sahip olmasının, istediği her şeyi anında yapabilmesinin ve kendisinden istenen her şeyi anında yerine getirebilmesinin zorunluluğuna inanıyorlardı.

Oysa elçi, kendileri gibi bir insandan başka bir şey değildir. Allah onu onları Allah'ın azabına karşı uyarmak, Allah'a kulluk sunmaktan kaçınıp büyüklük taslamaktan ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktan sakındırmak üzere elçi olarak göndermiştir. Allah'ın bu şekilde elçi

gönderişi, yürürlükte olan evrensel bir ilâhî yasanın gereğidir. Şöyle ki, Allah her varlığı yaratılışının gereği olan kemal düzeyine ulaştırır, kullarını dünya ve ahiret hayatlarının yararına olan şeylere yöneltir.

O hâlde elçi, elçi olması hasebiyle kendileri gibi bir insandır. Tıpkı kendileri gibi, o da kendisine zarar ve fayda vermeye, öldürmeye ve hayat vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya muktedir değildir. Onun görevi, sadece Rabbinin mesajını duyurmaktır. Mucize göstermeye gelince, bu yetki Allah'a aittir. Dilediği zaman ve dilediği şekilde mucizeyi indirip gösterir. Dolayısıyla mucize göstermeyi peygambere önermek, salt bir cehalet örneğidir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Onlar senden mucize/ayet getirmeni istiyorlar. -Hâlbuki ellerinde en üstün mucize olan Kur'ân bulunmaktadır.- Ama senin bu hususta herhangi bir yetkin yoktur. Sen sadece bir hidayet edicisin. Onları uyarmak suretiyle doğru yola iletiyorsun. Allah'ın, kulları arasındaki evrensel yasası, her kavme kendilerini doğru yola iletecek bir hidayet edici birini göndermeyi öngörmektedir.

Ayet, yeryüzünde her zaman insanları doğru yola iletecek bir hidayet edicinin mutlaka bulunacağına delâlet ediyor. Bu hidayet edici, ya uyarıcı bir peygamber olur ya da onun dışında Allah'ın emriyle insanlara rehberlik edecek bir yol gösterici. Tefsirimizin ikinci cildinde peygamberlik ile ilgili konuların akışı içinde[1] ve yine tefsirimizin birinci cildinde imametle ilgili açıklamaların kapsamında[2] konuyla ilgili uzun değerlendirmelerde bulunduk.

8) Allah her dişinin (cenin olarak) neyi taşıdığını, rahimlerin neyi çekip eksilttiğini ve neyi artırdığını bilir. (Çünkü) O'nun katında her şey ölçü iledir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Ğade'ş-şey'u ve ğadehu ğayruhu, anlam olarak 'nakase=çekildi, eksildi' ve 'nakasehu ğayruhu=başkası onu geri çekti, eksiltti ' gibidir. Yüce Allah şöyle buyurur: *'Su çekildi.'* [Hûd, 44] *'Rahimlerin neyi çekip eksilttiğini...'* Yani rahimlerin çözümleyerek toprağın çektiği, yuttuğu su gibi sıvılaştırdığını... 'el-Ğayzatu', suyun biriktiği ve çekildiği yer demektir. 'Leyletun ğaizatun ise karanlık gece anlamındadır." (Alıntı burada sona erdi.)

1- [el-Mizan, c.2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında]

2- [el-Mizan, c.1, Bakara Suresi, 124. ayetin tefsiri sırasında]

Yukarıda sunduğumuz gramatik analizleri göz önünde bulundurduğumuzda, *"her dişinin neyi taşıdığını"*, *"rahimlerin neyi çekip eksilttiğini"* ve *"neyi artırdığını"* ifadelerinde zikredilen üç olgunun, hamilelik zamanında rahimlerde gerçekleşen oluşumlara işaret edilmekte olduğunu anlıyoruz. Şu hâlde, her dişinin taşıdığı şey, cenindir. Rahim cenini korur, kapsar. Rahimlerin çekip eksilttiği ise, rahme akan hayız kanıdır ki, rahim bu kanı ceninin beslenmesinde kullanır. Artırdığı ise, dışarıya attığı kandır. Loğusalık kanı, normal kan ve kimi zaman hamilelik esnasında kadının gördüğü kırmızı bir madde gibi. Bu anlam, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) nakledilmiştir. Bazıları da bu görüşü İbn Abbas'a nispet etmişlerdir.

Tefsir bilginlerinin büyük bir kısmının görüşü ise şu yöndedir: Rahimlerin eksilttiğinden maksat, rahimlerin dokuz aylık normal hamilelik süresinden eksilttiği vakittir. Artırdığından maksat da, bu süreye eklediği vakittir.

Ancak bu değerlendirme tanıklık edecek somut bir kanıttan yoksundur. Çünkü bu anlamda eksiltme, bir tür kinayeli anlatım olur ki, somut bir karinesi olmadan bu şekilde yorumlamak doğru olmaz.

Bazı tefsir bilginlerinden rivayet edilen görüş ise şöyledir: Rahimlerin eksilttiğinden maksat, hamileliğin en az müddeti olan altı aydan az süredir. Bu da düşük yapılması durumunda gündeme gelir. Rahimlerin arttırdığından maksat da, en uzun süreli gebelikten sonra gerçekleşen doğumdur. Diğer bazılarına göre, rahimlerin eksilttiğinden maksat, ecelin eksilmesi, artırmasından maksat da ecelin artırılmasıdır.[1]

Bundan önceki yorumla ilgili değerlendirmemiz, bu iki yorum için de geçerlidir. Söylediğimiz gibi, ayetin akışına en uygun yorum, eksiltme ve arttırmadan maksadın, rahimdeki kanın içeride tüketilmesi ve dışarı atılması olmasıdır.

"O'nun katında her şey ölçü iledir." ifadesindeki ölçüden (mikdar) maksat, her şeyin sınırlandığı, belirginleştiği, başkalarından ayrıldığı sınırdır. Çünkü var olan bir şey, kendi içinde belirginleşmek ve başkalarından ayrılmak zorundadır. Böyle olmasa, kesinlikle var olmazdı.

Her şeyin bir ölçü ile oluşu ve aşamayacağı bir sınırla sınırlanışı, Kur'ânî bir gerçektir. Kur'ân'da sık sık bu gerçeğe işaret edilir: *"Allah*

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.150]

her şey için bir ölçü koymuştur." (Talâk, 3), *"Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz."* (Hicr, 21) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Her şey, aşamayacağı bir sınırla çevirili olduğuna göre ve bu sınır Allah tarafından, O'nun emriyle belirlendiğine göre, hiçbir varlık Allah'ın katından ve kuşatmasından çıkamadığına, O'nun bilgisinin dışına taşamadığına göre, -nitekim bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Kuşkusuz, Allah her şey üzerinde şahittir."* (Hac, 17), *"Bilesiniz ki O, her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 54), *"Zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz."* (Sebe', 3)- yüce Allah'ın her dişinin neyi taşıdığını, rahimlerin neyi çekip eksilttiğini ve neyi arttırdığını bilmemesi imkânsızdır.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda yer alan *"O'nun katında her şey ölçü iledir."* ifadesi, ayetin başında yer alan *"Allah her dişinin (cenin olarak) neyi taşıdığını... bilir."* diye başlayan ifadenin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. O hâlde bu ve sonrasındaki ayet, bundan önceki ayetin devamı niteliğindedir. Buna göre yüce Allah her şeyi bilir, her şeye kadirdir, duaları kabul eder ve her şey O'na boyun eğer. O hâlde O, rablik makamına lâyıktır. Dolayısıyla mucize göstermek de O'nun yetkisindedir, senin değil; sen sadece bir uyarıcısın.

9) O, gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilendir; büyüktür (her kemalin sahibidir) ve çok yücedir (her şeye egemendir).

Daha önce defalarca vurguladığımız gibi, "gayb=görülmeyen" ve "şahadet=görülen" kavramları göreceli anlamlardır. Çünkü bir şey, bir başkasına göre gayb (görülmez) iken, bir diğerine göre görülen (şahadet) olabilir. Çünkü daha önce de vurguladığımız gibi, varlıklar kendilerinden ayrılmaz, vazgeçilmez sınırlara sahiptirler. Dolayısıyla eğer bir varlık başka bir varlığın sınırının içinde ise, onun sınırının dışında değilse, onun açısından görülendir, idrak edebileceği şekilde algılanıp gözlemlenendir. Ama eğer bir varlık bir şeyin sınırının içinde değilse, dışında ise, onun açısından gaybdır, idraki için algılanamaz, gözlemlenemezdir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, gaybı Allah'tan başkası bilemez. Gaybın Allah'tan başkası için malûm/bilinen olmayan bir olgu olmasına gelince; sebebi şudur ki, bilmek bir tür kuşatmadır, dolayısıyla bir şeyin kendi sınırları dışında, varlığı kendi kuşatıcılığına yabancı olan bir başka şeyi kuşatmasının anlamı yoktur. Allah'ın gaybı bilmesine gelince de, sebebi şudur: Yüce Allah'ın varlığı herhangi bir sınırla sınırlandırı-

lamaz, O her şeyi kuşatmıştır. Bir şey kendi sınırlarının O'nun tarafından kuşatılmasına engel olamaz. O hâlde hiçbir şey, başkası açısından gayb olsa da, O'nun açısından gayb olamaz.

Dolayısıyla yüce Allah'ın gaybı (görülmeyeni) ve şahadeti (görüleni) bilmesinin anlamı gerçekte şu demektir: Allah açısından gayb ve görülmeyen diye bir şey yoktur. Bilakis varlıkların birbirleriyle karşılaştırılmaları açısından gündeme gelen görülmeyen ve görülen olguların her ikisi de Allah'a nispetle görülendir.

Buna göre, *"O, gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilendir."* ifadesinin anlamı şöyledir: Bilgi sahiplerinin, varlıklarının sınırlarının dışında olmadığı için bildikleri ve yine varlıklarının sınırlarının dışında olduğu için bilmelerine imkân olmadığı şeylerin tümü Allah için bilinen (malûm) ve görünendir (meşhud). Çünkü O, her şeyi kuşatmıştır.

"Büyük ve çok yücedir." ifadeleri (kebir ve muteal), Allah'ın güzel isimlerindendir. Küçüklüğün karşıtı olan büyüklük, göreceli olarak belirginleşen anlamlardandır. Çünkü cisimler farklı hacimleri itibariyle birbirleriyle karşılaştırıldıkları zaman, bir şey, karşılaştırıldığı şeyin hacminin aynısına ve buna ek olarak fazlasına sahipse büyüktür, böyle olmayan da küçüktür. Daha sonra bu kavramın anlamında genişletmeye gidilmiş ve cisim olmayan soyut olgularla ilintili olarak da kullanılmıştır.

Büyüklük anlamının yüce Allah'ın zatına yaraşan izahı ise şöyledir: Allah bir şeyin sahip olduğu bütün kemal niteliklerinin sahibidir, onları kuşatmıştır. Dolayısıyla O, büyüktür. Yani her kemal sahibinin kemaline sahiptir.

"Muteal", "teâlâ" kökünden türemiş bir sıfattır ve en ileri derecede yücelik demektir. Bunu şu ayetten de anlamak mümkündür: *"Allah onların söyledikleri şeylerden münezzehtir; son derece yücedir ve uludur."* (İsrâ, 43) Bu ayette geçen "uluvven kebiren=son derece yücedir ve uludur" ifadesi, "teâlâ=münezzehtir" ifadesinin meful-i mutlakıdır ve bir bakıma "teâliyen" sözünün yerine kullanılmıştır. Buna göre Allah hem Âli'dir (yücedir), hem de Müteali'dir (çok yücedir, yücelikte aşkındır). Âli'dir; çünkü her şeyin üzerindedir, ona egemendir. Yücelik bir anlamda egemenlik demektir. Müteali'dir; çünkü yüceliğin en son derecesine kadar yücedir. Çünkü O'nun yüceliği her yücenin yüceliğine nispeten büyüktür. O her yüceye her açıdan egemen olan yücedir.

Buradan hareketle, *"O, gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilendir"* ifadesinden sonra *"büyüktür ve çok yücedir."* ifadesine yer verilmesinin nedenini kavrayabiliyoruz. Çünkü her iki ismin birlikte ifade ettiği anlam şudur: Allah her şeyi kuşatmış, her şeye egemen olmuştur ve hiçbir şey O'na egemen olamaz, hiçbir açıdan kesinlikle O'nu alt edemez. Çünkü O görüleni bildiği gibi, görülmeyeni de bilir. Hiçbir gayb O'na egemen olamaz, O'nu alt edemez. Dolayısıyla hiçbir şey O'nun bilgisinin kapsamının dışına çıkamaz. Aynı şekilde görülen hiçbir şey de O'na egemen olamaz. O, görüleni ve görülmeyeni bilir. Çünkü O büyüktür ve çok yücedir, her yücelikten aşkındır.

10- (Öyleyse) sizden, sözü gizleyen ile onu açığa vuran, geceleyin saklanıp gizlenen ile gündüzün kendini göstererek yürüyen kimse (O'nun yanında) birdir. (O, hepsini bilir.)

Ayetin orijinalindeki "saribun" kelimesinin kökü olan "es-serebu" ve "es-surubu"; baş aşağı gitmek, gözyaşının akması, mutlak olarak yolda gitmek anlamına gelir. Araplar, "serebe, serben ve suruben" derler. "Merre, merren ve mururen" gibi. el-Müfredat'ta bu şekilde bir açıklamaya yer verilir. Buna göre "saribun", kendini gösterek bir yolda yürüyen kimse demektir.

Bu bakımdan ayetin, önceki ayete ilişkin bir ayrıntılı açıklama mahiyetinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla verilen mesaj şudur: Yüce Allah görüleni de, görülmeyeni de eşit şekilde bildiğine göre, sizden sözü gizleyenle açıkça söyleyen O'nun açısından birdir. Allah onların ikisinin de sözlerini bilir, konuştuklarını işitir. Gizleyenin gizlemesi, O'ndan bir şeyi gizleyemez. Yine sizden geceleyin gizlenen, gecenin karanlığına bel bağlayan, üzerine karalığın perdelerini çekip gözlerden kaybolan ile gündüzün yolda yürüyen, açıkça görünüp kimseden gizlenmeyen kimse arasında bir fark yoktur. Allah her ikisini de bilir. Geceleyin kendince bir tuzak kurup gizlenen kimsenin gizlenmesi, Allah'tan da gizlendiği anlamına gelmez.

11) Onun (her insanın) önünde ve arkasında (hâlihazırındaki ve geçmişindeki cismî ve ruhî özellikleri için) takipçiler (etrafını saran melekler) vardır ki, onu Allah'ın emrinden (dolayı) korurlar. Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez. Allah bir toplum için (durumunu değiştirmesi sonucu) kötülük diledi-

ğinde ise, artık onun için geri çevrilme olmaz. (Çünkü) onların O'ndan başka bir velileri (yönetenleri) yoktur.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla "lehu=onun", "yedeyhi=önünde", "halfihi=arkasında" ve "yahfezûnehu=onu korurlar" ifadelerindeki zamirlerin dönük oldukları merci, yer birdir. Bu zamirlerin döndükleri merci olarak en elverişlisi ise, önceki ayette yer alan ifadedir. "Men eserre'l-kavl=sözü gizleyen kimse" ifadesindeki ism-i mevsul (men=kimse) yani. Dolayısıyla yüce Allah'ın her hâlini bildiği bu insanın önünde ve arkasında takipçiler vardır.

Bir şeyi takip etmek, ancak onun arkasından gelmek, onu izlemek şeklinde olabilir. Dolayısıyla, takipçilerin *"önünde ve arkasında"* şeklinde nitelendirilmiş olması, ancak kişinin yolda yürüyor olması ve ardından takipçilerin onun etrafında dönmesi durumunda gerçekleşebilir. Yüce Allah insanın bu şekilde bir seyir hâlinde olduğundan söz etmiştir: *"Ey insan! Şüphe yok ki sen Rabbine karşı çaba üstüne çaba göstermektesin."* (İnşikak, 6) İnsanın Rabbine dönüş yolunda olduğunu ifade eden başka ayetler de bu anlamdadır: *"Siz de O'na döneceksiniz."* (Yâsîn, 83), *"O'na döndürüleceksiniz."* (Ankebût, 21) Buna göre, Rabbine doğru yürüyen insanın önünde ve arkasında onu koruyan bazı takipçiler vardır.

Sonra Kur'ân'ın düşünce sistematiğinden anlaşıldığı gibi, insan sadece şu iskeletten ve maddî bedenden ibaret değildir. Bilakis insan, nefis (ruh) ve bedenden oluşan bir bileşimdir. Onunla ilgili hususların temelini, özünü onun nefsi oluşturmaktadır. Nefis (ruh) ise, bilinç ve irade sahibi bir varlıktır. Emir ve yasaklar onun bu özelliğine yöneliktir. Ödül ve ceza, rahat ve acı, mutluluk ve mutsuzluk bu nefisle kaimdir. İyi ameller ve kötü davranışlar ondan sadır olurlar. Küfür ve iman nitelikleri nefse nispet edilir. Bu açıdan beden, insanın maksatlarına ve ihtiyaçlarına ulaşmada kullandığı bir alet konumundadır.

Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman, insanın önü ile arkası nitelemelerinin daha geniş anlamlar kazandıklarını; bütün maddî, cismanî ve manevî, ruhanî olguları kapsayan bir niteleme olduklarını görürüz. Şu hâlde, insanın yaşamı boyunca onun cismini kuşatan cisimlerin ve cismanî olguların bir kısmı, onun önünde ve karşısında, bir kısmı da arkasında, ardında gerçekleşir. Aynı şekilde Rabbine yöneliş yolundaki insanın kat ettiği bütün nefsanî/ruhanî aşamaların, yakınlık ve uzaklık gibi ele geçirdiği, içinde dolaşıp durduğu bütün ruhsal du-

rumların; mutluluk, bedbahtlık, iyi ameller, kötü, ifsat edici davranışlar ve bunlar için azık olarak hazırladığı ödül ve cezalar ya insanın ardında, ya da önünde gerçekleşir. Yüce Allah'ın sözünü ettiği bu takipçilerin, insanla olan bir tür ilişkileri sonucu bu hususlarda etkinlikleri vardır.

Yüce Allah'ın, kendisi için bir zararı giderme, bir yararı kazanma, ölüm, hayat ve diriliş olgularına güç yetirmediğinden söz ettiği insanın, kendi nefsini ve nefsinin yanında hazır olan veya nefsinden gaip olan etkilerini koruması mümkün değildir. Bilakis onları koruyan, yüce Allah'tır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah daima gözetlemektedir."* (Şûrâ, 6), *"Rabbin gerçekten her şeyi koruyandır."* (Sebe', 21) Bu işte görevlendirdiği koruyucuların olduğunu da söylemiştir: *"Üzerinizde bekçiler vardır."* (İnfitâr, 10)

Eğer yüce Allah'ın bazen koruyucu bekçiler, bazen de takipçiler olarak nitelendirdiği bu aracılar olmasaydı, insanın nefsini ve nefsinin etkilerini her bir yandan fanilik kuşatacak, yokluk önlerinden ve arkalarından büyük bir hızla onlara yaklaşacaktı. Ancak insanın nefsiyle nefsinin etkilerinin korunması Allah'tan olan bir emirle gerçekleştiği gibi yok olması, ortadan kalkması, bozulup çözülmesi de Allah'ın emrine bağlıdır ve Allah'tan olan bir emirle gerçekleşmektedir. Çünkü mülk Allah'ındır (her şeyin sahibi ve hükümranı Allah'tır). Mülkünün işlerini ise ancak yüce Allah yönlendirir, mülkünde sadece kendisi tasarrufta bulunur. Kur'ânî öğretinin yol göstericiliğinde vardığımız gerçek budur. Bu anlamı içeren ayetlerin sayısı o kadar fazladır ki, bunları burada teker teker sıralamaya gerek yoktur.

Melekler de her ne yapıp ediyorlarsa, Allah'ın emriyle yapıp ediyorlardır. Nitekim ulu Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Allah kendi emriyle melekleri gönderir."* (Nahl, 2), *"O'ndan önce konuşmazlar; onlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler."* (Enbiyâ, 27)

Bundan da anlıyoruz ki, bu koruyucu takipçiler, koruduklarını Allah'ın emriyle korudukları gibi, onu Allah'ın emrinden de koruyorlar. Çünkü işin yok oluş, helâk, zayi oluş ve bozuluş boyutu Allah'ın emrine bağlı olduğu gibi kalıcılık, doğruluk, sağlık boyutları da Allah'ın emrine bağlıdır. Dolayısıyla bedensel bileşim dediğimiz oluşum ancak Allah'ın emriyle varlığını sürdürebildiği gibi, aynı şeklide bu bileşimin çözülüşü de ancak Allah'ın emri ile gerçekleşir. Yine ruhsal bir durum veya bir amel yahut bir amelin etkisi ancak Allah'tan olan bir emirle

sabitleşirken, bu gibi şeylerin boşa gitmeleri ve tükenip zail olmaları da Allah'tan olan bir emir iledir. O hâlde, her emir Allah'a aittir ve her iş eninde sonunda O'na döner.

Bu demektir ki, sözünü ettiğimiz koruyucular insanı Allah'ın emriyle korudukları gibi, onu Allah'ın emrinden de koruyorlar. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette geçen *"onu Allah'ın emrinden korurlar."* ifadesinin bu şekilde algılanması gerekir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamaları göz önünde bulundurduğumuz zaman, *"Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez."* ifadesinin, *"onu Allah'ın emrinden korurlar."* ifadesiyle bütünlük arz edişinin sebebini ve ona ilişkin bir gerekçeli açıklama oluşunu anlamış bulunuyoruz. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Allah bu takipçileri görevlendirmiş ve emriyle insanı emrinden korumalarını istemiş, onu helâk olmaktan ve üzerinde bulunduğu durumun değişikliğe gitmesinden engellemelerini istemiştir. Böyle yapmasının sebebi de şudur: Allah'ın evrensel yasası, bir kavim kendi manevî durumunu değiştirmedikçe onun durumunu değiştirmemesi şeklinde yürürlüğe konulmuştur. Şükür hâlini nankörlükle, itaat hâlini isyankârlıkla, iman niteliğini şirk niteliğiyle değiştirmeleri gibi. Böyle bir değişikliğe gitmeleri, Allah'ın kendilerine yönelik nimetinin azaba, hidayetin saptırmaya, mutluluğun bedbahtlığa dönüşmesine neden olur.

"Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez." ayeti özet olarak şunu anlatıyor: Yüce Allah kendi katından insana bahşettiği nimetlerle, insana dönük olarak fıtratın istikameti doğrultusunda hareket eden nefsanî durumlar arasında bir ayrılmazlığın, bir kaçınılmaz gerektiriciliğin olmasına kesin olarak hükmetmiştir. Bu nedenle bir toplum fıtratın doğrultusunda hareket edip Allah'a inansa ve buna bağlı olarak iyi, salih ameller işlese, dünya ve ahiret nimetleri onları takip eder. Nitekim Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer o ülkelerin halkı iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık. Fakat onlar yalanladılar."* (A'râf, 96) Toplumlar durumlarını koruyup sürdürdükçe, kendileriyle ilgili ilâhî yaklaşım da değişmeden devam eder. Buna karşılık kendi (içteki) durumlarını değiştirdikleri anda, yüce Allah nimeti azaba dönüştürmek suretiyle onların dıştaki (haricî, objektif) durumunda değişiklik yapar.

Bu ayetten genel bir hüküm çıkarsamak mümkündür. Şöyle ki: İnsanların ruhsal durumlarıyla objektif/dışsal (haricî) durumlar arasında zorunlu bir ayrılmazlık, gerektiricilik vardır ve bu olgu hem iyilik açısından, hem de kötülük açısından geçerlidir. Dolayısıyla bir kavim iman ediyorsa, Allah'a itaat edip nimetinden dolayı O'na şükrediyorsa, Allah açık ve gizli nimetleriyle çepeçevre onları bürür. Bu durum onlar değişinceye, küfre sapıncaya, yoldan çıkıncaya kadar devam eder. O zaman Allah nimetini azaba, uğursuzluğa dönüştürür ve bu durum onlar değişinceye, iman edinceye, Allah'a itaat edinceye ve O'na şükredinceye kadar devam eder. O zaman Allah azabı kaldırıp nimetlerini yeniden bahşeder.

Ancak ayetin akışı, bu tarz bir genel anlam çıkarsamaya elverişli değildir. Özellikle söz konusu ifadeden hemen sonra *"Allah bir toplum için (durumunu değiştirmesi sonucu) kötülük dilediğinde ise, artık onun için geri çevrilme olmaz."* ifadesine yer verilmiş olması böyle bir genelleştirmeye engeldir. Çünkü bu ifade, bir toplumun durumunu değiştirmeden Allah'ın onun durumunu değiştirmeyeceğine yönelik hükmünün ne anlam ifade ettiğinin en somut açıklamasıdır. Çünkü değişiklik kötülüğe doğru olduğundan, "bir kavmin kendinde" olanın iyilik olmasından başka seçenek kalmıyor. Bu inceliğe özellikle okuyucuların dikkat etmesi gerekmektedir.

Kaldı ki yüce Allah, *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. Allah çoğunu da affeder."* (Şûrâ, 30) buyurmuştur. Burada Allah, kötülüklerin çoğunu affettiğini, izlerini sildiğini belirtiyor. O hâlde şer boyutu itibariyle insanın amelleri ve durumlarıyla kendi dışındaki etkileri arasında zorunlu bir ayrılmazlık ve kaçınılmazlık yoktur. Ama iyilik boyutu itibariyle böyle bir zorunluluk ve gereklilik mevcuttur. Nitekim yüce Allah benzeri bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bu, bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolayıdır."* (Enfâl, 53)

"Allah bir toplum için (durumunu değiştirmesi sonucu) kötülük dilediğinde ise, artık onun için geri çevrilme olmaz." ifadesine gelince; bunun cümlenin akışında yer alması, ayetin başından itibaren gözetilen ilk maksatla ilintili değildir. Fakat yüce Allah her şeyin katında bir ölçüye tâbi olduğunu ve bütün insanların takipçilerinin bulunduğunu,

bu takipçilerin Allah'ın emri doğrultusunda insanları Allah'ın emrinden koruduklarını, helâk olmasına veya değişmesine ya da varlığında mustarip olmasına engel olduklarını, Allah'ın kendilerine bahşettiği durum üzere kaldıkları sürece kendilerine verilen nimetleri değiştirmeyeceğini vurguladığından dolayı, değinilen bu değişikliğin aslında mutluluktan bedbahtlığa, nimetten felâkete yönelik olmasının da kesinlikle hükme bağlanmış kararlardan olduğunun, hiç kimsenin bunu engelleyemeyeceğinin, bu işin tamamen Allah'ın elinde olup O'nun dışında hiç kimsenin etkinlik payının olmadığının vurgulanmasına da gerek duyulmuştur. Böylece kesin olarak açığa çıkıyor ki, insanlar gerek hayır ve gerekse şer açısından Allah'ın hükmünden kurtulamazlar ve Allah'ın kudret kabzasında tutulmuş hâldedirler.

Buna göre bu ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah bir toplum için kötülük dilediğinde ise, -ki ancak onların kendilerinde bulunan kulluk özelliklerini ve fıtratın gereklerini değiştirmeleri durumunda bunu diler- artık bu kötülük, yani bedbahtlık, felâket ve ibret verici azap için geri çevrilme olmaz.

"(Çünkü) onların O'ndan başka bir velileri (yönetenleri) yoktur." ifadesi, *"Allah bir toplum için (durumunu değiştirmesi sonucu) kötülük dilediğinde ise, artık onun için geri çevrilme olmaz."* ifadesine ilişkin açıklayıcı bir atıf mahiyetindedir. Bu açıdan söz konusu ifadeye ilişkin gerekçeli bir açıklama işlevini de görür. Dolayısıyla onlar için yüce Allah'tan başka işlerini düzene sokmayı üstlenecek bir veli olmadığına göre, Allah'ın onlar için irade edeceği bir kötülüğü geri çevirecek kimse de olmaz.

Buraya kadar yapılan bütün açıklamaları göz önünde bulundurduğumuzda ayetlerin akışını da esas alarak, ayetin anlamının -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Bütün insanların her hâlinde takipçileri vardır ki, Allah'a doğru seyrinde onların önlerinde ve arkalarında, yani içinde bulundukları anda ve geçmişlerinde kendilerini izlerler. Bunlar Allah'ın emri doğrultusunda, Allah'tan olan bir diğer emirle onların durumlarının değişmesine, dolayısıyla helâke, fesada veya bedbahtlığa düşmelerine karşı onları korurlar. Durumlarını değiştirecek olan bu diğer emir, ancak toplumun kendi (iyi) durumlarını değiştirmeleri hâlinde etkisini gösterir. O zaman Allah onların sahip oldukları nimeti değiştirir ve onlar için kötülük diler. Al-

lah da bir toplum için kötülük dilediğinde, artık onun için geri çevrilme olmaz. Çünkü onların Allah'tan başka işlerini yürütecek bir velileri yoktur ki, Allah'ın onlar için dilediği kötülüğü geri çevirebilsin.

Tüm bu açıklamalar neticesinde aşağıdaki hususların açığa kavuştuğunu görüyoruz:

Birincisi: Tefsirini sunduğumuz ayet, önceki ayetlerde yer alan *"O'nun katında her şey ölçü iledir."* ifadesine ilişkin ayrıntılı bir açıklama niteliğindedir. Çünkü bu cümle, Allah katında her varlığın değişmez, aşılmaz, aykırı hareket edilmez bir sınırının olduğunu, bu yüzden hiçbir varlığın Allah'ın bilgisinin dışına çıkamayacağını bildirmektedir. Tefsirini sunduğumuz bu ayet ise, bu olgunun insan boyutunu ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Şöyle ki, insanın önünde ve arkasında bazı görevli takipçiler vardır ki, bunlar insanı ve insanla ilintili her olguyu helâk olmaya ve durumunda değişiklik yaşamaya karşı korumaktadırlar. Bu yüzden insan, ancak Allah'tan bunun dışında bir emrin sadır olması durumunda helâk olur, değişime uğrar.

İkincisi: İnsanın nefsi, bedeni, nitelikleri, durumları, amelleri ve bunların sonuçları, kısacası her şeyi bir meleğin koruması altındadır. İnsan Allah'a doğru seyrinde her zaman bu hâldedir; durumunu değiştirinceye kadar böyle devam eder. Dolayısıyla asıl koruyucu Allah'tır ve O'nun adına bunları korumakla yükümlü olan melekleri vardır. Bu, Kur'ânî bir gerçektir.

Üçüncüsü: Ortada, insanların sahip oldukları özellikleri değiştirmelerini gözetleyen, pusuda bekleyen bir olgu daha var. Yüce Allah bu olgunun özelliğiyle ilgili olarak, toplumun kendinde bulunan özellikleri değiştirmesi durumunda etkinlik gösterir nitelikte olduğunu vurgulamıştır. Toplum kendinde olanı değiştirince, Allah onların sahip oldukları nimeti, onların değişmesini pusuda bekleyen olgu ile değiştirir. Bu olgunun etkinlik alanları arasında, ertelenmesi ve aykırı hareket etmesi düşünülemeyen ecel-i müsemmanın (kesinleşmiş ecelin, sürenin) gelişi yer almaktadır. Ulu Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: *"Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları biz, şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık."* (Ahkaf, 3), *"Allah'ın tayin ettiği vade gelince, artık o ertelenemez."* (Nûh, 4)

Dördüncüsü: Allah'ın emri, bütün varlıkların özlerine, içlerine ve uzantılarına her hâlükârda egemendir ve her şey gerek değişmezliği

anında, gerekse değişikliği anında Allah'ın emrine itaat etmekte, O'nun ululuğuna boyun eğmektedir. Allah'ın emri, bazısını bazısıyla karşılaştırdığımızda farklı gibi görünse ve koruyucu emir ile değiştirici emir olmak üzere iki kısma ayrılsa da, değişmez tek bir düzene tâbidir. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, Rabbim doğru yoldadır."* (Hûd, 56), *"Bir şeyi yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı, 'Ol!' demekten ibarettir. Hemen oluverir. Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!"* (Yâsîn, 82-83)

Beşincisi: Her topluluğun iyiliği, takva sahibi oluşu ve şükredişi ile bu durumlarını değiştirmedikleri sürece gizli ve açık nimetlerin ve bereketlerin Allah katından topluca üzerlerine akıp inişi, sürekli oluşu ve aralarında kalıcılık kazanması arasında bir kaçınılmaz gerektiricilik olması, kesinleşmiş bir hüküm ve her zaman yürürlükte olan ilâhî evrensel bir yasa gereğidir. Nitekim yüce Allah bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir: *"Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, yüzlerine gökten ve yerden bereket kapıları açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de onları işlediklerinin cezasına çarptırdık." (A'râf, 96), "Eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi arttıracağım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."* (İbrâhîm, 7), *"İyiliğin karşılığı, iyilikten başka bir şey midir?"* (Rahmân, 60)

İşte ayetten açıkça anlaşılan husus şudur: Bir toplumun içinde iyiliğin yaygınlaşması ile nimetin kendilerine devamlılık kazanması arasında bir gerektiricilik ve ayrılmazlık vardır. Bir toplumun veya bir kısmının içinde fesadın yaygınlaşması ile azabın ve felâketin üzerlerine inmesi arasında bir gerektiriciliğin olup olmamasına gelince ise, tefsirini sunduğumuz ayet böyle bir gerektiriciliğin olduğuna değinmemektedir. *"Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez."* ifadesi, en fazla şunu ifade ediyor: İnsanların kendilerini değiştirmeleri durumunda Allah'ın onları değiştirmesi caiz ve mümkündür. Dolayısıyla bu ayet değiştirmenin mümkünlüğünü ifade ediyor, gerekliliğini ve fiilen yürürlükte oluşunu değil. Bu nedenledir ki, ayetin akışında değişikliğe gidilerek, *"Allah bir toplum için (durumunu değiştirmesi sonucu) kötülük dilediğinde ise, artık onun için geri çevrilme olmaz."* deniliyor ve "Böylece Allah onlar için geri çevrilmesi olmayan bir kötülük diler." denilmiyor.

Bu anlamı şu ayet de destekliyor: *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. Allah çoğunu af-*

feder." (Şûrâ, 30) Bu ayet açıkça gösteriyor ki, değişiklik esnasında, bazı değiştirmelerden vazgeçiliyor, onlar affediliyor.

Konuyu birey açısından ele aldığımızda ise, bu ayetten anladığımız kadarıyla bireyin salih amelleri ile manevî ameller arasında ve değişmesi ile değiştirilmesi arasında bir zorunlu ayrılmazlık vardır. Ancak salih ameller işliyor olması ile maddî nimetler arasında zorunlu ayrılmazlık yoktur.

Bütün bunların hikmeti açıktır. Çünkü sözünü ettiğimiz bu ayrılmazlık, evrensel düzenin parçaları arasındaki uyuşma ve örtüşme hükmünün ve her türün kendi varoluş amacına yönelik bir hareket içinde olması ilkesinin gereğidir. Allah her varlık türü için bir hedef ve amaç öngörmüştür. Aynı zamanda her varlığı kendisi için öngörülen hedefe ulaştırmada yardımcı olacak özelliklerle donatmıştır. Sonra yüce Allah bu varlık bütününe egemen olan evrensel yasanın parçaları arasında uyum ve örtüşme meydana getirip bu özelliği yaygınlaştırmıştır. Öyle ki bütün varlıklar, parçaları arasında zıtlaşma ve çelişme olmayan tek bir varlık görüntüsünü vermektedir. Dolayısıyla evrensel yasa sisteminin doğasının gereği, her varlık türünün esenlik, nimet ve saygınlık içinde varlığını sürdürmesidir. Bir varlık türünün amacına ulaşması ancak bu şekilde mümkün olur çünkü.

Bu bakımdan, insan türü temel fıtratının öngördüğü çizgiden sapmadıkça veya dışarıdan bir etken onu saptırmadıkça, evrensel yasa, onun mutlu olmasını, nimetler içinde olmasını ve doğruluktan ayrılmayacak şekilde hayatını sürdürmesini sağlayacak tarzda gelişir. Fakat insan türü fıtratının bu temel çizgisinden saptığında, aralarında fesat/bozgunculuk başını alıp gittiğinde, bu, varlık âleminin parçaları arasındaki dengeyi bozar, bu da nimetin ayrılışını, hayatın altüst oluşunu, insanların kendi elleriyle kazandıkları günahlardan dolayı bozgunculuğun karada ve denizde yaygınlaşmasını gerektirir. Böyle yapmakla Allah, insanlara, belki tekrar fıtratın yoluna dönerler diye, yaptıklarından bazılarının acısını tattırır.

Bu olgunun bireyler ve kişilerle ilintili olmayıp, bir bütün olan tür ile ilintili olduğu açıktır. Bu yüzden türün salih oluşu ile üzerine yağdırılan genel nimetler arasındaki ayrılmazlık bireyler açısından geçerli değildir. Çünkü türün aksine, bu türü oluşturan kimi bireylerin gaye ve hedefleri geçersiz kılınabilir. Oysa türün varoluş hedefinin geçersiz kılınıp iptal olması, yaratılışta oynamak anlamına gelir ki, yüce Allah bir

ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık."* (Duhân, 38) Tefsirimizin ikinci cildinde insanların işledikleri amelleri incelerken, bu konuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştuk.[1]

Bu açıklama sayesinde bazılarının bu ayete yönelttikleri eleştirinin yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Diyorlar ki: Ayet, zahirî ifadesi itibariyle, bir toplum günah işlemek suretiyle kendi özelliklerini değiştirmediği sürece Allah'ın ona bahşettiği nimetlerin durumunda bir değişiklik yapmayacağını ifade etmektedir. Oysa bu, şeriatın "bazı bireylerin işlediği günahlardan dolayı, toplumun tümü sorumlu tutulmaz" şeklindeki kesin ilkesiyle çelişmektedir.

Ancak böyle bir çıkarsamanın, bütünüyle ayetin ifade tarzından uzak olduğu apaçık ortadadır.

Ayet üzerinde düşündüğümüz zaman, zihnimizde uyanan bazı değerlendirmelerdir bunlar. Bu arada tefsir bilginleri arasında ayetin tefsiri ile ilgili çok şiddetli ihtilâflar yaşanmıştır. Bunları çeşitli açılardan ele alacağız:

1- Öncelikle "lehu muakkıbatun=onun için takipçiler vardır" ifadesindeki zamirin (hu) dönük olduğu merci hakkında ihtilâf etmişlerdir. Kimine göre bu zamir, "men eserre'l-kavl=sözü gizleyen kimse" ifadesindeki ism-i mevsule (men=kimse) dönüktür.[2] Ki biz daha önce bundan söz etmiştik.

Kimine göre bu zamir, yüce Allah'a dönüktür. Yani Allah'ın, insanın önünde ve arkasında bazı takipçi melekleri vardır ki onu korurlar.[3] Ancak bu yorum, ayetin akışı içinde yer alan zamirlerin farklılık arz etmesini gerektirir. Sonra, gerektirici belirgin bir maksat ve incelik söz konusu olmaksızın, *"Allah'ın emrinden"* ifadesinde iltifat sanatına (zamirden zahir isme geçişe) başvurulmuş olması sonucunu doğurur.

Kimine göre, zamir Peygamber efendimize (s.a.a) dönük olup onu koruyan meleklerden söz etmektedir.[4] Bu yorum da tıpkı bir önceki

---

1- [el-Mizan, c.2, Bakara Suresi, 216-218. ayetlerin tefsiri sırasındaki "Ceza Açısından Amellerin Hükmü Üzerine" başlığı altında.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.151]

3- [age.]

4- [age.]

yorumda olduğu gibi, zamirlerin farklılaşmasını gerektirir. Oysa ayetin akışı, zamirler arasında bir farklılık olmadığını ortaya koymaktadır. Sonra böyle bir yorum, üzerinde durduğumuz ayetin, kendisinden önceki ayetle bağlantılı olmaması sonucunu doğurur. Çünkü önceki ayetlerde Peygamberimizden (s.a.a) söz edilmemiştir.

Kimine göre de zamir, önceki ayette işaret edilen "men huve saribun bi'n-nahar=gündüzün kendini göstererek yürüyen kimse"ye dönüktür.[1] Ancak yorumlar içinde en çürüğü budur. İleride tekrar buna döneceğiz.

2- Sonra tefsir bilginleri "muakkıbat=takipçiler" ifadesinin anlamı hakkında ihtilâf etmişlerdir. Kimine göre, bu kelimenin aslı "mu'tekıbat"-tır. Bir harfin dönüştürülmesi ve bir diğer harfe idğam edilmesi sonucu "muakkıbat"a dönüşmüştür. Şöyle denir: "İ'takabehu" yani onu tuttu, hapsetti. "İ'takabe'l-kavmu aleyhi" yani topluluk onun aleyhinde yardımlaştı.[2] Ancak bu yorum, yanlış olduğu ileri sürülerek reddedilmiştir.

Bazısına göre ise, bu sözcük tef'il kalıbından türemiştir. Dolayısıyla "ta'kib", bir başkasının insanı arkasından izlemesi demektir. Bu arkadan izleyen kişi sanki ayağını takip ettiği kişinin ayağının arkasına koyuyormuş gibi oluyor. Bu yorumu ileri sürenlerin bazıları şöyle demiştir: Takipçiler, insanı Allah'a doğru seyrinde takip eden meleklerdir ve bu melekler ondan kesinlikle ayrılmazlar, onu korurlar.[3] Biz de daha önce bununla ilgili kanaatimizi belirtmiştik.

Bazıları da demişlerdir ki: Takipçiler, gece ve gündüz insanın işlediği amelleri yazan meleklerdir. Bunlar nöbetleşerek bu işi devraldıklarından bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Çünkü gece melekleri gündüz meleklerini takip ederler, gündüz melekleri de gece meleklerini takip ederler ve insanın amellerini kaydedip korurlar.[4] Ancak bu yorum, *"Onun için... takipçiler vardır"* ifadesinin zahirine terstir. Sonra ifadede geçen *"onu... korurlar"* ifadesinin de, "onun aleyhine olmak üzere kaydedip korurlar" şeklinde anlamlandırılmasını gerektirir.

Kimileri ise, "Takipçilerden maksat, kralları ve emirleri korumak maksadıyla arkadan izleyen muhafızlar, polisler ve korumalardır." de-

---

1- [el-Keşşaf, c.2, s.517]

2- [el-Kebir, c.19, s.18]

3- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.111]

4- [el-Kebir, c.19, s.18]

mişlerdir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Gündüzün yürüyenler, yani krallar ve emirler için, muhafızlardan ve polislerden oluşan takipçiler vardır. Bunlar onların etrafını sararak onları Allah'ın emrinden, kaza ve kaderinden, böyle bir şeye güçlerinin yettiğini sanarak, korumaya çalışırlar.[1] Bu yorum, çürüklüğü şöyle dursun, Allah'ın ayetleriyle eğlenmenin tipik bir örneğidir.

3- *"Önünde ve arkasında"* ifadesi hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre, bu ifade "muakkıbat (takipçiler)" ile ilintilidir. Yani onu önden ve arkadan takip ederler.[2] Fakat bu yorumun yanlışı şuradadır ki, takip etme ancak arkadan gerçekleşir.

Bazısına göre, "yahfezûnehu (onu korurlar)" ifadesiyle ilintilidir. Dolayısıyla cümlenin akışında öne alma (takdim) ve arkaya sarkıtma (tehir) vardır. Bunu da göz önünde bulundurduğumuzda cümlenin normal sıralanışı şöyle olmalıdır: Onu önünden ve arkasından Allah'ın emrinden korurlar.[3] Ancak bu yorumla ilgili bir kanıt bulmak mümkün değildir.

Kimine göre, bu ifade "olma" ve "kuşatma" gibi takdirî bir ifadeyle ilintilidir. Ya da ifade bir şekilde böyle bir anlamı içermektedir. Bu durumda da kastedilen anlam şudur: Onun takipçileri vardır ki, bunlar önünden ve arkasından onu kuşatırlar.[4] Daha önce bu yorumla ilgili görüşümüzü belirtmiştik.

Diğer bir açıdan şöyle denmiştir: *"Önünde ve arkasında"* ifadesinden maksat, yer itibariyle ön ve arka olgularıdır. Yani onu önünden ve arkasından kuşatarak tehlikelere karşı korurlar.[5]

Kimi de şöyle demiştir: Bu ifadeyle kastedilen, kişinin önceden işlediği amelleri ile sonradan işlediği amellerdir. Melekler bunları korurlar ve yazarlar.[6]

Fakat bu iki yorumun içerdiği tahsisi (özelleştirmeyi) kanıtlayacak somut bir kanıt yoktur.

1- [Tefsir-i Taberî, c.13, s.71]

2- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.112]

3- [age.]

4- [age.]

5- [el-Kebir, c.19, s.19]

6- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.112]

Kimi de şöyle demiştir: Önünden ve arkasından maksat, insanın şimdiki hâli ile geçmişindeki cismî ve ruhî özellikleridir. Bu görüşü daha önce okuyucuların dikkatine sunmuştuk.

4- Yine tefsir bilginleri, "yahfezûnehu=onu korurlar" ifadesi hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre bu ifadenin anlamı, "yahfezûne aleyhi=onun aleyhine korurlar" şeklindedir.[1] Kimine göre de, mutlak olarak koruma kastedilmiştir. Başkaları da, "Zarar verecek şeylerden koruma anlamı kastedilmiştir." demişlerdir.[2]

5- "Min emrillah=Allah'ın emrinden" ifadesi hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazısına göre bu ifade, "muakkıbat=takipçiler" ifadesiyle ilintilidir ve "min beyni yedeyhi=önünde ve arkasında", "yahfezûnehu=onu korurlar" ve "min emrillah=Allah'ın emrinden" ifadeleri, "muakkıbat=takipçiler"in sıfatlarıdır. Ancak bu görüş, ayetin zahiriyle bağdaşmamaktadır.[3]

Kimine göre, söz konusu ifade, "yahfezûnehu=onu korurlar" ifadesiyle ilintilidir ve ifadenin başındaki "min" harf-i cerri, nedensellik veya beraberlik anlamını içeren "ba" harf-i cerri anlamında kullanılmıştır. Buna göre kastedilen anlam şudur: Onu Allah'ın emri nedeniyle veya Allah'ın emri beraberliğinde korurlar.[4]

Bazısı da şöyle demiştir: İfade, "yahfezûnehu=onu korurlar" cümlesiyle ilintilidir ve başındaki "min" harf-i cerri de iptida (başlangıç) veya kaynaklanış anlamını ifade eder. Yani, onu Allah'ın emrinden başlayan bir korumayla veya Allah'ın emrinden kaynaklanan bir korumayla korurlar.[5]

Diğer bazısının görüşü de şöyledir: İfade, aynen yukarıda söylendiği gibidir; ancak "min" harf-i cerri "an" harf-i cerri anlamını ifade eder. Yani, onu Allah'ın emrinden koruyarak, emrin ona ilişmesine ve onu bürümesine engel olurlar. Bu görüşü savunanlar, "emr"i cezalandırma şeklinde yorumlamışlardır. Yani, onu Allah'ın cezalandırmasından korurlar. Şöyle ki, her günah işlediğinde Allah'tan mühlet vermesini,

1- [Tefsir-i Taberî, c.13, s.80]
2- [Tefsir-i Ebu's-Suud, c.13, s.80]
3- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.113]
4- [el-Kebir, c.19, s.19]
5- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.152]

cezalandırmasını ve azaba çarpıtmasını ertelemesini isterler. Bedbaht kılınışını bir süre daha ertelemesini, belki tövbe edip doğru yola döner diye tehir etmesini dilerler.[1]

Ancak sunduğumuz bu görüşlerin büyük kısmının yanlışlığı o kadar belirgindir ki, ayrıca açıklama yapmaya gerek yoktur.

6- Tefsir bilginleri, *"Onun önünde ve arkasında takipçiler vardır..."* ifadesinin bağlantısı hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre bu ifade, *"gündüzün kendini göstererek yürüyen kimse"* ifadesiyle bağlantılıdır.[2] Biz daha önce bu ifadenin anlamını sunmuştuk.

Kimine göre, *"Allah her dişinin (cenin olarak) neyi taşıdığını... bilir."* veya *"O, gaybı (görülmeyeni) ve görüleni bilendir."* ifadesiyle bağlantılıdır. Yani Allah onları bildiği gibi, başlarına onları koruyan muhafızlar da dikmiştir.

Kimine göre de *"Sen ancak bir uyarıcısın..."* ifadesiyle bağlantılıdır. Yani Peygamber efendimizin (s.a.a) meleklerce korunmaktadır.[3]

Doğrusu bu ifade, *"O'nun katında her şey ölçü iledir."* ifadesiyle bağlantılı, ona ilişkin bir tür açıklama mahiyetindedir. Ki bu ifadeyle ilgili değerlendirmeye daha önce yer vermiştik.

7- Bu arada *"Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez..."* ifadesinin bağlantısı hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazısına göre, bu ifade, *"Onlar (o inkâr edenler,) senden iyilikten (sağlık ve rahmetten) önce kötülüğü (azap ve helâki) çabucak istiyorlar."* ifadesiyle bağlantılıdır. Yani, Allah, ancak bir toplumun değişikliğe uğradığını bildiği zaman onlara azap indirir. Öyle ki içlerinden ileride Allah'a iman edecek kimselerin çıkacağını veya şu anda babasının sülbünde olduğu hâlde ileride iman esaslı bir hayat yaşayacağını bildiği kimselerin bulunması durumunda onlara azap indirmez.[4]

Bir diğer görüşe göre, *"gündüzün kendini göstererek yürüyen kimse"* ifadesiyle ilintilidir. Buna göre, bu kişi günah işlediği zaman sahip olduğu kulluk özelliklerini değiştirmiş olur, böylece koruma kaldırılır

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.112]

2- [el-Kebir, c.19, s.19]

3- [et-Tibyan, c.6, s.228]

4- [el-Kebir, c.19, s.22]

ve üzerine azap iner. Görüldüğü gibi, bu iki görüş de ayetlerin akışından oldukça uzaktırlar.

Doğrusu ise şudur: *"Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez..."* ifadesi, kendisinden önce yer alan *"onu Allah'ın emrinden korurlar."* ifadesine yönelik bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Ki biz daha önce buna değindik.

12) Korku ve ümit(lenmeniz) için size şimşeği gösteren ve (yağmur yüklü) ağır bulutları oluşturan O'dur.

Ayetin orijinlinde geçen "sehab", "sehabe"nin çoğuludur ve bulut anlamına gelir. Çoğul olduğu için de çoğul olan "sıkal (ağırlar)" ile nitelendirilmiştir.

"Yurîkum" kelimesinin mastarı olan "ira", görenin görmesi için görme organınca algılanma özelliğine sahip bir şeyi açığa çıkarmak, göstermek demektir. Ya da insanı görme ve algılama özelliğine sahip kılma anlamına gelir. Ancak "yurîkum=size gösteren" ifadesiyle "yunşiu=oluşturan" ifadesi arasındaki karşılıklılık durumu, önceki anlamı desteklemektedir.

"Havfen ve tamean" ifadesi, cümle içinde meful-i leh (gayeyi bildirme) işlevini görüyor. Yani, korkmanız ve ümitlenmeniz için. Bu iki kelimenin fail anlamında iki mastar olmaları ve "kum=siz" zamirine ilişkin hâl olmaları da ihtimal dâhilindedir. O zaman da "Size korkanlar ve ümitlenenler olduğunuz hâlde şimşeği gösterir" şeklinde bir anlam elde edilmiş olur.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: İçinizdeki korku ve ümit niteliklerini ortaya çıkarması için sizin gözlerinize şimşeği gösteren O'dur. Nitekim yolcu olanlar ondan korkar, evlerinde olanlar da onu görmekle ümitlenirler. Denizde olanlar şimşekten korkar, karada olanlar onu görmekle ümide kapılırlar; yıldırımdan korksalar da, ardından gelen yağmurdan dolayı ümitlenirler. Yine kendi oluşturmasıyla yağmur yüklü bulutları yaratan da O'dur. Şimşek ayetinin gösterme fiiliyle, bulut ayetinin de oluşturma (inşa) fiiliyle ifade edilmiş olmasında ince bir anlamın gözetildiği gayet açıktır. [Şöyle ki, ayette şimşeğin faydası olarak korku ve ümitlenmeden söz edilmiştir ve şimşeğin yaratılışının bu faydayı ifade etmediği ortadadır. Dolayısıyla bu hususun ifade edilmesi için uygun olan, şimşeğin çakmasını insanlara

göstermektir. Ancak bulutlarda durum farklıdır, onları zikretmekten asıl maksat oluşturmalarındaki faydayı dile getirmektir.]

13) Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder ve melekler de O'nun korkusundan (tenzih ederler). Yıldırımları göndererek onunla dilediğini çarpar. Onlar (putperestler) ise, Allah hakkında tartışıp dururlar. Oysa O'nun (onların kötülüklerini ortaya çıkarma yolundaki) tuzağı ve gücü pek şiddetlidir.

Ayette geçen "es-savaik", "es-saika"nın çoğuludur. Şimşek ve gök gürültüsüyle birlikte gökten inen ateş paresi (yıldırım) demektir. "Yucadilûne" kelimesinin kökü olan "el-cedel", karşıdakini alt etmek amacıyla mübalağalı bir şekilde yapılan sözlü tartışma ve çekişme demektir. Bu kelimenin aslı, "Cedelte'l-hable=ipi sağlam düğümledin" kullanımıdır. "el-Mihal" de, "mâhele, yumahilu=ona tuzak kurdu, onu güçlendirdi ki, hangisinin daha güçlü olduğu ortaya çıksın ve onunla tartıştı ki, kötülüklerini ve kusurlarını ortaya çıkarsın" kökünden türemiş bir mastardır. O hâlde, *"Oysa O'nun tuzağı ve gücü pek şiddetlidir."* ifadesinin anlamı -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Putperestler -ayette sunulan kanıtlar onlara yöneliktir- tıpkı atalarının geleneklerine sarılarak, kulluk sundukları düzmece ilâhların rabliklerini kanıtlamak amacıyla Allah'ın rabliği hakkında tartışıp dururlar. Oysa yüce Allah'ın tuzağı ve gücü pek şiddetlidir. Çünkü O, onların kötülüklerini ve ayıplarını bilir, bunları ortaya çıkarıp onları rezil edecek güce sahiptir.

14) Gerçek dua (kabulü kesin olan dua) yalnız O'na aittir. O'ndan başkasını çağırdıkları şeyler ise, onlara (müşriklere) hiçbir şeyle karşılık vermezler (onları hiçbir şeye kavuşturmazlar). Ancak ağzına ulaşsın diye iki avucunu (uzaktaki) suya doğru açan, oysa ağzına su ulaşmayan kimse gibi isteği karşılanır (dolayısıyla hiçbir şekilde istekleri karşılanmaz). Kâfirlerin duası sapmış, yoldan çıkmıştır (amaca ulaşmaz).

Ayetin orijinalindeki "yed'ûne" kelimesinin kökü olan "dua" ve "davet", çağrılanın dikkatini çağırana yöneltme girişimidir. Genellikle sözle veya işaretle gerçekleştirilen bir eylemdir. "İsticabet" ve "icabet" kelimeleri de, çağrılanın çağırana çağrısından dolayı yönelmesi anlamına gelir. Duanın aynı zamanda ihtiyacın giderilmesini istemeyi, icabetin de bu ihtiyacın giderilmesini kapsaması ise, "dua" ve "icabet"

kavramlarının amaçlarını bütünleyen son noktadır; bu kavramların anlamlarının kapsamında yer almazlar.

Evet, dua; ancak dua edilen kimsenin dikkatini dua edene yöneltecek nazar ve anlayış, yine duaya icabet edecek güç ve kararlılık sahibi olan biri olması durumunda gerçek dua olur. Çağrıyı anlamayan veya anladığı hâlde dua edenin ihtiyacını karşılayacak güce sahip olmayan birine yönelik dua, görünürde dua gibi olsa da gerçek dua değildir.

Ayette, *"Duanın gerçeği yalnız O'nundur."* ifadesi ile, Allah'tan başkasına yapılan duanın icabetten yoksun olduğunu, ardından kâfirlerin duasının hedefini şaşırdığını ifade eden *"O'ndan başkasını çağırdıkları şeyler..."* ifadesinin karşıt olgular olarak sunulmasından şunu anlıyoruz ki, ayette geçen *"davetu'l-hak"*dan maksat, batıl olmayan hak duadır. Bu ise, dua edilenin işittiği ve sonra karşılığını verdiği duadır. Kuşkusuz bu da yüce Allah'ın sıfatlarından biridir. Çünkü Allah duaları işitir, kullarına yakındır, dualarına karşılık verir. O zengindir, rahmet sahibidir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* (Bakara, 186), *"Bana dua edin, kabul edeyim."* (Mü'min, 60) Dikkat edilirse, her iki ayette de ifadeler mutlaktır ve duanın kabul edilmesi için gerçek dua olmasından, duanın sadece Allah'a yönelik olup O'ndan başkasıyla kesinlikle ilintili olmamasından başka bir şart koşulmamıştır.

Şu hâlde "davetu'l-hak=gerçek dua" ifadesi, mevsufun sıfatına izafe edilmesine örnek oluşturmaktadır. Ya da gerçek bir izafe terkibini oluşturuyor. Şöyle ki, hak ve batıl duayı aralarında bölüştürüyorlar, böylece duanın bir kısmı hakkın oluyor ve bu tür dua kesinlikle kabul edilir; bir kısmı batılın oluyor ve bu tür bir dua kesinlikle hedefini şaşırır ve kabul edilmez. İşitmeyen veya karşılık verecek gücü bulunmayan birine dua etmek gibi.

Bundan önceki ayetlerde, yüce Allah her şeyi bildiğini ve büyük bir güce sahip olduğunu vurgulamıştı. Bu ayette ise, gerçek duanın ve icabetin kendisinin olduğunu dile getiriyor. O hâlde Allah her şeyi bilen ve her şeye güç yetiren olduğu gibi, duaları da kabul edendir. Bu gerçek, üzerinde durduğumuz ayette ispat (sabit kılma, olumlama) ve nefy (olumsuzlama) yöntemiyle ifade edilmiştir. Yüce Allah, önce duanın gerçeğini kendisi için sabit kılıp olumluyor, sonra kendisinden başkasına yönelik duayı nefyedip olumsuzluyor.

Birinci yönetimle ilgili şöyle buyuruyor: *"Gerçek duanın (kabulü kesin olan dua) yalnız O'na aittir"* İfadenin orijinalinde zarfın (lehu) öne alınmış olması, sınırlandırma anlamını ifade eder. Hemen sonrasında dua olgusunun Allah'tan başkasıyla ilintili olarak olumsuzlanmış olması da bu sınırlandırıcı anlamı pekiştirici bir husustur. İkinci yöntemle ilgili ise şöyle buyuruyor: *"O'ndan başkasını çağırdıkları şeyler ise, onlara (müşriklere) hiçbir şeyle karşılık vermezler (onları hiçbir şeye kavuşturmazlar). Ancak ağzına ulaşsın diye iki avucunu (uzaktaki) suya doğru açan, oysa ağzına su ulaşmayan kimse gibi isteği karşılanır."* Burada yüce Allah, müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak dua ettikleri düzmece ilâhların, onların dualarına hiçbir şekilde karşılık vermediklerini belirtiyor. Nitekim bu gerçeği Kur'ân'ın başka yerlerinde de vurgulamıştır. Buna göre, müşriklerin dua ettikleri düzmece ilâhlar ya putperestlerin genelinin kulluk sunduğu putlardır ki, bunlar cansız cisimler olup bilinç ve iradeden yoksundurlar. Ya da melekler veya cinler, yıldızların manevî şahsiyetleri ve insanlar gibi putların rableridir. Müşriklerin has bir kesiminin de anladığı gibi bunların hiçbiri kendileri açısından bir zarar, bir yarar, ölüm veya hayat, ya da yeniden dirilme gibi hususlarda etkinlik gösteremezler. Kendileri için böyle olduklarına göre, başkalarına ne yapabilirler ki? Oysa mülkün tümü Allah'ındır, bütün güç ve kudret O'nundur. Dolayısıyla On'dan başkasından bir şey umulmaz.

Sonra duanın karşılık görmesinin olumsuzlanmasına ilişkin genel değerlendirmeden yalnızca bir tek tabloyla temsil edilen bir durum istisna ediliyor. O da verilen şu örneğin içerdiği manzaraya pek benziyor: *"Ancak ağzına ulaşsın diye iki avucunu (uzaktaki) suya doğru açan, oysa ağzına su ulaşmayan kimse gibi isteği karşılanır."*

Çünkü susuz insan, eğer su içmek istiyorsa, önce suya yaklaşmalı, sonra avuçlarını uzatıp suyu avuçlayarak ağzına götürmelidir. O zaman susuzluğunu giderebilir. Gerçek anlamda istek budur ve bu istek kişiyi doğruya yönelme ve doğru yolu bulma bağlamında amacına ulaştırır. Fakat sudan oldukça uzakta olan susuz bir kimse düşünün. Bu adam susuzluğunu gidermek için hiçbir sebebi devreye sokmuyor, sadece su ağzına girsin diye uzaktan avuçlarını uzatıyor. Elbette bu şekilde su ağzına girmeyecektir. Böyle bir kimse gerçek anlamda istekte bulunmuyor, sadece istekte bulunmuş gibi yapıyor, o zaman da maksadına erişmiyor.

İşte yüce Allah'tan başkasına dua edenler, bu şekilde ağızlarına girsin diye uzaktan ellerini suya doğru uzatan kimseye benzerler. Böyle bir kimse için, görüntü olarak anlamsız ve isim olarak müsemmasız bir dua dışında bir şey gerçekleşmiş olmaz. Allah'tan başkasını çağırdıkları şeyler de kendilerine dua edenlerin isteklerini hiçbir şeyle karşılamazlar, onların ihtiyaçlarını gideremezler. Sadece uzaktan ellerini suya doğru uzatarak suyun ağzına girmesini bekleyen kimsenin durumuna benzer boş bir ümit verirler, o kadar. Yani gerçekten dua etmiyorlar, dua ediyor gibi yapıyorlar; onlar için sadece duanın görüntüsü oluşmaktadır. Nitekim uzaktan ellerini suya doğru açarak su isteyen kimse için de ancak istek görüntüsü oluşmaktadır.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Ancak ağzına ulaşsın diye iki avucunu (uzaktaki) suya doğru açan, oysa ağzına su ulaşmayan kimse gibi isteği karşılanır."* ifadesinin içerdiği istisna, müstesna edilen olgunun genel olumsuzluğunda herhangi bir eksilmeye yol açmamakta, sadece istisnanın görünümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu istisna, kendisinden müstesna edilenin hükmünün pekiştirilmesini ifade etmektedir [kendisinden müstesna edilenin hükmünü kısıtlama amacına yönelik değildir]. Çünkü sonuçta verilen mesaj şudur: Allah'tan başkasını çağırdıkları şeyler, onların isteklerini karşılamazlar. Ancak ağzına ulaşsın diye iki avucunu (uzaktaki) suya doğru açan, oysa ağzına su ulaşmayan kimse gibi isteği karşılanır; onun da hiçbir şekilde isteği karşılanmaz. Diğer bir ifadeyle, onlar bu dualarıyla bir şey elde edemezler. Ancak hiçbir şey elde etmemeyi elde ederler. Yani kesinlikle hiçbir şey elde edemezler.

Bu, yüce Allah'ın Kur'ân'da yer alan latif/ince anlamlı sözlerinden biridir. Benzeri bir ifadeye bir sonraki ayette de rastlıyoruz. *"De ki: Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine hiçbir yarar ve zarar verme gücüne sahip olmayan veliler mi edindiniz?"* İleride inşaallah üzerinde duracağımız gibi, bu ayetin konuyla ilgili anlatımı bu ikinci ayetten daha vurguludur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açığa çıkıyor:

Birincisi: "Davetu'l-hak" ifadesiyle duanın gerçeği kastedilmiştir. Bundan maksat da kabul edilen ve kesinlikle geri çevrilmeyen duadır. Bazıları, "Bundan maksat, 'lâ ilâhe illallah' cümlesidir." demişlerdir. Ancak ayetlerin akışı itibariyle bu çıkarsamayı kanıtlamak mümkün değildir.

İkincisi: *"O'ndan başkasını çağırdıkları şeyler ise..."* ifadesinin, zamirlerin açıklanması esasına dayalı olarak takdirî açılımı şöyledir: Müşriklerin Allah'tan başka dua ettikleri düzmece ilâhlar, kendilerine dua eden müşriklere hiçbir şekilde karşılık vermezler.

Üçüncüsü: İstisna, *"onlara (müşriklere) hiçbir şeyle karşılık vermezler (onları hiçbir şeye kavuşturmazlar)."* ifadesiyle ilintilidir. Bu açıdan ifadede hazf ve özetleme olgularının bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunları da göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlamın kastedildiğini görürüz: "Onlara hiçbir şeyle karşılık vermezler, onları hiçbir şeye kavuşturmazlar. Sadece uzaktan ağzına girsin diye ellerini uzatan kimse sudan ne elde ediyorsa, onlar da onu elde ederler." Burada icabet etme ifadesi, sanki kavuşturma ve benzeri anlamları içermektedir.

Sonra yüce Allah bu açıklamayı, *"Kâfirlerin duası sapmış, yoldan çıkmıştır (amaca ulaşmaz)."* ifadesiyle pekiştiriyor. Ama bunun yanında bu ifade başka bir temel gerçeğe de işaret ediyor. Yani, duanın bir tek hedefi vardır, o da yüce Allah'tır. Çünkü her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, zengin ve merhamet sahibi olan yüce Allah'tır. Dolayısıyla dua için bir tek yol vardır, o da Allah'a yönelmektir. O hâlde kim Allah'tan başkasına dua edip onu duasının hedefi hâline getirirse, dua ile hedef arasındaki irtibatı kaybetmiş, bu şekilde duasının sağlayacağı yararın elde edileceği yoldan da çıkmış olur. Çünkü "dalâl", yoldan çıkma ve amaca ulaştırmayan bir yolu izleme demektir.

15) Göklerde ve yerde olanlar isteyerek veya istemeyerek sadece O'na secde ederler (emrine boyun eğerler). Gölgeleri de sabahları ve akşamları (uzayıp kısalarak O'na secde eder).

Ayetin orijinalindeki "yescudûne" kelimesinin kökü olan "sücud", alnı veya çeneyi toprağa koymak suretiyle yere kapanmak demektir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ona (Yusuf'a) secde edenler olarak yere kapandılar."* (Yûsuf, 100), *"Yüzüstü secdeye kapanırlar."* (İsrâ, 107) Bu kelimenin tekili "secdetun" şeklindedir.

"Kerhen", insanın bir işi zorla yapması anlamına gelir. Eğer zorlayıcı, insanın dışındaki bir etkense, kelime "el-kerh" şeklinde, eğer insanın içinden kaynaklanan bir etken ise, "el-kurh" şeklinde telaffuz edilir. "Tav'an" ise, mutlak olarak "kerhen" kelimesinin karşıtını ifade eder ve gönüllü bir iş yapma anlamına gelir.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Ğudvetu ve el-ğadâtu, günün ilk saatlerine denir. Kur'ân'da 'el-ğuduvv'un karşıtı olarak 'el-âsâl=akşam' kelimesi kullanılır. *'Sabahları ve akşamları'* ayeti gibi. 'el-Ğadât'ın karşıtı olarak da 'el-aşiyy' kelimesi kullanılır. *'Sabah akşam'* [En'âm, 52] ayeti gibi." (Alıntı burada sona erdi.) "el-Ğuduvv", "el-ğadât" kelimesinin çoğuludur. "el-Kuniyy" ve "el-kenât" kelimesi gibi. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şöyle deniyor: "el-Âsâl kelimesi 'el-usul' kelimesinin, 'el-usul' kelimesi de 'el-asîl' kelimesinin çoğuludur. Dolayısıyla 'el-âsâl' çoğulun çoğuludur. Kelimenin aslını 'el-asl' oluşturuyor. Sanki bu vaktin, kendisinden doğan gecenin aslı olduğu şeklinde bir anlam göz önünde bulundurulmuş gibi. İkindi ile gün batımı arasındaki vakit kastedilir." (Alıntı burada sona erdi.)

Manevî amaçlara yönelik olarak gerçekleştirilen toplumsal eylemlerin, tıpkı başkanlığı temsil eden başköşede oturmak, efendiliği temsil eden öne geçmek, küçüklüğü ve alçalmayı ortaya koyan rükû (eğilmek), yere kapanan kimsenin zelilliğini ve kendisine secde edilenin üstünlüğünü, yüceliğini ortaya koyan secde (yere kapanmak) gibi eylemlerin amaçları bu eylemlerin isimlerini alırlar. Nitekim eylemlerin kendileri de bu isimlerle anılırlar. Meselâ öne geçmek (takaddüm) öne geçmek olarak isimlendirildiği gibi, efendiliğin kendisi de öne geçmek olarak isimlendirilir. Yine özel biçimde eğilmek rükû olarak isimlendirildiği gibi, özel biçimde küçülme ve alçalmanın kendisi de rükû olarak isimlendirilir. Bunun gibi yere kapanmak secde olarak isimlendirildiği gibi ezilme, büzülme ve alçalmanın kendisi de secde olarak isimlendirilir. Dikkat edilirse bütün bunlarda belli bir amaç göz önünde bulundurulmuştur. Bu amaç ise şudur: Bu eylemlerin her biriyle kastedilen şey, gerçekte onların amaçlarıdır, zahirî şekilleri değil.

İşte Kur'ân-ı Kerim de secde, kunut (boyun eğme), tenzih (tespih) etme, hamdetme ve isteme gibi eylemleri varlıklara nispet ederken, hep bu anlayışı esas alır. Meselâ Kur'ân'da şu buyrulur: *"Hepsi O'na boyun eğmiştir."* (Bakara, 116), *"O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsrâ, 44), *"Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister."* (Rahmân, 29), *"Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar Allah'a secde ederler."* (Nahl, 49)

Kevnî varlıklara nispet edilen bu olgular ile yukarıda zikrettiğimiz insan topluluğunda ve sosyal ortamda gerçekleşen olgular arasındaki fark şundan ibarettir: Birinci kısımda (yani kevnî varlıklara nispet

edilen olgular örneğinde) amaçlar gerçek anlamlarıyla mevcutturlar. Buna karşılık ikinci kısımdaki eylemlerde, bunun aksi söz konusudur; bu eylemlerdeki amaçlar hakikî değil, bir tür vaz'î (insanların ittifak ettiği bir olgu) ve itibarî olarak var olurlar. O hâlde, varlıkların yüce Allah'ın ululuğu ve büyüklüğü karşısındaki zelillikleri ve alçaklıkları gerçek bir zelillik ve alçaklıktır. Buna karşılık yere kapanma ve alnı toprağa koyma itibarî ve vaz'î bir zillet, alçaklıktır. Bu nedenledir ki, yere kapanma ve alnı toprağa koyma eylemi gerçekleştirilir; ama bunla zillet ve alçaklık gerçekleşmiş olmayabilir; bu amacın aksine bir davranış sergilenebilir.

Buna göre, *"Göklerde ve yerde olanlar isteyerek veya istemeyerek sadece O'na secde ederler."* ifadesinde, biraz önce işaret ettiğimiz anlayış esas alınmıştır. Bu yüzden, *"Göklerde ve yerde olanlar..."* ifadesinde sadece akıl sahiplerinin zikredildiğini düşünüyoruz. [Çünkü ifadenin orijinalinde, akıl sahibi varlıklara özgü ism-i mevsul olan "men" kelimesi kullanılmıştır.] Oysa bu zelillik ve alçaklık, bütün varlıkları kapsayan bir olgudur. Nitekim yukarıda örnek olarak sunduğumuz Nahl Suresi'nin ilgili ayetinde buna işaret edilmiştir. Tefsirini sunduğumuz ayetin sonuç kısmında yer alan *"Gölgeleri de..."* ifadesi de böyle bir anlam çağrıştırmaktadır. Çünkü Ra'd Suresi'nde hedef kitle müşriklerdir ve kanıtlar, onların şirk esaslı tezlerini çürütme amacına yönelik olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla bu örnekler onlar için gönüllü secde etmeye yönelik bir teşvik unsuru konumundadır sanki. Kendileri dışındaki göklerde ve yerde bulunan akıl sahibi varlıklar, hatta gölgeleri bile gönüllü olarak Allah'a secde ettikleri gibi, onların da gönüllü olarak Allah'a secde etmelerinin gerekli olduğuna işaret ediliyor. Bu nedenledir ki, müşriklerin uyanmasına yönelik daha da vurgulu olsun diye gölgelerin de secde edişlerine değinilmiştir. Bu hususu kavramak için üzerinde iyice düşünmelisin.

Sonra, bütün varlıkların üstün iradeli ve ulu Rableri karşısındaki bu alçaklıkları ve zelillikleri zatî (sübjektif) bir boyun eğiştir ve kesinlikle onlardan ayrılmaz bir özelliktir, zatî bir niteliktir [varlıklar bundan farklı bir konumda olamazlar]. Doğal olarak da gönüllü bir boyun eğiştir. Nasıl olmasın ki?! Oysa hiçbir varlığın kendisi herhangi bir şeye sahip değildir ki kendisi için istememe, kaçınıp serkeşlik etme gibi bir vehme kapılabilsin. Yüce Allah da bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sonra göğe*

ve yerküreye, 'İsteyerek veya istemeyerek, gelin!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler." (Secde, 11)

Dolayısıyla işaret ettiğimiz husus, bütün varlıkların gönüllü olarak Allah'a secde ettiklerini gerektirmekte ve varlıkların istemeyerek secde etmeleri durumunu kesinlikle ortadan kaldırmaktadır. Ancak burada bir husus daha var ki, o hususu dikkate almakla, istemeyerek ve zorunlu olarak secde etme durumu genel anlamda varlıkların bir kısmı için geçerli olabilir. Şöyle ki: Bu varlıkların bir kısmı rekabet ve engelleşme eksenli ortamlarda yer aldıklarından, bazen öyle bir özelliklerle donatılmış olurlar ki, başka sebepler onların varoluş amaçlarına ulaşmalarını engelleyip, varoluş gereklerini yerine getirmelerini önleyebilirler. Bunlar ise, ihtiyaçlarını karşılama hususunda engellenmiş olabilen ve doğalarının gereğini gerçekleştirmede çeşitli engellerle karşılaşabilen bizim şu maddî âlemimizde yerleşik olan varlıklardır. Hiç kuşkusuz doğanın aksine olan bir şey de istenmez; nitekim doğaya uygun olan bir şey istenir.

Şu hâlde varlıklar Allah'a secde etmekte, kendileriyle ilgili her işte O'nun emirlerine boyun eğmektedirler. Ancak varlıklar âleminde varlıkların doğalarıyla örtüşmeyen olgular da vardır. Ölüm, bozulma, etkilerin geçersiz olması, felâket ve sakatlıklar gibi. Bu gibi olgular söz konusu olduğunda, varlıkların secdesi istemeden ve zorunlu olarak gerçekleşir. Bunun yanında varlıkların doğasıyla örtüşen olgular da vardır. Yaşama, kalıcı olma, amaca ulaşma, kemal noktasına erişmede başarılı olma hususlar gibi. Bunların secde edişleri ise isteyerek ve gönüllüdür. Tıpkı Allah'a hiçbir şekilde isyan etmeyen ve kendilerine emredileni derhâl yerine getiren seçkin melekler gibi.

Bu açıklamalar gösteriyor ki, bazılarının, "Burada kastedilen, secde kavramının gerçek anlamıdır. Yani herkes alnını toprağa koymak suretiyle yere kapanır, secde eder. Ancak müminler isteyerek ve gönüllü olarak, kâfirler de istemeyerek, kılıç korkusuyla secde ederler." şeklindeki yorumu yanlıştır. Bu görüş Hasan'a nispet edilmiştir.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Secdeden maksat, boyun eğmektir. Dolayısıyla her şey ve herkes Allah'a boyun eğmektedir. Ancak bu, mümin tarafından sergilenince isteyerek boyun eğme, kâfir tarafından sergilenince ise istemeyerek boyun eğme şeklinde gerçekleşir. Çünkü kâfir için Allah'a boyun eğmek durumunda kalmak, çeşitli acılara ve

ruhsal sıkıntılara yol açar." Cübbaî'ye nispet edilen bu görüşün de yanlış olduğu anlaşılıyor.

Yanlış olduğu anlaşılan bir diğer görüş de şudur: "Ayette kastedilen, göklerde ve yerde bulunan akıl sahibi olan ve olmayan bütün varlıkların boyun eğmesidir. Ayette akıl sahibi varlıklar için kullanılan ism-i mevsulun ("men" kelimesinin) kullanılmış olması da, tağlib (bir alakadan dolayı bir kelimeyi başka bir manayı da içine alacak şekilde kullanmak) sebebiyledir."

"Gölgeleri de sabahları ve akşamları (uzayıp kısalarak O'na secde eder)." ifadesine gelince; burada varlıkların gölgeleri, secde bağlamında yoğun hacimli cisimleriyle aynı kategoriye sokulmuştur. Çünkü gölge, yoğun hacimli cismin ışığın etkinliğini engellemesinden kaynaklanan bir yokluk olmakla beraber objeler dünyasında bir etkinliğe sahiptir. Sözgelimi günün başında ve sonunda uzanabiliyor, kısalabiliyor, insan algılaması açısından belirgin farklılıklar gösterebiliyor. O hâlde gölgenin de bir tür etkinliğe sahip bir tür varlığı olduğu söylenebilir. Bu açıdan varlığında ve varlığının sebep olduğu etkinliklerde Allah'a boyun eğmekte, O'na secde etmektedir.

Varlıkların hepsi her zaman gönüllü olarak Allah'a secde ettikleri hâlde onlar içinde sadece sabah ve akşam vakitlerinin zikredilmiş olmasının sebebi, bazılarının söylediği gibi, "Sabah ve akşamdan maksat devamlılıktır."[1] şeklinde izah ettikleri durum değildir. Çünkü bu tür kavramlar pekiştirme amacıyla kullanılır. Eğer maksat secdelerinin devamlılığını vurgulamak olsaydı, "Gündüzün etrafında" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun olurdu. Çünkü öğleden öncesini ve sonrasını kapsayacak bir genelliği anlatmak için böyle söylemek gerekir. [Daha önce söylediğimiz gibi "ğuduvv", gündüzün öğleden önceki veya sonraki bir kısmı için kullanılır.] Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında da tesbih et ki, sen Allah'tan hoşnut olasın."* (Tâhâ, 130)

Bilakis bu ifadenin kullanılmış olmasıyla göz önünde bulundurulan anlam -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Gölgelerin sabah ve akşam uzanıp kısalması, onlar açısından sürekli bir olgudur. Bu durum zihinlerde yere kapanma ve alçalıp secde etme motifini canlan-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.126]

dırır. Güneşin göğün tam ortasında olduğu günün orta vakitlerinde ise, gölgelerin kaybolması veya son derece kısalması söz konusudur. Bu vakitlerde gölge hareketsizdir, ondan secde anlamını algılamak sabah ve akşam vakitlerindeki gibi pek mümkün görünmemektedir.

Hiç kuşkusuz, gölgelerin yere düşmesi ve secdedeki yere kapanma pozisyonunu andırıp temsil etmesi, gölgelerin yer değişmesiyle ilgili olarak secdenin gölgelere nispet edilmesinde göz önünde bulundurulmuştur. Salt varoluşu itibariyle ve bütün durumlarıyla ve etkileriyle gölgelerin boyun eğişi göz önünde bulundurulmuş değildir. Bunun kanıtı şu ayettir: *"Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmediler mi? Onun gölgeleri, küçülerek ve Allah'a secde ederek sağa sola döner."* (Nahl, 48) Tefsirini sunduğumuz ayette, bu anlamın göz önünde bulundurulduğu son derece belirgindir.

Bu, Allah'ın kelamında hakka davet etmek için başvurulan şiirsel bir söylem veya hayal mahsulü bir ifade değildir, hâşâ! Oysa kendisi, Kur'ân'ın bir şiir olmadığını açık bir dille belirtmiştir. Bilakis, vehimlerin ötesinde olan, akliselimce kesinliği kabul edilen ve doğası gereği duyu organlarının algılama kapasitesinin dışında kalan gerçekler, duyunun bir nevi ortaya çıkabildiği ve bir tür somutlaşabildiği yerlerde basit zihinleri, sade akılları eğitmek, onları duyumsama ve hayal etme aşamasından kurtarıp akliselim mertebesine ulaştırarak gerçek bilgileri kavramalarını sağlamak için duyudan yararlanmak yerinde bir yöntemdir. Çünkü bu tür duyu ve hayal gücü, aslında gerçeklerden yardım alan ve hak ile pekiştirilen türden bir duyu ve hayal gücüdür. Bu bakımdan onlara dayanarak bazı gerçekleri açıklamaya çalışmanın sakıncası yoktur.

Yüce Allah'ın, cisimlerin sabah ve akşam yer değiştiren gölgelerinin oluşturduğu manzarayı Allah'a yönelik secde olarak nitelemiş olması da bu yüzdendir. Çünkü gölgeler, akıl sahiplerinin secde amacıyla yere kapanması gibi yere düşmüş, toprağa yayılmıştır.

Daha önce geçen *"Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder"* ifadesini de bu şekilde değerlendirmek gerekir. Çünkü bu ayette gök gürültüsünün korkunç sesi tespihe (tenzihe) benzetilmiştir. Bu korkunç gök gürültüsü bir bakıma Allah'ın tenzihini konuşan bir dil gibidir. Allah'ı başka varlıklara benzemekten tenzih eder. Rüzgârın, bulutların ve şimşeğin müjdelediği rahmetinden dolayı O'na övgüler sunar. Oysa bütün varlıklar O'nunla kaim olan ve O'na dayanan varlıklarıyla O'nu överek

tenzih derler. Aslında varlıkların bu tespihleri, onların zatî bir özellikleridir. Bunların kanıtsallığı ise zatî ve aklîdir, salt itibarî ve vaz'î olarak seslere yüklenen anlamlardan ibaret lâfzî bir kanıtsallık değildir. Ancak gök gürültüsü çıkardığı korkunç sesle kulaklarda ve hayallerde bu zatî (sübjektif) tespih olgusunu canlandırır. Yüce Allah'ın gök gürültüsünü kendine özgü özelliğiyle zikretmesi, bununla kulakları çınlatan bir ses ve izafî anlam yüklenen bir söz oluşturmaksızın basit zihinlerin her şeyin zatıyla kaim olan zatî tenzihin anlamına intikal etmesi, sübjektif tespihi algılaması içindir.

Buna yakın bir anlamı surenin girişinde yer alan *"gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yükseltti"* ifadesinden de algılayabiliriz. Yine *"Yeryüzünde birbirine yakın alanlar, üzümden bahçeler... vardır."* ifadesini de buna örnek göstermek mümkündür. Şöyle ki: Allah'ın rabliğini kanıtlamak için sebepleri duyu organlarınca algılanamayan olguları esas almak, Allah'ın nedenselliğinin bu tür varlıklara özgü olmasından, sebepleri bilinen olguların da yüce Allah'a ihtiyaçlarının olmamasından dolayı değildir. Çünkü Kur'ân, nedensellik yasasının genelliğini açık bir şekilde ortaya koyar ve yüce Allah'ın bütün bunların üstünde olduğunu vurgular.

O hâlde, böyle bir yönteme başvurulmuş olmasının anlamı şudur: İlk anda sebepleri duyu organlarınca algılanamayan olgular basit zihinlerin dikkatini çekerler ve bu tür basit zihinler için bunların bir sebebe gereksinim duyduklarını en güzel bir şekilde tasvir ederler. Bundan dolayı söz konusu zihinler bu tür olayların sebeplerini aramaya koyulurlar ve kaçınılmaz olarak ilk sebebe, yani yüce Allah'a gelip dayanırlar. Kur'ân'da buna ilişkin birçok ayete rastlamak mümkündür.

Kısacası, varlıkların gölgelerinin sabah ve akşam vakitlerinde yere düşüp yayılmasının yüce Allah'a yönelik bir secde olarak isimlendirilmesi, gölgelerin, bu hâlleriyle kendilerinde zaten var olan zatî secde olgusunun anlamını somut bir örnekle temsil etmiş olmaları esasına dayanmaktadır. Bu somut örneklendirme ile duyu organları hemen bu zatî secde olgusunun anlamını kavrayabilir, basit zihinler bu aklî gerçekliği kolay anlamanın yoluna koyulabilirler.

Kur'ân ayetleri üzerinde düşündüğümüz zaman, zihnimizde bu anlamların uyandığını görürüz. Fakat bu anlamları salt birer şiirsel kinayeli anlatım olarak yorumlamak veya her şeyin Allah'ın emrine boyun

eğdiğini, yani her şeyin O'nun dilediği gibi yaratıldığını anlatmaya dönük mecazî birer misal olduklarını ileri sürmek, yahut "Gölgeden maksat, somut varlığın kendisidir; çünkü secde eden bir varlığın gölgesi onunla birlikte secde etmiş olur." şeklinde birtakım görüşler savunmak gevşek, çürük yorumlardır ve bunlara iltifat etmemek gerekir.

16) De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De ki: "Allah'tır." De ki: "Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine hiçbir yarar ve zarar verme gücüne sahip olmayan veliler mi edindiniz?"

Bu ayet, Peygamberimize (s.a.a), müşriklere bu kanıtları göstererek onların tezlerini çürütmeye ilişkin bir emir içerdiğinden, bundan önceki ayetlere ilişkin bir özet mahiyetindedir.

Çünkü bundan önceki ayetlerde son derece açık bir dille göklerin, yerin ve bu ikisi arasındaki canlı-cansız tüm varlıkların yaratılmasının Allah'ın elinde olduğu gibi, yönetiminin, plânlamasının da O'nun elinde olduğu vurgulanmıştı. Yine evreni yaratmak ve idare etmek için gerekli olan bilgi, güç ve rahmete sahip olduğu, O'nun dışındaki her varlığın kendilerine bir yarar veya zarar verme gücüne sahip olmayan [ve O'nun tarafından] yaratılıp idare edildiği, bundan da sadece O'nun Rab olduğunun anlaşıldığı dile getirilmişti.

Burada ise, yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) önceki açıklamanın sonucunu onlara tescil ettirmesini ve hakkı bütün çıplaklığıyla ortaya koyan önceki ayetleri okuduktan sonra onlara şu soruyu yöneltmesini emrediyor: *"Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?"* Yani göklerin, yerin ve bu ikisi arasındaki canlı-cansız varlıkların sahibi, işlerinin plânlayıcısı, idare edicisi kimdir? Sonra bu soruya bizzat kendisinin cevap vermesini ve *"Allah'tır."* demesini emrediyor. Çünkü onlar müşrik olmaları hasebiyle inatçıdırlar, rablik makamının tekliğini itiraf etmeye yanaşmazlar. Bununla onların hiçbir kanıtı düşünmedikleri ve hiçbir sözü anlamadıkları da anlatılmak isteniyor.

Bu sonucun elde edilmesiyle bir ikinci sonuç da elde ediliyor ve bununla da şirk esaslı inançlarının batıl ve anlamsız olduğu en açık bir şekilde ortaya çıkıyor. Şöyle ki: Önceki açıklamalar kapsamında kanıtlanan yüce Allah'ın rabliğinin gereği, O'nun yarar ve zarar verme gücüne sahip olmasıdır. O'nun dışındaki tüm varlıklar kendilerine bir yarar veya zarar verme gücüne sahip değildirler, nerede kaldı başkalarına? Dolayısıyla Allah'tan başka rabler edinmek, yani O'nun dışında

birtakım veliler/yöneticiler edinerek bunların gerçek anlamda kulların işlerini idare edip yönettiklerini, yarar ve zarar verme gücüne sahip olduklarını varsaymak veli/yöneten olmayanları veliler varsaymak anlamına gelir. Çünkü bu sözde veliler kendilerine bir yarar veya zarar dokunduramazken, başkalarına nasıl dokundurabilirler?

Önceki ifadenin içerdiği sorunun ardından yer verilen şu açıklamanın maksadı da bu gerçeği vurgulamaktır: *"De ki: Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine hiçbir yarar ve zarar verme gücüne sahip olmayan veliler mi edindiniz?"* Yani bunlar başkalarına nasıl yarar veya zarar dokunduracaklar? Diğer bir ifadeyle, göklerin ve yerin rabbi Allah ise, siz, O'ndan başka veliler edinmek suretiyle, bu gerçeği yalanlayan bir iddiayla ortaya çıkmış oluyorsunuz. Yani ilâh edindiğiniz düzmece rablerin velâyetine inandığınız hâlde velâyetlerinin (yöneticiliklerin) olmadığını biliyorsunuz. Veli olmadıkları hâlde veliler, rubûbiyetleri (rablikleri, eğiticilikleri) olmadığı hâlde rabler olduğunu söylemek de apaçık bir çelişkidir.

İşte buraya kadar yaptığımız açıklamalar üzerinde düşündüğümüz zaman, tefsirini sunduğumuz ayetin bundan önceki açıklamaların bir özeti olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla bir bakıma şöyle söylenmiş gibi: "Bundan önceki açıklamalar gerçeği apaçık ortaya koyduğuna göre, peki göklerin ve yerin rabbi Allah'tan başka kim olabilir? Yoksa sizler, O'nun dışında kendilerine fayda veya zarar veremeyen başka veliler mi edindiniz?" Dolayısıyla ifadeyi önceki açıklamanın ayrıntısı gibi sunmaktan vazgeçip doğrudan Peygamberimize (s.a.a), "Şunu söyle, şunu söyle." diye hitap etmek ve bu hitabı tekrarlamak, tamamen müşriklere hitap etmeye tenezzül etmeme olarak belirginleşiyor. Çünkü onlar cehalet ve inat pisliğine bulaşmışlardır. İşte bu, Kur'ân'ın şaşkınlık veren ifade tarzının latif örneklerinden biridir.

De ki: "Körle gören (kâfirle mümin) bir olur mu? Ya da karanlıklar ile aydınlık (küfür ile iman) eşit olur mu?"

Kanıtın tamamlanmasından ve müşriklere karşı eksiksiz olarak ortaya serilmesinden sonra yüce Allah bu iki örneği veriyor ve Peygamber'ine (s.a.a) bu örnekleri onlara göstermesini emrediyor. Bu örneklerin birinde mümin ile kâfirin durumu anlatılıyor. Şöyle ki gerçek kanıtı ve apaçık ayetleri, somut belgeleri inkâr eden ve onları kabul etmeyen kimse kördür. Bunlara iman eden kimse ise görendir. Akıl sahibi

bir kimse, aklının apaçık algılamasına rağmen bu ikisini eşit göremez. İkinci örnekte ise gerçeği inkâr etmenin karanlık olduğu -nitekim bu karanlığa düşen kâfir de görmeyendir- ve hakka iman etmenin de bir nur olduğu -nasıl ki bu nurun içinde olan mümin de görendir- anlatılıyor. Dolayısıyla bu ikisi de kesinlikle eşit olamazlar. Buna göre, eğer müşriklerin -iddia ettikleri gibi normal olarak işleyen bir akılları varsa- hakka teslim olmaları, batılı ellerinin tersiyle itip sadece Allah'a iman etmeleri gerekir.

(Ey Resulüm!) Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar koştular da (bu iki) yaratma onlarca birbirine mi benzedi? De ki: "**Her şeyi yaratan Allah'tır. O tektir, her şeye üstündür.**"

İfadede "cealû=koştular" ve "aleyhim=onlarca" ifadelerinin kullanılmış olması, bunun yerine "cealtum=koştunuz" ve "aleykum=sizce" şeklinde bir tabirin kullanılmaması gösteriyor ki, hitabın yönü onlardan çevrilerek Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltilmiş ve bunu onlara aktarması da emredilmemiştir.

Sonra *"(Ey Resulüm!) Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar koştular da (bu iki) yaratma onlarca birbirine mi benzedi?"* ifadesinin içerdiği bu ihtimale cevap vermeye dönülüyor ve Peygamber'e (s.a.a) müşriklere cevabı şu şekilde yöneltmesi emrediliyor: *"De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O tektir, her şeye üstündür."* Bu da gösteriyor ki, aslında soru Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiştir. Müşriklere yaratıcının birliğini anlatmaktan amaç da, cevap amaçlı bir anlatım değil, iptidaî/doğrudan bir ilk anlatımdır. Bunun da yegâne sebebi şudur: Müşrikler aslında Allah'tan başka yaratıcıların varlığını ileri sürmezler. Nitekim yüce Allah, onların Allah'ın tek yaratıcı olduğunu kabul ettiklerini şöyle ifade etmiştir: *"Andolsun ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah.' derler."* (Lokmân, 25; Zümer, 38) Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerin bu anlayışta oldukları birkaç kez daha tekrarlanmıştır.

Bundan da anlıyoruz ki, Kur'ân'ın hitap ettiği putperestler, yaratma ve var etme hususunda Allah'a ortak koşuyor değillerdi. Müşriklerin İslâm'la tartışmaları, yaratma ve var etme yetkisine sahip olmak anlamına gelen ulûhiyetin tekliği (tevhid-i ulûhiyet) ekseninde gelişmiyordu, rabliğin tekliği [tevhid-i rububiyet] ekseninde gelişiyordu. Yoktan

var eden yaratıcının tekliğini ve bunu sadece yüce Allah'a has kılmaları, rabliğin tekliği ile ilgili olarak ortakların olduğunu söylemeleri bu tevhidi geçersiz kılıyor ve aleyhlerine bir kanıt olarak belirginleşiyor. Çünkü yaratma ve var etme yetkisini sırf Allah'a özgü kılmak, O'nun dışında bağımsız bir varlık, bilgi ve kudretin olmasını olumsuzlayıcı bir olgudur. Bir kimsede bu kemal nitelikleri yoksa o, rablik niteliğine de sahip değildir.

Bu nedenle kulluk sundukları düzmece ilâhların da Allah ile beraber rablik niteliğine sahip olduklarını söylemelerinden sonra, geriye bir tek şey kalıyor; o da Allah'ın yaratma ve var etme hususunda tekliğini de inkâr etmek, sonra bunu kulluk sundukları düzmece ilâhlarına nispet etmektir. Oysa onlar bunu yapmıyorlar. Bu çelişkili tavırlarından dolayıdır ki, yüce Allah onlara hitap etmeden veya Peygamber'ine onlara bu şekilde hitap etmesini emretmeden, bu ihtimali Peygamber'ine (s.a.a) açıyor.

O hâlde yüce Allah, *"Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar koştular da (bu iki) yaratma onlarca birbirine mi benzedi?"* derken, Peygamber'ine (s.a.a) adeta şöyle söylemiştir: Yaratma ve var etmenin Allah'a özgü kılınması açısından rabliğin tekliği ile ilgili olarak şu müşriklerin tezlerini çürüten kanıt kesinlik kazanmıştır. Bundan sonra, Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhların da yaratma ve var etme hususunda da Allah'a ortak olduklarını söylemekten başka bir çareleri kalmıyor. Şimdi onlar, ortak koştukları putlarının da Allah'ın yarattığı gibi birtakım şeyler yarattığını ve (bu iki) yaratma onlarca birbirine benzediğini, dolayısıyla onların da Allah ile beraber rabler olduklarını mı söylüyorlar?

Sonra yüce Allah, böyle bir ihtimali temelden geçersiz kılan bir açıklamayı Peygamber'ine (s.a.a) yöneltiyor ve bunu onlara anlatmasını emrediyor: *"De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O tektir, her şeye üstündür."* Cümlenin giriş kısmında bir iddia gündeme getiriliyor, sonuç bölümünde ise bu iddia kanıtlanıyor. Diyor ki: "Allah yaratmada tektir, ortağı yoktur. Allah'ın yaratmada ortağı olabilir mi hiç? Oysa O'nun bütün sayılara ve çokluklara üstün olan bir tekliği vardır." Daha önce *"Çeşitli rabler mi (ibadet edilme açısından) daha hayırlıdır, yoksa tek ve her şeye üstün olan Allah mı?"* (Yûsuf, 39) ayetini incelerken, Allah'ın tek (vahid) ve üstün (kahhar) oluşunun anlamını açıklamıştık. Ayrıca orada, bu iki sıfatın birlikte teklik (ehadiyet) sıfatını gerektirdiklerini belirtmiştik.

Bizim yaptığımız bu açıklamalardan hareketle *"Yoksa onlar Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar koştular da (bu iki) yaratma onlarca birbirine mi benzedi?"* ifadesindeki hitabın akışının değişikliğe uğramasının ve bundan önceki hitap şeklinden vazgeçilmesinin sebebini de öğrenmiş bulunuyoruz. Bu incelik üzerinde durup düşünün ve bilin ki, tefsir bilginlerinin büyük bir kısmı Kur'ân'ın Allah'ın rabliğini ve bu yetkiye tek başına sahip oluşunu kanıtlamak ve bu makamla ilgili olarak şirki olumsuzlamak için ortaya koyduğu kanıtlar bazında yanlış bir tutum içine girmişler ve rabliğin tekliğini kanıtlamaya yönelik bu kanıtlarla yaratıcının varlığını kanıtlamaya yönelik kanıtları birbirine karıştırmışlardır. Tefsircilerin bu yanlışlığına özellikle dikkat etmeniz gerekir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle *"Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var."* ifadesiyle ilgili olarak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Ben uyarıcıyım, Ali de hidayet edendir." [c.1, s.192 hadis: 4]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir hadisi Kuleynî, el-Kâfi'de; Saduk, el-Meani adlı eserde; Saffar, el-Besair adlı eserde, Ayyâşî ve Kummî kendi tefsirlerinde ve bunlardan başkaları değişik ve çok sayıdaki rivayet zincirleriyle aktarmışlardır.

Peygamberimizin (s.a.a) "Ben uyarıcıyım, Ali de hidayet edendir." ifadesiyle kastettiği anlam şudur: "Ben ayette geçen uyarıcı vasfının somut karşılığıyım -uyarı davet eşliğinde hidayet etmek demektir-, Ali de -davet etmeden- hidayet eden vasfının somut karşılığıdır. O, imamdır." Yoksa "Uyarıcıdan maksat Resulullah'tır, hidayet edenden maksat da Ali'dir." şeklinde bir anlam kastedilmemiştir. Çünkü böyle bir yorum ayetin zahiriyle kesinlikle çelişmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym -el-Marife adlı eserde-, Deylemî, İbn Asakir ve Neccar şöyle rivayet etmişlerdir: *"Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var."* ayeti inince, Resulullah (s.a.v) elini göğsünün üzerine koydu ve dedi ki: "Ben uyarıcıyım." Sonra elini Ali'nin omzuna dokundurdu ve şöyle

dedi: "Sen de hidayet edensin ey Ali! Benden sonra hidayete erenler seninle doğru yolu bulurlar."

Ben derim ki: Bu hadisi Salebî, el-Keşf adlı eserde Ata b. Saib'den, o da Said b. Cübeyr'den, o da İbn Abbas'tan ve o da Peygamber efendimizden (s.a.a) rivayet etmiştir.

Hâkim, el-Müstedrek adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle İbrahim b. Hakem b. Zahir'den, o da babasından, o da Hakem b. Cerir'den ve o da Ebu Bureyde el-Eslemî'den şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.v) temizleyici su istedi. O sırada Ali b. Ebu Talib de yanındaydı. Resulullah (s.a.v) temizlendikten sonra Ali'nin elini göğsüne koydu ve kendini kastederek, *'Sen ancak bir uyarıcısın'* dedi. Sonra Ali'nin elini Ali'nin göğsünün üzerine koydu ve şöyle buyurdu: *'Ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) vardır.'* Ardından Ali'ye şöyle dedi: Sen yaratıkların yol işaretisin, hidayetin amacısın, karilerin (Kur'ân okuyanların) başısın. Ben buna tanıklık ediyorum; kuşkusuz sen böylesin.

Ben derim ki: Bu hadisi İbn Şehraşub, el-Menakıb'da [c.3, s.83] Hâkim'in Şevahidut-Tenzil adlı eserinden ve Merzübanî, Ma Nezele Mine'l-Kur'âni Fî Emiri'l-Müminin (Emirü'l-Müminin Ali Hakkında İnen Ayetler) adlı eserinde rivayet etmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Abdullah b. Ahmed -Zevaidu'l-Müsned adlı eserde", İbn Ebu Hatem, Taberanî -el-Evsat adlı eserde-, Hâkim -sahih olduğunu belirterek-, İbn Mürdeveyh ve İbn Abbas Ali b. Ebu Talib'den, *"Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah uyarıcıdır, ben de hidayet edenim." Hadisin diğer bir naklinde son ifade şöyle geçer: "Hidayet eden, Haşimoğulları'ndan bir adamdır. -Burada Ali kendisini kastetmiştir.-"

Ben derim ki: Ehlisünnet kaynaklarında bu anlamı pekiştiren daha birçok rivayet vardır.

el-Meani adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var."* ayetini sordum, buyurdu ki: "Her İmam kendi zamanında yaşayan kavimlerin hâdisi, hidayet edenidir."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var."* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Her İmam, içinde yaşadığı çağın hidayet edenidir." [c.1, s.191, hadis: 1]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den rivayet eder ki: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Sen ancak bir uyarıcısın ve her topluluğun bir yol göstericisi (doğru yola ileteni, hidayet edeni) var."* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Resulullah şöyle buyurmuştur: 'Uyarıcı benim, Ali de hidayet edendir.' Ey Ebu Muhammed! Sence bugün bir hidayet eden var mıdır?' Dedim ki: 'Kurbanın olayım, sana gelinceye kadar yeryüzünde hep sizden bir hidayet edici olagelmiştir.' Bunun üzerine dedi ki: Allah sana rahmet etsin ey Ebu Muhammed! Eğer bir adam hakkında bir ayet indiğinde, o adamın ölmesiyle birlikte ayetin hükmü de ölseydi, kitap (Kur'ân) da ölmüş olurdu. Fakat öyle olmuyor; ayetin hükmü geçmiştekiler için geçerli olduğu gibi, gelecektekiler için de geçerli oluyor." [c.1, s.192, hadis: 3]

Ben derim ki: Bu rivayet, yukarıda sunduğumuz açıklamaları destekler mahiyettedir. Demiştik ki, ayetin İmam Ali'yi (a.s) kapsaması, genel bir hükmün özel bir olguya uyarlanması şeklindedir. Aynı mantık ve gerekçe diğer Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm olsun) için de geçerlidir. Zaten, ayetin Ali (a.s) hakkında indiğine ilişkin ifadeler içeren rivayetlerin kastettiği de bu uyarlamadır.

Tefsiru'l-Ayyâşî de Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Allah her dişinin neyi taşıdığını, rahimlerin neyi çekip eksilttiğini ve neyi artırdığını bilir."* ayetini sordum, buyurdu ki: "Rahimlerin çekip eksilttiğinden maksat, gebe olunmayan ve artırdığından maksat da (artan) tüm erkek ve dişilerdir."

Ben derim ki: İmam'ın (a.s), "tüm erkek ve dişilerdir." ifadesinden maksat, bire eklenen ve artan bir başka birdir. Bunu hemen aşağıdaki rivayetten anlıyoruz.

Aynı eserde Muhammed b. Müslim ve başkalarından İmam Muhammed Bâkır (a.s) ile İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dedikleri rivayet edilir: "Neyi taşıdığından maksat, gebe kaldığının erkek mi dişi mi olduğudur. Rahimlerin neyi çekip eksilttiğinden maksat, hamile olunmayandır. Neyi artırdığından maksat da erkek veya dişi olarak ne arttırdığıdır."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hariz'den, o da kendisine anlatan bir adamdan, o da İmam Muhammed Bâkır veya İmam Cafer Sadık'tan (selâm üzerlerine olsun), *"Allah her dişinin neyi taşıdığını, rahimlerin neyi çekip eksilttiğini ve neyi artırdığını bilir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "el-Ğayzu, dokuz aydan eksik bütün hamilelikler anlamında kullanılır. 'Artırdığı, dokuz aydan fazla olan bütün hamilelikler anlamındadır. Buna göre kadın, hamileliği esnasında hayız olarak her saf kan gördükçe, gördüğü kan sayısı kadar hamileliğini artırmış olur." [c.6, s.12, hadis: 2]

Ben derim ki: Bu da farklı bir anlamdır ve ilk kuşak tefsircilerden de rivayet edilmiştir.

el-Meani adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Salebe b. Meymun'dan, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"O, gaybı ve görüleni bilendir"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Gaybden maksat, henüz olmamış; şehadetten (görülenden) maksat da olan şeylerdir."

Ben derim ki: Hadiste geçen "henüz olmamış"dan maksat, hiçbir şey olmayan yokluk değildir. Bilakis bülkuvve (potansiyel) olarak var olup da henüz bilfiil gerçekleşmeyen (pratikte belirginleşmeyen) şeyler anlamında kullanılmıştır. İmam'ın (a.s) kastettiği de ifadeye ilişkin bazı nesnel karşılıklardır, genelin somut bir örneğe uyarlanışıdır. Bu açıktır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem, Taberanî -el-Kebir adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym -ed-Delail adlı eserinde- Ata b. Yesar kanalıyla İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir ki: "Erbed b. Kays ve Amir b. Tufeyl adlı şahıslar Medine'ye gelip Resulullah'ın (s.a.v) huzuruna çıktılar. O sırada Peygamberimiz oturuyordu. Onlar da önünde oturuverdiler. Amir dedi ki: 'Müslüman olursam, bana ne haklar vereceksin?' Peygamberimiz (s.a.v), 'Müslümanların sahip oldukları haklara sen de sahip olacak, onların görevlerini sen de üstleneceksin.' buyurdu. Bunun üzerine dedi ki: 'Müslüman olursam, senden sonra yerine geçmemi kabul eder misin?' Peygamberimiz buyurdu ki: 'O görev ne senin, ne de kavminindir; fakat süvari atların dizginleri senin olsun.' Adam dedi ki: 'Kıl çadırlarda yaşayan göçebelerin liderliğini bana ver, kerpiç evlerde yaşayanların yönetimi de senin olsun.' Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Olmaz.' Adamlar, Peygamber'e arkalarını dönüp gitmek üzerelerken, Amir dedi

ki: 'Bu vadiyi sana karşı atlılar ve piyadelerle dolduracağım.' Peygamberimiz (s.a.v), 'Allah sana engel olur.' dedi."

"Erbed ve Amir çıkarlarken, Amir dedi ki: 'Ey Erbed, ben Muhammed'le konuşarak dikkatini senin üzerinden çekeceğim, sen de bu fırsattan yararlanarak ona bir kılıç darbesi indir. Çünkü sen Muhammed'i öldürecek olursan, insanlar kan bedeli almaya razı olacak ve savaşmak istemeyecekler. Biz de onlara kan bedelini vererek kurtuluruz.' Erbed, 'Bunu yaparım.' dedi. Sonra ikisi tekrar Peygamberimizin yanına geri döndüler. Amir dedi ki: 'Ya Muhammed! Benimle gel, seninle biraz konuşalım.' Peygamberimiz kalktı ve bir duvarın arkasında baş başa kaldılar. Amir yanında durmuş, onunla konuşuyordu. Erbed de kılıcını kınından çıkarmaya çalışıyordu. Elini kılıcın kabzasına koyar koymaz, eli kabzaya yapışıp kurudu, kaldı. Kılıcını kınından bir türlü çekemiyordu. Amir, Erbed'in bir türlü kılıç darbesini indiremediğini fark etti. Bu sırada Peygamberimiz (s.a.v) bir yana döndü, Erbed'i gördü, yapmak istediklerinin farkına vardı. Derhal oradan ayrılıp gitti. Amir Erbed'e dedi ki: 'Ne oldu sana, niçin kurudun kaldın?' Erbed, 'Elimi kılıcın kabzasına koyduğum sırada elim kuruyup kaldı.' dedi."

"Amir ve Erbed Peygamberimizin (s.a.a) yanından ayrıldılar. Siyah taşlı yer olan Rakam bölgesine geldiklerinde, orada konakladılar. Sa'd b. Muza ve Useyd b. Huzayr onları aramaya çıktılar. Sa'd dedi ki: 'Ey Allah'ın düşmanları, ortaya çıkın. Şüphesiz Allah sizi lanetlemiştir.' Sonra ikisi ile karşılaştı. Amir dedi ki: 'Ey Sa'd, bu adam kimdir?' Sa'd dedi ki: 'Ketaib'den Useyd b. Huzayr el-Ketaib'dir.' Amir, 'Allah'a yemin ederim ki, Huzayr benim dostumdur.' dedi."

Rakam denilen yerde bulundukları sırada Allah bir yıldırım göndererek Erbed'i öldürdü. Amir oradan ayrıldı ve el-Harib denilen yere gelince, Allah onun vücudunda bir yara çıkardı ve o, bu yara sebebiyle öldü. Allah onun hakkında şu ayeti indirdi: *Allah her dişinin neyi taşıdığını, rahimlerin neyi çekip eksilttiğini ve neyi artırdığını bilir... Onun önünde ve arkasında takipçiler vardır ki, onu Allah'ın emrinden korurlar."* İbn Abbas dedi ki: "Yani takipçiler, Allah'ın emriyle Muhammed'i (s.a.v) korurlar." Ardından Erbed'i ve onun ölümüne sebep olan olayı hatırladı ve dedi ki: *"Korku ve ümit(lenmeniz) için size şimşeği gösteren ve (yağmur yüklü) ağır bulutları oluşturan O'dur... Oysa O'nun tuzağı ve gücü pek şiddetlidir."*

Ben derim ki: Bu anlamdaki bir rivayet Taberî ve Ebu'ş-Şeyh tarafından İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir. Bu rivayetin sonunda şöyle deniyor: "Şair Lebid, bir yandan kardeşi Erbed için ağlarken, bir yandan da şöyle diyordu:

Erbed için eceliyle ölecek diye korkardım

Gökyüzünde batmaya yüz tutan (uğursuz) yıldızdan ve aslandan (burcundan) çekinmezdim.

Oysa gök gürültüsü ve yıldırımlar dehşete düşürdü beni

O kötü günde Necid'de süvariye yaptıklarından dolayı."

Rivayette, adı geçen ayetlerin bu kıssa ile ilgili olarak indikleri belirtiliyor ki, bunun, surenin akışıyla bağdaşmadığı açıktır. Çünkü sure Mekke'de inmiştir. Hatta bunu bir an için göz ardı etsek bile, yukarıda işaret ettiğimiz ayetlerin akışlarıyla da örtüşmemektedir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh, *"Onun önünde ve arkasında takipçiler vardır ki, onu Allah'ın emrinden korurlar."* ifadesiyle ilgili Ali'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Her kulun yanında mutlaka melekler vardır ki, bir duvarın üzerine çökmesinden veya bir kuyuya düşmesinden yahut yırtıcı bir hayvanın onu parçalamasından ya da suda boğulmasından yahut da ateşte yanmasından onu korurlar. Ancak kaderin çerçevesinde öngörülen yaşama süresi sona erince bu melekler onunla kaderinin arasından çekilirler."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir hadisi Ebu Davud, el-Kader adlı kitapta, İbn Ebu'd-Dünya ve İbn Asakir Hz. Ali'den (a.s) rivayet etmişlerdir. Aynı anlamı içeren bir hadis İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (selâm onlara olsun) da rivayet edilmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Fuzayl b. Osman'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan rivayet etmiştir ki: İmam, *"Onun önünde ve arkasında takipçiler vardır ki, onu Allah'ın emrinden korurlar."* ayetini okudu ve şöyle buyurdu: "Salih eserler olarak geride bırakılanlar, önceden işlenip de geride kalan takipçilerdendir."

Ben derim ki: Bu hadisin zahirinden şu anlaşılıyor: İnsanların geride bıraktıkları yararlı ve salih eserler, ayette zikredilen takipçilerin nesnel karşılıklarındandırlar. Bunlar kişiyi kötü kazalardan korurlar. Doğal olarak bunu da bu işlerle görevlendirilmiş melekler korurlar. Böylece bu hadisin anlamı, bizim daha önce sunduğumuz açıklamalarla aynı paralelde gelişmektedir. İfade şu şekilde de yorumlanabilir: Önceden

işlenip de geride kalan ameller, salih amellerin kendisidir. Böyle bir yorumun bizim açıklamalarımıza uyarlanması ise son derece açıktır.

Yine aynı eserde Ebu Amr el-Medainî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Babam şöyle derdi: Allah şu hususta kesin hüküm vermiştir ki, kuluna bahşettiği bir nimeti, kulun bu nimetin geri alınmasını gerektiren bir günahı işlemesinden önce geri almaz. Kul söz konusu günahı işleyince, o nimeti ondan çekip alır. İşte *'Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez.'* ayetinde kastedilen anlam budur."

Aynı eserde Ahmed b. Muhammed'den, o da İmam Ebu'l-Hasan er-Rıza'dan (a.s), *"Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez. Allah bir toplum için kötülük dilediğinde ise, artık onun için geri çevrilme olmaz."* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Bu ayet gösteriyor ki, bütün emir Allah'ın elindedir."

Ben derim ki: Burada, ayetin anlamıyla ilgili olarak yaptığımız değerlendirmeye işaret edilmiştir.

el-Meani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Fazl'dan, o da babasından rivayet eder ki: Ebu Halid el-Kabulî'den dinledim: Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'in (a.s) şöyle dediğini duydum: "Nimetin azaba dönüşmesine neden olan günahlar insanlara karşı azgınlaşmak, hayır esaslı, maruf âdetlere aykırı hareket etmek, nimete karşı nankörlük etmek ve şükretmeyi terk etmektir. Allah buyurmuştur ki: *Kuşkusuz, Allah hiçbir toplumun (iyi) durumunu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez."* [Maani'l-Ahbar, s.270, hadis: 2]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Fazzal'dan, o da İmam Rıza'dan (a.s), *"Korku ve ümit(lenmeniz) için size şimşeği gösteren"* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Şimşek yolcu için korku, evinde oturan için de ümit kaynağıdır." [Maani'l-Ahbar, s.374, hadis: 1]

Tefsir-i Numanî'de Asbağ b. Nebate'den o da İmam Ali'den (a.s), " *"Oysa O'nun tuzağı ve gücü pek şiddetlidir."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "[Mihalden] maksat, tuzaktır."

Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle Enes b. Malik'ten rivayet eder ki: "Resulullah (s.a.a) Arap Firavunlarından (zorbalarından) birine bir elçi göndererek onu Allah'a kulluk sunmaya davet

etti. Adam Peygamber'in elçisine dedi ki: 'Söyle bana, beni kulluk sunmaya davet ettiğin ilâh altından mı, gümüşten mi, yoksa demirden mi yapılmıştır?' Bunun üzerine elçi, Peygamberimizin yanına geri döndü ve adamın bu sözlerini ona aktardı. Peygamberimiz (s.a.a), 'Geri dön ve onu tekrar davet et.' Elçi dedi ki: 'Ya Resulallah, adam bundan oldukça zorlandı.' Resulullah, 'Onun yanına git.' dedi. Elçi tekrar yanına gitti, o da önceki sözlerini tekrarladı. Adam henüz konuşuyordu ki, gökten bir şimşek çaktı ve oluşan yıldırım adamın kafatasını uçurdu. Ardından şu ayet indi: *Yıldırımları göndererek onunla dilediğini çarpar. Onlar (putperestler) ise, Allah hakkında tartışıp dururlar. Oysa O'nun (onların kötülüklerini ortaya çıkarma yolundaki) tuzağı ve gücü pek şiddetlidir.*"

Ben derim ki: Bundan önce Amir ve Erbed kıssasıyla ilgili olarak yaptığımız değerlendirme, bu rivayet için de geçerlidir. Bu rivayette fazladan bir şey vardır ki, ayetin *"Yıldırımları göndererek onunla dilediğini çarpar..."* ifadesinden başlayarak indiği deniyor. Oysa ayetlerin iniş sebebi bazında bu şekilde parçalanmasının bir anlamı yoktur.

Tefsiru'l-Kummî'de deniyor ki: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Göklerde ve yerde olanlar isteyerek veya istemeyerek O'na secde ederler..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Gök ehlinden gönüllü secde edenlerden maksat meleklerdir. Onlar isteyerek Allah'a secde ederler. Yer ehlinden gönüllü secde edenlerse, Müslüman bir aileden dünyaya gelenlerdir. Onlar da Allah'a isteyerek secde ederler. İstemeyerek secde edenlerse, İslâm'a girmeye zorlanan kimselerdir. Hiç secde etmeyenlerinse, gölgeleri sabahları ve akşamları Allah'a secde eder."

Ben derim ki: Rivayetin zahiri ayetin akışına aykırıdır. Çünkü ayetin akışı, Allah'ın yüceliği ve ululuğuyla göklerde ve yerde bulunan varlıkların kendilerine ve gölgelerine üstünlüğünü açıklamaya yöneliktir. Aynı zamanda göklerde ve yerde bulunan varlıkların gerçek anlamda Allah'a secde edişlerinden söz ediyor. Yukarıdaki rivayetin zahiri ise, yere kapanma ve alnı toprağa koyma veya bunlara benzer bir iş yapma anlamındaki secdenin genel olduğunu ve bu secde eyleminin ya onların kendilerinde ya da gölgelerinde mevcut olduğunu söz konusu ediyor. Eğer isteyerek veya istemeyerek gerçek anlamda Allah'a secde ederlerse, ne âlâ! Eğer gerçek anlamda gönüllü veya zorunlu olarak secde etmediklerinde ise, gölgelerinin yere düşmesi nasıl olsa secdeye

benzemektedir. Ancak bu öyle bir anlamdır ki, o anlamda büyük ve çok yüce olan Allah'ı ululama gibi bir maksadın gerçekleşmiş olması mümkün değildir.

Sonra böyle bir değerlendirme, *"Gölgeleri de sabahları ve akşamları (uzayıp kısalarak O'na secde eder)."* ifadesinin içerdiği genellikle bağdaşmıyor. Bundan daha açık olanı aşağıdaki ayetin içerdiği genel anlamdır: *"Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmediler mi? Onun gölgeleri, küçülerek ve Allah'a secde ederek sağa sola döner. Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler, büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler."* (Nahl, 49)

اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا ج
وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَآءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ ج كَذٰلِكَ
يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ج فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ز وَاَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ
فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ ج كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ ﴿١٧﴾ لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا
لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى ج وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا
وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ ج اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ ز وَبِئْسَ
الْمِهَادُ ﴿١٨﴾ اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى ج
اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٩﴾ الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنقُضُونَ
الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ
رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ
وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ
السَّيِّئَةَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ
مِنْ اٰبَآئِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ ز وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ
﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ ج فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾ وَالَّذِينَ
يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ

وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوٓءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

AYETLERİN MEÂLİ

17- O, gökten su indirdi ve her bir vadi kendi miktarınca sel olup aktı. Sonra bu sel, üste çıkan köpüğü yüklenip taşıdı. Süs veya yararlanılacak eşya yapmak için ateşte erittiğiniz şeylerden (madenlerden) de buna (üste çıkan köpüğe) benzer köpük oluşur. İşte Allah hak ile batılı da böyle yerleştirir. Köpük atılır, yok olup gider; insanlara yararlı olan şey ise yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle örnekler verir.

18- Rablerinin çağrısını kabul edenler için en güzel (akıbet) vardır. O'nun çağrısını kabul etmeyenler ise (öyle bir duruma düşerler ki), eğer yeryüzünde olan her şey ve onun yanında bir misli daha kendilerinin olsa, (kurtulmak için) mutlaka onu verirler. İşte (çünkü) onlar için kötü (üzücü) bir hesap vardır ve onların varacağı yer de cehennemdir. Orası ne kötü bir yataktır (yurttur)!

19- (Çünkü) Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör (hakkı bilmeyen) kimse gibi olur mu? (Asla! Çünkü) ancak akıl sahipleri anlar.

20- O akıl sahipleri ki, Allah'ın ahdini yerine getirirler ve (fıtrat diliyle Allah'a verdikleri bu) sağlam sözü (ahdi) bozmazlar.

21- Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar, Rablerinden çekinirler ve kötü hesaptan korkarlar.

22- Ve onlar ki, Rablerinin rızasını umarak sabrettiler, namazı ikame ettiler, kendilerine verdiğimiz rızktan gizli ve açık

olarak infak ettiler ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte dünya yurdunun (güzel) sonu onlar içindir.

23- (O güzel son, onların daimî olarak yerleşecekleri) Adn cennetleridir. Onlar, onların salih olan babaları, eşleri ve çocukları oraya girecekler; melekler de her kapıdan onların yanına girecekler.

24- (Melekler,) "Sabrettiğinize karşılık size selâm olsun! Dünya yurdunun sonu ne güzeldir!" (diyecekler.)

25- Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar ise, işte lanet onlar içindir ve kötü yurt da onlarındır.

26- Allah, rızkı dilediğine bollaştırır, (dilediğine de) daraltır. Onlar dünya hayatı ile şımardılar. Oysa dünya hayatı ahirete nispetle (geçici bir zevk ve az) bir yararlanmadan başka bir şey değildir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bundan önceki ayetlerin sonunda, müşriklerin tezlerini çürüten somut kanıtlar ortaya konmuş, bunun ardından, *"De ki: Körle gören (kâfirle mümin) bir olur mu? Ya da karanlıklar ile aydınlık (küfür ile iman) eşit olur mu?"* ifadesiyle hak ile batıl arasındaki ve hakkı benimseyip izleyenlerle batılın peşinden gidenler arasındaki korkunç fark en çarpıcı bir ifadeyle gözler önüne serilmişti. Şimdi de Allah'a inanıp salih ameller işlemekten ibaret olan hak yol ile Allah'a ortak koşup kötü ameller işlemekten ibaret olan batıl yol ve bu iki yolun izleyicileri olan müminlerle müşrikler arasındaki bu apaçık farklılık daha ayrıntılı bir biçimde ele alınıyor. Bu bağlamda müminler için selâm (esenlik) ve en sonunda güzel bir yurda kavuşmak, müşrikler içinse lanet (rahmetten uzaklık) ve en sonunda kötü bir yurda kavuşmak olduğu, Allah'ın dilediği kimsenin rızkını genişlettiği, dilediğinin de rızkını kısıp daralttığı vurgulanıyor.

Yüce Allah bütün bunları anlatmadan önce sözlerine, hak ile batılın durumunu ve bu iki yolun her birinin ayırıcı özelliğini, sonucunu anla-

tan bir örnek veriyor. Sonra bu iki yol ile izleyicilerinin durumlarını ele almaya yönelik açıklamalarını bu örneğe dayandırıyor.

17) O, gökten su indirdi ve her bir vadi kendi miktarınca sel olup aktı. Sonra bu sel, üste çıkan köpüğü yüklenip taşıdı. Süs veya yararlanılacak eşya yapmak için ateşte erittiğiniz şeylerden (madenlerden) de buna (üste çıkan köpüğe) benzer köpük oluşur. İşte Allah hak ile batılı da böyle yerleştirir. Köpük atılır, yok olup gider; insanlara yararlı olan şey ise yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle örnekler verir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "el-Vadi, içinde yağmur sularının biriktiği yüksek dağlar arasındaki alçak ve düz zemin demektir. 'ed-Diyet' kelimesi de bu kökten türemiştir. Çünkü diyet, maktulün kan bedeline karşılık olarak ailesine verilmek üzere biriktirilen büyük bir mal anlamındadır. 'el-Kadar', bir şeyin başka bir şeyden ne artık, ne de eksik olmadan onunla denk olması anlamına gelir. İki şeyin vezni/ölçüsü birbirinden fazla veya eksik olabilir. Şayet ölçüler eşit olursa, buna 'el-kadar' denir. Hasan, [ayetin orijinalinde 'kadariha' şeklinde geçen] bu kelimeyi 'kadriha' şeklinde okumuştur. Bunlar aynı anlama gelen iki ayrı okuyuş tarzıdır. Araplar, 'A'ta kadare şibrin ve kadre şibrin=bir karış kadar verdi' derler. Bu kelimenin mastarı muhaffef (el-kadr) olur, başka değil."

"el-İhtimal; bir şeyin, yüklenenin gücüyle sırtın üzerine konulması anlamına gelir. 'Ala savtehu ala fulanin fe-htemelehu ve lem yağzibhu=sesini falana karşı yükseltti, o da buna tahammül etti ve öfkelenmedi.' anlamında da kullanılmıştır. 'ez-Zebedu'; kaynama sonucu üste çıkan kir ve pislik demektir. Tencere köpüğü ve sel suların üzerindeki çer çöp ve köpük için de bu ifade kullanılır."

"el-Cufa', tıpkı 'el-ğusa=sel suyunun getirdiği ve su yüzünde olan köpük, çörçöp' gibi asıl kökü hemzelidir. Araplar, 'Cefee'l-vadi cufaen=vadi çer çöple, köpükle dolup taştı' derler. Ebu Zeyd der ki: 'Cefe'tu'r-recule' yani adamı yere sertçe vurdum. 'Ecfe'tu'l-kıdre' yani köpüğünü alıp attım. Ferra da der ki: Bir kısmı başka bir kısmına eklemlenen her şey, 'fual' kalıbında kullanılır. 'Hutam, kumaş, ğusa', cufa' gibi."

"el-Îkad; ateşe odun atmak anlamına gelir. 'İstevkadeti'n-naru, ittekadeti'n-naru ve tavekkadeti'n-naru (ateş tutuştu)' da aynı anlamdadır. 'el-Meta', yararlanılan şey demektir. 'el-meksu', bir yerde uzun süre bek-

lemek anlamına gelir. 'Mekese, mekuse ve temekkese (bekledi)' olarak kullanılır." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Ragıp İsfahanî de el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Hakkın karşıtı olan 'el-batıl', araştırıldığı zaman gerçekliği, kalıcılığı olmayan, boş şey demektir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Böyledir. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. O'nun dışındaki taptıkları ise, batılın ta kendisidir.'* [Hac, 62] Bu ifade, söz ve fiil ile ilgili olgular göz önünde bulundurularak da kullanılır. Araplar, 'batale butulen, butlen ve butlanen' derler. 'Ebtalehu', yani iptal etti, geçersiz kıldı. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Onların bütün yaptıkları (marifetleri) boşa çıktı.'* [A'râf, 118] Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *'Neden hakkı batıla karıştırıyorsunuz?'* [Âl-i İmrân, 71]"

[Bu açıklamaları da göz önünde bulundurduğumuz zaman, bir şeyin batıl veya hak olmasının şu anlama geldiğini söyleyebiliriz:] Bir şeyin batıl olması, o şey için bir tür varlık takdir edildikten sonra, bu takdirin realiteye, objeler dünyasına uyarlanması esnasında, takdir edilen varlığın objeler dünyasıyla örtüşmemesi demektir. Hak ise, bunun tam aksi bir anlam ifade etmektedir. Şu hâlde gerek hak, gerekse batıl nitelikleri, başlangıçta bir inanış için kullanılır; ama sonra herhangi bir gerekçe veya veriye dayanılarak başka şeylerin niteliği olarak da kullanılırlar.

Dolayısıyla, "Gök üstümüzdedir ve yer altımızdadır." şeklindeki bir söz, realiteye uygun olduğu için haktır. Çünkü bu söz irdelenip araştırıldığı zaman realiteyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan, "Gök altımızdadır ve yer üstümüzdedir." dediğimiz zaman, bu sözümüz de kendisi için takdir edilen varlık realitede kesinlik kazanmadığından, batıl olmaya mahkûmdur. Yine bir fiil de kendisi için takdir edilen amaca veya olguya uygun olduğu sürece haktır. Doymak için yemek, rızk elde etmek için çalışmak, sağlık için ilaç içmek gibi fiiller etkilerini gösterip öngörülen amaçlarına ulaştıkları zaman hak niteliğini kazanmış olurlar. Ama öngörülen amaca veya olguya uygun bir sonuç vermedikleri zaman batıl olurlar.

Bunun gibi, tasavvur dışı âlemde var olan bir varlık, var olduğuna inanıldığı gibi var olduğu için haktır. Yüce Allah'ın varlığı gibi. Var olduğuna inanıldığı hâlde var olmayan bir şey de batıldır. Aynı şekilde bir şey tasavvur dışı âlemde var olduğu hâlde, mümkün nitelikli bir varlığın varoluş itibariyle bağımsız olması, kalıcı olması gibi sahip ol-

madığı varoluş nitelikleriyle takdir edilirse, bu mümkün nitelikli varlık, varoluş açısından hak olsa da, bağımsızlık ve kendisi için belirlenen kalıcılık niteliğine sahip olmadığı için batıldır. Şair der ki:

"Bilin ki, Allah'tan başka her şey batıldır.

Ve her nimetin bir gün tükenmesi kaçınılmazdır."

Tefsirini sunduğumuz bu ayet, hak ve batıl olgularının doğasını irdeleyen Kur'ân ayetlerinin en çarpıcı olanlarındandır. Ayette, hak ve batılın varoluşlarının başlangıcı, ortaya çıkışları, her birinin kendine özgü etkileri sergilemesi, buna ilişkin cereyan eden ilâhî yasa ele alınıyor. Allah'ın yasasında da bir değişiklik bulamazsın, Allah'ın sünnetinin değiştiğini göremezsin.

Yüce Allah, bunu insanlar için sunduğu bir örnekle anlatıyor. Sunulan bu örnek, bazılarının söylediği gibi iki veya diğer bazılarının söylediği gibi de -ki inşaallah ileride buna değineceğiz- üç örnek değildir. Bilakis birçok örneğe kaynaklık oluşturan bir tek örnektir. Allah buyuruyor ki: *"O, gökten su indirdi ve her bir vadi kendi miktarınca sel olup aktı. Sonra bu sel, üste çıkan köpüğü yüklenip taşıdı."* İfadede yer alan "enzele=indirdi" kelimesi fiildir ve bu fiilin faili de yüce Allah'tır. Fakat failin Allah olduğu o kadar bellidir ki, ayrıca O'nun zikredilmesine gerek duyulmamıştır. "Mâ'=su" kelimesinin nekre (belirsiz) olarak kullanılması türe delâlet etmesi içindir. Bundan maksat da saf ve berrak sudur. İçine bir şey karışmayan, bulanık olmayan suyun kendisi yani. Yine "evdiyetun=vadiler" sözcüğünün nekre olarak kullanılmış olması da vadilerin büyüklük, küçüklük, uzunluk ve kısalık bakımından birbirinden farklı olduklarına, genişlik ve kapasite bakımından tamamen ayrı özellikler arz ettiklerine işaret etmesi amacına yöneliktir. "Sâlet=aktı" olgusunun vadilere nispet edilmesi, mecazî bir nispettir. Bu tıpkı "Oluk aktı." dememize benziyor. Bu arada "zebed=köpük" sözcüğünün "rabiyen=üste çıkan" olarak nitelendirilmesinin nedeni de, hafif olduğundan daima akan suyun üstüne çıkan özellikte olmasıdır. Bütün bunları ayetin akışından anlıyoruz. Burada özellikle selin örnek verilmiş olması, üste çıkan köpüğün sel sularında daha belirgin olmasıdır.

Bu analizleri de göz önünde bulundurduğumuz zaman ayetin anlamının şöyle olduğunu görürüz: Yüce Allah gökten, yani yukarı taraftan yağmurlar yağdırarak su indirdi ve yağmurların yağdığı yerlerde bulunan irili ufaklı, geniş ve dar vadiler, dereler, kendi miktarınca, kapasite-

leri oranınca, yani büyüğü büyüklüğü oranında, küçüğü küçüklüğü oranında bu sularla dolup aktı. Bu değişik kapasitelere sahip her vadinin içinde akan sel suları da üste çıkan, kabarık ve belirgin olan bir köpük yüklenip taşıdı. Bu yüzden köpük duyu organlarınca hemen algılanır ve bu kabarık görüntüsüyle altında akan suları gizler.

Ardından şöyle buyuruluyor: *"Süs veya yararlanılacak eşya yapmak için ateşte erittiğiniz şeylerden (madenlerden) de buna (üste çıkan köpüğe) benzer köpük oluşur."* İfadenin orijinalinin başındaki "min" edatı, neşeti (kaynaklığı) bildiren anlamdadır. Ateşte eritilen şeylerden maksat da yer altından çıkarılan, eritilmeye ve şekil verilmeye elverişli süs eşyası ve hayatın diğer alanlarında yararlanılan eşyalar yapmaya müsait maden filizleridir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: Altın ve gümüş gibi olanları süs eşyası elde etmek amacıyla, çeşitli araç ve gereçler üretilmediği demir ve benzeri diğer madenler gibi olanları da yararlanılacak eşya yapmak maksadıyla ateşte erittiğiniz yer altındaki çeşitli maden filizlerinden ve hammaddelerden sel sularının üstüne çıkan köpük gibi, bir köpük tabakası oluşur ve bu, eritilen madenlerin üstüne çıkar.

Sonra şöyle buyuruyor: *"İşte Allah hak ile batılı da böyle yerleştirir."* Yani Allah sel suları ve bu suların üzerinde biriken köpükler, yine ateşte eritilen maden filizleri ve bu eritilen filizlerin üzerinde oluşan köpük tabakası örneğinde olduğu gibi, hakkı ve batılı bu şekilde sabit kılıp yerleştirir.

Şu hâlde ayetin orijinalinde geçen "darb=vurma" ifadesinden maksat, bir tür sabitleştirmedir. Tıpkı şöyle söylediğimiz gibi: "Darebtu'l-haymete=çadırı kurdum, diktim. Ayetlerde geçen şu ifadeleri de buna örnek gösterebiliriz: *"Duribet aleyhimu'z-zilletu ve'l-meskenetu=Üzerlerine aşağılık ve yoksulluk çullanmıştı."* [Bakara, 61] Yani üzerlerine aşağılık ve yoksulluk çökmüş, yerleştirilmişti. "Ve duribe beynehum bi-sûrin…=*Nihayet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir."* [Hadîd, 13] Yani meydana getirilir, bina edilir. *"İdrib lehum tarîkan fi'l-bahr=Yetişilmesinden korkmaksızın... onlara denizde bir yol aç."* [Tâhâ, 77] Yani bir yol aç, gerçekleştir. "Darbımesel" deyimi de temelde bu anlama dayanmaktadır. Çünkü darbımesel gerçek anlamda, açıklanmak istenen husus iyice anlaşılsın diye meselin hükmünü kendisine benzeyen bu husus için de sabitleştirip yerleştirmekten ibarettir.

Aslında bu kullanımların tümünde melzumun (gerektirenin) mutlak bırakılıp lazımın (gerekenin) kastedilmesi örneği esas alınmıştır. Çünkü "darb", bir şeyin başka bir şey üzerine kuvvetle ve sertçe vurulması olması hasebiyle normal olarak bir işin vurulan şey üzerinde sabitleşmesi durumundan ayrı tasavvur edilemez. Çekicin darbesi sonucu kazığın yere çakılması ve bir canlıyı vurma sonucu bedenine acı girmesi gibi. Burada, melzum (gerektirici) olan darb mutlak tutulmuş ve lazım (gereken durum) olan sabitleşme amaçlanmıştır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, -aralarındaki birtakım değerlendirme farklılıklarıyla birlikte- bazı tefsir bilginlerinin, "Cümlede hazfedilmiş bir ifade vardır veya mecazî bir kullanım esas alınmıştır ve cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Allah hakkın ve batılın örneğini veya hakkın örneğini ve batılın örneğini bu şekilde verir." şeklindeki değerlendirmeleri yersizdir. Bu tür değerlendirme, hiç gereği yokken ve üstelik gerektirici bir kanıt da söz konusu değilken yapılan zorlamaların tipik örnekleridir.

Kaldı ki, şayet cümlenin maksadı tefsir bilginlerinin söylediği gibi olsaydı, bu ifadenin ayetin sonunda yer almış olması daha uygun olurdu. Fakat ayetin sonunda, *"İşte Allah böyle örnekler verir."* ifadesi yer alıyor ki, onların dediği anlamdaki ifadeyi gereksiz kılıyor.

Ayrıca tefsir bilginlerinin söyledikleri, neticede gelip bizim az önce yaptığımız değerlendirmeye dayanır. Çünkü sel suları ile onların üzerinde oluşan köpüklerin ve ateşte eritilen maden filizleri ile erime sonucu onların üzerinde oluşan köpüklerin hak ile batıla örnek oluşturmaları ile şu husus kastedilmiş olur: Hakkın sabitleşmesi (kalıcılığı), sel sularının ve ateşte eritilen maden filizlerinin sabitleşmesi gibidir. Batılın kalıcılığı da köpüğün kalıcılığına benzer. O hâlde takdirî bir ifade öngörmeden de anlam doğru çıkabiliyorsa, böyle bir ifadeyi takdir etmeye gerek yoktur.

Ardından yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Köpük atılır, yok olup gider; insanlara yararlı olan şey ise yeryüzünde kalır."* Burada, ayrı ayrı zikredildikleri hâlde sel sularının üzerinde oluşan köpük ile ateşte eritilen maden filizlerinin üzerinde biriken köpük birlikte değerlendiriliyor. Çünkü her iki köpüğün özelliği aynıdır. Atılıp, yok olup gitmesi yani. Bu nedenle az önce, ayetin birkaç ayrı örneklendirmeye dayanmasına rağmen aslında bir tek örnek içerdiğini söylemiştik.

Bu arada ayette su ve diğer şeylerden doğrudan söz etmek yerine, *"insanlara yararlı olan şey"* şeklinde genel bir ifade kullanılıyor. Bu tarz bir kullanımdan maksat, hakkın ayırıcı özelliğine işaret etmektir. O da, insanların ondan yararlanmalarıdır. Ki insanlar için istenilen amaç da budur.

Buna göre, ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Suyun üstüne çıkan veya ateşte eritilen maden filizlerinin üzerinde biriken köpük atılır, yok olup gider ve dağılıp giden batıl hâline gelir. İnsanlar yararlanıp yaşamları boyunca faydalandıkları saf su veya yerden fışkıran pınar ise, yeryüzünde kalır, böylece insanlar onlardan yararlanırlar.

Ardından şöyle buyuruluyor: *"İşte Allah böyle örnekler verir."* Bu ifade ile ayette söylenmek istenen söz son buluyor. Anlamı ise şudur: Yüce Allah'ın Kur'ân'da insanlara verdiği örnekler, bu ayette verilen örneğe benzer. Şöyle ki, bu örnekler hakkı batıldan ayırır, insanlara dünyalarının ve ahiretlerinin yararına olan şeyleri açıklar.

İfadenin orijinalindeki "kezalike=işte böyle" ifadesiyle, ayette sözü edilen yağmurların indirilmesi, vadilerde köpüklü sellerin akması, yer altından çıkarılan maden filizlerinin eritilip üzerlerinde köpüklerin birikmesi gibi olaylara işaret edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Demek istiyorum ki, bununla objeler dünyasında meydana gelen bu somut olaylara ve nesnel olgulara doğrudan işaret edilmiştir, salt ayette geçen sözel ifadelere değil. Buna göre, ayet şu gerçeğe delâlet etmesi olur: Varlık âleminde gerçekleşen bu olaylar ve görünen âlemde yaşanan bu hâdiseler, öğüt alan basiret sahiplerini gayb/görünmeyen âleminde yer alan gerçeklere yöneltmek üzere sunulan örneklerdir. Nitekim Kur'ân'da sık sık örnekleri verildiği gibi görünen âlemde bulununlar, gayb âlemine delâlet eden ayet ve nişanelerden ibarettir. Bu görünenlerin, verilmiş örnekler olması ile görünmeyenlere delâlet eden nişaneler olması arasında pek bir fark yoktur ve bu husus gayet açıktır.

Sunulan bu örnek sayesinde, ilâhî maarifin temellerinden sayılan birtakım gerçekler açığa kavuşmuş oluyor:

Birincisi: Yüce Allah katından varlıklara indirilen vücud (varoluş) -ki semavî rahmet ve bulutlardan yeryüzüne inen yağmur konumundadır- özü itibariyle biçimden, orandan ve miktardan yoksun olup, bizzat varlıkların kendileri açısından ölçümlenir, miktara bürünür. Tıpkı farklı hacim ve biçime sahip vadilerin, derelerin kalıpları ve kapasiteleri doğ-

rultusunda ölçüm ve biçim almaya elverişli yağmur suları gibi. Dolayısıyla varlıklar yetenekleri ve kapasiteleri ölçüsünce ilâhî bağışlara nail olurlar. Doğal olarak varlıkların kapasiteleri, yetenekleri, koşulları ve kapsamları birbirinden farklı olur.

Bu, önemli bir temel gerçekliktir. Kur'ân'da yer alan birçok ayet bu temel gerçeğe delâlet etmekte veya dolaylı olarak işaret etmektedir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz."* (Hicr, 21), *"Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi."* (Zümer, 6) Bu arada kader (ölçü ve miktar) olgusundan söz eden bütün ayetlerin bu bakımdan bir kanıtsallık işlevini gördüklerini söyleyebiliriz.

Ölçü ve miktar dediğimiz bu olgular, kendilerini ölçümlendiren bir göksel bağış olgusunun dışında olmakla beraber büsbütün Allah'ın mülkünün ve egemenliğinin dışında değildirler. Onun izni olmadan da meydana gelmeleri mümkün değildir. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Her iş O'na döndürülür."* (Hûd, 123), *"Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir."* (Ra'd, 31) Bu ayetleri yukarıda geçen ayetlere eklediğimiz zaman, çok daha ince anlamlı ve çok daha geniş bir nesnel örneği kapsayan başka temel bir gerçek belirginleşir.

İkincisi: Bu semavî rahmetin âlemdeki vadilere dağılması, onların kapasiteleri oranında ölçüm alması, hiç kuşkusuz üstlerine çıkıp belirgin olan pisliklerden ve artıklardan ayrı olmaz, onların olmasını da gerektirir. Ancak üste çıkan bu pislikler ve artıklar batıldırlar, yani yok olup gitmeye mahkûmdurlar, kalıcı olmaları mümkün değildir. Fakat gökten inen ve yeryüzündeki ölçülere göre miktarı beli olan rahmet öyle değildir. O süreklidir, kalıcıdır. Diğer bir ifadeyle haktır. Bu temel farklılıktan dolayı varlıklar âleminde bulunan olgular, kalıcı ve sürekli olan hak ile geçici ve tükenici olan batıl olmak üzere iki kısma ayrılırlar.

Hak yüce Allah'tandır. Batıl ise O'nun izniyle gerçekleşse de, O'na yönelik değildir. Ulu Allah şöyle buyurur: *"Gerçek (hak), Rabbinden gelendir."* (Âl-i İmrân, 60), *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş (batıl) yere yaratmadık."* (Sâd, 27) O hâlde bütün varlıklar kalıcı olup tükenmeyen haktan bir parçayı ihtiva eder ki, batıl olanın geçersiz olup yok olmasından sonra bütünüyle hakka döner. Nitekim yüce Allah bu gerçeğe şu şekilde işaret etmiştir: *"Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları biz, şüphesiz hak olarak ve belli bir süre için yarattık."* (Ahkaf, 3), *"Al-*

lah, hakkı sözleriyle (hükümleri ve yasalarıyla) geçerli kılar." (Yûnus, 82), *"Zaten batıl yıkılmaya mahkûmdur."* (İsrâ, 81), *"Bilakis biz, hakkı batılın tepesine bindiririz de o, batılın işini bitirir. Bir de bakarsınız ki, batıl yok olup gitmiştir."* (Enbiyâ, 18)

Üçüncüsü: Hakkın bir özelliği de şudur: Bir hak kendisi dışındaki başka haklarla çelişmez ve çatışmaz. Aksine onları destekler, kemale giden yolda onlara yararlı olur ve yöneldikleri mutluluk amacına doğru onları yönlendirir. Tefsirini sunduğumuz ayette, beka ve kalmanın insanlara yararı olan hak ile ilintilendirilmesi bunun kanıtıdır.

Hiç kuşkusuz çatışmanın olumsuzlanmasından maksat, yaşadığımız dünyadaki çekişme ve çatışma olgularının tamamen ortadan kaldırılması değildir. Bilakis dünyamız, çatışma ve çakışma yurdudur. Öyle ki onda suyun söndürdüğü ateşten, ateşin buharlaştırıp yok ettiği sudan, bitkinin tükettiği topraktan, hayvanın yediği bitkiden, bazı canlıların yediği diğer bazı canlılardan ve en sonunda yerin yediği bütün varlıklardan başka bir şey görmüyoruz. O hâlde, hak arasında çelişme ve çatışma olmaz, derken maksadımız şudur: Birbirlerini yemek ve parçalamak için fırsat kollayan varlıklar, bu özelliklerine rağmen, ilâhî amaçların gerçekleştirilmesi hususunda birbirlerine yardımcı olmakta, kendi türsel maksatlarına erişmeleri hususunda birbirlerinin sebebi olmaktadırlar. Söz konusu bu varlıkları, keser ve tahtaya benzetebiliriz. Keser ve tahta da birbirleriyle çatışmalarına karşın marangozun, örneğin bir kapı yapması eylemine hizmet etmek maksadıyla birbirlerine yardımcı olmaktadırlar. Buna bir terazinin iki kefesini de örnek gösterebiliriz. Kefeler birbirlerinin aksi yönünde hareket etmelerine ve birbirleriyle didişiyor olmalarına rağmen ölçüyü belirlemek için terazinin ipini elinde tutan kimsenin isteklerine uymaktadırlar.

Fakat bu bağlamda batıl bunun tam aksini ifade eder. Keserin körelmiş olması veya terazide ağırlığı ölçen birimin eksik tartması gibi. Çünkü böyle bir durum hak amaçla çelişir ve insanların çabalarının, ıslah etmeden yıkacak ve yarar sağlamadan zarar verecek şekilde boşa gitmesine neden olur.

Evrensel olguların ve çeşitli varlıkların ilâhî iradeye boyun eğdirilmiş olmasını işleyen ayetlerin büyük bir kısmı bu bağlamda ele alınabilir. Meselâ yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından bir lütuf olmak üzere size boyun*

eğdirmiştir." (Câsiye, 13) O hâlde her varlık, doğasının gereğini yerine getirir; ancak bunu yaparken, Allah'ın gerçekleşmesini istediği şeyin meydana gelmesini sağlayacak şekilde hareket eder.

Tefsirini sunduğumuz ayetten algıladığımız bu temel gerçekler, yaratma ve var etme olgusuna ilişkin hükümlerin ayrıntılarının sonuçları mahiyetindedir. Hak ve batıldan söz eden Kur'ân ayetleri üzerinde iyice durup düşünür ve derin tefekkürlere dalarsan, kesinlikle akıllara durgunluk veren olağanüstü gerçeklerle karşılaşırsın.

Biliniz ki, sözünü ettiğimiz bu temel gerçekler somut olgular ve objektif gerçeklere uyarlandığı gibi, bilgi ve inanç türü soyut olgulara da uyarlanabilir. Dolayısıyla mümin kişinin içindeki hak inançların örneği, gökten inen ve farklı alanlara sahip vadilerde sel olup akan, insanların yararlandığı, kalplerini canlandıran, içlerinde kalıcı hayır ve bereketler oluşturan su örneğidir. Kâfir insanın içindeki batıl inançların örneği de, selin üstüne çıkan, ama çok geçmeden atılan, yok olup giden köpük örneğidir. Ulu Allah şöyle buyurur: *"Allah, sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında, hem de ahirette sapasağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar."* (İbrâhîm, 27)

18) Rablerinin çağrısını kabul edenler için en güzel (akıbet) vardır. O'nun çağrısını kabul etmeyenler ise (öyle bir duruma düşerler ki), eğer yeryüzünde olan her şey ve onun yanında bir misli daha kendilerinin olsa, (kurtulmak için) mutlaka onu verirler. İşte (çünkü) onlar için kötü (üzücü) bir hesap vardır ve onların varacağı yer de cehennemdir. Orası ne kötü bir yataktır (yurttur)!

Ayetin orijinalinde geçen "el-mihad", sahibi için serilip düzeltilen yatak demektir. "el-Mekanu'l-mumehhed", düzenlenen yer demektir. Cehennemin "mihad=yatak" olarak isimlendirilmesi, küfürleri ve işledikleri kötü amelleri dolayısıyla orada yerleşmek üzere kendileri için serilip hazırlanmış olmasından dolayıdır.

Bu ve bundan sonraki dokuz ayet, -daha önce de işaret ettiğimiz gibi- önceki ayette sunulan örneğe ilişkin ayrıntılar niteliğindedir. Yüce Allah, bu ayetlerde hak inancın, hakka iman etmenin ve hak esaslı davete icabet etmenin etkileri ile batıl inancın, hakkı inkâr etmenin ve hak esaslı davete icabet etmemenin etkilerini açıklıyor. Ayetlerin akışı buna ilişkin somut bir kanıt mahiyetindedir. Çünkü ayetlerin akışında yer

alan açıklamaların eksenini, iman ve küfrün akıbeti oluşturuyor. Yine iman için öngörülen övgüye değer akıbetin yerini, bu dünyadaki nimetlerin iki katı olsa da hiçbir şeyin tutamayacağı vurgulanıyor.

Buna göre, ayette geçen *"en güzel"* nitelemesinden maksadın, en güzel akıbet olduğu belirginlik kazanıyor. Bazılarının,[1] "Maksat, en güzel ödül veya cennettir." şeklindeki değerlendirmesine gelince; bu, sonuç itibariyle doğru olabilir. Çünkü iman ile salih amelin övgüye değer akıbeti en güzel ilâhî ödüldür ki, o da cennettir. Ancak bu ayette cennet ve ödül, cennet ve ödül olmaları itibariyle kastedilmemiş; bilakis onların durumlarının akıbeti ve çabalarının gelip dayandığı sonuç olmaları itibariyle kastedilmişlerdir.

Bundan sonraki ayetler içinde yer alan yüce Allah'ın müminlerle ilgili açıklaması da bunu desteklemekte, daha doğrusu kanıtlamaktadır. Çünkü onların ayırıcı özellikleri anlatıldıktan sonra şöyle buyruluyor: *"İşte dünya yurdunun (güzel) sonu onlar içindir. (O güzel son, onların daimî olarak yerleşecekleri) Adn cennetleridir..."*

Buna göre, *"eğer yeryüzünde olan her şey ve onun yanında bir misli daha kendilerinin olsa, (kurtulmak için) mutlaka onu verirler."* ifadesi de hazfedilen amaç ve gaye cümlesinin yerine geçmiştir. Böyle bir hazfın amacı ise, gayenin durumunun önemine vurgu yapmak ve gayenin; taşıdığı korku, dehşet, şer ve bedbahtlık bakımından burada zikredilmeyecek kadar bir aşamaya vardığını belirtmektir.

Dolayısıyla ifadenin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Rablerinin çağrısını kabul etmeyenler, öyle bir durumla karşılaşırlar -veya kabul etmenin sonucu ve en güzel akıbeti olan öyle bir şeyi kaçırırlar- ki, eğer yeryüzünde insan nefsinin nimet olarak zevk aldığı her şey -zaten bir insanın arzulayabileceği ve elde etmeyi temenni edebileceği nihâi amaç budur- kendilerinin olsa ve bunlara insan havsalasının çok ötesinde olan bir misli daha eklense; kısa bir ifadeyle, eğer bunlar dünyada elde etmeyi arzuladıklarının tümüne ve bunun üzerinde bir şeylere sahip olsalar, kaçırdıkları o güzel akıbeti elde etmek için ellerindeki bunca nimeti feda etmeye razıdırlar. İmam Ali'nin (a.s) onların içinde bulundukları bu durumu vasfederken şöyle dediği belirtiliyor: "Onların başına geleni vasfetmek mümkün değildir."

1- [Mecmau'l-Beyan, c.4, s.165, Beyrut basımı]

Sonra yüce Allah, onların bu vasfedilemez akıbetleriyle ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"İşte (çünkü) onlar için kötü bir hesap vardır ve onların varacağı yer de cehennemdir."* Hesabın kötüsü, kendilerini üzen, sevindirmeyen hesaptır. Burada "sûu'l-hisab" şeklinde sıfatın mevsufa izafe edilişine tanık oluyoruz. [Takdiri ise, "hisabu's-sû" şeklindedir.]

Sonra yüce Allah bu kötü akıbete işaret ederek onların bu durumlarını yeriyor: *"Orası ne kötü bir yataktır (yurttur)!"* Yani en kötü yatak onların yatağıdır; orası onlar için serilip düzeltilmiş ve onlar oraya yerleşeceklerdir. *"İşte (çünkü) onlar için kötü (üzücü) bir hesap vardır ve onların varacağı yer de cehennemdir. Orası ne kötü bir yataktır (yurttur)!"* ifadesinin tamamı, daha önce zikredilen kurtulmak için tüm varlığı feda etmeye razı oluş durumuna ilişkin bir gerekçeli açıklama konumundadır. Normal konuşmalarda da işaret zamiri ile gerekçeli açıklamalar yapma, sıkça rastlanan bir durumdur. Araplar, "Ef'alu fulanen bi-keza ve keza, zake'l-lezî min sıfetihi keza ve keza=Falana şunu şunu yaparım; çünkü onun şu şu özellikleri vardır." derler.

Buna göre ayetin anlamı -Allah doğrusunu daha iyi bilir- şöyle belirginleşmektedir: Rablerinin hak esaslı çağrısını kabul edip olumlu karşılık verenler için en güzel akıbet vardır. Rablerinin hak esaslı çağrısını kabul etmeyip olumlu karşılık vermeyenler için de öyle bir akıbet vardır ki, ondan kurtulmak için temenni edebileceklerinin çok çok ötesinde şeyler vermeye razı olurlar. Çünkü başlarına gelecek olan bu kötü akıbet, aynı zamanda kötü hesabı ve cehenneme yerleşmeyi de kapsamakta veya bu kötü akıbet kötü azapla ve cehenneme yerleşmekle de birlikte olmaktadır. En kötü yatak (yurt) da onların yatağıdır.

Tefsirini sunduğumuz ayette, iman etme ve inkâr etme yerine, isticabet etme ve isticabet etmeme ifadeleri kullanılmıştır. Bunun nedeni, bu şekilde ifade etmenin bundan önceki ayette sunulan örneğe uygun düşmesidir. O örnekte gökten suyun indirilişi, her vadinin kendi miktarınca bu suyu kabul edişi anlatılmıştı. İsticabet de, çağrıyı kabul etmek demektir zaten.

19) (Çünkü) Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör (hakkı bilmeyen) kimse gibi olur mu? (Asla! Çünkü) ancak akıl sahipleri anlar.

Ayette soru edatı, inkârî/olumsuzlama amaçlıdır. Bu açıdan ayet, önceki ayetin içeriğinin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Bunun

yanında hak esaslı çağrıyı kabul edenlerle kabul etmeyenlerin akıbetleri de ayrıntılı olarak açıklanıyor.

Açıklamanın özeti şudur: Hak, Rablerinin çağrısını kabul edenlerin kalplerine yerleşiyor. Bu sayede kalpleri, gerçek etkileri ve bereketleri bulunan birer öz akıl (lübb) ve gerçek kalp mahiyetine bürünüyor. Bu da tezekkürden (anlamadan) ve basiretli olmaktan [düşünme sonucu olumlu neticelere varma ve gözlemlenen olguların gerisindeki hikmeti kavrayıp anlayabilmeden] ibarettir.

Sahiplerinin tanınmasının ölçüsü olan bu kalplerin bir özelliği de şudur: Sözü edilen bu öz akıl sahipleri fıtratları dolayısıyla kendilerinden, Rablerinin ahdine bağlı kalacaklarına ilişkin olarak alınan sağlam söze bağlı kalmaya devam ederler, Rablerine verdikleri sağlam sözlerini asla çiğnemezler. Yine Allah'ın birbirlerine bağlanma aracı olarak öngördüğü akrabalık bağlarına sürekli büyük saygı gösterirler. Çünkü Allah yaratılışı akrabalık bağları aracılığıyla gerçekleştiriyor. Bu yüzden öz akıl sahipleri huşu ve korku içinde akrabalarla bağları korurlar, akrabalık bağlarını çiğnemekten özenle kaçınırlar. Aynı şekilde musibetler karşısında, günah işlememe ve ibadet etme hususunda da sabır gösterirler. Teveccüh, yani namaz aracılığıyla Rablerine koşarlar. Tolumun da ıslahına çalışırlar. Yani infak ederler ve kötülükleri iyiliklerle savarlar.

İşte bunlar için övgüye değer bir son yurt vardır. O da cennettir ve onlar bu cennete gireceklerdir. Bu yurtta, yukarıda işaret edilen güzel amellerinin ödüllerinin kendilerine geri döndüğünü göreceklerdir. Böylece dünyada akrabalık bağlarını gözettikleri gibi, orada da salih ameller işlemekle temayüz etmiş babalarıyla, eşleriyle ve çocuklarıyla beraber olacaklardır. Melekler de her kapıdan yanlarına girecekler, dünyada üzerlerine çeşitli ibadet ve itaat kapılarını açtıkları gibi, sabretmelerinden dolayı burada da onlara selâm verecekler, esenlikler dileyeceklerdir. İşte bu, hakkın etkisidir.

"Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör (hakkı bilmeyen) kimse gibi olur mu?" ifadesindeki soru, daha önce de söylediğimiz gibi, olumsuzlama amaçlıdır. Bu ifadede, kalbinde hakka ilişkin bilgi yer edinmiş olan kimse ile hakkı bilmeyen kimsenin eşit olmalarını olumsuzlama amaçlanmıştır. Hakkı bilmeyen kimsenin "kör" olarak nitelendirilmesi, hakkı bilen kimsenin gören olduğuna yönelik bir işaret mahiyetindedir. Nitekim daha önce bu ikisi kör ve gören olarak

nitelendirilmişlerdi: *"De ki: Körle gören (kâfirle mümin) bir olur mu?"* O hâlde, hakkı bilmek basiretli olmak ve görmektir, hakkı bilmemekse körlüktür. Basiretli olmak (görmek), aynı zamanda düşünüp anlamayı da ifade eder. Bu nedenle yüce Allah, *"anlar"* buyurarak bu niteliği, ilim sahiplerinin temel özelliklerinden biri olarak dikkatlerimize sunmuştur.

"Ancak akıl sahipleri anlar." ifadesi, kendisinden önce yer alan *"bilen kimse"* ifadesine ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir. Demek isteniyor ki, onlar bir olmazlar. Çünkü ilim sahibi olan kimsenin anlama yeteneği var, buna karşılık kör ve cahil kimse anlama yeteneğinden yoksundur. Ayette "ilim sahipleri" yerine, "akıl sahipleri" ifadesi kullanılmıştır. Bu da diğer bir hususa delâlet etmekte, gerekçeli açıklamanın vurguladığı diğer bir hususa dikkatlerimizi çekmektedir. Sanki şöyle denmiştir: Bunlar eşit olmazlar. Çünkü taraflardan biri anlıyor, diğeri ise anlamıyor. Anlamanın sadece taraflardan birinin ayırıcı özelliği olması, onların saf ve öz bir akla, duyarlı kalplere sahip olmalarından dolayıdır. Ama diğerlerinin böyle bir özelliği yoktur.

20) O akıl sahipleri ki, Allah'ın ahdini yerine getirirler ve (fıtrat diliyle Allah'a verdikleri bu) sağlam sözü (ahdi) bozmazlar.

İfadenin akışı; ikinci cümlenin, birinci cümleye yönelik açıklama amaçlı bir atıf mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Buna göre, onların bozmadıkları sözden maksat, gereklerini eksiksiz olarak yerine getirdikleri Allah'ın ahdidir. Önceki ayette işaret edilen ilim sahiplerinin anlamalarından hareketle bu ahit ve sağlam söz ile de, onların Rablerine, O'nu birleyeceklerine ve birliğinin gerektirdiği şekilde hareket edeceklerine ilişkin olarak fıtratlarının diliyle yaptıkları ahit ve verdikleri sağlam söz kastedilmiştir. Çünkü insan, fıtratı itibariyle Allah'ın birliğini kabul edecek ve tevhidin çağrıştırdığı hareket tarzlarını benimseyecek şekilde yaratılmıştır. İşte bu, fıtratın gerçekleştirdiği antlaşma ve yaptığı ahittir.

Peygamberler ve resuller aracılığıyla Allah'ın emri doğrultusunda alınan ahitler, sözleşmeler, ilâhî hükümler, şeriat ve yasalara gelince; bütün bunlar, fıtrî antlaşmanın ayrıntılarıdır. Çünkü din fıtrîdir, fıtratla uyumludur.

21) Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar, Rablerinden çekinirler ve kötü hesaptan korkarlar.

Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, ayette geçen "emir"den maksat, vahiy yoluyla indirilen yasal (teşriî) emirdir. Bunun tanığı da ayetin sonunda yer alan şu ifadedir: *"Kötü hesaptan korkarlar."* Çünkü hesaba çekilmek, zulmün çirkinliği ve adaletin güzelliği gibi fıtrat aracılığıyla da algılansa bile zahiren vahiy yoluyla indirilen şer'i hükümlerle ilgilidir. Dolayısıyla ilâhî hükümlerin ulaşmadığı mustazaf insanlar, kendi iradelerinden kaynaklanan bir kusurları söz konusu olmadığı durumlarda, başkalarının hesaba çekildikleri gibi hesaba çekilmezler. Tefsirimizin değişik yerlerinde, vahiy yoluyla sunulan mesajın desteği olmaksızın salt fıtrî kavramadan dolayı insanların aleyhine bir kanıtın gerçekleşmiş olmayacağını vurgulamıştık. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri (bahaneleri) olmasın."* (Nisâ, 165)

Ayetin ifadesi mutlaktır, dolayısıyla Allah'ın gözetilmesini emrettiği her türlü bağ kastedilmiştir. Ancak bu bağların en ünlüsü, hiç kuşkusuz Allah'ın gözetilmesini emrettiği akrabalık bağıdır. Bir ayette Allah akrabalık bağlarını gözetmenin zorunluluğunu belirterek ne denli önemli olduğunu da vurgulamıştır: *"Onun hatırına birbirinizden bir şey istediğiniz Allah'tan ve akrabaların haklarını çiğnemekten sakının."* (Nisâ, 1)

Bu arada tefsirini sunduğumuz ayetin sonundaki ifade de, bu anlamı vurgulamaya yönelik pekiştirici bir işlev görüyor: *"Rablerinden çekinirler ve kötü hesaptan korkarlar."* Bu ifadeyle, bağları gözetmeyi terk etmenin, yüce Allah'ın emrine karşı çıkmak anlamına geldiğine işaret ediliyor. Şu hâlde, bu hususta Allah'tan sakınıp çekinmek gerekir. Çünkü yapılan bir kötülük, amel defterine yazılır ve günü geldiğinde insanın önüne konarak ondan hesap sorulur. İnsan bu tür kötü hesaplardan korkmalıdır.

Çekinme ve korku anlamına aldığımız "haşyet" ve "havf" kavramları arasındaki en belirgin fark şudur: "Haşyet" anlamında korku, kötülük veya kötülük hükmünde olan bir şeyle karşılaşmaktan dolayı kalpte meydana gelen etkilenme demektir. "Havf" anlamında korku ise, kalben etkilenme olmasa da sakınılan şeyden korunmaya hazırlanmak maksadıyla harekete geçme anlamında amelî etkilenme demektir. Bu nedenle yüce Allah peygamberlerini vasfederken şöyle buyurmuştur: *"Allah'tan başka kimseden çekinmezler."* (Ahzâb, 39) Burada yüce Allah

"haşyet" anlamında korkuyu, Allah'tan başkasıyla ilgili olarak peygamberlerinden olumsuzlamaktadır. Buna karşılık "havf" anlamında korkuyu, peygamberleri için, Allah'tan başkalarına yönelik olarak defalarca olumlamıştır. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Musa, birden içinde bir korku duydu."* (Tâhâ, 67), *"Bir kavmin (antlaşmalarını bozarak) hıyanet etmesinden korkarsan..."* (Enfâl, 58)

Aslında, Ragıp İsfahanî'nin "haşyet" ve "havf" kavramları arasındaki farkı vurgulamak açısından yaptığı değerlendirme de neticede gelip bu noktaya dayanıyor. Ragıp diyor ki: "Haşyet, saygı ile karışık korkuya denir. Bu da genellikle bilgiden kaynaklanan bir duygudur. Bu nedenle, *'Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.'* [Fâtır, 28] ifadesinde bu duygunun özellikle âlimlere özgü kılınmış olması da bu yüzdendir."

Yine diğer bazılarının yaptıkları şu değerlendirme de bizim dediğimiz anlama gelip dayanıyor: "Haşyet duygusu, havf duygusundan daha şiddetli bir korkudur. Çünkü bu kavram Arapların, 'Şeceretün haşiyetün=kuru ağaç' şeklindeki sözlerinden türetilmiştir." Aynı şekilde şöyle diyenlerin de sözü bu anlama dayanıyor: "Havf, hem istenmeyen, hoşnut olunmayan şeyle, hem de istenmeyen durumu meydana getiren şahısla ilintilidir. Araplar, 'Hiftu'l-maraza=hastalıktan korktum' ve 'Hiftu'z-Zeyd'e=Zeyd'den korktum' derler. Buna karşılık 'haşyet'; istenmeyen, hoşlanılmayan şeyin kendisiyle değil de istenmeyen durumu meydana getiren şahısla ilgilidir. Önreğin, "Haşiytullahe=Allah'tan korktum' denir."[1]

Eğer bu değerlendirmelerin sonuçta bizim açıklamalarımızla aynı noktada buluşmaları belirgin bir husus olmasaydı, ayetle çeliştikleri gayet açık olarak ortaya çıkardı. Bazıları,[2] bu iki kavram arasındaki farkın, küllî (her zaman) olmayıp genelde söz konusu olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise,[3] bu iki kavram arasında hiçbir farkın olmadığını demişlerdir ki, yukarıda sunduğumuz ayetler esas alınırsa, bu görüş ve değerlendirmelerin bir anlamı olmadığı, dolayısıyla reddedilmeleri gerektiği ortaya çıkar.

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.140-141]

2- [age.]

3- [age.]

22) Ve onlar ki, Rablerinin rızasını umarak sabrettiler, namazı ikame ettiler, kendilerine verdiğimiz rızktan gizli ve açık olarak infak ettiler ve kötülüğü iyilikle savarlar. İşte dünya yurdunun (güzel) sonu onlar içindir.

Ayetin akışı içinde sabır kavramının mutlak olarak kullanılmış olması, onların sabrın her çeşidini, her türünü birer sıfat olarak üzerlerinde taşıdıklarını göstermektedir. Musibetler karşısında sabır, ibadet etmede süreklilik hususunda sabır, günah işlememe kararlılığı üzerinde sabır yani. Bununla beraber bu niteliğin, *"Rablerinin rızasını umarak"* ifadesiyle kayıtlı tutulduğunu görüyoruz. Yani bu şekilde sabır göstermelerinin nedeni Rablerinin rızasını istiyor olmalarıdır. Şu hâlde onların övgüye değer nitelikleri, sabredişlerinin Allah'ın rızasına yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü açıklamanın eksenini, Rablerinin çağrısını kabul etmeleri ve Allah katından indirilenin hak olduğunu bilmeleri gibi kendilerinde gelişen sıfatları oluşturmaktadır. Yoksa kulluklarıyla, Rablerine iman edişleriyle ilgisi olmasa da, onurlu davranış sergilemek ve kendini beğenmek veya insanlar tarafından övülmek maksadıyla zorluklar karşısında sabretmek ve meşakkatler karşısında direnmek gibi salt insanlar arasında övgüye değer görülen bütün nitelikler söz konusu edilmiş değil. Şair der ki:

"Midem bulandığı ve korkudan yüreğim hopladığı her seferinde kendime söylediğim şudur:

Korkma; ölürsen, övülürsün ya da düşmanı öldürerek rahatlamış olursun."

"Rabbin vechi"nden maksat, yapılan ameller ve benzeri şeylerin Allah'a nispet edilen yönüdür. O da, amelin Allah katında belirginleştiği ve yerleştiği yöndür. Allah katında bulunan ve O'nun aracılığıyla baki kılınan ödül yani. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Ve Allah'tır ki, mükâfatların güzeli O'nun katındadır."* (Âl-i İmrân, 195), *"Allah katındakiler bakidir."* (Nahl, 96), *"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır."* (Kasas, 88)

"Namazı ikame ettiler", yani şartlarına ve cüzlerine hiçbir şekilde ihlal etmeyecek veya hafife almayacak şekilde namazı ayakta tutup düşürmediler. Namazı konu eden bu ifadenin ve peşinden gelen ifadelerin sabra atfedilmeleri, bazılarının da dediği gibi, özelin genele atfedilmesi türündendir; amaç da bunlara özel itina göstermek, konumlarını yüce tutmaktır.

"Kendilerine verdiğimiz rızktan gizli ve açık olarak infak ettiler" ifadesinde "infak" olgusunun mutlak tutulmasından maksat, farz nitelikli infaklar ile birlikte diğer tüm infakları da kapsamasıdır. Çünkü tefsirini sunduğumuz ayet, Mekke döneminde inmiştir ve bu ayet indiği sırada henüz zekât vermenin farz olduğuna ilişkin hükmü içeren ayet inmemişti. İnfakın, *"gizli ve açık"* şeklinde kayıtlandırılmış olması, onların infak ibadetini eksiksiz bir şekilde yerine getirdiklerine delâlet etmek içindir. Çünkü infakın bazı türleri vardır ki, bunları gizli yapmak iyidir; bazı türleri de vardır ki, bunları açıktan yapmak iyidir. O hâlde Allah tarafından indirilen ayetlerin hak olduğuna inanan kimse, bu hakkın bütün gereklerini yerine getirmelidir. Şayet açıktan infakta bulunması durumunda riya veya gösteriş ya da hakaret yahut haysiyet zedelemesi gibi bir tehlike oluşacaksa, böyle bir infakı gizli yapmak daha iyidir. Bunun yanında insanları iyilik yapmaya, maruf esasına dayalı bir hayat sürmeye teşvik etme, olumsuz töhmetleri giderme ve benzeri gibi bir maslahat söz konusu olduğu durumlarda ise, bu infakları açıktan yapmak daha iyidir.

"Ve kötülüğü iyilikle savarlar." ifadesinin orijinalindeki "yedreûne" kelimesinin kökü olan "ed-der'u" sözcüğü, savma anlamına gelir. Demek isteniyor ki, onlar bir kötülükle karşılaştıkları zaman derhal ondan daha büyük veya ona denk bir iyilik yaparak bu şekilde kötülüğü savarlar [kötülüğün olumsuz etkilerini giderirler]. Burada genel bir durum kastedilmiştir. Şöyle ki, onların kendilerinden bir kötülük sadır olduğunda, ya işledikleri bir iyilikle o kötülüğü savarlar; çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Veya işledikleri kötülüklerden dolayı tövbe ederek Rablerine yönelirler; çünkü günahtan dolayı tövbe eden kimse hiç günah işlememiş gibidir. Ya da kendilerine karşı bir kötülük işlenmişse, sözgelimi biri kendilerine zulmetmişse, onu affederek yahut ona iyilikte bulunarak onu savarlar veya kendilerine eziyet edenlere güzel ahlâkla ve güler yüzlülükle karşılık verirler. Sözgelimi cahiller kendilerine kabaca hitap ettikleri zaman onlara, "selâm" derler. Yahut kötü bir şey yapıldığında onu işlemekten alıkorlar, ya da maruf terk edildiğinde, onu işleme telkininde bulunurlar.

İşte bunların tümü, kötülüğü iyilikle savmanın şekilleridir. Anlamı salt bu hususlardan bazısına özgü kılmaya ilişkin olarak ayetin lafzından herhangi bir kanıt algılamak mümkün değildir.

Akıl sahipleri ile ilgili "yerine getirirler", "sözü bozmazlar", "korurlar", "çekinirler", "korkarlar", "sabrettiler", "namazı ikame ettiler", "infak ettiler", "savarlar" şeklindeki niteliklerden söz edilirken, ifadenin değişikliğe uğradığını görüyoruz. Görüldüğü gibi, altı yerde müzari, üç yerde de mazi fiil kullanılmıştır.

Böyle bir kullanımın açıklaması olarak bazı âlimlerden şöyle bir değerlendirme nakledilmiştir: "Ayette geçen *'Ve onlar ki, Rablerinin rızasını umarak sabrettiler, namazı ikame ettiler, kendilerine verdiğimiz rızktan gizli ve açık olarak infak ettiler...'* ifadesinin orijinalinin mazi kalıpla, bundan önceki cümlelerinse müzari kalıplarla sunulmuş olması, fesahatte tefennün (çeşit çeşit söz söyleme) sebebiyledir. Çünkü bu fiiller, 'ellezîne' ism-i mevsulunun sılalarıdırlar. İsm-i mevsul ile sılası da şart cümlesinde, ism-i şart anlamına gelir. Şart cümlesinde ise mazi ve müzari fiilinin anlamı birdir. 'İn darebte darebtu=vurursan vururum' ve 'İn tadrib edrub=vurursan vururum' gibi. Bu anlama gelen diğer cümlelerde de durum aynıdır."

"Bu nedenle dil bilimciler şöyle demişlerdir: Mazi fiil genel bir nekrenin sılası veya sıfatı olarak kullanıldığı zaman, bununla geçmiş bir durumun veya gelecekte olacak bir durumun kastedilmiş olması aynı oranda muhtemeldir. Böyle bir kullanımda geçmiş bir durumun kastedilmiş olmasına, *'Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine... dediklerinde...'* [Âl-i İmrân, 173] ayetini; gelecek bir durumun kastedilmiş olmasına da, *'Ancak, sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka.'* [Mâide, 34] ayetini örnek gösterebiliriz."[1]

Bu değerlendirmeye karşı şunu diyebiliriz: Şart cümlesi ve bu anlama gelen başka bir cümle formatında fiilin geçmiş veya gelecek gibi zamansal özelliklerinin geçersiz olması, mazi fiil açısından geçmişte olup bitmek veya muzari fiil açısından halen akıp gidiyor ve sürüyor olmak gibi zamanların gereklerinin de ortadan kalkmasını gerektirmez. Çünkü örneğin mazi fiil ile ilgili asıl unsur, gerçekleşmiş olma durumudur, zaman geçersiz kılınmış olsa da. O hâlde ifadelerin değişik kalıplarda sunulmuş olmasıyla ilgili sorunun geçerliliği hâlâ sürmektedir.

Diğer bazı bilginlerin açıklamaları ise şu şekildedir: "Ahdi yerine getirme, bağı koruma, çekinme ve korkma gibi başta zikredilen nitelik-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.142]

lerden maksat, birliktelik ve süreklilikt ir. Sabra gelince; diğer nitelikler ancak onun daha önce gerçekleşmesi durumunda tahakkuk bulacakları için, ona özel bir itina gösterilerek fiilin gerçekleştiğine delâlet eden mazi fiil kullanılmıştır. Aynı şekilde namaz ve infak için de aynı itina ve önem göz önünde bulundurulmuştur."[1]

Bu değerlendirme ile ilgili olarak da şunu söyleyebiliriz: Daha önce zikredilen niteliklerin bazısı önem bakımından sabırdan, namazdan ve infak etmekten hiç de geri kalmazlar. Allah'a verilen sözü tutmak, ahdi yerine getirmek gibi. Ki bununla fıtratın çağrısına uyup Allah'a iman etmek kastedilmiştir. Dolayısıyla eğer bu kullanımda fiillerin önemi esas alınmış olsaydı, sabır, namaz ve infak gibi bunun da mazi fiille ifade edilmesi gerekirdi.

Ancak bana öyle geliyor ki -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir-, *"Ve onlar ki, Rablerinin rızasını umarak sabrettiler, namazı ikame ettiler, kendilerine verdiğimiz rızktan gizli ve açık olarak infak ettiler ve kötülüğü iyilikle savarlar."* ifadesi, bütün olarak bir tek anlamı açıklama amacına yönelik olarak sunulmuştur. O da, tüm salih amelleri yerine getirmektir. Yani farzları işlemek, haramları terk etmek ve bu arada salih amelleri işlerken olabilecek ihlâlleri de iyiliklerle telafi etmek. O hâlde, salih amel aslen kastedilmiştir; ameli işlerken olabilecek ihlâli kapatmadan ibaret olan kötülüklerin iyiliklerle savılması ise, eksikliği tamamlayan bir unsur gibi dolaylı ve tâbi olarak kastedilmiştir.

Eğer ayetin akışı önceki ayetin tarzı üzere devam etseydi ve "Onlar ki, Rablerinin rızasını umarak sabrederler, namazı ikame ederler, kendilerine verdiğimiz rızktan gizli ve açık olarak infak ederler ve kötülüğü iyilikle savarlar" denilseydi, bu incelik gözden kaçacaktı ve biraz önce işaret ettiğimiz aslen kastedilme ile dolaylı ve tâbi olarak kastedilme ayırımı da geçersiz olacaktı. Fakat görüldüğü gibi, *"Ve onlar ki, Rablerinin rızasını umarak sabrettiler"* denilerek bütün sabır çeşitleri bir tek olgu olarak sürekli bir durum şeklinde sunulmuştur. Böylece onların her türlü sabır vasfına sahip oldukları vurgulanmıştır. Ardından, *"ve kötülüğü iyilikle savarlar."* denilerek, onların bu hususu sürekli gözetip denetlediklerine, böylece olabilecek eksikliklerini giderme fırsatını bulduklarına işaret edilmiştir. Aynı dikkat namaz ve infak için de gösterilmiştir. Bu hususu iyice anlamak gerekir.

1- [el-Kebir, c.19, s.40-45]

Benzeri bir ince mesajın aşağıdaki ayette de gözetildiğini söyleyebiliriz: *"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır.' deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner."* [Fussilet, 30] Çünkü bu ayet, meleklerin inişinin, onların *"Rabbimiz Allah'tır"* demelerinden ve bu sözlerinin doğrultusunda hareket etmelerinden sonra gerçekleşen ayrıntı nitelikli bir olgu olduğuna delâlet ediyor. Yoksa meleklerin inişinin sürekliliğini belirtmek istemiyor.

"İşte dünya yurdunun sonu onlar içindir.", yani övgüye değer akıbet ve son onlar içindir. Çünkü gerçek akıbet odur. Şöyle ki, bir şey Allah'ın kendisi için öngördüğü öz yapı hasebiyle ancak kendisine uygun olan ve mutluluğu onda bulunan bir akıbete ulaşır. Yergiyi gerektiren kötü akıbet ise, varoluş sürecinde bozulma meydana geldiği için bir şeyin akıbetinin geçersiz oluşu anlamına gelir. Buna da akıbet deniliyorsa, olgunun dairesinin genişletilmesi ve mecazî kullanım açısındandır. Bu nedenle ayette "yurdun sonu" şeklinde mutlak bir ifade kullanılmış ve bununla övgüye değer akıbet kastedilmiştir. Sonra bu tablonun karşıtını içeren ayetlerin akışı içinde bu ifadeye karşılık olarak, *"kötü yurt da onlarındır."* deniliyor. Bundan da anlıyoruz ki, ayette geçen "yurt"tan maksat, şu dünya yurdudur ve işaret edilen akıbet de dünya hayatının akıbetidir.

23) (O güzel son, onların daimî olarak yerleşecekleri) Adn cennetleridir. Onlar, onların salih olan babaları, eşleri ve çocukları oraya girecekler.

"el-Adnu"; istikrar ve yerleşme anlamına gelir. Araplar, "Adene bimekanin keza=falan yere yerleşti" derler. "el-Maden" sözcüğü de buradan gelir. Çünkü yer altındaki değerli şeyler orada yerleşmiştirler. "Adn cennetleri" ise, bir tür yerleşme türünden olan cennetler demektir ki, orada sonsuzluk ve her açıdan selâm/esenlik vardır.

"Adn cennetleri..." ifadesi, önceki ifadedeki "ukbe'd-dar=yurdun sonu" ifadesine ilişkin bedel veya açıklama amaçlı atıf mahiyetindedir. Yani, şu dünya yurdunun övgüye değer akıbeti, Adn (yerleşilen) ve sonsuzluk cennetleridir. Dolayısıyla şu dünya hayatı, yüce Allah'ın kendisine bahşettiği doğa ve özellikleri gereği tek ve bitişik bir hayattır. Bu hayatın başı zorluk ve (sınama amaçlı) belâ, sonu ise nimet açısından rahatlık ve esenliktir. İşte yüce Allah'ın bu vaadidir ki, başka bir ayette cennete girenlerin işaret ettikleri Allah'ın sözünde durması şeklinde an-

latılıyor: *"Onlar, 'Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun!' derler."* (Zümer, 74)

Bu bakımdan ayet, daha önce de vurguladığımız gibi, *"Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar"* ifadesinin hizasında yer alıyor. Aynı zamanda benimsedikleri ve gereğince amel ettikleri hakkın akıbetini açıklıyor. Bu arada babalardan, analardan, çocuklardan, erkek ve kız kardeşlerden oluşan salih yakınlar ve ailelerle birlikte olacaklarına ilişkin onlara bir müjde veriyor. Ayetteki *"babaları, eşleri ve çocukları"* ifadesi, bu saydığımız akraba gruplarının tümünü kapsamaktadır. Çünkü anneler babaların eşleridir; erkek ve kız kardeşler, amcalar, dayılar ve onların çocukları da babaların çocuklarıdır. Babalar da cennete girenler arasında yer alacaklarına göre, babaların eşleri ve çocukları da beraberlerinde olacaklardır. Bu bakımdan ayette son derece latif bir kısa ve özlü konuşma üslubu esas alınmıştır.

23-24) Melekler de her kapıdan onların yanına girecekler. (Melekler,) "Sabrettiğinize karşılık size selâm olsun! Dünya yurdunun sonu ne güzeldir!" (diyecekler.)

Dünya hayatının her kapısında, ibadet etmede sabır, günahlardan kaçınmada sabır ve musibetler karşısında sabır göstermek, çekinme ve korku duyguları içinde hareket etmek suretiyle kesintisiz olarak salih ameller işlemelerinin akıbeti budur işte.

"Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu ne güzeldir!" ifadesi, meleklerin sözüdür. Melekler bu sözleriyle onlara ebedî güvenlik ve sonsuz esenlik müjdeliyorlar; hiçbir zaman yerilmeye ve kötülenmeye muhatap olmayan övgüye değer akıbetin haberini veriyorlar.

25) Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar ise, işte lanet onlar içindir ve kötü yurt da onlarındır.

Burada karşılaştırma yöntemiyle müminlerin dışındaki insanların durumları açıklanıyor. *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar..."* ifadesiyle, önceki ayette Allah'ın vaadine bağlı kalmanın ve ilişkileri korumanın dışındaki müminlere ilişkin olarak açıklanan diğer salih amel

esaslı niteliklerin tümüne karşılık veriliyor. Bununla bir bakıma salih amelden maksadın, insan türünün mutluluğuna ve beşerî topluluğun gelişmesine yol açacak şekilde yeryüzünün ıslahını ve dünya yurdunun imarını garanti eden ameller olduğuna da işaret ediliyor. Kitabımızın önceki ciltlerinde genel peygamberliğin delilini incelerken, bu hususa ilişkin açıklamalarda bulunmuştuk.[1]

Yüce Allah amellerinin karşılığını ve işlerinin varacağı son noktayı, *"işte lanet onlar içindir ve kötü yurt da onlarındır."* ifadesiyle açıklıyor. Lanet; rahmetten uzaklaştırmak ve her türlü saygınlıktan kovmak demektir. Böyle olmalarının nedeni de batılın üzerine kapaklanıp üşüşmelerinden, Allah katından inen hakkı reddetmelerinden başka bir şey değildir. Batıl için ise ancak helâk ve yıkım vardır.

26) Allah, rızkı dilediğine bollaştırır, (dilediğine de) daraltır. Onlar dünya hayatı ile şımardılar. Oysa dünya hayatı ahirete nispetle (geçici bir zevk ve az) bir yararlanmadan başka bir şey değildir.

Bu ayette, iki gruptan birine sunulan övgüye değer akıbet ve sonsuz cennet ile diğerine sunulan lanet/rahmetten uzaklık ve kötü yurt gibi olguların, Allah'ın, dilediği kimseye dilediği gibi, hiçbir engelle ve zorlama ile karşılaşmaksızın verdiği rızktan kaynaklandıkları ve onun kapsamında oldukları belirtiliyor.

Yüce Allah, fiillerinin varlıklar âlemine egemen kıldığı hak ve batıl ikilemine dayanan düzen doğrultusunda geliştiğini açıklamıştır. Bu düzenin bir gereği olarak hakka iman etmek ve bu iman doğrultusunda emel etmek, cennetle ve selâm/esenlikle rızklanma ile sonuçlanır. Batıl bir inanca bağlanmak ve bu inanç doğrultusunda hareket etmek ise, lanet/rahmetten uzaklık, kötü yurt ve uğursuz bir hayatla rızklanma ile sonuçlanır.

"Onlar dünya hayatı ile şımardılar. Oysa dünya hayatı ahirete nispetle (geçici bir zevk ve az) bir yararlanmadan başka bir şey değildir." ifadesinin akışından anladığımız kadarıyla, burada asıl rızkın en sonunda, ahirette verilen rızk olduğu anlatılıyor. Ancak onlar, dünya hayatının dış kabuğuna, çekici süslerine eğilim gösterdikleri için dünyaya meylediyor ve bunlara sahip olmakla sevinip şımarıyorlar, bu nedenle

---

1- [el-Mizan, c.2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsirinde.]

de büyük bir yanlışlık yapıyorlar. Çünkü dünya hayatı bizzat kendisi kastedilen, amaçlanan bir hayat olmadığı gibi, kalıcı da değildir. Bilakis başka olan ahiret hayatı için amaçlanan bir yurttur [ahiret hayatına giden yolda bir ara konaklama yeri mahiyetindedir]. Dolayısıyla dünya hayatı, ahiret hayatı karşısında sadece başka bir hedefe varmak için yararlanılan bir meta konumundadır. Bizzat istenen dünya hayatı değil, sözünü ettiğimiz bu hedeftir.

O hâlde dünya hayatı ahiret hayatı karşısında, ancak ahiretin bir mukaddimesi gibi algılandığı ve ahiretin rızkını kazanmak için bir aracı olarak kabul edildiği zaman hak olarak nitelenebilir. Fakat ahiretten bağımsız olarak bizzat amaçlandığı zaman, hiçbir işe yaramadığı için bir süre sonra atılıp giden batıldan başka bir şey olmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!"* (Ankebût, 64)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-İhticac adlı eserde Emirü'l-Müminin İmam Ali'den (a.s), kâfirlerin durumlarını açıkladığı bir hadiste, *"Köpük atılır, yok olup gider; insanlara yararlı olan şey ise yeryüzünde kalır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ediliyor: "Bu ayette işaret edilen köpük; mülhitlerin, Kur'ân'ın açıklaması bazında ileri sürdükleri görüşleridir ki, arıtıldığı zaman dağılır, iptal olur ve çözülür. Bu tür açıklamalar kapsamında insanlara faydalı olan ise, ne önünden, ne de arkasından batılın sızma imkânını bulamadığı ve kalplerin kabul ettiği tenzil (vahiy)dir. Bu ayette yeryüzü de, ilmin yeri ve karar kıldığı mekân anlamındadır."

Ben derim ki: İmam Ali'nin (a.s) orijinal ifadesinde geçen "tenzil"-den maksat, Allah'ın vahyettiği sözlerle kastettiği gerçek muradıdır. Mülhitlerin Kur'ân açıklaması bazında sundukları görüşleri sözüyle de, onların Kur'ân'ı kişisel görüşleri doğrultusunda yorumlamalarını kastetmiştir. İmam'ın (a.s), ayetin anlamıyla ilgili olarak söyledikleri, bazı somut örneklerden ibarettir; yoksa daha önce de söylediğimiz gibi ayetin anlamının kanıtsallığı çok daha geniştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir, İbn Ebu Hatem ve Ebu'ş-Şeyh, Katade'den, *"O akıl sahipleri ki, Allah'ın ahdini yerine getirirler ve sağlam sözü bozmazlar."* ayetiyle ilgili olarak şöy-

le rivayet etmişlerdir: "Ahitlerinizi yerine getirin ve sakın sözlerinizi bozmayın! Çünkü yüce Allah bunu yasaklamış ve bununla ilgili olarak oldukça sert ön uyarılarda bulunmuştur. Yaklaşık olarak yirmi küsur ayette bu hususta size öğüt vermiş, sizin için ön uyarılarda bulunmuş ve aleyhinize kanıt olacak verileri sunmuştur. Anlayış ve akıl ehli için, Allah'ı bilenler için bir olgunun büyüklüğü, Allah'ın onu önemsemesinden ileri gelir. Resulullah'ın (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurduğu bize anlatıldı: Emanetdarlığı olmayanın imanı da yoktur. Sözüne bağlı kalmayanın dini de yoktur."

Ben derim ki: Katade'nin sözlerinin zahiri, onun ayette geçen "ahit" ve "misak" kavramlarını, insanlar arasında gerçekleşen sözleşme ve antlaşmalara yorumladığını gösteriyor. Ancak ayetlerin akışından, bundan farklı bir anlamın çıktığını daha önce vurgulamıştık.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ömer b. Yezid'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar"* ayetinin ne anlama geldiğini sordum. Buyurdu ki: "Senin kendi akrabalarınla ilişkilerini sürdürmen kastedilmiştir." [c.2, s.156, hadis: 27]

Yine aynı eserde, müellif başka bir rivayet zinciriyle adı geçen raviden şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar"* ayetini sordum, buyurdu ki: "Bu ayet, Âl-i Muhammed'in yakınları hakkında inmiştir. Ancak bu bağ, kendi akrabaların için de olabilir." İmam ardından şunları söyledi: "Bir ifade için onun sadece bir tek meseleyle ilgili olduğunu söyleyenlerden sakın olma!" [c.2, s.156, hadis: 28]

Ben derim ki: İmam demek istiyor ki; Kur'ân'ın herhangi bir ayeti birkaç anlama gelebiliyorsa, onu kesinlikle bir tek anlamla sınırlandırma! Çünkü Kur'ân ayetlerinin zahirî anlamlarının yanı sıra batinî anlamları da vardır. Nitekim yüce Allah, yakınları sevmeyi -ki korunması gereken bağlardan biridir- risaletin ücreti olarak öngörmüştür: *"De ki: Ben buna karşılık sizden yakınları(mı) sevmekten başka bir ücret istemiyorum."* (Şûrâ, 23) Bu değerlendirmemizin bir kanıtı da aşağıdaki rivayettir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ömer b. Meryem'in şöyle dediği rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar"* ayetinin anlamını sordum, şöyle buyurdu: "İnsanın

kendi akrabalarıyla ilişkilerini sürdürmesi bu ayetin kapsamına girer. Ayetin en son tevili de biz Ehlibeyt'le bağların korunmasıdır."

Yine aynı eserde Muhammed b. Fuzayl'den rivayet edilir ki: Salih Kul İmam Musa Kâzım'dan (a.s) *"Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar"* ayetini duydum, o şöyle buyurdu: "Bundan maksat, Âl-i Muhammed'in yakınlarıdır. Bu bağ, arşa asılıdır ve şöyle der: 'Allah'ım! Benimle bağlarını sürdürenle sen de bağlarını sürdür, benimle bağlarını koparanla sen de bağlarını kopar.' Bu, aynı zamanda bütün akrabalık bağları için de geçerlidir."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Tefsirimizin dördüncü cildinde Nisâ Suresi'nin birinci ayetini hadisler ışığında tefsir ederken, akrabalık bağının arşa asılı olmasının ne anlama geldiğini ayrıntılı olarak açıklamıştık.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Semaa b. Mihran'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah'ın mal varlığı ile ilgili olarak zekât dışında farz kıldığı bir diğer şey şu ayetin içerdiği husustur: *Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar."* [c.3, s.498, hadis: 8]

Ben derim ki: Bu rivayete Ayyâşî de tefsirinde yer vermiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hammad b. Osman'dan, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) bir adama şöyle dediği rivayet edilir: "Ey falan, sana ve kardeşine ne oluyor?" Adam dedi ki: "Kurbanın olayım, benim onda bir hakkım var ve ben ondan hakkımı vermesini istedim." İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Sen bana, *'ve kötü hesaptan korkarlar.'* ayetinden haber ver, sence bu ayette kastedilen kimseler kendilerine zorbalık yapılmasından veya zulmedilmesinden mi korkuyorlar? Vallahi hayır! Onlar, bütün yapıp ettiklerinde inceden inceye kendileriyle hesap görülmesinden ve amellerinin sonuna dek incelenip araştırılmasından, didik didik edilip hesaba katılmasından korkarlar."

Ben derim ki: Aynı hadis el-Meani ve Tefsiru'l-Kummî'de de rivayet edilmiştir.

Aynı eserde Hişam b. Sabit'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"ve kötü hesaptan korkarlar."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği belirtiliyor. "Onlar, bütün yapıp ettiklerinde inceden inceye kendileriyle hesap görülmesinden ve amellerinin sonuna dek incelenip araştırılmasından, didik didik edilip hesaba katılmasından korkarlar." İmam ardından şöy-

le dedi: "Kötülükleri onların aleyhine sayılıp hesap edilir, buna karşılık iyilikleri onlar için sayılıp hesaplanmaz."

Ben derim ki: Yukarıdaki hadisin son kısmı, değişik kanallardan İmam'dan (a.s) rivayet edilmiştir. İyiliklerin hesaplanmaması, aşağıdaki rivayetten de anlaşılacağı üzere, gizli ihlallerin tüm yönlerinin didik didik edilip hesaba katılmasından ve ortaya çıkarılmasından dolayıdır.

Aynı eserde Hişam aracılığıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s), tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Kötülükleri onların aleyhine sayılıp hesap edilir, buna karşılık iyilikleri onlar için sayılıp hesaplanmaz. Bu ise, inceden inceye kendileriyle hesap görülmesinden ibarettir."

Yine aynı eserde Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Anne-babaya iyilik etmek ve akrabalık bağlarını gözetmek, kıyamet günündeki sorgunun kolayca aşılmasını sağlar." Sonra şu ayeti okudu: *"Ve onlar ki, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı korurlar, Rablerinden çekinirler ve kötü hesaptan korkarlar."*

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Adn cennetleridir."* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: İbn Mürdeveyh, Ali'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.v) dedi ki: "Adn cenneti, Allah'ın kendi eliyle diktiği bir ağaçtır. Sonra ona 'Ol!' demiş o da oluvermiş."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Amr b. Şemr el-Yemanî'den, o da merfu olarak [rivayet senedine yer vermeksizin direkt] İmam Ali'den (a.s) rivayet eder ki: Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Üç türlü sabır vardır. Musibet karşısında sabır. İbadet etme hususunda sabır. Günahlardan kaçınma hususunda sabır. Bir kimse musibet karşısında sabrederek onu güzel bir tahammül ile savarsa, Allah ona üç yüz derece yazar. Ki bu derecelerin her biri arasında, gökle yer arasındaki mesafe kadar geniş bir mesafe vardır. Bir kimse ibadet hususunda sabrederse, Allah ona altı yüz derece yazar. Ki bir derece ile diğer bir derece arasındaki mesafe, yeryüzünün derinliği ile arş arasındaki mesafe kadardır. Bir kimse günahlardan kaçınma hususunda sabrederse, Allah ona dokuz yüz derece yazar. Ki, bu derecelerden biri ile diğer biri arasındaki mesafe, yeryüzünün derinliği ile arşın sonuna kadarki mesafe kadardır."

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ ؕ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ
مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖٓى اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ ﴿٢٧﴾ اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ
بِذِكْرِ اللّٰهِ ؕ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾ اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾ كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ فٖٓى اُمَّةٍ
قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا اُمَمٌ لِتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ
بِالرَّحْمٰنِ ؕ قُلْ هُوَ رَبّٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾
وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى ؕ
بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمٖيعًا ؕ اَفَلَمْ يَيْئَسِ الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى
النَّاسَ جَمٖيعًا ؕ وَ لَا يَزَالُ الَّذٖينَ كَفَرُوا تُصٖيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ
قَرٖيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَأْتِىَ وَعْدُ اللّٰهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمٖيعَادَ ﴿٣١﴾
وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَيْتُ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ ࣞ فَكَيْفَ
كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾ اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ؕ وَجَعَلُوا
لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ ؕ اَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ
الْقَوْلِ ؕ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبٖيلِ ؕ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ࣞ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ

اَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ
تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ اُكُلُهَا دَآئِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذٖينَ اتَّقَوْا
وَعُقْبَى الْكَافِرٖينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

27- Kâfir olanlar diyorlar ki: "Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!" De ki: "Kuşkusuz, Allah dilediğini saptırır ve (kendisine) yöneleni de kendisine iletir."

28- Onlar ki, iman ettiler ve kalpleri Allah'ı anmakla sükûnet bulur. Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur.

29- Onlar ki, iman ettiler ve iyi ameller işlediler. En güzel hayat onlar içindir ve dönüşün güzeli de (onlarındır).

30- İşte böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmet içerisinde (peygamber olarak) gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Hâlbuki onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: "Sadece O, benim Rabbimdir, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, sadece O'na tevekkül ettim (O benim vekilimdir) ve dönüşüm ancak O'nadır."

31- Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin (diriltilip) konuşturulduğu bir Kur'ân (düşünülmüş) olsaydı (onlar yine de Allah dilemedikçe onunla hidayete ermezlerdi). Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir. İman edenler hâlâ (onların hidayete ermelerinden ümitlerini kesmediler ve) bilmediler mi ki, Allah dileseydi insanların tümünü hidayete erdirirdi. Allah'ın (azap) vaadi gelinceye kadar (Mekke ve civarındaki) kâfir olanlara, yaptıkları işten (Rahman'ı inkâr etmelerinden) dolayı sürekli çetin bir belâ erişecek ya da o belâ yurtlarının yakınına konacak. Kuşkusuz, Allah vaadinden dönmez.

32- Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi de ben (alay eden o) kâfirlere mühlet verdim, sonra onları yakaladım. Benim azabım nasılmış (gördüler)!

33- Her nefsin üzerinde egemen olup kazandıklarını yöneten (Allah'ın ortağı olabilir mi)? Oysa onlar Allah'a ortaklar koştular. De ki: "Onları nitelendirin. Yoksa O'na, (ortağı var diyerek) yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Yahut boş bir sözü mü (haber veriyorsunuz)?" Bilakis, kâfir olanlara (şeytan tarafından) tuzakları süslü gösterildi ve onlar (doğru) yoldan alıkonuldular. Allah kimi saptırırsa, artık onun için bir yol gösterici (doğru yola ileten) olmaz.

34- Onlar için dünya hayatında azap vardır, ahiret azabı ise daha çetindir. Onları Allah'tan koruyacak (Allah'ın azabına karşı şefaatçi olacak) biri de yoktur.

35- Takvalılara vaat edilen cennetin vasfı (şudur): Altından ırmaklar akar, yemişleri de süreklidir, gölgesi de. İşte takvalı olanların sonu budur. Kâfirlerin sonu ise ateştir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Kâfirlerin, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden*, bizim görebileceğimiz ve kendisiyle doğru yolu bulabileceğimiz, böylece şirkten vazgeçip imana yönelebileceğimiz *(başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki sözlerine ikinci kez dönülüyor ve Allah burada onlara şu cevabı veriyor: Hidayete erme (doğru yolu bulma) ve sapma olgularının indirilen ayet ve mucizeyle bir ilgisi yoktur. Aksine bunlar, Allah'ın elindedir; dilediğini saptırır ve dilediğini doğru yola iletir. Ancak ilâhî yasa şu yönde cereyan etmektedir: Allah kendisine yönelen, kendisini anmakla sükûn bulup yatışan bir kalbe sahip olan kimseyi doğru yola iletir. Ki dönüşün güzeli ve dünya yurdunun güzel sonu da onlar içindir. Apaçık ayetlerini inkâr edenleri ise saptırır. Ki onlar için dünyada azap vardır, ahiret azabı ise daha çetindir ve onları Allah'tan başka koruyacak biri de yoktur.

Oysa Allah, onlara Kur'ân gibi bir mucize indirmiştir. Eğer Allah'ın iradesi olmaksızın bir kimsenin hidayete ermesi mümkün olsaydı,

Kur'ân'la olurdu. Fakat bu yetki tamamen yüce Allah'ın iradesine bağlıdır. O, küfür ve tuzak ehlinden üzerlerine sapıklık yazdığı kimselerin hidayete ermesini dilemez. Allah da kimi saptırırsa, artık onun için bir yol gösterici ve doğru yola ileten olmaz.

27) Kâfir olanlar diyorlar ki: "**Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!**" **De ki:** "**Kuşkusuz, Allah dilediğini saptırır ve (kendisine) yöneleni de kendisine iletir.**"

Kâfirlerin söyledikleri, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki sözlerine yeniden dönülüyor. Bununla şunu kastediyorlardı: Eğer Peygamber'e (s.a.a) Rabbinden bir mucize gelse, bu mucize ile doğruyu bulup ona olumlu karşılık verirler. Demek ki onlar, Peygamber'e (s.a.a) inen Kur'ân'ı bir ayet, bir mucize olarak değerlendirmiyorlardı.

Bunu kastettiklerinin kanıtı, hemen arkasında gelen *"De ki: Kuşkusuz, Allah dilediğini saptırır ve (kendisine) yöneleni de kendisine iletir."* şeklindeki ifadedir. Bunun ardından yer alan *"Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin (diriltilip) konuşturulduğu bir Kur'ân (düşünülmüş) olsaydı (onlar yine de Allah dilemedikçe onunla hidayete ermezlerdi). Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir."* ifadesi ve daha sonra yer alan *"ve onlar (doğru) yoldan alıkonuldular. Allah kimi saptırırsa, artık onun için bir yol gösterici (doğru yola ileten) olmaz."* ifadesi de buna ilişkin bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) onlara cevap olarak şöyle demesini emrediyor: *"De ki: Kuşkusuz, Allah dilediğini saptırır ve (kendisine) yöneleni de kendisine iletir."* Bundan şunu anlıyoruz: Meselenin mucizeyle bir ilgisi yoktur ki, insanların hidayete ermeleri mucize indirilmesine ve hidayete ermemeleri de mucize indirilmemesine bağlı olsun. Aksine, saptırma ve hidayete erdirme yetkisi Allah'a aittir. O dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir.

Böyle bir açıklamadan sonra, meselenin düzensiz ve rast gele tecelli eden bir iradeyle ilintili olduğu kuruntusunun zihinlerinde yer etmesinden emin olunmadığı için, böyle bir kuruntuya meydan vermeme amacına yönelik olarak, "ve dilediğini kendisine iletir " ifadesi yerine, *"ve (kendisine) yöneleni de kendisine iletir."* deniliyor. Bununla şu husus açıklanmak isteniyor: Allah'ın iradesi; yürürlükte olan bir yasaya, sağlam ve sürekli bir düzene bağlı olarak tecelli eder. Yani, Allah kendi-

sine dönüp yönelenin hidayete ermesini irade eder ve kendisinden yüz çevireni, yönelmeyeni de saptırır. O hâlde bir kimse Allah'a yönelme ve hakka dönme niteliğini üzerinde taşırsa, heva ve hevesin zincirleriyle bağlanmazsa, Allah bu hak çağrısı aracılığıyla onu hidayete erdirir. Bunun dışında bir özelliğe sahip olanı ise, dosdoğru yol üzerinde şimdilik bulunuyor olsa da saptırır. Böyle bir kimseye mucize olsalar bile, ayetlerin faydası olmaz. Zaten iman etmeyen bir topluma ayetler ve uyarılar hiçbir yarar sağlamaz.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Kuşkusuz, Allah dilediğini saptırır ve (kendisine) yöneleni de kendisine iletir."* ifadesinin takdirî açılımı şöyledir: Allah, kendisine yönelmeyeni kendi meşiyet ve iradesiyle saptırır ve kendisine yöneleni de iradesiyle kendisine iletir.

Ayrıca şunu da anlıyoruz ki, "yehdi ileyhi=kendisine iletir" ifadesindeki "ileyhi" zamiri Allah'a dönüktür; bazılarının, "Kur'ân'a dönüktür."; diğer bazılarının da, "Resulullah'a (s.a.a) dönüktür." şeklindeki değerlendirmeleri[1] isabetli değildir.

28) Onlar ki, iman ettiler ve kalpleri Allah'ı anmakla sükûnet bulur. Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur.

Ayetin orijinalindeki "tetmeinnu" kelimesinin mastarı olan "itminan", sükûn bulmak, sükûnete ermek ve yerleşmek (istikrar) demektir. Bir şeyle itminan bulmak, onunla sükûnet bulmak anlamına gelir.

Ayetin akışının zahiri gösteriyor ki, ayetin giriş kısmı, önceki ayetin sonunda yer alan *"yönelen"* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Şu hâlde iman etmek ve kalbin Allah'ı anmakla huzur bulması, yukarıda zikredilen Allah'a yönelme anlamına gelir. Bu ise, kulun ilâhî bağışı gerektirecek şekilde hazırlanması, bağışa lâyık bir donanıma kavuşması demektir. Yoldan çıkma, sapma ve eğrilme de ilâhî saptırmayı gerektiren bir hazırlık ve donanım demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26), *"Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez."* (Saf, 5)

Allah'a iman etmek, meselâ salt hakkı idrak edip anlamaktan ibaret değildir. Çünkü salt bir anlama, bazen büyüklenme ve bilerek inkâr olgusunu da özünde barındırabilir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.148, Beyrut basımı]

buyurmuştur: *"Kendileri de bunlara yakinen inandıkları halde, inkâr ettiler."* (Neml, 14) Oysa iman, inkâr ile bir arada barınmaz. O hâlde, bir şeye iman etmek, sözgelimi sadece onun hak olduğunu idrak etmek ve anlamak demek değildir. Bilakis iman, kişinin idrak edip anladığı şeye yönelik özel bir boyun eğiş ve kabulleniş içine girmesi, bunun gerektirdiği etkileri ve sonuçları tam bir teslimiyetle benimsemesi demektir. Bunun göstergesi de, kişinin diğer duygularının ve organlarının bunlara boyun eğmesi ve kabul etmesidir. Meselâ, bazı kötü alışkanlıklara sahip kimseler görürsünüz ki, bunlar o tür alışkanlıkların çirkinliğinin veya kötülüğünün bilincinde oldukları hâlde, bir türlü o alışkanlıklarından vazgeçmezler. Çünkü nefisleri bu bilince inanmamakta ve onun karşısında teslim olmamaktadır. Kimi zaman da bu tür alışkanlıkların kötülüğünü kavrar kavramaz ondan vazgeçen ve beklemeksizin bu tür alışkanlıklarına son veren kimseler görürsünüz. İşte bu, imandır.

"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar." (En'âm, 125) ayetinde de bu gerçeğe dikkatler çekiliyor.

Şu hâlde, yüce Allah'ın doğru yola iletmesi, kulun kalbinde veya göğsünde, sonuçta nefsinde bir durumun oluşmuş olmasını gerektirir ki, bu durumun kabul edilen ve boyun eğilen olguya nispeti kabul ediş ve boyun eğiş şeklindedir. Yüce Allah bu durumu En'âm Suresi'nin ilgili ayetinde "göğsün açılması ve genişletilmesi" şeklinde ifade etmiştir. Tefsirini sunduğumuz ayette ise, "iman etme ve kalbin mutmain olması (sükûnet bulması)" şeklinde nitelemiştir. Anlamı ise, "kişinin nefsini, onu kabul etmekten, ona boyun eğmekten yana güven içinde olduğuna inanması ve ondan yana hiçbir sıkıntıya kapılmayacak veya kökünden kopmayacak şeklinde kalbinin onunla sükûnete ermesi, kalbine onun yerleşmesi"nden ibarettir.

Bu da gösteriyor ki, *"Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."* ifadesi, *"iman ettiler"* ifadesine yönelik açıklayıcı bir atıf konumundadır. Çünkü Allah'a iman etmek, kalbin Allah'ı anmakla huzura ermesini, sükûnet bulmasını gerektirir.

Bununla, *"Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir."* (Enfâl, 2) ayeti arasında bir çelişkinin olmadığı da bilinmelidir. Çünkü Enfâl Suresi'nin bu ayetinde sözü edilen "ürperme", tefsirini sunduğumuz ayette sözü edilen "itminan=sükûnet bulma" durumundan

önce gerçekleşen kalbî bir hâlettir. Nitekim bu gerçeği şu ayetten de anlamak mümkündür: *"Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden çekinenlerin, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir."* (Zümer, 23)

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Nimet, yüce Allah'ın katından inen bir şeydir. Fakat ceza ve ukubet ise, ne şekilde olursa olsun, gerçekte Allah'ın nimetin dökülüşünü tutması ve rahmetin inişini durdurmasıdır. Yani ceza ve ukubet, Allah'tan sadır olan subutî bir fiil değildir. Bunu şu ayetten de anlamak mümkündür: *"Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olmaz. O'nun tuttuğunu ondan sonra salıverecek de yoktur."* (Fâtır, 2)

Korku ve sakınma duyguları, beklenen bir kötülükten kaynaklandığına ve yüce Allah katında da bir kötülük olmadığına göre, insanın Allah'tan korkmasının gerçekte, Allah katından gelen rahmetin durdurulmasını ve hayrın kesilmesini gerektiren kötü amellerinden duyduğu korkudur. İnsan nefsinin kapısı Allah'ın zikriyle çalındığı (nefis Allah'ı anmaya başladığı) zaman, önce kendisini çepeçevre saran kusurlu özelliklerine ve eksikliklerine dikkat eder, bunun sonucu derisinde bir ürperme ve kalbinde bir titreme meydana gelir. Sonra fıtratın da temel gayesi olması hasebiyle insan nefsi Rabbine yönelir, o zaman da Rabbini anmakla kalbi sükûnet ve huzura kavuşur.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Burada yüce Allah, mümini, Allah'ı anmakla kalbinin sükûnet bulduğu şeklinde tanımlıyor. Başka bir yerde de Allah anıldığında kalbinin titrediğini belirtiyor. Çünkü ilkinden maksat, müminin alacağı sevabı, Allah'ın kendisine bahşedeceği nimetleri, sayısız bağışları anmasıdır. Bu benzersiz nimetleri düşündüğü zaman kalbi derhal sükûnete kavuşur. İkincisinde ise, Allah'ın azabını ve öç alışını düşünür. Bu yüzden korkuya kapılır ve kalbini bir titreme alır." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu yorum, ayette geçen "zikir" kavramını, Kur'ân olarak anlamlandıran yorumlara daha yakındır. Gerçi yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde kitabını "zikir" olarak nitelendirmiştir. Örneğin şöyle buyurmuştur: *"İşte bu (Kur'ân) hayırlı ve faydalı bir Zikir'dir."* (Enbiyâ, 50), *"Şüphesiz Zikr'i biz indirdik."* (Hicr, 9) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Şu kadarı var ki, tefsirini sunduğumuz ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, "zikir" kavramıyla sözlü anmadan daha genel bir durum kastedilmiştir. Bunu derken zihinsel intikali ve akla getirmeyi kastediyorum. İster bu intikal bir ayeti (mucizeyi) gözlemlemekten ya da bir kanıtla karşılaşmaktan yahut bir söz duymuş olmaktan kaynaklansın, fark etmez. Bunun kanıtı, ifadenin hemen sonrasında yer alan şu cümledir: *"Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."* Çünkü bu ifade, her çeşit anmayı içeren bir kuraldan söz eder gibidir. İster bu zikir=anmak sözel olsun, isterse başka türlü; ister Kur'ân olsun, isterse başka bir şey, fark etmez.

"Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur." ifadesinde, insanların dikkatini çekmeye yönelik bir vurgu vardır. Amaç, onların bu gerçeğe yönelmesi ve kalplerinin Allah'ı anmakla sükûnet bulmasıdır. Çünkü insanın bu hayattaki tek hedefi, mutluluğu ve nimetlerle bezeli bir hayatı yakalamaktır. Bu açıdan tek korkusu da mutsuz olmak ve ilâhî azaba maruz kalmaktır. Diğer taraftan hayrın dizgini elinde olup her işin gelip dayandığı tek merci konumundaki yegâne sebep yüce Allah'tır. Bunun gibi, kullarının üzerinde karşı konulmaz güce sahip olup dilediği her şeyi yapan O'dur. Kendisine iman eden ve kendisine sığınan mümin kullarının velisi yine O'dur. Hâl böyle iken, olayların elinde esir olan ve kendisini koruyacak, mutluluk bahşedecek sağlam bir dayanak arayan; şaşkın, nereyi istediğini ve kendisinden ne istendiğini bilmeyen nefsin O'nu anması, yılan sokmuş bir insana ruhunu dindirecek ve nefsini rahatlatacak bir panzehirin tanıtılması gibidir. Ona dayanıp güvenmesi ve eğilim göstermesi, aynen yılan sokmuş bir adamın panzehiri alması, böylece nefsinde bir rahatlık ve her geçen an kendini biraz daha sağlıklı hissetmesi gibidir.

Şu hâlde -başında genellik ifade eden 'elif-lam' bulunan çoğul ifadenin kullanılmış olmasından da anlaşılacağı gibi- bütün kalpler Allah'ı anmakla sükûnet ve huzur bulur, içindeki sıkıntılar ve huzursuzluklar diner. Ama bu durum hiç kuşkusuz kalp olarak adlandırılmayı hak eden kalp için geçerlidir. Basireti ve rüşdü (doğruluğu) üzere varlığını sürdüren sağlıklı kalp yani. Temel özelliğinden uzaklaşan, bu yüzden göremeyen ve anlamayan kalbe gelince; bu Allah'ı anmaktan bir yana itilmiştir, huzurdan ve sükûnetten yoksun bırakılmıştır. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin göğüsler*

içindeki kalpler kör olur." (Hac, 46), *"Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar."* (A'râf, 179), *"Onlar, Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."* (Tevbe, 67)

Ayetin ifadesi, bir açıdan sınırlandırma anlamını içeriyor. Çünkü "tetmeinnu" fiilinin ilintili olduğu "bi-zikrillah=Allah'ı anmakla" ifadesi fiilden önce yer almıştır. Bundan da şu anlam çıkar: Kalpler hiçbir şeyle huzur bulmazlar, sadece Allah'ı anmakla huzur bulurlar.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalar ile de bu sınırlılık anlamı daha bir aydınlanıyor. Çünkü kavrayıcı nefisten ibaret olan insan kalbinin bir tek gayesi vardır, o da mutluluğu yakalamak ve mutsuzluktan yana güvencede olmaktır. Bundan dolayıdır ki, insan sebeplerin peşine takılıp gider, sırf bu amacına ulaşmak için sebeplere dört elle sarılır. Ancak peşine takıldığı her sebep bir açıdan onu başarılı kılsa da, mutlaka bir başka açıdan başarısızlığına kaynaklık da eder. Sadece yüce Allah her zaman galiptir, kesinlikle yenilgiye uğratılmaz. Zengindir, rahmet sahibidir. Bu yüzden O'nu anmakla, yani sadece O'nunla kalpler yatışır, sükûnete erişir ve O'ndan başkasıyla bu huzur ve sükûneti bulamaz. Ancak insanın kendi durumunun gerçek mahiyetinden habersiz olması başka. Eğer gerçek durumunu fark ederse, kendisini bir titreme ve sallantı yakalar.

Bu ayet, yani *"Onlar ki, iman ettiler ve kalpleri Allah'ı anmakla sükûnet bulur..."* ayeti ile ilgili değerlendirmeler arasında şu görüş de yer alır: "Bu ifade yeni bir başlangıçtır. *'Ellezîne amenû=iman ettiler'* ifadesi müpteda, haberi ise bir sonraki ayette yer alan *'En güzel hayat (veya maişet) onlar içindir ve dönüşün güzeli de (onlarındır).'* ifadesidir. *'Onlar ki, iman ettiler ve iyi ameller işlediler.'* ifadesi ise müptedanın bedeli konumundadır. *'Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur.'* ifadesi ise, müpteda ile haber arasına girmiş bir ara cümleciktir." Fakat bu yorum, zorlama ürünüdür ve ayetin akışına da uzaktır.

29) Onlar ki, iman ettiler ve iyi ameller işlediler. En güzel hayat onlar içindir ve dönüşün güzeli de (onlarındır).

Ayetin orijinalinde geçen "tûba" sözcüğü "fu'la" vezninde "etyab" sözcüğünün müennesidir. Dolayısıyla hazfedilmiş bir ifadenin sıfatı konumundadır. Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu ifade de, hayat veya maişettir. Çünkü bir nimet ne olursa olsun, ancak insan için temiz ve güzel olduğu zaman ona gıpta edilir ve ondan hoşlanılır. Bir nimet

de insan için ancak kalbin o nimetle huzura ermesi, onunla sükûn bulup mustarip ve huzursuz olmaması durumunda güzel, temiz ve hoş olur. [Dolayısıyla kalp bir nimetle sükûn buluyor ve ondan huzursuz olmuyorsa, onu hoş ve iyi olarak algılar.] Bu huzur da ancak Allah'a iman edip salih ameller işleyen bir kimse için geçerli olabilecek bir özelliktir. Çünkü iman ve salih amelle kalp huzur bulur ve onunla yaşam hoş ve iyi olarak algılanır. Bu sayede insan kötülükten, hüsrandan yana kendini güvencede görür, gelecekte karşılaşacağı, ulaşacağı olgular bakımından kendini esenlikte hisseder. Çünkü iman edip salih amel işleyen insan, yıkılmaz bir dayanağa yaslanmıştır, Allah'ın velâyeti içine yerleşmiştir. Bu yüzden Rabbi sadece onu mutlu edecek şeylerin ona ilişmesine izin verir. Eğer ona bir şey verirse, demek ki bu onun hayrınadır. Eğer bir şey vermezse, demek ki bu da onun hayrınadır; mutlaka onda kulun hayrı ve yararı vardır.

Nitekim yüce Allah böyle bir hayatın güzelliğini ve hoşluğunu vasfederken şöyle buyurmuştur: *"Erkek ve kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz."* (Nahl, 97) Bir başka yerde, Allah'ı anmakla kalbin huzura ermesi gibi bir nimetten nasipsiz olanları vasfederken de şöyle buyurmuştur: *"Kim beni anmaktan yüz çevirirse, şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."* (Tâhâ, 124)

Tefsirini sunduğumuz ayette, hayatın veya maişetin artı bir nitelik olarak temizlik ve güzellikle nitelendirilmiş olmasının sebebi şöyle bir hususa işaret etme amacına yönelik olabilir: Hayat, özü itibariyle ve her hâlükârda hoş ve güzel bir nimet olma özelliğine sahiptir. Ancak hayat, kalbi Allah'ı anmakla huzur bulan kimseler açısından daha güzel ve daha hoştur. Çünkü bunların kalpleri huzursuzluk, bunalım ve keder şaibelerinden arınmıştır.

O hâlde, *"tûba lehum=en güzel onlar içindir"* ifadesinin orijinalinin takdirî açılımı şöyledir: En güzel hayat veya maişet onlar içindir. Buna göre "tûba" sözcüğü mübteda ve "lehum" sözcüğü de haber konumundadır. Nekre olan mübtedanın zarftan önce zikredilmesinin sebebine gelince; bu, açıklamanın bir bakıma onları kutlama mahiyetinde olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle ifadelerde, dinleyiciyi mutlu eden sözü söylemede acele edildiğinden kutlamayı içeren sözcük öne alınır. Bu,

Arapların, birine bir müjdeyi vermek isterlerken, "Büşra leke! (Müjde sana!)" demelerine benziyor.

Kısaca ayet, iman edip iyi ameller işleyenleri -ki iman edip kalpleri Allah'ı anmakla kesintisiz bir huzura eren kimselerdir- en güzel hayat veya maişet ve en güzel dönüş yeri ile tebrik ediyor. Bu açıdan ayetin önceki ayetle bağlantılı olduğu nokta da açığa çıkıyor. Çünkü daha önce de vurguladığımız gibi, güzel ve hoş bir hayat kalbin huzura ermesinin sonuçlarından biridir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "Tûba" ifadesiyle ilgili olarak birçok görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi: Bu ifadenin anlamı, "sevinç ve göz aydınlığı onlarındır." şeklindedir. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Gıpta onlarındır. Bu görüş, Dahhak'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Hayır ve saygınlık, onur onlarındır. Bu görüş, İbrahim en-Nahaî'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Cennet onlarındır. Bu görüş, Mücahid'den rivayet edilmiştir.

Beşincisi: Bu deyimin anlamı, "Güzel ve hoş yaşama onlarındır." şeklindedir. Zeccac'ın bu görüşte olduğu rivayet edilmiştir. "İnsana hoş ve iç açıcı bir duygu veren esenlik duygusu onlarındır, anlamındadır." şeklindeki bir görüş de İbnu'l-Enbarî'den rivayet edilmiştir. Çünkü "tûba" sözcüğü "tayyib" kökünün "fu'la" kalıbına uyarlanmış şeklidir. Bir görüşe göre de, "Varlıkların en iyisi, en hoşu, yani cennet onlarındır, anlamında kullanılmıştır." Bu görüş de Cübbaî'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Hayatı güzelleştiren afiyet onlarındır.

Yedincisi: Güzellik onlarındır. Bu görüş, Katade'den rivayet edilmiştir.

Sekizincisi: Onlar için olanlar ne güzeldir! Bu görüş, İkrime'den rivayet edilmiştir.

Dokuzuncusu: Devamlı hayır onlarındır.

Onuncusu: Tuba, cennette bir ağacın adıdır. Bu ağacın kökü Peygamber'in (s.a.a) evindedir. Her müminin evinde bu ağaçtan bir dal bulunur. Bu görüş, Ubeyd b. Umeyr'den, Vehb'den, Ebu Hüreyre'den, Şehr b. Havşeb'den, ayrıca Ebu Said el-Hudrî'den de merfu olarak rivayet edilmiştir. (Mecmau'l-Beyan tefsirinden yaptığımız gerekli alıntılar burada son buldu.)

Yukarıda yer verdiğimiz yorumların büyük kısmı, uyarlama niteliğindedir ve ayetin lâfzî delâletinin kapsamı dışındadır.

30) İşte böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmet içerisinde (peygamber olarak) gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Hâlbuki onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar. De ki: "Sadece O, benim Rabbimdir, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, sadece O'na tevekkül ettim (O benim vekilimdir) ve dönüşüm ancak O'nadır."

Ayetin orijinalinde geçen "metab", dönüş anlamına gelen "tevbe" kökünün mimli mastarıdır. "Kezalike=işte böylece" ifadesiyle yüce Allah'ın sözünü ettiği geçmiş ümmetlerin tevhid inancına davet edilmeleri, ardından Allah'a dönüş, Allah'a iman etme, kalbin Allah'ı anmakla huzura erişi ve kâfirlerin Allah'a dönmemeleri esasına dayanan düzen uyarınca dilediğini saptırması ve dilediğini hidayete erdirmesi ile ilgili yürürlükte olan ilâhî yasasına işaret ediliyor.

Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Kendilerinden önce birçok ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmet içerisinde seni peygamber olarak gönderdik. Ki senin peygamber olarak gönderilişin yürürlükte olan bir yasa (ilâhî sünnet) uyarınca gerçekleşmekte ve peygamberlerin gönderilişi hususuyla ilgili düzen çerçevesinde işlevini görmektedir. Bu şekilde seni göndermemizin amacı da, sana vahiy yoluyla indirdiğimiz ayetleri onlara okuman ve bu kitabın içerdiği bilgileri ve gerçekleri onlara duyurmandır. Hâlbuki onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar.

Burada, ayetin akışının da gereği olarak "bizi inkâr ediyorlar" yerine "Rahman'ı inkâr ediyorlar" tabirinin kullanılmış olması şu anlamı ima etmeye yönelik bir tercihtir: Onlar Peygamber'in (s.a.a) kendilerine okuduğu bu vahyi, yani Kur'ân'ı inkâr etmekle ve *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* diyerek Kur'ân'a gereken önemi göstermemekle, benimseyip gereğince amel etmeleri hâlinde hem dünya ve hem de ahiret mutluluklarını garanti eden genel ilâhî rahmeti inkâr etmiş oluyorlar.

Sonra yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), tevhid mesajını en çarpıcı ve açık bir ifadeyle onlara sunmasını emrediyor: *"De ki: Sadece O, benim Rabbimdir, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, sadece O'na tevekkül ettim (O benim vekilimdir) ve dönüşüm ancak O'nadır."* Yani sadece O, benim Rabbimdir. Sizin iddia ettiğiniz gibi O'nun eşi ve ortağı yoktur.

Benim üzerimde sadece O'nun rabliği olduğundan dolayı da O'nu bütün işlerimin yöneticisi ve yürütücüsü olarak bilirim; bütün ihtiyaçlarımı O'na yöneltirim. Bununla da anlaşılıyor ki, *"sadece O'na tevekkül ettim ve dönüşüm ancak O'nadır."* ifadesi, Allah'ın rabliğinin sonuçlarını yansıtmaktadır. Çünkü rab, yönetip plânlayan malik ve sahip demektir. Bunun da anlamı şudur: Allah benim vekilimdir ve O'na döneceğim.

Bazıları demişlerdir ki: "Ayette geçen 'metab' kelimesinden maksat, günahlardan tövbe etmektir. Çünkü önceki anlamı esas aldığımızda bu, *'dönüşüm ancak O'nadır.'* ifadesinin, *'sadece O'na tevekkül ettim'* sözüne yönelik bir pekiştirme unsuru olmasını gerektirir. Bu ise, ifadenin akışının zahirine aykırıdır."[1]

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bu ifadenin (*"dönüşüm ancak O'nadır."* ifadesinin), önceki ifadeye (*"sadece O'na tevekkül ettim"* sözüne) yönelik tekit unsuru olması doğru olmadığı gibi, ifadenin akışının zahirine aykırı olması de yerinde değildir. Durumun bizim dediğimiz gibi olduğu gayet açıktır.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu ifadenin anlamı, 'benim ve sizin dönüşünüz ancak O'nadır.' şeklindedir."[2]

Ancak böyle bir anlamlandırma, hiçbir kanıt olmaksızın bazı ifadelerin hazfedilmesini ve takdirde tutulmasını gerektirir. Sırf realitede onların dönüşlerinin sonunda Allah'a olması, açıklamanın akışında gerektirici bir unsur olmaksızın bu tür ifadelerin takdir edilmesini gerektirmez.

31) Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin (diriltilip) konuşturulduğu bir Kur'ân (düşünülmüş) olsaydı (onlar yine de Allah dilemedikçe onunla hidayete ermezlerdi). Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir.

Dağların yürütülmesinden maksat, yerlerinden sökülüp başka bir yere götürülmeleridir. Yerin parçalanmasından maksat, yarılmasıve parçalara bölünmesidir. Ölülerin konuşturulmalarından maksat da, ahiretin varlığının bir kanıtı olsun diye öldükten sonra başlarına gelenleri anlatmaları için diriltilmeleridir. Çünkü onların önerisi ve mucize olarak istedikleri buydu.

1- [Mecmau'l-Beyan, c.5, s.450]

2- [Mecmuatun Mine't-Tefasir, c.3, s.494; Ruhu'l-Maani, c.13, s.154]

Bunlar, *"Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü..."* ifadesiyle Kur'ân'ın etkileri bazında birer varsayım olarak sunulan olağanüstü büyük olaylardır. İfadenin orijinalindeki "lev" edatının cezası (cevabı), ayetin akışının buna delâlet ediyor olmasından dolayı hazfedilmiştir. Çünkü ifadenin hemen ardından şu cümleye yer verilmiştir: *"Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir."*

Daha önce de söylediğimiz gibi, ayetlerin sunuluş amacı, insanların hidayete ermelerinin, kâfirlerin, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* sözleriyle önerdikleri gibi, mucizelere bağlı olmadığını açıklamaktır. Bilakis bütün iş ve bütün yetki Allah'a aittir. Onları saptırdığı gibi dilediğini saptırır ve kendisine yöneleni de hidayete erdirir.

İşte bu minval üzere devam ediyor ayetlerin akışı: *"Bilakis, kâfir olanlara (şeytan tarafından) tuzakları süslü gösterildi ve onlar (doğru) yoldan alıkonuldular. Allah kimi saptırırsa, artık onun için bir yol gösterici (doğru yola ileten) olmaz."* [33. ayet], *"Böylece (Tavrat ve İncil gibi) biz onu, hüküm içeren (veya insanlar arasında hüküm veren) ve Arapça olarak indirdik. Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzularına uyarsan..."* [37. ayet], *"Allah'ın izni olmadan hiçbir elçi mucize getiremez."* [38. ayet] Nitekim bundan önceki ayetlerin akışı da bu ifade tarzına uygun olarak devam edegelmişti.

Buna göre ayetin akışı içinde hazfedilen "lev" edatının başında bulunduğu şart cümlesinin ceza kısmı, bizim şu sözümüz gibidir: "Allah dilemedikçe onunla hidayete ermeleri mümkün değildir." Buna göre, şöyle bir anlam kastedilmiştir: Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölüleri diriltip başlarına gelenleri anlatmalarını sağlayan bir Kur'ân varsayılsaydı, yine de Allah'ın izni olmadan onun aracılığıyla hidayete ermeleri mümkün olmazdı. Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir. Bu hususta O'ndan başkasının hiçbir etkinliği söz konusu değildir ki birisi, "Şayet büyük, akıllara durgunluk veren müthiş bir mucize indirilseydi, belki bu onları hidayete erdirirdi." şeklinde bir vehme kapılsın. Bilakis bütün iş Allah'ın elindedir. İnsanların hidayete ermeleri O'nun dilemesine bağlıdır.

Bu açıdan bakınca, tefsirini sunduğumuz ayetin aşağıdaki ayete yakın bir anlam içerdiğini görüyoruz: *"Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölüler onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanmayacaklardı."* (En'âm, 111)

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Şart cümlesinin başındaki 'lev' edatının hazfedilen cezası şöyledir: 'Bu, mutlaka şu Kur'ân olurdu.' Bundan maksat da, Kur'ân'ın konumunun büyüklüğünü, önemini vurgulamak; açıklama gücünün ve etkileyiciliğinin son noktaya vardığını belirtmektir. Bu arada kâfirlerin cahilliğini de gözler önüne sermektir. Çünkü böylesine olağanüstü özelliklere sahip olan Kur'ân'dan yüz çeviriyorlar ve onun dışında başka bir mucize istiyorlar. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: 'Kur'ân'ın değeri o kadar yüksek ve önemi o kadar büyüktür ki şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin diriltildiği -her iki yerde geçen 'ev=veya, yahut' edatı bu üç şıkların üçünün de olmadığını önlemeye, dolayısıyla bunlardan birisinin veya ikisinin ya da her üçünün olabileceğini açıklamaya dönüktür, üçünün bir arada olmalarını önlemeye, dolayısıyla sadece birinin olabileceğine yönelik değil- bir Kur'ân düşünülseydi, bu kitap kesin şu Kur'ân olurdu. Ancak Allah yukarıda sayılan işleri gören bir Kur'ân indirmiş değildir.' Dolayısıyla bu ayet bir bakıma şu ayete benzer: *'Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün.'* (Haşr, 21)"[1]

Bu görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Ayetlerin akışı, daha önce de söylediğimiz gibi, böyle bir takdirî açılıma elverişli değildir. Ayrıca hem hemen sonrasındaki *"Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir."* cümlesiyle, hem de daha sonraki *"İman edenler hâlâ (onların hidayete ermelerinden ümitlerini kesmediler ve) bilmediler mi ki, Allah dileseydi insanların tümünü hidayete erdirirdi."* ifadesiyle bağdaşmamaktadır. İnşaallah ileride bu ifade üzerinde duracağız. Bu nedenle bu görüşü savunanların, *"Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir."* ifadesini yorumlamakta açık bir şekilde zorlandıklarını ve zorlama ürünü olan yorumlar ileri sürdüklerini görüyoruz.

Meselâ bazıları şöyle demişlerdir: "İfadenin anlamı şöyledir: Şayet kendisiyle böyle yapılan bir Kur'ân olsaydı, bu, mutlaka şu Kur'ân olurdu. Ancak yüce Allah böyle yapmamıştır. Bilakis Kur'ân'ı şu anda sahip bulunduğu özelliklerle donatmıştır. Çünkü iş tamamıyla sadece O'na aittir."

1- [et-Tibyan, c.6, s.252]

Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "İfadedeki ıdrap (iki cümleyi birbirine bağladığında 'bel' edatı vasıtasıyla sonraki mana ile önceki manayı geçersiz kılmak) şu anlama gelmektedir: Bu olağanüstü büyük olaylar Kur'ân ile değil, Allah'ın irade ettiği başka bir şeyle gerçekleştirilir. Çünkü iş tamamıyla sadece O'na aittir."

Bir diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "En güzeli, *'Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir.'* ifadesinin mahzuf bir ifadeye atfedilmesidir. Takdirî açılımı ise şöyledir: İş konusunda senin için hiçbir yetki yoktur; bilakis iş tamamıyla O'na aittir."[1]

Gördüğünüz gibi, ayetin akışı, burada sunulan anlamların hiçbirine elverişli değildir. Ayetin akışının hak ettiği anlam ise, ıdrabın önceki şart cümlesinin bizzat kendisinden yapılıyor olmasıdır. Bu arada ceza cümlesinin de şu şekilde takdir edilmesi gerekir: Allah dilemedikçe, onunla hidayete ermeleri mümkün değildir.

İman edenler hâlâ (onların hidayete ermelerinden ümitlerini kesmediler ve) bilmediler mi ki, Allah dileseydi insanların tümünü hidayete erdirirdi.

Bu ifade kendisinden önceki ifadenin içeriğine ilişkin bir ayrıntı konumundadır.

Bazıları ayetin orijinalindeki "yey'es" kelimesinin kökü olan "ye's" sözcüğünün bilmek anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Bu, Hevazin kabilesinin lügatidir. Bazıları da, Naha' kabilesinin bir oymağının lügatı olduğunu söylemişler ve buna örnek olarak da şair Suhaym b. Vuseyl er-Rebahî'nin şu beytini göstermişlerdir:

"Beni esir aldıklarında, onlara, halka derim ki:

Benim süvari Zehdem'in oğlu olduğumu bilmiyor musunuz?"

Yine Rebah b. Adiy'nin şu beyitlerini de örnek göstermişlerdir:

"Kavimler bilmiyorlar mı ki, ben onun oğluyum

Aşiretin yurdundan uzaklarda olsam da?"[2]

Bu açıklamaya göre bu detaylandırmadan çıkan sonuç şudur: Kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân da dâhil olmak üzere maddî sebeplerin hiçbiri

---

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.156; Tefsir-i Kurtubî, c.9, s.320]

2- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.156; Tefsir-i Kurtubî, c.9, s.320]

onları hidayete erdiremeyeceğine ve bütün iş tamamıyla Allah'ın elinde olduğuna göre, iman edenler şunu bilmelidirler ki, Allah kâfirlerin hidayete ermelerini dilememiştir. Eğer Allah dileseydi, iman edenleriyle, inkâr edenleriyle bütün insanları hidayete erdirirdi. Fakat Allah kâfirleri hidayete erdirmemiştir. Onlar da hidayete ermediler ve hiçbir zaman ermeyeceklerdir.

Bazıları ise, ayette geçen "ye's" kelimesinin bilinen anlamıyla, yani ümitsizliğe kapılma anlamıyla kullanıldığını söylemişlerdir. Ancak "e-fe-lem yey'es" ifadesi, bilme anlamını da içerir. Burada onların, Allah'ın onların hidayete ermelerini dilemediğini, eğer bunu dileseydi bütün insanları hidayete erdireceğini bilmelerinin zorunluluğu, dolayısıyla [bu bilgiye dayanarak] onların hidayete erip imana gelmelerinden umutlarını kesmiş olmaları gerektiği anlatılıyor.[1]

Şu hâlde ifadenin takdirî açılımı, gerçekte şu şekildedir: "Müminler bilmediler mi ki, Allah onların hidayete ermelerini dilememiştir? Eğer dileseydi, bütün insanları hidayete erdirirdi. Hâlâ onların hidayete erip iman etmelerinden ümitlerini kesmediler mi?" Böylece daha etkili ve daha özet bir anlatımın tercih edilmesi amacıyla ümit kesme bilme anlamını içermiş ve bilmenin ilintili olduğu (bilinmesi istenilen) şart cümlesi, yani *"Allah dileseydi insanların tümünü hidayete erdirirdi."* ifadesi ona (ümit kesmeye) nispet edilmiştir.

Diğer bazılarının yorumu ise şöyledir: "E-fe-lem yey'es" ifadesi, bilme anlamını içermeyecek şekilde zahirî anlamı esas alınarak yorumlanmalıdır. *"Allah dileseydi insanların tümünü hidayete erdirirdi."* ifadesi, "ba" harf-i cerri takdir edilerek *"İman edenler"* ifadesiyle ilintilidir. "Yey'es" sözcüğünün ilintili olduğu ifade ise hazfedilmiştir. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Allah'ın dilemiş olması durumunda bütün insanları hidayete erdireceğine inananlar hâlâ kâfirlerin iman etmelerinden ümitlerini kesmediler mi? Çünkü iman edenler, işin tamamıyla Allah'a ait olduğuna inanıyorlar ve Allah'ın dilemesi durumunda bütün insanların hidayete ereceğine, dilememesi durumunda da hidayete eremeyeceklerine iman ediyorlar. Buna göre onlar hidayete ermediklerine ve iman etmediklerine göre, müminler Allah'ın onların hidayete ermelerini dilemediğini bilmeleri gerekmektedir. Bundan son-

1- [Tefsir-i Kurtubî, c.9, s.320]

ra hiçbir sebep onları hidayete erdiremez, iman etmelerini sağlayamaz. Öyleyse müminler onların iman etmelerinden ümitlerini kesmelidirler.

Yukarıda sunduğumuz bu üç değerlendirmenin belki de en isabetlisi ortada olanıdır. Ancak her hâlükârda ayet, şöyle bir anlama işaret etmektedir: Müminler kâfirlerin iman etmelerini istiyorlardı. Belki de böyle bir isteklerinden dolayı kâfirlerin, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki sözünü duyduklarında, onların iman edebilecekleri umuduna kapılmışlardı, üzerlerine Kur'ân dışında bir mucizenin indirilmesi durumunda iman edecekleri beklentisi içine girmişlerdi. Bu yüzden de Peygamber efendimizden (s.a.a) onların bu önerilerine olumlu karşılık vermesini istemişlerdi. Ancak yüce Allah, tefsirini sunduğumuz bu ayetlerde, kâfirlerin iman etmeleriyle ilgili olarak onları ümitsizliğe düşürdü. Bunların dışında yine Kur'ân'ın Mekke ve Medine dönemlerinde inen diğer surelerinde de bu yönde ayetler vardır. Meselâ Mekke döneminde inen Yâsîn Suresi'nin bir ayetinde şöyle buyuruluyor: *"Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."* (Yâsîn, 10) Medine döneminde inmiş bir sure olan Bakara Suresi'nin bir ayetinde de şöyle buyruluyor: *"Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6)

Allah'ın (azap) vaadi gelinceye kadar (Mekke ve civarındaki) kâfir olanlara, yaptıkları işten (Rahman'ı inkâr etmelerinden) dolayı sürekli çetin bir belâ erişecek ya da o belâ yurtlarının yakınına konacak. Kuşkusuz, Allah vaadinden dönmez.

Ayetlerin akışı gösteriyor ki, *"yaptıkları iş"* ifadesinden maksat, kendilerine yöneltilen hak davete karşılık Rahman'ı inkâr etmeleridir. "el-Karia"; insana, kendisinden daha şiddetli bir şekilde haber veriyormuş gibi vuran belâ ve musibet demektir.

Bu ayette, kâfirlere korkunç bir tehdit yöneltiliyor ve geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azabın gelmekte olduğu haber veriliyor. Ayrıca bu felâketin belirtileri ve alâmetleri anlatılarak vaat edilen azap gelinceye kadar bu alâmetlerin döne döne, tekrar tekrar gelip onların başına vurması bildiriliyor.

Buna göre, ayetin anlamı şöyledir: Senin sunduğun hak içerikli mesajı inkâr eden bu kâfirlere Rahman'ı inkâr etmek şeklinde belirginleşen bu davranışları yüzünden sürekli (başlarına) vuran çetin bir

musibet isabet edecek veya bu musibet yurtlarına yakın bir yere konacaktır. Durumları hep böyle devam edecek, ta ki Allah'ın onlara vaat ettiği asıl bitirici azap gelinceye kadar. Çünkü Allah vaadinden dönmez, sözünü değiştirmez.

Ayetlerin içeriğinden de anlaşıldığı gibi, surenin Mekke'de indiğini göz önünde bulundurduğumuz zaman, sonra Peygamber efendimizin (s.a.a) gönderilişinin ardından ve hicret öncesi ile sonrasından Mekke fethine kadarki dönemde yaşanan olaylar üzerinde düşündüğümüz zaman, bu ayette işaret edilen kâfirlerden maksadın, Mekkeli ve Mekke dışındaki Arap kâfirler olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar davetin ilk aşamasında daveti reddeden, inkâr ve inatta aşırıya giden, fitne ve fesatta ısrarcı olan kimselerdi.

[Yine bu verileri göz önünde bulundurduğumuz zaman,] başlarına korkunç felâketin isabet ettiği kimselerden maksadın, bu kâfirlerden olup da Harem bölgesinin dışında yaşayan kimselerden savaşlar ve talanlar gibi musibetlere duçar olanlar olduğunu; musibetin yurtlarının yakınlarına isabet ettiği kimselerden maksadın da Harem bölgesinde yaşayan Kureyş kâfirleri olduğunu anlarız. Öyle ki Kureyşlilerin yurtlarının yakınlarına musibetler iniyordu ve bu musibetlerin dehşeti, kötü sonuçları onları da derinden etkiliyordu, dehşetinden donakaldıkları oluyordu. Bunlara vaat edilen musibetten maksat da Bedir Savaşı'nda ve diğer savaşlarda kendilerini yakalayan kılıç acısı ve azabıdır.

Biliniz ki, tefsirini sunduğumuz bu ayette, kâfirlere vaat edilen bu azap, daha önce işlediğimiz Yûnus Suresi'nde onlara vaat edilen azaptan farklıdır. Yûnus Suresi'nin ilgili ayetinde şöyle buyrulmuştu: *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez... (Dünyada) aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez."* (Yûnus, 47-54) Çünkü Yûnus Suresi'nde sözü edilen, bütün ümmete yöneltilen genel bir tehdittir. Tefsirini sunduğumuz bu ayetlerde ise, nebevî davetin ilk dönemlerindeki Kureyş'ten ve diğer kabilelerden oluşan kâfilere yönelik özel bir azaptan söz ediliyor. Nitekim tefsirimizin birinci cildinde, *"Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6) ayetini incelerken şöyle demiştik: Kur'ân'da *"kâfir olanlar"* ifadesi mutlak olarak kullanıldığı zaman, bununla davetin ilk yıllarında İslâm

çağrısına inatla karşı çıkan Arap müşrikleri kastedilir. Yine *"iman edenler"* ifadesi de mutlak olarak kullanıldığı zaman, davetin ilk yıllarında İslâm çağrısına koşan öncü müminler kastedilir.

Şunu da biliniz ki, tefsirciler, ayetle ilgili olarak değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak bu görüşlerin çoğu, üzerinde durmaya değer bir açılım getirmediği için ayrıca bunları zikretme gereğini duymadık. Bizim sunduğumuz açıklamalar, bir araştırmacı için yeterli ayrıntıları içermektedir. İnşaallah önümüzdeki rivayetler bölümünde konuya bazı eklemelerde bulunacağız.

32) Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi de ben (alay eden o) kâfirlere mühlet verdim, sonra onları yakaladım. Benim azabım nasılmış (gördüler)!

Bu ifade, olabilirliğini kanıtlayacak şekilde tehdidin içerdiği azabın benzerlerini ortaya koyarak bundan önceki ayetin içerdiği kesin azap tehdidini pekiştiriyor. Demek istiyor ki: Biri kalkıp da bizim bu sözlerimizin boş tehditler olduğu, olabilirliğine ilişkin somut bir kanıtının olmadığı şeklinde bir kuruntuya sakın kapılmasın. Nitekim dediler de: *"Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapılmıştır. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir."* (Neml, 68)

Çünkü senden önceki peygamberlerle de inkâr ederek ve mucizeler isteyerek alay edildi. Nitekim senin soydaşların olan bu kâfirler de senin davetini inkâr ettiler; Kur'ân gibi bir mucize ortada dururken, senden başka bir mucize istediler. Ben de kâfirlere mühlet verdim; ama sonra onları kıskıvrak yakaladım. Benim azabım nasılmış (gördüler)! Acaba arkası gelmeyen boş bir tehdit miymiş? Yoksa korunabilecekleri, defedebilecekleri veya taşıyabilecekleri bir azap mıymış? Bundan önceki kâfirlerin başına böyle bir azap geldiğine göre, davranışları onların davranışına benzeyen şu kâfirler, onların başına inen azabın bir benzerinin kendilerinin de başına inmesinden sakınmalıdırlar.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı tefsircilerin, "Ayet, Peygamberimizi (s.a.a) teselli etmeye ve gönlünü ferah kılmaya yöneliktir."[1] şeklindeki değerlendirmeleri yersizdir.

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.159]

Ayette ikinci kez onlardan söz edilirken, "alay edenler" ifadesi yerine, *"kâfirler"* ifadesi kullanılmıştır. Bununla şuna işaret edilmek istenmiştir: Onların alayları küfür nitelikli alaydır. Nitekim küfürleri de alay nitelikli küfürdür. Buna göre onlar Allah'ın ayetleriyle alay eden kâfirlerdir. Tıpkı Peygamber efendimizi (s.a.a) inkâr eden ve sırf mucize olduğu hâlde Kur'ân'la alay etmek için, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* diyen kâfirler gibi.

33) Her nefsin üzerinde egemen olup kazandıklarını yöneten (Allah'ın ortağı olabilir mi)? Oysa onlar Allah'a ortaklar koştular.

"el-Kaimu alâ şey'in"; o şeye egemen olan, onu kontrolünde tutan gözetici anlamındadır. "el-Kaimu bi-şey'in mine'l-emri" ise, o işi bir şekilde idare eden, yönlendiren, yöneten demektir. Yüce Allah da, bütün nefislerin üzerinde kaim (egemen) olup kazandıklarını yönetendir. Nefislerin üzerinde kaimdir; çünkü zatı itibariyle her şeyi kuşatmış, her şeye üstün gelmiş ve her şeyi gözetlemiştir. Nefislerin kazandığını da kaim edendir (yönetendir); çünkü nefislerin amellerinin işini yönetiyor, o amelleri hareket ve duruş aşamasından amel defterlerinde korunan ameller düzeyine getiriyor, sonra onları yakınlık, uzaklık, hidayet, sapıklık, nimet, ceza, cennet ve cehennem gibi dünya ve ahirette ödüllere ve azaplara dönüştürüyordur.

Tefsirini sunduğumuz bu ayet, kendisinden önceki ayetin içerdiği açıklamanın ayrıntı nitelikli bir devamı mahiyetindedir. Şöyle ki: Allah dilediğini hidayete erdirip onu en güzel sevapla ödüllendirdiğine, yine dilediğini saptırıp onu azapların en kötüsüyle cezalandırdığına ve iş tamamıyla O'na ait olduğuna göre, O, kazandıkları ile her nefsin üzerinde kaimdir, yani her nefsin üzerinde egemen olup ameller düzenini yönetendir. Bu bakımdan O'na denk olabilecek biri var mıdır ki, ilâhlıkta O'na ortak olsun?!

Bundan da anlıyoruz ki, *"Her nefsin üzerinde egemen olup kazandıklarını yöneten?"* cümlesinin haber kısmı hazfedilmiş ve buna, *"Oysa onlar Allah'a ortaklar koştular."* ifadesi delâlet etmektedir.

Dahhak'a ise şöyle bir görüş nispet edilmiştir. "Ayetteki *'Her nefsin üzerinde egemen olup kazandıklarını yöneten?'* ifadesiyle melekler kastedilmiştir. Çünkü onlar insanların amellerini kontrol etmekle gö-

revlendirilmişlerdir. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Allah'ın emriyle insanların amellerini kontrol edip muhafaza etmekle görevlendirilen melekler mi Allah'ın ortaklarıdır?!" Ancak bu yorum, en çürük ve en dayanaksız yorumlardan bir tanesidir. Böyle bir anlam ayetin akışından son derece uzaktır.

De ki: "Onları nitelendirin. Yoksa O'na, (ortağı var diyerek) yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Yahut boş bir sözü mü (haber veriyorsunuz)?"

Yüce Allah önceki ifadenin sonunda, *"Oysa onlar Allah'a ortaklar koştular."* buyurmuştu. Burada ise, onların bu tür iddialarının boş ve geçersiz olduğunu açıklıyor. Dolayısıyla bu ifade, bir şekilde önceki açıklamaya yöneliktir.

Bu bağlamda yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), kendi alanı itibariyle son derece dikkat çekici bir tartışma yöntemiyle onları iddialarını kanıtlamaya davet etmesini emrediyor: *"De ki: Onları nitelendirin."* Yani onların niteliğini söyleyin. Çünkü varlıkların nitelikleriyledir ki, onların özellikleri ve etkileri belirlenir. Eğer bu putlar Allah'ın ortakları ise, O'nun katında şefaatçilerse, bu durumda bu tür bir özelliği gerçekleştirmeye uygun, bu işlevi kolaylaştıran niteliklere sahip olmaları da gerekmektedir. Meselâ yüce Allah hakkında, "Diridir, bilendir, kadirdir, yaratandır, sahiptir ve yönetip düzenleyendir, dolayısıyla her şeyin rabbidir" deniliyor. Fakat putlardan söz edildiği zaman sadece, "Hubel veya Lat yahut Uzza" deniliyor, dolayısıyla onların Allah'ın ortakları ve O'nun katında şefaatte bulundukları yönünde bir kanıt sayılacak herhangi bir şey açıklığa kavuşmuyor.

Sonra yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yoksa O'na, (ortağı var diyerek) yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"* İfadenin orijinalinin başındaki "em" edatı münkatıadır, kendisinden sonraki ifadenin kendisinden önceki ifadeden kopuk olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla "em" edatı burada, "bel" anlamındadır. Yani: Yoksa O'na, şöyle bir haberi mi veriyorsunuz?

Buna göre kastedilen anlam şudur: Sizin birtakım putları Allah'a ortak koşmanız, gerçekte O'nun bilmediği bir şeyi O'na haber vermek anlamına gelir. Eğer O'nun yeryüzünde ortağı varsa, O'nun bunu bilmesi gerekirdi. Çünkü yönetime ortak olanın yönetim işinde ortağına

ortaklığını hissettirmemesi, açığa vurmaması düşünülemez. Oysa yüce Allah, evrendeki bütün işleri yönetir ve bu işte kendisinden başka hiç kimsenin ne uygun, ne de aykırı hareket eden bir etkinliğinin olduğunu görmez. Yüce Allah'ın evrenin yönetiminde kendisi için bir ortak görmediğinin kanıtı ise, O'nun her nefsin üzerinde egemen olup kazandıklarını yöneten olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, yaratma ve emir yetkisi sadece O'na aittir ve O, her şeyin üzerinde şahittir. Buna ilişkin olarak sunduğu kanıttan en küçük bir kuşku duymak mümkün değildir. Buna göre, tefsirini sunduğumuz bu ayet, bir bütün olarak şu ayeti andırmaktadır: *"De ki: Allah'a, göklerde ve yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"* (Yûnus, 18)

Yüce Allah daha sonra şöyle buyuruyor: *"Yahut boş bir sözü mü (haber veriyorsunuz)?"* Yani: Yahut siz O'na, herhangi bir gerçekliğe dayanmaksızın boş bir laf olarak O'nun ortağının olduğunu mu haber veriyorsunuz? Dolayısıyla bu ifade de bir diğer suredeki şu ayeti andırmaktadır: *"Bunlar, sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir."* (Necm, 23)

Bazı tefsir bilginlerinin şöyle dedikleri belirtiliyor: "Ayette geçen 'bi-zahirin mine'l-kavl' ifadesinden maksat, Allah katından inen kitabın zahiridir ki onda putlar gerçek ilâhlar olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla ayet, hem aklî, hem de naklî açıdan bunların ilâhlıklarını ve Allah'ın ortakları oluşlarını çürütmektedir." Ancak söz konusu tefsir bilginlerinin bu yorumu ayetin akışına oldukça uzak düşmektedir.

Ayette sunulan bu üç kanıtın birbirleriyle ilintilerine gelince: Putperestler putlara tapmak ve onları Allah'a ortak koşmakla üç mahzur arasında gidip gelmektedirler. Ya bu putların Allah'a ortak olduklarını hiçbir kanıta dayanmadan söylüyorlar, çünkü bunların Allah'ın ortakları olduklarını gösteren nitelikleri bulunmamaktadır. Ya da bunların, kendilerinin bildiği, ama Allah'ın bilmediği bu tür niteliklerinin olduğunu iddia ediyorlar. Yahut hiçbir gerçekliğe dayanmaksızın boş bir laf olarak bunların Allah'ın ortakları olduklarını ileri sürüyorlar. Böylece Allah'ı kandırdıklarını sanıyorlar. Hiç kuşkusuz Allah onların bu tür yakıştırmalarından yücedir, münezzehtir.

Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde şöyle der: "Ayetin içerdiği bu kanıtlar ve kanıtların sunumunda kullanılan şaşırtıcı ifade tarzı, akıcı ve derin etkili bir dille bunun, kati surette insan sözü olmadığını hay-

kırmaktadır. Bunu, kendini bilen her insaf sahibi kabul eder." (Alıntı burada sona erdi.)[1]

Bilakis, kâfir olanlara (şeytan tarafından) tuzakları süslü gösterildi ve onlar (doğru) yoldan alıkonuldular. Allah kimi saptırırsa, artık onun için bir yol gösterici (doğru yola ileten) olmaz.

Bu ifadede [geçen "bel" edatı ile] bundan önce sözü edilen kanıtlardan ve bu kanıtların gereklerinden yüz çevriliyor. Kastedilen anlam şudur: Bırak şu kanıtları. Çünkü onlar, bu yöntemlerle onların Allah'ın ortakları olduğunu kanıtlayamazlar. Bilakis bu bir tuzaktır ve şeytan onlara bu tuzağı süslü göstermiştir, böylece onları Allah'ın yolundan alıkoymuştur. Çünkü onlar kulluk sundukları bu putların Allah'ın ortakları olduklarını kanıtlamalarının mümkün olmadığının ve salt bir iddianın da hiçbir faydasının olmadığının bilincindedirler. Ancak onlar o putların ilâhlıklarını etrafa yayıp durmakla ve sıradan insanların gönüllerini bu söylenenlere yöneltmekle dünya çıkarını ve çekici süslerini elde etmeyi amaçlıyorlar. Fakat senin insanları Allah'ın yoluna davet etmen, onların bu amaçları için ciddi bir engeldir.

O hâlde onlar putlara kulluk sunma hususunda kararlı görünmeleriyle, insanları da kendileri gibi putlara tapmaya davet etmeleriyle ve bu şirk esaslı inanç sistemini benimsemeye teşvik etmeleriyle bir açıdan sana, diğer açıdan da insanlara tuzak kuruyorlar. Kurdukları bu tuzak da kendilerine çekici ve süslü gösterilmiştir. Ki bu putları Allah'a ortak koşmaya kalkışmalarının sebebi, sözünü ettiğimiz bu tuzaktır; bunun dışında herhangi bir kanıt veya başka bir şey değildir. Ve bununla (doğru) yoldan da alıkonuldular.

İşte onlar, kurdukları tuzak kendilerine süslü gösterilen ve onunla (doğru) yoldan alıkonulan kimselerdir. Bu tuzağı onlara süslü gösteren ve onları alıkoyan; kendilerini kandıran şeytandır. Yine bunlar, doğru yoldan sapan kimselerdir. Onları saptıran ise, kendilerine yönelik hidayet nimetini tutuvermesi sonucu sapmalarını sağlayan Allah'tır. Allah kimi saptırırsa, artık onun için bir yol gösterici ve doğru yola ileten de olmaz.

1- [el-Keşşaf, c.2, s.532, Beyrut basımı]

34) Onlar için dünya hayatında azap vardır, ahiret azabı ise daha çetindir. Onları Allah'tan koruyacak (Allah'ın azabına karşı şefaatçi olacak) biri de yoktur.

Ayetin orijinalinde geçen "eşagg" kelimesi, "meşagga" kelimesinin ism-i tafdil kalıbına uyarlanmış şeklidir ve daha şiddetli, daha ağır anlamına gelir. "Vâg" ise, koruma anlamına gelen "vigaye" kelimesinin ism-i failidir.

Bu ayette, yüce Allah'ın önceki ayetlerde kâfirlere yönelik olarak sözünü ettiği azabın daha öz ifadelerle anlatıldığını görüyoruz. *"Onları Allah'tan koruyacak biri de yoktur."* ifadesi, onlar hakkında şefaati, şefaatin onlar için etkin olma ihtimalini bütünüyle olumsuzlamaktadır. Bu açıdan ayetin anlamı açıktır.

35) Takvalılara vaat edilen cennetin vasfı (şudur): Altından ırmaklar akar, yemişleri de süreklidir, gölgesi de. İşte takvalı olanların sonu budur. Kâfirlerin sonu ise ateştir.

Ayetin orijinalinde geçen "mesel", bir şeyi örneklendiren, temsil eden nitelik demektir.

"Takvalılara vaat edilen cennetin vasfı..." ifadesi, Allah'ın kâfirlere vaat ettiği azaba karşılık muttakiler için özel olarak hazırladığı güzel akıbeti açıklamaya yöneliktir. Bu, aynı zamanda ifadenin sonunda her iki grubun Rablerine dönüş yolunda ve O'na yönelişlerinde gösterdikleri çabaya işaret etmek için bir hazırlık ifadesi mahiyetindedir. Ayetin akışı içinde kâfirler nitelemesine karşılık muttakiler niteliğinin kullanılmış olması, özellikle bu güzel akıbete kavuşanların iman edip iyi ameller işleyen müminler olduklarını, hiçbir amel işlemeden salt iman etmiş olanların olmadıklarını anlatmak içindir. Çünkü bu tür insanlar, Allah'a iman edip de ayetlerini inkâr eden kimselerdir.

Müminlerle kâfirler arasında karşılaştırma amacıyla sunulan ifadelerin akışında, gayet ince bir üslup kullanılmıştır. Önce "takvalılar ve kâfir olanlar" ifadesi, sonra "onlar ki takvalı oldular (takvalı olanlar) ve onlar ki kâfir oldular (kâfirler)" ifadesi kullanılıyor. Bununla verilen mesaj şu olsa gerektir: Burada kullanılan mazi fiil (ittekev, keferû) ve sıfatın (muttekîn, kâfirîn) anlamı birdir. Onların dünyada işledikleri bütün ameller bir tek amel gibi alınmıştır. Bu da bir kerede amelin gerçekleşmesini ve fiilin sadır oluşunun, bununla sürekli olarak niteleniş-lerinin aynısı olmasını gerektirmektedir. Bu durumda, "kâfirler ve mut-

takiler" dediğimiz zaman bu, nitelenişin sürekliliğine; "onlar ki kâfir oldular ve onlar ki takvalı oldular" dediğimiz zaman ise, bu, fiilin bir tür gerçekleşmesiyle bir kere ifade ettiği anlama delâlet etmiş olur. Bu da, mevsufun sıfatına özgü kılınışı, onunla sınırlandırılışı anlamına gelir. Fakat amellerinde sürekli değişiklikler yaşayan, meselâ kendisinden küfür veya takva ameli gerçekleşen, sonra bu ameli tersiyle değiştiren ve henüz amelinin nasıl bir nitelik alacağı kesinleşmeyen kimselere gelince, ayetin akışı bu gibi kimselerle ilgili değildir. Okuyucuların bunu iyi anlaması gerekir.

Biliniz ki, önceki ayetlerin akışı içinde iltifat sanatının çeşitli uygulamalarına tanık oluyoruz: Önce çoğul kipi kullanarak *"İşte böylece seni... gönderdik"* diyor, ardından zahir isme geçiş yaparak *"Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir."* diyor; sonra tekil kipi kullanarak *"ben (alay eden o) kâfirlere mühlet verdim, sonra onları yakaladım."* diyor, ardından yine zahir isme geçiş yaparak *"Oysa onlar Allah'a ortaklar koştular."* buyuruyor. Bu tür örneklerin gerisindeki maksat gizli değildir. Çünkü *"İşte böylece seni... gönderdik"* şeklindeki bir ifade, vahiy melekleri gibi aracıların bulunduğuna işaret etmektedir. *"Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir."* şeklindeki bir ifade ise, aracılı veya aracısız gerçekleşen her işin, her şey üzerinde tartışmasız tek egemenliğe sahip yüce ulûhiyet makamına döneceğine işaret etmektedir. *"Ben (alay eden o) kâfirlere mühlet verdim, sonra onları yakaladım."* şeklindeki bir ifade de müşriklerin iddia ettikleri gibi Allah'ın ortağı veya O'nun katında şefaatçi olacak gerçek anlamda bir aracının bulunmadığına işaret etmektedir.

"İşte takvalı olanların sonu budur. Kâfirlerin sonu ise ateştir." ifadesi, iki grubun varacakları sona, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, iki grubun akıbetlerine işaret etmektedir. Bu ifadeyle birlikte, hak ve batılın müminlerle müşriklerin inanç ve amelleri üzerindeki etkileri ekseninde gelişen konu son buluyor. Böylece buraya kadar tefsirlerini sunduğumuz dokuz ayetin, daha önce on ayet hâlinde sunduğumuz ve *"O, gökten su indirdi..."* (17. ayet) ifadesiyle başlayan ayetler grubunun tamamlayıcısı olduğunu bilmiş oldunuz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Halid b. Nacih İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), *"Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."* ifadesiy-

le ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani kalpler ancak Muhammed'le (s.a.a) sükûnet bulur. O, Allah'ın zikri ve hicabıdır."

Ben derim ki: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah size gerçekten bir zikir, bir peygamber göndermiştir."* [Talâk, 9-10]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ebu'ş-Şeyh, Enes'ten şöyle rivayet etmiştir: *"İyi bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."* ayeti inince, Peygamber efendimiz (s.a.v) ashabına şöyle dedi: "Bu ayetin ne anlama geldiğini biliyor musunuz?" Dediler ki: "Allah ve Resulü daha iyi bilir." Buyurdu ki: "Burada Allah'ı, Peygamber'ini ve benim ashabımı seven kimse kastedilmiştir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, İbn Abbas, Peygamberimize (s.a.a), *"Onlar ki, iman ettiler ve kalpleri Allah'ı anmakla sükûnet bulur. Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."* demiş, Peygamberimiz de ona şöyle demiştir: "Ey Ümmü Süleym'in oğlu! Burada kimlerin kastedildiğini biliyor musun?" İbn Abbas, "Kimlerdir, ya Resulallah?" demiş, Peygamberimiz (s.a.a) de ona şu cevabı vermiştir: "Burada kastedilenler, biz Ehlibeyt ve bizim Şiîlerimizdir (taraftarlarımızdır)."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh İmam Ali'den şöyle rivayet etmiştir: *"Bilin ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla sükûnet bulur."* ayeti indiği zaman Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Bunlar Allah'ı, Resul'ünü ve benim Ehlibeyt'imi yalansız ve doğru sözlü olarak seven, yine gördüğü ve görmediği bütün müminleri seven kimsedir. İyi bilin ki, onlar Allah'ın zikriyle birbirlerini severler."

Ben derim ki: Bu ayetle ilgili olarak aktarılan rivayetlerin tümü, uyarlama ve örneklendirme niteliğindedir. Hiç kuşkusuz Resulullah efendimiz (s.a.a), onun tertemiz Ehlibeyt'i, seçkin ashabı ve müminler Allah'ın zikrinin somut göstergeleridir. Çünkü Allah, onlar aracılığıyla anılır. Fakat ayetin anlamı daha geneldir.

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif babasından, o da Muhammed b. Ebu Umeyr'den, o da Hişam b. Salim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Peygamberimizin (s.a.a) miracını anlattığı bir hadisin kapsamında şöyle rivayet etmiştir: "Birden bir ağaç gördü. Bu öylesine uzun bir ağaçtı ki, bir kuş bu ağacın gövdesinin etrafından uçacak olsaydı, yedi yüz yılda dolaşabilirdi. Cennette hiçbir ev yoktur ki, bu ağacın bir dalı orada olmasın. Dedim ki: 'Ey Cebrail, bu nedir?' Dedi ki: Bu, Tuba ağacıdır. Allah buyurmuştur ki: *Tuba onlar içindir ve dönüşün güzeli de (onlarındır)."*

Ben derim ki: Bu anlamı içeren ifadeler değişik kanallardan rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin bazısında Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediği belirtiliyor: "Cebrail o ağacın meyvesini bana sundu, ben de meyveyi yedim. Allah meyveyi benim sırtıma yerleştirdi. Yeryüzüne indiğimde, Hatice'yle birlikte oldum ve Hatice, Fatıma'ya hamile kaldı. Bu yüzden Fatıma'yı her öptüğümde ondan Tuba ağacının kokusunu alırım."

el-Haraic adlı kitapta şöyle deniyor: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Ey Fatıma! Rabbimden bana, kardeşim ve amcam oğlu (Ali) hakkında şöyle bir müjde geldi: Yüce Allah, Ali'yi Fatıma ile evlendirdi ve cennetin bekçisi Rıdvan'a Tuba ağacını sallamasını emretti. Ağaç da, Ehlibeyt'imin sevenleri sayısınca tablalar yüklendi. Bunun üzerine Allah nurdan melekler yarattı ve her birine bir yazı verdi. Kıyamet kopunca, melekler bizi seven biriyle karşılaştıkları zaman ona, ateşten kurtulduğunun yazılı olduğu bir belge verirler."

Ben derim ki: Tefsiru'l-Burhan'da belirtildiğine göre, Mirfak b. Ahmed, el-Menakib adlı eserde kendi rivayet zinciriyle Bilal b. Hamame'den, o da Peygamberimizden (s.a.a) benzeri bir hadisi rivayet etmiştir. Aynı anlamı içeren bir rivayet Ümmü Seleme'den, Selman-ı Farisî'den ve Ali b. Ebu Talib'den (a.s) aktarılmıştır. Bu rivayette deniliyor ki: "Yüce Allah, Fatıma'nın Ali b. Ebu Talib ile evlendirilmesine melekleri şahit tutunca, Tuba ağacına meyvelerini, üzerindeki süsleri ve güzellikleri saçmasını emretti. Ağaç da her şeyini etrafa saçtı. Melekler ve huriler kıyamet gününe kadar onlarla avunmak ve övünmek için yere saçılan şeyleri topladılar." Buna yakın ifadeler içeren bir hadis İmam Rıza'dan (a.s) da rivayet edilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "Salebî kendi rivayet zinciriyle Kelbî'den, o da Ebu Salih'ten, o da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: 'Tuba, cennette kökü Ali'nin evinde olan bir ağaçtır. Cennetteki bütün müminlerin evlerinde bu ağaçtan bir dal bulunur.' Aynı hadisi Ebu Basir de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir."

Tefsiru'l-Burhan'da, Salebî tefsirinden, o da kendi rivayet zinciriyle merfu olarak Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah'a (s.a.a) Tuba'nın ne anlama geldiği soruldu. Buyurdu ki: 'Tuba, cennette kökü Ali'nin evinde olan ve dalları cennet ehlinin üzerinde yükselen bir ağaçtır.' Dediler ki: 'Ya Resulallah! Daha

önce sana sormuş ve bize, 'Onun kökü benim evimde, dalları da cennet ehlinin üzerinde yükselir.' demiştiniz?' Buyurdu ki: Benimle Ali'nin cennetteki evi birdir, aynı yerdedir."

Ben derim ki: Aynı hadisi Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hâkim Ebu'l-Kasım Haskanî'den, o da kendi rivayet zinciriyle İmam Musa b. Cafer'den, o da babasından, o da atalarından, onlar da Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir.

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok hadis vardır ve bunlar hem Şiî kaynaklarda, hem de Sünnî kaynaklarda yer almaktadır. Görülen o ki, bu rivayetler, üzerinde durduğumuz ayeti tefsir etmekle ilgili değildir. Sadece ayetin batinî anlamıyla ilgilidir, zahirî anlamıyla değil. Çünkü en güzel (tuba) hayatın hakikati, yüce Allah'ın velâyetidir. Hz. Ali (a.s) de bu velâyetin sahibi ve bu ümmetten ilk olarak bu kapıyı açan kimsedir. Ardından velâyet ehlinden müminler ise onun tâbileri ve Şiîleridirler. Naim cennetinde -ki bu, aynı zamanda velâyet cennetidir de- bulunan Hz. Ali'nin (a.s) evi ile Peygamber efendimizin (s.a.a) evi birdir; aralarında bir farklılık ve çakışma yoktur. Okuyucuların bu hususa dikkat etmesi gerekir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir ve İbn Münzir, İbn Cerih'ten, *"Hâlbuki onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Burada kastedilen husus şudur: Resulullah (s.a.v) Hudeybiye'de Kureyş'le barış antlaşmasını imzalayınca, antlaşmanın başına 'Bismillahirrahmanirrahim' ibaresini yazdı. Bunun üzerine Kureyşliler dediler ki: 'Rahman'ı buraya yazmayız. Biz Rahman'ın ne olduğunu bilmeyiz. Sadece 'Allah'ım, senin adınla!' ibaresini yazarız.' Bunun üzerine yüce Allah, *'Hâlbuki onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Müellif bu rivayeti İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh kanalıyla Katade'den de aktarmıştır. Ancak bildiğiniz gibi, ayetlerin akışından da anlaşılacağı üzere ayetler Mekke döneminde inmiştir. Hudeybiye Barış Antlaşması ise, daha sonra hicretin ardından gerçekleşmiştir. Kaldı ki, tek başına ayetin akışı bile bir parçasının bütünden kopuk olarak rivayet edilen kıssayla ilgili olarak indirilmiş olmasına elverişli değildir.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Ebî Hatem, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh, Atiye el-Avfî'den şöyle rivayet etmiş-

lerdir: "Müşrikler Muhammed'e (s.a.v) dediler ki: 'Mekke dağlarını yerinden yürütsen de yerimiz genişlese, böylece ekin eksek olmaz mı? Ya da Süleyman'ın kavmine rüzgârla yeri parçaladığı (kat ettiği) gibi, sen de bize yeri parçalasan ya! Yahut İsa'nın kavmi için ölüleri diriltttiği gibi, sen de bizim için ölüleri diriltip konuştursan ya!' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin (diriltilip) konuşturulduğu bir Kur'ân (düşünülmüş) olsaydı... İman edenler hâlâ bilmediler mi ki, Allah dileseydi insanların tümünü hidayete erdirirdi.'* Yani, iman edenler için bu gerçek, hâlâ açıklığa kavuşmadı mı?"

Bu hadisi dinleyenler, Atiye'ye dediler ki: "Bu hadisi, Peygamber'in (s.a.v) ashabından birine dayandırabilir misin?" Dedi ki: "Said el-Hudrî'den, o da Peygamberimizden (s.a.v) rivayet etmiştir."

Ben derim ki: Buna yakın anlamlar içeren başka rivayetler de vardır.

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle deniyor: "Eğer Kur'ân'dan bir şey böyle olsaydı, bu (Kur'ân) olurdu."

el-Kâfi adlı eserde Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Ebu Zahir'den veya başkasından, o da Muhammed b. Hammad'dan, o da kardeşi Ahmed b. Hammad'dan, o da İbrahim'den, o da babasından, o da İmam Musa Kâzım'dan (a.s) uzun bir hadisin kapsamında şöyle rivayet eder: "Allah kitabında şöyle buyurur: *'Şayet kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin (diriltilip) konuşturulduğu bir Kur'ân (düşünülmüş) olsaydı...'* Bize bu Kur'ân'la ilgili öyle bilgiler miras kaldı ki, onlarla dağlar yerlerinden yürütülebilir, yer parçalanabilir ve ölüler diriltilebilir."

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz her iki hadisin de rivayet zincirleri zayıftır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Cerir, İmam Ali'nin, "e-fe-lem yey'es" ifadesini, "e-fe-lem yetebeyyen (onlar için açıkça ortaya çıkmadı mı?)" şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir.

Ben derim ki: Bu kıraat, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "İmam Ali (a.s), İbn Abbas, Ali b. Hüseyin (a.s), Zeyd b. Ali, Cafer b. Muhammed (a.s), İbn Ebu Melike, el-Cehderî ve Ebu Yezid el-Medenî, 'e-fe-lem yetebeyyen' şeklinde okumuşlardır. Ancak meşhur kıraat, 'e-fe-lem yey'es' şeklindedir."

Tefsiru'l-Kummî'de deniliyor ki: Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "*'Kâfir olanlara, yaptıkları işten dolayı sürekli çetin bir belâ erişecek'* yani ceza (ifadenin orijinalindeki 'karia', ceza anlamındadır) *'ya da o belâ yurtlarının yakınına konacak.'* Yani o belâ kendilerinin dışında bir kavme isabet edecek, onlar da bunu bizzat görecek ve işiteceklerdir. Başlarına belâ gelen kavim de kendileri gibi Allah'a isyan eden günahkâr kâfirlerdirler. Ama birbirlerinin başlarına gelen felâketlerden ders çıkarıp öğüt almıyorlar. İşte onlar böylece hep azaplara maruz kalacaklardır. Bu durum, yüce Allah'ın müminlere vaat ettiği zafer gelinceye ve kâfirleri cezalandırıncaya kadar devam edecektir."

وَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ مَنْ
يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِهٖ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ
مَاٰبِ ﴿٣٦﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَمَا
جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا
رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَأْتِيَ
بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ
وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾ وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَأْتِى الْاَرْضَ
نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهٖ وَهُوَ سَرٖيعُ الْحِسَابِ
﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمٖيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ
كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

36- Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusiler), sana indirilenden dolayı sevinirler. Fakat (Ehlikitap olan) gruplardan onun bazısını inkâr edenler vardır. De ki: "Bana, Allah'a ibadet etmem ve O'na ortak koşmamam emredildi. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüşüm de ancak O'nadır."

37- Böylece (Tevrat ve İncil gibi) biz onu, hüküm içeren (veya insanlar arasında hüküm veren) ve Arapça olarak indirdik. Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzularına uyarsan, (o takdirde) senin için Allah'tan (başka) ne bir veli, ne de (O'na karşı) bir koruyucu olmaz.

38- Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir elçi mucize getiremez. Her sürenin bir kitabı (yazılmış ve karara bağlanmış bir hükmü) vardır.

39- (Çünkü) Allah (o yazılanlardan) dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır. Her kitabın (değişikliğe uğramayan bütün yazılanların) aslı ise, O'nun katındadır.

40- Onlara vaat ettiğimizin (azabın) bir kısmını sana göstersek de, (onları göstermeden) seni vefat ettirsek de, her hâlükârda sana ancak (Allah'ın emirlerini) tebliğ etmek düşer, hesap ise yalnız bize aittir.

41- Bizim yeryüzüne gelip onu etrafından azalttığımızı (oradakilerin bir kısmını öldürdüğümüzü) görmediler mi? (Şu hâlde) Allah (istediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü geriye çeviren olmaz ve O, hesabı çabuk görendir.

42- Kuşkusuz, onlardan öncekiler de (bize karşı) tuzak kurmuşlardı. Fakat tuzak tamamıyla Allah'a aittir. (Çünkü) O, herkesin ne kazanmakta olduğunu bilir. Kâfirler de, yakında yurdun (bu dünyanın) sonunun kimin olacağını bilecekler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, önceki ayetlerin bütünleyicisi ve kâfirlerin, *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* şeklindeki alaycı sözlerinin değerlendirmesi mahiyetindedir.

36) Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusiler), sana indirilenden dolayı sevinirler. Fakat (Ehlikitap olan) gruplardan onun bazısını inkâr edenler vardır. De ki: "Bana, Allah'a ibadet etmem ve O'na ortak koşma-

mam emredildi. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüşüm de ancak O'nadır."

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, kendilerine kitap verilenlerden maksat, Yahudiler ve Hıristiyanlardır veya onlar ve Mecusilerdir. Çünkü bu ifadenin Kur'ân'da, özellikle Mekke döneminde inen surelerde mutlak olarak kullanılmasından bu anlam anlaşılır. Tarih gösteriyor ki Yahudiler, Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirilişinin ilk döneminde ve öncesinde Arap birinin peygamberliğine karşı, hicretten sonraki olayların kendilerini sevk ettiği inatçı tutum gibi bir inatla karşı çıkmıyorlardı. Nitekim hicretin ilk dönemlerinde onlardan önemli bir kısmı İslâm'a girmişlerdi, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğine ve kitaplarında müjdelenen elçi olduğuna tanıklık etmişlerdi. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"İsrailoğulları'ndan bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı hâlde siz yine de büyüklük taslamışsanız..."* (Ahkaf,10)

Yine tarih bize gösteriyor ki, o dönemde bazı Hıristiyan topluluklar hak üzere idiler ve İslâm davetine karşı da inatçı bir tutum sergilemezlerdi. Habeşistan hicreti bağlamında kıssaları anlatılan Habeşistan Hıristiyanlarını buna örnek gösterebiliriz. Bunların dışında başka Hıristiyan topluluklar da vardı. Nitekim yüce Allah bu ve benzeri Hıristiyan toplulukları ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Ondan önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler."* (Kasas, 52), *"Musa'nın kavmi içinde (insanları) hak aracılığı ile doğru yola ileten ve hakka uygun adil hüküm veren bir grup vardır."* (A'râf, 159) Aynı şekilde Mecusiler de, yeryüzünde hak ve adaleti yayacak bir kurtarıcının ortaya çıkmış olmasından dolayı büyük bir sevinç duyuyorlardı, müşrikler gibi İslâm davetine inatla karşı çıkmıyorlardı.

O hâlde, [tüm bu verilerden] anlaşıldığı kadarıyla ayette [genel olarak] kastedilenler onlardır. Özellikle de Necaşi ve taraftarları gibi, İsa'nın bir insan ve elçi olduğuna inanan ve hak üzere hareket eden Hıristiyanlar bu ayetin muhataplarıdırlar. Ayetin sonundaki şu ifade de bu ihtimali destekler mahiyettedir: *"De ki: Bana, Allah'a ibadet etmem ve O'na ortak koşmamam emredildi."* Çünkü bu ifade, özellikle Hıristiyanlara yöneltilmiş olmaya daha elverişlidir.

"Fakat gruplardan onun bazısını inkâr edenler vardır." ifadesinin orijinalinin başındaki "elif-lam", ahdiyedir; önce adı geçene işarette bulunmak ve maksadın o olduğunu belirtmek içindir. Yani Ehlikitab'ın

içinde yer alan gruplardan sana indirilen kitabın bir kısmını inkâr eden kimseler vardır. Onların inkâr ettikleri kısımlar ise, Allah'ın birliğine ve tevhide işaret eden, teslis inancını olumsuzlayan ayetlerle, Ehlikitab'ın benimsediği diğer bazı tahrif edilmiş bilgi ve hükümlere aykırı açıklamalar içeren diğer ayetlerdir.

"De ki: Bana, Allah'a ibadet etmem ve O'na ortak koşmamam emredildi." ifadesi gösteriyor ki, onların inkâr ettikleri bu bir kısım ayetler, ibadette veya itaatte tevhidi öngören hüküm ve açıklamalar içeren ayetlerdir. Nitekim yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) Ehlikitab'ı ortak bir nokta üzerinde uzlaşmaya davet etmesini emretmiştir: *"De ki: Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız bazılarını rabler edinmesin."* (Âl-i İmrân, 64)

Ardından ifadede, açıklamanın şu ifadelerle tamamlandığını görüyoruz: *"Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüşüm de ancak O'nadır."* [İfadenin orijinalindeki "meab", dönüş anlamındadır.] Yani benim dönüşüm O'nadır. Bu bakımdan ayetin giriş kısmı, hem Peygamberimizin kendisinin, hem de başkalarının arzularını açıklamakta; son kısmı ise, Peygamber'in şu hareket tarzına vurgu yapmaktadır: Bana, amelim ve davetim hususunda sadece Allah'a ibadet etmek emredildi. İşte ben bu emir doğrultusunda insanlar arasında hareket ediyorum. Yani yalnız O'na davet ediyorum ve herhangi bir işim dolayısıyla sadece O'na dönüp yöneliyorum.

Bu açıdan, ayetin sonuç kısmı, aşağıdaki ayetin anlamını çağrıştırmaktadır: *"De ki: Bu benim yolumdur; basiret üzere Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyan (basiret sahibi ihlâslı) kimseler (birlikte Allah'a davet ediyoruz). Allah (her türlü eksiklikten) münezzehtir ve ben müşriklerden değilim."* (Yûsuf, 108)

"Ve dönüşüm de ancak O'nadır." ifadesiyle, mead (dönüş yeri, kıyamet) de kastedilmiş olabilir. Bu durumda gerekçeli bir açıklama olarak belirginleşir. Yani, ben yalnız O'na çağırıyorum; çünkü dönüşüm ancak O'nadır.

Bazıları[1] ayette geçen "kitap" kelimesini Kur'ân, "kendilerine kitap verilenleri" de Peygamber'in (s.a.a) ashabı ve "grupları" da Peygam-

1- [Kurtubî, c.9, s.326, Beyrut basımı]

ber efendimize (s.a.a) karşı gruplaşan ve başına birçok belâlar getiren Kureyş'ten ve diğer kabilelerden Araplar şeklinde yorumlamışlardır.

Ancak bu yorum, Kur'ân'ın, "kendilerine kitap verilenler" ifadesini kullanmasından bilinen anlama aykırıdır. Kaldı ki bu, ayetin öteden beri tekrarlanan bir anlamı içerdiğini gerektirir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Kendilerine kitap verilen kimselerden maksat, sadece Yahudilerdir. Kendilerine verilen kitap ise Tevrat'tır. Kur'ân'ın, yanlarındaki bilgiyle bağdaşmayan bölümlerini Yahudilerin hepsi inkâr ettiği hâlde, Kur'ân'ın bir kısmını, yani kendi tahrif edilmiş hükümleriyle uyum içinde olmayan bölümlerini onlardan sadece bir grubunun inkâr etmesinin anlamına gelince; onlardan bazısı sevinmeden bunları inkâr ediyorlardı. Ancak diğerleri hem Kur'ân'dan dolayı seviniyor, hem de inkâr ediyorlardı." Böylece bu açıklamayı esas alarak sözü uzatabildiğince uzatmışlardır.

Bazılarının ise şöyle dediği nakledilmiştir: "Ayetin içerdiği ism-i mevsul (ellezî, yani kendilerine kitap indirilenler) ile Müslümanların geneli kastedilmiştir. 'Ahzab (gruplar)' deyimi ile de Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusiler kastedilmiştir."

Diğer bazıları da demişlerdir ki: "Ayetteki 'ileyhi meabi=dönüşüm de ancak O'nadır' ifadesinin takdirî açılımı şöyledir: İleyhi meabî ve meabukum=benim ve sizin dönüşünüz de ancak O'nadır."

Kuşkusuz bu değerlendirmeleri ayetin zahiri açısından kanıtlamak mümkün değildir. Dolayısıyla bunları uzun uzadıya anlatmanın da bir yararı yoktur.

37) Böylece (Tevrat ve İncil gibi) biz onu, hüküm içeren (veya insanlar arasında hüküm veren) ve Arapça olarak indirdik. Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzularına uyarsan, (o takdirde) senin için Allah'tan (başka) ne bir veli, ne de (O'na karşı) bir koruyucu olmaz.

Ayette geçen "kezalike=böylece" işaret zamiriyle, önceki ayette sözü edilen kitaba işaret edilmiştir. O da önceki peygamberlere indirilen Tevrat ve İncil gibi kitapların cinsi (geneli)dir.

"Hüküm"den maksat, yargı ve karardır. Çünkü gökten indirilen ve şeriat, hukuk sistemi içeren kitabın temel özelliği budur. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Ve beraberinde, insanların anlaşmazlıklara düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak*

kitap indirdi." (Bakara, 213) Buna göre, gökten indirilen kitap, bir açıdan ilâhî hükümdür, hukuk sistemidir; diğer bir açıdan da insanlar arasında hükmedendir; yaşanan meselelerin çözüm mercii, hüküm kaynağı, insanların hayatına hâkimdir. İşte ayette geçen "hüküm" kelimesinden maksat budur; bazılarının söylediği gibi, hikmet değildir.

"Arapça" kelimesi, *"hüküm"*ün sıfatıdır ve bununla, kitabın dilinin Arapça olduğuna işaret ediliyor. Arapça, Peygamberimizin (s.a.a) de dilidir. Bu, Allah'ın öteden beri kullarıyla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu bir yasadır. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik."* (İbrâhîm, 4)

Bu ifade, hemen fark edileceği gibi, önceki ayette sözü edilenlerden maksadın, Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunun en somut kanıtıdır. Yine bundan anlıyoruz ki, bu ayetlerde de onların özellikleri gözler önüne seriliyor. Tıpkı bundan önceki ayetlerin müşriklerin durumlarını açıklıyor olmaları gibi.

Dolayısıyla *"eğer onların arzularına uyarsan..."* ifadesiyle Ehlikitab'ın arzularına uyma eylemi yasaklanmıştır. Kur'ân'da buna benzer birçok ayet bulabiliriz. Bu ayetlerin temel özelliği şudur: Ehlikitap Hz. Peygamber'den (s.a.a) Kur'ân dışında başka bir mucize göstermesini istiyorlardı. Nitekim müşrikler de böyle bir mucize istiyorlardı. Böylece onlar gönderilecek bu tür mucizenin kendilerinin yanında bulunan hükümlere benzeyen ifadeler içermesini arzuluyorlardı. Çünkü onlar sonradan gelen bir hükmün önceden konan bir hükmü geçersiz kılmasının, neshetmesinin imkânsız olduğuna inanıyorlardı. İşte söz konusu ayetler, bu iki olguyu, özellikle ilkini ele alıyorlar.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Kendilerine kitap verilenlere kendi kitaplarını verdiğimiz gibi, sana da bu Kur'ân'ı senin dilinle ve bir hüküm içeren veya insanların arasında hâkim/hükmeden olmak üzere indirdik. Eğer Ehlikitab'ın arzularına uyar ve onların istedikleri gibi Kur'ân dışında sana bir ayet/mucize indirilmesini temenni edersen veya onlara yaltaklanırsan, kendi kitaplarında yer alan neshedilmiş veya tahrif edilmiş bazı hükümlere eğilim gösterirsen, seni yakalayıp cezalandırırız. Bu durumda Allah'ın dışında işlerini yönetip yönlendirecek bir velin ve seni O'ndan koruyacak bir koruyucun da olmaz.

Buna göre hitap, Peygamber efendimize (s.a.a) yöneliktir; ayette kastedilen odur. Bazılarının ileri sürdüğü gibi ümmeti değil.

38) Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir elçi mucize getiremez. Her sürenin bir kitabı (yazılmış ve karara bağlanmış bir hükmü) vardır.

Yüce Allah, Peygamber'inin (s.a.a) Ehlikitab'ın, Kur'ân dışında bir ayetin indirilmesi şeklindeki heveslerine tâbi olmasını yasakladıktan sonra, böyle bir beklentiye yönelik ümidini kesmesini, sırf Allah'a güvenip dayanmasında ve her işi O'na döndürmesinde azimli olmasını sağlayacak şekilde ona işin aslını da açıkladı.

Burada sözü edilen, aslında peygamberlerle ilgili olarak yürürlüğe konulan bir yasadır. Buna göre peygamberler insanlar arasında öteden beri yaşanan yasaya uymak durumundadırlar ve kesinlikle bu yasanın dışına çıkamaz, gaybe ilişkin özel bir şeye sahip olamazlar. Sözgelimi kendilerinden istenen her ayeti indirecek, her mucizeyi gösterecek şekilde istediklerini yapabilecekleri, her istediklerini veya kendilerinden istenen her şeyi yapabilecekleri gaybî bir güç sahibi olamazlar. Ancak Allah kendilerine izin verirse, o başka. O hâlde peygamberler de beşer olmaları hasebiyle işle ilgili konuda diğer insanlar gibidirler [işle ilgili olarak bağımsız bir etkinlikleri ve yetkileri söz konusu değildir].

Bilakis iş tamamıyla Allah'a aittir. Dilese mucizeyi O indirir. Fakat yüce Allah, ayet ve mucizeleri ancak ilâhî hikmeti gerektirdiği zaman gönderir. Şu da var ki bütün vakitler hükme uygunluk ve maslahata elverişlilik bakımından ortak ve eşit konumda değildirler. Aksi takdirde hikmet olgusu geçersiz olur, yaratılış sistemi altüst olurdu. Tam tersine, her vaktin kendine uygun bir hikmeti ve her vaktin sadece kendisi için geçerli olan bir hükmü vardır. Dolayısıyla her vaktin kendine özgü olarak indirilmesi gereken bir de mucizesi vardır.

İşte tefsirini sunduğumuz ayette bu gerçeğe işaret ediliyor. Dolayısıyla, *"Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik."* ifadesi, normal insanlar olmaları hasebiyle peygamberlerin arasında işleyen ilâhî yasaya işaret etmektedir. *"Allah'ın izni olmadan hiçbir elçi mucize getiremez."* ifadesi de her istediklerini yapabilmelerini sağlayan bağımsız gaybî bir güçten yoksun olduklarını ifade etmektedir. Ancak ilâhî iznin yardımlarına yetişmesi başka.

"Her sürenin" yani sınırlanmış ve belirlenmiş her vaktin *"bir kitabı"* yani kendisine özgü yazılmış ve karara bağlanmış bir hükmü *"var-*

dır." ifadesi, izinle ilgili istisnanın ve yürürlükteki ilâhî yasanın içeriğine işaret etmektedir. Bu açıdan bakınca, ayetin takdirî açılımının şöyle olduğunu görürüz: İstediği ayeti/mucizeyi ancak Allah indirir, ancak O dilediği şeyin olmasına izin verir. Fakat O her ayeti her vakitte indirmez, her ayetin her vakitte gerçekleşmesine izin vermez. Çünkü her vakit için O'nun yazdığı bir kitap/hüküm vardır ve o vakitte, yazılı yasanın gerektirdiği uygulamadan başkası yürürlüğe konmaz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, bazı tefsir bilginlerinin ileriye sürdüğü görüş, üzerinde durmaya değmez. Diyorlar ki: *"Her sürenin bir kitabı vardır."* ifadesinde kalp (yer değiştirerek tersten anlatma) sanatı uygulanmıştır. Aslı, "Her kitabın bir süresi vardır." şeklindedir. Yani Allah katından indirilen her kitap için özel bir vakit belirlenmiştir ki, o kitap kendisi için belirlenen vakitte indirilir ve sadece o vakitte o kitaba göre amel edilir. Meselâ Tevrat'ın bir vakti vardır, İncil'in bir vakti vardır, Kur'ân'ın da bir vakti vardır."[1]

39) (Çünkü) Allah (o yazılanlardan) dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır. Her kitabın (değişikliğe uğramayan bütün yazılanların) aslı ise, O'nun katındadır.

Bir şeyi imha etmek/silmek, izini ve etkilerini gidermek demektir. Bir kitabın içindeki yazıları ve resimleri giderdiğin zaman onu silmiş olursun. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah batılı yok eder, sözleriyle hakkı ortaya koyar."* (Şûrâ, 24) Yani batılın izlerini ve etkilerini yok eder, ortadan kaldırır. Nitekim bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Köpük atılır, yok olup gider."* (Ra'd, 17) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Biz gece ve gündüzü birer ayet olarak yarattık... Gecenin karanlığını silip gündüzün aydınlığını getirdik."* (İsrâ, 12) Yani geceleyin gözlerin görme yeteneklerini giderdik. Bu bakımdan silme; nesh=yürürlükten kaldırma anlamına yakın bir anlam ifade etmektedir. Araplar, "Nesehati'ş-şemsu'z-zill=Güneş gölgeyi neshetti; geçersiz kıldı, etkisini ve izini ortadan kaldırdı" derler.

Ayette, silme olgusuna karşılık sabit bırakma olgusu kullanılmıştır. Sabit bırakma ise, bir şeyi bulunduğu yerde hareket etmeyecek ve kımıldamayacak şekilde kalıcı kılma anlamındadır. Araplar, "Esbettu'l-vetede fi'l-arz=kazığı hareket etmeyecek ve dışarı çıkmayacak şekilde

---

1- [Kurtubî, c.9, s.328, Beyrut basımı]

yere çaktım" derler. O hâlde silme; bir şeyin resmini, çizgilerini ve izlerini sabitleştikten sonra gidermek demektir. Bu ifade daha çok yazı ile ilgili olarak kullanılır.

"Allah (o yazılanlardan) dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır." ifadesinin, *"Her sürenin bir kitabı (yazılmış ve karara bağlanmış bir hükmü) vardır."* ifadesinden sonra yer almış olması ve bir açıdan bu ifadeyle, diğer bir açıdan da, *"Her kitabın (değişikliğe uğramayan bütün yazılanların) aslı ise, O'nun katındadır."* ifadesiyle ilintili olması gösteriyor ki, kitapların belirlenen vakitlerde ve sürelerde silinmesi ve sabit bırakılması kastedilmiştir. Buna göre, yüce Allah, ilk vakitte sabit bıraktığı kitabı dilerse ikinci vakitte siler ve onun yerine başka bir kitabı sabit bırakır. Böylece hep bir kitabı silme ve bir başkasını da sabit bırakma durumu devam edip gider.

Kitapta bulunan ayetleri -zaten her şey birer ayettir- göz önünde bulundurduğumuz zaman, yüce Allah'ın her zaman bir ayeti silip bir diğerini sabit bıraktığını söylememizin bir sakıncası olmaz. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz."* (Bakara, 106) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman..."* (Nahl, 101)

O hâlde, *"Allah (o yazılanlardan) dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır."* ifadesi, mutlaklığıyla beraber, *"Her sürenin bir kitabı (yazılmış ve karara bağlanmış bir hükmü) vardır."* ifadesine yönelik bir gerekçeli açıklama işlevini görmektedir. Buna göre, şöyle bir anlam kastedilmiştir: Her dönemin, her vaktin kendine özgü bir kitabı (yazılmış ve karara bağlanmış bir hükmü) vardır. Bu kitap da diğer vakitlerin kitaplarından farklıdır. Dolayısıyla vakitlerin ve sürelerin değişmesiyle birlikte kitapların değişmesi, ilâhî tasarrufun ilâhî irade doğrultusunda değişmesinden kaynaklanmaktadır; her vakit için bir kitabın belirlenmesi ve bu kitabın da kendi özelliği itibariyle değişmemesi şeklinde kendilerinde olan ve zatlarından kaynaklanan bir değişiklik cihetiyle değil. Bilakis bir kitabı başka bir kitapla değiştirmek ve bir kitabı silip diğerini sabit bırakmak suretiyle bunu belirleyen, yüce Allah'tır.

"Her kitabın aslı ise, O'nun katındadır." ifadesinin orijinalinde geçen "ümm", asıl (kitabın aslı) anlamındadır. Çünkü "ümm", bir şeyin aslı demektir ki, o şey ondan kaynaklanır ve sonra tekrar ona geri dö-

ner. Bu ifadeyle zihinlerde belirebilecek yanlış bir düşüncenin bertaraf edilmesi ve meselenin gerçek mahiyetinin açıklanması amaçlanmıştır. Çünkü belli bir süre için yazılan kitabın durumunun silinme ve sabit bırakılma şeklinde farklılık göstermesi, yani yazılmış hükmün ve karara bağlanmış sözün zaman zaman değişmesi, kimi insanların zihinlerinde şöyle bir kuruntuya neden olabilir:

Olguların ve yargıların Allah katında değişmez, sabit bir şekilleri yoktur. Bilakis O, tıpkı biz insanların ve diğer akıl sahibi varlıkların yargılarında ve hükümlerinde olduğu gibi, kendisini zorunlu kılan dış etkenlerin ve sebeplerin etkisiyle, onların dayatmasıyla hüküm vermektedir. Ya da O'nun hükmü düzensiz ve ölçüsüz, tartısızdır; belli bir bir hesap-kitap üzere değildir; bu yüzden ne kendisinde bir belirginliği vardır, ne de dıştan bir sebep onu belirginleştirmektedir. Nitekim basit akıl sahibi insanlar, mutlak bir mülke veya mutlak bir egemenliğe sahip olan kimselerin dilediklerini istediklerini, dilediklerini yaptıklarını, hiçbir kayda ve şarta bağlı kalmaksızın, hiçbir düzene tâbi olmaksızın tam bir özgürlük içinde hareket ettiklerini veya yaptıklarında bir düzenin olmadığını sanırlar. Dolayısıyla Allah'ın da fiillerinin ve verdiği hükümlerle kararların değişmez bir temelinin olmadığını düşünürler. Oysa yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Benim huzurumda söz değiştirilmez."* (Kaf, 29), *"O'nun katında her şey ölçü iledir."* (Ra'd, 8) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

İşte yukarıda işaret ettiğimiz türden bir kuruntuyu ve yanlış düşünceyi bertaraf etmek için, *"Her kitabın aslı ise, O'nun katındadır."* buyrulmuştur. "el-Kitab"ın başındaki "el" takısı cinsi bildirmek içindir. Yani kitap cinsinin, her kitabın aslı, vakitlere ve sürelere göre silinen ve sabit bırakılan bu kitapların ilintili oldukları değişmez olgu O'nun yanındadır. Eğer o da özü itibariyle silinmeye ve sabit bırakılmaya maruz kalsaydı, o da o kitaplar gibi olacaktı, onların aslı olamayacaktı. Asılları da olmayınca, Allah'ın fiilleri olarak tezahür eden kitapların silinmesi ve sabit bırakılması ya böyle bir durumu dayatan dışsal etkenlere tâbi olarak gerçekleşecekti. Bu ise, yüce Allah'ın da tıpkı bizim gibi dışsal etkenlere ve sebeplere mağlup olması ve onların etkisinde, baskısı altında kalması anlamına gelir. Hâlbuki Allah (istediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü geriye çeviren olmaz.

Ya da hiçbir şeye tâbi olmadan gerçekleşecekti. Bu ise, yaratılış düzeninin bozulması, varlıkları birbirine bağlayan tek ve genel tedbirin al-

tüst olması demek olan düzensizlik, ölçüsüz, boşunalık, anlamsızlık ve amaçsızlıktır. Allah'ın makamı bundan çok yücedir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık."* (Duhân, 38-39)

Buna göre, ayetin kastettiği anlamın özeti şudur: Yüce Allah'ın her vakit ve süre için bir kitabı, yani hükmü ve karara bağlanmış kazası/yargısı vardır. Ve O bu kitapların, hükümlerin ve yargıların dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır. Yani bir vakit için sabit olan hükmü değiştirerek, ikinci vakitte onun yerine başka bir hükmü yerleştirir. Ancak O'nun katında hiçbir zaman değişmeyen, silinmeyi ve sabit bırakılmayı kesinlikle kabul etmeyen bir hüküm de vardır. Bu ise asıldır; bütün hükümler buna döner ve her hüküm ondan kaynaklanır. Böylece yüce Allah da o aslın doğrultusunda hükümlerden dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır.

Bu ayetle sırasıyla şu hususların açıklığa kavuştuğunu görüyoruz:

Birincisi: Silme ve sabit bırakma hükmü geneldir, süre ve vakit kavramıyla ilintili olan her olguyu ve gelişmeyi kapsar. Bu da göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan her şey demektir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları biz, şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık."* (Ahkaf, 3)

Bunu, *"Her kitabın aslı ise, O'nun katındadır."* ifadesinin mutlaklığından anlıyoruz. Ayetin konusunun peygamberlik ayetleri ile ilgili olması, ayetin içeriğinin de özel olmasını, sadece bu konuyu ilgilendirmesini gerektirmez. Çünkü konu, özelleştirici bir etken değildir.

Böylece aşağıda sunacağımız yorumların tümünün yanlışlığı da ortaya çıkıyor:

1- Burada hükümlerle ilgili bir husus kastedilmiştir. Yani hükümlerin neshedilmesi olayına işaret edilmiştir.

2- Burada kastedilen, amel defterlerinde sabit bırakılan mubahlardır. Allah bunları siler ve yerlerine karşılığı gerektiren itaat veya cezayı sabit bırakır.

3- Burada, müminlerin günahlarının bir lütuf olarak silinmesi ve kâfirlerin günahlarının da ceza olarak sabit bırakılması kastedilmiştir.

4- Burada sıkıntı, musibet ve dar yaşam gibi dua ve sadakaların etkili olduğu hususlar kastedilmiştir.

5- Silmeden maksat, günahların tövbe yoluyla giderilmesi; sabit bırakmadan maksat ise, kötülüklerin iyiliklerle değiştirilmesidir.

6- Burada yüce Allah'ın dilediği kuşakları silip yok etmesi ve onlardan sonra dilediği başka kuşakları onların yerine var etmesi kastedilmiştir.

7- Bununla ayın silinmesi ve güneşin sabit bırakılması kastedilmiştir. Bunun anlamı, gecenin nişanesinin silinip yerine gündüzün aydınlatıcı nişanesinin sabit bırakılmasıdır.

8- Burada dünyanın silinip yok edilmesi ve ahiretin sabit bırakılması kastedilmiştir.

9- Burada uyku hâlindeki ruhlarla ilgili durumlar kastedilmiştir. Çünkü yüce Allah uyku hâlinde onları alır ve bunlardan dilediğini geri gönderir, dilediğini de yanında tutar.

10- Burada Kadir Gecesi yazılan ecellere işaret edilmiştir. Allah bunlardan dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır.

Lafız açısından ayetin bu ve benzeri görüşlerle sınırlandırıldığını kanıtlamak mümkün değildir. Ayet mutlak ifadelidir ve bunda kuşku yoktur. Sonra bedihî gözlem de ayetin mutlaklığı ile bağdaşmaktadır. Çünkü değişim yasası, evrenin her köşesinde yürürlükte olan bir yasadır. Hiçbir şey yoktur ki, varlığıyla ilgili olarak iki zaman arasında karşılaştırılmaya tâbi tutulduğu zaman mutlaka özünde, sıfatlarında ve hareketlerinde birtakım değişikliklerin meydana geldiği görülmesin. Ama kendisi ve vukuu itibariyle irdelendiği zaman değişmediği, sabit kaldığı görülür. Çünkü bir şeyin, üzerinde vuku bulduğu durumunda değişim olmaz.

Şu hâlde, gözlemlenen varlıkların iki yönü vardır. Birine değişim yönü diyoruz. Bu yön ölümü, yaşamayı, yok oluşu, baki kalışı, türlü oluşumları ve dönüşümleri gerektirir. Birine de sabit kalış yönü diyoruz. Bu yönüyle varlıkların, üzerinde bulundukları durumda değişiklik olmaz. Bu ikisi de ya silinip ve sabit bırakılan kitap ile kitapların aslıdır veya bu iki kitaba terettüp eden iki olgudur. Her hâlükârda üzerinde durduğumuz ayet, her iki kitaba uyarlanabilir.

İkincisi: Yüce Allah'ın her şeyle ilgili sabit, değişmez bir yargısı, bir hükmü vardır. Bu da bazılarının her ilâhî hükmün değişebileceğine ilişkin değerlendirmelerinin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu

görüşü savunanlar, değişik rivayetleri ve duaları,[1] bunun yanında dua ve sadakanın olumsuz kararları geri çevirdiğini gösteren ayet ve hadisleri kanıt göstermektedirler. Fakat bu gibi değerlendirmeler, değişmez hükümlerin dışındaki hükümlerle ilgili olarak geçerlidir.

Üçüncüsü: Kaza/ilâhî yargı, hüküm; değişken ve değişmez olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İnşaallah en kısa zamanda ayetle ilgili detaylı açıklamalara yer vereceğiz.

40) Onlara vaat ettiğimizin (azabın) bir kısmını sana göstersek de, (onları göstermeden) seni vefat ettirsek de, her hâlükârda sana ancak (Allah'ın emirlerini) tebliğ etmek düşer, hesap ise yalnız bize aittir.

Ayetin başındaki "imma" edatı şart edatı olan "in" ile tekit anlamını ifade etmek üzere fazlalık olarak ona bitiştirilen "ma" harfinden oluşmuştur. Bunun kanıtı da, kendisinden sonraki fiilin sonuna tekit amaçlı "nun" harfinin de yerleştirilmiş olmasıdır.

Bu ayet, Peygamber efendimizin (s.a.a) görevini de açıklamaktadır. Buna göre Peygamber, sadece uyarma ve tebliğ etme işiyle uğraşmakla yükümlüdür. Kendisine mucize indirilmesi hususunda onların arzularına uyamaz. Nitekim onlar böyle bir şey istemişlerdi. Hatta Peygamber'in, tebliğinin sonucunu beklemesi veya Allah'ın onlara yönelttiği azap tehdidinin gerçekleşmesinin beklentisi içinde olması da ona yakışmaz.

Bu ayet gösteriyor ki, ilâhî azap ahirette gerçekleştiği gibi, dünyada da gerçekleşir.

41) Bizim yeryüzüne gelip onu etrafından azalttığımızı (oradakilerin bir kısmını öldürdüğümüzü) görmediler mi? (Şu hâlde) Allah (istediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü geriye çeviren olmaz ve O, hesabı çabuk görendir.

Azap ve helâk edilme tehdidinden söz edildikten sonra yer alan bu ayet, ibret alınması için sunulmuştur. Bundan da anlıyoruz ki, yeryüzüne gelip onu etrafından azaltma deyiminin, yeryüzü halkının öldürülme ve helâk edilme suretiyle eksiltilmesinden kinayedir. Bu bakımdan ayetin aşağıdaki ayeti çağrıştırdığını söyleyebiliriz: *"Evet, onları da, ata-*

1- Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun), ayrıca bazı sahabîlerden rivayet edilen dualar arasında şöyle ifadelere rastlıyoruz: "Allah'ım! Eğer benim adımı bedbahtlar sınıfına yazdıysan, adımı bedbahtlar arasından sil ve beni mutlular sınıfına yaz!"

larını da barındırdık. Nihayet ömür kendilerine uzun geldi. Oysa onlar, bizim yeryüzüne gelip orayı azaltacağımızı görmezler mi? Şu hâlde, üstün gelen onlar mı?" (Enbiyâ, 44)

Bazıları demişlerdir ki: "Ayette şu anlam kastedilmiştir: Mekkeliler görmediler mi ki, biz topraklarına doğru geliyoruz, çevrelerindeki köyleri ve yerleşim birimlerini Müslümanların elleriyle teker teker fethederek topraklarını etraftan eksiltiyoruz? Öyleyse kendi yerleşim birimlerini de fethetmemizden ve kendilerinden intikam almamızdan korkmalıdırlar."

Ancak surenin Mekke döneminde inmiş olması ve sözü edilen fetihlerin de ancak hicretten sonra gerçekleşmiş olması, böyle bir yorumu geçersiz kılmaktadır. Kaldı ki, ayetlerin içirdiği azap tehditleri, Mekke'nin fethine değil de, Bedir ve diğer savaşlarda helâk edilmelerine işaret eder mahiyettedir.

"(Şu hâlde) Allah (istediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü geriye çeviren olmaz ve O, hesabı çabuk görendir." ifadesiyle galibiyetin, üstünlüğün Allah'a ait olduğu anlatılıyor. Çünkü Allah hükmeder ve hiç kimse O'nun verdiği hükmün karşısına dikilip onu bozamaz. Engelleme veya geri çevirme yoluyla O'nu yenilgiye uğratamaz. Buna karşılık Allah meydana gelen her ameli meydana gelişinden sonra sorguya çeker ve hiç kimsenin bu ameller üzerinde kendisinden bağımsız olarak tasarrufta bulunmasına izin vermez. Kimse O'nun koyduğu düzeni ihlal edemez. Dolayısıyla bu ayette yer alan *"Allah hükmeder"* ifadesi, az önce yer verdiğimiz Enbiyâ Suresi'nin ilgili ayetinin sonundaki *"Şu hâlde, üstün gelen onlar mı?"* ifadesinin işlevini görmektedir.

42) Kuşkusuz, onlardan öncekiler de (bize karşı) tuzak kurmuşlardı. Fakat tuzak tamamıyla Allah'a aittir. (Çünkü) O, herkesin ne kazanmakta olduğunu bilir. Kâfirler de, yakında yurdun (bu dünyanın) sonunun kimin olacağını bilecekler.

Yani, şüphesiz onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; ama bu tuzakları kendilerine bir yarar sağlayamamıştı ve bunlar bizim yeryüzüne gelip etrafından azaltmamıza engel olamamışlardı. Buna göre bütün tuzaklara malik (egemen) olan yüce Allah'tır ve O, tuzakları boşa çıkarır, onları kuranların başlarına geçirir. O hâlde ibret alsınlar.

"Her kesin ne kazanmakta olduğunu bilir." ifadesi, bir bakıma yüce Allah'ın her türlü tuzağa malik oluşunu gerekçelendirme amacına yö-

neliktir. Çünkü bir tuzak, ancak aleyhine tuzak kurulan kimsenin bilmemesi durumunda tamamlanır. Fakat aleyhine tuzak kurulan kimse bunu fark ederse, tuzak boşa çıkar.

"Kâfirler de, yakında yurdun (bu dünyanın) sonunun kimin olacağını bilecekler." ifadesi, sunulan kanıtı kesip sona erdiriyor. Şöyle ki, her işin kendisi için öngörülen akıbete ulaşıp onunla sonuçlanması, somut zorunluluklardan, bedihî konulardan biridir ve gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Yakında onlar da bunu bizzat göreceklerdir. Dolayısıyla bunları onlara uzun uzadıya anlatmaya, tekrar tekrar bildirmeye gerek yoktur. Nasılsa yakında bileceklerdir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebu Şeybe, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem Mücahid'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Kureyşliler *'Allah'ın izni olmadan hiçbir elçi mucize getiremez.'* ayeti inince dediler ki: 'Ya Muhammed! Senin bir şeye sahip olmadığını görüyoruz. Artık her iş kesin sonuca bağlanmıştır.' Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi. Bununla Kureyşlilerin korkutulmaları ve azapla tehdit edilmeleri amaçlanıyordu. *'Allah dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır.'* Yani, biz istersek, emrimizden istediğimizi meydana getiririz."

Ben derim ki: Daha önce de söylediğimiz gibi, ayet açıklaması itibariyle böyle bir anlama yabancıdır. Yukarıda sunduğumuz hadisin sonunda şu ifadeye yer veriliyor: "Allah her ramazan ayında insanların rızklarından, başlarına gelecek musibetlerden, onlara verilecek şeylerden ve onlar için taksim edilecek şeylerden dilediğini siler ve dilediğini sabit bırakır." Başka bir rivayette Cabir Peygamberimizin (s.a.a) ayetle ilgili olarak şöyle dediğini anlatır: "Allah rızktan dilediğini siler, dilediğini arttırır." Bu, bir tür örneklendirmedir. Yoksa ayet daha genel bir anlam içermektedir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimize (s.a.v), *'Allah dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır.'* ayetinin ifade ettiği anlam soruldu, buyurdu ki: Bu, her Kadir Gecesi gerçekleştirilen bir şeydir; o gecede bazı kimseler yükseltilir, bazı kimseler alçaltılır, bazı

kimselere de rızklar verilir. Ama yaşama, ölme, bedbahtlık ve mutluluk bunun dışındadır. Bunlar değişmez olgulardır."

Ben derim ki: Bu rivayet, Peygamber efendimizden (s.a.a), Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) ve sahabîlerden aktarılan çok sayıdaki rivayetle çelişmesinin yanı sıra ayetin mutlak ifadesiyle ve aklî kanıtla da çelişmektedir. Aynı değerlendirme, İbn Ömer kanalıyla Peygamberimize (s.a.a) dayandırılan rivayet için de geçerlidir. Bu rivayette deniliyor ki: "Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır; bedbahtlık ve mutluluk ile hayat ve ölüm hariç."

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah'tan (s.a.v) bu ayetin anlamını sordum, buyurdu ki: Şimdi bu ayeti tefsir ederek hem senin gözünü aydınlatacağım, hem de benden sonraki ümmetimin gözünü aydınlatacağım. Amacına uygun olarak verilen sadaka, anne-babaya iyilik etmek ve maruf/iyilik işlemek bedbahtlığı mutluluğa dönüştürür, ömrü uzatır, kötülüklerin insana isabet etmesine engel olur."

Ben derim ki: Bu rivayet sadece ayetin genel kapsamının içinde olan bazı örneklere işaret etmektedir.

el-Kafi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hişam b. Salim, Hafs b. el-Bahterî ve başkaları aracılığıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Allah dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Sabit olandan başkası silinir mi ve olmayandan başkası sabit bırakılır mı?" [c.1, s.146, hadis: 2]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de tefsirinde Cemil aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Fuzayl b. Yesar'dan şöyle rivayet edilir: İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şu açıklamaları dinledim: "Bazı şeyler, kesinleşmiş şeylerdendir ve olması kaçınılmazdır. Bazı şeyler de Allah katında beklemede tutulmuştur; Allah bunlardan dilediğinin olmasını öne alır, dilediğini siler ve dilediğini de sabit bırakır. Hiç kimseye bunlar, yani kendi katında beklemede tutulan şeyler hakkında bilgi vermez. Peygamberlerin getirdikleri ise, bunlar kesinlikle olacaktır. Allah kendini, peygamberlerini ve meleklerini yalanlamaz."

Ben derim ki: Bu hadis, başka bir kanaldan da rivayet edilmiştir. Ayrıca el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Fuzayl'dan, o da

İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aynı anlamı içeren bir hadis rivayet etmiştir. [c.1, s.147]

Aynı eserde Zürare'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: İmam Ali b. Hüseyin (a.s) şöyle derdi: "Eğer Allah'ın kitabındaki bir ayet olmasaydı, size, kıyamet gününe kadar olan ve olacak tüm olayları haber verirdim." Dedim ki: "Bu, hangi ayettir?" Buyurdu ki: "Allah, *'Allah dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır. Her kitabın (değişikliğe uğramayan bütün yazılanların) aslı ise, O'nun katındadır.'* buyurmuştur."

Ben derim ki: İmam'ın sözünün anlamı şudur: Ayetten anlaşılan husus şudur: Yüce Allah, yarattıklarının gelecekte neler olacağını bilmeden yaşamalarını istemektedir. Ta ki normal sebeplerin yol göstericiliği sayesinde ve korku ile ümit denkleminde hayatlarının gereklerini yerine getirsinler. Gelecekteki olayların bütünüyle açığa çıkması ise bu ilâhî hedefi bozar, ifsat eder. Dolayısıyla, İmam'ı konuşmaktan alıkoyan sebep budur; beda sonucu Allah'ın aksini göstermek suretiyle söylediklerini yalanlamasından korkması değil. Çünkü İmam bu açıdan güvencededir. O hâlde bu rivayetle önceki rivayetler arasında bir çelişki yoktur.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre Fuzayl b. Yesar İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Yüce Allah bir kitap yazdı. Bu kitapta, olan ve olmakta olan her şey yazılıdır. Sonra bu kitabı önüne koydu. Bunlardan istediğinin oluşunu öne alıyor, istediğini erteliyor, istediğini siliyor, istediğinin olmasını sağlıyor ve istediğinin de olmamasını sağlıyor."

Aynı eserde İbn Sinan aracılığıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Allah dilediğini öne alır, dilediğini erteler, dilediğini siler, dilediğini sabit bırakır ve bütün kitapların aslı O'nun katındadır. Allah'ın dilediği her iş, onu gerçekleştirmeden önce Allah'ın ilminin kapsamındadır. Meydana gelen her şey mutlaka O'nun ilminin kapsamındadır. Bir şeyin Allah açısından önce bilinmeyip ortaya çıkmasından sonra bilinmesi mümkün değildir."

Ben derim ki: Beda hakkında Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun) çokça hadis rivayet edilmiştir ve bunlar müstefiz düzeyindedirler. Bazılarından, bu tür rivayetlerin haber-i vahid olduklarına ilişkin nakledilen değerlendirmeyi dikkate almamak lâzımdır.

Görüldüğü gibi rivayet, Allah'ın bir şeyi ilk başta bilmeyip de daha sonra ortaya çıkmasıyla birlikte bilmesi, yani zatında olan ilminin değişmesi anlamındaki bedayı olumsuzlamaktadır. [Yani başta bilmeyip de sonra bilmesi gibi, zatı olan ilminin değiştiğini ifade edecek bir durum söz konusu değildir.] Böyle bir durum bizlerde görülse de Allah'ı bundan tenzih ederiz. Bilakis, bir şeyin daha önce Allah'a zahir iken şimdi başka türlü zahir olması anlamındaki beda söz konusudur. Bu ise öncekini silmek, sonrakini de sabit bırakmaktır ve yüce Allah bunların tümünü de bilmektedir.

Bu ise, akıl sahibi hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir gerçektir. Çünkü olguların ve olayların illet, şart veya farklı bir engel gibi eksik sebeplerin gerektirdiği bir varlıkları vardır. Ki bu durumda olmamaları söz konusu olabilir. Bunun yanında bir de tam illetlerin ve sebeplerin gerektirdiği bir varlıkları vardır. Bu varlıkları ise sabittir, beklemede bırakılmamıştır ve durumdan duruma farklılık göstermez. Dolayısıyla bu iki kitap, yani silinen ve sabit bırakılan şeyleri içeren kitap ile her şeyin aslını içeren kitap (ümmü'l-kitap) ya varlıkların varoluşlarının bu iki aşamasını doğuran iki olgudur ki, bu aşamalardan biri silinmeye ve sabit bırakılmaya elverişlidir; diğeri de sabit kalmaktan başka bir ihtimale açık değildir. Ya da bizzat bu iki aşamanın kendisidirler. Her iki durumda da Allah'tan daha önce sadır olmuş bir emrin veya iradenin ardından farklı bir emrin veya iradenin zuhur etmesi söz konusudur. Bu apaçık gerçekten hiçbir şekilde kuşku duymamak gerekir.

Öyle sanıyorum ki, Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun) gelen rivayetlerde bedanın varlığının ispatlaması ile, başkalarının bunu olumsuzlaması ekseninde gelişen tartışma lâfzîdir. Dolayısıyla kitabımızda öteden beri uyguladığımız bir yöntem olarak bu konuya ayrı bir bölüm ayırma gereğini duymadık. Zaten tartışmanın tamamen lâfzî olduğunun kanıtı, bedayı kabul etmeyenlerin, bunun Allah'ın bilgisinde değişiklik meydana getirdiğini ileri sürerek delil göstermeleridir. Oysa böyle bir durum ancak biz insanlar ile ilgili beda açısından geçerlidir, yüce Allah ile ilgili hadislerin açıkladığı husus değil.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hâkim, Ebu Derda'dan şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.v), *'Allah dilediğini siler (etkisini yok eder), dilediğini de sabit bırakır.'* ayetinin orijinalini, 'Yemhullahu ma yeşau ve yusbit' şeklinde okudu."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Ebu Hürey-re'den şöyle aktarmıştır: "Resulullah (s.a.v), *'onu etrafından azalttığımız'* ayeti hakkında söyle buyurdu: Yani âlimleri ortadan kaldırmak."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şu açıklamayı yaptığı rivayet ediliyor: "Yeryüzünü, âlimlerini, fıkıh bilginlerini ve hayırlı insanlarını ortadan kaldırmak suretiyle azaltırız."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Ali'den, o da kendisine anlatan birinden, o da Cabir'den ve o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "İmam Ali b. Hüseyin (a.s) şöyle diyordu: Allah'ın, *'Bizim yeryüzüne gelip onu etrafından azalttığımızı görmediler mi?'* şeklindeki sözü, biz Ehlibeyt'in çabuk ölmesi veya öldürülmesi konusunda nefsime cömertlik bahşediyor. Bu ayetin kastettiği, âlimlerin ölmesidir." [c.1, s.38]

Ben derim ki: Hadiste geçen "nefsime cömertlik bahşediyor" ifadesiyle galiba şu denilmek isteniyor: Yüce Allah, âlimlerin canlarının alınmasını kendine nispet etmiştir, başkasına değil. Bu nedenle ölüm veya öldürülme bana tatlı geliyor.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا ۚ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

AYETİN MEÂLİ

43- Kâfir olanlar derler ki: "Sen gönderilmiş (bir elçi) değilsin." De ki: "Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter."

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayet, surenin sonunu oluşturuyor. Burada surenin giriş kısmına yeniden işaret ediliyor: *"Rabbinden sana indirilen ancak haktır. Fakat insanların çoğu inanmazlar."* ifadesine atıfta bulunuluyor. Allah'ın kitabının hak olduğuna inanmayanlara yönelik üçüncü bir saldırıdır bu. Allah burada elçiliğe hem kendisinin, hem de bu kitabın bilgisini elde eden kimsenin şahitlik ettiğine vurgu yaparak kanıt gösteriyor.

43) Kâfir olanlar derler ki: "Sen gönderilmiş (bir elçi) değilsin." De ki: "Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter."

Surenin içerdiği açıklamaların ana eksenini, kâfirlerin kitabın hak olduğunu inkâr edişleri ve onu ilâhî risaletin bir kanıtı ve mucizesi olarak algılamayışları oluşturuyor. Bu nedenle Kur'ân dışında bir mucizenin getirilmesini önerip duruyorlardı. Nitekim yüce Allah surenin akışı içinde defalarca buna işaret etmiş ve sözlerini reddedecek şekilde gerekli cevabı vermişti. Öyle anlaşılıyor ki, kâfirler istedikleri mucizenin getirilmesinden ümitlerini kesince, elçiliği temelden inkâr etmeye yeltendiler. Çünkü Allah'ın indirdiğinin mucize olduğuna ve önerilerini yerine getirmesine kesin inanmıyorlardı. Bu yüzden, *"Sen gönderilmiş (bir elçi) değilsin."* diyorlardı.

Bunun üzerine yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), peygamberliğini şu şekilde kanıtlamasını emrediyor: *"De ki: Benimle sizin aranızda,*

şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter." Bu, her türlü itirazı ortadan kaldıran kesin bir kanıttır; hitabî (hitabet sanatı gereğince söylenmiş) bir söz olmadığı gibi, işi kesin olarak bilinmesine imkân olmayan bir yola yönelterek yokuşa sürme anlamında da değildir.

"De ki: Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah... yeter." ifadesi, Allah'ı şahit gösterme amacına yöneliktir. Çünkü elçi gönderme işi O'nun yetkisindedir; O, bu işin sahibidir. Bu, bizzat yerine getirilen bir şahitliktir, sırf taşınan ve bilinen türden bir şahitlik açıklaması değildir. [Yani yüce Allah bu şahitliği bizzat yaptığını söylüyor, sırf böyle bir şeyi bildiğine işaret etmiyor.] Çünkü *"Sen şüphesiz peygamberlerdensin. Doğru yol üzerindesin."* [Yâsîn, 3-4] türü ifadeler, Kur'ân'da yer alan ayetlerdirler. Dolayısıyla bunların bir ayet ve mucize olmaları zarurî ve zorunludur. Yine bunların Allah'ın sözü ve kelâmı olmaları da zorunludur. Aynı şekilde zorunlu bilgiye uygunlukları itibariyle elçiliğe delâlet etmeleri de zorunludur. Biz de yerine getirilen ve gerçekleştirilen şahitlik derken, bundan başka bir şeyi kastetmiyoruz.

Bazı tefsir bilginleri yüce Allah'ın bu ayette sözü edilen şahitliğini şöyle açıklamışlardır: "Allah benim resul olarak gönderilmiş bir kimse olduğuma ilişkin öyle somut ve kesin kanıtlar sunmuştur ki, başkasının şahitliğine ihtiyaç yoktur." Bu yorumu yapan müfessirler devamla şöyle demişlerdir: "Fiil olmasına karşın bu olgunun, bir tür mecazî şahitlik olarak isimlendirilmesi şu açıdandır ki, bu fiilî tanıklık bizzat sözlü tanıklığa gerek bırakmıyor, hatta bu fiilî tanıklık o tür somut kanıtlar sunmaktan daha etkilidir."[1] Ne var ki bu yorumu yapan müfessirler, yöneldikleri amaca götürmeyen bir yöntemi esas almışlardır.

Şöyle ki: Hz. Peygamber'in (s.a.a) resul olarak gönderilmiş olduğunun kanıtı, ya ölümsüz bir mucize olan Kur'ân-ı Kerim'dir, ya da onun dışındaki olağanüstü şeyler ve mucizelerdir. Görüldüğü gibi, surenin içerdiği ayetler, kâfirlerin, bu ikinci kısımda ileri sürdükleri önerilerinin cevabını vermiyor. O hâlde kendilerine cevap olarak verilmeyen bir şeyle delil sunmanın ve onu şahit göstermenin anlamı yoktur. Kur'ân'ın kanıt olmasına gelince, açıktır ki ona dayanmak, ancak onun risalet misyonunu doğrulayan bir mucize olması ve elçiliğe delâlet etmesi açısıyladır. Yani Kur'ân Allah'ın kelâmıdır ve elçiliğe delâlet etmektedir.

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.175, Beyrut basımı]

Böyle olunca da, o zaman Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olup elçiliğin hak olduğuna delâlet ettiği, yani Kur'ân'ın Allah tarafından sözlü bir tanık olup şahadet kavramının gerçek anlamıyla elçiliğin hak olduğuna tanıklık ettiği gerçeğinden vazgeçip, onun Allah tarafından elçiliğin hak olduğuna yönelik sunulmuş fiilî bir kanıt olduğu ve mecazen şahitlikle nitelendirildiği şeklindeki bir yaklaşıma yönelmenin ne anlamı vardır?

Kaldı ki, yüce Allah'ın fiilinin kanıtsallık bakımından, sözünden daha etkili olduğunu söylemek doğru değildir.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah... yeter."* ifadesinin anlamı şudur: Kur'ân'da risaleti/elçiliği tasdik etmek maksadıyla yer alan her ifade, peygamberlik misyonuna yönelik ilâhî tanıklık konumundadır.

Buradaki şahitliğin, sırf bilinen (Allah'ın ilminde bulunan) türden bir şahitlik olarak kabul edilmesi ise, ayetin anlamını temelden bozar. Hakkında tartışma olan bir olguyu Allah'ın bilgisine döndürmenin ve bunu hasma karşı bir kanıt olarak kullanmanın, hem de Allah'ın ilminin bu hususla ilgili olarak nasıl tecelli ettiği bilinmediği bir durumda, nasıl bir anlam ifade edebilir ki? [Çünkü kimse şunu bilemez ki:] Acaba bu, tıpkı onun dediği gibi midir, yoksa Allah adına yalan yere attığı bir iftira mıdır?

"Ve yanında kitabın ilmi bulunan kimse" ifadesine gelince, anlamı şudur: "Benimle sizin aranızda şahit olarak yanında kitabın bilgisi olan kimse yeter." Bazıları, ayette geçen "kitap" ile Levh-i Mahfuz'un kastedildiğini söylemişlerdir. Bu durumda bu kitabın bilgisine sahip olanın yüce Allah olduğu kesinlik kazanıyor. Sanki şöyle söylenmiş gibi: "Benimle sizin aranızda şahit olarak kitabın bilgisi yanında olan Allah yeter."

Bu yoruma karşılık vereceğimiz cevap şudur: Öncelikle bu yorum, atıf olgusuyla bağdaşmıyor. İkincisi: Böyle bir yorumun kabul edilmesi durumunda, zat sıfatıyla birlikte zatın kendisine atfedilmiş olur. Bu ise, normal bir konuşmada kabul edilmeyecek çirkin bir ifade tarzıdır. Bu nedenle Zemahşerî'nin, el-Keşşaf adlı eserinde Hasan'ın, "Hayır, vallahi, Allah'tan başkası kastedilmiyor." şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra şu değerlendirmeyi yapmak zorunda kaldığını görüyoruz: Bunun anlamı şudur: "Benimle sizin aranızda şahit olarak ibadete lâyık olan ve Levh-i Mahfuz'daki bilgileri kendisinden başka kimsenin bilemeyeceği zat yeter."[1]

1- [el-Keşşaf, c.2, s.536]

Kuşkusuz Zemahşerî, Hasan'ın bu görüşünü normal bir zemine oturtmak için kelime oyunlarına başvurmak zorunda kalmıştır. Örneğin "Allah" sözcüğü yerine, "ibadete lâyık olan" ifadesini, "men" ifadesi yerine de "ellezî" lafzını kullanmıştır. Böyle bir kelime oyununa başvurmasının nedeni, ayetteki kendisine atfedilen ile matuf konumunda olan ifadelerin iki ayrı sıfat olarak algılanmalarını, böylece zatın sıfatlarından birinin diğerine atfedildiği şeklinde bir cümlenin oluşmasını ve hükmün (şahadetin) de iki sıfatı olan zatla -nitekim bu iki sıfat hükmün kendisinde de etkilidir- ilintili olmasını sağlamaktır. Okuyucuların bunun üzerinde iyice düşünmeleri gerekir.

Ama ne var ki, doğru bir anlamı ifade etmesi amacıyla bir lafzı başka bir lafızla değiştirmek, bu anlamın ilk lafız açısından da doğru olacağını gerektirmez. Aksi hâlde lafızların hükmü geçersiz olur.

Kaldı ki, daha önce bu şahitliğin anlamıyla ilgili olarak sunduğumuz açıklamaları ve bundan maksadın Kur'ân'ın Peygamber'in (s.a.a) elçiliğini doğrulması olduğunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, burada "Allah" lafzının kullanılmış olmasının, O'nun niteliksel anlamına işaret etmesi amacına yönelik olmadığını, bilakis şahitliği bütün kemal sıfatını üzerinde toplayan kutsal zatına nispet etmek için kullanıldığını görürüz. Çünkü Allah'ın şahitliği, şahitliklerin en büyüğüdür: *"De ki: 'Şahitlik bakımından hangi şey en büyüktür?' De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir."* (En'âm, 19)

Diğer bazı tefsirciler de şöyle demişlerdir: "Ayette geçen kitaptan maksat Tevrat ve İncil'dir veya sadece Tevrat'tır. Buna göre, ayetin anlamı şöyledir: Benimle sizin aranızda şahit olarak kitabı bilenler yeter. Çünkü onlar Allah'ın peygamberlere benim özelliklerim hakkında verdiği müjdeleri biliyor ve kitapta benim niteliklerim olarak sunulan bilgileri okuyorlar."[1]

Bu görüşe karşı şunu söyleyebiliriz: Ayette üzerinde durulan husus şahitliktir, salt bilgi değil. Sonra sure Mekke inişlidir ve söylendiği gibi o sırada henüz Ehlikitap'tan iman eden kimse yoktu. Dolayısıyla Peygamberimizin (s.a.a) elçi olarak gönderildiğine de şahitlik etmemişlerdi. O hâlde, henüz kimsenin ifa etmediği bir şahitliği kanıt göstermenin mantığı yoktur.

1- [Ruhu'l-Maani, c.13, s.175, Beyrut basımı]

Bazıları da demişlerdir ki: "Bununla Abdullah b. Selâm, Temim ed-Darî, el-Carud ve Selman-ı Farisî gibi Ehlikitab'a mensup olup da iman eden topluluk kastedilmiştir."[1] Kimine göre de, sadece Abdullah b. Selâm kastedilmiştir.[2] Ancak bu sayılan kimselerin tümünün Medine'de Müslüman olmuş olmaları, ayrıca surenin de Mekke'de inmiş olması bu ihtimali geçersiz kılıyor.

Burada kastedilen kişinin Abdullah b. Selâm olduğunu savunanlar, bunu kanıtlamak için özel bir gayret içindedirler. Bazıları diyorlar ki: "Surenin Mekke'de inmiş olması, bazı ayetlerinin Medine'de inmiş olmasına engel değildir. O hâlde, sure Mekke'de inmiş olmakla beraber neden bu ayet Medine'de inmiş olmasın?"

Buna karşılık şunu söyleyebiliriz: Birincisi: Sırf böyle bir şeyin olma ihtimalinden, böyle bir şeyin kesinlikle olduğu anlamı çıkarılamaz. Böyle bir ihtimali doğru kabul edebilmemiz için dayanılacak sahih bir naklî kanıtın olması zorunludur. Kaldı ki, ulemanın büyük çoğunluğu, el-Bahr adlı eserden de nakledildiği gibi, surenin bütün olarak Mekke'de indiği görüşündedirler.

İkincisi: Bazı surelerin bazı ayetlerinin surenin genelinden ayrı olarak Medine'de veya Mekke'de inmiş olması durumu, kimi surelerin ortalarına yerleştirilen bazı ayetler açısından geçerlidir. Fakat üzerinde durduğumuz ayet gibi, surenin sonunda yer alan ve surenin giriş kısmındaki ifadelerin içeriğine göndermede bulunan bir ayet hakkında böyle bir durum geçerli değildir. Çünkü birbiriyle somut bağlantısı bulunan bir konuşmanın bazı kısımlarını belirsiz bir süreye ertelemenin anlamı yoktur.

Bazıları da demişlerdir ki: "Ayetin Mekke döneminde inmiş olması, konuşmanın gelecekte yapılacak bir şahitliği haber veriyor olmasına engel değildir."

Bu görüşe karşı şunu söyleyebiliriz: Böyle bir iddiada bulunmak, kanıtın değersizliğini ve geçersizliğini ifade eder. *"Sen gönderilmiş (bir elçi) değilsin."* diyen bir topluma, "Bugün buna inanın; çünkü Ehlikitab'a mensup bazı âlimler gelecekte buna şahitlik edeceklerdir." demenin ne anlamı olabilir?

1- [age.]

2- [age.]

Bazıları da şöyle demiştir: "Bu şahitlik, sırf bilineni (Allah'ın ilminde bulunanı) dile getirme türünden bir şahitliktir ve şahidin şahitlikte bulunduğu sırada iman etmiş olmasını gerektirmez. Dolayısıyla ayetin Mekke'de inmesi ve bununla Abdullah b. Selâm'ın veya onun dışında bir başka Yahudi veya Hıristiyan bilginin, ayetin indiği sırada inanmış olmamasına rağmen kastedilmiş olması mümkündür."

Bu yorumla ilgili değerlendirmemiz şöyledir: Bunun anlamı, kabul etmedikleri ve iman etmedikleri hâlde Ehlikitap âlimlerinin bilgilerinin kanıt olarak gösterilmesidir. Eğer böyleyse, bu durumda net olarak, kendileri inkâr edenlerin bilgisini kanıt olarak gösterme durumu ortaya çıkar. Çünkü Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğu hususu onlar için kanıtlanmış olur ve bunun kanıtı da onların buna ilişkin bilgilerinden başka bir şey değildir. Mademki onlarla diğerleri risaleti inkâr noktasında ortaktırlar, o hâlde kanıt olarak onların da bilgileri pek ala gösterilebilir. O zaman onlardan (müşriklerden) yüz çevirip diğerlerine (Ehlikitab'a) yönelmeyi gerektiren durum nedir? Kaldı ki daha önce de söylediğimiz gibi, şahitlikten maksat burada bizzat yerine getirilen bir şahitliktir, sırf taşınan ve bilinen türden bir şahitlik açıklaması değildir.

Bu görüşü savunanlardan biri de -İbn Teymiyye- daha ilginç bir şey söylüyor: "Bu ayet, âlimlerin ortak görüşüyle Medine'de inmiştir."[1] Oysa gördüğünüz gibi, gerçek bunun tam aksini göstermektedir ve böyle bir görüş birliği de söz konusu değildir.

Diğer bazıları ise, ayette sözü edilen kitapla Kur'ân'ın kastedildiğini söylemişlerdir. Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Kur'ân'ın bilgisini taşıyan, gerçek bilgiye ulaşan ve bu bilgide uzmanlaşan kimse Kur'ân'ın Allah katından geldiğine, benim de onunla gönderildiğime şahitlik eder." Böylece surenin sonu, giriş kısmında yer alan *"Onlar, kitabın (varlık âleminin Allah'ın birliğine delâlet eden) ayetleridir (nişaneleridir). Rabbinden sana indirilen (Kur'ân) ancak haktır. Fakat insanların çoğu (varlıktaki nişanelere de, Kur'ân'a da) inanmazlar."* ayetine bağlanmış oluyor ve surenin sonu, başına atfediliyor; ayrıca surenin ortasında yer alan *"(Çünkü) Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör (hakkı bilmeyen) kimse gibi olur mu? (Asla! Çünkü) ancak akıl sahipleri anlar."* [19. ayet] ifadesiyle de ilintilendiriliyor.

1- [Tefsir-i Ebu's-Suud, c.5, s.29, Beyrut basımı]

Bu, gerçekte yüce Allah'ın kâfirler tarafından küçümsenen ve alaya alınan kitabını desteklemesi, ona arka çıkması demektir. Çünkü kâfirler, defalarca *"Ona (Kur'ân dışında) Rabbinden (başka) bir mucize indirilse ya!"* yine *"Sen gönderilmiş (bir elçi) değilsin."* demişlerdi. Böylece Kur'ân'a önem vermemiş, ona aldırış etmemiş ve burun kıvırmışlardı. Yüce Allah da onların bu sözlerine defalarca cevap vermişti. Ama ne var ki bu cevapları verirken Kur'ân'dan söz etmemiş, onun risaletin en büyük mucizesi olduğunu belirtmemişti. Oya buna da değinmesi gerekiyordu. İşte *"De ki: Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter."* ifadesi, bu gerekli amacı gerçekleştirmektedir. Çünkü bu hususa değinilmediğinde açıklama eksik kalır. Bu da daha önce belirttiğimiz gibi, bu ayetin de diğer ayetler gibi Mekke döneminde indiğinin en somut kanıtıdır.

Bu da birçok âlimin bu ayetle ilgili söylediği sözü, aynı şekilde Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılan çok sayıdaki rivayeti destekleyen bir açıklamadır. Bu rivayetlerde, ayette kastedilen kişinin İmam Ali (a.s) olduğu belirtiliyor. Eğer *"yanında kitabın ilmi bulunan kimse"* ifadesi, o günkü iman edenlerden birine uyarlanacak olursa, hiç kuşkusuz bu kişi, o olacaktır. Çünkü o, ümmet içinde kitabı en iyi bilen kişidir. Buna ilişkin birçok sahih rivayet vardır. Başka hiçbir rivayet olmasa bile, Şiî ve Sünnî kaynaklarda tevatür düzeyinde rivayet edilen Sekaleyn Hadisi'nin, "Bu ikisi, havuz başında benimle buluşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır." ifadesi yeterlidir.[1]

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Besair adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza es-Sümalî'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Yani Ali aleyhi's-selâm." [Besairu'd-Derecat, s.216]

Ben derim ki: Müellif bu açıklamayı başka rivayet zincirleriyle Cabir'den, Büreyd b. Muaviye ve Fuzayl b. Yesar aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Yine kendi rivayet zinciriy-

---

1- Bu hadisi Şiî ve Sünnî hadis kaynakları birçok kanaldan çok sayıdaki sahabe aracılığıyla Resulullah'tan rivayet etmişlerdir: "Ben size iki değerli (veya ağırlıklı) emanet bırakıyorum. Biri Allah'ın kitabı, biri de benim soyum Ehlibeyt'im. Bu ikisi, havuz başında benimle buluşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Onlara sarıldığınız sürece, benden sonra ebediyen yolunuzu şaşırmazsınız..."

le Abdullah b. Bükeyr ve Abdullah b. Kesir el-Haşimî aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s), aynı şekilde kendi rivayet zinciriyle Selman-ı Farisî kanalıyla İmam Ali'den (a.s) rivayet etmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle bu ayetle ilgili olarak Büreyd b. Muaviye'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Burada biz Ehlibeyt kastedilmişiz. Ali, bizim ilk başta gelenimiz, en üstünümüz ve Resulullah'tan (s.a.a) sonra en hayırlımızdır." [c.1, s.229]

el-Meani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Halef b. Atiye el-Avfî'den, o da Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet eder: Resulullah'a (s.a.a), *"Yanında kitaptan bir ilim bulunan kimse dedi ki..."* [Neml, 40] ayetinde kimin kastedildiğini sordum, buyurdu ki: "Kardeşim Süleyman b. Davud'un vasisi kastedilmiştir." Ardından dedim ki: "Ya Resulallah! Peki, *'De ki: Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter.'* ayetinde kastedilen kimdir?" Buyurdu ki: "Bu, kardeşim Ali b. Ebu Talib'dir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdullah b. Ata'dan şöyle rivayet edilir: İmam Muhammed Bâkır'a (a.s) dedim ki: "Abdullah b. Selâm b. İmran, *"De ki: Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter."* ayetinde babasının kastedildiğini iddia ediyor!" Buyurdu ki: "Yalan söylüyor. Orada kastedilen kişi, Ali b. Ebu Talib'dir."

Tefsiru'l-Burhan'da İbn Şehraşub'dan rivayet edilir ki: Muhammed b. Müslim, Ebu Hamza es-Sümalî ve Cabir b. Yezid kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s); Ali b. Fazzal ve Fuzayl b. Davud kanalıyla Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s); Ahmed b. Muhammed el-Kelbî ve Muhammed b. Fuzayl kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s); yine Musa b. Cafer'den (a.s), Zeyd b. Ali'den (a.s), Muhammed b. Hanefiye'den, Selman-ı Farisî'den, Ebu Said el-Hudrî'den, İsmail es-Süddî'den rivayet edilmiştir ki, bunlar, *"De ki: Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter."* ayetinde kastedilen kişinin Ali b. Ebu Talib (a.s) olduğunu söylemişlerdir.

Yine Tefsiru'l-Burhan'da belirtildiğine göre Salebî, tefsirinde kendi rivayet zinciriyle Muaviye'den, o A'meş'ten, o Ebu Salih'ten ve o da İbn Abbas'tan, aynı şekilde Abdullah b. Ata'dan, o da Ebu Cafer'den rivayet eder ki: Ona denilmiştir ki: "Bazıları, yanında kitabın bilgisi

olan kişinin Abdullah b. Selâm olduğunu ileri sürüyorlar!" Ebu Cafer Muhammed el-Bâkır şöyle demiştir: "Hayır, orada kastedilen kişi Ali b. Ebu Talib'dir." Yine rivayet edilir ki, Ebu Said el-Hudrî'ye, *"yanında kitabın ilmi bulunan kimse"*nin Abdullah b. Selâm olup olmadığı sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Hayır, o değildir. Nasıl olabilir ki? Bu ayet Mekke'de inmiştir."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, bu görüş Ebu Sa'd b. Mensur, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, en-Nahhas -en-Nasih adlı eserinde- ve İbn Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Yine Tefsiru'l-Burhan'da fakih olan İbn Meğazilî eş-Şafiî'den nakledilir ki, o kendi rivayet zinciriyle Ali b. Abis'ten şöyle rivayet etmiştir: "Ben ve Ebu Meryem, Abdullah b. Ata'nın yanına girdik. Dedi ki: 'Ey Ebu Meryem, bana Ebu Cafer'den (Muhamed Bâkır) anlattığın hadisi Ali'ye de anlat.' Dedi ki: Ebu Cafer'in yanında oturuyordum. O sırada Abdullah b. Selâm'ın oğlu ona uğradı. Dedim ki: 'Kurbanın olayım, bu, yanında kitabın ilmi bulunan kimsenin oğludur.' Dedi ki: Hayır, kitabın ilmi yanında bulunan kişi, sizin arkadaşınız Ali b. Ebu Talib'dir. Onun hakkında Kur'ân'daki birçok ayet inmiştir: *'Ve yanında kitabın ilmi bulunan kimse'*, *'Rabbinden gelen bir beyyniye (basiret) üzerinde olan ve kendisini yine kendisinden olan bir şahidin takip ettiği...'* [Hûd, 17], *'Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde zekât veren müminlerdir.'* [Mâide, 55]"

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir ve İbn Mürdeveyh, Abdülmelik b. Umeyr kanalıyla şöyle rivayet etmişlerdir: Muhammed b. Yusuf b. Abdullah b. Selâm demiştir ki: Abdullah b. Selâm şöyle dedi: "Allah Kur'ân'da, *'De ki: Benimle sizin aranızda, şahit olarak Allah ve yanında kitabın (Kur'ân'ın) ilmi bulunan kimse yeter.'* ayetini benim hakkımda indirmiştir."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren rivayetler İbn Mürdeveyh, Zeyd b. Eslem, onun babasından ve Cündeb'den de aktarılmıştır. Fakat bu tür rivayetlerin durumunu daha önce gözler önüne serdik. Öte yandan İbn Münzir'den, o da Şa'bî'den nakletmiştir ki: "Kur'ân'da Abdullah b. Selâm hakkında inen herhangi bir ayet yoktur."

Ra'd Suresi'nin Sonu
Hamd Allah'a mahsustur.

İÇİNDEKİLER

HÛD SURESİ

100 - 108. AYETLER / 7

109 - 119. AYETLER / 64

120 - 123. AYETLER / 107

YÛSUF SURESİ

1 - 3. AYETLER / 113

4 - 6. AYETLER / 121

7 - 21. AYETLER / 135

22 - 34. AYETLER / 182

35 - 42. AYETLER / 263

43 - 57. AYETLER / 288

58- 62. AYETLER / 326

63- 82. AYETLER / 331

83 - 92. AYETLER / 362

93- 102. AYETLER / 381

103- 111. AYETLER / 426

RA'D SURESİ

1 - 4. AYETLER / 443

5 - 6. AYETLER / 464

27 - 35. AYETLER / 550

36 - 42. AYETLER / 581

43. AYET / 600

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.
Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

12. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Musa Güneş

KEVSER

Kevser Yayınları: 229

Eserin Orijinal Adı:

el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:

Kevser

Son Okur:

Abbas Akyüz

Baskı:

Yılmaz Matbaacılık (Sertifika: 27185)
Litros Yolu 2. Matb. Sitesi 3 NB 2
Zeytinburnu Topkapı / İst. Tel: 0212 493 00 85

Cilt:

Kısmet Mücellit

1. Baskı: Aralık 2014

ISBN 975-6640-08-1 [Tk. No.]
ISBN 978-605-4792-27-6 (12. c) [Cilt No.]

Adres:

Kevser Yayınları
Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14/1
Fatih – İSTANBUL
Tel: (0212) 534 35 28 - 555 16 66
Fax: (0212) 631 36 01 - 555 22 12
www.kevseryayincilik.com

İBRÂHÎM SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 52 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

الٓرٰ قف كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ
رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزٖيزِ الْحَمٖيدِ لا ﴿١﴾ اَللّٰهُ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِى الْاَرْضِ ط وَوَيْلٌ لِلْكَافِرٖينَ مِنْ عَذَابٍ شَدٖيدٍ لا ﴿٢﴾ اَلَّذٖينَ
يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا
عِوَجًا ط اُولٰٓئِكَ فٖى ضَلَالٍ بَعٖيدٍ ﴿٣﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ
قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ ط فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُ ط وَهُوَ الْعَزٖيزُ
الْحَكٖيمُ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ
اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ ط اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Ra. (Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa; (her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.

2- O Allah ki, göklerde olan her şey ve yerde olan her şey O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı kâfirlerin vay hâline!

3- Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler, Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğrilik içinde (başka yollara sap-

tıkları bir hâlde) isterler. İşte onlar, (haktan çok) uzak bir sapıklık içindedirler.

4- Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir. O, mutlak galiptir ve hikmet sahibidir.

5- Andolsun biz Musa'yı, "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara (ölüm, kıyamet, geçmiş kavimlerin başına gelen felâketler gibi) Allah'ın (üstünlüğünü gösteren) günlerini hatırlat." diye mucizelerimizle gönderdik. Kuşkusuz bunda, (belâlara karşı) çok sabreden ve (nimetlere karşı) çok şükreden herkes için ayetler (ibret dolu nişaneler) vardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tefsirini sunduğumuz bu yüce sure, Hz. Peygamber'e (s.a.a) inen Kur'ân'ı tanıtmaktadır. Şu açıdan ki, Kur'ân, Peygamber'in elçiliğinin ayeti ve kanıtıdır, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları Aziz ve Hamid olan yüce Allah'ın dosdoğru yoluna iletir. Aziz'dir, yani her zaman galip olan ve asla yenilgiye uğratılmayandır; ganidir, zengindir, insanlara ihtiyacı olmayandır. Hamid'dir, yani fiilleri güzel olan ve insanlara bol bol nimetler bahşedendir. Nimetleri bahşeden de, zengin ve fiilleri güzel olunca, kendilerine nimet bahşedilen kimselere, O'nun çağrısına olumlu karşılık vermek, davetine uymak düşer. Ta ki O'nun kendisine bahşettiği nimetlerle mutlu olabilsinler. Sonra O'nun öfkesinden ve şiddetli azabından da kaçınmaları gerekir. Çünkü O, güçlüdür ve kimseye ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla onlardan müstağni olup, onları yok ederek yerlerine başka bir topluluğu getirebilir. Nitekim nimetlerine karşı nankörlük eden geçmiş toplulukları da ortadan kaldırmış, onların yerine başka topluluklar getirmişti. Çünkü göklerde ve yerde bulunan bütün ayetler ve nişaneler şunu haykırmaktadırlar ki, bütün nimetler Allah'ındır ve O, izzetin, üstünlüğün rabbi ve övgünün velisidir; O'ndan başka rab yoktur.

Böylece sure bu mesajla son buluyor. Yüce Allah surenin son ayetinde şöyle buyuruyor: *"İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için*

bir tebliğdir. Ki onunla uyarılsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar."

Surenin giriş kısmında yer alan *"(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."* ifadesini kastederek, "Bu sure, risaletin/elçiliğin ve kitabın amacını açıklamaya yöneliktir."(1) diyen müfessirlerin maksadı da, sanırım bizim yaptığımız bu değerlendirmeyle aynıdır.

Ayetlerinin akışından da anlaşıldığı gibi sure, Mekke döneminde inmiştir. İbn Abbas ve Hasan'a nispet edilen bir görüşe göre de, iki ayeti hariç, surenin tamamı Mekke'de inmiştir. Söz konusu iki ayetse Bedir Savaşı'nda ölen müşriklerle ilgilidir: *"Allah'ın nimetini (nimetine şükretmeyi) nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi? Cehenneme (yerleştirenleri)? Ve o ne kötü bir yerleşmedir!"* [28-29. ayetler] Ancak ileride, bu iki ayetin söz konusu olaya yönelik işaretinin sanıldığı kadar da belirgin ve açık olmadığını gözler önüne sereceğiz.

1) Elif, Lâm, Ra. (Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.

Yani bu, sana indirdiğimiz bir kitaptır. Dolayısıyla "kitabun enzelnahu ileyke" ifadesi, hazfedilmiş bir mübtedanın ("haza" kelimesinin) haberidir. Ayetin akışından bunu anlıyoruz. Bunun aksini söyleyenler de olmuştur.

"İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için" ifadesinin akışından anlaşıldığı kadarıyla, ifadenin orijinalindeki "nâs" kelimesiyle genel olarak bütün insanların kastedildiğini, sadece Peygamberimizin (s.a.a) soydaşlarının veya ona iman edenlerin kastedilmediğini gösteriyor. Çünkü ifadenin anlamını sınırlandırmayı gerektirecek lâfzî bir kayıt söz konusu değildir. Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerim Peygamberimizin (s.a.a) risaletinin genel olarak bütün insanlara yönelik olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir: *"Âlemlere uyarıcı olsun diye."* (Furkan, 1), *"Onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* (En'âm, 19), *"De ki: Ey insanlar, ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim."* (Â'raf, 158) Bu arada Yahudile-

1- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 122.]

ri ve genel olarak bütün Ehlikitab'ı imana davet eden açık ayetleri de buna örnek gösterebiliriz. Sonra Peygamberimizin (s.a.a) onları iman etmeye davet etmedeki davranışı, içlerinden Abdullah b. Selâm, Selman, Bilal ve Süheyb gibi birçok insanın imanını kabul etmesi de, bu sözümüzün, yani Peygamberimizin (s.a.a) risaletinin evrensel bir risalet olduğunun kanıtıdır.

Kaldı ki, surenin sonunda, *"İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğdir. Ki onunla uyarılsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar."* şeklinde bir ifade yer alıyor. Böylece bu ifadeyle surenin başında yer alan ifadeye karşılık verilmiş oluyor. Bu da gösteriyor ki, "nas=insanlar"dan maksat, fiilen karanlıklardan aydınlığa çıkarılmış bulunan müminlerden daha genel olmak üzere bütün insanlardır.

Ayette karanlıklardan aydınlığa çıkarma eylemi, Peygamberimize (s.a.a) nispet edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.a) karanlıklardan aydınlığa çıkmanın zahirî sebeplerinden biridir ve çağrısına aracısız (kendi dönemindeki insanlar gibi) veya aracılı (sonraki dönemlerdeki insanlar gibi) iman edenlerin imanları sonunda gelip ona dayanır. Bunun böyle olması ile, *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğini hidayete erdirir."* (Kasas, 56) ayeti arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu ayette, sadece Peygamberimizin (s.a.a) insanların hidayete ermeleri hususunda temel ve bağımsız bir etkinliğe sahip oluşu olumsuzlanıyor ve mutlak olarak hiç kimseyi hiçbir şekilde hidayete erdiremeyeceği, Allah'ın izniyle insanların hidayete ermelerine aracı bile olamayacağı anlatılmıyor. Bunun kanıtı, *"Şüphesiz ki sen, doğru bir yolu göstermektesin."* (Şûrâ, 52) İşte bu nedenle tefsirini sunduğumuz ayette, *"çıkarman için"* ifadesi, *"Rablerinin izni"* ifadesiyle kayıtlandırılmıştır.

Karanlıklar ve aydınlıktan maksat ise, sapıklık ve hidayettir. Nitekim Kur'ân'ın birçok yerinde hidayet, aydınlık; sapıklık ise, karanlık olarak nitelendirilmiştir. Bu arada ayette dikkati çeken bir husus, karanlıkların çoğul, buna karşılık aydınlığın tekil olarak kullanılmış olmasıdır. Bunun sebebi şudur: Hidayet haktandır; hak ise, tektir; cüzleri ile mısdakları (nesnel parçaları) arasında değişiklik, farklılık ve çokluk yoktur. Sapıklık ise bundan tamamen farklıdır. Çünkü sapıklık hevaya (nefsin arzusuna) uymanın bir ürünüdür. Hevalar (nefsanî arzular) ise farklılık gösterir, değişkendir, birbirini tutmaz. Hevalar arasında bir-

lik ve ahenk olmaz. Cüzleri ve mısdakları arasında uyum ve örtüşme diye bir şey yoktur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır. Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."* (En'âm, 153)

"Li-tuhrice'n-nas=insanları çıkarman için" ifadesinin başındaki "lâm" edatı, "nas"dan maksadın bütün insanlar olduğunu esas aldığımızda amaç ve gaye bildirme anlamındadır. Nitekim ayetin zahiri bunu göstermektedir. Yoksa bu edat burada, akıbet ve sonuç bildirme anlamında değildir. Öyle olsaydı, bütün insanların mümin olmaları gerekirdi. Ancak pratik hayat bunun aksini göstermektedir.

Bazıları buna şöyle itiraz etmişlerdir: Allah'ın insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması, onları mutluluğa ve olgunluğa ulaştırması şeklinde belirginleşen ilâhî eğitim ve terbiye, ilâhî bağışın genel olmasına karşın özel bir hazırlık ve yetenek sahibi olma şartına bağlıdır. Dolayısıyla genel olmasına binaen, söz konusu akıbetin mümkün olan miktarı, ancak pratikte gerçekleşen bu miktardır. [Yani ilâhî terbiye, her ne kadar bütün insanların hidayete ermesine yöneliktir, dolayısıyla istenen sonuç herkesi kapsayacak nitelikte geneldir; ancak bunun da bazı şartları vardır; şartlar ise sadece bir kesimin karanlıklardan aydınlığa çıkmasını gerektirebilir, herkesin değil.]

Buna verecek cevabımız şudur: Bu sözün kendisi, ayetin başındaki "lâm" edatının akıbet bildirme amacına yönelik olmasının, ayetin zahirine aykırı olduğunu itiraf etmektir. Çünkü bunların söylediklerinin gerçekleşmesi için, ayette geçen "insanlar" ifadesinin "kabiliyetliler" niteliğiyle kayıtlandırılmış olması gerekir. Ancak şunu bilmek gerekir ki, söz konusu amaç, teşriî/yasama nitelikli bir amaçtır ve anlamı da şudur: Bu hükmün kastedilen bir amacı vardır ve bu amaç, ondan sonra belirginleşen maslahattır. Çünkü yüce Allah insanları, kendilerini affetmeye, onları imana ve salih amele iletmeye davet ediyor. Amacı ise bununla onları mutlu etmek ve cennete götürmektir. Yine Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için elçiler gönderiyor ve kitaplar indiriyor. İnsanlara yönelttiği emir ve yasaklarla da onları arındırmayı, şeytanın onlara bulaştırdığı pisliği gidermeyi amaçlıyor. Buna işaret eden birçok ayet vardır; o ayetleri burada sunmanın gereği yoktur. Ayrıca bununla ilgili rivayetlerin sayısı bini aşmaktadır.

Meselâ yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'ân kıldık."* (Zuhruf, 3) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir."* (İbrâhîm, 4) Bundan da anlaşılıyor ki, Allah'ın kitabında açıkladığı hususlar ve elçisi aracılığıyla açıklığa kavuşturulan meseleler, bizim açımızdan görmemezlikten gelinemeyen kesin kanıtlar konumundadır. Sözgelimi biz, *"O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak... için sizi çağırıyor."* (İbrâhîm, 10) ayetinden ancak şunu anlıyoruz: Davetin gayesi, davet edilenlerin bağışlanmasıdır. Aynı şekilde bir efendinin kölesine veya bir amirin memuruna, "Bana su getir içeyim" veya "Bana yemek getir yiyeyim" veya "Avret yerlerini örtmesi için falancayı giydir" demesi, tamamen içmenin, yemenin ve avret yerlerini örtmenin, onun verdiği emirlerin amaçları olduklarını gösterir. Bunun gibi yüce Allah'ın da indirdiği hükümlerle ve koyduğu yasalarla güttüğü birtakım amaçları ve hedefleri vardır.

Kuşkusuz Allah, yoksulluktan ve başkasına muhtaç olmaktan münezzehtir, eksiklerden ve ayıplardan beridir. Nitekim bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah, âlemlerden müstağnidir."* (Ankebût, 6), *"Rabbin zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir."* (En'âm, 133), *"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olanlar sizsiniz. Zengin olan ancak Allah'tır."* (Fâtır,15) Bunlar gösteriyor ki, Allah her şeyden müstağnidir, bu amaçların hiçbirinden bir çıkar elde etmez. Fiilleri de boş ve saçma fiiller olmadıkları için amaçsız değildir. Nasıl olsun ki? O, kendini hikmet sahibi olarak nitelemiştir. Hikmet sahibi olan bir kimse de abes ve anlamsız işler yapmaz. Ayrıca yüce Allah Kur'ân'da açık bir şekilde fiillerinin anlamsız, boş işler olmasını olumsuzlamıştır: *"Sizi sadece boş yere yarattığımızı mı sandınız?"* (Müminûn, 115) Şu da bir gerçektir ki, insanlık âleminde kemalin tamamlanmasını sağlayan emir ve yasaklar, sonuçta insanın yaratılış olgusunun tamamlanmasını da sağlamaktadırlar.

Buna göre yüce Allah'ın, hem yaratmada, hem de emretmede birtakım hedef ve amaçları vardır. Bizim, yaptığımız eylemlerin amaçlarının gerçekleşmesiyle eksikliklerimizi giderip kemale ermemiz gibi Yüce Allah, yaptıklarının amaçlarının gerçekleşmesiyle kemale ermez; aynı zamanda fiillerinin amaçlarından etkilenmez de. Diğer bir ifadey-

le, fiilin sağladığı yararın bizim üzerimizde etkisi olması ve bu yararı kavramamız bizi, onu işlemeye ve o fiili yapmamaktansa yapmayı tercih etmeye yöneltmesi gibi hikmet ve yararların Allah üzerinde etkisi olmaz. Çünkü yüce Allah, her şeye üstün gelendir, karşı konulmaz güce sahiptir; hiçbir güç O'na üstün gelemez ve galiptir, kesinlikle alt edilemez. Her şeye sahiptir ve hiçbir şey O'na sahip değildir. Her şeye hükmeder ve hiçbir şey O'nu hükmü altına alamaz. Mülkünde O'nun ortağı yoktur. Acizlikten ötürü herhangi bir velisi de yoktur. Hiçbir akıl O'nu etkisi altına alamaz; tersine akılları aklettiği her şeye ileten O'dur. Herhangi bir maslahat (yarar) O'nu bir fiili işlemeye veya herhangi bir mefsede (zarar) da O'nu bir fiili terk etmeye zorlayamaz. Bilakis Allah onları gerektirdikleri hedeflerine yöneltir.

Şu hâlde, amaç ve yarar O'nun fiilinin gerçekleşmesiyle gündeme gelir. Yani Allah'ın fiilleri bir maslahat ve faydaya dayanır. Fakat bu fayda O'nun zatı üzerinde baskı kuramaz ve O'nu bir fiili işlemeye zorlayamaz. Meselâ yüce Allah, bir şeyi yaratıp ona "Ol" dediğinde ve o da sözgelimi "Zeyd" oluverse, akıl objeler dünyasında belirginleşen bu varlıktan hareketle, "Bu, Allah'ın yaratması, Zeyd'i var etmesidir" sonucunu çıkarır ve Zeyd'in var olmasının Allah'ın var etmesine dayandığına hükmeder. Sonra akıl, Allah'ın işaret ettiğimiz yüce sıfatlarından hareketle bunun da O'nun fiillerinden olduğu, kastedilen bir yarar içerdiği sonucunu çıkarır ve şuna hükmeder: Fiilin gerçekleşmesi, onun herhangi bir maslahat ve yarar içermesine, bir maslahata dayanmasına bağlıdır.

Yüce Allah'ın, fiillerinin bir hikmeti ve yararı kapsadığına ve birtakım amaçlara bağlı olduğuna ilişkin sözleri üzerinde durup düşündüğümüz zaman bunları anlıyoruz. Buradan hareketle şu sonu elde ediyoruz ki, yüce Allah'ın fiillerinin amaçları vardır; fakat bu amaçlar O'nunla değil, yarattıklarıyla ilgilidir.

Bunu özetle şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah'ın fiilleriyle ilgili olarak öngördüğü amaç, bizim kendi fiillerimizle ilgili olarak öngördüğümüz amaçlardan iki açıdan farklıdır: Birincisi: Yüce Allah, fiillerinin amaçlarının ve o fillerin gayelerinin gerçekleşmesiyle hâşâ, kendi eksikliklerini gidermiş olmaz. Fakat bilinç ve irade sahibi biz insanlar ile diğer canlılarda durum bunun tam tersindedir [işlediğimiz fiillerin amaçlarının gerçekleşmesiyle birlikte birtakım eksikliklerimizi gider-

miş oluruz.] İkincisi: Bir fiilin faydalı ve zararlı olması, Allah'ı o fiili yapmaya veya yapmamaya zorlayamaz; ama bizi zorlar.

"Allah'ın fiilleri amaçlarla illetli midir [bir işi yapmasının sebebi, o işteki gaye midir]? Şu anlamda ki, yüce Allah, fiilinin kapsadığı gerçek yararın etkisi altında mıdır? Öyle ki bu yarar O'nu, fiili işlemeyi, fiili işlememeye tercih etmeye zorlar ve böyle olmadığında, o fiili asla işlemez mi? Yoksa fiillerini işlerken herhangi bir amaç gözetmez, hiçbir amaca yönelik olmadan rastgele tezahür eden bir iradenin etkisiyle ölçüsüzce mi fiil işlemektedir?" şeklindeki Eşarîlerle Mutezile mezhebine mensup bilginler arasında öteden beri sürüp gelen tartışmalara gelince; bu tartışma her iki tarafı da olumlu bir sonuca ulaştırmaz. Aksine kuşatıcı, isabetli görüş ve hak her iki ekolün de görüşlerinin dışındadır. O da, bu ikisinin ortasındaki bir durumdur. Daha önce bu hususa işaret etmiştik. Umut ediyorum ki kitabımızın ilerleyen bölümlerinde bu konuya ayrı bir bölüm ayırır ve inşaallah aklî, naklî kanıtlar desteğinde isabetli görüşü ortaya koyarız.

Tefsirini sunduğumuz ayette yer alan *"Rablerinin izniyle"* ifadesinde, birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş yapılmıştır. İltifat sanatının bu örneği ince bir mesaj içermektedir. Amaç, bu geçişi fırsat bilerek Allah'ın rububiyet sıfatına vurgu yapmak ve Allah'ın, kendisine birtakım ortaklar koşan şu müşriklerin Rabbi olduğunu hatırlatmaktır. Çünkü, doğrudan muhatap alınan Peygamberimiz (s.a.a) ise de, hitap gerçekte onlara yöneliktir.

Bu ifadeye yer verilmesinin bir diğer sebebi de, surenin hemen giriş kısmında işaret edilen bu niteliğin, surenin genelinde tevhid-i rububî/rabliğin tekliği ile ilgili olarak sunulan kanıtlara bir başlangıç olması da hedeflenmiştir.

1-2) ...(her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna... O Allah ki, göklerde olan her şey ve yerde olan her şey O'nundur.

Ayetin orijinalindeki "Aziz" kelimesinin kökü olan "izzet" kelimesi, zilletin/alçaklığın karşıtıdır. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "İzzet; insanın yenilmesini, alt edilmesini engelleyen bir durumdur. Bu kelime, Arapların, 'arzun azizun=sert yer' deyişinden türemiştir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Onların yanında mı izzet arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır.'* [Nisâ, 139]

'Teazzeze'l-lehmu=Et sımsıkı ve sert oldu.' Sanki elde edilmesi zor sert bir yerde oluşmuş gibi." (Alıntı burada sona erdi.)

O hâlde aziz (üstün) kimsenin izzeti, erişilmesi ve ulaşılması güç olmasından ileri geliyor. Kavmin azizi de, başkalarına üstün olduğu ve kendisine üstünlük kurulmadığı için bu ismi almıştır. Çünkü o, bir kimsenin engellenmeden ve alt edilmeden ulaşamayacağı bir makama sahiptir. Az bulunan şeylere de, elde edilmeleri güç olması hasebiyle "aziz" denir. Zor anlamında da kullanılır. Çünkü böyle bir şeyin elde edilmesi insana ağır ve meşakkatli gelir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Azizun aleyhi ma anittum=Sıkıntınız ona ağır gelir."* (Tevbe, 128), *"Ve azzenî fi'l-hitab=Tartışmada beni yendi."* (Sâd, 23) Bazılarının da tefsir ettikleri gibi, yani beni alt etti.

Yüce Allah da azizdir; şu anlamda ki O, hiçbir şeyin hiçbir açıdan kendisine üstün olmadığı zattır ve O, her şeye her açıdan üstündür. Bu nedenledir ki, izzet/üstünlük sadece Allah'a özgü kılınmış ve O'nun dışında hiç kimse O'ndan bağımsız olarak böyle bir niteliğe sahip değildir. O'nun dışındakiler üstünlüğü ancak O'nun kazandırması ve izniyle elde edebilirler. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Onların yanında mı izzet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır.* (Nisâ, 139), *"Kim izzet istiyor ise, bilsin ki, izzet bütün olarak Allah'ındır."* (Fâtır, 10)

Yine ayetin orijinalinde geçen "Hamîd" kelimesi, "hamd" kelimesinin meful anlamında "feil" kalıbına uyarlanmış şeklidir. Hamd ise, isteğe bağlı olarak güzel olan bir şeyi övmek demektir. Bütün güzellikler sonuçta Allah'a gelip dayandıklarına göre, bütün övgüler de Allah'a yöneliktir. *" Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a özgüdür."* (Fâtiha, 2) Bu kelimenin anlamıyla ilgili olarak aktarılan görüşlerin en ilginç olanı hiç kuşkusuz, ileride değineceğimiz gibi, İmam Râzî'nin, "Hamid kelimesinin anlamı, âlim ve zengindir." şeklinde yorumudur.

"İla sırati'l-Azizi'l-Hamîd=(her şeye) üstün olan ve (her işi) övülenin yoluna" ifadesi, *"nûr=aydınlığa"* ifadesinden bedeldir. Allah bir önceki açıklamadan sonra bununla, Peygamberi'ne (s.a.a) indirdiği kitabın nereye ulaştırdığını açıklıyor. Bu amaçla önce, kitabın bir aydınlık olduğunu, onunla hak ile batılın, hayır ile şerrin ve mutluluk ile bedbahtlığın birbirinden ayrıldığını vurguluyor. Sonra da onun apaçık bir yol olduğunu, o yolda yürüyenleri bir arada topladığını ve her şeye üstün gelen ve her işi övülen Allah'a doğru götürdüğünü ifade ediyor.

Bu iki ulu sıfatın, yani “Aziz” ve “Hamîd” sıfatlarının bu bağlamda zikredilmesi; bunların, aslında surenin genelinde ele alınacak konuların girişi ve başlangıcı konumunda olmaları sebebiyledir. Şöyle ki, suredeki açıklamaların ana ekseni, insanlara şu hususların hatırlatılmasıdır: Yüce Allah rububiyetinin gereği olarak onlara büyük nimetler bahşetmiştir. Sonra elçileri aracılığıyla onları şükretmek ve nankörlük etmemekle görevlendirmiştir. Bu elçilere de, iman etmeleri durumunda onları cennete koyacağı, inkâr etmeleri durumunda ise, onlardan öç alacağı, onları bedbahtlık ve azap yurduna sürükleyeceği vaadinde bulunmuştur. O hâlde bu ayetlere muhatap olanların Rablerinden korkmaları, O’nun emrine aykırı davranmaktan sakınmaları, nimetlerine karşı nankörlük etmekten kaçınmaları gerekir. Çünkü izzet ve üstünlük bütün olarak O’nundur. Hiç kimse, O’nun azabının kendisine ilişmesine, azabının üzerine inmesine engel olamaz. Yine O, övülendir; müminleri ödüllendirmesinden ve kâfirleri de azaba çarptırmasından dolayı yerilmez. Hiç kimse, O’nu kullarına bahşettiği sayısız nimetlerden dolayı da yeremez.

O hâlde, tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu surede açıklamaların büyük bir kısmı, Allah’ın üç sıfatı bağlamında sunuluyor: Allah’ın rububiyette (rablik makamı itibariyle) tekliği, bütün izzet ve üstünlüğün O’na ait olduğu ve bütün işlerinde övülen olduğu. Öyleyse Allah’ın mutlak üstünlüğünden korkmak, O’na şükretmek, O’nun vaat ettiklerine güvenmek, rabliğinin ayetleri ve belirtilerini sürekli olarak hatırda tutmak gerekir.

Ruhu’l-Maani adlı eserde Ebu Hayyan’dan şöyle nakledilir: “Ayette bu iki sıfata yer verilmesinin altında şu incelik yatıyor: Başta Allah’ın kitabı indirmesinden ve insanları O’nun izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarmasından söz edilince, ardından bu iki sıfatın, yani başkasının indirmeye güç yetiremeyeceği bunun gibi baştan sona mucize olan bir kitabı indirme gücüne ve galibiyetine sahip olmayı da içeren izzet sıfatı ile en büyük nimet olan insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarma bağlamında hamd sıfatının zikredilmesi uygun düşmektedir. Bu açıdan bakınca, ayette gözlemlenen bazı ifadelerin öne alınması ve bazılarının da ertelenmesi hususu anlaşılmış oluyor.”[1]

1- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 181.]

Ne var ki, bu yorum kesinlikle ayetlerin akışına yabancıdır. Büyük bir ihtimalle bu yorum, yüce Allah'ın Kur'ân'a ilişkin tanımlamasını içeren şu ayetten çıkarsanmıştır: *"O, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden de, ardından da batıl gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah tarafından indirilmiştir."* (Fussilet, 42) Fakat bizim üzerinde durduğumuz ayetten böyle bir anlam çıkarmak mümkün değildir.

İmam Râzî ise, bu ayetle ilgili olarak tefsirinde şunları söylüyor "Aziz sıfatının Hamîd sıfatından önce zikredilmesinin sebebi şudur: Allah'la ilgili olarak doğru olan, öncelikle O'nun her şeye kadir olduğunu, sonra her şeyi bildiğini, sonra zengin olup hiçbir şeye ihtiyacının olmadığını bilmektir. Aziz de, güçlü ve kadir demektir. Hamîd ise, âlim ve zengin demektir. Allah'ın kadir olduğunu bilmek, O'nun her şeyi bilen ve her şeyden müstağni olduğunu bilmekten önce geldiğine göre de, Aziz sıfatının Hamîd sıfatından önce zikredilmesi kaçınılmaz olmuştur."[1] Ancak Râzî'nin bu sözleri tek kelimeyle anlamsız ve ölçüsüzcedir.

Diğer bazı müfessirlerin aşağıdaki değerlendirmeleri ölçüsüzlükte, saçmalıkta ondan aşağı kalmaz: "Aziz sıfatının Hamîd sıfatından önce zikredilmesi ile selbî (olumsuzlayıcı) sıfatların önceliklilikleri gözetilmiştir. Nitekim âlimlerin şu görüşü bu hususu bildirmektedir: Tahliye (boşaltmak), tehliyeden (süslemeden) evlâdır. Çünkü daha önce de zikredildiği gibi izzet, hamdin aksine selbî bir sıfattır."[2]

Özellikle bu iki sıfatın zikredilmiş olmasıyla ilgili olarak yapılan açıklamalardan biri de, bunun sözü edilen bu dosdoğru yolu izlemeye yönelik bir teşvik niteliğinde olduğudur. Çünkü bu, Aziz (üstün) ve Hamîd (övülen) Allah'ın yoludur. Bu yolu izleyen aziz olur, bu yolda yürüyen övgüye değer nitelikler kazanır.[3] Bu yorum, ifadenin ayrıntılı sonuçlarından biri olmaya daha uygundur, ifadenin asıl etkeni değil. İfadenin yorumu, bizim yaptığımız değerlendirmedir.

"O Allah ki, göklerde olan her şey ve yerde olan her şey O'nundur." ifadesi, Aziz ve Hamîd sıfatlarına ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Göklerde ve yerde olanlardan maksat, evrende bulunan her şeydir. Dolayısıyla evren gökleri ve yeri kapsadığı gibi, bu ikisinde bulunan şey-

---

1- [el-Kebir, c. 19, s. 75.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 182.]

3- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 122.]

leri de kapsar. Buna göre, yüce Allah sahip olmanın gerçek anlamıyla ve her açıdan her şeyin sahibi ve malikidir.

Bu ifadede, yüce Allah'ın Aziz ve Hamid oluşuna yönelik kanıta işaret ediliyor. Çünkü yüce Allah hakkı sözleriyle gerçekleştiriyor ve bütün kanıtların kanıtsallığını sonuca ulaştırıyor olsa da, kullarıyla konuşmasında onların fıtratları doğrultusunda hareket eder. Şöyle ki: Ulu Allah malikliğin gerçek anlamıyla bütün yaratmaya ve bütün emre malik olduğuna göre, O, her üstünlüğün maliki ve her galibiyetin sahibidir. Dolayısıyla her üstünlük ancak O'ndandır ve her galibiyet O'nundur. O hâlde O Aziz'dir; istediği şeyle ilgili olarak istediği tasarrufta bulunabilir. Her tasarrufu da sadece övgüyü hak eder ve kesinlikle yerilmez. Çünkü bir tasarruf, ancak tasarrufta bulunanın aklen, şer'an ve örfen yetkisiz olması, yapılan tasarrufa malik olmaması durumunda yerilir. Aklın, şeriatın veya örfün Allah'a nispet ettiği her tasarrufun ise, Allah sahibi, maliki ve yetkilisidir. O hâlde Allah, fiilleri övülen Hamid'dir.

Şiddetli azaptan dolayı kâfirlerin vay hâline!

Bu ifade, Allah'ın davetini reddedenlere ve nimetini inkâr edenlere karşı Aziz sıfatının gerektirdiği üstünlüğü açıklamaya yöneliktir.

3) Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler, Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğrilik içinde (başka yollara saptıkları bir hâlde) isterler. İşte onlar, uzak (koyu) bir sapıklık içindedirler.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Yüce Allah'ın, *'Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa...'* [Tevbe, 23] ifadesi, eğer küfrü imandan öne geçirip tercih ediyorlarsa, demektir. [Ayetin orijinalindeki 'istehabbû' fiilin kökü olan] 'İstihbab' kelimesi, insanın bir şeyi sevmeyi yeğlemesi anlamındadır. 'Alâ' harf-i cerriyle geçişli kılınması ise, tercih etme anlamını gerektirir: *'Ve emma Semudu fe-hedeynahum fe'stehebu'l-amâ ale'lhuda=Semud'a gelince; onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler.'* [Fussilet, 17] ayeti de bu anlamdadır." (Alıntı sona erdi.)

Dünyanın ahirete tercih edilmesinin anlamı, ahiretin tamamiyle terk edilip dünyanın seçilmesidir. Bunun karşıtı olan tavır ise, ahiretin dünya karşısında tercih edilip seçilmesidir. Çalışmaların ve çabaların amacının ahiret olarak öngörülmesi ve dünya hayatının ahirete ilişkin

bir aracı, bir ön hazırlık gibi algılanması ve bununla ahiretin elde edilmeye çalışılması yani. Dünyanın büsbütün terk edilip tamamen ahiretin seçilmesi ise, gerçek anlamda mümkün olmamasının yanında, ahiret düzeninin bozulması anlamına gelir, neticede ahiretin terki şeklinde bir tavır olarak belirginleşir. Çünkü dünya hayatı, bir noktada kesilen bir hayattır; ahiret hayatı ise süreklidir; dünya hayatında çalışılarak bu sürekli hayatta mutlu olmanın yolları aranır. Dolayısıyla ahireti seçen ve onun varlığını kabul eden bir kimse, dünyayı da ahiretin bir mukaddimesi, ön hazırlığı olması hasebiyle kabul etmek durumundadır. Ama dünyayı tercih eden ve onu hareketlerinin amacı olarak gören insanın, ahireti temelden olumsuzlaması gerekir. Çünkü ahiret kabul edilecekse, ancak bütün çalışmaların amacı olarak kabul edilir. Amaç olarak kabul edilmediği zaman da olumsuzlanmış, temelden kabul edilmemiş olur. O hâlde, insanın önünde iki yol vardır: Ya ahireti dünyaya tercih edecek, ahireti çalışmalarının amacı olarak öngörecek ve dünyayı da ahiretin bir ön hazırlığı gibi algılayacak, ya da dünyayı ahirete tercih edecek, dünyayı çalışmalarının amacı olarak kabul edip ahireti temelden olumsuzlayacaktır.

Bunun izahı şöyledir: İnsanın bütün amacı, mutlu bir hayat yaşamaktır. Mutlu bir hayata yönelik sevgisi de fıtrîdir. Bu gerçeği, önceki bölümlerde çeşitli kereler açıkladık. Hayatla ilgili Allah'ın kitabının ortaya koyduğu gerçek, onun sürekli olduğu ve ölümle kesintiye uğramadığı yönündedir. O hâlde, araya ölümün girmesiyle birlikte, hayat kaçınılmaz olarak iki kısma ayrılıyor: Ölümle sınırlı dünya hayatı ve ölümden sonraki ahiret hayatı. Ahiret hayatının mutluluğu ve mutsuzluğu dünya hayatına ve insanın dünyadayken işlediği iyi ve kötü amellerine bağlıdır, onların bir uzantısıdır. İnsan, fıtraten yaşamayı sevdiği için de bu amelleri işlemek zorundadır.

İşte bu ameller, yani insanın dünya hayatında takva veya günah, iyilik veya kötülük kazanmasına neden olan hayat tarzları Allah'ın kitabında din ve yol olarak isimlendirilir. Dolayısıyla insanın güzel veya kötü bir hayat tarzı, hak veya batıl bir din izlemesi kaçınılmazdır.

Her varlık türünü kendi mutluluğuna ve kemaline iletmek, -ki insan türünün kemal ve mutluluğunun bir gereği de toplumsal bir hayat yaşaması ve hayatın kurallarına uymasıdır- Allah'ın yürürlükteki yasalarından biri olduğu için, yüce Allah insan için yaratılışının esası kıldığı

fıtratı doğrultusunda hayat sistemi olacak bir şeriat (ilâhî düzen) belirlemiştir. Bu ise insanın izlemesi gereken Allah'ın yolu ve benimsemesi gereken dinidir. Eğer insan rububiyet makamının kendisi için belirlediği yol üzere ve fıtratının kendisini yönelttiği hedeflere doğru bir hareket ve çaba içinde olursa, Allah'ın yolunu izlemiş ve onu dosdoğru yol olarak istemiş olur. Ama eğer nefsanî arzusunun peşine düşer, kendini Allah'ın yolundan alıkoyar ve şeytanın kendisine süslediği dünya hayatının çekiciliğiyle oyalanırsa, Allah'ın yolunu yoldan çıkmışlık ve eğrilik içinde istemiş olur.

İnsanın Allah'ın yolunu istemesi; Allah'ın onu bu yolu talep etme ve sıratı isteme özelliğine sahip bir fıtratla yaratmış olmasından kaynaklanır. Allah ise, insanı ancak razı olduğu yola, yani kendi yoluna iletir. İnsanın eğri ve sapkın bir yola sapmasına gelince; bu da, Allah'ın onu hakka iletmemiş olmasından kaynaklanır. Zaten hakkın ötesinde sapıklıktan başka ne var?! Buraya kadar yaptığımız açıklamaları içeren ayetlerin sayısı o kadar fazladır ki, bunları burada teker teker sunmanın gereği yoktur.

Bunu anladıktan sonra, yüce Allah'ın kâfirlerin özelliklerini açıklama bazında sunduğu *"Onlar ki, dünya hayatını ahirete tercih ederler"* ifadesinin anlamının şöyle olduğunu görürsün: Onlar tam bir bağlılıkla dünya hayatına bağlanırlar, ahireti büsbütün olumsuzlayarak ondan yüz çevirirler. Bu ise, Allah'ın birliğini ve peygamberliği inkâr etmeyi de gerektiren ahireti inkâr etmek demektir.

"Allah'ın yolundan alıkoyarlar ve onu eğrilik içinde isterler." ifadesinden ise şunu anlıyoruz: Onlar Allah'ın yasalarına uymaktan, O'nun dinine göre bir hayat yaşamaktan kendilerini alıkoyarlar veya insanları Allah'a ve ahiret gününe iman etmekten, Allah'ın şeriatini esas alan bir hukuk sistemine uymaktan, sırf hakka karşı inatçılıklarından dolayı alıkoyarlar ve herhangi bir toplumsal yasaya uyarak Allah'ın yasasını eğrilik ve yoldan çıkmışlık içinde isterler. Ardından, *"İşte onlar, uzak (koyu) bir sapıklık içindedirler."* ifadesiyle de sapıklığın onlar için kesinleştiği ve tescillendiği vurgulanmıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, aşağıdaki görüş ve değerlendirmelerin yanlış olduğu ortaya çıkıyor: Bir görüşe göre, *"yebğuneha ivecen=onu eğrilik içinde isterler."* şeklinde anlamlandırdığımız ifadesinin anlamı, onun eğri olmasını ve sapmasını isterler, şeklindedir.

Çünkü o zaman eğriliğini göstererek insanları bu ayıplı, bu kusurlu yoldan rahatlıkla alıkoyabilirler.(1)

Bir diğer görüşe göre, bu ifadenin anlamı şöyledir: Onda eğrilik görmek isterler. Ta ki yolun kusurlu olduğu anlaşılsın ve onu bu kusuruyla ayıplasınlar.(2)

Bir görüşe göre de, ifadenin anlamı şöyledir: O yolu izleyenlerin onu reddederek eğrilmelerini ve sapmalarını isterler. Dinin sapmasını istemelerinin manası da budur. Dinin sapması ise, müminlerin sahip olduğu dinî bilgilerin bozulması demektir.(3)

Buraya kadar sunduğumuz görüş ve değerlendirmelerin bozukluğu ve yanlışlığı açıktır.

4) Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın. Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir. O, mutlak galip ve hikmet sahibidir.

Ayetin orijinalinde geçen "lisan" kelimesi, dil demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Apaçık Arap diliyle."* (Şuarâ, 195)

"Kavmihi=kavminin" ifadesindeki zamir, "resul=peygamber"e dönüktür. "Lehum=onlara" ifadesindeki zamir ise, "kavmihi" kelimesine dönüktür. Elde edilen anlam şudur: "Biz her peygamberi, ancak gönderildiği kavmin diliyle gönderdik ki, kavmine Allah'ın mesajını açıklasın." Hiç kuşkusuz, yüce Allah'ın bütün peygamberlere Arapça vahiy indirdiği şeklinde bir anlam elde etmek amacıyla "kavmihi" ifadesindeki zamiri Peygamberimize (s.a.a) döndürmek yanlıştır. Çünkü böyle yaklaşım ayetin anlamını bozar, ifsat eder. Şöyle ki, "lehum" ifadesindeki zamir "kavmihi" ifadesine (Peygamberimizin kavmi olan Araplara) dönük oluyor, bu durumda da şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: "Allah -meselâ- Musa'ya Tevrat'ı Arapça vahyetti ki, Araplara iyice açıklasın." Nitekim el-Keşşaf adlı tefsirde böyle bir yoruma yer verilmiştir.

Peygamberin, kavminin diliyle gönderilmiş olmasından maksat, aralarında yaşadığı, topluluklarına karıştığı, sosyal ilişkiler kurduğu kavmin diliyle gönderilmiş olmasıdır. Yoksa maksat, peygamberin soy-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 183, Beyrut basımı.]

2- [age.]

3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 537.]

ca mensup olduğu kavmin diliyle gönderilmiş olması değildir. Çünkü yüce Allah açık bir dille Lut Peygamber'in (a.s) Süryanice konuşan Kelde ülkesinden İbranice konuşan Mu'tefikat bölgesine gönderildiğini ifade etmiştir ve bunları da onun kavmi olarak isimlendirmiş, onun onlara peygamber olarak gönderildiğini, sonra onlara soyca da mensup olan karısı hariç ailesiyle birlikte onu kurtardığını ve onları da helâk ettiğini vurgulamıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bunun üzerine Lut ona iman etti ve İbrahim, 'Doğrusu ben Rabbime hicret ediyorum.' dedi."* (Ankebût, 26) Kur'ân'ın birçok ayetinde "Lut kavmi" ifadesi geçer.

Bazı peygamberler de birden fazla topluma gönderilmişlerdir. Bunlar ulu'l-azm (çığır açıcı/şeriat sahibi) peygamberlerdir. Bu peygamberlerin birden fazla kavmi Allah'ın dinine davet ettiklerinin, sadece kendi dillerini konuşan soydaşlarını davet etmediklerinin kanıtı, Kur'ân'da belirtildiği gibi, Hz. İbrahim'in (a.s) Hicaz Araplarını hacca davet etmesi, Musa Peygamber'in (a.s) Firavun'u ve Firavun'un soydaşlarını Allah'a iman etmeye davet etmesi ve Peygamber Efendimizin (s.a.a) davetinin evrenselliğidir. Kur'ân'da Yahudi ve Hıristiyanların ve diğer kavimlerin iman etmeye davet edildiklerini, davet edilenlerden Hz. Peygamber'in (s.a.a) davetini kabul edip iman edenlerin bulunduğunu gösteren ifadeler vardır. Yine Hz. Nuh'un (a.s) davetinin de evrensel oluşu bunun bir kanıtıdır.

Buna göre, *"Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara iyice açıklasın."* ifadesinden maksat -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şudur: Allah peygamberlerin gönderilişi ve dinsel davetlerin sunuluşu olgusunu yürürlükte olan doğa yasalarının ötesinde bir mucizeye dayandırmamıştır. Bunun yanında peygamberlerine işle ilgili herhangi bir yetki de vermemiştir. Bilakis, onları konuşulan ve kavimleri arasında iletişim aracı olarak kullanılan normal bir dille göndermiştir ki, peygamberler bu normal lisanlar aracılığıyla vahyin maksadını onlara açıklasınlar. Dolayısıyla peygamberlerin görevi sadece açıklamadır. Bunun ötesinde insanların hidayete ermeleri veya sapmaları, tamamen Allah'ın tekelinde olan bir meseledir. Bu hususta peygamber veya peygamber olmayan hiç kimsenin ortaklığı, etkinliği söz konusu değildir.

Bu bakımdan ayetin, *"(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa; (her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna çı-*

karman için sana indirdiğimiz bir kitaptır." ifadesine yönelik bir açıklama olduğunu söyleyebiliriz. Böylece demek isteniyor ki, senin insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman, onlara Allah'ın indirdiklerini açıklamandan ibarettir, fazla değil. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, şu ayetin anlamını çağrıştırmaktadır: *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana bu Kur'ân'ı indirdik."* (Nahl, 44)

"Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir." ifadesi ise, daha önce değindiğimiz şu hususa işaret etmektedir: İnsanların hidayete ermeleri veya sapmaları meselesinde yetki Allah'a aittir. Bu ikisi sadece O'nun iradesiyle gerçekleşebilir. Ancak yüce Allah bu konuyla ilgili iradesinin ölçüsüz, kuralsız ve düzensiz olmadığını, bilakis bununla ilgili değişmez bir düzenin bulunduğunu bize bildirmiştir. Buna göre, bir kimse hakka uyar ve hak karşısında inatçı bir tutum içine girmezse, Allah onu doğru yola iletir. Bir kimse de hakkı inkâr eder ve hak yerine kendi hevasının (nefsanî isteğinin) peşine düşerse, Allah onu saptırır. Dolayısıyla bu, cezalandırma amaçlı bir saptırmadır (önceden sergilenen olumsuz davranışların bir cezası olarak saptırmadır), yerilen türden olan iptidaî (sapmayı gerektirecek hiçbir durum ortada yokken sırf öyle istendi diye) bir saptırma değil.

Yüce Allah, *"Böylece Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir."* buyururken, saptırma eylemini hidayete erdirme eyleminden önce zikretmiştir. Çünkü Allah'ın mutlak izzetinden ve üstünlüğünden söz edilen bir bağlamda bu husus daha çok açıklamayı gerektirir. Böyle bir bağlamda, saptırılan kimselerin sapmasının da tıpkı doğru yola iletilen kimselerin hidayete erdirilmesi gibi ancak Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğinin, hiç kimsenin O'nun iradesini alt edemeyeceğinin, hiç kimsenin O'nu mülkünde zorlayamayacağının açıklanması bir zorunluluktur. Ta ki insanların içinde herhangi bir gafil şöyle bir vehme kapılmasın: Allah kendini mutlak izzet ve üstünlükle, yenilmez galibiyetle, karşı konulmaz güç ve üstünlükle vasfediyor, sonra da insanları kendisine ibadet etmeye çağırıyor, ama ona itaat etmiyorlar; onlara emirler ve yasaklar yöneltiyor, ama onlar O'na başkaldırıyorlar. Acaba bu, insanların yüce Allah'ı yenilgiye uğratmaları, O'nun gücünü durdurmaları, O'nu baskı altına alıp iradesini sınırlandırmaları değil midir?!

İşte yüce Allah böyle bir kuruntuya cevap vermek maksadıyla buyuruyor ki: Allah'ın insanları davet etmesinin anlamı, O'nun peygam-

berleri gönderildikleri kavimlerin diliyle göndermesi ve bu peygamberlerin kavimlerine Allah'ın mesajını, dolayısıyla kendilerini mutlu veya bedbaht edecek şeyleri açıklamasıdır. Tıpkı hidayete erenlerin hidayete ermeleri gibi sapanların sapmasına gelince; bu, Allah'ın iradesine ve iznine bağladır. Allah mülkünde baskı altına alınıp sınırlandırılmaktan, mülkünde O'ndan başkasının tasarrufta bulunmasından münezzehtir, yücedir.

O hâlde kimi insanların sapması, Allah'ın gücüne bir halel getirmekten öte tıpkı hidayete erenlerin hidayete ermesi gibi, O'nun izzetinin, üstünlüğünün kanıtıdır. Bu nedenle açıklamanın sonunda, *"O, üstündür ve hikmet sahibidir."* ifadesine yer verilmiştir. Buna göre Allah Aziz'dir, yani üstün ve güç sahibidir, sapanların sapması O'nu yenilgiye uğratmaz ve O'na zarar vermez. Nitekim hidayete erenlerin hidayeti de O'na bir fayda sağlamaz. Ve Allah Hakîm'dir, yani hikmet sahibidir, dilediği şeyi boşuna ve ölçüsüzce dilemez. Bilakis iradesi sağlam ve sürekli bir düzen dâhilinde tezahür eder.

5) Andolsun biz Musa'yı, "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara (ölüm, kıyamet, geçmiş kavimlerin başına gelen felâketler gibi) Allah'ın (üstünlüğünü gösteren) günlerini hatırlat" diye mucizelerimizle gönderdik. Kuşkusuz bunda, (belâlara karşı) çok sabreden ve (nimetlere karşı) çok şükreden herkes için ayetler (ibret dolu nişaneler) vardır.

Suredeki açıklamaların ekseni, Allah'ın izzeti ve üstünlüğü bağlamında insanların uyarılmaları ve düşünmeye davet edilmeleri olunca, Musa Peygamber'in, kavmini doğru yola iletmek üzere mucizeler eşliğinde peygamber olarak gönderilişinden söz etmek için uygun bir ortam oluştu. Çünkü ilâhî izzetin ve üstünlüğün peygamberlerin mücadeleler sürecinde belirginlenişinin en çarpıcı ve en belirgin örneği Hz. Musa'nın elçiliğinin kıssasıdır. Yüce Allah bu kıssayla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki biz Musa'yı mucizelerimiz ve apaçık hüccetle gönderdik."* (Mü'min, 23) Bir ayette de Hz. Musa'nın (a.s) dilinden şöyle hikâye ediliyor: *"Allah'a karşı ululuk taslamayın. Çünkü ben size apaçık bir delil getiriyorum."* (Duhân, 19)

Şu hâlde, *"Andolsun biz Musa'yı, 'Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar...' diye mucizelerimizle gönderdik."* ifadesinin, *"(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana*

indirdiğimiz bir kitaptır." ifadesi karşısındaki konumu, benzeri bir sürece vurgu yapma, içeriğini örneklendirerek pekiştirme ve muhatabın moral motivasyonunu güçlendirme mahiyetindedir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"(Çünkü) Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik."* (Nisâ, 163)

Bazıları diyorlar ki: "Bu ayet, daha önceki ayette genel olarak işaret edilen *'Biz her elçiyi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik ki onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.'* olgusunun detaylandırılması mahiyetindedir."[1] Fakat bu değerlendirme, surenin akışından bütünüyle uzaktır. Şu yorum da aynen bunun gibi ayetin akışıyla bağdaşmamaktadır. Diyorlar ki: "Musa'yla birlikte gönderildiğinden söz edilen ayetler, Tevrat'ın ayetleridir; onunla birlikte gönderilen yılan ve beyaz el gibi mucizeler değildir."[2]

Kaldı ki, yüce Allah, Kur'ân'ın hiçbir yerinde Tevrat'ı Musa Peygamber'in peygamberliğinin kanıtlarından biri olarak göstermemiştir. Onu Tevrat'la birlikte gönderdiğinden de hiç söz etmemiştir. Sadece Tevrat'ı ona indirdiğinden ve ona verdiğinden bahsetmiştir.

Hz. Musa'ya (a.s) yönelik *"Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar."* ifadesinin de tıpkı Hz. Peygamber'e (s.a.a) yönelik *"insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman"* ifadesi gibi izin olgusuyla kayıtlandırılmamasının nedeni, *"Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar."* emrinin aynı zamanda izin olgusunu da kapsamasıdır. Buna karşılık *"insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman"* ifadesi böyle bir olguyu kapsamamaktadır.

"Ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat." ifadesinde geçen Allah'ın günleri ile hiç kuşkusuz özel günler kastedilmiştir. Bütün günler ve bütün varlıklar Allah'ın oldukları hâlde bu özel günlerin Allah'a nispet edilmesinin nedeni, yüce Allah'ın emrinin bu günlerde, başka bir etkenin belirginlik kazanamayacağı şekilde ortaya çıkıp belirginlik kazanmış olmasıdır. Bunlar Allah'ın emrinin, birliğinin ve ortaksız egemenliğinin nişanelerinin tam anlamıyla belirginlik kazandığı veya kazanacağı günler ve ortamlardır. Ahiretin egemenliğinin tam anlamıyla ortaya çıktığı ve dünyevî bütün sebeplerin etkisiz kaldığı ölüm günü,

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 83.]

2- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 187.]

hiç kimsenin bir başkasına hiçbir yardımda bulunamadığı ve emrin bütünüyle Allah'ın olduğu kıyamet günü ve Allah'ın Nuh, Ad ve Semud kavimlerini helâk ettiği günler gibi. Çünkü bu ve benzeri günlerde ilâhî galibiyet ve karşı konulmaz güç, üstünlüğün ve izzetin bütünüyle Allah'ın olduğunu gösterecek biçimde tezahür eder.

İlâhî nimetlerin başka hiç kimsenin katkısına yer ve ihtimal bırakmayacak şekilde ortaya çıktığı günler de bunlardan olabilir. Nuh Peygamber (a.s) ve arkadaşlarının Allah'ın esenliği ve bereketiyle gemiden çıktıkları gün, İbrahim Peygamber'in (a.s) ateşten kurtulduğu gün ve bunların dışındaki başka günler gibi. Çünkü bu günler de tıpkı az önce işaret ettiğimiz diğer günler gibi gerçek anlamda sadece Allah'a nispet edilirler. O hâlde bu günler Allah'ın günleridir ve Allah'a nispet edilirler. Nitekim bazı özel günler çeşitli milletlere ve kavimlere nispet edilir. Yevmu Zî Kar=Zî Kar Günü,[1] Yevmu Ficar=Ficar Günü[2] ve Yevmu Buas=Buas Günü[3] olan Arap günleri gibi.

Bazılarının[4] ayette geçen günleri, ileride nimetlerden söz ediliyor olmasını göz önünde bulundurarak Allah'ın nimetlerinin indiği güne özgü kılması da, tıpkı diğer bazılarının[5] bu günleri Allah'ın azabının indiği günler olarak değerlendirmesi gibi isabetli değildir. Çünkü surenin ana eksenini, Allah'ın izzetinin ve üstünlüğünün belirtilerini gözler önüne serme oluşturuyor. Allah'ın izzetinin bir gereği de, kullarına nimetler bahşetmek kadar, nimetlere nankörlük etmeleri durumunda onları şiddetli bir azaba çarptırmaktır da.

1- [Zî Kar Günü: En büyük Arap günlerinden biri sayılır. 609 miladi yılında Farslara karşı yapılan ve kazanılan savaştır.]

2- [Ficar Günü: İslam'da yasak olduğu gibi cahiliye döneminde de müşrikler arasında haram aylarda savaş yapmak, kan dökmek, haksızlık ve kötülüklerde bulunmak yasaklanmış idi. Bu telakkiye rağmen cahiliye döneminde zaman zaman haram ayların kutsiyeti çiğnenmiş, kanlı dört savaş meydana gelmişti. İşte bu savaşlar, müşrikler tarafindan, günahın işlendiği savaşlar anlamını ifade etmek üzere "Ficar Savaşları" diye adlandırılmıştır. Detaylı bilgi için tarih kitaplarına bakınız.]

3- [Buas Günü: Buas, Medine-i Münevvere'de bir mıntıkadır. Evslilerle Hazreçliler orada savaşmışlardır. Bu iki kabile arasında büyük bir savaş yapılmıştı. Bu muharebede iki kabilenin eşraf ve büyüklerinden çok sayıda insan ölmüştü.]

4- [Tefsir-i Taberî, c. 13, s. 123.]

5- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 84; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 304.]

Ardından açıklama, *"Kuşkusuz bunda, (belâlara karşı) çok sabreden ve (nimetlere karşı) çok şükreden herkes için ayetler (ibret dolu nişaneler) vardır."* ifadesiyle tamamlanıyor. Yani zorluklar anında çok sabreden ve nimetlere kavuştuğu zamanlarda çok sabreden kimseler için ibret alınacak tablolar vardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Ebu Zer'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Allah, her peygamberi kendi soydaşlarının diliyle göndermiştir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre Nesaî ve Abdullah b. Ahmed -Zevaidu'l-Müsned adlı eserde-, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- Ubey b. Kâ'b'dan, o da Resulullah Efendimizden (s.a.a), *"onlara Allah'ın günlerini hatırlat."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah'ın nimetlerini ve bağışlarını hatırlat."

Ben derim ki: Bu hadiste ayetin anlamsal karşılığının bir kısmına işaret edilmiştir. Aynı anlamı içeren bir hadis, Tabersî ve Ayyâşî tarafından İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir.

Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Abbas ve Cabir b. Abdullah aracılığıyla Peygamberimizden uzun bir hadis rivayet eder. Bu rivayette Peygamberimiz (s.a.a) buyuruyor ki: "Allah'ın günlerinden maksat, nimetleri ve belâlarıdır. Yüce Allah'ın ibret alınacak azapları yani."

Tefsiru'l-Kummî'de şu açıklamaya yer verilir: "Allah'ın günleri üçtür: Mehdi'nin zuhur ettiği gün, ölüm günü ve kıyamet günü."

Ben derim ki: Maksat, Allah'ın büyük günlerini açıklamaktır. Allah'ın mutlak günlerini bunlarla sınırlandırmak değil.

el-Maani adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Müsenna el-Hannat'tan, o da İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah'ın günleri üçtür: Mehdi'nin zuhur ettiği gün, savaş günü ve kıyamet günü." [s. 365, hadis: 1]

Ben derim ki: Bu hadis de önceki hadis gibidir. Rivayetlerde, ayetin anlamsal karşılığı olarak farklı şeylerin sayılmış olması, daha önce sunduğumuz açıklamayı destekleyen bir olgudur.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ط وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَآءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ع ﴿٦﴾ وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزٖيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابٖى لَشَدٖيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ مُوسٰٓى اِنْ تَكْفُرُوٓا اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا لا فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ حَمٖيدٌ ﴿٨﴾ اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذٖينَ مِن قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ ط وَالَّذٖينَ مِنْ بَعْدِهِمْ ط لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ ط جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا اَيْدِيَهُمْ فٖٓى اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوٓا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَآ اُرْسِلْتُمْ بِهٖ وَاِنَّا لَفٖى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ مُرٖيبٍ ﴿٩﴾ قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ط يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ط قَالُوٓا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا ط تُرٖيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿١٠﴾ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ ط وَمَا كَانَ لَنَا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ط وَعلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَآ اَلَّا نَتَوَكَّل عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا ط وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَا اٰذَيْتُمُونَا ط وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ

الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَآ
اَوْ لَتَعُودُنَّ فِى مِلَّتِنَا فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾
وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِى وَخَافَ وَعِيدِ
﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَآئِهِ جَهَنَّمُ
وَيُسْقٰى مِنْ مَآءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَآئِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾ مَثَلُ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِى يَوْمٍ عَاصِفٍ
لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَىْءٍ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

6- Hani Musa kavmine demişti ki: "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizi, size işkencenin kötüsünü tattırmakta ve oğullarınızı sıkça kesip kadınlarınızı (köle edinmek için) diri bırakmakta olan Firavun'un ailesinden kurtardı. İşte bunda, size Rabbinizden büyük bir imtihan vardı."

7- Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti: "Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."

8- Musa da (kavmine) şöyle dedi: "Siz ve yeryüzünde bulunanların hepsi nankörlük etseniz de, (şunu bilin ki) şüphesiz Allah (zatında) ganidir ve övgüye lâyıktır."

9- "Allah'tan başkasının (durumlarının gerçeğini ve detayını) bilmediği sizden öncekilerin; (meselâ) Nuh kavminin, Ad'ın

ve Semud'un ve onlardan sonrakilerin (yok oluş) haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiler de onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar (onları susturmaya çalıştılar) ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz."

10- "Elçileri dediler ki: 'Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?! O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor.' Onlar dediler ki: Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz. Bizi babalarımızın taptığı şeylerden alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin."

11- "Peygamberleri onlara dediler ki: (Evet,) biz de ancak sizin gibi bir beşeriz. Fakat Allah, kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah'ın izni olmadan biz (kendi başımıza) size bir delil (mucize) getirmeyiz. Müminler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler."

12- "Bizi yollarımıza ilettiği hâlde ne diye biz, Allah'a tevekkül etmeyelim? Sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler."

13- "İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: 'Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz.' Bunun üzerine Rableri onlara vahyetti ki: Andolsun, biz zalimleri mutlaka helâk edeceğiz."

14- "Ve sizi onlardan sonra o yere yerleştireceğiz. Bu, benim makamımdan (işlerin yönetimini elinde tutan olmamdan) korkan ve tehdidimden korkan kimseler içindir."

15- "Onlar (peygamberler Allah'tan) yardım ve zafer istediler ve her inatçı zorba ümitsizliğe kapılıp ziyana uğradı."

16- "Onun arkasından da cehennem vardır ve (orada) ona irinli sudan içirilecektir."

17- "Onu yudum yudum içecek, fakat boğazından geçiremeyecek. Her yandan ölüm ona doğru gelecek, ama o ölmeyecek. Arkasından da şiddetli bir azap vardır."

18- Rablerini inkâr edenlerin durumu, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ele geçiremezler. İşte uzak sapıklık budur.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, Allah'ın günlerinde insanlara verilen nimetlerinin ve şiddetli azabının bazı örneklerinden söz ediliyor. Ayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla bu açıklamalar, *"Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti..."* ifadesi hariç, Hz. Musa'nın (a.s) sözleridir. Çünkü burada Musa'nın (a.s) sözleri aktarılıyor. Bu ayetlerde Hz. Musa, Allah'ın mutlak izzetinin, nimetlerin ve azapların indirilmesini gerektirmesi açısından yüce Allah'ın günlerinden bazısını soydaşlarına hatırlatıyor. Sonra ilâhî hikmetin çarpıcı örneklerinden biri olarak bunların her birini kendine en uygun olan yere yerleştiriyor.

6) Hani Musa kavmine demişti ki: "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizi, size işkencenin kötüsünü tattırmakta ve oğullarınızı çokça kesip kadınlarınızı (köle edinmek için) diri bırakmakta olan Firavun'un ailesinden kurtardı. İşte bunda, size Rabbinizden büyük bir imtihan vardı."

Ayetin orijinalindeki "yesûmûnekum" kelimesinin kökü olan "es-sevm" kelimesi, Ragıp İsfahanî'nin dediğine göre, bir şeyi istemek, elde etmek üzere peşine düşüp gitmek demektir. Dolayısıyla gitme ve isteme anlamlarının bileşiminden ibaret bir sözcük olduğunu söyleyebiliriz. Bu ayette ise, sanki azabı tattırma anlamında kullanılmıştır. "Yestehyûne" kelimesinin mastarı olan "el-istihya" ise, hayatta bırakmak, yaşamasını istemek anlamındadır.

Buna göre kastedilen anlam şudur: Ey Peygamber! Allah'ın Aziz (üstün ve galip) ve Hamîd (övülen) oluşunun daha da sağlamlaşıp sabit kılınması için hatırla o zamanı ki Musa, soydaşları olan İsrailoğulları'na şöyle demişti: "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. O gün ki sizi Firavunoğulları'ndan, özellikle Kıptilerden kurtardı. Hâlbuki onlar size işkencenin kötüsünü tattırmayı sürdürüyorlardı, sizin erkek çocuklarınızı sıkça kesiyor, kadınlarınızı da cariye olarak kullanmak üzere sağ bırakıyorlardı. Hiç kuşkusuz bunda, size yönelik Rabbinizden büyük bir sınav ve imtihan vardı."

7) Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti: "Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "et-Teezzün; duyurma, bildirme demektir. 'Âzene ve teezzene' aynı anlamdadırlar. Tıpkı 'ev'ade ve teve'ede (tehdit etti)' gibi." (Alıntı sona erdi.)

"Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti..." ifadesi, *"Hani Musa kavmine demişti ki..."* ifadesine atfedilmiştir. Bu ayetten sonra yer alan *"Musa dedi ki..."* ayetinin, tefsirini sunduğumuz bu ayet karşısındaki konumu, *"Andolsun biz Musa'yı... gönderdik."* ayetinin, *"(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."* ayeti karşısındaki konumuna benzemektedir. Bunun iyice anlaşılması gerekir. Zaten ayetlerin akışına uygun olan da budur.

Bazılarına göre,[1] bu ayet, Hz. Musa'nın (a.s) sözleri arasında yer alır ve yeni bir açıklamanın başlangıcı değildir. Buna göre, bu ifade, *"Allah'ın size olan nimetini"* ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda cümlenin takdirî açılımı da şöyledir: "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Şunu da hatırlayın ki, hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti..."

Bu değerlendirmeye karşı şunu söyleyebiliriz: Eğer söylendiği gibi olsaydı, şöyle söylenmesi daha uygun olurdu: "Hatırlayın; hani Allah sizi kurtarmış, size nimetler bahşetmişti. Ve hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti..." Çünkü ancak böyle bir ifade tarzıyla, olguların sıralanışına riayet edilmiş olurdu.

Bazılarına göre ise,[2] bu ifade, *"Hani sizi... kurtardı."* ifadesine atfedilmiştir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani Rabbiniz şöyle ilan etmişti..." Çünkü bu ilan da başlı başına bir nimettir. Dünya ve ahiret hayırlarının peşinde olanları bu hayırları elde etmeye teşvik eder, onları cesaretlendirir.

Buna karşılık deriz ki: Bu ilan, ancak şükredenler için bir nimet işlevini görür. Diğerleri içinse, azap ve hüsrandan başka bir şey değildir. O hâlde, bu ifadenin hiçbir kayıt ve istisna olmaksızın önceki ifadelerin akışı içinde sunulması uygun değildir.

Dolayısıyla ayetten anlaşılan, bunun, bir yeni açıklamanın başlan-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 85.]

2- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 190.]

gıcı olarak kabul edilmesidir. Yüce Allah bu gerçeği, yani şükrün -ki şükür gerçekte bahşedilen nimetlerin, nimeti bahşedeni hatırlatacak, iyiliğini gösterecek şekilde kullanılmasından ibarettir ve bu da insanda iman ve takva duygularının gelişmesine yol açar- nimetin artışına ve nankörlüğün de azabın şiddetlenmesine neden olması gerçeğini Kur'ân'ın birçok yerinde açıklamıştır. Nitekim Hz. Nuh'un (a.s), Rabbine yakarıp soydaşlarına beddua edişinden şöyle söz ediyor: *"Dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin, mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın."* (Nûh, 10-13)

Ayeti incelediğimiz zaman, ayette bazı müfessirlerin[1] de işaret ettiği gibi, yüce Allah'ın lütfünün göz alıcı örneklerinden birini görüyoruz. Ayette nimet vaadinde bulunulurken ulu Allah bunu açık ve net olarak kendisine nispet ederek, *"mutlaka size (nimetimi) artırırım"* buyuruyor. Buna karşın, azap tehdidini bir ara cümlecik gibi, deyim yerindeyse geçiştirerek, *"hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."* buyuruyor; sözgelimi, "sizi azaba çarptıracağım" demiyor. İşte büyükler vaatte veya tehditte bulunurlarken, genellikle böylesine lütufkâr bir üslup kullanırlar.

Ayetin ifade tarzı mutlaktır, içirdiği vaat ve tehdidin dünya veya ahiretle sınırlandırılmasını gerektirecek bir kanıt yoktur. Zaten iman, küfür, takva ve yoldan çıkma gibi olguların hem dünya, hem de ahiretle ilgili meseleler üzerinde etkili olduklarını Kur'ân'ın açıklamalarından biliyoruz.

Bu ayetten hareketle bazıları,[2] nimet bahşedene şükretmenin (nimet verene teşekkür etmenin) farz olduğu şeklinde bir sonuca varmışlardır. Ancak gerçek şu ki, ayet en fazla şuna delâlet ediyor: Kâfirler küfürlerinden dolayı büyük bir tehlike içindedirler. Çünkü yüce Allah bütün küfürlere karşılık azabın fiilen gerçekleşeceğini açık bir ifadeyle bildirmemiş, *"eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."* demiştir ve örneğin "sizi mutlaka azaba çarptıracağım" dememiştir.

8) Musa da (kavmine) şöyle dedi: "Siz ve yeryüzünde bulunanların hepsi nankörlük etseniz de, (şunu bilin ki) şüphesiz Allah (zatında) ganidir ve övgüye lâyıktır."

1- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 125; Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 191.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 86.]

Yüce Allah bundan önce, mutlak izzetinin, üstün iradesinin bir gereği olarak nimetlerine şükredilmesi durumunda nimetlerini arttıracağını ve nankörlük edilmesi durumunda da azabının şiddetli olacağını ilan suretiyle sunduğu nimetlere şükredilmesini emredince, bunu pekiştirici mahiyette Hz. Musa'nın (a.s) sözlerini örneklendirme amacıyla sundu ve *"Musa dedi ki..."* buyurdu. Bu ifade tarzının, ele aldığımız on ayet hakkında geçerli olduğunu görüyoruz.

Yeryüzünde olanların hepsi nankörlük etseler de, O'nun zengin ve övgüye lâyık olduğu hususuna gelince; O, zatı itibariyle her şeyden ganidir, müstağnidir. Dolayısıyla şükredilmiş olması O'na bir yarar sağlamaz veya nankörlük edilmiş olması O'na bir zarar dokundurmaz. Yarar veya zarar sonuç itibariyle yaptığı eylemden ötürü insanın kendisine dönüktür. Övgüye lâyık oluşuna gelince; bilindiği gibi hamt, hamdeden insanın, diliyle övülen kimsenin fiilinin güzelliğini ve iyiliğini ifade etmesi demektir. Allah'ın fiili ise her açıdan güzeldir, her bakımdan iyidir. O güzeldir ve güzelliği apaçıktır, güzelliğinin saklı kalması imkânsız olduğu gibi, güzelliğini gizlemek de imkânsızdır. Övenler dilleriyle ister söylesinler, ister söylemesinler yüce Allah övgüye lâyıktır, hamdedilendir.

Kaldı ki, her şey varoluşuyla, hatta kâfirler bile O'nun nimetlerine şükretmektedirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsrâ, 44) Dolayısıyla Allah övülendir, övgüye lâyıktır; insanlar O'nu dilleriyle övseler de, övmeseler de. Yine bütün övgüler O'na yöneliktir; öven kişi ister O'nu kastederek övsün, ister başkasını.

9) "Allah'tan başkasının (durumlarının gerçeğini ve detayını) bilmediği sizden öncekilerin; (meselâ) Nuh kavminin, Ad'ın ve Semud'un ve onlardan sonrakilerin (yok oluş) haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiler de onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar (onları susturmaya çalıştılar) ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz."

Bu, Musa Peygamber'in (a.s) sözünün devamıdır. Burada Musa (a.s), soydaşlarına şahısları yok olan, nefes alıp vermeleri duran, izleri silinen, haberleri kesintiye uğrayan geçmiş toplumlarla ilgili Allah'ın

günlerini hatırlatıyor. Ki hiç kimse onların durumunu gerçek anlamıyla, teferruatlı şekilde bilemez; sadece Allah, onlara ne olduğunu tam olarak bilebilir. Nuh'un kavmi, Ad ve Semud kavimleri ve onlardan sonra gelen birçok topluluk gibi.

Buradan hareketle şu iki hususu kavrıyoruz: Birincisi: *"Sizden öncekilerin... haberi size gelmedi mi?"* ifadesinde geçen "nebe'=haber"-den maksat, onların helâk ve yok edilmesi, köklerinin kurutulması ile ilgili haberlerdir. Çünkü "nebe'"; önemsenen, durumuna ilgi gösterilen haber demektir. O hâlde bununla, arkasından gelen *"Allah'tan başkasının bilmediği"* ifadesi arasında bir çelişki yoktur.

İkincisi: *"Nuh kavminin, Ad'ın ve Semud'un"* ifadesi, bir tür örneklendirme mahiyetindedir. *"Allah'tan başkasının bilmediği"* ifadesi, öncesinde yer alan *"sizden öncekiler"* ifadesine ilişkin bir açıklama niteliğindedir. Onları Allah'tan başkasının bilmemesinden maksat, durumlarının gerçek mahiyetinin ayrıntılı olarak bilinmemesi, tarihlerinin tüm ayrıntılarıyla kuşatılmamasıdır.

Bizim yorumumuz ifadenin akışına daha uygun olmakla birlikte, *"Allah'tan başkasının bilmediği"* ifadesinin bir ara cümlecik olması da ihtimal dâhilindedir. Bazılarının söylediği gibi,[1] "vellezîne min ba'dihim=ve onlardan sonrakiler" ifadesinin haberi konumunda olması hususuna gelince, bu analizin çürük olduğu apaçık ortadadır. Bazılarının caiz bildiği gibi,[2] bu ifadenin, "min ba'dihim" ifadesinde yer alan zamirden (hum) hâl olması ve "câethum rusuluhum=peygamberleri onlara getirdiler" ifadesinin de, "vellezîne min ba'dihim" ifadesine ilişkin haber olması ise, bundan da çürük bir görüştür.

"Peygamberleri onlara apaçık deliller getirdiler de onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar" ifadesinden açıkça anlıyoruz ki, peygamberleri onlara hakkı apaçık ortaya koyan, üzerinde hiçbir kapalılık ve şüphe izi bırakmayan kesin kanıtlar getirmişler; ama onlar peygamberlerin ağızlarını açıp hakkı söylemelerine engel olmuş, konuşma yollarını üzerlerine kapamışlardı, konuşmalarına izin vermemişlerdi.

O hâlde, "eydiyehum=ellerini" ve "efvahihim=ağızlarına" ifadelerindeki zamir (hum) peygamberlere dönüktür. Ellerini ağızlarına tıka-

---

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 192.]

2- [age.]

ma ifadesi, peygamberleri susmaya zorlamaktan ve hakkı söylemekten vazgeçmelerini sağlamaktan kinayedir. Sanki onlar kendilerine gelen peygamberlerin ellerini tutup ağızlarının üzerine koymuşlardır ve böylece peygamberlere, susmak zorunda oldukları mesajını vermişlerdir. Bunu, arkasında yer alan *"ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz."* ifadesi de desteklemektedir. Çünkü hiçbir kuşkuya yer bırakmayan ve araştırma yapmaya dahi gerek duyulmayan apaçık kanıt ve çıplak gerçeklik karşısında kuşkudan ve tereddütten söz etmek, ancak inkârcı, kendini beğenmiş, zorba, düşünsel ciddiyetten yoksun ve hak sözü dinlemeye tahammül edemeyen, bu yüzden hakkı söyleyenleri susmaya, konuşmaktan vazgeçmeye zorlayan kimseler tarafından ileri sürülebilir.

Tefsir bilginleri, ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- Bu görüşlerden birine göre, ayetin anlamı şöyledir: Kâfirler peygamberleri yalanlamak ve getirdikleri ilâhî mesajı reddetmek maksadıyla kendi ellerini peygamberlerin ağızlarına bastırmışlar. Dolayısıyla ilk zamir (eydiyehum=ellerini) kâfirlere, ikincisi (efvahihim=ağızlarına) ise peygamberlere dönüktür.[1]

Bizce bu görüş, açık ve gerektirici bir karine olmaksızın iki zamirin döndükleri yerlerin farklılığını gerektirmektedir.

2- Bir diğer görüşe göre, ayetin anlamı şöyledir: Kâfirler ellerini kendi ağızlarının üzerine bastırarak bununla peygamberlere susmalarını işaret etmeyi amaçlamışlardır. Nitekim insanlar, birinin susmasını istedikleri zaman ona bu şekilde işaret ederler. Dolayısıyla her iki zamir de kâfirlere dönüktür.[2]

3- Başka bir görüşe göre, ayetin anlamı şöyledir: "Kâfirler peygamberlerin sundukları ilâhî mesajı duymaktan dolayı duydukları kinin ve öfkenin etkisiyle parmaklarını ağızlarına götürüp ısırdılar."[3] Şu hâlde, önceki görüşü savunanlar gibi bunlar da iki zamiri de kâfirlere döndürüyorlar.

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 193.]
2- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 193.]
3- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 89.]

Ancak bu, ayetin akışından uzak ve ayetin lafzı itibariyle kanıtlanamayacak bir kinayeli yorumdur.

4- Diğer bir görüşe göre, ayette geçen ellerden maksat, kanıtlardır. O hâlde, "eydi" kelimesi, ya bedensel bir organ anlamında "yed=el"in çoğuludur ki, kanıt da bir bakıma el gibi hasmı yakalama ve itme amacıyla kullanılır. Ya da nimet anlamında elin çoğuludur ki, peygamberlerin sundukları kanıtlar, onlar tarafından insanlara sunulmuş nimetler konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam kastedilmiş oluyor: Kâfirler peygamberlerin kendilerine birer nimet olarak sundukları kanıtları, tekrar onların ağızlarına geri tıkmışlardır.(1)

5- Bu yoruma yakın bir yorumu da diğer bazı müfessirler ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre, ayette geçen ellerden maksat, peygamberlerin sundukları nimetlerdir. Bunlar da peygamberlerin ifade ettikleri emir ve yasaklardan ibarettir. Bu açıdan her iki zamir de peygamberlere dönüktür. Anlamı ise şöyledir: Kâfirler, peygamberlerin kendilerine yönelttikleri emir ve yasakları dinlemeden onları yalanladılar.(2)

6- Buna yakın bir diğer görüş de diğer bazı müfessirlerin şu sözleridir: Ayette geçen ellerden maksat, nimetlerdir. "Eydiyehum=ellerini" ifadesindeki zamir peygamberlere dönüktür ve "fî efvahihim=ağızlarına" ifadesinin başındaki "fî" harf-i cerri de "ba" anlamını ifade eder. Zamir ise kâfirlere dönüktür. Yani, kâfirler ağızlarıyla peygamberlerin sundukları nimetleri, yani kanıtları yalanladılar.(3)

Okuyucular, buraya kadar sunduğumuz bu değerlendirmelerin anlaşılmaktan uzak olduklarının farkındadırlar. Allah'ın kelâmı böyle anlaşılmayan ihtimaller içermekten uzaktır, münezzehtir.

"Ve dediler ki: Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz." ifadesi bir bakıma, *"onlar, peygamberlerin ellerini ağızlarına tıkadılar"* ifadesine yönelik bir açıklama gibidir. *"Biz, size gönderileni inkâr ettik."* cümlesi, risaletin özünü oluşturan ilâhî şeriatı inkâr anlamına geliyor. *"Bizi çağırdığınız şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz."* cümlesi ise, peygamberlerin getirdikleri kanıtların ve belgelerin inkârı, çağırıldıkları

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 90.]

2- [age.]

3- [age.]

Allah'ın rububiyetinin birliği (rablikte tekliği) hakkında kuşkularının dışa vurulması anlamına geliyor.

10) "Elçileri dediler ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?! O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor."

Ayetin orijinalindeki "fâtır" kelimesinin kökü olan "el-fetru", Ragıp İsfahanî'nin dediğine göre, bir şeyi boyuna yarmak anlamına gelir. Buna göre "fetartu'ş-şey'e fetran" onu boyuna yardım, "eftare'ş-şey'u futuren ve infetare infitaren" boyuna yarıldı, yarılmayı kabul etti demektir. Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah'a nispet edilerek kullanıldığı zaman ise, bir tür mecazî açıdan meydana getirme, var etme anlamında kullanılır. Sanki yüce Allah, yokluğu bir şekilde yarıyormuş da içinden varlıkları dışarıya çıkarıyormuş gibi. Dolayısıyla bir varlık Allah tarafından yokluğun iki kıyısında tutulduğu sürece belirgin olur ve varlığını sürdürür. Eğer Allah onu orada tutmaktan vazgeçerse bir anda yok olur, ortadan kalkar. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz."* (Fâtır, 41)

O hâlde bazı tefsirlerde rastlandığı gibi, "el-fatru" sözcüğünün, parçaları ve kısımları bir araya getirip bir varlık meydana getirmek anlamına gelen yaratma şeklinde yorumlanması isabetli değildir. Çünkü eğer ayetin orijinalinde geçen "fâtır" sözcüğü, yaratma anlamında kullanılmış olsaydı, bu durumda, *"Gökleri ve yeri yoktan var eden"* ifadesinin içerdiği kanıtın, bir yaratıcının varlığını kanıtlamaya yönelik olması gerekirdi. Oysa böyle bir ihtimal konunun akışından oldukça uzaktır. Çünkü putperestler evrenin bir yaratıcısının olduğunu inkâr etmiyorlardı. Evreni yaratanın Allah olduğunu, O'ndan başka yaratıcının bulunmadığını kabul ediyorlardı. Sadece rububiyetin tekliğini, ibadetin sadece Allah'a sunulmasını kabul etmiyorlardı. Kulluk sunulan tek rabbin Allah olmasını inkâr ediyorlardı. Böyle bir tavır karşısında, Allah'ın göklerin ve yerin yaratıcısı olduğu esasına dayanan bir kanıtın sağlayacağı bir yarar yoktur.

Her hâlükârda, peygamberlerin, *"Elçileri dediler ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?!"* sözleriyle, kâfirlerin, *"Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız*

şey hakkında derin bir kuşku içindeyiz." şeklindeki sözlerine karşılık verilmiştir. Kâfirlerin bu sözlerinin iki inkârı kapsadığını vurgulamıştık: Risaletin inkârı ve rububiyet makamının tekliğinden kuşku duyulması. Bu nedenle peygamberlerin onlara cevap olarak sundukları sözler de inkârın iki kısmını karşılayacak mahiyettedir.

Dolayısıyla peygamberlerin, *"Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?!"* sözleri, rububiyet makamının tekliğini kanıtlamaya yöneliktir. Çünkü şayet sadece kâfirlerin bu tutumlarını olumsuzlamak maksadıyla sunulsaydı ve bir kanıta işaret etme amacı güdülmeseydi, *"Gökleri ve yeri yoktan var eden"* niteliğine işaret etmeye gerek olmazdı. O hâlde bu sıfatın bu bağlamda zikredilmiş olması gösteriyor ki, bu sıfat, Allah'ın rabliğinin tekliğiyle ilgili her türlü kuşkuyu ortadan kaldırıcı bir etkiye sahiptir.

Şunu şöyle açıklayabiliriz: Biz insanlar çevremizi algılayıp akletmeye başladığımız ilk andan itibaren, her biri sınırları belirlenmiş ve diğerinden tamamen ayrı olarak belirginleşmiş çok sayıdaki varlıktan meydana gelen bu gözlemlediğimiz evrenin bir varlığının olduğunu görürüz. Yine bizzat gözlemleriz ki, ne evrenin, ne de evrende yer alan diğer varlıkların varlığı kendilerinden kaynaklanmıyor ve kendi zatlarıyla kaim değildir. Aksi takdirde hiçbir varlık değişmez ve yok olmazdı. Şu hâlde evrenin ve evreni oluşturan parçaların varlığı, aynı şekilde varlıkla ilintili bütün sıfat ve etkiler, başkasından kaynaklanmıştır ve başkasına dönüktür. Bu başkası da ismi ulu olan "Allah" diye isimlendirdiğimizdir.

Dolayısıyla bütün evreni var eden, evrenin bütün parçalarını ortaya çıkaran ve her birinin sınırlarını belirleyip bir başkasından ayrılmasını sağlayan yüce Allah'tır. O, bizatihi mevcuttur ve varlığı sınırlı değildir. Öyle olsaydı, kendisine sınırlandıran birine ihtiyacı olurdu. O hâlde Allah çokluk kabul etmeyen birdir. Çünkü sınırlandırılamayan bir varlık çokluk da kabul etmez.

Yine Allah birliğiyle bütün işleri yöneten, yönlendirendir. Nitekim her şeyi var eden de O'dur. Çünkü O, her şeyin varlığının ve her şeyin varlığıyla ilintili bütün olguların sahibidir. O'ndan başkası hiçbir işte O'na ortak değildir. O'nun dışındaki herhangi bir varlık ne kendisinin ve ne de bir başkasının sahibi değildir. O hâlde Allah her şeyin Rabbidir ve O'ndan başka Rab de yoktur. Tıpkı her şeyin var edicisi olması ve O'ndan başka var edicinin bulunmaması gibi.

Bu, basit zihinlerin bile kavrayabileceği kolay ama eksiksiz bir kanıttır. Hatta fıtratı aracılığıyla gözlemlenen evrenin gerçekliliğinin olduğunu, sofizm (safsatacılık) ve septisizm (kuşkuculuk) kuramları çerçevesinde dile getirildiği gibi evrenin varlığının bir vehimden ibaret olmadığını kavrayan her insanın algılayabileceği bir kanıttır. İşte bu kanıtı algılayan insan, bununla rububiyetin ve ulûhiyetin tekliği sonucuna varır. Putperestlerle sürdürülen bir tartışma bağlamında bu kanıta başvurulmuş olması da bu yüzdendir.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?!"* ifadesini, evrenin bir yaratıcısının bulunduğunu kanıtlama amacıyla sunulmuş bir ifade olduğunu söyleyenlerin(1) ve yine bunun, yönlendirmenin ve planlamanın bitişikliğinden hareketle rabliğin birliğini kanıtlamaya dönük olduğunu söyleyenlerin bu görüşleri yanlıştır. Tam tersine bu ifade, her şeyin varlığının ve varlıklarıyla ilintili tüm etkinliklerin her açıdan Allah ile kaim oluşu gerçeğinden hareketle Allah'ın varlığına yönelik bir kanıttır. Bu da O'nun rabliğinin tekliği sonucunu doğurur. Böylece, *"Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz"* ifadesiyle pekiştirdikleri kuşkuları ortadan kalkmış olur.(2)

Peygamberlerin, *"O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor."* sözleri ise, kâfirlerin, peygamberlere vahiy yoluyla sunulan dini ve semavî şeriatı kastederek, *"Biz kendisiyle gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz"* şeklindeki sözleriyle inkâr ettikleri peygamberliğin deliline yönelik bir işaret içermektedir.

Bunun açıklaması ise şöyledir: Her varlığı türsel kemaline (olgunluğuna) ve mutluluğuna hidayet etmek (yöneltmek), yürürlükte olan ilâhî bir yasadır. İnsan da sözünü ettiğimiz bu evrensel ilâhî hidayetin (yol göstericiliğin) muhatabı konumundaki canlı türlerinden biridir. Dolayısıyla ilâhî lütuf gereği onun mutlu bir hayata yönelmesi kaçınılmazdır. Ancak insanın dünya ile sınırlı olmayan ve ölümle son bulmayan sonsuz bir hayatı vardır. İnsanın dünya hayatındaki mutluluğu; iyi/

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 91.]

2- Onların bu sözleri, Ra'd Suresi'nin 16. ayetinin kapsamında incelediğimiz anlamı da çağrıştırmaktadır: *"De ki: Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine hiçbir yarar ve zarar verme gücüne sahip olmayan veliler mi edindiniz?"*

salih ameller olarak nitelediğimiz yeme, içme, giyinme, cinsel birleşme vs. gibi yaşamsal nimetlerden yararlanmada bütün fizikî güçlerini dengeleyecek şekilde mutmain bir yaşam sürdürmesidir. Ahiretteki mutluluğu ise, dünyada kazandığı hak inanç ve salih ameller esasına dayanan bir hayat yaşamasıdır.

İnsan, kendisine hak esaslı inanç sistemini ve salih amelleri hatırlatan bir fıtratla donatılmış olmasının yanında, kendisini heva ve heveslerin peşinde koşmaya, zulüm ve günah işlemeye teşvik eden toplumsal bir hayat sürdürme özelliğine de sahiptir. Bu yüzden sadece fıtratın hatırlatmada bulunması, insanın inanç ve amelde (teori ve pratikte) dengeli bir hareket tarzını izlemesini sağlayan hak ve adil hukuk sistemine uyması için yeterli olmaz. Yoksa doğuştan fıtrat gibi bir donanıma sahip insan toplulukları ve bireyleri hiçbir şekilde dejenere olmaz, ifsada uğramazlardı.

O hâlde, ilâhî inayet açısından insan türünün, kendisini yapıcılığa, salih amellere ve mutluluğa çağıran fıtrat gibi bir iç donanıma sahip olmasıyla birlikte ilâhî yol göstericiliği algılamasını sağlayacak bir dış desteğe ihtiyacı vardır. Bu da tertemiz insanî bir konum olarak belirginleşen peygamberlik misyonundan başka bir şey değildir. Bu berrak konuma sahip olma sayesinde ise o insan için, hak esaslı inanç sistemi ve salih amel tarzı, ilâhî vahiy ve gaybî hitap aracılığıyla apaçık bir şekilde ortaya çıkar. Ayrıca buna uyan toplumların ve bireylerin dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmalarını garanti altına alır.

Peygamberlik misyonunun temsil ettiği bu ilâhî yol göstericiliğin dünya mutluluğunu garanti edişine gelince, daha önce defalarca söyledik ki, günahlar ile zulümler ve helâkle sonuçlanan ilâhî tepeleme ile cezalandırmalar arasında bir ayrılmazlık, bir gerekircilik (determinizm) vardır. Bir toplum dejenere olmaz, dosdoğru çizgisinden sapmaz ve ifsat olmazsa ve her zaman fıtrî yapıcılık doğrultusunda hareket etmeye devam ederse, helâke uğrama tehlikesini yaşamaz, durup dururken başına cezalandırma amaçlı bir azap inmez ve kendisi için takdir edilen doğal ömrünü tamamlayıncaya kadar mutlu ve gıpta edilen bir hayat yaşar.

İlâhî yol göstericiliğin ahiret mutluluğuna neden olmasına gelince; bilindiği gibi ilâhî davete uymak, diğer bir ifadeyle iman ve takva duygusuna sahip olmak, insan nefsinde yapıcı bir karakter meydana getirir ve insanın ilâhî yol göstericiliğe uyması oranında nefsin üzerine bulaşmış günah kirlerini giderir.

Şu hâlde, yüce Allah'ın her şeyi en güzel şekilde planlayıp yönetmesini ve her varlık türünü kendi mutluluk verici amacına hidayet edip yöneltmesini gerektiren evrensel rububiyeti, insanlara kendi dillerini konuşan, onları iman etmeye ve salih ameller işlemeye davet eden peygamberler gönderme lütfünde bulunmak suretiyle onları desteklemesini gerektirmektedir. Ta ki, onların dünya ve ahiret mutlulukları bu sayede tamamlanmış olsun. Böylece dünyada ilâhî azap ve cezalandırmadan kurtulurlar, ahirette ise ilâhî bağışlamaya uğrarlar, dünyada sahip oldukları iman ve salih amel oranında ilâhî affa uğrarlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaları kavradığın zaman, yüce Allah'ın peygamberlerden aktardığı *"O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor."* ifadesinin, peygamberlik misyonunun kanıtına işaret etmek amacıyla peygamberlerin (hepsine selâm olsun) ağızlarından aktarıldığını açık bir şekilde anlarsın. Yine, *"günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak"* ifadesiyle dinî davetin uhrevî amacına, *"sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için"* ifadesiyle de davetin dünyevî amacına işaret edildiğini bilirsin. Dikkat edilirse, ayetin akışında ahiretle ilgili husus, dünya ile ilgili hustan önce zikredilmiştir. Çünkü bizzat kastedilen ahirettir, odur sürekli kalış yeri.

Peygamberler bu gerçeğe işaret ederlerken, daveti Allah'a nispet ediyorlar. Bunun nedeni, *"bizi çağırdığınız şey"* diyerek daveti peygamberlere nispet eden kâfirlerin sözüne karşı davetin gerçekten kime ait olduğunu göstermektir.

"Günahlarınızdan bir kısmını" ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalinde geçen "min" edatı tab'iziyedir, günahlardan bazısının kastedildiğini gösteriyor. Böyle kullanımın sebebi, bağışlamanın kişi tarafından yerine getirilen itaat ve ibadetle orantılı olduğuna işaret etmek olabilir. Çünkü insan toplulukları kesinlikle sorgulanmalarını gerektiren günah türlerinden büsbütün soyutlanamazlar. Her hâlükârda bağışlanan, toplumun bazı günahlarıdır, tümü değildir. Bu inceliği özellikle anlamak gerekir.

"Bununla kastedilen husus, yüce Allah'ın kendine ait hakları affedeceği, buna karşılık insanların haklarını affetmeyeceğidir."[1] diyen

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 543.]

olursa, ona şu cevabı veririz: Sahih kanallardan Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan, "İslâm kendisinden önce işlenen bütün günahları siler." hadisi bu söylediklerinizi geçersiz kılmaktadır.

Bazıları da, ifadenin orijinalinde yer alan "min" edatının, cümle içinde fazlalık olduğunu, başka bir ayette ifadenin akışı içinde "min" harf-i cerrine yer verilmeksizin, *"günahlarınızı bağışlaması için'* (Saff, 12) buyrulmuş olmasının da bu ihtimali desteklediğini söylemişlerdir.[1] Bunlara vereceğimiz cevap şudur: "Min" harf-i cerrinin cümle içinde işlevsel açıdan fazlalık olması, cümlenin olumsuzlama formatında olması durumlarında söz konusudur, olumlama formatında sunulan cümlelerde değil. "Ma caeni min reculin=bana hiçbir adam gelmedi" gibi. Sonra bazı müfessirlerin de dediği gibi, cümle içinde fazlalık durumunda olan "min" harf-i cerri nekre kelimenin başına gelir, marife kelimenin değil. Kaldı ki, bu iki ayetin kastettikleri hususlar birbirinden farklıdır. Şöyle ki, zahirî itibariyle bütün günahların bağışlandığını bildiren *"günahlarınızı bağışlaması için"* ifadesi, iman ve cihat hususuna yöneliktir. Çünkü bu ifadenin yer aldığı *"Allah ve Resulü'ne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz... O, sizin günahlarınızı bağışlar."* (Saff, 11-12) ayeti, Allah'a iman ve Allah yolunda cihat bağlamında sunulmuştur. Tefsirini sunduğumuz ayete benzer bir ayette, söz konusu resullerin ilki olan Hz. Nuh'un (a.s) ağzından ise şöyle aktarılıyor: *"Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatsın."* (Nûh, 4) Bu ayet, tefsirini sunduğumuz ayetle aynı anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla "min" harf-i cerrinin, tab'iziye olması (bütünden bir kısım anlamını ifade etmesi) zorunludur.

Ayetin yorumu çerçevesinde yapılan değerlendirmelerden birine göre, ["min" edatı tab'iziyedir; fakat] "bir kısım"dan maksat, bütündür ve bu da bir tür mecazî kullanımdır, anlamsal genişlik elde etme amacına yöneliktir.[2] Bir diğer görüşe göre, kastedilen; iman etmeden önce işlenen günahların bağışlanmasıdır, iman ettikten sonra işlenen günahlara gelince, ayette bunlardan söz edilmemiştir.[3] Bir diğer gö-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 93.]
2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 93.]
3- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 196.]

rüşe göre, büyük günahların bağışlanmasıdır. Çünkü büyük günahlar, günahlar bütününün bir kısmını oluşturmaktadır.[1] Bunun gibi birçok yorum ileri sürülmüştür ki, bunlar zayıf değerlendirmelerdir ve bunlara itibar etmek doğru değildir.

Zemahşerî ise, el-Keşşaf adlı eserinde şöyle der: "Eğer, *'günahlarınızdan bir kısmını'* ifadesinin anlamı nedir?' diye sorsan, sana şu cevabı veririm: Bu ifadenin bu şekliyle kâfirlerden başkası hakkında kullanıldığına tanık olmadım Şu ayetler gibi: *'O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın.'* [Nûh, 3-4] Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: *'Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. O'na iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın.'* [Ahkaf, 31] Müminlere hitaben de şöyle buyrulmuştur: *'Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?... O, sizin günahlarınızı bağışlar.'* [Saff, 10-12] Ayetler hakkında araştırma yaparsan, bunlara benzer başka ayetler de bulabilirsin. Bana öyle geliyor ki, böyle bir kullanım, iki hitabı birbirinden ayrı kılmak ve her iki grubun ahirette eşit konumda olacakları şeklinde bir kanaat oluşmasını önlemek içindir." (Alıntı burada sona erdi.)

Zemahşerî sanki şunu demek istiyor: Her iki grubun affedilen günahları aynıdır, yani günahlarının tamamı bağışlanır. Fakat imanın saygın bir makam olmasından dolayı, müminler bağlamında bütün günahların affedilmesinin dile getirilmesi uygun görülmüş, buna karşılık kâfirlere yönelik vaatte ise, günahlarının bir kısmının affedileceği belirtilmiş, gerisinden ise söz edilmemiştir. Günahların bazısının affedilecek olması, diğer bazısının affedilmesiyle çelişmez. Zemahşerî'nin maksadı bu olmalı. Aksi takdirde salt iki hitabı birbirinden ayrı kılmak kesinlikle realiteye aykırı davranmayı gerektirmez.

"Ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için" ifadesinin anlamı ise şudur: Sizi cezalandırmak ve helâk etmek için acele etmez. Bilakis sizi belli bir süreye kadar yaşatarak size uygulanacak cezayı ertelemek ister. Ancak bu belli süre de dolunca artık onu ertelemek mümkün değildir. Allah bu süreyi sizin için belirlemiş, sizin için adını koymuş, tayin etmiştir. O'nun katında söylenmiş söz değişmez.

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 193.]

En'âm Suresi'nin başında iki ecel olduğunu; bunlardan birinin, belirlenmemiş, askıda ve beklemede olan ecel, birinin de adı konulmuş, vakti belirlenmiş olduğunu belirtmiştik.

Bunun kanıtı, yukarıda aktardığımız Hz. Nuh'un soydaşlarına hitaben söylediği sözdür. Yüce Allah, Nuh'un soydaşlarına şöyle dediğini bize anlatıyor: *"Ve belirli bir süreye kadar sizi yaşatsın... Bilinmeli ki Allah'ın tayin ettiği vade gelince, artık o ertelenmez."* (Nûh, 4)

"Onlar dediler ki: Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz. Bizi babalarımızın taptığı şeylerden alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin."

Tefsirimizin ikinci cildinde,[1] peygamberlik misyonuyla ilgili açıklamalarımız kapsamında, mucizenin peygamberlik misyonuna ilişkin genel bir kanıt olduğunu, sıradan insanların itibar ettiği bir kanıt türü olmadığını vurgulamıştık. Özellikle bir tür gayb âlemiyle ilişki hâlinde olmak anlamına gelen vahiy ve peygamberlik, insanların normal ilişkilerinde tanık olmadıkları olağanüstü birer olgu olmaları hasebiyle, bu tür iddialarda bulunanların bu iddialarını kanıtlamaları gerekir. Böyle iddiaları kanıtlamanın yolu da, sözü edilen gaybî iletişimin doğruluğuna delâlet eden olağanüstü bir başka mucize göstermektir. Çünkü benzer şeylere ilişkin hükümler de birdir. Bir kere olağanüstü bir şey gerçekleşebiliyorsa, benzeri bir olağanüstülüğün gerçekleşmesi de aynı oranda mümkündür.

Elçiler (selâm üzerlerine olsun), *"O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor."* sözleriyle genel peygamberlik hususunda kavimlerinden kâfir olanlara karşı delil getirdikleri zaman, soydaşlarından kâfir olanlar, elçilerden sahip kılındıklarını iddia ettikleri peygamberlik misyonuna gerçekten sahip kılındıklarına ilişkin bir kanıt istediler ve *"Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz."* diyerek kanıt isteme hususunda mazur olduklarını anlatmaya çalıştılar ve sonra, *"Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin."* diyerek bir delil yani mucize istediklerini dile getirdiler.

Bu sözle şunu demek istiyorlardı: Diyelim ki, ilâhî hikmet gereği, sizin bizi bağışlanmaya ve rahmete çağırmanızı kabul ettik; ama iddia

---

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri, "Kur'ân Işığında Peygamberlik" bölümünde.]

ettiğiniz gibi bu çağrıyı bize iletmekle görevlendirildiğinizi, bu yetkinin size tanındığını kabul edemeyiz. Çünkü siz de bizim gibi insanlarsınız, bizden farklı, bizden fazla bir tarafınız, bir özelliğiniz yoktur. Eğer salt insan olmak böyle bir niteliği gerektirecek olsaydı, birer insan olarak bizlerin de kendimizde sizin söylediğiniz türden bir misyonun belirtilerini gözlemlememiz gerekirdi. Eğer bu iddiayı ortaya atarken gerçeği söylüyorsanız, buna ilişkin doğruluğu tartışılmaz kesin bir kanıt getirin ve bu kanıt bizim aklımız üzerinde tam bir egemenlik kursun ve bizi sizin peygamberliğinize inanmaya zorlasın. Yani olağanüstü, gaybî bir mucize göstermeniz gerekir. Çünkü iddia ettiğiniz misyon da gaybî ve olağanüstü bir olgudur.

Bununla öncelikle şunu anlıyoruz: Onlar bu sözleri, peygamberlerin böyle bir iddiada bulunmalarını engellemek için söylemişlerdir. *"Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz."* sözleri ise, bu engelleme girişimlerinin dayanağı olarak kullandıkları delil ve kanıtı içermektedir. *"Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin."* sözleri de, açıkça kanıt istediklerini göstermektedir.

İkincisi, *"Bizi babalarımızın taptığı şeylerden alıkoymak istiyorsunuz."* ifadesi, bir bakıma peygamberlik iddiasında bulunulmasını engellemeleri ile bu engellemenin dayanağı kıldıkları kanıt arasında yer verilmiş bir ara cümlecik konumundadır. Anlamı ise şudur: Siz de bizim gibi beşer olduğunuza göre, bize karşı hiçbir konuda üstünlüğünüz yoktur. Dolayısıyla bizim kendimizde gözlemlemediğimiz bir yeteneği ve bizim benzerimiz olan kimselerde tanık olmadığımız bir özelliği sizinle ilintili olarak kabul etmemizin hiçbir mantığı yoktur. Bizim bildiğimiz, birtakım insanların bazı maddî değerlere ve dünyevî hedeflere ulaşmak için böyle fizik ötesi iddialarla ortaya çıktıklarıdır. Dolayısıyla siz bizi, ulusal yasalarımızdan ve ideal yolumuzdan uzaklaştırmak için böyle bir iddiayı ortaya atmış bulunuyorsunuz!

11) "Peygamberleri onlara dediler ki: (Evet,) biz de ancak sizin gibi bir beşeriz. Fakat Allah, kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah'ın izni olmadan biz (kendi başımıza) size bir delil (mucize) getirmeyiz. Müminler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler."

Burada elçiler, soydaşlarının elçiliklerine yönelik sözlerine cevap veriyorlar. Soydaşlarının itirazlarının özü şuydu: Sizin peygamberlik iddianızı kabul etmiyoruz. Çünkü siz de bizim gibi insandan başka bir şey

değilsiniz. Sizin bizden farklı olarak gayb âlemiyle iletişim kurmanızı kolaylaştıracak melekutî, fizikötesi bir kimliğiniz yoktur. Eğer bu tür bir gaybî güce sahip olduğunuz şeklindeki iddianızda doğruysanız, bize apaçık, hemen herkesçe kabul edilecek bir kanıt göstermeniz gerekmektedir.

Elçilerin bu itiraza verdikleri cevabın özü ise şudur: Bizim de sizin gibi insandan başka bir şey olmadığımız doğrudur; ancak bu, sizin vardığınız sonuçtan farklı bir sonucu gerektirmektedir. Diyorsunuz ki: "Sizin de bizim gibi insandan başka bir şey olmamanız, bizde bulunmayan vahiy almak ve peygamber olmak gibi bir özelliğe sahip olmamanızı gerektirmektedir." Buna ilişkin cevabımız şöyledir: İnsanlık temelinde benzer olmamız, bütün insanî somut ve soyut olgunluklar bazında da benzer ve eşit konumda olmamızı gerektirmez. Nitekim düzgün bir fizik yapısı, güzel bir görünüm, aynı şekilde aklî ağırbaşlılık, isabetli düşüncelere sahip oluş, derin kavrayış ve zekâ gibi maddî ve manevî olgunluklar bazı insanlarda bulunurken, diğer bazısında bulunmaz. O hâlde, yüce Allah'ın vahiy indirmek ve risalet misyonunu yüklemek suretiyle bazı kullarına lütufta bulunup bazı kullarına da böyle bir lütufta bulunmaması mümkündür. Çünkü Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur.

Yine diyorsunuz ki: *"Öyleyse bize açık bir delil (mucize) getirin."* Ancak bir mucize göstermek, peygamberin fizikötesi bir kişiliğe ve istediğini yapan gaybî bir güce sahip olmasını gerektirir. Oysa durum böyle değildir. Peygamber de sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. İlâhî risalet ona vahiy yoluyla bildirilir, bunun dışında onun herhangi bir yetkisi ve etkinliği yoktur. Allah dilemedikçe ve bu hususta gerekli izni vermedikçe, bir peygamberin kendi katından bir mucize göstermesi mümkün değildir.

"(Evet,) biz de ancak sizin gibi bir beşeriz." sözüyle peygamberler, soydaşlarının, *"Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz."* şeklindeki sözlerini onaylıyorlar; ama bununla onların vardıkları sonuçtan farklı bir sonuca varmayı amaçlıyorlar. *"Fakat Allah, kullarından dilediğine lütufta bulunur."* ifadesi bir önermeye işaret ediyor ki, istenen sonucu çıkarsamak ancak böyle bir öncülle mümkündür. *"Allah'ın izni olmadan biz (kendi başımıza) size bir delil (mucize) getirmeyiz."* sözü de peygamberlerin soydaşlarına verdikleri cevabı içermektedir. Peygamberler bu cevabı, kendilerinin de onlar gibi birer insandan başka bir şey olmamaları gerçeğinden çıkarsamışlardır.

Üzerinde durduğumuz bu açıklamanın sonunda, *"Müminler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler."* ifadesinin yer almış olması; her şeyi -bu arada mucize göstermeyi- Allah'a döndürme, tek ve ortaksız yetkiyi O'na özgü kılma yolunda ikinci bir kanıt işlevini görecek olan bir olguya işaret etmek amacına yöneliktir. Bu da salt müminlere yönelik bir kanıttır. Bu kanıtın özü ise şudur: Allah'a iman etmek, onların mucize göstermenin sadece Allah'ın gücü dâhilinde olduğuna inanmalarını gerektirmektedir. Çünkü bütün kuvvet ve kudret Allah'a aittir ve O'nun izni olmadan hiç kimsenin bir etkinlik gösterecek bağımsız bir gücü bulunmamaktadır.

Bunun nedeni, O'nun şanı yüce Allah olmasıdır. Her şeyin başlangıcı O'dur, sonu da. Her şey varlığını O'ndan alır. O her şeyin Rabbidir, bütün işleri yönetip yönlendirmenin sahibidir. O'nun izni olmadan bir şey herhangi bir işi yerine getiremez. Çünkü O her şeyin vekili, onlarla ilgili işlerin yöneticisi ve planlayıcısıdır. Bu yüzden müminlerin Rablerini, kendileriyle ilgili her işte vekil kılmaları, hatta kendilerine nispet edilen sıradan amelleri ile ilgili olarak da böyle bir anlayış içinde olmaları bir zorunluluktur. Çünkü her türlü kuvvet Allah'a aittir. Bu yüzden bir peygamberin Allah'ın izni olmadan herhangi bir mucize ve ayet getiremeyeceğine inanmaları onların temel özelliklerinden biridir.

Bu ayet açıkça gösteriyor ki, elçiler (selâm üzerlerine olsun) apaçık kanıt olarak isimlendirilen mucize göstermeyi kendileriyle ilintili olarak bütünüyle olumsuzlamamışlardır, hiçbir şekilde mucize gösteremeyeceklerini iddia etmemişlerdir. Sadece kendi başlarına, yüce Allah'ın izni olmaksızın böyle bir şey yapamayacaklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda yaptıkları iki açıklama ile de bunu kanıtlamak istemişlerdir.

12) "Bizi yollarımıza ilettiği hâlde ne diye biz, Allah'a tevekkül etmeyelim? Sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler."

İfadenin orijinalinin başındaki "ma" harfi, istifham/soru edatıdır ve olumsuzlama amacına yöneliktir. *"Ve kad hedena subulenâ=bizi yollarımıza iletmiştir."* ifadesi, "lena=biz" ifadesindeki zamire (na) ilişkin hâl konumundadır. Nebi ve resullerin yollarından maksat, insanları uymaya ve gereklerini yapmaya davet ettikleri şeriatlardır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki: Bu benim yolumdur; basiret üzere Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyan (basiret sahibi ihlâslı) kimseler*

(birlikte Allah'a davet ediyoruz)." (Yûsuf, 108) Buna göre, tefsirini sunduğumuz ayette şöyle bir anlam kastedildiğini görüyoruz: Biz Allah'a tevekkül etmemede nasıl bir mazerete sahip olabiliriz? Hâlbuki O bizi yollarımıza iletmiştir ve lütufta bulunduğu bunca nimet ve mutlulukla ilgili olarak bizim kendimizden kaynaklanan bir etkinliğimiz yoktur. Mademki bizimle ilgili tamamen hayırdan ibaret olan bu olguları yüce Allah gerçekleştirmiştir, bizim diğer meselelerde de O'na güvenip dayanmamız, tevekkül etmemiz bir zorunluluktur.

Gerçekte bu, Allah'a tevekkül etmenin, bütün işlerin dizginini O'na teslim etmenin gerekliliğini gösteren ikinci bir kanıttır. Burada, Allah'a güvenip dayanmanın zorunluluğunu gösteren eserler ölçü alınarak kanıt sunulma yoluna gidilmiştir. Nitekim önceki kanıtta da bizzat etkenin kendisinin esas alınması yöntemi izlenmişti. Bu kanıtı açacak olursak: Allah'ın bizi yollarımıza iletmiş olması, O'na dayanıp güvenmemizin, tevekkül etmemizin gerekliliğinin kanıtıdır. Çünkü Allah kullarına ihanet etmez. Onlar için hayırdan başka bir şey istemez. Ortada O'na dayanıp güvenmenin zorunluluğunu gösteren somut kanıtlar dururken, O'na güvenip dayanmamanın bizi mazur gösterecek şekilde bir delili de yoktur. Bu yüzden bizim O'na tevekkül etmememizin imkânı yoktur.

Buna göre, bir önceki ayette geçen *"Müminler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler."* ifadesi, müessirin varlığını (imanın oluşunu), eserin varlığının (tevekkül etmenin gerekliliğinin) kanıtı olarak görmeyi esas alan kanıtsama yöntemine (delil-i limmî) bir örnek oluşturmaktadır. *"Bizi yollarımıza ilettiği hâlde ne diye biz, Allah'a tevekkül etmeyelim?"* ifadesi de bir şeyin varlığını (yola iletmeyi), bu varlığın gerektirdiği sonucun (tevekkül etmenin gerekliliğinin) kanıtı olarak görmeyi esas alan kanıtsama yöntemi (delil-i innî) işlevini görmektedir. Kur'ân'ın bu kısacık ifadeyle, üzerinde durup düşünenlere sunduğu bu tatlı açıklama ve zor olmakla birlikte kolay olan bu yöntem üzerinde iyice düşünmen gerekir.

"Sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz." ifadesi, yukarıda açıklanan tevekkül etme zorunluluğuna karşı sabretmeyi vurgulamaya dönük ayrıntı nitelikli bir açıklamadır. Demek isteniyor ki: Allah, bizi yollarımıza ilettiği hâlde biz, O'na inananlar olduğumuza ve O'na tevekkül etmemiz gerektiğine göre, insanları O'na kulluk sunmaya davet ederken sizin bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz, O'na güvenip dayanmaya devam edeceğiz. O dilediği gibi hükmedin-

ceye ve dilediğini yapıncaya kadar bu tavrımızı sürdüreceğiz. Bu tavrı koyarken de, kesinlikle sahip olduğumuz zahirî kuvvete ve manevra kabiliyetine kesinlikle dayanmayacağız.

"Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler." ifadesi, açıklamayı biraz daha ileri götürme amacıyla sunulmuştur. Yani tevekkül eylemini gerçekleştiren herkesin Allah'a tevekkül etmesi gerekir. Bu kişinin mümin veya kâfir olması fark etmez. Çünkü O'nun dışında yol gösterecek kimse yoktur. Ancak gerçek anlamda tevekkül eden bir insan müminden başkası olamaz. Çünkü ancak bir mümin bütün emir ve yetkilerin Allah'ın tekelinde olduğunu bilir. Bir mümin, yapabileceği tek şeyin, emirleri ve yasakları hususunda Allah'a itaat etmek olduğunun bilincinde olur. Emrettiklerini yapmanın ve yasakladıklarından vazgeçmenin kaçınılmaz olduğunu düşünür. Allah'ın razı olduğundan razı olmak, O'nun gazap duyduğu şeylere karşı da buğzetmek gerektiğini hiçbir zaman unutmaz. İşte bu, imanın ta kendisidir.

13) "İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz."

Peygamberlerin soydaşları, onlarla tartışırken düşünsel olarak derin bir açmazın içine girdiler, karşılıklı kanıtlar sunma sürecinde büyük bir hüsrana uğradılar. Bu yüzden içine düştükleri küçük düşürücü durumdan kurtulmak için fütursuzca bu tür tehditler savurmaya başladılar. *"Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız..."* ifadesinde hitap peygamberlere ve onlarla birlikte iman edenlere yöneliktir. Çünkü kâfirler, peygamberler soydaşlarının dinine dönerlerken, onlara iman etmiş grupların tevhit dinine bağlı kalmaya devam etmelerine razı olacak değillerdi. Kaldı ki, yüce Allah Kur'ân'ın bazı yerlerinde kâfirlerin, peygamberlerle birlikte onlara iman edenlerin de eski dinlerine geri dönmelerini istediklerini açıkça ifade etmiştir. Meselâ bir ayette Hz. Şuayb ile ilgili olarak şöyle buyruluyor: *"Onun kavminin kendini beğenmiş önde gelenleri, 'Ey Şuayb, ya seni ve seninle birlikte inananları kentimizden sürüp çıkarırız veya dinimize dönersiniz.' dediler."* (Â'raf, 88)

"Ya da bizim dinimize geçersiniz." ifadesinin orijinalindeki "le-teûdunne" kelimesinin kökü olan "âde" fiili, nakıs (eksik) bir fiildir ve (bir hâlden diğerine) intikal etmek, dönüşmek anlamına gelir. Bir durumdan

başka bir duruma geçmek yani. Geçilen bu durumun ister daha önce bir geçmişi olsun, ister olmasın fark etmez. Bunun mutlaka daha önce üzerinde olunan bir duruma yeniden dönmek anlamını ifade etmediğinin kanıtı, bazılarının da söylediği gibi,[1] burada "fî milletina" şeklinde bir ifadenin kullanılmış olmasıdır. Eğer geri dönmek anlamında kullanılmış olsaydı, "ilâ milletina" denilmesi gerekirdi.

Buradan da anlıyoruz ki, bazılarının,[2] "Ayetin zahiri peygamberlerin peygamberlikle görevlendirilmeden önce soydaşlarının dini üzerinde olduklarını gösteriyor. Kâfirler, onları daha önce üzerinde bulundukları eski dinlerine geri dönmeye zorlamışlardı." şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır.

Kaldı ki, soydaşları özellikle peygamberlere hitap etmiyorlardı. Tersine onlarla birlikte iman edenlere de hitap ediyorlardı ki, bunlar daha önce kâfirlerin dinleri üzereydiler. Şu hâlde, hem onlara, hem de peygamberlere yönelik bir hitap bağlamında onların tekrar önceki dinlerine dönmelerini istemeleri -"âde" fiilinin geri dönmek anlamında kullanıldığını esas alırsak-, çoğunluğun önceki durumunun esas alınmasından doğan bir kullanım hasebiyledir.

Ayette, edebî sanatların etkileyici bir örneğine tanık oluyoruz. Şöyle ki, yemin edatı olan "lâm" ile pekiştirme edatı olan "nûn", şıkların her ikisinde de kullanılmıştır: *"Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz."* Oysa eksik kalan bir ihtimali de zikretmek amacıyla kullanılan "ev" edatı, istisna anlamını ifade eder. Bu durumda da "ya da bizim milletimize, vallahi geçersiniz" demenin anlamı olmaz. Fakat dönmeleri ihtimali, ancak kâfirlerin zorlaması sonucu olacağından dönme anlamındaki "âde", döndürme anlamındaki "iâde" anlamını ifade eder. Böylece *"ya da bizim dinimize geçersiniz."* ifadesi şıklardan biri olarak belirginleşmiş olur. Bu açıdan ifadenin başına yemin edatı olarak "lâm" harfi ile pekiştirme edatı olarak "nûn" harfinin yer alması gramer kurallarına uygundur. Buna göre şöyle bir anlam belirginleşiyor: "Allah'a yemin ederiz ki, ya sizi yurdumuzdan çıkarırız ya da sizi dinimize döndürürüz."

1- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 128; el-Keşşaf, c. 2, s. 544; Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 199.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 100.]

13-14) "Bunun üzerine Rableri onlara vahyetti ki: Andolsun, biz zalimleri mutlaka helâk edeceğiz. Ve sizi onlardan sonra o yere yerleştireceğiz. Bu, benim makamımdan (işlerin yönetimini elinde tutan olmamdan) korkan ve tehdidimden korkan kimseler içindir."

Ayetin orijinalindeki birinci (ileyhim) ve ikinci (rabbuhum) çoğul zamirler peygamberlere dönüktür, üçüncü çoğul zamir (ba'dihim) de kâfirlere dönüktür. Bunu ayetin akışından anlıyoruz. Kâfirlerden söz edilirken *"zalimler"* olarak nitelendirilmeleri, işledikleri zulümlerin helâk edilmelerine sebep olduğunu vurgulamak içindir. Çünkü hüküm nitelikle ilintilendirildiği zaman nedensellik yasasına işaret etmiş olur. Nitekim *"Bu, benim makamımdan korkan ve tehdidimden korkan kimseler içindir."* ifadesi de korkmanın, yerleştirilmeye neden oluşturduğuna işaret etmektedir.

Ayetin orijinalinde yer alan "makamî" kelimesi, mimli mastardır. Bununla yüce Allah'ın bütün işler üzerinde kaim oluşu kastedilmiştir. Ya da ism-i mekândır ve bununla yüce Allah'ın bütün işler üzerinde kaim oluşunun mertebesi kastedilmiştir. Allah'ın tehdidinden maksat da, O'nun, emirlerine karşı çıkanlar için hazırladığı azaptır.

O hâlde, ayette işaret edilen Allah'ın makamından korkmak ile Allah'ın, kullarının bütün işlerini yönetip yönlendirdiği, bütün kullarını idaresi altına aldığı gerçeğini göz önünde bulundurarak O'ndan sakınma kastedilmiştir. O'nun tehdidinden korkmak ile de, Allah'ın nebileri ve resulleri aracılığıyla kullarını emirlerine karşı gelmekten sakındırdığını göz önünde bulundurarak O'ndan sakınma kastedilmiştir. Dolayısıyla her iki durumda da anlam gelip sakınma (takva) olgusuna dayanıyor ve el-Keşşaf adlı tefsirde de işaret edildiği gibi, tefsirini sunduğumuz bu ayet Musa Peygamber'in soydaşlarına söylediği şu sözle örtüşüyor: *"Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Yeryüzü Allah'ındır; onu kullarından dilediğine miras kılar. Mutlu son, kötülüklerden sakınanlarındır."* (A'râf, 128)

Dolayısıyla şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: Peygamberlerin Rabbi onlara şöyle vahyetti: -Ayette rablik sıfatı onlara nispet edilmiş olarak kullanılmıştır. Bununla peygamberlerin Allah'ın rahmetini ve inayetini gerektiren tevekkülleri esas alındığı anlaşılıyor- Andolsun, sizleri tehdit eden şunları, işledikleri zulümlerden dolayı helâk

edeceğiz ve sizi uzaklaştırmakla tehdit ettikleri şu ülkeye sizi yerleştireceğiz ve sizi oraya vâris kılacağız. Çünkü siz benden ve benim tehdidimden korkma niteliğine sahipsiniz. Biz böyle yaparız ve sakınan kullarımızı yeryüzüne böyle vâris kılarız.

15) "Onlar (peygamberler Allah'tan) yardım ve zafer istediler ve her inatçı zorba ümitsizliğe kapılıp ziyana uğradı."

Ayetin orijinalindeki "isteftehû" kelimesinin mastarı olan "istiftah" kelimesi, fetih ve yardım istemek demektir. "Hâbe" kelimesinin kökü olan "haybet"; umudun kesilmesi, hüsrana uğramak ve helâk olmak anlamına gelir. "Anîd" dik kafalı ve inatçı demektir. "el-Muanid" kelimesi buradan gelir ve aynı anlamı taşır.

"İsteftehû=yardım ve zafer istediler" kelimesindeki zamir, peygamberlere dönüktür. Yani peygamberler bütün maddî sebeplerin her yandan kesildiğini, artık zalimlerin zulümlerini ileri boyutlara vardırdıklarını, dik kafalı inatçıların inatlarının kırılmasına imkân kalmadığını görünce, Allah'tan yardım ve zafer istediler. Nitekim bir ayette Hz. Nuh'un şöyle dediği aktarılıyor: *"Ben yenik düştüm, bana yardım et."* (Kamer, 10) "İsteftehû" kelimesindeki zamirin peygamberlerle kâfirlere birlikte yönelik olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü kâfirler de ısrarla peygamberlerden, kendilerini tehdit edip durdukları ve aralarındaki meseleyi çözüme kavuşturacağını söyledikleri azabı bir an önce başlarına indirmesini isteyip duruyorlardı. *"Bu fetih ne zaman?..."* (Secde, 28) *"Bu tehdit ne zaman gerçekleşecektir?"* (Yâsîn, 48) ayetlerinde kâfirlerin bu yaklaşımlarına işaret edilmiştir. Bu durumda şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Hem peygamberler, hem de kâfirler fetih ve yardım istediler. Sonunda zorbalar hüsrana uğradı. Bir anda kökleri kurutuldu.

16-17) "Onun arkasından da cehennem vardır ve (orada) ona irinli sudan içirilecektir. Onu yudum yudum içecek, fakat boğazından geçiremeyecek. Her yandan ölüm ona doğru gelecek, ama o ölmeyecek. Arkasından da şiddetli bir azap vardır."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: "Sadîd, yaradan akan irin demektir. Bununla cehennemde içtikleri su açıklanıyor. 'et-Tecerru', bir içeceği peş peşe yudumlayarak içmek demektir. 'el-İsağatu', içeceği boğazdan aşağı akıtmak, yutmak anlamına gelir. Araplar, 'Sağe'ş-şerabu=içecek boğazdan geçti', 'eseğtuhu=Onu boğazdan geçirdim." Ayette geçen diğer kelimelerin anlamı ise açıktır.

18) Rablerini inkâr edenlerin durumu, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ele geçiremezler. İşte uzak (koyu) sapıklık budur.

Fırtınalı gün deyimi ile şiddetli rüzgârların estiği gün kastedilmiştir. Kâfirlerin amelleri, neden oldukları sonuçları itibariyle fırtınalı bir günde şiddetli rüzgârın savurduğu küle benzetilmiştir. Böylece kâfirlerin işledikleri amellerin boş olduğu, mutluluk açısından olumlu bir sonuç vermediği anlatılıyor. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Onların yaptıkları her bir işi ele alırız, onu saçılmış zerreler hâline getiririz."* (Furkan, 23) Buna göre, kâfirlerin amelleri şiddetli rüzgârların estiği bir günde etrafa savrulan küller gibidir. Her tarafa dağılıp giderler ve geride hiçbir eser kalmaz. İşte amelleri bakımından durumları buna benzer.

Bu bakımdan, cümlenin akışı içinde takdirî bir ifadeye yer vermeye ve cümleyi, "Kâfirlerin işledikleri amellerin örneği şudur..." şeklinde yorumlamaya gerek yoktur. Görüldüğü kadarıyla ayet, Musa Peygamber'in (a.s) sözlerinin devamından ibaret değil, ondan nakledilen sözlerden çıkarılan bir sonuç gibidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muaviye b. Vehb'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Kime şükretme özelliği bahşedilmişse, ona nimette bolluk bahşedilmiştir. Yüce Allah, *'Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım.'* buyurmuştur." [c. 2, s. 78]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebu Dünya ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- Ebu Züheyr Yahya b. Utarid b. Mus'ab'dan, o da babasından şöyle rivayet etmiştir: Resulullah Efendimiz (s. a.v) buyurdu ki: "Bir kimseye dört şey verilip de diğer dört şeyin verilmemiş olması söz konusu değildir. Birine şükretme özelliği verilmişse, nimetin artırılması engellenmiş olmaz. Çünkü yüce Allah, *'Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım.'* buyurmuştur. Bir kişiye dua (etme isteği) verilmişse, duanın kabulü engellenmiş olmaz. Çünkü Allah, *'Bana dua edin, size icabet edeyim.'* [Mü'min, 60] buyurmuştur. Birine istiğfar (bağışlanma dileğinde bulunma isteği) verilmişse, bağışlanma engellenmiş olmaz. Çünkü yüce Allah, *'Rabbinizden bağışlanma isteyin; çünkü O bağışlayıcıdır.'* [Nûh, 10] buyur-

muştur. Bir kimseye tövbe etme fiili verilmişse, tövbenin kabulü engellenmiş olmaz. Çünkü Allah, *'O, kullarının tövbesini kabul edendir.'* (Şûrâ, 25) buyurmuştur.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym el-Hilye adlı eserinde Malik b. Enes kanalıyla Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den şöyle rivayet etmiştir: Süfyan-i Sevrî ona dedi ki: "Bana bir şeyler anlatmadığın sürece yerimden kalkmam." Cafer ona dedi ki: "Seninle konuşurum. Fakat sana çok şey anlatmanın bir faydası yoktur. Ey Süfyan! Allah sana bir nimet verdiyse ve sen de bu nimetin kalmasını ve devam etmesini istiyorsan, nimete hamdetmeyi ve şükretmeyi artır. Çünkü Allah kitabında şöyle buyurmuştur: *'Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım.'* Eğer rızkın sana ağır ağır geldiğini düşünüyorsan, bağışlanma dilemeyi artır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: *Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayandır. Üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin,* -dünyada ve ahirette[1]- *mallarınızı ve oğullarınızı çoğaltsın. Size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın."*

"Ey Süfyan, şayet sultandan veya bir başkasından sıkıntı verici, üzüntüye neden olan bir harekete maruz kaldıysan, sık sık 'Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh (kuvvet ve kudret sadece Allah'ındır)' de. Çünkü bu cümle, insanın önünde kapılar açan bir anahtar ve cennet hazinelerinden bir hazinedir."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok rivayet, hem Şiî, hem de Sünnî kaynaklardan aktarılmıştır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ömer b. Yezid'in şöyle dediğini rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Ne kadar büyük olursa olsun, her nimetin şükrü, Allah'a hamdetmendir." [c. 2, s. 79, hadis: 17]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hammad b. Osman'dan şöyle aktarır: İmam Cafer Sadık (a.s) bir gün mescitten çıktığında, binek hayvanının kaybolduğunu gördü. Bunun üzerine dedi ki: "Eğer Allah, hayvanımı bana geri verirse, O'na lâyık olduğu şekilde şükredeceğim." Çok geçmeden birileri binek hayvanını bulup ona ge-

---

1- Rivayetin geçtiği orijinal nüshada da böyle geçiyor. Fakat dikkat edilirse, "ahirette" sözcüğünün fazlalık olup "ırmaklar" ifadesinden sonra bir açıklama notu olarak yer almış olması gerekmektedir.

tirdi. Bineğini gören İmam, “Allah’a hamdolsun!” dedi. Bunu duyan birisi İmam’a dedi ki: “Kurban olduğum, ‘Allah’a lâyık olduğu şekilde şükredeceğim.’ dememiş miydiniz?” İmam buyurdu ki: “Allah’a hamdolsun, dediğimi duymadın mı?” [c. 2, s. 79, hadis: 18]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir’den şöyle aktarır: İmam Cafer Sadık’a (a.s) dedim ki: “Şükretmenin bir sınırı var mıdır ki, kul bu sınıra riayet edince şükretmiş sayılsın?” Buyurdu ki: “Evet, şükrün bir sınırı vardır.” Dedim ki: “Nedir?” Buyurdu ki: “Aile ve mal ile ilgili olarak sahip olunan her nimete karşı ‘Elhamdülillah (Allah’a hamdolsun)’ söylemektir. Eğer Allah’ın kendisine bahşettiği nimette başkasının hakkı varsa, onu eda etmelidir. Nitekim yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: *‘Bunu bizim hizmetimize vereni tespih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik.’* [Zuhruf, 13], *‘Rabbim! Beni bereketli biri yere indir. Sen iskân edenlerin en hayırlısısın.’* [Mü’minûn, 29], *‘Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından hakkıyla yardım edici bir kuvvet gönder.’* [İsrâ, 80]” [c. 2, s. 79, hadis: 12]

Tefsiru’l-Ayyâşî’de Ebu Vellad’dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık’a (a.s) dedim ki: “Bize verilen şu nimet (Ehlibeyt), Allah tarafından bize sunulmamış mıdır? Yüce Allah’ın da, *‘Eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi artırırım.’* buyurduğu gibi, bize bahşedilen bu nimetten dolayı şükretsek ve hamdetsek bu nimet daha da artırılır mı?” Buyurdu ki: “Evet, bir kimse Allah’a, sunduğu nimetlerinden dolayı hamdetse, şükretse, bu nimetin O’ndan olduğunu, başkasından olmadığını bilse, Allah o nimeti artırır.”

Ben derim ki: Bu son iki rivayet, şükür olgusunu en güzel şekilde açıklamaktadır. Daha önce yaptığımız açıklamalar ile de örtüşmektedir. Demiştik ki: Şükür; inanç, söz ve eylem olarak nimeti izhar edip göstermek demektir. *“Ve Rabbinin nimetini an.”* (Duhân, 11) ayetinin mutlak ifadesi de bunu desteklemektedir.

Tefsiru’l-Kummî’de müellif şöyle anlatıyor: Bana babam merfu olarak Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet etti: “Kim komşusuna, evine göz koyarak eziyet ederse, Allah eziyet ettiği komşusunu onun evine vâris kılar. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: *İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: ‘Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz.’ Bunun üzerine Rableri onlara*

vahyetti ki: Andolsun, biz zalimleri mutlaka helâk edeceğiz. Ve sizi onlardan sonra o yere yerleştireceğiz."

Mecmau'l-Beyan ve Ruhu'l-Maani adlı tefsirlerde Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bir kimse komşusuna eziyet ederse, Allah o komşusunu onun evine vâris kılar."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Durays, Ebu Miclez'den şöyle rivayet etmiştir: Adamın biri Ali b. Ebu Talib'e dedi ki: "Ben, insanlar içinde nesep bilgisi bakımından en bilgin kimseyim." Hz. Ali dedi ki: "İnsanlar içinde nesepleri en iyi bilen sen olamazsın." Adam dedi ki: "Hayır ben, nesepleri en iyi bilen kimseyim." Hz. Ali ona şu karşılığı verdi: "*Ad'ı, Semud'u... ve bunlar arasındaki birçok kuşağı da (helâk ettik).* [Furkan, 38] ayetini duymadın mı? " Adam, "Ben o birçok kuşağı da bilirim." dedi. Hz. Ali, "*Allah'tan başkasının (durumlarının gerçeğini ve detayını) bilmediği sizden öncekilerin; (meselâ) Nuh kavminin, Ad'ın ve Semud'un ve onlardan sonrakilerin (yok oluş) haberi size gelmedi mi?* ayetini duymadın mı?" dedi. Adam verecek cevap bulamadı.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Sadîd, ateşe atılan zina eden kadınların cinsel organlarından akan kan ve irindir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Tirmizî, Nesaî, İbn Ebu Dünya -Sıfatu'n-Nar adlı eserde-, Ebu Ya'la, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, Taberanî, Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde-, İbn Mürdeveyh -sahih olduğunu belirterek-, Beyhakî -el-Ba'su ve'n-Nüşur adlı eserde- Ebu Ümame'den, o da *"Ve (orada) ona irinli sudan içirilecektir. Onu yudum yudum içecek"* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: "Bu kimse irinli suya yaklaştırılır, fakat ondan tiksinir. İrinli suya iyice yaklaştığı zaman yüzü kavrulur, kafasının derisi soyulur. Bu irinli suyu içtiği zaman içindeki bağırsaklar parçalanarak makatından dışarı dökülür. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Bağırsakları parça parça edecek kaynar su içirilen kimse.'* [Muhammed, 15] Yine şöyle buyurmuştur: *'Susuzluktan imdat dileyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir.'* [Kehf, 29]"

Tefsiru'l-Kummî'de ele aldığımız bu son ayetle ilgili olarak şu rivayete yer veriliyor: "Adam bu suya yaklaştırılır, o ise tiksinerek geri

kaçar. İyice yaklaştığında yüzü kavrulur, kafasının derisi soyulur. Bu irinli sudan içtiğinde bağırsakları paramparça olur. Ayaklarının dibi de şerha şerha yarılır. Bu gibi insanlardan kimisinden dere gibi irin ve kan akar..."

Aynı eserde Ebu'l-Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "[15. ayetin orijinalinde yer alan] 'anîd' kelimesi, haktan yüz çeviren, gerçeğe sırtını dönen kimse demektir."

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ط اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ
بِخَلْقٍ جَدٖيدٍ لا ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزٖيزٍ ﴿٢٠﴾ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ
جَمٖيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰۤؤُا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوۤا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ
عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ ط قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ ط سَوَۤاءٌ
عَلَيْنَاۤ اَجَزِعْنَا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحٖيصٍ ع ﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ
لَمَّا قُضِیَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْ ط وَمَا
كَانَ لِیَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّاۤ اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لٖی فَلَا تَلُومُونٖی
وَلُومُوۤا اَنْفُسَكُمْ ط مَاۤ اَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَاۤ اَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَّ ط اِنّٖی كَفَرْتُ بِمَاۤ
اَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ ط اِنَّ الظَّالِمٖينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٢٢﴾ وَاُدْخِلَ الَّذٖينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖی مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا
بِاِذْنِ رَبِّهِمْ ط تَحِيَّتُهُمْ فٖيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا
كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِی السَّمَاۤءِ لا ﴿٢٤﴾
تُؤْتٖیۤ اُكُلَهَا كُلَّ حٖينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَا ط وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبٖيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبٖيثَةٍنِ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ
الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾ يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ

فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ ۚ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا
يَشَاۤءُ ۟ ﴿٢٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا وَاَحَلُّوا قَوْمَهُمْ
دَارَ الْبَوَارِ ۙ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ ۚ يَصْلَوْنَهَا ۗ وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ
اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ ۗ قُلْ تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾ قُلْ
لِعِبَادِىَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً
مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِىَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ
الْاَنْهَارَ ۚ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَاۤئِبَيْنِ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ
وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ ۗ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا
تُحْصُوهَا ۗ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ۟ ﴿٣٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

19- Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin (bilmedin) mi? Dilerse sizi ortadan kaldırıp (yerinize) yeni bir halk getirir.

20- Bu iş, Allah'a güç değildir.

21- (Kıyamet gününde) topyekûn Allah'ın huzuruna çıkarlar ve zayıflar (tebaalar) büyüklük taslayanlara (önderlerine) derler ki: "Şüphesiz biz (dünyada) size uyanlardık. Şimdi Al-

lah'ın azabından bir şeyi savmada sizin bize yararınız olacak mı?" Onlar derler ki: "Eğer Allah bizi (azaptan kurtulacağımız) bir yola iletseydi, biz de sizi iletirdik. Artık sızlansak da, sabretsek de birdir; bizim için kaçacak bir yer yoktur."

22- İş bitince, Şeytan (İblis) der ki: "Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum, ama size karşı sözümde durmadım (yalancı çıktım). Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın. (Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz (aramızda hiçbir bağ yoktur). Kuşkusuz ben, önceden (dünyada iken) beni (itaatte) Allah'a ortak koşmanızı inkâr etmiştim (bundan uzak olduğumu söylemiştim). Şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır."

23- İman eden ve iyi işler yapanlar ise, altından ırmaklar akan cennetlere sokulurlar; orada, Rablerinin izniyle ebedî kalırlar. Oradaki birbirine karşı dirlik temennileri "selâm"dır.

24- Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü (hak ve tevhit içerikli inancı), kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı.

25- (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara örnekler verir.

26- Kötü sözün (batıl ve şirk içerikli inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.

27- Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır. Allah, zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar.

28- Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi?

29- Girecekleri cehenneme (yerleştirenleri)? Ve o ne kötü bir yerleşmedir!

30- (İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular. De ki: "Yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur."

31- İman eden kullarıma de ki: "Ne alışverişin, ne de dostluğun olmadığı gün gelmeden önce, namazı dosdoğru kılsınlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizlice ve açıktan infak etsinler."

32- (Rabbiniz O) Allah'tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirip onunla sizin için meyvelerden rızık çıkardı, O'nun emriyle denizde hareket etmesi için gemileri emrinize verdi ve ırmakları da emrinize verdi.

33- Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi, geceyi ve gündüzü de emrinize verdi.

34- Ve size istediğiniz her şeyden (tümünü veya bir kısmını) verdi. Allah'ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz. Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubu, Hz. Peygamber'e (s.a.a) hitap tarzında ardarda insanlara yöneltilen uyarılar içermektedir. *"Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin mi?"*, *"Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi?"*, *"Allah'ın nimetini nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi?"* gibi.

Bu uyarı amaçlı ifadelerde yüce Allah, yaratılışın hak ilkesine dayandığını, hak üzere olduğunu insanlara hatırlatıyor. Buna göre herkes Allah'ın huzuruna çıkacaktır. Hak doğrultusunda hareket edenler, hakka inananlar ve hakka amel edenler mutluluğa ve cennete ereceklerdir. Batıla uyanlar, şeytana kulluk edenler ve göstermelik güçlerine ve sanal üstünlüklerine kanıp büyüklük taslayan zorbalara ve tağutlara itaat edenler de kendilerinden ayrılmaz bir bedbahtlığa mahkûm olacaklardır. Sonra bu zorbalara uyan cinler ve insanlar kıyamet günü bunlarla hiçbir ilişkilerinin olmadığını söyleyerek onlardan uzaklaşmaya çalışacaklardır. Hiç kuşkusuz, bütün galibiyet ve övgü Allah'ındır.

Ardından insanların bu şekilde iki gruba ayrılmalarının; hayat tarzlarının, yaşam sistemlerinin ikiye ayrılmış olmasından kaynaklandığı hatırlatılıyor: Hidayet esaslı hayat düzeni ve sapıklık esaslı hayat düzeni. Hidayet müminin ayrılmaz özelliği iken, sapıklık da zalimin ayrılmaz özelliğidir. Buna karar veren ise, dilediğini yapan yüce Allah'tır. Hiç kuşkusuz, bütün üstünlük ve övgü Allah'ındır.

Sonra helâk olan geçmiş toplumlar ve onların üstün iradeli ve övgüye lâyık Allah'ın nimetlerine nankörlük etmelerinden dolayı uğradıkları yıkım hatırlatılıyor. Bu bağlamda varlık âlemini sayılmayacak kadar çok nimetlerle dolduran Allah'ın bu sayısız nimetlerine karşılık nankörlük eden insanlar, işledikleri zulümlerden ve küfürden dolayı azarlanıyorlar, kınanıyorlar.

19) Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin (bilmedin) mi?

Ayetin orijinalindeki "tere" fiilinin kökü olan "rüyet=görmek" ile, kesin bilgi kastedilmiştir. Çünkü göklerin ve yerin yaratılış niteliğiyle ilintili olmaya elverişli fiil gözle görmek değil, bilmektir.

Karşıtı batıl fiil olan "hak fiil", onu gerçekleştiren kimsenin onda istediği bir amacının olması ve fiilin bizzat kendisinin o amaca doğru yönelmesi demektir. Şu, gözlemlenen bir realitedir ki, her varlık türü, daha varoluşunun ilk anından itibaren kendisi için belirlenen bir amaca yönelir, bu amaca ulaşmak için başka hiçbir hedefi, bir çabası olmaz. Sonra bu varlıkların bir kısmının diğer bazı varlıkların amacını oluşturduklarını, yani oluşumunu gerçekleştirirken bazı varlıkların diğer bazı varlıklardan yararlandıklarını, oluşunu ve kalışını onlarla bütünlediğini gözlemliyoruz. Sözgelimi bitkiler topraktaki elementlerden, hayvanlar bitkilerden... yararlanırlar. Nitekim yüce Allah bu realiteye şöyle işaret etmektedir: *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece hak ile yarattık. Fakat onların çoğu bilmiyorlar."* (Duhân, 39), *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. "* (Sâd, 27)

Dolayısıyla her an bir yaratılış aşaması vuku bulmakta ve her an yaratılış gayelerinden biri gerçekleşmektedir. Bu durum, ötesinde başka gaye bulunmayan son gayeye varıncaya kadar devam edip gidecektir. İşte buna Allah'a dönüş adı verilir: *"Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir."* (Necm, 42)

Kısaca özetleyecek olursak; bir fiil, failin fiiliyle yöneldiği ve ona doğru fiiliyle bir yöneliş içinde olduğu bir olguyla irtibatlı olduğu zaman hak niteliğini alır. Fakat failin işlediği bir fiilin kendisinden öte istenen bir gayesi yoksa bu, batıl bir fiildir. Batıl bir fiil de belli bir düzene ve tertibe sahip ise, buna oyun denir. Tıpkı çocukların herhangi bir amaç gütmeksizin belli düzen ve tertip içinde birtakım hareketler gerçekleştirmek suretiyle oyun oynamaları gibi. Bunu yaparken, çocukların bir tek gayeleri vardır; o da içten gelen bir dürtüyle zihinlerinde oluşan fiilin şeklini kendi oyun dünyalarında kurgulamaktır.

Allah'ın fiili (âlemi yaratması) ise, hak ile beraberdir, ondan ayrılmazdır. Dolayısıyla göklerin ve yerin yaratılışı, bu yaratılışın yok olmasından sonra geride daha önce olmayan bir gerçek âlem bırakır. Eğer böyle olmasaydı, batıl olurdu ve onun için ne bir eserden, ne de geride bıraktığı bir varlıktan söz edilebilirdi. O takdirde içerdiği benzersiz bir düzen ile şu gözlemlediğimiz âlem, yüce Allah'ın edindiği bir oyun gibi belirginleşirdi. Sıkıntıdan bunalmışken, bir parça soluklanmak veya bir derdinden bir süre için sıyrılmak ya da yalnızlıktan kurtulmak için bir süre oyalanmak maksadıyla ihtiyaç duyulan bir oyun gibi. Oysa yüce Allah üstün güç sahibidir ve her türlü övgüye lâyıktır; hiçbir şekilde bir şeye ihtiyaç duymaz, fakirlik ve yoksulluk eztikliğini, zelilliğini yaşamaz.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, "bi'l-hak=hak ile" ifadesinin orijinalinin başındaki "ba" harf-i cerri, beraberlik anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla bazılarının, "Ba harfi, sebep bildirmektedir veya alet anlamını içermektedir, buna göre de kastedilen anlam şudur: Allah'ın gökleri ve yeri hak sözüyle veya hak gayesiyle yarattığını görmedin mi?"[1] şeklindeki değerlendirmeleri yersizdir.

19-20) Dilerse sizi ortadan kaldırıp (yerinize) yeni bir halk getirir. Bu iş, Allah'a güç değildir.

Yani Allah'a zor gelmez, O'nun açısından altından kalkılamaz bir ağırlık oluşturmaz. Yukarıdaki ifadede, Peygamberimiz (s.a.a) insanları temsil eden bir örnek kılınarak bütün insanlar muhatap alınmıştır. Çünkü bundan önce ve sonra yer alan *"...görmedin mi?"*, *"Bu iş... değildir."* ifadelerinde hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir:

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 210.]

Daha önce yaratılışın hak ile ve hakka dayalı olarak gerçekleşmesinin Allah'ın zatı itibariyle galip, karşı konulmaz ve zengin (gani) olmasından ileri gelen bir durum olduğunu belirtmiştik. Çünkü eğer Allah'ın müstağni oluşu böyle bir şeyi gerektirmemiş olsaydı ve Allah'tan oyun türü şeylerin sadır olmasına imkân bulunsaydı ve şu gördüğümüz evren akıllara durgunluk veren düzenli işleyişiyle, sadece varoluş ve yok oluş amacına yönelik bir oyundan ibaret olsaydı, bu, bunaltıcı sıkıntılardan bir an için sıyrılıp soluklanmak, dertlerin boğucu atmosferinden çıkıp biraz ferahlamak için kendini oyun âleminin rahatlatıcı atmosferine atmak ya da yalnızlık sıkıntısından kurtulmak gibi O'ndan sadır olan hayalî bir iştiyaktan ve içsel bir ihtiyaçtan kaynaklanmış olurdu. Ama Allah'ın bizzat müstağni oluşu böyle bir ihtimali tamamen ortadan kaldırıyor.

İşte *"Allah'ın gökleri ve yeri hak üzere yarattığını görmedin (bilmedin) mi?"* ifadesinden sonra, *"Dilerse sizi ortadan kaldırıp (yerinize) yeni bir halk getirir."* ifadesine yer verilmiş olması, bu inceliği vurgulama amacına yönelik olsa gerektir. Dolayısıyla, *"Dilerse sizi ortadan kaldırıp..."* ifadesi, kendisinden önceki ifadeye ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Allah'ın şu gözlemlenen âlemi üstün güçlülüğünden ve müstağni oluşundan kaynaklanan bir iradeyle yarattığını ve dilerse sizi ortadan kaldırıp yerinize yepyeni bir halk getirebileceğini bilmedin mi? Bu iş, Allah'a güç değildir. Çünkü O, ismi yüce olan Allah'tır, en güzel isimler O'nundur ve bütün izzet, üstünlük ve ululuk O'nundur.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Allah'a"* ifadesinde zamir yerine açık isim kullanılmış olması, kanıta işaret etmenin yanı sıra, bunun Allah'a güç olmamasının O'nun ismi yüce olan Allah oluşundan kaynaklandığını vurgulama amacına yöneliktir.

Eğer desen ki: Şayet *"Dilerse..."* ifadesiyle Allah'ın mutlak müstağniliğine ve yaratma ile oyun oynamayı kastetmediğine işaret etme amacı güdülmüş olsaydı, sadece *"Dilerse sizi ortadan kaldırıp"* demekle yetinilir ve *"(yerinize) yeni bir halk getirir."* ifadesini kullanmaya gerek duyulmazdı. Çünkü eskiyi ortadan kaldırıp yenisini getirmek oyun olgusunu olumsuzlamaz. Zira bazısını ortadan kaldırıp başkasını getirmenin bizzat kendisi oyun olabilir.

Derim ki: Eğer "dilerse bütün varlıkları ortadan kaldırıp onların yerine yeni bir halk getirir" denilmiş olsaydı, bu dediğiniz doğru olurdu.

Fakat *"dilerse sizi ortadan kaldırıp..."* denildiği için ve hitap da bütün insanlara ya da sadece Peygamber Efendimizin (s.a.a) ümmetine yahut o çağda yaşayan insanlara yönelik olduğu için, *"yeni bir halk getirir."* ifadesine yer verilmesi bir zorunluluk hâlini almıştır. Çünkü parçaları arasında bağlantı ve ilinti bulunan şu gözlemlenen evrenin bir amaca yönelik olması, ancak şimdiki mevcut niteliği, bileşimi ve özel dizilişi ile mümkündür. Eğer gökler ve yer şimdiki hâlde bırakılıp sadece insanlar ortadan kaldırılırsa, bu da başka bir açıdan batıl ve oyun nitelikli bir fiil olarak belirginleşirdi.

Diğer bir ifadeyle, diğer varlıklar oldukları gibi yerlerinde dururken, sadece insan türünü ortadan kaldırıp yerine yeni bir halk getirmemek de batıl bir oyun olurdu. Tıpkı varlıkları hiçbir amaca yönelik olmadan temelden ortadan kaldırmanın bir oyun ve batıl bir eylem olması gibi. Oysa yüce Allah'ın mutlak müstağniliğini gösteren hak fiil, bir kavmi ortadan kaldırıp yerine başka bir kavim getirmesini gerektiriyor. İşte tefsirini sunduğumuz ayette de anlatılmak istenen budur. Bunu iyi anlamak gerekir.

21) (Kıyamet gününde) topyekûn Allah'ın huzuruna çıkarlar ve zayıflar (tebaalar) büyüklük taslayanlara (önderlerine) derler ki: "Şüpheisz biz (dünyada) size uyanlardık. Şimdi Allah'ın azabından bir şeyi savmada sizin bize yararınız olacak mı?" Onlar derler ki: "Eğer Allah bizi (azaptan kurtulacağımız) bir yola iletseydi, biz de sizi iletirdik. Artık sızlansak da, sabretsek de birdir; bizim için kaçacak bir yer yoktur."

Ayetin orijinalindeki "berezû" fiilinin kökü olan "el-bürûz", açık alana çıkmak demektir. Araplar, "Bereze ileyhi=üzerinde hiçbir perde ve örtü olmaksızın karşısına çıktı" derler. "el-Mübareze" ve "el-biraz=-düello ve vuruşma için ortaya çıkmak" kelimeleri de buradan gelir. Savaşçının saflar arasından düşman kuvvetlerinden kendisine denk olan birinin karşısına çıkıp er meydanında görünmesi gibi.

"Tebean" kelimesi, "tâbi'" kelimesinin çoğuludur ve uyanlar anlamına gelir. Tıpkı "hademu"nun "hâdim"in çoğulu olması gibi. Bazılarına göre, çoğul isim, diğer bazılarına göre, mübalağa kalıbına uyarlanmış mastardır. "Muğnûne" kelimesinin mastarı olan "el-iğna", faydalandırmak anlamına gelmekle birlikte savma anlamını da içerir. Bazılarına göre, bu yüzden "an" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. "el-Ceze'"

ve "es-sabru" kelimeleri, birbirlerinin karşıt anlamlarını ifade ederler. "Mahîs", Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de belirtildiği gibi, "hâse, yehîsu, haysen ve huyusen=istenmeyen şeylerden arındı" anlamına gelen fiilin ism-i mekânıdır. Dolayısıyla "mahîs", insanın istenmeyen olumsuzluklardan ve zorluklardan kaçtığı yer demektir.

"(Kıyamet gününde) topyekûn Allah'ın huzuruna çıkarlar." Yani Allah'ın huzuruna açık bir şekilde, kendilerini gizleyen hiçbir şey olmaksızın çıkarlar. Bu ifade, insanların bizzat kendileri açısından kullanılmıştır. Çünkü insanlar dünyadayken Rablerinin kendilerinden gaip olduğunu, kendilerinin de O'ndan gaip olduğunu sanırlar. Ancak kıyamet kopunca vehmedilen bütün örtüler bir anda yırtılıverir, bizzat gözlemlerler ki kendilerini gizleyecek hiçbir perde yoktur. Allah'a gelince ise, zaten ne dünyada, ne de ahirette hiçbir örtü insanları O'ndan gizleyemez. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz."* (Âl-i İmrân, 5)

Bu cümlenin, amellerin hesaplanmasına geçilmesinden ve ilâhî iradenin amellerin kesin olarak hesaplanması ve vaat edilen karşılıkların verilmesi yönünde tecelli edişinden kinaye olarak kullanılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar ve cinler! Yakında sizin de hesabınızı ele alacağız."* (Rahmân, 31)

"Zayıflar (tebaalar) büyüklük taslayanlara (önderlerine) derler ki: Şüphesiz biz (dünyada) size uyanlardık. Şimdi Allah'ın azabından bir şeyi savmada sizin bize yararınız olacak mı?" Bu sahnede, ayetlerin akışından da anlaşıldığı gibi kâfirlerin kıyamet günü birbirleriyle çekişmeleri canlandırılıyor. Zayıflar, kâfir yöneticilere (önderlere) itaat eden taklitçi tebaadır. Müstekbirler=büyüklük taslayanlar ise, itaat edilen, güç ve yetki sahibi olan, bu yüzden Allah'a ve ayetlerine inanmaya tenezzül etmeyen yöneticilerdir.

Buna göre, ayetin anlamı da şu şekilde belirginleşiyor: Emir kulu yönetilen taklitçiler, büyüklük taslayan yöneticilerine derler ki: "Biz dünyadayken size uyuyor, herhangi bir kanıt isteme gereği duymadan verdiğiniz emirlere itaat ediyorduk. Acaba bugün bize bir faydanız dokunacak mı? Allah'ın bizim hakkımızda hükme bağladığı azaptan herhangi bir şeyi bizden savabilecek misiniz?"

Bu durumda, "min azabillah=Allah'ın azabından" ifadesinde yer alan "min" edatı açıklama amacına yöneliktir. "Min şey'in=bir şeyi"

ifadesindeki "min" ise işlevsizdir, fazlalıktır ve sadece pekiştirme amacıyla kullanılmıştır. "Ma caeni min ahadin=bana hiç kimse gelmedi" cümlesinde olduğu gibi. Olumsuz ifade ile soru cümlesinin hükümleri birbirine yakındır. Açıklamanın da açıklanandan önce zikredilmesini engelleyici bir kanıtı yoktur, özellikle bunlar bitişik iseler ve aralarına fasıla girmemişse.

"Onlar derler ki: Eğer Allah bizi (azaptan kurtulacağımız) bir yola iletseydi, biz de sizi iletirdik." İfadenin akışından anladığımız kadarıyla, yola iletilmekten kasıt, azaptan kurtulma yoluna iletilmedir. Bununla dünya hayatında hak dine iletilme ve hidayete erdirilme de kastedilmiş olabilir. Sonuç itibariyle her iki ihtimal de aynı kapıya varıyor. Çünkü dünya ile ahiret arasında tam bir paralellik vardır. Ahirette, sadece dünyada gizli ve örtülü olan şeyler açığa çıkar. Yüce Allah bir ayette cennet ehlinin şöyle dediklerini anlatır: *"Bizi bu dereceye erdiren Allah'a hamdolsun! Eğer Allah, bizi erdirmeseydi, biz (bu dereceye) eremezdik. Hakikaten Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler."* (Â'raf, 43) Bu ayette, cennet ehlinin dünya ile ahiretteki iki hidayeti kaynaştırarak dile getirdikleri açıkça görülmektedir.

"Artık sızlansak da, sabretsek de birdir; bizim için kaçacak bir yer yoktur." "Seva', istiva' ve tesavi" sözcüklerinin anlamı aynıdır ve eşit anlamına gelirler. "Seva'" kelimesi, cümle içinde hazfedilmiş mübtedanın haberidir ve soru formatında sunulan cümle bunu açıklamaktadır. *"Bizim için kaçacak bir yer yoktur."* ifadesi, eşit oluş durumuna ilişkin bir diğer açıklama konumundadır. Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Her iki durumda da bizim için aynı sonuç geçerlidir. Bizim açımızdan değişen bir şey olmaz. Paniğe kapılıp sızlansak da, sabredip katlansak da birdir; bizim için kaçınılmaz azaptan kurtuluş yoktur.

22) İş bitince, Şeytan (İblis) der ki: "Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum, ama size karşı sözümde durmadım (yalancı çıktım). Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın. (Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz (aramızda hiçbir bağ yoktur). Kuşkusuz ben, önceden (dünyada iken) beni (itaatte) Allah'a ortak koş-

manızı inkâr etmiştim (bundan uzak olduğumu söylemiştim). Şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "[Ayetin orijinalindeki 'musrih' kelimesinin mastarı olan] 'israh' kelimesi, feryat edip yardım isteyene yardım etmek demektir. Araplar, 'İstesrahanî fe-esrahtuhu=benden yardım istedi, ben de ona yardım ettim.' derler." (Alıntı sona erdi.)

Bu sözler, Şeytan'ın kıyamet günü zalimlere hitaben yapacağı konuşmanın özünü oluşturmaktadır. Bu konuşmada, onlar karşısındaki konumunu açıklayacak ve orada toplananlara dünyada aralarında bulunan ilişkinin gerçek mahiyetini olanca çıplaklığıyla ifade edecektir. Nitekim yüce Allah, Şeytan'ın kıyamet günü aralarında ihtilâf ettikleri hususu onlara haber vereceğini önceden bildirmiş, kıyamet gününde bazıları için üzeri örtülü veya karışık gibi gelen gerçeğin bütün çıplaklığıyla ortaya çıkacağını dile getirmişti. Buna göre, melekler onların, kendilerini Allah'a ortak koşmuş olmalarıyla bir ilgilerinin olmadığını belirterek onlardan uzaklaşacaklar. Cinler ve şeytanlardan onlara arkadaşlık eden kimseler onları kovacaklar. Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları putlar ve düzmece ilâhlar onların kendilerini Allah'a ortak koşmuş olmalarını reddedecek, inkâr edecekler. Büyükleri, sapıklık önderleri kendilerine cevap vermeyecekler. Suçluların kendileri de sapıklıklarını ve suçluluklarını itiraf edecekler. Bütün bunların birçok ayette açıklandığını görüyoruz. Öyle ki iyi bir gözlemci ve araştırmacı için bu gerçekler kesinlikle gizli değildir.

"Şeytan", kelime olarak gerçi çok şerli, çok kötü anlamındadır. Kur'ân'da da birçok kere insanlardan ve cinlerden çok şerli, çok kötü kimseler anlamında kullanılmıştır. Meselâ bir ayette şöyle buyruluyor: *"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık."* (En'âm, 112) Fakat tefsirini sunduğumuz ayette, Âdemoğullarıyla ilintili her türlü azdırmanın ve saptırmanın kaynağı olan Şeytan, yani İblis kastedilmiştir. Çünkü ayetin akışı gösteriyor ki, Şeytan bu sözleriyle kıyamet günü toplanan bütün zalimlere hitap ediyor ve onları Allah'a ortak koşmaya davet ettiğini itiraf ediyor. Kur'ân da bu konuma sahip olan kimsenin İblis olduğunu belirtiyor. Nitekim daha yaratılışın ilk sürecinde bizzat böyle bir iddiada bulunmuş ve yüce Allah bu iddiasını reddetmemiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyruluyor:

"İblis, 'Senin mutlak kudretine andolsun ki, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların bir yana, hepsini mutlaka azdıracağım.' dedi... Mutlaka sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım." (Sâd, 82-85)

İblis'in soyuna ve tayfasına gelince, Kur'ân'da bunlardan şöyle söz edilir: *"O ve tayfası, onları görmediğiniz yerden sizi görürler. Biz şeytanları, inanmayanların velileri yaptık."* (Â'râf, 27), *"Şimdi siz onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz?"* (Kehf, 50) İblis'in soyundan ve tayfasından birinin velâyeti, ya insanların sadece bir kısmı veya insanların sergiledikleri bazı amellerle ilgilidir ya da yardımcılık şeklinde bir velâyettir. Dolayısıyla, bunlar insanların azmasına yardımcıdırlar; saptırmanın ve azdırmanın gelip dayandığı asıl kaynak ise İblis'tir.

O hâlde, *"Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum..."* sözünü söyleyen İblis'tir ve bunu söylerken amacı, işledikleri günahlardan dolayı kendisine yöneltilen suçlamaları ve kınamaları onlara yöneltmek ve işledikleri şirkle bir ilgisinin olmadığını vurgulamaktır. Dolayısıyla İblis'in, *"Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum..."* sözü şu anlama gelmektedir: "Şüphesiz Allah size öyle gerçek bir vaatte bulundu ki, bunun vuku bulmasıyla vaadini pratikte gerçekleştirdi ve ölümden sonra dirilişin, mahşerde toplanmanın, amellerden dolayı hesaba çekilmenin, karar bağlanmanın, cennet ve cehennemin bizzat gözlemlenmesi de bu sözünü doğruladı. Ben de size bir vaatte bulundum. Ölümden sonra diriliş, hesap, cennet ve cehennem yoktur, dedim. Ama size verdiğim sözü tutamadım, çünkü dediklerimin aksi ortaya çıktı." Müfessirler İblis'in sözlerini bu şekilde yorumlamışlardır.

Şu hâlde vaat edilenlerin tümü ispat (olumlayıcı) ve nefiy (olumsuzlayıcı) şeklinde ahiretle ilgili olgulardır. Allah olumlamakta ve İblis olumsuzlamaktadır. Sözünde durmama, yalanın ortaya çıkmasından ve söylenenlerin realiteyle örtüşmemesinden kinayedir. Dolayısıyla bu deyim, gerektirileni (melzumu) kullanıp gerektireni (lâzım) kastetmek kabilindedir.

Şu da mümkündür; daha doğrusu en isabetli yorumdur: Ayette geçen vaat, iman ve şirkin dünya ve ahiretteki gereklerinin tümünü kapsamaktadır. Çünkü dünya ve ahiret arasında paralellik vardır. Hiç kuşkusuz, yüce Allah [dünyada] iman ehline güzel bir hayat ve mutlu bir yaşayış, kendisini anmaktan yüz çeviren müşriklere de dünyada sıkıntı-

lı bir yaşayış, göğüslerinde daralma ve kalplerinde de onulmaz bir azap vaat etmiştir. Ahirette de her iki gruba ölümden sonra dirilme, amellerden dolayı hesaba çekilme, cennet ve cehennem vaadinde bulunmuştur.

İblis ise dostlarına lezzet veren arzular, bitmeyen istekler telkin etmiş, zevk içinde yüzme vaadinde bulunmuş, ölümü unutturmuş, ölümden sonra dirilişi ve hesaba çekilmeyi düşünmelerini engellemiştir. Onları yoksullukla, zilletle, insanların kınamasıyla korkutmuştur. Bütün bunları başarmasını sağlayan anahtar konumundaki tavır da şu olmuştur: Onları Rablerinin makamından gaflete düşürmüştür. Ellerindeki maddî sebeplerin bağımsız etkinliğe sahip olduğunu ve kendi sonuçlarını yarattığını sanmalarını sağlamıştır. Kendilerinin, diledikleri gibi hareket edebilecek şekilde bağımsız etkinliğe sahip olup diğer bütün sebeplere egemen olduklarını telkin etmiştir. Böylece İblis onları Allah'a güvenip dayanma yerine, kendi nefislerine güvenip dayanmaya, ellerindeki maddî sebepleri arzularının ve isteklerinin gerçekleşmesi uğruna kullanmaya teşvik etmiştir.

Kısacası, Allah onlara dünya ve ahiretle ilgili olarak birtakım vaatlerde bulunmuş ve bu vaatlerini tutmuştur. İblis de zihinlerini bulandırıp yoldan çıkarmak ve sahte değerleri süslü göstermek suretiyle onları birtakım vehmî şeylerin ve sonu gelmez arzuların peşinde koşmaya davet etmiştir. Oysa bunlar ya insanın erişmesi mümkün olmayan ya da erişmesi durumunda beklediğinden farklı bir şey olduğunu gördüğü, böylece onu bırakıp kendi istediği şeyin peşine düştüğü arzulardır. Bu, Şeytan'ın dünyada yaptıklarıdır. Ahirete gelince, daha önce işaret ettiğimiz gibi, insana ahiret işlerini büsbütün unutturur.

"Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz." Ragıp İsfahanî'nin de dediği gibi "sultan", "es-selâta" kökünden üstünlük kurmaya gücü yetme, baskı altına alma anlamını ifade eder. Kanıt da akılları öngördüğü sonuçlar karşısında boyun eğmeye zorladığı için "sultan" olarak nitelendirilmiştir. Çoğu zaman da kral ve benzeri iktidar sahipleri anlamında kullanılır.

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu kelime ile burada hem maddî hem de manevî iktidarı kapsayan genel bir anlam kastedilmiştir. İblis bu sözleriyle şunu demek istiyor: Benim dünyada sizin üzerinizde bir egemenliğim söz konusu değildi. Ne serbest iradenizi ortadan kaldırıp

kendi irademi size dayatarak Allah'a isyan etmenizi sağlayacak şekilde şahıslarınızı ve somut varlıklarınızı egemenliğim altına alabilirdim; ne de istediğim gibi sizin şirk koşmanızı sağlayacak bir kanıt gösterip akıllarınızı bu kanıtı kabul etmeye, ona uymaya, nefislerinizi verdiğim emirlere boyun eğmeye zorlayacak şekilde akıllarınız üzerinde bir egemenlik kurabilirdim.

Yine ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *"Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz."* ifadesinin içerdiği istisna, münkati (genel anlamdan kopuk) bir istisnadır. Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: "Fakat ben hiçbir etkinliğim ve egemenliğim, dayatmacı gücüm olmaksızın sizi çağırdım, siz de bana icabet edip çağrıma uydunuz."

İblis'in insanları yüce Allah'a ortak koşmaya ve günah işlemeye davet etmesi Allah'ın izniyle olmuşsa da bu, Allah'ın onu insanların üzerine egemen kılması anlamında değildir. Çünkü bir fiili işlemeye davet etmek, davet edenin davet edilenin fiili üzerinde bir egemenliğinin olduğu anlamına gelmez. Olsa olsa davetin kendi üzerinde bir tür egemenlik söz konusu olabilir. Bunun kanıtı da, yüce Allah'ın İblis'e istediği etkinlikleri gerçekleştirmesine izin verdiğine ilişkin açıklamaları içeren ayettir: *"Onlardan gücünün yettiği kimseleri davetinle şaşırt... kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan, insanlara, aldatmadan başka bir şey vaat etmez. Şurası muhakkak ki, benim kullarım üzerinde senin hiçbir ağırlığın olmayacaktır. Koruyucu olarak Rabbin yeter."* (İsrâ, 64-65)

Bundan da anlıyoruz ki, Râzî'nin ayeti tefsir ederken, istisnanın bitişik olduğuna ilişkin açıklaması yanlıştır. Diyor ki Râzî: "İnsanı bir işi yapmaya yöneltme gücü bazen yöneltenin baskısıyla, bazen de o işi yapmakla ilgili olarak kişinin kalbindeki etken ve duyguyu güçlendirmesiyle olur. Onun kalbine vesvese vermesi gibi. Bu da bir tür tasallut ve egemenliktir. Bu nedenle İblis şunu söylemiş olarak kabul edilebilir: Benim sizin üzerinizde bir tasallutum yoktu, sadece vesvese verebiliyordum, sizi döverek veya başka bir şeyle zorlamıyordum."[1]

Râzî'nin bu görüşünün yanlışlığı şuradan geliyor: Salt davetin bir sultan (egemenlik) anlamına gelmediği ve davet edileni baskı altına alma imkânı sağlamadığı, kimsenin kuşku duymadığı apaçık bir ger-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 111.]

çektir. Dolayısıyla daveti bir tür tasallut [ve baskı aracı] olarak değerlendirmek doğru değildir.

Evet, kimi zaman davet edilen kimsenin içinde davet edilen şeye karşı bir eğilim uyanabilir ve bu eğilim sonucu davete uyabilir. Böylece davetçinin sunduğu davet aracılığıyla davet edilen kimsenin nefsi üzerinde bir tür tasallutundan söz etmek mümkün olabilir. Ancak bu da davet edilen kimseden kaynaklanan bir musallat kılmadır, davetçinin kendisinden kaynaklanan bir musallat oluş değil. Diğer bir ifadeyle bu, davet edilenin kendi nefsinden sahip olduğu, dolayısıyla davet edeni sahip kıldığı bir tasalluttur; doğrudan davet edenin kendisinin sahip olduğu ve davet edilene dayattığı bir egemen oluş değildir. İşte İblis de burada sadece kendisinden sahip olduğu egemenliği olumsuzluyor; *"Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın."* ifadesinden hareketle yardakçılarının, kendisine boyun eğişleri ve itaat edişleri sonucu kendisini üzerlerine egemen ve musallat kılışlarını olumsuzlamıyor.

Nitekim yüce Allah, İblis açısından bu tarz bir etkinliği olumlamaktadır: *"İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun bir hâkimiyeti yoktur. Onun hâkimiyeti, ancak onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır."* (Nahl, 99-100) Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna."* (Hicr, 42) Bu ayetler, görüldüğü gibi, Şeytan'ın egemenliğinin heva ve heveslere uymanın, Şeytan'ı dost edinmenin ve Allah'a ortak koşmanın bir sonucu olarak belirginleştiğini ifade etmektedir, aksini değil.

İblis'in onlar üzerindeki egemenliğini bir kalemde olumsuzlaması da, şu ifadeyi gerektirmiştir: *"Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın."* İfadenin orijinalinin başındaki "fâ" ayrıntılandırma içindir. Buna göre, şöyle bir anlam karışımıza çıkıyor: Sizin üzerinizde hiçbir şekilde egemenliğim söz konusu olmayacağına göre, -nitekim olumsuzluk formatında sunulan bir ifadenin akışı içinde nekreli kelimeye yer verilmesinden ve *"Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu."* ifadesinin orijinalinde "min" tekit edatının kullanılmış olmasından da bunu anlamak mümkündür- şirk koşmaktan ve günah işlemekten dolayı size yöneltilen kınama ve yergi, hiçbir şekilde bana dönmez. Dolayısıyla sizin beni kınamaya hakkınız yoktur. Tam tersine kendinizi kınamanız gerekir. Çünkü sizin kendi ameliniz üzerinizde egemenliğiniz vardır.

"Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz." Yani, ne ben size yardım edip sizi kurtarabilirim, ne de siz bana yardım edip beni kurtarabilirsiniz. Dolayısıyla bugün ne ben sizin için şefaatçilik edebilirim, ne de siz benim için şefaatçilik edebilirsiniz.

"Kuşkusuz ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı inkâr etmiştim." Yani ben dünya hayatında, beni Allah'a ortak koşmanızı onaylamıyordum, ondan beriydim. Burada sözü edilen şirk koşma ile, hareket planında itaat etme ile ilintili şirk hâlidir, ibadet etmeyle ilgili şirk hâli değil. Nitekim bunu, yüce Allah'ın kıyamette toplanan insanlara yönelttiği hitaptan da anlayabiliriz: *"Ey Âdemoğulları! Size, 'Şeytan'a tapmayın; çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.' demedim mi? 'Ve bana kulluk edin, doğru yol budur.' demedim mi?"* (Yâsîn, 60-61)

İblis bu sözleriyle onların şirk koşmalarından bütün ilgisini kesip böyle bir suçtan uzaklaştığını belirtiyor. Nitekim yüce Allah kıyamet günü, bütün batıl uyulanların kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklarını bildirmektedir. Bu da gösteriyor ki, müşriklerin dünyada bunları Allah'a ortak koşmaları, serap gibi gerçekliği olmayan bir vehimdir. Yüce Allah şöyle buyuruyor Kur'ân'da: *"Kıyamet günü de sizin ortak koşmanızı reddederler."* (Fâtır, 14), *"Uyanlar derler ki: Keşke bize bir daha dünyaya dönüş fırsatı verilseydi de onların bizden uzak durdukları gibi biz de onlardan uzak dursaydık!"* (Bakara, 167), *"O gün aleyhlerine söz gerçekleşmiş olanlar, 'Rabbimiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azdıysak, onları da öylece azdırdık. Beri olduğumuzu sana arz ederiz. Zaten onlar aslında bize tapmıyorlardı.' derler. 'Ortaklarınızı çağırın!' denir, onlar da çağırırlar; fakat kendilerine cevap vermezler."* (Kasas, 63-64)

"Şüphesiz zalimler için acı bir azap vardır." ifadesi, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla İblis'in sözlerinin devamıdır. Bu sözleriyle İblis, kabahati ancak kendilerini ilgilendiren bir zulüm işlediklerinden dolayı onların acı bir azaba çarptırılacaklarını tescil ediyor.

Ayetin akışı açıkça gösteriyor ki, *"(Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz."* ifadesi, İblis ile İblis'e uyanlar arasındaki bağların ortadan kalktıkları anlamında kullanılan bir kinayedir. Nitekim yüce Allah başka ayetlerde de buna işaret etmiştir: *"Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaatçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir."* (En'âm, 94), *"Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve*

aralarındaki bağı koparmış) olacağız. Ortak koştukları (putlar) da şöyle derler: Siz (gerçek anlamda) bize ibadet etmiyordunuz." (Yûnus, 28)

Çünkü eğer yukarıda sunduğumuz ifade bir kinaye olmasaydı, *"ne de siz beni kurtarabilirsiniz."* sözü, herhangi bir amaçla ilintili olmadığı için, ihtiyaç duyulmayan fazladan bir ifade olurdu. Zaten ne onlar İblis'e yardım edebileceklerini, ona şefaatte bulunabileceklerini sanıyorlar, ne de İblis böyle bir sanıya sahiptir. Sonra konunun akışı da böyle bir vehmi besleyecek mahiyette değildir. Dolayısıyla İblis onlara diyor ki: "*(Artık) ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz.* Çünkü benimle sizin aranızdaki bağlar kesilmiştir. Sizin tarafınızdan tâbi olunan biri olmam size bir fayda vermediği gibi, sizin tâbi olduğunuz kimse olmam da bana bir fayda sağlamaz. Ben sizin beni Allah'a ortak koşmanızdan kendimi soyutluyorum, böyle bir iddiadan uzağım. Çünkü ben O'nun ortağı değilim. Sizin bu iddianızla ilgili olmadığımı ilan ediyorum; çünkü sizler, nefisleriniz hakkında zalimlersiniz. Zalimler içinse acı bir azap vardır. Böyle bir günde zalimleri himaye etmek, onlara yaklaşmak doğru değildir."

İblis ile ona uyanların yer aldıkları bir kıyamet sahnesini canlandıran ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla İblis'e uyup onu kendilerine veli edinenler, dünyada ona tâbi olmaktan dolayı kıyamet günü başlarına gelen bu azap nedeniyle onu kınıyor ve aldıkları cezaya bir şekilde onun da ortak olmasını bekliyorlar. O da bu hususta onlara cevap veriyor, aralarında hiçbir ilişkinin ve bağın bulunmadığını duyuruyor. Dolayısıyla kınamalarının ancak kendilerine döndüğünü, kendilerini kınamaları gerektiğini, kendisinin onlara yaklaşmasına, onlara dokunmasına imkân olmadığını, çünkü zalimler için hazırlanan acı azaptan korktuğunu, kendilerininse bu azaba çarptırılacak zalimler olduklarını vurguluyor. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayet, şu ayetin anlamını çağrıştırmaktadır: *"Tıpkı şeytanın durumu gibi. Hani insana, 'İnkâr et.' der. İnsan inkâr edince de, 'Ben senden uzağım; çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' der."* (Haşr, 16)

Belki de bu yüzdendir bazıları, "İblis'in, *'Kuşkusuz ben önceden beni Allah'a ortak koşmanızı inkâr etmiştim.'* sözleriyle kastettiği, dünyadaki uzak oluşudur. Ta ki 'min gabl=önceden' ifadesi ya sadece 'kefertu=uzağım' ifadesiyle veya tenazu (bir kelimenin iki fiille ilintili olması) yoluyla hem bununla hem de 'eşrektumûnî=beni ortak koşma-

nız' ifadesiyle ilintili olsun." demişlerdir. [Birinci durumda İblis'in bu durumu inkârının dünyada gerçekleştiğine, ikinci durumda ise insanların dünyada iken İblis'i Allah'a ortak koştuklarına işaret eder.][1]

Kısaca, ayette işlenen ana tema şudur: İnsan bizzat kendi yaptığından sorumludur. Çünkü karar ve davranışları üzerindeki egemenlik kendisine aittir, başkasına değil. Dolayısıyla kendinden başkasını kınamamalıdır. Uyan olmakla uyulan olmak arasındaki ilişkiye gelince; bu, gerçekliği olmayan vehmî bir ilişkidir. Bu gerçek ise kıyamet günü, Şeytan'ın söz konusu ilişkiden uzak olduğunu, kınayanların kınamasını kendilerine geri yönelttiğini ilan ettiği zaman daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Nitekim önceki ayette işaret edilen zayıflar ve büyüklük taslayan zorbalar (yönetilenler ve yönetenler) arasındaki ilişki de vehmîdir ve kıyamet günü ihtiyaç duyulduğu, bütün gerçeklerin olanca çıplaklığıyla orta yere serildiği zamanda, her iki taraf açısından hiçbir işe yaramadığı ortaya çıkacaktır.

Tefsir bilginleri ayetin bölümleri ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Biz bilinçli olarak bu yorumları görmezlikten geldik. Bunları öğrenmek isteyenler, tefsir kitaplarında uzun uzadıya anlatılan bu yorumlara başvurabilirler.

Tefsirini sunduğumuz bu ayet açıkça gösteriyor ki, insan tam anlamıyla amellerine hâkimdir, yapıp ettiklerine egemendir ve amellerden dolayı ödüllendirilmeyi ve cezalandırılmayı gerektiren, aynı zamanda başkalarından selp eden de bu olgudur. Yine bu egemenlik neticesinde [amellerinde bir kötülük varsa], kınama o ameli işleyenin kendisine dönük olur, başkasına değil. İnsanın bu hususta bağımsız bir egemenliğe sahip olduğuna gelince, ayetten buna ilişkin bir kanıt çıkarmak kesinlikle mümkün değildir. Tefsirimizin birinci cildinde, *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, bu konuyla ilgili olarak kelam bilimi normları içerisinde geniş açıklamalar sunduk.

23) İman eden ve iyi işler yapanlar ise, altından ırmaklar akan cennetlere sokulurlar; orada, Rablerinin izniyle ebedî kalırlar. Oradaki birbirine karşı dirlik temennileri "selâm"dır.

Bu ayette, müminlerden mesut ve mutlu olanların varacakları son hâlleri açıklanıyor. *"Oradaki birbirine karşı dirlik temennileri*

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 13, s. 211.]

‘selâm’dır.” ifadesi ile, müminlerin birbirlerine selâm verme ve bereketli dirlik temennisinde bulunma şeklinde tezahür eden hâlleri ile önceki iki ayette yansıtıldığı gibi zalimlerin birbirleriyle çekişme, dostluklarını inkar etme, birbirinden uzaklaşma, birbirini ümitsizliğe düşürme şeklinde tezahür eden hâlleri arasında bir karşılaştırma yapılıyor.

24-25) Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü (hak ve tevhit içerikli inancı), kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı. (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara örnekler verir.

Müfessirlerden bazılarına[1] göre “kelimeten=söz” kelimesi, “meselen=örnek” kelimesinden bedel-i iştimaldir. [“Kelimeten” kelimesi, mübdelun minh olan “meselen” kelimesinin şümuluna girer.] “Ke-şeceretin=-bir ağaç gibi” ifadesi de, “kelimeten” kelimesine ilişkin sıfattan sonra sunulan bir diğer sıfattır ya da hazfedilmiş bir mübtedanın haberidir ve takdirî açılımı da “hiye ke-şeceretin=o bir ağaç gibidir” şeklindedir.

Bazılarına[2] göre de, “kelimeten” kelimesi “darebe=verdi” fiilinin tehir edilmiş birinci mefulü, “meselen” kelimesi de ikinci mefulüdür ve “kelimeten” ile sıfatı konumundaki “ke-şeceretin” ifadesinin arasının ayrılması sakıncasını ortadan kaldırmak için öne alınmıştır. Buna göre takdirî açılım şu şekildedir: “Darebellahu kelimeten tayyibeten ke-şeceretin tayyibetin=Allah güzel sözü güzel bir ağaca benzetti.”

Başkaları[3] da demişlerdir ki: “Darebe” fiili müteaddidir ve sadece bir mefule geçiş kılınmıştır. “Kelimeten” kelimesi ise, “ceale” ve “ittehaze” gibi takdirî bir fiilin mefulü olarak mensuptur. Buna göre cümlenin açılımı şöyledir: “Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı.”

Sanırım, gramatik yorumların en güzeli budur. Çünkü “kelimeten tayyibeten=güzel söz” ifadesi, “darebellahu meselen=Allah’ın nasıl bir örnek verdiğini...” ifadesine yönelik açıklama amaçlı atıf olarak kabul edilirse, bu, bir cümlenin bir diğer cümleyi açıklamasına örnek oluşturacaktır ve o zaman da “kelimeten” kelimesinin, “ceale” veya “itteha-

---

1- [Menhecu’s-Sadıkîn, c. 5, s. 134; Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 212.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120.]

3- [Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 212.]

ze" gibi takdirî bir fiilin mefulü olmak hasebiyle mensup olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü gösterilmek istenen husus, Allah'ın sözü ağaç ile örneklendirmesi ve ağaca benzetmesidir. Bu da "güzel sözü güzel bir ağaç gibi kıldı..." demeye benzer.

"Kökü sabit", yani bu ağaç yere sağlam dikilmiş ve köklerini yerin derinliklerine salmıştır *"ve dalları gökte"*dir, yani yere sağlam basan ve yerin derinliklerine uzanan bu kökün dalları semaya (göğe), yani yukarıya doğru uzanmıştır. Çünkü sema, yukarı doğru uzanan ve göğü kaplayıp gölge eden her şey demektir. *"(O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir."* Yani her zaman Rabbinin izniyle, insanlar tarafından yenilen meyvelerini verir. Bir ağacın insanlara sunacağı bolluk ve bereketin en son sınırı da budur.

Müfessirler, bu ayetin anlamı üzerine farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunların ilki, *"güzel söz"* ifadesiyle neyin kastedildiği ile ilgilidir. Bazılarına[1] göre, ayette geçen *"güzel söz"*den maksat, Allah'tan başka ilâh olmadığına tanıklık etmektir (eşhedu en lâ ilâhe illallah). Bazılarına[2] göre iman; bazılarına[3] göre, Kur'ân; diğer bazılarına[4] göre de, mutlak anlamda Allah'ı tesbih ve tenzih etmek amacıyla söylenen sözlerdir. Yine kimine[5] göre, mutlak olarak Allah'ı övmek; başkalarına[6] göre, her güzel söz; bazılarına[7] göre, bütün ibadetler ve bazılarına[8] göre de, mümin kimsedir.

İkinci ihtilâf ise, *"güzel ağaç"* ifadesiyle kastedilen husus etrafında gelişmiştir. Bazılarına[9] göre, bununla Hindistan cevizi ağacı kastedilmiştir ve bu çoğunluğun görüşüdür. Kimine[10] göre, incir, üzüm ve nar gibi güzel meyveler veren ağaç; bazılarına göre de, bilfiil mevcut olmasa da yüce Allah'ın nitelediği herhangi bir ağaç kastedilmiştir.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, İbn Abbas'tan naklen.]
2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 312.]
3- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 214.]
4- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]
5- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c. 4, s. 78, İbn Cerir ve İkrime'den naklen.]
6- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 312.]
7- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553; Tefsir-i Taberî, c. 13, s. 136, İbn Abbas'tan naklen.]
8- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120.]
9- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 214, İbn Mürdeveyh ve İbn Abbas'tan naklen.]
10- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]

Ardından, ayette geçen *"her an"* sözcüğünün anlamı hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimine[1] göre, bundan maksat, iki aydır; kimine[2] göre, altı ay; kimine[3] göre, bütün bir yıl; kimine[4] göre, her sabah ve akşam ve kimine[5] göre de, bütün vakitler kastedilmiştir.

Bu gibi tartışmalarla vakit öldürmek, insanı yüce Allah'ın kitabında yer alan önemli bilgilerden, ayetlerin amaçlarından ve anlamlarından alıkoyar.

Ayetler üzerinde durup düşündüğümüz zaman, birtakım sıfatları itibariyle güzel bir ağaca benzetilen *"güzel söz"*den maksadın, değişmez hak inanç olduğunu anlarız. Çünkü yüce Allah, daha sonra, bir bakıma verilen örneğin sonucu olan ayette şöyle buyuruyor: *"Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır..."* Ayette geçen "kavl" sözcüğünden maksat kelimedir; ama lafız olarak ağızdan çıkan her kelime değil. Tersine bir inanca dayanan, insanın içindeki bir kararlılığın ifadesi olan ve insanın dosdoğru hareketinin dayanağı olup mutlaka eylemle pekiştirilen kelimedir.

Yüce Allah buna yakın anlamlar içeren ifadelere Kur'ân'ın değişik yerlerinde yer vermiştir: *"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Ahkaf, 13), *"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara, 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat olunan cennetle sevinin!' derler."* (Fussilet, 30), *"O'na ancak güzel sözler yükselir. Onları da Allah'a salih amel ulaştırır."* (Fâtır, 10)

İşte ayetlerde işaret edilen bu "söz" ve "güzel kelime"ye dayalı olarak yüce Allah, bunlara bağlı kalanları dünya ve ahirette sabitleştirir. Bunlar da iman edenlerdir. Bunun karşıt manzarası olarak da zalimlerin saptırılmasına ve bir başka açıdan müşriklerin durumuna değiniliyor. Bundan da anlıyoruz ki, hakkında örnek verilen şey, tevhit sözüdür, Allah'tan başka ilâh olmadığına gerçek anlamda tanıklık etmeyi ifade eden kelimedir.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 313.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, İbn Abbas'tan naklen.]

3- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, Mücahid ve İbn Zey'den naklen.]

4- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c. 4, s. 77-78.]

5- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 120, Zeccac'tan naklen; el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]

O hâlde Allah'ın bir olduğunu söylemek, buna inanmak, sonra da bu inanç doğrultusunda dosdoğru hareket etmek hak sözdür ki, aslı sabittir; her türlü değişime, tükenişe, batıl oluşa karşı korunmuştur. Bu da kuşkusuz Allah'tır ya da bütün hakikatlerin ve gerçeklerin yeridir. Bu hakkın ayrıca dalları ve ayrıntıları var. Hiçbir engelle karşılaşmadan yeşerir, gelişir. Bu dallar da ayrıntı nitelikli hak inançlar ve kötülüklerden arınmış ahlâkî kurallar ve salih amellerdir. Mümin bunlar aracılığıyla güzel hayatını yaşatır ve insanlık âlemini gerçek anlamda imar eder, bayındır kılar. Böyle olunca da bununla insanın, asıl yaratılışının (fıtrat) esasını oluşturan hak inanç ve salih amel eksenli özellikleriyle belirginleşmesine yol açan evrendeki kozmik düzen arasında tam bir uyum söz konusu olur.

"Rabbimiz Allah'tır" diyen ve bu yolda dosdoğru hareket ederek değişmez bir söz ve güzel bir kelime gerçekleştiren kâmil müminlerin örneği, değişmez sözlerinin örneği gibidir. İnsanlar her zaman onların varlıklarının hayırlarından yararlanır ve bereketlerinden faydalanırlar.

Her hak sözün ve her salih amelin örneği de bunun gibidir. Onun da sağlam ve değişmez bir kökü ve dosdoğru uzanan dalları, güzel ve faydalı meyveleri vardır.

Şu hâlde, ayette sözü edilen örnek bunların tümüne uyarlanabilir. Nitekim "kelimeten tayyibeten=güzel söz" şeklinde nekre bir ifadenin kullanılmış olması da bunu destekleyen bir husustur. Ancak gene de ayetin akışını esas aldığımızda, burada kastedilenin, tevhit inancının temel olduğunu görüyoruz. O tevhit inancı ki diğer hak inançlar o temele dayanır, ondan beslenerek temiz ve arı ahlâkî kurallar gelişir, ondan salih ameller doğar.

Ardından yüce Allah ayeti şu ifadeyle bitiriyor: *"Öğüt alsınlar diye Allah insanlara örnekler verir."* Yani düşünsünler ve anlasınlar ki, mutluluk arayan kimsenin tek seçeneği, tevhit sözünü söyleyip onun doğrultusunda şirkten uzak bir hayat sürdürmektir.

26) Kötü sözün (batıl ve şirk içerikli inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.

Ayetin orijinalindeki "ictessû" kelimesinin mastarı olan "ictisas", kökünden koparmak, dipten kesmek demektir. Araplar, "cessethu, ictessethu=kökünden kopardı" derler. "el-Cussu" ise, tepe gibi yerdeki

tümseklik demektir. "Cüssetü'ş-şey=bir şeyin cüssesi" de, yerden yukarıya doğru yükselen bedenidir. el-Müfredat adlı eserde bu açıklamalar yer alır.

"Kötü söz", "güzel söz"ün karşıtıdır. Bu yüzden tefsirciler bunun anlamı hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Herkes, güzel söz için getirdiği yorumla tutarlılık arz edecek şekilde bu ifadeyi kendine göre anlamlandırmıştır. Sonra kötü ağaçla neyin kastedildiği hususunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine(1) göre, Ebu Cehil karpuzu; kimine(2) göre, çalılara ve ağaçların gövdelerine sarılan kökü ve yaprağı bulunmayan çiriş otu; kimine(3) göre, sarımsak bitkisi; kimine(4) göre, diken ağacı; kimine(5) göre, yosun; kimine(6) göre, mantar; kimine(7) göre de, meyvesi güzel olmayan her ağaç kastedilmiştir.

Bundan önceki ayeti tefsir ederken, bu tür ihtilâfların üzerinde durmaya değer olmadıklarını vurgulamıştık. Yine "güzel söz" ve ona örnek olarak sunulan "güzel ağaç" örneği üzerinde düşünüldüğü zaman nasıl bir sonuca varacağını belirtmiştik. Söz konusu değerlendirmeleri tersten bu ayetteki "kötü söz" ve ona örnek olarak verilen "kötü ağaç" örneğine de kelimesi kelimesine uyarlayabiliriz. Şu hâlde "kötü söz"den maksat, şirk sözüdür ki varsayılan kötü bir ağaca benzetilmiş ve bu ağacın kökü yerden koparılmıştır, bu yüzden yerinde duramıyor, sabit değildir. Kötü olduğu için de zarar ve kötülükten başka bir sonuç vermez.

27) Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır. Allah, zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar.

Öyle anlaşılıyor ki "bi'l-kavl=sözle" ifadesi, "yüsebbitu=sağlamlaştırır" ifadesiyle ilintilidir, "amenû=iman edenler" ifadesiyle değil. "Bi'l-kavl" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri, alet veya sebep anlamını ifade etmek içindir, müteaddi kılmak (kelimeye geçişlilik sağ-

---

1- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c. 4, s. 77.]
2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 553.]
3- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 215.]
4- [age.]
5- [age.]
6- [age.]
7- [age.]

lamak) amacıyla kullanılmış değildir. "Fi'l-hayati'd-dünya ve fi'l-ahireti=dünya hayatında ve ahirette" ifadesi de, "yüsebbitu" ifadesiyle ilintilidir, "es-sabit=sağlam" sözüyle değil.

Bu gramatik analizden sonra şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: İman edenler, imanları üzere sabit kaldıkları, imanlarının doğrultusunda amel ettikleri zaman, Allah onları hem dünyada, hem de ahirette bu hâlleri üzere sabit kılar. Eğer Allah'ın onları sabitleştirmesi olmasa, onların kendilerinden kaynaklanan sebatları, kendilerine hiçbir fayda sağlamaz, sabit oluşun yararlarından hiçbirini devşiremezler. O hâlde her iş eninde sonunda gelip Allah'a dayanır. Buna göre, hidayet (doğru yola iletme) bağlamındaki *"Allah, iman edenleri sağlam sözle... sağlamlaştırır."* ifadesi, saptırma bağlamındaki şu ayete denk düşmektedir: *"Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırdı."* (Saff, 5)

Fakat bu iki bağlam arasında temel bir farklılık var. Şöyle ki, hidayet başlangıçta Allah'tan kaynaklanıyor, kulun hidayete ermesi de buna dayalı olarak belirginleşiyor. Buna karşılık sapıklık kuldan, kendi serbest iradesini kullanarak gerçekleşiyor, Allah da onu, sapıklık üstüne sapıklık vermek suretiyle cezalandırıyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) Kur'ân'da, hidayetin Allah'tan olduğuna ve O'ndan başkasının bu hususta [kendinden kaynaklanan] bir etkinliğinin olmadığına ilişkin açıklamalar içeren ayetlerin sayısı oldukça fazladır.

Bu olguyu açıklama bazında şunu söyleyebiliriz: Allah insanı salim bir fıtrat üzere yaratmış ve bu fıtrata rabliğini (rububiyet makamını) bilmeyi yerleştirmiş, ona kötülüğünü ve iyiliğini ilham etmiştir. Bu, insanda bir ilk özellik olarak var olan fıtrî hidayettir. Nebi ve resullerinin gerçekleştirdiği çağrı ile de bu hidayeti pekiştirmiştir.

Bu ilk aşamadan sonra insan, fıtratının bozulmamış hâlini korur, ilâhî bilgiye ve salih amele yönelik istekli bir hareket içinde olursa, Allah onu hidayete erdirir. Bu bakımdan kul, yüce Allah'ın hidayeti (yola iletmesi) sonucu iman yoluna erer. İnsanın salim fıtratı üzere hareket edişine gelince, eğer buna hidayete erme denilecekse bu, salim fıtratın hidayet olarak adandırılması durumunda, fıtrî salimliğin bir yansıması olarak belirginleşen bir hidayettir.

Ama eğer insan yaptığı kötü bir tercih ve Rabbinin makamının bilincinde olamama gibi sebeplerden dolayı fıtratın dosdoğru yolundan

sapar ve yere çakılıp kalırsa, heva ve hevesinin peşine düşüp hakka karşı dik kafalılık eder, inatçı bir tutum sergilerse bu, bizzat insanın kendisinden kaynaklanan ve öncesinde Allah'ın bir saptırması söz konusu olmayan bir sapmadır. Allah'ı bundan tenzih ederiz. Fakat bu yoldan sapma, akabinde onun kendi sapıklığının bir cezası olarak Allah'ın onu yoldan saptırmasını, ona yönelik rahmet kapısını kapatmak ve ondan muvaffakiyeti (başarıyı) izale etmek suretiyle onu üzerinde bulunduğu sapıklıkta kalıcı kılmasını gerektirir. İşte bu, öncesinde kulun kendi kötü tercihi sonucu sapmış olması bulunan bir saptırmadır. Yine bu, kul eğrilmesi sonucu, Allah'ın da onu eğriltmesidir.

İşte iki ayetin ifade tarzının farklı olması da bundan kaynaklanmaktadır. *"Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı."* [Saff, 5] ifadesine gelince, önce onların sapmaları varsayılmış, sonra da onların bu sapmalarına Allah'ın saptırması eklenmiştir. *"Allah, iman edenleri sağlam sözle... sağlamlaştırır."* ayetinde ise, sabit kılmaya dayalı sabit bir imanın varlığı esas alınmıştır. Bu iman da bizatihi Allah'ın hidayete erdirmesini ve onların da hidayete ermesini gerektirir. Sonra buna sağlam söz eklenmiştir. Bundan maksat da onların sebat edişleri ve yaptıkları iyi tercihle iman ettikleri ilkeler üzere dosdoğru hareket edişleridir. Bu da hiç kuşkusuz onların kendi fiilleridir. Bunun ardından yüce Allah, sağlam sözden dolayı onları sağlamlaştırır, eğrilmelerden ve sürçmelerden korur, dünya ve ahiret hayatının tehlikelerini onlardan uzaklaştırır. İşte buna Allah'ın yol göstermesi, hidayete erdirmesi diyoruz ki, ondan önce bununla ilintilendirilecek ve onların kendilerinden kaynaklanan bir hidayete erme durumu yoktur. Bu ikisi arasındaki farkı anlamak için bu inceliğe dikkat etmekte yarar vardır.

Her hâlükârda ayette sözü edilen bu sapasağlam kılma, örneği de göz önünde bulundurduğumuz zaman, güzel bir ağaç kökünün yerde sağlam durması açısından sabitleştirilmesi anlamını ifade eder. Ağacın kökü sabit ve sağlam olunca gelişir, dal budak salar, her zaman yemişini verir. [Bu ayetteki] dünya ve ahiret kelimeleri [anlam olarak], [25. ayette geçen] "kulle hîn=her an" ifadesinin hizasında yer almışlardır [ve aynı anlamı ifade etmektedirler]. Çünkü dünya ve ahiret bütün zamanları kapsamaktadırlar.

İşte ayetin akışını göz önünde bulundurduğumuzda ortaya bu anlam çıkıyor.

Ancak bazıları demişlerdir ki: "Ayette kastedilen anlam şudur: Allah iman edenleri, kendilerinden sadır olan sağlam söz ile onur verici katında ve ödülleri arasında sağlamlaştırıp sağlam bir konuma kavuşturur. Sağlam söz ise, imandır. Çünkü iman kanıtlarla, delillerle sabitleşir. Allah'ın onları sağlamlaştırmasından maksat, onları kendine yaklaştırması, cennetine yerleştirmesidir. Sözlerinin sağlam olmasından maksat da, onun kanıt ve belge ile desteklenmesidir."(1) Ancak bu yorum, gerektirici bir etken söz konusu değilken anlama kayıt getiriyor. Bu bakımdan isabetsizdir.

Diğer bazıları da, "Burada Allah'ın onları yeryüzüne egemen kılmak, onlara zafer bahşetmek, dünyada fetih ve galibiyet nasip etmek, ahirette ise cennete yerleştirmek suretiyle sağlamlaştırması, sabitleştirmesi kastedilmiştir." demişlerdir.(2) Ancak bu yorum ayetin akışından uzaktır.

"Allah, zalimleri ise saptırır." Zalimlerle, önceki ayette söz konusu edilen müminler arasında bir karşılaştırma yapılmış olması gösteriyor ki, bu zalimlerden maksat, Allah'ı ve ayetlerini inkâr edenlerdir. Kaldı ki, yüce Allah Kur'ân'ın bazı ayetlerinde mutlak olarak ifade ettiği zalimleri buna yakın ifadelerle açıklamıştır: *"Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun! Onlar, insanları Allah yolundan alıkorlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar."* (Â'râf, 44-45)

Bu cümle, *"Kötü sözün (batıl ve şirk içerikli inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur."* ayetinin içerdiği ikinci örnekten elde edilen bir sonuç gibidir. Bu bakımdan şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Allah kâfirleri, hidayet yolundan yoksun bırakmak suretiyle saptırır. Bu yüzden dünyada mutlu bir hayata ulaşmazlar, ahirette de kalıcı nimetlere ve Allah'ın hoşnutluğuna kavuşmazlar. Kalplerinin içindekiler dışarı dökülecek olursa, kuşku, tereddüt, bunalım, kararsızlık, ümitsizlik, hayıflanma ve iç kavurucu bir hasretten başka bir şey olmadığı görülecektir.

"Allah dilediğini yapar." Yani bir grubu sağlamlaştırmayı ve bir diğerini de saptırmayı iradesinin gerektirdiği biçimde gerçekleştirir;

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 24; Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 136.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 218; Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 217.]

kimse O'na engel olamaz, iradesini geri savamaz. Bu yüzden iradesiyle fiilinin arasına girip engel olacak hiçbir şey yoktur.

Bundan da anlıyoruz ki, Allah bunları (müminleri) sağlamlaştırmayı, onları (kâfirleri) da saptırmayı dilemiştir, dolayısıyla kaçınılmaz olarak bu eylemlerin faili, Allah'tır. Şu hâlde müminin saadet ehli (mutlu), kâfirin de şakavet ehli (mutsuz) olması kesin ve değişmez bir ilâhî karardır. Nitekim bu yönde rivayetler de aktarılmıştır.

"Allah, zalimleri ise saptırır." ve *"Allah dilediğini yapar."* ifadelerinde *"Allah"* isminin kullanılmış olması, zamir yerine açık ismin kullanılmasına örnek oluşturmaktadır. Bazılarının da söylediği gibi, gramatik açıdan bu tür kullanımlar, işin önemine ve meselenin dehşetine delâlet eder.

28) Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri (geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden olan küfür önderlerini) görmedin mi?

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: "el-İhlâl, bir şeyi bir yere koymak demektir. Bu şey cisim türünden ise, koyma ve birliktelik şeklinde gerçekleşir; eğer araz türünden bir şey ise, girme ve müdahale şeklinde gerçekleşir. 'el-Bevar'; helâk olma, yok olma demektir. Helâk olma anlamında 'bare'ş-şey'u/yebûru/bevran' denilir. Yine 'reculun bevrun', helâk olmuş adam ve 'kavmun bevrun', helâk olmuş toplum anlamındadır."

Ragıp İsfahanî de el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Bevar, aşırı kesat demektir. 'Kesede hetta fesede=kesata uğradı, nihayet bozuldu' özdeyişinde de vurgulandığı gibi, kesatın aşırı olması fesada yol açtığı için helâk olgusu 'el-bevar' kavramıyla ifade edilmiştir. Araplar, 'bare'ş-şey'u/yebûru/bevran' derler. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Ticareten len tebûr=Asla zarara uğramayacak bir kazanç.'* [Fâtır, 29]"

Tefsirini sunduğumuz ayette, küfür elebaşçılarının ve sapıklık önderlerinin zulümleri ve şükretmeleri, Rablerine inanmaları gerektiği yerde her açıdan kendilerini kuşatan Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük edişleri bağlamında durumları gündeme getiriliyor. Nitekim daha önce, hiç kimseye ihtiyacı olmadığı hâlde Allah'ın gökleri ve yeri nasıl yarattığı anlatılmış ve bunun bir nimet olduğu vurgulanmıştı. Ardından Allah'ın insanları çağırdığı hak sözden, onun sabit ve güzel sonuçlarından ve bunların birer nimet oluşlarından söz edilmişti.

Ayetin ifadesi mutlaktır, dolayısıyla hitap Peygamber Efendimize (s.a.a) yönelik olsa da, yine ayetin sonunda, *"De ki: Azıcık yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz gidişiniz cehenneme doğrudur."* ifadesi yer alsa da, salt Mekkeli kâfirlerle veya Kureyş kabilesine mensup kâfirlerle sınırlandırmayı gerektiren somut bir kanıt yoktur. Çünkü bunun, ayetin anlamını sınırlandırmadığı açıktır. Ayrıca ayetin içeriği geneldir, bütün ümmetlerin tağutlarını, zorbalarını ve onların soydaşlarına, toplumlarına yaptıklarını kapsıyor.

O hâlde, *"Allah'ın nimetini nankörlükle değiştiren..."* ifadesinde, geçmiş ümmetlerden ve İslâm ümmetinden küfrün elebaşlığını ve sapıklığın önderliğini yapan tağutların durumları dile getiriliyor. Burada sadece önder ve elebaşı konumundaki tağutların kastedildiklerinin kanıtı, *"ve toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri..."* ifadesidir. Çünkü bu ifade, onların sözü geçerli, soydaşları arasında itaat edilen kimseler olduklarını ima etmektedir ki, ancak önder ve lider kimseler böyle bir konumda olabilirler.

Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık vermelerinden maksat, yerine getirmeleri zorunlu olan nimete karşı şükretme yükümlülüğünü nankörlükle değiştirmiş olmalarıdır. O hâlde, cümlede muzaf konumunda olan bir ifade hazfedilmiştir ve ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Beddelû şükre nimetillahi küfren=Allah'ın nimetine şükretmeyi nankörlükle değiştirdiler." Nimetin kendisinin bir tür mecazî açıdan küfürle değiştirilmesi de kastedilmiş olabilir. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayeti şu ayete benzetebiliriz: *"Tec'alûne rızkakum ennekum tükezzibûn=Rızkınızı onu yalanlamak olarak mı kılıyorsunuz?"* (Vâkıa, 82) [Yani, Allah'ın verdiği rızka karşı şükrü, onu yalanlamakla yerine getiriyorsunuz.]

Kavimlerini helâk yurduna sürükleni̇şlerinden söz edilmiş olması, kendilerini de helâk yurduna sürüklemiş olduklarını göstermektedir. Çünkü onlar sapıklığın önderleridir; önce kendileri sapmış, sonra başkalarını saptırmışlardır ve onlara tâbi olanlar sapıklığa tâbi olmuşlardır. Firavun'la ilgili aşağıdaki ayeti bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayete benzetebiliriz: *"Kıyamet günü kavminin önüne düşerek onları cehenneme sokar."* (Hûd, 98)

Buna göre, ayetin anlamı şöyledir: Geçmiş ümmetlerden ve senin ümmetinden Allah'ın nimetine şükredeceklerine, nankörlükle karşılık veren önderleri ve liderleri görmedin mi? Kavimleri bunlara tâbi oldu-

lar; böylece hem kendilerini, hem de kavimlerini helâk yurduna, mutsuzluk diyarına, ateş çukuruna sürüklediler.

29) Girecekleri cehenneme (yerleştirenleri)? Ve o ne kötü bir yerleşmedir!

Bu ifade, *"helâk yurdu"*nu açıklama amacına yöneliktir. Bazıları,[1] "cehenneme" sözcüğünün, iştigal etkeniyle mensup olmasını ihtimal dâhilinde görmüşlerdir. Buna göre, cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Yaslevne cehenneme yaslevneha=Girerler cehenneme, ona girerler." Bu durumda, cümle helâk yurdunu açıklama amacına yönelik olmaz, yeni bir cümle olarak başlamış sayılır. Ancak böyle bir ihtimalin sağlayacağı hiçbir yarar yoktur ve bir anlamı da ifade etmez. Çünkü kelimenin iştigal amiliyle mensup oluşu ağır basmıyor ve yeni bir açıklamayı gerektiren bir durum da söz konusu değildir.

Bu da gösteriyor ki, ayetin Medine'de indiğini, kâfirlerden maksadın da ordularını toplayıp Peygamber'e (s.a.a) karşı Bedir'de savaşan, böylece kavimlerini helâk yurduna sürükleyen Mekke ululları ve Kureyş önderleridir,[2] diyenlerin görüşleri yanlıştır.

Çünkü tefsirini sunduğumuz bu ayetin anlamının mutlak olduğunu bilmiş oldunuz. Dolayısıyla ayetin salt Bedir'de öldürülen küfür önderleriyle sınırlandırılmasını gerektiren bir kanıt yoktur. Aksine ayet, sapıklığa önderlik eden ve kavmini helâk yurduna sürükleyen geçmiş ve gelecek milletlere mensup tüm sapıklık elebaşlarını kapsamaktadır. Helâk yurduna sürüklemekten maksat, kavimlerini ateşin neden olduğu bedbahtlığın girdabına yerleştirmektir. Henüz öldürülmemiş, ölmemiş ve cehenneme girmemiş olsalar da.

Kaldı ki, hemen sonra yer alan *"(İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular. De ki: "Azıcık yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur."* ayetinin içerdiği çoğul zamiri, tefsirini sunduğumuz ayette sözü edilen kâfirlere dönüktür. Bu da, *"De ki: Azıcık yararlanın"* ifadesindeki hitabın, onlardan geri kalanlara yönelik olmasını gerektirir ki, onlar da Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olanlardı. Bu ise, gerçekleşmesi kaçınılmaz ve kesin olan istisnasız bir tehdittir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 218.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 218; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 123.]

30) (İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koştular. De ki: "Yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur."

Ayetin orijinalinde geçen "el-endad" kelimesi; eş, benzer, misil anlamına gelen "en-niddu" kelimesinin çoğuludur. Bununla müşriklerin Allah'tan başka ilâh edindikleri meleklerden, cinlerden ve insanlardan oluşan düzmece ilâhlar ve putlar kastedilmiştir.

Onlar, kulluk sundukları bu ilâhların Allah tarafından yaratıldıklarını itiraf ettikleri hâlde bunları Allah'a ortak koşuyorlardı, bunlara ilâh ve rab isimlerini takıp evrenin işlerinin yönetimini onlara nispet ediyorlardı, sonra da korku ve ümit duyguları içinde onlara yönelerek ibadet ediyorlardı. Oysa bütün emir ve yaratma Allah'a aitti. Ayrıca fıtratları da bu gerçeği kabul ediyordu; Allah da kendisinin tekliğini gösteren ayet ve kanıtları nebilerine ve resullerine ilham etmekle fıtratlarının kabul ettiği bu gerçeği pekiştiriyordu.

Dolayısıyla onlar tevhit inancının farkındaydılar, bilmeden Allah'a ortak koşuyor değildiler. Ya da yanılarak şirke sapmamışlardı. Tersine bilerek bu yolu seçmişlerdi ve dünya hayatının çekici değerlerine, süslerine sahip olmayı amaçlıyorlardı. Bu şekilde insanları köleleştirecek, Allah'ın yolundan saptırarak kendi iradelerinin bendeleri hâline getireceklerdi. Bu nedenle Allah'tan başka ilâhlar edinmeleri, *"(İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için"* ifadesiyle gerekçelendiriliyor. Ardından yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a), sonunda dönecekleri cehennemle onları tehdit etmesini emrediyor; çünkü cehennemden başka bir dönüş yerleri yoktur ve şöyle buyuruyor: *"De ki: Yararlanın (zevkinizi sürün); kuşkusuz dönüşünüz ateşe doğrudur."*

Aslında konuşmanın doğası, "Allah'tan başka ilâhlar edinin veya Allah'ın yolundan saptırmaya devam edin, sizin dönüşünüz ateşe doğrudur." denilmesini gerektirmektedir. Ancak *"Yararlanın"* denilerek onların gizledikleri asıl bozuk amaçlarının açığa çıkarılması isteniyor. Böyle bir açıklama, iğrenç yüzlerini ve yüz kızartıcı niyetlerini açığa çıkarmak açısından daha etkili olur çünkü.

31) İman eden kullarıma de ki: "Ne alışverişin, ne de dostluğun olmadığı gün gelmeden önce, namazı dosdoğru kılsınlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizlice ve açıktan infak etsinler."

Yüce Allah, Peygamber'inin diliyle, Allah'a ortak koşanları insanları Allah yolundan saptırdıkları için, kıyamet gününün acıklı azabıyla tehdit etmesini emrettikten sonra, şimdi de Peygamber'e (s.a.a) iman eden kullarına, kıyamet günü gelmeden, Allah yolunu izlemeye devam etmelerini emretmesini emrediyor. Çünkü kıyamet günü gelirse, kaçırdıkları mutluluğu kullanım imkânına sahip oldukları hiçbir maddî sebeple geri getiremezler. Bu sebepler ise ya genel anlamda alışveriş dediğimiz bir şeyi verip karşılığında ona denk bir şeyi almaktan ya da dostluk ve sevgiden ibarettir. Kıyamet gününde ise bunlardan hiçbir eser görülmez, hiç kimse böyle bir imkâna sahip olmaz. Çünkü kıyamet günü salt hesap ve ceza günüdür; kıyamet gününün bundan başka bir özelliği yoktur.

Bundan da anlıyoruz ki, *"namazı dosdoğru kılsınlar... infak etsinler."* ifadesi, Allah'ın yolunu açıklamaktadır. Bu bağlamda da Allah'ın yolu özellikle bu iki temel ilkeyle açıklanmıştır. Çünkü şeriatın öngördüğü diğer bütün görevler, yani insanın, kendisiyle Rabbi arasındaki ve kendisiyle diğer hemcinsleri arasındaki dünyevî hayatını düzenleyen kurallar bu iki temel ilkeyle ilintilidir.

"Namazı dosdoğru kılsınlar... infak etsinler." ifadelerinin orijinalleri (yukîmû ve yunfikû) gramatik açıdan meczumdurlar (sonlarındaki çoğul "nun"u düşmüştür). Bunun nedeni, bu iki ifadenin "kul=de ki" emrinin cevabı olmasından dolayıdır. Söylenilmesi emredilen söz ise, cevapta yer alan iki fiilin delâlet etmesinden dolayı hazfedilmiştir. Dolayısıyla takdirî açılım şöyledir: Kul ekîmu's-salâte ve enfikû... yukîmu's-salâte ve yunfikû...

Ancak bununla ilgili olarak şöyle bir problem ileri sürülmüştür: Emrin cevabı olarak getirilen meczum kelimenin emre terettüp etmesi ve gerçekleşmesi gerekir. Oysa namaz kılmaya ve infak etmeye ilişkin emir, buna uymalarını ve onu gerçekleştirmelerini gerektirmez.

Fakat bu problem geçersizdir. Çünkü bu hususta gerekli olan, cevabın, bir şekilde emrin gerektirdiği şeylerden olmasıdır. Yüce Allah'ın, iman eden kullarına yönelik emretmesi onların mümin kullar olması hasebiyle hiçbir problem söz konusu olmaksızın itaati gerektiren olgulardandır.

Ayette sözü edilen infaktan maksat, Allah yolunda yapılan her türlü infak ve harcamadır. Çünkü sure Mekke döneminde inmiştir ve he-

nüz zekât yükümlülüğünü öngören ayet inmemişti. İnfakın gizlice ve açıktan yapılmasından maksat, harcamanın hak dinin öngördüğü edep ölçüleri dâhilinde yapılmasıdır. Gizli harcama yapılması gereken yerde gizli, açık harcama yapılması gereken yerde açık harcama yapmak yani. Her iki hâlde de maksat, hiç kuşkusuz bozulmaya yüz tutan sosyal alanları ıslah etmek, Müslümanların oluşturduğu toplumun dirliğini ikame etmek, ayakta tutmaktır.

Tefsirini sunduğumuz ayette işaret edilen bu husus ile, *"O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar birbirlerine düşman kesilirler."* (Zuhruf, 67) ayetinin içeriği arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bu iki ayet arasındaki ilişki, anlamın mutlak genelliği ve özelliği şeklindeki bir ilişkidir. Dolayısıyla Zuhruf Suresi'nin bu ilgili ayeti, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamını daha özele indirgemektedir. Bu açıdan iki ayetin birlikte şöyle bir anlam ifade ettiklerini görüyoruz: "Takva esasına dayalı dostlukların dışındaki bütün dostluklar, kıyamet günü geçersiz olurlar. Takva esaslı dostluk, yani Allah için olan dostluk ise, sabit bırakılır ve kıyamet günü insanlara fayda sağlar." Dolayısıyla bu iki ayette önce mutlak olarak bütün dostluğun olumsuzlanması, ardından belli bir kısmının olumlanması, tıpkı şefaat olgusuyla ilgili olarak Kur'ân'da izlenen yönteme benzemektedir. Önce şefaat bütünüyle olumsuzlanıyor: *"Hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı gün..."* (Bakara, 254) Sonra Allah'ın iznine bağlı olarak bazı şefaatlerin kabul edileceği belirtiliyor: *"Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86)

Bazı müfessirler kendilerince çelişkiyi ortadan kaldırmak için şöyle demişlerdir: "Dostluğu tamamen olumsuzlayan ayette geçen dostluktan maksat, dostluğun olduğunu bildiren ayetteki dostluğun tersine elden kaçan şeyleri telafi etmek maksadıyla başvurulan dünyevî sebeplerden biridir."(1) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Dostluğun olmadığını bildiren ayetteki dostluktan maksat, insanın doğasının eğilimi ve nefsinin arzusu doğrultusunda oluşan dostluktur. Dostluğun olduğunu bildiren ayetteki dostluk ise, Allah için ve Allah yolunda gerçekleştirilen dostluktur."(2) Aslında bu iki yorum da, bizim değerlendirmemizle aynı kapıya çıkarlar.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 222.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 125.]

32) (Rabbiniz O) Allah'tır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirip onunla sizin için meyvelerden rızık çıkardı.

Yüce Allah önceki ayette, müşriklerin insanları Allah'ın yolundan saptırmak için Allah'a ortak koştuklarından söz etti ve bundan dolayı varacakları yerin ateş olacağı tehdidinde bulundu. Bu ve bundan sonraki iki ayette ise, rububiyetin (rabliğin) sırf kendisine ait olduğunun kanıtlarını sunuyor. Rububiyetin tekliğini ise, yaratılışın düzeni, suyun indirilişi, rızıkların çıkarılışı, denizlerin ve gemilerin, nehirlerin, güneşin, ayın, gecenin ve gündüzün insanların emrine verilişi ile ilgili kendine has genel tedbirini esas alarak kanıtlıyor.

Ayetlerin sonunda da bunun ve bundan başka sayılmayacak şeylerin yüce Allah'tan insanlara sunulmuş nimetler olduğunu vurguluyor. Çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu suredeki açıklamalar, iki ismin, Aziz ve Hamid isimlerinin ışığında gelişiyor.

Dolayısıyla *"Allah'tır ki..."* ifadesi, bir bakıma şu anlamı vurgulamaktadır: "Rab sadece O'dur, sizin O'na eş koştuğunuz düzmece ilâhlar değil."

"Gökten su indirip onunla sizin için meyvelerden rızık çıkardı." Gökten maksat, yukarı dediğimiz yöndür. Zaten "sema" kelimesinin sözlük anlamı da budur. Gökten inen su ise, oradan inen yağmurlardır; yerde yaşayan bitki ve hayvanların yaşayışlarını sürdürmelerine imkân veren sular gökten kaynaklanır.

O'nun emriyle denizde hareket etmesi için gemileri emrinize verdi ve ırmakları da emrinize verdi.

Gemilerin insanların emrine verilmesinden maksat, onların insanların amaçları doğrultusunda kullanılmaya elverişli kılınmasıdır. İnsanların yükleri ve benzeri şeyleriyle gemiye binip suya batmayacak veya engelle karşılaşmayacak şekilde karşıya geçmesi yani.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Gemilerin insanların emrine verilmesinden maksat, ilham yoluyla insanları gemi yapmaya ve kullanmaya güçlü kılmaktır."[1] Ama bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bir şeyin insanın emrine verilmesi ile anlatılan husus, anlaşıldığı kadarıyla insanın o şey üzerinde kendi maslahatlarına, kişisel çıkarlarına ve maksatlarına

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 224.]

uygun şekilde tasarrufta bulunmasıdır. İlham ve benzeri bir yöntemle insanın kendisi üzerinde tasarrufta bulunmak değil.

Aslında açıklamanın doğası şöyle söylenmiş olmasını gerektirmektedir: Denizi emrinize verdi ki, emriyle gemilerinizi üzerinde yüzdüresiniz ve ırmakları da emrinize verdi.” Fakat görüldüğü gibi, tersi söylenmiştir: *“O’nun emriyle denizde hareket etmesi için gemileri emrinize verdi.”* Bunun nedeni, geminin en belirgin deniz nimeti olmasıdır. Deniz nimetleri gemiyle sınırlı değilse de, bundan daha belirgini yoktur. Belki de anlatımın bu şekilde tersten sunulmasının nedeni budur. Çünkü konunun bağlamı, nimetlerin sayılmasıdır. Denizde daha büyük nimetler olsa da, geminin nimet olma özelliği daha belirgindir.

Geminin denizde hareket etmesinin rüzgâr, buhar ve başka doğal etkenlere bağlı olmasına karşın, doğrudan yüce Allah’ın emrine nispet edilmesi, yüce Allah’ın bütün sebeplerin gelip dayandıkları asıl sebep olmasından dolayıdır.

“Ve ırmakları da emrinize verdi.” Irmaklar, yeryüzünün çeşitli yerlerinde akan akarsulardır. Akarsuların insanların emrine verilmesi ile içme, yıkanma ve temizlik yapma gibi işlerde yararlanmak üzere suların insanlara gösterilip sunulması kastediliyor. Sonra insanların emrine sunulan bitkiler ve hayvanların hayatı da bu sulara bağlıdır.

33) Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi, geceyi ve gündüzü de emrinize verdi.

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: “ed-De’bu, yürümeyi sürdürme demektir. Araplar, ‘Deebe fi’s-seyri de’ben’ derler. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *‘Ve sehhara lşekumu’ş-şemse ve’l-kamere dâibeyni=Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi.’* ‘ed-De’bu’, her zaman aynı şekilde devam eden gelenek anlamına da gelir. Nitekim şu ayette kelime bu anlamıyla kullanılmıştır: *‘Firavun ailesi ve öncekilerin gidiş tarzı gibi.’* [Âl-i İmrân, 11] Yani öteden beri sürdüregeldikleri gelenekleri gibi.” (Alıntı burada sona erdi.) Tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı açıktır.

34) Ve size istediğiniz her şeyden (tümünü veya bir kısmını) verdi. Allah’ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz. Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür.

“es-Sual”, talep etmek ve istemek demektir. Talepten farklı olarak akıl sahibi varlıkların istemeleri ile ilgili olarak kullanılır. Talep ise ge-

neldir; akıl sahibi olan ve olmayan tüm canlıların istemeleri anlamında kullanılır. İnsanı istemeye yönelten şey, kendisi açısından belirginleşen bir ihtiyaçtır. Bunun sonucunda bu ihtiyacını gidermesinin gerekliliğini kavrar. İhtiyacı gidermenin en basit yöntemi de bunu telaffuz etmek, dile getirmektir. Bazen de insan işaret veya yazı yöntemine sarılarak isteğini dile getirir. İnsanın bu davranışının "sual=isteme" olarak isimlendirilmesi mecazî değil, gerçek bir isimlendirmedir.

Allah, kendisinin dışındaki bütün varlıkların ihtiyaçlarını giderir. Hiçbir şey yoktur ki, varlığı ve kalıcılığı itibariyle Allah'ın bağışına ve cömertliğine dayalı olarak yaşamını sürdürmesin. İster varlıklar bunu kabul etsinler, ister inkâr etsinler, fark etmez. Yine Allah bütün varlıkları ve onların gizli-açık ihtiyaçlarını onların kendisinden daha iyi bilir. Bu yüzden O'nun dışındaki bütün varlıklar O'nun kerem kapısında durmuş lütfünü dilenmekte, ihtiyaçlarının giderilmesini istemektedirler. İster ona bağışta bulunsun, ister bulunmasın ve ister istediğinin tümünü karşılasın, ister bir kısmını, fark etmez.

İşte istemenin gerçek mahiyeti budur ve bu anlamda sadece yüce Allah'a yöneltilebilir, başkasına değil. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, istemenin bazı kısımları da lâfzîdir ve bu lafızla bazen yüce Allah'tan, bazen de başkasından istenir. Buna göre istekte bulunulan zat yüce Allah'tır ve var olan her şey istemenin gerçek anlamıyla (fıtraten) O'ndan ister. Ama bunun yanında O'na inanan bazı müminler de O'ndan lâfzen (sözlü istekle) ister.

Bu, sual/isteme ile ilgili söyleyeceklerimizdir. Vermeye, yani Allah'ın bağışta bulunmasına gelince, ayette bunun mutlak olarak kullanıldığını ve herhangi bir kayıtla sınırlandırılmadığını görüyoruz. Bu da gösteriyor ki, Allah'a yöneltilen hiçbir istek yoktur ki, Allah katında onun karşılığında bir verme olmasın. Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu, insan türüne yönelik bir hitaptır ki, *"Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür."* ifadesi de bunu desteklemektedir.

Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: İnsan denen canlı türü, türü itibariyle herhangi bir nimete ihtiyaç duyduğu zaman, Allah mutlaka onun bu ihtiyacını giderir. Ya ihtiyacın tümünü, ya da bir kısmını giderir. Buna karşılık insan türü içinde kimi bireyler, muhtaç oldukları ve ihtiyaçlarının giderilmesini istedikleri hâlde, Allah'ın onun bu ihtiyacını gidermemesi de mümkündür.

Bu anlamı, *"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* (Bakara, 186) ayeti de pekiştirmektedir. Bu ayeti tefsir ederken, yüce Allah'ın kendisine dua edenin duasını geri çevirmediğini belirtmiştik. Fakat insanın gerçekten dua etmemiş olması durumu başka. Ya da duanın O'na yönelik değil de başkasına yönelik olması durumu başka. Birey olarak insanın dili ile kalbi arasında uyum olmayabilir ya da dua ederken saçmalayabilir. Fakat insan türü, bu hâliyle (fıtraten) gereksiz konuşma nedir bilmez, ikiyüzlülük etmez ve yüce Allah'tan başka da rab tanımaz. Bu bakımdan tür olarak insan bir ihtiyaçla karşılaştığında gerçek bir dilemeyle Allah'tan diler, bu isteği sadece Rabbine yöneltir. Dolayısıyla tür olarak insanın bütün duaları kabul edilir, istekleri karşılanır ve ihtiyaçları giderilir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayetin orijinalinde geçen "min kulli ma seeltumûhu=istediğiniz her şeyden" ifadesinin başındaki "min" harf-i cerri, başlangıç anlamını ifade eder. Bu da gösteriyor ki, Allah'ın verdikleri, aslında insan türünün istediklerinden oluşmaktadır; ancak bu isteklerin kimi zaman tümü, kimi zaman da bir kısmı yerine getirilmektedir. Eğer ifadenin başındaki "min" harf-i cerri tab'iziye (bütünden bir kısmını bildiren türden) olsaydı,[1] o zaman yüce Allah'ın kendisine yöneltilen bütün isteklerin sadece bir kısmını verdiği şeklinde bir anlam ortaya çıkacaktı ki, gerçek bunun aksini göstermektedir. Tıpkı "ve atakum kulle ma seeltum=size istediğiniz her şeyi verdi" denilseydi, bunun anlamı, "bütün istekleriniz gerçekleştirildi" olurdu ki, gerçekte durum böyle değildir. Yine eğer "mimma seeltumûhu=istediklerinizden verdi" denilmiş olsaydı, bu da şu demek olurdu: Bazı duaların icabet edilmemesi ve bir kısım isteklerin temelden reddedilmesi mümkündür. Oysa yüce Allah'ın kullarına yönelik lütuflarını ifade etme bağlamında sunulan bu ayet, bu şekilde yorumlar yapmayı engellemektedir.

Bir cümleyle ifade edecek olursak, ayetin anlamı şöyledir: Allah tür olarak insanlığın her istediğini veriyor. Tür olarak insanlığın hiçbir ihtiyacı yoktur ki, Allah üstün hikmeti gereği ya tümünü ya da bir kısmını karşılamasın.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: "İfadenin takdirî açılımı şöyledir: Ve atakum min külli ma seeltumûhu ve ma lem tes'elûha=Allah, size

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 557.]

istediğiniz her şeyi ve istemediğiniz şeyleri verdi."[1] Fakat böyle bir anlam elde etmek için ayette geçen istemeyle lâfzî istemenin kastedilmiş olması gerekir. Ama bunun aksinin geçerli olduğunu vurguladık. Ayrıca ayetin akışı da böyle bir anlam elde etmeye elverişli değildir.

"Allah'ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz." [ifadesinin orijinalinde geçen "lâ tuhsûha" kelimesiyle ilgili] Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-İhsa, sayarak elde etmek demektir. Araplar, 'Ahsaytu keza' derler. Kelimenin kökü, 'el-hasa=-çakıl' kelimesidir. Bunun sayı anlamında kullanılması, Arapların çakıl taşlarını sayı işlerinde kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Bizim sayarken parmaklarımızı kullanmamız gibi." (Alıntı sona erdi.)

Burada, nimetlerin, sayıların kapsamının dışında olduğuna işaret ediliyor. Bu da Allah'ın nimetleriyle ortadan kaldırdığı insanların ihtiyaçlarının sayılarla belirlenemeyecek kadar çok olmalarını ve bunları saymanın insanın gücü dâhilinde olmadığını gerektirmektedir.

Zaten Allah'ın nimetlerini saymak mümkün müdür? Hâlbuki varlık âlemi bütün parçalarıyla, bunlarla ilintili bütün nitelik ve durumlarıyla, hepsi birbiriyle irtibat hâlinde ve belli bir düzen, intizam içindedir; bir kısmı diğer bir kısmına faydalıdır, bazısı bazısına dayalı olarak varlığını sürdürmektedir. O hâlde, hepsi bütün varlıklara nispetle nimet konumundadır. İşte bu da sayıların kuşatamayacağı bir olgudur.

Büyük bir ihtimalle, "ni'metellahi=Allah'ın nimeti" ifadesindeki *"nimet"* sözcüğünün tekil olarak kullanılmasının altındaki sır da budur. Çünkü gerçekte bir tek nimet vardır. Dolayısıyla çokluğa delâlet etmesi için çoğul ifade kullanıp tebcil etmeye, abartmaya gerek yoktur. Sonuçta nimetten maksat, nimet olarak bahşedilen lütufların cinsidir. Dolayısıyla çoğul anlamını ifade etmektedir.

"Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür." Yani insan nankörlükte çok ileri gider, kendine zulmeder, böylece Allah'ın nimetine karşı şükretmez, nimetleri inkâr eder. Bu da insanı helâk ve hüsrana sürükler. Ya da insan Allah'ın nimetlerine karşı çok haksızlık ederek, şükretmez, nankörlük eder.

Cümle, açıklama amaçlı yeni bir anlatım konumundadır; önceki açıklamadan çıkan sonucu pekiştirmektedir. Çünkü yukarıda açıkla-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 226.]

dığımız şekliyle Allah'ın nimetlerinin durumuna vâkıf olan ve insana isteği her şeyden verdiği gerçeği üzerinde durup düşünen bir kimse, bütün bunların bilincinde olmayan insanın doğası gereği kendine zulmettiğinden, Rabbinin nimetini inkâr ettiğinden kuşku duymaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Tirmizî, Nesaî, Bezzar, Ebu Ya'la, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem, İbn Hayyan, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve İbn Mürdeveyh, Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah'a (s. a.v) hurma dolu bir kap getirildi. Peygamberimiz, *'Güzel sözü, kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı. (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir.'* ayetini okudu ve ardından, 'Bu güzel ağaçtan maksat, hurma ağacıdır.' buyurdu. *'Kötü sözün örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.'* ayetini okuduktan sonra da, 'Bundan maksat da, 'Ebu Cehil karpuzudur.' buyurdu."

Ben derim ki: Ayette sözü edilen "güzel ağaç"ın hurma ağacı olduğunu ifade eden birçok rivayet Peygamber Efendimizden (s.a.a) aktarılmıştır. Ama bu, ayette verilen örneğin hurma ağacına da uyarlanmasından öte bir anlam ifade etmez. Sonra rivayetin son kısmı, birazdan sunacağımız rivayetle çelişmektedir.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimizin (s. a.v) ashabından bir grup oturmuş, aralarında, *"yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ki hiçbir yerleşikliği yoktur.'* ayetini müzakere ediyorlardı. Resulullah'a (s.a.a) dediler ki: 'Biz burada mantar bitkisinin kastedildiğini düşünüyoruz.' Resulullah (s.a.a) onlara şu karşılığı verdi: Mantar gökten indirilen kudret helvası cinsindendir. Suyu gözler için şifadır. Acve[1] ise cennettendir ve panzehir etkisi gösterir."

Ben derim ki: Aslında bu açıklamalar Ebu Cehil karpuzuyla ilgilidir. Çünkü bu bitkinin bazı önemli tıbbî özellikleri söz konusudur.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Beyhakî, Sünen'inde Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Ayette geçen 'hîn=her an' ile altı ay kastedilmiştir."

1- [Kabuğu üzerinde olan Medine'nin en iyi hurmalarından bir cins.]

Ben derim ki: Bundan bir önceki rivayet için yaptığımız değerlendirme bu rivayet için de geçerlidir [bir uyarlamadan ibarettir].

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Amr b. Hureys'ten şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı."* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Bu ağacın kökü Resulullah (s.a.a), gövdesi Emîrü'l-Müminin (a.s), bu ikisinin soyundan gelen İmamlar dalları, İmamların ilmi meyvesi ve bunların Şiîleri olan müminler de yapraklarıdır. Bundan (başkalarının da pay alacağı şekilde) fazlası var mı?" Dedim ki: "Hayır, Allah'a andolsun." Buyurdu ki: "Allah'a yemin ederim ki, bir mümin dünyaya geldiği zaman bu ağaç bir yaprak açmış olur. Bir mümin öldüğü zaman da bu ağaçtan bir yaprak düşmüş olur." [c. 1 s. 428, hadis: 80]

Ben derim ki: Bu rivayet, ayette geçen "kelime=güzel söz" ifadesiyle Peygamberimizin (s.a.a) kastedilmiş olması ihtimaline dayanmaktadır. Nitekim Kur'ân'da insandan "kelime" şeklinde söz edilmiştir. Meselâ bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Allah seni kendisinden bir kelimeyle müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir."* (Âl-i İmrân, 45) Bununla beraber, rivayeti uyarlama olarak algılamak gerekir. Bunun uyarlama olduğunun kanıtı, uyarlamanın niteliği ile ilgili rivayetler arasındaki farklılıklardır. Çünkü bu rivayetlerin bazısında ağacın kökü Resulullah (s.a.a), gövdesi Hz. Ali (a.s), dalları Ehlibeyt İmamları (onlara selâm olsun), meyvesi İmamların bilgisi ve yaprakları da Şiîler olduğu ifade ediliyor. Nitekim üzerinde durduğumuz rivayetin açıklaması bu yöndeydi. Bazı rivayetlerde ise, "Ağaç Resulullah, gövde Ali, dal Fatıma, meyveler onun çocukları ve yapraklar bizim Şiîlerimizdir." şeklinde bir açıklamaya yer veriliyor. Nitekim Saduk'un Cabir kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet ettiği bir hadisi buna örnek gösterebiliriz.(1) Bazı rivayetlerde de, "Peygamber ve Ehlibeyt İmamları sağlam köktürler, onların velâyete katılan herkese yönelik velâyeti ise bu ağacın dalıdır." deniliyor. Nitekim el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed el-Halebî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bu şekilde rivayet etmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Ebu'l-Carud'un, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet ettiği geçer: "Kötü ağaç örneğiyle Ümeyye Oğulları kastedilmiştir."

1- [Maani'l-Ahbar, s. 400.]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdurrahman b. Salim el-Eşell'den, o babasından, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Allah'ın nasıl bir örnek verdiğini görmedin mi? Güzel sözü... güzel bir ağaç gibi kıldı. (O ağaç) Rabbinin izniyle meyvesini her an verir..."* ifadesiyle başlayan iki ayetle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: "Bu, yüce Allah'ın Peygamber'inin (s.a.a) Ehlibeyt'i için verdiği bir örnektir. Peygamber'in Ehlibeyt'ine düşmanlık edenlerin örneği ise kötü sözdür ki, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir ve hiçbir yerleşikliği yoktur."

Ben derim ki: Alusî, Ruhu'l-Maani adlı tefsirde şu açıklamada bulunuyor: İmamiye mezhebi -ki onların yaklaşımları bilinmektedir- Ebu Cafer'in (r.a) bu ayeti şu şekilde tefsir ettiğini rivayet eder: "Kötü ağaçla Ümeyye Oğulları kastedilmiştir. Güzel ağaç ile de Resulullah (s. a.v), Ali (k.r), Fatıma (r.a) ve bunların çocukları kastedilmiştir. Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan bazı rivayetlerde, kötü ağacın Ümeyye Oğulları olarak tefsir edilmesi reddedilmiştir. Nitekim bu rivayetlerden birini İbn Mürdeveyh, Adiy b. Hatem'den şöyle aktarmıştır: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Yüce Allah, kullarının içini dışına getirmiş ve en hayırlı kullarının Araplar olduğunu görmüştür. Arapların da içini dışına getirmiş ve onların en hayırlılarının Kureyş olduğunu görmüştür. İşte Kureyş, Allah'ın kitabında, *"Güzel sözü, kökü (yerde) sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibi kıldı."* şeklinde bahsettiği mübarek ağaçtır. Ümeyyeoğulları da Kureyş kabilesine mensup olduklarına göre, kötü ağaç benzetmesiyle onlar kastedilmemişlerdir."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Alusî'nin bu değerlendirmesi çok tuhaftır. Bir kere, herhangi bir ümmetin veya grubun doğaları itibariyle mübarek olmaları, onlardan ayrılan bütün kolların, bütün kümelerin aynı şekilde mübarek olmalarını gerektirmez. Dolayısıyla yukarıdaki rivayet sahih bile olsa, sadece Kureyş kabilesinin mübarek bir ağaç olduğuna delâlet eder. Bu kabileden ayrılan bütün oymakların, sözgelimi Abduddaroğulları'nın, mübarek ve güzel oldukları veya bu kabileyi oluşturan bütün bireylerin, örneğin Ebu Cehil'in ve Ebu Leheb'in bile mübarek ve güzel kimseler oldukları şeklinde bir sonucu ise bu rivayetten çıkaramayız. Bir ağacın

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 215.]

kökü itibariyle mübarek ve güzel olması, ondan ayrılıp gelişen bazı bozuk dalların da mübarek ve güzel olmasını gerektirmez ki!

Nitekim İbn Mürdeveyh'in kendisi, Aişe'nin Mervan b. Hakem'e şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resulullah'ın (s.a.a) babana ve dedene şöyle dediğini duydum: Siz, Kur'ân'da lanetlenen ağaçsınız."(1)

Taberî ve diğer bazı müfessirler Sehl b. Said, Abdullah b. Ömer, Ya'la b. Mürre, Hüseyin b. Ali ve Said b. Müseyyeb'den, *"Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik."* [İsrâ, 60] ayetinde kastedilenlerin, Ümeyyeoğulları olduklarını belirttiklerini rivayet etmişlerdir. Sa'd'dan aktarılan rivayetin lafzı şöyledir: "Resulullah Efendimiz (s. a.v) falan oğullarının minberinin üzerinde maymunlar gibi sıçrayıp durduklarını görmüş ve bundan dolayı son derece üzülmüştür. Bu rüyadan sonra vefat edinceye kadar hiç gülmedi. Allah bununla ilgili olarak şu ayeti indirdi: *Sana gösterdiğimiz o rüyayı...*"(2)

"Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip..." [İbrâhîm, 28] ayetini tefsir ederken, Ömer'den ve İmam Ali'den (a.s) aktarılan rivayete yer vereceğiz. Bu rivayette, ayette kastedilenlerin Kureyş kabilesinin en günahkâr iki kolu olan Muğireoğulları ile Ümeyye Oğulları oldukları belirtiliyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Safvan b. Mehran'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Şeytan bizim dostlarımızdan birinin ölüm anında yanına gelir, sağından yaklaşır, solundan sokulur, onu bizi sevmek şeklinde belirginleşen yaklaşımından uzaklaştırmaya çalışır. Ama Allah böyle bir olumsuzluğun gerçekleşmesini istemez. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.*"

Yine aynı eserde Zürare, Hümran ve Muhammed b. Müslim'den, onlar da İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: "Bir kimse kabre konduğu zaman, yanına iki melek gelir; biri sağında, biri solunda durur. Şeytan ise bakırdan gözleriyle tam karşısında durur. Ona denilir ki: 'Sizin aranızdan çıkan ve Allah tarafından elçi olarak gönderilmiş bir peygamber olduğunu söyleyen

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 107.]

2- [Tefsir-i Taberî, c. 15, s. 79.]

adam hakkında ne dersin?’ Adam o sırada müthiş bir ürperti ve korku hisseder. Eğer mümin ise şöyle der: ‘Muhammed Allah’ın elçisidir.’ Bunun üzerine ona şöyle denir: ‘Rahat ve huzurlu bir uyku içinde uyu.’ Sonra kabri dokuz zira genişletilir. Orada cennetteki oturacağı yeri görür. *‘Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.’* ayetinde kastedilen durum budur. Eğer adam kâfir ise, ona, ‘Sizin aranızdan çıkan ve Allah tarafından elçi olarak gönderildiğini söyleyen bu adam hakkında ne dersin?’ diye sorduklarında şu cevabı verir: ‘Hiçbir şey bilmiyorum.’ O zaman melekler onu şeytanla baş başa bırakırlar.”

ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Teyalisî, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbn Mace, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve İbn Mürdeveyh, Bera b. Azib’den, o da Resulullah Efendimizden (s. a.v) şöyle rivayet etmiştir: “Mümine kabirde sorulduğu zaman, Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik eder. *‘Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.’* ayetinin kastettiği de budur.”

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Taberanî -el-Evsat adlı eserinde- ve İbn Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî’den şöyle rivayet etmişlerdir: “Resulullah’ın (s. a.v), *‘Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır.’* ayetiyle ilgili olarak şu açıklamayı yaptığını duydum: Ayette geçen ahiretten maksat, kabirdir.”

Ben derim ki: Şiî ve Sünnî kanallardan kabir sualiyle, Münker ve Nekir adlı meleklerin gelip kabirdeki kimseyi sorguya çekmeleriyle, müminin imanında sarsılmamasıyla ve kâfirin şaşırıp sapmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar içeren birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmında da tefsirini sunduğumuz bu ayetin esas alındığını görüyoruz.

Bu rivayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla ahiretten maksat, kabir ve ölüm âlemidir. Bunun da tespit=sapasağlam kılma ifadesinin zahirî anlamına dayandırıldığı açıktır. Çünkü bir şeye sağlamlık verme, ancak kaymanın ve yere kapaklanmanın olabileceği bir ortam için söz konusu olabilir. Böyle bir özellik de ancak kıyamet gününün dışındaki bir ortam için geçerlidir. Çünkü kıyamette sadece amellerle ödüllendirilme veya cezalandırılma gerçekleşecektir. Fakat varoluş itibariyle sabit olan her şeyin varlığının Allah ile sabit olması -ister ortadan kalkan

türden olsun, ister yok olmayan türden olsun- açısından baktığımızda, berzah âlemiyle kıyamet âlemi arasında fark yoktur. Çünkü mümin her yerde sapasağlamdır ve Allah onu sabitleştirir. Buna göre, en iyisi bu tür rivayetleri uyarlama olarak değerlendirmektir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Esbağ b. Nübate'den şöyle rivayet edilir: "Emîrü'l-Müminin (a.s), *'Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip... görmedin mi?'* ayetiyle ilgili olarak dedi ki: Biz, Allah'ın kullarına bahşettiği nimetiz.

Ben derim ki: Bu hadis geneli özele uyarlama ve örneklendirme mahiyetindedir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ma'sam el-Musrif, Ali b. Ebu Talib'den (a.s), *"toplumlarını helâk yurduna yerleştirenleri"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir. "Burada kastedilenler, Kureyş kabilesinin en günahkâr iki boyudur: Ümeyyeoğulları ve Muğiyreoğulları."

Ben derim ki: Aynı hadis el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'dan, o Tufeyl'den, o da Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmektedir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem, Taberanî -el-Evsat adlı eserinde-, İbn Mürdeveyh ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek çeşitli kanallardan- Ali b. Ebu Talib'den (a.s), *"Allah'ın nimetini(n şükrünü) nankörlükle değiştirip... görmedin mi?"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Bunlar Kureyş kabilesinin en günahkâr iki oymağıdır: Ümeyyeoğulları ve Muğiyreoğulları. Allah, Bedir Savaşı'nda Muğiyreoğulları'nın köklerini kuruttu. Ümeyyeoğulları ise, az bir zamana kadar (hayatın zevklerinden) yararlanacaklardır."

Ben derim ki: Bu hadis, aşağıda görüleceği gibi Ömer'den de rivayet edilmiştir.

Aynı eserde yer aldığına göre, Buharî -tarihinde-, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Müreveyh, Ömer b. Hattab'dan, *"Allah'ın nimetini nankörlükle değiştirenleri... görmedin mi?"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada Kureyş kabilesinin en günahkâr iki oymağı olan Muğiyreoğulları ile Ümeyyeoğulları kastedilmiştir. Bedir Savaşı'nda Muğiyreoğulları'nın hakkından geldiniz. Ümeyyeoğulları ise, az bir zamana kadar (hayatın zevklerinden) yararlanacaklardır."

Yine aynı eserde yer aldığına göre, İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'ın Ömer'e şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Müminlerin Emîri! *'Al-*

lah'ın nimetini nankörlükle değiştirenleri... görmedin mi?' ayeti hakkında ne düşünüyorsun?" Ömer ona şu cevabı verdi: "Burada kastedilenler, Kureyş kabilesinin en günahkâr iki oymağıdır: Benim dayılarım ve senin amcaların. Allah Bedir günü dayılarımın kökünü kuruttu. Senin amcalarına gelince, Allah onları bir zamana kadar yaşatacaktır."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zarih'ten şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "İbn Kevva, Emîrü'l-Müminin'in (a.s) yanına geldi ve ona, *'Allah'ın nimetini nankörlükle değiştirenleri... görmedin mi?'* ayetinin anlamını sordu. Hz. Ali buyurdu ki: Onlar Kureyş'ti. Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık verdiler ve Bedir günü Peygamber'ini yalanladılar."

el-Kâfi adlı eserde Ali b. Muhammed'den, o da bazı arkadaşlarından ve onlar da merfu olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Ali b. Hüseyin (a.s), *"Allah'ın nimetini sayacak olursanız, onu sayıp bitiremezsiniz."* ayetini okuduğu zaman şöyle derdi: "Allah'ın nimetlerini bilme hususunda yetersiz olduklarını bilmeleri dışında, hiç kimseye nimetlerini bilme imkânını vermeyen Allah eksikliklerden münezzehtir. Nitekim O'nun nimetlerini kavramalarına imkân olmadığını bilmeleri dışında hiç kimseye nimetlerini kavrama imkânını bahşetmemiştir. Böylece âlimlerin, kendisine şükretme hususunda yetersiz kalışlarını bilmelerine teşekkürle karşılık vermiş, şükrünü yerine getirmede yetersiz kalışlarını bilmelerini kendisine yönelik şükür olarak kabul etmiştir. Nitekim âlimlerin, kendisini kavrayamayacaklarını kavramalarını da bilgi olarak nitelendirmiştir..." [el-Kâfi, Ravza, c. 8, s. 322]

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖى وَبَنِىَّ اَنْ نَعْبُدَ
الْاَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنٖى فَاِنَّهُ
مِنّٖى وَمَنْ عَصَانٖى فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَآ اِنّٖٓى اَسْكَنْتُ مِنْ
ذُرِّيَّتٖى بِوَادٍ غَيْرِ ذٖى زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقٖيمُوا الصَّلٰوةَ
فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوٖٓى اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَآ اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفٖى وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفٰى عَلَى
اللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَآءِ ﴿٣٨﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى
وَهَبَ لٖى عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ اِنَّ رَبّٖى لَسَمٖيعُ الدُّعَآءِ ﴿٣٩﴾
رَبِّ اجْعَلْنٖى مُقٖيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتٖى رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَآءِ ﴿٤٠﴾
رَبَّنَا اغْفِرْ لٖى وَلِوَالِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

35- Hani İbrahim şöyle demişti: "Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl. Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut."

36- "(Çünkü) ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin."

37- "Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını ekinsiz (eki-

ne elverişsiz) bir vadiye, senin saygın evinin yanına yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyleder kıl ve meyvelerden onlara rızık ver. Umulur ki şükrederler."

38- "Ey Rabbimiz! Sen bizim gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. (Çünkü) ne yerde (yani görülen), ne de gökte (yani görülmeyen) hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."

39- "İhtiyar iken İsmail'i ve İshak'ı bana lütfeden Allah'a hamdolsun. Kuşkusuz, Rabbim duayı işitendir."

40- "Ey Rabbim! Beni ve soyumdan da bir kısmını namazı dosdoğru kılanlar eyle. Ey Rabbimiz! Duamı kabul et."

41- "Ey Rabbimiz! Hesap (yapılacağı kıyamet) gününde beni, ana-babamı ve müminleri bağışla."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu, *"Hani Musa kavmine demişti ki: Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizi... Firavun'un ailesinden kurtardı."* ayetinde ifade edilen ilk hatırlatmanın ardından, Allah'ın nimetlerinin bir diğer kümesini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla yüce Allah, önce iman eden kullarından bir topluluğa yönelik nimetine yer veriyor. Ki bunlar, İbrahim Peygamber'in çocukları olan İsrail Oğulları'dır. Ardından da bir diğer topluma yönelik nimetini aktarıyor. Bunlar da İbrahim'in çocuklarından İsmailoğulları'dır. Bunun, İbrahim Peygamber'in (a.s) şu duasında ifade edildiğini görüyoruz: *"Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl..."* Allah'ın nimeti ise, onları putlara kulluk sunma günahından uzak tutması, Mekke kentini güvenli bir yer kılması, insanların kalplerini Mekkelilere doğru meylettirmesi, onları çeşitli ürünlerle ve başka şeylerle rızıklandırması şeklinde tezahür ediyor. Bütün bunların nedeni de yüce Allah'ın her şeye galip olması ve her işinin övülmesidir.

35) Hani İbrahim şöyle demişti: "Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl."

Yani, "İbrahim'in şöyle dediğini hatırla." Bu ayette, Allah'ın onurlandırdığı Mekke kentine işaret ediliyor.

Yüce Allah bu duanın bir benzerini, daha özet ifadelerle olmak üzere bir başka yerde de İbrahim'in (a.s) diliyle aktarmıştır: *"Hani İbrahim demişti ki: 'Ya Rabbi, burayı emniyetli bir şehir yap. Halkını çeşitli meyvelerle rızıklandır; (elbette) onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları.' Allah dedi ki: İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırırım. Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!"* (Bakara, 126)

Hz. İbrahim'in dilinden aktarılan ifadelerin, yani *"Burayı emniyetli bir şehir yap."* ifadesiyle, *"Bu şehri güvenli kıl."* ifadesinin farklılığından, bunların İbrahim Peygamber (a.s) tarafından iki farklı zamanda yapılan iki ayrı dua oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Buna göre, Hz. İbrahim, İsmail ve annesini Mekke'nin bulunduğu yere yerleştirip Filistin'e dönmüş, sonra tekrar onların yanına geldiğinde Curhum kabilesinin onların bulundukları yere gelerek komşuları olduklarını görünce, büyük bir sevinç duymuştu. Bu sırada bulundukları yeri kastederek, *"Ya Rabbi! Burayı emniyetli bir şehir yap."* diye dua etmiş ve Rabbinden henüz bir şehir hâline gelmeyen bu yeri bir şehir yapmasını, onun mümin halkını da çeşitli ürünlerle rızıklandırmasını istemişti. Aradan bir süre geçip tekrar onların bulunduğu yere geldiğinde, oranın bir şehir hâline geldiğini görmüş ve bu sefer de bu şehrin güvenli kılınmasını istemişti.

Bunların iki ayrı dua olduklarını gösteren, bunların dışında başka farklılıklar da vardır. Meselâ, Bakara Suresi'nin ilgili ayetinde Hz. İbrahim şehrin halkının çeşitli ürünlerle rızıklandırılması için dua ederken, tefsirini sunduğumuz ayette, sadece kendi soyu için böyle bir istekte bulunuyor ve bunun yanında başka şeyler de istiyor.

Bu demektir ki, üzerinde durduğumuz bu ayetlerde Hz. İbrahim'in (a.s) dilinden aktarılan bu dua, yüce Allah'ın, kitabında İbrahim Peygamber'den naklettiği sözlerin ve duaların sonuncusudur. Böylece Hz. İbrahim, İsmail ve annesini Mekke'ye yerleştirdikten, Curhum kabilesinin oraya gelip komşuları olarak yerleşmesinden, Kâbe'nin ve Mekke kentinin oraya yerleşenlerce kurulmasından sonra bu duayı yapmıştır. Nitekim üzerinde durduğumuz ayetler grubunun bölümlerinden de bunu anlamak mümkündür.

Her iki ayette aynı duanın nakledildiğini kabul etmemiz durumunda ise, "Rabbi'c'al haze'l-belede aminen" ve "Rabbi'c'al haza beleden aminen" ifadelerinin takdirî açılımı şu şekilde olur: "Rab-

bi'c'al haze'l-belede beleden aminen (Ey Rabbim! Bu şehri emniyetli bir şehir kıl)." Böylece açıklamayı özetleme amacına yönelik olarak ayetlerin birinde müşarun ileyh (işaret edilen), diğerinde ise mevsuf (nitelenen) hazfedilmiştir.

Bakara Suresi'nin ilgili ayetini tefsir ederken işaret ettiğimiz gibi, Hz. İbrahim'in istediği "güvenlik" varoluşsal (tekvinî) anlamda güvende olmak değil, teşriî, yasama anlamında güvende olmaktır. Buna göre Hz. İbrahim, yüce Allah'tan Mekke kentinin bulunduğu yer için dokunulmazlık ve güvenlik yönünde bir hüküm vermesini istemiştir. Bu ise, -bazılarının vehmettiklerinin aksine- yüce Allah'ın kullarına bahşettiği nimetlerin en büyüklerindendir. Çünkü eğer Hz. İbrahim'in (a.s) Rabbinin izniyle yasalaştırdığı Mekke'nin dokunulmazlığı ve güvenliliği ile ilgili ilâhî hüküm üzerinde durup düşünürsek, yine insanların Mekke'deki bu özgürlük evine atfettikleri kutsallık, Allah'ın emniyetli Harem'inin çevresini kuşatan dokunulmazlık olgularını ve bunların on dört asırdan beri insanların yüreklerinde kökleştiğini göz önünde bulundurursak, sayılmayacak çok dinî ve dünyevî bereketlerin bu kentin halkına ve onlara bağlı diğer insanlara yöneldiğini görürüz. Tarih bu hayır ve bereketlerin birçok örneğini kaydetse de, tarihin kaydetmediği daha birçok şey vardır. O hâlde yüce, Allah'ın Mekke'yi güvenli bir kent yapması, Allah'ın kullarına bahşettiği büyük bir nimettir.

35-36) "Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut. Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin."

Araplar, "Cennebehu/ecnebehu=onu uzaklaştırdı" derler. Bu, Hz. İbrahim'in (a.s), Rabbinden kendisini ve çocuklarını putlara tapmaktan uzaklaştırmasını istemesi, *"Çünkü ey Rabbim, onlar, insanlardan birçoğunu saptırdılar."* sözünde işaret ettiği ve putlara nispet ettiği saptırma eyleminden yüce Allah'a sığınmanın ve O'na yönelik iltica etmenin bir ifadesidir.

Bilindiği gibi, yüce Allah'ın bir kimseyi uzaklaştırması, herhangi bir şeyden kenarda tutması, ne şekilde ve nasıl olursa olsun, kul üzerinde bir tür tasarruf ve etki sayılır. Ama bunu, bir tür zorlama ve dayatma şeklinde algılamak yanlıştır. Kulun serbest iradesini devre dışı bırakıp

onu baskı altında bir şeye zorlamak anlamına gelmez. Çünkü bu anlamda bir uzaklaştırmanın, kenarda tutmanın ayrıcalığı olmaz ki, Allah dostu İbrahim gibi bir insanın dilemesine konu olsun.

Dolayısıyla bu ifade de gerçekte daha önce geçen şu ayetin anlamına ilişkin bir işaret işlevini görüyor: *"Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır..."* [27. ayet] Buna göre, insanlar tarafından işlenen hayır nitelikli fiiller ve kaçınmalar öncelikle yüce Allah'a nispet edilir, ardından kula nispet edilir. Buna karşılık şer nitelikli fiiller ve kaçınmalar ise, başlangıçta kula nispet edilir. Şayet Allah'a nispet edilecekse, bu, bir tür cezalandırma şeklinde olacaktır. Bunu da biz daha önce ayrıntılı olarak açıklamıştık.

Şu hâlde, putlara kulluk sunmaktan uzaklaşmak, gerçekte Allah'ın rahmetinin bir gereği olarak kulunu uzak tutması, bu hususta ona yardımcı olması ile gerçekleşir. Dolayısıyla bu uzaklaşma, hakikatte kulun, kendisiyle sarıldığı ve nitelendiği bir olgudan başka bir şey değildir. Yalnız kul, bu olguyu gerçekleştirmeye sadece Allah'ın sahip kılmasıyla sahip olabiliyor. O hâlde uzaklaştırmaya bizzat sahip olan, yüce Allah'tır. Kul ise Allah'ın emri ve izniyle (uzaklaşmaya) sahip olabiliyor. Nitekim kul ancak Allah'ın yol göstermesiyle hidayete erebiliyor. Gerçekte bir tek hidayet olmasına rağmen kul ancak yüce Allah'ın sahip kılmasıyla hidayete sahip olabiliyor. Bu konuyla ilgili olarak elimize ulaşan rivayetler içinde hiç kuşkusuz en basit ve kapsamlı olanı Ehlibeyt İmamları'ndan gelen şu açıklamadır: "Allah, kulunu hayır işlemeye ve şerden kaçınmaya muvaffak kılar."

Bu açıklamadan kısaca şunu anlıyoruz: Hz. İbrahim'in (a.s), *"Beni... uzak tut."* şeklindeki sözünden maksat, yüce Allah'tan, kulun putlara tapmayı terk etmesi hususunda Allah'ın yapacağı şeyi istemesidir. Diğer bir ifadeyle, Hz. İbrahim, Rabbinden kendisini ve çocuklarını putlara tapmaktan korumasını ve hakka iletmesini istiyor. Eğer çocukları böyle bir eğilime sahip olurlarsa, onlara hidayetini göndermesini istiyor. Yine onlara feyizde bulunmasını diliyor. Yoksa böyle bir eğilime sahip olsunlar veya olmasınlar, her hâlükârda onları korumasını, aynı şekilde ister feyiz istesinler veya istemesinler, onlara feyizde bulunmasını istemiyor. İşte Hz. İbrahim'in (a.s) duasının anlamı budur.

Bu da gösteriyor ki, duanın sonucu, kendileriyle ilgili olarak duada bulunulan kitlenin belli bir kısmını kapsıyor, tümünü değil. Bu bazı-

sı ise, duanın sonucuna kendilerini hazırlayanlardır; inatçılık gösteren, büyüklük taslayan kimseler değil. İleride bu konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Sonra Hz. İbrahim (a.s) bu dua ile kendisi ve oğulları hakkında bir talepte bulunuyor: *"Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut."* Hz. İbrahim'in çocuklarından maksat, ondan sonra soyundan gelen herkestir. Bunlar da İsmail'in ve İshak'ın soyundan gelenlerdir. Çünkü "ibn" kelimesi, insanın öz oğlu için kullanılabildiği gibi, oğlunun soyundan gelenler için de kullanılır. Kur'ân'da bunu doğrulayan birçok örnekler vardır. Meselâ bir ayette şöyle buyruluyor: *"Babanız İbrahim'in dini (milleti)."* (Hac, 78) Yine Kur'ân'ın kırk küsur ayetinde Yahudiler hakkında "İsrailoğulları" niteliği kullanılmıştır.

Dolayısıyla Hz. İbrahim (a.s), yukarıda işaret ettiğimiz anlamda, kendisi ve kendisinden sonra gelen bütün evlatları hakkında putlara tapmaktan uzaklaşmayı istiyor. Ancak şunu söylemek de mümkündür: Pratik durum ve açıklamanın oluşturduğu atmosfer, duanın özellikle İsmail'in Hicaz'da yaşayan çocuklarını kapsadığını, İshak'ın çocuklarını kapsamadığını gösteriyor.

Hz. İbrahim (a.s), "*Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut*." duasından sonra, şu değerlendirmede bulunuyor: *"Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar."* Bu değerlendirme bir anlamda duasına ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Burada "Rabbim" sözcüğünü bir kez daha tekrarlıyor, bununla da ilâhî rahmeti harekete geçirmeyi amaçlıyor. Demek istiyor ki, ben beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tutmanı istiyorum. Çünkü onlar insanlardan birçoğunu saptırdılar.

Hz. İbrahim'in saptırma eylemini putlara nispet etmesi, bilinçli bir ilişki olmasa bile, sapma olgusu ile putlar arasındaki ilişkiye dikkat çekme amacına yöneliktir. Herhangi bir fiili veya etkiyi bir şeye nispet etmek için de, o şeyin bu fiili veya etkiyi bilinçli olarak gerçekleştirmiş olmasının zorunlu olması gerekmiyor.

"Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin." ifadesi, Hz. İbrahim'in önceki sözlerine ilişkin bir ayrıntılandırmadır. Demek istiyor ki, insanların çoğunu putlar kendilerine taptırmak suretiyle saptırdığına göre ve ben de kendimi ve çocuklarımı sana sı-

ğındırarak onlara kulluk sumaktan uzak tutmanı istediğime, böylece bir tarafta biz, diğer tarafta başkaları olmak üzere tevhit yolundan sapanlarla kendilerini senin korumana ve uzak tutmana havale edenler olarak iki gruba ayrıldığımıza göre, artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir...

Hz. İbrahim (a.s) açıklamalarını ayrıntılandırırken, *"Artık kim bana uyarsa"* şeklinde bir ifade kullanıyor. Hiç kuşkusuz, birine uyma eylemi ancak yol ile ilintili olarak söz konusu olabilir. -Nitekim *"saptırdılar"* ifadesinde de yola işarette bulunduğunu görüyoruz. Çünkü sapma da ancak yolla ilintili olarak gerçekleşir.- O hâlde Hz. İbrahim'in, kendisine uyulması ile kastettiği, dinine uyulması, hayat tarzının izlenmesidir; salt Allah'ın birliğine inanılması değil. Yani onun kastettiği, yüce Allah'ın birliği esasına dayanan yolunun izlenmesidir. Ancak o zaman insanın kendini yüce Allah'ın rahmetine arz etmesi ve putlara kulluk sunmaktan uzak tutmasını istemesi gerçekçi olabilir.

Hz. İbrahim'in (a.s) *"bana uyarsa"* sözündeki uymakla, yolunu izleyenleri kastettiğinin kanıtı, karşıt manzarayı oluşturanlarla ilgili olarak yer alan *"Kim de bana karşı gelirse"* ifadesidir. Çünkü Hz. İbrahim, onların karşı gelişlerini kendisiyle ilintilendirmiş ve sözgelimi, "Kim de seni inkâr ederse" veya "sana karşı gelirse" ya da "haktan saparsa" gibi bir ifade kullanmamıştır. Tıpkı bundan önce, "Artık kim sana iman ederse" veya "sana itaat ederse" ya da "senden sakınırsa" gibi bir ifade kullanmadığı gibi.

Şu hâlde Hz. İbrahim'in söylediği *"Artık kim bana uyarsa"* sözünden maksat, yolunun izlenmesi, inanç ve amel olarak getirdiği dinin bütünüyle uygulamaya geçirilmesidir. *"Kim de bana karşı gelirse"* ifadesinden maksat da hayat tarzının, inanç ve amel olarak getirdiği şeriatın terk edilmesidir. Bir bakıma şöyle demiş gibi: Artık kim bana uyar, şeriatıma göre amel eder ve benim hayat tarzıma uygun bir hayat sürdürürse, o bana katılmıştır ve benim çocuğum mesabesindedir. Senden beni ve onu putlara tapmaktan uzak tutmanı istiyorum. Kim de yolumun tümünü veya bir kısmını terk etmek suretiyle bana karşı gelirse, bu ister benim oğlum olsun, ister başkası olsun, onu kendimden saymıyorum, onu (putlara tapmaktan) uzak tutmanı ve sakındırmanı da istemiyorum. Bilakis onu senin bağışlaman ve merhametinle baş başa bırakıyorum.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: *"Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin."* ifadesi, *"Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut."* ifadesine ilişkin bir açıklamadır. Ancak burada Hz. İbrahim *"çocuklar"* deyimi üzerinde bir açıdan alanı geniş tutmak, bir açıdan da daraltmak suretiyle tasarrufta bulunuyor. Bu iki yönlü tasarrufun bir yönünde, *"çocuklar"* ifadesi, kendisine uyan herkesi kuşatacak şekilde genelleştiriliyor; öbür yönünde ise, çocuklarından kendisine karşı gelenlerle sınırlandırılıyor ve karşı gelenlerin kendisinden olmadığına ve kendisine mülhak olmadığına vurgu yapılıyor. Bir cümleyle, Hz. İbrahim, kendisinden sonra yolunu izleyenleri kendisine mülhak ederken, kendisine uymayanları bağışlayan ve esirgeyen Rableriyle baş başa bırakıyor. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu Peygamber ile iman edenlerdir."* (Âl-i İmrân, 68)

Hz. İbrahim'in (a.s), *"çocuklar"* ifadesiyle ilgili bu iki yönlü tasarrufu, yani bir yandan genelleştirici, öbür yandan daraltıcı yaklaşımı, Bakara Suresi'nin ilgili ayetinin son kısmında değinilen ve onunla Rabbi arasında geçen diyalogu da çağrıştırmaktadır: *"...'Halkını çeşitli meyvelerle rızklandır; (elbette) onlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları.' Allah dedi ki: İnkâr edeni dahi az bir süre yararlandırırım. Sonra onu ateşin azabına zorlarım. Ne kötü varılacak yerdir orası!"* [Bakara, 126] Hz. İbrahim burada önce Mekke halkı için rızık istiyor, sonra da bu rızkı onlardan iman edenlere özgü kılıyor. Yüce Allah da, *"İnkâr edeni"* buyurarak rızkı kâfirleri de kapsayacak şekilde ikinci kez genelleştiriyor.

İkincisi: Hz. İbrahim'in (a.s), kendisiyle çocukları hakkında bir dua yaptıktan sonra kendisine uyanlarla ilgili olarak, *"o bendendir."* deyip, kendisine karşı gelenlerle ilgili olarak ise herhangi bir şey söylememesinden, onun kendisine uyan herkesi evlat edindiği ve soyuna kattığı, kendi soyundan gelen öz evlatları dahi olsa kendisine karşı gelenleri de kendisinden saymadığı ve onları kendisinden olumsuzladığı şeklinde bir anlam çıkarmak mümkündür. Kendisine uyanları soyuna kattığını belirtmesine karşın diğerleri hakkında susup herhangi bir açıklamada

bulunmadığı şeklinde bir anlam çıkarmak da ihtimal dâhilindedir. Çünkü sessizliği tercih edip açıklamada bulunmayışın, olumsuzlama anlamına gelişi o kadar açık değildir.

Kanıt ortaya konduktan sonra bunun bir sakıncası olmaz. Çünkü tabiî veladet (doğal yollardan dünyaya gelmiş olmak), bir soyun olumlanması veya olumsuzlanması için tek ölçü ve yöntem değildir. Dünyada soyun olumlanmasını ve olumsuzlanmasını salt doğumla sınırlandıran bir tek millet gösteremezsiniz. Bilakis milletler bunu genelleştirme ve kimi zaman da daha dar alana indirgeme şeklinde iki yönlü tasarrufta bulunurlar. Bu hususta İslâm'ın da birtakım uygulamaları vardır. Kendisini babasından başkasına nispet edenin veya zinadan doğan çocuğun nesebinin kabul edilmemesi, kâfirin ve mürteddin nesepten sayılmaması, buna karşı süt emen çocuğun ve döşeğinde doğan çocuğun nesepten sayılması gibi. Yüce Allah da, Nuh Peygamber'in (a.s) oğluyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"O, senin ailenden değildir; o, kötü bir amel (sahibi)dir."* (Hûd, 46)

Üçüncüsü: Hz. İbrahim (a.s) gerçi kendisine karşı gelenler hakkında açıkça bağışlanma ve merhamet isteğinde bulunmamış, sadece *"Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin."* demek suretiyle Allah'ın bağışlamasına ve merhametine havale etmiştir; ancak burada insanı putlara ibadet etmekten korumak suretiyle ilâhî rahmete hazırlayan kendi yolunu ve hayat tarzını terk edenler için de bağışlanma ve merhamet dileğinde bulunma niyetine sahip olduğuna yönelik bir ima söz konusudur. Bu miktar günah, insanın rahmetin kapsamına girmesini gerektirmese de, rahmetin kapsamına girmesine engel de değildir. Hiç kuşkusuz burada kastedilen, Allah'a ortak koşma günahı değildir ki, mağfiret dileme hususunda bir çelişki söz konusu olsun. Çünkü Allah'a ortak koşma günahı hakkında af dileme doğru değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 116)

İki ayet üzerinde düşündüğümüz zaman, bu sonuca varıyoruz. Bu arada müfessirlerin bu iki ayetle ilgili olarak kendilerince buldukları sorunlardan uzak olduğunu görüyoruz. Ki müfessirler o sorunları aşmak için sağlıklı zevk ve akla aykırı olan, birbirini tutmaz çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

En başta, *“Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.”* ifadesinin anlaşılmasında bir problem olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diyorlar ki: “Bu ifade, zahiri itibariyle Hz. İbrahim’in (a.s) kendisinin ve bütün çocuklarının putlara tapmaktan uzak tutulmasını istediğini ifade etmektedir. Bu durumda, duanın kabul edilmediği söylenebilir. Çünkü Kureyşliler İbrahim Peygamber’in çocuklarıydılar ve putlara kulluk sunan putperestler idiler. Hz. İbrahim (a.s) gibi bir Allah dostu dua etsin ve bu duası kabul edilmesin, bu mümkün mü?(1) Ya da yüce Allah onu herhangi bir anlam ifade etmeyen duasını söz konusu etsin ve ardından Kur’ân’ın benzeri yerlerde öteden beri uyguladığı yöntemi göz ardı edip bu duaya ilişkin cevabına (reddine) yer vermesin, böyle bir şeye imkân var mıdır? Sonra Hz. İbrahim günahlar karşısında ilâhî koruma altında olan bir peygamber olduğu hâlde, nasıl oluyor da kendisi için putlara ibadet etmekten korunma istiyor?”(2)

Ardından, oğullarıyla ilgili duasının kabul edilmeyişi probleminden sıyrılmak için şöyle bir cevap bulmuşlardır: “Oğullarından maksat, onun vasıtasız öz oğullarıdır. İsmail, İshak ve diğerleri gibi. Nitekim onlarla ilgili duası kabul edilmiştir.”(3)

Bazıları da demişlerdir ki: “Maksat, onun dua ettiği vakitte hayatta olan çocuklarıdır. Onlar da o sırada tevhit inancına bağlıydılar.”(4)

Bazıları da şöyle demişlerdir: “Allah onun duasını, bazı çocuklarıyla ilgili olarak kabul etmiş, diğer bazı çocuklarıyla ilgili olarak da kabul etmemiştir. Bunda da bir eksiklik ve sakınca yoktur.”(5)

Kimi de demiştir ki: “İbrahim’in çocuklarından müşrik olanlar putlara ibadet etmiyor, sadece onları şefaatçiler olarak görüyorlardı.”(6)

Başkaları da şöyle demişlerdir: “İbrahim’in çocuklarından müşrik olanlar putlara tapsalar da heykellere tapmazlardı. Putlarla heykeller arasında fark vardır. Heykeller şekil verilmiş timsaller, putlarsa şekil verilmemiş timsallerdir.”(7)

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 132.]

2- [age.]

3- [age.]

4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133.]

5- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133; Ruhu’l-Maani, c. 13, s. 234.]

6- [Nuru’s-Sakaleyn, c. 2, s. 546; Tefsir-i Ayyâşî, c. 2, s. 230, hadis: 31.]

7- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133.]

Bazıları da şöyle demiştir: "İbrahim'in çocukları putlara tapmazlardı, bilakis içlerinde biri bir taş diker ve 'Bu taştır, Kâbe de taştır.' derdi. Bu taşın etrafında dönüp dururlardı ve buna 'devvar=dönen' adını verirlerdi."(1)

Yukarıda işaret ettiğimiz güya problemi aşmanın yöntemi olarak sunulan bu görüşlerin geçersizliği, çürüklüğü açıktır. Birinci ve ikinci görüş, tamamen ayetin lafzına aykırıdır. Üçüncü görüşe gelince, sözü edilen problem peygamberin duasının tümünün veya bir kısmının bir hikmetten dolayı peygamber açısından bir noksanlığın gündeme gelmesiyle ilgili değildir. Bilakis sözü edilen problem, anlamsız bir söz aktarıldığı hâlde gerekli cevabın Kur'ân'ın geleneksel yöntemine aykırı olarak verilmemiş olmasıyla ilgili olarak gündeme getirilmiştir. [Dolayısıyla problemin aşılması için sunulan çözüm, problemle hiçbir şekilde ilintili olmaması hasebiyle geçersizdir.] Diğer görüşlere gelince, putlara tapma şeklinde belirginleşen sapmanın özü, ibadet hususunda başkasını Allah'a ortak koşmaktır. Bu da müfessirlerin ortaya attıkları durumların tümü için geçerli olan bir durumdur.

Bir peygamberin masum olmasına, Allah'ın koruması altında olmasına rağmen şirkten uzak tutulma ve uzaklaştırılma isteğinde bulunmuş olması problemini aşmak için üretilen cevaplardan biri şudur: "Burada masumiyette devamlılık ve sebat kastedilmiştir." Bazıları da demiştir ki: "İbrahim (a.s) nefsini kırmak (alçaltmak) ve Allah'ın lütfüne yönelik ihtiyacını göstermek için böyle söylemiştir." Başkaları da şöyle demişlerdir: "Maksat, gizli şirkten korunma istemedir. Yoksa peygamberler açık şirke karşı koruma altına alınmışlardır."(2)

Burada masumiyetle ilgili güya problemin aşılması için üretilen cevaplar olarak bazı müfessirlerden aktardığımız bu yorumlar hiç kuşkusuz son derece çirkin ve tevhit inancına yakışmayan değerlendirmelerdir. Birinci yoruma gelince; bununla problem dedikleri meselenin özü ortadan kalkmış olmaz. Masumluk ve günahlardan korunmuşluk, hudusen (oluş açısından) peygamberliğin bir vazgeçilmezi olduğu gibi, bekaen (devamlılık açısından) de peygamberliğin bir ayrılmazıdır. Eğer bir peygamberin, zaten kendisinden ayrılmaz bir nitelik olarak var olan

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 234.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 132.]

günahlardan korunmuşluğun kapsamında olmasından dolayı, oluş açısından böyle bir korunmayı istemesi doğru değilse, aynı korunmanın devamını istemesi de doğru olmaz. Çünkü bu korunmanın devamlılığı da peygamberliğin bir ayrılmazıdır.

Aslında bu müfessirlerin kendilerince ürettikleri cevapların temel yanılgısı, feyiz (lütuf) ile feyizde bulunanı ayrı mütalaa etmeleri ve feyiz talebinde bulunanın da feyiz talebi açısından bağımsız bir belirleyiciliğe sahip olduğunu vehmetmeleridir. Şu anlamda ki, yüce Allah bir şeye herhangi bir lütufta bulunduğu zaman, lütfettiği şey O'nun mülkiyetinin kapsamından çıkar ve lütuf talebinde bulunan kimsenin mülkiyeti altına girer. Dolayısıyla bir şeye sahip olmayandan o şeyi istemenin de anlamı olmaz. Yüce Allah da bir şeyin var olmasına veya varlığını devam etmesine yönelik kesin hüküm verdiğinde, bu hükmü değişmez olur. Çünkü hiçbir kudret ve irade bunun aksini gerçekleştiremez. Oysa bu anlayış yanlıştır. Çünkü lütuf talebinde bulunan kimse açısından ihtiyaç durumu, lütuf bağışından önceki hâlini devam ettirir ve asla değişmez; lütuf bağışından önceki bu durum sonrasında da devam eder. Yüce Allah ise, önceden olduğu gibi, sürekli söz konusu lütuf üzerinde dilediği tasarrufta bulunma gücüne sahiptir. Gerçi aksine kesin bir hüküm vermişse, başka tasarrufta bulunmaz. O hâlde istemek ihtiyacın göstergesidir, yoksunluğun değil. Okuyucunun bunu iyice anlamasında yarar vardır. Önceki bölümlerde konuyla ilgili doyurucu açıklamalarda bulunmuştuk.

İkincisine gelince, nefsi kırmak (alçaltmak), ancak zorunlu olmayan meselelerle ilgili olarak geçerli olabilir. Zorunlu meseleler açısından böyle bir yaklaşım kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü sırf nefsi kırmak amacıyla ve mahiyeti olumsuzlamak için, "Ben insan değilim" demenin bir anlamı yoktur. Ancak kemal niteliğini olumsuzlamak maksadıyla, böyle ifade kullanılabilir. Bu durum, ihtiyacı açığa vurmak için de geçerlidir. Bu yorumu ileri sürenler peygamberlerin masumiyetleri gibi zorunlu olgular hakkında istekte bulunulabileceği görüşünde değillerdir.

Üçüncüsüne gelince; gizli şirk, farklı dereceleri olmakla beraber özü itibariyle Allah'tan başkasına eğilim göstermek, yönelmek demektir. Hz. İbrahim ise, *"beni... uzak tut."* sözünü, *"Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar."* açıklamasıyla ge-

rekçelendiriyor. Bu da, sadece ayette sözünü ettiği putlara ibadet etmekten uzak tutulmasını istiyor. Putlara ibadet etmekse açık şirktir; Allah'tan başkasına eğilim göstermekten ve yönelmekten korunmayı istemek değil. Evet, "Put kavramından maksat, yüce Allah'tan başka eğilim gösterilen her şeydir", yine "İbadetten maksat da mutlak anlamda Allah'tan başkasına yönelmek ve eğilim göstermektir" şeklinde bir iddiada bulunulursa, durum değişir. Fakat bu, kanıtlanması mümkün olmayan bir iddiadır.

Tefsirciler,(1) *"Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin."* ifadesi hakkında da problem olduğunu söylemişlerdir. Bu ifadenin müşrikler için bağışlanma dileme anlamını içermesi bakımından aşılması gereken bir problem kapsadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz..."* ayetinden anlaşılacağı gibi, şirk günahı kesinlikle ilâhî affın kapsamına girmez.

Bu problemin aşılmasına yönelik cevaplar üretme bağlamında bazıları demişlerdir ki: "Şirk, İslâm şeriatından önceki şeriatların geçerlilik zamanlarında, bağışlanabilir günahlar arasında yer alıyordu. İslâm şeriatında ise, *'Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz...'* ifadesiyle bu günah af kapsamından çıkarılmıştır. Dolayısıyla Hz. İbrahim (a.s) dua ederken, kendisine indirilen şeriata egemen olan anlayışı esas almıştır."(2)

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu cümlenin anlamı şöyledir: 'Kim bana karşı gelirse, tövbe etmesi durumunda sen gerçekten çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.' Buna göre, ifadenin akışı içinde hazfedilmiş bir kayıt vardır."(3)

Diğer bazılarına göre, söz konusu ifadeyle kastedilen anlam şudur: "Kim bana karşı gelir ve şirk üzere hayatını sürdürürse, hiç şüphesiz sen çok bağışlayan ve çok esirgeyensin, onu şirkten uzaklaştırıp tevhit inancına yöneltebilir, dolayısıyla bağışlayıp merhametinin kapsamına alabilirsin."(4)

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 133.]
2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 134.]
3- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]
4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 134.]

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Ayette geçen bağışlama ve rahmetten maksat, dünyada işlenen şirkin üzerini örtmek ve rahmetten maksat da cezalandırma hususunda acele etmemektir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Kim şirk üzere hayatını sürdürmek suretiyle bana karşı gelirse, onun bu günahının üzerini ört ve cezasını ertelemek suretiyle ona merhamet et."(1)

Başkaları da şöyle bir yorumda bulunmuştur: "Ayeti zahirini esas alarak anlamak gerekir. Hz. İbrahim (a.s) Allah'ın şirk günahını bağışlamayacağını bilmediği bir sırada böyle bir dua yapmıştı. Bunu bilmemekse, onun açısından bir noksanlık sayılmaz. Çünkü şirk günahının bağışlanması aklen mümkündür. Bunun imkânsızlığı ancak işitsel kanıtla anlaşılmıştır. Bütün işitsel kanıtların da bir tek günde bilinmesi gibi bir zorunluluk yoktur."(2)

Kimi de demiştir ki: "Burada kastedilen, şirk dışındaki günahlardır."(3)

Bu cevaplar da yanlıştır. Birinci cevabın yanlışlığına gelince, önceki şeriatların kapsamında şirk günahının af kapsamında olabileceğine ilişkin iddianın hiçbir kanıtı olmadığı gibi, eldeki bulgular bunun aksini kanıtlamaktadır. Sözgelimi yüce Allah, kendisine ilk şeriat indirilen Hz. Âdem'e (a.s) şöyle hitap ediyor: *"İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir; onlar orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 39) İslâm şeriatından önceki şeriatların en sonuncusuna muhatap olan Hz. İsa'nın (a.s) ağzından da şu ifadeler aktarılıyor: *"Doğrusu kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cenneti kesinlikle haram etmiştir; onun varacağı yer cehennemdir ve zalimlerin hiçbir yardım edeni yoktur."* (Mâide, 72) Yine kıyamet, cennet ve cehennemle ilgili ayetler, şefaatle ilgili ifadeler ve peygamberlerin Kur'ân'da aktarılan davetleri üzerinde düşündüğümüz zaman, şirkin şefaat veya benzeri bir girişimle kesinlikle affedilmediğini, yalnızca kişinin ölmeden önce tövbe etmesi durumunda affın kapsamına alındığını görürüz.

İkinci cevabın yanlışlığı da şuradan geliyor: Bağışlama ve merhamet etme olgularının tövbeyle kayıtlandırılması, kayıtlandırıcı bir etken olmaksızın başvurulmuş bir yöntemdir. Kaldı ki, günahı tövbeyle

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]
2- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]
3- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 235.]

kayıtlandırmak, *“Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, kuşku yok ki sen çok bağışlayan ve çok merhamet edensin.”* ifadesindeki dengeyi bozar. Çünkü bir günahkâr tövbe ettikten sonra eski hâline geri döner ve tekrar İbrahim Peygamber’in (a.s) soyuna katılmış olur. Bu durumda da karşılaştırma tek taraflı olur; karşılaştırmak için birden fazla taraf kalmamış olur.

Üçüncü ve dördüncü cevapların yanlışlığı ise, ayetin zahirine tamamen aykırı olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü günahkâr için bağışlama dilemenin zahiri, günahkâr olduğu sırada Allah’ın onu bağışlamasını dilemekten ibarettir; günahkârın tövbe etmek suretiyle günahkârlık durumundan çıktığı ve itaat etmeye başladığı sırada Allah’ın onu bağışlamasını dilemek değil. Aynı şekilde günahın bağışlanması da, günahın doğurduğu sonuçların mutlak olarak veya ahiretle ilgili olarak kaldırılmasını ifade eder. Sadece dünyevî sonuçlarının kalkması ise, anlaşılır gibi değildir, akla gelmeyecek uzak bir ihtimaldir.

Beşinci cevap ise, ortaya atılan en zayıf görüştür. Ömrünün son demlerini yaşayan -ki daha önce buna işaret etmiştik- İbrahim Peygamber (a.s) gibi bir Allah dostunun dinin en temel ve en açık bilgilerinden birini bilmediği, sonra bu cehaletini sürdürerek Rabbinin katında müşrikler için şefaatte bulunduğu, bu hususta da Allah’tan bir izin istemediği, böyle bir izin istemiş olsaydı, böyle bir şeyin olamayacağının kendisine bildirileceği hâlde onlar adına bağışlanma dilediği şeklinde bir iftiraya nasıl cesaret edilebiliyor? Sonra yüce Allah tutacak, [bu yorumcuların iddialarına göre] İbrahim’in cehaletinden dolayı gerçekleştirdiği bu anlamsız, bu saçma tavrını Kur’ân’da aktaracak ve gerçeğin ne olduğunu bildirip ona cevap vermeyecek. Olacak iş değil! Oysa yüce Allah, Hz. İbrahim’in (a.s) müşrik babası için bağışlanma dilemesini mazur görmüş ve onunla ilgili her türlü kapalılığı gidermişti: *“İbrahim’in, babası (amcası Azer) için (Allah’tan) af dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden dolayı idi. Onun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu.”* (Tevbe, 114)

Altıncı cevapta ise, ayette işaret edilen günahın, şirkin dışındaki günahlarla sınırlandırılması söz konusudur. Bu ise sınırlandırıcı bir etken olmaksızın başvurulmuş bir yöntemdir. Böyle bir ihtimalin geçerli olması, ancak daha önce yaptığımız değerlendirmenin kabulü esasına dayanılması ile mümkün olabilir.

Tefsircilerin üzerinde durduğumuz iki ayetle ilgili olarak yaptıkları değerlendirmeleri bunlardan ibarettir ve biz bu değerlendirmeleri özetleyerek sunduk. Aslında tefsircilerin bu yanlışlığa düşmelerinin sebebi, Allah'tan şirke karşı koruma istemenin, yine *"Artık kim bana (benim yoluma) uyarsa, o bendendir..."* şeklindeki ayrıntılandırma amaçlı ifadenin anlamının tahkikinde ihmal etmeleridir.

37) "Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını ekinsiz (ekine elverişsiz) bir vadiye, senin saygın evinin yanına yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyleder kıl ve meyvelerden onlara rızık ver. Umulur ki şükrederler."

"Min zürriyetî=soyumdan" ifadesi, "eskentu=yerleştirdim" fiilinin mefulünün tevili konumundadır. Ya da doğrudan meful yerine geçmektedir. Başındaki "min" ise, tab'iziyedir, bütünden kısım bildirmektedir. Hz. İbrahim'in (a.s) soyunun bir kısmıyla kastettiği, oğlu İsmail ve ondan dünyaya gelecek çocuklarıdır, sadece İsmail değil. Bunun kanıtı da, daha sonra yer alan *"Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye."* ifadesidir.

"Ğayr-i zî zer'in" ifadesiyle de yerin ekilip biçilmeye elverişli olmaması kastedilmiştir. Bu şekilde bir ifadenin kullanılmış olması, daha vurgulu ve pekiştiricidir. Çünkü -bazılarının da söylediği gibi- bu ifade, kastedilen vadinin toprağının taşlık ve kumluk bir yer olmasından, ekinlerin yeşermesine yardımcı olan maddelerden yoksun olmasından dolayı ekin ekilmeye elverişli olmadığına delâlet eder. Bu bakımdan ifadeyi, *"Kur'ân'en ğayre zî ivec=Pürüzsüz Arapça bir Kur'ân."* (Zümer, 28) ifadesine benzetmek mümkündür.

Evin Allah'a nispet edilmesinin sebebine gelince; bu ev ancak yüce Allah'la ilintilendirildiği zaman bir anlam ifade edecek bir amaca, yani Allah'a ibadet etme amacına dayalı olarak bina edilmiştir. Evin saygın ve dokunulmaz olması ise, yüce Allah'ın onun için teşriî (yasal) anlamda bir dokunulmazlık ve saygınlık öngörmesinden kaynaklanmıştır. İfadenin orijinalindeki "inde beytike'l-muharrem=senin saygın evinin yanına" ifadesinin oluşturduğu zarf, "eskentu=yerleştirdim" ifadesiyle ilintilidir.

Hz. İbrahim'in (a.s), *"Ey Rabbimiz! Ben, soyumdan bir kısmını ekinsiz (ekine elverişsiz) bir vadiye, senin saygın evinin yanına yerleştirdim."* ifadesini içeren bu duası, daha önce, Hz. İbrahim'in bu duayı

ömrünün sonlarına doğru, Kâbe'yi kurmasından ve insanların Mekke kentini kurup imar etmesinden sonra ettiğine ilişkin olarak yer verdiğimiz açıklamaları kanıtlamaktadır. Nitekim *"İhtiyarlığımda İsmail'i ve İshak'ı bana lütfeden Allah'a hamdolsun."* ifadesi de bu çıkarsamamızın bir diğer kanıtıdır.

Bununla, bazılarının dile getirdiği şu tür problemler de aşılmış oluyor. Diyorlar ki: "Hz. İbrahim, 'Ben soyumdan bir kısmını o evin yanına yerleştirdim." dediği hâlde ve henüz bir ev kurulmamışken burayı nasıl "beyt=ev" olarak isimlendirebiliyor?" Bu soruyu soranların soruş tarzından anlaşıldığı kadarıyla, onlar Hz. İbrahim'in İsmail ve annesini Mekke topraklarına yerleştirdiği gün bu duayı yaptığını öngörmüşlerdir. Çünkü Mekke'nin bulunduğu yer, hiçbir canlının yaşamadığı, hiçbir bitkinin yeşermediği bir çöldü.

Böyle bir problemi aşmak için, "Hz. İbrahim (a.s) Allah'ın kendisine bildirmesinden dolayı burada Allah adına bir evin kurulacağını biliyordu" veya "bundan önce bir ev vardı; ama bazı topluluklar gelip onu yıkmışlardı" ya da "Nuh tufanı sırasında Allah onu göğe kaldırdı" gibi cevaplar vermeye gerek yoktur. Hadi diyelim ki, bu iki yorumla söz konusu problemi aştık; böyle bir takdirde, *"Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl."* ve *"İhtiyarlığımda İsmail'i ve İshak'ı bana lütfeden Allah'a hamdolsun.*" ifadelerinin zahiriyle ilgili olarak gündeme gelebilecek bu tür problemleri nasıl aşacağız?

"Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye." ifadesi, Hz. İbrahim'in soyunun bir kısmını buraya yerleştirmesindeki gayesini açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla bu ifade kendisinden önceki *"ekinsiz (ekine elverişsiz) bir vadiye"* ifadesi ve onu takip eden *"Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden onlara rızık ver."* ifadesi ile birlikte değerlendirildiğinde şöyle bir sonuç çıkıyor: Hz. İbrahim'in (a.s) ekin ekmeye elverişli olmayan, tatlı su, yeşil bitkiler ve göz alıcı ağaçlar ve ılıman bir hava gibi dünya hayatının temel metalarından yoksun ıssız bir vadiyi seçmesinin sebebi, buraya yerleştirdiği soyunun dünyevî meşgalelere dalmadan bütünüyle kendilerini Allah'a kulluk etmeye vermeleridir.

"Artık sen insanlardan bir kısmının kalplerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden onlara rızık ver." Ayette geçen "tehvi" kelimesi "el-huviyy" kökünden gelir ve aşağıya düşmek anlamını ifade eder. Demek

istiyor ki, bazı insanların gönüllerini onlara eğilimli kıl, onların yanında yaşamaya eğilimli olsunlar ya da Beytullah'ı ziyaret etme eğilimine sahip olsunlar ve böylece onların yalnızlıklarını gidersinler. Memleketlerine de ticaret yoluyla çeşitli meyvelerin gelmesini sağlayarak onları rızıklandır ki şükretsinler.

38) "Ey Rabbimiz! Sen bizim gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. (Çünkü) ne yerde (yani görülen), ne de gökte (yani görülmeyen) hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."

Ayetin anlamı açıktır. *"(Çünkü) ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz*." ifadesi ise, ya İbrahim Peygamber'in (a.s) sözlerinin devamıdır, ya da yüce Allah'ın sözüdür. Birinci ihtimali esas alırsak, bu durumda, [zamir kelime kullanılmadığı için] *"Allah'a"* [kelimesinin kullanılmasıyla] iltifat sanatının bir örneği sergilenmiş olur ve maksat da hükmün sebebine işaret etmek olur. Sanki şöyle söylenmiş gibi: "Sen bizim gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Çünkü sen O Allah'sın ki gökte ve yerde hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." Bu gerekçelendirme amacına yönelik açıklamadan şöyle bir sonuç çıkarsak pek uzak olmaz: "Gökten maksat, bizim için gizli olan, duyularımızla algılayamadığımız şeylerdir; yerden maksat ise, bunun aksidir." Okuyucular bu inceliğe dikkat etmelidirler.

39) "İhtiyar iken İsmail'i ve İshak'ı bana lütfeden Allah'a hamdolsun. Kuşkusuz, Rabbim duayı işitendir."

Bu ifade, bir ara cümle gibi Hz. İbrahim'in duasının akışı içinde yer almıştır. Hz. İbrahim'i (a.s) böyle bir cümleyi sarf etmeye iten etken, yaptığı duanın akışı içinde Allah'ın kendisine yönelik büyük nimetlerini hatırlamış olmasıdır. Allah ona, çocuk sahibi olmasını sağlayacak bütün maddî sebeplerin ortadan kalktığı bir sırada İsmail ve İshak gibi iki salih evlat bahşetmişti. Hem de Allah, evlat vermesi için yaptığı bir duanın karşılığı olarak bu evlatları ona vermişti. Bu yüzden iki oğlunu kendisine bahşetmiş olmasından dolayı Allah'a hamdetti ve bu duasını kabul etmiş olmasından dolayı övgülerini sundu.

40) "Ey Rabbim! Beni ve soyumdan da bir kısmını namazı dosdoğru kılanlar eyle. Ey Rabbimiz! Duamı kabul et."

Hz. İbrahim'in (a.s) burada namazın kılınışını sağlamayı Allah'a isnat etmiş olması, putlara ibadet etmekten uzak tutmayı O'na isnat et-

mesine benziyor. Çünkü namazı kılmanın, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, kılmaya tevessül etme ve harekete geçme bağlamında kul ile ilintisi olduğu gibi, Allah'ın izniyle ve iradesiyle de ilintisi vardır.

Bu, Hz. İbrahim'in (a.s), soyunu kendisiyle birlikte duaya ortak ettiği ikinci bölümdür. Böylece gerçekte daha önce yaptığı şu duayı takip etmiş oluyor: *"Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut."* Bu bakımdan daha sonra dile getirdiği ve soyunu da kendisi ile birlikte andığı üçüncü dua da bu akışın gerçek devamı sayılmakta ve bunlara katılmaktadır: *"Ey Rabbimiz!... beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!"*

Bu üç duada da Hz. İbrahim'in, kendisini başkalarından ayırarak zikrettiğini görüyoruz: *"Beni uzak tut."*, *"Beni namazı dosdoğru kılanlar eyle."*, *"beni bağışla."* Böyle bir ifade tarzının esas alınmasının nedeni, ifadelerin akışından soyunun ona katılışının kastedilmiş olmasıdır. Nitekim başka bir yerde şöyle demiştir: *"Bana, sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmak nasip eyle."* (Şuarâ, 84) Bir diğer ayette yüce Allah onunla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Hani Rabbi bir zamanlar İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca,'Ben seni insanlara imam yapacağım.' demişti. İbrahim, 'Soyumdan da.' deyince..."* (Bakara, 124)

Duanın önceki bölümlerinde, *"Beni ve çocuklarımı puta tapmaktan uzak tut."* diyor. Tefsirini sunduğumuz bu ayette ise, *"Beni ve soyumdan da bir kısmını namazı dosdoğru kılanlar eyle."* diyor. Daha önce, burada çocuklarının bir kısmının kastedildiğini, bütün çocuklarının kastedilmediğini vurgulamıştık. Böylece duanın iki bölümü arasında tam bir uyum olduğu ortaya çıkıyor.

Duanın iki bölümünün birbiriyle uyumlu olduklarını pekiştiren unsurlardan biri de, tefsirini sunduğumuz bu ayette duasını, *"Ey Rabbimiz! Duamı kabul et."* ifadesiyle desteklemiş olmasıdır. Çünkü duanın kabul edilmesini istemek; bir tür ısrar etmek, yakarmak ve pekiştirmek anlamına gelir. Nitekim duanın birinci bölümünde yer alan gerekçelendirme amaçlı *"Çünkü ey Rabbim, onlar (putlar), insanlardan birçoğunu saptırdılar."* ifadesi de gerçekte *"Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut."* ifadesiyle başlayan duanın içeriğini pekiştirme amacına yöneliktir.

41) "Ey Rabbimiz! Hesap (yapılacağı kıyamet) gününde beni, ana-babamı ve müminleri bağışla."

Hz. İbrahim (a.s), duasının sonunda -daha önce de değindiğimiz gibi bu, Kur'ân'da sözü edilen dualarının sonuncusudur- müminler için kıyamet gününde bağışlanma diliyor. Hz. İbrahim'in bu duası, Kur'ân'da yer alan Hz. Nuh'un yaptığı son duaya benziyor: *"Rabbim! Beni, ana-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla."* (Nûh, 28)

Tefsirini sunduğumuz ayet gösteriyor ki, Hz. İbrahim (a.s) müşrik Azer'in öz oğlu değildi. Çünkü Hz. İbrahim, görüldüğü gibi, burada, ihtiyarlığında ve ömrünün son demlerinde ana-babası için bağışlanma diliyor. Oysa biliyoruz ki, İbrahim Peygamber (a.s) peygamberlikle görevlendirildiği ilk dönemlerde, Azer'e verdiği bir sözden dolayı onun için bağışlanma dilemiş, sonra onunla her türlü ilişkisini kesmişti. Yüce Allah bu olayı şöyle aktarıyor: *"İbrahim dedi ki: 'Selâm sana! Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim."* (Meryem, 47) Bir diğer ayette de İbrahim'in şöyle dediği hikâye ediliyor: *"Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandır."* (Şuarâ, 86) Ve Allah şu ayette bu işin aslını ortaya koyarak son noktayı koyuyor: *"İbrahim'in, babası (amcası Azer) için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Onun Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzak durdu."* (Tevbe, 114) Tefsirimizin yedinci cildinde En'âm Suresi'ni tefsir ederken, Hz. İbrahim'in (a.s) hayat hikâyesini etraflıca ele aldık.

Dua ederken, zaman zaman *"Rabbim"* kimi zaman da *"Rabbimiz"* sözcüğünü tekrarlaması, son derece etkileyici bir üsluptur. Kendisine özgü hususlarda, önceliği ve önderliği söz konusu olan meselelerde *"Rabbim"* diye seslenmekte, kendisiyle diğer insanların ortak oldukları hususlarla ilgili olarak Rabbine seslenirken de, *"Rabbimiz"* hitabını tercih etmektedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym ed-Delalil adlı eserinde Akil b. Ebu Talib'den şöyle rivayet etmiştir: "Ensardan altı kişilik bir grup Peygamberimizin (s. a.v) yanına geldiklerinde, Peygamberimiz onlarla Akabe denilen yerde oturdu ve onları Allah'a iman etmeye, O'na kulluk sunmaya ve O'nun dini uğrunda birbirlerine destek olmaya davet etti. Onlar da Peygamberimizden kendisine vahiy yoluyla gelen ayetlerden bir kısmını okumasını istediler.

Peygamberimiz onlara İbrahim Suresi'ni, *'Ey Rabbim! Bu şehri güvenli kıl. Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut.'* ayetinden başlayarak sonuna kadar okudu. Bu ayetleri dinleyenlerin yürekleri iyice inceldi, yumuşadı, bunun sonucunda Peygamber'in yaptığı çağrıyı derhal kabul ettiler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Ubeyde'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bizi seven, biz Ehlibeyt'tendir." Dedim ki: "Kurban olduğum, sizden midir?" Buyurdu ki: "Allah'a andolsun ki, bizdendir. Yüce Allah'ın İbrahim Peygamber'den (a.s) aktardığı, *'Artık kim bana uyarsa, o bendendir.'* sözünü duymadın mı?"

Aynı eserde Muhammed el-Halebî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Sizden kim Allah'tan sakınır ve durumunu düzeltirse, o biz Ehlibeyt'tendir." Ravi, "Siz Ehlibeyt'ten mi?" diye sorar. İmam şu cevabı verir: "Biz Ehlibeyt'ten olur. İbrahim Peygamber bu hususta şöyle demiştir: *Artık kim bana uyarsa, o bendendir.*" Ömer b. Yezid der ki: "İmam'a dedim ki Âl-i Muhammed'den mi olur?" Dedi ki: "Evet, Allah'a andolsun ki, Âl-i Muhammed'den olur. Allah'a yemin ederim ki, onların kendisinden olur. Allah'ın, *'Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlardır.'* [Âl-i İmrân, 68] sözünü duymadın mı? İbrahim'in de, *'Artık kim bana uyarsa, o bendendir.'* dediğini duymadın mı?"

Ben derim ki: Bazı rivayetlerde, Hz. İsmail'in çocuklarının İbrahim Peygamber'in, *"Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut."* duasından sonra hiçbir zaman putlara tapmadıkları, sadece putların Allah katında şefaatçi olduklarını ileri sürdükleri belirtilmiştir. Bu tür rivayetlerin uydurma oldukları açıktır. Daha önce bu hususa açıklık getirmiştik.

Bazı Sünnî(1) ve Şiî(2) kaynaklarda yer alan kimi rivayetlerde şöyle deniyor: "Bugünkü Taif kenti önceleri Filistin topraklarının Ürdün civarında bir yerindeydi. İbrahim Peygamber (a.s) çocukları hakkında, *"meyvelerden onlara rızık ver."* duasını yapınca, yüce Allah Taif kentinin bulunduğu yere emretti ve toprağıyla birlikte Mekke'ye gitti. Yedi kere Kâbe'nin etrafında dönüp tavaf etti, sonra bugün Taif dediğimiz yere kuruldu."

1- [Tefsir-i Ebu's-Suud, c. 4, s. 52.]

2- [el-Burhan, c. 2, s. 320, hadis: 10.]

Böyle bir olay özü itibariyle mucize olarak gerçekleşebilir olmakla beraber, bu tür olayları kanıtlamak için bunun gibi zayıf ve mürsel rivayetler yetmez. Kaldı ki, tefsirini sunduğumuz ayetler, bir açıdan yüce Allah'ın İbrahim Peygamber'e ve soyuna yönelik iyiliklerinin sıralandığı, ilâhî lütfe vurguda bulunulduğu bir akışta yer almaktadır. Eğer İbrahim'in (a.s) bu duasının kabulü bazında böylesine büyük ve akıllara durgunluk veren bir mucize gerçekleşmiş olsaydı, mutlaka ilâhî iyiliklerin sayıldığı bir bağlamda buna işaret edilirdi. Bununla beraber doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Ayyâşî'nin rivayet ettiği mürsel bir hadiste Hariz kendisine aktaran bir şahıstan İmam Muhammed Bâkır (a.s) veya İmam Cafer Sadık'ın (a.s), "Rabbi'ğfir lî ve li-valideyye=Ey Rabbim! Beni ve ana-babamı bağışla" ifadesini, "Rabbi'ğfir lî ve li-veledeyye=Ey Rabbim! Beni ve iki oğlumu bağışla" şeklinde okuduğunu rivayet ettiği belirtiliyor. Yine onun aktardığı bir diğer mürsel rivayette Cabir kanalıyla bu okuyuş tarzı İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Bu rivayetin zahiri gösteriyor ki, söz konusu okuyuş tarzı, İbrahim Peygamber'in öz ana-babasının kâfir olmaları ihtimalini esas almıştır. Her iki rivayet de zayıftır, itibar edilmez.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ ط اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ
تَشْخَصُ فِيهِ الْاَبْصَارُ لا ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِى رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ
طَرْفُهُمْ ج وَاَفْئِدَتُهُمْ هَوَآءٌ ط ﴿٤٣﴾ وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ
فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَآ اَخِّرْنَا اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍ لا نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ
الرُّسُلَ ط اَوَلَمْ تَكُونُوٓا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ لا ﴿٤٤﴾
وَسَكَنْتُمْ فِى مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ
وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ ط
وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ
وَعْدِهِ رُسُلَهُ ط اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ط ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ
الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ ج ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى
وُجُوهَهُمُ النَّارُ لا ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِىَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ ط اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوٓا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ
وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

AYETLERİN MEÂLİ

42- Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak onları gözlerin donup kalacağı güne ertelemektedir.

43- Öyle bir hâlde ki, boyunlarını uzatıp başlarını dimdik tutarlar, (korkudan) gözleri kıpırdamaz ve kalpleri (her türlü düşünce ve tedbirden) bomboştur.

44- Kendilerine (dünyevî) azabın geleceği gün hakkında insanları uyar. (O gün) zalimler derler ki: "Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver de senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım." (Onlara denilir ki:) "Bundan önce, sizin için yokluğun olmadığına (sürekli yaşayacağınıza dair) yemin etmiş değil miydiniz?!"

45- "Ve (önceki ümmetlerden) kendilerine zulmeden kimselerin yurtlarına yerleşmemiş miydiniz?! Onlara ne yaptığımız size apaçık belli olmamış mıydı?! Ve size örnekler de vermemiş miydik?!"

46- "Hâlbuki onlar tuzaklarını kurmuşlardı. Ama tuzakları, dağları yerinden oynatacak güçte olsa bile Allah'ın katında (belli) idi."

47- O hâlde, Allah'ın peygamberlerine verdiği sözünden cayacağını asla sanma! Kuşkusuz, Allah (her şeye) galiptir ve intikam sahibidir.

48- Yeryüzünü yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği, (insanların) tek ve yegâne hâkim ve galip olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerden intikam alacaktır).

49- O gün, suçluların zincirlerle birbirlerine bağlandıklarını görürsün.

50- Gömlekleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar.

51- (Bu,) Allah'ın herkese kendi kazandığının karşılığını vermesi içindir. Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görendir.

52- İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğ-

dir. Ki onunla uyarılsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah önceki ayetlerde insanları uyardı, onlara birtakım nimetler müjdeledi ve onları dosdoğru yolunu izlemeye davet etti. Bütün bunları her şeye galip ve her işi övülen oluşuyla irtibatlandırdı. Şimdi de açıklamanın sonunda bazı kıt akıllıların zihninde uyanabilecek, "Eğer durum söylendiği gibiyse ve bu çağrı her şeye galip ve her işi övülen Allah tarafından peygamberler aracılığıyla sunulan bir çağrıysa, nasıl oluyor da şu zalimler diledikleri gibi yaşayabiliyorlar? Niçin Allah zalimleri işledikleri zulümlerden dolayı yakalayıp cezalandırmıyor? Davetine uymayan, emirlerine aykırı hareket eden zorbaları dizginlemiyor? Yoksa bu zorbaların ve bu zalimlerin yapıp ettiklerinden haberi yok mu? Yoksa peygamberlerine verdiği sözü tutmuyor mu, 'onlara yardım edeceğim' diye söz verip sözünden cayıyor mu?" şeklindeki bir vehmi bertaraf ediyor.

Yüce Allah, sığ akıllı kimi insanların zihinlerinde uyanabilecek bu tür vehimlere ve kuruntulara cevap olarak, zalimlerin yapıp ettiklerinden habersiz olmadığını, peygamberlere verdiği sözden dönmediğini vurguluyor. Nasıl olabilir ki? O, zalimlerin kurdukları planları çok iyi bilendir, intikam alıcıdır. Sadece onları şiddetli bir gün olan ceza gününe erteliyor. Kaldı ki kimi zaman yüce Allah zalimleri bu dünyada da işledikleri suçlardan dolayı yakalayıp cezalandırıyor. Geçmişteki zalim toplumlara yaptığı gibi.

Sonra sureyi şu ifadelerle bitiriyor: *"İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğdir. Ki onunla uyarılsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar."* İnşaallah ileride açıklayacağımız gibi, bu ayet, İbrâhîm Suresi'nin bütün amacını kapsayacak niteliktedir.

42-43) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak onları gözlerin donup kalacağı güne ertelemektedir. Öyle bir hâlde ki, boyunlarını uzatıp başlarını dimdik tutarlar, (korkudan) gözleri kıpırdamaz ve kalpleri (her türlü düşünce ve tedbirden) bomboştur.

Araplar, "Şahase basarahu=gözleri kirpiklerini kırpmayacak şekilde donup kaldı" derler. "Bairun muhtiun=boynunu uzatıp başını diken deve" derler. "Hataa" ve "ehtaa" kalıpları aynı anlama gelir. Yine, "aknea re'sehu=başını dikti" derler. *"Gözleri kıpırdamaz"*, yani gördüklerinin dehşetinden donakalan gözlerini kıpırdatacak gücü kendilerinde bulamazlar. *"Yürekleri bomboştur"* yani içinde bulundukları konumun zorluğundan kalplerinde düşünce ve tedbir diye bir şey yoktur veya akılları başlarından gitmiş hâldedir.

Buna göre iki ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Sakın, Allah'ın zalimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! Dünyanın nimetlerinden yararlanışlarına, lüks bir hayat sürdürmelerine, yeryüzünde rahatlıkla bozgunculuk çıkarmalarına bakıp Allah'ın onların bu yaptıklarını görmediği sanısına kapılma! Allah onları, gözlerinin donup kalacağı, boyunlarını uzatıp başlarını dik tutacakları, gözlerini kırpmaya güç yetirecek gücü bulamayacakları, kalplerinin kıyamet gününün şiddetinden, korkunç manzarasından her türlü düşünceden, plandan, çözümden uzak boş bir hâlde olacağı bir güne ertelemektedir, öyle bir günde onları cezalandıracaktır." Bu ayet zalimlere yönelik bir uyarı ve diğer insanlara da bir teselli mahiyetindedir.

44) Kendilerine (dünyevî) azabın geleceği gün hakkında insanları uyar. (O gün) zalimler derler ki: "Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver de senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım." (Onlara denilir ki:) "Bundan önce, sizin için yokluğun olmadığına (sürekli yaşayacağınıza dair) yemin etmiş değil miydiniz?!"

Bu ayetin içeriği, önceki uyarıdan sonra yer alan bir diğer uyarı mahiyetindedir. Ama iki uyarı arasında iki açıdan fark vardır.

Birinci fark: Önceki iki ayetin içerdiği uyarı, yüce Allah'ın kıyamet günü hazırladığı dehşet verici sahnelere ve o gün görülecek olan elem verici azaba dayanıyordu. Bu ve bundan sonraki ayetin içerdiği uyarı ise, dünya hayatında kökünü kurutma azabı esasına dayanmaktadır. Bunun kanıtı da, *"(O gün) zalimler derler ki: Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver..."* ifadesidir.

Bu da gösteriyor ki, bazılarının,[1] "Bu ayette işaret edilen günden

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 248.]

maksat, azap görecekleri kıyamet günüdür." şeklindeki değerlendirmeleri yersizdir. Aynı durum, "Bundan maksat, öldükleri gündür."[1] şeklindeki değerlendirmeleri için de geçerlidir.

İkinci fark: Uyarıların ilkinde, zalim toplumdan ve bir toplumda yer alan zalim bireyden geri çevrilmesine imkân olmayan kesin azapla korkutma esas alınmışken, ikinci uyarıda, zalim toplumdan geri çevrilmeyen ama bireyden geri çevrilebilen bir azaptan korkutma esas alınmıştır. Bu yüzden yüce Allah'ın önce, *"...insanları uyar."* dediğini, sonra *"(O gün) zalimler derler ki..."* dediğini, buna karşılık, "(O gün) insanlar derler ki..." demediğini görüyoruz. Çünkü kökünü kurutma ve topluca yok etme azabı müminlere ilişmez. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sonra biz, kendi elçilerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte üzerimize düşen bir hak olarak (İslâm ümmetinden) iman edenleri böyle kurtarırız."* (Yûnus, 103) Bu azap, ancak zalim topluma, yaşama sürelerinin dolması şeklinde ilişir. Onlarsa toplumun tümünü değil, sadece bir grubunu oluşturmaktadırlar.

Kısacası, *"Kendilerine (dünyevî) azabın geleceği gün hakkında insanları uyar."* ifadesi, insanlar içindeki zalim grupların kökünü kurutan azaba ilişkin olarak insanlara yöneltilen bir uyarıdır. Yûnus Suresi'nin ve diğer bazı surelerin akışı içinde bu hükmün topluluklarla ilgili olarak yürürlükte olduğunu ve peygamberlerle ümmetleri arasında ve hatta Muhammedî ümmet hakkında kesin hükme bağlandığını vurgulamıştık. Yüce Allah tarafından yapılan bu tehdidin Kur'ân'ın birçok yerinde geçtiğini görüyoruz.

Bu, yüce Allah'ın yeryüzünü şirk ve zulüm pisliğinden temizleyeceği, yeryüzünde yüce Allah'tan başkasına ibadet edilmeyeceği gündür. Çünkü davet genel ve ümmet de yeryüzündeki bütün insanlardır. Allah insanların arasından şirki silip süpürünce, geride sadece müminler kalır ve din bütünüyle Allah'ın olur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da, 'Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.' diye yazmıştık."* [Enbiyâ, 105]

Buraya kadar yapılan açıklamalarla, bazılarının ayetle ilgili olarak söyledikleri ve "Eğer ayette geçen azaptan maksat, bir toplumun kökünü kurutma azabı olursa, bu durumda önceki ayette yer alan ve sınır-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 142.]

landırma anlamını ifade eden açıklama ile bu ifade arasında bir çelişki gündeme gelmiş olur. Çünkü önceki ayette yer alan *'Ancak onları gözlerin donup kalacağı güne ertelemektedir.'* ifadesi, onların yakalanmalarını ve azaba çarptırılmalarını kıyamet günüyle sınırlandırmaktadır." şeklinde gündeme getirdikleri probleme de cevap verilmiş oluyor.

Çünkü daha önce değindiğimiz gibi, önceki iki ayette uyarısında bulunulan azap, hiç kimsenin onlardan geri çeviremeyeceği ve hiçbir zalimin etkilenmekten kurtulamayacağı kesin bir azaptır. Bu ise kıyamet günü öngörülen cezayla sınırlıdır. Böyle bir azabın kıyamet günüyle sınırlandırılmış olması da, onların dünyada başka türlü bir azaba çarptırılmaları ihtimalini ortadan kaldırmaz.

Kaldı ki, bu şekilde itirazda bulunan tefsircilerin ileri sürdükleri gibi zalimlere yönelik azabın bu ayette sırf kıyamet günüyle sınırlandırıldığına ilişkin değerlendirmeler kesinlik kazansa bile, bizim de defalarca işaret ettiğimiz gibi şu İslâm ümmetine azabın ineceğini ifade eden birçok ayetin kanıtsallığı bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Öte yandan, tefsirini sunduğumuz ayetteki azabı kıyamet günüyle sınırlandırmak, ayetleri zahirî anlamının dışında başka türlü yorumlamayı ve ayetlerin akışının verdiği anlamı göz ardı etmeyi gerektirir ki, bunu yapmaya imkân yoktur.

"(O gün) zalimler derler ki: "Ey Rabbimiz! Yakın bir zamana kadar bize süre ver de senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım." ifadesindeki zalimlerden maksat, insanlar içinde yer alan zalimlerdir. Bunlar ise hiçbir zalimi dışarıda bırakmayacak şekilde başlarına inen ve kökünü kurutma azabına uğrayan kimselerdir. Bu zalimlerin, *"Yakın bir zamana kadar bize süre ver"* sözlerindeki maksatları, dünyadaki ömürlerine kısa bir sürenin daha eklenmesidir. Böylece işledikleri zulümlerden dolayı kaçırdıkları fırsatları telafi edeceklerini ileri sürmektedirler. Böyle bir maksat taşıdıklarının kanıtı ise, bu sözün ardından, *"senin davetini kabul edelim ve elçilere uyalım."* şeklinde dile getirdikleri sözdür.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, burada bu ümmetin zalimlerinin durumu açıklanmaktadır. Bu ise, "elçiye uyalım" şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektiriyor. Oysa ayette ek süre istenilirken "rusul=elçiler" şeklinde çoğul bir ifade kullanılmıştır. Böyle bir ifadenin kullanılmış olmasıyla verilmek istenen mesaj şudur: Bu azabın in-

dirilmesindeki asıl amaç, elçilik misyonuyla bu misyonu inkâr edenler arasında kesin kararı verip meseleyi çözüme kavuşturmaktır. Bu ise, özel olarak bütün peygamberler içinde sadece birisiyle sınırlı değildir. Nitekim aynı mesajı şu ayetten de algılamak mümkündür: *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez."* (Yûnus, 47)

"Bundan önce, sizin için yokluğun olmadığına (sürekli yaşayacağınıza dair) yemin etmiş değil miydiniz?!" Yemin, konuşma esnasında dile getirilen bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak için, onu üstün ve şerefli bir varlıkla, üstünlüğü ve şerefi açısından irtibatlandırmak demektir. Bununla demek istenir ki, konuşması esnasında yemin eden kişi eğer yalan söylüyorsa, adına yemin edilen üstün ve şerefli varlığın üstünlüğüne ve şerefine halel getirir. Tıpkı günlük konuşmalarda, "Allah'a yemin ederim ki, şu iş şöyledir" veya "Canıma andolsun ki, işin aslı şudur." dediğimiz gibi. Yemin, en güçlü pekiştirme etkenlerinden biri kabul edilir. Bu ayette işaret edilen yeminin, konuşmanın tereddüde yer bırakmayacak şekilde kesin bir dille yapılmış olmasından kinaye olması uzak bir ihtimal değildir.

Bu ifadenin başına "denilir" ifadesini takdir etmek gerekir ve böylece şöyle bir anlam elde edilmiş olur: Onlara azarlama ve kınama maksadıyla denilir ki: Azabın inmesinden önce, sizin için zeval ve yokluğun olmadığını; sahip olduğunuz güçle, caydırıcılıkla ve savunma imkânlarıyla sonsuza dek yaşayacak bir ulus olduğunuzu, olaylara egemen olup onları lehinize yönlendirecek güçte olduğunuzu söylemiyor muydunuz? Şimdi size ne oldu da kısa bir süre daha mühlet verilmesi için yalvarıyorsunuz?

45) "Ve (önceki ümmetlerden) kendilerine zulmeden kimselerin yurtlarına yerleşmemiş miydiniz?! Onlara ne yaptığımız size apaçık belli olmamış mıydı?! Ve size örnekler de vermemiş miydik?!"

Bu ayet, önceki ayette yer alan *"aksemtum=yemin etmiş değil miydiniz?!"* ifadesinin mahalline atfedilmiştir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Önceki toplumlardan kendilerine zulmedenlerin yurtlarına yerleşmemiş miydiniz?! Sonra size bu davetin hak olduğu ve reddedilmesi durumunda kökten yok etme azabının onu izleyeceği gösterilmemiş

miydi?! Oysa bu gerçek iki yönden size gösterildi: Biri gözlemsel olarak gösterildi. Çünkü şu anda yurtlarında oturduğunuz zalim uluslara ne yaptığımız size apaçık belli oldu. Diğeri ise açıklama tarzında size gösterildi. Çünkü size örnekler verdik ve hak mesajının inkâr edilmesi, elçilik misyonunun temsil ettiği davetin reddedilmesi durumunda bunu, kökten yok etme azabının takip edeceğini, zalimlerin kökünün kurutulacağını anlatarak sizi uyardık.

46) "Hâlbuki onlar tuzaklarını kurmuşlardı. Ama tuzakları, dağları yerinden oynatacak güçte olsa bile Allah'ın katında (belli) idi."

İfade, önceki ayette yer alan "fealna=yaptığımız" ifadesindeki zamire veya aynı ayetteki "bi-him=onlara" sözcüğündeki zamire ya da bazılarının da söylediği gibi[1] her iki zamire ilişkin hâl konumundadır. Çoğul zamirleri ise "illellezîne zalemû=zulmeden kimseler" ifadesine dönüktür.

Tuzaklarının Allah katında olmasından maksat, Allah'ın onların tuzaklarını bilgisiyle ve gücüyle kuşatmış olmasıdır. Bilindiği gibi, bir hilenin gerçekten hile olması için, aleyhinde hile yapılan kimsenin bunu bilgi ve güç olarak kuşatmaması, bilmemesi gerekir. Fakat aleyhinde hile yapılan kimse, kendisi için hazırlanan tuzağı bilince, onu savacak güce de sahip olunca, hile sonuçsuz kalır ya da tuzak, bizzat kuranların başına geçer. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, fakat farkında değiller."* (En'âm, 123)

"Ama tuzakları, dağları yerinden oynatacak güçte olsa bile" ifadesinin orijinalinin başındaki "in" edatı, bazılarının da söylediği gibi,[2] bağlaç işlevini görüyor. "Li-tezule" ifadesinin başındaki "lâm" ise, takdirî bir kelimeyle ilintilidir. "Mekr=tuzak" sözcüğünün dalâlet ettiği bu takdirî ifade, "yegtezi, yucibu (gerekir)" ve benzeri kelime şeklinde olabilir. Buna göre cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Allah onların tuzaklarını kuşatmıştır, onu biliyor ve savacak güce sahiptir. Kurdukları tuzağın şiddeti bundan az da olsa, çok da olsa, fark etmez.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 250.]

2- [Tefsir-i Ebu's-Suud, c. 4, s. 58.]

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Onlara ne yaptığımız sizin açınızdan iyice açıklığa kavuştu. Hâlbuki onlar kendi kapasitelerine göre bir de tuzak kurmuşlardı. Allah onların tuzaklarını kuşatmıştı. Tuzakları büyüklükte dağları yerinden oynatacak düzeyde bile olsa, Allah'ın kuşatmasının dışına çıkamazdı.

Bazıları demişlerdir ki: "İfadenin başındaki 'in' olumsuzluk edatıdır ve 'lâm' harfi de olumsuzlanan ifadenin başına gelmiştir. Ayette geçen dağlar da ayetler ve mucizelerden kinayedir. Buna göre kastedilen anlam da şudur: Onların tuzakları yere çakılmış dağlar gibi sağlam ve sarsılmaz olan Allah'ın ayetlerini ve mucizelerini geçersiz kılacak, etkisiz hâle getirecek değildir."(1)

Bu anlam İbn Mesud'un, ["ve in kane mekruhum" ifadesini] "ve ma kane mekruhum" şeklindeki okuyuşuyla da desteklenmiştir. Ancak bu anlam ayetin akışıyla bağdaşmamaktadır.

Ayette yer alan "li-tezule" ifadesini, "le-tezulu" şeklinde okuyanlar da olmuştur.(2) Bu durumda ayetin başındaki "in" edatı "inne" edatının hafifletilmiş şekli olarak belirginleşmiş olur ve anlamın da şöyle olması gerekir: Gerçekten onların tuzakları dağları yerinden sökecek kadar büyüktü.

47) O hâlde, Allah'ın peygamberlerine verdiği sözünden cayacağını asla sanma! Kuşkusuz, Allah (her şeye) galiptir ve intikam sahibidir.

Bu ayet, daha önce geçen ve zalimlerin yaptıklarından dolayı cezalandırılmalarının kıyamet gününe ertelenmiş olmalarına ilişkin açıklamayı içeren ayete yönelik bir ayrıntılandırma konumundadır. Demek isteniyor ki: Böyle olduğuna göre, sakın Allah'ın peygamberlerine, onlara yardım edeceğine ve davetlerine aykırı hareket edenleri cezalandıracağına ilişkin olarak verdiği sözden cayacağını sanma! Allah sözünden cayar mı? Hâlbuki O, her şeye üstün gelen ve intikam sahibidir, kimsenin yaptığını yanına koymaz. Mutlak üstünlüğünün bir gereği de sözünden dönmemesidir. Çünkü sözden cayma, ya söz verenin sözünü yerine getirecek güce sahip olmamasından, ya da kendisine arız olan ve söz vermesini gerektiren önceki durumdan farklı bir tavır almaya zorla-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 251.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 13, s. 251.]

yan başka bir durum nedeniyle fikrini değiştirmiş olmasından kaynaklanan bir tavırdır. Yüce Allah mutlak olarak her şeye galiptir, acizlikle nitelendirilemez, hiçbir durum ve hiçbir şey O'nu baskı altına alamaz. O, tek ve her şeye üstün gelendir.

İntikam alıcı olmasının bir gereği de hak adına, ona karşı büyüklük taslayanlardan, ulunarak ondan yüz çevirenlerden intikam alması ve mazlumların hakkını zalimlerden almasıdır.

"Zû intikam (intikam sahibi)", Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Yüce Allah Kur'ân'ın birçok ayetinde bu isimle kendisini anıyor ve her seferinde de onunla birlikte "Aziz (her şeye galip)" ismini kullanıyor. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Allah, (her şeye) galip ve intikam sahibidir."* (Âl-i İmrân, 4; Mâide, 95) *"Allah (her şeye) galip ve intikam sahibi değil midir?"* (Zümer, 37) Tefsirini sunduğumuz ayette de, *"Kuşkusuz, Allah (her şeye) galiptir ve intikam sahibidir."* buyuruyor. Bütün bunlardan anlıyoruz ki, "zû intikam" ismi, "aziz=galip" isminin bir detayı mahiyetindedir.

İNTİKAM KAVRAMI VE ALLAH İLE İLGİSİ

İntikam, cezalandırma demektir; fakat her ceza değil. Özel bir cezalandırma türüne denir ve bir başkasına, sana tattırdığına eşit bir kötülüğü veya daha fazlasını tattırmandan ibarettir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin. Allah'tan korkup sakının."* [Bakara, 194]

Aslında intikam almak, insanlarda bulunan temel ve hayatî bir içgüdüdür. İnsanlar arasında bu içgüdünün yansıması olan davranışlara sıkça rastlamak mümkündür. Diğer bazı canlılarda da intikam olarak yorumlanacak davranışlar söz konusudur. İnsanı birinden intikam almaya sevk eden amaç her ne olursa olsun, bireysel intikam almalara yönelten etken, genellikle insanın içindeki hıncı, kini ve düşmanlık duygusunu yatıştırmaktır. Bir insan bir başkasından herhangi bir hayrı eksilttiği veya ona bir kötülük tattırdığı zaman, bu olumsuzluğun muhatabı olan kişi içinde üzüntü ve kırılma, eziyet hisseder. Bu üzüntü ve bu eziyet duygusunun ateşi, karşı tarafa buna denk veya bundan fazla bir kötülük tattırılmadan sönmez, dinmez. Şu hâlde intikam almaya yönelten etken bir içsel duyumsamadır. Akıl ise, bazen böyle bir duygunun gereğinin yapılmasına onay verir, geçerli kılar, bazen de onaylamaz, imtina eder.

Toplumsal intikamlara gelince -ki biz, bununla uygar olsun, ilkel olsun bütün toplumsal örgütlenmelere egemen olan yasalarda, kanunlarda rastladığımız kısas ve cezalandırma yöntemlerini kastediyoruz-bu tarz bir intikam almaya yönelten etken, düşünsel bir amaç ve aklen istenen bir sonuçtur. Çünkü bu sayede toplumsal düzen bozulmalara karşı korunmakta, toplumsal alt-üst oluşların, anarşinin yolu kapanmaktadır. Eğer cinayet işleyen suçlunun işlediği suça ve cinayete ceza vermek ve ondan intikam almak şeklinde bir kural olmasaydı, genel güvenlik bozulur, barış ve esenlik insanlar arasından ayrılır, başka diyarlara göçerdi.

Bu nedenle, yasalar çerçevesinde bu tür toplumsal cezalandırmalar anlamında intikam almak toplumsal haklardan biridir. Gerçi kimi durumlarda bireysel bir hak ile birlikte de belirginleşebilir. Sözgelimi bir başkasına zulmeden birinin, kanunlar çerçevesinde cezalandırılmayı gerektiren bir suç işlemesi gibi. Kimi zaman mazlum kişi af yoluyla hakkından vazgeçer, ama bu zalim kimse toplumun hakkının alınması için cezalandırılabilir.

Bundan da anlıyoruz ki, intikamın bir çeşidi duygusaldır ve bu tür intikamlar bireysel olup insanın içindeki hıncı yatıştırmaya, kin ateşini söndürmeye yöneliktir. Bir diğer intikam çeşidi de akla dayanır ki, buna "toplumsal intikam" diyoruz ve gayesi de düzeni korumaktır. Bu açıdan böyle bir intikam toplumsal bir haktır. Dilersen buna, toplum arasında yürürlükte olan gelenek veya yasalardan kaynaklanan bir hak da diyebilirsin. Çünkü insan hayatının dengede sürmesi için konulan hükümlerin dosdoğru uygulanışı ve tehlikeler karşısında korunup sağlıklı olması; bu yasalara aykırı hareket eden suçluların cezalandırılmalarını, yaptıkları kötülüğün acı akıbetini tatmalarını gerektirmektedir. O hâlde bu, toplumsal bir hak olduğu gibi, yasal bir haktır da.

Şimdi bunu bildiğimize göre, yüce Allah'ın Kur'ân ve sünnetteki metinlerde kendisine nispet ettiği intikam niteliğinin, ilâhî dinin ve semavî şeriatın içerdiği haklardan birini ifade ettiğini anlamış oluyoruz. Dilersen, İslâm toplumunun haklarından biri de diyebilirsin. Bununla birlikte bazen bireysel bir hakkın da yerine getirilmiş olması mümkündür. Yüce Allah'ın bir zalimden zulmettiği kimsenin hakkını bu çerçevede alması gibi. Çünkü Allah mazlumların velisidir, her işi övülendir.

İçerideki kin ateşini söndürmek, düşmanlık duygusunu yatıştırmak

amacına yönelik olarak duygusal bir zeminden beslenen bireysel intikama gelince, yüce Allah suçluların işledikleri suçlardan ve günahkârların işledikleri günahlardan zarar görmekten veya iyilerin itaat etmelerinden yararlanmaktan münezzehtir, yücedir.

Bu nedenle bazılarının ileri sürdükleri şu problem de geçersizdir. Diyorlar ki: "İntikam almak, ancak insanın içindeki kini yatıştırmak, nefreti dindirmek için başvurulan bir yöntemdir. Yüce Allah kullarının hayır veya şer, ibadet veya günah nitelikli amellerinden bir yarar veya bir zarar görmediğine göre, intikam niteliğini O'na nispet etmenin bir anlamı olmaz. Nitekim Allah'ın rahmeti de sonsuzdur, insanları sonsuza dek cezalandırmayı kabul etmez. Nasıl olmasın ki? İnsanlar içinde merhametli insanlar bile, herhangi bir suçu işleyen kimseyi, şayet bilmeden o suçu işlemişse, affetmeyi öngörmektedirler. Kaldı ki, yüce Allah, yarattığı ve hâlini herkesten daha iyi bildiği insanı, *'Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.'* (Ahzâb, 72) şeklinde nitelendirmektedir."

Yukarıda sunduğumuz bu değerlendirmenin yanlışlığı şuradan ileri geliyor: Bu adamlar bireysel intikam alış ile toplumsal intikam alışı birbirine karıştırıyorlar. Yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği, bunların sandığı gibi bireysel intikam değil, toplumsal intikamdır. Bunun yanında insanın kalbî etkilenişinin ve duygulanışının yansıması olan nefsanî acıma, merhamet etme ile merhameti hak eden ama eksiği bulunan kimsenin eksikliğini tamamlama anlamında aklî acıma, merhamet etme de birbirine karıştırılıyor. Yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği, nefsanî merhamet etme değil, aklî merhamet etmedir. Zaten azapta ebedî kalış, ancak rahmete lâyık oluş imkânının temelden yok olduğu ve feyizde bulunmanın mümkün olmadığı durumlarda geçerlidir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hayır, kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa, işte onlar ateş halkıdırlar, orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 81)

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da vardır. Yüce Allah'a nispet edilen intikam niteliğinin anlamıyla ilgili olarak sunduğumuz değerlendirme; cezalandırma, ödüllendirme ve azaba çarptırma yöntemi bağlamında gündeme gelir. Fakat amellerin sonuçları (ahiretin dünyada yapılan işlerin sonucu olduğu) bağlamında bu niteliğin gerçek mahiyeti, dünya hayatında edindiği ve meleke hâline getirdiği kötü özelliklerinden dolayı, ölümden sonra insan nefsine acı veren kötü biçimlerin ilişmesi (tecessümü) şeklinde belirginleşmektedir. Tefsirimizin birinci

cildinde, *"Allah herhangi bir örnek vermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetinin tefsiri çerçevesinde, amellerin karşılıkları konusunda ayrıntılı açıklamalara yer verdik.

* * *

48) Yeryüzünü yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği, (insanların) tek ve yegâne hâkim ve galip olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerden intikam alacaktır).

İfadenin orijinalindeki zarf (yevme), "zû intikam (intikam sahibi)" ifadesiyle ilintilidir. Allah'ın intikam alışının bütün vakitleri ve mekânları kapsamasına karşın özellikle kıyamet gününe özgüymüş gibi sunulması, kıyamet gününün, ilâhî intikam alışın en belirgin göstergesi olmasından dolayıdır. İnsanların Allah'ın huzuruna çıkışlarının da sırf bu günle sınırlandırılmış olması da bu gerekçeden dolayıdır. Yüce Allah'ın kıyamet günüyle ilgili aktardığı birçok ayetteki ifadelerin hepsinde bu yöntem esas alınmıştır: *"O gün emir Allah'ındır."* (İnfitâr, 19) *"Sizi Allah'tan kurtaracak kimse yoktur."* (Mü'min, 19) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Daha önce defalarca bu konuyla ilgili açıklamalara yer verdik.

Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla "el-arz" sözcüğünün başındaki "el" takısı her iki yerde de zihnen bilinene işaret etmek için kullanılmıştır. Aynı durum "el-semavat" sözcüğünün başındaki "el" takısı için de geçerlidir. Ayrıca "semavat=gökler" sözcüğü, ayette yer alan "arz=yeryüzü" sözcüğünün ilkine atfedilmiştir. Buna göre, kastedilen anlam şudur: Şu yeryüzünün, şu yeryüzünden başkasına ve şu göklerin de, şu göklerden farklı göklere dönüştürüleceği gün...

Tefsir bilginleri yerle göklerin değiştirilip farklı bir şeye dönüştürülmesi olayına ilişkin farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bazıları demişlerdir ki: "Yer gümüşe ve gökler de altına dönüştürülür."[1]

Bazıları da, "Yer gümüş gibi temiz olan başka bir yerle değiştirilir, gökler de öyle." demişlerdir.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 146, İbn Mesud'dan naklen; Ruhu'l-Beyan, c. 4, s. 436, Kurtubî'den naklen.]

Bir başkasına göre: "Yer cehennem ve gökler cennet olur."(1)

Diğer bazılarına göre: "Yer tatlı bir ekmek parçasına dönüştürülür ve insanlar kıyamet günü boyunca ondan yerler."(2)

Bazısına göre: "Yer her kesimin durumuna uygun bir şekil alır. Müminlerden bir kısmı için mahşer meydanında bulundukları sürece yiyecekleri bir ekmeğe dönüşür, diğer bir kısım müminler için ise gümüşe ve kâfirler için de ateşe dönüşür."(3)

Bazısı demişlerdir ki: "Yerin değiştirilmesinden maksat, ona bazı eklemelerde bulunulması ve bazı taraflarının eksiltilmesidir. Meselâ dağları, tepeleri, vadileri ve ağaçları ortadan kaldırılır; yer bir sofra gibi yayılır; hiçbir eğri, büğrü tarafı kalmayacak şekilde dümdüz hâle getirilir. Gökler de güneşin, ayın ve yıldızların yok edilmesi suretiyle değiştirilir. Kısacası gerek yer ve gerekse gökler dünyada sahip oldukları özellikleri ve biçimleri itibariyle köklü bir değişikliğe uğrarlar."(4)

Tefsir bilginlerinin ayette işaret edilen değişiklik olgusunu farklı biçimlerde yorumlamalarının kaynağı, ayetin tefsiri bağlamında aktarılan rivayetlerin farklılığıdır. Hâlbuki bu rivayetler şayet sahih iseler, bizzat kendileri ayette kastedilen anlamın bu olmadığına, içerdikleri açıklamaların tamamen örneklendirme ve bu olağanüstü olguyu insanların algılama kapasitelerine yaklaştırma nitelikli olduklarına delâlet eden en güçlü kanıt işlevini görmektedirler.

Yerin ve göklerin değiştirilmesi olgusunu işleyen ayetler üzerinde yapılacak yeterli bir inceleme sonucu görülecektir ki, değiştirme ifadesi, tasavvur edilen dağların vadilere serilmesinden ya da toprağın gümüşe veya tadı hoş bir ekmeğe dönüştürülmesinden çok daha büyük ve olağanüstü bir olguya işaret etmektedir. Meselâ şu ayetleri inceleyelim: *"Yeryüzü Rabbinin nuru ile aydınlanır."* (Zümer, 69), *"Dağlar yürütülür, serap hâline gelir."* (Nebe', 20) Şayet kıyamet günüyle ilgili ise, *"Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler."* (Neml, 88) ayetini de buna örnek gösterebiliriz. Bunun dışında başka ayetler de vardır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 325, İbn Mesud'dan naklen.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 324, Zürare ve Muhammed b. Müslim'den naklen.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 325.]

4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 146.]

Bu ayetler, bugün gözlemleyip yaşadığımız evrensel düzenden farklı bir düzeni, tasavvur ettiklerimizden farklı gelişmeleri, işlevleri haber veriyorlar. Meselâ, yeryüzünün o gün Rabbinin nuruyla aydınlanması, güneşin veya yıldızların ya da başka gök cisimlerinin ışığıyla basit şekilde aydınlanışından tamamen farklı bir olaydır. Dağların yürütülmesi de, normalde örneğin yerlerinden sökülmesi ve parçalanması, toprağının etrafa saçılması şeklinde algılanır, bir seraba dönüşmesi şeklinde değil. İleride inşaallah yüce Allah'ın, daha geniş açıklamalar yapmamıza imkân vermesini umuyoruz.

"Tek ve yegâne hâkim ve galip olan Allah'ın huzuruna çıktıkları..." Bütün varlıklar her zaman Allah'ın huzurunda olmalarına ve hiçbir zaman O'ndan gizli olmamalarına rağmen, insanların Allah'ın huzuruna çıkmaları, O'nun yanında belirginleşmelerinin anlamı, dünyada bulundukları sürece onlarla Allah arasında bir perde işlevini gören bütün illet ve sebeplerin ortadan kalkmış olmasıdır. O gün, hiçbir sebebin kendilerine sahip olmadığını, işlerini yöneltip yürütmediğini görecekler ve bağımsız bir etkinliğe sahip olan Allah dışında hiçbir sebebin bulunmadığını gözlemleyeceklerdir. Nitekim buna Kur'ân'da yer alan birçok ayet delâlet etmektedir. Bu yüzden kıyamet günü başka hiçbir tarafa bakmazlar, hiçbir yana yönelmezler. Dış görünümleri, iç dünyaları, şimdiki durumları ve geçmişleri, yapıp ettikleri ve hâlleri itibariyle her nereye bakarlarsa Allah'ın bütün bunları gördüğünü, onlara egemen olduğunu, her şeyi kuşattığını göreceklerdir.

Bu söylediklerimizin kanıtı, ayette yüce Allah'ın tek (vahid) ve her şeye üstün gelen (kahhar) olarak nitelendirilmiş olmasıdır. Bu nitelikse bir tür galibiyeti çağrıştırır. Şu hâlde insanların o gün Allah'ın huzuruna çıkmaları Allah'ın, her şeyin varlığının kaynağını oluşturan tek olmasından ve kendisinin dışındaki bütün etkenlere üstün olup karşı konulmaz gücüyle baskı altına alan oluşundan ileri gelen bir durumdur. Bu yüzden hiç kimse insanlarla Allah'ın arasına giremez. Dolayısıyla onlar mutlak olarak O'nun huzuruna çıkacaklardır.

49-50) O gün, suçluların zincirlerle birbirlerine bağlandıklarını görürsün. Gömlekleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar.

Ayette geçen "mukarrenîn" ifadesi, "tekrin" kökünden gelir ve bir şeyin benzeriyle bir araya getirilmesini ifade eder. "el-Esfad" ise,

"es-safadu" sözcüğünün çoğuludur ve ellerin boyunlara bağlanması için kullanılan bir tür zincirdir veya bağlı insanların birbirine bağlanması için kullanılan mutlak anlamda zincir anlamına gelir. "Serabil" sözcüğü, "sirbal"in çoğuludur ve gömlek demektir. "Katiran" sözcüğü, katran dediğimiz siyah ve kötü kokulu bir maddedir ve devlere sürülür. Böylece katran, develeri adeta bir gömlek gibi sarar. "Teğşa" kelimesinin kökü olan "el-ğeşavetu"; örtme, bürüme demektir. Araplar, "Ğeşa, yeğşa, ğeşaveten=örttü, bürüdü" derler. Her iki ayetin de anlamı, ek bir açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır.

51) (Bu,) Allah'ın herkese kendi kazandığının karşılığını vermesi içindir. Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görendir.

Ayetin ifade ettiği anlam gayet açıktır. Bu açıklığıyla ayet, her nefsin karşılık olarak aldığı şeyin, şekli değişmiş olsa da kazandığı iyilik veya kötülüğün bizzat kendisi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bunu da, insanların kıyamet günü edindikleri şeylerin işledikleri amellerinin sonuçları olduğunu anlatan ayetler kategorisinde inceleyebiliriz.

Bu bakımdan ayet, öncelikle ceza gününde cezanın (karşılığın) anlamını açıklamaktadır. İkinci olarak da, yüce Allah'ın intikam alıcı oluşunun anlamını açıklamakta ve bunun günah işleyen suçlunun, ondan duyulan kini ve ona karşı beslenen düşmanlık duygusunu yatıştırmak olmadığını, bilakis, Allah'ın intikam almasının suçluya işlediği suçun gerektirdiği akıbetin iliştirilmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Dilersen, suçluya işlediği suçun kendisinin ulaştırılması da diyebilirsin.

Kıyamet günü alınacak bu karşılık gerekçelendirilirken, *"Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görendir."* ifadesinin kullanılmış olması şunu vurgulamaya yöneliktir: "Bu ceza (karşılık), araya bir fasıla veya mühlet girmeksizin gerçekleşmiştir; ancak cezanın ortaya çıkıp belirginleşeceği gün, bu gündür, başka değil." Ya da şöyle bir anlam kastedilmiştir: "Ceza verme hükmü ve bu hükmün yazılması amelin işlendiği anda gerçekleşmiştir; ancak bunun gerçekleşeceği ortam kıyamet günüdür." Aslında her iki yorum da aynı kapıya çıkar.

52) İşte bu (suredeki açıklamalar), insanlar için bir tebliğdir. Ki onunla uyarılsınlar, Allah'ın tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar.

Ragıp İsfahanî'ye göre "el-belâğ"; duyurma, bildirme, tebliğ etme demektir. Başkalarına göre de, yeterlilik anlamına gelir.

Ayet, İbrâhîm Suresi'nin sonunu oluşturuyor. Bu bakımdan böyle bir ayetin içeriğinin, bazılarının ileri sürdükleri gibi, Kur'ân'ın bütününe[1] veya diğer bazılarının ileri sürdüğü gibi, *"Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"* ayetinden itibaren surenin sonuna kadar olan açıklamalara işaret ediyor[2] olmaktan çok, bu surenin içerdiği bütün açıklamalara işaret ediyor olması daha uygundur.

"Li-yunzerû bih=ki onunla uyarılsınlar" ifadesinin başındaki "lâm" harfi amaç bildirmeye yöneliktir. Bu ifade hazfedilen bir ifadeye atfedilmiştir. Bu ifadenin de hazfedilmiş olmasının nedeni, insanların zihinlerinin kapsayamayacağı kadar son derece önemli ve büyük olmasıdır. Çünkü ilâhî sırlardan öyle gerçekleri içeriyor ki onları kuşatacak kapasiteye sahip değildirler. Akılları sadece, sözü edilen amaçları kavrayabilir. Bu amaçlar da uyarıdır, Allah'ın bir olduğunu bilmedir ve iyi düşünüp öğüt almadır. Dolayısıyla insanlar, yüce Allah'ın dünyada ve ahirette zalimlere uyguladığı cezanın zikredilmesiyle uyarılmış oluyorlar, Allah'ın birliğine ilişkin ayetler ve işaretler zikredilerek her türlü kanıt gözlerinin önüne seriliyor. Bu arada özellikle müminler ilâhî bilgiler içeren ayetleri hatırlıyor, düşünüp öğüt alıyorlar.

Böylece surenin sonuç bölümüyle giriş bölümü arasında tam bir uyum sağlanıyor. Surenin girişinde, *"(Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa; (her şeye) galip olanın ve (her işi) övülenin yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."* ayeti yer almıştı. Bu ayeti tefsir ederken demiştik ki: Ayetin bize gösterdiği husus, yüce Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) insanları Allah'ın yoluna davet etmesini, onlara Allah'ın mesajını duyurmasını emrettiğidir. Çünkü Allah onların her şeye üstün gelen ve her işi övülen rableridir. Bu tebliği gerçekleştirmesinin amacı, insanları rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktır. Eğer onlar bu davete olumlu karşılık verip Allah'a iman ederlerse, bu sayede küfrün karanlıklarından çıkıp fiilen imanın aydınlığına ulaşırlar. Eğer davete olumlu karşılık vermezlerse, uyarılırlar, hak olan tevhidin anlamına vâkıf olurlar, cehaletten bilgi düzeyine çıkarlar. Hiç kuşkusuz, sorumluluktan kurtulmasalar da, büyük bir hüsrana uğramış olsalar da, bu da bir tür karanlıktan aydınlığa çıkıştır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 240.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 149.]

O hâlde, ilâhî davet -her hâlükârda- insanlara yönelik bir uyarıdır, Allah'ın tek olduğuna ilişkin bir bildiridir, akıl sahipleri, özellikle müminler için bir hatırlatmadır, düşünüp öğüt alma vesilesidir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Maani'l-Ahbar adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Sevban'dan şöyle rivayet eder: "Yahudi'nin biri Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve 'Ya Muhammed!' dedi." Sevban adamın Resulullah'a bu şekilde hitap etmesinden rahatsız oldu ve ayaklarıyla onu dürtükleyerek, "Ya Resulallah, de!" dedi. Bunun üzerine adam dedi ki: "Ben ancak onu ailesinin kendisine koyduğu isimle çağırırım." Sonra sözlerine şöyle devam etti: "Allah, *'Yeryüzünün yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği... gün'* diyor. Peki, insanlar o gün nerede olacaklar?" Peygamber Efendimiz buyurdu ki: "Mahşerin aşağısında, karanlık bir yerde duracaklar." Adam, "İnsanlar cennete girdiklerinde ilk olarak ne yiyecekler?" diye sordu. Peygamberimiz buyurdu ki: "Balık ciğeri yiyecekler." Adam, "Bunun üzerine ne içecekler?" diye sordu. Peygamberimiz, "Selsebil (cennette bir pınar olup suyu tatlı ve içimi hoş olan su)." buyurdu. Adam dedi ki: "Doğru söyledin, ya Muhammed!"

Ben derim ki: Bu hadis, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Müslim, İbn Cerir, Hâkim ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserde- aracılığıyla Sevban'dan, "Mahşerin aşağısında, karanlık bir yerde duracaklar." ifadesine kadar rivayet edilir. Yine aynı eserde birçok kanaldan Aişe'den rivayet edilmiş ki, o Peygamberimize (s. a.v) sormuş ve Peygamberimiz, "Sırat üzerinde duracaklar." demiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Suveyr b. Ebu Fahite'den, o da Hüseyin b. Ali'den (a.s), *"Yeryüzünün yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği... gün"* ifadesiyle ilgili şöyle rivayet eder: "Yani başka bir yer oluşturulur ki, bunun üzerinde hiçbir günah işlenmemiştir. Yer her yönüyle açıkta olacaktır ve üzerinde tıptı Allah'ın ilk yarattığı günkü gibi, ne bir dağ, ne de bir bitki olmayacaktır."

Ben derim ki: Bu hadisi Kummî de tefsirinde rivayet etmiştir. Bu rivayette, dağların ortaya çıkışının ve bitkilerin yeşermeye başlamasının yerin yaratılmasından sonraki bir süreçte başladığına da işaret ediliyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Bezzar, İbn Münzir, Taberanî, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -el-Ba's adlı eserde- İbn Mesud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v), *"Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle buyurdu: "Gümüş gibi bembeyaz bir yer hâline getirilir. Üzerinde hiçbir haram kan dökülmemiş ve üzerinde hiçbir hata işlenmemiş bir yer."

Ben derim ki: Bu hadis, İbn Mürdeveyh kanalıyla Hz. Ali'den (a.s) de rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebi'd-Dünya -Sıfatu'l-Cennet- adlı eserde, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Ali b. Ebu Talib'den (a.s) bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Yer gümüşe ve gökler de altına dönüştürülür."

Ben derim ki: İbn Mesud'un bundan önceki rivayetinde olduğu gibi, bazıları bu açıklamaları benzetme olarak yorumlamışlardır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürare'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet eder ki: Ebreş el-Kelbî, İmam'a, *"Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün"* ayetinin anlamını sordu, İmam ona şu cevabı verdi: "Yer tatlı bir ekmeğe dönüşür ve hesaplaşma bitinceye kadar insanlar o ekmekten yerler." Ebreş der ki: İmam'a dedim ki: "Ama insanlar o gün yemeği düşünecekler mi ki?" İmam Ebu Cafer (a.s) buyurdu ki: "İnsanlar cehennemde şiddetli bir azap çekerlerken zari (cehennemde bir bitki) yiyebiliyor, kaynar su içebiliyorlar; neden hesap günü yemeği düşünmesinler ki?"

Ben derim ki: "Yer tatlı bir ekmeğe dönüşür" şeklindeki ifadenin bir benzetme olması ihtimal dâhilindedir. Aynı sonucu, aşağıdaki rivayetten de algılamak mümkündür.

Şeyh Müfid'in el-İrşad ve Tabersî'nin de el-İhticac adlı eserlerinde Abdurrahman b. Abdullah ez-Zührî'den rivayet edilir ki: "Halife Hişam b. Abdulmelik hac ziyaretinde bulunduğu sırada kölesi Salim'in oğlunun omuzlarına yaslanarak Mescid-i Haram'a girdi. Muhammed b. Ali b. Hüseyin (İmam Muhammed Bâkır -a.s-) de mescitte oturuyordu. Kölesi Salim, halifeye dedi ki: 'Ey Müminlerin Emiri, şurada oturan kişi Muhammed b. Ali'dir.' Hişam dedi ki: 'Iraklıların kafasını çelen adam mı?' 'Evet.' dedi. 'Ona git ve şunları söyle: Emîrü'l-Müminin sana şu

soruyu soruyor: Kıyamet günü bütün hesaplar tamamlanıncaya kadar insanlar ne yerler, ne içerler?' İmam Muhammed Bâkır (a.s) buyurdu ki: İnsanlar temiz bir ekmek yuvarlağına benzer bir zemin üzerinde haşrolunurlar, onun üzerinden nehirler akmaktadır. Hesaplaşma tamamlanıncaya kadar yerler, içerler."

"Hişam, İmam'ın bu sorunun altından kalktığını görünce şöyle dedi: 'Allahu ekber! Ona git ve şunları söyle: İçinde bulundukları durum, onları yemeyi ve içmeyi düşünmekten alıkoymaz mı?' Ebu Cafer (a.s) dedi ki: 'Onlar ateşteyken daha da meşguldürler. Yine de yemeyi, içmeyi unutmazlar ve 'Üzerimize biraz su veya Allah'ın size verdiği rızıktan akıtın.' derler.' Bu cevap karşısında Hişam sustu, söyleyecek söz bulamadı."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Ebu Eyyüb'ün kölesi Eflah'tan şöyle rivayet etmiştir: "Yahudi'nin biri, Peygamberimizden (s. a.v), *'Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün'* ayetini sordu ve dedi ki: 'Yer neye dönüşecektir?' Peygamberimiz, 'Ekmeğe dönüşecektir.' dedi. Yahudi, 'Babam sana kurban olsun. 'Dermeke midir?' dedi. Peygamberimiz (s. a.v) güldü ve ardından şunu söyledi: Allah, Yahudileri öldürsün! Biliyor musunuz dermeke nedir? Ekmeğin özüdür (içidir)."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve Ebu Nuaym -ed-Delail adlı eserde- Ebu Eyyüb el-Ensarî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Yahudi hahamlarından biri Peygamberimizin (s. a.v) yanına geldi ve dedi ki: 'Allah, *"Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün"* diyor. Peki, varlıklar o sırada nerede olacaklar?' Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: Allah'ın konuklarıdırlar. Katındaki hiçbir şey Allah'ı aciz bırakmaz."

Ben derim ki: Dönüştürme olgusunu açıklamaya yönelik rivayetlerin farklılığı, bir bakıma bunların anlaşılsın diye sunulan örneklendirmeler olduklarını göstermektedir. Dönüştürme olgusunun gerçek anlamından anladığımız şudur: Yeryüzü, gökyüzü ve bu ikisinin arasındaki varlıkların hakikati aynıdır. Sadece o gün yer ve göklerin hareketlerine egemen olan düzen, dünyadaki düzenden farklı olacaktır.

Maani'l-Ahbar adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah yeryüzünü yarattığı günden itiba-

ren yedi âlem yaratmıştır. Bunların içinde Âdemoğlu cinsinden hiçbir varlık yoktu. Bunların tümünü topraktan yaratmıştı. Her birini diğer birinin ortadan kaldırılışından sonra yaratıp oraya yerleştirmişti."

"Sonra yüce Allah beşerin babası Âdem'i yarattı. Onun zürriyetini de ondan yarattı. Hayır, Allah'a yemin ederim ki, cenneti yarattığı günden beri, içinde hep müminlerin ruhları olmuştur. Allah'ın yarattığı günden bu yana da cehennemde her zaman kâfirlerin ve günahkârların ruhları barınmıştır. Belki siz de kıyamet günü cennet ehlinin bedenlerinin cennetteki ruhlarıyla ve cehennem ehlinin bedenlerinin cehennemdeki ruhlarıyla buluşmasından sonra artık Allah'ın mülkünde yeni bir canlı yaratmayacağını, O'na ibadet edilmeyeceğini ve O'nun birlenmeyeceğini düşünüyorsunuzdur. Hayır, Allah'a yemin ederim ki, Allah yeni bir halk yaratacaktır ve bunlar erkek veya dişi olmayacaklardır. O'na ibadet edecekler, O'nu birleyecekler, O'nu ululayacaklar. Allah, onları üzerinde taşıyacak bir yer ve altında gölgeleyecek bir gök yaratacaktır. Yüce Allah, *'Yeryüzünün yeryüzünden başkasına ve göklerin de (göklerden başkasına) dönüştürüleceği... gün'* demiyor mu? Yüce Allah bir ayette de, *'İlk yaratmada acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.'* [Kaf, 15] buyurmuştur."

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de tefsirinde Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) benzer ifadelerle rivayet etmiştir. Ancak bu hadiste, yukarıda işaret ettiğimiz anlamlardan farklı bir anlama işaret edilmiştir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Yeryüzünün yeryüzünden başkasına... dönüştürüleceği... gün"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle bir açıklamaya yer veriliyor: "Yeryüzü o sırada tatlı bir ekmeğe dönüşür ve mahşer gününde müminler ondan yerler." *"O gün, suçluların zincirlerle birbirlerine bağlandıklarını görürsün."* ifadesiyle ilgili de şöyle buyurmuştur: "Suçlular birbirlerine bağlı olacak hâlde zincire vurulurlar." *"Gömlekleri katrandandır."* ifadesi hakkında ise buyurmuştur ki: "Ayette geçen 'serabil' gömlek demektir."

Kummî devamla der ki: "Ebu Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) aktardığı bir rivayette, İmam, *'Gömlekleri katrandandır.'* ifadesini şu şekilde açıklıyor: "Katran, çok sıcak olduğundan erimiş hâldeki bakırdır. Yüce Allah, *'ve yüzlerini ateş kaplar.'* buyuruyor. Bu erimiş bakırı vücutlarına sürerler ve yüzlerini ateş kaplar."

Ben derim ki: İmam demek istiyor ki, *"Gömlekleri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar."* cümleleri birlikte şu anlamı ifade ediyorlar: Onlar katrana ve ateşe bürünmüş, onunla örtülmüşlerdir. Katran bedenlerini örtmekte ve ateş de yüzlerini kaplamaktadır.

İbrâhîm Suresi'nin Sonu

HİCR SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 99 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

الٓرٰ قف تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبٖينٍ ﴿١﴾ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْ
كَانُوا مُسْلِمٖينَ ﴿٢﴾ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ
يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا
تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾ وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَا الَّذٖى نُزِّلَ
عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ط ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَأْتٖينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقٖينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا اِذًا مُنْظَرٖينَ
﴿٨﴾ اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

1- Elif, Lâm, Ra. Onlar, kitabın ve apaçık (ve açıklayıcı) bir Kur'ân'ın ayetleridir.

2- Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler.

3- Bırak onları; yesinler, (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun. (Çünkü) yakında bilecekler.

4- Helâk ettiğimiz her şehrin mutlaka (bizce) bilinen (süresi yazılan) bir kitabı vardır.

5- Hiçbir ümmet, ne süresinin önüne geçer, ne de ondan geri kalır.

6- (Kâfirler) dediler ki: “Ey kendisine Zikir (Kur’ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin.”

7- “Eğer doğru söyleyenlerden idiysen, bize melekleri getirseydin ya!”

8- Biz melekleri ancak hak olarak (gerçek varlıkları şeklinde) indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez (ölmeleri gerekir).

9- Kuşkusuz, o Zikr’i (Kur’ân’ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Hicr Suresi, kâfirlerin Peygamberimizle (s.a.a) alay etmeleri, onu delilikle suçlamaları ve Kur’ân’ı da deli saçması olarak nitelemeleri etrafında gelişen açıklamalar içermektedir. Bu açıdan surenin içerdiği açıklamaların bir kısmı, Peygamberimize (s.a.a) teselli vermeye, ona sabrı ve sebatı tavsiye etmeye, kendisini bu şekilde suçlayan cahiller güruhunu hoş görmeye, değerli gönlünü hoş tutmaya yöneliktir. Bu bağlamda uyarılar ve müjdeler de sunulmaktadır.

Ayetlerinden de anlaşılacağı gibi, Hicr Suresi Mekke döneminde inmiştir. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde Hasan’dan nakledilen bir rivayette onun, *“Andolsun ki, sana tekrarlanan (bazısı bazısını açıklayan) ayetlerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi’ni) ve bu büyük Kur’ân’ı verdik.”* [87. ayet] ayeti ile, *“Nitekim (Kur’ân’ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik. Onlar ki, Kur’ân’ı (büyü, eskilerin uydurması ve yalan şeklinde) parçalara böldüler.”* [90-91. ayetler] ayetlerini bunun dışında tuttuğu belirtiliyor. İleride bunun yanlış olduğuna değineceğiz.

Sure, *“Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir.”* [94. ayet] ayetini içeriyor ki, bu ayet, tarihî kaynaklarda yer verilen şu saptamayla örtüşüyor: Peygamberimiz (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilişinin ardından üç, dört veya beş yıl boyunca davetini gizli yürütüyordu. Çünkü üzerinde yoğun baskılar vardı. Sadece iman edeceğini umduğu tek tük kişiyi davet etmekle yetiniyordu. Onları gizlice

davet ediyor ve çağrıyı bir sır olarak onlara sunuyordu. Sonra Allah ona izin verdi ve çağrısını açıkça sunmasını emretti.

Tarihin kaydettiği bu saptamayı Şiî ve Sünnî kanallardan aktarılan birçok rivayet de desteklemektedir. Bu rivayetlerde belirtildiğine göre, Peygamber Efendimiz (s.a.a) peygamberlikle görevlendirilişinden hemen sonra, yıllarca davetini halkın genelinden sakladı. Nihayet yüce Allah, *"Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir. Çünkü (azap indirmede) o alay edenlere karşı biz sana yeteriz."* [94-95. ayetler] ayetlerini indirince, halkın karşısına çıktı ve davetini açıkça duyurdu. Buna bakarak surenin Mekke inişli olduğunu ve açık davetin ilk dönemlerinde indiğini söyleyebiliriz.

Kur'ân ayetlerinin önemli gerçekleri içeren görkemli örneklerinden ikisi bu surede yer almaktadır: *"Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz."* [21. ayet], *"Kuşkusuz, o Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz."* [9. ayet]

1) Elif, Lâm, Ra. Onlar, kitabın ve apaçık (ve açıklayıcı) bir Kur'ân'ın ayetleridir.

İfadenin orijinalinde yer alan işaret zamiri (tilke=onlar) ile Kur'ân ayetlerine işaret ediliyor. Kitaptan maksat Kur'ân'dır. Kur'ân sözcüğünün ayette nekre olarak yer alması, önemine ve yüceliğine vurgu yapmak içindir. Nitekim uzağı gösteren "tilke" işaret zamiri de bu amaçla kullanılmıştır.

Buna göre şöyle bir anlamın kastedildiğini görüyoruz: Sana indirdiğimiz bu yüksek menzilli ve üstün dereceli ayetler, ilâhî kitabın ve ulu bir Kur'ân'ın ayetleridir. Bu ayetler, Allah'ın sözüyle alay eden ve seni delilikle suçlayan kâfirlerin saçmalıklarının aksine hak ile batılı birbirinden ayırma özelliğine sahiptir.

Ayette geçen "kitap" sözcüğüyle Levh-i Mahfuz'un kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Kur'ân ondan inmiştir ve onun içinde yer almaktadır. Nitekim yüce Allah buna şu şekilde işaret etmiştir: *"Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'ân'dır."* (Vâkıa, 78) *"Hakikatte o, Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli bir Kur'ân'dır."* (Burûc, 22) Buna göre, *"Onlar kitabın ve apaçık (ve açıklayıcı) bir Kur'ân'ın ayetleridir."* ifadesi, bir bakıma, *"Apaçık kitaba andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'ân kıldık. O, katımızda bulu-*

nan ana kitapta mevcut, yüce ve muhkem (sağlamlaştırılmış) dolu bir kitaptır." (Zuhruf, 2-4) ayetlerinin içeriğinin özeti mahiyetindedir.

2) Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler.

Bu ifade, Hz. Peygamber'e (s.a.a) söyledikleri *"Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin."* şeklindeki sözlerini ele almaya başlamadan önce bir hazırlık mahiyetinde sunuluyor. Bununla kâfirlere, ileride inkâr ettiklerinden dolayı pişman olacakları, Allah'a teslim olmuş ve kitabına iman etmiş olmayı temenni edecekleri, ama bunun için geç kalmış olacakları mesajı veriliyor.

"Bir zaman (gelir ki)... arzu ederler." ifadesiyle kastedilen, temenni etmedir, mutlak sevme ve isteme anlamında değil. Bunun böyle olmadığının kanıtı, bu temenniyi açıklamaya ilişkin, *"keşke Müslüman olsaydılar"* ifadesidir. Çünkü ifadenin orijinalinin başındaki "lev" edatı ve "kanû" fiili, arzu etmelerinin sırf temenni nitelikli bir arzu olduğunu ve Müslüman olmayı, artık kaçırdıkları ve geri gelmesine imkân olmayan geçmişleriyle ilgili olarak sırf bir temenni içinde olduklarını gösteriyor. Şu hâlde, onların kastettikleri, dünyada iken Müslüman olmaktır.

Buna göre ayet, kâfirlerin inkâr etmiş olmalarından dolayı ileride pişman olacaklarına ve daha önce Müslüman olmuş olmayı temenni edeceklerine, ama bunun dünya hayatının defterinin dürülmesinden sonra gerçekleşen bir temenni olmasından dolayı da bir işe yaramayacağına işaret etmektedir.

3) Bırak onları; yesinler, (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun. (Çünkü) yakında bilecekler.

Ayetin orijinalindeki "yulhihim" sözcüğünün mastarı olan "ilhah", bir şeyden yüz çevirip başka şeyle meşgul olmak, alıkoymak demektir. Araplar, "Elhahu keza an keza=falan şey onu falanca şeyden alıkoydu, oyaladı, meşgul edip unutturdu." derler.

"Bırak onları; yesinler, (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun." ifadesi, kâfirlerden el çekmeye, onları batıl hayat tarzlarıyla baş başa bırakmaya ilişkin bir emirdir. Aslında bu emir, onlarla tartışmayı, bu gerçeği kanıtlamak için önlerine kanıtlar sunmayı yasaklamaktan kinayedir. Çünkü onlar ileride Müs-

lüman olmayı arzu edecekler, bu yönde bir temennide bulunacaklar. Ancak bu temennide bulundukları sırada böyle bir şeyi elde etmelerine imkân olmayacak. Çünkü iş işten geçmiş olacak.

"Yakında bilecekler." ifadesi ise, önceki emre ilişkin gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir. Yani, onları bırak, tartışma onlarla, kanıt sunmaya kalkışma! Bütün bunlara gerek yoktur. Çünkü onlar yakında bu gerçeği bileceklerdir. Hak bir gün mutlaka ortaya çıkacaktır.

Ayette, aslında onların hayatta; yemekten, maddî lezzetlerle eğlenmekten, boş ümitlerle oyalanmaktan, sonuçsuz kuruntuların peşine düşmekten başka amaçlarının olmadığı eleştirel bir üslupla dile getiriliyor. Onların mantıkları ile hayvanların ve dilsiz, şuursuz varlıkların mantığı aynıdır. Bu yüzden onların hayvanlara özgü hayatlarıyla baş başa bırakılmaları daha yerinde bir davranıştır. Normal aklî kurallara ve insanî mantığa dayalı hakka ilişkin kanıtları önlerine koymanın bir yararı olmaz ki?

4-5) Helâk ettiğimiz her şehrin mutlaka (bizce) bilinen (süresi yazılan) bir kitabı vardır. Hiçbir ümmet, ne süresinin önüne geçer, ne de ondan geri kalır.

Önceki ayette geçen *"(Çünkü) yakında bilecekler."* ifadesini pekiştirmeye ve nesnel karşılığını biraz daha belirginleştirmeye dönük bir açıklamadır. Ayetin akışından bunu anlıyoruz. Dolayısıyla şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Bırak onları. Çünkü onlar şu dünya hayatında Müslüman olmazlar. Ancak ecelleri gelip yaşamları sona erince ve helâk olmakla yüz yüze kalınca, Müslüman olmayı temenni ederler. İnsanlar bu hususta serbest seçimlerine göre hareket etmezler. Bilakis her ulus için bilinen bir kitap, belirlenmiş bir yaşama süresi vardır. Bu kitap, Allah katındadır ve ne kadar yaşayacakları burada belirtilmiştir. Bu yüzden yaşama sürelerini ne bir saat öne alabilirler, ne de erteleyebilirler.

Tefsirini sunduğumuz bu iki ayet gösteriyor ki, bireylerin yaşama sürelerini belirleyen bir kitap bulunduğu gibi, ulusların da yaşama sürelerini belirleyen bir kitap vardır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Her insanın kaderini boynuna bağladık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız."* (İsrâ, 13)

6) (Kâfirler) dediler ki: "Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin."

Peygamber'e (s.a.a) alay etmek için söyledikleri bir sözdür bu. Bu yüzden Peygamber Efendimize (s.a.a) ismiyle değil, onun kendisi için iddia ettiği gibi, "üzerine Kur'ân inen kimse" niteliğiyle hitap ediyorlar. Bu arada meçhul fiil kullanıyorlar. Bununla, kitabı indirenin kim olduğunun bilinmediğini, ona güvenmediklerini ve Allah tarafından indirildiğine ilişkin iddialarını inandırıcı bulmadıklarını anlatmaya çalışıyorlar.

Peygamber'i, kendisine Zikir indirilen kimse olarak nitelemeleri ve ona inen şeyi de Zikir olarak isimlendirmeleri, tamamen alay etme amacına yöneliktir. Nitekim *"Sen gerçekten bir delisin."* sözleri de bir iftiradır, Peygamber'i yalanlamaya dönüktür.

7) "Eğer doğru söyleyenlerden idiysen, bize melekleri getirseydin ya!"

"Lev ma" edatı, tıpkı "hella" gibi cesaretlendirme, teşvik ve tahrik etme anlamında kullanılır. Yani: "Eğer peygamberlik iddiasında bulunurken doğru söylediysen, senin iddianın doğruluğuna tanıklık etmeleri ve seninle birlikte uyarı görevini yerine getirmeleri için bize melekleri getirseydin ya!" Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayet, yüce Allah'ın kâfirlerin ağzından hikâye ettiği şu ifadeye yakın bir anlam içermektedir: *"Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı!"* (Furkan, 7)

Peygamberlerden kendilerine melekler getirip açıkça göstermelerini istemelerinin temelinde şu inanışları yatıyor: İnsan, şehvet ve gazap kirine bulaşmış maddî bir varlıktır. Onunla salt aydınlık ve temizlik olan semavî âlem arasında hiçbir nispet ve temas yoktur? Bu yüzden ruhanî âlemle bu tür bir temassının olduğunu iddia eden bir kimsenin bu âlemin ehli olan meleklerden bazısını getirip kendisini onlara tasdik ettirmelidir ve melekler onun iddiasını doğrulayıp ona yardımcı olmalıdır.

Kaldı ki, putperestlere göre, melekler Allah'ın dışında tanrılık niteliğine sahip varlıklardır. Bu yüzden putperestlere göre tanrılar tanrısı olan Allah'ın emriyle kendilerini tevhit inancını benimsemeye davet etmek, bu ilâhların şefaat yetkisine sahip olmadıkları ve onlara ibadet etmenin doğru olmadığı anlamına gelir ki, onlara göre buna ilişkin bir kanıt yoktur. Dolayısıyla melekler inmeli, ilâh olmadıklarını itiraf etmeli ve peygamberin peygamberliğini tasdik etmelidirler, diyorlar.

8) Biz melekleri ancak hak olarak (gerçek varlıkları şeklinde) indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez (ölmeleri gerekir).

Ayet, kendisini tasdik etsinler diye Hz. Peygamber'den (s.a.a) melekler getirmesini istemelerine cevap mahiyetindedir. Cevabın özü şudur: Allah'ın evrene egemen kıldığı yasa, meleklerin gayb perdelerinin altında kalıp insanlara görünmemelerini gerektirmektedir. Eğer insanların isteği uyarınca melekleri indirip onlara gösterse, bu, istekleri üzere indirilen olağanüstü semavî bir mucize olur. İnsanların istekleri sonucu gösterilen bir mucizenin özelliği de, inanmamaları durumunda toptan yok olma ve kesin helâk azabını kaçınılmaz kılmasıdır. Şu inatçı kâfirler de inanmayacaklarına göre, meleklerin indirilmesi onlar için helâk olmak demektir.

Kısacası, böyle bir durumda, yani hakkın ortaya çıkmasını ve batılın ortadan silinmesini sağlayacak kesin bir mucize istemeleri hâlinde, eğer yüce Allah melekleri indirecek olsa, onları kesin ve ayırıcı özelliği olan hak ile indirecektir. O zaman da hiç bekletilmezler, bilakis helâk edilir, kökleri kurutulur. Bazı müfessirlerin yaptıkları değerlendirmelerin özü budur.[1]

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Ayette sözü edilen haktan maksat, ölümdür. Buna göre kastedilen anlam şudur: Melekler insanlara inmezler; ancak hak ile beraber, yani ölüm vakti inerler ve o zaman da insanlara mühlet verilmez."[2] Bu değerlendirme, şu ayet esas alınarak yapılmış gibidir: *"Melekleri görecekleri gün, günahkârlara o gün hiçbir sevinç haberi yoktur."* (Furkan, 22)

Diğer bazıları ise demişlerdir ki: "Ayette geçen haktan maksat, risalettir. Yani biz melekleri ancak vahiy ve risalet ile göndeririz."[3] Bu yorum da şu ayetlerden alınmış gibidir: *"Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi."* (Nisâ, 170), *"Kendilerine geldiğinde hakkı da yalanladılar."* (En'âm, 5)

Bu ayet ve buna benzeyen diğer ayetlerle ilgili olarak ileri sürülen yorumlar değişik tefsirlerde yer almaktadır. Ancak bunların her birinde

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 13.]
2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 330.]
3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 13; el-Keşşaf, c. 2, s. 571.]

birtakım yanlışlıklar yok değildir. Bir kere bu açıklamalar ayette yer alan *"Biz melekleri ancak hak olarak indiririz."* ifadesinin içerdiği sınırlandırma anlamıyla örtüşmemektedirler. Çünkü meleklerin indirilişi, ne sadece bir toplumun kökünü kurutma ile sınırlıdır, ne sadece ölümle sınırlıdır ve ne de sadece vahiy ve risaletle. Bu yüzden, ayeti sözü edilen bu üç yorumdan biriyle sınırlandırmak için birçok kayıt bulmak gerekir. Ancak ayetin zahirinden de anlaşılacağı gibi, ayetin mutlak ifadesi buna imkân vermemektedir. Az önce sunduğumuz yorumları gözden geçiren bir kimse bu gerçeği açıkça görür.

Konuyla ilgili diğer ayetleri de inceleyip göz önünde bulundurarak ayetin anlamını şu şekilde belirginleştirmek mümkündür: Maddî hayat ortamı, yani şu dünya hayatı, hak ile batılın iç içe, karışık olduğu bir ortamdır. Hak bu dünyada bütün özellikleri ve sonuçlarıyla ortada, herkesin gözü önünde değildir. Aşağıdaki ayet bu gerçeğe işaret etmektedir: *"İşte Allah hak ile batılı da böyle yerleştirir."* (Ra'd, 17) Bu hususta daha önce ayrıntılı açıklamalara yer verdik. Dolayısıyla bir şeyde hakka ilişkin bir özellik belirginleşmişse, ona mutlaka bir parça kuşku da karışmıştır. Yaşamımız boyunca karşılaştığımız olguları yeniden gözümüzün önünden geçirdiğimiz zaman, bu realiteyi kesinlikle görmemiz mümkündür. Aşağıdaki ayet de bu gerçeğin tanığıdır: *"Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük."* (En'âm, 9)

Ayrıca dünya hayatı, bir sınav ve seçim ortamıdır. Yapılan bir seçim, tercih de hakkın batıla ve hayrın şerre bir şekilde bulaşmış olması ihtimaliyle birlikte gerçekleşebilir ancak. Öyle ki, insan iki yolun kavşağında, yolların ayrılış noktasında durur, sonuçlarını ve belirtilerinden hareketle hayrı ve şerri belirlemeye çalışır. Sonra bu seçimine göre hak ettiği mutluluğu veya mutsuzluğu elde eder.

Melekler âlemi ve varlıklarını sürdürdükleri ortam ise, salt hak dediğimiz bir âlemdir. Orada hak kesinlikle batıla bulaşmaz. Şu ayetler bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan..."* (Tahrîm, 6), *"Bilakis, lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. O'ndan önce konuşmazlar; onlar sadece O'nun emri ile hareket ederler."* (Enbiyâ, 27)

Burada örnek olarak sunduğumuz ayetlerden ve bu anlamı destekleyen diğer ayetlerden çıkan sonuç şudur: Melekler özleri itibariyle

üstün ve şerefli mahlûklardır. Tertemiz, her türlü eksiklik ve ayıptan münezzeh, kötü ve bedbaht olma ihtimalleri bulunmayan nuranî varlıklardır. Bu özelliklere sahip olmalarından dolayı onlardan fesadın, günahın ve kusurun sadır olması ihtimali yoktur. Meleklerin varlıklarını sürdürdükleri ortamda, imkân ve biçim esasına dayanan, iyilik ve kötülük, itaat ve günahın, mutluluk ve bedbahtlığın topluca mümkün olduğu şu maddî dünyanın hareketlerini yönlendiren düzenin hükmü geçerli değildir. İnşaallah yeri geldiğinde, bu hususla ilgili yeterli bilgiler sunacağız.

İleride de değineceğimiz gibi, insan şu maddî âlemle içli dışlı olduğu, küfür ve fasıklık ehlinde olduğu gibi şehvetlerin ve nefsanî arzuların peşine takıldığı sürece, yukarıda işaret ettiğimiz bu salt haktan ibaret olan âleme ulaşamaz. Ancak bu maddî âlemleri geçersiz olup hak âleme çıktıktan, hakkın kendilerine belirginleşmesinden, üzerlerindeki perdenin aralandığı ortama ulaşmalarından sonra her şeyi çıplak gözle görebileceklerdir. Aşağıdaki ayette bu gerçeğe işaret ediliyor: *"Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22) Bu, insan açısından "ahiret" olarak isimlendirilen âlemdir.

Bundan da anlıyoruz ki, melekler âleminin, şu maddî âlemle içli dışlı olan insanlar için belirginleşmesi, ortamın değişmesine ve ölüm yoluyla dünyadan ahirete intikal edilmesine bağlıdır. Tabi Allah'ın seçkin kulları, her türlü günah kirinden arınmış velileri başka. Allah'a yakın olan bu insanlara, maddî âlemde bulunurken gaybı gözlemleme yetkisi verilmiştir. Peygamberler (hepsine selâm olsun) gibi.

"Biz melekleri ancak hak olarak indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez." ifadesiyle, bizim yaptığımız bu değerlendirmenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü kâfirler meleklerin indirilmesini önerirken, onları asıl şekilleriyle görmeyi, böylece Peygamber'in doğru söylediğini kabul etmeyi amaçlamışlardı. Ancak bunun gerçekleşmesi, onların ölmesinden başka bir yolla gerçekleşemez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bize melekler indirilseydi ya!... Fakat melekleri görecekleri gün, günahkârlara o gün hiçbir sevinç haberi yoktur ve 'Size, sevinmek yasaktır, yasak!' diyeceklerdir. Onların yaptıkları her bir işi ele alırız, onu saçılmış zerreler hâline getiririz."* (Furkan, 21-23)

Bu iki anlamın şu ayetlerde birleştirildiğini görüyoruz: *"Ona bir melek indirilmeli değil miydi? dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi. Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük."* (En'âm, 8-9) Diyor ki yüce Allah: Eğer biz peygamberliğini doğrulamak üzere olağanüstü bir mucize olarak ona melekler indirseydik, bu, onların işlerinin bitirilmesini, helâk edilmelerini gerektirirdi. Eğer bir meleği peygamberlikle görevlendirip ona risalet verseydik, onu da insanlardan bir erkek şekline sokmamız gerekecekti. Dolayısıyla yine de kuşkularına yol açacak unsurlar söz konusu olacaktı. Çünkü risalet, ilâhî sınav ve denemenin araçlarından biridir. Bir sınav; mutluluk ve mutsuzluk, başarı ve başarısızlık ihtimalini birden barındırmadığı sürece sınav olarak nitelendirilemez. Bir sınav için kurtuluş da, helâk da aynı oranda ihtimal dâhilinde olmalıdır. Şayet risaletin kabulü için akılları iman etmeye zorlayan, nefisleri benimsemek ve yakin etmek zorunda bırakan yöntemlere başvurulmuş olsaydı, sınavın hikmeti geçersiz olacaktı.

9) Kuşkusuz, o Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz.

Ayetin başlangıcı tamamen sınırlandırıcı bir anlam ifade etmektedir. İfadenin akışının zahiri gösteriyor ki, bu sınırlandırma, müşriklerin Kur'ân'ı reddedişleri, onun delilik saçması olduğunu ileri sürüşleri, Peygamber'in (s.a.a) bir deli olduğunu, yapıp ettiklerini dikkate almamak ve onun için hiçbir yasağın söz konusu olmadığının bilinmesi gerektiğini söylemeleri, yine davetini tasdik etmek ve Kur'ân'ın hak ve semavî bir kitap olduğunu kabul etmek için kendilerine melekler indirilmesi gerektiğini ileri sürmeleri ölçü alınarak böyle bir cümle sarf edilmiştir.

Buna göre ayetin anlamının -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Bu Zikr'i sen kendin yazıp sunmadın ki, seni aciz bıraksınlar ve inatçılıklarıyla, yaman yakalayışlarıyla onun hükmünü iptal edebilsinler ve sen de onu korumak için kendini zorlayasın, sonra buna güç yetiremeyesin! Yine bu kitap melekler katından da indirilmemiştir. Bu yüzden meleklerin inip onu tasdik etmelerine ihtiyaç yoktur. Bilakis bu Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz, tedricen indirdik ve bir zikir niteliğine sahip olması hasebiyle onu koruyacak olanlar da elbette biziz. Çünkü biz bu kitaba özel bir önem atfediyoruz.

Dolayısıyla Kur'ân canlı, sonsuz, ölümsüz ve aslı unutulmaz bir zikirdir. O, bir zikir olması niteliğini ortadan kaldıracak şekilde kendisine yapılabilecek eklemelere karşı korunmuştur. Eksiltmelere karşı da korunmuştur. Allah'ın zikri ve onun gerçek bilgilerini açıklayan bir zikir olma özelliğini ortadan kaldıracak şekilde şeklinin ve akışının değişime uğramasına karşı da koruma altına alınmıştır.

Ayet, Allah'ın kitabının, Allah'ın zikri olması hasebiyle bütün kısımlarıyla ve her açıdan tahriflere karşı korunmuş olduğuna delâlet etmektedir. O hâlde Kur'ân her zaman yaşayan, gündemde kalan canlı ve ölümsüz bir zikirdir.

Allah'ın aziz kitabının, Allah'ın zikri olması hasebiyle Allah'ın koruması altında olduğuna, her türlü tahrife ve dış tasarruflara karşı korunduğuna delâlet etmesi bakımından aşağıdaki ayet de tefsirini sunduğumuz ayete benzemektedir: *"Kendilerine kitap geldiğinde onu inkâr edenler (şüphesiz bunun sonucuna katlanacaklardır). Hâlbuki o, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden de, ardından da batıl gelemez. O, hikmet sahibi, (her işi) övülen Allah'tan indirilmiştir."* (Fussilet, 41-42)

Bu açıklamalarımızdan, "el-zikr" sözcüğünün başındaki "el" takısının daha önce adı geçen zikre delâlet ettiği anlaşılmaktadır. Yine ism-i faillerde olduğu gibi "le-hâfizûn=koruyacak olanlar" niteliğiyle gelecek zamanın (indirildiği andan itibaren gelecekte korunacağının) kastedildiği anlaşılıyor. Böylece, bazılarının ayetle ilgili olarak ortaya attıkları, "Eğer bu ayet, zikir olduğu için Kur'ân'ın tahrif edilmezliğine delâlet ediyorsa, Tevrat ve İncil'in de tahrif edilmezliğine delâlet etmektedir. Çünkü bu ikisi de zikirdirler. Oysa Allah'ın kitabında bu ikisinin tahrif edildikleri açıkça ifade edilmiştir." şeklindeki problem de aşılmış oluyor.

Şöyle ki: Ayet, akışı itibariyle, Zikir olan Kur'ân'ın, indirildikten sonra ebediyen geçerli olmak üzere korunmasına delâlet etmektedir. Ayetten, zikir oluşun, ilâhî korumanın nedeni olduğuna, ilâhî hükmün bu eksende geliştiğine ilişkin bir kanıt yoktur.

İnşaallah bu konuyla ilgili daha ayrıntılı açıklamaları yeri geldikçe sunacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de müellif kendi rivayet zinciriyle babasından, o da İbn Ebu Umeyr'den, o da Ömer b. Uzeyne'den, o da Rifaa'dan ve

o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet eder ki: "Kıyamet günü olduğunda, Allah katından bir kimse şöyle seslenir: 'Cennete Müslümanlardan başka kimse giremez.' O gün kâfirler dünyadayken Müslüman olmayı temenni ederler." İmam devamla şu ayeti okudu: *"Bırak onları; yesinler, (dünyadan) yararlanıp zevklerini sürsünler ve (boş) arzu onları oyalayadursun.* -Yani alıkoysun, meşgul etsin.- *(Çünkü) yakında bilecekler."*

Ben derim ki: Ayyâşî de, Abdullah b. Ata el-Mekkî aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak buna benzer bir hadis rivayet eder.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Taberanî, el-Evsat adlı eserde, İbn Mürdeveyh sahih bir rivayet zinciriyle Cabir b. Abdullah'tan Resulullah'ın (s. a.v) şöyle buyurduğunu rivayet ederler: "Ümmetimden bazı insanlar işledikleri günahlardan dolayı azap çekerler ve Allah'ın kalmalarını dilediği kadar ateşte kalırlar. Sonra müşrikler onlarla alay ederek derler ki: 'Sizin Allah'ın dinini tasdik etmenizin size bir fayda sağlamadığını görüyoruz.' Bunun üzerine Allah ateşte bir tek muvahhidi (Allah'ın birliğine iman edeni) bırakmaz, hepsini çıkarır." Sonra Resulullah (s.a.a), *"Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler."* ayetini okudu.

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka bir hadis, değişik kanallardan Ebu Musa el-Eş'arî, Ebu Said el-Hudrî ve Enes b. Malik kanalıyla Resulullah Efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebî Hatem ve İbn Şahin, es-Sünnet adlı eserde, Ali b. Ebu Talib'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Bütün ümmetlerden, işledikleri günahlardan pişmanlık duyup tövbe etmeden ölen ve tevhit ehli olup büyük günahlar işleyenler içinden cehenneme girenlerin cehennemde gözleri ağarmaz, yüzleri kararmaz, şeytanın yanında bulunmazlar, zincirlere bağlanmazlar. Kaynar sudan da içmezler, vücutlarına katran sürülmez. Tevhide inandıkları için Allah cehennemde ebediyen kalmayı bedenlerine haram kılmıştır. Secde ettikleri için de yüzlerini ateşe haram etmiştir."

"Bunların kimisi, ayaklarına kadar batar ateşe. Kimisi, topuklarına kadar ateşe girer. Bazısı dizlerine kadar, bazısı belindeki kuşağına kadar, bazısı boğazına kadar ateşe girer. Herkes ameli oranında ateşe girer. Bazısı ateşte bir ay kalır, sonra çıkar. Bazısı bir sene kalır, sonra

çıkar. Bunlardan en uzun süre kalanı, dünyanın yaratılışından yok oluşuna kadarki süre kadar kalır."

"Allah onların cehennemden çıkmalarını istediğinde, Yahudi ve Hıristiyanlardan ve diğer dinlerin mensuplarından ve putperestlerden cehennemde olanlar cehennemdeki tevhit ehline derler ki: 'Siz, Allah'a, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiniz; ama şimdi biz ve siz ateşte eşit durumdayız.' Bunun üzerine yüce Allah, bundan önce hiçbir şeye öfkelenmediği kadar öfkelenir ve tevhide iman ettikleri hâlde işledikleri günahlardan dolayı cehenneme giren bu insanları cehennemden çıkarıp cennetle Sırat arasında bulunan bir pınara sokar. Orada, sel sularından arta kalan çer çöp arasındaki bitki gibi yeniden yeşerirler. Ardından cennete girerler. Alınlarında, 'Bu cehennemlikler, Rahman'ın azatlıklarıdır!' şeklinde bir yazı olur. Cennette Allah'ın kalmalarını dilediği kadar kalırlar."

"Sonra yüce Allah'tan üzerlerindeki bu ismin kaldırılmasını isterler. Bunun üzerine Allah bir melek göndererek alınlarındaki bu yazıyı siler. Sonra yanlarında ateşten çiviler taşıyan bir grup meleği cehenneme göndererek kapılarını geride kalanların üzerine bu çivilerle kapatmalarını emreder. Allah arşı üzerinde onları unutulmaya terk eder. Cennetlikler de nimetlere ve lezzetlere daldıkları için onları akıllarına bile getirmezler. İşte *'Bir zaman (gelir ki) kâfir olanlar, keşke Müslüman olsaydılar, diye arzu ederler.'* ayetinde bu olaya işaret edilir."

Ben derim ki: Rivayette geçen "et-tersus", bir tür bitki demektir. "Hamîlu's-seyl=sel sularının taşıdıkları" kelimesinden maksat da suyun üzerinde biriken köpük ve çerçöp yığınıdır. Şiî kanallarda da içerik olarak bu rivayete yakın hadisler aktarılmıştır.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh, Ebu Said'den şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah Efendimiz (s. a.v) yere bir çöp dikti, bir diğerini onun yanına, diğer birini de onun arkasına dikti. Sonra, 'Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?' diye sordu. Orada bulunanlar dediler ki: 'Allah ve Resulü daha iyi bilir.' Buyurdu ki: Şu baştaki çöp insandır, onun yanındaki eceli, onun arkasındaki de arzularıdır. İnsan hep arzularının peşinde koşar; ama ecel araya girerek arzularını gerçekleştirmesine fırsat vermez."

Ben derim ki: Buna yakın anlamlar içeren bir hadis de değişik ka-

nallardan Enes aracılığıyla Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Emîrü'l-Müminin'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Sizin açınızdan en fazla iki şey beni endişelendirmektedir. Biri heva ve hevesin peşinden gitmek, diğeri sonu gelmez uzun arzulardır. Çünkü heva ve hevesin peşinden gitmek, insanı hakkı görmekten alıkoyar; sonu gelmez arzular ise, insana ahireti unutturur."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Biz melekleri ancak hak olarak indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor. İmam (a.s) buyurdu ki: "Bu ayetin anlamı şöyledir: Eğer biz melekleri indirirsek, onlara mühlet verilmez, helâk olurlar.

KUR'ÂN TAHRİF EDİLEMEZ

1. Bölüm:

Hiç kuşkusuz, tarihin kesin bilgilerinden biri şudur: Arap kökenli Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.a) -yaklaşık olarak- on dört asır önce gelmiş ve peygamber olduğunu söyleyerek insanların sunduğu davete iman etmelerini sağlamak için kıyam etmiştir. Araplardan ve başka uluslardan oluşan bir ümmet, getirdiği dine inanmıştır. Bu arada Kur'ân adında bir kitap getirmiş ve bu kitabı Rabbine nispet etmiştir. Bu kitap onun sunduğu genel bilgileri ve şeriatın temel ilkelerini içermektedir. Hz. Muhammed (s.a.a) bu kitapla karşıtlarına meydan okur, onu peygamberliğinin bir kanıtı olarak gösterirdi.

Yine tarih şunu kesin olarak bildirir ki, bugün elimizde bulunan Kur'ân, Hz. Peygamber'in (s.a.a) getirdiği ve genel olarak dönemindeki insanlara alenen okuduğu Kur'ân'ın aynısıdır. Yani Kur'ân'ın aslı, tümüyle kaybolacak, sonra bu aslın yerine dizilişinde ona benzeyen veya benzemeyen başka bir kitap uydurulacak, ardından bu uydurulan kitap Peygamber'e (s.a.a) nispet edilerek insanlar arasında ona indirilen Kur'ân olarak ünlenecek şekilde zayi olup ortadan kalkmamıştır.

İşte tüm bunlar, kimsenin kuşku duymadığı gerçeklerdir. Ancak zihninde problemi olan, anlama zorluğu çeken aptallar bu tarihsel gerçeklerden kuşku duyabilir. Gerek muhalif ve gerekse taraftar hiçbir araştırmacı, tahrif meselesini gündeme getirmemiş, böyle bir olasılığı savunmamıştır.

Yalnızca bazı muhalif veya taraftar kimseler bir cümle veya ayetin[1] fazladan ilave edildiğini ya da eksiltemeye gidildiğini veyahut bir ayetin bazı kelimelerinin ya da irabının (harekesinin) değiştirildiğini söylemişlerdir. Fakat ilâhî kitap Hz. Peygamber (s.a.a) dönemindeki orijinalitesini korumuştur; ne zayi olmuş, ne de kaybolmuştur.

Ayrıca Kur'ân'ın, bütün ayetleriyle ilintili birtakım nitelikler bazında hasımlarına meydan okuduğunu görüyoruz. Yine elimizdeki Kur'ân'da, yani Mushaf'ın iki kapağı arasındaki ilâhî kitapta, meydan okumasına konu aldığı niteliklerin tümünü, en ufak bir değişikliğe uğramadan, hiçbir şeyi gözden kaçırmadan ve hiçbir şeyi yitirmeden meydan okuduğu ilk günkü gibi durduğunu bizzat gözlemliyoruz.

Aynı şekilde Kur'ân belâgati, etkileyiciliği, fesahati, açıklığı ile meydan okumaktadır. Elimizdeki Mushaf'ın akıllara durgunluk veren olağanüstü edebî bir yapıya sahip olduğunu, hiçbir belâgatçinin, hiçbir söz ustasının kaynaklarda yer alan, rivayet edilen şiir, hitabet, risale veya diyalog türü sözlerine benzemediğini, onlarla aynı kefeye konamayacak bir eşsizliğe ve benzersizliğe sahip olduğunu görüyoruz. Bu edebî benzersizliği bütün ayetlerde görebiliyoruz. Bu, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan öyle bir kitaptır ki, onun etkisinden tüyler ürperir, kalpler titrer.

Yine Kur'ân, *"Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz birçok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) diyerek, herhangi bir çelişki, herhangi bir tutarsızlık içermediğini meydan okuyucu bir tarzda bildirmektedir. Biz de elimizdeki Mushaf'ın buna en güzel şekilde örnek oluşturduğunu gözlerimizle görüyoruz. Bir ayette herhangi bir ipham veya eksiklik gibi algılanan bir yön bulunuyorsa, mutlaka bunun bir diğer ayet tarafından açıklığa kavuşturulduğu, tamamlandığı en güzel örnekleriyle gözlerimizin önündedir. İlk bakışta tutarsızlık veya çelişki gibi görünen bir anlatım, bir başka yerde, öyle olmadığı anlaşılacak şekilde ortaya konmakta, açıklığa kavuşturulmaktadır.

1- Meselâ, İslâm'ı din olarak benimsemeyen bazı kimseler, *"Muhakkak sen öleceksin, onlar da öleceklerdir."* [Zümer, 30.] ayetinin, Peygamber'in öldüğünü söyleyenlere karşı kılıcını çekip "kim peygamber öldü derse onu öldüreceğim." diyen Ömer'i yatıştırmak için Ebu Bekir tarafından uydurulduğunu iddia etmişlerdir.

Sonra başka yerlerde bunların dışında ve salt Arap dili uzmanlarına hitap etmeyen daha genel ve kuşatıcı meydan okumalara da rastlıyoruz: *"De ki: Andolsun, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."* (İsrâ, 88), *"Kur'ân hak ile batılı ayıran bir sözdür. O, asla bir şaka değildir."* (Târık, 13-14) Sonra elimizde bulunan Mushaf'ın bu sarih hakkı hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıkladığını; gerçek bilgiler, fıtrî yasalara ilişkin bütünsel ilkeler ve ahlâkî erdemlerin ayrıntıları bazında insan aklının ulaşabileceği, kavrayabileceği en son noktaya kadar yol göstericilik işlevini gördüğünü bizzat görüyoruz. Bu arada en küçük bir eksikliğe, bozukluğa da rastlamıyoruz. Herhangi bir çelişki veya sürçme çıkmıyor karşımıza. Tam tersine, onca genişliğine ve çokluğuna karşın bütün bilgilerin aynı özelliklere sahip tek bir hayatla yaşadığını, aynı ruhla yönlendirildiğini, bu ruhun bütün Kur'ân bilgilerinin temelini oluşturduğunu, bütün açıklamaların ve değerlendirmelerin son merciini teşkil ettiğini ve bunun da tevhit ilkesi olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla tahlil sonucu Kur'ân'daki bütün açıklamaların tevhide, tevhidin de terkip sonucu bütün Kur'ân ayetlerinin içerdikleri bilgilere dönük olduğu görülecektir.

Sonra Kur'ân'ın geçmiş peygamberlerin ve onların mazide kalan ümmetlerinin görüp geçirdiklerine ilişkin haberlere daldığını görüyoruz. Elimizdeki Allah kelâmının geçmiş ümmetlerin kıssalarını sunduğunu ve bunlarla ilgili kesin gerçeği, eğri ile doğruyu birbirinden ayıran açıklamayı verdiğini; dinin berraklığına, peygamberlik makamının temizliğine, kulluk ve itaat içtenliğine yaraşacak bir üslup ve içerikle aktardığını gözlemliyoruz. Kur'ân'da aktarılan geçmiş ümmetlere ilişkin kıssalardan herhangi birini Tevrat ve İncil'deki benzerleriyle karşılaştırdığımız zaman, bu gerçeklik en güzel şekilde belirginleşmekte, Kur'ân'ın göz kamaştırıcı üstünlüğü bariz bir şekilde fark edilmektedir.

Bunun gibi Kur'ân'ın birçok ayette gayba ilişkin işaretler verdiğini ve değişik ayetlerde gelecekte meydana gelecek olaylara ya doğrudan ya da imalı bir biçimde işaret ettiğini görüyoruz. Elimizdeki Mushaf'ın bu çizgide en ufak bir sapma göstermeden doğruları dosdoğru bir şekilde aktardığını ve hep realitece doğrulandığını görmekteyiz.

Yine Kur'ân'ın kendisini, nur gibi, dosdoğru yola ileten gibi, en doğru yola ve en sağlam hayat tarzına ulaştıran gibi üstün ve güzel nite-

liklerle vasfettiğini görüyoruz. Elimizdeki Mushaf'ın bu özelliklerden hiçbir şeyi yitirmediğini, yol göstericilik, hakka delâlet ve rehberlik işlevini bir an dahi ihmal etmediğini bizzat gözlemliyoruz.

Kur'ânın kendisini tanıtmak bazında işaret ettiği en kapsamlı nitelik, Allah için zikir (Allah'ı hatırlatan, anma vesilesi olan) olmasıdır. Kuşkusuz Kur'ân, Allah'ın anılmasını sağlayan canlı ve ölümsüz bir kanıttır. O, Allah'ı en güzel isimleriyle ve yüce sıfatlarıyla vasfeder. Allah'ın yaratma ve meydana getirme yasasını anlatır. Allah'ın meleklerini, kitaplarını ve peygamberlerini anlatır. Şeriatlarını ve hükümlerini açıklar. Bütün varlıkların varacağı yeri, ahireti, her şeyin Allah'a döneceğini beyan eder. İnsanların karşılaştıkları mutluluk ve mutsuzluk, varacakları cennet ve cehennemle ilgili detaylı bilgiler sunar.

İşte bütün bunlar yüce Allah'ı anmaya birer aracıdırlar. Kur'ân da kendini "Zikir" olarak tanımlarken bunu anlatır. Bu açıdan elimizdeki Mushaf'ın Allah'ın zikri olma özelliğinden hiçbir şey kaybetmediğini görüyoruz.

"Zikir" kavramı Kur'ân'ın işlevine delâlet eden en kapsamlı nitelik olduğu için, Kur'ân'ın iptal edilmelere, değiştirilmelere ve tahrif girişimlerine karşı koruma altına alındığından söz eden ayetlerde ondan Zikir olarak bahsedilmiştir. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Ayetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz. O hâlde, ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görmektedir. Kendilerine kitap geldiğinde onu inkâr edenler (şüphesiz bunun sonucuna katlanacaklardır). Hâlbuki o, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden ve ardından da batıl gelemez. O, hikmet sahibi, (her işi) övülen Allah'tan indirilmiştir."* (Fussilet, 40-42) Burada yüce Allah'ı, Kur'ân'ın "Zikir" olması hasebiyle batıl tarafından hiçbir şekilde yenilgiye uğratılmadığını, ne şimdiki zamanda, ne de gelecekte batılın ona bulaşamayacağını, iptal edilemeyeceğini, yürürlükten kaldırılıp neshedilmeyeceğini, zikir olma özelliğini ortadan kaldıracak şekilde tahrife uğrayamayacağını vurguluyor.

"Kuşkusuz, o Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz." (Hicr, 9) ayeti de buna örnek oluşturmaktadır. Burada yüce Allah hem "Zikir" sözcüğünü mutlak olarak kullanmış, hem de korumayı da mutlak olarak gündeme getirmiştir. Bundan an-

laşılıyor ki, Kur'ân Allah'ın mutlak korumasıyla her türlü eklentiye, eksiltmeye, zikir olma özelliğini ortadan kaldıracak, onun Allah'ın zikri olmasına bir şekilde son verecek biçimde lâfzen veya düzenleme olarak değiştirilmeye karşı korunmuştur.

Bu ayetteki "lehu=onu" zamirinin Peygamberimize (s.a.a) dönük olduğunu söylemek[1] son derece isabetsiz, çürük bir görüştür. Her şeyden önce ayetin akışına uygun değildir. Çünkü müşrikler, kendisine indirildiğini söylediği Kur'ân dolayısıyla Peygamber Efendimizle alay ediyorlardı. Nitekim bu ayetten önceki ayetlerin birindeki *"(Kâfirler) dediler ki: Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin."* [Hicr, 6] ifadesi de, buna ilişkin bir kanıt konumundadır. Daha önce bu ayeti tefsir etmiştik.

Bu ayrıntılı açıklamalardan anlaşılıyor ki, Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) indirdiği ve indirildiği şekliyle korunmuş olarak nitelendirdiği Kur'ân, Allah'ın korumasıyla her türlü eklenti, noksanlık ve değişime karşı korumaya alınmıştır. Nitekim yüce Allah, Peygamber'ine bu hususta vaatte bulunmuş, bu garantiyi vermiştir.

Bu bölümde üzerinde durduğumuz kanıtın özü şudur: Allah Kur'ân'ı, Peygamber'ine indirmiş ve birçok ayette onu özel niteliklerle tanıtmıştır. Şayet ekleme, eksilme veya lafız yahut tertip açısından etkin bir değişme söz konusu olsaydı, bu niteliklerin etkileri kesinlikle ortadan kalkardı. Fakat elimizdeki Mushaf'a baktığımız zaman, sayılan bu niteliklerin sonuçlarının en kusursuz ve en güzel bir şekilde yer aldığını, sayılan niteliklerinden hiçbir tahrifin ve eksilmenin bulunmadığını görüyoruz.

Şu hâlde elimizdeki Mushaf, Peygamber Efendimize (s.a.a) inen Kur'ân'ın aynısıdır. Eğer Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'dan bir şeyin eksildiği; irabında, harflerinde veya cümle yapısında bir değişikliğin meydana geldiği farz edilseydi, bunun, Kur'ân'ın mucize olma, çelişkileri ortadan kaldırma, doğru yola ulaştırma, nur ve zikir olma, önceki semavî kitaplara egemen olma gibi niteliklerinden herhangi birinde etkinlik gösteremeyeceği durumlarda olması gerekirdi. Buna göre eğer bir değişiklik söz konusu ise, bu, ancak tekrarlanan bir ayetin eksilmesi veya bir nokta ya da bir cümle yapısı hakkında ihtilâf yaşanması ve benzeri durumlar ile ilgilidir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 16, Ferra'dan naklen.]

2. Bölüm:

Hem Şiî,[1] hem de Sünnî[2] kaynaklarda yer alan ve kargaşanın baş gösterdiği ortamlarda, problemlerin çözümünde Kur'ân'a başvurulmasını emreden çok sayıdaki hadis de Kur'ân'ın tahrif edilmediğinin kanıtıdır.

Meselâ hem Sünnî kaynaklarca,[3] hem de Şiî kaynaklarca[4] mütevatir düzeyinde kabul edilen ünlü Sakaleyn (iki ağırlıklı-değerli emanet) Hadisi'nde Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyuruyor: "Size iki ağırlıklı-değerli emanet bırakıyorum; Allah'ın kitabı ve soyum, Ehlibeyt'im. Onlara sarıldığınız sürece, benden sonra asla sapmazsınız..." Tahrif edilen bir kitaba sarılmayı emretmenin ve ona sarılanlar açısından sapma olgusunu ebediyen olumsuzlamanın anlamı yoktur.

Sonra Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılan birçok rivayette, nakledilen haberlerin Kur'ân'a başvurularak doğruluklarının test edilmesi emrediliyor.[5] Bu bağlamda bazılarının, "Bu tür rivayetler fıkhî meselelerle ilgilidir. Dolayısıyla buradan hareketle, tahrif olayının özellikle ahkâm ayetleri açısından gerçekleşmeyeceğinden söz edebiliriz. Bunun da ahkâm ayetlerinin dışındaki ayetlere bir faydası olmaz." şeklindeki yorumları doğru değildir. Çünkü rivayetlerin Kur'ân'a sunularak test edilmesini emreden hadisler mutlaktırlar. Dolayısıyla bu rivayetleri salt fıkhî meselelere özgü kılmak, özgü kılmayı gerektiren bir etken olmaksızın gerçekleştirilmiş bir uygulama olur ki, yanlıştır, yersizdir.

Kaldı ki, rivayetlerin Kur'ân'la test edilmesini öngören rivayetlerin doğruyu yalandan ve hakkı batıldan ayırma bağlamında ifade edildikleri açık gibi veya net ve açıktır. Bilindiği gibi, örtbas etme ve uydurma salt fıkıhla ilgili rivayetlerle sınırlı kalmamıştır. Bilakis inanç ilkeleri, geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin kıssaları, dünya ve ahiret hayatının özellikleri ile ilgili hususlarda gerçeği örtüp saklama ve uydurmaya iten etkenler çok daha geniş ve yaygındır. Elimizde bulunan İsrailiyat, yine uydurma ve yalan haberler yayma olgusunun çok daha belirgin ve

---

1- [Aynu'l-Hayat, Allâme Meclisî, s. 478.]

2- [el-İtkan, Suyutî, c. 2, s. 151.]

3- [Müsned, Ahmed b. Hanbel, c. 3, s. 14; Kenzu'l-Ummal, c. 1, s. 185-189.]

4- [Maani'l-Ahbar, s. 90.]

5- [Vesailu'ş-Şia, c. 3, Kitabu'l-Kaza, s. 380.]

açık olduğu İsrailiyat'tan geri kalmayacak başka kaynaklar bu sözümüzü desteklemektedir.

Ayrıca, Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) değişik Kur'ân ayetlerini çeşitli meselelerle ilgili olarak esas alan açıklamalarını içeren rivayetler de buna örnek oluşturabilir. Çünkü bu rivayetlerde yer alan kanıtsamalar ile Ehlibeyt İmamları'nın kanıt olarak ele aldıkları ayetlerin bugün elimizde bulunan Mushaf'ta da aynı özelliklerini koruduklarını görüyoruz. Hatta Kur'ân'da tahrif yapıldığına ilişkin tek kanallı bazı rivayetler de bu çerçevede ele alınmalıdır. Bu da şu hususun en güzel kanıtıdır ki, Ehlibeyt İmamları'nın Kur'ân'da tahrif olduğu anlamına yorulan, "Şu ayet aslında bu şekilde inmiştir." şeklindeki sözlerinden maksat ayetin iniş şekliyle lafzı değil, tefsiridir ve bu da ayetin batını ve tevili anlamına karşılık olarak söylenmiştir.

Öte yandan Emîrü'l-Müminin'den (a.s) ve onun soyundan gelen diğer Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun), Hz. Ali'nin topladığı Mushaf'tan farklı da olsa, gerek Ebu Bekir ve gerekse Osman zamanında Kur'ân'ın birinci ve ikinci kez toplanmasına katkıda bulunanlar arasında Hz. Ali'ye yer verilmemiş olsa da, bugün insanların elinde bulunan Kur'ân'ın Allah tarafından indirilen Kur'ân olduğuna ilişkin açıklamalar içeren hadisler rivayet edilmiştir. Buna Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) Şiîlerine hitaben söyledikleri şu sözü de örnek gösterebiliriz: "Kur'ân'ı insanların okuduğu gibi okuyun."

Bu gibi rivayetlerden anlıyoruz ki, eğer bugün insanların elinde bulunan Mushaf, Hz. Ali'nin (a.s) topladığı Mushaf'tan farklı ise, bu farklılık sadece surelerin sıralanışı veya bazı ayetlerin tertibiyle ilgilidir ki tertibin farklılığı ayetlerin delâlet ettiği olgunun değişmesine, anlamsal kanıtsallığının ortadan kalkmasına veya Allah'ın katından indirdiği Kur'ân'la ilgili olarak dile getirdiği vasıflarında bir değişikliğe yol açmasına, etkinliğini geçersiz kılmasına yol açmaz.

Şu hâlde, farklı alanlarla ilintili bu rivayetlerin tümü açıkça gösteriyor ki, bugün elimizde bulunan Kur'ân, kesinlikle Hz. Peygamber'e (s.a.a) inen Kur'ân'dır; üstün niteliklerinden, etkilerinden ve bereketinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

3. Bölüm:

Şiî ve Haşevî muhaddislerin bir grubu, yine Ehlisünnet muhaddislerinin bir bölümü, lafız veya tertipte eksiltme ve değişiklik anlamın-

da Kur'ân'da tahrif olduğunu söylemişlerse de, Kur'ân'a eklemede bulunulmadığını kesin bir ifadeyle vurgulamışlardır. Söylendiği gibi, bir tek Müslüman çıkıp da Kur'ân'a eklemede bulunulduğu iddiasında bulunmamıştır.

Bunlar, Kur'ân'a eklemede bulunulmadığını icma ile kanıtlamışlardır. Bu arada lafız ve tertip açısından tahrifin meydana geldiğini de çeşitli açılardan kanıtlamaya çalışmışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci delil: Şia ve Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan birçok rivayet bazı surelerin ve ayetlerin, aynı şekilde cümlelerin veya cümle bölümlerinin, kelimelerin ve harflerin Ebu Bekir zamanında gerçekleştirilen Kur'ân'ın birinci toplanması, ayrıca Osman zamanında gerçekleştirilen ikinci toplanması işleminde düşürüldüğünü, değiştirildiğini ifade etmektedir. Sayısı oldukça kabarık olan bu rivayetler, Şia'nın itibar edilen kaynaklarında ve diğer kaynaklarda yer alırlar. Bazısının iddiasına göre, bu tür rivayetlerin sayısı iki bini bulmaktadır. Ehlisünnet'in de Sahih-i Buharî, Sahih-i Müslim, Sünen-i Ebu Davud, Sünen-i Nesaî, Müsned-i Ahmed, diğer hadis kaynakları ve çeşitli tefsir kitaplarında bu hususla ilgili çok sayıda hadis yer almaktadır. Alusî, tefsirinde bu hadislerin sayılmayacak kadar çok olduğunu belirtmektedir.(1)

Bu, bugünkü Mushaf'tan yaklaşık olarak altmış küsur yerde farklılık gösteren İbn Mesud Mushaf'ından ayrıdır. Yine Übey b. Kâ'b'ın Mushafı otuz küsur yerde Osman Mushaf'ından farklıdır. Aynı şekilde Osman'ın yazdırdığı ve aralarında bazı farklılıklar olduğu hâlde çeşitli İslâm memleketlerine gönderdiği beş veya yedi Mushaf'tan da başkadır. Osman bu Mushafların birini Mekke'ye, birini Şam'a, birini Basra'ya, birini Kûfe'ye, birini Yemen'e, birini Bahreyn'e göndermiş, birini de Medine'de bırakmıştı. Bu Mushaflar yaklaşık olarak kırk beş harfte birbirlerinden farklılık arz etmektedirler. Bazılarına göre, elli küsur harf farklıdır.(2)

Öte yandan, Osman Mushafları ile Ebu Bekir zamanında gerçekleştirilen ilk toplama girişimiyle hazırlanan Mushaf arasındaki farklılıktan da ayrıdır. Sözgelimi ilk toplamada Enfâl Suresi, Mesani sureler [Bakara ile Tevbe sureleri arasında yer alan sureler] arasında ve Tevbe Suresi

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 25.]

2- [İbn Tavus, Sa'du's-Suud.]

de yüz ayetten fazla olan sureler arasında yer almışken, ikinci toplamada her iki sure de uzun sureler arasına konmuştur. İleride bununla ilgili rivayet üzerinde duracağız.

Ayrıca surelerin tertibi açısından Abdullah b. Mesud Mushafı ile Übey b. Kâ'b Mushafı arasındaki, yine rivayette belirtildiğine göre bu iki Mushaf ile Osman Mushafları arasındaki ihtilâftan da farklıdır. Yine sahabîlerden ve tâbiîn kuşağına mensup bilginlerden rivayet edilen ve sayısı bini, hatta daha fazlasını bulan şaz kıraatler hususundaki ihtilâflardan da başkadır.

İkinci delil: Akıl, parça parça ve insanlar arasında dağılmış olan, Allah tarafından hatadan korunmuş (masum) biri tarafından toplanılmayan Kur'ân'ın toplanma işleminin, âdeten (normal şartlara göre) eksiksiz ve gerçeğe uygun olmasının mümkün olmayacağına hükmetmektedir.

Üçüncü delil: Şia[1] ve Ehlisünnet'in[2] rivayet ettiğine göre, İmam Ali (a.s) Peygamber Efendimizin (s.a.a) vefatından sonra insanlardan ayrılarak bir kenara çekilmiş ve namaz vakitleri dışında evinden çıkmamıştır. Bu süre zarfında Kur'ân'ı toplama işini tamamlamış, sonra hazırladığı bu Mushaf'ı insanlara sunarak, bunun Allah tarafından Peygamber'e (s.a.a) indirilen Kur'ân olduğunu ve kendisinin bu Kur'ân'ı topladığını bildirmiştir. Fakat insanlar onu reddetmiş ve Zeyd b. Sabit'in hazırladığı Mushaf'la yetinerek ona ilgi göstermemişlerdir. Eğer Hz. Ali'nin (a.s) hazırladığı Mushaf bazı hususlarda Zeyd b. Sabit'in hazırladığı Mushaf'tan farklı olmasaydı, Hz. Ali (a.s) hazırladığı Mushaf'ı insanlara sunma ve insanları bu Mushaf'ı almaya davet etme gereğini duymazdı. Hâlbuki İmam Ali (a.s), Hz. Peygamber'den (s.a.a) sonra Kur'ân'ı herkesten daha iyi bilen bir kimseydi. Mütevatir düzeyinde rivayet edilen Sakaleyn Hadisi'nde de Peygamberimiz (s.a.a) insanları Ali'ye başvurmaya teşvik etmiştir. Yine bütün İslâmî grupların ittifak ettikleri bir hadiste şöyle denmiştir: "Ali hak ile beraberdir ve hak da Ali ile beraberdir."

Dördüncü delil: Bazı rivayetlerde belirtiliğine göre, İsrailoğulları'nın yaşadıklarını bu ümmet adım adım, kılı kılına izleyerek yaşa-

---

1- [Kemalu'd-Din, c. 2, s. 481.]

2- [Müsned-i Ahmed b. Hanbel, c. 5, s. 218.]

yacaktır. Kur'ân'da ve hadislerde vurgulandığı gibi, İsrailoğulları peygamberlerinin getirdiği kitabı tahrif etmişlerdir. Dolayısıyla benzeri bir olayın bu ümmette de gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu ümmet de Rablerinin kitabını, yani Kur'ân'ı tahrif edecektir.

Meselâ Sahih-i Buharî'de Ebu Said el-Hudrî kanalıyla Peygamberimizin (s. a.v) şöyle buyurduğu rivayet ediliyor: "Sizden önceki toplulukların hayat tarzını karış karış, zira zira izleyeceksiniz. Hatta onlar kelerin deliğine girseler, siz de onların peşinden gireceksiniz." Dedik ki: Babalarımız ve anlarımız sana kurban olsun, Yahudi ve Hıristiyanları mı izleyeceğiz?" Buyurdu ki: "Kimi olacak?"(1)

Bu rivayet mustefizdir, birçok kanaldan aktarılmıştır. Hadis kaynaklarında, Ebu Said el-Hudrî -biraz önce işaret ettiğimiz gibi-, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Huzeyfe, Abdullah b. Mesud, Sehl b. Sa'd, Ömer b. Avf, Amr b. As, Şeddad b. Evs ve Müstevrid b. Şeddad gibi sahabîlerden birbirine yakın ifadelerle nakledilmiştir.

Aynı hadis Şiî kanallarında da müstefiz düzeyinde (çok sayıda) Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) bazısı aracılığıyla Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. Meselâ Tefsiru'l-Kummî'de Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Sizden önceki toplulukların geçtikleri yolları adım adım, kılı kılına izleyeceksiniz. Onların yollarından şaşmayacaksınız; karış karış, zira zira ve kulaç kulaç onların peşinden gideceksiniz. Hatta sizden önceki topluluklar kelerin deliğine girmişseler, siz de oraya mutlaka gireceksiniz." Orada hazır bulunanlar, "Yahudi ve Hıristiyanları mı kastediyorsun ya Resulallah?!" dediler. Peygamberimiz buyurdu ki: "Kimi kastedebilirim? İslâm'ın bütün tutamaçlarını birer birer ilik ilik sökeceksiniz. Dininizden sökeceğiniz ilk tutamaç, emanet [imamet] son tutamaç da namaz olacaktır."(2)

[**Ben derim ki:**] Tahrif yanlılarının, Kur'ân'ın eklemede bulunulmak suretiyle tahrif edilmediğini ortaya koymak için ümmetin icmaını kanıt olarak ileri sürmelerine verilecek cevap şudur: İcma, devri (kısır döngüyü) gerektirdiği hasebiyle problemli bir kanıttır [ve bütün açılardan kesinlik ifade etmez].

1- [Sahih-i Buharî, c. 9, s. 126.]

2- [Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 413.]

Açacak olursak: İcma, özü itibariyle kesin aklî bir kanıt değildir. Tersine, şer'i bir kanıt olduğunu kabul edenlerce, inanç açısından bir anlam ifade edecekse, bu, ancak zannı ifade eder. Bu hususta muhassel (çıkarımsal, insanın kendisinin araştırma sonucu elde ettiği) icma ile menkul (başkalarının araştırıp naklettiği) icma arasında fark yoktur. Ancak bazıları çıkarımsal icmaın kesinlik ifade ettiğini söylemişlerse de bu, doğru değildir. Çünkü icmaın ifade ettiği bir inanç, teker teker görüşlerin ifade ettikleri inanç toplamından öte bir şey değildir. Birbirleriyle uyuşan görüşlerden bir görüş de gerçeğe uygunluk açısından ancak zan ifade eder. Onunla uyuşan ikinci görüşün ona eklemlenmesi ise, zannın biraz daha güçlenmesi anlamına gelir, kesin kanıtsallık ifade ettiğini göstermez. Çünkü yakin/kesinlik, özel ve yalın bir inançtır, zandan farklıdır, birçok zannın toplamından ibaret değildir.

Görüşler birbirlerine eklenip uyuşan görüşler biriktikçe zan daha bir kuvvet kazanır. Zanlar biriktikçe kesinliğe yaklaşır; ama kesinlikle daha önce de söylediğimiz gibi kesinliğe dönüşmez.

Bütün görüşleri araştırmak ve tek tek görüşleri elde etmek anlamındaki muhassel (çıkarımsal) icmada durum böyledir. Bir veya iki kişinin ilim ve araştırma ehlinden aktardıkları menkul icmaa gelince, bu tür bir icmaın zannî oluşu, öncekine göre çok daha belirgindir. Dolayısıyla bu da tek kanallı (ahad) rivayetler gibi, inanç açısından bir anlam ifade edecekse, bu, ancak zannı ifade eder.

Şu hâlde icma, zannî-şer'i bir kanıttır. Ehlisünnet açısından kanıtsallık ifade edişinin gerekçesi, Peygamber Efendimizden (s.a.a) rivayet edilen şu hadistir: "Benim ümmetim hatada veya sapıklıkta birleşmez, icma etmez." Şiîler açısından icmaın kanıtsallık ifade etmesi, bir noktada birleşen, icma eden görüşler arasında Masum'un görüşünün de yer alması veya birleşen görüşlerin bir şekilde Masum'un görüşünün açılımı özelliğini taşıması durumunda mümkün olabilir.

Bundan da anlıyoruz ki, genel anlamda icmaın kanıtsallığı peygamberliğin sahihliğine bağlıdır. Bu açıktır. Günümüzde peygamberliğin sahihliği ise, Kur'ân'ın, yol göstericilik, eğri ile doğruyu ayırmak gibi özelliklerinin, özellikle de mucize oluşunun ortadan kalkması anlamına gelen her türlü tahriften korunmuşluğuna bağlıdır. Çünkü Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik özelliğini kanıtlayan, Kur'ân dışında yaşayan ve ölümsüz başka bir kanıt yoktur ve [günümüzde Peygamberimi-

zin tek] mucizesi Kur'ân'dır. Eğer eklemede bulunulma veya eksiltme veya bir şekilde değiştirme şeklinde bir tahrif ihtimali bulunursa, artık Kur'ân ayetlerinin ve bu ayetlerin içeriklerinin sırf Allah'ın sözleri olduklarına güvenilmez. O zaman da Kur'ân'ın kanıtsallığı geçersiz olur, mucize oluşu bozulur. Yüce Allah'ın kitabının kanıtsallık özelliğini yitirdiği bir durumda da icmaın kanıtsallığının bir anlamı olmaz.

Bu bağlamda, [yani icmaın kanıtsallığının Kur'ân'ın ve peygamberliğin kanıtsallığının kanıtlanmasına bağlı olmayışının bir itirafı olarak] açıklamalarımızın başında yer verdiğimiz, "Peygamber Efendimize (s.a.a) inen Kur'ân'ın tümüyle, bugün elimizde bulunan Mushaf'ın içinde yer alması tarihsel bir zorunluluktur" şeklindeki değerlendirmemizin bir yararı olmaz.

Şöyle ki: Salt elimizdeki Mushaf'ın, gerçek Kur'ân'ı kapsıyor olması, maksadı kanıtlamak için ele alınmak istenen her ayet veya cümle açısından eklemede bulunma veya eksiltme ya da değiştirme ihtimalini ortadan kaldırmaz.

Birinci delilin cevabı: Lafız veya tertipte eksiltme ve değişiklik anlamında Kur'ân'da tahrif olduğunu söyleyenlerin ileri sürdükleri kanıtların ilkine vereceğimiz cevap şudur:

Öncelikle, Kur'ân'ın tahrif edildiğini, şer'i delil olmaları hasebiyle rivayetlere dayanarak kanıtlamaya kalkışmak, devri (kısır döngüyü) gerektirdiğinden dolayı tıpkı icma ile kanıtlamaya kalkışmak gibi, söz konusu rivayetlerin kanıtsallığını ortadan kaldırır. Dolayısıyla icmaın bu bağlamdaki kanıtsallığı ile ilgili olarak az önce söylediklerimiz, rivayetlerin kanıtsallığı için de geçerlidir.

O hâlde, bu tür rivayetleri kanıt olarak ele almak isteyen bir kimsenin, bunlara mütevatir veya aklı kabul etmek zorunda bırakan kesin kanıtlarla desteklenmiş bir hadis içermeyen, bilakis değişik kanallardan ve birbirinden farklı içeriklere sahip vahid haberler olup senedi itibariyle kimisi sahih, kimisi zayıf, kimisinin de kanıtsallığı yetersiz olan ve içinde senedi ve kanıtsallığı itibariyle sahih ve eksiksiz çok az haber bulunan tarihsel dayanaklar ve kaynaklar gözüyle bakmaktan başka seçeneği yoktur.

Rivayet zinciri ve kanıtsallığı itibariyle sahih ve eksiksiz kabul edilen hadisler de çok az sayıda olmalarına rağmen art niyetli sokuşturmalardan, uydurma girişimlerinden tam anlamıyla kurtulmuş değiller.

Çünkü rivayetlerimizin arasına İsrailiyat'ın (Yahudi menşeli haberlerin) karıştığını, bir sürü uydurma hadisin bulunduğunu, art niyetli olmak üzere birtakım fitne amaçlı haberlerin yayıldığını kimse inkâr edemez. Fitne amaçlı asılsız haberlerin, uydurma rivayetlerin karışmasından emin olunmayan bir haberin de kanıtsallığı olamaz.

Bir an için bunları görmezlikten gelsek bile, bu tür rivayetlerde sözü edilen ve güya elimizdeki Kur'ân'da yer almadıkları ileri sürülen ayetlerin ve surelerin ifade tarzı ve üslubu hiçbir şekilde Kur'ân'ın ifade tarzına ve üslubuna benzememektedir. Bunu da görmemezlikten gelsek, içerikleri Kur'ân'ın içeriğine aykırıdır ve reddedilmeleri zorunludur.

Sözü edilen rivayetlerin büyük kısmının rivayet zinciri açısından zayıf olduklarını söyledik. Bunların rivayet zincirlerine başvurulduğunda, bu konuda ne kadar haklı olduğumuz görülecektir. Çünkü bunlar ya mürsel (senet zincirine yer verilmeyen) rivayetler ya da rivayet zincirleri kopuk veya zayıftırlar. Bu gibi hastalıklardan beri olan çok az rivayet vardır.

Bu tür rivayetlerin büyük çoğunluğunun kanıtsallık bakımından yetersiz olduğunu da söyledik. Çünkü bu tür rivayetlerde anlatılan ve güya Kur'ân'ın tahrif edildiğinin kanıtı olarak sunulan ayetler, bir ayetin tefsiri ve anlamının zikredilmesi mahiyetindedirler, tahrif edilen ayetin asıl metni şeklinde sunulmamışlardır. Buna, er-Ravzatu Mine'l-Kâfi adlı eserde,[1] İmam Musa Kâzım'dan (a.s) aktarılan [orijinali *"Ulâike'llezîne ya'lemullahu ma fî kulubihim fe'riz anhum ve izhum ve kul lehum ma fî enfusihim havlen beliğan=Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir, kendilerine öğüt ver. Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek sözler söyle."* -Nisâ, 63- olan] bir ayetle ilgili şu açıklamayı örnek gösterebiliriz: "Ulâike'llezîne… anhum fe-kad sebekat aleyhim kelimetu'ş-şıka ve sebeka lehumu'l-azabu ve kul...=Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onlardan yüz çevir. Onların aleyhlerinde bedbahtlık sözü kesinleşmiştir. Azap göreceklerine karar verilmiştir. Onlara kendileri hakkında içlerine işleyecek sözler söyle."

Yine el-Kâfi adlı eserde,[2] *"Ve in telvû ev tu'rizû=Eğer (şahitlik ederken) eğriltirseniz yahut (şahitlik etmekten) kaçınırsanız, (bilin ki) Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır."* [Nisâ, 135] ayetiyle ilgili

---

1- [el-Kâfi, c. 8, s. 184, hadis: 211.]

2- [el-Kâfi, c. 2, s. 421, hadis: 44.]

olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilen şu açıklamayı da buna örnek gösterebiliriz: "Ve in telvû el-emre ev tu'rizû amma umirtum bihi...=Eğer işi eğriltir ve size emredilenden kaçınırsanız, Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır." Bunlar ayetin metni değil, açıklamaları olarak yer alan ifadelerdir. Bunun gibi, Kur'ân'ın tahrif edildiğine kanıt olarak sunulan daha birçok rivayeti örnek gösterebiliriz.

Buna, bazı ayetlerin iniş sebebine işaret eden ve Kur'ân'ın tahrif edildiğinin kanıtı olarak gösterilen çok sayıdaki rivayeti de katabiliriz. Meselâ bazı rivayetlerde[1] şu ayetin şöyle nazil olduğu geçer: *"Ya eyyuhe'r-Resulü belliğ ma unzile ileyke fî Aliyyin=Ey Elçi, (Ali hakkında) Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et."* [Mâide, 67] Hâlbuki maksat, ayetin Ali hakkında indiğini anlatmaktır ["Ali hakkında" ifadesinin, ayetin aslından olduğunu anlatmak değil]. Diğer bir rivayette,[2] Temimoğulları'ndan bir heyetin gelip evinin kapısının arkasında durup "Yanımıza gel." diye Resulullah'a (s.a.a) seslendiklerinde, onların bu kaba tavırlarıyla ilgili olarak ayetin şöyle indiği yer alır: *"İnne'l-lezîne yunadûneke min verai'l-hucurati Benû Temimin ekseruhum la ya'kılûn=Sana odaların arka tarafından bağıran (Temimoğulları'nın) çoğu aklı ermez kimselerdir."* (Hücürât, 4] Oysa ayetin Temimoğulları hakkında indiği anlatılmak istenmesine rağmen, bu ayette Temimoğulları ifadesinin düştüğü sanılmıştır.

Kur'ân'ın bazı objektif olgulara uyarlanması şeklinde yorumlanması gereken birçok rivayeti de bu hususa örnek gösterebiliriz. Sözgelimi, *"Ve se-ya'lemullezîne Âl-e Muhammedin hakkehum=(Âl-i Muhammed'in hakkını gasp ederek onlara) zulmedenler yakında bileceklerdir.*" [Şuarâ, 227],[3] *"Ve men yutiillahe ve Resulehu fî Aliyyin ve'l-eimmeti min ba'dihi fe-kad faze fevzen azimen=(Ali'nin ve ondan sonraki İmamların velâyeti hakkında) Allah'a ve Resul'üne itaat edenler, büyük bir kurtuluşa ermişlerdir.*" [Ahzâb, 71][4] ayetlerinde parantez içinde gösterdiğimiz ifadeler ayetin asıl metni değil, uyarlama türünden açıklamalar mahiyetindedir. Bu tür rivayetlerin sayısı oldukça fazladır.

1- [Nuru's-Sakaleyn, c. 1, s. 301.]

2- [el-Burhan Tefsiri, c. 4, s. 204, hadis: 1.]

3- [el-Burhan Tefsiri, c. 3, s. 194, hadis: 4.]

4- [el-Burhan Tefsiri, c. 3, s. 340, hadis: 1.]

Buna, bazı Kur'ân ayetlerinin ardından dile getirilen bazı zikirleri ve okunan duaları da katmak mümkündür. Böylece bazıları bunların Kur'ân'dan sonradan çıkarılan ayetler olduğunu sanmışlardır. [Hâlbuki bunlar ayetin aslı değil, Ehlibeyt İmamları tarafından okunan dualar ve zikirlerdir.] Meselâ el-Kâfi adlı eserde,[1] Abdulaziz b. Muhtedi'den şöyle rivayet edilir: İmam Rıza'dan (a.s) tevhidin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Kul huvellahu ahad, suresini okuyan ve ona iman eden kimse tevhidi bilmiştir." Dedim ki: "Bu sureyi nasıl okuyalım?" "İnsanların okuduğu gibi." dedi, sonra şunları ekledi: "Kezalikellahu Rabbî, Kezalikellahu Rabbî=Rabbim Allah işte böyledir, Rabbim Allah işte böyledir." İşte bazıları bu son ifadenin surenin aslından olduğunu sanmış ve bugünkü Mushaf'ta yer almayışını da Kur'ân'ın tahrifi olarak değerlendirmiştir ki, tamamen asılsız bir yaklaşımdır.

Bu tür rivayetlerin delâlet ve kanıtsallık bakımından yetersizliğine, Kur'ân'ın tahrif edildiğine örnek olarak gösterdikleri ayetlerde eksik olduğu söylenen kelimenin veya ifadenin her rivayette farklı oluşunu kanıt olarak gösterebiliriz. Meselâ, *"Ve le-kad nasarakumullahu bi-Bedrin ve entum ezilletun=Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz zelil (güçsüz) idiniz."* [Âl-i İmrân, 123] ayeti ile ilgili olarak aktarılan bazı rivayetlerde,[2] aslında şöyle olduğu belirtiliyor: *"Ve le-kad nasarakumullahu bi-Bedrin ve entum zuafau=Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz zayıf idiniz."* Diğer bir rivayette ise,[3] ayetin aslında şöyle olduğu belirtiliyor: *"Ve le-kad nasarakumullahu bi-Bedrin ve entum kalîlunezilletun=Nitekim Bedir'de Allah sizi zafere ulaştırdı. Oysa siz az idiniz."*

İşte rivayetler arasındaki bu farklılık, bazı durumlarda anlamsal açıklama ve tefsirin kastedildiğinin karinesi olarak algılanmalıdır. Yukarıda aktardığımız ayette olduğu gibi. Bazı rivayetlerde[4] İmam'ın (a.s), "Aralarında Resulullah (s.a.a) olduğu hâlde Bedir Savaşı'na katılanların 'zeliller' olarak nitelendirilmesi caiz değildir." şeklinde bir açıklamada bulunduğu belirtiliyor ki, bu da, amacın anlamsal tefsir olduğu yönündeki değerlendirmeyi pekiştirici bir husustur.

1- [el-Kâfi, c. 1, s. 91, hadis: 4.]
2- [el-Burhan Tefsiri, c. 1, s. 310, hadis: 1.]
3- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 196, hadis: 133.]
4- [Mecmau'l-Beyan, c. 2, s. 498.]

Nice durumlarda da Kur'ân'da tahrif olduğuna kanıt olarak ileri sürülen rivayetler arasındaki çelişki ve karşıtlık bunların kanıtsallık özelliklerinin geçersizliğini ortaya koymaktadır. Buna, Şiî[1] ve Sünnî[2] kaynaklarda yer alan recm ayetiyle ilgili rivayetleri örek gösterebiliriz. Bu rivayetlerin bazısında recm ayetinin şöyle olduğu belirtiliyor: "İza zene'ş-şeyhu ve'ş-şeyhetu fe'rcumûhu=Zina ettiği zaman yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın, onları kesinlikle taşlayın. Çünkü onlar şehvete göre hükmettiler." Bazısında ayetin şöyle olduğu belirtiliyor: "eş-Şeyhu ve'ş-şeyhatu iza zeneya fe'rcumûhuma elbettete fe-innehuma kazaye'ş-şehve=Yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın zina ettiği zaman, onları kesinlikle taşlayın. Çünkü onlar şehvete göre hükmettiler." Bazı rivayetlerde ayetin şöyle olduğu ifade ediliyor: "Yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın zina ettiği zaman, aldıkları lezzetten dolayı onları kesinlikle taşlayın." Diğer bazı rivayetlerde ayetin son cümlesinin şöyle olduğu belirtiliyor: "Allah'tan bir ceza olarak. Allah bilendir, hikmet sahibidir." Başka rivayetlerde de bu son cümle, "Allah'tan bir ceza olarak. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir." şeklinde olduğu belirtiliyor.

Yine Tenzilî Ayete'l-Kürsî'yi[3] de buna örnek gösterebiliriz. Bununla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır. Bu rivayetlerin bazısında,[4] Ayete'l-Kürsî'nin şu şekilde indiği belirtilmiştir: "Allahu lâ ilâhe illâ huve'l-Hayyu'l-Gayyumu, lâ te'huzuhu sinetün ve lâ nevmun, lehu ma fi's-semavati ve ma fi'l-arzi ve ma beynehuma ve ma tehte's-sera. Âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehadeti fe lâ yüzhiru alâ ğaybihi ahaden. Men ze'l-lezi yeş'feu indehu... ve huve'l-Aliyyu'l-Azim ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemin."

Bazı rivayetlerde,[5] yukarıdaki metnin son cümlesinin şöyle olduğu belirtiliyor: "Hum fiha halidûne ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemin." Bazı rivayetlerde[6] şöyle olduğu belirtiliyor: "Lehu ma fi's-semavati ve

---

1- [es-Safi, c. 3, s. 414; Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 95.]

2- [el-İtkan, c. 2, s. 25; Ruhu'l-Maani, c. 18, s. 79.]

3- ["Tenzilî Ayete'l-Kürsî" deyimi, Ayete'l-Kürsî'nin aslında bugünkü Mushaf'ta yer aldığı şekliyle değil, başka bir şekilde indiğini söyleyenler tarafından orijinal Ayete'l-Kürsî olduğunu ileri sürdükleri metin için kullanılmaktadır.]

4- [el-Kâfi, er-Ravza, c. 8, s. 290.]

5- [Tefsiru'l-Kummî, c. 1, s. 85.]

6- [Tefsiru'l-Kummî, c. 1, s. 84.]

ma fi'l-arzi ve ma beynehuma ve ma tahte's-sera. Âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehadeti'r-Rahmanu'r-Rahim..." Bazısında metnin devamının şöyle olduğu belirtiliyor: "Âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehadeti'r-Rahmanu'r-Rahimu Bediu's-semavati ve'l-arzi Zu'l-celali ve'l-ikrami Rabbu'l-arşi'l-azîm." Diğer bazı rivayetlerde metnin devamının şöyle olduğu ifade ediliyor: Âlimu'l-ğaybi ve'ş-şehadeti'l-Azizu'l-Hakîm." Rivayetler arasındaki bu çelişkiler bile bunların muteber olmadıklarının en somut kanıtıdır.

Bazı muhaddisler, "Aktarılan bu ayetlerle ilgili rivayetler arasındaki çelişkilerin zararı yoktur. Çünkü rivayetler arasında Kur'ân'da tahrifin bulunduğuna ilişkin ittifak vardır, temel yaklaşımları birdir." demişlerdir. Ancak bu rivayetlerin temel nokta itibariyle bir olmaları, kanıtın zayıflığını ortadan kaldırmayacağı gibi, aralarındaki çelişkiyi de gidermez.

Rivayetler arasında çok sayıda uydurma haberin ve art niyetli saptırma amaçlı açıklamaların bulunduğu yönündeki sözümüze gelince; Allah'ın evreni yoktan yaratması, meydana getirmesi, geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin kıssaları, ayetlerin tefsiri ve İslâm'ın ilk dönemlerindeki olayların yorumu ile ilgili rivayetleri inceleyen bir kimse ne kadar haklı olduğumuzu görecektir. Din düşmanlarının büyük bir önem verdikleri, aydınlığını karartmak, ateşini söndürmek ve etkilerini gidermek için hiçbir çabadan kaçınmadıkları bir şey varsa, o da Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân, sağlam bir sığınak, mustahkem bir dayanak, peygamberlik misyonunun ve davet hareketinin ölümsüz, ebedî dayanağıdır. Din düşmanları bunu çok iyi biliyorlar ki, eğer Kur'ân'ın kanıtsallığı iptal edilecek olursa, peygamberlik misyonu da ortadan kalkacak, dinsel düzen bozulacak, dinî hayatta taş üstünde taş kalmayacaktır.

Sahabîlere veya Ehlibeyt İmamları'na (üzerlerine selâm olsun) nispet edilen bu tür rivayetlere dayanarak yüce Allah'ın kitabının tahrif edildiğini, kanıtsallığının kalmadığını ispatlamaya çalışan bu gibi insanlara şaşmamak elde değil. Bilmezler mi ki Kur'ân'ın kanıtsallığının geçersiz olduğu bir durumda peygamberlik toz duman olur, dinsel bilgiler anlamsızlaşır, hiçbir etkinliği kalmaz! Bundan sonra, "Falan tarihte bir adam ortaya çıktı, peygamber olduğunu ileri sürdü ve Kur'ân gibi bir mucize getirdi. Fakat daha sonra bu adam öldü, Kur'ân'ı da tahrif edildi. Elimizde onun bu pozisyonunu pekiştiren tek kanıt, ona iman edenlerin,

iddiasında doğru olduğu, getirdiği Kur'ân'ın peygamberliğine delâlet eden bir mucize olduğu hususunda icma etmiş olmalarıdır. İcma da bir kanıttır. Çünkü adı geçen Peygamber bunun kanıtsallığına itibar etmiştir [Ehlisünnet'e göre] veya bu icma, meselâ Peygamber'in Ehlibeyt'inin görüşünün o yönde olduğunu ortaya çıkarıyor [Şia'ya göre].

Kısacası, art niyetli ve saptırma amaçlı sokuşturmaların bulunması ihtimali -ki bu ihtimal oldukça yakındır ve birçok nesnel olgu ve karineyle kanıtlanmıştır- bu tür rivayetlerin kanıtsallığını ortadan kaldırıyor, muteber olmadıklarını gösteriyor. Böyle olunca da ne şer'i, ne de aklî açıdan kanıt olarak kabul edilmeleri mümkündür. Rivayet zincirleri sahih olanlar için de geçerlidir bu. Çünkü rivayet zincirinin sahih olması ve rivayetin nakledildiği kanalın adamlarının adil kimseler olmaları, ancak bilerek yalan söyleme ihtimalini ortadan kaldırır; başkalarının yalan söylemiş olmasını ve onların da bilmeden bu yalanı kendi hadis kaynaklarında aktarmış olmaları ihtimalini ortadan kaldırmaz. Farkında olmadan başkalarının saptırma amaçlı sokuşturmalarına alet olup rivayet etme ihtimalleri her zaman mevcuttur.

Bir de Kur'ân'da tahrif olduğunu ifade eden rivayetlerde, bunun kanıtı olarak sunulan ayet ve surelerin ifade tarzlarının ve üsluplarının hiçbir açıdan Kur'ân'ın ifade tarzına ve üslubuna benzemediğini söyledik. Bu tür ayet ve sureleri inceleyenler, gerçeği söylediğimizi göreceklerdir. Bu tür metinlerin Kur'ân metnine benzemediğini gösteren birçok örnekle karşılaşmak mümkündür. Buna, Ehlisünnet kaynaklarında rivayet edilen "Hal'" ve "Hafd" surelerini örnek gösterebiliriz. Hal' Suresi'nin metni şöyledir: "Bismillahirrahmanirrahim. Allahumme inna nesteînuke ve nesteğfiruke, ve nusennî aleyke ve lâ nekfuruke, ve nahleu ve netruku men yefcuruke."(1) Hafd Suresi'nin metni ise şöyledir: "Bismillahirrahmanirrahim. Allahumme iyyake na'budu, ve leke nusalli ve nescudu, ve ileyke nes'a ve nahfudu, nercû rahmeteke ve nahşa niqmetek, inne azabeke bi'l-kâfirine mulhak."(2)

Aynı şekilde bazı rivayetlerde sözü edilen "Velâyet Suresi" ve benzeri metinler de uyduruk sözler ve herzelerden ibarettir. Bunları uyduran kimse, Kur'ân'ın ifade tarzını ve üslubunu taklit edeyim derken,

---

1- [el-İtkan, c. 2, s. 26.]

2- [el-İtkan, c. 2, s. 65.]

bildik Arap dili kurallarını da altüst ederek normal bir üslubu dahi tutturamamıştır. Mucize olan ilâhî ifade tarzının düzeyine ulaşamadığı için de ortaya koyduğu metin normal mizacın kaldıramayacağı, edebî zevkin çok çok aşağısında bir tiksindiricilikte belirginleşmiştir. Bu metinler gözden geçirilirse, ne kadar haklı olduğumuz ortaya çıkacaktır. Bu gibi uydurulmuş değişik sure ve ayetlere itibar edenlerin çoğunluğunu buna sevk eden etkenin, rivayetlere kayıtsız şartsız değer vermeleri ve rivayetleri Kur'ân'a sunup onunla test etmeden hemen kabul etmeleri olduğuna hükmedilecektir. Öyle olmasaydı, bunların Allah kelâmı olmadığını bir bakışta anlar, bu yönde hüküm verirlerdi.

Dedik ki, Kur'ân'ın tahrif edildiğine kanıt olarak sunulan rivayetlerin, aktarma zincirleri sahih olsa bile, Kur'ân'a muhalif oldukları şeklindeki sözümüze gelince; bunu söylerken maksadımız, salt bunların *"Kuşkusuz, o Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz indirdik ve onu koruyacak olanlar da elbette biziz."* [Hicr, 9] ayetinin ve *"O, eşsiz bir kitaptır. Ona önünden ve ardından da batıl gelemez."* [Fussilet, 41-42] ayetlerinin zahirine aykırı oluşları değildir. Ki lafızların zuhuru zannî kanıtlardan olduğu hasebiyle bunların Kur'ân'a muhalif oluşlarının da zannî olduğu düşünülsün. Bilakis maksadımız, tahrifi olumsuzlamak maksadına yönelik ilk kanıtımızı ortaya koyarken açıkladığımız şekliyle onların bugün elimizde bulunan Mushaf'ın tümüne kesin şekilde aykırı oluşlarını vurgulamaktır.

Nasıl olmasın ki? Elimizdeki Kur'ân'ın parçaları, bölümleri olağanüstü ve eşsiz ifade tarzı açısından birbirine benzerler. Bu benzerlik, ayetleri ve bölümleri arasında ilk etapta görülen farklılıkları gidermeye, ortadan kaldırmaya kâfidir. Bunların hiçbiri bütünsel veya cüzi ilâhî bilgileri ve gerçekleri sunma noktasında yetersiz kalmaz, noksanlık göstermez. Bunlar birbirleriyle bağlantılıdır, ayrıntı nitelikli açıklamaları temel nitelikli açıklamalarına müterettiptir, kenarları ortalarına eğilimlidir. Daha bunun gibi yüce Allah'ın Kur'ân'la ilgili olarak sözünü ettiği birçok niteliği sayabiliriz.

İkinci delilin cevabı: Her şeyden önce, masum olmayan, sıradan bir insanın Kur'ân'ı kusursuz olarak toplamasının âdeten (normal şartlara göre) mümkün olmadığı savı apaçık bir demogojidir. Gerçi aklen böyle bir derlemenin realiteyle muvafık olmaması mümkündür; ancak bunun için somut karinelerin bulunması gerekir. Oysa biz bunun aksini göste-

ren somut kanıtları gözler önüne serdik. Dolayısıyla, masum olmayan, sıradan insanın derlediğinin, âdeten mümkün olmamanın gerektirdiği gibi aklen de mutlaka gerçeğe aykırı olması gerekir yönünde aklî bir hüküm yoktur.

Üçüncü delilin cevabı: Hz. Ali'nin (a.s) Kur'ân'ı toplaması, insanlara hazırladığı bu Mushaf'ı sunması ve insanların bu Mushaf'ı benimsemeye yanaşmaması, onun hazırladığı bu Mushaf'ın, dinin temel veya ayrıntı nitelikli gerçekleri bakımından diğerlerinin hazırladığı Mushaf'tan farklı olduğuna delâlet etmez. Olsa olsa surelerin veya çeşitli zamanlarda inen bazı surelerin kimi ayetlerinin tertibi bakımından bir farklılık söz konusu olabilir. Bunun da dinin temel gerçekleriyle bir ilgisi yoktur.

Eğer Hz. Ali'nin (a.s) hazırladığı Mushaf ile diğerlerinin hazırladığı Mushaf arasında dinin temel gerçekleri açısından bir farklılık olsaydı, kesinlikle onlara karşı çıkar, kendi Mushaf'ını savunur, sırf hazırladığı Mushaf'a itibar etmemeleriyle, ona ihtiyaç duymamalarıyla yetinmez, değişik meselelerle ilgili olarak rivayet edildiği gibi, karşı çıkardı. İmam Ali'nin (a.s) hâkim düzene karşı çıkışlarını anlatan rivayetler içinde velâyetiyle veya başka bir konuyla ilgili bugünkü Mushaf'ta bulunmayan bir ayet veya bir sure okuduğuna ya da bu hususla ilgili ayetleri ya da sureyi Mushaf'tan çıkardılar yahut tahrif ettiler diye itirazda bulunduğuna ilişkin bir ifadeye rastlanmış değildir.

Yoksa İmam Ali (a.s) Müslümanların birliğini korumak ve İslâm egemenliğinin parçalanmasına sebep olmamak için mi sesini çıkarmadı? Böyle bir tavır ancak meselenin istikrara kavuşmasından ve insanların toplanan bir Mushaf üzerinde ittifak etmelerinden sonra anlam taşıyabilir; Mushaf'ın toplanması esnasında, henüz üzerinde çalışılıp ülkenin dört bir yanına dağıtılmasından önce değil!

Bilmem, rivayetlerde Kur'ân'dan çıkarıldığı iddia edilen ve kimilerince sayıları binlerle ifade edilen bu bir yığın ayetin tümünün velâyetle ilgili olduğunu ya da bunların, öğrenmelerine yardımcı olacak onca imkân olmasına ve her inen Kur'ân ayetini alıp öğrenmeye büyük gayret sarf etmelerine rağmen, Müslümanların genelinden saklandığını, sadece az sayıdaki bir küçük grubun bunlardan haberdar olduğunu iddia edebilir miyiz?! Sonra Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân'ın bütün ayetlerini insanlara tebliğ etme hususunda, onları ulaşabildiği her yere

göndermede, öğretiminde ve açıklamasında nasıl bir gayret içinde olduğunu da herkes bilmektedir. Peygamber'in (s.a.a) bu gayretine Kur'ân da tanıklık etmektedir: *"Onlara Kitap ve hikmeti öğretir."* (Cuma, 2), *"İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için..."* (Nahl, 44)

O hâlde, mürsel rivayetlerin bazısında[1] belirtilen ve Nisâ Suresi'nin üçüncü ayetindeki *"Yetimler hakkında adaleti yerine getirmeyeceğinizden korkarsanız..."* cümlesiyle, *"o hâlde (yetim kızlarla değil) gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan... evlenebilirsiniz."* cümlesi arasında Kur'ân'ın üçte birinden daha fazla, yani iki bin ayetten daha fazla ayetin kaybolduğu açıklanan bu bir yığın ayet ve sure nasıl kayboldu, nereye gitti? Yine Ehlisünnet kaynaklarında Tevbe Suresi'nin besmeleyle başladığı ve Bakara Suresi kadar olduğu,[2] Ahzâb Suresi'nin Bakara Suresi'nden daha büyük olup bu surenin iki yüz ayetinin kaybolduğu[3] belirtilen onca ayet nasıl yok oldu? Bunlar gibi daha bir sürü rivayetten söz etmek mümkündür.

Ya da bu ayetlerin -ki rivayetlerde bunların sayısının oldukça fazla olduğu belirtiliyor- okunuşu mu neshedildi? Nitekim Ehlisünnet'ten bir grup müfessir bu görüştedir.[4] Böyle bir yaklaşımı benimsemelerinin nedeni, Ehlisünnet kaynaklarında yer alan rivayetlerde, yüce Allah'ın, Kur'ân'ın bir kısmını unutturduğundan ve okunuşunu neshettiğinden söz edilmiş olmasıdır.

Bir ayetin unutturulması ve okunuşunun neshedilmesi ne demektir? Acaba bunun anlamı, söz konusu ayetle amel etme zorunluluğunun kaldırılması, amelen neshedilmesi midir? O hâlde sadaka ayeti, zina eden erkek ve zina eden kadınla ilgili hükmü içeren ayet ve iddet ayeti gibi neshedildikleri hâlde Kur'ân'da yer alan ayetlere ne demeli? Buna rağmen Ehlisünnet'in[5] okuyuş olarak neshedilen ayetleri, hem okunuş, hem de amel olarak neshedilen ve amel olarak yürürlükte olup okunuş olarak neshedilen olmak üzere iki kısma ayırdıklarını görüyoruz. Okunuş olarak neshedildiği hâlde amel olarak yürürlükte olan ayete, örnek olarak recm ayetini gösterirler.

1- [Nuru's-Sakaleyn, c. 1, s. 438, hadis: 34.]
2- [el-İtkan, c. 1, s. 65.]
3- [el-İtkan, c. 2, s. 25.]
4- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 3, s. 231.]
5- [el-Kebir, c. 3, s. 230; el-İtkan, c. 2, s. 22-24.]

Yoksa bu ayetler ilâhî kelâmda bulunması gereken bazı niteliklerden yoksundular da, bu yüzden mi yüce Allah onları iptal etti, anılarını sildi, sonuçlarını yok etti de önünden ve ardından batılın karışmadığı kitaptan sayılmadılar, çelişkilerden münezzeh olmadılar, hak ile batılı ayıran kesin söz niteliği taşımadılar, insanları hakka ve dosdoğru yola iletmediler, hasımlara meydan okumada esas alınacak mucize niteliğinden yoksun oldular ya da şöyle oldular, böyle oldular? O hâlde, Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'da olduğunu, onun önünden ve ardından batılın karışmadığı üstün bir kitap olduğunu, hak ile batılı ayıran kesin hüküm niteliğine sahip bulunduğunu, onun bir hidayet rehberi ve bir nur olduğunu, hak ile batılı ayıran furkan olduğunu, mucize olduğunu, şöyle olduğunu, böyle olduğunu anlatan bunca ayetin anlamı nedir?

Yahut bu çok sayıdaki ayetin, kayıt kabul etmez ifade tarzlarına rağmen, sadece Kur'ân'ın bir kısmını nitelediğini, dolayısıyla Kur'ân'ın yalnızca bir kısmının, yani unutulan ve okuyuş olarak neshedilenler hariç, diğerlerinin önünden ve ardından batılın karışmadığını, kesin hüküm, hidayet, nur, hak ile batılı ayırıp ölümsüz bir mucize olduklarını söylememiz mümkün mü?

Acaba bir sözü okuyuş olarak neshetmek, tamamen unutturmak, onu iptal edip geçersiz kılmaktan ve yok edip öldürmekten farklı bir şey midir? Acaba yararlı bir sözü ebediyen işe yaramaz hâle getirmek ve bozulan hiçbir şeyi ıslah etmeyecek duruma sokmak, onu geçersiz kılmaktan, bir kenara atmaktan, tamamen ihmal etmekten farklı mıdır? Böyle bir durum Kur'ân'ın "Zikir" oluşuyla nasıl bağdaştırılır?

O hâlde gerçek şudur: Sünnîlerin ve Şiîlerin Kur'ân'ın tahrif edildiğine ilişkin olarak aktardıkları rivayetler, yine Kur'ân'ın bazı ayetlerinin okuyuş olarak neshedildiğine ilişkin olarak rivayet ettikleri haberler kesin olarak Kur'ân'a aykırıdır.

Dördüncü delilin cevabı: Hiç kuşkusuz, İslâm ümmetinin yaşadığı olayları, geçirdiği süreçleri İsrailoğulları'nın yaşadıklarına, geçirdikleri süreçlere benzeten haberler özü itibariyle doğrudur. Bu hususa işaret eden rivayetler büyük bir yekün tutarlar ve neredeyse mütevatir düzeyindedirler. Fakat bu gibi rivayetler iki ümmetin her açıdan birbirlerine benzediklerini göstermezler. Nitekim realite de bunu göstermekte ve pratik hayatın zorunluluğu böyle bir mutlak benzerliği olumsuzlamaktadır.

O hâlde benzerlikten maksat, sonuçlar ve etkiler bağlamında genel anlamda bir benzerliktir. Bu bağlamda İslâm ümmetinin kitabın tahrifi açısından İsrailoğulları'na benzerliği meselesi, İslâm ümmetinin kendi arasında ayrılıklara düşmesi, çeşitli mezheplere bölünmesi ve bu mezheplerin birbirlerini tekfir etmesi şeklinde algınabilir. Nitekim Hıristiyanların yetmiş iki, Yahudilerin de yetmiş bir fırkaya ayrılmaları gibi İslâm ümmeti yetmiş üç fırkaya bölünmüştür.(1) Bu anlamı ifade eden rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Öyle ki, bazıları bu tür rivayetlerin mütevatir düzeyine ulaştıklarını bile söylemişlerdir.

Bilindiği gibi, bu grup ve mezheplerin her biri, tercih ettiği görüşü Kur'ân'a dayandırmaya özen gösterir. Her grubun kendi görüşünü Kur'âna uyarlaması; ancak kelimelerin yerlerinin değiştirilmesiyle, Kur'ân'ın kişisel görüşler doğrultusunda yorumlanmasıyla, ayetlerin tefsiriyle ilgili rivayetlerin Kur'ân'a sunulup test edilmeden, sahihi sahtesinden ayırt edilmeden esas alınmasıyla mümkün olacağı açıktır.

Kısacası, İslâm ümmetiyle İsrailoğulları arasındaki benzerliğe dikkat çeken rivayetlerin temelde doğru olması, iddia edildiği gibi Kur'ân'ın tahrif edildiğini kanıtlamaz. Evet, bu rivayetlerin bazısında değiştirme ve çıkarma şeklinde tahriften söz edilmiştir; ancak bu rivayetler kümesi de sahih olmayışlarının yanı sıra, daha önce de söylediğimiz gibi Kur'ân'ın açık mesajına ve içeriğine aykırıdır.

4. Bölüm:

Yakubî tarihinde şöyle deniyor: "Ömer b. Hattab, Ebu Bekir'e dedi ki: 'Ey Resulullah'ın Halifesi! Kur'ân hafızlarının büyük bir kısmı Yemame Savaşı'nda öldürüldü. Kur'ân'ın [bir Mushaf hâlinde] toplanmasını emretsen daha iyi olmaz mı? Çünkü Kur'ân hafızlarının ortadan kalkmaları sonucu Kur'ân'ın yitip gitmesinden endişe ediyorum!' Ebu Bekir dedi ki: 'Resulullah'ın yapmadığı bir şeyi mi yapayım?' Ömer sürekli olarak bu öneriyi yineledi. Nihayet Ebu Bekir Kur'ân'ı topladı ve sayfalara yazdı. Bundan önce parçalar hâlinde tahtalara ve başka şeylere yazılmıştı."

"Ebu Bekir Kureyş'ten yirmi beş kişiyi ve Ensar'dan yirmi beş kişiyi bir araya getirdi ve onlara şöyle emretti: Kur'ân'ı yazın, sonra onu

---

1- [el-Hısal, Şeyh Saduk, c. 2, s. 372, hadis: 30.]

Said b. As'a sunun. Çünkü o düzgün konuşan, Arapça'yı kurallarına uygun olarak kullanabilen bir insandır."

"Bazıları rivayet etmişlerdir ki: Ali b. Ebu Talib (a.s), Resulullah'ın (s.a.a) vefatından sonra Kur'ân'ı toplamış ve onu bir deveye yükleyerek insanlara şöyle demiştir: 'İşte bu Kur'ân'dır, ben onu topladım.' Ravi, Hz. Ali'nin, topladığı Mushaf'ı bölümlere ayırdığını söyledikten sonra bu bölümleri saydı."(1)

Ebu'l-Feda tarihinde de şöyle deniyor: "Yalancı peygamber Müseyleme'yi tepeleme savaşlarında Muhacir ve Ensar'dan Kur'ân hafızlarının önemli bir kısmı öldürüldü. Ebu Bekir öldürülen Kur'ân hafızlarının sayısının fazla olduğunu görünce, Kur'ân'ın insanların ezberinden, tahta parçalarına ve deri parçalarına yazılı olan kısımlardan derlenerek toplanmasını emretti. Yazılan bu Mushaf'ı da Peygamberimizin (s. a.v) eşi Ömer'in kızı Hafsa'nın yanına bıraktı."

Bu iki tarih kitabında yer alan nakillerin aslını oluşturan rivayeti Buharî kendi Sahih'inde Zeyd b. Sabit'ten şöyle aktarmıştır: "Yemame Savaşı'nın olduğu günlerde Ebu Bekir beni çağırdı. Gittiğimde Ömer b. Hattab'ın yanında olduğunu gördüm. Ebu Bekir dedi ki: Ömer bana geldi ve şunları söyledi: 'Savaş Kur'ân hafızlarını adeta biçti. Başka savaşlarda geri kalan hafızların da öldürülmelerinden, böylece Kur'ân'ın büyük kısmının ortadan kalkmasından endişe ediyorum. Bu nedenle Kur'ân'ın toplanmasını emretmenin yerinde olacağını düşünüyorum.' Ben de Ömer'e dedim ki: 'Resulullah'ın (s. a.v) yapmadığı bir şeyi nasıl yaparız?' Ömer de dedi ki: 'Allah'a yemin ederim ki, bu hayırlı bir girişimdir.' Bunun üzerine Ömer her gün bana gelerek bu önerisini sık sık tekrarladı. Nihayet Allah göğsümü buna açtı ve Ömer'in görüşünün yerinde olduğunu anladım."

Zeyd der ki: "Ebu Bekir bana şunları söyledi: 'Sen akıllı bir gençsin, sana hiçbir hususta suçlama getirmiyoruz. Sen Resulullah (s. a.v) zamanında inen vahyi yazardın. Kur'ân bölümlerini araştır, bul ve bir araya getir. Allah'a yemin ederim ki, eğer bana dağlardan birini yerinden oynatmamı emretselerdi, Kur'ân'ın toplanmasını emretmesi kadar bana ağır gelmezdi.' Dedim ki: 'Allah Resulü'nün (s. a.v) yapmadığı bir şeyi siz ikiniz nasıl yaparsınız?' Dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, bu, hayırlı bir iştir."

1- [Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 135.]

"Ardından Ebu Bekir her gün bana geliyor ve bu teklifte bulunuyordu. Derken Allah, Ebu Bekir ve Ömer'in göğüslerini açtığı hususa benim göğsümü de açtı. Bunun üzerine Kur'ân bölümlerini aramaya koyuldum, hurma ağaçlarının yapraklarına, ince ve beyaz taşlara yazılan bölümleri, insanların ezberlerinde olan kısımları derledim. Tevbe Suresi'nin, *'Gerçekten size, sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki...'* [Tevbe, 128-129] ayetinden başlayıp surenin sonuna kadar devam eden son kısmını ise Huzeyme el-Ensarî'nin yanında buldum. Bu kısım başkasında yoktu. Bu sayfalar ölünceye kadar Ebu Bekir'in, ondan sonra Ömer'in ve onun ölümünden sonra da kızı Hafsa'nın yanında kaldı."(1)

İbn Ebu Davud'un Yahya b. Abdurrahman b. Hatıb kanalıyla şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Ömer geldi ve şöyle dedi: 'Kim Resulullah'tan (s. a.v) Kur'ân'dan bir şey almışsa, onu getirsin.' İnsanlar Peygamberimizden aldıkları Kur'ân bölümlerini sayfalara, levhalara ve ince beyaz taşlara yazarlardı. İki şahit getirmedikçe kimseden bir şey kabul etmezdi."

Yine İbn Ebu Davud'dan, Hişam b. Urve kanalıyla, o da babasından -rivayet zincirinde kopukluk var- rivayet eder ki: "Ebu Bekir Ömer ve Zeyd'e şöyle dedi: Mescidin kapısına oturun. İki şahitle birlikte Kur'ân'dan bir bölüm getirenden kabul edin ve yazın."

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre, İbn Eşteh el-Mesahif adlı eserde Leys b. Sa'd'dan şöyle rivayet etmiştir: "Kur'ân'ı ilk toplayan kişi Ebu Bekir'dir. Zeyd de toplanan Kur'ân bölümlerini yazmıştır. İnsanlar yanlarındaki Kur'ân bölümlerini Zeyd b. Sabit'e getirirlerdi. O da iki adil şahit getirilmediği sürece hiçbir ayeti yazmazdı. Tevbe Suresi'nin son kısmı sadece Ebu Huzeyme b. Sabit'te vardı. Ebu Bekir dedi ki: 'Onun getirdiği bu ayeti yazın. Çünkü Resulullah (s. a.v) onun şahitliğini iki kişinin şahitliği düzeyinde kabul etmiştir.' Bunun üzerine Zeyd onun getirdiği bu ayeti yazdı. Ömer de recm ayetini getirdi; fakat Zeyd bunu Mushaf'a almadı. Çünkü Ömer'den başka böyle bir ayetin olduğunu söyleyen kimse yoktu."(2)

İbn Ebu Davud el-Mesahif adlı eserde Muhammed b. İshak'tan, o da Yahya b. Abbad'dan, o da Abdullah b. Zübeyr'den ve o da babasın-

---

1- [Sahih-i Buharî, c. 6, s. 255, Babu Cem'i'l-Kurân.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 58.]

dan şöyle rivayet eder: "Hâris b. Huzeyme, Tevbe Suresi'nin sonundaki bu iki ayeti bana getirdi ve dedi ki: 'Bunları Resulullah'tan (s. a.v) duyduğuma ve ezberlediğime şahitlik ederim.' Ömer de şöyle dedi: 'Ben de bu iki ayeti duyduğuma şahitlik ediyorum.' Sonra şöyle dedi: Eğer üç ayet olsalardı, bunları ayrı bir sure olarak Mushaf'a kaydederdim. Kur'ân'ın en son inen suresinin en sonuna ekleyin bunları."

Yine İbn Ebu Davud, Ebu'l-Aliye kanalıyla Ubey b. Kâ'b'dan rivayet eder ki: "Ebu Bekir'in emriyle Kur'ân'ı topladılar. Tevbe Suresi'ndeki *'Sonra da (hak sözleri) anlamayan bir topluluk oldukları için, Allah'ın kalplerini (haktan) çevirmiş olduğu bir hâlde (Peygamber'in) yanından ayrılıp giderler.'* [Tevbe, 127] ayete geldiklerinde, bunun en son inen ayet olduğunu zannettiler. Bu sırada Ubey dedi ki: Resulullah (s. a.v) bu ayetten sonra bana şu iki ayeti okudu: *Gerçekten size, sizden (sizin gibi bir beşer) olan öyle bir peygamber geldi ki...*"

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre Deyr Akulî, el-Fevaid adlı eserinde şöyle demiştir: Bize İbrahim b. Yesar anlattı, ona da Süfyan b. Uyeyne anlattı, o da ez-Zuhrî'den aktarmıştır, ona da Ubeyd b. Zeyd b. Sabit şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (s. a.v) vefat ettiği zaman, Kur'ân herhangi bir şekilde toplanıp derlenmiş değildi."

Hâkim, el-Müstedrek adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Zeyd b. Sabit'ten şöyle rivayet eder: "Resulullah'ın (s. a.v) yanında Kur'ân'ı kâğıt parçalarından yazardık..."

Ben derim ki: [Bu rivayetle önceki rivayet arasında bir çelişki olmayabilir. Şöyle ki:] Zeyd b. Sabit'in kastettiği, tedricen inen bazı ayetlerin bazı surelere eklenmesi veya uzun sureler, yüzden fazla ayete sahip sureler ve mufassal sureler gibi bazı benzer surelerin aynı kategoriye alınması olsa gerektir. Nitekim Peygamberimizin (s.a.a) hadislerinde buna işaret edilmiştir. Ama Kur'ân'ın bir tek Mushaf hâlinde toplanmasının Peygamber Efendimizin (s.a.a) vefatından sonra gerçekleştiğinden kimsenin kuşkusu yoktur. Bir sonraki rivayetleri de bu şekilde değerlendirmek gerekir.

Sahih-i Nesaî'de İbn Ömer'den şöyle rivayet edilir: "Kur'ân'ı topladım ve onu her gece okumaya başladım. Bunu haber alan Resulullah (s. a.v) bana dedi ki: Kur'ân'ı ayda bir oku."

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre İbn Ebu Davud hasen bir rivayet zinciriyle Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den rivayet etmiştir ki:

"Peygamber Efendimiz (s. a.v) zamanında Kur'ân'ı Ensar'dan şu beş kişi toplamıştı: Muaz b. Cebel, Ubade b. Samit, Ubey b. Kâ'b, Ebu Derda ve Ebu Eyyub el-Ensarî."

Aynı eserde belirtildiğine göre Beyhakî el-Medhal adlı eserde İbn Sirin'den şöyle rivayet etmiştir: "Kur'ân'ı Peygamberimiz (s. a.v) zamanında dört kişi toplamıştır ki şunlar hususunda ihtilâf edilmemiştir: Muaz b. Cebel, Ubey b. Kâ'b ve Ebu Zeyd. Üç kişiden ikisi hakkında ise ihtilâf edilmiştir: Ebu Derda ve Osman. Bazısına göre de, Osman ve Temim ed-Darî."

Yine aynı eserde Beyhakî'den, o da İbn Ebu Davud'dan ve o da Şa'bî'den şöyle rivayet etmiştir: "Kur'ân'ı Peygamberimiz (s. a.v) zamanında şu altı kişi topladı: Ubey, Zeyd, Muaz, Ebu Derda, Said b. Ubeyd, Ebu Zeyd. Elbette Mucemma' b. Hârise de iki veya üç sure hariç Kur'ân'ı toplamıştı."

Yine el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre, İbn Eşteh, el-Mesahif adlı eserinde Kehmes kanalıyla İbn Bureyde'den şöyle rivayet etmiştir: "Kur'ân'ı ilk kez bir Mushaf hâlinde derleyen kişi, Ebu Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim'dir. Salim, Kur'ân'ı bütünüyle toplamadan üzerine bir rida giymeyeceğine yemin etmişti. Nihayet bu yeminini tutarak bütün Kur'ân'ı topladı."

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz bu rivayetler en fazla, sözü edilen kişilerin inen sureleri bir araya getirdiklerine delâlet ederler. Bugün elimizdeki şekliyle ayetlerin ve surelerin tertip edildiğini veya başka bir tertiple düzenlendiğini bu rivayetlerden çıkarmamız mümkün değildir. Bu, Kur'ân'ın Ebu Bekir zamanında gerçekleştirilen ilk toplamasıdır.

5. Bölüm:

Mushafların farklılaşması ve kıraatlerin/değişik okuyuş tarzlarının ortaya çıkması sonucu Kur'ân ikinci kez Osman zamanında toplandı.

Yakubî, tarihinde der ki: "Osman Kur'ân'ı topladı, bir araya getirdi. Uzun sureleri bir yerde, kısa sureleri de bir yerde derledi. Ülkenin dört bir yanına dağılmış bulunan Mushafların merkeze gönderilmesini emretti. Sonra toplanan bu Mushafları kaynar su ve sirke ile yıkadı. Bazılarına göre, Osman, İbn Mesud'un Mushaf'ı dışında, toplanan bu Mushafları yaktı, geride tek Mushaf bırakmadı."

"İbn Mesud Kufe'deydi. Mushaf'ını Kûfe Valisi Abdullah b. Amir'e vermekten kaçındı. Bunun üzerine Osman, bu dinde bir noksanlığın meydana gelmemesi ve ümmetin fesada uğramaması için İbn Mesud'un Medine'ye getirilmesini emretti. İbn Mesud mescide girdiği sırada Osman minberde halka hitap ediyordu. İbn Mesud'u görünce şöyle dedi: 'Şu anda kötü bir hayvan aranıza katılmış bulunuyor.' Bunun üzerine İbn Mesud ona kaba sözler söyledi. Derken Osman, ayaklarından yakalanıp yerde sürüklenmesini emretti. Bunun sonucunda İbn Mesud'un iki kaburgası kırıldı. Bunu duyan Aişe, bu yapılanlara itiraz mahiyetinde söylenip durdu."

"Osman hazırlanan Mushaf'ın nüshalarını İslâm ülkesinin dört bir yanına gönderdi. Bir nüshayı Kûfe'ye, birini Basra'ya, birini Medine'ye, birini Mekke'ye, birini Mısır'a, birini Şam'a, birini Bahreyn'e, birini Yemen'e ve birini de Cezirey'e gönderdi."

"Halka bu hazırlanan nüshayı esas alıp okumalarını emretti. Bunu emretmesinin nedeni, insanların artık 'Falan Oğulları'nın Kur'ân'ı' demeye başladıklarını duymasıydı. Bu yüzden bütün insanların arasında bir tek nüshanın esas alınmasını istedi. Bazılarına göre, insanların 'Falan Oğulları'nın Kur'ân'ı' demeye başladıklarını, İbn Mesud Osman'a bildirmişti. Fakat Osman'ın toplanan bu Mushafları yaktığını duyunca, 'Ben bunu istemedim.' demişti. Bazılarına göre, bunu ona Huzeyfe b. Yeman bildirmişti."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre Buharî, Enes'ten şöyle rivayet etmiştir: "Huzeyfe b. Yeman, Şamlıların Iraklılarla birlikte Ermenistan ve Azerbaycan fethine katıldığı bir sıralarda Osman'ın yanına geldi ve insanların Kur'ân'ı farklı biçimlerde okumalarından dolayı endişesini ifade etti. Osman'a dedi ki: 'Ümmet Yahudi ve Hıristiyanlar gibi ayrılığa düşmeden önlemini al.' Bunun üzerine Osman Hafsa'ya, 'Yanındaki sayfaları bize gönder, onları Mushaflar hâlinde çoğaltalım. Sonra bu sayfaları tekrar sana veririz.' diye haber gönderdi. Hafsa yanındaki sayfaları Osman'a gönderdi. Böylece onun emeri üzere Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. As, Abdurrahman b. Hâris b. Hişam birçok nüsha hazırladılar."

Osman, Kureyşli üç kişilik heyete şunları söyledi: 'Sizinle Zeyd b. Sabit arasında Kur'ân hususunda ihtilâf çıkarsa, Kureyş lehçesini esas

---

1- [Tarih-i Yakubî, c. 2, s. 170.]

alarak yazın. Çünkü Kur'ân Kureyş lehçesiyle inmiştir.' Onlar da Osman'ın bu tavsiyesine uygun hareket ederek birkaç tane nüsha hazırladılar. Mushafların bu şekilde çoğaltılmasından sonra Osman, Hafsa'ya Kur'ân ayetleri yazılı sahifeleri geri gönderdi. Ardından İslâm ülkesinin her bir köşesine hazırlanan nushalardan birini gönderdi. Bunun dışındaki bütün Mushafların veya sayfalara yazılı metinlerin yakılıp imha edilmesini emretti."

"Zeyd der ki: Mushaf'ı hazırladığımız sırada, daha önce Resulullah'tan (s. a.v) duyduğum Ahzâb Suresi'nden bir ayeti araştırdık, onu Huzeyme b. Sabit el-Ensarî'nin yanında yazılı olarak bulduk. Ayet şöyleydi: *'Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var!'* [23. ayet] Bu ayeti Ahzâb Suresi'ndeki yerine yerleştirdik."[1]

Aynı eserde belirtildiğine göre İbn Eşteh, Eyyub kanalıyla Ebu Kılabe'den şöyle rivayet etmiştir: "Amiroğulları'ndan Enes b. Malik adı verilen bir adam bana anlattı ki: Osman zamanında Kur'ân'la ilgili ihtilâf çıktı. Öyle ki genç delikanlılar ile onlara Kur'ân öğreten kimseler arasında çatışma çıktı. Bunu duyan Osman b. Affan dedi ki: Benim yanımda Kur'ân'ı yalanlıyor, onu canınızın istediği gibi okuyorsunuz? Bu demektir ki, benden sonra gelenlerin Kur'ân'ı yalanlama ve ayetlerini keyiflerine göre okuma eğilimleri daha da artacaktır. Ey Muhammed'in ashabı, toplanın ve insanlar için esas alınacak örnek bir Mushaf hazırlayın!"

"Bunun üzerine sahabîler Mushaf'ı hazırlamak üzere toplandılar. Bir ayet hakkında ihtilâfa düşüp tartıştıkları zaman, 'Bu ayeti Resulullah (s. a.v) falancaya okudu.' diyerek ona haber gönderirlerdi. O da Medine'den üç kişiyi şahit gösterirdi. Ona derlerdi ki: 'Resulullah (s. a.v) şu şu ayetleri sana nasıl okudu?' O da, 'Bana şu şekilde okudu.' derdi. Bunun üzerine ayeti adamın söylediği gibi, daha önce boş bıraktıkları yerine yazarlardı."[2]

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebu Davud, İbn Sirin kanalıyla Kesir b. Eflah'tan şöyle rivayet etmiştir: "Osman yeni Mushaflar hazırlamaya karar verdiği zaman, bu işle görevlendirilmek üzere Kureyş'ten ve Ensar'dan on iki kişiyi görevlendirdi. Ömer'in evinde

1- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]
2- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]

bulunan ve içine öteberi konulan çıkını getirttiler. Osman, onlarla anlaşmış, ihtilâf ettikleri her okuyuşu karara bağlamadan önce kendisiyle görüşmeleri direktifini vermişti. Böylece onlar da ihtilâf ettikleri hususu erteliyorlardı."

"Muhammed der ki: Zannedersem, ayetin en son arz edilişindeki kıraati öğrenmek için yazılmasını erteliyorlardı. Bu son arz edilişle alınan şekli öğrendikleri zaman, derhal suredeki yerine kaydederlerdi. [Çünkü Cebrail yılda bir kere Kur'ân'ı yeni baştan Peygamberimize (s.a.a) arz ederdi.]"(1)

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebu Davud sahih bir senetle Suveyd b. Gafele'den şöyle rivayet etmiştir: "Ali bana dedi ki: Osman hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin. Allah'a yemin ederim ki o, Mushafları çoğaltırken ne yaptıysa bizim gözlerimizin önünde yapar ve bize hep derdi ki: 'Şu ayet hakkında ne dersiniz? Bazılarının bazılarına, 'Benim kıraatim seninkinden daha iyidir.' dediği haberi bana ulaştı. Böyle bir sözün küfür olmasına ramak kalmıştır.' Bunun üzerine ona, 'Ne yapmayı düşünüyorsun?' diye sorduk. Bize dedi ki: 'Bütün halkın bir tek Mushaf etrafında birleşmesini uygun görüyorum. O zaman ne ayrılık olur, ne de ihtilâf.' Dedik ki: Ne güzel düşünüyorsun?"(2)

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Dureys, İlba b. Ahmer'den şöyle rivayet etmiştir: "Osman b. Affan Mushafları hazırlamaya karar verdiğinde, Tevbe Suresi'nde yer alan *'Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya...'* [Tevbe, 34] ayetinin orijinalinin başındaki 'vav' harfini atmak istediler. Ubey şöyle dedi: 'Ya bu harfi yerine koyarsınız ya da kılıcımı kuşanırım.' dedi. Bunun üzerine 'vav' harfini yerine koydular."(3)

el-İtkan adlı eserde belirtildiğine göre Ahmed, Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî, İbn Hibban ve Hâkim, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Osman'a dedim ki: Niye uzun surelerden olan Enfâl Suresi ile, ayetlerinin sayısı yüzden fazla olan surelerden olan Tevbe Suresi'ni yan yana getirdiniz ve aralarına 'besmele' yazmayıp, o ikisini yedi uzun sureler arasına kattınız?"

1- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]
2- [el-İtkan, c. 1, s. 59.]
3- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 3, s. 232.]

"Osman dedi ki: Peygamberimize (s. a.v) çeşitli sayıları olan sureler nazil olurdu. Bazı ayetler nazil olduğunda, vahiy kâtiplerinden bazılarını çağırır ve onlara şöyle derdi: 'Şu ayetleri, şu şu konulardan söz eden sureye yerleştirin.' Enfâl Suresi, Medine döneminin başlarında inmiştir. Tevbe Suresi ise en son inen surelerdendir. Her iki surenin içeriği birbirine çok benziyor. Bu yüzden Tevbe Suresi'nin de Enfâl Suresi'nin bir parçası olduğunu sandım. Sonra Resulullah (s. a.v) vefat etti ve bize Tevbe Suresi'nin Enfâl Suresi'nin bir parçası olduğunu bildirmedi."

"Bu yüzden iki sureyi birbirinin yanına yerleştirdim ve aralarına 'Bismillahirrahmanirrahim' cümlesini yazdırmadım. Her ikisini uzun sureler arasına yerleştirdim."(1)

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, ayrıca İbn Cübeyr rivayetinde vurgulandığı gibi, yedi uzun sureden maksat; Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Yûnus sureleridir. Kur'ân'ın ilk toplanışında bu şekilde tertip edilmişlerdi. Osman ilk toplamadaki bu tertibi değiştirerek uzun surelerden olan Enfâl ile uzun surelerden önce yer alan ve yüzden fazla ayeti bulunan surelerden olan Tevbe Suresi'ni bir araya getirerek A'râf ve Yûnus surelerinin arasına koydu ve Enfâl Suresi'ni de öne aldı.

6. Bölüm:

Bundan önceki iki bölümde sunduğumuz rivayetler, Kur'ân'ın toplanması ve Mushaf hâline getirilişi ile ilgili olarak rivayet edilen sahih veya illetli (zayıf) rivayetlerin en ünlüleridir. Bu rivayetlerden anlaşılıyor ki, ilk toplama girişimi, hurma dallarına, beyaz ve ince taşlara, hayvanların kürek kemiklerine, derilere ve deri parçalarına yazılan çeşitli sureleri bir araya getirmek ve farklı zamanlarda inen ve değişik yerlere yazılan ayetleri uygun surelere yerleştirmek şeklinde gerçekleşmiştir.

Yine bu rivayetlerden anlıyoruz ki, Osman zamanındaki ikinci toplama girişimi ise, ilk toplamadan sonra yazılan ve çeşitli bölgelere dağılan Mushaflar arasında birtakım uyuşmazlıkların ve kıraat farklılıklarının baş göstermesinden dolayı Mushafların herkesin üzerinde ittifak ettiği bir Mushaf'a indirgeme amacına yönelik bir çalışmadır. Ancak Zeyd'den rivayet edildiğine göre, bu ikinci toplama çalışmasın-

---

1- [el-İtkan, c. 1, s. 60.]

da, *"Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var!"* ayeti Ahzâb Suresi'ne eklenmiştir. Bu da gösteriyor ki Mushaf on beş sene boyunca bu ayeti içermeden okunmuştur.

Buharî, İbn Zübeyr'den şöyle rivayet etmiştir: "Osman'a dedim ki: *'İçinizde ölüp de (geride) eşler bırakanlar...'* [Bakara, 240] ayeti başka bir ayetle neshedilmiştir. Niçin Mushaf'ta yazdın veya dışarıda bırakmadın?' Bana dedi ki: Ey kardeşimin oğlu, Kur'ân'dan bir şeyi değiştiremem."[1]

Özgür ve objektif bir bakışla bu rivayetlere ve kanıtsallıklarına göz attığımız zaman -ki bu konuyla ilgili rivayetlerin temelini oluşturmaktadırlar- bunların tevatür düzeyine ulaşmamış, tek kanallı haberler olduklarını görürüz. Bununla beraber kesin karinelerle desteklendikleri de inkâr edilemez. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.a) kendisine vahyedilen her şeyi, saklamadan insanlara duyururdu. Kur'ân'da da vurgulandığı gibi, Rablerinden kendilerine indirilen ayetleri onlara öğretiyor ve açıklıyordu. Onlardan da bir grup Kur'ân'ı öğreniyor ve insanlara okunuşunu ve anlamını öğretiyorlardı. Bunlar da, Yemame Savaşı'nda büyük bir kısmı şehit düşen Kur'ân hafızlarıydılar.

İnsanlar Kur'ân'ı öğrenmek ve Kur'ânî bilgileri birbirine aktarmak hususunda büyük bir gayret içindeydiler. Bu misyon hiçbir zaman terk edilmedi, ayrıca bir gün veya birkaç gün bile olsa Kur'ân aralarından kaybolmadı. Kur'ân'la bu sıkı-fıkı ilişkileri, Kur'ân'ın tek bir Mushaf hâlinde toplanmasına kadar sürdü. Sonra herkes bu Kur'ân üzerinde birleşti. Kur'ân; Tevrat'ın, İncil'in ve diğer peygamberlere inen başka semavî kitapların başına gelen musibetlerin benzerini yaşamadı.

Bunlara bir de Şiî ve Sünnî kaynaklarda Peygamberimizin (s.a.a) Kur'ân'ın birçok ayetini günlük namazlarda ve başka münasebetlerde insanların duyacağı şekilde okuduğuna ilişkin sayılmayacak kadar kalabalık bir yekünü tutan rivayetleri ekleyebiliriz. Bu rivayetlerde, Kur'ân ayetlerinin büyük bir bölümü Mekke veya Medine inişli oluşlarıyla birlikte isim isim zikredilmiştir.

Buna daha önce işaret ettiğimiz ve Osman b. Ebu'l-As'ın, *"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği... emreder..."* (Nahl, 90) ayetiyle ilgili olarak Peygamberimizden (s.a.a) aktardığı, "Cebrail bana bu ayeti getirdi ve

---

1- [Sahih-i Buharî, c. 6, s. 36, Bakara Suresi Babı.]

suredeki bu yerine yerleştirmemi istedi." açıklamasını da ekleyebiliriz. Bu rivayete benzer bir kanıtsallığı, Peygamberimizin (s.a.a) Âl-i İmrân ve Nisâ gibi tedricî olarak nazil olan sureleri okumuş olması da yerine getirmektedir. Bu da gösteriyor ki, Peygamberimiz (s.a.a) vahiy kâtiplerine bazı ayetleri surelerdeki yerlerine yerleştirmelerini emrediyordu.

En büyük ve en kesin kanıt, konunun başında altını çizdiğimiz şu realitedir: Bugün elimizde bulunan Mushaf, yüce Allah'ın Kur'ân'la ilgili olarak işaret ettiği üstün niteliklere eksiksiz olarak sahiptir.

Buraya kadar aktardığımız rivayetler sırasıyla şu hususlara delâlet etmektedir:

Birincisi: Mushaf'ın iki kapağı arasındaki kitap Allah'ın sözüdür, ona eklemede bulunulmamış, hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Kur'ân'ın eksiltme anlamında tahrif edilmemişliğini ise, bu rivayetlerden kesin olarak algılamak mümkün değildir. Nitekim birçok kanaldan Ömer'in sürekli olarak recm ayetinden söz ettiği, ama bu ayetin ondan alınıp Mushaf'a yazılmadığı rivayet ediliyor.

Bazı müfessirlerin bu rivayeti ve eksiltme anlamında tahrifin kanıtı olarak sunulan diğer rivayetleri -Alusî, tefsirinde bunların sayılmayacak kadar çok olduklarını ifade eder-[1] bazı ayetlerin okuyuş olarak neshedilişlerine yorumlamalarına gelince, daha önce bunun yanlış olduğunu belirttik. Ve kesin olarak vurguladık ki, bazı ayetlerin okuyuş olarak neshedildiklerini söylemenin Kur'ân'da tahrif olduğunu söylemekten özü itibariyle çok daha kötü bir yaklaşımdır.

Kaldı ki, Zeyd'in ilkin Ebu Bekir'in emriyle, sonra Osman'ın emriyle hazırladığı Mushaf'tan farklı Mushaflara sahip olan Ali (a.s), Ubey b. Kâ'b, Abdullah b. Mesud gibi şahıslar eldeki Mushaf'ın içerdiği herhangi bir ifadeyi inkâr etmemişlerdir. Sadece İbn Mesud'un Mushaf'ına Felak ve Nâs surelerini almadığı ve "Bunlar iki koruyucu dua olarak Cebrail tarafından Peygamberimize (s.a.a) indirilmiştir ki, onlarla Hasan ve Hüseyn'i (üzerlerine selâm olsun) kötülüklerden Allah'a sığındırsın." dediği, ama diğer ashabın onun bu yaklaşımını onaylamadığı rivayet edilir. Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen ve tevatür düzeyine erişen rivayetlerde ise, bunların Kur'ân'dan iki sure olduğu ifade ediliyor.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 25.]

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; görüldüğü gibi, bundan önce yer verdiğimiz rivayetler kesin karinelerle destekli tek kanallı haberlerdir ve Kur'ân'ın eklemede bulunma ve değiştirilme anlamında tahrif edilmişliğini kesin olarak, eksiltme anlamında tahrif edilmişliğini de zannî olarak olumsuzlamaktadırlar. Bu rivayetlerin kanıtsallıklarının her üç açıdan da tevatür düzeyinde olduğuna ilişkin olarak bazılarının ileri sürdükleri değerlendirmelerin ise dayanağı yoktur.

Bu bağlamda esas alınacak yaklaşım, konunun başlarında ortaya koyduğumuz şu değerlendirmedir: Elimizdeki Kur'ân, yüce Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) indirdiği Kur'ân'la ilgili olarak zikrettiği üstün niteliklerin tümüne sahiptir. Kur'ân'ın kesin hükme bağlayan söz, ihtilâfları çözümleyen, zikir, yol gösterici, nur, gerçek bilgileri ve fıtrî yasaları açıklayan ve mucize oluşu gibi.

Bu bağlamda esas alacağımız değerlendirme bu olmalıdır. Çünkü Kur'ân'ın Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) inen kelâmı olduğuna ilişkin kanıtı, bizzat yukarıda sözünü ettiğimiz bu üstün niteliklere sahip olan kendisidir. Bu hususta, ne olursa olsun, Kur'ân'ın kendisinin dışındaki başka bir olguya dayanmaya gerek yoktur. Dolayısıyla nerede olursa ve kimin aracılığıyla elimize ulaşmışsa, Kur'ân'ın Allah kelâmı oluşunun kanıtı Kur'ân'ın kendisiyle beraberdir.

Diğer bir ifadeyle, Allah katından Resul'üne (s.a.a) inen Kur'ân'ın, bu üstün niteliklere sahip olması bağlamında, Peygamberimize nispet edilmesini kanıtlamak, salt mütevatir veya yoğun rivayetlerin bulunmasına bağlı değildir. -Gerçi bu özelliklere sahip rivayetler de vardır.- Bilakis bunun tam tersi söz konusudur. Yani elimizdeki Kur'ân'ın bu üstün niteliklere sahip oluşu, bizzat Peygamberimize (s.a.a) inen Kur'ân'ın kendisi olduğunun kanıtıdır. Kur'ân kimi yazarlara ve müelliflere nispet edilen kitaplara ve risalelere benzemez. Âlimlere ve görüş sahibi düşünürlere nispet edilen sözler gibi değildir. Bu tür eserlerin sözü edilen kimselere ait oluşlarının kanıtlanması için mütevatir veya müstefiz düzeyine ulaşmış kesin nakillere ihtiyaç vardır. Ama Kur'ân için böyle bir durum söz konusu değildir. Peygamber'e indiği gibi elimize ulaştığının kanıtı yine kendisidir.

İkincisi: Birinci ve ikinci toplama girişimlerinde gerçekleştirilen sure ve ayetlerin tertibi sahabenin tasarrufudur. Bunun kanıtı da daha önce belirttiğimiz gibi, Osman'ın ilk toplama girişiminde daha orta-

larda bir yere yerleştirilen Enfâl ve Tevbe surelerini A'râf ve Yûnus suresinin arasına koymasıdır.

Sure ve ayetlerin tertiplerinin farklı olduğunun başka bir kanıtı da, diğer bazı ashabın hazırladığı Mushafların tertiplerinin her iki toplama girişiminde esas alınan tertiplerden farklı olmasıdır. Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Ali'nin (a.s) Mushaf'ı surelerin iniş sırasına göre tertip edilmişti. Önce Alak Suresi, arkasından Müddesir Suresi, sonra Kalem Suresi, ardından Müzzemmil Suresi, sonra Tebbet Suresi, sonra Tekvîr suresi ve bu şekilde önce Mekkî surelere, ardından Medenî surelere yer verecek biçimde düzenlemişti. Bu rivayeti Suyutî el-İtkan adlı eserde İbn Faris'ten rivayet etmiştir.[1] Yakubî tarihinde de Hz. Ali'nin (a.s) Mushaf'ı için daha değişik bir tertipten söz ediliyor.

İbn Eşteh el-Mesahif adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Cafer el-Kufî'den Ubeyy'in Mushaf'ının tertibini rivayet etmiştir ki, bu tertip de şimdiki Mushaf'ın tertibinden oldukça farklıdır. Yine İbn Eşteh aynı eserde kendi rivayet zinciriyle Cerir b. Aldülhamid'den İbn Mesud'un Mushaf'ının tertibini rivayet etmiştir ki, bu tertip önce uzun surelerle başlıyor, ardından ayet sayısı yüzden fazla olan sureler geliyor, onları da orta boy sureler (mesani) izliyor ve en sonunda mufassal surelere sıra geliyor ki, bu tertip de elimizdeki Mushaf'ın tertibinden oldukça farklıdır.[2]

Ancak müfessirlerin büyük bir kısmı surelerin bugünkü tertibinin tevkifî olduğu [ilâhî emirden kaynaklandığı] kanaatindedirler. Onlara göre bu tertibi Peygamberimiz (s.a.a) Allah'ın emriyle Cebrail'in kendisine işaret etmesi üzerine Müslümanlara emretmiştir. Hatta bazıları bu hususta aşırıya giderek bunun tevatürle kanıtlandığını ileri sürmüşlerdir. Fakat nerede bu tevatür? Neden biz göremiyoruz?! Bu konuyla ilgili rivayetlerin ana gövdesini oluşturacak haberleri sunduk, fakat bu yaklaşımı destekleyen bir tek olguya rastlamadık. İleride bazı müfessirlerin bunun kanıtı olarak Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan dünya göğüne bir kerede inişini, oradan da Peygamberimize (s.a.a) tedricî şekilde nazil oluşunu göstermelerinden de söz edeceğiz.

Üçüncüsü: Değişik zamanlarda inen Kur'ân ayetlerinin Mushaf'ta-

1- [el-İtkan, c. 1, s. 62.]
2- [el-İtkan, c. 1, s. 64.]

ki şimdiki yerlerine yerleştirilmeleri, ashabın içtihat nitelikli tasarrufla-rından büsbütün soyutlandırılamaz. Bunu daha önce işaret ettiğimiz ilk toplama girişimiyle ilgili rivayetlerden de anlayabiliriz.

Osman b. Ebu'l-As'ın Peygamberimizden (s.a.a) aktardığı "Cebrail bana geldi ve şu ayeti falan surenin şu kısmına yerleştirmemi söyledi." şeklindeki açıklamasına gelince; bu, en fazla Peygamberimizin (s.a.a) bazı ayetlerle ilgili bu tür bir uygulamasına delâlet eder, bütün ayetleri bu şekilde düzenlediğini göstermez. Böyle bir şeyin kesinliğini kabul etsek bile, bu, konunun başından beri sunduğumuz rivayetlerin, ashabın tertibinin Peygamberimizin (s.a.a) tertibi doğrultusunda gerçekleştiğini kanıtladıkları anlamına gelmez. Salt ashap hakkında hüsnüzan beslemek, rivayetlerin buna delâlet etmelerini sağlamaz. En çok şunu söyleyebiliriz: Onlar bildikleri konularda bilerek Peygamber'e muhalefet etmediler, ancak bilmedikleri hususlarda ona aykırı hareket etmiş olabilirler. Nitekim ilk toplama girişimine ilişkin rivayetler açık ve kesin olarak ortaya koyuyorlar ki, sahabîler bütün ayetlerin yerlerini bilmedikleri gibi, bütün ayetleri de bilmiyorlardı.

Şiî[1] ve Sünnî[2] kaynaklarda aktarılan müstefiz düzeyindeki rivayetlerden de bunu anlamak mümkündür. Buna göre Peygamber Efendimiz (s.a.a) ve müminler besmelenin nazil olmasıyla bir surenin tamamlandığını anlarlardı. Nitekim Ebu Davud, Hâkim, Beyhakî ve Bezzar, Said b. Cübeyr kanalıyla -el-İtkan'da belirtildiği gibi- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamberimiz (s. a.v) besmele nazil olmadığı sürece sureleri birbirinden ayırt etmezdi." Bezzar buna şu ifadeyi de ekliyor: "Besmele indiği zaman bir surenin bittiğini, bir diğer surenin inmekte olduğunu veya başladığını anlardı."

Yine Hâkim'den başka bir kanaldan Said aracılığıyla İbn Abbas'tan rivayet edilir ki: "Müslümanlar, bismillahirrahmanirrahim cümlesi inmedikçe, bir surenin bittiğini bilmezlerdi. Besmele inince, surenin bittiğini bilirlerdi." Bu haberin rivayet zinciri Buharî ve Müslim şartlarında bir sağlamlığa sahiptir.

Aynı şekilde Hâkim'in başka bir kanaldan Said aracılığıyla İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Cebrail gelip 'bismillahirrah-

---

1- [Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 1, s. 19.]

2- [Müstedrek-i Hâkim, Kitabu's-Salât, c. 1, s. 231.]

manirrahim' cümlesini okuduğu zaman, Peygamberimiz (s. a.v) bunun yeni bir sure olduğunu anlardı." Bu hadisin rivayet zinciri sağlamdır.

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Ayrıca Şiî kanallarda da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.

Görüldüğü gibi, rivayetler, ayetlerin Peygamberimiz (s.a.a) tarafından iniş esasına dayalı olarak tertip edildiklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre, Mekke'de inen ayetler Mekkî surelere, Medine'de inen ayetler de Medenî surelere yerleştirilirdi. Ancak eğer yarısı Mekke'de, yarısı da Medine'de inen bir sure varsa, bu genellemenin dışında tutmak gerekir. Bu varsayım da olsa olsa ancak bir tek sure ile ilgili olarak söz konusu olabilir.

Bu da bazı ayetlerin çeşitli Mushaflardaki yerlerinin değişik olmasının sahabe içtihadından kaynaklandığını kesin olarak ortaya koymaktadır.

Konuyu biraz açacak olursak: Ayetlerin iniş sebepleriyle ilgili olarak aktarılan çok sayıdaki rivayetler gösteriyor ki, Mekke'de indikleri hâlde Medenî surelere yerleştirilen ve Medine'de indikleri hâlde Mekkî surelere yerleştirilen çok sayıda ayet vardır. Yine bu rivayetlerden anlaşılıyor ki, Kur'ân'ın bazı ayetleri Peygamberimizin (s.a.a) son zamanlarında indikleri hâlde, Hicret'in ilk dönemlerinde inen surelere yerleştirilmiştir. Bu iki zaman dilimi arasında ise başka birçok sure de inmiş bulunmaktadır. Meselâ Bakara Suresi Hicret'in ilk yılında inmiştir. Bu surede faizle ilgili ayetler de yer almaktadır. Rivayetlere göre faiz ayetleri, Peygamberimize (s.a.a) en son inen ayetler arasında yer alır. Hatta rivayet edilir ki, Ömer sürekli olarak şöyle dermiş: "Resulullah (s.a.a) bize faiz ayetlerini açıklamadan vefat etti." Yine Bakara Suresi'nde, *"Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının..."* (Bakara, 281) ayeti de yer alır ki, bazı rivayetlere göre, Peygamberimize (s.a.a) inen en son ayettir.

Şu hâlde, farklı zamanlarda inen ve Mekkî veya Medenî oluş bakımından uyuşmayan surelere yerleştirilen ayetler, iniş esaslı tertip açısından olması gereken yerlerine yerleştirilmemişlerdir. Bu da ancak sahabe içtihadından kaynaklanan bir tasarruf olabilir.

el-İtkan adlı eserde İbn Hacer'den aktarılan şu açıklama da bunu destekler mahiyettedir: "Ali'den aktarılan bilgilere göre, o, Peygamberimizin (s. a.v) vefatından hemen sonra Kur'ân'ı nüzul sırasına göre

tertip ederek toplamıştır."[1] İbn Ebu Davud da bu rivayeti aktarmıştır. Bu görüş aynı zamanda Şiî rivayetlerin kesin olarak delâlet ettiği hususlardan biridir.

İşte konuyla ilgili olarak baştan beri sunduğumuz rivayetlerden açıkça anlaşılan da budur. Ancak müfessirlerin büyük çoğunluğu ısrarla Kur'ân ayetlerinin tevkifî [ilâhî bildirme sonucu] gerçekleştirildiğini söylemişlerdir. Diyorlar ki: "Bugün elimizde bulunan ve Osman tarafından tertip edilen Mushaf'ın tertibi, Peygamberimizin (s.a.a) Cebrail'in yol göstericiliğiyle gerçekleştirdiği tertibin aynısıdır." Buna aykırı ifadeler içeren rivayetleri de şöyle yorumluyorlar: "Sahabenin Kur'ân'ı toplama girişimi, belirli bir tertip üzere toplama şeklinde gerçekleşmemiştir. Bilakis onlar Peygamber'den (s.a.a) öğrendikleri ve muhafaza ettikleri sure ve ayetlerin toplanışını esas almış, hepsini bir yerde ve iki kapak arasında toplamışlardır."

Hâlbuki rivayetlerin kesin olarak gösterdiği ilk toplama girişiminin keyfiyetinin, bu görüşü kesin bir şekilde reddettiğini biliyoruz.

Bazıları Kur'ân'ın tertibinin tevkifî olduğunu (ilâhî vahye dayandığını) icma ile kanıtlamaya çalışmışlardır. Nitekim Suyutî, el-İtkan adlı eserinde Zerkeşî'den bu yönde icmaın iddia edildiğini rivayet etmiştir. Yine Ebu Cafer b. Zübeyr'den de bu hususta Müslümanlar arasında bir ihtilâf olmadığı şeklinde bir açıklama aktarmıştır. Ne var ki, sözü edilen bu icma menkuldür ve Kur'ân'ın tahrifinin aslı hususunda yaşanan ihtilâftan ve bunun aksini gösteren rivayetlerin varlığından sonra böyle bir icmaa kesinlikle itimat edilmez.

Bazıları ise, Kur'ân tertibinin vahye dayandığının tevatür düzeyine ulaşan bir olgu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birçok müfessir şimdiki tertibin Peygamberimizden (s.a.a) aktarıldığının mütevatir haberlerce ispat edildiğini iddia etmişlerdir. Bu görüş son derece ilginçtir. Suyutî el-İtkan adlı eserde, Buharî ve başkalarından aktardığı rivayetlerden sonra çeşitli kanallardan Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: "Peygamberimiz (s. a.v) vefat ettiği zaman Kur'ân'ı sadece şu dört kişi toplamıştı: Ebu Derda, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebu Zeyd.' Bir rivayette Ebu Derda yerine, Ubey b. Kâ'b'ın adı zikredilir. Mazerî'nin de şöyle dediği rivayet edilir: Enes'in bu sözünü bir grup mülhit kendi dinsiz-

---

1- [el-İtkan, c. 1, s. 71.]

liklerine dayanak yapıp ona sarılmışlardır. Oysa Enes'in bu sözünden hareketle kendi görüşleri için bir dayanak bulmaları mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce biz, rivayetin zahirinin bu anlamı ifade ettiğini kabul etmiyoruz. Diyelim ki, zahirinin bu anlamı ifade ettiğini kabul ettik; fakat işin gerçekte de böyle olduğunu [Enes'in yanılmadığını] nereden bileceklerdir? Diyelim ki bu da doğrudur [ve Enes bu tespitinde yanılmadı]; ancak büyük çoğunluğu oluşturan bütün bireylerin teker teker Kur'ân'ı toplayıp koruma altına almamış olmaları, büyük bir çoğunluğun Kur'ân'ıntümünü toplayıp koruma altına almadıklarını zorunlu bir sonuç olarak gerektirmez. Tevatürün gerçekleşmesi için, her ferdin Kur'ân'ın tümünü ezberleyip koruma altına almış olması şart değildir. Bilakis topluluğun bütünün bireylere genel olarak dağıtılacak şekilde Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş, toplayıp koruma altına almış olması tevatür düzeyinde bir ispatın gerçekleşmesi için yeterlidir."[1] (Alıntı sona erdi.)

Bu değerlendirme kapsamında, "Enes'in sözlerinin zahirinden kastedilen bu değildir" şeklindeki açıklamaya gelince, lafızların zahirine dayanan sözel araştırmalarda böyle bir şeyi kabul etmek mümkün değildir. Ancak bizzat konuşmacının sözlerinin kapsamında yer alan güçlü bir karinenin veya onun yerine geçebilecek bir olgunun bulunması başka. Fakat salt iddia veya başkalarının dediklerini dayanak almak kabul edilemez.

Kaldı ki, Enes'in sözleri zahirinin aksine yorumlansa bile, bunun şu şekilde yorumlanması gerekir: Sözü edilen bu dört kişi Peygamberimiz (s.a.a) zamanında Kur'ân'ın büyük bir kısmını veya sure ve ayetlerinin çoğunu toplamışlardı. Yoksa onların ve onların dışındaki sahabîlerin Kur'ân'ı Osman Mushaf'ındaki tertibe uygun bir şekilde topladıkları, sure ve ayetleri baştan sona kadar bugünkü Mushaf tarzında kaydettikleri, birbirinin ardınca yerleştirdikleri şeklinde yorumlanamaz. Çünkü bizzat Enes'in rivayetinde sözü edilen dört kişiden biri olan ve hem birinci, hem de ikinci toplama işinde görev alan Zeyd b. Sabit bütün ayetleri daha önce toplamadığını çeşitli rivayetler aracılığıyla açıkça dile getiriyor.

Buna benzer bir rivayet de, el-İtkan adlı eserde İbn Eştet'in el-Mesahif adlı eserinden naklen ve sahih bir rivayet zinciriyle Muhammed

---

1- [el-İtkan, c. 1, s. 70.]

b. Sirin'den rivayet edilmiştir: "Ebu Bekir öldü, oysa Kur'ân'ı toplamamıştı. Ömer öldürüldü, hâlbuki Kur'ân'ı toplamamıştı."(1)

"Diyelim ki, zahirinin bu anlamı ifade ettiğini kabul ettik. İşin gerçekte de böyle olduğunu [Enes'in yanılmadığını] nereden bileceklerdir?" şeklindeki ifadeye gelince, bu soru bizzat bunu dile getiren kimseye yöneltilmeli: Bunu söyleyen kişi, ortada iddia ettiğinin aksini gösteren birçok kanıt varken, realitenin bu söylediği gibi olduğunu nereden biliyor?

"Topluluğun bütünün bireylere genel olarak dağıtılacak şekilde Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş, toplayıp koruma altına almış olması tevatür düzeyinde bir ispatın gerçekleşmesi için yeterlidir." şeklindeki ifadesine gelince; bu, açık bir mugalâtadır. Çünkü böyle bir ifade, Kur'ân'ın toplamının bir toplam olarak nakledilişinin mütevatir bir olgu olduğunu gösterir. Her bir ayetinin konulduğu yer itibariyle korunup gelecek kuşaklara aktarıldığını ise, bu ifadeden çıkarsamak mümkün değildir. Bu da gayet açıktır.

el-İtkan adlı eserde Bağavî'nin Şerhu's-Sünnet adlı eserde şöyle dediği belirtiliyor: "Sahabîler Allah'ın, Peygamber'ine indirdiğini iki kapak arasında topladılar. Ona hiçbir şey eklemediler ve hiçbir şeyini de eksiltmediler. Böyle bir çalışma yapmalarının nedeni, Kur'ân hafızlarından bazılarının vefat etmesiyle Kur'ân'ın bir kısmının kaybolmasından endişe duymalarıydı. Bu yüzden Peygamberimizden (s. a.v) nasıl duymuşlarsa öylece yazdılar, hiçbir şeyi öne almadılar veya geriye atmadılar. Ne de Resulullah'tan (s. a.v) duymadıkları yeni bir tertip icad ettiler."

"Resulullah (s. a.v) kendisine inen ayetleri, Cebrail'in de onayıyla şu anda elimizde bulunan Mushaf'taki tertip doğrultusunda ashabına telkin eder, onlara öğretirdi. Her ayetin inişi esnasında, o ayetin hangi suredeki hangi ayetten sonra yazılacağını söylerdi."

"Bundan da anlaşılacağı gibi, ashabın çalışması, Kur'ân'ı bir yerde toplama amacına yönelikti, onu yeniden düzenlemek değil. Çünkü Kur'ân bu tertibiyle Levh-i Mahfuz'da yazılıdır. Allah onu önce bütün olarak dünya göğüne indirdi, sonra ihtiyaç duyuldukça parça parça indirdi. İniş tertibi okunuş tertibinden farklıdır."(2) (Alıntı sona erdi.)

1- [el-İtkan, c. 1, s. 70.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 61.]

Suyutî, İbn Hassar'ın da şöyle dediğini nakleder: "Surelerin tertibi ve ayetlerin bulundukları yerlere yerleştirilmesi vahiy ile gerçekleştirilmiştir. Resulullah (s. a.v) şöyle derdi: 'Falan ayeti falan yere yerleştirin.' Mütevatir düzeyine ulaşan rivayetlerden kesin olarak anlaşılmıştır ki, bu tertip Peygamberimizin (s. a.v) işaretiyle gerçekleşmiştir. Ashap ise, Kur'ân'ın bu şekliyle Mushaf'ta bir araya getirilmesini sağlamıştır."[1] (Alıntı sona erdi.)

Bunların dışında Beyhakî, Tayyibî ve İbn Hacer gibi başka kişilerden de buna yakın değerlendirmeler nakletmiştir.

Ashabın, Mushaf'ı Peygamberimizden (s.a.a) öğrendikleri şekliyle tertip ettikleri ve Peygamber'in tertibinde en ufak bir değişikliğe gitmedikleri şeklindeki değerlendirmeye gelince, bunu yukarıda sunduğumuz rivayetlerden hareketle kanıtlamak mümkün değildir. Yukarıda sunduğumuz rivayetler, ancak ashabın ayetlerin metni açısından ayet olduklarına ilişkin kesin belge elde ettiklerini yazdıklarını kanıtlamaktadır. Ama bu rivayetlerde, değişik zamanlarda inen ayetlerin nasıl tertip edildiklerine ilişkin bir işaret yer almıyor. Bu açıktır. Gerçi daha önce yer verdiğimiz ve İbn Abbas'ın Osman'dan naklettiği rivayetten buna ilişkin bir işaret algılamak mümkündür. Ancak bu rivayette de Peygamberimizin (s.a.a) vahiy kâtiplerinden bazılarına bu şekilde emir verdiği ifade ediliyor. Bu ise, bütün ashabına böyle bir duyuruda bulunduğu anlamına gelmez. Kaldı ki, bu rivayet Kur'ân'ın ilk kez toplanmasıyla ilgili rivayetlere ve "besmele"nin nazil oluşuna ilişkin haberlere aykırıdır.

"Hz. Peygamber (s.a.a) elimizdeki Mushaf'ta esas alınan tertibi Cebrail'in onayıyla ve semavî vahyin yol göstericiliğiyle ashabına telkin etti" şeklindeki değerlendirmeye gelince; burada sanki daha önce, *"Allah adaleti ve iyiliği emrediyor..."* [Nahl, 90] ayetiyle ilgili olarak naklettiğimiz Osman b. Ebu'l-As hadisine işaret edilmiştir. Oysa bu hadisin bir tek ayetin yerleştirilmesiyle ilgili tek bir haber olduğunu, dolayısıyla genelleştirilemeyeceğini vurguladık. Bir tek ayetle ilgili bir düzenleme nerede, değişik zamanlarda inen farklı ayetlerle ilgili düzenlemeler nerede?

"Kur'ân bu tertibiyle Levh-i Mahfuz'da yazılıdır. Allah onu bütün olarak dünya göğüne indirdi, sonra ihtiyaç duyuldukça parça parça in-

---

1- [el-İtkan, c. 1, s. 62.]

dirdi...” şeklindeki değerlendirmeye gelince, burada Şiî ve Sünnî kaynaklarda, Kur’ân’ın bir bütün olarak Levh-i Mahfuz’dan dünya göğüne indirilip, sonra buradan Peygamberimize parça parça indirilmeye başlandığı yönündeki müstefiz düzeyde aktarılan hadislere işaret edilmiştir. Fakat bu rivayetlerde Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’da yazılı olduğuna ve dünya göğünde şu anda elimizdeki Mushaf’ta esas alınan tertiple düzenlendiğine ilişkin en ufak bir kanıt yoktur. Bu açıktır.

Ayrıca inşaallah Zuhruf, Duhân ve Kadir surelerinin giriş kısımları gibi konuyla ilgili ayetleri ele aldığımız zaman Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’da yazılı oluşunun ve dünya göğüne indirilişinin ne anlama geldiği hakkında açıklayıcı bilgiler sunacağız.

Bugün elimizde bulunan Mushaf’taki tertibin Peygamber Efendimizden (s.a.a) mütevatir olarak nakledildiğine ilişkin değerlendirmelere gelince, bunun kanıttan yoksun bir iddia olduğunu daha önce açıkladık. Böyle bir tevatürün teker teker her ayet için söz konusu olmadığını ortaya koyduk. Nasıl olsun ki, İbn Mesud’un Mushaf’ına Felak ve Nâs surelerini almadığına ve “Bunlar Kur’ân ayetleri değildirler. Cebrail onları Peygamberimizin (s.a.a) Hasan ve Hüseyin’i kötülüklerden Allah’a sığındırması için indirmiştir.” söylediğine, rastladığı Mushaflardan bunları sildiğine ilişkin o kadar çok rivayet var ki? Üstelik onun bu görüşünden döndüğüne ilişkin de herhangi bir haber aktarılmış değildir. Nasıl oluyor da Kur’ân’ın ilk toplanması çalışmasından sonra da ve hayatı boyunca bu tevatürden haberi olmuyor?

7. Bölüm:

Bundan önceki bölüme, bazı ayetlerin unutturulduğuna ilişkin rivayetlerle ilgili değerlendirmeleri de ekleyebiliriz. -Daha önce bunlara genel olarak değindik, ancak ayrıntıya girmedik.- Bununla Ehlisünnet kaynaklarında Kur’ân’ın neshi ve unutturulması ile ilgili olarak aktarılan rivayetleri kastediyoruz. Ehlisünnet âlimleri Kur’ân’ın kimi ayetlerinin çıkarılması ve değiştirilmesi iddiasına dayalı olarak ileri sürülen ve tahrif olayına esas oluşturan rivayetleri bu perspektifte yorumlama eğilimindedirler.

Meselâ ed-Dürrü’l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebî Hatem, Hâkim -el-Kuna adlı eserde- İbn Adiy ve İbn Asakir’den şöyle rivayet etmişlerdir: “Bazen Peygamber’e (s. a.v) geceleyin vahiy yo-

luyla indirilen bazı ayetler gündüzün ona unutturulurdu. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.'* [Bakara, 106]"(1)

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu Davud en-Nasıh adlı eserde, Beyhakî ed-Delalil adlı eserde Ebu Ümame'den şöyle rivayet etmişlerdir ki, Peygamber'in (s. a.v) ashabından bir grup Medineli ona şöyle anlatmışlar: "Bir adam gecenin bir vaktinde kalkmış ve daha önce ezberlediği bir sureyi okumak istemiş, ama 'bismillahirrahmanirrahim' cümlesinden başka bir şeyi hatırlayamamış. Aynı durum Peygamber'in ashabından başkaları için de söz konusu olmuş. Bunun üzerine gidip bu sureye ne olduğunu Resulullah'a (s. a.v) sorduklarında Peygamberimiz bir süre susmuş, onlara herhangi bir cevap vermemiş, sonra şöyle demiş: 'Bu sure dün akşam neshedildi.' Böylece neshedilen sure onların da göğüslerinden tamamen silinmiş."(2)

Ben derim ki: Bu hikâye başka kanallardan da, buna yakın içerikle ve benzeri lafızlarla aktarılmıştır.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, Said b. Mensur, Ebu Davud -en-Nasıh adlı eserinde-, oğlu (İbn Ebu Davud) -el-Mesahif adlı eserinde-, Nesaî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Hâkim sahih olduğunu belirterek şöyle nakletmişlerdir: "Sa'd b. Ebu Vakkas, *'Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak...'* ayetini okurken ayetin orijinalini 'nünsiuha (ertelersek, terk edersek)' şeklinde okurdu. Ona, 'Said b. Müseyyeb, 'nunsiha' şeklinde okuyor.' denilmiş, o da şu cevabı vermiştir: Kur'ân Müseyyeb'e veya Müseyyeboğulları'na inmedi.' diye tepki göstermiştir. Sonra şöyle demiştir: Allah, *'Biz sana okuyacağız ve sen unutmayacaksın.'* [A'lâ, 6], *'Unuttuğun zaman Rabbini an.'* [Kehf, 24] buyurmuştur."(3)

Ben derim ki: Sa'd b. Ebu Vakkas bu iki ayeti, yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.a) Kur'ân'dan bir şeyi unutturmayacağının kanıtı olarak göstermiştir. Böylece "nunsiuha" şeklinde okumak suretiyle kelimenin erteleme, terk etme anlamına gelen "nesie" kökünden geldiğine işaret etmiştir. Buna göre, *"Biz bir ayeti neshedersek..."* ayetinde,

---

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 104.]
2- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 105.]
3- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 104.]

bir ayetin amel olarak yürürlükten kaldırılması kastedilmiştir, okuyuş olarak neshedilmesi değil. Peygamber'le bir konuyu konuşmadan önce sadaka vermeyi (sadaka-ı necva) öngören ayet gibi [Mücâdele, 12]. "Nunsiuha" ifadesinden maksat da ayetin bir kerede aralarından kaldırılması, amel ve okuyuş olarak terk edilmesidir. Nitekim ifadenin bu şekilde yorumlandığına ilişkin açıklamalar İbn Abbas, Mücahid ve Katade gibi âlimlerden de rivayet edilmiştir.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbnu'l-Enbarî, Ebu Zabyan'dan şöyle rivayet etmiştir: İbn Abbas bize şöyle dedi: "Siz hangi kıraatin daha önce olduğunu düşünüyorsunuz?" Dedik ki: Abdullah kıraati daha öncedir, bizim kıraatimiz sonra gelir." Dedi ki: "Cebrail her sene ramazan ayında Resulullah'a (s. a.v) Kur'ân'ı yeniden arz ederdi. Son senenin ramazan ayında iki kere arz etti ve Abdullah neshedilen ve değiştirilen ayetlere şahit oldu."[1]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de başka kanallardan İbn Abbas'tan ve Abdullah b. Mesud'un kendisinden ve başka sahabe ve tâbiîn kuşağına mensup âlimlerden rivayet edilmiştir. Ayetlerin unutturulmasıyla ilgili başka rivayetler de vardır.

Bu rivayetlerden çıkan sonuç şudur: Nesh olayı kimi zaman sadece hükümle ilgili olarak gerçekleşebilir. Mushaf'ta yazılı oldukları hâlde hükümleri yürürlükten kaldırılan ayetler gibi. Kimi durumlarda da hükmüyle birlikte okuyuşu da neshedilebilir veya okuyuşu neshedildiği hâlde hükmü yürürlükte kalabilir.

Bakara Suresi'nde yer alan *"Biz bir ayeti neshedersek..."* (Bakara, 106) ayetini tefsir ederken, yine *"Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman..."* (Nahl, 101) ayeti ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunurken her iki ayetin de okuyuşun neshedilmesi anlamında unutturma ile bir ilgisinin olmadığını açıklamışız. Yine önceki bölümlerde bu tür rivayetlerin Kur'ân'ın açık nassıyla çeliştiklerini vurguladık. En iyisi, bu gibi rivayetleri Kur'ân'da tahrif olduğunu ifade eden rivayetlere atfedip her iki rivayetler kümesini bir kenara atıvermektir.

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 1, s. 106.]

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فٖى شِيَعِ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتٖيهِمْ مِنْ رَسُولٍ
اِلَّا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُونَ ﴿١١﴾ كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فٖى قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَ
﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٣﴾ وَلَوْ فَتَحْنَا
عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَظَلُّوا فٖيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُٓوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ
اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

10- Andolsun, senden önce de gruplar arasında (elçiler) gönderdik.

11- Hâlbuki onlara hiçbir peygamber gelmezdi ki, onunla alay eder olmasınlar.

12- İşte böylece onu (Kur'ân'ı), suçluların kalplerine sokarız.

13- (Ama onlar) ona (Kur'ân'a) iman etmezler. Zaten öncekilerin yol ve yöntemi de böyle (hakla alay etme yönünde) geçmiştir.

14- Eğer onlara gökten (melekler âlemine girmelerini sağlayacak) bir kapı açsak da oraya sürekli yükselseler,

15- Yine de, "Gözlerimize perde çekildi, daha doğrusu biz büyülenmiş bir topluluğuz." derler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Daha önce, müşriklerin Allah'ın kitabıyla ve peygamberiyle alay edişlerinden ve peygamberden peygamberliğinin bir işareti olarak kendilerine melekleri getirip göstermesini istemelerinden söz edildi. Bu ayetler grubundan itibaren, müşriklerin bu tutumlarına ve isteklerine

yönelik bir değerlendirme olmak üzere, *"Andolsun, senden önce de gruplar arasında (elçiler) gönderdik."* [10. ayet], *"Andolsun, gökte (yukarı âlemde) saraylar (güneş ile ayın menzilleri) var ettik..."* [16. ayet] ve *"Andolsun insanı, kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan yarattık."* [26. ayet] ifadeleriyle başlayan üç bölüm hâlinde cevap veriliyor.

En başta, alay etmenin suçluların öteden beri uyguladıkları bir gelenek olduğu ve onlara peş peşe ayetler, mucizeler gösterilse de inanmayacakları açıklanıyor. İkinci ayetler grubunda ise, göklerde ve yerde insanın iman etmesini teşvik edecek yeterli ayetlerin, mucizelerin bulunduğu dile getiriliyor. Üçüncüsünde ise, insanların iman ve küfür ekseninde bölünmelerinin ve sapmaya eğilimli olanların sapmalarının, Allah'ın insanları yarattığı günden itibaren belirlendiği vurgulanıyor. Bu bağlamda yüce Allah Âdem'i yarattığı ve meleklere ona secde etmelerini emrettiği, bütün meleklerin bu emri yerine getirdikleri, fakat İblis'in bundan kaçındığı anlatılıyor.

10-11) Andolsun, senden önce de gruplar arasında (elçiler) gönderdik. Hâlbuki onlara hiçbir peygamber gelmezdi ki, onunla alay eder olmasınlar.

"Şiye'" kelimesi, "şia"nın çoğuludur ve bir gelenek veya tâbi oldukları bir mezhep etrafında birleşen fırka, grup ve topluluk anlamına gelir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Mine'llezîne ferrakû dinehum ve kanû şiyean...=Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir."* (Rûm, 32)

"Andolsun... gönderdik", yani elçiler gönderdik. Elçiler ifadesine gerek duyulmadığı için ayette yer verilmemiştir. Çünkü amaç, kimin gönderildiğini göz öününde bulundurmaksızın göndermenin aslının daha önce gerçekleştiğine vurgu yapmaktır. Daha doğrusu maksat, ilk kuşakların da tıpkı sonraki kuşakların geleneklerine uygun olarak ilâhî risalete gereken saygıyı göstermediklerini ve kendilerine gönderilen kimselerle alay ettiklerini, onlara karşı suç işlediklerini açıklamaktır. Böyle bir açıklamaya gerek duyulmasının gerisindeki neden, Peygamber'i (s.a.a) teselli etmektir; inkârcı ve alaycı tutumlarından dolayı yüreğinin daralmamasını sağlamaktır. Nitekim surenin sonunda da bu noktaya yeniden dönülecektir: *"Andolsun onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz."* (Hicr, 97)

Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: Gönlünü hoş tut. Bu Zikr'i sana biz indirdik ve onu biz koruyacağız. Müşriklerin söylediklerinden dolayı da canın sıkılmasın. Bu öteden beri gelip geçen suçlu toplumların başvurdukları bir yöntemdir. Andolsun, biz senden önce de çeşitli gruplara ve topluluklara peygamberler gönderdik. Onların tutumu da böyleydi. Onlar da tıpkı senin toplumun gibi peygamberin kendilerine sunduğu ilâhî mesajla alay ediyorlardı.

12-13) İşte böylece onu (Kur'ân'ı), suçluların kalplerine sokarız. (Ama onlar) ona (Kur'ân'a) iman etmezler. Zaten öncekilerin yol ve yöntemi de böyle (hakla alay etme yönünde) geçmiştir.

Ayetin orijinalindeki "nesluku" kelimesinin kökü olan "es-süluk", girme, girdirme anlamlarına gelir. Araplar, "Seleke't-tarike=yola girdi" ve "esleke'l-hîyte fi'l-ibreti=ipi iğneye soktu, iğnenin deliğinden geçirdi." derler. Bazılarına göre "seleke" ve "esleke" kalıplarının her ikisi de aynı anlama gelir.

"Neslukuhu=sokarız" ve "bihi=onu" ifadelerindeki zamir, daha önce sözü edilen Zikr'e, yani Kur'ân'a dönüktür. Buna göre, kastedilen anlam şudur: "Senin elçiliğinin ve insanları sana indirilen Zikr'e davet etmenin durumu senden önceki elçiliğin durumuna benziyor. Nitekim senden önce de peygamberler gönderdik ve onların kavimleri inkârla ve alayla karşılık verdiler, işte biz bu Zikr'i, yani Kur'ân'ı suçluların kalplerine böyle sokarız." Yüce Allah burada Peygamber'ine şu mesajı veriyor: "Onlar kendilerine sunulan bu Zikr'e iman etmezler. Zaten önceki kuşakların gelenekleri de, hakla alay etmek ve ona uymamak şeklinde gelişti." Bu bakımdan, üzerinde durduğumuz bu iki ayet, anlam itibariyle, *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."* [A'râf, 101] ayetine benzemektedir.

Bazıları demişlerdir ki: "Her iki zamir de önceki ayetlerden anlaşılan şirke veya alay etmeye dönüktür. 'Bihi=onunla' ifadesindeki 'ba' harfi de sebep bildirir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: İşte biz şirki veya alay etmeyi böyle suçluların kalplerine sokarız da şirk veya alay etme yüzünden iman edemezler."(1)

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 162.]

Ancak bu anlam, ayetlerin akışının oluşturduğu anlam atmosferinden uzaktır. *"Ona iman etmezler."* ifadesinden ilk bakışta anlaşıldığı kadarıyla "ba" harf-i cerri sebep bildirmek için değil, tadiye amaçlı (fiile geçişlilik kazandırmak için) kullanılmıştır.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Zamirlerin ilki ifadenin hemen öncesinden anlaşılan alay etmeye, ikincisi ise, daha önce sözü edilen Zikr'e (Kur'ân'a) dönüktür. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Önceki grupların kalplerine alay etme duygusunu soktuğumuz gibi, şu suçluların kalplerine de alay etme duygusunu sokarız da onlar Zikr'e iman etmezler..."[1]

Birbirini izleyen iki zamiri merci bakımından ayırmaya neden olsa da böyle bir yorumun sakıncası yoktur. Zaten *"Ona iman etmezler."* ifadesinin, içerdiği zamirin alay etmeye dönük olmasına elverişli olmayışı, bu değerlendirmeye yönelik yeterli bir karine mahiyetindedir.

Yine bu iki değerlendirmeye karşı, "neslukuhu=onu sokarız" ifadesindeki zamirin alay etmeye dönük olması, müşriklerin şirk işlemeye zorlandıklarını, buna mecbur bırakıldıklarını gerektirir, şeklinde bir itiraz da seslendirilemez.

Böyle bir itirazın dile getirilemeyecek olmasının nedeni ise şudur: Her şeyden önce yüce Allah yerleştirme (sokma) fiilini suçlularla ilintilendirmiştir. Bu demektir ki, onlar yerleştirme fiilinden önce suçluluğa bürünmüşlerdi. Bu yüzden O da onlara karşı böyle bir fiil gerçekleştirdi. Bu ise yüce Allah'ın cezalandırma amaçlı onları saptırmasına intibak eder. Bunun da bir sakıncası yoktur. Çünkü sakıncalı ve yasak olan, iptidaî [durduk yere, hiçbir gerekçe olmadan] saptırmadır. Buna yönelik bir kanıtı ayetten algılamak ise mümkün değildir; bilakis ayetin kanıtsallığı aksini göstermektedir. Bu açıdan üzerinde durduğumuz ayet, *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayeti ile aynı kategoride değerlendirilmelidir. Bu ayetin anlamıyla ilgili olarak detaylı açıklamalar sunduk.

Önceki açıklamalarımızdan anlaşılıyor ki, ayette geçen "öncekilerin yol ve yöntemi" ile kastedilen, öncekilerin kendilerinin oluşturduğu gelenektir, Allah'ın onlarla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu yasa değil.

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 19.]

Yani bu gelenek, bu uygulama onların koyduğu bir yasadır, bazı müfessirlerin düşündüğü gibi, Allah'ın onların yaşayışlarına egemen kıldığı yasası değildir. Dolayısıyla böyle bir anlam, müşriklerin yerildiği ve geçmiş milletlerin de peygamberlerini reddedip onlarla alay ettiklerinden söz edilerek Peygamberimize (s.a.a) moral destek verildiği bir atmosfere daha uygun düşmektedir.

14-15) Eğer onlara gökten (melekler âlemine girmelerini sağlayacak) bir kapı açsak da oraya sürekli yükselseler, yine de, "Gözlerimize perde çekildi, daha doğrusu biz büyülenmiş bir topluluğuz." derler.

"Ya'rucûne" kelimesinin kökü olan "urûc"tan maksat, yukarı doğru yükselmektir. "Sukkiret" kelimesinin mastarı olan "teskîr" de, gözlerin perdelenmesi anlamında kullanılmış bir deyimdir.

Gökten bir kapı açılmasından maksat, onların meleklerin barındıkları yüceler âlemine girmelerini kolaylaştıran bir yolun oluşturulmasıdır. Yoksa sanıldığı gibi gökler, açılıp kapanan, iki kanadı bulunan ve maddî kapılara sahip olan bir çatı gibi değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz de derhal nehir gibi akan bir su ile göğün kapılarını açtık."* (Kamer, 11)

Yüce Allah, onların kuşkularını giderme, nefislerini her türlü şüpheden arındırma ihtimali olan harikulade olaylar (mucizeler) arasında özellikle gökten bir kapının açılmasından ve onların bu kapıdan girip yükselmelerinden söz ediyor. Çünkü bu, gözlerinde büyüttükleri, başka olaylardan çok daha önemsedikleri bir olgudur. Nitekim başka bir yerde de Peygamberimizden (s.a.a) kendilerine büyük mucizeler göstermesini istediklerinde, daha büyüğe doğru sıraladıkları isteklerinin en sonunda göğe yükselmesini dile getirmişlerdi. Yüce Allah buna şu şekilde işaret ediyor: *"Dediler ki: Sen, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız... Ya da göğe çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da asla inanmayız."* (İsrâ, 90-93) Çünkü göğe çıkmak ve oradan okunacak bir kitap indirmek gibi oranın işleriyle ilgili tasarrufta bulunmak, yani beşerin yüceler âlemine nüfuz etmesi ve orada etkin olması gibi tasarruflar onlara göre mucizelerin en büyüğüdür.

Oysa gök seçkin meleklerin yurdudur, ilâhî hükümlerin ve emirlerin verildiği yerdir. Kaderlerin yazıldığı levhalar oradadır, olayların

gelişim çizgisi orada belirlenir. Orası vahyin kaynağıdır. Amel defterleri oraya yükselir. Dolayısıyla insanın oraya çıkması bütün olayların gelişiminden, olağanüstülüklerin sebeplerinden, vahiy, peygamberlik, davet, mutluluk ve bedbahtlık gerçeklerinden haberdar olması demektir. Tek cümleyle insanın bütün gerçekleri bilmesi anlamına gelir. Özellikle bir kerede olup biten bir yükseliş olmayıp sürekli gerçekleşen bir yükseliş olunca, olağanüstülüğü çok daha belirgin olur. Nitekim yüce Allah tefsirini sunduğumuz ayette, çıkışın sürekliliği anlamında *"oraya sürekli yükselseler"* buyurmuştur, bir kerelik çıkışı ifade edecek anlamda, "oraya yükseldiler" dememiştir.

Dolayısıyla bu özellikteki bir açma ve yükselme, onların bu hak davetin temellerinden ve köklerinden kesin olarak haberdar olmalarını sağlayacaktır. Ancak onların kalplerinde fesat olduğu, nefislerini şüphe kiri kemirdiği ve bu şüphe de artık onların ayrılmaz bir parçası olduğu için gözleri gördükleri karşısında onları yanıltacak ve hatta Peygamber'i (s.a.a) kendilerine büyü yapmakla suçlayacak, onun tarafından büyülendiklerini ileri süreceklerdir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Eğer onlara gökten bir kapı açsak, onların gökler âlemine girmelerini kolaylaştırsak, sürekli olarak bu kapıdan yüceler âlemine girip çıksalar, tekrar tekrar bu âlemdeki gaybî sırları ve varlıkların melekûtunu gözlemleseler, yine de, "Gözlerimiz perdelendi, bu yüzden gerçekliği olmayan şeyler görüyoruz; daha doğrusu biz büyülenmiş bir topluluğuz." diyeceklerdir.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِى السَّمَآءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ۙ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا
مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ۙ ﴿١٧﴾ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ
مُبِينٌ ﴿١٨﴾ وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ
شَىْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ
﴿٢٠﴾ وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَآئِنُهُ ۘ وَمَا نُنَزِّلُهُٓ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ
﴿٢١﴾ وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ ۚ
وَمَآ اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِ وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ
﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ
﴿٢٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ ۜ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ۟ ﴿٢٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

16- Andolsun, gökte (yukarı âlemde) burçlar (güneş ile ayın menzilleri) var ettik ve seyredenler için onu (yıldızlarla) süsledik.

17- Onu, kovulmuş her şeytandan da koruduk.

18- Ancak kulak hırsızlığı etmeye (gizlice dinlemeye) kalkışan hariç. Ki onu da parlak bir ateş alevi takip eder.

19- Yeryüzünü uzatıp yaydık, orada sağlam dağlar yerleştirdik ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik.

20- Orada sizin için ve sizin dışınızda rızıkları size ait olmayanlar için geçim araçları var ettik.

21- Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.

22- Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık. Hâlbuki onu saklayıp koruyanlar siz değilsiniz.

23- Şüphesiz, ancak biz diriltir ve öldürürüz ve (her şeyin) vârisi de biziz.

24- Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları da biliriz.

25- Ve şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltip) bir araya toplayacaktır. Kuşkusuz O, hikmet sahibidir, (her şeyi) bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bundan önce yüce Allah, müşriklerin Kur'ân mucizesinden yüz çevirdiklerinden, bunun yerine başka bir mucize gösterilmesini, sözgelimi meleklerin gelmesini istediklerinden söz etti ve bunlara meleklerin gelmelerinin imkânsız olduğu, meleklerin gelişinin onlar için kaçınılmaz bir yok oluş anlamına geldiği şeklinde cevap verdi. Şimdi ise, tevhit inancına delâlet eden gökteki ve yerdeki mucizelere, olağanüstü olgulara işaret etmeye başladı. Ki akılları varsa bunlardan ibret alsınlar ve böylece müşriklerin aleyhine olmak üzere kanıt tamamlanmış olsun. Bu açıklamalar çerçevesinde yüce Allah gerçek bilgilere ve ilâhî sırlara ilişkin son derece yüksek düzeyli açıklamalar sunuyor.

16-18) Andolsun, gökte (yukarı âlemde) burçlar (güneş ile ayın menzilleri) var ettik ve seyredenler için onu (yıldızlarla) süsledik. Onu, kovulmuş her şeytandan da koruduk. Ancak kulak hırsızlığı etmeye (gizlice dinlemeye) kalkışan hariç. Ki onu da parlak bir ateş alevi takip eder.

"Burûc", "burc"un çoğuludur ve saray anlamına gelir. Güneş ve Ay'ın menzilleri, kralların konakladıkları saraylara benzetilerek bu şekilde isimlendirilmişlerdir.

"Zeyyennaha=onu süsledik" ifadesindeki zamir, "hafiznaha=onu koruduk" ifadesinde olduğu gibi, "sema=gök" kelimesine dönüktür. Göğün seyredenler için süslenmesinden maksat da, gözlemlediğimiz gibi havanın göz alıcı bir güzelliğe ve çekiciliğe sahip kılınmasıdır. Gök parlak yıldızlarıyla, ışıl ışıl ışıldayan gezegenleriyle, değişik hacimleriyle ve farklı düzeylerdeki parlaklıklarıyla çeşitli gök cisimleriyle insanın aklını başından alacak güzelliktedir. Yüce Allah insanlık âlemine verdiği önemi en güzel şekliyle ortaya koyan bu süslemeden sıkça söz eder. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Ve biz dünya semasını kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk."* (Fussilet, 12), *"Biz dünya semasını, bir süsle, yıldızlarla süsledik. Ve itaat dışına çıkan her şeytandan koruduk. Onlar, artık mele-i alâ'ya (yüce topluluğa) kulak veremezler. Her taraftan taşlanırlar. Kovulup atılırlar. Ve onlar için sürekli bir azap vardır. Ancak bir söz kapan olursa, onu da delip geçen bir parlak ışık takip eder."* (Sâffât, 6-10)

Kulak hırsızlığı deyiminden maksat, birilerini gizlice dinleyip haber kapmaktır. Bir topluluğun kendi aralarında gizlice yaptıkları konuşmaları, onlardan habersiz dinlemek gibi. Şeytanların kulak hırsızlığı yapmaları, gizlice dinlemeleri ise, meleklerin kendi aralarında yaptıkları konuşmaları öğrenmeye çalışmaları anlamındadır. Buna az önce sunduğumuz Sâffât Suresi'nin ilgili ayetleri de delâlet ediyor.

"Şihab", ateşten sıçrayan kıvılcım, parıltı ve alev demektir. Gökte parlayan cisimlere de bu ad verilir. Şöyle ki, bir yıldız bir yerde aniden doğuyor ve başka bir yere doğru hızla hareket ediyor ve çok geçmeden sönüveriyor.

Buna göre, üzerinde durduğumuz bu ayetlerin açık anlamları şöyledir: Biz gökte -yukarı âlemde- burçlar ve saraylar yarattık. Bunlar Güneş'in ve Ay'ın menzilleri, konaklama yerleridir. Gökyüzünü, seyredenler için parlak yıldızlar ve gezegenlerle süsledik. Göğü bütün kovulmuş şeytanlardan da koruduk, onların göğe sızıp göklerin melekûtunu öğrenmelerini engelledik. Ancak bazı şeytanlar meleklere yaklaşarak kulak hırsızlığı yaparlar ve gelecekteki olaylara ilişkin kimi gaybî bilgileri öğrenmeye çalışırlar. Bu şekilde kulak hırsızlığı yapıp bilgi kaparak kaçan şeytanları ise, parlak bir ateş alevi takip eder.

İnşaallah Sâffât Suresi'ni tefsir ederken, "ateş alevi" nitelemesi ve bunun şeytanlara atılması hakkında açıklamalarda bulunacağız.

19) Yeryüzünü uzatıp yaydık, orada sağlam dağlar yerleştirdik ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik.

Yeri yaymak, enine ve boyuna uzatmak demektir. Bu şekilde uzatıldığı zaman tarım yapmaya ve mesken olarak kullanılmaya elverişli hâle gelir. Eğer yeryüzünün her tarafı yüksek, sarp ve aşılmaz dağlarla kapalı olsaydı, üzerindeki canlıların eksiksiz bir doğal yaşam sürdürmeleri imkânsız olurdu.

“Revasiye”, mevsufu hazfedilmiş bir sıfattır. Cümlenin takdirî açılımı ise, “cibalen revasiye” şeklindedir. Yani: Biz oraya sabit ve sarsılmaz dağlar yerleştirdik.”

“Revasi” kelimesi, “rasiye” kelimesinin çoğuludur ve sabit, sarsılmaz anlamına gelir. Başka yerlerde de ifade edildiği gibi, dağların bu şekilde yerleştirilmiş olması yeryüzünü sarsılmaktan korumaktadır: *“Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları... yarattı.”* (Nahl, 15)

“Mevzun”, “vezn” kökünden gelir; cisimlerin ağırlıkları açısından ölçülmeleri demektir. Fakat zamanla her türlü ölçüm ve bir açıdan ölçülebilen her şey anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Karış ve zıra’ ile uzunluğun ölçülmesi, hacmin ölçülmesi, sıcaklığın, aydınlığın ve gücün oranının ölçülmesi gibi. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Kıyamet günü için adaletli teraziler (mizanlar) kurarız.”* (Enbiyâ, 47) Burada kastedilen, amellerin tartılmasıdır ki, amelleri yeryüzündeki varlıklar için geçerli olan ağırlık ve hafiflik nitelikleriyle nitelemek mümkün değildir.

Bir şeyin doğasının ve hikmetin gerektirdiği ölçülerden ne eksik, ne de artık olmamasından kinaye olarak da kullanılır. “Falanın sözleri ölçülüdür, boyu ölçülüdür, hareketleri ölçülüdür” demek gibi. Yani güzel ve uyumludur, doğanın ve hikmetin gerektirdiği ölçülerden fazla veya eksik değildir.

Kavramın biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, farklı perspektiflerden bakıldığında farklı anlamlar kazandığından dolayı bazıları şöyle demiştir: “Bununla kastedilen, altın ve gümüş gibi ölçülebilen madenlerin çıkarılmasıdır.” Bazıları da şöyle demiştir: “Bitkilerin her türünün kendine özgü bir düzen ve akıllara durgunluk veren bir ölçü ile yeşertilmesi kastedilmiştir.” Kimileri de şöyle bir açıklama getirmiştir: “Ölçülü ve bilinen her olgunun yaratılması anlamındadır.”

Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, ayette *"ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden"* ifadesi kullanılmış ve sözgelimi, "ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her bitkiden" şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bu demektir ki, ifade, bitkileri kapsadığı gibi, yeryüzünde belirginleşip gelişen, ama bitki olmayan varlıkları da kapsamaktadır. Çünkü *"bitirdik"* fiili kullanılmıştır ve sözgelimi "çıkardık" veya "yarattık" şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bu arada "min" harf-i cerri de kullanılmıştır ki, bunun zahiri, tab'iziyye (bütünden kısım bildirmek) anlamında kullanıldığıdır. Buna göre maksat, Allah doğrusunu daha iyi bilir, bitkisel ve yerle ilintili olan başka cisimlerden eksilme ve artma özelliğine sahip maddî ağırlıkları olduğu için ölçülebilen her türlü varlığın bitirilip yeşertilmesidir. Bu durumda ölçü kavramının hem gerçek, hem de mecazî anlamında kullanılmış olmasının hiçbir sakıncası yoktur.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Yeryüzünü uzatıp yaydık ve ona sarsılmaz dağlar yerleştirdik ki yeryüzünü sarsıntıya karşı korusun. Ve orada ölçülen -ağır ve yer çekimi kanununa tâbi ya da birbiriyle uyumlu olan- her şeyden hikmetin öngördüğü ölçülerde bitirdik.

20) Orada sizin için ve sizin dışınızda rızıkları size ait olmayanlar için geçim araçları var ettik.

"Maayiş", "maişet"in çoğuludur ve canlıların yaşamlarını sürdürmelerine imkân veren yiyecek ve içecek gibi şeyler anlamına gelir. "el-İyş" ve "el-maaş" gibi mastar anlamında da kullanılır.

"Ve sizin dışınızda rızıkları size ait olmayanlar" ifadesi, "lekum=-sizin için" ifadesindeki mecrur zamire (kum) atfedilmiştir. Çünkü Kûfe gramer ekolüne mensup dilbilimcilerin yanı sıra, Yunus ve Ahfeş gibi dilbilimcilere göre harf-i cerrin tekrarlanmasına gerek kalmaksızın mecrur zamire atıfta bulunulabilir.[1] Diğer dilbilimcilere göre, "maayiş" ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda ifadenin takdirî açılımı, "Sizin için rızıklarını sizin vermediğiniz köleler ve evcil hayvanlar yarattık."[2] şeklinde olur. Bazılarına göre ise, "min" haberi hazfedilmiş müpteda olabilir. Buna göre de şu şekilde bir açılım elde etmiş oluyoruz: "Sizin

---

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 29.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 574.]

rızıklarını vermedikleriniz için de orada geçim araçları yarattık."[1] Bütün bunların zorlama eseri açıklamalar oldukları gayet açıktır.

Gramatik açıdan ifade nereye atfedilirse edilsin, rızıklarını vermediklerinizden maksadın -bazılarının da söylediği gibi- köleler ve hayvanlar olduğu anlaşılıyor. Çünkü "men" ism-i mevsulu kullanılmıştır ki, bu genellikle akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Bundan maksadın, insanların dışındaki bütün hayvanlar, bitkiler ve diğer varlıklar olması da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü akıl sahibi varlıklar gibi bunlar da rızık talep ederler. Yüce Allah Kur'ân'da akıl sahibi olmayan varlıkların da bir şekilde eklemlenmesini gerektiren bazı meselelerle ilgili olarak akıl sahibi varlıklar için kullanılan edatları akıl sahibi olmayan varlıkları da kapsayacak şekilde kullanır. Bu, Kur'ân'da öteden beri başvurulan bir yöntemdir. Meselâ, putlarla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: *"Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa!"* (Enbiyâ, 63), *"Onlar benim düşmanımdır."* (Şuarâ, 77) Bunun gibi müşriklerin ibadet ettikleri putların durumunu dile getiren daha birçok ayette bu ifade tarzının kullanıldığını görüyoruz. Oysa ibadet edilen bir kimsenin ancak akıl sahibi olması zorunludur. Putlarınsa aklının olmadığı bir gerçektir. Buna şu ayeti de örnek gösterebiliriz: *"Ona ve yerküreye, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler."* (Fussilet, 11) Buna örnek gösterilecek başka ayetler de vardır.

Şu hâlde şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Siz insanlar topluluğu için yeryüzünde birtakım şeyler yarattık ki, bunlarla hayatınızı sürdürmektesiniz. Bunlar hem sizin için, hem de sizin dışınızdaki canlılar için hayatı devam ettirmenin vasıtalarıdır.

21) Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.

"Hazain", "hazane"nin çoğuludur; malın depolanıp saklandığı ve koruma altına alındığı yer demektir. "el-Kaderu" veya "el-kadru", bir şeyin miktarı ve belirlenmiş sayısı demektir.

Ayet, insanların ve hayvanların yaşamlarını sürdürmelerine aracılık eden rızıktan söz edilen bir akışta yer aldığına göre, ayette vasfedilen "şey"den maksat, bitkiler ve onlardan elde edilen tahıl ve meyve gibi

---

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 29.]

ürünlerdir. Dolayısıyla Allah katında olup belli bir miktarla indirilen hazinelerden maksat da gökten inen yağmurdur. Ki onun etkisiyle bitkiler yeşerir, çeşitli ürünler ve meyveler verirler. İnsanlar ve hayvanlar da bunlarla hayatlarını sürdürürler. Tefsir bilginlerinin bir grubunun değerlendirmelerinin özeti budur.[1]

Ancak bu değerlendirmede bir zorlamanın olduğu açıktır. Çünkü genel içerikteki "ve in min şey'in=her şeyin" ifadesini genel özelliğinden uzaklaştırarak salt bitkilerle sınırlandırıp onlara tahsis etmek, hiç kuşkusuz çoğunluğu müstesna kılmayı ve dışarıda bırakmayı gerektirir. [Genel kapsamlı bir ifade kullanılıp, daha sonra bir örneğe indirgenene kadar örneklerin çoğunluğunu genelin kapsamı dışında tutmak ve müstesna kılmak doğru olmaz.] Ayetin rızıktan söz edilen bir akışta yer alması da ifadeyi onunla sınırlandırmaz.

Bundan daha da yakışıksız olanı, yağmurları bitkilerin hazineleri olarak isimlendirmektir.[2] Oysa yağmur bitkilerin yeşermesinde katkısı olan sebeplerden sadece bir tanesidir, bitkilerin varoluş terkibinde yer alan unsurlardan sadece bir parçayı temsil etmektedir. Kaldı ki, yağmur ancak yağdığı sırada oluşur. Henüz mevcut olmayan bir şey nasıl olur da hazine olarak isimlendirilir ve kendisine hazine olduğu şeyin orada bulunduğundan söz edilir?!

Bazı müfessirler,[3] her şeyin hazinelerinin Allah yanında olmasından maksadın, Allah'ın mutlak kudretinin her şeyi kuşatması olduğunu söylemişlerdir. Buna göre insan, at, hurma gibi varlıklar, onların sıfatları, eserleri ve fiilleri gibi her türlü varlık için yüce Allah'ın sayı bakımından sonsuz bir ölçüsü ve takdiri vardır. Bu sayısız varlıklar hep bir takdir çerçevesinde planlanmışlardır. Bunların takdir ve farz kapsamından çıkıp gerçekleşme ve fiilayata dönüşmeleri ise, mutlaka belli bir ölçü ve sayı olarak belirgin bir sınır dâhilinde gerçekleşirler.

O hâlde, ayette geçen *"her şey"* ifadesinden maksat, her şeyin türüdür, örneğin insan gibi; şahsı değil, Zeyd ve Amr gibi. Belli ölçüden maksat da bireylerden oluşan belli bir sayıdır. Her şeyin hazinelerinin varlığından ve her şeyin hazinelerde var olmasından maksat da takdir

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 174.]

2- [Tefsiru'l-Kummî, c. 1, s. 375.]

3- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 157.]

çerçevesindeki varoluşudur, gerçekleşme açısından değil. Bu bakımdan burada bir tür teşbih ve mecaz yöntemine başvurulmuştur.

Ancak, sözünü ettiğimiz bu müfessirlerin yorumlarında, özelleştirmeyi gerektiren bir etken olmaksızın açıklama özelleştirilmiştir. Yine "kader=ölçü" de hiçbir kanıt olmaksızın sayıyla sınırlandırılmıştır. Oysa sözlükte kader, sınıra yakın bir anlam ifade eder. Bunu aşağıdaki ayetlerden de anlayabiliriz: *"Allah, her şey için bir ölçü koymuştur."* (Talâk, 3), *"Onun katında her şey ölçü iledir."* (Ra'd, 8), *"Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık."* (Kamer, 49), *"Her şeyi yaratmış; ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir."* (Furkan, 2) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ayrıca bu değerlendirmelerde, ifade mecazî anlama döndürülmüş oluyor ve böyle bir mecazî kullanımı gerektiren bir etken yoktur. Kaldı ki, bunu kabul etmemiz durumunda ayette "hazineler" şeklinde çoğul bir ifadenin kullanılmış olmasının da belirgin bir amacı olmaz.

Çağdaş müfessirlerden bazıları başka değerlendirmeyi benimsemiş ve şöyle demişlerdir: "Ayette geçen hazinelerden maksat, rızıkların ve başka şeylerin oluşmasını sağlayan çeşitli unsurlardır. Yüce Allah bunlardan şu gözlemlediğimiz âlemde muazzam bir miktar hazırlamıştır ve bunlar çeşitli bileşimlere girmekle tükenmezler. Işık, ısı ve rüzgâr gibi sürekli düzenli olarak bileşiklerin bileşiminde rol alan bütünsel sebepler veya bunların dışında varlıkların oluşumunda etkisi olan başka unsurlar, insanların, hayatlarını sürdürmede ve başka konularda ihtiyaç duydukları şeylerdendir."

"İşte bu varlıkların tümü, cüzleriyle ve içerdikleri aktif kuvvetleriyle sözünü ettiğimiz bu tükenmez hazinelerin içindedirler. Miktarlarının büyüklüğü ya da bileşimlerin ölüm veya bozulma sonucu çözülmeleriyle birlikte yeni unsurların ilk ögelerine dönmesi, bu hazinelerin tükenmesine yol açmaz. Meselâ, bir bitki bozulduğunda veya bir hayvan öldüğünde, bileşimin çözülmesiyle unsurları asıl karargâhına döner. Böylece seleflerinin yerine geçecek yeni bitkisel ve hayvansal bir oluşuma yer açılmış olur."

"Meselâ, gece ile gündüzün ve dört mevsimin oluşmasını sağlayan, bitkileri, hayvanları ve diğer bileşimleri besleyen, onları varoluşsal amaçlarına doğru sürükleyip yönlendiren ışık, özellikle güneş ışığı yüce Allah'ın hazinelerinden biridir. Yine bitkileri aşılayan, bulutları önüne katıp sürükleyen, havayı bir yerden diğerine taşıyan, bozulmuş

havayı uzaklaştıran ve gemileri yüzdüren rüzgâr da Allah'ın hazinelerinden biridir. Bunun gibi, her canlı bileşimin var olmaısnda ve hayatını sürdürmesinde ihtiyaç duyduğu gökten inen yağmur da bir diğer hazinedir. Aynı şekilde bileşimlerin meydana gelmesine katkıda bulunan yalın (basti) unsurların her biri birer hazinedir ve bunların tümünden veya bir kısmından bileşimler iner. Fakat her ne iniyorsa, ancak her türden belli bir sayı miktarı iner ve kesinlikle hazineler tükenmez."

"Buna göre, ayette geçen 'şey'den maksat bir varlığın şahsı değil, türüdür. Nitekim ilk değerlendirmede de buna işaret edildi. Her şeyin hazinelerinden maksat da evrende bulunan tüm kökleri, unsurları ve genel maddî sebepleridir. Bir şeyin bütünü hazinelerinin bütününde mevcuttur, ama onların her birinde teker teker değil. Bunların belli bir ölçüyle indirilmelerinden maksat da, hazinelerde bulunan tümden bir eksilme meydana gelmeksizin ve hazineler tükenmeksizin bunlardan belli bir sayının her an oluşmasıdır."[1]

Aslında bu, özü itibariyle güzel bir yorumdur ve sözü edilen bu doğal olayların oluşumuyla ilgili olarak gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Kur'ân'da yer alan değişik ayetler de bu gibi değerlendirmeleri doğrular mahiyettedir. Sözgelimi şöyle buyrulmuştur: *"Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten su indirdik de sizi onunla suvardık."* (Hicr, 22), *"Her canlı şeyi sudan yarattık."* (Enbiyâ, 30), *"Düzenli seyreden güneşi ve ayı emrinize verdi."* (İbrâhîm, 33), *"Gökle yer arasında boyun eğdirilmiş (emre hazır bekleyen) bulutlarda..."* (Bakara, 164) Bunların dışında başka ayetler de vardır ki, yukarıdaki değerlendirmenin içeriğini destekler mahiyettedir.

Ne var ki, "kader=ölçü" ayetlerinden olan tefsirini sunduğumuz ayet, akışından da anlaşılacağı gibi, bu şekilde yorumlanmaya elverişli değildir. Nitekim bu konuyla ilgili olan diğer ayetler de öyledir. Şimdi şu ayetlere bir göz atalım: *"Her şeyi yaratmış; ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir."* (Furkan, 2), *"Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren..."* (A'lâ, 2-3), *"(Çünkü) O'nun katında her şey ölçü iledir."* (Ra'd, 8), *"Yalnız karısı müstesna; onun geride kalmasını takdir ettik."* (Neml, 57), *"Allah onu neden yarattı? Bir nütfeden yarattı da ona şekil verdi."* (Abese, 18-19) ve *"Biz onu Kadir Gecesi indirdik."* ayetiyle başlayan Ka-

---

1- [Ruhu'l-Beyan, c. 4, s. 452.]

dir Suresi'nin tamamı. Şimdi bu ve benzeri daha birçok ayetin hangisini yukarıdaki değerlendirmeye göre yorumlayabiliriz?!

Sonra bu yorum, önceki iki değerlendirme ile ilgili olarak ileri sürülen bazı mahzurlarla karşı karşıyadır. Özelleştirici bir etken olmaksızın genel olarak sözü edilen "şey" ifadesini özelleştirmek gibi.

Bu ayet ve bu konuyla ilgili diğer benzeri ayetler üzerinde durup düşündüğümüz zaman, bunların ilâhî kelâmın en dikkate değer ifadelerinden biri olduğunu görürüz. Son derece ince ve dikkat isteyen bir yöntemle oldukça derinlikli konular irdelenmektedir ve yukarıdan beri incelediğimiz yorumların çok daha ötesinde derin anlamlara, akıllara durgunluk veren bir üslupla ve çarpıcı bir ifade tarzıyla değinmektedir. Bu ise bütün varlıkların, eşyanın daha önce kendilerini kuşatan ve kapsayan bir kader=ölçü ve temel üzere ortaya çıkışlarından ibarettir.

Şöyle ki: *"Her şeyin"* ifadesinin zahiri genel olduğunu göstermektedir. Çünkü olumsuzlama esaslı bir akış içinde yer alıyor ve "min" edatıyla da pekiştirilmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla ifade, "şey" nitelemesini alabilecek her şey için geçerlidir ve hiçbir şey bu açıdan ifadenin dışında değildir. Sadece akışın kendisinin dışında bıraktıklarını hariç tutuyoruz. Bu da *"bizim"* ve *"yan"* ve *"hazineler"* lafızlarıyla ifade edilmiştir. Bu ifadelerin işaret ettiklerinin dışındaki görülen ve görülmeyen her şey ifadenin genelliğinin kapsamı içindedir.

Meselâ Zeyd'in şahsı -ki bir insan bireyidir- bir şeydir. Yine insan türü objeler dünyasında bir varlık olması hasebiyle bir şeydir. Ayet bunlar için Allah katında hazineler olduğunu vurguluyor. Şimdi sözgelimi Zeyd'in hazinelerinin Allah katında olmasının ne anlam ifade ettiğini irdeleyelim:

İşimizi kolaylaştıran husus, yüce Allah'ın ayette sözünü ettiği şeyin, katından indiğinden bahsetmiş olmasıdır. İnme işi ise zorunlu olarak yukarı ve aşağı yönleri, yükseklik ve alçaklık, gök ve yer gibi olguları gerektirir. Meselâ bir yaratılmış olarak Zeyd gözle görülecek şekilde yüksek bir yerden aşağı bir başka yere inmiş değildir. O hâlde Zeyd'in indirilmesinden maksat, onun yaratılmasından başka bir şey olamaz. Ancak Zeyd'in de öyle bir niteliği vardır ki, bu nitelik nedeniyle hakkında inme fiilininin kullanılması yerinde oluyor. Aşağıdaki ayetler de tefsirini sunduğumuz ayete benziyor: *"Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi (indirdi)."* (Zümer, 6), *"Biz demiri indirdik."* (Hadîd, 25)

Sonra, *"Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz."* ifadesi inmeyi, yani yaratılmayı kader=belli bir ölçü ile birlikte zikrediyor ve ifadede sınırlandırma olduğu için bu birlikteliğin birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir zorunluluk olduğunu vurguluyor. İfadedeki "ba" harf-i cerri de, ister sebep bildirsin, ister alet anlamını ifade etsin, isterse de beraberlik anlamına gelsin farketmez, sonuç birdir. Şu hâlde Zeyd'in oluşu ve varlık âleminde zuhuru ancak öngörülen belli bir kader ve ölçü iledir. Buna göre Zeyd'in varlığı zorunlu olarak sınırlıdır. Nasıl olmasın ki? Yüce Allah şöyle buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmiştir: *"O her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 54) Eğer sınırlı olmasaydı, Allah tarafından kuşatılamazdı. Çünkü sınırsız ve sonsuz bir şeyin kuşatılması imkânsızdır.

İşte bu kader=ölçü sebebiyle bir varlık belirginleşiyor, başka bir varlıktan ayrılabiliyor. Dolayısıyla Zeyd'de onu Amr'dan ve diğer bir insandan ayıran; attan, sığırdan, yerden ve gökten farklı kılan bir şey vardır. Bu şeyden hareketle şöyle diyebiliyoruz: Zeyd Amr değildir, at değildir, sığır değildir, yer veya gök değildir. Eğer bu sınır olmasaydı, Zeyd bütün bunlar olurdu ve arada fark diye bir şey olmazdı.

Aynı şekilde sahip olduğu güçler, etkinlikler ve ameller de sınırlıdır, bir ölçüye tâbidir. Meselâ görmesi her durumda, her zamanda ve her yerde, her şeyi bütün uzuvlarıyla görecek şekilde sınırsız, mutlak bir görme değildir. Bilakis belli bir durumla, zamanla ve mekânla sınırlı, özel bir şeye yönelik, özel bir uzuvla ve özel şartlara bağlı bir görmedir. Eğer mutlak bir görme olsaydı, bütün özel görmeleri de kuşatırdı ve özel görmeler olan başkalarının görmeleri de ona ait olurdu. Aynı değerlendirme, sahip olduğu diğer tüm özellikleri ve etkinlikleri için de geçerlidir. Bu inceliğe özellikle dikkat edilmesinde yarar vardır.

Bundan da anlıyoruz ki, kader=ölçü bir şeyin varlığının özelliği ve yaratılışının niteliğidir. Bu gerçeği şu ayetlerden de algılayabiliriz: *"Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren..."* (A'lâ, 2-3), *"Her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir."* (Tâhâ, 50) Örnek olarak sunduğumuz bu ayetlerin birincisi hidayeti, yani varoluşun amacını göstermeyi; bir şeyin yaratılmasına, şekil verilmesine ve takdir edilmesine, belli bir ölçüye tâbi kılınmasına terettüp ederken, ikincisi Allah'ın bir şeye özgü kıldığı yaratmayı vermesine terettüp etmiştir. Bu da, her iki ayetin de akışından anlaşıldığı kadarıyla, bir şeyin kaderinin,

yaratılışının bir özelliği olduğunu ve ondan ayrılmasının mümkün olmadığını gerektirir.

Sonra yüce Allah, her şeyin kaderini=ölçüsünü bilinen, belli olan olarak vasfediyor: *"Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz."* Bu ise, ayetin akışından da anlaşıldığı kadarıyla, bu ölçünün şeyin inişi sırasında, inişinin tamamlanması anında ve varlığının belirginleşmesi esnasında Allah tarafından bilindiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bir şeyin, var edilmeden önce ölçüsü bellidir, tayin edilmiştir. *"O'nun katında her şey ölçü iledir."* (Ra'd, 8) ayeti de anlam olarak bu gerçeğe dönmektedir. Çünkü bu ayetin zahiri gösteriyor ki, her şey bir ölçü ile olmasından dolayı Allah katında hazırdır ve O'nun tarafından bilinmektedir. Şu hâlde bu ayette yer alan *"O'nun katında ölçü iledir."* ifadesi, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan *"belli bir ölçü"* ifadesiyle aynı anlama gelmektedir.

Başka bir yerde geçen şu ifade de aynı anlama işaret etmektedir: *"Allah her şey için bir ölçü koymuştur."* (Talâk, 3) Yani her şey için bir ölçü vardır, bu ölçüden taşamaz. Sonra bu ölçü belirgindir, müphem değildir; bilinmektedir, meçhul değildir. Kısacası, kader ve ölçü bilgi ve irade bazında varlıktan önce gelir. Bununla beraber varlıkla beraberdir, varoluş itibariyle ondan ayrılmaz.

Sonra yüce Allah, *"hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile biz indiririz."* ifadesiyle, şeylerin şu dünya hayatına inişinden, oraya yerleşmesinden önce katında hazinelerinin bulunduğunu vurgulamaktadır. Kader ve ölçüyü de bu hazinelerden sonraki bir aşamaya yerleştirmekte, onu inişin ayrılmaz bir özelliği olarak dikkatlerimize sunmaktadır. O hâlde "şey" Allah katındaki bu hazinedeyken herhangi bir ölçüyle ölçülmüş, takdir edilmiş, herhangi bir sınırla sınırlandırılmamıştır; ama bununla beraber yine kendisidir.

Yüce Allah bu hazineleri tanımlarken de, "şey"le ilintili olan ölçünün üstünde oluşu ile birin ve ikinin üstünde oluşunu birlikte zikrediyor. Bilindiği gibi sayı ancak sınırlı bir şeyle ilintili olabilir. Buna göre eğer bu hazineler sınırlı ve birbirinden ayrı değilse, bu demektir ki, kesinlikle birdir.

Buradan da anlıyoruz ki, bu hazinelerin bir kısmı bir kısmının üstündedir ve yukarıda olan her bir hazine daha aşağı olan hazinenin sınırıyla sınırlı olmadığı gibi, onun ölçüsüyle de ölçülü değildir. Bu ha-

zinelerin toplamı da şu dünya hayatındaki "şey"le ilintili olan sınırla sınırlı değildir. *"İndiririz"* ifadesinde tefil kalıbı olarak sunulan ve bir tür tedricî indirmeye delâlet eden tenzilin, 'şey'in inişinde aşamalı bir süreç izlendiğine işaret etmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Buna göre bir aşamanın vakti gelince, ölçüyle ilgili yeni bir olgu gündeme gelir ki, bu olgu bundan önce yoktu. Sona gelince de kader=ölçü her yandan onu kuşatır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"* (İnsân, 1) Dolayısıyla daha önce insandı, ama henüz anılan bir şey değildi.

Bu hazineler ise topluca şu gözlemlediğimiz âlemimizin üstündedir. Çünkü yüce Allah bu hazineleri katında olmakla vasfetmiş ve bunu bize şu ifadelerle bildirmiştir: *"Sizin yanınızda olan tükenir, ama Allah'ın katında olan bakidir."* [Nahl, 97] Yani O'nun katında olan sabittir, yok olmaz, bulunduğu hâlden başka bir hâle geçip değişime uğramaz. O hâlde bu hazineler her ne iseler yok olmayan, değişmeyen sabit şeylerdir. Ama şu maddî dünyadaki şeyler ise değişkendirler, yok olucudurlar, sabit ve kalıcı değildirler. Bu yüzden ilâhî hazineler, şu gözlemlediğimiz âlemin üstündedir.

İşte ayet üzerinde düşündüğümüz zaman bu mesajları algılıyoruz. Gerçi ayet ilk bakışta fazla dikkat gerektiren ve bir parça müphem bir ifade tarzına sahip, dolayısıyla anlaşılması zor gibi görünse de, araştırma iyice derinleştirildiği zaman ve anlama çabası iyice yoğunlaştırıldığı zaman anlamı iyice aydınlanır, açıklığa kavuşur ve bunun aslında Kur'ân'daki açık ifadelerden biri olduğu görülür. Yine de bunu anlamakta güçlük çekenler, bundan önce yer verdiğimiz değerlendirmelerden üçüncüsünü esas alabilirler. Çünkü daha önce sunduğumuz üç değerlendirmenin en iyisi odur. Kuşkusuz insanları doğruya iletmek Allah'a aittir. İnşaallah uygun bir yerde kader konusunu daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

22) Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık. Hâlbuki onu saklayıp koruyanlar siz değilsiniz.

"Levakıh", "lâkıha"nın çoğuludur, "el-lakhe" kökünden gelir. Araplar, Lakahe'n-nahle lakhen=hurmayı aşıladı" derler. Meyve vermesi için erkek hurma fidanıyla dişi fidanı aşılamak yani. Botanik bili-

mi alanında yapılan modern araştırmalar erkeklik ve dişilik olgusunun bütün bitki türleri için geçerli olduğunu, her türün erkeğinin ve dişisinin bulunduğunu, rüzgârlar estikleri zaman erkek bitkilerin nütfesini alıp dişileri aşıladıklarını ortaya koymuştur. İşte *"Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik"* ayeti bu gerçeğe işaret etmektedir.

"Ve gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık." ifadesiyle bulutlardan yağdırılan yağmurlara işaret edilmektedir. Çağdaş araştırmalar ortaya koymuştur ki, yeryüzünde bulunan su kaynakları gökten yağan yağmurlarla oluşmuştur. Bu bilimsel gerçek, önceki bilginlerin, "Su eksik bir küredir ve yerküresini eksik bir şekilde kuşatmıştır. Yine su dört unsurdan biridir." şeklindeki anlayışlarına aykırıdır.

Tefsirini sunduğumuz ayetin ilk cümlesini teşkil eden *"Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik"* ifadesi, bitkilerde erkeklik ve dişilik olgusu ile aşılanma olayını ve ikinci cümlesini oluşturan *"gökten su indirdik de (onunla) sizi suvardık."* ifadesi de yeryüzündeki su kaynaklarının yağmur sularıyla oluştuklarını ortaya koymaktadır. Bundan önce geçen *"ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik."* ifadesi ise, bitirme ve yeşertme olayında ölçünün özel bir etkinliğinin olduğunu açıklamaktadır. Hiç kuşkusuz bunlar, bilimsel bir gerçektir ve Kur'ân çağdaş bilimsel araştırmaları bu alanda da geride bırakmıştır. Bu, mucize sayılacak bir olaydır, daha doğrusu tam bir mucizedir.

23) Şüphesiz, ancak biz diriltir ve öldürürüz ve (her şeyin) vârisi de biziz.

Ayet, anlamı sınırlandırmaya yöneliktir ve her şeyin yönetiminin Allah'ın tekelinde olduğunu vurgulamayı hedeflemektedir. Çünkü yukarıdan beri sayılan bütün nimetler; burçlara sahip gökler, sarsılmaz dağlarıyla yeryüzü, ölçüsü belli şeylerin bitirilmesi, geçim vasıtalarının yaratılması, aşılayıcı rüzgârların gönderilmesi ve gökten suyun indirilmesi ancak bir hikmete ve bilgiye dayalı bir düzen çerçevesinde gerçekleşebilir ki, bunlara hayat, ölüm ve haşir (yeniden diriltme) gibi olgular da eklenmiş olsun. Ayrıca bazıları hayatın ve ölümün Allah'ın kontrolünde gerçekleşmediğini sanabilirler. Bu yüzden açıklama vurgulu olarak dile getirilmiş ve bütün yönetimin Allah'ın tekelinde olduğu belirtilerek böyle bir vehim bertaraf edilmiştir.

Ardından şu ifadeye yer veriliyor: *"ve (her şeyin) vârisi de biziz."* Yani, sizin ölümünüzden sonra biz baki kalırız, size verdiğimiz hayat

nimetleri üzerinde tasarrufta bulunuruz. Burada yüce Allah bize aslında şu mesajı veriyor: Sizin yönetiminiz bizim elimizdedir, biz sizi kuşatmış bulunuyoruz. Siz hiçbir şeyken, biz size hayat veriyoruz. Biz sizden önceyiz. Sonra sizi öldürüyoruz ve size vâris oluyoruz. Dolayısıyla biz sizden sonra da varız.

24) Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları da biliriz.

Bundan önceki ayetlerde Allah'ın bahşettiği nimetler sayılıyor ve ilâhî yönetim tasvir ediliyordu. Böyle bir açıklamanın amacı ise, yüce Allah'ın rablik, yönetim niteliği itibariyle tekliğini açıklamaktı. Ancak hilkat (yaratma) ve düzen yüce Allah'ın ilmiyle, özellikle yaşattıklarına ve öldürdüklerine bilgisiyle birlikte olmadıkça bir işe yaramaz. Bu yüzden de yapılan açıklamalardan hemen sonra, yüce Allah'ın daha önce var olanları ve daha sonra var olanları, yani ayetin akışından da anlaşıldığı kadarıyla ilk kuşakları ve son kuşakları bildiğine delâlet eden bu ayete yer verildi.

Ancak bazılarına göre,[1] "önce var olanlar"dan maksat, hayırlarda öne geçenlerdir. Bazılarına göre ise,[2] savaşta ön safta çarpışanlardır. Kimine göre de, cemaatle kılınan namazlarda en önde saf tutanlardır. "Sonra var olanlar"dan maksat ise, bu sayılanların karşıtlarıdır. Fakat bunlar ayetle bağdaştırılmayacak düzeysiz açıklamalardır.

25) Ve şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltip) bir araya toplayacaktır. Kuşkusuz O, hikmet sahibidir, (her şeyi) bilendir.

Bu ifade de sınırlandırma anlamını içermektedir. Yani ancak Allah onları toplayacaktır, başkası değil. Dolayısıyla O, rabdir.

Bu bağlamda şöyle bir itiraz dile getirilmiştir: Bu tarz sınırlandırmaların olduğu yerlerde fiilin kesinliği tartışma konusu değildir ve sadece failin kimliği ile ilgili olarak bir tartışma yapılır. Burada ise böyle bir ortamdan söz edilemez. Çünkü ayetin yönelik olduğu hasım, insanların kıyamet günü kesinlikle toplanacaklarına inanmamaktadır.[3]

Oysa bu itiraz eden, şu husustan gaflet etmiştir: Ayet, daha önce

---

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 32.]
2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 178.]
3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 576; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 33.]

insanlara yönelik olan hitabın yönünü değiştirerek iltifat sanatının bir örneği olarak Peygamber Efendimize (s.a.a) yöneltmiştir. Bu nedenle de, *"şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltip) bir araya toplayacaktır."* denilmiş, buna karşılık, "Rabbiniz sizi toplayacaktır." denilmemiştir. Peygamberimiz (s.a.a) ise, kıyamet günü insanların Allah tarafından toplanacaklarına ilişkin kesin inanç sahibiydi.

Bununla, hitabın yüce Allah ile ilgili bölümde birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa, Peygamberimiz (s.a.a) ile ilgili bölümde üçüncü tekil şahıstan birinci tekil şahsa, insanlar ile ilgili bölümde de birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa değiştirilmesinin altındaki hikmet de ortaya çıkıyor.

Ayet, *"Kuşkusuz O, hikmet sahibidir, (her şeyi) bilendir."* ifadesiyle son buluyor. Çünkü insanların kıyamet gününde diriltilip toplanmaları (haşir), iyilik yapanın iyiliğine karşılık olarak ödüllendirilmesini, kötülük yapanın kötülüğüne karşılık da cezalandırılmasını öngören hikmet ile ilim niteliğine dayalı olarak gerçekleşir ki, hiç kimse haksızlığa uğramasın.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Andolsun, gökte saraylar var ettik."* ifadesiyle ilgili olarak İmam'dan (a.s) şu açıklamaya yer verilir: "Yani güneş ve ayın konaklama yerleri (menzilleri)."

Yine aynı eserde, *"Ancak kulak hırsızlığı etmeye (gizlice dinlemeye) kalkışan hariç. Ki onu da parlak bir ateş alevi takip eder."* ifadesiyle ilgili olarak İmam'dan (a.s) naklen şöyle bir açıklama yapılmıştır: "Şeytanlar sürekli olarak göğe yükselir ve orayı araştırırlardı. Bu durum Peygamberimizin (s.a.a) doğumuna kadar devam etti."

el-Maani adlı eserde Berkî'den, o dedesinden ve o da Bezentî'den, o da Eban'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "İblis yedi göğü delip geçebiliyordu. İsa (a.s) doğunca üç göğün kapısı üzerine kapandı. Ama hâlâ dört göğü delip yukarı çıkabiliyordu. Peygamberimiz (s.a.a) dünyaya gelince ise, yedi göğün tümü de üzerine kapandı, gökleri dinlemeye gelen şeytanlar yıldızlarla kovulmaya başlandı..."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, İbn Mesud'dan şöyle rivayet etmiştir: Cerir b. Abdullah dedi ki: "Ya Resulallah! Bana, en aşağı gökten (dünya göğünden) ve en aşağı

yerden bahset." Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "En aşağı göğü (dünya göğünü) Allah dumandan yarattı. Sonra onu yükseltti, orada yıldızlar ve aydınlık veren ayı yarattı, onu yıldız lambalarıyla süsledi. Bu yıldızları ayrıca şeytana atılan taşlar kıldı. Böylece göğü bütün kovulmuş şeytanlardan korudu."

Ben derim ki: İnşaallah ileride bu hadislerin anlamlarını belirginleştirecek açıklamalara yer vereceğiz.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Orada sizin için... geçim araçları var ettik."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Her canlı türü için belirli, programlı bir geçim kaynağı oluşturduk."

Yine aynı eserde Ebu'l-Carud'un İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"ve orada ölçülen (veya birbiriyle uyumlu) her şeyden bitirdik."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Allah dağlarda altın, gümüş, mücevher, bakır, tunç, demir, kurşun, sürme, zırnık ve benzeri madenler bitirmiştir ki, bütün bunların alışverişi ancak tartıyla gerçekleşir."

Ben derim ki: Bu rivayeti, ayetin nesnel karşılığının bazı örneklerine yönelik bir açıklama olarak yorumlamak gerekir. Kaldı ki, rivayetin hem isnat zincirinde, hem de metninde zayıflık vardır.

İbn Farisî'nin Ravaatu'l-Vaizin adlı eserinde belirtildiğine göre, Cafer b. Muhammed'den, o babasından ve o dedesinden (hepsine selâm olsun) şöyle rivayet etmiştir: "Arş'ta, Allah'ın karada ve denizde yarattığı bütün varlıkların timsalleri ve örnekleri vardır. İşte *'Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır.'* cümlesinin yorumu budur."

Maani'l-Ahbar adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Mukatil b. Süleyman'dan şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Musa Peygamber (a.s) Tur dağına çıkıp Rabbi ona seslenince şöyle dedi: 'Rabbim, bana hazinelerini göster.' Allah dedi ki: Ey Musa! Benim hazinelerim, bir şeyin olmasını istediğim zaman ona 'Ol' demem, onun da hemen oluvermesidir." [s. 402, hadis: 65]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Bezzar ve İbn Mürdeveyh -el-Azamet adlı eserde- Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Allah'ın hazineleri sözdür, kelâmdır. Bir şeyin olmasını istediği zaman ona 'Ol' der, o da hemen oluverir."

Ben derim ki: Sunduğumuz bu son üç rivayet, ayetin açıklaması bağlamında yaptığımız değerlendirmeleri destekler mahiyettedir. "Ol"

sözünden maksat, var etme sözüdür ve eşyanın varlığı onunla gerçekleşir. Bu, ayette geçen "şey" kavramının genelliğiyle de örtüşen bir değerlendirmedir. Ayrıca sahabîler ve ayetlerin inişine tanık olan kuşaktan bilginler de ayeti böyle anlamışlardır. Nitekim ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem'in Muaviye'den şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: Muaviye dedi ki: "Allah'ın kitabının hak olduğunu bilmez misiniz?" Orada bulunanlar, "Evet, hak olduğunu biliyoruz." dediler. Dedi ki: "Öyleyse şu ayeti okuyun: *'Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz.'* Siz bu ayete inanıyor musunuz ve hak olduğunu biliyor musunuz?" Dediler ki: "İnanıyoruz ve hak olduğunu biliyoruz." Dedi ki: "Peki buna rağmen nasıl oluyor da [halkın malını kendi yanımda tutuyormuşum diye] beni kınıyorsunuz?" Bunun üzerine Ahnef yerinden kalktı ve şöyle dedi: "Muaviye! Allah'a yemin ederim ki, biz Allah'ın hazinelerinde olan şeylerden dolayı seni kınamıyoruz. Biz, Allah'ın hazinelerinden indirdiği ve senin kendi hazinelerinde depolayarak kapılarını kilitlediğin şeylerden dolayı kınıyoruz." Bunun karşısında Muaviye söyleyecek söz bulamadı.

Yine Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve Hâkim, Mervan b. Hakem'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Bazı insanlar kadınlara bakmak için namazda arka sıralarda saf tutarlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Andolsun, sizden önce var olanları da* -bu yoruma göre, öne geçenleri de- *biliriz...'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Yine aynı eserde birkaç kişi kanalıyla Ebu'l-Cevza'nın İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Çok güzel bir kadın, namazlarını cemaatle birlikte Peygamberimizin (s.a.a) arkasında kılardı. Bazı kimseler, bu güzel kadını görmemek için en ön safa geçer orada namazlarını kılarlardı. Bazıları ise en arka sırada saf tutmak için geride kalmaya çalışırlardı. Rükûa varınca da bacaklarının arasından kadına bakarlardı. Bunun üzerine yüce Allah, *'Andolsun, sizden önce var olanları da* -bu yoruma göre, öne geçenleri de- *biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları* -bu yoruma göre, geride kalanları- *da biliriz.'* ayetini indirdi."

Ne var ki, tefsirini sunduğumuz bu ayeti, ne lafız, ne de içinde yer aldığı ayetler grubunun akışı itibariyle bu iki rivayetin içerdiğiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Bu açıktır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn Ebî Hatem, Mutemir b.

Süleyman kanalıyla Şuayb b. Abdülmelik'ten, o da Mukatil b. Süleyman'dan, *"Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Bize ulaşan haberlere göre, bu ayet savaş meydanında ön safa geçip çarpışmakla ilgilidir." Mutemir der ki: Babam anlattı ve dedi ki: Bu ayet, savaşın farz kılınmasından önce nazil olmuştur."

Ben derim ki: Ayetin Mekke'de indiğini kastediyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Cabir, *"Andolsun, sizden önce var olanları da biliriz ve andolsun, (sizden) sonra var olanları da biliriz."* ayetiyle ilgili İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Bunlar, bu ümmetin müminleridir."

el-Burhan adlı tefsirde, Şeybanî'nin Nehcü'l-Beyan adlı eserinden naklen İmam Cafer Sadık b. Muhammed'in (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Öne geçenler, iyilik işleyenlerdir. Geride kalanlar ise, kötülük işleyen kimselerdir."

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍۚ ﴿٢٦﴾ وَالْجَآنَّ
خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ى
خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ
ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ى فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ
اَجْمَعُونَۙ ﴿٣٠﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَؕ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالَ
يَٓا اِبْل۪يسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ لِاَسْجُدَ
لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا
فَاِنَّكَ رَج۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ
فَاَنْظِرْن۪ٓى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَر۪ينَۙ ﴿٣٧﴾
اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَغْوَيْتَن۪ى لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ
فِى الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَص۪ينَ
﴿٤٠﴾ قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٤١﴾ اِنَّ عِبَاد۪ى لَيْسَ لَكَ
عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاو۪ينَ ﴿٤٢﴾ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ
اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍؕ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ۟ع
﴿٤٤﴾ اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍؕ ﴿٤٥﴾ اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِن۪ينَ

﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ
﴿٤٧﴾ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

26- Andolsun insanı, kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan yarattık.

27- Cini de (insanın yaratılışından) daha önce, (içe işleyen) alevlenen kavurucu bir rüzgârın ateşinden yaratmıştık.

28- Hani Rabbin meleklere demişti ki: "Kuşkusuz ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan bir beşer yaratacağım."

29- "Onu düzelttiğimde (organlarını uygun yere yerleştirdiğimde) ve ona ruhumdan üflediğimde, ona secde edenler olarak yere kapanın."

30- Meleklerin hepsi de topyekûn secde ettiler.

31- Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.

32- (Allah) dedi ki: "Ey İblis! Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?"

33- Dedi ki: "Ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan yarattığın bir beşere secde edecek değilim."

34- Dedi ki: "Öyleyse oradan çık! Sen artık (Allah'ın rahmetinden) kovulmuşsun."

35- "Ve din (karşılıkların, ceza ve mükâfatların verildiği) gününe kadar lanet senin üzerinedir."

36- Dedi ki: "Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver."

37- Dedi ki: "Sen mühlet verilenlerdensin."

38- "(Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar."

39- (İblis) dedi ki: "Ey Rabbim! Beni (cezalandırmak amacıyla rahmetinden uzaklaştırıp) azdırdığın için, ben de yeryüzünde onlara (batılı) süsleyeceğim ve onların tümünü mutlaka azdıracağım."

40- "Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç."

41- (Allah) dedi ki: "İşte bu, (her şeyin) bana dayandığı doğru yoldur."

42- "(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur."

43- "Ve muhakkak cehennem, onların hepsine vaat olunan yerdir."

44- "Onun yedi kapısı (çeşidi) vardır; onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır."

45- (Allah'ın yasaklarından korunan) takva sahipleri ise, cennetlerde ve pınar başlarındadırlar.

46- (Onlara,) "Oraya esenlikle güven içinde girin!" (denilir.)

47- Kalplerinde olan kinleri söküp attık; artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.

48- Orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkarılmazlar da.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin giriş kısmında sözü edilen kâfirlerin Kur'ân'la ve Peygamber'le (a.s) alay etmeleri, Kur'ân dışında başka bir mucize istemeleri ardından sunulan ayetler grubunun üçüncüsüyle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu ayetler grubunda yüce Allah, insanların ve cinlerin ilk yaratılışlarının başlangıcını, meleklere ve İblis'e insana secde etmelerini emredişini, meleklerin secde etmelerine karşın cin kökenli İblis'in secde etmekten kaçınmasını, bundan dolayı onu kovuşunu ve bu yüzden onun da Âdemoğullarını yoldan çıkarışını ve bu bağlamda Allah'ın muttakiler için mutluluk, sapıklar için de bedbahtlık hükmünü verişini anlatıyor.

26) Andolsun insanı, kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan yarattık.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "es-Selsal kelimesi, aslında sesin kuru bir şeyde yankı bulması demektir. Buradan hareketle 'salle'l-mismar=çivi çat çat diye ses çıkardı' denilmiştir. Kuru balçık da bu yüzden 'salsal' olarak isimlendirilmiştir. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: *'Min salsalin ke'l-fahhar=Pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan...'* [Rahmân, 14], *'Min salsalin min hemein mesnûn=Kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan...'* [Hicr, 26] 'es-Salsalatu=su birikintisi' demektir. Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, tulumda hareket etmesiyle sesini anlatmasıdır. Bazıları da demişlerdir ki: 'es-Selsal', kokmuş balçık demektir. Bu kullanımın esası da, 'salle'l-lahmu=et koktu' deyimidir."

Yine Ragıp der ki: "el-Ham'etu ve el-hameu, kokuşmuş siyah balçık anlamına gelir. 'Min hemein mesnûn' ifadesindeki 'mesnun' kelimesiyle, değişken anlamının kastedildiğini söyleyenler olmuştur. 'Lem yetesenneh' ifadesi de 'değişmedi' demektir. İfadenin sonundaki 'ha', istirahat ve durak içindir." (Alıntı burada sona erdi.)

"Andolsun insanı, kuru bir çamurdan... yarattık." ifadesiyle kastedilen, insanın ilk kez yaratılmasıdır. Bunun kanıtı da şu ayettir: *"İlk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini, dayanaksız bir suyun özünden üretmiştir."* (Secde, 7-8) Şu hâlde burada insan türünün yaratılışından ve yeryüzünde ortaya çıkışından söz ediliyor. Çünkü insan türünden ilk defa yaratılan birinin yaratılması ve ondan da insan türünün geri kalan bireylerinin üretilmesi bütün insan türünün yaratılması anlamına gelir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: "Âdem'in aslı topraktır. *'Onu topraktan yarattı.'* [Âl-i İmrân, 59] ayetinde buna işaret ediliyor. Sonra Allah bu toprağı çamur yaptı. Buna da şu ayette işaret ediliyor: *'Onu ise çamurdan yarattın.'* [A'râf, 12] Sonra bu çamuru değişip kokuşuncaya kadar bekletti. *'Siyah ve kokmuş değişken bir balçıktan'* ayetinde buna işaret ediliyor. Sonra bu balçık kuruyuncaya kadar kendi hâlinde bıraktı. *'Kuru bir çamurdan'* ifadesiyle de buna işaret ediliyor. İnsanın yaratılış sürecini anlatan bu ifadeler arasında bir çelişki yoktur. Her biri insanın yaratılış sürecinin farklı aşamalarındaki değişik durumunu anlatmaya yöneliktir." (Alıntı son buldu.)

27) Cini de (insanın yaratılışından) daha önce, (içe işleyen) alevlenen kavurucu bir rüzgârın ateşinden yaratmıştık.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "es-Semum, zehir etkisi bırakan yakıcı, kavurucu rüzgâr demektir." (Alıntı sona erdi.) "el-Cinn" kelimesi aslında örtme anlamına gelir. Bu kökten türeyen "el-cinn, el-micenneh (kalkan), el-cünneh (siper), el-cenin (anne rahminde örtülen cenin), el-cenan (kalp), cenne aleyhi'l-leyl=gece üzerini örttü" gibi bütün kelimelerin anlam örgüsünün altında bu husus yatar.

Cinler, doğaları gereği bizim duyularımızca algılanamayan bilinç ve irade sahibi varlıklardır. Kur'ân'da sık sık onlardan söz edilir, çok garip davranışlar ve olağanüstü bir hızla gerçekleştirilen hareketler onlara nispet edilmiştir. Süleyman Peygamber'in (a.s) kıssasında onlara nispet edilen hareketleri buna örnek gösterebiliriz. Cinler, ilâhî şeriatla yükümlüdürler; ölürler ve mahşer günü toplanırlar. Kur'ân'ın birçok yerinde geçen değişik ayetler bütün bunlara delâlet etmektedir.

"Cânn"e gelince, acaba bu kelimeyle bizzat cinler mi kastedilmiştir? Yoksa İbn Abbas'tan rivayet edildiği gibi, Âdem'in insanların atası olması gibi, o da cinlerin mi atasıdır? Ya da el-Hasan'dan rivayet edildiği gibi İblis midir? Yoksa cânn, İblis'in soyundan gelen cinlere verilen ad mıdır? Ya da Ragıb'ın da söylediği gibi, bir tür cin için kullanılan isim midir? Bütün bunlar sayıca çok olmalarına rağmen kanıtlanamayan görüşlerdir.

Ancak konuyla ilgili ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman şu sonuca varırız: Tefsirini sunduğumuz iki ayette insanın yaratılışı ile cânnın yaratılışı birbirine karşılık olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla bunların iki ayrı tür olarak zikredilmiş olmaları, iki türün yaratılışı arasında bir tür irtibat olduğunu göstermektedir. Bunu şu ayetten de anlayabiliriz: *"Allah insanı, pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı. Cini (cânnı) da öz ateşten yarattı."* (Rahmân, 14-15)

Üzerinde durduğumuz ayetlerin akışından, İblis'in cann kökenli olduğuna ilişkin bir sonuç çıkarabiliriz. Aksi takdirde, *"Cini de daha önce... yaratmıştık."* ifadesinin bir anlamı olmazdı. Yüce Allah Kur'ân'ın bir başka yerinde İblis hakkında şöyle buyurmaktadır: *"İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı."* (Kehf, 50) Bundan da anlaşılıyor ki, sözü edilen "cânn" bizzat cindir veya bir cin türüdür. Daha sonra yüce Allah'ın Kur'ân'da "cânn" kelimesini tümden kullanmama-

ya başladığını ve sadece "cin" sözcüğünü kullandığını görüyoruz. Hatta İblis'i ve yardakçılarını da kapsayan genel nitelemelerde "cin" sözcüğü tercih edilmiştir. *"İnsan ve cin şeytanlarından..."* (En'âm, 112), *"Kendilerinden önce gelip geçmiş olan cinler ve insanlar için uygulanan azap onlara da gerekli olmuştur."* (Fussilet, 25), *"Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız... Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkıp gitmeye gücünüz yetiyorsa geçin!"* (Rahmân, 31-33)

Bazen insan ile cânnı, bazen de insan ile cini karşılaştıran bu ayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla cânn ve cin ile aynı varlık kastediliyor. Deyimler farklı olsa da, kastedilen anlam birdir.

"Andolsun insanı, kuru bir çamurdan... yarattık." ifadesiyle *"Cini de daha önce... yaratmıştık."* ifadesi arasında karşılaştırma yapılmış olması gösteriyor ki, cinin içe işleyen (zehir etkili) kavurucu bir ateşten yaratılmış olmasından maksat ilk kez yaratılışı, cin denen canlı türünün varlık âleminde zuhur edişidir. Tıpkı insanın kuru bir çamurdan yaratılmış olması gibi. Acaba cin türünün varlığının devamı için cin bireylerinin yaratılışı da tıpkı ilk yaratılışlarına esas oluşturan yasanın hükmü uyarınca içe işleyen (zehir etkili) kavurucu bir ateşten mi gerçekleştiriliyor? Ve cinlerin yaratılışları önce topraktan yaratılan, sonra neslin devamı nütfe yoluyla sürdürülen insan türünden farklı mıdır? Kur'ân'da bu sorulara cevap oluşturacak açık bir ifadeye rastlamıyoruz. Ancak bazı ayetlerde zürriyet sözcüğü İblis'e nispet ediliyor: *"Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz?"* (Kehf, 50) Bazı ayetlerde ölümün onlara nispet edildiğine rastlıyoruz: *"Kendilerinden önce gelip geçmiş olan cinler ve insanlar."* (Fussilet, 25) Bir canlı türü için zürriyet ve ölüm olguları söz konusu ise, bu, adı geçen canlı türünde normal olarak döllenme yöntemiyle üreme olduğu anlamına gelir. Şimdi burada şu sorunun cevabı önem arz etmektedir: Acaba cinler de hayvanlar gibi çiftleşerek mi ürüyorlar, yoksa başka bir yöntemle mi üremelerini gerçekleştiriyorlar?

"Cini de daha önce... yaratmıştık." ifadesi kopuk bir izafet terkibidir. Yani insanın yaratılmasından önce onları yaratmıştık. Bunu, iki yaratılış arasında karşılaştırma yapılmış olmasından çıkarıyoruz.

Ayette cinlerin başlangıçta içe işleyen (zehir etkili) kavurucu bir ateşten yaratılmış olmalarından söz edilmesi ile, Rahmân Suresi'nde dumanla karışık alevden yaratılmış olmalarından söz edilmesi arasında

bir çelişki yoktur. Çünkü konuyla ilgili bu iki ayetten, cinlerin yaratılışlarının başlangıcının kavurucu bir rüzgâr olduğu, bunun da alevlenip öz ateşe dönüştüğü sonucu çıkıyor.

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz bu iki ayetten şöyle bir anlam belirginleşiyor: Yemin ederim ki, insan türünün yaratılışına, daha önce akıcı, değişken ve kokuşmuş bir çamurken kuruyan bir balçıktan başladık. Cin türünün yaratılışına da şiddetli estiği için bir ateşe dönüşüp alevlenen kavurucu, kızgın bir rüzgârdan başladık.

28) Hani Rabbin meleklere demişti ki: "Kuşkusuz ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan bir beşer yaratacağım."

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Beşeretu, derinin dış yüzeyi, el-edemetu ise, derinin iç yüzeyi demektir. Edebiyatçıların geneli bu görüştedir... İnsanın 'beşer' diye isimlendirilmesinin nedeni, derisinin kılların altından açıkça görülmesidir. Bu bakımdan insan, derileri yün, kıl veya tüyle kaplı bulunan diğer hayvanlardan farklıdır. 'Beşer' sözcüğünün tekili ve çoğulu birdir; ama tesniyesi (ikili) vardır. Bir ayette şöyle buyurulmuştur: *'E-nu'minu li-beşereyni=Biz iki beşere mi inanacağız?'* [Mü'minûn, 47] Kur'ân'da insandan cüssesi ve dış görünüşü itibariyle söz edilen her yerde özellikle 'beşer' sözcüğü kullanılmıştır: *'O'dur, sudan bir beşer yaratan.'* [Furkan, 54]" (Alıntı burada sona erdi.)

"Hani Rabbin meleklere demişti ki: Kuşkusuz ben... bir beşer yaratacağım." cümlesini bir fiil [uzkur=hatırla] takdir ederek açıklamak gerekir. O zaman da takdirî açılımı şöyle olur: Hatırla o zamanı ki Rabbin meleklere demişti..." İfadede birinci tekil şahıstan üçüncü tekil şahsa geçiş yapılıyor. İltifat sanatının bu örneğine, *"Ve şüphesiz, ancak Rabbin onları (diriltip) bir araya toplayacaktır."* ifadesindekine benzer gerekçelerle başvurulmuştur. Çünkü bu ayetler de neticede gelip haşre; ebedî mutluluk ve bedbahtlık olgularına dayanıyor.

Kaldı ki, önceki ifadenin akışı içinde, *"Andolsun insanı... yarattık."* ve *"Cini de... yaratmıştık."* şeklinde birinci çoğul şahıs kipiyle hitap edilmesi, büyüklerin büyüklüklerini ve saygınlıklarını vurgulamak amacıyla kendilerinden, hizmetçilerinden ve yardımcılarından söz edişlerine bir örnek oluşturmaktadır. Şöyle ki, burada yüce Allah seçkin meleklerini ilgili meselede kendisiyle birlikte anıyor. Böyle bir yaklaşım ve hitap tarzı ise, yüce Allah'ın meleklerine yönelttiği, onlara

Âdem'i (a.s) yaratmayı istediğinden söz ettiği, ona şekil verip ruhundan üflediği zaman secde etmelerini emrettiği bir konuşmanın akışına uygun düşmemektedir. Bu hususu iyi anlamak gerekir. Ayetin anlamı da gayet açıktır.

29) "Onu düzelttiğimde (organlarını uygun yere yerleştirdiğimde) ve ona ruhumdan üflediğimde, ona secde edenler olarak yere kapanın."

Ayetin orijinalindeki "sevveytu" kelimesinin mastarı olan "et-tesviyetu"; bir şeyi, işlevini yerine getirecek, her parçası olması gerektiği gibi olacak şekilde düzgün yapmak anlamına gelir. İnsanın düzgün yapılmasından maksat, bütün organlarının olmaları gereken yerde ve olmaları gereken durumda olmasıdır.

"Kuşkusuz ben... bir beşer yaratacağım." ifadesiyle başlayıp *"Onu düzeltip..."* ifadesine kadar devam eden açıklamadan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: İlk insanın bedeninin yaratılışı, zamansal olarak tedricî gerçekleşmiştir. Önce yaratma olmuş, yani bedenin cüzleri bir araya getirilmiştir. Sonra düzeltilmiş, yani bedenin parçaları belli düzene tâbi tutulmuş, her parça yakıştığı yere konmuş ve kendisine yaraşan duruma getirilmiştir. Sonra da ruh üflenmiştir. Bununla aşağıdaki ayetin içerdiği açıklama arasında bir çelişki yoktur: *"Onu topraktan yarattı. Sonra ona 'Ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59) Çünkü "Sonra ona *'Ol' dedi, o da olurverdi."* ifadesi ruhun, yani insanî nefsin oluşumuna ilişkindir, bedenin değil. Nitekim başka bir yerde de bedenin yaratılışının tedricî olarak gerçekleşmesi anlatıldıktan sonra bu olay şu cümleyle ifade edilmiştir: *"Sonra onu başka bir yaratılışla insan hâline getirdik."* (Mü'minûn, 14)

"Ona ruhumdan üflediğimde" ifadesinde geçen "en-nefhu", ağız veya başka bir yolla bir cismin içine hava doldurmak demektir. Bir şeye herhangi bir eseri veya soyut bir olguyu yüklemekten de kinaye olarak kullanılır. Tefsirini sunduğumuz ayette ise, yüce Allah'ın insan ruhunu, bedenle bir bağlantısı ve ilintisi olacak şekilde var etmesi anlamında kullanılmıştır. Yoksa ruh, havanın üfürülen bir cismin içine girmesi gibi, insanın bedenine girdirilmiş değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette ruh ve beden ilintisini şöyle ifade etmiştir: *"Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe hâline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden alakayı, bir parçacık et hâline soktuk. Bu bir parçacık*

eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan hâline getirdik." (Mü'minûn, 13-14) Aşağıdaki ayet de bu bağlamda değerlendirilebilir: *"De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği sizi tastamam (canınızı) alacak."* (Secde, 11)

Örnek olarak sunduğumuz bu ayetlerin ilki -görüldüğü gibi- insan ruhunun başka yaratılışla yaratılan insan bedeninin kendisi olduğunu, bununla birlikte bedenin önceden olduğu gibi olup ona herhangi bir ekleme yapılmadığını açıklamaktadır. İkinci ayet ise, ölüm anında ruhun bedenden alındığını, bununla beraber bedenin önceki hâlinin devam ettiğini ve herhangi bir eksilmeye uğramadığını ifade etmektedir.

O hâlde ruh kendisinde var olan bir olgudur ki, bedene taalluk etmesi sonucu ruhla beden arasında bir tür bütünleşme ve birleşme vardır. Bunun yanında bedenle alakası kopup ondan ayrıldığı zaman da bedenden bağımsız bir varlığı söz konusudur. Tefsirimizin birinci cildinde, *"Allah yolunda öldürülenlere de 'ölüler' demeyin..."* (Bakara, 154) ayetini tefsir ederken, konuyla ilgili açıklamalar sunmuştuk.

İnşaallah *"De ki: Ruh Rabbimin emrindendir."* (İsrâ, 85) ayetini tefsir ederken, konuyu bütün yönleriyle ele alacağız.

"Ruhumdan" ifadesinde ruhun yüce Allah'a nispet edilmesi, değer verme ve onurlandırma amacına yöneliktir ve sahiplik anlamına gelen "lâm"lı izafe tamlaması şeklinde sunulmuştur.

"Ona secde edenler olarak yere kapanın." ifadesi de, "secde edin" anlamındadır. Buradan, "ona secde etmek maksadıyla yere kapanın" şeklinde bir anlamın kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda, böyle bir ifadenin kullanılmış olmasıyla -bazı müfessirlerin[1] de söylediği gibi- meleklerin, bu yeni yaratılan varlığa boyun eğmesinin pekiştirilmesi vurgulanmış olur.

Bu kısa değerlendirmenin ışığında baktığımızda, ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Onun bedensel bileşimini dengeli bir şekilde gerçekleştirdiğim, bedensel yaratılışını eksiksiz olarak tamamladığım, onunla bedenini birbiriyle irtibatlandıran ve bana mensup olan yüce ruhu var ettiğim zaman, ona secde edenler olarak yere kapanın.

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 59.]

30-31) Meleklerin hepsi de topyekûn secde ettiler. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.

Ayetin orijinalinde geçen "ecmeûn=topyekûn" sözcüğü, işin önemini vurgulamak amacıyla tekit üstüne tekit işlevini görmektedir. Bu sözcükle, meleklerin tümünün, geride bir tek kişi kalmayacak şekilde secdeye kapandıkları anlatılıyor. Meleklerden biri olmadığı hâlde İblis bundan istisna tutulmuştur; onun, meleklerle birlikte hareket etmediği ifade edilmiştir. İblis'in meleklerden biri olmadığını şu ayetten anlıyoruz: *"İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı."* (Kehf, 50) Bazı müfessirler tarafından dile getirilen, "Meleklerden bir grubuna cin adı veriliyordu ve İblis de onlardan biriydi."[1] veya "Cin, gizli, örtülü ve görünmez anlamındadır, dolayısıyla melekleri ve diğer görünmeyen varlıkları da kapsar."[2] şeklindeki değerlendirmeleri bir yere oturtmak mümkün değildir. A'râf Suresi'ni tefsir ederken, meleklere yöneltilen secde etme emrinin, onlardan biri olmadığı hâlde İblis'i de kapsamasının neyi ifade ettiğini anlattık.[3] Bunlara da kısaca değindikten sonra tefsirini sunduğumuz bu iki ayetin anlamının gayet açık olduğunu söyleyebiliriz.

32) (Allah) dedi ki: "Ey İblis! Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?"

Ayetin orijinalinde geçen "ma leke" ifadesi, müpteda ve haber öğelerini içeren bir isim cümlesidir ve "sana ne oluyor?" demektir. "En lâ tekune=olmuyorsun" sözcüğü de harf-i cerrin devreden çıkarılmasından dolayı mansup kılınmış bir ifade mahiyetindedir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: "Fî en lâ tekune mea's-sacidin." Yani, secde edenlerle -ki onlar da meleklerdir- beraber olmayışında... Kısaca demek isteniyor ki: Niye secde etmedin?

33) Dedi ki: "Ben kuru bir çamurdan, siyah ve kokmuş değişken balçıktan yarattığın bir beşere secde edecek değilim."

"Secde etmem" veya "secde etmeyeceğim" şeklinde bir ifade yerine *"secde edecek değilim"* ifadesinin kullanılmış olması, secde etmek-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 229.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 2, s. 213; Ruhu'l-Maani, c. 1, s. 229.]

3- [el-Mizan, c. 8, A'râf Suresi, 11. ayetin tefsiri.]

ten kaçınışın onun zatından kaynaklanan bir durum olduğunu gösterir. Onun varlığının özünü gözlemleme imkânı olsaydı, böyle tavrın ondan, doğası gereği beklendiği görülecekti. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz bu ayet, başka bir yerde geçen *"Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın."* (Sâd, 76) ayetinin açıkça dile getirdiği bir hususu kinayeli bir ifade tarzıyla dile getirmektedir.

Tefsirimizin akışı içinde Bakara[1] ve A'râf surelerinin kapsamında Âdem'e secde etmenin, meleklere ve İblis'e bu yönde yöneltilmiş emrin, meleklerin emri yerine getirmelerinin ve İblis'in bundan kaçınmasının ifade ettiği anlam ile ilgili olarak yaptığımız açıklamalar, tefsirini sunduğumuz bu ayetlerin anlamlarının daha da belirginleşmesinde olumlu katkısı olacak değerlendirmelerdir.

34-35) Dedi ki: "Öyleyse oradan çık! Sen artık (Allah'ın rahmetinden) kovulmuşsun. Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir."

"Feil" kalıbındaki "recim", meful anlamını ifade eden bir sözcüktür. "er-Recmu" kökünden gelir ve kovma demektir. Daha çok, taşlayarak kovma anlamında kullanılır. "el-La'nu" ise, rahmetten kovma ve uzaklaştırma demektir.

Bu iki kavram arasındaki anlamsal yakınlıktan da anlaşılıyor ki, *"Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir."* ifadesi, *"Artık kovuldun!"* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Çünkü kovulma, İblis'in gökte meleklerin arasından veya ona daha önce verilen ilâhî bir mertebeden çıkarılmasına, kısacası, Allah'a yakınlık makamından atılmasına neden olmuştur. Allah'a yakınlık makamı da özel ilâhî rahmete mazhar olma düzeyine erişmedir. Dolayısıyla İblis'in bu makamdan atılması, rahmetten uzaklaşma, yani lanete uğrama ile eş anlamlıdır.

Yüce Allah, İblis'e yöneltilen bu laneti başka bir ayette kendisine nispet etmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir."* (Sâd, 78) Yüce Allah'ın hem bu ayette, hem de tefsirini sunduğumuz ayette bu laneti "ceza günü (yevmu'd-din)" ifadesi ile kayıtlandırdığını görüyoruz.

1- [el-Mizan, c. 1, Bakara Suresi, c. 1, 34. ayetin; c. 8, A'râf Suresi, 10-25. ayetlerin tefsiri.]

"Lanet senin üzerinedir." ifadesinde lanet olgusunun mutlak olarak İblis'e yöneltilmiş olmasının sebebine gelince; lanet, günah işlemekten kaynaklanır. Hiçbir günah yoktur ki, işlenmesinde İblis'in, saptırma ve vesvese telkin etme suretiyle bir etkinliği bulunmasın. Dolayısıyla İblis bütün günahların gelip dayandığı temel kaynak konumundadır, bu yüzden günahların neden olduğu lanet de sonuç itibariyle ona yönelir. Öyle ki, günahları işleyen şahıslara yönelen lanet ve günah sorumluluğunun aynısı onun için de geçerlidir. Tefsirimizin dokuzuncu cildinde, *"(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın."* (Enfâl, 37) ayetiyle ilgili açıklamalarımızı bu bağlamda hatırlamakta yarar vardır.

Kaldı ki, İblis (Allah'ın laneti üzerine olsun), Allah'a karşı günah işlemenin ve emirlerine karşı çıkmanın kapısını ilk kez açan kimsedir. Bu yüzden açtığı yolda yürüyüp de günah işleyen herkesin günahının vebali aynı zamanda ona da döner.

"Lanetim senin üzerinedir." ifadesinde ise, lanetin özel olarak İblis'e yöneltilmiş olması, rahmetten uzaklaştırmanın gerçek anlamda etki göstermesinin, Allah tarafından gerçekleştirilmesine bağlı olmasından dolayıdır. Çünkü hiç kimse, Allah'ın izni olmadan O'nun rahmetinden alıp verme yetkisine sahip değildir. Bu yüzden rahmeti alıkoyma veya verme gerçek anlamda Allah'a ait bir yetkidir.

Sonra yüce Allah'tan başkasının İblis'e lanet etmesi, gerçekte onun rahmetten uzaklaşmasına yönelik bir bedduadır. Bedduanın kabulünün sonucu olan rahmetten uzaklaştırmanın kendisi ise, ancak yüce Allah'ın işidir, O'nunla kaimdir ve hakikati rahmeti men etmedeki şiddet ve mübalağayı bildirmektir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bazı araştırmacılar demişlerdir ki: Yüce Allah bu ayette, *'lanet senin üzerinedir.'* buyurmuş, yani lanet sözcüğünün başında 'elif-lâm'a yer vermiştir. Buna karşılık, Sâd Suresi'nde, *'lanetim senin üzerinedir.'* şeklinde bir izafe tamlaması kullanmıştır ['lanet' kelimesi 'î' edatına izafe olmuştur]. Bunun nedeni, Sâd Suresi'ndeki ilgili ayette, *'Elimle yarattığım...'* şeklinde izafe tamlaması içeren bir ifade kullanılmasıdır. Bu yüzden ifadeler arasında uyum sağlamak için *'lanetim senin üzerinedir.'* denilmiştir. Bu ayette ise, *'Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?'* denilmiştir. Ayrıca ayetlerin akışındaki *'Andolsun insanı... yarattık.'* ve *'Cini de...'* ifadelerinde geçen 'el-insan' ve 'el-cânn' kelimeleri de hep

başlarında ‘elif-lâm’ olacak şekilde yer almışlardır. Bu yüzden *‘lanet senin üzerinedir.’* ifadesinde geçen ‘lanet’ sözcüğünün de başında ‘elif-lâm’a yer verilmiştir.” Mecmau’l-Beyan müellifi bunları aktardıktan sonra, “Ayetten, İblis’in kıyamete kadar iman etmeyeceği de anlaşılmaktadır.” demiştir.[1]

Lanetin “ceza (kıyamet) günü” ifadesiyle kayıtlandırılmış olmasına gelince; lanet, günahın ve günahtan dolayı insan nefsine ait olarak belirginleşen vebalın unvanıdır. Günah ise kıyamet günüyle sınırlıdır. Çünkü bu gün (dünya hayatı) amel günüdür, ceza günü değil. Yarın (kıyamet günü) ise, ceza günüdür, amel günü değil. İstersen şöyle de diyebilirsin: Dünya yurdu, amellerin yazıldığı ve kayıt altına alınıp korunduğu bir yurttur. Kıyamet günü ise, hesaplaşma ve amellerin cezalarının verildiği yurttur.

Bazıları demişlerdir ki: “Lanetin kıyamet günüyle sınırlandırılmış olması gösteriyor ki, İblis’in üzerindeki lanetin son sınırı kıyamet günüdür; o günde ve o günden sonra bu lanet onun üzerinden kaldırılacaktır.”[2] Fakat İblis’in kıyamet günü azap göreceğini açıkça ifade eden ayetler, böyle bir yorumun yanlış olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Zaten tefsirini sunduğumuz ayette “kıyamet günü” ifadesi yerine “ceza günü” ifadesinin kullanılmış olması da bunu destekleyen bir olgudur. Bu da bize şunu gösteriyor: İblis kıyamet gününden önce lanetlenmiş, kıyamet gününde de bu lanetli oluşunun cezasını görecektir. Eğer kıyametin kopmasıyla üzerindeki azap kesintiye uğrasaydı, o gün ceza günü değil, cezanın kesintiye uğradığı gün olarak isimlendirilirdi.

Bazıları,[3] “kıyamet günü” deyiminin İblis’in lanetlenmesinin son sınırı imiş gibi algılanması problemini ortadan kaldırmak için, bunun insanlar arasında mesafenin uzaklığını anlatma maksadına yönelik bir deyim olduğunu söylemişlerdir ve buna şu ayeti örnek göstermişlerdir: *“Onlar orada gökler ve yer var oldukça sürekli kalacaklardır...”* [Hûd, 107] Hûd Suresi’nin akışı içinde örnek olarak gösterilen bu ayetin ifade ettiği anlamı dikkatlerinize sunmuştuk.

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 336.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 183.]

3- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 47.]

Bazıları da demişlerdir ki: "Ayette geçen lanetten maksat, varlıkların lanetidir ve bu da kıyamet günüyle birlikte kesintiye uğrar. Allah'ın İblis'i rahmetinden uzaklaştırması anlamında lanet kastedilmemiştir. Çünkü bu, ebediyete kadar devam eder."(1)

Ancak, galiba bu yorumu yapanlar, Sâd Suresi'ndeki *"Ceza (kıyamet) gününe kadar lanetim senin üzerinedir."* (Sâd, 78) ayetinden gaflet etmişlerdir.

36) Dedi ki: "Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver."

Ayetin orijinalindeki "enzırnî" kelimesinin mastarı olan "el-inzar"; bekletme, süre verme demektir. Allah'a kafa tuttuğu, tartışmaya giriştiği, isyan ettiği, karşısında büyüklük tasladığı hâlde İblis, sözünün hemen başında, *"Ey Rabbim!"* diyor. Çünkü o sırada dua makamındadır. Böyle bir makamda bulunduğu için de Allah'ın mutlak rahmetini harekete geçirecek tarzda dua etmesi kaçınılmazdır. Yani Allah'ın gazabına uğradığı hâlde, kendisine icabet etmesi için Allah'ın rablik sıfatına sığınıyor.

İblis istekte bulunurken, sözlerinin başında ayrıntılandırma anlamını ifade eden "fa" harfine yer veriyor, *"O hâlde... bana mühlet ver."* diyor. Bunu söylerken, insanların genel olarak dirilmelerinden bahsediyor; insanların babası olan ve ona secde etmediği için kovulmaya ve lanete maruz kalmasına sebep olan Âdem'in dirilişinden söz etmiyor. Bütün bunların nedeni, A'râf Suresi'nin kapsamında(2) kıssaya ilişkin olarak yaptığımız yorumlar çerçevesinde de vurguladığımız gibi, emredilen secdenin insan türünün tümüne yönelik olmasıdır. Âdem (a.s) ise, insan türünü temsilen önlerine konulan bir kıble konumundaydı.

Meseleyi biraz daha açacak olursak: Daha önce, *"Andolsun sizi yarattık, sonra sizi biçimlendirdik, sonra meleklere, 'Âdem'e secde edin!' dedik. İblis dışında hepsi secde etti."* (Â'râf, 11) ayetini tefsir ederken söylediğimiz gibi, onlara insan türüne secde etmeleri emredilmişti, Âdem'in (a.s) şahsına değil. Ayrıca bu secde gerçek bir amacı olmayan salt toplumsal bir protokol olarak da emredilmemişti. Bilakis burada yaratılış itibariyle bir boyun eğme söz konusuydu. Dolayısıyla onlar yaratılışlarındaki amaç itibariyle insan türüne, yaratılışının kemalindeki

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 48.]

2- [A'râf Suresi, 11. ayetin tefsiri.]

amaçtan ötürü boyun eğmektedirler. Yani onlar insanın hizmetine sunulmuş, ona boyun eğdirilmişlerdir, onun mutlu bir hayat sürdürmesi için çalışmaktadırlar. Bu demektir ki, insan, öyle bir ilâhî yakınlık derecesine ve mutluluk bakımından öyle bir kemal aşamasına sahiptir ki, bu hususta meleklerden daha üstündür.

Bütün meleklerin insana secde etmeleri; bütün meleklerin, onun mutluluk bakımından kemal derecesine ulaşması amacına yönelik olarak hizmet ettiklerinin, onun başarısı ve kurtuluşu için çalıştıklarının göstergesidir. Hayat meleği, ölüm meleği, rızık meleği, vahiy meleği, insanı ardından takip eden melekler, koruyucu melekler, amellerini yazan melekler gibi. Kur'ân'ın değişik yerlerinde bunlardan söz edilmiştir. Bu demektir ki, melekler insanın mutluluğu ve kemali için devreye sokulan ilâhî sebepler ve yardımcılardır.

Bu nokta üzerinde kafa yoran ferasetli bir insan şunu rahatlıkla görür ki, İblis'in secde etmekten kaçınması; insan türüne boyun eğmekten, onun mutluluğu için çalışmaktan, varoluşsal olarak ondan istenen kemalini gerçekleştirmesi için ona yardım etmekten kaçınması ve böylece meleklerin tam tersine bir tavır içine girmesi anlamını ifade eder. Dolayısıyla İblis secde etmekten kaçınmasıyla melekler topluluğunun dışına çıkmıştır. *"Sana ne oluyor da secde edenlerle beraber olmuyorsun?"* ifadesinden de bunu anlamak mümkündür. Yine İblis bu tavrıyla insan türüne karşı düşmanlığını ortaya koymuş, yaşadıkları sürece, hayatta kaldıkları müddetçe veya ebediyen onlarla her türlü olumlu ilişkiyi kestiğini ilân etmiştir.

Sonra yüce Allah'ın, İblis'in secde etmekten kaçındığı günden kıyamet gününe kadar mutlak laneti onun üzerine kılması da bunu gösteren bir diğer olgudur. Bu ise, insan türünün şu dünyada kalacağı süredir. Lanet de bu süre içinde onun üzerine indirilmiştir. Üstelik yüce Allah bunu söylerken henüz İblis insanları saptıracağını da iddia etmemişti ve *"onların tümünü mutlaka azdıracağım"* dememişti. Bu ifade, İblis'in secde etmekten kaçınmasının, Âdem'den başlayarak onun soyundan gelip yaşayacak en son insana kadar bütün insan türüne yönelik bir husumet ve düşmanlık ilânı olduğunu göstermektedir.

Sanki bu melun İblis, *"Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir."* sözünden, insan türüyle ilgili olarak kendisine kıyamete kadar sürecek bir misyon yüklendiğini; onların mutsuzlukları, amelleri-

nin ifsat edilmesiyle arasında bir irtibatın bulunduğunu, bu yüzden secde etmekten kaçındığını anlamış ve üzerine indirilen lanetin bir sonucu olarak kendisine varlıkların tekrar dirilecekleri güne kadar süre verilmesini istemiş ve *"Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver."* demiştir. Bunun yerine, meselâ "Ey Rabbim! Varlıkların tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver" veya "Âdem'in öleceği güne kadar bana mühlet ver" yahut "Canlı olup yaşadığı sürece bana mühlet ver" dememiştir. Bilakis Âdem'i ve çocuklarını birlikte zikrederek, kıyamet gününe kadar üzerine indirilen lanetin bir sonucu olarak onların tekrar dirilecekleri güne kadar kendisine süre verilmesini talep etmiştir. Kendisine bu sürenin verildiğini görünce de özünde gizli olan niyetini açığa vurarak şöyle demiştir: *"Ve onların tümünü mutlaka azdıracağım."*

37-38) Dedi ki: "Sen mühlet verilenlerdensin. (Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar."

Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla yüce Allah İblis'in isteklerinden birini kabul ediyor, birini de reddediyor. Kabul edilen isteği, mühlet verilmeyle ilgilidir. Red ise, mühletle ilgili kayıtla, yani mühletin insanların dirilecekleri güne kadar olması ile ilgilidir. İki ayetin akışını incelediğimiz zaman, *"bilinen vaktin"*, *"onların diriltilecekleri gün"*den farklı olduğunu açıkça göreceğiz. Dolayısıyla yüce Allah, ona verilen mühletin insanların diriltilecekleri güne kadar sürmesine izin vermemiştir. Bilakis bu süreyi başka bir günle sınırlandırmıştır ki, o günün de diriliş gününden önce olması kaçınılmazdır.

Buradan hareketle bazılarının ileri sürdüğü, "İblis'in (Allah'ın laneti üzerine olsun) isteği kabul edilmiştir. Dolayısıyla her iki ayette geçen 'gün'den maksat aynıdır. Bunun kanıtı da bu kıssanın akışı içinde yer verilen ve herhangi bir kayıtla sınırlandırılmayan *'(Allah,) 'Sen mühlet verilenlerdensin.' dedi.'* (A'râf, 15) ayetidir."[1] şeklindeki değerlendirmenin yanlış olduğunu görüyoruz.

Yukarıdaki değerlendirme çerçevesinde iki ayette geçen iki günün aynı olduğu şeklindeki iddianın yanlışlığını yukarıdaki açıklamalarımızdan anlamak mümkündür. A'râf Suresi'nde yer alan ayetin ifadesinin mutlak oluşunun buna ilişkin bir kanıt olarak ileri sürülmesinin

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 234.]

yanlışlığına gelince; A'râf Suresi'ndeki mutlak ifade, Hicr Suresi'nin tefsirini sunduğumuz bu ayeti ile Sâd Suresi'nde yer alan ilgili ayetin ifadesiyle kayıtlandırılmıştır. Çünkü her iki surede yer alan konuyla ilgili ayette *"bilinen vaktin gününe kadar"* kaydı düşülmüştür. Bunun örnekleri Kur'ân'da çoktur. Çünkü Kur'ân'ın bir kısmı, bir kısmına tanıklık etmekte, bir kısmı bir kısmını konuşmaktadır.

"Bilinen vaktin günü" ifadesi, bunun Allah'ın ilminin kapsamında belirlenen bir gün olduğunu açıkça göstermektedir. Tıpkı şu ayetler gibi: *"Biz onu, ancak belli bir ölçü ile indiririz."* (Hicr, 21), *"Bunlar için bilinen bir rızık vardır."* (Sâffât, 41) O hâlde o gün, kesin olarak Allah katında belirlenmiştir. Fakat o günün İblis tarafından bilinip bilinmediği ayetin lafzından anlaşılmamaktadır. Bazıları diyorlar ki: "Allah o günün vaktini açıkça söylememiş, açıkça belirtmemiştir. Dolayısıyla o gün Allah tarafından bilinmekle beraber İblis tarafından bilinmemektedir. Çünkü günün açıklanması, onun için günaha teşvik anlamına gelirdi."[1] Ama bu sözler kanıttan yoksun, mesnetsiz ifadelerdir. Çünkü İblis'e yönelik olarak söylenen bu sözün bizim açımızdan müphem ve belirsiz olması, direkt İblis'in kendisine söylenen sözün İblis açısından da müphem olarak algılandığı anlamına gelmez. Kaldı ki, olabilecek her türlü günahın kaynağını oluşturan İblis'in, günaha teşvik edilmesi hususu da ayrıca bir problemdir. Bu noktaya dikkat edilmesi gerekir.

Kaldı ki, İblis'in ikinci kez söylediği *"onların tümünü mutlaka azdıracağım."* sözü de onun bu dünyada yoldan çıkarabileceği bir tek insan kaldıkça yaşayacağının göstergesidir. Bu da demektir ki, İblis, yüce Allah'ın *"bilinen vaktin gününe kadar"* sözünden, bunun, yoldan çıkarması mümkün olan ve yeryüzünde yaşayan insanlığın ömrünün sonu anlamına geldiğini anlamıştı.

İbn Abbas'a nispet edilen ve müfessirlerin büyük çoğunluğunun da benimsediği bir görüş ise şöyledir: "Ayette geçen günden maksat, teklif/yükümlülük günlerinin sonudur. Sur'a ilk üfürüldüğü ve bütün canlıların öldüğü gün yani."[2] Anlaşılan bu yorum, İblis'in, yükümlülük olgusu geçerli olduğu, dolayısıyla Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmek ve günah işlemek imkânı bulunduğu sürece varlığını sürdüreceği

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 337, Belhî'den naklen.]
2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 337.]

anlayışına dayanmaktadır. Bu da insanın dünyada yaşayacağı süredir ve Sur'a ilk kez üfürüleceği günle son bulacaktır; Sur'a üfürülmesiyle birlikte de bütün canlılar öleceklerdir. Dolayısıyla bu, Allah'ın İblis'e mühlet olarak belirlediği bilinen vaktin günüdür. Sur'a ilk kez üfürüleceği o gün ile ikinci kez üfürüleceği ve insanların yeniden dirilecekleri gün arasında kimi rivayetlere göre dört yüz yıllık, kimine göre de kırk yıllık bir zaman vardır. Bu da, İblis'in istediği süre ile yüce Allah'ın ona tanıdığı süre arasında farklılık olduğunu göstermektedir.

Aslında bu yorum güzeldir, eğer "İblis, yükümlülük olgusu geçerli olduğu, dolayısıyla Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmek ve günah işlemek imkânı bulunduğu sürece varlığını sürdürecektir." ifadesini içermeseydi. Çünkü bu ifade, açık bir kanıt ve açıklayıcı bir belge olmayan salt bir mukaddimedir. Şöyle ki: Bu görüşü savunanların dayanağı şudur: Ayetlerden ve rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla insan türünde var olan küfür ve yoldan çıkma gibi sapmalar İblis'in aldatmasına ve vesvese telkin etmesine dayanmaktadır. Nitekim buna şu ayetler de delâlet etmektedir: *"Ey Âdemoğulları! Size 'Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.' demedim mi?"* (Yâsîn, 60), *"İş bitince, Şeytan (İblis) der ki: "Kuşkusuz, Allah size gerçek olanı vaat etti. Ben de size vaatte bulundum, ama size karşı sözümde durmadım."* (İbrâhîm, 22) Bunun gibi örnek gösterilecek başka ayetler de vardır. Bu ayetlerden de anlaşılacağı gibi, teklif olgusu devam ettiği sürece İblis'in varlığı da devam etmelidir. Teklif ise, insan varlığı sürdükçe geçerli olabilir. Elde edilmesi istenen sonuç da bundan ibaretti. [İşte yukarıdaki çıkarsamayı bu yaklaşımdan edinmişlerdir.]

Bu değerlendirme ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Genel anlamda insanlar tarafından işlenen günahların İblis'in saptırma girişimlerine dayandığı, konuyla ilgili ayetlerden ve rivayetlerden elde edilmektedir; üzerinde kuşku bulutu bulunmayan bir gerçektir. Ancak bu gerçek, günah ve sapıklık kaldığı sürece İblis'in varlığının devam etmesini gerektirir, teklif ve yükümlülük olgusu geçerli olduğu sürece değil. Günah ile yükümlülük arasında varoluşsal bir gerekircilik olduğunu gösteren bir kanıt da yoktur.

Tam tersine aklî ve naklî kanıt şunu gösteriyor: İnsan varoluşunun amacı olan mutluluk, gün gelecek bütün insan türünü kaplayacaktır. İnsanlık âlemine salt hayır ve iyilik egemen olacaktır. O gün yeryüzünde

sadece Allah'a ibadet edilecektir. O vakit küfrün ve fıskın defteri dürülmüş olacaktır. Hayat berraklaşacak, kalplere musallat olan hastalıklar ve göğüsleri yiyip bitiren vesveseler ortadan kalkacaktır. Tefsirimizin ikinci cildinde "Kur'ân Işığında Peygamberlik" konusunu işlerken[1] ve yine tefsirimizin onuncu cildinde Nuh Peygamber kıssasının kapsamında[2] bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verdik. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki, Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; umulur ki, tuttukları kötü yoldan dönerler."* (Rûm, 41), *"Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da, 'Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.' diye yazmıştık."* (Enbiyâ, 105)

Bundan da anlıyoruz ki, yukarıdaki değerlendirmeyi yapanların kanıt olarak dayandıkları veriler, yüce Allah'ın İblis için tanıdığı mühletin sonu olarak belirlediği bilinen vaktin, yüce Allah'ın insanlık âlemini bütünüyle ıslah ettiği ve bozgunculuğun kökünü kuruttuğu, Allah'tan başkasına ibadet edilmediği gün olduğuna delâlet etmektedir, Sur'a ilk üfürülmesiyle birlikte bütün canlıların öldüğü gün değil.

39-40) (İblis) dedi ki: "Ey Rabbim! Beni (cezalandırmak amacıyla rahmetinden uzaklaştırıp) azdırdığın için, ben de yeryüzünde onlara (batılı) süsleyeceğim ve onların tümünü mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç."

"Bi-ma ağveytenî=beni azdırdığın için" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri nedensellik ifade eder; başında bulunduğu "ma" ise mastar edatıdır. Demek istiyor ki, senin beni azdırmanı, onlara günahları süslememe ve benim içimde yer edinip karakterimin ayrılmaz bir parçası olan sapıklığı onların kalplerine salmama bir neden olarak kullanacağım. Nitekim yüce Allah, sapan kimselerin kıyamet günü şöyle diyeceklerini bize aktarmaktadır: *"Biz nasıl azmışsak, onları da öylece azdırdık."* (Kasas, 63)

Bazıları, ifadenin başındaki "ba" harfinin yemin edatı olduğunu ve İblis'in, "Senin beni azdırmana yemin ederim ki, onlara günahları süsleyeceğim" demek istediğini söylemişlerdir ki,[3] bu, ileri sürülebilecek

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında.]

2- [el-Mizan, c. 10, Hûd Suresi, 36-49. ayetlerin tefsiri sırasında.]

3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 578.]

en saçma açıklamadır, diyebiliriz. Çünkü ne Kur'ân'da, ne de Sünnet'te saptırmaya, azdırmaya yemin edildiğine rastlanmamıştır. Sonra yemin olgusunun özünde bulunması zorunlu olan saygı ve tazim de azdırma ve saptırma eylemlerinde rastlanan şeyler değildir.

İblis (Allah'ın laneti üzerine olsun), *"Beni azdırdığın için"* derken, bu durumunu Allah'a nispet ediyor ve yüce Allah'ın kendisini azdırdığını dile getiriyor. Buna karşılık yüce Allah da bunu ne reddediyor, ne de cevap veriyor. Bundan da anlaşılıyor ki, İblis'in, azdırılmasından söz ederken maksadı, secde emrine karşı çıkışı ve Âdem'e (a.s) secde etmeyişi değildir. Bunun kanıtı şudur: İblis'in kendi özünde Rabbine karşı gelmesiyle insanın Rabbine karşı gelmesi arasında bir bağlantı yoktur. Dolayısıyla İblis'in Allah'a karşı çıkması insanların Allah'a karşı çıkmalarının sebebi olamaz ve o da bunu onları azdırmasının sebebi olarak algılayamaz.

Şu hâlde İblis, bu sözleriyle yüce Allah'ın, *"Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir."* sözünün işaret ettiği olguyu kastediyor. Mutlak lanetin üzerinde kesinleşip kalıcılık kazanmasını yani. Bu da rahmetten uzaklaştırılma, mutluluk yolundan saptırılma demektir. Bu ise, İblis'in kendi içinde başlattığı ve kendiliğinden sergilediği azmanın bir sonucu olarak Allah tarafından azdırılması anlamındadır. Bundan dolayı yüce Allah'ın onu azdırması ve saptırması bir cezadır, durduk yere ve ondan bir eğilim söz konusu olmaksızın devreye sokulan (iptidaî) bir saptırma değil. Birinin kendiliğinden sergilediği sapmanın cezası olarak yüce Allah'ın onu saptırması ise, Allah açısından olabilecek bir fiildir, imkânsız değildir. Bu yüzden yüce Allah, İblis'in bu sözlerini reddetmiyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) Bu ayetin tefsirinde ve kitabımızın birçok yerinde bu konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalara yer verdik.

İşte bu durumda "ba" harfinin nedensellik anlamı belirginlik kazanıyor. Yani İblis kendisine ulaşan ve karakterinin ayrılmaz bir özelliği hâline gelen azdırmadan dolayı insanları azdırıyor. Çünkü rahmetten uzaklaşmak ve mutluluktan ayrı düşmek, ilâhî laneti gerektirdiği için İblis'in nefsinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu yüzden, rahmet ve mutluluktan uzak biri olarak, bir insanın kalbine vesvese telkin etme ve

saptırma amacıyla yaklaştığında veya bir nefse musallat olduğunda, bu durum yaklaştığı veya musallat olduğu kimsenin rahmetten uzaklığını gerektirir. Dolayısıyla buna, sahip olduğu sapıklık özelliğinin etkisiyle insanları azdırması diyebiliriz. Ki bu husus son derece açıktır.

Ayet üzerinde durup düşündüğümüz zaman işte bu gerçekleri gözlemliyoruz. Ayetten algıladığımız mesajın özü ise şudur: Azdırmadan maksat, durduk yere (iptidaî) saptırma değildir. Bilakis maksat, cezalandırma tarzında bir saptırmadır. Bunu, şu ifaden de algılamak mümkündür: *"Ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir."* (Sâd, 78)

Fakat tefsir bilginlerinin büyük bir kısmı açısından şu husus kesin gibi addedilmiştir: "Eğer *'Beni azdırdığın için'* ifadesi zahirî anlamı ile yani saptırma manasında ele alınacaksa, hiç kuşkusuz bu, iptidaî (gerektirici bir neden olmaksızın durduk yere) saptırma olup İblis'in secde etmekten kaçınmasına yönelik bir açıklama olur." Bu nedenle de bu yaklaşımı esas alan müfessirler ayeti anlamakta, yorumlamakta güçlük çekmişler; şerrin Allah'a dayandırılmasının caiz veya imkânsız olması ile ilgili ileri sürdükleri farklı görüşler ekseninde ayette geçen azdırmayı farklı anlamlarda yorumlamışlardır.

Meselâ Cebriye ekolüne mensup bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "İblis'in, azdırılmasını Allah'a nispet etmesi ve yüce Allah'ın da bunu reddetmemesi gösteriyor ki hayır ve şer Allah'tandır. Dolayısıyla İblis şunu demek istiyor: Rabbim! Secde etmekten alıkoymak suretiyle beni azdırdığın için -ki bu azdırma sendendir- yemin ederim ki, onların tümünü azdıracağım."(1)

Cebriye ekolünün dışındaki müfessirler de şöyle demişlerdir: "Kötülüğü, günahı ve her türlü çirkinliği Allah'a nispet etmek caiz değildir."(2) Sonra da ayeti farklı açılardan yorumlamışlardır.

Bu yorumlardan biri şöyledir: "Ayette geçen azdırmadan maksat, ümitsizliğe düşürmedir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Rabbim! Beni rahmetinden yana ümitsizliğe düşürdüğün için, andolsun onları sana karşı gelmeye davet etmek suretiyle azdıracağım."

Bir diğer yorum da şöyledir: "Ayette geçen azdırmadan maksat, cennet yolundan saptırmadır. Buna göre, İblis'in sözlerinin anlamı şu-

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 578; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 50.]

2- [age.]

dur: Benden sana karşı gelme fiili sadır oldu diye beni cennetinin yolundan saptırdığın için, onların tümünü çağrımla saptıracağım."

Üçüncü bir yorum da şöyledir: "İblis'in söylediği *'Beni azdırdığın için'* sözünden maksat şudur: 'Beni bir emirle yükümlü kıldığın ve ben de Âdem'e secde etmem şeklinde bana yöneltilen bu emre karşı gelmek suretiyle saptığım için.' Böyle bir tavrı Allah'ın, kendisini saptırması olarak isimlendirmesi ise mecazîdir.

Fakat yukarıda yaptığımız açıklamalar üzerinde iyici düşünülecek olursa, bu gibi değerlendirmelere gerek olmadığı, bu gibi yorumların isabetli olmadıkları görülecektir.

Buna benzer bir tartışmanın, *"Sen mühlet verilenlerdensin."* ifadesinde geçen mühlet verme ile ilgili olarak da başlatıldığını görüyoruz. Şu açıdan ki, İblis'e verilen bu mühlet, onun çirkin ve kötü olan saptırma eylemine imkân vermekte ve aynı zamanda tercih edilene karşı tercih edilmeyenin tercih edilmesine yol açmaktadır.

Böyle bir tutumu caiz bilenler demişlerdir ki: "Bu ayet gösteriyor ki, aklın, kendisiyle fiillerimizi gerekçelendirdiği güzellik ve çirkinlik olgularının Allah'ın filleri üzerinde herhangi bir etkinliği yoktur. Buna göre, Allah hiçbir tercih edici husus olmaksızın, hatta aksini tercih etmesini gerektiren durumda bile dilediğini ödüllendirir ve dilediğini azaba çarptırır." Demişlerdir ki: "Her kim de hikmet sahibi bilge bir kimsenin bir grubu bir evde tutsak etmesine, bulundukları evi ateşe vermesine ve öldürücü zehirleri bulunan yılanları üzerlerine salmasına karşın, bu gruptan hiç kimseyi yakmak, hiç kimseyi zehirleyerek öldürmek istemediğini düşünürse, insan fıtratının makul çerçevesinin dışına çıkmış, aklının muvazenesini kaybetmiş olur. Şu hâlde, bu basit fıtrat mantığı da gösteriyor ki, yüce Allah, İblis'e mühlet vermekle bazı insanları saptırmayı dilemiştir."

Böyle bir tutumu caiz bilmeyenler ise, İblis'e mühlet verilmesini şöyle yorumlamışlardır: "Allah, İblis'e mühlet verse de, vermese de, onun ve ona uyanların küfür ve fısk üzere öleceklerini ve sonunda cehenneme gireceklerini biliyordu. Ayrıca yüce Allah, desteklediği bu hususu müminlerin sevabını artırmakla telafi etmiştir. Kaldı ki, İblis, 'onları azdıracağım' diyor. Eğer saptırma Allah'ın fiili olsaydı, Allah bunu inkâr ederdi." Bunun gibi daha birçok yorum ileri sürülmüştür.

Keşke anlayabilseydim; bu adamlar neden insanların sınanacaklarından, sınama amaçlı musibetlere maruz bırakılacaklarından söz eden çok sayıdaki ayeti göremiyorlar? Şu ayetler gibi: *"(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın."* (Enfâl, 37), *"Allah, gönüllerinizdekini sınavdan geçirmek ve kalplerinizi arıtmak için bunları başınıza getirdi."* (Âl-i İmrân, 154) Bunun gibi daha birçok ayet, mutluluk, bedbahtlık, ödül ve azap düzeninin imtihan ve sınav esasına dayandığını göstermektedir. Yine bu ayetlere göre, insan, hayır ve şer, mutluluk ve bedbahtlık arasında bir tarafı tercih etmek üzere duruyor; sonuçlarına bakarak dilediğini tercih etme hakkı vardır.

Eğer ortada hayra davet eden melekler -ya da dilersen Allah de- ve şerre çağıran İblis ve tayfası olmasaydı, sınavın bir anlamı olmazdı. Yüce Allah aşağıdaki ayette bu gerçeğe parmak basmaktadır: *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin-hayâsızlığı emreder. Allah ise, kendi tarafından bağışlama ve bol ihsan vaat eder."* (Bakara, 268)

Eğer Allah İblis'i bilinen bir vakte kadar bekletmekle, onu insana karşı desteklemiş ise, insanı da dünya durdukça duracak olan meleklerle İblis'e karşı desteklemiştir. Nitekim yüce Allah, "Sana mühlet verildi" demiyor, bilakis *"Sen mühlet verilenlerdensin."* diyor. Böylece onun dışında da mühlet verilenlerin olduğunu belirtiyor ve İblis'i onlardan biri olarak gösteriyor.

Eğer İblis'e küfür ve fısk gibi batıl olguları süslü gösterme becerisini vermekle onu insana karşı desteklemişse, insanı da hakka iletmekle, imanı kalbinde süslü göstermekle ve onu tevhit fıtratı üzere yaratmakla, ona günahı ve takvayı tanıtmakla, Rabbine iman etmesi durumunda insanlar arasında yürüyeceği bir nur bahşetmekle ve daha nice özelliklerle İblis'e karşı desteklemiştir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"De ki: Allah hakka iletir."* (Yûnus, 35), *"Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir."* (Hucurât, 7), *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir."* (Rûm, 30), *"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim."* (Şems, 8), *"Ölü iken kendisini diriltttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122), *"Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz."* (Mü'min, 51) Ayetlerde birinci çoğul zamirinin

kullanılmış olması, meleklerin aracı olarak kullanıldıklarını ima eden bir üsluptur.

Buna göre insan, yaratılışının başlangıcı itibariyle, mutluluk ve mutsuzluk namına bir şeye sahip olmadan yalın olarak yaratılmış ve iki yolun ayrıldığı noktada bırakılmıştır. Biri hayır ve itaat yoludur ki, itaat etmekten başka bir özellikleri bulunmayan meleklerin yoludur. Biri de kötülük ve günah yoludur ki, karşı çıkmaktan ve isyan etmekten başka bir özellikleri bulunmayan İblis ve ordularının yoludur. İnsan hayat yolculuğunda bu yollardan hangisine eğilim gösterirse, o yola girer ve o yolun arkdaşaları ona eşlik ederler, sahip oldukları şeyleri ona süslü gösterirler ve onu yollarının varacakları yere götürürler. Bu da cennet veya cehennemdir, mutluluk veya mutsuzluktur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, İblis’e bilinen vaktin gününe kadar mühlet tanınmış olması, tercihsiz olanın tercihli olana tercih edilmesi ve nedensellik yasasının geçersiz kılınması anlamına gelmez. Bilakis amaç, İblis’e mühlet vermekle ve yine onun karşısında meleklerin bekasıyla imtihan ve sınav olgusunu kolaylaştırmaktır. [İblis’e mühlet verilmesi de sınavın bir gereğidir.] Dolayısıyla meselede problem varmış gibi davranmanın anlamı yoktur.

“Ben de yeryüzünde onlara süsleyeceğim”. Yani onlara batılı süsleyeceğim veya bazı müfessirlerin de söylediği gibi, onlara günahları süsleyeceğim. Ancak birinci anlam daha kapsamlıdır. Her hâlükârda cümlede meful hazfedilmiştir. İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla bilinçli olarak meful zikredilmemiş ve fiil geçişsiz bir fiil gibi kullanılmıştır. Bundan maksat da, aldatmaktan kinaye olarak süslemenin asıl maksadını açıklamaktır. Araplar, “zeyyene lehu keza ve keza=onu aldatarak şunu şunu yaptırdı” derler. İfadenin orijinalindeki “lehum=onlar” zamiri, ayetin akışından da anlaşılacağı gibi, Âdem ve zürriyetine dönüktür. Onlara yeryüzünde batılı süslemekten maksat, onları bu yeryüzünde, yani dünya hayatında aldatmaktır. Süsleme, azdırmanın en yakın sebebi olduğundan dolayı *“ve onların tümünü mutlaka azdıracağım.”* ifadesinin buna atfedilmesi, müsebbebin, terettüp ettiği sebebe atfedilmesine benzer.

Bu ayet, tefsirimizin birinci cildinde Âdem’in atıldığı cennetle ilgili ayetlere getirdiğimiz yorumlara işaret, daha doğrusu delâlet etmektedir. Orada demiştik ki: Âdem’in İblis’in vesvese vermesi sonucu yasak

ağacın meyvesinden yemek suretiyle işlediği günah, mevlevî yani teşrî nitelikli emre karşı gelmek şeklinde gerçekleşmemişti; bilakis bu davranışı irşadî yani doğruyu gösterme, yükümlünün çıkarına ve iyiliğine olanı gösterme amacına yönelik öğüt nitelikli bir emre muhalefet etmek şeklinde gerçekleşmişti. Dolayısıyla bu, bir peygamber olarak sahip olduğu masumiyet niteliğiyle çelişmez. Çünkü İblis ayette, yeryüzünü batılı süslemesinin ve insanları azdırmasının mekânı olarak tanıtıyor. İblis'in Âdem'i ve karısını cennette aldatması ise, tamamen onları oradan çıkarma, yeryüzüne inmelerini sağlama amacına yönelikti. Çünkü yeryüzüne inmeleri durumunda, orada üreyecekler; böylece İblis'in onları ve çocuklarını haktan saptırmasına ve doğru yoldan uzaklaştırmasına imkân doğacaktı. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ey Âdemoğulları! Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için ana-babanızın elbiselerini soyarak onları cennetten çıkardığı gibi sizleri de kandırıp tuzağa düşürmesin."* (Â'râf, 27)

"Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç." ifadesiyle genel azdırmadan bir grup insan müstesna tutuluyor. Bunlar da ihlâsa erdirilmiş kimselerdir. -Meşhur kıraate göre kelimenin okunuşu "muhlasîn"-dir.- Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, bunlar kendilerini Allah'a halis kılan kimselerdir ki, onları ancak Allah halis kılmıştır. Yûsuf Suresi'nin tefsirinde insanın, kendisini Allah'a halis kılmasını açıklarken, "muhlas=ihlâsa erdirilmiş" kimselerin, kendilerini Allah'a halis kıldıktan sonra yüce Allah'ın, kendisine has kıldığı kimseler olduklarını söylemiştik. Dolayısıyla bunlar üzerinde yüce Allah'tan başkasının egemenliği olmadığı gibi, kalplerinde başkasına da yer yoktur. Bu yüzden Allah'tan başkasıyla ilgilenmezler ve şeytan içlerine hile veya vesvese attığı zaman, bu, Allah'ı anmalarına ve O'na yaklaşmalarına neden olur.

Bundan da anlıyoruz ki, bu istisna sırf azdırma ile ilintilidir; hem azdırma, hem de süsleme ile değil. Şu anlamda ki İblis (Allah'ın laneti üzerine olsun), batılı herkes için süslüyor; ancak bu süslüme ile ihlâsa erdirilmiş kulların dışındaki kimseleri azdırıp saptırabilir.

İblis'in, azdırma girişiminden, önce kulları istisna etmesi, sonra bu niteliği, ihlâsa erdirilmiş kimseler olarak açıklaması, gerçek kulluğun sırf Allah'ın kulu kendine has kılmasından, yani kula O'ndan başkasının egemen olmamasından ibaret olduğunu göstermektedir. Bu da sonuç itibariyle şu gerçeğe varmaktadır ki kul, yüce Allah'tan başkası-

nı kendisine egemen ve sahip olarak görmemeli, kendisine veya sahip olduğu bütün niteliklere ve gerçekleştirdiği tüm eylemlere sadece Allah'ın sahip olduğunu bilmeli; sahipliğin, egemenliğin ve mülkün sadece O'na ait olduğunu görmelidir.

41) (Allah) dedi ki: "İşte bu, (her şeyin) bana dayandığı doğru yoldur."

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu ifade, bütün işlerin Allah'a ait olduğunu ve hiçbir şekilde O'ndan bağımsız olmadığını anlatmaktan kinayedir. Tıpkı geminin yolunun denizde olmasının, gemi yolcuları için, su üzerinde hareket etmenin gerektirdiği hazırlıkları tamamlamayı, lazım olacak gereçleri bulundurmayı kaçınılmaz kılması gibi. Ve tıpkı bir kafilenin yolunun bir dağdan geçmesinin, onlar için yüksek doruklardan ve sarp uçurumların kenarlarından geçen yollardan geçmenin gerektirdiği donanımı hazırlamalarını kaçınılmaz kılması gibi. Şu hâlde, bunun Allah'ın dosdoğru yolu olması, bunun her açıdan O'nun hükmüne ve yargısına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü O, her şeyin başladığı ve her şeyin sonunda gelip dayandığı Allah'tır. Gerçekleşen hiçbir şey yoktur ki, Allah onun egemen rabbi olmasın.

Yine ayetin zahirinden anlıyoruz ki, ifadenin orijinalindeki "haza sıratun" işaret zamiriyle İblis'in *"ve onların tümünü mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç."* şeklindeki sözlerine işaret edilmektedir. Çünkü İblis bu sözleriyle, onlardan intikam alacağını ve batılı süslü göstermek suretiyle onları azdırarak onların tümü üzerinde egemenlik kuracağını açığa vuruyor. Öyle ki egemenliğinden onlardan çok azı kurtulabilecektir. İblis bu sözleri söylerken, sanki verdiği karar itibariyle bağımsız hareket ettiğini, iradesiyle Allah'ın insanları yaratma, kendine halife kılma ve kulluk sunmalarını isteme hususundaki iradesine karşı üstünlük kurduğunu anlatmaya çalışıyor. Nitekim İblis'in bir başka ayette aktarılan sözlerinden de bu niyetini anlamak mümkündür: *"...çoğunu şükredenler olarak bulmayacaksın."* (Â'râf, 17)

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şöyledir: Senin onların tümünü azdıracağına dair bir söz söylemen, bu arada bazılarını bu genellemenin dışında tutman ve bu konuda bağımsız hareket ettiğini sanarak bunu da kendi gücüne ve iradene nispet etmen, benden başkasının sahip olmadığı bir iştir. Bu işin işleyişine benden başkası

hükmedemez ve ancak benim kararımla gerçekleşebilir. Eğer saptırırsan, benim iznimle saptırırsın ve eğer bir şeyden alıkonursan, benim irademle alıkonursun. Dolayısıyla işte senin hiçbir yetkin yoktur. Aynı şekilde, benim seni sahip kıldığım şeyler dışında sen hiçbir şeye sahip değilsin. Yine benim sana verdiğim güç haricinde sana ait hiçbir güç yoktur. Sana tanıdığım yetkinin çerçevesi ise şudur: *"Kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur."*

42) "(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur."

İşte bu, yüce Allah'ın önceki ayette İblis'in saptırmasıyla ilgili olarak işaret ettiği ve tümüyle kendisine ait olduğunu, kendisinden başka hiç kimsenin bir etkinliğinin ve payının olmadığını belirttiği kararıdır.

Bu kararın özü şudur: Âdem ve çocuklarının tümü Allah'ın kullarıdır; İblis'in, *"Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç."* söylerken anlatmak istediği gibi sadece belli bir kesim değil. Yüce Allah, onların, yani kulların üzerinde İblis'e bir güç ve egemenlik tanımamıştır ki, onlara karşı bağımsız hareket edebilsin ve onları kendi iradesiyle azdırabilsin. Bilakis Allah, kulları arasında sadece belli bir grup üzerinde etkin olmasına izin vermiş, egemenlik yetkisi tanımıştır. Onlar da İblis'e tâbi olan azgınlardır; yönetimlerini, hayatlarının dizginini İblis'in eline verenlerdir. İşte İblis'in egemenliği, ekinliği bunlar üzerinde geçerlidir.

Ayet üzerinde iyice düşündüğümüz zaman, İblis'in, *"onların tümünü mutlaka azdıracağım. Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç."* sözünün üç temel noktada reddedildiğini göreceğiz:

Birincisi: İblis, Allah'ın kullarını ihlâsa erdirilmişlerle sınırlandırmış, egemenliğini onlar açısından olumsuzlamış, ama geride kalanların tümüne egemen olacağından söz etmiştir. Buna karşılık yüce Allah bütün insanların kulları olduğunu belirtmiş ve İblis'in egemenliğini kullarının içindeki belli bir zümreyle sınırlandırmıştır. Onlar da İblis'e tâbi olan azgınlardır. Geride kalan kullar açısından ise İblis'in egemenliğini olumsuzlamıştır.

İkincisi: İblis (Allah'ın laneti üzerine olsun), münazaa ve detaylandırma (sonuç alma) esasına dayalı akışın içinde yer alan *"ve onların*

tümünü mutlaka azdıracağım." sözünden de anlaşılacağı gibi, onları azdırma hususunda bağımsız bir güce sahip olduğunu iddia etmiş, onlardan intikam alacağının işaretini vermişti. Yüce Allah ise, bunun İblis tarafından ileri sürülen asılsız, boş bir iddia olduğunu belirterek onun bu yaklaşımını reddediyor ve bunun tamamen kendisinin verdiği bir karar olduğunu, onu kendisinin musallat kıldığını vurguluyor. İblis'e de ancak kendisine uyanları azdırma gücünü vermiştir. İblis ise kendisi ve kötü seçimi sonucu azmıştır.

O hâlde İblis, kendiliğinden ve kendi gücünden kaynaklanan bir şey yapmıyor, Allah'a rağmen O'nun kurduğu düzeni bozmuyor. Dolayısıyla sapıkları azdırırken bağımsız hareket etme yetkisi yoktur. Bilakis azgınlık ehlinin bu özelliklerinin İblis dolayısıyla kalıcılık kazanması yüce Allah'ın verdiği bir karar doğrultusundadır. Nitekim melun İblis de, *"Beni azdırdığın için..."* derken bir parça da olsa bu gerçeği itiraf ediyor. Yine ihlâsa erdirilmiş kulları istisna ederken de kendisine ait bir yetkisi ve bağımsız bir hareket etme gücü yoktur. Çünkü bu da ancak Allah'ın yürürlükte olan kararı ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla hüküm ancak Allah'ındır.

Ayetin ifade ettiği bu kayıt, yani İblis'in, kendi seçimleriyle azgın olan azgınları azdırmaya musallat kılınması ve kendi tercihleriyle İblis'in tuzaklarından kurtulan ihlâsa erdirilmiş kimselerin kendilerini kurtarmaları, Allah'ın kararı ile gerçekleşen olgulardır ve Kur'ânî tevhidin şu ve benzeri ayetlerde ifade ettiği büyük ve önemli bir temele dayanmaktadır: *"(Çünkü) hüküm yalnız Allah'ındır."* (Yûsuf, 67), *"İşte O, Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. Önünde de, sonunda da hamt O'nundur, hüküm O'nundur."* (Kasas, 70), *"Gerçek, Rabbinden gelendir."* (Âl-i İmrân, 60), *"Allah, hakkı sözleriyle (hükümleri ve yasalarıyla) geçerli kılar."* (Yûnus, 82) Bunun gibi daha birçok ayet, olumlu veya olumsuz her hükmün Allah'a ait olduğunu, dolayısıyla O'nun kararıyla yürürlüğe konduğunu göstermektedir.

Bundan da bazı müfessirlerin, *"azgınlardan sana uyanlar dışında"* cümlesini tefsir ederken yaptıkları açıklamanın müsamahalı ve özensiz olduğunu anlıyoruz. Diyorlar ki: "Bir kimse İblis'in çağrısını kabul edip ona uyduğu zaman, hidayetten ayrılıp İblis'in davet ettiği sapıklığa uymaktan dolayı İblis'in onun üzerinde bir egemenliği gerçekleşmiş olur. Bu egemenlik, görüldüğü kadarıyla İblis'e uyan kişinin kötü ter-

cihinin sonucu gerçekleşen zorunlu, cebrî bir egemenliktir, ne İblis'in kendisinden ve ne de Allah'ın izninden kaynaklanıyor."[1]

Bu yorumun yanlışlığı şuradadır: Bu yorumda bağımsız hareket ve subjektif güç ve beceri İblis'ten alınıp eşyaya veriliyor. Hâlbuki İblis bir şeye kendisinden kaynaklanan bir güçle ve Rabbinin izninden bağımsız olarak sahip değilse, eşya ve olgular da zarurî şeyler ve zatlarının gereklilikleri de dâhil olmak üzere kendileri için hiçbir şeye ve hükme sahip olamazlar. Ama Allah'ın izin vermesi ve sahip kılması başka. Bu noktaya dikkat edilmesinde yarar vardır.

Üçüncüsü: İblis'in azdırdıklarını azdırması şeklindeki egemenliği Allah'ın mümkün ve musallat kılmasıyla olsa da, bu, Allah'a isnat etmesi caiz olmayan iptidaî (gerektirici bir durum olmaksızın başlatılan) azdırma ve saptırma şeklindeki bir musallat kılma değildir. Bilakis, onların kendilerinden kaynaklanan bir azgınlığın cezası niteliğinde bir azdırma söz konusudur.

Bunun kanıtı da, *"azgınlardan sana uyanlar dışında"* ifadesidir. Bundan da anlaşılıyor ki, İblis ancak azarak kendisine tâbi olanları azdırabiliyor. Yani başlangıçta insan, azarak ona uyuyor, ardından İblis onu azdırıyor. Dolayısıyla burada azmadan sonra gerçekleşen bir azdırma söz konusudur. Azma insanın işlediği bir suçtur; İblis aracılığıyla gerçekleşen azdırma ise, yüce Allah'tan bir cezadır.

Eğer bu azdırma, İblis tarafından, bunu hak etmeyenlere yönelik olmak üzere ilk kez gerçekleştirilmiş bir azdırma olsaydı, kınanmayı azdırılan insan değil de İblis hak ederdi. Nitekim yüce Allah'ın bize bildirdiğine göre, kıyamet günü İblis de bunu ifade edecektir: *"Zaten benim (dünyada) sizin üzerinizde hiçbir egemenliğim yoktu. Fakat ben sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın."* (İbrâhîm, 22) Buna göre kınanan, işlediği günahtan dolayı sorumlu olan suçlu insandır, İblis değil.

Evet, İblis de kötü tercihiyle gerçekleştirdiği fiili işlemekten dolayı kınanmayı hak ediyor ve bu suçu ise insanları azdırmasıdır. Bu da Allah tarafından emredildiği hâlde Âdem'e secde etmekten kaçınmasının bir cezası olarak Allah tarafından ona musallat edilen bir azdırmadır. O hâlde azdırmak, İblis'in azdırmaya yönelik veliliğinin yerleştiği anla-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 52.]

mındadır. Nitekim yüce Allah başka bir ayette bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir: *"Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık."* (Â'râf, 27) Bir diğer ayette ise, bütün bu söylediklerimizi en açık şekilde destekleyen bir ifadeye yer verilmiştir: *"Onun hakkında şöyle yazılmıştır: Kim onu yoldaş edinirse bilsin ki şeytan kendisini saptıracak ve alevli ateş azabına sürükleyecektir."* (Hac, 4)

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuçları elde ediyoruz: [Birincisi:] *"Kullarım"* ifadesinden maksat, insanların tümüdür. [İkincisi:] *"Sana uyanlar"* ifadesindeki istisna, bütünden kopuk değil, bitişik bir istisnadır. [Üçüncüsü:] "Mine'l-ğavin=azgınlardan" ifadesinin başındaki "min" edatı, açıklama amacına yöneliktir. [Dördüncüsü:] Konuşmanın akışının ana hedefi, İblis'in sözlerini reddetmektir. [Beşincisi:] Ayet, istisna edilen ve istisna olunanla ilgili iki karara ilişkin hükümler içermektedir. Bunlar gibi başka sonuçlar da elde edilebilir.

Bundan da anlaşılıyor ki, bazı müfessirlerin şu açıklaması isabetli değildir: "İfadede geçen *'kullarım'* ifadesinden maksat, İblis'in istisna ettiği ve *'Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.'* ifadesiyle işaret ettiği kimselerdir. Dolayısıyla ayetin içerdiği istisna, bütünden kopuktur ve cümlenin akışı İblis'in sözlerini onaylama amacına yöneliktir. Yani İblis'in, azdırdığı kimseler üzerinde bir egemenliği vardır; ama ihlâsa erdirilmiş kimseler üzerinde egemenlik kurmasına imkân yoktur. Buna göre şöyle bir anlam elde ediliyor: İhlâsa erdirilmiş kimseler üzerinde senin bir egemenliğin yoktur; ancak sen azgınlardan sana uyanlara musallat olursun."[1]

Daha önceki açıklamalarımız iyice incelenecek olursa, yukarıdaki yaklaşımın, ayetlerin akışının ana eksenini ve münazaa atmosferini temelden yıkmak ve yüce ulûhiyet makamına yakışıksız bir durum nispet etmek anlamına geldiği görülecektir. Yine böyle bir yaklaşım, Allah'ın sözlerini, İblis'in sözlerini şeklen değiştirip içeriğini olduğu gibi kabul etme ve itiraf etme işlevinden başka bir anlam ifade etmeyen bir düzeye indirgemek demektir. Çünkü böyle bir yaklaşıma göre İblis, "Ben ihlâsa erdirilenler hariç onları azdıracağım" diyor, Allah da ona "Sen ihlâsa erdirilenleri azdırmazsın; ama onlardan başkasını azdırabilirsin." şeklinde cevap veriyor!

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 51.]

Diğer bazıları ise,[1] *"kullarım"* ifadesini bütün insanlar olarak yorumlamışlar, bununla beraber, cümlenin içerdiği istisnayı bütünden kopuk istisna olarak değerlendirmişlerdir. Bu müfessirlerin böyle bir yaklaşım içine girmeleri büyük bir ihtimalle, bir bütünün bireylerinin çoğunluğunun geride kalan az sayıdaki bireylerden istisna edilmesinin caiz olmamasından kaynaklanmaktadır. Meselâ, "Onun bende doksan dokuz lira müstesna olmak üzere yüz lirası vardır." denmez. İnsanlardan azgın olanların da, ihlâsa erdirilmiş kimselerle mukayese edilmeyecek kadar çok olduğu açıktır.

Bu değerlendirme hakkında şunu söyleyebiliriz: Bu durum, açık sayılar bağlamında, bizzat sayının kendisi dikkate alındığında geçerlidir. Fakat bir tür veya bir sınıf, tür veya sınıf unvanıyla söz konusu olduğu zaman bireylerin sayı olarak fazla olmasının bir sakıncası yoktur. Şöyle ki, insanlar birkaç sınıfa ayrılırlar: İhlâsa erdirilmiş kimseler, onlardan sonra gelen müminler, mustazaflar ve İblis'e uyan azgınlar. Ayette ise en son sınıf kendi unvanıyla istisna edilmiştir, geride ise diğer sınıflar oldukları gibi kalmışlardır.

Bazı müfessirler ise, ayetteki istisnanın bütünden kopuk olduğunu söylemişlerdir. Bu yaklaşımlarının temelinde de, İblis'e azdırdığı kimseler üzerinde dahi olsa bir egemenlik tanımaktan kaçınma duygusu yatmaktadır. Bunların iddiasına göre, azdırdığı kimseler üzerinde dahi olsa İblis'e egemenlik tanımak ilâhî egemenliğin ve adaletin mutlaklığıyla çelişmektedir. Bu yaklaşıma göre, ayetten kastedilen anlam şöyledir: Kullarım üzerinde senin bir egemenliğin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar, nefislerinin dizginlerini sana teslim eder ve kendileri üzerinde sana bir egemenlik sağlarlar. Bu egemenlik ise, ne senin kendindendir ki, Allah'ı yarattığı bazı varlıklarla ilgili olarak aciz bırakasın, ne de Allah tarafındandır ki, Allah'ın adaletiyle çelişsin.

Buna karşılık şunu söyleyebiliriz: İblis'in azgınlar üzerinde bir egemenliği vardır. Bu egemenlik ise onun kendisinden kaynaklanmıyor, bilakis Allah onun için böyle bir egemenliği mümkün kılmıştır. Yine bu, yarattığı varlıklarla ilgili olarak varoluş yasasına hâkim kıldığı adalet ilkesiyle de çelişmez. Çünkü bu cezalandırma nitelikli bir tasallut kılmadır, iptidaî [durduk yere] bir tasallut kılma değildir. İblis'e

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 189.]

tanınan bu egemenliğin Allah'ın kararıyla olması ile azgınların kendi tercihleri sonucu ona uymalarıyla olması arasında ise bir çelişki söz konusu değildir. Bunların tümünü önceki açıklamalarımız kapsamında okuyucuların dikkatine sunmuştuk.

Ayrıca, *"Onun hakkında şöyle yazılmıştır: Kim onu yoldaş edinirse, bilsin ki şeytan kendisini saptıracak."* (Hac, 4) ayeti ile *"Biz şeytanları inanmayanların velileri yaptık."* (Â'râf, 27) ayeti açıkça İblis açısından egemenlik olgusunu olumluyor ve bunun Allah'ın karar kılması ve kazasıyla olduğunu vurguluyor.

43) "Ve muhakkak cehennem, onların hepsine vaat olunan yerdir."

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, ayette geçen "el-mev'id" kelimesi ism-i mekândır. Cehennemin onlar için vaat olunan yer olmasından maksat, Allah'ın onlara vadettiği azabın uygulanacağı yer olmasıdır.

Bu ifade, yüce Allah'ın gücünün sabitliğini ve her işin O'ndan kaynaklandığını vurgulamaya yönelik bir ifadedir. Sanki İblis'e şunu demek istiyor: Azgınlar üzerinde sözünü ettiğin egemenlik, senden kaynaklanan ve sana ait olan bir egemenlik değildir. Sen bizi aciz bırakamazsın. Bilakis sana uydukları için biz seni onlara musallat kıldık. Ayrıca biz onları cehennem ile de cezalandıracağız.

Ayetin akışı İblis'e uyanların durumlarını açıklama amacına yönelik olduğu için, onlara verilecek cezanın zikredilmesiyle yeteniliyor; onlarla birlikte İblis'ten ve ona verilecek cezadan söz edilmiyor. Oysa başka ayetlerde İblis'ten de bu bağlamda söz ediliyor: *"Mutlaka sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi dolduracağım."* (Sâd, 85) *"İyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir; tam bir ceza."* (İsrâ, 63) Çünkü örnek olarak verdiğimiz bu ayetlerin bağlamı ile tefsirini sunduğumuz ayetin bağlamı birbirinden tamamen farklıdır.

44) "Onun yedi kapısı (çeşidi) vardır; onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır."

Yüce Allah, Kur'ân'ın herhangi bir yerinde "kapılar"dan maksadının ne olduğunu açık bir şekilde belirtmemiştir. Acaba bunlar tıpkı duvarlarda açılan girişler gibi midirler ve herkesi kendileri için açılan kapılardan geçirip bir tek alana mı ulaştırmaktadırlar? Yoksa bununla

cehennemin tabakalarının ve derekelerenin olduğu ve her birinin azap türü ile azap şiddetinin farklı olduğu mu kastediliyor? Nitekim çok kere değişik olguların farklı türlerinin her biri bir kapı olarak isimlendirilir. Sözgelimi, "hayır kapıları, şer kapıları ve rahmet kapıları" denir. Yüce Allah da bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Her şeyin kapılarını onlara açtık."* (En'âm, 44) Bazen bir şeyin sebepleri ve onu elde etmek için kullanılan yollar da kapı olarak isimlendirilir. Kazanç ve çalışma türlerine rızık kapıları denilmesi gibi.

Cehennemle ilgili çeşitli ayetlerden ikinci anlamı algılamak mümkündür. Meselâ yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O küfredenler, bölük bölük cehenneme sürülür. Nihayet oraya geldikleri zaman kapıları açılır... Onlara, 'İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin.' denilir."* (Zümer, 71-72), *"Şüphe yok ki münafıklar ateşin en alt tabakasındadırlar."* (Nisâ, 145) Buna benzer daha birçok ayet vardır.

Bu anlamı tefsirini sunduğumuz ayette yer alan *"onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır."* ifadesi de pekiştirmektedir. Çünkü bu ifadenin zahiri gösteriyor ki, kısmın kendisi bölünmüş ve kapı olarak dağıtılmıştır. Böyle bir durum ise, ancak kapıdan maksadın tabaka olması hâlinde mümkün olabilir, geçiş yeri anlamında kapı değil. Bazı müfessirlerin[1] bölünmüş kısmı, başkalarından ayrılmış belli bir taife ve grup şeklinde yorumlamaları ise, zayıf bir değerlendirmedir.

Buna göre cehennemin yedi kapısının olmasından maksat, cehennemde hazırlanan azabın yedi türe ayrılması, sonra her bir türün cehenneme giren ve orada kalmaya başlayan gruba dağıtılmasıdır. Bu da insanın cehenneme girmesine neden olan günahların da yedi kısma ayrılmasını, yine bu günahları işlemeye ileten yolların ve sebeplerin de yedi kısım olmasını gerektirir. İşte bu da bu anlama gelebilecek ifadeler içeren rivayetleri pekiştirici bir husustur. İnşaallah ileride bu konu üzerinde yeterli açıklamalar yapacağız.

45-46) (Allah'ın yasaklarından korunan) takva sahipleri ise, cennetlerde ve pınar başlarındadırlar. (Onlara,) "Oraya esenlikle güven içinde girin!" (denilir.)

Yani muttakiler cennetlere ve pınar başlarına yerleştirileceklerdir. Onlara denilir ki: "Oraya vasfedilemez ve özellikleri anlatılamaz bir

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 53.]

esenlikle girin. Öyle bir hâlde ki siz orada her türlü kötülükten ve zarardan yana güvenliktesiniz."

Bundan önce yüce Allah, İblis'e uyan azgınlarla ilgili hükmünü açıklayınca, burada muttakiler için öngörülen cennetten bahsetmiştir. Peygamber Efendimizin (s.a.a) takvayı Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmak şeklinde açıkladığı rivayet edilmiştir. Kur'ân'da da defalarca onların cennetle müjdelendiğinden söz edilmiştir. Bu durumda muttakilerin, ihlâsa erdirilmişlerden daha genel bir nitelik olduğunu söyleyebiliriz.

Ayetle ilgili olarak bir müfessir şöyle bir yorumda bulunmuştur: Ayetin akışının, muttakilerden maksadın daha önce sözü edilen ihlâsa erdirilmiş kullar olduklarına ve mutlak ifadenin kâmil bireye yorumlandığına delâlet ettiğinden kuşku yoktur.(1)

Ancak bu yorum, *"Kuşkusuz... kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur."* ifadesinde geçen *"kullar"* kelimesiyle ihlâsa erdirilmiş kimseler kastedildiği ihtimaline dayanıyor. Çünkü ancak o zaman ayetin akışı onlara özgü kılınabilir. Fakat biz daha önce *"kullar"*dan maksadın, bütün insan bireylerinin olduğunu vurgulamıştık ki, azgınlar istisna yolu ile bu genellemenin dışına çıkmış ve geride kalanlar bu kapsamın içinde kalmaya devam etmişlerdir. Bundan önce yüce Allah azgınları ateşle cezalandırmaya hükmettiğini belirtmişti. Şimdi ise, onların dışında, cennete girmeye hak edenlerle ilgili hükmünü açıklıyor. Azgınların dışında kalan bu genel toplamın içinde yer alan mustazaflarla ilgili verilecek karar ise ertelenmiştir. Büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen günahkârların durumu da şefaate bağlıdır. Dolayısıyla geride sadece ihlâsa erdirilmişlerden genel bir nitelik olan müminlerin takvalıları kalıyor ki, bunların da cennete girmelerine hükmedilmiştir.

Mutlak ifadenin kâmil bireye yorumlandığına ilişkin değerlendirme ise, tamamen yanlıştır. Çünkü mutlak ifade ancak bilinen bir bireye yorumlanır. Bu konunun ayrıntıları metodoloji bilimini (usul-i fıkıh ilmini) ilgilendirmektedir.

İmam Râzî, tefsirinde, bu ayette geçen muttakilerden maksadın, şirkten sakınan kimseler olduklarını söyler ve buna ilişkin bazı sözleri

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 57.]

sahabîlerin genelinden ve tâbiîn kuşağına mensup âlimlerden aktarır ve bunu hadise dayandırır.

Râzî der ki: "Sahih gerçek budur. Ayetin bize gösterdiği gerçeği şöyle özetleyebiliriz: Muttaki insan, takva eylemini bir kerelik de olsa gerçekleştiren kimseye denir. Tıpkı bir kere vuran kimseye de 'vuran' denilmesi gibi. Şu hâlde, bir kimsenin muttakilik niteliğini alması için takvanın, sakınmanın bütün türlerini yerine getirmesi şart değildir. Bu gerçeğin bu şekilde belirginleşmesini sağlayan husus şudur: Takvanın herhangi bir türünün bir ferdini yerine getiren kimse takva eylemini gerçekleştirmiş olur. Çünkü fert zorunlu olarak mahiyeti de kapsar. O hâlde takva eylemini gerçekleştiren herkesin muttaki olması bir zorunluluktur. Bu yüzden, 'Emrin zahiri emredilen işin tekrar tekrar yapılmasını gerektirmez.' demişlerdir. Şu hâlde ayetin zahiri, bir tek günahtan sakınan herkes için cennetlerin ve pınar başlarının verilmesini ifade etmektedir. Ancak İslâm ümmeti, bu hükmün gerçekleşmesi için küfürden sakınmanın şart olduğu hususunda görüş birliği içindedir."

"Sonra bu ayet, İblis'in *'Ancak onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç.'* sözünden ve yüce Allah'ın, *'Kuşkusuz... kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.'* sözünden sonra yer almıştır. Bu yüzden bu hükmün gerçekleşmesi için, iman şartının bulunması zorunlu görülmüştür. O hâlde bunun dışında başka bir kayıt getirmek gerekmez. Çünkü genel bir hükmün özelleştirilmesi, zahire aykırı olduğundan, özelleştirme her ne kadar az olursa, ifadenin zahirine ve kuralın gereğine daha uygun olacaktır."

"Bu da gösteriyor ki, yukarıda sözü edilen hüküm, günah işlemiş olsalar da, 'Lâ ilâhe illallah, Muhammedu'r-resulullah=Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir' diyen herkesi, kapsamaktadır. Bu açık bir takrir ve belli bir ifadedir."[1] (Râzî'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Râzî'nin bu açıklaması, ayetin, Kur'ân'da faillerinin ateşe atılacakları açıkça ifade edilen büyük günahların tümünü işlese ve terk edenlerinin ateşe atılacakları açıkça bildirilen farzların tümünü terk etse de, şirkten sakınan herkesi kapsamasını gerektirmektedir. Oysa Kur'ân'a az çok aşina olan ve Kur'ân ayetleri üzerinde düşünen bir

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 191-192.]

kimse, Kur'ân'ın bu gibi kimseleri muttaki olarak isimlendirmediğinden, bunları muttakiler sınıfına katmadığından en küçük bir kuşku duymaz. Çünkü Kur'ân yirmiye yakın ayette muttakilerden bahseder, onlara açık bir şekilde cenneti müjdeler ve bu ayetlerin genelinde onların haramlardan sakındıklarının altını çizer. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, hadiste de takva bu şekilde açıklanmıştır.

Sonra, birinin bir vasıfla nitelenmesi ile birine bir ismin verilmesi ayrı şeylerdir. Dolayısıyla iman, ihlâs, ihsan (iyilik), gönülden boyun eğmişlik ve sabır gibi nitelikler bir kimsede süreklilik ve kalıcılık kazanmadığı sürece o kimse mümin, muhsin, gönülden boyun eğen, muhlis ve sabreden olarak isimlendirilmez. Beka ve devamlılık içeren niteliklerde durum daha da açıktır. Eğer Râzî'nin muttakiler için öngördüğü bu anlam sahihse, bu durum zalimler, fasıklar, müfsitler, suçlular, azgınlar ve sapıklar için de geçerli olur. Oysa yüce Allah'ın bunlara cehennem azabını vaat ettiğini biliyoruz. O zaman da Kur'ân'da yaman bir çelişki baş gösteir ve Allah'ın kelâmındaki anlamsal insicam bozulur. Eğer denilse ki: Bu ayetlerin, söz konusu nitelikleri bir veya iki kere işleyen kimseler için de kullanılabileceğini öngörecek şekilde yorumlamamızı gerektiren karineler vardır. Tövbe, şefaat ve benzeri ayetler gibi. Buna karşılık olarak deriz ki: Ayetin bir veya iki kere günahlardan sakınan kimseyi de muttakiler sınıfına dâhil etmesini engelleyecek karineler vardır. Bunlar ise bizzat büyük günahları işleyenleri azapla tehdit eden ayetlerdir. Zinadan, haksız yere adam öldürmekten, faizden ve yetim malını yemekten söz eden ayetler gibi.

Ayrıca Râzî'nin ayetin kendi çıkarsamalarına ilişkin kanıtsallığını somutlaştırmak için ortaya attığı değerlendirmeler da son derece hafif kalıyorlar. Mesleâ diyor ki: "Sonra bu ayet, İblis'in... sözünden sonra yer almıştır." Ancak bundan önceki açıklamalarımızdan hareketle bunun ona bir fayda sağlamadığını artık biliyorsunuz. Bir de şunu söylüyor: "İmandan sonra fazladan bir kayıt öngörmek kurala aykırıdır..." Oysa kurala ancak lâfzî bir kanıt olmadığı zaman eğilim gösterilir. Hâlbuki ortada kayıtlandırmanın kanıtı olarak kullanılabilecek birçok ayet vardır. Ayrıca şunu söylüyor: "Bu, zahirî anlama da aykırıdır." Bunu söylerken, mutlak ifadenin genellik ifade etmek açısından zahir bir olgu olduğunu anlatmak istiyor. Fakat şunu gözden kaçırmış görünüyor: Mutlak ifadenin kanıt olması, ancak kayıtlandırmaya elverişli bir veri olmadığı durumlarda geçerli olabilir.

Doğrusu, ayet, takva özelliği kalıcı bir meleke olarak yerleştiği kimseleri kapsamaktadır. Takva ise, Allah'ın koyduğu yasaklardan, haramlardan sakınmak demektir. İşte böyle kimseler için mutluluk öngörülmüş ve cennete girmelerine kesin hükmedilmiştir. Evet, Kitap ve Sünnet'ten tevhit ehlinin, yani Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik edenlerin, ebediyen cehennemde kalmayacaklarına ve sonunda mutlaka cennete gireceklerine ilişkin mesajlar algılayabiliyoruz. Ama bu durum ayrı bir şey, takvadan söz eden ayetin buna delâlet ettiğini ileri sürmek ayrı bir şeydir.

47-48) Kalplerinde olan kinleri söküp attık; artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar. Orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkarılmazlar da.

Ayette geçen "ğıll", kin demektir. Bazılarına göre, bundan maksat, insanın göğsünde olup insanı başkasına zarar vermeye yönelten kin ve kıskançlık duygusudur. "Surur" kelimesi ise, "serîr"in çoğuludur ve divan, koltuk anlamına gelir. "Nasabun" sözüğü de yorgunluk, dış etkenler sonucu insanda meydana gelen bitkinlik demektir.

Yüce Allah bu iki ayette muttakilerin cennete girmelerinden dolayı duydukları mutluluğu anlatmaktadır. Sayılmayacak kadar çok olan cennet nimetleri arasında özellikle bu olgular anlatılıyor. Çünkü ayetin konumun iktizası itibariyle asıl hedefi, azgınların mutluluktan, saygınlıktan ve onurdan yoksun oluş gibi içine düştükleri durumlardan onların güven ve esenlik içinde olduklarını vurgulamaktır. Diyor ki, onlar kendi içlerinde güven içindedirler. Çünkü Allah içlerindeki kini, kıskançlığı çekip çıkarmıştır. Artık hiç kimse arkadaşıyla ilgili bir kötülük düşünmemektedir. Aksine artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşlerdir onlar. -Karşı karşıya oturmalarının bir diğer anlamı da vardır ki, inşaallah rivayetler bölümünde bu anlamı ayrıntılı bir şekilde sunacağız.- Hem dış sebepler ve etkenler açısından da esenlik içindedirler; dolayısıyla orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz, asla yorulmazlar ve hem de Rablerinden yana güven ve esenlik içindedirler; dolayısıyla hiçbir zaman cennetten çıkarılmayacaklardır. Her bakımdan mutlu ve saygınlık, onur sahibidirler. Kesinlikle bir mutsuzluk ve bitkinlik onları bürümez, onlara ilişmez. Ne kendilerinden, ne Allah'ın yarattığı başka bir varlıktan ve ne de Rablerinden kendilerine bir olumsuzluk ilişmez.

İNSAN YARATILIŞIYLA İLGİLİ KARARLAR

Kur'ân'dan anladığımız kadarıyla, insanın ilk kez yaratılışı bağlamında yüce ulûhiyet makamından şu on hüküm sadır olmuştur:

Birinci ve ikinci hüküm: Yüce Allah'ın İblis'e yönelik şu sözüdür: *"Öyleyse oradan çık! Sen artık (Allah'ın rahmetinden) kovulmuşsun. Ve ceza (kıyamet) gününe kadar lanet senin üzerinedir."* (Hicr, 34-35) Bu hükümleri bir tek hüküm gibi değerlendirmek de mümkündür.

Üçüncü hüküm: Yine yüce Allah'ın İblis'e söylediği şu sözdür: *"Sen mühlet verilenlerdensin. (Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar."* (Hicr, 37-38)

Dördüncü, beşinci ve altıncı hüküm: Yine yüce Allah'ın İblis'e yönelik şu sözüdür: *"(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur. Ve muhakkak cehennem, onların hepsine vaat olunan yerdir."* (Hicr, 42-43)

Yedinci ve sekizinci hüküm: Yüce Allah'ın Âdem ve beraberinde olanlara yönelik olarak söylediği şu sözlerdir: *"Birbirinize düşman olarak oradan inin. Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lazımdır."* (Bakara, 36)

Dokuzuncu ve onuncu hüküm: Yine yüce Allah'ın onlara yönelik şu sözüdür: *"Hepiniz oradan inin, dedik. Yalnız size benden bir hidayet geldiği zaman, kimler benim hidayetime uyarsa, artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, ateş ehlidir; onlar orada ebedî kalacaklardır."* (Bakara, 38-39)

Bu temel hükümlerle ilintili ayrıntı nitelikli başka hükümler vardır. Bir araştırma ve inceleme yapılacak olursa, bunlardan birçoğuna rastlamak mümkündür.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, müellif Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmam'a, *'ve ona ruhumdan üflediğimde'* cümlesinin anlamını sordum, buyurdu ki: Burada Allah'ın yarattığı ve Âdem'e üflediği ruh kastediliyor."

Aynı eserde Ebu Basir, İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Onu düzelttiğimde ve ona ruhumdan üflediğimde"* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Allah, bir varlık yarattı, bir de ruh yarattı. Sonra meleğe bu ruhu

o varlığa üflemesini emretti. Ve bu, Allah'tan bir şey eksilecek şekilde gerçekleşmedi; aksine bu, yüce Allah'ın gücünden meydana gelmiştir."

Yine aynı eserde, Semaa'nın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiği belirtiliyor: "Allah Âdem'i yarattı ve ona üfledi." İmam'a ruhu sordum, bana dedi ki: Allah'ın melekûttan oluşan kudretidir."

Ben derim ki: Demek istiyor ki, ruh, Allah'ın zatî kudretinden kaynaklanan, ondan çıkan fiilî kudretidir. Nitekim bundan önceki rivayet buna delâlet etmektedir.

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: 'İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *'ve ona ruhumdan üflediğimde'* cümlesinin anlamını sordum, buyurdu ki: Bu, Allah'ın seçtiği, süzdüğü, yarattığı ve kendisine izafe ettiği, sonra bütün ruhlardan üstün tuttuğu bir ruhtur. İşte bu ruhun Âdem'e üflenmesini emretmiştir."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi isnat zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: "İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) bazıları tarafından rivayet edilen 'Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı.' hadisinin yorumunu sordum, buyurdu ki: Burada kastedilen, sonradan yaratılan bir varlığın suretidir. Allah, değişik suretler arasından onu seçti, onu tercih etti ve onu kendine izafe etti. Tıpkı Kâbe'yi kendine nispet ederek *'evim'* demesi gibi, onun hakkında da *'ve ona ruhumdan üflediğimde'* buyurmuştur."

Ben derim ki: Bunlar, ruh kavramının anlamıyla ilgili rivayetler içinde en değerlileri ve en önemlileridir ki, olağanüstü yoğunluktaki gerçekleri içermektedirler. Bu son derece önemli açıklamaları, inşaallah ruhun hakikati ile ilgili bir konunun akışı içinde sunacağız.

el-Burhan adlı tefsirde İbn Babeveyh'den, o da kendi isnat zinciriyle İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Sen mühlet verilenlerdensin. (Ama Allah tarafından) bilinen vaktin gününe kadar."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "O gün Sur'a bir kere üfürülür ve İblis, ilk üfürme ile ikinci üfürme arasındaki zamanda ölür."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Vehb b. Cemi'den, el-Burhan'da Şerefuddin en-Necefî'den, o da isnat zincirini atlayarak Vehb'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) -metin el-Burhan'a aittir- şöyle rivayet edilir: Vehb der ki: "İmam'a, İblis'i ve *'Ey Rabbim! O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver.'* sözü ile yüce Allah'ın ona verdiği, *'Sen*

mühlet verilenlerdensin.' şeklindeki karşılığı sordum, 'Hangi gündür bu?' dedim. Buyurdu ki: Ey Vehb, sen o günün, yüce Allah'ın insanları dirilteceği gün olduğunu mu sanıyorsun? Hâlbuki yüce Allah ona, Ehlibeyt'ten gelecek Kaim'in (Mehdi -selâm üzerine olsun-) gönderileceği güne kadar mühlet vermiştir. O gün Kaim (a.s) onun perçeminden tutar ve boynunu vurur. İşte bilinen vakitten maksat o gündür."

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Yunus'tan, o da bir adamdan ve o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *'O hâlde onların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver... bilinen vaktin gününe kadar.'* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Vakti bilinen günde Peygamber Efendimiz (s.a.a) İblis'i Kudüs'teki bir kayanın üzerinde boğazlayacaktır."

Ben derim ki: Bunlar, ric'at meselesiyle ilgili rivayetlerdir. Bu ve bundan önceki rivayetin anlamını içeren başka rivayetler de Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılmıştır.

Son üç rivayetin ilkinin takiye sebebiyle söylenmiş olması muhtemeldir. Yine bu üç rivayetin, tefsirimizin birinci cildinde ve başka yerlerde ric'at ile ilgili yer verdiğimiz açıklamaları göz önünde bulundurarak aralarında çelişki olmayacak şekilde yorumlanmaları mümkündür. Şöyle ki: Kıyamet ayetlerinin tefsiri bağlamında Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan rivayetlerin büyük kısmında bu ayetler bazen Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkışı, bazen ric'at ve bazen de kıyamet günü olarak yorumlanır. Çünkü bu üç günün ortak noktaları, şiddet ve zayıflık bakımından farklı olsalar da, bütün gerçeklerin ortaya çıkmasının ortamını oluşturmalarıdır. Dolayısıyla bunlardan biriyle ilgili bir hüküm diğerine de uyarlanabilir. [Böylece orada söylediklerimizi yukarıdaki üç rivayet arasındaki farklılığı yorumlama temelinde yeniden gözden geçirebiliriz.] Okuyucuların bu değerlendirmeye özellikle dikkat etmelerinde yarar vardır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Dedim ki: *'Kuşkusuz... kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur.'* ayeti hakkında ne buyurursun? Bunun tefsiri nasıldır?" dedi ki: "Allah şunu söylüyor: Sen onları cennete veya cehenneme sokma yetkisine ve gücüne sahip değilsin."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Onun yedi kapısı vardır..."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Her kapıdan bir mezhebin (inanışın) mensupları girerler. Cennetin ise sekiz kapısı vardır."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, ez-Zühd adlı eserde Hattab b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmiştir: Ali dedi ki: "Cehennemin kapılarının nasıl olduğunu biliyor musunuz?" Dedik ki: "Şu kapılar gibidirler." "Hayır." dedi ve bir elini açarak diğer elinin üstüne koydu, "İşte şöyledir." dedi.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mübarek, Hennad, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ahmed -ez-Zühd adlı eserde-, İbn Ebi'd-Dünya -Sıfatu'n-Nar adlı eserde-, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem ve Beyhakî -el-Ba's adlı eserde- değişik kanallardan Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Cehennemin yedi kapısı vardır. Kapılar birbirinin üstündedirler. Önce birinci kapı doldurulur, sonra ikinci kapı, sonra üçüncü kapı... Hepsi doluncaya kadar doldurmaya devam edilir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve Hatib -tarih kitabında- Enes'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v), *"Onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır."* ifadesini şöyle açıkladı: "Bir kısım Allah'a ortak koşanlardır, bir kısım Allah hakkında kuşku duyanlardır, bir kısım da Allah'tan gafil olanlardır."

Ben derim ki: Bu hadiste kapıların kısımları sayılıyor, kapıların kendisi değil. Rivayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla maksat, kapıları bu sayılanlarla sınırlandırmak değildir.

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh, Ebu Zer'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Cehennemin bir kapısı vardır ki, oradan Ehlibeyt'imle ilgili ahdimi çiğneyenler ve benden sonra onların kanlarını dökenlerden başkası geçmez."

Ben derim ki: [İfadenin orijinalinde geçen "ahfarenî" kelimesiyle ilgili] Araplar, "haferehu=ona hainlik etti, ahdini bozdu" derler.

Aynı eserde belirtildiğine göre, Ahmed, İbn Hibban, Taberî, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -el-Ba's adlı eserde- Utbe b. Abdullah'tan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Cennetin sekiz, cehennemin de yedi kapısı vardır. Kapıların bazısı bazısından daha üstündür."

Ben derim ki: Bu rivayetler -görüldüğü gibi- bundan önce sunduğumuz açıklamaları destekler mahiyettedir.

Tefsiru'l-Kummî'de *"Kalplerinde olan kinleri söküp attık"* ifadesinde geçen "ğıll" kelimesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "İçlerindeki düşmanlık duygusunu söküp attık."

el-Burhan'da Hafız Ebu Nuaym'dan, onun da hadisleri aktarımında kanal olarak kullandığı adamlarından, onların da Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilir: "Ali b. Ebu Talib dedi ki: 'Ya Resulallah! Beni mi daha çok seviyorsun, Fatıma'yı mı?' Resulullah dedi ki: 'Fatıma'yı senden daha çok seviyorum, ama sen benim yanımda ondan daha azizsin. Seni havuzumun başında insanları ondan uzaklaştırıyormuşsun gibi görüyorum. Havuzumun başında gökteki yıldızlar sayısınca ibrikler vardır. Sen, Hasan, Hüseyin, Hamza ve Cafer cennette kardeş olmuş karşılıklı koltuklara kurulmuşsunuz. Sen benimlesin, senin Şia'n (taraftarların) da.' Sonra Resulullah (s.a.a), *'Onlar artık köşkler (koltuklar) üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.'* ayetini okuduktan sonra şunları söyledi: Sizden hiç kimse diğerinin ensesine bakmaz."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Meğazilî, el-Menakıb adlı eserde merfu olarak Zeyd b. Erkam'dan şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah'ın (s.a.a) yanına vardım, şöyle buyurdu: 'Allah'ın melekler arasında kardeşlik oluşturduğu gibi, ben de sizin aranızda kardeşlik oluşturacağım.' Sonra Ali'ye döndü ve şöyle dedi: 'Sen de benim kardeşimsin.' Ardından Resulullah (s.a.a) şu ayeti okudu: *'Artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.'* Yani, Allah için dost olup birbirlerine bakarlar."

Ben derim ki: Aynı hadis Ahmed'in Müsned'inden de merfu olarak Zeyd b. Evfa aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. Bu rivayet uzundur, oldukça ayrıntılı açıklamalar içermektedir.

Sunduğumuz bu son iki rivayette *"artık tahtlar üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar."* ifadesi, "Sizden hiç kimse diğerinin ensesine bakmaz." ve "Allah için dost olup birbirlerine bakarlar." şeklinde açıklanıyor. Burada kinayeli olarak demek isteniyor ki, ayette işaret edilen karşılıklı oturuştan maksat, hiç kimsenin, içinde kin ve nefret bulunan kimseler gibi, arkadaşının ayıplarını araştırmadığı ve kusurlarını aramadığıdır. Burada gayet ince bir mesaj veriliyor.

Peygamberimizin (s.a.a) ayetle ilgili açıklaması ise, genel bir açıklamanın özel bir duruma uyarlanmasına örnek oluşturmaktadır. Yoksa bu demek değildir ki, ayet Ehlibeyt (üzerlerine selâm olsun) hakkında inmiştir. Çünkü ayetlerin akışı da böyle özel bir anlam çıkarmaya elverişli değildir.

Şu rivayetleri de bu şekilde değerlendirmek gerekir: İmam Ali'den (a.s) rivayet edilir ki: "Bu ayet, Bedir Savaşı'na katılan bizler hakkında inmiştir." Yine ondan aktarılan bir diğer rivayette denilir ki: "Bu ayet Ebu Bekir ve Ömer hakkında inmiştir." Diğer bir rivayette Ali b. Hüseyin'in (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Bu ayet Ebu Bekir, Ömer ve Ali hakkında inmiştir." Diğer bir rivayette de ayetin Ali, Zübeyir ve Talha hakkında indiği belirtilir. Bir başkasında Ali, Osman, Talha ve Zübeyir hakkında indiği ifade edilir. İbn Abbas'tan aktarılan bir diğer rivayette de, bu ayetin şu on kişi hakkında indiği belirtilir: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyir, Sa'd, Said, Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Mesud.

Aralarındaki farklılıklar bir yana, rivayetlerin ravilerce tasavvur edilen uyarlamalar olduğu açıktır. Yoksa ayetin akışı, burada zikredilenlerden biri hakkında inmiş olmaya elverişli değildir. Nasıl olsun ki? Bir kere ayet, Allah'ın Âdem'i yarattığı, meleklere ve İblis'e ona secde etmelerini emrettiği, İblis'in bu emri yerine getirmekten kaçındığı, bu yüzden kovulduğu gün verdiği kararları, öngördüğü hükümleri anlatma amacına yönelik olarak sunulmuş ayetler grubunun akışı içinde yer almaktadır. Bunların da özel olarak bazı şahıslarla bir ilintisi yoktur.

نَبِّئْ عِبَادٖيٓ اَنّٖيٓ اَنَا الْغَفُورُ الرَّحٖيمُۙ ﴿٤٩﴾ وَاَنَّ عَذَابٖي هُوَ الْعَذَابُ
الْاَلٖيمُ ﴿٥٠﴾ وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَۘ ﴿٥١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ
فَقَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ اِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا
نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلٖيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ اَبَشَّرْتُمُونٖي عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ
تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطٖينَ ﴿٥٥﴾
قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهٖٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ
اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوٓا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمٖينَۙ ﴿٥٨﴾ اِلَّٓا
اٰلَ لُوطٍۜ اِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَعٖينَۙ ﴿٥٩﴾ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَٓاۙ اِنَّهَا لَمِنَ
الْغَابِرٖينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ اٰلَ لُوطٍۨ الْمُرْسَلُونَۙ ﴿٦١﴾ قَالَ اِنَّكُمْ
قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فٖيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾
وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ
وَاتَّبِعْ اَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾
وَقَضَيْنَٓا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُلَٓاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحٖينَ ﴿٦٦﴾ وَجَٓاءَ
اَهْلُ الْمَدٖينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾ قَالَ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ ضَيْفٖي فَلَا تَفْضَحُونِۙ
﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُوٓا اَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمٖينَ

﴿٧٠﴾ قَالَ هٰۤؤُلَٓاءِ بَنَاتٖيۤ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿٧١﴾ لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفٖي
سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقٖينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا
عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجّٖيلٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمٖينَ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهَا لَبِسَبٖيلٍ مُقٖيمٍ ﴿٧٦﴾ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٧٧﴾ وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ لَظَالِمٖينَ ﴿٧٨﴾
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُبٖينٍ ﴿٧٩﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ
الْحِجْرِ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٨٠﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضٖينَ
﴿٨١﴾ وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا اٰمِنٖينَ ﴿٨٢﴾ فَاَخَذَتْهُمُ
الصَّيْحَةُ مُصْبِحٖينَ ﴿٨٣﴾ فَمَۤا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

49- Kullarıma (insanlara) haber ver ki: “Şüphesiz ben çok bağışlayan, sürekli merhamet edenim.”

50- “Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır.”

51- Onlara, İbrahim’in (melek) misafirlerinden de haber ver.

52- Hani İbrahim’in yanına gelip “Selâm (olsun sana)!” dediler; (İbrahim de,) “Doğrusu biz sizden korkuyoruz.” dedi.

53- Dediler ki: “Korkma! Biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.”

54- Dedi ki: “Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi beni müjdeliyorsunuz?! Peki, neyle müjdeliyorsunuz?”

55- Dediler ki: “Biz sana hak üzere müjde verdik. O hâlde (Allah’ın rahmetinden) ümit kesenlerden olma!”

56- Dedi ki: “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”

57- Dedi ki: “Ey elçiler! O hâlde (başka) önemli işiniz (göreviniz) nedir?”

58- Dediler ki: “Biz, suçlu bir topluluğa (ceza vermek için) gönderildik.”

59- “Ancak Lut ailesi hariç. Kuşkusuz biz onların hepsini (azaptan) kurtaracağız.”

60- “Fakat (Lut’un) karısı müstesna; onun (Lut ailesinin şehri terk etmesinden sonra) geride kalanlardan olmasını takdir ettik.”

61- Elçiler Lut ailesine gelince,

62- (Lut) dedi ki: “Siz yabancı ve tanınmayan kimselersiniz!”

63- Dediler ki: “Bilakis biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (azabı) getirdik.”

64- “Biz sana, hak (kaçınılmaz bir hüküm) ile geldik ve biz gerçekten doğru söyleyenleriz.”

65- “Gecenin bir bölümünde ailenle yola çık ve sen de arkalarından izle. Sizden hiçbiri dönüp ardına bakmasın; emredildiğiniz yere gidin.”

66- Ona şu kesin emri vahyettik: “Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir.”

67- Şehir halkı birbirlerini müjdeleyerek (Lut’un yanına) geldiler.

68- (Lut onlara) dedi ki: “Bunlar benim misafirlerimdir; beni utandırmayın.”

69- “Allah’tan korkun ve beni rezil etmeyin.”

70- Dediler ki: “Biz seni âlemlerden (insanları evine alıp savunmaktan) men etmedik mi?”

71- Dedi ki: “Eğer bir şey yapacaksanız, işte bunlar benim kızlarım (onlarla evlenin).”

72- (Ey Resulüm!) Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.

73- Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı.

74- Böylece oranın üstünü altına getirdik ve üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.

75- Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır.

76- O (şehrin harabeleri) hâlâ (yolcuların gelip geçtiği) bir yol üzerinde durmaktadır.

77- Kuşkusuz bunda, müminler için bir nişane vardır.

78- Eyke halkı (Şuayb'in kavmi) da gerçekten zalim idiler.

79- Biz de onlardan intikam aldık. Her ikisi (Şuayb ve Lut kavminin şehirleri) de apaçık bir yol üzerindedir.

80- Andolsun Hicr halkı (Salih'in kavmi) da elçileri yalanladılar.

81- Biz onlara ayetlerimizi (mucizelerimizi veya mucizelerimizle ilâhî bilgiler) verdik; fakat onlar bunlardan yüz çevirmişlerdi.

82- Onlar, dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı (mağaralarda yaşarlardı).

83- Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı.

84- Kazanmakta oldukları şeyler ise onlara hiçbir yarar sağlamadı.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah bundan önce, müşriklerin Hz. Peygamber'le (s.a.a), ona indirilen kitapla alay etmelerine, Peygamber'e kendilerine melekleri getirmesini önermelerine değinmiş ve en parlak, en göz kamaştırıcı mucizeler gösterilse bile onların iman etmeyeceklerini açıklamıştı. Tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu ayetler grubunda ise, müjdeleme ve uyarma ile ilgili etraflıca bir açıklama sunuyor. *"Kullarıma haber*

ver...” diye başlayan iki ayet bu hususla ilgilidir. Sonra bu iki ayetin içerdiği mesajı daha iyi açıklamak için müjde ve uyarı yönü bulunan, müjde ve uyarı olgularını içeren etraflıca bir kıssayı da destek mahiyetinde aktarıyor. Bu da İbrahim Peygamber’in misafirlerinin kıssasıdır. Bu kıssada İbrahim’e doğal olarak beklenmeyen ve umulmayan bir zamanda bir müjde verildiğinden söz ediliyor. Sonra Lut kavmine en ağır azap türlerinden birinin indirilişi dile getiriliyor.

Sonra yüce Allah bu kıssayı, Şuayb Peygamber’in (a.s) soydaşları olan Eyke halkı ile Salih Peygamber’in (a.s) soydaşları olan ve Semud kavmi olarak bilinen Hicr halkının uğratıldığı azaba ilişkin kısa bir değinmeyle pekiştiriyor.

49-50) Kullarıma (insanlara) haber ver ki: “Şüphesiz ben çok bağışlayan, sürekli merhamet edenim. Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır.”

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla *“Kullarım”* nitelemesinden maksat, mutlak anlamda kullar, yani bütün insanlardır. Bu bakımdan bazı müfessirlerin, “Burada kastedilenler, daha önce anılan muttakiler veya ihlâsa erdirilmiş kimselerdir.”[1] şeklindeki değerlendirmelerine itibar etmemek gerekir.

Ayetteki her iki cümlenin, isim cümlesi kalıplarında sunulmuş olması, başlarında “inne” edatının bulunması, arada “ara zamiri”nin (“ene” ve “huve” zamirlerinin) olması ve haber kısımlarının (el-Gafûr, er-Rahim, el-azab) başında “lâm” edatının yer alması gibi pekiştirme unsurlarıyla tekit edilmiş olması gösteriyor ki, bu ayetlerde sözü edilen bağışlama, merhamet etme ve acı azaba çarptırma gibi nitelikler anlamlarının son sınırına dayanacak çapta kullanılmışlardır ve bunları bir ölçüye vurmak, bir şeyle mukayese etmek imkânsızdır. Şöyle ki, hiçbir bağışlama veya merhamet yoktur ki, onun için bir engel tasavvur edilmesin, bir şekilde hedefe ulaşmasına mani konulmasın veya bir ölçüyle sınırlandırılmasın, bir kalıba sokulmasın. Fakat yüce Allah hükmeder, hiç kimse verdiği hükümden dolayı O’nu sorumlu tutamaz, hiçbir engel karşısına dikilemez, bağışlamasını ve merhametini yürürlüğe koymasına hiçbir güç engel olamaz, sınırlandırma getiremez. Ancak O’nun bunu dilemiş olması başka. O hâlde, kimsenin Allah’ın bağışlamasın-

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 59; Tefsir-i Ebu’s-Suud, c. 5, s80.]

dan yana karamsarlığa düşme, rahmet ve merhametinden ümidini kesme, bir engelin çıkıp Allah'ın bağışlamasının önünü keseceğini ve rahmetinin ulaşmasına izin vermeyeceğini sanma hakkı yoktur. Ama Allah'ın bir kulunu bununla korkutmuş olması başka. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Rabbinize dönün..."* (Zümer, 53-54)

Yine hiç kimse Allah'ın azabını küçümsememeli ya da Allah'ın aciz kalabileceğini düşünmemeli yahut Allah'ın tuzağından kurtulacağından emin olmamalıdır. Şunu bilmelidir ki: Allah emrini hiçbir engelle karşılaşmadan yerine getirir. Zaten büsbütün hüsrana uğrayan topluluklardan başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.

51) Onlara, İbrahim'in (melek) misafirlerinden de haber ver.

"ed-Dayf", misafir demektir. Bu sözcük tekil ve çoğul anlamında kullanılır. "Edyaf, duyuf ve dıyfan" şeklinde çoğul yapıldığı da olur. Ancak bazılarının da söylediği gibi, Arap dili kuralları açısından en fasih olanı, bu sözcüğün tesniye ve çoğul şeklinde kullanılmamasıdır. Çünkü bu sözcük aslında bir mastardır.

Misafirlerden maksat, seçkin meleklerdir. Bunlar İbrahim Peygamber'e (a.s) bir evlat müjdelemek ve Lut kavmini helâk etmek üzere gönderilmişlerdi. Ayette bunların misafir olarak isimlendirilmiş olması, İbrahim'in yanına misafir görüntüsünde girmiş olmalarından dolayıdır.

52-53) Hani İbrahim'in yanına gelip "Selâm (olsun sana)!" dediler; (İbrahim de,) "Doğrusu biz sizden korkuyoruz." dedi. Dediler ki: "Korkma! Biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz."

"Dehalû=girdiler" ve "kalû=dediler" fiillerindeki zamir meleklere dönüktür. *"Selâm"* sözleri de bir selâmlaşma ifadesidir. Bunun takdirî açılımı şöyledir: "Seni bir selâmla selâmlıyoruz." İbrahim Peygamber (a.s) ise buna karşılık, *"Doğrusu biz sizden korkuyoruz."* diyor. "el-Vecel", korku demektir.

İbrahim bunu onlara, oturduktan ve onlara bir buzağı ikram ettikten ve ondan yemediklerini gördükten sonra söylüyor. Yemek için ellerini uzatmadıklarını görünce, Hûd Suresi'nde de anlatıldığı gibi, onların bu hâlini yadırgıyor, onlardan korku duymaya başlıyor. Dolayısıyla kıssa burada özet olarak anlatılmaktadır.

Melekler onu rahatlatmak, korkusunu gidermek, güvende olduğunu hissettirmek ve gönlünü hoşnut kılmak için *"Korkma!"* diyorlar, Rabbinin elçileri olduklarını ve kendisine bilgin bir oğul, yani ileride erkek ve bilgili olacak bir çocuk müjdelemek için yanına geldiklerini bildiriyorlar. Bu çocuğun bilgin olmasından maksat, Allah'ın onu vahiyle eğitecek olmasıdır. Bu bakımdan ayet, başka bir surede geçen şu ayete yakın bir anlam içermektedir: *"Bir peygamber olarak ona İshak'ı müjdeledik."* (Sâffât, 112)

54) Dedi ki: "Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi beni müjdeliyorsunuz?! Peki, neyle müjdeliyorsunuz?"

İbrahim Peygamber (a.s) bu müjdeyi aldığı sırada yaşlı bir ihtiyardı. Eşinden çocuk sahibi olamamıştı. Artık insan üremesine egemen olan doğa yasalarına göre çocuk sahibi olmaktan ümidini kesmişti. Hiç kuşkusuz onun, Allah'ın rahmetinden, kudretinin mutlak olarak her zaman için yürürlükte olduğundan ümidini kesmesi düşünülemez. Bu yüzden meleklerin sözleri karşısında şaşkınlığını gizleyemiyor ve durumu doğa yasalarına göre çocuk sahibi olmaya elverişli olmadığı ve eşi de Kur'ân'ın başka bir yerinde de işaret edildiği gibi kısır bir yaşlı kadın olduğu hâlde, kendisini neye dayanarak müjdelediklerini anlamaya çalışıyor.

"Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi beni müjdeliyorsunuz?" ifadesinin orijinalinde geçen "el-kiberu", yaşlılıktan kinaye olarak kullanılmıştır. Yaşlılığın çökmesinden maksat, gençlikte sahip olunan özellikleri, gücü, kuvveti yok edecek şekilde insana ulaşmasıdır. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Bana böyle bir müjde vermenizi şaşkınlıkla karşılıyorum. Çünkü ben kocamış yaşlı bir insanım, gençliğim geride kaldı, bedensel gücümü yitirdim. Normal olarak durumu bundan ibaret olan bir insanın çocuk sahibi olmaması gerekmektedir.

"Peki, neyle müjdeliyorsunuz?" ifadesi, *"Bana yaşlılık çökmesine rağmen mi..."* ifadesine ilişkin bir detaydır ve müjdeledikleri şeyi anlamaya çalışmanın bir ifadesidir. Hz. İbrahim, kendisini çocukla açık bir şekilde müjdeledikleri hâlde, müjdenin bununla ilgili olduğundan kuşkulanmış gibi hareket ediyor. Çünkü böyle bir şeyi çok uzak bir ihtimal, hatta imkânsız olarak görüyor. Bu yüzden kendisini ne ile müjdeledikleri sorma gereğini duyuyor. Çünkü onların söylediklerinden anlaşılan şeyi garip ve şaşırtıcı buluyor. Normal konuşmalarda bunun

örnekleri çoktur. Bir kimseye olmasını uzak saydığı, imkânsız gördüğü veya doğrulamadığı bir şeyden söz edildiği zaman, "Ne diyorsun? Ne istiyorsun? Ne yapıyorsun?" diye tepkisini gösterir.

55-56) Dediler ki: "Biz sana hak üzere müjde verdik. O hâlde (Allah'ın rahmetinden) ümit kesenlerden olma!" Dedi ki: "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?"

İfadenin orijinalinde geçen "bi'l-hak" sözcüğünün başındaki "ba" harf-i cerri, kelimeye birliktelik anlamını kazandırır. Demek istiyorlar ki: Bu müjdemiz, hak üzeredir, haktan ayrılmaz, onun bir parçasıdır. Sen de onu uzak sayarak geri çevirme, yoksa Allah'ın rahmetinden ümit kesenlerden olursun. Bu, meleklerin verdikleri cevaptır. İbrahim (a.s) de onlara kinayeli bir ifadeyle karşılık veriyor: *"Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?"* Cümlenin soru formatında sunulması, inkâr anlamını vurgulamaya yöneliktir. Demek istiyor ki: Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, sapıklara özgü bir özelliktir. Ben de sapık olmadığıma göre, benim sorduğum soru, Allah'ın rahmetinden ümit kesen, O'nun verdiği müjdeyi rahmetten ümitsiz olduğu için uzak gören kimselerin sordukları soru gibi değerlendirilemez.

57) Dedi ki: "Ey elçiler! O hâlde (başka) önemli işiniz (göreviniz) nedir?"

Ayette geçen "el-hatbu"; büyük iş, önemli görev demektir. Hz. İbrahim'in onlara, *"elçiler"* diye hitap etmesi, onların bu özelliklerini daha önce ona anlattıklarını gösterir. Ayetin anlamı açıktır.

58-60) Dediler ki: "Biz, suçlu bir topluluğa (ceza vermek için) gönderildik. Ancak Lut ailesi hariç. Kuşkusuz biz onların hepsini (azaptan) kurtaracağız. Fakat (Lut'un) karısı müstesna; onun (Lut ailesinin şehri terk etmesinden sonra) geride kalanlardan olmasını takdir ettik."

el-Müfredat adlı eserinde Ragıp İsfahanî şöyle der: "el-Ğâbir, beraber olduğu kimsenin yürümeye devam etmesinden sonra yerinde duran, geride kalan kimse demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Ancak bir kocakarı müstesna. O, geride kalanlardan oldu.'* [Şuarâ, 171] Yani uzun yaşayanlar arasındaki kocakarı. Bazılarına göre ise maksat, helâk olanlarla birlikte kalıp Lut ile birlikte geceleyin kenti terk etmeyenlerdir. Bazılarına göre de, azaptan sonra da hayatta kalanlar anla-

mında kullanılmıştır. Diğer bir ayette şöyle buyrulmuştur: *'Karın müstesna. O geride kalanlardan oldu.'* [Ankebût, 33] Diğer bir ayette de şöyle buyruluyor: *'Onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik.'* [Hicr, 60]... 'el-Ğubar', havaya saçılan topraktan geride kalan toz, duman demektir. Kelime 'duhan', 'usar' ve benzeri gibi sözcüklerle aynı kalıpta kullanılmıştır." (Alıntı burada sona erdi.)

Büyük bir ihtimalle geçmiş zamanla gelecek zamanın "ğâbir" şeklinde isimlendirilmesinin altında da bu anlam yatmaktadır. Geçmiş zamanın bu şekilde isimlendirilmesinin altında, onun geçmiş zamanda kalması, şimdiki zamana dönmemesi esas alınmıştır. Gelecek zamanın bu şekilde isimlendirilmesinin altında ise, onun henüz yerinde kaldığı ve geçmiş zaman gibi yok olmadığı anlamı yatmaktadır.

Ayetler, meleklerin İbrahim'in sorusuna verdikleri cevabı içermektedir: *"Dediler ki: Biz,"* yüce Allah tarafından *"suçlu bir topluluğa (ceza vermek için) gönderildik."* Melekler burada suçlu toplumun kimler olduklarını belirtmiyorlar, isim vermiyorlar. Bunu yapmalarının nedeni, bu iğrenç toplumun adını ağza almamaktır, onlara karşı duyulan nefreti ifade etmektir. Nasıl olsa ayetlerin akışı ile birlikte onların kimler oldukları anlaşılacaktır. Sonra şunu söylüyorlar: *"Ancak Lut ailesi hariç."* Yani Lut ve yakınları müstesna. Bundan anlaşılıyor ki, suçlu toplumdan maksat, Lut'un kavmidir. *"Kuşkusuz biz onların hepsini kurtaracağız."* Yani onları azaptan kurtaracağız. *"hepsini"* ifadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, istisna bütünden kopuk (münkati) bir istisnadır.

Ardından Lut'un karısını, onun ailesinin dışında tutuyorlar. Böylece kurtuluşun onu kapsamadığını, azabın ona ilişeceğini, onu helâk edeceğini gösteriyorlar. Diyorlar ki: *"Fakat (Lut'un) karısı müstesna; onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik."* Yani o, Lut ve ailesinin kenti terk etmelerinden sonra geride kalan kavmiyle birlikte helâk olacaktır.

Tefsirimizin onuncu cildinde Hûd Suresi'nin [69. ayetinin] akışı içinde İbrahim Peygamber'in (a.s) misafirleriyle ilgili ayrıntılı açıklamalara yer vermiş, orada bu konuya ayrı bir bölüm ayırmıştık.

61-62) Elçiler Lut ailesine gelince, (Lut) dedi ki: "Siz yabancı ve tanınmayan kimselersiniz!"

Lut Peygamber'in (a.s) onlara bu şekilde tepki göstermesinin nedeni, meleklerin ona tüysüz güzel yüzlü oğlanlar şeklinde görünmüş

olmalarıydı. Kavminin huyunu, işledikleri çirkin hayâsızlığı bildiğinden onların bu şekilde gelmiş olmalarından büyük bir endişe duymaya başlamıştı. Nitekim buna Hûd Suresi'nde de işaret edilmişti. Ayetin anlamı açıktır.

63-64) Dediler ki: "Bilakis biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (azabı) getirdik. Biz sana, hak (kaçınılmaz bir hüküm) ile geldik ve biz gerçekten doğru söyleyenleriz."

[Ayetin orijinalindeki "yemterûne" kelimesinin mastarı olan] "el-imtira", "el-mirye" kökünden gelir ve şüphe anlamını ifade eder. Şüphe ettikleri şeyden maksat, Lut'un kendilerini tehdit ettiği azaptır. Onlar bu azabın gelmesinden kuşku duyuyorlardı. Gerçeği getirmelerinden maksat da, kavimle ilgili dönüşü olmayan hak hükmü getirmeleridir. Nitekim diğer bir surede konuyla ilgili bir ayette Lut'a gelen meleklerin şu sözlerine yer verilir: *"Onların başlarına, geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecektir."* (Hûd, 76) Bazılarına göre, tefsirini sunduğumuz ayette geçen ifadeden maksat şudur: "Biz sana hakkında kuşku bulunmayan azabı getirdik."[1] Ancak bizim yer verdiğimiz değerlendirme daha yerindedir.

Kıssayı anlatan ayetlerin bir kısmı, daha sonra yer almaları gerektiği hâlde, daha önce yer almışlardır; bir kısmı da daha önce yer almaları gerektiği halde daha sonra yer almışlardır. Bunu söylerken, iniş ve telif tertibi bazında bir bozulmanın söz konusu olduğunu, bazı ayetlerin yerlerinin ve tertiplerinin değiştirildiğini söylemek istemiyoruz. Bilakis, şunu demek istiyoruz: Yüce Allah, kıssanın bazı bölümlerini doğal tertibin ve öykü anlatma sanatının gerektirdiği yerinde değil de, başka bir yerde zikretmiştir. Çünkü böyle bir yönteme başvurmanın altında önemli bir mesaj vardır.

Yüce Allah'ın Hûd Suresi'nde ve başka yerlerde anlattığı, ayrıca aklen de olması gerektiği gibi, kıssanın normal tertibinin aşağıdaki şekilde olması gerekmektedir: *"Elçiler Lut ailesine gelince..."* ifadesiyle başlayan iki ayet, diğer bütün ayetlerden önce olmalıdır. Ardından, *"Şehir halkı sevinçle birbirlerini müjdeleyerek (Lut'un yanına) geldiler..."* ifadesiyle başlayan altı ayetin tamamı [67-72. ayetler] yer almalıdır. Sonra, *"Dediler ki: Bilakis biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (aza-*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 68.]

bı) getirdik..." ifadesiyle başlayan dört ayetin tamamı [63-66. ayetler] yer almalıdır. Sonra, *"Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı..."* ifadesiyle başlayan ayetlere sıra gelmelidir.

Tefsirini sunduğumuz bu surede kıssanın bu şekilde bölümlere ayrılıp bazı bölümlerinin öne alınmasının, bazılarının da geride bırakılmasının gerçek nedeni şudur: Kıssanın dört bölümü vardır. Üçüncü bölüm alınıp birinci bölümle ikinci bölümün arasına konulmuştur. *"Şehir halkı sevinçle birbirlerini müjdeleyerek (Lut'un yanına) geldiler..."* ifadesini kastediyorum. Bu ikinci bölümün bu şekilde geride zikredilmesinin nedeni, ikinci bölümün sonunu oluşturan *"(Ey Resulüm!) Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı."* ifadesinin, son bölümün başını oluşturan *"Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı."* ifadesiyle buluşturulmasıdır.

Bu uygulamaya başvurulmasının amacı ise, kıssanın örnek olarak sunulmasıyla hedeflenen amacın gerçekleşmesidir ve amacın en belirgin şekilde açığa çıkıp netleşmesidir. Yani korkunç bir azabın ineceğini vurgulamaktır. Tıpkı sarhoşluk içinde bocalarken, akıllarına böyle bir şey getirmeden güven içinde dolaşırlarken azabın onlara inebileceği gibi. Böyle bir yöntem dehşeti anlatmak ve yürek acısını hissettirmek ve azabın acısını daha bir vurgulamak için daha elverişlidir.

Bu mesajı verme açısından, Hicr halkı kıssasının sonunda da benzeri bir yöntemin uygulandığını görüyoruz. Bu kıssada da, *"Onlar, dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı."* [82. ayet] ifadesi, *"Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı."* [83. ayet] ifadesiyle bitiştirilmiştir. Bütün bunların bir tek amacı vardır, o da ayetler grubunun başında yer verilen *"Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır."* [50. ayet] cümlesinin içerdiği anlamı belirgin bir şekilde gözler önüne sermektir. Okuyucuların özellikle bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

65) "Gecenin bir bölümünde ailenle yola çık ve sen de arkalarından izle. Sizden hiçbiri dönüp ardına bakmasın; emredildiğiniz yere gidin."

İfadenin orijinalideki "esri" kelimesinin mastarı olan "el-isra", gece yolculuğu demektir. *"Gecenin bir bölümünde"* ifadesi de, bunu (gece yolculuğunu) pekiştirmektedir. "Gecenin bir bölümü" ise, geceden ayrılan parça demektir. Arkalarından gitmesinden maksat, geride

kalıp kafileden ayrılmasın diye ailesini önüne katıp arkalarından yola devam etmesi ve onları hızlı yol almaya zorlamasıdır. Nitekim *"Sizden hiçbiri dönüp ardına bakmasın"* ifadesi buna işaret etmektedir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Sana, geri çevrilmesi mümkün olmayan azabı ve Allah tarafından kesinleşmiş hükmü getirdiğimizde, aileni de yanına alıp geceleyin yola çık ve geride kalıp kafileden ayrılmasın, bu emri yerine getirmede gevşeklik göstermesin diye kendin de onların arkasından hareket et. Sizden kimse dönüp arkasına da bakmasın ve böylece emredildiğiniz yere doğru yola devam edin." Bu da gösteriyor ki, önlerinde kendilerine yol gösteren ilâhî bir yol gösterici ve onlara rehberlik eden biri vardı.

66) Ona şu kesin emri vahyettik: "Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir."

İfadenin orijinalindeki "kazayna" kelimesinin kökü olan "el-kaza= kesin hüküm" kelimesi, vahyetmek anlamını da içermektedir. Bu yüzden -bazılarının da söylediği gibi- "ilâ" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır. Ayette geçen "emir"den maksat da azaptır. Nitekim *"Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir."* ifadesi de bunu açıklamaktadır. Bu azaba, uzağı bildiren "zâlike" işaret zamiriyle işaret edilmiş olması, azabın büyüklüğünü ve önemini vurgulamaya yöneliktir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Onların azaba çarptırılmalarına ilişkin büyük hükmümüzü verdik ve bunu vahiy yoluyla Lut'a bildirdik. Şöyle ki: Şu kavminin kökü ve onlardan sonra kalma durumu olabilecek nesil, bina ve her türlü amel gibi izleri sabaha çıkarlarken mutlaka kesilmiş olacaktır." Ya da cümlenin takdirî açılımı: "Ona şöyle hükmederek vahyettik ki, şu kavminin kökü..." şeklindedir.

67-71) Şehir halkı sevinçle birbirlerini müjdeleyerek (Lut'un yanına) geldiler. (Lut onlara) dedi ki: "Bunlar benim misafirlerimdir; beni utandırmayın. Allah'tan korkun ve beni rezil etmeyin." Dediler ki: "Biz seni âlemlerden (insanları evine alıp savunmaktan) men etmedik mi?" Dedi ki: "Eğer bir şey yapacaksanız, işte bunlar benim kızlarım (onlarla evlenin)."

Gelişin bütün şehir halkına nispet edilmiş olması gösteriyor ki, gelenler o kadar çoktular ki, bunları kentin tüm halkı olarak nitelemek mümkündü.

Ayetlerin anlamı ise şu şekildedir: *"Şehir halkı"*, yani onlardan büyük bir topluluk, Lut'un konuklarını isteyerek ve *"sevinçle birbirlerini müjdeleyerek"* Lut'un yanına *"geldiler."* Çünkü kötülüğe karşı düşkündüler, şehvet gözlerini bürümüştü. Özellikle şehirlerine dışarıdan gelenlere bu çirkin hayâsızlığı yapma zevkinden gözleri dönmüştü. Bunun üzerine Lut, konuklarını korumak amacıyla karşılarına çıktı ve *"Dedi ki: Bunlar benim misafirlerimdir;"* o çirkin eylemi onlara yapmaya kalkışarak *"beni utandırmayın. Allah'tan korkun ve beni rezil etmeyin."* Evine saldıran kentin azgınları *"Dediler ki:"* Daha önce yabancıları evine almaman gerektiğini sana söylemedik mi? *"Biz seni âlemlerden"* yani insanları evine almaktan, onlar için aracılık yapıp onları savunmaktan *"men etmedik mi?"* Lut (a.s) onları ikna etmekten ümidini kesince, kızlarını onlara önererek konuklarından uzak durmalarını istedi, kızlarıyla evlenip konuklarını rahat bırakmalarını önerdi. -Nitekim daha önce Hûd Suresi'nde bunun açıklamasını yapmıştık.- *"Dedi ki: Eğer bir şey yapacaksanız, işte bunlar benim kızlarım."*

72-74) (Ey Resulüm!) Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı. Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde, korkunç ses onları yakaladı. Böylece oranın üstünü altına getirdik ve üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.

el-Müfredat'ta şu açıklamaya yer veriliyor: "el-İmaretu, harap olmanın karşıtıdır. 'el-Umr (ömür)' ise, bedenin hayatla mamur olduğu sürenin adıdır ve 'beka (kalıcılık)'dan farklıdır. 'Tale umruhu=uzun yaşadı' denildiği zaman, bunun anlamı, bedeninin ruhuyla mamur edildiğidir. Fakat ömrün bekasından söz edildiği zaman, böyle bir anlam kastedilmiş olmaz. Çünkü baki oluş, fani oluşun karşıtıdır. Kalıcılık ve baki oluş ömürden daha üstün bir nitelik olduğu için, yüce Allah baki olarak nitelendirilir, fakat ömürle nitelendirildiği pek azdır. 'el-Umr' ve 'el-amr' telaffuzları ayrı olmakla beraber anlamları birdir. Ancak yemin edatı olarak 'el-amr' kullanılır, 'el-umr' değil. 'Le-amruke innehum le fî sekretihim ya'mehûn (Hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.)' gibi." (Alıntı burada sona erdi.)

"Hayatına andolsun" hitabı Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir. Burada Peygamberimizin hayatta kalışına yemin edilmiştir. Bazıları "Bu, melekler tarafından Hz. Lut'a (a.s) yöneltilen bir hitaptır ve melekler

onun ömrüne yemin etmişlerdir."[1] demişlerse de, ayetlerin akışından buna ilişkin bir kanıt elde etmek mümkün değildir.

İfadenin orijinalindeki "ya'mahûne" kelimesinin kökü olan "el-amehu"; nereye gideceğini, ne yapacağını şaşırıp bocalamak, hayret ve tereddüt içinde kalmak demektir. "es-Siccîl", azap taşı demektir. Hûd Suresi'ni tefsir ederken bu kelimenin anlamıyla ilgili ayrıntılı açıklamalara yer verdik.[2]

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Ey Muhammed! Hayatına ve hayatta kalışına andolsun ki, onlar sarhoşlukları içinde, yani fuhuş ve şehvetle akılları başlarından gitmiş, ne yapacaklarını bilmez azgınlar gibi bocalayıp duruyorlardı. *"Derken güneşin doğduğu ana girdiklerinde,"* yani güneşin ışınları sökmeye başladığı bir sırada, *"korkunç ses"* insanı dehşete düşüren korkunç ses *"onları yakaladı. Böylece oranın"* şehirlerinin *"üstünü altına"*, yukarısını aşağısına *"getirdik ve üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık."* indirdik.

75-77) Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır. O (şehrin harabeleri) hâlâ (yolcuların gelip geçtiği) bir yol üzerinde durmaktadır. Kuşkusuz bunda, müminler için bir nişane vardır.

"Ayet", alâmet ve nişane demektir. İlk ayette geçen *"ayetler"*den maksat, geride kalan izler gibi olayın meydana geldiğine delâlet eden nişanelerdir. Üçüncü ayetteki *"ayet"*ten maksat ise, müminlere uyarının ve ilâhî davetin hak olduğunu gösteren nişanedir.

İfadenin orijinalindeki "mütevessimîn" kelimesinin mastarı olan "et-tevessüm", ferasetlilik ve [yüksek bir anlayış düzeyine sahip olduğundan] varlıkların niteliklerinden, onların gerçek mahiyetlerini anlamak demektir.

Buna göre, ayetlerin şu anlamı içerdiklerini söyleyebiliriz: "Kuşkusuz, Lut kavminin başına gelen bu olayda ve ülkelerinin yaşadığı bu helâk edici azapta, geride kalan kalıntılar gibi, feraset sahibi kimseler için nişaneler vardır. Bu nişaneler ve işaretler yolcuların gelip geçtikleri bir yol üzerinde durmaktadırlar. Henüz tam olarak silinmemişlerdir, yok olmamışlardır. Kuşkusuz bunda müminler için uyarı ve davetin hak ol-

---

1- [Ruhu'l-Maani, Alusî, c. 14, s. 72; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 203.]

2- [el-Mizan, c. 10, Hûd Suresi, 82. ayetin tefsirinde.]

duğunu gösteren işaretler, nişaneler vardır." Bu açıklama ile iki yerin birinde *"ayetler"* şeklinde çoğul, diğerinde ise, *"ayet"* şeklinde tekil ifadenin kullanılmış olmasının gerisindeki maksat da açığa çıkmış oluyor.

78-79) Eyke halkı (Şuayb'in kavmi) da gerçekten zalim idiler. Biz de onlardan intikam aldık. Her ikisi (Şuayb ve Lut kavminin şehirleri) de apaçık bir yol üzerindedir.

"el-Eyketu", "el-eyk"in tekilidir; sık ve gür ağaçlık demektir. Anlatıldığına göre, Eyke halkı sık ağaçlı bir bölgede yaşıyorlardı.

Eykeliler -müfessirlerin[1] de söylediği gibi- Şuayb Peygamber'in (a.s) kavmiydiler ya da kavminin bir kolunu oluşturuyorlardı. Bunlar sık ağaçlı, ormanlık bir bölgede yaşıyorlardı. Ayetin sonundaki şu ifade de bunu destekler mahiyettedir: *"Her ikisi de apaçık bir yol üzerindedir."* Yani Lut kavmi ile Eyke halkının yaşadıkları yerler açık bir yolun kenarındadır. Medine-Şam yolu üzerinde Lut ve Şuayb peygamberlerin kavimlerinin yerleşim birimlerinin harabeleri bulunur. Allah, Şuayb'in (a.s) kendilerine sunduğu daveti inkâr etmelerinden, yalanlamalarından dolayı onları helâk etmiştir. Daha önce Hûd Suresi'nde bu halkın kıssası da anlatılmıştı.

"Biz de onlardan intikam aldık." ifadesindeki "hum" zamiri Eyke halkına dönüktür. Bazılarına göre ise,[2] hem onlara, hem de Lut kavmine dönüktür. İki ayetin de anlamı ek açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır.

80-84) Andolsun Hicr halkı (Salih'in kavmi) da elçileri yalanladılar. Biz onlara ayetlerimizi (mucizelerimizi veya mucizelerimizle ilâhî bilgiler) verdik; fakat onlar bunlardan yüz çevirmişlerdi. Onlar, dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı (mağaralarda yaşarlardı). Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı. Kazanmakta oldukları şeyler ise onlara hiçbir yarar sağlamadı.

Hicr halkı, Salih Peygamber'in (a.s) kavmi olan Semudoğulları'dır. Hicr, bunların yaşadıkları bölgenin adıdır. Sadece kendilerine elçi olarak gönderilen Salih Peygamber'i (a.s) yalanladıkları hâlde bütün peygamberleri yalanlamış sayılmalarının nedeni, bütün peygamberlerin

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 204.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 343.]

sundukları davetin aynı olmasıdır. Bir peygamberi yalanlayan, bütün peygamberleri yalanmış olur çünkü.

"Biz onlara ayetlerimizi (mucizelerimizi veya mucizelerimizle ilâhî bilgiler) verdik; fakat onlar bunlardan yüz çevirmişlerdi." ifadesinin orijinalinde geçen "ayetler"den maksat eğer mucize ve olağanüstü olaylar ise -ki ayetin zahirinden bu anlaşılıyor- maksat, dişi deve ile içeceği ve dişi deveyi kesmelerinden helâk oldukları zamana kadar gördükleri mücizeler ve olağanüstülüklerdir. Ki bu kıssa Hûd Suresi'nin akışı içinde ele alındı. Şayet "ayetler"den maksat, Salih Peygamber'in (a.s) onlara duyurduğu ve aralarında yaymaya çalıştığı ilâhî bilgiler veya hak bilgiler ile mucizeler toplamı ise, ayetin buna ilişkin kanıtsallığı açıktır.

"Onlar, dağlardan (sanılarınca) güvende olacakları evler oyarlardı." Yani kayalardan oyulmuş mağaralarda yaşarlardı. Sanılarına göre yerden ve gökten kaynaklanan felâketlerden bu şekilde korunacak ve güven içinde bir hayat yaşayacaklardı.

"Derken sabahladıkları bir anda korkunç ses onları yakaladı." Yani helâk olmalarına neden olan azap sesi onları yakaladı. Daha önce güvenlikle korkunç ses olgularının her iki ayette de birlikte zikredilmelerinin gerekçesinin, *"Ve kuşkusuz benim azabım da acı azaptır."* ifadesinde gizli olduğuna işaret etmiştik.

"Kazanmakta oldukları şeyler ise onlara hiçbir yarar sağlamadı." Yani çalışmalarıyla elde ettikleri kazanımlar, onları dünya hayatında mutlu etmeye yetmedi.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Mus'ab b. Sabit'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Peygamber Efendimiz (s. a.v) bir gün aralarında gülüşen ashabından bir gruba rastladı. Onlara buyurdu ki: 'Cenneti ve cehennemi hatırlayın!' Bunun üzerine şu ayet indi: *Kullarıma (insanlara) haber ver ki: Şüphesiz ben çok bağışlayan, sürekli merhamet edenim."*

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de var. Ne var ki, ayetin anlamının, iniş sebebi olarak zikredilen olayla örtüşmesi pek de belirgin değildir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Ebu Nuaym el-Hilye adlı eserinde Cafer b. Muhammed'den, *"Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri*

için nişaneler vardır." ayetiyle ilgili olarak rivayet etmiştir ki: "Bundan maksat, çabuk kavrayan, feraset sahibi ve sezgileri güçlü kimselerdir."

Aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî kendi tarihinde, Tirmizî, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem, İbn Sunnî ve Ebu Nuaym birlikte -et-Tıbb adlı eserlerinde- İbn Murdeveyh ve el-Hatib, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah Efendimiz (s. a.v) şöyle buyurdu: 'Müminin ferasetinden, keskin sezgisinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar.' Ardından şu ayeti okudu: *'Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır.'* Yani, feraset sahibi, sezgileri güçlü kimseler."

Şeyh Müfid, el-İhtisas adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle Ebu Bekir b. Muhammed el-Hadremî'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Hiçbir insan yoktur ki, iki gözünün arasında mümin veya kâfir olduğu yazılı olmasın. Siz bunu göremezsiniz; ama Muhammed soyundan gelen İmamlar bunu görürler. Onlardan birinin yanına her kim girerse, onun mümin veya kâfir olduğunu bilirler." Ardından, *"Kuşkusuz bunda, feraset sahipleri için nişaneler vardır."* ayetini okudu ve buyurdu ki: "İşte o feraset sahipleri Ehlibeyt İmamları'dır." [el-İhtisas, s. 302]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler hem yaygın, hem de fazladır. Ama bu rivayetler, ayetin Ehlibeyt İmamları (üzerlerine selâm olsun) hakkında indiği anlamına gelmez.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve İbn Asakir, İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah Efendimiz (s. a.v) buyurdu ki: "Medyen ve Eyke halkları yüce Allah'ın, Şuayb'i peygamber olarak gönderdiği iki ümmettir."

Ben derim ki: İbrahim Peygamber'e (a.s) verilen müjde, Lut, Şuayb ve Salih peygamberlerin (hepsine selâm olsun) kıssaları ile ilgili olarak aktarılması gereken rivayetleri tefsirimizin onuncu cildinde Hûd Suresi'nin akışı içinde sunduk. Dolayısıyla Hicr Suresi'nin akışı içinde bu kıssalarla ilgili rivayetlerin bu kadarını sunmakla yetiniyoruz. Daha geniş rivayetsel bilgi edinmek isteyenler Hûd Suresi'nin tefsirine başvurabilirler.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ ؕ وَاِنَّ السَّاعَةَ
لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمٖيلَ ﴿٨٥﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلٖيمُ
﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖى وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ ﴿٨٧﴾ لَا
تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ
جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ اِنّٖٓى اَنَا النَّذٖيرُ الْمُبٖينُ ۚ ﴿٨٩﴾ كَمَٓا
اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمٖينَ ۙ ﴿٩٠﴾ اَلَّذٖينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضٖينَ ﴿٩١﴾
فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعٖينَ ۙ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ فَاصْدَعْ
بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكٖينَ ﴿٩٤﴾ اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِءٖينَ ۙ
﴿٩٥﴾ اَلَّذٖينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ
نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضٖيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ۙ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ
مِنَ السَّاجِدٖينَ ۙ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقٖينُ ﴿٩٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

85- Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak (oyun ve eğlenceden ibaret olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattık. O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir. Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.

86- Çünkü Rabbin (her şeyi) yaratan, (her şeyi) bilendir.

87- Andolsun ki, sana eğimili (bazısı bazısını açıklayan ayet)lerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi'ni) ve bu büyük Kur'ân'ı verdik.

88- Sakın onlardan (kâfirlerden) bazı kesimlerini (veya bazı kadın ve erkeklerini) yararlandırdığımız şeylere gözlerini dikme, (inanmıyorlar diye) onlar için üzülme ve müminlere karşı kanatlarını ger (onlarla birlikte olup sabret).

89- Ve de ki: "Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım."

90- Nitekim (Kur'ân'ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik.

91- Onlar ki, Kur'ân'ı (büyü, eskilere ait efsane ve uydurulmuş söz şeklinde) parçalara böldüler.

92- Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız,

93- Yapmakta oldukları işleri.

94- Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir.

95- Çünkü (azap indirmede) o alay edenlere karşı biz sana yeteriz.

96- Onlar ki, Allah ile beraber başka bir ilâh edinirler. Yakında (gerçeği) bilecekler!

97- Andolsun, onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz.

98- Artık Rabbine hamdederek O'nu tespih et ve secde edenlerden (namaz kılanlardan) ol.

99- Ve sana yakin (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et (kulluğun gereklerini yerine getirmede sebat göster).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, önceki ayetler grubunun içerdiği açıklamanın özeti sunuluyor. Bu bağlamda Peygamber Efendimize (s.a.a) kendisine emredilenleri açıkça söylemesi, hoşgörüyü esas alan bir davet metodunu izlemesi, müşriklerden yüz çevirmesi, onların söyledikleri karşısında üzülmemesi, canını sıkmaması emrediliyor. Çünkü Allah tarafından ve-

rilen hak nitelikli hükmün bir gereği, insanların yaptıklarının karşılığını bu dünyada ve ahirette eksiksiz olarak görmeleridir. Özellikle kıyamet gününde herkesin yaptığının karşılığı eksiksiz olarak verilecektir. Ve o günün geleceğinden en küçük bir kuşku yoktur. O gün hiç kimseye hainlik edilmez. İşlenen bütün hayırların ve işlenen bütün kötülüklerin karşılığı, onları işleyene hiçbir haksızlık yapılmadan verilir. Bu yüzden bir kâfir küfre saptı diye eseflenmemek, karamsarlığa kapılmamak gerekir. Nasıl olsa Allah onu görüyor ve onun hak ettiği cezayı bir gün mutlaka verecektir. Kâfirin küfründen dolayı üzülmemek de gerekir. Allah'a kulluk ile uğraşmak daha önemli ve daha gereklidir çünkü.

Ardından yüce Allah, Peygamber Efendimize (s.a.a) yönelik hoş görülü olmaya, surenin giriş kısmında sözü edilen alaycı müşriklerden yüz çevirmeye ilişkin emrini yineliyor; Allah'ı tespih etmekle, O'nu hamt ile övmekle ve O'na kulluk sunmakla meşgul olmasını emrediyor. Bu bağlamda yüce Allah, alay eden müşriklerin kendisine dokunduracakları kötülükler karşısında Peygamber'e kendisinin yeterli olduğunu, dolayısıyla Allah'ın kendisine yönelttiği emri yerine getirmekle meşgul olmasını vurguluyor. Sure bu gerçeklerin vurgulanmasıyla da son buluyor.

85) Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak (oyun ve eğlenceden ibaret olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattık. Kıyamet günü de mutlaka gelecektir.

Ayetin orijinalinde geçen "bi'l-hak" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri, sözcüğe birliktelik anlamını kazandırıyor. Yani, Allah'ın bütün bunları yaratması, kesinlikle haktan ayrı değildir, her zaman hak ilkesi ile beraberdir. Dolayısıyla yaratılışın, sonuçta gelip dayanacağı bir amacı vardır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kuşkusuz dönüş Rabbinedir."* (Alak, 8) Eğer yaratılışın bir amacı olmasaydı, bütün bu varlıkların yaratılması boş, amaçsız bir oyun olacaktı. Nitekim yüce Allah bu gerçeğe de işaret etmiştir: *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık."* (Duhân, 38-39) Diğer bir ayette de bu gerçeğe şu şekilde işaret edilmiştir: *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık."* (Sâd, 27) Tefsirini sunduğumuz ayette geçen "hak"tan maksadın boş oyunun karşıtı olduğunun kanıtı, açıklamanın sonunda, *"O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir."* ifadesine yer verilmiş olmasıdır. Bu da son derece belirgin bir gerçektir.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin, "Ayette geçen 'hak'tan maksat, adalet ve insaftır. Sözcüğün orijinalinin başındaki 'ba' harf-i cerri de sözcüğe nedensellik anlamını kazandırma amacıyla kullanılmıştır. Buna göre şöyle bir anlam kastedilmiştir: Biz bunları ancak amellerin karşılıklarının verileceği günde adalet ve insafla hareket etmek sebebiyle yarattık."[1] şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır.

Çünkü ayette geçen "hak" sözcüğünün adalet ve insaf anlamında kullanıldığını, ayetin lafzı açısından kanıtlamak mümkün değildir. Kaldı ki, adı geçen müfessirin elde ettiği anlam bile, sözcüğün orijinalinin başındaki "ba" harf-i cerrinin nedensellik anlamından ziyade, amaçsallık veya birliktelik anlamını kazandırma amacıyla kullanılmış olmasına daha yatkındır.

Aynı durum, bazılarının şu değerlendirmeleri için de geçerlidir: "Ayette geçen 'hak' sözcüğü, hikmet anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla *'Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak üzere yarattık.'* ifadesi dünyevî azaba, *'O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir.'* ifadesi de ahiret azabına ilişkindir. O hâlde, kastedilen anlam da şudur: Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri, bozgunculuğun sürekliliği ve kötülüğün kalıcılığı ile uyuşmayacak şekilde ancak hak ve hikmetle iç içe yarattık. İlâhî hikmet de, Allah'ın ayetleriyle alay eden şu müşriklerin, bozgunculuklarını bertaraf etmek ve geride kalanları da yapıcılığa yöneltmek için, helâk edilmelerini gerektirmiştir. Kuşkusuz kıyamet günü de gelecektir ve orada da bu gibi bozguncülardan intikam alınacaktır."[2]

Bu ayet etrafında Cebriye Ekolü ile Serbestçiler (Tefviz) Ekolü arasında yoğun tartışmalar olmuştur. Bu ekollerin her biri, ayeti kendi tarafına yontarak yorumlamıştır. Cebriye Ekolü'nün mensupları, kulların işledikleri fiillerin Allah tarafından yaratıldığını bu ayete dayanarak kanıtlamaya çalışmışlardır. Gerekçe olarak da, kulların işledikleri amellerin göklerle yer arasında bulunan şeyler kapsamına girmesini ve bunların da Allah tarafından yaratılmış olmasını göstermişlerdir.

Serbestçiler ise, bu ayete dayanarak kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olmasına ilişkin görüşe karşı çıkmışlar ve amellerin

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 77.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 77.]

kullar tarafından yaratıldıklarını söylemişlerdir. Gerekçe olarak da günah ve çirkin hareketlerin batıl oluşlarını göstermişlerdir. Eğer bunlar Allah tarafından yaratılmış olsalardı, mutlaka hak üzere yaratılmış olacaklardı. Batıl ise kesinlikle hak üzere yaratılmış bir olgu değildir.

Doğrusu, her iki ekolün de ileri sürdüğü kanıt boştur, geçersizdir. Çünkü fiillerin çirkinlik ve günahlık boyutları yoksal olgular ve ademîdir. Çünkü evlilik ve zina, malın helâl olanını yemek ve batıl yollardan yemek gibi itaat ve günah olguları, fiilin temeli açısından aynı konumdadırlar. Bunların itaat ve günah farklılıkları ise, ancak emredilene uygunluk veya aykırılık bazında ortaya çıkar. Bu bakımdan emre aykırılık fiilin yoksal boyutudur. Böyle olunca bir fiilin varoluş açısından yaratılışla irtibatlandırılması, çirkinliğin ve günahın da onunla irtibatlandırılmasını gerektirmez. Çünkü çirkinlik ve günahlık fiilin yoksal boyutlarıdır. Fiil de yoksal boyutuyla göklerle yer arasında bulunanlardan olmadığı için ayetin kapsamına girmez. Nitekim varoluşsal boyutuyla da batıl değildir; dolayısıyla varoluşsal boyutuyla yaratılmış olması, batılın hak ile yaratılmış olması anlamına gelmez.

Kaldı ki, varlık bütününe sebep-sonuç ilişkisine dayanan bir düzenin egemen olduğu zorunlu bir gerçeklik olarak gözlerimizin önündedir. Yine şu da açık bir gerçektir ki, kendisinden bağımsız olmayacak şekilde bir şeyin varlığının başka bir şeyle kaim olması, nitelenmenin özünü ve ölçüsünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla itaat, günah, güzel fiil veya çirkin fiil niteliğini alacak olan insandır, insanı yaratan ve şu şu fiilleri işlemesini kolaylaştıran yaratıcı değil. Nitekim siyah ve beyaz niteliği, bu renkleri üzerinde taşıyan cisimlerle ilintili olarak kullanılır, bu renkleri söz konusu cisimlerde meydana getiren kimseyle ilintili olarak kullanılmaz.

Tefsirimizin birinci cildinde, *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, konuyla ilgili yeterli açıklamalarda bulunduk.

85-86) Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran. Çünkü Rabbin (her şeyi) yaratan, (her şeyi) bilendir.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "Safh'uş-şey'i; şeyin yüzü, yanı demektir. Yüzün yanı, kılıcın yüzü, taşın yüzü gibi. Bu kelime ayrıca azarlamayı, kınamayı terk etme anlamına da gelir. Bu sözcük 'affetme'den daha etkilidir. Bu yüzden, *'Allah emrini getirinceye ka-*

dar, affedin, hoş görün.' [Bakara, 109] buyrulmuştur. İnsan birini affettiği hâlde hoş görmeyebilir: *'Şimdilik sen onlardan yüz çevir ve 'Size selâm olsun.' de.'* [Zuhruf, 89], *'Öyleyse (onlara) güzel (hoşgörülü) davran.'* [Hicr, 85], *'Sizi Kur'ân'la uyarmaktan vaz mı geçelim?'* [Zuhruf, 5]"

"Safahtu anhu, yani ona güzellikle muamele ederek hatasını görmemezlikten geldim, günahından yüz çevirdim. Veya onunla karşılaştım, ama ondan yüzümü çevirdim. Ya da kitapta onun günahının, hatasının yazıldığı sayfayı atlayarak başka bir sayfaya geçtim. Bu deyim, 'tasaffahtu'l-kitabe=kitabın sayfalarını önlü arkalı olarak yazdım' ifadesinden alınmıştır. *'O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir. Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.'* ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) yönelik, küfre sapanın küfrünü önemsememesine ilişkin bir emirdir. Nitekim aynı amaçla başka bir yerde de şöyle buyrulmuştur: *'Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma.'* [Nahl, 127] 'el-Musafehatu' da tokalaşmak demektir." (Alıntı burada sona erdi.)

İleride rivayetler bölümünde İmam Ali'nin (a.s) "es-safhu" sözcüğünü, kınamadan affetme şeklinde yorumlaması üzerinde duracağız.

"Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran." cümlesi, önceki cümleye ilişkin bir ayrıntı mahiyetindedir. Demek isteniyor ki: Yaratılış hak ilkesine dayalı olarak gerçekleştiğine ve herkesin sorguya çekilip yapıp ettiklerinin cezasını çekeceği, karşılığını eksiksiz olarak göreceği bir günün geleceğinden kuşku olmadığına göre, onların seni yalanlamalarını, sunduğun mesajla alay etmelerini gördüğünden dolayı üzülüp zihnini bunlarla meşgul etme. Herhangi bir şekilde onları kınamaya veya onlarla tartışmaya gerek duymaksızın onları hoş gör ve affet. Çünkü seni ve onları yaratan Rabbin, senin de, onların da durumunu çok iyi biliyor. Hem geride mutlaka uğrayacakları bir gün beklemektedir onları.

Bu da gösteriyor ki, *"Çünkü Rabbin (her şeyi) yaratan, (her şeyi) bilendir."* ifadesi, *"Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran."* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir.

"Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla..." ayetini de içeren bu ayetler, Peygamber Efendimizi (s.a.a) teselli etmeye ve yüreğini ferahlatmaya yöneliktir. Ki, *"sana emredilen şeyi açıkla..."* ifadesi yerli yerine otursun. Daha önce, surenin giriş kısmında, surenin ana hedefinin, Pey-

gamberimize (s.a.a) daveti açıkça insanlara duyurmasını emretmek olduğunu vurgulamıştık. Yine bundan önceki ayetler üzerinde iyice durup düşündüğümüz zaman da göreceğiz ki, bunların da maksadı, sonunda Peygamber Efendimizi (s.a.a) müşriklerin eziyetleri, küçümsemeleri, alay etmeleri karşısında teselli etmek ve bunu kendisine yöneltilen emri yerine getirmeye yönelik bir fırsat olarak değerlendirmesini sağlamaktır.

87) Andolsun ki, sana eğimli (bazısı bazısını açıklayan ayet) lerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi'ni) ve bu büyük Kur'ân'ı verdik.

"es-Seb'u'l-Mesani" ifadesiyle, Fâtiha Suresi kastedilmiştir. Peygamber Efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılan bazı hadislerde,[1] bu ifade Fâtiha Suresi şeklinde tefsir edilmiştir. Bu yüzden, bazı müfessirlerin,[2] "Bundan maksat yedi uzun suredir.", diğer bazı müfessirlerin,[3] "Maksat 'Hâ Mîm' harfleriyle başlayan yedi suredir." ve yine diğer bazı müfessirlerin,[4] "Maksat bazı peygamberlere inen yedi suhuftur." şeklindeki yorumları dikkate almamak gerekir. Çünkü bunları, Kur'ân ayetinin lafzı veya sünnet açısından kanıtlamak mümkün değildir.

Bu arada müfessirler arasında "mine'l-mesani" deyimi hakkında, bu ifadenin başındaki "min" harf-i cerrinin tab'iziye (bütünden kısım bildiren) veya beyaniye (cümleye açıklama işlevini katan) olduğu hususunda farklı görüşler seslendirilmiştir. Sonra "mesani" kelimesinin türeyişi ve kastedilen ayetlerin bu şekilde isimlendirilişi hakkında da değişik açıklamalara yer verilmiştir.

Bununla ilgili -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu kadarını söyleyebiliriz: "Min" harf-i cerri tab'iziyedir, bütünden kısım anlamını ifade etmektedir. Çünkü yüce Allah bir ayette Kur'ân'ın bütün ayetlerini "mesani" şeklinde nitelemiştir. Nitekim şöyle buyurur: *"Kitaben müteşabihen mesaniye...=Birbirine benzeyen ve eğilim gösteren bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir."* (Zümer, 23) Fâtiha Suresi'nin ayetleri de bunlar arasında yer alır. Şu hâlde Fâtiha Suresi, "mesani"nin bir kısmıdır, tümü değil.

1- [Tefsiru'l-Burhan, c. 2, s. 354; Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 2, s. 251.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 208.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 78.]

4- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 78.]

Öyle görülüyor ki, "mesani" sözcüğü, ism-i meful olan "mesniyye" sözcüğünün çoğuludur ve kökü de eğilme, atfetme ve döndürme anlamına gelen "seny"dir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yesnûne sudûrehum=Göğüslerini bükerler."* (Hûd, 5) Kur'ân ayetleri de birbirlerinin durumunu açıkladıkları, birbirlerine dönük ve yönelik oldukları için "mesani" olarak isimlendirilmiştir. Bu anlamı şu ifadeden de algılamak mümkündür: *"Kitaben müteşabihen mesaniye=Birbirine benzeyen ve eğilim gösteren bir kitap olarak..."* (Zümer, 23) Çünkü bu ifadede kitabın, ayetlerinin birbirine benzeyen oluşu ile ayetlerinin "mesani" oluşu birlikte zikredilmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.a) Kur'ân'ı nitelerken, "Bir kısmı bir kısmını tasdik eder." buyurmuş ve İmam Ali (a.s) de, "Bir kısmı bir kısmını konuşturur ve bir kısmı bir kısmına tanıklık eder." demiştir. Bu sözcüğün, tekrarlanan anlamına gelen "müsenna"nın çoğul olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda da, bazı ayetlerin diğer bazı ayetleri açıklamaları kinayeli olarak ifade edilmiş olur.

Bu da, el-Keşşaf tefsirinde, bu tefsire ilişkin birçok haşiyede, Mecmau'l-Beyan tefsirinde ve Ruhu'l-Maani tefsirinde zikredilen ve kelimeye ilişkin olarak ortaya atılan değişik anlamlara hiç de gerek olmadığını, bunlara ihtiyacımızın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Sözgelimi şöyle söylemişlerdir: "Mesani sözcüğü, tekrarlama anlamına gelen 'tesniye' veya 'suna' sözcüklerinden türemiştir. Kur'ân ayetlerinin anlamları tekrarlandığı için ayetleri 'mesani' olarak isimlendirilmiştir."[1] Bazıları da şöyle söylemişlerdir: "Fâtiha Suresi'ne 'mesani' denilmesinin nedeni, bu surenin her namazda iki kere okunmasının farz olması veya her rekâtta arkasından okunan ayetlerle birlikte tekrarlanmasıdır. Ya da bunun nedeni, Fâtiha Suresi'nin içerdiği sözcüklerinin büyük bir kısmının Kur'ân'da tekrarlanmasıdır. 'Rahman, Rahim, iyyake, sırat ve aleyhim' gibi. Ya da bunun nedeni, Fâtiha Suresi'nin biri Mekke'de, biri de Medine'de olmak üzere iki kere inmiş olmasıdır. Veya sebebi, bu surede Allah'ın övülüyor olmasıdır. Yahut yüce Allah'ın bu sureyi istisna tutup sadece bu ümmete nazil etmek üzere bekletmesi, bir rivayette de belirtildiği gibi, bundan önceki herhangi bir ümmete bunun gibisini indirmemesidir.[2] Bunun gibi daha birçok yoruma adı geçen tefsir kaynaklarında rastlamak mümkündür.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 587.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 345; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 79.]

"Eğimli (bazısı bazısını açıklayan ayet)lerden yedi ayeti (Fâtiha Suresi'ni) ve bu büyük Kur'ân'ı..." ifadesinde hem Fâtiha Suresi'nin, hem de Kur'ân'ın büyüklüğüne, önemine işaret edildiği açıktır. Kur'ân açısından bakıldığında, ulu Allah tarafından büyük, azim olarak isimlendirilmiş olması görülmektedir. Fâtiha açısından bakıldığında "seb'an=yedi" kelimesinin nitelemesi olmayan nekre olarak sunulduğu görülür. Bu da değerinin büyüklüğünü, önemini gösterir. Bu, açıktır. Sonra Fâtiha Suresi Kur'ân'ın bir parçası olduğu hâlde, onunla eşdeğer tutulması da büyüklüğünün göstergesidir.

Daha açıkladığımız gibi ayet, ilâhî lütufları vurgulamaya yöneliktir. Bununla beraber hoşgörüye ve yüz çevirmeye ilişkin çağrıların yer aldığı ayetler grubunun kapsamında yer almış olması şunu ifade ediyor: Allah'ın izniyle bütün kemal ve mutluluklara ileten ilâhî gerçek bilgileri kapsayan bu büyük bağış, seni güzellikle muamele etmeye, hoşgörülü davranmaya, zihnini Rabbinle meşgul etmeye ve kendini O'na itaate vermeye yöneltecek bir donanım mahiyetindedir.

88-89) Sakın onlardan (kâfirlerden) bazı kesimlerini (veya bazı kadın ve erkeklerini) yararlandırdığımız şeylere gözlerini dikme, (inanmıyorlar diye) onlar için üzülme ve müminlere karşı kanatlarını ger (onlarla birlikte olup sabret). Ve de ki: "Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım."

Bu iki ayet biraz önce emredilen hoşgörüyü açıklama amacına yöneliktir. Bu yüzden, ifadenin yeni bir açıklama tarzında sunulduğunu görüyoruz.

Bu ayetlerde, ikisi olumsuz ve ikisi de olumlu olmak üzere dört düstur ve prensipten söz ediliyor: *"Sakın onlardan (kâfirlerden) bazı kesimlerini (veya bazı kadın ve erkeklerini) yararlandırdığımız şeylere gözlerini dikme."* Bazı insan gruplarının sahip oldukları dünya hayatının göz alıcı nimetlerine göz dikme deyimi, bakışları sadece Allah'ın verdiği nimetlerle sınırlandırmayı aşmaya ilişkin bir kinayeli ifadedir. Ayette geçen "ezvac" ifadesiyle de kadın ve erkeklerden oluşan çiftler veya putperestler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusiler gibi insan sınıfları, kümeleri kastedilmiştir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Sana verdiğimiz açık gizli nimetlerin dışında gözünü çiftlere veya kâfir gruplara birer meta olarak verdiğimiz az sayıdaki varlıklara dikme.

Bazı müfessirler *"Sakın… gözlerini dikme."* ifadesini bakışı uzat-

ma ve devam ettirme, gözleri bir yere sürekli olarak dikme eyleminden kinaye olarak algılamışlardır.[1] Ama okuyucular biliyorlar ki, hangi şekilde yorumlanırsa yorumlansın, ifadenin maksadı kâfir grupların ellerinde bulunan mal, güç, ün gibi dünya hayatının geçici ve oyalayıcı nimetlerine eğilim göstermeyi, arzulamayı ve kalben bağlanmayı yasaklamaktır. Bu şekilde kinayeli olarak anlatılan, bakışı yöneltmeyi temelden yasaklamaktır, uzun ve sürekli bakışı değil. İleride yer vereceğimiz Kehf Suresi'ndeki ilgili bir ayet de buna ilişkin bir kanıt mahiyetindedir.

İkinci prensip, *"onlar için üzülme"* ifadesidir. Yani onlara sunduğun ayetleri yalanmayı mütemadiyen sürdürmelerinden, seninle ve onlara sunduğun ayetlerle alay etmelerinden, sana inanmamakta ısrar etmelerinden dolayı üzülme.

Üçüncü prensip, *"ve müminlere karşı kanatlarını ger (onlarla birlikte olup sabret)."* ifadesidir. Bazı müfessirlere göre bu ifade tevazudan ve yumuşaklıktan kinayedir. Bu sözcüğün asıl anlamı, kuşun yavrularını bağrına basmak istediği zaman kanatlarını açması, sonra yavrularını kanatlarının altına almasıdır.[2]

Bu müfessirlerin yaptıkları bu değerlendirmeyi Kur'ân'da yer alan bazı ayetlerle desteklemek mümkündür: *"Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın."* (Âl-i İmrân, 159) Bir ayette de Peygamberimiz (s.a.a) vasfedilirken şöyle buyruluyor: *"Müminlere karşı (da) şefkatli ve merhametlidir."* (Tevbe, 128) Fakat buna benzer bir ayeti de esas alarak konuya baktığımızda, kanatları açıp germek deyiminden maksat müminlerle birlikte candan sabırlı olmak, sebat etmektir. Dolayısıyla bu ifadeyle Peygamber'in (s.a.a) bütün ilgisini müminlere yöneltmesinin, onlarla birlikte oturup kalkmaya özen göstermesinin, onları Allah'ın edebiyle eğitmesinin, terbiye etmesinin kinayeli bir dille anlatılmış olması muhtemeldir. Ya da müminlerden ayrılmaması, sürekli olarak onlar arasında kalması bu şekilde vurgulanmış olabilir. Nitekim kuş da kanatlarını kavuşturunca ne uçabilir, ne de yerinden ayrılabilir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sabah-akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 79; el-Kebir, c. 19, s. 210.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 345; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 79.]

sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme." (Kehf, 28)

Dördüncü prensip ise, *"Ve de ki: Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım."* ifadesidir. Yani, sizi Allah'ın apaçık azabıyla uyarmaktan başka bir iddiam yoktur. Açıklanmasına ihtiyaç duyduğunuz şeyleri size açıklıyorum. Bunun dışında bu işte herhangi bir etkinliğim, bağımsız bir işlevim yoktur.

İşte şu dört prensip; yani kâfirlerin ellerinde bulunan dünya hayatının çekici süslerine eğilim göstermeyi terk etme, küfürlerini sürdürmeleri ve alay etmeleri durumunda üzülmekten vazgeçme, müminleri kanatlarının altına alma ve apaçık bir uyarıcı olduğunu vurgulama prensipleri Peygamber'e (s.a.a) yakışan güzel davranmanın ve hoşgörünün açılımıdır. Eğer bu prensiplerden biri eksik olursa, emredilen hoşgörü yerine getirilmemiş olur.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin, "Ayette geçen *'Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran.'* ifadesi, kâfirlere karşı kılıç kullanılmasını emreden ayetin inmesiyle neshedilmiştir."[1] şeklindeki değerlendirmeleri yerinde değildir. Çünkü ayette emredilen ve *"Sakın... gözlerini dikme"* ifadesiyle de açıklanan bu hoşgörü ile ilgili hüküm, kâfirlere karşı kılıç kullanmayı emreden ayetin inmesinden sonra da devam etmiş ve yürürlükte olmuştur. Dolayısıyla bu ayetin içerdiği bu hükmün neshedildiğini söylemenin bir anlamı yoktur.

90-93) Nitekim (Kur'ân'ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik. Onlar ki, Kur'ân'ı (büyü, eskilere ait uydurulmuş söz şeklinde) parçalara böldüler. Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız, yapmakta oldukları işleri.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle bir açıklamaya yer verilir: "Idîn kelimesi 'idet'in çoğuludur. Kelimenin aslı 'idvet'tir. Sonra kelimenin aslında yer alan "vav" harfi düşmüştür. Çoğulunun 'nun'lu olması da bunun göstergesidir. Nitekim Araplar, 'izet' ve 'izûn' derler ki, kelimenin aslı 'izvet'tir. 'et-Ta'diyeh', ayırmak demektir. Bu kelime de 'a'da (uzuv)'dan gelir. Araplar, 'addeytu'ş-şey'e=o şeyi ayırdım ve kısımlara böldüm' derler. Şair Ru'be de der ki: Ve leyse dinullahi bi'l-ma'diyyi (Allah'ın dini bölünmez)." (Alıntı burada son buldu.)

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 344; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 77.]

"Nitekim (Kur'ân'ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik." ayetinin akışından anlaşıldığı kadarıyla bu cümle, *"Ve de ki: Şüphesiz ben, ancak açıklayıcı bir uyarıcıyım."* ifadesinin bir ölçüde işaret ettiği takdirî bir ifadeyle ilintilidir. Yani, (Kur'ân'ı) kısımlara ayıranlara indirdiğimiz gibi, sizi de size inecek bir azapla uyarıyor ve açıklıyorum. "Kısımlara ayıranlar"dan maksat, bir sonraki ifadede niteliklerine işaret edilen kimselerdir: *"Onlar ki, Kur'ân'ı parçalara böldüler."* Bunlar da, rivayetlerde işaret edildiği gibi, Kureyş kabilesine mensup bazı kimselerdir. Bunlar, Kur'ân'ı bazı parçalara ayırarak, bir kısmı, "Kur'ân sihirdir.", bir kısmı, "Önceki kuşaklarla ilgili efsanelerden ibarettir.", bir kısmı da, "Uydurulmuş bir sözdür." demişlerdi. Sonra her biri Mekke'nin giriş kapılarından birinde durarak hac mevsiminde Mekke'ye gelen insanları Peygamber'den (s.a.a) uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. İnşaallah rivayetler bölümünde bu olay üzerinde duracağız.

Bazı müfessirlere göre ise,[1] "kema enzelna=nitekim indirdik" ifadesi, daha önce yer alan *"Andolsun ki, sana eğimli (bazısı bazısını açıklayan ayet)lerden yedi ayeti... verdik."* ifadesiyle ilintilidir. Yani (Kurân'ı) kısımlara ayıranlara indirdiğimiz gibi, sana da Kur'ân'ı indirdik. Buna göre kısımlara ayıranlardan maksat Yahudi ve Hıristiyanlardır. Çünkü bunlar Kur'ân'ı parçalara ve kısımlara bölmüş, "Bunların bazısına inanır, bazısına da inanmayız." demişlerdi.

Ancak bu değerlendirme isabetli değildir. Çünkü bu sure Mekkî'-dir ve Peygamberimizin (s.a.a) peygamber olarak görevlendirilişinin ilk dönemlerinde inmiştir. O zaman ise henüz İslâm dini, Yahudi ve Hıristiyanlarla bu tür bir sınav sürecine girmemişti. *"İman edenlere gündüzün başlangıcında inene inanın, sonunda (ineni)ise inkâr edin."* (Âl-i İmrân, 72) sözünü, yine buna benzer başka sözleri de Yahudiler hicretten sonra söylemişlerdi. Ayetlerin akışı, bizim söylediğimizin kanıtıdır.

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: "Ayette kastedilen kimselerin "kısımlara ayıranlar" olarak isimlendirilmesinin nedeni, Allah'ın peygamberlerini ve onlara indirilen kitapları birbirinden ayırmaları ve bunların bir kısmına inanıp diğer bir kısmına ise inanmamalarıdır."[2]

Fakat bu değerlendirme de isabetli değildir. Çünkü hemen sonra-

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 589.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 589.]

sındaki ayet, kısımlara ayıranları, Kur'ân'ı parçalara bölenler olarak nitelendiriyor, yüce Allah'ın peygamberlerini veya kitaplarını bölenler olarak değil.

Buna göre, ayetlerden anlaşılan şudur: Üzerinde durduğumuz bu iki ayette, Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirildiği ilk dönemlerde Kur'ân nurunu söndürmeye çalışan, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için Kur'ân'ı bölümlere ayıran, bunun sonucunda Allah tarafından üzerlerine azap indirilip helâk edilen bir grubun faaliyetlerine işaret ediliyor. İşte bu iki ayette bunlardan söz ediliyor. Ardından yüce Allah bu tür girişimlerinin akıbetini bize anlatıyor: *"Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız, yapmakta oldukları işleri."*

94-96) Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla ve müşriklerden yüz çevir. Çünkü (azap indirmede) o alay edenlere karşı biz sana yeteriz. Onlar ki, Allah ile beraber başka bir ilâh edinirler. Yakında (gerçeği) bilecekler!

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "es-Sad'u, tıpkı 'el-fark' ve 'el-fasl' gibi, yarmak anlamına gelir. 'Sadea bi'l-hakki', yani hakkı açıkça dile getirdi." (Alıntı sona erdi.)

Bu ayet, önceki açıklamalara ilişkin bir ayrıntı mahiyetindedir. Zaten öteden beri yapılan açıklamalara ilişkin bir ayrıntı olması da gerekir. Çünkü surenin gerçek hedefi budur. Yani, durum anlatıldığı gibi olduğuna, sana da güzellikle muamele edip hoşgörülü olman emredildiğine ve Kur'ân'ı kısımlara ayıranlara indiği gibi müşrikleri azabımızla uyardığına göre, artık sen, hak sözünü açıkça söyle ve davetini en açık bir şekilde insanlara duyur.

Bu da gösteriyor ki, *"Çünkü o alay edenlere karşı biz sana yeteriz."* ifadesi, *"açıkla"* ifadesine ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir. Nitekim açıklamanın akışından da bunu algılamak mümkündür. Ya da bu ifade gösteriyor ki, bu alay edenler, daha önce sözü edilen kısımlara bölenlerdir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Durum bizim anlattığımız gibi olduğuna ve sen de kısımlara bölenlere indirdiğimiz azabın bir benzeriyle onları uyardığına göre, *"artık sen, sana emredilen şeyi açıkla"* -yani davetini açıkla ve hakkı apaçık bir şekilde ortaya koy- *"ve müşriklerden yüz çevir. Çünkü"* -onlara azap indirmek suretiyle- *"o alay edenlere karşı biz sana yeteriz. Onlar"* o kimselerdir *"ki, Allah ile beraber başka bir ilâh edinirler. Yakında (gerçeği) bilecekler!"*

97) Andolsun, onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz.

Bir kez daha Peygamberimizin (s.a.a) müşriklerin kendisiyle alay etmelerinden dolayı üzülmesine ve canının sıkılmasına değiniliyor. Çünkü yüce Allah Peygamberimize teselli vermeye, gönlünü hoşnut kılmaya ve ruhunu güçlendirmeye büyük önem verir. Kur'ân'da, özellikle Peygamberimizin (s.a.a) omuzlarındaki yükün çok daha ağır olduğu Mekke döneminde inen surelerde buna benzer açıklamaların birçok örneğini görmek mümkündür.

98-99) Artık Rabbine hamdederek O'nu tespih et ve secde edenlerden (namaz kılanlardan) ol. Ve sana yakin (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et (kulluğun gereklerini yerine getirmede sebat göster).

Burada yüce Allah, Peygamber'ine Rabbini tesbih etmesini, hamt ederek övmesini, secde edip kulluk sunmasını veya kulluk esaslı tavrını sürdürmesini tavsiye ediyor. Bunu da, müşriklerin söylediklerinden dolayı canının sıkılıyor olmasını gündeme getirdiği bir açıklamanın devamı biçiminde sunuyor. Şu hâlde bu, üzüntüye ve musibetlere karşı başvurulacak bir çözüm yoludur. Bundan önceki ayetlerde de Peygamberimize güzel davranmayı, hoşgörüyü ve sabrı tavsiye etmişti. Sabır tavsiyesini, *"Ve sana yakin (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et."* ifadesinden de algılamak mümkündür. Çünkü bu ifadenin zahiri, belli bir süreye kadar kulluk etmeye karşı sabırlı olmanın emredildiğini göstermektedir. Bu bakımdan zorlukları savmak ve acı olaylar karşısında dirençli olmak bağlamında tefsirini sunduğumuz ayetin içeriği aşağıdaki ayetin içeriğine yakındır: *"Sabır ve namazla yardım dileyin..."* (Bakara, 153)

Örnek olarak sunduğumuz bu ayetten de anlaşılıyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette geçen *"secde edenler"* ifadesinden maksat, namaz kılanlardır. Şu hâlde bu, namaz kılmaya yönelik bir emirdir. Namazın burada "secde" olarak isimlendirilmiş olması, bir hareketler bütününden ibaret olan namaz ibadetinin, en üstün cüzüyle isimlendirilmesine örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla ayette geçen tespih ve hamt etme ifadelerinden maksat da, lâfzî tespih ve hamttır, dilde söylenen sözcüklerdir. "Suphanallah, elhamdülillah" demek veya bu anlama gelen başka sözler söylemek gibi. Evet, eğer Bakara Suresi'nin ilgili ayetinde

geçen "salât=namaz" deyiminden maksat, Allah'a teveccüh edip yönelmek olsaydı, tespih ve hamt ifadelerinden -veya bu iki ifadeyle birlikte secde ifadesinden- maksat, bunların sözlük anlamları olabilirdi. Yani müşriklerin söylediklerinden Allah'ı tenzih etmek, verdiği nimetlerden dolayı O'nu hamt ile övmek ve O'nun karşısında kullukla eğilmek.

"Ve sana yakin gelinceye kadar Rabbine kulluk et." ifadesinden maksat, ibadet etmeyi emretmek ise, bu durumda önceki ayetin açıklaması konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Şayet maksat, ibadete başlamak ise -ki ayetin akışının zahiri, özellikle sabırlı olmayı gerektiren hoşgörüyü ve yüz çevirmeyi emreden önceki ayetlerin akışı bunu göstermektedir- *"sana yakin gelinceye kadar"* ifadesindeki kayıtlandırmayı da bir karine olarak alırsak, ayetin teslim olma ve itaat etme yöntemini ve kulluğun gereklerini yerine getirmeyi esas alan bir hareket tarzını uygulamayı emrettiğini söylemek mümkündür.

Şu hâlde yakinin gelmesinden maksat, ecelin ve görünmezi görünene dönüştüren, haberi somut realiteye çeviren ölümün gelmesidir. Bunu destekleyen bir unsur da, daha önce geçen *"Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran."* ifadesinin, *"Biz gökleri, yeri ve o ikisinin arasındakileri ancak hak üzere yarattık. O saat (kıyamet günü) de mutlaka gelecektir."* ifadesinin devamı, bir detayı gibi sunulmuş olmasıdır. Şöyle ki bu ifade de gerçekte, affetmeyi ve müşriklerin söylediklerine karşı sabırlı olmayı emretmektedir. Çünkü onlar için öyle bir gün gelecek ki o günde Allah onlardan intikam alacak, yapıp ettiklerinin karşılığını eksiksiz olarak vererek onları cezalandıracaktır.

Bu durumda ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Sen kulluk sunmaya devam et. Allah'a itaat ve günahlardan kaçınma hususunda sabırlı ol, müşriklerin söyledikleri acı sözlere tahammül et. Ölüm sana gelip çattığı ve böylece yakin âlemine vardığın zaman, Allah'ın onlara neler yaptığını göreceksin.

"Sana yakin gelinceye kadar" şeklindeki bir ifadeyle de buna işaret edilmektedir. Çünkü bu ifadenin altında yatan mesaj, yakinin onu aradığı ve bir gün mutlaka onu yakalayacağıdır. O hâlde yakin, yani ölüm gelip çatıncaya kadar Rabbine ibadet etmelisin. Bundan maksat da perde arkasında olan şeye yönelik genel yakin âlemi olan ahiret âlemidir, gözlem ve istidlalle veya ibadetle de gerçekleşebilen yakinî inanç itikat değil.

Bundan da anlıyoruz ki, bazılarının, "Yakinî inanç gerçekleşince, artık ibadet ve kulluk yükümlülüğü ortadan kalkar." şeklindeki yorumları yanlıştır. Çünkü bu ayetin muhatabı Allah Resulü'dür (s.a.a). Birçok ayette onun yakinî bir inanca sahip olduğu, basiretle davet ettiği ve Rabbinden gelen apaçık bir delile dayandığı, masum olduğu, Allah'ın yol göstericiliğiyle insanları hidayete ulaştırdığı... açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kaldı ki, daha önce söylediğimiz gibi, ayetin akışından "yakin" ile ölümün kastedildiği anlaşılıyor.

İnşaallah rivayetler bölümünün ardından, bu konuyla ilgili ayrı bir aklî değerlendirmeye yer vereceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, ve İbn Neccar, Ali b. Ebu Talib'den, *"Öyleyse (onlara karşı) güzel (hoşgörülü) davran."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Kınamaksızın rıza göster."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "Güzel davraanmaktan maksat, azarlamaksızın affetmektir."

el-Uyun adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Hasan b. Faddal'dan, o da babasından, o da İmam Rıza'dan (a.s), tefsirini sunduğumuz bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Yani azarlamaksızın affetmek."

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet etmiştir: "İmam Cafer Sadık'tan (a.s), eğimli yedi ayeti ve büyük Kur'ân ifadelerinin anlamını ve bununla Fâtiha Suresi'nin kastedilip kastedilmediğini sordum; 'Fâtiha Suresi kastedilmiştir.' buyurdu. Bunun üzerine, 'Besmele, eğimli yedi ayetten biri midir?' diye sordum, buyurdu ki: Evet, eğimli yedi ayetten biridir, hem de en üstünüdür." [c. 2, s. 289, hadis: 13]

Ben derim ki: Bu açıklama, birçok Şiî kaynakta Emîrü'l-Müminin'den ve diğer Ehlibeyt İmamları'ndan rivayet edilmiştir. Ehlisünnet kaynaklarında da Ali'den ve Ömer b. Hattab, Abdullah b. Mesud, İbn Abbas, Ubey b. Kâ'b ve Ebu Hureyre gibi sahabîlerden rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Taberanî el-Evsat adlı eserde İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Adamın biri Re-

sulullah'a (s. a.v) şöyle bir soru yöneltti: 'Allah'ın, *'Nitekim (Kur'ân'ı) kısımlara ayıranlara (azap) indirdik.'* sözüyle ne kastediliyor?' Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: 'Burada kastedilenler Yahudi ve Hıristiyanlardır.' Adam, 'Peki, *'Onlar ki, Kur'ân'ı parçalara böldüler.'* ifadesiyle ne kastedilmiştir?' Buyurdu ki: Kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr etmeleri kastedilmiştir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Zürare, Hümran ve Muhammed b. Müslim İmam Muhammed Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (hepsine selâm olsun), *"Onlar ki, Kur'ân'ı parçalara böldüler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada kastedilenler Kureyşlilerdir."

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Ali el-Halebî'den şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer'in (a.s) şöyle dediğini duydum: "Resulullah (s.a.a) yüce Allah'tan vahiy almaya başladıktan sonra Mekke'de on üç yıl kaldı. Bu sürenin üç yılını gizlenerek geçirdi. O sıralarda davetini açığa vurmuyordu. Bu durum yüce Allah'ın davetini açıkça dile getirmesini emretmesine kadar sürdü. Bu emir üzerine Peygamberimiz (s.a.a) bütün insanları açıkça Allah'ın dinine davet etti."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Cerir, Ebu Ubeyde kanalıyla İbn Mesud'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*'Artık sen, sana emredilen şeyi açıkla'* ayeti ininceye kadar Peygamberimiz (s. a.v) gizlice davetini yürüttü. Bu ayetten sonra o ve ashabı ortaya çıktılar."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Muhammed b. Ali el-Halebî İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'de birkaç yıl boyunca davetini gizli yürütüyordu. O sırada yanında Ali ve Hatice bulunuyordu. Sonra Allah, kendisine emredileni açıkça söylemesini emretti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.a) açıkça davetini yürüttü ve mesajını sunmak üzere Arap kabilelerinin karşısına çıktı. Peygamberimiz (s.a.a) kabilelerin yanına gittiğinde onlar, 'Yalancı! Uzak dur bizden!' dediler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Eban b. Osman el-Ahmer'den merfu olarak rivayet edilir ki: "Alay edenler Kureyş kabilesine mensup şu beş kişiydi: Velid b. Muğire el-Mahzumî, As b. Vail es-Sehmî, Hâris b. Hanzala, Esved b. Abdu Yeğus b. Vehb ez-Zuhrî ve Esved b. Muttalib b. Esed. Yüce

Allah, *'Çünkü o alay edenlere karşı biz sana yeteriz.'* ayetini indirince, Peygamberimiz (s.a.a), Allah'ın onları rezil edeceğini ve çok kötü bir musibetle onları helâk edeceğini anladı."

Ben derim ki: Şeyh Saduk, bu hadisi el-Maani adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Eban'dan rivayet etmiştir. Yine Saduk aynı eserinde ve Tabersî de el-İhticac adlı eserinde Musa b. Cafer'den, o da atalarından (selâm üzerlerine olsun) bu anlama gelecek bir hadisi rivayet etmişlerdir. Oldukça uzun olan bu hadiste bu beş kişinin (Allah'ın laneti onların üzerine olsun) helâk oluş hikâyeleri uzun uzun anlatılır. Yine alaycıların, Kureyş'ten beş kişi olduğu ve bunların helâk ediliş sebepleri İmam Ali'den (a.s) ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Bununla beraber Ehlisünnet kanallarından gelen konuyla ilgili rivayetler arasında alaycıların sayısı ve helâk ediliş biçimleri hususunda birtakım farklılıklar vardır. Hem Şiîlerin, hem de Sünnîlerin üzerinde ittifak ettikleri hadis ise, bizim yukarıda sunduğumuz rivayettir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve Deylemî, Ebu Derda'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah'ın (s. a.v) şöyle dediğini duydum: "Bana tüccar olayım veya mal biriktireyim diye vahyedilmedi; fakat *'Artık Rabbine hamt ederek O'nu tespih et ve secde edenlerden (namaz kılanlardan) ol. Ve sana yakin (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et.'* şeklinde vahyedildi."

Ben derim ki: Yine aynı anlamı içeren bir hadisi de İbn Mürdeveyh kanalıyla İbn Mesud'dan, o da Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmiştir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Buharî ve İbn Cerir, Ümmü'l-Âlâ'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s. a.v), vefat eden Osman b. Maz'un'un yanına geldiğinde, ben şunları söyledim: 'Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun ey Ebu Saib! Şahitlik ederim ki, Allah sana şimdi büyük bir ikramda bulunmuş, makamını yüceltmiştir!' Bunun üzerine Peygamberimiz (s. a.v) şöyle buyurdu: Allah'ın ona ikramda bulunup yücelttiğini nereden biliyorsun? O şimdi yakinle buluşmuştur ve ben onun hakkında sadece hayır umuyorum."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hafs b. Ğıyas'tan şöyle rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "Sabreden az sabreder ve sabırsızlık eden de az sabırsızlık eder. (Bunların her ikisi de çabucak geçer.)"

İmam ardından şunları söyledi: “Bütün işlerinde sabretmen gerekir. Çünkü yüce Allah, Muhammed’i (s.a.a) peygamber olarak göndermiş ve ona sabırlı olmayı, insanlara şefkatle yaklaşmayı emretmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *‘Onların söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl. Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak.’* [Müzzemmil, 11] Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *‘Sen kötülüğü en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur. Buna ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.’* [Fussilet, 34]”

“Allah’ın bu direktifi doğrultusunda Peygamber Efendimiz (s.a.a) de sabretti. Nitekim müşriklerin büyük işkencelerine maruz kaldı, iftiralarına uğradı, onların kendisine karşı geliştirdikleri olumsuz faaliyetlerden dolayı canı sıkıldı. Bunun üzerine yüce Allah ona şunları söyledi: *‘Andolsun onların söyledikleri sözler yüzünden göğsünün daraldığını (canının sıkıldığını) biliyoruz. Artık Rabbine hamt ederek O’nu tespih et ve secde edenlerden ol.’*” [Usul-i Kâfi, c. 2, s. 88, hadis: 3]

YÜKÜMLÜLÜK ÜZERİNE FELSEFÎ BİR YAKLAŞIM

Tefsirimizin akışı içinde, peygamberlik misyonu ve semavî şeriatların indirilişi ile ilgili açıklamalarımız kapsamında şu temel gerçeği vurguladık: Her varlık türünün varoluşsal anlamda kemale ermesi için belirlenen bir hedefi, gayesi vardır. Bu varlık türü bu hedefe yöneliktir, ona doğru bir çaba içindedir, varlığıyla uyuşan varoluşsal hareketleriyle onu arar, ona ulaşmadıkça yerinde duramaz. Fakat önünü kesen bir engelin olması, hedefine varmasına izin vermemesi başka. Tıpkı bir hastalık sonucu varoluşsal hedefine ulaşamayan bir ağacın gelişememesi, olgunlaşamaması gibi. Yine bu açıklamalarımız arasında şunu da vurguladık ki, varoluşsal hedefe ulaşmaktan mahrum olmak, ancak bazı bireyler açısından söz konusu olabilir; bir varlık türünün tür olarak hedefine ulaşamaması tasavvur edilemez.

Yine söyledik ki, bir varlık türü olarak insanın da varoluşsal bir hedefi vardır ve insan bu hedefine, uygar bir toplumsal yapı içinde varabilir. Bunun en somut tanığı, yine insanın hemcinslerine muhtaç olmasını gerektiren varoluşsal donanımıdır. Erkeklik, dişilik, duygular, hisler, algılamalar ve ihtiyaçların birikip birbiri üzerine yığılması gibi.

Ayrıca şunu da açıklamış olduk ki, böyle bir beraberliğin gerçek-

leşmesi ve bu tür sosyal bir sözleşmenin yapılması, toplumu oluşturan bireyleri birtakım hükümlere ve yasalara muhtaç hâle getirir. Ki bu hükümlere ve yasalara saygılı olmaları ve gereklerini yerine getirmeleri, çok yönlü ve karışık işlerinin düzenli bir gelişim göstermesini ve aralarındaki zorunlu ihtilâfların çözüme kavuşturulmasını sağlar. Böylece bu hükümler ve yasalar sayesinde her birey mutlu olacağı, varoluşsal kemalini gerçekleştirebileceği, kısacası durması gereken yerde durur. Sözünü ettiğimiz bu pratik hükümler ve kanunlar gerçekte, ruhsal ve bedensel donanıma sahip olan insan varoluşunun özel yapısından ve kendine özgü yaratılışından kaynaklanan ihtiyaçların ürünüdür. Nitekim insanın varlığının ve yaratılışının kendine özgülüğü, genel varlık bütününden insan denen özel bir varlığı ortaya çıkaran illet ve sebeplerin özellikleriyle de ilintilidir.

İşte dinin fıtrî oluşunun anlamı budur. Yani din, insanın varoluşu itibariyle yöneldiği hüküm ve kanunların toplamından ibarettir. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Din, kozmik varlığın gerektirdiği yasalar bütünüdür. Eğer bu yasalar uygulanırsa ve din hayata egemen kılınırsa, toplum yapıcı bir çizgide varlığını sürdürür, bireyler varoluşsal amaçlarına, amaçlanan kemale erişirler. Ama eğer kozmik varlığın gerektirdiği yasalar bir kenara bırakılır ve din hayattan uzaklaştırılırsa, insanlık âlemi ifsada uğrar, toplumsal yapı bozulur, insan ile kozmik yapıya egemen olan yasa arasında çatışma kaçınılmaz olur.

Yine insan bu kanunların hepsini, ister toplumun durumunu ıslah etmeye ve toplumsal güçlerin birliğini sağlamaya yönelik muamelatla ilgili olan kanunlar olsun, isterse de insanın salih, yapıcı bir toplumsal yapı içinde varoluşsal kemaliyle ilintili marifet ve yapıcılığa kavuşması amacına yönelik ibadî olan kanunlar olsun, ilâhî nübüvvet ve semavî vahiy kaynağından almak zorundadır, başka değil.

İşte buraya kadar sunduğumuz temel gerçeklerden açığa çıkıyor ki, insan şu dünya hayatında yaşamını sürdürdüğü müddetçe ilâhî yükümlülükten kurtulamaz, yükümlülük onun ayrılmaz bir özelliği olarak devam eder. İnsanın, nefsi itibariyle eksik olup henüz varoluşunu tamamlamamış olması ile bilgi ve amel (teori ve pratik) olarak kemale ulaşması, kâmil olması sonucu değiştirmez. İnsanın bu bağlamda eksik olması durumunda yükümlülükten kurtulamayacağı hususu açıktır. Kâmil olmasına rağmen yükümlülüğünün devam etmesinin bir zorunluluk

olduğu ise şuradan bellidir: Çünkü insanın kemale erişinin anlamı, teorik ve pratik açıdan, toplumla uyuşacak ve toplumu ıslah edecek şekilde muamelatla ilgili davranışlara kaynaklık eden üstün melekelere sahip olması, yine marifeti kemale erdirmesi ve insanı mutluluğa ileten ilâhî inayetin de gerektirdiği gibi bu marifetle uyumlu olan ibadî eylemleri gerçekleştirmesidir.

Bilindiği gibi, kâmil insan açısından yükümlülüğün kalkabileceğini söylemek, onun hüküm ve kanunlara aykırı hareket edebileceğini söylemekle aynı anlama gelir. Bu ise, muamelat bazında toplumun ifsat olmasını gerektirir ki, ilâhî hikmet bunu onaylamaz. İbadetler bazında da, üstün melekeler ile bunların sonuçları arasında çelişkinin olmasına neden olur. Çünkü üstün melekeler gerçekleşmedikleri sürece fiiller bunlara sahip olmak için öne sürülen öncüller konumundadırlar. Bu melekeler gerçekleştikten sonra ise, söz konusu fiiller bunlara ilişkin sonuçlar mahiyetini kazanırlar ve o melekelerin ayrılmaz parçaları olarak onlardan sadır olurlar.

Dolayısıyla bazılarının ileri sürdükleri, "İlâhî yükümlülüğün hedefi, insanı kemale erdirmek ve varoluş amacına ulaştırmaktır; insan kemal düzeyine ulaşınca ise, artık yükümlülüğün anlamı kalmaz." şeklindeki görüşün bir vehim olduğu da ortaya çıkıyor.

Nedenine gelince: Kâmil bir insan ilâhî yükümlülüğe aykırı hareket ederse, eğer bu aykırılık muamelat ile ilgiliyse, bu, insan türüne ilişkin ilâhî hikmeti ortadan kaldırır. Şayet ibadetle ilgiliyse, bu sefer de üstün melekelerin sonuçlarıyla çelişmesini gerektirir ki, böyle bir durum caiz değildir. Eğer caiz olursa, bunun anlamı söz konusu melekelerin geçersizliği, aynı zamanda hikmetin de geçersizliğidir. Kuşkusuz kâmil insan ile kâmil olmayan bir insan arasında fiilleri işlenmesi açısından fark vardır.

Evet, fiillerin sadır olması bakımından kâmil insanla diğerleri arasında fark vardır. O da şu ki: Kâmil insan, ilâhî hikmete ve yükümlülüğe aykırı hareket etmekten yana korunmuştur. Çünkü üstün karakterler onda kökleşmiş ve melekeler kalıcılık kazanmışlardır. Ama kâmil olmayan insan böyle değildir. Yardım Allah'tan dilenir.

NAHL SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 128 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُؕ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾
يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرُٓوا
اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّؕ
تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَص۪يمٌ
مُب۪ينٌ ﴿٤﴾ وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَاۚ لَكُمْ ف۪يهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَۖ
﴿٥﴾ وَلَكُمْ ف۪يهَا جَمَالٌ ح۪ينَ تُر۪يحُونَ وَح۪ينَ تَسْرَحُونَۖ ﴿٦﴾ وَتَحْمِلُ
اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغ۪يهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِؕ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ
رَح۪يمٌۙ ﴿٧﴾ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَم۪يرَ لِتَرْكَبُوهَا وَز۪ينَةًؕ وَيَخْلُقُ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّب۪يلِ وَمِنْهَا جَٓائِرٌؕ وَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ
اَجْمَع۪ينَ ﴿٩﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ
شَجَرٌ ف۪يهِ تُس۪يمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخ۪يلَ
وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِؕ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾
وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَؕ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِه۪
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَۙ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِي الْاَرْضِ

مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذٖى سَخَّرَ
الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَاۚ وَتَرَى
الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فٖيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَاَلْقٰى
فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمٖيدَ بِكُمْ وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۙ
﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍۜ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾ اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا
يَخْلُقُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَالَّذٖينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَۜ ﴿٢٠﴾ اَمْوَاتٌ
غَيْرُ اَحْيَاۤءٍۚ وَمَا يَشْعُرُونَۙ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

1- (Ey müşrikler!) Allah'ın (müminlere yardım edip kâfirlere azap indirmesine yönelik) emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir.

2- (Bu nedenle Allah,) "(Halkı) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının." diye kullarından dilediğine, melekleri emrinden (var etme kelimesinden) olan (hayat verici) ruh ile indirir.

3- Gökleri ve yeri hak (batıl olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattı. O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

4- İnsanı da bir nutfeden yarattı. Bir de bakmışsın o, (yaratıcısına karşı) apaçık bir hasım kesilmiştir.

5- Hayvanları (deve, inek ve koyunu) da sizin için yarattı. Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.[1]

6- Akşamleyin meradan ağıllarına döndürürken ve sabahleyin meraya salıverirken de onlarda sizin için bir güzellik (hoşluk) vardır.

7- Onlar sizin yüklerinizi ancak ağır meşakkatlerle varabileceğiniz şehirlere taşırlar. Kuşkusuz, Rabbiniz çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

8- Atları, katırları ve eşekleri de binesiniz ve bir süs olsun diye (sizin için yarattı). Daha bilmediğiniz nice şeyleri (hayvanları ve binekleri) de yaratır.

9- (Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir. Yolların bazısı da eğridir. O dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi.

10- Gökten su indiren O'dur. Onun bir kısmı sizin için içecektir ve kendisinde hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de ondandır.

11- Onunla sizin için ekin, zeytin ağaçları, hurma ağaçları, üzüm ağaçları ve bütün meyvelerden (ağaçlarını) bitirir. Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.

12- Geceyi, gündüzü, Güneşi ve Ayı emrinize verdi. Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğdirilmişlerdir. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için deliller vardır.

13- Yeryüzünde sizin için rengârenk (çeşit çeşit) yarattığı şeyleri de (hizmetinize verdi). Kuşkusuz bunda, anlayan topluluk için bir delil vardır.

14- İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız süsler çıkarmanız için denizi sizin emrinize veren de O'dur. Gemilerin

---

1- [Veya: Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.]

denizde (suyu) yara yara gittiğini görürsün. (Bu, birtakım faydalar elde etmeniz ve ayrıca) O'nun lütfünü aramanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

15- Sizi sarsmasın diye yeryüzünde sağlam dağlar yerleştirdi. Irmaklar ve (gideceğiniz yeri) bulasınız diye de yollar (var etti).

16- Ve daha nice alâmetler de (var etti). Onlar, yıldızla da yolu bulurlar.

17- O hâlde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu?! Hiç düşünmüyor musunuz?

18- Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Çünkü Allah, eksikleri örten ve (eksikleri tamamlayıp ihtiyaçları gidermekle) sürekli merhamet edendir.

19- Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.

20- Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar. Zaten kendileri yaratılmışlardır.

21- (Onlar) ölüdürler, diri değildirler ve (kendilerine tapanların) ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin geneli üzerinde durup düşündüğümüz zaman, şöyle bir düşünce genel bir zan olarak zihnimizde beliriyor: Bu surenin giriş kısmı, Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'de geçirdiği son dönemlerde, hicretin hemen arifesinde inmiştir ki, bunlar kırk ayettir. Yüce Allah bu ayetlerin bir bölümünde gökten ve yerden kaynaklanan türlü nimetlerinden söz ediyor. Ki insan hayatı bunlara dayanır ve yaşamında bunlardan yararlanır. Bu, sağlam bir düzen ve kesintisiz olarak uygulanan bir planlamadır ve yüce Allah'ın rububiyette tekliğinin kanıtıdır.

Ayetlerin diğer bir bölümünde ise, müşriklerin iddialarının çürüklüğü, çalışmalarının sonuçsuzluğu kanıtlarıyla gözler önüne seriliyor. Kendilerinden önceki toplulukların cezalandırılmaları gibi, onların da cezalandırılacakları ve kıyamet günü aralarındaki meselelerin adil bir hükümle çözüme kavuşturulacağı dile getiriliyor.

Yüce Allah bu ayetleri şu ifadelerle açıyor: *"Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir."* Ve müşriklerin karşı tezlerini çürütmeye yönelik ayetleri de bu ifadedeki Allah'ı tenzih ve tespih edici ifadelerin bir ayrıntısı olarak sunuyor. Bundan da anlaşılıyor ki, surenin giriş kısmının ana hedefi, ilâhî emrin gerçekleşmek üzere olduğunu, kendilerine yaklaştığını, üzerlerine inmek üzere olduğunu haber vermektir.

Bu arada ayet, müşriklere yönelik bir tehdit de içermektedir. Çünkü müşrikler, Kur'ân'ın akışı içinde çokça sözü edilen ve kendilerine yönelik bir uyarı olarak kullanılan Allah'ın emrinin inmesini ve azabın bir an önce gelmesini -kendisiyle alay etmek için- Peygamberimizden (s.a.a) istiyorlardı. Bunun yanında Kur'ân'da, *"Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoş görün."* [Bakara, 109] gibi, müminler için müjde ifade eden açıklamalar da yer almaktadır. Allah'ın emri ise, hakkın batıla, tevhidin şirke ve imanın küfre en kısa zamanda galip geleceğinden başka bir şey değildir. Surenin giriş kısmı üzerinde iyice düşündüğümüz zaman bütün bunları algılayabiliriz.

Surenin geri kalan seksen sekiz ayetlik son kısmı ise, *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri..."* (41. ayet) ifadesiyle başlıyor. Bu ifadeden başlayıp surenin sonuna kadar devam eden akışı oluşturan ayetler arasında bir bütünlük ve irtibat olduğu hemen göze çarpmaktadır. Ayetlerin akışı içinde, Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicretinden hemen sonra inmiş olabileceği intibaını uyandıran ayetler vardır. -Dolayısıyla surenin giriş kısmıyla son kısmı iniş zamanı itibariyle birbirlerine yakındırlar.- Çünkü bu son kısımda yer alan bazı ayetlerin içerikleri, ancak hicretten sonra yaşanan kimi olaylarla örtüşmektedir: *"Allah yolunda hicret edenleri..."* (41. ayet), *"Andolsun ki biz, onların, "Ona ancak bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz..."* (103. ayet) gibi. Ki bir görüşe göre, bu son ayet Selman-ı Farısî hakkında inmiştir. Bilindiği gibi Selman da, Medine'de iman etmişti. Yine ileride değineceğimiz gibi, *"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse değil..."* (106. ayet) ayeti de Ammar b. Yasir hakkında inmiştir. Ayrıca Yahudilerle ve fıkhî hükümlerle ilgili ayetler, bunların Medine'de indiklerini göstermektedir.

Bunun yanında iniş zamanlarının farklı olduğunu aşağıdaki ayetler-

den de açıkça algılamak mümkündür: *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri..."* (41. ayet), *"Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde..."* (101. ayet) ifadesiyle başlayan iki veya beş ayet. *"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse değil..."* (106. ayet) ayeti ile sonrasındaki birkaç ayet gibi.

Bununla beraber objektif olarak yaklaştığımız zaman, *"Allah yolunda hicret edenleri..."* (41. ayet) ifadesiyle başlayan iki ayet, *"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse değil..."* (106. ayet) ve sonrasındaki birkaç ayet ve *"Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin."* (126. ayet) ve ardından yer alan iki ayetin Medine döneminde indiklerini söyleyebiliriz. Çünkü bu, sözünü ettiğimiz ayetlerin akışından anlaşılıyor. Geri kalan ayetlerse, Medine'de inmiş olmaktan çok Mekke'de inmiş olduklarını göstermektedirler. Gerçi bu değerlendirme bazı rivayetlerle uyuşmuyor; ancak bu konuda rivayetten çok ayetlerin akışının oluşturduğu anlamsal atmosferi esas almak gerekmektedir.

En'âm Suresi'nin 118. ayetini tefsir ederken, Mekke döneminde inen bu ayetin Nahl Suresi'nden sonra inmiş olma ihtimalinin bulunduğunu belirtmiştik. Surenin son kısmında yer alan ayetlerin üzerinde birleştikleri ortak hedef şudur: Bu ayetler sabretmeyi emretmekte ve Allah yolunda yapılan sabra karşılık güzel bir vaatte bulunmaktadırlar.

Ayetin ana hedefi, müşriklerle ilgili Allah'ın emrinin gerçekleşmek üzere olduğunu bildirmektir. Allah'ın emrinden maksat da, hak dinin ortaya çıkması ve düşmanlara galip gelmesidir. Yüce Allah bunun gerekçesini ise ilk olarak şöyle açıklıyor: İbadete lâyık olan tek ilâh Allah'tır, başkası değil. Çünkü evreni yöneten O'dur, evrenin tedbiri O'nunla kaimdir. Nitekim yaratılış olgusu da O'nunla kaimdir. Ayrıca bütün nimetler sonunda gelip O'na dayanır. Oysa başkalarının [ilâh diye kulluk sunulan düzmece ilâhların] bu gibi özellikleri yoktur. O hâlde, Allah'a ibadet edilmeli ve O'ndan başkasına tapılmamalıdır. İkinci olarak da şu açıklamaya yer veriyor: Hak din, Allah'ındır ve Allah tarafından gönderilen dindir. Şu hâlde, bu dinin alınması, ona amel edilmesi ve Allah'ın dininden başka bir dinin yasalaştırılmaması gerekir. Üçüncü olarak da müşriklerin peygamberlik ve ilâhî yasamayla ilgili

olarak ortaya attıkları kuşkuları bertaraf ediyor ve ardından ilâhî dinle ilgili temel gerçekleri beyan ediyor.

Surede yer alan ayetlerin büyük kısmının hedefi budur, döne döne bu gerçeğin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda bazı ayetler hicreti ve hicretle ilgili gelişmeleri ele alıyor.

1) (Ey müşrikler!) Allah'ın (müminlere yardım edip kâfirlere azap indirmesine yönelik) emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir.

Ayetin akışının zahiri, hitabın müşriklere yönelik olduğunu gösteriyor. Çünkü 22. ayet olan *"İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır..."* ifadesine kadar süren bundan sonraki ayetlerin ana hedefi, onların tevhit karşıtı tezlerini çürütmek ve aleyhlerine kanıt sunmaktır. Bu ayetlerin tümünde de açıklama müşriklere doğru yöneltilmiştir. Dolayısıyla bu ayetler kümesinin toplamı, tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda yer alan *"O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir."* ifadesinin ayrıntılı açıklaması mahiyetindedir. Bu da yüce Allah'ın geleceğini bildirdiği emrin, rububiyet/rablik makamını müşriklerin şirklerinden, asılsız yakıştırmalarından temelden tenzih eden, arındıran bir emir olmasını gerektirir. Kur'ân'da ise, müminlerin herhangi bir işin bir an önce olmasını istediklerine ilişkin bir ifadeye rastlamıyoruz. Bilakis, müşriklerin kıyamet, fetih ve azabın indirilişi hususunda söylenenlerin bir an önce gerçekleşmesini istediklerinin zikredildiğini görüyoruz. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz:

"De ki: 'Ne dersiniz, O'nun azabı size gece veya gündüz gelirse, suçlular onun neyini çabuk isterler? Azap başınıza geldikten sonra mı O'na (Kur'ân'a, dine veya Allah'a) inanacaksınız? Şimdi mi? Oysa (alay edip) onun çabucak gelmesini istiyordunuz!' Sonra zulmedenlere denilir ki: 'Süreklilik (ahiret) azabını tadın! (Dünyada) kazandıklarınızdan başka bir şeyle mi cezalandırılıyorsunuz? (Siz ancak yaptıklarınızla cezalandırılıyorsunuz.)' 'O (azap) gerçek midir?' diye senden haber almak istiyorlar. De ki: Evet, Rabbime andolsun ki, o şüphesiz gerçektir ve siz onu engelleyemezsiniz." (Yûnus, 50-53) Örnek olarak sunulacak başka ayetler de vardır.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayette geçen "emir"den maksat, yüce Allah'ın kitabında defalarca Hz. Peygamber'e (s.a.a) ve müminlere

yönelttiği vaat ile müşriklere yönelttiği tehdittir. Müminlere yardım edeceği, kâfirleri ise yüzüstü bırakacağı, onları büyük bir azaba çarptırarak katından bir emirle dinini egemen kılacağı olgusu yani. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Allah emrini getirinceye kadar, affedin, hoş görün."* (Bakara, 109) Öte yandan tefsirini sunduğumuz ayette geçen "fe-lâ teste'cilûhu=artık onun çabuklaşmasını istemeyin" ifadesindeki zamir de "emr"e dönüktür. Bunu ayetin akışından çıkarabiliriz. Ya da emrin gelişinden maksat, gerçekleşmek üzere oluşu, ortaya çıkacak duruma gelişidir. Bunun örnekleri normal konuşmalarda çoktur. Meselâ emirin gelmesini bekleyen birine, emir henüz gelmediği hâlde, "İşte emir geliyor." denilebilir.

O hâlde, ayetin sonunda yer alan *"O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir."* ifadesi, muhatap sıygasından gaip sıygasına geçiş yapılmasına örnek oluşturmaktadır. Bu üslup değişikliğiyle de şuna işaret ediliyor: Onları muhatap almaya, yüz yüze konuşmaya değmez. Çünkü şirk koşmaları sonucu onların anlayışları çökmüştür. Zaten bu şirk inancına sahip oluşlarından dolayıdır ki, alaycı ve maskaracı tavırlarının bir göstergesi olarak emrin inişini acele ile istiyorlar.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin,[1] "Hitap müminlere veya müminlerle birlikte müşriklere yöneliktir." şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır; çünkü ayetlerin akışı ile örtüşmüyor.

Kaldı ki yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'in genelinde acele ile istemeyi mümin olmayanlara özgü kılar, müminlerden ise olumsuzlar. Meselâ bir ayette şöyle buyurur: *"Ona inanmayanlar, onun çabuk kopmasını isterler. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler."* (Şûrâ, 18)

Aynı şekilde, bazı müfessirlerin,[2] "Ayette geçen 'emir'den maksat, kıyamet günüdür." şeklindeki yorumları da isabetsizdir. Gerçi müşrikler kıyamet gününün de bir an önce gelmesini isterlerdi. Nitekim yüce Allah, onların bu yöndeki sözlerini bize şu şekilde aktarmıştır: *"Eğer gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecektir?"* (Yâsîn, 48) Ancak yukarıda da vurguladığımız gibi, ayetlerin akışından maksadın kıyamet günü olduğunu çıkarsamak mümkün değildir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 92.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 348; Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 83.]

Bunlardan daha ilginç olanı ise, bazı müfessirlerin ayetten çıkardıkları sonuçtur. Diyorlar ki: "Ayette geçen 'emir'den maksat, kıyamet günüdür. Çünkü yüce Allah Hicr Suresi'nin sonlarına doğru, *'Rabbine andolsun ki, mutlaka onların hepsine soracağız'* buyurmuştur. Bu ifade, onların haşredileceklerine ve sorguya çekileceklerine dikkat çekiyor. Sonra Nahl Suresi'nin başında ise, *'Allah'ın emri geldi.'* buyurmuştur. Böylece bu ifadeyle kıyamet gününün yaklaştığını haber vermiştir. Yine Hicr Suresi'nin sonunda şöyle bir ifade yer alıyor: *'Ve sana yakin gelinceye kadar Rabbine kulluk et.'* Yakin de ölüm olarak tefsir edilmiştir. Bu da çok güçlü bir veri olarak Nahl Suresi'nin ilgili ayetinde geçen 'emir' ile kıyamet gününün kastedilmiş olmasını gerektirmektedir. Sonra bu ilgiyi pekiştiren bir diğer kanıt da, Hicr Suresi'nin ilgili ayetinde *'sana... gelinceye kadar'*, bu surede de *'geldi'* ifadesinin yer almasıdır."(1) Bu ve benzeri yaldızlı sözlere iltifat etmemek gerekmektedir.

Bunun bir benzeri de diğer bazılarının şu yorumudur: "Ayette geçen 'emir'den maksat, 'evamir'in tekili olan ve 'buyruk' anlamına gelen 'emr'dir. Ki bunun anlamı da hükümdür. Sanki bununla ayette yer verilen antlaşma, yemin ve yenmesi yasak olan şeylerle ilgili hükümlere işaret edilmek isteniyor. Bu durumda hitap sadece müminlere yöneliktir."(2) Okuyucular böyle bir yorumun, öteden beri yaptığımız değerlendirmeler açısından doğru olmayacağını biliyorlar.

2) (Bu nedenle Allah,) "(Halkı) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının." diye kullarından dilediğine, melekleri emrinden (var etme kelimesinden) olan (hayat verici) ruh ile indirir.

İnsanlar, eskiden olduğu gibi, günümüzde de ruhun gerçekliği hususunda aralarında çok büyük farklılıklar olmasına karşın, ondan hep aynı anlamı algılamışlardır. Yani bilincin ve iradenin özünü oluşturan hayatın olmasını sağlayan. İşte ayette de kastedilen bu anlamdır.

Ruhun gerçekliği ile ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak: *"Ruh ve melekler saf saf olup durduğu gün."* (Nebe', 38), *"Melekler ve ruh oraya yükselip çıkar."* (Meâric, 4) ayetleri ile benzer ayetlerden anladığımız kadarıyla ruh, canlı, bilgi ve güç sahibi bağımsız bir var-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 90.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 93.]

lıktır. Bazılarının sandığı gibi varlıklarla kaim olan bir tür nitelik ve durum değildir. Sonra yüce Allah, *"De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* [İsrâ, 85] buyurarak ruhun, Allah'ın emrinin türünden olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer ayette ise Allah, emrini şöyle tanımlıyor: *"Bir şey yaratmak istediği zaman O'nun emri, 'Ol!' demekten ibarettir; o da hemen oluverir. Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!"* (Yâsîn, 82-83) Bu da gösteriyor ki, emir, Allah'ın varlıkları meydana getirdiği var etme sözüdür. Yani varlıkların üzerine akıttığı varlık. Fakat her açıdan değil, bilakis maddesiz, zamansız ve mekânsız olarak Allah'a dayanışı açısından. Bunu aşağıdaki ayetten de anlayabiliriz: *"Bizim emrimiz, bir anlık bakış gibi."* (Kamer, 50) Çünkü bu tür bir ifade tedricîlik, yani madde ve hareket içermeyen olgularla ilintili olarak kullanılır. Okuyucuların şimdilik bu genel değerlendirmeyle yetinmelerini tavsiye ediyor ve inşaallah İsrâ Suresi'nin ilgili ayetinde ayrıntılı açıklama sunacağımızı belirtiyoruz.

Sonuç itibariyle bundan anlaşılıyor ki ruh, hayat sözcüğüdür ve Allah bu sözcüğü varlıklara telkin ettiğinde, bunlar Allah'ın dilemesiyle hayat bulurlar. Bu nedenle yüce Allah, şu ayette ruhu vahiy, Peygamber'ine yüklenişini ve indirilişini de vahyetme olarak isimlendirmiştir: *"İşte böylece sana da emrimizden olan ruhu vahyettik (indirdik)."* (Şûrâ, 52) Çünkü vahiy, gizlice konuşmak, işaretlerle ve ima yoluyla anlatmak demektir. Buna göre, yüce Allah'ın, sözcüğünü -hayat sözcüğünü- Peygamber'in (s.a.a) kalbine yüklemesi, ruhunu ona indirip yüklemesi anlamını ifade ediyor.

O hâlde, "yünezzilu'l-melâikete bi'r-ruhi min emrihi=melekleri emrinden olan ruh ile indirir" ifadesinin orijinalindeki "ba" harf-i cerri, sözcüğe birliktelik veya nedensellik anlamını kazandırır. Aslında birliktelik ve nedensellik anlamları arasında sonuç itibariyle pek bir fark yoktur. Ayetin anlamı üzerinde düşündüğümüz zaman bunu rahatlıkla kavrayabiliriz. Çünkü meleklerin ruhla beraber inmeleri, ancak Peygamber'in kalbine ruhu yüklemeleri, dolayısıyla ilâhî bilgileri kalbine damlatmaları amacıyla olabilir. Meleklerin ruh nedeniyle inmeleri de öyle. Çünkü Allah'ın sözcüğü -ki hayat sözcüğünü kastediyorum- insanlara egemen olup onları yaşattığı gibi, meleklere de egemendir ve onları da yaşatmaktadır. "Yünezzilu=gönderir" ifadesindeki zamir de yüce Allah'a dönüktür. Cümle ise, yeni bir başlangıç mahiyetinde olup, daha önceki ayette

yer alan *"Allah, onların koştukları ortaklardan münezzeh ve yücedir."* ifadesine ilişkin gerekçeliliği açıklama işlevini görmektedir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Allah müşriklerin şirklerinden veya onların koştukları ortaklardan münezzehtir, yücedir. Allah ortaklardan münezzeh ve yüce olduğu için de, melekleri emrinin ve var etme kelimesinin türünden olan ruh ile birlikte -veya ruh nedeniyle- kullarından dilediğine indirir ki, insanlara şu uyarıda bulunun: Benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: Ayette geçen ruhtan maksat vahiy veya Kur'ân'dır. Vahyin veya Kur'ân'ın ruh olarak isimlendirilmesinin nedeni ise, kalplere hayat vermesidir. Tıpkı gerçek ruhun bedenlere hayat vermesi gibi. 'Bi emrihi=emriyle' ifadesinin başındaki 'min' harf-i cerri 'ba' anlamında kullanılmıştır; dolayısıyla 'emriyle' anlamını ifade etmektedir. Bunun bir benzeri de şu ayettir: *'Onu (insanı) Allah'ın emrinden korurlar.'* [Ra'd, 11] Ki bu ifadenin orijinalinde geçen 'min emrillah=Allah'ın emrinden' ifadesi, 'bi-emrillah=Allah'ın emriyle' anlamında kullanılmıştır. Çünkü insanı Allah'ın emrinden (Allah'ın emrine karşı) hiç kimse koruyamaz."[1]

Şimdi şu müfessirin sözlerini teker teker ele alalım: Diyor ki: "Bi-emrihi=emriyle ifadesinin başındaki 'min' harf-i cerri 'ba' anlamında kullanılmıştır; dolayısıyla 'emriyle' anlamını ifade etmektedir." Bunu söylerken de, *"Onu Allah'ın emrinden korurlar."* ayetini kanıt gösteriyor. Oysa biz, Ra'd Suresi'ni tefsir ederken, bu ifadede yer alan "min" harf-i cerrinin gerçek anlamında kullanıldığını ve Allah'ın bazı emirlerinin varlıkları Allah'ın diğer bazı emirlerinden koruduklarını belirtmiştik. Dolayısıyla ayette geçen "min emrillah" ifadesini "bi-emrillah" şeklinde yorumlamaya gerek yoktur. Bilakis, tefsirini sunduğumuz ayetin orijinalinde geçen "bi'r-ruhi min emrihi" ifadesinin anlamı, "O'nun emrinden olan bir ruh ile" şeklindedir. -Kaldı ki zarf (min emrihi) yerleşiktir, sırf laf olsun diye telaffuz edilmemiştir.- Tıpkı şu ifadede olduğu gibi: *"De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir."* [İsrâ, 85] Bunun anlamı ise bizim daha önce yağtığımız açıklama şeklindedir. [Dolayısıyla Ra'd Suresi'nde geçen ifadeyle bu iki ayetteki ifade arasında anlam olarak fark vardır.]

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 349, İbn Abbas ve İbn Zeyd'den naklen.]

Adı geçen müfessirin, “Bu ayette ruh vahiy veya Kur’ân anlamında kullanılmıştır.” şeklindeki açıklamasına, yine diğer müfessirlerin, “Ruh, peygamberlik anlamını ifade eder.”[1] şeklindeki sözüne gelince, bunlar sonuç itibariyle isabetli olabilirler. Şu anlamda ki, meleklerin Allah’ın emrinden bir ruh ile inmelerinin sonucu, vahiy veya peygamberlik olgusudur. Fakat kelimenin özü itibariyle, yani vahyi veya peygamberliği ruhla eş anlamlı görerek veya mecazî olarak ruh diye isimlendirilmesi ve bunun da, gerçek ruhun bedenleri imar edip onlara hayat/canlılık vermesi gibi kalpleri canlandırmasıyla gerekçelendirilmesi yanlıştır. Çünkü daha önce defalarca vurguladık ki, Allah’ın sözlerinin nesnel karşılıklarının tespitinde izlenecek yöntem, bu ifadelerin açıklaması olmaya elverişli başka ayetlere başvurmaktır, örfe ve geleneksel olarak bazı kavramlara yüklenen anlamlara değil.

Dolayısıyla yüce Allah’ın kelâmından çıkan sonuç şudur: Ruh, Allah’ın yarattığı varlıklardan biridir. Tek bir hakikatı vardır; ama çeşitli mertebelere ve farklı derecelere sahiptir. Bu mertebe ve derecelerinden bazısı hayvanlarda ve iman etmeyen insanlarda bulunur. Bazısı ise iman eden insanlarda bulunur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Katından bir ruh ile onları desteklemiştir.”* (Mücâdele, 22) Ruhun bazı derece ve mertebeleriyle de resul ve nebiler desteklenir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *“Onu Ruhu’l-Kudüs’le destekledik.”* (Bakara, 87), *“İşte böylece sana da emrimizle bir ruhu vahyettik.”* (Şûrâ, 52) İnşaallah bu konuyu ileride daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Konuyla ilgili ayetlerin ortaya koyduğu gerçek bundan ibarettir. [Fakat bununla birlikte müfessirlerin edebî açıdan bu ayetle ilgili birçok uzun açıklamaları olmuştur. Meselâ:] Lafzın (ruh kelimesinin) bu anlamda kullanılmış olması hakikî mi, yoksa mecazî bir kullanım mıdır? Yine derin incelemeler yaparak, bunun açık istiare mi, yoksa kinayeli istiare olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşler. Bazı müfessirler de, “min emrihi=emrinden” sözcüğünün başındaki “min” harf-i cerrinin beyaniye/açıklama amacına yönelik olması ihtimalini esas alarak, *“O’nun emrinden bir ruh ile”* ifadesinin, benzetileni açıkça zikretme amacına yönelik şeklinde bir teşbih/benzetme olduğunu söylemişlerdir. Nitekim *“Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırt*

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 349, Hasan’dan naklen.]

edilinceye kadar...” (Bakara, 187) ifadesinde de sözün içinde benzetileni açıkça zikretmek amacıyla bir benzetmeye gidildiğini ifade etmişlerdir. Ne var ki, bu açıklamaların tümü, edebî sanatlarla ilgili yorumlardır ve gerçeklere ulaşmada fazla da bir etkileri yoktur.

Öte yandan diğer bazı müfessirler de,[1] “min emrihi=emrinden” sözünün ruha ilişkin bir açıklama olduğunu ve “min” harf-i cerrinin de beyaniye/açıklama amaçlı olduğunu söylemişlerdir. Daha önce de söylediğimiz gibi, bunlara göre ruhtan maksat da vahiydir.

Ancak *“De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.”* [İsrâ, 85] ayeti bu yorumu boşa çıkarmaktadır. Çünkü bu ayetle tefsirini sunduğumuz ayetin aynı doğrultuda geliştikleri açıktır. İsrâ Suresi’nin bu ilgili ayetinin içerdiği “min” harf-i cerrinin [beyaniye/açıklama amaçlı değil de] başlangıç veya oluşum anlamını kazandırmaya yönelik olduğu anlaşılıyor. Amaç da ruhun emir türünden ve ona ilişkin özelliklerden biri olduğunu vurgulamaktır. Buna yakın bir anlamı aşağıdaki ayetten de algılayabiliriz: *“O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve ruh, her iş için (her emirden) inerler.”* (Kadir, 4)

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: “Ayette geçen ruhtan maksat Cebrail’dir. *‘Onu Ruhu’l-Emin senin kalbine indirmiştir.’* (Şuarâ, 194) ayeti de bunu desteklemektedir. Çünkü bu ayette Cebrail’in kastedildiği herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz bu ayetin içerdiği ‘ba’ harf-i cerri sözcüğe birliktelik anlamını kazandırmakta ve meleklerden maksat da Cebrail’in yardımcılarıdır. Emirden de, ‘evamir=emirler’in tekili kastedilmiştir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Allah vahiy meleklerini Cebrail ile birlikte emri ve iradesiyle indirir.”[2]

Fakat bu yorum da isabetli değildir. Çünkü tefsirini sunduğumuz bu ayet, içerdiği mesaj itibariyle *“Kavuşma günüyle korkutmak için kullarından dilediğine emrinden ruhu indirir.”* (Mü’min, 15) ayetine benzemektedir. Bu ayet ise, içerdiği ruh ifadesiyle Cebrail’in kastedilmiş olmasına elverişli değildir.

Bu ayetle ilgili olarak ileri sürülebilecek en saçma yorum ise, bazılarının ifade ettiği şu görüştür: “Ruhtan maksat insanların ruhlarıdır.

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 93.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 19, s. 220.]

Hiçbir melek yoktur ki, yere indiğinde yanında bu ruhlardan biri bulunmasın."[1] Bu görüş Mücahid'den rivayet edilmiştir. Yanlışlığı ise, ek bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

"Kullarından dilediğine". Yani Allah elçiler göndermişse, emrinden ruhla birlikte melekleri üzerlerine indirmişse, bu, tamamen O'nun iradesinin, dilemesinin sonucudur. O'nun dışında başka birinin O'na baskı uygulaması, O'nu bir şeyi yapmaya veya yapmamaya zorlaması mümkün değildir. Tıpkı yüce Allah'ın diğer fiillerinin açısından böyle bir şeyin söz konusu olmayacağı gibi. Çünkü O, dilediğini yapar ve istediği gibi hükmeder.

Fakat bununla, Allah'ın fiilinin hikmet ve maslahat esaslı olması, kapasitelere göre farklılaşması, ancak uygun bir kapasitenin ve elverişli bir ortamın bulunması durumunda gerçekleşmesi arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bir kapasiteye sahip olanın kapasiteli olması, dileyen bir kimsenin dilemesinden farklı değildir. Nitekim dileyenin dilemesi, onu dilekte bulunulan kimsenin cömertliğine ve bağışına yaklaştırır, ama kesinlikle onu bağışta bulunmaya zorlamaz, bu yönde baskı uygulamaz; aynı şeklide kapasite sahibi olmak da insanı Allah'ın bağışına yaklaştırır, böyle bir kapasiteden yoksun olmaksa, bağıştan yoksun olmasına neden olur. Dolayısıyla yüce Allah dilediğini yapar ve hiç kimse O'nu bir şeyi yapmak veya yapmamak zorunda bırakamaz. Ancak bir şeyi yapıyorsa ve bir rahmeti bahşediyorsa, bu, mutlaka bir kapasite ve hak edişten kaynaklanmıştır; bu hak edişe, bu elverişliliğe dayalı olarak bağışını sunmuştur.

Yüce Allah bu genel gerçeği, özellikle risaletle ilintili olarak şöyle ifade etmiştir: *"Onlara bir ayet geldiğinde, 'Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız' dediler. Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir.*" (En'âm, 124) Bu ayet açıkça gösteriyor ki, peygamberlik misyonunu taşımak bakımından insanlar farklı mahiyetlere sahiptirler ve yüce Allah bu saygın misyonu nereye vereceğini, kimin bu onura lâyık ve ehil olduğunu herkesten daha iyi bilir. Şu düzenbaz suçlular ise, kesinlikle risalet misyonuna lâyık kimseler değildirler. Onlar için Allah katında

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 93.]

suçlarının ve düzenbazlıklarının cezası olarak aşağılanma ve acıklı bir azaptan başka bir şey yoktur.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin[1] bu ayetten hareketle elçilik misyonunu taşımak bakımından tercih edilmeyi gerektirecek niteliklere ve liyakete sahip olmak gibi bir koşulun olmadığı şeklindeki yorumları yanlıştır. Özetle diyorlar ki: "Ayet, risaleti herhangi bir şeyle kayıtlandırmaksızın tamamen Allah'ın iradesiyle irtibatlandırıyor. Buna göre elçi, sadece Allah'ın dilemesiyle bu göreve gelir; onu bu göreve lâyık kılan ve başkalarındansa onun tercih edilmesini gerektiren özel bir nitelik söz konusu değildir." Yukarıdaki açıklamalarımızdan, bu yorumun yanlışlığı ortaya çıkmaktadır.

Yine bu ayetten hareketle elçilik misyonunun Allah tarafından bahşedilen bir görev olduğunu, çalışılarak elde edilemeyeceğini savunanların görüşlerinin de yanlış olduğu anlaşılıyor. Bunlara göre, yüce Allah, fiil olarak kendisine isnat edilen hiçbir şeyi yapmak zorunda değildir. O yalnızca dilediğini yapar. Bu hususta bağışsal olgular ile çalışılarak kazanılan olgular arasında herhangi bir fark yoktur ve varlık âleminde O'nun izni olmadan hiçbir şey olmaz.

"(İnsanları) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının." ifadesi, *"melekleri emrinden (var etme kelimesi) olan ruh (hayata canlılık veren) ile indirir."* ifadesine ilişkin bir açıklama mahiyetindedir. Çünkü *"indirir"* ifadesi vahiy anlamına gelmektedir. Ya da ruhun vahiy anlamında olduğunu esas alarak ruhun açıklaması işlevini görmektedir. İfadenin orijinalindeki "enzirû" kelimesinin mastarı olan "el-inzar", Ragıp İsfahanî'nin dediğine göre, korkutma içeren bir haberi vermek demektir. Nitekim bunun karşıtı olan "et-tebşir" de sevinç içeren bir haberi vermek anlamına gelir. Fakat diğer bazı dilbilimcilere göre ise, sakıncalı bir şeyi duyurmak anlamını ifade eder. Birinci ihtimali esas aldığımız zaman şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "İlâhlıkta tekliğim ve benden sakınmanın zorunluluğu ile korkutarak onlara haber verin." İkinci ihtimali esas almamız durumunda da, "Onlara bunu haber verin." şeklinde bir anlam ortaya çıkar. Ancak bunun için de ayette geçen "ennehu" sözcüğünün harf-i cerrin hazfedilmesinden dolayı değil de ikinci meful olmasından dolayı mensup kılınmış olması gerekir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 94.]

Dolayısıyla şunu öğreniyoruz: *"Benden korkup sakının"* ifadesi, *"benden başka ilâh yoktur"* sözüne ilişkin bir ayrıntıdır ve bu iki cümle birlikte *"uyarın"* sözünün ikinci mefulü veya onun yerini tutan bir ifadedir. O'ndan başka ilâhın olmadığını, yani her şeyin başlangıcının ve sonunun O olduğu veya gerçek mabudun O olduğu hususunu göz önünde bulundurduğumuz zaman bu anlam daha bir açıklığa kavuşur. Böyle bir mabudun ilâhlığının ayrılmaz gereklerinden biri de, insanın O'ndan korkup sakınmasıdır. Çünkü her türlü hayır ve mutluluk gelip O'na dayanmaktadır. Bu mabudun ilâhlık makamı itibariyle tek ve ortaksız olduğu tasavvur edildiği zaman da, bu tasavvurun ayrılmaz bir gereği, sırf O'ndan korkulup sakınılmasıdır. Çünkü amel makamının/pratiğin ıslahı anlamında olan takva (korkup sakınmak), inanç makamının ve teorinin bir sonucu, bir devamıdır. Dolayısıyla birden çok ilâha kulluk sunmak, onlara boyun eğmek, her şeye egemen olan ve her şeyin dizgini elinde olan tek ve ortaksız bir ilâha inanmakla bağdaşmaz. Bu nedenle hiçbir peygamber pratiği olmayan (amelden yoksun) bir tevhit inancına veya tevhit inancına dayanmayan bir pratik harekete (tevhitten yoksun bir amele) davet etmekle memur kılınmamıştır. Yüce Allah da şöyle buyurmuştur: *"Senden önce hiçbir resul göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur; şu hâlde bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım."* (Enbiyâ, 25)

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayette, peygamberlere uyarıda bulunulması emredilen şey, *"benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının."* ifadesinin tamamıdır. Bu da dinin tümünü ifade etmektedir. Çünkü bütün gerçek inançlar tevhit kapsamında ve pratik hükümlerle ilgili bütün uygulamalar da takva kavramının kapsamında mevcuttur. Dolayısıyla, bazı müfessirlerin,(1) "Ayetteki *'öyleyse benden korkup sakının.'* sözü, peygamberlere yöneltilen uyarı emrinin kapsamına girmeksizin ilk ayette üzerlerine azabın bir an önce indirilmesini isteyen kâfirlere ya da özellikle Kureyş kâfirlerine yöneliktir." görüşüne itibar etmemek gerekir.

3) Gökleri ve yeri hak (batıl olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattı. O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 95.]

Daha önce göklerin ve yerin hak üzere yaratılmasının ne anlama geldiğini açıklamıştık. Göklerin ve yerin hak üzere yaratılmasının kaçınılmaz bir sonucu da bunlar üzerinde batılın hiçbir etkisinin bulunmamasıdır. Bu nedenle tefsirini sunduğumuz ayette, ifadenin başında yer verilen bu açıklamanın hemen ardından, müşriklerin Allah katında kendileri için şefaatçilik/aracılık edeceklerini, kendilerini hayra ileteceklerini ve kötülükten koruyacaklarını iddia ettikleri düzmece ilâhların ortaklığından Allah'ın tenzih edildiğini ifade eden bir cümleye yer veriliyor. Çünkü bu düzmece ilâhlar batıldırlar ve hiçbir etkinlikleri yoktur.

Bu ve bunu izleyen ayetlerde, yüce Allah'ın, yaratma ve yönetme açısından ulûhiyet ve rububiyette tekliği kanıtlanıyor. Çünkü yaratma ve meydana getirme, ilâhlığın işareti iken, yaratılanların bir kısmının diğer bir kısmı için nimet işlevini görmesi de rabliğin işaretidir. Çünkü bir şeyin diğer bir şey için nimet olabilmesi için, ikisini bir arada toplayıp yönlendiren bir düzen ve tedbirin olmasına yol açacak şekilde aralarında bir irtibatın ve bir ilişkinin bulunması gerekir. Yönetim ve tedbirin birliği de yöneticinin/tedbir edenin birliğinin işaretidir. Buna göre, göklerde ve yerde yaratılan şeylerin insanlar için nimet olmaları, hem insanın, hem de bütün her şeyin rabbinin sadece yüce Allah olduğunun göstergesidir.

4) İnsanı da bir nutfeden yarattı. Bir de bakmışsın o, (yaratıcısına karşı) apaçık bir hasım kesilmiştir.

Bu ayette, insan türünün yaratılışına esas oluşturan düzenin işleyişine işaret ediliyor. İnsanın bir damla su olan nutfeden yaratılması yani. O hâlde, insan türünün bu üreme şekli, Hz. Âdem'i (a.s) ve Hz. İsa'yı (a.s) kapsamıyor.

Ayetinin orijinalinde geçen "hasîm", tartışma anlamındaki "husumet" kökünden türemiş sıfat-ı müşebbehedir. Ayeti Allah'ın insanlara yönelik büyük lütfünü açıklamayı amaçlayan bir ifade olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü yüce Allah'ın, sonsuz kudretiyle basit bir su damlasından irili ufaklı her şeyden haber veren, açıklama yeteneğiyle anlatabilen, konuşan kusursuz bir insanı meydana getirmesi hiç kuşkusuz büyük lütüf ve nimetlerinden biridir. Ancak insanın Rabbine karşı hasımlık taslayacak kadar küstah olduğuna değinen ve bundan dolayı onu yeren birçok ayeti, meselâ, *"İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık. Bir de bakıyorsun ki, apaçık düşman kesilmiş. Kendi yaratı-*

lışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' diyor." (Yâsîn, 77-78) ayetlerini göz öününde bulundurduğumuz zaman, bu ayetler, tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda yer alan ifadeyle, insanın küstahlığının kastedilmiş olması ihtimalini tercih etmemizi gerektiriyor.

Önceki ayetin sonunda yüce Allah'ı şirkten tenzih etmeye yönelik yer alan ifade de bu anlamın kastedildiğine ilişkin yaklaşımı destekleyen bir unsurdur.

5) Hayvanları (deve, inek ve koyunu) da sizin için yarattı. Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.

"el-En'am", "en-neam"ın çoğuludur ve deve, sığır ve koyun anlamına gelir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde yapılan açıklamaya göre, bu hayvanların böyle isimlendirilmelerinin sebebi, derilerinin yumuşak olmasıdır. Buna karşılık toynaklı (tek tırnaklı) hayvanların derileri sert olur. el-Müfredat adlı eserde şöyle denir: "ed-Dif'u, soğuğun karşıtıdır, sıcaklık demektir." Dolayısıyla bu ayette geçen "dif'"den maksat, soğuktan korunmak için söz konusu hayvanların derilerinden, yünlerinden ve yapağılarından elde edilen giysilerle sağlanan ısınma durumudur. Ya da bununla ısınma aracı olarak kullanılan şeyler kastedilmiştir.

Yine ayette geçen "faydalar"dan maksat da söz konusu hayvanların yünlerinden, yapağılarından, derilerinden, sütlerinden ve yağlarından, ısınma dışında sağlanan diğer faydalardır. "Lekum=sizin için" ifadesindeki zamir "halegaha=hayvanları yarattı" ifadesiyle ilintili olabilir. Bu durumda, *"Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır."* ifadesi de, "halegaha" fiilindeki zamire ilişkin hâl olur. "Lekum=sizin için" ifadesinin, ikinci cümleyle ilintili yerleşik zarf olması da mümkündür. O zaman da şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Hayvanları da yarattı ki, sizin için onlarda ısıtıcı şeyler vardır."

6) Akşamleyin meradan ağıllarına döndürürken ve sabahleyin meraya salıverirken de onlarda sizin için bir güzellik (hoşluk) vardır.

"Cemal", süs ve güzel görünüm demektir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "[İfadenin orijinalindeki 'turîhûn' kelimesinin mastarı olan] 'el-irahetu', akşamleyin sürüyü otlaktan ağıllara geri ge-

tirmek demektir. Hayvanların otlaktan döndükten sonra dinlendikleri ağıllara 'el-merah' denir. [İfadeninin orijinalindeki 'tesrehûn' kelimesinin kökü olan] 'es-suruh' ise, sürünün sabahleyin otlaklara sürülmesi anlamına gelir. Araplar, 'Serahtu'l-mâşiyete/serhen/suruhen=sürüyü otlaması için salıverdim.' 'Serahaha ehluha=sahibi sürüyü salıverdi.' derler." (Alıntı burada sona erdi.)

Buna göre yüce Allah diyor ki: Hayvanları akşamleyin ağıllarına döndürüp geri getirirken ve sabahleyin otlaklara salıverirken de hayvanlarda sizin için güzel bir manzara vardır.

7) Onlar sizin yüklerinizi ancak ağır meşakkatlerle varabileceğiniz şehirlere taşırlar. Kuşkusuz, Rabbiniz çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

"Esgal", "sıgl"ın çoğuludur ve taşınması ağır olan eşya demektir. "Bi-şıggı'l-enfüs=meşakketlerle" ifadesinden maksat, nefislerin uzak mesafeleri ve meşakkatli yolları katederken çektiği zorluktur.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Develer ve bazı sığır türleri gibi hayvanlar ağır yüklerinizi uzak memleketlere taşırlar ki, bu memleketlere ancak büyük meşakkatler çekerek, birçok zorluklara katlanarak ulaşabilirsiniz. Böylece Allah bu hayvanları yaratmakla, onları sizin hizmetinize sunmakla üzerinizden ağır bir yük kaldırmıştır. Şüphesiz sizin Rabbiniz çok şefkatli ve sürekli merhamet edendir.

8) Atları, katırları ve eşekleri de binesiniz ve bir süs olsun diye (sizin için yarattı). Daha bilmediğiniz nice şeyleri (hayvanları ve binekleri) de yaratır.

Bu ifade, önceki ayetin kapsadığı hayvanlara matuftur. Yani, atları, katırları ve eşekleri de binesiniz ve bir ziynet olsun diye sizin için yarattı. Bunların yaratılması ile sizin yararlarınız arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü siz bunlara binersiniz ve bunları süs ve güzellik aracı olarak kullanırsınız. *"Daha bilmediğiniz nice şeyleri de yaratır."* Yani, daha sizin bilginizin olmadığı nice hayvanları ve başka vasıtaları da yaratır, yararlanasınız diye bunları sizin emrinize sokar. Bu takdirî değerlendirmemizin kanıtı, ayetlerin akışıdır.

9) (Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir. Yolların bazısı da eğridir. O dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi.

Ragıp İsfahanî ve diğer dilbilimcilerinin söylediğine göre, ifadenin orijinalinde geçen "el-kasdu"; yolun doğruluğu, doğru yol demektir. Yolcusunu alıp hedefine ulaştıran yol yani. Öyle anlaşılıyor ki, mastar, fail anlamında kullanılmış ve izafet terkibinde de sıfatın mevsufuna izafe edilişinin örneği sergilenmiştir. Dolayısıyla kastedilen, maksada ulaştırıcı (kâsıd) yoldur. Çünkü bunun karşısında eğri (câir) yol nitelemesi kullanılmıştır. Hedeften sapma eğilimi gösteren ve yolcusunu hedefin dışındaki bir yere götüren sapkın yol yani.

Yolun doğrusunun Allah'a gerekli olmasının anlamı, dosdoğru bir yolu yaratıp kullarının bu yolu izlemelerini, mutluluk ve kurtuluşa ermelerini sağlamasının O'nun açısından bir gereklilik olmasıdır. O'nun dışında O'na bir hükmü dayatacak biri olmadığına göre de, ancak O'dur kendisine, onlar için bu özelliklere sahip bir yol yaratmayı gerektiren ve sonra da onları bu yola iletmeyi üstüne alan. Allah'ın yolu yaratmasına gelince; O, bütün varlıkları, bu arada insanları çeşitli güçler ve araçlarla donatmıştır. Eğer varlıklar, bu arada insanlar kendilerine bahşedilen bu güçleri ve araçları evrensel düzenin işleyişi doğrultusunda kullanırlarsa, mutluluğa ve varoluşlarının amacı olan kemale ererler. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir."* (Tâhâ, 50) *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur."* (Rûm, 30)

Allah'ın insanları doğru yola iletmesine gelince ise, O, bunu fıtratın özüne yerleştirerek yapmış ve peygamberleri göndererek, kitapları indirerek ve şeriatları yasalaştırarak da bunu pekiştirmiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Nefse ve ona bir takım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki..."* (Şems, 7-8) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör."* (İnsân, 3)

Gök ve yer menşeli nimetlerin, hayvanların, atların, katırların, eşeklerin, gökten inen suların, ekinlerin ve benzeri nimetlerin sayıldığı ayetlerin akışı içinde, yüce Allah'ın böyle bir ayete yer vermesinin nedeni şudur: Hayvanların, atların ve diğer yük taşıyan binek hayvanlarının şahsında somutlaşan nimetlerin sayıldığı ayetlerde, açıklamanın eksenini yolların katedilmesi ve binekler sırtında mesafelerin aşılması oluşturmaktadır. Böyle bir bağlamda, maddî âlemde ve biçimsel geli-

şim sürecinde behşedilen maddî nimetler gibi, insana manevî yolunu katetmesini, gerçek amacına ulaşmasını, hayat yolculuğunda izleyerek mutluluğa ulaşmasını sağlayan bir nimetten de söz edilmesi, ayetlerin akışına uygun düşmektedir kuşkusuz.

Bu yüzden yüce Allah, kullarına yönelik nimetlerinden birinin de, onları yaşam mutluluğuna ulaştıracak bir yolu hazırlamayı üzerine bir görev olarak almış olması olduğunu belirtiyor. Böylece onlar için öyle bir yol var ettiğini, onları hidayete erdirip doğru yola ilettiğini bildiriyor.

Burada yüce Allah doğru yolu yaratmayı kendine nispet ediyor, ama eğri yolu kendine nispet etmiyor. Çünkü sapıklık yolu Allah tarafından yaratılmış ve doğru yolun paralelinde uzanan bir yol değildir. Bilakis eğri yol, aslında yoldan çıkmak, bir yolu izlememek demektir. Bu yüzden eğri yol gerçek anlamda bir yol değil, yolun olmamasıdır.

Her hâlükârda, açık olan bir şey vardır ki, ayetten yüce Allah'ın, doğru yolu kendine nispet ettiği, buna karılık eğri yolun nispeti hususu kökten terk edildiği ve ayette yer verilen mukabele/karşılaştırma sonucu bunun Allah'a nispet edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

[Allah'ın böyle bir yolu yaratıp insanları ona iletmesinin açıklanmasından sonra] insanın aklına şöyle bir vehmin gelmesi mümküdür: Allah'ın insanlar için doğru yolu yaratması, nimetlerinin inkâr edilmesini, tedbirinin/yöneticiliğinin ve rabliğinin/eğiticiliğinin geçersiz kılınmasını gerektirir. Çünkü bir yol yaratıyor, ama insanların çoğu bu yolu izlemiyor; insanları bu yola iletiyor, ama bu yola çağrılanlar doğru yola girmiyorlar! İşte yüce Allah, böyle bir vehmi geçersiz kılmak amacıyla, *"O dileseydi, hepinizi hidayete erdirir, doğru yola iletirdi."* buyuruyor. Demek istiyor ki, insanların tümünün hidayete ermemeleri Allah'ın bu hususta aciz olmasından veya şu aykırı davrananların O'nu alt etmesinden, O'nu yenilgiye uğratmasından kaynaklanmıyor. Bilakis, bunun nedeni, yüce Allah'ın böyle bir şeyi istememesidir. Eğer dileseydi, insanların elinden hidayete ermekten başka bir şey gelmezdi. Dolayısıyla O, her hâlükârda her şeye üstündür, karşı konulmaz güce sahiptir, galip gelendir.

Diğer bir ifadeyle Allah'ın, kendisine ulaştıran yol olarak yarattığı yol, insanların serbest seçimleriyle izledikleri ve kendi iradeleriyle salih ameller işleyerek, günahlardan kaçınarak katettikleri yoldur. Bu özelliğe sahip bir şey de, zorla olmadığı gibi, herkesi kapsayacak şekilde genelleştirilemez de. Çünkü karakterler farklı, ruhsal bileşimler de

değişiktirler; bunların sonuçlarının, etkilerinin de çeşitlilik arz etmesi kaçınılmazdır. İnsan bireyleri de iman, küfür, takva, günah, itaat ve isyan bakımından birbirinden farklıdırlar.

Bu ayetin ifade ettiği anlam etrafında Müslüman gruplardan Eş'arîlerle Mutezilîler arasında büyük tartışmalar çıkmıştır. Mutezile mezhebine mensup âlimler, bu ayetteki üslup değişikliğini, yani doğru yolun Allah'a nispet edilmesine karşılık eğri yolun Allah'a nispet edilmemiş olmasını, birinin O'na nispet edilmesinin caizliğinin ve birinin de nispet edilmesinin caiz olmayışının kanıtı olarak değerlendirmişlerdir. el-Keşşaf adlı tefsirde[1] bu yönde bir görüşe yer verilir.

Eş'arîler buna cevap vermekte zorlanmışlardır. Eş'arî âlimlerden biri, "Her iki yol da Allah'a aittir. Ayette eğri yolun Allah'a nispet edilmemesi tamamen Allah'a karşı takınılması gereken edep tavrının bir gereğidir."[2] diyerek cevap vermeye çalışmıştır. Bir diğer Eş'arî âlimin cevabı ise şöyledir: "Ayette geçen *'doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir."* ifadesinden maksat şudur: Bir lütuf ve kerem göstergesi olarak Allah'a hak yolu açıklamak gereklidir, eğri yolu açıklamak değil. Yoksa her iki yol da temelde Allah tarafından var edilmişlerdir."[3] Bazıları da, ayetteki üslup değişikliğinin bir maksada yönelik olmasını temelden reddetmişlerdir.[4]

Bizim açımızdan ise gerçek şudur: Ayette doğru yolun Allah'a izafe edildiği, eğri yolunsa O'na izafe edilmediği kuşku götürmeyen bir gerçektir. Ancak bu, eğri yolun Allah'tan başkası tarafından yaratılmış olmasını gerektirmez. Çünkü daha önce vurguladık ki, sapıklık yolu, gerçek anlamda yol değildir; bilakis, sapık yolun gerçek mahiyeti hidayet yolunun izlenmemesinden ibarettir. Nitekim sapıklık da hidayetin olmayışı demektir. Dolayısıyla mevcut/varlık sahibi bir olgu olmadığı için eğri yolun yaratılışı ve var edilişi Allah'a nispet edilmemiştir. Sapıklığın Allah'a nispet edildiği yerlere gelince, mutlaka Allah'ın sapık kimseyi hidayete erdirmeyişi anlamı esas alınmıştır. Yüce Allah'ın onun içinde hidayet olgusunu var etmemesi yani.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 596, Beyrut basımı.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 104.]

3- [age.]

4- [age.]

Bununla beraber, *"Allah dilediğini sapıklığa yöneltir, dilediğini doğru yola iletir."* (Fâtır, 8) ve *"Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir."* (Bakara, 26) ayetleri gibi bazı yerlerde saptırma eylemi Allah'a nispet ediliyorsa, bundan maksat cezalandırma nitelikli bir saptırmadır, iptidaî/durduk yerde, ilk kez oluşturulan bir saptırma değildir. Nitekim bu son örnekteki ifadeden hemen sonra yer alan ve onu açıklayan cümlede şöyle deniyor: *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) İnsan yoldan çıkınca, kendi serbest iradesiyle kulluk giysisinden sıyrılınca, yani isyan edip ardından geri dönmeyince, -ki bu onun kendi tercihinden gerçekleşen iptidaî sapmasıdır- Allah da onu saptırmakla cezalandırır. Şöyle ki, sapıklık hâlinin kalıcı olmasını sağlar ve onun hidayete ermesini öngörmez.

İnsanın kendisinden kaynaklanan iptidaî/ilk sapmanın mahiyeti ise, itaat etmekten kaçınma, gereken iradeyi ve eylemi ortaya koymamadır. Yoksa yüce Allah insanları fıtratları ve gönderdiği peygamberleri aracılığıyla hidayete iletmiştir.

10) Gökten su indiren O'dur. Onun bir kısmı sizin için içecektir ve kendisinde hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de ondandır.

Burada diğer bir nimetler türünden, yani insanların ve diğer canlıların besin kaynaklarını oluşturan bitkisel nimetlerden bahsediliyor. Bu çerçevede gece, gündüz, Güneş, Ay ve benzeri, insanların hayatlarının belli bir düzen içinde devam etmesini sağlayan fenomenlerin insanın hizmetine sunuluşu gözler önüne seriliyor. Bu nedenle ifade tarzı değiştirilerek, *"Gökten su indiren O'dur..."* denilmiş ve "Gökten su indirdi..." denilmemiştir.

"Tusîmûne=otlattığınız" ifadesinin orijinali "el-isame" kökünden gelir ve sürüleri otlatmak demektir. Nitekim otlayan sürüye de "es-sâime" denir. Ayette yer alan "min" harf-i cerrinin ilki (minhu şerabun) bütünden kısım anlamını, ikincisi ise (minhu şecerun), kaynaklanış ve türeyiş anlamını ifade eder. "eş-Şecer"; uzun gövdesi, dalları ve yaprakları bulunan bir bitki türünün (ağacın) adıdır. Özel olarak ağaçtan daha genel anlamda kullanıldığı da olur. Yani gövdesi olan, olmayan bütün bitkiler için de isim olarak kullanıldığı olmuştur. Ayette geçen "şecer" kelimesi de bu ikinci anlamda kullanılmıştır. Böyle düşünmemizi gerektiren de *"kendisinde otlattığınız"* ifadesidir. Ayetin geri kalan kısmının anlamı açıktır.

11) Onunla sizin için ekin, zeytin ağaçları, hurma ağaçları, üzüm ağaçları ve bütün meyvelerden (ağaçlarını) bitirir. Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.

Zeytin, bilinen bir ağacın adıdır, bu ağacın meyvesi de aynı adla anılır. Bazılarına göre, bu kelime çoğul anlam içeren bir cins isimdir, tekili "zeytune"dir. "en-Nahil=hurma" da bunun gibidir ve hem tekil, hem de çoğul anlamında kullanılır. "el-E'nab", "inebe"nin çoğuludur; üzüm (asma) ağacının meyvesidir. Ağacın kendisine de bu ad verilir; tefsirini sunduğumuz bu ayette olduğu gibi. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla *"bütün meyvelerden"* ifadesinin takdirî açılımı şöyle olmalıdır: Bütün meyvelerden ağaçlarını bitirir.

Özellikle bu üç meyvenin adının zikredilmesinin ve diğer meyvelerin isim belirtilmeden bunlara atfedilmesinin sebebi, genelde bunlardan beslenilmesi olsa gerektir.

İnsandan tutun bütün canlılara kadar herkesin beslenmesiyle ilgili bu evrensel düzen Allah'ın rabliğinin tekliğinin kanıtı olmasından dolayı da, ayetin sonunda, *"Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır."* ifadesine yer verilmiştir.

12) Geceyi, gündüzü, Güneşi ve Ayı emrinize verdi. Yıldızlar da O'nun emriyle boyun eğdirilmişlerdir. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için deliller vardır.

Gecenin, gündüzün, güneşin, ayın ve yıldızların insanların emrine verilişinin anlamıyla ilgili açıklamalara defalarca yer verdik. Bu sayılanların tümü, ayrıca gece ve gündüz fenomenleri, güneş, ay ve yıldızların her biri kendilerine özgü özelliklere ve etkinliklere sahip oldukları için, bunların her biri Allah'ın rabliğinin tekliğini başlı başına kanıtlayacak özellikte olduğundan dolayı, *"Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için deliller vardır."* denilerek "ayetler (deliller)" şeklinde çoğul bir ifade kullanılmıştır. Buna karşılık önceki iki ayette ve bundan sonra gelen bir ayette tekil ifade kullanılmıştır.

13) Yeryüzünde sizin için rengârenk (çeşit çeşit) yarattığı şeyleri de (hizmetinize verdi). Kuşkusuz bunda, anlayan topluluk için bir delil vardır.

Ayetin orijinalindeki "zeree" sözcüğünün kökü olan "ez-zer'u", yaratmak demektir. Yerden yarattığı şeylerin renklerinin farklı oluşu,

bundan önceki ifadede açıklanan olgulardan farklı bir duruma ilişkin bir nitelemedir. İnsanların yaşamları boyunca yararlandıkları madenlerin ve diğer unsurların renklerinin farklı oluşu gibi. Renklerin farklılığı ile kastedilen, olgular arasındaki tür farklılığının kinayeli olarak anlatılmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayet, aşağıdaki ayete yakın bir anlam ifade etmiş olur: *"Yeryüzünde birbirine yakın alanlar, üzümden bahçeler, (çeşitli) ekinler ve bir kökten ve çeşitli köklerden (dallanmış) hurma ağaçları vardır. Hepsi de bir sudan sulanır. (Buna rağmen) yemişlerinde onlardan bir kısmını diğer bir kısmına üstün kılarız."* (Ra'd, 4) Daha önce bu ayetin, yaptığımız değerlendirmelere yakın bir kanıtsallık ifade ettiğine değinmiştik.

Yerden ağaç ve meyve bitirmek gibi yaratılan şeylerin renklerinin farklı oluşu, aslında bir tek olaydan ibaret olup Allah'ın rabliğinin tekliğini kanıtladığından dolayı da, *"Kuşkusuz bunda, anlayan topluluk için bir delil vardır."* denilmiş, "deliller vardır." denilmemiştir.

Buraya kadar işaret ettiğimiz üç kanıtın ilki, düşünenlerle ilintili olarak gündeme getirilmiş; ikincisi, akıllarını kullananlar ile ilintili olarak, üçüncüsü de tezekkür edenler/anlayanlar ile ilintili olarak zikredilmiştir. Bunun nedeni şudur: Birinci kanıt basit öncüllerin bileşiminden ibarettir, salt düşünmekle bu öncüllerin sonuçlarını kavramak mümkündür. İkinci kanıt ise, ilmî öncüllere dayanmaktadır. Bu yüzden gök cisimlerinin, yeryüzündeki fenomenlerin yörüngeleri, konumları ile ilgili derin araştırmalar yapan, bunların hareketlerinin ve yer değiştirmelerinin etkileri üzerinde akıl yürüten kimselerden başkasının bunları anlaması kolay olmaz. Üçüncü kanıt ise, tümel felsefî öncüllere dayanmaktadır ki, insan bu tür bir kanıtı ancak varlığa egemen olan bütünsel-genel yasaları ve hükümleri düşünüp anlaması sonucu kavrayabilir. Değişken dünya hayatının maddeye ihtiyacının olması, genel maddenin birbirine benzer tek olgu olması, bu tür gerçek ayrılıkların, tek ve benzer maddenin ötesinde aşkın bir gerçekliğe varıp dayanmasının zorunluluğu gibi tümel gerçekler yani.

14) İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız süsler çıkarmanız için denizi sizin emrinize veren de O'dur. Gemilerin denizde (suyu) yara yara gittiğini görürsün. (Bu, birtakım faydaları elde etmeniz ve ayrıca) O'nun lütfünü aramanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

İlâhî nimetlerle ilgili bir diğer bölüme geçiliyor. Denizler, dağlar, nehirler, yollar ve yol işaretleri şahsında somutlaşan bir başka çeşit nimetlere dikkat çekiliyor. Nitekim bundan önceki ayetlerde bir bakıma karada, ovalarda sağlanan nimetlere, ağaçlara ve meyvelere dikkat çekilmişti. Bu yüzden tefsirini sunduğumuz bu ayette, *"emrinize veren de O'dur."* deniliyor ve önceki ayetlerde olduğu gibi, *"emrinize verdi."* denilmiyor.

"et-Tariy" sözcüğü, "et-terave" sözcüğünün "feîl" kalıbına uyarlanmış şeklidir. el-Müfredat adlı eserde belirtildiğine göre, bir şeyin tazesi demektir. "el-Mahru" sözcüğü ise, suyu sağdan ve soldan yarmak anlamına gelir. Araplar, "Mahareti's-sefinetu, temahhare, mahren ve mahireten (gemi suyu yararak gitti)" derler. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, "mahare'l-arza=toprağı ekmek için sürdü." anlamına da gelir. Denizden taze et yemekten maksat, denizden avlanan balıkların etlerini yemektir. Takılacak süs eşyalarının denizden çıkarılması ile de, denizin dibine dalarak inci ve mercan gibi kadınların süs eşyası olarak kullandığı takıları çıkarmaktır.

"Gemilerin denizde (suyu) yara yara gittiğini görüsün." Yani gemilerin suları sağdan ve soldan yarıp yol aldıklarını gözlemlersin. *"Görürsün"* ifadesi genel hitap özelliğine sahiptir ve bununla belli bir muhatap kastedilmez. Çoğu zaman bu şekilde kullanılır ve anlamı da, "görebilen herkes onu görür, gözlemleyebilen herkes onu gözlemler"-dir. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette, çoğul hitap tarzından tekil hitap tarzına geçiş yapıldığını söyleyemeyiz.

"(Ayrıca) O'nun lütfünü arayasınız... diye." Yani denizde gemilere binerek O'nun sizin için hazırladığı rızıkları arayıp bulasınız diye. Bu cümle, öncesinde yer alıp da hazfedilen bir ifadeye atfedilmiştir. Bu durumda cümlenin takdiri açılımı şöyledir: Şunu şunu elde etmeniz için gemilerin denizlerde suları sağdan ve soldan yararak yol aldıklarını görürsün. Bunun bir nedeni de Allah'ın lutfundan yararlanmanızdır. Bu tür ifadelerin benzerleri Kur'ân'da çoktur.

"Ve de umulur ki şükredesiniz." Yani denizlerin emrinize verilmesinin ve gemilerin denizlerde yürütülmesinin amaçlarından biri de, sizden beklenen şükürdür. Çünkü deniz nimetleri Allah tarafından size ek olarak bahşedilmiştir. Şöyle ki, karada size bahşettiği nimetler, ayrıca denizlerde tasarruflarda bulunmanıza, denizlerin diplerine dalıp takılar

ve süs eşyaları çıkarmanıza, denizlerin üzerinde gemiler yürütmenize gerek bırakmayacak düzeydedir. Bununla beraber Allah buna ek olarak, umulur ki bu ek nimetinden dolayı O'na şükredesiniz diye denizleri de hizmetinize sunmuştur. Çünkü insan, zarurî ihtiyaçlarını gidermede kullandığı şeylerin bahşedilmiş nimetler olma özelliğini, bunları bahşeden yüce Allah'ın dilediği zaman bunları kesebileceğini kolay kolay fark etmez. Fakat yararlı olup da ek olarak sunulan şeylerin, nimet olma özelliklerinin fark edilme ve algılanma ihtimali daha yüksektir.

15) Sizi sarsmasın diye yeryüzünde sağlam dağlar yerleştirdi. Irmaklar ve (gideceğiniz yeri) bulasınız diye de yollar (var etti).

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Meydu, sağa ve sola eğilim göstermek, meyletmek demektir. Çalkanmak yani. 'Mâde, yemîdu, meyden (çalkandı, deprendi, kımıldadı)' kökünden gelir."

"Sizi sarsmasın diye..." Yani, sizi sarsmasını istemediği için veya sizi sarsmasın diye... Bununla anlatılan husus şudur: Allah yeryüzüne sarsılmaz dağlar yerleştirmiştir ki, yeryüzü sağa sola meyledip çalkalanmasın, deprenmesin, kımıldamasın. Aksi takdirde sizin yaşam düzeniniz bozulurdu.

"Irmaklar..." Yani, yeryüzünde ırmaklar yarattı. Bunlar sularıyla akıp tarlalarınızı, bahçelerinizi sular. Ayrıca hem siz, hem de sahip olduğunuz evcil hayvanlar bunların suyundan içersiniz.

"(Gideceğiniz yeri) bulasınız diye de yollar." ifadesi, *"Irmaklar"* ifadesine matuftur. Dolayısıyla şöyle bir anlam kastedilmiştir: Sizden beklenen yolu bulma amacına yönelik olarak yollar var etti. Yolların ise bir kısmı doğaldır. İki bölgeyi birbirine bağlayan ve arada hiçbir engel bulunmayan dağlar arasındaki vadiler ve geçitler gibi. Bazı yollar da sonradan yapılır. İnsanların ve diğer canlıların gide gele, ayaklarının izleriyle oluşturdukları patikalar veya insanların bizzat açtıkları yollar gibi.

İfadenin zahirinden anladığımız kadarıyla yolların her iki kısmı da kastedilmiştir. Nehirlerin ve alâmetlerin oluşumunun Allah'a nispet edildiği gibi, insan yapımı yolların da Allah'a nispet edilmesinin herhangi bir sakıncası yoktur. Oysa bunların çoğu insan yapımıdır. Nitekim insan üretimi olan heykeller-putlar ve benzeri şeyler de Allah'ın yaratmasına nispet edilmiştir. Meselâ bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı."* (Saffât, 96)

Çünkü yapılıp edilenler ne olursa olsunlar, mutlaka Allah'ın oluşturmasının kapsamına girerler. Bir şeyin etkinlik sahibi olarak oluşturulması, bir açıdan aracısız direkt bir oluşturma olmasa da, onun etkilerinin de oluşturulması sayılır.

16) Ve daha nice alâmetler de (var etti). Onlar, yıldızla da yolu bulurlar.

"Alâmât", "alâmet"in çoğuludur, bir şeyin bilinmesine yardımcı olan şey demektir. Bu ifade, *"Irmaklar"* ifadesine matuftur. Yani, Allah duyularla algılanamayan şeyleri görmenizi, öğrenmenizi sağlayan işaretler yaratmıştır. Kastedilen şeye delâlet eden her türlü işaret veya doğal yahut yapay emare bunun kapsamındadır. Şâhıslar, dikili işaretler, diller, işaretler ve çizgiler gibi şeylerin her biri alâmetler kapsamına girerler.

Ardından yüce Allah, insanların yıldızlar aracılığıyla yollarını bulmalarına değinerek şöyle buyuruyor: *"Onlar, yıldızla da yolu bulurlar."* Bu ifadede, muhatap sıygasından gaip sıygasına geçiş yapılmış olmasının sebebi, "tehtedûne" ifadesinin her iki ayetin sonunda aynı hitap sıygayla kullanılmış olması durumuna sebebiyet vererek tekrarlanmasından kaçınmak olabilir.

Önceki ayetlerin birinde, manevî yol gösterme meselesini içeren *"(Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir. Yolların bazısı da eğridir. O dileseydi, hepinizi hidayete erdirir, doğru yola iletirdi."* ifadesi yer alıyordu ki, maddî ve somut nimetlerin sayıldığı ayetlerin arasında bir ara cümle gibi görünmektedir ve bu nedenle *"Onlar, yıldızla da yolu bulurlar."* ifadesinden sonra yer verilmiş olması zahiren uygun olabilirdi. Çünkü bu ve bundan önceki ifadelerde maddî ve somut yol gözetericilikten söz edilmektedir. Fakat böyle bir durumda şüphe ihtimali doğar, arada bir çelişki olduğu biçiminde bir evham uyanabilirdi zihinlerde. Oysa ayetlerin akışı içinde yer aldığı konumu itibariyle ara cümle gibi görünse de böyle bir evhama sebebiyet oluşturmaz. Bu açıktır.

17) O hâlde, yaratan (Allah), yaratmayan (putlar) gibi olur mu?! Hiç düşünmüyor musunuz?

18) Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Çünkü Allah, eksikleri örten ve (eksikleri tamamlayıp ihtiyaçları gidermekle) sürekli merhamet edendir.

19) Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.

20) Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar. Zaten kendileri yaratılmışlardır.

21) (Onlar) ölüdürler, diri değildirler ve (kendilerine tapanların) ne zaman diriltileceklerini de bilmezler.

Bundan önceki on altı ayette ayrıntılı olarak sunulan kanıta ilişkin genel bir değerlendirme sunuluyor ve tevhit inancına ilişkin bir sonuç elde edilmek isteniyor. Aslında tefsirini sunduğumuz bu ayetlerdeki bütün açıklamalar bir tek kanıt sayılır ve Allah'ın rabliğinin tekliğini kanıtlamaya yöneliktir. Bunca açıklamanın özeti şudur: Allah her şeyin yaratıcısıdır, sayılamayacak kadar çok olan bunca nimeti var eden, bunlarla evrensel düzene işlerlik kazandıran O'dur. Allah evrenin gizlisini de, açığını da bilir. Her şeyin ve herkesin sahibidir, onları yönlendirir, yönetir, o hâlde onların rabbidir. Müşriklerin kulluk sundukları sahte ilâhların ise böyle bir özelliği yoktur, dolayısıyla rab değildirler. O hâlde tek ilâh ulu Allah'tır, başkası değil.

Bu nedenle, bazı müfessirlerin, "Bu ayetler, tevhit inancını iki yöntemle ele alıp kanıtlıyorlar; biri yaratılış, biri de nimet yöntemi." şeklindeki değerlendirmeleri yanlıştır. Yanlışlık ise şuradan geliyor: Yaratılış yöntemi tek başına, sadece yaratıcıyı ve yaratma ile meydana getirme bazında tekliğini kanıtlıyor. Oysa putperestler -ki ayetlerin hedef kitlesi onlardır- bir yaratıcının varlığını, Allah'ın her şeyin, hatta kulluk sundukları putlarının yaratıcısı olduğunu inkâr etmiyorlar. Onlar, ibadet ettikleri putların bir şey yaratmadıklarını biliyorlar. Sadece putlarının evrenin yönetiminde Allah'ın kendilerine yetki vermesi suretiyle, söz sahibi olduklarını iddia ediyorlar, onların Allah katında şefaatte bulunacaklarını savunuyorlar. Dolayısıyla bu tarz bir inanca sahip olan insanlara bir yaratıcının varlığını, birliğini kanıtlamanın anlamı yoktur.

O hâlde yaratılışla ilgili ayetler, nimet olgusunu tekit etmek, nimet ile ilgili durumu ispat etmek amacıyla sunulmuştur. Çünkü şu açık bir gerçektir ki, yüce Allah (putperestlerin de kabul ettiği gibi) her şeyin yaratıcısı ve var edicisi olduğuna göre, bizim rızıklandığımız bu nimetlerin varlıklarının eserleri de yüce Allah'a aittir. Tıpkı butlanı, nakli (başkasına geçmeyi) ve değişmeyi kabul etmeyecek şekilde varlıklarının mutlak olarak Allah'a ait olması gibi. Dolayısıyla gerçek anlamda nimetleri veren yüce Allah'tır, başkası değildir. Hatta nimetin kendisi

bile O'nun varlığının eserlerindendir. Çünkü hem nimet, hem de nimetin sahip olduğu her türlü eser/etkinlik Allah'a aittir.

İşte bundan dolayıdır ki, yaratma ve nimet bahşetme meselesinin ele alındığı ayetlerin akışında şu ifadeye veriliyor: *"Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir."* Çünkü salt yaratmanın ve nimet bahşetmenin birine nispet edilmiş olması, onun rab olmasını gerektirmez, ona ibadet edilmesini zorunlu hâle getirmez. Ancak bilgi de bunlara eklenince, onun evrenin yöneticisi, her şeyin varoluşsal kemaline yönlendiricisi, amel defterinde yazılan mutluluğuna ulaştırıcısı olduğu anlaşılır. Bilindiği gibi, ibadetin gerçekten ibadet olması için mabudun ilim sıfatına sahip olması, kendisine ibadet edenlerin ibadet ettiklerini bilmesi ve huzurunda eğildiklerini gözlemlemesi kaçınılmazdır.

O hâlde, bu ayetlerde anlatılan yaratma, nimet bahşetme ve bilgi ile ilgili açıklamaların tümü tek bir kanıta ilişkin öncüller konumundadır ve bunların asıl hedefi, putperestlerin inkâr ettikleri Allah'ın rububiyette tekliğini kanıtlamaktır. Nitekim bu hususu daha önce açıklamıştık.

Buna göre, *"O hâlde, yaratan (Allah), yaratmayan gibi olur mu?! Hiç düşünmüyor musunuz?"* ifadesinde, yüce Allah'ın sahip olduğu sıfatlarla, O'nun dışındaki varlıkların sıfatları arasında bir karşılaştırma yapılıyor ve buradan hareketle Allah ile başkalarının eşit olmayacakları vurgulanıyor. Cümlenin soru formatında sunulması olumsuzlama ve inkâr amacına yöneliktir. Ayette geçen *"yaratmayan"* ifadesinden maksat, putperestlerin Allah'ı bir yana bırakarak ibadet ettikleri düzmece ilâhlarıdır.

Bundan önceki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bunun izahı şöyledir: Yüce Allah varlıkları yaratmış ve yaratmasını da sürdürmüştür. Bu nedenle Allah ile hiçbir şey yaratmayan bir başkası eşit olmazlar. Çünkü yüce Allah varlıkları yarattığı için hem onların varlıklarına, hem de varlıklarının etkinliklerine, yani varlıklara özgü düzenlere ve varlıklar üzerinde egemen olan evrensel düzene sahiptir.

"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız." ifadesiyle Allah'ın nimetlerinin çokluğuna, sayılamayacak kadar çok olup sayma alanından dışarıda olduğuna işaret ediliyor. Doğrusu her şey, bütünsel (genel) düzenle karşılaştırıldığı zaman nimet olarak belirginleşir. Gerçi başka şeylerle karşılaştırıldığında, aralarında nimet olmayan şeylerin de olması mümkündür.

Ardından yüce Allah bu değerlendirmeyi, *“Çünkü Allah, eksikleri örten ve (eksikleri tamamlayıp ihtiyaçları gidermekle) sürekli merhamet edendir.”* ifadesiyle gerekçelendiriyor ki, bu son derece etkileyici ve ince düşünülmüş bir değerlendirmedir. Çünkü ulu Allah, nimetlerin sayılamayacak kadar çok olmasının, mağfiret ve rahmet sıfatına sahip oluşunun bereketinin tezahürü olduğuna işaret etmiş oluyor. O, mağfiretiyle -mağfiret, örtme demektir- varlıkların eksiklik vebalini ve kusurluluk yanlışlığını örter. Rahmetiyle de -ki rahmet eksikliği gidermek ve ihtiyacı karşılamak demektir- bunlarda hayır ve kemal özelliğini ortaya çıkarır, onları güzellikle süsler. Mağfiret ve rahmetini varlıkların üzerine akıtmasıyla da her şey bir başkası için yararlı olur, yanında istenen bir hayra dönüşür ve ona nispetle nimet niteliğini kazanır. Dolayısıyla varlıkların bir kısmı başka bir kısmı için nimet mahiyetindedir. Bu bakımdan Allah’ın mağfiretinin ve rahmetinin sahip olduğu genişlik ve kapsamlılık kadar ilâhî nimetler için de genişlik ve kapsamlılık söz konusudur. Bu nedenledir ki: *“Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.”* Verilen mesajın inceliğine dikkat edilmesi gerekir.

Bu ayet, mağfiret sözcüğünün, şeriat ehli kimselerin yanında bilinen şekliyle, ilâhî bir emre karşı çıkmanın ve bir günah işlemenin söz konusu olmadığı bir bağlamda kullanılmış olmasına örnek oluşturmaktadır. [Çünkü bu tür durumlarda, mağfiret ifadesi genellikle günah ve isyanla ilintili olarak söz konusu edilir.]

“Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir.” ifadesiyle, rabliğin temel özelliklerinden üçüncüsüne işaret ediliyor. Bu özellik ilimdir. Çünkü bir ilâh eğer ilim sıfatına sahip değilse, onun açısından ibadet edilmesi ile ibadet edilmemesi arasında hiçbir fark olmaz. Dolayısıyla ilim sıfatına sahip olmayan bir rabba sunulan ibadet de anlamsız, saçma bir eylem olarak tezahür etmiş olur.

O hâlde, ibadet sunulan rabbin ilim sahibi olması bir zorunluluktur. İlim olsun da nasıl olursa olsun, şeklinde değil kuşkusuz. Bilakis, bir rab kendisine ibadet edenlerin açığını da, gizlisini de bilmelidir. Çünkü ibadet niyete bağlıdır. Bir ibadetin gerçekten ibadet olması için iyi ve kabul edilebilir bir niyetten kaynaklanmış olması gerekir. Niyet ise, insanın iç dünyasıyla, vicdanıyla ilgili bir olgudur. Dolayısıyla zahirî itibariyle ibadetin gerçek anlamını taşıdığını bilmek, ancak mabudun, kendisine ibadet edenlerin dış görünüşünü bildiği gibi iç dünyalarını

da bilmesi durumunda tam ve eksiksiz olur. Yüce Allah ise insanların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. Nasıl ki O, nimet bahşeden ve yaratıcıdır; bu yüzden de ibadet edilmeyi hak etmektedir.

Bu da, ayette Allah'ın ilminden söz edilirken, neden bu tür bir ifadenin kullanıldığını ve sözgelimi "Görünmeyeni ve görüneni bilir." veya "Allah her şeyi bilir." şeklinde bir ifadenin kullanılmadığını, buna karşılık, *"Allah, gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilir."* denildiğini açıklamaktadır. Burada gizlenin ve açığa vurulanın bilindiğinden söz ediliyor ve bu da insanla irtibatlandırılıyor. Çünkü ayetlerin akışı, insanın Rabbine ibadet etmesi ekseninde gelişmektedir. Hem bedensel organlarla, hem de kalbî duygularla ilintili ibadete ilişkin bilgi açısından mabudun; kalbî niyet, hâletler ve bedensel hareketler olarak insanın gizlediği ve açığa vurduğu her şeyi bilmesini gerektirmektedir.

"Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar. Zaten kendileri yaratılmışlardır." ifadesiyle, müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları sahte ilâhların rabliğin temel özelliklerinden ilkinden yoksun olduklarına işaret ediliyor. Rabliğin ikinci temel özelliği de bunun bir uzantısıdır. Dolayısıyla temel özelliklerin ilkinden yoksun olduklarına göre, nimet bahşetmekten ibaret olan rabliğin ikinci temel özelliğinden de zorunlu olarak yoksundurlar. O hâlde müşriklerin kulluk sundukları ilâhlar rab değildirler, tek ve ortaksız rab sadece yüce Allah'tır.

"(Onlar) ölüdürler, diri değildirler ve (kendilerine tapanların) ne zaman diriltileceklerini de bilmezler." ifadesiyle de müşriklerin ibadet ettikleri düzmece ilâhların rabliğin üçüncü temel özelliğinden yoksun olduklarına işaret ediliyor. Bir rabde bulunması gereken üçüncü temel özellik, kullarının gizledikleri şeylerle açığa vurdukları şeyleri bilmesidir. Yüce Allah, düzmece ilâhlar açısından bu özelliği tekitli ve mübalağalı bir şekilde bilginin en üst düzeyi olan gizliyi de, açığı da bilmekten öte mutlak bilgi sahibi olmamayı gerektiren asıl hayatı olumsuzluyor ve *"(Onlar) ölüdürler, diri değildirler"* buyurarak önce onlar açısından bilinçle bağdaşmayan ölümü ispat ediyor, ardından da hayata sahip olmayışları ile bunu pekiştiriyor.

Bu arada müşriklerin kulluk sundukları sahte ilâhların cahilliklerinin yansıması olarak, kendilerine kulluk sunan kimselerin ne zaman dirileceğini bilemeyişleri gösteriliyor ve deniliyor ki: *"Ne zaman di-*

riltileceklerini de bilmezler." Yani, putlar kendilerine tapan kulların ne zaman diriltileceklerini bilmezler. Çünkü ibadet, kişinin kıyamet günü karşılığını göreceği bir ameldir. Tapılan bir ilâh da kullarının ne zaman diriltileceğini bilmeli ki, onları bu ibadetlerinden dolayı ödüllendirebilsin. Ne var ki, putlar bu hususta hiçbir bilgiye sahip değildirler.

Bu da gösteriyor ki, ayette geçen "yeş'urûne=bilmezler" ifadesindeki çoğul zamir putlara, "yub'esûne=diriltilecekleri" ifadesindeki çoğul zamir de müşriklere dönüktür. Her iki zamiri de putlara döndürmek ise,[1] gramatik açıdan doğru değildir. Çünkü kıyamet gününün ne zaman olacağına ilişkin bilgi sadece Allah'a özgüdür, O'ndan başkasının böyle bir bilgiye ulaşması mümkün değildir. Dolayısıyla kıyamet gününe ilişkin bilgiye sahip olmamak, sadece putlara özgü kılınamaz. Bazı müfessirlerin, "Ayette geçen çoğul zamirlerin ikisi de müşriklere dönüktür."[2] şeklindeki yorumları bundan da kötü bir yaklaşımdır.

Gerçi tefsirini sunduğumuz bu ayetler, zahiren putların rabliklerini olumsuzlamaya dönüktürler; ancak dikkatle bakıldığında, aynı açıklamanın melekler, cinler, insanlardan ermiş kimseler ve gök cisimleri gibi putperestlerin taptıkları bütün varlıklar açısından da geçerli olduğu görülecektir. Çünkü yaratma, nimet verme ve bilgi nitelikleri asaleten ve bağımsız olarak ancak yüce Allah ile kaimdir. Gerçek rablik ise ancak asaletlik ve bağımsızlık ile söz konusudur. Okuyucuların buna dikkat etmeleri gerekir.

"Allah dışında çağırdıkları (putlar) ise, hiçbir şey yaratamazlar... ne zaman diriltileceklerini de bilmezler." ayetlerinde muhatap sıygasından gaip sıygasına geçiş yapıldığını görüyoruz. İltifat sanatının bu örneğinin altındaki nükte, bu iki ayette müşriklerin inanmadıkları kıyamet gününden söz edilmesidir. Bu yüzden hitabın yönü onlardan çevrilerek Resulullah'a (s.a.a) yöneltiliyor ki, hiçbir itirazla karşılaşmadan bunu bir hitap vesilesi yapsın.

"İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır." ifadesi, önceki ayetlerde sunulan kanıtın sonucunu açıklamaya yöneliktir. Şöyle ki, yüce Allah ulûhiyet niteliğine, yani gerçek mabutluğa lâyık olduğuna göre ve O'nun dışında çağırdıkları ise yaratma, nimet verme ve sınırsız bilgi

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 121.]

2- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 93.]

sahibi olma gibi ulûhiyetin özelliklerden hiçbirine sahip olmadığına göre, sizin kulluk sunacağınız ilâh tek ve birdir. Bu da hiç kuşkusuz yüce Allah'tır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer verilir: "Nahl Suresi'nin başındaki ilk kırk ayet Mekke döneminde inmiştir. *'Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz.'* [41] ayetiyle başlayan surenin geri kalanı ise, Medine döneminde inmiştir. Hasan ve Katade'nin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir. Başkalarına göre de surenin tamamı Mekke döneminde inmiştir. Ancak *'Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin...'* [126] ifadesiyle başlayan surenin son üç ayeti Peygamberimizin (s.a.a) Uhud Savaşı'ndan dönüşünden hemen sonra Mekke ile Medine arasındaki bir yerde inmiştir. İbn Abbas, Ata ve Şa'bî'nin bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan aktarılan rivayetlerin birinde de şöyle deniyor: Nahl Suresi'nin bir kısmı Mekke'de, bir kısmı da Medine'de inmiştir. Bu surenin Mekke'de inen kısmı, başından *'(ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır.'* [94] ifadesine kadardır. Medine'de inen kısmı da, *'Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) az bir değer karşılığında değişmeyin.'* [95] ifadesinden, *'mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile veririz.'* [97] ifadesine kadardır."

Ben derim ki: Daha önceki açıklamamızda, surenin akışının tüm bunların aksini gösterdiğini vurgulamıştık. Bu konuyla ilgili olarak surenin giriş kısmında yaptığımız açıklamalara başvurulabilir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Hişam b. Salim, bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: İmam'a, *"Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin."* ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Allah'ın Peygamber'ine (s.a.a) bir şeyin belli bir vakitte olacağını haber vermesinin örneği, *'Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.'* ifadesidir. Yani, bu vakit gelinceye kadar acele etmeyin." İmam devamle şöyle buyurdu: "Allah bir şeyin olmasından haber veriyorsa, onu olmuş gibi haber verir."

Ben derim ki: Burada İmam (a.s) ayette kullanılan mazi fiilin, olayın gerçekleştiğini ifade ettiğine işaret ediyor gibidir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "*'Allah'ın emri geldi'* ifadesi indiği zaman, sahabîler korkuya kapıldılar, *artık onun çabuklaşmasını istemeyin.'* ifadesi inince sakinleştiler."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Cerir ve İbn Münzir, İbn Cüreyc'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "*'Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.'* ayeti inince, münafıklardan bazı adamlar aralarında şöyle konuşmaya başladılar: 'Bu adam, Allah'ın emrinin geldiğini söylüyor. Olanları görünceye kadar, şu an yapmakta olduğunuz bazı şeyleri yapmayın.' Herhangi bir şeyin inmediğini görünce de, 'Bir şeyin indiğini görmüyoruz.' dediler."

"Ardından, *'İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı.'* [Enbiyâ, 1] ayeti indi. Bu sefer de dediler ki: 'Bu adam, öncekine benzer bir iddiada bulunuyor.' Fakat herhangi bir şeyin inmediğini görünce, 'Bir azabın indiğini görmüyoruz.' dediler. Bunun üzerine, *'Andolsun ki, eğer sayılı bir süreye kadar azabı onlardan ertelesek, 'Onun gelmesini engelleyen nedir?' derler. Haberiniz olsun, azap onlara geldiği gün onlardan geri çevrilmez ve alay ettikleri şey kendilerini kuşatmış olur.'* [Hûd, 8] ayeti indi."

Ben derim ki: Bu rivayetten anlaşılıyor ki, Müslümanlar arasında hicretten önce de bazı münafıklar bulunuyordu. Nitekim başka rivayetlerde de bunu destekleyen açıklamalar yer almaktadır.

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn Ebu Hatem, Taberanî, İbn Mürdeveyh ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek- Akabe b. Amir'den Resulullah'ın (s. a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Kıyametten önce batı tarafından kalkan gibi siyah bir bulut üzerinize doğar. Gittikçe yükselen bu bulut sonunda bütün göğü kaplar. Sonra bir kimse seslenir: 'Ey insanlar!' Bunun üzerine insanlar birbirlerine bakınırlar; 'Bir ses duydunuz mu?' diye. Bazısı, 'Evet.' der. Bazısı, duyup duymadığından kuşku duyar. Sonra ikinci kez, 'Ey insanlar!' diye seslenir. İnsanlar, 'Duydunuz mu?' diye sorarlar. 'Evet.' derler. Sonra şöyle seslenir: Ey insanlar! *Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin.*"

Resulullah (s. a.v) devamla buyurdu ki: "Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bezlerini seren iki parçacı adam, bezlerini yeniden toplayacak fırsatı bulamazlar. Havuzunu dolduran insan ondan bi-

rine su içirecek zaman bulamaz. Adam dişi devesini sağar da sütünden içmeye fırsat bulamaz. İnsanlar işlerinden el çekerler."

Ben derim ki: Bazı kimseler bu üç rivayetten -bu anlamı içeren başka rivayetler de vardır- hareketle, ayette geçen "emir"den maksadın kıyamet günü olduğunu kanıtlamak istemişlerdir. Ancak buna ilişkin somut bir kanıt yoktur.

İlk rivayete gelince, sahabîlerin bu ayeti duyduklarında korkuya kapılmış olmaları, bundan kıyamet gününü anladıkları anlamına gelmez. Çünkü Allah'ın emri, ne olursa olsun kullarını korkutur, ürkütür. Sonra böyle anlamış olsalar bile, bu, bir kanıt oluşturmaz. Ortada da ayeti anlama açısından bir şüphe yoktur ki, Arap dili ehli olanlar olarak onların yaklaşımına başvurulmuş olsun.

Bununla beraber, rivayetle ilgili bazı kuşkular da yok değildir. Çünkü yüce Allah kıyametin bir an önce gelmesini istemeyi kâfirlerin bir niteliği olarak dikkatlerimize sunduktan ve bundan dolayı onları yererek müminleri böyle bir yaklaşımdan beri tuttuktan sonra bir ayette şöyle buyurur: *"İnananlar ise ondan korkarlar."* (Şûrâ, 18) Ki önceki açıklamalarımız kapsamında, bu ifadenin anlamını okuyucuların dikkatlerine sunduk. Bu, *"artık onun çabuklaşmasını istemeyin."* hitabının müminlere yönelik olması ihtimalinde söz konusu olabilecek bir yaklaşımdır. Ancak hitabın müşriklere yönelik olması ihtimalini esas alırsak -ki azabın bir an önce başlarına gelmesini onlar istiyorlardı- bu durumda onların acele etmelerini yasaklamanın anlamı, belirlenen sürenin dolduğu, olayın gerçekleştiğidir; bekletildiği veya ertelendiği değil. Dolayısıyla *"artık onun çabuklaşmasını istemeyin."* sözünü duydukları zaman sakinleşmelerinin bir anlamı olmaz.

İkinci rivayete gelince; bundan, onların kıyameti değil de dünyevî azabı anladıkları anlaşılıyor. Bu ise, bazı müfessirlerin yorumlarından çok, bizim yukarıda sunduğumuz değerlendirmeleri desteklemektedir.

Üçüncü rivayete gelince ise, bu rivayet en çok şuna delâlet etmiş olabilir: Kıyametin kopması Allah'ın emrinin gelişinin pratik karşılıklarından biridir ve bunda da kuşku yoktur. Bu ise, ayette geçen "emir" sözcüğünden, doğrudan kıyametin kastedilmiş olmasından farklı bir şeydir.

Nu'manî, el-Gaybet adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Kesir'den, o da İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin."* ayetiyle ilgili olarak şöy-

le dediğini rivayet eder: "Allah'ın emrinden maksat, bizim emrimizdir (Ehlibeyt'in egemenliğinin gerçekleşmesidir). Bu hususta acele edilmez. Allah onu üç şeyle destekler: Melekler, müminler ve kendi askerleri. Onun (Mehdi'nin) ortaya çıkışı da Resulullah'ın (s.a.a) ortaya çıkışına benzer. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: *'Nitekim Rabbin hak üzere seni evinden çıkarmıştı.'* [Enfâl, 5]"(1)

Ben derim ki: Şeyh Müfid, el-Gaybet adlı eserinde bu rivayeti Abdurrahman'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmıştır. Başka rivayetlerde de açıklandığı gibi, İmam'ın maksadı Mehdi'nin (a.s) ortaya çıkmasıdır. Bu rivayeti genel bir ifadenin özel bir pratiğe uyarlanmasının örneği veya Kur'ân'ın batinî izahı çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Sa'd el-İskaf'tan şöyle rivayet eder: "Adamın biri İmam Ali'nin (a.s) yanına geldi ve ruh hakkında soru sorarak, 'Ruh, Cebrail değil midir?' diye sordu. Emîrü'l-Müminin (a.s) ona şu cevabı verdi: 'Cebrail bir melektir, ruh ise Cebrail değildir.' Bu cevap adama ağır geldi ve İmam Ali'ye (a.s) şu karşılığı verdi: 'Andolsun, öyle büyük bir laf ettin ki, bugüne kadar hiç kimse, ruhun, Cebrail'den başkası olduğuna inanmamıştır.' Bunun üzerine Emîrü'l-Müminin (a.s) ona şöyle dedi: Sen sapmışsın ve sapanlardan rivayet ediyorsun. Allah, Peygamber'ine şöyle diyor: *'Allah'ın emri geldi, artık onun çabuklaşmasını istemeyin. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzeh ve yücedir... melekleri emrinden olan ruh ile indirir.'* Demek ki, ruh meleklerden biri değildir."(2)

Ben derim ki: Bu rivayet, bizim yukarıda sunduğumuz açıklamaları destekler mahiyettedir. Diğer bir rivayette ise, Hz. Ali'nin (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: "Ruh, Cebrail'den daha büyük bir varlıktır."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Bir de bakmışsın o, (yaratıcısına karşı) apaçık bir hasım kesilmiştir."* ifadesiyle ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: "Allah onu (insanı) değersiz bir damla sudan yarattı; fakat o, etkili konuşmalar yapan bir hasım kesiliverir."

Yine aynı eserde, *"Akşamleyin meradan ağıllarına döndürürken ve sabahleyin meraya salıverirken"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: "Otlaktan geri dönerken ve otlağa çıkarken..."

1- [el-Gaybet, s. 198, bap: 11, hadis: 9, Tahran basımı.]

2- [c. 1, s. 274, hadis: 6, Beyrut basımı.]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Zürare, İmam Muhammed Bâkır veya İmam Cafer Sadık'tan (selâm üzerlerine olsun) şöyle rivayet etmiştir: İmam'a at, katır ve eşeklerin idrarını sordum, buyurdu ki: "Biz bundan hoşlanmıyor, mekruh kabul ediyoruz." Dedim ki: "Bunların etleri helâl değil mi?" Buyurdu ki: "Allah size, *'Hayvanları (deve, inek ve koyunu) da sizin için yarattı. Öyle ki onlarda ısıtıcı şeyler ve birçok faydalar vardır. Onlardan bir kısmını da yersiniz.'* şeklinde bir açıklama yapmadı mı? Buna karşılık at, katır ve eşek gibi hayvanlar için ise şöyle buyurdu: *'Binesiniz ve bir süs olsun diye (sizin için yarattı).'* Böylece önceki ayette zikredilen deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarla ilgili olarak yemekten söz ederken, bunlarla ilgili olarak sadece binmekten ve ziynet olmaktan söz etmiştir. Evet, at, eşek ve katırın eti haram değildir; ama insanlar bunların etlerini yemekten yüz çevirmişlerdir."

Ben derim ki: At, katır ve eşeklerle ilgili olarak farklı rivayetler vardır. Ehlibeyt mezhebinin görüşü, mekruh olmakla beraber bunların etlerinin helâl olduğu yönündedir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Daha bilmediğiniz nice şeyleri de yaratır."* ifadesiyle ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: "Burada Allah'ın karada ve denizde yarattığı olağanüstü varlıklara, olgulara işaret ediliyor."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde *"Doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir. Yolların bazısı da eğridir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Abd b. Humeyd, İbn Münzir ve İbnu'l-Enbarî -el-Mesahif adlı eserinde- Ali'nin [orijinali 've minha câirun' olan] bu ayeti 'fe minkum câirun=sizden eğri olanlar vardır' şeklinde okuduğunu rivayet eder."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İsmail b. Ebu Ziyad Cafer b. Muhammed'den, o da babasından, o da atalarından ve onlar da İmam Ali'den (a.s), *"Onlar, yıldızla da yolu bulurlar."* ifadesiyle ilgili Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Burada kastedilen kutup yıldızıdır. Çünkü sadece bu yıldızdır ki, kıblenin dönüşü bunun etrafında gerçekleşmemektedir. [Yani yörüngesi değişmemektedir.] Denizde ve karada bulunanlar bu yıldıza bakarak yönlerini tespit ederler."

Ben derim ki: Bu hadis, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Davud el-Cessas'ın şöyle dediğini rivayet eder: *"Ve daha nice alâmetler de (var etti). Onlar,*

yıldızla da yolu bulurlar." ayetiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Bu ayette sözü edilen yıldız, Resulullah (s.a.a), alâmetler de Ehlibeyt İmamları'dır."

Ben derim ki: Müellif bu hadisi başka iki kanaldan daha İmam Rıza'dan (a.s) rivayet etmiştir. Ayyâşî ve Kummî de tefsirlerinde ve Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserinde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmişlerdir.

Fakat bu rivayetler, ayetin tefsiri sayılmaz; bilakis ayetin batinî yorumu olarak değerlendirilir. Bunun kanıtı da, Tabresî'nin Mecmau'l-Beyan adlı tefsirinde aktardığı şu rivayettir: İmam Cafer (a.s) buyurdu ki: "Biz Ehlibeyt İmamları alâmetler ve Resulullah (s.a.a) da yıldızdır. Nitekim Resulullah şöyle buyurmuştur: Allah yıldızları gök ehli için güvence kıldığı gibi, benim Ehlibeytimi de dünya ehli için güvence kılmıştır."

اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَۜ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُوٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَۙ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوٓا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِۙ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ۟ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَٓاقُّونَ فِيهِمْۜ قَالَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّٓوءَ عَلَى الْكَافِرِينَۙ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓي اَنْفُسِهِمْۖ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍۜ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُوٓا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾ وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًاۜ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فٖي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌۜ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَۙ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُمْ فٖيهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَۜ كَذٰلِكَ

يَجْزِى اللّٰهُ الْمُتَّقِينَۙ ﴿٣١﴾ اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَۙ يَقُولُونَ
سَلَامٌ عَلَيْكُمُۙ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا
اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِىَ اَمْرُ رَبِّكَؕ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْؕ
وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ
مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَیْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا وَلَا
حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَیْءٍؕ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ فَهَلْ عَلَى
الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ
عَلَيْهِ الضَّلَالَةُؕ فَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ
﴿٣٦﴾ اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ
مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾ وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْۙ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ
يَمُوتُؕ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٣٨﴾
لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ
﴿٣٩﴾ اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَٓا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

AYETLERİN MEÂLİ

22- İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır. O hâlde ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır ve onlar (hakka karşı) büyüklük taslayan kimselerdir.

23- Hiç şüphesiz Allah, gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. Kuşkusuz O, büyüklük taslayanları sevmez.

24- Onlara, (içlerinden veya araştırma yapan biri tarafından) "Rabbiniz ne indirdi?" denilince, (saptırmak için) derler ki: "(Bunlar) öncekilerin masallarıdır."

25- Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşısınlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını (yüklensinler diye öyle derler). Bilin ki, yüklendikleri şey ne kötüdür!

26- Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Sonunda Allah('ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üstlerinden tavan başlarına çöktü ve (böylece) fark etmedikleri yerden (dünyevî) azap onlara ulaştı.

27- Sonra, kıyamet gününde onları zillete düşürür ve der ki: "Haklarında (müminlere) düşman kesilip ihtilâf ettiğiniz ortaklarım nerede?" Kendilerine ilim verilenler de derler ki: "Kuşkusuz, bugün zillet ve kötülük (kötü azap) kâfirleredir!"

28- Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar; onlar da itaatlerini sunarak, "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk." (derler.) (Onlara denilir ki:) "Hayır! Allah, yaptıklarınızı çok iyi bilendir."

29- "O hâlde, içinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!"

30- (Müminler arasından imanın kâmil mertebesine ulaşan) takvalı kimselere denildi ki: "Rabbiniz ne indirdi?" Dediler ki: "Hayrı (indirdi)." Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.

31- (O yurt) Adn cennetleridir; onlar oraya girecekler. O cennetlerin altından ırmaklar akar. Orada diledikleri her şey vardır. İşte Allah, muttakileri böyle mükâfatlandırır.

32- Onlar ki melekler, (her türlü günah ve şirk zulmünden) arınmış kimseler olarak canlarını alırlar; "Size selâm olsun! Yaptığınız işlere karşılık cennete girin!" derler.

33- (Kâfirler) meleklerin (azapla) kendilerine gelmesinden veya Rabbinin emrinin (kıyametin) gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

34- Sonunda yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey (Allah'ın azabı) onları kuşatıverdi.

35- (Allah'a) ortak koşanlar dediler ki: "Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?

36- Andolsun ki biz, her ümmete, Allah'a kulluk etmeleri ve tağuttan kaçınmaları için bir peygamber gönderdik. Onlardan bazılarını Allah hidayete erdirdi ve bazılarına da sapıklık gerekli oldu. Öyleyse (ey müşrikler,) yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün.

37- Onların hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de (onlara fayda sağlamaz. Çünkü) Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez ve onlar için yardımcılar da yoktur.

38- Olanca yeminleriyle, "Allah, ölen kimseyi diriltmez." diye Allah'a yemin ettiler. Hayır, (öleni diriltecektir;) bu, O'nun kendisine gerekli kıldığı gerçek bir vaattir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

39- (Onları diriltiyor ki) hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklasın ve kâfirler yalancı olduklarını bilsinler.

40- Bir şeyi(n olmasını) irade ettiğimiz zaman, bizim ona sözümüz, sadece "Ol" demektir; o da hemen oluverir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tefsirini ele aldığımız bu ayetlerle, surenin giriş kısmını oluşturan ayetlerin ikinci kümesini sunuyoruz. Ayetler grubunun ilkinde, Allah'ın emrinin geldiği ve Allah'ın müşriklerin şirklerinden münezzeh olduğu vurgulanarak uyarıldıktan sonra, rabliğin tekliği meselesi ele alınıyor ve müşriklerin aleyhine olacak ve karşı tezlerini çürütecek kanıtlar sunuluyordu.

Bu ikinci ayetler grubunda ise, surenin akışına uygun olarak müşriklerin tevhidi inkâr edişlerinin doğal bir uzantısı olan ve zikredilmesi gereken olumsuz nitelikleri ve Allah'a karşı büyüklük taslamaları, O'nun ayetleriyle alay etmeleri, kıyamet gününü inkâr etmeleri gibi saçma sapan görüşleri üzerinde duruluyor. Ardından bu görüşlerinin batıl oluşu açıklanıyor, yanlış ve geçersiz oldukları açıkça dile getiriliyor. Bu bağlamda ilâhî emrin gelişi ve dünyevî azabın tepelerine inmek üzere olduğu ile tehdit ediliyor, ölüm günündeki ve kıyamet günündeki korkunç azaba dikkatleri çekilerek korkutuluyorlar. Yine başka gerçeklerin de üzerinde duruluyor ki, konunun akışı içinde bunları daha açık bir biçimde ortaya koyma imkânını bulacağız.

22) İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların ise kalpleri inkârcıdır ve onlar (hakka karşı) büyüklük taslayan kimselerdir.

Daha önce, *"İlâhınız (mabudunuz), tek bir ilâhtır."* ifadesinin anlamı üzerinde durmuş ve bunun önceki ayetlerde ortaya konan kanıtların doğal bir sonucu olduğunu vurgulamıştık.

"Ahirete inanmayanlar" ifadesi, önceki cümlenin ayrıntısı, doğal uzantısıdır. Bu arada kâfirlerin Allah'a iman etmeyişlerinden kaynaklanan amelleri ve görüşleri ile ilgili yeni bir bölümün de başlangıcı sayılır. Dikkat edilirse, burada sadece ahirete iman etmeyişlerinden söz edilmiş, buna karşılık yalnız Allah'a iman etmediklerinden bahsedilmemiştir. Çünkü burada kanıtlanmak istenen şey, eksiksiz/kâmil tevhit inancıdır. Bu da her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, her şeyi yaratan ve oyun ve eğlence olsun, anlamsız bir batıl girişim olsun diye değil, bilakis hakka dayalı olarak nimeti tamamlamak için var eden bir ilâhın varlığına iman etmekten ibarettir. Bunca nimeti bahşettiği kullarını, bir gün kendisine dönsünler ve yaptıklarından dolayı onları hesaba çeksin,

amellerinin karşılığını versin, kendilerine peygamberler aracılığıyla sunduğu emir ve yasaklar karşısındaki tavırlarını değerlendirip ödülünü veya cezasını versin diye yaratmış ve nimetini onlara tamamlamıştır.

Buna göre, bunlardan önceki ayetlerde teşvik edilen tevhit inancı, yüce Allah'ın birliğini dile getirmek, peygamberlerin getirdiklerine iman etmek ve kıyamet gününe inanmak esasına dayanıyordu. Bu nedenle söz konusu ayetlerde kâfirler, ahirete iman etmeyenler olarak nitelendirilmişlerdi. Çünkü ahirete iman etmek, Allah'ın birliğine ve risalete iman etmeyi kaçınılmaz kılar.

Bu söylediklerimizi daha net anlamak istiyorsanız, surenin giriş kısmında yer alan şu ayetlere başvurabilirsiniz: *"(Bu nedenle Allah,) '(Halkı) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının.' diye kullarından dilediğine, melekleri emrinden (var etme kelimesinden) olan (hayat verici) ruh ile indirir. Gökleri ve yeri hak (batıl olmayan gerçek bir sebep) üzere yarattı. O, onların ortak koştukları şeylerden yücedir."* [2-3. ayetler] Bu ayetler, [daha önce de açıkladığımız şekliyle] itikat kurallarının/tevhit inancının üç temel prensibini de içermektedirler.

"Kalpleri inkârcıdır." Yani kalpleri hakkı inkâr edendir. *"Ve onlar büyüklük taslayan kimselerdir."* Yani hakka karşı böbürlenir, büyüklük taslarlar. Dilbilimcilerin söyledikleri gibi, "müstekbirûn" kelimesinin mastarı olan "el-istikbar", hakkı kabul etmeye tenezzül etmemek suretiyle üstünlük sağlamayı istemek demektir.

Buna göre, ayetin şöyle bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz: Apaçık ayetlerden ve somut kanıtlardan da anlaşıldığı gibi sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Mesele bu kadar açık, hiçbir örtüyle gizlenemeyecek kadar belirgin ve asla kuşkulanılmayacak kadar net olduğuna göre, hâlâ ahirete iman etmeyenlerin kalpleri hakkı inkâr etmekte, hak karşısında direnip inat etmektedir. Onlar hakka bağlanmaktan yüz çevirerek böbürlenen, hiçbir kanıtları ve belgeleri olmadığı hâlde hak karşısında büyüklük taslayan kimselerdir.

23) Hiç şüphesiz Allah, gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. Kuşkusuz O, büyüklük taslayanları sevmez.

Ayetin orijinalinde yer alan "lâ cereme" sözcüğü bileşik bir sözcüktür. Her zaman aynı hâldedir ve Halil ile Sibeveyh'in belirttiklerine göre, gerçekleşme ve muhakkaklık anlamını ifade etmektedir. Başkala-

rının bu konuda söyledikleri de bileşimin aslıyla ilgili farklı yaklaşımlar yansıtsa bile, temelde bu iki dilbilimcinin görüşlerine dayanmaktadır. Halil der ki: Lâ cerem, gerçekleşme ifade eden bir deyimdir ve cevap olarak kullanılır. Biri, "fealû keza=şöyle yaptılar" dediğinde, bunu dinleyen kimse de, "lâ cereme yendemûn=Muhakkak pişman olacaklardır." diye cevap verir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Şu muhakkaktır veya şurası bir gerçektir ki, Allah onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir." Bu deyim, olumsuz bir cezalandırmaya yönelik bir kinaye ve tehdit de olabilir. Demek isteniyor ki: Allah onların gizlice yaptıkları amelleri bilir ve açıkça işlediklerini de. İleride onları bu yapıp ettiklerine göre cezalandıracak, inkârcılıklarından ve büyüklük taslamalarından dolayı onları sorguya çekecektir. Çünkü O, büyüklük taslayanları sevmez.

24) Onlara, (içlerinden veya araştırma yapan biri tarafından) "Rabbiniz ne indirdi?" denilince, (saptırmak için) derler ki: "(Bunlar) öncekilerin masallarıdır."

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "es-Satru ve es-sataru, ardarda dizilen yazı, belli bir sıra dâhilinde dikilen ağaç fidanları ve sırayla duran insanlar anlamında kullanılır... 'es-Satru'nun çoğulu 'estur, sütur ve estar' şeklinde gelir."

Devamla der ki: "Ayetteki *'(Bunlar) öncekilerin masallarıdır.'* sözüne gelince, Müberred bu ifadenin orijinalinde geçen "esatir" sözcüğünün "usturetun"un çoğulu olduğunu söyler. Tıpkı "urcuhetun ve eracih, usfiyetun ve esafi, uhdusetun ve ahadis" gibi. Dolayısıyla *'Onlara, 'Rabbiniz ne indirdi?' denilince, '(Bunlar) öncekilerin masallarıdır.' derler.'* ayeti şu anlamdadır: Bunlar, önceki kuşakların yalan ve hurafe olarak yazdıkları; sanılarınca kutsal olan şeylerdir. Bunun bir benzeri şu ayettir: *'Başkasına yazdırıp da sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır.'* [Furkan, 5] Diğer bazı dilbilimcilere göre de 'esatir' sözcüğü 'estar'ın, 'estar' da 'satr'ın çoğuludur. Dolayısıyla bu sözcük çoğulun çoğuludur." (Alıntı burada sona erdi.)

"Onlara, 'Rabbiniz ne indirdi?' denilince" sözünü, bir mümin, onların durumunu sınamak ve peygamberlik misyonuyla ilgili yaklaşımlarını öğrenmek maksadıyla söylemiş olabileceği gibi, bir müşrik de sırf onların görüşlerini taklit etmek maksadıyla da söylemiş olabilir.

Kur'ân'dan söz ederken de, *"Rabbiniz ne indirdi?"* şeklinde bir ifade kullanmış ki bu, bir tür alay etme ve küçümseme ifadesidir. Bu sözü, kuşkuları bulunan, şaşkınlığını giderememiş bir araştırmacı da söylemiş olabilir. Hemen sonrasındaki ayet ile ileride üzerinde duracağımız *"Takvalı kimselere denildi ki: Rabbiniz ne indirdi?"* ayeti son iki ihtimalden birini güçlendirmektedir.

"Derler ki: (Bunlar) öncekilerin masallarıdır." Yani hakkında soru sorulan şeyler hurafelerden ibaret yalanlardır. Önceki kuşaklar yazmış ve miras olarak sonraki kuşaklara bırakmışlardır. Böyle bir sözü söylemenin doğal sonucu, Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olmadığına inanmaktır.

25) Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşısınlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını (yüklensinler diye öyle derler). Bilin ki, yüklendikleri şey ne kötüdür!

el-Müfredat'ta şöyle deniyor: "el-Vezeru, dağda sığınılan yer demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Hayır, hayır! Sığınacak yer yoktur! O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur.'* [Kıyâmet, 11-12] 'el-Vizru' ise, ağırlık demektir. Burada dağlardaki sığınaklara benzetme söz konusudur. Günah için ağırlık (sıkl) tabiri kullanıldığı gibi 'el-vizru' kelimesi de kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Li-yahmilû evzarehum kâmileten=Kendi günahlarını tam olarak taşısınlar...'* Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: *'Ve le-yahmilunne eskalehum ve eskalen mea eskalihim=Kendi yükleriyle birlikte nice yükleri taşıyacaklar.'* [Ankebût, 13]"

"Başkasının yükünü taşımak, gerçekte Peygamberimizin (s.a.a) bir hadisinde işaret ettiği şekildedir: 'Kim güzel bir gelenek başlatırsa, bundan dolayı ödül aldığı gibi, bundan sonra o geleneği uygulayanların da ödülünü alır; ama onların ödülünde bir eksilme olmaz. Kim de kötü bir gelenek başlatırsa, hem ondan dolayı bir günah kazanır, hem de kendisinden sonra bu kötü geleneği uygulayanların günahını yüklenir.' Yani bu kötü geleneği uygulayanların günahları kadar günah üstlenmiş olur. Bir ayette de şöyle buyrulmuştur: *'Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez.'* [En'âm, 164] Yani hiç kimse, başkasının suçunu, onu tamamen bu suçtan sıyıracak şekilde üstlenemez." (Alıntı burada sona erdi.)

Yukarıda el-Müfredat'tan yaptığımız alıntının kapsamında yer verilen hadis, hem Şia, hem de Ehlisünnet kaynaklarında rivayet edilmiştir. Bunu ayrıca Kur'ân'da yer alan birçok ayet de desteklemektedir: *"İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tâbi olanlar var ya, işte biz, onların nesillerini kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir."* (Tûr, 21), *"Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız."* (Yâsîn, 12) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Ragıb'ın Peygamberimizin (s.a.a) "hem ondan dolayı bir günah kazanır, hem de kendisinden sonra bu kötü geleneği uygulayanların günahını yüklenir." sözünü yorumlarken söylediği, "Yani bu kötü geleneği uygulayanların günahları kadar günah üstlenmiş olur." şeklindeki değerlendirmesi zahiri esas alan bir açıklamadır. Dolayısıyla üzerinde durduğumuz ayet ve yukarıdaki rivayet ile *"Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez."* (En'âm, 164) ayeti ve *"Andolsun Rabbin, (o ihtilâfa düşenlerin) her birinin yaptıklarının karşılığını tam olarak kendilerine verecektir."* (Hûd, 111) ayeti arasında varmış gibi gözüken çelişkiyi ortadan kaldırmak için böyle bir değerlendirme yapmanın sakıncası yoktur. Çünkü kötülüğün vebali teşvik eden kimseye yüklense ve bundan dolayı kötülüğü emreden bu kimse cezalandırılsa, buna karşılık kötülüğün asıl failine bir yaptırım uygulanmasa, bu, örnek verdiğimiz ayetlerin ilkiyle çelişecektir. Şayet kötülüğün vebalı aralarında bölüştürülüp azabın bir kısmı birine, bir kısmı da birine uygulansa, bu da ikinci ayetle çelişecektir. Ama eğer hem geleneği başlatan ve kötülüğü emreden kimseye kötülüğü işleyen, hem de onu yerine getiren kimseye söz konusu sorumluluğun benzeri yüklense, ortada çelişki diye bir şey olmaz.

Fakat zahiri değil de gerçeği esas alırsak, gerçekte bir iş; iyi olsun, kötü olsun, tek bir iş olduğu gibi, bu işin vebalı ve cezası da onun gibi bir tanedir, bu işin birden fazla cezası, vebalı olmaz. Ancak işin kendisi birden fazla etkenle kaim olduğu -işin, sakıncaya yol açan enlemsel değil de boylamsal açıdan emreden ve yapan kimse ile kaim olduğu- zaman, sonuç olarak ortaya çıkan vebal ve azabın da birden fazla olguyla kaim olması söz konusu olur. Dolayısıyla ortada tek bir vebal vardır ki, bunu iki kişi yüklenmiştir ve tek bir azap vardır ki, emredenle yapan kimse birlikte azaba çarptırılır.

Amellerin tecessümü/somutlaşacağı ile ilgili ayetlerin içeriği üzerinde düşündüğümüz zaman, bu meseleyi anlamamız daha kolay olur. İşlenmiş bir kötülüğü ele alalım. Bu kötülük somut bir nesne olarak iki kişiye birden bir tek cisim olarak görülecektir. Dolayısıyla bu kötülüğün işlenmesinden dolayı emreden ve işleyen kimse birden azap görecektir veya geleneği başlatanla bu geleneğe uyan kimse birlikte cezayı çekecektir. Oysa bu amel uzaktan bakıldığında, tek bir şahıs gibidir ve bu şahıs iki kişiye birden görünmektedir. Bunlar da onu tasavvur etmekten dolayı birlikte lezzet alıyorlar veya birlikte acı çekiyorlar.

Daha önce tefsirimizin dokuzuncu cildinde, *"(Böyle olacak) ki Allah, murdarı temizden ayıklasın..."* [Enfâl, 37] ayetini tefsir ederken, bu konuyla ilgili açıklamalarda bulunduk. İnşaallah yeri gelince daha ayrıntılı bilgiler sunacağız.

Her ne ise; *"Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşısınlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını (yüklensinler diye öyle derler)."* ifadesinin başındaki "lâm" edatı, amaç bildirmekte ve *"Derler ki: (Bunlar) öncekilerin masallarıdır."* ifadesiyle ilintilidir. *"Saptırdıkları"* ifadesi, onların kendilerinden başkalarının günah yüklerini taşımalarının, tamamen o kimseleri saptırmaları açısından söz konusu olduğunu göstermektedir. Böylece saptırma bir amaç, yüklenme de amacın amacı olarak belirginleşiyor. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Kendileri sapık olduğu gibi onları da saptırmak için dediler ki: "Bunlar, öncekilerin masallarıdır." Böylece hem kendi günah yüklerini eksiksiz bir şekilde taşırlar, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bir kısmını yüklenirler.

"Kendi günahlarını taşısınlar" ifadesinin *"tam olarak"* sözcüğüyle kayıtlandırılmış olması, taksim/paylaşma ve bölüşme vehminin zihinlerde uyanmasının önüne geçmek içindir. Yani maksat, onların kendi günah yüklerinin bir kısmını, başkalarının günah yüklerinin de bir kısmını yüklenecekleri, böylece iki kısmın birlikte tam bir yük olacağı şeklinde bir anlamın belirginleşmesini önlemektir. Bilakis onlar hem kendi günah yüklerini tam olarak yüklenecekler, hem de saptırdıkları kimselerin günah yüklerinin bir kısmını yükleneceklerdir.

"Ve min evzari'l-lezine=saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını" ifadesinin başındaki "min" harf-i cerri, kısımlandırma ve tab'iziyedir, bütünden parça anlamını ifade eder. Çünkü onlar saptırdıkları

kimselerin günah yüklerinin tümünü yüklenmezler; bilakis, sadece kendi saptırmalarından kaynaklanan günahlarını yüklenirler. Bunu ayetlerin akışından anlıyoruz. Şu hâlde, ayetin içerdiği kısımlandırma anlamı, saptırmanın neden olduğu günah yükünü başka günah yüklerinden ayırt etme amacına yöneliktir. Yoksa maksat, saptırmanın bütün günah yükünü kısımlandırma ve bu kısımların bazısını birine, diğer bazısını da başka birine yüklemek veya saptırmanın bütün vebalini topladıktan sonra bir kısmını birine, bir kısmını da diğerine yükledikten sonra her birini öbürünün yüklendiği vebal yükünden soyutlamak değildir. Çünkü *"Kim zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir."* (Zilzâl, 8) gibi ayetler böyle yorumlarla çelişmektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, bazı müfessirlerin,[1] *"Ki, kıyamet gününde hem kendi günahlarını tam olarak taşısınlar"* ifadesi ile ilgili, "Bu ayet gösteriyor ki, bunların günahlarından hiçbir şey eksilmeyecek ve dünyada başlarına gelen belâlardan veya işledikleri makbul ibadetlerden dolayı hiçbir günahları silinmeyecektir. Nitekim müminler hakkında böyle bir durum söz konusudur; dünyada karşılaştıkları belâlardan dolayı günahları siliniyor." şeklindeki çıkarsamaları ilmî bir dayanaktan yoksundur.

Yine diğer bazı müfessirlerin de,[2] "Bu ayet yüce Allah'ın müminlerin bazı cezalarının düşeceğini gösterir. Yoksa eğer böyle bir anlam bütün herkes için geçerli olsaydı, şu kâfirlerin özel olarak söz konusu edilmelerinin bir anlamı olmazdı." şeklindeki yorumlarının da önceki gibi yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Şimdi sözünü ettiğimiz bu müfessirlerin yorumlarının dayanaksızlığının gerekçesini açıklayalım: Kuşkusuz, Allah'ın kâfirleri rezil edeceği ve müminleri de onurlandıracağı bir gerçektir. Nitekim kâfirlerin dünya hayatında işledikleri amellerinin boşa gideceğini, rezil olacaklarını ve müminlerden bir grubun da ilâhî bağışlamanın kapsamına girip şefaate nail olacaklarını dile getiren ayetlerden bunu anlamak mümkündür. Ancak tefsirini sunduğumuz ayetin bu meseleyle bir ilgisi yoktur. Bilakis, ayetin üzerinde durduğu mesele, günahkârların kendi günah yükleri ile başkalarını saptırmak yüzünden üstlendikleri ek günahları

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 123.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 18.]

birbirinden ayırmak ve başkalarını saptırmaktan dolayı onların günahlarının da bir kısmını yüklendiklerini açıklamaktır. Bu ikinci kısım günah yükü, başkalarını saptırmanın doğurduğu bir ek günah yüküdür. Birinci grup günah yükü ise, onların bizzat kendilerinin işledikleri günahlardan kaynaklanan yüktür.

Bazı müfessirler ise, "Ve min evzari'l-lezine=saptırdıkları kimselerin günahlarından bazılarını" ifadesinin başındaki "min" edatının fazlalık veya açıklama amacına yönelik olduğunu söylemişlerdir ki, bu görüş, görüldüğü gibi öncekilerden de çürük ve zayıftır.

"Saptırdıkları" ifadesinin *"bilgisizce"* ifadesiyle kayıtlandırılmış olması, bunları saptıran kimselerin, Kur'ân için *"(Bunlar) öncekilerin masallarıdır."* diyen şu müşrikler olduklarına delâlet etmesi içindir. Sapmalarının sebebi ise onlara bilgisizce ve tamamen onları taklit ederek uydukları içindi. O hâlde bu sözü söyleyenler sapıklığın önderleridir, şu sapıklar da onların izleyicileri ve taklitçileridir. Sonunda yüce Allah ayeti, bunların tümüne birden yöneltilen bir ayıplama, bir kınama ifadesiyle sona erdiriyor: *"Bilin ki, yüklendikleri şey ne kötüdür!"*

26) Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Sonunda Allah('ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üstlerinden tavan başlarına çöktü ve (böylece) fark etmedikleri yerden (dünyevî) azap onlara ulaştı.

Yüce Allah'ın onların binalarına temellerinden gelmesi, onlarla ilgili emrinin daha önce hazır olmadığı hâlde yanında hazır olması anlamında kullanılmış bir deyimdir. Arapların normal konuşmalarında bu tür deyimler yaygın olarak kullanılır. Tavanın çökmesi de, yıkılıp yere serilmesi demektir.

Ayetin akışından da anlaşılacağı gibi, *"Sonunda Allah('ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üstlerinden tavan başlarına çöktü"* ifadesi, hilelerinin boşa çıkmasından, planlarının beklenmedik bir şekilde bozulmasından kinayedir. Birinin, önünü güvenceye alması, düşmanın ön taraftan geleceğini hesap ederek bütün dikkatini ve koruma önlemlerini ön tarafta yoğunlaştırması, fakat düşmanın arkadan gelerek ona saldırması gibi. İşte tıpkı bunun gibi, onlar yukarıdan gelecek olan tehlikelere karşı tuzak binalarının, hileli düzenlerinin çatısını korumakla meşgul iken, yüce Allah onların kurdukları tuzak binasının temellerinden gelir. Neticede çatı üzerlerine çöker; ama dışarıdan biri-

nin çatıyı yıkmasından dolayı değil, bilakis, düzenlerinin temellerinin sökülmesinden dolayı.

Bu durumda, *"ve (böylece) fark etmedikleri yerden azap onlara ulaştı."* ifadesi, açıklama amaçlı bir atıftır ve *"Sonunda Allah('ın emri) onların binalarına temellerinden geldi..."* ifadesini açıklamaktadır. Azaptan maksat da, dünyevî azaptır.

Ayet, Allah ve Resul'üne karşı birtakım entrikalı planlar içine giren müşrikleri, geçmiş ümmetler içinde bu tür hileli düzenler kuran müstekbirlere, büyüklük taslayan zorbalara neler yaptığını hatırlatarak tehdit etmektedir. Çünkü onların tuzaklarını başlarına geçirmiş, böylece kazdıkları kuyuya kendileri düşmüşlerdir.

27) Sonra, kıyamet gününde onları zillete düşürür ve der ki: "Haklarında (müminlere) düşman kesilip ihtilâf ettiğiniz ortaklarım nerede?"

Ayetin orijinalinde geçen "yuhzi" kelimesi, "el-hizy" kökünden gelir ve Ragıp İsfahanî'nin dediği gibi yüz kızartıcı, utanç verici alçalış ve zillet demektir. "Tuşaggûne" kelimesinin mastarı olan "el-meşakkatu" sözcüğü de "şâgga" kökünden türemiştir; bir şeyin parçasını koparmak ve ondan ayırmak demektir. Bu bakımdan birleşmeleri, ittifak etmeleri gerekenlerin zıtlaşması, düşmanlık yapmaları ve ihtilâfa düşmeleri demektir. O hâlde, müşriklerin Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhlar hakkında düşman kesilmeleri, aslında yüce Allah'ın onların tümünü tevhit üzere ve hak dine yatkın olarak yarattığı bir tek ümmet olmaları gereken tevhit ehli müminlerle ihtilâfa düşmeleri, onlarla düşmanlık etmeleri ve onlardan kopup ayrılmaları demektir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde açığa çıkıyor: Yüce Allah kıyamet günü, "Kendileri hakkında hak ehline düşman kesildiğiniz, onlara düşmanlık ettiğiniz, böylece Allah'ın dininde ayrılıklara neden olduğunuz ortaklarım nerede?" diyerek onları utanç verici bir duruma düşürecek, üzerlerine alçaklık ve zillet damgası vuracaktır.

Kendilerine ilim verilenler derler ki: "Kuşkusuz, bugün zillet ve kötülük (kötü azap) kâfirleredir!"

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla "hizy"den maksat, içinde bulunulan durumun zillet ve aşağılığı, kötülükten maksat da azaptır.

Yüce Allah'ın bu ayette kendilerine ilim verilenler olarak nitele-

diği ve yukarıdaki sözü söylediklerini belirttiği kimseler, kendilerine Allah hakkında ilim nimeti verilen, bu yüzden tevhit gerçeğinin farkına varan kimselerdir. Ayetteki anlatımda esas alınan karşılaştırma olgusundan bunu anlıyoruz. Çünkü ayette Allah tarafından ilim sahibi olarak nitelendirilen bu kimseler ile kıyamet gününde kendiliklerinden uydurdukları isimlerden ve vehmettikleri bir seraptan başkasına ibadet etmediklerini apaçık bir şekilde görecek olan müşrikler arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Kaldı ki, yüce Allah kendilerine ilim verilenlerin o gün konuşacaklarından ve öyle söyleyeceklerinden söz ediyor. Bir başka ayette de kıyamet gününden söz ederken şöyle buyurur: *"Rahman'ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar; konuşan da doğruyu söyler."* (Ne'be, 38) Bir sözün gerçek manada doğru olması, ancak o sözü söyleyenin hatalı, saçma ve batıl sözden korunmuş olması durumunda söz konusu olabilir. Bir kimsenin sözleri itibariyle korunmuş olması da ancak fiilleri ve amelleri itibariyle korunmuş olmasıyla mümkündür. O hâlde, kıyamet gününde yukarıda işaret edilen sözü söyleyen kimseler haktan başkasını görmeyen, haktan başkasını yapmayan ve haktan başkasını söylemeyen bir topluluktur.

Eğer desen ki: Bu açıklamalara bakılırsa, ayette sözü edilen kendilerine ilim verilenlerin masumlar olması gerekir. Ancak bu ifadenin Kur'ân'da çok kere kullanılması ve masumlardan başkasının kastedilmesi böyle bir yorumu geçersiz kılmaktadır. Meselâ Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: *"Kendilerine ilim verilenler ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! Allah'ın mükâfatı daha üstündür."* (Kasas, 80), *"Bir de kendilerine ilim verilenler, onun hakikaten Rabbin tarafından gelmiş bir gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar."* (Hac, 54) Bunun gibi daha birçok ayet vardır ki, bu ifadeyi içermektedirler; bununla beraber onlardaki ilim verilenler deyimi ile masumluğun kastedildiği şeklinde bir sonuca varmak mümkün değildir.

Buna karşılık derim ki: Bizim yorumumuz, tefsirini sunduğumuz ayetin bağlamının ve konumunun yardımıyla vardığımız bir sonucun ürünüdür. Yoksa ayetin lafzından böyle bir çıkarsama yapmak mümkün değildir. Yani, Kur'ân'ın her neresinde bu nitelik kullanılmışsa, bundan sadece masumlar kastedilmiştir, demiyoruz.

Bazılarının,[1] "Ayetteki kendilerine ilim verilenler nitelemesinden maksat sadece peygamberlerdir veya peygamberlerle birlikte dünyada iken tevhidin delillerini öğrenen ilim sahibi müminlerdir veya sadece müminlerdir yahut meleklerdir." şeklindeki yorumlardan herhangi birinin ayette özellikle kastedildiğini destekleyecek bir kanıt bulmak mümkün değildir.

28) Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar; onlar da itaatlerini sunarak, "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk." (derler.) (Onlara denilir ki:) "Hayır! Allah, yaptıklarınızı çok iyi bilendir."

Burada kastedilenlerin, önceki ayetin sonunda işaret edilen kâfirler oldukları açıktır. Nitekim ileride değineceğimiz *"Onlar ki melekler, (her türlü günah ve şirk zulmünden) arınmış kimseler olarak canlarını alırlar..."* ifadesi de kendisinden bir önceki ayetin sonunda değinilen muttakilerle ilgili bir açıklama mahiyetindedir. Ancak, üzerinde durduğumuz ifadenin kâfirlerin durumuna ilişkin bir açıklama olması, kendilerine ilim verilenlerin sözlerinin devamı olmasını gerektirmez ki, *"Kuşkusuz, bugün rezillik ve kötülük (kötü azap) kâfirleredir!"* dedikten sonra, "Onlar ki melekler canlarını aldı" şeklinde bir ifade kullanmayıp, *"Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar"* şeklinde bir ifade kullandıkları için konuşmanın insicamı bozulmuş olsun. Nitekim bu husus açıktır.

"Onlar da itaatlerini sunarak" yani boyun eğerek, emredilenleri yerine getirerek teslim olurlar. İfadedeki çoğul zamiri kâfirlere dönüktür. Buna göre şöyle bir anlam ile karşılaşıyoruz: Kâfirler, o kimselerdirler ki, melekler, Allah'ı inkâr etmek suretiyle kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını ve ruhlarını alırlar. Bu sırada canlarını alan meleklere teslim olur, onlara boyun eğerler. Bunu yaparken herhangi bir kötülük yapmadıklarını anlatmak isterler. Ama sözleri kendilerine iade edilir, dedikleri yalanlanır ve onlara şöyle denir: "Tam tersine siz, birtakım işler yaptınız, ameller işlediniz. Siz bu noktaya gelmeden, yani ölmeden önce Allah sizin yaptıklarınızı çok iyi biliyordu."

29) "O hâlde, içinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!"

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 127.]

Burada hitap topluluk olarak kâfirleredir. Nitekim *"Kuşkusuz, bugün rezillik ve kötülük (kötü azap) kâfirleredir!"* ifadesi ve yine *"Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar."* ifadesi de kâfirlerin toplamına yöneliktir, teker teker kâfir bireylere değil.

Bunu da göz önünde bulundurduğumuz zaman ayetin anlamı şöyle demeye benzer: "Sizden her biriniz, küfürdeki ameline ve konumuna uygun düşen bir kapıdan cehenneme girecektir." Yoksa burada, onların her birinin cehennemin bütün kapılarından veya birden çok kapısından gireceği şeklinde bir anlam kastedilmiş değildir. Daha önce, *"Onun yedi kapısı (çeşidi) vardır; onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır."* (Hicr, 44) ayetini tefsir ederken, cehennemin kapıları deyimiyle hangi anlamın kastedildiğini belirtmiştik.

Ayetin orijinalinde geçen "mütekebbirîn", kavramın nesnel karşılığı itibariyle "müstekbirîn"dir. Ancak, "müslim" ve "müsteslim" ifadelerinde olduğu gibi, burada da lâfzî yönelim farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla "müstekbir", kendisi için büyüklük isteyen ve bu isteğini başkalarına da yansıtarak teoriden pratiğe çıkaran kimsedir. Mütekebbir ise, kendisine yöneltilen büyüklük nitelemelerini kabul eden ve bu niteliği kendisi için benimseyen kimse demektir.

30-31) (Müminler arasından imanın kâmil mertebesine ulaşan) takvalı kimselere denildi ki: "Rabbiniz ne indirdi?" Dediler ki: "Hayrı (indirdi)." Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir. (O yurt) Adn cennetleridir; onlar oraya girecekler. O cennetlerin altından ırmaklar akar. Orada diledikleri her şey vardır. İşte Allah, muttakileri böyle mükâfatlandırır.

Bu sefer kendilerine soru yöneltilen kimseler muttakilerdir. Yani dünyada iken takva niteliğine sahip bulanan, bu özelliklerini sürekli olarak üzerlerinde taşıyan kimselerdir. Bunun kanıtı da onlardan ikinci kere söz edilirken "muttakiler" olarak nitelendirilmiş olmalarıdır [ki, sıfat olması hasebiyle bu kelime niteliğin sürekliliğine işaret eder]. Dolayısıyla burada kendilerine soru sorulan kimseler imanda en üstün kemal derecesine ulaşmış grubun en iyileridir. Tıpkı önceki ayette soru sorulan kimselerin küfürde en azılı düzeye erişmiş grubun en kötüleri, yani büyüklük taslayanlar olduğu gibi.

O hâlde bazı müfessirlerin,[1] "Ayette geçen 'takvalı kimseler' ifadesinden maksat, şirkten sakınan veya şirkten ve genel olarak bütün günahlardan sakınan müminlerin genelidir." şeklindeki değerlendirmeleri yerinde bir değerlendirme değildir.

"Dediler ki: Hayrı." Yani hayır indirdi. Çünkü O, öyle bir Kur'ân indirmiştir ki, ilâhî bilgiler ve yasalar içermektedir. Bunların benimsenip uygulanmasında hem dünya, hem de ahiret hayrı vardır. Muttakilerin "Hayren" şeklindeki sözü, Kur'ân'ın hayırlı bir kitap olarak nitelendirilmesinin yanı sıra, onun Allah katından indirildiğine dair bir itiraf da içermektedir. Bu aynı zamanda, Kur'ân için *"Öncekilerin masallarıdır."* diyen müstekbirlere karşı geldikleri anlamına da gelir. Çünkü müstekbirler (büyüklük taslayanlar) Kur'ân'ı masal olarak nitelendirmişlerdi. Ama eğer, muttakiler "Hayrun" demiş olsalardı, bu, Kur'ân'ın indirildiğinin itirafı sayılmazdı. Aynı şekilde eğer müstekbirler "Esatire'l-evvelin" şeklinde mansup bir ifade kullanmış olsalardı, bu, Kur'ân'ın indirilmiş olduğunun onlarca itirafı anlamına gelirdi. Nitekim başkaları da böyle bir değerlendirmede bulunmuştur.[2]

"Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır." Ayetin akışı gösteriyor ki bu cümle, *"Hayrı (indirdi)."* sözüne ilişkin bir açıklamadır. Ama acaba sözlerinin bir devamı mı, yoksa yüce Allah'ın bir açıklaması mıdır? *"Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir. (O yurt) Adn cennetleridir."* ifadelerinin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu ifade de yüce Allah'ın, kendilerine indirdiği Kur'ân'ın hayır oluşunun mahiyetini açıklamak maksadıyla sunduğu bir değerlendirmedir. Çünkü böyle bir ifade kuldan çok, yüce Rabbin söyleyeceği türden bir ifadedir. Özellikle muttakiler bu tür pervasız sözler söylemeye cesaret etmezler.

*"Güzellik"*ten maksat da güzel ödül ve karşılıktır. Çünkü onlar, kitabın içerdiği ilkelere göre hareket etmek suretiyle sergiledikleri güzellikle, adalet ve ihsanın egemen olduğu, doğruluk ve mutluluk esasına dayanan tertemiz bir hayatın yürürlükte olduğu salih/yapıcı bir topluluk meydana getirmiş olurlar. Bu güzel davranışlarından dolayı da dünyevî bir ödüle nail olurlar. Bunu, *"bu dünyada... vardır."* ifadesinden anlıyo-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 23.]

2- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 100.]

ruz. Ahiret yurdu ise daha iyi bir ödüldür. Çünkü ahirette kalıcılık vardır, yok oluş söz konusu değildir. Nimet vardır, felâket yoktur; mutluluk vardır, bedbahtlık yoktur.

Bu perspektiften bakıldığında ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Müminlerin içindeki muttakilere, "Rabbiniz nasıl bir kitap indirdi, nedir özelliği?" diye sorulduğunda, "Hayır indirdi." derler. Kitabın hayırlı oluşu ise şöyledir: Güzel davrananlar -yani kitabın içerdiği ilkelere göre hareket edenler- için -burada güzel davranmak, kitabı benimsemek, kitabın içerdiği gerçeklere göre hareket etmek yerine konulmuş ki, bu da kitabın emrettiklerinin güzel ameller olduğuna ilişkin bir işaret mahiyetindedir- bu dünyada güzel bir ödül vardır. Ahiret yurdu ise onlar için daya iyi bir ödüldür.

Sonra bu söylenenleri pekiştirmek için ahirette onlara vaat edilen yurdun nitelikleri övülüyor ve deniliyor ki: *"Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir."* Ardından şu sözlerle takva sahiplerinin yurdu açıklanıyor: *"(O yurt) Adn cennetleridir; onlar oraya girecekler. O cennetlerin altından ırmaklar akar. Orada diledikleri her şey vardır. İşte Allah, muttakileri böyle mükâfatlandırır."* Ayetin anlamı açıktır.

32) Onlar ki melekler, (her türlü günah ve şirk zulmünden) arınmış kimseler olarak canlarını alırlar; "Size selâm olsun! Yaptığınız işlere karşılık cennete girin!" derler.

Bu ifade, muttakilere ilişkin bir açıklamadır. Nitekim bundan önceki *"Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar"* ifadesi de büyüklük taslayanlara ilişkin bir açıklamadır.

"et-Tıybu", bir şeyin saflığını gideren, onu kirleten, orijinalitesini ortadan kaldıracak şekilde karıştıran şeylerden arınmış olması demektir. Araplar, "Tabe liye'l-iyş=hayatım bulandırıcı şeylerden arındı, tertemiz oldu." derler. "el-Gavlu't-tayyib"; saçmalıktan, sövgüden, insanı küçük düşürücü kaba ve çirkin unsurlardan arınmış söz demektir. "Tayyib ve "taharet" kelimeleri arasındaki fark şudur: "Taharet (temizlik)", bir şeyin tiksinmeyi gerektirecek şeylerden uzak ve asli doğası üzere olması anlamına gelirken, "tayyib (iyi, temiz)", bir şeyin tiksinti uyandırsın veya uyandırmasın bulandırıcı, bozucu şeylerin karışımından uzak şekilde asli özelliği üzere olması anlamına gelir. Bu yüzden ayetlerde "et-tayyib=iyi" kavramına karşılık çok sayıda kötülüğü de kapsayan "el-habis=kötü" kavramı kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah

şöyle buyurmuştur: *"el-Habisatu li'l-habisîne ve'l-habisûne li'l-habisati ve't-tayyibatu li't-tayyibîne ve't-tayyibûne li't-tayyibati=Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır."* (Nûr, 26), *"Ve'l-beledu't-tayyibu yahrucu nebatuhu bi-izni Rabbihi vellezî habuse la-yahrucu illa nekida=Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar. Pis ve kötü memleketin bitkisi ise, çok az çıkar."* (Â'raf, 58)

Buna göre, muttakilerin, melekler tarafından canları alınırken tayyib ve temiz olmalarından maksat, zulüm pisliğinden arınmış olmalarıdır. Buna karşılık büyüklük taslayanlar ise, *"Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar"* ifadesinde işaret edildiği gibi öldükleri sırada zulüm niteliğine sahip olurlar.

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Muttakiler o kimselerdir ki melekler, zulüm pisliğinden -şirkten ve günahlardan- arınmış oldukları hâlde canlarını alırlar. Canlarını alırlarken de onlara şöyle derler: *"Size selâm olsun!* -Bu, onlar için sözlü bir güvencedir.- *Yaptığınız işlere karşılık cennete girin!"* -Bu da, onların cennete iletilmesinden ibarettir.-

Görüldüğü gibi, ayet, muttakileri zulüm kirine bulaşmaktan kurtulmuşlar olarak nitelendiriyor, onlara güvenlik ve cennete giriş vaadinde bulunuyor. Bu bakımdan ayetin içeriği bir başka suredeki şu ayetin anlamını çağrıştırmış oluyor: *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82)

Bazı müfessirler,(1) ayette geçen tayyib ve arınmışlıktan maksadın, şirk kirinden arınmışlık olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da,(2) bu kavramı, muttakilerin sözlerinin ve fillerinin temiz ve arı olarak yorumlamışlardır. Ancak müfessirlerin büyük kısmı,(3) bu kelimeyi günah pisliğinden temiz olma şeklinde yorumlamışlardır. Ancak yukarıda yer verdiğimiz açıklamalar üzerinde düşünülecek olursa, müfessirlerin bu değerlendirmelerinin bir ölçüde ciddiyetsizlik izlerini taşıdığı görülecektir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 133, Ebu Muaz'dan naklen.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 133, Mucahid'den naklen.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 358; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 25; el-Keşşaf, c. 2, s. 603.]

33) (Kâfirler) meleklerin (azapla) kendilerine gelmesinden veya Rabbinin emrinin (kıyametin) gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Yeniden, müşrikler topluluğunda yer alan müstekbirlere, büyüklük taslayanlar taifesine dönülüyor. Bazı tavırlarına ve sözlerine değiniliyor, kendilerinden önce geçen toplumların tağutlarıyla karşılaştırılıyorlar ve bu arada tağutların akıbetlerine göndermede bulunuluyor.

Ayetin akışı, özellikle hemen sonrasındaki ayette azaptan söz edilmiş olması açıkça gösteriyor ki, *"(Kâfirler) meleklerin (azapla) kendilerine gelmesinden veya Rabbinin emrinin (kıyametin) gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?"* ifadesi, muhatapları tehdit etme maksadına yöneliktir. Dolayısıyla "meleklerin gelmesi"nden maksat, onları topyekûn yok edecek azabı getirmek için inmeleridir. Bu bakımdan ayetin başka bir surede yer alan şu ayetle örtüştüğü görülmektedir: *"Biz melekleri ancak hak olarak (gerçek varlıkları şeklinde) indiririz ve o zaman da onlara mühlet verilmez (ölmeleri gerekir)."* (Hicr, 8) "Allah'ın emrinin gelmesi" deyimiyle de kıyametin kopması, ilâhî yargının gerçekleşip Allah'ın büyüklük taslayan tağutlardan intikam alması kastedilmiştir.

Tefsirini sunduğumuz ayette geçen "Rabbinin emrinin gelmesi" deyimiyle, surenin giriş kısmında yer alan *"Allah'ın emri geldi."* ifadesinin kastettiği durumun olması ihtimaline gelince, biz söz konusu ifadeyi ele alırken dedik ki: Bundan maksat ilâhî yardımın gelmesi ve İslâm'ın şirke üstünlük sağlamasıdır. Fakat tefsirini sunduğumuz ayetin sert ve tehditkâr ifade tarzı, bu denli yumuşak bir anlama elverişli değildir. Yine ileride bu grup ayetlerin sonuna doğru, onların yeniden dirilişi inkâr edişlerinden ve dirilişi ısrarla reddetmelerinden söz edilecektir. Bu da gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan "emrin gelmesi" deyiminden maksat, kıyametin kopmasıdır.

Ayette "Rab" sözcüğü, Hz. Peygamber'e (s.a.a) izafe edilerek kullanılmıştır ve *"Rabbinin emri"* denilmiştir; bunun yerine sözgelimi, Allah'ın emri veya Rablerinin emri şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bu ifadenin seçilmiş olmasının, nedeni bunun Peygamber'e (s.a.a) yönelik bir yardım olduğunu, onların aleyhine ve Peygamber'in lehine verilmiş bir karar olduğunu vurgulamaktır.

"Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı." ifadesi, tehdidi iyice vurgulamaya ve benzeri bir örnek gösterilerek etkisini artırmaya yöneliktir. Yani onlardan öncekiler de onlar gibi inkârcı ve alaycı bir tutum sergilediler, doğal olarak bu da ilâhî azabın üzerlerine inmesini kaçınılmaz kıldı ve *"Sonunda yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı."*

"Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı." ifadesi, bir ara cümledir ve şunu açıklamaktadır: Öncekilerin başlarına inen azabı, zulümden başka bir şey gerektirmedi. Fakat bu zulüm, onların kendilerine karşı işledikleri bir zulümdü, Allah onlara zulmetmemişti. O, bundan yüce ve münezzehtir. Allah onlara sırf haksızlık olsun diye azap indirmemiş, bir veya iki kere zulüm işlediler diye de böyle bir cezaya çarptırmamıştı. Tam tersine, zulüm işledikleri zaman Allah onlara mühlet verdi. Fakat *"onlar kendilerine zulmediyorlardı."* ifadesinden de anladığımız gibi onlar zulümlerini sürdürdüler, ısrarcı oldular. İşte bundan dolayı üzerlerine azabın indirilmesi kaçınılmaz oldu. Buna göre, *"Allah onlara zulmetmedi..."* ifadesi, onların kendilerine zulmetmeyi sürekli hâle getirdiklerini kanıtlamakta ve Allah'ın zulmetmesi ihtimalini de temelden ortadan kaldırmaktadır.

34) Sonunda yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay etmekte oldukları şey (Allah'ın azabı) onları kuşatıverdi.

"Hâge bi-him" kelimesi; onları kuşatıverdi demektir. Bazılarına göre,[1] bu ifadenin anlamı, "onlara ulaştı, isabet etti" şeklindedir. Onların alay ettikleri şey ise, peygamberlerinin kendilerini uyardıkları azaptı. Ayetin anlamı açıktır.

35) (Allah'a) ortak koşanlar dediler ki: "Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık."

Ayetin üzerinde durduğu mesele, peygamberliği inkâr eden putperestlerin risalet misyonuyla ilgili olarak yaydıkları kuşkulardır. Bu yüzden putperestlerin en açık nitelikleriyle tanıtıldıklarını görüyoruz. Çünkü *"Ortak koşanlar dediler"* deniliyor ve sadece zamirle yetinilerek sözgelimi önceki ayetlerde olduğu gibi "dediler" denilmiyor. Bu

---

1- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 101; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 26.]

tercihin nedeni, şüphenin bizzat onların kendilerine ait olduğunun bilinmesi içindir.

"Eğer Allah dileseydi... tapmazdık" ifadesi, şart cümlesidir ve bu cümlede "şâe=dileseydi" fiilinin mefulü hazfedilmiştir. Çünkü şart cümlesinin ceza kısmı, mefule delâlet etmektedir. Buna göre cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Eğer Allah kendisinden başka bir şeye tapmamamızı dileseydi, biz O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.

Bazıları demişlerdir ki: "İrade ve dileme, yokluk ve olmayışla ilintili olmaz; bilakis varlık ve oluşla ilintili olur. O hâlde ibadetin olmayışını dilemenin bir anlamı olmaz. Bu yüzden dilemenin mefulü olarak, tapmanın olmayışını gerektirecek şekilde vücudî (varlıksal) bir olguyu takdir etmek en iyisidir. Tevhit (birlemek) gibi. Bu bakımdan, cümlenin takdirî açılımının şöyle olması daha uygundur: Eğer Allah kendisini birlememizi veya sadece kendisine tapmamızı isteseydi, O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık." Bu görüşü savunanlar, kanıt olarak da Peygamber Efendimizin (s.a.a) şu hadisini göstermişlerdir: "Allah'ın dilediği olur, dilemediği de olmaz." Çünkü burada olmayış, dilemenin olmayışıyla ilintilendirilmiştir, olmayışın dilenmesiyle değil.[1]

Bu yoruma ilişkin değerlendirmemize gelince, bu söylenenler işin aslı itibariyle gerçeği yansıtmaktadır. Ancak sözcükler kullanılırken ve ifadelerin en geniş kapsamıyla sunulması hedeflenirken, her zaman evrensel/varoluşsal gerçekler ve felsefî görüşler esas alınmaz. Ayrıca basit anlayışlar -ki putperestlerin anlayışı bu düzeyden yukarı değildi- vücudî (varlıksal) bir fiilin dileyişe taalluk etmesini normal karşıladığı gibi, olmayışının da buna taalluk etmesini normal görür. Ayrıca Peygamber Efendimizin (s.a.a) bir hadisinde de bu noktayı belirginleştirecek nitelikte bir ifadenin kullanıldığını görüyoruz: "Allah'ım! Eğer sana ibadet edilmesini istemezsen, sana ibadet edilmez."

Öte yandan müşrikler, *"Eğer Allah dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık."* derken, peygamberlerinin kendilerine söyledikleri "Allah'a ortak koşmayın, Allah'tan başkasına ibadet etmeyin ve Allah'ın helâl kıldığını haram saymayın." şeklindeki sözlerine işaret ediyorlar. Bu

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 135.]

sözler ise, bazı nehiyler/yasaklamalar içeren sözlerdir. Nehyin nesnel karşılığı da bir şeyin terk edilmesinin talep edilmesidir.

Ayrıca putperestler, yaratma ve meydana getirme anlamında yüce Allah'ın ulûhiyetinin tekliğini ve bunun da sırf Allah'a özgü olduğunu inkâr etmiyorlar. Onlar ancak ibadet bazında O'na ortak koşuyorlar. Diğer bir ifadeyle yaratma ve meydana getirme bazında Allah'a boyun eğiyorlar, ibadet bazında ise benimsedikleri ilâhlarına kulluk sunuyorlar. Dolayısıyla onların birçok ilâhları var. Bunlardan biri var eden, ama kulluk sunulmayandır ki, o da yüce Allah'tır. Diğerleri ise, var edici olmayan, ama kulluk sunulan şefaatçilerdir. Yani onlar kesinlikle Allah'a tapmıyorlar. Putlara ve Allah'a birlikte tapıyor değildirler. O zaman eğer cümlenin takdirî açılımı, "Allah ibadette O'nu birlememizi veya sadece kendisine ibadet etmemizi isteseydi" şeklinde olsaydı, o zaman en önemli husus olarak şart cümlesinde, onların Allah'ı ibadet bazında birlemeleri hususunun veya sadece O'na ibadet etmeleri hususunun yer alması gerekirdi, O'ndan başkasına ibadet edişlerinin olumsuzlanması değil. Ya da Allah'tan başkasına ibadetin olumsuzlanmasının, ibadet bazında Allah'ın birlenmesinden veya sadece O'na ibadet edilmesinden kinaye olarak kullanıldığını söylememiz gerekir. Okuyucuların bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

Eğer iradenin taalluk edeceği şey, mutlaka vücudî (varlıksal) bir olgu olmak zorunda ise, bu demektir ki cümlenin takdirî açılımının şöyle olması kaçınılmazdır: Eğer Allah kendisinden başkasına ibadet etmekten kaçınmamızı isteseydi, O'ndan başkasına tapmazdık." Çünkü ancak bu durumda olumsuzluk ve olumluluk açısından birbirlerinden farklı olan şart ve ceza cümleleri gerçekte birleşmiş ve aynı olurlar.

"O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık" ifadesinin orijinalinde yer alan "min" edatlarının ilki, ifadeye açıklayıcılık özelliğini kazandırmakta, ikincisi ise, olumsuzlamanın yoğunluğunu pekiştirme amacına yönelik olarak fazlalık konumundadır. Dolayısıyla "O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık" şeklinde bir anlam kastedilmiştir. Benzeri açıklama, *"ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık."* ifadesi için de geçerlidir.

"Biz de, babalarımız da" ifadesi, "abedna=tapmazdık" kelimesindeki birinci çoğul şahıs zamirine açıklık getirmeye yöneliktir. Bununla, hem kendi adlarına, hem de babalarının adına konuştuklarını vurgulamak istiyorlar. Çünkü putlara tapma hususunda babalarını örnek almış,

onları izliyorlardı. Kur'ân'da bu tarz sözlerinin aktarıldığı birçok ayet vardır. Aşağıdaki ayet bunlardan biridir: *"Babalarımızı bir din üzerine bulduk, biz de onların izlerine uyarız."* (Zuhruf, 23)

"Ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık." ifadesi, "abedna" sözüne atfedilmiştir. Yani: "Eğer Allah, O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmamamızı veya haram kıldıklarını helâl saymamamızı isteseydi, hiçbir şeyi haram kılmazdık." Burada, müşriklerin Allah'tan bir belge olmaksızın sırf kendi vehimleri sonucu haram kıldıkları bahîra, sâibe vs. adını verdikleri hayvanlar kastediliyor.

Öte yandan, *"Eğer Allah dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık..."* ifadesi, tapmanın olumsuzlanmasını doğrudan Allah'ın iradesiyle ilintilendirmeleri açısından gösteriyor ki, Allah'ın dilemesiyle O'nun varoluşsal iradesini kastetmişlerdir ki, bu bağlamda ilâhî iradeyle irade edilen şey arasında ayrılık, farklılık kesinlikle olmaz. Eğer varoluşsal iradeden başkasını kastetmiş olsalardı, "Eğer Allah şöyle dileseydi, O'na itaat eder ve O'nun davetine uyardık" derlerdi veya buna yakın bir söz söylerlerdi.

Bu anlatılanlardan onların şunu demek istediklerini söyleyebiliriz: Eğer risalet gerçek olsaydı ve peygamberlerin putlara ve heykellere tapmayı; bahîra, sâibe ve vasîle gibi hayvanları haram kılmayı yasaklayan sözleri ilâhî yasakları içeren ifadeler olsaydı, Allah kendisinden başkasına ibadet etmememizi ve O'nsuz herhangi bir şeyi haram kılmamamızı dilemiş olacaktı. Eğer Allah da O'ndan başkasına tapmamamızı ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmamamızı dileseydi, biz de O'ndan başka hiçbir şeye tapmaz ve hiçbir şeyi de haram kılmazdık. Çünkü Allah'ın iradesiyle irade ettiği şeyin birbirinden farklı olması mümkün değildir. Fakat biz Allah'tan başkasına ibadet edebiliyor, birtakım şeyleri haram sayabiliyoruz. Bu da gösteriyor ki, Allah böyle bir iradede bulunmamıştır, Allah'tan bir emir veya yasak gelmemiştir; şeriat indirmemiş ve peygamber göndermemiştir.

İşte ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, müşriklerin ileri sürdükleri kanıtlarının açılımı böyledir. Maksatlarının özü ise şudur: Allah'tan başkasına ibadet edişimizi, bazı şeyleri haram kılışımızı ve kısacası bütün amellerimizi yasaklayan ilâhî bir irade söz konusu değildir. Eğer böyle bir irade olsaydı, bu tür davranışları sergilemememiz kaçınılmaz olurdu.

Bunu söylerken, yüce Allah'ın dilemesinin putlara tapmalarına ve bazı şeyleri haram saymalarına taalluk ettiğini, artık bu tür davranışların varoluşlarının zorunluluk hâline geldiğini, bunları işlemeye zorlandıklarını ve bu tür davranışları sergilemek zorunda bırakıldıklarını, dolayısıyla ilâhî iradenin bu tarz bir zorlaması karşısında peygamberlerin getirdikleri yasakların bir anlamının olmadığını ifade etmek istemiyorlar. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen "lev" edatı, şartın imkânsızlığından dolayı cezanın imkânsızlığını ifade eder. Buna göre, *"Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık"* şeklindeki şart cümlesinin mefhumu şudur: "Allah böyle bir şey dilememiştir, bu yüzden biz de O'ndan başkasına tapıyoruz." İstersen ifadeyi şöyle de kurgulayabilirsin: "Ancak biz O'ndan başkasına ibadet ediyoruz. Bu da gösteriyor ki, Allah böyle bir şey dilememiştir." Oysa "Fakat Allah kendisinden başkasına tapmamızı istemiştir, biz de O'ndan başkasına tapıyoruz" veya "Allah kendisini birlememememizi istemiştir, bu yüzden biz de O'ndan başkasına ibadet ediyoruz" şeklinde bir anlam çıkarmak, şart cümlesinin mefhumundan (sözden anlaşılan anlamdan) da, açıkça konuşulan husustan da uzaktır.

Kaldı ki, eğer onlar böyle bir şeyi kastetmiş olsalardı, amaçları, ortaya koydukları kanıtlarla işledikleri fiilleri zorlama sonucu yaptıklarını kanıtlayarak peygamberliği reddetmek olurdu. O zaman da sapıklıklarını itiraf etmiş, kendi ağızlarıyla yoldan çıkmış olduklarını, fakat sapıklığa mecbur edildikleri için peygamberlerin getirdiği hidayete tâbi olamadıklarını ve bu hususta mazur olduklarını ileri sürmüş olurlardı. Çünkü Allah'tan başkasına ibadet etme ve Allah'ın helâl kıldığını haram saymadan dolayı içinde bulundukları sapıklık ve bedbahtlık Allah tarafından istenmiştir. Allah onları buna zorlamıştır. Bu yüzden içinde bulundukları durumu terk edemezler, bundan farklı bir tavır takınamazlar.

Oysa onlar bunu kastetmiyorlar, bilakis hidayet üzere olduklarını ileri sürüyor ve bu iddiayı açık bir dille ifade ediyorlar. Nitekim yüce Allah bir yerde, onların meleklere taptıklarından söz ettikten sonra bu tür iddiada bulunduklarını bize bildirmiştir: *"Ve dediler ki: 'Rahman dileseydi, biz onlara tapmazdık.' Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar... Hayır! 'Sadece, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz.' derler."* (Zuhruf, 20-22) Kur'ân-ı Kerim'de, onların putlara ibadet edişlerini, önceki ku-

şaklar tarafından kutsanıp sonraki kuşaklara emanet edilen ulusal bir gelenek, millî bir değer olarak gerekçelendirmeye çalıştıkları, bu yüzden önceki kuşakların kutsadıkları bu ulusal değerin sonraki kuşaklar tarafından olduğu gibi korunup uygulanması gerektiğini vurguladıkları anlatılmaktadır. Şimdi onların bu söyledikleri ile sapıklık ve bedbahtlığı itiraf etmenin bir ilgisi var mıdır?

Aynı şekilde, onlar ileri sürdükleri bu kanıtla, amellerini kendilerinin yarattıklarını, bu amellerin ilâhî iradeyle bir ilgisinin bulunmadığını, Allah'ın bu amellerin yaratıcısı olmadığını da söylemeyi amaçlamıyorlardı. Çünkü böyle bir şeyin ileri sürülmesi, amel ve fiillerin ilâhî iradeyle ilintili olmaktan tamamıyla soyutlandırıldığı ve yüce Allah'ın sadece bir amelin olmayışına neden oluşturacak engeller oluşturma konumunda olduğu anlamına gelir. Böyle bir yaklaşım için de en uygun olanı şöyle söylemeleridir: "Eğer Allah dileseydi, bizi kendisinden başkasına ibadet etmekten, bazı şeyleri haram kılmaktan alıkoyardı." Oysa ayetin zahiri böyle bir anlamı kesinlikle reddetmektedir. Ya da şöyle demeleri gerekirdi: "Eğer Allah bizim amellerimizden birini irade etseydi, o zaman o amel geçersiz olur ve bizim amelimiz olmaktan çıkar, bizler de amellerimiz itibariyle bağımsız hareket etme gücüne sahip olurduk."

Kaldı ki, eğer onların *"Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık"* sözlerinin anlamı, "Eğer Allah dileseydi, bize engel olurdu" şeklinde olsaydı, yukarıda örnek olarak sunduğumuz *"Ve dediler ki: 'Rahman dileseydi, biz onlara tapmazdık.' Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."* (Zuhruf, 20) ayetinin bir anlamı olmazdı.

O hâlde doğrusu şudur: Müşrikler, *"Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık"* sözünü söylerken, ilâhî iradenin putlara tapma fiiline taalluk ettiği veya iradenin onların ibadetlerine taalluk edişinin muhal olduğu ve ancak onları putlara tapmaktan alıkoymakla mümkün olduğu konusuna değinmeksizin ilâhî iradenin putlara yönelik ibadetlerini terk etme şeklinde tezahür etmediğini kanıtlamaya çalışıyorlar.

Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?

Burada hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir; Allah, kendisine sunulan mesajı apaçık bir şekilde insanlara duyurması ve müşriklerin ileri sürdükleri kanıtlara itibar etmemesini emrediyor. Çünkü bunlar

sahte kanıtlardır; ilâhî mesajın tebliğ edilmesi ile ise onların aleyhine olan hüccet ve kanıt tamdır. Bu ifadede, müşriklerin ortaya koydukları kanıtlarının çürük olduğuna da genel olarak işaret ediliyor.

O hâlde, *"Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı."* ifadesi şu anlama gelmektedir: Bu ayetlere muhatap olan müşriklerin peygambere karşı çıkarken izledikleri yolun aynısını onlardan önceki müşrik topluluklar da izlemişlerdi, bunların uyguladıkları yöntemi onlar da uygulamışlardı. Önceki kuşaklara mensup müşrikler de Allah'tan başkasına ibadet etmiş, Allah'ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmışlardı; sonra kendilerine peygamberleri gelince ve onları bu gibi davranışlardan menetmeye çalışınca, *"Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve O'nsuz hiçbir şeyi haram kılmazdık."* demişlerdi. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayette yer alan bu cümle, şu ayete benzemektedir: *"(Bunların gidişatı,) tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin gidişatı gibidir. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da günahları yüzünden onları yakalayıverdi."* (Enfâl, 52)

"Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?" ifadesinin anlamı ise şöyledir: Onlara elçiliği açık bir şekilde tebliğ et ki, onların aleyhine kanıt kesinlik kazansın. Çünkü peygamberlerin görevi apaçık tebliğdir; insanları davet ettikleri şeylere zorla inandırmak, yasakladıkları şeylerden zorla alıkoymak değildir. Murattan ayrılmayan (nesnel karşılığıyla kesinlikle çelişmeyen) ilâhî iradeyi yanlarına almış değildirler; aynı şekilde bir şeye "Ol" dedi mi hemen oluvermesini sağlayan varoluşsal emir de onların kullanımına sunulmuş değildir. Bu yüzden böylesine olağanüstü güçleri kullanarak küfrü imana dönüştüremez, günahkârı da itaatkâr biri yapamazlar.

Aksine, elçi de onlar gibi insandır. Kendisiyle birlikte gönderilen risalet/elçilik ise, uyarı ve müjdelerden ibarettir. O hâlde elçilik, bir kısım toplumsal yasalar toplamından oluşmaktadır ki, bunları Allah vahyetmiştir ve bunda insanların dünya ve ahiret hayatlarının ıslahı, onarımı söz konusudur. Görüntü itibariyle yönetsel emir ve yasaklar görüntüsüne sahiptir; ama gerçeği uyarma ve müjdelemedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum."* (En'âm, 50) İşte Allah, Peygamber'ine (s.a.a) bu gerçeği

tebliğ etmesini emrediyor. Bunu, Nuh Peygamber'e de ve ondan sonra gelen diğer peygamberlere de (selâm üzerlerine olsun) toplumlarına tebliğ etmelerini emretmiştir. Hûd Suresi'nde ve başka surelerde buna ilişkin ifadelere rastlamak mümkündür.

Bir başka ayette de Peygamber'ine (s.a.a) şöyle hitap etmiştir: *"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."* (Kehf, 110)

İşte *"Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Elçilerin, apaçık tebliğden başka görevi var mıdır?"* ifadesiyle, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, genel olarak anlatılmak istenen şudur: Bu, önceden olduğu gibi, şimdi de insanlar arasında üzerinde durulan bir kanıttır. Buna göre, elçinin görevi insanları iman etmeye ve ibadet sunmaya zorlamak, mecbur bırakmak değildir. Bilakis uyarı ve müjdeleme destekli apaçık bir tebliğ ve duyurudur onların görevi. Müşriklerin kanıtları ise bunu geçersiz kılacak güçte ve etkinlikte olamaz. O hâlde, yüklendiğin misyon gereği aldığın mesajı açık bir şekilde tebliğ et, onlardan sapıklık yolunu tercih edenlerin hidayete ermelerine düşkünlük gösterme.

Bundan sonra gelen iki ayet, bu ayette kısaca değinilen hususu daha ayrıntılı bir şekilde açıklayacaktır.

36) Andolsun ki biz, her ümmete, Allah'a kulluk etmeleri ve tağuttan kaçınmaları için bir peygamber gönderdik. Onlardan bazılarını Allah hidayete erdirdi ve bazılarına da sapıklık gerekli oldu. Öyleyse (ey müşrikler,) yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün.

"et-Tağut" sözcüğü tıpkı "et-tuğyan" sözcüğü gibi mastardır ve haksız yere haddi aşma anlamına gelir. Bu sözcükten türeyen ism-i mastar ise "et-tağva"dır. Ragıp İsfahanî şöyle der: "Tağut, her azgın ve Allah'tan başka tapılan her mabut için kullanılan bir nitelemedir. Hem tekil, hem de çoğul anlamında kullanılır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Artık kim tağutu inkâr edip Allah'a inanırsa...'* [Bakara, 256], *'Tağuttan kaçınmaları için...'* [Nahl, 36] *'İnkâr edenlerin velileri ise tağuttur.'* [Bakara, 257]"

"Andolsun ki biz, her ümmete... bir peygamber gönderdik." ifadesinde, elçi göndermenin sırf bazı toplumlara özgü bir olay olmadığına,

bilakis bunun, insanların elçilerin gönderilmesine ihtiyaç duyması açısından bütün insanlığı kapsayan evrensel bir yasa, genel bir uygulama olduğuna ve nerede olurlarsa elçinin bütün insanlara gönderileceğine işaret ediliyor. Nitekim bu misyonun genelliğine, bundan önceki ayette de genel olarak şöyle işaret edilmişti: *"Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı."*

"Allah'a kulluk etmeleri ve tağuttan kaçınmaları için" ifadesi, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla peygamberlerin gönderilişini açıklamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki, peygamberlerin gönderilişinin gerçek amacı, insanları Allah'a kulluk etmeye ve tağuttan sakınmaya davet etmekten başka bir şey değildir. Çünkü emir ve yasak bir insandan kaynaklandığı zaman, özellikle de bu insan bir peygamber olursa, normal bir çağrıdan öte bir anlam ifade etmez, varoluşsal bir zorlama ve dayatma işlevini görmez. Sonra peygamber de böyle bir etkinliğe sahip olduğunu iddia edemez. Eğer böyle bir iddiada bulunursa, o zaman kendilerine, "Eğer Allah dileseydi, O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık. Böyle bir şeyi dilemediğine göre de, elçiliğin (peygamberlerin gönderilmesinin) bir anlamı yoktur." şeklinde yöneltilen bir itiraz haklılık kazanırdı.

Bundan da anlaşılıyor ki, bazı müfessirlerin,[1] "Cümlenin açılımı şöyledir: Her ümmete bir peygamber gönderdik ki onlara, 'Allah'a kulluk edin ve tağuttan sakının.' desinler." şeklindeki yaklaşımları isabetli değildir.

"Onlardan bazılarını Allah hidayete erdirdi ve bazılarına da sapıklık gerekli oldu." Yani, kendilerine peygamber gönderilen geçmiş ümmetlerin hepsi, şu ümmet gibi [peygamberlerin sunduğu mesaj sonucunda] iki gruba ayrıldılar. Bunların bir kısmını Allah, peygamberlerin yol göstericiliği sayesinde hidayete erdirdi, Allah'a kulluk sunup tağuttan sakınmalarını sağladı. Çünkü hidayet ve insanları doğru yola iletmek yüce Allah'a aittir; bu etkinlikte O'ndan başkasının belirleyici bir katkısı söz konusu değildir. Allah'tan başkasına düşen, bu hususta Allah'a tâbi olmaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir."* (Kasas, 56) Tefsirini sunduğumuz ayetten sonra yer alan *"Onların*

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 359.]

hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de (onlara fayda sağlamaz). Çünkü Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez" ayeti açıklarken, bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalar sunacağız. Evet, hidayete erdirmenin sırf Allah'ın tekelinde olduğuna ilişkin çok sayıda ayet vardır. Ama bu, hidayetin varoluşsal bir zorunluluk olduğu, kulun hiçbir işlevinin olmadığı anlamına gelmez. Bilakis, bunun öncesinde isteğe bağlı olarak sergilenen davranışlar vardır ve bunlar sonuç üzerinde etkili olurlar. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphesiz Allah iyi davrananlarla beraberdir."* (Ankebût, 69) Bu ayetten anlıyoruz ki, insan için Allah'ın hidayetine erişmeyi kolaylaştıran bir yol vardır. O da iyi davranışlar sergilemektir. Ve Allah iyi davrananlarla beraberdir, onları sapıklık içinde bırakmaz.

Geçmişte yaşayan bu toplumların bir kısmı -ikinci grup- da o kimselerdir ki onlara sapıklık gerekli oldu, sapıklıkları sabitleşti, onların ayrılmaz bir özellikleri hâline geldi. Bu sapıklık ise, kulun kötü tercihinin bir sonucudur, yüce Allah'ın bir ceza olarak onlara verdiği sapıklık değil. Çünkü yüce Allah bunu "hagget=gerekli oldu" sözüyle ifade ediyor ve ardından ikinci ayette bunu, *"Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez"* diyerek kendine nispet ediyor. Demek ki önce bir sapıklık vardı, sonra bu sapıklık gereklilik kazandı ve Allah'ın bir cezası olarak sabitleşti. Böylece ceza olması özelliğiyle Allah'tan kaynaklanmak gibi bir nitelikle belirginleşti. Dolayısıyla kavramları birbirine karıştırmamak ve ayette işaret edilen hususu iyi anlamak gerekir.

Yüce Allah Kur'ân'da herhangi bir kimsenin saptırılmasını kendine nispet etmişse, mutlaka bunun öncesinde kul tarafından sergilenen bir zulüm, yolda çıkma, küfür veya yalanlama gibi bir davranışın olduğuna da işaret edilir. Buna aşağıdaki ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."* (Cuma, 5), *"Allah, zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar."* (İbrâhîm, 27), *"Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26), *"İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir. Onları bir yola iletecek de değildir. Ancak (onları) cehennem yoluna iletir."* (Nisâ, 168-169), *"Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı."* (Saf, 5) Bunun gibi daha birçok ayet vardır.

Dikkat edilirse yüce Allah, tefsirini sunduğumuz ayette "Allah onlardan bir kısmını doğru yola iletti ve onlardan bir kısmını saptırdı." de-

miyor. Oysa ceza amaçlı bir sapma olması hasebiyle onları saptırmayı kendisine nispet etmesini engelleyecek bir durum yoktur. Ancak yüce Allah'ın böyle bir ifadeyi kullanmamasının nedeni, birtakım zihinlerde, saptırmanın özü itibariyle O'na nispet edildiği şeklindeki bir vehme meydan vermemektir. Bu amaçla, önce hidayete erdirdiklerinden söz ediyor, ardından da karşılıklı bir manzara olarak sapmayı hak edenlere, yani sapıklığı hidayete tercih edenlere, hidayete ermemeyi isteyenlere işaret ediyor. Bu tercihlerinden dolayı Allah da onları hidayete erdirmemiş, böylece sapıklık onlara gerekli olmuştur.

Bu konuyu bir diğer değerlendirmeyle açacak olursak şöyle deriz: İptidaî sapma ve onun kula nispeti ile ceza nitelikli saptırma ve onun Allah'a nispeti, sonra iptidaî hidayet ile ödül nitelikli hidayetin Allah'a nispeti arasındaki farkın özü şudur: Allah insanların bünyesine doğruyu bulma imkânını, doğru yola erişme yeteneğini yerleştirmiştir. Eğer insan, fıtratını tahrip etmeden hareket eder, bu yeteneğini devre dışı bırakacak şekilde heva ve hevesinin peşine gitmeyip günaha dalmazsa veya günah işledikten sonra pişmanlık duyup tövbe ederse, Allah onu doğru yola iletir. Bu, fıtrî ilk hidayetten sonra gelen ödül nitelikli ilâhî hidayettir.

Buna karşılık insan, hevasının, nefsanî isteklerinin peşine düşer ve hidayete erme yeteneğini iptal edecek şekilde Rabbine karşı gelip günah işleyecek olursa, bu, onun kötü tercihi sonucu sapması anlamına gelir ki, eğer pişman olmaz ve yaptığından geri dönmezse, Allah onu bulunduğu durumda bırakır. Böyle sapmak onun üzerine gerekli olur. İşte buna ceza nitelikli saptırma diyoruz.

Bazıları şöyle bir vehme kapılabilir: İmkân/kabiliyet ve yetenek ancak iki yönlü olabilir. Dolayısıyla hidayete ermesi mümkün olanın sapması da mümkündür. İnsan da sürekli olarak varoluşsal etkinlikler ile kalıcı fiiller arasında gidip gelen bir davranış içindedir. Bunların tümü de, ilk yetenek ve imkân da dâhil olmak üzere, Allah'tandır.

Bu ise vehim olduğu kadar, mesnetsizdir de. Çünkü iptidaî ve ilk sapmanın imkânını ve ondan sonra gelen sapmışlık durumunu vücudî (varlıksal, varoluşsal) bir olgu ve rabbanî bir vergi gibi algıladığımız zaman, bu, sapmanın anlamını bozar ve geçersiz kılar. Çünkü sapıklık, hidayetin olmamasından dolayı sapıklıktır. Eğer vücudî bir olgu kabul edilirse, o zaman sapıklık olmaz; bilakis hem sapma, hem de hidayet Allah tarafından verilen iki varoluşsal olgu olarak belirginleşir. Tıpkı

hidayet ve sapma olguları dışındaki cansız varlıklara terettüp eden varoluşsal (vücudî) sonuçlar gibi.

Diğer bir ifadeyle sapıklık, ancak hidayetle karşılaştırıldığı zaman sapıklık olur. Bu durumda sapıklığın, hidayetin yokluğu anlamında olması gerekir. Varoluşsal bir olgu gibi algılandığı zaman ise sapıklık olarak değerlendirilmez. Dolayısıyla bir obje hidayete eren ve sapan diye ikiye ayrılmaz. Aynı şekilde bir olgunun hâli de hidayet ve dalâlet olarak iki şekilde nitelenmez. O hâlde sapıklığı ademî=yokluksal bir olgu olarak algılamak ve ilk sapmayı kula nispet etmek kaçınılmazdır. Okuyucuların bu hususu iyice düşünmeleri gerekir ki, ayakları yere sağlam bastıktan sonra kaymasın.

"Öyleyse yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün." İfadenin akışından anladığımız kadarıyla hitap, *"Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık."* diyen müşriklere yöneliktir. Hitabın yönünün değiştirilerek doğrudan onlara yöneltilmesinin sebebi, sözün daha etkili olmasını sağlamak ve kanıtı tamamlamak içindir.

Açıklama, müşriklerin karşı tezlerine cevap olarak sunulan genel ve detaylı açıklamaların ayrıntısı, bir devamı niteliğindedir. Bu açıdan anlamın özü şudur: Risalet ve peygamberliğin sunduğu çağrı, insanı putlara ibadet etmeyi terk etmeye, Allah'ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmaktan vazgeçmeye zorlayan varoluşsal iradeyle ilintili bir olgu değildir ki, müşrikler böyle bir zorlamanın olmayışını risaletin olmayışının, böyle bir iddiayla ortaya çıkan kimsenin de yalan söylediğinin kanıtı olarak değerlendirsinler. Bilakis risalet misyonunun sunduğu çağrı herhangi normal bir çağrı gibidir ve Allah bu çağrıyı temsilen peygamberler gönderir ki, sizi Allah'a ibadet etmeye ve tağuttan sakınmaya çağırsınlar. Bu çağrının özü, uyarı ve müjdelemedir. Bunun en somut kanıtı da üzerlerine azap indirildiği anlatılan geçmiş milletlerin yerleşim birimlerinin kalıntılarıdır. Öyleyse yeryüzünde dolaşın da, yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün. Ta ki uyarıdan ibaret olan nübüvvet çağrısının hak olduğunu ve risaletin de sizin ileri sürdüğünüz bir mahiyete sahip olmadığını anlayasınız.

37) Onların hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de (onlara fayda sağlamaz. Çünkü) Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez ve onlar için yardımcılar da yoktur.

Bundan önceki ayette geçmiş milletlerin iki taifeye ayrıldıkları, bu taifelerden birine sapıklığın gerekli olduğu belirtildikten ve birtakım sözler sarf eden bu müşriklerin kendilerinden önceki topluluklara benzedikleri ifade edildikten sonra, bu ayette kendileri açısından kesinleşen sapıklığın artık ortadan kalkmayacak ve kesinlikle değişmeyecek bir özellikte olduğu belirtiliyor. Çünkü gerçekte Allah'tan başka hidayete erdiren yoktur. Eğer onların hidayete ermeleri mümkün olsaydı, bunu gerçekleştirecek de Allah olurdu. Ancak O, onları hidayete erdirmeyecektir. Çünkü onları saptırmıştır ve hidayetle sapıklık bir arada olmaz. Sonra Allah'a karşı onlara yardım edecek, Allah'ı onları hidayete erdirmeye zorlayacak bir kimse de yoktur. O hâlde yardımcılardan ümitlerini kessinler.

Bu açıdan bakıldığında, ayetin Peygamberimize (s.a.a) yönelik bir teselli içerdiği ve onların hidayete ermeleri için o kadar çok düşkünlük göstermemesi yönünde Peygamberimize tembihte bulunduğu görülmektedir. Bu arada Peygamberimize, kesin hükmün önceden verildiği, artık Allah katında verilen hükmün değişmesinin mümkün olmadığı, ayrıca Allah'ın kullara haksızlık etmediği bildiriliyor.

Dolayısıyla *"Onların hidayete ermelerine düşkünlük göstersen de"* ifadesi, takdirî açılımını da dikkate aldığımızda şu anlama gelmektedir: Sen onların hidayete ermelerine çok düşkünlük göstersen de, senin bu hırsın onlara bir yarar sağlamayacaktır. Çünkü onlar hidayete ermeleri imkân dâhilinde olan kimseler değildirler. Hidayete erenleri doğru yola ileten sadece Allah'tır. Ve Allah onları hidayete erdirmiyor, bilakis onları saptırıyor. Ne Allah kendisiyle çelişkiye düşer, ne de Allah'a karşı onlara yardım edecek kimse çıkar.

Bu üç ayet etrafında cebriye (zorlamacılar) ile mufavvize (serbestçiler) grupları arasında uzun tartışmalar olmuştur. Bu grupların her biri söz konusu ayetleri kendi mezhebi görüşü doğrultusunda yorumlama çabası içinde olmuştur. Öyle ki İmam Râzî şöyle demiştir:

"Müşrikler, *'Eğer Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık.'* sözleriyle şunu demek istiyorlardı: 'Tevhit, şirk, hidayet ve sapıklık Allah'tan olduğuna göre Allah'ın peygamberleri göndermesi gereksizdir.' Biz de diyoruz ki: Müşriklerin bu sözleri Allah'a itiraz etme konumundadır ve Allah'tan hükümleri ile fiilleri için illet isteme yerine geçen bir yaklaşımdır. Bu ise yanlıştır. Dolayısıyla Allah'a,

'Bunu niçin yaptın ve şunu niçin yapmadın?' denmez. Bundan da anlaşılıyor ki, yüce Allah'ın bu sözleri söyleyenleri kınamasının nedeni, işin böyle olmasının peygamber göndermeyi engelleyici bir olgu olduğuna inanmalarıdır, onların bu sözleriyle yalan söylemiş olmaları değildir."[1] (Râzî'nin söyledikleri özetle bundan ibarettir.)

Zemahşerî de şunları söylüyor: "Müşrikler birtakım çirkin işler yapıyorlardı, sonra bunları Rablerine nispet ederek, *'Allah dileseydi...'* diyorlardı. Bu, tamamıyla Cebriyecilerin mezhebidir. Onların selefleri de böyle yapmışlardı. Oysa elçilerin, şunlardan başka bir görevleri yoktur: Onlar hakkı tebliğ ederler. Allah'ın şirki ve günahları istemediğini belgeler desteğinde açıklar, şirkin batıl ve çirkin bir şey olduğunu öğretirler. Allah'ın kulların fiillerinden beri olduğunu, kulların bu fiilleri bizzat tasarlayarak, irade ederek ve seçerek işlediklerini anlatırlar. Allah'ın, kulları güzel davranışlara teşvik ettiğini, çirkin davranışları işlememeleri için onlara birtakım engeller çıkardığını, bu çirkin davranışlarından dolayı onları tehdit ettiğini dile getirirler."[2] (İhtiyaç duyduğumuz alıntı burada sona erdi.)

Böylece her iki grup da bu konuda uzun uzun değerlendirmeler yapmışlardır.

Ancak okuyucular ayetlerin bunun ötesinde bir hedeflerinin olduğunu ve müşriklerin, *"Allah dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık."* demekle peygamberlik misyonunu geçersiz kılmayı amaçladıklarını bilmiş oldular. Onlar elçiliği şu şekilde geçersiz kılmaya çalışıyorlardı: Elçilerin Allah'tan başkasına ibadet etmeyi yasaklamak, Allah'ın haram kılmadığını haram kılmaktan sakındırmak şeklinde sundukları davet gerçek olsaydı, bu, Allah'ın onların kendisinden başkasına ibadet etmeyi ve haram kılmadığını haram kılmayı terk etmelerini istediği anlamına gelirdi. Eğer Allah bunu istemiş olsaydı, kendilerinin böyle bir şey yapması mümkün olmazdı. O hâlde durum peygamberlerin söylediği gibi değildir. Allah'ın iradesinin onların fillerine taalluk etmesi ve bu nedenle böyle davranmalarının gerekli olması, ya da Allah'ın böyle bir iradesinin taalluk etmemesi, hatta böyle bir taallukun imkânsız olması, ayrıca onların fiillerinin ancak kendileri tarafından

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 27.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 604.]

yaratıldığı, Allah'ın bu fiillerin meydana gelişinde bir etkinliği olmaması konusuna gelince; daha önce de söylediğimiz gibi, ayetin akışından anladığımız kadarıyla, bu çıkarsama müşriklerin delil olarak ileri sürdükleri tezleriyle bir ilgisi yoktur.

"Ve onlar için yardımcılardan bir kimse de yoktur." ifadesi gösteriyor ki, müşriklerin dışındaki insanların birçok yardımcıları olacaktır. Çünkü ayetin akışı, onların hiçbir yardımcılarının olmadığını ifade ediyor, ne bir kişi, ne de çok kişi. Dolayısıyla yardımcıların çoğul sıygasıyla olumsuzlanması bunun ötesinde bir anlamı daha içermektedir. Yani yardım eden bazı kimseler vardır; ancak bunlar onlara değil, onların dışındaki kimselere yardım edeceklerdir. Bu başkaları da kuşku yok ki, Allah'ın yol göstericiliğiyle hidayete erenlerden başkaları değildir. Yüce Allah'ın suçlulardan aktardığı bir sözü içeren aşağıdaki ayet de bu ifadeye yakın bir anlama işaret etmektedir: *"Şimdi artık bizim şefaatçilerimiz yoktur."* (Şuarâ, 100)

Bu yardımcılar gözde melekler ile diğer başarı (tevfik) ve hidayet sebepleridir. Yüce Allah ise onları arkalarından kuşatmış durumdadır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz."* (Mü'min, 51)

38) Olanca yeminleriyle, "Allah, ölen kimseyi diriltmez." diye Allah'a yemin ettiler. Hayır, (öleni diriltecektir;) bu, O'nun kendisine gerekli kıldığı gerçek bir vaattir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Cehdu ve el-cuhdu sözcükleri, güç ve takat anlamına gelirler. 'el-Meşakkat', anlam bakımından 'cehd' sözcüğünden daha vurguludur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Olanca yeminleriyle... Allah'a yemin ettiler.'* Yani yemin içtiler ve yemin ederken var güçlerini kullandılar, yeminlerinin etkili olması için ellerinden geleni yaptılar." (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ise, *"Olanca yeminleriyle... Allah'a yemin ettiler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Yemin ederken bütün güçlerini, son noktasına kadar sarf ettiler."

Müşriklerin, *"Allah, ölen kimseyi diriltmez."* şeklindeki sözleri, haşrin (kıyametin) inkârı anlamına gelir. Bu ifade, ölümün yok oluş olduğunu, ondan sonra yeni bir yaratılışın olmayacağını anlatma amacına

yönelik kinayeli bir anlatımdır. Bu söz ise, müşriklerin tümünün veya büyük bir kısmının tenasühe inanmasıyla çelişmez. Çünkü tenasüh, ruhun bedenden ayrıldıktan sonra insan veya başka bir canlı bedene taalluk etmesi, bürünmesi ve dünyada yeni bir hayata başlaması demektir. Bu da onların doğumdan sonra doğum şeklindeki sözlerinden ibarettir.

"Hayır, (öleni diriltecektir;) bu, O'nun kendisine gerekli kıldığı gerçek bir vaattir." Yani onların dedikleri gibi değildir elbette. Tam tersine, yüce Allah ölenleri yeniden diriltecektir. Bu, O'nun kendisine gerekli kıldığı, üzerine aldığı değişmez, gerçek bir vaattir. Yani Allah kullarına bulunduğu vaatle, insanları tekrar diriltmeyi kendisine gerekli kılmıştır, bunu sabitleştirmiştir, artık bu vaade aykırı hareket etmez ve bu vaadi değiştirmez.

"Ancak insanların çoğu bilmezler." Yani insanların çoğu bunun vazgeçilmez bir vaat, değişmez bir hüküm olduğunu bilmezler. Çünkü onlar bu gerçeğe işaret eden ayetlerden ve vaadinin gerçekliğini ortaya koyan kanıtlardan yüz çevirirler. Bu ayetler ve kanıtlar da göklerin ve yerin yaratılışından, insanların ilâhî şeriatları içerdiği zulüm, azgınlık, adalet, iyilik ve yükümlülük gibi nitelikler bakımından birbirlerinden farklı olmalarından ibarettir.

39) (Onları diriltiyor ki) hakkında ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklasın ve kâfirler yalancı olduklarını bilsinler.

İfadenin orijinalinin başındaki "lâm" edatı amaç ve hedef anlamını kazandırır. Yani, yüce Allah ölüleri diriltiyor ki, onlara açıklasın..." Ayette işaret edilen iki amaç aslında birdir. Çünkü ikinci amaç, birincinin devamı, detayı ve ayrılmaz sonucu konumundadır. Kâfirler öldükten sonra dirilişi inkâr etmeleri hususunda yalan söylemiş olduklarını ancak, dirilişin varlığı veya yokluğu ile ilgili olarak onlarla peygamberler arasındaki ihtilâfın netlik kazanmasından ve ahiretin somut olarak gerçekleşmesinden sonra bileceklerdir.

İnsanlar arasında yaşanan ihtilâfların açıklığa kavuşması, kıyamet gününe özgü bir gelişmedir. Bu ve bu anlama gelen ifadeler o kadar sıkça geçer ki Kur'ân'da, bu yüzden insanlar arası ihtilâfların çözüme kavuşturulacak şekilde açıklık kazanmasının göklere ve yere ağırlık gibi çöken bu günün temel ve tanıtıcı bir özelliği olarak ön plana çıkarılması yanlış olmaz. Dolayısıyla Kur'ân'da bu hususla ilgili olarak yer verilen ayrıntılı açıklamaları bu temel özelliğin bir detayı, bir açılımı gibi de-

ğerlendirmek gerekir. Kıyamet günü sırat üzerinde yürümek, kitapların uçuşması, amellerin tartılması, sorgu-sual, hesaplaşma ve hükümlerin verilmesi gibi.

Bilindiği gibi -özellikle kıyametle ilgili ayetlerin akışını esas alırsak- ihtilâftan maksat, insanlar arasında yaratılıştan kaynaklanan erkeklik, dişilik, uzunluk, kısalık, beyazlık ve siyahlık gibi ayrılıklar değildir. Bilakis, hak din ile ilgili olarak aralarında inanç ve amel itibariyle bulunan ihtilâflar, farklılıklar kastedilmiştir. Yüce Allah bunu insanlara şu dünya hayatında indirdiği kitaplar aracılığıyla ve peygamberlerinin diliyle, akla gelebilecek her yola başvurarak açıklamıştır. Nitekim Nahl Suresi'nde yer alan bir ayette bu hususa şöyle değinmiştir: *" Sana bu kitabı ancak hakkında ihtilâfa düştükleri şeyleri onlara (müşriklere) açıklayasın... diye gönderdik."* (Nahl, 64)

Bu da gösteriyor ki, yüce Allah'ın burada kıyamet gününün bir özeliliği olarak sözünü ettiği açıklama, bu dünyada kitap ve peygamberler aracılığıyla hikmet ve öğüt esaslı, en güzel yöntemle tartışmayı öngören anlatma ve tebliğ yönteminden farklı bir diğer tür açıklama, izah etmedir. Bu da hiçbir kuşkuya ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde, hiçbir nefsanî eğilimin aksine yönelmeyeceği tarzda somut olarak belirginleşmeden başka bir şey olamaz. Nitekim bu hususa Kur'ân'da şöyle işaret edilmiştir: *"Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22), *"O gün Allah onlara gerçek cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır."* (Nûr, 25)

Demek ki, insanlar kıyamet günü hakkında ihtilâfa düştükleri dinin hak bilgilerini ve salih amelleri, yine büyük bir tutkuyla bağlandıkları batılı açık bir şekilde gözlemleyecekler ve hakkın olanca netliğiyle ortaya çıkmasından dolayı birbirlerinden ayrılacaklardır.

40) Bir şeyi(n olmasını) irade ettiğimiz zaman, bizim ona sözümüz, sadece "Ol" demektir; o da hemen oluverir.

Bu ayet bir diğer surede geçen şu ayete benzemektedir: *"Bir şeyi yaratmak istediği zaman O'nun yaptığı "Ol" demekten ibarettir. Hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) Bu da gösteriyor ki, yüce Allah emrini, "kavl=söz" olarak isimlendirir; nitekim gücü, sağlamlığı, müphemlikten çıkıp murat/istenen oluşu itibariyle emrini ve sözünü "hükm ve kaza=hüküm ve yargı" olarak da isimlendirir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(Fakat*

yine de) benim Allah tarafından gelecek olan bir şey karşısında (kesin hükmü savmada) size hiçbir yararım olmaz. (Çünkü) hâkimiyet yalnız Allah'ındır." (Yûsuf, 67), *"Ona şu kesin emri vahyettik: Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir."* (Hicr, 66), *"Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece 'Ol' der, o da hemen oluverir."* (Bakara, 117) Yine Allah özel sözünü de kelime olarak isimlendirir: *"Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir: Onlar mutlaka zafere ulaşacaklardır."* (Sâffât, 171-172), *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona 'Ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59) İsa Peygamber'le (a.s) ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"O'nun Meryem'e attığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur."* (Nisâ, 171)

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, Allah'ın meydana getirmesi, yani katından varlıklara bahşettiği varoluş -ki bir açıdan olan şeyin varlığının kendisidir- Kur'ân'ın isimlendirmesiyle O'nun emri, sözü ve kelimesidir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla kelime, daha özel ve daha belirgin olması hasebiyle sözden ibarettir.

Bundan da, Allah'ın iradesi ile hükmünün bir olduğunu, zihnî tahlil itibariyle bu ikisinin sözden ve emirden önce geldiğini anlıyoruz. Dolayısıyla yüce Allah önce bir şey diler ve onunla ilgili hükmü verir, sonra ona emreder ve "Ol" der, o da hemen oluverir. Yüce Allah bir ayette varlıkların emrinden farklı olamayacaklarını gerekçelendirirken çok çarpıcı bir ifade kullanmıştır: *"Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur. 'Ol!' dediği gün, oluverir. Sözü haktır."* (En'âm, 73) Burada sözünün, sabitliğin gerçek anlamıyla sabit bir gerçek olduğunu vurgulamıştır. Yani O'nun sözü, objeler dünyasında somutlaşarak tezahür eden fiilidir. Dolayısıyla sözü ile ilgili olarak yerine gelmeyiş, yalanlanış ve geçersiz oluş gibi bir durum tasavvur edilemez. Çünkü gerçekleşen bir şeyin, üzerinde bulunduğu hâlden çıkıp değişikliğe uğramayacağı açık bir gerçektir. O hâlde Allah fiilinde, işleyişinde hata etmez, yanılmaz, O'nun emri geri çevrilemez, sözü yalanlanamaz ve O vaadine aykırı hareket etmez.

Bu ayetten ve daha önce tefsirini sunduğumuz *"(Allah'a) ortak koşanlar dediler ki: Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık"* ifadesinden anlıyoruz ki, Allah'ın iradesi iki türlüdür: Biri tekvinî/va-

roluşsal iradedir ki, irade edilen şey iradeden ayrılmaz, irade ile irade edilen arasında farklılık olmaz. Diğeri ise, teşriî/yasal iradedir ki, bu iradeye karşı gelinmesi, uyulmaması mümkündür. İnşaallah bu konuyu ileride daha detaylı olarak ele alacağız.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Sonunda Allah('ın emri) onların binalarına temellerinden geldi de üstlerinden tavan başlarına çöktü ve (böylece) fark etmedikleri yerden (dünyevî) azap onlara ulaştı."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "maksat, onların tuzak evleridir. Yani öldüler ve Allah onları ebediyen ateşte bıraktı. Bu, Âl-i Muhammed'in (s.a.a) düşmanları için verilmiş bir örnektir."

Ben derim ki: Rivayetin zahiri, *"Sonunda Allah('ın emri) onların binalarına temellerinden geldi..."* ifadesinin, onların planlarının boşa çıkarıldığından kinaye olduğunu gösteriyor.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Sonunda Allah('ın emri) onların binalarına temellerinden geldi"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burası bir ihanet eviydi. Bir kötülük yapmak istedikleri zaman burada toplanırlardı."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Kendilerine ilim verilenler derler ki..."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki, İmam (a.s) şöyle buyurdu: "İlim verilenler Ehlibeyt İmamları'dır ve onlar düşmanlarına şöyle derler: Nerede Allah'a ortak koştuğunuz ve dünyada itaat ettiğiniz ilâhlarınız?" İmam devamla şöyle buyurdu: "Bu düşmanlar aynı zamanda meleklerin, nefislerine zulmedenler olarak canlarını aldıkları kimselerdirler. *'Onlar da itaatlerini sunarak'*. Yani başlarına gelen musibetler karşısında çaresizlik içinde boyun eğerler. Sonra derler ki: *'Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk.'* Allah, *'Hayır'* diyerek onların bu söylediklerini reddeder."

Şeyh Tusî, el-Emali adlı eserde, kendi rivayet zinciriyle Ebu İshak el-Hemdanî'den, o da Emîrü'l-Müminin Ali'nin (a.s) Mısır halkına yazdığı bir mektubun kapsamında şöyle dediğini rivayet eder: "Ey Allah'ın kulları! Kulun bağışlanmaya ve merhamete nail olmaya en yakın olduğu zaman, ibadetlerini yerine getirdiği ve geri dönmesiz bir tövbey-

le günahlarından döndüğü zamandır. Size Allah'tan korkup sakınmayı tavsiye ederim. Çünkü takva bütün hayırları kapsar ve onun dışında da hayır yoktur. İnsan takva sayesinde dünya ve ahiret hayrını elde edebilir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *Takvalı kimselere denildi ki: 'Rabbiniz ne indirdi?' Dediler ki: 'Hayır (indirdi).' Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik (güzel karşılık) vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.*"

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, İbn Müskan, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir."* ifadesiyle ilgili olarak, "Burada kastedilen, takva sahiplerinin dünyadaki yurtlarıdır." şeklinde bir açıklama rivayet etmiştir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Onlar ki melekler, arınmış kimseler olarak canlarını alırlar"* ayetiyle ilgili İmam'ın (a.s) şöyle dediği rivayet ediliyor: "Bunlar dünyada doğumları tertemiz olarak gerçekleşen müminlerdir."

Ben derim ki: Bu ifadeyi, ayetlerin akışı içinde karşı manzara olarak yer alan *"Onlar ki melekler, kendilerine zulmedenler olarak onların canlarını alırlar"* ifadesiyle karşılaştırdığımız zaman, rivayetin içerdiği yoruma ilişkin kanıtsallığının pek belirgin olmadığı görülecektir. Kaldı ki, rivayet zayıftır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Ebu Hatem, Süddî'den şöyle rivayet etmiştir: "Kureyş kabilesinin önde gelenleri toplandılar ve şöyle dediler: 'Muhammed tatlı dilli bir adamdır; bir adam onunla konuştuğunda aklı başından gider. O hâlde içinizde soyu nesebi belli olan, herkesin tanıdığı saygın kimselerden, eşraf kesimine mensup seçkinlerden bazılarını Mekke'nin bütün giriş yollarına gönderin. Her gece veya iki gecede bir orada beklesinler. Muhammed'le görüşmeye gelen biri olursa, onu onunla görüşmekten vazgeçirip geri göndersinler."

"Bunun üzerine seçkin kesimden bir grup bütün yolların başında beklemeye koyuldular. Bir heyet kabilesi adına Muhammed'in ne söylediğini öğrenmeye gelince, hemen heyetin önüne geçip şöyle derlerdi: 'Ben falan oğlu falanım.' Gelenler soyunu tanıyınca şöyle söylerlerdi: 'Size Muhammed'i anlatmak istiyorum. Bu adama ilgi göstermemek gerekir. Çünkü o yalancının tekidir; ona beyinsizlerden, kölelerden ve hayırsız işe yaramaz insanlardan başkası uymuyor. Kavminin ileri ge-

len yaşlıları ve işe yarar insanları ondan ayrıldılar.' Böylece bu sözlerle adamı geri döndürüyorlardı. İşte *'Onlara, 'Rabbiniz ne indirdi?' denilince, (saptırmak için) derler ki: (Bunlar) öncekilerin masallarıdır.'* ayeti buna işaret ediyor."

"Ama eğer kavmi adına Peygamber'i dinlemeye gelen kimse Allah'ın doğru yola erişmesini dilediği bir kimse idiyse, yolları kesen eşrafın sözlerini dinlemesine rağmen, 'Bir günlük yoldan geldiğim hâlde, bu adamı dinlemeden, neler söylediğini kavmime anlatmadan geri dönecek olursam, ben, kavmim için çok kötü bir elçi olurum.' der ve Mekke'ye girerek karşılaştığı müminlerden, 'Muhammed ne söylüyor?' diye sorardı. Onlar da, *'Hayır (indirdi). Güzel işler yapanlara bu dünyada güzellik* -yani mal- *vardır. Ahiret yurdu ise (onlar için) daha hayırlıdır. Muttakilerin yurdu gerçekten güzeldir.'* diye cevap verirlerdi."

Ben derim ki: Aklî değerlendirme bu anlatılanlarla uyum içindedir ve onları kabul etmemizi gerektiriyor. Ancak kıssanın sonunda güzelliğin mal olarak açıklanmış olması, hoşnutlukla karşılanacak gibi değildir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Safvan b. Yahya'dan şöyle rivayet eder: İmam Ebu'l-Hasan'a (a.s) dedim ki: "Bana Allah'ın iradesinin ve insanların iradesinin ne anlama geldiğini anlat." Buyurdu ki: "İnsanların iradesi, kalpte gelişen bir duygudur. Bundan sonra olan şeyse fiildir. Ama Allah'ın iradesi, bir şeyi var edip ortaya çıkarmasıdır, başka bir şey değildir. Çünkü Allah, bir şeyi yapmadan önce enine boyuna düşünmez, işin öncesinde bütün dikkatini buna vermez, üzerinde tefekkür etmez. Bu nitelikler O'nun açısından olumsuzlanır, bunlar insanlara özgü niteliklerdir. Allah'ın iradesi fiildir, başka değil. Bir şeye 'Ol' der, o da lafız, konuşma, çaba, tefekkür olmaksızın hemen oluverir. Bunun keyfiyeti de olmaz. Tıpkı Allah'ın keyfiyetinin olmayışı gibi." [Usul-i Kâfi, c. 1, s. 109, hadis: 3]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Tirmizî -hasen olduğunu belirterek- İbn Ebu Hatem, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde, lafiz Beyhakî'ye aittir- Ebu Zer'den, o da Peygamber Efendimizden (s. a.v) şöyle rivayet etmişlerdir: "Allah diyor ki: Ey Âdemoğulları! Hepiniz günahkârsınız, affettiklerim hariç. Öyleyse benden bağışlanma dileyin, sizi bağışlayayım. Hepiniz yoksulsunuz, zengin kıldıklarım hariç. Öyleyse benden isteyin, size vereyim. Hepiniz yolunuzu şaşırmışsınız, hidayete erdirdiklerim hariç. Kim be-

nim kendisine bağışlayacak güçte olduğumu bilerek benden bağışlanma dilerse, onu bağışlarım ve bundan sakınmam."

"Öncekileriniz, sonrakileriniz, dirileriniz, ölüleriniz, yaşınız ve kurunuz; içinizde en bedbaht, en azgın birinin kalbi üzerinde birleşseniz, yine de benim egemenliğimden bir sineğin kanadı kadar bir şey eksiltemezsiniz. Öncekileriniz, sonrakileriniz, dirileriniz, ölüleriniz, yaşınız ve kurunuz; içinizdeki en muttaki birinin kalbi üzerinde birleşseniz, yine de benim egemenliğime bir sineğin kanadı kadar bir şey ekleyemezsiniz. Öncekileriniz, sonrakileriniz, dirileriniz, ölüleriniz, yaşınız ve kurunuz bir araya gelseniz ve her birinizin istekleri teker teker son buluncaya kadar benden isteseniz ve ben de istediklerinizi versem, bu, birinizin denize batırdığı iğnenin ucundaki ıslaklık kadar benim mülkümde eksilmeye yol açmaz. Çünkü ben cömerdim, uluyum, birim. Bağışım kelâm ve sözdür, azabım da kelâm ve sözdür. Bir şeyi istediğim zaman, sadece ona 'Ol' derim, o da hemen oluverir."

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِى اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً ؕ
وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ ۘ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۙ ﴿٤١﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى
رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِىٓ اِلَيْهِمْ
فَاسْئَلُوٓا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۙ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ ؕ
وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾
اَفَاَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ اَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ۙ ﴿٤٥﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ فِى تَقَلُّبِهِمْ فَمَا
هُمْ بِمُعْجِزِينَ ۙ ﴿٤٦﴾ اَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ ؕ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ
رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾ اَوَ لَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَىْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ
عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَآئِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا
فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ
﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ۩ ﴿٥٠﴾ وَقَالَ
اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ ۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ ۚ فَاِيَّاىَ فَارْهَبُونِ
﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا ؕ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ
تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾ وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ

تَجْـَٔرُونَۚ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُم بِرَبِّهِمْ
يُشْرِكُونَۙ ﴿٥٤﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَآ اٰتَيْنَاهُمْؕ فَتَمَتَّعُواࣞ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ
﴿٥٥﴾ وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْؕ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ
عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُۙ وَلَهُمْ مَا
يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ
كَظِيمٌۚ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهٖؕ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى
هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِى التُّرَابِؕ اَلَا سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا
يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِۚ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰىؕ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ۟ع
﴿٦٠﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَآبَّةٍ وَلٰكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ فَاِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً
وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ
الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰىؕ لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾
تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ
وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا
لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

AYETLERİN MEÂLİ

41- Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz. Ahiretin mükâfatı ise, eğer (kendileri için orada neler hazırlandığını) bilseler, elbette daha büyüktür.

42- Onlar ki sabrederler ve ancak Rablerine tevekkül ederler.

43- Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun.

44- Apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplar ile (onları gönderdik). Sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın ve umulur ki onlar da (senin hakkında) düşünüp (hakkı) anlarlar.

45- Tuzak kurarak kötü işler yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden yahut hiç fark etmedikleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular?

46- Yahut (Allah'ın) onları (bizzat) dönüp dolaştıkları (nimet) ile cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? (Çünkü) onlar, (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir.

47- Ya da onları (azabın geleceğini fark edecekleri şekilde) bir korku üzere cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Çünkü Rabbiniz çok şefkatli ve pek merhametlidir.

48- Allah'ın yarattığı (cismanî) şeylere bakmadılar mı? Onların gölgeleri (Allah'ın emrine) boyun eğdikleri hâlde Allah'a secde ederek sağdan ve soldan dönerler.

49- Göklerde ve yerde olan bütün canlılar ve melekler Allah'a secde ederler (Allah'ın emrine boyun eğerler). Ve onlar (melekler Allah'a karşı hiçbir şekilde) büyüklük taslamazlar.

50- Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar.

51- Allah dedi ki: "İki (yaratan ve yöneten) ilâh edinmeyin! O (ilâh), ancak bir tek ilâhtır. Öyleyse yalnız benden korkun (bana ibadet edin)."

52- Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur ve din (yasa koymak) de daima O'nundur. O hâlde Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?

53- Sizde nimet olarak ne varsa, Allah'tandır. Sonra size bir sıkıntı dokunduğu zaman yalnız O'na yakarırsınız.

54- Sonra da sizden sıkıntıyı giderdiğinde, içinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşarlar.

55- Kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etsinler diye (ortak koşarlar). Öyleyse bir süre daha faydalanın; yakında bileceksiniz.

56- Ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan (yarar ve zarar dokundurduklarını) bilmedikleri şeylere (zahirî sebeplere) bir pay ayırırlar. Allah'a andolsun ki, uydurduğunuz şeyler hakkında mutlaka sorguya çekileceksiniz.

57- (Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürerek) Allah'a kızları ait kılarlar. Hâşâ! O (bundan) münezzehtir. Kendilerine ise hoşlandıklarını (erkek çocuklarını ait kılarlar).

58- Hâlbuki onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiğinde, (öfkeden) yüzü simsiyah kesilir ve o, (öfkesini) hep içinde tutup yutar.

59- Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu aşağılık ve zillet içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gizlesin (diye kara kara düşünür)! Bilin ki, (kız çocuklarının Allah'ın, erkek çocuklarının ise kendilerinin olduğu yönündeki) verdikleri hüküm ne kötüdür!

60- Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir. Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır. (Çünkü) O'dur ancak mutlak galip ve hikmet sahibi.

61- Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde (insan olarak) bir canlı bırakmazdı. Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler. Süreleri gelince (dolunca), ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.

62- Hoşlanmadıkları şeyleri (kız çocuklarını) Allah'a ait kı-

larlar. Dilleri de yalan olarak en iyi sonucun (erkek çocuklarının) kendilerine ait olduğunu söyler. Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar (ateşe girmek için herkesten) öne geçerler.

63- Allah'a andolsun ki, senden önceki ümmetlere de (elçiler) gönderdik. Ama şeytan onlara işlerini süsledi. İşte o, bugün onların velisidir ve onlar için acı bir azap vardır.

64- Sana bu kitabı ancak hakkında ihtilâfa düştükleri şeyleri onlara (müşriklere) açıklayasın ve iman eden topluluğa da hidayet ve rahmet (kaynağı) olsun diye gönderdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

İlk iki ayet hicretten söz ediyor, hicret edenlere dünya ve ahirette güzel bir ödül vaadinde bulunuyor. Diğer ayetler ise, müşriklerin Allah'a ortak koşmaları ve O'nun izni olmadan yasa koymaları konusunu işliyorlar. Aslında bu, anlam itibariyle, müşriklerin peygamberlik misyonunun düzmece ilâhlara tapmayı ve Allah'ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmayı terk etmeye ilişkin çağrısını, *"(Allah'a) ortak koşanlar dediler ki..."* ifadesinde olduğu gibi, imkânsız bir şey olarak değerlendirmelerine verilen cevabın daha detaylısıdır da denebilir.

41) Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz. Ahiretin mükâfatı ise, eğer (kendileri için orada neler hazırlandığını) bilseler, elbette daha büyüktür.

Burada, hicret edenlere yönelik güzel bir vaatte bulunuluyor. Bilindiği gibi, müminler iki kere Mekke'den hicret etmişlerdi. Bunlardan biri Habeşistan'a olmuştu. Peygamberimize (s.a.a) iman eden bir grup mümin Allah ve Resulü'nün izniyle Habeşistan'a hicret etmiş ve orada bir süre Mekke müşriklerinin eziyetlerinden, işkencelerinden ve dinden döndürme amaçlı baskılarından uzak güven ve huzur içinde yaşamışlardı.

İkincisi ise, Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye hicretinden sonra Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri şeklinde gerçekleşmişti. Anlaşıldığı kadarıyla bu ayette kastedilen, ikinci hicrettir. Her iki ayetin akışı, birincisinden çok ikincisinin objektif koşullarına daha uygun düşmektedir. Bu husus gayet açıktır.

Ayetin orijinalinde geçen “fi’llahi=Allah yolunda” ifadesi, “hâcerû=hicret edenler” ifadesiyle ilintilidir. Hicretin Allah yolunda olmasıyla, hicret ederlerken Allah’ın rızasını elde etme duygusunun onları çepeçevre kuşattığı anlatılıyor, ondan başka bir amaç taşımadıkları ve onun dışında bir amaca yönelmedikleri vurgulanıyor. Nitekim şöyle deniliyor: “Sefer fî talebi’l-ilmi=İlim elde etme yolunda sefere çıktı.”, “Harece fî talebi’l-maişeti=Geçimini temin etme yolunda evinden çıktı.” Yani, ilim elde etmekten başka bir amacı yoktur ve sadece geçimini sağlamak için çıkmıştır. Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla *“Zulme uğradıktan sonra”* ifadesi de bu anlamla kayıtlıdır. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı, “Allah uğruna zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenler” şeklindedir ve cümledeki hazf olayı anlatımı kısaltmak içindir. “Allah yolunda” kaydının sadece hicret olayı ile kayıtlandırılması, hicretin bir sınav alanı olması sebebiyledir. Dolayısıyla onun durumunun açıklanmasına özgü kılınması daha uygundur.

“Bu dünyada güzel bir şekilde (temiz bir topluma) yerleştireceğiz.” ifadesi ile, bazılarına göre, kastedilen anlam şudur: “Onları terk etmek durumunda kaldıkları Mekke ve çevresine karşılık güzel bir beldeye yerleştireceğiz.” Bunun kanıtı da, “le nübevviennehum=yerleştireceğiz” ifadesidir. Çünkü bu ifade “bevve’tu lehu mekânen” deyiminden gelir ve bunun anlamı da bir yere koyup yerleştirmektir.

Diğer bazılarına göre de, fetih, zafer ve bunlar gibi güzel durumlar kastedilmiştir. O zaman da *“yerleştireceğiz”* ifadesi, kinayeli anlatım işlevini görür.

Aslında bu iki yorum da sonuç itibariyle aynı kapıya çıkıyor. Çünkü Müslümanlar, Allah’tan başkasına kulluk edilmeyen, adaletin ve güzelliğin hükmettiği tertemiz bir İslâmî toplum kurmak veya bu özelliklere sahip bir topluma katılmak için hicret etmişlerdi. Şayet hicretleri sonucu güzel bir hedefe varmayı ümit etmişlerse veya güzel bir ödül vaadinde bulunulmuşlarsa, bu, işaret ettiğimiz yapıcı, salih toplumdur. Eğer hicret ettikleri beldeyi övmüşlerse bu, o beldeye yerleşmiş bulunan İslâm toplumundan dolayıdır; beldenin suyundan veya havasından değil. Dolayısıyla yüce Allah’ın onlara bu dünyada vaat ettiği güzel ödül, sözünü ettiğimiz bu toplumdur; bu, ayette geçen güzellikle ister beldenin güzelliği, isterse amacın güzelliği kastedilsin fark etmez.

“Ahiretin mükâfatı ise, eğer bilseler, elbette daha büyüktür.” ifa-

desi, vaadi tamamlamaya dönüktür ve şuna işaret etmektedir: Ahiret ödülü, eğer Allah'ın kendileri için ahirette hazırladığı nimetlerin neler olduğunu bilseler, dünyevî ödülden daha üstündür. Çünkü ahirette mutsuzluktan eser bulunmayan bir mutluluk, yok oluştan söz edilmeyen bir sonsuzluk, elem ve acı nedir bilmeyen bir lezzet, her şeyden önemlisi Allah'ın katında olmak gibi müthiş bir mükâfat vardır.

42) Onlar ki sabrederler ve ancak Rablerine tevekkül ederler.

Bu iki ayetin akışından şöyle bir sonuç çıkarmak pek de yanlış olmaz: Her iki ayetin ön plana çıkardığı husus, hicret edenlere yönelik dünya ve ahirette karşılaşacakları güzel ödüldür. Ama hitabın gerçekleştiği andan önce hicret olayının gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin olarak herhangi bir haber verilmemektedir. Bu da gösteriyor ki önceki ifade, "Kim Allah yolunda hicret ederse, ona şu şu ödüller var" şeklinde bir şart cümlesi mahiyetinde değildir. Dolayısıyla, *"Onlar ki sabrederler..."* ifadesinin de asıl amacı, hicret edenleri hicret gerçekleşmeden önceki yurtlarında oturdukları, müşriklerin eziyetlerine ve dinden çıkarma amaçlı baskılarına uğradıkları sırada gerçekleşen hicretleri göz önünde bulundurulmaksızın onları sabır ve tevekkül nitelikleriyle tavsif etmektir.

Bu nitelemenin altında yatan gerekçe şudur: Her iki nitelik de kendilerine vaat edilen güzel akıbetin temel unsurlarındandır. Çünkü eğer cihadın acılarına karşı sabretmeselerdi, ağır musibetlerin dört bir yandan saldırdığı sırada paniğe kapılıp çözülme yerine büyük bir sebat örneği göstermeselerdi, yine Allah'a tevekkül etmekle desteklenmeselerdi ve yerine kendi zayıf nefislerine güvenselerdi, felâketler ve acılar onları dört bir yandan saracak, istikrarlı bir ortam onlar için hazırlanmayacaktı ve amansız düşmanları onları dağıtacak, dört bir yana saçıp savuracaktı, hicretleri sonucu kurdukları salih/yapıcı toplumun temellerini söküp darmadağın edecekti. Tüm bunlar, dünyevî boyutlar ile ilgili olumsuz gelişmelerdir. Ahiretle ilgili gelişmelere gelince, toplumun bozulması veya dağılıp yıkıma uğraması sonucu ahiretteki durumun bozulup yıkıma uğraması çok daha belirgindir.

Eğer ayetlerin amacının, ayetlerin inişinden önce hicreti gerçekleştirenlerin gönüllerini hoş tutmak olduğunu, ayrılmak zorunda kaldıkları yurtlarına, geride bıraktıkları mallarına, çektikleri acılara ve sıkıntılara karşılık bir teselli ve moral motivasyonu olduğunu kabul edersek, *"Onlar ki sabrederler ve ancak Rablerine tevekkül ederler."* ifadesi, hic-

ret edenlerin, müşriklerin eziyetlerine karşı Allah yolunda sabretmek, Allah'a teslim olma kararlılığında O'na güvenip dayanmak gibi Mekke'de ve başka yerlerde ikamet ettikleri sürece sergiledikleri tavırlarına yönelik bir övgü olur.

43) Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun.

Bir kez daha peygamberlerin gönderiliş ve kitapların indiriliş keyfiyetine dönülüyor ki, müşrikler şunu iyice bellesinler: Dinsel çağrı, normal bir davetten başka bir şey değildir. Bu davet ise, kendilerine vahyedilen erkekler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir ve kendileri gibi insan olan bu adamlar insanları dünyaları ve ahiretleri için salih, yararlı şeylere davet etmektedirler.

Hiçbir peygamber ve hiçbir şeriat kitabı dinsel çağrının her şeye üstün olan gaybî kudretin ve yürürlükteki doğal düzeni yıkacak, serbest seçime dayalı yasayı geçersiz, devre dışı bırakacak şekilde tekvinî (varoluşsal ve evrensel) iradenin belirginleşmesinden ibaret olduğunu söylememiştir. Dolayısıyla bir kimse, *"Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık."* diyemez.

Buna göre, *"Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik."* ifadesi, müşriklerin, "Eğer elçilik diye bir şey olsa, bu, doğal düzenin ihlal edilmesine, insanın serbest seçiminin ve yapabilirliğinin iptal edilmesine yol açar." şeklindeki iddialarına karşılık, risaletin kendilerine vahiy indirilen adamlardan oluşan normal insanlarla sınırlı olduğunu ifade etmeye yöneliktir.

Dolayısıyla birçok müfessirin ayetle ilgili olarak yaptığı şu değerlendirme isabetli değildir: "Ayet, Kureyş müşriklerine bir cevap niteliğindedir. Çünkü Kureyşliler insanların peygamber olamayacaklarını düşünüyorlardı. Eğer peygamberlik diye bir misyon var ise, bu, meleklere ait bir görevdir. Bu bakımdan ayet, hikmet esasına dayalı olarak işlevini gören ilâhî bir yasayı hatırlatmaktadır. Buna göre hikmet, dinsel davet için ancak kendilerine ilâhî bilgiler, emir ve yasaklar vahyedilen ve beşer olan erkeklerden başkasının görevlendirilmemesini öngörmüştür."(1)

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 607; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 20; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 147; Ruhu'l-Beyan, c. 5, s. 37; Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 194.]

Çünkü ayetlerin akışı böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir. Ayrıca bundan önce de müşriklerin böyle bir şey söylediklerinden veya meleklerin peygamber olarak gönderilmesini önerdiklerinden söz edilmemiştir. Bu nedenle ifadenin bu esasta yorumlanmasını gerektiren bir durum yoktur.

Bundan önce yer verilen ise, müşriklerin şu sözüydü: *"Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi... O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık."* Bunu da peygamberlik misyonunun, peygamberlerin gönderilmesinin imkânsızlığını vurgulamak için söylemişlerdi, bunun meleklere özgü bir görev olduğunu anlatmak için değil.

Bazı müfessirler[1] bu ayetten hareketle, yüce Allah'ın çocukları ve kadınları peygamber olarak göndermediğini kanıtlamaya çalışmışlardır. Hz. İsa'nın (a.s) beşikteyken peygamber oluşu problemini aşmak için de şöyle bir cevap vermişlerdir: Nübüvvet, risaletten daha geneldir. İsa Peygamber (a.s) de, *"Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitabı verdi ve beni nebi (peygamber) yaptı."* (Meryem, 30) ayetindeki sözüyle kendisinin resul değil de, nebi olduğundan söz ediyor.

Buna karşılık şunu söyleyebiliriz: Ayetten hareketle sözü edilen istidlal "erselna=gönderdik" ifadesiyle ilintilidir. "İrsal=gönderme" fiili ise, Kur'ân'da resul ile ilgili olarak kullanıldığı gibi, resul niteliğine sahip olmayan nebi ile ilgili olarak da kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ve ma erselna min kablike min rasulin ve la nabiyyin=Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki..."* [Hac, 52] Eğer bu müfessirlerin ileri sürdükleri istidlal doğru olsaydı, bu, çocukların ve kadınların hem resullük, hem de nebilik niteliğine sahip olmadıkları anlamına gelirdi. Oysa yüce Allah Hz. İsa'nın (a.s) şöyle dediğini anlatır: *"Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı."* (Meryem, 30) Yahya Peygamber (a.s) hakkında da şöyle buyurur: *"Henüz çocuk iken ona hüküm (peygamberlik) verdik."* (Meryem, 12)

Bize göre doğrusu şudur: *"Senden önce de, ancak... erkekleri peygamber olarak gönderdik."* ifadesi, peygamberlerin normal beşer cinsinden erkekler olduklarını anlatmaya yöneliktir. Yoksa maksat, peygamberlikle görevlendirildikleri sırada mutlaka buluğ çağına ermiş

1- [Ruhu'l-Beyan, c. 5, s. 37 ve c. 14, s. 147.]

erkekler olduklarını anlatmak değildir. Demek isteniyor ki: Resul olan Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Yahya (üzerlerine selâm olsun) kendilerine vahiy indirilen erkeklerdi; karşı konulmaz gaybî güçlerle, evrensel ilâhî iradeyle donatılmış olağanüstü kimseler değillerdi.

Bir başka surede yer alan bir ayet de buna yakın bir anlam ifade etmektedir: *"Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik. Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun. Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık. Onlar (bu dünyada) ebedî de değillerdir."* (Enbiyâ, 7-8)

"Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun." ifadesindeki hitap, öyle anlaşılıyor ki Peygamber Efendimize (s.a.a) ve kavmine yöneliktir. Bundan önceki ayetlerde ise, hitap özel olarak Peygamberimize (s.a.a), ama anlam olarak bütün herkese yöneltilmişti. Böylece burada hitap herkesi kapsayacak şekilde genelleştiriliyor ki, muhatapların tümü kendi yolunu izlesin. O hâlde, eğer müşriklerin bazısı gibi, bunu bilmeyen varsa, bunlar zikir ehline başvururlar, onlara sorarlar. Peygamberimiz (s.a.a) ve müminler gibi, bu gerçeği bilenler de varsa, bunların başkasına başvurmaya ve soru sormaya ihtiyacı yoktur.

Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Hitap müşriklere yöneliktir. Çünkü bunu inkâr edenler onlardı. O hâlde onlar bilenlere başvursunlar, onlara sorsunlar."[1] Ancak böyle bir yorum, cümlede tekil hitap tarzının çoğul hitaba dönüştürülmüş olması gibi bir iltifatı gerektirir ki, bunu doğrulayacak belirgin bir husus yoktur. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

"ez-Zikr", bir şeyin anlamını ezberlemek, zihninde tutmak demektir. Bir şeyi ezberlemeye ve zihinde tutmaya yarayan şey anlamında da kullanılır. Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "ez-Zikr kelimesiyle bazen nefsin bir mekanizması kastedilir ki, bu mekanizma aracılığıyla insanın öğrendiği bilgiyi koruması mümkün olur. Dolayısıyla bu açıdan, "el-hıfz=koruma" kelimesine benziyor. Ne var ki "hıfz", kelimenin anlamını korumak itibariyle kullanılırken, "zikr", kelimenin anlamını hatırlama itibariyle kullanılır. Bazen ise bir şeyin veya bir sözün kalpte hazır olması anlamında kullanılır. Bu nedenle, 'Zikir (anma)

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 362, İbn Abbas'tan naklen.]

iki türlüdür; kalple anma, dil ile anma.' Bunların her biri de iki kısma ayrılır: Unutmadan sonra anma ve unutmadan sonra olmayan, bilakis anmayı sürekli kılma amacına yönelik anma." (Alıntı burada sona erdi.)

Şurası açıktır ki, bu kelimenin anlamının esasında kalpteki anma anlamı yatmaktadır. Lafzın anma=zikir olarak isimlendirilmesinin nedeni, anlamı ifade etmesi ve zihne aktarmasıdır. Kur'ân'da bu esas göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. Şu da var ki, Kur'ân'da bu sözcük genellikle Allah'ı anma, Allah'ın zikri anlamında kullanılır. Dolayısıyla eğer bir şeyle kayıtlandırılmadan mutlak olarak kullanılmışsa, bundan maksat Allah'ın zikridir.

Bu boyutuyladır ki Kur'ân, nübüvvet vahyini ve peygamberlere indirilen kitabı "zikir" olarak isimlendirmiştir. Bu anlamı pekiştiren ayetlerin sayısı oldukça fazladır ve burada teker teker bunları sunmaya gerek yoktur. Nitekim yüce Allah tefsirini sunduğumuz ayetten sonraki ayette Kur'ân'ı zikir olarak isimlendirmiştir.

Dolayısıyla Nuh'a (a.s) indirilen Kitap, İbrahim'e (a.s) verilen Suhuf, Musa'ya (a.s) indirilen Tevrat, Davud'a (a.s) verilen Zebur ve İsa'ya (a.s) verilen İncil -ki bunlar Kur'ân'da sözü edilen semavî kitaplardır- gibi Kur'ân-ı Kerim de zikirdir. Bu kitapları alıp okuyan ve onlara inanan bağlıları da zikir ehlidirler.

Bir şeyin ehli ve uzmanı olan kimseler de onun durumunu en iyi bilenler, onunla ilgili haberleri en iyi anlayanlar oldukları için, herhangi bir şeyi anlamak isteyenlerin, o işin ehline başvurmaları gerekmektedir. Semavî kitaplara bağlı olup da onların öğrenimini, öğretimini ve içerdikleri hükümlerle yönetimini üstlenen ehli de, bu kitapların uzmanıdırlar ve bu kitapları getiren peygamberlerle ilgili haberleri de başkalarından daha iyi bilirler. Dolayısıyla onlarla ilgili bir şeyi öğrenmek isteyenlerin o kitapların ehline başvurmaları, onlardan sormaları gerekir.

Ancak, *"zikir ehline (bilen kimselere) sorun."* şeklinde bir hitapla karşı karşıya kalan müşrikler, Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik iddiasını kabul etmiyorlardı, çağrısını doğrulamıyorlardı. Zikir niteliğine sahip Kur'ân'la da alay ediyorlardı. Nitekim yüce Allah onların bu tavırlarını bize şu şekilde aktarıyor: *"(Kâfirler) dediler ki: "Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilen kimse! Sen gerçekten bir delisin."* (Hicr, 6) [Bu nedenle, *"zikir ehli"*nden maksadın müşrikler olduğunu söyleyemeyiz.] O hâlde *"zikir ehline (bilen kimselere) sorun."* ifadesi, özellikle

Tevrat'ın bağlılarının Peygamberimizin (s.a.a) düşmanları olduklarını, onun peygamberlik iddiasını reddettiklerini de göz önünde bulundurursak konum itibariyle ancak Tevrat'ın bağlılarıyla örtüşür. Üstelik müşrikler onların bu düşmanca tavırlarından memnundular, onlara sempati besliyorlardı. Tevrat'ın bağlıları da müşrikler için, *"Bunlar, (Allah'a) inananlardan daha doğru yoldadır."* diyorlardı. (Nisâ, 51)

Bazı müfessirlere göre,[1] ayette geçen "zikir ehli"nden maksat, geçmiş milletlerle ilgili haberleri bilen ilim adamlarıdır; bunların mümin veya kâfir olmaları fark etmez. İlmin de "zikir" olarak isimlendirilmiş olması, medlulü/kanıtlananı bilmenin, genellikle delilin/kanıtın üzerinde düşünülüp hatırlanmasıyla gerçekleşmesinden dolayıdır. Dolayısıyla burada müsebbebin sebeple isimlendirilmesinin tipik bir örneğiyle karşı karşıyayız.

Fakat bizce bu değerlendirme isabetli değildir. Çünkü gerektirici bir karine olmaksızın mecazî bir kullanımın varlığı gündeme geliri Kaldı ki, Kur'ân-ı Kerim'de "zikir" kavramının geçtiği tüm yerleri göz önünde bulundurduğumuz zaman, böyle bir anlamın dışında kullanıldığını görüyoruz.

Bazı müfessirlerin görüşü ise şöyledir: "Ayette geçen zikir ehlinden maksat, Kur'ân ehlidir. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'ı zikir olarak isimlendirmiştir. Kur'ân ehli de Peygamber Efendimiz (s.a.a), ashabı ve müminlerin seçkinleridir."[2]

Fakat bu görüş de doğru değildir. Evet, Kur'ân'ın zikir ve Kur'ân ehlinin de zikir ehli olduğu kuşku götürmez bir gerçektir; ancak böyle bir anlamı özellikle bir ayetten çıkarmaya çalışmak, kanıtın tamamlanması ile uyuşmaz. Çünkü [bu ayetin muhatabı olan] müşrikler Peygamberimizin (s.a.a) peygamberliğini kabul etmezlerken, nasıl olur da onun peygamber olup olmadığını ona iman eden müminlerden kabul etsinler?

Her hâlükârda ayet, rasyonel evrensel bir ilkeyi gösterme amacına yöneliktir: Bilmeyenin (cahilin) uzman ve bilgili kimselere başvurması ilkesi... Ayetin içerdiği hüküm de taabbudî [emredileni sırf emredildiği için yerine getirmek, hikmetini bilmeden bile emre kulluk gereği itaat etmek kabilinden] bir hüküm değildir. Ayrıca cahil kimsenin bilgili kim-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 362, Rummanî, Zeccac ve Ezherî'den naklen.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 362, Ebu Zeyd'den naklen.]

seye veya özellikle zikir ehline başvurup sormasına ilişkin emir de yönetsel (mevlevî), yasama (teşriî) nitelikli bir emir değildir. Bu da açıktır.

44) Apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplar ile (onları gönderdik).

Bu ifade, takdirî bir ifadeyle ilintilidir ve buna da önceki ayette yer alan "erselna=gönderdik" ifadesi delâlet etmektedir. Dolayısıyla takdirî açılımı şöyledir: Onları (senden önceki peygamberleri) apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplarla gönderdik. Yani onların peygamberliklerini kanıtlayan apaçık ayetler, mucizeler ve onlara indirilen kitaplar ile gönderdik.

Çünkü önceki ayetin ana hedefi, peygamberlerin kulluk niteliğine sahip normal insanlar olduklarını açıklamaktı. Sanki bu açıklama yapıldıktan sonra ayetin muhatabı olan zihinlerde şöyle bir soru uyanmış gibi: "Peki bu peygamberler ne ile gönderildiler?" Bunun üzerine onlara şöyle cevap veriliyor: *"Apaçık deliller (mucizeler) ve kitaplar ile."* Apaçık deliller peygamberliklerini kanıtlamak, kitaplar da öğretilerini korumak içindir.

Bazılarına göre, bu ifade "erselna=gönderdik" ifadesiyle ilintilidir. Yani, senden önce de, apaçık deliller ve kitaplar ile ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik."[1]

Böyle bir değerlendirmenin özü itibariyle sakıncası yoktur. Fakat o zaman da az önce işaret ettiğimiz ince anlam göz ardı edilmiş olur.

Sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın ve umulur ki onlar da (senin hakkında) düşünüp (hakkı) anlarlar.

Hiç kuşkusuz kitabın insanlara indirilmesi ile Zikr'in Peygamber'e (s.a.a) indirilmesi aynı şeydir. Şu anlamda ki, kitabın insanlara indirilmesi, Peygamber'e indirilmesi demektir. İnsanlar kitabı alsınlar, onu hemen pratik hayatlarının yol gösterici yasası hâline getirsinler diye. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Rabbinizden size kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur (Kur'ân) indirdik."* (Nisâ, 174), *"Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ akıllanmaz mısınız?"* (Enbiyâ, 10)

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 149.]

Dolayısıyla ayetin anlamının özü şudur: Bu Zikr'in indirilişinden maksat, bütün insanlara ulaşmasıdır. Bu hususta sen ve diğer insanlar aynı konumdasınız. Hitabı senin şahsına yönelterek ve mesajı sana ileterek seni seçmemizin sebebi, sana gaybî bir güç ve evrensel ilâhî bir irade yüklemek, böylece onların ve her şeyin üzerinde seni egemen kılmak için değil. Bilakis, seni iki sebepten dolayı seçtik:

Birincisi: İnsanlara, peyderpey indirilen ayetleri açıklayacaksın diye. Çünkü insanlar ilâhî bilgileri bir aracı olmadan algılayamazlar. Dolayısıyla insanların içinden birinin açıklayıcı ve öğretici olarak seçilmesi zorunludur. Risalet misyonunun amacı işte budur. Bu misyonu üstlenen kimse kendisine inen vahyi alacak, sonra insanlara götürüp tebliğ edecek, onlara öğretecek ve açıklayacaktır.

İkincisi: Umulur ki, seninle ilgili olarak daha objektif düşünürler, böylece Allah katından sana indirilen ve senin tarafından onlara sunulan dinin hak olduğunu anlarlar diye. Çünkü senin hayatın boyunca içinde yaşadığın objektif koşullar, görüp geçirdiğin olaylar, karşılaştığın durumlar; yani yetim olmak, kimsenin tanımadığı, bilmediği bir gariban olmak, eğitimden, okuyup yazmaktan yoksun olmak, iyi bir eğiticinin eğitiminden geçmemiş olmak, yoksulluk, uygarlık ayrıcalıkları ve insanlık erdemleri adına sahip olduğu hiçbir şey bulunmayan cahil bir halkın içinde yaşamak gibi gerçeklerin tümü kemal ve olgunluk pınarından bir tek damla dahi tatmana, mutluluktan bir nebze almana engel oluşturacak etkenlerdir. Ancak yüce Allah, insanlara ve cinlere meydan okuman ve diğer semavî kitaplara egemen olması, ayrıca her şeyin açıklaması, bir yol gösterici, bir rahmet, bir delil ve apaçık bir nur olması için sana bir Zikir, bir kitap indirdi.

O hâlde, sırf senin hakkında düşünmek bile, senin getirdiğin mesajda senin en ufak bir katkının bulunmadığını, bu işte çok küçük de olsa bağımsız bir yetkinin olmadığını, Allah'ın onu sana bilgisiyle indirdiğini ve bu hususta seni kudretiyle desteklediğini, ama kesinlikle normal sebepleri devre dışı bırakmadığını anlamak için yeterli bir kanıttır.

Tefsirini sunduğumuz ayetle ondan önceki ayetin akışını da göz önünde bulundurduğumuz zaman bunu anlıyoruz. Kısaca özetleyecek olursak; *"kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın"* ifadesi, kitabın indirilişinin gayesidir; ama ötesi olmayan salt kendisi için bir amaç değil. Bilakis, Peygamber'in (s.a.a) şahsıyla ilintili olma-

sı açısından amaçtır. Ayrıca "yetefekkerûn=anlarlar" ifadesinin ilintili olduğu ifade hazfedilmiştir. O da "senin hakkında" gibi bir ifadedir, "Zikir hakkında" gibi bir ifade değil.

Fakat müfessirler, *"kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın"* ifadesinin, doğrudan Zikr'in indirilişinin amacı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, düşünüp anlamaktan maksat, Zikir üzerinde düşünmektir. Ki onun hak olduğu bilinsin. Bu durumda ayetin anlamının şöyle olması gerekir: Sana Zikr'i, yani Kur'ân'ı indirdik ki, bütün insanlara, bu kitapta kendilerine indirilen temel bilgileri, hükümleri, yasaları, geçmiş milletlerin durumlarını, onlarla ilgili olarak cereyan eden ilâhî sünnet ve yasaları açıklayasın. Belki böylece kitap üzerinde düşünerek onun Allah katından gelen hak olduğunu anlarlar veya senin onlara açıkladıklarını düşünüp anlarlar.

Oysa okuyucular bilirler ki, böyle bir değerlendirme birkaç sorunu gerektirmektedir: **Birincisi:** Kitabın Peygamber'e, insanlara indirileni açıklaması için indirilmiş olması zaten elde olan bir anlamı yeniden elde etmeye çalışmaya benzemektedir. Böyle bir çıkarsamada bulunmak için ayetin ifadesinin, "Ve enzelna ileyke'z-zikre li-tubeyyinehu lehum=Sana Zikr'i indirdik ki, onu insanlara açıklayasın." şeklinde bir ifadeye dönüştürülmesi gerekir.

İkincisi: "İleyke=sana" sözcüğü, gereksiz bir fazlalık durumuna düşer. Özellikle *"düşünüp anlarlar"* ifadesini göz önünde bulundurduğumuz zaman bu durum daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Çünkü inzalin (indirmenin) amacı (indirileni insanlara) açıklamaktır ve bunda da üzerine indirilen kişinin başkası değil de Peygamber (s.a.a) olmasının hiçbir etkinliği yoktur. Bunun gibi, Zikir hakkında tefekkür etmek de, kime indirildiğini göz önünde bulundurmaksızın Allah katından gelenin hak olduğunu bilmenin umulan amacı konumundadır. Bu da, "ileyke=sana" ifadesinin cümle içinde gerek duyulmayan bir fazlalık olmasını gerektirir.

Üçüncüsü: Ayet, akışı itibariyle, kendisinden önce yer alan *"Senden önce de, ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri peygamber olarak gönderdik."* ayetinin ve bundan önceki ayetlerin akışından koparılmış olur.

Ayetle ilgili bir diğer yorum daha vardır ki, bununla yukarıda işaret ettiğimiz problemleri aşmak mümkündür. Şöyle ki, Peygamber'e

indirilen Zikir'den maksat, Kur'ân'ın lafzıdır. İnsanlara indirilenden maksat da hükümlerin anlamları, şer'i yasalar ve başka hususlardır. Dolayısıyla *"açıklayasın"* ifadesi, indirmenin amacını teşkil etmektedir; *"ve umulur ki onlar da düşünüp anlarlar."* ifadesi de, takdirî bir ifadeye atfedilmiş olup, "indirme"nin değil de "açıklama"nın amacını oluşturmaktadır. Ne var ki bu yorum, ayetin zahirine aykırıdır. Bu ayet üzerinde iyice düşünülmesi gerekmektedir.

Ayetin akışı içinde, "enzelna ileyke=sana indirdik" ve "ma nüzzile ileyhim=kendilerine indirilen" şeklinde iki ayrı fiilin kullanılmış olması, çok ince bir anlama işaret etme amacına yöneliktir. Çünkü birincisinde fiil, "if'al" kalıbına uyarlanmış ve bu kalıp, eylemin bir bütün olarak ve bir kerede gerçekleştiğine delâlet eder. İkincisinde ise fiil "tef'il" kalıbına uyarlanmış; bu kalıp ise, aralıklı, tedricî ve peyderpey gerçekleşmeye işaret eder. Böyle bir fiil değişikliğinin gerekçesi şu olabilir: "Enzelna ileyke=sana indirdik" ifadesinde, indirmenin sadece Peygamberimizle (s.a.a) ilintili boyutu esas alınmış ve bizzat indirme olgusunun özelliği dikkate alınmamıştır. Bu nedenle bütünün bir kerede ifade edilmesi esas alınmış ve Allah katından indiriliş "inzal" kalıbıyla ifade edilmiştir.

İnsanların bu bağlamdaki pozisyonları ise, indirileni almak, öğrenmek ve gereğince amel etmektir. Bunlar da doğal olarak belli aralıklarla ve peyderpey gerçekleşen eylemlerdir. Bu nedenle bundan söz edilirken ve insanlara indirilişine işaret edilirken "tenzil" kalıbı kullanılmıştır.

Bu ayet, Peygamber Efendimizin (s.a.a) Kur'ân ayetlerine ilişkin açıklamalarının kanıt mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Bazıları, "Peygamberimizin (s.a.a) açıklamalarının kanıtsallığı, açık nasların ve müteşabih ayetlerden anlaşılabilenlerin dışında kalan ifadeler açısından veya Allah'ın kelâmının bazı sırları ya da tevil edilmesi gereken cümleleri açısından geçerlidir."(1) demişlerse de, bu tür yorumlara itibar etmemek gerekir.

Sözünü ettiğimiz kanıtsallık, Peygamberimizin (s.a.a) açıklamalarıyla ilgilidir. Ancak mütevatir düzeyine ulaşmış ünlü Sakaleyn Hadisi ve başka hadislerden yola çıkarak Ehlibeyt İmamları'nın (üzerlerine selâm olsun) açıklamaları da bu kapsama girer. Sahabeden veya tâbiîn-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 150.]

den ya da ulemadan oluşan ümmetin geri kalanının açıklamalarının ise, bu tür bir kanıtsallığı söz konusu değildir. Çünkü ne ayet, ne de güvenilir kanallardan rivayet edilmiş bir hadis, bu saydığımız grupların açıklamalarının kanıt olabileceğine ilişkin bir ifade içermektedir.

"Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun." ifadesine gelince; daha önce bu ifadeyle rasyonel bir ilkeye irşat edildiğini vurgulamıştık. Hükmü belli bir grupla sınırlandırmaksızın, bilmeyenlerin bilenlere başvurması ilkesi yani.

Bu söylediklerimiz Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) doğrudan alınan, sözlü açıklamalar için geçerlidir. Onlardan aktarılan haberlere gelince, şayet mütevatir düzeyine ulaşmışlarsa veya kesin yahut kesin hükmünde sayılan bir karineyle destekleniyorlarsa, onların açıklaması sayılacakları için kanıt özelliğine sahip kabul edilirler. Fakat Peygamberimize ve Ehlibeyt İmamları'na nispet edilip de Kur'ân-ı Kerim'le açıkça çelişen veya çelişmeyip de mütevatir düzeyine ulaşmayan ve kesin bir karineyle de desteklenmeyen rivayetlerin kanıtsallığı söz konusu değildir. Çünkü Kur'ân'a muhalif bir ifade açıklama sayılmaz. Aynı şekilde mütevatir olmayan veya kesin bir karineyle desteklenmeyen rivayetler de açıklama niteliğini tam anlamıyla ihraz etmiş olmazlar. Bu konunun ayrıntılarını başka bir yerde ele almak gerekir.

45) Tuzak kurarak kötü işler yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden yahut hiç fark etmedikleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular?

Bu ve bundan sonraki iki ayet, Allah'tan başkasına ibadet eden, hayatlarına yön verip hareketlerini düzenleyen kanunları kendi başlarına koyan müşriklere yönelik uyarılar ve ağır tehditler içermektedir. Kendi uydurdukları çürük kanıtlara dayanarak Allah'ın peygamberler aracığılıyla indirdiği şeriatlarından yüz çevirip kendi başlarına yaptıkları amellerin tümü kötülüklerden ibarettir. Hayatları boyunca büyük bir istikbar (büyüklük taslama) ve gururla dönüp dolaştıkları her türlü hareketleri, duruşları, alışları, verişleri, edişleri ve etmeyişleri gibi işlerinin tümü de günah nitelikli davranışlardır. Ki müşrikler bunları rableri olan Allah'a, Allah'ın dinini benimsemeye ve O'nun yolunu izlemeye çağıran peygamberlerine karşı tuzak kurma amacıyla yapmaktadırlar.

Buna göre, “es-seyyiat=kötülük” ifadesi, “amilû=yaptılar” anlamını da içeren “mekerû=tuzak kurdular” fiilinin mefulüdür. Yani tuzak kurma amacıyla kötü işler yapanlar. Bazılarına göre,[1] “es-Seyyiat ifadesi, meful-ü mutlak yerine geçen bir sıfat konumundadır. Dolayısıyla cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Yemkurûne’l-mekrati’s-seyyiat=Kötü tuzaklar kuranlar...” demişlerse de bu, ayetlerin akışına uymayan bir yorumdur.

Kısacası, ifade, müşriklere yönelik bir uyarı mahiyetindedir ve onları ilâhî azapla tehdit etmektedir. Kuşkusuz Mekke müşrikleri de bu kapsama girerler. Dolayısıyla ifade, önceki açıklamaların devamı ve detayı mahiyetindedir. Buna, ayrıntılandırma edatı “fa” ile başlayan “e-fe emine=emin mi oldular” ifadesi delâlet etmektedir.

Buna göre ayetin anlamı -Allah herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Apaçık ayetler, Allah’ın onların rabbi olduğunu, rabliğinde hiçbir ortağının bulunmadığını ve elçiliğin imkânsız bir olgu olmadığını, bilakis onların dünya ve ahiret hayatlarını ıslaha, dünyalarını ve ahiretlerini daha iyi kılmaya yönelik bir çağrı olduğunu, bu çağrıyı yapan peygamberlerin de kendileri gibi birtakım erkekler olup Allah tarından gönderildiklerini ve söz konusu çağrının içerdiği mesajları Allah’ın onlara vahyettiğini kanıtladıklarına göre, bütün bunlardan yüz çeviren, Allah’ın dinini terk edip heva ve heveslerine uygun kanunlar koyacak düzlemi oluşturmak maksadıyla birtakım çürük gerekçelere dayanarak Allah’a ve elçilerine karşı tuzak kuran ve kötü işler yapan şu müşrikler, acaba Allah’ın kendilerini yerin dibine geçirmeyeceğinden veya hiç fark etmedikleri bir yerden üzerlerine korkunç azabını indirmesinden emin mi oldular? Yani azabı indirmeden önce kendilerine azabın geldiğini haber veren bir belirti olmaksızın ve ansızın gelip çatmasından emin midirler ki bu kadar rahat hareket edebiliyorlar?

46) Yahut (Allah’ın) onları (bizzat) dönüp dolaştıkları (nimet) ile cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? (Çünkü) onlar, (Allah’ı) aciz bırakacak değillerdir.

Bu ifadede fail (yakalayan) yüce Allah’tır. Yakalama fiilinin Allah’a nispet edildiğinin örnekleri çoktur Kur’ân’da. Bazılarına göre ise[2] zamir (fail) azaba dönüktür. Dönüp dolaşmaktan maksat da, bir

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 151.]
2- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 151.]

hâlden bir hâle geçiştir. Bundan maksat ise, müşriklerin amaçlarını ve kötü işlerini gerçekleştirmeye yönelik durum değiştirmeleri ve dünya hayatının çeşitli nimetleri arasında daldan dala konar gibi dönüp dolaşmalarıdır. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Kâfirlerin (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları, sakın seni aldatmasın! Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!”* (Âl-i İmrân, 196-197)

Buna göre, müşriklerin dönüp dolaşmalarında yakalanmalarından maksat, Allah’a ve elçilerine karşı tuzak kurmak amacıyla kötü işleri arasında dönüp dolaştıkları bir anda yakalanıp azaba çarptırılmalarıdır. Ya da anlamı şudur: Allah onları bizzat dönüp dolaştıklarının kendisiyle yakalayıp azap eder, böylece ellerindeki nimet felâkete dönüşür. Bu ikinci yorum, *“(Çünkü) onlar, (Allah’ı) aciz bırakacak değillerdir.”* ifadesine daha uygun düşmektedir.

“(Çünkü) onlar, (Allah’ı) aciz bırakacak değillerdir.” ifadesi, müşriklerin dönüp dolaşmaları ile kötü amaçlı tuzaklar kurmaya yönelik eylemleri esnasında yakalanmalarını gerekçelendirmek amacıyla yer almıştır. Demek isteniyor ki: Çünkü onlar üstünlük sağlayarak veya hükmünden kaçarak Allah’ı dileği işi gerçekleştirmede aciz bırakacak değillerdir. Bu bakımdan ayetin anlamı açıktır.

47) Ya da onları (azabın geleceğini fark edecekleri şekilde) bir korku üzere cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Çünkü Rabbiniz çok şefkatli ve pek merhametlidir.

“et-Tahavvuf”, birinin içine korkunun düşüp yerleşmesi demektir. Dolayısıyla korku üzere yakalamaktan maksat, korku esaslı cezalandırmak ve azap etmektir. Ta ki azabı fark etsinler, böylece ondan korkup ellerinden geldiğince tövbeyle, pişmanlıkla sakınmaya çalışsınlar. O hâlde, korku üzere yakalama, farkında olmadıkları bir şekilde onları ansızın yakalamaya karşılık olarak [ki daha önceki bir ayette geçmişti] kullanılmış bir ifadedir.

Bazılarına göre ise,[1] korku üzere yakalamaktan maksat, helâk etmeksizin salt deprem, kasırga ve benzeri korkunç felâketlerle cezalandırmaktır.

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 151.]

Diğer bazılarına göre de,[1] "et-tahavvuf" ifadesi, kısma ve eksiltme anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah'ın onların sahip oldukları nimetleri birer birer peyderpey ellerinden alıp eksiltmesi yani. Önce can güvenliğini ortadan kaldırması, sonra yağmurları yağdırmaması, ardından yüksek enflasyon altında onları ezmesi, sonra da bedensel ve ruhsal sağılıklarını ellerinden alması gibi.

"Çünkü Rabbiniz çok şefkatli ve pek merhametlidir." ifadesi de, yukarıda yer verilen açıklamaların gerekçesi mahiyetindedir. Yani onları korku üzere almakla yetinir ve onları cezalandırmada, sayılan cezaların en hafifi olan bu azap türüne kadar indirime gider; çünkü O çok şefkatli ve pek merhametlidir. İfadede, *"Rabbiniz"* gibi bir tabirin kullanılması da buna yönelik bir işaret içermektedir. Önceki iki yorum açısından bu ifadenin bir gerekçe olması açık bir husustur. Üçüncü yoruma ilişkin bir gerekçe olması hususuna gelince: Sahip oldukları şeyleri kısıp azaltmak suretiyle peyderpey onları cezalandırmak, kuşkusuz karşı tarafa konumunu anlayıp kendine gelmesini sağlayacak bir süre vermeyi, fırsat tanımayı gerektirir. Ki tövbe veya başka bir yöntemle azaptan kendini sakındırabilsin.

Sözü edilen azap türlerini saymakla ilgili yapılan bu açıklama, bazılarının söylediği gibi,[2] azap türlerini bunlarla sınırlandırmak değil, bilakis maksat azapların bir kısmını saymaktır.

48) Allah'ın yarattığı (cismanî) şeylere bakmadılar mı? Onların gölgeleri (Allah'ın emrine) boyun eğdikleri hâlde Allah'a secde ederek sağdan ve soldan dönerler.

"E-ve lem yerev=görmediler mi?" ifadesiyle gözle görmek, yani somut varlıklara, cismanî şeylere bakmak kastedilmiştir. Çünkü ayetin asıl amacı, gölgesi bulunan cisimlere doğru bakışı yöneltmek, dikkati çekmektir.

Ayetin orijinalindeki "yetefeyyeu" kelimesinin mastarı olan "et-tefeyyü'", "el-fey'"den türemiştir ve (kısalış sonrası) dönüş hâlindeki gölge anlamına gelir. Bu yüzden denilmiştir ki: "ez-Zill", günün başından gün ortasına kadarki gölgeye, "el-fey'" ise, günün ortasından sonuna kadarki gölgeye verilen isimdir. Ama zahiren "ez-zill", daha önce de söy-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 364; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 153.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 152.]

lendiği gibi, "el-fey'"den daha geneldir. Tefsirini sunduğumuz ayet de bunu pekiştirmektedir. O hâlde "et-tefeyyu'", gölgenin yok olduktan [ve güneşin yükselmesi sonucu kısaldıktan] sonra geri dönmesi demektir.

"eş-Şemail", "eş-şimal"in çoğuludur ve sağın karşıtı, sol demektir. Çoğul olarak kullanılmış olmasının nedeni, bir şeyin arkasına ve soluna düşen tüm yönlerin sol olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla bu yönlerin tümü, sağın karşıtı sol sayılırlar. Nitekim gölgesi bulunan bir varlığın, birkaç gölgeye sahipmiş gibi değerlendirilmesi bu açı itibariyledir. Bu değerlendirmede bir şeyin tekil olarak kullanıldığı hâlde çoğul anlamını ifade ettiği kastedilmiyor kuşkusuz. Bilakis, sağ yanının dışındaki bütün yönlerinin her birinin ayrı bir gölgesi varmış gibi algılanır, böylece aynı şeyin bir yönündeki gölge diğer bir yönündeki gölgeden ayrıymış gibi varsayılır.

"Dahirîn" kelimesinin kökü olan "ed-dühur" ise, boyun eğme, küçülme demektir.

Ayette yer alan "rüyet"ten maksadın gözle görme yani bakma olması, Allah'ın şey olarak yarattıklarından -ki ifadenin orijinalinde geçen "min şey'in=şeyler", "ma halekallahu=Allah'ın yarattıkları" ifadesinin açıklaması konumundadır- maksadın da gözle görülen varlıklar olduğuna ilişkin bir karinedir. Hemen ardından gölgelerin dönerek yer değiştirmesine ilişkin açıklama, bunun, dağ, ağaç, bina ve yerde dik duran cisimler gibi yoğunluklu cisimlerle sınırlı olduğunu gösterir. Dolayısıyla bir kimse, özellikle Allah'ın yarattıklarının "min şey'in (bütün şeyler)" şeklinde açıklanmasını da ileri sürerek parlak cisimler (yıldızlar), saydam cisimler ve cisimlerin arazları gibi bazı varlıkların gölgesi yoktur, diye itirazda bulunamaz.

Bazıları böyle bir problemi aşmak için, *"Onların gölgeleri boyun eğdikleri hâlde Allah'a secde ederek sağdan ve soldan dönerler."* ifadesini "şey'"in sıfatı olarak değerlendirmişlerdir ki, açıklama sırf gölgesi bulunan varlıklara ilişkin olsun. Kuşkusuz bu da üzerinde durulmaya değer bir yorumdur.

Ayet, tevhit inancını ve peygamberlik misyonunu inkâr eden müşriklerin dikkatini, sağa-sola dönen ve gölgeleri bulunan cisimlerin durumlarına çekmekte, onlara bakmalarını istemektedir. Çünkü gölgelerin bu hareketleri cisimlerin, aynı şekilde göklerde ve yerde bulunan canlıların ve meleklerin, yüce Allah'ın büyüklüğü ve ululuğu

karşısında secdeye kapanışlarını, boyun büküşlerini ve küçülüşlerini temsil etmektedir.

Dolayısıyla her varlığın gölgesi sadece Allah'a secde etmektedir. Çünkü bu varoluşsal itaati ve takvinî ibadeti ile boyun eğişini ve küçülüşünü temsil edecek biçimde O'nun emrine karşı zatî bir itaat ve boyun eğme içindedir.

Evrende tek bir ilâhın ve mabudun, onun da sadece ulu Allah olduğunun ve O'na boyun eğmenin ve secde etmenin bu ilâhlığın gereği olduğunun en açık kanıtıdır bu. İşte bu, müşriklerin inkâr ettikleri tevhit ile nübüvvet ilkelerinin gerçeğidir. Acaba tevhit, boyun eğilmesi, küçülerek ve zelil olarak yönelinmesi, teveccüh edilmesi gereken ilâhın yüce Allah olduğuna inanmaktan başka nedir ki? Yine nebi ve resullerin çağrılarının ifade ettikleri din, yüce Allah'ın iradesi doğrultusunda emir ve yasaklarına uymaktan, O'na istediği her konuda itaat etmekten başka nedir? Öyleyse müşrikler ne diye bunu inkâr ediyorlar? Oysa onlar yeryüzünde olan somut cisimlerin gölgelerinin Allah'a secde ettiklerini görüyorlar, biliyorlar. Göklerde ve yerde bulunan melekler ve diğer varlıklar da O'na secde etmekte, emrine uymaktadırlar. Müşriklerin Allah'ın dışında ilâh edinip adlarına put heykelleri diktikleri varlıklar da buna dâhildir. Çünkü müşriklerin ilâh edindikleri varlıklar ya meleklerden ya cinlerden ya da kâmil insanlardan oluşuyor ve bunların tümü de Allah karşısında küçülerek yere kapanıyor, emrine uyuyorlar.

Buna göre ayetin anlamı -Allah herkesten daha iyi bilir- şöyledir: Rablik makamının tekliğini ve peygamberlerin sundukları çağrıyı inkâr eden şu müşrikler, Allah'ın yarattığı şeylere, yani yeryüzünde dik duran dağlara, binalara veya ağaçlara ya da dik duran herhangi bir cisme bakmadılar mı? Onların gölgeleri (Allah'ın emrine) boyun eğdikleri, boyun büküp küçüldükleri hâlde Allah'a secde ederek sağdan ve soldan dönerler.

Kitabımızın on birinci cildinde, *"Gölgeleri de sabahları ve akşamları (uzayıp kısalarak O'na secde eder)."* (Râ'd, 15) ayetini tefsir ederken, gölgenin secde edişinin ifade ettiği anlam üzerinde durmuştuk.

49-50) Göklerde ve yerde olan bütün canlılar ve melekler Allah'a secde ederler (Allah'ın emrine boyun eğerler). Ve onlar (melekler Allah'a karşı hiçbir şekilde) büyüklük taslamazlar. Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar.

Bundan önceki ayette Allah'a secde edişin gözle gözlemlenecek şekilde temsili ve tecessümü olan gölgelerin secde edişinden söz edildi. Bu ayette ise, göklerde ve yerde bulunan canlıların -"ed-dâbbe", bir yerden bir yere geçerek kımıldayan, hareket eden her canlı demektir- gerçek anlamda secde edişlerinden söz ediliyor. Ki secde, ilâhî büyüklük ve ululuk karşısında alçalışın, küçülüşün en son noktasıdır. Çünkü insanın yüzü ile yere kapanmasından, yüzünü yere koymasından ibaret olan secde, ancak sözünü ettiğimiz bu anlama yönelik olduğu zaman ibadet niteliğini kazanabilir. Dolayısıyla secdenin gerçeği, sözünü ettiğimiz anlamdaki alçalış ve küçülüştür.

"ed-Dâbbe=canlı" kavramının içine insanlar girdikleri gibi, cinler de girer. Çünkü yüce Allah, cinleri Kur'ân'da, insan ve diğer hayvanlar gibi hareket etme, devinim kabiliyetine sahip varlıklar olduklarını çağrıştıracak şekilde tavsif ediyor. Fakat yüce Allah, melekleri bu kavramın içine almamış, onlardan ayrı olarak söz etmiştir. Bu da gösteriyor ki, yüce Allah'ın meleklerle ilgili olarak Kur'ân'da yer verdiği iniş, yükseliş, gidiş ve geliş gibi normalde bir yerden başka bir yere taşınmayı, mekân itibariyle hareket etmeyi ifade eden nitelikler, başka canlı türlerinin mekânsal devinimleriyle aynı mahiyette değildirler. Bu husus son derece açıktır.

"Göklerde ve yerde olan bütün canlılar... Allah'a secde ederler." Yani bütün canlılar, bütün varlıklar zatları itibariyle Allah'a boyun eğer, O'na itaat ederler. Ki buna secdenin hakikati diyoruz. Dolayısıyla ibadet edilmek ve secde edilmek yüce Allah'ın hakkıdır.

Bu ayet, dünyanın dışında gökte de hareket eden ve orada yaşayan canlıların bulunduğuna ilişkin bir kanıt içermektedir.

"Ve melekler Allah'a secde ederler. Ve onlar büyüklük taslamazlar." ifadesindeki "yestekbirûne" kelimesinin farklı mastarları olan "el-istikbar" ve "et-tekebbür" kelimeleri insanla ilgili kullanıldığında, insanın öyle olmadığı hâlde kendini büyük sayması ve büyük yerine koyması demektir. Bu yüzden, kötü sıfatlardan biri olarak kabul edilir. Fakat "tekebbür" ifadesi, bazen yüce Allah'ın gerçek olan büyüklük ve yüceliği için de kullanılır. Çünkü Allah gerçekten büyük ve yücedir. Dolayısıyla O, kebir (büyük) ve mütekebbir/yücedir. Buna karşılık "Allah müstekbirdir (büyüklük gösterisinde bulunan, büyüklük taslayandır)" denmez. Böyle denilmemesinin nedeni, kelimenin lafız itibariyle

olsa gerek. Çünkü "istikbar/büyüklük" taslamak, kipi ("istif'al" kalıbına uyarlanışı) itibariyle büyüklüğü istemekten, talep etmekten ibarettir. Bu da, büyüklüğü isteyenin kendisinde büyüklüğün olmadığını gerektirir. Başkasına karşı büyüklük ve yücelik taslamanın nedeni ise, kendisinde olmayanı varmış gibi göstermektir. İşte bu bakımdan "istikbar" yerilen kötü bir şeyidir. "Tekebbür" ise, büyüklükle ortaya çıkmak demektir. İster bu büyüklük büyüklükle ortaya çıkanın zatında olsun; yüce Allah'ta olduğu gibi -ki bu gerçek anlamda tekebbür ve büyüklüktür-, isterse de başkalarında olduğu gibi, sırf bir iddia ve aldanma (sahte büyüklük gösterisi) şeklinde olsun.

Bundan da anlaşılıyor ki, "istikbar=büyüklük taslamak" her zaman kötüdür. Bir insanın diğer bir insana karşı üstünlük taslamasının kötülüğü şuradan gelir: Her ikisi de yoksulluğun ve başkasına muhtaçlığın kıskacı altındadır. Hiçbiri kendisine de, bir başkasına da ne bir yarar, ne de bir zarar dokundurabilir. Bu yüzden ikisinden birinin diğerine karşı üstünlük taslaması; haddini aşmak, sınırını geçmek, zulmetmek ve azmak anlamına gelir.

İnsanın yaratıcısına karşı büyüklük taslaması ise, ancak insanın kendini bağımsız ve ihtiyaçsız addetmesi, Rabbinin makamının farkında olmaması ile gerçekleşebilir. Çünkü kul ile Rabbi arasında; kulun zelilliği, Rabbin üstünlüğü; kulun fakirliği, Rabbin zenginliği şeklinde bir nispet vardır. Kul bu nispeti göz ardı etmediği, Rabbinin makamını müşahede etme hususunda kusur işlemediği sürece, Rabbine karşı büyüklük taslaması düşünülemez. Çünkü büyük ve ulu birinin huzurunda bulunduğunun farkında olup, kendinin küçüklüğünü ve zelilliğini, karşısında olanın da büyüklüğünü ve üstünlüğünü gözlemleyen küçük ve zelil birisinin kendisi için büyüklük taslaması ve üstünlük iddiasında bulunmaya kalkışmasına imkân yoktur. Ama eğer bu gerçeklerin farkında olmazsa veya aklını yitirmiş olursa, o başka.

Büyüklük ve yücelik bütünüyle Allah'a ait olduğuna göre, kulun büyüklük ve yücelik iddiasında bulunması Rabbine karşı gelme, O'nun makamını gasp etme ve O'na karşı, sahipmiş gibi büyüklük ve üstünlük taslama anlamına gelir. Bu, zat açısından büyüklük taslamadan, bir kimsenin içinde büyüklük ve üstünlük duygusunu taşımasından ibarettir. Hemen arkasından fiil açısından büyüklük taslama gelir. Bu da Allah'ın emirlerini yerine getirmemekten ve yasaklarına uymamaktan

ibarettir. Çünkü kul, ilâhî irade karşısında, ona muhalif olacak bağımsız bir iradeye sahip olduğunu düşünmedikçe, O'nun emir ve yasaklarına karşı gelmeyi kendisi için bir yetki ve bir hak olarak görmez.

Buna göre, *"büyüklük taslamazlar."* ifadesi, meleklerin tanımıyla ilintilidir. Kulluk bağlamında sunulan bu açıklama gösteriyor ki, melekler Rablerine karşı büyüklük taslamazlar, O'ndan hiçbir zaman gafil olmazlar, O'nun makamının bilincinde olmaktan, ululuğunu gözlemlemekten gafil olmazlar.

Ayette büyüklük taslama olgusu olumsuzlanırken, bunun zat açısından mı yoksa fiil ve amel açısından mı olduğuna ilişkin bir kayda yer verilmemiş ve niteleme mutlak olarak kullanılmıştır. Bu da gösteriyor ki, melekler ne iç duyguları (zatları), ne de eylemleri (amelleri) itibariyle O'na karşı büyüklük taslamazlar. Yani O'ndan asla gafil olmaz, O'na ibadet etmekten kaçınmaz, emirlerine muhalefet etmezler. Nitekim bu niteliğin mutlaklığını ve kapsamlılığını vurgulamak amacıyla da, *"Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar."* açıklamasına yer verilmiştir. Böylece melekler açısından hem zatî, hem de amelî büyüklük taslama olgusu olumsuzlanmıştır.

Bunun açıklaması şöyledir: *"Üstlerindeki (onlara egemen olan) Rablerinden korkarlar"* cümlesi, meleklerin Rablerinden korktuklarını ortaya koyuyor. Oysa Allah katında hayırdan başka bir şey yoktur, şer O'nun katında olmaz. Sonra korkmalarını gerektiren bir sebep de yoktur. Ancak kötülük ve sebeplerinin kulun yanında olması başka. Cümlede korku, doğrudan Rableriyle ilintilendirilmiş, *"O'nun rahmetini umarlar ve O'nun azabından korkarlar."* (İsrâ, 57) ayetinde olduğu gibi, Yüce Allah'ın azabıyla veya O'nun emirlerine karşı gelmekle ilintilendirilmemiştir.

O hâlde bu korku, katında hayırdan başka bir şey olmasa da yüce Allah'tan duyulan bir korkudur. Korku ise ilişme ihtimali bulunan bir kötülükten dolayı hissedilen bir duygu olsa da, gerçek anlamda etkilenme, kırılma ve küçülmedir. Zaten zayıf birinin, gücüyle belirginleşen güçlünün gücünden etkilenmesi; küçük ve ezik bir kimsenin, büyüklüğüyle ezip geçen, ululuğuyla kahreden büyük ve ulu bir kimse karşısında kırılması, bükülmesi bir zorunluluktur. O hâlde meleklerin duydukları korku; Rablerinin makamını gözlemlemek, bir an bile O'ndan gafil olmamak suretiyle hissettikleri zatî bir etkilenmedir.

“Rablerinden korkarlar” ifadesinin, *“Üstlerindeki”* ifadesiyle kayıtlandırılmış olması da bizim açıklamalarımızı pekiştiren bir ayrıntıdır. Çünkü bu ifadede, yüce Allah’ın üstlerinde kahredici gücüyle bulunmasının, onlara nispetle yüce olmasının korku duymalarının sebebi olduğuna işaret ediliyor. Bu ise, sadece Allah’ın makamından korkmaktır, azabından duyulan bir korku değildir. Dolayısıyla bunların korkusu zatî bir korkudur ve içlerinde büyüklük taslama duygusunu bütünüyle olumsuzlama amacına yöneliktir.

“Ve kendilerine emredilen her şeyi yaparlar.” ifadesi de, onların fiil ve amel bazında büyüklük taslamadıklarına işaret etmektedir. Daha önce, zat açısından Allah’a karşı büyüklük taslanmadığı sürece eylemsel olarak da O’na karşı büyüklük taslanmaz, demiştik. Öyleyse melekler hiçbir emirle ilgili olarak Allah’a baş kaldırmazlar, bilakis emredildikleri şeyi yerine getirirler. “Yu’merûne=kendilerine emredilen” kelimesinin meçhul sıygası şeklinde kullanılmış olması, yüce Allah’ın makamına karşı duyulan saygıyı ve ululamayı ifade etmek içindir ve bu gayet açıktır.

Bundan da anlaşılıyor ki, melekler Allah’ın yarattığı varlık türlerinden biridirler. Bunlar, kesinlikle Rablerinin makamından gafil olmazlar. Emirleri karşısında ciddiyetsizlik gösterip laubalilik etmezler. Bu hususta yanılmazlar, unutkanlık göstermezler. Hiçbir iş onları bu bilinçten alıkoymaz. Yüce Allah’ın irade ettiğinden başka bir şey irade etmezler.

Yüce Allah’ın, ayette secde ettiklerinden söz edilen varlık türleri arasında özellikle meleklerin niteliklerini ve kulluk sunma biçimlerini ayrıntılı olarak anlatmasının nedeni; putperestlerin, adlarına heykeller dikip taptıkları ilâhlarının büyük kısmının meleklerden oluşmasıdır. Gök tanrısı, yer tanrısı, rızık tanrısı ve güzellik tanrısı gibi. Bir diğer amaç da, putperestlerin meleklerle ilgili asılsız iddialarına rağmen, onların bütün varlıklar içinde en fazla Allah’a ibadet ve kullukla meşgul olan varlıklar olduklarını göstermektir.

Bazıları[1] bu ayetten hareketle tuhaf bir çıkarsamada bulunmuşlardır. Bunlara göre, melekler de tıpkı bizim gibi ilâhî şeriatla yükümlüdürler ve korku ile ümit arasında bir ruhsal konum içindedirler. Yükümlüdürler; çünkü kendilerine birtakım emirler yöneltiliyor. Korku ve

1- [Ruhu’l-Maani, c. 14, s. 158.]

ümit arasında bir ruhsal konumdadırlar; çünkü ayette onların korktuklarından söz ediliyor. Korku olan yerde ümit de vardır.

Ancak bu çıkarsamanın bütünüyle yanlış olduğu açıktır. Önce meseleyi emre muhatap olmaları bazında ele alalım: Bir kere yüce Allah'ın kesinlikle yükümlülük söz konusu olmayan hususlarla ilgili olarak da emirler yönelttiğine ilişkin birçok ayet yer alır Kur'ân'da. Göklere, yere ve başka varlıklara yöneltilen emirler gibi. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ona ve yerküreye, 'İsteyerek veya istemeyerek, gelin!' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler."* (Füssilet, 11), *"Ol, dediği gün, oluverir."* (En'âm, 73)

Korku ile ümit arasında ayrılmazlığın olduğu yönündeki yorumuna gelince, azabın gelmesinden ve kötü bir musibetin isabet etmesinden duyulan korku ile ümit arasında bir ayrılmazlık vardır; ancak daha önce ayette sözü edilen korkunun heybet ve ululuk karşısında duyulan bir korku olduğunu söylemiştik. Zayıfın güçlüden etkilenmesi, küçük ve basit birinin, ululuğu ve büyüklüğü ile kendisine karşı üstünlük sağlayan ulu ve üstün biri karşısında kırılması yani. Bu anlamda korku ile ümit arasında ayrılmazlıktan söz edilemez.

Yine bazıları,[1] bu ayetten hareketle meleklerin insanlardan üstün olduklarını söylemişlerdir. Ne var ki, övgü esaslı bir akışa sahip bulunan bu ayetten sadece meleklerin, işaret edilen erdemleri yitiren, o üstün niteliklerden yoksun kalan günahkâr ve kâfir insanlardan üstün oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür. Günahkâr ve kâfir insanların dışındaki insanlar bazında ise, meleklerin üstünlüklerini olumlayan veya olumsuzlayan bir ifade yer almamaktadır ayette. İnşaallah daha uygun bir yerde meleklerle ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

51) Allah dedi ki: "İki (yaratan ve yöneten) ilâh edinmeyin! O (ilâh), ancak bir tek ilâhtır. Öyleyse yalnız benden korkun (bana ibadet edin)."

Ayetin orijinalindeki "fe'rhebû" kelimesinin kökü olan "er-rehbetu", korku demektir. Karşıtı, "er-rağbetu=isteme, yönelme ve arzu etme" kelimesidir. Tıpkı "el-havf=korku" kelimesinin karşıtının "er-reca=ümit" olması gibi.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 46.]

Ayet, *"Allah'a secde ederler."* [49. ayet] ifadesine atfedilmiştir. Bazılarına göre,[1] *"Sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik."* [44. ayet] ifadesine atfedilmiştir. Kimine göre de,[2] *"Allah'ın yarattığı"* [48. ayet] ifadesine matuftur. Bu son ihtimali savunanlar, "Hayvana yedirdim saman ve soğuk su" yani "ona soğuk su içirdim" örneğindeki atıf yöntemini esas almışlardır. Buna göre ayetin takdirî açılımı şöyledir: Allah'ın yarattığı (cismanî) şeylere bakmadılar mı? Ve Allah'ın, *"İki ilâh edinmeyin!..."* dediğini duymadılar mı? Ancak birinci ihtimal daha güçlüdür.

"İki ilâh edinmeyin!" ifadesiyle -Allah herkesten daha iyi bilir- bir tek ilâhı bırakıp onunla birlikte iki veya daha fazla ilâh edinme yasaklanıyor. Bu yasaklamanın, *"O (ilâh), ancak bir tek ilâhtır."* ifadesiyle pekiştirilmiş olması da bunu desteklemektedir. "İsneyn=iki" nitelemesi, "ilâheyn=iki tanrı" sözcüğünün sıfatıdır. Nitekim "vâhid=tek" de "ilâh"ın sıfatıdır. Bu iki sıfat, ifadeye açıklık ve belirginlik kazandırmak için kullanılmıştır.

Diğer bir ifadeyle, açıklamanın asıl amacı, Allah ile birlikte başka ilâhların edinilmesinin yasaklanmasıdır. Bu hususta, Allah ile birlikte kulluk sunulan diğer ilâhların bir veya birden fazla olması arasında bir fark yoktur. Ancak müşriklerin Allah'tan başka kulluk sundukları ilâhların sayısı genellikle ikiden fazla olduğu için, yasaklama getirilirken ikiden başlanması gerekmiştir. Çünkü iki sayısı gerçekleşmedikçe ikiden fazla olan sayıların gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu yüzden iki ilâhın edinilmesi yasaklanmış ve bu yasaklama, birden fazla olan bütün tanrı edinmelerin yasaklanması için yeterli görülmüştür.

"İsneyn=iki" ifadesinin, müşriklerin gelenekleri ve alışkanlıkları göz önünde bulundurularak kullanılmış olması da mümkündür. Çünkü müşrikler, yaratma ve var etme ilâhının varlığına inanırlardı. Onlara göre bu ilâhın işi sadece yaratmaktır. O aynı zamanda mevcut bütün tanrıların tanrısıdır da. Bir de ibadet tanrısına inanırlardı. Onun görevi de rablik ve evreni yönetmekti. Bu ihtimal, ifadenin hemen arkasından gelen cümleler için de daha uygundur.

Bu ihtimali göz önünde bulundurduğumuz zaman, ayetin anlamının şöyle belirginleştiğini görüyoruz: Biri yaratıcı, biri de kulluk sunu-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 161.]

2- [age.]

lan yönetici olmak üzere iki ilâh edinmeyin. Bilakis o, yani ilâh ancak bir tek ilâhtır; yaratma da, yönetme de tamamıyla o tek ilâhın elindedir. Çünkü her yönetsel iş eninde sonunda gelip yaratmaya dayanır. Bütün varlıkların yaratıcısı ben olduğuma göre, ibadet edilmesi gereken yönetici de benim. O hâlde yalnız benden korkun ve yalnız bana ibadet edin.

Buradan önceki açıklamaya ilişkin bir ayrıntı olarak *"Öyleyse yalnız benden korkun."* ifadesinin yer alış gerekçesi de açığa çıkıyor. Buna göre, söz konusu ifade, son derece etkili ince bir kanıtlama işlevini görmektedir. Bu cümle, mefulün, iştigal yöntemiyle öne alınması bakımından sınırlandırma anlamını ifade eder. Sınırlandırma (kasr) ise, müfessirlerin de sözlerinden anlaşıldığı gibi, "kasr-ı kalb"[1] türünden bir sınırlandırmadır, kasr-ı ifrad[2] değil. Çünkü putperestler Allah'a ve Allah'ın dışındaki ilâhlarına birlikte tapmıyorlardı; aksine, sadece ilâhlarına tapıyorlardı ve Allah'a ibadet etmeyişlerini mazur göstermek için de Allah'ı hiçbir bilginin kuşatamayacağını, hiç kimsenin O'nu anlayamayacağını ileri sürüyorlardı. Bu yüzden de Allah'a ibadet yoluyla yönelmenin mümkün olmadığını savunuyorlardı. Böylece Allah'ın yarattıkları içinde melekler, kâmil insanlar ve cinler gibi üstün veya güçlü varlıklara ibadet edilmesini gerekli görüyorlardı. Evrenin yönetiminin ancak onların elinde bulunduğuna ve onlara ibadet etmek suretiyle hayırlarına ulaşmanın ve kötülüklerinden korunmanın mümkün olduğuna inanıyorlardı. İşte bunların aracılığıyla (şefaatiyle) Allah'a yaklaşma anlayışlarının anlamı budur.

Öyle anlaşılıyor ki, ayette korkmanın emredilmesi, ibadet etmenin emredilmesinden kinayedir. Yalnızca korkmaya yer verilmesinin nedeni, daha önce bütün varlıkların secde edişleri -ki ibadetin teşri edilişinin asıl etkeni secdedir- hakkında söylenenler ile meleklerin korkması arasında bir uyum sağlamaktır. Bu da gösteriyor ki, ayette geçen

---

1- [Karşı tarafın genelliğine inandığı bir hükmü, bir veya birkaç özel duruma münhasır kıldıktan sonra karşı tarafın da hükmün konusu olarak bildiği konuyu değiştirmeye, değişik tarafa hasretme, tersten vurgulamaya dönük sınırlandırma türüne "kasr-ı kalb" denir.]

2- [Bir işe ilişkin bireylerin bir kısmını dışlamak suretiyle sınırlandırma getirmeye kasr-i ifrad denir. Sanki birisi, aklından geçirdiği herkesin hükmün içine girdiğini sanıyor, ama söz konusu sınırlandırma ile bir kısım dışlanıyor ve böylece hükmün dışında tutulduğu bildiriliyor.]

korkma ile bir celal ve heybet karşısında korkmak [celal ve heybetten etkilenerek hissedilen korku] kastedilmiştir, yakalanıp azaba çarptırılmaktan, cezalandırılmaktan korkmak değil. Okuyucuların buna dikkat etmeleri gerekir.

52) Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur ve din (yasa koymak) de daima O'nundur. O hâlde Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?

el-Müfredat'ta şöyle deniyor: "el-Vasabu; kronik, kalıcı hastalık demektir. 'Vasıbe fulanun=falan adam hastadır.' 'Evsabe' fiili de aynı anlamı ifade eder. [Yani falan şey onu hasta etti.] 'Yetavassabu' da ağrı çekiyor, anlamındadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Ve lehum azabun vâsıb=Onlar için sürekli bir azap vardır.'* [Sâffât, 9], *'Ve lehu'd-dinu vâsıben=Din de daima O'nundur.'* Burada iki ilâh edinen putperestlere yönelik bir tehdit ve ikaz söz konusudur. Ayet diyor ki, Allah'a ortak koşanlara karşılık olarak ayrılmaz ve şiddetli bir azap vardır.

"Buna göre ayette geçen 'din', itaat anlamında kullanılmıştır. 'el-Vâsıb' sözcüğü de sürekli anlamına gelir. Yani, insanın görevi, bütün durumlarda sürekli olarak Allah'a itaat etmektir. Tıpkı meleklerde olduğu gibi. Allah meleklerin sürekli itaat hâllerini şöyle dile getirmiştir: *'Allah'ın kendilerine emrettiklerine karşı gelmezler, kendilerine emredileni yaparlar.'* [Tahrîm, 6] Araplar, 'Vasebe, vusuben=devamlı oldu', 'vasabe'd-dinu=din vacip ve gerekli oldu', 'mefazetun vasıbetun=uçsuz bucaksız çöl.' derler." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ve bundan sonraki ayet, Allah'ın ulûhiyet, yani kulluk sunulmaya lâyık gerçek ilâhlık makamı itibariyle tekliğini vurgulamaya ve dinin (hayat düzenini belirlemenin) de sadece O'nun tekelinde olduğunu açıklamaya dönüktür. Buna göre hiç kimsenin yasa koyma ve koyduğu bu yasada itaat edilme gibi bir yetkisi yoktur. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayetle ondan sonraki ayet, *"Allah dedi ki: İki (yaratan ve yöneten) ilâh edinmeyin!..."* ayetinin gerekçeli açıklaması mahiyetindedir. Ayrıca bu ayetin içeriğini kanıtlamakta, daha önce açıklanan ve müşriklerin inkâr ettikleri tevhit ve peygamberlik olgularına tekrar tekrar vurgu yapmaktadır.

Buna göre, "Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur" ifadesinde, yüce Allah'ın rablik makamı itibariyle tekliğine ilişkin kanıtlar gözler önüne seriliyor. Çünkü göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar, ke-

limenin tam anlamıyla Allah'ın mülküdürler. Çünkü gözlemlenen evrende yer alan her şey, sahip olduğu sıfatları ve fiilleriyle yüce Allah ile kaimdir; O'nun tarafından var edilmiş, O'nun tarafından ortaya konulmuştur, Allah ile varoluşsal bağını koparamaz, hatta bir saniye bile. O hâlde varlıklar, tıpkı mülk olan bir şeyin sahibiyle kaim olması gibi Allah ile kaimdirler ve gerçek anlamda Allah'ın mülküdürler; bu niteliklerinde ne bir değişme, ne de bir dönüşme kabul ederler. Nitekim gerçek malikliğin özelliği budur. İnsanın duyma organına, görme organına malik ve sahip olması gibi.

Durum böyle olduğuna göre, bu, yüce Allah'ın evrenin yöneticisi olduğu anlamına gelir. Çünkü başkası evren üzerinde bağımsız bir yönetime sahip olduktan, dilediği gibi emredip tasarrufta bulunduktan, dolayısıyla Allah mülkünden koparılıp yarattıklarından uzaklaştıktan sonra, evrenin O'nun mülkü olmasının ne anlamı olabilir ki? Evrenin yöneticisi Allah olduğuna göre, demek ki evrenin rabbi O'dur. Çünkü rab, yöneten sahip anlamına gelir. O rab olduğuna göre de, korkulması, sakınılması, ibadetle boyun eğilmesi gereken O'dur.

"Ve din (yasa koymak) de daima O'nundur." Yani daima ve kesintisiz, gerekli olarak din O'nundur. Şöyle ki: Allah varlıkların sahibi ve yöneticisi olan rab olduğuna, yönetimin en vazgeçilmez gereğinin de, insanlık âlemi için bir yasalar sistemi koymak, bu sisteme uyulması durumunda onları varoluşsal amaçlarına ulaşmalarını sağlamak, mutluluklarına eriştirmek -işte Kur'ân bu yasaya, bu hayat düzenine "din" adını verir- olduğuna göre bu hayat düzenini belirleyenin, bu kanunları koyanın yüce Allah olması bu açıdan bir zorunluluktur. O hâlde, yüce Allah dinin sahibidir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Din (yasa koymak) de daima O'nundur."* Yine güzel bir yönetim için gerekli olan kanunları koymak da O'na aittir. Nitekim daha önce de değerlendirdiğimiz bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"(Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir..."*

Bazıları ayette geçen "din" sözcüğünden maksat, itaattir demişlerdir.(1) Mülktür diyenler(2) gibi, ceza ve karşılıktır diyenler(3) de olmuştur. Kuş-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 163.]
2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 365.]
3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 611.]

kusuz bu anlamların her birinin bu kavramın kapsamında yerinin olduğu iyice düşünen kimse için açıktır. Ancak en isabetli yorum, bizim yukarıda yer verdiğimizdir. Çünkü bizim esas aldığımız yorum, ayetler grubunun oluşturduğu atmosfere, tefsirini sunduğumuz ayetin öncesinde ve sonrasında yer alan ve rablik makamının tekliğinden, dinin vahiy ve risalet aracılığıyla teşri edilişinden söz eden ayetlerin akışına daha uygundur.

"O hâlde Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?" ifadesi, görüldüğü kadarıyla inkâr amaçlı ve soru formatında sunulmuş bir ifadedir ve öncesindeki her iki cümlenin de ayrıntısı konumundadır. Buna göre şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Böyle olduğuna göre, Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz ve O'ndan başkasına mı ibadet ediyorsunuz? Oysa Allah'tan başkası bir şeye sahip değildir ve herhangi bir yönetsel yetkisi yoktur ki ona ibadet edilsin? Yine Allah'tan başkasının kanun, yani din koyma yetkisi yoktur ki koyduğu kanunda ve teşri ettiği dinde ona uyulsun.

53) Sizde nimet olarak ne varsa, Allah'tandır. Sonra size bir sıkıntı dokunduğu zaman yalnız O'na yakarırsınız.

Allah'ın rablik makamı itibariyle tekliğini vurgulamaya yönelik bir diğer açıklamadır. Burada yüce Allah, bu açıklamayı müşrikleri yermenin, Allah'a ortak koşmalarından, Allah'ın izni ve rızası olmadan kendi kafalarından birtakım kanunlar koymalarından dolayı onları kınamanın zemini olarak kullanıyor. Açıklama birkaç ayet boyunca bu minval üzere devam ediyor.

Ayette geçen "ez-zür"den maksat, insanın durumunu düzelten nimetleri yitirmek suretiyle kötü duruma düşmektir. "Tec'erûne fiilinin mastarı olan "el-cuar", yabani hayvanların çıkardıkları sese denir. Bu kelime kinayeli olarak dua ve yakarma maksadıyla çıkarılan ses için kullanılır. Yalvararak bir yere sığınıp yardım isteyen kişinin çıkardığı bu ses vahşi hayvanların ürküp kaçarken çıkardıkları sese benzetilmiştir.

"Sizde nimet olarak ne varsa, Allah'tandır." ifadesi, genel bir değerlendirme yapmaya yöneliktir ve kanıtlanmamış salt bir iddia değil. Önceki ayette meselenin kanıtsal boyutları ortaya konmuştu. Kaldı ki, dinleyenler zaten bunu kabul ediyor, bizzat kendileri bunu ifade ediyorlar. Ayrıca herhangi bir nimetin ellerinden gitmesiyle kendilerine ilişen bir kötülükten dolayı yalvararak, yardım isteyerek Allah'a sığınmaları da bunu kabul ettiklerinin kanıtıdır.

Şu hâlde kastedilen anlam şudur: Sizin yanınızda olan bütün nimetler yüce Allah'ın size bahşetmesindendir. Siz de bunu biliyorsunuz. Sonra bir zarara uğradığınız veya basit de olsa başınıza kötü bir hâl geldiği zaman hemen yalvarışla sesinizi yükseltir ve sadece Allah'a yakarırsınız, başkasına değil. Eğer Allah'tan başkasının sizin için bir şey yapabileceğine inansaydınız, onlara yönelirdiniz. Öyleyse nimeti bahşeden ve sıkıntıyı gideren Allah'tır. O hâlde size ne oluyor da ibadeti sırf O'na özgü kılmıyor, sadece O'na itaat etmiyorsunuz?

Musibetlerin peş peşe geldiği ve zorlukların maddî sebeplerden ümidi kesecek şekilde hücum ettiği bir sırada Allah'a yalvarıp yakarmak ve O'ndan yardım istemek kuşku duyulmayan açık bir zorunluluktur. Bir insan herhangi bir dine bağlı olmasa da, Allah'a iman etmiş olmasa da iç âlemine yönelik bir gözlem gerçekleştirdiği zaman zorluklar karşısında ümit beslediğini, bir yere umutla bağlanma duygusuna sahip olduğunu görür. Umut bağlanan bir şey olmadan da umut olmaz. Dolayısıyla sevgi, nefret, istek, kerahet, cezp etme ve benzeri gibi herhangi bir şeyle ilintili olma anlamını özünde taşıyan duygulardan birinin gerçekleşmesi için bu ilintiye objeler dünyasında karşılık oluşturan olgunun gerçekleşmesi bir zorunluluktur. Buna göre eğer objeler dünyasında istenen şey olmasa, isteyen tarafından isteme duygusu da gerçekleşemez. Talep edilen bir şey yoksa, talep de yoktur demektir. Eğer çekici bir cezp eden yoksa, cezbe kapılıp çekilen biri de olmaz. Bu durum, varoluşunda mutlaka bir şeyle ilintili olma anlamı yatan bütün olgular için geçerlidir.

O hâlde insanın, sebeplerin tamamen etkisizleşip ortadan kalktığı bir anda büyük belâlardan kurtulmaya yönelik içinde taşıdığı umut, insanın söz konusu kopuk sebeplerin üstünde bir sebebin varlığına inandığının en büyük kanıtıdır. Ona göre bu en üstün sebep öyle bir sebeptir ki, olayların büyüklüğü ve musibetlerin yıkıcılığı onu yılgınlığa düşürmez, hiçbir zaman insan ondan ilgisini kesip kopmaz ve bu sebep yok olmaz, tükenmez, yanılmaz ve kesinlikle unutmaz.

İşte bu, insanın içinde hissettiği ve fıtratının da onayladığı bir gerçektir. Belirgin maddî sebeplerle uğraşmak ona bu gerçeği unuttursa, dünya hayatının çekici zevkleri onu kendisine cezp etse, somut güzelliklerin büyüsüne kapılsa da insan bu duyguyu içinde hisseder. Ancak belâlar dört bir yandan saldırıya geçtiği, amansız bir tuzağın içine girdi-

ği, kurtuluş kapısı üzerine kapandığı ve maddî sebeplerin sonuna kadar etkisizleşip tükendiği, engeller gözlerinin önünden kalktığı, onu oyalayacak bir oyalayıcı, zihnini meşgul edecek bir maddî sebep kalmadığı zaman, maddî sebeplerin gizlediği gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar, o ana kadar farkında olmadığı gerçeği görür ve benliği onunla bir bağlantı kurar. Buna ise tüm sebeplerin üstünde olan sebep diyoruz. O da kuşkusuz ulu Allah'tır.

54) Sonra da sizden sıkıntıyı giderdiğinde, içinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşarlar.

Bu ayetle birlikte müşriklerin yerilmelerine, kınanmalarına başlanıyor. Sonunda da onlara ağır tehditler yöneltilerek bunu hak ettikleri vurgulanıyor. Çünkü yardım dilemeleri ve fıtrî olarak Rablerine dönüşleri sonucu sıkıntılarını gidermek, üzerlerine çöken musibetin kaldırılması ve rahmetin inişiyle gerçek kendileri için olanca çıplaklığıyla ortaya çıktıktan sonra, Allah'ı rububiyet konusunda birlemelerini gerektiriyordu. Oysa içlerinde bir grup sürpriz bir şekilde bedbahtlığın pençesine düşüp yeniden maddî sebeplere bağlanırlar. Bunun üzerine uykuya dalmış aşağılık karakterleri yeniden uyanışa geçererek heva ve hevesleri şaha kalkar ve başkalarını tutup Rableri olan yüce Allah'a ortak koşarlar. Bu ortak koştuklarının başında da bağlandıkları maddî sebepler gelir. Ayetin anlamı açıktır.

55) Kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etsinler diye (ortak koşarlar). Öyleyse bir süre daha faydalanın; yakında bileceksiniz.

Ayetin orijinalinin başındaki "lâm" edatı hedef bildirmektedir. Demek isteniyor ki, onlar ancak Rablerinin üzerlerine çöken sıkıntıyı bertaraf etmek suretiyle bahşettiği nimete şükretmeyip nankörlük etmek için Rablerine ortak koşuyorlar.

Ayette nimete nankörlük etmenin, şirkin amacı olarak sunulmasının nedeni, müşriklerin hayat yolculuğundaki tek amaçlarının Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmek, lâyıkıyla şükretmemek olduğunu vurgulamaktır. Çünkü sürekli olarak görünenlerle (somut değerlerle) ve madde (maddî sebepler) ile ilgilenmeleri, kalplerinde zahirî sebeplere bağlanma melekesini, ilâhî nimetleri bu sebeplere bağlama eğilimini meydana getirir. Bu da fıtrî bilgelik (fıtratın bilmesinin) karşısına ka-

lın bir perde olarak dikilir. Neticede bu, Rablerinin rablikte (yöneticilikte) tek olduğunu onlara unutturur. Böylece herhangi bir nimetle karşılaştıkları zaman Allah'ı değil, onun maddî sebeplerini hatırlarlar, onlara bağlanır ve bu sebeplerin kesilmesinden korkarlar, Allah'ı bırakıp onlara boyun eğerler. Bu yüzden sanki, bilakis kuşkusuz, hayattaki tek amaçları Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük etmek, onların şükrünü yerine getirmemektir.

Dolayısıyla yüce Allah'ı inkâr etmek, O'na karşı nankörlük etmek, müşriklerin açığa vurdukları her durumun ve gerçekleştirdikleri her eylemin gerisindeki genel amaçtır. Şayet üzerlerine çöken sıkıntılarının bertaraf edilmesinden sonra maddî sebeplere boyun eğmek suretiyle Allah'a ortak koşmuşlarsa, bunu sırf kendilerine verilen nimetleri inkâr, nimetleri bahşeden Rablerine karşı nankörlük etmek için yapmışlardır.

Bu şekilde nankörlük etmeleri -ki sürekli inkârdan ibaret olan bu tavırlarında ısrar ediyorlar ve bu aynı zamanda Allah'a karşı büyüklük taslama anlamına da gelir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."* (İbrâhîm, 7)- ilâhî gazabın uyanmasına neden oluşturduğundan, Peygamberimize (s.a.a) yönelik hitaptan dönülerek hitap gaip sıygasıyla onlara yöneltilmiş ve arada bir aracı olmaksızın doğrudan kendileri tehdit edilmişlerdir: *"Öyleyse bir süre daha faydalanın; yakında bileceksiniz."*

Yararlanacakları şeyin ne olduğu belirtilmiyor ki, yararlandıkları her şeyden sorguya çekilecekleri ve bunların kendilerine hiçbir yarar sağlamayacağı şeklinde mutlak bir anlam anlaşılsın. Bu arada yakında bilecekleri şeyin de -doğal olarak bu, onları üzecek bir şeydir- ne olduğundan söz edilmiyor ki, ansızın çıkıp gelinceye kadar bunun ne olduğunu bilmesinler, Allah katından gelecek olan azap beklemedikleri bir anda, hiç de hesaba katmadıkları bir taraftan üzerlerine çöküversin. İşte böyle bir ifade tehdidin şiddetini katbekat artırmaktadır.

Bazı müfessirler,[1] "li-yekfurû bi-ma ateynâhum" ifadesinin başındaki "lâm" harfinin emir edatı olduğunu ("kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etsinler bakalım" anlamına geldiğini) ve bununla da onları aciz bırakıp güçsüz düşürmeye yönelik bir tehdidin

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 612.]

kastedildiğini söylemişlerdir. Fakat bu yorumun zorlama olduğu son derece belirgindir.

56) Ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan (yarar ve zarar dokundurduklarını) bilmedikleri şeylere (zahirî sebeplere) bir pay ayırırlar. Allah'a andolsun ki, uydurduğunuz şeyler hakkında mutlaka sorguya çekileceksiniz.

Müfessirler, bu ifadenin önceki ayetlerin işaret ettiği onların diğer suçlarına matuf olduğunu söylemişlerdir.[1] Buna göre ifadenin takdirî açılımı, "Onlar anlattığımız suçları işlerler, bir de bilmedikleri şeylere bir pay ayırırlar." şeklindedir. Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla "li-ma lâ ya'lemûne=bilmedikleri şeylere" ifadesinin başındaki "ma" edatı ism-i mevsuldür ve bununla da Allah'ın dışında ibadet ettikleri düzmece ilâhlar kastedilmiştir. Çoğul zamiri de müşriklere dönüktür. "Lâ ya'lemûne=bilmedikleri şeyler" fiilinin mefulü hazfedilmiştir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Müşrikler zarar ve yarar dokundurup dokundurmadıklarını bilmedikleri ilâhları için, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden bir pay ayırırlar.

Pay ayırmaktan maksat da, yüce Allah'ın En'âm Suresi'nde işaret ettiği şu uygulamadır: *"Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah için bir pay ayırıp, zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar!"* (En'âm, 136)

Ayetle ilgili müfessirlerin yaptığı değerlendirme bundan ibarettir; ancak açıklamanın zorlama ürünü olduğu açıktır.

Bu ifadenin daha önce yer alan *"hemen Rablerine ortak koşarlar."* ifadesine atfedilmiş olması da mümkündür. Bu ihtimali esas aldığımızda cümlenin takdirî açılımının şöyle olduğunu söyleyebiliriz: "İçinizden bir grup, hemen Rablerine ortak koşarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden mahiyetlerini bilmedikleri şeylere pay ayırırlar." Mahiyetini bilmedikleri şeylerden maksat da zahirî sebeplerdir. Ki müşrikler bunların bağımsız olarak etkinlik gösterdiklerine inanırlar; ancak onların gerçek mahiyetlerini bilmezler. Kaldı ki, bunların zarar ve yarar verebildiklerine ilişkin olarak da kesin bir bilgiye sahip değil-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 166.]

dirler. Üstelik zaman zaman normal etkinliklerini de gösteremediklerini bildikleri hâlde.

Müşrikler rızkı bütünüyle bağımsız olarak zahirî sebeplere nispet ettikleri, Allah'a bunlarla birlikte yer vermedikleri, bunun da bu bağlamdaki etkinliği bütünüyle Allah'tan olumsuzladığı, O'nun bu hususta katkısının ve o sebeplerle ortaklığının olmadığı anlamına geldiği hâlde, müşriklerin kendilerine verilen rızıktan söz konusu sebeplere bir pay ayırdıklarından söz ediliyor ki, bunun nedeni, onların fıtratları gereği, yüce Allah'ın bu işte etkinliğe sahip olduğunu bilmeleridir. Nitekim az önce, onların kendilerine bir sıkıntı dokunduğu anda Allah'a sığınıp yakardıklarından söz edilmişti. Bunların maddî sebeplere etkinlik isnat etmelerine rağmen bu tarz fiilî bir itirafta bulunmaları gösteriyor ki, onlar maddî sebeplerin rızık konusunda Allah'a ortak olduklarını ve onlar için rızıkta bir pay olduğunu düşünüyorlardı. Ardından yüce Allah onları bu tutumlarından dolayı şöyle tehdit ediyor: *"Allah'a andolsun ki, uydurduğunuz şeyler hakkında mutlaka sorguya çekileceksiniz."*

57) (Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürerek) Allah'a kızları ait kılarlar. Hâşâ! O (bundan) münezzehtir. Kendilerine ise hoşlandıklarını (erkek çocuklarını ait kılarlar).

Hiçbir bilgiye dayanmaksızın tamamen cehaletlerinin ürünü olarak verdikleri bu hükümden dolayı müşriklere yöneltilen bir diğer azarı görüyoruz. Müşrikler kendilerini daha üstün ve saygın bir konumda görerek Allah'a karşı gayet küstahça bir tutum içine girmişlerdi. Çünkü oğulları kendilerine ayırmış, kızlardan da tiksinerek onları yüce Allah'a ait kılmışlardı.

Buna göre, *"Allah'a kızları ait kılarlar. Hâşâ! O (bundan) münezzehtir."* ifadesinde Allah'tan başka ilâhlar edinmeleri veya bazı ilâhların cinsiyetlerinin kız olduğunu ileri sürmeleri ve "Bunlar Allah'ın kızlarıdır." demeleri kastediliyor. Söylendiğine göre, Huzaa ve Kinane kabileleri, "Melekler Allah'ın kızlarıdır." diyorlardı.[1]

Brahmanizm, Budizm ve Sabiîlik gibi putperest dinlerde meleklerden ve cinlerden çok sayıda ilâhların varlığına ve bunların Allah'ın kızları olduğuna inanılır. Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyrulur: *"Onlar,*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 167.]

Rahman'ın kulları olan melekleri dişi saydılar." (Zuhruf, 19), *"Allah ile cinler arasında bir soy birliği uydurdular."* (Sâffât, 158)

İmam Râzî, tefsirinde müşriklerin bu mesnetsiz iddialarının nedeni hakkında şunları söyler: "Zannedersem, müşriklerin meleklerden ilâh edindikleri putların dişi olduklarını söylemelerinin nedeni, onların da tıpkı kadınlar gibi örtülü olmaları ve göze görünmemeleridir. Nitekim Arapların güneşi dişi saymalarının nedeni de göz alıcı ışığının, göz kamaştırıcı aydınlığının güneş yuvarlağını tıpkı ferace giyinen kadınlar gibi gözlerden saklamasıdır. Ancak bu, bu tarz bir yaklaşımın bütün isimlendirmelerde esas alınmasını gerektirmiyor ki, müennes olarak vazedilmediği hâlde sırf göze görünmedikleri dikkat-i nazara alınarak cin kelimesinin de müennes olması gerektiği sonucuna varılsın."(1) (Râzî'den özetle yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: "Meleklerin müşrikler tarafından dişi olarak değerlendirilmelerinin nedeni, onların yabancıların ulaşamayacakları bir yerde olmakla beraber gözlere de görünmemeleridir. Buna göre melekler tıpkı erkeğin kıskanması sonucu güvenilir ve sağlam bir yere yerleştirdiği kızlar gibidirler. İşte cinler göze görünmemelerine karşın meleklerin sahip oldukları bu niteliklere sahip değildirler."(2) (Alıntı burada sona erdi.)

Yukarıda sunduğumuz bu yorumların her ikisi de istihsandan [güzel ve iyi görmek, şahsî takdire dayanarak tercih edip hüküm vermek] öte bir şey değildir. Eğer farklı eğilimlere sahip müşriklerin görüşleri üzerinde iyice düşünülecek olursa, -tefsirimizin onuncu cildinde bazı görüşlerine yer verdik-(3) görülecektir ki, tarihte ilk kez bu anlayışı savunanlar Arap müşrikleri olmamıştır. Tam tersine Mısır, Babil, Yunan ve Roma gibi kadim putperest topluluklarda bu anlayışa esas oluşturacak inançlar yaygın olarak benimsenmişti.

Müşrik toplulukların inanç esasları incelendiğinde, onların dünyadaki hayırlı olayların menşei olarak kabul ettikleri melekleri ve dünyadaki kötülüklerin kaynağı olarak kabul ettikleri cinleri ilâh edindikleri ve onların hayırlarını elde etmek, şerlerinden de sakınmak için onlara

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 54.]

2- [age.]

3- ["Putperestlik Hakkında" başlığıyla Hûd Suresi, 39-46. ayetlerin tefsirinde.]

ibadet ettikleri görülecektir. Müşriklerin iddialarına göre melekler ve cinlerin sahip oldukları, diğer bir ifadeyle mazharı oldukları bu yüce menşeler ve bütünsel güçler, etkin ve edilgen olmak üzere iki kısma ayrılıyorlar. Etkin ve edilgen güçlerin birleşimini de çiftleşme, birleşme olarak değerlendiriyor; etkin gücü baba, edilgen gücü de ana olarak nitelendiriyorlar. Doğal olarak bu birleşimin ürünü de çocuk olur. Çocuklar da oğullar ve kızlar şeklinde taksim edilir. Dolayısıyla bu ilâhların bazısı analar-kızlar, bazısı da babalar-oğullar olarak kabul ediliyorlar.

Gerçi Arap putperestlerin bir kısmı, "Bütün melekler Allah'ın kızlarıdır." diyorlardı; ancak bu sözleriyle herhangi bir temel tasavvura dayanmaksızın körü körüne eski putperest toplulukları taklit ediyorlardı.

"Kendilerine ise hoşlandıklarını." ifadesinin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, bu cümle, *"Allah'a kızları"* ifadesine atfedilmiştir. Bu bakımdan cümlenin takdirî açılımı şöyledir: Beğendiklerini de kendilerine ait kılarlar. Melekler Allah'ın kızlarıdır diye kızları Allah'a ait kılarken, beğendikleri oğulları da kendilerine ayırırlar. Kızları da ya öldürür, ya da diri diri toprağa gömerlerdi. Kısacası kendilerine yakıştıramadıkları şeyleri Allah'a yakıştırmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Bazılarına göre[1] "ma yeştehûne=hoşlandıkları" ifadesi cümlede tehir edilen müpteda, haberi de öne alınmış "lehum=kendilerine" ifadesidir ve cümle bir bütün olarak "yec'alûne=kılarlar" ifadesine atfedilmiştir. Buna göre cümle, ya öncekinin ayrıntısı veya alay etme maksadıyla sunulmuştur.

Bu şekilde bir değerlendirme yapmalarının nedenini ise şu şekilde açıklamışlardır: Cümlenin *"Allah'a kızları"* ifadesine atfedilmesi, Arap edebiyatı kuralına aykırı olmasından dolayı caiz değildir. Kural ise şudur: Bizzat kendisi veya harf-i cer aracılığıyla mefule geçişli olan fiilin faili, merfu ve bitişik zamir olduğu zaman bu fiilin, bizzat kendisi itibariyle veya harf-i cer aracılığıyla bu zamire geçişli olabilmesi için arada bir ayırıcının olması gerekir. Meselâ Zeyd kendisini dövdüğü zaman "Zeydün darebehu=Zeyd onu (maksat kendisidir) dövdü" [veya sen kendini dövdüğünde] "Ente darebteke=Sen seni dövdün" denmez. Yine Zeyd kendine kızdığı zaman da "Zeydun ğadabe aleyhi=Zeyd ona (maksat kendisidir) kızdı" denmez. Aksine, "Zeydun darebe nefsehu=-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 167.]

Zeyd kendini dövdü" veya "Ma darebe Zeydun illa iyyahu=Zeyd sadece kendini dövdü", yine "Zeydun ğadebe ala nefsihi=Zeyd kendine kızdı" veya "Ma ğadabe Zeydun illa aleyhi=Zeyd sadece kendine kızdı" denir. Ancak bu kural "zanne=sandı", "fakede=kaybetti" ve "adime=yok etti" gibi fiiller açısından geçerli değildir. Dolayısıyla "Zeydun zannehu kaviyyen" yani "Zeyd kendisinin güçlü olduğunu sandı" denebilir.

Buna göre, eğer "ve le-hum mâ yeştehûne=kendilerine ise hoşlandıklarını" ifadesi, "lillahi'l-benat=Allah'a kızları" ifadesine atfedilmişse, bunun için "ve li enfusihim mâ yeştehûne" denilmesi gerekirdi.

Ancak gerçek şudur ki, bu kural, sadece muhatabın zihninde oluşabilecek herhangi bir karışıklığı gidermek amacıyla uygulamaya konulur. Kaldı ki, ayette bir harf-i cer ("le-hum" kelimesinin başındaki "lâm" edatı) iki zamirin arasına girmiştir. Ayrıca şu ayetleri de örnek gösterebiliriz: *"Ve huzzî ileyki bi-ciz'in-nahleti=Hurma dalını kendine doğru silkele."* (Meryem, 25), *"Ve'zmum ileyke cenahek=Kollarını kendine çek."* (Kasas, 32) İşte bazıları bu iki ayetle çeliştiği için söz konusu kuralı kökten reddetmişlerdir. Ayrıca değişik bir yorum daha yapmışlardır ki, bu yorumu burada zikretmeye gerek duymuyoruz. İsteyen tefsir kitaplarına başvurabilir.

58) Hâlbuki onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiğinde, (öfkeden) yüzü simsiyah kesilir ve o, (öfkesini) hep içinde tutup yutar.

Yüzün simsiyah kesilmesi, öfkelenme anlamında kullanılan kinayeli bir deyimdir. "Kezîm" de, öfkesini içinde tutup yutan kimse demektir. İfade hâl cümlesidir. Yani onlar kızları Rablerine nispet ediyorlar, hâlbuki içlerinden birine kız çocuğu müjdesi verildiği, "Senin bir kız çocuğun oldu." denildiği zaman, öfkesini yutkunarak kızgınlıktan yüzü simsiyah kesilir.

59) Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu aşağılık ve zillet içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gizlesin (diye kara kara düşünür)! Bilin ki, (kız çocuklarının Allah'ın, erkek çocuklarının ise kendilerinin olduğu yönündeki) verdikleri hüküm ne kötüdür!

Ayetin orijinalindeki "yetavara" kelimesinin mastarı olan "et-tevari"; saklanma, gizlenme demektir ki, "el-verâ'=öte" sözcüğünden türe-

miştir. "Hun"; zillet, alçaklık, hakirlik ve rezillik anlamına gelir. "Yedussu" kelimesinin kökü olan "ed-dessu" ise gizleme demektir.

Bu kelime analizinin ışığında ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Kızının olduğu müjdesini alan bu kimse, kendince duyduğu müjdenin kötülüğünden dolayı onu halktan gizlemeye çalışır ve şöyle düşünür: Zillet sebebi olmasına rağmen kızını yanında mı tutacak, onu koruyacak, yoksa bir çukura koyup toprağa mı gizleyecek? Nitekim Arap müşriklerinin geleneğinde kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi vardı. Söylendiğine göre, onlardan biri küçük bir çukur kazardı, eğer doğan çocuk kız olursa onu bu çukura atarak üzerini toprakla örterek orada ölmesine neden olurdu. Müşrik Araplar bunu kız çocuklarının yoksulluğa düşmesi, böylece kendilerine denk olmayan birine eş olması endişesiyle yaparlardı.

Kızları diri diri toprağa gömme geleneği şöyle başlar: Temim kabilesi İran Kisra'sıyla savaşır. Savaşta yenik düşerler. Sonuçta kadınları ve çocukları tutsak edilir ve Kisra'nın sarayına götürülürler. Sarayda Temimoğulları'nın kızları cariye yapılırlar. Derken bir süre sonra iki taraf arasında barış imzalanır. Temimoğulları tutsaklarının geri verilmesini talep ederler. Kisra da ailelerine dönüp dönmeme kararını onlara bırakır. Tutsaklar ailelerinin yanına dönmeyi tercih ederler; ancak içlerinde bazı kızlar geri dönmek istemezler. Bu davranış Temimoğulları'nın erkeklerini öfkelendirir ve bundan böyle doğan her kız çocuğunu diri diri toprağa gömmeye karar verirler. Başka kabileler de onlara uyar ve böylece Araplar arasında kızların diri diri toprağa gömülerek öldürülmesi geleneği yayılır.

"Bilin ki, verdikleri hüküm ne kötüdür!" Burada kastedilen, kızların Allah'a, oğullarınsa kendilerine ait olduğuna ilişkin olarak verdikleri hükümdür, kızları hakir ve oğlanları üstün görmeleri değil. Dolayısıyla verdikleri hükmün anlamı şudur: Hakir, değersiz gördükleri şeyleri Allah'a ve sevdikleri, üstün saydıkları şeyleri de kendilerine ayırırlar.

Bazılarına göre ise,[1] burada işaret edilen hükümden maksat, kızları diri diri toprağa gömmenin gerekliliğine ve onları öldürmeyip yaşatmanın hakir bir olay olduğuna ilişkin olarak verdikleri hükümdür.

Ancak bu iki yorumdan ilki bir sonraki ayetin içeriğine daha uygundur.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 367.]

60) Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir. Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır. (Çünkü) O'dur ancak mutlak galip ve hikmet sahibi.

Ayetin orijinalinde geçen "el-mesel", sıfat demektir. Misal ve örneğe "mesel" denilmesinin nedeni de, dillerde dolaşan ve kendisiyle uyum ve benzerlik taşıyan yerlerde geçerli olan bir sıfat olmasıdır.

"es-Sev'u", "sae, yesuu" fiilinin mastarıdır. Nitekim "es-suu" da, ism-i mastardır. "Mesel" sözcüğünün "sev'i" sözcüğüne izafe edilmiş olması çeşitlendirmeyi ifade eder. Çünkü varlıklar ya güzellikleri açısından veya kötülükleri açısından nitelenirler. O hâlde iki türlü sıfat olduğunu söyleyebiliriz: Güzel sıfat ve kötü sıfat.

Güzellik ve çirkinlik bazen yaratılış itibariyle söz konusu olur. Ki bu tür niteliklerde insanın müdahalesi ve seçimi diye bir şey yoktur. Yüz güzelliği ve yaratılışın çirkinliği gibi. Bazen de insanın isteğine bağlı olarak gerçekleştirdiği amelleri itibariyle güzellik ve çirkinlik söz konusu olur. Adaletin güzel, buna karşılık zulmün çirkin olması gibi. Akıl, ikinci gruba giren nitelikleri över veya yerer, birinci gruba girenleri değil. O hâlde gerçek anlamda övgü ve yergi insanın amelleri ekseninde gelişir. Şöyle ki, insanı yaşamsal mutluluğuna kavuşturan ve insan fıtratının güzel görüp emrettiği amelleri işlemek övgüyü gerektirirken, bu gibi amelleri terk etmek de yergiyi gerektirir. Bunlar hak dinin kapsadığı fıtrî hükümlerdir.

Bilindiği gibi insan doğasını kötü ameller işlemekten alıkoyan tek şey, yakalanıp cezalandırılmanın verdiği acı ve şiddetli azaptır. İnsan ancak bunlarla karşılaşacağına kesinlikle inandığı anda kendini frenleyebilir. Yergi ise, [kötü amelin yaygınlaşmaması anına kadar söz konusudur; fakat] kötü amelin yaygınlaştığı, böylece yadsınan bir şey olmaktan çıkıp kanıksanan bir şey olma durumuna geldiği anlarda pekâlâ övgüye dönüşebilir. [Yani yerginin insanı kötülükten alıkoyma gücü pek zayıftır.]

Bundan da anlıyoruz ki, ahiret gününe iman etmek, ahirette hesaplaşma ve cezanın olduğuna kesin olarak inanmak, insanı kötülükleri işlemekten koruyan, bu tür kötülükleri işlemesinin sonunda yergilerle ve yüz kızartıcı durumlarla karşılaşmaktan alıkoyan tek etkendir. Bu inanç öyle bir güçtür ki, insanın hareketlerini mutluluk yolunu izlemeye yöneltecek şekilde düzeltir. Bundan başka da hiçbir dinî prensip bu işlevi göremez. Hatta bütün prensiplerin varıp ulaştığı tevhit bile.

Aşağıdaki ayet bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Heva ve hevesine uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır."* (Sâd, 26)

Bu demektir ki, ahirete inanmamak, kıyamet günü hesap ve ceza olgularını hafife almak, bütün kötülüklerin kaynağı ve dayanağıdır. Buna karşılık ahirete iman etmek de her güzelliğin menşei ve her türlü hayır ve bereketin kaynağıdır.

Dolayısıyla insanın ayrılmaz bir parçası hâline gelen her kötü nitelik ve her çirkin sıfat onun ahireti unutmasından dolayı ona musallat olurlar. Nitekim güzel nitelik ve övgüye değer sıfatta da bunun tam aksi bir durum geçerlidir [insan ahireti hatırlamasından dolayı güzel sıfata bürünmektedir].

Buraya kadar yapılan açıklamalar sayesinde, *"Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir."* ifadesindeki nükteyi kavrayabiliyoruz. Şöyle ki bunlar bundan önceki ayetlerde şirk niteliğiyle tanıtılmışlardı; ancak kötü sıfatın onların olduğu açıklanmak istenince, şirk niteliği yerine ahirete iman etmemekle nitelendirildiler.

Şu hâlde, ahirete iman etmeyenler, aslında her türlü kötü niteliğin ve çirkin sıfatın kaynağı, sergi alanı konumundadırlar. Çünkü ahireti inkârın özü, bu tür nitelikleri kaçınılmaz kılmasıdır. Gerçi ahirete iman eden bazı kimselerde de kötü sıfatların bulunması mümkündür; ancak bunun nedeni ahiret gününü bir ölçüde unutmuş olmalarıdır ki, bunun da kaynağı ahireti inkâr edenlerdir.

Buraya kadar meselenin aklen çirkin görülen ve yerilen kötü sıfatlara ilişkin boyutunu inceledik. Fakat bir de aklen çirkin görülmeyen, yalnızca kimi insanların doğasınca tiksinti uyandıran kötü sıfatlar vardır. Bazı toplumların dişileri, kimilerinin kız çocuklarının doğmasını, kimilerinin malî yoksunluğu, hastalığı, ölümü, yok oluşu, çaresizliği ve cehaleti kötü görmesi gibi. Bu hususta mümin-kâfir ayırımı söz konusu değildir. Aklî analiz sonucu elde edilen fakirlik, muhtaçlık, eksiklik, yokluk ve mümkünlük gibi diğer bazı nitelikler daha vardır ki bunlar sadece insana özgü değildir; bilakis varlık bütünü içinde mümkün nitelikli bütün yaratılmışlar için söz konusudur. Dolayısıyla kâfir bu nitelikleri üzerinde taşır, tıpkı kendinden başkasının taşıdığı gibi. O hâlde kâfir insan, bütün kötü niteliklerin sergilendiği bir vitrindir. Bu kötü

niteliklerin bazısı sırf ona özgüdür, bir kısmı da ayrıntılı olarak açıklandığı gibi onunla diğer insanlar arasında ortaktır.

Yüce Allah bu tür kötü niteliklerle nitelenmekten münezzehtir. Bir kere insanların kendi amelleri sonucu kazandıkları ve aklın da çirkin görüp yerdiği kötü niteliklerin ortak özelliği zulüm olmalarıdır. Allah ise, hiçbir şekilde zulmetmez. Nitekim ulu Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: *"Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."* (Kehf, 49), *"O hakîmdir, her şeyi bilendir."* (Zuhruf, 84) O hâlde, yüce Allah bir hükme veya fiile karar vermişse bu, kesinlikle hikmet esasına göre belirginleşmiştir. Zaten varlıklara egemen olan yürürlükteki doğa yasası açısından başka bir ihtimal de söz konusu olamaz.

İnsan doğasının çirkin saydığı veya aklî tahlil sonucu elde edilen diğer kötü niteliklere gelince, bunların bir şekilde yüce Allah ile ilintili olmasına imkân ve ihtimal yoktur. Çünkü Allah, mutlak olarak üstün iradelidir, bir şekilde zilletle nitelenmesi mümkün değildir. Acizlik nedir bilmeyen mutlak bir kudreti vardır. Her türlü bilgiye sahiptir ve bilgisizliğin O'nunla ilintilendirilmesi olacak iş değildir. Salt hayat O'nundur; ölüm ve yok oluş tehdidi altında değildir. Her türlü eksiklikten ve yokluktan münezzehtir; dolayısıyla eksiklik, kayıplık, noksanlık ve gevşeklik gibi cismanî varlıklarda olabilecek niteliklerle nitelenmez. Bu hususla ilgili ayetlerin sayısı oldukça fazladır, anlamları da açıktır. Bunları burada ayrıca zikretmeye gerek yoktur.

Buna göre Allah, başkasının sahip olduğu bu tür kötü sıfatlarla nitelenmekten yüce ve münezzehtir. Sadece bu kadar tenzih ve ululama da değil; aksine O, hayat, ilim, kudret, üstünlük, azamet, büyüklük gibi başkasının sahip olduğu anlamda güzel niteliklerle ve övgüye değer sıfatlarla da nitelenmekten yücedir, münezzehtir. Çünkü mümkün nitelikli varlıklarda bulunan ve onların varoluşsal kemallerini temsil eden bu tür güzel nitelikler sınırlı ve sonludurlar. Yoksulluk ve ihtiyaçtan tamamen uzak değildirler. Yoksunluk ve eksiklikle iç içedirler. Buna karşılık yüce Allah'ın sahip olduğu nitelikler salt kemaldirler. Bunların hakikatleri sınırlı ve sonlu olmadığı gibi, eksiklik ve yoklukla da iç içe değildirler. Allah'ın ölüm tehdidi altında olmayan bir hayatı, yorgunluk ve çaresizlik nedir bilmeyen bir kudreti, cehaletin semtine bile uğramadığı bir ilmi ve zilletin yol bulamadığı bir üstünlüğü vardır.

Dolayısıyla en yüce sıfatlar ve en güzel nitelikler O'nundur. Nite-

kim şöyle buyurmuştur: *"En yüce sıfat O'nundur."* (Rûm, 27), *"En güzel isimler O'na mahsustur."* (Tâhâ, 8) O hâlde bazı sıfatlar alçak, bazıları da yücedir. Nitekim yüce niteliklerin bazısı daha yüce, bazısı da daha az yücedir. Bu sıfatların içinden en yücesi ise Allah'a aittir. Yine bazı isimler kötü, bazısı da güzeldir. Nitekim güzel isimlerin bir kısmı daha güzeldir, bir kısmı da daha az güzeldir. Bu isimlerin içinden en güzel isim ise O'nundur. Bu inceliği okuyucuların iyice kavraması gerekir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla Allah'ın sıfatının en yüce oluşunun anlamı belirginleşmiş oldu. Yine bu açıklamalardan anlıyoruz ki, *"Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır."* ifadesi, münhasırlığı ifade etmek, anlamı sınırlandırmak amacıyla sunulmuştur. Yani Allah için en yüce sıfat vardır; aşağı ve kötü sıfat değil. Yine mümkün nitelikli varlıkların sahip oldukları yüksek ve fakat en yüce olmayan güzel nitelikler de değil.

Yine bundan önceki açıklamalardan anlıyoruz ki, az önceki açıklama doğrultusunda yüce Allah'a ait olduğu ifade edilen en yüce sıfattan maksat, bütün kötü niteliklerin Allah'tan olumsuzlanmasıdır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 11) Aynı şekilde, Allah'ın sübutî sıfatları açısından bütün sınırları ve eksiklikleri olumsuzlanan her güzel sıfatıdır.

"O'dur ancak mutlak galip ve hikmet sahibi." ifadesi, anlamı sınırlandırma ve önceki açıklamayı gerekçelendirme maksadıyla sunulmuştur. Yani Allah öyle biridir ki bütün üstünlük O'na aittir, hiçbir şekilde zillet O'na bulaşmaz. Çünkü her zillet, bir bakıma üstünlüğün yitirilmesinden ibarettir. Allah ise üstünlüğü hiçbir zaman yitirmez. Her türlü hikmet de O'na aittir, hiçbir şekilde cehalet O'na ilişmez. Çünkü cehalet de bir bakıma hikmetin kaybedilmesinden ibarettir. Allah ise hiçbir zaman hikmeti yitirmez.

Zillet ve cehalet niteliklerinin O'na ilişmesine imkân olmadığına göre, kesinlikle eksiklik barındıran niteliklerle de nitelenmez, yergiyi gerektiren vasıflarla ve kötü sıfatlarla tanımlanmaz. Buna karşılık kâfir insan özü itibariyle zelil, alçak ve nefsi bakımından cahildir. Bu yüzden eksiklik barındıran sıfatlar ondan ayrılmaz, yergiyi gerektiren vasıflar ve kötü nitelikler yakasına yapışıp kalır. O hâlde kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir.

Gerçi mümin insan da özü itibariyle zelil ve nefsi bakımından tıpkı

kâfir gibi cahildir; ancak Rabbinin velâyeti, yönetimi altına girdiği için, Rabbi onu üstünlüğüyle üstün kılmış, kendisinden bir ruhla destekleyerek cehaleti yenmesini sağlamıştır. Ulu Allah bu hususta şöyle buyurur: *"Allah da müminlerin velisidir."* (Âl-i İmrân, 68), *"Üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamber'inin ve müminlerindir."* (Münâfikun, 8), *"İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir."* (Mücâdele, 22)

61) Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde (insan olarak) bir canlı bırakmazdı. Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler. Süreleri gelince (dolunca), ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.

Ayetin orijinalinde geçen "aleyha=orada" ifadesindeki zamir yeryüzüne dönüktür. Çünkü "nas=insanlar" ifadesi ona (yeryüzüne) delâlet etmektedir.

Ayetin akışını göz önünde bulundurduğumuzda şöyle bir iddianın ileri sürülmesi hiç de uzak bir ihtimal değildir: Ayette yer alan "dâbbe=canlı" kelimesinden maksat devinip hareket eden bir varlık olması hasebiyle sadece insandır. Bu durumda şöyle bir anlam çıkar karşımıza: Eğer Allah insanları her zaman işledikleri zulümlerden dolayı cezalandırsaydı, yeryüzünde kımıldayan, hareket eden bir tek insan bırakmazdı. Çünkü o zaman insanların ezici çoğunluğu işledikleri zulümlerden ötürü helâk edilir ve geride sadece peygamberler ve zulüm işlemekten korunan İmamlar kalırdı. Onlar da daha önce babaları ve anneleri helâk olacağı için zaten hiç var olamazlardı.

Ancak bazı müfessirler[1] ayette geçen "dâbbe" sözcüğünü en geniş anlamıyla ele almışlardır ki, o zaman da yeryüzünde kımıldayan, hareket eden insan-hayvan bütün canlıları kapsar. O takdirde ayetten şöyle bir anlam elde edilmiş olur: Eğer Allah insanları işledikleri zulümlerinden dolayı helâk etseydi, yeryüzünde yaşayan bütün insanları ve hayvanları helâk ederdi.

Bu noktada insanın aklına şöyle bir soru geliyor: Diyelim insan işlediği zulümlerden dolayı helâk oluyor, zulüm işlemeyen diğer canlılar niçin helâk ediliyorlar? İnsanların işledikleri zulümlerden dolayı diğer canlıların helâk edilmeleri doğru mudur?

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 171.]

Bu soruya cevap mahiyetinde bazıları[1] tarafından yapılan ve bizim tarafımızdan biraz düzeltilen açıklamaların en dikkate değer olanı şudur: Eğer Allah insanları küfür veya günah olarak işledikleri zulümlerinden dolayı helâk etseydi, o zaman içlerindeki masumların dışındaki bütün insanları işledikleri zulümlerden dolayı helâk etmiş olurdu. Masumlar ise, sayıları küçük bir azınlığı oluşturmasına rağmen, zaten önceden babaları ve anneleri helâk olacağı için hiç var olmayacaklardı. İnsanlar helâk olup insan neslinin üremesi geçersiz olunca, diğer canlılar da helâk olurlar. Çünkü diğer canlılar kulların yararları ve maslahatları için yaratılmışlardır. Aşağıdaki ayette bu gerçeğe işaret edilir: *"O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı."* (Bakara, 29)

Müfessirlerin, ayette geçen "dâbbe" sözcüğünün en geniş anlamıyla (bütün canlılar) esas alınması durumunda zihinlerde uyanabilecek soruları cevaplandırmak maksadıyla ileri sürdükleri başka yorumlar da vardır. Ancak bu yorumlar burada üzerinde durulacak kadar önemli ve dikkate değer değildirler. Dileyen tefsir kaynaklarındaki uzun açıklamalara başvurabilir.

Bazıları[2] bu ayetten hareketle peygamberlerin (hepsine selâm olsun) masum olmadıklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Böyle bir iddiaya karşılık olarak şunu söyleyebiliriz: Ayet şundan öte bir şey anlatmıyor: Eğer Allah zulümlerinden dolayı insanları yakalamak isteseydi, bütün insanları helâk ederdi, böylece insan türü yeryüzünden silinip giderdi. Dolayısıyla, "bir kimse helâk olmuşsa mutlaka işlediği bir zulümden dolayı helâk olmuştur" şeklinde bir sonucu kanıtlayacak bir delili bu ayetten algılamak mümkün değildir. Çünkü insanların büyük çoğunluğunun işledikleri zulümlerden dolayı, geri kalan azınlığın ise, babalarının ve analarının helâk olmasından dolayı helâk olmaları mümkündür. Nitekim daha önce bu hususa işaret ettik. Buna göre ayette, zulmün teker teker bütün bireyleri, hatta peygamberleri ve masumları da kapsadığı şeklinde bir açıklama yer almıyor; sadece yok oluşun kapsayıcılığından söz ediliyor.

Bazıları bu problemi aşmak için şöyle demişlerdir: Ayette geçen "nas (insanlar)" ifadesinden maksat, bütün insanlar değil, zulmeden-

1- [age.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 57.]

lerdir. *"Zulümleri yüzünden"* ifadesi bunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla ifadenin kapsamına Masumlar daha baştan itibaren girmezler.

Bir diğer cevap da şudur: Ayette geçen zulümden maksat, günahtan daha genel bir olgudur. Yani hem yönetsel (mevlevî) emre muhalefet, hem de daha iyi olanı terk etme anlamındaki öğütsel (irşadî) emre muhalefet kastedilmiştir. Peygamberler (onlara selâm olsun) de zaman zaman öğütsel emre muhalefet edebilirler. Nitekim Âdem ve eşinin şöyle dedikleri belirtiliyor bir ayette: *"Dediler ki: Rabbimiz, biz kendimize zulmettik."* (Ar'âf, 23) Başka peygamberlerle ilgili olarak da benzeri ifadelere yer verilmiştir. Dolayısıyla iyiler (ebrar) kategorisine giren insanların işledikleri güzellikler, yaklaştırılmışlar (mukarrebin) kategorisinde kötülük sayılır. O hâlde ayette yer alan zulüm ifadesinin genel anlamda kullanılmış olması, peygamberlerin yönetsel (mevlevî) emre muhalefet etmek anlamında günahlardan masum olmadıkları anlamına gelmez.

Diğer bazı müfessirlerin cevap olarak söyledikleri ise şöyledir: İnsanların tümünün helâk edilmesi, ancak şöyle olabilir: Yüce Allah, zalimlerin işledikleri zulümlerden dolayı yeryüzüne yağmurların yağmasını durdurur. Böylece zalimleri, velileri (kendi dostlarını) ve hareket etme kabiliyetine sahip bütün canlıları helâk eder. Çünkü azap indiği zaman bedbahtı, mutluyu birbirinden ayırmaz. Böylece bu azap Allah düşmanları için intikam ve tepeleme, diğer insanlar için de sınama ve fazladan ödüllendirme aracı olur.

Yukarıda örnek olarak sunduğumuz cevapların üçü de eksiktir:

Birinci cevabın eksikliği: Ayette geçen "nas=insanlar" ifadesinin sırf zalimlere özgü kılınması, bazılarının da iddia ettiği gibi, sözü edilen helâkin de sadece onlara özgü olmasını gerektirir. Bu durumda helâk olma olgusu masumları kapsamamış olur. Ancak insanların yararı için yaratılmış bulunan diğer canlıların helâk edilmelerini gerektiren bir durum da olmaz. O takdirde, *"yeryüzünde bir canlı bırakmazdı."* ifadesinin de bir anlam ifade etmeyeceği açıktır.

İkinci cevabın eksikliği: Ayetler akışları itibariyle şirk ve benzeri yönetsel (mevlevî) günahlar anlamında zulümle ilgilidir. Bu yüzden ayette geçen zulüm sözcüğünü öğütsel (irşadî) emirlerin en iyisini terk etmeyi kapsayacak şekilde genelleştirmek, özellikle ayetin sonunda tehdit niteliği son derece belirgin olan *"Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler."* ifadesiyle bağdaşmıyor.

Üçüncü cevabın eksikliği: Cevap olarak sunulan açıklamayı, ayetin lafız açısından kanıtlamak mümkün değildir.

"Ancak belirli bir süreye kadar onları erteler. Süreleri gelince (dolunca), ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler." ifadesi, takdirdeki bir ifadeye dayanılarak anlamın eksik tarafı tamamlansın diye sunulan bir açıklamadır. Takdirdeki ifadeye de ayetin giriş kısmında yer alan şart cümlesi delâlet etmektedir. Buna göre ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Onları cezalandırma hususunda acele etmez; bilakis belirli bir süreye kadar onları erteler. İnsan bireyi açısından belirli süre, onun kesinleşen ölümüdür. Toplumlar açısından, toplumsal çöküştür. Bütün beşeriyet açısından ise, Sur'a üfürülmesi ve kıyametin kopmasıdır. Bunların her biri ile ilgili açıklamalar yer alır Kur'ân'da: *"İçinizden daha önce vefat edenler vardır ve belli bir vakte ulaşmanız için..."* (Mü'min, 67), *"Her toplumun belirlenmiş bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler ve ne bir an öne alabilirler."* (A'râf, 34), *"Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir söz gelmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi."* (Şûrâ, 14)

62) Hoşlanmadıkları şeyleri (kız çocuklarını) Allah'a ait kılarlar. Dilleri de yalan olarak en iyi sonucun (erkek çocuklarının) kendilerine ait olduğunu söyler. Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar (ateşe girmek için herkesten) öne geçerler.

Yeniden müşriklerin kız çocuklarını Allah'a isnat etmeleri, oğlan çocuklarını da kendilerine ayırmaları, kız çocuklarından tiksinip oğlan çocuklarını beğenmeleri meselesine dönülüyor.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: *"Hoşlanmadıkları şeyleri"* yani kız çocuklarını *"Allah'a ait kılarlar. Dilleri de yalan olarak en iyinin"* yani haleflerinin erkek çocukları olmasından ibaret olan dünya hayatındaki en güzel sonucun, *"kendilerine ait olduğunu söyler. "* Yani dilleri de onlara böyle yalan haberler verir. Bazı müfessirlere[1] göre ise, ayetteki "hüsna"dan (en iyi) maksat cennettir. Dolayısıyla müşriklerin en iyinin kendilerine ait olacağını söylerken şunu kastediyorlardı: "Eğer peygamberlerin haber verdikleri gibi gerçekten kıyamet günü yeniden diriliş gerçekleşecekse, cennet bizim olacaktır." Nitekim yüce Allah bir başka ayette müşriklerin buna benzer sözlerini aktarmaktadır:

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 172.]

"Andolsun ki, kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırırsak, 'Bu, benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum. Rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır.' der." (Fussilet, 50) Sözünü ettiğimiz müfessirlerin bu yorumlarının aslında bir sakıncası yoktur. Ancak aşağıda anlamı üzerinde değerlendirmeler yapacağımız ayetin sonundaki ifade böyle bir çıkarsama için elverişli görülmemektedir.

"Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar öne geçerler." Yani ateşe girmek için herkesten öne geçerler. Araplar, "ferata, efrata=öne geçti" derler. "el-İfrat" de ileri geçmede savurganca davranmak, aşırıya gitmek demektir. "et-Tefrit" ise, ileri geçmede ihmal etmek anlamına gelir. "el-Feratu", kervandan önce gidip onlar için yer ve su hazırlayan kimseye denir. "Efratehu", onu öne geçirdi anlamına da gelir.

Kendilerinin hoşuna gitmeyen şeylerin Allah'a ait olduğu ve güzel sonucun da kendilerinin olduğu şeklindeki iftira ve yalan nitelikli sözleri, aynı zamanda Rablerinden önce davranıp güzel olanı kapıp hoşa gitmeyeni de O'na bırakma iddiası anlamını taşıdığı için yüce Allah, yalan söylemelerinin cezası olarak onları kendi yalan iddialarıyla tehdit ediyor. Buna göre onların cezası ateştir ve gerçekten onlar ateşe girmek için herkesten öne geçeceklerdir. İşte *"Gerçekten, ateş onlar içindir ve onlar öne geçerler."* ifadesinin anlamı budur.

63) Allah'a andolsun ki, senden önceki ümmetlere de (elçiler) gönderdik. Ama şeytan onlara işlerini süsledi. İşte o, bugün onların velisidir ve onlar için acı bir azap vardır.

Ayetin akışı gösteriyor ki, *"bugün"* ifadesinden maksat, ayetin indiği gündür. O gün şeytanın onların velisi olmasının anlamı, vahyin inmekte olduğu zaman diliminde onların sapıklık üzere ittifak etmeleridir. Vaat edilen azap da kıyamet gününün azabıdır. Zaten azap tehdidi içeren ayetlerin genelinin öncelikli anlamı budur.

Dolayısıyla ayetin anlamını şu şekilde toparlayabiliriz: Allah'a andolsun ki, senden önce de Ad ve Semud Oğulları gibi yeryüzünden silinmemiş Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusiler gibi toplumlara elçiler gönderdik. Fakat şeytan onlara yaptıklarını süslü gösterdi, bu yüzden şeytana uydular, gönderdiğimiz elçilere arkalarını döndüler. Şeytan bugün de onların velisidir ve onlar sapıklık üzere birleşmişlerdir. Kıyamet günü de onlara elem verici, acı bir azap vardır.

Zemahşerî, ayetin bu tarzda yorumlanması durumunda "veliyyuhum=onların velisidir" ifadesindeki zamirin Kureyşlilere dönük olabileceğini söylemektedir. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde olur: "Şeytan önceki toplumların yaptıklarını onlara süslü gösterdi ve o bu gün de Kureyşlilerin velisidir."[1] Ancak böyle bir yorum farklı mercilere dönük zamirlerin varlığını gerektireceğinden uzak bir ihtimal olarak görülmektedir.

Ayette geçen *"ümmetler"* ifadesinden maksat, geçmişte yaşayan ve helâk edilen toplumlar olabilir. Dolayısıyla şeytanın bu gün onların velisi olmasının anlamı, onların berzah âleminde şeytanın dostları olup orada elem verici bir azap çekiyor olmalarıdır.

Bir görüşe göre,[2] ayette geçen *"bugün"*den maksat, dünya hayatının müddetidir. Çünkü dünya velâyet günüdür [velilik dünya hayatı için geçerli bir kavramdır]; azap da kıyamet günü ile ilgili bir olgudur.

Bir diğer görüşe göre ise,[3] *"bugün"*den maksat, kıyamet günüdür. Orada şeytan onların velisidir ve onlar için acı bir azap vardır.

Başka bir görüş[4] de şöyledir: Bundan maksat, şeytanın amellerini onlara süslü gösterdiği gündür. Dolayısıyla söz konusu ifade, geçmişte olan bir olayı şimdiki zaman kalıplarıyla hikâye etmeye örnek oluşturmaktadır.

Bu görüşlerin gerçeğe en yakını ilkidir, ardından ikincisi, üçüncüsü ve dördüncüsü gelir. Bununla beraber doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

64) Sana bu kitabı ancak hakkında ihtilâfa düştükleri şeyleri onlara (müşriklere) açıklayasın ve iman eden topluluğa da hidayet ve rahmet (kaynağı) olsun diye gönderdik.

İfadenin orijinalinde geçen "lehum=onlara" zamiri müşriklere dönüktür. Hakkında ihtilâfa düştükleri şeylerden maksat da, hak esaslı inanç ve amel sistemidir. Dolayısıyla ayette sözü edilen açıklamaktan maksat, kanıtı tamamlamak için açıklama yapmak, izah etmek ve ortaya koymaktır. Bu söylediklerimizin kanıtı, *"iman eden topluluğa da hi-*

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 614.]

2- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 203.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 369.]

4- [el-Keşşaf, c. 2, s. 614.]

dayet ve rahmet (kaynağı) olsun diye" şeklinde müminlerin durumuna ayrıca değinilmesi ve onlardan ayrı olarak zikredilmeleridir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Gerçek bilgiler ve ilâhî hükümler hususunda ihtilâf etmek bakımından insanların durumu bundan ibarettir. Sana da bu kitabı, hakkında ihtilâfa düşülen hakkı ihtilâf edenler için ortaya koyasın, böylece hakka ilişkin kanıt onlar için tamamlansın diye indirdik. Bir de iman eden bir toplum için yol gösterici ve rahmet olsun diye indirdik. Yani Allah bu kitap aracılığıyla onları hakka iletir ve hakka iman edip onunla amel etmelerinden dolayı onlara merhamet eder.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Kesir'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun."* ayetini sordum. Buyurdu ki: "Ayetin orijinalinde geçen 'zikir' Muhammed'dir, bizler de bilmeyenlerin soru soracakları zikir ehliyiz (Muhammed'in ehliyiz)..."[1]

Ben derim ki: İmam (a.s) bu hadiste, *"Allah size gerçekten bir zikir indirmiştir. Bir peygamber..."* (Talâk, 10-11) ayetine işaret etmektedir. Bu anlamda daha birçok hadis vardır.

el-Burhan adlı tefsirde Berkî'den, o da kendi rivayet zinciriyle Abdülkerim b. Ebu Deylem'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah, *'Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.'* buyurmuştur. Kur'ân zikirdir. Zikir=Kur'ân ehli de Muhammed'in Ehlibeyt'idir (onlara selâm olsun). Yüce Allah onlara sorulmasını emretmiştir, cahillere sorulmasını emretmemiştir. Nitekim ulu Allah bir ayette Kur'ân'ı zikir olarak isimlendirmiştir: *'Sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendilerine (tedricî olarak) indirileni insanlara açıklayasın ve umulur ki onlar da (senin hakkında) düşünüp (hakkı) anlarlar.'* [Nahl, 44] Yine şöyle buyurmuştur: *'Doğrusu o (Kur'ân), sana ve kavmine bir öğüttür. İleride ondan sorumlu tutulacaksınız.'* [Zuhruf, 44]"

Ben derim ki: Bu sözlerin içerdiği ve Ehlibeyt İmamları'nın ayette işaret edilen "zikir ehli" oluşlarını kanıtlamaya yönelik olan delil, Kur'ân'ın zikir, onların da Peygamber'in (s.a.a) kavmi olmaları hasebiyle Kur'ân'ın ehli, dolayısıyla zikir ehli oluşları esasına dayanmakta-

1- [Usul-i Kâfi, c. 1, s. 210, hadis: 2.]

dır. Hadisin sonundaki iki ayet de buna örnek olsun diye sunulmuştur. Nitekim başka rivayetlerde de bunun açıkça dile getirildiğine tanık oluyoruz. Bu anlamda başka hadisler de vardır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a dedim ki: "Aramızda, *'Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.'* ifadesiyle Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiğini ileri sürenler var, buna ne dersiniz?" Buyurdu ki: "Bu durumda onlar sizi kendi dinlerine davet ederler." Ravi der ki: İmam bunu söyledikten sonra elini göğsüne koyarak şöyle devam etti: "Ayette sözü edilen zikir ehli biziz. Bilinmeyen şeylerin bize sorulması gerekir." Ravi der ki: İmam Muhammed Bâkır (a.s), "Zikir Kur'ân'dır." buyurdu.

Ben derim ki: Benzeri bir açıklamayı İmam Rıza'nın (a.s) Halife Memun'un meclisinde yaptığı da rivayet edilmiştir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla hitap, ilâhî risalete karşı hile yapan putperest müşriklere yöneliktir ve onlara zikir ehline, yani semavî kitapların ehline, Allah'ın insanlar arasında bazı erkekleri peygamber olarak gönderip onlara vahiy indirip indirmediğini sormaları emrediliyor. Bilindiği gibi müşrikler, Peygamber Efendimizin (s.a.a) peygamberliğini kabul etmedikten sonra Peygamberimizin dışında başka bir Kur'ân ehline başvurmalarının bir anlamı olmaz. Çünkü Kur'ân'ın Allah tarafından indirilen bir zikir olduğunu kabul etmiyorlardı. Dolayısıyla ayetin iniş bağlamını da göz önünde bulundurduğumuz zaman, zikir ehli olarak kastedilenlerin Ehlikitap, özellikle de Yahudiler oldukları belirginlik kazanıyor.

Fakat *"Bilmiyorsanız, zikir ehline (bilen kimselere) sorun."* ifadesi, ayetin bağlamından (işaret ettiği özel durumdan) ayrı olarak ele alınırsa, Kur'ân'ın [özel bir bağlamda inmiş olsa da genel bir anlam taşıma] özelliği de bir gerçek olarak karşımızda dururken -bilindiği gibi bağlam tek başına ifadeyi özelleştirmeye yetmez- açıklamanın soran, sorulan kimse ve hakkında soru sorulan şey açısından genellik arz ettiği açıktır. Dolayısıyla soran, gerçek bilgilerden ve yükümlülükle ilgili meselelerden herhangi birini bilmemesi mümkün olan her mükellefe denir. Hakkında soru sorulan da, bilmeyenin bilmemesi mümkün olan bütün bilgiler ve meselelerdir. Sorulan kimse ise, kavram açısından genel olmakla beraber, kavramın nesnel karşılığı itibariyle özel bir niteliktir ve

bununla da kuşkusuz Peygamberimizin Ehlibeyt'i kastedilir. Ona ve onlara selâm olsun.

Çünkü eğer ayette geçen "zikir"den maksat, Talâk Suresi'nin ilgili ayetinde de vurgulandığı gibi Peygamber Efendimiz (s.a.a) ise, kuşku yok ki, Ehlibeyt İmamları bu anlamda zikir ehlidirler. Şayet Zuhruf Suresi'nin ilgili ayetinde belirtildiği gibi bizzat Kur'ân kastedilmişse, kuşkusuz Kur'ân Peygamberimiz (s.a.a) ve kavmi için -ki Ehlibeyt Peygamber'in kavmi veya kavminden oldukları kesin olan kimselerdir- bir zikirdir. Bu bağlamda da Ehlibeyt İmamları Kur'ân ehlidirler, Kur'ân'ı bilme hususunda özel bir konuma sahiptirler ve soruların onlara sorulması gerekir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.a) tevatür düzeyinde güvenilirliği bulunan ünlü Sekaleyn Hadisi'nde onları Kur'ân'la birlikte zikretmiş, insanlara bu ikisine uymayı emretmiştir ve demiştir ki: "Bu ikisi havuz başında bana kavuşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar..."

Bir kanıt da, Ehlibeyt İmamları'nın (onlara selâm olsun) bizim de işaret ettiğimiz açıdan ayette geçen zikir ehlini Ehlibeyt İmamları olarak açıklarken, ayetin bağlamıyla ilgili hususlardan herhangi birinden söz etmemiş olmalarıdır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, bazılarının bu hadisleri eleştirirken, "Bilmedikleri şeyleri bilenlere sormaları emredilen müşrikler Peygamber'in (s.a.a) sözlerini kabul etmezlerken, onun Ehlibeyt'inin sözlerini nasıl kabul ederler?"(1) şeklinde yorumlar yapanların bu yaklaşımlarının yanlışlığı da ortaya çıkıyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Cabir'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah Efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Bir âlime bildiğini söylemeyip susması yakışmaz, bir cahile de bilmediğini söylemeyip susması (bilen birine sormaması) yaraşmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.'* Bu nedenle bir müminin, yaptığı amelin hidayet üzere (ilâhî yol göstericilik doğrultusunda) olup olmadığını bilmesi gerekmektedir."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Tuzak kurarak kötü işler yapanlar, Allah'ın, kendilerini yere geçirmeyeceğinden... Yahut (Allah'ın) onları (bizzat) dönüp dolaştıkları (nimet) ile cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? (Çünkü) onlar, (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir."* ifadeleriyle

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 147.]

ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: "Gelip ticaret yapmak üzere dağıldıklarında onları bu hâllerinde yakalar." *"Ya da onları bir korku üzere cezalandırmayacağından (emin mi oldular)?"* ifadesi hakkında da şöyle buyurdu: "Yani uyanık oldukları bir hâlde."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre Semaa, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: İmam'a, *"din de daima O'nundur."* ifadesinin orijinalinde geçen "vâsib" sözcüğünün anlamını sordum, buyurdu ki: "Uyulması zorunlu olan din demektir."

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hannan b. Sedir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah için, sadece en yüce sıfat vardır. Hiçbir şey bu sıfata benzemez, hiçbir şey bununla nitelenmez ve hiç kimse bunların gerçek mahiyetlerini tasavvur edemez, vehmedemez."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde (insan olarak) bir canlı bırakmazdı..."* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki, İbn Mürdeveyh, Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Eğer Allah beni ve Meryem oğlu İsa'yı günahlarımızdan dolayı cezalandıracak olsaydı, -başka bir kanaldan aktarılan aynı hadisteki metin şöyledir: Şu başparmak ve ondan sonraki parmağın işledikleri suçlardan dolayı bizi cezalandıracak olsaydı,- kuşkusuz bizi cezalandırırdı, bununla da bize haksızlık etmiş sayılmazdı."

Ben derim ki: Bu rivayet kitap ve sünnette peygamberlerin (hepsine selâm olsun) masum olduklarıyla ilgili olarak yer alan temel ilkelere aykırıdır. Bu hadisi, yapılması gereken şeylerin en iyisini terk etme (terk-i evlâ) şeklindeki günahlara yorumlamanın da bir yararı yoktur. Çünkü bu tür günahlardan dolayı azap verilmez.

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ۟ ﴿٦٥﴾ وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْقٖيكُمْ مِمَّا
فٖى بُطُونِهٖ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَٓائِغًا لِلشَّارِبٖينَ ﴿٦٦﴾
وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخٖيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًاۜ
اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ
اتَّخِذٖى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلٖى
مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكٖى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ
مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فٖيهِ شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ
﴿٦٩﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ
لِكَىْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ۟ ﴿٧٠﴾ وَاللّٰهُ فَضَّلَ
بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِى الرِّزْقِۚ فَمَا الَّذٖينَ فُضِّلُوا بِرَٓادّٖى رِزْقِهِمْ عَلٰى
مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌۜ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾ وَاللّٰهُ
جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً
وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِۜ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَۙ
﴿٧٢﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ

وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَۚ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَۜ اِنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا
يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا
وَجَهْرًاۜ هَلْ يَسْتَوُونَۜ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾
وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَٓا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ
كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُۙ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍۜ هَلْ يَسْتَوٖيۙ هُوَ وَمَنْ
يَأْمُرُ بِالْعَدْلِۙ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٧٦﴾ وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِۜ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٧٧﴾

AYETLERİN MEÂLİ

65- Allah gökten su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Kuşkusuz bunda, kulak verip dinleyen topluluk için (tekrar dirilişle ilgili) bir delil vardır.

66- Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da (tekrar diriliş için) bir ibret vardır: Size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen halis sütten içiriyoruz.

67- Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için bir delil vardır.

68- Rabbin, bal arısına (içgüdüsü aracılığıyla) şöyle vahyetti (ilham etti): "Dağlardan, ağaçtan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine evler edin."

69- "Sonra bütün meyvelerden ye, ardından (evine dönmek için emre) boyun eğerek Rabbinin (sana ilham ettiği) yollarına gir." Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.

70- Allah sizi yarattı, sonra canınızı alır. İçinizden bazıları da ömrün en aşağılık (yaşlılık) çağına kadar bırakılır ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun. Kuşkusuz Allah (her şeyi) bilendir, (her şeye) kadirdir.

71- Allah, kiminizi kiminizden rızık yönünden üstün kıldı. (Bazılarınız hür olduğu için rızkında dileği tasarrufa sahipken, bazılarınız da köle olduğundan böyle yetkiye sahip değil.) Üstün kılınanlar rızıkta eşit olmaları için kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler. (Hâl böyle iken) Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

72- Allah size kendi nefislerinizden eşler var etti, eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti ve size temiz rızıklardan bir kısmını verdi. Şimdi onlar, batıla inanıyor ve Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

73- Allah'tan başka göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan ve buna güçleri de yetmeyen şeylere (putlara) mi tapıyorlar?

74- Öyleyse Allah için örnekler vermeyin (başkasına benzetecek şekilde nitelemeyin). Çünkü Allah biliyor ve siz (olayların gerçeğini ve Allah'ın künhünü) bilmiyorsunuz.

75- Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan (hür) kimseyi örnek verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? (Öyleyse kimse Allah ile eşit olamaz.) Hamt ise, tamamıyla Allah'a aittir. (O hâlde Rab,

ancak O'dur.) Fakat onların (müşriklerin) çoğu (bütün nimetlerin Allah'a ait olduğunu) bilmezler.

76- Allah şu iki kişiyi de örnek verir: Onlardan biri dilsizdir, (dilsiz olmayanın gücü yettiği) hiçbir şeye gücü yetmez ve efendisine yüktür; onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu? (Öyleyse Rab, hiçbir şeye gücü yetmeyen, hidayete ermeyen ve erdirmeyen putlar değil de doğru yol üzere olan ve elçiler göndererek başkalarını da hidayete erdiren Allah'tır.)

77- Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır. Çünkü Allah her şeye kadirdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Burada bir kez daha Allah'ın nimetlerinin sayılmasına, ilâhî lütufların gözler önüne serilmesine dönülüyor. Buradan hareketle de tevhit inancının ve ölümden sonra dirilişin gerçekliği sonucuna varılıyor. Bunun üzerine de teşri (yasama ve kanun koyma), yani peygamberlik meselesine işaret ediliyor.

65) Allah gökten su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Kuşkusuz bunda, kulak verip dinleyen topluluk için (tekrar dirilişle ilgili) bir delil vardır.

Burada yeryüzünün kış mevsiminde kurumasından sonra, gökten yağan yağmurların sonunda yeşermeye başlaması, bitkilerin köklerinin ve tohumlarının kış uykusundan sonra gelişmeye yüz tutması kastediliyor. Bu da hayvanî hayat türünden bir tür hayattır, hayvanların hayatından daha zayıf ve daha silik olsa da. Modern zamanlarda yapılan bilimsel araştırmalar, biçim ve etkinlik bakımından farklılık arz etse de, bitkilerin de tıpkı hayvanlarınki gibi mikrobik hücrelere sahip olduklarını ortaya koymuştur.

"Kuşkusuz bunda, kulak verip dinleyen topluluk için bir delil vardır." Dinlemekten maksat, kabul edilebilir özellikteki sözleri kabul etmektir. Çünkü hakkı arayan akıl sahibi bir kimse, hakka ilişkin bulgular sezinlediği bir sözü dinlediği zaman, onu anlamak için can kulağıyla

dinlemeye koyulur; anlamaya, zihninde tutmaya çalışır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Onlar dinleyip de sözün en güzeline uyarlar. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır."* (Zümer, 18)

Hakkı kabul etmeye yatkın olan bir kimseye Allah'ın gökten su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesinden söz edildiği zaman, bu açıklama, onun için ölümden sonra dirilişin ve yeri bu şekilde dirilten Allah'ın ölüleri de dirilteceğinin kanıtı işlevini görür.

66) Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da (tekrar diriliş için) bir ibret vardır: Size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen halis sütten içiriyoruz.

"el-Fersu", işkembeye ve bağırsaklara inen fışkı, pislik demektir. Bu fışkı kalın bağırsak aracılığıyla dışarı atıldığında ise gübre olarak isimlendirilir. "es-Saiğ" sözcüğü, "es-sevğu" sözcüğünün ism-i failidir. Araplar, "Sâğe't-taamu ve'ş-şerabu" derler ve bununla yiyeceğin kolayca boğazdan mideye inmesini kastederler.

"Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da bir ibret vardır." Yani sizin için deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarda öyle özellikler vardır ki, bunlarla ibretler alma, öğütler edinme imkânı elde edersiniz. Ardından kendisiyle ibret alınacak hususlar şöyle açıklanıyor: *"Size, onların karınlarındaki... halis sütten içiriyoruz."* Yani sözü edilen hayvanların karınlarındakini size içiriyoruz. Bu, çoğu bir tek şeye indirgeme kabilindendir. [Burada çoğul olan "en'âm" kelimesine tekil zamirin ("butunihi") dönük olması, çok sayıdaki hayvanların bir tek hayvan gibi farz edilmesi itibariyledir. Dolayısıyla zamir bizzat çoğul olan "en'am"a değil de, "sözü edilen" gibi bir manaya dönüktür.]

"Fışkı ile kan arasından (gelen)..." Fışkı işkembede olur. Hayvanların sütleri de iki ayak arasında karınlarının geri kısmındadır. Kan ise atardamarlarda ve toplardamarlarda akan bir maddedir. Bunlar hem işkembeyi, hem de hayvanların sütlerinin bulunduğu organları sarmış vaziyettedirler. Dolayısıyla ayette sütün fışkı ile kan arasında yer alan bir madde olarak tasvir edilmesinde, sütün vücut içindeki yeri itibariyle bu iki maddeye komşu oluşu ve tümünün hayvanın vücudu içinde bulunuşu göz önünde bulundurulmuştur. Meselâ bir topluluk içinde yer alan, onların bulunduğu mekâna komşu bir yerde oturan

veya kıyılarında bulunan Zeyd için, "Zeyd'i kavminin arasından seçtim, içlerinden onu çağırıp, çıkardım." deriz. Bu ifade, Zeyd onların tam ortasında olmayıp kenarlarında oturuyor olsa da doğrudur. Dolayısıyla bu, "Biz onların içinde daha önce belirgin olmayan Zeyd'i ayırıp belirginleştirdik." anlamındadır.

Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Size, hayvanların karınlarından bir süt içiriyoruz ki bu süt fışkı ile kan arasından çıkar ve halistir, fışkı ile kana bulaşmaz, onların tadını, kokusunu almaz ve içenlerin boğazından kolayca geçer. İşte bunda ibret alanlar için çıkarılacak dersler vardır. Bu, aynı zamanda eksiksiz kudretin, nüfuz edici iradenin bilgisine ulaşmanın en somut verilerinden biridir. Dolayısıyla fışkı ile kan arasından saf bir süt çıkaran Allah, çürümüş kemiklere dönen, parçaları toprağa karışıp kaybolan insanı da yeniden diriltebilir.

67) Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz. Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için bir delil vardır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "es-Sukru=sarhoşluk, kişi ile aklı arasına girip aralarındaki bağı etkisiz hâle getiren bir durumdur... 'es-Sekeru' ise, sarhoşluk veren maddeye denir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *Tettehizûne minhu sekeren ve zırkan hasenen=Meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz.*" (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: "es-Sukru sözcüğü, sözlükte dört şekilde açıklanır: Birincisi: Sarhoşluk veren içecekler. İkincisi: Tadı olan yiyecekler. Şair der ki: 'Cealte aybe'l-ekremîne sukran=Kerem sahibi insanların kınayışlarını kendin için bir gıda ve tat hâline getirdin.' Üçüncüsü: Sükûn ve hareketsizlik, sakinlik. 'Leyletu'n sakiretun=sessiz, sakin bir gece' deyimi buradan gelir. Şair der ki: 'Leyset bi-tılkın ve la sakiretun=Gece ne karmaşık, ne de sessiz idi.' Araplar, 'Sekereti'r-rihu=rüzgâr dindi' derler. Yine şair şöyle der: 'Cuilet aynu'l-haruri tuskeru=Kavurucu rüzgâr dinmeye başladı.' Dördüncüsü: 'Sekere fulanun serken=falan hayrete düştü' fiilinin mastarıdır. *'Sukkiret absaruna=Gözlerimiz şaşkına döndü.'* [Hicr, 15] ayetinde geçen 'et-teskir' sözcüğü de buradan gelir ve şaşkınlık, hayret anlamındadır." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.) Öyle anlaşılıyor ki, kelimenin asıl anlamı, bir şeyin etkisiyle insanın aklının başından gitmesidir. Mecmau'l-Beyan müellifinin sözünü ettiği diğer

anlamlar bu temel anlamın ayrıntılarıdır, ondan doğmuş dolaylı anlamlardır. Ki bir tür istiare ve genelleştirme esas alınmıştır.

"Ve min semeratin'n-haili ve'l-inebi=Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden..." ifadesi ya isim cümlesidir ve önceki ayette yer alan *"Ve inne lekum fi'l-en'ami le-ibreten=Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da bir ibret vardır."* ifadesi gibi, *"Allah gökten su indirdi"* ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Ve min semerati'n-nahili ve'l-e'nabi ma -ev şey'un- tettehizûne minhu sekeren ve rızkan hasenen=hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden öyleleri -veya[1] öyle şeyler- vardır ki onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz." Gramer bilginleri demişlerdir ki: "Araplar çoğu zaman ism-i mevsul olarak 'ma' edatını gizlerlerdi. Buna aşağıdaki ayetteki kullanımı örnek gösterebiliriz: *"Ve iza raeyte semme raeyte naimen ve mulken kebiren=Ne yana bakarsan bak, nimet ve ulu bir saltanat görürsün."* (İnsân, 20) Bu ayetin takdirî açılımı, "iza raeyte ma semme reayte" şeklindedir. Ya da tefsirini sunduğumuz ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Ve min semerati'n-nahili ve'l-a'nabi şey'un tettehizûne minhu sekeren ve rızkan hasanan=hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden öyle şeyler vardır ki onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz." Bu durumda Basra gramer ekolüne mensup âlimlerin, "Mevsulün hazfedilip sılanın olduğu gibi bırakılması caiz değildir." şeklindeki görüşleri esas alınmış olur.

Yahut da fiil cümlesidir ve bundan sonraki ayette yer alan *"Ve evha Rabbuke=Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti"* ifadesi gibi, *"Enzele mine's-semai=gökten su indirdi"* ifadesine atfedilmiştir. Bu durumda cümlenin şu şekilde açılım kazanması gerekir: "Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden sizin için yarattı veya size verdi." *"Tettehizûne minhu... =Onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz."* ifadesi de bu cümleden bedeldir veya yeni bir başlangıç cümlesidir. Sanki biri, "Bunlardan ne gibi istifadeler ederiz?" diye sormuş da ona, *"Onlardan içki ve güzel rızık elde edersiniz."* denilmiş gibi. İfadenin orijinalinde geçen ve çoğul kelimeye dönük olan "minhu=ondan" kelimesinde zamirin tekil olarak kullanılması, tıpkı bir önceki ayette yer alan "mimma fî butunihi=onun karınlarındaki" ifadesinde olduğu gibi, "mezkûr=sözü edilen" gibi bir

---

1- Bu ikili ihtimal ileride değineceğimiz gibi, ism-i mevsulün hazfedilmesi ile ilgili olarak iki ayrı gramer ekolünün yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

anlama dönük olması itibariyledir. [Yani zamir bizzat çoğul olan "semerat"a değil de, meyvelerden "sözü edilen" gibi bir manaya dönüktür.]

"Meyvelerinden içki ve güzel rızık elde edersiniz." Yani sözü edilen hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden içki çeşitleri gibi sarhoş edici şeyler ve yemek amacıyla kullanılan hurma, kuru üzüm, hurma pekmezi ve gıda olarak kullanılan benzeri güzel rızıklar elde edersiniz.

Ayetten, güzel rızka karşılık olarak zikredilmesi açısından sarhoşluk veren şeylerin yerildiği şeklinde bir anlam çıkaramazsak bile, sarhoşluk veren şeyleri kullanmanın mubah olduğu ve bunları kullanmanın güzel bir şey olduğu şeklinde bir anlam da çıkaramayız. Yani buna ilişkin bir kanıtı bu ayetten algılamak mümkün değildir. Mekke inişli olan ve müşriklere hitaben, onları tevhit inancına davet eden bu ayet, sadece insanların hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden yararlanmak üzere elde ettikleri ürünlere işaret etmektedir.

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayet, yükümlülük nitelikli (fıkhî) bir hüküm içermemektedir. Dolayısıyla bu ayetin neshedilip edilmemesi gibi bir şey söz konusu değildir. Bununla bu ayetin, Katade'ye isnat edildiği gibi Mâide Suresi'nde yer alan içkinin haram oluşuna ilişkin ayetle neshedilmesinin yanlışlığı ortaya çıkmış oluyor.

Ruhu'l-Maani adlı tefsirin müellifi oldukça tuhaf bir yorum getirmiş ve demiştir ki: "Ayette geçen 'sekeran' sözcüğünün şarap anlamına geldiği görüşü, İbn Mesud, İbn Ömer, İbn Rezin, Hasan, Mücahid, eş-Şa'bî, en-Nahaî, İbn Ebî Leyla, Ebu Sevr, el-Kelbî ve İbn Cübeyr gibi âlimlerin yanı sıra başka kimselerden de rivayet edilmiştir. Ayet Mekke'de inmiştir. O zaman şarap helâl idi ve iyi-kötü herkes içerdi. Şarabın Medine'de haram kılındığı, üzerinde ittifak edilen bir görüştür. Sadece Uhud Savaşı'ndan önce mi, sonra mı haram kılındığı hususunda ihtilâf vardır. İçkiyi temelden haram kılan ayet şudur: *'Ey inananlar! İçki, kumar, putlar (veya dikili taşlar) ve (hayvan etini bölüşmekte yararlanılan) şans okları şeytan işi pisliklerdir. Öyleyse bunlardan kaçının.'* [Mâide, 90] Dolayısıyla bir grup âlime göre, Nahl Suresi'ndeki bu ayet, Mâide Suresi'ndeki ayetin inişiyle neshedilmiştir. Bu görüş yukarıda zikredilen en-Nahaî, Ebu Sevr ve İbn Cübeyr gibi birçok âlim tarafından rivayet edilmiştir."

"Bazılarına göre ise, bu ayet daha önce inmekle beraber ortada nesih diye bir şey yoktur, başka bir ayetle neshedilmemiştir. Çünkü İbn

Abbas'tan, 'es-seker' kelimesinin Habeşçe'de sirke anlamına geldiği rivayet edilmiştir. Ya da Ebu Ubeyde'den, bu sözcüğün çerez gibi tatlı bir yiyecek anlamına geldiği rivayet edilmiştir. Söylendiğine göre Ebu Ubeyde bu görüşü ileri sürdükten sonra, sözlerini kanıtlamak için şu mısraı okumuştur: 'Cealte a'râzu'l-kiramı sekeran=Kerem sahibi insanların şereflerini tat hâline getirdin.' (...) Hanefîler de bu ayetin neshedilmediği görüşündedirler ve demişlerdir ki: 'Ayette geçen 'sekeran' sözcüğü, sarhoşluk vermeyen şıra (nebiz) gibi içecekler anlamına gelmektedir.' Buna kanıt olarak da yüce Allah'ın ayette, bunları kulları için yaratmış olmasını, onlara yönelik bir lütuf olarak sayıp bunu minnet vesilesi saymasını göstermişlerdir. Çünkü minnet etme/lütfü dile getirme ancak helâl şeyler açısından geçerli bir davranıştır. Bu da gösteriyor ki, sarhoşluk vermeyecek düzeydeki şıra benzeri içecekler helâldir. Fakat bunlar sarhoşluk verecek düzeyde olurlarsa, bunları içmek caiz olmaz."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Ruhu'l-Maani müellifinin şarapla ilgili olarak söylediklerine gelince, Mâide Suresi'nin içki yasağına ilişkin ayetini incelerken bu hususta ayrıntılı bilgiler sunduk. Söz konusu açıklamalarımız kapsamında şarabın hicretten önce haram kılındığını, müşriklerin genelinin İslâm'ın şarabı ve zinayı haram kıldığını bildiklerini, içki yasağıyla ilgili ayetin A'râf Suresi'nin kapsamında indiğini ve bu surenin de kesinlikle Nahl Suresi'nden önce indiğini, yine Bakara ve Nisâ surelerinde de içkinin yasaklığına ilişkin açıklamaların yer aldığını, bunların da Mâide Suresi'nden önce indiklerini delilleriyle ortaya koyduk.

Söz konusu açıklamalarımız arasında, Mâide Suresi'nde yer alan ifadenin sadece içki yasağını biraz daha sıkmaya ve rivayetlerde işaret edildiği gibi, haramlığa ilişkin emir inmiş olmasına rağmen hâlâ içki içmeye devam eden bazı Müslümanları azarlamaya yönelik olduğunu vurguladık. Nitekim adı geçen tefsirde müellifin "iyi-kötü herkes içerdi." sözü de bazı Müslümanların içki içme alışkanlıklarını sürdürdüklerine ilişkin bir işaret mahiyetindedir. Ayetin lafzından da buna delâlet eden bir kanıt algılamak mümkündür. Çünkü şöyle buyuruyor: *"Artık bunlardan vazgeçecek misiniz?"* [Mâide, 91]

Müellifin İbn Abbas'tan "es-seker" sözcüğünün Habeşçe'de sir-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 180.]

ke anlamına geldiği yönünde naklettiği rivayete ise güvenilmez. Evet, Kur'ân'da Arapça olmayan sözcüklerin kullanılmasına rastlayabiliyoruz; "istebrak, cehennem, zakkum" ve benzeri sözcükler hakkında söylendiği gibi. Ancak bu, Arapça olmayan yabancı bir sözcüğün kullanılması için karışıklık ve kapalılık/ipham gibi bir engelin olmaması durumlarında caizdir. Dolayısıyla Arapçada şarap Habeşçede sirke anlamına gelen "es-seker" gibi bir sözcük karışıklığa yol açacağı için, sirke anlamında kullanılamaz. Ayrıca belagatin, açıklığın ve anlaşılırlığın zirvesini temsil eden bir kitapta öz Arapçadaki "el-hillu" gibi güzel bir sözcük dururken, onun yerine "sirke" demek için Arapçada tam aksi bir anlam ifade eden Habeşçe bir sözcüğün kullanılması nasıl mümkün olabilir?

Ebu Ubyede'ye nispet ettiği rivayetle ilgili değerlendirmelerimizi açıklamanın başında sunduk, söz konusu açıklamalara başvurulabilir.

Şimdi Hanefilere isnat ettiği şu görüşü ele alalım: "Ayette geçen 'sekeran' sözcüğü, sarhoşluk vermeyen şıra (nebiz) gibi içecekler anlamına gelmektedir. Çünkü yüce Allah ayette, bu içecekleri yaratmasını kullarına yönelik bir lütuf ve minnet vesilesi olarak sayıyor." Buna yönelik eleştirimiz şudur: Ayet, insanların söz konusu meyvelerden içki elde ettiklerinin ötesinde başka bir şeye delâlet etmiyor. Allah'ın bu tür bir içkiyi yaratmış olmakla insanlara minnet ettiği hususuna gelince, ayetin delâletinden böyle bir anlam elde etmek mümkün değildir. Aksine yüce Allah ayette sadece hurma ve üzüm meyvelerini nimetler arasında saymıştır, bunlardan elde edilen bütün helâl veya haram ürünleri değil. Eğer bunlardan söz edilmiş olması minnet etme ve lütufta bulunma mahiyetinde olsaydı, hemen karşısında güzel rızıktan söz edilmezdi. Çünkü bu ifade iki ayrı nitelikte nimetler arasında bir karşılaştırma yapıldığını da göstermektedir. Dolayısıyla bir bakıma onların bu tür nimetlerden böylesi haram şeyler elde etmeleri de çaktırmadan eleştiriliyor. Nitekim Beydavî[1] ve başka müfessirler bu gerçeğe işaret etmişlerdir.

Kaldı ki, ayette geçen "sekeran" sözcüğü ne şıra (nebiz) ile, ne şarapla ve ne de sarhoşluk derecesine ulaşmayacak kadar az veya çok olmakla kayıtlandırılmış değildir. Eğer söz konusu meyvelerden içki elde

---

1- [Tefsir-i Beydavî, c. 1, s. 561.]

edilmesiyle Allah'ın minnet etmesi arasında bir ilinti kurularak bu, söz konusu içkinin caiz olduğunun kanıtı olsaydı, o zaman ayet, bütün içkilerin caiz olmasını ifade etmiş olurdu ve neshedilme imkânı da olmazdı. Çünkü minnet etme esaslı açıklamalarda kullanılan üslup belli bir süreyle sınırlandırılıp o sürenin sonunda geçersiz olmayı kabul etmez. Yüce Allah'ın bir şeyi nimetlerinin arasında sayıp bu nimeti bahşetmesinden dolayı kullarına minnet ettikten sonra, aradan bir zaman dilimi geçince bunu, Mâide Suresi'ndeki ilgili ayette olduğu gibi şeytan işi bir pislik sayması nasıl caiz olabilir ki? Olsa olsa, (bedanın yüce Allah hakkında muhal olan anlamından hareketle) Allah önce bunun mahiyetini bilmiyordu, sonradan öğrendi, denilebilir ki, Allah böyle yakıştırmalardan münezzehtir ve böyle bir şey O'nun açısından imkânsızdır.

Ardından yüce Allah ayete, *"Kuşkusuz bunda, aklını kullanan topluluk için bir delil vardır."* ifadesiyle son veriyor. Bu da bitkiler ve onlardan elde edilen ürünler üzerinde düşünüp mahiyetlerini kavramaya yönelik bir teşviktir.

68-69) Rabbin, bal arısına (içgüdüsü aracılığıyla) şöyle vahyetti (ilham etti): "Dağlardan, ağaçtan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine evler edin. Sonra bütün meyvelerden ye, ardından (evine dönmek için emre) boyun eğerek Rabbinin (sana ilham ettiği) yollarına gir." Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır.

Ragıp İsfahanî'nin de söylediği gibi, vahiy, hızlı bir şekilde işaret etmek demektir. Bu, remiz içeren söz aracılığıyla olduğu gibi harf ve sözcük terkibinden soyutlanmış salt sesle veya işaret ve benzeri şeyle de olabilir. Bu sözcüğün kullanım yerlerini göz önünde bulundurduğumuz zaman şöyle bir anlama geldiği sonucuna varıyoruz: Vahiy, bir anlamın, anlaması istenen kişinin dışındakilerce fark edilmeyecek şekilde gizlice öğretilmesinden, telkin edilmesinden ibarettir. Dolayısıyla bir anlamı içgüdüleri aracılığıyla bir hayvanın kavrayışına yerleştirmek anlamında ilham da bir tür vahiydir. Aynı şekilde rüya, vesvese veya işaret aracılığıyla bir anlamın nefse yüklenmesi de vahiy sayılır. Nitekim bu kavramın yüce Allah'ın kelâmında saydığımız bu anlamların tümüyle ilintili olarak kullanıldığını görüyoruz: *"Rabbin bal arısına şöyle vahyetti..."* (Nahl, 68), *"Musa'nın anasına vahyettik..."* (Kasas, 7),

"Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına vahyederler (fısıldarlar)." (En'âm, 121), *"Onlara, 'Sabah-akşam tespihte bulunun.' diye vahyetti."* (Meryem, 11) Yüce Allah'ın gönderdiği nebi ve resulleriyle konuşması da vahiydir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla konuşur."* (Şûrâ, 51) İslâm atmosferinin biçimlendirdiği dinsel edep tavrı, yüce Allah'ın gönderdiği nebi ve resulleriyle konuşması olgusu dışındaki anlamlar için vahiy kavramının kullanılmaması yönünde belirginleşmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "ez-Zulul sözcüğü 'ez-zelûl' sözcüğünün çoğuludur. Araplar, "Dabbetun zelulun=muti, serkeş olmayan hayvan" ve "reculun zelulun=yumuşak ve kolay boyun eğen adam" derler.

"Rabbin bal arısına şöyle vahyetti..." Yani bünyesine yerleştirdiği içgüdüsü aracılığıyla ona şöyle ilham etti... Bal arısının toplumsal hayatı, hareket tarzı ve ürettiği eseri oldukça ilginçtir. Büyük bir ihtimalle, başkalarına yönelik hitabın *"Rabbin... vahyetti"* denilerek doğrudan Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmesinin nedeni de bal arısının bu olağanüstü özelliğidir.

"Dağlardan, ağaçtan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine evler edin." Bu, Allah'ın bal arısına yönelttiği vahyin içeriğinin bir kısmını oluşturmaktadır. Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, insanların yaptıklarından maksat, insanların bal kovanları için kurdukları çardaklardır.

"Sonra bütün meyvelerden ye". Bal arısı genellikle çiçeklere konduğu hâlde, bütün meyvelerden yemesinin emredilmesinin nedeni, bal arısının ayrıca çiçeklerin kozaları içinde henüz büyüyüp olgunlaşmamış meyve özlerini de yemesidir.

"Ardından (evine dönmek için emre) boyun eğerek Rabbinin (sana ilham ettiği) yollarına gir." Önceki ifadede yer alan meyvelerin özlerini yemeye yönelik emrin bir devamı ve ayrıntısı mahiyetindedir. Bu da gösteriyor ki, kastedilen husus, meyve özlerinden meydana getirdiği balı kovanlara koymak için geri dönmesidir. Buna işaret edilirken yolların Rabbe nispet edilmesi, bütün bunların ilâhî ilhamla gerçekleştiğini vurgulamak içindir.

"Onların karınlarından çeşitli renklerde bir içecek (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır." Bal arısına yöneltilen bir dizi emirden

sonra yeni bir ifadeye başlanıyor ve bal arısının boyun eğerek Allah'ın emirlerine itaat etme yönündeki çabalarının sonucu açıklanıyor. Yani bal arısının aldığı emirleri yerine getirmesinden sonra, karnından bal adı verilen bir şerbet çıkarmasına işaret ediliyor. Bu şerbetin beyaz, sarı, koyu kırmızı ve siyaha çalan renkleri vardır. Onda insanların yakalandıkları birçok hastalığa "şifa vardır."

Bal arısının, şu hayatını akıllara durgunluk veren erdemli bir uygarlık temeline dayalı olarak kuran zeki böceğin hayatının ilginç yönleri saymakla bitmez ve o gizemli yaşamını akılların tamamen kavrayıp kuşatması neredeyse imkânsızdır. Sonra olağanüstü bir çaba sonucu hazırladığı maddenin özelliklerini bu kitapta sayıp dökmeye imkânımız yetmez. En iyisi, bal arısı ve hazırladığı bal ile ilgili ayrıntılı açıklamalar içeren eserlere başvurmaktır.

Üzerinde durduğumuz ayet, *"Kuşkusuz bunda, düşünen topluluk için bir delil vardır."* ifadesiyle son buluyor. Dikkat edilirse, incelediğimiz ayetlerin sonundaki değerlendirme cümleleri değişiyor. Meselâ ölümünden sonra yerin diriltilmesinden söz eden ayetin sonunda kulak verip dinleyen bir topluluğun dikkati çekilirken, hurma ve üzüm gibi meyvelerden söz edilirken aklını kullanan kimselere atıfta bulunuluyor. Bal arısı hakkında açıklamalar içeren ayetin sonunda ise düşünen topluluklara göndermede bulunuluyor.

Bu ifade değişikliğinin altındaki neden şu olabilir: Ölüm ve hayat olgularına bakıldığında, bu, doğası gereği ibret ve öğüt alma olgularını gündeme getirir. Bu ise en çok dinleme yeteneğine uygun düşer. İnsanların varlıklarını sürdürme hususunda yararlandıkları meyvelere yönelik bir bakış ise, bir kanıtlama sürecini akla getirir. Dolayısıyla sürekli bir araştırmayı, ürünlerin cüzleri arasındaki düzen bağıntılarını keşfetmeyi, sonra bunu ancak bir müdebbirin idare ve yöneticiliği ile kaim olan tek evrensel düzenle ilintilendirmeyi gerektirir. Buna en uygun yetenek de akıldır. Bal arısının akıllara durgunluk veren hayatının inceliklerini bulup ortaya çıkarmak için ise derin tefekkür gerekmektedir. Bu yüzden bu, düşünen topluluk için bir delildir.

Daha önce bu surede zaman zaman iltifat sanatına başvurularak hitabın yönünün değiştirildiğine değinmiştik. Üzerinde durduğumuz ayetlerin geneline baktığımızda, bunların bir kısmında, farkında olmadıkları hâlde kendilerine acındığını ve içinde bulundukları duruma şef-

katle yaklaşıldığını vurgulamak amacıyla müşriklere hitap ediliyor. Bir diğer kısmında da, küfürlerinden ve serkeşliklerinden dolayı onlardan yüz çevrilip hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor. Bunu surenin ayetlerinde gözlemlemek mümkündür. Bir Peygamberimize (s.a.a), bir müşriklere hitap ediliyor. Peygamberimizle onlar arasında gidip geliyor ayetlerin akışı.

70) Allah sizi yarattı, sonra canınızı alır. İçinizden bazıları da ömrün en aşağılık (yaşlılık) çağına kadar bırakılır ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun. Kuşkusuz Allah (her şeyi) bilendir, (her şeye) kadirdir.

Ayetin orijinalinde geçen "el-erzelu", düşük, rezil, adi demek olan "er-rezalet" sözcüğünden ism-i tafdildir. "er-Rezlu"; alçaklık, aşağılık ve adilik anlamına gelir. Ömrün en aşağılık çağından maksat, *"ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun."* ifadesinden hareketle, bilinç ve kavrama yeteneğinin düşüşe geçtiği yaşlılık ve ihtiyarlık çağıdır. Bu çöküş ise mizaçtan mizaca farklılık gösterir. Genellikle de yetmiş beş yaşından sonra başlar.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Ey insanlar topluluğu, Allah sizi yarattı, sonra ortalama bir ömrün sonunda canınızı alır. İçinizden bazıları iyice ihtiyarlayacak kadar yaşar. Böylece güçleri zayıfladığı için daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hâle gelir. Bu da gösteriyor ki, sizin hayatınız, ölümünüz, aynı şekilde bilinciniz ve bilginiz sizin elinizde değildir. Yoksa sizin elinizde olsaydı, yaşamayı ölmeye, bilmeyi de bilmemeye tercih ederdiniz. Bilakis bütün bunlar akıllara durgunluk veren bir düzene göre gerçekleşen olgulardır ve bu düzen de Allah'ın bilgisine ve gücüne dayanır. Ayetin sonunda, *"Kuşkusuz Allah (her şeyi) bilendir, (her şeye) kadirdir."* şeklinde bir gerekçelendirme amaçlı cümlenin yer alması da bu yüzdendir.

71) Allah, kiminizi kiminizden rızık yönünden üstün kıldı. (Bazılarınız hür olduğu için rızkında dileği tasarrufa sahipken, bazılarınız da köle olduğundan böyle yetkiye sahip değil.) Üstün kılınanlar rızıkta eşit olmaları için kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler. (Hâl böyle iken) Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Hayatın devamını sağlayan rızık konusunda insanların bazısının diğer bazısından üstün kılınması, bazen kemiyet boyutuyla gerçekleşir.

Zengin bir kimsenin sahip olduğu çok mal ile fakir bir kimseden üstün kılınmış olması gibi. Bazen de keyfiyet boyutuyla gerçekleşir. Bazı insanların malda tasarruf bakımından bağımsız hareket edip başkalarının işlerini yönlendirme pozisyonunda olması gibi. Meselâ hür bir efendi elinde bulunan şeylerin sahibidir ve onlar üzerinde tasarruf eder. Buna karşılık bir köle efendisinin izni olmadan hiçbir tasarrufta bulunamaz. Velileri karşısında çocukların, sahipleri karşısında sığır ve koyunların durumu da buna benzemektedir.

Ancak *"Üstün kılınanlar rızıkta eşit olmaları için kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler."* ifadesi gösteriyor ki, burada ikinci kısım üstün kılma kastedilmiştir. Buna göre bazı insanlar kendilerine rızık olarak verilen şeyler üzerinde özgürce ve bağımsız olarak hareket etme yetkisine sahip kılınmakla üstün tutulmuşlardır ve bunlar rızık olarak kendilerine verilen özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını ellerinin altında bulunup hem kendilerine, hem de rızıklarına sahip oldukları kimselere devretmek istemezler ve kendilerine verilen malları köleleri için harcamazlar ki, onlarla eşit olup ortak bir konuma gelsinler, böylece malikiyetleri ve efendilikleri ortadan kalkmış olsun.

Bu öyle bir nimettir ki hiç kimse onu görmezlikten gelmez, başkasına devretmez. Ve bu nimeti de yüce Allah'tan başkası bahşetmez. Çünkü efendilik ve kölelik ilişkisi insanların görüşlerinden, yürürlükteki toplumsal yasalarından kaynaklanan sosyal bir olgu olmakla beraber, onun doğal ve varoluşsal temelleri de vardır ki, bu temeller diğer sosyal olgularda olduğu gibi, onların böyle bir ilişki tarzını geliştirmelerine ön ayak olmuştur.

Bunun en somut kanıtı, gelişmiş ülkelerin uygulamalarıdır. Bu ülkeler uzun bir dönemden beri kölelik geleneğini, buna ilişkin yasaları kaldırdıklarını ilan etmişlerdir. Diğer doğu toplumları ve başka uluslar da onları izlediler. Oysa bunlar efendilik-kölelik ilişkisinin ruhunu hâlâ yaşatmakta, bu ilişkiye değer vermekteler, şeklen ortadan kaldırmış olsalar da. Varlığını sürdürmekteler, adını silmiş olsalar da.[1] Bu ilişki biçimi her zaman da var olacaktır; çünkü insan, birbirine üstünlük

---

1- Aslında bireyler arası ilişkilerde kölelik kurumu kaldırılmış söylenebilir; ama toplumlar arası ilişkilerde bu kurum bütün özellikleriyle sürmektedir, sadece kölelik yerine başka bir isim kullanılmaktadır.

sağlama eğiliminin pratize edilmesinin önüne geçemez. Tefsirimizin altıncı cildinin sonlarında bu konuyla ilgili açıklamalara yer vermiştik. Dileyen o açıklamalara başvurulabilir.

Bu ilişki tarzının Allah tarafından bahşedilen bir nimet oluşunun nedeni ise şudur: İnsan topluluğunun maslahatı ve yapıcı, olumlu bir verimlilikte gelişme göstermesi, bazı insanların diğer bazı insanlara egemen olmasıyla, böylece güçlünün yapıcı ve verimli bir yönetimle zayıfı güçlendirip eksikliklerini gidermesiyle mümkün olur.

Buna göre, *"rızıkta eşit olmaları"* ifadesi, *"Üstün kılınanlar... kendi rızıklarını ellerinin altındakilere (kölelerine) vermezler."* ifadesinde olumsuzlanan hususun ayrıntısıdır, olumsuzluğun kendisinin değil. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: "Rızıklarını kölelerine vermezler ki onlarla rızıkta eşit ve ortak olsunlar, böylece efendilikleri ortadan kalkmış olsun." Söz konusu ifadenin, soru edatı hazfedilmiş bir soru cümlesi olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda, üstün tutulanlarla üstün tutulmayanların bu hususta eşit olmaları yadsınmış olur. Çünkü eğer eşit olsalardı, üstün tutulanlar, rızkını kendisi üstün tutulduğu kimselere vermekten kaçınmazdı. İşte rızık konusunda üstün tutulmak Allah'ın bahşettiği özel bir nimet mesabesindedir.

Bu yüzden hemen arkasında şu ifadeye yer verilmiştir: *"(Hâl böyle iken) Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* Bu, kınama amaçlı bir sorudur. Bir bakıma daha önce yer alan yadsıma amaçlı soru içeren ifadenin de devamı niteliğindedir. Allah'ın nimetinden maksat, sözü edilen rızık bakımından bazılarının üstün tutulmasıdır.

Buna göre ayetin anlamı -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekildedir: Allah, rızık bakımından kiminizi kiminizden üstün tutarak sizi birbirinizden ayırmıştır. Nitekim bazılarınız hürsünüz, rızık üzerinde dilediğiniz gibi serbestçe tasarrufta bulunabiliyorsunuz. Bazılarınız ise, üstün tutulanlara tâbi ve köle kılınmış kimselersiniz, onların izni olmadan rızık üzerinde asla tasarrufta bulunamazsınız. Bu yüzden üstün tutulan kimseler rızık hususunda kendilerine üstün tutuldukları kimselerle eşit hâle gelmeleri için özgürce ve bağımsız bir hareket sonucu elde ettikleri rızıkları kölelerine vermek istemezler. İşte bunlar eşit değildir. Rızık hususunda üstün tutulmak üstün tutulanlara özgü bir nimettir. Şimdi Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Ayetin zahirinden bunu anlıyoruz. Çünkü bu çıkarsamayı destek-

leyen güçlü karineler vardır. Zaten ayetlerin akışına egemen olan atmosfer, nimetlerin sayılması şeklinde belirginleşmektedir. Ancak ayete değişik anlamlar verenler de olmuştur:

Bazılarına göre,[1] ayetin anlamı şöyledir: "İnsanlar malları ve eşleri hususunda kölelerini kendileriyle işit olmasınlar diye kendilerine ortak etmezlerken, bunu kendileri için bir kusur sayarlarken, Allah olarak benim kullarımı nasıl olur da mülküme ve egemenliğime ortak yapıyorlar; bana ibadet ettikleri, bana yakınlaşmaya çalıştıkları gibi onlara ibadet ediyor, yakınlaşmaya çalışıyorlar? Meryem oğlu İsa örneğinde olduğu gibi."

Söz konusu müfessirler devamla şöyle demişlerdir: "Buna göre bu ayet, *'Allah size kendinizden bir örnek getirmektedir: Mülkiyetiniz altında bulunan köleler içinde sizinle eşit ortaklarınız var mı?'* (Rûm, 28) ayetiyle aynı anlamı vurgulamaya yöneliktir[2] ve Necranlı Hıristiyanlar hakkında inmiştir."[3]

Bu görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Tefsirini sunduğumuz ayetin akışı, tevhit sonucunu elde etmek için nimetleri sayma özelliğiyle belirginleşmektedir, müşriklerin çelişkilerini açığa çıkarma veya onları ayıplama değil. Dolayısıyla ayette buna ilişkin en ufak bir belirti dahi görmek mümkün değildir.

Kaldı ki, ayet Mekke'de inmiştir. Şimdi bu ayetin, hicretten altı veya daha fazla yıl sonra Medine'ye Peygamberimizle görüşmeye gelen Necran Hıristiyanları heyetiyle ne ilgisi vardır? Aynı şekilde tefsirini sunduğumuz bu ayeti, Rûm Suresi'nde yer alan ilgili ayetle karşılaştırmak da doğru değildir. Çünkü iki ayetin akışı arasında fark vardır. Tefsirini sunduğumuz ayetin akışı, ilâhî nimetleri sayarak tevhit inancını kanıtlamak iken, Rûm Suresi'ndeki ilgili ayetin akışı müşrikleri işledikleri şirkten dolayı kınamaktır.

Kimilerine göre[4] ise ayetin anlamı şöyledir: Allah'ın rızık hususunda üstün tuttuğu şu özgür insanlar, sahip oldukları kölelerin rızıklarını vermezler, bilakis efendilerin de, kölelerin de rızkını Allah vermektedir.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 373, İbn Abbas, Mücahid ve Katade'den naklen.]
2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 189.]
3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 373.]
4- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 373.]

Çünkü efendinin kölesine yedirip harcadığı şeyleri ancak Allah ona rızık olarak infak etmiştir. Dolayısıyla tümünün rızkını Allah vermektedir. O hâlde rızık konusunda herkes eşittir.

Bu görüşün özü şudur: "Fe-hum fihi sevaun=rızıkta eşit olmaları" ifadesi takdirî bir ıdrab (sonraki mana ile önceki manayı reddetmek) cümlesi yerine geçmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla ifadenin takdirî açılımı şöyledir: Efendiler kölelerine harcadıkları şeylerle onların rızıklarını vermiş olmuyorlar. Bilakis, Allah efendiler aracılığıyla köleleri rızıklandırıyor ve onlar Allah'tan rızık almak bakımından eşittirler.

Bu görüşün yanlışlığı şuradan gelir: Ön görülen anlam, sonradan vurgulanan eşitlik olgusuyla ilgili hükmün, bazı insanların bazısından üstün tutulduklarına ilişkin başta işaret edilen hükmü geçersiz saymasını gerektirmektedir. O zaman da, *"(Hâl böyle iken) Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* ifadesinin anlamı yerine oturmuş olmaz.

Kimine göre[1] de kastedilen anlam şudur: Efendiler ellerindeki rızıklarını kölelerine vermezler ki bunlardan yararlanma hususunda eşit bir konuma gelebilsinler.

Buna karşı da şunu söyleyebiliriz: Böyle bir görüşü kabul etmenin varacağı sonuç şudur: İnsan sahip olduğu rızka başkasının musallat olmasına engel olur. [Bunun ise kölelere has bir yönü yoktur, geneldir. Dolayısıyla] bu takdirde böyle bir özelliğin salt kölelere özgü kılınarak zikredilmesi, cümlede tamamen fazlalık olan bir istidrak (telâfi ve noksanı düzeltip tamamlamak) ifadesi olarak belirginleşir. Eğer bizim bu itirazımıza, "Efendinin kölesine malından vermemesi ona musallat olmasından, kölesi üzerinde egemenlik kurmasından dolayıdır." şeklinde bir yorum getirilerek cevap verilirse, bu da daha önce bizim işaret ettiğimiz anlama gelmiş olur. O zaman da sayılan nimetin, efendinin kölesine ve kölesinin elinde bulunan rızka sahipliği açısından üstünlüğü hususuyla ilintili olduğu ifade edilmiş olur.

72) Allah size kendi nefislerinizden eşler var etti, eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti ve size temiz rızıklardan bir kısmını verdi. Şimdi onlar, batıla inanıyor ve Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 79.]

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserde şöyle diyor: "Yüce Allah, *'eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti.'* buyurmuştur. Ayetin orijinalinde geçen 'hafede' sözcüğü 'hafid' sözcüğünün çoğuludur ve hareketli, hızlı bir şekilde hizmete koşan kimse demektir; akraba veya yabancı olması fark etmez. Müfessirler ise, 'Bu sözcükle torunlar ve benzerleri kastedilmiştir. Çünkü torunların hizmeti daha içten ve samimi olur.' demişlerdir... Esmaî de demiştir ki: 'el-Hafdu' sözcüğünün asıl anlamı, bir ayağı beklemeksizin diğer bir ayağın yerine koyacak şekilde yürümektir." (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: "el-Hafdu sözcüğünün asıl anlamı, bir işte hızlı davranmaktır... Bu yüzden insana yardım eden kimseler için 'hafede' denilmiştir. Bu şekilde isimlendirilmelerinde duraksamaksızın itaat etmeleri göz önünde bulundurulmuştur." (Alıntı son buldu.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayette geçen "hafede" sözcüğü, oğullardan oluşan hizmetçi yardımcılar kastedilmiştir. Bunu *"eşlerinizden de sizin için... var etti"* ifadesinden çıkarıyoruz. Bu nedenle bazı müfessirler, "oğullar ve hizmetçi yardımcılar" diye açıkladığımız "benine ve hafedeten" ifadelerini, büyük ve küçük oğullar şeklinde açıklamışlardır.[1] Bazıları ise, oğullar ve oğulların oğulları, yani torunlar şeklinde yorumlamışlardır.[2]

Bu analizin ışığında ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Allah size kendinizden olan eşler var etti. Onlarla kaynaşıyor ve birbirinize ısınıyorsunuz. Eşlerinizin de doğurma yoluyla sizin için oğullar ve hizmetçi yardımcılar var etti; ihtiyaçlarınızı giderme hususunda onların yardımına başvurursunuz, sıkıntılarınızı onlarla savmaya çalışırsınız. Bunun yanında size bir kısım temiz rızıklardan da verdi. Ki bunlar hoşunuza giden hayatın güzellikleridir. Bunların bir kısmını büyük bir çaba ve uğraş sarf etmeden elde edersiniz. Su ve meyveler gibi. Bir kısmını ise bizzat çalışarak üretmek durumundasınız. Giysi ve benzeri şeyler gibi. "Mine't-tayyibat=temiz rızıklardan" ifadesinde yer alan "min" edatının tab'iziye=kısımlandırma olup ifadeye, bütünden parça anlamını kattığı açıktır.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 190, İbn Abbas'tan naklen.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 190.]

Ardından yüce Allah müşrikleri şu sözleriyle kınamaya başlıyor: *"Şimdi onlar, batıla"* yani putlara -batılın bir kısmı da kızların Allah'a ait olduğunu söylemek ve sapıklık önderlerinin onlar için koydukları yasalardır- *"inanıyor ve ve Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?"* Burada sözü edilen nimetten maksat, kendi nefislerinden eşler yaratması ve bu eşlerden onlar için oğullar ve hizmetçi yardımcılar var etmesidir. Hiç kuşkusuz bunlar nimetlerin en büyüğü ve en değerlisidirler. Çünkü bu nimetler beşerî toplumsallığı mümkün kılan varoluşsal temellerdir. Bu sayede bireyler arasında yardımlaşma ve dayanışma hükmü egemen olur, ortak çalışma ve ortak mücadele verme olgusu belli bir düzen içinde gerçekleşir. Böylece dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmeleri de kolaylaşır.

Eğer insan, Allah'ın kendisine bahşettiği bu varoluşsal bağı koparır, bu güzel sebebi bir kenara iterse, bunun dışında hangi sebebe sarılırsa sarılsın, birliği bozulur, gücü darmadağın olur. Kuşkusuz bunun varacağı sonuç, insan türünün helâkidir.

73) Allah'tan başka göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan ve buna güçleri de yetmeyen şeylere (putlara) mi tapıyorlar?

Bu ifade bir bütün olarak önceki ayette geçen cümlenin yerine atfedilmiştir. Dolayısıyla, "Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar? Allah'tan başka göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan ve buna güçleri de yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?" şeklinde bir anlam elde etmiş oluyoruz.

Bazı müfessirler,(1) ayette geçen "rızkan" ifadesinin mastar ve "şey'en" kelimesinin de onun mefulü olduğunu söylemişlerdir. Buna göre kastedilen anlam şudur: "Taptıkları şeyler, onlara hiçbir şeyi rızık olarak vermeye sahip değildirler." Kimine göre ise,(2) ayette geçen "rızık" kelimesi "merzuk=rızık olarak verilen" anlamında kullanılmıştır, "şey'en" sözcüğü de ondan bedel olarak cümlede yer almıştır. Bazısına göre de,(3) ayette geçen "şey'en" kelimesi meful-i mutlaktır ve cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Mülkten hiçbir şeye sahip olamazlar." Bizce bu yorumların en iyisi, ortadakidir.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 621.]

2- [age.]

3- [age.]

Şöyle de denebilir: “Fi’s-semavati ve’l-arzi şey’en=göklerde ve yerde hiçbir şey” ifadesi, “rızkan” sözcüğünden bedeldir. Yani ıdrab (sonraki mana ile önceki manayı reddetmek) ve terakki (sonraki mana ile önceki manayı “bel” gibi edatla daha da ilerletmek) anlamını ifade eden bütünün parçadan bedel olması örneğini teşkil eder. Bu bakımdan anlam şu şekilde belirginleşir: Kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan, daha doğrusu göklerde ve yerde hiçbir şeye sahip olamayan şeylere mi tapıyorlar?

“Ve buna güçleri de yetmeyen” yani bir rızka, bir şeye sahip olmaya güçleri yetmeyen... Bu ifadenin ilintili olduğu husus unutulmuş ve ifade bir bakıma geçişsiz fiil gibi kullanılmış da olabilir. Bu durumda ifadenin anlamı şu şekilde olur: Ve hiçbir güçleri olmayan...

Ayette, putların iki özellikleri göz önünde bulundurularak ifade edilmiştir. Çünkü bunlar bir açıdan taştan, ağaçtan, altından, gümüşten veya başka bir cansız, akılsız maddeden yaratılmışlardır. Bu özellikleri göz önünde bulundurularak, *“göklerde ve yerde kendileri için rızık olarak hiçbir şeye sahip olmayan”* denilmiştir. Bir diğer açıdan da müşrikler Allah’ı bir yana bırakarak bunları ilâh kabul ediyor ve onlara hak etmedikleri bir ibadeti sunuyorlar. İbadet ise -bunlara göre- ancak akıl sahibi kimseler arasında yer alan akil için geçerlidir. İşte putların bu özellikleri de göz önünde bulundurularak, *“buna güçleri de yetmeyen”* denilmiştir.

Tefsirini sunduğumuz ayette, yeniden nimetlerin sayılmasıyla güdülen amacı açıklamaya dönüldüğünü görüyoruz. Amaç, onca nimeti sayarak tevhit inancını ortaya koymak, kanun koyma anlamında nübüvveti/peygamberliği ispatlamak ve meadı/kıyameti kanıtlamaktır. Bu hedefin dört ayet boyunca gözetildiğini görüyoruz. Bu ayetlerin ilkinde, müşriklerin yüce Allah’a örnekler vermeye kalkışmaları yasaklanıyor. İkincisinde, Allah’ın rablik makamı itibariyle tek ve ortaksız olduğuna yönelik bir örnek veriliyor. Üçüncüsünde, peygamberlik ve teşri/yasa koyma durumunu açıklayan bir örnek sunuluyor. Dördüncüsünde ise, ahiret gerçeği dile getiriliyor.

74) Öyleyse Allah için örnekler vermeyin (başkasına benzetecek şekilde nitelemeyin). Çünkü Allah biliyor ve siz (olayların gerçeğini ve Allah’ın künhünü) bilmiyorsunuz.

Ayete bakıldığında zihinde ilk uyanan şey; emsal göstermekten, örnekler vermekten maksadın, edebiyatta temsilî istiare dediğimiz ben-

zetme yöntemiyle tavsif etme olduğu hususudur. Bu da bir tür benzetmeyle sıfatların yüce Allah'a uyarlanmasından ibarettir. "Allah'ın da insanlar gibi kızları vardır.", "Melekler Allah'ın kızlarıdır.", "Allah ile cinler arasında soy birliği ve akrabalık vardır.", "Şu çürüyüp giden kemikleri nasıl diriltir?" demeleri ve bunların dışındaki sözleri gibi. Kur'ân'ın genelinde bu ifadeyle karşılaştığımız zaman ilk aklımıza gelen anlam genellikle budur işte. Nitekim önceki ayetler grubunda *"Kötü sıfat, ahirete iman etmeyenlerindir. Allah için ise, sadece en yüce sıfat vardır."* şeklinde bir açıklamaya yer verilmişti.

O hâlde tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekildedir: Durum anlatıldığı gibi olduğuna göre, Allah'ı, başkasına benzetecek ve yarattıklarıyla karşılaştıracak şekilde tavsif etmeyin. Çünkü Allah biliyor ve siz olguların gerçek mahiyetini ve yüce Allah'ın künhünü bilmiyorsunuz.

Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: Ayetin orijinalindeki "tedribû" fiilinin mastarı olan "darab" ifadesinden maksat kılmak, koşmaktır. "Emsal" sözcüğü ise mesel'in çoğuludur ve eş, benzer anlamına gelir. Dolayısıyla bu ayette geçen *"Allah için benzerler kılmayın"* ifadesi, bir başka ayette geçen *"Allah'a eşler koşmayın."* (Bakara, 22) ifadesinin içerdiği anlamı vurgulamaya yöneliktir.[1]

Ancak bizim kanaatimize göre bu, ayetin akışından uzak bir anlamdır.

75) Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan (hür) kimseyi örnek verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? (Öyleyse kimse Allah ile eşit olamaz.) Hamt ise, tamamıyla Allah'a aittir. (O hâlde Rab, ancak O'dur.) Fakat onların (müşriklerin) çoğu (bütün nimetlerin Allah'a ait olduğunu) bilmezler.

Ayette verilen örnekte, önce başkasının malı olup hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle varsayılıyor. Sonra Allah tarafından kendisine güzel bir rızık bahşedilen ve bu rızkı gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan bir diğer kimse tasavvur ediliyor ve bu bağlamda ikisinin eşit olup olamayacakları soruluyor? Örnek kapsamında varsayılan iki taraf arasında tam bir karşılıklılık durumu yansıtıldığı için, her iki tarafın

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 194, İbn Abbas, İbn Cerir ve İbn Münzir'den naklen.]

diğerinde bulunmayan niteliklerle kayıtlı olduğu, bu niteliklerin birbirlerini açıklayıcı mahiyette olduğu anlaşılıyor.

Dolayısıyla başkasının malı olan köle ne kendisine, ne de dünya hayatına ilişkin herhangi bir eşyaya sahiptir. Herhangi bir mal üzerinde tasarrufta bulunma gücünden yoksundur. Bunun tam karşısında yer alan tabloda ise özgür bir insan yer alıyor. Bu insan kendine sahiptir. Allah ona güzel bir rızık bahşetmiştir. O da özgür tasarrufta bulunma gücüne sahip olmanın bütün boyutlarını kullanarak başkalarına gizli ve açık olarak Allah yolunda harcamada bulunuyor.

"Bunlar hiç eşit olurlar mı?" ifadesi ile, yukarıda durumları tasvir edilen iki insanın eşit olup olamayacaklarına ilişkin bir soru yöneltiliyor. Cevabın, eşit olamayacakları şeklinde olacağı tartışma götürmez bir gerçekliktir. Bu da kesin olarak ortaya koyuyor ki, ulu Allah her şeyin sahibi ve bütün nimetlerin bahşedicisi olarak ne kendilerine, ne de başka bir şeye kesin olarak sahip olamayan, hiçbir tasarrufta bulunma güçleri olmayan varlıklarla hiçbir şekilde eşit olmaz. O hâlde, "Allah'ın yarattıkları varlıklar içinde O'nunla beraber başka ilâhlar da vardır." şeklindeki iddiaları boş, asılsız ve batıl bir iddiadır.

"Hel yestevûne=Eşit olurlar mı?" şeklinde çoğul bir ifade kullanılıp bunun yerine, "hel yesteviyani=ikisi eşit olur mu?" biçiminde tesniyeli bir ifadenin kullanılmamış olmasının nedeni, kastedilenin efendi ve köle türü, cinsi olduğunu, bazılarının söylediği gibi[1] belli bir efendi ve köle üzerinde değerlendirme yapmak olmadığını göstermektir.

"Hamt ise Allah'a mahsustur." Yani hamt cinsi ve hakikati O'na özgüdür. Hamt ise isteğe bağlı olarak güzeli övmekten ibarettir. Çünkü güzellik bir olgu olarak O'nun bahşettiği bir nimettir. Zaten güzelden başkası da övülmez. O hâlde bütün hamtlar Allah'a mahsustur. Nasıl ki hamt cinsi de O'na özgüdür. Okuyucuların özellikle bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

Bu cümle, sunulan kanıtın tamamlayıcısı mahiyetindedir. Özeti ise şundan ibarettir: Hiçbir şey üzerinde tasarrufta bulunamayan ve hiçbir nimetten istifade etme yetkisine sahip olmayan başkasının malı bir köle ile bir rızka sahip olan, bunun üzerinde tasarrufta bulunan, dilediği gibi tasarruf etme ve nimetten yararlanma gücüne sahip olan bir kimse eşit

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 195.]

olmaz. Yüce Allah ise her türlü hamt ile övgüye lâyıktır; çünkü hiçbir nimet yoktur ki Allah tarafından yaratılmış olmasın. O hâlde yaratma, rızık verme, merhamet etme, bağışlama, ihsanda bulunma ve nimet bahşetme gibi övgüyü hak eden bütün güzel sıfatlar Allah'a aittir. Dolayısıyla her türlü güzel övgü O'na özgüdür. Buna karşılık müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları şeyler başkasının mülküdürler, hiçbir şeye güç yetiremezler. Bu da gösteriyor ki, tek ve ortaksız rab Allah'tır, başkası değil.

Kimine göre ise,[1] ayette geçen "hamd"dan maksat, yüce Allah'ın verdiği nimetlere karşılık olarak şükretmektir. Bazısına göre de,[2] sunulan kanıtın eksiksizliğine ve gücüne karşılık hamdetmektir. Bazılarına göre de,[3] bununla kullara yönelik bir telkin söz konusudur ve anlamı da şöyledir: "Bize tek ve ortaksız ilâh olduğunu gösteren, bizi nimetlerine şükretmeye yönelten Allah'a hamdolsun!" Ne var ki, bu değerlendirmelerin hiçbiri üzerinde durmaya değmez.

"Fakat onların çoğu bilmezler." Yani müşriklerin çoğu, bütün nimetlerin Allah'a ait olduğunu, O'nun dışındakilerin hiçbir şeye sahip olmadıklarını, hiçbir şeye güç yetirmediklerini bilmezler. Bilakis kulluk sundukları düzmece ilâhlarına mülkten ve güçten belli bir pay tanırlar ve onların bu mülk ve güç hususunda serbest hareket etme yetkisine sahip olduklarını sanırlar. Bu yüzden iyiliklerinden yararlanmak ve zararlarından korunmak maksadıyla onlara taparlar. Müşriklerin büyük çoğunluğunun durumu bundan ibarettir. Fakat müşriklerin elit kesimini oluşturan azınlık bir grup ise gerçeğin bilincindedir. Ancak azgınlıklarından ve inatçılıklarından hakkı kabul etme hususunda yan çiziyorlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, ayet, yüce Allah ile O'nun rablikte ortaklarının olduğunu sanan kimseler hakkında verilmiş bir örnek mahiyetindedir. Fakat bazılarına[4] göre bu, başarısızlığa uğramış kâfir ile başarılı olmuş müminin durumunu tasvir eden bir örnektir. Çünkü kâfir insan, amellerinin boşa gitmesi ve çalışmalarıyla ileriye dönük olumlu bir kazanım elde edememesi bakımından hiçbir

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375.]
2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 196.]
3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375.]
4- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 212.]

şeye güç yetiremeyen ve var gücüyle iyilik amaçlı harcamalarda bulunsa da bir ihsana nail olamayan başkasının malı bir köleye benzer. Buna karşılık mümin insanı Allah, razı olduğu şeylere kavuşturur ve çalışmalarının karşılığını verir. O da Allah'ın kendisine bahşettiği rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcar.

Ancak bu yorum ayetlerin akışının hedeflediği kanıtlama etkinliğiyle bağdaşmıyor.

Daha önce bu ayetin, peş peşe gelen ve ilâhî nimetleri saymayı hedefleyen üç ayetten biri olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla bu bağlamda tefsirini sunduğumuz ayet, bütün nimetlere kavuşturulmuş bir kimse ile hiçbir şeye sahip olmayan ve hiçbir şeye güç yetiremeyen bir kimsenin durumunu örnek göstererek tevhit sonucuna varmayı hedeflemektedir. Buna göre bu örnekten şu sonuç alınır: Rab, bu nimetleri verendir, başkası değil.

76) Allah şu iki kişiyi de örnek verir: Onlardan biri dilsizdir, (dilsiz olmayanın gücü yettiği) hiçbir şeye gücü yetmez ve efendisine yüktür; onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu? (Öyleyse Rab, hiçbir şeye gücü yetmeyen, hidayete ermeyen ve erdirmeyen putlar değil de doğru yol üzere olan ve elçiler göndererek başkalarını da hidayete erdiren Allah'tır.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Ebkem, ne dediği anlaşılmayan ve söylenenleri anlamayan doğuştan dilsiz kimse demektir. Bir görüşe göre, 'el-ebkem', konuşamayan kimse anlamına gelir. [Ayetin orijinalinde geçen] 'kellun', ağırlık demektir. Araplar, 'Kelle ani'l-emri/yekillu/kellen=işe ağır davrandı ve yapmak için harekete geçmedi.' derler. 'Kelleti's-sikkinu kelulen', yani bıçak köreldi, kesmez oldu.' 'Kelle lisanuhu', yani dili körelip keskinliğini kaybettiğinden ifade yeteneğini kaybetti, söz söylemek kendisine ağır geldi ve söz söyleyemez hâle geldi.' Dolayısıyla bu kelimenin aslı, nüfuza engel olan kalınlık, sertlik ve katılık anlamından ibarettir. [Ayetin orijinalindeki 'yuveccihhu' kelimesinin mastarı olan] 'et-tevcih', birini bir yöne doğru yollamak, göndermek demektir. Araplar, 'veccehtuhu ila mevziin keza fe-teveccehe ileyhi=onu falan yere yönelttim, o da oraya doğru yöneldi.' derler." (Alıntı burada sona erdi.)

Buna göre, *"Allah şu iki kişiyi de örnek verir..."* ifadesinde, kar-

şılıklı olarak niteliklerinden söz edilen hayalî iki kişinin durumlarına ilişkin bir diğer karşılaştırma sunuluyor.

"Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez" yani onlardan biri konuşmasını anlamaktan veya konuşarak başkasına meramını anlatmaktan yoksundur. Çünkü sağır ve dilsizdir; ne duyar, ne de konuşur. İnsanın en geniş etkinlik alanına sahip işitme organı aracılığıyla edindiği bütün etkinlikleri ve ayrıcalıkları, meziyetleri yitirmiş durumdadır. Çünkü insan geçmişlerle ilgili haberleri, yitip giden, gözlerden kaybolan olaylara ilişkin bilgileri, insanların vicdanlarındaki duyguların yansımalarını bu duyu organı aracılığıyla öğrenir. Çeşitli ilimleri, sanat zanaatları bununla öğrenme imkânına kavuşur. Yine idrak ettiği güzel ve dakik manaları bu duyu organı vesilesiyle başkalarına intikal eder. Oysa sağır ve dilsiz insan bunların hiçbirini kavrayamaz. Yalnızca görme duyusunun algıladığı bazı işaretler aracılığıyla birtakım basit ve önemsiz bilgi kırıntılarını edinebilir.

Buna göre, *"hiçbir şeye gücü yetmez"* ifadesinin genelliği, *"dilsiz"* niteliğiyle özelleşmiştir. Yani dilsiz olmayan insanların güç yetirdikleri şeylere güç yetiremez. Burada dilsiz insanların yoksun oldukları bilgileri algılama ve başkasına aktarma olguları kastediliyor.

"Ve efendisine yüktür" yani velâyetini, bakımını üstlenen, onunla ilgili işlerin yönetimini üzerine alan insanın üstüne yüktür, külfettir. Çünkü kendisine bakacak, işlerini kendi başına yürütecek durumda değildir. *"Onu nereye gönderse bir hayır getirmez"* yani efendisi onu hangi tarafa, gerek kendisinin ve gerekse efendisinin herhangi bir ihtiyacını gidermek için gönderse, bu ihtiyacı gidermeye güzü olmaz. Kısacası böyle bir insanın kendine yararı olmadığı gibi, başkasına da yararı olmaz. İşte *"Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez"* ifadesi, iki adamdan birinin örneğidir. Ama yüce Allah diğer adamın durumunu anlatma gereğini duymamıştır. Çünkü *"Şimdi, bu adamla doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?"* ifadesinden bunun nasıl bir adam olduğunu öğreniyoruz, ayrıca detaylı anlatıma gerek yoktur. Hiç kuşkusuz son derece etkili ve veciz bir ifade karşısında bulunuyoruz.

"Şimdi, bu adamla doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?" ifadesinde, diğer farazî adamın niteliklerine işaret ediliyor ve yukarıda özellikleri sayılan adamla karşılaştırıldığında, bu ikisinin eşit olup olmadıkları soruluyor.

İkinci adamla ilgili olarak zikredilen özelliğe gelince; dilsiz olmayan bir insanın ulaşabileceği hayır ve kemalin en son derecesini temsil eden bir nitelikten söz ediliyor. Kemal ve iyiliğin bu derecesinde nitelik artık kişinin kendisini aşarak başkasına taşar. Bu nitelik ise, davranışlarda orta yolu izlemek, pozitif ve negatif aşırılıklardan (ifrat ve tefritlerden) kaçınmak demek olan adalettir. Adaleti emretme, eğer gerçek anlamıyla belirginleşirse, yapıcılığın, ıslahın insanın kendi nefsinde yerleşik bir nitelik hâline gelmiş olmasını kaçınılmaz kılar. Ardından bu nitelik insanın davranışlarına yansımaya başlar ve bunun sonucu olarak insan, olgular karşısında itidali ve denge çizgisini izler. Daha sonra insan bunun, kendi dışındaki diğer insanların davranışlarına da yansımasını ister. Bu yüzden adaleti emreder. Adalet ise, bilindiği gibi, mutlak olarak ifrat ve tefritten kaçınmak, yani salih amel işlemek demektir. Dolayısıyla buradaki adalet, yönetimde adaletli olmaktan daha genel bir kavramdır.

Ardından bu adamın bir diğer niteliğinden, *"doğru yolda yürüyerek"* şeklinde söz ediliyor. Doğru yol ise izleyicisini sağa sola sapmadan amacına ulaştıran açık ve düz yol demektir. Dünya hayatında doğru bir yol üzerinde olan insan da, beşerî fıtratın doğrultusunda amellerini gerçekleştiriyor demektir. Dolayısıyla amelleri arasında hiçbir çelişki olmaz veya hak gördüğü bir eylemi gerçekleştirmekten asla geri durmaz. Kısacası doğru yol üzerinde olan insanın davranışlarında hakkı yerine getirmekten geri kalmak ve hak ile çelişmek söz konusu değildir.

Adaleti emreden bu farazî insanın doğru yol üzerinde olmakla nitelendirilmesi öncelikle şunu ifade eder: Onun adaleti emretmesi, insanlara iyiliği emrederken kendisini unutması şeklinde değildir. Bilakis o, hâl ve davranışlarında dosdoğru yol üzerindedir; insanlara emrettiği gibi, kendisi de adaleti yerine getirir.

İkincisi: Onun adaleti emretmesi, ilk defa onun tarafından icat edilen, aslı astarı olmayan, ölçüsüz ve temelsiz bir davranış değildir. Bilakis, bu adam kendi içinde tutarlıdır; yolun doğruluğu, dosdoğru bir yol üzerindedir. Bu da başkaları için de böyle bir şeyi istemesini, onlara orta yolu izlemelerini, tefrit ve ifrat yönlerinden kaçınmalarını emretmesini gerektirir.

Soruya, yani *"Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?"* ifadesine gelince, sorunun bir tek ce-

vabı vardır, o da, "Hayır, kesinlikle eşit olamazlar!" şeklindedir. Bu da gösteriyor ki, müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak kulluk sundukları putlar ve heykeller -ki bunlar güçten yoksundurlar; ne kendilerini, ne de bir başkasını doğru yola iletebilirler-, kendisi doğru yol üzerinde bulunan ve resuller göndermek, şeriat yasaları koymak suretiyle başkalarını da doğru yola ileten Allah ile eşit olmazlar.

Bu da bize gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz bu ayette verilen örnek, aşağıdaki ayetin içerdiği anlamla aynı amacı vurgulamaya yöneliktir: *"Öyle hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidayete erdirilmedikçe hidayete ermeyen mi? O hâlde size ne oluyor?! Nasıl hükmediyorsunuz?!"* (Yûnus, 35) Buna göre yüce Allah sıfatları ve filleri açısından doğru yol üzeredir. Allah'ın doğru yol üzere olmasının bir göstergesi, yaratılışın boş ve batıl bir şey olmaması için yarattığı varlıklar için yönelecekleri amaçlar öngörmesidir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları boşuna yaratmadık."* [Sâd, 26] Yine Allah'ın doğru yol üzerinde olmasının anlamı, her varlığı, yarattığı ve bir amaca sahip kıldığı gibi onu kendine özgü varoluş amacına yöneltmesidir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Her şeye hilkatini veren, sonra da doğru yolu gösterendir."* (Tâhâ, 50) Buna göre Allah, insanı amaca ulaştırıcı doğru bir yola yöneltir: *"(Kendisine ulaştıracak) doğru bir yol kılmak Allah'a gereklidir."* (Nahl, 9) *"Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik."* (İnsân, 3)

İşte peygamberliğe ve teşrie/ilâhî yasamaya, şeriat indirmeye ilişkin kanıtın özü budur. Bu konuyla ilgili kuşatıcı açıklamalara, tefsirimizin ikinci cildinde peygamberlikle ilgili araştırmalar çerçevesinde,[1] ayrıca tefsirimizin onuncu cildinde[2] Nuh Peygamber'in kıssasını incelerken yer verdik.

Buna göre şimdiye kadar yaptığımız incelemelerden şu sonuca varıyoruz: Ayette verilen örnek, tevhit inancına ilişkin bir kanıt ortaya koymaya ve bu bağlamda peygamberlik misyonuna ve şeriat indirme olgusuna işaret etmeye yöneliktir.

1- [Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında, "Kur'ân Işığında Peygamberlik" başlığı altında.]

2- [Hûd Suresi, 36-49. ayetlerin tefsiri sırasında, "Nuh Kıssası Üzerine Kur'ânî, Rivaî, Tarihî, ve Felsefî Bir İnceleme" başlığı altında.]

Bir görüşe göre, ayette verilen örnek, hayır işlemesi umulan kimse ile kendisinden böyle bir şey umulmayan kimseye ilişkindir. Hayrın aslı ise tamamıyla Allah'tandır. O hâlde, Allah ile bir başkası, ibadet edilen mabut olarak nasıl eşit tutulabilir?[1]

Fakat ayetin üzerinde durduğu mesele, bundan daha özeldir. Çünkü ayette verilen örnek kendisinde hayır olduğu için adaleti emreden kimseyle ilgilidir ve bu da yüce Allah'ın özelliğidir, başkasının değil. Kaldı ki, müşrikler Allah ile başkasını ibadet edilen mabut olmak hususunda eşit tutmuyorlar. Bilakis Allah'ı bir yana bırakarak başkasına ibadet ediyorlar.

Bir diğer görüşe göre, ayette verilen örnek mümin insanla kâfir insana ilişkindir. Buna göre dilsiz olan kâfirdir; adaleti emreden de mümindir.[2]

Ancak üzerinde durduğumuz ayetin mümin insan ile kâfir insana, daha doğrusu adaleti emreden ile adaleti emretmekten geri duran bütün kimselere uyarlanmasının, bunlar hakkında geçerli olmasının doğru olacağı hususu başka bir şeydir; nimetlerin sayılıp döküldüğü, tevhide ve tevhitle ilgili diğer dinî temellere ilişkin kanıtın sunulduğu bir akışta yer alması bakımından ise ayetin anlamı başka bir şeydir. Bu açıdan baktığımız zaman şunu görüyoruz: Örneğin konusu, yüce Allah ile müşriklerin ibadet ettikleri ilâhlardır, başka değil.

77) Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır. Çünkü Allah her şeye kadirdir.

Kur'ân'ın ıtlaklarında ve özel bir kayıt getirdiği durumların dışında "gayb=görünmezlik" kavramı "görünürlük=şahadet" kavramının karşıtı bir anlamı ifade eder. Kur'ân'da yüce Allah'ın, "gaybı (görülmeyeni) ve görüleni (şahadeti)" bildiği sık sık vurgulanmıştır. Daha önce bu iki kavramın göreceli olduklarını defalarca belirttik. Şöyle ki bir şey, herhangi bir şeye göre gayb ve görünmez olabildiği gibi, bir başka şeye göre de görünür ve gözlemlenen olabilir.

Kuşkusuz bazı varlıkların çeşitli boyutları ve özellikleri vardır. Bu boyutlarının ve özelliklerinin bir kısmı başkalarına görünürken, bunla-

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375.]
2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 375, İbn Abbas'tan naklen.]

rın bir kısmı görünmez. Diğer bir ifadeyle bazı varlıklar görünmezliği (gaybı) ve görünürlüğü birlikte barındırırlar. Dolayısıyla görünmezlik ve görünürlük niteliklerinin bir şeye izafe edilmesi bazen "lâm" edatının anlamını [özgülüğü] ifade eder. Bu durumda meselâ "gaybu's-semavati ve'l-arz=göklerin ve yerin gaybı"; gökler ve yer açısından gaip olan, onların sınırlarının dışında olan şey demektir. Bir tür özelleştirme amacıyla yapılan izafet de bu anlamdadır. *"Fe-la yuzhiru alâ gaybihi ehaden=-Gaybına hiç kimseyi muttali kılmaz."* (Cin, 26) ayetinde olduğu gibi.

Bazen de "min=...den ...dan" edatının anlamını veya buna yakın bir anlamı ifade eder. O zaman da "gaybu's-semavati ve'l-arz=göklerin ve yerin gaybı" denildiğinde bununla, göklerin ve yerin bir şekilde kapsadıkları görünürlük olgusunun yanı sıra kapsadıkları gayb (görülmeyen) olgusu kastedilmiş olur. Diğer bir ifadeyle göklerle ve yerle ilgili zihinlerin kavradıkları olguların dışında kavrayamadıkları olgular kastedilir.

Saat/Kıyamet de bu ikinci anlamda göklerin ve yerin gaybı sayılır:

Birincisi: Bir kere yüce Allah Kur'ân'da kıyameti gayb olarak nitelendirir. Kıyamet göklerin ve yerin kapsama alanının dışında olmadığı için, bu anlamda göklerin ve yerin gaybıdır.

İkincisi: Kıyametle ilgili olarak sunulan nitelikler ikinci anlamda bir gayb olduğunu göstermektedir. Allah'ın insanların ihtilâf ettikleri şeyleri açıkladığı, bütün sırların açığa çıkarıldığı ve insana, *"Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 50) denildiği, insanların da Rablerine hitaben, *"Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi geri gönder..."* (Secde, 12) dedikleri gün olması, kısacası bu dünyada üzeri örtülü kalan bütün gerçeklerin olanca çıplaklığıyla ortaya çıkacağı gün olması gibi nitelikler, onun ikinci anlamda gaybın kapsamına girdiğinin kanıtıdır. Bilindiği gibi sözünü ettiğimiz bu gerçekler göklerin ve yerin dışında olan şeyler değildir, bilakis onlarla beraber kalıcıdırlar.

Nasıl olmasın ki? Oysa yüce Allah, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır."* buyuruyor. Böylece gaybın kendisine ait bir mülk olduğunu vurguluyor ki, Allah'ın mülkü demek, her türlü vehim menşeli ya da anlamsız saçma şeylerle ilintili olabilecek itibarî/göreceli bir mülk demek değildir. Bilakis, gerçek bir mülktür ve sabit olgularla ilintilidir. Biz sabitliğinin gerçekliğini bilmezsek bile, Allah'ın mülkünün bize yansımayan bir sabitliği mutlaka vardır.

Kur'ân'da bu söylediklerimizi destekleyen ifadeler çoktur. Yüce Allah dünya hayatını aldatıcı bir oyun ve eğlence olarak nitelendirmektedir. İnsanların çoğunun kıyamet gününün ne olduğunu bilmediklerini defalarca belirtmiştir. Asıl hayatın, yaşanacak yerin ahiret olduğunu ifade etmiştir. İnsanların Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerini, Allah tarafından hiç hesaplamadıkları şeylerin kendilerine görüneceğini duyurmuştur. Değişik üsluplara sahip birçok ayetin içerdiği bu ve benzeri birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

Kısacası, kıyamet göklerin ve yerin gaybıdır. *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır."* ifadesi, Allah'ın mülkünün bu gaybın bizzat kendisini kapsadığını ortaya koymaktadır, Allah'ın bu gayba ilişkin bilgiye sahip olmasını değil. Söz gelemi ayette, "Göklerin ve yerin gaybının bilgisi Allah'ındır " denilmemiştir. Ayetin akışı gösteriyor ki, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır."* ifadesi, *"Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, sadece bir göz açıp kapama gibi ve (hatta) ondan da yakındır."* ifadesine ilişkin bir hazırlık mahiyetindedir. İfade de bir bütün olarak kanıtlama amacına yöneliktir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Allah göklerin ve yerin gaybının sahibidir. Bu gayb O'nun öyle bir mülküdür ki, üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulabilir. Nitekim göklerin ve yerin görünen kısmına da bu şekilde sahiptir. Nasıl olmasın ki? Bir şeyin gaybı onun görüneninden ayrılmaz, onunla birlikte vardır ve sabittir. Yaratma ve emretme ise Allah'a aittir. Ayette vaat edilen kıyamet olayı da imkânsız bir olgu değildir ki buna herhangi bir kudret müteallik olmasın. Bilakis kıyamet, göklerin ve yerin gaybının kapsamına girer ve mahiyetinin gerçekliği bugün için insanların anlayışlarına kapalıdır. O hâlde kıyamet, üzerinde yüce Allah'ın malikiyetinin sabitleştiği gerçeklerden biridir ve O, bu mülkü üzerinde bir gün gizlemek, bir başka gün açığa çıkarmak şeklinde tasarrufta bulunabilir.

Böyle bir şey de yüce Allah'a ağır gelmez, O'nun için zor olmaz. O'nun emrinin gerçekleşmesi bir göz bakışı kadar veya bundan daha kısa bir sürede gerçekleşir. Çünkü Allah her şeye kadirdir.

Bu da gösteriyor ki, *"Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır. Çünkü Allah her şeye kadirdir."* ifadesi, kıyametin kopacağını veya kopmasının mümkün olduğunu kanıtlamak için değil, zorluğunu ve ağır gelme ihtimalini

olumsuzlamak ve yüce Allah'a göre basit bir şey olduğunu vurgulamak için yer almıştır.

Buna göre, *"Saatin/Kıyametin (kopma) işi ise, ancak bir göz bakışı gibi veya (hatta) ondan da yakındır."* ifadesi olayın Allah açısından basitliğini vurgulamaya yöneliktir. Yoksa yüce Allah başka ayetlerde onun ne denli büyük bir olay olduğunu, bütün büyük işlerin onun karşısında küçük kaldığını ifade etmiş, başka hiçbir olaya benzemeyen niteliklerini sayarak dehşet verici büyüklüğünü gözler önüne sermiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O, göklere ve yeryüzüne ağır gelmiştir."* (A'râf, 187)

Kıyametin kopmasının ani bir göz bakışı eylemine benzetilmesinin nedenine gelince; bilindiği gibi bir şeyi görmek için bakışları ona yöneltip bakmak, insanlar açısından hareketlerin en kolayı ve zaman bakımından en kısa sürenidir. Dolayısıyla burada dinleyicinin anlayışı, konumu gözetilerek bir teşbihte bulunulduğu görülmektedir. Hemen arkasından *"veya ondan da yakındır."* ifadesine yer verilmiş olması da bunu gösteriyor. Çünkü bu tür ifadelerden ıdrab (sonraki mana ile önceki manayı reddetmek) anlaşılır. Bu bakımdan adeta şöyle söylenmiştir: "Kıyametin kopmasının bizim açımızdan kolaylığı, basitliği, çabukluğu ve önemsizliği sizden birinizin, gözüyle bakması gibidir. Kıyametin kopması bir göz bakışına benzetildi, çünkü burada sizin durumunuz göz önünde bulunduruldu ve anlayabilmeniz için zihninize yaklaştırıldı. Yoksa olay bundan da kısa bir zamanda gerçekleşir." Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ol, dediği gün, oluverir."* (En'âm, 73) O hâlde kıyametin kopmasının Allah'ın gücü ve iradesi karşısındaki konumu, varlıkların en basitinin ve en kolayının yaratılması gibidir.

Ayrıca bunun şu ifadeyle gerekçelendirildiğini görüyoruz: *"Çünkü Allah her şeye kadirdir."* O'nun her şeye kadir olması ise, bütün varlıkların O'nun karşısında eşit konumda olmalarını gerektirir.

Sakın ola ki, "kudretin genelliği oranlama açısından varlıklar arasındaki farklılığın kalkmasını [ve varlıkların eşit bir nispete sahip olmasını] gerektirmez" şeklinde bir vehme kapılmayasın! Çünkü fail ile fiili arasındaki sebeplerin, koşulların ve engellerin azlığı ve çokluğu, hiç kuşkusuz varlıkların farklı oluşları üzerinde etkin olmaktadır. Meselâ insan soluk alıp vermeye ve kaldırabildiği ağırlığı yüklenmeye güç yetirir; ama soluk alıp verme ile ağırlık kaldırma aynı insan açı-

sından eşit konumda değildirler. Diğer olguları da bu şekilde karşılaştırmak mümkündür.

Böyle bir vehme kapılmak, kudretin genelliğinin anlaşılmamış olduğu anlamına gelir. Bunun açıklamasına gelince: Bizim sahip olduğumuz güç sınırlı ve kayıtlıdır. Çünkü meselâ insanın yemek yemeğe olan gücünün -ki insanın yemek yemeğe karşı faillik nispeti vardır- etkinlik göstermesi; yemeğin objeler dünyasında gerçekleşmesine, insanın önünde olmasına, ulaşılmasının mümkün olmasına ve buna engel olabilecek bir insanın veya başka bir engelin olmamasına bağlıdır. Ayrıca el ve ağız gibi yeme organlarının sağlam olmaları, herhangi bir sakatlıklarının bulunmaması da gerekmektedir. İnsanın bu hususta sahip olduğu tek şey iradedir. Bunun ötesindekiler ise araçlar, koşullar ve engellerden ibarettir ve gerçek anlamda gücünün kapsamının dışındadırlar ve gücünü sınırlandıran, kayıtlandıran etkenler konumundadırlar. Bu yüzden insan, gücünü kullanmak ve yemek yemek istediği zaman, gücünün etkisini sınırlandıran olguları hazırlamak durumundadır. Yemeği elde etme, yakın bir yere koyma, engelleri aradan kaldırma ve bedensel organları çalıştırma gibi.

Bilindiği gibi bu olguların azlığı veya çokluğu, yakınlığı ya da uzaklığı gibi nitelikler fiilin kolaylık ve zorluk bakımından farklı şekillerde yansımasına ve gücün zayıflık ile şiddet açısından farklılık göstermesine neden olur. İşte gücün çeşitli kayıtlarla sınırlandırılması sonuçların farklılaşmasının nedenidir.

Allah'ın kudretine gelince, kuşkusuz Allah'ın kudreti, varlığı zorunlu ve yokluğu imkânsız olan zatının aynısıdır. Böyle olunca, O'nun kudreti bir sebebin veya şartın varlığıyla ya da bir engelin yokluğuyla kayıtlı olursa, bu kayıtların yok olmasıyla O'nun kudreti de yok olur. Bu ise yüce Allah açısından imkânsızdır. Çünkü yüce Allah'ın kudreti mutlaktır, bir sınır veya kayıtla sınırlandırılamaz. Geneldir, her şeyle aynı oranda ilintilidir; bir şeyin O'nun açısından başka bir şeye oranla daha zor veya daha kolay olması, bir şeyin başka bir şeye oranla O'na daha yakın veya daha uzak olması söz konusu değildir. Var olan farklılıklar ise, ancak varlıkların birbirleriyle karşılaştırılmalarından kaynaklanmaktadır.

Meseleyi başka bir ifadeyle şu şekilde açıklayabiliriz: Hiçbir şey yoktur ki, varoluşu itibariyle yüce Allah'a muhtaç olmasın. Bir tek istis-

na olmadan bütün mevcut olguları bir arada tasavvur edip bunları yüce Allah'a nispet ettiğimizde, bunların hepsinin Allah'ın kudretiyle ilintili olduğu somut olarak anlaşılacaktır. Burada Allah'ın kudretini sınırlandıran bir sebep veya koşul ya da engelin olmayışı gibi üçüncü bir olgu söz konusu değildir. Aksi takdirde Allah'ın etkinlikte ortağı olur. Allah ise bundan yücedir.

Varlıkların kendi aralarında yer alan aracı sebepler, koşullar ve engellere gelince, bunlar varlıkların bazısının diğer bazısıyla kayıtlandırılmasını gerektirirler, bunlarla ilintili olan genel ilâhî kudretin sınırlandırılmasına yol açmazlar. Sonra kudret bunlardan kayıtlı olanla ilintilidir, mutlak olanla değil. Şu anlamda ki kudretin ilintili olduğu; babası falan ve anası da falanca olan, falan zaman ve falanca mekânda bulunan Zeyd'dir. Dolayısıyla Zeyd'in varlığı bütün bağlantılarıyla, bütün âlemin varlığıdır. Zeyd'le ilintili olan kudret de bütün âlemle aynı şekilde ilintilidir. Ortada her şeyle ilintili olan bir tek kudret vardır ve her şey kendine özgü mekânında bu kudretle var olmuştur. Dolayısıyla kudret kayıtlı değil, mutlaktır; varlıklar arasında bu kudretle nispetleri açısından bir farklılık yoktur; farklılık varlıkların bizzat kendileriyle nispetleri açısından söz konusudur.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, kudretin genelliği, varlıkların kendisiyle nispetleri açısından kolaylık, zorluk ve benzeri gibi bir farklılığın aralarından kalkmasını gerektirir. Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, Kur'ân'ın derin anlamlar içeren ayetlerinden biridir. Bununla sırasıyla şu gerçekler açığa kavuşuyor:

Birincisi: Ahiretin gerçeği, varlıkların hakikatlerinin gizli oluşlarından sonra zuhurlarından, açığa çıkışlarından ibarettir.

İkincisi: İlâhî kudret, bütün varlıklarla eşit oranda ve aynı nitelikte ilintilidir. İlâhî kudret açısından varlıkların kolay, zor, yakın veya uzak olmak gibi farklı nitelikleri söz konusu değildir.

Üçüncüsü: Varlıkların varoluşları itibariyle aralarında gerçek bir bağlantı vardır. Öyle ki, bir varlığın var edilişi bütün varlıkların var edilişi demektir. Bütün varlıklar bir tek var edici kudretle ilintilidir ve varlıklar üzerinde bu var edici kudretten başka bir gücün etkinliği söz konusu değildir.

Evet, burada bundan daha basit bir izaha dayanan başka bir bakış açısı da vardır. Bu bakış açısında sebepler ve sonuçlar ikilemine daya-

nan sistem esas alınır. Tefsirimizin birinci cildinde mucize olgusunu araştırırken vurguladığımız gibi, yüce Allah Kur'ân'da bu nedensellik düzenini onaylamaktadır. Bu perspektiften bakılınca, varlıkların birbirinden ayrıldıkları görülecektir. Buna göre bazı varlıkların varlığı veya yokluğu diğer bazısına bağlıdır. Bu yüzden öne geçer veya gecikir yahut kolay ya da zor olur. O zaman da sebeplerin varlıklar ile Allah arasında aracı oldukları, yüce Allah'ın da sebepler aracılığıyla fail olduğu anlaşılır. Kuşkusuz bu, olayın basitçe izahını amaçlayan bir perspektiftir.

Birçok tefsir bilgini,[1] *"Göklerin veya yerin gaybı Allah'ındır."* ifadesiyle ilgili olarak burada muzafın hazfedildiğini ve cümlenin takdiri açılımının "Ve lillahi ilmu gaybi's-semavati ve'l-arz=Göklerin ve yerin gaybının ilmi Allah'a aittir." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Fakat böyle bir yorum, bu cümle ile sonraki cümle arasındaki bağlantının kopmasını, ortadan kalkmasını gerektirir. Çünkü gaybı bilmekle kıyamet işinin kolay olması arasında bir bağlantı yoktur. Böyle olunca da bu cümle, ayetin akışı içinde hiç de gerek yokken, fazladan bir ifade olmuş olur.

Nitekim bazı müfessirler, söz konusu istidraki (konuyla alakasız başka bir konuya değinme mahzurunu) ortadan kaldırmak için demişlerdir ki: "Ayetin giriş kısmıyla son kısmı ilim ve kudret sıfatlarının kanıtlanmasına yöneliktir. Zaten kıyametin yaratılması da bu iki sıfatla tamamlanır."[2] Fakat müfessirlerin bu yorumu bir anlam ifade etmiyor. Çünkü müşrikler, kıyamet olayını imkânsız olaylardan saydıkları için onunla ilgili olarak kudret açısından bir problem teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla kıyameti ilim niteliğiyle kanıtlamaya girişmenin gereği yoktur. Ahiretin olabilirliğini kudretin genelliğiyle kanıtlamayı hedefleyen diğer ayetler bunun en somut kanıtlarıdır.

Bazı tefsir bilginleri ise ayeti şu şekilde yorumlamışlardır: "Ayette kastedilen anlam, göklerin ve yerin gaybının bilinmesidir. Ancak bu anlamı elde etmek için 'ilim' kavramı takdir edilmiyor ki, aslolan takdirin olmamasıdır, denilsin. Bilakis böyle bir anlamı, duyu organlarının ve aklın algılama alanına girmeyen gayb kavramının göklere ve yere izafe edilmiş olmasından çıkarıyoruz. Böyle bir izafe gösteriyor ki, maksat

---

1- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 213; Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 127.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 88.]

göklerde ve yerde bulunup da bilinmeyen, meçhul olan olgulardır ki, bunlar hâlihazırda göklerde ve yerde var olmuşlardır veya bir süre sonra var olacaklardır. Allah'ın bunlara sahip olması ise, onlara ilişkin bilgiye sahip olması anlamındadır."

Ne var ki, daha önce de söylediğimiz gibi bu son mukaddime doğru değildir. Kaldı ki, iki cümle arasındaki bağlantının kesilmesi problemi henüz çözüme kavuşturulmuş değildir.

Bazı tefsir bilginleri de, *"Çünkü Allah her şeye kadirdir."* cümlesinden algılanan gerekçeli açıklamayı yorumlamak maksadıyla şunları söylemişlerdir: "Kıyameti olabilecek en kısa zamanda gerçekleştirmek de 'şey' kavramının kapsamına girer. Ve Allah bu şeye (kıyameti en kısa zamanda gerçekleştirmeye) kadirdir."(1)

Fakat bu değerlendirme, *"ancak bir göz bakışı gibi"* ifadesinden algılanan olumsuzlama ve olumlama şeklindeki sınırlandırıcılığı gerekçelendirmeye yeterli değildir. Evet, "Böyle olmaması mümkünken, yüce Allah kıyamet işini bir göz bakışı kadar kısa süreli yapacaktır." denilmiş olsaydı, o zaman bu değerlendirme gerekçelendirme işlevini gerçekleştirmiş olurdu. Bu hususa özellikle dikkat edilmesinde yarar vardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen)"* ifadesiyle ilgili olarak İmam'ın (a.s) şöyle dediği belirtiliyor: "[Ayette geçen] el-fersu, işkembede bulunan pislik demektir."

el-Kâfi adlı eserde müellif, Ali b. İbrahim'den, o babasından, o Nevfelî'den ve o da es-Sekunî'den, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Süt, hiç kimsenin boğazında kalmaz; çünkü yüce Allah, *'içenlerin boğazından kolayca geçen halis sütten'* buyuruyor." [Füru-i Kâfi, c. 6, s. 336]

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle bir adamdan, o Hariz'den ve o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Allah'ın, *'dağlardan kendine evler edin'* diye vahyettiği bal arısından maksat, biziz (Ehlibeyt İmamları'yız). Allah bize Araplardan Şiîler (taraftar-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 199.]

lar) edinmemizi emretmiştir. *'Ağaçtan'* ifadesi de Acemlerden (Arap olmayanlardan) ve *'insanların kurdukları çardaklardan'* ifadesiyle de kölelerden Şiîler (taraftarlar) edinmemiz anlamındadır. Onların karınlarından çeşitli renklerde çıkan içecek ise, bizden size ulaşan ilimdir."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır. Bunları uyarlama olarak algılamak gerekir. Bazı rivayetlerde, bal arısının Peygamberimize (s.a.a), dağların Kureyşlilere, ağaçların diğer Araplara ve çardakların da kölelere ve Arap olmayan Müslümanlara, karınlarından çıkanın da ilme benzetilmiş olması bunun bir uyarlama olduğunun tanığıdır.

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Muğiyre'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Kişi yüz yaşına gelince, bu, ömrün en aşağılık çağıdır."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "İmam Ali'nin (a.s), şöyle buyurduğu nakledilir: 'Ömrün en aşağılık çağı yetmiş beş yaştır.' Peygamberimizden (s.a.a) de benzeri bir hadis rivayet edilmiştir."

Ben derim ki: Bu anlamda bir hadis ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Taberî'den, o da Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilmiştir. Aynı eserde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh Enes'ten, o da Peygamberimizden (s.a.a) ayrıntılı açıklamalar içeren bir hadis rivayet etmiştir ki, bu hadis, ömrün en kötü çağının yüz yaş olduğunu ifade etmektedir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdurrahman el-Eşel'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"eşlerinizden de sizin için oğullar ve (onlardan oluşan) hizmetçi yardımcılar var etti."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "[Ayette geçen] hafedeh, kız çocuğunun oğulları demektir. Bizler bu anlamda Resulullah'ın (s.a.a) torunlarıyız."

Aynı eserde belirtildiğine göre Cemil b. Derrac, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) "hafedeh" kelimesinin anlamıyla ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Bu sözcük, oğullardan oluşan yardımcılar anlamına gelir."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde "hafedeh" sözcüğünün anlamıyla ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu sözcük, adamın kızları tarafından hısımları anlamındadır. Bu açıklama İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir."

Ben derim ki: Daha önce de açıkladığımız gibi rivayetler arasında bir çelişki yoktur.

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Şuayb el-Akarkufî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) kölenin boşanması ve ev-

lenmesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "Köle insanın boşanması ve evlenmesi diye bir şey yoktur. Yüce Allah'ın *'hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle'* dediğini duymadın mı? Yani, köle efendisinin izni olmadan boşanmaya da evlenmeye de güç yetiremez." [c. 7, s. 374, hadis: 1421]

Ben derim ki: Şiî kaynaklarda bu anlamda birçok hadis rivayet edilmiştir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Şimdi bu adamla... adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?"* ifadesiyle ilgili şöyle rivayet ediliyor: "Nasıl eşit olurlar? Hâlbuki adaleti emreden kimse Emîrü'l-Müminin Ali ve Ehlibeyt İmamları'dır. Selâm üzerlerine olsun."

el-Burhan adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Şehraşub, Hamza b. Ata'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?"* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Burada kastedilen, Ali b. Ebu Talib'dir (a.s). O doğru yol üzeredir."

Ben derim ki: Bu iki rivayet uyarlama türünün kapsamına girerler. Daha önce de vurguladığımız gibi, ayetin iniş sebebiyle ilgili olmak gibi bir özellikleri yoktur.

Bu durum Ehlisünnet kaynaklarında yer alan aşağıdaki rivayetler için de geçerlidir: Rivayet edilir ki: *"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile... (hür) kimseyi örnek verir..."* ifadesi, Hişam b. Amr ve kölesi Ebu'l-Cevza hakkında inmiştir. Hişam malını gizli ve açık olarak infak ederken, kölesi onu bu işten sakındırırdı. Yine rivayet edilir ki, bu ayet Osman b. Affan ve kölesi hakkında inmiştir.

Aynı şekilde, *"Allah şu iki kişiyi de örnek verir..."* ifadesiyle ilgili olarak rivayet edilir ki, dilsiz kimseden maksat Ubey b. Halef'tir. Adaleti emreden kimse ise Hamza ve Osman b. Maz'un'dur. Bir diğer rivayete göre dilsizden maksat Haşim b. Ömer b. Hâris el-Kureşî'dir. Bu adamda pek az hayır vardı ve Resulullah Efendimize (s. a.v) düşmanlık ederdi. Bir rivayete göre, dilsizden maksat Ebu Cehil, adaleti emreden kimseden maksat da Ammar'dır. Diğer bir rivayete göre adaleti emreden kimse Osman b. Affan'dır, dilsizden maksat da Useyd b. Ebu'l-İs isimli kâfir bir kölesidir. Bunun gibi daha birçok rivayet aktarılmıştır ki, bunların hiçbiri ayetin iniş sebebi olma özelliğine sahip değildir.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًاۙ وَجَعَلَ لَكُمُ
السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ
مُسَخَّرَاتٍ فٖى جَوِّ السَّمَاۤءِۜ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ
مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْۙ وَمِنْ
اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَا اَثَاثًا وَمَتَاعًا اِلٰى حٖينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللّٰهُ جَعَلَ
لَكُم مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابٖيلَ
تَقٖيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابٖيلَ تَقٖيكُم بَأْسَكُمْۜ كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَاِن تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ
نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ۟ ﴿٨٣﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ
كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا
رَاَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا
رَاَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا شُرَكَاۤءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰۤؤُلَاۤءِ شُرَكَاۤؤُنَا الَّذٖينَ كُنَّا نَدْعُوْ
مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَۚ ﴿٨٦﴾ وَاَلْقَوْا اِلَى
اللّٰهِ يَوْمَئِذٍنِ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ اَلَّذٖينَ كَفَرُوا

وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ
﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ فٖى كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ
شَهٖيدًا عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِۜ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَیْءٍ وَهُدًى
وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمٖينَ ﴿٨٩﴾

AYETLERİN MEÂLİ

78- Allah, sizi hiçbir şey bilmezken annelerinizin karnından çıkardı ve belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp verdi.

79- Göğün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olan kuşları görmediler mi? Onları (orada) ancak Allah tutar. Kuşkusuz bunda, iman eden bir topluluk için deliller vardır.

80- Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı. Davarların derilerinden de göç gününüzde ve konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler (çadırlar) ve (koyunların) yünlerinden, (develerin) yapağılarından ve (keçilerin) kıllarından (evlerinizde kullanacağınız) bir eşya ve belirli süreye kadar faydalanacağınız bir meta var etti.

81- Allah, yaratığı şeylerden sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için mağaralar ve oyuklar var etti. Ve sizin için sizi sıcaktan koruyacak giysiler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar.

82- Yine de eğer yüz çevirirlerse, senin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir.

83- Allah'ın nimetini (O'nun yarattığı bir nimet olarak) tanırlar, sonra da (amelde) onu inkâr ederler ve onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir.

84- O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz. Sonra da kâfir olanlara (özür dilemeleri için) izin verilmez ve onlardan (Allah'ı) razı etmeleri de istenmez.

85- (Küfre sapan o) zulmedenler azabı gördüklerinde, artık onlardan azap hafifletilmez ve onlara mühlet de verilmez.

86- (Allah'a) ortak koşanlar, (koştukları) ortaklarını görünce derler ki: "Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da çağırdığımız ortaklarımızdır." Onlar da bunlara karşılık derler ki: "Gerçekten siz yalancılarsınız."

87- O gün (ortak koşanlar zorunlu olarak) Allah'a teslim olurlar ve uydurdukları şeyler onlardan (nazarlarından) kaybolup gider.

88- Kâfir olup halkı Allah'ın yolundan alıkoyanlara (küfür önderlerine) ise, bozgunculuk yapmalarından dolayı azap üstüne azap kattık (küfür azaplarının üstüne Allah'ın yolundan alıkoyma azabını da ekleyerek azaplarını artırdık).

89- O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur'ân'ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ele aldığımız bu ayetler grubunda ilâhî nimetlerin diğer bir bölümüne değiniliyor. Ardından yüce Allah'ın rablikte tekliği, ölümden sonra diriliş, peygamberlik misyonu ve kanun koyma gibi bundan önce değerlendirdiğimiz ayetler grubunun gün yüzüne çıkardığı hakikate atıfta bulunuluyor.

78) Allah, sizi hiçbir şey bilmezken annelerinizin karnından çıkardı ve belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp verdi.

"Ümmehat", "ümm" sözcüğünün çoğuludur. Sözcüğün kapsadığı "ha" harfi fazladır. Aslı "ırâgeh" olan "ihrâg=su dökme" sözcüğü gibi.

Kimi zaman "ümmat" şeklinde de kullanıldığı oluyor. Bir görüşe göre,[1] "ümmehat" sözcüğü insanlar, "ümmat" sözcüğü de diğer canlılar için kullanılır. "el-Ef'ideh", "el-fuad" sözcüğünün cem-i kıllet[2] şeklidir ve kalp, saf akıl anlamına gelir. Cem-i kisret kalıbı yoktur.

"Allah, sizi... annelerinizin karnından çıkardı." ifadesinde insanların doğuşlarına işaret ediliyor. *"Hiçbir şey bilmezken"* ifadesi ise, hitap zamirine (kum=siz) ilişkin hâl konumundadır. Yani, Allah sizi, doğum yoluyla analarınızın karınlarından çıkardı. Hâlbuki siz, o sırada, bundan sonra algılama, düşünme ve akıl yürütme yöntemleriyle elde ettiğiniz bütün bilgilerden yoksundunuz.

Bu ayet, psikologların, "İnsan zihni ilk oluşumunda bilgilerden yoksun bir levha gibidir ve söylendiği gibi peyderpey bilgiler bu levhaya işlenir." şeklindeki sözünü desteklemektedir. Kuşkusuz, burada sözünü ettiğimiz husus, insanın kendini bilmesi, özüne ve zatına yönelik bilinç içinde olması olgusundan farklı bir durumdur. Dolayısıyla örfte, insanın bu bilgisi, "bir şey biliyor" olarak nitelendirilmez. Bunun kanıtı da önceki ayetler grubunda, ömrün en aşağılık çağına erişen kimselerle ilgili olarak yer alan şu ifadedir: *"Ki, bilgili olduktan sonra artık hiçbir şeyi bilmez olsun."* Çünkü bir insanın bu çağda iken kendi nefsinin bilincinde olması bir zorunluluktur.

Bazı müfessirler[3] bu ayetin genelliğinden hareketle sonradan elde edilen diğer bilgiler gibi, ilm-i huzurînin -bununla insanın kendi nefsine olan bilgisini kastediyor- de ilk etapta insan nefsinde var olmadığını, zihnin bu tür bilgilerden yana da boş olduğunu, daha sonra oluştuğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Ardından, nefsin huzurî olarak kendisini bilmesine yönelik kanıtları mercek altına alarak ilginç tartışmalar ortaya atmıştır.

Fakat bu görüş isabetli değildir. Çünkü ayetin içerdiği kanıtın genelliği, husulî ilimlere/sonradan edinilen bilgilere yöneliktir ve bundan önceki ayet de bunu kanıtlar mahiyettedir.

"Ve (ardından) umulur ki şükredesiniz diye size (bilip öğrenmeniz için) kulak, göz ve kalp verdi." ifadesinde ise, Allah tarafından insa-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 200.]

2- [Cem-i kıllet: Karinesiz, 10 ve 10'dan aşağısı için, karine ile de 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur. Cem-i kisret: 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 200.]

noğluna bahşedilen bilgi kaynaklarına işaret ediliyor. Çünkü tasavvur etmenin, düşünme eyleminin başlangıç noktası, hissetme ve algılamadır. Bunun de temel iki öğesi vardır: İşitme ve görme. Gerçi bunların dışında dokunma, tatma ve koklama gibi başka duyu organları da vardır. Fikrin mebdei (tasavvurların düşüncelere dönüştüğü kaynak) de kalptir.

79) Göğün boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olan kuşları görmediler mi? Onları (orada) ancak Allah tutar. Kuşkusuz bunda, iman eden bir topluluk için deliller vardır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Cevvu, yerden uzak havaya denir." Ayette deniliyor ki: Yerden uzak havada ve göğün boşluklarında Allah'ın emrine boyun eğdirilen kuşlara bakmadılar mı? Bu soruyu sorduktan sonra yeniden açıklamaya geçiliyor ve böyle bir bakmanın sonucuna işaret ediliyor: *"Onları (orada) ancak Allah tutar."*

Kuşların havada durmaları üzerinde etkileri bulunan başka sebepler olduğu ve Kur'ân'da da sebep-sonuç esasına dayanan doğa yasası onaylandığı hâlde, kuşların havada tutulmalarının yüce Allah için ispat edilip başkasından olumsuzlanması şu cihetledir: Kuşun yere düşmeden havada durması her ne şekilde oluyorsa olsun ve hangi sebebe dayanıyorsa dayansın, bu olayın kendisi, maddî sebebi ve ikisi arasındaki nedensellik ilişkisi tamamıyla yüce Allah'ın yaratmasına dayanır. Çünkü gerçek anlamda onun varlığını bahşeden O'dur, varlığının gerçek sebebi O'dur. Kuşun havada durmasını sağlayan yakın maddî bir sebep onunla birlikte olsa da.

Bir şeyin varlığı itibariyle maddî bir sebebe dayanıyor olması, o maddî sebebin kendi varlığını Allah'tan aldıktan sonra o şeye varlığını bahşettiği anlamına gelmez. Tam tersine, sebeplerin sonucu olarak var olan bir olgu varlığını maddî sebebinden önce yüce Allah'tan alır. Çok kısa bir süre önce bu konuyla ilgili açıklamalara yer vermiştik.

İşte Kur'ân'ın işlediği tevhit ilkesinin anlamı budur. Lafızları itibariyle buna delâlet eden birçok ayeti örnek gösterebiliriz: *"İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nun tekelindedir."* (Â'raf, 54), *"Bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu..."* (Bakara, 165), *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62), *"Çünkü Allah her şeye kadirdir."* (Nahl, 77)

Biraz önce ayette yer alan olumlama ve olumsuzlama anlamıyla ilgili olarak sunduğumuz açıklamanın kanıtı, *"Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olan"* ifadesidir. Çünkü boyun eğdirme, ancak iki sebepten

üstün olanın ötekisini istediği fiili yapmaya zorlaması ile gerçekleşebilir. Dolayısıyla boyun eğdirme lafzından, zorlananın bir tür nedensellik özelliğine sahip olduğunu algılayabiliriz.

Aslında bir kuşun gök boşluğunda uçması, insanın yeryüzünün üzerinde durmasından daha ilginç değildir. Bunların her biri aynı ölçüde yüce Allah'ın yaratmasına varıp dayanmaktadır. Ne var ki, insanın bazı olaylara alışması, onlarla arasında bir tür ünsiyetin bulunması, onlarla iç içe olması ve sürekli onları görüp gözlemlemesi ondaki merak duygusunu köreltir ve onlar hakkında araştırma yapma isteğini törpüler. Bu nedenle genel kuraldan müstesna olan bir şey gibi, alıştığından ve sık sık gözlemlediğinden farklı bir şeyle karşılaştığı zaman hemen dikkat kesilir, ona yönelik araştırma isteği uyanır. İnsan normalde ağır cisimlerin yere dayandığını, yer tarafından çekildiğini gözlemlemediğinden dolayı da kuşun bu genel kuralın dışına çıktığını görür görmez, buna hayret eder ve bunu araştırmaya, sebebini öğrenmeye koyulur. Kuşkusuz böyle bir araştırma yapmakta haklılık payı da vardır. Kur'ân'da, bu gibi genel alışkanlıklardan farklı olguların kanıtlanma konusu olarak ele alınmasının nedenlerinden biri de budur.

"Kuşkusuz bunda, iman eden bir topluluk için deliller vardır." Yani, kuşların gök boşluğunda Allah'ın emrine boyun eğdirilmiş olmalarında inanan kimseler için ayetler ve deliller vardır. Çünkü kuşlar havadayken yere yakın seğirterek uçmak, kanatlarını açarak süzülmek, kanatlarını yaymak veya kanat çırpmadan (kanatlarını toplayarak) uçmak, havada durmak, yer değiştirmek, yukarı çıkmak, aşağı inmek gibi hareketler yaparlar. İşte yüce Allah'ın da belirttiği gibi bütün bunlar, iman eden bir topluluk için birer ayet mahiyetindedirler.

80) Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı. Davarların derilerinden de göç gününüzde ve konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler (çadırlar) ve (koyunların) yünlerinden, (develerin) yapağılarından ve (keçilerin) kıllarından (evlerinizde kullanacağınız) bir eşya ve belirli süreye kadar faydalanacağınız bir meta var etti.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Beyt, insanın gecesini geçirdiği barınak demektir. Araplar, 'bate bi'l-leyli=geceleyin bir yerde ikamet etti.' derler. Gündüz bir yerde ikamet etmek için de 'zelle bi'n-nehari' ifadesini kullanırlar. Zamanla gece olgusu dikkate alınmadan in-

sanın meskenine ‘beyt’ denilmiştir. Çoğulu ‘ebyat’ ve ‘büyut’ şeklinde gelir. Ancak ‘büyut’ daha çok mesken, ‘ebyat’ da daha çok şiir beyitleri anlamında kullanılır. Bu kelime taştan, çamurdan, yünden ve yapağıdan imal edilen meskenler için kullanılır.” (Alıntı burada sona erdi.)

Ayetin orijinalinde geçen “es-sekenu”, insanın sükûnet ve huzur bulmasına aracı olan şey demektir. “ez-Za’nu”, ikamet etmenin karşıtı, göç etmek demektir. “es-Sûf”, koyun yünü, “el-veberu” ise deve yapağısı anlamına gelir. Nitekim “eş-ş’aru” da insanın vücudunun çeşitli yerlerindeki kıllar için kullanılan bir sözcüktür. Keçi kılı da tıpkı insanların kılları gibi “eş-şa’ru” olarak adlandırılır. “el-Esas”, çok sayıdaki ev eşyası demektir. Evin bir tek eşyasına “esas” denmez. Mecmau’l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: “el-Meta sözcüğünün tekili olmadığı gibi ‘el-esas’ sözcüğünün de tekili yoktur.” (Alıntı son buldu.) “el-Meta” sözcüğü anlam olarak “el-esas” sözcüğünden daha genel kapsamlıdır. Çünkü “meta”, mutlak insanların yararlandıkları her şeyi içine alır, sadece ev içinde yararlanılan şeyleri değil.

“Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı.” Yani evlerinizin bir kısmını sizin için dinleneceğiniz oturma yeri hâline getirdi. Evlerin bazı bölümleri ise dinlenme ve sükûn yeri olarak kullanılmaz. Malların depolandığı, eşyaların saklandığı bölümler gibi. *“Davarların derilerinden”* yani meşin ve sahtiyandan ibaret olan sepilmiş derilerinden *“de göç gününüzde”* yani yerinizden ayrılıp taşındığınızda *“ve konaklama gönünüzde”* yani taşınmadığınız, sefere çıkmadığınız günde *“kolayca taşıyacağınız”* yani taşınmasını kolay saydığınız *“evler”* yani büyük ve küçük çadırlar *“var etti.”*

“Ve min evsafiha ve evbariha ve eş’ariha=Ve yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından...” ifadesi, *“min culûdiha=derilerinden”* ifadesinin yerine atfedilmiştir. Demek isteniyor ki, bir de sizin için koyunların *“yünlerinden”*, develerin *“yapağılarından”* ve keçilerin *“kıllarından”* evlerinizde kullanacağınız *“bir eşya ve belirli süreye “*, yani sınırlı ve belli bir zamana *“kadar faydalanacağınız bir meta var etti.”* Bazıları şöyle demiştir: “Burada, bütün bunların geçici ve tükenici olduklarına, aklı başında olan bir insanın ahiret nimetlerini bırakıp bunları tercih etmemesi gerektiğine işaret edilmiştir.”[1]

1- [Mecmau’l-Beyan, c. 6, s. 377.]

81) Allah, yaratığı şeylerden sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için mağaralar ve oyuklar var etti. Ve sizin için sizi sıcaktan koruyacak giysiler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar.

"Lekum=sizin için" ve "mimma haleka=yarattığı şeylerden" zarfları, "ceale=meydana getirdi" fiiliyle ilintilidirler. Gölgeler ifadesinin de Allah'ın yarattıklarıyla ilintilendirilmesinin nedeni, gölgenin aslında yoksal bir olgu olması, kendisinden başka bir varlığa tâbi olarak gerçekleşmesidir. Bununla beraber gölge, yüce Allah'ın insanlara, diğer canlı türlerine ve bitkilere bahşettiği büyük bir nimettir. Çünkü insanların ve diğer canlıların gölgeden yararlanmaları ışıktan yararlanmalarından hiç de az değildir. Eğer gecenin gölgesi, yani karanlığı; evlerin, ağaçların ve mağaraların gölgeleri olmasaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaşayamazdı.

"Dağlarda da sizin için mağaralar ve oyuklar var etti." ifadesinin orijinalindeki "eknan" kelimesinin tekili olan "el-kinnu", bir şeyin örtülmesini sağlayan şey demektir. Öyle ki gömlek beden için bu anlamda bir örtüdür. Dağlardaki "eknan"dan maksat da, mağaralar ve oyuklardır.

"Ve sizin için sizi sıcaktan koruyacak giysiler... yarattı." Yani sıcaktan korunmanızı sağlayacak giysiler, gömlekler meydana getirdi. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayette, 'sizi soğuktan koruyacak giysiler' denilmemiş; çünkü sıcaktan koruyan bir şey soğuktan da korur. Giysilerin soğuktan korumaları daha çok gerçekleştiği hâlde, özellikle sıcaktan korumalarından söz edilmesinin nedeni de, muhatapların sıcak bir memlekette yaşayan kimseler olmalarından dolayıdır. Onların daha çok sıcaktan koruyacak şeylere ihtiyaçları vardı. Bu yorum Ata'dan rivayet edilmiştir. Kaldı ki, Araplar diğeri bilindiği için iki şeyden birini zikretmekle yetinirlerdi. Şair der ki: Bilmiyorum, bir memlekete sefer yaptığım zaman / hayır ümidiyle, ikisinden hangisiyle karşılaşacağımı?"

"Burada şair, şerri sadece ima etmiş, ayrıca zikretmemiştir. Çünkü şerrin kastedildiği net olarak anlaşılıyor. Bu açıklamayı Ferra yapmıştır." (Mecmau'l-Beyan'dan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Sadece sıcaktan söz edilmesiyle yetinilmesinin bir nedeni de şu olabilir: İlk insanlar sıcak bölgelerde yaşıyorlardı. Bu yüzden soğuğun şiddetinden çok sıcağın şiddetini hissediyorlardı. Kendilerini koruya-

cak giysiler edinmelerinin altındaki neden, işte bu en yakın ve somut olgu, yani sıcaklık olmuştur. Bununla beraber doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

"Ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla ayetin orijinalindeki "serabil"den, demir ve diğer madenlerden üretilen zırhlar kastedilmiştir.

"İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar." ifadesinde yüce Allah, sözünü ettiği nimetleri tamamlamış olmasıyla insanlara minnet ediyor. Bu nimetlerin tamamlanmasıyla güdülen amaç ise, insanların nimetleri hakkıyla bilerek, marifet üzere Allah'a teslim olmalarıdır. Çünkü nimetleri ve onların kendisi için tamamlandığını bilen bir insandan beklenen, kendini nimetleri bahşedenin iradesine teslim etmesi, böbürlenerek ona karşılık vermemesidir. Çünkü durumu ve konumu bundan ibaret olan bir nimet bahşedenin, kendisine kötülük dilemeyeceği açıktır.

82) Yine de eğer yüz çevirirlerse, senin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "el-Belâğ" ism-i mastar, 'et-tebliğ' ise mastardır. Tıpkı 'el-kelâm' ve 'et-teklim' gibi." (Alıntı burada sona erdi.)

Anlatılması ve kanıt olarak ortaya konulması istenen nimetlerin zikredilmesinden sonra, ayetlerin akışı içinde küfürden dolayı azarlamaya, kınamaya ve tehdit etmeye işaret eden, Allah'ın rablik makamı itibariyle tekliğini, ahireti ve peygamberlik konularını içeren bir açıklamaya yer veriliyor. Buna başlarken de önce Hz. Peygamber'in (s.a.a) aldığı mesajla ilgili olarak üstlendiği görevin apaçık bir tebliğ olduğu açıklanıyor: *"Yine de eğer yüz çevirirlerse"* yani sırf dünya ve ahiret çıkarlarını gözeten ve kesinlikle bir zorlamaya ve baskıya dayanmayan bir çağrı içerikli bu açıklamalara rağmen yine de eğer arkalarını dönerlerse, bu çağrıya uymaya, onun yol göstericiliğinde hareket etmeye yanaşmaktan yüz çevirirlerse, *"senin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir."* Yani senin görevin kapalı, üzeri örtülü bir tarafı bulunmayan açık bir duyuru yapmaktır; çünkü sen elçisin, elçinin de bundan başka görevi yoktur.

Ayet bu açıdan Peygamber Efendimizi (s.a.a) teselli etmekte ve görevinin ne olduğunu açıklamaktadır.

83) Allah'ın nimetini (O'nun yarattığı bir nimet olarak) tanırlar, sonra da (amelde) onu inkâr ederler ve onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir.

[Ayetin orijinalindeki ya'rifûne" kelimesinin kökü olan] "marifet=-tanımak" kelimesi, "el-inkâr=inkâr etmek" kelimesinin karşıtıdır. Tıpkı karşıt kavramlar olan "ilim=bilmek" ve "cehalet=bilmemek" gibi. Bu da gösteriyor ki, inkârdan, yani tanımamaktan maksat, anlamının ayrılmaz sonucu olan pratikte tanımamak, amel bazında tanımamaktır. Bu da Allah'a, resulüne ve ahiret gününe iman etmemek demektir. Ya da kastedilen anlam, kalben tanıyıp da sözle inkâr etmektir. Ne var ki, ileride de değineceğimiz gibi, *"onların çoğu kâfirdir."* ifadesi inkârı, onların çoğuna özgü bir bir özellik olarak sunuyor. Dolayısıyla burada, "inkâr" kavramı ile ilgili olarak işaret ettiğimiz ilk anlam ön plana çıkıyor.

"Onların çoğu kâfirdir." ifadesinin orijinalinde geçen "el-kâfirûn" ifadesinin başında "lâm" edatının bulunması, kemal (varılabilecek en son nokta) anlamına delâlet eder. Yani, onların hepsi ilâhî nimetlere veya nimetlerin delâlet ettiği tevhit ve benzeri temel inançlara kâfirdirler. Fakat bunların çoğu inat yüzünden inkâr yolunu seçmekle, bu tutumlarını ısrarla sürdürmekle ve Allah'ın yolundan insanları alıkoymakla küfrün zirvesine ulaşmış, tam bir küfre sapmıştır.

Buna göre ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görüyoruz: Onlar Allah'ın nimetlerini, O'nun tarafından sunulmuş olan nimetler olduklarının bilincinde olarak tanıyorlar. Böyle bir tanımanın ve bilincin gereği Allah'a, elçisine ve ahiret gününe iman etmeleri ve pratik olarak bu bilince uygun olarak hareket etmeleridir. Ancak iş pratiğe gelince, tanımalarıyla ve bilinçleriyle taban tabana zıt bir tavır sergileyerek nimetleri tanımak yerine onları inkârı yeğliyorlar. Üstelik bunların çoğu amelî inkârla da yetinmiyor. Eksiksiz bir küfre sapmak, hakka karşı inat etmek, inkârcılıklarını sürdürmek ve ısrarla reddetmek hususunda ellerinden geleni yapıyorlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar, inkâr etmekle onların tümü kâfir olduğu hâlde *"ve onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir."* ifadesiyle ilgili olarak müfessirlerin yaptıkları uzun değerlendirmelere gerek bırakmayacak yeterliliktedir. Böyle bir ifade kullanılmış olmasını izah etmek maksadıyla bir müfessir şu değerlendirmede bulunmuştur: "Ayette 'onların çoğu' denilmiş, çünkü bazıları için kesin kanıt ortaya

konulmamıştı. Henüz mükellef olacak yaşta olmayan veya aklen yetersiz olan ya da daveti duymayan kimseler gibi. Böyle kimseler için kâfir niteliği kullanılmaz."[1]

Bu değerlendirmeyi şu şekilde cevaplandırırız: Adı geçen müfessirin sözünü ettiği gruplar, baştan itibaren ayetin kapsamında değildirler. Çünkü ayet, azarlayarak, azapla tehdit eder bir tonda onların tanıdıkları hâlde Allah'ın nimetlerini inkâr ettiklerini dile getiriyor. Şayet bu gruplar Allah'ın nimetlerini inkâr ediyorduysalar, bu tavırlarıyla kâfirdiler; yok eğer inkâr etmiyorduysalar, o zaman kesinlikle ayetin genel ifade tarzının içine girmiyorlar. Sonra, ortada yüce Allah'ın sıraladığı ve onların da tanıdığı nimetler gibi bir kanıt bulunurken, nasıl olur da 'onların karşısına kanıt konulmamıştı' denebilir?

Bir müfessirin görüşü de şöyledir: "Ayette *'onların çoğu kâfirdir.'* denilmiştir; çünkü yüce Allah, onların içinde ileride iman edecek kimselerin bulunduğunu biliyordu."[2] Ne var ki bu, kanıtlanması mümkün olmayan bir sözdür.

Bir diğer müfessirin yorumu ise şöyledir: "İfadedeki 'çok'tan maksat, bütünüdür. Geri kalan azınlıktan söz edilmemesinin nedeni de, onların zikredilmeye değmeyecek kadar basit kimseler olduklarının anlatılmak istenmesidir."[3] Bu görüş, Hasan el-Basrî'ye nispet edilmiştir ve tuhaf bir yorumdur.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Cebriye'nin, 'Allah'ın kâfirlere yönelik hiçbir nimeti yoktur; Allah'ın onlara sunduğu her şey, onları alçaltmaya ve onlardan öç almaya yöneliktir.' şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü yüce Allah, [kâfirler Allah'ın nimetini tanırlar diyerek] bu ayette Cebriye'nin görüşünün aksini ortaya koymaktadır."[4]

Ancak doğrusu şudur: Nimet kavramının iki boyutu vardır: Birincisi; nimetin, varoluş çizgisi üzerinde oluşu veya bedensel mutluluğu açısından kendisine nimet verilen kimsenin durumuna uygun olması, ona haz vermesi boyutu. İkincisi; kendisine nimet verilen kimsenin

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 378.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 378.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 378; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 95.]

4- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 378.]

teşri/yasama çizgisi üzere oluşu boyutu. Yani kendisine nimet verilen kimsenin nimeti tanımasının Allah'a, elçisine ve ahiret gününe iman etmesini ve nimeti Allah'ın hoşnut olacağı doğrultuda kullanmasını gerektirecek şekilde insanî-ruhsal mutluluğunu sağlaması boyutu. Buna göre mümin insan, nimet kavramının bu iki boyutu açısından da nimetlenmiş; kâfir ise, dünyada nimetin birinci boyutu açısından nimetlenmiş, ama ikinci boyutundan yoksun kalmıştır. Kur'ân'da buna tanıklık eden birçok ayet vardır.

84) O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz. Sonra da kâfir olanlara (özür dilemleri için) izin verilmez ve onlardan (Allah'ı) razı etmeleri de istenmez.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Zeccac der ki: el-A-tebu, kızgınlık ve öfke demektir. Araplar, birine öfkelenmek anlamında 'a'tebe aleyhi, ya'tubu' derler. Öfke hususunda karşılıklı olarak aynı görüş taşıdıklarında ise 'âtebehu' derler. Bundan vazgeçip gönlünü almak isterse, 'a'tebe=memnun etmek istedi, gönlünü hoş tutmaya çalıştı' derler. Bu sözcükten türeyen isim 'el-utba'dır; azarlanan kimsenin azarlayanın istediği tavra dönmesi anlamına gelir. 'İsta'tabehu' da, 'ondan gönül almasını istedi' anlamındadır." (Alıntı burada sona erdi.)

"O gün her ümmetten bir şahit getiririz." Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, "o gün"den maksat, kıyamet günüdür. Her ümmetten şahit olarak diriltilen kimselerden maksat da, şahitlik ettikleri ümmetlerinin dünyada işledikleri amellerinin gerçeklerini kaydedip taşıyan kimselerdir ki, kıyamet gününde bunlardan şahitlik etmeleri istenecek, bunlar da şahitlik edeceklerdir. Daha önce tefsirimizin birinci cildinde, *"İnsanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* (Bakara, 143) ayetini tefsir ederken, "şahitlik" kavramının anlamına ilişkin açıklamalarda bulunduk.

Tefsirini sunduğumuz ayette, her ümmetin şahidinden maksadın, o ümmetin peygamberi olduğuna ilişkin bir kanıt yer almıyor. Aynı şekilde ümmetten maksadın da, peygamber gönderilen ümmet olduğuna ilişkin bir ipucuna rastlamıyoruz. Dolayısıyla kendi ümmetinden peygamber dışında, meselâ İmam'ın şahit olması da mümkündür. Nitekim *"Peygamberler ve şahitler getirilir..."* (Zümer, 69) ayetinden böyle bir anlam çıkarmak mümkündür. O hâlde diyebiliriz ki, ayette geçen "her ümmet"ten maksat, diriltilen şahidin ümmeti ve çağdaşı toplumdur.

"Sonra da kâfir olanlara izin verilmez ve onlardan (Allah'ı) razı etmeleri de istenmez." Ümmetlere şahitlik edecek kimselerden söz edilmesi gösteriyor ki, bu şahitler, ümmetlerinin dünyadaki amellerine şahitlik edeceklerdir. Bu, aynı zamanda izin verilmemesinden maksadın da, kâfirlerin konuşmalarına izin verilmeyeceğidir. Bu da hiç kuşkusuz özür dileme maksadıyla konuşmadır. Onlara konuşma izninin verilmemesi, şahitlerin şahitliklerini yerine getirmelerine ortam oluşturmak ve hazırlık yapmak içindir. Nitekim başka ayetler de buna işaret etmektedir: *"O gün onların ağızlarına mühür vururuz, ellerini konuştururuz. Ayakları da şahitlikte bulunur."* (Yâsîn, 65), *"Bu, kâfirlerin konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki mazeretlerini beyan etsinler."* (Mürselât, 35-36)

Kaldı ki, *"Sonra da kâfir onlara izin verilmez..."* ifadesinin akışı, anlatılanlardan maksadın, o gün ilişmesinden korkulan kötülüklerden koruyacak çarelerin olumsuzlanmasını ifade etmektedir. Bu, aynı zamanda, dünyada iken kaçırdıkları fırsatları yeniden ele geçirmenin ve bozulan amelleri ıslah etmenin mümkün olmadığının bir açıklamasıdır. Çünkü bu söylediklerimizi temin etmenin iki yolu vardır: Özür dilemek ve yeniden amel etmek. İkinci yolun açıklamasını, *"ve onlardan (Allah'ı) razı etmeleri de istenmez."* ifadesi üstlenmiştir. O hâlde birinci yol, yani sözlü olarak özür dilemeleri yöntemi için de ancak *"Sonra da kâfir olanlara izin verilmez"* ifadesi kalıyor.

Bundan da anlıyoruz ki, *"ve onlardan (Allah'ı) razı etmeleri de istenmez."* -yani Allah'ı hoşnut etmeleri, rızasını kazanmaları istenmez- ifadesi, yeniden amel etmek ve tekrar itaat etme pozisyonuna dönerek kaçırdıkları fırsatları yeniden değerlendirmek imkânının kendilerine tanınmayacağını anlatmaya yöneliktir. Çünkü o gün ceza günüdür ve amellerin karşılıklarının verileceği gündür, amel edilecek gün değil. Dolayısıyla iyi işler yapmak için tekrar dünyaya geri dönmenin, böylece kıyamet günü bu amellerin karşılığını görmenin imkânı yoktur.

Yüce Allah, bu gerçeği, Kur'ân'ın başka ayetlerinde, değişik üsluplarla dile getirmiştir: *"O gün incikten açılır ve secdeye davet edilirler; fakat güç getiremezler. Gözleri horluktan aşağı düşmüş bir hâlde kendilerini zillet bürür. Hâlbuki onlar sapasağlam iken de secdeye davet ediliyorlardı."* (Kalem, 43), *"O günahkârların, rableri huzurunda başlarını öne eğdikleri bir hâlde, 'Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi*

geri gönder de, iyi işler yapalım, artık kesin olarak inananlardanız.' diyecekleri zamanı bir görsen!" (Secde, 12)

85) (Küfre sapan o) zulmedenler azabı gördüklerinde, artık onlardan azap hafifletilmez ve onlara mühlet de verilmez.

Bundan önceki ayet, gerçekte kıyamet günündeki ceza ile dünyadaki gerçekleşen kimi cezalandırma olguları arasındaki farkı anlatmaya ve kıyamet günündeki cezanın özür dilemeyle, gönül alma girişimleriyle ortadan kaldırılamayacağını ve değiştirilemeyeceğini vurgulamaya yönelikti. Bu ayet ise, kıyamet gününün azabı ile dünyada iken zaman zaman zalimlere ilişen dünyevî azaplar arasındaki farkı anlatmaya, dünyevî azabın hafifletilebileceğini veya bir şekilde ertelenebileceğini, buna karşılık kıyamet günündeki azabın ne hafifletileceğini, ne de erteleneceğini vurgulamaya yöneliktir.

"Ve iza raellezîne zalemu'l-azabe=Zulmedenler azabı gördüklerinde" ifadesinin sıla cümlesinde sadece zulümden söz edilmiş, buna karşılık küfür ve benzeri niteliklere işaret edilmemiştir. Bununla, verilen hükmün nedenine ve özüne işaret etme amaçlanmıştır. Azabı görmekten maksat da, ayetin akışından da anlaşılacağı gibi hükmün kesinleşmesinden sonra azabın onlarla, onların da azapla burun buruna gelmesidir. Azaptan maksat da, kıyamet günündeki azap, yani cehennem ateşidir.

Dolayısıyla -Allah herkesten daha iyi bilir- şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Azaba çarptırılmalarına ilişkin hüküm verildikten ve azabı somut olarak görebilecekleri şekilde yüz yüze geldikten sonra, hafifletme veya erteleme ya da mühlet verme şeklinde bir çıkış yolu, bir kurtuluş çaresi bulmaları mümkün değildir.

86) (Allah'a) ortak koşanlar, (koştukları) ortaklarını görünce derler ki: "Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da çağırdığımız ortaklarımızdır." Onlar da bunlara karşılık derler ki: "Gerçekten siz yalancılarsınız."

Diriliş gününde yaşanacak olayların anlatımına devam ediliyor. Kur'ân terminolojisinde putlara ve heykellere tapan putperestler için kullanılan "ellezîne eşrekû=ortak koşanlar" ifadesi, "şureka=ortakları" ifadesiyle, onların bir iftira olarak Allah'ın ortakları olduklarını iddia ederek, iftirada bulunarak Allah'a şerik yaptıkları kimselerin kastedildiğine ilişkin bir karine hükmündedir. Ayetin son kısmı ve onu takip eden ayetin içeriği de bu ipucunu destekler mahiyettedir.

Kendileri bunları Allah'ın ortakları olarak nitelendirdikleri hâlde, ayette bunların bizzat müşriklerin ortakları olarak nitelendirilmesi, bu ortakların gerçek anlamda bir ortaklıklarının olmadığını, sadece müşriklerin vehimleriyle böyle bir ortaklığın tasavvur edildiğini ifade etmek amacına yöneliktir. Dolayısıyla müşriklerin, ortaklarını Allah'ın şeriki yapmalarının hakikatten hiçbir payı yoktur.

Bu da gösteriyor ki, *"ortakları"* ifadesinin putlar ve batıl mabutlar olarak açıklanması, müşriklerin bunları ortaklar olarak nitelendirmelerinin gerekçesinin de müşriklerin mallarında ve hayvanlarında bunlara bir pay ayırmaları olduğu ya da bunlardan maksadın, müşriklerin şeytanları mallarına ve evlatlarına ortak ettikleri gerekçesiyle şeytanlar oldukları ya da küfrün vebalinde kendilerine ortak olan kâfirler oldukları şeklindeki yorum ve değerlendirmeler yersizdir. Biz bunları teker teker ele alıp uzun tartışmalara girmek niyetinde değiliz.

"Derler ki: Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da çağırdığımız ortaklarımızdır." ifadesinin anlamı açıktır. Burada dünyada iken Allah'a ortak koşup kulluk sundukları düzmece ilâhlarını Rablerine tanıtıyorlar. Müşriklerin Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhları tanıtmalarının gerisindeki amacı araştırmaya gerek yoktur. Çünkü o gün mutsuzluğun ve azabın her yönden kendilerini sarıp kuşattığı bir gündür. Böyle durumlarda insan, kendini kurtarmak ve üzüntüsünü dindirmek için aklına gelen her yola başvurur, her yolu dener.

"Onlar da bunlara karşılık derler ki: Gerçekten siz yalancılarsınız." ifadesinin orijinalinde geçen "elkav" kelimesinin köküyle ilgili olarak Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bir şeyi uzağa attığın zaman 'elkaytu'ş-şey'e' dersin. 'el-Lakyu', uzağa atılmış şey demektir. 'Elkaytu ileyhi makaleten', yani sözlerimi ona söyledim. 'Telekkaha' da onu kabul etti anlamındadır." (Alıntı burada sona erdi.)

Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: "Allah'ın şeriki yaptıkları ortakları onları reddeder ve sözlerini yalanlarlar." Yüce Allah başka bir yerde, bunların kendilerine kulluk sunan insanları yalanlamalarını, küfür=inkâr kavramıyla ifade etmektedir: *"Ve yevme'l-kıyameti yekfurûne bi-şirkikum=Kıyamet günü, ortak koşmuş olmanızı inkâr ederler."* (Fâtır, 14) Bir ayette de şeytanın kıyamet günü onlara şöyle hitap edeceği ifade edilmektedir: *"İnnî kefertu bi-ma eşrektumûnî min kablu=Kuşkusuz ben, önceden (dünyada iken) beni (itaatte) Allah'a ortak koşmanızı inkâr etmiştim (bundan uzak olduğumu söylemiştim)."* (İbrâhîm, 22)

87) O gün (ortak koşanlar zorunlu olarak) Allah'a teslim olurlar ve uydurdukları şeyler onlardan (nazarlarından) kaybolup gider.

Ayetin orijinalinde geçen "es-selem"; teslim olmak, boyun eğmek demektir. Ayetin orijinalinde teslim olmanın, "teslimiyeti atarlar" şeklinde ifade edilmesiyle, sanki onların teslim olmalarının yanında ilâhî gücün karşısında mağlup olmalarına ve zorunlu olarak boyun eğmelerine de işaret edilmek istenmiştir.

"Elkav=teslim olurlar" ifadesindeki zamir (onlar), ortak koşanlara dönüktür. Bunun kanıtı da, *"uydurdukları şeyler nazarlarından kaybolup gider."* ifadesidir. Dolayısıyla bununla, müşriklerin dünyada iken teslim olmaya, Müslümanlığı kabul etmeye tenezzül etmedikleri, böbürlendikleri hâlde, kıyamet günü Allah'a teslim olacakları, gücü karşısında teslim bayrağını çekecekleri kastediliyor.

Kıyamet günü bu şekilde teslim bayrağı çekmelerinden maksat, gerçeğin ortaya çıkması ve Allah'ın tekliğinin belirginleşmesi değildir. Nitekim kıyamet gününün özelliğini anlatan bir ayette söz konusu özelliğe yer verilerek şöyle denilmiştir: *"Allah'ın apaçık gerçek olduğunu bilirler."* (Nûr, 25) Çünkü bir şeyin varlığını bilmek ayrı, varlığına teslim olup iman etmek ise ayrı bir şeydir. Nitekim aşağıdaki ayette bu ayrılığı belirgin bir şekilde gözlemleyebiliyoruz: *"Kendileri de bunlara yakinen inandıkları hâlde, onları inkâr ettiler."* (Neml, 14)

Dolayısıyla insanın mutluluğu için, sırf yüce Allah'ın gerçeğin ta kendisi olduğunu bilmesi yetmez. Bilakis, mutluluğun eksiksiz olması için yüce Allah'a teslim olmak, O'na iman etmek ve bunun gerektirdiği amelleri yerine getirmek gerekir. Sonra teslim oluş ve iman ediş iki türlüdür. Biri, insanın kendi isteği ve serbest seçimi sonucu gerçekleşir. Bir diğeri de, baskı ve zorlama sonucu oluşur. İnsanın mutlu olmasında işe yarayan ise, serbest seçim üzere gerçekleşen teslim olma ve iman etmedir. Seçimin yeri de, amel etme yurdu olan dünyadır, ceza ve karşılık görme yeri olan ahiret değil.

Bu ortak koşanlar ise, dünyada oldukları sürece, yakin ettikleri, içlerinde kesin bir bilgi olduğu hâlde hakka teslim olmadılar. Ahirete geldikten ve hesaplaşma olgusuyla yüz yüze kaldıktan sonra ise, yüce Allah'ın hakkın ta kendisi olduğunu bizzat gözlemlediler, mutsuzluk azabının dört bir yandan kendilerini sardığını fark ettiler. İşte o zaman

böylesine reel bir baskı altındayken hakka teslim oldular. Ama bunun onlara hiçbir faydası olmaz. İşte bu şekilde baskı ve zorlama altında oluşan bilgi ve zorunlu teslim oluşa yüce Allah şöyle işaret etmektedir: *"O gün Allah, onlara hak ettikleri cezayı eksiksiz olarak verecek ve Allah'ın apaçık gerçek olduğunu bileceklerdir."* (Nûr, 25) Bu ayetin giriş kısmı, onların hak dine teslim oluşlarını ifade etmektedir. Çünkü gerçek din odur. Nitekim bir ayette şöyle buyurur: *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19) Ayetin son kısmı ise, onlar açısından gerçeğin ortaya çıkışını ve hakikatin belirginleşmesini ifade etmektedir.

Üzerinde durduğumuz *"O gün (ortak koşanlar zorunlu olarak) Allah'a teslim olurlar ve uydurdukları şeyler nazarlarından kaybolup gider."* ayetinin girişi, onların teslim oluşlarına, son kısmı ise bu teslim oluşun zorunlu oluşuna, dolayısıyla onlara bir yararının olmadığına işaret etmektedir. Çünkü onlar hem Allah'a, hem de düzmece tanrılarına ilâhlık yetkisi tanıyorlardı. Fakat düzmece ilâhlarına teslim olup ibadet etmeyi Allah'a teslim oluşa tercih etmişlerdi. Daha sonra kıyamet günü gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıkıp Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhlar onları yalanlayınca, iddialarının çürüdüğünü bizzat gözlemlediler, uydurduklarının gözlerinin önünden kaybolduğunu fark ettiler. Artık tek çareleri yüce Allah'a teslim olmaktı. Böylece zorunlu olarak O'na teslim oldular, istemeden O'na boyun eğdiler.

88) Kâfir olup halkı Allah'ın yolundan alıkoyanlara (küfür önderlerine) ise, bozgunculuk yapmalarından dolayı azap üstüne azap kattık (küfür azaplarının üstüne Allah'ın yolundan alıkoyma azabını da ekleyerek azaplarını artırdık).

Yeni bir açıklamaya başlanıyor burada. Önceki ayetlerde genel olarak zalim ve müşrik insanların durumlarına işaret edildikten sonra, bu açıklama ile özellikle küfrün önderlerinin durumları gözler önüne seriliyor.

Dinleyici, buraya kadar sunulan ayetlerde müşriklerin kıyamet günü yaşayacakları durumla ilgili olarak yüce Allah'ın sunduğu ayrıntılı açıklamaları, hep birlikte azap göreceklerini, azaplarının hiçbir şekilde hafifletilemeyeceğini veya ertelenemeyeceğini, ayrıca *"onların çoğu (tam anlamıyla) kâfirdir."* ifadesinde işaret edildiği gibi, içlerinden bazılarının küfür bakımından daha şiddetli ve daha bedbaht olduklarını da dinledikten sonra, haklı olarak, "Acaba bu küfrün önderleri,

sebepleri daha fazla işledikleri, yani küfürde daha ileri gittikleri hâlde, vaat edilen azap konusunda başkalarıyla eşit olup onlarla aynı düzeyde bir azap mı göreceklerdir?" diye bir soru gelir aklına. İşte dinleyenlerin zihinlerinde uyanabilecek böyle bir soruya cevap olmak üzere şöyle deniyor: *"Kâfir olup halkı Allah'ın yolundan alıkoyanlara,"* yani inatla ve inkârla küfürde ileri gidip en son noktaya ulaşanlara ve başkalarına önderlik yapanlara *"ise, bozgunculuk yapmalarından dolayı"* azabın artırılmasına ilişkin bir gerekçeli açıklama mahiyetindedir, *"azap üstüne azap kattık."* Birinci azap, mutlak olarak işledikleri zulmün ve küfrün karşılığıdır. Bu hususta onlarla başka zalim ve kâfir kardeşleri arasında fark yoktur. Eklenen azap da, onların insanları Allah'ın yolundan alıkoymalarının cezasıdır. Bana öyle geliyor ki, "el-azab" sözcüğünün başındaki "el" takısı, daha önce *"(Küfre sapan o) zulmedenler azabı gördüklerinde..."* ifadesinde zikredilen azaba işaret etmektedir.

Bundan da anlıyoruz ki, gerekçeli açıklamada işaret edilen bozgunculuktan maksat, insanları Allah'ın yolundan alıkoymalarıdır. Çünkü başkalarına nazaran fazladan sahip oldukları nitelik budur. Yani insanları Allah'ın yolundan alıkoymak suretiyle ifsat etmektir. Diğer bir ifadeyle: İnsanların Allah'ın dinine ve Allah yolunda yürümeye yönelmeleri sonucu oluşması beklenen salih/yapıcı bir toplumun vücuda gelmesini engelleyerek yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar.

89) O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur'ân'ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik.

Ayetin giriş kısmı, birkaç ayet önce vurgulanan şu hususun yinelenmesi mahiyetindedir: *"O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz."* Fakat orada bu ifade, o gün onlara konuşma izninin verilmeyeceğinin anlatılmasına ilişkin bir hazırlık ve ortam oluşturma mahiyetindeydi. Burada ise, Peygamberimizin (s.a.a) o gün onlara şahitlik edeceğinin anlatılmasına ilişkin bir zemin hazırlama niteliğinde sunulmuştur. Her iki yerde de bu husus, bizzat kendisi için değil, başka bir maksadı vurgulamak için dile getirilmiştir.

Her hâlükârda, *"O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz"* ifadesi, her ümmetin içinden başkalarının amel-

lerine şahitlik edecek birinin getirileceğini dile getirmektedir. Ama bu, hesaplaşma için diriltme anlamında bir getirme değildir. Bilakis bu, diriltmeden sonra gerçekleşen bir gönderme (getirme)dir. Bu getirilen şahidin onların kendilerinden olması ise, karşılarına konulan kanıtın daha eksiksiz, kâmil olması ve ileri sürülebilecek mazeretlerin önünü kesmek içindir. Nitekim bunu ayetlerin akışından da anlayabiliriz. Tefsir bilginleri de bu hususa işaret etmişlerdir. Bu arada tefsir bilginleri bu bağlamda Lut Peygamber'in (a.s) aralarında soy birliği olmadığı hâlde kavmine şahitlikte bulunacağını belirtmiş ve bunu, "Aralarında soy birliği yoktu; ama Lut onlardan bir kadınla evlenerek, aralarında yaşayarak, uzun süre onlarla birlikte kalarak onlardan biri hâline gelmişti. Dolayısıyla o da o kavmin bir mensubu sayılır." diyerek yorumlamışlardır.[1]

"Seni de onlar üzerine şahit olarak getiririz." ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) onlar üzerinde şahitlikte bulunacağını ifade etmektedir. Müfessirler, ayette geçen [ve "onlar" diye anlamdırdığımız "hâulâi="] "şunlar"dan maksadın, Peygamberimizin ümmeti olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Ümmetten maksadın da, Peygamberimizin (s.a.a) görevlendirilişinden itibaren, onun zamanında yaşayan, onu gören, görmeyen ve ondan sonra kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlar olduğunu ileri sürmüşlerdir.[2]

Kıyametle ilgili ayetlerin her birinde belli bir giriftlik ve zorluk olmakla beraber, kıyametle ilgili ayetlerin en karmaşık ve en çapraşık olanları şahitlik olgusunu ele alan ayetlerdir. Tefsirimizin birinci cildinde, *"İnsanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* (Bakara, 143) ayetini incelerken, sözü edilen şahitliğin hangi anlama geldiğini belli ölçülerde açıklamıştık.

Şahitlik olgusunu ve ayetlerde kıyametin nitelenmesi bağlamında üzerinde durulan toplama, duruş, sorgu, mizan ve hesaplaşma gibi olguları ele almaya başlamadan önce şunu bilmek gerekir ki, yüce Allah sözünü ettiğimiz bu olguları, işlediği hayırları ve kötülükleri tespit etmek, mazeretin önünü kesecek ve hakkı bütün çıplaklığıyla belirginleştirecek şekilde kesin kanıtla sabit olan delillere dayanarak hakkında kesin hüküm vermek, bu arada kesin hükmün gerektirdiği mutluluk

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 212.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 213.]

veya mutsuzluk, cennet ya da cehennem şeklinde belirginleşen ceza ve mükâfatı vermek için, kıyamet günü insanın önüne konulan kanıtlar kapsamında ele alıyor. Bu söylediğimiz, kıyamet gününü ve o günde insanların yaşayacakları sahneleri açıklayan ayetlerden algıladığımız en açık anlamdır.

Bu temel, söz konusu kanıtlar ile cüzleri ve sonuçları arasında aklı kabul etmek zorunda bırakacak ve insanların sahip oldukları fıtrî algılama sayesinde geri çeviremeyecekleri, kuşku duyamayacakları şekilde açık ve gerçek bir bağlantının olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

O hâlde kıyamet günü gerçekleşen şahitliğin, yüce Allah tarafından öngörülmüş olması ve tartışılmaz gerçekleri kapsayacak nitelikte olması gerekmektedir. Evet, eğer yüce Allah, insanların en bedbahtı olan bir kimseye, onun istemesi sonucu öncekilerin ve sonrakilerin işledikleri hakkında şahitlikte bulunmasını emretseydi veya onun bir isteği söz konusu olmaksızın şahitliği onun diline cari etseydi veya kendisi dünyada insanların yaptıklarına tanık olmadığı ve başka şahitlerin de somut olarak görmediği hâlde, sırf Allah'ın yahut meleklerin duyurmasına ya da somut bir kanıta dayanarak insanların amellerine şahitlikte bulunmasını emretseydi ve yüce Allah da bu kimsenin şahitliğine dayanarak insanlar hakkındaki hükmünü gerekli cezayı veya mükâfatı vermekle geçerli kılıp uygulasaydı, hiç kuşkusuz bu, Allah'ın güç yetiremediği, iradesinin geçerli olamadığı bir husus olamazdı. Hiç kimse de mülkünde O'na karşı çıkamaz, hükmünü eleştirip O'nu sorgulayamaz ve O'nun emrini etkisiz hâle getirip yenilgiye uğratamazdı.

Ama ne var ki, böyle bir durumda ortaya çıkan kanıt, dayatılmış olacaktı. Eksik olması hasebiyle gerçek anlamda mazeretlerin önünü kesemeyecekti ve insanların yüreklerindeki kuşkuları gideremeyecekti. Tıpkı hakka ve hakikate değer vermeyen, hak karşısında yüzlerini buruşturan zorba insanların ve tağutların dayatmalarında olduğu gibi. Haktan başka bir olgunun ve hakikatten başka bir sonucun olmayacağı böyle bir günde (kıyamette) bu tür uydurma, gerçeksiz ve sonuçsuz kanıtların varlığı tasavvur edilebilir mi?

Dolayısıyla bu şahidin Allah tarafından masum kılınmış, yalan söylemesi ve ölçüsüz davranması mümkün olmayan biri olması bir zorunluluktur. Sadece amellerin dış görünüşlerini ve gözle görülür somut biçimlerini değil, onların gerçek mahiyetlerini de bilmesi gerekir. Daha

doğrusu kalplerde bunlarla ilgili olarak oluşan niyetlerin özlerini bilmek durumundadır. Onun yanında insanların hazır bulunanı ile hazır bulunmayanı aynı düzeyde olmalıdır. Bakara Suresi'nin ilgili ayetini [143. ayet] tefsir ederken bu hususa işaret etmiştik.

Ayrıca bu kimsenin şahitliğinin bizzat gözleme dayalı bir şahitlik olması da zorunludur. Nitekim "şahit" kavramından ve bu kavramın *"her ümmete kendilerinden olan bir şahit"* ifadesinde yer alan *"kendilerinden olan "* ifadesiyle kayıtlandırılmış olmasından da bunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla bu şahitliğin aklî ve işitsel bir kanıta dayanılarak gerçekleştirilmediğini söyleyebiliriz. Yüce Allah'ın bize aktardığı Hz. İsa'nın (a.s) şu sözlerinden de bunu anlayabiliriz: *"Aralarında olduğum sürece üzerlerinde gözetleyici oldum. Fakat beni tam olarak (onların içinden)alınca, onların (amellerinin) tek koruyucusu sen oldun. Ve sen her şeyin şahidisin."* (Mâide, 117)

Böylece *"O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz."* ayeti ile, *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun."* (Bakara, 143) ayetinin anlamlarının birbirleriyle örtüştüklerini gözlemliyoruz.

Çünkü Bakara Suresi'nin ilgili ayetinden açıkça, Peygamberimizle (s.a.a) onun gönderildiği günden kıyamet gününe kadar gelip geçen bütün insanlar arasında şahitler bulunduğunu, bu şahitlerin insanların amellerine şahitlik ettiklerini ve Peygamberimizin de ancak bu şahitlere şahit olduğunu, diğer insanlara ise, ancak bu aracı şahitler vasıtasıyla şahitlik ettiğini anlıyoruz. Bu arada, ayette geçen "ümmet" kavramıyla sadece müminlerin kastedildiği ve mümin olmayanların bunların dışında diğer insanlar olduğu şeklinde bir vehme kapılmak yanlıştır. Çünkü *"O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz. Sonra da kâfir olanlara (özür dilemleri için) izin verilmez..."* (Nahl, 84) ayeti, kâfirlerin de, üzerlerinde şahitlikte bulunulan ümmetin kapsamında olduklarını göstermektedir.

Bundan dolayı da *"O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz"* ayetinde geçen "ümmet" kavramıyla, tek bir şahidin, amellerine şahitlik ettiği aynı zaman diliminde yaşayan insanlar topluluğunun kastedilmiş olması gerekir. Bu durumda Peygam-

ber Efendimizin (s.a.a) gönderildiği ümmetin birkaç ümmete bölünmesi sonucu doğmuş olur.

Aynı şekilde, daha önce de söylediğimiz gibi, şahitlik yapan insandan maksadın da, masum olarak gözlem göreviyle görevlendirilen bir kimse olması gerekir. Ayette geçen *"kendilerinden olan"* ifadesi de bunu destekleyen bir veridir. Çünkü eğer şahitliğin bizzat gözlemleme şeklinde gerçekleşmesi söz konusu olmasaydı, şahidin ümmetin kendisinden olmasının pratikte bir anlamı olmazdı. Ayrıca ümmetlerin sayısına paralel olarak şahitlerin sayısının artmasının da bir gerekçesi olmazdı. O hâlde, her ümmet için kendisinden olan bir şahit vardır. Bu şahit onların peygamberi olabilir de, olmayabilir de. Şahidin mutlaka peygamber olacağı şeklinde bir zorunluluk yoktur. Nitekim *"Peygamberler ve şahitler getirilir..."* (Zümer, 69) ayeti de söylediklerimizi desteklemektedir.

Yine *"ve seni de onlar üzerine şahit olarak getiririz."* ifadesinde geçen *"onlar"* işaret zamirinden maksadın da insanların tümü değil de insanlar üzerinde şahit olan kimseler olduğu gerekir. Yani, şahitler insanlar üzerinde şahitlik yapmakta, Peygamberimiz (s.a.a) de şahitlere şahitlik etmektedir. Şahide şahitlik etmenin anlamı da, şahidi tezkiye etmektir, onun amellerine şahitlik etmek değil. Dolayısıyla Peygamberimiz (s.a.a) şahitlerin konumlarına şahitlik etmektedir, amellerine değil. Bu yüzden Peygamberimizin (s.a.a) onlarla aynı çağda yaşaması, aynı zaman diliminde bir arada olması gerekmemektedir. Bu hususa dikkat edilmesi gerekir.

Objektif olarak baktığımızda, şahitlikten söz eden ayetler arasındaki farklılıkların ancak bu yaklaşımla ortadan kalkabileceğini görürüz. Meselâ Bakara Suresi'ndeki ilgili ayetle, *"Elçi sizin üzerinize şahit olsun ve siz de insanlar üzerinde şahit olasınız diye..."* (Hac, 78) ayeti, söz konusu ümmetin müminler olduklarına delâlet etmektedir. Buna karşılık, şahitlik meselesini ele alan diğer ayetler müminlerden daha genel bir topluluğun kastedildiğine işaret etmektedir. Yine bu iki ayet Peygamber'in şahitler üzerinde bir şahit olduğuna, onunla diğer insanlar arasında aracı şahitlerin bulunduğuna delâlet ederken, konuyla ilgili diğer ayetler bundan farklı bir anlama delâlet etmektedirler. Ayrıca diğer ayetlerde, insanlar üzerinde bir tek şahidin bulunduğu, onun da onlara gönderilen peygamberleri olduğu ifade edilmektedir. Çünkü böyle

bir durumda, bir ümmetin şahidinin o ümmete gönderilen elçi olacağı varsayılır. Dolayısıyla onların kendilerinden bir şahidin tutulması gereksiz, etkisiz bir husus olarak belirginleşir. Buna karşılık şahitlik için hazır bulunma, aynı çağda yaşama ve şahitliğin ancak yaşayan birinden olabileceği zorunluluğu da kalkmak durumunda kalır. Oysa Hz. İsa'dan (a.s) aktarılan sözlerden de anlaşılacağı gibi, şahitliği yapacak kişinin yaşayan biri olması zorunluluğu vardır. Bunun gibi daha birçok problem vardır ki, bunlar kanıtın sonuca ulaşmasına ve geçerliliğini korumasına engel oluşturmaktadır ki bunlara yukarıda işaret edildi. Doğruya ileten ancak Allah'tır.

"Kitabı (Kur'ân'ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik." Tefsir bilginleri şöyle demişlerdir: Bu ifade, öncesinden kopuk yeni bir açıklamanın başlangıcıdır ve Kur'ân'ı üstün nitelikleriyle tavsif etmeye yöneliktir. Buna göre Kur'ân'ın genel niteliği, her şeyin açıklayıcısı olmasıdır. Bazı dilbilimcilerinin de söylediği gibi, "tibyan" ve "beyan" aynı anlama geliyorlar. Kitap bütün insanlar için bir hidayet olduğuna ve bu onun en temel işlevi olarak belirginleştiğine göre, ayette bahsedilen "her şey"den maksat da insanların hidayet bağlamında ihtiyaç duydukları hidayet olgusuyla ilintili şeylerdir. Hidayete ermek için gerekli olan gerçek bilgiler, dünya ve ahiret hayatıyla ilintili açıklamalar, üstün ahlâk, ilâhî yasalar sistemi şeriat, kıssalar, öğütler gibi şeyler yani. Kitap bunlar için bir açıklama mahiyetindedir.

Kitabın, hakka teslim olan Müslümanlarla ilintili özel niteliği ise, Müslümanlar için bir yol gösterici olmasıdır; onlar Kur'ân'la dosdoğru yolu bulurlar. Yine bu özelliğiyle Kur'ân'ın onlar için yüce Allah tarafından bir rahmet olmasıdır; Kur'ân'da olanlara amel etmekle dünya ve ahiret hayırlarını kazanırlar. Böylece Kur'ân sayesinde Allah'ın sevabını ve hoşnutluğuna ulaşırlar. Ayrıca Kur'ân onlar için bir müjdedir; onlara Allah'ın bağışlamasını, hoşnutluğunu, içinde kalıcı nimetler bulunan cennetleri müjdelemektedir.

İşte tefsir bilginlerinin yaklaşımı böyledir. Bu yorum, "tibyan" sözcüğünün normal konuşmalarda ifade ettiği anlama (beyan) dayanmaktadır. Maksatların, lafızların ifade ettiği anlam (lâfzî delâlet) aracılığıyla ortaya konulması yani. Kuşkusuz, Kur'ân ayetinin, lâfzî delâlet itibariyle bu söylenenlerden öte bir şeyi ifade etmediğini görüyoruz.

Fakat elimize ulaşan rivayetlerde, Kur'ân'ın olmuş, olan ve kıyamete kadar olacak olan şeylere ilişkin bilgileri içerdiği ifade edilmektedir. Eğer bu rivayetler sahih iseler, bu durumda, "tibyan" sözcüğüyle, lâfzî delâletten daha genel bir olgunun kastedilmiş olması gerekmektedir. Burada da lâfzî delâlet dışında, normal anlayış aracılığıyla algılanması mümkün olmayan sırları ve gizlilikleri gözler önüne seren işaretlerin bulunması, uzak bir ihtimal değildir.

Ne var ki, ayetlerin akışı içinde her fırsatta göndermede bulunulan tevhit, peygamberlik ve ahiret gerçeği başlığı altında incelenen üç temel ilkeyi kanıtlamaya yönelik ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla *"Kitabı (Kur'ân'ı) sana... indirdik."* ifadesi, yeni bir açıklamaya başlangıç değil, bilakis *"ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz."* ifadesinin orijinalinde yer alan hitap zamirine (bike=sana) ilişkin hâl konumundadır. Böyle bir sonucu elde etmek için hâl konumunda olan cümlenin başına "kad" edatını takdir etmek de, etmemek de mümkündür. Çünkü mazi fiille başlayan hâl cümlesiyle ilgili olarak dilbilimciler arasında görüş ayrılığı vardır.

Buna göre kastedilen anlam şudur: Seni de bunların üzerine şahit getireceğiz. Hâlbuki biz daha önce dünyada sana kitabı indirmiştik. Bu kitapta hidayet ile ilgili her şeyin açıklaması vardı. Onun sayesinde hak ile batıl birbirinden ayırt edilirdi. Bu kitap onların amellerine ilişkin şahitliğin malzemelerini içermektedir. Kıyamet günü zalimlerin zulümlerine ve Müslümanların da teslim oluşlarına şahitlik edecektir. Çünkü bu kitap hidayet, rahmet ve müjde niteliğindeydi. Sen de bu durumda onlar için bir yol gösterici, bir rahmet ve bir müjdeleyici konumundaydın.

Buna göre, ayetin girişi, sonuç bölümü için bir hazırlık niteliğindedir. Sanki şöyle denilmiştir: Şahitler getirilecek ve bunlar insanların amelleri üzerinde şahitlikte bulunacaklardır. Sen de bu şahitlerdensin. Bu amaçla da sana bir kitap indirdik. Bu kitap hakkı ve batılı açıklıyor, bunları birbirinden ayırıyor. Böylece sen kıyamet günü, zalimlerin zulümlerine -ki bu kitap onu açıklamıştır- ve Müslümanların da teslim oluşlarına -ki bu kitap dünyada onlar için bir hidayet, rahmet ve müjde kaynağıydı; sen de onun sayesinde yol gösterici, rahmet kaynağı ve müjdeleyiciydin- şahitlikte bulunacaksın.

Bu anlamı destekleyen latif verilerden biri de, şahitlik olgusundan söz eden ayetlerin bazısında kitap ile şahitlik kavramının birlikte zik-

redilmiş olmasıdır. Meselâ bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Yeryüzü, Rabbinin nuru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir."* (Zümer, 69) İleride inşaallah, bu kitapla Levh-i Mahfuz'un kastedildiğini detaylı bir şekilde ortaya koyacağız. Zaten bazı ayetlerde Kur'ân'ın Levh-i Mahfuz'dan indirildiğine ilişkin açıklamalar yer almaktadır: *"Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'ân'dır."* (Vakıa, 77-78) *"Hakikatte o Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli Kur'ân'dır."* (Buruc, 21-22)

Gerçi Levh-i Mahfuz'un şahitliği, Hz. Peygamber'in (s.a.a) şahitliğinden ayrıdır; ancak her ikisinin şahitliğinde de indirilmiş bir kitabın yargısı esastır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Ebu Hatem Mücahid'den şöyle rivayet etmiştir: "Bir bedevi Resulullah'ın (s. a.v) yanına geldi ve Resulullah'a bir soru sordu. Peygamberimiz ona, *'Allah, evlerinizden bir kısmını sizler için oturma ve dinlenme yeri (mesken) yaptı.'* ayetini okudu. Bedevi, 'Evet.' dedi. Sonra Peygamberimiz, *'Davarların derilerinden de göç gününüzde ve konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler (çadırlar) var etti.'* ifadesini okudu. Bedevi, 'Evet.' dedi. Sonra Peygamberimizin okuduğu her ifadenin ardından bedevi, 'Evet.' dedi. Sonunda, *'İşte belki (emrine) boyun eğersiniz diye Allah, size yönelik nimetini böyle tamamlar.'* ifadesini okuyunca, bedevi arkasını dönüp gitti. Bunun üzerine yüce Allah, *'Allah'ın nimetini tanırlar, sonra da onu inkâr ederler ve onların çoğu kâfirdir.'* ayetini indirdi."

el-Burhan tefsirinde İbn Şehraşub, İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), *"Allah'ın nimetini tanırlar"* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Allah Resulü onlara Ali'nin velâyetini tanıttı ve onu veli edinmelerini emretti. Ama onlar Peygamber'in vefatından sonra, onun velâyetini inkâr ettiler."

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği genel bir ifadeyi özel bir duruma uyarlama mahiyetindedir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, Cafer b. Ahmed, Türkî en-Nişaburî'den, o Ali b. Cafer b. Ahmed'den, o da kardeşi Musa b. Cafer'den (a.s) rivayet eder ki: İmam'a, *"Allah'ın nimetini tanırlar..."*

ayetiyle ilgili bir soru soruldu, İmam buyurdu ki: "Onu[1] tanıdılar, sonra da inkâr ettiler."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"O gün (kıyamet günü) her ümmetten bir şahit getiririz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Her zaman diliminin ve her ümmetin bir şahidi vardır ki, her ümmet imamıyla birlikte diriltilir."

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) sözlerinin sonu, *"O gün her topluluğu imamıyla birlikte çağırırız."* [İsrâ, 71] ayetinin içeriğine göndermede bulunmaktadır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Mürdeveyh ve el-Hatib -Tali't-Telhis adlı eserde- Bera'dan şöyle rivayet ederler: "Peygamberimize (s. a.v), *'azap üstüne azap kattık.'* ayetiyle ilgili olarak bir soru soruldu, Peygamberimiz (s. a.v) buyurdu ki: Hurma ağaçları gibi uzun akrepler cehennemde onları sokarlar."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Katade'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Yüce Allah, *'seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz.'* buyurmuştur. Bize anlatıldığına göre, Peygamberimiz (s. a.v) bu ayeti okuduğu zaman gözlerinden yaşlar akardı."

Ben derim ki: Kıyamet günündeki şahitlik olgusuyla ilgili rivayetler oldukça fazladır. Biz bunların bir kısmını, *"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki..."* (Bakara, 143) ayetinin tefsiri kapsamında; bir kısmını *"Seni de bunlara şahit olarak getirdiğimiz zaman..."* (Nisâ, 41) ayetinin tefsiri kapsamında; bir kısmını da, *"Kıyamet günü de onlara şahit olacaktır."* (Nisâ, 159) ayetinin kapsamında sunmuştuk.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdulalâ b. A'yen'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Beni Resulullah (s.a.a) dünyaya getirmiştir ve ben Allah'ın kitabını çok iyi biliyorum. Bu kitapta ilk yaratılış anlatıldığı gibi, kıyamete kadar olacak her şey anlatılıyor. Kur'ân'da göklerle ilgili haberler,

---

1- [Rivayetin orijinalinde müennes zamiri gerektiren nimet kelimesi yerine müzekker zamirin kullanılması, ifadedeki "onu" zamirinden maksadın nimet değil de, belli bir şahsın, büyük ihtimalle İmam Ali'nin olmasını gösteriyor. Buna göre bu rivayet de önceki rivayet gibi, genel içeriğe sahip olan bir ifadenin özel bir şahsa uyarlanmasına örnek teşkil etmektedir. -Musahhih-.]

yerle ilgili haberler, cennetle ilgili haberler, cehennemle ilgili haberler, olan şeylerle ilgili haberler, olmakta olan şeylerle ilgili haberler vardır. Ben, avucumun içini gördüğüm gibi bütün bunları biliyorum. Çünkü yüce Allah, 'Onda her şeyin açıklaması vardır.' buyuruyor."[1]

Ben derim ki: Bu rivayette İmam (a.s) ayeti anlam olarak aktarmıştır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Mansur kanalıyla Hammad el-Lahham'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "Biz Ehlibeyt göklerde ve yerde olanı biliriz. Cennette, cehennemde ve bu ikisi arasında olanları biliriz." Hammad der ki: Ben, duyduğum bu sözler karşısında dona kalmış, öylece İmam'a bakıyordum. Bana, "Ey Hammad, bu Allah'ın kitabında vardır." dedi ve ardından şu ayeti okudu: *"O gün (kıyamet günü) her ümmete kendilerinden olan bir şahit getiririz ve seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur'ân'ı) sana, her şeyin açıklayıcısı ve Müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve müjde olarak indirdik."* Sonra da buyurdu ki: "İşte bizim bildiklerimiz de, içinde her şeyin açıklaması bulunan bir kitaptan gelir."

el-Kâfi'de, bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar Ahmed b. Muhammed b. Sinan'dan, o Yunus b. Yakup'tan, o Hâris b. Muğiyre'den, aralarında Abdulalâ, Ebu Ubeyde ve Abdullah b. Beşir el-Has'amî gibi kişilerin de bulunduğu mezhebimize mensup bazı âlimlerden İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duyduklarını rivayet eder: "Ben göklerde ve yerde olanı, cennette, cehennemde olanı bilirim. Bu güne kadar olan şeyleri ve olmakta olan şeyleri bilirim." İmam bir süre duraksadı, bunun dinleyenlere ağır geldiğini gözlemleyince şöyle buyurdu: "Bunları Allah'ın kitabından biliyorum. Çünkü yüce Allah, onda her şeyin açıklamasının olduğunu buyurmuştur."[2]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdullah b. Velid'den rivayet edilir ki: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Yüce Allah, Musa ile ilgili olarak, *'Bu levhalarda onun için her konuya ilişkin öğüt... yazdık.'* [A'râf, 145] buyurmuştur. Bundan da anlıyoruz ki, Allah Musa için her şeyi yazmamıştır. İsa ile ilgili olarak da, *'Hakkında ihtilâfa düştüğünüz bazı şeyleri açıklamam için...'* [Zuhruf, 63] buyurmuştur. Muhammed (s.a.a) ile ilgili

---

1- [el-Kâfi, c. 1, s. 261, hadis: 8]

2-[el-Kâfi, c. 1, s. 261, hadis: 2]

olarak da, *‘Seni de onlar (şahitler) üzerine şahit olarak getiririz. (Bu amaçla da) kitabı (Kur’ân’ı) sana, her şeyin açıklayıcısı... olarak indirdik.’* buyurmuştur.”

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî, kendi rivayet zinciriyle de İmam’dan (a.s) rivayet etmiştir.

اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَآئِ ذِى الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ
وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا
عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ
كَفِيلًاۜ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِى نَقَضَتْ غَزْلَهَا
مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًاۜ تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِىَ
اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍۜ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهٖۜ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ
فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ
مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَآءُۜ وَلَتُسْئَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾
وَلَا تَتَّخِذُوٓا اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا
السُّوٓءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۚ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا
تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًاۜ اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍۜ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ
صَبَرُوٓا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ
ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾ فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ

الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى
رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
بِه۪ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾ وَاِذَا بَدَّلْنَٓا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ
قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مُفْتَرٍۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ
الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِم۪ينَ
﴿١٠٢﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌۜ لِسَانُ الَّذ۪ي يُلْحِدُونَ
اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُب۪ينٌ ﴿١٠٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِۙ لَا يَهْد۪يهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٠٤﴾ اِنَّمَا يَفْتَر۪ي
الْكَذِبَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

AYETLERİN MEÂLİ

90- Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı ve yakın akrabaya (Peygamber'in soyundan gelenlere humusu) vermeyi emreder ve çirkin işleri, kötü şeyleri ve (başkalarına) zulmetmeyi yasaklar. O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor.

91- (Allah ile) ahitleştiğinizde, Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) yerine getirin. Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde pekiştirdikten (bilerek yaptıktan) sonra yeminleri bozmayın. Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı biliyor.

92- Bir toplum diğer bir toplumdan malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak ipliğini

sağlamca eğirdikten sonra çözüp bozuntu hâline getiren kadın gibi olmayın. Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir ve hakkında ihtilâf ettiğiniz şeyi mutlaka kıyamet gününde size açıklayacaktır.

93- Allah dileseydi, hepinizi (hidayete ve mutluluğa ulaştırarak) tek bir ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirir. Ve yaptığınız şeylerden de mutlaka sorguya çekileceksiniz.

94- Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın; aksi hâlde, Allah'ın yolundan yüz çevirdiğiniz için ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar ve (neticede dünyada) kötülüğü tadarsınız, (ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır.

95- Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) az bir değere değişmeyin. Şayet bilseniz, Allah'ın katında olan (mükâfat), sizin için daha hayırlıdır.

96- (Çünkü) sizin yanınızda olan tükenir, Allah'ın katında olan ise bakidir. Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

97- Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz (ve bambaşka gerçek) bir hayatla yaşatırız ve mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile veririz.

98- Kur'ân okuduğun zaman (süresince) o kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın (ki seni onun aldatmasından korusun).

99- Çünkü onun, iman edip yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir egemenliği yoktur.

100- Onun egemenliği, sadece (ona itaat ederek) onu kendilerine veli edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır.

101- Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde, müşrikler derler ki: "Sen ancak bir iftiracısın." Hayır; aslında onların çoğu (bu değiştirmenin sebebini) bilmezler.

102- De ki: "Onu, Mukaddes Ruh (Cebrail), iman edenlerin sebatını güçlendirmek, Müslümanları da doğru yola ilet-

mek ve onlara müjde vermek için, hak üzere Rabbinden tedricen indirdi."

103- Andolsun ki biz, onların, "Ona ancak bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. (Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapçadır.

104- (Ayrıca) Allah'ın ayetlerine iman etmeyen kimseleri, elbette Allah (Kur'ân'a ve içerdiği hak bilgilere) hidayet etmez ve onlara acı bir azap vardır.

105- Yalanı ise, ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar. İşte yalancılar onlardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, İslâm toplumunun hicret öncesi durumuyla örtüşen ve genel toplumsal durumun düzeltilmesi amacına yönelik olan bazı hükümlerden söz edilmektedir. Adaletin ve iyiliğin emredilmesi, çirkin işlerin, kötülüğün ve zulmün yasaklanması gibi. Bir de bunlarla ilintili olarak gündeme gelen hükümlerden söz ediliyor. Akrabalara vermeyi emretmek ve ahitleşme ile yemini bozmayı yasaklamak gibi. Bu durumlara uygun ve pekiştirici unsurlar olarak başka olgulardan da söz edilmektedir.

90) Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı ve yakın akrabaya (Peygamber'in soyundan gelenlere humusu) vermeyi emreder.

Yüce Allah burada üç hükmü açıklamakla söze başlıyor. Ki bu hükümler sırasıyla insanın toplumsal yaşamının omurgasını oluşturmaktadırlar. Çünkü İslâm'ın ıslahat programının en başta gelen amacı, genel toplumsal bir ıslahı gerçekleştirmektir. Hiç kuşkusuz, doğal bir yaklaşımla bakıldığında, insan için en önemli şeyin, kendi nefsi olduğu görülse de kişinin mutluluğu, bireyin yaşadığı sosyal ortamın iyi ve elverişli olmasına dayanmaktadır. Mutsuzluğun dört bir yandan sardığı bozguncu, yıkıcı bir toplumsal ortamda, bireyin kurtulması o kadar zor ki!

Bu yüzden İslâm dini başka bir şeye vermediği önemi, toplumun ıslahına vermiştir. Bu amaçla da bu hedefini gerçekleştirmesine yardımcı olacak yasalar, dinsel öğretiler, hatta namaz, hac ve oruç gibi sosyal

yönü de bulunan ibadetler koymaya fazlasıyla özen göstermiştir. Bütün bunlardan amaç ise, bireyin, kendisi ve yaşam ortamı itibariyle iyi ve mutlu hayat yakalamasını sağlamaktır.

"Kuşkusuz, Allah adaleti... emreder." cümlesinde adalet emrediliyor. Adaletin karıştı da zulümdür. el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Adaletu ve el-muadeletu sözcükleri eşitlik anlamını ifade ederler ve izafet bağlamında kullanırlar. 'el-Adlu' ve 'el-ıdlu' sözcükleri de yakın anlamlar ifade ederler. Ancak 'el-adlu' sözcüğü, hükümler gibi basiretle algılanan olgularla ilgili olarak kullanılır. *'Ev adlu zailke sıyamen=Ya da buna denk oruç vardır.'* [Mâide, 95] ayetini bu bağlamda anlamak gerekir. 'el-Idlu' ve 'el-adîlu' sözcükleri ise, tartma, sayma ve ölçme gibi somut olarak gözlemlenen olgularla ilgili olarak kullanılır. Dolayısıyla adalet, eşit şekilde paylaştırmak demektir."

Ragıp devamla şöyle der: "Adalet iki kısma ayrılır: Biri mutlak adalettir. Ki akıl kesin olarak bu tür adaletin güzelliğine hükmeder. Bu tür bir adaletin herhangi bir zaman diliminde yürürlükten kalkması, geçersiz olması veya bir şekilde haksızlık, saldırganlık olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Sana iyilik edene iyilikle karşılık vermen veya sana eziyet etmekten vazgeçene eziyet etmekten vazgeçmen gibi. Biri de şeriat aracılığıyla bilinen adalet türüdür. Bu tür bir adaletin bazı zaman dilimlerinde geçersiz olması, yürürlükten kalkması mümkündür. Kısas, kan bedeli, diyet ve mürtetlerin mallarının aslıyla ilgili hükümler gibi. Bu yüzden bir ayette, *'Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin.'* [Bakara, 194] denilmiştir; bir diğer ayette de, *'Kötülüğün cezası, onun gibi kötülüktür.'* [Şûrâ, 40] Dikkat edilirse, bu ayetlerde adalet saldırı ve kötülük olarak isimlendirilmiştir."

"İşte *'Kuşkusuz, Allah adaleti ve iyiliği... emreder.'* ayetinde kastedilen de adaletin bu türüdür. Çünkü adalet; karşılıklar, ödüller bağlamında eşitlik demektir. Hayırsa hayır, şerse şer olarak karşılık verilir. İhsan ise, iyiliğe daha fazla iyilikle, kötülüğe da daha az kötülükle karşılık vermek demektir." (el-Müfredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Ragıp İsfahanî'nin bu açıklamaları, bir ölçüde ayrıntılar içeriyor olsa da temelde şu meşhur değerlendirmeye dayanmaktadır: "Adalet; ortada olmak, olgular karşısında ifrat ve tefritten (pozitif ve negatif aşırılıktan) kaçınmak demektir." Ama bu yorum, anlamın gerektirdiği sonucu esas alarak tefsir etmeye örnek oluşturmaktadır. Çünkü adaletin

gerçekliği, olgular arasında eşitlik ve denge kurmaktır. Şu anlamda ki her şeye hak ettiği pay verilir, böylece her şey hak ettiği yere konulma konusunda eşit olurlar. Dolayısıyla inançta adalet, hak olana inanıp iman etmektir. İnsanın kendisiyle ilgili fiillerinde adalet; kendisini mutlu edecek şeyleri yapması, nefsinin tutkularına uyup sonunda mutsuz olmasına neden olacak şeyleri yapmaması demektir. İnsanlar hakkında ve insanlar arasında adalet ise, her şeyin akla göre veya şeriata göre ya da örfe göre hak ettiği yere konulması, iyilik yapanın iyiliğiyle ödüllendirilmesi, kötülük edenin de kötülüğüyle cezalandırılması, mazlumun hakkının zalimden alınması, kanunların uygulanmasında ayrım yapılmaması ve adam kayırmaya başvurulmaması, hiç kimsenin kanunların egemenliğinin üstünde tutulmaması anlamına gelir.

Bundan da anlaşılıyor ki, adalet; iyiliğin özdeşidir, sürekli onunla birliktedir ve ondan ayrılmaz. Çünkü iyilik dediğimizde, aslında insanın eğilim gösterdiği, güzelliğini onayladığı ve aykırı hareket ettiği takdirde kendisini kınayana karşı mazeretler ileri sürerek özür dileyeceği türden doğası gereği nefsin eğilim gösterdiği, ilgi duyduğu şeyi ve bir şeyin, olması gereken yere konulmasını kastediyoruz. Bu hususta iki kişi arasında ihtilâf olmaz. Teorik olarak üzerinde ittifak edilen bu olgunun pratik yansımaları (mısdakları) hususunda insanlar arasında, hayat anlayışlarının ve tarzlarının farklılığı oranında birtakım farklılıklar olsa da.

Ayrıca şunu da anlıyoruz ki, Ragıp İsfahanî'nin açıklamaları kapsamında, bazı saldırganlık ve kötülükleri de "adalet" olarak nitelemesi, bir ölçüde müsamaha ürünü bir değerlendirmedir. Çünkü saldırgan ve kötülük eden kimseye ceza olarak gerçekleştirilen saldırı ve kötülük, ancak bu kimselerle ilintili olarak saldırı ve kötülük olarak isimlendirilir. Oysa söz konusu saldırganlık ve kötülüklerinden dolayı bu kimseleri cezalandıran biri açısından, orta yolu izleme, dengeli hareket etme ve iyilik niteliğine sahip olma gereği olarak değerlendirilir. Çünkü söz konusu saldırganlık ve kötülüğe karşılık olarak yapılan saldırganlık ve kötülük, bir şeyi olması gereken yere koymaktan kaynaklanmaktadır.

Her ne olursa olsun; adalet kavramı, insanın kendi içinde adil olması ile başkalarına karşı adil olması şeklinde bireysel ve toplumsal adalet diyebileceğimiz kısımlara ayrılsa ve ayetin ifadesi mutlak olsa da, ayetlerin akışı, burada toplumsal adaletin kastedildiğini gösteriyor. Toplumu oluşturan her bireye hak ettiği şekilde muamele edilmesi ve

toplum içinde olması gereken yerde olması yani. Bu emir toplumsallık özelliğiyle yükümlülük sahibi bireylere yöneltilmiştir. Yani yüce Allah toplumu oluşturan bütün bireylere adaletli olmalarını emrediyor. Bu da söz konusu emrin bireylerin mecmuu ile ilintili olmasını gerektirmektedir. Şu hâlde toplum bu emri yerine getirmekle, toplumun yönetimini ve idaresini üstlenen hükümet de bu konuda topluma uymak, bu hükmü uygulamakla yükümlüdür.

"İyilik yapmayı... emreder." ifadesiyle ilgili olarak ayetin akışını ölçü alırsak, bundan önceki kavram (adalet) için söylediklerimiz, bu kavram (ihsan) için de geçerlidir. Dolayısıyla bundan da maksat, başkalarına iyilik etmektir, insanın iyi fiiller işlemesi değil. Başkasına, ortada iyi veya kötü yönde karşılık vermek gibi bir durum söz konusu olmaksızın bir hayır ve menfaat dokundurmak yani. Sözgelimi -daha önce de işaret ettiğimiz gibi- kendisine yapılan bir hayra daha fazla hayırla veya bir kötülüğe daha az bir kötülükle karşılık vermesi ve gönüllü olarak başkasına iyilik etmesi gibi.

Başkasına iyilik yapmak anlamında "ihsan", yoksulluğun ve muhtaçlığın alçalttığı ve musibetlerin zor durumda bıraktığı insanın durumunu düzelteme, insanlar arasında merhamet ve sevgi duygularını yayma işlevini görmenin yanı sıra, övgüye değer sonuçları iyilikte bulunan kimseye yansır. Neticede servet toplum içinde el değiştirmeye, sevgiden dolayı güvenlik ve barış egemen olmaya başlar.

"Ve yakın akrabaya vermeyi... emreder." Yani yakın akrabalara malî yardımda bulunmayı emreder. Aslında bu davranış, iyilikte bulunmanın bir ayrıntısı mahiyetindedir. Ancak bunun özel olarak zikredilmesinin nedeni, akrabalardan oluşan küçük topluluğa daha büyük bir özen gösterilmesinin gerektiğini vurgulamaktır. Çünkü küçük toplumsal birimlerde iyilik ve yardımlaşmanın yaygınlaştırılması, gerçekte büyük uygar bir toplumun sağlam temellere dayalı olarak kurulmasını sağlar. Nitekim evlilik kurumu da akrabalık kurumuna oranla daha küçük olmakla beraber, ondan önce oluşan, bir ön oluşum mahiyetindedir. Dolayısıyla büyük uygar topluluklar, evlilikle oluşan evsel oluşumlardan başlar, sonra üreme yoluyla gelişir, derken kabile, ardından aşiret oluşur. Böylece bu artış ve çoğalış devam eder, sonunda büyük bir millet meydana gelir. O hâlde akrabadan maksat, herkesin akrabası anlamında akraba türü ve cinsidir (herkesin akrabasıdır); birey olarak bir

akraba (ve birinin akrabası) değil. Tefsir âlimlerinin[1] de söyledikleri gibi bu nitelik geneldir ve bütün akrabaları kapsar.

Ancak Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) rivayet edilen tefsirlerde, ayette geçen akrabadan maksadın, Resulullah'ın (s.a.a) akrabası İmam'ın olduğu, vermekten maksadın da yüce Allah'ın *"Bilin ki, ganimet olarak elde ettiğiniz herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulü'ne, onun yakın akrabasına, yetimlere ve yoksullara... aittir."* (Enfâl, 41) ayetinde -ki biz bu ayeti daha önce tefsir etmiştik- farz kıldığı humusu vermek olduğu belirtiliyor.[2]

"Miras taksiminde (mirastan payı olmayan fakir) yakınlar, yetimler ve düşkünler hazır bulunursa..." (Nisâ, 8) ayeti ile, *"Mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksunlara... verdi."* (Bakara, 177) ayetinde olduğu gibi, tefsirini sunduğumuz ayette "zevi'l-kurba" veya "ulu'l-kurba" şeklinde çoğul bir ifade yerine "zi'l-kurba" şeklinde tekil bir ifadenin kullanılmış olması da, yukarıdaki yorumu destekleyen bir unsurdur.

Humus ayetindeki "akraba"dan maksadın, akraba cinsi (ve herkesin akrabası) olması ihtimalini, humusla ilgili ayetin akışı ortadan kaldırmaktadır. Çünkü söz konusu ayetin akışında yetimler ve yoksullar çoğul sıygasıyla kullanılmıştır. Bununla beraber, ortada akrabalara veya yetimler ile yoksulları özel kılıp diğerlerinden ayıracak bir nükte de yoktur ki, birinin tekil, diğerlerinin çoğul olduğu şeklinde birbirlerinden farklı olduğuna hükmedilsin.

Ayrıca ayette, vermekten maksadın, iyilik etmek, ihsanda bulunmaktan (iyilik etmekten) maksadın da mutlak iyilik olduğunu gösteren açık bir karine de yoktur. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Ve çirkin işleri, kötü şeyleri ve (başkalarına) zulmetmeyi yasaklar. O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Fuhşu, el-fahşa ve el-fahişe; çirkinliği büyük olan fiil ve sözler için kullanılan niteliklerdir. (Alıntı son buldu.) Büyük bir ihtimalle bu niteliğin anlamının aslı, olmaması gereken durumlarda haddi aşmaktır. Nitekim Araplar şöyle

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 218.]

2- [bk. Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 380.]

derler: "Gabnun fahişun." Yani tahammül, sabır ve sessizlik sınırlarını aşan, katlanılmaz aldatılma.

Ayetin orijinalinde geçen "el-münker", insanların toplumsal yaşamlarında tanımadıkları, çirkinliğinden veya günah olmasından dolayı terk ettikleri davranış demektir. Meselâ İslâm toplumlarında herkesin gözü önünde cinsel birleşmede bulunmak veya ayıp yerlerini açmak, münker/onaylanmayan ve olumlanmayan bir davranıştır.

"el-Bağyu" sözcüğünün aslında da isteme anlamı yatar. Ancak daha çok saldırmak ve zulmetmek suretiyle başkasının hakkına el koymayı istemek anlamında kullanılır. Dolayısıyla zulmetmek ve kibirlenip haddi aşmak suretiyle başkasına karşı üstünlük taslamak, büyüklenmek demektir. Bu kelimenin yer yer zina anlamında da kullanıldığı olmuştur. Tefsirini sunduğumuz ayette ise, haksız yere başkasına saldırma ve zulmetme anlamında kullanılmıştır.

Aslında fahşa=çirkin şeyler, münker=kötülük ve bağy=zulmetmek kavramlarının pratikteki nesnel karşılıkları genelde birdir. Çünkü her çirkin iş kötüdür, nitekim zulmün çoğu da çirkin ve kötüdür. Ancak yasağın bunlara yöneltilmesi, sahip oldukları unvan ve nitelikler bazındadır. Çünkü davranışların bu nitelik ve unvanla herhangi bir toplulukta işlenir olması, toplumun bireylerinden sadır olan toplumsal davranışlar arasında büyük çaplı ayrılıkların meydana gelmesine yol açar. Neticede toplumsal davranışlar birbirinden kopar, aralarındaki uyum geçersiz olur, böylece düzen bozulur ve toplum görünürde ayakta duruyor gibi olsa da gerçekte çöker, dağılır. Bu da bireylerin mutluluklarının uçup gitmesi, yok olması demektir.

O hâlde çirkin işlerin, kötü şeylerin ve zulmetmenin yasaklanması, anlam itibariyle toplumun parçalarının bilişmesi, davranışlarının uyuşması suretiyle birlik oluşturmasına, bazılarının diğer bazılarına üstünlük sağlamamasına, birbirlerinde bilip tanıdıkları güzellikleri gözlemlemelerine, çirkinlik ve kötülük görmemelerine ilişkin bir emir mahiyetindedir. Çünkü bu vasıfta bir toplum olmayı başardıkları durumunda aralarında merhamet, sevgi ve kaynaşma duyguları kalıcı hâle gelir, içlerine güç ve kudret yerleşir; öfke, düşmanlık ve nefret gibi ayrılığa, yok oluşa yol açan bütün kötü huylar onlardan uzaklaşır.

Ardından yüce Allah ayeti şu ifadeyle tamamlıyor: *"O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor."* Yani hatırlayasınız ve çağırıl-

dığınız şeyin sizin için hayat ve mutluluk kaynağı olduğunu bilesiniz ümidiyle size öğüt veriyor.

91) (Allah ile) ahitleştiğinizde, Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) yerine getirin. Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde pekiştirdikten (bilerek yaptıktan) sonra yeminleri bozmayın. Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı biliyor.

el-Müfredat'ta şöyle deniyor: "el-Ahdu=ahit; bir şeyi hâlden hâle geçişte, sürekli ve her durumda koruyup gözetmek demektir. Gözetilmesi zorunlu olan mevsık=sözleşme de 'ahd' olarak isimlendirilmiştir. Araplar, 'Ahide fulanun ilâ fulanin, ya'hadu=Biri diğerine ahit verdi ve onu korumasını istedi.' derler."

"Allah'ın ahdini" ifadesinde, "ahd=ahit" sözcüğünün Allah'a izafe edilmesi gösteriyor ki, bundan maksadın, yüce Allah'a bir hususta verilen söz, bir iş üzere O'nunla yapılan antlaşmadır; mutlak olarak her türlü antlaşma değil. Benzeri bir değerlendirmeye, yemini bozma meselesini ele alırken yer vereceğiz.

"Pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın..." ifadesinde geçen yemini bozmak, yeminden dönmek ve yeminin gerektirdiğinin tersini yapmak demektir. Yeminden maksat da Allah adına ant içmektir. Demek ki, Allah adına içilmeyen antlar yemin sayılmıyor. *"Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde"* ifadesi de, bu çıkarsamayı desteklemektedir.

Yeminlerin pekiştirilmesiyle de, niyet, işi yapmaya yönelmek ve kararlılıkla sağlamlaştırılması, yine 'Hayır vallahi', 'Evet vallahi' ve benzeri rastgele savrulmuş boş yeminlerin tersine, yapılması için yemin edilen işin tercihli yönünün olması kastedilmiştir. Dolayısıyla bu ayette işaret edilen pekiştirme aşağıdaki ayetin orijinalinde yer alan "akkadtum" kelimesinin kökü olan "ta'kid=akdetme" ifadesinin ifade ettiği anlamı ifade etmektedir: *"Allah sizi (ağız alışkanlığı ile yaptığınız) boş yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz; fakat pekiştirdiğiniz (bilerek yaptığınız) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar."* (Mâide, 89)

Her ikisi de yasaklanmış olmalarına karşın, aklî değerlendirme açısından yemini bozmak, antlaşmayı bozmaktan daha çirkin bir davranıştır. Kaldı ki, kaza/yargı baplarında da yer aldığı gibi, İslâm hukuk sisteminde yemine verilen önem daha büyüktür.

Yemini bozmanın çirkin bir davranış olmasının izahı ise şöyledir: Hiç kuşkusuz, yeminin gerçek anlamı, haber veya inşa (emir veya ne-

hiy) cümlesi şeklindeki sözel nispet ile yüksek öneme haiz bir olgu arasında özel bir bağıntı kurmaktır. Öyle ki haber ise yalan oluşu, bir karar veya emir ve yasak ise aykırı davranışı ortaya çıkması durumunda bu bağıntı geçersiz olur. (Haber cümlesi şeklinde) "Vallahi şöyle yapacağım", "Seni Allah'a ant veriyorum ki şöyle yap" veya (inşa cümlesi şeklinde) "Seni Allah'a ant veriyorum ki şöyle yapma" dememiz gibi. Bu yeminlerin aksi olması durumunda adına yemin edilen şeyde var olduğuna inanılan saygınlık ve izzet, yemin eden kimse açısından ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla yapılan yeminin altında şöyle bir anlam yatıyor: Adına yemin edilen şey veya kimse, sahip olduğu saygınlık ve izzet nedeniyle, sözel nispetin doğruluğundan sorumludur ve yemin eden kimse de adına yemin edilen saygın ve izzetli zat katında, saygınlığıyla ve izzetiyle kurduğu ilintinin sahih olmasından sorumludur. Bir antlaşma imzalayan veya bir işi yapma sözü veren bir kimsenin, anlaştığı veya söz verdiği kimseye güvenini kazanmak için bir mal veya evlat ya da başka bir şeyle güvence vermesi ya da yüce birinin şerefiyle garanti vermesi ve buna kefil olması gibi.

Bununla da, *"Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde"* ifadesinin anlamı belirginlik kazanmış oluyor. Çünkü ant içen kimse, "Vallahi şunu yapacağım" veya "Vallahi şunu terk edeceğim." dediği zaman, üzerine yemin ettiği şeyle yüce Allah arasında bir tür ilinti kurarak yemin ettiği şeyi yerine getirmede kendisinden taraf Allah'ı kefil kılmış olur. Şayet yeminini tutmazsa, aldığı yükümlülüğü yerine getirmezse, kefilinin onu cezaya çarptırması, yaptırım uygulaması gündeme gelir. Çünkü yemini tutmamak, izzet ve saygınlık makamını küçümseme anlamını ifade eder. Nitekim yeminle ahdi bozmak durumlarının her ikisinde de yüce Allah ile kurulan sıkı bağlantıdan sonra, O'ndan kopmak ve ayrılmak anlamına gelir.

Dolayısıyla, *"Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde..."* ifadesi, "lâ tenkuzû=bozmayın" ifadesindeki çoğul zamirden hâl işlevini görmektedir. *"Kuşkusuz Allah, yaptıklarınızı biliyor."* ifadesi de, yasağı pekiştirmeye yöneliktir. Yani yemini bozmak öfkeyi gerektiren bir davranıştır ve Allah da bunu çok iyi bilir.

92) bir toplum diğer bir toplumdan malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak ipliğini sağlamca eğirdikten sonra çözüp bozuntu hâline getiren kadın

gibi olmayın. Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir ve hakkında ihtilâf ettiğiniz şeyi mutlaka kıyamet gününde size açıklayacaktır.

Sağlamca eğirmenin karışıtı olan "nakz=çözme" kelimesi, bir ipin bükülerek sağlamlaştırılmasından sonra sökülmesi demektir. Dolayısıyla sağlam bükülen bir şeyin çözülmesi, düğümlenen bir şeyin sökülmesi gibidir. Ayetin orijinalindeki "enkas" kelimesinin kökü olan "en-neksu da bozmak demektir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Büküldükten sonra çözülen ip ve halat gibi şeylere 'enkas' denir." [Alıntı sona erdi.] "ed-Dahalu" aslında, bir şeyin içine girip de ondan olmayan şey demektir. Söylendiği gibi hainlik, aldatma ve hıyanetten kinaye olarak kullanılır. "Erba" sözcüğü ise, fazlalık anlamına gelen "riba" sözcüğünün "ef'al" kalıbına uyarlanmış şeklidir.

"İpliğini sağlamca eğirdikten sonra çözüp bozuntu hâline getiren kadın gibi olmayın." ifadesi, daha önce yer alan *"pekiştirdikten sonra yeminlerini bozmayın."* ifadesine ilişkin bir açıklama konumundadır. Burada büyük zahmetlerle eğirdiği ipini, onca yorulmasına karşın yeniden çözüp dağıtan, ne bir düğüm, ne de büküm bırakmayan bir kadın örneği veriliyor.

Kelbî'nin rivayetine göre, örnekte işaret edilen kadın, Kureyş kabilesine mensup ahmak bir kadındı. Bu kadın komşularıyla birlikte gündüz öğlen vaktine kadar yün eğirir, sonra da eğirdikleri yünleri yeniden çözmelerini emrederdi. Bunu alışkanlık hâline getirmişti. Kadının adı, Mürre oğlu Temim oğlu Sa'd oğlu Kâ'b oğlu Amr'ın kızı Reyta idi. Ona, "Mekke'nin Harkası" (cahil ve beyinsiz kadını) adını vermişlerdi.

"Bir toplum diğer bir toplumdan malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak" ifadesinin anlamı ise şöyledir: Yeminlerinizi hainlik, hile ve komplo aracı yaparak, yani önce yemin ederek insanların güvenlerini kazanıp ardından yeminlerinizi tutmamak suretiyle hainlik ve hilecilik yaparak... Bir toplum, yani yemin edenler, diğer toplumdan, yani kendileri için yemin ettikleri kimselerden dünya malı ve süsleri hususunda daha fazla mala sahip olsun diye onlar böyle yaparlardı, yeminlerini bozarlardı.

Şu hâlde "dahalen" sözcüğünden maksat, aldatma vesilesi ve aracıdır ki, sebebin müsebbeple isimlendirilmesine örnek oluşturmaktadır. "En tekune ümmetun" ifadesi de, başında bir "lâm" edatı takdir

edilmek suretiyle meful-i lehtir/sebep bildiren mefuldür. Dolayısıyla cümle, yeminin bozulmasına ilişkin bir tür açıklama mahiyetindedir. [Yani dünya malından daha fazlasına sahip olmak için yemin ediyorlar.] Veya onların, yününü kuvvetle eğirip sağlamlaştırdıktan sonra çözüp gevşeten kadına benzediklerini açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise anlamın özünün şu olduğu görülür: Siz de örnekte gösterilen kadın gibisiniz. Çünkü yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi olarak kullanıyorsunuz. Önce yeminlerinizi pekiştirip bağlıyorsunuz, ardından yeminlerinizi bozarak hainlik ediyor, hile yapıyorsunuz. Oysa Allah böyle yapmanızı yasaklıyor.

Bazı müfessirlere göre,[1] *"Bir toplum diğer bir toplumdan malca daha fazla olsun diye yeminlerinizi aranızda bir aldatma vesilesi kılarak..."* ifadesi soru cümlesidir ve başındaki soru edatı hazfedilmiştir. Soru da, inkârîdir/olumsuzlama amacına yöneliktir.

"Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir..." Yani bu, ilâhî bir sınavdır; Allah sizi bununla denemektedir ve andolsun ki, hakkında ihtilâf ettiğiniz şeyi mutlaka kıyamet gününde size açıklayacaktır. İşte bu açıklamadan sonra dünya nimetlerinin üzerine üşüşmenizin ve hakkı ortadan kaldırıp geçersiz kılmak, çürütmek için batıl yolu izlemenizin gerçek mahiyetini göreceksiniz. O gün size, kimin sapık, kimin de hidayet üzere olduğu kesinlikle aşikâr olacak, açıklanacaktır.

93) Allah dileseydi, hepinizi (hidayete ve mutluluğa ulaştırarak) tek bir ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirir. Ve yaptığınız şeylerden de mutlaka sorguya çekileceksiniz.

Açıklamanın akışı gelip onların ihtilâflarına dayanınca, aralarındaki ihtilâfın, yaratılışlarına esas oluşturan ilâhî amacı geçersiz kılmadığını, onların da Allah'ı aciz bırakamayacaklarını vurgulayan bir ifadeye yer veriliyor. Allah dileseydi onları aralarında ihtilâf olmayan bir tek ümmet yapardı; fakat yüce Allah onları hidayet üzere olmak ve sapıklık üzere yaşamak şeklinde farklı niteliklere sahip kılmıştır. Bir kısmını hidayete erdirirken, bir kısmını da saptırmıştır.

Çünkü yüce Allah insanların mutluluğunu ve mutsuzluğunu onların seçimleri esasına dayandırmış; mutluluk amacına götüren itaati ve

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 222.]

mutsuzluk amacına ileten günahı onlara tanıtmıştır. Bundan dolayı kim günah yolunu izleyip sapıklığı benimserse, yüce Allah buna karışlık olarak onu cezalandırır. Kim de itaat yoluna girip hidayeti seçerse, yüce Allah bu seçiminin karışlığını verecektir. Sonra da herkesi yaptıklarından ve seçimlerinden dolayı sorgulayacaktır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşılıyor ki, insanların bir tek ümmet kılınmasından maksat, aralarındaki ihtilâfların kaldırılıp hidayete ve mutluluğa yöneltilmeleridir. Saptırma ve hidayete erdirmeden maksat da ceza nitelikli saptırma ve hidayete erdirmedir; iptidaî/durduk yere, sebepsiz saptırma ve hidayete erdirme değil. Çünkü bütün insanlar aslında fıtrî hidayet üzeredirler. Allah'ın sapmasını dileyip de saptırdığı kimse, günahkârlığı itaatkârlığa tercih eden, bundan dolayı da pişmanlık duyup geri dönmeyen kimsedir. Yüce Allah'ın hidayete erdirmeyi dileyip de hidayete erdirdiği kimse ise, fıtrî hidayet üzere kalan, itaatkârlığı sürdüren veya günahtan tövbe edip dosdoğru yola, ilâhî sünnete dönen kimsedir. Allah'ın yasasında asla değişiklik göremezsin, Allah'ın sisteminde kesinlikle dönüşme bulamazsın.

Yine buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Ve yaptığınız şeylerden de mutlaka sorguya çekileceksiniz."* ifadesi, birtakım insanların zihninde uyanacak şu vehmi bertaraf etme amacına yöneliktir: "Saptırma ve hidayete erdirmenin yüce Allah'a nispet edilmesi, insanların bu husustaki seçme özgürlüklerini iptal eder, bununla da peygamberlik misyonu iptal olduğu gibi ilâhî davet de anlamsızlaşır." İşte böyle bir ihtimali ortadan kaldırmak için sorgunun olduğu gibi yerinde kalacağı belirtiliyor; çünkü bununla sizin seçme özgürlüğünüz geçerliliğini yitirmiyor, olduğu gibi duruyor. Bilakis yüce Allah sapıklığın ve hidayetin yollarını öyle bir şekilde önünüze koyuyor ki, siz bu yollardan dilediğinizi tercih ediyorsunuz; ya günaha dayanarak dalâlet yolunu ya da itaate yönelerek hidayet yolunu seçiyorsunuz.

94) Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın; aksi hâlde, Allah'ın yolundan yüz çevirdiğiniz için ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar ve (neticede dünyada) kötülüğü tadarsınız, (ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "es-Südûd ve es-sadd sözcükleri, bazen insanın bir şeyden yüz çevirmesi veya kaçınması anlamına gelir. *'Yasuddûne anke sudûden=Sana uymaktan kaçınıyorlar.'* [Nisâ,

61] ifadesinde olduğu gibi. Bazen de alıkoymak ve engellemek anlamına gelir. *'... Fe-saddehum ani's-sebili=Şeytan onlara yaptıklarını süslü gösterdi, böylece onları yoldan alıkoydu.'* [Neml, 24] ifadesinde olduğu gibi." (Alıntı burada sona erdi.)

Daha önce yeminlerin bozulması yasaklandıktan sonra, bu ayette yeminlerin aldatma aracı kılınması yasaklanıyor. Çünkü yeminin kendisini bozmanın dışında bizzat yemini aldatma vesilesi kılmada başlı başına bir zarar ve yıkıcılık vardır ki, yasaklamanın özünü de bu söz konusu zarar oluşturmaktadır. Yemini bozmanın yıkıcılığına, *"Allah'ı üzerinize kefil kılmış olduğunuz hâlde..."* ifadesiyle dikkat çekilmişti. Tefsirini sunduğumuz bu ayette de, yeminin aldatma aracı olarak kılınması yıkıcılığına şu ifadeyle işaret ediliyor: *"Aksi hâlde, Allah'ın yolundan yüz çevirdiğiniz için ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar ve (neticede dünyada) kötülüğü tadarsınız, (ahirette de) sizin için büyük bir azap vardır."*

Açıkça görüldüğü gibi, her iki yıkıcılığın özü birbirinden farklıdır. Ancak bunlardan biri diğeri açısından bir ön adım gibidir, onun bir mukaddimesi ve öncüsü konumundadır. Nitekim yeminleri bozmak da onları aldatma vesilesi kılmak için bir ön adım ve öncüdür. Çünkü insan, ilk kez herhangi bir sebepten dolayı yemini bozduğu zaman, yemin bozma olayı kendisine önemsizmiş gibi gelir ve bu, ikinci, üçüncü kez yemin bozma için bir hazırlık işlevini görür. Derken insan yemini, ardından da yeminini bozmayı aldatmanın ve ihanet etmenin bir aracı hâline getirmeye başlar. Böylece çok geçmeden yeminini aldatmak, hainlik etmek, kandırmak, tuzak kurmak, hile yapmak, yalan söylemek ve iftira atmak aracı olarak kullanır; ne dediğine ve ne yaptığına bakmaksızın rastgele yeminler eder. Sonuçta bozguncu bir mikrop gibi nereye yönelirse insanlık toplumunu ifsat eder ve bozulmamış fıtratın çizdiği Allah yolunun dışındaki başka bir yola koyulur.

Her ne ise, *"Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın..."* ifadesi, önceki ayette yapılan dolaylı yasaklamadan sonra, yeminlerin aldatma aracı olarak kullanılmasına ilişkin başlı başına bir yasaklama içermektedir. *"Aksi hâlde... ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar"* ifadesi de yasağa değil, yasaklanan şeye ilişkin bir ayrıntıdır. Yani, yeminlerin aldatma aracı olarak kullanılmasının kaçınılmaz bir devamı ayağın yere sağlam bastıktan sonra kaymasıdır.

Ayağın yere sağlam bastıktan sonra kayması, pekiştirilip bağlandıktan sonra yeminin bozulmasına ve yerleştiği durumdan uzaklaşmasına ilişkin bir örnektir. Çünkü insanın karar verip önemsediği bir şey üzerinde sebat etmesi ve istikamet göstermesi, insanî onurun bir özelliği ve erdemlerinin temelini oluşturmaktadır ki, ilâhî din bunlar üzerine bina edilir. Pekiştirilip karara bağlanan yeminin gereklerinin özenle korunması da, sözünü ettiğimiz bu geniş temeli tamamlayan adımlardan biridir. *"Aksi hâlde... ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar"* ifadesinin orijinalinde "kadem=ayak" sözcüğünün belirsiz nekre olarak kullanılmış olması da, bu anlamı vurgulamaya yönelik olsa gerektir.

"Allah'ın yolundan yüz çevirdiğiniz için... ve kötülüğü tadarsınız, sizin için büyük bir azap vardır." ifadesi, *"aksi hâlde... ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar"* ifadesine atfedilmiştir ve bu ifadenin içirdiği anlamın sonucunu açıklama mahiyetindedir. Nitekim *"ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar"* ifadesi de, *"Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın"* ifadesinin içerdiği anlamın sonucunu ve akıbetini açıklama mahiyetindedir. Bundan da anlaşılıyor ki, *"Allah'ın yolundan yüz çevirdiğiniz için"* ifadesi, *"ayak yere sağlam bastıktan sonra kayar"* ifadesinin açıklaması, tefsiri mahiyetindedir.

Allah yolundan yüz çevirmekten maksat, Allah'ın insanların yaratılışlarına esas kıldığı, peygamberlik misyonunun çağrısının temelini teşkil eden doğruluğu, istikameti, sözleri yerine getirmeyi, antlaşmalara bağlı kalmayı, yeminleri bozmamayı; hilecilikten, hainlikten, yalancılıktan, iftiradan ve kandırmadan uzak durmayı öngören fıtrat yasalarından yüz çevirmek, kaçınmaktır.

Kötülüğü tatmaktan maksat ise, azaba çarptırılmaktır. *"Sizin için büyük bir azap vardır."* ifadesi de, "tezuku=tadarsınız" fiilinin failine ilişkin hâl konumundadır. Kötülüğü tatmaktan maksadın, dünyada sapıklığın kendilerine ilişen kötü sonuçları olması da ihtimal dâhilindedir. *"Sizin için büyük bir azap vardır."* ifadesi de, ahirette uğrayacakları akıbeti haber vermeye yöneliktir. Ayetin zahirinden anladığımız budur.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Yeminlerinizi aranızda aldatma vesilesi kılmayın. Aksi hâlde bu, üzerinde istikrar bulduğunuz durumdan ayrılmanıza, kesinlikle hükme bağladığınız antlaşmaların bozulmasına neden olur. Bu, aynı zamanda Allah yolundan yüz çevirmek anlamına gelir ki, Allah yolu da fıtrata uymak;

hainlikten, hilecilikten, dolandırıcılıktan, art niyetlilikten, kısacası ıslah olmasından sonra yeryüzünde yeniden fesat çıkarmaktan kaçınmak demektir. Allah'ın yolundan yüz çevirmeniz ise, dünya hayatınızda kötülük ve bedbahtlık tatmanıza yol açar, ayrıca sizin için ahirette de büyük bir azap vardır.

Ancak bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Ayetteki yasaklama, sırf Peygamberimizle (s.a.a) İslâm'ın ilk dönemlerinde yapılan ve uygulamada kesinlik kazanan biatinden vazgeçmekle ilgilidir. Dolayısıyla bu ayet, İslâm'a ve Müslümanlara yardım etmek üzere Peygamberimize (s.a.a) biat (bağlılık yemini) eden kimseler hakkında inmiş, onları ettikleri bu yeminlerini bozmaktan alıkoymuştur. Buna göre, ayette geçen "sadadtum an sebilillah' ifadesinden maksat, [Allah yolundan yüz çevirmek değil de] insanları Allah'ın dininden alıkoymak, Allah'ın dinine tâbi olmalarına engel olmaktır. Nitekim ayağın sabitleştikten sonra kaymasından maksat da Müslüman olduktan sonra dinden dönmek ve doğru yolu bulduktan sonra sapmaktır."(1)

Fakat ayetin akışı, böyle bir yorumda bulunmaya elverişli değildir. Sonra ayetin özel bir meseleyle ilintili olarak inmiş olması durumunu kabul etsek bile bu, anlamın genelliğini engelleyici değildir.

95) Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) az bir değere değişmeyin. Şayet bilseniz, Allah'ın katında olan (mükâfat), sizin için daha hayırlıdır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "Bir şeyin karşılığı olarak alınan her şey, onun 'semen'i, yani fiyatıdır." (Alıntı son buldu.)

Öyle anlaşılıyor ki ayet, anlaşmanın konumuna gereken itina ve özeni göstermek amacıyla, yapılan antlaşmalara bağlı kalmaya ilişkin olarak önceki ayetlerde yer alan ilâhî emirden sonra, bu antlaşmaları bozmanın yasaklanması amacına yöneliktir. Benzeri bir ifade tarzının yeminlerin bozulmasıyla ilgili olarak da kullanıldığını gördük.

Tefsirini sunduğumuz bu ayet, mutlaktır. Allah'ın ahdinden maksat da, mutlak olarak Allah'a verilen söz, O'nunla yapılan ahitleşmedir. Allah'ın ahdini az bir karşılığa değiştirmekten maksat da, ayetin sonunda yer alan ifadeden de anlaşıldığı gibi, bu antlaşmaların dünyevî herhangi bir kırıntıyla değiştirilmesi, bu dünyevî kırıntılara ulaşmak için Allah'a

---

1- [Menhecu's-Sadıkîn, c. 5, s. 221.]

verilen sözün bozulmasıdır. Dolayısıyla daha önce de söylediğimiz gibi, bir bedel ve karşılık olması hasebiyle değiştirilen bu mala "semen=fiyat, baha" adı verilmiştir. Ayetin geri kalan kısımlarının anlamı açıktır.

96) (Çünkü) sizin yanınızda olan tükenir, Allah'ın katında olan ise bakidir.

Bu ifade, önceki ayette yer alan *"Allah katında olan (mükâfat), sizin için daha hayırlıdır."* ifadesine ilişkin bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Dolayısıyla ifadeye şöyle bir açıklama getiriliyor: Sizin yanınızda olan, yani maddî hayattan ibaret olan dünya hayatı değişim ve dönüşüm esasına dayanmaktadır. Bu da hareket ve başkalaşım olgularını kaçınılmaz kılmaktadır. Yani, geçici ve tükenici olmaktan kurtulamazlar. Ama yüce Allah katında olup da muttakilere vaat edilenler bakidirler, geçip gitmezler, tükenmezler. Kalıcı olanın, tükenici olandan daha iyi olduğu ise aklın apaçık bir hükmüdür.

Biliniz ki, *"Sizin yanınızda olan tükenir, Allah katında olan ise bakidir."* cümlesi, mutlak ifadesiyle, istisna ile bozulmayacak genel bir kuralı içermektedir. Bu genel kuralın altında ise gerçek bilgilere ilişkin nice hakikatler ve çok sayıda cüzi detaylar yer alır.

Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

Ahde vefa, verilen sözü tutma, nefsin ahdi bozmaya ve canının istediği gibi sorumsuzca hareket etmeye ilişkin arzularına muhalefet etmenin verdiği acılara karşı sabırlı olmayı gerektirmesinden dolayı açıklamanın akışı, verdikleri sözü tutanların, ahitlerine vefa gösterenlerin özel olarak alacakları ödülle ilintili olmaktan alıkonup Allah uğrunda mutlak olarak sabır gösterenlerin alacakları ödülle ilintili hâle sokuluyor.

Bu bakımdan, *"Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka... vereceğiz."* ifadesi, ister itaat etmede sabır, ister günahtan kaçınmada sabır ve isterse musibetler karışsında sabır şeklinde olsun, mutlak anlamda sabretmeye yönelik ödül vaadini pekiştirme amacına dönüktür. Ancak burada bir tek koşul vardır, o da sabrın Allah için, Allah'ın rızasına dönük olmasıdır. Çünkü ayetlerin akışı, bundan başka durumlara elverişli değildir.

"Bi-ahseni ma kanû ya'melûne=Yaptıklarının en güzeli ile" ifadesinin başındaki "ba" harf-i cerri ise mukabele/kelimeye karşılık olma an-

lamını kazandırmaktadır. "Bi'tu haza bi-haza=şunu şuna karşılık sattım" demek gibi. Yoksa, *"yaptıklarının en güzeli ile"* ifadesinden maksat, bazı müfessirlerin ileri sürdüğü gibi,[1] işlemekte oldukları amellerden güzel olanlara karşılık yüce Allah'ın en güzel olanları seçip amellerini güzel ve en güzel şeklinde iki kısma ayıracağı ve bunlardan en güzel olanların ödüllerini verip de güzel olanlarını geçersiz kılacağı değildir. Çünkü ayetin bağlamı böyle bir sonucu çıkarsamaya elverişli değildir. Amellerin karşılıklarıyla ilgili ayetler böyle bir anlayışı olumsuzladığı gibi, Allah'ın geniş rahmeti de bunu reddetmemizi gerektirmektedir.

Yine bu ifadeden maksat, diğer bazı müfessirlerin de vurguladığı gibi,[2] mubah nitelikli amellerin güzellik vasfını taşıyabileceğinden hareketle, onların işledikleri mubah nitelikli amellerine karşılık farz ve müstehap nitelikli amelleri de değildir.

Çünkü açıklamanın akışı gösteriyor ki, amaç, sabır gerektiren bir ortamda bir şekilde sabırla ilintisi bulunan amellerin ödülünü açıklamaktır. Ayrıca Allah uğrunda sabır gösteren insanın işlediği mubah nitelikli amellerin de onun sabrıyla bir ilintisinin olmadığı açıktır. Dolayısıyla bunları ameller arasında değerlendirip sonra da en güzel amelleri bunlardan seçmenin bir anlamı yoktur.

Kaldı ki, hiçbir kulun Allah'ın mubahlardan dolayı kendisini ödüllendireceğine ilişkin bir beklentisi yoktur ki, ona, ödülün işlediği mubahlardan daha güzel olan farz ve müstahap nitelikli amellere karşılık olarak verileceği açıklansın, böylece güzel nitelikli amellerden söz etme de cümle içinde fazlalık olarak belirginleşsin.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bir zorunluluk olmaksızın yapıldığını, dolayısıyla işlenen amellerin en güzeli olarak değerlendirildiğini göz önünde bulundurarak, *"yaptıklarının en güzeli"* ifadesinden maksat, nafile ibadetler de değildir. Çünkü güzellik niteliğini gerektiren maslahatı içeren farz bir amelin, nafile amelden daha fazla bir özelliğe sahip olduğu hususunu teşriî hitaptan algılamak mümkündür ve bunda hiçbir kuşku yoktur.

Bilakis bununla kastedilen şudur: İnsanların işledikleri amel, türü itibariyle güzel ve en güzel unsurları kapsayacak mahiyette olmakla

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 225.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 225.]

beraber yüce Allah, işledikleri bu amellere, türünün en güzel ameli için öngörülen ödülü verir. Sözgelimi, Allah uğrunda sabreden kimsenin kıldığı namaza, türünün en güzel örneği olmasa da, yüce Allah ona namaz türünün en güzel örneğine verdiği ödülü bahşeder. Kısacası kulun sergilediği sabır, gerçekte yüce Allah'ın onun amelini tartışma konusu yapmamasını ve amelin değerini düşüren kimi olumsuz unsurları görmemezlikten gelmesini gerektirici bir niteliktir. Bu gerçeği şu ayetten de anlamak mümkündür: *"Sabredenlere ödülleri hesapsızca verilir."* [Zümer, 10]

Ayetten anlıyoruz ki, Allah uğrunda sabır göstermek amellerin kemale ermesini, eksiksiz olmasını gerektirir.

Bazı müfessirlere göre,[1] *"Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz."* cümlesinde, üçüncü tekil şahıs sıygasından, birinci çoğul şahıs sıygasına geçiş (iltifat) yapılmıştır. Benim kanaatime göre ise, burada [üçüncü tekil şahıs sıygasından birinci çoğul şahıs sıygasına geçiş şeklinde bir iltifat sanatı söz konusu değildir; bilakis] önceki ayetlerin akışına dönüş gerçekleştirilmiştir ki, önceki ayetlerin akışındaki hitapta, birinci çoğul şahıs kipi esas alınmıştı. Evet, iltifat sanatı, [üçüncü tekil şahıs sıygası şeklinde] birkaç ayet önceki *"Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder."* ifadesinde gerçekleşmiştir. Böyle bir yöntemin gerekçesi ise şundan ibarettir: Bu ve bundan sonraki ayetler, bu amaca yönelik olarak birtakım ilâhî emir ve yasaklar içermektedirler. Emir ve nehiy için en uygun olan da, bu ikisinin en büyük kaynağa ve en güçlü makama dayandırılmaları ve bu sayede pekiştirilmeleridir. Söz sanatının bu çeşit örneğini normal diyaloglarda da gözlemlemek mümkündür. Meselâ "Kral şunu yapmanı emrediyor.", "Sahibin sana şunu söylüyor." denir de, "Falan oğlu falan şunu emrediyor." veya "söylüyor." denmez.

İşte bu yüzden, söz konusu ayetlerin içerdikleri türden yükümlülüklerin ulu ulûhiyet makamına nispet edilmeleri ve birinci çoğul şahıs sıygasından üçüncü tekil şahıs sıygasına geçiş yapılması uygun görülmüş ve *"Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder."* denilmiştir. Bundan sonraki yükümlülüklerin sıralandığı ayetlerin akışında da aynı ifade tarzının sürdürülmesi de bu

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 225.]

yüzdendir: *"Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) yerine getirin..."*, *"Kuşkusuz Allah, bununla sizi imtihan etmektedir..."*, *"Allah dileseydi, hepinizi (hidayete ve mutluluğa ulaştırarak) tek bir ümmet kılardı."*, *"Allah'ın ahdini (Allah'a verdiğiniz sözü) az bir değere değişmeyin..."*, *"Allah'ın katında olan ise bakidir."*

Sonra bir kez daha önceki ayetlerin akışına esas oluşturan, birinci çoğul şahıs sıygasına dönüş yapılıyor ve deniliyor ki: *"Sabreden kimselere, mükâfatlarını mutlaka yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz."* Aynı üslup bu şekilde devam ediyor ve hüküm niteliğindeki *"Kur'ân okuduğun zaman"* ifadesine gelince, ifade tarzında sıyga değişikliğine gidilerek, *"Allah'a sığın."* deniliyor. Aslında üzerinde durduğumuz bu anlam, en güzel şekliyle daha sonra gelen şu ayette belirginleşmiştir: *"Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde..."* Bu ayette her iki ifade tarzına birlikte yer veriliyor. Bir ayetin yerine başka bir ayet getirme fiili birinci çoğul şahıs zamirine, daha iyi bilme fiili de [üçüncü tekil şahıs şeklinde] yüce Allah'a isnat ediliyor.

97) Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz (ve bambaşka gerçek) bir hayatla yaşatırız ve mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile veririz.

Ayet, müminlere, salih ameller işlemeleri durumunda kendilerine büyük bir ödül verileceğine ilişkin güzel bir vaatte bulunuyor. Bu arada kadınlara da, yüce Allah'ın imanlarını ve işledikleri salih amellerin sonuçlarını kabul etme, yani güzel bir hayat yaşatma ve en güzel amelin ödülüyle ödüllendirme hususunda kendileriyle erkekler arasında herhangi bir ayırım yapmayacağı müjdesi veriliyor. Oysa putperest dinlerin, Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Ehlikitab'ın anlayışlarının temelinde kadın-erkek eşitsizliği yatmaktadır. Bunlara göre kadın bütün dinsel ayrıcalıklardan veya büyük bir kısmından yoksundur. Mertebesi erkeğinkinden düşüktür ve yükselmesine asla imkân olmayan bir düzeydedir.

Dolayısıyla *"Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa..."* ifadesi, genel bir hüküm içermektedir ve kim olursa olsun, salih amel işleyen herkese ilişkin genel bir kuralın konulmasını öngörmektedir. Fakat bu genel kuralın mümin olmak koşuluyla kayıtlandırıldığını görüyoruz. Çünkü mümin olmayanın ameli boşa gider, olumlu hiçbir sonuç vermez. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir:

"Kim imanı (iyi amellerin kaynağı olan hak itikatları) inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir." (Mâide, 5), *"Dünyada yaptıkları şeyler boşa gitmiştir ve yapmakta oldukları işler zaten batıldı."* (Hûd, 16)

"Onu mutlaka temiz (ve bambaşka gerçek) bir hayatla yaşatırız." ifadesindeki yaşatma deyimi, bir şeyin içine hayat unsurunu atma, yaşama olgusunu akıtma anlamına gelir. Dolayısıyla bu cümle, lafzı itibariyle yüce Allah'ın salih amel işleyen mümine, genel anlamda diğer insanlarla paylaştığı hayattan farklı ve yeni bir hayat lütfettiğini göstermektedir. Burada kastedilen, salih amel işleyen mümin insanın sahip olduğu hayat niteliğinin değiştirilmesi, kötü hayatın güzel hayatla değiştirilmesi, bununla beraber üzerinde bulunduğu hayatın özünün olduğu gibi korunması değildir. Eğer kastedilen bu olsaydı, "Onun hayatını mutlaka güzelleştiririz." denilirdi.

Bu nedenle, tefsirini sunduğumuz ayet, *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122) ayetine benzemekte, yeni ve ilk kez sunulan bir hayatın oluşumunu ifade etmektedir.

Burada mecazî bir isimlendirme de söz konusu değildir. Çünkü bu meseleyi ifade etmek üzere sunulan ayetler, buna gerçek hayatın eserlerinin, izlerinin terettüp ettiğini göstermektedirler. *"İşte onların kalbine Allah, imanı yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir."* (Mücâdele, 22) ayetinde olduğu gibi. Ayrıca az önce En'âm Suresi'nden sunduğumuz *"insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* ifadesini de buna örnek gösterebiliriz. Bu ayette sözü edilen nurdan maksat, kesinlikle insanın hak inancı ve salih ameli bulmasını sağlayan bilgidir.

Böyle bir insan başkalarında bulunmayan bir bilgi ve kavrayışa sahip olduğu gibi, başkalarında bulunmayan bir hakkı diriltme ve batılı ortadan kaldırma gücüne de sahip kılınmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Müminlere yardım etmek de bize düşer."* (Rûm, 47) Yine buyurmuştur ki: *"Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlara ne bir korku vardır, ne de onlar üzüleceklerdir."* (Mâide, 69)

Mümin olarak salih amel işleyen bu insanın bünyesinde sonradan var edilen bu bilgi ve güç, onun varlıkları oldukları gibi, gerçek mahiyetleriyle görmesini ve onları kalıcı hak ile geçici batıl olmak üzere iki

kısma ayırmasını sağlar. Bunun sonucunda kalbiyle fani olan batıldan, yani bütün aldatıcı ve baştan çıkarıcı süsleriyle dünya hayatından yüz çevirir ve Allah'ın üstün iradesine dayanmanın üstünlüğünü hisseder. Böylece şeytan kendi vesveseleriyle, nefis kendi arzu ve hevesleriyle, dünya da göz alıcılığıyla onu ezemez, alçaltamaz. Çünkü dünya metaının batıl, nimetlerinin yok olucu olduğunu bilir.

Ve kalbi, her hakkı sözleriyle gerçekleştiren gerçek Rabbine bağlanır. Bundan dolayı O'nun hoşnutluğundan başkasını istemez, O'nun yakınlığından başka bir şeyi arzulamaz, O'nun gazabından ve O'ndan uzak oluştan başka bir şeyden de korkmaz. Kendisi için temiz, sürekli, sonsuz bir hayatın olduğunu ve bu hayatı kullarını bağışlayan ve seven Rabbinden başkasının yönetmediğini bilir. Bu uzun yolculuğunda da karşısına, güzellikten ve iyilikten başka bir şey çıkmaz. Çünkü Allah, her şeyin yaratılışını güzel yapmıştır. Çirkin ise, ancak Allah'ın çirkin olarak nitelendirdiği günahlardır.

İşte bu insan, kendinde hiçbir ölçüyle ölçülemeyecek bir parlaklık, kemal/olgunluk, güç, üstünlük, lezzet ve neşe hisseder. Nasıl olmasın ki? Yok, olmayacak daimî bir hayat ve tükenmeyecek kalıcı bir nimet içinde yüzmektedir, acı ve keder nedir bilmemektedir. Engin bir iyilik içinde, mutsuzluğun semtine uğramadığı bir saadet içinde yüzmektedir. Bu, aklen kanıtlanmış bir realite olduğu gibi, birçok Kur'ân ayeti tarafından da dile getirilen bir gerçektir. Bu çok sayıdaki ayetleri teker teker sunmaya gerek duymuyoruz.

İşte sözünü ettiğimiz bu yaşamsal olgular, ancak gerçek bir hayata terettüp eden sonuçlardır, mecazî bir hayata değil. Ulu Allah bu sonuçları işaret ettiği bu hayata terettüp ettirmiş ve bu hayatı da iman edip salih ameller işleyen müminlere özgü kılmıştır. Bu, Allah'ın onlara bahşettiği gerçek ve yeni bir hayattır.

Onlara özgü kılınan bu yeni hayat, eski ortak hayattan farklı olsa da, tamamen ayrı değildir. Çünkü aradaki farklılık, mertebeyle ilintilidir, sayıyla değil. Dolayısıyla insan bu hayata sahip olmakla müteaddit olmaz, sayısal anlamda bir artış kazanmaz. Nitekim yüce Allah'ın peygamberlerle ilintili olarak sözünü ettiği "kutsal ruh" da peygamberler açısından derece yüksekliğini gerektirmekle birlikte, kişisel olarak sayısal artışı gerektirmez.

Ayet-i kerime üzerinde düşündüğümüz zaman bu sonuçları algılı-

yoruz ve bunlar Kur'ânî gerçeklerdir. Bununla *"temiz bir hayat"* ifadesinde hayatın "temiz" olarak nitelendirilmesinin hikmetini de algılıyoruz. Yukarıda açıklığa kavuştuğu gibi, sanki bu, öyle halis, saf ve berrak bir hayattır ki, onun özünü ve sonuçlarını bozacak, ifsat edecek bir pisliği içinde barındırmamaktadır.

Ancak müfessirler bu ayete değişik yorumlar getirmişlerdir ki, bu yorumları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Ayette geçen temiz hayattan maksat cennetteki hayattır ki, onda ölüm, yoksunluk, hastalık ve herhangi bir bedbahtlık yoktur.(1)

2- Bundan maksat, berzah âlemindeki hayattır. Bu özelleştirmenin sebebi, ayetin sonundaki ifadenin ahiretteki cennet şeklinde yorumlanmasından kaynaklanmış olabilir.(2)

3- Maksat, kanaatin (Allah'ın öngördüğü nasibe kanaat getirmenin) ve yüce Allah'ın paylaştırmasına razı olmanın şekillendirdiği dünya hayatıdır. Çünkü böyle bir hayat, hayatların en güzelidir.(3)

4- Bundan maksat, insanın sorgulanıp cezalandırmasını gerektirmeyen helâl rızıktır.(4)

5- Maksat, günbegün bahşedilen rızıktır.(5)

İyi bir gözlemcinin hemen fark edeceği gibi bu yorumların her birinin tartışılacak yönü bulunmaktadır. Ancak biz bunları burada uzun uzun irdeleme gereğini duymuyoruz.

"Ve mükâfatlarını muhakkak yaptıklarının en güzeli ile veririz." ifadesi hakkında bundan önceki ayette gerekli açıklamalara yer verdik.

Bu ayet içerik itibariyle şu ayete benzemektedir: *"Kim de kadın veya erkek, mümin olarak faydalı bir iş yaparsa işte onlar, cennete girecekler, orada onlara hesapsız rızık verilecektir."* (Mü'min, 40)

98) Kur'ân okuduğun zaman (süresince) o kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın (ki seni onun aldatmasından korusun).

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 113; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 226, İbn Cerir'den naklen.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 226, Şerik'ten naklen.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 227, İbn Abbas'tan naklen; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 384, Vahb ve Hasan'dan anklen.]

4- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 227, Dahhak'tan naklen.]

5- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 384.]

Ayetin orijinalindeki "isteiz" kelimesinin mastarı olan "el-istiaze", sığınma isteme demektir. Ayetin anlamı ise şöyledir: Kur'ân okuduğun zaman, Allah'tan, okumayı sürdürdüğün sürece kovulmuş Şeytan'ın seni saptırmasına karşı seni korumasını iste.

Ayette emredilen sığınma isteği, Kur'ân'ı okuyanın nefsinin okumayı sürdürdüğü sürece sahip olması gereken hâl ve durumdur. Kur'ân kıraat eden kimse burada Kur'ân okuduğu sürece bu duyguyu kendisinde var etmeye emredilmiştir. Kur'ân okumaya başlayan kimsenin, "Euzu billahi mine'ş-Şeytani'r-racim=kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığınırım" veya benzeri bir sözü söylemesine gelince; bu, sadece istiaze (sığınma isteği) anlamını nefiste uyandırmaya yarayan bir sebeptir. Bunun sığınma isteğinin kendisi olması ise, ancak bir tür mecaz şeklinde olabilir. Nitekim yüce Allah da bu ayette, *"Allah'a sığın."* diyor ve "De ki: Allah'a sığınırım." demiyor.

Bundan da anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin, "Ayette geçen okumadan maksat, okumayı istemedir (yani Kur'ân okumaya başlamak istediğin zaman...). Dolayısıyla burada sebebi kastederek müsebbebi telaffuz etme türünden mecaz-ı mürsel[1] sanatına başvurulmuştur."[2] şeklindeki değerlendirmeleri biraz savrukça, özensiz bir değerlendirmedir.

99) Çünkü onun, iman edip yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir egemenliği yoktur.

Bu ayet, önceki ayette yer alan emrin gerekçeli açıklaması konu-

---

1- [Mecaz, istiare ve mürsel olmak üzere iki kısımdır. Mecaz olarak kullanılan kelimenin anlamı ile mecazî olarak ifade edilen kelimenin anlamı arasında nakledilmek istenen anlam hususunda bir benzerlik olursa, bu, istiare olarak adlandırılır. Örneğin, çok cesur olan Zeyd hakkında kullanılan "aslan" kelimesi gibi. Burada aslanın cesareti kinaye olarak Zeyd için de kullanılmış, aslandaki cesaret anlam olarak Zeyd'e de taşınmış ve aslanın cesareti kastedilerek Zey'de aslan denmiştir. Ama eğer nakledilmek istenen anlam aynı olmaz da başka bir şey olursa, bu, mürsel olarak adlandırılır. Tıpkı Araplar arasında nimete "yed=el" denmesi gibi. "Yed=el" aslında bedende özel bir uzuvdur. Kinaye yolu ile nimete "el" denmesindeki alâka ise, bu uzvun nimet için bir çıkış yeri olmasıdır. Çünkü nimet, kendisine nimet verilene, elden ulaşır. Dikkat edilirse burada, mecaz yoluyla nimete "el" denmesi, aslan örneğinde olduğu gibi, eldeki herhangi bir özel anlam hasebiyle değildir.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 228; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 384; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 114.]

mundadır. Demek isteniyor ki, Kur'ân okuduğun zaman Allah'a sığın ki, O, seni şeytandan korusun. Çünkü şeytanın Allah'a inanan, O'na güvenip dayanan kimseler üzerinde bir hâkimiyeti, egemenliği yoktur.

Bu ayetten şu iki hususu algılıyoruz:

Birincisi: Allah'a sığınmak ve O'ndan koruma istemek, O'na tevekkül etmek demektir. Çünkü yüce Allah gerekçe amaçlı ifadede sığınma yerine tevekkül etme ifadesini kullanıyor ve tevekkül edenler üzerinde Şeytan'ın egemenlik kurması ihtimalini olumsuzluyor.

İkincisi: İman ve tevekkül (güvenip dayanma), kulluğun samimiyetinin özünü oluşturmaktadırlar. Nitekim yüce Allah bir ayette İblis'e hitaben şöyle buyurmuştur: *"(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur."* (Hicr, 42) Görüldüğü gibi yüce Allah bu ayette, İblis'in, kulları üzerinde egemenlik kurması ihtimalini olumsuzluyor. Ki bu ayette iman edip Rablerine tevekkül edenler yerine "kullar" ifadesini kullanmıştır. Aslında aklen de düşündüğümüz zaman bunun böyle olması son derece normaldir. Çünkü tevekkül, bir insanın kendisiyle ilgili işlerde tasarruf etme dizginlerini bir başkasına vermesi ve kulluğun en belirgin alâmeti olarak kendini ona teslim etmesi anlamına gelir.

100) Onun egemenliği, sadece (ona itaat ederek) onu kendilerine veli edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır.

Ayette geçen tekil zamirlerin üçü de Şeytan'a dönüktür. Bu demektir ki, Şeytan'ın egemenliği, onu kendilerine veli/yönetici edinip kendileriyle ilgili işlerde istediği gibi hareket etmek üzere tercih eden ve ona itaat edenler ve onu Allah'a ortak koşanlarla sınırlıdır. Çünkü onu Allah'tan başka bir veli edinmeleri, onu itaat edilen bir rab edinmeleri anlamına gelir. Aşağıdaki ayette de işaret edildiği gibi, itaat de ibadettir: *"Ey Âdemoğulları! Size, 'Şeytan'a tapmayın; çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.' demedim mi? Ve bana kulluk ediniz, doğru yol budur, demedim mi?"* (Yâsîn, 60-61)

Buradan hareketle de sırasıyla şu hususların belirginleştiğini görüyoruz:

Birincisi: Tefsirini sunduğumuz ayetin son kısmı, giriş kısmını açıklamaktadır. Şöyle ki, Allah'ın veli/yönetici edinilmesine izin vermediği kimseleri veli edinmek, Allah'a ortak koşmak ve O'ndan başkasına ibadet etmek demektir.

İkincisi: Allah'a güvenip dayanma (tevekkül etme) ile Şeytan'ı veli edinip ona ibadet etme arasında bir ara tavır yoktur. Dolayısıyla Allah'a tevekkül etmeyen, doğrudan Şeytan'ın velilerinden biri oluverir.

Fakat bazı müfessirler,[1] *"onu Allah'a ortak koşanlaradır."* ifadesinin orijinalinde geçen tekil zamirin yüce Allah'a dönük olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda ayet, Şeytan'ın egemenliğinin iki grup üzerinde söz konusu olduğunu ifade etmiş olur: Bir müşrikler, bir de tevhit ehlinden olup da Şeytan'ı kendilerine veli edinenler. Ancak tek akışı olan bir ifadenin zamirlerinin farklılaşması bu yorumu geçersiz kılmaktadır.

101) Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde, Allah neyi tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde, müşrikler derler ki: "Sen ancak bir iftiracısın." Hayır; aslında onların çoğu (bu değiştirmenin sebebini) bilmezler.

Bu ayette neshe ve neshin hikmetine işaret ediliyor. Bunun yanında, Peygamberimizi (s.a.a) Allah'a iftira atmakla suçlayanlara cevap veriliyor. Ayetlerin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, bu sözü diyenler müşriklerdir. Gerçi Yahudiler de neshi olumsuzlama hususunda oldukça ayak diretiyorlardı. Dolayısıyla bu ifadeyi, Peygamberimizle ilgili olarak Yahudilerin görüşlerine başvuran müşriklerin, onlardan alıp dile getirmiş olmaları ihtimal dâhilindedir.

"Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde..." ifadesinin orijinalinde geçen "beddelna" kelimesi ile ilgili el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-İbdal, et-tebdil ve el-istibdal sözcükleri, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak anlamına gelirler. Dolayısıyla 'el-ivad' sözcüğünden daha genel bir anlamsal genişliğe sahiptirler. Çünkü 'el-ivad' sözcüğü, aldığın bir şeyin verdiğin bir başka şeye karşılık olarak sana ait olmasını ifade eder. 'et-Tebdil' sözcüğü, mutlak olarak karşılığı insana geri dönmeyen tağyir/değiştirme anlamını da ifade edebilir. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Fe-beddelellezîne zalemû kavlen ğayrallezî kîle lahum=Fakat zulmedenler, kendilerine söylenen başka bir söz uydurmuşlardı.'* [Bakara, 59]... Yine şöyle buyurmuştur: *'Fe-men beddelehu ba'de ma semiahu=Kim işittikten sonra onu değiştirirse...'* [Bakara, 181], *'Ve iza beddelna ayeten mekâne ayetin=Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde.'* [Nahl, 101], *'Beddelnahum*

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 634; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 230.]

bi-cenneteyhim cenneteyni=Onların iki bahçesini diğer iki bahçeyle değiştirdik.' [Sebe', 16], *'Summe beddelna mekâne's-seyyieti el-hasenete=-Sonra kötülükleri (kötü günleri) iyiliklerle (iyi günlerle) değiştirdik.'* [A'râf, 95] (Alıntı burada son buldu.)

O hâlde, tağyir/değiştirme anlamını ifade eden "et-tebdil", bu sözcüğün [bir şeyi verip karşılığında bir şey alarak değiştirme şeklinde] bilinen klasik anlamından farklıdır. Çünkü tağyir/değiştirme anlamında tebdil sözcüğünün birinci mefulü benimsenen ve arzulanan konumdadır. Fakat klasik anlamda tebdil açısından bundan farklı bir anlam geçerlidir. Buna göre, *"Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde..."* ifadesinin anlamı şu şekildedir: Değiştirmek suretiyle ikinci ayeti birinci ayetin yerine koyduğumuzda, böylece öncekinin yerine konan ikinci ayet kalıcı ve istenen olduğunda...

"Allah tedricen indirdiğini daha iyi bildiği hâlde" ifadesi, kinaye yoluyla şu anlamı vurgulamaya yöneliktir: Hak asla kendi konumunu aşmaz ve Allah neyi indirmişse, indirilen ayet indirilmeyi en fazla hak edendir. Çünkü Allah neyi indireceğini onlardan daha bilir. Cümle bu açıdan hâl konumundadır.

"Sen ancak bir iftiracısın." sözünü söyleyenler müşriklerdir ve bunu Peygamberimize (s.a.a) hitaben dile getiriyorlar, onu Allah'a iftira ederek yalan düzmekle suçluyorlar. Buna gerekçe olarak da, yüce Allah'ın bir sözün yerine başka bir sözü koymaktan, bir görüş üzere iken bundan vazgeçip başka bir sözü benimsemekten münezzeh olduğunu gösteriyorlar.

Bu sözlerinde oldukça sert ve aşırı bir tutum sergilemişlerdi. Çünkü "Bu değiştirme ve nesih iddialarında Allah'a iftira atıyorsun" demiyor, bunun yerine, *"Sen ancak bir iftiracısın."* diyerek Peygamberimizin (s.a.a) temel özelliğinin sırf iftiracılık olduğunu gösteren bir ifade kullanmış oluyorlar. Ayrıca isim cümlesi kullanarak onu müfteri=iftiracı olarak isimlendiriyorlar. Bu tavrı sergilerken de şu gerekçeyi göz önünde bulundurmuşlardı: Peygamber'in (s.a.a) bütün sözleri aynı türdendir ve Peygamber bunların tümünü Rabbine isnat ederek, "Ben ancak bir uyarıcıyım." diyor. Eğer bir meselede iftiracı ise, demek ki diğer bütün hususlarla ilgili olarak da iftiracıdır. Dolayısıyla o, iftiracıdan başka bir şey değildir.

"Hayır; aslında onların çoğu bilmezler." Yani, *"Sen ancak bir iftiracısın."* diyerek seni suçlayan şu müşriklerin çoğu, bu değişikliğin

gerçek mahiyetini ve böyle bir değişikliği gerektiren hikmeti bilmezler. Nitekim bu suçlamalarına cevap verirken değişikliğin hikmetini şu şekilde açıklığa kavuşturacağız: İlâhî hükümler kulların maslahatlarına bağlıdır. Bazı maslahatlar da vardır ki, konumların, konjonktürün, durumların ve zamanların değişmesiyle birlikte değişikliğe uğrarlar. Dolayısıyla maslahatın değiştiği yerde, hükmün de değişmesi bir zorunluluktur. Bu nedenle ortadan kalkan maslahatla ilgili olarak konulan hükmün, yeni bir maslahatın gerektirdiği diğer bir hükümle neshedilmesi gereklidir.

İşte müşriklerin çoğu bu gerçekten habersizdir. İçlerinden az bir kısmı ise, genel anlamda da olsa işin gerçek mahiyetine vakıftırlar. Ancak onlar da hakka karşı büyüklük taslıyorlar, gerçeği itiraf etmeme hususunda ayak diretiyorlar ve hakkın ortaya çıkması olgusuna riayet etmeden birtakım laflar söylüyorlar.

102) De ki: "Onu, Mukaddes Ruh (Cebrail), iman edenlerin sebatını güçlendirmek, Müslümanları da doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, hak üzere Rabbinden tedricen indirdi."

Daha önce bu surenin giriş kısmında "Ruh" sözcüğünün anlamını açıklamıştık. "el-Kudus", temizlik anlamına gelir. Öyle anlaşılıyor ki, ifadedeki tamlama (ruhu'l-kudus), özgüleştirme amacına yöneliktir. Maddî pisliklerden arınmış, hatalardan beri, yanılgı ve sapmalardan uzak tertemiz Ruh yani. Bu Ruh, Kur'ân'ın bir başka yerinde "Ruhu'l-Emin", başka bir ayette de "Cebrail" olarak nitelendirilmiştir: *"Onu Ruhu'l-Emin senin kalbine indirdi."* (Şuarâ, 194), *"De ki: Kim Cibrîl'e düşman ise, bilsin ki o, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle kendinden öncekileri doğrulayıcı, inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir."* (Bakara, 97)

"De ki: Onu, Mukaddes Ruh... Rabbinden tedricen indirdi." ifadesinde, Peygamberimize (s.a.a) yukarıdaki iddiaları seslendiren müşriklere cevap vermesi emrediliyor. İlk anda akla gelen, zamirin nesheden konumunda olan Kur'ân'a, yani neshedici ayete dönük olmasıdır. Mutlak olarak Kur'ân'a dönük olması da mümkündür. Ayrıca indirme anlamında "inzal" fiili yerine, "tenzil" fiilinin kullanılmış olması, aralıklı bir indirme eylemine işaret ediyor.

Aslında konuşmanın doğal akışı, "Rabbimden" denmesini gerektiriyor; fakat bunun yerine *"Rabbinden"* denilerek Peygamber Efendimi-

ze (s.a.a) verilen öneme ve ona karşı beslenen rahmete işaret edilmiştir. Adeta onunla sürdürülen konuşmaya ara vermeye razı olunmamış ve ortaya çıkan her fırsatta tekrar ona hitap etmeye özen gösterilmiştir. Bu da gösteriyor ki, söylenmesi emredilen sözden maksat, bunun onlara haber verilmesidir, sırf ayette geçen lafızların tekrarlanması değil. Bu inceliğin iyice anlaşılması gerekmektedir.

"İman edenlerin sebatını güçlendirmek" ifadesinin orijinalindeki "yüsebbite" kelimesinin mastarı olan "tesbit", sabitliği sağlamlaştırma, muhkemleştirme anlamına gelir. Sebat üstüne sebat duygusu telkin etmek suretiyle sağlamlıklarını pekiştirmek yani. Bir bakıma iman edenler, Allah'a, Peygamber'ine ve ahiret gününe iman etmekle hak üzere sabitleşmişler ve maslahatın yenilenmesi sonucu hükmün yenilenmesiyle birlikte sabitliklerine sabitlik katılıyor ve kendilerini daha sağlam ve güçlü hissediyorlar. Öyle ki yeni durumla örtüşmeyen önceki amelleri geçmişte işlemiş olmalarından dolayı önceki sabitliklerinde herhangi bir zayıflık da meydana gelmez. Çünkü şurası açık bir gerçektir ki, bir kimseye, herhangi bir amaçtaki maslahattan dolayı bir yolu izlemesi emredilirse ve emre muhatap olan kişi de emreden yol göstericiye inandığından dolayı amacın maslahatını gözetmek amacıyla emredildiği gibi o yolu hızlı veya yavaş, gece veya gündüz belli bir süre izledikten sonra, maslahatın şekli değişikliğe uğrarsa, buna karşılık yol gösterici emreden yol izlemenin türünü ve şeklini değiştirmeyip eski yürüyüşün sürdürülmesini isterse, yolu izleyen kişinin inancında zayıflık meydana gelir, inancının dinamikleri sarsılır. Ancak yol gösterici emreden kimse yeni maslahata uygun ve mutluluğu garanti eden yeni bir yol izleme yöntemini emrederse, yolu izleyen kimsenin imanı artar, sabitliğine sabitlik katılır.

Bunun gibi Kur'ân'ın neshi içermesi ve maslahatların yenilenmesine paralel olarak yeni hükümler öngörmesi de, iman edenleri daha da sağlamlaştırır ve dirençlerine direnç katar.

"Müslümanları da doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek..." Burada kastedilenler hâkimiyeti, egemenliği itirazsız bir şekilde Allah'a teslim eden kimselerdir. Dolayısıyla neshedici herhangi bir ayet onlar açısından yol aydınlatıcı bir ışık, bir mutluluk ve cennet müjdesi konumundadır.

Dikkat edilirse, Kur'ân'ın indirilişinin sonuçlarının; sebatı güçlendirme müminler için, yol gösterme ve müjde de Müslümanlar için şek-

linde tahsis edilmiş olması, iman ve İslâm kavramları arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Çünkü iman, kalbe özgü bir duygudur ve onun payına ilim ve izan hususunda sabitleşme düşer. İslâm ise, amellerin zahiri ve organlarla pratize etme aşamasıyla ilgilidir. Onun payına da gerekli amellere doğru yol gösterme ve sonunda mutluluk ve cennet olduğunu müjdelemek düşer.

Tefsirimizin birinci cildinde, *"Biz bir ayeti neshedersek veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz."* (Bakara, 106) ayetini tefsir ederken, "nesih" olgusu hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

103) Andolsun ki biz, onların, "Ona ancak bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. (Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapçadır.

104) (Ayrıca) Allah'ın ayetlerine iman etmeyen kimseleri, elbette Allah (Kur'ân'a ve içerdiği hak bilgilere) hidayet etmez ve onlara acı bir azap vardır.

105) Yalanı ise, ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar. İşte yalancılar onlardır.

Burada müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) attıkları bir diğer iftiraya işaret ediliyor. Diyorlardı ki: *"Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor."* İtirazlarını içeren ifadenin ve onlara yöneltilen cevabın akışından da anlaşıldığı gibi, böyle bir iftirada bulunmaları şuradan kaynaklanıyordu: O dönemde Arap olmayan, fasih konuşamayan bir adam vardı ki, dinlere ilişkin ve peygamberlikle ilgili kimi bilgilere sahipti ve büyük ihtimalle Peygamberimiz (s.a.a) de bu adamla karşılaşmıştı. Bunun üzerine müşrikler, Peygamberimizi (s.a.a) bu adamdan öğrendiklerini vahiy olarak takdim etmekle suçlamışlardı, kendisine her şeyi o adamın öğrettiğini ileri sürmüşlerdi. İşte yüce Allah'ın onların ağzından aktardığı *"Ona ancak bir insan öğretiyor."* ifadesinde kastedilen bu adamdır. Aslında ifadede özetlemeye gidilmiştir. İfadenin normal açılımı şöyledir: "Ona bu Kur'ân'ı bir adam öğretiyor, o da adamdan öğrendiklerini Allah'a mal ediyor, ona iftira atıyor." Ayetten bunu açıkça anlayabiliriz.

Bilindiği gibi, müşriklerin bu tür bir suçlamasına, salt sözünü ettikleri adamın dilinin yabancı olması ve Kur'ân'ın dilinin de apaçık bir Arapça olması gerçeğine işaret etmekle kesin bir cevap verilmiş olmaz ve onların kuşkularını büsbütün ortadan kaldırmaz. Çünkü adamın is-

tediği fikirleri kendi yabancı diliyle telkin etmiş olması, Peygamber'in (s.a.a) de bu sözleri kendi beliğ konuşma tarzıyla yeni bir üsluba kavuşturarak fasih bir Arapça kalıbına dökmüş olması mümkündür. Hatta müşriklerin, *"Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor."* şeklindeki sözleri ilk etapta böyle bir ihtimali akla getiriyor. Çünkü telkin ya da dikte ettirmeden değil, öğretmeden söz ediyorlar. Öğretme ise lafızlardan çok anlamlara yakın bir kavramdır.

Bundan da anlıyoruz ki onların bu şüphesinin cevabı sadece *"(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapçadır."* ifadesi değildir. Bilakis, bundan sonraki iki ayetle birlikte cevabın tümünü oluşturmaktadırlar.

Dolayısıyla cevabın özünü bu üç ayetten algılıyoruz. Şöyle ki, sizin, Peygamber'i (s.a.a) itham ederek, "Ona bir insan öğretiyor, sonra da tutup bu öğrendiklerini bir iftira olarak Allah'a nispet ediyor." şeklindeki suçlamanızla eğer söz konusu adamın Kur'ân'ı ona telkin ettiğini, lâfzen ona öğrettiğini ve Kur'ân'ın bu adamın sözü olup Allah'ın sözü olmadığını kastediyorsanız, bunun cevabı şudur: Dediğiniz adamın dili yabancıdır, şu Kur'ân ise apaçık bir Arapçadır.

Eğer adamın ona Kur'ân'ın anlamlarını öğrettiğini -ki bu durumda lafızlar zorunlu olarak Peygamber'e (s.a.a) ait olur- ve Peygamber'in de bu sözleri bir iftira olarak Allah'a mal ettiğini kastediyorsanız, bu iddianızın cevabı da şudur: Kur'ân'ın içeriği gerçek bilgilerden ibarettir ve aklı başında olan hiçbir insan bunlardan kuşku duymaz. Akıl da, Kur'ân'ın dile getirdiği bu gerçekleri kabul etmek zorunda kalır. Peygamber'i ise bu gerçeklere yüce Allah iletmiştir. Bu da Peygamber'in Allah'ın ayetlerine inandığını göstermektedir. Çünkü eğer inanmasaydı, Allah onu bu ayetlere iletmezdi. Çünkü Allah, ayetlerine inanmayanları doğru yola iletmez. Peygamber de Allah'ın ayetlerine iman ettiğine göre, Allah'a yalan yere iftira atmaz; çünkü ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyen biri Allah'a iftira atar. Şu hâlde, bu Kur'ân bir iftira değildir, bir insandan öğrenilip yalan yere Allah'a nispet edilmiş de değildir.

Buna göre, *"(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapçadır."* ifadesiyle, müşriklerin kuşkularının birinci şıkkına cevap veriliyor. Kur'ân'ın lafız olarak bir adamdan telkin yöntemiyle öğrenilmiş olması şıkkı yani. Bu bakımdan şöyle bir anlam kastedilmiştir: Kendisine nispet ettikleri ve "Ona ancak

bir insan öğretiyor." sözüyle kastettikleri şahsın dili yabancıdır, açık ve anlaşılır bir Arapça değildir. Size okunan şu Kur'ân'ın dili ise, açık bir Arapçadır. O hâlde beliğ bir Arapça metnin yabancı dil konuşan bir adamdan kaynaklandığı nasıl tasavvur edilebilir?

"Allah'ın ayetlerine iman etmeyen kimseleri elbette Allah hidayet etmez ve onlara acı bir azap vardır. Yalanı ise, ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar. İşte yalancılar onlardır." ayetleri ise, kuşkunun ikinci şıkkına ilişkin bir cevaptır. Peygamberimizin (s.a.a) kastettikleri adamdan anlamları öğrendikten sonra bir iftira olarak bunları Allah'a nispet etmesi kuşkusu yani.

Buna göre, bu iki ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah'ın ayetlerine inanmayan ve Allah'ın ayetlerini inkâr eden kimseleri elbette Allah, Kur'ân'a ve onun gerçek ve açık bilgilerine iletmez ve onlara acı bir azap vardır. Peygamber (s.a.a) Allah'ın ayetlerine inanan bir kimsedir; çünkü o, Allah'ın yol göstericiliğiyle hidayete ermiştir. Yalanı ise ancak Allah'ın ayetlerine inanmayan kimseler uydurur, sonra da onu Allah'a nispet ederler. İşte yalancılar ve yalan üzere devam edenler onların ta kendileridir. Ama Peygamber (s.a.a) gibi Allah'ın ayetlerine iman eden biri ne iftira atar, ne de yalan söyler.

Dolayısıyla bu iki ayet kinayeli olarak, Peygamberimizin (s.a.a) Allah'ın hidayeti/yol göstericiliği ile hidayete erdirildiğini ve O'nun ayetlerine iman ettiğini, böyle birinin ise iftira atıp yalan söyleyemeyeceğini anlatmaktadır.

Ancak tefsir bilginleri, son iki ayeti ilk ayetten ayırmış ve ilk ayeti müşriklerin kuşkularının tam cevabı olarak değerlendirmişlerdir. Ne var ki, bu ayetin, cevabın tümünü ifade etmediğini daha önce belirttik.

Ardından müfessirler *"bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapçadır."* ifadesini, Kur'ân'ın belagati itibariyle mucize olduğuna ilişkin bir meydan okuma şeklinde değerlendirmişlerdir. Oysa biliyorsunuz ki, ayetin lafzında Kur'ân'ın belagati itibariyle mucize olduğunun vurgulandığına ilişkin herhangi bir ipucu yer almadığı gibi, bir meydan okumanın izine de rastlanmamaktadır. Burada sadece Kur'ân'ın apaçık bir Arapça olduğundan ve Arap olmayan birinin bu tür bir beliğ açıklamayı yapmasının mümkün olmadığından söz ediliyor.

Sonra tefsir bilginleri diğer iki ayeti de şöyle yorumlamışlardır: Burada Allah'ın ayetlerine iman etmeyen, Resulü'nü (s.a.a) iftiracılıkla

suçlayan bu kâfirler tehdit ediliyor ve onlar için acıklı bir azabın olduğu haberi veriliyor. Ardından iftira ve yalanı kâfirlere yönelterek asıl iftiracı ve yalancıların kendileri oldukları, Allah'ın ayetlerine iman etmediklerinden dolayı iftiracı ve yalancı olmaya kendilerinin daha lâyık oldukları, Allah'ın da ayetlerine inanmayanları hidayete erdirmeyeceği ifade ediliyor.

Ardından bu yorumlarına dayanarak iki ayetin içerdiği sözcükler hakkında birtakım analizler yapmışlardır ki bu, onların gerçek anlamdan biraz daha uzaklaşmalarından başka bir işe yaramamıştır.

Oysa öğrenmiş oldun ki, böyle bir yaklaşım, müşriklerin kuşkularının giderilmesine ilişkin olarak sunulan cevabın yetersiz olmasıyla sonuçlanır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Ahmed, Osman b. Ebu'l-Asi'den şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah Efendimizin (s.a.v) yanında oturuyordum. Birden gözlerini bir noktaya dikti ve dedi ki: Cebrail bana geldi ve bu ayeti surenin şu yerine yerleştirmemi emretti: *Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder... O, düşünüp hatırlarsınız ümidiyle size öğüt veriyor.*"

Ben derim ki: Bu hadisi İbn Abbas aracılığıyla Osman b. Maz'un'dan (r.a) da rivayet etmiştir.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: Osman b. Maz'un'dan şöyle rivayet edilmiştir: "Ben, Resulullah'tan (s.a.a) utanıp çekindiğim için Müslüman olmuştum. Çünkü İslâm'ı o kadar bana anlatmıştı ki, sonunda Müslüman olduğumu belirtmek durumunda kalmıştım; fakat İslâm kalbime tam olarak yerleşmemişti. Bir gün Resulullah'ın (s.a.a) yanında bulunuyordum. O da derin bir düşünceye dalmıştı. Birden gözleri göğe doğru dikildi. Bir şeyi anlamaya çalışıyor gibiydi. Normal hâline dönünce, ne olduğunu sordum, buyurdu ki: 'Evet, seninle konuştuğum sırada Cebrail'i havada gördüm ve bana şu ayeti getirdi: *Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder...'* Peygamberimiz (s.a.a) ayeti bana sonuna kadar okudu, bunun sonucunda İslâm kalbime yerleşti."

"Bunun üzerine Peygamber'in (s.a.a) amcası Ebu Talib'in yanına gittim ve bunu ona haber verdim. Dedi ki: 'Ey Kureyş Oğulları! Mu-

hammed'e uyun ki, sizi doğru yola iletsin. Çünkü o, üstün ahlâktan başka bir şeyi size emretmiyor.' Sonra Velid b. Muğire'nin yanına geldim ve bu ayeti ona okudum. Dedi ki: 'Eğer bunu Muhammed söylüyorsa, ne güzel söylüyor! Şayet Rabbi diyorsa, ne güzel diyor!' Ardından yüce Allah, *'Gördün mü arkasını döneni? Azıcık verip sonra vermemekte direneni?'* [Necm, 33-34] ayetini onun hakkında indirdi..."

Aynı eserde İkrime'den şöyle rivayet edilir: "Peygamber (s.a.a) bu ayeti Velid b. Muğire'ye okuyunca, 'Ey kardeşimin oğlu, bir daha oku.' dedi. Peygamberimiz (s.a.a) ayeti bir daha okuyunca Velid şöyle dedi: Bu okuduğunun bir tadı var, bir güzelliği ve parlaklığı var. Yukarısı meyve yüklü, aşağısı yemişlidir. Bu kesinlikle insan sözü olamaz."

Tefsiru'l-Kummî'de müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail b. Müslim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) adı geçen ayetle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Allah'ın kullarına yönelttiği hiçbir emir yoktur ki, onda adalet ve iyiliğe yönelik bir emir olmasın."

el-Burhan adlı tefsirde müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Babaveyh'den, o da kendi rivayet zinciriyle Amr b. Osman'dan şöyle rivayet etmiştir: "Bir gün İmam Ali (a.s) arkadaşlarının yanına çıktığında, onların mürüvvet (erdem ve insanca davranış) hakkında konuştuklarını gördü. Dedi ki: 'Neden bu hususta Allah'ın kitabına başvurmuyorsunuz?' Dediler ki: 'Ey Emîrü'l-Müminin, Kur'ân'ın neresinde bu meseleden söz ediliyor?' Buyurdu ki: Şu ayet bu meseleyle ilgilidir: *'Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder...'* Adalet, insafla davranmak; ihsan ise iyilik yaparak memnun etmek demektir."

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî de Amr b. Osman el-Asî kanalıyla İmam Ali'den (a.s) rivayet etmiştir. Ayrıca ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Neccar kendi tarih kitabında el-Uklî'den, o da babasından ve o da İmam Ali'den (a.s) bu hadisi rivayet etmiştir. ed-Dürrü'l-Mensûr'daki metin şöyledir: "Ali b. Ebu Talib bir topluluğun yanına vardığında, onların aralarında konuştuklarını gördü. 'Ne konuşuyorsunuz?' dedi. Dediler ki: 'Mürüvvet (insanlık) hakkında konuşuyoruz.' Buyurdu ki: Yoksa Allah'ın kitabı bu hususta size yetmiyor mu? Allah kitabında şöyle buyurmuştur: *'Kuşkusuz, Allah (toplumsal) adaleti, (başkalarına) iyilik yapmayı... emreder...'* Adalet, insafla davranmak; ihsan ise iyilik yaparak memnun etmek demektir."

Ben derim ki: Birçok rivayette ise, "adalet"in tevhit veya şahadet cümlesi (Allah'ın birliğine ve Resulullah'ın peygamberliğine tanıklık etme), "ihsan"ın da velâyet olarak açıklandığını görüyoruz. Başka rivayetlerde de ahitleri bozmayla ilgili yasaklama, Ehlibeyt'in velâyeti üzerinde sabit kalmanın gerekliliği şeklinde yorumlanıyor.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz bir hayatla yaşatırız..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: "Güzel hayattan maksat kanaattir."

el-Maani adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn Ebu Umeyr'den, o bazı arkadaşlarından ve onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmişlerdir: İmam'a denildi ki: "Ebu'l-Hattab senin şöyle dediğinden söz ediyor: Hakkı tanıdıktan sonra istediğin gibi amel et?" Buyurdu ki: "Allah Ebu'l-Hattab'a lanet etsin. Allah'a yemin ederim ki, ben öyle demedim. Ona şöyle dedim: Hakkı tanıdıktan sonra, hayır olarak dilediğini yap, bu senden kabul edilir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi iş yaparsa, işte onlar cennete girer ve orada hesapsızca rızıklanırlar.'* [Mü'min, 40] Yine şöyle buyurmuştur: *Erkek veya kadın her kim mümin olarak iyi iş yaparsa, onu mutlaka temiz bir hayatla yaşatırız...*"

Ben derim ki: Ayetin anlamı ile ilgili olarak daha önce sunduğumuz açıklamaların aynısıdır bu.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, *"Kur'ân okuduğun zaman o kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın. Çünkü onun, iman edip yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir egemenliği yoktur."* ifadesinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Ey Muhammed! Allah'a yemin ederim ki, Şeytan müminin bedenine musallat olur, ama dinine musallat olmaz. Nitekim Eyyüb Peygamber'in üzerine musallat kılınmıştı ve onun bedeninin görüntüsünü bozup çirkinleştirmişti; ama onun dinine musallat olmamıştı. İşte müminlerden bazılarının da bedenlerine musallat olur; ama dinlerine musallat olmaz."

Dedim ki: "Yüce Allah'ın, *'Onun egemenliği, sadece onu kendilerine veli edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır.'* şeklindeki sözünü nasıl anlamak gerekir?" Buyurdu ki: " Şeytan, Allah'a ortak koşanların hem bedenlerine, hem de dinlerine musallat olur."

Ben derim ki: Aynı hadisi Ayyâşî Ebu Basir'den, o da İmam'dan (a.s) rivayet etmiştir. İfadenin orijinalinde geçen "bihi=onu" zamirinin [Şeytan'a değil de] Allah'a döndürülmesi, ayetle ilgili iki yorumdan birinin dayanağını oluşturmaktadır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Hâkim -sahih olduğunu belirterek-, ayrıca Beyhakî -Şuabu'l-İman adlı eserde- İbn Abbas'tan, *"Ona ancak bir insan öğretiyor."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Müşrikler, 'Muhammed'e bu sözleri, birçok kitabı bulunan Abedeh b. Hadremî öğretiyor.' diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onlara şu karşılığı verdi: *(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır; bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapçadır.*"

Tefsiru'l-Ayyâşî'de belirtildiğine göre, Muhammed b. Uzame[1] es-Sayrafî, kendisine haber veren bir şahıstan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Yüce Allah Ruhu'l-Kudüs'ü yarattı. Öyle ki, yaratıkları içersinde kendisine ondan daha yakın birini yaratmamıştı. Bununla beraber, Allah katında yarattıklarının en saygını, en üstünü değildi. Allah bir işi dilediğinde, onu Ruhu'l-Kudus'a ilka eder, o da yıldızlara. Böylece yüce Allah'ın[2] sözü bunu açıklamaya yöneliktir: *'Andolsun ki biz, onların, 'Ona ancak bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. (Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin'* yani Hadremîoğulları'nın azatlısı Ebu Fukeyhe'nin *'dili yabancıdır.'* Bu adam yabancıydı, Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) tâbi olmuş ve iman etmişti. Kendisi de Ehlikitab'a mensuptu. Bu yüzden Kureyşliler şöyle demişlerdi: 'Allah'a andolsun ki, bu adam Muhammed'e öğretiyor; kendi lisaniyle bildiklerini ona öğretiyor.' Yüce Allah da şöyle buyuruyor: *Bu (Kur'ân) ise, apaçık bir Arapçadır.*"

Ben derim ki: Bu adamla ilgili değişik rivayetler aktarılmıştır. Meselâ son olarak aktardığımız rivayette onun Hadremîoğulları'nın azatlısı Ebu Fukeyhe olduğu belirtiliyor. Önceki rivayette ise adamın adının Abedeh b. Hadremî olduğu belirtilmişti. Katade, bunun Abedeh b.

1- [el-Mizan nakline göre "Uzame" diye geçen ravinin ismi Tefsiru'l-Ayyâşî'de "Arame" olarak geçer. el-Burhan tefsirinde ise "Uzufir" şeklinde yer alır. Musahhih.]

2- Rivayetin bu son kısmı, Tefsiru'l-Ayyâşî'den naklen el-Burhan adlı tefsirde yer alır. Fakat tefsirin son dönemlerde basılan nüshasında yer almaz. [Bu durumda hadisin anlamı şöyle olur: "... Ruhu'l-Kudus'e ilka eder, o da yıldızlara. Böylece yıldızlar o emir üzere hareket ederler. Musahhih.]

Hadremî olduğu ve Makis olarak adlandırıldığını belirtiyor. Süddî'den, onun Hadremîoğulları'nın kölesi bir Hıristiyan olduğu, Tevrat ve İncil'i okuduğu, Ebu Bişr olarak adlandırıldığı rivayet edilmiştir. Mücahid'den adamın İbn Hadremî olduğu ve Rumca konuşan bir yabancı olduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas'dan da onun Mekke'de demircilik yaptığı, adının Bel'am olduğu ve yabancı bir dil konuştuğu, müşriklerin de bu adamın Peygamber'in (s.a.a) yanına girip çıktığını gördükleri, bu yüzden, "Ona bu sözleri Bel'am öğretiyor." dedikleri rivayet edilmiştir.

Bu rivayetlerden kesin olarak anlaşılan husus ise şudur: Bu adam, Hadremîoğulları'nın azatlısı Rum asıllı bir kimsedir. Mekke'de otururdu. Hıristiyan'dı, Ehlikitab'ın kaynaklarından da haberdardı. Ki Müşrikler onun hakkında, "Kur'ân'ı Peygamber'e o öğretiyor." diye iddiada bulunmuşlardı.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebu Hatem, Dahhak'tan bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Müşrikler, 'Ona Selman-ı Farisî öğretiyor.' diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *(Oysa) kendisine nispet ettikleri kişinin dili yabancıdır.*"

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin Mekke inişli olması gerçeğiyle bağdaşmıyor.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, İbnu'l-Haraitî -Mesavi'l-Ahlâk adlı eserde- ve İbn Asakir -tarih kitabında- Abdullah b. Cerrad'dan şöyle rivayet ederler: Abdullah Resulullah'a (s. a.v) sorar: "Mümin zina eder mi?" Peygamberimiz (s. a.v), "Olabilir." der. Adam, "Mümin hırsızlık yapar mı?" diye sorar. Peygamberimiz (s. a.v), "Olabilir." diye cevap verir. Adam, "Mümin yalan söyler mi?" diye sorar. Peygamberimiz (s. a.v), "Hayır." der ve ardından şu ayeti okur: *"Yalanı ise, ancak... iman etmeyenler uydururlar."*

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, İbn Abbas b. Hilal'dan, o da İmam Rıza'dan (a.s) nakleder ki, İmam yalancı bir adamdan söz ettikten sonra şöyle buyurdu: "Allah buyurmuştur ki: *Yalanı ise, ancak... iman etmeyenler uydururlar."*

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْا۪يمَانِ وَلٰكِنْ
مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ
﴿١٠٦﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِۙ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا
يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ ﴿١٠٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ
وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى
الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا
فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوٓاۙ اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ع ﴿١١٠﴾
يَوْمَ تَأْت۪ى كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

AYETLERİN MEÂLİ

106- Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, -kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç- bilakis kim göğsünü küfre açarsa, işte Allah'tan gelen bir gazap onların üzerinedir ve onlar için büyük bir azap vardır.

107- Bu (gazap ve azap), onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden dolayıdır.

108- İşte onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafil olanların da ta kendileridir.

109- Gerçekten onlar ahirette ziyana uğrayan kimselerdir.

110- Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için, elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

111- O gün herkes (Allah'ın huzuruna) gelip (çeşitli bahanelerle) kendisini savunur ve herkese, yaptığı tam olarak verilir ve onlara zulmedilmez.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde imandan sonra küfre girme, yani mürtet olma eylemine yönelik bir tehdit, sınavdan geçtikten sonra Allah yolunda sabredip cihat eden muhacirlere yönelik bir ödül vaadi yer almaktadır. Bu arada takiyenin hükmüne de değiniliyor.

106) Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, -kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç- bilakis kim göğsünü küfre açarsa, işte Allah'tan gelen bir gazap onların üzerinedir ve onlar için büyük bir azap vardır.

Ayetin orijinalindeki "mutmain" kelimesinin mastarı olan "el-itminan"; sükûna ermek, istikrar bulmak demektir. "Şeraha" sözcüğünün kökü olan "eş-şerh" de, açma ve yayma anlamına gelir. el-Müfredat'ta şöyle deniyor: "eş-Şerh sözcüğünün asıl anlamı, et ve benzeri şeyleri açıp yaymaktır. Araplar, 'Şerahtu'l-lahme ve şerrahtuhu=eti kesip yaydım.' derler. 'Göğsü açmak (şerhu's-sadr)' deyimi de buradan gelir. İlâhî nur, Allah tarafından gelen bir sükûnet, huzur ve Allah'tan olan bir ruh (rahmet) ile göğsü genişletmek yani. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Rabbim, benim göğsümü açıp genişlet.'* [Tâhâ, 25], *'Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?'* [İnşirâh, 1], *'Allah kimin göğsünü İslâm'a açmışsa...'* [Zümer, 22] Anlaşılması zor bir ifadeyi şerh etmek de, sözü açmak, gizli kalan anlamlarını ortaya çıkarmak anlamında kullanılan bir deyimdir." (Alıntı burada sona erdi.)

“Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse,” ifadesi, cümlenin şart kısmını oluşturuyor, cevabını da, *“işte Allah’tan gelen bir gazap onların üzerinedir”* ifadesi oluşturmakta, buna da, *“ve onlar için büyük bir azap vardır.”* ifadesi atfedilmektedir. Şart cümlesinin ceza kısmındaki çoğul zamiri (aleyhim=onların üzerine) ise, şart ismi olan “men=-kim” edatına dönüktür. Çünkü bu kelime, anlam itibariyle tekleri barındıran bir bütün mahiyetindedir.

“Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç” cümlesi, şartın genelliğine ilişkin bir istisna mahiyetindedir. Zorlamadan maksat, küfür sözünü söylemeye ve kâfirmiş gibi görünmeye mecbur bırakılmadır. Çünkü kalbi zorlamak mümkün değildir. Bundan maksat da iman ettikten sonra küfre zorlanan ve kalbi iman ile mutmain olduğu hâlde zahiren küfrü benimsediğini göstermek zorunda kalan kimsenin genel değerlendirmenin dışında tutulduğunu vurgulamaktır.

“Bilakis kim göğsünü küfre açarsa...” Yani, her kim kalbini küfre açarsa, razı olarak ve özümseyerek küfrü kabul ederse... Bu cümle, az önceki istisnaya yapılan bir parantez nitelikli açıklama mahiyetindedir ve onu istidrak etmektedir [istisnada geçen bir manadan meydana gelebilecek şüpheyi gidermekte, cümledeki eksiği telafi etmekte ve sanki istisnadan yeni bir şeyi istisna etmektedir]. Dolayısıyla bu sözle müstesna minh=kendisinden istisna edilen cümlenin anlamına dönüş yapılıyor. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: “Ben *‘Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse’* ifadesiyle, kalbi imanla mutmain olduğu hâlde küfre zorlanan kimseyi kastetmiyorum; bilakis göğsünü küfre açan kimseyi kastediyorum.” Böylece istisna ve istidrak (istisnaya yapılan parantez nitelikli açıklama) ile cümlenin içerdiği şarta eksiksiz bir açıklık kazandırılmıştır. Zaten şart ve ceza cümlelerinin arasına istisnaya yer verilerek şartlı cümlenin tamamlanmasından sonra zikredilmesine gerek duyulmamasının inceliği, hikmeti de budur.

Ancak bazı tefsir âlimlerine göre,[1] *“Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse”* ifadesi, önceki ayette yer alan *“Yalanı ise, ancak Allah’ın ayetlerine iman etmeyenler uydururlar.”* ifadesinden bedeldir. *“İşte yalancılar onlardır.”* ifadesi de bir ara cümleciktir ve *“(inkâra)*

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 636.]

zorlanan kimse değil" ifadesi, bundan istisna edilmiştir. *"Kim göğsünü küfre açarsa"* ifadesi ise gramer açısından mübtedadır, haberi veya haber yerine geçen ifade de, *"Allah'tan gelen bir gazap onların üzerinedir."* ifadesidir.

Buna göre kastedilen anlam da şudur: "Yalanı, ancak iman ettikten sonra Allah'ı inkâr edenler uydururlar. Ancak kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde inkâra zorlanan başka." Bu noktada açıklama sona ermiş ve yeni bir açıklama şu ifadeyle başlamıştır: "Her kim göğsünü küfre açarsa, işte Allah'tan gelen bir gazap onların üzerinedir."

Fakat sağlam mantık bu değerlendirmedeki saçmalığı yanıtlamada yeterlidir, aklın böyle bir saçmalığı kabul etmesi mümkün değildir.

107) Bu (gazap ve azap), onların dünya hayatını ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden dolayıdır.

Burada Allah'ın gazabının onların üzerine inmesinin ve büyük azabın onlar hakkında kesinlik kazanmasının sebebi açıklanıyor. Çünkü onlar hayvanlara özgü zevk alma dürtüsünden başka gayesi bulunmayan maddî bir yaşamadan ibaret olan dünya hayatını tercih ettiler. Ahiret yerine nefsin arzularını tatmin etmenin peşinden koşmayı yeğlediler. Oysa ahiret hayatı sürekli bir hayattır, Allah katında ebedî bir yaşam sürdürmektir. Ki insanın dünyadaki hayatının gayesi budur.

Diğer bir ifadeyle; onlar sadece dünyayı istediler, ahiretten büsbütün koptular ve ahireti inkâr ettiler. Allah da kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez. Allah onları hidayete erdirmediği için de mutluluk, cennet ve ilâhî hoşnutlukla sonuçlanan yoldan saptılar. Böylece Allah'tan gelen gazabın ve büyük bir azabın içine düştüler.

108) İşte onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. İşte onlar gafil olanların da ta kendileridir.

Burada dünya hayatını ahirete tercih etmenin ve Allah'ın yol göstericiliğinden yoksun kalmanın; Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerin, dolayısıyla gafiller olarak adlandırılan insanların bir özellikleri olduğuna işaret ediliyor.

Çünkü onlar kendileri için bir hedef olarak dünya hayatını seçmekle ve dolayısıyla kendilerini ahirete yöneltecek bir hidayetten yoksun

kalmakla ahiretten kopuverdiler, dünyaya asılıp kaldılar, dünyayı varlıklarının hedefi hâline getirdiler. Böylece akılları ve duyuları dünyada donup kaldı, dünyanın ötesine geçemez oldu, dünyanın ötesindeki ahireti algılayamaz hâle geldi. Bu yüzden ibret alacakları şeyleri görmüyorlar, öğütlere kulak vermiyorlar ve ahirete ulaşmalarını sağlayacak kanıtı kavramıyorlar.

İşte bunlar kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlü kimselerdir. Ne kalpleri, ne kulakları, ne de gözleri ahireti gösteren kanıtları algılar. Ahiretten gafildirler, ahiretle ilgili hiçbir şeye ilgi göstermezler.

Bundan da anlaşılıyor ki, önceki ayette yer alan nitelik, tefsirini sunduğumuz bu ayetin içerdiği mühürlenme ve gafil olmayı tanıtıcı, analiz edici mahiyettedir. Şu hâlde dünyaya bağlanmaları sonucu yüce Allah'ın onları hidayete erdirmemesi, mühürlenme ve gaflet içinde olmanın anlamını ifade eden somut bir durumdur. Buna göre mühürleme, fiil olarak Allah'a nispet edilen bir husustur, yüce Allah onları cezalandırmak amacıyla bunu yapmıştır. Gaflet ise bizzat onların kendilerine nispet edilen bir niteliktir.

109) Gerçekten onlar ahirette ziyana uğrayan kimselerdir.

Çünkü dünyadayken sermayelerini zayi ettiler, böylece ahirette yaşamlarını sürdürecekleri bir gıdaları olmaksızın kalakaldılar. Hûd Suresi'nde de benzeri sahne canlandırılarak buradakine benzer bir ifade kullanılmıştı: *"Gerçekten onlar ahirette en çok ziyana uğrayacak kimselerdir."* (Hûd, 22) Hûd Suresi'ndeki ifadenin daha sert olmasının nedeni, orada sayılan olumsuz niteliklerine, bir de Allah yolundan insanları alıkoymalarının eklenmiş olması olsa gerektir. Adı geçen ayete ilişkin açıklamalara başvurulabilir.

110) Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için, elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Ayetin orijinalindeki "futinû" kelimesinin kökü olan "el-fitneh" sözcüğü, aslında altının eritilip saf hâle getirilmesi ve yabancı maddelerden ayıklanması amacıyla ateşe atılması anlamına gelir. Sonra gitgide mutlak anlamda her türlü belâ ve işkence etme anlamında da kullanılır olmuştur. Kureyşliler ve Mekke'nin müşrikleri müminleri dinlerinden döndürmek için işkenceden geçiriyorlardı, akla gelebilecek

her türlü eziyeti yapıyorlardı. Bazen bu tür işkenceler altında ölenler de oluyordu. Nitekim Ammar'ı ve anne-babasını da işkenceden geçirmiş, sonunda Ammar'ın anne ve babası dayanamayıp ölmüşlerdi. Ammar da görünürde dinden dönmüş gibi yaparak uyguladığı takiye sayesinde müşriklerden kurtulmuştu. İşte yukarıdaki ayetler bu olaylar üzerine inmiştir ki, inşaallah rivayetler bölümünde bunlara işaret edeceğiz.

Bundan da anlıyoruz ki, tefsirini sunduğumuz bu ayet, bundan önce yer alan *"kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç"* ifadesiyle bağlantılıdır ve bir anlamda şöyle demektir: Bütün bunlardan sonra Allah baskılara uğratıldıktan sonra cihat eden, sabreden ve hicret eden müminleri bağışlayan, onlara merhamet edendir.

"Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için" ifadesinde, eziyetlere uğratıldıktan sonra hicret edenlere, kıyamet günü bağışlanacakları, merhamete uğratılacakları vaat ediliyor. Buna karşılık başkaları da o gün tam bir hüsrana uğramakla tehdit ediliyorlar. Bu ödülün ise, hicretten sonra cihat ve sabırla kayıtlandırıldığını görüyoruz.

"Elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir." ifadesi, ayetin uzunca giriş kısmının özeti mahiyetindedir. Bu özete yer verilmesinin nedeni de, giriş kısmıyla sonuç kısmı arasında bir bağlantının sağlanmasıdır. Bu arada pekiştirme işlevini de görmektedir. Bu tıpkı şöyle demeye benziyor: "Zeyd evdedir. Zeyd şöyle şöyle evdedir." Ayrıca açıklamanın içinde yer verilen kayıtların hüküm üzerinde belirleyici rol oynadıklarını da ifade etmektedir. Şu hâlde yüce Allah, hicret etmedikçe onlardan razı olmaz, arkasından cihat edip sabır göstermedikçe de hicretlerinden razı olmaz.

111) O gün herkes (Allah'ın huzuruna) gelip (çeşitli bahanelerle) kendisini savunur ve herkese, yaptığı tam olarak verilir ve onlara zulmedilmez.

Kıyamet günü herkesin gelmesi, buyruğuna boyun eğilen yüce hükümdarın huzuruna getirilmekten kinayedir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Onlar getirileceklerdir."* (Sâffât, 127) Ayetin orijinalinde geçen "nefsiha=kendisini" ifadesindeki zamir "nefs=herkes"e dönüktür. Nefsin, kendi zamirine izafe edilmesinin edebiyat kuralları açısından bir sakıncası yoktur. Çünkü "nefs" ifadesiyle bazen insanın şahsı kastedilir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Men katele nefsen bi-gayri*

nefsin=Kim, bir cana... karşılık olmaksızın bir canı öldürürse..." (Mâide, 32) Bazen de pekiştirme anlamı kastedilir. O zaman da anlamını, kendisinden önce yer alıp da pekiştirilen insan veya başka bir varlık belirginleştirir. Nitekim "el-İnsan nefsuhu=İnsan, kendisi...; el-ferasu nefsuhu=at, kendisi...; el-haceru nefsuhu=taş, kendisi...; es-sevadu nefsuhu=siyah, kendisi..." veya "Nefsu'l-insani, nefsu'l-ferasi, nefsu'l-haceri, nefsu's-sevadi=İnsanın kendisi, atın kendisi, taşın kendisi, siyahın kendisi" şeklinde kullanılır. Buna göre "an nefsiha=kendisini" ifadesinde muzaf/izafe olan (nefs) ikinci anlamdadır (yani kendisi), muzaf ileyh ("ha" zamiri) de birinci anlamdadır (yani şahıs). Böylece zamire yer verilerek lafzın izafeyle tekrar edilmesinden doğan nahoş manzara da ortadan kaldırılmış oluyor. Bu kadarını sunmamız yeterlidir. Dolayısıyla müfessirlerin yer verdikleri uzun açıklamalara gerek duymuyoruz.

"O gün herkes (Allah'ın huzuruna) gelip (çeşitli bahanelerle) kendisini savunur" cümlesindeki zarf (yevme), bundan önceki ayette yer alan *"çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."* ifadesiyle ilintilidir. Ayetin orijinalinde geçen "tücâdilu an nefsiha" ifadesi, nefsin kendini savunması anlamındadır. Oysa dünyada nefsini unutarak nefsi dışında her şeye bağlanmasının tersine burada öyle bir ortamdır ki, kendisinden başka her şeyi unutmuştur. Bunun tek nedeni, o gün işin gerçeğinin olanca çıplaklığıyla ona aşikâr olmasıdır. O da şudur: İnsanın, kendisinden başkasıyla uğraşmasının imkânı yoktur ve gerçekte sadece kendisiyle uğraşması gerekmektedir.

İşte o gün herkes gelir ve hesaba çekilmek üzere hazır olur. Öyle bir hâlde ki, kendini savunmak için didinir, bulabildiği bütün bahanelerle ısrarla canını kurtarmaya çalışır.

"Ve herkese, yaptığı tam olarak verilir ve onlara zulmedilmez." ifadesinin orijinalindeki "tüveffa" kelimesiyle aynı anlama gelen "ettevfiyeh", bir hakkın eksiksiz olarak tam verilmesi demektir. Ayette, tam ödeme, amelin kendisiyle ilintilendirilerek, *"herkese, yaptığı tam olarak verilir"* denilmiştir. Böylece verilenin aslında amelin kendisi olduğu, üzerinde bir değişiklik yapılmadığı, başka bir şeyle değiştirilmediği belirtiliyor. Bu da noksansız, tam adaletin ta kendisidir. Çünkü hak edilene herhangi bir şey eklenmediği gibi, ondan bir eksiltmeye de gidilmemiştir. Bu nedenle hemen arkasından *"ve onlara zulmedilmez."* ifadesine yer verilmiştir.

Bu ayette iki hususa işaret edilmektedir:

Birincisi: Kıyamet günü hiçbir nefis, bir başkasını savunmaz; tersine, sadece kendisiyle uğraşır; başkasıyla ilgilenecek zamanı olmaz. Nitekim başka ayetlerde buna şöyle işaret edilmiştir: *"O gün bir dost dostuna hiçbir yarar sağlayamaz."* (Duhân, 41), *"O gün ne mal, ne de oğullar fayda verir."* (Şuarâ, 88), *"Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı gün..."* (Bakara, 254)

İkincisi: Savunmanın, nefsin hak ettiği cezayı almasını engelleme hususunda hiçbir yararı olmaz. Çünkü nefsin aldığı ceza işlediği amelin kendisidir. Bu ilintiyi değiştirmenin imkânı yoktur ve bu hiçbir şekilde zulüm değildir.

AYETLERİN HADİSLERİN IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir, İbn Ebu Hatem ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s. a.v) Medine'ye hicret etmek istediği zaman ashabına şöyle dedi: Benden uzaklaşıp dağılın. Yapabilen beklesin ve gecenin sonuna doğru yola çıksın, gücü olmayansa gecenin ilk saatlerinde gitsin. Benim herhangi bir yerde konakladığımı duyarsanız, derhal gelip bana katılın."

"Peygamberimizin (s. a.v) müezzini Bilal, Habbab, Ammar ve Kureyş'ten Müslüman olmuş bir cariye sabaha kadar Mekke'de beklediler. Müşrikler ve Ebu Cehil onları yakaladılar. Bilal'den İslâm'ı inkâr etmesini istediler. Bilal bunu kabul etmedi. Bunun üzerine demir bir zırhı kızgın güneşin altında bekleterek kızgın hâle getirdikten sonra çıplak vücuduna giydirdiler. Zırhı giydirirlerken Bilal, 'Allah birdir, Allah birdir.' diyordu. Habbab'ı ise dikenler arasında sürüklüyorlardı."

"Ammar ise, takiye yaparak onları memnun edecek bir söz söyledi. Cariyeye gelince, Ebu Cehil yere dört kazık çakarak onu bu kazıklara bağlayarak gerdi, sonra da avret yerine bir mızrak saplayarak onu öldürdü. Ardından Bilal'i, Habbab'ı ve Ammar'ı serbest bıraktılar. Bunlar gidip Resulullah'ın (s. a.v) bulunduğu yerde ona katıldılar ve başlarına gelenleri anlattılar. Ammar canını kurtarmak için müşriklere söylediği o sözlerden dolayı büyük bir rahatsızlık duyuyordu. Resulullah (s. a.v) ona dedi ki: 'O sözü söylerken kalbin ne durumdaydı? Söylediğin sözden dolayı açılıp ferahladı mı, yoksa sıkıntı mı hissetti?' Ammar, 'Hayır, açılıp ferahlamadı.' dedi. Bunun üzerine yüce Allah,

'kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç.' ayetini indirdi."

Ben derim ki: Rivayette sözü edilen cariye, Ammar'ın annesi Sümeyye'dir. Beraberlerinde Ammar'ın babası Yasir de vardı. Bir görüşe göre, Ammar'ın annesi ve babası İslâm'ın ilk iki şehididir. Yasir ve Sümeyye'nin işkenceyle öldürülmeleri ve Ammar'ın takiyeye başvurarak küfür sözünü söylemek suretiyle canını kurtarması ve yukarıda tefsirini sunduğumuz ayetin Ammar'ın bu olayı üzerine inmesi ile ilgili rivayetler müstefiz (çok sayıda) düzeyindedir.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Abdurrezzak, İbn Sa'd, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem, İbn Mürdeveyh, Hâkim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhakî -ed-Delalil adlı eserinde- Ebu Ubeyde b. Muhammed b. Ammar kanalıyla babasından şöyle rivayet etmişlerdir: "Müşrikler Ammar b. Yasir'i yakaladılar ve Peygamberimize (s.a.a) sövünceye ve ilâhları hakkında övücü sözler söyleyinceye kadar onu bırakmadılar. İstediklerini yapınca serbest bıraktılar."

"Ammar, Peygamberimizin (s. a.v) yanına gelince, Peygamberimiz (s. a.v) ona dedi ki: 'Geride ne bıraktın?' Dedi ki: 'Kötülük bıraktım. Sana sövmedikçe ve onların ilâhları hakkında övücü sözler söylemedikçe beni bırakmadılar.' Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: 'Bunu yaptığın sırada kalbini nasıl buldun?' Dedi ki: 'İmanla sükûnete erip istikrar bulmuş olarak buldum.' Bunun üzerine Peygamberimiz (s. a.v) şöyle buyurdu: 'Eğer sana tekrar işkence ederlerse, sen de aynısını yap.' Bu olay üzerine, *'kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç.'* ayeti indi."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde İbn Abbas ve Katade'den şöyle rivayet edilir: Bu "ayet inkâra zorlanan bir grup Müslüman hakkında inmiştir. Bu grup Ammar, babası Yasir, annesi Sümeyye, Süheyb, Bilal ve Habbab'dan oluşuyordu. Uygulanan işkence sonucu Ammar'ın babası ve annesi öldü. Ammar ise, diliyle onların istediklerini söyleyerek canını kurtardı. Sonra yüce Allah, Resulü'ne (s.a.a) olayı bildirdi. Bunun üzerine bazıları, 'Ammar küfre girdi.' dediler. Resulullah (s.a.a) bunlara şu karşılığı verdi: Asla! Ammar, baştan ayağa kadar iman doludur, iman onun etine ve kanına karışmıştır."

"Ammar ağlayarak Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi. Resulullah (s.a.a) ona dedi ki: 'Arkanda ne bıraktın?' Ammar, 'Kötülük bıraktım

ya Resulallah! Sana sövmedikçe ve onların putlarını övmedikçe beni bırakmadılar.' dedi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) bir yandan Ammar'ın gözyaşlarını silerken, bir yandan da şunları söyledi: 'Eğer bir daha sana bunları yaparlarsa, sen de onların istediklerini söyle.' Yukarıdaki ayet bu olay üzerine nazil olmuştur."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Sa'd, Ömer b. Hakem'den şöyle rivayet etmiştir: "Ammar b. Yasir, ne dediğini bilmeyecek kadar kendinden geçirilinceye dek işkenceden geçiriliyordu. Süheyb ne dediğini bilmeyecek kadar kendinden geçirilinceye dek işkenceden geçiriliyordu. Ebu Fukeyhe ne dediğini bilmeyecek kadar kendinden geçirilinceye dek işkenceden geçiriliyordu. Bilal, Amir, İbn Fuheyre ve diğer bazı Müslümanlar da aynen işkenceden geçiriliyorlardı. İşte onlar hakkında şu ayet nazil olmuştur: *Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için...*"

Ben derim ki: Bazı rivayetlerde bu Müslümanlar arasında Abbas b. Ebu Rabîa, diğer bazısında o ve Velid b. Ebu Rabîa, Velid b. Velid b. Muğire, Ebu Cendel b. Süheyl b. Amr'ın adı geçer. Bu rivayetler içinde en geneli ve kapsamlısı İbn Abbas'tan aktarılan şu rivayettir: "Bu ayet, Peygamberimizin (s.a.a) ashabından işkenceye uğratılan kimseler hakkında inmiştir: *Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için...*"

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Amr ez-Zübeyrî'den o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "İman açısından kalpte oluşması zorunlu olan durum, Allah'tan başka ilâh olmadığını, O'nun bir ve ortaksız olduğunu, tek ilâh olduğunu, eş ve çocuk edinmediğini, Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğunu ikrar etmek, bilmek, bu ikrar ve bilgi esasına dayalı olarak kalbinde bir akit oluşturmak, bu inanca razı olmak ve teslim olmaktan ibarettir. Allah katından gelen peygamberleri ve kitapları onaylamaktır. İşte Allah'ın iman hususunda kalp için farz olarak öngördüğü görev bu gerçekleri ikrar ve bilmektir. Bu, kalbin amelidir. Şu ayette de bu gerçeğe işaret ediliyor: *-Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse hariç- bilakis kim göğsünü küfre açarsa...*"[1]

1- [el-Kâfi, c. 2, s. 33, bab: 19, hadis: 1.]

Yine aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Mes'ade b. Sadaka'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) denildi ki: "İmam Ali'nin (a.s) Kûfe minberinde şunları söylediğini rivayet ediyorlar: 'Ey insanlar! Yakında sizden beni sövmeniz istenecek. Bu isteklerini yerine getirin. Bir de benden teberri etmeniz, her türlü bağınızı kesmeniz istenecek. Sakın benden teberri etmeyin.' Bu rivayet doğru mudur?" İmam Cafer Sadık (a.s), "İnsanlar Ali (a.s) adına ne çok yalan söylüyorlar." dedikten sonra şöyle dedi: "O, aslında şunları söylemişti: 'Yakında beni sövmeniz istenecek, bunu yapabilirsiniz. Sonra benimle her türlü ilişkinizi kesmeniz (teberri etmeniz) istenecek. Şunu bilin ki, ben Muhammed'in (s.a.a) dini üzereyim.' Benimle ilişkilerinizi kesmeyin, şeklinde bir ifade kullanmamıştır.

Soruyu soran adam şöyle dedi: "İnsanın, Ali'den teberri etmektense ölmeyi tercih etmesini nasıl görüyorsun?" İmam buyurdu ki: "Allah'a yemin ederim ki, böyle bir zorunluluğu yoktur. Yapması gereken, Ammar b. Yasir gibi davranmaktır. Mekkeliler onu küfre zorlamışlar ve o kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde onların isteklerini yerine getirmişti. Peygamberimiz (s.a.a) bu olay üzerine ona şöyle demişti: Ey Ammar! Eğer bir daha seni bu sözü söylemeye zorlarlarsa, onların isteklerini yerine getir. Çünkü Allah seni şu sözlerle mazur saymıştır: *'Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan hariç.'* Ve sana, müşrikler yine işkence ederlerse, senin de onların isteklerini yerine getirmeni emretmektedir."[1]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir hadisi Ayyâşî kendi tefsirinde Ma'mer b. Yahya b. Salim kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. İmam Cafer Sadık'ın yukarıda geçen "Ve sana, müşrikler yine işkence ederlerse, senin de onların isteklerini yerine getirmeni emretmektedir." şeklindeki sözleri ayetten algılanan bir mesajdır. Çünkü ayette belli bir şahısla ilgili bir istisnaya yer verilmemiş, bilakis bir tavır ön plana çıkarılmıştır. O da kalbi imanla sükûnete erip istikrar bulan bir kimsenin inkâra zorlanması durumudur. Bunun, Peygamberimizin (s.a.a) emretmesi gibi, Allah tarafından yöneltilen bir emir olması durumuna gelince, bunun izahı şöyle olsa gerektir: Ayette yer alan istisna durumu, açık bir şekilde küfür sözünü zorlama anında söylemenin

1- [c. 2, s. 219, hadis: 10.]

caiz olduğunu ifade etmektedir. Bir şeyi yapmak caiz olduğu hâlde, bu ruhsatı kullanmamak -ki, kendini ölüme atmak, tehlikeye maruz bırakmak demektir- uygun değildir. Dolayısıyla bu cevaz, mubahlıkla değil de farzlıkla birleşir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Amr b. Mervan'dan şöyle rivayet edilmiştir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Dört şeyin sorumluluğu ümmetimin üzerinden kaldırılmıştır: Yanılmaları, unutmaları, zorlanmaları ve güç yetiremedikleri. Allah, kitabında buna şu şekilde işaret etmiştir: *Kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan hariç.*"

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتٖيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ
كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا
كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمُ
الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾ فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّبًاۖ
وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ
الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزٖيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ
وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ
الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ اِنَّ الَّذٖينَ
يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَۜ ﴿١١٦﴾ مَتَاعٌ قَلٖيلٌۖ وَلَهُمْ
عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الَّذٖينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ
مِنْ قَبْلُۚ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾ ثُمَّ اِنَّ
رَبَّكَ لِلَّذٖينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُٓوا
اِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٩﴾ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا
لِلّٰهِ حَنٖيفًاۜ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۙ ﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِاَنْعُمِهٖۜ اِجْتَبٰيهُ
وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿١٢١﴾ وَاٰتَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةًۜ وَاِنَّهُ

فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾ ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ
اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾ اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ
عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا
كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾ ادْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ
الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ
سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا
عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا
صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ
﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

AYETLERİN MEÂLİ

112- Allah, bir şehri örnek verdi: (Halkı) güven ve huzur içinde idi, rızkı da temiz ve bol şekilde her yerden geliyordu. Sonra onlar Allah'ın (bu) nimetlerine nankörlük ettiler, Allah da yaptıklarından dolayı onlara açlık ve korku elbisesini tattırdı (azıcık açlık ve korku ile onları kuşattı).

113- Andolsun ki onlara, kendilerinden bir elçi geldi de onlar onu yalanladılar. Bunun üzerine zalim oldukları hâlde azap onları yakaladı.

114- Öyleyse Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olanlarını yiyin ve eğer (siz müminler) yalnız O'na ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetine şükredin.

115- O size, sadece leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve haddi aşmadan (bunları yemeye) mecbur kalırsa, (bunlardan yiyebilir; çünkü) kuşkusuz, Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

116- Allah'a karşı yalan uydurasınız diye dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle, "Bu helâldir ve bu haramdır." demeyin. Kuşkusuz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler.

117- (Onların elde ettikleri) azıcık bir faydalanmadır ve onlara acı bir azap vardır.

118- Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık ve onlara biz zulmetmedik; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

119- Sonra şüphe yok ki Rabbin, cahillikle kötülük yapan, sonra da bunun ardından tövbe eden ve kendilerini düzelten kimselere karşı, elbette Rabbin, ondan (tövbeden) sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

120- Gerçekten İbrahim, Allah'a kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.

121- Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. (Çünkü) Allah onu (ayırıp kendisi için) seçmiş ve doğru yola iletmişti.

122- Ona dünyada güzel bir yaşam verdik ve şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir.

123- Sonra da sana şunu vahyettik: "Hanif (orta yolda) olan İbrahim'in dinine uy. O, müşriklerden değildi."

124- Cumartesinin (ibadet amacıyla tatil olması) hükmü, (farz olduktan sonra) onun hakkında ayrılığa düşen Yahudilere (bir imtihan vesilesi) kılınmıştı. Kuşkusuz, kıyamet günü Rabbin, onların ihtilâfa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir.

125- Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış. Kuşkusuz Rabbin, kendi yolun-

dan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir.

126- Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.

127- (Ey Resulüm!) Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. (İnanmıyorlar diye) onlardan dolayı üzülme ve kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme.

128- Çünkü şüphe yok ki Allah, takvalılar ve iyilerle beraberdir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bundan önceki hüküm ayetlerinin devamı niteliğindeki bu ayetlerde, yenmesi haram ve helâl olan yiyecekler zikrediliyor. Bunun yanı sıra Allah'ın izni olmaksızın insanların kendi keyiflerine göre bazı şeyleri helâl, bazı şeyleri de haram kılmaları yasaklanıyor. Bu arada, Yahudiler için konulup da sonraları neshedilen (yürürlükten kaldırılan) bazı hükümlerden söz ediliyor. Bu bakımdan daha önce, *"Bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimizde..."* ayetinde sözü edilen nesih olayına bir göndermede bulunulduğunu da söyleyebiliriz. Bunun yanında, Hz. Peygamber'e (s.a.a) indirilen dinin, Hz. İbrahim'e (a.s) indirilen dinin aynısı olduğuna, denge (orta) ve tevhit esasına dayandığına, Yahudilerin işledikleri haksızlıkların bir cezası olarak konulan ağır hükümlerin bu dinden kaldırıldığına işaret ediliyor.

Ayetler grubunun sonunda, cezalandırmada adalete göre hareket edilmesi emrediliyor, sabra ve sevabı Allah'tan ummaya çağrılıyor. Günahlardan korunup sakınmaları ve iyi davranışlar sergilemeleri durumunda kendilerine zafer verileceği, yardım edileceği ve başkasına ihtiyaçlarının olmayacağı müjdesi veriliyor.

112) Allah, bir şehri örnek verdi: (Halkı) güven ve huzur içinde idi, rızkı da temiz ve bol şekilde her yerden geliyordu. Sonra onlar Allah'ın (bu) nimetlerine nankörlük ettiler, Allah da yaptıklarından dolayı onlara açlık ve korku elbisesini tattırdı (azıcık açlık ve korku ile onları kuşattı).

Ayetin orijinalinde geçen "rağaden", geniş imkânlı ve güzel yaşama demektir.

Burada yüce Allah, bir ülkeyi, bir yerleşim bölgesini örnek veriyor. Bu ülkeye ihtiyaç duyduğu bütün hayat nimetleri verilmiş, bütün bunları da onlara bir peygamber göndererek tamama erdirmiştir. Peygamber ise onları dünya ve ahiretleri için yararlı olan dine inanmaya davet ediyor. Ama onlar, Allah'ın kendilerine sunduğu nimetleri inkâr ederek peygamberini yalanlıyorlar. Bunun üzerine yüce Allah, onlara verdiği nimeti azaba dönüştürüyor, peygamberi yalanlamaları şeklinde işledikleri zulümlerinin bir karşılığı olarak onlara azap ediyor. Bu örnekte bol bol bahşedilen Allah'ın nimetlerine karşı nankörlükten ve indirdiği ayetlerinin inkâr edilmesinden sakınılması gerektiği mesajı veriliyor.

Bu örneğin bir bakıma biraz sonra zikredilecek helâl ve haram yiyeceklerle ilgili bölümün girişi ve ön hazırlığı olduğu anlaşılıyor. Bütün bunları ayetlerin akışından algılıyoruz. Çünkü geçen her ayet dikkatlerimizi bir sonraki ayete çekiyor.

Bir görüşe göre, sözü edilen yerleşim biriminden maksat, Mekke kentidir. Yüce Allah bu kentin üzerine bol bol nimet bahşetmişti. Ama kent halkı kendilerine gönderilen elçiyi yalanladıkları ve Allah'ın nimetlerini inkâr ettikleri için Allah onları yedi sene açlıkla cezalandırmıştı. Böylece geniş nimetlerin ardından kıtlıkla geçen bir dönem yaşamışlardı. Peygamberimiz (s.a.a) onlara bedduada bulunduğu için de kafileleri saldırılara uğrayıp talan ediliyordu. Bu görüş Mecmau'l-Beyan'da zikredilmiş ve İbn Abbas, Mücahid ve Katade'ye nispet edilmiştir.

Doğrusu, ayette verilen örneğin rivayette sözü edilen olaya uyarlanması hususunda bir problem yoktur; ancak ayetlerin akışı, anlatılan olayın genel bir örnek olmasını, bizim de açıkladığımız hususa yönelik bir giriş ve ön hazırlık olmasını gerektirmektedir.

Şu hâlde, *"Allah, bir şehri örnek verdi: (Halkı) güven ve huzur içinde idi, rızkı da temiz ve bol şekilde her yerden geliyordu."* ifadesi, adı geçen yerleşim bölgesini ardışık üç nitelikle niteliyor. Ancak ortadaki nitelik -ki huzurlu olma durumudur- diğer ikisinin arasında onları birbirine bağlayan bir nitelik özelliğini taşımaktadır. Çünkü bir yerleşim bölgesi kötü niyetli toplulukların saldırıları, yağmalar, adam öldürmeler, çocukların kaçırılıp esir edilmeleri, mal varlıklarının talan edilmesi gibi tehlikelerden yana güvenli olduğu, aynı şekilde deprem ve benzeri

doğal afetler hususunda güvenlilik vasfına sahip olduğu zaman huzurlu olur, sükûnet içinde yaşar ve orada yaşayanlar yurtlarını terk edip dağılma gereğini duymazlar.

Bir memleketin huzurlu olmasının en doruk noktası da, oraya her yerden bol ve temiz rızkın akması; halkın geçimlerini sağlamak için gurbet ellere gitmek, çölleri, denizleri aşmak ve akıl almaz zorluklara katlanmak zorunda kalmamasıdır.

Yerleşim bölgesinin sözü edilen güvenlilik, huzurluluk ve her yandan bol ve temiz rızık almak şeklindeki üç niteliğe sahip olması, bütün maddî ve şeklî nimetlere tam, eksiksiz ve mükemmel bir düzeyde sahip olması demektir. Sonraki ayette yüce Allah'ın bu yerleşim bölgesini manevî nimetlerle de desteklediğini görüyoruz: *"Andolsun ki, onlara, kendilerinden bir elçi geldi..."* Dolayısıyla bu şehir, yüce Allah'ın oraya olan nimetlerini tamamladığı ve mükemmelleştirdiği bir yerleşim bölgesidir.

"Sonra onlar Allah'ın (bu) nimetlerine nankörlük ettiler, Allah da yaptıklarından dolayı onlara açlık ve korku elbisesini tattırdı." Allah'ın nimetlerinden söz edilirken, "en'um" şeklindeki cem-i kıllet[1] çoğul kalıbının kullanılmış olması, ayette sözü edilen nimet sınıflarına işaret etme amacına yöneliktir. Güvenlik, huzur ve bol rızık almak yani. Tattırmak, bir şeyi az miktarda dokundurmaktan kinayedir. Açlık ve korkunun tattırılması ile verilmek istenen mesaj şudur: Size bunları tattıran, bunu katlayarak vermeye ve güç yetiremeyeceğiniz şekilde çoğaltamaya da kadirdir. Nasıl olmasın ki? Çünkü O, öyle bir kimsedir ki, bütün kudret O'nundur.

Elbisenin bedeni kaplayıp kuşatması gibi kaplayıcılık ve kuşatıcılık anlamını ifade eden "libas=giysi" sözcüğünün açlık ve korku kavramlarına izafe edilmesinden anlaşılıyor ki, Allah'ın onlara ulaştırıp tattırdığı açlık ve korkunun bu kadarı bile, giysinin insan bedenini kaplaması gibi onları bürümüştür. Hâlbuki yüce Allah bundan fazlasını da onlara yapabilir. Çünkü O'nun karşı konulmaz gücü ve üstünlüğü sonsuz, buna karşılık onların zilletleri ve basitlikleri de sonsuzdur.

Ve ayet, *"yaptıklarından dolayı"* ifadesiyle son buluyor. Bununla şükretme ve nankörlük etme tavırlarının karşılıklarının verilmesinde esas alınan ilâhî yasanın hâlâ geçerli olduğu anlatılıyor.

1- [Cem-i kıllet: Karinesiz, 10 ve 10'dan aşağısı için, karine ile de 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur. Cem-i kisret: 10'dan yukarısı için kullanılan çoğuldur.]

Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah bir şehri örnek verdi. Bu şehrin halkı canları, namusları ve malları açısından her türlü kötülük ve olumsuzluktan yana güvendeydiler, huzur içindeydiler. Hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın güzel ve bol bir rızık dünyanın dört bir yanından onlara doğru akıp geliyordu. Rızıklarını elde etmek için uzun yolculuklara çıkmaları, gurbet ellere gitmeleri gerekmiyordu. Derken bu şehrin halkı kendilerine sunulan bu ilâhî nimetlere nankörlük ettiler, yüce Allah'a şükretmediler. Bunun üzerine yüce Allah bu nimetleri geri almak suretiyle azabından az bir miktarını, yani kendilerini sarıp kuşatan açlık ve korkuyu onlara verip tattırdı. Çünkü nimetlere karşı nankörlük etmek şeklindeki tavırlarını sürdürüyorlardı ve nankörlüklerinin cezası olarak böyle bir azabın onlara tattırılması gerekiyordu.

113) Andolsun ki onlara, kendilerinden bir elçi geldi de onlar onu yalanladılar. Bunun üzerine zalim oldukları hâlde azap onları yakaladı.

Yukarıda sözü edilen maddî nimetlere ek olarak burada söz konusu yerleşim bölgesinin halkına sunulan manevî nimetlerden bahsediliyor. Ki bunda onların hem dünya, hem de ahiret hayatlarının iyiliği ve güzelliği vardır. Ayrıca bu ayet, onları Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etmekten sakındırıyor, Allah'ın nimetlerini inkâr etmenin ne tür bir uğursuzluğa ve bedbahtlığa yol açacağını açıklıyor. Ama onlar, kendilerinden olan elçilerini yalanladılar. Oysa onu tanıyor, kendilerini ilâhî emir gereği hayra davet ettiğini, doğru yola ilettiğini, gerçek mutluluğa çağırdığını biliyorlardı. Böylece ona zulmetmiş oldular. İşledikleri bu zulümleri yüzünden de ilâhî azap onları çepeçevre kuşatıverdi.

Bu açıklama ile birlikte ayetten algılanan kayıtların hangi hikmete dayalı oldukları da ortaya çıkıyor.

114) Öyleyse Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olanlarını yiyin ve eğer (siz müminler) yalnız O'na ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetine şükredin.

Bu ayet, örnekten çıkan sonuca ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. Dolayısıyla ifadenin açılımı şöyledir: Durum bundan ibaret olduğuna, bol ve temiz bahşedilen nimetlere karşı nankörlük etmenin ve ilâhî daveti yalanlamanın cezası azaba çarptırılma olduğuna göre, artık Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helâl ve temiz olmaları hâlinde yiyin.

Yani bunları temiz olarak kabul ettiğiniz durumunda bunları yemenizi engelleyen bir şey yoktur. O hâlde size sunulan bu rızıkları yiyin ve eğer sadece Allah'a ibadet ediyorsanız, Allah'ın nimetlerine karşı şükür görevinizi de yerine getirin.

Böylece sırasıyla şu hususların açıklığa kavuştuğunu görüyoruz:

Birincisi: Ayet, mutlak anlamda temiz olan rızıkların helâl olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Dolayısıyla bazılarının şu yorumu doğru değildir ve tutarlı bir yönü yoktur: "Ayetten maksat şudur: Allah'ın size rızık olarak verdiği ganimetlerden helâl ve temiz olanlarını yiyin."[1] Bu yorumda bulunanların dayanakları ise şudur: "Ayet Bedir Savaş'ından sonra inmiştir. Bundan önceki ayette verilen örnek Mekkeliler için verilmişti. Yalanladıklarından söz edilen elçiden maksat da Hz. Peygamber'dir (s.a.a). Onlara ilişen azap ile de Kureyş ulularının Bedir'de kılıçtan geçirilmiş olmaları kastedilmiştir."

Ancak bunların hiçbirini ayetlerin lafzından hareketle kanıtlamak mümkün değildir. Kaldı ki, daha önce bu ayetlerin Mekke döneminde indikleri vurgulandı.

İkincisi: Helâl ve temiz oluştan maksat, rızkın insanın mizaç olarak mahrum bırakılmadığı, doğasının temiz kabul ettiği özellikte olmasıdır. İnsan doğası itibariyle helâl ve temiz oluş yani. Aslında bu, fıtrî helâlliğe tâbi olan şer'i helâlliğin ölçüsü ve özüdür. Çünkü din fıtrî bir olgudur ve yüce Allah insanı beslenme içgüdüsüne ve donanımına sahip olarak yaratmıştır. Yeryüzündeki hayvanları ve bitkileri de insanın bu fıtrî özelliğine cevap verecek mahiyette var etmiştir ki, insan doğası tiksinmeden bunlara eğilim gösterir. O hâlde insan helâl olduğu sürece bunlardan yiyebilir.

Üçüncüsü: *"Yiyin"* ifadesi, *"Allah'ın nimetine şükredin."* ifadesi açısından bir ön emir niteliğindedir. Nimetten söz edilmiş olması da, hükmün sebebine işaret etme amacına yöneliktir. Çünkü bir şeyin nimet olması, ondan dolayı şükretmenin gerekliliğinin de sebebidir.

Dördüncüsü: *"Ve eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız..."* ifadesi, müminlere yönelik bir hitaptır. Çünkü Allah'a ibadet eden ve O'ndan başkasına ibadet etmeyenler ancak onlardır. Mefulün (iyyahu) fiilden (ta'budûn) önce zikredilmiş olmasının gösterdiği özgü kılma (sınırlandır-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 390.]

ma), kasr-ı kalb türünden (değişik tarafa hasretme, tersten vurgulamaya dönük) bir sınırlandırmadır. Müminlerden başkaları, yani müşrikler ise Allah'ın dışında birtakım putlara ve düzmece ilâhlara ibadet ediyorlar.

Ayetteki hitabın müşriklere yönelik olduğunu söyleyip de,[1] *"eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız..."* ifadesinde geçen ibadetten maksadın itaat etmek olduğunu ileri sürmek veya "eğer ilâhlarınıza yönelik ibadetinizle aslında Allah'a ibadet etmeyi amaçladığınız şeklindeki iddianız doğru ise..." şeklinde bir anlamın kastedildiğini ileri sürmek, sonuç itibariyle bir amaca hizmet etmez. Çünkü itaatin ibadet anlamında kabul edilmesi için bir karineye ihtiyaç vardır ve bu ayette buna ilişkin bir karine yoktur. Kaldı ki müşrikler, putlarına yönelik ibadete O'nu da katmak şeklinde dahi olsa Allah'a ibadet etmezlerdi, ilâhlarına yönelik olarak yerine getirdikleri ibadetle O'na kulluk sunmayı amaçlamazlardı. Bilakis yüce Allah'ı ibadetlerinden tenzih ederlerdi. Çünkü onlara göre Allah, idraklerin kendisine erişmesinden veya yönelmelerin kendisine ulaşmasından münezzeh ve yücedir.

Ayette hitabın müminlere yönelik olması, ayetteki örneğin onlar için verilmiş olmasını, bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerde yer alan diğer teşri/yasama nitelikli hitapların da onlara yönelik olmasını gerektirmektedir.

Bazılarına göre ise, hitap, mümin-kâfir bütün insanlara yöneliktir. Ancak bu yorumu ayetlere uyarladığımızda zorlama eseri olduğu derhal görülecektir. Bununla beraber böyle bir yorum, hitabı bütünüyle müşriklere özgü kılmaktan daha az sakıncalıdır.

115) O size, sadece leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve haddi aşmadan (bunları yemeye) mecbur kalırsa, (bunlardan yiyebilir; çünkü) kuşkusuz, Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Bu ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak Bakara Suresi'nin 173. ayetini, Mâide Suresi'nin 3. ayetini ve En'âm Suresi'nin 145. ayetini tefsir ederken detaylı açıklamalara yer verdik.

Ayet, lafız olarak bazı değişiklikler içerse de, aynı anlamıyla Kur'ân'ın dört yerinde yer almıştır: En'âm ve Nahl surelerinde -ki bu sure-

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 640; Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 246.]

lerden biri Mekke döneminin başlarında, biri de sonlarında inmiştir-, Bakara ve Mâide surelerinde. Ki bu surelerden biri Medine döneminin başlarında, diğeri ise sonlarında inmiştir. Bu açıdan bu dört değişik surede yer alan ayet, haram yiyeceklerin şu dört şeyle sınırlandırıldığını ifade etmektedir: Leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvan. Nitekim bazı müfessirler de haram yiyeceklerin bunlarla sınırlı olduğunu, bundan başka haram kılınmış bir şey olmadığını söylemişlerdir.(1)

Fakat Peygamberimizin (s.a.a) sünnetini incelediğimizde, bunların Kur'ân'da özellikle üzerinde durulan temel haramlar olduklarını görürüz. Bu dört yiyeceğin dışındaki başka haramlar ise Peygamberimiz (s.a.a) tarafından Rabbinin emri doğrultusunda haram kılınmıştır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Peygamber size neyi getirdiyse, onu alın ve size neyi yasakladıysa, ondan vazgeçin."* (Haşr, 7) Daha önce bu anlamı pekiştiren bazı rivayetlere yer vermiştik.

116) Allah'a karşı yalan uydurasınız diye dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle, "Bu helâldir ve bu haramdır." demeyin. Kuşkusuz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler.

117) (Onların elde ettikleri) azıcık bir faydalanmadır ve onlara acı bir azap vardır.

Bu ayette geçen "li-ma tasifu" ifadesinin başındaki "ma" edatı, sözcüğe mastar anlamını kazandırır. Yine ayette geçen "el-kezib=yalan" sözcüğü de "tasifu=söylemesi" sözcüğünün mefulüdür. Yani, Allah'a karşı yalan uydurmak amacıyla dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle "şu helâldir, şu da haramdır" demeyin.

Daha önce vurguladığımız gibi, ayetlerin akışından da algılandığı üzere ayetlerde hitabın müminlere veya bütün insanlara yönelik olması kesin olarak şunu gösteriyor ki, *"dillerinizin yalan söylemesi sebebiyle, 'Bu helâldir ve bu haramdır.' demeyin."* ifadesinden maksat, vahiy yoluyla indirilmemiş bir hükmü, kendinden uydurarak ve bir bidat olarak toplum arasında yürürlükte olan hüküm sisteminin kapsamındaki helâl ve haramlara katmaktır. Çünkü uydurmada bulunan kimsenin uydurduğu şeyi Allah'a nispet etmese de bu, dinde olmayan bir şeyi dine sokuşturmak ve Allah'a karşı yalan uydurmaktır.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 130.]

Şöyle ki Kur'ân terminolojisinde din, hayat düzeni anlamına gelir. Kur'ân'da, *"Onlar, insanları Allah yolundan alıkoyarlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler."* [A'râf, 45] ifadesine ve benzeri ifadelere sıkça rastlanır. O hâlde, din sadece Allah'a aittir. Bir kimse dine bir şey eklerse, bunu Allah'a karşı yalan uydurarak O'na nispet etmiş demektir. Allah'a nispet etme konusunda sessiz kalsa da veya bunu diliyle olumsuzlasa da.

Ancak tefsir bilginlerinin çoğunluğu, ayetin maksadının; leş, kan ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar gibi müşriklerin helâl kabul ettikleri veya Bahîra, Sâibe vb. isimler takarak haram saydıkları şeylerle ilgili bu tutumu yasaklamak olduğunu söylemişlerdir.[1] Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin akışı böyle bir yoruma elverişli değildir.

Ardından yüce Allah bu yasaklamayı gerekçelendirme amacıyla şöyle buyuruyor: *"Kuşkusuz, Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa ermezler."* Sonra da bu tür kimselerin kurtuluştan yoksun kalışlarını şu sözlerle açıklıyor: *"(Onların elde ettikleri) azıcık bir faydalanmadır ve onlara acı bir azap vardır."*

118) Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık ve onlara biz zulmetmedik; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Ayetteki "daha önce sana anlattıklarımız" ifadesiyle -bazılarının da söylediği gibi- yüce Allah'ın En'âm Suresi'nde Peygamber'ine (s.a.a) anlattığı şeyler kastedilmiştir. En'âm Suresi'nin de Nahl Suresi'nden önce indiği hususunda kuşku yoktur. Yüce Allah adı geçen surede ise şöyle buyurmuştu: *"Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik. Sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdığı ya da kemiğe karışan yağlar hariç, sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram ettik. Onları zulümleri yüzünden böyle cezalandırdık. Biz, elbette doğru söyleyeniz."* (En'âm, 146)

Bu ayet, akla gelebilecek bir soruyu bertaraf etmeye dönüktür ve daha önce sözü edilen nesih meselesine yönelik bir atıf mahiyetindedir. Sanki biri, "Mademki haram yiyecekler, sözü edilen leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanlardan oluşan dört kalem-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 131.]

den ibarettir ve bunların dışındaki bütün yiyecekler de helâldir, o hâlde daha önce İsrailoğulları'na haram kılınan bu yiyeceklere ne demeli? Bu yiyeceklerin onlara haram kılınmış olması zulüm değil midir?" demiş de, ona şu şekilde cevap verilmiş gibi:

"Evet, biz onlara bazı yiyecekleri haram kıldık, bunları haram kılarken de onlara zulmetmiş olmadık. Bilakis onlar kendilerine zulmediyorlardı, biz de bu zulümlerinden dolayı onlara bazı yiyecekleri haram kılıyorduk. Yani onlara haram kıldığımız şeyler, aslında onlara helâldi ve onlardan yemelerine izin verilmişti. Fakat onlar kendilerine zulmettiler, Rablerine başkaldırdılar, biz de bu tutumlarına bir ceza olarak adı geçen yiyecekleri onlara haram kıldık." Nitekim yüce Allah bir başka ayette şöyle buyurmuştur: *"Yahudilerin yaptıkları zulümden... kendilerine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık."* [Nisâ, 160] Yine de eğer onlar bütün bunlardan sonra Rablerine dönselerdi ve günahlarından tövbe etselerdi, hiç kuşkusuz yüce Allah onların tövbelerini kabul edecekti ve onlar için konulan yasağı kaldıracaktı, men edildikleri şeylerden yemelerine izin verilecekti. Çünkü Allah bağışlayandır, merhametlidir.

Artık şunu açıkça biliyoruz ki, tefsirini sunduğumuz ayet, daha önce sözü edilen helâl kılma ve haram kılma konusunu işleyen ayetlerle bağlantılıdır ve akla gelebilecek takdirî bir sorunun da cevabı gibidir. Ayrıca, hemen sonrasında yer alan *"Sonra şüphe yok ki Rabbin, cahillikle kötülük yapan..."* ifadesi de onunla bağlantılı ve içeriğini bütünleyici mahiyettedir.

119) Sonra şüphe yok ki Rabbin, cahillikle kötülük yapan, sonra da bunun ardından tövbe eden ve kendilerini düzelten kimselere karşı, elbette Rabbin, ondan (tövbeden) sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

"el-Cehaletu" ve "el-cehlu" kelimeleri birdir. Aslında bilginin karşıtı anlamını ifade ederler. Ancak "cehalet" kelimesi çoğu zaman, ortada teklifi ve yükümlü olmayı gerekli kılan bilgi var olsa da, gerçeğin tam olarak ortaya çıkmaması, belirginleşmemesi anlamında kullanılır. Haram olduğunu bildiği hâlde nefsanî arzuların etkisinde kalarak onların etkinliğiyle günaha sürüklenen ve bu arzuların engellemesi sonucu ilâhî emirlere muhalefet etmenin gerçekte ne anlama geldiğini düşünmeye fırsat bulamayan kimsenin bazı haramları işlemesi gibi. Nefsanî

isteklerin baskısında kalıp günaha sürüklenen, neticede gerçeği tefekkür etmeye fırsat bulamayan bu kişi aslında işlediği suçun mahiyetini biliyor, bu yüzden de yaptığından dolayı sorumlu tutuluyor, cezalandırılıyor. Ama bununla beraber işin gerçek mahiyeti hususunda cahil sayılır. Öyle ki eğer gerçeği tam olarak görebilseydi, o suçu işlemezdi.

İşte ayette geçen "cehalet" kavramıyla, bizim işaret ettiğimiz bu anlam kastedilmiştir. Çünkü eğer kavramın ilk anlamı kastedilseydi ve sözü edilen kötü amel gerek hükmü, gerek konusu itibariyle kişi açısından bilinmeyen, meçhul bir şey olsaydı, yapılan iş günah olmayacağı gibi, tövbeye, ardından da bağışlanmaya ve merhamete uğramaya gerek olmazdı.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi bu ayet, öncesindeki ayetle bağlantılı, onun içeriğini tamamlayıcı mahiyettedir. Dolayısıyla iki ayeti birlikte değerlendirdiğimiz zaman şöyle bir anlam elde ediyoruz: Biz birtakım temiz şeyleri İsrailoğulları'na haram kıldığımız zaman onlara zulmetmiş olmadık. Bilakis, onlar kendilerine zulmettiler; çünkü günah işlediler ve bu günahları işlemede ısrarlı davrandılar. Bu tutumları da temiz yiyeceklerin onlara haram kılınmasına neden oldu. Yine de tüm bunlardan sonra mağfiret ve rahmet kapısı açıktır. Kuşkusuz Rabbin, cahillikle kötülük yapan, yani kötü bir amel işleyen, sonra da bunun ardından tövbe eden, gerçek anlamda tövbe ettikleri anlaşılacak ve bu duygu içlerine iyice yerleşecek şekilde durumlarını ve kendilerini düzelten kimselere karşı elbette Rabbin ondan, yani tövbeden sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

"Elbette Rabbin ondan sonra çok bağışlayan..." ifadesinde tövbe etmenin önce ıslah etme/düzeltme kaydına bağlanması, ardından zamirin sadece tövbeye dönük kılınması, bağışlanma ve rahmetin kapsayıcılığının tövbenin kaçınılmaz sonuçlarından olduğunun bir kanıtıdır. Islah/insanın kendisini düzeltmesi ise, tövbenin açığa çıkarılması ve gerçek anlamda geri dönüldüğüne, anlamdan yoksun salt şeklî bir vazgeçme olmadığına, bilakis, bütünüyle günahtan sıyrıldığına ilişkin somut bir gösterge olması cihetiyledir.

Ayetin sonundaki *"Elbette Rabbin ondan sonra"* ifadesi, ayetin giriş kısmında yer alan *"Sonra şüphe yok ki Rabbin..."* ifadesiyle başlayan ayrıntılı açıklamaya ilişkin bir özet mahiyetindedir. Böyle bir

ifade tarzının yararı; dinleyicinin anlayışını, zihnini dağınıklıktan ve sapmalardan korumak, ayrıca bağışlama ve rahmetin tövbeden sonra devreye giren olgular olduğuna dikkati çekmektir. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayetin daha önce incelediğimiz şu ayete benzediğini söyleyebiliriz: *"Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden, sonra cihat edip sabredenler için, elbette Rabbin bütün bunlardan sonra çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."* [110. ayet]

120) Gerçekten İbrahim, Allah'a kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.

Bu ve bundan sonraki ayetler, haram yiyecekleri dört kalemle sınırlandıran ve bundan sonrasının helâl olduğunu vurgulayan ayetle bütünlük arz etmektedirler. Bu ve bundan sonraki üç ayet, öncesindeki ayete ilişkin bir ayrıntılı açıklama işlevini görüyorlar. Sanki şöyle söylenmiş gibi: "İsrailoğulları'na bazı temiz şeyleri haram kıldığımız Musa'nın dininde (milletinde) durum bundan ibarettir. Sana indirdiğimiz bu dine gelince; bu, ilk olarak İbrahim'in (a.s) eliyle gerçekleştirilen dindir. Böylece yüce Allah İbrahim'i seçmiş, onu dosdoğru yola hidayet etmiş ve bu hidayet vasıtasıyla onun hem dünyasını, hem de ahiretini ıslah etmiştir. Bu din ise, fıtrat doğrultusunda hareket eden orta ve dengeli bir dindir. Temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılar. Bu dine uymakla İbrahim'in (a.s) elde ettiği hayırlar, tekrar uygulamaya geçirilmesi durumunda bir kez daha elde edilebilir.

"Gerçekten İbrahim, Allah'a kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi..." ifadesiyle ilgili el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "İbrahim'in ümmet olarak nitelenmesi, Allah'a ibadet hususunda bir toplumun işlevini görüyor olması hasebiyledir. Tıpkı 'Falanın kendisi bir kabiledir.' denildiği gibi." (Alıntı burada sona erdi.) el-Müfredat'ta yer alan bu yorum, İbn Abbas'tan aktarılan[1] bir rivayete daha yakındır. Bazılarına göre ise,[2] bunun anlamı, "İbrahim izlenen, kendisine uyulan bir önderdi." şeklindedir. Diğer bazılarına göre de[3] kastedilen anlam şudur: "O, belli bir zaman diliminde münhasıran bir ümmet idi ve yeryüzünde ondan başka Allah'ı birleyen bir tek mücahit yoktu."

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 249.]
2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 250.]
3- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 249.]

"Allah'a kulluk eden, hanif olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi." ifadesinin orijinalindeki "kaniten" sözcüğünün kökü olan "el-kunut" ise, itaat ve ibadet anlamına gelir veya itaat ve ibadetin devamlılığını ifade eder. "Hanif" kelimesinin kökü olan "el-hunfu" da, iki uç taraftan tam ortaya doğru meyletme, yani itidal ve dengelilik anlamına gelir.

121) Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. (Çünkü) Allah onu (ayırıp kendisi için) seçmiş ve doğru yola iletmişti.

Ayetin orijinalinde geçen "icteba" sözcüğü "el-cibayeh" kökünden gelir ve toplamak anlamını ifade eder. Allah'ın insanı seçmesi (ictiba) ise, kendine has kılması, kendisi için ayırması, değişik dinler ve mezheplerin dağılmışlığı içinden çıkarıp toplaması anlamına gelir.

"Allah'ın nimetlerine şükrediciydi." ifadesinin ardından detaylandırma amaçlı *"Allah onu seçmiş..."* ifadesinin yer almış olması, nedenselliğe işaret etme amacına yöneliktir. Bu da A'râf Suresi'nde yer alan *"...çoğunu şükredenlerden bulmayacaksın."* (Â'raf, 17) ayetini tefsir ederken yaptığımız, "Şükretmenin gerçek anlamı, sırf Allah'a kulluk sunmaktır." şeklindeki açıklamamızı destekler mahiyettedir.

122) Ona dünyada güzel bir yaşam verdik ve şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir.

Güzellik anlamındaki "haseneten" kelimesinden maksat, güzel bir hayat ve yaşamdır. Gerçekten Hz. İbrahim (a.s), büyük bir mala ve olağanüstü bir cömertliğe sahipti.

Daha önce Yûsuf Suresi'nin 6. ayetini tefsir ederken, "ictiba=seçme" kavramının ve Fâtiha Suresi'nin *"Bizi doğru yola hidayet et."* (Fâtiha, 6) ayetini tefsir ederken "sırat-ı müstakim" kavramının anlamını ayrıntılı bir şekilde açıkladık. Ayrıca, *"O ahirette de salihlerdendir."* (Bakara, 130) ayetini tefsir ederken detaylı bilgiler verdik. Adı geçen ayetlerin tefsirlerine başvurulabilir.

Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'i bazı sıfatlarla nitelemesi, bu sıfatların hanif dininin kaynaklık ettiği sıfatlar olduğuna ilişkin bir işaret içermektedir. Dolayısıyla bir insan bu dine bağlanırsa, İbrahim'i (s.a.a) sevk ettiği yöne onu da sevk edecektir bu din.

123) Sonra da sana şunu vahyettik: "Hanif (orta yolda) olan İbrahim'in dinine uy. O, müşriklerden değildi."

Hz. İbrahim'in sahip olduğu önemli konuma dikkat çekmek için bir kez daha onu haniflikle (orta bir yolda hareket etmekle) niteliyor ve şirk inancını ondan olumsuzluyor.

124) Cumartesinin (ibadet amacıyla tatil olması) hükmü, (farz olduktan sonra) onun hakkında ayrılığa düşen Yahudilere (bir imtihan vesilesi) kılınmıştı. Kuşkusuz, kıyamet günü Rabbin, onların ihtilâfa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "es-Sebt sözcüğünün asıl anlamı kesmektir. 'Sebtu's-seyri=yürüyüşü kesmek', 'sebtu'ş-şa'ri=saçı kesmek (tıraş etmek)' ve "sebtu'l-enfi=burnu kesmek' deyimleri buradan gelir. Bazılarına göre, cumartesi gününe 'sebt' adının verilmesinin nedeni şudur: Yüce Allah gökleri ve yeri yaratmaya pazar günü başladı ve kitabında zikrettiği gibi cumartesi günü yaratma işini kesti, tamamladı. Bu yüzden cumartesi gününe bu ad verildi."

"Sebete fulanun, 'cumartesiye girdi' anlamındadır. Bir ayette geçen 'yevme sebtihim şurrean' [A'râf, 163] cümlesi bazılarına göre, 'işten kesildikleri gün' anlamına gelir, devamındaki 'yevme lâ yesbitûne' ifadesi de, 'işi bırakmadıkları gün' anlamına gelmektedir. Bazısına göre de, 'cumartesi tatilinde olmadıkları gün' demektir. Fakat her iki anlam da aynı hususa işaret etmektedir. 'İnnema cuile's-sebtu' [Nahl, 124] ifadesi, 'cumartesi günü işin bırakılması, tatil edilmesi' demektir. 'Ve cealna nevmekum sübaten' [Nebe', 9] ayeti de 'işten kesilen bir zaman dilimi kıldık' anlamındadır. Burada, *'onda dinlenesiniz diye...'* [Yûnus, 67] ayetinde gecenin bir niteliği olan hususa işaret edilmiştir." (Alıntı burada sona erdi.)

O hâlde "sebt" sözcüğüyle, el-Müfredat'ta da belirtildiği gibi, cumartesi gününün kendisi kastedilmiştir. Fakat günün kılınmasından (hükme bağlanmasından) maksat, o günde işin terk edilmesinin karara bağlanması, bunun yasalaştırılmasıdır. Bundan maksat, işin terk edilmesinin karara bağlandığı günün kendisi değil de mastar anlamı (işi bırakıp kesmek, işe son verip tatil etmek) da olabilir. Nitekim böyle bir ihtimali aşağıdaki ayetten de anlayabiliriz: *"Hani cumartesi günü onlara akın akın balık geliyordu. Fakat cumartesi gününün dışında hiç balık gelmiyordu."* (A'râf, 163)

Her ne ise; konuşmanın doğası, "İnnema cuile's-sebtu li'l-lezine"

şeklinde bir ifadenin kullanılmasını ["ceale" kelimesinin "alâ" değil de "lâm" harf-i cerriyle geçişli kılınmasını] gerektiriyordu. Ki o zaman bir tür özgü kılma, ait kılma anlamını ifade etmiş olurdu. Ve demek olurdu ki, yüce Allah her haftanın bir gününü tatil yapmalarını, işten el çekmelerini, sırf kendilerini Rablerine ibadete vermelerini onlara farz kılmıştır. O gün de cumartesi günüdür. Tıpkı Müslümanlara ibadet için, cuma namazını eda etmek için toplansınlar diye haftanın bir gününün, yani cuma gününün tatil kılınması gibi.

Fakat "İnnema cuile's-sebtu ale'l-lezine'htalefû fihi" ifadesi kullanılmış ve "ceale" fiili "alâ" harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır, "lâm" harf-i cerriyle değil. Arapların, "lî aleyke deynun=benim sende borcum var", "haza aleyke lâ leke=bu aleyhinedir, lehine değil" demeleri gibi. Dolayısıyla cümle; yükleme, ağırlaştırma ve sınama anlamını ifade ediyor. Yani cumartesi günü uygulaması onlara işi ağırlaştırmak, onları sınamak ve denemek maksadıyla konulmuştur. Bu bakımdan cumartesi günü uygulaması, onların lehine değil, aleyhinedir. Nitekim bu günle ilgili tutumlarından dolayı bazıları lanete uğramış, bazıları başka bir canlı türüne (örneğin maymuna) dönüştürülmüştür. Bakara, 65 ve Nisâ, 47 ayetlerinde buna işaret edilmiştir.

O hâlde cümlenin akışı açısından, *"onun hakkında ayrılığa düşen"* ifadesiyle cumartesi günü uygulamasının hükme bağlanmasından sonra, onun hakkında ihtilâfa düşmüş olmalarının kastedilmiş olması daha uygun düşmektedir. Buna göre, cumartesi uygulaması hükme bağlandıktan sonra bir kısmı bu uygulamayı kabul etmiş, bir kısmı reddetmiş ve diğer bir kısmı da o gün çalışmak için çeşitli hilelere başvurmuştur. Nitekim Bakara, Nisâ ve A'râf surelerinde bu hususa işaret edilmiştir. Dolayısıyla ayette, cumartesi uygulamasının hükme bağlanmasından önce ihtilâfa girdikleri şeklinde bir anlam kastedilmemiştir. Şöyle ki, her hafta bir gün dinlenmeleri emredildiği, ardından bu günün cuma olmasının önerilmesi üzerine aralarında ihtilâf baş gösterdiği, bu yüzden cumartesi gününde karar kılındığı şeklinde bazı rivayetlerde işaret edildiği gibi bir durum(1) söz konusu değildir.

Şu hâlde şöyle bir anlam elde ediyoruz: Cumartesi uygulamasının başlatılması veya haftanın bir gününün ibadet için tahsis edilmesi, Yahu-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 252.]

dilerin yüklerini ağırlaştırma, onları sınama, deneme ve ağırlık oluşturma amacıyladır. Çünkü onlar cumartesi gününün hükme bağlanmasından sonra, bu hükmü kabul edenler, reddedenler ve kabul eder görünüp yasayı hileyle delenler şeklinde bölünmüşlerdi. Kuşkusuz, kıyamet günü Rabbin, onların ihtilâfa düştükleri şey hakkında aralarında hüküm verecektir.

Buna bakarak diyebiliriz ki, tefsirini sunduğumuz bu ayet, bundan önceki *"Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık..."* ayetiyle aynı bağlamda sunulmuştur. Dolayısıyla bundan önce nesih olayıyla ilgili açıklamaya atfen yöneltilen takdirî bir soruya cevap hükmündedir. Bu bakımdan ayetin takdirî açılımı şu şekilde belirginleşiyor: "Yahudilerle ilgili olarak cumartesi günü uygulamasının başlatılmasına gelince, bu uygulama aslında onların lehine değil, aleyhine olmak üzere yürürlüğe konulmuştur. Bununla yüce Allah onları sınamayı, denemeyi ve yüklerini ağırlaştırmayı amaçlamıştır. Nitekim onlar hakkında sık sık benzeri uygulamalara başvurulmuştur. Çünkü onlar dik başlı, inatçı ve büyüklük taslayan kimselerdi." Kısacası ayet, fıtratın öngörmediği bazı hükümlerin Yahudiler için konulmuş olması ve bunların İslâm şeriatında yürürlükten kaldırılmış olması meselesini gözler önüne seriyor.

Bu ayetin, daha önce yer alan *"Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık..."* ayetinden hemen sonra zikredilmemiş olmasının nedeni, cumartesi günü uygulamasının, temiz şeylerin helâl kılınması ve haram yiyeceklerin bundan istisna edilmesi meselesinden farklı oluşudur. Şunu bilmiş oldun ki, *"Yahudi olanlara ise, daha önce sana anlattıklarımızı haram kıldık..."* ifadesiyle başlayıp, *"O, müşriklerden değildi."* ifadesine kadarki yedi ayetlik akış, bir bütünlük oluşturmaktadır. Sonra bu gruba tefsirini sunduğumuz ayet de ekleniyor ki, bu da onlara katılarak grubun sekizinci ayeti olarak belirginleşiyor.

Bu aynı zamanda, kimilerince seslendirilen şu itiraza da bir cevap niteliğindedir: "Cumartesi uygulamasından söz eden ayet, Peygamber Efendimize (s.a.a) İbrahim'in (a.s) dinine uymaya ilişkin emirle, insanları İbrahim'in (a.s) dinine uymaya davet etmesine ilişkin emrin yer aldığı ayetler arasında yer almıştır. Diğer bir ifadeyle *'Cumartesinin hükmü...'* ifadesi, *'Sonra da sana şunu vahyettik...'* ifadesi ile, *'Rabbinin yoluna... çağır...'* ifadesi arasında yer almıştır. Bir ağacı ve kabuğunu birbirinden ayırmak gibi."

Cevabın özü ise şudur: *"Sonra da sana şunu vahyettik: Hanif (orta yolda) olan İbrahim'in dinine uy."* ayeti, önceki ayetler grubunun akışının sonunu oluşturmaktadır: *"Cumartesinin hükmü..."* ifadesi, daha önce açıklandığı üzere öncesiyle bağlantılıdır. *"Rabbinin yoluna... çağır..."* ifadesi ise, yeni bir açıklamanın başlangıcı mahiyetindedir ki, Peygamberimize (s.a.a), çeşitli hitabet sanatlarını kullanarak insanları İbrahim'in dinine değil de, Allah'ın yoluna davet etmesi emrediliyor. Peygamberimize (s.a.a) yöneltilen emir, İbrahim'in dinine davet şeklinde olsaydı, ayetin öncesindeki ayetle bir şekilde bağlantılı olduğu söylenebilirdi. Gerçi Allah'ın yolu, İbrahim'in dininin aynısıdır; ancak sonuç itibariyle lafız için başka bir hüküm ve varılacak sonuç itibariyle anlam için de başka bir hüküm geçerlidir. Bu inceliği iyice anlamak gerekir.

Müfessirler, ayette geçen "ihtilâf, ayrılık" deyiminin ifade ettiği anlam etrafında derin ihtilâflara düşmüşlerdir. Kimilerine göre bundan maksat şudur: Cumartesi günü uygulaması, o günle ilgili olarak peygamberleriyle ihtilâfa düşenler için hükme bağlandı. Çünkü peygamberleri onlara cuma gününe saygı göstermelerini emretti; ama onlar bunu değiştirdiler ve cumartesiyi benimsediler. Bunun üzerine yüce Allah, yükümlülüklerini ağırlaştırmak anlamında cumartesi uygulamasını hükme bağladı. Şu hâlde ayette gerekçe olarak üzerinde durulan ihtilâf, cumartesi uygulamasının yürürlüğe konmasından önceki bir ihtilâftır, sonrasındaki bir ihtilâf değildir. Büyük bir ihtimalle ayette yer alan 'fî' edatı da gerekçelendirme anlamını kazandırmaktadır. Çünkü ihtilâf bu uygulama üzerine çıkmıştır. Cumartesi günü içinde değil, cumartesi nedeniyle ihtilâf etmişlerdir.[1]

Bazılarına göre, ayette geçen ihtilâf deyimi, muhalefet etme, karşı çıkma anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla onlar, cumartesi günü uygulaması hakkında peygamberlerine karşı geldiler, o günün kendisinde ihtilâfa düşmediler.[2]

Kimine göre, Allah onlara cumayı ibadet günü olarak benimsemelerini emretti; ama cumanın hafta içindeki yerini belirlemedi, bunu onların içtihatlarına bıraktı. Fakat Yahudi din bilginleri, o günün hafta

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 253.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 253.]

içindeki yerini tespit etmede ihtilâfa düştüler. Allah da onlara göstermedi. Sonunda cumartesi gününde karar kıldılar.[1]

Bazılarına göre de, ayette kastedilen husus şudur: Yahudiler kendi aralarında cumartesi günü hakkında ihtilâfa düştüler; bir kısmı cumartesi gününü cuma gününden üstün tutarken, bir kısmı da aksi bir tutum takınarak cumayı cumartesi gününden üstün tuttu.

Bunlar gibi, daha birçok görüş ileri sürülmüştür ki, bu ihtilâfların temelinde bazı rivayetlerde yer alan kıssalar yatıyor.

Ancak okuyucu biliyor ki, bu yorumların hiçbiri ayetin lafzıyla bağdaşmıyor. Dolayısıyla sonunda varılacak yorum, bizim yaptığımız değerlendirmedir.

125) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış. Kuşkusuz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir.

Hiç kuşkusuz bu ayetten, sözü edilen hikmet, güzel öğüt ve mücadele etmenin, konuşma ve tartışma yöntemleri olduğu anlaşılıyor. Burada, Peygamberimize bu üç yöntemden birini esas alarak insanları Allah'ın yoluna davet etmesi emrediliyor. Bunlar davet türleri ve yöntemleridir. Gerçi cidal (tartışma) özel anlamıyla bir davet yöntemi olarak değerlendirilmez.

el-Müfredat gibi bazı eserlerde "hikmet" kavramı, bilgi ve akıl yoluyla hakka ulaşma olarak açıklanır. "Mev'izeh (öğüt)", -Halil'den nakledildiği üzere- kalbi duyarlı hâle getirip inceltecek şekilde hayrı hatırlatıp düşündürmek anlamına gelir. "Cidal (tartışma)" ise, -el-Müfredat adlı eserde belirtildiği üzere- tartışma ve karşı tarafa üstünlük sağlama amaçlı sözlü diyalog demektir.

Söz konusu kavramların sözlük anlamları üzerinde düşündüğümüz zaman, "hikmet" kavramıyla -Allah doğrusunu daha iyi bilir- içinde hiçbir kuşku, gevşeklik ve kapalılık barındırmayan hakka ulaştırıcı kanıt; öğüt kavramıyla da, içerdiği ibret tabloları, geçmişlerin ders veren akıbetleri, güzel övgüler ve sevilen eserler gibi olgular aracılığıyla dinleyicinin olumlu çıkarsamalarda bulunmasını sağlayacak şekilde nefsi yumuşatan ve kalbi incelten açıklama kastedildiğini görürüz.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 253, Kadı Iyaz'dan naklen.]

"Cidal" ise, hasmın, hakkın ortaya çıkması amacına yönelik olmadan ısrarla savunduğu ve uğruna tartıştığı iddiasından vazgeçirmek için, onun ve diğer insanların kabul ettikleri veya sadece onun kabul ettiği bir söz veya kanıt aracılığıyla iddiasından vazgeçirmeye çalışmak demektir.

Yüce Allah'ın bu ayette sırayla zikrettiği hikmet, öğüt ve cidal (tartışma) yöntemleri, mantık biliminde "burhan, hitabe ve cedel" dediğimiz kavramlarla örtüşüyor.

Şu kadarı var ki, yüce Allah öğüdü güzel niteliğiyle, tartışmayı ise en güzel niteliğiyle kayıtlandırmıştır. Bundan da anlıyoruz ki, bazı öğütler güzel değildir. Yine bu nitelemeden anlıyoruz ki, tartışma türlerinin bazısı en güzel niteliğine sahipken, bazısı ne en güzel, ne de güzel niteliğine sahiptir. Buna göre, yüce Allah öğütler içinde güzel olanını ve tartışmalar içinde de en güzel olanını emrediyor.

Ayetin sonunda yer alan *"Kuşkusuz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir."* şeklindeki gerekçeli açıklama niteliğindeki cümle de bir bakıma ayette dikkat çekilen kayıtlandırmaların maksadını açıklayıcı bir işlev görmektedir. Dolayısıyla gerekçelendirme amaçlı cümlenin anlamı şudur: Allah hak dininden sapanların durumunu da, bu dininde hidayete erenlerin hâlini de herkesten daha iyi bilir. Bu yüzden O, bu yolda hikmetin, güzel öğüdün ve en güzel şekilde tartışmanın yararlı olduğunu, başka bir yöntemin yararlı olmadığını bilir.

Aklî değerlendirme de bu gerçeği doğrulamaktadır. Çünkü Allah'ın yolu hak inanç ve hak amelden meydana gelir. Bilindiği gibi, verdiği öğütten kendisi öğüt almayan birinin öğüt vererek insanları hakka davet etmesi, sözlü olarak yapılan davetin pratik olarak aksinin ortaya konması gibi bir çelişkiyi ortaya çıkarır. Aynı şekilde karşı tarafın kabul ettiği sahte değerleri baz alarak hakkı ortaya çıkarmayı amaçlayan bir tartışma şekli de batılı diriltmek suretiyle hakkı diriltmek gibi garip bir duruma neden olur. İstersen buna şöyle de diyebilirsin: Bir hakkı öldürmek suretiyle bir başka hakkı diriltmek. Ancak tartışmanın karşı tarafın çelişkilerini ortaya koymak amacına yönelik olması başka.

Bundan da anlıyoruz ki, güzel öğüt, ancak amaçlanan hak açısından güzel sonuçlarının belirginleşmesi durumunda söz konusu olabilecek bir olgudur. Şöyle ki öğüt verenin, verdiği öğütten bizzat kendisinin ge-

rekli dersleri almış olması ve bu amacı gerçekleştirirken öyle güzel bir ahlâkla hareket etmesi gerekir ki, bu öğüdü dinleyicinin kalbi üzerinde daha etkili olsun, davetini kabul etmesini kolaylaştırsın, kalbini inceltsin, vücudunu ürpertip can kulağıyla dinlemesini ve gözlerini dikkatle açmasını sağlasın.

Veya tartışma yöntemiyle daveti gerçekleştiren kimsenin, karşı tarafı, daveti reddetmeye, inatlaşmaya, büyüklük kompleksine kapılarak dinlemezlik etmeye, dik başlılık etmeye itecek tutum ve davranışlardan kaçınması gerekir. Karşı tarafın çelişkisini ortaya koymak dışında, onun tarafından kabul ediliyor olsa da kesinlikle sahte, gerçek dışı önermeleri baz alan bir kanıtsama yöntemine başvurmamalıdır. Çirkin ifadelerden, hasmı ve onun kutsal saydığı inançları rencide edici sözlerden, sövmelerden, küfretmelerden ve bunun gibi çirkin söz ve davranışlardan şiddetle kaçınmalıdır. Çünkü bu tür söz ve tutumlar, batılı diriltmek suretiyle hakkı diriltmeye çalışmak, yani -daha önce de açıklandığı şekliyle- hakkı öldürmek anlamına gelir.

Bu açıdan tartışma olgusu, öğüt olgusundan daha çok güzellik niteliğinin en mükemmel düzeyine muhtaçtır. İşte bu nedenledir ki, yüce Allah öğütün güzel olmasını caiz görürken, tartışmanın ancak en güzel olanına cevaz vermiştir.

Öte yandan, *"hikmetle ve güzel öğütle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış."* ifadesinde üç davet yöntemi bütün türleri kastedilerek ve belli bir sıralama içinde sunulmuştur. Sözgelimi davette, hikmetin bütün türlerine izin verilmiştir. Öğüt ise, güzel olan ve güzel olmayan olmak üzere ikiye ayrılmış ve bunlardan güzel olanına izin verilmiştir. Tartışmada da, önce güzel olan ve güzel olmayan olmak üzere ikiye ayrılmış, ardından güzel olan tartışma da güzel ve en güzel şeklinde ikiye taksim edilmiş ve bunlardan en güzel olanına izin verilmiştir. Ayet, davete muhatap olanlar açısından bu yöntemlerin nasıl bölüştürüleceği hususunda herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. Dolayısıyla bu yöntemlerin kullanımında, karşı tarafın objektif durumu baz alınır. Hangi yöntemle güzel etki yaratılıyor, istenen sonuç alınıyorsa ve hakkın ortaya çıkışı bunlardan hangisiyle sağlanıyorsa, o yöntem esas alınır.

Bu bakımdan bir yerde üç yöntemin birden kullanılması mümkün olabildiği gibi, bir başka yerde iki yönteme başvurulabilir ve diğer bir

yerde de sadece bir yöntem devreye sokulabilir. Dolayısıyla burada belirleyici olan, objektif durum ve konumun hangisine elverişli olduğu hususudur.

Bundan da anlıyoruz ki, bazılarının, "Ayetin zahiri, Peygamberimizin (s.a.a) insanları davet ederken bu üç yöntemi birden esas almasını öngörmektedir." şeklindeki değerlendirmesi yersizdir. Çünkü her davet eylemi ve davete muhatap olan her ferdin daveti açısından bu üç yöntemin mutlaka birlikte esas alınmasına ilişkin herhangi bir kanıt yoktur ayette. Fakat bütün davetleri, davete muhatap olanların topyekûnunu baz aldığımızda, elbette üç yöntem de kullanılacaktır.

Bazı müfessirlerin bu ayete ilişkin yorumları ise şöyledir: "Ayette zikredilen üç davet yöntemi, insanların hakkı kabul ediş kapasiteleri ile ilgili anlayışlarına göre sıralanmıştır. Çünkü insanların bir kısmı, [ruhî açıdan] elit ve özellikli sayılırlar. Bunlar parlak nefisleri, yüksek aklî gerçekleri algılamaya ilişkin güçlü kapasiteleri, yüce ilkelere yönelik müthiş bir eğilimleri, bilgi ve kesin inançla çok sıkı bir yakınlıkları olan kimselerdir. Dolayısıyla bu gibi insanlar hikmetle, yani mantıkta burhan dediğimiz olguyla davet edilirler."

"İnsanların bir kısmı ise sıradan insanlardan, avam kesiminden oluşur. Bunların bulanık nefisleri, zayıf yetenekleri vardır. Bununla beraber somut olgulara yönelik güçlü bir eğilimleri vardır. Geleneklere ve alışkanlıklara sıkı sıkıya bağlıdırlar. Mantıksal burhanları algılama hususunda yetersizdirler. Bununla beraber hak karşısında inatçı bir tutum sergiledikleri söylenemez. İşte bu gibi insanları güzel öğütle davet etmek gerekir."

"Bazı insanlar da inatçı ve dik başlıdırlar. Bunlar batıl yöntemleri esas alan bir mücadele ve tartışma yöntemiyle hakkı çürütmeyi amaçlarlar. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek için büyüklenirler. Batıl düşünceler onların ruhlarında kök salmıştır. İzledikleri hurafe içerikli dinleri ve hareket tarzları hususunda geçmişlerini taklit etme eğilimi bütün hayatlarına egemen olmuştur. Öğütler ve ibretler onlara kâr etmez. Mantıksal burhanlar onları doğru yola iletmede herhangi bir etki göstermez. Bu gibi insanlarla da en güzel şekilde cidal edilmesi, tartışılması emredilmiştir."[1]

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 254.]

Hiç kuşkusuz bu yorum dikkatli bir zekânın ürünüdür. Ancak buradan hareketle her yöntemin belli bir anlayış düzeyine özgü kılınması şeklindeki bir sonuca varılamaz. Çünkü zaman olur elit kesimden insanlara öğüt ve cidal yöntemi fayda verir. Zaman da olur geleneklerin ve alışkanlıkların hayatlarını dört bir yandan sardığı avam kesiminden insanlara karşı en güzel bir şekilde tartışmak, mücadele etmek etkili olur. Üstelik ayette, yukarıdaki yorumun içerdiği her bir anlayış düzeyine bir davet yöntemini özgü kılma olgusuna ilişkin bir kanıt da yer almamaktadır.

Bazılarına göre,[1] ayette sözü edilen en güzel şekilde tartışma yönteminin davetle bir ilgisi yoktur. Bunun bambaşka bir gayesi vardır. O da karşı tarafı susturmak ve bir daha hakka karşı mücadele edemeyecek duruma düşürmektir. İşte bu yüzden ayette, tartışma öncesindekilere atfedilmemiş, bilakis ayetin akışı değiştirilerek *"ve en güzel yöntem ile onlarla tartış."* denilmiştir.

Ne var ki, bu yorumu yapan, mantıktaki "cedelî kıyas" gerçeğinden gaflet ettiğini, anlamını göz ardı ettiğini görüyoruz. Gerçi karşı tarafı susturmak, cedelî kıyasın amaçlarından biridir; ancak, sürekli gayesi budur, denemez. Çünkü çok kere kıyas, karşı tarafın kendisinin kabul ettiği veya herkesin onayladığı önermelerden oluşur. Özellikle fıkıh, usul, ahlâk ve edebî sanatlar gibi pratik olgular ve yakinî olmayan bilgiler açısından bunun örneklerini sıkça gözlemleyebiliyoruz. Ki bunlarla susturma ve ilzam etme gibi bir maksat güdülmez.

Kaldı ki, yöntemlerin farklı olmasından dolayı biçimleri farklı olsa da, öğütte davetin söz konusu olduğu gibi, susturma ve ilzam etmenin kendisinde de davet söz konusudur. Evet, ayette ifadenin akışında değişiklik olmuştur; çünkü tartışmada kavga ve üstünlük kurma anlamı da vardır.

126) Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Ukubeh, el-ıkab ve el-muakabeh kelimeleri özellikle azapla ilintili olarak kullanılırlar."

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 139.]

Kelimenin kökü, "el-akıbu"dur ve bu da topuk anlamına gelir. "Akibu'ş-şey'i" ve "akibetu'l-emri", bir şeyin ardı, arkasından geleni demektir. "et-Ta'kib", bir şeyi başka bir şeyin ardından getirmek anlamındadır. "el-Muakabeh", birinin kendisine yapılan bir kötülüğün ardından kötülüğü yapana bir kötülük yapması demektir. Dolayısıyla bu sözcük, cezalandırmak ve azapla karşılık vermek anlamına intibak eder.

"Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin." ifadesinde hitap -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- Müslümanlara yöneliktir. Bu da cezalandırmadan maksadın, müşriklerin ve kâfirlerin cezalandırılmış olmasını gerektirmektedir. *"Size yapılan işkence..."* ifadesiyle de kâfirlerin, Allah'a iman ettikleri ve ilâhlarını reddettikleri için Müslümanlara yönelik cezalandırmaları, işkenceleri kastedilmiştir.

Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Eğer kâfirleri cezalandırmayı, onlara azap etmeyi isterseniz, size yaptıklarından dolayı, Allah'a iman etmeniz ve O'nun yolunda cihat etmeniz nedeniyle size azap etmeleri gibi onlara azap edin, onları cezalandırın.

"Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır." Yani size verilen cezanın acısına sabrederseniz, bunun karşılığı olarak onları cezalandırmazsanız, onlara misillemede bulunmazsanız, bu, sizin için daha iyidir. Çünkü siz sabretmiş olursunuz ve başınıza gelen sıkıntılara ve musibetlere karşılık olarak Allah'ın rızasını ve sevabını tercih etmiş olursunuz. İntikam almak suretiyle nefsinizi tatmin etmektense, Allah'ın hoşnutluğunu yeğlemiş olursunuz. Bu açıdan ameliniz sırf Allah'ın rızasına yönelik olur. Ayrıca hoşgörü ve affetmede erdemlik, kerem ve mürüvvet vardır ki, insanlık hayatında güzel sonuçların ortaya çıkmasına yol açar.

127) (Ey Resulüm!) Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. (İnanmıyorlar diye) onlardan dolayı üzülme ve kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme.

Peygamberimize (s.a.a) sabretmesi emrediliyor ve yüce Allah'ın, kendi yolunda mücadele ederken karşılaştığı acılar karşısında sabretme gücünü kendisine bahşettiği müjdesi veriliyor. Çünkü Allah, ona gösterdiği sabrın ancak Allah'ın gücü ve yardımıyla olduğunu hatırlatıyor ve ardından Peygamber'ine sabretmesini emrediyor. Emretmek de, emredilen kimsenin emredildiği şeyi yapabilecek güçte olmasını gerektir-

mektedir. Dolayısıyla *"Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir."* ifadesiyle Peygamberimize (s.a.a) Allah'ın yönelttiği emri yerine getirme gücünü kendisine verdiğine işaret ediliyor.

"Onlardan dolayı üzülme". Yani inanmıyorlar diye kâfirlerin küfründen dolayı üzülme. Bu surede ve başka surelerde bu gibi ifadelerin anlamı üzerinde daha önce durduk.

"Ve kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme." İfadenin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla maksat şudur: Onların hâlihazırda veya sürekli olarak kurdukları tuzaklardan dolayı kendini sıkma, daralıp sıkıntıya düşme.

128) Çünkü şüphe yok ki Allah, takvalılar ve iyilerle beraberdir.

Yani takva ve güzel amelden her biri, başlı başına ilâhî yardımın bahşedilmesinin bağımsız bir sebebidir. Din düşmanlarının tuzaklarını iptal eden, onların tuzaklarını boşa çıkaran bir etkendir. O hâlde ayet, *"ve kurdukları tuzaktan da sıkıntıya düşme."* ifadesine yönelik gerekçeli bir açıklama mahiyetindedir ve bir zafer vaadini içermektedir.

Tefsirini sunduğumuz bu üç ayet, içerikleri itibariyle Mekke döneminde inen ayetlerden çok Medine döneminde inen ayetlere benzemektedir. Nitekim gerek Sünnî ve gerekse Şiî kaynaklarda, ayetlerin Peygamberimizin (s.a.a) Uhud Savaşı'ndan döndüğü sırada indiğine ilişkin rivayetler yer almaktadır. Rivayetler bölümünde bu rivayetleri ele alacağız. Bazı müfessirlerin de vurguladığı gibi,[1] bu ayetleri öncesindeki ayetlerle de ilişkilendirmek mümkündür.

Bu arada şuna da dikkat etmek gerekir ki, söz konusu üç ayetten önce yer alan ayet, bunlardan daha belirgin bir şekilde surenin ana temasını yansıtan bir içeriğe sahiptir. Bunun yanında, *"Sonra şüphe yok ki Rabbin, işkence edildikten sonra hicret eden..."* [110. ayet] ve *"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse..."* [106. ayet] ifadesiyle başlayan birkaç ayeti ve *"Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz..."* [126. ayet] ifadesiyle başlayıp surenin sonuna kadar devam eden ayetleri bir yana bırakırsak, surenin tümünün tek ve kesintisiz bir akışa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 14, s. 257.]

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Allah, bir şehri örnek verdi..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: "Bu ayet, Sersar adlı bir nehirleri olan kavim hakkında inmiştir. Bu nehir sayesinde ülkeleri yemyeşil ve bereketliydi. Bunlar hamurla istinca eder (abdest yerlerini siler) ve 'Hamur daha yumuşaktır.' derlerdi. Böylece Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetlere karşı nankörlük etmiş ve nimeti küçümsemişlerdi. Bunun üzerine Allah, Sersar nehrinin suyunu kuruttu. Sonunda şehirlerinde dayanılmaz bir kuraklık hüküm sürdü. Derken Allah onları istinca ederek attıkları hamurları yemeye muhtaç kıldı. Aralarında bu hamurları itişerek bölüştürmeye kadar vardılar."

Ben derim ki: Bu hadis el-Kâfi adlı eserde Amr b. Şimr kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ayrıntılı bir şekilde rivayet edilir.(1) Ayyâşî de Hafs ve Zeyd eş-Şahham aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan aktarmıştır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Enes b. Malik'ten şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Hiçbir kul yoktur ki, bir ümmet onun lehinde şahitlikte bulunsun ve Allah onların şahitliklerini kabul etmesin. Ümmet bir adama ve daha yukarı sayıdaki adamdan oluşan topluluğa denir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *Gerçekten İbrahim, Allah'a sürekli kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.*"

Ben derim ki: Şahitlikle ilgili ayetlerde, bu hadisle irtibatı olan açıklamalara yer vermiştik.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Semaa b. Mihran'dan şöyle rivayet edilir: Ebu Abdullah'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Bir zamanlar bütün dünyada sadece bir kişi Allah'a ibadet ediyordu. Eğer ondan başka biri daha olsaydı, ona eklenirdi. Nitekim yüce Allah buna şöyle işaret etmiştir: *'Gerçekten İbrahim, Allah'a sürekli kulluk eden, hanif (orta yolda) olan bir ümmet idi ve müşriklerden değildi.'* Yapayalnız Allah'a kulluk eden İbrahim, Allah'ın dilediği kadar bu yalnızlığa sabretti. Sonra yüce Allah İsmail ve İshak'ı bahşederek yalnızlığını giderdi. Böylece Allah'a kulluk edenlerin sayısı üçe çıktı."

Ben derim ki: el-Kâfi adlı eserde müellif bu hadisi kendi rivayet zinciriyle Semaa'den, o da İmam Musa Kâzım'dan (a.s) aktarır.

1- [Füru-i Kâfi, c. 6, s. 301, bab: 50, hadis: 1.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Şafiî, el-Ümm adlı eserinde, Buharî ve Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s. a.v) buyurdu ki: "Biz en sonunda gelenler, kıyamet günü en önde oluruz. Ne var ki, onlara bizden önce kitap verildi ve bize onlardan sonra verildi. Sonra onlara farz kılınan gün cuma günüydü. Ama onlar o gün hakkında ihtilâfa düştüler. Fakat Allah bize o günü gösterdi. Dolayısıyla bu hususta diğer topluluklar bize tâbidirler. Yahudiler ertesi, Hıristiyanlar ise öbür gün bizi izlerler."

Ben derim ki: Benzeri bir hadisi Ahmed ve Müslim, Ebu Hureyre ve Huzeyfe kanalıyla Peygamberimizden (s.a.a) rivayet etmişlerdir. Ancak bu rivayet, ilgili ayetin tefsiri bağlamında aktarılmamıştır.

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn Mürdeveyh, Ebu Leyla el-Eş'arî'den, o da Resulullah'tan (s. a.v) şöyle rivayet etmiştir: "İmamlarınıza itaat etmeye sarılın, onlara karşı çıkmayın. Çünkü onlara itaat, Allah'a itaat demektir. Onlara başkaldırmak da, Allah'a başkaldırmak anlamına gelir. Çünkü Allah beni, insanları hikmetle, güzel öğütle davet etmek üzere gönderdi. Kim bu hususta bana karşı çıkarsa o, helâk olanlardandır. Ben onunla her türlü ilişkimi kestim. Allah'ın ve Resulü'nün ona yönelik zimmetini, güvencesini koparıp attım. Kim bir hususta yönetiminizi üstlenirse, bu esnada benim bu söylediklerimden farklı bir amel gerçekleştirirse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"ve en güzel yöntem ile onlarla tartış."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: İmam (a.s) buyurdu ki: "Yani, onlarla Kur'ân ile tartış."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Amr ez-Zübeyrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve en güzel yöntem ile onlarla tartış."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani, Kur'ân ile."

Ben derim ki: Rivayetin zahirinden anladığımız kadarıyla, burada *"en güzel yöntem ile onlarla tartış."* ifadesi tefsir edilmiştir. Bundan çıkan sonuç da Allah'ın edebini içeren Kur'ân ilkeleri doğrultusunda bir tartışma yönteminin esas alınmasının gerekliliğidir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hasan b. Hamza'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Resulullah (s.a.a) Hamza b. Abdulmuttalib'e yapılanları görünce, 'Allah'ım, sana hamdolsun ve

sana şikâyette bulunuyorum. Bu gördüklerim karşısında senden yardım diliyorum.' Devamla şöyle buyurdu: 'Eğer onları yenilgiye uğratırsam, mutlaka ben de müsle (ölünün organlarının kesilmesi) yapacağım, mutlaka müsle yapacağım, mutlaka müsle yapacağım.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *'Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.* Peygamberimiz (s.a.a) de şöyle buyurdu: Sabrederim, sabrederim."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn Münzir, Taberanî, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delail adlı eserinde- İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Hamza'nın öldürülüp organlarının hunharca kesildiği gün Resulullah (s. a.v) şöyle buyurdu: 'Eğer Kureyş'i yenilgiye uğratırsam, mutlaka onlardan yetmiş kişinin bu şekilde organlarını keseceğim.' Bunun üzerine yüce Allah, *'Eğer (kâfirlere) ceza verecekseniz...'* ayetini indirdi. Bu ayet inince Peygamberimiz (s. a.v) şöyle dedi: 'Bilakis sabrederiz, ya Rab!' Ardından savaşta öldürülen düşmanların organlarının kesilmesini yasakladı."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir hadis Ubey b. Kâ'b, Ebu Hureyre ve başkaları kanalıyla Peygamberimizden rivayet edilmiştir. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun.

Nahl Suresi'nin Sonu

Hamd Allah'a Mahsustur

İÇİNDEKİLER

İBRÂHÎM SÛRESİ / 5

1-5. AYETLER

İBRAHİM SÛRESİ 6-18. AYETLER

İBRAHİM SÛRESİ 19-34. AYETLER

İBRAHİM SÛRESİ 35-41. AYETLER

İBRAHİM SÛRESİ 43-47. AYETLER

HİCR SÛRESİ 10-15. AYETLER

HİCR SÛRESİ 16-25. AYETLER

HİCR SÛRESİ 26-48. AYETLER

HİCR SÛRESİ 49-54. AYETLER

HİCR SÛRESİ 85-99. AYETLER

NAHL SÛRESİ / 313

1-21. AYETLER

NAHL SÛRESİ 22-40. AYETLER

NAHL SÛRESİ 41-64. AYETLER

NAHL SÛRESİ 78-89. AYETLER

NAHL SÛRESİ 106-111. AYETLER

NAHL SÛRESİ 112-128. AYETLER

NOT:

NOT:

NOT:

بسم الله الرحمن الرحيم

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla

Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.
Şu hâlde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır.
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır.

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN

13. Cilt

Mütercim:

Salih Uçan - Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Musa Güneş

KEVSER

Kevser Yayınları: 256

Eserin Orijinal Adı: el-Mîzân Fî Tefsîri'l-Kur'ân c. 13

Dizgi ve Mizanpaj: Kevser

Tashih - Tatbik: Musa Güneş

Son Okur: Abbas Akyüz

Baskı: Yılmaz Matbaacılık (Sertifika: 27185)

Litros Yolu 2. Matb. Sitesi 3 NB 2
Zeytinburnu Topkapı / İst. Tel: 0212 493 00 85

1. Baskı: Nisan 2017

ISBN 975-6640-08-1 [Tk. No.]

ISBN 978-605-4792-62-7 (13. c) [Cilt No.]

Kevser Yayınları

Merkez: Kirazlı Mah. 1146 Sk. No: 35
Kat: 1 Bağcılar / İSTANBUL
Tel: 0212 555 16 66 - Faks: 0212 555 22 12

Şube: Balabanağa Mah. Büyük Reşitpaşa
Cad. Yumni İş Mrk. No: 16 B / 25
Fatih – İSTANBUL
Tel: 0212 534 35 28 - Faks: 0212 631 36 01

www.kevseryayincilik.com

İSRÂ SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 111 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُبْحَانَ الَّذٖى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا
الَّذٖى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿١﴾

AYETİN MEALİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

1- Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye, kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir. Çünkü O, gerçekten işiten ve görendir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu sure, yüce Allah'ın mutlak olarak ortaktan münezzeh bir ilâh olduğunu vurguluyor. Bununla birlikte bu vurgulamanın Allah'ı noksanlıklardan tenzih etme (tespih) yanı, onu övme (tahmid) yanına baskın çıkıyor. Nitekim *"Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye... Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir."* diye buyrularak sureye tespih ile başlanıyor. Bu ilke surede birkaç kere tekrarlanıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *" O, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur."* (43. ayet), *"De ki: (Hayret!) Rabbimi tenzih ederim."* (93. ayet), *"Derler ki: Rabbimiz her eksiklikten uzaktır."* (108. ayet) Hatta suresin sonunu oluşturan *"Hamt, kendisine çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten dolayı veli ve yardımcısı olmayan Allah içindir, de ve O'nu tam bir tekbirle tekbir et (yücelt)."* ayetinde yüce Allah ortaktan, veliden ve çocuk edinmekten tenzih edilerek övülmektedir.

Sure, ayetlerinin içeriklerinden anlaşılacağı üzere Mekke döneminde inmiştir. Fakat bazı tefsirciler, Ruhu'l-Maani'de de ileri sürüldüğü gibi, surenin iki ayetini bunun dışında tutmuşlardır. O iki ayet ise şudur: *"Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için..."* [73. ayet], *"Seni bu yerden (Mekke'den) çıkarmak için neredeyse rahatlıkla yerinden oynatacaklardı..."* [76. ayet] Başka bazı tefsircilere göre de, bu iki ayetin yanı sıra, *"Hani sana, 'Kuşkusuz Rabbin insanları (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik..."* [60. ayet] ayeti ile, *"De ki: Ey Rabbim! Beni doğruluk girdirilişiyle girdir..."* [80. ayet] ayeti de Mekke döneminde inmemiştir.

Hasan'a göre ise sure, beş ayeti dışında Mekke döneminde inmiştir. Bu beş ayet de şunlardır: *"Haklı bir gerekçe olmadıkça, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı cana kıymayın..."* [33. ayet], *"Zinaya yaklaşmayın..."* [32. ayet], *"Müşriklerin çağırdıkları o varlıklar..."* [57. ayet], *"Güneşin kaymasından (zevalden) gecenin karanlığına (yarısına) kadar namaz kıl..."* [78. ayet], *"Yakın akrabaya hakkını (Peygamber'in soyundan gelenlere humuslarını) ver; yoksula ve yolda kalmışa da..."* [26. ayet]

Mukatil'e göre de sure beş ayeti dışında Mekke döneminde inmiştir. Bu beş ayet şunlardır: *"Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için…"* [73. ayet], *"Seni bu yerden (Mekke'den) çıkarmak için neredeyse rahatlıkla yerinden oynatacaklardı..."* [76. ayet], *"Hani sana, 'Kuşkusuz Rabbin insanları (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik..."* [60. ayet], *"De ki: Ey Rabbim! Beni doğruluk girdirilişiyle girdir..."* [80. ayet], *"De ki: Siz, ister ona inanın, ister inanmayın..."* [107. ayet]

Katade ve Ma'dil'den nakledildiğine göre İbn Abbas, *"Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için…"* [73. ayet] ayeti ile, *"De ki: Ey Rabbim! Beni doğruluk girdirilişiyle girdir..."* [80. ayet] ayetleri arasında yer alan sekiz ayeti dışında surenin Mekke döneminde indiğini bildirmiştir.

Fakat bu ayetlerin içeriklerinde Medine dönemlerinde indiklerine dair bir delil yoktur. Ayrıca içerdikleri hükümlerde de Medine döneminde inmiş olmalarını gerektiren bir özellik söz konusu değildir. Nitekim bu ayetlerin benzerleri En'am ve A'râf gibi Mekke döneminde inmiş surelerde yer almıştır.

Bu sure, başlangıcında amacını oluşturan Allah'ı tespih etmenin yanı

sıra Peygamberimizin (s.a.a) Miraç olayına işaret ederek başlıyor. Bu meyanda onun Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar uzun bir gece yolculuğuna çıkarıldığı anlatılıyor. Mescid-i Aksa'dan maksat ise, Beytü'l-Mukaddes (Kudüs) ve Davud ile Süleyman peygamberler tarafından inşa edilen ve yüce Allah'ın İsrailoğulları için kutsal kıldığı anıttır.

Arkasından bağlantılı bir üslupla Allah'ın İsrailoğulları toplumu için takdir ettiği gelişme, gerileme, üstünlük ve ezilmişlik dönemlerinden söz ediyor. Bu süreçte vurgulanıyor ki, İsrailoğulları ilâhî emirlere itaat ettikçe Allah onları yükseltmiş, isyan ettikleri dönemlerde ise onları alçaltmıştır. Allah onlara kitap indirmiş, onlara Allah'ı bir bilmeyi ve O'na ortak koşmayı reddetmeyi emretmiştir.

Sonra söz bu ümmetin durumuna ve onlara indirilen kutsal kitaba döndürülüyor ve İsrailoğulları için geçerli olan ilkenin bu ümmet için de geçerli olduğu belirtiliyor. Yani eğer ilâhî emirlere itaat ederlerse, mükâfatlandırılırlar; buna karşılık isyan ederlerse, cezaya çarptırılırlar. Ölçü, yapılan işlerdir. İnsan ne iş yaparsa, ona göre karşılık görür. İlâhî kanun geçmişteki milletler hakkında işte böyle işlemiştir.

Sonra da dünya ve ahiret hayatı ile ilgili bazı gerçekler, ayrıca emirler ve yasaklardan oluşan bazı genel hükümler dile getiriliyor.

Bu konudaki başlıca ayetler olarak şunları zikredebiliriz: *"De ki: İster Allah adıyla çağırın, ister Rahman adıyla çağırın; (bu iki isimden) hangisini çağırsanız, en güzel isimler O'nundur."* (İsrâ-110), *"Hepsine; onlara (dünyayı isteyenlere) da, bunlara (ahireti isteyenlere) da, Rabbinin bağışından sürekli veririz. Rabbinin bağışı (hiç kimseden) men edilmiş değildir."* (İsrâ, 20), *"Biz, mutlaka her şehri(n halkını) kıyamet gününden önce ya öldüreceğiz (kökten yok edeceğiz) veya çetin bir azapla cezalandıracağız..."* (İsrâ, 58)

1) Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye, kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir. Çünkü O, gerçekten işiten ve görendir.

Ayetin orijinalinde geçen "subhane" kelimesi, "tesbih" kelimesinin ism-i mastarı, kök ismi olup tenzih anlamını taşır ve muzaf (tamamlanan) olarak kullanılır. Fiilinin yerini tutan bir mutlak mefuldür. Buna göre, "subhanallah" tamamlamasının takdirî şekli "sebbehtullahe tesbi-

hen" şeklindedir. Yani: "Allah'ı şanına yakışmayan her nitelikten tenzih ederim." Çoğunlukla da hayret ifade etmek üzere kullanılır. Fakat buradaki ayetlerin akışına uygun düşen anlam tenzihtir. Çünkü vurgulanmak istenen odur. Gerçi bazı tefsirciler kelimenin hayret anlamı taşıdığı konusunda ısrar etmişlerdir.[1]

Ayetin orijinalindeki "esra" fiilinin kökü olan "el-isra" ve "es-sery", geceleyin yürümek demektir. "Sera ve esra", yani geceleyin gitti, yürüdü. "Sera ve esra bihi" yani onu geceleyin götürdü. "Seyir" kelimesi ise ya sadece gündüz yürümek veya hem gündüz hem de gece yürümek anlamında kullanılır.

Yine ayette geçen "leylen" kelimesi, "mefulün fih"tir. Bu yürüyüşün geceleyin olup bittiğini, yani o gece tan yeri ağarmadan önce gidişin ve dönüşün tamamlandığını ifade eder.

"Mescid-i Aksa", *"çevresini kutsal kıldığımız"* karinesinden anlaşıldığı üzere Beytü'l-Mukaddes'tir. İfadede yer alan "Aksa"nın kökü olan "el-kusiy" kelimesi, uzaklık anlamına gelir. Bu mescide Mescid-i Aksa (en uzaktaki mescit) adının verilmesi, bu ayetin indiği sırada Mescid-i Haram'ın bulunduğu Mekke şehrinde oturan Peygamberimizle (s.a.a) ayetin muhatabı olan yanındakilere en uzak mescit olması sebebi iledir.

"Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye" ifadesi, geceleyin yola çıkarmanın amacını bildiriyor. Bu amaç, ilâhî ayetlerden, -ibaredeki kısımlığı bildiren "min" edatından da anlaşılacağı üzere- bir kısmının gösterilmesidir. Ayetin içeriği yüce Allah'ın, Peygamberimize (s.a.a) gösterdiği ayetlerin büyük ayetler olduğuna delâlet ediyor. Nitekim Miraç olayının anlatıldığı başka bir ayette, *"O gerçekten Rabbinin bazı büyük ayetlerini gördü."* (Necm, 18) buyrularak bu ayetlerin büyüklüğü açıkça vurgulanmıştır.

"O, gerçekten işiten ve görendir." ifadesi, yüce Allah'ın Peygamberimize ayetlerini göstermek için onu geceleyin yola çıkardığının gerekçesini açıklıyor. Dolayısıyla ifadenin anlamı şudur: Allah kullarının sözlerini işiten ve davranışlarını görendir. Nitekim kulu Muhammed'in de sözlerini işitmiş ve hâlini görmüş, neticede ona böyle bir ikramda bulunmanın ve bir gece yolculuğu sonunda bazı büyük ayetlerini ona göstermenin gerektiği sonucuna varmıştır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 396.]

Ayette *"çevresini kutsal kıldığımız"* ve *"Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye"* bölümleri ile, ayetin başındaki üçüncü tekil şahıstan birinci çoğul şahsa geçiliyor, sonra ayetin sonunda yine üçüncü tekil şahsa dönülüyor. Bunun hikmeti, gece yola çıkarma ile onu izleyen ayet gösteriminin ululuk, yücelik, üstünlük ve ceberut makamından çıktığına, bunda büyük egemenliğin etkili olduğuna, yüce Allah'ın büyük ayetleri ile Peygamberimize (s.a.a) tecelli ettiğine işaret etmektir. Eğer üçüncü tekil şahıs zamiri ile "ona bazı mucizeleri göstersin diye" denseydi veya başka bir ifade tarzı kullanılsaydı, bu incelik, bu espri ortamdan kalkardı.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Tenzih edilmelidir O kimse ki yüceliği, ululuğu, üstün gücü ve egemenliği ile kulu Muhammed'i bir gece yarısı Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya, çevresini kutsal kıldığı Beytü'l-Mukaddes'e götürdü. Amacı yüceliği ve ululuğu ile ona büyük ayetlerini göstermekti. Böyle yaptı; çünkü gerçekten O, işiten ve görendir. Peygamber'in sözlerini işittiği ve hâlini gördüğü sebebiyle onun böylesine onurlu bir bağışa lâyık olduğunu kararlaştırdı.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de babasından, o İbn Ebu Umeyr'den ve o Hişam b. Salim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Cebrail, Mikail ve İsrafil, Burak'ı alıp Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler. Biri Burak'ın yularını, öbürü özengisini tuttu, diğeri de Peygamberimize yolculuk sırasındaki elbiseyi giydirdi. O sırada Burak alçalınca Cebrail onu tekmeleyerek dedi ki: *'Ey Burak, rahat dur. Önceden sırtına bir peygamber binmedi ve sonradan da onun gibi biri sırtına binmeyecek.'* Tekmeden sonra durulan Burak, Peygamberimizi biraz yukarı kaldırdı. Beraberinde ona gökteki ve yerdeki ayetleri göstermek üzere Cebrail vardı."

"Peygamberimiz buyuruyor ki: Yolda giderken sağ yanımdan biri 'Ya Muhammed!' diye seslendi. Kendisine cevap vermedim, tarafına da bakmadım. Sonra sol yanımdan biri, 'Ya Muhammed!' diye seslendi. Ona da cevap vermedim ve dönüp tarafına bakmadım. Sonra karşıma kolları çıplak ve dünyanın bütün ziynetleri ile süslenmiş bir kadın çıktı ve 'Ya Muhammed, bana bak, seninle konuşayım.' dedi. Ona da dönüp bakmadım. Sonra yola devam ettim. Arkasından beni korkutan bir ses

işittim. Yine yoluma devam ettim. Bir süre sonra Cebrail beni Burak'tan indirdi ve 'Namazı kıl.' dedi. Ben de kıldım. Arkasından, 'Nerede namaz kıldığını biliyor musun?' dedi. 'Hayır, bilmiyorum.' dedim. 'Beyt Lahm'da kıldın.' Beyt Lahm da, Meryem oğlu İsa'nın doğum yeri olan Beytü'l-Mukaddes'e yakın bir beldedir."

"Arkasından Burak'a bindim ve yola devam ettik. Sonunda Beytü'l-Mukaddes'e vardık. Burak'ı, peygamberlerin binek hayvanlarını bağladıkları halkaya bağladım ve yanımda Cebrail olduğu hâlde mescide girdim. Çok sayıda peygamber (hepsine selâm olsun) topluluğu arasında İbrahim, Musa ve İsa Peygamber'le karşılaştık. Hepsi benim için toplanmışlardı. Namaza kalkıldı. Cebrail'in önümüze geçeceğinden şüphe etmiyordum. Fakat peygamberler saf bağlayınca, Cebrail beni kolumdan tutup öne geçirdi ve onlara imam oldum. Ve bunda da övülecek bir yan yoktur."

"Sonra Hâzin bana üç kap getirdi. Birinde süt, birinde su ve üçüncüsünde içki vardı. Bu sırada, 'Eğer suyu alırsa, kendisi ve ümmeti suda boğulur. Eğer içkiyi alırsa, kendisi ve ümmeti yoldan çıkar. Ve eğer sütü alırsa, kendisi ve ümmeti doğru yolu bulur.' diyen bir ses işittim. Ben süt dolu kabı aldım ve birazını içtim. Bunun üzerine Cebrail, 'Sen ve ümmetin doğru yolu bulacaksınız.' dedi."

"Sonra dedi ki: 'Yolculuğun boyunca ne gördün?' 'Sağ yanımdan biri bana seslendi.' dedim. 'Peki, cevap verdin mi?' dedi. 'Hayır, tarafına bile dönüp bakmadım.' dedim. 'O, Yahudiliğin çağrı görevlisi idi. Eğer ona cevap verseydin, ümmetin senden sonra Yahudi olurdu.' Ardından, 'Başka ne gördün?' dedi. 'Sağ yanımdan biri seslendi.' dedim. 'Cevap verdin mi?' dedi. 'Hayır, dönüp tarafına bile bakmadım.' dedim. 'O da Hıristiyanlığın çağrı görevlisi idi. Eğer ona cevap verseydin, ümmetin senden sonra Hıristiyan olurdu.' dedi. Sonra, 'Seni kim karşıladı?' dedi. Dedim ki: 'Kolları çıplak ve dünyanın bütün ziynetleri ile süslenmiş bir kadınla karşılaştım. Bana, 'Ey Muhammed, bana bak seninle konuşayım, dedi.' 'Onunla konuştun mu?' dedi. 'Hayır, onunla ne konuştum ve ne tarafına baktım.' dedim. 'O dünya idi. Eğer onunla konuşsaydın, ümmetin dünyayı ahiretine tercih edecekti.' dedi."

"Sonra beni korkutan bir ses işittim. Cebrail, 'Ya Muhammed, sesi işittin mi?' dedi. 'Evet.' dedim. 'O, Cehennemin ağzında yetmiş yıl önce aşağıya attığım bir taştı. Bu ses o taşın cehennemin dibine indiği andaki

sesti.' dedi. Sahabîler diyor ki: Peygamberimiz (s.a.a) ölünceye kadar hiç gülmedi."

"Cebrail ile birlikte dünya göğüne çıktık. Kapıda adı İsmail olan ve hakkında Allah'ın, *'Ancak meleklerin konuşmalarından bir söz kapan olursa, onu delip geçen bir parlak ışın takip eder.'*[1] buyurduğu koruyucu meleklerin başı olan bir melek vardı. Emrinde yetmiş bin melek ve o meleklerin her birinin emrinde de yetmiş bin melek vardı."

"O meleklerin başı, 'Ey Cebrail, yanındaki kimdir?' dedi. Cebrail, 'Allah'ın elçisi Muhammed.' dedi. Koruyucu meleklerin başı, 'Peki, o görevlendirildi mi?' dedi. Cebrail, 'Evet.' dedi. Bunun üzerine kapıyı açtı. Kendisine selâm verdim, selâmımı aldı. Onun için af diledim, o da benim için af diledi ve arkasından, 'Salih kula ve salih peygambere merhaba.' dedi. Arkasından meleklerin karşılaması ile dünya göğüne girdim. Her melek beni güler yüzle ve sevinçle karşıladı. Fakat sonunda beni öyle bir melek karşıladı ki, onun gibi iri gövdeli bir yaratık hiç görmemiştim. Kötü görünümlü ve bariz öfkeli idi. Bana daha öncekilerin söyledikleri duaları söyledi. Ama hiç gülümsemedi ve diğer meleklerde gördüğüm sevinç onun yüzünde yoktu. 'Ey Cebrail, bu kimdir? Ben ondan korktum.' dedim. Cebrail bana şu cevabı verdi: 'Ondan korkulması normaldir. Hepimiz ondan korkarız. O, cehennemin güvenlik görevlisi Malik'tir. Hiç gülmemiştir. Allah'ın onu cehennem görevlisi yapmasından beri her geçen gün Allah'ın düşmanlarına ve günahkârlara karşı duyduğu öfke ve kin artıyor. Allah da onlardan onun aracılığı ile intikam alacaktır. Eğer senden önce birine gülümsemiş olsa idi veya senden sonra gülümseyeceği biri olacak olsa, mutlaka sana gülümserdi.' Ona selâm verdim. Selâmımı aldı ve beni cennetle müjdeledi."

"Yüce Allah'ın, *'O arada sayılan ve güvenilen biridir.'*[2] diye nitelendirdiği yerde duran Cebrail'e, 'Ona, bana cehennemi göstermesini emretmeyecek misin?' dedim. Cebrail de, 'Ey Malik, Muhammed'e cehennemi göster.' dedi. Bunun üzerine Malik cehennemin perdesini kaldırdı ve kapılarından birini açtı. O kapıdan göğe yükselen bir alev dalgası çıktı. Ateş dalgası, kaynayıp yukarıya çıktı. Öyle ki, beni de yutacak sandım. Cebrail'e, *'Ey Cebrail, söyle ona perdesini indirsin.'*

1- [Sâffât, 10.]

2- [Tekvîr, 21.]

dedim. Cebrail verdiği emir üzerine Malik, ateş dalgasına, 'Geri dön.' dedi. O da çıktığı yere döndü."

"Bir süre ilerledikten sonra esmer renkli iri bir erkek gördüm. 'Ey Cebrail, bu kimdir?' dedim. 'Bu, atan Âdem'dir.' dedi. O sırada ona zürriyeti takdim ediliyor ve o da, 'Temiz bedenden çıkan temiz ruh ve güzel koku.' diyordu."

"Resulullah (s.a.a) sözlerinin burasında Mutaffifîn Suresi'nin *'Hayır! Andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır...'* ayetinden itibaren sonuna kadar okudu."

"Ardından Peygamberimiz şöyle devam etti: Atam Âdem'e selâm verdim, selâmımı aldı. Kendisi için af diledim, o da benim için af diledikten sonra, 'Salih oğla, salih bir zamanda gönderilen salih peygambere merhaba.' dedi."

"Sonra bir topluluk karşısında oturan meleklerden bir melekle karşılaştım. Bütün dünya dizleri önünde idi. Elinde nurdan bir levha vardı. O da o levhaya bakıyordu. Levhada bir yazı vardı, ona bakıyordu. Ne sağına ne soluna bakıyordu. Üzgün bir görünümle levhadaki yazıyı inceliyordu. 'Ey Cebrail, bu kimdir?' dedim. 'Ölüm meleğidir, devamlı can almakla meşguldür.' dedi. 'Beni onun yakınına götür de onunla konuşayım.' dedim. Beni yakınına götürdü. Ona selâm verdim. Cebrail ona, 'Bu, Allah'ın kullara gönderdiği rahmet peygamberi Muhammed'dir.' dedi. Bana merhaba dedi ve beni selâmladı, sonra da, 'Ey Muhammed, hayrı bütünü ile senin ümmetinde görüyorum.' dedi. 'Kullarına karşı nimet sahibi olan bağışlayıcı Allah'a hamdolsun! Bu Rabbimizin bana yönelik bağışından ve rahmetindendir.' dedim. Cebrail, 'O en ağır işi olan melektir.' dedi. Azrail'e, 'Bütün ölmüşlerin ve bundan sonra öleceklerin canını sen mi alıyorsun?' dedim. 'Evet.' dedi. 'Onları oldukları yerlerde görüyor, kendin bizzat gözetliyor musun?' dedim. 'Evet.' dedi. 'Allah dünyayı öyle emrime verdi, o kadar denetimim altına koydu ki, dünyanın bütünü benim için bir adamın elindeki, istediği gibi altını üstüne çevirdiği bir dirhem (madeni para) gibidir. Dünyadaki her evde günde beş kez arama yaparım. Ölülerine ağlayan evlerin halkına şöyle derim: Ona ağlamayın. Size defalarca döneceğim. Sonunda hiç biriniz kalmayacaksınız.' Peygamberimiz (s.a.a), 'Ey Cebrail, ölüm yeteri derecede ağır ve şiddetli olaydır.' dedi. Cebrail, 'Ölümden sonraki olay, ölümden birkaç kat daha ağırdır.' dedi."

"Sonra yola devam ederek önlerinde temiz ve pis et sofraları olan bir topluluk gördüm. Adamlar temiz etleri bırakıp pis etleri yiyorlardı. 'Ey Cebrail, bunlar kimdir?' dedim. 'Bunlar senin ümmetinden helâli bırakıp haram yiyenlerdir, ey Muhammed!' dedi."

"Sonra bir melek gördüm ki, Allah ona şaşırtıcı bir görünüm vermişti. Vücudunun yarısı ateş ve öbür yarısı kardan oluşuyordu. Fakat ne ateş karı eritiyor ve ne kar ateşi söndürüyordu ve melek yüksek sesle, 'Bu ateşin ısısını karı eritmekten ve bu karın soğukluğunu bu ateşin sıcaklığını söndürmekten alıkoyan Allah noksanlıklardan münezzehtir. Ya Allah! Ey karla ateşi bir arada bulunduran Allah! Mümin kullarının kalplerini birbirine ısındır.' diye bağırıyordu. 'Ey Cebrail, bu kimdir?' dedim. 'Bu, Allah'ın göğün dolaylarında ve yer katlarının çevrelerinde görevlendirdiği bir melektir. Bu melek, yeryüzündeki mümin kulların iyiliğini en çok isteyen melektir. Yaratıldığından beri onlar için işittiğin duayı yapıyor.' dedi."

"Ayrıca gökte seslenen iki melek gördüm. Biri, 'Ey Allah, bütün infakta bulunanlara bir halef nasip eyle!' derken, öbürü 'Allah'ım, bütün cimrilere yokluk ver!' diyordu."

"Sonra yola devam ettim ve deve dudakları gibi dudakları olan bir toplulukla karşılaştım. Adamlar vücutlarının yanlarındaki etleri koparıp ağızlarına atıyorlardı. 'Ey Cebrail, kim bunlar?' dedim. 'Bunlar dedikoducular ve insanlarla alay edenlerdir.' dedi."

"Yola devam ettim ve başlarına taşla vuran bir topluluk gördüm. 'Ey Cebrail, kim bunlar?' dedim. 'Bunlar yatsı namazını kılmadan yatanlardır.' dedi."

"Yola devam ettim ve bir toplulukla karşılaştım. Ağızlarına ateş atılıyor ve bu ateş arka yollarından (makatlarından) çıkıyordu. 'Ey Cebrail, kim bunlar?' dedim. 'Bunlar haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenlerdir. Onların midelerine sadece ateş indiriyorlar ve ilerde ateşe atılacaklardır.' dedi."

"Sonra yola devam ederek bir toplulukla karşılaştım. Her biri ayağa kalkmak istiyor, fakat karnının şişkinliği yüzünden kalkamıyordu. 'Ey Cebrail, bunlar kim?' dedim. Dedi ki: 'Bunlar faiz yiyenlerdir. Bunlar şeytan tarafından çarpılmış kimseler gibi ayağa kalkarlar. Ayağa kalkınca da Firavunoğulları'nın göreceği muameleye maruz kalırlar ki, sabah ve akşam ateşe sunulurlar ve 'Rabbimiz, kıyamet ne zaman kopacak?' derler."

"Sonra yola devam ederek memelerinden asılmış kadınlarla karşılaştım. 'Ey Cebrail, kim bunlar?' dedim. 'Bunlar kocalarının mallarını başkalarının evlatlarına miras olarak intikal ettiren kadınlardır.' dedi. Arkasından Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: Kendilerinden olmayan bir çocuğu bir kavmin nesebine katıp da o çocuğun onların avretlerini (gizli sırlarını) öğrenmesine ve onların mallarını yemesine yol açan kadına Allah'ın gazabı şiddetlidir."

"Sonra Allah Resulü (s.a.a) şöyle devam etti: Allah'ın meleklerinden bir grup melekle karşılaştım. Allah onları dilediği gibi yaratmış ve yüzlerini de dilediği gibi düzenlemişti. Vücutlarının her azası Allah'ı tespih ediyor ve O'na hamt ediyordu. Her yanlarından ayrı bir ses çıkıyor ve sesleri hamt ile ve Allah korkusundan kaynaklanan ağlamalarla yükseliyordu. Cebrail'e onlar hakkında soru sordum. Bana, 'Onlar gördüğün şekilde yaratıldılar. Hiçbiri yanında bulunan arkadaşı ile bir tek kelime bile konuşmuş değildir. Allah korkusu ve saygısı sebebi ile başlarını ne yukarıya kaldırırlar ve ne aşağı doğru eğerler.' dedi. Kendilerine selâm verdim. Selâmımı, Allah'a karşı saygıları yüzünden sadece baş işareti ile aldılar. Cebrail onlara dedi ki: 'Bu, rahmet peygamberi Muhammed'dir. Allah onu kullarına resul ve nebi olarak gönderdi. O, peygamberlerinin sonuncusu ve efendisidir. Onunla konuşmak istemez misiniz?' Melekler, Cebrail'in bu sözlerini işitince bana dönerek selâm verdiler, saygı gösterdiler, beni ve ümmetimi hayırla müjdelediler."

"Sonra ikinci göğe çıkarıldım. Orada birilerinin benzeri iki kişi ile karşılaştım. 'Ey Cebrail, kim bunlar?' dedim. 'Bunlar teyze çocukları Yahya ve Meryem oğlu İsa'dır.' dedi. Onlara selâm verdim, selâmımı aldılar. Kendileri için af diledim, onlar da benim için af diledikten sonra, 'Salih kardeşe ve salih peygambere merhaba.' dediler. Orada bir grup melek gördüm. Huşu içinde idiler. Allah, yüzlerini dilediği gibi düzenlemişti. Her biri değişik bir sesle Allah'a hamt ederek O'nu tespih ediyordu."

"Sonra üçüncü göğe çıktık. Orada güzellikte diğer insanlara karşı üstünlüğü bedir gecesi (on dördüncü gecesinde) ayın diğer yıldızlara karşı üstünlüğü gibi olan birini gördüm. 'Ey Cebrail, bu kimdir?' dedim. 'Bu, kardeşin Yusuf'tur.' dedi. Kendisine selâm verdim, selâmımı aldı. Onun için af diledim, o da benim için af diledi ve arkasından, 'Salih peygambere, salih kardeşe ve salih bir zamanda gönderilene merhaba.' dedi. Orada birinci ve ikinci gökteki meleklerinkine benzer bir huşu

içinde bulunan bir grup melek gördüm. Cebrail onlara benim hakkımda öbür meleklere söylediklerine benzer söz söyledi. Onlar da bana öbür meleklerin yaptıkları gibi yaptılar."

"Sonra dördüncü göğe çıktık. Orada biri ile karşılaştık. 'Ey Cebrail, kim bu?' dedim. 'Bu, Allah'ın yüce bir yere çıkarmış olduğu İdris'tir.' Kendisine selâm verdim, selâmımı aldı. Onun için af diledim, o da benim için af diledi. Orada geride bıraktığımız göklerdeki meleklerinkine benzer bir huşu içinde bulunan meleklerle karşılaştım. Beni ve ümmetimi hayırla müjdelediler. Sonra bir koltukta oturan bir melek gördüm. Emri altında yetmiş bin melek vardı ve bu meleklerin her birinin emri altında da yetmiş bin melek vardı."

[İmam Cafer Sadık buyuruyor ki:] "Peygamber'in (s.a.a) içine onun o melek olduğu doğdu. (Kâinatın işini düzenleyen ve her şeyin kendisine varıp dayandığı melek olduğunu düşündü.) Bu arada Cebrail ona, 'Kalk.' diye seslendi. İşte o melek, şimdi kıyamet gününe kadar hep ayaktadır."

"Sonra beşinci göğe çıktık. Orada orta yaşlı ve büyük gözlü birini gördüm. O güne kadar onun gibi orta yaşlı büyük birini görmemiştim. Ümmetinin bir bölümü çevresindeydi. Çok sayıda oluşları beni hayrete düşürdü. 'Ey Cebrail, kim bu?' dedim. 'Bu, kavmi tarafından sevilen İmran oğlu Harun'dur.' dedi. Kendisine selâm verdim, selâmımı aldı. Onun için af diledim, o da benim için af diledi. Orada da diğer göklerdeki gibi huşu içinde olan melekler gördüm."

"Sonra altıncı göğe çıktık. Orada Şenuvve kabilesinden biri imiş gibi esmer renkli uzun boylu olan biri ile karşılaştım. Üzerinde iki gömlek olsa dahi, vücudunun tüyleri bu gömlekleri delip dışarı çıkardı. 'İsrailoğulları benim Âdemoğullarının en üstünü olduğumu sanırlar; oysa bu adam Allah katında benden üstündür.' dediğini işittim. 'Ey Cebrail, bu kimdir?' dedim. 'Bu, kardeşin İmran oğlu Musa'dır.' dedi. Kendisine selâm verdim, selâmımı aldı. Onun için af diledim, o da benim için af diledi. Orada da daha önceki göklerdekine benzer huşu inçinde olan melekler gördüm."

"Sonra yedinci göğe çıktık. Orada karşılaştığım her melek, 'Ey Muhammed, hacamat yaptır ve ümmetinin işi de hacamat yaptırmak (kan aldırmak) olsun.' diyordu. Orada siyahla karışık beyaz saç ve sakalı olan ve bir koltukta oturan birini gördüm. 'Ey Cebrail, yedinci

gökte, Beytü'l-Mamur'un kapısı önünde ve Allah'ın yakınında olan bu kişi kimdir?' dedim. 'Ey Muhammed, bu, atan İbrahim'dir; burası da senin ve ümmetin içinde kötülüklerden sakınanların kalacakları yerdir.' dedi."

"Peygamberimiz sözlerinin burasında, *'Doğrusu, insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu Peygamber ile iman edenlerdir. Allah da müminlerin velisidir.'*[1] ayetini okudu."

"Resulullah (s.a.a) devamla şöyle buyurdu: Kendisine selâm verdim, selâmımı aldıktan sonra, 'Salih peygambere, salih oğla ve salih zamanda gönderilene merhaba.' dedi. Orada geride kalan göklerdekilere benzer huşu içinde olan melekler gördüm. Onlar beni ve ümmetimi hayırla müjdelediler. Yedinci gökte parıldamaları gözleri kamaştıran nur denizleri gördüm. Ayrıca orada karanlıktan denizler ve kardan oluşmuş uğuldayan denizler gördüm. Dehşetli bir manzara görüp de her korktuğumda Cebrail'e soru sordum. Cebrail bana, 'Ey Muhammed, sevin ve Rabbi'nin keremine şükret, sana yaptıklarına şükret.' dedi. Bunun üzerine Allah, gücü ve desteği ile beni sakinleştirdi. Cebrail ile konuşmalarım ve hayretim çok olduğunda, Cebrail bana dedi ki: Ey Muhammed, gördüklerini büyük mü sayıyorsun? Oysa bu Rabbinin yaratıklarından birisidir. Gördüklerini yaratan nasıldır acaba? Oysa görmediklerin, Rabbinin yaratığı olarak bu gördüklerinden daha büyüktür. Gerçek şu ki, Allah ile yaratıkları arasında yetmiş bin perde vardır. Allah'a en yakın yaratıklar ben ve İsrafil'iz. Öyleyken onunla aramızda dört perde vardır: Nur perdesi, karanlık perdesi, bulut perdesi ve su perdesi."

"Resullullah (s.a.a) buyuruyor: Allah'ın yarattığı acayip ve dilediğine musallat kıldığı yaratıklardan bir horoz gördüm. Ayakları yedi kat yerin dibinde ve başı Arş'ın yanında idi. Bu, yüce Allah'ın meleklerinden biri idi. Allah onu dilediği gibi yaratmıştı. Ayakları yedi kat yerin altındaydı. Sonra çıkışa yönelerek havada yedinci göğe yükseldi. Yükselmeye devam etti ve boynu Arş'ın yakınına kadar vardı. Şöyle diyordu: 'Rabbim noksanlıklardan münezzehtir. Nerede olursan ol, Rabbinin büyüklüğünden O'nun nerede olduğunu bilemezsin.' Omuz başından çıkan iki kanadı vardı. Bu kanatları açtığı zaman doğuyu ve batıyı aşarlardı. Seher vakti olunca kanatlarını çırpar ve 'Subhanalla-

---

1- [Âl-i İmrân, 68.]

hi'l-Meliki'l-Muteal, lâ ilâhe illallahu'l-Hayyu'l-Kayyum (Egemen ve yüce olan Allah noksanlıklardan münezzehtir. Allah'tan başka ilâh yoktur, O diri ve kayyumdur).' diyerek yüksek sesle Allah'ı tespih eder. O bu cümleleri söyleyince yeryüzünün bütün horozları da tespih eder, kanatlarını çırpar ve yüksek sesle ötmeye başlarlar. O horoz sustuğunda, yeryüzündeki bütün horozlar da susarlar. Bu horozun yeşil telekleri ve hiç görmediğim aklıkta beyaz tüyleri ve bu beyaz tüyleri altında hiç görmediğim derecede yeşil telekleri vardı."

"Sonra Cebrail ile birlikte yola devam ederek Beytü'l-Mamur'a girdim ve orada iki rekât namaz kıldım. Yanımda ashabımdan bir grup vardı. Bazılarının üzerinde yeni ve öbürlerinin üzerinde eski elbiseler vardı. Yeni elbiseliler içeri girdi, eski elbiseliler yerlerinde oturdu."

"Sonra Beytü'l-Mamur'dan çıktığımda önüme iki nehir çıktı. Birinin adı Kevser, öbürünün adı ise Rahmet idi. Kevser nehrinden içtim, Rahmet nehrinde ise yıkandım. Arkasından her iki nehir de emrime sunuldu. Böylece cennete girdim. Cennetin iki yanında benim ve ev halkımın, Ehlibeytimin evleri vardı. Bu evlerin toprakları misk kokulu idi. O sırada cennet nehirlerinde yüzen bir cariye gördüm. Ona, 'Kime aitsin?' diye sordum. 'Zeyd b. Hârise'ye aidim.' dedi. Sabah olunca, bu müjdeyi Zeyd'e verdim. Oranın kuşları boynu uzun deve büyüklüğünde ve narları kova iriliğinde idi. Orada öyle bir ağaç gördüm ki, eğer bir kuş kökünün çevresini dolaşmak üzere salınsa, yedi yüz yıl uçması gerekir. Cennetteki her eve bu ağacın bir dalı uzanıyordu. 'Ey Cebrail, bu nedir?' dedim. 'Bu, hakkında Allah'ın *'Tuba (en güzel hayat veya maişet) onlar içindir ve dönüşün güzeli de (onlarındır).'*[1] buyurduğu Tuba ağacıdır.' dedi."

"Cennete girince kendime geldim ve Cebrail'e o denizleri, onların dehşetli manzaralarını ve acayipliklerini sordum. Dedi ki: Onlar, Allah'ın arkalarında gizlendiği perdelerin sisleri (duvarları, tenteleri)dir. Eğer o perdeler olmasaydı, Arş'ın ışığı her şeyi deler geçerdi."

"Sidretü'l-Munteha'ya vardım. Bu ağacın her yaprağı ümmetlerden bir ümmeti gölgesi altına alıyordu. O ağaçla aramda, *'İki yay kadar, hatta daha yakın.'*[2] ayetinde tanımlandığı gibi bir mesafe kaldı. O sıra-

1- [Ra'd, 29.]

2- [Necm, 9.]

da yüce Allah bana, *'Elçi, Rabbinden kendisine indirilene inandı.'* diye seslendi. Ben de buna kendim ve ümmetim adına dedim ki: *'Müminler de. Tümü, Allah'a, meleklere, kitaplarına ve elçilerine inandı. 'Onun elçileri arasında hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz. Ve dediler ki: İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz bağışlamanı dileriz. Varış ancak sanadır.'* Yüce Allah dedi ki: *'Allah, hiç kimseye güç yetireceğinden başkasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.'* Ben de dedim ki: *'Rabbimiz, unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!'* Allah dedi ki: 'Seni sorumlu tutmam.' Dedim ki: *'Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.'* Allah dedi ki: 'Sana yüklemem.' Dedim ki: *'Rabbimiz, kendisine güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize taşıtma. Bizi affet. Bizi bağışla. Bizi esirge. Sen bizim Mevla'mızsın; öyleyse kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.'* Yüce Allah dedi ki: Bu istediklerini sana ve ümmetine verdim."

İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "Resulullah (s.a.a) bu hususları ümmeti için isterken, hiçbir elçi Allah katında onun kadar değerli olmamıştır."

"Sonra Allah Resulü (s.a.a) şöyle dedi: 'Rabbim, peygamberlerine birçok bağışlarda bulundun, bana da bir bağışta bulun.' Allah ona şöyle cevap verdi: Sana yaptığım bağışlar arasında Arşımın altında yazılı olan şu iki cümleyi bağışladım: Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi ve lâ menca minke illâ ileyke. (Her kımıldama ve her güç mutlaka Allah'a dayanır. Senden sadece yine sana kaçıp sığınılabilir.)"

"Peygamberimiz devamla şöyle buyurur: Orada melekler bana her sabah ve her akşam okumam için şu sözü öğrettiler: 'Allah'ım! Zulmüm, senin affına sığınmakta. Günahım, senin mağfiretine sığınmakta. Zilletim, senin izzetine sığınmakta. Yoksulluğum, senin zenginliğine sığınmakta. Fani vechim (zatım, yüzüm) senin yok olmayan baki vechine (zatına, yüzüne) sığınmaktandır.' Bunu her akşam söylerim."

"Sonra ezanı işittim. O geceye kadar gökte hiç görülmemiş olan bir melek ezan okumaya başlayarak şöyle dedi: 'Allahu Ekber. Allahu Ekber (Allah en büyüktür. Allah en büyüktür.)' Allah da, 'Kulum doğru söyledi, ben her şeyden büyüğüm.' buyurdu. Melek, 'Eşhedu en lâ ilâhe illallah. Eşhedu en lâ ilâhe illallah (Şahadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur. Şahadet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur).' dedi. Allah, 'Kulum doğru söyledi. Ben kendinden başka ilâh olmayan Al-

lah'ım, benden başka ilâh yoktur.' buyurdu. Melek, 'Eşhedu enne Muhammeden Resulullah. Eşhedu enne Muhammeden resulullah (Şahadet ederim ki, Muhammed Allah'ın peygamberidir. Şahadet ederim ki, Muhammed Allah'ın peygamberidir).' dedi. Allah, 'Kulum doğru söyledi. Muhammed benim kulum ve peygamberimdir, onu ben seçip gönderdim.' buyurdu. Melek, 'Hayye ale's-salâti, hayye ale's-salâh (Haydin namaza. Haydin namaza).' dedi. Allah, 'Kulum doğru söyledi. Benim farz kıldığım bir ibadete çağrı yaptı. Kim arzu ile ve benim sevabımı umarak ona koşarsa, o ibadet onun geçmiş günahlarının kefareti olur.' buyurdu. Melek, 'Hayye ale'l-felâh. Hayye ale'l-felâh (Haydin felâha. Haydin felâha).' dedi. Allah, 'Namaz salah, başarı ve felâhtır.' buyurdu. Arkasından gökte meleklere imam oldum. Tıpkı Beytü'l-Mukaddes'te peygamberlere imam olduğum gibi."

"Sonra çevremi bir ince bir bulut (veya bir şevk, sevgi ateşi) sardı. Hemen secdeye kapandım. Bu sırada Allah, 'Ben senden önceki her peygambere günde elli vakit namazı farz kıldım. Bunu sana ve ümmetine de farz kıldım. Bu farzı ümmetin arasında uygula.' diye seslendi. Geri dönüşüm sırasında İbrahim'e uğradım. Bana hiçbir şey sormadı. Musa'nın yanına varınca dedi ki: 'Ey Muhammed, ne yaptın?' Dedim ki: Rabbim dedi ki: Ben senden önceki her peygambere günde elli vakit namazı farz kıldım. Bunu sana ve ümmetine de farz kıldım.' Musa dedi ki: Ey Muhammed, senin ümmetin en son ve en zayıf ümmettir. Bu farz senin Rabbine hiçbir fazlalık sağlamaz. Ümmetin bu farzı yerine getiremez. Geri dönüp Rabbine git de ümmetin için bu farzın hafifletilmesini iste."

"Rabbime dönüp Sidretü'l-Munteha'ya vardım ve secdeye kapandıktan sonra dedim ki: 'Bana ve ümmetime günde elli vakit namaz farz kıldın. Ben ve ümmetimin gücü buna yetmez. Bana biraz indirim yap.' Allah elli vaktin onunu indirdi. Musa'ya dönüp durumu anlatınca, 'Yine geri dön, buna gücün yetmez.' dedi. Rabbime döndüm, on vakit daha kaldırdı. Musa'ya dönüp durumu bildirdiğimde, 'Tekrar git.' dedi. Her geri gelişimde Allah'a dönüp secdeye kapanıyordum. Sonunda gündelik namaz on vakte indi. Musa'ya dönüp bunu haber verdiğimde yine, 'Gücün yetmez.' dedi. Ben, 'Rabbimden utanıyorum, artık buna katlanırım.' dedim. Bunun üzerine şöyle bir ses işittim: Mademki ona katlanıyorsun, işte sana elli vakte denk beş vakit! Her namaza on kat sevap. Ümmetin içinde kim bir iyiliği yapmaya niyetlenir de onu yaparsa, kendisine on

katı yazılır. Eğer yapmazsa, o amelin kendisi yazılır. Buna karşılık ümmetinden kim bir kötülük yapmaya niyetlenir de onu yaparsa, defterine sadece o kötülüğün kendisi yazılır. Eğer o kötülüğü yapmazsa, hesabına hiçbir şey yazmam."

İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Allah bu ümmetten yana Musa'ya hayır versin. İşte bu olaylar, *'Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye, kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir. Çünkü O, gerçekten işiten ve görendir.'* ayetinin tefsiridir."

Ben derim ki: Bu rivayette anlatılanlara yakın olaylar Şiî ve Sünnî kaynaklarda gelen pek çok rivayette nakledilmiştir. Bu rivayette geçen bazı kelimelerin ve deyimlerin anlamları şöyledir: Raculen âdimen, esmer tenli kişi. et-Tâmmeh, kendi dışındaki olaylara baskın gelen ağır olay. Bu yüzden kıyamet "Tâmmeh" diye adlandırılmıştır. "Ektaf", "ketf" kelimesinin çoğuludur ve bir şeyin etrafı, dolayları anlamına gelir. "Peygamber'in içine onun o melek olduğu doğdu."; yani kâinatın işini düzenleyen ve her şeyin kendisine varıp dayandığı meleğin o olduğunu düşündü.

"Şenuvve", bazen de "Şunue" olarak okunur; uzun boylu olmaları ile tanınan bir Arap kabilesidir. "Eşmetu'r-re'si ve'l-lihyeti", siyahla karışık beyaz saç ve sakal demektir. "Zağab", yeni çıkan kıl, tüy, telek ve bunların küçükleri anlamındadır. "Buht", Horasan devesi demektir. "ed-Duliyy", "delv=kova" kelimesinin feul (aslı "deluy"dur) kalıbındaki çoğuludur. "Sababe", şevk ve ince istek, "zubbabe" ise, ince bulut demektir.

Şeyh Saduk, el-Emali adlı eserinde babasından, o Ali'den, o babasından, o İbn Ebî Ümeyr'den, o da Eban b. Osman'dan naklettiğine göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Peygamberimiz bir gece Beytü'l-Mukaddes'e doğru yola çıkarıldığında, Cebrail onu Burak'a bindirdi, böylece Beytü'l-Mukaddes'e vardılar. Cebrail ona peygamberlerin mihraplarını gösterdi. O da o mihraplarda namaz kıldı. Sonra Cebrail onu geri getirdi. Dönüşü sırasında Kureyşlilerin bir kervanı ile karşılaştı. Adamların bir kapta suları olduğunu, bir develerini de kaybedip onu aradıklarını gördü. Resulullah (s.a.a) o sudan içti ve kalanını yere döktü."

"Sabah olunca, Peygamberimiz (s.a.a) Kureyşlilere dedi ki: 'Yüce Allah dün gece beni Beytü'l-Mukaddes'e götürdü, bana peygamberlerin oradaki kalıntılarını ve kaldıkları yerleri gösterdi. Yolda filan bir yerde Kureyş'in bir kafilesine rastladım; devlerinden birini kaybetmişlerdi. Sularından içtim, kalanını da yere döktüm.' Bunun üzerine Ebu Cehil dedi ki: 'Elinize fırsat düştü. Beytü'l-Mukaddes'in kaç sütunu ve kaç avizesi olduğunu ona sorun.' Kureyşliler de, 'Ey Muhammed, burada Beytü'l-Mukaddes'e fiilen gidenlerimiz var. Bize oranın kaç sütunu, kaç avizesi ve kaç mihrabı olduğunu söyle.' dediler. Bunun üzerine Cebrail gelerek Beytü'l-Mukaddes'in resmini Peygamberimizin karşısına astı ve Peygamberimiz de Kureyşlilerin sorularına bir bir cevap verdi. Sorularının cevaplarını alınca, 'Kervan gelsin de söylediklerini onlara soralım.' dediler. Peygamberimiz (s.a.a) onlara dedi ki: Sözlerimin doğruluğunu şundan anlayabilirsiniz ki, söz konusu kervanın geldiğini güneşin doğuşu ile birlikte göreceksiniz ve kervanın önünde boz renkli bir deve olacak."

"Ertesi gün Kureyşliler Mekke'nin girişindeki geçidi gözetlemeye başladılar. Bir yandan da 'İşte güneş şu anda doğuyor.' diyorlardı. Tam o sırada güneş doğarken kervanı gördüler. Önünde boz renkli bir deve yürüyordu. Kervandakilere Resulullah'ın (s.a.a) söylediklerini sorduklarında adamlar, 'Evet, öyle oldu. Falanca yerde bir devemiz kayboldu, suyumuzu bırakıp gitmiştik, sabah olunca suyumuzun döküldüğünü gördük.' dediler. Fakat bu olay Kureyşlilerin sadece inatçı inkârlarını arttırdı."[1]

Ben derim ki: Bu anlamda Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen başka rivayetler de vardır.

Yine aynı eserde, müellif kendi isnat zinciriyle Abdullah b. Abbas'tan şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) geceleyin göğe çıkarıldığında, Cebrail onu Nur adında bir nehrin yanına götürdü. Yüce Allah'ın, *'Karanlıkları ve aydınlığı (nuru) var etti.'*[2] şeklindeki sözünde buna işaret ediliyor. Nehrin yanına vardıklarında Cebrail şöyle dedi: Ey Muhammed, Allah'ın bereketi üzerine karşıya geç. Gerçekten Allah senin gözünü aydınlattı ve önünü açtı. Bu nehrinden karşıya hiç kimse geçmemiştir; ne

1- [el-Emali, s. 363, 69. Oturum, 1. Hadis.]

2- [En'âm, 1.]

mukarreb (Allah'a yakınlaştırılmış) bir melek, ne de bir peygamber karşıya geçmiş değildir. Yalnız ben her gün bu nehre bir kere dalarım. Çıktığımda kanatlarımı çırptığım zaman akan her damladan yüce Allah bir mukarreb melek yaratır. Bu meleğin yirmi bin yüzü ve kırk bin dili olur. Her bir dili ile diğer dillerden hiçbirinin anlamadığı bir lisan konuşur."

"Resulullah (s.a.a) bu nehirden karşıya geçerek perdelerin yanına vardı. Perdelerin sayısı beş yüz tane idi. İki perde arasında beş yüz yıllık yol vardı. Cebrail orada, 'Ya Muhammed, ilerle.' dedi. Peygamberimiz, 'Ey Cebrail, niye artık benim yanımda olmuyorsun?' dedi. Cebrail, 'Buradan daha ileri gitmeme izin yok.' dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) Allah'ın dilediği kadar ilerledi. Sonunda yüce Allah'ın şu sözlerini işitti: Ben Mahmud'um, sen ise Muhammed'sin. Senin adını kendi adımdan türettim. Kim seninle iyi olursa, ben de onunla iyi olurum. Kim seninle ilişkiyi keserse, ben de onunla ilişkiyi keserim. Şimdi kullarımın yanına in ve onlara benim seni ne kadar değerli kıldığımı haber ver. Kuşkusuz ben gönderdiğim her peygamber için bir vezir tayin ettim. Sen benim elçimsin, Ali de senin vezirindir."(1)

el-Menakıb adlı eserde İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "(Peygamberimiz Miraç sırasında) 'Biz âlemlerin Rabbine inandık.' diye bir ses işitti. Cebrail, 'Bunlar Firavun'un büyücüleridir.' dedi. Sonra 'Lebbeykellahumme lebbeyk (Allah'ım, emirlerin baş üstüne)' diye bir ses işitti. Cebrail, 'Bunlar hacılardır.' dedi. Ardından tekbir sesi işitti. Cebrail, 'Bunlar savaşçılardır.' dedi. Sonra da tespih sesi işitti. Cebrail, 'Bunlar peygamberlerdir.' dedi."

"Peygamberimiz Sidretü'l-Munteha'ya ulaşıp da perdelerin yanına vardığında Cebrail, 'Ey Muhammed, ilerle. Ben buradan daha ileriye geçemem, eğer bir parmak kadar ileri gidersem yanarım.' dedi."(2)

el-İhticac adlı eserde yine İbn Abbas'tan şöyle nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a) Yahudiler ile yaptığı bir tartışma sırasında şöyle dedi: Ben Cebrail'in kanadına binerek yedinci göğe çıktım ve yanında Me'va cennetinin bulunduğu Sidretü'l-Muntaha'yı geçerek Arş'ın ayağına asıldım. Arşın ayağından bana şöyle seslenildi: 'Kuşkusuz ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Ben Selâm'ım (selâmet verenim), Mümin'im (emniyete

---

1- [el-Emali, s. 290, hadis: 10.]

2- [el-Menakıb, c. 1, s. 179.]

kavuşturanım), Müheymin'im (gözetip koruyanım), Aziz'im (üstünüm), Cebbar'ım (istediğini zorla yaptıranım), Mutekebbir'im (büyüklükte eşi olmayanım), Rauf'um (şefkatliyim) ve Rahim'im (merhamet edenim).' İşte O'nu maddî gözlerimle değil, kalbimle gördüm."[1]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi isnat zinciriyle Ebu Rabi'den şöyle rivayet eder: "[Emevî hükümdarı] Hişam b. Abdulmelik'in hacca gittiği yıl biz de İmam Ebu Cafer [Muhammed Bâkır] (a.s) ile birlikte hacca gitmiştik. Hişam'ın yanında Ömer b. Hattab'ın azatlısı Nafi' de vardı. Nafi' Kâbe'nin rüknü yanında İmam Ebu Cafer'i gördü. İnsanlar etrafında toplanmıştı. Hişam'a, 'Ey Müminlerin emîri, insanların çevresinde toplandıkları bu adam kimdir?' dedi. Hişam, 'Bu, Kufelilerin nebisidir. Bu, Muhammed b. Ali'dir.' dedi. Nafi', 'Şahit ol, ben onun yanına gidip kendisine öyle sorular soracağım ki, bu sorularıma ancak nebi, vasi veya nebi oğlu olan biri cevap verebilir.' dedi. Hişam, 'Yanına git ve sorularını sor. Ola ki, onu mahcup edersin.' dedi."

"Nafi' varıp insanların sırtlarına dayandı. Sonra İmam Ebu Cafer'in karşısına geçip şöyle dedi: 'Ey Muhammed b. Ali! Ben Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Kur'ân'ı okudum. Bu kitaplarda helâlleri ve haramları öğrendim. Şimdi geldim, sana birtakım sorular soracağım ki, bunlara ancak nebi, vasi veya nebi oğlu olan biri cevap verebilir.' İmam başını kaldırdı ve 'İstediğini sor.' dedi."

"Nafi, 'Söyle bakalım, İsa ile Muhammed arasında kaç yıllık ara var?' dedi. İmam, 'Sana kendi görüşüme göre mi, yoksa senin görüşüne göre mi cevap vereyim?' dedi. Nafi', 'Her iki görüşe göre cevap ver.' dedi. İmam, 'Benim görüşüme göre beş yüz, senin görüşüne göre altı yüz yıl araları var.' dedi."

"Nafi', 'O hâlde bana, yüce Allah'ın şu sözünden haber ver: *'Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor. Rahman olan Allah'tan başka ilâhlar edinip onlara kulluk etmelerini söyledik mi?'*[2] Muhammed (s.a.a) ile İsa (a.s) arasında beş yüz yıllık ara olduğuna göre Peygamber ayetteki soruyu kime sordu?' dedi."

Ravi diyor ki: "Bunun üzerine İmam şu ayeti okudu: *'Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye, kulunu (Muhammed'i) bir gece-*

1- [el-İhticac, c. 1, s. 48, Beyrut basımı.]

2- [Zuhruf, 45.]

de Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir.' Ardından şöyle dedi: Yüce Allah Muhammed'i (s.a.a) bir gecede Beytü'l-Mukaddes'e ulaştırdığı sırada ona gösterdiği ayetlerden biri, önceki ve sonraki bütün peygamberleri ve elçileri bir araya getirmesi olmuştur. Sonra Cebrail'e ezan ve kamet okumasını emretti. Cebrail de ikişerli hâlinde ezan ve kameti okudu. Ezanında, 'hayye alâ hayri'l-amel (haydin amellerin en hayırlısına)' cümlesini de okudu. Sonra Muhammed (s.a.a) topluluğun önüne geçip onlara namaz kıldırdı. Namazı bitince peygamberlere dönüp, 'Neye şahadet ediyorsunuz? Kime kulluk ediyorsunuz?' dedi. Peygamberler, 'Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun bir ve ortaksız olduğuna ve senin de Allah'ın elçisi olduğuna şahadet ediyoruz. Bu hususta bizden söz alındı.' dediler."

"Bunun üzerine Nafi', "Ey Ebu Cafer, doğru söylüyorsun.' dedi."[1]

el-İlel adlı eserde, müellif kendi isnat zinciri ile Sabit b. Dinar'dan şöyle nakleder: "İmam Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'e, Allah'ın bir yerle nitelendirilip nitelendirilmeyeceğini sordum. 'Allah böyle bir sıfattan münezzehtir.' dedi. 'Peki, o zaman peygamberi Muhammed'i niye göğe çıkardı?' dedim. 'Ona göklerin melekûtunu, oradaki acayip ve çarpıcı yaratma örneklerini göstermek için.' dedi."

"Peki, *'Sonra yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki, iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.'*[2] ayetinin anlamı nedir?' dedim. Bana şöyle dedi: Resulullah (s.a.a) nur perdelerine yaklaştı ve göklerin melekûtunu gördü. Sonra biraz sarkıp daha yaklaştı ve aşağıdan yerin melekûtuna baktı. Öyle ki, yere iki yay arası kadar, hatta daha yakın olduğunu sandı."[3]

Tefsiru'l-Kummî'de, müellif kendi isnat zinciri ile İsmail el-Cu'fî'den şöyle rivayet eder: "Bir defasında Mescid-i Haram'da oturuyordum. İmam Muhammed Bâkır (a.s) da bir köşede idi. Başını kaldırıp bir defa göğe ve bir defa da Kâbe'ye baktı. Arkasından, *'Kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü nok-*

1- [er-Ravzatu Mine'l-Kâfi, c. 8, s. 103, hadis: 93.]

2- [Necm, 9.]

3- [İlelu'ş-Şerayi', c. 1, s. 131, bab: 112, hadis: 1.]

sanlıktan münezzehtir.' ayetini üç kere okudu. Sonra da bana dönerek, 'Ey Iraklı, Iraklılar bu ayet hakkında ne diyorlar?' dedi. 'Peygamberimiz bir gecede Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürüldü, diyorlar.' dedim. Bunun üzerine İmam şöyle dedi: 'Olay söyledikleri gibi değildir. Fakat o buradan (Kâbe'den) şuraya (Beytü'l-Mamur'a) götürüldü.' Bu sırada eli ile göğü göstererek, 'Bu ikisinin arası haremdir.' dedi."

"Devamla şöyle dedi: 'Cebrail, Peygamberimizi Sidretü'l-Munteha'ya ulaştırınca, ondan ayrılıp geride kaldı. Peygamberimiz 'Ey Cebrail, böyle bir yerde beni yalnız mı bırakıyorsun?' dedi. Cebrail, 'İlerle, vallahi senden önce hiçbir yaratığın varamadığı yakınlığa vardın.' dedi. [Peygamberimiz diyor ki:] O sırada Rabbimi gördüm; Onunla aramızda sadece Subha kaldı.' Dedim ki: 'Sana feda olayım, Subha nedir?' Bunun üzerine İmam yüzüyle yere, eliyle de göğe işaret ederek üç kere, 'Rabbimin celali' dedi. '[Peygamberimiz diyor ki:] Rabbim bana, 'Ey Muhammed!' diye seslendi. 'Buyur ey Rabbim!' dedim. 'Gök sakinleri neler üzerinde tartışıyorlar?' dedi. 'Seni noksanlıklardan tenzih ederim, senin bana bildirdiğin dışında ben bir şey bilmiyorum.' dedim."

"Derken elini iki mememin arasına koydu ve onun soğukluğunu omuzlarımın arasında hissettim. Bunun üzerine geçmiş ve gelecek ile ilgili bana ne sordu ise, hepsini bildim. Sonra tekrar, 'Ey Muhammed, gök sakinleri neler üzerinde tartışıyorlar?' dedi. 'Dereceler, kefaretler ve iyilikler üzerinde.' dedim. 'Ey Muhammed, senin peygamberliğin sona erdi, yiyeceğin yemekler tükendi, vasin kimdir?' dedi. 'Rabbim, ben kullarını denedim, onlar arasında bana Ali'den daha itaatkârını görmedim.' dedim. 'Ey Muhammed, bana da en yakın itaatkâr olan odur.' dedi. 'Rabbim, ben kullarını denedim, onlar arasında beni Ali'den daha çok seveni görmedim.' dedim. 'Beni de en çok seven odur. Kendisine müjde ver ki o, hidayet ayeti, velilerimin önderi, bana itaat edenlerin nuru, muttakilere gerekli kıldığım kalıcı kelimedir. Her kim onu severse, beni sevmiştir. Her kim ondan nefret ederse, benden nefret etmiştir. Üstelik ben kimseye bağışlamadığım ayrıcalıkları ona bağışladım.' dedi. 'Ya Rabbi, o benim kardeşim, arkadaşım, vezirim (yardımcım) ve vasimdir.' dedim. 'Onun sıkıntılara uğrayacağı ve insanların onun vesilesi ile imtihan edilecekleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca ben ona, dört şeyi miras bıraktım, miras bıraktım, miras bıraktım, miras bıraktım; onları eline düğümledi, o düğümleri çözüp onları açığa vurmaz.' dedi."

Ben derim ki: Rivayette geçen "Fakat o buradan şuraya götürüldü." demek, "Kâbe'den Beytü'l-Mamur'a götürüldü" demektir. Dolayısıyla bundan maksat, Beytü'l-Mukaddes'e götürülmeyi reddetmek veya Mescid-i Aksa'yı, Beytü'l-Mamur olarak tefsir etmek değildir. Bilakis maksat, gece yolculuğunun varış noktasının Beytü'l-Mukaddes olduğunu, oranın ötesine geçirilmediğini reddetmektir. Zaten Mescid-i Aksa'yı Beytü'l-Mukaddes olarak tefsir eden rivayetlerin sayısı çoktur.

Peygamberimizin (s.a.a) "Rabbimi gördüm" şeklindeki sözü, daha önceki rivayetlerde belirtildiği gibi onu kalp gözü ile görmesi anlamındadır. Başka rivayetlerde Allah'ı görmenin bu şekilde açıklanmış olması da bu yorumu teyit etmektedir.

Peygamberimizin "Onunla aramızda sadece Subha kaldı." şeklindeki sözü şu anlamdadır: O'na o derece yaklaştım ki, aramızda sadece O'nun celali kaldı.

Yine Peygamberimizin (s.a.a), "Elini iki memem arasına koydu" şeklindeki sözü, ilâhî rahmetin kinayeli bir ifadesidir. Bu ifadeden çıkan anlam, her türlü şüpheyi ortadan kaldıracak şekilde ledünnî ilmin kalbine inmesidir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebu Şeybe'den, Müslim'den, İbn Mürdeveyh'den ve Sabit yolu ile Enes'den nakledildiğine göre Allah Resulü (s.a.v) şöyle buyurdu: "Bana Burak gönderildi. O, eşekten büyük ve katırdan küçük beyaz renkli bir binek hayvanı idi. Adımını, gözünün erişebildiği son noktaya koyardı. (Adımının boyu, gözünün erişebildiği mesafe kadardı.) Ona binerek Beytü'l-Mukaddes'e geldim. Dizginini, peygamberlerin bineklerinin dizginlerini bağladıkları halkaya bağladım. Arkasından mescide girerek iki rekât namaz kıldım."

"Sonra dışarı çıktığımda Cebrail bana iki kap getirdi. Birinde içki, öbüründe süt vardı. Sütü seçtim. Cebrail, 'Fıtratı seçtin.' dedi. Sonra dünya göğüne çıkarıldık. Cebrail kapıyı açmalarını istedi. 'Kimsin?' dendi. Cebrail, 'Cebrail.' dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. Orada Âdem Peygamber'le karşılaştım. Bana hoş geldin dedi ve hayır dua ettiler."

"Sonra ikinci göğe çıkarıldık. Cebrail kapıyı açmalarını istedi. 'Kimsin?' dendi. 'Cebrail.' dedi. 'Yanındaki kim?' dendi. 'Muhammed.' dedi. 'Ona peygamberlik verildi mi?' dendi. 'Evet, verildi.' dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. Orada iki teyze çocuğu İsa b. Meryem ile Yahya b. Zekeriya'yı gördüm. Bana hoş geldin dediler ve hayır dua ettiler."

"Sonra üçüncü göğe çıkarıldık. Cebrail kapıyı açmalarını istedi. 'Kimsin?' dendi. 'Cebrail.' dedi. 'Yanındaki kim?' dendi. 'Muhammed.' dedi. 'Ona peygamberlik verildi mi?' dendi. 'Evet, verildi.' dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. Orada güzelliğin yarısı kendisine verilmiş olan Yusuf'la karşılaştım. Bana hoş geldin dedi ve hayır dua etti."

"Sonra dördüncü göğe çıkarıldık. Cebrail kapıyı açmalarını istedi. 'Kim o?' dendi. 'Cebrail.' dedi. 'Yanındaki kim?' dendi. 'Muhammed.' dedi. 'Ona peygamberlik verildi mi?' dendi. 'Evet, verildi.' dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. Orada İdris ile karşılaştım. Bana hoş geldin dedi ve hayır dua etti."

"Sonra beşinci göğe çıkarıldık. Cebrail kapıyı açmalarını istedi. 'Kim o?' dendi. 'Cebrail.' dedi. 'Yanında kim var?' dendi. 'Muhammed.' dedi. 'Ona peygamberlik verildi mi?' dendi. 'Evet, verildi.' dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. Orada Musa ile karşılaştım. Bana hoş geldin dedi ve hayır dua etti."

"Sonra yedinci göğe çıkarıldık. Cebrail kapının açılmasını istedi. 'Kim o?' dendi. 'Cebrail.' dedi. 'Yanındaki kim?' dendi. 'Muhammed.' dendi. 'Ona peygamberlik verildi mi?' dendi. 'Evet, verildi.' dedi. Bunun üzerine kapı açıldı. Orada İbrahim'i gördüm. Sırtını Beytü'l-Mamur'a yaslamıştı. Yanına günde yetmiş bin melek giriyor ve gelenleri bir daha dönmüyorlardı."

"Sonra Cebrail beni Sidretü'l-Munteha'ya götürdü. Oradaki ağacın yaprakları filin kulakları ve meyveleri dağın tepeleri gibiydi. Allah'ın emri çevresini sarınca durumu değişti. Allah yaratıklarından hiç kimse o ağacın güzelliğini anlatamaz. Arkasından Allah bana istediğini vahyetti ve bana günde elli namaz farz kıldı. Aşağı inerken Musa'ya vardığımda, 'Rabbin, ümmetine ne farz kıldı?' dedi. 'Elli namaz.' dedim. 'Rabbine dön ve bunun azaltılmasını iste. Çünkü senin ümmetinin gücü buna yetmez. Ben İsrailoğulları'nı denedim, sınavdan geçirdim.' dedi."

"Bunun üzerine Rabbime dönerek, 'Ümmetimden biraz azalt.' dedim. Beş namazı azalttı. Musa'ya dönüp, 'Rabbim beşini düşürdü.' dedim. 'Ümmetinin gücü buna yetmez, Rabbine dön ve bunun azaltılmasını iste.' dedi. Arkasından Rabbim ile Musa arasında gidip gelmeye devam ettim. Sonunda Allah, 'Ey Muhammed, bu namazlar günde beş vakit oldu. Her vakit on vakit yerine geçer ve hepsi elli vakit olur. Kim bir iyiliğe niyetlenir de onu yapmazsa, kendisine bir iyilik yazılır. Eğer

onu yaparsa, hesabına on iyilik yazılır. Kim bir kötülüğe niyetlenir de onu yapmazsa, ona hiçbir şey yazılmaz. Eğer o kötülüğü yaparsa, hesabına bir tek kötülük yazılır.' buyurdu. Aşağı inip Musa'nın yanına geldiğimde, 'Rabbine dön ve indirim yapmasını iste.' dedi. 'Rabbime o kadar çok gittim ki, artık gitmeye utanıyorum.' dedim."

Ben derim ki: Bu rivayet çeşitli yollarla Enes'ten de nakledilir. Bunlardan biri Buharî, Müslim, İbn Cerir ve İbn Mürdeveyh'in, Şerik b. Abdullah b. Ebu Nemir aracılığı ile Enes'ten naklettikleri şu rivayettir: "Resulullah'ın (s.a.v) Mescid-i Haram'dan yola çıkarıldığı gece kendisine vahiy gelmeden önce yanına üç kişi geldi. O sırada Mescid-i Haram'da uyuyordu. Üç kişinin ilki, 'O şunların hangisidir?' dedi. Gelenlerin ortada olanı, 'O en hayırlı olanlarıdır.' dedi. Onlardan biri, 'En hayırlı olanını alın.' dedi. O gece bunlar oldu; Peygamberimiz onları görmedi. Sonra kalbinin gördüğü, gözlerinin uyuduğu, fakat kalbinin uyumadığı bir başka gece tekrar geldiler. Zaten peygamberler böyledir; gözleri uyur, ama kalpleri uyumaz. Gelenler hiç konuşmadan onu kaldırıp Zemzem kuyusunun yanına götürüp koydular. Aralarında bulunan Cebrail ileri çıkıp boğazından göğsünün altına kadar olan vücut bölümünü yardı. Öyle ki göğsünü ve karını boşaldı. Ardından göğüs boşluğunu eli ile Zemzem'le yıkadı ve göğüs boşluğunu tertemiz yaptı. Sonra içi iman ve hikmet dolu bir altın tas getirerek göğsünü ve boyun damarlarını iman ve hikmetle doldurdu. Sonra açtığı yarığı kapattı ve sonra onu dünya göğüne çıkardı." Enes, rivayetin bundan sonrasını daha önce naklettiğimiz rivayetler gibi devam ettirir.

Bu rivayette anlatılan Peygamberimizin (s.a.a) göğsünün yarılması, yıkanıp temizlenmesi, arkasından iman ve hikmetle doldurulması gibi hususlar Peygamberimizin gözlemlediği misalî bir hâllerdir. Yoksa bazılarının sandığı gibi maddî olgular değillerdir. Nitekim göğsünün iman ve hikmetle doldurulduğu hususu bunu teyit eder. Miraç ile ilgili rivayetler misalî gözlemlerle ve ruhî temessüllerle (simgeleştirmelerle) doludur. Bu bilgiler, Şiî kaynaklardan gelen Miraç ile ilgili bazı rivayetlerde de yer alır. Bunların sakıncalı olmadıkları açıktır.

Bu rivayetten anlaşıldığına göre, Peygamberimizin (s.a.a) miraca çıkışı, peygamber olmadan önce idi ve uykudayken gerçekleşmişti. Oysa İsra (Miraç) ile ilgili nakledilen rivayetlerin büyük bir çoğunluğu bu olayın peygamberlik gelmeden önce gerçekleşmesini reddetmekte-

dir. Bu rivayetlerin sayısı oldukça fazladır. Zaten bu konunun uzman ve âlimleri de miracın peygamberlikten önce gerçekleşmediğine dair ittifak içindedirler.

Kaldı ki, bizzat rivayetin kendisi miracın Peygamberimizin peygamberliğinden önce gerçekleştiğini reddetmektedir. Çünkü rivayette namazların bu sırada farz edildiği, ilk başta sayısının elli olduğu ama Musa'nın önerisi ile bunlarda indirim istendiği anlatılıyor ki, peygamberlikten önce namazın farz kılınması anlamsızdır. Buna göre rivayetin baş tarafı, meleklerin ilk başta Peygamberimize (s.a.a) vahiy gelmeden önce geldikleri, sonra bir süre onu bırakıp başka bir gecede peygamber oluşunun arkasından ona tekrar geldikleri şeklinde yorumlanabilir. Mezhebimizin bazı rivayetlerinde verilen bilgiye göre,(1) Peygamberimizin miraca çıkarıldığı gece Kâbe'de onunla birlikte uyuyanlar Hamza b. Abdulmuttalib ile Ebu Talib'in oğulları Cafer ve Ali idi.

İsra olayının (geceleyin miraç yolculuğunun) rüyada olduğu yolundaki açıklamaya gelince; bunun, uzak bir ihtimal olmakla birlikte rivayette yer alan göğüs yarılıp yıkanması olayına yönelik bir açıklama olduğu [göğsün yarılmasının, içine iman ve hikmet doldurulmasının uykuda gerçekleştiği şeklinde] yorumlanması mümkündür. Fakat bariz bir şekilde rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, burada Miraç olayının bütünü ile uykuda gerçekleştiği kastediliyor. Nitekim aşağıdaki rivayetler de bunu gösteriyor.

Yine ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöylşe geçer: İbn İshak ve İbn Cerir, Muaviye b. Ebu Sufyan'a, Resulullah'ın (s.a.a) Miraç olayı sorulduğunda şöyle dediğini naklederler: "O, Allah tarafından gösterilen sadık bir rüya idi."

Ben derim ki: *"Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye, kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir."* ayeti, Miraç olayının rüya olabileceği ihtimalini reddeder. Bunun yanı sıra, *"Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. O, Rabbinin en büyük ayetlerinin bir bölümünü gördü."* (Necm, 18) ayetlerini de içeren Necm Suresi'nin başındaki ayetler de bu ihtimali reddeder. Üstelik bu ayetlerde Allah'ın bağışı, minnette bulunuşu vurgulanıyor; Allah'ın çarpıcı rahmeti ve şaşırtıcı gücü belirtilerek O'na

---

1- [Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 13.]

övgü yöneltiliyor. Bunun da, Peygamberimizin (s.a.a) gördüğü bir rüya ile tamamlanmayacağı kesindir. Çünkü rüyayı iyi insan da, kötü insan da görebilir. Hatta fasık bir günahkârın, takva sahibi bir müminden daha çarpıcı bir rüya görmesi mümkündür. Rüya genel olarak normal insanlar nezdinde hiçbir güce ve egemenliğe delil olmayan, hayal ürünü bir husus olarak kabul edilir. Ona atfedilecek en ileri dereceli fonksiyon, tefeülde (iyi yorumda) bulunup hayrının dilenmesi veya kötü yorumda bulunup kötülüğünden korkulmasıdır.

Yine aynı eserde İbn İshak'a ve İbn Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre Aişe şöyle demiştir: "Ben Peygamber'in bedeninin yokluğuna (yanımdan ayrıldığına) hiç şahit olmadım. Allah onu ruhu ile gece yolculuğuna (miraca) çıkardı."

Ben derim ki: Bir önceki rivayete yönelik söylediklerimiz, bu rivayet için de geçerlidir. Üstelik ravilerin ve Miraç olayını inceleyen tarihçilerin, isranın hicretten epeyce önce olduğu ve Peygamberimizin Aişe ile evlenmesinin Medine'de hicretten bir hayli yıl sonra gerçekleştiği yolunda görüş birliği içinde olmaları bu rivayetin geçersizliğini kanıtlamaya yeterlidir. Bu hususta farklı görüş bildiren iki kişiye bile rastlanmış değildir. Ayrıca inceleme konumuz olan ayette, Peygamber Efendimizin (s.a.a) gece yolculuğunun Mescid-i Haram'dan başladığı açıkça belirtilmektedir.

Yine aynı eserde şöyle geçer: Tirmizî -hadisin senedinin hasen olduğunu belirterek-, Taberanî ve İbn Mürdeveyh, İbn Mes'ud'dan Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu naklederler: "Miraca çıkarıldığım gece, İbrahim ile karşılaştım. Bana şunları söyledi: Ey Muhammed, ümmetine benden selâm söyle ve onlara haber ver ki, cennetin toprağı güzel (verimli) ve suyu tatlıdır. Fakat boş bir ovadır ve fidanları, 'Subhanallahi ve'l-hamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh (tenzih ve hamt Allah'a mahsustur, Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah en büyüktür, her hareket ve güç mutlaka Allah'tan kaynaklanır)' cümleleridir."

Yine aynı eserde Taberanî'ye dayanılarak ve Aişe'den naklen verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Göğe çıkarıldığımda cennete girmem sağlandı. Orada cennet ağaçlarından biri karşıma çıktı. Cennette ondan daha güzelini, daha ak yapraklısını ve tatlı

meyvelisini görmedim. Bu meyvelerden birini koparıp yedim. O meyve sulbümde meni oldu. Yere inişimde Hatice ile yattım ve o, Fatıma'ya hamile kaldı. Bu yüzden her cennet kokusunu özlediğimde, Fatıma'yı (s.a) koklarım."

Tefsiru'l-Kummî'de babasından, o İbn Mahbub'dan, o İbn Riab'dan, o da Ebu Ubeyde'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu nakleder: "Resulullah (s.a.a) Fatıma'yı sık sık öperdi. Aişe bunu yadırgayınca, Peygamberimiz (s.a.a) ona buyurdu ki: Ey Aişe, ben göğe çıkarıldığımda cennete girdim. Cebrail beni Tuba ağacının yanına götürüp bana bu ağacın meyvelerinden verdi. Ben de onu yedim. Yediğim meyveyi Allah sırtımda meniye dönüştürdü. Yere inip Hatice ile yattığımda, o, Fatıma'ya hamile kaldı. Onun için onu her öpüşümde mutlaka Tuba ağacının kokusunu duyuyorum."

ed-Dürrü'l-Mensûr'da şöyle geçer: Taberanî, el-Evsat adlı eserinde İbn Ömer'den şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.v) miraca çıkarıldığında, ona ezan vahiy edildi ve onunla yeryüzüne indi. Ezanı Cebrail ona öğretti."

Yine aynı eserde, İbn Mürdeveyh İmam Ali'den şöyle nakleder: "Ezan, Peygamberimize (s.a.a) Miraç gecesi öğretildi ve namaz ona farz kılındı."

el-İlel adlı eserde, müellif kendi isnat zinciri ile İshak b. Ammar'dan şöyle rivayet eder: İmam Ebu'l-Hasan Musa b. Cafer'e (a.s) sordum ki: "Nasıl oldu da bir rekât namazın bir rükûu ve iki secdesi oldu? İki secde olduğuna göre niçin rükû sayısı da iki olmadı?" İmam bana şu cevabı verdi: "Bir soru sorduğun zaman, kalbini seni meşgul edecek şeylerden boşlat (dikkatini alacağın cevap üzerine yoğunlaştır) ki, alacağın cevabı anlayabilesin. Resulullah (s.a.a) ilk namazını gökte, Allah'ın huzurunda, O'nun arşının önünde kıldı."

"Şöyle ki, Peygamberimiz miraca çıktığı gece yüce Allah'ın Arş'ının yanına vardığında Allah ona, 'Ey Muhammed, Sâd çeşmesinin yanına git, secde azalarını yıkayıp temizle ve Rabbin için namaz kıl.' buyurdu. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) yüce Allah'ın emrettiği yere yaklaştı, özenle abdest aldı, yüce Rabbine dönerek ayakta durdu. Allah ona [tekbirle] namaza başlamasını emretti. O da öyle yaptı."

"Yüce Allah buyurdu ki: 'Ey Muhammed, oku: Bismillahirrahmanirrahim. el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin...' [Fâtiha Suresi'nin sonuna

kadar.] Peygamberimiz emredileni yaptı. Arkasından ona Rabbinin kimlik bildirisi sıfatlarını okumasını, yani, 'Bismillahirrahmanirrahim. Kul huvallahu ehad, Allahu's-Samed.' demesini emretti, sonra da konuşmasını tuttu, devam etmedi. Peygamberimiz (s.a.a), 'Kul huvallahu ehad, Allahu's-Samed' dedi, yüce Allah, 'De ki: Lem yelid ve lem yuled ve lem yekun lehu kufuven ehad.' buyurdu ve konuşmasını tuttu, devam etmedi. Peygamberimiz (s.a.a) de, 'Kezalikellahu Rabbî, kezalikellahu Rabbî (Evet, Rabbim Allah öyledir, Rabbim Allah öyledir).' dedi."

"Peygamberimiz bu sözleri söyleyince, Allah, 'Ey Muhammed, Rabbin için rükûa git.' buyurdu. Peygamberimiz (s.a.a) de rükûa vardı. Allah ona rükû halindeyken, 'Subhane Rabbîye'l-azimi ve bihamdih, de.' buyurdu. Peygamberimiz de bu cümleyi üç kere söyledi. Sonra Allah, 'Ey Muhammed, başını kaldır.' buyurdu. Peygamberimiz de emredileni yaparak yüce Allah'ın önünde dimdik ayağa durdu. Arkasından Allah, 'Ey Muhammed, Rabbin için secde et.' buyurdu. Peygamberimiz (s.a.a) de secdeye kapandı. Allah ona, 'Subhane Rabbîye'l-a'lâ ve bihamdih, de.' buyurdu. O da emredileni yaparak bu cümleyi üç kere söyledi. Sonra 'Ey Muhammed, doğrul otur.' buyurdu. Başını kaldırıp oturunca, Rabbinin yüceliğini hatırladı ve Rabbinden gelen bir emirle değil de kendiliğinden tekrar secdeye kapandı ve üç kere birinci secdedeki cümlesini okudu. Arkasından ona, 'Ayağa kalk.' buyurdu. O da ayağa kalktı. Fakat az önce gördüğü Rabbinin ululuğunu bu durumda görmedi."

"Allah, 'Ey Muhammed, oku, ilk rekâtta yaptığın gibi yap.' buyurdu. O da öyle yaptı. Sonra Peygamberimiz (s.a) bir kere secdeye gitti. Başını kaldırınca, Rabbinin yüceliğini hatırlayarak O'ndan gelen emirle değil de kendiliğinden tekrar secdeye kapanarak tespih cümlesini bir daha söyledi. Arkasından Allah ona şöyle buyurdu: 'Allah seni sabit kılsın, kaldır başını ve şahadet et ki: Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın peygamberidir, kıyamet gününün geleceği şüphesizdir, Allah mezarlardaki ölüleri tekrar diriltecektir. Allah'ım! İbrahim ve soyuna ettiğin rahmetin ve onları mazhar kıldığın rahmet ve bereketinin en üstünü gibi, Muhammed ve Ehlibeyti'ne rahmet et; Muhammed ve Ehlibeyti'ne bereket ver; Muhammed ve Ehlibeyti'ne merhamet eyle. Şüphesiz sen beğenilen ve yücesin. Allah'ım! Onun, ümmetine yönelik şefaatini kabul et ve derecesini yükselt.' O da öyle yaptı."

"Arkasından Allah, 'Ey Muhammed!' buyurdu. Resulullah (s.a.a) da, başını önüne eğip suskun bir hâlde yüzünü Allah'a çevirdi ve 'Selâm

olsun sana!' dedi. Yüce Allah da, 'Sana da selâm olsun Ey Muhammed! Nimetimle sana ibadet etme gücü verdim ve himayem ile seni peygamber ve sevgili edindim.' diye cevap verdi."

Devamla İmam Musa Kâzım (a.s) şöyle buyurdu: "İşte Allah'ın emrettiği namazda iki rekât ve iki secde vardı. Resulullah'ın (s.a.a) sana anlattığım gibi her rekâtta iki secde yapmasının sebebi ise, Rabbinin yüceliğini hatırlamasıydı. İşte bu uygulama yüzünden yüce Allah, o ikinci secdeyi de farz kıldı."

Ravi diyor ki: İmam'a, "Kurbanın olayım, Allah'ın kendisinde yıkanmasını emrettiği Sâd nedir?" dedim. Buyurdu ki: "O, Arş'ın temel direklerinin birinden fışkıran ve hayat suyu diye anılan bir pınardır. Bu, yüce Allah'ın, *'Sâd. Öğüt içerikli Kur'ân'a andolsun...'*[1] şeklindeki buyruğudur. Allah, Peygamberimize abdest almayı, kıraati (okumayı) ve namaz kılmayı emretti."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

el-Kâfi adlı eserde kendi isnat zinciriyle Ali b. Ebu Hamza'dan şöyle nakleder: "Benim de yanlarında bulunduğum bir sırada Ebu Basir, İmam Cafer Sadık'a (a.s), 'Kurbanın olayım, Resulullah (s.a.a) kaç kere miraca çıkarıldı?' diye sordu. Buyurdu ki: İki kere çıkarıldı. Cebrail onu bir yerde durdurarak kendisine, 'Olduğun yerde dur ey Muhammed! Andolsun, öyle bir yerde duruyorsun ki, daha önce hiçbir melek ve hiçbir peygamber burada durmuş değildir. Rabbin salât hâlindedir.' Peygamberimiz, 'Ey Cebrail, O'nun salâtı nasıldır?' dedi. Cebrail dedi ki: 'O şöyle der: 'Subbuhun, Kuddusun (her kötülükten münezzehtir, her noksanlıktan uzak ve mukaddestir). Ben meleklerin ve Ruh'un Rabbiyim. Rahmetim gazabımı geçmiştir.' Bunun üzerine Peygamberimiz dedi ki: Rabbim, affını dilerim, affını dilerim."

"O sırada Peygamberimiz, Allah'ın da buyurduğu gibi, *'O iki yay arası kadar, hatta daha yakın.'*[2] oldu."

"Ebu Basir, İmam'a, 'Kurbanın olayım, iki yay arası kadar, hatta ondan daha da yakın olmak ne demektir?' dedi. İmam buyurdu ki: 'Yayın kabzasından ucuna kadar olan mesafe demektir.' Sonra İmam devam etti ve buyurdu ki: 'İkisinin arasında parıldayıp duran bir perde vardı.'

1- [Sâd, 1.]

2- [Necm, 9.]

İmam'ın şöyle dediğinden kuşku duymuyorum: O perde zebercettendi. Resulullah (s.a.a) iğne deliği kadar bir aralıktan Allah'ın azamet nurundan dilediği şeylere kadar baktı."[1]

Ben derim ki: Bu rivayette sözü edilen miraca iki kere çıkarıldığı olayını Necm Suresi'nin başındaki ayetler teyit eder. Yine rivayette sözü edilen Allah'ın salâtı akla aykırı değildir. Çünkü salâtın asıl anlamı eğilim göstermek, yönelmektir. Bazılarının da dediği gibi, salât Allah'tan rahmet ve kuldan dua anlamındadır. Cebrail'in Allah'ın, salâtında "Benim rahmetim gazabımı geçmiştir." buyurması, bizim söylediklerimizi teyit eder. İşte böyle olduğu için Cebrail, Peygamberimizi durdurduğu yerde durdurdu ve oraya kendisinden önce hiç kimsenin ayak basmadığını söyledi. Çünkü bu şekilde tanımlanan bir yerin, yaratıkları ile yaratıcı arasındaki ayırıcı sınır olması ve insanın varabileceği son kemal noktası olmasını gerektirir. Dolayısıyla bu nokta ilâhî rahmetin belirdiği ve geride kalanlara akıtıldığı bir sınırdır. İşte bu sebeple Peygamberimiz (s.a.a) bunu görsün diye orada durdurulmuştur.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde yer verilen ve bu konudaki rivayetlerin özeti niteliğindeki bir rivayete göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Ben Mekke'de iken Cebrail bana gelerek, 'Ey Muhammed, kalk.' dedi. Kalktım, onunla birlikte kapıya çıktım. Orada Cebrail ile birlikte Mikail'in ve İsrafil'in de geldiğini gördüm. Cebrail bana Burak'ı getirdi. Burak eşekten büyük ve katırdan küçük bir binek hayvanı idi. Yüzü insan yüzü, kuyruğu inek kuyruğu, yelesi at yelesi, ayakları deve ayağı gibi idi. Sırtında cennetten gelmiş bir eğer vardı. Oyluklarından çıkan iki kanadı vardı. Adımları gözlerinin görebildiği mesafe kadardı. Cebrail, 'Bin.' dedi. Ben de hayvana binerek Beytü'l-Mukaddes'e ulaştım."

Sonra olayın nakline devam eder ve ardından Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediğini nakleder: "Beytü'l-Mukaddes'e vardığımda, bir melekle karşılaştım. Gökten, izzet Rabbi katından müjde ve kerem bağışı ile gelmişti. Beytü'l-Mukaddes'te namaz kıldım."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde devamla şöyle geçer: "Başka bazı rivayetlere göre de şöyle buyurdu: 'İbrahim bir grup peygamberler arasında bana müjde verdi.' Ardından Musa ile İsa'dan söz etti ve sonra da şöyle buyurdu: Cebrail elimden tutup beni bir kayanın üzerine çıkarıp

---

1- [Usul-i Kâfi, c. 1, s. 442, hadis: 13.]

oturttu. Orada göğe çıkan öyle bir merdiven gördüm ki, onun gibi güzelini daha önce hiç görmemiştim."

"Sonra dünya göğüne çıkıp oranın melekûtunu ve şaşırtıcı olaylarını gördüm. Oradaki melekler bana selâm veriyorlardı. Sonra Cebrail beni ikinci göğe çıkardı; orada Meryem oğlu İsa ile Zekeriyya oğlu Yahya'yı gördüm. Sonra beni üçüncü göğe çıkardı; orada Yusuf'u gördüm. Sonra beni dördüncü göğe çıkardı; orada İdris'i gördüm. Sonra beni beşinci göğe çıkardı; orada Harun'u gördüm. Sonra beni altıncı göğe çıkardı; orada işleri birbirine karışmış birçok yaratık gördüm ki Kerrubîler (en büyük melekler) de aralarındaydı. Sonra beni yedinci göğe çıkardı; orada birtakım yaratıklar ve melekler gördüm. -Ebu Hureyre'nin rivayetinde ise şöyle geçer: Altıncı gökte Musa'yı ve yedinci gökte İbrahim'i gördüm.- Sonra yedinci göğü geçerek A'la İlliyyun'a (en yücelere) çıktık."

Resulullah A'la İlliyyun'u tanımladıktan sonra devamla şöyle buyurdu: "Sonra Rabbim benimle konuştu ve ben de O'nunla konuştum. Cenneti ve cehennemi gördüm. Arş'ı, Sidretü'l-Munteha'yı gördüm. Ardından Mekke'ye döndüm. Sabah olunca olup bitenleri insanlara anlattım. Ebu Cehil ile müşrikler beni yalanladılar. Mut'im b. Adiy, 'Sen iki aylık yolu bir saatte kat ettiğini mi iddia ediyorsun? Şahadet ederim ki, sen yalan söylüyorsun.' dedi."

Raviler derler ki: "Sonra Kureyşliler, 'Bize neler gördüklerini anlat.' dediler. Peygamberimiz buyurdu ki: Falan Oğulları'nın kervanı ile karşılaştım. Develerini kaybetmişler, onu arıyorlardı. Yüklerinde su dolu bir tulum vardı. Ondan su içtim ve sonra ağzını örttüm. Onlara maşrapada su bulmadıklarını sorun.' dedim. Kureyşliler, 'Bu bir belirtidir.' dediler."

"Peygamberimiz yine buyurdu ki: 'Ayrıca filan kabilenin kervanı ile de karşılaştım. Falancanın devesi kaçmış ve ön ayağını kırmıştı. Onlara bunu sorun.' Kureyşliler, 'Bu da başka bir belirti.' dediler. Sonra 'Bize bizim kervanımız hakkında bilgi ver.' dediler. Peygamberimiz, 'Onu, Ten'im denen yerde gördüm.' dedikten sonra kervanın yükleri ve şekli hakkında açıklama yaparak buyurdu ki: 'Kervanın önünde boz bir deve yürüyor; sırtında iki hörgücü var, güneş doğarken onu görebilirsiniz.' dedi. Kureyşliler, 'Bu da üçüncü belirti.' dediler."

"Arkasından şehirlerinden çıkıp, 'Muhammed kendisi ile aramızda açık bir hüküm verdi.' diyerek süratle çöle doğru yürüdüler. Oturmuşlar, güneşin ne zaman doğacağını ve onu ne zaman yalanlayacaklarını bekliyorlardı. Derken içlerinden biri, 'Vallahi güneş doğdu.' dedi. Başka birisi, 'Andolsun Allah'a, işte o deve göründü. Kervanın önünde boz deve yürüyor.' dedi. Söyleyecek söz bulamadılar; ama yine de iman etmediler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hişam b. Hakem'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (s.a) şöyle buyurdu: "Peygamberimiz miraca götürüldüğü gece hem yatsı namazını, hem de sabah namazını Mekke'de kıldı."

Ben derim ki: Bir başka rivayetlere göre Peygamberimiz (s.a.a) akşam namazını Kâbe'de kıldıktan sonra yola çıkarıldı. Bu iki rivayet arasında çelişki yoktur. Akşam veya yatsı namazını Mekke'de kılmış olması ile beş vakit namazın Miraç gecesi gökte farz edilmiş olması arasında da çelişki yoktur. Çünkü namazın aslının farz kılınması, Miraç gecesinden öncedir. Fakat rekât sayısı belli değildi. Ama ne var ki rivayetler, Peygamberimizin (s.a.a) Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderişinden itibaren namaz kıldığına delâlet eder. Nitekim Alak Suresi'nde, *"Namaz kılarken bir kulu men edeni gördün mü?"* [Alak, 9-10] buyruluyor. Nitekim şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a), çağrısını açıklamadan bir süre önce Ali ve Hatice (her ikisine selâm olsun) ile birlikte Kâbe'de namaz kılıyordu."

el-Kâfi adlı eserde Amirî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Resulullah (s.a.a) Miraç gecesi dönüşünde ikişer rekât kılınmak üzere on rekât namaz emri ile indi. Fakat Hasan ve Hüseyin dünyaya gelince, Allah'a şükür olarak bu on rekâta yedi rekât daha ekledi ve yüce Allah da bu ilaveyi uygun gördü. Sabah namazına ise eklemede bulunmadı. Çünkü bu namazda gece melekleri ile gündüz melekleri hazır bulunuyorlar. Allah, Peygamber'e yolculukta namazları kısaltmasını emredince, Resulullah ümmetinin yükümlülüğünden altı rekât düşürdü. Fakat akşam namazını olduğu gibi bıraktı, ondan bir şey eksiltmedi. Sehivle ilgili hükümler de sadece Peygamberimizin sonradan ilave ettiği rekâtlarda gereklidir. Yoksa farzın aslı olan ilk iki rekâtta şüpheye düşen kişi, o iki rekâtı yeniden kılmalıdır."[1]

1- [Füru-i Kâfi, c. 3, s. 487, hadis: 2.]

Şeyh Saduk, el-Fakih adlı eserde kendi isnat zinciri ile Said b. Museyyeb'den şöyle nakleder: "Said b. Museyyeb, İmam Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'e (a.s), 'Namaz günümüzdeki şekli ile Müslümanlara ne zaman farz edildi?' diye sordu. İmam buyurdu ki: Medine'de çağrı üstünlük sağlayınca, İslâm güçlenince ve Müslümanlara cihat emredilince farz kılındı. Peygamberimiz öğle farzına iki rekât, ikindi farzına iki rekât, akşam farzına bir rekât, yatsı farzına iki rekât olmak üzere beş vaktin fazlarına yedi rekât ekledi. Fakat sabah farzını Mekke'de farz edildiği gibi bıraktı."[1]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ahmed, Neseî, Bezzaz, Taberanî, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -Delail adlı eserinde- sahih bir senetle İbn Abbas'tan, o da Peygamberimizden (s.a.v) şöyle nakleder-ler: "Miraca çıkarıldığım gece bir ara burnuma güzel bir koku geldi. 'Ey Cebrail, bu güzel koku nedir?' diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Bu, Firavun'un ve çocuklarının kadın berberinin kokusudur. O kadın, Firavun'un kızının saçını tararken, tarak elinden düşünce, 'Bismillah.' dedi. Firavun'un kızı, 'Babamı mı kastediyorsun?' dedi. Berber kadın, 'Hayır, benim, senin ve babanın Rabbimizi kastediyorum.' dedi. Kız, 'Senin babamdan başka bir Rabbin mi var?' dedi. Kadın, 'Evet.' dedi. Kız, 'Bunu babama haber vereyim mi?' dedi. Kadın, 'Evet.' dedi."

"Kızın haber vermesi üzerine Firavun kadını çağırarak 'Senin benden başka bir Rabbin mi var?' dedi. Kadın, 'Evet, O benim Rabbim ve senin Rabbin olan gökteki Allah'tır.' dedi. Bunun üzerine Firavun bakır bir inek heykeli getirilmesini emretti. Heykel ateşte eritildi. Arkasından kadının ve çocuklarının o eriyen bakırın içine atılmalarını emretti. Kadın, Firavun'a, 'Senden bir isteğim var.' dedi. Firavun, 'Nedir o?' dedi. Kadın, 'Benim ve çocuklarımın kemiklerini toplayıp toprağa defnetmeni istiyorum.' dedi. Firavun, 'İstediğini kabul ediyorum. Çünkü senin üzerimizde hakkın var.' dedi. Arkasından hepsini teker teker bakır eriğinin içine attılar. Sıra meme çağındaki çocuğuna gelince çocuk, 'Anacağım, ölüme hazırlan ve geri çekilme; çünkü sen doğru yoldasın.' dedi. Arkasından kadın çocuğu ile birlikte bakır eriğine atıldı."

İbn Abbas şöyle der: "Dört kimse var ki, bunlar çok küçükken konuştular: Bu çocuk, Yusuf Peygamber'in şahidi, Cureyh'in arkadaşı ve İsa Peygamber."

1- [Men lâ Yahzuruhu'l-Fakih, c. 1, s. 291, hadis: 2.]

Ben derim ki: Bu rivayet başka bir kanaldan İbn Abbas'tan, o Ubeyy b. Kâ'b'dan, o da Peygamberimizden nakledilmiştir.

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh'in Enes'e dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Miraca çıkarıldığım gece ateşten makaslarla dudakları kesilen bir grup insan ile karşılaştım. Dudaklar her kesildiğinde tekrar eski şekillerine dönüyorlardı. 'Ey Cebrail, bunlar kim?' dedim. 'Bunlar, ümmetimin, söylediklerini yapmayan hatipleridir.' dedi."

Ben derim ki: Amelleri sonuçları ve onlar için hazırlanan azaplar ile tasvir eden bu berzahî temessüllere Miraç'la ilgili rivayetlerde çok rastlanır. Aktardığımız rivayetler arasında bunların bir bölümüne daha önce değinmiştik.

Bilesin ki: Miraç ile ilgili aktardığımız rivayetler bu konudaki rivayetlerin çok azıdır. Bunlar sayıca çoktur ve tevatür derecesine varmışlardır. Çok sayıda sahabî tarafından rivayet edilmişlerdir ki, bazıları şunlardır: Enes b. Malik, Şeddad b. Evs, Ali b. Ebu Talip (a.s), Ebu Said el-Hudrî, Ebu Hureyre, Abdullah b. Mes'ud, Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Ubeyy b. Kâ'b, Semure b. Cündeb, Bureyde, Suheyb b. Sinan, Huzeyfe b. Yeman, Sehl b. Sa'd, Ebu Eyyub el-Ensarî, Cabir b. Abdullah, Ebu'l-Hamra, Ebu'd-Derda, Urve, Ümmü Hani, Ümmü Seleme, Aişe, Esma binti Ebu Bekir. Bunların hepsi verdikleri bilgileri Peygamberimize (s.a.a) dayandırmışlardır. Ayrıca bu rivayetleri birçok Şiî raviler Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) nakletmişlerdir.

Sözü önem verilmeye değer İslâm âlimleri Miraç olayının Mekke döneminde, hicretten önce meydana geldiği hususunda ortak görüşe sahiptirler. Nitekim *"Ayetlerimizden bir kısmını kendisine gösterelim diye, kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir. Çünkü O, gerçekten işiten ve görendir."* ayetinden çıkan sonuç budur.

Bunun yanı sıra, Peygamberimizin (s.a.a) bu olayı o gecenin sabahında Kureyşlilere haber verdiği ve onların bunu inkâr ettiği, Peygamberimizin onlara Mescid-i Aksa'nın kaç sütunu olduğu, yolda karşılaştığı kervan ve benzeri gibi ayrıntıları haber vermesi de bunu kanıtlamaktadır.

Fakat hangi yıl miraca çıktığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi, peygamber oluşunun ikinci yılında miraca çıktığını ileri sürüyor. Meselâ İbn Abbas bu görüştedir. Kimi, bu olayın peygamberliğinin üçüncü yılında gerçekleştiğini söylüyor. Meselâ el-Heraic adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s) bu görüştedir. Kimi, olayın peygamberliği izleyen beşinci veya altıncı yıllarda meydana geldiğini savunuyor. Kimi, olayın peygamberlikten on yıl üç ay sonra gerçekleştiğini söylüyor. Kimi, peygamberlikten on iki yıl sonra olduğunu ileri sürüyor. Kimi de, hicretten bir yıl beş ay önce, kimi bir yıl üç ay önce, kimi de altı ay önce meydana geldiği görüşündedir.[1]

Bu tarihî incelemeye dalmak, miraç olayının meydana geldiği ayı ve günü irdelemek bizi fazla da ilgilendirmiyor. Ayrıca bu konuda dayanılacak sağlam bir mesnet ve delil de yoktur. Fakat Ehlibeyt İmamları'ndan gelen ve Miraç olayının iki defa gerçekleştiğini açıkça belirten bilgiye dikkat çekmek istiyoruz. Nitekim Necm Suresi'nin ayetlerinden anlaşılan da budur. O ayetlerin birinde, *"Onu Sidretü'l-Munteha'nın yanında bir defa daha görmüştü."* (Necm, 14) buyruluyor ki, inşaallah bu ayetin tefsiri sırasında bu hususta geniş bilgi vereceğiz.

Buna göre Peygamberimizin (s.a.a) bazı rivayetlerde anlattığı olağan üstünlüklerin bazısını ilk Miraçta, başka bazı rivayetlerde gördüğünü anlattığı bazı olağanüstü olayları ikinci Miraç'ta, bazılarını da her iki Miraç'ta gördüğü mümkündür.

Sonra İslâm âlimleri Miraç yolculuğunun nereden başladığı konusunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre,[2] bu yolculuk Ebu Talip geçidinden başlamıştır. Kimine göre,[3] yolculuğun başlangıç noktası Ümmü Hani'nin evidir ki, bazı rivayetler de bu ihtimali kanıtlıyor. Ardından bu görüşü savunan âlimler, *"kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren"* ifadesindeki Mescid-i Haram'ı tevil ederek onu Harem'in bütünü olarak yorumlamışlardır ki, bu takdirde bu deyim Mekke'nin bütününü kapsamına alır. Kimine

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 6; el-Menakıb, c. 1, s. 177.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 6.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 396; Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 6.]

göre de,[1] yolculuğun başlangıç noktası Mescid-i Haram'ın kendisidir. Çünkü ayette açıkça söylenen budur ve bunun tevil edilmesini gerektiren bir delil yoktur.

Fakat Miraç olayının iki defa gerçekleştiği yolundaki açıklamamız göz önüne alındığında, ilk yolculuğun Mescid-i Haram'dan, ikincisinin ise Ümmü Hani'nin evinden başlamış olması mümkündür. Bu yolculuğun Ebu Talib'in geçidinden başlamış olması ihtimaline gelince; bu ihtimalin söz konusu edildiği rivayetlerde Ebu Talib'in o gece boyunca Peygamberimizi (s.a.a) aradığı, Mescid-i Haram'da Haşimî kabilesi ile birlikte toplantı düzenlediği, kılıcını çekip Peygamberimizi bulamadığı takdirde Kureyşlilere yönelik tehditlerde bulunduğu, arkasından da Peygamberimiz gökten inip Haşimîlerin yanına geldiği ve Kureyşlilere gördüklerini haber verdiği anlatılıyor ki, bütün bunlar Peygamberimizin (s.a.a) ve Haşimîlerin Ebu Talip geçidinde bulundukları günlerde maruz bulundukları baskılarla ve sıkıntılarla bağdaşmıyor.

Her ne ise; *"kulunu (Muhammed'i) bir gecede Mescid-i Haram'dan (Kâbe'den) çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren (Allah) her türlü noksanlıktan münezzehtir."* ayetinin haber verdiği ve varış noktası Beytü'l-Mukaddes olan gece yolculuğunun başlangıç noktası Mescid-i Haram'dır. Çünkü ayet bunu açıkça belirtiyor ve bunun tevilini gerektirecek bir delil yoktur.

Yine İslâm âlimleri miracın mahiyeti hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre,[2] Peygamberimiz (s.a.a) ruhu ve cesedi ile Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya ve oradan göklere gitmiştir. Çoğunluğunun görüşü budur. Bazılarına göre,[3] ruhu ve cesedi ile Mekke'den Beytü'l-Mukaddes'e kadar gitmiş ve oradan göklere sadece ruhu ile çıkmıştır. Âlimlerin bir bölümü bu görüşü savunur. Bazılarına göre ise, bu, ruh ile gerçekleşen bir yolculuktur ki, yüce Allah'ın Peygamberimize (s.a.a) gösterdiği sadık bir rüyadır. Âlimlerin azınlıkta kalan bir bölümü bu görüştedir.

el-Menakıb adlı eserde şöyle deniyor: "Miraç hakkında farklı gö-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 146.]

2- [Menhecu's-Sadikin, c. 5, s. 240; Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 7; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 396.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 7.]

rüşler ileri sürülmüştür. Haricîler miracı inkâr ederler. Cehmiyye mezhebinin savunucuları Peygamberimizin (s.a.a) miraca cismi ile değil, ruhu ile rüya hâlinde çıktığını söylüyorlar. İmamiye, Zeydiye ve Mutezile mezhebinin mensupları *'Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götüren'* ifadesine dayanarak Peygamberimizin Beytü'l-Mukaddes'e kadar cismi ve ruhu ile gittiğini savunuyorlar. Başkaları da Peygamberimizin göklere cismi ve ruhu ile çıktığı görüşündedirler. Bu görüş İbn Abbas'tan, İbn Mes'ud'dan, Cabir'den, Huzeyfe'den, Enes'ten, Aişe'den ve Ümmü Hani'den rivayet edilmiştir."

"Biz delil gösterildiği takdirde bunu inkâr etmiyoruz. Nitekim yüce Allah, *'Sen Tur dağının yanında değildin.'* [Kasas, 46] ayetinde belirtildiği üzere Musa Peygamber'in (a.s) miracını Tur'a çıkararak gerçekleştirmiştir. *'Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk...'* [En'âm, 75] ayetinde belirtildiği üzere İbrahim Peygamber'in (a.s) miracını dünya göğüne çıkararak gerçekleştirmiştir. *'Bilakis Allah onu kendisine yükseltti.'* ayetinde belirtildiği üzere İsa Peygamber'in (a.s) miracını dördüncü göğe çıkararak gerçekleştirmiştir. *'Onu yüksek bir yere çıkardı.'* [Nisâ, 158] ayetinde belirtildiği üzere İdris Peygamber'in (a.s) miracını cennete çıkararak gerçekleştirmiştir. Muhammed Peygamber'in (s.a.a) miracını da, *'İki yay arası kadar yakın oldu.'* [Necm, 9] şeklinde gerçekleştirmiştir. Bu ayrıcalık ise, onun derecesinin yüksekliğinden kaynaklanmıştır."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Burada söylenmesi gereken şudur: Miracın aslını inkâr etmenin imkânı yoktur. Çünkü bu olay, Kur'ân'da açıkça ifade edildiği gibi, Hz. Peygamber'den (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) gelen mütevatir rivayetlerde de teyit ediliyor.

İsra (Miraç) olayının nasıl olduğuna gelince; bu ayetin ve rivayetlerin zahiri, içerdikleri açık karineleri de dikkate alarak, onun Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar cesedi ve ruhu ile birlikte götürüldüğünü reddetmeye imkân tanımaz. Aynı şekilde göklere çıkışı, sırası gelince tefsirlerinde belirteceğimiz üzere Necm Suresi'ndeki ayetler ile çok sayıdaki rivayetlerin açık anlamları bunun da gerçekleştiğini kanıtlar. Buna göre, göklere çıkarılmanın özünü inkâr etmek mümkün değildir. Ne var ki, göğe çıkarılmanın sadece Peygamberimizin (s.a.a)

1- [el-Menakıb, c. 1, s. 177.]

ruhu ile gerçekleştiği söylenebilir. Yalnız bunun da bazılarının dedikleri gibi bir tür hayal görme ve insanların gördüğü rüya gibi bir olay olduğu ileri sürülemez. Öyle olsaydı, bu olayın, ayetlerin akışları itibariyle vurguladıkları gibi bir güç ve keramet gösterisi olarak tanıtılması anlamsız olurdu. Yine Peygamberimizin (s.a.a), olayı Kureyşlilere anlatması üzerine onların bu kadar şiddetli bir inkâr tepkisi göstermeleri de sebepsiz olurdu. Aynı şekilde Peygamberimizin yolda karşılaştığı olaylar hakkında Kureyşlilere bilgi vermesinin de makul bir gerekçesi olmazdı.

Bilakis, miracın ruhla olması demek, -miracın ruhla olduğu söylendiği takdirde- Peygamberimizin (s.a.a) değerli ruhu ile şu maddî âlemin ötesine çıkması demektir. O âlem ki, ilâhî lütfe mazhar olmuş meleklerin barınağı, amellerin varış yeri ve kaderlerin çıkış yeridir. O sırada orada Rabbinin en büyük ayetlerinden bazılarını gördü. Nesnelerin hakikatleri/gerçeklikleri ve amellerin sonuçları kendisi için somut olarak gösterildi. Peygamberlerin ruhlarını görüp onlarla konuştu. Değerli meleklerle karşılaşıp onlarla sohbet etti. Arş, perdeler ve duvarlar gibi örneklerle tanımlanabilen ilâhî ayetlerin bazılarını gördü.

Genel müfessirler ise, maddî varoluşun asıl olduğu ve maddî olmayan varoluşun sadece yüce Allah'a mahsus olduğu görüşüne yatkın olduklarından, Kur'ân ve Sünnet'in soyut şeyleri melekler, Arş, Kürsü, Levh, kalem, perdeler ve sisler (duvarlar, tenteler) gibi somut şeylerin özellikleri ile örneklendirdiğini görünce, bu soyut şeyleri, his/duyu ile bağlantısı bulunmayan ve haklarında madde hükümleri geçerli olmayan maddî cisimler olarak yorumlaşmışlardır. Yine salihlerin makamları, yakınlık yükselişleri, günah şekillerinin iç yüzleri, amellerin sonuçları ve bunların benzeri olan temsilleri/örneklemeleri de, bir tür teşbihler/benzetmeler ve istiareler şeklinde yorumlamışlar ve böylece duyuyu yanıltıya düşürmek, ameller ile sonuçları arasında ölçüsüz bir bağlantının olduğunu ispatlamak ve daha birçok sakıncalı faraziyeleri kabul etmek suretiyle safsata çıkmazına düşmüşlerdir.

Yine bundan dolayıdır ki göklere miracın Peygamberimizin (s.a.a) cismi ile olduğunu reddeden kimseler bu olayın rüyada gerçekleştiğini söylemek zorunda kalmışlardır. Ki onlara göre rüya, maddî ruhun maddî olan bir özelliğidir. Bundan dolayı da ayetleri ve rivayetleri bunların bir tek tanesi ile bile bağdaşmayan anlamlarla tevil etmek zorunda kalmışlardır.

BAŞKA BİR İNCELEME

Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Peygamberimizin gece yolculuğunun nereye olduğu konusuna gelince; kuşkusuz bu, Beytü'l-Mukaddes'e doğru yapılmıştır. Nitekim Kur'ân da bunu açıkça bildirmiştir. Ayrıca bunu hiçbir Müslüman inkâr edemez. Bazılarının bu olayın rüyada olduğu yolundaki görüşlerinin asılsızlığı ise açıktır. Çünkü o takdirde onda bir mucize ve bir burhan/açık delil olmaz."

"Peygamberimizin (s.a.a) göğe çıkışı ile ilgili birçok rivayet vardır. Bunları İbn Abbas, İbn Mes'ud, Enes, Cabir b. Abdullah, Huzeyfe, Aişe, Ümmü Hani ve başkaları gibi çok sayıda sahabî Peygamberimizden (s.a.a) nakletmiştir. Kimi öbüründen fazla ve kimi öbüründen eksik olan bu bilgilerin bütünü şu dört bölüme ayrılır:"

"**Birinci bölüm:** Doğruluğuna yakin edilen, kesin gözle bakılan türden olaylardır. Çünkü bu husustaki rivayetler tevatür düzeyindedir ve bilgimiz de bunların doğruluğunu kapsamaktadır.

"**İkinci bölüm:** Bu alanla ilgili, aklın mümkün gördüğü ve temel ilkelerin reddetmediği bilgilerin rivayet edildiği olaylardır. Ki biz de bu bilgileri mümkün görüyor, ardından bu olayın Peygamberimizin uykusunda değil de, uyanık hâlinde gerçekleştiğine yakin ediyoruz."

"**Üçüncü bölüm:** Zahirî anlamı ile bazı temel ilkelere ters düşen, ancak akılla uyuşacak şekilde tevil edilmesi mümkün olan bilgilerdir. En doğrusu böyle olan rivayetleri gerçekle ve deliller ile uyuşacak şekilde tevil etmektir.

"**Dördüncü bölüm:** Zahirî anlamı ile doğru olmayan ve ancak büyük bir zorlama ile tevil edilmesi mümkün olan bilgilerdir ki, en doğrusu bu tür rivayetleri kabul etmememizdir."

"Doğruluğunu kesin kabul ettiğimiz birinci bölüme giren husus, genel olarak Peygamberimizin gece yolculuğuna çıkarılmasıdır. İkinci bölüme giren bilgilere gelince; bunlar, meselâ Peygamberimizin gökleri dolaştığını; peygamberleri, Arş'ı, Sidretü'l-Munteha'yı, cenneti, cehennemi ve benzeri olağanüstülükleri gördüğünü anlatan rivayetlerde geçmektedir. Üçüncü bölüme giren bilgiler ise, meselâ onun cennette mutluluk içinde yaşayan bir topluluğu ve cehennemde azap çeken başka bir topluluğu gördüğüne değinen rivayetlerde geçmektedir ki, bunlar, Peygamberimizin o toplulukların isimlerini veya sıfatlarını gördüğü şeklinde yorumla-

nır. Dördünce bölüme giren bilgiler de, meselâ Peygamberimizin (s.a.a) Allah ile açıkça konuştuğunu, koltuğunda O'nunla birlikte oturduğunu ve buna benzer şeyleri anlatan rivayetlerde geçmektedir ki, bunlar zahirî anlamları ile Allah'ın varlıklara benzetilmesini gerektirir ve yüce Allah bundan münezzehtir. Aynı şekilde Peygamberimizin (s.a.a) karnının yarıldığını ve göğüs boşluğunun yıkandığını bildiren rivayetler de böyledir; doğru değildir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a) zaten bütün kötülüklerden ve çirkinliklerden arınmış, temiz bir kişi idi. Kaldı ki kalp ve onun içindeki inançlar su ile nasıl yıkanabilir?" (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan yazarının yaptığı tasnif yerindedir. Yalnız bölümler için zikrettiği örnekler tartışma konusudur. Sözünü ettiği gök gezileri, peygamberleri görmeler ve benzeri olaylar berzahî (misalî) veya ruhî temessüller (soyutu somut olarak göstermeler) türündendir ve sakıncalı bir yanı yoktur. Aynı şekilde karnın yarılması ve göğsünün temizlenmesi olayı da berzahî bir temessüldür. Zaten Miraç rivayetleri bu türden örneklemelerle doludur. Dünyanın bütün dünya ziynetleri ile süslenmiş bir kadın kılığında gösterilmesi, Yahudilik ve Hıristiyanlık davetlerinin somuta dönüştürülüp gösterilmesi, cennetlikler için gördüğü çeşitli nimetler ile cehennemlikler için gördüğü çeşitli azaplar ve benzeri olaylar gibi.

Bu söylediklerimizi teyit eden hususlardan biri de aynı gerçeği anlatan rivayetlerdeki ifade farklılıklarıdır. Meselâ bazı rivayetlerde Peygamberimizin (s.a.a) göğe Burak sırtında, bazılarında Cebrail'in kanadı üzerinde, bazılarında Beytü'l-Mukaddes'in yanındaki bir kaya üzerinde kurulmuş bir merdivenle çıktığı haber veriliyor. Bu rivayetleri dikkatle inceleyenler, buna benzer daha başka örnekler bulabilirler.

İşte bu ve benzeri örnekler bizi bu tür açıklamaların temsil veya ruhî temessül niteliği taşıdıkları sonucuna götürür ki, bu temsillerin Kur'ân ve rivayetlerin zahirlerinde yer aldığı gerçeğini inkâr etmek, kesinlikle mümkün değildir.

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖىٓ اِسْرَآئٖيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ
دُونٖى وَكٖيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۚ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا
﴿٣﴾ وَقَضَيْنَآ اِلٰى بَنٖىٓ اِسْرَآئٖيلَ فِى الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ
مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا ﴿٤﴾ فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ اُولٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ
عِبَادًا لَنَآ اُولٖى بَأْسٍ شَدٖيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا
﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنٖينَ وَجَعَلْنَاكُمْ
اَكْثَرَ نَفٖيرًا ﴿٦﴾ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ ۖ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا ۚ فَاِذَا
جَآءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُۤؤُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ
مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبٖيرًا ﴿٧﴾ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ ۚ وَاِنْ
عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرٖينَ حَصٖيرًا ﴿٨﴾

AYETLERİN MEALİ

2- Musa'ya kitabı verdik ve "Benden başka kendinize bir vekil edinmeyin (bana şirk koşmayın)!" diye onu İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kıldık.

3- (Çünkü onlar) Nuh'la birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin soyu idiler. Kuşkusuz o, çok şükreden bir kul idi.

4- İsrailoğulları'na kitapta (Tevrat'ta) şunu kesin olarak bildirdik ki: "Andolsun, sizler yeryüzünde (Filistin ve çevresinde) iki defa fesat çıkaracaksınız ve büyük bir azgınlıkla zorbalık edeceksiniz."

5- "Onlardan vaat edilen ilkinin (cezalandırma) zamanı gelince, üzerinize, kullarımızdan çok güçlü ve çetin bir grubu göndeririz de (sizi alçaltmak için zorla) evlerin(izin) içlerine (kadar) girerler. Bu, yapılması gereken bir vaattir."

6- "Sonra onlara karşı size tekrar devlet (iktidar) veririz, mallar ve oğullarla size yardım ederiz ve sayınızı çoğaltırız."

7- "Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, o da sizindir. Diğerinin (cezalandırma) zamanı gelince de, yüzlerinizde üzüntü ve keder oluştursunlar, daha önce girdikleri gibi yine Mescid'e (Mescidu'l-Aksa'ya) girsinler ve ele geçirdikleri her şeyi büsbütün yok etsinler diye (üzerinize tekrar düşmanlarınızı göndeririz)."

8- "Umulur ki (iyiliğe döndüğünüz takdirde tekrar) Rabbiniz size merhamet eder. Fakat siz (fesat çıkarmaya) dönerseniz, biz de (cezalandırmaya) döneriz. Biz cehennemi kâfirlere (dışına çıkılmaz) bir zindan yaptık."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin başında yer alan bu ayetlerin akışından anlaşılan şudur: Bu sure, ümmetler arasında ilâhî bir sünnet ve yasanın işlediğini vurgulamaya dönüktür. Ki bu yasa, onları kulluk yoluna ve tevhit ilkesini benimsemeye iletir, onlara bu sonuca kendi özgür iradeleri ile ulaşma imkânını sağlar. Bu amaçla da yüce Allah onlara dünya ve ahiret nimetlerini bahşetmiş, itaat ve isyan sebepleri ile onlara yardımda bulunmuştur. Sonuç itibariyle eğer onlar itaat edip iyilikler yaparlarsa, yüce Allah onları dünya ve ahiret mutluluğu ile mükâfatlandırır; kötülük yapıp günah işlerlerse de, dünya bedbahtlığı ve ahiret azabı ile cezalandırır.

Buna göre, okuduğumuz yedi ayet, bu genel yasanın İsrailoğulları hakkındaki işleyişine verilen bir örnek konumundadır. Şöyle ki, Allah onların peygamberlerine kitap gönderdi. Bu kitabı kendisi ile doğru yolu bulacakları bir hidayet rehberi kıldı. Ayrıca bu kitapta şunu kesin olarak bildirdi ki: Onlar azacaklar, haddi aşacaklar, yoldan çıkıp günahlara dalacaklar ve bunun sonucu olarak da üzerlerine düşmanlarını salıp musallat kılmakla Allah onlardan intikam alacak; düşmanları onları zelil edecek, öldürecek ve esir alacaktır. Arkasından onların ita-

at hâline dönmeleri ile Allah da nimet ve rahmet verme uygulamasına dönecektir. Fakat onlar ikinci defa azacak ve haddi aşacaklar; bunun üzerine yüce Allah da ilk seferinde olduğundan daha şiddetli şekilde onlardan intikam alacaktır. Sonra Allah'ın onlara merhamet etmesinin ümidi verilecektir. Fakat eğer eski kötülüklerine dönerlerse, Allah da eski cezalandırma uygulamasına dönecektir.

Tüm bu anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur: Bu yedi ayet, daha sonraki ayetlerde anlatılacak olan söz konusu genel yasanın bu ümmet (İslâm ümmeti) hakkında da işleyişine geçiş sağlama ve ortam hazırlama niteliğindedir ve surenin ilk ayeti ile dokuzuncu ayeti arasında bir tür ara konu gibidir.

2) Musa'ya kitabı verdik ve "Benden başka kendinize bir vekil edinmeyin (bana şirk koşmayın)!" diye onu İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kıldık.

Kur'ân'da "kitap" kelimesi çoğunlukla insanlar arasında anlaşmazlık konusu olan inançlar ve davranışlar hakkında kesin hükümler getiren yazılı kanunların ve şeriat yasalarının bütünü anlamında kullanılır. Dolayısıyla bu anlam, kitabın inançla ve davranışla ilgili insanların benimseyip uygulamaya geçirmeleri gereken görevleri içerdiğine delâlet etmektedir. Belki de bu yüzden ayette Tevrat denmiyor da, *"Musa'ya kitabı verdik"* buyruluyor. Böyle demekle kitabın İsrailoğulları'na farz kılınan kanunları içerdiğine işaret edilmek istenmiştir.

Bundan da ortaya çıkıyor ki, *"onu İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kıldık."* ifadesi, Musa Peygamber'e kitap verilmesinin açıklaması konumundadır. Kitabın İsrailoğulları için hidayete erdirici, doğru yolun göstericisi olması demek, onlara Rablerinin kanunlarını açıklaması demektir. O kanunlar ki, eğer onları alıp uygularlarsa, hakka ererler, dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşurlar.

"Benden başka kendinize bir vekil edinmeyin!" ifadesinin orijinalinde geçen "en-lâ" kelimesinin başındaki "en" edatı tefsir anlamlıdır. Arkasından gelen ifade ise, kendileri için hidayet rehberi kılınan kitabın içeriğinin özetidir. Buna göre ifade şu anlama gelir: "Kitabın onlara yönelik açıklamalarının ve doğru yolu göstermesinin özeti, onlara Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmalarını ve Allah'tan başkasını vekil edinmelerini yasaklamaktır." Buna göre eğer "lâ tettehizû" fiilindeki zamir, sadece İsrailoğulları'na müteallik ise, *"Benden başka kendinize*

bir vekil edinmeyin!" ifadesi, *"onu İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kıldık."* ifadesinin açıklaması olur. Nitekim ayetten anlaşılan da budur. Ama eğer zamir Musa ile İsrailoğulları'na birlikte müteallik ise, öncesinde geçen ifadenin açıklaması olur.

Bu cümlede iltifat sanatına başvurularak birinci çoğul şahıstan birinci tekil şahsa geçiliyor. Bunun gerekçesi, birinci çoğul şahıslı ifadenin kullanılmasındaki sebebin saygı amaçlı olduğunu açıklamaktır. Çünkü birinci çoğul şahıs üzerine kurulu olan ayetin akışına bağlı kalınsaydı ve meselâ "Bizden başka kendinize birilerini vekiller edinmeyin!" şeklinde bir ifade kullanılmış olsaydı, bu, cümlenin amacı olan tevhit anlamı ile uyuşmazdı. İşte bundan dolayı bu cümlede birinci tekil şahsa dönülmüştür. Daha sonra da bu gereklilik ortadan kalktığı için daha önceki ifade akışına dönülerek, *"(Çünkü onlar) Nuh'la birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin soyu idiler."* buyrulmuştur.

Allah'tan başkasını vekil edinmenin şirke dönüşmesinin açıklaması ise şudur: Vekil, müvekkilinin zarurî işlerini düzenlemeyi üstlenir. Bu da yüce Allah'tır. Buna göre, Allah'tan başkasını Rab edinmek, O'ndan başka bir vekil edinmek demektir.

3) (Çünkü onlar) Nuh'la birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin soyu idiler. Kuşkusuz o, çok şükreden bir kul idi.

Ayetin orijinalinde geçen "zürriyet" kelimesi evlâtlar için kullanılır. Aradaki ilişki, evlâtların babalarına iltihak eden küçükler olmalıdır. Bu kelime burada ihtisas (has kılma) sanatı uyarınca mansub/esreli okunur. İhtisas (birini birine mahsus kılma) sanatı ise, o kelimeyi kullanan kimsenin, hükmünde mahsus kılmak istediği şahsa karşı özel bir ilgisinin olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu, gerekçelendirme konumunda olup hükmün sebebini bildirmektedir. *"Allah yalnız siz Ehlibeyt'ten günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* (Ahzâb, 33) ayetinde olduğu gibi. Yani size böyle yapıyor, çünkü siz nübüvvet evinin ehlisiniz.

Buna göre, *"(Çünkü onlar) Nuh'la birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin soyu idiler."* cümlesi, daha önceki ifadeler için sebep bildiriyor. Nitekim *"Kuşkusuz o, çok şükreden bir kul idi."* cümlesi de bu cümle için sebep bildiriyor.

Sebep bildirmelerin ilkini şöyle açıklayabiliriz: Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla buradaki zürriyete yönelik ilginin sebebi, yüce

Allah'ın Nuh'un gemisine binenlere yönelik daha önceki güzel vaadidir. Hani onları tufandan kurtarıp, *"Ey Nuh! Katımızdan sana ve beraberindekilerden bazı ümmetlere yönelik esenlik ve bereketler ile (gemiden) in. Bazı ümmetler de olacak ki, onları (bir süre) dünya nimetlerinden faydalandıracağız, sonra onlara katımızdan acı bir azap dokunacaktır."* (Hûd, 48) buyurarak Nuh'a gemiden inmesini emretmişti. Buna göre, yüce Allah Musa'ya kitap indirmekle ve onu İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kılmakla, İsrailoğulları'nın gemi halkından olan atalarına daha önce yaptığı güzel vaadini gerçekleştiriyor ve ümmetler hakkında geçerli olan ilâhî yasa doğrultusunda hareket ettiğini ortaya koyuyor. Sanki şöyle denmiştir: Biz Musa'ya kitabı indirdik ve onu İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kıldık. Çünkü onlar Nuh'la birlikte gemide taşıdığımız kimselerin soyudurlar ki, biz Nuh'la birlikte olanlara selâmet, bereketler ve nimetlerden yararlandırma vaadinde bulunmuştuk.

Sebep bildirmenin ikincisine gelince; bu gelenek, yani hidayet, irşat geleneği ve tevhit ilkesine çağırma yolu, insanlık âleminde ilk defa Nuh Peygamber'in insanlık âleminde çığırını açtığı geleneğin aynısıdır. Böylece o, Allah'ın nimetlerine şükretmiş ve kulluğunu sadece O'na has kılmış oldu. -Daha önce defalarca vurguladığımız üzere gerçek anlamda şükür, kullukta ihlâsı (kulluğu sadece Allah'a has kılmayı) gerektirir.- O Allah'a şükredince, Allah da onun şükrüne karşılık vererek geleneğini dünya durdukça kalıcı kıldı, bütün âlemlerde ona selâm sundu, kıyamet gününe kadar söylenecek her güzel sözden ve her salih amelden ona sevap payı ayırdı. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz yalnız Nuh'un soyunu kalıcı kıldık. Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık. Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun! İşte biz iyi işler yapanları böyle ödüllendiririz."* (Sâffât, 80)

Buna göre ikinci ve üçüncü ayetlerin anlamı şu tür sözlerle özetlenebilir: Nuh bize karşı şükür görevini yerine getiren bir kul olduğu için onu ödüllendirdik: Onun çağrısını kalıcı kıldık, onun geleneğinin ve yolunun, kendisi ile birlikte gemide taşıdıklarımızın zürriyetleri arasında yürürlükte kalmasını sağladık. İşte bunlardan biri olarak da Musa'ya kitabı indirdik ve onu İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kıldık.

"(Çünkü onlar) Nuh'la birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin soyu idiler." ifadesi ile *"Biz yalnız Nuh'un soyunu kalıcı kıldık."* ifadesinden ortaya çıkıyor ki, insanlar hem erkek, hem de kız evlât cihetinden Nuh

Peygamber'in (a.s) zürriyetidirler. Çünkü eğer zürriyet sadece Nuh'un oğullarına dayalı olsaydı ve *"Nuh'la birlikte (gemide) taşıdıklarımız"* ifadesi ile sadece Nuh'un oğulları kastedilmiş olsaydı, "Nuh'un zürriyeti" denmesi daha güzel, hatta gerekli olurdu.

Tefsirciler bu ayetin irabı hakkında başka birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birine göre,(1) "zürriyete" kelimesi münada (çağrılan) olarak mansuptur ve nida ("ya") edatı hazfedilmiştir. Buna göre ibare, "Ya zurriyyete men hamelna (Ey Nuh'la birlikte gemide taşıdığımız kimselerin soyu!)" şeklindedir. Bir başka görüşe göre,(2) bu kelime, bir önceki ayette geçen "tettehizû (edinmeyin)" fiilinin birinci mefulüdür, ikinci mefulü ise "vekilen" kelimesidir. Buna göre, ibarenin takdirî açılımı şöyledir: "Lâ tettehizû zurriyyete men hamelna maa Nuh'in vekilen min dunî (Nuh'la birlikte gemide taşıdıklarımızın soyunu benden başka kendinize bir vekil edinmeyin)." Bir diğer görüşe göre de,(3) bu kelime bir önceki ayetteki "Musa" kelimesinden bedeldir. [Yani Nuh'la birlikte gemide taşıdıklarımızın soyu olan Musa'ya kitabı verdik.] Ancak bunların hepsinin dayanaksız görüşler olduğu gayet açıktır.

Bunları takip eden diğer bir dayanaksız görüş(4) de şudur: *"Kuşkusuz o, çok şükreden bir kul idi."* ifadesinin orijinalinin başında geçen "innehu=kuşkusuz o" ibaresindeki zamir Nuh'a değil, Musa'ya müteallikti̇r ve cümle Musa Peygamber'e kitap verilmesinin veya Musa Peygamber'in İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi kılınmasının sebebini açıklamaktadır.

Bu görüş, bir önceki ayette geçen "cealnahu=onu (doğru yolun göstericisi) kıldık" fiilindeki zamirin kitaba değil de, Musa'ya müteallik olmasını esas almıştır.

4) İsrailoğulları'na kitapta (Tevrat'ta) şunu kesin olarak bildirdik ki: "Andolsun, sizler yeryüzünde (Filistin ve çevresinde) iki defa fesat çıkaracaksınız ve büyük bir azgınlıkla zorbalık edeceksiniz."

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 154, Mucahid'den naklen.]

2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 154.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 16.]

4- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 16.]

Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle diyor: "el-Kazâ, bir işi sözle veya fiilen kesin hükme bağlamak demektir. Her ikisi de ilâhî ve beşerî olarak ikiye ayrılır. İlâhî olan sözle hükme bağlamaya örnek, *'Ve kazâ Rabbuke en tâ ta'budû illâ iyyah=Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmemenize (ve sadece O'na kulluk etmenize)... hükmetti.'* [İsrâ, 23] ayetidir. Yani bunu emretti. Yine şöyle buyurmuştur: *'İsrailoğulları'na kitapta şunu kesin olarak bildirdik.'* Buradaki kazâ, bildirme ve kesin hükme bağlama ile hükmetmek demektir. Yani onlara bildirdik, onlara kesin bir dille vahyettik. *'Ve kazeyna ileyhi zalike'l-emre enne dâbire hâulâi maktu'=Ona şu kesin emri vahyettik: Sabaha çıkarlarken mutlaka onların kökü kesilecek (izleri silinecek)tir.'* [Hicr, 66] ayeti de bu kategoriye girer."

"İlâhî fiil şeklindeki 'kazâ'ya örnek, *'Vallahu yakzî bi'l-hakki vellezîne yed'ûne min dûnihi lâ yakzûne bi-şey'in= Allah hakla hükmeder. O'nun dışında taptıkları ise, hiçbir şeye hükmedemezler.'* [Mü'min, 20] ayeti ile *'Fe-kazâ seb'a semavatin fî yevmeyn=Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı.'* [Fussilet, 12] ayetidir. Bu ayette 'kazâ' kelimesi ile örnek edinmeden ve yoktan var edip bu işi bitirmeye işaret ediliyor. *'O, örnek edinmeden göklerin ve yerin yaratıcısıdır.'* [Bakara, 117] ayeti gibi."

"Beşerî olan sözlü 'kazâ'ya örnek, 'Kaza'l-hâkimu bi-kezâ=Hâkim şu hükmü verdi.' sözüdür. Çünkü hâkimin hükmü (kazası) sözle olur. Beşerî olan fiil'i 'kazâ'ya örnek de, *'Fe-iza kazaytum menasıkekum=-Hac ibadetlerini bitirdiğinizde...'* [Bakara, 200] ayeti ile *'Summe'l-yakzû tefesehum ve'l-yûfû nuzûrehum=Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler.'* (Hac, 29) ayetidir." (Alıntı burada sona erdi.)

Yine ayette geçen "le ta'lunne" fiilinin kökü olan "uluv" kelimesi, yükselme anlamına gelir; burada ise zulüm ve saldırganlık yolu ile azmaktan kinayedir. Kelimenin, fesat çıkarmaya atf-ı tefsir olarak atfedilmiş olması da bunun kanıtıdır. *"Firavun, yeryüzünde gerçekten azmış, halkını çeşitli zümrelere bölmüştü."* [Kasas, 4] ayeti de bu anlama gelir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: İsrailoğulları'na kitapta, yani Tevrat'ta kesin bir şekilde bildirip haber verdik ki, yeminle kesin olarak söylüyorum ki, siz İsrail halkı yeryüzünde, yani Filistin ve çevresinde arka arkaya iki kere fesat çıkaracak, büyük bir azgınlık sergileyecek, zorbalık edeceksiniz.

5) "Onlardan vaat edilen ilkinin (cezalandırma) zamanı gelince, üzerinize, kullarımızdan çok güçlü ve çetin bir grubu göndeririz de (sizi alçaltmak için zorla) evlerin(izin) içlerine (kadar) girerler. Bu, yapılması gereken bir vaattir."

Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "el-Bu's, el-be's ve el-be'sâ' kelimeleri, şiddet ve hoşlanılmayan durum anlamına gelirler. Yalnız çoğunlukta 'el-bu's', fakirlik ve savaş durumlarında, 'el-be's' ve 'el-be'sa' kelimeleri cezalandırma durumlarında kullanılır. *'Vallahu eşeddu be'sen ve eşeddu tenkila=Allah'ın azabı çetin ve cezası daha şiddetlidir.'* ayetinde görüldüğü gibi." (Alıntının sonu.)

Öte yandan Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayette geçen 'câsû' fiilinin kökü 'el-cevs', oradan oraya dolaşmak demektir. Araplar şöyle derler: 'Falancayı filan kabileyi aramaya ve bulunca çiğnemeye bıraktım.' Ebu Ubeyd der ki: 'İçine girdiğin ve ayak bastığın her yeri hissetmiş ve araştırmışsın demektir.' Bazıları da demişler ki: el-Cevs, bir şeyi araştırarak elde etmek demektir." (Alıntının sonu.)

"Onlardan vaat edilen ilkinin zamanı gelince" ifadesi, *"Andolsun, sizler yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız..."* ifadesinin sonucudur. İfadenin orijinalindeki tesniye zamiri (huma=o ikisi), bir önceki ayetteki "merrateyn=iki defa" kelimesine, yani iki kere fesat çıkarmaya mütealliktir. Dolayısıyla "ilkin"den maksat, ilk fesat çıkarmalarıdır. İfadedeki birinci fesat çıkarmalarının vaadinden maksat da, Allah'ın onların çıkardıkları fesat ve karışıklıkla ilgili vaat ettiği cezalandırma ve intikamdır. Buna göre buradaki vaat, vaat edilen şey anlamındadır. Bundan da anlaşılıyor ki, yüce Allah onlara iki kere fesat çıkarmalarına karşılık iki vaatte bulunmuştur. Bu iki vaade işaret edilmemesinin sebebi ise, ayette özet anlatımın esas alınmasıdır. Sanki şöyle denmiştir: "Siz yeryüzünde iki kere fesat çıkaracaksınız ve biz size bunların her biri için intikam vaat ediyoruz. Birinci fesat çıkarmanızın intikam vadesinin zamanı gelince..." Tüm bu söylediklerimizi ayetin akış ve içeriğinden anlıyoruz.

"Üzerinize, kullarımızdan çok güçlü ve çetin bir grubu göndeririz". Yani sizi alçaltıp zelil etsinler, sizden intikam alsınlar diye onları harekete geçirip üzerinize göndeririz. Bu göndermenin, intikam almak ve alçaltmak amaçlı olduğunun delili, *"çok güçlü ve çetin bir grubu..."* ifadesidir.

Bu adamların gelişindeki öldürmelere, esir almalara, yağmalamalara ve yıkıma rağmen İsrailoğulları üzerine gelişlerinin ilâhî bir gönderme olarak adlandırılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü bu gönderme onların toplumda çıkardıkları fesada, haddi aşmaya ve haksız azgınlığa karşılık ceza vermek amacı ile gerçekleşiyor. Buna göre yüce Allah, düşmanlarını üzerilerine göndermekle ve onlara karşı düşmanlarını desteklemekle onlara zulmetmemiş, fakat onlar kendi kendilerine zulmetmişlerdir.

Bir tefsirci şöyle diyor: "Ayetteki *'üzerinize... göndeririz'* ifadesi, mümin bir topluluğa sizinle savaşmayı, cihat etmeyi emrederiz, anlamındadır. Çünkü *'göndeririz'* ve *'kullarımız'* ifadelerinin zahirî anlamları bunu gerektirir."[1] Fakat yukarıdaki açıklamamızdan anlaşılıyor ki, ayetin sözlerinde bu yorumu kanıtlayan bir delil yoktur. Çünkü söylediğimiz gibi, bu gönderme cezalandırma amacı ile olunca, onu ilâhî bir gönderme olarak adlandırmanın önünde hiçbir engel yoktur. Aynı şekilde saldırıya geçecek kâfirleri *"çok güçlü ve çetin"* sıfatları ile niteledikten sonra onları Allah'ın kulları olarak adlandırmaya da bir engel yoktur.

Bunun benzeri olan bir başka görüş[2] de şudur: "Bu gönderilenlerin Allah'ın, İsrailoğulları ile cihat etmelerini emrettiği mümin kimseler olması mümkün olduğu gibi, kâfir olmaları da mümkündür ki, peygamberlerden biri onları Yahudilerle savaşmak için bir araya getirmiş ve bunları kendileri gibi kâfir ve fasık olanların üzerine salmıştır." Bir önceki görüş için söylediklerimiz bu görüş için de geçerlidir.

"Bu, yapılması gereken bir vaattir." ifadesi, hükmün kesin, gerekli ve önüne geçilemez olduğunu pekiştiriyor.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: İki fesat çıkarmanızdan birincisine yönelik vaadimizin zamanı gelince, kullarımızdan çok güçlü, çetin ve şiddetli olan birtakım insanları ayağa kaldırıp sizin üzerinize göndeririz. Bunlar zorla ve saldırganca yurdunuza girip evlerinize girerler, sizi zelil durumuna düşürüp bağımsızlığınızı ve egemenliğinizi ellerinizden alırlar. Bu, yapılması gereken ve gerçekleşmesi önlenemez bir vaattir.

6) "Sonra onlara karşı size tekrar devlet (iktidar) veririz, mallar ve oğullarla size yardım ederiz ve sayınızı çoğaltırız."

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 398, Cübbaî'den naklen.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 398, Ebu Müslim'den naklen.]

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "el-Kerretu kelimesi geri dönmek ve devlet (iktidar); 'nefîr' ise erkek topluluğu anlamına gelir. Zeccac da der ki: 'Nefîr' kelimesinin 'nefr' kelimesinin çoğulu olması muhtemeldir. 'Abd'ın çoğulu olan 'abîd=köleler', 'zian'ın çoğulu olan 'zaîn=koyunlar', 'ma'z'ın çoğulu olan 'maiz=keçiler' ve 'kelb'in çoğulu olan 'kelib=köpekler' kelimelerinde olduğu gibi. 'Nefr, nefer, nefîr ve nâfire' kelimeleri insan için kullanıldıklarında, insana yardım eden ve onunla birlikte sefere çıkan yakınları demektir." (Alıntının sonu.)

Ayetin anlamı açıktır ve ondan anlaşılan şudur: İlk fesat çıkarmaya ilişkin ceza vaadinin arkasından İsrailoğulları düşmanlarına karşı tekrar üstün konuma gelecekler, onları yenip üstünlük sağlayacaklar ve köleliklerinden kurtulacaklardır. Bu iktidar ise, yavaş yavaş ve belirli bir süre zarfında ellerine geçecektir. Nitekim mallar ve oğullarla kendilerine yardım edilmesi ve erkek sayılarının çoğaltılması bunu gerektirmektedir.

Bir sonraki ayette, *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, o da sizindir."* buyrulması, şu hususa işaret, hatta ifadenin akışının yardımıyla delâlet eder ki, bu olay, yani İsrailoğulları'nın düşmanları karşısında üstün konuma dönmeleri, onların, bundan önce kötülüklerinin kötü sonucunu tattıktan sonra tekrar iyiliğe dönmelerinden dolayıdır. Nitekim ikinci kez cezalandırılmaları da, onların iyiliğe döndükten sonra bir daha kötülüğe dönmeleri yüzündendir.

7) "Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Eğer kötülük ederseniz, o da sizindir."

Bu ayette geçen "li-enfusikum" ve "fe-leha" kelimelerinde "lâm" harfleri ihtisas (özgü kılma, aidiyet) anlamındadır. Yani iyiliklerinizin ve kötülüklerinizin her ikisi de size mahsustur, başkalarına verilmez. Bu ise, Allah'ın kâinatta işleyen kanunudur. Bu kanuna göre davranışın iyi-kötü her türlü sonucu ve sorumluluğu o davranışın sahibine aittir, onun kendisine döner. Dolayısıyla bu, şu ayet gibidir: *"Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız kendinizindir."* (Bakara, 141)

Buna göre, ayet konum itibariyle iyi ve kötü davranışların sonucunun sahibine ait olduğunu beyan etmektedir. Yoksa iyiliğin sahibine fayda sağladığını, kötülüğün ise zarara yol açtığını belirtme amacı taşımamaktadır. İşte bu yüzden de, *"Herkesin kazandığı iyilik kendi ya-*

rarına, kötülük de kendi zararınadır." ayetinde denildiği gibi, burada ["aleyha" kelimesini kullanarak] "Eğer kötülük ederseniz, kendi zararınıza etmiş olursunuz." denmemiştir.

Buna göre, ayetle ilgili zorlamalı bir yorum yapmaya gerek yoktur. Nitekim bazıları şöyle demişlerdir: "Fe-leha, ibaresindeki 'lâm' edatı 'alâ' edatı anlamındadır." Bazıları ise "lâm"ın "ilâ" anlamına geldiğini, çünkü "esâe" fiilinin bu edatla mütaaddi olduğunu (geçişli kılındığını) ve "esâe ilâ fülanin" denildiğini söylemişlerdir. Bazıları da "lâm"ın, "onlar için acı bir azap vardır" ayetlerinde olduğu gibi hak etmişlik anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir.(1)

Bizim buradaki "lâm" harfinin ihtisas (has kılma) anlamı verdiği yolundaki görüşümüze şöyle bir itiraz yapılabilir: Gerçek bunun tersinedir. Çünkü çoğu kere iyiliğin sonucu o iyiliği yapandan başkasına ve kötülüğün sonucu da onu işleyenden başkasına geçer. Bu gayet açıktır.

Böyle bir itiraza vereceğimiz cevap şudur: Bu itirazın sahipleri, davranışların sonucu ile ilgili Kur'ân'ın ortaya koyduğu görüşü göz ardı ediyorlar. Çünkü Kur'ân'a göre amellerin ahiretle ilgili sonuçları kesinlikle amel sahiplerini aşmaz. Nitekim yüce Allah, *"Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhine olur. İyi işler yapanlara gelince, onlar da kendileri için cennetteki yerlerini hazırlamış olurlar."* (Rûm, 44) buyuruyor. Amellerin dünya ile ilgili sonuçlarına gelince, bunlar da Allah dilemediği sürece ancak sahiplerine ulaşır, başkasına geçmez. Evet, eğer Allah başkalarına nimet veya ceza vermeyi dilerse ya da o başkalarını imtihan etmek isterse, o zaman bir davranışın dünya ile ilgili etkisinin başkasına geçmesi söz konusu olabilir. Buna göre, işi yapan kişi, her zaman davranışının sonucunu başkasına ulaştıramaz; böyle bir şeyi yapmak o davranışın sahibinin gücü dâhilinde değildir. Ancak Allah'ın dilediği bazı durumlarda böyle bir şey olabilir. Ama iyi veya kötü davranışın sonucu her zaman ve hedef şaşırmaksızın kendi sahibini bulmaktadır.

Dolayısıyla iyilik yapana iyiliğinden pay ve kötülük işleyene de kötülüğünden pay vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Kim zerre miktarı hayır yapmış ise, onu görür. Kim zerre miktarı şer işlemiş ise, onu görür."* (Zilzâl, 8) Yani bir fiilin sonucu onu yapanı aşıp başkasına geçmez. Nitekim rivayete göre İmam Ali (a.s), "Sen hiç kimseye ne bir

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 16.]

iyilik ettin ve ne de bir kötülük ettin." dedikten sonra inceleme konumuz olan bu ayeti okudu.[1]

"**Diğerinin (cezalandırma) zamanı gelince de, yüzlerinizde üzüntü ve keder oluştursunlar, daha önce girdikleri gibi yine Mescid'e (Mescidu'l-Aksa'ya) girsinler ve ele geçirdikleri her şeyi büsbütün yok etsinler diye (üzerinize tekrar düşmanlarınızı göndeririz).**"

Ayette geçen "tetbir" kelimesi, helâk ve yok olma anlamındaki "tebar" kökünden gelir ve helâk etmek anlamı taşır.

"Yüzlerinizde üzüntü ve keder oluştursunlar" ifadesinin orijinalindeki "yesûu" fiili "el-mesâeh" kökünden gelir. "Esâe Zeydun fülanen", Zeyd filanı üzdü, anlamındadır. Bazılarının da dediği gibi,[2] ifadenin orijinalinde geçen "li-yesûu" kelimesinin başındaki "lâm" edatı, kısaltma amacı ile hazfedilmiş olan bir fiile bağlantılıdır ve gaye anlamlıdır. Buna göre ayetin takdirî anlamı şöyledir: Aranızda yapacakları öldürmeler, yağmalar ve esir almalar sonucu yüzlerinizde üzüntü ve acı oluşsun ve zillet, meskenet ve köleleştirme ezikliğinin etkileri belirsin diye onları üzerinize göndeririz.

"Daha önce girdikleri gibi yine Mescid'e (Mescidu'l-Aksa'ya) girsinler" ifadesindeki Mescit'ten maksat, Mescid-i Aksa ve Beytü'l-Mukaddes'tir. Bir tefsircinin,[3] bu mescit ile mecazî olarak kutsal Kudüs'ün bütün topraklarının kastedildiği yolundaki görüşüne itibar etmemek gerekir. Bu ifadeden şu üç sonuç çıkıyor: Birincisi, söz konusu saldırganlar ilk cezalandırma sırasında da zorla Mescid-i Aksa'ya girmişlerdi. Ki kısaltma amacı ile daha önce bundan söz edilmedi. İkincisi, söz konusu saldırganlar, mescidi yıkmak ve hürmetini çiğnemek amacı ile oraya girmişlerdi. Üçüncüsü, ifadeden anlaşıldığına göre, İsrailoğulları'nı cezalandırmak ve onlardan intikam almak için gönderilen bu saldırganlar, ilk sefer üzerlerine gönderilenlerin aynıları idi.

"Ve ele geçirdikleri her şeyi büsbütün yok etsinler diye", yani ellerine geçirdikleri her şeyi tamamıyla yok etsinler; şöyle ki insanları öldürsünler, malları yaksınlar, binaları yıksınlar ve yerleşim birimlerini

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 650.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 16.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 399.]

tahrip etsinler diye... "Ma alev" kelimesindeki "ma" edatının mastarlık edatı olup muzafın hazfedilmiş olması ve ibarenin takdirî açılımının "li-yutebbirû müddete uluvvihim tatbiren (ele geçirdikleri süresince her şeyi büsbütün yok etsinler diye)" şeklinde olması da muhtemeldir. Fakat ilk anlam akla daha yakın ve sözün akışına daha uygundur.

İki ceza vaadinin, yani *"üzerinize, kullarımızdan çok güçlü ve çetin bir grubu göndeririz..."* ifadesi ile *"yüzlerinizde üzüntü ve keder oluştursunlar..."* ifadesinin karşılaştırılmasından anlaşılıyor ki, ikinci cezalandırma uygulaması Yahudiler için birincisinden daha şiddetli ve daha acı oldu. Öyle ki, bu saldırıda tamamen yok olmanın, son fertlerine kadar ortadan kalkmanın eşiğine geldiler. *"Ve ele geçirdikleri her şeyi büsbütün yok etsinler"* ifadesi bunu kanıtlayacak yeterliliktedir.

Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Diğer, yani ikinci fesat çıkarmanıza ilişkin cezanın vadesi gelince de, yüzlerinizde üzüntü ve keder oluşturup zillet ve meskeneti çehrelerinize yansıtsınlar, daha önce girdikleri gibi yine Mescidu'l-Aksa'ya girsinler ve ele geçirdikleri herkesi yok etsinler, karşılaştıkları her şeyi yerle bir etsinler diye üzerinize tekrar düşmanlarınızı göndeririz.

8) "Umulur ki (iyiliğe döndüğünüz takdirde tekrar) Rabbiniz size merhamet eder. Fakat siz (fesat çıkarmaya) dönerseniz, biz de (cezalandırmaya) döneriz. Biz cehennemi kâfirlere (dışına çıkılmaz) bir zindan yaptık."

Ayetin orijinalinde geçen "hasîr" kelimesi, dediklerine göre, tazyik (baskı altına almak), hapsetmek ve gözaltında tutmak anlamına gelen "hasr" kökünden gelir. *"Onları... gözaltında tutun."* (Tevbe, 5) ayetinde buyrulduğu gibi.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, *"Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder."* ifadesinin anlamı şöyledir: Saldırganların ikinci defa gönderilmesinden sonra umulur ki Rabbiniz size merhamet eder.

Bu ifade, İsrailoğulları'nın tövbe edip itaate ve iyiliğe dönmeleri şartına bağlı bir temennidir. Bunun delili, *"Fakat siz dönerseniz, biz de döneriz."* ifadesidir. Yani eğer siz azgınlıktan ve fesat çıkarmaktan döndükten ve böylece Allah'ın rahmetine mazhar olduktan sonra tekrar eski tutumunuza dönerseniz, biz de sizi cezalandırmaya döner ve tekrar sizden intikam alırız. Biz cehennemi kâfirlere içinden çıkılmaz bir zindan ve tutuklayıcı bir yer yaptık, oradan asla çıkamazlar.

"Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder." ifadesinde çoğul birinci şahıstan tekil üçüncü şahsa geçiliyor. Bunun gerekçesi galiba şuna işaret etmektir: Yüce Allah'ın rububiyet sıfatının gerektirdiği aslî tutum, kullarına merhametli davranmasıdır. Ama bunun için de kulların yaratılışlarının gerektirdiği ve fıtratlarının telkin ettiği yolu izlemeleri gerekir. Ancak yaratılış çizgisinden sapmaları, fıtrat yolundan çıkmaları hâlinde Allah'ın rahmetinden yoksun kalırlar. İşte bu inceliğe işaret etmek, "Rablik" sıfatını vurgulamayı gerektirdiği için, sözün akış sürecinde çoğul birinci şahıstan tekil üçüncü şahsa geçmek gerekmiştir. Bu ifade ile bu inceliğin gereği yerine getirilince de, tekrar eski söz düzenine geçilmiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Burhan adlı tefsirde İbn Babeveyh'den, o da kendi isnat zinciri ile Muhammed b. Müslim'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayetedilir: "Nuh'un şükreden bir kul olarak anılmasının sebebi, onun her sabah ve akşam şöyle demesidir: Allah'ım, seni şahit tutarım ki, bana sabah ve akşam ulaşan her nimet veya dinim ve dünyamla ilgili her afiyet sendendir. Sen birsin, hiçbir ortağın yoktur. Sen razı oluncaya kadar ve razı olduktan sonra da hamt sana ve bu nimetler karşılığında şükür sanadır."

Ben derim ki: Bununla aynı anlama gelen bir rivayet ufak farklılıkla çeşitli yollardan rivayet edilerek el-Kâfi'de, Tefsiru'l-Kummî'de ve Tefsiru'l-Ayyâşî'de yer almıştır.[1]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, İbn Mürdeveyh aracılığı ile Ebu Fatıma'ya dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Nuh (a.s) küçük, büyük herhangi bir şeyi kaldırdığında, 'Allah'ın adı ile ve hamt Allah'a mahsustur.' derdi. Bu yüzden Allah onu çok şükreden bir kul olarak adlandırdı."

Ben derim ki: Bu rivayetler daha önce söylediğimiz şükrü ihlâs (kendini kulluk için has kılma) ile tefsir eden görüşümüzle çelişmez. Çünkü Nuh Peygamber, mutlaka yaptığı duanın gerçeğinin bilincinde olarak dua ederdi ki, bu da kullukta ihlâslı olmaktan kesinlikle ayrı düşünülemez.

1- [el-Kâfi, c. 2, s. 99, hadis: 29; Tefsiru'l-Kummî, c. 2, s. 84; Tefsiru'l-Ayyâşî, c. 2, s. 280, hadis: 17.]

el-Burhan adlı tefsirde İbn Kavleveyh'den, o da kendi isnat zinciri ile Salih b. Sehl'den, *"İsrailoğulları'na kitapta (Tevrat'ta) şunu kesin olarak bildirdik ki: Andolsun, sizler yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız"* ifadesiyle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Bununla Emirü'l-Müminin Ali'nin (a.s) öldürülmesi ve Hasan b. Ali'nin (a.s) yaralanması kastediliyor. *'Ve büyük bir azgınlıkla zorbalık edeceksiniz.'* ifadesiyle de İmam Hüseyin'in (a.s) öldürülmesi kastediliyor. *'Onlardan vaat edilen ilkinin (cezalandırma) zamanı gelince'* yani Hüseyin'e yardım gelince, *'üzerinize, kullarımızdan çok güçlü ve çetin bir grubu göndeririz de (sizi alçaltmak için zorla) evlerin(izin) içlerine (kadar) girerler.'* Bunlar Mehdi'nin ortaya çıkmasından önce Allah'ın göndereceği bir kavimdir. Bunlar Ehlibeyt'e yapılan bütün zulümlerin intikamını bir bir alırlar. *Bu, yapılması gereken bir vaattir.*"

Ben derim ki: Bu anlamda daha başka birçok rivayet vardır. Bu rivayetler bu ümmetin tarihinde meydana gelen olayları, İsrailoğulları'nın tarihinde meydana gelen benzerleri ile karşılaştırma ve onlara uyarlama amacı taşırlar. Aslında bu uyarlama, Peygamber efendimizden (s.a.a) gelen ve bu ümmetin İsrailoğulları'nın gittiği yolu adım adım izleyeceği, hatta eğer onlar bir kertenkele deliğine girdilerse bu ümmetin de mutlaka o deliğe gireceğini bildiren hadisleri doğrulamak amacıyla yapılmıştır. Dolayısıyla bu rivayetler, ayetleri tefsir etme amacı taşımamaktadırlar. Bunun kanıtı da, bu rivayetlerde göze çarpan uyarlamadaki farklılıklardır.

Ayetlerin içerdikleri hikâyenin aslına gelince, bu konudaki rivayetler arasında öyle acayip farklılıklar vardır ki, bunlara güvenmeyi ve herhangi birini dayanak edinmeyi elden alıyor. Bu yüzden bu rivayetlere yer vermeyi uygun görmedik. İsteyenler Sünnî ve Şiî hadis kitaplarına başvurarak bu rivayetleri görebilirler.

İsrailoğulları'nın tarihine baktığımızda ise, bu kavim bağımsızlığını elde ettiğinden itibaren çok sayıda önemli felâketle karşılaştı ki, bunların tarihlerini kaydeden kaynaklara göre, başlarına gelen felâketlerin sayısı ikiden fazladır. Bu ayetlerde anlatılan iki felâket ise bunlardan ancak iki tanesine uyarlanabilir. Fakat onların ortak kabullerine göre bu ayetlerde anlatılan iki felâketten biri, milattan yaklaşık altı yüz yıl önce Babil krallarından Buht Nussar/Buhtünnasr (Nebukadneser) eli ile yedikleri darbedir.

Nebukadneser, döneminin zorbalarından sayılan güçlü ve otoriter bir hükümdardı. Önceleri İsrailoğulları'nı koruyordu. Fakat isyan edip ona başkaldırdılar. Bunun üzerine daha önce görmedikleri büyük bir ordu ile üzerlerine yürüdü, beldelerini kuşattıktan sonra zorla ele geçirdi. Şehirlerini tahrip etti, Mescid-i Aksa'yı yıktı, Tevrat'ı ve peygamberlerin kitaplarını (diğer kutsal) kitapları yaktı, halkı toplu kıyıma tâbi tuttu. Sağ kalan az sayıdaki kadını, çocukları ve yaşlıları da esir alarak Babil'e götürdü.

Esir Yahudiler Nabukadneser zamanında ve onun ölümünden sonra uzun bir süre korumasız ve savunmasız olarak Babil'de tutsak hayatı yaşadılar. Sonunda Pers hükümdarlarından Kuruş (Cyrus), Babil'e yürüyüp orayı ele geçirince, bu İsrailli esirlere lütufta bulunarak onların kutsal topraklara dönmelerine izin verdi. Mescid-i Aksa'yı onarmalarına ve diğer binaları yapmalarına yardımcı oldu. Yahudi kâhinlerinden biri olan Azra'nın da Tevrat'ı yazmasına izin verdi. Tüm bu olaylar, milattan önce dört yüz elli küsur yıllarında gerçekleşti.

Yahudilerin tarihinden anlaşıldığına göre, Mescid-i Aksa'yı yıkmak için gönderilen ilk saldırgan topluluğun komutanı bu Nebukadneser idi. Bu saldırı üzerine Mescid-i Aksa yetmiş yıl boyunca yıkık kaldı. İkinci saldırgan gücün hükümdarı ise Bizans İmparatoru Spianus idi. Bu imparator, veziri Tutuz'u Yahudilerin üzerine gönderdi. O da milattan yaklaşık yüz yıl önce Mescid-i Aksa'yı yıkıp Yahudileri yurtlarından dağıttı.

Ayetlerde kastedilen olayların bu iki olay olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu ikisi dışındaki diğer felâketler dağılmalarına, egemenliklerinin ve bağımsızlarının birden bire yok olmasına yol açmamıştı. Fakat Nebukadneser'in eli ile yaşadıkları felâket toplumlarını ve egemenliklerini yitirmeleri ile sonuçlandı. Bu durum Kuruş'un Babil'i ele geçirmesine kadar devam etti. Bundan sonra tekrar bir araya gelerek bir süre bağımsız bir toplum olarak yaşadılar. Fakat sonra Bizanslıların saldırısına uğrayarak bir kere daha güçlerini ve bağımsızlıklarını kaybettiler. Bu durumları da, İslâm'ın ortaya çıkışına kadar böyle devam etti.

Bu ihtimali zayıflatan tek şey, yukarda ayetlerin tefsiri sırasında değindiğimiz bir noktadır. Orada dedik ki: Bu ayette, İsrailoğulları üzerine birinci ve ikinci seferde gönderilenlerin aynı kimseler olduğuna

yönelik işaret vardır. *"Sonra onlara karşı size tekrar devlet (iktidar) veririz"* ifadesi, bu iktidar girişiminin, Yahudiler üzerine gönderilen birinci topluluğa karşı olduğuna işaret ediyor. *"Diğerinin (cezalandırma) zamanı gelince de, yüzlerinizde üzüntü ve keder oluştursunlar..."* ifadesi de, ifadedeki çoğul zamirin bir önceki ayette geçen *"kullarımız"* ifadesine müteallik olduğuna işaret ediyor.

Fakat bu işaretler, açık bir kanıt niteliği taşımayan işaretlerdir. Çünkü İsrailoğulları'nın düşmanlarına yönelik iktidar girişiminin İsrailoğulları dışında başka birinin eliyle gerçekleşmesi ve onların da bu saldırıdan yararlanmış olmaları mümkün olduğu gibi, *"yüzlerinizde üzüntü ve keder oluştursunlar..."* ifadesindeki çoğul zamirinin de sözün akışının delâlet ettiği bir topluluğa müteallik olması mümkündür. Ayrıca ikinci kez gönderilen saldırganların ilk sefer gönderilenlerin aynıları olmaları da zorunlu değildir.

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدٖى لِلَّتٖى هِىَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ
الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبٖيرًا ﴿٩﴾ وَاَنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ
وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ
الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ
السِّنٖينَ وَالْحِسَابَۜ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصٖيلًا ﴿١٢﴾ وَكُلَّ اِنْسَانٍ
اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ فٖى عُنُقِهٖۜ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا
﴿١٣﴾ اِقْرَاْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسٖيبًا ﴿١٤﴾ مَنِ اهْتَدٰى
فَاِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖۜ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۜ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ
اُخْرٰىۜ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا اَنْ نُهْلِكَ
قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفٖيهَا فَفَسَقُوا فٖيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمٖيرًا
﴿١٦﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍۜ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ
عِبَادِهٖ خَبٖيرًا بَصٖيرًا ﴿١٧﴾ مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فٖيهَا مَا
نَشَٓاءُ لِمَنْ نُرٖيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾
وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ
مَشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَۜ وَمَا كَانَ

عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ
وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْض۪يلًا ﴿٢١﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا
اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

AYETLERİN MEALİ

9- Kuşkusuz bu Kur'ân, en doğru olana (en kapsamlı ve mükemmel dine) iletir. İyi işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.

10- Ve (o müminlere,) ahirete iman etmeyenler için de acı bir azap hazırladığımızı (müjdeler).

11- İnsan (Allah'tan), hayrı (gerçek mutluluğu) istediği gibi, şerri (gerçek mutsuzluğu) de ister. Gerçekten insan pek acelecidir (isteğinin hemen gerçekleşmesini ister).

12- Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet olarak yarattık. Sonra gece ayetini (geceyi) sildik (karanlık yaptık) ve Rabbinizin lütfünü (rızkını) aramanız, yılların sayısını ve hesabı (vakit ve süreleri) bilmeniz için de gündüz ayetini (gündüzü) aydınlatıcı kıldık. Biz, her şeyi ayrıntılarıyla açıkladık.

13- Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık (kimsenin amelinin kendisinden ayrılmayacağına, zarar ve yararının ancak kendisine döneceğine hükmettik) ve kıyamet günü onun için, önünde açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız.

14- (Ona denir ki:) "Oku kitabını! Bugün sen hesap görücü olarak kendine yetersin."

15- (O hâlde,) kim doğru yolu izlerse, ancak kendisi için izlemiş olur (bundan ancak kendisi yararlanır). Kim de doğru yoldan saparsa, ancak kendi aleyhine sapmış olur (bundan ancak kendisi zarar görür) ve hiçbir günahkâr, bir başkasının günahını yüklenmez. Biz bir elçi göndermedikçe, (hiçbir toplumu dünyada topluca yok ederek) azaba çarptıracak değiliz.

16- Biz bir şehri yok etmek istediğimizde, oranın refah ve bolluk içinde olanlarına (azmalarını sağlayacak şekilde varlıklarının daha da artmasını) emrederiz, (böylelikle onlar) orada günah işlerler, bunun üzerine söz (azap vaadi) onlar için gerekli olur; biz de fena biçimde orayı (oradakileri) helâk ederiz.

17- (Nitekim) Nuh'tan sonra nice kuşakları helâk ettik. Kullarının günahlarını bilen ve gören olarak Rabbin yeter.

18- Kim sırf bu tez geçen hayatı (dünya hayatını) isterse, dilediğimiz kişiye, istediğimiz şeyi orada hemen veririz; sonra da kınanmış ve (rahmetten) uzaklaştırılmış bir hâlde girip yakıcılığını tadacağı cehennemi onun cezası olarak kılarız.

19- Kim de ahiret hayatını ister ve mümin olduğu hâlde oraya yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte onların çabası takdir edilir (güzellikle kabul edilip övülür).

20- Hepsine; onlara da (dünyayı isteyenlere de), bunlara da (ahireti isteyenlere de), Rabbinin bağışından sürekli veririz. Rabbinin bağışı (hiç kimseden) men edilmiş değildir.

21- Bak, (dünya konusunda) onların bir kısmını diğer kısmına nasıl üstün kılmışızdır! Ahiret ise, (dünyadan) dereceler bakımından da daha büyük, üstünlük açısından da daha büyüktür.

22- Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve kendi başına terk edilmiş olarak oturup kalırsın.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

İncelediğimiz bir önceki ayetler grubu, insanın hak yola ve tevhit dinine iletilmesi, sonra hak çağrıyı kabul edenlerin dünyada ve ahirette mutlu edilmeleri, buna karşılık hakkı inkâr edip ilâhî emirlere karşı gelenlerin dünyada ve ahirette cezalandırılmaları hususunda ilâhî kanunun nasıl işlediğini anlatıyordu. O ayetlerde, Tevrat'ın inişi ve ondan sonra İsrailoğulları'nın başlarına gelen olaylar ise, genel hükmün fertlere ve somut gelişmelere uyarlanmasının örnekleri olarak söz konusu edilmişti.

Şimdi okuduğumuz ayetlerde ise, söz konusu ilâhî kanunun Musa Peygamber'in ümmeti hakkında işlediği gibi, bu ümmet hakkında da

işlediği belirtiliyor. Ardından bu ayetlerden, şirkten kaçınıp tevhit yolunun benimsenmesi sonucuna varılarak şöyle buyrulur: *"Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve kendi başına terk edilmiş olarak oturup kalırsın."*

9) Kuşkusuz bu Kur'ân, en doğru olana (en kapsamlı ve mükemmel dine) iletir. İyi işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.

Yani en doğru olan dine ve hayat sistemine iletir. Nitekim bir başka ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki: Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti; insanların hayrına olan her şeyi bünyesinde barındıran bir dine, Allah'ı birleyen (hanif) İbrahim'in dinine."* (En'âm, 161)

Ayette geçen "ekvemu" kelimesi, "kıyam" kökünden türemiş ism-i tafdildir. "Kıyam" kelimesinin asıl anlamı, oturmanın zıddı olan ve insanın hâllerinden biri sayılan ayağa kalkmaktır. Bu hâl; oturmanın, yaslanmanın, yan yatmanın ve diğer hâllerin tersine, insanın yapmak istediği işe egemen olmasını sağlayan en uygun ve dengeli durumdur. Sonra kelime, kinaye yolu ile insanın önündeki işlere acizlik ve bıkkınlık göstermeden güç yetirmesi, onları amaç doğrultusunda en güzel şekilde idare etmesi sonucu işleri güzellikle üstlenip yürütmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Meselâ "kame bi-emrin falan" demek, "falan işi üstlendi" ve "kame alâ emrin keza" demek de, "falan işi gözetimine aldı, korudu, ona uygun yöntemlerle yaklaştı" demektir.

Yüce Allah, bu hanîf dini sözünü ettiğimiz kıyam sıfatı ile niteleyerek şöyle buyuruyor: *"Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rûm, 40), *"Yüzünü dosdoğru dine yönelt."* (Rûm,43)

Bu dinin bu sıfatla nitelenmesinin sebebi, onun insanların dünya ve ahiretle ilgili hayırlarına egemen olması, dünyadaki ve ahiretteki durumlarını düzeltmeyi üstlenmesidir. Bunun da tek gerekçesi, bu dinin yüce Allah'ın yaratıp donattığı insan fıtratının ve hilkatin gereklerine/ yaratılışın özüne öyle uygun oluşu ve insanı, kendisi için belirlenen amaca ve hazırlanan mutluluğa erdirecek nitelikte oluşudur.

Buna göre bu dinin, *"en doğru olana iletir."* ifadesinde en doğru din olarak nitelendirilmesi, eğer onun diğer milletler ve sistemlerle kar-

şılaştırılması açısından yapılmışsa, karşılaştırma şu açıdan yapılabilir: Söz konusu diğer dinlerin ve sistemlerin her biri birer yaşama sistemidir. Ki insanlar bunları hayatlarının bir alanında yararlanmak amacıyla edinmişlerdir. Fakat bu sistemler, hayatın bazı alanlarında faydalı oluyorlar ise de, başka bazı alanlarda insanlara zarar veriyorlar. Nitekim insanların bazı arzularını tatmin ediyorlarsa da, elde edebilecekleri büyük bir hayır bölümünden de mahrum kalmalarına sebep oluyorlar. Oysa İslâm, insanların dünyaları ve ahiretleri için önemli olan her şeyi, hiçbirini göz ardı etmeksizin bir araya getirir. İşte bu yüzden hanîf (orta yol üzere) olan İslâm dini, diğer sistemlere nazaran insan hayatı üzerinde daha doğru bir sistemdir.

Ve eğer bu karşılaştırma Nuh, Musa, İsa peygamberlerin (hepsine selâm olsun) şeriatları gibi eski ilâhî şeriatlara kıyasla yapılmışsa -ki, Tevrat'ın İsrailoğulları için doğru yolun göstericisi olarak kılınmasına karşılık İslâm şeriatının Kur'ân'ın ilettiği doğru din olarak sunulmasından bunu anlıyoruz-, o zaman karşılaştırmanın şu açıdan yapıldığını söyleyebiliriz: Bu hanîf din daha önceki peygamberlerin kitaplarının içerdikleri şeriatlardan daha mükemmel bir şeriat içeriyor. Dolayısıyla bu din, ilâhî bilgiler içerisinde insan bünyesinin taşıyabileceği en son birikime, şeriatlar içerisinde de ferdî veya sosyal hiçbir insan davranışının göz ardı edilmediği geniş kapsamlı hükümler sistemine sahiptir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."* (Mâide, 48) O hâlde, Kur'ân'ın kendisine ilettiği din, kendisi dışındaki kutsal kitapların ilettikleri dinlerden daha doğrudur [ve geniş kapsamlıdır].

İyi işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.

Ayette geçen "sâlihât" kelimesi, kısaltma amacı ile mevsufu hazfedilen bir sıfattır. Dolayısıyla ibarenin takdirî açılımı, "ve amilu'l-a'male's-sâlihât=iyi işler yapanlar" şeklindedir.

Ayette, iman edip iyi işler yapan müminlere yüce Allah üzerinde bir hakkın var edildiği belirtiliyor. Bu hakkın, ayette "ücret=mükâfat" olarak adlandırılması da bu dediğimizi teyit ediyor. Yine *"Şüphesiz iman edip iyi işler yapanlar için tükenmez bir mükâfat vardır."* (Fussilet, 8) ayeti de bu yaklaşımı destekliyor. Bu hakkı var eden bizzat Allah'ın

kendisi olunca, söz konusu kimselerin Allah üzerinde hakkı olmalarının sakıncası yoktur. *"Sonra biz, kendi elçilerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte üzerimize düşen bir hak olarak (İslâm ümmetinden) iman edenleri böyle kurtarırız."* (Yûnus, 103) ayeti de bu ayetin bir benzeridir.

Bu ayet, kesin bir vaadi açıklamakla ilgilidir. Nitekim bunu izleyen ayet de, ahireti inkâr edenlere verilecek azaptan ibaret olan kesin bir tehdidi açıklamakla ilgilidir. İman ettiği hâlde iyi işler yapmayan kişiye gelince, bu kimse Allah üzerinde sabit hakkı olan, Allah'tan kesinleşmiş mükâfat alacağı olan kimseler arasında değildir. Bu kimsenin işi tövbeye veya şefaate kalmıştır. Ancak bu yollardan biri ile mümin salihler arasına katılabilir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"(Bedevi Araplardan) bir diğerleri de, günahlarını itiraf ederler; onlar, iyi amelle kötü olan diğer ameli birbirine karıştırmışlardır. Allah'ın bunların tövbelerini kabul etmesi umulur."* (Tevbe, 102), *"Diğer bir grup da, (işi) Allah'ın emrine bırakılmıştır; O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder."* (Tevbe, 106)

Evet, bu kimselerin iman etmeleri sayesinde hak üzere sabit kılınma ve sağlaştırılma gibi bir durumları vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"İman edenlere Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele."* (Yûnus, 2), *"Allah, iman edenleri sağlam sözle dünya hayatında ve ahirette sağlamlaştırır."* (İbrâhîm, 27)

10) Ve (o müminlere,) ahirete iman etmeyenler için de acı bir azap hazırladığımızı (müjdeler).

Ayetin orijinalindeki "e'tedna" fiilinin mastarı olan "i'tad" kelimesi, "atad" kökünden "i'dad=hazırlamak" anlamındadır ve Ragıp İsfahanî'nin açıkladığına göre, tıpkı "i'dad=hazırlamak" gibi bir şeyi ona ihtiyaç duyulmadan önce biriktirmek anlamına gelir.

Sözün akışından anlaşıldığına göre bu ayet, bir önceki ayetteki *"kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu"* ifadesine matuftur ve buna göre takdirî anlamı, "İyi işler yapan müminlere, ahirete iman etmeyenler için acı bir azap hazırladığımızı müjdeler." şeklindedir. Bu bildirimin müminlere müjde olarak nitelendirilmesinin sebebi, o azabın müminlerin din düşmanlarından alınmış bir ilâhî intikam olmasıdır.

Bu ayette bu kimselerin niteleklerinden sadece ahirete inanmamaları vurgulanıyor. Oysa tevhit ve nübüvvet gibi öbür ilkeleri de inkâr

etmiş olabilirler. Çünkü buradaki amaç, dosdoğru dinin meydana getireceği sonucu açıklamaktır. Ahiret inkâr edilince de dinin ne fonksiyonu, ne de faydası kalır. Allah'ın birliği ve diğer ilkeler kabul edilse bile bu böyledir. İşte bundan dolayı, *"Allah'ın yolundan sapanlara hesap gününü unuttukları için ağır bir azap vardır."* (Sâd, 26) ayetinde, yüce Allah hesap/kıyamet gününü unutmayı her türlü sapıklığın kaynağı saymıştır.

11) İnsan (Allah'tan), hayrı (gerçek mutluluğu) istediği gibi, şerri (gerçek mutsuzluğu) de ister. Gerçekten insan pek acelecidir (isteğinin hemen gerçekleşmesini ister).

Sözün akışından anlaşıldığına göre ayetin orijinalindeki "yed'u" kelimesinin kökü olan "dua"dan maksat, mutlak anlamda istemektir. Bu istek, "Allah'ım! Bana mal, evlât ve saire ver!" şeklinde dua sözüyle olabileceği gibi, dua sözü olmaksızın talep ve gayret şeklinde de olabilir. Çünkü bunların tümü Allah'a yöneltilen istekler ve dualardır. İstekte bulunanın bu isteğin tek muhatabının Allah olduğuna inanıp inanmaması, bunun bilincinde olup olmaması fark etmez. Çünkü gerçekte veren veya kısan tek merci yüce Allah'tır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Göktekiler ve yerdekiler O'ndan ister."* (Rahmân, 29), *"Ve size istediğiniz her şeyden (tümünü veya bir kısmını) verdi."* (İbrâhîm, 34) Buna göre buradaki dua mutlak istek demektir. Ayetteki "bi'ş-şerri" ve "bi'l-hayri" kelimelerinin başlarındaki "ba" harfi sıla (fili mefulüne bitiştirmek) amaçlıdır. İfadenin anlamı ise, "İnsan iyiliği istediği, onun peşinden koştuğu gibi, kötülüğü de talep edip ister" şeklindedir.

Buna göre, insanın aceleci olması şu demektir: O bir şey istediğinde teenni ile, soğukkanlı şekilde davranmaz. Öyle davransa, istediği şeyin iyi ve kötü yönlerini düşünüp değerlendirme imkânına kavuşacak, istediği şeyin niçin kendisi için hayırlı olduğunu anlayacak ve onu elde etmek üzere harekete geçecek. Fakat böyle yapacağı yerde o şey aklına gelir gelmez ve arzusu ona bağlanır bağlanmaz hemen peşine düşer. Sonuçta o şey kimi zaman kötü olup ona zarar verirken, kimi zaman da iyi olup kendisine fayda sağlar.

Bu ve bunu izleyen ayetler, kınama içeriklidir ve daha önceki yüce Allah'ın en doğru olan dine yöneltmedeki lütfü ile ilgili açıklamanın uzantısı ve sonucudur. Sanki şöyle denmek isteniyor: Biz en doğru olan dine ileten bir kitap indirdik. Bu din, onu kabul edenleri mutluluğa ve cennete götürür, onları büyük ödüle kavuşturur, kendilerini hayrın bütü-

nüne yöneltir. Fakat insanoğlu (insan türü) aceleci bir varlıktır, aceleciliği yüzünden iyi ile kötüyü birbirinden ayırmaz. Bilakis, aklına takılan ve karşısına çıkan her şeyi, iyi ve kötü, hak ve batıl ayırımı yapmadan ister, onu elde etmeyi arzular. Bunun sonucu olarak kötüyü istediği gibi iyiyi de ister; hakka koştuğu gibi batıla da koşar.

Oysa insana, canının istediği ve arzusunun bağlandığı her şeyi isteyip onların peşinden acele ile koşmak yakışmaz. Yapmaya güç yetirdiği her şeyi yapması; işi müyesser kılanın Allah olduğuna, Allah'ın istemesi durumunda kendisini engelleyebileceğine dayanarak Allah'ın, kendisini muktedir kıldığı, gücünün sınırları içine koyduğu her şeyi yapması doğru değildir. Meselâ gece ile gündüzü ele alalım. Bunlar Allah'ın iki ayeti, kudretinin iki belirtisidirler. Ama aynı nitelikte değildirler. Bilakis gecenin ayeti silinmiş, karanlık kılınmıştır; orada hareketler durur ve gözler dinlenir. Buna karşılık gündüzün ayeti aydınlatıcı kılınmıştır; orada güçler uyanır ve insanlar Rablerinin lütfünden pay ararlar ve onun aracılığı ile yılların sayısını ve hesabı, vakit ve süreleri bilirler.

Tıpkı bunun gibi, kâinattaki bütün iyi ve kötü işler de Allah'ın izni ile vardırlar ve O'nun insana verdiği güç sayesinde yapılabilmektedirler. Fakat bunun böyle olması, insanın aklına gelen iyi-kötü her şeyi yapmasının, hemen acele ile karşısına çıkan her şeyi elde etmeyi istemesinin, iyiliğe atıldığı gibi kötülüğe de atılmasının, ibadet yaptığı gibi günah da işlemesinin caiz olduğuna delil değildir. Tersine, kötü işi silinmiş (karanlık) olarak alıp onu yapmaması ve iyi işi aydınlatıcı olarak alıp onu yapması, onun aracılığı ile Rabbinin ahiret mutluluğu ve keremli rızık şeklindeki lütfünü araması gerekir. Çünkü insanın ameli, onu insanî mutluluğa veya bedbahtlığa doğru sürükleyecek ve ondan hiçbir zaman ayrılmayacak şekilde boynuna geçmiştir. Dolayısıyla insanın iyi veya kötü olarak yaptığı hiçbir iş ondan ayrılıp bir başkasına geçmez ve kendisinden başka birine delil olarak sunulmaz.

Ayetin akışından çıkan anlam budur. Bu anlam da şunları ortaya koyuyor:

Birincisi: Bu ve bunu izleyen ayetler, kınama ve azarlama amaçlıdır. Yukarıda söylediğimiz gibi, bu ve bunu izleyen ayetler ile daha önceki *"Kuşkusuz bu Kur'ân, en doğru olana iletir..."* ayeti arasındaki bağlantı yönü de budur. Yani yüce Allah insanı acelecilik içgüdüsü sebebi ile ilâhî hidayet nimetinin değerini gereğince kavramadığı, en

doğru olan sistemle diğerlerini birbirinden ayırt etmediği ve bu yüzden iyiliği olduğu gibi kötülüğü de istediği ve mutluluğa olduğu gibi bedbahtlığa da yöneldiği için kınamaktadır.

İkincisi: Ayetteki insandan maksat, söylendiği üzere[1] kâfirler ve müşrikler gibi belirli fertler değil, insan türüdür. Yine ayetin orijinalinde geçen duadan maksat, bazılarının söylediği gibi[2] ıstılahî/terimsel anlamdaki dua değil, mutlak anlamdaki istek ve taleptir. Aynı şekilde hayırdan ve şerden maksat da, gerçek anlamda insanın mutluluğu ve bedbahtlığıdır; insanın hoşnut olduğu kimse için yaptığı başarı ve kurtuluş duası ile kızdığı kimse için yaptığı başarısızlık ve hüsran duası gibi mutlak anlamdaki yararlı ve zararlı şey değildir. Aceleden maksat ise, insanın arzu ettiği şeyin çabucak gerçekleşmesini istemesidir; ısrarla ve inatla azap ve hoş olmayan bir şeyi istemesi değildir.

Tefsirciler, bu ayetin kelimeleri hakkında ve bu ayet ve bunu izleyen diğer ayetlerle daha önceki arasındaki bağlantı yönü hakkında birbirinden farklı acayip görüşler ve tutarsız açıklamalar ileri sürmüşlerdir ki, biz bunlara yer verip üzerlerinde durmak istemedik. Çünkü onlara değinmenin hiçbir faydası yoktur. İsteyen, onların kendi kitaplarına başvursun.

12) Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet olarak yarattık. Sonra gece ayetini (geceyi) sildik (karanlık yaptık) ve Rabbinizin lütfünü (rızkını) aramanız, yılların sayısını ve hesabı (vakit ve süreleri) bilmeniz için de gündüz ayetini (gündüzü) aydınlatıcı kıldık. Biz, her şeyi ayrıntılarıyla açıkladık.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayette geçen 'mubsıraten' kelimesi ışık saçıcı, aydınlatıcı ve nurlandırıcı demektir. Ebu Amr der ki: 'Bununla insanların gündüz sayesinde gördükleri kastedilmiştir. Uyuyan gece (gece sayesinde insanın uyuması) ve saklı sır (saklı olması hasebiyle sır olması) dendiği gibi.' Kesaî de der ki: Araplar, gündüzün ortalığı aydınlatması anlamında 'edae'n-naharu' derler." (Alıntı burada son buldu.)

Buna göre, gece ile gündüz yeryüzü üzerinde birbirini kovalayan karanlık ve aydınlıktırlar. Bunun sebebi, güneşin doğuşu ile yüzünü göstermesi ve batması ile kaybolmasıdır. Bunlar zatları ile kâinattaki

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 162.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 401.]

diğer cisimler ve bu cisimlerin hâlleri gibi rububiyette bir olan Allah'ın varlığına delâlet eden iki delildirler.

Bu söylediklerimizden de anlaşılıyor ki, bu ikisinin birer ayet olarak yapılmasından maksat, bu ikisinin ayet olarak yaratılmasıdır; ayet olmadıkları bir hâlde bu ikisini yaratıp sonra ayet hâline dönüştürmek ve onlara delillik elbisesi giydirmek değildir. Çünkü bütün varlıklar (nesneler) sonradan yüklendiği bir nitelik sebebi ile değil, asıl varlığı ve yaratıcısına delâlet eden yaratılış itibarı ile yüce Allah'ın varlığının delilidirler.

Bu sözlerimizden çıkan diğer bir sonuç da şudur: Ayetteki "gece ayeti" ifadesinden maksat, "gündüz ayeti" ifadesinde olduğu gibi, gecenin ve gündüzün kendisidir. Bu durumda izafet/tamlama ("ayet" kelimesinin "leyl" ve "nehar" kelimelerine izafeti) açıklama anlamı verir, "lâm" anlamındaki aidiyet değil. Geceyi silmekten maksat da, karanlık yapmak ve onu gündüzün tersine gözlerden saklamaktır.

Ancak bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Gece ayetinden maksat aydır ve gecenin karanlık kılınmasından maksat da ayın yüzünde görülen bulanık tabakadır. Bunun gibi gündüz ayetinden maksat güneştir ve onun aydınlatıcı kılınmasından maksat da güneş yuvarlağının bulanıklıktan ve karanlık örtüden arınmış olmasıdır."(1)

Bu yorum doğru değildir. Çünkü söz konusu olan, iki ayetin ayetleri değil, o iki ayetin bizzat kendileridir. Üstelik bu ifadenin sonucu olan *"Rabbinizin lütfünü (rızkını) aramanız, yılların sayısını ve hesabı (vakit ve süreleri) bilmeniz için"* ifadesi, ayın yüzünde görülen bulanık tabaka ile güneş yuvarlağının böyle bir tabakadan arınmış olmasına değil, doğrudan doğruya gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığına dayandırılıyor.

Bu yorumun asılsızlıktaki benzeri, bir tefsirci tarafından öne sürülen şu yorumdur: "Gecenin ayetinden maksat, onun karanlık oluşu ve gündüzün ayetinden maksat da, onun aydınlık oluşudur. Gecenin ayetinin silinmesinden maksat ise, gündüzün aydınlığı ile onun karanlığının ortadan kaldırılmasıdır. Bunun benzeri, gecenin karanlığının gündüzün aydınlığı ile silinip yok edilmesidir. Bu iki silmeden sadece birine değinilmesinin sebebi ise, birinin öbürüne delâlet etmesidir."(2)

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 652.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 402.]

Eğer az önce vurguladığımız husus hatırlanırsa, bu yorumun asılsızlığı ortaya çıkar. Çünkü maksat, her iki olayın ayet ve delil olmakta eşit olmalarının yanı sıra ikisi arasında bir fark olduğunu belirtmektir. Oysa bu yorumda verilen anlam, o farklılığı ortadan kaldırır.

"Rabbinizin lütfünü (rızkını) aramanız" ifadesi, *"gündüz ayetini (gündüzü) aydınlatıcı kıldık."* ifadesinin sonucunu ve amacını belirtmektedir. Yani gündüzü aydınlatıcı kıldık ki, onda Rabbinizden rızıklar isteyesiniz. [Lütfü rızık olarak anlamlandırdık,] çünkü rızık yüce Allah'ın lütfü ve bağışıdır.

Bazı tefsirciler ise ifadenin takdirî anlamının şu şekilde olduğunu söylemişlerdir: "Geceleyin dinlenmeniz, gündüzün de Rabbinizin lütfünü aramanız için... Fakat 'Geceleyin dinlenesiniz' ibaresi başka ayetlerde zikredildiği için burada hazfedilmiştir."[1]

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Farz edilen bu takdirî anlam, ifadenin akışı ile uyumlu değildir. Çünkü ayetin amacı, her iki olayın birlikte ayet olduklarını vurgulamanın yanında, sonuçların onlardan sadece birine terettüp ettiğini, dayandığını açıklamaktır.

"Yılların sayısını ve hesabı (vakit ve süreleri) bilmeniz için", yani gecenin silinip karanlık kılınması ve gündüzün aydınlatılması ile belirli sayıdaki günleri esas alınacak bir birim sayarak yılların sayısını bilirsiniz. Yine bu sayede vakitlerin ve sürelerin hesabını da bilirsiniz.

Ayetin içeriğinden anlaşıldığına göre, yılların ve hesabın bilinmesi, tıpkı rızkın aranması gibi gündüzün aydınlatıcı kılınmasının amacı ve sonucudur. Çünkü biz varlıklara bakarak yoklukların farkına varırız. Yoksa yokluklardan yola çıkarak varlıkların bilincine varmayız. Karanlık ise, ışığın yokluğu hâlidir. Eğer ışık olmasaydı, ne ışığın, ne de karanlığın farkına varırdık. Bizler ilk bakışta gerçi takvim hesaplarında gece ile gündüzün her ikisini esas alırız, görünürde birini ötekisi sayesinde ayırt ederiz; fakat bunlardan ilk önce vücudî olanı, yani varlığı temsil eden gündüzü hissederiz, ardından bir tür karşılaştırma sonucu ademî olanın yani yokluğu temsil eden gecenin farkına varırız. Varlığı ve yokluğu temsil eden bütün örneklerde aynı karşılaştırma kuralı geçerlidir.

Fahr-i Râzî ise, kendi tefsirinde şöyle der: "Eğer gecenin ayetinin ay olduğunu farz edersek, en doğrusu, gecenin ayetinin silinmesinin,

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 402.]

ayın görünmezlik aşamasından diğer görünmezlik aşamasına kadarki farklı aşamalarında geceden geceye aydınlığının azalması veya artması anlamına geldiğini düşünmemizdir. Çünkü ayın hareketinin denizler, çöller ve insan mizaçları üzerinde büyük etkileri vardır."[1]

Bu yoruma göre, Râzî'nin de işaret ettiği gibi, *"Rabbinizin lütfünü (rızkını) aramanız"* ve *"yılların sayısını ve hesabı (vakit ve süreleri) bilmeniz için"* ifadelerinin gece ayetinin silinmesi ile gündüz ayetinin aydınlık yapılmasının her ikisinin sonucu ve amacı olması gerekir. O takdirde ayetin anlamı şöyle olur: Biz bunu böyle yaptık ki, güneşin aydınlık vermesi ve ay ışığının farklılaşması sayesinde rızıklarınız peşinde koşasınız ve yine bunların yardımıyla yılları ve hesabı bilesiniz. Çünkü güneş, gündüzü geceden ayırır, ay da farklı şekillerde görünmekle kamerî ayları belirler ve aylar da yılları oluşturur. Bu durumda "li tebteğû=aramanız" ve "li ta'lemû=bilmeniz" fiillerinin başlarındaki "lâm" harfleri, "mehavna=sildik" ve "cealna=kıldık" fiillerinin her ikisiyle ilintili olup her ikisine birden müteallik olurlar.

Ancak bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu ayet, öyle bir akış içinde yer almıştır ki, bu yorumla uyum içinde değildir. Yani ayet, amacın hem silinen ayete, hem de sabit bırakılan ayete terettüp edilmesine elverişli değildir. Çünkü daha önce de dediğimiz gibi, bu ayetler kınama ve azarlama akışına sahiptirler. Tefsirini ele aldığımız ayet, yani *"Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet olarak yarattık."* ifadesi, insanın tıpkı iyilik ister gibi kötülük istemesine dayanak edinip kanıt ileri sürebileceği şeklindeki bir ön yargıya ve takdirde tutulmuş bir soruya cevap niteliğindedir.

Bu ön yargı ve kanıt olarak ileri sürülebilecek takdirdeki soru ise özetle şundan ibarettir: İnsan aceleciliği sebebi ile Allah'ın kendisine indirdiği kitabı ve kendisini yönlendirdiği en doğru dini/hayat sistemini özenle değerlendirmiyor. Bunun yerine, iyiliği istemesine benzer bir yönelişle kötülüğe atılıp onu istiyor. Bunu yaparken da davranışını ölçüp tartarak içerdiği iyi ve kötü yanları üzerinde iyiden iyiye düşünmüyor. Tersine sırf arzusunun takılması ve gücünün yapmaya yetmesi ile o davranışa atılıyor. Böyle yaparken de davranış konusundaki doğal özgürlüğüne dayanıyor. Sanki yüce Allah'ın, kendisine o işi yapma

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 164.]

gücü vermiş olmasını, o davranışı ortaya koymasına engel olmamasını kendisi için bir kanıt ve delil olarak kullanıyor. Nitekim müşriklerin bu tür bir bahaneye sığınmaları bize şöyle naklediliyor: *"Eğer Allah (kendisinden başkasına tapmamamızı) dileseydi, biz de, babalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık."* (Nahl, 35)

Bu anlayış, kınama ve azarlama içerikli bir söz akışı içinde göz önüne konduktan sonra ona şu cevap veriliyor: Sırf gücün taalluku ve yapmanın mümkün olması, bir davranışın caiz olmasını gerektirmez. Bunun gibi, Allah'ın insanı hem iyiliği, hem de kötülüğü yapabilme gücü ile donatmış olması, iyiye atılır gibi kötüye atılmanın da caiz olduğuna delil değildir. Mesela gece ile gündüzü ele alalım. Bunlar Allah'ın iki ayetidirler. İnsan bunlarla iç içe yaşar. Fakat yüce Allah gece ayetini silip karanlık yaptı ve bu süreyi dinlenme ve hareketsizlik süresi olarak belirledi. Buna karşılık gündüz ayetini aydınlık ve görmeye elverişli yaptı. İnsan bu zaman diliminde rızkı peşinde koşuyor, onun yardımı ile yılların sayısını ve hesabı biliyor.

Görüldüğü gibi gece ve gündüz ayet olma vasfı bakımından ortaktırlar. Ama hareketler ve değişime zemin olma vasfında ortak değildirler. Bilakis bu nitelik sadece gündüze mahsustur. Tıpkı bunun gibi iyi ve kötü davranışların her ikisi de yüce Allah'ın izni ile gerçekleşme bakımından ortaktırlar; Allah'ın insana verdiği güce bağlı olmaları bakımından birdirler. Fakat bu durum ikisini de yapmanın aynı şekilde caiz olmasını gerektirmez. Tersine, yapma caizliği, hayır işin özelliklerindendir, şer işin değil. Buna göre insan, doğal özgürlüğe ve Allah'ın bağışladığı yapabilme gücüne dayanarak aklına esen her yola girme, canının istediği ve arzusunun takıldığı her davranışı yapma hakkına sahip değildir.

Bu açıklamalarımızdan bir tefsircinin ileri sürdüğü şu görüşün de asılsızlığı ortaya çıkmaktadır: "Bu ayetin amacı, tevhit ilkesini kanıtlamak ve savunmaktır. Çünkü gece ile gündüz, bunlara arzı olan farklılık ve bundan doğan bereketler Allah'ın birliğinin en açık ayet ve delillerindendir."(1)

Bu görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Gece ile gündüzün Allah'ın birliğine delil olmaları, bu ikisinden söz edilen her yerde bu il-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 164.]

kenin ifade edilmesinin amaçlandığını, bulundukları her söz akışında bunlarla tevhit ilkesinin kanıtlanmasının kastedildiğini gerektirmez.

Ayetin son kısmını oluşturan *"Biz, her şeyi ayrıntılarıyla açıkladık."* ifadesi, nesnelerin birbirinden ayrıldığına ve kâinatta belirsizliğin ve bulanıklığın bulunmadığına yönelik bir işarettir.

13) Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık (kimsenin amelinin kendisinden ayrılmayacağına, zarar ve yararının ancak kendisine döneceğine hükmettik).

Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Bu ayette geçen 'tâir' (kuş) kelimesinden maksat, insanın amelidir ki, kuşa benzetilmiştir. Araplar, insanın solundan sağına doğru uçan ve uğurlu sayılıp iyiye yorulan veya insanın sağından soluna doğru uçan ve uğursuz sayılıp kötüye yorulan kuşa 'tâir' derler. Uğurlu sayılıp iyiye yorulan kuş, sağ yanını insanın sol yanı ile karşı karşıya getiren kuştur. Uğursuz sayılıp kötüye yorulan kuş ise, sol yanını insanın sağ yanı ile karşı karşıya getiren kuştur. Böyle tabir kullanmanın aslı şudur: Kuş insanın solundan sağına doğru uçunca, avcının onu nişan alması kolay olur; fakat sağından soluna doğru uçunca, avcının onu nişan alması kolay olmaz. Ebu Zeyd, 'Kuş, ceylan ve benzeri gibi bütün hareketli hayvanlara 'tâir' adı verilir.' der."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

el-Keşşaf adlı tefsirde de şöyle deniyor: "Araplar kuşlarla fal tutarlar ve bu işe 'zecr' adını verirlerdi. Yolculuk sırasında yanlarından bir kuş geçtiğinde bununla fal tutarlardı. Eğer kuş sol taraflarından sağ taraflarına doğru uçardıysa, bunu uğurluluk sayarlardı. Ama eğer sağ taraflarından sol taraflarına uçardıysa, bunu da uğursuzluk sayarlardı. Bu yüzden bu işe 'tetayyur (fal tutup iyiye veya kötüye yormak)' denmiştir." (Alıntı burada son buldu.)

el-Mufredat adlı eserde ise şöyle deniyor: "Tetayyur kelimesi aslında kuş aracılığı ile fal bakma anlamına gelir. Sonra uğurluluğa ve uğursuzluğa yorulan her şey hakkında kullanılmıştır. *'Doğrusu siz bize uğursuz geldiniz.'* (Yâsîn, 18) ayetinde olduğu gibi. İşte bu açıdan Araplar, 'Hiçbir uğursuzluk yoktur, senin kendi uğursuzluğundan başka.' derler. Şu ayetler de bu anlamın örnekleridir: *'Fakat eğer başlarına bir*

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 403.]

kötülük gelirse, bunu Musa ve onunla birilikte olanların uğursuzluğuna yorarlar.' Yani onların hayırsız, uğursuz ve bereketsiz olduklarına yorarlar. *'Oysa onların nasibinde olan uğursuzluk, ancak Allah katındadır.'* [A'râf, 131] Yani onların uğursuzlukları, kötü amelleri sebebi ile Allah'ın kendilerine hazırladığındadır. *'Şöyle dediler: 'Senin ve beraberindekilerin yüzünden uğursuzluğa uğradık.' (Salih) dedi ki: 'Size çöken uğursuzluk (sebebi), Allah katındadır.'* [Neml, 47], *'Dediler ki: Doğrusu siz bize uğursuz geldiniz.'* [Yâsîn, 18], *'Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık.'* Yani kendisinden uçan iyi ve kötü amelini boynuna taktık. 'Tetâyerû' kelimesi ise, hızlı yürüdüler ve dağıldılar anlamlarında kullanılır." (Alıntı burada sona erdi.)

Kısacası bu ayetin öncesinin ve sonrasının akışından ve özellikle daha sonra gelecek olan *"Kim doğru yolu izlerse, ancak kendisi için izlemiş olur..."* ayetinden anlaşıldığına göre buradaki "tâir"den maksat uğurluluğa ve uğursuzluğa delil sayılan, iyi ve kötü akıbeti önceden haber veren şeydir. Sonuçta her insanın akıbeti ile bağlantılı saydığı, böylece sonunun iyi veya kötü olacağını bilmesine yarayan bir şeyi vardır.

"Tâir"i (uğurluluk ve uğursuzluk belirtisi olan şeyi) boyuna takmak deyimi ise, o şeyi sahibine ayrılmaz biçimde bağlamak anlamına gelir. Takmanın boyuna olmasının sebebi, bu organın ne insanın ondan, ne de onun insandan ayrılmayacak olmasıdır. Eller ve ayaklar gibi diğer uzuvların tersine. Boyun, başı göğüsle birleştiren bir organdır, böylece ona asılan gerdanlık, halka ve zincir gibi şeyler, başkası tarafından ilk göze çarparlar.

Buna göre, *"ve kulle insanin elzamnahu tâirehu fî unugih"* ifadesi, şu demektir: Her insanın mutluluğuna veya bedbahtlığına yol açan şey, ilâhî hüküm gereği insanla birliktedir, ondan ayrılmaz. O hâlde bu ayrılmazlık Allah'ın hükmü iledir; onu insana bağlayan Allah'tır. Bu şey ise insanın işlediği ameldir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı eksiksiz olarak verilecektir."* (Necm, 39-41)

Demek ki, Allah'ın insanın boynuna taktığı "tâir=talih kuşu" onun amelidir. Bu durumda onu insanın boynuna takmasının da anlamı şudur: Yüce Allah, her amelin o ameli işleyenle birlikte olmasına; iyiliğinin, kötülüğünün, faydasının ve zararının ona dönmesine, ondan ayrılıp başkasına geçmemesine hükmetmiştir. *"Ve muhakkak cehennem,*

onların hepsine vaat olunan yerdir. Onun yedi kapısı (çeşidi) vardır; onlardan her kapısı için bölünmüş kısımlar vardır. (Allah'ın yasaklarından korunan) takva sahipleri ise, cennetlerde ve pınar başlarındadırlar." (Hicr, 43-45) ayetlerinden de anlaşıldığı üzere güzel akıbetin imana ve takvaya, kötü akıbetin ise küfre ve günahkârlığa ait olduğu kesin bir hükümdür.

Bu durum da, her insanın sonunu, akıbetinin nereye varacağını belirleyen amelinin insanla birlikte olmasını gerektirir. Öyle bir birliktelik ki kişinin ayrılmaz bir gereği olur ve onu hiçbir şekilde terk etmez. Ve öyle bir belirleyicilik ki kesindir, asla sapmaz ve şaşmaz. Çünkü şu kesin hükme bağlanmıştır ki, her amel amelin sahibine aittir, kişi için sadece ameli vardır, itaatin varacağı yer cennet ve günahın varacağı yer de cehennemdir.

Yaptığımız açıklamadan anlaşılıyor ki, bu ayet, mutluluk ve bedbahtlığın insan için gerekli olmasının, kişinin kendi tercihi ile işlediği iyi ve kötü amelleri açısından olduğunu ortaya koyuyor. Yoksa bazılarının sandığı gibi,[1] ezelî bir hükümle insan için mutluluk ve bedbahtlığın kesinleştiğini öne sürerek, -insan ister bir amel yapsın, ister yapmasın, ister itaat etsin, ister günah işlesin- amelin mutluluk ve bedbahtlık üzerinde etkisini geçersiz kılmıyor. [Yani ayet, mutluluk ve bedbahtlığın insan amelinden bağımsız, önceden karara bağlanmış cebrî bir olay olduğunu ileri sürmüyor.]

Ve kıyamet günü onun için, önünde açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız.

Bu kitabın durumunu, arkadan gelen *"Oku kitabını! Bugün sen hesap görücü olarak kendine yetersin."* ifadesi açıklıyor. Bu ifade birinci olarak, insan önüne konan kitabın kendi kitabı olduğunu, başkası ile ilgili olmadığını gösteriyor. İkinci olarak, bu kitabın insanın dünyada işlediği amellerin gerçek mahiyetlerini içerdiğini, *"Derler ki: Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!"* (Kehf, 49) ayetinde belirtildiği gibi hiçbir ameli göz ardı etmediğini gösteriyor. Üçüncü olarak da, bu kitapta sayılan amellerin mutluluk ve bedbahtlık gibi gerçekleri ile göründüklerini, iyi ve kötü sonuçları ile belirdiklerini, hiçbir örtü ile

1- [Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 215.]

örtülü olmadıklarını ve hiçbir mazerete yer bırakmadıklarını gösteriyor. *"Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22) ayetinde buyrulduğu gibi.

"Her bir nefsin, hayırdan yaptıklarını hazır bulduğu ve her ne kötülük işlediyse..." (Âl-i İmrân, 30) ayetinden de anlaşıldığı kadarıyla, bu kitap, dünyada bizim bildiğimiz kitaplar gibi amellerin yazıya dökülmüş sembollerini değil, amellerin gerçek mahiyetleri şeklindeki özlerini içerir. Dolayısıyla bu kitap, amellerin özleridir ki, Allah insana bu amelleri açık ve gözle görülür bir şekilde, somut olarak gösterir. Zaten hiçbir delil de, somut görme gibi olamaz.

Bu söylediklerimizden de ortaya çıkıyor ki, ayette geçen "tâir"den ve "kitap"tan maksat aynı şeydir; yani insanın yaptığı amel. Yalnız yüce Allah, *"ve kıyamet günü onun için... bir kitap çıkarırız."* buyuruyor, böylece "kitab"ı "tâir"den ayırarak, " vu nuhricuhu=kıyamet günü onu çıkarırız" demiyor. Çünkü eğer böyle deseydi, amelin daha "tâir"ken ve henüz "kitap" değilken, kıyamet günü kitaba dönüşüldüğü sanılırdı. Veya "tâir"in gizli ve örtülü olduğu, kıyamet gününden önce meydana çıkmadığı sanılırdı ki, bu da "tâir"in insanın boynuna takılmış olması ve ondan ayrılmaması ile bağdaşmazdı.

Kısacası *"onun için... çıkarırız."* ifadesi, kitabın (amel defterinin) içerdiği gerçeklerle insan idrakinden gizli olduğuna, gaflet perdesi arkasında saklı olduğuna, fakat kıyamet günü Allah tarafından insanlar için çıkarılarak ayrıntıları ile onların bilgisine açıldığına işarettir. İşte *"önünde açılmış olarak bulacağı"* ifadesinin anlamı budur.

Bu da kanıtlıyor ki, bu kitap herkes için önceden hazırlanmıştır, göz ardı edilen bir şey değildir. Böylece bu ifade, *"Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık"* ifadesini pekiştirmektedir. Çünkü çıkan sonuca göre, insan iki sebepten dolayı mutlaka amelinin sonucu ile karşılaşacaktır: Birincisi, o amel onun ayrılmaz bir parçasıdır, ondan hiç ayrılmaz. İkincisi, o amel, önüne çıkarılacak ve o onu önünde açılmış bir kitap hâlinde bulacaktır.

14) "Oku kitabını! Bugün sen hesap görücü olarak kendine yetersin."

Yani: Ona denir ki: "Oku kitabını! Bugün sen hesap görücü olarak kendine yetersin."

"Kefa bi-nefsike" ifadesinde geçen "nefsike" kelimesinin başındaki "ba" harfi fazlalıktır ve tekit amacı taşır. Aslı "kefet nefsuke"dir. Ayette fiilin müennes yapılmamasının sebebi ise, failin mecazî müennes olmasıdır ki, onunla birlikte fiil müzekker de, müennes de olabilir. Fiilin müennes yapılmamasının yorumuyla ilgili bazıları şöyle demişlerdir: İfadedeki 'kefa' ism-i fiil olup 'iktefi=yetin' anlamına gelir ve 'ba' harfi de zait (fazlalık) değildir."[1] Fiilin müennes olarak getirilmesiyle ilgili daha başka yorumlar da vardır.

Bu ayet kanıtlıyor ki, söz konusu kitap kesin bir delildir. Öyle ki, okuyucusu günahkârın kendisi bile olsa ondan şüphe etmez. Nasıl şüphe etsin ki? O kitapta amellerin özü ve somut şekilleri ile karşı karşıya geliniyor ve karşılıklar ona veriliyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: *"Ey kâfirler! Bugün özür beyan etmeyin, siz sadece yaptıklarınızın cezasına çarptırılacaksınız."* (Tahrîm, 7)

"İnsan (Allah'tan), hayrı (gerçek mutluluğu) istediği gibi, şerri (gerçek mutsuzluğu) de ister." ayetinin, öncesi ile bağlantısı hakkında yaptığımız açıklamadan bu iki ayet arasındaki, yani *"Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık"* ayeti ile *"Oku kitabını!..."* ayeti arasındaki bağlantının gerekçesi de ortaya çıkar.

Söz akışının kınama olduğu göz önüne alınmak sureti ile bu ayetlerin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Yüce Allah Kur'ân'ı indirdi ve onu en doğru olan dine iletici kıldı. Böylece insanları tevhide, kulluk ilkelerine yönelten, doğru yolda olanları mutluluğa ulaştırırken yoldan çıkanları bedbahtlığa mahkûm eden ilâhî kanunu yürütmüş oldu. Fakat insan iyiliği kötülükten, faydalıyı zararlıdan ayırt etmeyerek canının istediği her şeyde acele ediyor ve iyiliği istediği gibi kötülüğü de istiyor. Oysa her amel, ister iyi olsun, ister kötü, sahibine bağlıdır, ondan ayrılamaz. Ayrıca ameller, onun için korunup saklanmaktadır ve kıyamet günü sahibinin karşısına çıkarılarak, açılıp önüne konacak ve ona dayanarak hesabı görülecektir. Durum böyle olduğuna göre insanın canının çektiği her işe hemen dalmaması, onu acele ile yapmaması gerekir. Bunun yerine, karşısına çıkan işler hakkında durup iyiden iyiye düşünmesi, iyi ile kötü işleri birbirinden ayırt ederek iyisini yapması ve kötüsünden kaçınması gerekir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 33.]

15) (O hâlde,) kim doğru yolu izlerse, ancak kendisi için izlemiş olur (bundan ancak kendisi yararlanır). Kim de doğru yoldan saparsa, ancak kendi aleyhine sapmış olur (bundan ancak kendisi zarar görür) ve hiçbir günahkâr, bir başkasının günahını yüklenmez.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor. "[Bu ayette geçen] 'vizr' kelimesi, 'vezeru'l-cebel (sarp dağ, dağ sığınağı)' kelimesine benzetilerek ağırlık anlamındadır. 'Vizr' kelimesi hem günah, hem de ağırlık anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *'Kendi günahlarını tam olarak taşısınlar...'* [Nahl, 25], *'Onlar, kendi ağırlıklarını ve kendi ağırlıkları ile birlikte başka ağırlıkları yüklenirler.'* [Ankebût, 13] *'Hiçbir günahkâr, bir başkasının günahını yüklenmez.'* ayeti ise, 'Hiç kimse başkasının günahını, günah sahibini günah yükünden arındıracak şekilde yüklenemez.' anlamına gelir." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ayet, *"Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık."* ayetinin sonucu konumundadır. Üçüncü cümle, yani *"ve hiçbir günahkâr, bir başkasının günahını yüklenmez."* cümlesi de ikinci cümle olan *"Kim de doğru yoldan saparsa, ancak kendi aleyhine sapmış olur."* cümlesinin pekiştiricisidir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: İyisi ile kötüsü ile her amel sahibine bağlıdır, ondan ayrılmaz. Bu amel aynı zamanda sahibi için korunuyor; hesaplaşma sırasında onu görecek. Buna göre kim doğru yolu izlerse, ancak kendisi için izlemiş olur ve faydasını ancak kendisi görür, bu fayda başkasına geçmez. Buna karşılık kim de yoldan saparsa, ancak kendi aleyhine sapmış olur, sapmanın zararını ancak kendisi görür, bu zarar kendini aşarak başkasına eklenmez. Hiç kimse başkasının yükünü yüklenmez. Durum bazı sapıkların sandıkları gibi değildir; onlar saptıkları takdirde sapmalarının vebalinin kendilerini yoldan çıkaran önderlerinin boyunlarına yükleneceğini sanırlar. Atalarını ve geçmişlerini taklit edenlerin sanıları da yanlıştır. Onlar günahlarının kendi sırtlarına değil, atalarının ve kendilerinden önceki kuşakların sırtlarına yükleneceğini sanırlar.

Evet, sapıklık önderleri bağlılarının yüklendikleri günah kadar günah yüklenirler. Kötü bir çığır açanlar ise ona amel edenlerin vebalini taşırlar ve "Peşimizden gelin, yanlışlarınızın günahlarını biz yükleniriz." diyenler de onların günahlarını yüklenirler. Fakat bunların tümü,

önderlik, çığır açma ve hataları yüklenme günahıdır; günah işleyenin işlediği günahın kendisi değildir ki, amel onu işleyenden ayrılsın ve bu sapıklık önderlerine, kötü çığır açanlara yüklensin. Tersine, aynısı olsa da bunun anlamı, aynı işten dolayı iki kişi cezalandırılıyor demektir.

Biz bir elçi göndermedikçe, (hiçbir toplumu dünyada topluca yok ederek) azaba çarptıracak değiliz.

Bu ayetin ve bunu izleyen ayetlerin, hatta bu ayetle birlikte bunun öncesindeki ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla buradaki azaptan maksat toplu yok etmekle sonuçlanan dünyevî azaptır. *"Azaba çarptıracak değiliz."* şeklindeki olumsuzluk içerikli ifadenin akışı da özellikle bunu desteklemektedir. Çünkü "ve lesna muazzibîne=azaba çarptıran değildik", "ve la-nuazzibu=azaba çarptırmıyoruz" ve "ve len nuazzibe=asla azaba çarptırmayız" denmiyor, *"ve ma kunna muazzibîne=azaba çarptıracak değiliz"* buyrularak geçmişe dönük olumsuzlamanın sürekliliğine delâlet eden bir ifadeye yer veriliyor. Bu da geçmişten beri işleyen ilâhî bir yasaya işaret ediyor. Şöyle ki, helâke uğramış eski milletlerle ilgili ilâhî yasa, onların Allah'ın azabı hakkında kendilerini uyaran bir resul gönderilmedikçe azaba çarptırılmamaları yönünde cereyan etmiştir.

Bu azabın dünyada uygulanan toplu yok etme azabı olduğunun bir başka delili de ayette milletlere gönderilen kimse hakkında nebi değil de, resul tabirinin kullanılmasıdır. Daha önce bu kitabın ikinci cildinde nübüvvet konusunu incelerken nebi ile resul arasındaki farka değinmiş ve resullüğün özel bir ilâhî elçilik türü olduğunu belirtmiştik.[1] Orada demiştik ki, elçilik öyle özel bir ilâhî makamdır ki, onu, gönderildiği ümmetle ilgili kesin bir hüküm izler. Bu hükme göre o ümmet ya toplu yok edilme (yıkım) cezasına çarptırılır ya da hayatta belirli bir süreye kadar yaşatılır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri (kendilerine) geldiğinde (ve mesajı ilettikten sonra ümmeti ihtilâfa düştüğünde), aralarında adaletle hüküm verilir ve onlara zulmedilmez."* (Yûnus, 47), *"Elçileri dediler ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'ta kuşku mu var?! O, günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve sizi belirli bir süreye kadar yaşatmak için çağırıyor."* (İbrâhîm, 10)

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi'nin 213. ayetinin tefsiri, "Kur'ân Işığında Peygamberlik" başlığı altında.]

Buna göre, burada "resul" tabiri kullanmak, uhrevî azaba çarptırmanın veya mutlak azaba çarptırmanın olmayacağını değil de, dünyevî azaba çarptırmanın olmayacağını ifade etmek içindir.

O hâlde, *"Biz bir elçi göndermedikçe, azaba çarptıracak değiliz."* ifadesi, oluşabilecek bir yanılgıyı ortadan kaldırmayı ister gibidir. Bilindiği gibi bundan önceki ayetlerde amellerin sonuçlarının sadece sahiplerini bağlayacağı vurgulanmış, iyi işler yapanlar büyük mükâfatla müjdelenirken, kötülerin azaba uğratılacakları haber verilmişti. Bu da şöyle bir vehmin ortaya çıkmasına yol açabilir: Günahların sorumlulukları dünya ve ahiret azabı olarak günahlara terettüp edecek ve bu azaplar kayıtsız, şartsız günahkârları saracaktır.

Böyle bir yanılgıya ise şöyle cevap verilmektedir: Yüce Allah engin rahmetinin ve kâmil inayetinin eseri olarak insanları uyaran bir resul ve elçi göndermedikçe onları dünyevî bir azap türü olan toplu yok etme azabına çarptırmaz. Gerçi onları topluca yok etme azabına çarptırmak elindedir; ama rahmetinin eseri olarak önce kendilerine bol bol öğüt verir, delil üstüne delil getirerek hüccetini tamamlar, sonra azabı indirir. Buna göre, *"Biz bir elçi göndermedikçe, azaba çarptıracak değiliz."* ifadesinde, azabın mümkünlüğü değil de, gerçekleşmesi olumsuzlanıyor.

Görüldüğü gibi bu ayetin amacı, açıklama yapmadan ceza vermenin çirkin olduğu yolundaki aklın hükmünü onaylamak değildir. Bilakis ayetin amacı, Allah'ın inayetinin, ancak bir kavme elçi gönderip de hüccetini pekiştirmesinden ve üst üste açıklamalarla dikkatlerini çekip hatırlatmalarda bulunmasından sonra o kavmi topluca helâk etme cezasına çarptırmayı gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Kendisi aracılığıyla yükümlülüklerin tebliğ edilip ulaştırıldığı ve şeriatların, şer'i hükümlerin açıklanıp beyan edildiği nübüvvet (nebilik) makamına gelince, onunla kullar hakkındaki ilâhî suçlama, cezalandırma ve mağfiret dayanak bulur; yine onunla ahiretteki sevap ve ceza sabit olur. Yalnız bu söylediklerimiz, sadece fer'i yükümlülükler (füru-i din) gibi hak ile batılın ancak nübüvvet yoluyla açıklandığı meselelerde geçerlidir. Tevhit, nübüvvet ve mead/yeniden diriliş gibi aklın tek başına idrak edebileceği usulî meselelere (usul-i din) gelince, bunları kabul etmenin sonuçları ile reddetmenin sorumlulukları, nebiliğe veya resullüğe bağlı olmaksızın aklî sübut sonucu insana ulaşır.

Kısacası, aklın tek başına açıklayabildiği ve nebevî davetin içerdiği fer'i hükümlerin kabul edilmesinin dayandığı dinin temel ilkelerinin (usul-i din) reddedilmesine yönelik ilâhî cezalandırma sadece bu ilkelerin kesin aklî delille kanıtlanmasıyla sabit olur.

Kısacası, dinin temel ilkeleri (usul-i din), aklın tek başına açıklayabildiği ve nebevî davetin içerdiği fer'i hükümlerin kabul edilmesinin dayandığı ilkelerdir. Bu ilkelerin reddedilmesine yönelik ilâhî cezalandırma da, nebinin veya resulün açıklamasına gerek duyulmadan sırf aklî delilin kaim olmasıyla sabit olur. Çünkü peygamberlerin açıklamalarının doğruluğu kesin aklî kanıta dayanır; eğer aklî kanıt da peygamberlerin açıklamalarına dayansa, kısır döngü olur.

Fer'i hükümlerle ilgili ahirete ait cezalar ise peygamberlerin açıklamaları ile sabit olur; sırf aklın hükmü ile bu hususlarda delil gerçekleşmez. Bu konuyu gerek ikinci ciltteki nübüvvet konusunu işlerken, gerekse onuncu ciltte Nuh kıssalarını anlatırken ve gerekse bu kitabın başka yerlerinde enine boyuna inceledik. Dünyadaki toplu azaba çarptırma konusuna gelince; bu, daha önce resulün gönderilmiş olmasına dayanır. Bunun sebebi de, yukarda da söylediğimiz gibi, yüce Allah'ın lütfüdür, yoksa resul gönderilmeden önce bu tür bir cezanın uygulanmasını imkânsız sayan aklın hükmü değildir.

Tefsirciler arasında bu ayetle ilgili birçok tartışmalar vardır ki, biz bunlara değinmek istemedik. Çünkü yapılan yorumların çoğu, tefsir amacının dışına çıkmıştır. Bizim yaptığımız bu inceleme ise, onların görüşlerine uymayabilir. Fakat uyulmaya lâyık olan, haktır.

16) Biz bir şehri yok etmek istediğimizde, oranın refah ve bolluk içinde olanlarına (azmalarını sağlayacak şekilde varlıklarının daha da artmasını) emrederiz, (böylelikle onlar) orada günah işlerler, bunun üzerine söz (azap vaadi) onlar için gerekli olur; biz de fena biçimde orayı (oradakileri) helâk ederiz.

Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "[Ayette geçen 'mutrefîha' kelimesinin kökü olan] 'et-turfeh', bol nimet içinde olmak demektir. Araplar bu anlamda, 'utrife fülanun fe-huve mutrafun' derler... Yüce Allah şöyle buyurur: *'Oranın refah ve bolluk içinde olanlarına emrederiz.'* Bu ayette sözü edilenler, *'İnsan var ya, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde...'* (Fecr, 15) ayetinde tanımlanan kimselerdir." (Alıntı burada son buldu.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde ise şöyle deniyor: "et-Turfeh, nimet demektir. İbn Urfe'ye göre 'mutref', kendi hâline bırakılıp istediğini yapan ve kendisine engel olunmayan kimse anlamına gelir. Ayette geçen 'tedmir', helâk etmek demektir. Bu kelimenin kökü olan 'demar' da helâk olmak anlamına gelir." (Alıntı burada sona erdi.)

"Biz bir şehri yok etmek istediğimizde," yani bir belde halkının helâk olma vakti yaklaştığında... Bu ifade "Hasta ölmek istediğinde, şöyle olur" ve "Gök yağmur yağdırmak istediğinde, şöyle olur" demeye benzer. Bu sözler hastanın ölüm vakti yaklaştığında ve göğün yağmur yağdırma vakti yaklaştığında, anlamını verirler. Yoksa bilinen bir şeydir ki, ne hasta gerçek anlamda ölmeyi ister, ne de gök gerçek anlamda yağmur yağdırmayı ister. Kur'ân'da da şöyle geçer: *"Yıkılmak isteyen bir duvar buldular..."* (Kehf, 77)

Bu istemeden maksat, fiilî isteme de olabilir. Bunun mahiyeti, bir şeyi gerektiren sebeplerin uyum içinde olup o şeyin olması için işbirliği yapmalarıdır ki, bu yorum ilk anlama yakındır. Bunun hakikati, o kimselerin helâkleri için gerekli olan sebeplerin gerçekleşmesidir. Bu sebepler ise ilâhî nimetler karşısında nankörlük etmek ve günah işleyerek azmaktır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Eğer şükrederseniz, mutlaka size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."* (İbrâhîm, 7), *"Onlar ki, ülkelerinde azgınlık ettiler. Oralarda kötülüğü çoğalttılar. Bu yüzden Rabbin onların üstüne azap kamçısı yağdırdı. Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir."* (Fecr, 11-14)

"Oranın refah ve bolluk içinde olanlarına emrederiz, (böylelikle onlar) orada günah işlerler" ifadesine gelince: Şu bilinen bir gerçektir ki, yüce Allah teşriî emirle günah işlemeye emretmez. Çünkü *"De ki: Allah çirkin işi emretmez."* (A'râf, 28) diye buyuran, Allah'ın kendisidir. Tekvinî emre gelince, onun da bir günaha, onun günah olması hasebi ile taalluk etmeyeceği daha açıktır. Çünkü böyle bir emir fiilin zarurî olmasını gerektirir, gerçekleşmesini zorunlu kılar. Bu da o fiilin insanın irade ve seçimine taalluk etmesini ortadan kaldırır. Hür irade ve seçim hakkı olmayınca da günah söz konusu olmaz. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"O, bir şeyin olmasını isteyince, O'nun o şeye yönelik emri, sadece 'Ol!' demektir. O da hemen oluverir."* (Yâsîn, 82)

O hâlde, eğer "emerna=emrederiz" ifadesindeki emir, ibadetle ilintiliyse, emir gerçek anlamını ifade eden teşriî bir emir olur. Bu da onlara

Rablerinin bu yoldaki emrini ileten ve karşı çıkmaları durumunda kendilerini azapla uyaran resullerinin dili ile onlara yöneltilen emir anlamına gelir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, resulün özelliği de bundan ibaretti. Buna göre, eğer onlar emre karşı gelir ve günah yolunu tutarlarsa, söz onlar için gerekli olur. Yani karşı geldiklerinde cezalandırılıp yok edilip tamamıyla helâke uğratılırlar.

Ama eğer buradaki emir fasıklık ve günah işlemekle ilintiliyse, bu emirden maksat, onlara yönelik nimetlerin arttırılması olur. O zaman bu nimet artırımının amacı, onlara mühlet verme ve onları adım adım akıbetlerine doğru sürükleme yoluyla onları günah işlemeye yaklaştırmak olur ki, sonuç itibariyle günah işlesinler, böylece söz (azap vaadi) onlar için gerekli olsun ve başlarına azap insin.

Bu iki açıklama, *"Oranın refah ve bolluk içinde olanlarına emrederiz, (böylelikle onlar) orada günah işlerler"* ifadesi hakkında ileri sürülebilecek iki farklı yorumdur. İfadeyi bunların her biri ile yorumlayabiliriz. Fakat yorumların ilki şu iki gerekçe ile daha uzak bir ihtimaldir: Birincisi, [ayetin zahirine terstir; çünkü] "ona emrettim, o da yaptı" ve "ona emrettim, o da günah işledi" şeklindeki sözlerin zahirî anlamı, emrin doğrudan doğruya sonuca [emredilen işin kendisine] taalluk etmesidir. [Buna göre yukarıdaki iki sözün zahirî anlamı şöyledir: Ona yapmasını emrettim, o da emrimi yerine getirerek yaptı. Ve ona günah işlemesini emrettim, o da emrimi yerine getirerek günah işledi." Bu ayetin de zahirî anlamı şöyledir: Oranın refah ve bolluk içinde olanlarına günah işlemelerini emrederiz, onlar da orada günah işlerler.] İkincisi [bu anlama göre], emrin muhatabının niçin sadece o beldenin refah ve bolluk içinde olanları olduğu açık değildir. Oysa günah belde halkının hepsine aittir. Aksi hâlde yok edilmezlerdi.

el-Keşşaf adlı tefsirde şöyle deniyor: "Buradaki emir mecazîdir. Çünkü onların günah işlemelerine yönelik emrin gerçek anlamda olması için onlara 'günah işleyin' denmesi gerekir ki, bu olmaz. O zaman geriye emrin mecazî anlamda olması ihtimali kalıyor. Bu mecazın açıklaması da şöyledir: Yüce Allah onlara bol bol nimet akıttı. Onlar ise bu nimetleri günah işlemeye ve aşırı arzularına uymaya alet ettiler. Sanki onlar bunu Allah'ın nimetlerine karşı gelmenin gerekçesi olarak kullanmakla görevlendirilmiş gibi davrandılar. Oysa Allah bu nimetleri onlara şükretmeleri, hayır işlerde kullanmaları, başkalarına yardım ve

iyilik etmeleri için vermişti. Nitekim onları sağlıklı ve güçlü yaratmış, kendilerini iyiliğe de, kötülüğe de muktedir kılmış, onlardan itaati günahkârlığa tercih etmelerini istemişti. Fakat onlar kötülüğü ve günah işlemeyi tercih ettiler. Günaha daldıklarında ise azap vaadi onlar için gerekli oldu ve onları helâk etti."

"Eğer desen ki: 'Niçin bu ifadeyi, 'Biz onlara itaati emrederiz, fakat onlar günah işlerler.' şeklinde yorumlamıyorsun?' Cevap olarak derim ki: Çünkü [böyle bir yorum, ortada hazfedildiğini gösterecek herhangi bir karine olmaksızın bir şeyin hazfedilmesini gerektirir ki] delili olmayan bir kelimenin hazfedilmesi caiz değilken, tersine delil bulunan bir kelimenin hazfedilmiş olduğu nasıl düşünülebilir? Bunu şöyle açıklayabiliriz: Burada emrin hedefi, yani emredilen şey (günah işlemek), *'günah işlerler'* ifadesi ona delâlet ettiği için hazfedilmiştir. Bu tür kullanımlar yaygındır. 'Ona emrettim, o da ayağa kalktı' ve 'ona emrettim, o da okudu' ifadeleri gibi. Bu ifadelerde emredilen şeyin kesinlikle ayağa kalkmak veya okumak olduğu anlaşılır. Eğer biz emredilenin bunların dışında başka bir şey olduğunu farz edersek, muhatabımızı gaybı bilmek zorunda bırakırız."

"Bu söylediklerimiz, 'ona emrettim, bana karşı çıktı' veya 'emrimi dinlemedi' gibi örneklerde uygulanmaz. Çünkü bu ifadelerin ikinci bölümleri emre terstir, onunla çelişiktir. Emre ters düşen bir şey ise emredilen şey olmaz, aslında onun kastedilmesi imkânsız olduğu için emredilene delâlet ettiği asla kabul edilemez. Dolayısıyla bu tür ifadelerde, emredenin sözü emredilen şeye herhangi bir delâlet içermediği gibi, bu anlam emredenin aklından bile geçmez. Çünkü böyle bir söz söyleyen kişi emri için herhangi bir şeyi emredilen olarak aklından geçirmez. Sanki 'Benim bir emrim vardı; ama o itaat etmedi' demek istemiştir. Tıpkı 'Falanca verir ve vermez, emreder ve yasaklar' diyen kimse, bu sözleri mefulü kastetmeksizin söyler."

"Eğer desen ki: Allah'ın kötülüğü emretmeyeceği, sadece adaleti ve iyiliği emredeceği yolundaki bilgimizin varlığı, bu ifadeden, 'onlara iyiliği emrederiz, fakat onlar günaha dalarlar' şeklinde bir anlam kastedildiğinin delili olamaz mı?"

"Cevap olarak derim ki: Böyle düşünmek doğru değildir. Çünkü *'günah işlerler'* ifadesi bu yorumu reddetmektedir. Sanki bir şeyi açıktan söylüyorsun, sonra da onun zıddına bir anlamın gizlide tutulduğu,

kastedildiği iddiasında bulunuyorsun. O hâlde, buradaki emir kelimesinin mecazî anlamda olduğunu kabul etmek tek çıkar yoldur."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Zemahşerî'nin bu sözleri, *"oranın refah ve bolluk içinde olanlarına emrederiz, orada günah işlerler"* ifadesinin, emredilenin günah işlemek olduğu yönündeki görüşü yorumlamak açısından güzeldir. Ancak ayetin açıkça bu anlama geldiği ve bu hususta Zemahşerî'nin iddia ettiği şekliyle tek ihtimalin bu olduğu konusu ise doğru değildir. Niçin bu ifade, "Ona emrettim, o da bana karşı geldi" şeklindeki sözümüzün bir benzeri olmasın? Çünkü o takdirde emrin zıddı olan karşı gelme tavrı emredilenin itaat olduğunun karinesi olur. Zaten fasıklık ve günah işlemek aynı şeydir. Zira fasıklık, kulluk ve itaat çerçevesi dışına çıkmaktır ki, bu da günah demektir. Bu takdirde ifadenin anlamı, "Oranın refah ve bolluk içinde olanlarına itaat etmeyi emrederiz; fakat onlar emrimizin dışına çıkarak ona karşı gelirler" şeklinde olur. Veya ayetteki emir, meful almayan lâzım (geçişsiz) bir fiil olarak kullanılmış olur ki, o takdirde ifadenin anlamı, "Emrimiz o beldenin oranın refah ve bolluk içinde olanlarına yönelir de onlar orada emrimizin dışına çıkarlar" şeklinde olur.

Dolayısıyla gerçek şudur ki, ayetle ilgili daha önce söylediğimiz yorumların her ikisinin doğru olma ihtimali vardır. Fakat ayette ikinci yorumun (emrin günah işlemekle ilintili olması ve emirden maksat da, onlara yönelik nimetlerin arttırılması, böylece günah işlemelerine zemin hazırlanması) belirgin olduğu söylenebilir.

Bazıları,[2] emrin neden sadece refah ve bolluk içinde olanlara yöneltildiğine şöyle cevap vermişlerdir: "Çünkü onlar önde gelen efendiler ve kendilerine uyulan kimselerdir; diğerleri ise onların tâbileri ve onlara uyanlarıdır. Uyanın hükmü de uyulanın hükmüne tâbidir." Ancak bu cevapta sakatlık vardır.

Bazı tefsirciler[3] de bu ayeti yorumlarken şöyle demişlerdir: "Ayette geçen 'emerna mutrefîha=oranın refah ve bolluk içinde olanlarına emrederiz' ifadesi 'karye=şehir' kelimesinin sıfatıdır, şart edatı olan 'iza'nın

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 654.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 44.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 44.]

cezası/cevabı değildir. 'İza'nın cevabı ise, tıpkı *'Sonunda oraya gelip de oranın kapıları açıldığı zaman ve oranın bekçileri derler ki...'* (Zümer, 71) ayetinde olduğu gibi hazfedilmiştir. Çünkü sözün akışının delâletinden dolayı bu cevaba gerek duyulmamıştır."

Başka bazı tefsirciler[1] ise şöyle demişlerdir: "Bu ayetin kelimelerinde takdim (öne alma) ve tehir (geriye atma) vardır ki, takdirî anlamı şu şekildedir: 'Biz bir şehrin refah ve bolluk içinde olanlarına emrettiğimizde ve onlar orada günah işlediklerinde, orayı helâk etmek isteriz.' Çünkü helâk etmenin sebebi olan fasıklık (günah işlemek) gerçekleşmeden önce helâk etmeyi istemenin anlamı yoktur." Bu yorum, bir önceki gibi dayanaksız ve tutarsızdır.

Buraya kadar yapılan tüm bu yorumlar ayetteki kelimenin istemek anlamındaki "emr" kökünden geldiği düşüncesi ile "emerna" şeklinde okunmasına dayanıyor. Oysa bu kelime çoğaltmak anlamındaki "emr" kökünden de gelebilir; ifadenin anlamı ise, "oranın refah ve bolluk içinde olanlarının mallarını ve evlâtlarını çoğaltırız, böylelikle onlar orada günah işlerler" şeklinde olur.

Bu kelime, başındaki "elif" harfi uzatılarak "âmerna" şeklinde de okunmuştur. Bu okuma şekli İmam Ali'ye (a.s), Asım'a, İbn Kesir'e, Nafi'e ve başkalarına dayandırılmıştır. Bu takdirde malı ve nesli çoğaltmak veya bir fiilin inşa edilmesini gerekli kılmak anlamına gelen "imar" mastarından türemiş olur. Yine bu kelime, emirlikle görevlendirmek, kumandan yapmak anlamına gelen "emmerna" şeklinde de okunmuştur. Bu okuma şekli de İmam Ali'ye, İmam Hasan'a, İmam Muhammed Bâkır'a (üzerlerine selâm olsun) ve İbn Abbas'a, Zeyd b. Ali'ye ve başkalarına dayandırılmıştır.

17) (Nitekim) Nuh'tan sonra nice kuşakları helâk ettik. Kullarının günahlarını bilen ve gören olarak Rabbin yeter.

el-Müfredat adlı eserde şöyle geçer: "el-Karn kelimesi, aynı zamanda yaşayan insanlar topluluğu anlamındadır ve çoğulu 'kurun'dur. Yüce Allah şöyle buyurur: *'Andolsun ki sizden önce... nice toplulukları helâk ettik.'* [Yûnus, 13], *'Nice kuşakları helâk ettik.'* [İsrâ, 17]" (Alıntı burada sona erdi.)

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 45.]

Ayetin anlamı ise açıktır. Burada, helâk olmuş eski milletlere işaret edilmek sureti ile önceki ayette söz konusu edilen şehirlerin yok edilmesine ilişkin işlemekte olan ilâhî yasa sağlamlaştırılıp tekit edilmektedir.

Bu ayette helâk etme geleneğinin (helâk etme yolundaki ilâhî geleneğin) Nuh Peygamber'den (a.s) sonra insan topluluklarında yasalaştığına dair bir tür işaret vardır ki, bu gerçekten de böyle olmuştur. Tefsirimizin ikinci cildine, *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi..."* (Bakara, 213) ayetinin tefsiri sırasında belirttiğimiz gibi insan toplumu Nuh Peygamber'den (a.s) önce fıtratın sadeliğine uygun bir hayat yaşıyordu. Fakat sonraları görüş ayrılıklarına ve anlaşmazlıklara düştüler.

18) Kim sırf bu tez geçen hayatı (dünya hayatını) isterse, dilediğimiz kişiye, istediğimiz şeyi orada hemen veririz; sonra da kınanmış ve (rahmetten) uzaklaştırılmış bir hâlde girip yakıcılığını tadacağı cehennemi onun cezası olarak kılarız.

Ayette geçen "el-âcileh" kelimesi, mevsufu hazf edilmiş bir sıfattır. Bu hazf edilmiş mevsuf muhtemelen hayat kelimesidir (yani tez geçen hayat). Bunun karinesi, bu kelimenin bir sonraki ayette geçen karşılığının ahiret olmasıdır ki, bu da, ahiret hayatı demektir. Bir başka görüşe göre,[1] kelime geçici nimetler anlamında, başka bir görüşe göre de,[2] geçici dünyevî varlıkları anlamındadır.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "[Ayetteki 'yeslaha' fiilinin kökü olan] 'saly' kelimesi, ateşin yakması demektir. Halil'in açıklamasına göre 'sale'l-kâfiru'n-nare' demek, 'kâfir, ateşin yakıcılığını tattı' demektir. *'Oranın yakıcılığını tadacaklar, orası ne kötü bir varılacak yerdir.'* [Mücâdele, 8] ayetinde olduğu gibi. Bazıları da şöyle demiştir: 'Sale'n-nare', ateşe girdi ve 'eslaha', birini ateşe attı demektir." (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şöyle geçiyor: "Medhur kelimesinin kökü olan 'dehr', uzaklaştırmak ve 'medhur' ise uzaklaştırılmış, kovulmuş demektir. 'Allahumme edhir anne'ş-şeytan=Allah'ım, bizden şeytanı uzaklaştır!' sözünde olduğu gibi." (Alıntı burada son buldu.)

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 407.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 46.]

Bundan önceki birkaç ayette yüce Allah, peygamberlerin çağrısını izleyen dünyevî cezalandırmaya ilişkin yasasını, geleneğini anlatmıştı. Bu yasa uyarınca yüce Allah, insan topluluklarını imana ve iyi işlere yöneltir; sonunda onlar bozulunca ve başkalarını da bozunca onlara bir resul gönderir. Bunun üzerine haddi aşıp günaha daldıklarında, onları toplu olarak yok olma cezası ile cezalandırır. Bu açıklamalardan sonra ise, bu ve bunu izleyen iki ayette, ahiretteki cezalandırmaya ve mükâfatlandırmaya ilişkin yasasını açıklamaya dönerek, ayetlerin birinde ahiret azabının, diğerinde ahiret mükâfatının ölçüsünü, bir sonrakinde ise son sözü (sözün neticesini) ve konudaki genel ilkeyi açıklıyor.

"Kim sırf bu tez geçen hayatı isterse". Yani kim dünya hayatından ibaret olan tez geçen hayatı isterse... Dünya hayatını istemek, nefsin hoşlandığı ve kalbin bağlandığı dünya metalarını istemek demektir. Geçici dünyaya bağlanmanın, onu istemenin dünya peşinde koşmak sayılması için ise dünyanın ahiret mutluluğuna vesile edilmesi için değil de kendi başına bir amaç kabul edilerek istenmesi gerekir. Aksi hâlde, (dünya hayatı ahirete ulaşmanın bir aracı olarak istenirse) gerçekte istenen, ahiret olmuş olur. Çünkü ahirete, ancak dünya yolundan geçilerek varılabilir. Buna göre bir insan ancak ahirete sırt çevirdiği ve orayı unuttuğu, böylece isteğini sırf dünya üzerine odaklaştırdığı durumda dünyayı istemiş olur. Ayetteki *"Kim... isterse"* ifadesindeki özel anlatım biçimi de bu gerçeğe delâlet etmektedir. Çünkü bu tür bir ifade isteğin sürekli olmasını gösterir.

İşte ayetin sırf dünya hayatını isteyen olarak sözünü ettiği kişi, kendisi için sadece şu maddî dünya hayatını hayat kabul eden ve ahiret hayatını inkâr eden kişidir. Böyle olunca da bu kişinin peygamberlikle ve tevhitle ilgili inancı geçersiz olur. Çünkü ahirete inanılmayınca Allah'a, O'nun elçilerine inanmanın ve dine bağlılık duymanın hiçbir etkisi ve sonucu olmaz. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Onun için sen bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere yüz verme. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz senin Rabbin, evet O, yolundan sapanları herkesten daha iyi bilir."* (Necm, 29-30)

"Dilediğimiz kişiye, istediğimiz şeyi orada hemen veririz". Yani ona isteğini dünyada vermeyi hızlandırırız. Ama ne var ki ona onun istediğini değil, bizim dilediğimizi veririz. Yetki onda değil, bizdedir. Sonucu belirleyen, onun iradesi değil, bizim irademizdir. Ayrıca her isteyene

değil, bizim dilediğimiz kimselere veririz. Dolayısıyla şahısların iradesi bize hükmedemez, bizim irademiz şahıslara hükmeder.

Yüce Allah'ın bir şeye yönelik fiilî iradesi, o şeyin oluş sebeplerinin bir araya gelmesi ve o şeyin ortaya çıkması ile ilgili tam sebebin (illet-i tammenin) gerçekleşmesidir. Buna göre ayet şunu kanıtlıyor: Dünyayı isteyen insan ondan bir miktar pay alır. Yalnız bu payın miktarı, yüce Allah'ın kâinatta yürürlüğe koyduğu sebeplerin ve faktörlerin izin verdiği ve Allah'ın bu sebepler için takdir ettiği etki oranı kadardır. Yani insan tevki diliyle arzu ettiğinin ve istediğinin bir bölümüne kavuşur. Yalnız sebeplerin kendisini ilettiği şeyden başkasını elde edemez, sebeplerin gösterdiği kadarına ulaşır ve bu sebeplerin arkasında her şeyi kuşatan Allah'ın iradesi vardır.

Yüce Allah söz konusu bu gerçeği başka bir ifade ile şöyle dile getiriyor: *"Eğer insanlar bir tek ümmet olmasalardı, rahmeti bol olan Allah'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve yaslanacakları koltukları da gümüşten yapardık. Onları ziynetlere boğardık. Bütün bunlar dünya hayatının metalarıdır."* (Zuhruf, 55) Demek istiyor ki: Bütün insanlar eşit şartlarda sebep-sonuç kanununun etkisi altında yaşıyorlar. Evrensel sebepler karşısında kâfir ile mümin arasında fark yoktur. Kim varlık ve zenginlik sebeplerine denk gelirse, ister mümin olsun, ister kâfir olsun, sebepler onu zengin ve varlıklı yapar. Kim de bu sebeplere ters düşerse, varlıktan ve zenginlikten yoksun kalır. İşte bu kanun olmasaydı, biz sadece kâfirlere daha çok dünya nimeti verirdik. Çünkü dünya nimetlerinin bizim katımızda hiçbir değeri ve ahiret pazarında hiçbir kıymeti yoktur.

Bazı tefsirciler ise şöyle demişlerdir: "Tez geçen dünyayı istemekten maksat, insanın onu davranışları ile istemesidir. Bu da insanın davranışları ile ahireti değil, dünyayı istemesi demektir ki, böyle bir kişi ahiretten mahrum olur."[1]

Ancak bu yorum, kayıtlayıcı bir gerekçeye dayanmayan bir kayıtlandırmadır. Muhtemelen bu yorum, *"Kim dünya hayatını ve onun süsünü isterse, yaptıklarının karşılığını tam olarak orada kendilerine veririz ve onlar orada bir eksik ödemeyle karşılaşmazlar. Onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur."* (Hûd, 15-16) ayetine dayanılarak

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 46.]

yapılmıştır. Fakat bu iki ayetin amaçları farklıdır. Bizim incelemekte olduğumuz ayetin amacı, dünyayı isteyenlerin ancak bu dünya isteklerine ulaşacaklarını açıklamak iken, Hûd Suresi'ndeki ayetin amacı, insanın sadece yaptıklarının karşılığını elde edebileceğini; eğer dünyayı isteyen biri ise, orada yaptıklarının karşılığının kendisine tam olarak verileceğini açıklamaktır. Bu iki amaç arasında ise, bariz bir fark vardır. Okuyucunun buna dikkat etmesi gerekir.

"Sonra da kınanmış ve (rahmetten) uzaklaştırılmış bir hâlde girip yakıcılığını tadacağı cehennemi onun cezası olarak kılarız." Yani onun ahiretteki cezasını, cehennem olarak kılarız. Öyle ki kınanmış ve rahmetten uzak tutulmuş olarak cehennem ateşinin yakıcılığını tadar.

Bu iki kayıt, yani kınanmışlık ve rahmetten uzaklaştırılmışlık kayıtları, o kimsenin cehenneme has kılındığını, mağfiretten ve rahmetten mahrum kalacağını ifade ederler.

Bu ayet dünyaya bağlanan, ahireti unutup inkâr edenin durumunu açıklamakta olsa da isteme ve inkâr etmenin farklı dereceleri vardır. Kimi hem sözleri, hem de davranışları açısından böyledir; dünyayı istemekte, ahireti de inkâr etmektedir. Kimi de sözde ahirete inanır görünürken, davranışları açısından böyledir. Aşağıdaki *"Ahiret ise, (dünyadan) dereceler bakımından da daha büyük, üstünlük açısından da daha büyüktür.*" ifadesi bu yorumu doğrulamaktadır.

19) Kim de ahiret hayatını ister ve mümin olduğu hâlde oraya yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte onların çabası takdir edilir (güzellikle kabul edilip övülür).

Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "Sa'y kelimesi, koşmaktan daha ağır bir tempoda hızlı yürümek demektir. İyi ve kötü herhangi bir işe ciddi şekilde sarılmak anlamında kullanılır." (Alıntı burada son buldu.)

"Kim de ahireti isterse". Yani, kim de ahiret hayatını isterse... Bir önceki ayette geçen *"Kim sırf bu tez geçen hayatı (dünya hayatını) isterse"* ifadesinde olduğu gibi. Bu ifadenin "Kim davranışları ile ahireti isterse" anlamına geldiğini söyleyenlere karşı söylenecek söz, bir önceki ayetteki benzer ifade sırasında söylediğimiz sözün aynısıdır.

"Oraya yaraşır bir çaba ile çalışırsa". İfadenin orijinalinde geçen "le-ha" edatındaki "lâm" harfi, ihtisas=aidiyet anlamındadır. "Sa'y" kelimesinin ahiretin yerini tutan zamire izafe olması da aynı anlamı ifade

etmektedir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekildedir: Ahirete mahsus çaba ile çalışırsa...

Bu açıklamadan ahiret için harcanacak çabanın oraya lâyık, oraya yaraşır bir çaba olması gerektiği sonucu ortaya çıkıyor. Şöyle ki yapacağı amelin güzel olması için olanca gayretini sarf etmesi ve bu amelin kesin aklî bulguya veya şer'i delile dayandırılması gerekir.

"Mümin olduğu hâlde". Yani Allah'a iman ettiği hâlde. Allah'a iman da Allah'ın birliğine inanılmasını, peygamberliğin ve ahiret hayatının kabul edilmesini gerektirir. Çünkü bu üç ilkenin herhangi birini kabul etmemiş olan kimseyi yüce Allah Kur'ân'da kendisine inanan biri (mümin) saymıyor. Bu gerçeği vurgulayan çok sayıda ayet vardır.

Üstelik *"mümin olduğu hâlde"* kaydına yer verilmesi, az önce değinmediğimiz kayıtlandırma için yeterlidir. Çünkü ahireti isteyen ve onun için gerekli çabayı harcayan, oraya yaraşır şekilde çalışan kimse kesinlikle Allah'a ve dünya sonrası bir varoluşa inanmış demektir. Buna göre eğer iman kaydının konması imanın sahih olmasının gerekliliğini vurgulamak için olmasaydı -ki iman da ancak tevhidi ve peygamberliği kabul etmeyi içermesi durumunda sahih olur-, bu kayıtlandırmanın hiçbir anlamı olmazdı. Dolayısıyla sırf iman kaydı ile kayıtlandırmak, bu konudaki diğer ayetlerin yardıma başvurma ihtiyacını ortadan kaldırmaya yeter.

"İşte onların çabası takdir edilir." Yani Allah, çabalarını güzellikle kabul etmek ve çaba harcayanları övmek suretiyle bu kimselere teşekkür eder. Yüce Allah'ın kulun ameline karşılık ona teşekkür etmesi, lütuf üzerine lütuftur. Çünkü O'nun, kulu ameli karşılığında ödüllendirmesinin kendisi bir lütuftur. Zira herhangi bir karşılığın gerekliliği söz konusu olmaksızın kulun Rabbine kulluk etmesi onun görevidir. Durum böyleyken bu kulluğu ödüllendirmek bir lütuftur. Ödüllendirmenin arkasından üstelik kula çabasından dolayı övgü yöneltmek de lütuf üzerine lütuftur ki, zaten yüce Allah büyük lütuf sahibidir.

Bu iki ayet kanıtlıyor ki, uhrevî sebepler, yani ameller, amaçlarından asla sapma göstermezler. Dünyevî sebepler ise böyle değildirler. Çünkü yüce Allah ahiret için çalışanlar hakkında, *"işte onların çabası takdir edilir (güzellikle kabul edilip övülür)."* buyururken, dünya için çalışanlar hakkında, *"dilediğimiz kişiye, istediğimiz şeyi orada hemen veririz"* buyuruyor.

20) Hepsine; onlara da (dünyayı isteyenlere de), bunlara da (ahireti isteyenlere de), Rabbinin bağışından sürekli veririz. Rabbinin bağışı (hiç kimseden) men edilmiş değildir.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "[Ayetteki 'numiddu' fiilinin kökü olan] 'medd', aslında çekmek demektir. Bunun örnekleri, uzun vakit anlamını taşıyan 'müddet', uzun zaman iyileşmeyen yara anlamına gelen 'müddetu'l-cerh', dere yatağı açma anlamına gelen meddu'n-nehr', bir nehri başka bir nehirle birleştirmek anlamına gelen 'meddehu nehrun aher', bir şeye göz dikmek anlamına gelen 'mededtu aynî ilâ keza'; nitekim yüce Allah *'Sakın gözlerini... dikme.'* [Hicr, 88] buyurur; birinin azgınlığını uzatmak anlamına gelen 'mededtuhu fî ğayyihi', orduya araç-gereçle ve insana yemekle yardım etmek anlamına gelen 'emdedtu'l-ceyşe bi-mededin ve'l-insane bi-taamin' kelimeleri ve ibareleridir. Çoğunlukla 'imdad' mastarı; sevilen, hoşa giden şeyler için kullanılırken, 'medd' mastarı hoşa gitmeyen şeyler ve durumlar için kullanılır. Şu ayetler gibi: *'Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol verdik.'* [Tûr, 22], *'Onun azabını uzattıkça uzatacağız.'* [Meryem, 79], *'Taşkınları içinde şaşkınca dolaşmalarına (belli bir) süre tanır.'* [Bakara, 15] ve *'Onların (o müşriklerin) kardeşleri (olan şeytanlar) ise, onları azgınlığa sürükler.'* [A'râf, 202]" (Kısaltılmış olarak yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Buna göre, bir şeyi "imdat" veya "med" etmek, o şeye kendi türünden kalıcılığını uzatacak ve varlığını sürdürecek şekilde bir o kadar daha eklemek demektir. Öyle ki bu ekleme olmasa, o şeyin varlığı son bulur. Su pınarı gibi. Su pınarı kaynaktan beslenir, ona orada zaman zaman su eklenir ve böylece akması sürer gider.

Yüce Allah da insanın amellerini çekip uzatır (davranışlarında ona yardım ve katkı sağlar). İster bu insan dünyayı isteyen kimselerden olsun, ister ahireti isteyen kimselerden olsun fark etmez; bu hüküm herkes için geçerlidir. Çünkü bir amel ve davranışın gerçekleşmesini sağlayan bilgi, irade, bedenî organlar, hizmetçi güçler, üzerlerinde davranışın meydana geldiği ve davranış sahibinin kullandığı dış âlemdeki maddeler, bunlarla ilgili sebepler ve şartlar, bunların tümü tekvinî şeylerdir ki, insanın bunların oluşumunda hiçbir katkısı yoktur. Oysa eğer insan bunların tümünü veya bir bölümünü kaybetse, bir davranış ortaya koyamaz. Ama yüce Allah lütfü ile bunları akıtıyor ve bağışı ile insan-

ların kullanımına sunuyor. Eğer O'nun bağışı kesilse, davranış sahibinin davranışının da arkası kesilir.

Buna göre, dünya ehli dünyaları için ve ahiret ehli de ahiretleri için yüce Allah'ın bağışından yardım alırlar. Allah'ın bu bağışından O'na dönen tek şey ise hamt olur. Çünkü Allah'ın insana bağışladığı nimetin gereği, kulun o nimeti Rabbinin hoşnut olacağı güzel yerde kullanmaktır. Eğer kul bağışlanan nimeti yerinde kullanmayarak, Allah'ın sözünü tahrif ederek ve sözün yerini değiştirerek yoldan çıkıp günaha dalarsa, o artık sadece kendini kınasın, kabahati sırf kendinde bulsun. Fakat güzel yaratması karşısında övgü Allah'a yöneliktir ve O, yeterli delili ortaya koymuş olur.

"Hepsine... veririz." Yani kendilerine hemen verilenlerin (tez geçen dünyayı isteyenlerin) ve çabaları takdir edilenlerin her ikisine de veririz. Bu ifadede mefulün (kullen), fiilinin (nümiddu) önüne geçmesinin sebebi, söze yönelik ilginin meful üzerinde odaklanmış olmasıdır. Çünkü maksat, bağışın her iki gruba da yayılmış olduğunu vurgulamaktadır.

"Onlara da, bunlara da." Yani her birinin kendine has niteliğinin göz önüne alınması hasebiyle kendilerine hemen verilenler (tez geçen dünyayı isteyenler) ile çabaları takdir edilenler. Buna göre ayetin anlamı şuna gelip varmaktadır: Her iki grup da ilâhî terbiye ve yetiştirmenin şemsiyesi altındadır. Allah ayırım yapmadan bağışından onlara pay akıtır. Yalnız grupların biri ilâhî nimeti ahireti aramak uğruna kullanır ve Allah da onun çabalarını övüp takdir eder. Grupların öbürü ise Allah'ın nimetlerini geçici dünyayı elde etme uğruna kullanır ve ahireti unutur. Böylece onun için orada bedbahtlıktan ve hayal kırıklığından başka bir şey kalmaz.

"Rabbinin bağışından" ifadesinin hikmeti şudur: Yukarda söylediğimiz gibi, insanların kendi davranışlarında faydalandıkları imkânların bütününde ne onların ve ne başka varlıkların hiçbir yaratıcılık payları yoktur. Bilakis bu imkânların tek yaratıcısı ve ortaksız maliki yüce Allah'tır, dolayısıyla bunlar O'nun bağışındandırlar.

Bu kayıt, bu grupların her ikisi için belirlenen karşılığın gerekçesini ortaya koyuyor. Şöyle ki, bunların amelleri yüce Allah'ın katıksız bağışta bulunması ile gerçekleştiği için O'nun nimetini küfür ve günah yolunda kullananların kınanmış ve ve rahmetten uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılmaları, bu nimetleri iman ve kulluk yoluyla kullananların çabalarının ise takdirle karşılanması gerekir.

"Rabbinin" ifadesinde çoğul ikinci şahıstan (veririz) tekil üçüncü şahsa geçiliyor ki, bu üslup iki kez tekrarlanıyor. Anlaşıldığına göre, bunun inceliği şu noktaya işaret etmek içindir: Kullara bağışta bulunmak Rububiyet (Allah'ın rablik) sıfatının tezahürlerindendir. Rab yüce Allah'tır, O'ndan başka bir rab yoktur. Fakat putperestler O'nun dışında rabler edindikleri için Allah'ın rububiyeti Peygamberimize (s.a.a) nispet edilerek *"Rabbinin"* denmiştir.

"Rabbinin bağışı (hiç kimseden) men edilmiş değildir." ifadesinde geçen "mahzur" kelimesi, engellenmiş, men edilmiş ve bu kelimenin kökü olan "hazr" kelimesi engellemek, men etmek demektir. O hâlde dünya ehli de, ahiret ehli de Allah'ın bağışından yardım almakta, O'nun nimetlerinden yararlanmakta, lütfuna mazhar olmaktadırlar.

Bu ayet Allah'ın bağışının mutlak olduğunun, hiçbir sınırla sınırlanmamış olduğunun delilidir. Çünkü bağış kelimesi mutlak anlamlıdır ve ayette engelleme reddedilmektedir. O hâlde, yerine göre pratikte görülen sınırlamalar, kısıtlamalar ve engellenmişlikler bağışı akıtan merciden değil, bu akıştan pay almak durumunda olan kuldan ve onun yararlanma yeteneğinin özelliğinden veya böyle bir yeteneğinin hiç olmamasından kaynaklanır.

Bu ayet hakkında ileri sürülen ve Katade ile Hasan'a mal edilen şaşırtıcı bir yorum şudur: "Buradaki bağışla dünyevî bağış kastedilmiştir ki, bu da mümin ile kâfir arasında eşittir. Ahiretteki bağış ise sadece mümine mahsustur." Bu yoruma göre ayetin anlamı şöyledir: "Biz sadece geçici dünyayı isteyen gruba değil, her iki gruba da dünyaya ait bağışımızdan pay veririz ve dünya ile ilgili bağış hiç kimseden men edilmiş değildir."[1]

Buna yönelik eleştirimiz şudur: Bu yorumda kayıtlayıcı bir faktöre dayanmayan bir kayıtlandırma vardır. Üstelik burası mutlaklığa elverişli bir yerdir. Yorumda, dile getirilen ahiretle ilgili bağışın sadece müminlere mahsus olduğu, kâfirlerin bu bağışta pay sahibi olmadıkları yolundaki hükme gelince, bu, tefsirini yaptığımız ayetin konusu dışındadır. Çünkü burada karşılığın kendisi değil de, karşılıkla sonuçlanan davranışlara yönelik ilâhî destek söz konusudur. Oysa ahirette müminlere sunulacak bağışlar mükâfat ve karşılık kapsamındadır,

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 407.]

davranışlar kapsamında değil. Yoksa her iki grubun davranışları ile ilgili destek hem dünyevî, hem de uhrevî bağıştır. Üstelik ahiretle ilgili bağışlar ve destekler de mümin ile kâfir arasında eşittir, bu bağışların kapısı hiç kimseye kapalı değildir. Ama ne var ki bu husustaki mahrumiyet kâfirlerin kendilerinden kaynaklanıyor. Nitekim dünya ile ilgili ilâhî bağışlarda da durum böyledir. Bazı durumlarda bu bağışlar bazılarından men edilebilir; fakat bu bağışın sınırlanmışlığından değil, bağıştan pay alacak olan kimsenin bağış alma liyakatine sahip olmamasından kaynaklanır.

Ruhu'l-Meani adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bu ayetin içerdiği tasnif, tasnif edilebilecek bütün şıkları kapsamıyor. Ama bunun ayetin anlamına yönelik bir zararı yoktur. Bütün şıkları kapsayan tasnif şöyledir: Her davranış sahibi davranışı ile ya sadece dünyayı ister ya sadece ahireti ister ya bunların her ikisini ister ya da hiçbirini istemez. İlk iki şıkkın hükmü ayette belirtilmiştir. Üçüncü şıkka gelince, bu da üç türlü olur: Ahiret isteği ya baskın olur ya ikinci plana düşer veya her iki tarafa yönelik istek denk olur."

Ardından Ruhu'l-Meani yazarı sözlerine devam ederek ahirete yönelik tercihin baskın olma durumunu uzun uzun inceliyor, bu tür amelin kabul edilip edilmeyeceği hususunda âlimler arasında var olan görüş ayrılıklarına değiniyor ve dünyanın birinci planda tutulması veya her iki tarafa yönelik tercihin denk olması hâlinde ise, yapılacak amellerin kabul edilmeyeceği hususunda âlimler arasında görüş birliği olduğunu bildiriyor, sonra da şöyle diyor:

"Dördüncü şıkka (dünya ve ahiretten hiçbirini istememek) gelince; bir fiilin, onu yapabilecek güce sahip kimse tarafından gerçekleşmesi için o kişiyi harekete geçirecek bir iç etken ve sebebin var olması gerektiğini savunanlara göre, böyle bir fiilin gerçekleşmesi imkânsızdır. Böyle bir iç etkenin varlığının gerekli olmadığını savunanlar ise, o fiilin insanın iç dünyasında bir etkisinin olmadığını ve zahirde de haram olduğunu söylemişlerdir."[1] (Alıntı burada sona erdi.) Hemen belirtelim ki, bu tasnifi ve bu incelemeyi ondan önce de yapanlar vardır.

Ancak okuyucu şunu iyi biliyor ki, bu ayetlerin amacı, herhangi bir kimse tarafından yapılan bir davranışın reddedilmesi veya kabul

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 49.]

edilmesi ile ilgili hükmü açıklamak değildir. Bu ayetlerin konusu, insan hayatının aşamaları açısından onun amacını ele alıp belirlemektir. Bu amaç kimi zaman geçici dünyaya dönük olur ki, bu yöneliş kişinin davranışları ile sadece dünya hayatının ayrıcalıklarını amaç edinmesini ve başka bir hayata sırt çevirmesini gerektirir. Kimi zaman da kişinin amacı ahiret hayatına yönelik olur ki, bu yöneliş de kişinin kendisi için sürekli ve kalıcı bir hayat tasavvur etmesini, bu hayatların bir bölümünü oluşturan dünya hayatının öbür bölümü oluşturan ölümden sonraki hayatın mukaddimesi olduğuna ve dünyadaki davranışlarının asıl amacının ahiret mutluluğu olduğuna inanmasını gerektirir.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, bu sınıflandırmadan da ancak iki şıklı bir sonuç çıkar. Evet, bu iki şıkkın bu ayetlerde hükümleri detaylı biçimde açıklanmayan birçok dallara ayrılabileceği doğrudur. Ama bunun da sebebi, bu dalların ayetlerin amaç kapsamına girmemesidir. Şöyle ki, ahireti isteyen kimse ya onun gerektirdiği çabayı harcar veya günahkârlar ile bidatçiler gibi o uğurda gerekli çabayı göstermez. Her iki durumda da kişi ya mümin olur veya olmaz. İşte bu ayetlerde özel bir kesime ilişkin hüküm zikrediliyor. Bu özel kesim ise, ahiret hayatını isteyen ve mümin olduğu hâlde oraya yaraşır bir çaba ile çalışandır. Çünkü bu ayetlerin amacı mümkün olan bütün şıkları ve durumları açıklamak değil, mutluluğun özü ve ölçütü ile bedbahtlığın özü ve ölçütü arasındaki ayırımı vurgulamaktır.

21) Bak, (dünya konusunda) onların bir kısmını diğer kısmına nasıl üstün kılmışızdır! Ahiret ise, (dünyadan) dereceler bakımından da daha büyük, üstünlük açısından da daha büyüktür.

Bu ayette, sarf edilen gayretlerin farklılığına bağlı olarak derecelerin de farklı olacağına işaret ediliyor. Böylece az amel ile çok amelin bir olduğu, az gayretle çok gayret arasında fark olmadığı yolundaki bir vehmin oluşması önleniyor. Çünkü takdir ve kabul etme konusunda az olan ile çok olanı, iyi olan ile iyi olmayanı eşit saymak, aslında üstün olanın başkası karşısındaki fazlalığını reddetmektir.

"Bak, onların bir kısmını diğer kısmına nasıl üstün kılmışızdır!" Yani, dünyada insanların bazılarını diğer bazılarına nasıl üstün kılmışızdır! Bu ifadeyi dünya ile kayıtlandırmanın karinesi, bunu izleyen *"Ahiret ise... daha büyüktür"* ifadesidir. Dünyadaki üstünlükten maksat, dünyadakilerin bazılarının diğer bazılarından daha çok ayrıcalığa ve

varlığa sahip olmaları demektir. Mal, mevki, evlât, güç, şöhret, liderlik, egemenlik ve insanlar arasındaki itibar gibi.

"Ahiret ise, dereceler bakımından da daha büyük, üstünlük açısından da daha büyüktür." Yani ahiret, dereceler bakımından da, üstün kılmalar bakımından da dünyadan daha büyüktür. Buna göre, hiç kimse sanmasın ki, ahiret ehlinin tamamı eşit yaşam biçimini sürdürecek veya onların yaşam biçimleri arasındaki fark dünya ehlinin dünyadaki hayat tarzları arasındaki fark gibidir. Tersine, ahiret dünya ile karşılaştırılmayacak kadar geniş çaplı bir âlemdir. Çünkü dünyadaki üstünlüğün sebebi, tekvinî sebeplerin farklı olmasıdır ki, bu sebepler sınırlıdır ve dünya alanı sıkışık ve dar bir alandır. Oysa ahiretteki üstünlük sebepleri ve derecelerin farklılığı, nefislerdeki iman ve ihlâs farklılığından kaynaklanır ki, iman ve ihlâs da kalp hâllerindendir. Kalplerin hâlleri arasındaki farklılık ise, cisimlerin hâlleri arasındaki farklılıktan kıyas edilmeyecek derecede geniştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* (Bakara, 234), *"O gün ne mal fayda verir, ne de evlât. Sadece Allah'a temiz bir kalple gelenler o gün fayda bulur."* (Şuarâ, 89)

Bu ayette yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a), dünya halkı arasındaki üstünlük ve değer farklarını göz önüne almasını emrediyor. Amaç ise, bunu vesile kılarak ahiret halkı arasındaki derece ve makam farklılıklarını anlamasını sağlamaktır. Çünkü dünyadaki durum farklılıkları iç idraklerin, niyetlerin ve insanın gerçekleştirebileceği davranışların farklı olmasına yol açar ve bu farklılıklar da beraberinde ahiretteki derecelerin farklılığını getirir.

22) Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve kendi başına terk edilmiş olarak oturup kalırsın.

el-Müfredat adlı eserde verilen bilgiye göre, bu ayetin orijinalinde geçen "mahzul" kelimesinin kökü olan "el-hızlan", yardım etmesi beklenen kişinin yardım etmekten kaçınması anlamına gelir.

Bu ayet daha önceki ayetlerin sonucu niteliğini taşır ki, o ayetlerde Allah'ın kulları hakkında işleyen kanunu anlatılıyor ve şu sonuca varılıyordu: İnsanlardan kim dünyayı isterse, bu isteği onu kınanmış ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış bir hâlde girip yakıcılığını tadacağı cehenneme atılmaya götürür. Buna karşılık onlardan ahiret hayatını isteyen kimse de Allah'ın takdirine mazhar olur.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Allah'a ortak koşma. Yoksa bu tutumun seni yerinde oturup kalmana ve Allah'a yakınlık dereceleri istikametinde ilerlemene engel olur. Böylece sen kınanmış olursun, ne Allah sana yardım eder, ne de O'nun dışında başka bir yardım eden.

Bazıları demişlerdir ki: "Ayetteki 'tak'ude' fiilinin kökü olan 'kuûd' kelimesi, zilletin ve acizliğin kinayeli bir ifadesidir."[1]

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi isnat zinciri ile Ebu Amr ez-Zübeyrî'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Kuşkusuz bu Kur'ân, en doğru olana iletir."* ayeti ile ilgili şöyle buyurduğunu nakleder: "Yani en doğru yola çağırır."[2]

Tefisru'l-Ayyâşî'de Fudayl b. Yesar, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Kuşkusuz bu Kur'ân, en doğru olana iletir."* ifadesi hakkında şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yani insanları velâyete iletir."

Ben derim ki: Bu rivayet, örneklendirme ve uyarlama (genel bir manayı somut mısdaklarına, örneklerine tatbik etme) niteliği taşır. Burada, İmam'ın sahip olduğu kâmil dinî bilgilerin kastedilmiş olması da mümkündür. Bazı rivayetlerdeki "İmam'a iletir." sözü ile bu anlamın kastedilmiş olması muhtemeldir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu'l-Carud, *"Her insanın amelini kendi boynuna taktık"* ayeti ile ilgili İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "İnsanın iyi ve kötü ameli nerede olursa onunla birlikte olur, işlediği amel kitabı eline verilinceye kadar amelinden hiç ayrılamaz."

Aynı eserde Zürare, Hümran ve Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır ile İmam Cafer Sadık'ın (onlara selâm olsun) yukarıdaki ayet hakkında şöyle buyurdukları rivayet edilir: "Yani insan için belirlenmiş olan kaderini boynuna taktık."

Yine aynı eserde Halid b. Yahya'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Oku kitabını! Bugün sen hesap görücü olarak kendine yetersin."* ayeti hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "(O gün) insan yaptığı bütün işleri ve kitabında yazılı olan her şeyi, onları o anda yapmış gibi hatırlar.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 53.]

2- [Füru-i Kâfi, c. 5, s. 13, hadis: 1.]

İşte bundan dolayı insanlar şöyle derler: *'Vay başımıza gelenlere! Ne biçim deftermiş bu! Küçük-büyük hiçbir davranışımızı atlamadan sayıp dökmüş!'* [Kehf, 49]"

Aynı eserde Hümran'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Muhammed Bâkır (a.s), *'oranın refah ve bolluk içinde olanlarına emrederiz'* ayetinin orijinalindeki fiili (emerna), çoğalttık anlamına alarak 'emmerna' şeklinde okudu ve 'Bu kelimeyi tek mim harfi ile ('emerna' şeklinde) hiç okumadım.' buyurdu."

Ben derim ki: Başka bir rivayette de Hümran kanalıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle nakledilmiştir: "Bunun tefsiri şöyledir: Biz oranın ekâbirine, ileri gelenlerine emrederiz."

"İnsan (Allah'tan), hayrı (gerçek mutluluğu) istediği gibi, şerri (gerçek mutsuzluğu) de ister...", *"Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet olarak yarattık..."* ve *"Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık"* ayetleri hakkında Sünnî ve Şiî kanallarla Peygamberimizden (s.a.a), İmam Ali'den (a.s), Selman'dan (r.a) ve başkalarından bazı rivayetler nakledilmiştir. Biz bunları burada vermedik; çünkü Kur'ân'la, Sünnet'le ve kesin aklî delille desteklenmedikleri gibi isnat zincirlerinin bazı halkalarında zayıflık vardır.

KAZA (KESİN KARAR) ÜZERİNE

1- Anlamı ve Çerçevesi: Biz dış âlemdeki hadiselerin, kâinattaki gelişmelerin ve tekvinî olayların, onları gerektiren illet ve sebeplere göre iki durumdan biri üzere olduklarını görürüz. Çünkü bu olayların, var olmalarını gerektirecek sebepleri tamamlanmadan, ortaya çıkıp vuku bulmalarının bağlı olduğu şartlar oluşmadan ve engeller ortadan kalkmadan önce ne gerçekleşmeleri ve ne gerçekleşmemeleri belirmez, gereklilik kazanmaz. Bilakis bunların durumu gerçekleşme ile hiç gerçekleşmeme arasında tereddütte ve askıda kalır.

Bu olayların gerektirici sebepleri tamamlandığında, vuku bulmalarının bağlı olduğu şartlar oluştuğunda, önlerindeki engeller kalktığında ve gerçekleşmelerinden başka bir şık kalmadığında, söz konusu tereddüt ve belirsizlik durumundan çıkarlar ve onlar için şu iki yönden biri kesinleşir: Ya gerçekleşirler veya varoluşlarının dayandığı şeylerden biri yoksa gerçekleşmezler. Gerçekleşmenin kesinleşmesi ise, gerçekleşmenin kendisinden ayrılmaz.

Bu iki yönlü aklî değerlendirme ve varsayım, bizim dışa dönük davranışlarımızda da geçerlidir. Buna göre biz bir işi gerçekleştirmeye girişmedikçe, o iş gerçekleşme ve gerçekleşmeme şıkları arasında askıdadır. Gerekli şartlar bir araya geldiğinde, irade ve azim ile onları tamamladığımızda ve o davranışın önünde gerçekleşmeden, vuku bulmadan başka bir şık kalmadığında, onun için iki taraftan birini belirlemiş oluruz ve böylece onun gerçekleşmesi kesinleşir.

Yine bu iki taraflı aklî değerlendirme bizim vaz'î ve itibarî davranışlarımızda da geçerlidir. Meselâ iki kişinin bir mal üzerinde tartıştıklarını, her ikisinin malın kendisinin olduğunu iddia ettiklerini farz edelim. Bu durumda o malın mülkiyet durumu askıda kalır. Malın berikinin mi, yoksa ötekinin mi olduğunda tereddüt edilir. Fakat bu ikisi, haklarında hüküm verecek bir hakeme başvurduklarında ve hakem malın birine ait olduğuna hükmettiğinde, bu malın mülkiyeti ile ilgili durum belirsizlikten ve tereddütten kurtularak çözüme bağlanır; malın öbür tarafla bağlantısı kesilerek, iki durumdan biri belirlenmiş olur.

Ardından bu konuda ikinci bir adım atılarak genişletmeye (mecazî anlamda kullanmaya) gidilmiş, böylece sözlü ayırım (karara bağlama) ve belirleme, fiilî ayırım ve belirleme gibi kabul edilmiştir. Buna göre, hakemin bir malın iki davacıdan birine ait olduğunu söylemesi, dava hakkında bir çözüm ve iki durum arasındaki tereddütten sonra iki durumdan biri için bir belirlemedir. Bir habercinin, "Şu iş şöyledir" şeklindeki açıklaması da bir ayırma (hükme bağlama) ve belirlemedir. İşte bizim "kaza" adını verdiğimiz kavram budur.

Olaylar da varoluşlarında ve gerçekleşmelerinde yüce Allah'a dayandıkları için, O'nun fiilleri oldukları için bu iki yönlü varsayım onlar için de aynen geçerlidir. Buna göre, Allah onların gerçekleşmesini istemedikçe bu olaylar olmak ile olmamak arasındaki tereddütlü hâllerini devam ettirirler. Allah onların olmalarını dilediğinde, gerçekleşmelerini istediğinde, şartlarının tamamen bir araya gelip de var olmaları önünde hiçbir engel kalmadığında bu durum, yüce Allah tarafından bir belirleme ve bunu diğer yönden ayırma ve belirsizliği ortadan kaldırma olur ve Allah'tan gelen bir "kaza" olarak adlandırılır.

Bu iki yönlü aklî değerlendirmenin bir benzeri teşriî aşamada da geçerlidir. Yüce Allah'ın bir konudaki kesin hükmü ve konudaki ayırıcı sözü (karar bağlaması) O'nun "kaza"sıdır.

Kaza gerçeğine değinen her ayette bu ilke üzerine hareket edilmiştir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *" Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir."* (Bakara, 117), *"Böylece onları iki günde yedi gök olarak hükme bağladı."* (Fussilet, 12), *"İşte öğrenmek istediğiniz şey (rüya yorumunuz) böylece kesinleşmiştir."* (Yûsuf, 41), *"İsrailoğulları'na kitapta (Tevrat'ta) şunu kesin olarak bildirdik ki: Andolsun, sizler yeryüzünde (Filistin ve çevresinde) iki defa fesat çıkaracaksınız."* (İsrâ, 4) Tekvinî kazaya değinen daha birçok ayet vardır.

Teşriî kazaya değinen ayetlerin bazı örnekleri ise şunlardır: *"Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmemenize (ve sadece O'na kulluk etmenize), ana ve babaya iyilik etmenize hükmetti."* (İsrâ, 23), *"Şüphesiz, Rabbin kıyamet günü ihtilâfa düştükleri konular hakkında aralarında hüküm verecektir."* (Yûnus, 93), *"Aralarında hak uyarınca hüküm verilmiş ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun, denmiştir."* (Zümer, 75) Bu son ayette sözü geçen kaza, bir anlaşmazlığı çözüme bağlama anlamında teşriî ve başka bir bakımdan da tekvinî bir kavram niteliği taşır.

Görüldüğü gibi bu ayetler, yüce Allah'ın fiilleri olmaları bakımından kâinattaki nesnelerde, O'nun yasal (teşriî) fiilleri olmaları bakımından ilâhî yasamalarda ve ayırıcı hüküm (karara bağlanmış) olarak yüce Allah'a nispet edilen her şeyde bu iki aklî değerlendirmenin doğruluğunu onaylıyor.

Kimi ayetlerde başka bir gerekçe ile Allah'ın kazasından "kavl=-söz" ve "hüküm" terimleri ile söz edilmiştir. Şu örneklerde olduğu gibi: *"Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur."* (En'âm, 62), *"Allah (istediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü geriye çeviren olmaz."* (Ra'd, 41), *"Benim huzurumda söz değiştirilemez."* (Kaf, 29), *"Ben sadece doğruyu söylerim."* (Sa'd, 84)

2- Kazanın anlamı hakkında felsefî bir bakış: Şüphe yok ki, sebep-sonuç yasası sabittir ve mümkün olan her varlık ya vasıtasız ya da vasıtalı olarak yüce Allah'ın malulüdür. Yine şüphe yok ki, bir malul tam illetine nispet edildiğinde bu tam illet ve sebepten kendisi için zorunluluk ve gereklilik alır. Çünkü malul vacip/gerekli olmadıkça var olmaz. Malul tam illetine nispet edilmediğinde ise onun için mümkünlük/imkân söz konusu olur. İster o malul özü itibariyle ele alınsın ve hiçbir şeye nispet edilmemiş olsun; zatı itibarı ile mümkün olan mahiyet gibi; isterse de tam sebebinin bazı cüzlerine nispet edilmiş olsun. Çünkü eğer

sebep onun zorunluluğunu ve gerekliliğini gerektirirse, bu sebep tam sebep olurdu. Oysa farz edilen, bunun tam tersidir.

Olup olmama şıklarından birini belirleyen ve bir şeyin müphemlikten çıkmasını sağlayan faktör, zorunluluk olduğuna göre, mümkünler zincirine yayılmış olan zorunluluk, Allah ile bağlantılı oluşu ve mümkünlerin her birini kendine has bir çerçevede gerekli kıldığı cihetle yüce Allah'tan taraf genel bir "kaza" olur. Nitekim mümkünlerden her birine mahsus olan zorunluluk da Allah'tan taraf onun özel kazasıdır. Çünkü biz "kaza" ile ancak bir işin çözüme bağlanmasını, müphemlikten ve tereddütten çıkıp belirlilik kazanmasını kastederiz.

Buradan da ortaya çıkıyor ki, kaza Allah'ın fiilî sıfatlarındandır. Çünkü bu sıfat, kendisini gerekli kılan tam sebebine nispeti ciheti ile fiilden çıkmış, elde edilmiştir.

3- Konuyla ilgili rivayetler: Bu açıklamaları destekleyen rivayetler pek çoktur. Meselâ el-Mahasin adlı eserin yazarının babasına, onun İbn Ebu Umeyr'e, onun da Hişam b. Salim'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Allah bir şeyi murat edince onu takdir eder, takdir edince onu kazaya bağlar ve kazaya bağlayınca onu yürürlüğe koyar."[1]

Yine aynı eser sahibinin babasına, onun İbn Ebu Umeyr'e, onun da Muhammed b. İshak'a dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Ebu'l-Hasan (a.s), Ali b. Yaktin'in azatlısı Yunus'a dedi ki: "Ey Yunus, kader hakkında konuşma." Yunus dedi ki: "Ben kader hakkında konuşmuyorum, sadece 'Allah'ın irade ettiğinden, istediğinden, kazasında (hükme bağladığından) ve takdir ettiğinden başkası olmaz.' diyorum." İmam buyurdu ki: "Ben öyle demiyorum. Bilakis diyorum ki: Allah'ın istediğinden, irade ettiğinden, takdir ettiğinden ve kazasından (hükme bağladığından) başkası olmaz." Arkasından, "Allah'ın meşiyeti/dilemesi nedir, biliyor musun?" buyurdu. Yunus, "Hayır." dedi. İmam buyurdu ki: "Bir şeye yönelmesi, yapmak istemesidir. Peki, Allah'ın bir şeyi irade etmesinin ne demek olduğunu biliyor musun?" Yunus, "Hayır." dedi. Buyurdu ki: "O şeyi meşiyeti üzere tamamlamasıdır." Sonra, "Allah'ın takdir etmesinin ne anlama geldiğini biliyor musun?" diye sordu. Yunus'un "Hayır." demesi üzerine, "Allah'ın bir şeyin geometrik ebatlarını

1- [el-Mehasin, s. 243, hadis: 235.]

belirlemesi, en, boy ve kalacağı süre açısından düzenlemesidir." buyurduktan sonra sözlerini şöyle bağladı: "Allah bir şeyi dileyince onu irade eder, irade edince onu takdir eder, takdir edince onu hükme bağlar ve hükme bağlayınca yürürlüğe koyar."(1)

Yine Yunus'tan nakledilen başka bir rivayete göre İmam Ebu'l-Hasan (a.s) şöyle buyurdu: "Allah'ın dilediğinden, irade ettiğinden, takdir ettiğinden ve kazasından (hükme bağladığından) başkası olmaz." Yunus diyor ki: İmam'a, "Allah'ın dilemesi (meşiyeti) ne demektir?" dedim. İmam, "Bir işin başlamasıdır." dedi. "Peki, Allah'ın irade etmesi ne demektir?" dedim. "Allah'ın o işe sebat etmesidir." dedi. "Peki, Allah'ın takdir etmesi ne anlama gelir?" dedim. "Bir şeyin eninin ve boyunun tasarlanmasıdır." dedi. "Peki, hükme bağlaması (kazası) ne demektir?" dedim. "Allah bir şeyi hükme bağlayınca, onu yürürlüğe koyar. Hükme bağlanan şey artık engellenemez." dedi.(2)

el-Tevhid adlı eserde Dekkak'tan, o Kuleynî'den, o İbn Amir'den, o da Mualla'dan şöyle nakledilir: Alim'e (İmam Musa Kâzım'a -a.s-), "Allah nasıl bilir?" diye soruldu. İmam bu soruya şu cevabı verdi: "Allah bir şeyi bilir, diler, irade eder, takdir eder, hükme bağlar ve yürürlüğe koyar. Dolayısıyla hükme bağladığı şeyi yürürlüğe koyar, takdir ettiği şeyi hükme bağlar, irade ettiği şeyi takdir eder. Buna göre O'nun dilemesi bilmesi ile, irade etmesi dilemesi ile, takdir etmesi irade etmesi ile, hükme bağlaması takdir etmesi ile ve yürürlüğe koyması da hükme bağlaması ile olur. O hâlde bilme dilemeden öncedir, dileme ikinci aşamada, irade de üçüncü aşamada gelir ve takdir ise yürürlüğe koyarak (imzalayarak) hükme bağlama üzerinde gerçekleşir."

"Buna göre yüce Allah için istediği her zamanda ve nesnelerin takdiri ile ilgili irade ettiği her şeyde beda (hükmü değiştirmesi) söz konusu olabilir. Fakat yürürlüğe koyarak hükme bağlanan şeylerde artık beda söz konusu olamaz..."(3)

[Ben derim ki:] İmam'ın (a.s) dilemenin bilmeyi, irade etmenin dilemeyi, takdir etmenin dilemeyi, hükme bağlamanın takdir etmeyi ve yürürlüğe koymanın da hükme bağlamayı izlediği şeklindeki sıra-

---

1- [el-Mehasin, s. 244, hadis: 238.]
2- [el-Mehasin, s. 244, hadis: 237.]
3- [el-Mehasin, s. 334, hadis: 9.]

laması, böyle bir değerlendirmenin doğruluğu hasebiyle akla dayalı bir sıralamadır.

Yine aynı eserde, müellif kendi isnat zinciri ile İbn Nebate'den şöyle nakleder: "İmam Ali (a.s), bir defasında yıkılmaya yüz tutan bir duvarın yanından başka bir duvarın yanına gidince, kendisine, 'Ey Emirü'l-Müminin, Allah'ın kazasından (hükme bağlanmış kesin kararından) mı kaçıyorsun?' dediler. İmam buyurdu ki: Allah'ın kazasından kaçarak onun takdirine sığınıyorum."[1]

Ben derim ki: İmam'ın bu sözünün anlamı şudur: Kader, takdir edilen şeyin kesin olarak gerçekleşmesini gerektirmez. Dolayısıyla takdir edilen şeyin gerçekleşmeme umudu vardır. Ama takdir edilen şey hükme bağlandığında, artık onun önüne geçilmez. İncelediğimiz bu konularla ilgili olarak Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) gelen rivayetlerin sayısı çoktur.

FELSEFÎ BİR İNCELEME

(İlâhî Bağışın Sınırsızlığı Hakkında)

İncelemenin konusu, *"Rabbinin bağışı (hiç kimseden) men edilmiş değildir."* ayetinin ifade ettiği anlam uyarınca Allah'ın bağışının mutlak ve sınırsız olduğu gerçeğidir.

Bütün delillerin ortak sonucuna göre Vacib Teâlâ'nın (yüce Allah'ın) varlığı, bizatihi (zatı açısından) vacip olması itibari ile mutlaktır, hiçbir kayıtla mukayyet (kayıtlı) ve hiçbir şartla meşrut (koşullu) değildir. Yoksa sınırın ötesinde yok olurdu; kaydı ve şartı olmadığı takdirde ise batıl (geçersiz, yok) olurdu. Oysa O, bizatihi/zatı itibarı ile gerekli (vacip) olduğu farz edilmiştir. Buna göre O öyle bir birdir ki, ikincisi tasavvur edilemez ve öyle bir mutlaktır ki, asla kayıtlanma kabul etmez.

Yine şu da sabittir ki, yüce Allah'ın dışındakilerin varlığı O'nun etkisinin sonucudur ve fiil ile faili arasında zorunlu bir türdeşlik, bir hemcinslik vardır. Buna göre, O'ndan sadır olan eser de [tıpkı kendisi gibi] zıllî (gölge nitelikli) gerçek bir vahdet (birlik) ile vahittir (birdir) ve [O'nun gibi] hiçbir sınırla sınırlı değildir. Aksi hâlde Allah'ın zatı had (sınır) ile mahdutluktan (sınırlanmıştan) birleşmiş, varlık ile yok-

---

1- [el-Mehasin, s. 369, hadis: 8.]

luktan oluşmuş olması ve fail ile fiilin arasında türdeşlik olduğu için bu zatî çelişkinin failinin zatına da sirayet etmesi gerekirdi. Oysa Allah'ın bir ve mutlak olduğu farz edilmişti. Buna göre, O'nun fiili ve etkisinin sonucu olan vücut/varlık da birdir, çok değildir; mutlaktır, sınırlı değildir. Varılmak istenen sonuç da budur.

O hâlde, mümkün varlıklarda görülen eksiklik, mükemmellik, varoluş ve yok oluş gibi sınırlanmışlığı gerektiren farklılıklar, bu mümkün varlıkların var edicilerine değil, onların kendilerine aittir.

Bu farklılıklar eğer o varlıkların türsel varlığının aslında veya türsel gereklerinde olursa, o zaman bu farklılıkların kaynağı, zatî imkânları ile varlığı kabul eden mahiyetleri olur [kabul ettiği varlık biçimiyle bir tür şu özelliklere sahipken, diğeri farklı özelliklere sahip olur]. Türleri ve türsel gerekleri birinden farklı olan insan ve at gibi. [Bunların her biri varlıktan belli bir pay almıştır; ancak insanın aldığı payın fazla, atınkinin ise az olması hasebiyle, aralarında tür veya türsel gereklilikler farklılığı meydana gelmiştir ki, bu farklılık da varlığı kabul eden mahiyetleriyle alakalıdır.]

Ama eğer bu farklılıklar, mümkün varlıkların bir türün fertlerinin farklı olmasıyla değişen ikinci türden kemallerinde [yani bir türün değişik kemallere sahip farklı fertlerinde] olursa, meselâ biri kemalden yoksunken bir başkası o kemale sahip olursa veya biri tam/eksiksiz kemale sahip iken öbürü eksik kemale sahip olursa, o zaman bu farklılıkların kaynağı, maddî istidat ve kabiliyetlerin, yeteneklerin farklılığı olur. Ki bunlardaki farklılık da bunları, varlığı bahşeden illetin feyzini almaya hazırlayan illetlerin farklılığından kaynaklanır.

Buna göre, varlığı bahşeden illetin akıttığı eser/etki bir ve mutlaktır. Fakat farklı kabiliyetler kabiliyetlerinin farklılığı sonucu söz konusu bağışı çeşitlendirir, çoğaltır. Neticede kimi varlık o bağışı reddeder ve onun tersine bürünür, kimi varlık o bağışı tam olarak kabul eder, kimi varlık da eksik kabul ederek onu kendi yeteneğine uygun bir niteliğe dönüştürür. Meselâ benzer unsurlardan oluşan tek tip bir ışığı saçan güneş gibi. Buradaki ışık aynı olsa da, o ışığı alan cisimler sahip oldukları enerji ve özelliklere göre o ışık üzerinde tasarrufta bulunur, onu farklı şekilde alıp kullanırlar.

Eğer desen ki: Hiç şüphesiz, bu farklılıklar gerçek obje ve şeylerdir. Eğer bunların kaynağı sayılan mahiyetler ve kabiliyetler gerçek

olmayan vehmî/sanal şeyler iseler, bu gerçek objeleri o sanal şeylere dayandırmanın bir anlamı olmaz ve iş, gerçek yaratıcının eseri olan vücuda, varoluşa döner [sadece vücudun kendisi yaratıcının eseri ve feyzi olur] ki, bu da iddia ettiğiniz bağışın mutlaklığına ters düşer. Bu farklılık kaynakları sanal olmayan gerçek objeler olduklarında ise, bunlar da vücudun cinsinden olurlar. Çünkü asalet, vücuda hastır. O zaman da bu mahiyet ve kabiliyetler yüce Allah'ın fiiline dayanırlar ki, böylece iddianın tersi sabit olmuş olur.

Buna karşılık derim ki: Bu bakış açısı her şeyi tek bir vücut, varoluş türüne döndürür. Bu bakış açısına göre de ortada farklılıktan eser kalmaz. Tersine ortada tek bir aslî vücut ve varoluş ile kaim olan tek bir zıllî (gölge nitelikli) varoluş söz konusu olmuş olur ki, bu durumda bu incelemeyi yapmaya asla yer kalmaz.

Başka bir ifadeyle: Aslında selpleri ortaya çıkaran faktör ve varlıkları sahip olanlar ile yoksun olanlar, kemale erenler işe kemalden mahrum olanlar, kabil/etkiyi kabul edenler ile kabul edilenler diye ayıran unsur, mutlak varlığı mahiyet ve vücut/varoluş ile bilkuvve (potansiyel) ve bilfiil (fiilî mevcudiyet) olarak tasnif etmektir. Böyle bir tasnifin menşei ve kaynağı da, aklın, yaptığı bir analiz sonucu varlıkları varoluşu kabul eden mahiyet ile mahiyeti kabul eden vücuda, yine fiiliyetten yoksun olan potansiyel güç ile bunun karşıtı olan fiiliyete ayırmasıdır. Yoksa bunların hepsi bir ve mutlak gerçek olan vücuda (varlığa) döndüğü takdirde, artık farklılığın sebebini araştırmak yersiz olur ve yapıcının eseri olan bağış kesreti/çokluğu olmayan ve sınır içermeyen mutlak bir olur. Okuyucunun bunun üzerinde iyice düşünmesi ve bunu iyice anlaması gerekir.

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًاۜ اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ
الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا
قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ
ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانٖى صَغٖيرًا ﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فٖى نُفُوسِكُمْۜ اِنْ
تَكُونُوا صَالِحٖينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّابٖينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾ وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ
وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّرٖينَ كَانُٓوا
اِخْوَانَ الشَّيَاطٖينِۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهٖ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ
عَنْهُمُ ابْتِغَٓاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾
وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ
مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّهُ
كَانَ بِعِبَادِهٖ خَبٖيرًا بَصٖيرًا ﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ
نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْۜ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبٖيرًا ﴿٣١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓىۜ
اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَٓاءَ سَبٖيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتٖى حَرَّمَ اللّٰهُ
اِلَّا بِالْحَقِّۜ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِى
الْقَتْلِۜ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتٖيمِ اِلَّا بِالَّتٖى هِىَ

اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُلًا ﴿٣٤﴾
وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقٖيمِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ
تَأْوٖيلًا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤٰادَ
كُلُّ اُولٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُولًا ﴿٣٦﴾ وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّكَ
لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ
عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾ ذٰلِكَ مِمَّآ اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا
تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فٖى جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾

AYETLERİN MEALİ

23- Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmemenize (ve sadece O'na kulluk etmenize), ana ve babaya iyilik etmenize hükmetti. Eğer onlardan biri yahut her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, onlara "Of!" (bile) deme; onları azarlama ve onlara güzel söz söyle.

24- Onlara karşı şefkatle (acıma duygusunun etkisi ile) alçakgönüllülük kanatlarını indir (veya onları kanatlarının altına al) ve de ki: "Rabbim! Küçükken beni nasıl yetiştirdilerse, sen de onlara merhamet et."

25- Rabbiniz, kalplerinizdekini (sizden) daha iyi bilir. Eğer iyi kimseler iseniz, (bilin ki) kuşkusuz O, (kötülüklerden, özellikle ana-babaya karşı yaptığınız kötü muamelelerden) dönüp tövbe edenleri bağışlayandır.

26- Yakın akrabaya hakkını (Peygamber'in soyundan gelenlere humuslarını) ver; yoksula ve yolda kalmışa da. Fakat saçıp savurma.

27- Çünkü saçıp savuranlar (kendi) şeytanların(ın) kardeşleri ve dostlarıdırlar. Şeytan ise, Rabbine karşı çok nankördür.

28- Eğer Rabbinden umduğun bir rahmetin (rızkın) beklentisi içinde onlardan yüz çevirecek (onlara bir şey veremeyecek) olursan, (hiç olmazsa) onlara yumuşak söz söyle.

29- Elini boynuna bağlama (cimrilik etme); tamamıyla da açma (büsbütün eli açık da olma) ki, kınanmış ve (yaşamın gereklerinden) kopmuş (veya çıplak) olarak oturup kalırsın.

30- Çünkü Rabbin, kullarından dilediğine rızkı yayıp bol verir, (dilediğine de) kısıp az verir. Kuşkusuz O, kullarından haberdardır ve onları çok iyi görendir.

31- Yoksulluk (ve muhtaç hâle gelme) korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. (Çünkü) biz onların da rızkını veririz, sizin de. Kuşkusuz onları öldürmek, büyük bir suçtur.

32- Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, çok çirkin bir iş ve kötü bir yoldur.

33- Haklı bir gerekçe olmadıkça, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksızlıkla öldürülürse, kuşkusuz biz onun velisine (hakkını alması; kısas etmesi, diyet alması veya affetmesi için) yetki vermişiz. Ancak bu veli de öldürmede aşırı gitmesin (katilden başkasını veya çok sayıda insanı öldürmesin); çünkü ona (bu yetki verilerek) zaten yardım edilmiştir.

34- Yetimin malına, rüştüne (buluğ çağına) erinceye kadar, ancak en güzel yöntemle yaklaşın. Ahdi de yerine getirin; çünkü ahit (hakkında) sorulacaktır.

35- Ölçtüğünüzde tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

36- Hakkında (kesin) bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, onların hepsinden sorulacak (kulak, göz ve kalp duyduklarının, gördüklerinin ve inandıklarının bilgiye dayanıp dayanmadığı hakkında sorguya çekilecek ve tanıklık edeceklerdir).

37- Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen asla yeri yaramazsın, boyca da dağlara erişemezsin.

38- (Farzlar ve haramlar olarak sayılan) bütün bunların kötü olanı (yasaklananı), Rabbinin katında istenmeyendir.

39- İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve kendi başına terk edilmiş olarak cehenneme atılırsın.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde yüce Allah, dinin bazı genel kurallarını gündeme getiriyor. Bu kurallar aslında birkaç ayet önceki *"Kuşkusuz bu Kur'ân, en doğru olana iletir..."* ayetinin uzantılarıdır.

23) Rabbin, kendisinden başkasına kulluk etmemenize... hükmetti.

Ayetin orijinalindeki "lâ ta'budû illâ iyyahu" ifadesi nefiy (olumsuzlama) ve istisnadır; ifadenin başında yer alan "en" de mastarlık edatıdır. Bu ifadenin nehiy (yasaklama) ve istisna olması, "en" edatının da mastarlık veya açıklama edatı olması da caizdir. Bu ihtimallerden hangisi geçerli sayılırsa sayılsın, müstesna (istisna edilen) ile müstesna minh (kendisinden istisna edilen) kelimelerinin toplamı, "O'na kulluk edersiniz ve O'ndan başkasına kulluk etmezsiniz" şeklindeki iki cümleye ayrılır ve başka bir açıdan bu iki cümle ihlâsla Allah'a kulluk etmekten ibaret olan tek bir hükme dönüşür.

Bu ifade, ister iki cümleye ayrılsın, ister tek bir cümleye dönsün hükmün konusunu oluşturmaktadır, hükümle bağlantılıdır. Bu hüküm ise, hükümler ve teşriî kararlarla ilgili olan teşriîdir; ayırma, hükme bağlama ve kesin mevlevî hüküm anlamını ifade eder. Böyle bir hüküm emre taalluk ettiği gibi nehye de taalluk eder. Bunun yanı sıra olumlanan hükümleri kesinleştirdiği gibi, olumsuzlanan hükümleri de kesinleştirir. Eğer ifade emir kelimesi kullanılarak "Rabbin kendisinden başkasına kulluk etmemenizi emretti" denseydi, [gerçek manada yasaklanan bir şeye (kulluk etmemeye) emredilmesi doğru olmadığından] ancak bir tür tevil ve mecaz yolu ile doğru olurdu.

İbadet ve kulluğu yüce Allah'a has kılmaya yönelik emir, dinî emirlerin en büyüğüdür ve ibadette ihlâslı olmak (sadece Allah'a kulluk etmek) farzların en önde gelenidir. Buna karşılık, yüce Allah'a ortak koşmak anlamına gelen O'na isyan etme eylemi de helâk edici günahların

en büyüğüdür. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 48)

Aslında bütün günahlar tahlil edildiklerinde bu noktada düğümlenirler. Çünkü Allah'tan başkasına, yani cin ve insan kökenli şeytanlara, nefse (nefsanî isteklere) ve cehalete itaat etmek olmasaydı, insan kesinlikle Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı gelmeye girişmezdi. İtaat ise ibadet/kulluk etmek demektir. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: "*Ey Âdemoğulları! Size Şeytan'a tapmayın... demedim mi?"* (Yâsîn, 60), *"Heva ve hevesini ilâh edinen... kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) Hatta yalın fıtratı ile yüce Allah'ın yaratıcılığını kabul etmesine rağmen Allah'ı inkâr eden kâfir de, kâinatı yönetmenin dizginlerini maddeye, tabiata, zamana veya başka bir şeye verdiği için müşriktir.

İşte taşıdığı büyük önem sebebi ile yüce Allah bu hükmü diğer hükümlerden öne almıştır. Oysa o hükümlerin her biri de kendi açılarından önemlidir. Ana-babaya karşı asi olmak, malî görevleri yerine getirmemek, saçıp savurmak, çocukları öldürmek, zina etmek, öldürülmesi haram kılınan cana kıymak, yetim malı yemek, ahdi bozmak, tartıda hile yapmak, hakkında kesin bilgin olmayan şeyin ardına düşmek ve büyüklük taslamak gibi. Sonra da bu hükümleri, Allah'a ortak koşmayı ikinci defa yasaklayarak noktalamıştır.

Ana ve babaya iyilik etmenize hükmetti.

Bu ifade, öncesine matuftur. Yani: "Rabbin ana ve babaya iyi davranmanızı veya ana ve babaya iyi davranın diye hükmetti." Fiilde iyi davranmak, kötü davranmanın karşıtıdır.

Bu hüküm, Allah'ın birliğini kabul etmekten sonra gelen en öncelikli farzlardandır. Nitekim ana-babaya kötü davranmak da Allah'a ortak koşmaktan sonra gelen en büyük günahlardan biridir. İşte bundan dolayı tevhit hükmünden sonra bu hükme yer verilmiş ve bu hüküm, sayılan diğer hükümlerden öne geçirilmiştir. Kurân'ın başka birkaç yerinde de aynı sıralama yapılmıştır.

Bu ayetin benzeri olan En'âm Suresi'nin 151. ayetinin tefsiri sırasında şöyle demiştik: Ana ve baba ile çocuk arasındaki duygusal bağ, insanlık toplumunu ayakta tutan en büyük faktördür. Aynı şekilde karı ile kocayı bir arada tutan tabiî vesile de bu duygusal bağdır. Buna göre

fıtrî sosyal sünnet/gelenek açısından insanın ana-babasına saygı göstermesi, onlara iyi ve nazik davranması gerekir. Eğer bu hüküm uygulanmaz ve toplum dışına itilirse, çocuklar ile ana-babalar arasındaki duygusal bağ kaybolur ve bunun sonucunda toplumsal bağ çözülür.

Eğer onlardan biri yahut her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, onlara "Of!" (bile) deme; onları azarlama ve onlara güzel söz söyle.

İfadenin orijinalinin başındaki "imma" edatı "in" ve "ma"dan oluşuyor. "İn" şart edatı, "ma" ise zait ve fazlalıktır ki, arkasından gelen şart fiiline (yebluğanne) "tekit nunu"nun eklenmesini doğru kılıyor. İfadedeki "kiber" kelimesi, ihtiyarlık ve yaşça büyük olmaktır. "Uff" kelimesi, sıkıntı ve bıkkınlığı bildiren bir terimdir. "Tenherhuma" fiilinin kökü olan "nehr" kelimesi bağırarak, yüksek ses çıkararak ve kaba söz söyleyerek karşı tarafı incitmek, azarlamak anlamına gelir.

Ayette özellikle yaşlılık durumu söz konusu edilmesinin nedeni, bu dönemin, ana-babanın en zor dönemini oluşturduğu hasebiyledir. Bu dönemde ana-baba, evlâtlarının yardımına ve karşılamaktan aciz kaldıkları hayat gereklerini karşılamalarına ihtiyaç duyarlar. Zaten küçüklükteki çocuklarını bakıp büyütürken, bütün hayat gerekleri karşısındaki acizlik dönemlerinde yavrularına kanat gererken ana ve baba, ilerde evlâtlarından böyle bir ilgi görmeyi ümit ederler.

Buna göre ayet, ana-babaya iyi davranmanın, daima davranışlarda ve sözlerde onlara karşı tam edepli olmanın gerekliliğini vurguluyor. Öyle ki bu edep her zaman gözetilmeli, ama özellikle en gerekli olduğu dönemde, yani ana-babadan birinin veya her ikisinin evlâtları yanında ihtiyarlık çağlarını yaşadıkları zaman daha özenle gösterilmelidir. Ayetin anlamı açıktır.

24) Onlara karşı şefkatle (acıma duygusunun etkisi ile) alçakgönüllülük kanatlarını indir (veya onları kanatlarının altına al) ve de ki: "Rabbim! Küçükken beni nasıl yetiştirdilerse, sen de onlara merhamet et."

Ayette geçen "kanat indirme" deyimi, ileri derecede sözlü ve fiilî alçakgönüllülük göstermeden kinayedir ve civcivin ana kuştan yiyecek isterken analık duygusunu harekete geçirmek için kanatlarını indirmesinden alınmıştır. Bundan dolayı da kanadı indirme ifadesi "züll (meskenet)" kelimesi ile kayıtlandırılıyor ki, bu, civcivlerin ana kuştan

yiyecek isterken sergiledikleri tavırdır. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ana-babana, davranışlarında ve sözlerinde, onlara olan şefkat ve acıma duygusundan hareketle alçakgönüllülüğünü, boyun eğmişliğini ve karşılarında kendini küçülttüğünü gösterecek bir tavır ortaya koy ve onlara öyle davran.

Eğer ayetteki "züll" kelimesi meskenet anlamında ise, anlam böyledir. Yok, eğer itaat ve uyma anlamında ise, o takdirde bu deyim, ana kuşun civcivlerini korumak ve onlara yönelik şefkat duygusunu ortaya koymak için onları kanatları altına almasından alınmış olur.

"Ve de ki: Rabbim! Küçükken beni nasıl yetiştirdilerse, sen de onlara merhamet et." Yani onların seni küçükken büyüttüklerini hatırla ve küçüklüğünde sana nasıl acıyıp kol-kanat gerdiler ise yüce Allah'ın da onlara öyle merhamet etmesi için dua et.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "Bu ifade, evlâdın ölmüş ana-babası için yapacağı duanın kabul edileceğine delâlet etmektedir. Yoksa bu duayı yapmayı emretmek anlamsız olurdu."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Oysa ifadenin delâlet ettiği şey, bu duanın kabul edilebileceğinin beklendiğidir. Bu ise, duanın ana-babaya faydalı olmayacağı farz edilse bile, evlâdın faydalanacağı bir dinî edep kuralıdır. Üstelik ayette, ölmüş ana-babaya yapılan duanın kabul edileceği yolunda bir açıklık yoktur, ayetin ifadesi mutlaktır.

25) Rabbiniz, kalplerinizdekini (sizden) daha iyi bilir. Eğer iyi kimseler iseniz, (bilin ki) kuşkusuz O, (kötülüklerden, özellikle ana-babaya karşı yaptığınız kötü muamelelerden) dönüp tövbe edenleri bağışlayandır.

Ayetlerin akışından çıkan sonuca göre bu ifade, bir önceki ayette dile getirilen ana-babaya iyi davranmak, onlara asi olmamak gerektiği yolundaki hükümle bağlantılı olmalıdır. Buna göre burada evlâdın ana ve babaya yönelik onları üzecek bir sözü veya davranışı sergilemesi kastedilmektedir. Bunun açıkça belirtilmiş olmamasının sebebi, böyle bir şeyin meydana gelmesi bir yana, sözünün edilmesinin bile uygun olmadığına işaret etmektir.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 410.]

"Rabbiniz, kalplerinizdekini daha iyi bilir." Yani Rabbiniz kalplerinizdekini sizden daha iyi bilir. Bu cümle, arkasından gelen *"Eğer iyi kimseler iseniz"* ifadesine geçiş niteliği taşır ve böylece iyiliğin anlamının gerçekleştiğini ifade eder. Yani, eğer iyi kimseler iseniz ve Allah da nefislerinizden böyle olduğunuzu bilirse... *"Kuşkusuz O, dönüp tövbe edenleri bağışlayandır."* Yani her günah işlediklerinde Allah'a dönüp yönelenlere karşı affedicidir. Burada özele yönelik açıklama yerine genele yönelik açıklama kullanılmıştır.

Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: Eğer siz iyi kimseler iseniz ve Allah da bunun böyle olduğunu nefislerinizden bilirse ve ana-babanıza karşı uygunsuz bir davranışınız olduğunda dönüp tövbe ederseniz, Allah o uygunsuz davranışınızı bağışlar. Çünkü O, dönüp tövbe edenleri bağışlayandır.

26) Yakın akrabaya hakkını (Peygamber'in soyundan gelenlere humuslarını) ver; yoksula ve yolda kalmışa da.

Daha önceki bunun benzeri olan ayetlerin tefsiri sırasında gereken açıklamayı yapmıştık. Bu ayetten anlaşılıyor ki, akrabalara, yoksullara ve yolda kalmışlara maddî yardım etmek, hicretten önce meşru kılınmıştır. Çünkü bu ayet Mekke'de inen bir surenin, yine Mekke'de inmiş bir ayetidir.

26-27) Fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar (kendi) şeytanların(ın) kardeşleri ve dostlarıdırlar. Şeytan ise, Rabbine karşı çok nankördür.

Mecmau'l-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Ayette geçen 'tebzîr' kelimesi, israf yolu ile dağıtmak anlamına gelir. Kelimenin aslı, toprağa tohum saçar gibi saçıp savurmaktır. Yalnız bu kelime ifsat yolu ile olan dağıtmalara mahsustur ve ıslah amaçlı dağıtmalar çok bile olsalar 'tebzir' olarak adlandırılmazlar."

"Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri" cümlesi savurganlığı yasaklamanın sebebini bildiriyor. Dolayısıyla cümlenin anlamı şu şekildedir: Saçıp savurma. Çünkü eğer saçıp savurursan, savurganlardan olursun ve savurganlar da şeytanın kardeşleridir.

Savurganlar ile şeytanlar arasındaki kardeşliğin şöyle olduğu anlaşılıyor: Aynı ana-babadan gelen ve birbirinden ayrılmayan iki öz kardeş gibi, her savurgan kişi ile şeytanı birbirine bağlı olur; ne bu adam

şeytanından ayrılır, ne de şeytan bundan. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik."* (Fussilet, 25), *"Zalimleri ve onların eşlerini bir araya getirin."* (Sâffât, 22) Yani onları ve aynı yoldaki arkadaşlarını bir araya getirin. *"Şeytanların kardeşlerine gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler ve sonra da yakaladıklarını bırakmazlar."* (A'râf, 202)

Buradan da anlaşılıyor ki, bu ayeti "onlar şeytanların yakın dostlarıdırlar" şeklinde tefsir edenlerin tefsiri,[1] "onlar şeytanların tâbileri ve yollarında gidenleridirler" şeklinde yorumlayanların yorumundan[2] daha yerindedir.

"Şeytan ise, Rabbine karşı çok nankördür." ifadesindeki Şeytan ile şeytanların atası olan İblis kastediliyor. Bir önceki cümlede sözü edilen şeytanlar da onun soyu ve neslidir. Buna göre ifadenin orijinalinde geçen "eş-Şeytan" kelimesinin başındaki "lâm" edatı, ahd-i zihnîdir.[3] Bu "lâm" edatının cins[4] amaçlı olması da mümkündür ki, bu durumda şeytandan maksat şeytan cinsidir. Bu şıkların hangisi geçerli olursa olsun, şeytanın Rabbine karşı nankör olmasının sebebi, onun Allah'ın nimetlerine karşı nankörce bir tutum takınmasıdır. Çünkü Allah'ın kendisine verdiği gücü, enerjiyi ve yetenekleri insanları yoldan çıkarıp günaha sürükleme, onları suç işlemeye ve nimetlere nankörlük etmeye çağırma yolunda kullanıyor.

Yaptığımız açıklamadan, "şeytan" kelimesinin ilk cümlede çoğul olarak, ikinci cümlede ise tekil olarak kullanıldığının nüktesi açıklık kazanmış oluyor. Çünkü ilk cümlede her bir savurganın belirli bir şeytanın kardeşi olduğu ve bir bütün olarak savurganların şeytanların kardeşleri oldukları anlatılmak istenirken, ikinci cümlede ya şeytanların atası olan İblis veya şeytan cinsi kastediliyor.

28) Eğer Rabbinden umduğun bir rahmetin (rızkın) beklentisi içinde onlardan yüz çevirecek (onlara bir şey veremeyecek) olursan, (hiç olmazsa) onlara yumuşak söz söyle.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 410.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 58.]

3- [Bir kelime, öncesinde geçmediği hâlde onu zihinde tutup belirtmek.]

4- [Nevileri çeşitli olup çokluğa delâlet eden isim.]

Orijinali "imma tu'rizanne anhum" olan ifadenin aslı, "in tu'riz anhum" şeklindedir. Dolayısıyla ibaredeki "ma" edatı tekit amaçlı bir fazlalık olduğu gibi, fiilin sonundaki "nun" harfi de tekit anlamlıdır.

Sözün akışı gösteriyor ki, ayetin konusu mal infakı ile ilgilidir. O hâlde, *"Eğer... onlardan yüz çevirecek olursan"* ifadesinden maksat, açlığını gidermek veya başka bir zorunlu ihtiyacını karşılamak için malî yardım isteyen birinden yüz çevirmektir. Yalnız bu yüz çevirme, nasıl olursa olsun gerçekleşen mutlak bir yüz çevirme değildir. Bilakis kendisinden yardım istenen kimsenin verecek bir şeyi olmadığı, günün birinde bulacağından da ümitsizliğe kapılmadığı zamanki yüz çevirmesidir. Bunun delili *"Rabbinden umduğun bir rahmetin (rızkın) beklentisi içinde"* ifadesidir. Yani, senin onlardan yüz çevirmenin nedeni, ne çok malın olduğu hâlde cimrilik yapman, ne de elinde hiçbir malın olmayıp ilerde olacağından da ümitsiz olman değil. Bilakis sen, elin boş olmakla birlikte dilemekte olduğun Rabbinin rahmetinin, yani rızkının beklentisi içinde olduğun için onlardan yüz çeviriyorsun.

"(Hiç olmazsa) onlara yumuşak söz söyle." Yani onlara yumuşak, kolay ve gönül alıcı sözler söyle, kaba söz söyleyip incitici şekilde onları geri çevirip reddetme. *"El açıp isteyeni azarlama."* (Duhâ, 10) ayetinde buyrulduğu gibi. Bilakis onlara yumuşak ve tatlı sözler söyleyerek karşılık ver.

el-Keşşaf adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayetteki *'Rabbinden umduğun bir rahmetin beklentisi içinde'* ifadesi, ya şartın cevabı ile bağlantılıdır ki, öne geçmiştir. Yani kendilerine olan acıma duygunla ve gönüllerini hoş tutmakla onlara gönül alıcı ve yumuşak söz söyle, kendilerine güzel vaatte bulun ve bunu da Rabbinden umduğun bir rahmeti bekleyerek yap. Yani, onlara gösterdiğin merhamet sonucu beklediğin Allah'ın rahmetini iste. Ya da bu ifade şart ile bağlantılıdır. Bu durumda ifadenin anlamı şöyle olur: 'Eğer Rabbinden geleceğini beklediğin rızkın -rızık burada rahmet olarak adlandırılmıştır- yokluğu yüzünden onlardan yüz çevirecek olursan, bari onları güzellikle geri çevir.' Böylece yokluk yerine arama, isteme tabiri kullanılmış olur. Çünkü rızıktan yoksun olan kimse onu arar, ister. Buna göre mahrumiyet arayışın sebebi ve arayış da mahrumiyetin sonucudur. Bu nedenle de sonuç, sebebin yerine konmuştur."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 662.]

29) Elini boynuna bağlama (cimrilik etme); tamamıyla da açma (büsbütün eli açık da olma) ki, kınanmış ve (yaşamın gereklerinden) kopmuş (veya çıplak) olarak oturup kalırsın.

Ayette geçen eli boynuna bağlama deyimi, hiç kimseye bir şey vermemekten kinayedir. Eli sıkı ve cimri olduğu için hiçbir şey vermeyen kimse gibi. Eli büsbütün açma deyimi de, kendine hiçbir şey kalmayacak şekilde sahip olduğu şeyin hepsini başkalarına vermekten kinayedir. Avucunda hiçbir şey durmayacak şekilde elini sonuna kadar açan kimse gibi. Bu ifadede infakta ifrata ve tefrite kaçmak olayı vurgulu bir dille yasaklanmaktadır.

"Ki, kınanmış ve kopmuş (veya çıplak) olarak oturup kalırsın." ifadesi, *"tamamıyla da açma"* ifadesinin uzantısı ve sonucudur. İfadenin orijinalindeki "mehsûren" kelimesinin kökü olan "hesr", kopmak veya çıplak kalmak anlamına gelir. Yani elini büsbütün açma ki, bunun sonucunda hem kendin, hem de başkaları tarafından kınanmış olursun ve hayatın gereklerini yerine getirmekten geri kalırsın veya insanların önüne çıkamayacak, onlarla ilişki ve dostluk kuramayacak şekilde çıplak kalırsın.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: *"Ki, kınanmış ve kopmuş (veya çıplak) olarak oturup kalırsın."* ifadesi, sadece son cümlenin değil, her iki cümlenin uzantısı ve sonucudur. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Eğer infak etmekten kaçınırsan, kınanmış ve yerilmiş olarak oturup kalırsın. Ve eğer israf edersen (aşırı derece dağıtırsan), pişman ve üzüntü içinde kalırsın.[1]

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: *"Tamamıyla da açma"* ifadesinin israfı ve savurganlığı yasaklamaya yönelik olduğu belli değildir. Yine, Allah yolunda eldeki malın tümünü harcamak bu ayetle yasaklanmış olmakla birlikte bundan israf ve savurganlığın yasaklandığı anlaşılmıyor. Çünkü 'tebzir=savurganlık' kavramı, malın ifsat üzere saçıp savrulması demektir. Oysa malı büyük miktarda veya bütünü ile Allah yolunda harcamak veya hak edenlere vermek, o malı ifsat etmek ve bozmak değildir; dolayısıyla da bozulmayan ve de bozmayan bir harcama yüzünden hasret çekmenin, üzülmenin bir gerekçesi yoktur.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 411.]

30) Çünkü Rabbin, kullarından dilediğine rızkı yayıp bol verir, (dilediğine de) kısıp az verir. Kuşkusuz O, kullarından haberdardır ve onları çok iyi görendir.

Sözün akışından anlaşıldığına göre bu ayet, bir önceki ayette ifade edilen malı vermede ve infak etmede ifrattan ve tefritten kaçınmak gerektiği yolundaki hükmün gerekçesini bildiriyor.

Ayetin anlamı ise şöyledir: Rabbinin tutumu ve geçerli kanunu şu yöndedir ki, dilediğine rızkı yayıp bol verir, dilediğine de kısıp az verir. Dolayısıyla kullarının rızkını ne alabildiğine geniş tutar, ne de bütünü ile kısar ve bunu onların maslahatını gözeterek yapar. Çünkü O, kullarından haberdardır ve onları çok iyi görendir. Buna göre sana düşen de, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanarak, orta yolu benimsemek ve ifrat ile tefritten kaçınmaktır.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Ayet şu anlamı gerekçelendirmektedir: Rabbin rızkı bol verip yayar da, az verip kısar da. Bu, Allah'a mahsus bir uygulamadır. Bu sıfatla nitelenmek sana düşmez. Sana düşen, ifrata ve tefrite sapmadan orta yolu benimsemektir."[1] Bu gerekçelendirmenin anlamı hakkında başka görüşler ileri sürenler de vardır. Ama bunlar ayetin anlamına uzak görüşlerdir.

31) Yoksulluk (ve muhtaç hâle gelme) korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. (Çünkü) biz onların da rızkını veririz, sizin de. Kuşkusuz onları öldürmek, büyük bir suçtur.

Ayetin orijinalinde geçen "imlâg" kelimesi yoksulluk ve muhtaçlık anlamına gelir. el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "el-Hıt' kelimesi, belirli yönden sapma demektir ve birkaç türlüdür. Birinci türü, istenmesi ve yapılması uygun olmayan şeyi istemektir. Bu, insanın sorumlu tutulmasına yol açan tam hatadır. Araplar, 'hatie, yahtau, hat'eten' derler. *'Kuşkusuz onları öldürmek, büyük bir suçtur.'* ve *'Kuşkusuz biz yanlış yapanlardandık.'* [Yusûf, 91] ayetlerinde buyrulduğu gibi. İkinci türü, yapılması uygun olan bir şeyin istenmesine rağmen istenenin tersinin yapılmasıdır. Nitekim 'ahtae, ihtaen' derler. Böyle bir kimse isabetli bir istekte bulunmuş, fakat uygulamada hatalı davranmıştır. *'Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin...'* [Nisâ, 92] ayetinde bu anlam kastedilmiştir. Üçüncü türü, yapılması uygun olmayan bir şeyin istenmesine rağmen

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 66.]

istenenin tersinin yapılmasıdır. Böyle bir kimse isteği bakımından hatalı, fakat davranışında isabetlidir; dolayısıyla niyeti yüzünden kınanırken, davranışı yüzünden övülmez."

"Sözün kısası, bir şeyi isteyip de başka türlü davranışta bulunan kimse için 'ahtae=yanıldı, hata etti' denir; istediğinin aynısını yapan kimse için de 'asâbe=isabet etti' denir. Bazen de uygun olmayan bir iş yapan veya yerinde olmayan bir şeyi isteyen kimse için 'ehtae=yanıldı, hata etti' denir. Bundan dolayı 'adam hatada isabet etti, doğruda hata etti, doğruda isabet etti ve hatada hata etti' denir. Görüldüğü gibi, bu kelime müşterektir ve gerçekleri arayanlar tarafından irdelenip değerlendirilmesi gerekli olan farklı anlamlarda kullanılmaya elverişlidir." (Özetle yaptığımız alıntı burada son buldu.)

Ayette fakirlik ve ihtiyaç korkusu ile çocukların öldürülmesi şiddetle yasaklanıyor. *"Biz onların da rızkını veririz, sizin de."* cümlesi ise, bu yasağın gerekçesini açıklıyor ve arkasından gelen *"Kuşkusuz onları öldürmek, büyük bir suçtur."* ifadesine zemin hazırlıyor.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Fakirlik ve muhtaçlık durumuna düşeriz de başkalarına el açmak zilletine uğrarız veya kızlarımızı denkleri olmayan damatlarla evlendirmek zorunda kalırız ya da başka bir onur kırıcı bir duruma mahkûm oluruz korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin. Çünkü onların rızkını siz vermiyorsunuz ki, fakirleştiğinizde ve geçim sıkıntısına düştüğünüzde onlar rızıksız kalsınlar. Tersine, onların da, sizin de rızkınızı biz veriyoruz. Kuşkusuz onları öldürmek, büyük bir suç ve hatadır.

Kur'ân'da fakirlik ve yoksulluk korkusu ile çocukları öldürmenin yasaklanışı birkaç kere tekrarlanıyor. Aslında bu eylem, yüce Allah tarafından ısrarla yasaklanan öldürülmesi haram bir cana kıyma eylemi olmakla birlikte, son derece iğrenç bir cinayet ve gayet ağır bir acımasızlık örneği olması hasebiyle ayrıca zikredilerek özel bir şekilde yasaklanıyor. Bunun yanı sıra -denildiğine göre- o dönemin Arapları sık sık kıtlıkların ve kuraklıkların görüldüğü bir yörede yaşadıkları için kuraklık veya başka sebeplerle fakirliğin veya geçim sıkıntısının eşiğine geldiklerinde, onurlarını ve itibarlarını kaybedecekleri korkusu ile evlâtlarını öldürmeye girişirlerdi.

el-Keşşaf adlı eserde şöyle deniyor: "Arapların çocuklarını öldürmeleri ile, onların kız çocuklarını diri diri gömmeleri kastediliyor. Bi-

lindiği gibi cahiliye döneminde Araplar ihtiyaç, yani yoksulluk korkusu ile kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. İşte bu ayette Allah onların bu eylemini yasaklıyor ve onlara rızıklarını vermeyi garanti ediyor." (Alıntı burada sona erdi.)

Ancak ayetten, bu yorumun tersi anlaşılmaktadır. Çünkü kızların diri diri gömülmesi ile ilgili müstakil ayetler vardır ki, o ayetlerde söz konusu eylem açıkça dile getirilerek yasaklanıyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Kendisine verilen müjdenin kötü etkisinden dolayı kavminden gizlenir. Onu aşağılık ve zillet içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gizlesin (diye kara kara düşünür)! Bilin ki, (kız çocuklarının Allah'ın, erkek çocuklarının ise kendilerinin olduğu yönündeki) verdikleri hüküm ne kötüdür!"* (Nahl, 59)

Bizim inceleme konumuz olan ayet ve benzeri ayetlerde ise, geçim sıkıntısı korkusu ile çocukları öldürmek yasaklanıyor. Dolayısıyla bu ayetteki "evlât" kelimesi genel olduğu hâlde onu sadece kız çocukları anlamına almanın hiçbir gerekçesi olmadığı gibi, farklı şeyler oldukları hâlde aşağılık duygusuna kapılmayı fakirlikten korkmak anlamına yormanın da hiçbir dayanağı yoktur. Buna göre, doğrusu şu ki, bu ayet, aşağılık ve zillet duygusunu üzerinden atmak için diri diri kız çocuklarını toprağa gömmenin dışında başka bir kötü geleneğe değiniyor. Bu kötü gelenek de bütün kız ve erkek çocuklarını fakirlik ve geçim darlığı korkusu ile öldürmektir ki bu ayet bunu yasaklıyor.

32) Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, çok çirkin bir iş ve kötü bir yoldur.

Ayet, zinayı yasaklıyor; yasaklarken de son derece vurgulu bir dil kullanıyor. Çünkü insanların ona yaklaşmasını yasaklıyor ve yasaklamayı da *"Çünkü o, çok çirkin bir iş"* cümlesi ile gerekçelendirerek iğrençliğin onun ayrılmaz bir niteliği olduğunu belirtiyor. Ardından *"ve kötü bir yoldur."* şeklinde ikinci bir gerekçelendirme ifadesine yer veriyor ve böylece zinanın toplumu her yönü ile fesada uğratacak kötü bir yol olduğunu ifade ediyor. Toplumun fesada uğramasının sonunda ise toplumsal bağlar çözülür ve sosyal düzen altüst olur ki, bunun sonucu insanlığın mahvolmasıdır.

Yüce Allah zina suçu işleyenleri o kadar sert bir dille tehdit ediyor ki, müminlerin sıfatlarını sayarken şöyle buyuruyor: *"Ve zina etmezler. Bu suçları işleyenler cezalarını görürler. Kıyamet günü azapları kat kat*

olur ve horlanmış olarak ebediyen bu azabın pençesinde kalırlar. Yalnız tövbe edip iyi ameller işleyenler hariç." (Furkan, 70)

ZİNANIN YASAKLIĞI HAKKINDA

Kur'ân'a Dayalı Sosyal Bir İnceleme

Şurası görülen bir gerçektir ki, buluğa ermiş her sağlıklı erkek ve kadında karşı cinse yönelik eğilim vardır. Bu eğilim sadece insana mahsus değildir, aynı doğal içgüdünün hayvanların genelinde de olduğunu görürüz.

Bunun yanı sıra her iki cins anatomik yapı bakımından öyle organ ve araçlarla donatılmıştır ki, onları bu yakınlaşmaya ve eğilime davet ediyor. Her iki cinsin donatım şekli üzerinde iyice düşünmek, bu doğal şehvetin, soyun devamını sağlayan üremek ve çoğalmak için tekvinî bir vesile olduğu konusunda şüpheye yer bırakmaz.

Yine erkek ve dişi cinsleri bu tabiî amacı (soyun devamlılığını) tamamlayan başka niteliklerle de donatılmışlardır. Buna yavru sevgisini örnek olarak verebiliriz. Yine memeli dişi hayvanın sütle donatılması ve bu yolla dişi hayvanın, yavrusunu sert besinleri yutup çiğnemeyi ve sindirmeyi başarana kadar beslemesi de bunun bir başka örneğidir. İşte bütün bunlar, soyun devamını sağlamak amacıyla bu iki cinsin hizmetine verilen ilâhî imkânlardır.

Bundan dolayı hayvanların, hayatlarının sadeliği ve ihtiyaçlarının azlığı yüzünden toplum oluşturmaya ve uygarlık geliştirmeye ihtiyaçları olmadığı hâlde zaman zaman içgüdülerinin yönlendirmesi ile çiftleşmeye, eşlik nitelikli birleşmeye giriştiklerini, ardından erkek ve dişinin veya dişi hayvanın yavruyu ya da yumurtayı sahiplendiğini, sonra da her ikisinin veya dişi hayvanın yavruyu besleyip büyütmeyi üstlenerek onun kendi başına yaşayabileceği döneme ulaşmasını sağladığını görürüz.

Yine bundan dolayı insanların yaşam ve geleneklerinin kaydedildiği bütün tarih boyunca insanlar arasında evlenme geleneğinin yürürlükte olduğu görülür. Bu gelenek erkek ile kadın arasında bir tür bağlılık ve aidiyet içerir ki, bundan da amaç, cinsel içgüdüyü tatmin etmek ve bu yolla neslin çoğalmasını sağlamaktır. Bu ise, insan toplumunun oluşturulması için doğal bir temel şarttır. Çünkü şu açık bir gerçektir ki, çeşitli milletler bütün çokluklarına ve kalabalık nüfuslarına rağmen eski tarihlerde oluşmuş küçük aile topluluklarına dayanırlar.

İşte daha önce söylediğimiz evlenme geleneğinin içerdiği bu aidiyet (ihtisas) ilkesi, erkeklerin eşlerini kendi ırzları saymalarının, onları başkalarının saldırılarından koruyup savunmayı kendilerini savunmak gibi, hatta ondan bile daha öncelikli bir görev bilmelerinin temel nedenini oluşturmuştur. Böyle durumlarda harekete geçen içgüdüye kıskançlık ve haset/çekemezlik değil, gayret/hamiyet adı verilir.

Aynı şekilde insanlar bu yüzden tarih boyunca evlenmeyi övmüşler, onu takdir edilen güzel bir gelenek saymışlar; buna karşılık nikâhsız cinsel birleşme anlamına gelen zinayı ise çirkin ve kötü sayarak genel anlamda çok iğrenç bir fiil kabul etmişler, hatta onu bir sosyal suç ve açığa vurulmasına cesaret edilemeyen çirkin bir eylem ve fuhuş saymışlardır. Gerçi bazı ilkel kavimlerin ve milletlerin tarihlerinde anlatıldığına göre, bazı dönemlerde ve bazı özel şartlarda hür kadınlar ile genç delikanlılar arasında veya köle kızlar ile erkekler arasında nikâhsız ilişki yaygın biçimde görülmüştür.

İnsanların zinayı çirkin görüp yadırgamalarının sebebi, bu ilişkinin doğurduğu nesep bozukluğu, neslin kuruması, cinsel hastalıkların ortaya çıkması; adam öldürme, yaralama, hırsızlık ve hıyanet gibi sosyal cürümlere yol açması; iffet, utanma, gayret/hamiyet, sevgi ve merhamet gibi duyguların körelmesi gibi sakıncalardır.

Yalnız günümüzün Batı uygarlığı, hayatın maddî zevklerinden sınırsızca yararlanma esasına dayandığından ve medenî yasaların önemsediği hareketler dışında fertlerin, hem millî gelenekler, hem dinî hükümler, hem de ahlâkî ilkeler hususunda sonsuz özgürlüğe sahip olduğunu ölçü aldığından, oluş biçimi nasıl olursa olsun zorla gerçekleşmeyen zinayı mubah saymıştır. Bazen buna, bazı özel durumlarda birtakım başka cüzî şartlar da eklemiş, ama bunun doğuracağı türlü fesatlara aldırış etmemiştir. Çünkü Batı dünyası, istedikleri ve hoşlandıkları hususlarda fertlerin özgür olduklarını ön planda tutar ve sosyal kanunlarda çoğunluğun tercihini ölçü kabul eder.

Bunun sonucu olarak Batı dünyasında fuhuş erkekler ile kadınlar arasında alabildiğine yayılmıştır. Hatta bu yaygınlık evli erkekler ile kadınları ve mahremleri/aile fertlerini bile kapsamıştır. Öyle ki, neredeyse bu iğrençliğe bulaşmamış bir fert bulunmaz olmuş ve zina çocukları bütün doğan çocukların çoğunluğunu oluşturacak düzeye yaklaşmıştır. Neticede insanlığın evlilik geleneği sayesinde sahip olup kendine ya-

kıştırdığı iffet, hayâ gibi ahlâk ilkeleri günden güne zayıflayarak kısmen alay ve gülünç konusu olmuştur. Eğer iğrençliği aktarmanın kendisi biraz olsun iğrençlik içermeseydi ve özellikle de konumuz Kur'ânî incelemelerden ibaret olmasaydı, konuyla ilgili bazı neşriyatta yayınlanan birtakım istatistiklere yer verirdik.

Kur'ân-ı Kerim'in açıkladığına göre, -daha önce En'âm Suresi'nin 151-153. ayetlerinin tefsiri sırasında işaret ettiğimiz gibi- bütün semavî şeriat ve dinler zinayı şiddetle yasaklamışlardır. Bu iğrenç eylem, Yahudi şeriatında yasaklandığı gibi, İncillerden de yasaklandığına dair bilgiler elde edilmektedir.

Zina suçu İslâm dininde de yasaklanmış ve büyük günahlardan sayılmıştır. Ana, kız, kız kardeş, teyze ve hala gibi yakınlarla işlenen zinalar, yine evli erkek ve kadınlar tarafından işlenen zinalar ise diğer zinalardan daha ağır sayılmıştır. Bunun gibi had olarak belirlenen cezada da ağırlaştırmaya gidilmiştir. Buna göre, sıradan zinanın cezası yüz kırbaç iken, aynı suçun üçüncü veya dördüncü kere tekrarlanması ve had uygulanması hâlinde ön görülen ceza öldürülme ve evlilerin zinalarında recim olarak belirlenmiştir.

Yüce Allah, zinanın yasaklanmasının gerekçesine zinayı yasakladığı şu ayette şöyle işaret etmiştir: *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, çok çirkin bir iş ve kötü bir yoldur."* [İsrâ, 32] Görüldüğü gibi bu ayette zina önce çok çirkin bir iş olarak sayılıyor, arkasından da ikinci bir niteleme ile kötü sonuçlu bir yol olarak tanıtılıyor. Doğrusunu Allah bilir, ama bu ifadedeki yoldan maksat neslin bekası ile ilgili yoldur. Nitekim, *"Siz ille de erkeklere yaklaşıp yolu mu kesecek misiniz?"* (Ankebût, 29) ayetinden çıkan anlam da budur. Yani siz kadınlara yaklaşmayı terk mi edeceksiniz ki, doğal yol budur. Böyle yaparsanız yol kesilir. Kadınlarla ilişki ise insan soyunun devamının tek yoludur. Çünkü bu ilişki çocukların doğmasını sağlar, böylece insan soyunun devamı gerçekleşir. Ayrıca evlilik ve aile yuvası, kurulduktan sonra uygar toplumun kalıcılığını garanti eden en güçlü faktördür.

Buna göre, zina kapısının açılması, evlilik arzusunun gitgide zayıflamasını beraberinde getirir. Çünkü bu durumda evlenen kimse için sadece aileyi geçindirme, karında çocuk taşıma, doğan çocuğa bakma, onu korumanın sıkıntılarına ve geçimini sağlamanın yükümlülüklerine katlanma zorlukları kalır. Oysa cinsel içgüdünün başka yoldan sıkıntısız ve zahmetsiz şekilde tatmin edilmesi mümkündür. Nitekim Batı ülke-

lerinin genç erkeleriyle kızlarında bu eğilim yaygın olarak görülmektedir. Bu tür erkeklere niçin evlenmedikleri sorulduğunda, "Evlenip de ne yapacağım? Şehrin bütün kadınları benimdir!" diye cevap verirler. Bu durumda evlilik ve izdivaç için eşler arasında neslin çoğalması dışında bir tür ticarî ve iş ortaklığı gibi sadece kısmî bir hayat ortaklığı kalır ve bu birliktelik en küçük bir bahane yüzünden ayrılıkla sonuçlanır. İşte günümüzün Batı toplumlarında bu tür sakıncaların hepsi görülmektedir.

Bundan dolayı Batılılar evlenmeyi kadınla erkekten oluşan eşler arasında kurulmuş bir hayat ortaklığı sayarlar ve bu ortaklığı evlilikten beklenen asıl amaç kabul ederler; üremeyi, soyun çoğalmasını, çocuk yapmayı ve doğal eğilim içgüdüsünü tatmin etmeyi ise asıl amaçlar arasında saymazlar. Bilakis bunları, evlilik ortaklığının, eşlerin karşılıklı rızasına dayanan sonuçları görürler. Bu ise, fıtrat yolundan sapmadır. Oysa çeşitli türden hayvanların ilişkileri incelendiğinde görülür ki, erkek ve dişi hayvanlar arasındaki birlikteliğin asıl amacı cinsel içgüdüyü tatmin etmek ve soyun çoğalmasını sağlamaktır. Yine insan çiftlerinin evliliğe ilk eğilim gösterdiği andaki durumunu irdelediğimizde, ona göre onu evliliğe götüren yakın amacın, cinsel içgüdüyü tatmin etmek ve arkasından çocuk edinme isteği olduğunu görürüz.

Eğer insanı bu doğal geleneğe götüren insanî içgüdü söz konusu yaşam ortaklığını ve beslenme, giyinme, barınma ve iki erkek veya iki kadın arasında gerçekleşmesi mümkün olan benzeri ihtiyaçları karşılamak için yardımlaşmayı ve işbirliği yapmayı iktiza etmiş olsaydı, bunun sonuçları insan toplumunda görülür, tarih boyunca en azından bazı toplumlarda geleneksel uygulamalarına rastlanırdı ve zaman zaman erkeğin erkekle veya kadının kadınla evlendiğine şahit olunurdu, evlilik geleneği her yerde ve her zaman aynı tarzda cereyan etmez, bu birliktelik her zaman bir yanda erkeğin ve öbür yanda kadının rol aldığı bir ilişki biçimi olarak uygulanmazdı.

Öte yandan zina sonucu doğan çocukların günden güne çoğalması sevgi ve şefkat duygularını köreltmekte, ana-babalar ile çocuklar arasındaki duygusal bağları zayıflatmaktadır. Bu da ana-babalar ile çocuklar arasında sevgi ve şefkat bağlarının kökten kopmasına yol açar. Ana-babalar ile çocuklar arasında sevgi ve şefkat bağları kopunca da, toplumda evlenme geleneği ortadan kalkar. Bu geleneğin ortadan kalması ise toplumların inkırazına, çöküşüne neden olur. İşte bütün bunlar Batı toplumlarında görülmeye başlanan belirtilerdir.

Sanılabilir ki, insanlık günün birinde toplum çarkını teknolojik yöntemlerle ve bilimsel yollarla döndürmeyi, idare etmeyi başaracak ve bu konuda doğal içgüdülerin yardımına ihtiyaç duymayacaktır. O aşamaya ulaşınca, çocuk sevgisi içgüdüsüne gerek olmaksızın doğum yapacak analar kesimi oluşturacak, bu amaca da doğumları ve üremeyi teşvik edecek ödüller dağıtarak varacaktır. Nitekim günümüzde bu sistem bazı ülkelerde uygulanmaya konmuştur. Ama bu düşünce hedefe varması mümkün olmayan asılsız bir hayaldir. Çünkü gerek millî gelenekler ve gerekse medenî kanunlar varlığını sürdürmek için insanın donatıldığı doğal içgüdülerden ve yapısal güçlerden yardım alırlar. Eğer bu içgüdüsel güçler devre dışı kalır veya bırakılırsa, toplumları birleştiren bağlar çözülür. Toplumun şekli ise fertleri ile kaimdir, gelenekleri de fertlerinin bu gelenekleri kabul etmesi ve benimsemesine dayalıdır. Fertlerin tabiatlarının benimsenmediği ve gönüllerinin kabullenmediği bir uygulama bir toplumda nasıl yürüyebilir ve sonra nasıl devam edebilir?

Buna göre, doğal içgüdülerin yok olması ve toplumun kendi aslî gayelerini göz ardı edip onlardan gaflet etmesi, insanlığı yakında yüz yüze geleceği ve kendisini kuşatacağı bir yok oluşla tehdit ediyor ve ilerde bir gün bu gediğin genişleyeceğini yüksek sesle haber veriyor. Gerçi henüz tehlike tam olarak büyümediği için hâlihazırda iyice onun farkına varılmıyor.

Bunun yanı sıra İslâmî yasama açısından bu iğrenç eylemin başka bir kötü sonucu da vardır. Bu da yol açtığı nesep bozukluklarıdır ki, İslâm'da evlenmeler ve miraslar buna dayanır.

33) Haklı bir gerekçe olmadıkça, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksızlıkla öldürülürse, kuşkusuz biz onun velisine (hakkını alması; kısas etmesi, diyet alması veya affetmesi için) yetki vermişiz. Ancak bu veli de öldürmede aşırı gitmesin (katilden başkasını veya çok sayıda insanı öldürmesin); çünkü ona (bu yetki verilerek) zaten yardım edilmiştir.

Bu ayet dokunulmaz, öldürülmesi yasak olan cana kıymayı yasaklıyor. Böyle bir cana ancak hak uyarınca kıyılabilir. Yani öldürme hak uyarınca olmalıdır. Şöyle ki, kısas, dinden dönme veya başka meşru gerekçelere dayanmak suretiyle öldürülenin öldürülmeyi hak etmiş olması gerekir. Ayetteki "nefs" kelimesinin, hiçbir kayıtla kayıtlandırılmadan

mutlak biçimde *"Allah'ın haram kıldığı"* ifadesi ile nitelendirilmesi, adam öldürmenin bütün semavî dinlerde yasak olduğuna işaret etmek için olabilir. Buna göre yasak bütün hak dinlerde ortak olan hükümlerdendir. Nitekim En'âm Suresi'nin 151-153. ayetlerinin tefsiri sırasında bu noktaya değinmiştik.

"Kim haksızlıkla öldürülürse, kuşkusuz biz onun velisine yetki vermişiz. Ancak bu veli de öldürmede aşırı gitmesin; çünkü ona zaten yardım edilmiştir." ifadesindeki maktulün velisine yetki vermekten maksat, şer'i açıdan maktulün yakınlarının katili kısas yolu ile öldürmeye yetkili kılınmasıdır. Dolayısıyla "fe-lâ yusrif" ve "innehu" ibarelerindeki zamirler "veli" kelimesine dönüktür. Veliye yardım edilmesi ile de sözü edilen şer'i yetkili kılmak kastediliyor.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Kim gerekçesiz olarak ve haksızlıkla öldürülürse, onun kan velisine hakkını alması için yasal olarak yetki vermişiz; ister kısas yapar, ister diyet alır, isterse affeder. Ancak bu veli de öldürmede aşırı gitmesin; katilden başkasını öldürmek veya birden çok kişiyi öldürmek suretiyle haddi aşmasın. Çünkü ona yetki verilerek zaten yardım edilmiştir. Yani öldürmede aşırı gitmesin; çünkü biz ona yardım etmişiz; dolayısıyla bizim yardımımızla katil ondan kaçıp gitmez. Ya da bizim kendisine yönelik yardımımıza dayanarak öldürmede aşırı gitmesin, haddi aşmasın.

Bazı tefsirciler ise,[1] "fe-lâ yusrif" ibaresindeki zamirin, ayetin akışının varlığına delâlet ettiği maktule ve "innehu" ibaresindeki zamirin de "men" edatına dönük olmasını muhtemel görmüşlerdir. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Biz gerekçesiz olarak öldürülen kimsenin velisine yetki verdik. Fakat bu ilk katil, ölçüyü aşıp haksız yere adam öldürmeye girişmesin. Çünkü gerekçesiz olarak öldürülen kimseye bizim tarafımızdan yardım edilmiştir. Zira onun velisine yetki vermişiz."

Ancak bu anlam ayetin sözlerine yabancıdır. Üstelik bu anlam sadece "innehu" ibaresindeki zamirin maktule dönük olmasını gerektirir.

Birinci ciltte, *"Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır."* (Bakara, 79) ayetinin tefsiri sırasında kısasın anlamı ile ilgili gereken açıklamayı yapmıştık.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 202.]

34) Yetimin malına, rüştüne (buluğ çağına) erinceye kadar, ancak en güzel yöntemle yaklaşın.

Bu ayet, yetimin malını yemeyi yasaklıyor. Yetimin malını yemek, yüce Allah tarafından cehennem ile tehdit edilen en büyük günahlardandır. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Şüphesiz, haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler ancak, karınlarını ateşle doldururlar ve yakın bir zamanda alevlenmiş ateşte yanacaklardır."* (Nisâ, 10)

Yetimin [malını yemek değil de] malına yaklaşmayı yasaklamakla, haramlığın şiddetini açıklamak için vurgulu ifade kullanılmıştır.

"Ancak en güzel yöntemle" ifadesi, "ancak en güzel yol ve malının artması maslahatını içeren yöntem ile" anlamındadır. *"Rüştüne erinceye kadar"* ifadesinden maksat da buluğ ve olgunluk çağıdır. O çağa erişince, yetimin yetimlik sıfatı kalkar. Dolayısıyla yetimin malına yaklaşmaya yönelik yasaklama o malı korumak anlamına geldiği için ifadeye bu cümle ile sınırlama getirilmiştir. Sanki şöyle denmek isteniyor: "Yetim erginlik çağına erip de malını ona teslim edinceye kadar onun malını koruyun." Başka bir ifadeyle, ayet şu anlamdır: "Yetim yetimlik sıfatını taşıdığı sürece malına yaklaşmayın." En'âm Suresi'nin 152. ayetinin tefsiri sırasında bu konuda yapılması uygun olan bazı açıklamaları yapmıştık.

Ahdi de yerine getirin; çünkü ahit sorulacaktır.

Yani ahit hakkında sorulacaktır, ondan sorumlu olacaksınız. Bu ifadede, Arapçada caiz olan hazf ve isal kuralı[1] uygulanmıştır. Başka bir görüşe göre maksat şudur: Sözün ve sözleşmenin kendisine soru sorulacaktır. Çünkü kıyamet günü amellerin temessül etmeleri (somut varlıklar hâlinde görünmeleri) ve sahipleri lehine veya aleyhine şahitlikte bulunmaları, sahiplerine şefaat etmeleri veya onlarla münazaaya girişmeleri mümkündür."[2]

35) Ölçtüğünüzde tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

1- [Hzf ve isal kuralı, cer edatını düşürme ve fiili (âmili) nesneye ulaştırmaya denir. Mesela, "Vehtare Musa kavmehu..." ayetinde "kavmehu" kelimesinin başındaki cer edatı olan "min" harfi hazfedilmiş ve "vehtare" fiilinin geçişli/müteaddi kılınarak bunda nasb ameli yapması sağlanmıştır.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 414.]

Ayette geçen "kıstas" -"kustas" olarak da okunur-, tartı aracı demektir. Bir görüşe göre Rum asıllı Arapçalaşmış bir kelimedir. Başka bir görüşe göre Arapça asıllı bir kelimedir. Bir diğer görüşe göre adalet demek olan "kıst" kelimesi ile terazi kefesi anlamına gelen "tas" kelimelerinin birleşimidir. Ayetteki "kıstas-ı müstakim" tamlaması ise, tartısı yanıltıcı olmayan adil ve doğru terazi, tartı aracı demektir.

"Bu, daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir." ifadesinde geçen hayırlı kelimesi, kendisi ile başkası arasında tereddüt meydana geldiği zaman insanın seçmesi gerektiği şık ve "tevil (sonuç)" kelimesi de işin sonunda varıp dayandığı gerçek anlamındadır. Ölçüyü ve tartıyı adil bir şekilde gerçekleştirmenin hayırlı olmasından maksat ise, böyle yapınca insanların mallarını çalmaktan ve suiistimal etmekten sakınılması ve onların güvenlerinin kazanılmasıdır.

Ölçü ile tartının doğru yapılmasının sonuç bakımından daha güzel olmasını şöyle açıklayabiliriz: Bu ikisinin gözetilmesi durumunda insanların geçimlerini belirlemeleri hususundaki rüşt ve istikamet ilkeleri riayet edilmiş olur. Çünkü insanların geçimleri dünya metalarından şu iki esasa göre yararlanmalarına dayanır: Yararlanmaya elverişli ihtiyaç maddelerini üretmek ve bunların ihtiyaç fazlası olanlarını ihtiyaç duydukları başka maddelerle değiştirmek. Çünkü insanlar geçim standartlarını harcayabilecekleri ayni veya nakdi mallarının miktarına, yine ihtiyaç duydukları satın alınacak malların miktarına göre düzenlerler. Hâl böyle iken eğer insanlar hileli ölçme ve tartı yolu ile zarara uğratılırlarsa, maddî hayatları bu yönlerin her ikisinden yana altüst olur ve aralarındaki genel güven kaybolur.

Ama eğer ölçüler ve tartılar doğru yapılırsa, rüşt ve istikamet ilkeleri onların üzerine egemen olur, geçimleri konusundaki belirlemelerinde isabet kaydetmiş olurlar, çarşı esnafına güvenleri pekişir ve toplumda genel güven havası hâkim olur.

36) Hakkında (kesin) bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, onların hepsinden sorulacak (kulak, göz ve kalp duyduklarının, gördüklerinin ve inandıklarının bilgiye dayanıp dayanmadığı hakkında sorguya çekilecek ve tanıklık edeceklerdir).

Ayetin orijinalinin başındaki fiilin yaygın kıraat şekli "takfu"dur ve "kafa, yakfu, kafven" kalıbından gelir; anlamı da birine uyarak, arka-

sından gitmektir. Şiirlerdeki "kafiye" de bu kökten gelir. Çünkü kafiye, mısraların sonunda bulunan ve daha önceki mısraın sonundaki harflerle uyumlu olan harf grubudur. Bu kelime, "tekuf" şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde "kafe" kökünden gelmiş olup "kafa=uymak, arkasından gitmek" anlamında olmuş olur. Bu yüzden bazı dil bilgileri "kafe" kelimesinin, harflerinin yeri değiştirilerek "kafa" kelimesine dönüştüğünü söylerler. Harflerinin yeri değiştirilerek "cezebe" kelimesinin "cebeze=-cezp etti" kelimesine dönüşmesi gibi. Bu kökten gelen "kıyafet" kelimesi de, ayak izlerine uymak anlamına gelir.

Bu ayet, hakkında bilgi sahibi olunmayan şeye uymayı yasaklıyor. İfade mutlak olduğu için hem inançtaki, hem de davranıştaki uymayı içerir. Çıkan sonucu ise şöyle ifade edebiliriz: Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeye inanma. Hakkında bilgi sahibi olmadığın sözü söyleme. Hakkında bilgi sahibi olmadığın davranışı yapma. Çünkü bütün bunlarda başkasına uyma vardır.

Bu yasaklama aslında, bilgiye uymak ve ondan başkasına uymayı menetmek şeklindeki insan fıtratının hükmettiği gerçeği onaylamaktadır. Çünkü insan kendisine bağışlanan fıtratı gereğince hayatı boyunca sadece realiteye ulaşmayı, dış dünyada var olan gerçeği yakalamayı ister. Malûm/bilinen şey de, hakkında "o odur" denmesi doğru olan şeydir. Maznun/zannedilen, meşkûk/şüphe edilen ve mevhum/vehmedilen şeye gelince, onun hakkında "o odur" demek doğru değildir. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

İnsan sağlıklı ve bozulmamış fıtratı ile inancında, doğru gördüğü ve dış dünyada gerçek olduğunu kabul ettiği şeye uyar. Davranışlarında da kendisini, teşhisinde isabetli olduğunu, yanılmadığını gördüğü şeye uyar. Bu, hakkında kesin bilgi edinebileceği hususlarda söz konusudur. Bazı insanlara nispeten inançla ilgili ayrıntılar ve çoğu insanlara nispeten davranışların çoğu gibi hakkında bilgi edinemediği hususlarda ise, sağlıklı fıtrat onu o konuda bilgisi ve uzmanlığı olan kimsenin bilgisine ve uzmanlığına uymaya sevk eder. Çünkü o kimsenin bilgisini ve uzmanlığını kendisinin bilgisi sayar. Dolayısıyla bu durumlarda insanın o kişiye uyması, aslında onun bilgisine ve uzmanlığına uyması anlamına gelir. Tıpkı yol bilmeyen bir yolcunun bir rehbere başvurması gibi. Ama o rehberin yolu bildiğini, o hususta uzman olduğunu bilerek ona başvurur. Yine hastanın doktora başvurması da böyledir. Aynı şekilde,

ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçları ile ilgili çeşitli sanatlarda o sanatların ustalarına başvurmaları da buna örnektir.

Bunlardan da şu sonuç çıkar: İnsan, fıtratının yol göstericiliğinin gereği olarak hayatı boyunca asla ilimden sapmaz. Ama ne var ki insan, nefsinin güvendiğini ve kalbinin mutmain olduğu şeyi ilim sayar. Gerçi mantıktaki burhan sanatına göre bu türden bir yakine ilim adı verilmez.

Buna göre, insanın karşılaştığı her mesele ile ilgili olarak ya meselenin kendisi hakkında bilgisi vardır veya ne yapması gerektiğini gösteren ilmî bir delili vardır. İşte *"Hakkında (kesin) bilgin olmayan şeyin ardına düşme."* ayetini bu gerçeğin ışığında yorumlamak gerekir. O hâlde, uymayı gerektiren ilmî bir delile dayanarak zanna uymak, ilme sahip olunan durumlardaki ilme uymak gibi ilme uymaktır.

Buna göre, ifade sonuç itibariyle şu anlama gelmektedir: Hakkında kesin bilgi edinilmesi mümkün olan bir inancı veya davranışı o konudaki ilmi elde etmeden önce benimsemek veya ortaya koymak haramdır. Hakkında kesin bilgi edinmenin mümkün olmadığı bir inancı ve davranışı benimsemek, ona yönelmek, ancak ilmî bir delile dayandıktan sonra doğrudur. Bunun örnekleri peygamberden hükümleri almak, onun Rabbinden aktardığı hususlarındaki emirlerinde ve yasaklarında kendisine itaat etmek, hastanın doktorun direktiflerini uygulaması, emrettiklerini yemesi ve işin ustalarına sanatları alanında başvurmaktır. Çünkü peygamberin masum (günah ve yanılgıdan temiz) oluşu hakkındaki ilmî delil, verdiği haberlerin veya getirdiği emirlerle yasakların gerçeğe uygun olduğunun ve ona uyanın doğru olana uyduğunun ilmî delilidir. Tıpkı bunun gibi doktorun kendi alanında ve sanatkârın sanatı konusunda uzman olduğu hakkındaki hüccet, onlara başvuranların yaptıkları işlerde isabetli olduklarının ilmî hüccetidir.

Eğer bir davranışa girişmeyi gerektiren ilmî hüccete dayanarak bir davranışa girişmek ilmî bir girişim olmasaydı, ayet, içeriğine delâlet etmekte baştan yetersiz olurdu. Çünkü ayetin içeriğini anlamanın yolu, ayetin lâfzî zuhurunun o yönde olmasıdır. Lâfzî zuhur ise zannî delillerdendir. Ama ne var ki, ilmî delil kaynaklı bir hüccettir. Bu ilmî delil de akil insanların onun hüccetliğini kabul etmiş olmalarıdır. Eğer doğrudan kesin bilginin taalluk etmediği şey mutlak olarak hakkında bilgi olmayan şey demek olsaydı, zuhura uymak, bu arada bu ayetin kendisinin zuhuruna uymak bu ayetle yasaklanmış olurdu. Başka bir ifadeyle

ayetin kendisi kendisine uymayı yasaklardı ki, bu da ayetin kendisi ile çelişmesi anlamına gelirdi.

Buraya kadarki açıklamalarımızla bu ayet hakkında Râzî gibi bazı tefsircilerin ileri sürdükleri eleştiri ve yorumun asılsızlığı ortaya çıkıyor. Râzî tefsirinde şöyle diyor: "Zanla amel etmek, fer'i meselelerde oldukça çoktur. Buna göre ayete sarılmak, mahsus/tahsis edilmiş, kayıtlandırılmış bir genel delile sarılmaktır. Bu da sadece zannı ifade eder. Eğer ayet zanna sarılmamın caiz olmadığına delâlet etmiş olsa, kendisine sarılmanın caiz olmadığına delâlet etmiş olur. Bu durumda ayetin hüccet olduğunu söylemek, zanna amel etmeyi nefyetmeyi gerektirir ki, bu caiz değildir."(1)

Bu yoruma yönelik cevabımız şudur: Bu ayetin, ilimden başka bir şeye uymanın caiz olmadığına delâlet ettiği şüphesizdir. Yalnız şer'an zanla amel edilen hususlar, haklarında ilmî hüccet ve kanıtın bulunduğu hususlardır. Buna göre o hususlarda zanla amel etmek, gerçekte o ilmî hüccetlere göre amel etmektir ve bu ayet kayıtlandırılmaksızın genelliğinde bakidir. Kayıtlandırılmış olduğunu kabul etsek bile, geride kalan kayıtlandırılmamış fertlerde kayıtlandırılmış genel hüküm ile amel etmek, aklî (akil insanların onayladığı) hüccet ile amel etmektir ve buna göre amel etmek, kayıtlandırılmamış genel hükümle amel etmek gibidir, aralarında asla fark yoktur.

Yukarıdaki itirazın bir benzeri de ayetle ilgili ileri sürülen şu eleştiridir: Ayetin maksadını anlama yolu, ayetin zuhurudur. Zuhur ise zannî bir yoldur. Dolayısıyla eğer ayet, ilimden başka bir şeye uymanın yasak olduğuna delâlet etse, kendi zuhuruna amel etmenin yasaklığına delâlet etmiş olur ki, bu da bu ayetin kendisine amel etmenin yasak olmasını beraberinde getirir.

Bu itirazı yukarıda işaret ettiğimiz şu husus çürütür: Zuhura uymak, akla dayalı ilmî bir hüccete dayanmaktadır. Bu da akıl sahiplerinin zuhura dayanmanın hüccet olduğunu kabul etmeleridir. O hâlde zuhura uymak, asla ilimden başka bir şeye uymak değildir.

"Çünkü kulak, göz ve kalp, onların hepsinden sorulacak." ifadesi, öncesindeki *"Hakkında (kesin) bilgin olmayan şeyin ardına düşme."* cümlesinde geçen yasağın gerekçesidir.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 208.]

Akla ilk gelen ihtimal, "kane anhu" ibaresindeki her iki zamirin "kullun" kelimesine dönük olmasıdır. Bu takdirde "anhu" ibaresi ya Zemahşerî'nin el-Keşşaf adlı tefsirinde belirttiği gibi,"mes'ulen" kelimesinin öne alınmış naip faili olur veya "mes'ulen" kelimesini naip fail edinmekten ihtiyaçsız kılar. "Ulâike=onlar" kelimesi ise kulak, göz ve kalp kelimelerine işarettir. Bu kelimelere işaret ederken, "ulâike" gibi akıllı canlılara işaret etmek için kullanılan bir işaret edatının kullanılmasının sebebi, bunların sorguya tâbi tutulmakla, akıllı canlılar kategorisine koydurulmalarıdır. Kur'ân'da bunun örnekleri çoktur.

Bazı dil bilginleri "ulâike" işaret edatının sadece akıllı canlılara has olmadığını belirterek, buna şair Cerir'in şu şiirini örnek göstermişlerdir:

"Zümme'l-menazile ba'de menzileti'l-Liva / Ve'l-ayşe ba'de ulâike'l-eyyam." (Liva'daki konaklama yeri dışındaki konakları yer / O günlerden sonraki yaşayışı da.)

Buna göre sorgunun muhatabı kulak, göz ve kalptir. Bunların her birinin kendisi sorguya çekilecek ve insanın ya lehinde veya aleyhinde şahitlik edecektir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"O gün onların ağızlarını mühürleriz. Yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder."* (Yâsîn, 65)

Bazı tefsircilere göre[1] "anhu" ibaresindeki zamir, "kullun" kelimesine, geride kalan zamirler ise ayetin akışından anlaşılan izleyiciye, bir şeyin peşinden giden kişiye dönüktür. Bu durumda sorguya çekilecek olan, izleyici ve bir şeyin peşinden giden kişi olur. O kişi gözünden, kulağından ve kalbinden sorguya çekilir. Kendisine bu organlarını nasıl ve nerelerde kullandığı sorulur. Buna göre de ifadede ikinci şahıstan (hitaptan) üçüncü şahsa (gıyaba) geçilmiş olur. Normalde, "Sen bunlardan sorumlusun" denmesi beklenirdi. Ancak bu görüş uzak bir ihtimaldir.

Buraya kadar anlattıklarımızı göz önünde bulundurarak ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini söyleyebiliriz: "Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşinden gitme. Çünkü Allah, insanın bilgi edinme araçları olan göz, kulak ve kalpten sorguya çekecektir." Dolayısıyla uyarlandığı yer itibarı ile gerekçelendirmeden çıkan sonuç şudur: Kulak, göz ve kalp Allah'ın nimetleridir. Bunları insanlara hakkı belirlesinler, gerçeği algılasınlar da ona inansınlar ve davranışlarına

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 667.]

dayanak yapsınlar diye vermiştir. İleride ise bu organların her birinden kullandığı konuları ilmî şekilde kavrayıp kavramadığı, insanın da bu araçlarla sağlanan bilgiye uyup uymadığı sorulacaktır.

Buna göre kulağa işittiklerinin kesin bilgi niteliğinde olup olmadığı, göze gördüklerinin açık ve belirgin olup olmadığı, kalbe düşündüklerinin ve hükmettiklerinin kesin ve kuşku götürmez olup olmadığı sorulacaktır. Şüphe yok ki, bu organlar da doğru cevap verecekler ve gerçeğe olduğu gibi şahitlik edecekler. O hâlde, insanın hakkında kesin bilgi sahibi olmadığı şeylerin ardına düşmekten kaçınması gerekir. Çünkü vücudun organları ve bu arada sahip olduğu bilgi edinme araçları sorguya çekilecek ve insanın bunlardan elde edip de hakkında kesin bilgi sahibi olmadıkları hakkında aleyhinde şahitlik edeceklerdir ve o zaman insanın hiçbir mazereti kabul edilmeyecektir.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu sonuca varmaktadır: Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin ardında düşme. Çünkü bu davranışın senin aleyhine olarak gözünde, kulağında, kalbinde saklanır ve Allah da kesinlikle amellerini bu organlardan soracaktır. Buna göre bu ayet, şu ayetle aynı anlama gelir: *"Nihayet oraya geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir... Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin, ne de derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz. Rabbiniz hakkında beslediğiniz bu zan var ya, işte sizi o mahvetti ve zinaya uğrayanlardan oldunuz."* (Fussilet, 23) Organların kıyamette şahitlik edecekleri hakkında daha başka ayetler de vardır.

Yalnız bu ayet, insan hakkında şahitlik edecek organlara kalbi de katıyor. Kalp de insanın algıladıklarını ve idrak ettiklerini, onun aracılığı ile algıladığı ve idrak ettiği organdır. Bu ise mahşerle ilgili ayetlerin en şaşırtıcı vurgulamalarından biridir. Şöyle ki yüce Allah, insanın nefsini huzuruna dikecek ve onu idrak ettikleri konusunda sorguya çekecek, o da insanın aleyhinde şahitlik edecektir.

Yukarıdaki açıklamalarımızdan şu husus ortaya çıkmış oldu ki, bu ayet insanın, hakkında bilgi sahibi olmadığı, cahil olduğu bir şeye girişmesini yasaklıyor. İster bilmediği bir şeye inanma olsun, ister caizliği ve doğruluk yönünün ne olduğu hakkında bilgi sahibi olmadığı bir işi yapma olsun, isterse de bilmediği bir olgunun gereğini yerine

getirme olsun, fark etmez. Ardından ayetin devamında yüce Allah'ın kulağı, gözü ve kalbi sorguya çekeceği bildirilerek bunun gerekçesine işaret ediliyor. Burada gerekçenin, gerekçelendirilenden daha fazlasını kapmasının ise bir sakıncası yoktur. Çünkü organlar, insanın caiz olmadığını bildiği bir işi yaptığı durumlarda da sorguya çekileceklerdir. Nitekim yüce Allah, *"O gün onların ağızlarını mühürleriz. Yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder..."* (Yâsîn, 65) buyuruyor.

Mecmau'l-Beyan adlı eserde, *"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme."* ayetinin anlamı hakkında şöyle deniyor: "Yani işitmediğin hâlde işittim, görmediğin hâlde gördüm ve bilmediğin hâlde bildim deme. Bu anlam, İbn Abbas ile Katade'den nakledilir. Bazıları da bu ifadenin anlamının şöyle olduğunu söylemişlerdir: 'Başkasının arkasından konuşma, yani yanından geçerken gıybetini etme, dedikodusunu yapma.' Bu görüş Hasan'dan nakledilir. Bir başka görüşe göre de ayette, yalancı şahitlik yasaklanıyor. Bu da Muhammed b. Hanefiye'den nakledilir."

"Aslında ayet geneldir ve bilgiye dayanmayan her türlü sözü, davranışı ve kararı yasaklamaktadır. Sanki yüce Allah şöyle demek istiyor: Söylenmesi caiz olduğunu bildiğin dışında bir söz söyleme, yapılması caiz olduğunu bildiğin dışında bir iş yapma ve inanılması caiz olduğunu bildiğin dışında kalan bir şeye inanma."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Bu görüşe karşı söyleyeceğimiz şudur: Bu yorum ayetin içeriğinden daha geniş kapsamlıdır. Çünkü ayette bilinmeyenin peşinden gitmek yasaklanıyor. Yoksa sadece hakkında bilgi sahibi olunan şeyin peşinden gidilmesi emredilmiyor. İkinci şık, birincisinden daha geniş kapsamlıdır. Çünkü ikinci şıkta, caiz olmadığı bilinen bir şeyin peşinden gidilmesi yasaklanırken, birinci şıkta yönü bilinmeyen bir inancın veya davranışın ardına düşülmesi yasaklanıyor. Mecmau'l-Beyan yazarının sözlerinin başında nakledilen farklı yorumlara gelince, bunların, gerekçelendirilenin değil de gerekçelendirmenin yorumu sırasında bazı örneklere işaret olsun diye zikredilmesi daha yerinde olurdu.

37) Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen asla yeri yaramazsın, boyca da dağlara erişemezsin.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 415.]

Ayette geçen "merehen" kelimesi -söylendiğine göre- batıl ile aşırı şekilde sevinmek demektir. Batıl ile kayıtlandırılmanın sebebi, muhtemelen bu sevginin itidal sınırı dışına çıkmasına delâlet etmek içindir. Çünkü hak olan sevinme, Allah'ın nimetlerinden birine Allah'a şükür maksadı ile olan sevinmedir ki, bu sevinme itidal sınırını aşmaz. Ama eğer insan sevinir ve bu sevinme aklın hafiflemesine yol açacak düzeye ulaşırsa ve etkisi adamın davranışlarında, sözlerinde, oturup kalkmasında ve özellikle yürüyüşünde görülürse, bu sevinme batıl bir sevinme olur.

"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme." ifadesi, insanın şımarıklık, taşkınlık, böbürlülük ve kendini beğenmişlik gibi kötü huylardan dolayı kendisini olduğundan çok büyük görmesini yasaklıyor. Bu anlamın yeryüzünde aşırı sevinç taslayarak yürümek ile ifade edilmesinin sebebi de, şımarıklığın yürüyüş sırasında belirginlik kazanmasıdır.

"Çünkü sen asla yeri yaramazsın, boyca da dağlara erişemezsin." ifadesi kinaye yolu ile şu demektir: Sen takındığın bu tutumla güç ve büyüklük gösterisi yapmak istiyorsun. Ama bu isteğin vehimden başka bir şey değildir. Çünkü ortada senden daha güçlü olan, attığın adımlarla delinip yarılmayan bir varlık var ki, o da yerdir. Yine senden daha uzun boylu varlıklar var ki, onlar da dağlardır. O hâlde itiraf et ki, sen önemsiz ve zavallısın. Şu dünyada insanın peşinden koştuğu ve uğrunda yarıştığı egemenlik, izzet, güç, liderlik, mal gibi şeyler aslında sadece vehmî (mevhum) olgular ve insanın idrakinin ötesinde gerçekliği olmayan sanal şeylerdir. Ki yüce Allah, dünyanın geliştirilmesi ve sözünün tamamlanması için insan nefislerinin bunlara inanmalarını ve davranışlarında onlara dayanmalarını sağlamak maksadıyla bunları insanın hizmetine vermiştir. Öyle ki, eğer bunlar olmasaydı, insan bu dünyada yaşayamaz ve yüce Allah'ın, *"Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36) şeklindeki sözü gerçekleşmezdi.

38) (Farzlar ve haramlar olarak sayılan) bütün bunların kötü olanı (yasaklananı), Rabbinin katında istenmeyendir.

Bazılarının da dediği gibi, bu ayetle yukardan beri sayılan farzlara ve yasaklara işaret ediliyor. "Seyyiuhu" kelimesindeki zamir "zâlike=onlar" edatına dönüktür. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Bütün bu sayılanların kötü olanı, yani yasaklanan ve sayılanlar içindeki günah olan davranışlar, Rabbinin katında istenmeyendir, yüce Allah onu istemez.

Bu yaygın kıraat şekli dışında ifadenin orijinalinde geçen "seyyiuhu" kelimesinin "seyyieten" şeklindeki başka bir kıraat biçimi de vardır. Bu kıraate göre "seyyieten" kelimesi "kane" kelimesinin haberi olur ki, o takdirde ayetin anlamı açıktır.

39) İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir.

Ayetin orijinalinde geçen "zâlike" kelimesi ile yukarıdan beri sayılan ayrıntı niteliğindeki yükümlülüklere işaret ediliyor. Bu ayette ayrıntı niteliğindeki hükümlere (fer'i meselelere) "hikmet" adı veriliyor. Bunun sebebi, bu hükümlerin, öncesinde yapılan açıklamalardan genel olarak anlaşılan maslahatları içermeleri olabilir.

Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve kendi başına terk edilmiş olarak cehenneme atılırsın.

Yüce Allah burada daha önce yasaklanan Allah'a ortak koşma günahını tekrar yasaklıyor. Amacı ise, tevhit ilkesinin önemini vurgulamak ve dindeki konumunu yüceltmektir. Bu ifade sözün sonunu başına bağlayan bir bağ gibidir. Ayetin anlamı ise açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-İhticac adlı eserde, cebir, tefviz ve el-emru beyne'l-emreyn (iki durum arasında bir durum) konusuyla ilgili Bureyd b. Umeyr b. Muaviye eş-Şamî'nin İmam Rıza'dan (a.s) aktardığı hadisin bir bölümünde şöyle geçer: Bureyd diyor ki: "İmam'a, 'Allah'ın, kulun fiili hakkında bir meşiyeti (dilediği) ve iradesi var mı?' diye sordum, İmam şu cevabı verdi: Allah'ın itaatlerle ilgili iradesi ve meşiyeti o işleri emretmesi, onlardan hoşnut olması ve onlara yardım etmesidir. Günahlarla ilgili meşiyeti ise onları yasaklaması, onlara yönelik hoşnutsuzluğu ve onlara yardım etmemesidir..."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Vellâd el-Hannat'tan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Ana ve babaya iyilik etmenize hükmetti.'* ayetinin anlamını sordum, şu cevabı verdi. Ayette geçen ihsan, ana-babana iyi davranman, ihtiyaçları olmasa bile onlara gerek duydukları şeyleri senden istemeye mecbur bırakmaman demektir. Yüce Allah *'Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz.'*[1] buyurmuyor mu?"

1- [Âl-i İmrân, 92.]

"İmam daha sonra şöyle buyurdu: *'Eğer onlardan biri yahut her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, onlara 'Of!' (bile) deme.'* ifadesine gelince; bunun anlamı, 'Eğer onlar seni bıktırırlarsa öf deme ve eğer seni döverlerse, *onları azarlama*' şeklindedir. *'Ve onlara güzel söz söyle.'*; yani onlara 'Allah sizi affetsin!' de. Bu söz senin söyleyeceğin tatlı ve saygılı sözdür. *'Onlara karşı şefkatle (acıma duygusunun etkisi ile) alçakgönüllülük kanatlarını indir'*; yani onlara bakarken gözlerin sadece merhamet ve acıma duygusu ile dolu olsun, onların seslerinden daha yüksek bir ses çıkarma, ellerini onların ellerinden daha yukarıya kaldırma, önlerinden yürüme."

Ben derim ki: Bu hadisi Kuleynî de, el-Kâfi adlı eserinde[1] kendi isnat zinciriyle Ebu Vellâd el-Hannat'tan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif isnat zinciri ile Hadid b. Hakîm'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakleder: "Ana-babaya asi olmanın, onlara iyilik etmemenin en aşağı mertebesi, onlara of demektir. Eğer Allah'ın bilgisinde bundan daha aşağı bir şey olsaydı, onu yasaklardı."[2]

Ben derim ki: Kuleynî bu rivayeti İmam Cafer Sadık'tan (a.s) başka bir isnat zinciriyle de nakletmiştir.[3] Yine bu anlama gelen başka bir rivayeti de kendi isnat zinciriyle Ebu'l-Bilâd'dan nakletmiştir.[4] Ayyâşî de kendi tefsirinde Hariz aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Tabersî ise Mecmau'l-Beyan adlı tefsirinde İmam Rıza'dan, o da babasından, o da İmam Cafer Sadık'tan (hepsine selâm olsun) nakletmiştir. Ana-babaya iyi davranmanın gerekliliği ve gerek hayatlarında, gerekse ölümlerinde sonra onlara asi olmanın, kötü davranmanın haramlılığı hakkında Ehlibeyt ve Ehlisünnet kanallarıyla Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) aktarılan rivayetler sayılmayacak kadar çoktur.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Ayette [25. ayetin sonunda] geçen 'evvab' kelimesi tövbe eden, kulluk sunan, günahından dönen kimse anlamındadır."

1- [el-Kâfi, c. 2, s. 157, hadis: 1.]
2- [el-Kâfi, c. 2, s. 348, hadis: 1.]
3- [el-Kâfi, c. 2, s. 349, hadis: 7.]
4- [el-Kâfi, c. 2, s. 349, hadis: 9.]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Muhammed Ebu Basir aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Ey Ebu Muhammed! Size takva sahibi olmayı (şüpheli şeylerden bile kaçınmayı), bütün gücünüzle çalışmayı, emaneti yerine vermeyi, doğru konuşmayı, arkadaşlarınızla iyi geçinmeyi ve secdelerinizi uzatmayı tavsiye ederim. Bunlar tövbe eden evvabların geleneklerindendir." Ebu Basir diyor ki: "İşte evvabûn, tövbe edenler demektir."

Ben derim ki: Yine Ayyâşî, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) [25.] ayetin anlamı hakkında şöyle rivayet eder: "Evvab kimseler, tövbe edenler ve kulluk sunanlardır."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Ebu Şeybe ve Hennad, Ali b. Ebu Talip'ten şöyle naklederler: "Gölgeler kısalmaya yönelip de ruhlar rahata erince, Allah'a isteklerinizi yöneltin. Çünkü o zaman, evvabların (tövbekârların) zamanıdır." Arkasından İmam Ali, *"Kuşkusuz O, (kötülüklerden) dönüp tövbe edenleri bağışlayandır."* ayetini okudu.

Yine aynı eserde İbn Hariz'e dayanılarak verilen bilgiye göre Ali b. Hüseyin (r.a) Şamlı adamın birine, "Kur'ân'ı okudun mu?" diye sordu. Adamın, "Evet." demesi üzerine, "İsrailoğulları hakkında, *'Yakın akrabaya hakkını ver.'* dendiğini okumadın mı?" diye sordu. Adam, 'Siz Allah'ın hakkının verilmesini emrettiği yakın akrabalar mısınız?" deyince, "Evet." dedi.

Ben derim ki: Bu rivayet, el-Burhan adlı tefsirde Şeyh Saduk'tan, o da kendi isnat zinciriyle İmam Ali b. Hüseyin Zeynelabidin'den (a.s) ve yine Salebî tefsirinden, o da Süddî'den, o da İbn Deylemî aracılığı ile İmam Ali b. Hüseyin'den (a.s) nakledilmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, Abdurrahman b. Haccactan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), *'Fakat saçıp savurma.'* ayetini sordum, buyurdu ki: Allah'a itaat amacı dışında harcama yapan kimse savurgandır. Hayır yolunda mal harcayan kimse ise, orta yolu benimsemiş sayılır."

Yine aynı eserde Ebu Basir'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) bu ayet hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Savurgan, malını bütünü ile harcayıp kendine hiçbir şey bırakmayan kimsedir." Ebu Basir diyor ki: "İmam'a (a.s), 'Helâl yoldaki harcamalar da savurganlık olur mu?" dediğimde, İmam, 'Evet, olur.' diye cevap verdi."

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle geçer: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "[29.] Ayette geçen 'mahsur' kelimesi, çıplak demektir."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi isnat zinciri ile Aclan'dan şöyle rivayet eder: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanındayken bir dilenci geldi. İmam kalktı ve içinde hurma bulunan bir kaptan hurma avuçlayıp ona verdi. Az sonra başka bir dilenci geldi. İmam yine kalktı ve avuçlarına hurma doldurup ona verdi. Arkasından başka bir dilenci gelince İmam ona, 'Allah bize de, sana da rızık versin.' dedi."

"Ardından İmam sözlerine şöyle devam etti: Biri Peygamberimizden (s.a.a) bir şey isteyince, ona istediğini verirdi. Bir defasında bir kadın oğlunu Peygamber'e göndererek, 'Peygamber'den bir şey iste. Eğer yok derse, bana gömleğini ver, de.' dedi. Peygamber de gömleğini çıkararak oğlana attı. -Başka bir nüshaya göre, ona verdi.- Bunun üzerine yüce Allah ona ölçülü olmayı tembihlemek üzere, *'Elini boynuna bağlama (cimrilik etme); tamamıyla da açma (büsbütün eli açık da olma) ki, kınanmış ve çıplak olarak oturup kalırsın.'* ayetini indirdi. İşte ayetteki 'mahsur' [kelimesinin bir mastarı olan 'ihsâr'] kelimesi; yokluk, ihtiyaç demektir."[1]

Ben derim ki: Bu rivayeti Ayyâşî de, tefsirinde Aclan aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir. Yine rivayette Peygamberimiz (s.a.a) ile ilgili anlatılan hikâyeyi Kummî, kendi tefsirinde nakletmiştir. Aynı rivayet ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebu Hatem aracılığıyla Minhal b. Amr'den, yine İbn Cerir Taberî aracılığı ile de İbn Mes'ud'dan nakledilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi isnat zinciriyle Mes'ade b. Sadaka'nın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle naklettiği rivayet edilir: "Yüce Allah, Peygamber'ine nasıl infak edeceğini öğretti. Şöyle ki, Peygamber'in bir uvkıyye[2] altın parası vardı. Bu paranın gece yanında kalmasını istemediği için onu sadaka olarak verdi. Sabaha erince yanında hiçbir şeyi kalmamıştı. O sırada yanına bir dilenci geldi. Fakat ona verecek hiçbir şeyi yoktu. Dilenci onu kınadı ve o da verecek hiçbir şeyi

1- [Füru-i Kâfi, c. 4, s. 55, hadis: 7.]

2- [Memleketlere göre değişik ağırlık ölçüsü olan uvkıyye, 12 dirhem ağırlığındadır. Her bir dirhem, 0,1935 gram olduğuna göre 1 uvkıyye 2,3436, yani yaklaşık 2.5 grama denktir.]

olmadığı için üzüldü. Çünkü merhametli ve ince kalpli idi. Bunun üzerine yüce Allah, Peygamber'ini eğitmek üzere, *'Elini boynuna bağlama (cimrilik etme); tamamıyla da açma (büsbütün eli açık da olma) ki, kınanmış ve (yaşamın gereklerinden) kopmuş (veya çıplak) olarak oturup kalırsın.'* ayetini indirdi. Yüce Allah diyor ki: İnsanlar senden bir şeyler istiyorlar ve senden mazeret kabul etmiyorlar. Bu yüzden elindekinin hepsini verdiğinde eli boş kalırsın."(1)

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İbn Sinan'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer Sadık (a.s), *'Elini boynuna bağlama'* ifadesi ile ilgili olarak avucunu kapatarak, 'İşte şöyle.', *'tamamıyla da açma'* ifadesi ile ilgili olarak da avucunu açarak, 'İşte böyle.' buyurdu."

Tefsiru'l-Kummî'de İshak b. Ammar'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) naklettiği uzun hadisin bir bölümünde şöyle geçer: "İmam'a 'imlag' kelimesinin anlamını sordum, buyurdu ki: İflas demektir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Ebu Hatem, Katade'den, o da, *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, çok çirkin bir iş ve kötü bir yoldur."* ayeti hakkında Hasan'dan nakleder ki, Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyururdu: "Kul mümin iken zina etmez. Mümin iken birine iftira etmez. Mümin iken hırsızlık yapmaz. Mümin iken içki içmez. Mümin iken haksız hile yapmaz." Sahabîlerden birinin, "Ey Allah'ın Resulü! Vallahi kişinin mümin olduğu hâlde bu günahları işlediğini görüyoruz." demesi üzerine Peygamberimiz buyurdu ki: "Kul bu kötülüklerden birini yaptığı zaman kalbinden iman çıkar ve eğer günahından dönüp tövbe ederse, Allah da ona dönüp tövbesini kabul eder."

Ben derim ki: Bu hadis, başka kanallardan da Aişe'ye ve Ebu Hureyre'ye dayandırılarak rivayet edilmiştir. Ehlibeyt (onlara selâm olsun) kanalından gelen rivayette de şöyle bir ifadeye yer verilir: "İman ruhu o sırada onu terk eder."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi isnat zinciri ile İshak b. Ammar'dan şöyle nakleder: İmam Ebu'l-Hasan'a (a.s) dedim ki: "Yüce Allah Kur'ân'da, *'Haklı bir gerekçe olmadıkça, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksızlıkla öldürülürse, kuşkusuz biz onun velisine yetki vermişiz. Ancak bu veli de öldürmede aşırı gitmesin; çünkü ona zaten yardım edilmiştir.'* buyuruyor. Burada Allah'ın yasak-

---

1- [Füru-i Kâfi, c. 5, s. 67, hadis: 1.]

ladığı aşırılıktan kasıt nedir?" diye sordum. Buyurdu ki: "Öldürülenin katilinden başkasını öldürmeyi veya katili müsle etmeyi (parçalara ayırarak öldürmeyi) yasaklıyor." "Peki, *'çünkü ona zaten yardım edilmiştir.'* ifadesinin anlamı nedir?" diye sordum. İmam bana şu cevabı verdi. Katilin öldürülen kimsenin velisine teslime dilmesinden ve velinin onu hiçbir dinî ve dünyevî sorumluluk altına girmeden öldürebilmesinden daha büyük yardım var mıdır?"[1]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu'l-Abbas'tan şöyle nakledilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) bir kişiyi birlikte öldüren iki kişi hakkındaki hükmü sordum. Bana şu cevabı verdi: Öldürülenin velisi o iki kişiden istediğini öldürmeye yetkili kılınır ve öbür katil diyetin, yani maktulün diyetinin yarısını ödemek zorunda tutulur ve bu diyet öldürülenin çocuklarına verilir. Bunun yanı sıra eğer bir erkek bir kadını öldürürse, ölünün akrabaları diyet almayı kabul ederlerse mesele yok. Ama eğer öldürülen kadının velileri diyet almaya razı olmaz da katili öldürmek isterlerse, öldürülecek olan erkeğin diyetinin yarısını vermekle yükümlü tutulurlar ve erkek katili öldürürler. İşte *'Kim haksızlıkla öldürülürse, kuşkusuz biz onun velisine yetki vermişiz. Ancak bu veli de öldürmede aşırı gitmesin'* ayetinin anlamı budur."

Ben derim ki: Bu iki rivayetle aynı anlama gelen başka rivayetler de vardır. Nitekim ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Beyhakî'nin Sünen adlı eserine dayanılarak Zeyd b. Eslem'den şöyle nakledilir: "Cahiliye dönemi Arapları bir erkek başka bir kabileden bir erkeği öldürdüğünde, öldürülenin yakınları katilin yakınlarından seçkin bir kişiyi öldürmekten başkasına razı olmazlardı. Katil seçkin biri olmadığında ise, katil yerine başkasını öldürürlerdi. İşte yüce Allah, *'Haklı bir gerekçe olmadıkça, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksızlıkla öldürülürse, kuşkusuz biz onun velisine yetki vermişiz. Ancak bu veli de öldürmede aşırı* gitmesin' ayeti ile onlara bu yaptıkları uygulama hususunda öğüt vermiştir."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"doğru terazi ile tartın."* ayeti ile ilgili Ebu'l-Carud'dan İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ayette geçen kıstas-ı müstakim (doğru terazi), dili olan terazi demektir."

1- [Füru-i Kâfi, c. 7, s. 370, hadis: 7.]

Ben derim ki: İmam'ın terazi dilinden söz etmesinin sebebi, doğru tartmaya vurgu yapmak içindir ki, iki kefeli terazi de bu maksadı gerçekleştirir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Amr ez-Zubeyrî'den İmam Cafer Sadık'ın (s.a) şöyle buyurduğu nakledilir: "Yüce Allah, imanı Âdemoğullarının bütün organlarına farz kıldı ve onu organların ar asında paylaştırdı. Dolayısıyla her bir organ diğer organınkinden başka bir iman taşımakla yükümlüdür. Bu organlar arasında insanın görmeye yarayan gözleri ile yürümeye yarayan ayakları da vardır."

"Böylece Allah gözlere haram şeylere bakmamayı ve Allah'ın yasakladığı helâl olmayan şeylere bakmamayı farz kıldı. Bu tutum gözün amelidir ve imanın eseridir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *'Hakkında (kesin) bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, onların hepsinden sorulacak.'* İşte bu, yüce Allah'ın haram kıldığı şeylere bakmamayı içeren bir farzdır. Aynı zamanda gözün amelidir ve ondaki imanın eseridir."

"Yine Allah ayaklara da herhangi bir günaha doğru yürümemeyi, Allah'ın emirlerini yerine getirmeye doğru yürümelerini emretti. Nitekim şöyle buyurmuştur: *'Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen asla yeri yaramazsın, boyca da dağlara erişemezsin.'* Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur: *'Yürüyüşünde tabiî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.'* [Lokmân, 19]"

Ben derim ki: Bu rivayeti Kuleynî de el-Kâfi adlı eserinde kendi isnat zinciri ile Ebu Amr Zubeyrî'ye dayanarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) uzun bir hadisin içinde aktarmıştır.(1)

Yine aynı eserde Ebu Cafer'den şöyle rivayet edilir: "Bir defasında İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanındaydım; adamın biri ona, 'Anam-babam sana kurban olsun. Benim evde bir helâm var, oraya girer, ihtiyacımı gideririm. Komşularımın da ud çalıp şarkı söyleyen cariyeleri var. Bazen helâda kalmamı uzatarak onları dinlerim. Bu davranışıma ne dersin?' diye sordu. İmam, 'Bunu yapma.' dedi. Adam, 'Ben onların yanına hiç gitmedim. Sadece seslerini kulaklarımla işitiyorum.' dedi."

"İmam ona, 'Allah'ın *'Çünkü kulak, göz ve kalp, onların hepsinden sorulacak.'* buyurduğunu işitmedin mi?' karşılığını verdi. Adam, Hayır,

---

1- [Usul-i Kâfi, c. 2, s. 33, hadis: 1.]

vallahi ben bu ayeti ne bir acemden, ne de bir Arap'tan hiç işitmedim. İnşallah o işi bir daha kesinlikle yapmayacağım. Allah'tan af diliyorum.' dedi."

"İmam ona buyurdu ki: Kalk, yıkan ve içinden geldiği kadar nafile namaz kıl. Çünkü sen öyle kötü bir iş yapıyorsun ki, eğer o hâl üzere ölseydin, durumun çok kötü olurdu. Allah'a hamdet ve bütün hoşlanmadığı şeyler ile ilgili tövbenin kabul edilmesini iste. Çünkü O sadece kötü olan şeylerden hoşlanmaz. Kötülüğü ise ehline bırak. Çünkü her şeyin bir ehli vardır."

Ben derim ki: Bu rivayeti, Şehy Tusî et-Tehzib adlı eserinde[1] İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Kuleynî de el-Kâfi adlı eserinde[2] Mes'ade b. Ziyad aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.

Aynı eserde Hüseyin b. Harun'dan, *"Çünkü kulak, göz ve kalp, onların hepsinden sorulacak."* ayeti ile ilgili İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Kulak işittiklerinden, göz gördüklerinden ve kalp inandıklarından sorguya çekilir."

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Hakkında (kesin) bilgin olmayan şeyin ardına düşme..."* ayeti hakkında İmam'ın şöyle dediği nakledilir: "Yani hakkında kesin bilgin olmayan bir konuda hiç kimsenin sözüne uyma. Çünkü Resulullah (s.a.a) buyurmuştur ki: Kim mümin bir erkeğe veya mümin bir kadına iftira ederse, dediği sözden vazgeçmedikçe, 'tıynet-i habal (irinle yoğrulmuş tıynet)' içinde tutulur.

Ben derim ki: el-Kâfi adlı eserde, İbn Ebî Ya'fur'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "tıynet-i habal" kelimesini, fahişelerin cinsel organlarından sızan irin şeklinde açıkladığı rivayet edilir. [Usul-i Kâfi, c.2, s.357, hadis: 5] Bu rivayetin benzeri Sünnî kanallardan da Ebuzer'e ve Enes'e dayanılarak Peygamberimizden (s.a.a) nakledilmiştir.

Görüldüğü gibi, yukarıdaki açıklamamızda da belirttiğimiz üzere, bu rivayetlerin bazıları ayetin özel konum ve anlamına, bazıları ise gerekçelendirmenin genelliğine dayanıyor.

1- [et-Tehzib, c. 1, s. 116, hadis: 36.]

2- [Füru-i Kâfi, c. 6, s. 432, hadis: 10.]

اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنٖينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًاۜ اِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ
قَوْلًا عَظٖيمًا ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا
يَزٖيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا
لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ سَبٖيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ
عُلُوًّا كَبٖيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فٖيهِنَّۜ
وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدٖهِ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبٖيحَهُمْۜ اِنَّهُ كَانَ
حَلٖيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾ وَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذٖينَ لَا
يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً
اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓى اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا
عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٖٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ
اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا
﴿٤٧﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ سَبٖيلًا
﴿٤٨﴾ وَقَالُوٓا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدٖيدًا
﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَدٖيدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ
فٖى صُدُورِكُمْۜ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعٖيدُنَاۜ قُلِ الَّذٖى فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ

فَسَيُنْغِضُونَ اِلَيْكَ رُؤُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَۜ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ
قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ
اِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾ وَقُلْ لِعِبَادٖى يَقُولُوا الَّتٖى هِىَ اَحْسَنُۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ
يَنْزَغُ بَيْنَهُمْۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُبٖينًا ﴿٥٣﴾ رَبُّكُمْ
اَعْلَمُ بِكُمْۜ اِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْۜ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ
وَكٖيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا
بَعْضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

AYETLERİN MEALİ

40- Rabbiniz, erkek çocukları size ayırıp da, kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi?! Gerçekten siz, (vebali) çok büyük bir söz söylüyorsunuz!

41- Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da (tevhitle ilgili gerçekleri) çeşitli şekillerde açıkladık ki düşünüp anlayabilsinler. Fakat bu, ancak onların kaçıp uzaklaşmalarını artırıyor.

42- De ki: "Eğer onların söylediği gibi O'nunla birlikte (başka) ilâhlar olsaydı, o zaman o ilâhlar Arş'ın sahibine (Allah'a) ulaşmak (ve O'na üstünlük kurmak) için mutlaka bir yol ararlardı."

43- O, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur.

44- Yedi gök ile yer ve onlarda bulunan herkes O'nu tespih eder. (Hatta) O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tespihlerini anlamıyorsunuz. Kuşkusuz O halimdir (cezalandırmada acele etmez), bağışlayandır.

45- Kur'ân'ı (onlara) okuduğunda, seninle ahirete inanmayan kimseler arasında görünmez bir perde oluştururuz.

46- (Şöyle ki,) onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da (duymalarını engelleyecek) bir ağırlık oluştururuz. Kur'ân'da Rabbini teklik niteliğiyle andığında da, arkalarına dönerek kaçıp giderler.

47- Biz, seni dinlerken kendisiyle dinlediklerini (kulaklarını), kendi aralarında gizlice konuşurlarken de (içlerinden sözlerinde) zalim olanların, "Siz ancak büyülenmiş bir adama uymaktasınız." dediklerini (yani kalplerini) çok iyi biliyoruz.

48- Bak, seni ne tür niteliklerle nitelediler de saptılar! Artık hiçbir yola (yolu bulmaya) güç yetiremeyecekler.

49- Bir de dediler ki: "Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?!"

50- De ki: "İster taş olun, ister demir."

51- "İsterse de gönlünüzde (gözünüzde) büyüyen (yeniden diriltilmesi imkânsız gibi görünen başka) bir yaratık olun. (Allah yine de sizi diriltecektir.)" Diyecekler ki: "Bizi tekrar (eski varlığımıza) kim döndürecek?" De ki: "Sizi ilk kez yaratan kimse." O zaman sana alaylı bir şekilde başlarını sallayacak ve "Ne zamanmış o?" diyecekler. De ki: "Yakın olması umulur."

52- "O'nun sizi (diriltmek üzere) çağıracağı, sizin de O'na hamt ederek çağrısına cevap vereceğiniz ve ancak az bir süre (kabirde) kaldığınızı sanacağınız günde (diriltileceksiniz)."

53- Kullarıma (müminlere) de ki, sözün en güzel olanını söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Kuşkusuz şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.

54- (Çünkü) Rabbiniz sizi en iyi bilendir; dilerse (iman edip iyi işler yaptığınız takdirde) size merhamet eder veya dilerse (küfre sapıp kötü işler yaptığınız takdirde) sizi cezalandırır. Seni de onların üzerine vekil olarak göndermedik.

55- (Hem) Rabbin, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir. Andolsun ki biz, peygamberlerden bir kısmını bir kısmından üstün kıldık ve Davud'a Zebur'u verdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde tevhit ilkesine, yine birden çok ilâh edindikleri için, meleklere dişilik isnat ettikleri için, Kur'ân'ın kendilerine sunduğu Allah'ın birliği ile ilgili delilleri üzerinde düşünmeyip bu konudaki ayetleri anlamadıkları için, peygamberlerle, kendilerine iletilen yeniden diriliş mesajı ile alay ettikleri için, Allah hakkında ve başka konularda çirkin sözler sarf ettikleri için müşriklerin kınanmasına yönelik vurguya devam ediliyor.

40) Rabbiniz, erkek çocukları size ayırıp da, kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi?! Gerçekten siz, (vebali) çok büyük bir söz söylüyorsunuz!

Ayette geçen "esfa" fiilinin kökü olan "isfa" kelimesi, has kılma ve tahsis etme, ayırma anlamına gelir. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şöyle denir: "Esfeytu fulanen bi'ş-şey'i; yani falancayı şu şey için tercih edip ayırdım." (Alıntı son buldu.)

Bu ayet, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" veya "Meleklerin bazıları Allah'ın kızlarıdır" diyenlere hitap etmektedir. İfadedeki soru inkâr ve yadırgama içeriklidir. Ayette dişiler kelimesi yerine kızlar kelimesi kullanılmış olmasının sebebi, muhtemelen müşriklerin dişiliği küçültücü bir sıfat saymalarıdır.

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Yüce Allah Rabbiniz olduğuna göre, O'ndan başka rab olmadığına göre ve her şey O'nun yetkisinde bulunduğuna göre sizi kendisi için tanımadığı bir ayrıcalıkla onurlandırdığını mı söylüyorsunuz?! Şöyle ki, oğulları size tahsis edip kendisine evlât olarak sadece dişileri, yani sizin dişi olduklarını sandığınız melekleri ayırdığını mı sanıyorsunuz?! Gerçekten siz, vebali ve çirkin sonuçları itibarı ile son derece büyük bir söz söylüyorsunuz!

41- Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da (tevhitle ilgili gerçekleri) çeşitli şekillerde açıkladık ki düşünüp anlayabilsinler. Fakat bu, ancak onların kaçıp uzaklaşmalarını artırıyor.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "Sarf kelimesi, bir şeyi bir durumdan başka bir duruma döndürmek veya onu başka bir şeyle değiştirmek anlamına gelir. 'Tasrif' kelimesi de 'sarf' kelimesi ile aynı anlama gelir, yalnız döndürmenin veya değiştirmenin çokluğunu ifade eder. Kelime daha çok bir şeyi bir durumdan başka bir duruma ve bir husus-

tan başka bir hususa döndürmek anlamında kullanılır. Nitekim rüzgârları tasrif etmek demek, onları bir durumdan başka bir duruma döndürmek demektir. *'Sarrefne'l-ayat=Ayetleri çeşitli şekillerde açıkladık.'* [Ahkaf, 27] ve *'Ve sarrefnâ fîhi mine'l-vaîd=Onda tehditleri tekrar tekrar açıkladık.'* [Tâhâ, 113] ayetlerinde olduğu gibi. Sözü tasrif etmek (tekrar tekrar söylemek) ve paraları tasrif etmek (değiştirmek) deyimleri de bu kabildendir." (Alıntı burada sona erdi.)

Yine aynı eserde şöyle geçer: "[Ayette geçen 'nüfur' kelimesinin başka bir kökü olan] 'nefr' kelimesi, bir şeyden nefret etmek ve başka bir şeye yönelmek demektir. Nitekim 'feze' de bir şeyden ürküp başka bir şeye kaçmak demektir. Araplar şöyle derler: 'Bir şeyden oldukça nefret edip uzaklaştı.' Yüce Allah da şöyle buyurur: *'Bu onların sadece kaçışlarını arttırdı.'* [Fâtır, 42], *Fakat bu, ancak onların kaçıp uzaklaşmalarını artırıyor.*" (Alıntı son buldu.)

Buna göre, ayetin akışının da gösterdiği üzere, *"Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da çeşitli şekillerde açıkladık ki düşünüp anlayabilsinler."* ifadesinin anlamı şöyledir: Yemin olsun ki, bu Kur'ân'da tevhit ve şirkin asılsızlığı konusunda onlara ilişkin sözü bir şekilden başka bir şekle döndürdük ve bir üsluptan başka bir üsluba çevirdik. Çeşitli ibareler ile onu dile getirdik ve çeşitli yollardan onu açıkladık. Ta ki düşünüp anlayabilsinler ve gerçek kendileri için apaçık hâle gelsin.

"Fakat bu, ancak onların kaçıp uzaklaşmalarını artırıyor." Yani bu çeşitli açıklama yöntemleri onların sadece daha da uzaklaşmalarına yol açıyor. Ne zaman yeni bir açıklama ile karşılarına çıkılıyor ise, bu onlara yeni bir nefret, kaçış ve uzaklaşma getiriyor.

Bu ayette ikinci şahıstan üçüncü şahsa geçiliyor. Bunun sebebi, bu kimselerin durumu bu olduktan sonra onların hitap edilmeye, kendilerine söz söylenmesine elverişli olmadıklarını vurgulamaktır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Eğer şöyle denirse: "Mademki Kur'ân'ın indirilmesi onların daha da uzaklaşmalarına yol açıyor ise, onu indirmenin anlamı ve hikmeti nedir?"

"Cevabında şöyle denir: Bunun hikmeti, hüccetin bağlayıcılığını sağlamak ve yükümlülüğü güzelleştiren delilleri açıklamakla mazeretin önünü kesmektir. Ayrıca Kur'ân'ın indirilmemesi hâlinde ıslah olmayacak olan bazı kimseler onun indirilmesi ile ıslah olurlar. Bunların yanı

sıra eğer Kur'ân indirilmemiş olsa, imandan uzaklaşanlar söz konusu uzaklaşmadan daha da büyük fesat çıkarırlar. İşte ilâhî hikmet Allah'ın bu sözleri ve Kur'ân'ı indirmesini gerektirmiştir. Bu kimselerin ayetleri ve delilleri gördüklerinde daha da uzaklaşmalarının sebebi, onların kuşku ve hile olduklarına inanmaları ve üzerlerinde az düşünmeleridir." (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirdeki "Bunların yanı sıra eğer Kur'ân indirilmemiş olsa, imandan uzaklaşanlar söz konusu uzaklaşmadan daha da büyük fesat çıkarırlar." şeklindeki açıklama tartışmaya açıktır. Çünkü onların uzaklaşmalarının artması kendilerini inkârcılığa, halkla inatlaşmaya ve ona engel olmaya sürükler ki, hakka çağrı konusunda bundan daha büyük bir fesat yoktur.

Yalnız şunu iyi bilmek gerekir ki, kâfirlik, inkârcılık, haktan uzaklaşma ve onunla inatlaşmak, sahibine zarar verdiği ve onu helâke sürüklediği gibi, iman eden, hakka razı olan ve ona teslimiyet gösteren kimselere de faydalıdır. Çünkü eğer bu iyi hasletlerin ve güzel sıfatların karşıtları olmasaydı, kendi varlıkları da gerçekleşmezdi. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Buna göre, Kur'ân'ın inişinin hikmetinde gerekli olan, hüccetin tamamlanması ve arkasından yeterliliğini artırmasıdır. Böylece kötüler ellerinden gelen her türlü kötülüğü ortaya koysunlar, iyiler de çeşitli gayretleri ile kötülerin olumsuz düşüklüklerine denk gelen çeşitli derecelere yükselsinler. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Hepsine; onlara da (dünyayı isteyenlere de), bunlara da (ahireti isteyenlere de), Rabbinin bağışından sürekli veririz. Rabbinin bağışı (hiç kimseden) men edilmiş değildir."* (İsrâ, 20)

42) De ki: "Eğer onların söylediği gibi O'nunla birlikte (başka) ilâhlar olsaydı, o zaman o ilâhlar Arş'ın sahibine (Allah'a) ulaşmak (ve O'na üstünlük kurmak) için mutlaka bir yol ararlardı."

Bu ayette müşriklere hitap etmekten vazgeçilerek hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor; ona müşriklere tevhit ve şirki reddetme konusunda açıklama yapmayı emrediyor, onların bu konudaki tezlerini çürütmesini telkin ediyor. Bilindiği gibi, müşrikler Allah'ın yanı sıra başka ilâhlar olduğunu, bunların evrende derecelerinin farklılığına bağlı olarak yönetim yetkisine sahip olduklarını ve her birinin yönettiği

alanın rabbi olduğunu iddia ediyorlar. Gök tanrısı, yer tanrısı, Kureyşlilerin tanrısı gibi.

Gerçi mülk, yaratmanın ayrılmaz bir ayrıcalığıdır ve yaratma hatta müşriklerin inancına göre bile[1] yüce Allah'a mahsustur; fakat söz konusu ilâhlar yönetim yetkisi açısından ortak olduklarına göre ve bunların her birinin rabliğinin derecesi oranında mülkte payı olduğuna göre, mülk özünde Allah'tan başkası tarafından kullanılmaya açık olduğuna göre, ayrıca mülk ve saltanata karşı her varlığın vazgeçilmez bir tutku ve sevgisi bulunduğuna göre, hiç kuşkusuz sözü edilen ilâhların da Allah'ın mülkü üzerinde O'nunla çatışmaya talip olmaları kaçınılmazdır. Bu çatışma sonucunda doğal olarak mülkü O'nun elinden almak isterler. Neticede bu ilâhlardan biri mülkü ve saltanatı tek başına ele geçirir, izzet ve otoritesi ile -hâşâ Allah'tan- belirgin bir konum kazanır. Oysa Allah bundan yücedir.

Buna göre ayetin sunduğu kanıt şöyle özetlenebilir: Eğer müşriklerin dedikleri gibi Allah'ın yanı sıra başka ilâhlar olsaydı, ayrıca her şeye sürekli feyzini akıtan zatının gereklerinden olan mülkünün bir bölümüne O'ndan başkasının da nail olması mümkün olsaydı, her varlıkta mülk ve saltanat sevgisi kaçınılmaz bir tutku olduğuna göre söz konusu ilâhlar da Allah'ın mülküne talip olup O'nu Arş'ından indirmek isterler ve mülk hırsı kaçınılmaz olduğu için mülklerine mülk takma peşinde koşarlardı. Fakat böyle bir şey hiç kimse için mümkün değildir; Allah bundan yücedir.

"O zaman o ilâhlar Arş'ın sahibine ulaşmak için mutlaka bir yol ararlardı." Yani O'nu alt edip sahibi olduğu mülkü elde etmenin yolunu ararlardı. Bu ifadede, yüce Allah'tan Arş'ın sahibi diye söz ediliyor. Bu sıfat, mülke mahsus sıfatlardandır. Bunun sebebi, Allah'a doğru yol aramanın O'nun Arş'ın sahibi olmasından dolayı olduğunu vurgulamaktır. Yani o sözde ilâhlar Allah'ın Arş'ına oturmak için ona giden bir yol ararlardı.

1- Nitekim müşriklerden nakledildiğine göre, onlar ihram giydiklerinde Müslümanların de dediği gibi telbiye olarak şöyle derlerdi: "Lebbeyk lâ şerike leke illâ şeriken huve leke temlikuhu ve ma mülk=Emret, senin şerikin yoktur, bir şerik hariç ki o da senindir, sen onun malikisin. Senden başkasının da mülkü yoktur." Nitekim Budizm ve Brahmanizm dinlerine mensup kutsal kitaplar, mülkün ancak yüce Allah'a mahsus olduğu sözleriyle doludur.

Ancak bazı tefsirciler[1] bu ayetteki kanıtın, *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, yerin ve göğün düzeni altüst olurdu."* (Enbiyâ, 22) ayetindeki kanıtla aynı anlama geldiğini söylemişlerdir ki, bu açıklamamızdan sonra bu iddianın yersiz olduğu ortaya çıkıyor.

Çünkü bu iki kanıtın öncülleri (mukaddimeleri) farklıdır. Bizim incelemekte olduğumuz ayette şerik, Arş'ın sahibine varacak yol arayacakları ve O'nu alt edip mülkü elinden almak isteyecekleri ciheti ile nefyedilirken, Enbiyâ Suresi'ndeki ayette şerik, ilâhların zatları itibarı ile farklı olmalarının yönetim tarzında farklılığa ve bunun da evrenin düzeninin bozulmasına yol açacağı cihetle nefyediliyor. Dolayısıyla gerçek şu ki, inceleme konumuz olan ayetteki hüccet, Enbiyâ Suresi'ndeki ayette yer alan hüccetten başkadır. Enbiyâ Suresi'ndeki hüccetle yaklaşık aynı niteliği taşıyan hüccet, *"Aksi takdirde her ilâh kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı."* (Mü'minûn, 91) ayetinde yer alan hüccettir.

Yine bazı eski tefsircilerden[2] nakledilen şu yorum da yerinde değildir. Diyorlar ki: Arş'ın sahibine varacak yol aramaktan maksat, söz konusu ilâhların, kendilerine nazaran yüceliği olan Allah'a yakınlaşmayı istemeleridir. Buna göre ayette dile getirilen hüccet şöyle yorumlanabilir: Eğer müşriklerin iddia ettikleri gibi Allah'ın yanı sıra başka ilâhlar olsaydı, bu ilâhlar O'nun yüce ve büyük olduğunu bildikleri için O'na yaklaşmayı ve O'nun yanında yakınlık makamına ulaşmayı arayacaklardı. Durumu böyle olan varlıklar ilâh olamayacaklarına göre de, onlar ilâh değildirler.

Fakat bu yorum da doğru değildir. Çünkü sözün akışı bunun tersini gösteriyor. Yüce Allah'ın Arş'ın sahibi olmakla nitelenmesi, bir sonraki ayette de, *"O, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur."* buyrulması gibi. Bu ise müşriklerin, Allah ile ilgili iddialarının O'nun yüceliği ile bağdaşmadığının anlatılmak istendiğini gösterir. Çünkü müşriklerin iddiası, ilâhların Allah'a ulaşmak ve O'na üstünlük kurmak için mutlaka bir yol aramalarını gerektirir. Bu da, Allah'ın mülkünün O'ndan başkalarının saldırısına maruz olabileceği ve O'nun mülkünün aslında özelliği itibarı ile kaybedilmeye ve başkalarına intikal et-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 82.]

2- [Tefsir-i Ebu'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 236.]

meye müsait olabileceği gibi Allah'ın azamet ve yüceliğinin tahammül edemeyeceği büyük bir sakınca taşır.

43) O, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur.

Ayetin orijinalindeki "tealâ" kelimesinin mastarı olan "teali" kelimesi, son derece yüce anlamına gelir. Bu yüzden bu fiilin meful-i mutlakı olan "uluvven" kelimesi "kebiren (büyük)" kelimesi ile sıfatlandırılmıştır. Dolayısıyla ifade "tealâ tealiyen (pek yüce)" anlamındadır. Bu ayette yüce Allah, müşriklerin iddia ettikleri birden çok ilâhların varlığından, Allah'ın mülkünün ve rabliğinin başkalarına geçmesinin mümkün olmadığından tenzih ediliyor.

44) Yedi gök ile yer ve onlarda bulunan herkes O'nu tespih eder. (Hatta) O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tespihlerini anlamıyorsunuz. Kuşkusuz O halimdir (cezalandırmada acele etmez), bağışlayandır.

Bu ve bundan önceki ayet her ne kadar, *"Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir."* (Bakara, 116) ayeti gibi Allah'a saygı ifade eden bir konumdaysa da, bir bakıma önceki ayetin içerdiği kanıt ve hücceti desteklemektedir. Çünkü bu iki ayet, *"Eğer onların söylediği gibi O'nunla birlikte (başka) ilâhlar olsaydı..."* ayetinin tamamlayıcı mukaddimesi (öncülü) niteliğindedir. Şöyle ki, söz konusu hüccet aslında istisnaî bir kıyastır.[1] İstisna konumunda olan/istisna işlevini gören unsur ise, ayetteki bütün varlıkların yüce Allah'ı tespih ettikleri yönündeki açıklamadır. Sanki şöyle denmek isteniyor: Eğer Allah'ın yanı sıra başka ilâhlar olsaydı, O'nun mülkü çatışmaya ve saldırıya açık olurdu. Fakat gökler, yeryüzü ve oralardaki varlıklardan ibaret olan mülk, O'nu böyle olmaktan tenzih eder ve O'nun mülkte ortağı olmadığına şahitlik eder. Çünkü mülk ancak O'ndan başlayıp O'nda son bulur, ancak O'nun-

---

1- [Mantık ilminde kıyas (burhan/tasım), doğru olarak kabul edilen iki yargıdan üçüncü bir yargı çıkarma temeline dayanan bir uslamlama ve netice alma yolu demektir. "Âlem değişkendir ve her değişken de hâdistir, öyleyse âlem hâdistir." örneğinde olduğu gibi. Kıyasın çeşitli türleri vardır ki, onlardan biri de istisnaî kıyastır. İstisnaî kıyas, neticenin aynının veya zıddının kıyasta bilfiil zikredilmiş olmasıdır. Bu sözde olduğu gibi: "Eğer bu cisim ise, yer tutar. Lâkin o bir cisimdir." Bu söz o şeyin yer tutan olduğu sonucunu verir ve o aynıyla kıyasta (kıyasın öncülünde) zikredilmiştir.]

la kaim olur ve ancak O'na secde ederek boyun eğer. Bu açıdan mülkle donanan ve kendisine mülk yaraşan tek O'dur. O hâlde O'ndan başka rab yoktur.

Bu iki ayetin, yani *"O, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur."* ayeti ile *"Yedi gök ile yer ve onlarda bulunan herkes O'nu tespih eder..."* ayetinin istisna anlamında olmaları mümkündür. O takdirde anlam şöyle olur: Eğer O'nunla birlikte başka ilâhlar olsaydı, o ilâhlar Allah'ı alt edip mülkünden azletmek isterlerdi. Fakat O, sürekli feyizde bulunan kendi zatıyla zatını bundan tenzih eder. O zat ki, bütün varlıklar onunla kaimdir, rububiyet hiç ayrılmaksızın ve O'ndan başkasına geçmeksizin hep O'nunla birliktedir. Bunun yanı sıra mülkü, yani gökler ile yeryüzü âlemi ve onlardaki varlıklar da Allah'ı tespih eden zatlarıyla O'nu tenzih ederler. Çünkü o varlıkların zatları O'nunla kaimdirler. Öyle ki, eğer onlar göz açıp kapayasıya kadar kısa bir süre için bile O'ndan kopsalar veya O'ndan saklı kalsalar yok olup kaybolurlar. Buna göre, O'nunla birlikte başka ilâhlar yoktur, başkalarının O'nun mülkünün ve rububiyetinin peşine düşmesi mümkün değildir. Bu noktayı iyi düşünmek gerekir.

Bu yorumların hangisi kabul edilirse edilsin, *"Yedi gök ile yer ve onlarda bulunan herkes O'nu tespih eder."* ifadesi, görülen âlemin bütün parçalarının tespih ettiklerini bildirir. Bunlar, müşriklerin Allah'a yakıştırdıkları ortaktan O'nu tenzih ve tespih ederler.

"Tespih", sözlü tenzih anlamına gelir. Sözün gerçek anlamı ise bir tür işaret ve delâlet yolu ile insanın iç âlemdekini ortaya çıkarmaktır. Yalnız insan, işaret etmek istediği her şeye tekvin yolu ile yol bulamadığı için kelimeleri kullanma yöntemine başvurmuştur. Kelimeler de belirli anlamlar için konmuş seslerden ibarettir. İnsan bu sözcükler ile iç âlemindekileri gösterir. Böylece anlatma ve anlama geleneği bu esas uyarınca cereyan eder. İnsan kimi zaman da bazı maksatlarını el, baş veya başka organlarının işaretlerinin yardımı ile, bazen de yazı ve alâmet koyma yardımı ile ifade eder.

Kısacası kastedilmiş anlamı ortaya koyan her şey sözdür, konuşmadır. Dolayısıyla bir varlığın bu ortaya koymakla kaim olması, duyulan bir ses ve kullanılan bir sözcük aracılığıyla gerçekleşmese bile onun konuşması ve ondan taraf söylenmiş bir sözdür. Bunun delillerinden biri, Kur'ân'da yüce Allah'a nispet edilen ve maksatları ortaya koyma

anlamı taşıyan konuşma, söz, emir ve vahiy gibi eylemlerdir. Oysa bunlar kelimeler ile konuşan biz insanların bildiği sözler ve konuşmalar türünden değildirler. Buna rağmen yüce Allah onları söz ve konuşma diye adlandırıyor.

Gök, yer ve buralarda bulunanlar gibi gördüğümüz varlıklar da, Rablerinin rububiyette birliğini açıkça ortaya çıkaran ve O'nu her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih eden özelliğe sahiptirler. Dolayısıyla onlar [bu özellikleriyle] Allah'ı tespih etmektedirler.

Şöyle ki, bu varlıklar kendileri itibariyle hem zatlarında, hem sıfatlarında, hem de durumlarında Allah'a muhtaçlıktan ve ihtiyaçtan başka hiçbir şeye sahip değiller. İhtiyaç ise kendisine muhtaç olunanı keşfeden en güçlü faktördür. Öyle ki muhtaç, kendisine muhtaç olunansız varlığını koruyamaz ve ondan ayrılamaz. Dolayısıyla bu varlıkların her biri, var oluşundaki ihtiyaç ve zatındaki noksanlığı sebebi ile var oluşunda zengin ve zatında tam ve kâmil olan var edicisini keşfeder, açığa çıkarır. Aynı zamanda, varlığını kemale erdirmek ve zatındaki eksiklikleri gidermek için kendilerinden yararlandığı diğer varlıklarla olan bağlantısı sayesinde de var edicisinin, her şey üzerinde tasarruf eden ve her şeyi yöneten Rabbi olduğunu ortaya çıkarır.

Bunun yanı sıra varlıklarda geçerli olan, onların dağınıklarını bir araya getiren ve aralarında ilişki kuran düzen de, bunları var edenin bir olduğunu, her şeyin O'nun birliği sayesinde O'na döneceğini ve O'nun birliği sayesinde O'nun aracılığıyla ihtiyaçların ve eksiklerin ortadan kalktığını ortaya koyar. Dolayısıyla O'nun dışındakiler ihtiyaçlıktan ayrılamaz, O'ndan başkası noksanlıktan kurtulamaz. Ve O, kendisinden başka rab olmayan Rab, yanında yoksulluk bulunmayan zengin ve zatında noksanlık barındırmayan kemaldir.

Dolayısıyla bu varlıkların her biri, muhtaçlığı ve noksanlığı sebebi ile Rabbinin ihtiyaçtan münezzeh ve noksanlıktan uzak olduğunu açığa çıkarmaktadır. Hatta Rabbinin ortağı olduğunu ileri süren veya O'na eksiklik ve çirkinlik nispet eden cahil bile -ki Allah bunlardan yüce ve büyüktür- böyle düşünmekle O'nun ortaktan münezzeh olduğunu ispatlamakta ve O'na eksiklikten uzak olduğu nispetinde bulunmaktadır. Çünkü bu insanın iç âleminde beliren anlam, dili ile telaffuz ettiği kelimeler ve bu maksadı ifade etmek için kullandığı bütün araçlar varoluşsal ihtiyacı ile ortağı ve eksikliği olmayan bir Rabbin varlığını ortaya koyan şeylerdir.

Böyle bir inkârcı insanın inkârcılığının itiraf anlamına gelmesi, dünyada konuşabilen bir tek insanın olmadığını iddia eden ve bu iddiasına da sözlü tanıklıkta bulunan kimsenin durumuna benzer. Çünkü o insanın sözlü tanıklığı, iddiasının tersini destekleyen en güçlü delildir. Bu şahitlik bu şekilde tekrarlandıkça ve şahitlerin sayısı çoğaldıkça, iddianın tersi de şahitlik yolu ile pekişmiş olur.

Denebilir ki: Sadece münezzehliği ortaya koymak, tespih olarak adlandırılmaz. Bunun kasıt eşliğinde olması gerekir. Kasıt ise hayata/canlılığa bağlıdır. Oysa bu varlıkların çoğu canlılıktan yoksundur. Yeryüzü, gök ve cansız varlık türleri gibi. Bu durumda bu varlıkların tespihini, mecazî anlama yormaktan başka çare yoktur. Buna göre bu varlıkların tespihleri, varoluşları ile Rablerinin münezzehliğine delâlet etmelerinden ibarettir.

Buna karşılık şöyle derim: Yüce Allah'ın sözü (ayet), yaratılışa paralel olarak varlıklara ilmin de sirayet ettiğine delâlet etmektedir. Yani her varlığın varlıktan aldığı pay kadar ilimden de payı vardır. Ancak bu da şu demek değil ki, bütün varlıklar ilim bakımından eşittir veya sahip oldukları ilmin cinsi ve türü birdir ya da her bir varlık insanın sahip olduğu ilme sahiptir veya insan varlıklardaki ilmi anlayabilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsanların derileri, 'Her şeyi konuşturan Allah, bizi de konuşturdu.' derler."* (Fussilet, 21) *"Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi. Ona ve yer küreye, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler."* (Fussilet, 11) Bu anlamdaki ayetler çoktur. İnşaallah ilerde bu konuya özel geniş açıklamalarda bulunacağız.

Durum böyle olunca, yaratılmış olan her varlık mutlaka belirli oranda nefsinin şuurundadır. Böylece kendi vücudu itibarı ile Rabbinin zenginliği ve kemali ile kuşatılmış bulunan, muhtaç ve eksik olan nefsini ortaya koymak ister; O'ndan başka Rabbin olmadığını idrak eder. Dolayısıyla her varlık Rabbini tespih etmekte, O'nu ortaktan ve kendisine nispet edilen her türlü eksiklikten tenzih etmektedir.

Bu açıklamamızdan anlaşılıyor ki, ayette geçen tespihi mecazî anlamda yorumlamanın hiçbir gerekçesi yoktur. Bilindiği gibi ancak hakikat anlamına yormanın mümkün olmadığı durumlarda mecazî anlama yormaya başvurulur.

Bir tefsircinin şu görüşü de buna benzer: "Bazı varlıkların tespihi sözlü ve hakikîdir; meleklerin ve mümin insanların tespihleri gibi. Diğer bazı varlıkların tespihi ise hâl (lisanıhâl) yolu iledir ve mecazîdir; cansız varlıkların var oluşları ile yüce Allah'a delâlet etmeleri gibi. Tespih kelimesi ayette mecazın genelleştirilmesi anlamında kullanılmıştır."[1] Ancak bu görüşün zayıf olduğunu az önce öğrendin.

Doğru görüş ise şudur: Bütün varlıkların tespihleri sözlü ve hakikîdir. Fakat yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu tespihlerin sözlü olmaları vazedilmiş kelimeler ve duyulan sesler ile olmalarını gerektirmez. Bu konuyla ilgili kitabın ikinci cildinin sonlarında bu incelememize faydalı olacak bir açıklama yapmıştık.

Dolayısıyla *"Yedi gök ile yer ve onlarda bulunan herkes O'nu tespih eder."* ifadesi, varlıkların hakikî tespih ettiklerini dile getirmektedir. Yani var olan her şey kendi varlığı ve diğer varlıklarla olan bağlantısı ile konuşmakta ve Rablerinin müşriklerin yakıştırdıkları ortaklardan ve noksanlıklardan münezzeh olduğunu açıklamaktadır.

"(Hatta) O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur." Bir önceki ifadede yedi gök, yeryüzü ve onlarda bulunan varlıkların tespih ettiği sayılırken, bu ifadede, tespih bütün varlıklara yaygınlaştırılıyor ve hepsinin tespih ettiği vurgulanıyor; ayrıca tespihe hamt da ekleniyor. Böylece ifade ediliyor ki, her varlık yüce Allah'ı bu şekilde tespih ettiği gibi, O'nu güzel sıfat ve fiilleri ile överek O'na hamt da eder.

Şöyle ki, bu varlıkların her birinde kendine yönelik bir ihtiyaç ve noksanlık olduğu gibi, yine her birinde yüce Allah'ın güzel yaratılışından ve nimetinden O'na dönük, O'nun tarafından bu varlığa bağışlanmış bir pay vardır. Aynı şekilde bu varlıkların var oluşta kendilerini açıklamaları, ihtiyaçlarını ve eksikliklerini açıklamak ve Rablerinin ihtiyaçtan ve noksanlıktan münezzeh olduğunu ortaya koymak, yani tespih etmek olduğu gibi, kendilerini ortaya koymaları da, yüce Allah'ın güzel sıfatlarının göstergesi olan Rablerinin sahip oldukları güzel fiillerini ortaya koymaktır. Ki bu da o varlıkların hamdetmesi demektir. Buna göre hamt, güzel olana karşı ihtiyarî bir övgüden başka bir şey değildir. Varlıklar da Rablerini tespih ettikleri gibi, aynı zamanda O'na hamdederler. İşte *"(Hatta) O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur."* cümlesinin anlamı budur.

1- [Menhecu's-Sadikin, c. 5, s. 283.]

Başka bir ifadeyle varlıklar, Rableri katındaki kemali açığa çıkarmak ve bunu belirli oranda bir şuurla yapmak suretiyle kendilerindeki ihtiyaç ve noksanlığı ortaya koymaları açısından değerlendirildiğinde, bu onların tespihi olur. Sahip oldukları varlık nimetini ve diğer ilâhî kemal yönlerini izhar etmek suretiyle Rablerinin kemalini ortaya koymaları açısından mülahaza edildiklerinden ise bu onların hamdı olur. Bilgi ve şuurlarını göz önünde bulundurmaksızın Allah'ın kemal ve celâl sıfatlarını, varlığını ortaya koyacak şekilde açığa çıkarmaları açısından değerlendirildiğinde de, bu onların Allah'a delâlet etmeleri olur ki, bu açıdan varlıklar Allah'ın ayetleri/delilleri olurlar.

Bunun kendisi, ayetteki tespihten maksadın sadece şeriki ve eksiklik yönlerini reddetmek suretiyle varlıkların Allah'a delâlet etmesi demek olmadığının en güzel şahididir. Çünkü *"Fakat siz onların tespihlerini anlamıyorsunuz."* ifadesindeki hitap ya sadece müşriklere ya da mümin-müşrik bütün insanlara yöneliktir. Oysa her iki kesim de varlıkların, yaratıcısına delâlet etmelerini anlıyor; hâlbuki ayet, onların bu anlamadan yoksun olduklarını bildiriyor.

O hâlde, "Ayetteki hitap müşriklere yöneliktir; ayetler üzerinde iyi düşünmedikleri ve ayetlerden az yararlandıkları yüzünden anlamaları yok mesabesindedir." söyleyenlerin sözlerine; aynı şekilde, "Müşrikler tespihten amacın bir bölümünü anlamadıkları için tağlip[1] kuralı gereğince onun bütününü anlamayanlardan sayılmışlardır."[2] iddiasında bulunanların iddialarına kulak asmamak gerekir.

Çünkü anlamayı yok mesabesine indirmek ve bir bölümü bütün gibi saymak delil getirme/kanıt sunma makamına uymaz. Bilindiği gibi bir önceki ayette yüce Allah onlara tenzihe yönelik hüccet/kanıt sunuyordu. Üstelik Allah'ın kelâmı tağlip ve benzeri yöntemlerle yapılabilecek olan bu tür bir müsamahayı kaldırmaz.

Bu ayetin arkasından gelen ve *"Kur'ân'ı (onlara) okuduğunda... onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler... oluştururuz."* diye başlayan ve müşriklerin anlamaktan yoksun kimseler olduklarını belirten ayetlere gelince, bu durum az önceki yorumları ileri sürenleri

---

1- [Bir hususun genellemesi, iki mamulden birinin diğerine tercih edilmesi ve onun, her ikisine de ıtlak olunması.]

2- [Menhecu's-Sadikin, c. 5, s. 283.]

desteklemez. Çünkü söz konusu ayetlerde müşriklerin Kur'ân'ı anlamadıkları belirtiliyor ki, bu, varlıkların Allah'ın ortaktan münezzeh olduğuna delâlet ettiklerini anlamamaktan farklı bir şeydir. Çünkü hüccet, onların aleyhine ancak bununla tamamlanır.

Buna göre gerçek şundan ibarettir: Bu ayette bütün varlıklar tarafından yapıldığı belirtilen tespih, kelimenin hakikî anlamındaki tespihtir. Bu tespih Kur'ân'ın birçok yerinde göklere, yeryüzüne, buralardaki bütün canlı ve cansız varlıklara tekrarlanarak ispat edilmiştir ki, bu ayetlerin içinde hakikatin anlamından başka bir anlama yorulmaya müsait olmayan örnekler vardır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Kuşları ve tespih eden dağları da Davud'a boyun eğdirdik."* (Enbiyâ, 79), *"Biz, dağları onun emrine vermiştik. Akşam sabah onunla beraber tespih ederlerdi."* (Sâd, 18). *"Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tespih edin."* (Sebe, 10) ayeti de bu ayetlere yakın niteliktedir. O hâlde varlıkların tespihini, hâl dili ile yapılan tespih anlamında yorumlamanın anlamı yoktur.

Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen çok sayıda rivayet de cansız varlıkların tespih ettiklerini belirtiyor. Bunlardan biri de çakıl taşlarının Peygamberimizin (s.a.a) avucunda tespih ettiklerini aktaran rivayetlerdir. Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bu rivayetlerden bazı örneklere yer vereceğiz.

"Kuşkusuz O halimdir, bağışlayandır." ifadesinin anlamı şudur: Şüphesiz O mühlet tanır, cezalandırmakta acele etmez ve tövbe edip kendisine yönelenleri affeder. Bu iki sıfat yüce Allah'ın her türlü noksanlıktan münezzeh olduğuna delâlet eder. Çünkü hilim (halimlik yumuşak tutumluluk) sıfatı, fırsatı kaçırmaktan çekinmemeyi ve bir şeyin kaybolmasından korkmamayı gerektirirken, affetme sıfatı bağışlamaktan ve rahmet akıtmaktan zarar görmemeyi gerektirir. Buna göre O'nun egemenliği ve rububiyeti eksikliği ve zevali kabul etmez.

Bazıları ayetin sonunda bu iki sıfata yer verilmesini şöyle yorumluyorlar: Bütün varlıklar, hatta insanın kendisinin bütün organları Allah'ı tespih etmekle meşgul oldukları hâlde insan bu tespihi anlamakta yetersiz kaldığı için hatalıdır ve bundan dolayı cezalandırılmayı hak ediyor. Fakat yüce Allah hilim ve bağışlayıcılığı ile bu hatanın cezasını vermekte acele etmiyor, hatta dilerse bu suçu affediyor.(1)

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 418.]

Bu yorum güzeldir. Ama bu, insanın kendi organlarının ve diğer varlıkların böyle bir tespihi anlama gücünde olmasını gerektirir. İnşaallah uygun yeri geldiğinde bu konuyu açıklamaya muvaffak oluruz.

45) Kur'ân'ı (onlara) okuduğunda, seninle ahirete inanmayan kimseler arasında görünmez bir perde oluştururuz.

Bu ayette görünmezlikle nitelenen perde, anlaşılan, insanlar tarafından bir şeyi diğer bir şeyden gizlemek için kullanılan perdelerin tersine, duyu organlarından gizlenmiş bir perdedir. Dolayısıyla o, Kur'ân'ı okuyan, onu taşıyan kişi olarak Peygamberimiz (s.a.a) ile ahirete inanmayan müşrikler arasına gerilmiş manevî bir perdedir. Peygamber'i onlardan gizliyor. Bu yüzden onun yanında olan Kur'ân bilgilerini kavrayıp ona inanamıyorlar, onun kendilerine hak mesajı getiren bir Allah elçisi olduğunu kavrayamıyorlar. Bundan dolayı tek Allah'tan söz ettiği zaman ona sırt çeviriyorlar, ısrarla yeniden dirilmeyi inkâr ediyorlar ve onu büyülenmiş biri olmakla suçluyorlar. Bunu izleyen ayetler bu anlamı doğrulamaktadır.

Bu ayette müşrikler *"ahirete inanmayan kimseler"* diye nitelendiriliyorlar. Çünkü ahireti inkâr etmek, tek olan Allah'a ve peygamberliğe inanmamayı da beraberinde getirir. Dolayısıyla ahireti inkâr etmek, dinin temel ilkelerinin tümünü inkâr etmeyi gerektirir. Ayrıca bu ifade, biraz sonrasında gelecek olan müşriklerin yeniden dirilmeyi inkâr etmeleri yolundaki açıklamaya hazırlık niteliğindedir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Sen Kur'ân'ı okuduğunda ve onu onlara duyurduğunda, seninle ahirete inanmayan müşrikler arasında -ki bu nitelemede onlara yönelik bir kınama vardır- anlamalarını örten gizli bir perde oluştururuz. Bu yüzden tek olan Allah'tan söz etmeni işitemezler, seni gerçek peygamber olarak bilemezler ve ahirete inanıp onun mahiyetini kavrayamazlar.

Ayette geçen "hicaben mestûren (görünmez perde)" ifadesi hakkında tefsirciler başka görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birine göre,[1] buradaki meful ("mestur") nispet (bir tür sahipliği bildirmek) içindir. Yani örtmesi olan perde. "Raculun mertubun (nemli adam)", "mekanun mehûlun (korkunç yer)" ve "cariyetun meğnûcetun (dövmeli cariye)"

1- [Tefsiru'l-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 222.]

örneklerinde olduğu gibi. Bunun bir başka örneği, "va'den me'tiyyen" ifadesidir. Yani gelişi olacak/gerçekleşecek vaat. Böyle durumlarda daha çok fail kalıbı kullanılır. "Lâbin (sütü olan) ve tâmir (hurması olan)" gibi.

Ahfeş'den nakledildiğine göre[1] meful sıygası, kimi zaman fail kalıbı ile aynı anlama gelir. "Yâmin (uğurlu/meymeneti olan)" ve "şâim (uğursuz/meymeneti olmayan)" anlamına gelen "meymûn" ve "meşûm" gibi. Kimi zaman da fail sıygası meful anlamına gelir. "Maun dâfık (atılan su)" gibi. Dolayısıyla ayette geçen "mestur", "sâtır" anlamındadır.

Bazılarına göre,[2] bu ifade (gizlenmişliğin perdeye isnat edilmesi) mecazî isnat türündedir ve "mestur", gerçekte görünmez olan perdenin arkasındakidir, yoksa perdenin kendisi değildir.

Bazılarına göre,[3] bu ifadede hazf ve isal (bazı kelimelerin cümleden atılması)[4] vardır ve aslı, "hicaben mesturen bihi'r-Resulü anhum (Peygamber'in (s.a.a), kendisi ile onlardan saklanıp gizlendiği perde)" şeklindedir.

Bir başka görüşe göre ifade, "Bir başka perde ile, yani çeşitli perdelerle örtülü olan perde" anlamındadır.

Bir diğer görüşe göre de,[5] buradaki perdenin anlamı, müşriklerin bilmediklerini bilmedikleri anlamındadır. Bu görüşlerin son üç tanesi en saçma olanlarıdır.

46) (Şöyle ki,) onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da (duymalarını engelleyecek) bir ağırlık oluştururuz. Kur'ân'da Rabbini teklik niteliğiyle andığında da, arkalarına dönerek kaçıp giderler.

Ayetin orijinalinde geçen "ekinne" kelimesi, "kinn" kelimesinin çoğuludur; Ragıp İsfahanî'nin dediğine göre, içinde bir şeyin saklandığı ve böylece başkalarından gizlendiği bir kap demektir. "Vakr" kelimesi ise, kulağın ağır işitmesi anlamına gelir. Mecmau'l-Beyan adlı

1- [Tefsiru'l-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 20, s. 222.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 87-88.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 87-88.]

4- [Hazf ve isal ile ilgili olarak İsrâ Suresi'nin 34. ayetinde geçen dipnottaki açıklamaya bakınız.]

5- [el-Keşşaf, c. 2, s. 670.]

eserde şöyle geçer: "Ayette geçen 'nüfur' kelimesi, 'nâfir' kelimesinin çoğuludur. Bu çoğul şekli, mastarı 'füul' vezninde olan bütün fail kalıplı kelimelerde kural gereğidir. Rükû, sücud ve şühud gibi." (Alıntı burada sona erdi.)

"Onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da bir ağırlık oluştururuz." ifadesi, bir önceki ayette sözü edilen görünmez perdenin açıklaması niteliğindedir. Yani Kur'ân'ı anlamasınlar diye kalplerinin üzerini kılıflarla ve perdelerle kaplarız, Kur'ân'ı işitmesinler diye de kulaklarında bir ağırlık oluştururuz. Bu yüzden onlar Kur'ân'ı kabul etme amacı ile işitmez, onu iman ve tasdik etme amacı ile anlamazlar. Bütün bunlar ise, onların kâfir ve fasık olmalarının cezasıdır.

"Kur'ân'da Rabbini teklik niteliğiyle andığında da, arkalarına dönerek kaçıp giderler." Yani Rabbini tevhit ve teklik vasfıyla andığın zaman da, arkalarına dönüp kaçarlar ve sırtlarını dönerek ondan yüz çevirirler.

47) Biz, seni dinlerken kendisiyle dinlediklerini (kulaklarını), kendi aralarında gizlice konuşurlarken de (içlerinden sözlerinde) zalim olanların, "Siz ancak büyülenmiş bir adama uymaktasınız." dediklerini (yani kalplerini) çok iyi biliyoruz.

Ayetin orijinalinde geçen "necva" kelimesi mastardır. Bu yüzden de bu kelime hiçbir değişmeye uğramadan müfret, tesniye, çoğul, müzekker ve müennes isimlerin sıfatı olarak kullanılabilir.

Bu ayet, bir önceki ayette, müşriklerin Kur'ân'ı anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da bir ağırlık oluşturulduğu şeklindeki açıklamanın delil ve gerekçesi niteliğindedir. *"Biz, seni dinlerken kendisiyle dinlediklerini..."* ifadesi kulaklarında ağırlığın oluşturulması/işitme yeteneklerinin zayıflaması ile, *"kendi aralarında gizlice konuşurlarken..."* ifadesi de kalplerinin üzerinde perdelerin oluşturulması ile bağlantılıdır.

Yüce Allah bu ayette şöyle buyuruyor: Biz onların, kendisiyle seni dinledikleri kulaklarını ve kendisiyle senin durumun hakkında değerlendirme yapan kalplerini çok iyi biliyoruz. -Nasıl öyle olmasın ki? Hâlbuki kulakların ve kalplerin yaratıcısı ve yöneticisi O'dur. Buna göre, O'nun onların kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da bir ağırlık oluşturduğu yolundaki açıklaması en doğru ve kabul edilmeye en lâyık bir haberdir.- Biz onların seni dinledikleri sırada yararlandıkları işitme organları olan kulaklarının durumunu çok iyi bildiğimiz gibi, aralarında

gizlice konuşurlarken de kalplerinin durumunu çok iyi biliyoruz. Hani onlar açıkça konuşmaktan, seslerini yükseltmekten kaçınarak gizlice konuşuyorlar ve bu fısıltıları ile görüşlerini belirtiyorlar. İçlerindeki konuşmacılardan sözlerinde zalim olanlar, "Siz ancak büyülenmiş bir adama uymaktasınız." diyorlar. Bu sözleri ile de hakkı anlamamış olduklarını kanıtlamış oluyorlar.

Bu ayet şuna işaret, hatta delâlet ediyor ki, müşrikler kınanmaktan çekindikleri için açıkça Kur'ân'ı dinlemek için Peygamber'in (s.a.a) yanına gelmiyorlardı. Tersine gizlice ve çekinerek geliyorlardı. Öyle ki, bu durumda bazısı bazısını gördüğü zaman birbirlerini fısıltı şeklindeki konuşmaları ile kınıyorlardı. Gizlice konuşmayı tercih etmelerinin sebebi, Peygamberimizin (s.a.a) ve müminlerin, durumlarını fark etmelerinden çekinmeleri idi. Bu gizlice konuşmalarında birbirlerine, *"Siz, ancak büyülenmiş bir adama uymaktasınız. "* diyorlardı. Böylece bu ayetin nüzul sebebi hakkındaki bu anlamı taşıyan rivayetler teyit edilmiş oluyor ki, Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümde bu rivayetlerin bazılarına yer vereceğiz inşaallah.

48) Bak, seni ne tür niteliklerle nitelediler de saptılar! Artık hiçbir yola (yolu bulmaya) güç yetiremeyecekler.

Ayette geçen "emsal" kelimesinin tekili olan "mesel" kelimesi, niteleme ve sıfat anlamına gelir. Buna göre "darbımesel", çeşitli niteliklerle nitelemek demektir. Ayetin anlamı açıktır ve onların iman etmelerine umudun olmadığını ifade etmektedir. *"Onları uyarsan da, uyarmasında onlar için birdir, iman etmezler."* (Yâsîn, 10) ayetinde buyrulduğu gibi.

49) Bir de dediler ki: "Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?!"

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "[Ayetin orijinalinde geçen] 'rufat' kelimesi, her şeyin kırılıp parçalanmış ve çürümüş şekli demektir. Kırılabilen ve parçalanabilen her şey için kelimenin 'fual' vezni kullanılır. 'Hutam (kırıntı)', 'dukak (talaş)' ve 'turab (toprak)' gibi. Muberred diyor ki: Toz hâline gelecek şekilde iyice parçalanan her şeye 'rufat' denir." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ayette müşriklerin, yeniden dirilmeyi istibat etmek, uzak saymakla Kur'ân'ın verdiği bilgileri anlamadıklarının açıklanmasına devam ediliyor. Oysa yeniden diriliş, Kur'ân'ın vurguladığı en önemli bir

konu ve hakkında vahiy ve akıl yolu ile en açık delillerin gösterildiği bir ilkedir. Öyle ki yüce Allah onu çeşitli ayetlerde *"hakkında şüphe olmayan"* gerçek diye niteliyor. Müşriklerin ise bu ilkeyi reddetmek için bir kanıtları yoktur, sadece onu fazlasıyla istibat ediyorlar.

Kalplerine bu istibadı cazip gösteren en büyük faktör de ölümü insanın yok oluşu sanmalarıdır. Onlara göre insanın kesin yokluktan oluşması uzaksanan bir şeydir. Bu yüzden dediler ki: "Biz ölüm yüzünden bedenlerimizin bozulması ile kemik ve ufalanıp toprak olunca, böylece geride yalnız kemikler kalınca, o kemikler de dağılıp toz hâline gelince, biz yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz, eskiden olduğumuz gibi insanlar mı oluruz? Bu uzak ihtimalli bir geriye dönüştür." Bundan dolayı, aşağıda belirtileceği üzere yüce Allah bu sözlerine mutlak gücünü ve ilk yaratılışı hatırlatarak karşılık veriyor.

50-51) De ki: "**İster taş olun, ister demir. İsterse de gönlünüzde (gözünüzde) büyüyen (yeniden diriltilmesi imkânsız gibi görünen başka) bir yaratık olun. (Allah yine de sizi diriltecektir.)**"

Bu ifadeler müşriklerin istibat içerikli sözlerine cevaptır. Onlar o sözlerinde, *"Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca"* tabiri kullanmışlardı. Yüce Allah da Peygamber'ine (s.a.a) onlara teshir nitelikli bir emirle taş, demir... gibi anlayışlarına göre insana dönüştürülmesinden daha zor ve daha az muhtemel olan varlıklar olmalarını emrediyor.

Dolayısıyla bu emir şuna işaret ediyor: Mutlak ilâhî kudrete yeniden yaratmak istediği hiçbir şey zor değildir. O şey ister kemik, ister ufalanmış toprak, ister taş, ister demir, isterse de başka bir yaratık olsun.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Onlara de ki: Gönüllerinde büyük gördükleri ve insanın yaratılmasına kaynaklık edebileceklerini son derece uzak bir ihtimal saydıkları kemik, ufalanmış toprak, taş, demir gibi bir varlık olsunlar; kısacası diledikleri türden bir varlık olsunlar, yüce Allah yine de onlara ilk yaratılışlarını geri verip kendilerini tekrar diriltecektir.

Diyecekler ki: "**Bizi tekrar (eski varlığımıza) kim döndürecek?**" **De ki:** "**Sizi ilk kez yaratan kimse.**"

Yani onların uzaksamalarını her ne olurlarsa olsunlar, hangi durum ve niteliğe dönüşürlerse dönüşsünler günün birinde tekrar diriltilecekleri şeklinde cevaplandırdığın zaman sana, "Bizi daha önceki insan

şeklindeki yaratılışımıza kim döndürecek?" diye soracaklar. Onlara, bunu yüce Allah'ın gerçekleştireceğini hatırlat. Ardından yüce Allah onlara uzaksamalarına gerekçe bırakmayacak şekilde bunun niteliğine değiniyor ki, bu da onları ilk başta hiçbir şey değillerken yoktan var etmiş olmasıdır.

Burada "Allah" tabiri yerine, *"De ki: Sizi ilk kez yaratan kimse."* ifadesinin kullanılması, yeniden diriltmenin mümkün olduğunu kanıtlamak ve örnek göstermek suretiyle uzaksamayı gidermek içindir.

O zaman sana alaylı bir şekilde başlarını sallayacak ve "Ne zamanmış o?" diyecekler. De ki: "Yakın olması umulur."

Ragıp İsfahanî şöyle der: "[Ayetin orijinalindeki 'yunğizûne' fiilinin mastarı olan] 'el-inğaz' kelimesi, birine karşı duyulan şaşkınlığı belirtmek üzere başı ona çevirmek anlamına gelir." (Alıntı sona erdi.)

Dolayısıyla ayetin anlamı şöyledir: Onları delil getirerek susturduğun, Allah'ın her şeye gücünün yeteceğini ve onları ilk kez yaratmış olduğunu kendilerine hatırlattığın zaman, alaycı ve hafife alıcı bir eda ile başlarını sana çevirip "Ne zamanmış o?" diyeceklerini görürsün. O zaman onlara de ki: *"Yakın olması umulur."* Çünkü onun ne zaman gerçekleşeceğini bilmenin imkânı yoktur. Bu konu Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği gayp konularındandır. Fakat yüce Allah'ın bildirmesi sayesinde o günün niteliği bilinebilir. Bundan dolayı bir sonraki ayette o günün vakti yerine sıfatını koyarak onlara onu *"O'nun sizi (diriltmek üzere) çağıracağı sizin de O'na hamt ederek çağrısına cevap vereceğiniz... gün"* diye tanıtıyor.

52) "O'nun sizi (diriltmek üzere) çağıracağı, sizin de O'na hamt ederek çağrısına cevap vereceğiniz ve ancak az bir süre (kabirde) kaldığınızı sanacağınız günde (diriltileceksiniz)."

Ayetin başındaki "yevme" kelimesi, gizli bir fiille (tub'esûne) mensuptur. Yani, şöyle bir günde diriltileceksiniz. Ayette sözü edilen çağrı, insanların hesaplaşma günü için kalkmaları hakkındaki Allah'ın emridir. Onların bu icabet etmeleri de bu ilâhî çağrıyı kabul etmeleri demektir. Ayette geçen "bi-hamdih " ifadesi "testecîbûne" fiilinin failinden hâldir. İfadenin takdirî açılımı ise şöyledir: "Testecîbûne mütelebbisîne bi-hamdih." Yani O'na hamt ederek; Allah'ın tekrar diriltmesini ve geriye getirmesini failine övgü sunulan bir iş sayarak çağrısına cevap

vereceğiniz günde diriltileceksiniz. Çünkü o günde gerçekleri açıkça görecek ve ilâhî hikmet gereği Allah'ın insanları hesaplaşmak üzere diriltilmesinin, ilk yaratılıştan sonra ikinci bir yaratılış aşamasına geçilmesinin kaçınılmaz olduğunu bileceksiniz.

"Ve ancak az bir süre kaldığınızı sanacağınız günde", yani öldükten sonra mezarlarınızda çok kısa bir süre kaldığınızı düşündüğünüz ve bu günün size gerçekten çok yakın olduğunu gördüğünüz günde...

Yüce Allah, tahmin ettikleri süre konusunda yanıldıklarını vurgulamakla birlikte onların bu düşüncelerini doğruluyor. Nitekim başka ayetlerde de şöyle buyurmuştur: *"Buyurur: Sadece az bir süre kaldınız; keşke siz (bunu) bilmiş olsaydınız!"* (Mu'minûn, 114), *"Kıyamet koptuğu gün, günahkârlar, (dünyada) ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar, (dünyada da haktan) böyle döndürülüyorlardı. Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah'ın yazısında (hükmedildiği gibi) yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bugün, yeniden dirilme günüdür."* (Rûm, 56) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

"Ve ancak az bir süre kaldığınızı sanacağınız günde" ifadesinde o günü uzak gören ve onu alay konusu yapan müşriklere yönelik tariz olduğu gibi, *"De ki: Yakın olması umulur."* ifadesinde dile gelen kıyamet gününün yakın olduğu yolundaki beklentiye yönelik de bir destekleme vardır. Yani siz onu yakın sayacaksınız. Aynı şekilde, *"O'nun sizi (diriltmek üzere) çağıracağı, sizin de O'na hamt ederek çağrısına cevap vereceğiniz... gün"* ifadesinde de o günü alay konusu ettikleri ve onu hayretle karşıladıkları hususuna yönelik bir tariz vardır. Yani siz bugün diriliş gününü uzak bir ihtimal sayıyor, onu alay konusu ediyorsunuz; ama o gün O'na hamt edeceksiniz.

53) Kullarıma (müminlere) de ki, sözün en güzel olanını söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Kuşkusuz şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.

Ayetin akışından anlaşıldığına göre buradaki kullardan maksat müminlerdir ve ifadedeki izafe/tamlama (kullarım şeklinde kullanılması ve kulların Allah'la ilintilendirilmesi) onurlandırma amacını taşır. *"Kullarıma de ki, sözün en güzel olanını söylesinler..."*, yani onlara en güzel sözleri söylemelerini emret. Bilindiği gibi bu ifade emir kipinde sunulmuştur ve emrin cevabı da [edebî kurallar gereği] cezimli olur.

[Ayette "yegulû" fiili zemildir ve "nûn" hazfedilmiştir.] *"En güzel olanı"* demek, sözün en güzel olanı demektir. Bu da güzel edebi içeren; kabalıktan, sövgüden ve çirkinlikten arınmış olan sözdür.

Bu ve bundan sonraki iki ayetin içeriği aynı akışa sahiptirler. Bu ayetlerin içeriklerinin özeti ise güzel söz söylemeyi ve konuşmada güzel edep takınmayı emretmektir. Maksat, şeytanın kışkırtıp arayı bozmasından kaçınmalarını ve işin (yetkinin) Peygamberimizin (s.a.a) değil, yüce Allah'ın irade ve dileğine bağlı olduğunu bilmelerini sağlamaktır. Dolayısıyla durum şöyle değildir ki Peygamber kendisine inanan, kendisine intisap eden ve mutluluğa ehil olan kimseleri serbest bıraksın, üzerilerinden teklifi kaldırsın; böylece istediğini söyleyebilsin, kendisine inananların dışında istediğini de her türlü iyilikten uzak tutabilsin ve onun hakkında kötü söz söyleyebilsin. O hâlde insanda aranan şey temiz kalpli ve tam edepli olmasıdır. Nitekim yüce Allah bazı peygamberlerinin diğerlerine bu yönleri ile üstünlük sağladıklarını açıklamış; yine Davut Peygamber'e özel olarak güzel sözler ve yüce Allah'a güzel övgüler içeren Zebur adlı kitabı verdiğini vurgulamıştır.

Bundan anlaşılıyor ki, müminler hicretten önce kimi zaman müşriklerle yaptıkları tartışmalarda onlara kaba ve sert sözler söylüyor, kendilerinin Peygamberimizin (s.a.a) bereketi ile cennetlik ve müşriklerin cehennemlik olduklarını yüzlerine vuruyorlardı. Bu da müşrikleri kendilerine karşı kışkırtıyor, düşmanlıklarını arttırıyor, müminlere yönelik baskılarını, işkencelerini, Peygamber'e (s.a.a) yönelik de eziyetlerini ve hakka karşı inatlarını fazlalaştırıyordu.

Bunun üzerine yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) müminlere en güzel sözleri söylemeyi emretmesi yolunda direktif veriyor. Burası da konum itibariyle bu direktifi vermek için uygun yerdir. Çünkü az önce müşriklerin Peygamberimize yönelik edepsizlikleri, onu büyülenmiş biri olarak adlandırdıkları, Kur'ân'la ve onun içerdiği yaratılışın başlangıcı ve yeniden dirilişle ilgili bilgilerle alay ettikleri anlatılmıştı. İşte gerek bu üç ayetin önceki ayetler ile irtibatının, gerekse de bunların kendi aralarındaki bağlantının ortak yönü budur. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Buna göre, *"Kullarıma de ki, sözün en güzel olanını söylesinler."* ifadesi, emre yönelik bir emirdir ve emredilen şey en güzel sözü söylemektir. Dolayısıyla bu ifade, *"Onlarla en güzel şekilde mücadele et (tartış)."* (Nahl, 125) ayetinin benzeridir. *"Çünkü şeytan aralarını bozar."*

ifadesi bu emrin gerekçesi ve *"Kuşkusuz şeytan, insanın apaçık düşmanıdır."* ifadesi de şeytanın insanlar arasında gerginlik çıkarmasının gerekçesidir.

Bazıları[1] şöyle demişlerdir: "Sözün en güzelini söylemekten maksat, müşriklerle savaştan kaçınmak, onlara karşı barışçı bir tutum sergilemektir. Bu hitap müminlere hicretten önce Mekke'de yöneltilmiştir. Dolayısıyla bu ayet nüzul sebeplerine ilişkin rivayetlere göre, *'İnsanlara güzel söz söyleyin.'* (Bakara, 83) ayeti ile aynı anlamdadır."

Fakat okuyucu, bu görüşün ayetteki gerekçelendirmenin akışı ile uyuşmadığının farkındadır.

54) (Çünkü) Rabbiniz sizi en iyi bilendir; dilerse (iman edip iyi işler yaptığınız takdirde) size merhamet eder veya dilerse (küfre sapıp kötü işler yaptığınız takdirde) sizi cezalandırır. Seni de onların üzerine vekil olarak göndermedik.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu ve bir sonraki ayet daha önceki söz akışının devamıdır. Buna göre ayetin başlangıcı, *"Kullarıma de ki... desinler."* ifadesi ile Peygamberimize (s.a.a), müminlere iletmesi emredilen direktifin devamı, ayetin sonu ise Peygamber'e mahsus bir hitaptır. Buna göre ayette iltifat (şahıstan şahsa geçme) yoktur.

Ayetin başındaki hitabın, Peygamberimizin (s.a.a) yanı sıra müminlere de yönelik olması ve bunun Peygamberimizin muhataplığının müminlerin gaipliklerine yayılarak hepsine birlikte ıtlak etme (tağlib) kuralı uyarınca yapılmış olması da mümkündür. Ancak bu yorum, bir önceki ayetin akışı ve söz bütünlüğü ilkesi ile daha uyumlu bir yorumdur. Ki sözler de bütünü ile yüce Allah'a aittir.

Bu yorumların hangisi olursa olsun, *"Rabbiniz sizi en iyi bilendir; dilerse size merhamet eder veya dilerse sizi cezalandırır."* ifadesi, bir önceki emrin ikinci gerekçesidir ve anlatmak istediği şudur: Müminler başkalarına karşı sert sözler söylemekten ve meselâ, "Falanca Peygamber'e uyduğu için saadet ehlidir, filanca da şekavet ehlidir; falanca cennetlik ve filanca cehennemliktir." şeklinde yüce Allah'ın en iyi bildiği saadet ve şekavetle ilgili hüküm vermekten kaçınmalıdırlar. İşi Allah'a havale etmelidirler. Çünkü Rabbiniz -ki hitap hem Peygamber, hem de diğerlerine yöneliktir- sizi çok iyi bilir ve merhameti mi, azabı mı hak

---

1- [Menhecu's-Sadikin, c. 5, s. 288.]

ettiğinize göre hakkınızda hüküm verir. Dilerse size merhamet eder. Ki bunu ancak Kur'ân'da açıkladığı üzere imana ve iyi amele bağlı olarak ister. Dilerse de sizi azaba çarptırır. Ki bu da ancak küfre sapıp kötü işler yapıldığı takdirde geçerlidir. Ey Peygamber, biz seni onların üzerine vekil olarak göndermedik. Yani onların işi Peygamber'e havale edilmiş değil ki, dilediğine dilediğini dilesin, berikine verip ötekini mahrum etsin.

Bundan anlaşılıyor ki, *"dilerse size merhamet eder veya dilerse sizi cezalandırır."* ifadesindeki iki şıklılık, dilemenin iman-küfür ve iyi amel-kötü amel gibi değişen durumlara göre değişmesi hasebiyledir. *"Seni de onların üzerine vekil olarak göndermedik."* ifadesi ise, müminleri kurtuluşları konusunda Peygamberimize (s.a.a) ve onun dinine mensup olmalarına güvenmekten vazgeçirmeyi amaçlamaktadır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır."* (Nisâ, 123), *"İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanların mükâfatları Rableri katında mahfuzdur."* (Bakara, 62) Bu anlamda başka ayetler de vardır.

Bu ayet hakkında daha başka görüşler de vardır; nakledilmelerinde fayda görmediğimiz için onlara değinmedik.

55) (Hem) Rabbin, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir. Andolsun ki biz, peygamberlerden bir kısmını bir kısmından üstün kıldık ve Davud'a Zebur'u verdik.

Ayetin baş tarafı bir önceki ayetteki gerekçenin anlamını genişletiyor. Şöyle denmek isteniyor: O nasıl sizi çok iyi bilmesin ki? Oysa O, sizi en iyi bilendir, yine O, o sizin de bir paçasını oluşturduğunuz göktekileri ve yeryüzündekileri en iyi bilendir.

"Andolsun ki biz, peygamberlerden bir kısmını bir kısmından üstün kıldık" ifadesi, *"ve Davud'a Zebur'u verdik."* cümlesine zemin hazırlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu cümlede Davud'un kendisine verilen Zebur adlı kitap yüzünden üstün olduğu vurgulanıyor. Bu kitap, Allah'ın tespih ve hamdına yönelik en güzel sözleri içeriyor. Dolayısıyla bu ifadede müminler güzel söz söylemeye, konuşmalarında ve sohbetlerinde güzel edeple edeplenmeye teşvik ediliyorlar.

Tefsircilerin bu ayet hakkında başka görüşleri de vardır. Biz onlara değinmedik. Bunları öğrenmek isteyenler uzun tefsir kitaplarına başvursunlar.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Eğer onların söylediği gibi O'nunla birlikte (başka) ilâhlar olsaydı, o zaman o ilâhlar Arş'ın sahibine ulaşmak için mutlaka bir yol ararlardı."* ayeti ile ilgili şöyle geçer: [İmam] dedi ki: "Eğer sizin sandığınız gibi putlar ilâh olsalardı, Arş'a çıkarlardı."

Ben derim ki: Yani, yüce Allah'ın mülkü/egemenliği üzerine kurulup yönetim dizginlerini ellerine geçirirlerdi. Bazılarının dediği gibi, bütün yönleri sınırlayan felek veya cismanî âlem üzerinde bulunan büyük bir nuranî cisim anlamındaki Arş'a gelince, bunun hakkında Kur'ân'da bir delil yoktur. Bu anlamdaki bir Arş'ın var olduğunu kabul etsek bile, rububiyet ile bu cismin üzerine çıkmak arasında bir gereklilik ve ayrılmazlık ilişkisi yoktur.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ahmed ve İbn Mürdeveyh aracılığıyla İbn Ömer'den Peygamberimizin (s.a.v) şöyle dediği nakledilir: "Nuh Peygamber ölmek üzereyken iki oğluna şöyle dedi: Size Allah'ı tespih ve hamdetmenizi emrediyorum. Çünkü bunlar bütün varlıkların salâtı (namazı)dır ve her varlık bunun sayesinde rızkına kavuşur."

Ben derim ki: Varlıkların tespihleri hakkında yukarıda yaptığımız açıklamadan, rivayette yer alan her varlığın tespihi ile rızka kavuşması arasındaki bağlantı açıklık kazanmış oluyor. Çünkü rızık ihtiyaca ve isteğe göre belirlenir, her varlık da Allah'ı işaretle tespih ederek muhtaç ve eksik olduğunu açıklayıp yüce Allah'ın bunlardan münezzeh olduğunu ortaya koyar.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu's-Sabah'tan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "İmam'a, *'O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur.'* ayetini sordum, buyurdu ki: Evet, her varlık Allah'ı övgü ile tespih eder. Nitekim biz görüyoruz ki, duvarlar çatlıyor ve bu onların tespihidir."

Ben derim ki: Ayyâşî bu rivayeti, Hüseyin b. Said aracılığı ile de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakletmiştir.

Yine aynı eserde Nevfelî'den, o Sekunî'den, o İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), o da babasından şöyle rivayet edilir: "Peygamberimiz (s.a.a) hayvanların vücutlarının dağlanıp damgalanmasını ve yüzlerine vurulmasını yasakladı. Çünkü havyanlar Rablerini övgü ile tespih ederler."

Ben derim ki: Hayvanların yüzlerine vurulmasının yasakladığını Kuleynî de el-Kâfi adlı eserinde kendi isnat zinciri ile Muhammed b. Müslim'den, o İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da Peygamberimizden (s.a.a) nakletmiş ve sonra demiştir ki: "Başka bir hadiste de şöyle geçer: Hayvanların yüzlerini dağlamayın."[1]

Yine aynı eserde İshak b. Ammar'dan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Karada veya denizde avlanan her kuş veya avlanan her vahşi hayvan, mutlaka tespihi zayi etmesi sebebi ile avlanmıştır."

Ben derim ki: Bu anlamdaki birçok rivayet Sünnî yollardan İbn Mesud, Ebu Derda ve Ebu Hüreyre aracılığı ile Peygamberimizden (s.a.a) nakledilmiştir.

Yine aynı eserde Mes'ade b. Sadaka İmam Cafer b. Muhammed'den, o da babasından (her ikisine selâm olsun) şöyle rivayet edilir: "Bir defasında adamın biri İmam'ın yanına geldi ve dedi ki: 'Anam-babam sana feda olsun, ben yüce Allah'ın Kur'ân'da, *'O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tespihlerini anlamıyorsunuz.'* buyurduğunu görüyorum.' İmam adama, 'O, Allah'ın buyurduğu gibidir.' dedi. Adam, 'Peki, kuru ağaç da mı tespih ediyor?' diye sordu. İmam şu cevabı verdi: Evet, evin tahtalarının nasıl zıngırdadıklarını işitmedin mi? İşte bu, o tahtaların tespihidir. Her durum karşısında Allah noksanlıklardan münezzehtir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'in Ebu Hüreyre'ye dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Karıncalar Allah'ı tespih eder."

Yine aynı eserde Neseî, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Mürdeveyh İbn Ömer'den şöyle naklederler: "Allah Resulü kurbağaların öldürülmesini yasakladı ve 'Onların vakvakları tespih etmektir.' dedi."

Yine aynı eserde Hatib, Ebu Hamza'dan şöyle nakleder: "Bir defasında İmam Ali b. Hüseyin ile birlikte idik. Derken yanımızdan bir serçe sürüsü öte öte geçti. 'Bu serçelerin ne dediklerini biliyor musunuz?' dedi. Bizim, 'Hayır.' dememiz üzerine şöyle dedi: Ben bizim gaybi bildiğimizi söylemiyorum. Fakat babamdan, Emirü'l-Mümin Ali b. Ebutalib'in, 'Kuşlar her sabah Rablerini tespih ederler ve O'ndan o günkü

1- [Füru-i Kâfi, c. 6, s. 538, hadis: 4.]

rızıklarını isterler.' dediğini işittim. İşte bu serçeler de Rablerini tespih ediyorlar ve O'ndan bu günkü rızıklarını istiyorlar."

Ben derim ki: Bu rivayetin benzeri Ebu'ş-Şeyh ve Ebu Nuaym tarafından Ebu Hamza Sumalî'ye dayanılarak İmam Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den nakledilmiştir. O rivayetin sözleri şöyledir: Muhammed b. Ali b. Hüseyin bir serçe sürüsünün öttüğünü işitince, bana dedi ki: "Bunların ne dediklerini biliyor musun?" Benim, "Hayır." diye cevap vermem üzerine, "Onlar yüce Rablerini tespih ediyorlar ve O'ndan bu günkü rızıklarını istiyorlar." dedi.

Yine aynı eserde Hatib, kendi tarih kitabında Aişe'den şöyle nakleder: "Resulullah (s.a.v) bana geldi ve 'Ey Aişe, bu iki hırkamı yıka.' dedi. Kendisine, 'Ey Allah'ın Resulü, onları daha dün yıkamıştım.' diye karşılık vermem üzerine, 'Bilmiyor musun ki, elbise tespih eder ve kirlendiği zaman tespihi kesilir.' dedi."

Yine aynı eserde Ukeylî, ez-Zueafa adlı eserinde, Ebu'ş-Şeyh ve Deylemî, Enes'ten Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu naklederler: "Bütün hayvanların, yerdeki böceklerin, karıncaların, pirelerin, çekirgelerin, atların, katırların, bütün canlı hayvanların ve diğerlerinin ecelleri tespihe bağlıdır. Tespihleri kesilince Allah canlarını alır. Canlarının alınmasında ölüm meleğinin bir rolü yoktur."

Ben derim ki: "Canlarının alınmasında ölüm meleğinin bir rolü yoktur." ifadesinden maksat, muhtemelen Azrail'in doğrudan onların canlarını almaya girişmediği, bu işi bazı melekler ve yardımcıları ile gerçekleştirdiği şeklindedir. Her halükârda da melekler can alma işinde aracı sebeplerdir.

Yine aynı eserde Ahmed, Muaz b. Enes'ten şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.v) binek hayvanları ile yük develeri üzerinde duran bir gruba rastladı ve onlara şöyle dedi: Binek hayvanlarınıza sağlıklı biçimde (eziyet çektirmeden) binin ve sağlıklı şekilde (onlara eziyet çektirmeden) salıverin. Onları yollarda ve çarşılarda konuşmalarınızın koltukları gibi kullanmayın. Çünkü öyle binek hayvanı var ki binicisinden daha hayırlıdır ve ondan daha çok Allah'ı zikreder."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Sekunî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakleder: "Binek hayvanının, sahibi üzerinde altı hakkı vardır: Ona gücünün üzerinde yük yüklememeli. Sırtını konuşmalar için oturma yeri olarak kullanmamalı. Sırtından inince

ilkönce yemini vermeli. Yüzünü dağlamamalı. Ona vurmamalı; çünkü o tespih eder. Suyun yanından geçerken su içmesine imkân tanımalı."[1]

İbn Şehraşub el-Menakıb adlı eserinde Alkeme ve İbn Mesud'dan şöyle nakleder: "Peygamberimiz (s.a.a) ile birlikte yemeğe oturduğumuzda Peygamberimizin yediği yemeğin tespih ettiğini işittik. Derken Mukriz-i Amirî ona gelerek kendisinden bir ayet/mucize göstermesini istedi. Bunun üzerine Peygamberimiz dokuz tane çakıl taşı istedi ve getirilen çakıl taşları avucunda tespih etti." Ebu Zerr'in rivayetine göre Peygamberimiz çakıl taşlarını yere bırakınca, tespih etmeyi kesip sustular. Fakat onları tekrar eline alınca yine tespih ettiler. İbn Abbas da şöyle der: "Bir defasında Hadramut hükümdarları Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldiler ve 'Senin Allah'ın elçisi olduğunu nasıl bilelim?' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz bir avuç çakıl taşı aldı ve 'Bunlar benim Allah'ın resulü olduğuma şahitlik ederler.' dedi. Bunun üzerine çakıl taşları elinde tespih ederek onun Allah'ın resulü olduğuna şahitlik ettiler."[2]

Yine aynı eserde Ebu Hüreyre, Cabir el-Ensarî, İbn Abbas, Ubey b. Kâ'b ve Zeynelabidin'den şöyle nakledilir: "Peygamberimiz (s.a.a) Medine'de mescidin direklerinden birine dayanarak konuşma yapardı. Fakat cemaat çoğalınca, ona bir minber yaptıklarında ve o da ilk konuşmasını o minberden yapmaya başladığında, direğin bir deve gibi ses çıkararak iştiyaktan ağladığını, Peygamberimiz tekrar yanına varıp onu okşayınca, ağlamayı kesen çocuklar gibi inlediğini gördüler."[3]

Ben derim ki: Cansız varlıkların tespih ettiklerine dair rivayetler, türlerinin çeşitliliğine rağmen sayıca pek çoktur. Fakat bu rivayetlerin içeriği kimilerini yanıltmış, böylece bu meseleyi yanlış anlayarak bu genel tespihin bir seslerle meydana geldiğini, cansız varlıkların belirli anlamlar için konmuş kelimeleri olan ve biz insanlarda olduğu gibi iç âlemdeki duyguları açığa vuran, fakat bizim duyu organlarımızın algılayamadıkları özel dilleri olduğunu sanmışlardır. Oysa bu düşüncenin durumu ortadadır.

Bu ayetin arkasından yapmış olduğumuz incelemeden çıkan sonuç şu idi: Bu varlıkların kendilerine has tespihi vardır. Bu tespih de ger-

---

1- [Füru-i Kâfi, c. 6, s. 537, hadis: 1.]

2- [el-Menakıb, c. 1, s. 90.]

3- [el-Menakıb, c. 1, s. 90.]

çek anlamı ile sözden oluşur. Yani varlıklar kendilerinin, sıfatlarının ve fiillerinin eksik olduğunu bilinçli olarak ortaya koymakla Rablerinin münezzehliğini ortaya koyuyorlar ki, bu sözdür. Dolaysıyla insanların çakıl taşlarının Peygamberimizin (s.a.a) avucunda tespih ettiğini ya da Davut Peygamber'le birlikte dağların ve kuşların tespih ettiğini işittikleri veya bunlara benzer başka olaylarla karşılaştıklarını aktaran rivayetlerin anlamı şudur: İnsanlar bu cansız varlıkların gerçek anlamdaki tespihlerini batın yolu ile algılıyorlardı, arkasından duyuları idrak ettikleri manayı ifade eden kendilerine uygun kelime ve sözlere dökerek bunları aktarıyorlardı.

Bunun bir benzeri, daha önce değindiğimiz rüyadaki sembollerden çıkan soyut anlamların kendilerine uygun ve bildiğimiz varlıklar şeklinde belirmeleridir. Yakup Peygamber'in, ailesinin ve oğullarının mahiyetinin rüyada Yusuf Peygamber'e güneş, ay ve yıldızlar gibi varlıklarda belirmesi gibi. Yusuf Suresi'nde anlatılan diğer rüyalardaki durum da böyledir. Bunları daha önce incelemiştik.

Buna göre cansız varlıkların tespihlerini, hamtlarını, şahadetlerini veya başka bir etkinliklerini batınî yoldan algılayabilenlerin elde ettikleri şey, ilk aşamada bunların gerçek anlamıdır [gerçek manada bunları idrak eder]. Arkasından batınî algı, elde edilen o anlamı işitebilen kelimelerin kalıbına döker. Yine de Allah doğrusunu daha iyi bilir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ebu Ya'la, İbn Ebî Hatem, İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym ve Beyhakî -ed-Delâil adlı eserde- Ebu Bekir'in kızı Esma'dan şöyle naklederler: "[Tebbet Suresi'nde olan] *'Ebu Leheb'in elleri kurusun!'*[1] ayeti indiği zaman Avra Ümmü Cemil adındaki kadın eline bir kaya parçası alarak bağıra çağıra koşmaya başladı. Koşarken de şu şiiri okuyordu: 'O babamızın dinini kötülüyor. Onun dininden nefret ediyor ve emrine karşı geldik.' O sırada Resulullah (s.a.v) oturuyordu, Ebu Bekir de yanındaydı. Ebu Bekir, Peygamberimize, 'Bu kadın bize doğru geliyor ve seni görecek diye korkuyorum.' dedi. Peygamberimiz, 'O beni göremez.' dedi ve Kur'ân'dan ayetler okuyup onun şerrinden korundu. Nitekim yüce Allah, *'Kur'ân'ı (onlara) okuduğunda, seninle ahirete inanmayan kimseler arasında görünmez bir perde oluştururuz.'* buyuruyor. Az sonra kadın geldi ve Ebu Bekir'in

---

1- [Tebbet, 1.]

karşısında durdu. Fakat Peygamber'i (s.a.a) göremedi. Bunun üzerine Ebu Bekir'e, 'Arkadaşının beni hiciv ettiğini haber aldım.' dedi. Ebu Bekir, 'Bu Kâbe'nin Rabbine andolsun hayır, seni hiciv etmedi.' deyince kadın çekip gitti. Giderken de, 'Kureyş kabilesi benim efendilerinin kızı olduğumu bilmiştir.' diyordu."

Ben derim ki: Bu rivayetin kısa bir şekli başka yoldan Esma, Ebu Bekir ve İbn Abbas aracılığı ile nakledilmiştir. Ayrıca Biharu'l-Envar adlı eserde de Hz. Peygamber'in (s.a.a) toplam mucizelerini aktaran bir hadiste Kurbu'l-İsnad'dan, o Hasan b. Zarif'ten, o Muammer'den, o İmam Rıza'dan (a.s), o babasından ve o da dedesinden nakledilmiştir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare'den, o da İmam Cafer Sadık (a.s) veya İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) "Bismillahirrahmanirrahim" ile ilgili şöyle nakledilir: "Bu ayet yüksek sesle okunmaya en çok layık ayetlerdendir. Yüce Allah onunla ilgili olarak *'Kur'ân'da Rabbini teklik niteliğiyle* -Bismillahirrahmanirrahim- *andığında da, arkalarına dönerek kaçıp giderler.'* buyuruyor. Müşrikler, Peygamber'in (s.a.a) Kur'ân okumasını dinliyorlardı. Fakat 'Bismillahirrahmanirrahim' ayetine sıra gelince, kaçıp gidiyorlar ve bu ayetin okunuşu sona erince, geri dönüp dinlemeye devam ediyorlardı."

Ben derim ki: Bu anlamda rivayet Mensur b. Hazım aracılığı ile de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Aynı rivayete Kummî de kendi tefsirinde İmam'ın adını belirtmeden yer vermiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Buharî'nin, Tarih kitabında İmam Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den şöyle rivayet ettiği geçer: "Bismillahirrahmanirrahim ayetini niçin saklı tuttunuz? Vallahi çok güzel bir ilâhî isimdir, ama saklı tuttular. Oysa Peygamberimiz (s.a.v) evine girdiğinde Kureyşliler etrafında toplanırdı, ardından da yüksek sesle Bismillahirrahmanirrahim deyince Kureyşliler gerip dönüp kaçarlardı. Bunun üzerine, *'Kur'ân'da Rabbini teklik niteliğiyle andığında da, arkalarına dönerek kaçıp giderler.'* ayetini indirdi."

Yine aynı eserde İbn İshak ve Beyhakî -ed-Delail adlı eserinde- Zuhrî'den şöyle naklederler: "Bir gece Ebu Cehil, Ebu Süfyan ve Ahnes b. Şerîk, Peygamberimizi (s.a.v) evinde namaz kılarken gizlice dinlemeye gittiler. Her biri ayrı bir yer bulup oturdu. Hiçbiri arkadaşlarının yerini bilmiyordu. Bu şekilde gece boyunca Peygamberimizi dinlediler. Sabah olunca yerlerinden ayrıldılar. Yolda buluştuklarında

birbirlerini kınadılar ve biri birlerine, 'Bir daha onu dinlemeye gitmeyin. Eğer kabilenizin aptallarından biri sizi görse, kalbine kuşku düşürürsünüz.' dediler."

"Sonra gittiler. İkinci gece olunca, tekrar bir önceki yerlerine döndüler ve gece boyunca Peygamber'i dinlediler; sabah olunca yerlerinden ayrıldılar. Yolda buluşunca biri birlerine ilk gece söyledikleri sözleri söylediler ve gittiler. Üçüncü gece olunca her biri yine eski yerini aldı ve gece boyunca Peygamber'i dinlediler. Sabah olunca yerlerinden ayrıldılar. Yolda buluştuklarında biri birlerine, 'Bir daha gelmemek üzere aramızda ahitleşelim.' dediler. Sonra da bu konuda ahitleşerek ayrıldılar."

"Sabah olunca Ahnes, Ebu Süfyan'ın evine gitti ve 'Muhammed'den işittiklerin hakkındaki görüşünü bana söyle.' dedi. Ebu Süfyan, 'Vallahi öyle sözler işittim ki, hem onları biliyorum, hem de onlarla neyin kastedildiğini. Fakat öyle sözler de işittim ki, ne anlamlarını biliyorum, ne de onlarla neyin kastedildiğini.' dedi. Ahnes de, 'Adına yemin ettiğin ilâh hakkı için ben de öyle oldum.' dedi."

"Arkasından Ahnes, Ebu Süfyan'ın yanından ayrılarak Ebu Cehil'in yanına gitti ve ona da, 'Muhammed'den işittiklerin hakkında görüşün nedir?' diye sordu. Ebu Cehil şöyle dedi: 'Evet, neler işittim? Biz Abdümenafoğulları ile şeref konusunda yarıştık. Onlar yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar (insanların yükünü) taşıdı, biz de taşıdık. Onlar verdi, biz de verdik. Öyle ki, iki at binicisi gibi birbirimizle rekabet ettik. Sonunda, 'Bizden bir peygamber var, ona gökten vahiy geliyor.' dediler. Bunu nasıl anlayabilirsin? Hayır, vallahi ona hiçbir zaman inanmayacak, onu tasdik etmeyeceğiz.' Bunun üzerine Ahnes kalktı ve Ebu Cehil'in yanından ayrıldı."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "Müşrikler, Mekke'de Peygamberimizin arkadaşlarına çeşitli baskılar yapıyorlardı. Onlar da, 'Ey Allah'ın Resulü, izin ver de onlarla savaşalım.' diyorlar, fakat Peygamberimiz, 'Ben onlarla savaşma konusunda bir emir almadım.' diyordu. Bunun üzerine yüce Allah, *'Kullarıma (müminlere) de ki, sözün en güzel olanını söylesinler...'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Bu ayetin tefsiri sırasında işaret ettiğimiz gibi, bu rivayet ayetin akışı ile uyuşmuyor.

قُلِ ادْعُوا الَّذٖينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهٖ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا
تَحْوٖيلًا ﴿٥٦﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسٖيلَةَ اَيُّهُمْ
اَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۜ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا
﴿٥٧﴾ وَاِنْ مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوهَا
عَذَابًا شَدٖيدًاۜ كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ وَمَا مَنَعَنَٓا اَنْ
نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً
فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوٖيفًا ﴿٥٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ
رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِۜ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتٖٓى اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ
وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِى الْقُرْاٰنِۜ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزٖيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا كَبٖيرًا
﴿٦٠﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ قَالَ ءَاَسْجُدُ
لِمَنْ خَلَقْتَ طٖينًا ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذٖى كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ
اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ
فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُكُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ
اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى
الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْۜ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ اِنَّ
عِبَادٖى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌۜ وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكٖيلًا ﴿٦٥﴾

AYETLERİN MEALİ

56- (Resulüm!) De ki: "O'ndan başka (ilâh) sandıklarınızı çağırın; onlar, sizden ne bir sıkıntıyı giderebilirler, ne de değiştirebilirler (başkasına yönlendirebilirler)."

57- Onların (müşriklerin) çağırdıkları o varlıklar, -hangisi (Allah'a) daha yakındır diye- (kendisiyle) Rablerine (yakınlaşabilecekleri) bir vesile ararlar, O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır.

58- Biz, mutlaka her şehri(n halkını) kıyamet gününden önce ya öldüreceğiz (kökten yok edeceğiz) veya çetin bir azapla cezalandıracağız. Bu, kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmıştır.

59- Bizi, (Kureyş'in istediği) ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey, (geçmişte mucize isteyip helâk olan) öncekilerin bunları yalanlamasıdır. (Nitekim) Semud kavmine açık bir şekilde (veya açık mucize olarak) dişi deveyi vermiştik. Onlar ise (onun sebebiyle veya onu yalanlayarak kendilerine) zulmettiler. Oysa biz, mucizeleri ancak korkutmak için göndeririz.

60- Hani sana, "Kuşkusuz Rabbin insanları (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır." demiştik. Sana (Ümeyyeoğulları ile ilgili) gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanetlenmiş olan o ağacı (soyu) sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık. Biz onları korkutuyoruz; ama bu onlara, ancak büyük azgınlık artırır.

61- Hani meleklere, "Âdem'e secde edin." demiştik. İblis dışında hepsi secde etti. İblis dedi ki: "Ben, çamurdan yarattığın birine mi secde edeyim?!"

62- Dedi ki: "Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Andolsun, eğer bana kıyamet gününe kadar süre tanırsan, pek azı dışında onun soyunu gemleyeceğim (kendime bağlayacağım)."

63- (Allah) dedi ki: "Git, onlardan kim sana uyarsa, cezanız kesinlikle cehennemdir. O, tam bir ceza ve karşılıktır."

64- "Sesinle onlardan gücünün yettiğini yerinden oynatıp (günaha düşürmek için) harekete geçir, atlıların ve piyadelerinle üzerlerine bağır, mallarında ve evlâtlarında onlara şerik

ol ve onlara vaatte bulun." Fakat şeytan onlara aldatmadan başka bir vaatte bulunmaz.

65- Kuşkusuz, azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur. Vekil (koruyucu ve yönetici) olarak Rabbin yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde başka bir yönden tevhit ilkesi kanıtlanıyor. Müşriklerin Allah dışında taptıkları sözde ilâhların rububiyeti reddediliyor. Onların, sıkıntıları gidermeye ve kullarından başkasına yönlendirmeye güçlerinin yetmediği, tersine onların da tıpkı kendilerine tapanlar gibi Allah'a muhtaç oldukları, O'na yaklaşmanın yolunu aradıkları, O'nun rahmetini dileyip azabından korktukları vurgulanıyor.

Yine sıkıntı vermenin, helâk etmenin ve azaba çarptırmanın yüce Allah'ın elinde olduğu belirtiliyor. Allah'ın kıyametten önce her şehri ya helâk edeceğinin veya şiddetli bir cezaya çarptıracağının kitapta yazıldığına dikkat çekiliyor. Nitekim eski kavimlere de ilâhî mucizeler gönderiliyordu. Fakat bu kavimler kâfir olup bu mucizeleri yalanladıkları ve sonuçta toplu yok edilme cezasına çarpıldıkları için Allah bu mucizeleri sonraki kavimlere göndermedi. Çünkü onları acele bir helâk olma cezasına çarptırmak istemedi. Ama ne var ki, insanlar arasında fesat gelişecek, şeytan onları yoldan çıkaracak ve üzerlerine kesin hüküm haklılık kazanacak, böylece Allah onların yakalarına yapışacak. Bu ise yapılması gereken bir iştir.

56) (Resulüm!) De ki: "**O'ndan başka (ilâh) sandıklarınızı çağırın; onlar, sizden ne bir sıkıntıyı giderebilirler, ne de değiştirebilirler (başkasına yönlendirebilirler).**"

"Za'm", "zi'm" veya "zu'm" kelimesi, aslında mutlak anlamda inanç anlamına gelir. Fakat zamanla daha çok asılsız inançlar için kullanılır olmuştur. Bundan dolayı İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Kur'ân'da geçen ve bu kökten türeyen bütün kelimeler yalan anlamındadır.

Ayetin orijinalindeki "ud'û" fiilinin kökü olan "dua" kelimesi, "nida" kelimesi ile aynı anlama gelir. Fakat "nida" sesli çağrı anlamına gelirken, dua işaretle veya başka yollarla ifade edilen çağrılar için de kullanılabilir. Bu iki kelime arasındaki farkla ilgili başka bir görüşe gö-

re,[1] isim eklenmeden sadece "ya" veya "ey" gibi edatlarla yapılan çağrılara "nida" denirken, dua adını alan çağrılarda mutlaka isim eklenmesi gerekir. "Ey falanca!" gibi.

Ayette, müşriklerin Allah'tan başka ilâh sandıklarının ilâh olmadıkları şöyle kanıtlanıyor: Kulluk ve ibadet edilmeyi hak eden rabbin fayda sağlamaya ve zararı savmaya gücünün yetmesi gerekir. Bu, rabbin rabliğinin vazgeçilmez şartıdır. Üstelik müşrikler de bunun böyle olduğunu kabul ediyorlar. Onları ilâh edinip onlara kulluk sunmaları ise onların, kendilerine bir yarar sağlamasını ümit etmelerinden veya zarar vermelerinden korkmalarından kaynaklanıyor. Fakat Allah'tan başka imdada çağırdıkları ilâhlar bu beklentilerini gerçekleştiremiyorlar. Buna göre ilâh değillerdir. Bunun böyle olduğunun somut delili şudur: Müşrikler taptıkları bu ilâhları başlarına gelen bir sıkıntıyı gidermek veya bu sıkıntıyı değiştirip başkalarına aktarmak için çağırsınlar. Çünkü o sözde ilâhlar ne sıkıntıyı giderebilirler ve ne onu değiştirip başkalarına yönlendirebilirler.

Kendi güçleri ile nasıl zararı giderebilsinler veya onu bir başkasına aktarabilsinler ya da muhtaçlığı giderip yokluğu kaldırabilsinler ki? Oysa onların kendileri Allah'ın yaratıklarıdır, O'na yakınlaşmak için vesile ararlar, merhametini isteyip azabından korkarlar. Bunun böyle olduğunu müşrikler bile itiraf ediyorlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu hususlar açıklık kazandı: **Birincisi:** *"O'ndan başka (ilâh) sandıklarınız"* ifadesi ile kendilerine tapılan melekler, cinler ve insanlar kastediliyor. Çünkü müşrikler, putlara tapınmakla bunlara yakınlaşmayı amaçlıyorlar. Nitekim güneşe, aya ve yıldızlara tapanlar da meleklerden oluşan bu gök cisimlerin ruhaniyetlerine yaklaşmak amacını güdüyorlar.

Üstelik putlar put olma nitelikleri ile gerçek anlamda bir şeyler değillerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bunlar sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildirler."* (Necm, 23)

Bu putların yapıldığı ağaçlara ve madenlere gelince, bunlar sadece birer cansız varlıklardır. Diğer cansız varlıklara yaklaşmanın, secde etmenin, onu tespih etmenin durumu ne ise bunların durumu da odur. Onların put oluşları bu açıdan değildir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 98.]

İkincisi: O sözde ilâhların güçlerini olumsuzlamaktan maksat, onların Allah'ın yardımına ve iznine başvurmadan bağımsız bir güce sahip olduklarının olumsuzlanmasıdır. Bunun delili bir sonraki ayetteki *"Onların yalvardıkları o varlıklar... (kendisiyle) Rablerine (yakınlaşabilecekleri) bir vesile ararlar"* ifadesidir.

Müfessirlerden biri şöyle diyor: "Galiba söz konusu ilâhların sıkıntıyı gidermeye ve değiştirip başkasına yönlendirmeye malik olmalarının olumsuzlanmasından maksat, onların tam ve kâmil anlamda bu konuda güç sahibi olduklarını olumsuzlamaktır. Yoksa batıl ilâhların gücünün yüce Allah'tan gelen bir güç olduğunu kâfirler de kabul ediyorlar. Çünkü onlar sözde ilâhlarının bütün sıfatları ile Allah'ın yaratıkları olduğunu kabul ediyor, yüce Allah'ın onlardan daha güçlü ve daha kâmil sıfatlara sahip olduğunu inkâr etmiyorlar."

"Bununla delil tamamlanıp karşı tarafın susturulması gerçekleştirilmiş olur. Yoksa cinler ve melekler gibi yüce Allah dışında tapılan ilâhların sıkıntıyı giderme güçlerinin mutlak olarak olumsuzlanması, tam bir delil olarak ortaya çıkamaz. Çünkü eğer 'Kâfirler bunlara yalvardıkları hâlde ihtiyaçları karşılanmıyor.' denirse, buna, 'Biz de görüyoruz ki, Müslümanlar Allah'a yalvardıkları hâlde ihtiyaçları karşılanmıyor.' diye karşılık verilir."

"Şöyle de denebilir: Maksat, onların sıkıntıları giderme güçlerinin kökten olumsuzlanmasıdır. Buna delil olarak da, Eş'arî'nin varlığı zorunlu olmayan bütün mümkün varlıkların baştan Allah'a dayandığı yolundaki görüşü gösterilebilir."[1] (Alıntı burada sona erdi.)

Ben derim ki: Yüce Allah tevil kabul etmez bir açıklıkla meleklerin, cinlerin ve insanların çeşitli güç ve kuvvetlere sahip olduklarını belirtse de, *"muhakkak bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu..."* (Bakara, 165) gibi ayetlerde gerçek gücün sahibinin kendisi olduğunu vurguluyor. Bundan da anlaşılıyor ki, O'nun dışındakiler ancak O'nun güç vermesi ile güç sahibi oluyorlar ve O'nun malik kılmasıyla malik olabiliyorlar. Buna göre, O'ndan başka hiç kimse bağımsız güce ve mülke sahip değildir. O'nun dışındakilerin sahip olduğu güç ve mülk ödünç olarak alınmıştır, etkisi O'nun iznine ve dileğine bağlıdır.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 98.]

Buna göre ayetteki delili, müşriklerin melek, cin ve insan kökenli ilâhlarının gücünün kökten olumsuzlanması durumuna indirgemenin hiçbir yolu yoktur. Tersine bu delil, tapılan o ilâhların maliklik ve güçte bağımsız olmadıkları, sahip oldukları güç ve mülkte, onlara tapanlar gibi Allah'a muhtaç oldukları ve O'na yaklaşmak için vesile aradıkları esasına dayanmaktadır. Çağrı (dua), etkisi bağımsız olan güçle bağlantılıdır. Başkasının verdiği güçle güçlü ve malik kılmasıyla malik olanlara yöneltilen çağrı ve istek, güç ve mülkün asıl sahibiyle kaim olduğuna göre gerçek ve bağımsız güç ve mülk sahibine yöneltilmiş bir çağrı ve istektir, onun malik kılmasıyla malik olana değil.

Sözünü ettiğimiz tefsircinin, "Ayette yüce Allah dışında tapılan ilâhların sıkıntıyı giderme güçlerinin mutlak olarak olumsuzlanması, tam bir delil olarak ortaya çıkamaz. Çünkü eğer 'Kâfirler bunlara yalvardıkları hâlde ihtiyaçları karşılanmıyor.' denirse, buna, 'Biz de görüyoruz ki, Müslümanlar Allah'a yalvardıkları hâlde ihtiyaçları karşılanmıyor.' diye karşılık verilir." şeklindeki görüşüne gelince, buna karşılık olarak deriz ki, bu tür bir itirazın cevabını bizzat yüce Allah Kur'ân'da vermektedir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Sözü gerçek olan yüce Allah, *"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."* (Bakara, 186) ve *"Bana dua edin, kabul edeyim."* (Mü'min, 60) buyuruyor. Yüce Allah bu ayetlerde hiçbir kayda ve şarta yer vermeden şunu ifade ediyor: Eğer kul ciddi bir dille dua ederse, duayı oyuncak yerine koymazsa ve dua ederken ciddi bir şekilde kalbini sırf Allah'a bağlarsa, diğer her şeyden kopup sırf O'na sığınırsa, kesinlikle duası kabul edilir. Sonra da bu ayetlerin devamında bu ayetteki delili pekiştirecek şekilde duada ve istemekte her şeyden kopup O'na sığınma hakkında şöyle buyuruyor: *"Denizde size bir sıkıntı (boğulma tehlikesi) dokunduğunda, O'ndan başka bütün çağırdıklarınız yoldan sapar. Fakat (Allah) sizi (boğulmaktan) kurtarıp karaya çıkardığı zaman, (O'nu çağırmaktan) yüz çevirirsiniz."* (İsra, 67) Bu ayette ifade ediliyor ki, eğer siz denizde bir sıkıntı ile karşılaşırsanız fıtratınızın yönlendirilmesi ile her şeyden kopup Allah'a dua edersiniz, O da duanızı kabul ederek sizi kurtarıp karaya çıkarır.

Bunların hepsinden şu sonuç çıkıyor: Eğer kul her şeyden kopup samimi ve sağlıklı bir kalple Allah'a dua ederse, Allah onun duasını kabul eder. Fakat Allah'ın dışındaki bir şeye dua eden kimse Allah'ı bir

yana bırakıp O'ndan kopar ve ona samimi olarak bir istekte bulunursa, o varlık kulun bu isteğini karşılayamaz.

Buna göre, müşriklerin az önceki gibi bir karşılık vermeleri yersizdir. Çünkü onlar sözde ilâhlarını çağırdıklarında çağrılarına karşılık alamıyorlar. Nitekim kendileri de görüyorlar ki, denizde bir belâ ile karşılaşıp da her şeyden koparak Allah'a dua ettikleri zaman Allah onları kurtarıp karaya çıkarıyor. Zaten bu durumu onlar da itiraf ediyorlar. Eğer Müslümanlar da böylesine her şeyden koparak ciddi bir şekilde Allah'a dua etseler, karadayken başkalarının denizde oldukları durumda olurlar ve reddedilip eli boş dönmeleri söz konusu olmaz.

Yüce Allah bu ayetlerde müşriklerin sözde ilâhlarına yönelttikleri çağrı ile Müslümanların Rablerine yönelttikleri duayı karşılaştırmıyor ki, her iki duanın da aynı şekilde reddedilip kabul edilmediği biçimde bir karşılık verilsin. Bilakis bu ayetlerde müşriklerin sözde ilâhlarına yönelttikleri çağrı ile yine müşriklerin denizde bütün kurtuluş sebeplerinin tükendiği ve Allah dışındaki bütün tapılanların kaybolduğu bir ortamda Allah'a yönelttikleri çağrı karşılaştırıyor.

Bu ayetteki bir zarif nükte de, yüce Allah'ın bu delili müşriklere Peygamber (s.a.a) aracılığı ile sunarak, *"De ki: O'ndan başka (ilâh) sandıklarınızı çağırın"* buyurmasıdır. Çünkü eğer müşrikler onunla tartışmaya girip yukarıdaki gibi bir itirazla karşısına dikilselerdi, Peygamberimiz her şeyden koparak ihlâslı bir dille Rabbine dua edecek ve duası da kabul edilecekti.

57) Onların (müşriklerin) çağırdıkları o varlıklar, -hangisi (Allah'a) daha yakındır diye- (kendisiyle) Rablerine (yakınlaşabilecekleri) bir vesile ararlar, O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır.

Ayetin başındaki "ulâike=onlar" kelimesi müpteda, "ellezîne" edatı onun sıfatı ve "yed'ûne" cümlesi bu edatın sılasıdır. "Yed'ûne" fiilinin zamiri müşriklere dönüktür. "Yebteğûne" kelimesi de müpteda olan "ulâike" kelimesinin haberidir. Bu kelimenin zamiri de dâhil olmak üzere ayetin sonuna kadarki diğer çoğul zamirler "ulâike" kelimesine dönüktür. "Eyyuhum akrabu=hangisi daha yakındır" ibaresi, vesile aramanın açıklamasıdır. Çünkü "yebteğûne" kelimesinin mastarı olan "ibtiğâ", araştırmak ve sormak anlamındadır. Ayetin akışından elde edilen gramer analizi budur.

Ayette geçen "vesile", tefsircilerin açıklamalarına göre ulaşma ve yaklaşma anlamına gelir. Bu kelime kimi zaman kendisi ile ulaşılan ve yaklaşılan şey anlamında da kullanılır. Bu kelimeyi *"hangisi daha yakındır"* ifadesinin izlediği göz önüne alınınca, bu ikinci anlamın ayetin içeriğine daha uygun olduğu görülür.

Gerçi doğrusunu Allah bilir, ama ayetin anlamı şudur: Müşriklerin çağırdıkları melek, cin ve insan kökenli ilâhlar Rablerine yakınlaşabilecekleri bir vesile ararlar, hangilerinin Allah'a yakın olduğu hakkında bilgi edinmek isterler. Böylece onun yolunu izleyip onun amellerini örnek edinerek onun gibi yüce Allah'a yaklaşmayı dilerler. Var oluşlarında muhtaç oldukları her şeyde onun rahmetini isterler ve azabından korkarlar. Ona itaat ederler, asla ona karşı olmazlar. Çünkü Rabbinin azabı sakınılacak bir azaptır.

Okuduğumuz ayette Allah'a yakın olan bazı varlıklar aracılığıyla Allah'a tevessül etmek (bir vesile ile O'na yakınlaşmak), *"Ey inanalar! Allah'tan korkun, O'na yol arayın."* (Mâide, 35) ayetinde telkin edilen ifadeye yakın bir anlam içermektedir. Ancak bu, putperest müşriklerin maksatlarından farklı ve başka bir şeydir. Onlar melekler, cinler ve bazı seçkin insanlar vasıtası ile Allah'a yaklaşmaya çalışırlar. Ama yüce Allah'a kulluk etmeyi bırakırlar; ne O'na umut bağlarlar ve ne O'ndan korkarlar, sadece aracıya taparlar, onun rahmetini umup öfkesinden korkarlar. Sonra da bu sözde ilâhlar ile aralarına putları ve heykelleri koyarlar, o ilâhları da bir yana bırakarak o putlara taparlar ve kurbanlarla onlara yaklaşmaya kalkışırlar.

Kısacası onlar Allah'ın yaratığı bazı kullar veya putlar aracılığı ile Allah'a yaklaşmayı iddia ederler. Sonra sadece bağımsız olarak aracıya taparlar. Allah'ı bir yana bırakıp bağımsız olarak sadece o ilâhlardan umarlar ve korkarlar. Böylece onları rububiyette ve ibadette bağımsız saymakla müşrik olurlar.

Eğer ayetteki müşriklerin çağırdıklarından maksat değerli melekler, cin kökenli salihler ve insan kökenli peygamberler ile veliler ise, onların, kendilerini Allah'a yakınlaştıracak bir vesile aramalarının ve O'nun rahmetini umup azabından korkmalarının anlamı, herkesin aklına ilk gelen belli anlamdır. Yok, eğer bu çağrılanlardan maksat daha geniş kapsamlı olup müşriklerin taptıkları şeytanları ve Firavun ile Nemrut gibi fasık insanları da içeriyorsa, onların, kendilerini yüce Allah'a ya-

kınlaştıracak bir vesile aramalarının anlamı, daha önce anlatılan tekvinî boyun eğme, secde etme ve tespihtir. Bunun yanı sıra onların ümit ve korkularından maksat da, kendi zatlarıyla alakalı bir ümit ve korkudur.

Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Ayetteki bütün çoğul zamirler 'ulâike' kelimesine dönüktür ve ayetin anlamı şu şekildedir: Allah dışında kendilerine taptıkları peygamberler aslında insanları hakka çağırırlar veya Allah'ı çağırıp O'na yalvarırlar, böylece Rablerine yaklaşmanın yolunu ararlar."[1] Görüldüğü gibi bu yorum yerinde değildir.

el-Keşşaf adlı tefsirde de bu ayetin anlamı hakkında şöyle deniyor: "Yani müşriklerin sözde ilâhları bir vesile ararlar. Vesile de yüce Allah'a yakınlaşmak demektir. Ayetin orijinalinde geçen 'eyyuhum' kelimesi, 'yebteğûne' fiilindeki çoğul 'vav'ından bedeldir ve 'eyy' edatı mevsuledir. Yani, onlardan Allah'a yakın olmayanı bir yana, yakın olanı bile O'na yakınlaşmak için bir vesile arar."

"Veya 'vesile ararlar' ifadesi, 'şiddetli bir arzu gösterirler' anlamını içerir. O takdirde şöyle denmek isteniyor: Onların hangisi Allah'a daha yakın olacak diye şiddetli bir arzu gösterirler. Ki bu da ibadetle, daha çok iyilik yapmak ve daha salih olmakla olur. Bunun yanı sıra Allah'ın diğer kulları gibi umarlar ve korkarlar. Buna göre müşrikler nasıl olur da onların ilâh olduklarını sanırlar?"[2] (Alıntı burada sona erdi.)

Bu iki anlamın hiçbir sakıncası yoktur. Yalnız ayetin akışı ile fazla uyumlu değildirler. Gerçi ikinci anlam birinciye göre ayetin akışı ile daha uyumludur.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Ayetin anlamı şöyledir: Allah'ın dışındakileri çağıran, ibadet eden ve ilâh olduklarına inanan o müşrikler, onlara tapmakla kendilerini Allah'a yakınlaştıracak bir vesile ararlar ve her biri O'nun rahmetine daha yakın olmak için gayret eder."[3] Fakat bu anlam da ayetin sözleri ile kesinlikle örtüşmemektedir.

58) Biz, mutlaka her şehri(n halkını) kıyamet gününden önce ya öldüreceğiz (kökten yok edeceğiz) veya çetin bir azapla cezalandıracağız. Bu, kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmıştır.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 98, İbn Fevrek'ten naklen.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 673.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 422.]

Tefsircilerin söylediğine göre, ayetteki çetin azaptan maksat, toplu ve kökten yok etme azabıdır. Buna göre onun karşıtı olarak öncesinde geçen helâk etmek için de sadece normal ölüm/öldürme anlamı kalır ve ayetin anlamı şöyle olur: Kıyamet gününden önce her şehrin halkını ya normal şekilde öldüreceğiz veya onları toplu olarak yok edeceğiz. Çünkü kıyametin kopması ile dünyanın sonu geldiğinde artık hiçbir şehir kalmaz. Nitekim yüce Allah, *"Biz mutlaka oradaki her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız."* (Kehf, 8) buyuruyor. Bundan dolayı bazı tefsirciler, "Ayetteki helâk etme halkı iyi olan şehirler için ve azaba çarptırma, halkı kötü olan şehirler içindir." diyorlar.

Tefsirciler bu ayetle daha önceki ayetler arasındaki bağlantı konusunda bu ayetin öğüt amaçlı olduğunu söylemişlerdir. Bunlardan bazısı şöyle demiştir: "Muhtemelen yüce Allah ölümden sonra dirilme ve tevhit ilkesi hakkında bazı açıklamalar yaptıktan sonra dirilişten önce gerçekleşecek olan ve yüce Allah'ın büyüklüğünü teyit eden bazı gelişmeleri vurgulamak istemiştir ki, bu daha önceki açıklamaları teyit eder niteliktedir."(1)

Ancak ayetlerin akışından anlaşılan odur ki, tefsirini sunduğumuz ayet ile bu surenin daha önceki ayetlerinden biri olan *"Biz bir şehri yok etmek istediğimizde, oranın refah ve bolluk içinde olanlarına (azmalarını sağlayacak şekilde varlıklarının daha da artmasını) emrederiz, (böylelikle onlar) orada günah işlerler, bunun üzerine söz (azap vaadi) onlar için gerekli olur; biz de fena biçimde orayı (oradakileri) helâk ederiz."* (İsrâ, 16) ayeti arasında bağlantı vardır. Çünkü bu surenin ayetleri arasında sürekli olarak bağlantı ve atıf söz konusudur. Genel amaç ise, yüce Allah'ın yürürlükteki yasasını vurgulamaktır. Bu yasaya göre önce insanlar hakka çağrılır, arkasından emirleri dinleyip iyi yolu seçenler mutluluğa erdirilirken, emre karşı gelip böbürlenerek azıtanlar cezaya çarptırılır.

Buna göre tefsirci Ebu Müslim'den nakledildiği gibi ayetteki helâk etmekten maksat, toplu azaba çarptırarak kökten yok etmek ve çetin azaba uğratmaktan maksat da bundan daha hafif bir ceza ile cezalandırmaktır. Şehir halkının toplu olarak göç etmesine ve abatlığının harabeye dönüşmesine yol açacak şekildeki bir kıtlık, pahalılık veya başka bir afet veya belâ gibi.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 423.]

O takdirde ayette şuna işaret edilmektedir: Bu şehirlerin her biri halkının fesada dalmışlığı ve azgın elebaşlarının fasıklığı sebebiyle yıkılacaktır ve bu yıkım, ayetin son bölümünde işaret edildiği gibi yüce Allah'ın kesin hükmü ile gerçekleşecektir. Bu açıklamanın ışığında bu ayet ile, *"Bizi, (Kureyş'in istediği) ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey..."* diye başlayan bir sonraki ayet arasındaki bağlantı da ortaya çıkıyor. Çünkü ayetin anlamı şöyledir: Onlar fesada yatkın ve Allah'ın mucizelerini yalanlamaya hazırdırlar. Oysa o mucizeleri reddetmeyi, yalanlamayı helâk ve yok olma izler. Nitekim biz daha önceki ümmetlere de mucizeler göndermiştik. Onlar ise bunları yalanladılar ve toptan yok edildiler. Eğer bu korkutucu mucizeler türünden bir mucizeyi bunlara da göndersek, helâk ve yok etmemiz bunları yakalayacak ve dünyanın sonu gelecektir. Bu yüzden onlara belli bir sürenin sonuna kadar mühlet verdik. Ama o akıbet başlarına gelecek, ondan kurtuluşları olmayacaktır. Nitekim *"Her ümmetin bir elçisi vardır."* (Yûnus, 47) diye başlayan ayetlerde bu gerçeğe işaret ediliyor.

Bazı müfessirler de şöyle der: "Ayetteki şehirlerden maksat, halkı kâfir olan şehirlerdir ve şehirlerin genelleştirilmesi ayetin içeriği ile bağdaşmıyor."[1] Ama bu, delilsiz bir iddiadır.

"Bu, kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmıştır." Yani şehirlerin öldürülmesi veya çetin azaba uğratılması, kitapta yazılıdır ve kesin bir hükümdür. Bundan da anlaşılıyor ki, buradaki kitaptan maksat, yüce Allah'ın, içinde her şeyin yazılı olduğunu belirttiği Levh-i Mahfuz'dur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Biz her şeyi apaçık bir kitapta sayıp yazmışızdır."* (Yâsîn, 12), *"Yerde ve gökte zerre ağırlığınca hiçbir şey Rabbinden uzak ve gizli kalmaz. Ondan (zerreden) daha küçüğü veya daha büyüğü yoktur ki, apaçık bir kitapta (kayıtlı) olmasın."* (Yûnus, 61)

Levh-i Mahfuz konusunda bir tefsirci tarafından şaşırtıcı bir yorum ileri sürülmüştür ki, bu yorum şöyledir: "Birden çok kişi tarafından yapılan açıklamaya göre her şey bu Levh-i Mahfuz'da ve yazılı kitapta keyfiyetleri ile, olmasını gerektiren sebepleri ile ve belirlenen süresi ile açıklanmıştır. Fakat bu genellemeye şu şekilde itiraz edilmiştir: Bu, Levh-i Mahfuz'un boyutlarının sonsuz olmasını gerektirir. Oysa aklî ve naklî deliller onun tersini kanıtlıyor. Bu nedenle bu genel ifadenin ya

---

1- [Tefsiru'l-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 2, s. 233.]

ayetteki 'şey' kelimesinin sadece bu yaratılış aşamasındakileri kapsadığını kabul ederek veya buna benzer bir yorumla mutlaka sınırlandırılması gerekir."

"Bazıları ise ayetteki ifadenin genel kapsamlı olduğunu savunmuş, yalnız söz konusu açıklamanın sınırlılıkla bağdaşması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre Levh-i Mahfuz; dünyadaki, ahiretteki, geçmişteki ve gelecekteki her şeyin açıklandığı kitaptır. Tıpkı açıkladığı her şeyi kapsayan cifr gibi."(1) (Alıntı burada sona erdi.)

Bu yorumun temel dayanağı ise şudur: Söz konusu Levh-i Mahfuz somut ve cismanî bir levhadır ve evrenin bir tarafına konmuştur. Üzerinde nesnelerin isimleri, nitelikleri, durumları, özel düzenlerde her birinin geçireceği gelişmeler, genel düzende her yönden uğrayacakları değişmeler yazılıdır. İşte eğer Levh-i Mahfuz, dedikleri gibi maddî ve somut bir şey olsaydı, kendisini oluşturan elementlerinin isimlerinin, sıfatlarının ve durumlarının ayrıntılarının yazımı bile bu levhaya sığmazdı. Nerde kaldı ki Allah'tan başka hiç kimsenin sayamadığı, sıfatlarını ve durumlarını ayrıntıları ile kuşatamadığı, gelecekte maruz kalacakları gelişmeleri ve aralarındaki nispetleri bilemediği diğer varlıkları kuşatabilsin! Bunu, bu dünyadaki gelişmeler veya bundan başka bir şeyle sınırlandırmak da bir işe yaramaz.

Bazıları bunu açıklamak için şöyle bir yorum yapma gereği duymuşlardır: "Levh-i Mahfuz, namütenahinin mütenahi/sınırlı içinde dürülmesi, onu ihtiva etmesi türünden bir şeydir. Tıpkı alfabenin harflerinin bütün sözleri kapsaması gibi. Harfler ile oluşturulan sözler sonsuz (namütenahi) olmalarına, hepsi bu belirli ve sınırlı harflerden oluşuyor." Ancak bu yorum hadislerin/olayların suretlerinin/taslaklarının Levh-i Mahfuz'da bilkuvve/potansiyel ve imkân (mümkün olma) veya icmal/ana hat şeklinde olmasını gerektirir. Oysa yüce Allah'ın bu levhayı tanıtan ayetlerinde açıkça veya açıkçaya yakın bir dille bu levhanın geçmişte olan, gelecekte olacak olan ve fiilen olmakta olan bütün olayları ayrıntılı olarak ve değişme kabul etmez bir gereklilikle içerdiği anlatılıyor. Eğer durum söz konusu faraziyede ileri sürüldüğü gibi olsaydı, alfabenin harflerinin bir sayfa kâğıt ve levha üzerine yazılması yeterli olurdu.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 102.]

Üstelik Levh-i Mahfuz'un somut ve değişim özelliği olan maddî bir şey olduğu ile akla gelebilecek her türlü değişim ve başkalaşımdan korunduğu yönündeki iki zıt faraziyeyi bağdaştırmak için sözü edilen tasvirlerden daha açık bir delilin olmasına ihtiyaç vardır. Bu faraziyede daha başka tartışılacak noktalar vardır.

O hâlde doğrusu şudur: Ayette geçen açık kitap; maddenin imkânlığı ve potansiyelliği açısından değil de, içerdiği olaylarla birlikte varlıkların, malullerin illetlerine terettübünün zarurî olması açısından özü ve aslıdır[1] ki, geri çevrilmesi ve değiştirilmesi mümkün olmayan kaza/kesin hüküm bundan ibarettir. Bundan kitap ve levha kelimeleri ile söz edilmesi ise, temsil yoluyla zihinleri anlamın gerçeğine yaklaştırma düşüncesi yüzündendir. İlerde uygun yeri geldiğinde inşaallah bu konuyu enine-boyuna inceleyeceğiz.

59) Bizi, (Kureyş'in istediği) ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey, (geçmişte mucize isteyip helâk olan) öncekilerin bunları yalanlamasıdır. (Nitekim) Semud kavmine açık bir şekilde (veya açık mucize olarak) dişi deveyi vermiştik. Onlar ise (onun sebebiyle veya onu yalanlayarak kendilerine) zulmettiler. Oysa biz, mucizeleri ancak korkutmak için göndeririz.

Bu ayetin kendinden önceki ayetle nasıl bir bağlantı oluşturduğuna yukarda değinmiştik. Orada söylediklerimizin özeti şuydu: Bir önceki ayette yeni kuşaklarının eskileri gibi olduğu insanların fesada ve fasıklığa olan yatkınlıkları yüzünden helâk edilmeyi veya başka ağır azaplara uğratılmayı hak ettikleri ifade edilmişti. Nitekim yüce Allah geçmişte bazı şehirlerin helâk edilmesine veya ağır azaba çarptırılmasına hükmetmişti. İşte insanların talepte bulundukları mucizeleri göndermemize engel olan sebep budur. Çünkü daha önceki ümmetlerin istekleri üzerine onlara bu mucizeleri gönderdik. Fakat onlar bunları yalanladıkları için kendilerini helâk ettik. Eğer eski ümmetler ile aynı yaratılışta olan şimdiki ümmetlerin istekleri uyarınca onlara da mucizeler göndersek, bunları yalanlayacaklar ve eskileri gibi onlar da kesinlikle helâke maruz kalacaklardır. Oysa yüce Allah onları cezalandırmakta acele etmek istemiyor.

1- Malullerin, kendi mertebelerinde değil de illetleri mertebesindeki sübut ve var oluşları hasebiyle. [Tabatabaî.]

Bu açıklama ortaya koyuyor ki, bu iki ayetle, yine bu surede yer alan ve müşriklerin mucizeler istediğini anlatan *"(Kureyşliler) dediler ki: Bizim için şu yerden (Mekke topraklarından) bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayız."* (İsrâ, 90) şeklindeki ayet dizisi arasında bağlantı vardır. Ayetlerin akışından, bu surenin bir defada indiği anlaşılıyor.

"Bizi, (Kureyş'in istediği) ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey" ifadesinin orijinalindeki "meneana" kelimesinin kökü olan "men" kelimesi, başkasını yapmak istediğinden alıkoymak ve onu yapmasına engel olmak demektir. Oysa yüce Allah hüküm verir ve hükmünü de engelleyecek kimse olmaz. O, üstün ve karşı konulmaz bir güce sahiptir; bir şeyin olmasını dilediği zaman ona "ol" der, o da oluverir. Buna göre, önceki kuşakların yalanlamış olmalarının, O'nun istenilen mucizeleri daha sonraki kuşaklara göndermesine engel olması, yalanlama huyunun insanlarda kökleşmiş olmasını göz önünde bulundurduğumuzda bu işin, bir an önce cezalandırılmalarını ve helâk edilmelerini istemediği ümmet hesabına herhangi bir faydadan yoksun olması veya onların tümünün, talep ettikleri mucizelere inanmayacaklarını bildiği için mutlak anlamda fayda içermemesi yüzündendir.

Şöyle de denilebilir: Önceki kuşakların mucizeleri yalanlamasına, sonrakilerin de kökten yok edilmeye sürükleyecek şekilde onların yolunu takip etmesine rağmen istenen mucizelerin gönderilmesi ile bu ümmete mühlet verilmesinin Allah tarafından dilenmiş olması arasındaki çelişki, ayette istiare yolu ile "men etmek, alıkoymak" şeklinde ifade edilmiştir.

Şayet bu hususa işaret etmek içindir ki mucize, "verme" değil de "gönderme" fiili ile ifade ediliyor. Böylece o mucizelerin inmek için el ele verdikleri, işbirliği yaptıkları dile getiriliyor. Fakat insanın yapısında kökleşmiş olan yalanlama ve fesat bu inişe mani oluyor.

"Öncekilerin bunları yalanlamasıdır." ifadesinde helâke uğramış ve yenilere kaynaklık etmiş ümmetlerden "öncekiler" diye söz edilmesinde şöyle bir ima vardır: Şu yeni kuşaklar o öncekilerin sonudurlar. Dolayısıyla bunlar gerçekte bir ümmettirler. Öncekilerdeki karakter ve içgüdüler aynen sonrakilerde de vardır. Baştakiler için geçerli olan hüküm devamları için de geçerlidir. Bundan dolayı, *"Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık."* (Mü'minûn, 24) diyorlardı ve bu sözü devamlı olarak tekrarlıyorlardı.

Her ne ise, ayetin anlamı şöyledir: Biz Kureyşlilerin istedikleri mucizeleri göndermedik. Çünkü eğer o mucizeleri gönderseydik, onlar onları yalanlayacak, böylece kökten ve topyekûn yok edilme cezasını hak edeceklerdi. Nitekim biz daha önceki ümmetlerin istedikleri mucizeleri göndermiştik. Fakat onların yalanlaması üzerine kendilerini helâk ettik. Oysa bu ümmeti hemen azaba çarptırmayıp onlara mühlet vermeye, süre tanımaya hükmettik. Nitekim birçok ayetler bu hükmü vurguluyor.

Tefsirciler[1] bu ayeti şu iki farklı şekilde de yorumlamışlardır:

Birinci yorum şöyledir: Biz onlara mucize göndermiyoruz. Çünkü onların gördüklerinde bile onlara inanmayacaklarını biliyoruz. O takdirde mucize göndermek boşu boşuna ve faydasız olur. Nitekim onlardan önceki ümmetler de kendilerine indirilen mucizelere inanmamışlardı. Bu hüküm onların teklif ettikleri mucizeler için geçerlidir. Peygamberliğin kanıtlanmasına dayanak olan mucizelere gelince, Allah onları peygamberine mutlaka verir. Yüce Allah'ın lütfünün eseri olan mucizelerde de durum böyledir. Yüce Allah lütfünün eseri olarak onları ortaya koyar. Bu iki tür dışındaki mucizelere gelince, onları indirmenin faydası yoktur.

İkinci yorum da şöyledir: Biz size mucize göndermiyoruz. Çünkü sizin geçmişleriniz ve atalarınız bunların benzerlerini istediler, fakat indirildiklerinde onlara inanmadılar. Siz de atalarınızın izinden gidiyorsunuz, onlar nasıl inanmadılar ise siz de inanmazsınız.

Bu ikinci anlam Ebu Müslim'den nakledilmiştir. Bu anlamın önceki iki anlamdan biri ile örtüşmeyecek şekilde ayırt edilmesi oldukça zordur.

"(Nitekim) Semud kavmine açık bir şekilde dişi deveyi vermiştik." Semud, Salih Peygamber'in kavmidir, yüce Allah onlara mucize olarak dişi deveyi vermişti. Ayette geçen "mubsiraten" kelimesi, *"Gündüz ayetini (gündüzü) aydınlatıcı kıldık."* (İsrâ, 12) ayetinde olduğu gibi apaçık ve aşikâr anlamındadır. Bu kelime ya dişi devenin veya hazf edilmiş olan "ayet (mucize)" kelimesinin sıfatıdır. Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: Biz Semud kavmine açık bir şekilde veya apaçık bir mucize olarak dişi deveyi vermiştik. Onlar ise onun sebebiyle kendilerine zulmettiler veya onu yalanlayarak zalimlik ettiler.

1- [Bk. Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 424.]

"Oysa biz, mucizeleri ancak korkutmak için göndeririz." Yani mucizeleri göndermenin tek hikmeti, korkutmak ve uyarmaktır. Eğer gönderilen mucize arkasından toplu kökten yok etme cezası gelecek olan bir mucize ise, dünyada helâk etme ve ahirette azaba çarptırma ile korkutma amacı taşır. Yok, eğer başka bir mucize ise, ahiret azabı ile korkutma ve uyarma amacı taşır.

Buradaki korkutmaktan maksadın, toplu yok etmekten daha hafif bir azap göndermek suretiyle korku ve ürküntü meydana getirerek olması da uzak bir ihtimal değildir. Tıpkı *"Yahut (Allah'ın) onları (bizzat) dönüp dolaştıkları (nimet) ile cezalandırmayacağından (emin mi oldular)?"* (Nahl, 47) ayetinde buyrulduğu gibi. O zaman ayetin anlamı şöyle olur: Biz onların istedikleri mucizeleri göndermiyoruz. Çünkü onları kökten yok etme cezasına çarptırmak istemiyoruz. Onlara sadece korkutma amaçlı bazı mucizeler göndeririz. Ta ki onları görmekle daha şiddetli ve kötü olanlarından sakınsınlar. Bu yorumun bir tefsirci tarafından yapıldığı söylenmiştir.[1]

60) Hani sana, "Kuşkusuz Rabbin insanları (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır." demiştik. Sana (Ümeyyeoğulları ile ilgili) gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanetlenmiş olan o ağacı (soyu) sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık. Biz onları korkutuyoruz; ama bu onlara, ancak büyük azgınlık artırır.

Dört fıkradan oluşan bu ayetin bütün fıkralarının anlamı açıktır. Yalnız aralarındaki bağlantı ve bazısının diğer bazısıyla olan irtibatı açısından ayette icmal ve ipham söz konusudur. Bu iphamın asıl sebebi de ikinci ve üçüncü fıkralardır.

Yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) gösterdiği bu rüyanın ne olduğunu açıklamıyor. Kur'ân'ın diğer ayetlerinde bu rüyayı tefsire elverişli olacak bir bilgiye de rastlamıyoruz. *"Hani Allah, uykunda sana onları az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi, yılıp gevşerdiniz."* (Enfâl, 43) ve *"Andolsun ki, Allah Peygamber'inin rüyasını doğru çıkardı. Mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz."* (Fetih, 27) ayetlerindeki Peygamberimizin (s.a.a) görmüş olduğu rüyalar ile ilgili olaylar hicretten sonra meydana gelmiştir. Oysa inceleme konumuz olan ayet hicretten önce Mekke döneminde inmiştir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 104.]

Yine Kur'ân'da lanet edildiği ve insanlar için fitne ve sınama konusu olduğu belirtilen bu ağacın mahiyeti de bilinmiyor. Kur'ân'da yüce Allah'ın adından söz ettiği ve sonra lanetlediği bir ağaca rastlanmıyor. Evet, yüce Allah, *"Yoksa zakkum ağacı mı? Biz onu zalimler için bir fitne (imtihan) kıldık."* (Sâffât, 62-63) ayetinde zakkum ağacından söz ediyor ve onu fitne olarak niteliyor; fakat o ağaçtan söz ettiği hiçbir ayette onu lanetlemiyor. Eğer o ağacın sırf cehennemin dibinden çıkması ve zalimlerin azap sebeplerinden biri olması onun lanetlenmesine gerekçe olsaydı, cehennem ateşinin ve Allah'ın cehennemde azap için hazırladığı her şeyin ve bu arada haklarında, *"Biz cehennemin işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık."* (Müddessir, 31) buyrulan azap meleklerinin de lanetlenmesi gerekirdi. Oysa azap melekleri, *"Onun başında sert, güçlü, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve aldıkları emirleri yerine getiren melekler vardır."* (Tahrîm, 6) ayetinde Allah tarafından ileri derecede övülmektedirler. Öte yandan yüce Allah, *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın."* (Tevbe, 14) ayetinde müminlerin ellerini kâfirlere dönük azabın sebeplerinden biri saymış ve bu elleri lanetlememiştir.

Bu açıklamalarımız teyit ediyor ki, bu ayetin maksadı o iki fırkanın iç yüzünü ortaya koymak ve insanlar için fitne/imtihan vesilesi kılınan rüya olayı ile Kur'ân'da lanetlenen ağacı açıklamak değildir. Tersine, onlara belirtisiz şekilde (genel anlamda) işaret edilmek ve ayetlerin akışının gerektirdiği ölçüde hatırlatılmak istenmiştir.

Evet, ayetlerin akışı, söz konusu rüya ile melun ağaç arasında bazı ipuçlarına işaret ediyor. Çünkü önceki ayetlerde insanların son kuşaklarının eski kuşakları ve devamlarının başlangıçları gibi yüce Allah'ın ayetlerini umursamadıkları ve onları yalanladıkları belirtiliyor, insan topluluklarının art arda şehirler ve birbirini izleyen nesiller hâlinde Allah'ın azabını tadacakları ve bu azabın ya helâk edilmek veya ondan daha hafif bir ceza şeklinde tecelli edeceği vurgulanıyor. Bunların yanı sıra, bu ayeti izleyen ve *"Hani meleklere, 'Âdem'e secde edin.' demiştik."* diye başlayarak İblis ile ilgili hikâyeyi ve onun şaşırtıcı şekilde Âdemoğullarını yoldan çıkarmaya musallat edilişini anlatan ayetler bundan önceki ayetlerin söz akışını aynen sürdürmektedir.

Bundan ortaya çıkıyor ki, ayette sözü geçen rüya ve ağaç ya ilerde insanlar için belirecekler veya şimdi belirmişlerdir. Bunlar insanlar için fitne sebebi olacaklar ve onlar vasıtasıyla insanlar arasında fesat yayılacak; azgınlık ve büyüklenme içlerine işleyip kökleşecektir. Ayetin *"Biz onları korkutuyoruz; ama bu onlara, ancak büyük azgınlık artırır."* şeklindeki sonu, hatta ayetin *"Hani sana, 'Kuşkusuz Rabbin insanları (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik."* şeklindeki baş tarafı buna işaret ve teyit niteliği taşımaktadır.

Bunlara bir de yüce Allah'ın sözü geçen bu ağacın Kur'ân'da lanetlenmiş olduğunu vurguladığını eklemek gerekir. Bundan da anlaşılıyor ki, Kur'ân bu ağacın lanetlenmişliğini içeriyor ve onun lanetlenmişliği Kur'ân'daki lanetlenmişler arasındadır. Nitekim bu anlam, *"Kur'ân'da lanetlenmiş olan o ağacı"* ifadesinden anlaşılmaktadır. Kur'ân'da İblis, Yahudiler, müşrikler, münafıklar, bunların yanı sıra kâfir olarak ölenler, Allah'ın indirdiği mesajları saklayanlar, Allah'ı ve Peygamberimizi üzenler ve başkaları farklı unvanlarla nitelenen insanlar lanetlenmiştir.

Ayette bu lanetle nitelenen şey bir ağaçtır. Ağaç, gövdeli bitki anlamına geldiği gibi, nesep yoluyla kendisinden soy dallarının türediği veya bir inanç ilkesine bağlılığın çıktığı kök anlamında da kullanılır. Nitekim Lisanu'l-Arap'da şöyle geçer: "Araplar derler ki: Falanca mübarek bir ağaçtan, yani mübarek bir sülaleden geliyor." Kelimeyi Peygamberimizin (s.a.a) de çok sayıda bu anlamda kullandığını görüyoruz. "Ben ve Ali bir ağaçtanız." hadisinde olduğu gibi. Ayrıca İbn Abbas tarafından rivayet edilen "Kişinin amcası, babası ile ortak bir kökten çıkmış iki dal gibidir." hadisi de bu anlamdadır.

Bu noktayı iyi irdeleyen dikkatli bir araştırıcı anlar ki, sözü geçen lanetlenmiş ağaç, Allah'ın ayetlerinde lanetlenenlerden bir kavimdir. Bu kavim ortaya çıkma, gelişip büyüme ve bir kök üzere çeşitli bölümlere ayrılma (aynı kökten dal-budak salma) açısından bir ağaç gibidir. Ayrıca varlığını sürdürme ve meyve verme bakımından nasibi vardır ve bu ümmetin fitneye maruz kalmasına sebep olmaktadır. Kur'ân'da sayılan lanetli topluluklar için de bu nitelikleri taşıyan üç topluluk vardır. Bunlar Ehlikitap, müşrikler ve münafıklardır. Bunların insanlar arasında kalıp etkili bir şekilde varlıklarını sürdürmeleri ya üreme ve çoğalma yolu ile olur; söz konusu topluluklardan olan bir aile fertlerinin insanların arasında yaşaması, onların dinlerini ve dünyalarını fesada uğratması ve

insanlar için fitne konusu olması gibi, ya da bozuk bir inanç sisteminin ortaya çıkarak etkili şekilde taraftar bulması ve eski nesilden yeni nesle geçmesi ile olur.

Peygamberimiz zamanında ne hicretten önce ve ne hicretten sonra müşriklerden ve Ehlikitap'tan bu nitelikte bir topluluk ortaya çıkmamıştır. Ayrıca yüce Allah Peygamberimizin (s.a.a) ömrünün sonlarında inen şu ayette insanlara onların şerlerinin dokunmayacağı yönünde güven vermiştir: *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* (Mâide, 3) Daha önce bu ayetin anlamı hakkında geniş bir inceleme yapmıştık.

Tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili incelemeyi derinleştirdiğimizde şu sonuca varırız: Ayetteki lanetlenmiş ağaç ile Müslümanlık görüntüsü veren münafık bir topluluk kastediliyor. Bunlar üreme veya inanç ve tutum yolu ile insanlar arasında kök salıp onlar için fitne konusu oluyorlar. Ayetin içeriğinde, *"Sana gösterdiğimiz o rüyayı"* fıkrası ile *"lanetlenmiş olan ağacı"* fıkrası arasında bağlantı olduğundan şüphe etmemek gerekir. Özellikle bu fıkraların öncesinde *"Hani sana, 'Kuşkusuz Rabbin insanları (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik."* ifadesinin yer alması ve bütün fıkraların sonunda da, *"Biz onları korkutuyoruz; ama bu onlara, ancak büyük azgınlık artırır."* buyrulması, bu bağlantıyı kanıtlayan bir işarettir. Çünkü ayetteki fıkraların arasındaki bağlantı şu tek hususa işaret etme amacını taşımaktadır ki, Allah onu kuşatmıştır ve onunla ilgili öğütler ve korkutmalar azgınlığı arttırmaktan başka bir sonuç vermez.

Bundan da şu anlaşılıyor: Mesele şudur: Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) rüyada lanetlenmiş olan ağacı ve bu ağacın simgelediği topluluğun İslâm'la ilgili yaptıkları bazı işleri göstermiş ve sonra bu olayın bir fitne olduğunu bildirmiştir.

O hâlde, *"Hani sana, 'Kuşkusuz Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik."* ifadesinin içeriğinden buradaki kuşatmanın ilim yolu ile kuşatma olduğu anlaşılıyor. Ayetin başındaki zarf edatı olan "iz", hazfedilmiş bir fiil ile bağlantılıdır ve ifadenin takdirî açılımı, "Sana şöyle şöyle dediğimiz zamanı hatırla" şeklindedir. Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: İnsanların tutumunun fesatta, fasıklıkta, yeni nesillerin eksi nesilleri Allah'ı hatırlamaktan yüz çevirme ve O'nun ayetlerini umursamama konusunda izlemekte devam ettiği yönünde bu ayetlerde sana anlattıklarımızın doğruluğundan emin olmak için Rabbinin,

bilgisi ile insanları kuşattığını, bu geleneğin eskiden olduğu gibi ilerde de aralarında yürürlükte olacağını bildiğini dediğimiz zamanı hatırla.

"Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanetlenmiş olan o ağacı (soyu) sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık." ifadesinin yaptığımız açıklamaya göre özetle anlamı şudur: Bizim tarifimizle öğrendiğin Kur'ân'daki lanetlenmiş o ağacı ve rüyada onlarla ilgili olarak sana gösterdiğimiz olayları biz insanlar için fitne ve imtihan vesilesi yaptık; bu olaylarla insanları deniyor, sınavdan geçiriyoruz. Onlar kuşatmamız altındadırlar.

"Biz onları korkutuyoruz; ama bu onlara, ancak büyük azgınlık artırır." Anlaşıldığına göre ifadedeki çoğul zamirinin mercii insanlardır. Ayetteki korkutmadan maksat ya öğüt ve anlatım yolu ile veya helâk edici mucizelerden daha hafif, fakat yine de korkutucu olan mucizeler aracılığı ile korkutmaktır. İfadenin anlamı ise şöyledir: Biz insanları korkutuyoruz; fakat bu korkutmalar sadece onların azgınlıklarını artırıyor. Üstelik azgınlıkları sıradan bir azgınlık değil, büyük azgınlıktır. Yani onlar bizim korkutmalarımızdan korkarak azgınlıklarına son vermiyorlar. Tersine, bize büyük azgınlıkla karşılık veriyorlar. Başka bir ifadeyle azgınlıklarında ileri gidiyorlar ve hak ile inatlaşmalarında aşırılık gösteriyorlar.

Akışı itibariyle ayet teselli içeriklidir. Yüce Allah bu ayette kendisine rüyasını gösterdiği olaylar ve tarif ettiği fitneler konusunda Peygamber'ini (s.a.a) teselli ediyor. Kanunun, kullarını sıkıntılarla ve fitnelerle imtihan etme esasına göre yürüdüğünü bildiriyor. Birçok tefsirci bunun böyle olduğunu kabul etmiştir.

Bütün bu anlattıklarımızı, Ehlisünnet kaynaklarından gelen ve Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun) ittifakla nakledilen hadisler teyit ediyor. O hadislerde şu noktalar vurgulanıyor: Ayette, Peygamberimize (s.a.a) gösterildiği bildirilen rüya, onun Ümeyyeoğulları hakkında gördüğü rüyadır ve yine ayette sözü edilen ağaç onların soy ağacıdır. Ayetlerin Hadisler Işığında İncelemesi bölümünde inşaallah bu rivayetlere yer verilecektir.

Bir grup tefsirci, İbn Abbas'tan aktarılan rivayete[1] dayanarak Allah'ın, Peygamber'ine (s.a.a) gösterdiği bu rüya ile Miraç olayının ve Kur'ân'da lanetlenen ağaç ile de zakkum ağacının kastedildiğini söy-

---

1- [ed-Dürrü'l-Mensûr, c. 4, s. 191.]

lemişlerdir. Onlara göre Peygamberimiz (s.a.a) Miraç'tan döndüğü gecenin sabahına kadar müşriklere Miraç'a çıktığı haberini vermiş, fakat müşrikler onu yalanlayıp alaya almışlardı. Bunun yanı sıra müşrikler zakkum ağacından söz eden ayetleri işittiklerinde aynı şekilde onu yalanlayıp alaya almışlardı. Bunun üzerine yüce Allah bu ayeti indirerek ona şöyle dedi: "Sana gösterdiğimiz o rüyayı, yani Miraç ve zakkum ağacı ile ilgili rüyayı insanlar için bir sınama vesilesi kıldık."

Ardından bu görüşe şu biçimde bir eleştiri yöneltilmiştir: "Dil bilginlerinin açıklamasına göre 'rüya' kelimesi uykuda olan bir kimsenin gördüğü şeylerdir, oysa Miraç olayı Peygamberimiz uyanıkken cereyan etmiştir."

Onlar ise bu itiraz ve eleştiriye farklı şekillerde cevap vermişlerdir: 1) "Rü'ya (rüya)" kelimesi tıpkı "rü'yet (görmek)" kelimesi gibi bir mastardır ve uyku hâline mahsus değildir. 2) Rüya, insanın geceleyin gördüğü şeydir, ister o görünen şey uykuda olsun, ister uyanık hâlinde. 3) Miraç olayının müşrikler tarafından rüya olarak adlandırılmasına uyularak bu terim kullanılmıştır. 4) Müşriklerin kanaatleri ölçü alınarak bu olaya rüya denilmiştir. Nitekim onlar putlarını ilâhlar olarak isimlendirmişlerdi. Peygamberimiz de müşriklerden birine Miraç'a çıkışını anlatınca, o kişi Peygamberimize (s.a.a), "Bu herhâlde senin uykunda gördüğün bir şeydir." demiş, böylece yüce Allah da onların putlarına "ilâhları" dediği gibi Miraç olayını da müşriklerin zanları uyarınca rüya diye adlandırmıştır. 5) Miraç'a rüya denmesinin gerekçesi, onun ya içerdiği acayipler ya geceleyin meydana gelmiş olması veya hızlı bir şekilde gerçekleşmesidir.

Söz konusu görüşü ileri süren müfessirlerden bir kısmı da kendilerine yöneltilen bu itiraza, Ayşe ile Muaviye'den gelen rivayetlere dayanarak İsra'nın (Mekke-Kudüs yolculuğunun, Miraç'ın) uykuda meydana geldiğini söyleyerek cevap vermişlerdir.

Bu tefsircilere, zakkuma melun ağaç denmesinin anlamsız olduğu, oysa ağacın bir günahının olmadığı şeklinde bir eleştiri yöneltildiğinde de bu itiraza şu farklı şekillerde cevap vermişlerdir: 1) Ağacın lanetlemesi ile isnatta mecaz yöntemine başvurularak aslında onu yiyenler lanetlenmiştir. Amaç ise o ağacın meyvesini yiyenlere yöneltilen laneti pekiştirmek ve lanette mübalağa etmektir. 2) Lanet, uzaklık anlamınadır ve bu ağaç da rahmetten en uzak bir yerdedir. Çünkü zakkum

cehennemin dibinde yeşermektedir. 3) Zakkum ağacının tomurcukları şeytanların başlarına benzemesi ve şeytanların da lanetlenmesi yüzünden bu ağaç da lanetlenmiştir.[1] 4) Araplar bütün hoş olmayan ve zararlı olan yiyeceklere lanetli yiyecekler derler.

Önce söz konusu tefsircilerin "rü'ya" kelimesinin anlamı hakkında görüşlerini ele alalım. Bazıları, "rü'ya" kelimesinin "rü'yet (görmek)" kelimesi ile anlamdaş veya geceleyin görmek anlamında bir mastar olduğunu söylüyordu. Fakat lügatte böyle bir görüşün ispatlanmış olmaması bunu reddetmektedir. Kaldı ki bunu savunanlar, tezlerini nazım ve nesir kaynaklı bir delille desteklemiş de değillerdir; görüşleri sadece bir iddiadan ibarettir.

Bazıları da şöyle demişti: "Miraç olayına rüya denmesi ya müşriklerin bu olaya rüya demiş olmalarına ayak uydurmak veya bu konuda onların ağzı ile konuşmak içindir." Fakat yüce Allah'ın kelâmını böyle bir şeyden kesinlikle tenzih etmek gerekir. Kur'ân'da Miraç'ın gerçek bir rüya olduğunu itiraf eden bir söz olmadığı hâlde böyle bir bağlantıyı gösteren karine nedir? Ayrıca yüce Allah, söz konusu tefsircilerin dedikleri gibi, müşriklerin putlarına "ilâhlar" veya "ortaklar" dememiş, bilakis "âlihetuhum=onların ilahları", "şürekâuhum=onların koştukları ortaklar" ifadesi kullanmıştır. Yani "âlihe=ilâhlar" kelimesini müşriklere izafe etmiştir ki, bu da onların görüşlerinin kabul edilmediğinin en güzel karinesidir.

Bir diğerleri de Miraç olayının istiare yolu ile rüyaya benzetilmiş olabileceğini söylüyorlar. Bu da önceki gibi doğru değildir, orada söylediğimiz burada da geçerlidir. Çünkü istiare, tıpkı diğer mecazlar gibi ancak karine ile sahih olur. Eğer bu konuda bir karine olsaydı, İsra'nın Miraç) rüyada olduğunu söyleyenler ve bu ayetin İsra olayı ile ilgili olduğunu kabul edenler ayette, sözlerine şahit olarak "rüya" kelimesinin geçmesini delil olarak göstermezlerdi [ve o karineyle yetinirlerdi].

İsra olayının rüyada olduğunu iddia edenlere gelince, bu görüşün asılsız olduğunu surenin ilk ayetinin tefsiri sırasında açıkça ortaya koymuştuk.

Bunların, ayette sözü edilen ağacın lanetlenmiş olması mahzurundan kurtulmak için ileri sürdükleri gerçeklere gelince de; bunlardan

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 106.]

biri şöyle diyordu: "Ağacın lanetlenmesi ile isnatta mecaz yöntemine başvurularak aslında onu yiyenler lanetlenmiştir. Amaç ise o ağacın meyvesini yiyenlere yöneltilen laneti pekiştirmek ve lanette mübalağa etmektir." Gerçi bu üslup halk arasındaki karşılıklı konuşmalarda çok yaygındır; fakat Kur'ân-ı Kerim'i bundan tenzih etmek gerekir. Çünkü bu üslup cahillerde ve ayak takımı arasında kullanılır. Bu türden insanlar bir bakarsın ki, birine sövmek istedikleri zaman babasına, anasına ve aşiretine lanet ederek onu lanetler. O kimseye daha çok sövüş olmak için bunu yaparlar. Yine böyleleri birine küfür edecekleri zaman eşine, kızına, üzerindeki göğe, ayakları altındaki yere, içinde barındığı eve ve aralarında yaşadığı kavme küfür ederler. Oysa Kur'ân-ı Kerim'in edebi, cehennemliklere daha kuvvetle lanet etmek için onları meyvelerini yemekle cezalandırdığı bir ağacı lanetlemeye manidir.

Söz konusu tefsircilerin lanetin mutlak anlamda uzaklaştırmak anlamına geldiği yolundaki açıklamaları da dilbilgisince ispatlanmış değildir. Evet, müfessirlerin dediği ve bu kelimenin Kur'ân'daki kullanım yerlerinin tanıklık ettiği üzere lanet, rahmetten ve ikramdan uzak tutulma anlamındadır. Onların "Bu ağaç yüce Allah'ın buyurduğu gibi, 'Cehennemin dibinde biten bir ağaçtır.', dolayısıyla rahmetten en uzak bir yerdedir." şeklindeki sözlerine gelince; rahmet kelimesi ile eğer cennet kastediliyorsa, bu delilsiz bir sözdür. Yok, eğer maksat azabın karşıtı olan rahmet ise, o zaman bu yorum ağacın rahmetten ve ikramdan uzaklaştırılma anlamında lanetlenmiş olmasını beraberinde getirir ki, bu da cehennemin, Allah'ın orada hazırladığı azabın, cehennem meleklerinin ve bekçilerinin lanetlenmiş, gazaba uğratılmış ve rahmetten uzaklaştırılmış olmalarını gerektirir. Oysa bu saydıklarımızın hiçbiri lanetlenmiş değildir. Tersine lanet, ilâhî öfke ve uzaklaştırma sadece cehennem azabına çarptırılan insanlar ve cinler içindir.

"Zakkum ağacının tomurcukları şeytanların başlarına benzemesi ve şeytanların da lanetlenmesi yüzünden bu ağaç da lanetlenmiştir." şeklindeki görüşe gelince; bu anlaşılabilmekten ve mantıktan uzak bir görüştür. Birinci gruptaki görüşlere verdiğimiz cevaplar bu yorum için de geçerlidir.

Bazıları da şöyle diyordu: "Araplar bütün hoş olmayan ve zararlı olan yiyeceklere lanetli yiyecekler derler." Arapların bu sözünde ağaç kullanılıyor, ama mecazî olarak ağacın meyvesi kastediliyor. Arkasın-

dan da bu meyve hoşa gitmeyen zararlı bir meyve olduğu için lanetlenmiş sayılıyor ya da meyvenin sıfatı olan lanet mecazî olarak meyveye nispet ediliyor. Hangisi olursa olsun bu anlamın, lanetin anlamlarından biri olduğu sabit değildir. Tersine, anlaşılan şudur ki, Araplar ağacı bilinen anlamda lanetlenmişlikle niteliyorlar. Çünkü avam halk, hoşuna gitmeyen her türlü yiyeceği, içeceği ve diğer şeyleri lanetler.

Bu görüşün İbn Abbas'a nispet edilmesine gelince; eğer gerçekten öyleyse, bu hüccet/delil olarak ileri sürülemez. Özellikle Ayşe'den aktarılan aşağıdaki hadisle ve diğer hadislerle çatıştıktan sonra asla delil kabul edilemez. Kaldı ki bu hadisler Peygamberimizin (s.a.a) açıklamasını içeriyor ve başkasının sözü onunla karşılaştırılamaz.

el-Keşşaf adlı tefsirde, *"Hani sana, 'Kuşkusuz Rabbin insanları (ilmiyle) çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik."* ifadesi hakkında şöyle deniyor: "Yani hatırla o zamanı ki, sana Rabbinin Kureyşlileri kuşattığını vahyetmiştik. Şöyle ki sana Bedir olayının ve onlara karşı seni muzaffer kılacağımızın müjdesini vermiştik. Bu müjde ise, *'Onların toplulukları bozguna uğrayacak ve geri dönüp kaçacaklardır.'* (Kamer, 45) ayeti ile, *'İnkâr edenlere de ki: Yakında yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz.'* (Âl-i İmrân, 12) ayetleri ve bu konudaki diğer ayetlerde geçmektedir. Yüce Allah o zaferi olmuş-bitmiş gibi yapıyor ve haber vermedeki âdeti uyarınca 'insanları kuşattı' buyuruyor."

"Nitekim iki taraf Bedir günü karşı karşıya geldiklerinde Peygamberimiz (s.a.v) Ebu Bekir'le birlikte iken karargâhında, 'Ey Allah'ım! Senden vaadini ve ahdini gerçekleştirmeni istiyorum.' diye dua ettikten sonra zırhını kuşanmış olarak dışarıya çıktı ve ashabı teşvik etmek üzere, *'Onların toplulukları bozguna uğrayacak ve geri dönüp kaçacaklardır.'* dedi."

"Yüce Allah müşriklerin ölünce düşecekleri yerleri rüyasında göstermiş olacak ki, Peygamberimiz Bedir kuyusunun başına geldiğinde, 'Ben müşriklerin ölünce düştükleri yerleri görür gibiyim.' diyerek yere işaret ediyor ve 'Burası falancanın, şurası filancanın düştüğü yer olacak.' diyordu. Ardından Resulullah'a (s.a.v) Bedir Savaşı ile ilgili rüyasında gördüğü ölüm yerleri hakkında gelen vahiy mesajı Kureyşliler arasında kulaktan kulağa yayıldı. Onlar ise bu haberlere gülüyor, onlarla alay ediyor, hatta alay maksadı ile bu olayın bir an önce gerçekleştirilmesini istiyorlardı."

"Müşrikler, *'Şüphesiz zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir.'* [Duhân, 43-44] ayetini işittiklerinde bunu alay konusu ettiler ve 'Muhammed bir yandan cehennemin taşlarının yaktığını iddia ederken, bir yandan da orada ağaç yetiştiğini söylüyor.' dediler... Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: Yüce Allah ayetleri (mucizeleri) kullarını korkutmak için gönderiyor. Nitekim Kureyşli müşrikler de Bedir Savaşı'nda öldürülmekten ibaret olan dünya azabı ile korkutulmuşlardı."(1) (Alıntı burada sona erdi.) Ardından Zimahşerî ayetteki rüya kelimesini bir müfessirin sözü olarak İsra (Miraç) olayı ile tefsir ediyor.

Bu da gösteriyor ki, Zimahşerî ayetteki rüya kelimesini, bir rivayete dayanarak da olsa İsra ile tefsir etmeye gönlü razı olmamış ve bu yüzden görüşünü değiştirerek onu Peygamberimizin (s.a.a) Bedir Savaşı'ndan önce gördüğü ve müşrikler tarafından işitilince alay konusu edilen rüya ile tefsir etmeyi tercih etmiştir.

Bu yorum her ne kadar bazı tefsircilerin rüya kelimesini İsra olayı ile yorumlayan açıklamalarının sakıncasını gideriyorsa da, ondan büyüğüne değilse bile ondan daha hafif olmayan bir sakıncanın içine düşmesine neden oluyor. Bu da rüya kelimesini Peygamber'in (s.a.a) Bedir Savaşı, savaştan önce müşriklerin orada ölüp düştükleri yerler ile ilgili gördüğü ihtimalini verdiği rüya, bu yüzden müşriklerin alaylarına maruz kaldığı ve bu rüyanın onlar için bir imtihan konusu olduğu şeklinde açıklamasıdır. Oysa el-Keşşaf yazarının elinde bu konuda, "Herhâlde Allah ona onların ölüp düştükleri yerleri rüyasında göstermişti." şeklindeki kendi ifadesinden başka bir delil yoktur. Nasıl olur da hiçbir dayanağı olmadan, ayetlerden kaynaklanan bir delili bulunmadan sadece bir tahmini esas olarak Allah'ın kelâmını tefsir etmeye cüret edebilir?

Bazı tefsirciler de şöyle demişlerdir: "Ayetteki rüyadan maksat, Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'ye ve Mescid-i Haram'a gideceği ile ilgili rüyadır. Bu da, *'Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı...'* (Fetih, 27) ayetinde söz konusu edilen rüyadır."(2)

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Peygamberimiz (s.a.a) Fetih Suresi'nde sözü edilen rüyayı hicretten sonra ve Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan önce görmüştü. Oysa ayet Mekke döneminde inmiştir. İnşaallah bu rüya hakkında ilerde geniş bilgi vereceğiz.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 675.]

2- [Menhecu's-Sadikin, c. 5, s. 293.]

Yine bir tefsirciye göre Kur'ân'da lanetlenmiş ağaçtan maksat Yahudilerdir. Bu görüş tefsirci Ebu Müslim'e nispet ediliyor.[1]

Bu ifadenin bu şekilde yorumlanıp yorumlanamayacağını ve böyle bir yoruma ne gibi bir itiraz yöneltilebileceğini yukarda açıklamıştık.

61) Hani meleklere, "Âdem'e secde edin." demiştik. İblis dışında hepsi secde etti. İblis dedi ki: "Ben, çamurdan yarattığın birine mi secde edeyim?!"

Mecmau'l-Beyan adlı eserde verilen bilgiye göre Zeccac şöyle demiştir: "Ayette geçen 'tînen' kelimesi, hâl olarak mansuptur ve 'sen onu çamurdan olduğu hâlde var ettin' anlamındadır. Kelimenin takdirî açılımının, 'min tînin' olması, 'min' harfinin hazfedilip fiile bitiştirilmiş olması da mümkündür. Bunun benzeri 'en testerdiû evladekum' ibaresidir ki, aslı 'min evladikum' şeklindedir. Bazıları da, temyiz olarak mansup olduğunu ileri sürmüşlerdir." (Alıntı burada sona erdi.)

el-Keşşaf yazarının görüşüne göre ise, bu kelime Zeccac'ın dediği gibi "halakte (yarattın)" fiilinin mefulünün değil de, mevsulün ("men" edatının) hâlidir. Bir başka görüşe göre de kelimenin hâl olması zahirin (kuralların) tersinedir. Çünkü camid (türememiş) bir kelimedir.

Bu ayette Peygamberimize (s.a.a) İblis'in hikâyesi, onun secde emrine karşı gelmesi sırasında yüce Allah ile arasında geçen karşılıklı konuşma şeklinde bir başka hatırlatma yapılıyor. Maksat da, insanların sürekli olarak Allah'ın emirlerini umursamadıkları, hakka karşı büyüklük tasladıkları, Allah'ın ayetlerine önem vermedikleri ve bu durumu sürdürdükleri yolunda kendisine verilen bilgileri pekiştirmektir. O hâlde İblis'in hikâyesini, Âdem'in soyunu gemleyeceğine dair azmini, Allah'ın o gün ona itaat eden, çağrısına uyan, süvarilerinin ve yayalarının telkinlerine kapılan Âdemoğullarına onu musallat ettiğini, İblis'in de bu azminde sadece Allah'ın muhlas=halis kılımış kullarını istisna ettiğini hatırlamalıdır.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Hatırla o zamanı ki, Rabbin meleklere, "Âdem'e secde edin." dedi. İblis dışında hepsi secde etti. Sözün burasında sanki "Peki ne yaptı?" veya "Secde etmeyince ne dedi?" diye soruluyor ve bu soruya şu cevap veriliyor:

1- [Menhecu's-Sadikin, c. 5, s. 295; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 424.]

O secde emrine karşı gelerek dedi ki: "Ben senin çamurdan yarattığın bir varlığa hiç secde eder miyim? Çünkü beni ateşten yarattın ve ateş çamurdan daha üstündür." Cümledeki soru, yadırgama içerikli olumsuz bir sorudur.

Hikâyede bazı bölümleri atlamak suretiyle kısaltmaya gidilmiştir. Sebebi, sözün akışının bunu gerektirmesidir. Çünkü maksat, Âdemoğullarının zulme, fasıklığa devam etmelerini gerektiren sebeplerin ve faktörlerin açıklanmasıdır. İlkönce eski nesillerin teklif ettikleri mucizelere inanmadıkları ve sonraki nesillerin de atalarının izinden gittikleri anlatıldı. Arkasından, insanların maruz kalacakları bazı fitnelerin olacağı, daha sonra da Peygamberimize (s.a.a) Âdem ile İblis hikâyesinin bir bölümü hatırlatıldı. Bu hikâyede anlatılanlara göre İblis, Âdem'in soyunu yoldan çıkarmaya azmetmiş ve Allah'tan kendisini Âdemoğullarına musallat etmesini istemiştir. Allah da İblis'in bu isteğini kabul ederek onu sapmaya yatkın kimseler üzerine musallat kılmıştır. Dolayısıyla insanların çoğunun sapıklık yoluna yönelmeleri; zulme, azgınlığa ve Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmeye dalmaları yadırganacak uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bir yandan ilâhî fitneler, öte yandan da İblis atlı ve yaya çömezleri ile onları kuşatmış, ablukası altına almıştır.

62) Dedi ki: "Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Andolsun, eğer bana kıyamet gününe kadar süre tanırsan, pek azı dışında onun soyunu gemleyeceğim (kendime bağlayacağım)."

Ayette geçen "e-raeyteke" ibaresindeki "ke" harfi fazlalıktır, irapta hiçbir fonksiyonu yoktur, sadece işaret isimleri gibi hitap anlamı taşır. *"Şu benden üstün kıldığına"* ifadesi ile Âdem Peygamber (a.s) kastediliyor. Âdem Peygamber'in İblis'e üstün tutulması, ona secde etmesini emretmesi ve secde etmeyince onu dergâhından kovması ile gerçekleşmiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, İblis, Âdem Peygamber'in kendisine üstün tutulduğunu secde emrinden anlamıştır. Bunun yanı sıra, Âdem'in soyunu yoldan çıkarmayı istemeye cüreti de yüce Allah ile melekler arasında karşılıklı konuşmada yer alan *"Orada bozgunculuk yapacak ve kanlar dökecek birini mi yaratacaksın?"* (Bakara, 30) şeklindeki meleklere ait sözlerden almıştır. Ayetin tefsirini yaptığımızda burada faydalı olacak bazı açıklamalara yer vermiştik.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde yapılan açıklamaya göre, ayette geçen "ehtanikenne" fiilinin mastarı olan "ihtinak" kelimesi, kökün-

den kesmek demektir. "Falanca falancanın malını veya ilmini ihtinak etti" demek, "onun malını veya ilmini araştırıp hepsini aldı" demektir. "Çekirgeler tarlanın ürününü ihtinak etti" demek de, "çekirgeler ürünün tümünü yedi" demektir. Başka bir görüşe göre[1] bu kelime, "heneke'd-dâbbete bi-habliha=binek hayvanına yular taktı" deyiminden gelir. Bu deyimin anlamı, "binek hayvanının boynuna, onu güdecek bir ip bağladı, yular taktı" şeklindedir. Anlaşılan kelimenin asıl anlamı bu son anlamdır ve "ihtinak", gemlemek ve yular vurmak anlamındadır.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: İblis, isyan edip ilâhî öfkeye maruz kaldıktan sonra şöyle dedi: "Rabbim! Kendisine secde etmemi emrederek ve secde etmeyince dergâhından kovarak bana üstün tuttuğun şu varlığa bir baksana! Yemin ederim ki, eğer bana Âdemoğullarının dünyada kalacakları süre kadar, yani kıyamet gününe kadar mühlet verirsen, onun soyunun pek azı dışında -ki onlar da ihlâsa erdirilmiş kimselerdir- gemler, kendime bağlarım.

63) (Allah) dedi ki: "Git, onlardan kim sana uyarsa, cezanız kesinlikle cehennemdir. O, tam bir ceza ve karşılıktır."

Bir görüşe göre,[2] İblis'e gitmesi yolunda verilen emir gerçek anlamda değil, onu kendi hâline bırakmadan kinaye olan bir emirdir. Sana karşı çıkan birine, "istediğini yap" demen gibi. Başka bir görüşe göre ise,[3] bu emir gerçek anlamındadır ve başka bir ayetteki *"Öyleyse oradan çık! Sen artık (Allah'ın rahmetinden) kovulmuşsun."* [Hicr, 34] ifadesinin değişik bir ifade tarzıdır. Ayette geçen "mevfur" kelimesi tam ve eksiksiz demektir. O hâlde "el-cezau'l-mevfur", tümü ile verilen, hiçbir bölümü geride bırakılmayan karşılık demektir. Ayetin anlamı ise açıktır.

64) "Sesinle onlardan gücünün yettiğini yerinden oynatıp (günaha düşürmek için) harekete geçir, atlıların ve piyadelerinle üzerlerine bağır, mallarında ve evlâtlarında onlara şerik ol ve onlara vaatte bulun." Fakat şeytan onlara aldatmadan başka bir vaatte bulunmaz.

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 21, s. 4.]
2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 110.]
3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 110.]

Ayetin orijinalindeki "istefziz" fiilinin mastarı olan "el-istifzaz" kelimesi, yavaşça veya süratle yerinden oynatıp harekete geçirmek ve ayağa kaldırmak demektir. Yine ayette geçen "eclib" fiilinin mastarı olan "el-iclab" kelimesi, Mecmau'l-Beyan adlı tefsirin de açıkladığına göre, güdücünün yüksek sesle sevk etmesi anlamına gelir. el-Müfredat adlı eserde ise şöyle deniyor: "Celb kelimesinin aslı sevk etmektir. Nitekim şair, 'Bazen cevap uzak şeyi celp eder, sevk eder.' der. 'Ecleb-tu aleyhi' ibaresi ise, ona şiddetle bağırdım anlamına gelir. Bunun bir örneği de *'atlıların ve piyadelerinle üzerlerine bağır.'* ayetidir." (Alıntı burada sona erdi.)

Yine ayetin orijinalinde geçen "hayl" kelimesi, denildiğine göre, hakikat anlamı ile atlar demektir. Kelimenin kendi kalıbından tekili yoktur. Mecazî anlamda atlılar anlamında da kullanılır. Yine ayette geçen "recil" kelimesi, "hezir ve hâzir; kemil ve kâmil" gibi "râcil" manasındadır, yani bineklinin tersi anlamındadır. Bu kelimenin "hayl" kelimesinin karşıtı olarak kullanılmasından, onunla yayaların kastedilmiş olması anlaşılmaktadır ki, bunlar da ordunun süvari olmayan askerleridir.

Buna göre ayet şu anlama gelmektedir: *"Sesinle onlardan gücünün yettiğini yerinden oynatıp harekete geçir"* yani, Âdem'in soyundan gücünün yettiklerini günaha düşürmek için sesinle harekete geçir. Bunlar, Hicr Suresi'nde belirtildiği üzere şeytanı veli edinip ona uyanlardır. Sesle harekete geçirme ifadesinde, gerçek bir içeriği olmayan batıl bir vesvese ile onları küçümsemeden kinaye ve koyunları gütmek için kullanılan ıslık gibi anlamsız seslere benzetme gibi bir durum söz konusudur sanki.

"Atlıların ve piyadelerinle üzerlerine bağır" yani, yardımcıların ve atlılar ile yayalardan oluşan ordularınla onları Allah'a karşı günah işlemeye sevk etmek için üzerlerine bağır. Bu ifade muhtemelen şuna işaret ediyor: Şeytanın bazı adamları ve yardımcıları tıpkı savaşta süvari birliklerinin yaptıkları gibi işlerini çabuk yaparlar. Kimileri de tıpkı piyade birlikleri gibi hızlı saldırıların uygun olmadığı durumlarda kullanılırlar. Buna göre, atlılar ile piyadeler hızlı iş yapanlar ile yavaş iş yapanlardan kinayedir. Bu ifade de onların iş yapma tarzı sembolleştiriliyor.

"Mallarında ve evlâtlarında onlara şerik ol". Şeriklik, mülkiyet ve aidiyet konularında tasavvur edilebilir. Bunun gerekli sonucu, ortağın mal ve çocuk edinmenin amacı olan yararlanmada diğer ortakla pay sahibi olmasıdır. Çünkü mal; dış dünyada var olan, insandan bağımsız

bir varlıktır. Çocuk da ana-babasından bağımsız bir kişidir. Eğer yararlanma amacı olmasa, hiç kimse için bir mala sahipliği veya bir çocuğa aidiyeti söz konusu olmaz.

Buna göre, şeytanın insanın malında veya çocuğunda ona ortak olması, aidiyette ve yararlanmada onunla pay sahibi olmasıdır. İnsanın tabiî ihtiyaçlarını gidermek için Allah tarafından yaratılan malın helâl olmayan yollardan kazanılması ve böylece ondan şeytanın kendi amacına varmak için, insanın da tabiî ihtiyacını gidermek için yararlanması gibi. Veya insanın malı helâl yoldan kazanması, fakat onu Allah'ın istemediği biçimde kullanması gibi. Bu durumda her ikisi de o maldan birlikte yararlanmış olur; fakat insan Allah'ın rahmeti konusunda eli boş kalır. Bir başka örnek de, insanın helâl olmayan yoldan çocuk edinmesi veya helâl yoldan edindiği çocuğa yanlış terbiye vermesi, onu Allah'ın edebinden başka bir edeple büyütmesidir ki, o takdirde çocukta kendisi için bir pay ve şeytan için de bir pay ayırmış olur. Bunun gibi nice örnekler gösterilebilir.

Bu açıklama ayetin anlamı ile uyumlu, aynı zamanda tefsircilerin bu ayet hakkındaki açıklamalarını kapsayan bir açıklamadır. Meselâ bir tefsir bilgini şöyle diyor: "Şeytanın ortak olduğu mallar ile çocuklar, haramdan kazanılan ve haksız yerden elde edilen mallar ile zina ürünü olan çocuklardır. Bu yorum, İbn Abbas ile başkasından nakledilmiştir."[1]

Başka bir görüşe göre İblis'in mallara ortak olması demek o malların, yani hayvanların sâibe, bahîre ve benzeri gibi yapılması; evlatlara ortak olması demek de çocukların ana-babaları tarafından Yahudileştirilmesi, Hıristiyanlaştırılması ve Mecusileştirilmesi demektir. Bu yorum Katade'den nakledilmiştir.[2]

Kelbî'den nakledilen bir başka görüşe göre, haram olan her malda ve haram olan her cinsel organında İblis'in ortaklığı vardır.[3] Diğer bir görüşe göre,[4] İblis'in çocuklardaki ortaklığından maksat, onlara Abduşşems [güneşin kulu] ve Abdulhâris [Hâris'in/Şeytan'ın kulu] gibi müşrikliği çağrıştıran isimler verilmesidir. Yine İbn Abbas'tan nakledilen başka bir görüşe göre, İblis'in çocuklara ortak olmasından maksat,

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 426.]
2- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 21, s. 6.]
3- [el-Keşşaf, c. 2, s. 678.]
4- [el-Keşşaf, c. 2, s. 678.]

Cahiliye dönemi Araplarının kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeleridir. Dahhak'tan nakledilen görüşe göre de, İblis'in mallarda (hayvanlarda) ortaklığından maksat, onları putlar için boğazlamaktır. Eski tefsir bilginlerinin bu ayet hakkında daha başka yorumları vardır.

"Ve onlara vaatte bulun. Fakat şeytan onlara aldatmadan başka bir vaatte bulunmaz." yani İblis, insanları yanlışı doğru gibi, batılı hak gibi göstermek suretiyle onlara sadece aldatıcı vaatlerde bulunur. Ayette geçen "ğurur" kelimesi, mübalağalı ism-i fail anlamı taşıyan bir mastardır.

65) Kuşkusuz, azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur. Vekil (koruyucu ve yönetici) olarak Rabbin yeter.

Ayette geçen "ibadî=kullarım" ifadesi, İblis'in *"pek azı dışında"* sözü ile istisna ettiği ihlâsa erdirilmiş kullardan daha geniş kapsamlıdır ve İblis'in bağlılarından oluşmuş sapıklar dışında kalan bütün insanları içerir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"(Ki) kuşkusuz azgınlardan sana uyanlar dışında, kullarım (insanlar) üzerinde senin bir egemenliğin yoktur."* (Hicr, 42) "İbad" kelimesinin "î" harfine izafe edilmesi ("benim kullarım" denmesi) onurlandırma amacı taşır.

"Vekil olarak Rabbin yeter." Vekil, nefisleri ve davranışları üzerinde kaim olan, menfaatlerini koruyan, işlerini tasarlayıp yönlendiren demektir. Çünkü vekil, başkasının işlerini üstlenen, onun yerine geçip onları yöneten ve çarklarını döndüren kimse demektir. Bundan ortaya çıkıyor ki, Hicr Suresi'nde anlattığımız gibi Allah'ın bu vekilliğinden maksat, azgınlar dışındaki kullarla ilgili özel vekilliğidir.

Bakara, A'râf ve Hicr sureleri gibi çeşitli yerlerde Âdem Peygamber'e secde etme olayı ile ilgili ve burada da yararlanabilecek çeşitli incelemeler yapmıştık.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İbn Sinan'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Biz, mutlaka her şehri kıyamet gününden önce ya öldüreceğiz"* ayeti hakkında şöyle buyurmuştur: "Maksat normal ölümle veya başka şekilde yok olmaktır." Yine İmam'dan (a.s) gelen aynı ayet hakkındaki başka bir rivayette şöyle buyurduğu nakledilir: "Katletmekle, normal ölümle veya başka bir şekilde öldüreceğiz."

Ben derim ki: Bu ikinci rivayet herhâlde ayetin bütününü tefsir etmektedir.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Bizi, ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey..."* ayetinin Kureyş kabilesi hakkında indiği bildirilir. Kummî devamla der ki: Ebu'l-Carud'un rivayet ettiğine göre, İmam Muhammed Bâkır (a.s) bu ayet hakkında şöyle buyurur: "Bir defasında Peygamberimizin kavmi (Kureyşliler) ondan kendilerine mucize getirmesini istediler. Bunun üzerine Cebrail indi ve şöyle dedi: Yüce Allah diyor ki: *Bizi, ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey, (geçmişte mucize isteyip helâk olan) öncekilerin bunları yalanlamasıdır.'* Biz daha önceleri Kureyş kabilesine bir mucize gönderdiğimizde onlar buna inanmadıkları takdirde onları helâk ediyorduk. Bu yüzden kavmine mucize göndermeyi erteledik."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ahmed, Neseî, Bezzaz, İbn Cerir, İbn Munzir, Taberanî, Hâkim -sahih olduğunu belirterek-, İbn Mürdeveyh, Beyhakî -ed-Delâil adlı eserinde- ve Ziya -el-Muhtare adlı kitabında- İbn Abbas'tan şöyle naklederler: "Mekkeliler, Peygamberimizden (s.a.v) Safa tepesini altın madenine dönüştürülmesini ve çevrelerinde dağları ortadan kaldırarak tarım yapmalarına elverişli bir alan hâline getirmesini istediler. Bunun üzerine Peygamberimize şöyle dendi: 'İstersen onların isteklerini erteleyelim, istersen isteklerini yerine getirelim. Fakat eğer istekleri yerine gelince bu mucizeyi inkâr ederlerse, kendilerinden önceki ümmetler gibi helâk edilirler.' Peygamberimizin, 'Onların isteklerinin ertelenmesini istiyorum.' demesi üzerine yüce Allah, *Bizi, ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey, (geçmişte mucize isteyip helâk olan) öncekilerin bunları yalanlamasıdır.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Buna yakın anlamda çeşitli kanallardan gelen birçok rivayet vardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Cerir'e dayanılarak verilen bilgiye göre Sehl b. Sa'd şöyle diyor: "Peygamberimiz (s.a.a) rüyada Emevîlerin, minberi üzerinde maymunlar gibi öteye-beriye sıçradıklarını gördü. Buna o kadar üzüldü ki, ölünceye kadar güldüğü görülmedi. Bunun üzerine yüce Allah, *'Sana (Ümeyyeoğulları ile ilgili) gösterdiğimiz o rüyayı... sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık.'* ayetini indirdi."

Yine aynı eserde İbn Ebu Hatem aracılığı ile İbn Ömer'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Hakem b. Ebu'l- As'ın oğullarını minberlerin üzerinde maymun kılığında gördüm. Yüce Allah bu hususta, *'Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lanetlenmiş olan o ağacı (soyu) sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık.'* ayetini indirdi. Ayette Hakem ve onun oğulları kastediliyor."

Yine aynı eserde İbn Ebu Hatem aracılığı ile Ya'la b. Murre'den nakledilir ki: "Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Ümeyyeoğulları bana dünyanın minberleri üzerinde gösterildi. İlerde size egemen olacaklar ve siz onların kötü yöneticiler olduklarını göreceksiniz.' Peygamberimizin (s.a.v) buna üzülmesi üzerine yüce Allah, *'Sana gösterdiğimiz o rüyayı... sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık.'* ayetini indirdi."

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Hüseyin b. Ali şöyle dedi: "Resulullah bir gün üzüntülü olduğu bir hâlde sabahladı. Kendisine, 'Ey Allah'ın Resulü, neyin var?' denildiğinde, "Rüyada bana, Ümeyyeoğulları'nın şu minberimi sırayla birbirlerine devrettikleri gösterildi.' dedi. Bunun üzerine, 'Ey Allah'ın Resulü! Üzülme, onların elde edecekleri şey şu dünyadan ibarettir.' denildi. Ardından da yüce Allah, *'Sana gösterdiğimiz o rüyayı... sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık.'* ayetini indirdi."

Yine aynı eserde İbn Ebu Hatem, İbn Mürdeveyh, Beyhakî ve İbn Asakir, Said b. Müseyyeb'den şöyle naklederler: "Resulullah (s.a.v) rüyada Ümeyyeoğulları'nı minberler üzerinde gördü ve buna canı sıkıldı. Bunun üzerine yüce Allah ona, 'Onlara verilen şey şu dünyadan ibarettir:' diye vahiyde bulununca sevindi. İşte *'Sana gösterdiğimiz o rüyayı... sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık.'* ayeti bu anlama gelmektedir. Ayetin orijinalinde geçen 'fitne' kelimesi imtihan ve deneme anlamındadır.

Ben derim ki: Bu rivayet el-Burhan adlı tefsirde, Salebî tefsirinden naklen Said b. Müseyyeb aracılığıyla merfu olarak (rivayet zincirine yer vermeksizin) aktarılmıştır.

el-Burhan adlı tefsirde Faziletu'l-Hüseyin adlı eserden, o da merfu olarak Ebu Hüreyre'den şöyle nakledilir: "Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Rüyamda Hakemoğulları'nın veya Asoğulları'nın minberim üzerinde maymunlar gibi öteye-beriye sıçradıklarını gördüm.' O sabah

çok öfkeli gibi idi. O günden sonra ölünceye kadar Resulullah (s.a.a) neşeli ve güler yüzlü olarak hiç görülmedi."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre Ayşe'nin, Mervan b. Hakem'e şöyle dediği rivayet edilir: "Ben Resulullah'ın babana ve dedene, 'Kur'ân'da lanetlenen ağaç sizsiniz.' dediğini işittim."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "Peygamberimiz (s.a.a) rüyasında bir grup maymunun minberine çıkıp indiklerini gördü ve bu iş zoruna giderek üzülmesine sebep oldu. Bunu Sehl b. Said babasından nakletmiştir." Mecmau'l-Beyan yazarı arkasından şöyle der: "Bu rivayet İmam Muhammed Bâkır ile İmam Cafer Sadık'tan (her ikisine selâm olsun) nakledilmiştir. Tefsirciler de derler ki: Bu tevile (yoruma) göre, Kur'ân'da lanetlenen ağaçtan maksat Ümeyyeoğulları'dır."

Ben derim ki: Bu kesinlikle tevil değil, daha önce açıklandığı gibi ayetin anlamının kendisidir. Yalnız tefsircilerin dilinde kimi zaman tevil kelimesi, kastedilen anlamın açıklanması anlamında kullanılır.

Ayyâşî de, tefsirinde bu anlamdaki bir rivayeti Zürare, Hamran, Muhammed b. Müslim, Maruf b. Harrabuz, Selâm el-Cu'fî, Kasım b. Süleyman, Yunus b. Abdurrahman el-Eşel, Abdurrahim el-Kasir gibi güvenilir raviler aracılığı ile İmam Muhammed Bâkır ile İmam Cafer Sadık'tan (ikisine de selâm olsun) nakletmiştir. Yine Kummî aynı rivayeti, tefsirinde hangi İmam'dan geldiğini belirtmeden naklettiği gibi Ayyâşî, onu Ebu Tufeyl aracılığı ile İmam Ali'den (a.s) nakletmiştir.

Bu rivayetlerin bazılarında Ümeyyeoğulları ile birlikte başkalarından da söz ediliyor. Daha önce ayetin anlamı hakkında yaptığımız incelemede konuya ışık tutacak bazı açıklamalarda bulunduk. *"Kötü sözün (batıl ve şirk içerikli inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir."* (İbrâhîm, 26) ayetinin tefsiri sırasında yer verilen rivayetlerde, ayetteki kötü ağaçla Kureyş kabilesi arasında en facir iki boyun kastedildiği bildirilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Abdurrezzak, Said b. Mansur, Ahmed, Buharî, Tirmizî, Nesaî, İbn Cerir, İbn Munzir, İbn Ebî Hatem'e, Taberanî, Hâkim, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -ed-Delâil adlı eserde- *"Sana gösterdiğimiz o rüyayı... sadece insanlar için bir sınama (vesilesi) kıldık."* ayeti hakkında İbn Abbas'tan şöyle naklederler: "O,

Peygamberimiz (s.a.a) Beytü'l-Mukaddes'e götürüldüğü gece kendisine gösterilen somut görüntüdür, uykudaki rüya değildir. Kur'ân'da lanetlenen ağaç ise zakkum ağacıdır."

Ben derim ki: Suyutî, bu anlamda bir rivayeti İbn Sa'd, Ebu Ya'la ve İbn Asakir aracılığı ile Ümmü Hani'den de nakletmiştir. Ayetin tefsiri sırasında bu rivayetin durumu ile ilgili değerlendirmede bulunmuştuk.

Yine aynı eserde İbn Cerir ve İbn Mürdeveyh, İbn Abbas'tan, "*Sana gösterdiğimiz o rüyayı...*" ayeti hakkında şöyle naklederler: "Peygamberimiz (s.a.v) Medine'de olduğu günlerde rüyada ashabı ile birlikte Mekke'ye girdiğini gördü. Derken vaktinden önce Mekke'ye doğru yola çıktı. Fakat müşrikler kendisini geri çevirdi. Bunun üzerine bazı kimseler, 'Bakın geri çevrildi. Oysa bize Mekke'ye gireceğini söylemişti.' dediler. Bu yüzden onun geri dönüşü, insanlar için bir fitne ve sınama vesilesi oldu."

Ben derim ki: Yukarda ayetin tefsiri sırasında bu rivayete yönelik eleştirimizi açıklamıştık. Üstelik bu rivayet, bir önceki rivayetle çelişiyor.

el-Burhan adlı tefsirde Hüseyin b. Said'den -ez-Zühd adlı eserde-, o Osman b. İsa'dan, o Ömer b. Üzeyne'den, o da Süleyman b. Kays'tan şöyle nakledilir: İmam Ali'nin (a.s) şöyle dediğini işittim: "Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: Yüce Allah, bütün edepsiz, kaba, utanması kıt, söylediklerine ve kendisi için söylenenlere aldırışsız olan kimselere cenneti haram kılmıştır. Çünkü eğer böylelerini iyice araştırırsan, ya kendilerinin şeytan olduğunu ya da şeytanın kendilerinde ortak olduğunu görürsün."

"Adamın biri Peygamberimize, 'Ey Allah'ın Resulü, şeytan insanlara ortak olur mu?' diye sorunca, Peygamberimiz (s.a.a), 'Yüce Allah'ın, *'mallarında ve evlâtlarında onlara şerik ol'* sözünü okumadın mı?' karşılığını verdi."

"Adam, 'Söylediklerine ve kendisi için söylenenlere aldırış etmeyen kimse kimdir?' diye sorunca da, Peygamberimiz (s.a.a) bu soruya şu cevabı verdi: Evet, insanların, sözlerini karşılıksız bırakmayacaklarını bildiği hâlde onlara sataşıp haklarında çeşitli sözler söyleyen kimse. İşte söylediklerine ve kendisi için söylenenlere aldırış etmeyen kişi budur."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den şöyle nakledilir: "İmam Muhammed Bâkır'a (s.a.a), *'mallarında ve çocuklarında onlara*

şerik ol' ayetinde sözü edilen şeytanın ortaklığını sordum. Buyurdu ki: 'Haram yoldan elde edilen her şeyde şeytanın ortaklığı vardır.' Devamla şöyle buyurdu: Şeytan, bir adam haram ilişkiye girdiği takdirde ona o işte eşlik eder, böylece peydahlanan çocuk adamın ve şeytanın menisinin ortak ürünü olur."

Ben derim ki: Bu anlamdaki rivayetler çoktur. Bunlar bazı somut örnekler verme kabilindendir. Yukarda bunların hepsinin birleştiği ortak anlamın ne olduğunu belirtmiştik.

Söz konusu rivayetlerde yer alan ve şeytanın cinsel ilişkide, menide ve başka şeylerde adama ortak olduğu, eşlik ettiği yolundaki açıklamalara gelince, bunlar şeytanın bütün bu faaliyetlerde pay sahibi olduğunu anlatmak isteyen kinayeli ifadelerdir. Dolayısıyla bunlar kastedilen anlamın açıkça anlaşılmasına yarayan türden temsiller, somut örneklerdir ve rivayetlerde benzerleri çoktur.

رَبُّكُمُ الَّذٖى يُزْجٖى لَكُمُ الْفُلْكَ فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ ج اِنَّهُ
كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٦٦﴾ وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ
اِلَّٓا اِيَّاهُ صلے فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْ ج وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾
اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا
تَجِدُوا لَكُمْ وَكٖيلًا ﴿٦٨﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُعٖيدَكُمْ فٖيهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ
عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرّٖيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ لا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ
عَلَيْنَا بِهٖ تَبٖيعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنٖىٓ اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثٖيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضٖيلًا
﴿٧٠﴾ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ صلے فَمَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖ فَاُولٰٓئِكَ
يَقْرَؤُنَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتٖيلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فٖى هٰذِهٖٓ اَعْمٰى
فَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبٖيلًا ﴿٧٢﴾

AYETLERİN MEALİ

66- Rabbiniz, lütfünden rızık arayasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Çünkü O, size karşı sürekli merhametlidir.

67- Denizde size bir sıkıntı (boğulma tehlikesi) dokunduğunda, O'ndan başka bütün çağırdıklarınız yoldan sapar. Fakat (Allah) sizi (boğulmaktan) kurtarıp karaya çıkardığı zaman, (O'nu çağırmaktan) yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür!

68- Sizi kara tarafında yerin altına geçirmeyeceğinden veya üzerinize çakıllar savuran bir rüzgâr göndermeyeceğinden emin misiniz? Sonra kendinize bir vekil de bulamazsınız.

69- Ya da tekrar sizi denize geri döndürüp üzerinize (gemileri) kırıp parçalayan (veya ölümcül) bir fırtına göndererek, küfre saptığınız için sizi boğmayacağından emin misiniz? Sonra sizin adınıza bunun hesabını bize soracak birisini de bulamazsınız.

70- Andolsun biz, Âdemoğullarını yücelttik, onurlu kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık, onlara temiz şeylerden rızık verdik ve onları (bu dünyada) yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

71- İnsanlardan her topluluğu (peşinden gittikleri) imamlarıyla (huzura) çağıracağımız o günü (kıyamet gününü) hatırla. Buna göre, kimin kitabı (amel defteri) sağ eline verilirse, işte onlar (sevinç içerisinde) kitaplarını okurlar ve en küçük bir haksızlığa uğramazlar.

72- Kim bu dünyada kör (basiretten yoksun) ise, ahirette de kördür ve yol olarak daha sapıktır (yolunu kaybetmiştir).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetler bundan önceki ayetler grubunun tamamlayıcısı gibidirler. Daha önceki ayetlerde müşriklerin putları ve sözde ilâhları tarafından gerçekleştirilmeyeceği belirtilen çağrının cevaplandırılması ve sıkıntıların giderilmesi gibi isteklerin bu ayetlerde yüce Allah tarafından gerçekleştirileceği vurgulanıyor. Çünkü daha önceki grupta yer alan ayetler, *"De ki: O'ndan başka (ilâh) sandıklarınızı çağırın; onlar, sizden ne bir sıkıntıyı giderebilirler, ne de değiştirebilirler (başkasına yönlendirebilirler)."* ayeti ile başlarken, şimdi okuduğumuz ayetler, *"Rabbiniz, lütfünden rızık arayasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdürendir..."* ayeti ile başlıyor.

Okuduğumuz ayetlerin daha önceki ayetlerin mesajının tamamlayıcısı gibi olduklarını söyledik; oysa her iki grup ayetin içeriği taşıdığı anlam itibariyle tam bir delildir. Birinci gruptaki ayetler müşriklerin ilâhlarının ilâhlığını reddederken, bu gruptaki ayetler yüce Allah'ın ilâhlığını

ispat ediyor. Buna rağmen böyle dememizin sebebi ilk gruptaki ayetlerin *"De ki"* ifadesi ile başlamasıdır; ama ikinci grup ayetler dizisi bu ifadeyle başlamıyor. Bu da her iki gruptaki ayetlerin aynı delili içerdiğini, yani Peygamberimize (s.a.a) müşrikleri tevhit ilkesini kabul etmeye zorlamak için bunu müşriklere sunması yolunda emir verildiğini gösteriyor.

Bunu, *"De ki: Eğer onların söylediği gibi O'nunla birlikte (başka) ilâhlar olsaydı, o zaman o ilâhlar Arş'ın sahibine (Allah'a) ulaşmak (ve O'na üstünlük kurmak) için mutlaka bir yol ararlardı."* (İsrâ, 42) ayeti ile başlayan ayetlerin akışı da teyit etmektedir. Özellikle bu ayete, *"Bir de dediler ki: 'Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?!' De ki: İster taş olun, ister demir."* (İsrâ, 49-50) ayetlerinin eklenmesi bu teyidi pekiştirmektedir.

Şimdi okuduğumuz ayetler, *" İnsanlardan her topluluğu (peşinden gittikleri) imamlarıyla çağıracağımız o günü (kıyamet gününü) hatırla..."* ayeti ile son buluyor. Böylece işaret ediliyor ki, sözü edilen dünyadaki hidayet ve sapıklık, ahirette de insanla beraber olacaktır. Dolayısıyla ikinci yaratılış (ahiret) birinci yaratılış (dünya) ile örtüşen bir niteliktedir. Buna göre, dünyada gözü gören kimse ahirette de görecektir. Yine bu dünyada gerçekler karşısında kör olan kimse, ahirette de kör ve yol bakımından daha şaşkınlık ve sapıklık içinde olacaktır.

66) Rabbiniz, lütfünden rızık arayasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdürendir. Çünkü O, size karşı sürekli merhametlidir.

Ayetin orijinalindeki "yuzcî" fiilinin mastarı olan "izca" kelimesi, Mecmau'l-Beyan tefsirinde yapılan açıklamaya göre, bir şeyi bir hâlden bir hâle sevk etmek demektir. Bununla rüzgârları estirmek ve suyu akabilir ve yol açabilir şekilde bir sıvı yapmak suretiyle denizde gemileri yüzdürmek kastediliyor. Yine ayette yer alan ve "felekeh" kelimesinin çoğulu olan "el-fülk" kelimesi, gemiler anlamına gelir.

Yine ayette geçen fazl/lütuf aramadan maksat, rızık peşinde koşmak, rızık aramaktır. Çünkü cömert kişi çoğunlukla kendi ihtiyacından artan şeyi verir. Bir şeyin "fazl"ı ise, onun artan ve geride kalan (fazlası) bölümüdür. "Min fazlihi" ifadesindeki "min" edatı iptidaiyedir. Bazıları onun tabiziye (kısımlandırma) olduğunu söylemişlerdir. Ayetin son cümlesi hükmü merhametlilikle gerekçelendiriyor. Bir sonraki ayete zemin hazırlayan bu ayetin anlamı açıktır.

67) Denizde size bir sıkıntı (boğulma tehlikesi) dokunduğunda, O'ndan başka bütün çağırdıklarınız yoldan sapar. Fakat (Allah) sizi (boğulmaktan) kurtarıp karaya çıkardığı zaman, (O'nu çağırmaktan) yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür!

Ayette geçen "durr" kelimesi şiddet ve sıkıntı anlamına gelir. Denizde şiddet ve sıkıntının dokunması ise rüzgârların sertleşmesi, dalgaların azgınlaşması gibi sebeplerle boğulma tehlikesinin eşiğine gelinmesinin doğurduğu korku demektir.

"O'ndan başka bütün çağırdıklarınız yoldan sapar." ifadesindeki "dalle" fiilinin kökü olan "dalal" kelimesi, dil bilginlerinin açıkladıklarına göre, hatırlardan gitmek anlamındadır, yoldan çıkmak anlamında değildir. Başka bir görüşe göre "dalle an fulanin keza (falan şey filancanın elinden kayboldu)" örneğinden anlaşıldığı gibi, yok olmak anlamındadır. Her hâlükârda sonuç itibariyle bu anlamların hepsinin ortak kavramı unutmaktır.

Yine ayetin orijinalindeki "ted'ûne" fiilinin kökü olan "dua" kelimesinden maksat, tapınma amaçlı çağrı değil, bir şey isteme içerikli çağrıdır. Buna göre, *"çağırdıklarınız*" ifadesi, hem hak ilâhî, hem de müşriklerin çağrı yönelttikleri batıl ilâhları kapsamına alır ve edebiyat açısından istisna muttasıldır. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekildedir: Denizde size bir sıkıntı dokunduğu ve zor durumda kalıp da boğulma ile yüz yüze geldiğiniz zaman çağırdığınız, ihtiyaçlarınızı karşılamasını istediğiniz bütün ilâhlar kaybolur, sadece Allah kalır.

Başka bir görüşe göre buradaki duadan maksat, istek içerikli çağrı değil, tapınma amaçlı çağrıdır ve sadece müşriklerin taptıkları sözde ilâhlara mahsustur, yüce Allah ile ilgili değildir ve istisna da muttasıl/bitişik değil, munkatı/kopuktur. Bu durumda ayetin anlamı şöyledir: Denizde sıkıntıya düştüğünüz zaman taptığınız ilâhlarınız hatırınızdan çıkar. Fakat yüce Allah hatırınızdan gitmez ve unutulmaz[1].

Ancak ayetten, buradaki "dalal"dan maksadın, kelimenin bilinen anlamda olduğu, yani hidayetin karşıt manasında kullanıldığı anlaşılıyor. İfade ise ince bir temsile dayanıyor. Şöyle ki, insan denizde sıkıntıya düştüğünde ve sıkıntının ortadan kalkması için dua etmek istediğinde, daha önce dua ettiği ve o ana kadar dua etmeye devam ettiği

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 679; Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 115.]

ilâhlarına yönelir. Bu ilâhlar o kişinin hafızasına ulaşmak için koşmaya ve birbirleri ile yarışmaya girişirler. Her birinin maksadı ise, o kişinin, kendisini hatırlayarak kendisine dua etmesi ve kendisini imdada çağırmasıdır. Fakat o ilâhların hepsi yolu şaşırırlar ve onun hafızasına ulaşamazlar. Bu yüzden kişi onları unutur. Ancak yüce Allah insanın kalbinde vardır ve hafızasında hazırdır. Bu sebeple insan onu o anda hatırlar ve O'na dua eder. Oysa daha öncesinde O'ndan yüz çevirmişti. Dua edince de Allah duasını kabul ederek onu kurtarıp karaya çıkarır.

Bundan da ortaya çıkıyor ki, buradaki "dalal"den maksat, kelimenin bilinen anlamıdır ve *"çağırdıklarınız"* ifadesi ile de sadece müşriklerin Allah dışında taptıkları sözde ilâhlar kastediliyor ve istisna da kopuktur. İstisnanın munkati/kopuk olmasının gerekçesi ise şudur ki, ifadenin dayandığı benzetme anlamı yüce Allah'ın şanı ile bağdaşmaz. Çünkü yüce Allah koşmaktan, yola girmekten, o yolu aşmaktan ve bunlara benzer eylemlerden münezzehtir.

Ayrıca *"Fakat (Allah) sizi (boğulmaktan) kurtarıp karaya çıkardığı zaman, (O'nu çağırmaktan) yüz çevirirsiniz."* ifadesinden anlaşılıyor ki, sözü edilen duadan maksat istek amaçlı duadır ve onların karadaki, yani normal zamanlardaki durumları, sıkıntılı durumlarınkinden farklıdır; Allah'a sırt çevirirler, O'na çağrı yöneltmezler. Buna göre, *"çağırdıklarınız"* ifadesi, daha önce çağrı yönelttikleri ilâhlarının kastedildiği çağrıyı sürdürme anlamına gelir. Buna göre yüce Allah'ın istisna edilmesi, münkati bir istisnadır.

"Fakat sizi kurtarıp karaya çıkardığı zaman, yüz çevirirsiniz." ifadesi şu anlama gelmektedir: "Allah sizi kurtarınca, sizi karaya döndürerek sıkıntılarınızı ortadan kaldırınca, O'ndan veya O'na dua etmekten yüz çevirirsiniz." Bu ifade delâlet ediyor ki, insan hiçbir durumda Allah'tan gafil değildir; insanın fıtratı onu sıkıntıda ve sevinçte, şiddette ve rahatlıkta O'na dua etmeye yöneltir. Çünkü yüz çevirme, ancak mevcut ve sabit bir işten dolayı meydana gelir. Dolayısıyla insanın sıkıntıda Allah'a dua ettiği ve sıkıntı ortadan kalktıktan sonra O'na sırt çevirdiği yolundaki ifade, fıtratın sürekli olarak insanı Allah'a yönelttiği anlamını verir.

"Zaten insan çok nankördür!" ifadesinin de anlamı şudur: İnsan doğal yapısı itibarı ile nankörlük huyuna sahiptir. Çünkü görünürdeki sebeplere takılarak bu sebeplerin ortaya koyucusunu unutur ve bunun

sonucu olarak Allah'ın görünür-görünmez nimetleri içinde yüzdüğü hâlde O'na şükretmez.

Ayetin bu cümle ile noktalanması şu gerçeği vurguluyor: İnsanın sıkıntı durumu dışında Rabbine sırt çevirmesi, içgüdülerden kaynaklanan fıtrî bir tutum değildir ki, onun Rabbini unutması rububiyeti reddettiğine delil sayılabilsin. Tersine bu tutum insanın kötü bir huyudur ve onu bu tutuma sürükleyen faktör, nimetlere karşı nankörlüğüdür.

Bu ayet yüce Allah'ın rububiyetteki tekliğinin delilidir. Bu delilin özeti şudur: İnsan bütün görünür sebeplerden kopup onlardan ümit kestiği zaman temelde sebebe bel bağlamaktan kopmaz, kurtuluş ümidini kökten kaybetmez. Bunun yerine kurtuluşu ümit eder ve kalbi, bunu sağlayamayacak diğer sebeplerden uzaklaşarak bunu sağlayabilecek olan sebebe bağlanır. Eğer ortada sebepler üstü ve her şeyin kendine döndüğü bir sebep olmasaydı, bu fıtrî bağlanmanın anlamı olmazdı. Bu tek sebep de yüce Allah'tır. İnsanı bu sebepten sapmaya sürükleyen faktör ise, dünya hayatının cazibelerine dalması ve görünürdeki sebeplere bel bağlayarak bunların ötesinden gafil olmasıdır.

68) Sizi kara tarafında yerin altına geçirmeyeceğinden veya üzerinize çakıllar savuran bir rüzgâr göndermeyeceğinden emin misiniz? Sonra kendinize bir vekil de bulamazsınız.

Araplardaki "husufu'l-kamer" ifadesi, ayın karanlığın ve gölgenin arkasına saklanması demektir. "Hasafallahu bihi'l-arza" ibaresi de "Allah onu yerde gizledi, yerle üzerini örttü" demektir. Ayette geçen "hasıb" kelimesi, Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de olduğu gibi, çakılları ve kum taneciklerini yerlerinden kaldırıp savuran şiddetli rüzgâr anlamına gelir. Başka bir görüşe göre de, karada esen öldürücü rüzgâra "hasıb", denizde esen öldürücü rüzgâra ise "kasıf" denir.

Ayetteki soru azarlama anlamı taşır. Yüce Allah karada kendisine dua etmekten yüz çeviren müşrikleri azarlıyor. Çünkü denizde bir sıkıntı ile karşılaştıklarında onlara güven sağlayacak kimse olmadığı gibi, karadaki öldürücü olaylar karşısında da emniyetlerini sağlayacak kimseleri yoktur. Zira lehlerine ve aleyhlerine ne gibi olayların meydana geleceğini bilmiyorlar. Dolayısıyla Allah'ın onları yerin altına geçirmesi veya estireceği şiddetli bir rüzgârla onları karada helâk etmesi mümkündür. Böyle bir hâl başlarına geldiğinde de, karşılaştıkları

şiddeti ve sıkıntıyı başlarından savarak kendilerini güvene ve selâmete döndürecek bir vekil bulamazlar.

69) Ya da tekrar sizi denize geri döndürüp üzerinize (gemileri) kırıp parçalayan (veya ölümcül) bir fırtına göndererek, küfre saptığınız için sizi boğmayacağından emin misiniz? Sonra sizin adınıza bunun hesabını bize soracak birisini de bulamazsınız.

Ayetin orijinalindeki "kasıf" kelimesinin kökü olan "kasf" kelimesi, şiddetle kırıp parçalamak; "kasıf rüzgâr" ise gemileri ve binaları parçalayıp yıkan şiddetli rüzgâr, fırtına demektir. Başka bir açıklamaya göre "kasıf", denizde esen ölümcül rüzgâr anlamındadır. Yine ayette geçen "tebi" kelimesi, bir şeye uyan tâbi demektir. "Fihi"deki zamir denize ve "bihi"deki zamir de boğulmaya, göndermeye veya gerçekleşen sonuç itibarı ile her ikisine dönüktür. Bu ihtimallerin her üçünü de savunanlar vardır. Ayet, azarlanmanın devamı niteliğindedir.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Kurtulup karaya döndüğünüzde Allah'ın sizi tekrar denize döndürüp üzerinize gemileri kırıp parçalayan veya ölümcül bir rüzgâr göndermeyeceğinden ve kâfirliğinizden dolayı sizi boğmayacağından emin misiniz? Sonra bu boğulma sebebi ile sizin adınıza Allah'ın peşine düşüp, size niye böyle yaptığının hesabını soracak birini bulamazsınız.

"Sonra sizin adınıza bunun hesabını bize soracak birisini de bulamazsınız." ifadesinde tekil üçüncü şahıstan çoğul birinci şahsa geçiş vardır. Bunun muhtemel gerekçesi, rakibe karşı üstünlük ve yücelik göstermektir ki, böyle bir nükte buraya uygundur. Bunun yanı sıra daha sonraki ayetlerde şahıs zamirleri bakımından akış uyumluluğu sağlama amacı da güdülmüş olabilir.

70) Andolsun biz, Âdemoğullarını yücelttik, onurlu kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık, onlara temiz şeylerden rızık verdik ve onları (bu dünyada) yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

Ayet, sitemle karışık bir minnet belirtme/lütufta bulunma anlamı ifade ediyor. Sanki yüce Allah, insana yönelik nimetlerinin çokluğunu, bağışının ve rahmetinin bolluğunu; bağışını ve rızkını aramak üzere onu denizde taşımasını ve karadaki refah imkânlarını dile getirince; sonra

onu kurtardığında ve sıkıntısını giderdiğinde nankörlük ederek Rabbini unutarak O'na dua etmekten vazgeçtiğini, oysa her zaman O'nun sayısız nimetleri içinde yüzdüğünü vurgulayınca, insana yönelik genel onurlandırmasına ve üstün tutmasına dikkatleri çekiyor. Maksat da Allah'ın, insana yönelik ilgisinin fazlalığı ve insanın bunca çok ve sınırsız nimetlere karşı gösterdiği nankörlük bilinmiş olsun.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayetin amacı genel anlamda insanın durumunu anlatmaktır. Burada bazı seçkin insanlara mahsus olan ilâhî keramet/üstünlük, yakınlık ve katıksız ruhî fazilet göz önünde bulundurulmuyor. Buna göre müşrikler, kâfirler ve fasıklar da bu ifadenin kapsamı altındadırlar. Aksi hâlde, minnet belirtme ve sitem anlamları tam olarak ifade edilmiş olmaz.

"Andolsun biz, Âdemoğullarını yücelttik, onurlu kıldık." ifadesinde geçen "tekrim"den maksat, bir şeye özel ilgi göstermek, sırf ona verilen ve başkasında bulunmayan niteliklerle onu şereflendirmektir. Bu yönü ile "tekrim", "tafdil"den ayrılır. Çünkü "tekrim", nefsî/hakikî bir kavramdır. Yani bir şeyi zatında ve özünde ayrıcalık sahibi yaparak onurlandırmaktır. Oysa "tafdil", izafî bir kavramdır. Yani birini, bir şeyi başkalarına göre daha çok bağışta bulunarak özellik sahibi kılmaktır ki, bu açıdan o şey ile başkaları bağışın aslında ortaktırlar. İnsan da varlıklar içersinde akıl nimeti ile özellikli kılınmış, ayrıca bütün nitelikler ile hâllerde ve bunlarla gerçekleştirilen davranışlarda kendisi dışındaki varlıklara göre fazlalığı vardır.

Eğer insanın yemede, içmede, giyinmede, barınmada ve eşleşmede gösterdiği gelişmeyi, toplumunda sağladığı düzeni ve evrendeki diğer varlıkları aracı kullanarak gerçekleştirdiği amaçlarını diğer canlılarla, bitkilerle ve başka varlıklarla mukayese edersek, insan dışındaki varlıkların bu alanlardaki tasarruflarının sade, basit veya basite yakın olduğunu görürüz. Onlar yaratıldıkları gün kendileri için belirlenen yerde ve durumda dururlar, somut bir değişme ve gelişme göstermezler. Oysa insan, hayatının gelişmeye açık bütün alanlarında uzak amaçlara doğru ilerler ve sürekli çaba gösterip gelişmeyi devam ettirir.

Kısacası Âdemoğulları evrendeki diğer varlıklar arasındaki ayrıcalıkları ile üstün, yüce ve onurlu kılınmıştır. Diğer varlıklardan ayrıcalıklı olmalarını sağlayan yetenekleri ise akıldır. Onunla hak ile batılı, iyi ile kötüyü, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırt ederler.

Gerek tefsirciler, gerekse bu konudaki rivayetler ise Âdemoğullarının yücelik ve ayrıcalıkları hakkında çeşitli faktörler saymışlardır. Bazıları konuşma yeteneği ile ayrıcalıklı kılındığını söylerken, bazıları iki ayakları üzerinde dik durmaları ve uzamaları sebebiyle üstün kılındıklarını ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı istediklerini yapmaya yarayan parmaklara sahip olmalarını üstünlük vesilesi saymışlar, başka bir kısmı ise elle yemek yemelerinin ayrıcalık sebebi olduğunu söylemişlerdir. Bazıları yazı yazabilmelerini, bazıları da güzel yüzlü olmalarını gerekçe göstermişlerdir. Yine içlerinden bir kısmı Âdemoğullarının diğer yaratıklara egemen olup onları yararları için kullanmalarını, bir kısmı ataları Âdem'i Allah'ın kendi eli ile yaratmış olmasını, diğer bir kısmı da Hz. Muhammed'i (s.a.a) onlardan kılmasını ayrıcalık sebebi saymışlardır. Bazıları da bunların hepsinin birlikte üstünlük sebebi olduğunu söylemişlerdir. Ancak bütün bunlar, temsil/örnek verme kabilinden zikredilen faktörlerdir.

Dolayısıyla bu faktörlerden bazıları aklın sonuçlarıdır. Yazı yazabilmek, konuşabilmek ve diğer yaratıklar üzerinde egemenlik kurmak gibi. Bazıları "tekrim"in değil, "tafdil"in örneklerindendir. Az önce bu ikisi arasındaki farkı belirtmiştik. Bunlardan bazıları ise ayetin içeriğinin kapsamı dışındadır. Ataları Âdem'in Allah'ın kendi eli ile yaratılmasının ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) onlardan olmasının sağladığı üstünlük gibi. Ki bunlar, ahiretle ilgili üstünlükler ve manevî şereflendirmelerdir ve dediğimiz gibi ayetin içeriğinin kapsamı dışındadır.

Bu açıklama ile insanın üstün kılınışının bu faktörlerin hepsine birden bağlı olduğunu söyleyenlerin yanılgısı da ortaya çıkıyor. Nitekim Ruhu'l-Maani adlı tefsirin yazarı, böyle bir yanılgıya düşmüştür.(1) Çünkü söz konusu görüşleri aktardıktan sonra şöyle diyor: "Ayrıcalık olarak söylenenlerin hepsi örnek verme kabilindendir. İbn Atiyye gibi insanın ayrıcalığının sadece akla dayandığını, başka bir ayrıcalığın söz konusu olmadığını söyleyerek insan üstünlüğünü bir tek faktörle sınırlayanlar yanlış bir iddia ileri sürmüş, haksız bir söz söylemiş ve aklın açık görüşüne karşı çıkmışlardır." (Alıntı burada sona erdi.) Az önceki açıklamamızdan bu görüşün yanlışlığının nedeni ortaya çıkıyor.

"Onları karada ve denizde taşıdık", yani onları gemilerde, binek hayvanların üzerinde ve diğer taşıma araçlarında taşıdık. Bunlara bine-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 119.]

rek gidecekleri yerlere Rablerinin bağışını ve rızkını aramaya giderler. Bu onları yüce ve onurlu kılmanın göstergelerinden biridir.

"Onlara temiz şeylerden rızık verdik", yani onlara hoşlarına giden çeşitli nimetler sunduk. Ürünler, meyveler ve beslenip lezzet aldıkları rızık adı ile anılan çeşitli şeyler gibi. Bu da üstün tutmanın, ayrıcalıklı kılmanın bir göstergesidir. İnsan bu ilâhî onurlandırmada misafirliğe çağırılan birine benzer. O kimsenin misafirliğe davet edilmesi bir ayrıcalıktır. Sonra kendisine ziyafeti gelirken kullanacağı bir binek gönderiliyor ki, bu da bir ayrıcalıktır. Sonra kendisine çeşitli temiz ve lezzetli yiyecekler ve içecekler sunuluyor ki, bu da başka bir ayrıcalıktır.

Bundan da ortaya çıkıyor ki, *"Onları... taşıdık"* ve *"onlara... rızık verdik"* cümlelerinin, *"Andolsun biz, Âdemoğullarını yücelttik, onurlu kıldık."* cümlesine atfedilmeleri, genel bir kavramdan çıkan, onun ayrıntıları olan somut örnekleri o genel kavrama atfetme kabilindendir.

"Ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." Buradaki *"yarattıklarımız"* ifadesi ile şuur sahibi hayvan türleri ve Kur'ân'ın var olduklarını belirttiği cinlerin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Kur'ân, hayvan türlerini tıpkı insan gibi yeryüzünde yaşayan ümmetler sayıyor ve onlardan akıllı varlıklar gibi söz ediyor. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Yeryüzünde hareket eden hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz, kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır."* (En'âm, 38)

Bu yorum, ayetin anlamına en uygun düşen yorumdur. Çünkü az önce dediğimiz gibi ayetin amacı, Allah'ın Âdemoğullarına sağladığı ayrıcalıkları ve onları evrendeki diğer varlıklara üstün getiren bağışları açıklamaktır. Söz konusu evrendeki diğer varlıkları ise, bildiğimiz kadarıyla hayvanlar ve cinlerdir. Meleklere gelince, bunlar madde âleminde egemen olan maddî düzenin etkisi altında bulunan evrensel varlıklardan değildirler.

Buna göre ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Âdemoğullarını yarattığımız varlıkların birçoğuna üstün kıldık. Bu varlıklar hayvanlar ile cinlerdir. Varlıkların çoğu dışında kalan yaratıklar ise meleklerdir. Onlar bu ifadenin kapsamı dışındadırlar. Çünkü onlar bu evrene özgü (kevnî) varlıklar değil, ışık nitelikli (nurî) varlıklardır ve evrensel düzenin çerçevesi içinde değildirler. Ayet de insanın evrensel bir varlık

oluşu cihetiyle ve kendisine nefsî (yapısal) ve izafî birçok nimetler bağışlanmış olması açısından ondan söz ediyor.

Bu açıklamalardan şu sonuçlar çıkıyor:

1- Ayette geçen "tekrim"in ve "tafdil"in her biri insana verilmiş ayrı birer ilâhî bağışı gösterir. İnsana sunulan tekrime gelince, bu onun türüne mahsus bir ayrıcalıktır; onu aşıp diğer canlılara geçmez. Bu ayrıcalık iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan, güzeli çirkinden ayırt etmeyi sağlayan akıldır. Bunun sonucu olarak başka bağışlar da ortaya çıkar. Başka varlıklara egemen olup onları amaçları uğrunda kullanmak, konuşmak, yazı yazmak gibi.

İnsanın tafdili ise, onunla diğer canlılar arasında ortak olan hususlarda ona fazlalık sağlamaktır. Meselâ herhangi bir hayvan; et, meyve, hububat ve ot gibi besin maddelerinden bulduklarını yer ve bu beslenmenin biçimi sade olur. Oysa insan bu besin türleri ile beslendiği gibi, beslenme işini daha ileri boyutlara götürür. Çeşitli şekillerde hazırlanmış, iştah açıcı, damak zevkini okşayan pişirilmiş ve pişirilmemiş yemekler hazırlar. Ayrı bir ustalık gerektiren bu yemeklerin türlerini saymak mümkün olmadığı gibi, bunların çeşitleri ve kategorileri durmadan çoğalmaktadır. İnsanın içmesinde, giyiminde, barınmasında, eşleşmesinde, ailevî ve sosyal hayatında da aynı gelişmişlik ve sürekli gelişme görülür.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Denebilir ki, tafdil ile tekrim aynı anlamda ise, bu tekrarın anlamı nedir? Bunun cevabı şudur: Ayetteki 'kerremna' nimet vermeyi bildirir, fazladan bağışa delâlet etmez. Bu yüzden 'faddalna' kelimesi kullanılarak fazladan verme anlamı ifade edilmiştir. Başka bir görüşe göre tekrim kelimesi dünya nimetlerini, tafdil kelimesi ise ahiret nimetlerini kapsar. Bir diğer görüşe göre tekrim, kendisiyle yükümlülüğün doğrulandığı nimetlerdir, tafdil ise, insanları yüksek derecelere ulaştıran yükümlülüklerden ibarettir." (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan yazarı tafdil kelimesinin tekrim kelimesinin içeriğini aşan bir inceliğe delâlet ettiğini ve bu inceliğin hak edileni vermenin dışında bir bağış anlamı olduğunu söylüyor. Bu görüşü kabul etmiyoruz. Çünkü tafdil kelimesi, bağış alanın hak etmediği bir bağış için kullanıldığı gibi, bağış alanın hak ettiği bir şeyi vermek anlamında da kullanılabilir. Yazarın başkasından naklettiği iddia ise delilsiz bir iddiadır.

Fahreddin Râzî de, tefsirinde bu iki kavram arasındaki farkla ilgili olarak şöyle diyor: "Bu konuda akla en yakın yorum şöyle denmesidir: Yüce Allah, insanı birçok tabiî ve zatî yaratılış özellikleri ile diğer canlılara üstün kıldı. Akıl, konuşma, yazı yazma, vücut güzelliği, uzun boy gibi. Sonra da akıl ve anlama gücü aracılığı ile onu hak inançlar ve güzel ahlâk edinmeye yöneltti. Bunların birincisi tekrim, ikincisi tafdildir. Sanki ayette şöyle deniyor: İnsanların tekrimine gerekçe olan temel ayrıcalık vasıtasıyla kurtuluşu ve Allah'a yakınlığı kazanmaya yöneltilmeleri ile onları üstün kıldık. Buna göre onların şükretmeleri, kendileri için yaratılan nimetleri yaratılış amaçlarında kullanmaları, bunun sonucu olarak Allah'ı bir bilmeleri, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamaları, uygulamakta oldukları Allah'tan başkasına kulluk etme geleneğini reddetmeleri gerekir."[1] (Alıntı burada son buldu.)

Bu açıklamadan şu sonuç çıkmaktadır: Tekrim ile tafdil arasındaki fark şudur: Tekrim, zatî veya onun uzantısı olan içgüdü nitelikli hususlarda, tafdil ise insan çabası ile kazanılan hususlarda söz konusudur. Oysa sen iyi biliyorsun ki, Râzî'nin dediği gibi insanda hem zatî, hem de kazanmaya dayanan ilâhî bağışlar ve varoluşsal kemaller mevcut olmakla birlikte tekrimi birinci türdekilere ve tafdili ikinci türdekilere has kılmak ne dil kurallarının, ne de örfün desteklemediği bir iddiadır. Dolayısıyla bu ikisi arasındaki fark bizim az önce dediğimizdir.

2- Bu ayet, insanın evrensel var oluşu ve evrensel düzen altında bulunan diğer evrensel varlıklara göre tekrimi ve tafdili ile ilgilidir. Bu evrensel düzen [maddî dünya] dışında kalan melekler ise, bu ayetin konusu dışındadırlar. Buna göre, insanın yaratıkların birçoğundan üstün kılınmasından maksat, melekler dışındaki evrensel varlıklara üstün kılınmış olmasıdır. Meleklere gelince, onların var oluşu, şu gördüğümüz var oluştan başkadır. Bu yüzden ayetin bu bakımından onlara hiç değinmesi söz konusu değildir.

Bu açıklama sayesinde bazılarının, bu ayete dayanarak meleklerin insanlardan, hatta peygamberlerden üstün oldukları yolundaki görüşlerinin asılsızlığı ortaya çıkıyor. Bu görüşün savunucularına göre, *"onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."* ifadesi, ortada insanların kendilerinden üstün kılınmadıkları bazı varlıkların olduğunu gösterir

---

1- [el-Kebir, c. 21, s. 16.]

ki, bu varlıklar da meleklerden başkaları olamaz. Çünkü Âdemoğullarının melekler dışındaki bütün canlılardan üstün oldukları konusunda ittifak vardır.

Bu görüşün asılsızlığının sebebi şudur: Ayetin değindiği husus, dünyevî varoluşsal varlık açısından olan üstünlüktür. Oysa melekler bu tarz bir varlıkla var olan yaratıklar değildirler. Bu görüşe verilen şu cevap da sonuç itibarı ile bizim yaptığımız bu açıklamaya dayanır: Bu ayette üstün kılmadan maksat sevap değildir. Çünkü sevabın iptidaî biçimde üstünlük sebebi olması caiz değildir. Tersine ayetin maksadı, yüce Allah'ın insanlara üstünlük sebebi olarak dünyada bağışlamış olduğu çeşitli nimetlerdir.

Az önceki görüşe verilen bir diğer cevaba göre ayetteki *"birçoğu"* kelimesinden maksat, hepsidir ve "mimmen" ibaresindeki "min" edatı da beyaniye/açıklama amaçlıdır. Buna göre cümlenin anlamı, "Âdemoğullarını, yarattığımız varlıklara üstün kıldık ki, bu varlıklar pek çoktur." şeklindedir.[1]

Bu görüşe karşı vereceğimiz cevap bu görüşün dayanıksız olduğu, gerek Arapçanın ve gerekse ayetin akışının buna müsait olmadığıdır.

Bir başka görüşe göre ayetteki bu ifade, Arapların "İtibarımın geniş çapta olanını ona verdim" ve "Harimimin büyük bölümünü onun için serbest kıldım" şeklindeki sözü kabilindedir. Bu sözlerden maksat, "İtibarımın geniş çapta olanını onun için harcadım da geniş çaplı olmayanını ondan sakladım" veya "Harimimin büyük bölümünü onun için serbest kıldım da büyük olmayan bölümünü serbest kılmadım" değildir. Bilakis bununla, "Özelliği geniş çaplılık olan itibarımı ona verdim" ve "Niteliği büyük olan harimimi onun için serbest kıldım" şeklinde bir anlam kastediliyor.[2]

Buna şöyle cevap verilir: Eğer bu iki misalin açıklamasıyla, bu sözlerdeki asıl maksat, geniş çaplı olan itibarın hepsinin veya büyük bölümden ibaret olan harimin tümünün verilmesine yönelik ise, o zaman itibarin geniş çaplı olan ve olmayan, harimin de büyük bölümlü olan ve olmayan diye ikiye ayrılması söz konusu olmadığı gibi, bu açıklama ayetteki durumla da örtüşmez. Çünkü bunlara göre, ayette bazısı/parça

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 429.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 429.]

söylenmiş, ama bütün kastedilmiştir. Yok, eğer bu açıklamadan maksat, söz konusu misallerin "İtibarımın geniş çapta olanını ona verdim, nerede kaldı geniş çaplı olmayanını!" ve "Harimimin büyük bölümünü onun için serbest kıldım, nerede kaldı büyük olmayan bölümünü!" şeklinde bir anlama geldiği kastedilirse, bu durumda da parçanın hükmü evleviyet kuralından hareketle bütünü kapsar ki, bu yorum da ayet hakkında kesinlikle geçerli olmaz.

Bazıları bu meseleye şöyle cevap verebilirler: "Kabul edelim ki ayetteki *'birçoğundan'* kelimesi ile melekler dışındaki canlılar kastediliyor ve 'mimmen' ifadesindeki 'min' edatı da tabiziye/kısım bildirme amaçlıdır. O zaman söylenebilecek olan sözün en fazlası, ayetin Âdemoğullarının meleklerden üstün oldukları konusunda suskun kaldığıdır. Bu da meleklerin insanlara nazaran üstün oluşundan daha geneldir; çünkü eşit olmaları mümkündür. Yok, eğer kabul edersek ki, bu ayet meleklerin üstünlüğüne delâlet ediyor, o zaman söylenebilecek sözün en fazlası, ayetin melek türünün insan türünden üstün olduğuna delâlet ettiğidir ki, bu da peygamberler gibi bazı insanların meleklerden üstün olması ile çelişmez."(1)

Ama gerçek şu ki, az önce belirttiğimiz gibi, ayet sevap ve ahiret üstünlüğünden kaynaklanan bir üstün kılmaya değinmiyor. Başka bir ifadeyle ayette söz konusu olan üstün kılma, evrensel var oluş açısındandır. Buna göre ayetteki *"yarattıklarımızın birçoğundan"* ifadesinden maksat, melekler dışında kalan canlılardır ve ibaredeki "min edatı tabiziyedir. Bunların yanı sıra, *"yarattıklarımızın*" ifadesi ile melekler ve onlar dışındaki insanlar, hayvanlar ve cinler kastedilmiştir ve insan evrensel var oluşu hasebi ile hayvanlara ve cinlere üstün kılınmıştır. Meselenin aslı budur. Şimdi Allah izin verirse, size insanın meleklere üstün kılındığı anlamı hakkında bir inceleme sunacağız.

İNSANLARIN MELEKLERE ÜSTÜNLÜĞÜ

Müslümanlar insanın mı, meleğin mi üstün olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Eşa'rî mezhebine isnat edilen meşhur görüşe göre insan melekten üstündür ve bu üstünlükten maksat mümin olan insanların üstünlüğüdür. Çünkü insanlar arasında hayvanlardan

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 118-119.]

daha yolunu şaşırmışların bulunduğu ve bunların inkârcılar olduğu tartışmasız bir gerçek olduğu hâlde bu inkârcılar mukarreb/Allah'a yakınlaştırılmış meleklerden nasıl üstün olabilirler? Bu konuda, *"ve onları (bu dünyada) yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."* ayeti delil gösterilirken, ayetteki *"birçoğundan"* kelimesi, yukarıda işaret ettiğimiz gibi hepsi anlamına alınmıştır. Bunun yanı sıra mümin bir insanın Allah katında meleklerden daha üstün olduğunu vurgulayan rivayetler de bu görüşün diğer bir delilini oluşturmaktadır.

Şia mezhebinin meşhur görüşü de bu yöndedir. Bazıları bu görüşü şöyle kanıtlamışlardır: Melek, yapısı itibarı ile itaat için yaratılmıştır; günah işlemesi mümkün değildir. Oysa insan özgür irade sahibi olduğu için itaate ve günaha eşit mesafededir. Ayrıca yapısında Rahmanî güçler, akıl, ihtiras ve öfke bir aradadır. Mümin ve Allah'a itaat eden insan günahtan engellenmiş olmadığı hâlde Allah'a itaat eder. Oysa melek öyle değildir. Buna göre, insan melekten üstündür.

Bununla birlikte insanın açıkladığımız anlamdaki üstünlüğü konusunda Şia mezhebi ile Eş'arîler arasında tam bir görüş birliği yoktur. Meselâ Zeccac gibi bazı Eş'arîler meleklerin mutlak anlamda üstün olduklları tezini savunmuşlardır. İbn Abbas'ın da bu görüşte olduğu ileri sürülmüştür.

Bazıları ise, insan kökenli peygamberlerin üstün olduğunu, bunların arkasından gelen melek kökenli Allah elçilerinin diğer insanlardan ve meleklerden üstün olduğunu, sonra da genel olarak tüm meleklerin bütün insanlardan üstün olduğunu söylemişlerdir.

Bazıları da Kerrubiler diye anılan meleklerin mutlak anlamda üstün olduğunu, onlardan sonra insan kökenli peygamberler, daha sonra kâmil insanlar ve bundan sonra da tüm meleklerin bütün insanlardan üstün olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İmam Râzî bu görüştedir, Gazalî'ye böyle bir görüşe sahip olduğu isnat edilmiştir.

Mutezile mezhebi ise, meleklerin insanlardan üstün olduğu görüşündedir. Bu görüşlerine de, *"Andolsun biz, Âdemoğullarını yücelttik, onurlu kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık, onlara temiz şeylerden rızık verdik ve onları (bu dünyada) yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."* ayetinin zahirini delil gösterirler. Görüşlerini nasıl savunduklarını bu ayetin tefsiri sırasında anlatmıştık.

Bu hususta Zimahşerî eleştirisini yükselterek ayetteki *"birçoğundan"* kelimesini "hepsinden" şeklinde açıklayan ve insanın melekten üstün olduğunu savunanları sert bir dille kınamış ve el-Keşşaf adlı tefsirinde *"onları (bu dünyada) yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."* ayetinin tefsiri sırasında şöyle demiştir: "Burada meleklerin dışında kalan canlılar kastediliyor. Meleklerin insanların üzerinde tutulması da Âdemoğulları için yeterli bir üstünlüktür. Çünkü meleklerin ne oldukları ve Allah katındaki derecelerinin yüksekliği bellidir."

"Cebriye mezhebinin sözcülerine hayret ediyorum. Her şeyde nasıl ters tutum takınıyorlar. İşi inada bindiriyorlar. Öyle ki, bu inatçılıkları yüzünden insanı melekten üstün görme gibi büyük bir yanılgıya kapılıyorlar. Üstelik bu yanılgıya düşmeleri de yüce Allah'ın melekleri onca onurlandırmasından, onlardan sık sık saygılı ifadelerle söz etmesinden ve onları nereye yerleştirdiğini, O'na ne kadar yakın olduklarını ve peygamberleri ile o peygamberlerin ümmetleri arasındaki derece farkını melekler ile peygamberleri arasına koyduğunu öğrenmelerinden sonra meydana gelmiştir."

"Arkasından bu aşırı taassubu daha da ileri götürerek şu tür sözler ve haberler uyduruyorlar: Güya melekler demişler ki: 'Ey Rabbimiz! Âdemoğullarına dünyayı verdin, oranın nimetlerini yiyip zevk içinde yaşıyorlar. Bize bu imkânı vermediğine göre ahireti ver.' Allah da onlara, 'İzzetim ve celalim hakkı için, kendi elimle yarattığım varlığın soyunu, kendilerine 'Ol!' dediğimde oluverenler ile bir tutmam.' diye cevap vermiş. Bunlar bir de Ebu Hüreyre'den, 'Mümin, Allah katında O'nun yanındaki meleklerden daha üstündür.' şeklinde bir söz rivayet etmişlerdir."

"Bu aşırı taassupların bir örneği de, bu ayetteki *'birçoğundan'* kelimesini 'hepsinden' diye tefsir etmeleridir. Oysa bu tefsirle zevklerini/akıllarını yitirecek şekilde seviyesizliğe düşmüşler ve 'onları yarattığımız varlıkların tümünden üstün kıldık.' şeklindeki yorumlarının çirkinliğini fark etmemişler. Bu yorum boğazlarında düğüm ve gözlerine mertek olduğu hâlde bunun farkına varamamışlar. Saçmalıklarını ve uzak ihtimalli tevil girişimlerini o yüce varlıklara (meleklere) düşmanlık derecesine vardırmışlar. Sanki Cebrail'in Medain'de Lut kavmini helâk etmesi yüzünden ona kin beslemişler de, bu kini bir türlü kalple-

rinden atamamışlar ve bu ateşleri asla sönmeyecektir."[1] (el-Keşşaf'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Zimahşerî'nin Âdemoğullarına dünyanın verilişine karşılık meleklerin kendilerine ahiretin verilmesini istedikleri yolundaki işaret ettiği rivayet İbn Ömer'den, Enes b. Malik'ten, Zeyd b. Eslem'den ve Cabir b. Abdullah el-Ensarî'den nakledilmiştir. Bu ravilerin sonuncusunun ifadesine göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah Âdem'i ve soyunu yaratınca melekler, 'Ey Rabbimiz! İnsanları yiyen, içen, eşleşen ve binek hayvanları kullanan varlıklar olarak yarattın. Onlara dünyayı, bize ise ahireti ver.' dediler. Bunun üzerine yüce Allah onlara, 'Kendi ellerimle yarattığım bir varlığı, 'Ol!' deyince oluveren varlıkla bir tutmam.' cevabını verdi."

Bu rivayetin metni hakkında bizim de kuşkularımız vardır. Çünkü yemek, içmek ve eşleşmek gibi faaliyetler insanın maddî ihtiyaçlarını tamamlamak arayışlarıdır. İnsanın bunlardan zevk almasının sebebi de ferdî veya türsel kalıcılığını Allah'ın maddî yapısı olarak donattığı dinamikleri ile sağlamaya çalışmasıdır. Oysa insanın maddî dinamikleri, yorucu ve bıktırıcı çalışmaları ile ancak bazılarını elde edebildiği kemallere melekler var oluşlarının özünde sahiptirler. Onlar evrende yürürlükte olan maddî düzene uyma zorunluluğundan münezzehtirler. Bu yüzden de bunu istemeleri muhaldir. Çünkü ondan mahrum değildirler ki, onu arzu etsinler ve bu arzu sonunda onu özlesinler veya temenni etsinler.

İnsanın melekten üstün olduğu yolundaki bir başka kanıtlama girişimine karşı da itirazımız var. O kanıtlama girişiminde şöyle deniyordu: İnsanın yapısında hem itaate çağıran, hem de günahı teşvik eden güçler vardır. Buna göre insan itaati günaha tercih ettiğinde, kendisini teslimiyete ve kulluğa adadığında yaptığı itaat, itaat yapmak üzere yaratılan ve yapısına günahtan uzak durma mayası katılmış olan meleğin itaatinden daha üstündür. Böyle bir insan Allah'a daha yakın olduğu gibi, kazanacağı sevap ve ecir de meleğinkinden daha çoktur.

Bu ispat girişimi insanlar arasında geçerli olan şu mantık temeline dayanır: İtaat, emir ve yasak şeklindeki mevlevî/ilâhî hitaba uymak demektir. Bu itaat, günaha karşı üstünlüğe ve şerefe sahiptir; ayrıca bu

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s681.]

itaat sayesinde hak ettiği takdirde ecir ve sevap kazanılır. Yalnız bu itaatin sözünü ettiğimiz sonucu doğurabilmesi için bu hitaba muhatap olan insanın yapmayı ve terk etmeyi tercih edebilmesi, her iki tarafa da aynı uzaklıkta olması gerekir. Eğer itaate nispetle günaha daha yakın bir konumda ise, göstereceği itaatten sonuç alması daha güçlü bir ihtimal olur. Eğer konumu bunun tersi ise, istenilen etkiyi elde etme ihtimali daha zayıf olur. Meselâ, zinadan uzak durma konusunda önce yaşlı bir ihtiyarı veya iktidarsız birini düşünelim. Bunların zina için gereken ön hazırlıkları gerçekleştirmesi hayli zordur. Bir de güçlü bünyeye sahip bir delikanlıyı düşünelim. Zina ile arasındaki engellerin ya çoğu kalkmıştır veya zaten bu konuda Allah korkusu dışında önünde hiçbir engel yoktur. Bunların hepsinin zinadan kaçındığını düşürsek, bu terklerin bazıları hiç baştan ibadet sayılmazken, bazıları normalde ibadet sayılır, hatta bazıları en üstün ibadet olarak kabul edilir...

Melekler de şehvet ve öfke içgüdülerine sahip olmadığından, bunların yanı sıra nefsî arzulardan münezzeh olduğundan onların günah işlemeleri mümkün değildir. Buna göre onların mevlevî ve ilâhî hitaplara uymaları, zina yasağına uyan iktidarsız veya yaşlı bir adamın itaatine benzer. Bu yüzden itaatkâr insan onlardan daha üstün sayılır.

Bu ispat girişimine yönelik itirazımız ise şudur: Eğer bu ispat geçerli olsa, meleklerin itaatinin hiçbir değeri olmaz. Çünkü onların ne günah işleme imkânları vardır, ne itaatle günah arasında eşit mesafededirler, ne de zatî bir şerefe, cevherî bir değere sahiptirler. Zira bu anlayışa göre karşılığında günah olmayan hiçbir itaatin şerefi yoktur. Bir yaratığın zatından ayrılmayan zatî uyumluluk ise gerçek anlamda değil, mecazî anlamda itaattir. Eğer böyle olsaydı, meleklerin Allah'a yaklaşmalarının hiçbir gerekçesi ve amellerinin, ibadetlerinin hiçbir değeri olmazdı.

Oysa yüce Allah onları kurb/kendisine yakınlık makamına koymuş, kutsallık barınaklarına ve sırdaşlık mertebelerine yerleştirmiştir. Onları sırlarının hazineleri, emrinin taşıyıcıları ve yaratıkları ile arasındaki aracıları yapmıştır. Bütün bu mazhariyetlerin, Allah'ın keyfî iradesinin bir sonucu olup onların liyakatlerine ve zatî hak edişlerine dayanmayan dayanıksız bir tasarruf olduğu düşünülebilir mi?

Kaldı ki, yüce Allah onları en cömert ifadeler ile överek haklarında şöyle buyuruyor: *"Onlar lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır.*

Allah'tan önce konuşmazlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler." (Enbiyâ, 27), *"Onun başında... Allah'ın buyruğuna karşı gelmeyen ve kendilerine verilen emirleri yerine getiren melekler vardır."* (Tahrîm, 7) Görülüyor ki, yüce Allah onların zatlarını hiçbir kayda bağlamaksızın üstünlükle vasıflandırıyor, onların itaatlerini ve isyandan uzak durmalarını övüyor.

Yine meleklerin ibadetlerini ve Rablerine boyun eğişlerini överek şöyle buyuruyor: *"Onlar Allah korkusundan titrerler."* (Enbiyâ, 28), *"Eğer insanlar büyüklük taslarlarsa bilsinler ki, Rabbinin yanındakiler (melekler) hiç usanmadan gece-gündüz O'nu tespih ederler."* (Fussilet, 38), *"Yalvararak ve ürpererek içinden ve yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini an ve gafillerden olma. Şüphesiz, Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tespih ederler ve yalnız O'na secde ederler."* (A'râf, 206) Görüldüğü gibi yüce Allah Peygamber'ine (s.a.a) melekler gibi adını anmasını ve melekler gibi ibadet etmesini emrediyor.

Meselenin doğrusu şu ki, amelin hem yapılabilir hem de terk edilebilir olması ve insanın bu şıkların her ikisine aynı uzaklıkta olması, onun ibadetinin üstünlüğünün ölçüsü değildir. Bilakis üstünlük insanın yapısal temizliğini, iç âleminin güzelliğini ortaya çıkarması hasebiyledir. Bunun delili şudur: İtaat eden bir insan amelini titizlikle yapsa ve bu uğurda elinden gelen her türlü çabayı harcasa bile nefsinin pis olduğu ve iç âleminin çirkin olduğu bilindiği zaman itaati hiçbir değer ifade etmez, hiçbir anlam taşımaz. Münafığın ve kalbinde manevî hastalık bulunan, Allah katında ibadetleri geçersiz ve iyilikleri ameller defterinden silinmeye mahkûm olan kimsenin ibadeti gibi. Buna göre, kulun amelinin seçkin ve itaatinin üstün olmasını gerektiren asıl faktörler, ibadet edenin günahtan soyunup itaate yöneldiğinin göstergesi olan nefsinin arınmışlığı, zatının güzelliği, kulluktaki ihlâslığı ve bu yolda her türlü sıkıntıya katlanmasıdır.

Buna göre, kıvamları temizlik ve keramet olan, amellerine de ancak kulluk boyun eğmişliği ile niyet hükmeden meleklerin zatları, nefsin arzuları ile gölgelenmiş, öfke ve şehvetle şaibeli insan zatından ve de gizli şirkler, nefsin kötülükleri ve tabiatının olumsuz etkileri gibi durumlardan arınmış olması pek muhtemel olmayan insan amellerinden üstündür.

Kısacası, melek kıvamı insan kıvamından üstün olduğu gibi, meleklerin sırf Allah rızası için olan ihlâslı amelleri de kıvamının rengini ve zatının şaibesini taşıyan insan amelinden üstündür. İnsanın ibadetinde zatı için amaç edindiği kemal olan sevaba gelince, yukarıda işaret ettiğimiz gibi melekler buna daha var oluşlarının başlangıcında sahiptirler.

Evet, insan zamanla zatında oluşan yetenekler sayesinde yavaş veya hızlı şekilde ve tedricî olarak zatî kemale erdiği için söz konusu kabiliyetleri, yetenekleri sayesinde meleklerin zatî değerleri sebebi ile var oluşlarının başlangıcında kazandıkları yakınlık makamından ve kemal derecesinden daha üstün bir makama ve dereceye erişebilir. Yüce Allah'ın sözlerinin zahirî anlamı bu ihtimali doğrulamaktadır.

Nasıl olmasın ki?! Oysa yüce Allah insanın yeryüzünde halife yapıldığına ilişkin hikâyede insanın meleklerden üstünlüğünü, isimlerin tümü ile ilgili onların sahip olmadıkları ilme sahip olduğunu hatırlatıyor. Bu makamın meleklerin hamt içerikli tespihleri ve takdisleri ile boşluğu doldurulmayacak bir makam olduğunu vurguluyor. Bunların yanı sıra yeryüzünde çıkacak fesat ve kan dökümü konusunda insanı temize çıkararak şöyle buyuruyor: *"Hani bir zaman Rabbin, meleklere, 'Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.' demişti. Onlar da, 'Orada bozgunculuk yapacak ve kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tespih ediyor ve seni takdis ediyoruz.' dediler. Allah, 'Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.' dedi. Ve Âdem'e isimlerin tümünü öğretti. Sonra onları meleklere sundu ve 'Eğer doğru söylüyorsanız, bunların isimlerini bana haber verin.' dedi. Dediler ki: 'Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz sen, bilensin, hikmet sahibisin.' (Allah,) 'Ey Âdem, bunlara onların isimlerini haber ver.' dedi. O, bunları onlara isimleriyle haber verince de dedi ki: Ben size, ben göklerin ve yerin gaybını bilirim, sizin açığa vurduğunuzu ve içinizde gizlemekte olduğunuzu bilirim, dememiş miydim?"* (Bakara, 30-33) Bu kitabın birinci cildinde bu ayetlerin tefsiri sırasında bu konuyu uzun uzun incelemiştik.

Sonra yüce Allah, meleklere Âdem'e secde etmelerini emrettiğini ve onların hep birlikte ona secde ettiklerini anlatarak şöyle buyuruyor: *"Meleklerin hepsi de topyekûn secde ettiler."* (Hicr, 30). A'râf Suresi'nin bu olayla ilgili ayetlerini tefsir ederken, bu secde etme olayının, meleklerin insanî kemal makamına boyun eğmeleri anlamına geldiğini ve

Âdem'in (a.s) de, melekler karşısında insanlığı temsil eden bir kıble olduğunu açıklamıştık. İşte ayetin zahirî anlamının ifade ettiği bu husustur; ayrıca bunu teyit eden rivayetler de vardır. Konunun aklî açıdan da bir incelemesi var ki, ilgili eserlere başvurulmalıdır.

* * *

71) İnsanlardan her topluluğu (peşinden gittikleri) imamlarıyla (huzura) çağıracağımız o günü (kıyamet gününü) hatırla.

Ayette sözü edilen gün, kıyamet günüdür. Buradaki zarf ("yevme" kelimesi) ibarede yer almayan "uzkur" fiiline mütealliktir. Yine ayette geçen "imam" kelimesi de, kendisine uyulan kişi anlamına gelir. Yüce Allah, *"Ben seni insanlara imam yapacağım."* (Bakara, 124) ve *"Onları emrimiz uyarınca doğru yola ileten imamlar yaptık."* (Enbiyâ, 73) ayetlerinde görüldüğü üzere insanlara O'nun emri uyarınca doğru yola ileten kimselere bu unvanı verdiği gibi, *"Küfrün önderleriyle savaşın."* (Tevbe, 12) ayetinde görüldüğü üzere insanları sapıklığa ileten kimseleri de bu unvanla adlandırmaktadır.

Ayrıca *"öncesinde de (şahit olarak) bir önder ve rahmet olan Musa'nın kitabının bulunduğu kimse..."* (Hûd, 17) ayetinde görüldüğü gibi bu unvan Tevrat'a da verilmiştir. Kimi zaman da bu unvanla şeriat içeren semavî kitaplar kastedilir. Nuh Peygamber'in kitabı, İbrahim Peygamber'in kitabı ve Muhammed Peygamber'in (hepsine selâm olsun) kitabı ki, bunlar kimi zaman "imam" olarak adlandırılırlar.

"Biz her şeyi açık olan bir imamda sayıp döktük." (Yâsîn, 12) ayetinde görüldüğü gibi, bu unvan bazen Levh-i Mahfuz anlamında da kullanılmıştır.

Ayetin zahirinden her grup insanın başka gruplarınkinden ayrı bir imamı olduğu sonucu çıkmaktadır. Zaten "imam" kelimesinin "kulle ünasin (her insan grubu)" ibaresine dönük olan zamirle tamlanmasından da bu anlaşılmaktadır. Bu nedenle buradaki "imam" kelimesinin Levh-i Mahfuz anlamında kabul edilmesi uygun değildir. Çünkü Levh-i Mahfuz bir tanedir ve bir grup insana mahsus Levh-i Mahfuz yoktur.

Ayetten anlaşılan bir başka husus da şudur: Burada sözü edilen çağrı, ilkinden sonuncusuna kadar bütün insanları kapsayan bir çağrıdır. Daha önce, *"İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi..."* (Bakara, 213) ayetinin tefsiri sırasında açıkladı-

ğımız gibi, şeriat hükümlerini/dinî yasaları içeren ilk semavî kitap Nuh Peygamber'e indirilen kitaptır ve ondan önce bu nitelikte bir kitap yoktur. Bundan da ortaya çıkıyor ki, ayetteki "imam" kelimesi, kitap anlamında yorumlanmaya da elverişli değildir. Çünkü aksi hâlde Nuh Peygamber'den önceki insanlar ayetteki çağrının kapsamı dışında kalırlar.

Buna göre ortaya çıkan kesin sonuç, "her insan grubunun imamı" ifadesi ile ya insan gruplarının hak ve batıl yolda önder edindikleri kimselerin kastedilmiş olmasıdır. Çünkü az önce söylediğimiz gibi, Kur'ân bunların her ikisini de imam unvanı ile anıyor. Ya da bu ifade ile sadece hak imamın kastedildiğini kabul etmeliyiz. Hak imam ise, yüce Allah tarafından her dönemde O'nun emri uyarınca bağlılarına rehberlik etmek üzere seçilen kimselerdir. Bu kimseler İbrahim ve Muhammed gibi (her ikisine selâm olsun) peygamber olabilecekleri gibi, peygamber de olmayabilirler. Daha önce, *"Hani Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca, 'Ben seni insanlara imam yapacağım.' demişti. İbrahim, 'Soyumdan da.' deyince, Allah, 'Benim ahdim zalimlere ermez.' demişti."* (Bakara, 124) ayetinin tefsiri sırasında bu konuyu ayrıntılı biçimde incelemiştik.

Fakat gerek sapıklık önderlerinden biri olan Firavun hakkındaki *"Kıyamet günü kavminin önüne düşerek onları cehenneme sokar."* (Hûd, 18) ayetinden, gerek *"(Böyle olacak) Ki Allah, murdarı temizden ayıklasın ve bütün murdarları birbiri üzerine koyup yığsın da hepsini cehenneme atsın."* (Enfâl, 37) ayetinden ve gerekse aynı anlamı veren çok sayıdaki başka ayetlerden, kıyamet günü sapıklık önderlerinin, kendilerine bağlı yandaşlarından asla ayrılmayacakları ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak da çağrıda ve huzura çıkarılmada onlara eşlik edecekleri anlaşılmaktadır.

Üstelik ayetteki *"imamlarıyla"* ifadesi mutlaktır ve Allah'ın emri uyarınca doğru yola iletici önder yaptığı hak imamla kayıtlanmamıştır. Oysa hidayet önderine imam adı verildiği gibi, sapıklık önderine de imam adı verilmiştir. Ayrıca bu ayetin son bölümünün akışı ile bir sonraki ayet işaret ediyor ki, kıyamet günü çağrılacak olan imam dünyada, insanların önder edinip peşinden gittikleri kimsedir. Yoksa yüce Allah tarafından, ister insanlar uysunlar, ister reddetsinler, O'nun emri uyarınca insanları doğru yola iletmek üzere imamlık için seçilip tayin edilen kimse değildir.

Dolayısıyla şu husus anlaşılmaktadır ki, ayetteki *"İnsanlardan her topluluğu imamları"* ifadesinden maksat, insan gruplarının peşlerinden gittikleri hak veya batıl önderleridir. Bazılarının sandıkları gibi maksat insan gruplarının önderlerinin, "Ey İbrahim ümmeti! Ey Muhammed ümmeti! Ey Firavun Ailesi! Ey Falanca Ailesi!" şeklinde önderlerinin isimleri ile çağrılmaları değildir. Çünkü bu yorum ayette geçen *"Buna göre, kimin kitabı (amel defteri) sağ eline verilirse..."* ve *"Kim bu dünyada kör (basiretten yoksun) ise..."* şeklindeki sonuç çıkarmalarla uyuşmaz. Zira bu anlamdaki imamın çağrılması ile amel defterinin sağ ele verilmesi veya körlük arasında bir sonuç olma bağlantısı yoktur.

Bilakis, ayetin son bölümünün akışından da anlaşılacağı üzere buradaki çağrı, huzura çıkarılma anlamındadır. Dolayısıyla insan grupları kendi imamları ile beraber huzura getirilirler. Sonra hak imama uyanlar amel defterini sağ elinden alırlarken, dünyada hak imamı tanıyıp da ona uymayanların körlükleri ortaya çıkar. Ayet hakkındaki incelemenin verdiği sonuç budur.

Ancak tefsirciler ayetteki imam kelimesi hakkında çeşitli ve farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bu görüşlerden birine göre[1] ayetteki imamdan maksat, bağlı olunan kutsal kitaptır. Tevrat, İncil ve Kur'ân gibi. Buna göre kıyamet günü insanlar, "Ey Tevrat ehli! Ey İncil ehli! Ey Kur'ân ehli!" diye çağırılırlar. Yukarıda bu görüşü ve ona yönelik itirazımızı açıklamıştık.

Bir başka görüşe göre[2] buradaki imamdan maksat, hak yolda olanlar için peygamberleri ve batıl yolda olanlar için de şeytan ve sapıklık önderidir. Buna göre kıyamet günü insanlar "Gelin, ey İbrahim'e uyanlar! Gelin, ey Musa'ya uyanlar! Gelin, ey Muhammed'e uyanlar!" diye çağırılırlar ve peygamberlerin peşinden giden hak yolcuları ayağa kalkarak amel defterleri sağ ellerine verilir. Ardından, "Gelin, ey şeytana uyanlar! Gelin, ey sapıklık liderlerinin izinden gidenler!" denilerek batıl yolcuları çağrılır.

Buna yönelik itirazımız şudur: Bu görüş ayetteki imam kelimesinin örfî/yaygın anlamında almaya dayanıyor ki, buna göre imam, kendisine uyulan akıllı bir kişi, yani bir insandır. Ama kelimenin Kur'ân dilinde

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, cüz, 15, s. 77.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, cüz, 15, s. 77, Mücahid ve Katade'den naklen.]

kendine mahsus bir anlamı varken onu yaygın anlamında almanın imkânı yoktur. Bu özel anlam da, Allah'ın emri uyarınca doğru yola ileten veya sapıklıkta kendisine uyulan kimse şeklindedir.

Diğer bir görüşe göre,(1) ayetteki imamdan insanların amel defterleri kastedilmiştir. Buna göre kıyamet günü insan grupları, "Ey hayır içeren amel defteri sahipleri! Ey şer içeren amel defteri sahipleri!" diye çağırılırlar. Bu görüşün savunucuları amel defterinin imam olmasını ise, insanların onun vereceği cennet veya cehennem hükmüne tâbi olmaları gerekçesine dayandırmışlardır.

Bu görüşe karşı itirazımız şudur: İnsanların amellerinin hayır ve şer olmalarına tâbi olan amel defterine imam adının verilmesi anlamsızdır. Çünkü onun tâbi/uyan diye adlandırılması, metbu/uyulan diye adlandırılmasından daha yerindedir. Bu görüşü savunanların daha sonraki gerekçelendirmelerine gelince, onun hakkında şu itirazımız vardır: Kıyamet günü uyulan asıl hüküm; yüce Allah'ın amel defterlerinin dağıtımından, sorgudan, tartıdan ve şahitlerin şahitliklerinden sonra vereceği son karardır. Amel defteri ise hayır ve şer türünden amellerin metinlerini içerir, yoksa son kararı içermez.

Bundan da ortaya çıkıyor ki, ayetteki imamdan maksat ne Levh-i Mahfuz'dur ve ne *"O gün her ümmet kendi kitabına çağrılır."* (Câsiye, 28) ayetinde işaret edilen her ümmetin amel defteridir. Çünkü böyle bir yorum, ayetin devamındaki *"Buna göre, kimin kitabı (amel defteri) sağ eline verilirse..."* sonuç alma ifadesi ile uymaz. Zira bu ifade de bir topluluktan değil, fertten söz ediliyor.

Bir başka görüşe göre,(2) buradaki imam kelimesinden maksat annelerdir. Bu görüşte olanlar imam kelimesini, "ümm (anne)" kelimesinin çoğulu olarak ele alıyorlar. Bu görüşe göre kıyamet günü insanlar, "Ey falan babanın oğlu!" şeklinde değil, "Ey filan annenin oğlu!" diye çağrılacaklardır. Bu görüş ile ilgili bir rivayet nakletmişlerdir.

Buna yönelik itirazımız şudur: Bu görüş ayetin sözleri ile uyuşmaz. Çünkü *"İnsanlardan her topluluğu imamlarıyla çağıracağımız"* buyruluyor, "insanları imamları ile çağıracağımız" veya "her insanı annesinin adı ile çağıracağımız" denmiyor. Eğer imam kelimesi söylenen anlamda olsaydı, bu son iki ifade tarzından biri kullanılırdı.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 121.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 121.]

Var olduğuna işaret edilen rivayete gelince, eğer doğruluğu kabul edilse bile, o bu meseleden bağımsız bir rivayettir, ayetin tefsiri ile ilgili değildir. Üstelik "ümm" kelimesinin çoğulunun "imam" şeklinde kullanılması nadir ve az görülür bir kullanım biçimi olduğu için Kur'ân'da kullanılmış olması uzak bir ihtimaldir. Bu görüş, el-Keşşaf adlı tefsirde[1] uydurma bir tefsir biçimi sayılmıştır.

Bir başka görüşe göre ayetteki imam kelimesi ile peşinden gidilen ve uyulan kaynak kastediliyor. Bu kaynak akıl sahibi biri olabileceği gibi öyle olmayan bir varlık da olabilir, hak olabileceği gibi batıl da olabilir. Peygamber, veli, şeytan, sapıklık önderleri, hak ve batıl dinler, semavî kitaplar, sapık kitaplar, iyi ve kötü gelenekler gibi. Buna göre her insan grubunun bu şekilde kendi imamı ile çağrılması, kıyamet günü bir şeye uyanların uyduklarından ayrılmayacağının kinayeli bir ifadesidir. Bu yoruma göre imam kelimesinin başındaki "be" harfi, musahabe/beraberlik içindir.

Bu görüşe yönelik itirazımız, az önce naklettiğimiz ve imam kelimesi ile peygamberlerin ve sapıklık önderlerinin kastedildiğini ileri süren görüş hakkındaki itirazımızın aynısıdır. O görüş hakkında şöyle demiştik: Bir kelimeyi Kur'ân'daki sözlük anlamına yormak, onun Kur'ân dilinde özel bir alanı/örfî veyaygın bir anlamı) olmadığı takdirde doğru olur. Oysa az önce söylediğimiz gibi imam kelimesi, Kur'ân dilinde Allah'ın emri uyarınca insanları doğru yola yönelten ile sapıklıkta peşinden gidilen kimse anlamında kullanılmıştır. Buna göre imam kelimesinin başındaki "be" harfinin alet anlamı taşıması da mümkündür. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Üstelik kitabın, sünnetin/geleneğin, dinin ve benzeri kaynakların hidayete erdirmesi sonuçta bir imamın, aynı şekilde peygamberin Allah'ın emri uyarınca hidayete erdiren imam olması hasebi ile insanları doğru yola iletmesine dönmektedir. Gayp ile ilgili bilgileri vermesine veya kendisine gönderilen mesajları insanlara iletmesine gelince, bu fonksiyonu ile ya nebidir ya da resuldür, imam değildir. Tıpkı bunun gibi batıl mezheplerin, sapıklık kitaplarının ve köksüz geleneklerin insanları yoldan çıkarmaları da gerçekte bunların kurucularının ve uydurucularının yoldan çıkarmalarıdır.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 682.]

Buna göre, kimin kitabı (amel defteri) sağ eline verilirse, işte onlar (sevinç içersinde) kitaplarını okurlar ve en küçük bir haksızlığa uğramazlar.

Ayetin orijinalinde geçen "fetil" kelimesi hurma çekirdeğinin parçasındaki katmerli nüve demektir. Başka bir görüşe göre "fetil", hurma çekirdeğinin içindeki nüve, "nagîr" sırtındaki oyuk ve "kıtmir" de çekirdeği kapsayan zar demektir.

Bu ifadedeki ikiye ayırmanın, insanlardan her topluluğun peşinden gittiği kendi imamları ile çağrılmalarının sonucu olarak sunulması kanıtlıyor ki, onların amel defteri sağ eline verilenler ile kör ve yolunu şaşırmışlar diye ikiye ayrılmalarının gerekçesi, imamlarına uymuş olmalarıdır. Demek ki, imam hidayet ve sapıklık imamı olmak üzere iki türlüdür. Yukarıda, buradaki ikiye ayırmanın ayetin öncesinin sonucu olarak sunulmasının imam kelimesinin hidayet imamından daha geniş kapsamlı olduğuna tanıklık ettiği şeklindeki açıklamamız ile bunu kastetmiştik.

Başka ayetlerin aksine burada, *"Kim bu dünyada kör ise, ahirette de kördür..."* ifadesinin kullanılması ve bunun yerine amel defterinin sol eline veya arkasından verilmesinin yer almaması da bu gerçeğin başka bir tanığıdır.

O hâlde, ayetin akışının yardımı ile ortaya çıkan ifadenin anlamı şöyledir: O zaman insanlar ikiye ayrılırlar. Amel defterleri sağ eline verilenler kitaplarını sevinerek, müjdelenmiş olarak, mutluluğun sürurunu tadarak okurlar. Onlara bir çekirdek kırıntısı kadar bile haksızlık edilmez, tersine amellerinin karşılığı kendilerine tam ve eksiksiz olarak verilir.

72) Kim bu dünyada kör (basiretten yoksun) ise, ahirette de kördür ve yol olarak daha sapıktır (yolunu kaybetmiştir).

"Ahirette de" ifadesi ile *"burada"* ifadesinin karşılıklı olarak kullanılması, *"burada"* ibaresi ile dünyaya işaret edildiğinin delilidir. Bunun yanı sıra ayette dünya ve ahiret hayatı ile arasındaki uyumun açıklanması, ahiret körlüğü ile basiret körlüğünün kastedildiğine delildir. Nitekim *"Ama gerçek şu ki gözler kör olmaz; fakat göğüslerin içindeki kalpler kör olur."* (Hac, 46) ayetinde görüldüğü gibi dünyadaki körlükten de maksat budur. Ayrıca ahiret körlüğü ifadesini, *"yol olarak daha sapıktır"* cümlesinin takip etmesi de bunu teyit eder.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Kim bu dünya hayatında hak imamı tanımaz, hak yolu izlemezse, ahiret hayatında da mutluluğu, kurtuluşu bulamaz ve Allah'ın affına ve rahmetine mazhar olamaz.

Bir tefsirciye göre, ayetteki "fî hazihi" ibaresi ile daha önce sözü edilen nimetlere işaret ediliyor ve ayetin anlamı, "Kim Allah'ın bağışladığı bu nimetler karşısında kör olur, onları bilmez ve kendisine bağışladığı nimetlerin şükrünü yerine getirmez ise, o ahirette de kör olur" şeklindedir. Yaptığımız açıklamadan bunun böyle olmadığı açıkça anlaşılıyor.

Bunun yanı sıra bir başka tefsirci dünya körlüğü ile basiret körlüğünün, ahiret körlüğü ile de göz körlüğünün kastedildiğini ileri sürmüştür. Bunun tutarsızlığını daha önce şöyle açıklamıştık. Ahiretteki göz körlüğü, basiret körlüğüne dayanabilir, ona eşlik edebilir. Çünkü yüce Allah, *"O gün gizli sırlar ortaya dökülür."* (Târık, 9) buyuruyor.

Bir tefsirci,[1] ayetteki ikinci körlük kelimesinin daha ileri derecede körlük anlamına geldiğini ileri sürmüş ve ahiretteki körlüğü, daha şiddetli körlük ve yol bakımında da daha sapık olarak tefsir etmiştir ki, bu anlamı ayetin içeriği desteklemektedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Emali adlı eserin yazarı Şeyh Tusî kendi isnat zinciriyle Zeyd b. Ali'ye dayandırarak verdiği bilgiye göre, *"Andolsun biz, Âdemoğullarını yücelttik, onurlu kıldık..."* ayeti ile ilgili babası İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yani biz Âdemoğullarını diğer yaratıklardan üstün kıldık. *'Onları karada ve denizde taşıdık'*, yani yaş ve kuru bölgelerde taşıdık. *'Onlara temiz şeylerden rızık verdik'*, yani onlara bütün temiz ürünleri ve meyveleri bağışladık. *'Ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.'* yani yürüyen ve havada uçan bütün hayvanlar ağızları ile yiyip içerler, yiyeceklerini ve içeceklerini ağızlarına götürmek için kullanacakları elleri yoktur. Yalnız Âdemoğlu müstesna; o yiyeceğini eli ile ağzına götürür. İşte bu, ona bağışlanan üstünlüktendir."

1- [Fahr-i Râzî, el-Kebir, c. 21, s. 18.]

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Cabir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Yani yüce Allah, insan dışındaki bütün canlıların vücutlarını yere yatık yarattı. Sadece insanı dik durur durumda yarattı."

Ben derim ki: Bu iki rivayette zikredilen insana mahsus ayrıcalıklar örnek verme kabilindendir. Bunun delili, ilk rivayetin sonundaki "İşte bu, ona bağışlanan üstünlüktendir." ifadesidir.

Yine aynı eserde Fudayl'den şöyle rivayet edilir: "İmam Muhammed Bâkır'a (a.s), *'İnsanlardan her topluluğu imamlarıyla çağıracağımız...'* ayetini sordum, şöyle buyurdu: Resulullah (s.a.a) kavmi içinde, Ali (a.s) kavmi içinde, Hasan (a.s) kavmi içinde, Hüseyin (a.s) kavmi içinde gelir. Herkes, döneminde öldüğü imamla birlikte gelir."

el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Allah'a hamt etmez misiniz ki, kıyamet günü olunca her kavim önder edindiği kişinin yanına çağrılır; o zaman biz Resulullah'a (s.a.a) ve siz de bize sığınırsınız?"

Ben derim ki: Bu rivayet Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiş olarak yer almıştır. Bu rivayet, Peygamberimizin imamların imamı ve şahitlerin şahidi olduğuna, aynı zamanda imama bağlı olarak çağrılma hükmünün İmamlar'ın kendileri için de geçerli olduğuna delil teşkil eder.

Mecmau'l-Beyan tefsirinde Şiî ve Sünnî âlimlerin İmam Ali b. Musa er-Rıza'dan (a.s) sahih isnatlarla naklettiklerine göre, İmam Rıza ataları aracılığıyla Peygamberimizin (s.a.a) bu ayet hakkında şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bütün insanlar, zamanlarının imamı, Rablerinin kitabı ve peygamberlerinin sünneti ile çağırılırlar."

Ben derim ki: Bu rivayet aynı sözlerle el-Burhan adlı tefsirde İbn Şehraşub kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s), o da ataları aracılığıyla Peygamberimizden nakledilir. Ayrıca yazar kendi rivayet zinciriyle bunu Şiî ve Sünnî kaynaklardan da rivayet eder.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile İmam Ali'den şöyle nakledilir: "Resulullah (s.a.a) *'İnsanlardan her topluluğu imamlarıyla çağıracağımız...'* ifadesi hakkında buyurdu ki: Her kavim kendi zamanının imamı, Rabbinin kitabı ve peygamberinin sünneti ile çağırılır."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ammar Sabatî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Yeryüzü, hiçbir zaman Allah'ın helâl ettiklerini helâl ve haram ettiklerini haram edecek bir imamdan yoksun bırakılmaz. *'İnsanlardan her topluluğu imamlarıyla çağıracağımız...'* ayetinin anlamı budur." Devamla şöyle der: "Resulullah (s.a.a) da, 'Kim imamsız olarak ölürse, Cahiliye ölümü ile ölmüş olur.' buyurmuştur."

Ben derim ki: İmam'ın bu ayeti delil göstermesinin gerekçesi buradaki çağrının bütün insanları kapsamasıdır.

Yine aynı eserde İsmail b. Hemmam'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"İnsanlardan her topluluğu imamlarıyla çağıracağımız..."* ayeti hakkında şöyle nakledilir: "Kıyamet günü olunca yüce Allah, 'Rabbinizin adaleti gereği değil midir ki, her kavim önder edindiği kişinin peşinden gitsin?' buyurur. İnsanların, 'Evet.' demeleri üzerine yüce Allah, 'O hâlde ayrılın.' buyurur. Bunun üzerine insanlar (gruplara) ayrılırlar."

Ben derim ki: Bu rivayet, bizim insan gruplarını çağırmaktan maksadın onlara seslenmek değil, onları imamları ile birlikte huzura çağırmaktan ibaret olduğu yolundaki yorumumuzu teyit etmektedir. Bu anlamlardaki rivayetler çoktur.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"en küçük bir haksızlığa uğramazlar."* ifadesi hakkında şöyle deniyor: "Bu ifadenin orijinalinde geçen 'fetilen' kelimesi, çekirdeğin yüzeyindeki kabuk anlamındadır."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de el-Müsenna aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Bir defasında Ebu Basir, benim de işittiğim bir sesle İmam'a (a.s) şu soruyu sordu: 'Adamın birinin yüz bin dirhem parası var. Her yıl, bu yıl hacca giderim, bu yıl hacca giderim diyerek sonunda ölüyor, bu belâ hacca gitmesine engel oluyor ve böylece İslâm'ın emri olan haccı yerine getiremiyor. Böyle biri hakkında ne dersin?' İmam bu soruya şu karşılığı verdi: Ey Ebu Basir! *'Kim bu dünyada kör (basiretten yoksun) ise, ahirette de kördür ve yol olarak daha sapıktır.'* ayetini işitmedin mi? İşte o kimse, Allah'ın farzlarından biri karşısında kör olmuştur."

وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۗ وَاِذًا
لَاتَّخَذُوكَ خَل۪يلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ
شَيْـًٔا قَل۪يلًا ﴿٧٤﴾ اِذًا لَاَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ
لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَص۪يرًا ﴿٧٥﴾ وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ
لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ
اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْو۪يلًا ﴿٧٧﴾ اَقِمِ الصَّلٰوةَ
لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِۜ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ
مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ
مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْن۪ي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْن۪ي
مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَص۪يرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَٓاءَ
الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُۜ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

AYETLERİN MEALİ

73- Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için neredeyse seni ondan saptıracaklardı. İşte ancak o zaman seni dost edinirlerdi.

74- Eğer sana sebat vermeseydik (korumasaydık), az kalsın onlara birazcık meyledecektin.

75- Bu durumda, sana hayatın da, ölümün de (azabını) kat kat tattırırdık. Sonra bize karşı kendine bir yardımcı da bulamazdın.

76- Seni bu yerden (Mekke'den) çıkarmak için neredeyse rahatlıkla yerinden oynatacaklardı. Bu durumda, senden sonra ancak az bir süre kalabilirlerdi.

77- Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerin hakkında geçerli olan sünnet (uygulama ve kanun) gibi. Bizim sünnetimizde hiçbir değişiklik bulamazsın.

78- Güneşin kaymasından (zevalden) gecenin karanlığına (yarısına) kadar namaz kıl; bir de sabah namazını. Gerçekten sabah namazı (meleklerden tarafından) görülmektedir.

79- Gecenin bir miktarında da, sana mahsus bir nafile olarak (farzlara ilaveten) namaz için uyan ki, belki Rabbin seni övülmüş makama erdirir.

80- De ki: "Ey Rabbim! Beni doğruluk girdirilişiyle girdir, doğruluk çıkarılışıyla çıkar ve bana kendi katından yardım edici bir güç ver."

81- Ve de ki: "Hak geldi, batıl yok olup gitti. Gerçekten batıl yok olmaya mahkûmdur."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Daha önceki ayetlerde müşrikler tevhidi ve ahireti inkâr etmeyi sürdürmeleri yüzünden kınanmış ve bu hususta kendilerine kanıt sunulmuştu. Okuduğumuz bu ayetlerde ise onlardan bazılarının Kur'ân'a ve Peygamberimize (s.a.a) yönelik bazı komploları hatırlatılıyor. Çünkü onlar Peygamberimizi (s.a.a) kendisine inen vahyin bir bölümü üzerinde fitneye düşürmek, ondan saptırmak ve o konuda ondan bazı tavizler koparmak istediler, bunun yanı sıra Peygamberimizi (s.a.a) Mekke'den çıkarmak istediler.

Bu ayetlerin bir kısmında yüce Allah, birazcık olsun müşriklere meyletmesi durumunda Peygamberimize (s.a.a) şiddetli bir tehdit yöneltiyor. Müşrikleri de Peygamberimizi (s.a.a) Mekke'den çıkardıkları takdirde helâk etmekle tehdit ediyor.

Okuduğumuz ayetlerde ayrıca Peygamberimize (s.a.a) namazları kılması, girişlerinde ve çıkışlarında Rabbine sığınması tavsiye ediliyor ve hakkın üstün geleceği ilân ediliyor.

73) Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için neredeyse seni ondan saptıracaklardı. İşte ancak o zaman seni dost edinirlerdi.

Ayetin başında yer alan "in" edatı muhaffeftir ("inne" edatının kısaltılmışıdır). Bunun delili, "le-yeftinûneke" ibaresinin başındaki "le" harfidir. "Le-yeftinûneke" fiilinin kökü olan "fitne" kelimesi ise ayak kaydırmak, saptırmak ve vazgeçirmek anlamına gelir. "Hilleh" kökünden gelen "halil" kelimesi dost demektir. Başka bir görüşe göre bu kelime, ihtiyaç anlamı taşıyan "halleh" kökünden gelir ki, bu uzak bir ihtimaldir.

Ayetin akışından anlaşılıyor ki, "sana vahyettiğimiz" ifadesinden maksat; içerdiği Allah'ın birliği, ortağının olmadığının vurgulanması ve iyi davranışlar sistemi ile Kur'ân'dır. Bu yorum, ayetin iniş sebebi hakkındaki rivayetlerde verilen bilgileri de teyit eder. Bu bilgilere göre, müşrikler Peygamberimizden (s.a.a) sözde ilâhları hakkında aşağılayıcı söz söylememesini, İslâm'ı kabul eden eski kölelerini ve toplumun aşağı tabakasından kimseleri yanından uzaklaştırmasını istediler ve bu istekleri yerine getirildiği takdirde kendisiyle oturup sözlerini dinleyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine bu ayetler indi.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Müşrikler az kalsın ayağını kaydıracaklar ve seni Kur'ân'a ters bir tutum ve davranış benimsemeni sağlamak için sana vahyettiklerimizden saptıracaklardı. Bunun için seni istiyorlardı. Eğer istedikleri gerçekleşseydi senin davranışın bize nispet edileceği için bu tutum bize karşı bir iftira olacaktı. İşte onlar da ancak o zaman seni dost edinirlerdi.

74) Eğer sana sebat vermeseydik (korumasaydık), az kalsın onlara birazcık meyledecektin.

Ayetin orijinalindeki "sebbetnake" fiilinin mastarı olan "tespit" kelimesi, ayetin içeriğinden anlaşılacağı üzere ilâhî koruma anlamındadır. Bazıları şöyle demiştir: Ayetteki "levla=eğer" edatının cevabı "lekad kidte terkenu=az kalsın meyledecektin" ibaresidir, meyletmenin kendisi değildir. "Terkenu" fiilinin mastarı olan "rükûn" ise meyletmek veya en az meyletmek demektir. Bu da gösteriyor ki, Peygamberimiz (s.a.a) müşriklere meyletmemiş, hatta azcık olsun bile meyletmeye yaklaşmamıştır. Meyletmenin müşriklerin Peygamber'den istediklerine olumlu karşılık vermesine değil de bizzat müşriklere izafe edilmesi bu anlamı teyit eder.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Eğer biz kendi koruyuculuğumuzla sana sebat/direnme gücü vermeseydik, onlara birazcık meyletmeye yaklaşmış olacaktın. Fakat biz sana sebat verdik, böylece onların isteğine olumlu karşılık vermen bir yana, onlara eğilim göstermeye azıcık bile yaklaşmadın. Dolayısıyla Peygamberimiz (s.a.a) onların isteğine olumlu karşılık vermediği gibi, onlara azıcık da olsa eğilim göstermedi, hatta eğilim göstermeye yaklaşmadı.

75) Bu durumda, sana hayatın da, ölümün de (azabını) kat kat tattırırdık. Sonra bize karşı kendine bir yardımcı da bulamazdın.

Ayet, tehdit içeriklidir. Hayat ile ölümün katından maksat, hayat ve ölüm azabının katıdır. Ayetin anlamı ise şöyledir: Eğer onlara azıcık meyletmeye yaklaşsaydın, günahkârlara dünya hayatları sırasında çektirdiğimizin azabın birkaç katını ve onlara ölümlerinden sonra vereceğimiz azabın birkaç katını, yani dünya ve ahiret azabının kat kat fazlasını sana tattırırdık.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Eban b. Tağlib'den, hayat ve ölümün kat kat olmasından maksadın, acısı katmerli olan azap olduğu rivayet edilir. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Sana dünya ve ahiret azabını tattırırdık. Bu görüşüne destek olarak da şu şiiri getirmiştir:

"Le-maktelu Malikin bâne minnî / Ebîtu'l-leyle fî zi'fin elîm=Benden ayrıldığı zaman Malik'in öldürüldüğü yerde / Geceyi acı bir azap içinde geçirdim."

Ayetin sonundaki *"Sonra bize karşı kendine bir yardımcı da bulamazdın."* ifadesi, ayetin içerdiği tehdidi pekiştirmek içindir. Yani o zaman azap kesinlikle başına gelirdi ve ondan kurtuluş olmazdı.

76) Seni bu yerden (Mekke'den) çıkarmak için neredeyse rahatlıkla yerinden oynatacaklardı. Bu durumda, senden sonra ancak az bir süre kalabilirlerdi.

Ayetin orijinalindeki "yestefizzûneke" fiilinin mastarı olan "istifzaz" kelimesi, bir şeyi kolaylıkla yerinden koparmak ve hafif bir dokunuşla yerinden oynatmak, hareket ettirmek demektir. Ayetteki "el-arz=yer" kelimesinin başındaki elif-lâm ahd anlamındadır [yani konuşan tarafından bilinen bir şeye işaret etmek içindir] ve maksat da Mekke şehridir. Yine ayetteki "hilâf" kelimesi, sonra anlamındadır ve "az"dan maksat da az bir süredir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Müşrikler neredeyse seni Mekke'den çıkarmak için yerinden oynatacaklardı. Eğer bunda başarılı olsalardı ve sen de Mekke'den çıksaydın, senden sonra onlar orada çok az bir süre kalabilirlerdi ve kesinlikle helâk olurlardı.

Bir görüşe göre Peygamberimizi (s.a.a) yerinden etmek isteyenler Yahudilerdi, onlar Peygamberimizi Medine'den çıkarmak istediler. Bir başka görüşe göre müşrikler ile birlikte Yahudilerdi, her ikisi Peygamberimizi Arap yurdundan çıkarmak istediler.[1]

Ancak bu görüş doğru olmaktan uzaktır. Çünkü sure Mekke döneminde inmiştir ve incelemekte olduğumuz ayetler de tek bir akışa sahiptir. Bilindiği gibi Peygamberimizin (s.a.a) Yahudiler ile sorun yaşaması da, hicretten sonra Medine döneminde olmuştur.

77) Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerin hakkında geçerli olan sünnet (uygulama ve kanun) gibi. Bizim sünnetimizde hiçbir değişiklik bulamazsın.

Ayetteki "tahvil" kelimesi, bir şeyi bir durumdan başka bir duruma geçirmek demektir. Ayetteki "sünnete" kelimesinin başında temsil "kâf"ı vardır; yani daha önce gönderdiğimiz peygamberlerin hakkında geçerli olan yasa gibi. Bu ibare bir önceki ayetteki "lâ yelbesûne (kalamazlar)" fiili ile bağlantılıdır. Yani daha önce gönderdiğimiz peygamberler hakkında geçerli olan yasa gibi senden sonra onlar ancak kısa bir süre kalabilirlerdi.

Peygamberlerini beldelerinden çıkaran, onları aralarından kovan müşriklerin helâk edilmeleri yolundaki bu yasa aslında yüce Allah'ın yasasıdır. Ayette bu yasanın peygamberlere isnat edilmesi yasanın onlar için konmuş olması yüzündendir. Bunun delili, bu ifadeyi izleyen *"Bizim sünnetimizde hiçbir değişiklik bulamazsın."* cümlesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnkâr edenler, peygamberlerine dediler ki: Andolsun, ya sizi kendi yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim dinimize geçersiniz.' Bunun üzerine Rableri onlara vahyetti ki: Andolsun, biz zalimleri mutlaka helâk edeceğiz."* (İbrâhîm, 13)

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: O hâlde senden önce gönderdiğimiz peygamberler için koyup yürüttüğümüz yasamız gereğince

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, cüz, 15, s. 83.]

onları helâk ederiz. Bizim sünnet ve yasamızın değiştiğini, başkalaştığını göremezsin.

78) Güneşin kaymasından (zevalden) gecenin karanlığına (yarısına) kadar namaz kıl; bir de sabah namazını. Gerçekten sabah namazı (meleklerden tarafından) görülmektedir.

Mecmau'l-Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "Ayette geçen 'dülûk' kelimesi, zeval (güneşin batmaya yönelme) vaktidir. Muberred'e göre ise 'dülûku'ş-şems', güneşin batmaya yönelmesinden batmasına kadar olan zaman dilimidir. Başka bir görüşe göre bu kelime, güneşin batması anlamındadır. Kelimenin aslı 'delk (ovmak)' kelimesinden gelir. Zeval (güneşin tam dikildikten sonra batı tarafına yönelmesi) vaktine 'delk' denmesi, o sırada güneşin ışınları kuvvetli geldikleri için güneşe bakan kimsenin arkasından gözlerini ovmak zorunda kalması sebebiyledir. Güneşin batışına 'dülûk' denmesinin sebebi ise o sırada bakan kimsenin iyi görebilmek için gözlerini ovmasıdır." (Alıntı sona erdi.)

Yine aynı eserdeki açıklamaya göre "gaseku'l-leyl" demek, gecenin karanlığının ortaya çıkması demektir. Nitekim yara açılıp da içindeki cerahat görününce, "gaseti'l-karheh" denilir. el-Mufredat adlı esere göre ise "gaseku'l-leyl", gecenin karanlığının koyu hâli demektir.

Tefsirciler ayetin baş tarafının tefsiri hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Şiî kanalların naklettiklerine göre, Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm olsun) "dülûku'ş-şems" ifadesini zeval/güneşin diklikten sonra batı tarafına yönelmesi ve "gaseku'l-leyl" ifadesini de gece ortası şeklinde tefsir etmişlerdir. İnşaallah ileride Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bu rivayetlere işaret edeceğiz.

Buna göre ayet, güneşin zeval vaktine girmesinden gece yarısına kadar olan vakti içermektedir. Bu süreye, bir günde eda edilmesi farz olan beş vakit namazdan dördü girmektedir; öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazları... Buna bir de sabah namazı eklenir ki, "kur'âne'l-fecr=-fecir kur'ânı, sabah namazı" ile sabah namazına işaret edilmiştir. Böylece bir günde kılınması farz olan beş vakit namaz tamamlanmış oluyor.

"Kur'âne'l-Fecr=Fecir kur'ânı" ifadesi ayette geçen "es-salâte=namaz" ifadesine matuftur. Yani, bir de fecir kur'ânını kıl. Bundan maksat da sabah namazıdır. Çünkü namaz, kıraat içermektedir. "Fecir kur'ân"ından maksadın sabah namazı olduğu hususunda konuyla ilgili rivayetler arasında görüş birliği vardır.

Hem Şia hem de Ehlisünnet kanallarından gelen rivayetler de ayetin devamında yer alan *"Gerçekten sabah namazı (meleklerden tarafından) görülmektedir."* ifadesi hakkında aynı hususu vurgulamaktadırlar. Buna göre sabah namazına hem gece melekleri hem de gündüz melekleri şahitlik etmektedirler. İnşaallah en kısa zamanda bu rivayetlerin bazısını ele alacağız.

79) Gecenin bir miktarında da, sana mahsus bir nafile olarak (farzlara ilaveten) namaz için uyan ki, belki Rabbin seni övülmüş makama erdirir.

Ayetin orijinalindeki "tehecced" kelimesinin mastarı olan "et-teheccud", kelime olarak "hucûd"dan gelir ve asıl itibariyle uyku demektir. Ama birden çok dil âliminin zikrettiği gibi belli bir süre uyuduktan sonra uyanıp uykusuz kalmaya denir.

Ayetin orijinalinde geçen "bi-hi" zamiri "Kur'ân"a veya "mine'l-leyl=gecenin bir miktarı" ifadesinden anlaşılan "bir miktar"a dönüktür. Yine ayette geçen "nâfileten" kelimesi "en-nufûl" kökünden gelir ve fazlalık demektir. Bazıları, "mine'l-leyl=gecenin bir miktarı" ifadesiyle tıpkı "geceye dikkat et" demek gibi, teşvik anlamının kastedildiğini demişlerdir. *"Fe-tehecced bi-hi=namaz için uyan"* ifadesinin başındaki "fe" edatı tıpkı *"Fe-iyyaye ferhebûn=Sadece benden korkun."* (Nahl, 51) ayetinde yer alan edat gibidir.

Buna göre şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Geceleyin bir miktar uyuduktan sonra uyanıp uykusuz kalarak Kur'ân'la -yani namazla- meşgul ol ki bu, farzın dışında senin için öngörülen fazladan bir ibadettir

"Belki Rabbin seni övülmüş makama erdirir." ifadesinde geçen "makam" kelimesinin mimli mastar olması ve bununla da yükselmenin kastedilmiş olması mümkündür ki, bu takdirde "yeb'aseke=seni erdirsin" ifadesinin lafzından olmayan meful-i mutlakı işlevini görür. Bu durumda, "belki Rabbin seni övülmüş bir erdirmeyle erdirsin" şeklinde bir anlam elde etmiş oluruz. Bunun yanında ism-i mekân olması da mümkündür. Dolayısıyla ayette geçen "yeb'aseke" de kaldırma anlamına gelir. Yahut bağış ve benzeri manayı içeren bir anlamı ifade eder. Bu takdirde de şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Belki Rabbin seni övülmüş makama kaldırır veya sana övülmüş makamı bahşeder yahut seni övülmüş makama yükseltecek bir şeyi sana lütfeder.

Yüce Allah, Peygamber'e (s.a.a) lütfedeceğini ifade ettiği makamı sadece övülmüş olarak nitelendirmiş ve herhangi bir kayıt da getirmemiştir. Bu da gösteriyor ki, söz konusu makam herkesin övdüğü bir makamdır. Herkesin övdüğü bir makam olması için de herkesin güzel gördüğü ve herkesin yararlandığı bir makam olması gerekir. Bu yüzden müfessirler "övülmüş makamı (makam-ı mahmud)" bütün mahlûkatın ondan dolayı hamdettikleri bir makam olarak tefsir etmişlerdir. Bu da kıyamet günündeki Peyrgamerimize (s.a.a) verilen büyük şefaat makamıdır. Hem Şia hem de Ehlisünnet kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (üzerlerine selam olsun) gelen rivayetler de bu tefsiri pekiştirir mahiyettedir.

80) De ki: "Ey Rabbim! Beni doğruluk girdirilişiyle girdir, doğruluk çıkarılışıyla çıkar ve bana kendi katından yardım edici bir güç ver."

"Mudhal" girdirmek anlamında mimli mastardır, "muhrac" da çıkarmak anlamında mimli mastardır. Bu kelimelerin "sıdk=doğruluk" kelimesine izafe edilerek ifade edilmiş olmalarıyla hem girişin hem de çıkışın her konuda doğruluk vasfına sahip olması, hakikat üzere gelişen ve dışı ile içi arasında bir çelişki, tutarsızlık olmaması ya da bazı kısımlarının diğer bazı kısımlarıyla çelişmemesi vurgulanmak istenmiştir. Bir kimsenin diliyle insanları Allah'a çağırırken kalbiyle insanlara liderlik etmeyi amaçlaması ya da Allah'a yönelik çağrıların bazılarında samimi iken, diğer bazılarında ise şirk koşar duruma düşmesi gibi.

Kısacası bununla kastedilen şudur: Her girişte ve her çıkışta doğruluk görülmeli, doğruluk tüm varlığını kaplamalıdır. İnsan yaptığını söylemeli ve söylediğini yapmalıdır. İnsan benimsediği ve inandığı şeyden başkasını söylememeli, yapmamalıdır. İşte bu, sıddıkların makamıdır. Bu bakımdan yukarıdaki anlam şöyle dememize benziyor: Allah'ım! Sıddıkların işlerini yönettiğin gibi benim işimi de yönet.

"Ve bana kendi katından yardım edici bir güç ver." ifadesi de şu anlama gelmektedir: Önemsediğim işlerde bana yardım etmek suretiyle bana bir kudret ver. İşlerimi bu kudretle yürüteyim. İnsanları davet ederken batıl delillere yenik düşmeyeyim. Herhangi bir fitneyle yoldan çıkmayayım. Ya da düşmanlarının bana kurdukları tuzaklara düşmeyeyim. Şeytanın dürtmesi ve vesvesesi ile sapmayayım.

Görüldüğü gibi ayetin ifade tarzı mutlaktır. Peygamber Efendimize (s.a.a) Rabbinden her girişte ve her çıkışta doğrulukla hareket etmesi için işlerini yönetmesini, kendisine bir kudret verip yardım etmesini istemesi emrediliyor ki haktan sapmasın, herhangi bir batılla ortaya çıkmasın. Dolayısıyla bazı müfessirlerin, "Giriş ve çıkıştan maksat, hicret etmek suretiyle Medine'ye giriş ve fetih yoluyla Mekke'ye giriştir."(1) ya da diğer bazı müfessirlerin, "Bundan maksat, ölmek suretiyle kabre giriş ve kıyamet günü diriliş suretiyle oradan çıkıştır."(2) şeklindeki görüşleri isabetli değildir.

Aslında bu ayetten önce, *"neredeyse seni ondan saptıracaklardı."* ve *"neredeyse rahatlıkla yerinden oynatacaklardı."* ifadelerinin yer almış olmasından ve bu ayetlerin akışından anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber'e (s.a.a) önemsediği her işte ve davetle ilgili olarak yoğunlaştığı her meselede, girip çıktığı her mekânda, girip durduğu veya çıktığı her yerde Allah'a sığınmasının emredildiği gayet açıktır.

81) Ve de ki: "Hak geldi, batıl yok olup gitti. Gerçekten batıl yok olmaya mahkûmdur."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "ez-Zuhûk, helak ve geçersiz olmak demektir. Araplar (bazı durumlarda) bir yerden çıkan biri için 'zehakat nefsehu=canı helak oldu', yani canı çıktı, derler. Sanki canı helake doğru çıkmış gibi." (Alıntı sona erdi.) Ayetten kastedilen anlam gayet açıktır.

Ayette yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) hakkın ortaya çıktığını bildirmesini emrediyor. Çünkü bu ayet daha önce yer alan *"neredeyse seni ondan saptıracaklardı..."* ayetinin de yer aldığı akışın içinde yer alıyor. Böylece müşriklerin kendisinden yana ümitsizliğe düşmelerini sağlaması ve kendisiyle ilgili olarak umdukları şeyin kesinlikle gerçekleşmeyeceği hususunda karamsarlığa düşmelerini tembih etmesi emrediliyor.

Ayette, batılın kesinlikle süreklilik kazanamayacağı ortaya konuyor. Nitekim yüce Allah bir başka ayette de şöyle buyurmuştur: *"Kötü sözün (batıl ve şirk inancın) örneği ise, yerin üzerinden koparılan (kökü sabit olmayan) kötü bir ağaç gibidir."* (İbrâhîm, 26)

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 18, İbn Abbas ve Katade'den naklen.]

2- [Fahr-i Râzî, el-Kebir, c. 21, s. 33.]

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için neredeyse seni ondan saptıracaklardı..."* ayetlerinin iniş sebebi ile ilgili olarak deniyor ki: "Müşrikler gelip Resulullah'a (s.a.a), 'Tanrılarımızı kötülemekten, düşlerimizi aptallık olarak nitelendirmekten vazgeç. Şu koltuk altları kokan köleleri ve düşük seviyeli kişileri yanından kov. O zaman yanına oturur ve seni dinleriz.' dediler. Bu sözleri Peygamberimizi (s.a.a) onların Müslüman olmaları hususunda umutlandırdı. Bunun üzerine de söz konusu ayetler nazil oldu."

Ben derim ki: ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem'den, o da Said b. Nefir'den buna yakın hadis rivayet edilmiştir. Fakat İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Ümmeyye b. Halef ve Ebu Cehil Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grupla birlikte Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek şöyle dediler: 'Gel sen bizim tanrılarımıza el sür, biz de seninle birlikte senin dinine girelim.' Kavminin kendisinden ayrılması Resulullah'a (s.a.a) ağır geliyordu, onların Müslüman olmalarını çok istiyordu. Bu yüzden onlara karşı biraz yumuşadı. Allah da bu ayetleri indirdi: *Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için neredeyse seni ondan saptıracaklardı... Sonra bize karşı kendine bir yardımcı da bulamazdın.*" Ne var ki, bu rivayetler ayetlerin zahiriyle örtüşmüyor. Çünkü ayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.a) müşriklere yaslanması şöyle dursun, yaslanmaya yaklaşması dahi yasaklanıyor.

Aynı durum Taberî'de yer alan şu rivayet için de geçerlidir: İbn Murdeveyh, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Sakif kabilesinin temsilcileri gelip Resulullah'a (s.a.v) şöyle dediler: 'Bize bir sene müddet ver ki, tanrılarımıza birtakım hediyeler gelsin. O hediyeleri topladıktan sonra Müslüman olur, tanrılarımızı kırarız. Peygamber'in içinde bunlara süre vermeye dair bir duygu uyandı. Bunun üzerine, *'Müşrikler, sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için neredeyse seni ondan saptıracaklardı...'* diye başlayan ayet nazil oldu."

Yine Tefsiru'l-Âyyaşî'de belirtildiğine göre Ebu Yakub'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) üzerinde durduğumuz ayetle ilgili olarak şöyle rivayet edilmiştir: "Mekke'nin fethi gerçekleştiği gün Resulullah (s.a.a) Mescid-i Haram'ın içindeki putları çıkardı. Bunlar arasında Merve tepesine dikilmiş bir put da bulunuyordu. Kureyşliler ondan bu putu

orada bırakmasını istediler. Resulullah (s.a.a) bu sözlerinden dolayı bir müddet duraksadı, sonra putun kırılmasını emretti. Bunun üzerine de yukarıdaki ayet nazil oldu."

Bu iki rivayete anlam itibariyle yakın olan başka rivayetler de var ve bunlar kesinlikle Kur'ân'ın zahiriyle bağdaşmamaktadırlar. Hâşâ Resulullah (s.a.a) bu tür bidatlara meyletmez. Yüce Allah bu tür davranışlara yeltenmeye ve hafifçe meyletmeye yaklaşmasını dahi yasaklamıştır. Dolayısıyla yapmaya kalkışması kesinlikle mümkün değildir.

Kaldı ki, bu ve benzeri olaylar hicretten sonra vuku bulmuşlardır, tefsirini sunduğumuz sure ise Mekke döneminde nazil olmuştur. el-Uyun adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Muhammed b. Cehm'den o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet etmiştir: Halife Me'mun, İmam Rıza'ya (a.s) dedi ki: "Allah'ın, *'Allah seni affetsin... onlara niçin izin verdin?'*[1] ayetinde ne kastettiğini bana söyler misin?" İmam Rıza (a.s) dedi ki: "Sana söylüyorum, komşum sen dinle tarzında bir ifadedir bu. Burada yüce Allah doğrudan Peygamberine (s.a.a) hitap ediyor, ama ümmetini kastediyor. Aynı durum, *'Andolsun, eğer Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun!'*[2] ve *'Eğer sana sebat vermeseydik (korumasaydık), az kalsın onlara birazcık meyledecektin.'* ayetleri için de geçerlidir. Bunun üzerine halife Me'mun dedi ki: "Doğru söyledin ey Resulullah'ın oğlu!"[3]

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Bu durumda, sana hayatın da, ölümün de (azabını) kat kat tattırırdık..."* diye başlayan ayetle ilgili olarak İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Bu ayet nazil olunca Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: Allah'ım! Hiçbir zaman beni bir göz açıp kapama anı kadar da olsa nefsimle baş başa bırakma…"

Tefsiru'l-Âyyaşî'de müellif Said b. Museyyeb'in şöyle dediğini rivayet eder: Ali b. Hüseyin'e (a.s) dedim ki: "Müslümanların bugün kıldıkları namaz ne zaman farz kılındı." İmam Zeynelabidin (a.s) buyurdu ki: "Bugünkü şekliyle namaz Medine'de farz kılındı. İslam daveti zahir olduktan, İslam dini güçlendikten sonra yüce Allah Müslümanlara cihadı farz kıldı ve Resulullah'ın (s.a.a) kıldığı namaza da yedi rekât

---

1- [Tevbe, 43.]

2- [Zumer, 65.]

3- [Uyunu AHbari'r-Rıza (a.s), c. 1, s. 202, bab: 15.]

ekledi. İki rekât öğlen namazına, iki rekât ikindi namazına bir rekât akşam namazına ve iki rekât da yatsı namazına ekledi. Sabah namazı ise Mekke'de farz olduğu şekliyle iki rekât olarak devam etti. Çünkü o vakitte gündüz melekleri yere inmekte acele ederler, akşam melekleri de göğe yükselmekte acele ederler. Gündüz melekleri ve gece melekleri Resulullah (s.a.a) ile birlikte sabah namazına şahitlik ederler. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Bir de sabah namazını. Gerçekten sabah namazı (meleklerden tarafından) görülmektedir.'* Hem Müslümanlar şahitlik ederler, hem de gündüz ve gece melekleri."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde, *"Güneşin kaymasından (zevalden) gecenin karanlığına (yarısına) kadar namaz kıl; bir de sabah namazını."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayette beş namazın farzlığı ve vakitleri açıklanıyor. Tefsiru'l-Âyyaşî'de rivayet zinciriyle Ubeyd b. Zürare'den, onun da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bu ayetle ilgili olarak rivayet ettiği hadis de bu görüşü desteklemektedir. Söz konusu rivayette deniyor ki: Yüce Allah, güneşin zevalinden başlayarak gecenin yarısına kadar dört namazı farz kılmıştır. Bunlardan ikisinin vakti güneşin zevalinden başlar ve batışında son bulur; ama birini (öğleni) öbüründen (ikindiden) önce kılmak gerekir. Diğer ikisinin vakti ise güneşin batışından sonra başlar ve gece yarısında son bulur; ancak birini (akşam) öbüründen (yatsı) önce kılmak gerekir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre İbn Cerir, İbn Mesud'dan şöyle rivayet etmiştir: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Güneş zeval vaktine girip kayınca Cebrail yanıma geldi ve bana öğlen namazını kıldırdı."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre Hakîm Tirmizî Nevadiru'l-Usul, İbn Cerir ve İbn Murdeveyh, Ebu Derda'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v), *'Gerçekten sabah namazı görülmektedir.'* ayetini okudu ve şöyle buyurdu: Bu namaza Allah, gece ve gündüz melekleri şahitlik eder."

Ben derim ki: Sabah namazının görüldüğü ifadesini, bu namazın gece ve gündüz melekleri tarafından müşahede edildiği şeklinde açıklayan rivayetler hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarında neredeyse tevatür düzeyindedir. Bu rivayette olduğu gibi bazısında ilave olarak Allah'ın şahitliği, yukarıda geçen bir rivayette olduğu gibi bazısında da Müslümanların şahadeti ilave olarak yer almaktadır.

Tefsiru'l-Âyyaşî'de Ubeyd b. Zürare'den şöyle rivayet edilmiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "Mümin şefaat eder mi?" diye soruldu, İmam, "Evet." dedi. Bunun üzerine toplulukta yer alan biri İmam'a şöyle sordu: "Müminin Muhammed'in (s.a.a) şefaatine ihtiyacı olur mu?" İmam buyurdu ki: "Evet, müminlerin hataları ve günahları vardır. Hiç kimse yoktur ki, o gün Muhammed'in (s.a.a) şefaatine muhtaç olmasın."

Ubeyd devamla şöyle diyor: Bir diğer adam İmam'a Peygamber Efendimizin (s.a.a) "Övünmek gibi olmasın ama ben Âdemoğullarının efendisiyim." sözünün anlamını sordu. Buyurdu ki: "Evet öyledir. Resulullah (s.a.a) cennetin kapısındaki bir halkayı tutup açar ve secdeye kapanır. Allah buyurur ki: 'Başını kaldır, şefaat et; şefaatin kabul edilsin. İste, isteğin verilsin.' Peygamber başını kaldırır, sonra tekrar secdeye kapanır. Allah buyurur ki: 'Başını kaldır, şefaat et; şefaatin kabul edilsin. İste, isteğin verilsin.' Sonra Peygamber (s.a.a) başını kaldırır ve şefaat eder, şefaati kabul edilir; ister, isteği yerine getirilir."

Aynı eserde belirtildiğine göre Semaa b. Mehran, İmam Musa Kazım'dan (a.s), *"belki Rabbin seni övülmüş makama erdirir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmiştir: "İnsanlar kıyamet günü kırk gün kadar ayakta dururlar. Güneşe, insanların tepesine kadar inmesi emredilir. Oluk oluk ter akar bedenlerinden. Yere de terlerini kabul etmemesi emredilir. Bunun üzerine insanlar Âdem'e giderler ve ondan kendilerine şefaat etmesini isterler. O da Nuh'u onlara gösterir. Nuh İbrahim'i, İbrahim Musa'yı, Musa İsa'yı, İsa da Muhammed'i (s.a.a) işaret eder ve 'Peygamberlerin sonuncusu Muhammed'e gidin!' der. Muhammed ise, 'Ben sizin için şefaat edeceğim.' der."

"Resulullah (s.a.a) cennetin kapısına kadar gider ve kapıyı çalar. 'Kim o?' diye denilir. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir, Muhammed, 'Kapıyı açın.' der. Kapı açılınca, Rabbine yönelir ve secdeye kapanır. Başını kaldırmaz. Kendisine, 'Konuş ve iste, istediğin verilecek. Şefaatte bulun, şefaatin kabul edilecek.' denilmedikçe başını kaldırmaz. Derken başını kaldırır ve bir daha Rabbine yönelir ve secdeye kapanır. Ona bir önceki gibi söylenir. O da başını kaldırır. Öyle ki, ateşte yanan kimse için de şefaat eder. Bütün ümmetler içinde kıyamet günü. Muhammed'den (s.a.a) daha gözde bir kimse yoktur. İşte yüce Allah'ın buyurduğu *'belki Rabbin seni övülmüş makama erdirir.'* ayetinde buna işaret edilmektedir."

Ben derim ki: "Öyle ki, ateşte yanan kimse için de şefaat eder." ifadesiyle cehenneme girmişlerden bazıları kastediliyor. Ehlisünnet kaynaklarında da bu minvalde birçok hadis Hz. Peygamber'den (s.a.a) rivayet edilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre Buharî, İbn Cerir ve İbn Murdeveyh, İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini duydum: "Kıyamet günü güneş o kadar alçalır ki, insanların dökülen terleri kulaklarının yarısının hizasına kadar yükselir. Onlar bu hâlde iken Âdem'den (a.s) yardım isterler. Âdem şöyle der: 'Bugün bu yetkiye sahip kişi ben değilim.' Sonra Musa (a.s) aynı şeyleri söyler. Ardından Muhammed (s.a.v) onlar için şefaat eder ve yüce Allah mahlûklar arasında hükmünü verir. Sonra Muhammed (s.a.v) cennetin kapısına kadar gider ve kapının halkasını tutar. Allah onu o gün övülmüş bir makama yükseltir."

Aynı eserde belirtildiğine göre İbn Cerir ve Beyhakî -eş-Şuab adlı eserde- Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Övülmüş makam, şefaattir."

Yine aynı eserde belirtildiğine göre İbn Murdeveyh, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Övülmüş makamın ne olduğu Resulullah'a (s.a.a) soruldu, o da, 'Şefattir.' diye buyurdu."

Ben derim ki: Yukarıda yer verdiğimiz hadislerle aynı anlamı içeren rivayetlerin sayısı oldukça fazladır.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَۙ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلَّا
خَسَارًا ﴿٨٢﴾ وَاِذَآ اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهِۚ وَاِذَا مَسَّهُ
الشَّرُّ كَانَ يَؤُسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ
هُوَ اَهْدٰى سَبِيلًا ﴿٨٤﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِۜ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّى
وَمَآ اُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِىٓ اَوْحَيْنَآ
اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّ فَضْلَهُ
كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا
بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾
وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا
كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا
﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا
تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا اَوْ تَأْتِىَ بِاللّٰهِ
وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِى
السَّمَآءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُۜ قُلْ سُبْحَانَ
رَبِّى هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوٓا اِذْ
جَآءَهُمُ الْهُدٰىٓ اِلَّآ اَنْ قَالُوٓا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ

فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكًا
رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا بَيْن۪ى وَبَيْنَكُمْۜ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪
خَب۪يرًا بَص۪يرًا ﴿٩٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ
لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِه۪ۜ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا
وَصُمًّاۜ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَع۪يرًا ﴿٩٧﴾ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُهُمْ
بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا
جَد۪يدًا ﴿٩٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ
عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَا رَيْبَ ف۪يهِ فَاَبَى الظَّالِمُونَ اِلَّا
كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓى اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ
خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

AYETLERİN MEALİ

82- Biz, müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'ân'ı indiriyoruz. Zalimlerin (kâfirlerin) ise (bu Kur'ân) yalnızca ziyanını artırır.

83- İnsana bir nimet verdiğimizde (böbürlenerek bizden) yüz çevirip uzaklaşır. Ona (az) bir kötülük dokununca da umutsuzluğa düşer.

84- De ki: "Herkes kendi seciye ve oluşan kişiliğine göre davranır. Rabbiniz ise, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilendir."

85- Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."

86- Andolsun eğer dilersek, sana vahyettiğimizi (nimet olarak verdiğimiz ruhu) alıp götürürüz; sonra bu hususta (alıp götürdüğümüzü geri almak için) bize karşı kendine bir vekil de bulamazsın.

87- Ancak Rabbinden olan bir rahmet sayesinde (bu ruh sana has kılınmıştır). Çünkü O'nun sana olan lütfü çok büyüktür.

88- De ki: " Andolsun, eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler, birbirlerine destek olsalar bile, onun benzerini getiremezler."

89- Andolsun, bu Kur'ân'da insanlar için (hakkı ortaya koyup şükretmelerini sağlayacak) her örneği defalarca açıkladık. Fakat insanların çoğu, küfretmekten (şükretmemekten) başka bir şeyi kabullenmediler.

90- (Kureyşliler) dediler ki: "Bizim için şu yerden (Mekke topraklarından) bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayız."

91- "Veya (mucize yoluyla) senin bir hurma ve bir üzüm bağın olup da aralarından gürül gürül ırmaklar akıtmadıkça (sana asla inanmayız.)"

92- "Ya da ileri sürdüğün gibi göğü parçalar hâlinde üzerimize düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri (görebileceğimiz şekilde) karşımıza getirmedikçe (sana asla inanmayız.)"

93- "Veya altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça (sana asla inanmayız). Bize (gökten) okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıkmana da kesinlikle inanmayız." De ki: "(Hayret!) Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece elçi olan bir beşer değil miyim?"

94- İnsanlara hidayet geldiğinde, onları iman etmekten alıkoyan şey, sırf "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?!" demeleri (peygamberliği inkâr etmeleri) olmuştur.

95- De ki: "Eğer yeryüzünde güvenle gezip dolaşan melekler olsaydı, onlara da gökten elçi olarak bir melek indirirdik."

96- De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Çünkü O, kullarını gerçekten bilip görmektedir."

97- "Allah kimi hidayete erdirirse, işte doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, artık onlara O'ndan başka veliler bulamazsın. Kıyamet günü de onları yüzüstü, kör, dilsiz ve sağırlar olarak haşrederiz. Onların barınağı cehennemdir; ateşi dindikçe alevini artırırız."

98- İşte bu, onların cezasıdır. Çünkü onlar bizim ayetlerimizi yalanlamış ve şöyle demişlerdi: "Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?!"

99- Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kendileri gibisini yaratmaya gücünün yettiğini görmediler mi?! Onlar için bir ecel (ölüm anı veya yaşam süresi) belirlemiştir, bunda kuşku yoktur. Fakat zalimler inkârcılıktan başka bir şeyi kabullenmediler.

100- De ki: "Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsanız, harcamaktan korkarak sıkıca tutardınız. Zaten insan pek de cimridir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde yeniden tekrar Kur'ân konusuna, onun peygamberliğin bir delili oluşuna, onunla birlikte gelen rahmet ve berekete işaret ediliyor. Daha önce açıkladığımız gibi bu surede, *"Kuşkusuz bu Kur'ân, en doğru olan dine iletir."* [İsrâ, 9] şeklindeki bir ifadeyle Kur'ân mevzusuna giriş yapılmıştı. Sonra tekrar Kur'ân'a işaret edilerek, *"Andolsun ki biz, bu Kur'ân'da (tevhitle ilgili gerçekleri) çeşitli şekillerde açıkladık ki düşünüp anlayabilsinler..."* [İsrâ, 41], *"Kur'ân'ı (onlara) okuduğunda, seninle ahirete inanmayan kimseler arasında görünmez bir perde oluştururuz..."* [İsrâ, 45] ve *"Bizi, (Kureyş'in istediği) ayetleri (mucizeleri) göndermekten alıkoyan tek şey, (geçmişte mucize isteyip helâk olan) öncekilerin bunları yalanlamasıdır."* [İsrâ, 59] denilmişti.

Bu ayetlerde ise Kur'ân'ın şifa ve rahmet oluşuna işaret ediliyor. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'ın, kendini düzelteni ıslah ettiği, zalimleri de hüsrana sürüklediği dile getiriliyor. Ayrıca Kur'ân'ın, peygamberliğin bir delili olduğu vurgulanıyor. Yine bu ayetlerin akışı içinde müşriklerin Peygamber'e (s.a.a) mucizeler göstermesini teklif ettikleri belir-

tilerek bunlara gerekli cevaplar veriliyor ve bu konuyla ilgili detaylı açıklamalara yer veriliyor.

Ayetlerde ruhun ne olduğuna dair bir soruya ve bu soruya verilen cevaba de işaret ediliyor.

82) Biz, müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'ân'ı indiriyoruz. Zalimlerin (kâfirlerin) ise (bu Kur'ân) yalnızca ziyanını artırır.

İfadenin orijinalinde geçen "mine'l-Kur'ân" ifadesinin başındaki "min", beyan/açıklama amaçlı cer harfi olup, cümledeki mevsulü açıklamaya yöneliktir. Yani, "mâ hüve şiâfun" diye başlayan cümleyi açıklamaktadır. Dolayısıyla ifade şu anlama gelmektedir: Biz şifa ve rahmet olanı, yani Kur'ân'ı indiriyoruz...

Burada Kur'ân şifa olarak nitelendiriliyor. Bilindiği gibi şifa bir hastalık için söz konusu olabilir. Bu da gösteriyor ki kalplerin birtakım hâlleri vardır ve Kur'ân'ın bunlarla ilişkisi iyileştiren ilacın hastalıkla ilişkisi mesabesindedir. Yüce Allah'ın kelamından da bunu anlıyoruz. Çünkü Allah'ın kelamında hak dinin insan için fıtrî olduğundan söz ediliyor. Buna göre, nasıl ki insan bünyesi temel bir yaratılış üzere var edilmiş, olumsuz hâller ve ilk yaratılışa aykırı etkiler sonradan eklemlenmiş, tabiî bir istikamet üzere olup, hayatın çeşitli aşamalarında bu temel esas üzere hareket etmektedir; aynı şekilde ilk ve temel yaratılış itibariyle insanın Allah, ahiret ve bunların çeşitli yansımaları ile ilgili birtakım hak inançları ve kendisine uygun üstün, temiz bir ahlakî yapısı da vardır. Ki bu yapıya uygun, onunla uyumlu hâller ve ameller ortaya çıkar.

O hâlde insanın ruhsal ve manevî açıdan sağlıklı ve istikamet üzere oluş gibi bir durumu vardır. Aynı şekilde bedensel ve şeklî bir sağlığı ve istikameti de söz konusudur. Yine ruhsal sağlığının bozulması durumunda birtakım ruhsal hastalıkları ve bu hastalıklar için gerekli olan ilaçları vardır. Bunun gibi bedensel sağlığının bozulmasıyla ortaya çıkan birtakım bedensel hastalıkları ve ilaçları da vardır. Kısacası, her derdin bir devası ve her hastalığın bir şifası vardır.

Yüce Allah bazı mümin insanlardan söz ederken, onların kalplerinde hastalık olduğundan söz etmektedir. Bu, açık küfür ve münafıklıktan farklı bir şeydir. Buna şu ayetler işaret etmektedir: *"Andolsun,*

münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar, şehirde (Medine'de) kötü haber yayanlar (bu hâllerinden) vazgeçmezlerse, seni onlara musallat ederiz." (Ahzâb, 60), *"Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler, 'Allah bu misalle ne demek istemiştir?' desinler..."* (Müddessir, 31)

Ayette hastalık olarak isimlendirilen bu hâl, kalbin dayanıklılığını, nefsin istikametini bozan şek ve şüphe gibi insanın iç dünyasının karışmasına, derinliğinin sarsılmasına, böylece batıla eğilim göstermesine ve tutkulu arzulara tâbi olmasına neden olan bir durumdan başka bir şey değildir. Ki imanın en alt tabakasına mensup olan müminlerin geneline arız olur. Bu da imanın yüksek mertebeleri açısından eksiklik ve şirk sayılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onların çoğu, ancak şirk koşarak (gizli şirk ile) Allah'a iman ederler."* (Yûsuf, 106), *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65)

Kur'ân-ı Kerim ortaya koyduğu kesin kanıtlar ve susturucu burhanlarla gerçek akidenin ve hakikat esaslı marifetin yoluna dikilen şüphe ve kuşku türlerinin tümünü bertaraf eder. Gönüllere şifa veren öğütleriyle; içerdiği kıssalar, ibretlik olaylar, misaller, vaatler, tehditler, uyarılar, müjdeler, hükümler ve yasalarıyla kalplere musallat olmuş hastalıkları ve afetleri ortadan kaldırır. Dolayısıyla Kur'ân müminler için gerçek bir şifadır.

Kur'ân'ın müminler için rahmet oluşuna gelince; -rahmet eksiği tamamlamaya, ihtiyacı gidermeye yönelik bağış demektir- Kur'ân, kalpleri kaplamış cehalet, körlük ve şüphe karanlıklarını bertaraf ettikten sonra ilim ve kesin inanç nuruyla onları aydınlatır. Kalpleri aşağılık karakterlerin ve iğrenç sıfatların kirlerinden arındırdıktan sonra onları üstün melekelerle ve tertemiz şerefli hâllerle süsler.

Buna göre, Kur'ân şifa olması hasebiyle kalplerin türlü hastalıklarını ve dertlerini giderir. Rahmet olması hasebiyle de kalplerin yitirdiği sağlığı ve temel fıtrî istikameti geri kazandırır. Diğer bir ifadeyle, Kur'ân şifa olmasından dolayı mekânı mutluluğa karşıt engellerden arındırır ve onu mutluluğu kabul etmeye elverişli hâle getirir. Rahmet olarak da ona mutluluk elbisesi giydirir ve ona istikamet nimetini bahşeder.

Kur'ân hasta kalpler için şifa ve rahmettir. Aynı şekilde sapmaktan emin olamayan nefisler için de hidayet ve rahmettir. Buradan hareketle *"müminler için şifa ve rahmet kaynağı"* ifadesinde şifanın rahmetten önce zikredilmesinin gerisindeki inceliği de anlamış oluyoruz. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: *"İman eden topluluk için hidayet ve rahmettir."* (Yûsuf, 111), *"Bağışlama ve rahmet vermiştir (onlara)."* (Nisâ, 96)

Buna göre, *"Biz, müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'ân'ı indiriyoruz."* ayetinin anlamı şöyle belirginleşiyor: Biz sana öyle bir şey indiriyoruz ki o, kalplerdeki hastalıklara şifa verir, onları giderir ve kalplere sağlıklı hâllerini ve istikameti yeniden kazandırır. Böylece mutluluk ve onur nimetinden yararlanmalarını sağlar.

"Zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır." ifadesine gelince; ayetin akışından anlaşıldığı üzere burada maksat Kur'ân'ın müminler üzerindeki güzel etkisini açıkladıktan sonra mümin olmayanlar üzerindeki etkisini anlatmaktır. Dolayısıyla zalimlerden maksat, bazı müfessirlerin söylediği gibi sadece müşrikler değil, bütün kâfirlerdir. Burada hükmün sıfatla, yani zulümle irtibatlı olarak gündeme getirilmesinin sebebi, gerekçelendirmeyi hissettirmek içindir. Yani onlar inkâr etmek suretiyle zulüm işledikleri için Kur'ân da ancak onların hüsranlarını arttırır.

Hüsran, sermayenin eksilmesidir. Dolayısıyla kâfirlerin asıl itibariyle, yani yalın nefislerinin kendilerine telkin ettiği fıtrî din itibariyle bir sermayeleri var. Sonra Allah'ı ve ayetlerini inkâr etmeleri nedeniyle bu sermayede zarar ediyorlar, onu eksiltiyorlar. Sonra Kur'ân'ı inkâr etmeleri ve ondan yüz çevirmeleri nedeniyle ziyan üstüne ziyan ediyorlar, eksilme üstüne eksilmeye maruz kalıyorlar; tâbi hâlâ fıtrî bağıştan bir şeye sahipseler. Ayetin akışındaki olumsuzlama ve istisna da bu inceliğe işaret ediyor. Çünkü ayette "zalimlerin ziyanını arttırır" yerine, *"Zalimlerin ise yalnızca ziyanını arttırır."* deniyor.

Bundan da anlıyoruz ki, ayetin ifade ettiği anlamın özü şudur: Kur'ân iman etmelerine karşılık olarak müminlerin sağlıklarına ve istikametlerine sağlık ve istikamet katar. Kâfirlere de bir şey katıyorsa o da eksilme ve hüsrandır.

Müfessirler ayetin girişi ve son cümlesiyle ilgili başka görüşlere de yer vermişlerdir. Biz bunlara yer verme gereğini duymadık. Bunları öğrenmek isteyenler ilgili tefsir kaynaklarına başvurabilir.

Bazı müfessirlerin dile getirdikleri bir görüşe göre,[1] ayette geçen şifa geneldir. Dolayısıyla hem cehalet, şüphe, kuşku ve aşağılık nefsanî karakterler gibi ruhsal hastalıklara, hem de ayetlerin okunarak ve yazılarak teberrük maksadıyla maddî hastalıklara şifa olmasını kapsar.

Böyle bir yorumun herhangi bir sakıncası yoktur; ancak bu şekilde genelleştirme doğru olursa bu takdirde ayetin girişi için geçerli olduğu gibi sonu için de geçerli olmalıdır. Çünkü hastalıklara ve afetlere karşı okumak veya yazmak şeklinde Kur'ân'dan yararlanıldığı gibi düşmanların püskürtülmesi, zulmün kaldırılması ve kâfirlerin kurdukları tuzakların boşa çıkarılması hususunda da ondan yararlanılır. Böylece müminlere şifa anlamını ifade ettiği gibi, zalimlerin ziyanını artırmayı da ifade etmiş olur. Zalimlerin ziyanlarının artması, gerçekte yanlış tercihlerine ve nefislerinin bedbahtlığına dayanıyor olmasına rağmen Kur'ân'a nispet edilmiş olması da bir tür mecazdır.

83) İnsana bir nimet verdiğimizde (böbürlenerek bizden) yüz çevirip uzaklaşır. Ona (az) bir kötülük dokununca da umutsuzluğa düşer.

Ayetin orijinalindeki "a'raza" fiilinin kökü olan "el-arz" kelimesiyle ilgili el-Müfredat adlı eserde şu açıklamaya yer veriliyor: "el-Arz, uzunluğun aksi, yani en demektir. Asıl itibariyle cisimler için kullanılır. Daha sonra başka hususlarda da kullanılmaya başlamıştır... 'A'raza'; enini, yani bir tarafını gösterdi. 'A'raza lî kezâ' denildiği zaman bu, elde edilmesi mümkün olacak şekilde enini, yanını gösterdi demektir. Ama 'a'raza annî' denilirse bunun anlamı, arkasını döner vaziyette enini, yanını gösterdi şeklinde belirginleşir." (Alıntı burada sona erdi.)

"Nea" fiilinin kökü olan "en-ne'yu" ise uzaklık demektir. Ayetin orijinalinde geçen "Neâ bi-cânibihi", bizden uzak bir tarafa yöneldi anlamına gelir. Buna göre "a'raza ve neâ bi-cânibihi" ifadesi genel anlamı itibariyle insanın kendisine nimet bahşeden Rabbinden uzaklaşma ve O'nunla bağını kesme hâlini somutlaştırmaktadır. Sahibinden yüzünü çevirip ondan uzak bir yere giden kimse gibi. Bazı müfessirler, "neâ bi-cânibihi" ifadesini, büyüklenme ve kendini üstün görmeden kinaye olarak yorumlamışlardır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, s. 90.]

"Ona bir kötülük dokununca da umutsuzluğa düşer." ifadesi de şu anlama gelmektedir: Şöyle bir ilişmek türünden hafif bir kötülüğe duçar olursa hemen karamsarlığa kapılır, hayırdan, yani nimetten umudunu keser. Burada yüce Allah nimeti kendisine nispet ettiği hâlde şerri/kötülüğü kendisine nispet etmemiştir. Bu, kötülüğün yüce zatına nispet edilmesinden münezzeh olduğunu vurgulamaya yönelik bir ifade tarzıdır. Ayrıca şerrin varlığı izafîdir, kendisi olarak bir varlık değildir. Dolayısıyla âlemde meydana gelen ölüm, hastalık, yoksulluk ve eksiklik gibi şerler ancak varit oldukları yer itibariyle şer olarak nitelendirilirler. Ama varit oldukları yerin dışında, özellikle evrende yürürlükte olan genel düzen açısından, küllî tedbir itibariyle kaçınılması mümkün olmayan hayırdan ibarettir. Şu hâlde hayır olan bir şey ilahî inayetin bizzat taalluk ettiği şeyin kendisidir, dolayısıyla asıl murat edilen onun kendisidir. Şer olan bir şey ise aslında ilahî inayetin taalluk ettiği başka şey olup, ona dolaylı olarak hüküm verilir.

Buna göre şöyle bir anlam belirginleşiyor: Sebepler mecrasında yer alan şu insan denen varlığa bir nimet bahşettiğimiz zaman bütün ilgisini sebeplerin zahirine verir, onlara bağlanıp kalır. Bizi unutur, bizi anmaz ve bize yönelik şükrünü eda etmez. Ama küçücük bir kötülük de dokununca, mesela kendisine bahşedilen hayır ondan alınınca, hayrın sebepleri ortadan kaldırılınca ve bunları görünce hemen hayırdan yana çok şiddetli bir karamsarlığa düşer. Bunun sebebi de hayrın sebeplerine bağlanmış olmasıdır. Hayrın sebeplerini görüp Rabbinin bunlar üzerindeki fiilini, etkinliğini görmemesidir.

Ayet, örfün ve geleneğin hükmettiği dinamik toplumun mensubu sıradan insanın hâlini tanımlıyor. Bu insana mal, makam ve oğullar gibi ilahî nimetler peş peşe verilince, bunları elde etmesine uygun zahirî sebepler belirginleşince bütün ilgisini, dikkatini bunlara yöneltir, kalbini onlara bağlar; arık bunlar Rabbini anmakla, kendisine bahşettiği nimetlerden dolayı şükretmekle dolduracağı en küçük bir boşluk bırakmaz. Ama kendisine bir kötülük şöyle bir dokununca, bahşedilmiş bazı nimetler elinden alınınca derhal hayırdan umudunu keser, umuda sarılmaz olur. Çünkü o, hayırla ilgili olarak sadece zahirî sebepleri görür ve bu esnada onlardan da bir iz görmemektedir.

Bu hâl, zihni âdet ve alışkanlıklarla bozulmamış, örfün ve geleneklerin boyunduruğu altına girmemiş, fıtratı bozulmamış insanın hâli

değildir. Bu da her zaman yanı başında olan ve her seferinde onu doğrultan ilahî destekle ya da zahirî sebepleri unutmasına yol açan zorunlu gelişmelerle mümkündür. Böyle olunca da yalın fıtratına döner, Rabbine dua eder, kendisine musallat olmuş zararı ziyanı defetmesi için yakarır. Şu hâlde, insan için iki hâl geçerlidir: Biri fıtrata uygun davrandığı hâldir ki, bu hâl bir zararın dokunduğu ve bir kötülüğün indiği durumlarda onun Rabbine yönelmesini sağlar. Diğeri ise sıradan bir hâldir ki, sebepler onunla Rabbinin arasına girer, onun bütün ilgisini çeker, anmak ve şükretmek suretiyle Rabbine dönmesini engeller. Ayette ise ilki değil, bu ikinci hâl tanımlanmaktadır.

Bundan da anlaşılacağı üzere bu ayet ile, insana bir ziyan dokunduğu zaman Rabbine döndüğünü ifade eden aşağıdaki ayetler arasında herhangi bir çelişki yoktur: *"Denizde size bir sıkıntı (boğulma tehlikesi) dokunduğunda, O'ndan başka bütün çağırdıklarınız yoldan sapar. Fakat (Allah boğulmaktan) sizi kurtarıp karaya çıkardığı zaman, (O'nu çağırmaktan) yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür!"* (İsrâ, 67), *"İnsana bir zarar dokundu mu yan üzere (yatarken), otururken veya ayakta iken bizi çağırır. Fakat o zararı ondan giderdiğimizde, sanki kendisine dokunan zararı gidermek için bizi hiç çağırmamış gibi geçip gider (bizi unutur)."* (Yûnus, 12) Bunun gibi birçok ayet örnek gösterilebilir.

Yine bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayet ile, öncesindeki ayetin son kısmıyla, yani, *"Zalimlerin ise yalnızca ziyanını arttırır."* ifadesiyle bağlantının mantığı da belirginleşiyor. Netice itibariyle şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Bu ziyan onlardan uzak değildir; çünkü insanın bir özelliği, ilahî nimetler üzerine indiği zaman bütün benliğini zahirî sebeplerin doldurması, Rabbini unutmasıdır, yüz çevirip yan çizmesidir. Kötülüğün ilişmesi durumunda ise hayırdan büsbütün umudunu kesmesidir.

ŞER ÜZERİNE FELSEFÎ BİR İNCELEME

Bazıları, şerlerin "araz"[1] itibariyle ilahî kazanın kapsamına girdiğini söylemiş ve bunun açıklaması bağlamında şu tür açıklamalar yapmışlardır:

1- [Araz: İlinek; başka bir nesne ile var olan, kendi başına var olmayan; bir başkasına, yani bir töze, cevher ve cisme bağlı olarak varlığını gösterebilen.]

Nakledildiğine göre Eflatun, şer adem ve yokluktur demiş ve bunu birkaç örnekle açıklamıştır. Meselâ kılıçla birini öldürmekte bir şer ve kötülük vardır; ama bu şer, vuran kişinin darbeyi indirmesinde, cesaretinde, kolunun adalelerinin gücünde değildir. Çünkü bunların tümü onun için kemal sayılan özelliklerdir. Bunda bir kötülük olmaz. Kötülük kılıcın keskinliğinde, ağzının inceliğinde, kesici oluşunda da değildir. Çünkü bunlar kılıç için kemal ve güzellik sayılır. Aynı şekilde şer, öldürülen kişinin boynunun kesici aletten etkilenmesinde de değildir. Çünkü boynun böyle (yumuşak) olması onun kemalinden sayılır. O zaman geride kötülük/şer olarak maktulün ruhunun çıkmasından, hayatının iptal olup son bulmasından başka bir şey kalmıyor. Bu ise yokluktur. Diğer tüm örnekler de bu minval üzere devam ediyor. Ve tümünün ortak noktası, şerrin yokluk olmasıdır.

Ne var ki âlemde karşılaşılan tüm şerler, meydana gelen hadiselerle irtibatlı ve onlarla iç içe olduklarından dolayı mutlak olarak değil de izafî olarak yokluklar olup, varlıktan ve vukudan yana bir tür payları vardır. Yitirme, eksilme, ölüm ve bozulma türleri gibi objeler âleminde meydana gelen ve genel evrensel düzen kapsamına giren olgular gibi. Bu yüzden evrene hâkim olan ilahî kazayla da ilgileri vardır; ama bu kazaya bizzat değil, bi'l-araz (araz ve ilinek itibariyle) dâhildirler.

Şöyle ki: Şu âlemde zihinde tasavvur edilen yokluk ya varlığın zıddının yokluğu olan mutlak yokluktur ya da bir varlığın sahip olması gereken bir kemalinin bir melekeye nispetle olmamasıdır. Görme özelliğine sahip olması gereken birinin kör olması gibi. Ki körlük, görmenin yokluğundan ibaret bir hâldir.

Birinci kısım iki türlüdür: Ya şeyin yokluğu kendi mahiyetine nispetle söz konusudur. Mesela nefsinin mahiyetine nispetle Zeyd'in yokluğu (ve Zeyd adında birinin dünyaya hiç gelmeyişi) gibi. Aslında bu, aklî tasavvur ve zihin içi bir tanımdır, burada herhangi bir şerrin vukuu söz konusu değildir. Çünkü tasavvur edilen şey, iki zıt (varlık ve yokluk) arasında ortak olan bir konu değildir (ki yokluğu şer sayılsın). Evet, bazen yokluk (var olan bir şeyle) kayıtlandırılır ve bir şeye kıyasla şer olarak belirginleşir. Zeyd'in var olduktan sonra yok olması gibi. Aslında bu bir melekeye izafe edilen yokluktan ibarettir ki ileride bunun hükmüne yer vereceğiz.

Ya da şeyin yokluğu başka bir şeye nispetle söz konusudur. Varlıkları mümkün olan mahiyetlerin gerekli bir varlık kemalini yitirmesi

gibi, yine her bir mahiyetin başka bir mahiyete özel mahiyetten yoksun olması gibi. Bir bitkinin insan ve hayvana has varlık türünden, sığırın ata özel varlık türünden yoksun oluşu gibi. Yokluğun bu türü, mahiyetlerin gereklerindendir ve bunlar da (bizatihi) varlığı olmayan itibarî şeylerdir.

İkinci kısma, yani şeyin herhangi bir melekeye nispetle yokluğuna gelince; bu, herhangi bir şeyin varlıksal olarak kendisinde bulunması ve onunla nitelenmesi gereken bir kemalden yoksun olmasıdır. Eşyaya arız olan bozulmalar, eksiklikler, kusurlar, afetler, hastalıklar, sakatlıklar ve sonradan ortaya çıkan elemler gibi. Bu tür şerler ise maddî olgular için söz konusu olup, varlığın ilk kaynağının bahşedişine değil, farklı mertebeleriyle birlikte kapasitelerdeki kusurlara dayanırlar. Çünkü yokluğun illeti yokluktur, tıpkı varlığın illetinin varlık olması gibi.

İlahî kazanın bizzat şamil olduğu şer içerikli bu tür olgularla ilintili ilahî irade ve var etme, aslında onların kendi istidat ve kabiliyetlerinin kapasitesi oranında büründükleri varlık miktarlarıncadır. Bunlara nispet edilen yokluk ise ancak kabiliyetlerinin yokluğundan ve istidatlarının yetersizliğinden kaynaklanır. Ne var ki, var etmenin ve varlık bağışında bulunmanın bi'l-araz (arazî) olarak bunlara nispet edilmesi, sahip oldukları varlık miktarıyla bunlar arasında bir tür birlikteliğin olması hasebiyledir.

Diğer bir ifadeyle şeyler beş kısımdır: Kir kısmı sırf hayırdır. Bir kısmının hayrı şerrinden fazladır. Bir kısmının hayrı ve şerri eşittir. Bir kısmının şerri hayrından fazladır. Ve bir kısmı da sırf şerdir. Aslında son üç kısma giren herhangi bir şey yoktur. Çünkü bunlar tercih ettiren bir durum olmaksızın tercih etmeyi veya tercih edilmemesi gerekenin tercih edilmesi gerekene tercih edilmesini gerektirir. Varlığı zorunlu olan kudret ve ilimden, aynı şekilde içinde cimriliğe yer olmayan cömertlikten kaynaklanan ilahî hikmeti göz önünde bulundurduğumuz zaman eksiksiz nizam açısından en uygun/iyi olanın bahşedilmesinin, sırf hayır olanın ve hayrı şerden fazla olanın var edilmesinin gerektiğini görürüz. Çünkü bunlardan ilkinin, yani sırf hayır olanın terk edilmesi sırf şer demektir ve ikincisinin, yani hayrı şerrinden fazla olanın terk edilmesi de fazla şer demektir.

Dolayısıyla hayır olarak var olanlara nispetle şer olarak var olanlar nadir ve azdır. Az olan şer de çok olan hayrın sonucudur.

İmam Fahr-i Râzî'den [yokluktan ibaret olan şerlerin Allah'a isnat edilemeyeceği hakkında] şöyle nakledilir: "Bu konuda felsefecilerin di-

yecek bir sözü yoktur. Çünkü onlara göre yüce Allah âlemin tam illetidir ve tam illetin de malulünden ayrılması mümkün değildir. O hâlde Allah kendi fiilini gerçekleştirmede mecburdur, muhtar değildir. Dolayısıyla tercihte ihtiyar ve yetkisi olmaksızın ister hayır olsun, ister şer, illeti olduğu her şeyi var etmesi gerekir."

Ama İmam Râzî şu noktayı gözden kaçırmıştır: Bu gereklilik malul ile kaimdir ve bunu illet cihetinden almıştır. Tıpkı varlığını onun cihetinden aldığı gibi. Dolayısıyla illetin malule bahşettiğinin dönüp illeti bastırması, onu fiile zorlaması ve sınırlandırmak suretiyle ona galip gelmesi imkânsızdır.

Yukarıda geçen mevzuya benzer bir hususa işaret ettikten sonra Ruhu'l-Maani tefsirinin müellifi daha insaflı ve isabetli bir yaklaşım sergilemiştir. Diyor ki: "Açıktır ki bu söz, yüce Allah'ın bir şeye (var edilmesine) ve karşılığına (var edilmemesine) dair hiçbir maslahat ve gerekçe söz konusu olmaksızın (yaratılıp yaratılmaması yönündeki) iradesinin eşit nispette olmasının imkânsız olduğunu [ve fiillerinde mecbur olduğunu] ileri süren görüş esas alındığında geçerli olur. Nitekim Eş'arî mezhebinin görüşü bu yöndedir. Aksi takdirde şöyle dememizin hiçbir sakıncası yoktur: Her şeyin faili muhtar olduğu zaman hayırlardan ve şerlerden dilediğini seçmekte, var etmekte serbesttir. Ne var ki filozoflar ve İslam âlimleri şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın seçmesi bu çizilen çerçevenin çok üstündedir. Âlemdeki şeyler küllî kanunlara tâbidirler. Yüce Allah'ın fiilleri ise açık-gizli hikmetlerle ve maslahatlarla irtibatlıdır."

Devamla şöyle diyor: "İmam Râzî'nin, 'Felsefeciler cebre inandıkları, Allah'ın fiilleri gerçekleştirmede mecbur olduğu görüşünü benimsedikleri için bu konuya girmeleri fuzulî/yersiz ve sapkın bir davranıştır. Çünkü Allah'ın fiillerinin sadır oluşlarıyla ilgili 'Niçin?' sorusunun hiçbir anlamı yoktur. Tıpkı 'Ateş niçin yakıcıdır?' sorusu gibi. Çünkü yakma fiili bizzat ateşten sadır olur." sözünü gelince: Bu söz taassuptan kaynaklanıyor; çünkü filozofların muhakkikleri Allah'ın muhtar olduğunu ispat ederler. Onlara göre fiillerin Allah'tan sadır olması, yakmanın ateşten sadır olması gibi değildir. Yüce Allah'ın salt ve yalın hayır olduğu görüşünü savunan, bundan dolayı da hiçbir şerlik yönü olmayan Allah'tan bir şerrin sadır olmasını caiz bilmeyen filozofların, şerrin âlemde vuku bulmasının keyfiyeti hakkında belirttikleri görüşü kabul etsek bile, varlığın biri şer, biri de hayır olmak üzere iki kaynağı oldu-

ğu düşüncesini ortaya atan düalistlerin fikrini ilk bakışta bunların da kabul etmesi gerektiği akla gelmekle birlikte, [dünyada hiçbir şerrin olmadığı düşüncesini savundukları için] böyle bir tartışmaya girmekten kurtuldukları görülecektir. Bu ise fuzulî ve yersiz bir şey değil, fazilet ve erdemdir..."

84) De ki: "Herkes kendi seciye ve oluşan kişiliğine göre davranır. Rabbiniz ise, kimin daha doğru yolda olduğunu en iyi bilendir."

[Ayetin orijinalinde geçen "şâkile" kelimesiyle ilgili] el-Mufredat adlı eserde belirtildiğine göre, "el-muşâkele" kelimesi, "eş-şikl" kökünden gelir, o da hayvanı bağlamak demektir. Hayvanın kaçmaması için bağlanan ip ve benzeri şeye de "şikal" adı verilir. "eş-Şâkile" ise seciye, mizaç, karakter demektir. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, seciyenin insanı kendisine uygun ve gerektirdiği gibi hareket etmesi için sınırlandırıp kayıtlandırmasıdır.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "eş-Şâkile; yol, mezhep (yordam, gidiş güzergâhı) demektir. Araplar, 'Hâzâ tarîqun zû şevâkil.' derler. Yani birçok yolun ayrıldığı ana yol." (Alınıtı son buldu.) Bana öyle geliyor ki, bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni yolun yolcuları, geçip gidenleri, intisap edenleri sınırlandırması, bağlı kalmalarını gerektirmesi ve ayrılmamalarını sağlayıcı özellikte olmasıdır. Bazılarına göre "eş-şâkile" kelimesi "eş-şekl" kökünden gelir, dolayısıyla benzer demektir. Kimine göre de kökü "eş-şikl"dir ve bu da biçim, şekil anlamına gelir.

"eş-Şâkile" kelimesine ilişkin bu yorumların hangisi doğru olursa olsun, bir gerçek vardır ki, o da ayetin insanın amellerini, yapıp ettiklerini şakilesine, karakterine, seciyesine dayandırıyor olmasıdır. Yani insanın işlediği amel mutlaka seciyesine uygun ve muvafıktır. Dolayısıyla seciye ile amel ilişkisi ruh ile içinde olduğu beden ilişkisi gibidir. Beden organlarıyla ve davranışlarıyla ruhun manevî biçimlerini temsil eder. Melekeler ve nefsanî hâller ile davranışlar arasında özel bir ilişkinin bulunduğu tecrübe ile ve bilimsel araştırmalar ile sabittir. Mesela korkunç bir şeyle, bir durumla karşı karşıya kaldıklarında cesur, yiğit bir insan ile korkak bir insanın tavrı aynı olmaz. Yine mal infak etmeyi gerektiren bir konuda kerem sahibi cömert biri ile aşağılık, cimri biri aynı şekilde davranmaz. Bunun gibi daha birçok örnek verilebilir. Yine nefsanî sıfatlar

ile insan bünyesinin yapısal şekli arasında da özel bir ilişki olduğu bilinen bir gerçektir. Bazı mizaçlar vardır ki tabiatı gereği çabuk öfkelenir, kısa sürede intikam duygusuna yenik düşer. Kimi mizaçlar yemek ve cinsellik arzusuyla kaynar, feveran eder adeta, öyle ki bu arzuları hatırlatan, tahrik eden en küçük bir sebeple peşlerine takılır. Kimi de bundan farklı davranır. Dolayısıyla melekelerin konuma uygun davranışı çabuk veya geç sergilemesi bakımından birbirlerinden farklı özellikleri vardır.

Bütün bunlara rağmen melekelerden bir melekeye veya amellerden bir amele uygun olan mizacın çağrısı, iktiza sınırından çıkarıp tam illetlik kapsamına girmesini gerektirmez. Yani tabiatın gerektirdiğine muhalif fiil imkân dairesinden çıkıp imkânsızlık çerçevesine girmez ve serbestlik (seçme hakkına sahip olma ve işi isteyerek yapma durumu) da iptal olmaz. [Dolayısıyla herhangi bir melekeye veya amele uygun olan mizaç, insanı bir işi yapmaya zorlamaz, yapıp yapmama konusundaki özgürlüğünü elinden almaz.] O hâlde fiili işlemeye yönelik serbestlik, bazı durumlarda son derece zor olsa da yerinde bakidir.

Üzerinde düşünüldüğü zaman ilahî kelamdan da yukarıda anlatılanları destekleyen bir sonuç çıktığı görülür. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Rabbinin izni ile (bol) çıkar. Pis ve kötü memleketin bitkisi ise, çok az çıkar."* (A'râf, 58) Bu ayeti, *"Bu Kur'ân bana vaholundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* (En'âm, 19) gibi davetin genelliğine delalet eden ayetlerle birlikte ele aldığımız zaman insanın içyapısının sıfat ve ameller üzerindeki etkisinin tam illiyet ilişkisinden çok iktiza kapsamına girdiğini görürüz ve bu husus gayet açıktır.

Nasıl olmasın ki? Oysa yüce Allah dini fıtrî olarak nitelendiriyor ve bununla esasında ne değişikliğin, ne de dönüşümün söz konusu olduğu yaratılışa, hilkate işaret ediyor: *"Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah'ın insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur."* (Rûm, 30) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Sonra ona yolu kolaylaştırdı."* (Abese, 20) Bundan da anlıyoruz ki, fıtratın hak dine ve mutedil sünnete yönelik hak çağrısı, hilkatin tam illiyet ilişkisi olarak kötülüğe, fesada ve mutedillikten sapmaya yönelik çağrısıyla bağdaşmaz.

Bazıları şöyle demişlerdir: Mutluluk ve mutsuzluk zatîdir, sonuçlarından ayrı düşmezler. Dört sayısının çift ve üç sayısının da tek ol-

ması gibi. Ya da ezelî ve gerekli ilahî kaza ile belirginleşmektedirler. Buna göre davet hücceti tamamlamak içindir, değişimin mümkün olması veya bir hâlden bir hâle geçme umudunun olduğu için değildir. Konu bu açıdan kesin addedilmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurur: *"Helak olan açık bir delille helak olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın."* (Enfâl, 42)

Fakat bu değerlendirme yanlıştır. Çünkü delil ortaya koymanın doğruluğu, bizzat mutlu kimsenin mutluluğunun ve mutsuz kimsenin mutsuzluğunun zorunlu ve ayrılmaz bir gereklilik olmadığının delilidir. Eğer mutluluk ve mutsuzluk zatların ayrılmaz gereklilikleri olsalardı o takdirde zata eklemlenmede delile ihtiyaçları olmazdı. Çünkü zatî şeylerde delil olmaz, böylece delil de faydasız ve boşuna olur. Aynı şekilde eğer mutluluk ve mutsuzluk zatlardan kaynaklanan zatî iktiza gereği değil de ezelî ve kesin kaza gereği zatların ayrılmazları olsalardı, bu takdirde insanların Allah'a karşı sunabilecekleri delilleri (mazeretleri) olurdu. Böylece bu takdirde de yüce Allah'ın sunduğu delil faydasız ve boşuna olur. Şu hâlde delilin yüce Allah tarafından ortaya konulmasının sahihliği; insanın iyi ve kötü amellerini, hak ve batıl inançlarını göz önünde bulundurmaksızın insanın zatı açısından mutluluk veya mutsuzluğun zarurî oluşlarının söz konusu olmadığını gözler önüne sermektedir.

Kaldı ki insanın öğretim, eğitim, uyarı, müjde, vaat, tehdit, emir ve yasak gibi yöntemlerle fıtratı aracı ederek hayatın maksatlarına ulaşması, insanın kendisinin biri mutluluğa götüren, biri de mutsuzluğa götüren iki çizginin başında, iki yolun ayırımında bulunduğunun en açık delilidir. Dolayısıyla insan bunlardan dilediğini seçebilir, bunlardan istediğini takip edebilir. Her çabanın da ona uygun bir karşılığı vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir."* (Necm, 39-41)

Buna göre ameller ve melekelerle zatlar arasına yerleştirilmiş bir ilişki türüdür bu. Ancak ameller ve melekeler ile durumlar, hâller ve etkenler gibi insanın zatının dışında olan ve davranışlar, gelenekler, törenler, taklit kaynaklı âdetler gibi hayat şartlarına ve yaşama atmosferine yerleşen başka bir ilişki türü daha var. Bunlar insanı kendilerine uygun davranmaya davet ederler, kendilerine aykırı davranmasına zorluk

çıkarırlar. Çok geçmeden insan için yeni bir ikinci suret tasvir eder ve bu sayede insanın amelleri, yapıp ettikleri hayatının koşulları doğrultusunda bir araya gelmiş ve böylece kendisini sarmış durumlar ve hâllere uygun olarak belirginleşirler.

Kuşkusuz bu bağ genellikle iktiza yoluyla belirginleşir. Ama kimi zaman öyle bir kalıcılık gösterir ki, insanlar bunların ortadan kalkmasına ihtimal vermezler. Aşağılık ya da yüksek melekelerin insanın kişiliğinde kökleşmesi gibi. Yüce Allah'ın kelamında buna işaret eden ayetler vardır: *"Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır."* (Bakara, 6-7) Bunlar gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ama bu durum, onlara davet, uyarı ve müjdeleme yoluyla delilin sunulmasına engel değildir. Çünkü davetin onlara tesir etmesinin imkânsızlığının dayanağı onların yaptıkları kötü tercihtir. Tercihten kaynaklanan bir imkânsızlık da tercihe aykırı değildir.

Buraya kadar uzun uzadıya anlattıklarımızdan anlaşılacağı üzere insanın bir değil, birden çok seciyesi var. Bunlardan birini insanın yaratılış (halk) türü ve bünyesel terkibinin hususiyeti belirler. Bu, onun yaratılışsal kişiliğidir ki bedensel araçlarının/güçlerinin birbirleriyle etkileşiminin ürünüdür. Mizaç gibi. Bilindiği gibi mizaç, birbirine zıt keyfiyetlerin etkileşiminden ortaya çıkan bir orta keyfiyettir.

Ahlakî şahsiyet olan diğer ikinci seciye ise objeler dünyasındaki etkenlerin -varsa eğer- ilk seciyeye ilave olarak insanın nefsi üzerinde meydana getirdiği çeşitli etkilerin ürünüdür.

İnsan hangi seciyeye sahip olursa olsun, hangi nefsanî nitelik, hangi içsel ve ruhsal fiiliyat üzere olursa olsun amelleri bunun üzerinde cereyan eder, fiilleri bunu temsil eder, bunu anlatır. Tıpkı kendini beğenmiş kibirli insanın bu özelliğinin hâlinden, konuşmasından, susmasından, kalkmasından, oturmasından, hareketinden ve duruşundan anlaşılması gibi. Ve yine zavallı ve miskin bir insanın zillet ve miskinliğinin her davranışından anlaşılması gibi. Aynı durum cesur, korkak, cömert, cimri, sabırlı, vakur ve aceleci insanlar için de geçerlidir. Bu böyledir; çünkü fiil faili temsil eder, zahir batının adresidir ve şekil anlamın delilidir.

Yüce Allah da Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde bu gerçeği tasdik eder ve delillerini de buna dayandırır: *"Körle gören, karanlıkla aydın-*

lık, gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir olmaz." (Fâtır, 19-22), *"Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır."* (Nûr, 26) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

"Herkes kendi seciye ve oluşan kişiliğine göre davranır." ifadesi, "şâkile/mizaç-seciye" kelimesini hangi anlama yorarsak yoralım, anlamı itibariyle muhkemdir. Ancak bu ayet ile *"Biz, müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'ân'ı indiriyoruz. Zalimlerin (kâfirlerin) ise (bu Kur'ân) yalnızca ziyanını artırır."* ayeti arasında bir irtibat vardır. Ayrıca ayet, yüce Allah'ın Kur'ân ve hak davet aracılığıyla müminleri kazançlı çıkardığı, onlara şifa bahşettiği ve zulümlerinden dolayı da zalimleri ziyana uğrattığı bir bağlamda yer alıyor. Bundan dolayı da ayette yer alan "şâkile" kelimesinin ikinci anlamda kullanıldığını daha yakın bir ihtimal olarak belirginleşiyor. Yani, insanın bütün duygularının ve üzerinde etkili olan dış etkenlerin toplamından oluşan yaratılışsal kişiliği kastediliyor.

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla yüce Allah, müminlerin ilahî kelamdan şifa ve rahmet olarak istifade ettiklerinden, zalimlerin ise bundan yoksun kaldıklarından, üstelik ziyanlarının arttığından bahsedince, sanki birisi bu ayırıma itiraz ederek şöyle diyecek olmuş: Eğer şifa ve rahmetten istifade etme hususunda iki grup eşit olsaydı bu ilahî risaletin amacına daha uygun ve davetin etkinliği açısından da daha yararlı olmaz mıydı? Bunun üzerinde de yüce Allah, Resul'üne (s.a.a) böyle bir cevap vermesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Herkes kendi seciye ve oluşan kişiliğine göre davranır." Yani amelleriniz sahip olduğunuz mizaçtan, içyapıdan, fiiliyata dönüşmüş mevcut kapasitenizden, var olan kişiliğinizden kaynaklanır. Dolayısıyla kim dengeli, adil bir mizaca sahipse onun hak söze uyması, salih ameller işlemesi ve hak davetten yararlanması kolay olur. Kim de zalim ve dengesiz bir mizaca sahipse onun hak sözü benimsemesi ve salih ameller işlemesi zor olur. Böyle biri hak sözü dinlediğinde sadece ziyanı artar. Rabbiniz olan Allah gizli sırlarınızı herkesten daha iyi bilir, işlerinizi bu bilgisine dayalı olarak idare eder. Dengeli mizaca sahip olup doğru yola girmeye en yatkın ve hak sözden istifade etmeye en uygun olanı bilir. Dolayısıyla Peygamber'e, müminlerin doğru yola girmeye daha yatkın olduklarını bildiren, haber veren O'dur. Bu yüzden indirdiği

Kur'ân'dan şifa ve rahmet olarak yararlanmayı sadece onlara özgü kılan O'dur. Zulüm ehli olan kâfirlere de ziyanlarının artmasından başka bir şey kalmıyor. Tabi zulümlerinden uzaklaşmaları durumunda onlar da Kur'ân'dan yararlanırlar.

Ayetin ifadesinin orijinalinde dikkat çeken bir nükte var. O da "ehda sebila=daha doğru yol" ifadesinde kullanılan ism-i tafdil sıygasıdır. Çünkü "şâkile=seciye, mizaç", kendisine uygun olana davet edilmeyi zorunlu olarak gerektirmez. Görüldüğü gibi zalim mizaç zayıf da olsa salih amel işlemeye davet ediliyor. Çünkü bütünüyle sapıklıkta sayılmaz. Zayıf da olsa hidayetin izleri var içinde. Bu bakımdan dengeli, adil mizaç sahipleri onlardan daha doğru yoldadır. Bu nükteden de bunu anlamak gerekir.

İmam Râzî, tefsirinde özetle şunları söylüyor: "Bu ayet gösteriyor ki insanî nâtıka (konuşan) nefisler mahiyetleri itibariyle birbirlerinden farklıdırlar. Çünkü yüce Allah yukarıdaki ayette Kur'ân-ı Kerim'in bazı nefisler için şifa ve rahmet ifade ettiğini buyururken, diğer bazı nefisler için de ziyan ve rezillik ifade ettiğini belirtiyor. Ve ardından da şöyle buyuruyor: *"Herkes kendi seciye ve oluşan kişiliğine göre davranır."* Bunun anlamı şudur: Bu temiz nefislere layık olan, Kur'ân'ın etkisinin onlarda arınmışlık ve taharet olarak belirginleşmesidir. Diğer kirli nefislere yakışan da Kur'ân'ın izlerinin onlarda rezillik ve sapıklık olarak görünmesidir. Tıpkı güneşin tuzu daha da sıkılaştırması, yağı eritmesi, kısa elbiseleri ağartması ve yüzlerini de karartması gibi. Böyle bir şey de ancak ruhların ve nefislerin mahiyetleri itibariyle birbirlerinden farklı olmaları durumunda söz konusu olabilir. Bazıları parlak ve berraktır, Kur'ân onlarda nur üstüne nur şeklinde belirginleşir. Bazıları kirli vi karanlıktır, Kur'ân da onlarda sapıklık üstü sapıklık, düşkünlük üstü düşkünlük şeklinde zuhur eder." (İmam Râzî'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)(1)

Buna karşılık bizim diyeceğimiz şudur: Eğer nefislerin mahiyetlerinin farklılığına dayandırılan bu kanıt, melekelerin onlarda yerleşmesinden ve mahiyetlerin o meleklerin suretleriyle tasavvur edilmesinden sonrası içinse elbette dikkate alınması gerekir. Melekelerin kökleşmesinden önceki yalın nefislere gelince, bunlarda etkiler sonucu zarurî bir

---

1- [el-Kebir, c. 21, s. 36.]

farklılık söz konusu olmadığı için sunulan delil yerine oturmamış olur. Daha önce açıkladığımız gibi, ayet insanın seciyesinin oluşmasından, ahlakî kişiliğinin oturmasından, yani bütün eğilimlerinin ve üzerinde etkili olan haricî etkenlerin özünden ibaret kişiliğinin belirginleşmesinden sonraki hâlini ele almaktadır. Bu kişilik de insanı bir tür hareket ve amele yöneltir; ama iktiza şeklinde, cebir ve zorunluluk şeklinde değil. Bunun üzerinde iyice düşün.

FELSEFÎ BİR ARAŞTIRMA

Filozoflar a göre fiil ile faili arasında -ki bununla malul ile illetini kastediyorlar- varoluşsal bir türdeşlik ve sübjektif, zatî bir bağlantı vardır. Fiilin varlığı da bu bağdan kaynaklanır. Sanki fiilin varlığı failinin varlığından aşağı bir mertebedir. Dolayısıyla failin varlığı da fiilinin varlığından yüksek bir mertebedir. Daha doğrusu, asalet-i vücud (varlığın asaleti) ve teşkik-i vücud[1] görüşüne binaen mesele böyledir.

Bunu da şöyle açıklamışlar: Eğer malul olan fiil ile illeti olan fail arasında sübjektif, özel, kendilerine özgü olgusal ve birini öbürüne has kılan bir münasebet olmasaydı, failin fiiline nispeti başkasına olan nispetinden farksız olurdu. Aynı şekilde fiilin de failine nispeti başkasına

---

1- [Molla Sadra felsefesinin temellerinden ikisini oluşturan bu iki kelimenin anlamı şöyledir: Asalet-i vücud; vücudun, varlığın asıl ve mahiyetin arazî olması demektir. Yani bir şeyin özünü ve sınırını oluşturan, mahiyeti değil, bizzat vücudu ve vücuttan nasiplendiği miktardaki varlığıdır. Mesela "ağaç" mahiyetiyle "yeşil oluş" mahiyeti birbirinden tamamen farklıdır. Her ikisi de "mahiyet" olmakla birlikte hiç ortak özellikleri yoktur. Dolayısıyla nesnel ve özgün bir gerçeklik olmadıkça bu mahiyetler birbirine bağlanamaz ve bir olamaz. Şu hâlde birinin diğerine yüklem olması ve yargı kurulması nasıl mümkün olabilir? O hâlde tek ve özgün bir gerçeklik gereklidir ki, mahiyetlerin birbirleri ile irtibatı sağlanabilsin. İşte bu "varoluş"tur. b- Mahiyet vücuttan ayrı ele alındığında hiçbir etkinin kaynağı olamayacaktır. Ortada eşya/nesne/madde/varlık olmadan bir şeyin varolduğunun anlaşılması ve etkisini göstermesi mümkün değildir.

Teşkik-i vücud ise tek bir gerçekten ibaret olan vücudun örneğin güçlü ve zayıf şeklinde çeşitli derecelerinin olması demektir. Mumun ışığıyla güneşin ışığı gibi. Bunların her ikisinin ortak noktası ışık olduğu gibi, farklılıkları da yine ışıktadır. Her ikisi de ışık saçmakla nitelenir; ancak mumun ışığı zayıf, güneşin ışığı ise güçlüdür. Buna göre mum ile güneş ışıkta birleşirken, bizzat ışıkta da ayrılmaktadırlar; biri varlık olarak ışıktan daha çok nasiplenmiş, diğeri ise daha az.]

olan nispetinden ayırt edilmezdi. Dolayısıyla fiilin ortaya çıkışının kendi failine nispet edilmesinin bir anlamı olmazdı. Aynı kanıt malulün sair illetlere nispeti açısından da geçerlidir ve malul ile diğer illetler arasındaki bağlantıyı kanıtlamaktadır. Şu kadarı var ki, fail olan illet, malulün varlığını gerektiren olduğu, ayrıca bir şeyi verenin kendisi de verdiği bu özellikten yoksun olmadığı için fail olan illet aynı zamanda malulün varlığının kemalinin de vücuda getirenidir. Malul de daha alt bir mertebede onun varlığının temsilcisi konumundadır.

Molla Sadra (Sadru'l-Müteellihin) bu meseleyi daha ince ve daha latif bir üslupla açıklamıştır. Şöyle ki: Malul, varlığı itibariyle fail olan ve zatı kendisine taalluk eden bir illete muhtaçtır. Bu muhtaçlığın ve taallukun, malulün zatının mertebesinden sonra olması, yani ortada bir zat, sonra muhtaçlık, sonra taalluk gibi bir durumun söz konusu olması mümkün değildir. Aksi takdirde zatı itibariyle illetten müstağni olur, bizatihi ondan bağımsız olur ve bu durumda malul kategorisine girmezdi. Bu ise farz edilenin tam tersidir; çünkü malul, malul olarak farz edilmişti ve illetten bağımsız olan bir malul ise malul olamaz. Çünkü malulün zatı ihtiyaçlığın, fakrın aynı ve özüdür, vücuttan yana bağımsız bir irtibattan başka bir özelliği yoktur. Malul ile birlikte ilk başta gözlemlenen bağımsız varlık ise illetinin bağımsızlığıdır. Dolayısıyla malulün varlığı illetinin varlığını ifade eder, varlıktan sahip olduğu mertebede onu temsil eder.

ÖNCEKİ KONUNUN KUR'ÂN AÇISINDAN AÇIKLAMASININ DEVAMI

Kur'ân ayetleri derinliğine incelendiği zaman şu gerçek kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkar: Kur'ân-ı Kerim farklı yönleri ve değişik türleriyle eşyayı Allah'ın isimlerine ve sıfatlarına delalet eden ayetler olarak nitelendirir. Dolayısıyla hiçbir şey yoktur ki varlığı itibariyle ve varlığının varsayılan herhangi bir ciheti ile yüce Allah'ın bir ayeti olmasın, O'nun azametine ve büyüklüğüne işaret etmesin. Ayet -ki anlamı bir şeye delalet eden alamet demektir- ayet olması hasebiyle varlığı ayna mesabesinde olup, medlulü olan ayet sahibinin varlığında fanidir, ondan ayrı ve bağımsız değildir. Çünkü varlığı veya varlığının herhangi bir ciheti itibariyle bağımsız olursa o takdirde bu cihet itibariyle ayet sahibine işaret etmez, ona delalet etmez ve ayetlik vasfı geçersiz olur. Bu da ayet için farz edilen anlama aykırıdır

Şu hâlde, eşyalar, Allah tarafından yaratılmış olmaları hasebiyle O'nun fiilleridir; varlıkları ve varlıklarının sıfatlarıyla O'nun varlığını- ve yüce sıfatlarını yansıtırlar. Fiilin failiyle türdeş olmasının anlamı da budur. Yoksa fiilin failinin hüviyetine sahip oluşu ve zatının hakikatinin temsilcisi gibi bir anlam kastedilmiyor. Apaçık/bedihî, zarurî hakikat böyle bir ihtimali geçersiz kılmaktadır.

85) Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."

Ruh, sözlükten de anlaşılacağı üzere hayatın kaynağıdır ki canlı olan varlık onun sayesinde duyumsama, hareket etme ve irade sergileme gücüne sahip olur. Gramatik açıdan lafzı hem müzekker hem de müennes olarak kullanılır. Bazen bu anlamı aşılarak mecazî anlamda güzel ve kendisinden beklenen etkileri sergileyen şeyler için de kullanılır. Mesela ilim, nefisler için hayat olarak nitelendirilmiştir: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz…"* (En'âm, 122) Yani doğru yolu göstererek imana ulaştırdığımız. Bazı âlimler şu ayetlerde geçen ruh kelimesini vahiy şeklinde anlamlandırmışlardır: *"Melekleri emrinden olan ruh ile* -yani vahiy ile- *indirir."* (Nahl, 2), *"Sana da emrimizden bir ruh* -yani vahiy olan Kur'ân'ı- *vahyettik."* (Şûrâ, 52) Sonra söz konusu âlimler şu değerlendirmeyi yapmışlar: "Yüce Allah vahyi ya da Kur'ân'ı ruh olarak isimlendirmiştir; çünkü Kur'ân ölü nefisler için hayat mesabesindedir. Tıpkı bildiğimiz hakikî anlamıyla ruhun ölü bedenler için hayat kaynağı olması gibi."

Her hâlükârda Allah'ın kelamındaki birçok ayette, hem Mekke inişli hem de Medine inişli olanlarında, ruh kelimesi sık sık tekrarlanmış, ama her seferinde canlı varlıklar için hayat kaynağı, yani duyularının, hareket ve iradelerinin membaı anlamındaki ruh olarak kullanılmamıştır. Aşağıdaki ayetler buna örnektir: *"O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar."* (Nebe, 38), *"O gecede Rablerinin izniyle melekler ve ruh, her iş için inerler."* (Kadir, 4) Hiç kuşkusuz bu ayetlerde geçen ruhtan maksat canlıların hayat kaynağı anlamındaki ruh olmadığı gibi, melek anlamındaki ruh da değildir. Daha önce yer alan bir rivayette İmam Ali'nin (a.s), *"Kullarından dilediğine, melekleri emrinden olan ruh ile indirir."* (Nahl, 2) ayetini delil göstererek ruhun melek olmadığını dediği belirtilmişti. Yüce Allah ruhu bazen "kudüs (mukaddes)" ve bazen de "emanet" vasıflarıyla nitelendirmiştir. İleride göreceğimiz gibi bu nitelemenin sebebi ihanetten,

sair manevî pisliklerden ve insanların ruhlanının mutlak anlamda kurtulamadıkları ayıplardan ve eksikliklerden beri olmasıdır.

Bu sözü edilen ruh meleklerden başka bir varlık olsa da vahiy indirme ve iletme fiilinde onlara eşlik etmektedir. *"...Kullarından dilediğine, melekleri emrinden olan ruh ile indirir."* (Nahl, 2) ayeti de buna delalet etmektedir. Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Kim Cibril'e düşman ise bilsin ki o, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle... senin kalbine indirmiştir."* (Bakara, 97) Bu ayette Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in (s.a.a) kalbine indirilişi Cebrail'e nispet edilmiştir. Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Uyarıcılardan olasın diye Ruhu'l-Emin onu senin kalbine indirdi. Apaçık bir Arapça dili ile."* (Şuarâ, 193-195), *"Onu, Mukaddes Ruh (Cebrail)... Rabbinden tedricen indirdi."* (Nahl, 102) Görüldüğü gibi bu ayetlerde meleklerden biri olmayan ruh bir şekilde meleklerden biri olan Cebrail'in yerine konulmuş. Buna göre Cebrail ruhu indiriyor, ruh da okunan ve tilavet edilen bu Kur'ân'ı taşıyor.

Böylece *"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şûrâ, 52) ayetinde beliren düğüm de çözüme kavuşmuş oluyor. Bu da gösteriyor ki, ayette sözü edilen ruhun vahyedilmesi olgusundan maksat Ruhu'l-Kudüs'ün Hz. Peygambe're (s.a.a) indirilmesidir. Ruhu'l-Kudüs'ün indirilmesinden maksat da Kur'ân'ın ona vahyedilmesidir. Çünkü ifadeden anlaşıldığı kadarıyla Ruhu'l-Kudüs Kur'ân'ı taşımaktadır. Dolayısıyla yukarıda işaret ettiğimiz bazılarının, "Ayette geçen ruhtan maksat Kur'ân'dır." şeklindeki yorumlarını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Vahyin -ki gizli sözdür- bu anlamda aynî varlıklardan ve haricî ayandan biri olan ruha nispet edilmesinin bir sakıncası yoktur. Çünkü tertemiz olan bu tür varlıklar yüce Allah'ın yarattığı kutsal varlıklar oldukları gibi Allah'ın kelimeleridirler de. Nitekim Meryem oğlu İsa (a.s) hakkında da böyle bir nitelendirme yapılmıştır: *"O'nun Meryem'e attığı kelimesidir ve O'dan bir ruhtur."* (Nisâ, 171) Burada ruhun "kelime" olarak nitelendirilmesi, bizim vurguladığımız maksada yönelik bir işarettir. Dolayısıyla ruhun "kelime" olarak nitelendirilmesi gibi vahiy olarak nitelendirilmesi de caizdir. Yüce Allah'ın İsa'yı (a.s) "kelime" olarak nitelendirmesi, İsa'nındoğumunda sıradan insanlarda olduğu gibi normal sebepler aracı olmaksızın "icat/var etme" kelimesinden kaynaklanması nedeniyledir. Bunun delili de şu ayettir: *"Şüphesiz, Allah katında*

İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona, 'ol' dedi, o da oluverdi." (Âl-i İmrân, 59)

Yüce Allah burada ruhun hakikati ile ilgili başka bilgiler de vermektedir: *"De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* İfadenin orijinalinde yer alan "min" harf-i cerrinin zahiri, cinsi açıklamaya dönük olduğunu gösteriyor. Nitekim benzer ayetlerde bu anlama geldiğini söylemek mümkündür: *"Emrinden olan ruhu indirir."* (Mu'min, 15), *"Melekleri emrinden olan ruh ile indirir."* (Nahl, 2), *"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şûrâ, 52), *"O gece melekler ve ruh Rablerinin izniyle her emirden inerler."* (Kadir, 4) Bundan da anlaşılacağı üzere ruh emir cinsindendir.

Sonra yüce Allah bir başka ayette emrini şöyle tanımlamaktadır: *"Onun emri, bir şeyi dilediği zaman sadece ona 'ol' demektir. O da hemen olur. Her şeyin melekûtu elinde bulunan Allah her eksiklikten münezzehtir."* (Yâsîn, 82-83) Yüce Allah **öncelikle** şunu açıklıyor: Allah'ın emri, bir şeye "ol" demesidir. Bu da icadın kendisi olan var etme sözüdür. İcat (var etme) ise bir şeyin varlığıdır. Ama her açıdan değil, bilakis yüce Allah'a istinat ettiği cihetten ve O'nunla kaim olması açısından. Çünkü yüce Allah'ın sözü fiilidir.

Eşyanın varlığının diğer genel varoluş sebepleri ile birlikte yüce Allah'a nispeti cihetiyle O'nun sözü olduğunun kanıtı şu ayettir: *"Bizim emrimiz, bir göz kırpması gibi bir şeydir."* (Kamer, 50) Yüce Allah burada emrini "bir" olarak nitelendirdikten sonra "göz kırpması"na benzetiyor. Bu tür benzetmeler ise aşamalı oluşu olumsuzlamak içindir. Buradan hareketle öğreniyoruz ki, zaman ve mekâna uygun olarak tekvinî sebepler aracılığıyla aşamalı olarak var olan eşyanın bir yönü de vardır ki bu yön aşamalılıktan arı, zaman ve mekân çerçevesinin dışındadır ve bu cihetiyle de eşya Allah'ın emri, sözü ve kelimesidir. Eşyanın zaman ve mekâna uygun tekvinî sebeplerle irtibatlı aşamalı yönü ise yaratma kapsamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İyi bilin ki, yaratmak ve emir O'nun tekelindedir."* (A'râf, 54) Buna göre emir, şeyin, yüce Allah'a istinat ettiği varlığı iken yaratma, şeyin varlığının üzerinde etkili olan tekvinî sebeplerin aracılığıyla yüce Allah'a dayanan boyutudur.

Aynı anlamı şu ayetten de algılayabiliriz: *"Şüphesiz, Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona 'ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59) Burada yüce Allah ilk

olarak Âdem'in yaratılışını ve sebeplerden biri olan toprakla ilişkisini zikrediyor. Sonra var oluşunu zikrediyor ve bu bağlamda "ol" sözünden başka herhangi bir şeyle ilişkilendirmiyor. Bu hususa özellikle dikkat edilmesi gerekir. Aşağıdaki ayet de buna bir örnek oluşturmaktadır: *"Sonra onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra o nutfeyi kan pıhtısına dönüştürdük. Kan pıhtısını da bir çiğnemlik ete çevirdik... Sonra ona yeni bir yaratılış verdik."* (Mu'minûn, 13-14) Burada yüce Allah insanın tekvinî sebeplerin araya girmediği ve sadece kendisine istinat eden var oluşunu *"yeni bir yaratılış"* olarak nitelendiriyor.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, emir semavî var ediş kelimesidir ve sebeplerin araya girmediği Allah'a özgü fiilidir. Zamanla, mekânla veya bunların dışındaki bir şeyle ölçülmez.

Sonra yüce Allah **ikinci olarak** her şeydeki bu emrini o şeylerin melekûtu şeklinde isimlendiriyor. Melekût da mülkten daha vurguludur. Buna göre, her şeyin bir emri olduğu gibi melekûtu da vardır. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Onlar göklerin ve yerin... egemenliği (melekûtu) hakkında hiç düşünmediler mi?"* (A'râf, 185), *"Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk."* (En'âm, 75), *"O gecede Rablerinin izniyle melekler ve ruh her iş için inerler."* (Kadir, 4)

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan şu iki husus açıklığa kavuşmuş oldu: 1- "Emir" var ediş sözüdür ve bu itibarla da Allah'ın özel fiilidir ki, varlıksal sebepler aşamalı etkileriyle araya giremezler. Dolayısıyla maddî ve zamanla sınırlı ortaya çıkış hâlinden daha yüce bir var oluş mertebesidir. 2- Ruh varlığı itibariyle melekûttan olan emirle aynı türdendir.

Yüce Allah Kur'ân'da ruhu farklı vasıflarla nitelendirmiştir. Mesela şu ayetlerde ayrı olarak zikretmiştir: *"O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar."* (Nebe, 38), *"Melekler ve ruh O'na doğru yükselip çıkar."* (Meâric, 4)

Yine yüce Allah'ın kelamından, ruhun bir kısmının meleklerle beraber olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce sunduğumuz bazı ayetler buna örnektir: *"Kim Cibril'e düşman ise bilsin ki o, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle... senin kalbine indirmiştir."* (Bakara, 97), *"Ruhu'l-Emin onu senin kalbine indirdi."* (Şuarâ, 193) Şu ayet de buna örnektir: *"Biz ruhumuzu ona gönderdik de ona vücut yapısı düzgün bir beşer olarak göründü."* (Meryem, 17)

Bu ruhun bir kısmı da insanların geneline üflenmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sonra onu düzeltip biçim veren ve ruhundan ona*

üfleyen O'dur." (Secde, 9), *"Onu düzelttiğimde (organlarını uygun yere yerleştirdiğimde) ve ona ruhumdan üflediğimde..."* (Hicr, 29)

Bu ruhun bir kısmı da müminlerle beraberdir. Buna şu ayetteki kullanımı delil gösterebiliriz: *"Allah, onların kalplerine imanı yazmış ve kendi katından bir ruh ile onları desteklemiştir."* (Mücâdele, 22) Şu ayet de bunu ima etmektedir, daha doğrusu buna kanıt oluşturmaktadır: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında dolaşması için bir nur verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122) Ayette yeni bir hayattan bahsediliyor ki, hayat da ruhun uzantısı ve parçasıdır.

Bu ruhtan bazısı da peygamberlere (üzerlerine selam olsun) iner. Aşağıdaki ayetler buna delalet etmektedir: *"(Halkı) uyarın ki, benden başka ilâh yoktur; öyleyse benden korkup sakının, diye kullarından dilediğine, melekleri emrinden (var etme kelimesi) olan ruh (hayata canlılık veren) ile indirir."* (Nahl, 2), *"Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik."* (Bakara, 87), *"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şûrâ, 52) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ruhun bir diğer kısmına da insanların dışındaki canlılarda ve bitkilerde hayatın olduğuna işaret eden ayetler delalet etmektedir. Hayatın da ruhun bir uzantısı ve parçası olduğu gerçeği açıktır.

Buraya kadar yaptığımız uzun değerlendirme ile *"Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* ayeti ile kastedilen anlam belirginleşiyor. Yine anlaşılıyor ki bu soru Kur'ân'da mutlak olarak geçen ruhun hakikati ile ilgilidir. Cevap da doğal olarak ruhun hakikatinin açıklanmasını kapsamaktadır ki, yukarıda işaret edilen anlamıyla emrin türdeşi olduğu vurgulanmaktadır. *"Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."* ifadesine gelince, bunun da anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah'ın size verdiği ruha ilişkin bilginiz, onunla ilgili çok bilginin yanında azdır. Çünkü onun varlıkta bir konumu, özellikleri ve evren üzerinde etkileri vardır ki, son derece şaşırtıcı, göz kamaştırıcıdır ve siz bunlardan habersizsiniz.

Hakkında soru sorulan ve cevap verilen ruh ile ilgili olarak müfessirler birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Bazı müfessirler[1] şöyle demişlerdir: Hakkında soru sorulan ruhtan

---

1- [el-Kebir, c. 21, s. 29.]

maksat, yüce Allah'ın şu iki ayette buyurduğu ruhtur: *"O gün ruh ve melekler sıra sıra dururlar."* (Nebe, 38), *"Melekler ve ruh O'na doğru yükselip çıkar."* (Meâric, 4) Fakat bu sözleri için hiçbir delil yoktur.

Bazıları[1] şöyle demişlerdir: Ayette geçen ruhtan maksat Cebrail adlı melektir. Çünkü yüce Allah *"Ruhu'l-Emin onu senin kalbine indirdi."* (Şuarâ, 193) ayetinde Cebrail'i Ruh olarak isimlendirmiştir. Bu görüşe cevabımız şudur: Kur'ân'ın bazı yerlerinde Cebrail'in Ruh olarak isimlendirilmiş olması, nerede ruhtan bahsedilmişse Cebrail'in kastedilmiş olması için yeterli değildir. Kaldı ki, buradaki isimlendirmenin de yukarıdaki açıklamamızda da işaret ettiğimiz gibi özel bir anlamı var. Eğer böyle olmasaydı bu takdirde İsa ve Cebrail aynı kişi olurlardı. Çünkü yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de her ikisini de Ruh olarak isimlendirmiştir.

Bazı müfessirler[2] de şöyle demişlerdir: Bundan maksat Kur'ân'dır, çünkü yüce Allah, *"Sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şûrâ, 52) ayetinde Kur'ân'ı ruh olarak isimlendirmiştir. Buna göre sorunun ve cevabın özü şudur: Sana Kur'ân hakkında soru soruyorlar; "Allah katından mı gelmiştir yoksa sen mi yazdın?" diye. Onlara cevap olarak de ki: "Kur'ân Rabbimin emrindendir, O'ndan başkası Kur'ân'ın bir benzerini getiremez. Çünkü Kur'ân mucize bir ayettir ve benim risaletimin doğruluğuna delalet etmektedir. Size onunla ilgili olmak üzere çok az bir bilgi verilmiştir, onu bilgi açısından tümüyle kuşatmanız mümkün değildir ki bir benzerini getirmeye gücünüz yetsin." Bu görüşü savunan müfessirler, bu ayetten sonra yer alan, *"Andolsun eğer dilersek, sana vahyettiğimizi alıp götürürüz."* ayetinin de bunu desteklediğini söylemişlerdir.

Buna cevap olarak şöyle deriz: Allah'ın kelamının bazı yerlerinde Kur'ân'ın ruh olarak isimlendirilmiş olması, yukarıda söylediğimiz gibi bu kelimenin kullanıldığı her yerde Kur'ân anlamına gelmesini gerektirmez. Kaldı ki, okuyucular bu iddianın zayıflığı ile ilgili argümanları da biliyorlar. Ayrıca sonraki ayetin bu görüşü desteklediği de o kadar belirgin değildir. Hatta başka görüşleri desteklemeye de uygun görünmektedir.

Bazıları[3] da şöyle demişlerdir: Bundan maksat insan ruhudur. *"De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* ifadesinin mutlak olarak kullanılmış

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 152, Katade'den naklen.]

2- [el-Kebir, c. 21, s. 38.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 437.]

olması da akla ilk olarak bunu getirmektedir. Burada ifadenin mutlak olarak kullanılması, açıklamanın terk edilmesine bir işarettir. Diğer bir ifadeyle ruhun hakikatinin anlaşılması çabasına dalma men ediliyor. Çünkü ruh Allah'ın emrindendir ve Allah onun bilgisini kendine özgü kılmıştır. Hiç kimse onun hakikatini öğrenemez. Bu görüşü savunanlar bunu dile getirdikten sonra ruhun hakikati ile ilgili olarak ihtilafa düşmüşlerdir. Kimine göre ruh bedenin gözeneklerinde dolaşan havaî bir cisimdir. Kimine göre bedenin yapasında yer alan havaî bir cisimdir, bedene hülul etmiştir ve ruhun çıkması bedenin ölümü demektir. Kimine göre, ruh kalpte yer alan aslî cüzlerden ve unsurlardan ibarettir. Kimi, bedende bir arazdır, kimi de bedenin özüdür demiştir. Bunun gibi daha birçok görüş ileri sürülmüştür.

Bu görüşle ilgili olarak vereceğimiz cevap şudur: Allah'ın kelamı ile ilgili olarak "ilk akla gelen" gibi bir açıklama söz konusu olamaz. Yukarıda da değindiğimiz gibi, ruhun durumuyla ilgili olan ayetler üzerinde durup düşündüğümüz zaman yukarıda serdedilen tüm görüşlerin geçersiz olduğunu görürüz.

Kimi müfessirler de şöyle demişlerdir: Bundan maksat, Kur'ân'da kullanılan mutlak ruh kavramıdır. Soru, ruhun kadim (ezelî) mi yoksa hâdis (sonradan olma) mi olmasıyla ilgilidir. Cevap olarak da onun Allah'ın emrinden ve fiilinden kaynaklı olarak sonradan olduğu belirtilmiştir. Çünkü Allah'ın fiili kadim değil, hâdistir (sonradan olmadır).

Bu görüşe ilişkin cevabımız şudur: Ruhun, Kur'ân'da geçen her yerde bu manaya gelecek şekilde genelleştirilmesi yerinde bir yaklaşım olsa da ayetteki sorunun ruhun hâdis mi kadim mi oluşu ile irtibatlandırılması ve cevabın da bu iddiaya uygun olarak yorumlanması ayetin lafzı itibariyle hiçbir delile dayanmamaktadır.

Sonra bu müfessirler *"Ruh, Rabbimin emrindendir."* ifadesinin anlamı ile ilgili olarak ihtilafa düşmüşlerdir. "Acaba bu ispat amaçlı bir cevaptır, yoksa cevabın verilmediğini, terk edildiğini mi ifade etmektedir?" şeklinde iki görüş belirtmişlerdir. Ruhun anlamıyla ilgili önceki görüşlerin bu iki görüşle münasebeti farklıdır. Çünkü bazılarında ilk görüş belirgin iken, bazısında ikinci görüş öne çıkmaktadır. Söz konusu görüşleri değerlendirirken bunlara işaret ettik.

Sonra müfessirler, *"Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."* ifadesinin muhatapları ile ilgili olarak da birbirinden farklı görüşler ileri

sürmüşlerdir: Acaba bu muhataplar Yahudiler midir, Kureyşliler midir -ki eğer muhataplar Kureyşliler ise bu durumda soruyu Yahudilerin öğretmesi sonucu sormuşlardır- yoksa Hz. Peygamber (s.a.a) ve diğer bazı insanlar mıdır? Ayetin akışına en uygun olanı cevaba muhatap olanların soruyu soranlar olmasıdır. Dolayısıyla açıklama Peygamber'in (s.a.a) sözünün tamamı mahiyetindedir ve soruyu soranlar Yahudilerdir. Çünkü o dönemde onlar bilgi sahipleri olarak tanınırlardı. Kur'ân'da da onların bilgi sahipleri oldukları belirtilir, Kureyşliler ve Arap kâfirleri değil. Yüce Allah Kur'ân'ın bazı yerlerinde[1] bunları "bilmeyenler" olarak nitelendirmektedir.

86) Andolsun eğer dilersek, sana vahyettiğimizi (nimet olarak verdiğimiz ruhu) alıp götürürüz; sonra bu hususta (alıp götürdüğümüzü geri almak için) bize karşı kendine bir vekil de bulamazsın.

Bu ayet önceki ayetlerin akışıyla bütünlük arz etmektedir. Çünkü bundan önceki ayet mutlak anlamda ve farklı mertebelere sahip ruh kavramını açıklamaya yönelik olsa da bu akışa uygun olanı, önceki ayetlerin akışının Kur'ân meselesi hakkında olması hasebiyle bu ruhtan maksadın, Peygamber'e (s.a.a) nazil olan ve Kur'ân'ı ona ileten semavî ruh olmasıdır.

Buna göre şöyle bir anlam -Allah daha iyi bilir- elde ediyoruz: Sana nazil olan ve Kur'ân'ı sana ileten ruh bizim emrimizdendir, gücümüzün haricinde bir şey değildir. Andolsun eğer istersek sana iletilen kelimemiz olan bu ruhu alıp götürürüz. Sonra da bize karşı bu hususta sana vekil olacak, seni savunacak, onu bizden isteyecek ve bizi alıp götürdüğümüzü geri vermeye zorlayacak kimse bulamazsın.

Böylece şu iki husus açığa çıkıyor: Birincisi: *"Sana vahyettiğimiz"* ifadesinden maksat ilahî ruhtur ki Allah tarafından Peygamber'e (s.a.a) iletilen kelimedir. *"Sana da emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şûrâ, 52) ifadesinden de bunu anlamak mümkündür.

İkincisi: Vekilden maksat, yüce Allah'ın alıp götürdüğünü talep edecek ve geri getirilmesini sağlayacak kimsedir, bazı müfessirlerin[2] yorumladıkları gibi Kur'ân'ın korunmasına ve okunmasına vekil olan

1- Bakara Suresi, 118. ayet.

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 438.]

değildir. Söz konusu müfessirlerin bu yorumları *"sana vahyettiğimiz"* ifadesinin Kur'ân olarak tefsir edilmesine dayanıyor, yukarıda söylediğimiz gibi Kur'ân'ı nazil eden ruh olarak değil.

87) Ancak Rabbinden olan bir rahmet sayesinde (bu ruh sana has kılınmıştır). Çünkü O'nun sana olan lütfü çok büyüktür.

Bu ifade, ayetin akışının varlığına delalet ettiği mahzuf bir ifadeden istisna mahiyetindedir. Buna göre ayetin takdirî açılımı şöyledir: "Ruhun indirilmesi ve onun seninle beraber olmasının sağlanması gibi sana has kılınan özellikler ve sana bahşedilen mertebeler Rabbinden olan bir rahmetten başka bir şey değildir." Sonra yüce Allah bu ifadeyi şöyle gerekçelendiriyor: *"Çünkü O'nun sana olan lütfü çok büyüktür."* Bu ifade de minnet bağlamında yer almıştır.

88) De ki: "**Andolsun, eğer insanlar ve cinler, bu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya gelseler, birbirlerine destek olsalar bile, onun benzerini getiremezler.**"

Ayetin orijinalinde geçen "zahîr" kelimesi, yardım eden anlamına gelip sırt anlamındaki "ez-zahr" kelimesinden türetilmiştir. Başkan anlamına gelen "er-reis" kelimesinin, baş demek olan "er-re's" kelimesinden türetilmiş olması gibi. "Bi-mislihi=onun benzerini" ifadesi gramatik açıdan zahir ismin müzmer (zamirle ifade edilen) yerine konulmasına bir örnektir ve zamiri de Kur'ân'a dönüktür.

Ayetteki meydan okuma havası gayet açıktır. Yine açıktır ki bu meydan okuma, Kur'ân'ın lafzından manasına kadar bütün kemal sıfatlarıyla ilgilidir, sadece fesahat ve belagatiyle ilgili değildir. Çünkü bir dili bilmeyen ve o dilin inceliklerinden anlamayan kesimleri o dilin ehline ekleyerek belagat konusunda meydan okumanın bir faydası olmaz. Kaldı ki, ayet iki ağırlıklı topluluğu, insanları ve cinleri birlikte zikretmiş, bazılarının bazılarına yardım etmesi konusu üzerinde durmuştur.

Ayet bu meydan okumanın salt o günle sınırlı olmayıp hâlihazırda da devam ettiğini apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bugün artık fesahat ve belagat öncüleri olan öz Araplar yok olup gitmiş ve onlardan geriye bir iz kalmamıştır. Kur'ân ise bütün mucizeliğiyle yerinde duruyor ve o gün olduğu gibi bugün de meydan okumasını sürdürüyor.

89) Andolsun, bu Kur'ân'da insanlar için (hakkı ortaya koyup şükretmelerini sağlayacak) her örneği defalarca açıkladık.

Fakat insanların çoğu, küfretmekten (şükretmemekten) başka bir şeyi kabullenmediler.

Örnekleri defalarca açıklamaktan maksat, sürekli yinelemek, tekrarlamak, açıklamadan açıklamaya, üsluptan üsluba geçerek döne döne vurgulamaktır. Ayette geçen ve örnek olarak açıkladığımız "mesel", maksadı, kendisini temsil edeceği ve dinleyicinin zihnine yaklaştıracağı şekilde nitelemek demektir. "Min külli meselin=her örneği" ifadesinin başındaki "min" edatı iptidaîdir, amaca yönelik sürecin başlangıcını göstermektedir. Dolayısıyla bundan maksat da onlara hak yolu açıklayan, iman ve şükrün yöntemini hazırlayan her türlü örnektir. *"Fakat insanların çoğu, küfretmekten (şükretmemekten) başka bir şeyi kabullenmediler."* ifadesi de bunun en somut karinesidir. Bu son ifade ise ayıplama ve kınama amacıyla sunulmuştur.

"Ekseru'n-nâs=insanların çoğu" ifadesinde zahir isim zamir yerine kullanılmıştır. Gramatik açıdan aslında "ekseruhum=onların çoğu" şeklinde olmasıydı. Bu tercihin nedeni, onların böyle bir tavır içinde olmalarının sebebinin insan olmaları olduğunun vurgulanmasıdır. Nitekim daha önce, *"Zaten insan çok nankördür!"* (İsrâ, 67) ayetinde bu hususu vurgulamıştık.

Şu hâlde, ayetten şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Andolsun biz insanlar için onlara hakkı açıkça ortaya koyan, onları bize iman etmeye ve bahşettiğimiz nimetlerimize karşı şükretmeye çağıran her türlü örneği defalarca tekrarladık. Fakat insanların çoğu inkâr etmekten ve şükretmeyi reddetmekten başka bir şeye razı olmadılar.

90-93) (Kureyşliler) dediler ki: "Bizim için şu yerden (Mekke topraklarından) bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayız. Veya (mucize yoluyla) senin bir hurma ve bir üzüm bağın olup da aralarından gürül gürül ırmaklar akıtmadıkça (sana asla inanmayız.) Ya da ileri sürdüğün gibi göğü parçalar hâlinde üzerimize düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri (görebileceğimiz şekilde) karşımıza getirmedikçe (sana asla inanmayız.) Veya altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça (sana asla inanmayız). Bize (gökten) okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıkmana da kesinlikle inanmayız."

"el-Fecr", açmak ve yarmak demektir. "et-Tefcir" de öyle. Ancak bu ikincisi mübalağa ve çokluk ifade eder. "el-Yenbu" suyu kuruma-

yan kaynak anlamına gelir. "el-Hılal", bir şeyin arası, ortası ve esnası demektir. "el-Kisef" kelimesi "el-kisfe"nin çoğuludur, tıpkı "el-kıta" kelimesin "el-kıt'a"nın çoğulu olması gibi. Bunlar hem vezin hem de anlam olarak aynıdır; parça parça yani. "el-Kabil" de "el-mukabil" anlamındadır ve karşı demektir; "el-aşîr" ile "el-muâşir"in aynı anlamda olması gibi. "ez-Zuhruf" altın anlamındadır. "er-Rukıyy", yükseliş ve yukarı çıkış demektir.

Tefsirini sunduğumuz bu ayetler, müşriklerin Hz. Peygamber'den (s.a.a) istedikleri ve iman etmelerini gerçekleştirmesi şartına bağladıkları mucizelere işaret ediyor ki, bu tutumlarıyla müşriklerin ölümsüz bir mucize olan Kur'ân'ı küçümsedikleri anlaşılıyor.

Buna göre ayetlerin anlamı şöyle belirginleşiyor: Kureyşliler *"Dediler ki: Bizim için şu yerden"* suyu az olan Mekke'nin toprağından *"bir kaynak"* suyu kurumayan bir pınar *"fışkırtmadıkça"* yarmadıkça *"sana"* ey Muhammed, *"asla inanmayız. Veya"* bir mucize eseri *"senin bir hurma ve bir üzüm bağın olup da aralarından"* bu bağların ortasından ve aralarından *"gürül gürül ırmaklar akıtmadıkça"* yeri yararak ırmaklar çıkarmadıkça veya akıtmadıkça *"ya da ileri sürdüğün gibi göğü parçalar"* parça parça *"hâlinde üzerimize düşürmedikçe"* yani iddia ettiğinin bir örneği olarak bunu gerçekleştirmedikçe (Bu sözleriyle müşrikler *"Ya da başlarına gökten parçalar düşürürüz."* (Sebe, 9) ayetine işaret ediyorlar.)[1] *"yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe"* tam karşımıza onları göreceğimiz, müşahede edeceğimiz şekilde dikmedikçe *"veya altından"* saf altından *"bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça"* göğe yükselmedikçe sana asla inanmayız. *"Bize"* gökten *"okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıkmana da kesinlikle inanmayız."*

De ki: "(Hayret!) Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece elçi olan bir beşer değil miyim?"

Burada yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) müşriklerin mucize taleplerine bu şekilde cevap vermesini, düşünce sahibi hiç kimseye gizli kalmayacak şekilde cahilliklerini ve büyüklenmelerini yüzlerine vurmasını emrediyor. Çünkü müşriklerin istedikleri mucizeler büyük olaylardır ve gaybî ilahî bir kudret olmaksızın bunların çoğuna kimse güç

1- Bu ayet, tefsirini ele aldığımız surenin, Nebe' Suresi'nden önce nazil olduğuna delalet etmektedir.

yetiremez. Ki bu taleplerin içinde bizzat imkânsız olanı vardır, Allah'ın ve meleklerin karşılarına getirilmesi gibi. Kendisinden istekte bulundukları Nebi'yi bizzat taleplerini yerine getirmekle sorumlu tutmaktan başka bir şeye de razı olmuyorlar. Mesela, "Rabbinden şunu şunu yapmasını istemediğin sürece sana asla inanmayız!" demiyorlar. Bunun yerine, *"Bizim için şu yerden (Mekke topraklarından) bir kaynak fışkırtmadıkça"*, *"Veya (mucize yoluyla) senin bir hurma ve bir üzüm bağın olup da aralarından gürül gürül ırmaklar akıtmadıkça"*, *"Ya da ileri sürdüğün gibi göğü parçalar hâlinde üzerimize düşürmedikçe"*, *"yahut Allah'ı ve melekleri (görebileceğimiz şekilde) karşımıza getirmedikçe"*, *"Veya altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça (sana asla inanmayız). Bize (gökten) okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıkmana da kesinlikle inanmayız."* diyorlar.

Eğer bütün bunları bir beşer olması hasebiyle Hz. Peygamber'den (s.a.a) istiyorlarsa, bir beşerde bu sonsuz, bu bizzat imkânsız olanı dahi kuşatan mutlak kudret ne gezer! Yok, eğer peygamberlik iddiasında bulunduğu için böyle bir talepte bulunuyorlarsa, peygamberlik Allah'ın yüklediği emirleri taşımaktan, uyarı ve müjdeleme ile tebliğ etmek üzere gönderdiği hususları ulaştırmaktan başkasını gerektirmez. Risalet, peygambere sınırsız gaybî kudret vermek, peygamberliğinden dolayı dilediğini yaratma, istediğini var etme gücüne sahip kılmak demek değildir. Kaldı ki, Hz. Peygamber (s.a.a) de kendisinde bu türden bir güç ve yetki olduğunu iddia etmemiştir. Dolayısıyla bu tür önerilerde bulunmaları, durum bu denli apaçık ortada iken son derece garip bir davranıştır.

Bu nedenle yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) onlara cevap verirken söze **öncelikle** Rabbini tenzih etmekle başlamasını emrediyor. Çünkü müşriklerin bu tür önerilerde bulunmalarında bir tür ciddiyetsizlikle birlikte Peygamber'e (s.a.a) sonsuz kudret atfetmek gibi bir laubalilik de seziliyor. İfadenin bir hayret ifade etmesi de uzak bir ihtimal değildir; çünkü ayetlerin bağlamı buna uygundur.

İkincisi: Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) bir soru şeklinde onlara cevap vermesini emrediyor: *"Ben, sadece elçi olan bir beşer değil miyim?"* Bu da, *"Rabbimi tenzih ederim."* ifadesinin hayret bildirmek üzere cümlede yer aldığı ihtimalini pekiştirmektedir. Demek istiyor ki: Eğer siz bu önerileri ve bu talepleri Muhammed olarak bana iletiyorsa-

nız, ben bir beşerim, bir beşerin de bu tür işleri gerçekleştirmeye gücü yetmez. Yok, eğer bir elçiyim, elçilik iddiasında bulunuyorum diye bana bu türden önerilerde bulunuyorsanız, bir elçinin risaleti yüklenmekten ve onu insanlara ulaştırmaktan başka bir misyonu yoktur. Bir elçinin görevi mutlak gaybî güçlere sahip olmak değildir.

Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki, "beşer" ve "elçi" ifadelerinin her biri onların isteklerine karşı verilen cevabın yer etmesinde etkilidirler. "Beşer" ifadesiyle Peygamber'in (s.a.a) kendi gücüne dayanarak söz konusu mucizeleri gerçekleştirmesi şeklindeki önerilerini reddetmesi amaçlanmıştır. "Elçi" ifadesiyle de Rabbinden edindiği bir güçle bunları gerçekleştirmesine yönelik önerilerini reddetmesi amaçlanmıştır.

Bazı müfessirler özetle şöyle demişlerdir: "Cevaptaki asıl dayanak 'elçi' ifadesidir. 'Beşer' ifadesinin bu bağlamda yer almasının nedeni ise, bir beşerin elçi olmasını inkâr etmelerine karşılık vereceği cevaba bir hazırlık olması ve Peygamber'den (s.a.a) önce gönderilen elçilerin de aynı niteliklere sahip birer beşer olduklarına delalet etmesidir. Buna göre kastedilen anlam şudur: Ben, benden önceki elçiler gibi sadece elçi olan bir beşer değil miyim? Onlar ancak Allah'ın kendileri vasıtasıyla icra edip gösterdiği mucizeleri getirmişlerdi. Ve onlara bunun dışında başka bir şey bırakılmamış veya Rablerini herhangi bir şeyi yapmaya zorlamak gibi bir yetki ve güç de verilmemişti."

Bu görüşü savunanlar iddialarını şöyle sürdürmüşlerdir: "Ayetin akışı içinde 'beşer' ve 'elçi' ifadelerinin ana eksen olarak ele almak, öncelikle rivayetlerden anlaşılan hususa aykırıdır. Çünkü rivayetlerde belirtildiğine göre müşriklerin Peygamber'e (s.a.a) gelerek Rabbinden şunu şunu yapmasını dilemesini istedikleri belirtilmektedir, bunlardan herhangi bir şeyi kendiliğinden yapmasını değil. Dolayısıyla cevaben beşer olduğunu vurgulamasını gerektiren bir durum söz konusu değildir. Ayrıca bu anlam ayetin orijinalinde geçen 'resulen' ifadesinin ('kâne' fiili için) haber sonrası haber olmasını, dolayısıyla her ikisinin haber olmalarını gerektirir ki bu, doğru algı ve sağlıklı düşünceye aykırıdır."(1)

Buna öncelikle şöyle cevap veririz: Ayette geçen "beşer" ifadesini, müşriklerin bir elçinin beşer olmasını uygun görmemelerine cevap ola-

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 169.]

rak değerlendirmek, hem de ayetlerde onların bu türden bir iddialarına ne açıkça ne de ima yoluyla işaret edilmemesine rağmen, kanıta dayanmayan bir zorlamadır.

İkincisi: Söz konusu müfessirin ayetin anlamıyla ilgili olarak, "Ben, benden önceki elçiler gibi sadece elçi olan bir beşer değil miyim? Onlar ancak şunu şunu yaparlardı." şeklindeki ifadelerinin dayanağı, "önceki elçiler gibi" sözündeki benzetmedir, "elçi" sözü değil. Sözün asıl dayanak kavramını hazfetmek, aslında sözün akışını ve mantığını bozmaktır. Bu husus üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Üçüncüsü: Bazı rivayetlerde, müşriklerin, Peygamber'den (s.a.a) söz konusu mucizelerin gösterilmesini Rabbinden istemesini talep ettikleri, kendisinden bunları getirmesini istemedikleri yönündeki açıklamalar, Kur'ân'ın bunun aksine olan nassının/kesin açıklamasının karşısında durması düşünülemez. Çünkü yüce Allah'ın onlardan aktardığı, *"Bizim için şu yerden (Mekke topraklarından) bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayız."*, *"aralarından gürül gürül ırmaklar akıtmadıkça (sana asla inanmayız.)"*, *"Ya da ileri sürdüğün gibi göğü parçalar hâlinde üzerimize düşürmedikçe (sana asla inanmayız.)"* şeklindedir. Dolayısıyla yukarıdaki değerlendirme rivayetlerle ilgili akıl almaz bir abartı türüdür ve rivayetleri muhalif de olsa Kur'ân'a dayatmaya, onun önüne geçirmeye örnek oluşturmaktadır.

Dördüncüsü: "Resulen" kelimesinin "kâne" fiilinin ikinci haberinin olmasını caiz görmenin sorunsuz ve doğru algı ile uyuşmadığını söylemek, dayanağı ve görünür bir değeri olmayan bir sözdür.

94) İnsanlara hidayet geldiğinde, onları iman etmekten alıkoyan şey, sırf "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?!" demeleri (peygamberliği inkâr etmeleri) olmuştur.

"Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?!" cümlesindeki soru yadırgama ve reddetme içeriklidir. *"İnsanlara hidayet geldiğinde, onları iman etmekten alıkoyan şey... demeleri olmuştur."* ifadesinde, bu sözün aynısını dememiş olsalar bile, onların inanç bakımından durumları anlatılıyor.

Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte peygamberliği ve elçiliği inkâr etmek, putperestlerin inançlarındandır. Bu da ayetteki *"insanlar"* kelimesi ile putperestlerin, kaçındıkları iman ile de elçiye iman etmenin kastedildiğini gösteren bir karinedir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Putperestleri -ki Kureyşliler ve o günkü Arapların çoğunluğu böyle idi- elçiliğe -veya senin peygamber olduğuna- inanmaktan alıkoyan tek sebep, onların beşer olan birinin peygamber olabileceğini inkâr etmeleri, yadırgamalarıdır. Bu yüzden kendilerine gönderilen peygamberlerin çağrılarını Allah'ın anlattığı şu sözleriyle reddediyorlar: *"Rabbimiz dileseydi, elbette melekler indirirdi. Onun için biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz."* (Fussilet, 14)

95) De ki: "**Eğer yeryüzünde güvenle gezip dolaşan melekler olsaydı, onlara da gökten elçi olarak bir melek indirirdik.**"

Bu ayette yüce Allah, Peygamberimize (s.a.a) müşriklerin sözlerine, insan kökenli peygamberin ve vahyin inişini inkâr etmelerine şu şekilde cevap vermesini emrediyor: İlâhî inayet yeryüzünde yaşayanların doğru yola iletilmesine taalluk etmiştir. Bu da ancak semavî vahiy sayesinde gerçekleşebilir. Yeryüzünde yaşayanların kendileri tarafından yapılacak bir iş değildir. Buna göre, yeryüzündeki insanlar için gökten kendilerine vahiy getirecek bir meleğin inmesi vazgeçilmez bir ihtiyaçtır ve bu vahiy onların peygamberlerine mahsus olacaktır.

Bu ihtiyaç, yeryüzünde sürdürülen ve ilâhî hidayete muhtaç olan yeryüzü hayatının özelliğidir. Bunun tek yolu gökten vahyin inmesidir. Öyle ki, eğer meleklerden oluşmuş bir kesim yeryüzünde barınsaydı ve yeryüzüne mahsus bir maddî hayat yaşasalardı, insanlara melek kökenli bir elçi indirdiğimiz gibi onlara da gökten melek kökenli bir elçi indirirdik.

Görüldüğü gibi bu ayette ilgi şu iki nokta üzerinde yoğunlaştırılıyor: Biri hayatın yeryüzüne özgü, maddî bir hayat olmasıdır. Öbürü ise, ilâhî inayetin gerekli kıldığı hidayetin, bir melek aracılığı ile gökten inecek vahiy sayesinde gerçekleşmesidir.

Durum budur. Bu iki nokta, yani canlı türünün hayatının yeryüzüne özgü, maddî bir hayat olması ve bu canlı türünün gökten inecek bir melek aracılığı ile doğru yola iletilmesinin gerekliliği, peygamberlik kurumunun varlığının gerekliliğinin delilinin iki temel öncüsüdür.

Ancak müfessirler, ısrarla bu ayetin anlamının peygamberin kendilerine gönderilen varlıklar türünden ve kendilerinden olmasının gerekli olduğu yolunda bir kayıtlama getirdiğini vurgularlar. İnsanlara insan peygamber, meleklere melek peygamber göndermek gibi. Fakat bu husus o kadar da önemli değil, bu yüzden de ayette açıkça belirtilmemiştir.

Şöyle ki, insanlara gönderilen ve onların öğretim ve eğitim sorumluluğunu üstlenen peygamberin onlardan olması, onların hayatının yeryüzüne özgü olmasının ve kendilerine inen vahyin gökten gelen melek aracılığı ile inmesinin gereklerindendir. Çünkü maddî nitelikteki insan türünün fertlerinin iyilik-kötülük, kemal-eksiklik, iç temizliği-iç pisliği bakımlarından birbirinden farklı olmaları kaçınılmazdır. Oysa gerek vahyi getiren melek, gerekse getirdiği vahiy mesajı temiz ve arınmıştır, ona ancak temiz olanlar dokunabilir. Buna göre vahyi indiren melek, her ne kadar türün tamamına inse de, ona o türün ancak madde kirinden ve pisliğinden arınmış, şeytanın dokunmasından münezzeh olan fertleri dokunabilir ki, bunlar da peygamberlerdir. Allah'ın salât ve selâmı onların üzerine olsun.

Meseleyi biraz daha açıklamak için şöyle diyebiliriz: İlâhî inayetin gereği, her varlık türünün kemaline ve mutluluğuna yöneltilmesi yolundadır. Bu türlerden biri olan insan da bu genel kuraldan müstesna değildir. İnsan türünün dünya hayatında mutlu olması ise, ancak dünyada ve ve ahirette mutluluğunu garanti eden ve bireyler arasında doğması kaçınılmaz olan ihtilâfları gideren kanun ve kuralların egemen olduğu sosyal bir hayat yaşamasına bağlıdır. İnsanın hayatı bilinçli bir hayat olduğuna göre de bu kanun ve kuralları edinmesini sağlayacak imkânla donanması gerekir. İyiyi kötüden ayırt etmeye yarayan akıl ile donanmış olması bu konuda yeterli değildir. Çünkü aklın bizatihi kendisi onu görüş ayrılıklarına götürür. Dolayısıyla insanın başka bir bilinçle de donanması gerekir. Bu bilinçle Allah'ın bağışladığı bazı bilgileri ve temel kuralları elde edecektir. Bu bilgiler ve temel kurallar fertler arasındaki görüş ayrılıklarını giderecek, insanın mutluluğunu ve kemale ermesini garanti edecektir. Bu ise, vahyin sağlayacağı bilinçtir ve onunla donanacak kişi de peygamberdir.

İşte bu, ayetten alınan tam aklî delildir. Biz bu meseleyi kitabımızın ikinci cildindeki "Kur'ân Işığında Peygamberlik"[1] başlıklı incelemememizde ve yine onuncu ciltteki Nuh Peygamber'le ilgili hikâyelerin zımnında[2] ayrıntılı biçimde açıklamıştık.

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında.]

2- [el-Mizan, c. 10, 36-49. ayetlerin tefsiri sırasında.]

Şimdiki inceleme konumuz olan *"Eğer yeryüzünde güvenle gezip dolaşan melekler olsaydı, onlara da gökten elçi olarak bir melek indirirdik."* ayetine gelince, bu ayet az önceki delilin anlamına şunu ekliyor: İnsanlara vahyin mesajının sunulması, onlara gökten inecek melek aracılığı ile olmalıdır.

Şöyle ki, bu ayetin ve daha öncesinin içeriğinden çıkan sonuç şudur: İnsanları senin peygamberliğine inanmaktan alıkoyan sebep, onların yüce Allah tarafından insanın peygamber olarak görevlendirilmesini muhal görmeleridir. Ama bu görüşlerinde yanılıyorlar. Çünkü gerek yeryüzüne özgü hayat ve gerekse Allah'ın insanları doğru yola iletmeye yönelik inayeti, onlardan bazı fertlere gökten melek kökenli elçi indirilmesini gerektirir. Hatta melekler insanlar gibi yeryüzünde yaşayan varlıklar olsalardı, yüce Allah onlardan peygamber olan bazı fertlere elçi olarak gökten vahiy mesajını taşıyan melek indirirdi.

Görüldüğü gibi bu ayetler iki sonuca işaret etmektedir. Birincisi, insan kökenli elçiliğin anlamını açıklıyor ki, o da şudur: Peygamber kendisine Allah'ın dini ile bir meleğin indiği bir insandır. Sonra o peygamber o dini Allah'ın emri ile tebliğ eder.

İkincisi, elçiliğin deliline işaret ediyor ki, o da şudur: Gerek insanlığın yeryüzüne özgü hayatı ve gerekse kullarını doğru yola iletmeye, amaçlarına ulaştırmaya taalluk eden ilâhî inayet, insanlara semavî bir dinin inmesini vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak ortaya koyar. Melekler ise, gökteki bereketlerin yere inmesinin aracılarıdır. Dolayısıyla din insanlara melekler aracılığıyla inmektedir ve bu iş meleğin misyonudur. O meleği görüp gökten indirdiği mesajı ondan alan ise insan kökenli peygamberdir. Gökten gelen bu mesajı insanların bütününün değil de onların bazılarının almalarının sebebi, bu mesajı almanın iç temizliğini ve Allah'tan gelen bir ruhu gerektirmesidir.

Sözün akışı uyarınca müşriklerin bir önceki ayette geçen *"Allah peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?!"* şeklindeki sözlerine, "Allah onlara peygamber olarak bir melek gönderirdi" şeklinde bir karşılık verilmesi beklenirdi. Fakat öyle bir ifade değil de, *"onlara da gökten elçi olarak bir melek indirirdik."* buyrulması tercih edildi. Bunun ilk sebebi, kuşkuyu giderici ve vehmin kökünü kesici en uygun ifadeyi kullanmaktır. Çünkü Brahmanistlerden, Budistlerden ve Sabiîlerden oluşan putperest çoğunluk, kutsal kitaplarında görüldüğü gibi, kâmil bir insanın insanları kemale erdirmek için gönderilmesi anlamındaki

peygamberliği o kadar yadırgamazlar. Hatta böyle birinin gönderilişini kurtarıcının veya ıslahatçının ortaya çıkışı, ilâhın yere inmesi ve yeryüzü halkına insan kılığında görünmesi gibi tanımlamalarla dile getirirler. Söylendiğine göre Buda ve Yuzasef bu tür şahsiyetlerdendi. Durum ne olursa olsun, onların taptıkları ilâh bir melek, bir cin veya Allah'ta gark olmuş bir insandır, yüce Allah değildir.

Onların kesinlikle kabul etmedikleri şey, taptıkları ilâhlar arasında bulunan meleğin insanlara, tek Allah'a kulluk edilmesini içeren bir din iletmede aracılık etmesidir. Oysa onlara göre tek ilâh olan Allah'a kulluk edilmez. Dolayısıyla buradaki ayette [ilk olarak], gökten inen bir meleğin Allah'tan aldığı mesajın insanlara iletilmesinde aracılık ettiğinin açıkça belirtilmesiyle, onlara yönelik kesin bir muhalefet ve karşıtlığın vurgulanması istenmiştir.

İkinci olarak da söz konusu meleğin aracılığının, gerçekte bütün insanlığa yönelik olduğuna işaret edilmiştir. Ne var ki, o melekten vahiy almaya elverişli olan kişi, o insanlardan olan peygamberdir. Diğer insanlara gelince, onlar böyle bir yeteneğe sahip olmadıklarından bu ayrıcalıktan yoksundurlar. Buna göre ilâhî bağış genel olsa bile bundan ancak özel kişi yararlanıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Rabbinin bağışı (hiç kimseden) men edilmiş değildir."* (İsrâ, 20), *"Onlara bir ayet geldiğinde, 'Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız.' dediler. Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir."* (En'âm,124)

Bu ayet elçiliğin anlamını ortaya koyması açısından resul ile nebinin farkı hakkındaki Ehlibeyt İmamları'ndan (hepsine selâm olsun) gelen rivayetleri doğruluyor. Söz konusu rivayetlere göre resul, gökten inen aracı meleği gören ve onun sözlerini işiten peygamber iken, nebi o meleği çıplak gözle değil, rüyasında gören peygamberdir. O rivayetlerin bazılarına, kitabın ikinci cildindeki "Kur'ân Işığında Peygamberlik"(1) başlıklı incelemememiz sırasında yer vermiştik.

Bu ayetteki en latif ve en veciz ifade tarzlarından biri, yeryüzüne özgü hayatın "yeryüzünde güvenle gezip dolaşan"lar şeklinde tanımlamasıdır. Çünkü yer çekiminin etkisi altında bir yerden bir yere intikal etmek, yeryüzüne has maddî hayatın en belirgin özelliklerindendir.

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi, 213. ayetin tefsiri sırasında.]

96) De ki: "**Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Çünkü O, kullarını gerçekten bilip görmektedir.**"

Önceki ayetlerde Peygamberimiz müşriklere gereken delilleri gösterdi. Onlara peygamberliğinin mucizesi, yani kendisiyle müşriklere meydan okuduğu Kur'ân hakkında gereken açıklamayı yaptı. Fakat onlar inatlarını, inkârlarını ve incitmelerini sürdürerek ona başka anlamsız ve yersiz teklifler sundular. Hakka saygı göstermediler ve batılı desteklemekten vazgeçmediler. Bu ayette ise yüce Allah, Peygamberimize işi Allah'ın şahitliğine havale etmesini emrediyor. Buna göre Allah, Peygamberimizin ve müşriklerin yaptıklarına şahittir. Çünkü o, kendisine gönderilen mesajı tebliğ etti, getirdiğine çağırdı, kanıt gösterdi ve mazeret bırakmadı. Onlar da onun söylediklerini işittiler. Bütün deliler tam bir şekilde kendilerine sunuldu. Fakat büyüklük taslayarak karşı geldiler. Dolayısıyla bu ayet tartışmayı kesmeyi, çatışmayı bırakmayı ve işi sahibine havale etmeyi açıklamaya yöneliktir. Artık karar makamında olan O, ne karar verecekse versin.

Bazı müfessirler şöyle derler: "Ayetin maksadı, çağrının ve peygamberliğin doğruluğu konusunda yüce Allah'ı şahit tutmaktır. Sanki Peygamberimiz şöyle diyor: Allah'ın benim peygamberliğime şahit olması benim için yeterli bir delildir. İşte onun sözü olan Kur'ân, bunu açıkça ilan ediyor. Eğer 'O, Allah'ın sözü değildir, senin uydurmandır' diyorsanız, o hâlde onun bir benzerini ortaya koyun. Fakat bütün insanlar ve cinler size yardım etse ve destekçileriniz olsa bile onun bir benzerini ortaya koyamazsınız."[1]

Bu yorum aslında güzel bir yorumdur. Fakat başkalarının da söylediği gibi, ayetin devamı olan *"benimle sizin aranızda"* ifadesi ve *"Çünkü O, kullarını gerçekten bilip görmektedir."* cümlesi ile uyuşmaz. Tersine, bu yorumla uyumu olması için "Allah benim size karşı şahidimdir", "peygamberliğim hakkında yeterli şahittir" veya benzeri gibi bir ifadenin kullanılması daha uygun olurdu.

Bu ve bundan önceki iki ayetin sonları "resulen" kelimesi ile secilidir. Arka arkaya gelen üç ayetin aynı kelime ile secili olmalarının Kur'ân'daki tek örneği bu ayetlerdir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 174.]

97) "Allah kimi hidayete erdirirse, işte doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, artık onlara O'ndan başka veliler bulamazsın. Kıyamet günü de onları yüzüstü, kör, dilsiz ve sağırlar olarak haşrederiz. Onların barınağı cehennemdir; ateşi dindikçe alevini artırırız."

Sözün akışından anlaşıldığı gibi bu ayet, Peygamberimize (s.a.a) yönelik *"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter..."* hitabının devamıdır. Ayet, onlara karşı delilin tamamlandığını, haklarında sapıklık hükmünün kesinleştiğini, bu yüzden de doğru yola gelmelerine yönelik ümidin kalmadığını kinaye yolu ile dile getiriyor.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Onlara tartışmayı kestiğini bildir. Çünkü hidayet yüce Allah'a aittir; bu hususta O'na hiç kimse ortak olamaz. O kimi hidayete erdirirse, işte o hidayete ve doğru yola erer, başkası değil. Kimi de saptırıp hidayete erdirmezse, ey Muhammed, sen onun için O'ndan başka hidayete erdirecek veliler bulamazsın. Allah bu kimseleri hidayete erdirmez. Bu yüzden onlarla ilişkiyi kes. İman edecekleri ümidi ile onları hakka çağırmak için sıkıntıya girme.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, bu ayetin yeni bir söz başlangıcı olduğunu ve *"De ki"* hitabının çerçevesi içinde olmadığını ileri sürenlerin[1] görüşleri yerinde değildir.

Ayette "evliya (veliler)" kelimesi çoğul olarak kullanılıyor. Oysa tekil olarak kullanılsaydı, daha etkili ve daha geniş kapsamlı olurdu. Bunun gerekçesi şu inceliğe işaret etmektir: Eğer söz konusu bu kimselerin velisi Allah dışında başka bir merci olsaydı, bu merci ya taptığı ilâhlar olurdu ki, onların sayısı çoktur ya da diğer evrensel sebepler olurdu ki, onların da sayısı çoktur.

"Allah kimi hidayete erdirirse, işte doğru yolu bulan odur." ifadesinde, çoğul ikinci şahıstan tekil üçüncü şahsa geçiliyor. Oysa sözün akışında çoğul ikinci şahıs kipi kullanılmıştır. Bunun muhtemel sebebi şudur: Eğer bu ifadede "Biz kimi doğru yola iletirsek, kimi yoldan çıkarırsak" şeklinde çoğul ikinci şahıs kipi kullanılsaydı, doğru yola iletme ve yoldan çıkarma hususunda Allah'ın melekleri ortak edindiği sanılır ve bunun sonucu olarak da, *"artık onlara O'ndan başka veli-*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 175.]

ler bulamazsın" ifadesinde çelişkiye düşüldüğü sanılabilirdi. Çünkü müşriklere göre veliler meleklerdir. Bu yüzden de onları ilâh ediniyor ve onlara tapınıyorlar.

"Kıyamet günü de onları yüzüstü, kör, dilsiz ve sağırlar olarak haşrederiz." ifadesinin orijinalinde geçen "umyen", "bukmen" ve "sumyen" kelimeleri sırası ile "â'mâ (kör)", "ebkem (dilsiz)" ve "esamm (sağır)" kelimelerinin çoğullarıdır. Yine ayetin orijinalindeki "habet" kelimesi (hubuvvu'n-nar) ateşin alevinin sönmesi ve "saîr" kelimesi de ateşin alevi demektir. Ayetin bu bölümünün anlamı açıktır.

98-99) İşte bu, onların cezasıdır. Çünkü onlar bizim ayetlerimizi yalanlamış ve şöyle demişlerdi: "Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?!" Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kendileri gibisini yaratmaya gücünün yettiğini görmediler mi?! Onlar için bir ecel (ölüm anı veya yaşam süresi) belirlemiştir, bunda kuşku yoktur. Fakat zalimler inkârcılıktan başka bir şeyi kabullenmediler.

İkinci ayetin sonundaki "kufûr" kelimesi, inkârcılık demektir. Yüce Allah bu ayette ölümden sonraki dirilişe delil getiriyor. Müşrikler, *"Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?!"* diyerek yeniden dirilmeyi uzak bir ihtimal saymışlardı. Onların yadırgamaları, dünyadaki bu insan bedeninin dağılıp kemik ve toz hâline geldikten sonra yeni bir yaratma ile eski durumuna dönmesini imkânsız görmelerine dayanıyordu. Yüce Allah da onlara delil gösteriyor ki, insan bedeninin ilk yaratılışı, Allah'ın buna ve yeniden yaratma olarak adlandırılan benzerini yapmaya gücünün olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü benzerin hükmü aynıdır.

Buradaki benzerlik, yeni bedenin ilk bedenle karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan benzerliktir. Bu tanımlarda insanın birliğini ve şahsîliğini koruyan nefsi göz ardı edilmektedir. Bu durum, ahiretteki insanın dünyadaki insanın benzeri değil, aynısı olması ile çelişmez. Çünkü bu birliğin ve kişiliğin dayanağı insan nefsidir ve o Allah katında saklı tutulmaktadır, kesinlikle geçersiz ve yok olmaz. Bu nefsin yeniden yaratılan bedene girmesiyle de dünyadaki insanın aynısı ortaya çıkar. Nitekim dünyadaki insan da bir ve şahsîdir, bedendeki organların anbean değişime uğramasına rağmen insan şahsî birliği üzerinde varlığını devam ettirmektedir.

İnsan bedeninin unsurlarının dağıldığı ve şeklinin bozulduğu hâlde insanın özünü oluşturan nefsinin Allah katında korunduğunun delili şu ayettir: *"Dediler ki: 'Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman biz yeniden mi yaratılacağız?' Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr ediyorlar. De ki: Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacaktır."* (Secde, 10-11) Görülüyor ki, ayete göre müşrikler yeniden dirilişin insan bedeninin unsurlarının dağılması suretiyle yok olmasından sonra yeniden yaratılması olduğu gerekçesine dayanarak buna karşı çıkıp itiraz ediyorlar. Yüce Allah ise bu itiraza şu cevabı veriyor: Ölüm meleği bir bütün hâlinde insanın canını alıyor, ondan hiçbir şey kaybolup dağılmıyor. Kaybolan sadece bedenidir. Bunda da bir sakınca yoktur. Çünkü yüce Allah onu yeniler.

Yeniden diriltilen insanın dünyadaki insanın benzeri değil de aynısı olduğunun delili, insanın Allah'a döneceğini, tekrar diriltileceğini, sorguya ve hesaba çekileceğini, dünyadaki işlerinin karşılıklarını alacağını bildiren kıyamet ile ilgili bütün ayetlerdir.

Bütün bunlar ayetteki benzerlikten, sözünü ettiğimiz benzerliğin kastedildiğini gösterir. Ayette bedenin göz önüne alınmasının sebebi, müşriklerin *"Biz kemik ve ufalanıp toprak olunca, yeni bir yaratılışla mı diriltileceğiz?!"* şeklindeki itiraz metinlerine paralel bir benzerliği gündeme getirmektir. Müşriklerin bu sözlerinde ölen kişinin nefsi değil, sadece bedeninin değişimleri göz önüne alınmıştır. Dolayısıyla insan nefsi göz ardı edildiğinde, ahiretteki beden dünyadaki bedenin benzeri olur. Ancak nefis göz önüne alınınca, ahiretteki nefis ile dünyadaki nefis birbirinin aynısıdır.

Bazı müfessirlere göre,[1] ayetteki *"kendileri gibisi"* kelimesi, aslında "kendileri" anlamındadır. Tıpkı "Senin gibi biri bunu yapmaz" şeklindeki sözümüz gibi. Bu söz "Sen bu işi yapmazsın" demektir.

Ancak bu yorum tartışmaya açıktır. Çünkü örnek verilen söz şu anlamdadır: Senin gibi biri, sendeki sıfatların benzerine sahip olduğu için o işi yapmaz. Sen de söz konusu sıfatlara sahip olduğun için o işi yapmazsın. Buna göre bu sözde kinaye yolu ile fiilin sebebi reddedilmek suretiyle fiil reddediliyor. Çünkü bu ifade "Sen o işi yapmazsın" sözünden daha etkili ve daha pekiştirmelidir.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 4, cüz, 15, s. 103.]

"Onlar için bir ecel belirlemiştir, bunda kuşku yoktur." ifadesinde geçen "ecel"den maksat anlaşıldığı kadarıyla ölüm zamanıdır. Çünkü ecel ya dünyadaki hayat süresinin bütünü demektir ki, bu süre ölümle sınırlıdır. Veya hayat süresinin sonu demektir ki, bu da ölüme bitişiktir. Ecel kelimesi bu anlamlardan hangisine gelirse gelsin burada bir gün gelip çatacağı şüphesiz olan ölümün hatırlatılmasının amacı, müşriklerin bu akıbetten ibret alarak Allah'a karşı gelmeye ve O'nun ayetlerini yalanlamaya son vermeleridir. Çünkü Allah onları diriltip yaptıklarının karşılığı ile cezalandırmaya muktedirdir.

Buna göre, *"Onlar için bir ecel belirlemiştir, bunda kuşku yoktur."* ifadesi ile bir önceki ayetin başlangıcını oluşturan *"İşte bu, onların cezasıdır. Çünkü onlar bizim ayetlerimizi yalanlamış ve şöyle demişlerdi..."* ifadesi arasında paralellik vardır. Dolayısıyla bu ifade ile aşağıdaki ayetler arasında benzerlik vardır: *"Ayetlerimizi yalanlayanları hiç farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız. Onlara mühlet veririm, hiç şüphesiz benim tuzağım sağlamdır. Onlar düşünmediler mi ki, arkadaşlarında bir delilik yoktur. O, ancak apaçık bir uyarıcıdır. Onlar göklerin ve yerin ve Allah'ın yarattığı her şeyin egemenliği (melekûtu) ve ecellerinin yaklaşmış olabileceği hakkında hiç düşünmediler mi? O hâlde ondan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?"* (A'râf, 182-185)

Bazı tefsirciler,[1] buradaki "ecel" ile kıyamet gününün kastedilmiş olabileceğini söylemişler. Ancak bu yorum sözün akışı ile uyuşmuyor. Çünkü bu ifadenin öncesinde müşriklerin yeniden dirilmeyi inkâr ettikleri nakledilmiş ve arkasından Allah'ın gücü hatırlatılarak onlara bu konuda delil gösterilmişti. Buna göre, burada yeniden dirilmenin şüphesiz bir şekilde kabul edilmiş gibi ele alınması uygun değildir.

Bu görüşün bir benzeri de şu görüştür: Buradaki "ecel"den maksat ister ölüm günü olsun, ister kıyamet günü, *"Onlar için bir ecel belirlemiştir, bunda kuşku yoktur."* ifadesi, kıyamet gününün varlığını kanıtlama amacı taşıyan bir başka delildir.[2] Fakat bu yorum da bir önceki gibi, hiçbir fayda getirmeyen bir zorlama ürünüdür ve bu yüzden onunla uğraşmak gereksizdir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 179.]

2- [Fahr-i Râzî, el-Kebir, c. 21, s. 62.]

100) De ki: "Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsanız, harcamaktan korkarak sıkıca tutardınız. Zaten insan pek de cimridir.

Ayetin orijinalinde geçen "katûr" kelimesi, cimrilik ve aşırı derecede eli sıkılık diye açıklanmıştır. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Katr kelimesi sıkıştırmak, tazyik etmek demektir. 'Katûr' kelimesi ise 'faul' veznindedir ve mübalağa anlamı taşır. Araplar nafakanın ölçüp biçilmesinde, 'katere, yakturu, tekattere, ektere, kattere' derler." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu ayet, bir beşer peygamber olmasını men eden müşriklere yönelik bir kınamadır. Çünkü önceki ayetlerin birinde onların şöyle dediği aktarılıyordu: *"İnsanlara hidayet geldiğinde, onları iman etmekten alıkoyan şey, sırf 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?!' demeleri (peygamberliği inkâr etmeleri) olmuştur."* Ayetin anlamı ise açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Mes'ade b. Sadaka'ya dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Şifa, Kur'ân ilmindedir. Çünkü ayette, *'Biz, müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'ân'ı indiriyoruz.'* buyruluyor."

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi isnat zinciriyle Süfyan b. Uyeyne'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakleder: "Niyet, amelden daha üstündür. Haberiniz olsun ki, amel niyet demektir." Ardından, *"De ki: Herkes kendi seciye ve oluşan kişiliğine göre davranır."* ayetini okudu ve "Yani niyetine göre hareket eder." buyurdu.[1]

Ben derim ki: İmam, "amel niyet demektir." sözü ile amel ve niyet arasında unvan ile unvanın kastettiği şey (isim ile müsemma) arasındaki gibi bir birlik [ve örtüşme] olduğuna işaret ediyor.

Yine aynı eserde müellif kendi isnat zinciri ile Ebu Haşim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Cehennemlikler ebedî olarak cehennemde kalacaklar. Çünkü onların dünyadaki niyetleri eğer orada ebedî olarak yaşasalar ebedî olarak Allah'a isyan edecekleri yolunda idi. Cennetlikler de ebedî olarak cennette kalacaklar. Çünkü on-

---

1- [Usul-i Kâfi, c. 2, s. 16, hadis: 4, İhlâs Babı.]

ların dünyadaki niyetleri eğer orada ebedî olarak yaşasalar ebedî olarak Allah'a itaat edecekleri yolunda idi. İşte bunlar da, onlar da niyetlerinden dolayı yerlerinde ebedî olarak kalacaklardır." İmam böyle dedikten sonra, *"De ki: Herkes kendi seciye ve oluşan kişiliğine göre davranır."* ayetini okudu ve "Yani niyetine göre." açıklamasını yaptı.[1]

Ben derim ki: İmam'ın (a.s) bu sözlerinde, karşıtına yönelik yeteneğin kökten yok olmasına yol açacak şekilde nefiste melekelerin kökleşmesine işaret vardır. Bu hadisi Ayyâşî de kendi tefsirinde Ebu Haşim aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakleder.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Sana ruh hakkında soruyorlar..."* ifadesiyle ilgili şöyle geçer: Ahmed b. Hanbel, Tirmizî -sahih olduğunu bildirerek-, Neseî, İbn Münzir, İbn Hibban, Ebu'ş-Şeyh -el-Azameh adlı eserde-, Hâkim -sahih olduğunu bildirerek-, İbn Mürdeveyh, İbn Nuaym ve Beyhakî -her ikisi ed-Delâil adlı eserde- İbn Abbas'tan şöyle naklederler: "Kureyşliler Yahudilere 'Bize bir soru verin de bu adama (Peygamber'e) soralım.' dediler. Yahudiler de, 'Ona ruhun ne olduğunu sorun.' dediler. Kureyşlilerin bu soruyu sormaları üzerine, *'Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir.'* ayeti indi."

"Yahudiler bunu işitince, 'Bize çok bilgi verildi. Bize Tevrat verildi. Tevrat kime verildi ise ona çok hayır verildi demektir.' dediler. Bunun üzerine yüce Allah, *'De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa da onlara bir o kadarını daha katsak, Rabbimin sözleri bitmeden önce denizler biterdi.'* [Kehf, 109] ayetini indirdi."

Ben derim ki: Başka yollardan gelen rivayetlere göre Abdullah b. Mes'ud ve Abdurrahman b. Abdullah b. Ummü'l-Hakem bu sorunun Medine'de Yahudiler tarafından sorulduğunu ve bu ayetin bunun üzerine indiğini söylerler. Fakat bu surenin Mekke'de inmiş olması ve ayetlerinin aynı söz akışını yansıtmaları bu rivayet ile bağdaşmaz.

Yine aynı eserde şöyle geçer: İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hatem, İbnu'l-Enbarî -el-Azdad adlı eserde, Ebu'ş-Şeyh -el-Azameh adlı eserde-, Beyhakî -el-Esmau ve's-Sıfat adlı eserde- *"Sana ruh hakkında soruyorlar."* ifadesiyle ilgili Ali b. Ebu Talip'ten şöyle naklederler: "O, meleklerden bir melektir. Yetmiş bin yüzü vardır. Her yüzünde yetmiş

1- [Usul-i Kâfi, c. 2, s. 69, hadis: 5, Niyet Babı.]

bin dil bulunur ve bu dillerinin her biri ile yetmiş bin dil konuşur ve bu diller ile Allah'ı tespih eder. Allah onun her tespihinden bir melek yaratır ve bu melek kıyamet gününe kadar meleklerle birlikte uçar."

Ben derim ki: Ruhun bir melek olduğu yorumu, *"melekleri emrinden (var etme kelimesi) olan ruh (hayata canlılık veren) ile indirir."* (Nahl, 2) ayeti gibi çok sayıda ayetin zahiri ile bağdaşmaz. *"Melekleri, emrinden olan ruh ile indirir."* ayetinin tefsiri sırasında İmam Ali'den (a.s) bir rivayet nakletmiştik. İmam, söz konusu rivayette ruhun melek demek olmadığını vurguluyor ve bu yorumuna okuduğumuz ayeti delil gösteriyordu. Dolayısıyla ruh konusunda aşağıda yer verdiğimiz rivayetler göz önüne alınmalıdır.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi isnat zinciriyle Ebu Basir'den şöyle nakleder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) *'Sana ruh hakkında soruyorlar.'* ayetinin ne anlama geldiğini sordum, şu cevabı verdi: Ruh, Cebrail'den ve Mikail'den daha büyük bir yaratıktır. O sürekli olarak Resulullah'ın (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'nın yanında olmuştur ve melekût âlemindendir."

Ben derim ki: Bu anlamda daha başka rivayetler de vardır. Bu rivayet, bu konudaki ayetler hakkında yukarıda yaptığımız açıklamalar ile uyumludur.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare'ye ve Hamran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır ile İmam Cafer Sadık (onlara selâm olsun), *"Sana ruh hakkında soruyorlar."* ayeti hakkında şöyle buyurdular: "Yüce Allah, tek ve sameddir. Samed, boşluğu olmayan şey demektir. Ruh ise Allah'ın yaratıklarından biridir. Onun gözü, gücü ve teyidi vardır. Allah onu elçilerin ve müminlerin kalplerine koyar."

Ben derim ki: Bu rivayetin başlangıcında Allah'ın "samed" sıfatı hakkında yapılan açıklamanın amacı, *"Onu düzelttiğimde (organlarını uygun yere yerleştirdiğimde) ve ona ruhumdan üflediğimde..."* [Hicr, 29 ve Sâd, 72] ayeti gibi ayetlere bakarak ortada bir boşluğun ve üflenmiş bir nefesin olduğu yolunda zihinlerde belirebilecek olan vehmi gidermektir.

Yine aynı eserde Ebu Basir iki İmam'dan birinden (onlara selâm olsun) şöyle rivayet eder: "İmam'a, *"Sana ruh hakkında soruyorlar."* ayeti ile ilgili olarak ruhun ne olduğunu sordum. Bana, 'O bütün hayvanlar ve insanlarda olan şeydir.' buyurdu. 'Peki, o nedir?' dedim. 'O, melekût ve kudret âlemindendir.' karşılığını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayetler ayette soru konusu edildiği bildirilen ruhun, farklı dereceleri olan geniş kapsamlı bir gerçek olduğu yolundaki açıklamalarımızı doğruluyor. Ayrıca bu son rivayetin zahirî anlamı hayvanlardaki ruhun soyut ve melekût âleminden olan bir gerçek olduğunu teyit ediyor.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Cerir, İbn İshak, İbn Münzir ve İbn Hatem aracılığı ile İbn Abbas'tan şöyle nakledilir: "Müşriklerden Rabia'nın iki oğlu Utbe ile Şeybe, Ebu Süfyan b. Harb, Abduddaroğulları'ndan biri, Esedoğulları'nın kardeşi Ebu'l-Buhterî, Esved b. Muttalib, Rebia b. Esved, Velid b. Muğire, Ebu Cehil b. Hişam, Abdullah b. Ebu Umeyye, Ümeyye b. Halef, As b. Vail, Haccac'ın Sehmî olan iki oğlu Nebih ve Münebbih, güneş battıktan sonra Kâbe'nin arkasında bir araya geldiler ve birbirlerine, 'Muhammed'e birilerini gönderin, kendisi ile konuşun ve hiçbir mazeret bırakmayacak şekilde onunla tartışın.' dediler."

"Peygamber'e, 'Kavminin ileri gelenleri seninle konuşmak için bir araya geldiler.' diye haber gönderdiler. Peygamberimiz (s.a.v) çağrısı ile ilgili olarak tutumlarını değiştiren bir adım atacakları düşüncesiyle hemen yanlarına geldi. Çünkü onlara çok düşkündü, onların doğru yola gelmelerini istiyor ve sıkıntıları ona ağır geliyordu. Böylece yanlarına gelip oturdu."

"Müşrikler şunları dediler: Ey Muhammed! Sana hiçbir mazeret bırakmamak için adam gönderip seni buraya çağırdık. Vallahi, biz senin kavmine yaptığın kötülük kadar kavmine kötülük yapan bir Arap bilmiyoruz. Atalarımıza sövdün, dinimizi aşağıladın, düşüncelerimizi akılsızlık olarak damgaladın, ilâhlarımıza hakaret ettin, topluluğumuzu dağıttın. Böylece bize karşı yapmadığın hiçbir kötülük bırakmadın. Şimdi bu tür sözleri söylemekteki amacın eğer mal elde etmekse, aramızda senin için mal toplayalım da hepimizin en zengini sen ol. Eğer aramızda itibarlı biri olmak istiyorsan, seni başımıza efendi yapalım. Eğer istediğin saltanat ise, seni başımıza reis yapalım. Eğer sana gelip görünen ve sana bir şeyler getiren o şey sana egemen olmuş bir cin ise, ne olursa olsun, mallarımızı harcayıp seni tedavi etmenin çarelerini arayalım da iyileş ve hiçbir mazeretin kalmasın."

"Peygamberimiz (s.a.v) onlara şu karşılığı verdi: Bu dediklerinizin hiçbiri benim hakkımda doğru değil. Benim size getirdiğim mesajdan maksadım sizden mal, haraç ve başınıza geçip egemenlik kurmak değil-

dir. Fakat beni Allah size peygamber olarak gönderdi, bana kitap indirdi, sizin için müjdeleyici ve uyarıcı olmamı emretti. Ben de Rabbimin mesajını size ilettim. Samimi duygularla size öğüt verdim. Eğer size getirdiğim mesajı kabul ederseniz bu, dünyadaki ve ahiretteki nasibiniz olur. Yok, eğer getirdiğim mesajı reddederseniz, Allah sizinle benim aramda son hükmünü verinceye kadar O'nun emrine sabrederim."

"Müşrikler dediler ki: Ya Muhammed! Eğer sana yaptığımız teklifleri kabul etmiyorsan, biliyorsun ki, yeryüzünde yerleşim yeri bizden dar, malı bizden az ve hayat şartları bizden zor bir toplum yoktur. Seni iddia ettiğin mesajlarla gönderen Rabbinden iste de yerleşim alanlarımızı daraltan şu dağları bölgelerimizden uzaklaştırsın. Yerleşim alanımızı genişletsin. Bu beldede Şam ve Irak gibi nehirler akıtsın. Eski atalarımızı diriltsin. Bu dirilteceği atalarımız arasında Kusay b. Kilâb da bulunsun. Çünkü o, doğru sözlü bir büyüğümüzdü. Ona, senin söylediklerin hak mı, yoksa batıl mı olduğunu soralım. Eğer dediğimizi yaparsan ve atalarımız seni onaylarlarsa, biz de seni onaylarız, bu sebeple senin Allah katındaki dereceni ve O'nun seni peygamber olarak göndermiş olduğunu bilmiş oluruz."

"Peygamberimiz (s.a.v) müşriklere şu karşılığı verdi: Ben bu istedikleriniz için gönderilmedim. Ben Allah katından bana iletilen mesajı size getirdim. Bana gönderileni size tebliğ ettim. Eğer onu kabul ederseniz bu, dünyadaki ve ahiretteki nasibiniz olur. Yok, eğer getirdiğim mesajı reddederseniz, Allah sizinle benim aramda son hükmünü verinceye kadar O'nun emrine sabrederim."

"Müşrikler dediler ki: Eğer bu söylediklerimizi yapmazsan, bari kendi iyiliğini göz önüne al. Rabbinden, seni onaylayacak ve sana yönelteceğimiz yaptırımlardan seni koruyacak bir melek göndermesini iste. Ayrıca O'ndan sana bahçeler, altın ve gümüş hazineler ile köşkler vermesini, böylece peşinden koştuğunu gördüğümüz şeylere muhtaç olmaktan seni kurtarmasını da iste. Çünkü sen de tıpkı bizim gibi çarşılarda geziyor, oralarda geçim imkânı arıyorsun. Ta ki biz de, eğer iddia ettiğin gibi bir peygamber isen, bu sayede Allah katındaki dereceni bilelim."

"Allah Resulü (s.a.v) müşriklere şu cevabı verdi: Ben bu dediklerinizi yapmayacağım. Ben Rabbimden böyle isteklerde bulunacak biri değilim. Ben size böyle mesajlarla gönderilmedim. Allah beni size

müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdi. Eğer size getirdiğim mesajları kabul ederseniz bu, sizin dünya ve ahiretteki nasibiniz olur. Yok, eğer bunları reddederseniz, Allah benimle sizin aranızdaki son hükmünü verinceye kadar O'nun emrine sabrederim."

"Müşrikler dediler ki: O hâlde göğü yere düşür ki, Rabbinin eğer dilerse bunu yapacağını iddia ediyorsun. Bunu yapmadıkça biz sana kesinlikle inanmayacağız."

"Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: Bunu yapmak Allah'ın elindedir, eğer dilerse onu sizin için yapar."

"Müşrikler şöyle dediler: Ey Muhammed! Senin Rabbin biliyor ki, biz seninle bir araya gelecek ve sana sorduğumuz bu soruları soracağız, senden bu istediklerimizi isteyeceğiz. Eğer böyle olsaydı, sana önceden gelir, bizi nasıl defedeceğini bildirir ve bize getirdiğin mesajı kabul etmediğimiz takdirde bu konuda bize neler yapacağını haber verirdi. Bize gelen bilgiye göre, bu söylediklerini sana Yemame'de yaşayan Rahman adında biri öğretiyor. Vallahi, biz o Rahman'a asla inanmayacağız. Ey Muhammed, sana hiçbir mazeret bırakmadık. Vallahi, bize yaptıklarını yanına bırakmayız. Ya sen bizi yok edersin ya biz seni yok ederiz."

"Müşriklerin içinden biri de şunları dedi: Allah'ı ve melekleri görebileceğimiz şekilde karşımıza getirmedikçe sana asla inanmayız."

"Müşriklerin bu sözleri üzerine Peygamberimiz (s.a.v) ayağa kalktı. Abdullah b. Ebu Ümeyye de onunla birlikte ayağa kalkarak şunları söyledi: Kavmin sana gereken teklifleri yaptı. Sen bunları kabul etmedin. Arkasından senden kendileri için bazı isteklerde bulundular. Bu yola Rabbin nezdindeki dereceni bilmek istediler. Onları da yapmadın. Sonra onları kendisi ile korkuttuğun azabı acele olarak ortaya koymanı istediler. Vallahi, göğe merdiven dayayıp gözümüzün önünde oraya çıkıp oradan bir nüsha kitapla dönmedikçe, söylediklerinin doğruluğuna şahitlik edecek dört melekle birlikte gelmedikçe sana asla inanmam. Allah'a yemin ederim ki, eğer bunları yapsan bile, seni onaylayacağımı sanmıyorum."

"Abdullah b. Ebu Ümeyye bu sözleri söyledikten sonra Peygamberimizin (s.a.v) yanından ayrıldı, Peygamberimiz (s.a.v) de üzgün ve kederli olarak ailesinin yanına döndü. Çünkü kavminin kendisini çağırdığı zamanki ümidi boşa çıkmış ve ona uyma konusundaki olumsuz

tutumlarını görmüştü. Abdullah b. Ebu Ümeyye'nin yukarıdaki sözleri üzerine, *'(Kureyşliler) dediler ki: Bizim için şu yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayız...'* ayetleri indi."

Ben derim ki: Bu rivayette, Peygamberimiz (s.a.a) ile müşrikler arasında geçtiği nakledilen konuşmalar ve ona sordukları sorular bu ayetlerin zahiri ile bağdaşmıyor. Ayrıca bu rivayetlerdeki Peygamberimize (s.a.a) atfedilen cevaplar da ayetlerdeki cevapların zahiri ile uyuşmuyor. Ayetlerin açıklamaları sırasında bu noktaya değinmiştik.

Şiî ve Sünnî kanallardan gelen mükerrer rivayetlerde Kureyşliler arasından Peygamberimiz (s.a.a) ile bu konuşmaları yapan ve ona bu soruları yönelten kişinin Peygamberimizin eşi Ümmü Seleme'nin erkek kardeşi Abdullah b. Ümeyye el-Mahzumî olduğu bildirilmiştir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, *"Kıyamet günü de onları yüzüstü, kör, dilsiz ve sağırlar olarak haşrederiz."* ifadesinin tefsiri hakkında şöyle geçer: Ahmed, Buharî, Neseî, İbn Cerir, İbn Ebî Hatem, Hâkim, Ebu Nuaym -el-Marife adlı eserde-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -el-Esmau ve's-Sıfat adlı eserde- Enes'ten şöyle naklederler: "Resulullah'a, 'Ey Allah'ın Resulü! İnsanlar yüzüstü nasıl haşredilir?' diye soruldu. Peygamberimiz bu soruya, 'Onları ayakları üzerinde yürüten Allah, onları yüzüstü yürütmeye de kadirdir.' cevabını verdi."

Ben derim ki: Bu anlamda başka rivayetler de vardır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ
فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖى لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ
عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَ وَاِنّٖى لَاَظُنُّكَ
يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ
وَمَنْ مَعَهُ جَمٖيعًا ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهٖ لِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ اسْكُنُوا
الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفٖيفًا ﴿١٠٤﴾ وَبِالْحَقِّ
اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذٖيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْاٰنًا
فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزٖيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ
اٰمِنُوا بِهٖٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذٖينَ اُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ
يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ
رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزٖيدُهُمْ خُشُوعًا
﴿١٠٩﴾ قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَٓاءُ
الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبٖيلًا
﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرٖيكٌ فِى
الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِىٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبٖيرًا ﴿١١١﴾

AYETLERİN MEALİ

101- Andolsun biz, Musa'ya apaçık dokuz ayet verdik. İsrailoğulları'na sor; Musa onlara geldiği zaman Firavun ona, "Gerçekten ben seni büyülenmiş sanıyorum, ey Musa!" dedi.

102- Musa dedi ki: "Andolsun sen, bunları (doğruyu yanlıştan ayırmak için) apaçık kanıtlar olarak göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini iyi biliyorsun. Gerçekten ben seni (küfründen dolayı bilahare) helâk olmuş sanıyorum, ey Firavun!"

103- Firavun onları zorla o yerden (Mısır'dan) çıkarmak istedi. Biz de onu ve onunla birlikte olanları topyekûn suda boğduk.

104- Ondan (Firavun'un boğulmasından) sonra İsrailoğulları'na dedik ki: "O (kutsal) yere yerleşin. Diğerinin zamanı gelince de, sizi esir edilip iç içe girmiş olduğunuz hâlde getireceğiz."

105- Onu (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ve o da hak olarak indi. Seni de ancak (onunla) müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.

106- İnsanlara dura dura okuyasın diye onu, bir Kur'ân olarak (sureler ve ayetler şeklinde) bölümlere ayırdık. Biz onu tedricen indirdik.

107- De ki: "Siz, ister ona inanın, ister inanmayın; (şu bir gerçek ki) bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (bu kitap) okununca, secde edenler olarak yüzüstü yere kapanırlar."

108- Ve derler ki: "Rabbimiz her eksiklikten uzaktır, Rabbimizin sözü (kıyamet günü) mutlaka gerçekleşir."

109- Secde edenler olarak yüzüstü yere kapanıp ağlarlar ve bu (Kur'ân okumak) huşularını artırır.

110- De ki: "İster Allah adıyla çağırın, ister Rahman adıyla çağırın; (bu iki isimden) hangisini çağırsanız, en güzel isimler O'nundur." Günlük namazını (hepsini) sesli kılma, (hepsini) kısarak da (sessiz) kılma; bu ikisi arasında bir yol tut (bir kısmını sesli, diğer bir kısmını da sessiz kıl).

111- "Hamt, kendisine çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten dolayı veli ve yardımcısı olmayan Allah içindir." de ve O'nu tam bir tekbirle tekbir et (yücelt).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik mucizesi olarak Kur'ân getirmesi, müşriklerin ona yüz çevirerek başka yersiz mucizeler isteğinde bulunmaları ile Musa Peygamber'in (a.s) gösterdiği peygamberlik mucizeleri, Firavun'un bunlara yüz çevirerek onu büyülenmiş olmakla nitelemesi arasında benzerlik kuruluyor. Arkasından Kur'ân'ın tanıtımına, bölümler hâlinde inmesinin sebebine ve buna bağlı bilgilere geçiliyor.

101) Andolsun biz, Musa'ya apaçık dokuz ayet verdik. İsrailoğulları'na sor; Musa onlara geldiği zaman Firavun ona, "Gerçekten ben seni büyülenmiş sanıyorum, ey Musa!" dedi.

Kur'ân'daki bilgilere göre Musa Peygamber'e (a.s) verilen mucizelerin sayısı dokuzdan çoktur. Yalnız yine Kur'ân'da anlatıldığına göre Firavun'u dine davet etmek için Musa'ya verilen mucizelerin sayısı dokuzdur. Bunlar asa, ışık saçan el, su baskını, çekirge sürüsü, zararlı böcek salgını, kurbağalar, kan, kıtlık yılları ve ürünlerin azalması mucizeleridir. Anlaşıldığı kadarıyla bu ayette sözü edilen dokuz mucize ile bunlar kastediliyor. Özellikle, *"Andolsun sen, bunları (doğruyu yanlıştan ayırmak için) apaçık kanıtlar olarak göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini iyi biliyorsun."* şeklindeki Musa Peygamber'in Firavun'a yönelik sözleri bu ihtimale güç kazandırıyor. Denizin ikiye ayrılması, kayadan suyun fışkırması, bir sığır aracılığı ile ölünün dirilmesi, kavminden yıldırım çarpanların yeniden diriltilmesi ve dağın üzerlerinde asılı durması gibi diğer mucizeler ise bu ayette sözü geçen dokuz mucizenin dışındadır.

Bu durum, bu mucizelerin geniş bir zaman diliminde tedricî olarak ortaya çıkmaları gerçeği ile çelişmez. Çünkü bu ayetteki karşılıklı konuşma, Musa Peygamber'in daveti boyunca Firavun ile yaptığı mücadelenin toplamından süzülüp çıkartılmıştır.

Bazı tefsircilerin bizim saydığımız bu mucizelerden farklı bir liste

vermiş olmasına itibar edilmemelidir. Çünkü verdiği liste herhangi bir delile dayanmıyor.[1]

Eldeki Tevrat'a göre ise bu dokuz mucize şunlardır: Asa, kan, kurbağalar, zararlı böcek salgını, hayvanların ölümü, üzerinden geçtiği bitkileri ve hayvanları yok eden yakıcı ateş eşliğinde aşırı soğuk, çekirge sürüsü, karanlık, yaşlıların ve bütün hayvanların ölümü.

Muhtemelen bu mucizeler konusunda eldeki Tevrat ile Kur'ân arasındaki farklılık, bu mucizelerin tefsirini sunduğumuz ayette tek tek sayılmamalarından vazgeçilmesini gerektiren faktör olmuştur. Böylece işin Yahudilere sorulmasının yolu açık tutulmuştur. Çünkü açık farklılığın bulunması hâlinde Yahudiler Kur'ân'ı onaylamaya yanaşmaz, tersine onaylamadan önce hemen yalanlamaya yönelirlerdi.

"Gerçekten ben seni büyülenmiş sanıyorum, ey Musa!" yani büyüye maruz kaldın ve aklî dengen bozuldu. Bu ifade başka bir yerdeki ayetle aynı anlamdadır: *"Size gönderilen bu elçiniz kesinlikle delidir."* (Şuarâ, 27) Bir başka görüşe göre[2] ayetin orijinalindeki "meshûr (büyülenmiş)" kelimesi "sâhir (büyü yapan)" anlamındadır. "Meymun" ve "meş'um" kelimelerinin "yâmin (meymenetli)" ve "şâim (meymenetsiz)" anlamlarında olduğu gibi. Bundaki kural, ism-i fail sıygasının nispet anlamında kullanılmasıdır. Ayetin anlamı ise açıktır.

102) Musa dedi ki: "Andolsun sen, bunları (doğruyu yanlıştan ayırmak için) apaçık kanıtlar olarak göklerin ve yerin Rabbinden başkasının indirmediğini iyi biliyorsun. Gerçekten ben seni (küfründen dolayı bilahare) helâk olmuş sanıyorum, ey Firavun!"

Ayetteki "mesbûren" kelimesi helâk olan demektir. Kelime, helâk olma anlamına gelen "subûr" kökünden türemiştir. Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Musa, Firavun'a hitaben şöyle dedi: Ey Firavun, sen bu açık mucizeleri indirenin göklerin ve yerin Rabbi olan Allah olduğunu iyi biliyorsun. Allah bunları hak ile batılın birbirinden ayırt edilmesine yarayan basiret açıcı apaçık kanıtlar olarak gönderdi. Ve ben gerçekten seni bu inadın ve inkârcılığın yüzünden bilahare helâk olmuş sanıyorum ey Firavun!

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 182; el-Keşşaf, c. 2, s. 697; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 443.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 444; el-Kebir, c. 21, s. 65.]

Ayette kesinlik ifade eden bir kelime değil de zan kavramı kullanılmıştır. Bunun sebebi, kesin hükmün Allah'a ait olduğunu vurgulamak, ayrıca Firavun'un, *"Gerçekten ben seni büyülenmiş sanıyorum, ey Musa!"* şeklindeki sözü ile uyum sağlamaktır. Elbette bazen zan kelimesi, kesin bilgi anlamında da kullanılır.

103) Firavun onları zorla o yerden (Mısır'dan) çıkarmak istedi. Biz de onu ve onunla birlikte olanları topyekûn suda boğduk.

Ayetteki "yestefizzu" fiilinin mastarı olan "istifzaz" kelimesi, yerinden oynatmak ve zorla çıkarmak demektir. Ayetin anlamı açıktır.

104- Ondan (Firavun'un boğulmasından) sonra İsrailoğulları'na dedik ki: "O (kutsal) yere yerleşin. Diğerinin zamanı gelince de, sizi esir edilip iç içe girmiş olduğunuz hâlde getireceğiz."

Ayette İsrailoğulları'nın oturmakla emredildikleri "yer"den maksat Allah'ın onlara yurt olarak yazmış olduğu kutsal topraktır. Bunun delili, *"Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı kutsal toprağa girin."* (Mâide, 21) ayeti ile bu anlamdaki diğer ayetlerdir. Nitekim bir önceki ayette geçen yerden maksat ya herhangi bir yer ya da söz akışının gösterdiğine göre Mısır ülkesidir.

"Diğerinin zamanı gelince" ifadesi ise, diğer defanın vaadi veya diğer hayatın vaadi anlamındadır. Tefsircilere göre bu vaatten maksat kıyamet günüdür. *"Sizi iç içe girmiş olduğunuz hâlde getireceğiz."* ifadesi de, bir arada toplanmış ve birbirinize yapışık olduğunuz hâlde sizi getireceğiz şeklindedir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Firavun'un boğulmasından sonra İsrailoğulları'na dedik ki: "O kutsal topraklara yerleşin. (Firavun onları zorla o yerden çıkarmak istiyordu.) Kıyamet günü olunca sizleri hesaplaşma ve son hükmü vermek için yan yana sıkıştırılmış ve bir araya toplanmış hâlde getireceğiz.

Ancak ayetteki *"diğerinin zamanı"* sözüyle, yüce Allah'ın surenin başında İsrailoğulları'na ilişkin hüküm de kastedilmiş olabilir. Orada şöyle buyurmuştu: *"Diğerinin (cezalandırma) zamanı gelince de, yüzlerinizde üzüntü ve keder oluştursunlar, daha önce girdikleri gibi yine Mescid'e (Mescidu'l-Aksa'ya) girsinler ve ele geçirdikleri her şeyi büsbütün yok etsinler diye (üzerinize tekrar düşmanlarınızı göndeririz)."* Gerçi tefsircilerin çoğunluğu bu ihtimalden hiç söz etmemişler; ama öyle olması mümkündür. Böylece bu surede sözün sonu başına

dönmüş oluyor. Buna göre de ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Firavun'un boğulmasından sonra biz İsrailoğulları'na emrettik ki: Firavun'un oturmanıza engel olduğu kutsal toprağa yerleşin ve orada oturun. Öldürülme, esaret ve tehcir gibi belâların sizi sardığı bir sonraki zaman gelince de sizi bir araya toplar ve iç içe girmiş olduğunuz bir hâlde getiririz." Bu da onların esir edilip Babil'e sürülmelerinden ibarettir.

İşte bu yorum kabul edilirse, *"Diğerinin zamanı gelince de..."* ifadesinin, *"Ondan (Firavun'un boğulmasından) sonra İsrailoğulları'na dedik ki..."* dedik ifadesinin sonucu olarak gelmesindeki incelik açığa çıkmış olur. Oysa daha önceki yorumda böyle bir sonuç ilişkisini gösteren açık bir nükte görünmüyor.

105) Onu (Kur'ân'ı) hak olarak indirdik ve o da hak olarak indi. Seni de ancak (onunla) müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.

Peygamberimiz ile Musa Peygamber arasındaki benzerliğin vurgulanmasından sonra bir daha Kur'ân'ın durumu ve nitelikleri dile getiriliyor ve deniliyor ki: Allah Kur'ân'ı hak eşliğinde indirmiştir. Buna göre bu kitap O'nun katından hak eşliğinde inmiştir. Bu yüzden bu kitap indiricisi ciheti ile batıldan korunmuştur. Boş ve yersiz sözlerden oluşmuş olması söz konusu değildir. Günün birinde onu bozacak bir unsur da onda yoktur. Herhangi bir zamanda onu yürürlükten kaldıracak biri de bu kitabın indirilişinde Allah'a ortak olmamıştır. Peygamber (s.a.a) ise sadece Kur'ân'la müjde veren ve uyaran bir Allah elçisidir. Kur'ân'a ilaveler yaparak veya ondan bir şeyler eksilterek, insanların isteklerine uyarak ve kendi keyfine göre onun bütününü veya bir bölümünü terk ederek üzerinde tasarrufta bulunmaya yetkili değildir. Aklına öyle estiği için kendi canının istediği veya insanların hoşuna gidecek bir ayetin ona eklenmesini de Allah'tan isteyemez. Kur'ân'ın ilkeleri ve hükümleri konusunda insanlara taviz veremez, müsamaha gösteremez. Bütün bunların sebebi şu ki, Kur'ân hak bir kaynaktan doğan bir haktır. Haktan sonra delâletten başka ne var ki?

O hâlde, *"Seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."* ifadesi, ayetin daha önceki bölümünün tamamlayıcısıdır ve özü şudur: Kur'ân, hak bir mucizedir. Onun üzerinde hiç kimse en ufak bir tasarrufta bulunamaz. Bu açıdan Peygamber ile onun dışındakiler arasında hiçbir fark yoktur.

106) İnsanlara dura dura okuyasın diye onu, bir Kur'ân olarak (sureler ve ayetler şeklinde) bölümlere ayırdık. Biz onu tedricen indirdik.

Bu ayet bir önceki ayete matuftur. Yani onu hak içerikli olarak indirdik ve dura dura okuyasın diye onu bir Kur'ân olarak ayırdık. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayetteki 'fereknahu' kelimesi, onu bölümlere ayırdık, ayet ayet ve sure sure indirdik demektir. Ayetteki 'alâ muksin' ibaresi de buna delâlet etmektedir. Kelime hem 'muksin', hem de 'meksin' şeklinde okunabilir." (Alıntı burada sona erdi.)

Ayet, sözleri itibarı ile Allah katında kelimeler ve ibareler kalıplarına dökülmüş olan Kur'ânî bilgilerin tümünün inişini kapsamaktadır. Bu bilgiler ise ancak tedricîlik ile algılanır, yavaş yavaş ve ağır bir tempo ile öğrenilebilir. Amaç da, onun anlaşılıp ezberlenebilmesidir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Biz onu anlayıp düşünmeniz için Arapça bir Kur'ân yaptık. O, katımızda bulunan ana kitapta mevcut, yüce ve sağlamlaştırılmış bir kitaptır."* (Zuhruf, 3-4)

Kur'ân ayetlerinin sure sure, ayet ayet olarak bölümler hâlinde inmesi, insanların ondaki temel inanç ilkelerini, ayrıntıya ait davranış hükümlerini algılama yeteneklerinin oluşması ve maslahatların böyle gerektirmesi sebebiyledir. Böylece ilim ve amelin yan yana gelmesi amaçlanmış, onun ilkelerini ve hükümlerini birer birer almak suretiyle bir kerede inmesi hâlinde insanların tabiatlarının ona karşı tepkisel bir tutum takınması önlenmiştir. Nitekim Tevrat bir kerede inmiş ve Yahudiler tarafından kabul görmemiş, ancak bir dağın tıpkı bir bulut gibi başları üzerine indirilmesinden sonra kabul görmüştü.

Fakat aralarında, *"Bize (gökten) okuyacağımız bir kitap indirmedikçe..."* ifadesi gibi Kur'ân'ın bir defada inmesinin teklif edildiğini gösteren ayetin de yer aldığı önceki ayetlerin akışına en uygun olan yorum, Kur'ân'ın bölümlere ayrılmasından maksadın, iniş sebeplerinin tedricî biçimde gerçekleşmesine bağlı olarak sure sure, ayet ayet indirilmesidir. Kur'ân'ın tek bir bütün hâlinde indirilmesi ise, insanların defalarca dile getirdikleri bir istek olmuştur. Şu ayetlerde nakledildiği gibi: *"Kâfirler dediler ki: Kur'ân, ona bir defada topluca indirilseydi ya!"* (Furkan, 32), *"Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar."* (Nisâ, 153)

Ayetin sonundaki *"Biz onu tedricen indirdik."* ifadesi de bu yorumu teyit etmektedir. Çünkü bu ifadede yer alan ve bir şeyi tedricî olarak in-

dirmek anlamına gelen "tenzil" kelimesi, birinci değerlendirmeden çok ikinci değerlendirme ile uyuşuyor.

Bununla birlikte Kur'ân'ın bazı bölümlerinin diğer bazı bölümleri arkasından inmesi suretiyle iniş bakımından bölümlere ayrılmasından ve bir defada indirilmemesinden ibaret olan ikinci değerlendirme açısı, Kur'ân'ın bütün öğretilerinin tek gerçekte bütünleştiği ve dallarının tek bir ana kökte birleştiği hâlde birbirine bağlı muhtelif hükümlere ve temel bilgilere ayrılmasından ibaret olan birinci değerlendirme açısını da zorunlu olarak beraberinde getirir.

Bundan dolayı yüce Allah, *"anlayasınız diye"* ifadesinde buyurduğu gibi, Kur'ân'a, insanlar tarafından kolayca anlaşılması için Arap sözleri elbisesini giydirdikten sonra onu surelere ve ayetlere ayırmıştır. Arkasından onu çeşitlendirip bölümler hâlinde sıraya koyarak ihtiyaçların ortaya çıkmasına bağlı olarak ve insanların muhtelif yeteneklerinin meydana gelmesine paralel bir şekilde birer birer indirmiştir. Öğretimin eğitim ile birlikte yürümesi ve ilmin amel ile eşleşmesi için bu tedricî indirme süreci ise yirmi üç yılda tamamlanmıştır.

İnşaallah ilerde bu ayete ve bu sureye bağlı bazı hususları ayrı bir incelemede ele alacağız.

107-109) De ki: "Siz, ister ona inanın, ister inanmayın; (şu bir gerçek ki) bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (bu kitap) okununca, secde edenler olarak yüzüstü yere kapanırlar." Ve derler ki: "Rabbimiz her eksiklikten uzaktır, Rabbimizin sözü (kıyamet günü) mutlaka gerçekleşir." Secde edenler olarak yüzüstü yere kapanıp ağlarlar ve bu (Kur'ân okumak) huşularını artırır.

Ayetteki *"bundan önce kendilerine ilim verilen kimseler"*den maksat, Kur'ân'ın inişinden önce Allah ve mucizeleri ile ilgili bilgisi olanlardır. Bunlar Yahudi, Hıristiyan veya başka bir inanç kesiminden olabilirler. Dolayısıyla bu ifadeyi bir tek inanç kesimi ile sınırlamanın gerekçesi yoktur. Yalnız şu söylenebilir. Söz akışından anlaşıldığına göre bu kimseler, hak dinin mensuplarındandır ki, o din de o gün neshedilmemiş olan Hz. Mesih'in (a.s) dinidir. Buna göre ayetin kastettiği kimseler, sapıtmamış ve ilâhî metinleri değiştirmemiş olan Hıristiyan âlimlerden oluşan hakka bağlı kimselerdir.

Bunlar kimler olursa olsunlar, onların Kur'ân'dan önce kendilerine bilgi verilmiş olmalarından maksat, onların hak sözü anlayıp kabul etmeye hazırlıklı ve elverişli olmalarıdır. Çünkü gerçek anlamda ilimle donanmışlardır ve o ilim kendilerine huşu vasfı kazandırmıştır. Bu yüzden kendilerine okunan Kur'ân onların huşularını pekiştirmektedir.

"Secde edenler olarak yüzüstü yere kapanırlar." ifadesinin orijinalinde geçen "ezkan" kelimesi, "zukn" kelimesinin çoğuludur ve yüzdeki iki sakal kanadının birleştiği çene demektir. Çeneler üzerine kapanmaktan maksat da o kimselerin secdeye varmak için çeneleri üzerinde yere kapanmalarıdır. Nitekim *"secde edenler olarak"* ifadesi bu anlamı açıkça dile getiriyor. Çenelerden söz edilmesinin sebebi, secde amacı ile yere kapanıldığında yüzün yere en yakın bölümünün çene olmasıdır. Başka görüşe göre buradaki "çeneler"den maksat yüzdür ve bir şeyin parçasını söyleyip bütününü kastetmek kuralı uyarınca kullanılmış mecazî bir ifadedir.[1]

"Ve derler ki: Rabbimiz her eksiklikten uzaktır, Rabbimizin sözü mutlaka gerçekleşir." Yani onlar başta vaadini yerine getirmemek olmak üzere yüce Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih ederler. Daha önceki ayetlerin akışından anlaşılacağı üzere buradaki vaatten maksat, yüce Allah'ın insanları tekrar dirilteceğine ilişkin vaadidir. Bu da müşriklerin daha önceki ayetlerde tekrarlanan yeniden dirilişi reddetme yönündeki ısrarlı sözlerine yönelik bir karşıt ifadedir.

"Secde edenler olarak yüzüstü yere kapanıp ağlarlar ve bu huşularını artırır." Yere kapanmayı tekrarlamak ve bunu ağlama ile yan yana getirmek, huzuun anlamını ifade etmek içindir ki, huzu bedenle gerçekleşen boyun eğme ve alçalmadır. Nitekim ikinci cümlede de huşuun anlamı ifade ediliyor ki, o da kalple vuku bulan boyun eğme ve alçalmadır. Buna göre ayetin anlamı şöyle özetlenebilir: Onlar huzu ve huşu içinde olurlar.

Ayette o kimselerde müminlerin özelliklerinin var olduğu belirtiliyor. Bu özelliğe yukarıdaki *"Biz, müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'ân'ı indiriyoruz."* ifadesinde işaret edilmişti. Bunun yanı sıra yine bu ayette müşriklerin özelliğinin o kimselerde bulunmadığı ifade ediliyor ki, bu özellik tekrar dirilmeyi inkâr etmektir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 189.]

Bu üç ayette, Kur'ân'ın müşriklerin imanlarına muhtaç olmadığı açıklanıyor. Bu ihtiyaçsızlık da, Kur'ân'dan önce kendilerine ilim verilenlerin imanlarının başkalarının imanlarına ihtiyaç bırakmamasından kaynaklanmıyor. Tersine bu ihtiyaçsızlığın sebebi, onların Kur'ân'a inanmalarının şu gerçeği ortaya koymasıdır: Kur'ân hak eşliğinde inen hak bir kitaptır. Hak ve kâmil oluşunda hiç kimsenin imanına ve onayına muhtaç değildir. Eğer insanlar ona inanırlarsa, kendi lehlerine olur. Eğer onu inkâr ederlerse, aleyhlerine olur.

Görüldüğü gibi yüce Allah önceki ayetlerde müşriklerin Kur'ân'a yüz çevirdiklerini, onu inkâr ettiklerini ve onun bir mucize olduğunu göz ardı edip başka mucizeler istediklerini anlatıyor. Arkasından sahip olduğu mükemmellik niteliklerini, sözündeki ve anlamındaki mucizelik delillerini, vicdanlar üzerindeki güçlü etkisini ve batıla ve fesada asla bulaşmamış bir hak olduğunu ortaya koyacak şekildeki iniş biçimini açıklıyor. Sonra da bu son ayetlerde onun müşriklerin imanına muhtaç olmadığını, müşriklerin seçecekleri iman ve küfürle baş başa olduklarını vurguluyor.

110) De ki: "**İster Allah adıyla çağırın, ister Rahman adıyla çağırın; (bu iki isimden) hangisini çağırsanız, en güzel isimler O'nundur.**"

Ayetteki "ev" edatı, eşitlik ve serbestlik bildirme anlamı taşır. Dolayısıyla buradaki "Allah" ve "Rahman" isimleri, iki ayrı müsemmaya (isimlendirilene) değil, bir tek müsemmaya delâlet ederler. Buna göre ifadenin anlamı, 'O'nu ister Allah adı ile çağırın, ister Rahman adı ile çağırın, hangisiyle çağırsanız O'nu çağırmışsınızdır." şeklindedir.

Ayetteki "eyyen ma ted'û" ibaresi şarttır ve "mâ" edatı tekit amaçlı bir sıla edatıdır. *"Fe-bi-mâ rahmetin minellahi=Allah'tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın."* (Âl-i İmrân, 159) ve *"Amma kalilin le-yusbihûne nâdimîn=Pek yakında onlar mutlaka pişman olacaklardır."* (Mü'minûn, 40) ayetlerinde olduğu gibi.

İbaredeki "eyyen" kelimesi şart edatı ve "ted'û" fiilinin mefulüdür; *"fe-lehu'l-esmau'l-husnâ=en güzel isimler O'nundur."* ifadesi de şartın cevabıdır. Bu ifadede, sebep müsebbebin yerine konmuştur. Dolayısıyla ifadenin anlamı şudur: Allah'ı bu ikisinden hangisi ile çağırırsanız çağırın, o isim O'na ait olan en güzel isimdir. Çünkü en güzel isimler tamamıyla O'nundur. Müsemmalara delâlet eden isimlerin bazıları gü-

zeldir, müsemmada bulunan güzel niteliğe delâlet ederler. Bazıları ise çirkindir. Bunlar da güzel isimlerin tersine müsemmada bulunan çirkin bir niteliğe delâlet ederler. Çirkin niteliğin yüce Allah'a izafe edilmesi söz konusu değildir. Kimi isimler ise en güzeldirler, hiçbir noksanlık ve çirkinlik gölgesi barındırmazlar. Beraberinde fakirlik kırıntısı bulundurmayan zenginlik, beraberinde ölüm kırıntısı bulundurmayan hayat ve beraberinde zillet (alçaklık) bulundurmayan izzet gibi. Bazı güzel isimlerde de güzellik baskındır, ama katıksız değildir. Yüce Allah'ın isimleri ise en güzel isimlerdir. En güzel isimler de, anlamları en güzel olan isimlerdir. Din önderlerimizin şu sözleri buna delâlet eder: "Yüce Allah zengindir, fakat O'nun zenginliği zenginlerin zenginliği gibi değildir. Diridir, fakat O'nun diriliği dirilerin diriliği gibi değildir. Azizdir, ama O'nun azizliği azizlerin azizliği gibi değildir. Âlimdir, fakat O'nun âlimliği âlimlerin âlimliği gibi değildir... Yani O'nda her kemalin, zıddının zerresinin bulunmadığı özü ve katıksızı vardır.

"Eyyen mâ ted'û fe-lehu'l-esmau'l-husna (hangisini çağırsanız, en güzel isimler O'nundur.)" ibaresindeki zamir (lehu=O'nun), her isim ve şekilden yüce olan Allah'ın zatına dönüktür, Allah ve Rahman isimlerinden birine değil. Çünkü yukarda değindiğimiz gibi bu iki kelimeden maksat, bu isimlerle adlandırılan ve onların müsemması olan yüce zat değil, iki isimdir ve "Bu iki isimden hangisini çağırırsanız çağırın, bütün en güzel isimler veya öbür en güzel isimler o isme aittir." demenin anlamı yoktur. Bilakis ifadenin anlamı şudur: O'nu hangi ismi ile çağırırsanız çağırın, bunun bir engeli yoktur. Çünkü bunları en güzel isimler olmaları hasebiyle hepsi O'nun isimleridir ve en güzel isimler de O'na aittir. O hâlde bu isimler O'nu çağırmanın yollarıdır ve bu isimleri çağırmak gerçekte O'nu çağırmaktır. Çünkü bunlar O'nun isimleridir ve isim müsemmanın aynası ve adresidir. Bu noktayı iyi kavramak gerekir.

Bu ayet Kur'ân'ın [tevhit ilkesini yansıtan] seçkin ayetlerinden biridir. Putperestliğin zatta tevhit, ibadette teşrik (ilâhın zatını bir bilip kullukta ortaklığı öngören) görüşüne karşılık hem Allah'ın zatını, hem de O'na yönelik kulluğu tevhit esasına bağlayan Kur'ân'ın mesajına bu ayet ışık tutmaktadır.

Onuncu ciltte bir bölüm görüşlerini anlattığımız putperestliğe göre Allah, aslında her türlü sınırlamadan ve nitelikten yücedir. Fakat sonra arka arkaya sıralanan isimlerle belirlenmiştir ki, bu isimlerle belirlenme-

ye onlar "tevellüt/doğuş" adını veriyorlar. Onlara göre melekler ile cinler de O'nun isimlerinin yüce mazharları ve göstergeleridir, O'nun evren üzerinde tasarrufta bulunan evlâtlarıdır. Putperestlere göre, tapanların tapınmaları ve yönelenlerin yönelmeleri isimlerin ötesine geçemez ve isimlerinin mazharları olan evlâtlarının mertebesini aşamaz. Dolayısıyla biz tapınmalarınızda ancak ilâha, yaratana, rızık verene, diriltene, öldürene ve benzerinle taparız. Bunların hepsi ise isimlerdir ve bunların mazharları da meleklerden ve cinlerden olan evlâtlardır. O ulu zata gelince; O hissin, vehmin veya aklın erişemeyeceği kadar yücedir ve yönelmenin, istemenin, tapınmanın ve ibadetin varamayacağı kadar yüksektir.

Putperestlere göre Allah'ın her ismini çağırmak, o isme tapınmaktır. Yani o ismin mazhar ve sembolü olan meleğe veya cine tapmaktır. Böylece o melek veya cin, o tapınmayla tapılan ilâhtır ve ihtiyaçların çeşitlenmesi ile çoğalan çağrı türleri sonucu ilâhlar da çoğalmaktadır. Bundan dolayı müşriklerden biri Peygamberimizin (s.a.a) namazda, "Ya Allah, ya Rahman!" diye dua ettiğini işittiğinde, "Şu dinsize bakın; iki ilâha tapmayı bize yasakladığı hâlde kendisi iki ilâha tapıyor!" demiştir.

İşte bu ayet, müşriklerin bu inançlarını reddediyor ve görüşlerindeki yanılma sebeplerini ortaya koyuyor. Şöyle ki: Bu isimler, yüce Allah'ın en güzel isimleridir, sırf O'na mahsusturlar. Onsuz bir nitelikleri yoktur. Zatta ve sıfatta O'ndan ayrı değildirler, onların maliki ve taşıyanı O'dur. Dolayısıyla o isimler sadece O'na götüren yollardır ve onları çağırmak O'nu çağırmak, onlara yönelmek de O'na yönelmektir. İsim müsemmayı (isimlendirileni) nasıl gizler, perde altına alır ki, o sadece müsemmaya ileten bir yol, ona götüren bir aracı ve onun başkalarına açılmasını sağlayan yüzüdür. Buna göre çok sayıda ismi çağırmak, zata kulluktaki tevhit ilkesi ile çelişmez. Bunun yanı sıra kulluğun isimle sınırlanıp onu aşmamasının da imkânı yoktur.

Bu açıklamanın uzantısı olarak şu sonuç ortaya çıkıyor: Allah'ın isimlerini veya bu isimlerin mazharları olan melekleri ve cinleri yüce Allah'ın evlâtları saymak yanlıştır. Çünkü gerek gerçek anlamda, gerekse onurlandırma anlamında evlâttan söz etmek, baba ile evlât arasında zat gerçeği ve kemallerinden herhangi biri bakımından ortaklığı ve türdeşliği gerektirir. Oysa yüce Allah, zatında veya kemalinde başkasının O'na ortak olmasından münezzehtir. O'nun olan her şey de sadece O'nundur; O'ndan başkasının olan her şey ise o başkalarına değil, yine O'na aittir.

Yine ayetin açıklaması, isimlerin ve onların mazharlarının evren üzerinde tasarrufta bulundukları yolundaki görüşün yanlışlığını da ortaya koyar. Çünkü gerek melekler ve gerekse putperestlere göre mazharlarını oluşturdukları isimler kendileri için hiçbir şeye malik olmadıkları gibi, O'nun dışında hiçbir şeyi yapmada da bağımsız değildiler. Tersine onlar onurlandırılmış kullardır, O'ndan öne çıkıp bir söz söyleyemezler, sadece O'nun emrini uygularlar. Cinler de yaptıkları işlerde böyledirler. Sözün kısası evrende etkili olan her sebebin yaptığı işe yönelik gücü ona veren Allah'tır. O başkasının mülkiyetine verdiği mülkün maliki ve başkasına verdiği gücün kadiridir.

İşte bu ayetin arkasından gelen *"Hamt, kendisine çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten dolayı veli ve yardımcısı olmayan Allah içindir, de"* ayeti bu anlamı ifade eder. İnşaallah aşağıda bu gerçeğe tekrar işaret edeceğiz.

Bu ayet, Allah kelimesinin en güzel isimlerden biri olduğunun delilidir. Aslı "ilâh" olan bu kelime, mabutluk anlamına gelen bir sıfattır. Fakat çok kullanılmış olması, ona alemlik (isimlik) niteliği kazandırmıştır. Nitekim sıfatların Allah'a yüklenmesinin doğru olması bu yoruma delil oluşturur. Meselâ "Rahman ve Rahim olan Allah" denebildiği hâlde, "Allah ve Rahim olan Rahman" denmez. Kur'ân'da da, *"Rahman ve rahim olan Allah'ın adı ile"* ifadesi yer alır.

Günlük namazını (hepsini) sesli kılma, (hepsini) kısarak da (sessiz) kılma; bu ikisi arasında bir yol tut (bir kısmını sesli, diğer bir kısmını da sessiz kıl).

"İchar=yüksekten konuşmak ve ihfat=kısarak konuşmak" ifadeleri iki zıt sıfattır ki, sesler bunlarla nitelendirilir. Bu ikisi arasında, yüksekten konuşmaya göre kısarak konuşma ve kısık sesle konuşmaya göre yüksekten konuşma şeklinde üçüncü bir ses tonu da göz önüne alınabilir. Buna göre "ichar", sesi bağıracak şekilde fazla yükseltmek; "ihfat", sesi hiç duyulmayacak kadar fazla kısmak demektir ve bu ikisinin arasında bir de orta ses tonu vardır. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde olur: Namazını bağırarak, yüksek sesle kılma ve sesini fazla da kısma, bu ikisi arasında bir yol tut. Bu da itidal ve orta yoldur.

Bu orta durumun yol olarak adlandırılmasının sebebi, gerek Peygamberimizin (s.a.a), gerekse onu örnek alan mümin ümmetinin bu uygulamayı uyulacak bir yol, sünnet/gelenek edinmeleridir.

Bu yorum, ayetteki namazın istiğrak/kaplayıcı anlamda olduğu ve bununla her türlü namazın kastedildiği takdirde böyledir. Ama eğer maksat [günlük] namazların hepsi ise, -ki bu daha çok muhtemeldir- o zaman ifadenin anlamı şöyle olur: "Ne namazlarının hepsini sesli kıl, ne de hepsini kısarak ve sessiz kıl; tersine bu ikisi arasında bir yol tutarak bazı namazlarını sesli ve diğer bazılarını da sessiz kıl." Sünnette sabah, akşam ve yatsı gibi bazı namazları sesli ve diğerlerinde kısık sesle kılmanın sabit olduğu göz önüne alınınca, bu anlamın daha uygun olduğu görülür.

Ayrıca bu yorum, ayetin sonu ile başı arasındaki ilişki açısından da daha yerinde olabilir. Çünkü namazı yüksek sesle kılmak, Allah'ın yüce ve ulu oluşu ile, buna karşılık namazı kısık sesle kılmak da Allah'ın kuluna şahdamarından daha yakın oluşu ile uyuşmaktadır. O zaman da namazlarda bu ses tonlarının her ikisinin kullanılmasıyla Allah'ın bütün isimlerinin hakkı verilmiş olur.

111) "Hamt, kendisine çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten dolayı veli ve yardımcısı olmayan Allah içindir." de ve O'nu tam bir tekbirle tekbir et (yücelt).

Bu ayet daha önceki ayette yer alan *"De ki: İster Allah adıyla çağırın, ister Rahman adıyla çağırın"* ifadesine matuftur ve ayetten çıkan sonuç şudur: Müşriklere de ki: Onların Allah dışında tapılacak ilâhlar olduklarını sanarak çağırdıkları isimler, sadece O'nun isimleridirler. Bu isimler de O'nun mülküdürler. Onlar kendilerinin malikleri olmadıkları gibi, hiçbir şeyin malikleri de değildirler. Buna göre onları çağırmak, Allah'ı çağırmaktır ve her durumda mabut olan O'dur.

Sonra O'nun mülkünün mutlak oluşunun sonucu olarak O'na hamt et, O'nu öv. Çünkü putperestler, Hıristiyanlardan ve Yahudilerden oluşan Ehlikitap ile eski Mecusilerin melekler, cinler, İsa Peygamber, Üzeyir ve din adamları hakkında ileri sürdükleri gibi zat ve sıfat bakımından O'nun bir benzeri yoktur ki, O'nun zatından ve sıfatından türeyen bir evlâdı olmuş olsun. Ya da putperestler, iki tanrıcılar ve onlar dışındaki şeytana tapanların ileri sürdüğü gibi O'nun, kendisinden türemeyen bir ortağı olsun. Veya O'nun mülkünde ortağı olup velisi olan ve ona üstün gelen, ardından mülkünün ıslah edemediği bir bölümünü o ıslah etmiş olsun.

Başka bir ifadeyle, O'nun türdeşi olan hiçbir şey yoktur ki, eğer evladı ise O'ndan aşağı düzeyde, eğer O'nunla eşitse ortağı ve eğer mülkü bakımından O'ndan üstün düzeyde ise velisi olsun.

Bu ayet, gerçekte mülkünün mutlaklığının sonucu olarak çocuk, ortak ve veli sahibi olamayacağı vurgulanan Allah'a yöneltilmiş bir övgüdür. Böyle olduğu için Peygamberimize (s.a.a) kendisini tespih etmesini değil, O'na hamt etmesini emrediyor. Oysa ayette sözü edilen evlâdın, ortağın ve velinin reddedilmesi, olumsuz sıfatlardır ve bu sıfatlara uygun düşen şey hamt değil, tespih (noksanlıklardan tenzih)tir. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Yüce Allah bu ayeti, *"O'nu tam bir tekbirle tekbir et (yücelt)."* ifadesiyle sona erdiriyor. Bu ifadede tavsif ve tenzihten sonra mutlak anlamda ve her türlü sıfattan yüce olacak şekilde Allah'ın büyüklüğü dile getiriliyor. Bundan dolayı bir rivayette verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) "Allah-u ekber" ifadesini, "Allah tanımlanmayacak derecede büyüktür." şeklinde tefsir etmiştir.

Eğer bu ifadenin anlamı, "Allah her şeyden büyüktür" şeklinde olsaydı, büyük anlamında nesneler az da olsa Allah'a ortak edilmiş olurdu. Oysa Allah, herhangi bir şeyin kendisine ortak olamayacağı kadar yücedir.

Bu surede kullanılan ince sanatlardan biri de, ilk ayetinin tespih ile başlaması, son ayetinin ise hamt ile başlayıp tekbir ile noktalanmasıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Said b. Mensur, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem İmam Ali'nin [İsrâ Suresi'nin yüz ikinci ayetindeki] "alimte" kelimesini "alimtu" şeklinde okudu ve bunun sebebini şöyle açıkladı: "Vallahi (o kanıtların Allah tarafından indirildiğini) bilen o Allah düşmanı değildir. Bunu bilen Musa'dır."

Ben derim ki: Bu okuma şekli İmam Ali'ye (a.s) isnat edilmiştir.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi isnat zinciri ile Ali b. Muhammed'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), yaralı olduğu için alnını secdeye koyamayan kimsenin ne yapacağı soruldu. İmam soruya şu cevabı verdi: Böyle bir kimse çenesini yere değdirir. Çünkü yüce Allah, *'secde edenler olarak yüzüstü yere kapanırlar.'* buyuruyor."[1]

Ben derim ki: Bu anlama gelen başka rivayetler de vardır.

1- [el- Kâfi, c. 3, s. 334.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Cerir ve İbn Mürdeveyh aracılığıyla İbn Abbas'tan şöyle nakledilir: "Resulullah (s.a.v) bir gün Mekke'de namaz kıldı ve Allah'a, 'Ya Allah, ya Rahman' diyerek dua etti. Bunu gören müşrikler, 'Şu dinsize bak. Bize iki ilâha dua etmeyi yasakladığı hâlde, kendisi iki ilâha dua ediyor!' dediler. Bunun üzerine *'De ki: İster Allah adıyla çağırın, ister Rahman adıyla çağırın...'* ayeti indi."

Ben derim ki: Bu ayetin iniş sebebi hakkında bu rivayete ters düşen başka rivayetler de vardır. Fakat bu rivayet, onların bu ayetin içeriğine en uygun olanıdır.

et-Tevhid adlı eserde müsnet olarak (rivayet zincirine yer verilerek) ve el-İhticac adlı eserde mürsel olarak (rivayet zincirine yer verilmeyerek) nakledildiğine göre Hişam b. Hakem şöyle dedi: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) yüce Allah'ın isimleri ve hangi kökten türedikleri, örneğin 'Allah kelimesinin hangi kökten türediği hakkında sordum. Bana şöyle buyurdu: Ey Hişam! 'Allah' kelimesi, 'elihe' kelimesinden türemiştir. İlâh (tapmak) da, tapılanın varlığını gerektirir. İsim, müsemma'dan (isimlendirilenden) başkadır. Kim anlama değil de isme kulluk ederse, kâfir olur ve hiçbir şeye kulluk etmiş olmaz. Kim isme ve anlama taparsa, kâfir olur ve iki şeye kulluk etmiş olur. Kim isme değil de anlama taparsa, işte tevhit odur. Anladın mı, ey Hişam?"

"İmam'a, 'Bana biraz daha bilgi ver.' demem üzerine sözlerine şöyle devam etti: Yüce Allah'ın doksan dokuz ismi var. Eğer isim, müsemmanın kendisi olsaydı, bu isimlerin her biri ayrı bir ilâh olurdu. Fakat 'Allah', isimlerin delâlet ettiği bir anlamdır ve bu isimlerin hepsi O'ndan başkadırlar. Ey Hişam! Ekmek, yenen şeyin; su, içilen şeyin; elbise, giyilen şeyin ve ateş, yakan şeyin adıdır."[1]

et-Tevhid adlı eserde müellif kendi isnat zinciri ile İbn Rıab'dan, o da birden çok raviden, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle naklederler: "Kim tevehhüm ederek Allah'a kulluk ederse kâfir olur. Kim isme kulluk eder de anlama kulluk etmezse kâfir olur. Kim anlama ve isme birlikte kulluk ederse, müşrik olur. Kim de Allah'ın kendisini nitelediği sıfatlarla O'nu isimlendirerek anlama kulluk eder, ardından kalbini ona bağlar, gizli ve açık hâllerinde onu dili ile ifade ederse, işte onlar

1- [et-Tevhid, s. 220; el-İhticac, c. 2, s. 72, hadis: 13.]

Emîrü'l-Müminin Ali'nin (a.s) dostlarındandırlar." Başka bir rivayete göre "Onlar gerçek müminlerdir." diye geçer.[1]

Biharu'l-Envar'ın Tevhit kitabının isim ile anlamın birbirinden ayrı oldukları bölümünde et-Tevhid adlı eserden, onun yazarı kendi isnat zinciri ile İbrahim b. Ömer'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah öyle bir isim yarattı ki, bu isim harflerle tanıtılmaz, kelimeler ile ifade edilmez, şahıs ile somutlaştırılamaz, benzetmeyle nitelenmez, renkle boyanmaz, mekânlar ondan olumsuzlanmıştır, sınırlar ondan uzaktır, her vehim sahibinin hissine kapalıdır, gizlidir, ama örtülü değildir. Yüce Allah bu ismi, dört bölümden oluşmuş ve bölümleri birleşik tam bir kelime yaptı. Bu bölümlerin hiçbiri diğerinden daha önde değildir. Halkın ihtiyacını karşılamak için bunlardan üçünü izhar edip ortaya çıkardı, birini de gizledi. Bu ise ortaya çıkarıp açıkladığı üç isim aracılığıyla örtülüp gizlenen isimdir."

"Açıklanan üç isim Allah, Tebareke ve Sübhan isimleridir. Bu üç ismin her birinin dört rüknü vardır ve böylece üç ismin rükünleri on iki tane olmaktadır. Sonra da o üç ismin her biri için fiil niteliğinde olan ve rükünlere mensup olan otuz isim yarattı. Bu isimler şunlardır: Rahman, Rahim, Melik, Kuddus, Halik, Bâri', Musavvir, Hayy, Kayyum, Lâ Te'huzu Sinetun ve Lâ Nevm, Alîm, Semi', Basîr, Hakîm, Cebbar, Mütekebbir, Aliyy, Azim, Muktedir, Kadir, Selâm, Mümin, Müheymin, Münşi, Bedi', Refi', Celil, Kerim, Razık, Muhyi, Mumit, Bais, Vâris."

"Bunlar ve toplam olarak üç yüz atmış tane olan bütün en güzel isimler sözü edilen üç isme mensupturlar. Bu üç isim de, bu isimlerle saklanıp gizlenen bir ismin rükünleri ve perdeleridir. İşte *'De ki: İster Allah adıyla çağırın, ister Rahman adıyla çağırın; (bu iki isimden) hangisini çağırsanız, en güzel isimler O'nundur.'* ayetinin anlamı budur."[2]

Ben derim ki: Bu rivayet, yine İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiş olarak el-Kâfi adlı eserde de yer almıştır.[3]

Daha önce sekizinci ciltteki "Esmau'l-Hüsna Hakkında" bahsinde belirtmiştik ki, Allah'ın isimleri diye adlandırılan bu kelimeler aslında isimlerin isimleridirler ve gerçek anlamda isim, bu isimlerin delâlet

1- [et-Tevhid, s. 220, hadis: 12.]
2- [Biharu'l-Envar, c. 4, s. 166.]
3- [el-Kâfi, c. 1, s. 87, hadis: 11.]

ettiği, işaret ettiği içerik olan zatın taşıdığı herhangi bir sıfattır. Buna göre en güzel isimlerin bazıları zatın aynisidir ki, bu isimler subutî/olumlama ve kemalî bir sıfat içerirler. "Hayy, Alîm, Kadir" gibi. Bazıları ise Allah'ın zatı dışında ve zata zait olan isimlerdir ki, bunlar selbî/olumsuzlama veya fiilî bir sıfat içerirler. "Halik, Razık, Lâ Te'huzu Sinetun ve Lâ Nevm" gibi. Bu söylediklerimiz isimlerin kendileri için geçerlidir. İsimlerin isimlerine gelince, bunlar zata delâlet eden ve onun vasıflarından birini ifade eden kelimelerdir ki, bunların zattan başka olduklarında şüphe yoktur ve bu kelimeler, onları dile getirenler ile kaim olan hâdis kelimelerdir.

Yalnız bu konuda şu iki yönden gelen görüş farklılığı vardır:

Birincisi: Selef kuşağından olan bazı cahil kelâm âlimleri, Allah'ın isimleri ile isimlerinin isimlerini birbirine karıştırmış ve isimlerin zatla aynı olmasının, isimlerin isimlerinin zat ile aynı olduğu anlamına geldiğini sanmışlar ve bunun sonucu olarak da ismin müsemmanın kendisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre, isme kulluk etmek ve ona dua etmek, müsemmaya kulluk etmenin kendisidir. Bu görüş, Abbasîlerin ilk döneminde yaygın bir taraftar kitlesine sahipti. et-Tevhid adlı eserden naklettiğimiz son iki rivayet bu görüşü reddetmektedir.

İkincisi: Putperestlerin görüşüdür. Bu görüşe göre kulluk yönelişi, yüce Allah ile bağlantılı olamaz, ancak isimler ile bağlantılı olur. Dolayısıyla duaların asıl muhatabı isimler ve meleklerden, cinlerden ve kemale ermiş insanlardan oluşan mazharlarıdır; tapılan ilâhlar da bunlardır, Allah değildir. Ancak yukarıdaki açıklamamızda söylediğimiz gibi, *"De ki: İster Allah adıyla çağırın, ister Rahman adıyla çağırın; (bu iki isimden) hangisini çağırsanız, en güzel isimler O'nundur."* ayeti bu görüşü reddetmektedir.

Naklettiğimiz son rivayet de isimlerin yüce zattan nasıl kaynaklandıklarını da ortaya koymaktadır. O zat ki, hiçbir ilmin kuşatamayacağı, hiçbir vasfın ve niteliğin kayıtlandıramayacağı, hiçbir ismin ve tanımın sınırlandıramayacağı kadar yücedir. Şöyle ki, bu rivayet baş tarafında ve sonunda oradaki isimler ile isimlerin isimlerinin değil, isimlerin kendilerinin kastedildiğini açıkça belirtiyor. Sekizinci ciltteki "Esmau'l-Hüsna" konusu ile ilgili incelemenin sonunda bu meseleyi biraz açıklamıştık. Daha fazla bilgi edinmek isteyenler o incelemeye başvurabilirler.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare, Humran ve Muhammed b. Müslim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ile İmam Cafer Sadık (a.s), *"Günlük namazını (hepsini) sesli kılma, (hepsini) kısarak da (sessiz) kılma; bu ikisi arasında bir yol tut."* ayeti hakkında şöyle buyurdular: "Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'deyken namazda yüksek sesle Kur'ân okuyor ve müşrikler bulunduğu yeri öğrenerek ona eziyet ediyorlardı. Bunun üzerine o sırada bu ayet indi."

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet, İbn Mürdeveyh aracılığı ile İbn Abbas'tan nakledilmiş olarak ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde de yer almıştır. Ayşe'den nakledilen bir rivayete göre ise bu ayet dua hakkında inmiştir. Bunun bir sakıncası yoktur. Çünkü diğer rivayetlerle çelişmiyor. Yine Ayşe'den nakledilen bir başka rivayete göre, ayet teşehhüt hakkında inmiştir.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi isnat zinciri ile Semaa'dan şöyle nakleder: İmam'a, *"Günlük namazını (hepsini) sesli kılma, (hepsini) kısarak da (sessiz) kılma"* ayetinin anlamını sordum. Bana şu cevabı verdi: "Ayette geçen 'ihfat' kelimesi, işitebileceğinden daha kısık bir ses tonu, 'cehr' kelimesi ise sesini fazla yükseltmendir."[1]

Ben derim ki: Bu rivayet, bizim ayetin tefsiri sırasında verdiğimiz ilk anlamı teyit ediyor.

Yine aynı eserde isnat zinciri ile verilen bilgiye göre Abdullah b. Sinan şöyle der: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "İmam'ın arkasında namaz kılanlara kalabalık da olsalar sesini duyurması gerekir mi?" diye sordum. Bana şöyle cevap verdi: "İmam orta ayarda bir ses tonu ile okusun. Çünkü Kur'ân'da, *'Günlük namazını (hepsini) sesli kılma, (hepsini) kısarak da (sessiz) kılma'* buyruluyor."[2]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ahmed ve Taberanî aracılığı ile Muaz b. Enes'ten şöyle rivayet edilir: Peygamberimiz (s.a.v), *"Hamt, kendisine çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten dolayı veli ve yardımcısı olmayan Allah içindir, de ve O'nu tam bir tekbirle tekbir et (yücelt)."* ayeti ile ilgili buyurdu ki: "Bu, izzet ve üstünlük ayetidir."

Tefsiru'l-Kummî'de verilen bilgiye göre güçsüzlüğünü telafi edecek bir destekçiye gerek duymayan" ifadesi hakkında şöyle dedi: Hiç güçsüzlüğe düşmedi ki, kendisine yardım edecek bir veliye muhtaç olsun.

1- [el- Kâfi, c. 3, s. 305, hadis: 21.]

2- [el- Kâfi, c. 3, s. 317, hadis: 27.]

KUR'ÂN VE HADİS KAYNAKLI BAŞKA BİR İNCELEME

Bu inceleme, *"İnsanlara dura dura okuyasın diye onu, bir Kur'ân olarak (sureler ve ayetler şeklinde) bölümlere ayırdık"* ayeti hakkındadır ve şu üç bölümden oluşur:

1- Birinci bölüm, Kur'ân'ın birimleri hakkındadır. Kur'ân, tanımlamasında kullanılan bazı birimlere ayrılır. Cüz, hizip, aşır ve benzeri gibi. Kur'ân'ın kendisinde göz önünde bulundurulan birimler ise sure ve ayet birimleridir. Yüce Allah Kur'ân'da bunlardan sık sık söz eder. *"Bizim indirdiğimiz... bir suredir."* (Nûr, 1), *"De ki: O hâlde, eğer sizler (bu söylediğinizde) doğru iseniz, onun benzeri bir sure getirin."* (Yûnus, 38) ve benzerleri gibi.

Sure terimi Peygamberimiz (s.a.a), sahabîler ve Ehlibeyt İmamları tarafından da onun Kur'ân kaynaklı bir gerçek olduğunda şüphe bırakmayacak kadar çok kullanılmıştır. Sure, besmele ile başlayan ve surenin tanıtıcısı konumunda olan bir amacı ifade etmek için ortaya konan bir ilâhî cümleler toplamı demektir. Bu kural hiç dışına çıkmadan bütün sureleri kapsar. Yalnız birkaç istisnası vardır. Biri Tevbe Suresi'dir ki, Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) nakledilen bir rivayete göre Enfâl Suresi'nin devamıdır.[1] Bunun yanı sıra Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) nakledilen rivayetlere göre,[2] Duhâ Suresi ile İnşirâh Suresi ve Fîl Suresi ile Îlâf Suresi de bir tek suredir.

Bu söylediklerimiz "ayet" terimi hakkında da geçerlidir. Kelimelerden ve cümlelerden oluşmuş söz parçasının "ayet" diye adlandırılmasına Kur'ân'da sıkça rastlanır. Şu ayetler gibi: *"O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır."* (Enfâl, 2), *"Ayetleri açıklanmış bir kitaptır. Bilen bir topluluk için Arapça bir Kur'ân'dır."* (Fussilet, 3) Ümmü Seleme'den nakledilen bir rivayete göre Peygamberimiz (s.a.a) ayet başlarında durup okumaya ara verirdi. Sahih bir rivayete göre Fâti-

---

1- Kitabımızın 12. cildinde, "Kuşkusuz, o Zikr'i (Kur'ân'ı) ancak biz indirdik..." (Hicr, 9) ayetini tefsir ederken bu konuya açıklama getiren rivayetlere yer vermiştik.

2- Bunları Şeyh Tusî, et-Tehzib adlı eserinden kendi rivayet zinciriyle Şahham'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakleder. Bu görüşü Muhakkik Hillî Şerayiu'l-İslâm'da, Tabersî de Mecmau'l-Beyan'da bizim ashabımızın (Şiî ravilere) rivayetine isnat edip dayandırırlar.

ha Suresi yedi ayettir. Yine Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edildiğine göre Mülk Suresi otuz ayettir. Bunlar ve benzerlerini oluşturan rivayetler Peygamberimizin (s.a.a) ve Ehlibeyt'inin ayet sayılarını söz konusu ettiklerini gösterir.

Arap dilinde ifadelerin doğal olarak parçalara ve bölümlere ayrılmasını, özellikle secili ifadelerde bu ayırımın daha da belirgin olduğunu, ardından Peygamberimiz (s.a.a) ile Ehlibeyt İmamları'ndan ayet sayıları ile ilgili nakledilen rivayetleri göz önünde bulundurup iyi değerlendirdiğimizde şu sonuca varırız: Kur'ân'ın herhangi bir ayeti, ilâhî sözün bir parçasıdır ve tilavetin buna dayanması, yani ayetin öncesinden ve sonrasından ayrılarak okunması gerekir.

Bu durum, ayetlerin içinde yer aldıkları söz akışlarına göre, özellikle söz akışlarının secili (uyaklı) olup olmamasına göre değişir. Kimi zaman ayet "mudhâmmetan" (Rahmân, 64) örneğinde olduğu gibi bir tek kelimeden ibaret olur. Kimi yerde cümle niteliği taşıyan iki veya daha fazla kelimeden ya da cümle niteliği taşımayan kelime topluluğundan oluşur. *"Rahman. Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ve ona beyanı öğretti."* (Rahmân, 1-4), *"O gerçekleşecek olan! Nedir o gerçekleşecek olan? Gerçekleşecek olanın ne olduğunu sen ne bilirsin?"* (Hâkka, 1-3) örneklerinde görüldüğü gibi. Kimi zaman da "borç ayeti" diye bilinen Bakara Suresinin 282. ayetinde olduğu gibi uzun olur.

2- İkinci bölüm, Kur'ân'ın surelerinin sayısı ile ilgilidir. Osman'ın Kur'ân derlemesine dayanan ve aramızda yaygın olan Mushaf'a göre Kur'ân'ın sureleri yüz on dört adettir. Fakat yukarda söylediğimiz gibi Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm olsun) Tevbe Suresi'ni bağımsız bir sure saymazlar. Aynı şekilde Duhâ ile İnşirâh surelerini birlikte bir sure ve Fîl ile Îlâf surelerini de birlikte bir sure kabul ederler.

Ayetlerin sayısına gelince; ayetleri belirleme ve bir ayeti başka ayetten ayırma konusunda tevatür haddinde olan bir hadis elimize ulaşmamıştır. Elimize ulaşan ahad (tevatür haddine ulaşmayan az ve tek kanallı) hadislere ise itibar edilmez. Ortada açık bir nassın olmadığının en açık delili de müfessirlerin, yani Mekkeli, Medineli, Şamlı, Basralı ve Kûfeli adet âlimlerinin ayetlerin sayısı hakkında ettikleri ihtilâftır.

Çünkü bazı tefsircilere göre Kur'ân'ın ayetleri toplam olarak altı bin adet, bazılarına göre altı bin iki yüz dört adettir. Başka bir görüşe göre altı bin iki yüz on dört, bir diğer görüşe göre altı bin iki yüz on dokuz,

bir başka görüşe göre altı bin iki yüz yirmi beş adet, bir diğer görüşe altı bin iki yüz otuz altı adettir.

Mekkeli tefsircilerin ileri sürdükleri ayet sayısı Abdullah b. Kesir, Mücahid ve İbn Abbas yolu ile Ubeyy b. Kâ'b'a dayanır. Medine ekolünün kabul ettiği iki sayıdan biri Ebu Cafer Mirsed b. Ka'ka' ve Şeybe b. Nassah'a, öbürü de İsmail b. Cafer b. Ebu Kesir el-Ensarî'ye dayanır. Şamlı tefsircilerin bu konudaki kaynağı Ebu'd-Derda iken, Basra müfessirlerinin dayanağı Asım b. Accac Cuhdurî'dir. Kûfe ekolü ise kabul ettikleri sayıyı Hamza'ya, Kisaî'ye ve Halef'e dayandırır. Bu kaynaklardan biri olan Hamza şöyle der: "Bu sayıyı bize İbn Ebî Leyla, Ebu Abdurrahman Selm'den ve o da Ali b. Ebu Talip'ten naklederek bildirmiştir."

Kısacası Kur'ân'ın ayet sayısı hakkında dayanılması caiz olan ve her ayetin diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan mütevatir bir nas veya göz önüne alınacak güvenilirlikte bir ahad rivayet olmadığı için bu konuda zorlayıcı bir ölçü yoktur. Dolayısıyla bu rivayetlerden bariz ve durumu açık olanı varsa ona göre davranılıp o doğrultuda görüş belirtilebilir. Aksi halde dikkatli araştırıcı görüşünün vardırdığı yorumu seçebilir.

Ayetlerin sayısı konusunda Kûfeli tefsircilerin Fâtiha Suresi dışında kalan surelerin başlarındaki besmelelerin surelerden sayılmadığı yolundaki İmam Ali'ye (a.s) dayandırdıkları rivayet, hem Hz. Ali (a.s), hem de diğer Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) aktarılan rivayetlerle çelişmektedir. Çünkü bu rivayetlerde İmam Ali ile diğer İmamlar'ın (hepsine selâm olsun) besmeleyi Kur'ân'dan bir ayet ve başında bulunduğu surenin bir parçası olarak kabul ettikleri bildiriliyor. Bu da Kur'ân'daki ayetlerin sayısının, surelerin başlarındaki besmelelerin sayısı kadar artmasını gerektirir.

İşte bizi tefsircilerin sayılarla ilgili görüşlerinin detayına burada yer vermekten alıkoyan sebep budur. Sadece ayet sayısı hakkında görüş birliğinde oldukları surelerden söz ediyoruz ki, bu sureler kırk tanedir. Bunun yanı sıra ayet sayısı veya surelerin ayet başlıkları hakkında farklı görüşler ileri sürdükleri surelerin sayısını veriyoruz ki, bunlar da yetmiş dört suredir. Ayrıca tam bir ayet olduğuna inandıkları veya Kur'ân'ın neresinde geçerse geçsin "Elif Lâm Râ" gibi birbirinden kopuk harf grupları hakkında sahip oldukları ortak ve tartışmalı görüşlerine değiniyoruz. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler geniş bilgi vereceği beklenen eserlere başvurabilirler.

3- Üçüncü bölüm, surelerin iniş sırasına göre düzenlemeleri ile ilgilidir. el-İtkan adlı eserde İbn Dureys'in Fazailu'l-Kur'ân kitabından naklen şöyle nakledilir: Muhammed b. Abdullah b. Ebu Cafer er-Râzî bize nakletti. O diyor ki, bize Amr b. Harun haber verdi. O da diyor ki, bize Osman b. Ata el-Horasanî, o babasından o da İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletti: "Bir surenin başlangıcı Mekke'de indiği zaman Mekke'de yazılırdı. Sonra Allah ona dilediği kadar eklerdi."

"Mekke'de Kur'ân'ın ilk inen suresi Alak Suresi'dir. Diğer Mekke inişli sureler ise sırasıyla şöyledir: Müzzemmil, Müddessir, Tebbet, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirâh, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadir, Şems, Bürûc, Tîn, Kureyş, Karia, Kıyamet, Hümeze, Mürselât, Kaf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Cin, Yâsîn, Furkan, Melâike (Fâtır), Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, Benî İsrâil (İsrâ), Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkaf, Zâriyât, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrâhîm, Enbiyâ, Mu'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', Nâziât, İnfitâr, İnşikak, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn. İşte Mekke'de inen sureler bunlardır."

"Sonra yüce Allah Medine'de Bakara Suresi'ni indirdi. Diğer Medine inişli sureler de sırasıyla şöyledir: Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb, Mumtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Kıtal (Muhammed), Ra'd, Rahmân, İnsân (Dehr), Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hac, Münâfikun, Mücâdele, Hücürât, Tahrîm, Cuma, Tağâbun, Saf, Feth, Mâide, Tevbe."(1)

Rivayette Fâtiha Suresi yer almamıştır. Bir görüşe göre bu sure biri Mekke'de ve öbürü Medine'de olmak üzere iki kere inmiştir.

Yine el-İtkan adlı eserde Beyhakî'nin Delailu'n-Nübüvve adlı eserinden, o da kendi isnat zinciri ile İkrime ve Hüseyin b. Ebu'l-Hasan'dan onların şöyle dediği nakledilir: "Yüce Allah Mekke'de Alak Suresi'ni indirdi, arkasından da diğer sureleri..."(2) Ardından Ata'nın İbn Abbas'tan naklettiği az önceki rivayette olduğu gibi sureleri saydılar. Fakat bu rivayette Mekke'de inen Fâtiha, A'râf ve Meryem sureleri yer almamıştır.

1- [el-İtkan, c. 1, s. 10.]

2- [el-İtkan, c. 1, s. 10.]

Yine bu rivayette Medine'de inen surelerden Duhân Suresi'ne Secde Suresi'nden, İnşikak Suresi'ne İnfitâr Suresi'nden, Mutaffifîn Suresi'ne Bakara Suresi'nden, Âl-i İmrân Suresi'ne Enfâl Suresi'nden ve Mâide Suresi'ne Mumtehine Suresi'nden önce yer verilmiştir.

Sonra Beyhakî'nin kendi isnat zinciri ile Mücahid'e dayandırarak verdiği bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın, Peygamber'ine indirdiği ilk sure Alak Suresi'dir..."

Bu rivayet de sure sıralaması bakımından İkrime'den nakledilen rivayet ile uyuşuyor. Yalnız İkrime'den gelen rivayette yer almayan Mekke inişli sureler bu rivayette yer almıştır.

Yine el-İtkan adlı eserde İbn Hisar'ın en-Nasıhu ve'l-Mensuh adlı eserinden şöyle nakledilir: "Medine'de indiği hususunda görüş birliği olan surelerin sayısı yirmi ve bu bakımdan tartışmalı olan surelerin sayısı on iki tanedir. Bunlar dışındaki surelerin Mekke'de indikleri hususunda görüş birliği vardır."[1]

Tefsircilerin Medine'de indikleri hususunda görüş birliğinde oldukları sureler şunlardır: Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Münafikun, Cuma, Talâk, Tahrîm ve Nasr.

Mekke'de mi, yoksa Medine'de mi indikleri hakkında farklı görüş ileri sürülen sureler ise şunlardır: Rahmân, Cin, Saf, Teğâbun, Mutaffifîn, Kadr, Beyyine, Zilzâl, İhlâs, Felak ve Nâs.

Bir surenin Mekke'de mi, yoksa Medine'de mi indiğini ve iniş sırasını bilmenin; Nebevî çağrı, bu çağrının Peygamberimiz (s.a.a) dönemindeki psikolojik, siyasî ve sosyal seyri ve o hazretin yüce hayat hikâyesinin analizi ile ilgili incelemelerde büyük etkisi vardır. Fakat görüldüğü gibi rivayetler bu konuda kanıtlayıcı ve güvenilir deliller sağlamaya elverişli değildirler. Üstelik bu rivayetler arasında onları itibardan düşürecek çelişkiler de vardır.

Buna göre bu amaca ulaşmak için tutulacak tek yol, ayetlerin akışlarını irdelemek, iç ve dış karinelerden ve belirtilerden elde edilecek sonuçlardan yararlanmaktır. Bizim bu tefsirde uyguladığımız yöntem budur. Yardım Allah'tandır.

1- [el-İtkan, c. 1, s. 11.]

KEHF SÛRESİ

Mekke Döneminde İnen
Bu Sûre 110 Ayettir

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۜ ﴿١﴾
قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَد۪يدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ
الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِث۪ينَ ف۪يهِ اَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ
الَّذ۪ينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِه۪ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْ ۘ
كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ ۘ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ
بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفًا ﴿٦﴾ اِنَّا
جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ ز۪ينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَاِنَّا
لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَع۪يدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

AYETLERİN MEALİ

Bismillahirrahmanirrahim

1- Hamt tümüyle, kuluna kitabı indiren ve onda bir eğrilik bırakmayan Allah'a mahsustur.

2- Dosdoğru olup işleri düzene sokan (bir kitap olduğu hâlde). Kendi katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarsın ve iyi işler yapan müminlere kendileri için güzel bir mükâfat (cennet) bulunduğunu müjdelesin diye (o kitabı indirdi).

3- Onlar orada sürekli kalacaklar.

4- Ve (bir de) "Allah çocuk edindi!" diyen kimseleri uyarsın diye (onu indirdi).

5- Ne onların, ne de babalarının buna dair bir bilgileri yoktur. Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür! Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar.

6- Bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından (yüz çevirip gitmelerinden dolayı) neredeyse kendini üzüntüden helâk edeceksin.

7- (İnanmadıkları için onlara üzülme!) Biz, onlardan hangisinin daha güzel işler yaptığını sınayalım diye yeryüzünde bulunan her şeyi orası için bir süs yaptık.

8- (Bununla beraber) biz kesinlikle orada bulunan her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız (onlarla dünya süsleri arasındaki ilişkiyi koparacağız).

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu sure insanları uyarma ve müjdeleme yöntemiyle doğru inanca ve iyi ameller işlemeye çağırmayı içeriyor. Nitekim başlangıçtaki iki ayeti ile sonundaki *"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın."* ayeti buna işaret ediyor.

Bunun yanı sıra bu surede Allah'ın evlât edindiği yolundaki iddia ısrarla reddediliyor. Nitekim genel uyarıdan sonra Allah'ın evlât edindiği iddiasını ileri sürenlere yönelik ikinci bir uyarıya yer verilmesi, yani *"Kendi katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarsın"* ifadesinden sonra *"Ve (bir de) 'Allah evlât edindi!' diyen kimseleri uyarsın diye"* ifadesine yer verilmesi buna delâlet ediyor.

Bu ayetlerdeki uyarı meleklerin, cinlerin ve bozuklukları düzelten insanların Allah'ın evlâtları olduklarını ileri süren putperestler ile İsa Peygamber'in Allah'ın olduğunu iddia eden Hıristiyanlara ve muhtemelen aynı iddiayı ileri süren Yahudilere yöneliktir. Çünkü Kur'ân, Yahudilerin "Üzeyr, Allah'ın oğludur." dediklerini nakletmektedir.

Bu surenin amacının, Kur'ân'ın başka bir yerinde anlatılmayan üç şaşırtıcı hikâyeyi anlatmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu üç hikâye Ashab-ı Kehf hikâyesi, Musa Peygamber ile genç arkadaşının iki denizin

birleştiği yere doğru yaptıkları yolculuğun hikâyesi ve Zü'l-Karneyn hikâyesidir. Arkasından bu hikâyelerden, surenin ana konusu olan Allah'ın ortağı olmadığını pekiştirmek ve Allah'tan korkmak gerektiğini telkin etmek için yararlanılmıştır.

Ayetlerinin içeriğinden çıkan sonuca göre, bu sure Mekke döneminde inmiştir. Yalnız *"Kendini, sabah-akşam (sürekli) yüzünü (isim ve sıfatlarını) dileyerek Rablerine yalvaran kimselerle beraber tut..."* [Kehf, 28] ayeti bunun dışındadır ki, yeri geldiğinde bu konuyu ele alacağız.

1-2) Hamt tümüyle, kuluna kitabı indiren ve onda bir eğrilik bırakmayan Allah'a mahsustur. Dosdoğru olup işleri düzene sokan (bir kitap olduğu hâlde).

Ayetteki "ivecen" kelimesi eğrilik ve sapma anlamındadır. Mecmau'l-Beyan'da şöyle deniyor: "el-Evec kelimesi, iğnenin ve kazığın eğilimi gibi gözle görülebilen somut eğrilikler anlamında kullanılırken, 'el-ivec' kelimesi gözle görülmeyen somut eğrilikler için kullanılır. İnançlardaki ve sözlerdeki eğrilikler gibi." (Alıntı burada sona erdi.)

Bu açıklamadaki görülebilir ve görülmez deyimlerinden maksat, görülmesi kolay olan ve zor olan şeyler olmalıdır. Nitekim Ragıp İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şu açıklamayı yapıyor: "el-Evec kelimesi, dikili kazık ve benzeri gibi gözle kolayca görülen, 'el-ivec' ise düşünce ve basiret yolu ile idrak edilebilen eğriliklerde kullanılır. Düz bir arazide olan eğrilik gibi. Bunun düz olmadığı ancak dikkat ve basiret gerektiren bir gözlemle fark edilebilir. İnançta ve hayat tarzındaki eğrilik ve çarpıklık da bu kategoriye girer. Buna göre, *"Orada ne bir eğrilik ve iniş, ne de bir yokuş görebileceksin."* (Tâhâ, 107) ayeti, bu açıklamaya yönelik bir itiraz olarak ileri sürülmez. Bu noktaya dikkat etmek gerekir.

Yüce Allah, bu surede kendini överek söze başlıyor. Hiçbir yönden haktan sapmış bir yanı olmayan Kur'ân'ı kuluna indirmesinden, bu Kur'ân'ın kulların dünyadaki ve ahiretteki maslahatlarını eksiksiz biçimde karşılayıp düzene sokmasından dolayı kendisini övüyor. Dolayısıyla Kur'ân'ın inişinin sağladığı hayırlara ve bereketlere karşılık ve inişinin başladığı ilk günden kıyamet gününe kadar hamdın bütünü O'na mahsustur. Buna göre, araştırmacı hiçbir düşünür şu konuda şüphe etmemelidir ki, insan toplumunda görülen dirlik ve düzen peygamberlerin doğru söze, güzel ahlâka ve iyi davranışa yönelik çağrılarının bereketleridir. On dört yüz yıldan beri Kur'ân'lı yüzyılların insanlık top-

lumunun gelişmesi, faydalı bilgilerde ve iyi davranışlarda öncü olması hususunda daha önceki yüz yıllara nazaran ayrıcalık sahibi olmasında Kur'ân'ın özel bir etkisi ve Nebevî davetin güzel katkısı vardır. İşte bütün bunlardan dolayı hamdın tümü O'na mahsustur.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, bu ayeti "Deyin ki: Kuluna bu kitabı indiren Allah'a hamdolsun" şeklinde tefsir edenlerin yorumu uygun değildir.

"Ve lem yec'al lehu ivecen=Ve onda bir eğrilik bırakmayan" ifadesindeki zamir kitaba dönüktür ve cümle "el-kitab" kelimesinin hâlidir. "Kayyimen (dosdoğru olup işleri düzene sokan) kelimesi de ayetin akışından anlaşılacağı üzere hâlden sonra gelen bir başka hâldir. Çünkü burada yüce Allah, hiçbir eğrilik içermeme ve insanların çıkarlarını karşılayıp düzene sokma niteliğine sahip olan Kur'ân'ı indirmesi cihetiyle kendine hamt ediyor. Buna göre ilgi bu niteliklerin her ikisiyle alakalıdır, her ikisi arasında eşit olarak dağılmıştır. Bu da her iki niteliğin, "kitap" kelimesinin iki hâli olmasının anlamıdır.

Başka bir görüşe göre, *"ve lem yec'al lehu ivecen=ve onda bir eğrilik bırakmayan"* cümlesi sıla edatı olan "ellezî" kelimesine matuftur, "kayyimen" kelimesi de "lehu"daki zamirin hâlidir. Buna göre ifadenin anlamı, "O ki kulların ihtiyaçlarını tam olarak karşılayan kitapta hiçbir eğrilik bırakmadı" şeklindedir.(1) Bir başka görüşe göre ise, "kayyimen" kelimesi gizli bir fiille mansup kılınmış ve anlamı "O ki, onda hiçbir eğriliğe yer vermedi ve onu ihtiyaçları tam olarak karşılayacak nitelikte yaptı" şeklindedir.(2)

Bu iki yorum, ilginin, Kur'ân'ın inişinin özü ile onun eğri yanı olmayan ve her ihtiyacı gözeten bir kitap oluşu arasında bölünmesini gerektirir ki, az önce vurguladığımız gibi bu durum, ayetin içeriğinden çıkan sonuç ile bağdaşmaz.

Diğer bir görüşe göre ifadede takdim ve tehir vardır. Yani bazı kelimeler öne alınırken diğer bazıları arkaya atılmıştır ve ifadenin aslının anlamı, "O ki, kitabı dosdoğru olup işleri düzene sokacak şekilde indirdi ve onda hiçbir eğriliğe yer vermedi." şeklindedir.(3) Bu yorum, bu ayet hakkında ileri sürülen yorumların en uygunsuz olanıdır.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 200.]

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 702.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 201.]

Ayette, eğriliğin reddedilmesine işleri düze sokmaktan önce yer veriliyor. Çünkü birincisi Kur'ân'ın kendisinin mükemmelliğini ifade ederken, ikinci nitelik başkalarını mükemmelleştirmeyi ifade ediyor. Mükemmel olmanın mükemmelleştirmekten önce gelmesi tabiî bir sıralamadır.

"İvecen" kelimesinin nefiy/olumsuz bir söz akışı içinde nekire (belirsiz) olarak yer alması genellik ifade eder. Bundan çıkan sonuç şudur: Kur'ân bütün yönleri ile dosdoğrudur, sözlerinde fasih ve anlamında beliğdir, yol göstermesinde isabetli, kanıtlarında ve delillerinde canlı, emirlerinde ve yasaklarında insanların iyiliğini isteyen, anlattığı hikâyelerde ve verdiği haberlerde doğru, verdiği hükümlerde kesin ve adil, şeytanların karışmasından korunmuş, çelişkiden münezzehtir; ne önünden ve ne arkasından içine batılın sızması söz konusu değildir.

İfadenin orijinalinde geçen "kayyim" ise, sözlük anlamı ile bir şeyin çıkarını gözeten, o şeyin işlerini yönetmeyi üstlenen demektir. Evin reisi (yükümlüsü) gibi. Evin reisi evin çıkarlarını gözeten ve evin her işinde kendisine başvurulan kimsedir. Kur'ân'ın bu anlamda kayyim olması da içerdiği anlamlar sebebi iledir. Kur'ân'ın içeriği ise, *"O, hakka ve dosdoğru yola iletir."* (Ahkaf, 80) ayetinde buyrulduğu gibi hak inanç ve iyi ameldir. Bu da dinden ibarettir ve yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde dini kayyimlik sıfatı ile niteliyor. *"Sen yüzünü kayyim olan dine yönelt."* (Rûm, 43) ayetinde buyrulduğu gibi. Buna göre, Kur'ân'ın bu ayette kayyimlikle nitelendirilmesi, insanlık âleminin dünyadaki ve ahiretteki yararlarını gözetip yöneten bir dini içermesi sebebi iledir.

Kimi yerlerde de bu sıralama tersine çevrilerek kayyimlik önce Kur'ân'a sıfat yapılıyor ve arkasından Kur'ân sebebi ile dinin sıfatı kılınılıyor. *"O, kayyim bir dindir."* (Beyyine, 5) ifadesinde buyrulduğu gibi. Zahire göre bu ifadenin anlamı, "kayyim kitapların dini" şeklindedir ve bir tür mecazdır.

Başka bir yoruma göre buradaki "kayyim"den maksat dosdoğru ve mutedil olan, ifrat ve tefrit içermeyendir.[1] Bir başka görüşe göre de onaylamak, korumak ve hükümlerini neshetmek suretiyle diğer semavî kitapları süzgeçten geçiren kitap anlamına gelir.[2]

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 201.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 449.]

Ancak bu kelimeyi, *"Kendi katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarsın ve iyi işler yapan müminlere kendileri için güzel bir mükâfat (cennet) bulunduğunu müjdelesin diye"* ifadesinin izlemesi, daha önce bizim verdiğimiz anlamı teyit etmektedir.

2-3) ...Kendi katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarsın ve iyi işler yapan müminlere kendileri için güzel bir mükâfat (cennet) bulunduğunu müjdelesin diye (o kitabı indirdi). Onlar orada sürekli kalacaklar.

Yani kâfirleri Allah katından gelecek şiddetli bir azapla uyarsın diye. Ayet böyle yorumlanmıştır. Burada ödülle müjdelenen müminlerin *"iyi işler yapan"* kimseler ifadesi ile kayıtlandırılmasının oluşturduğu karineden anlaşıldığına göre, uyarılacak olanlar mutlak anlamda salih amel işlemeyenlerdir. Yani asla iman etmemiş kimselerin yanı sıra mümin olup da amellerinde bozukluk olanlar da uyarılacaklar kategorisine girerler.

Cümle nasıl yorumlanırsa yorumlansın, Allah'ın Kur'ân'ı kuluna dosdoğru olup işleri düzene sokan ve eğrilik içermeyen bir nitelikte indirdiğini açıklıyor. Çünkü eğer Kur'ân'ın kendisi dosdoğru olmasaydı, eğrilikten münezzeh bulunmasaydı ve başkalarının işlerini üstlenecek yeterlikte olmasaydı, ne uyarmak, ne müjde vermek yerinde olmazdı. Bu gayet açıktır.

Ayette geçen "mükâfat"tan maksat, bir sonraki ayetteki *"Onlar orada sürekli kalacaklar."* ifadesinin oluşturduğu karineden anlaşılacağı üzere cennettir. Ayetin anlamı ise açıktır.

4) Ve (bir de) "Allah çocuk edindi!" diyen kimseleri uyarsın diye (onu indirdi).

Bunlar meleklerin Allah'ın oğulları veya kızları olduklarını ileri süren, kimi zaman da cinleri ve toplumun işlerini düzene sokan insanlar için bu iddiayı dile getiren çoğu putperestler ile İsa Peygamber'in Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen Hıristiyanlardır. Ayrıca Kur'ân, Yahudilerin "Üzeyr Allah'ın oğludur." dediklerini de nakletmektedir.

Allah'a karşı böyle bir iftirada bulunanlar, bir önceki ayetteki *"Kendi katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarsın"* ifadesi ile uyarıldıktan sonra burada ikinci kez özel olarak uyarılıyorlar. Bunun sebebi, onların durumuna önem atfetmektir.

5) Ne onların, ne de babalarının buna dair bir bilgileri yoktur. Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür! Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar.

Bu iftirayı dile getirenlerin çoğunluğu "Allah evlat edindi" derken gerçek anlamda çocuk doğurmayı kastediyorlardı. Bunun delili, *"O, gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır. O'nun nasıl çocuğu olabilir? Oysa O'nun eşi yoktur."* (En'âm, 101) ayetidir.

Yüce Allah onların bu sözlerini, ilk önce bu sözlerinin hiçbir bilgiye dayanmayan, cahilce söylenmiş bir söz olduğunu belirterek ve ikinci kez de *"Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar."* ifadesi ile reddediyor.

Ayetteki *"onların... buna dair bir bilgileri yoktur."* ifadesi, bu iftirayı yapan babalarla çocukların hepsini içerse de, iftirayı dile getirenler, "Bu inanç atalarımızdan kalmadır, onlar da bizden daha bilgilidirler; bu yüzden bize onlara uymak, izlerinden gitmek düşer." diyerek bu konu ile ilgili bilgiyi atalarına havale ettikleri için Allah onlar ile atalarını ayrı ayrı zikrediyor; ilk önce onların bilgiden yoksun olduklarını belirtiyor, sonra da kanatları altına sığındıkları atalarının bilgiden yoksun olduklarını bildiriyor. Maksat hem sözlerini, hem de delillerini geçersiz kılmaktır.

"Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür!" ifadesi, bu iftirayı yapanları azarlamak ve *"Allah çocuk edindi!"* şeklindeki sözlerinin ağırlığını vurgulamak amacı taşır. Çünkü bu sözle Allah'a ortak edinmişlik, tecessüm/cisimleşmek, terekküp/çeşitli unsurlardan birleşmek, yardımcıya ve halifeye muhtaç olmak gibi yakıştırmalar yapılarak O'na karşı ağır bir cüretkârlık gösterilmiş oluyor. Allah bu tür yakıştırmalardan çok büyük ve yücedir.

Bu sözü söyleyen ilk kuşak insanlar, onurlandırma amacı ile Allah'ın bazı yaratıklarını O'nun oğulları olarak adlandırıyorlardı. Maksatları, o yaratığın Allah'a yakın olduğunu ve O'nun katında özel bir konuma sahip olduğunu ifade etmekti. Kur'ân'da nakledilen, Yahudilerin *"Üzeyr, Allan'ın oğludur."* [Tevbe, 30] ve *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgileriyiz."* [Mâide, 18] şeklindeki sözleri gibi. Bunun gibi bu görüştekilerin bazı eski öncüleri ilk dönemdeki bazı yaratıkları, evladın babadan meydana gelmesi gibi Allah'tan sadır olup meydana geldiği gerekçesi ile "Allah'ın oğlu" diye isimlendiriyorlardı. Yine meydana geliş ve ya-

ratılışın aracıları hakkında "Allah'ın eşi ve arkadaşı" tabirini kullanıyorlardı. Erkeğin eşinin çocuğun meydana gelmesine aracı olması gibi. İşte bu anlayışla ilk yaratılan meleklerin bazılarına "Allah'ın eşi", diğer bazılarına da "Allah'ın oğlu" veya "Allah'ın kızı" denmiştir.

Bu iki adlandırma, onurlandırma gerekçesi ile mecazî anlamda olduğundan dolayı yukarda anlattığımız birinci adlandırma ile aynı içerikte değilse bile şeriata göre yasaklanmışlardır. Bu yasağın yeterli gerekçesi, bu tür yakıştırmaların insanların çoğunu saptırarak ebedî bedbahtlığa ve sonsuz helâke sürüklemeleridir.

6) Bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından (yüz çevirip gitmelerinden dolayı) neredeyse kendini üzüntüden helâk edeceksin.

Ayetteki "bâhiun" kelimesinin kökü olan "el-buhu" ve "el-bah" kelimeleri öldürmek, helâk etmek demektir. "Âsâr" kelimesi, yerde yürüyenlerin ayak izleri ve "esef" kelimesi de, şiddetli üzüntü anlamındadır; "hadis=söz"den maksat ise Kur'ân'dır.

Bu ve bundan sonraki iki ayet Peygamberimizi (s.a.a) teselli etme, onun gönlünü okşama amacı taşır. Bu ayetin başındaki "fe" harfi, söze onların kâfirlikleri ve Allah'ın ayetlerini yalanlamaları üzerine sonuç anlamı katıyor ki, bu durum bir önceki ayetten anlaşılmaktadır.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Onların Kur'ân'a yüz çevirmelerinden ve sana sırt dönmelerinden sonra duyduğun şiddetli üzüntü sebebi ile neredeyse kendini helâk edeceksin.

Ayette onların yüz çevirmeleri ve sırt dönmeleri, "alâ âsârihim (arkalarından)" deyimi ile ifade ediliyor ki, bu deyimde de istiare sanatı vardır.

7-8) (İnanmadıkları için onlara üzülme!) Biz, onlardan hangisinin daha güzel işler yaptığını sınayalım diye yeryüzünde bulunan her şeyi orası için bir süs yaptık. (Bununla beraber) biz kesinlikle orada bulunan her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız (onlarla dünya süsleri arasındaki ilişkiyi koparacağız).

Ayetin orijinalinde geçen "zinet" kelimesi, bir şeye eklenerek ona güzellik kazandırarak, onu arzu edilir kılan nitelik demektir. Yine ayette yer alan "said" kelimesi yerin yüzeyi ve "cuzur" kelimesi de, Mecmau'l-Beyan adlı eserdeki açıklamaya göre sanki bitkileri yiyen bitkisiz ve kıraç yer parçası demektir.

Bu iki ayette insanın yeryüzündeki hayatının mahiyeti çarpıcı bir ifade ile anlatılıyor. Şöyle ki, aslî cevheri yüce ve şerefli olan insan nefisleri yeryüzüne ve onun üzerindeki hayata asla eğilim göstermezdi. Ancak yüce Allah, takdirinde onların kemalini ve sonsuz mutluluklarını doğru inanca ve iyi amele bağlamıştır. Böylece ilâhî inayet ve takdir gereği o nefislerin inanç ve amel durağında durdurulması, arıtma ve temizleme potasına ulaştırılması ve belirli bir sürenin sonuna kadar yeryüzünde barındırılması uygulamaya konulmuştur. Bu barınma sırasında o nefisler ile yeryüzündeki mal, evlât ve mevki gibi hayat nimetleri arasında bağlantı meydana getirilmiş ve bu nimetler o kalplere sevdirilmiştir. Böylece yeryüzü üzerinde bulunan ve nefisler tarafından sevilen nimetler yeryüzünün süsü ve güzellik takıları olmuşlardır. Netice itibariyle de insanların nefisleri yeryüzüne bağlanıp orada huzur buluyorlar.

Fakat yüce Allah'ın dilediği deneme ve sınavın gerçekleşmesi ile insanların yeryüzündeki belirlenmiş barınma süreleri sona erince, Allah onlarla yeryüzü arasındaki bağlantıyı keser, yeryüzündeki güzelliği ve süsü ortadan kaldırır. O zaman yeryüzü bitkisiz, yeşilliksiz kıraç bir yeryüzü parçasına dönüşür ve insanlar için de göç çağrısı seslendirilir. O zaman onlar tıpkı Allah'ın kendilerini ilk yaratılışta olduğu gibi tek tek ve kendileri ile baş başa kalırlar.

İşte yüce Allah'ın insanı yaratması, onu yeryüzüne yerleştirmesi ve yeryüzü üzerindeki maddî nimetleri onun için süslemesi ile ilgili kanunu budur. Bu kanunun uygulanması ile insan sınavdan geçirilerek mutluluğa lâyık olanlar diğerlerinden ayırt edilir. Böylece yüce Allah nesillerin arkasından nesilleri ve fertlerin arkasından fertleri meydana getirir, onlar için yeryüzünü çeşitli hayat nimetleri ile süsler, arkasından onları sınavdan geçirmek için serbest tercihleri ile baş başa bırakır. Bu sınav sona erince de insanlar ile dünyanın çekici süsleri arasındaki bağlantıyı keser ve onları amel yurdundan ödül ve ceza yurduna nakleder. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O zalimleri, ölümün şiddetleri içinde, meleklerin ellerini uzatarak onlara, 'Haydi canlarınızı (bedeninizden) çıkarın (ölün)! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylediğinizden ve O'nun ayetlerine karşı büyüklük tasladığınızdan ötürü, bugün (ölüm günü) alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!' dediklerinde, bir görsen! Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine yapayalnız/tek olarak bize geldiniz ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. (Yaratılışınızda) ortak(larımız) sandığınız şefaatçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz!*

Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaatçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir." (En'âm, 93-94)

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmiş olur: Müşrikler uyarma ve müjdeleme yolu ile yaptığın çağrıya yüz çevirip hayatın nimetlerinden yararlanmakla oyalandıklarında ağırına gitmesin, onlar için üzülme. Onlar ne böyle yapan ilk insanlardır ve ne Allah'ı aciz bırakacak güçtedirler. Onların bu hayatlarının mahiyeti Allah'ın eşyaya boyun eğdirmesinin bir türüdür. Biz onları yeryüzüne yerleştirdik, arkasından yeryüzü üzerindeki varlıkları süs yaptık. Bu varlıklar gören gözleri çeker ve insanların nefislerini kendilerine bağlar. Böylece insanların hangilerinin daha iyi ameller işlediklerini görmek için onları sınavdan geçiririz. Bununla beraber biz onlar için süslenen bu yeryüzünün kendisini, günü gelince, üzerinde ne bitki ve ne arzu edilir başka bir şey bulunmayan kıraç bir yeryüzü düzlüğü gibi yaparız. Yüce Allah da onların hepsinin iman etmesini dilememiş ki, bazılarının bu kitabı inkâr edip sapıklığa devam etmesi ile mağlup olsun ve sen onların yüz çevirmesinden duyacağın üzüntü ile kendini mahvedesin. Allah'ın onlar hakkındaki dileği, sınav ve denemedir. Buna göre O, dilediğinde ve istediğinde galiptir.

Yaptığımız açıklamadan anlaşılıyor ki, *"biz kesinlikle orada bulunan her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız"* ifadesinde kinayeli istiare sanatı vardır ve bu ifadeden maksat, insan ile yeryüzü üzerindeki hayat nimetleri arasında olan bağlantıyı kesmektir.

Başka bir görüşe göre bu ifaden maksat, gerçek anlamı ile bitkisiz, kupkuru bir toprak düzlüğüdür. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde olur: Biz yeryüzündeki bütün güzellikleri dümdüz bir toprak parçasına dönüştüreceğiz, yeryüzünü üzerinde bitkinin ve başka bir şeyin bulunmadığı kıraç bir düzlük hâline getireceğiz.[1]

Ayetteki *"orada bulunan her şeyi"* ifadesinde zamir yerine zahir isim kullanılmıştır. Normal olarak "onu yapacağız" denmesi beklenirdi. Muhtemelen bu ifadedeki incelik, yeryüzü üzerinde bulunma niteliğinin tanıtımına daha çok ilgi atfetmektir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 207; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 450.]

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefiru'l-Ayyâşî'de Barkî merfu olarak (rivayet zincirine yer vermeden) Ebu Basir'den İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Kendi katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarsın"* ayeti hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Buradaki şiddetli azaptan maksat, İmam Ali'dir (a.s). O, Peygamberimiz (s.a.a) tarafından düşmanları ile savaşmak üzere görevlendirilmişti. İşte *'Kendi katından gelecek şiddetli azaba karşı (insanları) uyarsın'* ifadesinin anlamı budur."

Ben derim ki: Bu rivayeti İbn Şehraşub da İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakleder. Bu rivayet geneli özele uyarlamak ve örnek vermek türündendir, yoksa ayetin tefsiri değildir.

Tefsiru'l-Kummî'de İbn Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"neredeyse kendini üzüntüden helâk edeceksin."* ayetinin açıklaması hakkında şöyle buyurdu: "Ayetteki 'bâhiun nefseke' ibaresi, 'kendini onların arkasından neredeyse öldüreceksin' ve 'esefen' kelimesi de 'üzüntü yüzünden' demektir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Cerir, İbn Ebî Hatem, İbn Mürdeveyh ve Hâkim, İbn Ömer'den şöyle naklederler: "Bir defasında Peygamberimiz (s.a.v), *'Biz, onlardan hangisinin daha güzel işler yaptığını sınayalım diye...'* ayetini okudu. Kendisine, 'Ey Allah'ın Resulü, bu ayetin anlamı nedir?' diye sormam üzerine şöyle buyurdu: Hanginizin akılca daha güzel olduğunu, Allah'ın haramlarından daha çok kaçınıp itaatine daha hızlı bir şekilde koştuğunu görmek için sizi sınasın diye..."

Tefsiru'l-Kummî'de Ebu'l-Carud'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"kupkuru bir toprak"* ifadesindeki "saiden curuzen" ibaresi hakkında şöyle buyurdu: "Yani üzerinde bitki bulunmayan yer."

اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقٖيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾
اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا
مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِى الْكَهْفِ سِنٖينَ عَدَدًا
﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَیُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوٓا اَمَدًا ﴿١٢﴾
نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ
هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهٖٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَآ اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هٰٓؤُلَٓاءِ
قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ
اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ
اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُوا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ
مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ
ذَاتَ الْيَمٖينِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فٖى فَجْوَةٍ مِنْهُ
ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ
لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ
الْيَمٖينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصٖيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ
عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ

لِيَتَسَآءَلُوا بَيْنَهُمْۜ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْۜ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ
يَوْمٍۜ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوٓا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى
الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَآ اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ
وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ اَوْ
يُعٖيدُوكُمْ فٖى مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوٓا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾ وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ
لِيَعْلَمُوٓا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فٖيهَآ اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ
اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًاۜ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْۜ قَالَ الَّذٖينَ غَلَبُوا
عَلٰٓى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ
كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِۚ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ
وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْۜ قُلْ رَبّٖٓى اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلٖيلٌ فَلَا تُمَارِ
فٖيهِمْ اِلَّا مِرَآءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فٖيهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ
لِشَيْءٍ اِنّٖى فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُۘ وَاذْكُرْ رَبَّكَ
اِذَا نَسٖيتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّٖى لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾
وَلَبِثُوا فٖى كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنٖينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ
بِمَا لَبِثُواۚ لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْۜ مَا لَهُمْ مِنْ
دُونِهٖ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فٖى حُكْمِهٖٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

AYETLERİN MEALİ

9- Yoksa sen, Mağara ve Rakîm (Kitabe) Adamları'nı bizim ayetlerimizden çok şaşılacak bir ayet mi sandın?

10- Hani o (yiğit) gençler mağaraya dönüp sığındılar ve o sırada dediler ki: "Rabbimiz! Bize kendi katından bir rahmet ver ve bize şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!"

11- Biz de bunun üzerine, sayılı yıllar boyunca (uyutmak için) onların kulaklarına vurduk.

12- Sonra iki gruptan (uyuma süresiyle ilgili iki farklı görüş bildiren Ashab-ı Kehf'ten) hangisinin (mağarada) bekleme süresini daha iyi hesapladığını bilmek (ortaya çıkmasını sağlamak) için onları uyandırdık.

13- Biz sana, onların kıssasını gerçek olarak anlatıyoruz. Gerçekten onlar, Rablerine iman etmiş gençlerdi; biz de onların hidayetini arttırdık.

14- Onların kalplerini metin kıldık. Hani (hükümdarın veya adamlarının karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız. Yoksa batıl (haddi aşan) söz söylemiş oluruz."

15- "Şu bizim kavmimiz, Allah'tan başka ilâhlar edindiler. O ilâhlar hakkında açık bir delil getirselerdi ya! O hâlde yalan uydurup Allah'a isnat edenden daha zalim kim var?"

16- (İnsanların arasından çıktıklarında, içlerinden biri dedi ki:) "Mademki onlardan ve onların Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaştınız, öyleyse mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetini üzerinize yaysın ve durumunuz konusunda size bir kolaylık sağlasın (lütfüyle muamele etsin)."

17- Güneşi görürsün ki, doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına meyleder, batınca da sol taraftan çekilip giderdi. Onlar da mağaranın (güneş ışınlarının ulaşmadığı) geniş bir yerinde idiler. İşte bu, Allah'ın ayetlerindendir. Allah kimi hidayete erdirirse, o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, ona doğru yolu gösterecek bir veli/dost bulamazsın.

18- Uykuda oldukları hâlde (gözleri açık olduğundan) onları uyanık sanırdın. Onları (bazen) sağa, (bazen de) sola çevi-

riyorduk. Köpekleri de ön ayaklarını mağaranın girişinde yere uzatmış (yatmakta) idi. Eğer onları(n o korkunç hâlini) görseydin, dönüp kaçardın ve onlardan korku ile dolardın (bütün organlarını korku sarardı).

19- Böylece kendi aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık. İçlerinden biri dedi ki: "Ne kadar kaldınız?" (Bazıları,) "Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık." dediler. (Bazıları da) dediler ki: "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi içinizden birini şu paranızla şehre gönderin de baksın, onlardan kimin yiyeceği daha güzel (ve lezzetli) ise ondan size yiyecek getirsin; ayrıca çok (dikkatli ve) nazik davransın, kimseye sizi sezdirmesin."

20- "Çünkü eğer onlar sizden haberdar olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler ya da sizi kendi dinlerine sokarlar. O zaman da ebediyen kurtuluşa eremezsiniz."

21- Böylece Allah'ın vaadinin hak olduğunu, (yani) kıyametin kopacağında bir şüphe olmadığını bilsinler diye (insanları) onlardan haberdar ettik. O sırada onlar aralarında kendi durumları (ve kıyametin olup olmadığı) hakkında tartışıyorlardı. (Müşrikler) dediler ki: "Üzerlerine bir bina yapın (biz onların uyandığını kesin olarak bilmedik). Rableri onları daha iyi bilir." (Bu mucize sonucu) insanların (kıyametle ilgili) durumu hakkında galip gelenler (kıyametin gerçekleşeceği konusunda haklı çıkan müminler) ise dediler ki: "Onların üzerine kesinlikle bir mescit yapacağız."

22- (Bazıları) "Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir." diyecekler. (Bir diğer bazıları) "Onlar beş kişidir, altıncıları köpekleridir." diyecekler. (Bu iki söz) gayba (görünmeyene) taş atmaktır (tahminden başka bir şey değildir). (Bazıları da) "Onlar yedi kişidir ve sekizincileri köpekleridir." diyecekler. De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilir. Pek az kişiden başka kimse onları bilmiyor." Öyleyse onlar hakkında sathî tartışma dışında derin tartışmaya girme (veya Ehlikitap'la ancak kanıtlarını geçersiz kılacak şekilde tartış) ve onlar hakkında onların hiçbirinden bir görüş isteme.

23- Hiçbir şey için, "Bunu yarın kesinlikle yapacağım." deme.

24- "Ancak Allah dilerse (yapmama izin verirse yaparım, de)". (Yapacağın işi Allah'ın iznine bağlamayı) unuttuğun zaman ise Rabbini an ve "Umarım ki Rabbim beni, bundan (unutup da anmaktan) doğruya daha yakın olana eriştirir." de.

25- Onlar, (uyuyarak) mağaralarında üç yüz yıl kaldılar ve buna dokuz yıl da kattılar.

26- De ki: "Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir. Çünkü göklerin ve yerin gaybı sadece O'na aittir. O, ne güzel görendir ve ne güzel işitendir! Onların O'ndan başka bir velisi yoktur. O, hükümranlığına kimseyi ortak etmez."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde Ashab-ı Kehf hikâyesi anlatılıyor. Bu hikâye, Yahudilerin Kureyşlilere Peygamberimizin (s.a.a) peygamberlik iddiasının doğru olup olmadığını belirlemek için ona sormayı önerdikleri üç meseleden biridir. Bu meseleler, rivayetlerin verdikleri bilgiye göre Ashab-ı Kehf hikâyesi, Musa Peygamber (a.s) ile yol arkadaşı olan genç adamın hikâyesi ve Zülkarneyn hikâyesidir. Yalnız bu hikâye, [Kureyşliler tarafından] soru konusu olduğunu belirten bir ifade ile başlamıyor. Oysa Zülkarneyn hikâyesi, *"Sana, Zülkarneyn('in durumu) hakkında soru soruyorlar."* [Kehf, 83] şeklinde soru konusu edildiğini vurgulayan bir ifade ile başlıyor. Gerçi hikâyenin sonunda soru konusu edildiğine işaret eden *"Hiçbir şey için, 'Bunu yarın kesinlikle yapacağım.' deme."* ifadesine yer verilmiştir ki, ileride bunu açıklayacağız.

Hikâyenin başlangıcını oluşturan üç ayetin, özellikle de *"Yoksa sen, Mağara ve Rakîm (Kitabe) Adamları'nı bizim ayetlerimizden çok şaşılacak bir ayet mi sandın?!"* ayetinin, hikâyeyi anlatan vahyin inişinden önce onun halk arasında ana hatları ile bilindiğini gösterirken, *"Biz sana, onların kıssasını gerçek olarak anlatıyoruz."* ayeti ile başlayarak okuduğumuz ayetlerin sonuna kadar devam eden ayetler de ortaya konan şeyin hikâyenin ayrıntıları olduğuna işaret ediyor.

Hikâyeyi anlatan ayetler ile daha öcneki ayetler arasında bağlantı vardır. Çünkü bu hikâyenin ayetlerinde o gençlerin Allah'ın şaşırtıcı ayetlerinden biri oldukları reddedilmekle şuna işaret ediliyor: Yüce Allah yeryüzünde bulunan bütün varlıkları dünyanın süsü yaptı. İnsan

bu süslere bağlanıyor, onlarla huzur buluyor, başka her şeyi göz ardı ederek gafletle o süslere kapılıyor. Oysa Allah bunları insanı imtihan etmek, onu denemek amacı ile yaratmıştır. Sonra sayılı günlerin arkasından dünya üzerindeki bu süsleri ortadan kaldırarak yeryüzünü bitkisiz, kıraç bir alana çeviriyor. O zaman yeryüzü insana sadece bomboş bir serap olarak görünüyor. Bütün bunlar bir ilâhî ayettir. Tıpkı Ashab-ı Kehf'in başından geçenlerin ayet olmaıs gibi. Nitekim o delikanlılar üç yüz güneş yılı boyunca uyutulduktan sonra uyandırıldıkları zaman mağarada kaldıkları sürenin sadece bir gün veya bir günden de az bir zaman parçası olduğunu sanmışlardır.

İnsanın dünyadaki kalışı, dünyanın cazibeleri ve güzellikleri ile oyalanması, diğer her şeyi göz ardı ederek dünyaya dalması, Ashab-ı Kehf ayeti ile aynı anlamı taşıyan bir ayet ve nişanedir. Yüce Allah da günü gelince insanları bu uykudan uyandırarak, *"(Onlara) 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye soracak, onlar da, 'Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık.' diyecekler."* (Mü'minûn, 112-113) Başka bir ifade ile *"Onlar vadedildikleri azabı gördükleri gün sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar."* (Ahkaf, 35) Buna göre Ashab-ı Kehf ayeti diğer ayetler arasında benzersiz ve müstesna bir ayet değildir. Tersine, insanın hayatında günler ve geceler geçtikçe tekrarlanan bir olgudur.

Sanki yüce Allah *"Bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından (yüz çevirip gitmelerinden dolayı) neredeyse kendini üzüntüden helâk edeceksin."* ayeti ile başlayan üç ayette Peygamberimize (s.a.a) seslenerek şöye buyuruyor: Sanki sen onların dünyaya dalarak bu Kur'ân'a inanmamalarının yeryüzüne bağlılıklarından kaynaklanmasını, Ashab-ı Kehf'in mağarada uzun süre kaldıktan sonra uyanmalarına benzer bir ayet olarak değerlendirirdin, bunun onların ayeti gibi bir ayet olduğunun farkına vardın da bu yüzden üzüntüye kapıldın ve üzüntüden kendini öldürmenin eşiğine geldin. Daha doğrusu Ashab-ı Kehf'i bizim ayetlerimiz içinde benzeri olmayan, bu alanda nadir olarak görülen şaşırtıcı bir ayet sandın.

Ayette bu anlamın açıkça belirtilmemesinin sebebi, Peygamberimizin (s.a.a) makamına gaflet ve yanılgı gibi sıfatları nispet etmekten kaçınmaktır. Ayrıca kinayeli ifade açık ifadeden daha etkilidir.

Bu hikâye ile daha önceki ayetler arasındaki bağlantı üzerinde yaptığımız düşünmeden çıkan sonuç budur. Bu hikâyeyi izleyen ve biri iki bahçe sahibi olan iki kişinin hikâyesi ve Musa Peygamber ile genç yoldaşı hakkındaki hikâyenin de önceki ayetlerle bağlantıları aynı şekilde sağlanıyor. Ki bunu ileride anlatacağız. Hikâyenin daha önceki ayetler ile bağlantısı hakkında bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Ancak yerinde ve itibar edilecek türden olmadıkları için onları nakletmeyi faydalı görmedik.

9) Yoksa sen, Mağara ve Rakîm (Kitabe) Adamları'nı bizim ayetlerimizden çok şaşılacak bir ayet mi sandın?

Ayetteki "hasibte" fiilinin kökü olan "el-hüsban" kelimesi sanmak demektir. Yine ayetteki "el-kehf" kelimesi, dağdaki geniş mağara anlamına gelir. Dar ve küçük olan mağaralara ise "el-ğar" denir. Yine aynı ayette geçen "er-rakîm" kelimesi, "er-rakm" kökünden kitabe, yazı ve hat anlamına gelir. "Feîl" vezninde olan bu kelime meful anlamı taşır. "Cerih" kelimesinin "mecruh (yaralı)" ve "ketîl" kelimesinin "maktul" anlamına gelmesi gibi. Yine ayetteki "el-aceb", şaşırma anlamına gelen bir mastardır. Bununla şaşırma vasfının mübalağalı derecesi kastedilir.

Hikâyenin içeriğinden anlaşıldığına göre Kehf ve Rakîm Adamları'ndan maksat, belirli bir gruptur. Hikâye onların hepsinin hikâyesidir ve onlara Ashab-ı Kehf ile Ashab-ı Rakîm adı verilmiştir.

Ashab-ı Kehf adını almalarının sebebi, mağaraya girmeleri ve başlarından geçen olayların orada meydana gelmesidir.

Ashab-ı Rakîm adını almalarının sebebi ise, bir görüşe göre[1] hikâyelerinin o mağaraya asılmış bir levhaya işlenmiş olması veya hükümdarların hazinesinde saklanmış olmasıdır. Bu yüzden Rakîm (Kitabe) Adamlar adını almışlardır. Başka bir görüşe göre[2] Rakîm, o mağaranın bulunduğu dağın veya o mağaranın bulunduğu vadinin[3] veya terk edip mağaraya sığındıkları beldenin[4] ya da yanlarındaki köpeğin adıdır.[5] Bunlar Rakîm adını almaları hakkındaki beş görüştür. Ancak hikâyeleri anlatılırken yapacağımız açıklamanın ilk görüşü doğruladığı görülecektir.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 452, Said b. Cübeyir'den naklen.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 452, Hasan'dan naklen.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 452, İbn Abbas'tan naklen.]

4- [el-Keşşaf, c. 2, s. 705.]

5- [el-Keşşaf, c. 2, s. 704.]

Bir başka görüşe göre[1] Ashab-ı Rakîm, Ashab-ı Kehf'ten başka kişilerdir ve hikâyeleri de Ashab-ı Kehf'in hikâyesinden farklıdır. Yüce Allah Ashab-ı Kehf ile birlikte onlardan söz etmesine rağmen hikâyelerini anlatmamıştır. Bunlar hakkında rivayetlere dayalı bir hikâye de nakledilir ki, Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bu hikâyeye yer vereceğiz.

Ancak bu, gayet uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah'ın, bu belagatli kelâmında, yani Kur'ân'da iki grubun hikâyelerine işaret ettikten sonra hikâyelerden birini ayrıntılı biçimde anlattığı hâlde öbürüne ne özet olarak ve ne ayrıntılı biçimde değinmemesi düşünülemez. Üstelik Ashab-ı Rakîm hikâyesi diye nakledilen kıssa, Ashab-ı Kehf hikâyesini anlatmaya zemin hazırlayan hikâyenin öncesindeki söz akışı ile uyuşmuyor.

Buna göre hikâyenin daha önceki ayetlerle bağlantısını irdelerken yaptığımız açıklamadan anlaşıldığı gibi, incelemekte olduğumuz ayetin anlamı şudur: Sen, Allah'ın yüzlerce yıl uyuttuktan sonra uyandırdığı ve uyanınca o mağarada bir gün veya bir günden de daha az kaldıklarını sanan Ashab-ı Kehf ve Rakîm'in, ayetlerimiz içinde çok şaşırtıcı bir ayet olduğunu mu sandın? Hayır, onlar şaşırtıcı bir örnek değildirler. Çünkü insanların çoğunluğunun dünya ziynetlerine kapılarak ahireti akıldan çıkarmaları ve sonra yeniden diriltildiklerinde dünyadaki hayat sürelerini azımsamaları Ashab-ı Kehf mucizesine benzeyen bir mucizedir.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, sözün akışından anlaşıldığına göre bu hikâye, bu konudaki ayetlerin inişi sırasında Peygamberimiz (s.a.a) tarafından özetle biliniyordu. Burada ise hikâyenin ayrıntılarının bildirilmesine ağırlık veriliyor. Bunun delili, bu ayetin arkasından, kendi alanında eşine ender rastlanan ve şaşırtıcı bir mucize saymalarına yol açan hikâyenin özet hâlinde anlatılmasıdır.

10) Hani o (yiğit) gençler mağaraya dönüp sığındılar ve o sırada dediler ki: "Rabbimiz! Bize kendi katından bir rahmet ver ve bize şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!"

Ayetteki "eva" fiilinin kökü olan "el-uviyy" kelimesi dönmek demektir. Yalnız maksat her çeşit dönüş değil, insanın ve hayvanın yerleşeceği veya yerleşmek amacı ile sığınacağı yere dönmesidir. Yine

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 210.]

ayetteki "fitye" kelimesi, "genç" anlamına gelen "feta" kelimesinin semaî (genel bir kaidesi olmayan) çoğuludur. Bu kelime belirli bir oranda övgü anlamı verir.

Yine ayetteki "heyyi'" filinin mastarı olan "et-tehyie" kelimesi hazırlamak demektir. Beydavî bu kelimeyi, "et-Tehyie'nin aslı bir şeyin şeklini ortaya koymaktır." şeklinde açıklıyor. Yine "reşed" veya "rüşd" kelimesi, istenilen şeye yönelmek anlamına gelir. Ragıp İsfahanî şöyle der: "er-Reşed ve er-rüşd, sapıklığın zıddıdır ve hidayet anlamında kullanılır."

"Dediler ki: Rabbimiz! Bize kendi katından bir rahmet ver" ifadesi, o gençlerin duasını, mağaraya sığınmalarının uzantısı ve sonucu olarak takdim ediyor. Sanki güçleri olmadığı ve çareleri tükendiği için duaya yönelmeye ve Allah'tan istekte bulunmaya mecbur kalmışlar. *"Kendi katından"* şeklindeki sözleri yorumu doğruluyor. Çünkü eğer çıkar yolu bulmaktan aciz kalmasalardı, sarılabilecekleri sebepler tükenmeseydi ve ümitsizlik tarafından kuşatılmasalardı, istedikleri rahmeti "Allah katından" kaydı ile kayıtlandırmaz, bunun yerine başkalarının dedikleri gibi, *"Ey Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver"* (Bakara, 201) ve *"Ey Rabbimiz! Peygamberlerinin ağzından bize vaat ettiklerini ver"* (Âl-i İmrân, 194) derlerdi. Buna göre, istedikleri rahmet ilâhî destektir. Çünkü O'ndan başka bir destekleyici yoktur.

Söz kosunu gençlerin Allah katından istedikleri rahmet ile sırf yüce Allah'a mahsus olan bazı bağışların ve nimetlerin kastedilmiş olması da mümkündür. Birçok ayette sırf Allah'a mahsus olduğu açıkça belirtilen hidayet gibi. Nitekim *"kendi katından"* kaydı bu ihtimale yönelik bir işaret sayılabilir. Yine ilimde derinleşen kimselerin, *"Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla."* (Âl-i İmrân, 8) şeklindeki benzer duaları da bu yorumu teyit eder. Görüldüğü gibi bu köklü ilim sahiplerinin istedikleri şey, hidayetten başka bir şey değildir.

"Ve bize şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!" ifadesindeki onların durumundan maksat, kendilerine has olan ve içinde bulundukları özel durumdur. Onlar, müminleri izleyerek kanlarını döken ve onları Allah'tan başka ilâhlara kulluk etmeye zorlayan bir kavimden kaçıp bir mağaraya sığınmışlardı. O durumda başlarına ne geleceğini bilmiyorlar ve izleyecekleri bir kurtuluş yolu da bulamıyorlardı. Bundan anlaşılıyor ki, ayetteki "reşed" kelimesinden maksat, kurtuluşlarını sağlayacak bir şeye yönelmektir.

Bu cümle, yani *"ve bize şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!"* cümlesi, rahmeti anlamı olarak açıkladığımız iki ihtimalin birincisine göre, *"Bize kendi katından bir rahmet ver"* ifadesine yönelik atf-ı tefsir, ihtimallerin ikincisine göre ise isteği izleyen bir başka istek ifadesidir.

11) Biz de bunun üzerine, sayılı yıllar boyunca (uyutmak için) onların kulaklarına vurduk.

el-Keşşaf alı tefsirde bu cümle hakkında şöyle bir açıklama yapılır: "Yani kulaklarına işitmeyi engelleyen bir perde vurduk. Yani onları öyle bir ağır uykuya daldırdık ki, sesler o uykudan onları uyandıramaz. Nitekim uykusu ağır olan kişinin yanı başında bağırıldığı hâlde işitmediği ve o sesin onu uyandırmadığı görülür. Dolayısıyla burada meful olan 'hicab' kelimesi hazfedilmiştir. Tıpkı 'Karısı üzerine inşa etti' deyip de, 'Karısı üzerine oda inşa etti' denmek istenmesi gibi." (Alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde de şöyle deniyor: "Ayetteki 'darabna alâ âzânihim' ibaresi, 'onlara uykuyu musallat ettik' anlamındadır. Bu ise, ileri derecede fasih bir ifadedir. Araplar 'darabellahu bi'l-falic' derler ve bununla Allah'ın onu felç hastalığına mübtela ettiğini kastederler. Kutrub da şöyle der: Bu ifade, 'darabe'l-emîru alâ yedi fulanin' cümlesi gibidir. Yani hükümdar falancayı tasarruftan alıkoydu. Nitekim kör bir adam olan Evsed b. Yafur bir şiirinde şöyle diyor: Ve mine'l-havâdisi -lâ eben leke- ennî / Duribet aleyye'l-ardu bi'l-esdadi=Baban olmayasıca, başıma gelen olaylardan biri de şudur: / Yeryüzüne bana karşı setler vuruldu. (Yani gözlerim görmediği için her taraf bana tıkanık gibi geliyor.)"

"Kutrub devamla şöyle der: Bu tabir, Kur'ân'ın öyle fasih ifadelerinden biridir ki, bunun lafzıyla örtüşen bir anlama tercüme edilmesi mümkün değildir." (Alıntı burada son buldu.) Mecmau'l-Beyan'ın zikrettiği bu anlam, yukarıda Zimahşerî'nin el-Keşşaf adlı tefsirinde zikrettiği anlamdan daha belağatlıdır.

Müfessirler tarafından zikredilmese de, bu deyimin üçüncü bir anlamı da vardır. Bu ise söz konusu tabirin, çoğu kere kadınların bebekleri uyutmak için yaptıkları harekete yönelik bir işaret olmasıdır. Şöyle ki kadınlar avuç içleri ile veya parmak uçları ile küçük çocuğun kulağına hafifçe vururlar. Bunu ise çocuğun duyu hissinin ve dikkatinin bu vuruşlara yoğunlaşması için yaparlar ve böylece çocuk bu yoğunlaş-

ma sayesinde uykuya dalar. Buna göre bu deyim, süt emen çocuğunu uyutan bir annenin çocuğuna gösterdiği şefkat gibi o gençlerin şefkat ve merhamet içinde yıllarca sürecek bir uykuya daldırılmalarını anlatan kinayeli bir ifadedir.

Ayetteki "sinîne adeden (sayılı yıllar boyunca)" ifadesi, "darebe" fiilinin zarfıdır ve "adeden" kelimesi de "add" kelimesi gibi "madud" (sayılmış, sayılı) anlamında kullanılan bir mastardır, dolayısıyla anlamı "sayılı yıllar" şeklindedir. Başka bir görüşe göre ifadede muzaf hazfedilmiştir ve aslı "zevati adedin (sayı sahibi yıllar)" şeklindedir.

el-Keşşaf adlı tefsirde şöyle deniyor: "Burada yılların sayılı olmakla nitelenmesi ile ya çok görme veya azımsama kastedilmiş olabilir. Çünkü insanların gözündeki çok, Allah katında azdır. *'Sanki günün ancak (az) bir bölümü kadar (dünyada) kaldıklarını'* [Yûnus, 45] ayetinde buyrulduğu gibi. Zeccac da der ki: Bir şey az olunca sayısı anlaşılır ve sayılması gerekmez; ama çok olunca sayılmasına gerek duyulur." (Özetle yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Yılların sayılı olmakla nitelenmelerindeki ilgi şu olabilir: Bir şey ileri deredece çok olunca, sayılması zorlaşır ve normalde sayılmaz. Buna göre sayılı olmakla nitelemek, onun az olup kolaylıkla sayılabildiğinin belirtisidir. *"Onu düşük bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar."* (Yûsuf, 20) ayetinde buyrulduğu gibi. Yani onu az sayıda para karşılığında sattılar.

Yılların sayılabilirlik sıfatı ile nitelendirilmesi ile azımsamanın kastedilmiş olması, yukarda söylediğimiz gibi sözün akışına uygun olan yorumdur. Çünkü sözün amacı, o gençlerin hikâyesinin şaşırtıcı olduğunu reddetmektir ki, bu amaca uyan şey onların mağarada geçirdikleri yılları çok saymak değil, azımsamaktır.

Ayetin anlamı ise açıktır. Ayet açıkça kanıtlıyor ki, o gençler mağarada kaldıkları süre boyunca uykuda idiler, ölü değildiler.

12) Sonra iki gruptan (uyuma süresiyle ilgili iki farklı görüş bildiren Ashab-ı Kehf'ten) hangisinin (mağarada) bekleme süresini daha iyi hesapladığını bilmek (ortaya çıkmasını sağlamak) için onları uyandırdık.

Bir önceki ayetin verdiği ipucu gösterir ki, ayetin orijinalindeki "baase" kelimesinin mastarı olan "ba's" kelimesinden maksat diriltmek

değil, uyandırmaktır. Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "Ayette geçen 'hizb' kelimesi, fertleri birbirine sıkı bağlarla bağlı olan cemaat demektir."

Yine şöyle diyor: "Ayette yer alan 'emed' kelimesi, 'ebed' kelimesine yakın anlamdadır. Fakat ebed, belirli bir sınırla sınırlanmayan ve hiçbir kayıtla kayıtlanmış olmayan zaman demektir. Meselâ 'şu süre ebedîdir' denmez. 'Emed' ise mutlak olarak kullanıldığında meçhul bir sınırı olan zaman anlamındadır. 'Şu kadar emed' örneğinde olduğu gibi kimi zaman sınırlandırılabilir. Tıpkı 'şu zaman' denildiği gibi. 'Emed' ile 'zaman' arasındaki farka gelince 'emed', ilerisi göz önüne alınarak kullanılırken, 'zaman' kelimesinde hem başlangıç, hem de ilerisi birlikte göz önüne alınır. Bundan dolayı bazılarına göre 'meda' ve 'emed' kelimeleri yakın anlamdadırlar." (Alıntı burada sona erdi.)

Ayette sözü edilen ilimden maksat, bir şeyin Allah katında ortaya çıkması, kendine has var oluşu ile hazır olması demek olan fiilî ilimdir. Kur'ân'da ilmin bu anlamda kullanıldığı yerler çoktur. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Bu, Allah'ın, dinine ve Peygamberine gaybe inanarak yardım edenleri bilmesi içindir."* (Hadîd, 25), *"Böylece peygamberlerin, Rablerinin mesajını gerçekten tebliğ ettiklerini bilsin diye."* (Cin, 28) Bu ayeti, "malumumuzun ilmimize uygun olarak ortaya çıkması için" şeklinde tefsir eden tefsircinin yorumu[1] buna dayanır.

"Sonra iki gruptan hangisinin bekleme süresini daha iyi hesapladığını bilmek için" ifadesi uyandırmanın sebebini bildiriyor. İfadenin orijinalinin başında geçen "lâm" edatı gaye anlamı taşır. Buradaki "iki grup"tan maksat da, *"Böylece kendi aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık..."* ayetinin de ifade ettiğine göre, uyuma süresiyle ilgili iki farklı görüş bildiren Ashab-ı Kehf'ten iki gruptur. Nitekim yüce Allah birkaç ayet sonra şöyle buyurur: *"Uyandıktan sonra içlerinden biri dedi ki: 'Ne kadar kaldınız?' Bazıları, 'Bir gün veya bir günün bir bölümü.' dediler. Bazıları da dediler ki: Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."*

Bir tefsirci şöyle diyor: "Buradaki iki gruptan maksat, o gençlerin kavminden olan mümin ve kâfir gruplardır. Anlaşılan, bu iki grup, gençlerin mağarada ne kadar kaldıkları hususunda görüş ayrılığına düştüler; biri onların kaldığı süreyi doğru sayarken, öbürü yanıldı.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 452.]

Bunun üzerine yüce Allah, bu hesabı açıklamak ve ortaya koymak üzere onları uyandırdı. Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Mümin ve kâfir gruplardan hangisinin gençlerin mağarada kalma süresini doğru bildiğinin ortaya çıkması için onları uyandırdık." Fakat bu yorum, gerçeğe uzaktır.

"Bekleme süresini daha iyi hesapladığı" ifadesinin orijinalinde geçen "ahsa" kelimesi, "ihsa" kelimesinin geçmiş kipindeki fiilidir; "meden" ise onun mefulüdür. Anlaşılan, "li-ma lebisû" ifadesi de "emeden" kelimesinin kaydıdır. Bazı müfessirler ise "ahsa" kelimesinin, mastarı "ihsa" olan kelimeden türemiş bir ism-i tafdil olduğunu ileri sürmüşlerdir. İsm-i tafdil olunca da fazlalık olan bazı kelimeler hazfedilmiştir. 'Hüve ahsa li'l-mali (o herkesten iyi mal sayar)' ve 'hüve eflesu min İbni'l-Müzellak[1] (o İbn Müzellak'tan daha müflistir)' sözünde olduğu gibi. 'Emeden' kelimesi ise, 'ahsa' kelimesinin delâlet ettiği bir fiil ile mansuptur."[2] Fakat bu görüş oldukça zorlamalıdır. Bu ifade hakkında daha başka yorumlar da vardır.

Buna göre, son üç ayetin, yani, *"Hani o (yiğit) gençler mağaraya dönüp sığındılar ve o sırada dediler..."* ifadesi ile başlayıp, *"onları uyandırdık."* kelimesi ile biten üç ayetin anlamı şu şekildedir: Hani gençler dönüp o mağaraya sığındılar ve o sırada Rablerinden istekte bulunarak dediler ki: "Rabbimiz! Senden başkasına tapmak ile öldürülmek arasında tercih yapmaya zorlayan bu çıkmazdan bizi kurtaracak bir çıkış yolunu kendi katından bize bağışla, bizi bu durumdan kurtuluşa iletecek bir çareyi bizim için hazırla." Bunun üzerine onları o mağarada sayılı yıllar süresince uyuttuk. Sonra içlerindeki iki gruptan hangisinin mağarada kaldıkları süreyi doğru saydıkları ortaya çıksın diye onları uyandırdık.

Görüldüğü gibi bu üç ayet, o gençlerin hikâyesini ana hatları ile anlatıyor. Böylece onların Allah'ın mucizelerinden biri olmalarının gerekçesine ve durumlarının şaşırtıcılığına işaret ediliyor. İlk ayette onların mağaraya girmelerine ve kurtuluş istemelerine, ikinci ayette orada sayılı yıllar boyunca uyumalarına, üçüncü ayette de uyanmalarına ve orada kaldıkları süreyi belirleme hususunda görüş ayrılığına düşmelerine işaret ediliyor.

1- Bir darbımeseldir.

2- [el-Keşşaf, c. 2, s. 705.]

Buna göre, hikâyeye ait bu özet üç ana unsurdan oluşuyor. Bu üç ayetin her biri bu üç ana unsurdan birini içeriyor. Hikâyenin ayrıntılarını anlatan sonraki ayetlerde de aynı anlatım kalıpları vardır. Şu farkla ki, o ayetlerde gençlerin durumlarının ortaya çıkmasından ve insanların onların maceralarını öğrenmelerinden sonra cereyan eden bazı gelişmeler eklenmiştir. İşte *"Böylece Allah'ın vaadinin hak olduğunu, (yani) kıyametin kopacağında bir şüphe olmadığını bilsinler diye (insanları) onlardan haberdar ettik."* ifadesi ile başlayıp hikâye ile ilgili ayetlerin sonuna kadar devam eden ayetlerde bu gelişmelere işaret ediliyor.

13) Biz sana, onların kıssasını gerçek olarak anlatıyoruz. Gerçekten onlar, Rablerine iman etmiş gençlerdi; biz de onların hidayetini arttırdık.

Bu ayetle onların hikâyelerinin ayrıntılı anlatımına başlanıyor. Bu ayette yer alan *"Rablerine iman etmiş gençlerdi"* ifadesi, "Onlar Rablerinin razı olduğu bir imanla Allah'a iman etmişlerdi" anlamındadır. Eğer bu noktayı vurgulama amacı olmasaydı, bu iman onlara asla nispet edilmezdi.

"Biz de onların hidayetini arttırdık." ifadesine gelince; hidayet, imanın özünden sonra onun derecesinin yükselmesi için gerekli olan bir unsurdur. Bu ise insanı Allah'ın rızasına ulaştıran şeylerin tümüne iletir. Şu ayette buyurulduğu gibi: *"Ey müminler, Allah'tan korkun ve O'nun Peygamber'ine inanın ki, O size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyebileceğiniz bir nur bağışlasın."* (Hadîd, 28)

14) Onların kalplerini metin kıldık. Hani (hükümdarın veya adamlarının karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız. Yoksa batıl (haddi aşan) söz söylemiş oluruz."

15) "Şu bizim kavmimiz, Allah'tan başka ilâhlar edindiler. O ilâhlar hakkında açık bir delil getirselerdi ya! O hâlde yalan uydurup Allah'a isnat edenden daha zalim kim var?"

16) (İnsanların arasından çıktıklarında, içlerinden biri dedi ki:) "Mademki onlardan ve onların Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaştınız, öyleyse mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetini üzerinize yaysın ve durumunuz konusunda size bir kolaylık sağlasın (lütfüyle muamele etsin)."

Buradaki "rabetna" fiilinin kökü olan "rabt" kelimesi, sıkıca bağlamak demektir. "Kalpleri sıkıca bağlamak" sözü, kalpleri endişeden ve kaygıdan arındırmayı (metanetli kılmayı) dile getiren kinayeli bir ifadedir. Yine ayetteki "şatatan" kelimesi, sınırı aşmak ve hakkın ötesine geçmek demektir. "Sultan" kelimesi ise delil ve burhan anlamına gelir.

Bu üç ayette Ashab-ı Kehf'in söylediği sözlerin birinci bölümü naklediliyor. Şöyle ki, putperestliğe karşı çıkıp kavimleri ile çatışmaya giriştikleri sırada şöyle demişlerdi: *"Hani (hükümdarın veya adamlarının karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız. Yoksa batıl (haddi aşan) söz söylemiş oluruz. Şu bizim kavmimiz, Allah'tan başka ilâhlar edindiler. O ilâhlar hakkında açık bir delil getirselerdi ya! O hâlde yalan uydurup Allah'a isnat edenden daha zalim kim var?"*

Görüldüğü gibi onlar bu konuşmalarında akıl ve hikmet dolu sözler söylüyorlar. Bu sözleri ile putperestlik felsefesinin, ilâhlıklarını ve rabliklerini ispat etmek istediği melekler, cinler ve insan kökenli ıslahatçılar gibi putların erbabının rabliğini reddetmeyi amaçlıyorlar, genel putperestlerin çoğunun ilâh, rab diye çağırdığı ve o rablerin sembolleri, şekilleri olan putların kendilerinin ilâhlığını değil. Bunun kanıtı "aleyhim=onlar hakkında" ifadesidir. Çünkü bu ifadede onlar hakkında akıllı varlıklar için kullanılan "hum" zamiri kullanılmıştır.

Ashab-ı Kehf, *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir."* diyerek tevhit ilkesini vurgulamakla söze başlıyorlar. Bu sözleriyle bütün varlıkların rabliğini, ortağı olmayan tek Allah'a isnat ediyorlar. Oysa putperestlik inancı yaratıkların her türü için ayrı birer ilâh ve rab iddia eder. Gök rabbi, yer rabbi, insan rabbi gibi.

Arkasından, *"Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız."* diyerek bu inançlarını pekiştiriyorlar. Bu sözün faydalarından biri de putperestlik inancının, varlığını ileri sürdüğü türlere özgü ilâhların üzerindeki ilâhları reddetmektir. Sabiîlerin ve Brahmanların taptıkları kollektif akıl ile Brahmanların ve Budistlerin taptıkları Şiva ve Veşnu ilâhları gibi. Onlar bu inançlarını, *"Yoksa batıl (haddi aşan) söz söylemiş oluruz."* şeklindeki sözleri ile ikinci kez pekiştiriyorlar. Böylece şunu kanıtlıyorlar ki, yüce Allah'tan başkasına tapmak yaratığı yaratıcı derecesine çıkarmak suretiyle yaratık hakkında aşırılığa saparak sınırı aşmak demektir.

Sonra tekrar kavimlerine dönerek onların sözde ilâhlar edinerek Allah'tan başkasına tapmalarına dikkatleri çekiyor ve *"Şu bizim kavmimiz, Allah'tan başka ilâhlar edindiler. O ilâhlar hakkında açık bir delil getirselerdi ya!"* diyorlar. Böyle demekle kavimlerinin, iddialarını açıkça kanıtlayacak bir delile sahip olmadıklarını vurgulayarak onların sözlerini reddediyorlar.

Bilindiği gibi, putperestler bu inançlarını şöyle savunurlar: Yüce Allah, yaratıklarının idraki tarafından kuşatılamayacak kadar yücedir. Bu yüzden tapınma ile O'na yönelmek ve kulluk ile O'na yaklaşmak mümkün değildir. Dolayısıyla O'na yakın olan bazı şerefli varlıklara tapmaktan başka bize bir çare kalmıyor. Bu varlıklara, bizi O'na yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.

Bu savunmalarına şöyle cevap verilir: Yüce Allah'ı idrake sığdıramama niteliği, biz insanlar için olduğu kadar putperestlerin taptıkları Allah'a yakın kimseler için de aynı derece geçerlidir. Biz ve onlar, hepimiz Allah'ı isimleri, sıfatları ve eserleri ile tanıyoruz. Herkes O'nu gücü ve kapasitesi oranında biliyor. Dolayısıyla herkes O'nu bildiği oranda kulluk ve ibadetle O'na yönelmelidir.

Üstelik yaratma, rızık verme, egemenlik ve yönetme gibi tapılmayı hak etmeyi gerektiren bütün sıfatlara O sahiptir. Bu sıfatların hiçbiri O'ndan başkasında yoktur. Buna göre tapılmaya sadece O lâyıktır ve O'ndan başka hiç kimse buna lâyık değildir.

Ardından Ashab-ı Kehf, *"O ilâhlar hakkında açık bir delil getirselerdi ya!"* şeklindeki sözlerine, *"O hâlde yalan uydurup Allah'a isnat edenden daha zalim kim var?"* sözlerini ekliyorlar. Bu söz, kavimlerinin sözlerine yönelik cevaplarının bir parçası ve tamamlayıcısıdır, anlamı da şudur: Putperest soydaşları, sözlerine kesin bir delil göstermek zorundadırlar. Böyle bir delil göstermedikleri takdirde ise sözleri, Allah hakkında bilgiye dayanmaksızın söylenmiş bir söz olur ki, böyle bir söz Allah'a karşı yalan bir iftira sayılır. İftira ise zulümdür, Allah'a karşı işlenen zulüm de, zulümlerin en büyüğüdür. Öte yandan Ashab-ı Kehf'in bu sözleri, Allah'ı bildiklerini, dinleri hakkında basiret sahibi olduklarını ve bu tutumları ile *"biz de onların hidayetini arttırdık."* ifadesini doğruladıklarını gösterir.

Bu sözler bütün vecizliğine rağmen onların ayaklanmalarının başlangıcındaki bazı tutumlarının ayrıntılarını ortaya koyan bazı ifadeler

içermektedir. Şöyle ki: *"Onların kalplerini metin kıldık."* ifadesi, onların *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir..."* şeklindeki sözlerini bir fısıltı hâlinde ve putperestlerin bulunmadıkları bir yerde söylemediklerini gösterir. Tersine bu sözlerini kalpleri eriten, vicdanları titreten ve derilerin ürperdiği bir ortamda ve kan döken, işkence eden ve inançlara baskı uygulayan inatçı bir topluluk karşısında açıkça ve yüksek sesle ilân etmişlerdir.

"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir." ifadesini izleyen *"Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız."* şeklindeki ret ve inkâr içerikli sözleri şuna işaret ediyor ki onlar, putlara tapmaları ve Allah'tan başkasına dua etmeleri için kendilerine yöneltilmiş zorlayıcı bir teklif ile karşı karşıya idiler.

"Hani ayağa kalkarak dediler ki..." ifadesi de gösteriyor ki, onlar bu sözleri söylerken putlara tapmaya dair emir çıkaran, bunu zorlayan, Allah'a kulluk etmeyi yasaklayan, öldürme ve işkence içerikli bir siyaset dayatan bir mecliste bulunuyorlardı. Hükümdar meclisi, hükümdarın yakın adamlarının meclisi ve halka açık bir toplantı gibi. İşte onlar bu şekilde putperestlerin karşısına dikilerek onlara karşı olduklarını ilân ettiler, arkasından oradan çıkarak kendilerini tehdit eden ve her taraftan üzerlerine gelen bir tehlike altında kavimlerinden ayrıldılar. Nitekim *"Mademki onlardan ve onların Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaştınız, öyleyse mağaraya sığının..."* şeklindeki sözleri bunu gösteriyor.

Bu yorum ileride nakledeceğimiz rivayeti doğruluyor. Söz konusu rivayete göre Ashab-ı Kehf'in altısı, hükümdarın yakın adamlarındandı, hükümdara devlet işlerinde danışmanlık yapıyorlardı. Bunlar hükümdarın meclisinden kalktılar ve Allah'ın birliği yolundaki inançlarını açıklayıp O'nun ortağı olmadığını dile getirdiler.

Bu rivayet, onların imanlarını sakladıklarını ve takiyye yaptıklarını anlatan rivayetler ile çelişmez. Çünkü onların bir süre takiyye yaptıktan sonra ansızın kavimleri karşısına çıkıp imanlarını ilân etmiş olmaları ve arkasından hemen onlardan ayrılmaları mümkündür. Çünkü artık imanlarını açığa vurduktan sonra o hâlde devam etmelerinin imkânı yoktu. Yoksa kesinlikle öldürülürlerdi.

Bazı müfessirler şöyle bir görüşün de muhtemel olabileceğini ileri sürmüşlerdir: Onların ayağa kalkmaları ile hakkı desteklemek anlamında Allah için kıyam etmiş olmaları da kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla

onlar, *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir."* sözünü içlerinden, *"Mademki onlardan ve onların Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaştınız, öyleyse mağaraya sığının..."* şeklindeki sözlerini de şehirden çıktıktan sonra söylemişlerdir. Veya maksat, Allah için kıyam etmeleri, Allah'ın emirlerine uymalarıdır ve kendilerinden nakledilen bütün bu sözleri şehirden çıkıp kavimlerinden ayrıldıktan sonra kendi aralarında söylemişlerdir. Bu iki yorumun her ikisine göre onların kalplerinin pekiştirilip metin kılınmasından maksat da, onların şehirden çıkıp kavimlerinden ayrılmanın akıbetinden korkmadıklarını anlatmak olur. Fakat önceki yorum akla daha yakındır.

16) (İnsanların arasından çıktıklarında, içlerinden biri dedi ki:) "**Mademki onlardan ve onların Allah**'**tan başka taptıkları şeylerden uzaklaştınız, öyleyse mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetini üzerinize yaysın ve durumunuz konusunda size bir kolaylık sağlasın (lütfüyle muamele etsin).**"

Ayetin orijinalindeki "i'tezeltumuhum" fiilinin mastarı olan "el-i'tizal", aynı şekilde "et-taazzul" kelimelerinin anlamı bir şeyden uzaklaşmak demektir. Yine ayetteki "yenşuru" fiilinin kökü olan "neşr" kelimesi yaymak demektir; "mirfak" veya "merfik" ve "merfak" kelimeleri de lütüf ile muamele etmek anlamındadır.

Bu ayet ise, Ashab-ı Kehf'in söylediği sözlerin ikinci bölümüdür. Bunu, kavimleri arasından çıkıp onlardan ve Allah'ın dışında taptıkları ilâhlardan ayrıldıkları ve hepsini terk ettikleri sırada kendi aralarında konuşmuşlardı. Bu konuşmada içlerinden biri onlara mağaraya sığınarak orada din düşmanlarından saklanmalarını öneriyor.

Çünkü onlar ilâhî bir yönlendirme sayesinde şunu sezdiler ki, eğer arkadaşlarının bu dediğini yaparlarsa, Allah kendilerine lütfü ve rahmeti ile muamele edecektir ve bu ilâhî muamele kavimlerinin dayatmasından ve zulümden kurtulmayı içerecektir. Bunun delili, onların *"öyleyse mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetini üzerinize yaysın..."* şeklindeki kesinlik ifade eden sözleridir. Çünkü "umulur ki" veya "şayet Rabbiniz rahmetini üzerinize yayar" demiyorlar.

Sezdikleri bu iki şey, yani rahmetin yayılması ile lütufkâr muamelenin hazırlanması, onların Allah'tan istedikleri iki şey idi. Nitekim yüce Allah onların şöyle dediğini nakleder: *"Rabbimiz! Bize kendi katından bir rahmet ver ve bize şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!"*

"Onların Allah'tan başka taptıkları şeyler" ifadesindeki istisna, kopuk (munkati) istisnadır. Çünkü putperestler diğer ilâhları ile birlikte Allah'a tapmıyorlardı ki, istisna ilk başta istisna edilen şeye (müstesna minh) dâhil olan bazı ilâhların çıkarılmasını ifade etsin de bitişik (muttasıl) istisna olsun. Buna göre bazı tefsircilerin,[1] "Onların soydaşları diğer müşrikler gibi hem putlara, hem de Allah'a tapıyorlardı.", bir diğer tefsircilerin de,[2] "Onların arasında hem putlara, hem de Allah'a tapan kimseler vardı. Dolayısıyla ayetteki istisna muttasıldır." şeklindeki görüşleri yerinde değildir. Çünkü putperestlerin putlarının yanı sıra Allah'a da taptıkları görülmemiştir ve felsefeleri buna cevaz vermez. Yukarda onların bu konudaki gerekçelerine işaret etmiştik.

17) Güneşi görürsün ki, doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına meyleder, batınca da sol taraftan çekilip giderdi. Onlar da mağaranın (güneş ışınlarının ulaşmadığı) geniş bir yerinde idiler. İşte bu, Allah'ın ayetlerindendir. Allah kimi hidayete erdirirse, o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, ona doğru yolu gösterecek bir veli/dost bulamazsın.

18) Uykuda oldukları hâlde (gözleri açık olduğundan) onları uyanık sanırdın. Onları (bazen) sağa, (bazen de) sola çeviriyorduk. Köpekleri de ön ayaklarını mağaranın girişinde yere uzatmış (yatmakta) idi. Eğer onları(n o korkunç hâlini) görseydin, dönüp kaçardın ve onlardan korku ile dolardın (bütün organlarını korku sarardı).

Ayetteki "tezaveru" fiilinin mastarı olan "tezavur" kelimesi, meyil anlamındaki "zevr" kökünden türemiştir ve meyletmek demektir. Yine ayetteki "takridu" fiilinin kökü olan "kard" kelimesi kesmek demektir. "Fecve" kelimesi ise, düz arazi ve evin alanı demektir. "Zatu'l-yemin" ve "zatu'ş-şimal" deyimlerinden maksat, sağ tarafı izleyen yön veya sağ ve sol adlarını taşıyan yönlerdir ki, bunlar sağ ve sol yönleridir.

Bu iki ayette Ashab-ı Kehf'in sığındıkları mağara, orada nasıl barındıkları, nasıl göründükleri ve orada uykuda geçirdikleri durumlarında meydana gelen değişmeler somut olarak anlatılıyor. Ayetteki hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir. Fakat bu hitap ona, kendisi olduğu

---

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 707.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 454.]

için değil, bir dinleyici ve işitici olması hasebi ile yöneltilmiştir. Bu üslup, yaygın bir kullanımdır. Bu şekildeki hitap, belirli bir muhataba mahsus olmaksızın hitabı işiten herkesi kapsamına alır.

"Güneşi görürsün ki, doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına meyleder, batınca da sol taraftan çekilip giderdi. Onlar da mağaranın (güneş ışınlarının ulaşmadığı) geniş bir yerinde idiler." ifadesinde mağaranın durumu ile gençlerin uyku sırasında oradaki durumları anlatılıyor. Gençlerin mağaraya sığındıktan sonra uyutulmalarına ve orada ne kadar kaldıklarına gelince, bu konuda vecizlik/kısaltma ilkesi tercih edilerek daha önceki ayetlerde onların uyutulmaları ve mağarada kalışları hakkında verilen bilgi, aynı şekilde aşağıdaki *"(Bazıları) 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir.' diyecekler..."* ayetinde verilen bilgi ile yetinilmiştir.

Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: Gerek sen ve gerekse onları mağaradayken karşılaşabileceği farz edilen herkes görür ki, güneş doğduğu zaman mağaranın sağ yanına meyleder ve ışınları sağ yana düşer, güneş battığı sırada ise sol yandan çekilip gider ve ışınları o yöne düşerdi. Onlar ise mağaranın orta alanında, güneşin ışınlarının ulaşmadığı geniş bir yerde idiler.

Yüce Allah bu ifade ile şuna işaret ediyor: Mağara doğuya veya batıya bakan ve bunun sonucu olarak sadece iki vaktin birinde güneş gören bir konumda değildi. Mağaranın kapısı kutba dönüktü ve bu yüzden güneşin hem doğuşu, hem de batışı sırasında içerden iki yanından biri güneş alıyordu. Fakat onlar mağaranın orta kesiminde bulundukları için güneş ışınları üzerlerine düşmüyordu. Böylece Allah onları güneş ışınlarının rahatsız etmesinden, renklerini değiştirmesinden veya elbiselerini yıpratmasından koruyordu. Böylece onlar mağaranın orta kısmında rahatlık içinde uyuyor, güneşin doğuşları ve batışları ile değişen havanın tazeliğinden yararlanıyorlardı. "Fecve (boşluk, düz alan)" kelimesinin nekire (belirtisiz) olarak kullanılmasının sebebi belki de hazfedilmiş bir sıfata delalet etmesidir ki, o takdirde ifadenin anlamı, "Onlar mağaranın orta kısmındaki boşluktaydılar ve orada üzerlerine güneş ışınları düşmüyordu" şeklinde olur.

Tefsircilerin yorumlarına göre,[1] söz konusu mağaranın kapısı ku-

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 21, s. 99; Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 223; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 456.]

zey kutbuna bakıyordu ve Büyük Ayı takımyıldızları ile aynı yönde idi. Mağaranın sağ tarafı batıya bakıyordu ve güneş doğarken güneş alıyordu. Sol tarafı ise batıya bakıyordu ve güneş batarken güneş alıyordu. Bu yorum, mağaranın sağ ve sol taraflarının oraya giren birine göre belirlenmesini esas almıştır. Tefsircilerin bu yorumu yaygın kanaate dayanıyor gibidir. Bu kanaate göre, söz konusu mağara Doğu Roma beldelerinden İfsus beldesinde idi ve bu beldede bulunan mağara kutba bakıyordu. Söylendiğine göre kapısı kuzey kutbuna karşı ve azıcık doğuya meyilli idi.

Fakat mağara, ev, çadır ve kapısı bulunan bütün yapıların sağ ve sol taraflarını belirlemede normal olan yöntem, bu yapılara girenlerin değil, oralardan çıkanların göz önüne alınmasıdır. Çünkü insan, yönleri belirleme ihtiyacı duyduğunu ilk başta kendisini esas almıştır. Bunun sonucu olarak başının gösterdiği tarafa üst ve yukarı, ayaklarının tarafına da alt ve aşağı demiştir. Kuvvetli elinin bulunduğu kuvvetli tarafını sağ ve bunun karşıtı olan tarafını ise sol olarak adlandırmıştır. Daha sonra herhangi bir cismin yönlerini belirlemeye ihtiyaç duyulduğunda, insan kendisini o cismin yerine koyarak onun yönlerini adlandırmıştır. Bunun sonucu olarak o cismin yüz ile örtüşen, yani diğer cisimlere karşı gelen tarafı onun önü, bunun karşıtı o cismin arkası olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak o cismin insanın sağ tarafına gelen yanına o cismin sağ tarafı, insanın sol tarafına gelen yanına da o cismin sol tarafı denmiştir.

Ev, oda, çadır ve kapısı olan bütün yapılarda yüz, yanının kapısının olduğu taraf olduğuna göre de, binanın sağ ve sol yanları kapıdan giren adamın konumuna göre değil, kapıdan çıkan adamın konumuna göre belirlenir. Buna göre, ayetin tanımladığı mağara güneye bakmış olur, kapısı güney yönüne dönük bulunur, tefsircilerin anlattıkları gibi kuzeye dönük olmaz. Bu konuya ekleyeceğimiz başka sözler vardır, inşaallah o sözleri ilerde dile getireceğiz.

Bu açıklamaların hangisi geçerli sayılırsa sayılsın o gençlerin bu durumu Allah'ın özel ilgisinin ve lütfünün sonucudur. Çünkü yüce Allah bu özel ilgisi ile, belirlediği hükmün vakti gelinceye kadar onların sağ kalmasını murat etmiştir. Nitekim arkadan gelen *"İşte bu, Allah'ın ayetlerindendir. Allah kimi hidayete erdirirse, o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, ona doğru yolu gösterecek bir veli/dost bulamazsın."* ifadesi buna işaret ediyor.

"Uykuda oldukları hâlde (gözleri açık olduğundan) onları uyanık sanırdın." ifadesinin orijinalinde geçen "eykaz" kelimesi "yekaz" ve "yekzan" kelimelerinin çoğuludur ve uyanıklar anlamına gelir. "Rukûd" kelimesi ise uyuyan anlamına gelen "râkıd" kelimesinin çoğuludur. Bu ifade, Ashab-ı Kehf'in uykuları sırasında uyanık kimseler gibi gözleri açık olduğuna işaret ediyor.

"Onları (bazen) sağa, (bazen de) sola çeviriyorduk." ifadesinin anlamı şudur: Onlar mağarada kaldıkları süre boyunca hareketsizlik ve donukluk sebebi ile bedenî güçleri kaybolmasın, elbiseleri yıpranmasın ve vücutlarını toprak aşındırmasın diye onları bazen sağdan sola, bazen de soldan sağa döndürüyorduk.

"Köpekleri de ön ayaklarını mağaranın girişinde yere uzatmış (yatmakta) idi." ifadesinin oirjinalinde geçen "vasîd" kelimesi evin avlusu demektir. Başka bir görüşe göre[1] ise evin eşiği anlamındadır. Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: Onların durumu anlatıldığı gibiydi. Öyle ki köpekleri de iki ön ayağını açarak mağaranın avlusunda yere uzatıp sermişti. Bu ifade, onların yanlarından hiç ayrılmayan bir köpeklerinin olduğunu ve mağarada kaldıkları süre boyunca bu köpeğin onlarla birlikte kaldığını haber veriyor.

"Eğer onları(n o korkunç hâlini) görseydin, dönüp kaçardın ve onlardan korku ile dolardın (bütün organlarını korku sarardı)." ifadesi, onların hâlini tasvir ediyor. Şöyle ki, onların korkunç ve ürkütücü bir görüntüleri vardı. Eğer bir insan ansızın onlarla karşılaşsaydı, tehlikelerinden korkarak ve onlardan gelebilecek kötülükten uzak durmak için onlardan kaçar, kalbi korku ve ürküntü ile dolar ve bu korku vücudunun bütün organlarına yayılarak onların hepsini sarardı.

Daha önce *"Güneşi görürsün"* ifadesindeki hitap hakkında yaptığımız açıklama, bu ayetteki *"kaçardın"* ve *"dolardın"* cümlelerindeki hitaplar için de aynen geçerlidir.

Yaptığımız bu açıklamadan şu iki sonuç çıkıyor: Birincisi, "kalbin korku ile dolardı" denmeyip *"onlardan korku ile dolardın"* dendiğinin sebebi ortaya çıkıyor.

İkincisi, *"dönüp kaçardın"* cümlesinin, *"ve onlardan korku ile dolardın"* cümlesinden sonra geldiğinin gerekçesi belli oluyor. Çünkü is-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 226.]

tenmeyen bir durumdan uzaklaşmak anlamına gelen kaçmak, sakınmak amacıyla istenmeyen şeyin ulaşması beklentisinin sonucudur, korku ve kalbin etkilenmesi demek olan ürkmenin sonucu değildir. Ulaşma ihtimali olan istenmeyen şeyden de sakınmak ve kaçınmak gerekir. Ortada ister korku olsun, ister olmasın, fark etmez.

Buna göre kaçmanın korkudan önce getirilmesi, sonucun sebepten önce getirilmesi türünden bir sıralama değil, korku hükmünü ürküntü (ru'b) hükmünden önce getirme anlamında bir sıralamadır. Korkmak ile ürkmek ise birbirinden ayrı iki kalp hâlidirler. Eğer ürkme yerine korkma kullanılsaydı, ikinci cümlenin birinci cümlenin önüne getirilmesi gerekirdi. Fakat bizim yaptığımız açıklamaya göre, korku hükmünün ürkmenin oluşumundan önceye alınması -ki, bunların her ikisi Ashab-ı Kehf'in dehşet ve ürküntü saçan görüntülerinin iki ayrı sonucudur- daha güzel ve daha beliğdir. Çünkü kaçmak, bu duruma korku ile dolmaktan daha açık şekilde delâlet eder.

19- Böylece kendi aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık. İçlerinden biri dedi ki: "Ne kadar kaldınız?" (Bazıları,) "Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık." dediler. (Bazıları da) dediler ki: "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi içinizden birini şu paranızla şehre gönderin de baksın, onlardan kimin yiyeceği daha güzel (ve lezzetli) ise ondan size yiyecek getirsin; ayrıca çok (dikkatli ve) nazik davransın, kimseye sizi sezdirmesin."

20- "Çünkü eğer onlar sizden haberdar olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler ya da sizi kendi dinlerine sokarlar. O zaman da ebediyen kurtuluşa eremezsiniz."

Ayetteki "yetesâelu" fiilinin mastarı olan "et-tesâul" kelimesi, bir topluluktaki fertlerin birbirlerine soru sormaları demektir. Yine ayetteki "el-verık" kelimesi, dirhem/tedavüldeki para anlamındadır. Başka bir görüşe göre sikke hâline getirilmiş veya getirilmemiş gümüş demektir. Ayetin orijinalinde geçen "in yazherû aleykum" ifadesi ise "sizin farkınıza varırlar, sizden haberdar olurlarsa" veya "sizi ele geçirirlerse" anlamındadır.

"Ve kezalike beasnahum=Böylece onları uyandırdık" ifadesi ile onların yukarıdaki ayetlerde anlatıldığı şekillerde uyutulmalarına işaret ediliyor. Yani, nasıl onları uzun bir süre mucizelerimizden biri olacak

acayiplikte ve korkunçlukta uyuttuysak, birbirlerine soru sorsunlar diye yine aynı şekilde onları uyandırdık.

Bu benzetme ve onların birbirlerine soru sormalarını uyandırılmalarının amacı olarak gösterme, mağaraya sığınıp arkasından uyutulmaları sırasındaki duaları ile birlikte göz önüne alındığında, şuna delâlet eder: Onlar birbirlerine soru sorsunlar da işin iç yüzü kendileri için açık hâle gelsin diye uyandırıldılar. Onlar sırf günün birinde uyandırılmak üzere uyutuldular ve uzun yıllar uyku hâlinde tutuldular. Onları ise yüce Allah duaları, O'nun katından rahmet istemeleri ve sıkışık durumlarına hazırlanmış bir çare gösterilmesi yolundaki dilekleri üzerine uyuttu. Çünkü toplumlarında küfrün egemen olması, batılın ortaya çıkması, baskı ve şiddetin her tarafı kuşatması onları sıkıntıya sokmuştu. Hak sözün üstün gelmesinden ve dindarların dinlerinde özgür olmalarından ümitlerini kesmişlerdi. Batılın yeryüzündeki var oluş süresini ve hakka karşı üstün olma dönemini uzun görmüşlerdi. Tıpkı *duvarları, çatıları üstüne yığılmış (alt üst olmuş), ıssız duran bir şehre uğrayan gibisini (görmedin mi?) Demişti ki: 'Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecekmiş?' Bunun üzerine Allah, onu yüz yıl öldürdü, sonra onu diriltti..."* ayetinde [Bakara, 259] bahsi geçen adam gibi.

Kısacası bu kanaat onlara hâkim olup da batılın üstünlüğünü kaybetmesinden ümitleri kesildiğinde, Allah onları uzun yıllar boyunca uykuya yatırdı ve arkasından uyandırdı. Ta ki uyanınca birbirlerine ne kadar uyuduklarını sorsunlar ve bu soruya bir gün veya bir günden az diye cevap versinler. Sonra durumların değiştiğini ve başkalarının hesaplarına göre yüzlerce yılın geçtiğini, oysa bu zaman diliminin başka bir bakış açısı ile bir gün veya bir günden daha kısa olduğunu öğrensinler. Böylece şunu bilmiş olsunlar ki, zamanın uzunluğu ve kısalığı hakkı öldüren veya batılı dirilten faktör değildir. Bilakis, insanların hangilerinin iyi işler yapacaklarını belirlemek üzere onları sınavdan geçirmek amacıyla yeryüzü üzerindeki varlıkları dünyanın süsü kılan, insanı bu süse cezp eden ve bu süslere yüzyıllarca ve günlerce süre tanıyan sadece yüce Allah'tır. Dünyanın fonksiyonu ise, onun isteklisi olan toprak bağımlılarını ve nefsinin esirlerini süsleri ile aldatmaktan ibarettir.

Bu gerçek insanın önünde duran, çıplak bir gerçektir. Geride kalan günlerine ve başından geçen acı-tatlı olaylara her dönüp baktığında, onu açıkça görür ve anlar ki, bunların hepsi bir günlük bir uyku veya

uyuklamadan başka bir şey değildir. Fakat nefsin arzularına kapılmanın sarhoşluğu ile dünya eğlencesine dalmanın havaîliği insanın hakkı fark edip ona uymasına fırsat vermez. Ancak yüce Allah'ın insan için belirlediği öyle bir gün var ki, o gün onu dünya süsü ve cazibeleri gibi engeller bu gerçeği görmekten alıkoyamaz. O gün ise ölüm günüdür. Nitekim İmam Ali (a.s) şöyle buyurur: "İnsanlar uykudadırlar, öldüklerinde uyanırlar." Bu nitelikte bir başka gün daha var ki, o da dünyanın ve onun süslerinin kiliminin (defterinin) dürüldüğü ve insanlık âleminin yok oluşuna ve noktalanmasına hükmedileceği gündür.

Yaptığımız bu açıklama ortaya koyuyor ki, *"kendi aralarında birbirlerine sormaları için"* ifadesi, Ashab-ı Kehf'in uyandırılmalarının amacıdır. İfadenin başındaki "lâm" harfi de bu amaca sebep anlamı katmak içindir. Amaç bildiren bu ifade, daha önceki *"Sonra iki gruptan (uyuma süresiyle ilgili iki farklı görüş bildiren Ashab-ı Kehf'ten) hangisinin (mağarada) bekleme süresini daha iyi hesapladığını bilmek (ortaya çıkmasını sağlamak) için onları uyandırdık."* ayetinde dile gelen amaç ile uyuşmaktadır.

Bazı müfessirlere[1] göre ise, uyandırılmanın diğer sonuçları arkasından gelsin diye bu ifadede amacın bir bölümü bütün amacın yerine konmuştur. Sanki "Böylece kendi aralarında birbirlerine sorsunlar da bunun sonucunda durumları aydınlansın, mucize ortaya çıksın ve Allah'ın gücü belirsin diye" denmek isteniyor. Bu yorum, ayetin sözlerinden gelen bir delile dayanmadığı gibi, açık bir zorlamadır.

Başka bazı tefsircilere göre de,[2] ifadenin orijinalinde geçen "li-yetesâelû" fiilinin başındaki "lâm" harfi, akıbet ve sonuç bildirmek içindir, amaç bildirmek için değildir. Çünkü bu görüşü savunanlara göre, basit bir olay olan Ashab-ı Kehf'in birbirlerine soru sormalarının büyük bir mucize olan uyandırılmanın amacı olması yadırganacak uzak bir ihtimaldir.

Bu görüşe karşı şunları söylemek isteriz: Fiilin başında yer alan "lâm" harfinin akıbet ve sonuç bildirdiğini kabul etmek bu görüşü ileri sürenlerin gündeme getirdikleri sakıncayı ortadan kaldırmada yararlı olmaz. Çünkü önemli ve büyük bir işe basit bir olayın gayesi olması nasıl uygun değil ise, az ve basit bir şeyin de önemli bir olayın, dehşe-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 229; el-Kebir, Fahr-ı Râzî, c. 21, s. 102.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 229.]

tengiz ve de şaşkınlık yaratan bir işin sonucu olması da güzel olmaz. Üstelik onların birbirlerine soru sormalarının amaca götürücü bir sebep olmasının yerinde olduğunu yukarda açıklamıştık.

"İçlerinden biri dedi ki: Ne kadar kaldınız?" ifadesi şuna delildir ki, onların mağarada ne kadar kaldıklarını soran kişi onlardan birisidir. Bu kişi diğer arkadaşlarına hitap ederek mağarada ne kadar süre uyuduklarını sordu. Anlaşılan bu genç uyandıktan sonra vücudunda hissettiği uyku mahmurluğunun ağırlığı sebebi ile uzun süre kaldıklarını hissetti ve bu hissin etkisi ile arkadaşlarına *"Ne kadar kaldınız?"* diye sordu.

"(Bazıları,) 'Bir gün veya bir günün bir bölümü.' dediler." ifadesinden onların cevap verirken bir gün ile bir günün bir bölümü arasında tereddüt ettikleri anlaşılıyor. Galiba bu cevaplarını güneşin düştüğü yerin değişimini görmelerine dayandırmışlardır. Sanki gündüzün başlarında uykuya dalmışlar ve günün ortalarında veya sonlarında uyanmışlar, fakat sonra üzerlerinden bir gece geçip geçmediği hususunda şüpheye düşmüşlerdir. Eğer üzerlerinden gece geçmiş olsa, mağarada kaldıkları süre bir tam gün, eğer üzerlerinden gece geçmemiş olsa mağarada geçirdikleri süre günün bir bölümü olacaktı. Bu yüzden bir tam gün ile günün bir bölümü hususunda tereddüde düştüler. Bu şıkların hangisi doğru olursa olsun, bu cevap bir tek cevaptır.

Fakat bir tefsirciye göre, buradaki tereddüdün bir tam gün ile günün bir bölümü arasında değil, günün bir bölümü ve bir tam gün ile günün bir bölümü arasında olması gerekir. [Yani soruya iki türlü cevap verilmiştir.] Dolayısıyla ayetin orijinalindeki "ev" edatının terdit için değil, tafsil için olması daha uygundur. Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: Bazıları bir gün kaldık ve diğer bazıları bir günden az bir süre kaldık.(1)

Bu yoruma şu iki sebepten dolayı itibar edilmez: Birincisi, *"Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık."* gibi bir ibareden asla böyle bir anlam çıkmaz. Çünkü *"Ona dedi ki: 'Ne kadar kaldın?' O, 'Bir gün veya bir günden az kaldım.' dedi."* (Bakara, 259) ayetinde bu cevabın aynısını bir tek kişi vermektedir.

İkincisi, Ashab-ı Kehf *"Bir gün... kaldık."* derlerken, gördükleri belirtilere dayanarak öyle bir sonuca vardılar. Çünkü konumları, istedik-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 229, Ebu Hayyan'dan naklen.]

lerine göre hükmetmekten, delilikten ve boş söz söylemekten yücedir. İnsanın delil olarak kullanacağı dış belirtiler, özellikle uykudan uyanan bir kimsenin değerlendirmede dayanacağı güneş, gölge, ışık, karanlık gibi ipuçları günün miktarını fazlalıksız ve noksanlıksız bir şekilde tam olarak belirlemeye yetmez. İster ifadenin orijinalindeki "ev" edatı terdit için olsun, ister tafsil için, fark etmez. Dolayısıyla her iki durumda da "gün"den maksat, gündüzünden bir miktarı geceye eklenen zaman dilimidir. Bu ise yaygın bir kullanım şeklidir.

"Dediler ki: Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir." Yani onlardan bazıları da, *"Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık."* diyen arkadaşlarına, *"Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* diye karşılık verdiler. Eğer bu ifade bir karşılık olarak söylenmiş olmasaydı, "Ne kadar kaldığımızı Rabbimiz daha iyi bilir." derlerdi.

Bu söylediklerimizden ortaya çıkıyor ki, onların *"Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* şeklindeki sözlerinde bilgiyi yüce Allah'a havale etmeleri, bazı müfessirlerin söylediği gibi,[1] sadece edep kurallarını gözetme amacı taşıyan bir söz değildir. Tersine, tevhit ilkesinin bir gerçeğini dile getirme amacını taşıyor. Bu ise şundan ibarettir: Gerçek anlamı ile ilim, sadece yüce Allah'a mahsustur. Çünkü insana, nefsinin ötesindeki şeyler kapalı ve örtülüdür. İnsan Allah'ın izni ile sadece kendinin malikidir ve sadece kendini kavrayabilir. Kendisi dışındaki nesneler ve varlıklar hakkında ancak dış belirtilerin delâleti ve o belirtilerin ortaya çıkardıkları oranda bilgi edinebilir. Gerçek anlamı ile ilim demek olan varlıkları ve olayları özleri itibarı ile kavramaya gelince, bu iş her şeyi kuşatan ve her şeyin şahidi olan Allah'a mahsustur. Bu gerçeğe delâlet eden sayısız ayet vardır.

Buna göre Rabbinin yüceliğini iyi bilen muvahhit bir kimsenin yapacağı tek şey, işi Allah'a havale etmek ve bilgiyi O'na izafe etmek, ilim ve kudret gibi kemal sıfatlardan hiçbir şeyi, zorunlu olanın dışında kendine izafe etmemektir. Zorunlu olan durumlarda da işe Rabbinden başlamalı, kemalin gerçeğini Allah'a isnat ettikten sonra O'nun kendisini malik kıldığı ve izin verdiği kadarını kendine izafe etmelidir. Şu ayetlerde buyurulduğu gibi: *"O, insana bilmediklerini öğretti."* (Alak, 5), *"Dediler ki: Sen yücesin, bize öğrettiğinden başka*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 229.]

bizim hiçbir bilgimiz yok." (Bakara,32) Bu gerçeği vurgulayan daha birçok ayet vardır.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, Ashab-ı Kehf'in *"Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* diyen grubu, *"Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık."* diye gruptan marifet alanında daha yüksek dereceye sahiptiler ve onlar böyle demekle sadece edepli bir tutum sergilemek istemiyorlardı. Çünkü eğer öyle olmasaydı, "Ne kadar kaldığımızı Rabbimiz daha iyi bilir." derlerdi ve yukarıda geçen *"Sonra iki gruptan (uyuma süresiyle ilgili iki farklı görüş bildiren Ashab-ı Kehf'ten) hangisinin (mağarada) bekleme süresini daha iyi hesapladığını bilmek (ortaya çıkmasını sağlamak) için onları uyandırdık."* ayetinde işaret edilen iki gruptan biri olmazlardı. Çünkü edebe uygun davranış sergilemek söz ve sayma olarak adlandırılmadığı gibi, edepli davranan kimse de söz ve sayma sahibi olarak tanımlanmaz.

Anlaşılan onların, *"Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* diyenler, *"Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık."* diyenlerden başka kimselerdir. Çünkü bazı tefsircilerin dedikleri gibi[1] söz akışı karşılıklı konuşma ve cevaplaşma akışıdır. Bu da ikinci konuşmayı yapanların birinci konuşmayı yapanlardan farklı kişiler olmasını gerektirir. Eğer ikinci konuşmayı yapanlar birinci konuşmayı yapanların kendileri olsaydı, *"Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* yerine, "Sonra Rabbimiz burada ne kadar kaldığımızı daha iyi bilir." derlerdi.

Bundan çıkan sonuca göre Ashab-ı Kehf yedi veya daha fazla kişi idiler. Çünkü karşılıklı konuşmalarını nakleden ifadelerde "dedi" kelimesi bir kere ve "dediler" kelimesi de iki kere geçiyor. Çoğulun taban sayısı üç olduğuna göre onların sayısı yedi kişiden az değildi.

"Şimdi içinizden birini şu paranızla şehre gönderin de baksın, onlardan kimin yiyeceği daha güzel (ve lezzetli) ise ondan size yiyecek getirsin." ifadesi, onların arasında geçen konuşmaların bir parçasıdır. Bu ifadede aralarından bir kişiyi açlıklarını gidecerek biraz yiyecek alması için şehre göndermeleri yolunda arkadaşlarına yönelik bir emir veya bir arz etme vardır. İfadenin orijinalinde geçen "eyyuha" ibaresindeki "ha" zamiri şehre dönüktür ve bu zamir ile istihdam kuralı uyarınca şehir halkının esnafı kastedilmiştir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 229.]

İfadedeki yiyeceğin arınmışlığı ("ezkâ" kelimesi), onun yemeğe elverişli ve daha temiz olması demektir. Başka bir görüşe göre[1] helâl olması, bir diğerine göre[2] de temiz olmasıdır. Kelimenin "ezkâ" şeklinde ism-i tafdil kalıbında kullanılmış olması, daha çok söylediğimiz anlamların birincisini işaret etmektedir.

"Minhu" ibaresindeki zamirin mercii, sözün bütününden anlaşıldığı kadarıyla yiyecek kelimesidir. Başka bir görüşe göre[3] zamir "ezkâ taamen" ibaresine dönüktür ve "min" edatı iptidaiye veya tab'iziyedir. Yani: "O en elverişli yiyecekten size rızıklanacağınız bir rızık getirsin." Bir diğer görüşe göre ise zamir "verık (para)" kelimesine dönüktür ve "min" edatı iptidaiyedir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu yorum, önceki cümleye dönük olan bir başka zamirin gizli biçimde varsayılmasını gerektirir. Ayrıca "minhu" ibaresindeki zamir müzekker zamiridir. Oysa az öncesinde "verık" kelimesine müennes olan işaret edatı (hazihi) ile işaret edilmişti.

"Ayrıca çok (dikkatli ve) nazik davransın, kimseye sizi sezdirmesin." ifadesindeki "li-yetelettaf" fiilinin mastarı olan "telettuf" kelimesi ince ve yumuşak davranmak, böyle göstermek demektir. *"Kimseye sizi sezdirmesin."* cümlesi, ilk cümlenin atf-ı tefsiridir, onu açıklamaktadır. Buna göre ifadenin, sözün akışından anlaşılan anlamı şudur: Göndereceğiniz kişi gidişi, dönüşü ve alışverişi sırasında insanlara karşı özenle ince ve yumuşak davransın da şehir halkının durumunuzu öğrenmelerine ve sizi fark etmelerine yol açacak bir tartışma ve kavga meydana gelmesin. Bir başka görüşe göre anlam, "alışverişte yumuşak ve nazik davranmaya özen göstersin" şeklindedir. Fakat ifadenin mutlak oluşu bu yorumu geçersiz kılmaktadır.

"Çünkü eğer onlar sizden haberdar olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler ya da sizi kendi dinlerine sokarlar. O zaman da ebediyen kurtuluşa eremezsiniz." ifadesi, ince ve yumuşak davranmanın sebebini bildirmekte ve faydasını anlatmaktadır.

"Zahere ale'ş-şey'i." deyimi, "Bir şeyin farkına vardı, bir şeyi bildi ve onu ele geçirdi." demektir. Ayetin orijinalinde geçen ve "zahere"

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 230; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 21, s. 103.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 230; el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 21, s. 103.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 231.]

kelimesinden türeyen "yazherû" bu iki anlamın her ikisi ile tefsir edilmiştir. Ragıp İsfahanî'nin açıklamasına göre "zahere" kelimesi, insan vücudunun bir parçası olan sırt anlamındaki "zahr" kelimesinden gelmiştir ve karın anlamındaki "batn"ın karşıtıdır. Kelimenin asıl anlamı budur. Sonra istiare yoluyla yeryüzü hakkında kullanılarak, yeryüzünün iç kısmına karşılık "zahru'l-arz=yeryüzünün sırtı" denilmiştir. Sonra gizli kalmanın karşıtı olarak meydana çıkma anlamında kullanılmıştır. Çünkü yeryüzünde olmak ile görünmek ve fark edilmek arasında, yine yeryüzünde olmak ile ele geçirilmek arasında, aynı şekilde yeryüzünde olmak ile galip gelmek arasında normalde ayrılmazlık ilişkisi vardır. Bu ayrılmazlık ilişkisine bağlı olarak "onu fark etti, onun yerini bildi, onu yakaladı ve ona galip geldi" anlamlarına gelmek üzere "zahere aleyhi" dendi. Sonra kelimenin türevlerinin çerçevesi genişletilerek "ezhere=ortaya çıkardı, zahere=yardım etmek, tezahere=yardımlaşmak, istezhere=yardım istemek, galip gelmek, korumak için sırtının arkasına bırakmak..." kalıpları da kullanılır oldu.

Ancak sözün akışından anlaşıldığına göre ayetteki "yezherû aleykum" ibaresi, sizi fark ederler, yerinizi bilirler anlamındadır. Çünkü bu anlam, deyimin diğer anlamlarını da içine alan geniş kapsamlı bir anlamdır. Zira Ashab-ı Kehf'in kavmi, her tarafta eli olan güçlü bir kavimdi ve Ashab-ı Kehf onların gücünden korktukları için kaçmışlardı. Şimdi eğer kavimleri onların farkına varırlarsa, onları yakalarlar ve üzerlerinde istedikleri gibi üstünlük kurarlardı.

"Ya sizi taşlayarak öldürürler" ifadesi, sizi taşlayarak katlederler anlamındadır. Taşlayarak öldürmek ise öldürmelerin en kötüsüdür ve nefret, dışlama anlamı içermektedir. Bu öldürme tarzının diğer öldürme biçimleri arasından seçilmesinde, o şehir halkının çoğunluğunun Ashab-ı Kahf'e dinleri yüzünden düşmanlık beslediklerine dair işaret vardır. Bu yüzden eğer onları ele geçirirlerse, üzerlerine çullanacaklar ve elbirliği ile onları öldüreceklerdi. Mahiyeti bu olan öldürme ise, normal olarak taşlayarak olur.

"Ya da sizi kendi dinlerine sokarlar." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla ifadenin orijinalindeki "yuidukum" kelimesinin kökü olan "el-iade" kelimesi, dâhil etme anlamını içerdiği için "ilâ" edatı ile değil, "fî" harfi ile müteaddi/geçişli kılınmıştır.

Kavimlerinin dinini açıkça reddederek onu saçmalamak ve Allah'a yalan iftira etmek olarak niteledikleri için onların tekrar o inanca girmele-

rini kanıtlamaları kolay değildi. O inancın gerçek olduğunu sadece sözle ifade etmeleri insanların ikna olması için yeterli sayılmayacaktı. Kavimlerinin bu itirafın gerçek olduğuna güvenmeleri gerekirdi. Bu yüzden kavimleri onların davranışlarını gözetmeyi ihmal etmeyecekler ve bunlar da putlara tapma törenlerine katılmaya, onlara has diğer bütün dinî görevleri yerine getirmeye mecbur olacaklardı. O zaman ilâhî dinin hiçbir hükmünü uygulayamayacaklar, hatta hak sözü ağızlarına alamayacaklardı.

Evet, şu bir gerçek ki, bütün bunlar kâfir bir beldede oturmak zorunda kalan, kâfirlerin sıkı denetimi altında yaşamak mecburiyetinde olanlar için sakıncasızdır. Aklın ve naklin hükümlerine göre mustazaf sayılan esir gibi. Nitekim Kur'ân'da böyleleri hakkında, *"kalbi iman ile sükûnete erip istikrar bulduğu hâlde (inkâra) zorlanan kimse..."* (Nahl, 106) ve *"Ancak onlardan korunma gayesiyle sakınmanız başka."* (Âl-i İmrân, 28) buyruluyor. Böyle bir kimse kalbinden inandığı hâlde dili ile bu imanını inkâr edebilir. Fakat kâfirlerden ayrılarak inancında ve davranışlarında özgür olduktan sonra kendini sapıklık tehlikesine atan, küfür toplumunun denetimine düşmeye sebebiyet veren, bunun sonucunda hak sözü söyleme rahatlığını yitiren ve dinî görevlerini uygulamaktan mahrum olan kimse mutluluğu kendine haram kıldığı cihetle asla kurtuluşa ve felâha eremez. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyruluyor: *"Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken, 'Ne yapmakta idiniz!' derler. Bunlar, 'Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılmış (mustazaf)lar idik.' diye cevap verirler. Melekler de, 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!' derler. İşte onların varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!"* (Nisâ, 97)

Böylece *"O zaman da ebediyen kurtuluşa eremezsiniz."* ifadesinin niçin *"ya da sizi kendi dinlerine sokarlar."* ifadesinin sonucu olarak geldiği açığa çıkmış oluyor. Ayrıca şu itiraz da cevabını bulmuş oluyor: "Baskı altında imanı gizleyip kâfirlik açıklamasında bulunmak, bütün dönemlerde af kapsamındadır. Öyleyse onların durumlarından baskı altında oldukları anlaşıldığı hâlde kavimlerinin dinine dönmeleri nasıl olur da ebediyen kurtuluşa erememeleri sonucu ile karşılanıyor?" Çünkü eğer onlar kendilerini kavimlerine sunsalardı veya herhangi bir şekilde saklandıkları yeri onlara gösterselerdi ve kavimleri baskı ile onları dinlerine döndürselerdi, onlar kendi iradeleri ile buna sebebiyet vermiş olurlardı ve kesinlikle mazur sayılmazlardı.

Tefsirciler bu itiraza inandırıcı olmayan başka cevaplar da vermişlerdir.

Bu cevaplardan biri şudur: Kâfirliğe zorlamak, bazen şeytanın insanın fikrini değiştirmesine, tedricen kâfirliği güzel görmeye ve ona devam etmeye sürüklemesine sebep olabilir.(1) Bu yoruma karşı söyleyeceğimiz şudur: Eğer bu yorum geçerli olsaydı, "O zaman da ebediyen kurtuluşa ermenizden korkulur" denmesi gerekirdi, kesinlikle kurtuluşa ermeyeceklerine hükmedilmemesi icap ederdi.

Diğer bir cevap şöyledir: Bu ifadede, "zorlayarak değil de çağrı yolu ile sizi kendi dinlerine sokarlar" denmek istenmiş olabilir.(2) Ancak hikâyenin akışının böyle bir yoruma elverişli olmadığı açıktır.

Bir başka cevap da şudur: O dönemde kâfirliği açıklamak suretiyle tehlikeden korunmak (takiyye) mutlak olarak caiz olmayabilir.(3) Fakat bu yorumu destekleyecek bir delil yoktur.

Ashab-ı Kehf'in karşılıklı konuşmalarından yapılan nakillerin akışı, yani *"Ne kadar kaldınız?"* sorusu ile başlayan iki ayetin içeriği şaşırtıcı bir söz bütünüdür. Bu ifadeler onların birbirlerini mükemmel derecede Allah için sevdiklerine, din kardeşliklerinin ileri boyutta olduğuna, birbirlerini eşit gördüklerine, birbirlerinin iyiliğini istediklerine, birbirlerine karşı son derece duyarlı davrandıklarına delâlet etmektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi, *"Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* diyenlerin sözü, *"Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık."* diyenlerin sözlerinden daha yüksek dereceli bir tevhit inancının delili ve göstergesidir.

Bu saydıklarımızın diğer bir delili de *"gönderin"* diyenin sözüdür. Çünkü elçi göndermeyi bütün arkadaşlarına öneriyor, "biriniz gitsin" diyerek söz hakkını sırf kendisine tahsis etmiyor. Yine *"içinizden birini"* demesi de dikkat çekicidir. Çünkü "ey falanca, sen git" veya "falanca gitsin" demiyor. Bunların yanı sıra *"şu paranızla"* şeklindeki tabirle parayı herkesin ortak malı sayması da aynı duyarlılığı yansıtır. İşte bütün bunlar onların arasındaki kardeşliğin ve birbirlerini eşit görmelerinin delilleridir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 232.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 457.]

3- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 457.]

Bunların yanı sıra aynı kişinin *"baksın, onlardan kimin yiyeceği daha güzel (ve lezzetli) ise"* ve *"ayrıca çok (dikkatli ve) nazik davransın"* şeklindeki sözleri birbirlerinin iyiliğini ne kadar düşündüklerini ve *"Çünkü eğer onlar sizden haberdar olurlarsa..."* şeklindeki sözleri dinlerine olan inançlarından dolayı birbirlerine besledikleri şefkatin ve hayırseverliğin derecesini göstermektedir.

"Şu paranızla" ifadesinde paranın kendilerine izafe edilmiş olması ve somut olarak belirli bir paraya yöneltilen işaret, parayı söz konusu etmeye özel bir önem verildiğini gösterir. Çünkü yiyecek satın almak üzere içlerinden birini gönderme işi, aslında yiyecek satın almak için kullanılacak olan paradan söz etmeyi gerektirmez. Buna rağmen ayette özel bir vurgu ile somut olarak ona işaret edilmesinin sebebi, muhtemelen durumlarının açığa çıkmasının onun yüzünden olmasıdır. Çünkü pazara giden arkadaşları satın aldığı yiyeceklerin bedelini ödemek üzere o parayı çıkarınca, onun üç yüz yıl öncesinin damgasını taşıdığı görülmüştür. Hikâyeyi anlatan ayetlerde onların durumlarının ortaya çıkmasının bu para sözünden başka bir sebebi olduğunu gösteren bir ipucu yoktur.

21) Böylece Allah'ın vaadinin hak olduğunu, (yani) kıyametin kopacağında bir şüphe olmadığını bilsinler diye (insanları) onlardan haberdar ettik. O sırada onlar aralarında kendi durumları (ve kıyametin olup olmadığı) hakkında tartışıyorlardı.

el-Müfredat adlı eserde şöyle deniyor: "Ayetteki 'a'serna' fiilinin mastarı olan 'asren' veya 'usuren' kelimesi düşmek demektir. Kelime mecaz olarak kişinin istemeden bir şeyi fark etmesi anlamında kullanılır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *'Eğer daha sonra bu şahitlerin günaha girdikleri fark edilirse...'* [Mâide, 107], *'(İnsanları) onlardan haberdar ettik.'* (Kehf, 21) Yani hemşerilerinin istemeden onları fark etmelerini sağladık." (Alıntı burada sona erdi.)

"Böylece Allah'ın vaadinin hak olduğunu... bilsinler diye (insanları) onlardan haberdar ettik." ifadesindeki benzetme, *"Böylece kendi aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık."* ifadesindeki benzetme gibidir. Yani nasıl onları yüzyıllar boyunca unutturduktan sonra şu ve bu amaçlarının gerçekleşmesi için onları uyandırdıysak, aynı şekilde hemşerilerinin onları fark etmesini de sağladık. İfadedeki "a'serna" fiilinin mefulü, ayetin sonunun kanıtladığı gibi söz akışının delâlet ettiği insanlardır.

"Allah'ın vaadinin hak olduğunu... bilsinler diye" ifadesinin orijinalindeki "li-ya'lemû" kelimesinin çoğul zamiri de insanlara racidir. Sözün akışından anlaşıldığına göre bu ifadedeki *"Allah'ın vaadi"*nden maksat, yeniden diriliş ve kıyamet günüdür. Buna göre, *"kıyametin kopacağında bir şüphe olmadığını"* ifadesi, bir öncesindeki cümlenin açıklaması ve atf-ı tefsiridir.

"O sırada onlar aralarında kendi durumları (ve kıyametin olup olmadığı) hakkında tartışıyorlardı." ifadesi, "a'serna" veya "li-ya'lemû" fiillerinin zarfıdır. Ayetteki "tenaze'tum" fiilinin mastarı olan "tenazu" kelimesi çatışma, kavga etme demektir. Bir açıklamaya göre[1] "tenazu", aslında karşılıklı çekim anlamındadır ki çatışma ve çekişme anlamında kullanılır. Asıl anlamında kullanıldığı zaman doğrudan (herhangi bir cer edatına ihtiyaç duymaksızın) kendisi müteaddi (geçişli) olur. Fakat çatışma anlamında kullanıldığı zaman "fî" harfi ile müteaddi olur. *"Fe-in tenâze'tum fî şey'in=Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz..."* [Nisâ, 59] ayetinde buyrulduğu gibi.

İfadede sözü edilen kavmin kendi durumlarını aralarında tartışmalarından maksat, onların yeniden diriliş ve kıyamet günü ile ilgili tartışmalarıdır. Bu meselenin onlara izafe edilmesinin sebebi ise, onların bu meseleye yönelik ilgilerinin ve ona önem vermiş olmalarıdır.

İçerdiği terimleri göz önünde bulundurarak bazı terimlerin diğer bazılarına ışık tutması sonucu ayetin durumu bundan ibarettir.

Buna göre, yukarıda söylediklerimiz esas alındığında ayetin anlamı şu şekildedir: Biz onları önce uyutup sonra da şu ve bu amaçla uyandırdığımız gibi insanların yeniden dirilme meselesini tartıştıkları bir sırada onları fark etmelerini sağladık ki, insanlar Allah'ın yeniden dirilme ile ilgili vaadinin gerçek olduğunu ve kıyametin kopacağında bir şüphe olmadığını bilsinler.

Ya da ayetin anlamı şöyledir: İnsanların onları fark etmelerini sağladık ki, insanların yeniden dirilme meselesini aralarında tartıştıkları sırada Allah'ın yeniden dirilme ile ilgili vaadinin gerçek olduğunu bilsinler.

Ashab-ı Kehf'in uykularından uyandırılmalarının kıyamet günü dirilişinin gerçek olduğuna delil oluşturmasına gelince, bunun açıklaması şöyledir: Onların ruhları bunca uzun yıllar boyunca cesetlerinden ay-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 233.]

rıldı, bilinçleri işlemez bırakıldı, duyu organları görevlerini yapamaz oldu. Gelişme, büyüme, saçların ve tırnakların uzaması, dış görünüşün değişmesi, yaşlanmanın ortaya çıkması gibi bedenî güçlerinin etkileri devre dışı kaldı. Bedenlerinin dış görünüşü ise sağlıklı kaldı. Elbiseleri yıpranmadı, eskimedi. Sonra da mağaraya sığındıkları günkü durumlarına döndüler. Bütün bunlar ölümle ruhların bedenlerden ayrılması ve sonra yeniden dirilişle eski durumlarına dönmeleri gibidir. Bunların her ikisi de olağan üstü olaylardandır ve ancak delilsiz bir yadırgama tepkisi ile reddedilebilirler.

Onların bu uyandırılmaları olayı, insanların iki kesimi arasında bir tartışmanın yer aldığı bir zamanda gerçekleşiyor. Bir tarafta Allah'ın birliğine inanan tevhit yanlıları vardır. Bunlar ölüm sırasında bedenlerden ayrılan ruhların daha sonra yeniden diriliş ile o bedenlere dönecekleri görüşünü savunurlarken, müşrik olan karşı grup da ölüm sırasında ruhun bedenden ayrıldığına inanıyor, fakat yeniden dirilmeye inanmıyor, bazen de ruhların başka bedenlerde yaşamaya devam etmesi anlamına gelen tenasuh nazariyesini savunuyor.[1]

İşte böyle bir olayın böyle bir ortamda meydana gelmesi, insanlara bu olayın, kalplerindeki yeniden diriliş ile ilgili şüpheyi gidermek için ortaya konmuş ilâhî bir mucize olduğu hakkında hiçbir şüphe bahanesi bırakmıyor. Onların kuşkuları benzerin benzere delil olması ve yadırgamanın fiilî gerçekleşme ile giderilmesi yolu ile dağıtılmış veya dayanaksız bırakılmıştır.

Ashab-ı Kehf'in kısa bir süre sonra ölmeleri de, anlattığımız bu sezgiyi güçlendiren ve onu ileri dereceye vardıran bir faktör olmuştur. Çünkü onlar fark edilmelerinden sonra sadece birkaç saat yaşamışlardır. Bu süre, sadece insanların onların durumlarını fark etmelerine, onların başlarında toplanmalarına, hikâyelerini anlatmak istemelerine ve onların da hikâyelerini anlatmalarına yetecek kadar kısa olmuştur.

Buradan hareketle *"O sırada onlar aralarında kendi durumları (ve kıyametin olup olmadığı) hakkında tartışıyorlardı."* ifadesi hakkında

---

1- Bu nazariye, putperestlerin çoğunluğu tarafından paylaşılan bir görüştür. Onlar ölümle insanın kesin olarak yok olduğuna inanmazlar. Yeniden dirilmenin söz konusu olmadığı ve ruhların başka bedenlerde yaşamaya devam ettikleri görüşündedirler. (Allâme Tabatabaî)

başka bir yorum ileri çıkıyor. Buna göre ifadedeki ilk iki çoğul zamiri insanlara, üçüncü çoğul zamiri de Ashab-ı Kehf'e dönüktür ve "iz" edatı "li-ya'lemû" fiilinin zarfıdır. Aşağıda belirteceğimiz üzere bu yorumu, arkadan gelen *"Rableri onları daha iyi bilir."* ifadesi doğrulamaktadır.

Fakat bu yoruma yönelik iki itiraz vardır. Birincisi: Bu yorum, tartışmanın onların fark edilmelerinden sonra olmasını gerektirir ki, durum böyle değildir. İkincisi: Tartışma bilgi edinmeden, öğrenmeden önce olmuş ve bilgi edinilmesi üzerine ortadan kalkmıştır. Buna göre nasıl olur da bilgi edinme ile tartışma eş zamanlı olur? Bu itirazlara verilecek cevap şudur: Bu yoruma göre ayette sözü edilen tartışma, insanların mağaradakilerin durumu ile ilgili tartışmadır ki, bu tartışma onların fark edilmelerinden sonra ve bilgi edinmek ile eş zamanlı olarak meydana gelmiştir. Onların fark edilmelerinden ve bilgi edinmeden önceki tartışma ise, insanların yeniden dirilme ve kıyamet hakkında yaptıkları tartışmadır ki, bu yoruma göre ayette sözü edilen tartışma bu değildir.

(Müşrikler) dediler ki: "**Üzerlerine bir bina yapın (biz onların uyandığını kesin olarak bilmedik). Rableri onları daha iyi bilir.**"

Böyle diyenler, müşrikler idi. Bunun delili, arkadan gelen *"insanların (kıyametle ilgili) durumu hakkında galip gelenler... ise dediler ki"* ifadesidir. Tefsircilerin açıklamalarına göre buradaki bina yapmaktan maksat, onları arkasında tutacak, insanların gözlerinden saklayarak hiç kimsenin onları fark etmesine izin vermeyecek şekilde bir duvar yükseltmektir. Birşeyi kuşatıp arkasına almak anlamına gelmek üzere "onun üzerine duvar ördü" demek gibi.

Ayetin bu bölümünü eğer daha önceki *"Böylece... onları uyandırdık."* ve *"Böylece... (insanları) onlardan haberdar ettik."* ifadeleri ile bir araya getirip değerlendirirsek, bunun hikâyenin tamamına işaret ettiğini görürüz. Sanki şöyle denilmiştir: Onların elçileri şehre geldiğinde, -ki mağaraya sığınmalarının üzerinden üç yüz yıl geçmesi sebebi ile durumlar değişmiş, şartlar başkalaşmış, müşriklerin egemenliği sona ermiş, dizginler tevhit yanlılarının eline geçmiş, fakat elçinin bundan haberi yoktu- çok geçmeden durumu ortaya çıktı ve haberi her tarafa yayıldı. Bunun üzerine insanlar başına toplandı, sonra yoğun bir kalabalık hâlinde mağaranın kapısına hücum ettiler ve onlardan hikâyelerinin ayrıntılarını öğrenmeye koyuldular. Böylece yeniden dirilmeyi doğrulayan ilâhî delil gerçekleşti. Bunun hemen arkasından Allah

onların canını aldırdı. Dolayısıyla uyandıktan sonra sadece birkaç saat yaşadılar. Bu kısa süre sayesinde insanların yeniden dirilme ile ilgili şüpheleri dağıldı. Bunun üzerine müşrikler, *"Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir."* dediler.

"Rableri onları daha iyi bilir." ifadesi, Ashab-ı Kehf'in başında toplanan insanların onların durumu hakkında görüş ayrılığına düştüklerini gösteriyor. Çünkü bu söz, onların durumunu bilmekten ve işlerinin hakikatinin ortaya çıkmasından ümit kesen bir kimsenin sözüdür. Bundan da anlaşılıyor ki, insanlar onlarla ilgili bir mesele hakkında tartışmışlar; bir bölümü o konuda belli bir görüşe varırken, diğerleri herhangi bir sonuca varamamışlar ve muhaliflerinin görüşlerini de benimsemişler. Bunun üzerine, *"Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir."* demişlerdir.

Buna göre *"Rableri onları daha iyi bilir."* ifadesi, *"O sırada onlar aralarında kendi durumları hakkında tartışıyorlardı."* ifadesi ile ilgili yukarda açıkladığımız iki yoruma göre farklı anlamlara gelir. Çünkü bu cümle, yukarda dediğimiz gibi her hâlükârda insanların arasındaki tartışmaya bağlı bir tür sonuçtur. Dolayısıyla eğer *"O sırada onlar aralarında kendi durumları hakkında tartışıyorlardı."* ifadesinde sözü edilen tartışma, yeniden dirilme ve kıyamet günü ile ilgili bir tartışma ise ve bu tartışmanın taraflarından biri yeniden dirilmeye inanırken öbürü bunu inkâr etmiş ise, "emrehum=durumları" ifadesindeki zamir (hum) insanlara dönük olduğu için ifadenin anlamı şöyle olur: İnsanlar kıyametin olup olmadığı hakkında tartışıyorlardı. Bunun üzerine biz de Allah'ın vaadinin hak olduğunu ve kıyametin kopacağında bir şüphe olmadığını bilsinler diye insanları onlardan haberdar ettik. Fakat müşrikler gördükleri mucize ile muhalefetlerine son vermediler ve dediler ki: "Ashab-ı Kehf'in üzerine bir bina yapın, onları kendi hâllerine bırakın da insanlar ile ilişkileri kesilsin. Çünkü biz onların durumunu anlayamadık, onlar hakkında kesin bir hükme varamadık. Rableri onları daha iyi bilir." Muvahhitler ise şöyle dediler: "Onların durumu bellidir ve mucizeleri açıktır. Bu yüzden yanı başlarında bir mescit edinelim de bu mescitte Allah'a ibadet edilsin ve o mescit yerinde kaldıkça onların anıları da yaşasın."

Yok, eğer ayette sözü edilen tartışma Ashab-ı Kehf ile ilgili bir tartışma ise ve "emrehum=durumları" ifadesindeki çoğul (hum) zamiri

de onlara dönük ise, o zaman ifadenin anlamı şöyle olur: Biz Mağara Ashabı'nı, uzun uykularının arkasından uyandırdıktan sonra insanların onları fark etmelerini, onlardan haberdar olmalarını sağladık. Maksadımız insanların Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu ve kıyamet gününün geleceğinde şüphe olmadığını öğrenmeleridir. İnsanların onların farkına varmaları sağlandıktan ve amacımız gerçekleştikten sonra onların Allah tarafından canlarının alınması üzerine insanlar onların, yani Ashab-ı Kehf'in durumu hakkında tartışmaya giriştiler. "Acaba onlar uyuyorlar mı, yoksa ölü müdürler? Acaba defnedilip mezara gömülmeleri mi, yoksa mağara içinde oldukları gibi bırakılmaları mı gerekir?" diye aralarında ihtilâf ediyorlardı sanki. Müşrikler, "Üzerlerine bir bina yapın, onları kendi hâllerine bırakın, onların uykuda mı, yoksa ölüler mi olduklarını Rableri daha iyi bilir." derken, muvahhitler, *"Onların üzerine kesinlikle bir mescit yapacağız."* dediler.

Fakat ifadenin akışı ilk anlamı doğruluyor. Çünkü ifadeden çıkan anlama göre muvahhitlerin *"Onların üzerine kesinlikle bir mescit yapacağız."* şeklindeki sözlerinin, müşriklerin *"Üzerlerine bir bina yapın."* şeklindeki tekliflerini reddeden bir cevap olmasını gerektirir ki, bu iki grubun sözleri ancak birinci anlama göre birbirinin karşıtı olabilir. Bunun yanı sıra müşriklerin *"Rableri onları daha iyi bilir."* şeklindeki sözlerine ve özellikle "Rabbimiz" değil de *"Rableri"* demiş olmalarına birinci anlam daha uygun düşer.

"(Bu mucize sonucu) insanların (kıyametle ilgili) durumu hakkında galip gelenler (kıyametin gerçekleşeceği konusunda haklı çıkan müminler) ise dediler ki: Onların üzerine kesinlikle bir mescit yapacağız." sözünü söyleyenler tevhit yanlıları idi. Bunun delili, yapacakları binadan mabet olarak değil de mescit olarak söz etmeleridir. Çünkü *"İçlerinde Allah'ın adının bol bol anıldığı... mescitler..."* (Hac, 40) ayetinden de anlaşılacağı üzere Kur'ân dilinde mescit, Allah'ın adının anılması için edinilen yer anlamında kullanılır.

Bu ifade atıf edatı kullanılmaksızın ayrı bir cümle hâlinde getirilmiştir. Çünkü gizli bir soruya cevap niteliğindedir. Sanki biri, "Peki, müşrik olmayanlar ne dedi?" diye soruyor ve bu soruya, *"insanların (kıyametle ilgili) durumu hakkında galip gelenler ise dediler ki"* şeklinde cevap veriliyor. *"İnsanların durumu hakkında galip gelenler"* sözünden ne kastedildiğine gelince, eğer onların durumlarından maksat,

"O sırada onlar aralarında kendi durumları hakkında tartışıyorlardı." ifadesinde sözü edilen durum ise ve "emrehum" ifadesinin sonundaki çoğul zamir de insanlara dönük ise, o takdirde galip gelmekten maksat yeniden dirilişin gerçek olduğunu kanıtlayan mucizenin desteği ile tevhit yanlılarının elde ettikleri başarıdır. "Emrehum" kelimesindeki çoğul zamirinin Ashab-ı Kehf'e dönük olması durumunda da, galip gelmekten maksat, onların durumuna egemen olmaları, işlerini ellerinde bulundurmalarıdır ve galip gelenler ise tevhit yanlılarıdır. Başka bir görüşe göre o ülkenin hükümdarı ile adamlarıdır. Bir diğer görüşe göre Ashab-ı Kehf'in akrabalarından olan velileridir ki, bu konudaki görüşlerin gerçeğe en uzak olanı budur.

Yok, eğer ayette geçen durumdan maksat, az önce sözünü ettiğimiz durum değil ise ve "emrehum" kelimesindeki çoğul zamir de insanlara dönük ise, o zaman galip gelmekten maksat, egemenlik ve yetkili olma yolu ile toplumun işlerinin dizginlerini ele geçirmektir ve galip gelenler de tevhit yanlıları veya ülkenin hükümdarı ve onun adamlarıdır. Eğer çoğul zamir ism-i mevsule (ellezine) dönük olur ise, o zaman da galip gelenler yöneticiler olur ve onların galip gelmelerinden maksat, istedikleri işleri yaymaya güçlerinin yettiğidir. Bu yorumların en güzeli birinci yorumdur.

Bu ayet, tek tek kelimeleri, çoğul zamirlerinin mercileri ve cümleleri ile tefsirciler arasında farklı görüşlerin çalıştıkları acayip bir tartışma konusudur. Eğer ayetin kelimeleri, zamirlerinin mercileri ve cümlelerinin durumları hakkında ileri sürülen ihtimaller bir araya getirilirse binleri bulur. Biz bu görüşlerden, ayetin akışı ile uyuşanlara işaret etmekle yetindik. Daha ayrıntılı bilgi isteyenler büyük hacimli tefsir kitaplarına başvurabilirler.

22) (Bazıları) "Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir." diyecekler. (Bir diğer bazıları) "Onlar beş kişidir, altıncıları köpekleridir." diyecekler. (Bu iki söz) gayba (görünmeyene) taş atmaktır (tahminden başka bir şey değildir). (Bazıları da) "Onlar yedi kişidir ve sekizincileri köpekleridir." diyecekler.

Bu ayette insanların Ashab-ı Kehf'i oluşturanların sayısı hakkında ihtilâfa düştükleri ve konudaki farklı görüşleri zikrediliyor. Yüce Allah'ın buyurduğuna göre -ki, O'nun buyruğu doğrunun ta kendisidir- bu görüşler üç tanedir ve sayı artışı esasına göre sıralanmışlardır. Birincisi,

onların üç kişi olup dördüncülerinin köpekleri olduğu, ikincisi onların beş kişi olup altıncılarının köpekleri olduğu şeklindedir. Bu görüşü, *"gayba (görünmeyene) taş atmaktır"* ifadesi izliyor. Yani ilme dayanmaksızın söylenmiş sözdür.

Bu niteleme, birinci ve ikinci görüşlerin her ikisine de yöneliktir. Eğer sadece ikinci görüşe yönelik olsaydı, o takdirde ikinci görüşün öne alınması ve birinci görüşün de, beğenilmediğini gösteren hiçbir sıfatla kayıtlanmamış olan üçüncü görüşle birlikte zikredilmesi uygun olurdu.

Üçüncü görüş ise, mağaraya sığınanların yedi kişi olup sekizincilerinin köpekleri olduğu yolundadır. Yüce Allah bu görüşü zikrettikten sonra onun güvenilir olmadığına delâlet eden bir ekleme yapmamıştır. Bu da onun doğru olduğunu gösteren bir ipucudur. Daha önce naklettiğimiz *"İçlerinden biri dedi ki: 'Ne kadar kaldınız?' (Bazıları,) 'Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık.' dediler. (Bazıları da) dediler ki: Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* şeklindeki karşılıklı konuşmalarını değerlendirirken, bu ifadelerin, sayılarının yediden az olmadığına işaret, hatta delâlet ettiğini belirtmiştik.

Bu ayette dikkatimizi çeken ince sanatlardan biri, görüşler sayılırken sayıların üçten sekize kadar arka arkaya sıralanmalarıdır. Bu sıralama "Üç kişi idiler, dördüncüleri... Beş kişi idiler, altıncıları... Yedi kişi idiler, sekizincileri..." olmak üzere zincirleme bir dizi hâlinde karşımıza çıkıyor.

"(Bu iki söz) gayba taş atmaktır." ifadesi, ilk iki görüşü, bilgiye dayanmayan görüşler olarak niteleyen (Arap edebiyatı açısından) bir temyizdir. İfadede geçen "recm" kelimesi "taş atmak" demektir. Yine ifadede yer alan "gayb" kelimesi ile muhtemelen "gaip (görünmeyen)" anlamı kastediliyor. Yani söz konusu görüş ilme kapalı, ilmin haberdar olmadığı, söyleyicisinin doğru mu, yalan mı olduğunu bilmediği bir görüştür. Burada bu özellikteki bir sözü söyleyen kimse, taş atan, fakat attığı taşın hedefe isabet edip etmeyeceğini bilmeyen bir kimseye benzetiliyor. Bu ifadeyi "zan ile atmak" şeklinde açıklayan bir tefsircinin maksadı herhâlde bu yaptığımız açıklamadır. Çünkü zannedilen şey zanneden kişinin haberdar olmadığı, ona kapalı olan, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeydir.

Bir başka görüşe göre bu ifade "gaybe zannetmek" demektir ki, bu gerçekten uzak bir yorumdur.

Ayetteki "selasetun rabiuhum kelbuhum (üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir)" ve "hamsetun sadisuhum kelbuhum (beş kişidir, altıncıları köpekleridir)" ifadelerinde araya "vav" harfi konmazken, "seb'atun ve saminuhum kelbuhum (yedi kişidir ve sekizincileri köpekleridir)" ifadesinde araya "vav" harfi konmuştur. Bu hususla ilgili el-Keşşaf adlı tefsirde şöyle deniyor: "Selâsetun kelimesi, mübtedası mahzuf olan bir haberdir ve mübtedası 'hum (onlar)' zamiridir. 'Hamsetun' ve 'seb'atun' kelimeleri de öyledir. 'Rabiuhum kelbuhum' ibaresi ise mübteda ile haberden oluşmuş bir cümledir ve 'selâsetun' kelimesinin sıfatıdır. 'Sadisuhum kelbuhum' ve 'saminuhum kelbuhum' ibareleri de öyledir.

"Eğer desen ki: Üçüncü cümledeki 'vav' harfinin fonksiyonu nedir ve ilk iki cümlede kullanılmadığı hâlde bu cümlede niçin kullanılmıştır?"

"Bu soruya şu cevabı verebilirim: Bu 'vav' harfi, marife/belirtili bir ismin hâlinin başına geldiği gibi, nekire/belirtisiz ismin sıfatı olan cümlenin de başına gelir. 'Câenî reculun ve maahu aheru (bana bir kişi geldi ve yanında bir başkası da vardı)' ve 'merertu bi-Zeydin ve bi-yedihi seyfun (elinde kılıç olduğu bir hâlde Zeyd'in yanından geçtim)' örneklerinde görüldüğü gibi. 'Ve ma ehlekna min garyetin illa ve laha kitabun malum (*Helâk ettiğimiz her şehrin mutlaka (bizce) bilinen (süresi yazılan) bir kitabı vardır.*)'[1] ayeti, bu kuralın Kur'ân'da yer alan örneklerinden biridir. Bu 'vav' harfinin faydası ise sıfat ile mevsuf arasındaki bağın güçlü olduğunu vurgulamak ve mevsufun o sıfat ile nitelenmesinin sabit ve yerleşik olduğuna delâlet etmektir."

"İşte bu 'vav' harfi ilan ediyor ki, *'Onlar yedi kişidir ve sekizincileri köpekleridir.'* diyenler bu sözü bilginin verdiği güvene dayanarak ve gönül rahatlığı ile söylemişlerdir, diğerleri gibi zanna dayanarak atmamışlardır. Bunun delili, ilk iki görüşü 'gayba taş atmak' ifadesi izlediği hâlde üçüncü görüşü *'Pek az kişiden başka kimse onları bilmiyor.'* ifadesinin izlemesidir. İbn Abbas da şöyle der: Vav harfi gelince sayma süresi sona erdi. Yani ondan sonra bir daha sayılacak bir şey kalmadı. Böylece mağaradakilerin yedi kişi olup sekizincilerinin köpekleri olduğu kesinlikle sabit oldu." (el-Keşşaf'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Mecmau'l-Beyan adlı eserde Ebu Ali Farisî'den özetle aktarılan sözlerin sonunda şöyle deniyor: "Bir tefsirci buradaki 'vav' harfinin se-

---

1- [Hicr, 4.]

kiz rakamına delalet eden 'vav' olduğunu söylüyor ve cennetin sekiz kapısı olduğundan hareketle *'Hattâ izâ câuhâ ve futihat ebvâbuhâ=Oraya geldiklerinde ve cennet kapıları da kendilerine açıldığında...'* (Zümer, 73) ayetini iddasına delil gösteriyor. Fakat bu iddia nahiv bilginlerinin tanımadığı bir iddiadır." (Alıntı burada son buldu.)

De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilir. Pek az kişiden başka kimse onları bilmiyor." Öyleyse onlar hakkında sathî tartışma dışında derin tartışmaya girme (veya Ehlikitap'la ancak kanıtlarını geçersiz kılacak şekilde tartış) ve onlar hakkında onların hiçbirinden bir görüş isteme.

Bu ayette Peygamberimize (s.a.a) Ashab-ı Kehf'in sayısı hakkında en doğru hükmü vermesi emrediliyor. Bu ise, bunu en iyi Allah'ın bildiği hükmüdür. Daha önceki ifadelerde de bu söze işaret edilmişti. Bu hükmün benzeri, onların bize nakledilen karşılıklı konuşmalarında ve bu konuşmalar sonunda yer alan onaylayıcı cümlede de ifade edilmişti: *"İçlerinden biri dedi ki: 'Ne kadar kaldınız?' (Bazıları,) 'Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık.' dediler. (Bazıları da) dediler ki: Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."*

Bununla birlikte bu ifade, Peygamber'in (s.a.a) bu ayetteki *"Rabbim onların sayısını daha iyi bilir."* hitabına muhatap olanların bazılarının bu konuda bilgi sahibi olduklarına delâlet ediyor. Çünkü ayette "lâ ya'lemuhum" değil de "ma ya'lemuhum" buyrulması, hâlihazırın nefyini ifade eder, *"Pek az kişiden başka"* ifadesi ile buradan yapılan istisna da hâlihazırda bunu bilen kimselerin olduğunu ifade eder. Bu ifadenin işareti ile akla gelen ihtimal ise, bu konuda bilgisi olan kişilerin Ehlikitap'tan olmalarıdır.

Kısacası bu ifadeden bu üç görüşün Peygamberimiz (s.a.a) zamanında var olduğu sonucu çıkıyor. Buna göre, gelecek zamanı bildiren *"(Bazıları) 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir.' diyecekler."* ifadesi, aynı şekilde, *"(Bir diğer bazıları) 'Onlar beş kişidir, altıncıları köpekleridir.' diyecekler."* ve *"(Bazıları da) 'Onlar yedi kişidir ve sekizincileri köpekleridir.' diyecekler."* cümleleri eğer birinci cümlenin orijinalinin başında "sin" harfinin bulunduğu "se-yegulûne (diyecekler)" şeklindeki cümleye matuf iseler bu cümleler, ya bu ayetlerin iniş zamanına veya olayın meydana geldiği zamana nispetle yakın gelecek anlamı ifade eder. Bunun üzerinde iyi düşünmek lâzım.

"Öyleyse onlar hakkında sathî tartışma dışında derin tartışmaya girme." ifadesinin orijinalindeki "tumari" kelimesinin kökü olan "el-miryetu" ile ilgili Ragıp İsfahanî şöyle diyor: "el-Miryetu, bir konuda tereddüt etmek demektir. Bu kelime şüpheden daha dar kapsamlıdır. Bu mastardan türeyen 'imtira' ve 'mumarat' kelimelerinin anlamı, şüphe konusu olan bir meselede tartışma yapmaktır. Bu kelimenin aslı, 'mereytu'n-nakete' sözüdür ki, 'sütünü sağmak için dişi devenin memelerini ovdum' anlamına gelir." (Alıntı burada son buldu.)

Buna göre tartışmaya "mumarat" denmesinin gerekçesi, tartışmacının rakibini saf dışı bırakmak için onun elindeki bütün sözlerini çekip almak, yanındaki bütün bilgilerini alıp boşaltmak üzere tartışma konusunu incelemede ısrar etmesidir.

Ayetin tabiri ile tartışmanın zahirî olmasından maksat da, söylendiğine göre derin tartışmaya girmemek, karşı tarafı meseleyi bilmemekle damgalamadan ve görüşünü reddetmeden Allah'ın bu hikâye ile ilgili olarak Kur'ân'da anlattıkları ile yetinmektir. Bir başka görüşe göre ayette sözü edilen zahirî tartışmadan maksat, karşı tarafın kanıtını gideren tartışmadır. Çünkü "zahere" fiili "zehebe (gitti)" anlamındadır. Şu mısrada olduğu gibi: "Ve tilke şekatun zâhirun anke arûhâ=Bu, utancı senden uzaklaşıp gidecek olan bir şikâyet konusudur."

Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Rabbin bu olayı herkesten iyi bildiğine ve sana onların haberini verdiğine göre, onlar hakkında insanlarla sadece derinliğe dalmadan -veya karşı görüştekilerin delillerini gideren- yüzeysel bir tartışma yap. Ashab-ı Kehf'in sayısı hakkında onların hiçbirinden görüş isteme. Rabbin[in verdiği bilgi] sana yeter.

23-24) Hiçbir şey için, "Bunu yarın kesinlikle yapacağım." deme. "Ancak Allah dilerse (yapmama izin verirse yaparım, de)".

Ayet, ister buradaki hitap sadece Peygamberimize (s.a.a) yönelik olsun, ister hem ona hem de başkalarına yönelik olsun, insanın kendi fiili olarak gördüğü ve gelecekte yapacağını bildirdiği konuya değinmektedir.

Ku'ân'ın ilâhî eğitim yolu ile telkin ettiği görüş şudur: Zat olsun, fiil olsun, etki olsun, kâinatta var olan her şey sadece Allah'ın mülküdür. Allah bu mülkü üzerinde dilediğini yapmaya, dilediği gibi hükmetmeye yetkilidir. O'nun hükmünü geriye çeviren olmaz. O'nun dışındakiler sadece O'nun onların mülkiyetine verdiği, yapmaya muktedir kıldığı şeylere

malik olurlar. Onların mülkiyetine verdiklerinin asıl maliki ve yapmalarına muktedir kıldıklarının hakikî kadiri ise O'dur. Bu gerçeği vurgulayan ayetlerin sayısı o kadar çoktur ki, onları sıralamaya gerek yoktur.

Buna göre kâinatta var olup fiili veya etkisi olan ve bizim faktör, sebep, etkin gerekçe diye adlandırdığımız hiçbir şey sebepliğinde bağımsız, fiilinde ve etkisinde yüce Allah'tan müstağni değildir. Hiçbir şey Allah'ın yapmasını ve etkilemesini dilediğinden başka bir fiil ve etki ortaya koyamaz. Yani her şey sadece Allah'ın kendisini muktedir kıldığı ve karşıt iradesi ile ona yönelik gücünü ortadan kaldırmadığı bir şeyi yapabilir.

Başka bir ifadeyle evrendeki sebeplerden hiçbiri kendi insiyatifi ile ve kendi zatının gerektirmesi ile sebep değildir. Allah'ın onu fiil ve etki ortaya koymaya mutedir kılması ile ve yine Allah'ın o fiilin ve etkinin karşıtını murat etmemiş olması ile sebeptir. Diğer bir tabirle bir şeyin sebep olması Allah'ın o fiile ve yetkiye ulaşmanın yolunu kolaylaştırması iledir. Yüce Allah'ın izin vermesi ile de diyebilirsin. Çünkü bir şeye izin vermek demek, o şeye muktedir kılmak ve önündeki engelleri kaldırmak demektir. Her iş yapanın işinin Allah'ın iznine dayandığını vurgulayan birçok ayet vardır. Şu ayetler gibi: *"Hurma ağaçlarından herhangi birini kesmeniz veya olduğu gibi bırakmanız Allah'ın izni iledir."* (Haşr, 5), *"Başınıza gelen her musibet mutlaka Allah'ın izni iledir."* (Tağâbun, 11), *"Temiz ve hoş memleketin bitkisi, Allah'ın izni ile (bol) çıkar."* (A'râf, 58), *"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse ölmez."* (Âl-i İmrân, 145), *"Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman etmez."* (Yûnus, 100), *"Biz her peygamberi, Allah'ın izni ile, kendisine itaat edilmesi için gönderdik."* (Nisâ, 64) Bu anlamda daha birçok ayet vardır.

Buna göre, Rabbinin yüceliğini bilen ve O'na teslim olan insana yakışan tutum, kendini fiilinde bağımsız ve başkasına ihtiyacı olmayan bir sebep olarak görmemesidir. Tersine fiiline malikiyetinin, Allah'ın malik kılması ile, fiiline kadir olmasının Allah'ın kadir kılması ile olduğunu, gücün bütünü ile Allah'a ait olduğunu görmesidir. Bir işi yapmaya karar verdiği zaman, *"Karar verince, artık Allah'a dayan."* (Âl-i İmrân, 159) buyruğuna uyarak Allah'a tevekkül ederek karar vermesidir. Bir şeyi vaat ettiği zaman veya bir işi yapacağını bildirdiği zaman, o işi yapmayı Allah'ın izni ile veya Allah'ın o işin tersini dilememiş olması ile kayıtlandırmasıdır.

"Hiçbir şey için, 'Bunu yarın kesinlikle yapacağım.' deme." ayeti kulaklarımıza çalınır çalınmaz ilk aklımıza gelen ve zihnimize yabancı olmayan anlam budur. Özellikle bu hikâyenin yer aldığı ayetlerin öncesindeki yüce Allah'ın ulûhiyette ve rububiyette tek olduğunu vurgulayan ayetlerdeki açıklamalar bu gerçeği zihnimizde pekiştirir. Bunların yanısıra yine bu hikâyenin ayetlerinden yüzyüzünde bulunan herşeyin dünyanın süsü olduğu ve yüce Allah'ın günün birinde yeryüzünü çıplak bir düzlüğe dönüştüreceği konusunun işlendiği geçmiş ayetlerdeki ifadeler bu gerçeği zihnimizde pekiştirir. Çünkü yeryüzü üzerinde bulunan şeylerin bir parçası da insana çekici bir zinet olarak görünen ve onun için imtihan konusu olan insanın fiilleridir ki, insan bunları kendi mülkü olarak görür.

Şöyle ki: *"Hiçbir şey için, 'Bunu yarın kesinlikle yapacağım.' deme."* ayeti, insana fiilini kendisine isnat etmesini yasaklasa da, böyle bir isnat kesin anlamda sakıncalı değildir. Çünkü yüce Allah Kur'ân'ın birçok ayetinde fiilleri Peygamberimize ve diğer insanlara isnat ediyor. Kimi zaman da Peygamberimize fiillerini kendisine isnat etmesini emrediyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir."* (Yûnus, 41), *"De ki: Benim yaptıklarım bana, sizin yaptıklarınız da sizedir."* (Şûrâ, 15)

Demek ki, Kur'ân bir fiilin failine isnat edilmesini özünde reddetmiyor. Kur'ân'ın reddettiği şey fiilde bağımsızlık iddia etmek, Allah'ın dileğine ve iznine ihtiyaç olmadığını sanmaktır. İşte ayetteki *"Ancak Allah dilerse."* istisnası bu yanılgıyı düzeltiyor.

Bu açıklamadan ortaya çıkıyor ki, ifadede mülabeset (iç içelik) anlamı içeren "ba" harfi takdir edilmiştir; istisna da bütün durumlardan ve bütün zamanlardan yapılmış kapsamlı bir istisnadır. Buna göre ayetin takdirî açılımı söyledir: Sakın hiçbir şey için, yani yapmayı kararlaştırdığın hiçbir şey hakkında hâllerden hiçbir hâlde ve zamanlardan hiçbir zamanda, "Bunu yarın kesinlikle yapacağım" deme. Ancak sözünün ilâhî dilekle birleştiği ve iç içe olduğu bir hâlde ve zamanda onu yapacağını söyle. Meselâ, "Eğer Allah yapmamı dilerse, onu yarın yapacağım" veya "Eğer Allah onu yapmamı dilemediği takdirde onu yarın yapmayacağım' de. Her iki durumda da anlam, "Eğer Allah onu yapmaya izin verirse" şeklindedir.

Ayetin anlamı üzerinde düşünüldüğünde ortaya çıkan sonuç budur ve bu sonucu ayetin devamı da teyit etmektedir. Tefsirciler bu ayet hakkında daha başka yorumlar yapmışlardır ki, başlıcaları şöyledir:

1- İfadenin anlamı yukarda anlatıldığı gibidir. Fakat istisnanın başında "takule" fiilini takdir etmek gerekir. Buna göre ifade, "Ancak inşaallah demen hariç" şeklinde bir anlam verir. İfadeden "tekule" fiili hazfedilince de "inşallah" ibaresi geleceği ifade eden bir kalıba dönüştürüldü. Bu ise Allah'ın kullara telkin ettiği ve öğrettiği bir edep kuralıdır. Kulların bu kural uyarınca haber verdikleri şeyi bu sözlerle askıya almaları ve böylece kesin konuşmaktan kaçınmaları istenmiştir ki, karşılarına çıkan bir engel yüzünden söylediklerini yapamadıkları zaman yalancı veya yeminlerini bozmuş duruma düşmesinler. Bu yorumu Ahfeş yapmıştır.[1]

Bunun hakkında söyleyeceğimiz şudur: Bu yorum gerekçesi olmayan bir zorlama ürünüdür. Üstelik açıktır ki, sözü edilen ibare değişikliği anlamı değiştirici niteliktedir.

2- İfadenin anlamı göründüğü gibidir, hiçbir kelimenin takdir edilmesine gerek yoktur. Yalnız "en yeşaallahu" ibaresinin tevili ile ortaya çıkan mastar, meful anlamındadır. Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: Sakın hiçbir şey hakkında bunu yarın yapacağım deme, 'Ancak Allah'ın dilediğini ve istediğini yapacağım' de. Allah da kullarından sadece itaat istediği için sanki "Sakın hiçbir şey hakkında bunu yarın yapacağım deme, ancak sadece itaat olanı yapacağım, de' denmiş gibidir. Buradaki yasaklama ise tahrimî (haramlığı bildiren yasaklama) değil, tenzihîdir (keraheti bildirmektedir). Çünkü eğer yasaklama haram kılma anlamına alınırsa, o zaman mubah şeylere karar vermenin ve bunları yapmaktan haber vermenin caiz olmadığı itirazı ile karşılaşılır. [Oysa böyle bir şeyin caiz olmasında kuşku yoktur.][2]

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu yorum, ilâhî dileğin teşriî irade şeklinde yorumlanmasına dayanır ki, bunun delili yoktur ve ilâhî dilek (meşiyyet) Kur'ân'da asla bu anlamda kullanılmamıştır. Oysa Kur'ân'ın bazı ayetlerinde tekvinî meşiyyet ve iradeden istisna yapılmaktadır. Musa Peygamber'in Hızır'a söylediği *"Allah dilerse, beni sabreden biri olarak bulursun."* (Kehf, 69), Şuayb Peygamber'in Musa Peygamber'e söylediği *"İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın."* (Kasas, 27), İsmail Peygamber'in babası İbrahim Peygamber'e dediği *"İn-*

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 461.]

2- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 461.]

şaallah beni sabırlı olarak bulacaksın." (Sâffât, 102) sözler ve *"İnşaallah Mescid-i Haram'a güven içinde gireceksiniz."* (Fetih, 28) müjdesi gibi. Bu anlamda daha başka ayetler de vardır.

Bu yorum ise, Mutezile mezhebinin ilkelerine dayanıyor. Bilindiği gibi Mutezile mezhebine göre, Allah'ın kulların davranışları ile ilgili olarak hiçbir irade/dileme yetkisi yoktur. Yalnız itaat nitelikli davranışlarla bağlantılı teşriî bir iradesi vardır ki, bu hem akıl ile, hem de nakil ile reddedilmiştir.

3- Bu ifadedeki istisna "söz"den değil, "yapmak"tandır ve herhangi bir kelimeyi takdir etmenin gereği yoktur. Buna göre ifadenin anlamı, "Sakın hiçbir şey hakkında şöyle demeyin" şeklindedir. Bu da Mutezile mezhebinin inandığı gibi, "Eğer Allah tersini dileyip de bir engel çıkarmaz ise, bu işi kendi bağımsız irademle yapacağım" demenden ibarettir. Bilindiği gibi Mutezile mezhebinin sözcüleri, Allah'ın bir fiilin önüne kulun iradesinden daha güçlü bir engel koymaması hâlinde kulun, fiilinin bağımsız iradeli faili olacağını ileri sürerler. Buna göre, sonuç olarak "Fiil konusunda Muzetile mezhebi sözcülerinin dediklerini söyleme" şeklinde bir anlam elde edilmektedir.[1]

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bizim daha önce açıkladığımız şekliyle istisnanın "söz"den değil de "fiil"e taallük etmesi daha doğru ve daha sakıncasızdır. Dolayısıyla istisnanın fiille ilintilendirilmesini yasaklamanın gerekçesi yoktur. Nitekim Kur'ân'ın bazı ayetlerinde istisna fiille ilintilendirilmiş ve Allah bunu reddetmemiştir. İbrahim Peygamber'in *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç."* (En'âm, 80), Şuayb Peygamber'in *"Allah dilemedikçe bir daha sizin dininize dönmemiz söz konusu değildir."* (A'râf, 89) şeklindeki sözleri ile *"Allah dilemedikçe yine de inanmayacaklardı."* (En'âm, 111) buyruğunda görüldüğü gibi. Bu anlamda daha başka ayetler de vardır. Buna göre, incelemekte olduğumuz ayet, içeriği ile uyuşan anlama yorumlanmalıdır.

4- Buradaki istisna, geniş kapsamlı ve sınırsız vakitlerden yapılmıştır. Yalnız "yeşâu" fiilinin mefulü "söz"dür; dolayısıyla da ifadenin anlamı, "Sakın öyle deme, ancak Allah öyle demeni dilerse o başka." şeklindedir. Burada sözü edilen meşiyyetten (dilemekten) maksat ise izindir.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 248.]

Yani: Allah öyle demene izin verdiğini bildirmedikçe sakın öyle deme.[1]

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bu yorum, ayetin sözleri açısından delili olmayan bir kelimeyi takdir etmeye dayanıyor ki, bu kelime "i'lam (bildirme)" kelimesidir. Eğer bu kelime takdir edilmese, o zaman Peygamber (s.a.a) bilinmeyen bir şeyle mükellef kılınmış olur.

5- Buradaki istisna tıpkı *"Rabbinin dilediği müddet hariç, kesintisiz bir bağış olarak orada sürekli kalacaklardır."* (Hûd, 108) ayetindeki istisna gibi ebedîlik anlamı ifade etmek içindir ve ifadenin anlamı, "Sakın ebedi olarak böyle deme" şeklindedir.[2]

Bu yorum hakkında söyleyeceğimiz şudur: Bu yorum az önce naklettiğimiz ayetlerle çelişiyor. Bilindiği gibi o ayetlerde Peygamberimizin (s.a.a) ve onun dışındaki insanların geçmişteki ve gelecekteki davranışları onlara nispet ediliyor. Hatta Peygamberimize (s.a.a) davranışlarını kendisine nispet etmesi emrediliyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"De ki: Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir."* (Yûnus, 41), *"De ki: Size onunla ilgili Kur'ân (ayetlerini) okuyacağım."* (Kehf, 83)

(Yapacağın işi Allah'ın iznine bağlamayı) unuttuğun zaman ise Rabbini an ve "Umarım ki Rabbim beni, bundan (unutup da anmaktan) doğruya daha yakın olana eriştirir." de.

Bu ayetin öncesi ile bağlantısı ve yükümlülük bağlamında daha önceki ayetlerle ortaklaşması, buradaki unutmaktan istisnanın unutulmasının kastedilmiş olmasını gerektirir. Buna dayalı olarak kulun Rabbini zikretmesinden maksat, Rabbinin yüceliğini zikretmek ve anlamaktır ki, o yüceliğe dikkatin yönetilmesi istisna yapmayı gerektiren faktördür. Bu ise şundan ibarettir: Allah herkesin yaptığı işler üzerinde denetleyici ve kaimdir. O, kulu yapmaya malik ve muktedir kılmıştır. Kulu malik kıldığı şeyin gerçek maliki ve onu muktedir kıldığı işin asıl muktediri O'dur.

Buna göre ifadenin anlamı şudur: İstisna yapmayı unutup da O'nu unuttuğunu hatırladığında, hatırında olan zamanda ne ile O'nu anacak idiysen onunla an. Bu da egemenliği ve gücü O'na teslim etmek ve fiilleri O'nun izni ve dileği ile kayıtlandırmaktır.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 248.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 248.]

Ayette emredilen zikir/anmak mutlak olduğuna ve bunun için belirli bir ifade önerilmediğine göre, bu konuda istenilen şey yücü Allah'ı O'na mahsus yücelikte anmaktır. Bu anma ise hem istisna lâfzı (inşallah gibi) ile olabilir. Şöyle ki istisnayı hatırladığında henüz bitmemiş sözüne ekler veya sözü yeniden tekrarlayarak istisna yapar, ya da sözün söylenmiş olmasından sonra araya giren süre ister kısa olsun, ister uzun, sözü aklından geçirerek istisna sözünü dile getirir. Nitekim bir rivayete göre bu ayet indiği zaman Peygamberimiz (s.a.a) "inşallah" demişti. Hem de bu anma istiğfar ve benzeri şekillerde olabilir.

Bir tefsirciye göre,[1] bu ayet daha öncekilerden bağımsızdır ve buradaki unutmaktan maksat, Allah'ı unutmak veya mutlak anlamda herhangi bir şeyi unutmaktır. Buna göre ifadenin anlamı, "Rabbini unutup da sonra hatırladığında onu an" veya "herhangi bir şeyi unuttuğunda Rabbini an" şeklindedir.

Anlattığımız yorumu esas alan bir başka tefsircilere göre ise,[2] Allah'ı anmaktan maksat, söylenen söz üzerinde uzun bir süre geçmiş olsa bile sadece ayette sözü geçen "inşallah" istisnası veya belirli bir tefrit ve kusurdan duyulan pişmanlık üzerinde yapılacak olan özel bir istiğfardır. Fakat az önceki inceleme ortaya koyuyor ki, bütün bunlar doğru olmayan yorumlardır.

"Umarım ki Rabbim beni, bundan (unutup da anmaktan) doğruya daha yakın olana eriştirir, de." Tefsirini yaptığımız ayetin cümleleri arasında bağlantı olduğu ve yükümlülük bağlamında ortaklık bulunduğu yolundaki yorum, bu ifadedeki "hâzâ" edatı ile de unutmaktan sonraki hatırlamanın ve anmanın kastedilmiş olmasını gerektirir. Buna göre bu ifadenin anlamı şudur: Ümitvar ol ki, Rabbin seni önce unutma hâlinden doğruya daha yakın olan bir duruma ve sonra da Allah'ı devamlı olarak hatırda tutmak, asla unutmamak demek olan zikir hâline eriştirsin. Bu anlama göre, bu ifade Peygamber Efendimizi (s.a.a) yüce Allah'ı devamlı şekilde hatırda tutmaya çağıran ayetler ile aynı mesajı vermiş olur. Şu ayette buyurulduğu gibi: *"Yalvararak ve ürpererek içinden ve yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini an ve gafillerden olma."* (A'râf, 205) Bir şeyi unuttuktan sonra hatırlayınca anmak ve arka

---

1- [el-Kebir, Fahr-i Râzî, c. 21, s. 111.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 249; Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 461.]

arkaya tekrarlayarak onu hafızada canlı tutmak, o şeyi devamlı olarak hatırda tutmanın sebeplerindendir.

Tefsirciler tarafından yapılan acayip bir yoruma göre, bu ifadedeki "hâzâ" edatı ile mağarada uyutulmuş olan Ashab-ı Kehf'in hikâyesine işaret ediliyor. Bunlara göre göre ifadenin anlamı şu şekildedir: "Umulur ki, Rabbim bana Ashab-ı Kehf hikâyesinden daha etkili şekilde insanları doğru yola iletmeyi sağlayan ve peygamberliğimi daha güçlü bir şekilde destekleyen mucizeler verir."[1] Fakat bu yorum görüldüğü gibi gerçekten uzaktır.

Bundan daha şaşırtıcı bir yoruma göre, buradaki "hâzâ" edatı ile unutulan şeye işaret ediliyor ve ifadenin anlamı şöyledir: Bir şeyi unuttuğunda, Allah'a dua et ki onu sana hatırlatsın. Eğer unuttuğun şeyi sana hatırlatmaz ise, "Umarım ki, Rabbim beni unuttuğum şeyden daha hayırlı ve faydalı olmaya daha yakın olana eriştirir" de.[2]

Bundan daha şaşırtıcı bir diğer yoruma göre ise, *"Umarım ki Rabbim beni... eriştirir."* ifadesi, *"unuttuğun zaman ise Rabbini an"* ifadesinin atf-ı tefsiridir ve anlamı şu şekildedir: Bir şeyi unuttuğun zaman Rabbine tövbe et. Tövben ise şöyle demek şeklinde olsun: *"Umarım ki Rabbim beni, doğruya bundan (unutup da anmadan) daha yakın olana eriştirir."*[3]

Aslında anlattığımız bu ikinci ve üçüncü yorumu bir yorum saymak mümkündür. Bunların her ikisi de *"unuttuğun zaman"* ifadesi ile mutlak anlamda unutmanın kastedilmiş olmasına dayanır ki, bunun taşıdığı sakıncayı yukarda açıklamıştık.

25) Onlar, (uyuyarak) mağaralarında üç yüz yıl kaldılar ve buna dokuz yıl da kattılar.

Bu ifade Ashab-ı Kehf'in mağarada uyku hâlinde kaldıkları süreyi açıklıyor. Bu sürenin hikâyenin ayetlerinde özel bir ilgi konusu yapıldığı görülür. Nitekim hikâyeyi anlatan ayetlerin başlarında bu üsreye, *"Biz de bunun üzerine, sayılı yıllar boyunca (uyutmak için) onların kulaklarına vurduk."* ayeti ile özet olarak işaret edilmişti.

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 715; Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 251.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 251.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 251.]

Bu ifadeyi, bir sonraki ayetteki *"De ki: Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir."* ifadesinin, arkasından *"Rabbinin kitabından (Kur'ân veya Levh-i Mahfuz) sana vahyedileni oku."* ifadesinin ve sonra da *"Ve (kâfirlere) de ki: Hak, Rabbinizdendir."* ifadesinin izlemesi, yaptığımız bu yorumu desteklemektedir. Ayrıca bundan başka bir yıl sayısının zikredilmemiş olması da bu yorumun bir teyididir. Buna göre, onların mağarada kaldıkları sürenin zikredilmesinden sonra gelen *"De ki: Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir."* ifadesi, tıpkı *"De ki: Rabbim onların sayısını daha iyi bilir."* ifadesi gibi ayette geçen yıl sayısının doğruluğuna işaret ediyor.

Bir tefsirciye göre,[1] *"Onlar, (uyuyarak) mağaralarında üç yüz yıl kaldılar."* ifadesi, Ehlikitab'ın görüşünü nakleden bir ifadedir ve *"De ki: Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir."* ifadesi bunun cevabıdır. Bir başka tefsirciye göre,[2] *"Onlar, (uyuyarak) mağaralarında üç yüz yıl kaldılar."* ifadesi yüce Allah'ın sözüdür ve *"buna dokuz yıl da kattılar."* ifadesi Ehlikitab'ın sözüne işarettir, ifadedeki çoğul zamir de Ehlikitab'a dönüktür. Yani Ehlikitap gerçek yıl sayısına dokuz yıl daha eklediler. Arkadan gelen *"De ki: Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir."* ifadesi de, bu iddiaya verilmiş bir cevaptır.

Yukarıda yaptığımız açıklamaya göre bu görüşlerin her ikisine de kulak asmamak gerekir. Üstelik Ehlikitap'tan nakledildiğine göre onlar mağarada üç yüz veya üç yüz dokuz yıl değil, iki yüz yıl kaldığı görüşündedirler.

Ayetin orijinalindeki "sinîne=yıllar" kelimesi, "selâse mieti=üç yüz" sayısının temyizi değildir. Çünkü öyle olsaydı, ["sinîne" kelimesi çoğul değil, tekil olarak kullanılır ve] "selâse mieti senetin" denirdi. Bilakis bu kelime "selâse mieti" sözünden bedeldir. Bu ifade ile hikâyenin ayetlerinin başlarında özetle yer alan "sinine adeden=sayılı yıllar" ifadesi arasında benzerlik ve uyum vardır.

[Tekil olan] "senetin" kelimesinin [çoğul olan] "sinîne" kelimesine dönüştürülmesindeki espiri muhtemelen onların mağarada kaldıkları sürenin uzunluğunu pekiştirmektir. Buna göre, *"buna dokuz yıl da kattı-*

1- [el-Keşşaf, c. 2, s. 716.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 253.]

lar." ifadesinin idrab[1] anlamı taşımış olması söz konusudur. Sanki "Onlar mağaralarında sürekli yıllardan ve uzun bir dönemden oluşmuş üç yüz yıl kaldılar, hatta buna dokuz yıl daha eklediler" denmek isteniyor. Buradaki yılların çokluğuna yönelik vurgulama ile yılları azımsama ve önemsiz gösterme vurgusu yapan daha önceki *"sinîne adeden=sayılı yıllar boyunca"* ifadesi arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bu iki makam arasında amaç açısından fark vardır. Şöyle ki, oradaki amaç, yeryüzü üzerindeki bütün varlıkların dünyaya süs yapılması yanında mağarada uyuyan gençlerin hikâyesinin şaşırtıcı olmadığını vurgulamaktı. Bu yüzden orada uygun olan şey, mağarada geçen süreyi az ve önemsiz göstermekti. Buradaki maksat ise, mağarada geçen sürenin Allah'ın mucizelerinden biri olduğunu ve yeniden dirilmeyi inkâr edenlere yönelik bir delil olduğunu açıklamaktır ki, bu maksada uygun düşen şey de, mağarada geçirilen sürenin uzunluğunu vurgulamaktır. Bu süre iki nispete göre her iki sıfatı da taşıyabilir. Yani Allah'a göre önemsiz, basit bir şey iken, biz insanlara göre uzun bir süredir.

Bu ifadede dokuz yılın, kalma süresi olarak üç yüz yıla eklenmesinden, onların mağarada üç yüz şemsî yılı kaldıkları sonucu çıkar. Çünkü üç yüz yıl boyunca şemsî yıllar ile kamerî yıllar arasında meydana gelen fark yaklaşık olarak dokuz yıl kadardır. Ayetteki yıllar ile kamerî yılların kastedildiğinden şüphe etmemek gerekir. Çünkü Kur'ân dilindeki kullanılan yıl, hilâlî aylardan oluşan kamerî yıldır. İslâm şeriatinde geçerli sayılan yıl da budur.

el-Kebir adlı tefsirde söz konusu şemsî yıllar ile kamerî yılların tam olarak birbirlerine denk gelmedikleri gerekçesi ile anlattığımız bu yoruma şiddetle karşı çıkılmış ve bu konudaki İmam Ali'den (a.s) gelen bir rivayet tartışma konusu edilmiştir. Oysa üç yüz yıl ile üç yüz dokuz kamerî yıl arasındaki fark üç aydan azdır ki, bu tür oranlama hesaplarında bu kadarlık fark, göz önüne alınmayacak derecede önemsiz sayılır.

26) De ki: "Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir. Çünkü göklerin ve yerin gaybı sadece O'na aittir. O, ne güzel görendir ve ne güzel işitendir! Onların O'ndan başka bir velisi yoktur. O, hükümranlığına kimseyi ortak etmez."

1- [Bir şeye yöneldikten sonra ondan yüz çevirmek, vazgeçmek ve daha da ileriye götürmektir. "Zeyd'i vurdum, hatta Amr'ı da vurdum." örneğinde olduğu gibi.]

Bu ayetle Ashab-ı Kehf'in hikâyesinden söz edilmeye devam ediliyor. Bu bağlamda insanların bu konuda farklı görüşlerde olduklarına ve yüce Allah'ın onların hikâyeleri konusunda verdiği bilgilerin şüphe içermeyen gerçeğin ta kendisi olduğuna işaret ediliyor.

Buna göre, *"De ki: Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir."* ifadesi, onların mağarada kaldıkları süre konusunda bir önceki ayette verilen bilginin, insanlar tarafından paylaşılan kesin bir bilgi olmadığına işaret ediyor. Bu yüzden Peygaberimize (s.a.a), Allah'ın bilgisini delil olarak göstermesi ve O'nun onların durumunu herkesten iyi bildiğini vurgulaması emrediliyor.

"Çünkü göklerin ve yerin gaybı sadece O'na aittir." ifadesi, onların mağarada kaldıkları süreyi en iyi bilenin Allah olduğu gerçeğinin gerekçesidir. İfadenin orijinalinin başındaki "lâm" harfi mülkiyetin mahsusluğunu ifade eder. Demek isteniyor ki, göklerdeki ve yeryüzündeki gaybın ve gözlemlere kapalı sırların tek maliki yüce Allah'tır. Göklerin ve yeryüzünün görüntüsüne kapalı olan şeyler de dâhil olmak üzere hiçbir şey O'nun bilgisinden kaçmaz. O, gayp âleminin gerçek anlamda maliki olduğu için görmenin ve işitmenin kemali O'na aittir ve bunun sonucu olarak gayp âlemine ait sırlardan biri olan Ashab-ı Kehf'in mağarada ne kadar kaldıklarını en iyi bilen O'dur.

Buna göre, Allah'ın görmedeki ve işitmedeki kemalini vurgulayan taaccüp kipindeki *"O ne güzel görendir ve ne güzel işitendir!"* ifadesi, sözünü ettiğimiz gerekçelendirmenin tamamlayıcısı ve uzantısıdır. Sanki şöyle deniyor: Allah onların mağarada ne kadar kaldığını nasıl en iyi bilmesin ki? Hâlbuki gayp haberlerinden biri olmaları itibarı ile onların maliki O'dur; O onların durumunu gören ve konuşmalarını işitendir.

Bir tefsirciye göre,[1] bu ifadenin başındaki "lâm" harfi ilmin mahsusluğunu ifade eder. Yani göklerin ve yeryüzünün sırlarının bilgisi Allah'a mahsustur. Bu da O'nun diğer yaratıklara yönelik bilgisinin sabit olmasını gerektirir. Çünkü gizli şeyleri bilen merci, diğer şeyleri hayli hayli bilir.

Fakat yaptığımız açıklamadan bu yorumun doğru olmadığı ortaya çıkar. Çünkü *"O ne güzel görendir ve ne güzel işitendir!"* ifadesinden anlaşılan şey, bu ifadenin tekit için değil, yeni bir hüküm oluşturmak

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 254.]

için olduğudur. Bunun yanı sıra ifadenin başındaki "lâm" harfi de sadece ilmî malikiyet değil, mutlak malikiyet anlamındadır.

"Onların O'ndan başka bir velisi yoktur. O, hükümranlığına kimseyi ortak etmez." Bu ifadenin birinci cümlesi ile Allah'tan başkasının bağımsız veliliği reddediliyor. İkinci cümlesi ile de Allah'tan başkasının velilikte Allah ile ortaklığı reddediliyor. Yani onların ne tek başına bağımsız olan ve ne bağımsız olmayan hiçbir velileri yoktur.

Bu ifadenin ikinci cümlesi olan *"Ve-lâ yuşriku fî hukmihi ehaden=O, hükümranlığına kimseyi ortak etmez."* ifadesinde vasıf/isim cümlesi değil, fiil cümlesi kullanılıyor ve ortak etmeme eylemi veliliğe değil, hükümranlığa bağlanıyor. Bu noktadan hareketle şu sonuca varılabilir: Birinci cümlede yüce Allah'tan başkasının onlar üzerindeki veliliği reddediliyor. Bu velilik ister bağımsız bir velilik olsun, yani Allah dışındaki velinin onların işlerini Allah'ın katkısı olmaksızın yürütmesi söz konusu olsun, ister ortaklıkla olsun, yani o velinin onların sadece bazı işlerini Allah'ın katkısı olmaksızın yürütmesi söz konusu olsun. Birinci cümlede bu şıkların her ikisi de reddediliyor. İkinci cümlede ise hükümde ve hükmün uygulanmasında başkasının Allah'a ortak olması reddediliyor. Yani onların velileri Allah olduğu hâlde O, başkasını onlar üzerinde görevlendiriyor ve onların işlerini o başkasına havale ediyor. İşte ikinci cümle bu varsayımı reddediyor. Tıpkı yöneticilerin çeşitli iş alanları için sorumlu ve memur tayin etmeleri ve onların yöneticilerin bilmedikleri işleri kendi insiyatifleri ile yürütmeleri gibi.

Buna göre ifadenin anlamı şöyle olur: Allah onların mağarada ne kadar kaldıklarını nasıl herkesten iyi bilmesin ki? Hâlbuki onların yegâne velisi O'dur ve O onlar hakkında işleyen ve üzerlerinde cereyan eden hükmü tek başına yürütendir.

İfadenin orijinalinde geçen "lehum (onlar için)" ibaresindeki çoğul zamiri ya Ashab-ı Kehf'e veya akıllı varlıklar için işleyen tağlib kuralı göz önünde bulundurularak göklerdeki ve yeryüzündeki bütün varlıklara ya da göklerdeki ve yeryüzündeki varlıkların sadece akıllı olanlarına dönüktür. Bu şıklar uygunluk sırasına göre dizilmiştir ve en uygun olanı birincileridir.

Buna göre bu ayet, onların mağarada ne kadar kaldıklarını herkesten iyi Allah'ın bildiğini kanıtlayan iki delil içeriyor. Bu delillerin birincisi; hem Ashab-ı Kehf, hem de diğer herkes için geçerli olan geniş kapsamlı

ve genel delildir. Bu da, *"Çünkü göklerin ve yerin gaybı sadece O'na aittir. O, ne güzel görendir ve ne güzel işitendir!"* ifadesidir. Yani yüce Allah bütün varlıkları en iyi bilendir ve onların mağarada ne kadar kaldıkları meselesi de bu bütünün küçük bir parçasıdır. Ayetin bu hususta içerdiği ikinci delil ise, sadece Ashab-ı Kehf'e mahsustur. Bu da, *"Onların O'ndan başka bir velisi yoktur. O, hükümranlığına kimseyi ortak etmez."* ifadesidir. Yani yüce Allah onlar hakkında cari olan uygulamanın/hükmün tek ve ortaksız velisidir. Buna göre nasıl olur da onları herkesten iyi bilmez? Her iki cümle de gerekçe ve sebep niteliğinde oldukları için ayrı ayrı cümleler hâlinde kullanılmış, biribirlerine atfedilmemişlerdir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Yoksa sen, Mağara ve Rakîm (Kitabe) Adamları'nı bizim ayetlerimizden çok şaşılacak bir ayet mi sandın?"* ayeti hakkında şöyle deniyor: "Yüce Allah şöyle buyuruyor: Biz sana bu olaydan daha şaşırtıcı olan mucizeler gösterdik. Ashab-ı Kehf, İsa Peygamber ile Muhammed Peygamber (s.a.a) arasındaki dönemde yaşamış bir grup genç idi. Rakîm ise iki bakır levhadır. Bu levhalarda onların macerası, nasıl Allah'a teslim oldukları, hükümdarları Takyasun'un onlardan neler istediği, hikâyelerinin ve durumlarının nasıl olduğu yazılıdır."

Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Bize babam, ona İbn Ebî Umeyr, ona da Ebu Basir İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle buyurduğunu nakletti: Kehf Suresi'nin iniş sebebi şu oldu: Kureyşliler Nadr b. Hâris b. Kelde'den, Ukbe b. Ebî Muayt ve As b. Vâil es-Sehmî'den oluşan üç kişilik bir heyeti, Peygamberimize (s.a.a) soracakları bazı soruları Yahudilerden öğrensinler diye Necran'a gönderdiler."

"Bu heyeti oluşturan kişiler Necran'daki Yahudi bilginlerine vararak onlardan Peygamberimize hangi soruları sormaları gerektiğini sordular. Yahudi bilginleri de onlara şu cevabı verdiler: Ona üç soru sorun. Eğer o sorulara bizim bildiğimiz cevapları verirse, peygamberlik iddasında doğrudur. Arkasından ona bir soru daha sorun, eğer onun cevabını bildiğini idda ederse, peygamberlik iddiasında yalancıdır."

"Kureyşlilerin, 'O sorular nedir?' diye sormaları üzerine Yahudi bilginleri şöyle dediler: 'Ona eski bir dönemde yaşamış, evlerini terk edip kaybolmuş ve uykuya dalmış bir grup gencin hikâyesini, ne kadar süre uyuduktan sonra uyandıklarını, kaç kişi olduklarını, yanlarında kendi-

lerinden başka neyin olduğunu ve hikâyelerinin nasıl olduğunu sorun. Ona bir de yüce Allah'ın Musa Peygamber'e bir âlime tâbi olup ondan bilgi öğrenmesi meselesini, bu âlimin kim olduğunu, Musa Peygamber ile arasında geçen hikâyenin ayrıntılarını sorun. Ayrıca ona güneşin doğduğu ve battığı yerleri Ye'cuc ve Me'cuc adı ile anılan toplulukların setine ulaşıncaya kadar gezen kişinin kim olduğunu ve hikâyesinin ayrıntılarını sorun.' Yahudi bilginleri bu soruları saydıktan sonra Kureyş temsilcilere bu üç sorunun cevaplarını yazdırdılar ve arkasından, 'Eğer Muhammed size yazdırdığımız cevapları verirse, iddiasında doğrudur. Yok, eğer size bu yazdırdıklarımızdan başka cevaplar verirse, ona inanmayın.' dediler."

"Kureyşliler Yahudi bilginlerine, 'Peki, dördüncü soru nedir?' diye sorunca şu cevabı verdiler: Ona kıyametin ne zaman kopacağını sorun. Eğer onu bildiğini iddia ederse yalancıdır. Çünkü kıyametin ne zaman kopacağını Allah bilir."

"Kureyşli temsilciler bunun arkasından Mekke'ye döndüler. Ebu Talip ile buluşarak ona dediler ki: 'Ey Ebu Talip! Senin kardeşinin oğlu kendisine gökten mesaj geldiğini iddia ediyor. Biz ona bazı sorular soracağız. Eğer onlara cevap verirse anlarız ki, iddasında doğrudur. Yok, eğer sorularımıza cevap vermez ise anlarız ki, yalancıdır.' Ebu Talip, 'Ona istediğinizi sorun.' deyince Kureyşli temsilciler Peygamberimize (s.a.a) bu üç soruyu sordular."

"Peygamberimiz (s.a.a) onlara, istisna yapmadan, 'Yarın sorularınızın cevabını veririm.' buyurdu. Fakat kendisine gelen vahyin akışı kırk gün kesildi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) üzüldü, daha önce kendisine iman etmiş olan sahabîleri şüpheye kapıldı, Kureyşliler de sevindiler, Peygamberimizle alay ettiler, ona eziyet ettiler. Ebu Talip de üzüldü."

"Ancak kırk gün sonra Kehf Suresi indi. Peygamberimiz bu sureyi getiren Cebrail'e, 'Geciktin.' dedi. Cebrail de, 'Allah'ın izni olmadıkça vahiy indirmeye gücümüz yetmez.' dedi. Yüce Allah ona şu ayeti indirdi: 'Ey Muhammed! *Yoksa sen, Mağara ve Rakîm (Kitabe) Adamları'nı bizim ayetlerimizden çok şaşılacak bir ayet mi sandın?'* Arkasından, *'Hani o (yiğit) gençler mağaraya dönüp sığındılar ve o sırada dediler ki: Rabbimiz! Bize kendi katından bir rahmet ver ve bize şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!'* ayetlerini okuyarak ona onların hikâyesini anlattı."

İmam Cafer Sadık (a.s) devamla şöyle buyurdu: "Ashab-ı Kehf ve Rakîm unvanı ile anılan o gençler zorba ve zalim bir hükümdar zamanında yaşıyorlardı. O hükümdar, ülkesinin halkını putlara tapmaya çağırıyor ve bu çağrısına olumlu karşılık vermeyeni öldürüyordu. Bunlar ise, Allah'a kulluk eden mümin bir grup idi. Hükümdar şehrin kapısına bir görevli diktirerek putlara secde etmedikçe hiçbir kimseye çıkış izni vermemesini emretti. Nihayet Ashab-ı Kehf av bahanesi ile şehirden çıktılar. Yolda rastladıkları bir çobanı dinlerini kabul edip kendilerine katılmaya çağırdılar. Çoban bu çağrılarına olumlu karşılık vermedi. Fakat yanındaki köpeği onlara katılarak onlarla birlikte yola çıktı."

"Böylece Ashab-ı Kehf o hükümdarın dininden kaçmak üzere av bahanesi ile şehirden çıktılar. Akşam olunca söz konusu mağaraya girdiler, o köpek de yanlarında idi. Yüce Allah, *'Biz de bunun üzerine, sayılı yıllar boyunca (uyutmak için) onların kulaklarına vurduk.'* ayetinde buyrulduğu üzere onları uykuya daldırdı. Onlar orada uyurken yüce Allah o hükümdar ve o kavmi helâk etti; o dönem geçti, başka bir dönem ve başka bir kavim geldi."

"Sonra uyandılar ve biribirlerine, 'Burada ne kadar uyuduk?' diye sordular. Bunun üzerine güneşe baktılar. Güneş yükselmişti. Buna bakarak, 'Bir gün veya bir günden daha az bir süre uyuduk.' dediler. Sonra aralarından birine şöyle dediler: Şu gümüş parayı al da şehre git. Fakat kim olduğunu sakla, seni tanımasınlar. Bizim için yiyecek satın al. Çünkü eğer bizim kim olduğumuzu öğrenirlerse, bizi ya öldürürler veya dinlerine döndürürler."

"Gönderdikleri genç şehre vardığında, orayı daha önce bildiğinden farklı gördü. Eksisinden başka olan ve tanımadığı bir kavimle karşılaştı. Onlar onun dilini anlamadıkları gibi, o da onların dilini anlamıyordu. Ona, 'Sen kimsin, nereden geldin?' dediler. Genç onlara başından geçenleri anlattı. Bunun üzerine şehrin hükümdarı yakın adamları ile birlikte o genci yanına alarak şehirden çıktı. Mağaranın kapısına varınca durdular ve içeriyi gözetlemeye koyuldular. Kimi, 'Bu gençler üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir.', kimi 'Bunlar beş kişidir, altıncıları köpekleridir', kimi de 'Bunlar yedi kişidir, sekizincileri köpekleridir' dediler."

"Allah mağaranın kapısına gelenleri bir korku perdesi ile engelledi. Bu yüzden gençlerin arkadaşlarından başka hiçbiri onların yanına gitmeye yanaşmadı. Arkadaşları yanlarına girince, onları korku hâlinde buldu. Korkularının sebebi mağaranın önüne gelenlerin zorba hüküm-

dar Dakyanus'un onları fark eden adamları olmalarını düşünmeleri idi. Fakat arkadaşları bu kadar uzun zamandır uyuduklarını ve insanlara gösterilmiş bir mucize olduklarını anlattı. Bu yüzden ağladılar ve Allah'tan kendilerini daha önceki gibi uykularına döndürmesini istediler."

"Arkasından hükümdar, 'Burada ziyaret edebileceğimiz bir mescit yapmalıyız. Çünkü bunlar mümin bir cemaattir.' dedi. Onlar uykuları sırasında yılda iki kez yerlerinde dönüyorlar. Altı ay sağ yanları üzerinde, altı ay da sol yanları üzerinde uyuyorlar. Köpekleri de ön ayaklarını mağaranın girişinde yere uzatmış durumda onların yanındadır. İşte *'Biz sana, onların kıssasını gerçek olarak anlatıyoruz...'* ifadesi ile başlayan ayetlerin verdikleri bilgi budur."

Ben derim ki: Bu rivayet bu hikâye ile ilgili rivayetlerin en açığı ve karışıktan en uzak olanıdır. Bununla birlikte birkaç sakıncalı nokta içeriyor. Bunlardan biri onların sayısı hakkında anlaşmazlığa düşerek, onların üç kişi veya beş kişi ya da yedi kişi olduklarını söyleyenlerin gençlerin uyanmalarından sonra mağaranın kapısı önünde toplanan şehir halkı oldukları yolundaki açıklamadır ki, bu açıklama Kur'ân'ın zahiri ile bağdaşmıyor. Rivayette verilen diğer tartışmalı bilgiye göre, Ashab-ı Kehf ikinci seferinde ölmediler, tersine eski uykularına daldırıldılar. Köpekleri de ön ayaklarını yere sermiş olarak onlarla birlikte eski uykusuna daldı. Yılda iki kez sağ yanlarından sol yanlarına ve sol yanlarından sağ yanlarına döndürülüyorlar ve hep bu durumlarını devam ettiriyorlar. Oysa yeryüzünde içinde bu şekilde uyku hâlinde yatan bir grubun bulunduğu bir mağara bilinmiyor.

Üstelik rivayetin Kummî'nin sözü veya başka bir rivayet olabileceği düşüncesi ile buraya almadığımız son bölümünde, *"Onlar, (uyuyarak) mağaralarında üç yüz yıl kaldılar ve buna dokuz yıl da kattılar."* ifadesinin Ehlikitab'ın sözü olduğu ve arkadan gelen *"De ki: Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir."* ifadesinin bu söze verilmiş bir cevap olduğu iddia ediliyor. Oysa yukarda belirttiğimiz gibi sözün akışı bu iddiayı reddeder ve Kur'ân'ın belagatli üslubu bunu kabul etmez.

Bu hikâye hakkında Şiî ve Sünnî kanallardan gelen pek çok rivayet vardır. Fakat bu rivayetler birbirinden farklıdır. Öyle ki, onlar arasında içerik bakımından her yönü ile uyumlu iki rivayete rastlanamaz.

Bu rivayetler arasındaki farklılıklardan biri, müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) sordukları sorular konusundadır. Meselâ az önce nak-

lettiğimiz rivayete göre müşriklerin soruları şu dört konu ile ilgili idi: Ashab-ı Kehf hikâyesi, Musa Peygamber ile peşinden gittiği bilge kişinin hikâyesi, Zülkarneyn hikâyesi ve kıyametin ne zaman kopacağı hikâyesi. Bu rivayetlerin bazılarına göre ise müşriklerin sordukları; Ashab-ı Kehf hikâyesi, Zülkarneyn hikâyesi ve ruh meselesi hakkında idi. Bu rivayetlerde verilen bilgiye göre müşrikler Peygamberimizin (s.a.a) bu soruların sonuncusuna cevap vermemesini, onun doğruluğunun belirtisi olarak belirlemişlerdi. Peygamberimiz (s.a.a) de Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn hikâyeleri hakkındaki soruları cevaplandırdı; fakat *"De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."* ayeti inerek ruh hakkındaki soruya cevap vermedi. Oysa ruh ile ilgili bu ayetin açıklaması sırasında belirttiğimiz gibi, bu ayet cevaptan kaçınma amaçlı değil, soruya cevap verme amaçlıdır.

Rivayetlerdeki farklılıklardan bir diğeri, Ashab-ı Kehf ile Ashab-ı Rakîm'in aynı kişiler olup olmadığı meselesidir. Bu konudaki rivayetlerin çoğunluğuna göre o gençler Ashab-ı Kehf ve Rakîm adını alan tek bir cemaattir.

Bazı rivayetlere göre ise Ashab-ı Rakîm, Ashab-ı Kehf'ten farklı kişilerdir. Yüce Allah Kur'ân'da bu iki gruba işaret ettiği hâlde, Ashab-ı Kehf'in hikâyesine değinirken, Ashab-ı Rakîm'in hikâyesine değinmemiştir. Sonra Ashab-ı Rakîm hakkında da bir hikâye nakletmişler. Şöyle ki bunlar, ailelerinin rızkını kazanmak için evlerinden yola çıkmış üç kişiydi. Bir ara şiddetli bir yağmura tutulup bir mağaraya sığındılar. O sırada dağın yukarılarından yuvarlanıp inen bir kaya sığındıkları mağaranın kapısına düşüp onu kapattı.

Bunun üzerine birbirlerine, "Her birimiz iyi bir amelini hatırlasın ve onu anarak Allah'a dua etsin ki, belki kaya mağaranın kapısından çekilir." dediler. İçlerinden biri Allah rızası için yaptığı bir ameli hatırladı ve onu anarak Allah'a dua etti. Bunun üzerine kapıdaki kaya içeriye ışık girmesine imkân verecek kadar kımıldadı. Arkasından ikincinin yaptığı dua üzerine kaya birbirlerini görmelerine imkân sağlayacak kadar yerinden oynadı. Sonra üçüncünün duası üzerine kaya kapıdan çekildi ve böylece üç arkadaş mağaradan çıktılar. Bu rivayeti Numan b. Beşir merfu olarak (rivayet zincirine yer vermeksizin) Peygamberimizden (s.a.a) nakleder.[1]

1- ed-Dürrü'l-Mensûr.

Ama ne var ki, Kur'ân'ın hikmetli üslubuna aşina olan herkes onun çağrısı sırasında iki hikâyeye işaret ettikten sonra bunlardan birini ayrıntılı şekilde anlatıp öbürünü tamamen unutacağını zannetmeye yanaşmaz, böyle bir varsayımı reddeder.

Rivayetlerdeki farklılıkların bir başkası, o dönemin hükümdarının kim olduğu ile ilgilidir. Bu rivayetlerin bazılarına göre söz konusu hükümdar miladî 285-305 yılları arasında hüküm süren Bizans İmparatoru Dakyanus (Diyoklis)'dur. Bazlarına göre bu İmparator ilâh olduğunu iddia ediyordu. Bir başka rivayete göre, miladî 249-254 yılları arasında tahtta kalan Bizans İmparatoru Dokyus (Desyus)'dur. Bu iki imparatorun dönemleri arasında ise, onlarca yıllık zaman aralığı vardır. Bu hükümdar halkı putlara tapmaya çağırıyor ve tek Allah'a inananları öldürüyordu. Başka bazı rivayetlere göre bu hükümdar Mecusi idi ve halkı Mecusilik dinine çağırıyordu. Fakat Mecusiliğin Bizans diyarında bu kadar çok yaygın olduğunu tarih yazmamıştır. Başka bazı rivayetlere göre ise gençler İsa Peygamber'den önce yaşamışlardı.

Rivayetlerdeki farklılıkların bir diğeri de Rakîm konusuyla alakalıdır. Rivayetlerin birine göre Rakîm, o gençlerin terk ettikleri beldenin, bir başkasına göre o beldenin bulunduğu vadinin, bir diğerine göre sığındıkları mağaranın bulunduğu dağın, bir diğerine göre o gençlerin köpeklerinin, başka birine göre bir kitabenin adıdır. Bir rivayete göre bu kitabe taş, başkasına göre kurşun, bir diğerine göre bakır, bir başkasına göre de altın bir levhadır. Bu rivayetlere göre o gençlerin isimleri, baba isimleri ve hikâyeleri bu levhalara kazılarak mağaranın kapısına, bir rivayete göre mağaranın içine, bir başkasına göre şehrin kapısına, bir diğerine göre bir hükümdarın hazinesine konmuştur. Bir rivayete göre de bu levhalar iki tanedir.

Söz konusu rivayetlerdeki farklılıklardan bir başkası da şudur: Bunlardan birine göre o gençler hükümdar çocukları, bir başkasına göre eşraf çocukları, bir diğerine göre âlimlerin çocukları idiler. Bir rivayete göre onlar yedi kişi idiler ve yedincileri yolda köpeği ile birlikte onlara katılan bir koyun çobanı idi. Vehb b. Munebbih'in naklettiği bir rivayete göre[1] onlar şehirdeki bir hamamda çalışan hamamcılar idiler ve hükümdarın, halkı putlara tapmaya zorlaması yüzünden şehri terk etti-

---

1- ed-Dürrü'l-Mensûr. Bu rivayeti İbn Esir de el-Kâmil adlı eserinde nakleder.

ler. Bir başka rivayete göre de, onlar hükümdarın yakın adamlarından idiler, hükümdar devlet işlerinde onlara fikir danışıyordu.

Bu rivayetlerdeki bir başka farklılık konusu şudur: Bunlardan birine göre o gençler muhalefetlerini açığa vurdular ve şehirden çıkmadan önce hükümdarın bundan haberi oldu. Bir diğer rivayete göre bunlar şehirden çıktıktan sonra hükümdar bu durumu öğrendi. Bir başka rivayete göre onlar çıkmadan önce buluşup kararlaştırdıktan sonra şehri terk ettiler. Bir diğerine göre birbirilerinin durumunu bilmeden ve buluşmayı kararlaştırmadan ayrı ayrı şehirden ayrıldılar ve sonra şehir dışında tanışarak görüş birliğine vardılar. Bunlardan birine göre bir koyun çobanı onlara katıldı. Bir diğerine göre çoban onlara uymadı da köpeği uydu ve onlarla birlikte gitti.

Hikâye ile ilgili rivayetlerdeki bir başka farklılık konusu şudur: Bu rivayetlerden birine göre o gençler şehirden kaçıp da hükümdar durumlarından haberdar olunca onları aratmış, fakat izlerini bulamamıştır. Bir başkasına göre onları arattı ve mağaralarında uyurken buldu. Bunun üzerine mağaranın kapısına duvar çektirdi. Maksadı, içerde mahpus kalarak açlıktan ve susuzluktan ölmeleri ve böylece isyanlarının cezalarını çekmeleri idi. Gençler uzun süre bu durumda kaldılar. Fakat sonunda Allah onları uyandırmak istediğinde bir koyun çobanını oraya gönderdi. Çoban koyunlarına ağıl yapmak için mağaranın önündeki duvarı yıkması üzerine Allah onları uyandırdı ve arkasından Kur'ân'da anlatılanlar başlarına geldi.

Rivayetlerdeki bir diğer farklılık konusu şudur: Bu rivayetlerden birine göre o gençlerin durumu meydana çıkınca, hükümdar halk ile birlikte yanlarına gelip mağaraya girdi ve onlarla konuştu. Gençler de hükümdar ile karşılıklı konuşurlarken ansızın hükümdara veda ettiler ve ona selâm verdikten sonra ruhlarını teslim ettiler. Bir başka rivayete göre hükümdar yanlarına girmeden önce öldüler veya uykuya daldılar. Mağaranın kapısı hükümdarın ve beraberindekilerin yüzüne kapandı ve gözlerine görünmez oldu. Bu yüzden içeri giremediler. Bunun üzerine kapının önünde namaz kılacakları bir mescit yaptılar.

Bu farklılıklardan bir diğeri şöyledir: Bir rivayette, o gençlerin canlarının alındığı söylenirken, başka rivayette yüce Allah'ın onları ikinci kez uykuya yatırdığı, onların kıyamet gününe kadar uykuda olacakları

ve her yıl bir kere sağdan sola ve bir kere soldan sağa olmak üzere iki kez yattıkları yerde döndürüldükleri ileri sürülmüştür.

Rivayetlerde göze çarpan diğer bir farklılık da, onların mağarada ne kadar kaldıkları ile ilgilidir. Bu rivayetlerin çoğunluğuna göre ayette sözü geçen üç yüz dokuz rakamı yüce Allah'ın sözüdür. Bazı rivayetlere göre bu rakam bize nakledilmiş Ehlikitab'ın sözüdür ve *"De ki: Allah, onların ne kadar kaldığını daha iyi bilir."* ifadesi, Ehlikitab'ın bu sözüne verilmiş bir cevaptır. Bir başka rivayete göre ise ayetteki üç yüz rakamı Allah'ın sözüdür, fakat buna eklenen dokuz sayısı Ehlikitab'ın görüşüdür.

Bu konudaki rivayetler arasında bu saydıklarımızın yanı sıra başka farklılık noktaları da vardır. Bu konudaki rivayetlerin çoğunluğu içinde Sünnî kaynaklı olanlar ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde, Şiî kaynaklı olanlar ise Biharu'l-Envar, Tefsiru'l-Burhan ve Nuru's-Sekaleyn adlı eserlerde toplanmıştır. Bunları öğrenmek isteyenler saydığımız eserlere başvurabilirler. Bu rivayetlerde görüş birliği hâlinde veya görüş birliğine yakın bir şekilde belirtilen nokta, o gençlerin muvahhit ve tek Allah'a inanan bir grup oldukları, yüce Allah'ın ayrıntılı şekilde surede anlattığı gibi insanları Allah'a ortak koşmaya zorlayan zorba bir hükümdardan kaçarak bir mağaraya sığındıkları, arkasından uykuya daldırıldıkları gerçeğidir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de verilen bilgiye göre Süleyman b. Cafer el-Hemedanî şöyle der: İmam Cafer Sadık (a.s) bana, "Ey Süleyman, delikanlı (feta) kimdir?" diye sordu. Ben ona, "Kurbanın olayım, bizim bildiğimize göre feta (delikanlı) genç adam demektir." dedim. İmam bana şu karşılığı verdi: "Ashab-ı Kehf'in hepsinin yaşlı-başlı kimseler olduğunu bilmiyor musun? Buna rağmen Allah onları imanları sebebi ile delikanlı olarak adlandırmıştır. Ey Süleyman, kim Allah'a inanıp kötülüklerden kaçınırsa delikanlı olur."

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet, el-Kafî adlı eserde merfu olarak Kummî aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Fakat İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre[1] Ashab-ı Kehf 'i oluşturanlar genç kimselerdi.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem'den İmam Muhammed Bâkır'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Ashab-ı Kehf kuyumcuydular."

1- ed-Dürrü'l-Mensûr, "Biz sana, onların kıssasını gerçek olarak anlatıyoruz..." ayetin tefsirinde (Kehf, 13).

Ben derim ki: Tefsiru'l-Kummî'de de müellif kendi isnat zinciri ile Sudeyr Sayrafi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakleder: "Ashab-ı Kehf kuyumcuydular." Fakat Tefsiru'l-Ayyâşî'de Durust'ten İmam Cafer Sadık'ın (a.s) Ashab-ı Kehf'den söz ederken şöyle dediği rivayet edilir: "Onlar dirhem sarrafları değil, söz sarrafları idiler."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Ashab-ı Kehf imanlarını gizleyip kâfir gibi göründüler. Allah da onlara iki kat mükâfat verdi."

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet el-Kâfi adlı eserde[1] Hişam b. Salim aracılığı ile, Tefsiru'l-Ayâşî'de de Kâhilî aracılığı ile İmam Cafer Sadık'tan (a.s) nakledilmiştir. Yine Durust aracılığı ile bu anlamda iki rivayet İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Bu rivayetlerin birinde şöyle geçer: "Onlar bellerine zunnar[2] bağlar, halkın bayram törenlerine katılırlardı."

Ashab-ı Kehf'in bize nakledilen *"Hani ayağa kalkarak dediler ki: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız..."* şeklindeki sözlerine dayanarak onların takiyyeye karşı olduklarını söylemek ve bu ayeti yukardaki rivayete karşıymış gibi algılamak doğru değildir. Nitekim tefsirciler onların sözü olarak bize nakledilen *"Çünkü eğer onlar sizden haberdar olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler ya da sizi kendi dinlerine sokarlar. O zaman da ebediyen kurtuluşa eremezsiniz."* ayetini tefsir ederken bu ihtimali söz konusu etmişlerdir.

Böyle dememizin gerekçesi şudur: Bilindiği gibi o gençlerin şehirden çıkışları, kendilerine hak sözü söylemeyi ve tevhit dinini benimsemeyi yasaklamış olan müşriklik yurdundan hicret etmek anlamına geliyordu. Yalnız beldelerinin tanınmış ve önde gelen kişilerinden oluşan bu altı kişinin şehri terk etmeyi kararlaştırması, ailelerine, mallarına ve yurtlarına yüz çevirmeleri tek gerekçeye dayanıyordu ki, o da onların putperestlik dinine karşı çıkmaları idi. Eğer hemşerileri bu tutumlarının farkına varsaydılar bu, onlar için büyük bir tehlike olurdu. Bu durumda kendilerini bekleyen akıbet ya taşa tutularak öldürülmek veya hemşerilerinin dinine döndürülmekti.

1- [el-Kâfi, c. 1, s. 448, hadis: 28.]

2- [Hıristiyanların ve Mecusilerin kuşandığı bir çeşit kuşak.]

Bu açıklamamızdan da ortaya çıkıyor ki, onların ilk ayağa kalkmaları ve *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız."* demeleri, açık bir muhalefet gösterisi şeklinde, hemşerilerinin inancını açık bir dille kötüleme ve inançlarını hedef alma biçiminde olmamıştı. Çünkü genel şartlar böyle davranmalarına elverişli değildi. Tersine, ilk çıkışları Allah için ayağa kalkmak ve Allah'ın birliği ilkesi üzerinde direnme kararı idi. Onların, *"Hani ayağa kalkarak dediler ki: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir."* şeklindeki sözlerini açık açık halka söylediklerini ve takiyyeyi reddettiklerini kabul etsek bile, bu tutumları hemşerileri arasında geçen dönemlerinin son günlerine ait bir tutumdu ve daha önce takiyye ilkesine göre hareket ettikleri kesindi. Dolayısıyla şu gerçek ortaya çıkmış oluyor ki, her iki ayetin akışı, Ashab-ı Kehf'in kavimleri ile birlikte yaşadıkları süre içinde ve bulundukları şehirde takiyye ilkesi uyarınca inançlarını gizli tutarak yaşamış olmaları ile çelişmemektedir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Bekir el-Hadremî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Ashab-ı Kehf birbirlerini tanımadan ve buluşmak üzere sözleşmeden şehri terk ettiler. Çöle vardıklarında, birbirinden bazı sözler alarak ahitleştiler. Karşılıklı olarak birbirinden bazı teminatlar aldıktan sonra birbirlerine, 'Şimdi durumunuzu açıklayın.' dediler. Durumlarını açıkladıkları zaman aynı tutumda ve inançta olduklarını gördüler."

Ben derim ki: İbn Abbas'tan gelen aşağıdaki rivayet de İmam Cafer Sadık'tan (a.s) gelen bu rivayet ile aynı anlamdadır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: İbn Ebî Şeybe, İbn Munzir ve İbn Ebî Hatem, İbn Abbas'tan şöyle naklederler: "Muaviye ile birlikte Bizans tarafında Madîk Savaşı'nda bulunmuştuk. Savaş sırasında Kur'ân'da sözü edilen Ashab-ı Kehf'in içinde yattığı mağaraya uğradık. Muaviye, 'Burada yatanlar bize gösterilse de onları gözlerimizle görsek!' dedi. İbn Abbas ona, 'Bu senin için mümkün değil, Allah senden daha hayırlı olan Peygamberimize bile bu imkânı tanımayarak ona, *'Eğer onları(n o korkunç hâlini) görseydin, dönüp kaçardın ve onlardan korku ile dolardın (bütün organlarını korku sarardı).'* buyurdu.' dedi. Muaviye, 'Onlar hakkında gerekli bilgiyi almadan bu işe nokta koymam.' diyerek seçtiği birkaç kişiyi, 'Mağaraya girip içerdekileri görün.' talimatı ile mağaraya gönderdi. Fakat adamlar mağaraya girince, Allah onlara doğru sert bir rüzgâr estirdi ve bu rüzgâr onları geri çıkarttı."

"Bu haber İbn Abbas'a ulaştığında Ashab-ı Kehf hikâyesini anlatmaya başlayarak şöyle dedi: Onlar zalim ve zorba bir hükümdarın yönetimi altında bir ülkede yaşıyorlardı. O ülkenin halkı putlara tapınmaya başladı ve sonunda putperest oldu. O sırada o gençler o şehirde idiler. Bu durumu görünce, şehri terk ettiler. Aralarında buluşmayı kararlaştırmış olmadıkları hâlde Allah onları buluşturdu. Birbirlerine, 'Nereye gitmek istiyorsun, yolculuk ne tarafa?' sorularını sordular. Durumlarını birbirlerinden saklıyorlardı. Çünkü herkes öbürlerinin ne yüzden şehri terk ettiğini bilmiyordu. Sonra birbirlerini ihbar etmeyeceklerine dair birbirlerinden söz ve taahhüt aldılar. Eğer ortak bir görüşte birleşirse mesele yok. Aksi hâlde birbirlerinin durumlarını gizli tutacaklardı. Sonunda ortak bir görüşte birleşerek, *'Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir... Öyleyse mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetini üzerinize yaysın ve durumunuz konusunda size bir kolaylık sağlasın'* dediler."

"Arkasından buluştukları yere oturdular. Aileleri onları aramaya çıktı. Nereye gittiklerini bilmiyorlardı. Haberleri hükümdara iletilince, 'Bugünden itibaren bunlara önem vereceğiz. Adamlar şehri terk etmiş; nereye gittikleri, hiyanet dışında ne gibi bir amaçları olduğu bilinmiyor, haklarında hiç bilgimiz yok.' dedi ve kurşun gibi bir levha isteyerek üzerine adlarını yazıp levhayı hazinesine koydu. İşte *'Yoksa sen, Mağara ve Rakîm (Kitabe) Adamları'nı bizim ayetlerimizden çok şaşılacak bir ayet mi sandın?'* ayetinde geçen 'Rakîm' kelimesi ile onların isimlerinin üzerinde yazılı olduğu levha kastediliyor. Sonra yola koyularak sonunda bir mağaraya girdiler. Allah onları kulakları üzerine yatırdı ve uykuya daldılar. Eğer güneş üzerlerine vursa onları yakardı. Eğer omuzlarından öbür omuzlarına döndürülmeselerdi, yer onları yiyip bitirirdi. *'Güneşi görürsün ki, doğduğu zaman...'* ayetinde bu husus anlatılıyor."

"O hükümdar gitti ve yeni bir hükümdar geldi. Yeni hükümdar Allah'a kulluk etti, putları bıraktı ve halka karşı adil davrandı. Bunun üzerine yüce Allah maksadını gerçekleştirmek için onları uyandırdı. İçlerinden biri, 'Burada ne kadar kaldınız?' dedi. Onlardan biri bir gün, bir başkası iki gün, bir diğeri de iki günden daha uzun bir süre uyuduklarını söyleyince en büyükleri, 'Tartışmayın, çünkü görüş ayrılığına düşüp tartışan her kavim mutlaka helak olmuştur. İçinizden birini şu paranızla şu şehre gönderin.' dedi."

"Şehre giden genç gördüğü manzara, elbise, süs ve binaları yadırgadı. Arkasından bir fırıncıya yaklaşarak ona elindeki paralardan birini uzattı. Bu paralar deve yavrusunun ayak tabanı gibi şeylerdi. Bu yüzden fırıncı uzatılan parayı yadırgayarak, 'Bu parayı nereden buldun? Herhâlde hazine buldun. Ya bana o hazineyi gösterirsin veya seni hükümdara götürürüm.' dedi. Delikanlı, 'Beni hükümdar ile mi korkutuyorsun?' dedi. Arkasından ikisi hükümdarın yanına gittiler. Hükümdar gence, 'Baban kim?' diye sordu. 'Falanca.' dedi; ama hükümdar adı verilen şahsı tanımıyordu. 'Hükümdarın kim?' diye sordu. 'Filanca.' dedi. Hükümdar onu da tanımadı. Bunun üzerine halk etraflarına toplandı. Hükümdar meseleyi âlimlerine haber verdi. Âlim, 'Bana falanca levhayı getirin.' dedi. Levha gelip delikanlı arkadaşlarının isimlerini tek tek sayınca, bu isimlerin levhada yazılı olduklarını gördü. Bunu görünce halka dönerek, 'Allah sizi kardeşlerinize kavuşturdu.' dedi."

"Arkasından havyanlarına binerek yola koyuldular ve mağaraya vardılar. Mağaranın yanına geldiklerine o genç, 'Burada bekleyin. Arkadaşlarımın yanına ben yalnız gireyim. Arkamdan hücum etmeyin de arkadaşlarım sizden korkmasınlar. Çünkü onlar Allah'ın size yönelip tövbelerinizi kabul ettiğini bilmiyorlar.' dedi. Halk, 'Mutlaka mağaradan çıkarsınız.' dediler. Delikanlı, 'Evet, inşallah.' dedi ve içeri girdi. Halk onun nereye gittiğini anlayamadı, gözlerine görünmez oldu. Israrla istemelerine rağmen onların yanına giremediler. Bunun üzerine, 'Onların üzerine kesinlikle bir mescit yapacağız.' dediler. Gerçekten yanı başlarına içinde namaz kıldıkları ve onlar için istiğfar ettikleri bir mescit yaptılar."

Ben derim ki: Bu rivayet meşhurdur. Tefsirciler buna yer vererek onu kabul ile karşılamışlardır. Yalnız birkaç tartışmalı noktası vardır. Bunlardan biri bu rivayetten anlaşıldığına göre Ashab-ı Kehf hâlâ uyku hâlindedirler ve ilâhî bir engelleme ile onları görmek mümkün değildir. Oysa bugün İfsus Mağarası adı ile bilinen Madik'daki mağara bu rivayetteki tanımlamaya uymuyor.

Ayrıca İbn Abbas tarafından delil gösterilen ayet onların uyku hâlindeki durumlarını tanımlıyor, daha sonraki durumlarını tanımlamıyor. Bunların yanı sıra İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayet bu rivayetten farklıdır. Söz konusu rivayet, Abdurrezzak'a ve İbn Ebî Hatem'e dayanılarak İkrime'den nakledilir ve ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde yer alır. Bu rivayette hikâye anlatıldıktan sonra sonunda şöyle deniyor:

"Hükümdar ile halk hayvanlarına binerek mağaraya gittiler. Delikanlı, 'Bırakın da arkadaşlarımın yanına gideyim.' dedi. Halk onu ve o halkı görürken kulakları üzerine yatırıldılar. Hükümdar ve halk gencin geciktiğini görünce mağaraya girdiler. İçerde hiçbir tarafı çürümemiş olan cesetler ile karşılaştılar. Yalnız canlı değillerdi. Bunu gören hükümdar, 'Bu Allah'ın size gönderdiği bir mucizedir.' dedi."

Daha sonra İbn Abbas, Habib b. Mesleme ile birlikte katıldığı bir savaş sırasında o mağaraya uğradılar ve orada kemikler ile karşılaştılar. Yanlarındakilerden biri, 'Bunlar Ashab-ı Kehf'in kemikleridir.' deyince İbn Abbas, 'Onların kemikleri üç yüz yıldan çok önce yok oldu.' dedi...

"Onların kemikleri üç yüz yıldan çok önce yok oldu." sözü bu rivayetin sakıncalarına bir yenisini daha ekliyor. Çünkü bu söz bu hikâyenin miladî tarihin başlarında veya milattan önce olmuş olmasını gerektiriyor ki, o takdirde bu rivayet diğer rivayetlerin çoğunluğu ile çelişir, sadece bu hikâyenin milattan önce meydana geldiğini ileri süren rivayetlerle uyuşur.

İbn Abbas'tan gelen rivayetteki sakıncalı noktalardan biri de, "Onlardan biri bir gün, bir başkası iki gün, bir diğeri de iki günden daha uzun bir süre uyuduklarını söyleyince..." şeklindeki sözüdür. Oysa Kur'ân'da yer alan açıklama, *"(Bazıları,) 'Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar kaldık.' dediler. (Bazıları da) dediler ki: Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir."* şeklindedir. Uyuyup uyandıktan sonra ne kadar süre uykuya kaldıkları hakkında aralarında konuşan bir grubun, durumun gösterdiği belirtilere dayanan akla uygun değerlendirmesi de böyledir. İki gün veya daha uzun süre uyumuş olabilecekleri ihtimaline gelince; bu ne akla uygundur, ne de normal olarak onu katınlayacak bir belirti vardır. Üstelik onların mağarada ne kadar uyudukları ile ilgili görüş ayrılıkları hoş görülmeyen türden bir ihtilaf değildi. Hoş görülmeyen, kötülenen ihtilaf türü ise bir işi yapıp yapmama ile ilgili olan ve helâke yol açan türden ihtilaftır. Durum böyle olunca da ameldeki ihtilaf mahvolmaya yol açacağı gerekçesi ile yasaklanır. Bilakis onların ihtilafı sadece görüş farklılığından ibaretti ki, bundan kaçınmak mümkün değildir.

Bu rivayetteki sakıncalı noktaların bir başkası sonundaki "Halk onun nereye gittiğini anlayamadı, gözlerine görünmez oldu..." şeklindeki sözleridir. Sanki bu sözlerden maksat, bazı rivayetlerde söylendiği gibi Allah'ın düzleyip belirsizleştirmesi sebebi ile mağaranın kapısının

o insanların gözlerine görünmez olmasıdır. Bu açıklama da, mağarın o yörede bilinen belli bir yer olduğu yolundaki bu rivayetin başında verilen bilgi ile bağdaşmıyor. Yoksa Allah o mağarayı o hükümdar ve yanındaki halk için belirsizleştirdikten sonra onu diğer insanlar için belli hâle mi dönüştürdü?

Bunların yanı sıra bu rivayetin başında İbn Abbas, "Rakîm, üzerinde o gençlerin isimlerinin yazılı olduğu kurşun levha demektir." diyor. Ayyâşî de, bu anlamdaki bir rivayete Ahmed b. Ali aracılığı ile İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırarak tefsirinde yer verir. Oysa İbn Abbas'tan gelen başka rivayetlerde onun bundan farklı bir açıklama yaptığı ve bu açıklamayı reddettiği bildiriliyor. Nitekim ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Said b. Mansur'a, Abdurrezzak'a, Feryabî'ye, İbn Munzir'e, İbn Ebî Hatem'e, Zeccacî'ye -Emali'sinde- ve İbn Mürdeveyh'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Rakîm'in anlamını bilmiyorum. Onu Kâ'b'a sordum. Bana bunun o gençlerin terk ettikleri beldenin adı olduğunu söyledi."

Yine aynı eserde Abdurrezzak'a dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kur'ân'ın tamamının anlamını biliyorum; şu dört kelime hariç: Gıslîn,[1] hannan, evvah ve rakîm."

Tefsiru'l-Kummî'de Ebu'l-Carud aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız. Yoksa batıl söz söylemiş oluruz."* ayeti hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: "Yani eğer Allah'ın ortağı olduğunu söylersek bu söz ona karşı zulüm olur."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Muhammed b. Sinan'dan, o Battihî'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s), "Eğer onları(n o korkunç hâlini) görseydin, dönüp kaçardın ve onlardan korku ile dolardın." ayeti hakkında şöyle nakledilir: "Bu ayetin muhatabı Peygamberimizin (s.a.a) kendisi değildir. Bu sözleri müminler birbirlerine söylüyorlar. Fakat eğer müminler o gençleri uyku hâlinde görseler, durumları bu olurdu."

Ruhu'l-Maani adlı tefsirde şöyle geçer: "İbn Abbas'ın da doğruladığı gibi Ashab-ı Kehf'i oluşturanların isimleri şunlardır: Meksilmina, Yemliha, Mertulus, Sebyunus, Derdunus, Kefaştiyatus, Mentenevasis (çoban) ve adı Kıtmir olan köpek."

1- Kelimelerin irabındaki farklılık, Kur'ân'da geçen lafzın hikâyet edilmesi açısındandır.

"İmam Ali'den (k.v) gelen bir rivayete göre ise isimleri şöyledir: Yemliha, Meksiliniya, Mesliniya (bunlar hükümdarın sağ kolları idi), Mernuş, Debernuş, Saznuş (bunlar da hükümdarın sol kolları idi). Hükümdar bu altı kişi ile istişare ederdi. Yedincileri ise çobandır ki, bu rivayette onun adına yer verilmemiştir. Bu rivayete göre köpeklerinin adı Kıtmir'dir."

"Bu rivayetin gerçekten İmam Ali'den (k.v) gelip gelmediği meselesi ayrı bir inceleme konusudur. Allâme Suyutî'nin Beydavî adlı tefsirin haşiyelerinde bildirdiğine göre Taberanî, bu rivayeti Mu'cemu'l-Evsat adlı eserinde sahih bir isnat zinciri ile İbn Abbas'tan nakletmiştir. ed-Dürrü'l-Mensûr'da yer alan rivayet, Taberanî'nin el-Evsat adlı eserinde sahih bir isnat zinciri ile yer alan ve bizim daha önce İbn Abbas'tan geldiğini belirttiğimiz rivayettir."

Ruhu'l-Maani adlı tefsirin yazarı devamla şöyle der: "Bazı rivayetlerde yukarıdakilerden farklı isimler verilmiştir. Hafız İbn Hacer Sahih-i Buharî'nin şerhinde onların isimlerinin telaffuzunda büyük farklılıklar olduğunu, onların güvenilir biçimde yazıya geçirilmediğini belirtir. el-Bahr adlı eserde de, 'Ashab-ı Kehf'i oluşturan gençlerin adları Arapça kaynaklı değildir. Bu yüzden imlaları ve noktalamaları belirlenmiş değildir. Onları bilmedeki senet de zayıftır.' denmiştir." (Ruhu'l-Maani'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)[1]

1- Ashab-ı Kehf hakkında -bazı Batılı araştırmacıların verdikleri özet bilgilere göre- dört rivayet vardır. Bunlar hikâyenin özü konusunda ortak, fakat ayrıntıları konusunda birbirinden farklıdırlar ve şunlardır:

a) Bu rivayetlerin birincisi ve en eski tarihlisi, miladî 251 ylında ölen Jrmes Of Sarug'un naklettiği Süryanî kaynaklı rivayettir.

b) İkincisi, Symeon Meta Phratos tarafından nakledinen ve miladî onuncu yüzyıl dolaylarında ortaya atılan eski yunan kaynaklı rivayettir.

c) Üçüncüsü, Gregory of Tous'un Süryanî kaynaklardan yararlanarak ortaya attığı Latin kaynaklı rivayettir.

d) Dördüncüsü, Süryanî kaynaklardan yararlanılarak ortaya atılan İslâm kaynaklı rivayettir.

Hikâye ile ilgili, Kıbti, Habeşi, Ermeni metinlerde yer alan ve hepsi de Süryanî kaynaklara dayanan başka rivayetler de vardır. Ashab-ı Kehf'in İslam kaynaklarında zikredilen isimleri İslam dışı kaynaklardan alınmıştır. Gregori'nin verdiği bilgiye göre bu isimlerin bazıları o gençlerin o dönemin hak dini olan Hristiyanlığa girip vaftiz edilmelerinden önceki isimleridir. Bu isimler eski Yunan ve Süryanî kaynakarına göre şöyledir:

Suyutî'nin İmam Ali'ye (a.s) nispet ettiği bu rivayet, Sa'lebî'nin el-Arâis adlı eserinde ve Deylemî'nin de kitabında merfu olarak naklettikleri rivayettir ve bu rivayette şaşırtıcı noktalar vardır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığı ile İbn Abbas'a dayandırılarak verilen bilgiye göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Ashab-ı Kehf, Mehdi'nin yardımcılarıdırlar."

el-Burhan adlı tefsirde İbn Farisî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "İmam Kaim (Mehdi) için Kâbe'nin arka tarafından Musa'nın kavminden Kur'ân'da *'Musa'nın kavminden insanları hakka yönlendiren ve hakka uygun, adil hükümler veren kimseler vardır.'* (A'râf, 159) şeklinde tanımlanan yirmi yedi kişi, Ashab-ı Kehf'i oluşturan yedi kişi, Yuşa b. Nun, Ebu Dücane Ensarî, Mikdad b. Esved, Malik-i Eşter meydana çıkar ve bu kimseler onun yardımcıları ve yöneticileri olurlar."

Ayyâşî tefsirinde Abdullah b. Meymun'a, onun İmam Cafer Sadık'a (a.s), onun da babasına dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Ali (a.s) şöyle buyurmuştur: "Kişi Allah adına yemin ettiği zaman o yeminine kırk güne kadar mühlet koyabilir. Çünkü Yahudilerden bir grup Peygamberimize (s.a.a) bir soru sordu. Peygamberimiz de onlara istisna ifadesi kullanmadan 'Yarın gelin, size sorunuzun cevabını vereyim.' dedi. Bunun üzerine kırk gün ona Cebrail gelmedi ve sonra geldiğinde,

---

1- Maksimilianos: Meksminyanus 2- Lamblichos: Emlihus, Meliha 3- Martinos (Martelos): Mertiyanus, Mertlus, Mertuls 4- Dionysios: Zevanyus, Devanyus, Denyasyus 5- Joannes: Yenyus, Yevanis, Nevasis 6- Exakoustodianos: Eksakodsudenyanus, Keskastatyuns, Eksekustat Keşkutat 7- Antonios: Antuns (Aftuns), Anduniyus, Antinus ve Koimeterion: (Kıtmir)

Bu isimler latin kaynaklarında şöyedir:

1- Maxsimianus: Meksmiyanus 2- Malchus: Emlihus 3- Dionysius: Ziyuvanyus 4- Johannes: Yenyus 5- Costantinus: Konstentiyus 6- Martinianus: Mertiyanus 7- Serapion: Saribus, Saribun

Gregory'nin verdiği bilgiye göre onların Hristiyanlığı kabul etmelerinden önceki isimleri şunlardır:

1- Achilles: Arşelids, Arhlids 2- Diomedes: Diyumadiyus 3- Eugenius: Uhanyus 4- Stephanus: İstifanus, İstantuns 5- Probatius: Ebrufadyus 6- Sabbatius: Samendiyus 7- Kyriakos: Kiyuyakus

Bazı araştırmacılara göre onların Arapçadaki isimleri Süryanî kaynaklara dayanan Kıptî kaynaklıdır.

'Hiçbir şey için, 'Bunu yarın kesinlikle yapacağım.' deme. 'Ancak Allah dilerse' (yapmama izin verirse yaparım, de). (Yapacağın işi Allah'ın iznine bağlamayı) unuttuğun zaman ise Rabbini an.' ayetini getirdi."

Ben derim ki: İfadenin orijinalinde İmam Ali'nin (a.s) kullandığı "sunya" kelimesi "istisna"nın ismidir. Bu anlamda İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) gelen başka rivayetler de vardır. Bunların bazılarından anlaşıldığına göre buradaki yemin etmekten maksat sözü kesinleştirmek ve pekiştirmektir. İmam'ın Peygamberimizin (s.a.a) o sözünü delil göstermesi de buna işaret eder. "Eğer kişi inşaallah kaydını kullanarak yemin eder de sonra onu bozarsa kendisine kefaret gerekir mi, gerekmez mi?" sorusuna gelince, bu meselenin cevabı fıkıh ilminin konusudur.

ASHAB-I KEHF HİKÂYESİ

Bazı Rivayetlerde Ashab-ı Kehf Hikâyesi

Ashab-ı Kehf hikâyesi sahabîlerden, tâbiînden ve Ehlibeyt İmamları'ndan (üzerlerine selâm olsun) gelen çok sayıda rivayette ayrıntılı ve tam olarak anlatılmaktadır. Kummî'nin, İbn Abbas'ın, İkrime'nin, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde yer alan Mücahid'in, el-Burhan adlı tefsirin el-Arais adlı eserden aktardığı İbn İshak'ın, ed-Dürrü'l-Mensûr'da ve ravisi belirtilmeksizin el-Kâmil adlı eserde yer alan Vehb b. Münebbih'in, Ashab-ı Rakîm ile ilgili ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde yer alan Numan b. Beşir'in rivayetleri gibi.

Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması bölümünde bazılarına yer verdiğimiz ve diğer bazılarına işaret ettiğimiz bu rivayetlerin metinleri oldukça farklıdır. Öyle ki, hikâyenin hiçbir unsuru hakkında aralarında ittifak görülmez. Ashab-ı Kehf'in ne zaman ayaklandıkları, bu ayaklanmanın hangi hükümdarın döneminde meydana geldiği, soyları, toplumsal konumları, Ashab-ı Rakîm adı ile anılmalarının gerekçesi gibi bu hikâyenin bazı ayrıntılarını konu edinen rivayetlere gelince; bunlardaki farklılık daha da şiddetli ve tatminkâr bir sonuca varılması daha zordur.

Bu tür rivayetlerde görülen farklılıkların, onlarda meydana gelebilecek uydurmaların ve çarpıtmaların yanı sıra şu iki temel sebebi vardır:

Birinci temel şudur: Bu hikâye Ehlikitab'ın önem verdiği bir hikâyedir. Kureyşlilerin bu hikâyeyi Ehlikitap'tan alarak Peygamberimize

(s.a.a) soru olarak yönelttikleri yolundaki rivayet bu hususu kanıtlar. Bunun yanı sıra Hıristiyan tarihçilerin aktardığı hikâye ile ilgili timsal ve anıtlar, ayrıca Asya'nın, Avrupa'nın ve Afrika'nın çeşitli yörelerindeki mağaralarda rastlanan resimler bu hikâyenin milletler arası bir şöhrete sahip olduğunu gösterir. Buna göre bu tür özelliğe sahip hikâyelerin her kavimde o kavmin görüşleri ve inançları ile uyuşan bir şekil alması ve rivayetlerinin farklı olması normaldir.

Diğer taraftan Müslümanlar bu konudaki rivayetleri derleyip kaydetmeye büyük ve geniş çapta önem verdiler. Bu konudaki İslâm kaynaklı rivayetleri aldıkları gibi, başkalarına ait rivayetleri de aldılar. Özellikle Vehb b. Münebbih ve Kâ'bu'l-Ahbar gibi sonradan Müslüman olmuş eski Ehlikitap âlimlerinden de yararlandılar. Sahabîlerden ve tâbiînden birçok kişi eski ümmetler ile ilgili bilgileri bunlardan aldılar. Sonra bu rivayetler eski nesillerden yeni nesillere geçti. Yeni nesiller o Ehlikitap kökenli âlimlerden gelen rivayetleri mevkuf rivayetler kapsamına aldılar ve kargaşa yaygın bir problem hâlini aldı.

İkinci temel sebep şudur: Kur'ân-ı Kerim, naklettiği hikâyelerde sürekli amacı gerçekleştirmede etkili olan önemli noktalara değinmekle yetinir. Hikâyelerin metinlerini anlatarak sözü uzatmaz. Hikâyenin bütün yönlerine, onunla ilgili şartlara ve durumlara enine boyuna değinmez. Çünkü Kur'ân bir tarih kitabı değil, bir hidayet rehberidir.

İşte Kur'ân'da anlatılan hikâyeler üzerinde dikkatlice araştıran insanların karşılaştıkları en bariz özellik budur. Ashab-ı Kehf ve Rakîm hikâyesi de bu özelliği yansıtan örneklerden biridir. Kur'ân'da anlatılan bu hikâyenin ilk bölümünde o gençler arasında geçen karşılıklı bir konuşma aktarılıyor. Bu konuşmada o gençlerin hemşerilerine karşı çıkmalarının anlamına, onların hak sözde istikrarlı olmalarına ve bunun arkasından insanlardan ayrılarak mağaraya sığınmalarına, orada köpekleri ile birlikte uzun yüzyıllar boyunca uykuya dalmalarına değiniliyor. Arkasından uykularından uyandırılmaları durumlarının aydınlığa kavuşması ve halkın, maceralarını öğrenmeleri ile sonuçlanan karşılıklı konuşmaları gündeme getiriliyor. Daha sonra da halkın onları bulmaları, ilâhî amacın gerçekleşmesinden sonra da ikinci kez uyutulmalarına işaret eden bir ifade ile dikkatlere sunuluyor ve bunun arkasından meydana gelen yanı başlarında mescit yapma olayına dikkatler çekiliyor. Bu hikâyenin Kur'ân'da karşılaştığımız söz akışı budur.

Kur'ân'da onların isimlerinden, soylarından, doğum tarihlerinden, nasıl büyüdüklerinden, mesleklerinden, toplumları içindeki konumlarından, ne zaman hemşerilerine karşı çıkıp onlardan ayrıldıklarından, kendisinden kaçtıkları hükümdarın kim olduğundan, terk ettikleri şehrin adının ne olduğundan, aralarında yaşadıkları kavmin ve beraberinde götürdükleri köpeğin isminden, bu köpeğin onlara ait bir av köpeği mi, yoksa bir çobana ait bir çoban köpeği mi olduğundan, bu köpeğin renginin ne olduğundan ve daha bunlar gibi rivayetlerin ısrarla üzerinde durdukları tarihî incelemelerde amaç olduğu kadar hidayet amacında esas teşkil etmeyen ayrıntılardan söz edilmiyor.

Bunun yanı sıra selefe mensup tefsirciler Kur'ân'da anlatılan hikâyelerin ayetlerini incelerken, bu ayetler arasında bağlantıyı açıklamak hevesine kapıldılar. Bunun için hikâyelerin anlatılmayan ayrıntılarını ayetlerde yer alan seçme bölümlere eklediler. Böylece bütün ayrıntıları ile bütünleşmiş bir hikâye ortaya koymak istediler. Bunu yaparken de, sahip oldukları farklı bakış açıları nakil farklılığına benzer farklılıklara yol açtı ve sonuçta gördüğümüz durum ortaya çıktı.

Kur'ân'da Ashab-ı Kehf Hikâyesi

Yüce Allah, Peygamber'ine (s.a.a) hitaben şöyle buyuruyor: *"Öyleyse onlar hakkında sathî tartışma dışında derin tartışmaya girme ve onlar hakkında onların hiçbirinden bir görüş isteme."* Ashab-ı Kehf ve Rakîm, putlara tapmayı tek görüş olarak benimsemiş bir toplumda büyüyen bir gençler topluluğu idi. Zamanla bu topluma tevhid dini sızdı ve içlerinden bir bölümü Allah'a inandı. Bunun üzerine toplum yeni inancı yadırgayarak mensuplarına şiddetle, baskı ile, dinlerinden döndürme girişimleri ve işkence ile karşılık verdi, onları putlara tapmaya ve tevhid dinini reddetmeye zorladı. Eski dinlerine dönenlerin yakasını bıraktılar. Fakat eski inanç sistemine karşı çıkmakta direnenleri en kötü şekilde öldürdüler.

Bu gençler de bilinçli bir şekilde Allah'a iman edenlerden idiler. Yüce Allah onların hidayetlerine hidayet ekledi, onlara marifet ve hikmet feyzi akıttı, kendilerine bağışladığı nur ile önem verdikleri şeyin ne olduğunu keşfetmelerini sağladı, kalplerini pekiştirdi. Bu sayede Allah'tan başka hiç kimseden korkmaz oldular, karşılaştıkları nahoş tepkiler onları ürkütmez oldu. Sonunda anladılar ki, eğer cahil ve dayatmacı

toplumları içinde yaşamaya devam ederlerse onların tutumlarını benimsemekten başka bir çareleri olmayacak, hak sözü söyleyemeyecekler ve hak şeriatı uygulayamayacaklar. Şunu da bildiler ki, izleyecekleri tek yol tevhit dinine bağlılığı devam ettirmek, Allah'a ortak koşmayı reddetmek ve arkasından hemşehrilerinden ayrılmaktır. Yine iyi biliyorlardı ki, eğer hemşerilerinden ayrılıp bir mağaraya sığınırlarsa, Allah onları içinde bulundukları sıkıntıdan kurtaracaktır.

İşte bu bilinçle hemşerilerine karşı dikilerek onların önerilerine ve dayatmalarına, *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O'ndan başka bir ilâha tapmayız. Yoksa batıl (haddi aşan) söz söylemiş oluruz. Şu bizim kavmimiz, Allah'tan başka ilâhlar edindiler. O ilâhlar hakkında açık bir delil getirselerdi ya! O hâlde yalan uydurup Allah'a isnat edenden daha zalim kim var?"* diyerek karşı çıktılar.

Arkasından birbirlerine de şöyle dediler: *"Mademki onlardan ve onların Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaştınız, öyleyse mağaraya sığının ki, Rabbiniz rahmetini üzerinize yaysın ve durumunuz konusunda size bir kolaylık sağlasın (lütfüyle muamele etsin)."*

Sonra bir mağaraya girerek orta yerine yerleştiler. Köpekleri avluda ön ayakları üzerine çömelmişti. Rablerinin kendilerini kurtaracağını sezerek O'na, *"Rabbimiz! Bize kendi katından bir rahmet ver ve bize şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!"* diye dua ettiler. Allah da onları yıllarca kulakları üzerine yatırdı, köpekleri ile birlikte üç yüz dokuz yıl mağaralarında uykuya daldılar. Eğer orada olsaydın, görecektin ki, doğan güneşin ışınları mağaranın sağına sapıyor, batan güneşin ışınları ise sol tarafa kayıyordu. Böylece mağaranın tabanının geniş bir alanına dağılmış olarak uyudukları hâlde güneşten rahatsız olmuyorlardı. Onları görseydin uyanık sanırdın. Oysa uyuyorlardı. Allah onları gâh sağ yanlarına, gâh sol yanlarına çeviriyordu. Köpekleri ise avluda ön ayakları üzerine çömelmişti. Eğer karşılarına çıksaydın, hemen geri dönüp kaçardın ve onlardan korku ile dolardın (bütün organlarını korku sarardı).

Arkasından yüce Allah mağaraya sığındıkları günden üç yüz dokuz yıl sonra onlara kavimlerinden kendilerini nasıl kurtardığını göstermek için kendilerini uyandırdı. Hep birlikte uyandılar. Uyanınca güneşin yerinin değiştiğini ve üzerlerinde ağır uykularının tortusunu, mahmurluğunu taşıdıklarını gördüler. İçlerinden biri, "Burada ne kadar kaldınız?"

diye sordu. Arkadaşlarının bir bölümü, "Bir gün veya bir günün bir bölümü kadar burada kaldık." dedi. Çünkü güneşin yer değiştirdiğini gördüler ve acaba üzerlerinden bir gece geçti mi yoksa geçmedi mi diye tereddüte düştüler. Diğer arkadaşları ise, "Aslında burada ne kadar kaldığınızı en iyi bilen Allah'tır." dediler. Arkasından yine içlerinden biri şöyle dedi: Şimdi içinizden birini şu paranızla şehre gönderin de baksın, onlardan kimin yiyeceği daha güzel ve lezzetli ise ondan size yiyecek getirsin. Çünkü siz açsınız. Yalnız şehre gidecek arkadaşınız şehre girerken ve yiyecek satın alırken çok dikkatli ve nazik davransın, kimseye sizi sezdirmesin. Çünkü eğer onlar sizden haberdar olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler ya da sizi kendi dinlerine sokarlar. O zaman da ebediyen kurtuluşa eremezsiniz."

Bu anlar yüce Allah'ın insanları onlardan haberdar etmeyi takdir ettiği anlardır. Çünkü o gençlerin mağaraya sığındıkları gün ayrıldıkları, terk ettikleri hemşerileri yokluğa karışmıştı. Allah onları egemenlikleri ve dinleri ile birlikte ortadan kaldırarak yerlerine başka bir kavim getirmişti. Bu yeni kavimde üstünlük ve egemenlik tek Allah'a inananların elinde idi. Yalnız bu tevhit yanlıları ile halkın geri kalan bölümü arasında yeniden diriliş ve ahiret konusunda görüş ayrılığı hüküm sürüyordu. Bu sebeple yüce Allah onlara bu konuda bir mucize göstermek istedi ve bu amaçla onların Ashab-ı Kehf'ten haberdar olmalarını sağladı.

İşte bu ortamda içlerinden şehre gönderilen genç yola çıkıp şehre geldi. Şehri bir gün önce ayrıldığı gibi bulacağını bekliyordu. Fakat orayı bir günde, hatta bir ömür boyunca gerçekleşemeyecek derecede değişmiş buldu. İnsanlar başka insanlardı. Şartlar ve durumlar dün gördüklerinden başka idi. Delikanlı bu şaşkınlık içinde yanındaki para ile yiyecek satın almak istedi. Fakat elindeki para üç asır öncesinde geçerli olan tarihî bir para idi. Bu yüzden para konusunda tartışma çıktı ve çok geçmeden şaşırtıcı bir gerçek ortaya çıktı. O gerçek şu idi: Bu genç o şehirde üç yüz yıl önce yaşamış insanlardan biri idi. O, müşrik ve zalim bir toplumda yaşamış gençlerden biri idi. Bu gençler imanlarını korumak için yurtlarından ve insanlardan ayrılarak mağaraya sığınmışlardı. Allah onları bunca uzun yıllar uyutmuş, sonra uyandırmıştı. İşte şimdi o gençler şehre yiyecek almak üzere gönderdikleri arkadaşlarını bekliyorlardı.

Haber, anında şehrin her yanında yayıldı ve büyük bir halk kalabalığı toplanarak mağaraya doğru yola çıktı. Yanlarında mağaradakilerin

şehre gönderdikleri o genç de vardı. Mağaraya vardıklarında o gencin, arkadaşlarının durumu ile ilgili vermiş olduğu bilgileri doğrulayan görüntüler ile karşılaştılar ve yeniden diriliş ile ahiret hakkındaki ilâhî mucize bütün çıplaklığı ile gözleri önüne serildi.

Bu gençlerin uyandırılmalarının üzerinden çok zaman geçmemişti ki, Allah onların canını aldı. Bunun üzerine mağaranın kapısı önünde toplanan şehir halkı ikinci kez görüş ayrılığına düştü. Kalabalığın içindeki müşrikler dediler ki: "Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir." İnsanların kıyametle ilgili durumu hakkında galip gelenler, yani muvahhitler ise dediler ki: "Onların üzerine kesinlikle bir mescit yapacağız."

Gayrimüslimlerde Ashab-ı Kehf Hikâyesi

Rivayet ve tarih uzmanlarının çoğunluğuna göre Ashab-ı Kehf olayı İsa Peygamber (a.s) ile Peygamberimiz (s.a.a) arasındaki dönemde meydana gelmiştir. Bundan dolayı İncil'de ve Tevrat'ta bu olaya değinilmemiş ve Yahudiler ondan söz etmemişlerdir. Gerçi bazı rivayetlerde Kureyşlilerin bu olay hakkındaki bilgiyi Yahudilerden aldıkları öne sürülmüştür; ama kutsal kitaplarında bu olayla ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Aslında bu olaya daha fazla önem veren, önce ve sonra onu irdeleyen, Hıristiyanlar olmuştur. Onlardan gelen rivayetler İbn İshak'ın el-Arâis adlı eserinde İbn Abbas'a dayandırarak naklettiği rivayetteki bilgilere yakındır. Yalnız Hıristiyan kaynaklı rivayetler ile İslâm kaynaklı rivayetler arasında şu noktalarda farklılık vardır:

Birincisi: Süryanî kaynaklara göre Ashab-ı Kehf sekiz kişidir. Oysa İslâm kaynakları ve onların yanı sıra eski Yunan ve Batı kaynaklarına göre bu sayı yedidir.

İkincisi: Hıristiyan kaynaklarda Ashab-ı Kehf'in köpeklerinden hiç söz edilmemektedir.

Üçüncüsü: Hıristiyan kaynakları o gençlerin iki yüz yıl veya daha az bir süre mağarada kaldıklarını ileri sürüyor. Oysa Müslümanların çoğunluğu bu sürenin üç yüz yıl olduğunu söylüyorlar ki, Kur'ân'ın verdiği bilgi de bu yoldadır. Hıristiyanların söz konusu süreyi iki yüz yıl veya daha az bir süre ile sınırlamalarının gerekçesi şudur: Onlara göre o gençlerin kendisinden kaçtıkları ve halkı putlara tapmaya zorlayan hükümdar miladî 249-251 yılları arasında hüküm süren İmparator Dokyus'dur. Do-

layısıyla bu gençler ya 425 veya 437 ya da 439 miladî yılında uykularından uyandırılmışlardır. Buna göre de mağarada uyumaları için ancak iki yüz veya daha az bir süre kalmış olmaları gerekir. Bu tezi ilk ileri süren tarihçileri miladi 451 yılında doğup miladî 521 yılında ölen Süryanî kökenli James Saruğî'dir. Daha sonrakiler bu tezi ondan aldılar. Bu konuda daha başka söyleceklerimiz vardır ki, onları ilerde söyleyeceğiz.

Ashab-ı Kehf'in Kaldığı Mağaranın Yeri

Yeryüzünün çeşitli yörelerinde duvarlarında üç, beş veya yedi kişinin bir köpekle birlikte tasvirleri bulunan ve bazılarında önlerinde kurban edilmek üzere bir hayvanın resmi olan birçok mağaraya rastlanmıştır. Bu mağaralar onları görenlerin kafalarında Ashab-ı Kehf hikâyesini canlandırır ve insanın aklına şunu getirir: Duvarlardaki bu oymalar ve tasvirler o gençlerin hikâyesine işarettir. Bunlar bu olayın meydana gelişinden sonra onun dünyanın yörelerine yayıldığının ve duyulduğunun kanıtlarıdır. Zamanla da olay rahiplerin ve kendilerini o mağaralarda ibadete adayanların zihinlerinde canlandıracağı bir hatıra niteliği kazandı.

O gençlerin sığındıkları, içinde saklandıkları ve orada başlarından geçtiği anlatılan maceraları yaşadıkları mağaraya gelince, bu mağaranın nerede olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Birçok mağaranın o mağara olduğu iddia edilmiştir:

Birinci mağara: İfisus[1] mağarasıdır. İfisus, Türkiye'de İzmir şehrinin yetmiş üç kilometre uzağında bulunan, şimdi sadece kalıntıları bulunan yıkık bir şehirdir. Mağara ise bu tarihî İfsus şehrinin bir kilometre veya daha az uzağında Ayasuluk köyü yakınında Yanardağ dağının eteklerinde bulunmaktadır.

Bu mağara geniş bir mağaradır. Söylendiğine göre içinde kerpiçten yapılmış çok sayıda mezar vardır. Dağın eteğindedir ve kapısı kuzey doğuya doğrudur. Yanında mescit, manastır veya kilise kalıntısı yoktur. Mağara Hıristiyanlar arasında bu konuda en tanınmış mağaradır. Fakat birkaç İslâm kaynaklı rivayette adı geçmektedir. Bu mağara bütün yaygın şöhretine rağmen Kur'ân'da sözü edilen tanımlamalara şu bakımlardan uymuyor:

1- Doğru okunuş şekli İfisus'tur. Marasidu'l-Ittila'da Ofsus diye geçer; ancak sanki bu yanlış bir telaffuzdur. [Türkçede ise Efsus olarak geçer.]

Birinci uyumsuzluk: Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Güneşi görürsün ki, doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına meyleder, batınca da sol taraftan çekilip giderdi."* Bu ayet açıkça bildiriyor ki, güneş doğduğunda ışınları o gençlerin uyudukları mağaranın sağ yanına ve batarken ışınları sol yanına düşüyordu. Bunun öyle olabilmesi için mağaranın kapısının güneye bakması gerekir. Oysa İfsus şehrindeki mağaranın kapısı kuzey doğuya bakıyor.

Bu durum, yani İfsus şehrindeki mağaranın kapısının kuzey doğuya bakması ve güneşin doğuşu ve batışı sırasında mağaranın nerelerine düştüğü ile ilgili veriler tefsircileri, mağaranın sağ ve sol yanını mağaradan çıkan birinin durumuna göre değil de mağaraya giren birinin durumuna göre belirlemeye sevk etmiştir. Oysa bu ayetin tefsiri sırasında belirttiğimiz gibi herhangi bir yerin sağı ve solu normalde o yerden çıkan birinin durumuna göre belirlenir. Nitekim Kadı Beydavî tefsirinde şöyle diyor: "Bu mağaranın kapısı Büyük Ayı takımyıldızının karşısındadır. Onun hizasına en yakın doğular ve batılar Seretan gezegeninin başındaki doğu ve batıdır. Güneşin yörüngesi onun yörüngesi ile aynı olunca mağaraya ışınları eğik gelir ve sağ yanına düşer ki, bu da batıya yöneliktir. Batarken de sol yanına pararel gelir ve ışınları mağaranın soluna düşer. Böylece bu ışınlar mağaranın rutubetini dağıtır, havasını yumuşatır. Bunun sonucu olarak güneş o gençlerin üzerine düşerek onların vücutlarını rahatsız etmemiş ve elbiselerini yıpratmamış olur." Kadı Beydavî'nin açıklaması budur. Bu sözlerin benzerini söyleyen başkaları da vardır.

Üstelik mağara kapısının kuzey kutbuna ve Büyük Ayı takımyıldızlarına değil de kuzey doğuya bakması, sözünü ettiğimiz tefsircilerin değerlendirmelerine göre bile mağaranın tanımlamalarına uygun olmamasını gerektirir. Çünkü o takdirde güneş doğduğunda ışınları kapı ile aynı yönde olan batı yönüne doğru düşer. Fakat güneş batarken mağara kapısı ve çevresi gölge altında kalır. Çünkü o sırada güneşin batışının az sonrasında ışınlar kaybolmuş ve gölge kapıyı ve çevresini kaplamış olur.

Evet, *"batınca da sol taraftan çekilip giderdi."* ifadesi ile güneş ışınlarının mağaraya düşmediklerinin veya sol yanlarına değil de arkalarına düştüklerinin kastedildiği iddia edilirse, o başka.

İkinci uyumsuzluk: *"Onlar da mağaranın geniş bir yerinde idiler."* ifadesinin orijinalindeki "fecvetin" kelimesi, "mağaranın içindeki tüm-

sek" anlamında alındığı takdirde anlatılanlara göre İfsus şehrindeki mağarada böyle bir tümsek yoktur. Ancak bu uyumsuzluk "fecvetin" kelimesinin tümsek, yükseklik anlamında alınmasına dayanır ki, bu anlam ortak kabule dayalı değildir. Daha önce söylediğimiz gibi bu kelime alan ve yer anlamındadır.

Üçüncü uyumsuzluk: *"(Bu mucize sonucu) insanların (kıyametle ilgili) durumu hakkında galip gelenler ise dediler ki: Onların üzerine kesinlikle bir mescit yapacağız."* ifadesinden, muvahhitlerin mağaranın önünde bir mescit yaptıkları açıkça anlaşılıyor. Oysa İfsus şehrindeki mağaranın önünde ne mescit, ne kilise ve ne başka bir mabet kalıntısı yoktur. Bu mağaraya en yakın mabet yaklaşık üç kilometre uzaklıktaki bir kilisedir ki, bu kilise ile mağara arasında bağlantı kurmayı mantıklı gösterecek hiçbir gerekçe yoktur.

Üstelik bu mağaradaki yüzlerce mezardan bazılarının o gençlerin mezarları olduğunu veya uzun yıllar boyunca orada uyuduktan sonra Allah tarafından uyandırılıp arkasından canlarının alındığını kanıtlayan bir yazı, bir kitabe veya zayıf da olsa başka bir belirtiye bu mağarada rastlanmamıştır.

İkinci mağara: Recip mağarasıdır. Bu mağara Ürdün'ün başkenti Amman'ın seksen kilometre uzağında Recip isminde bir köy yakınındadır. Bu mağara bir dağın güney eteklerinde kayalara gömülmüş durumdadır. Doğu ve batı tarafları ise açıktır ve güneş ışınlarını almaktadır. Kapısı güneye bakıyor. Mağaranın yaklaşık üç metre eninde ve üç metre boynudaki tabanının bir kenarında üç metre boyunda ve iki buçuk metre eninde bir set ve alanı vardır. Ayrıca mağarada Bizans tarzında ve sayıları sekiz veya yedi olduğu sanılan mezarlar vardır.

Mağaranın duvarlarında eski Yunanca ve Semudça bazı nakışlar ve yazılar vardır ki, tahribat yüzünden okunamıyorlar. Ayrıca duvarda kırmızı renkte boyanmış bir köpek resmi de görülmektedir.

Mağaranın üst tarafında Bizanslılardan kalma bir manastır vardır. Bu manastırda bulunan eski paralar ve diğer kalıntılar onun miladî 418-427 yılları arasında hüküm süren birinci imparator Justinyanus zamanında yapıldığını gösterirken, yine bu manastırda bulunan başka kalıntılar bu manastırın oraların Müslümanların eline geçmesinden sonra mihraplı, şadırvanlı ve şerefeli (ezan okuma yeri bulunan) bir camiye çevrildiğini gösteriyor. Mağaranın kapısının karşısındaki

alanda İslâmiyet'in ilk döneminde Müslümanlar tarafından yapılmış başka bir mescidin kalıntılarına da rastlanmıştır. Daha sonra Müslümanlar bu mescidi defalarca onarmış ve takviye etmişlerdir. Mağaranın üst tarafındaki mescit gibi bu mescit de bir Bizans kilisesinin yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir.

Bu mağara vaktiyle insanlar tarafından önemli sayılmış olduğunu gösteren belirtilere rağmen sonraları kendi hâline bırakılıp unutuldu ve zamanla yıkıntı ve enkaz hâline geldi. Fakat son zamanlarda[1] Ürdün

---

1- Sözünü ettiğimiz arkeolojik kazı miladî 1963/hicrî şemsî 1342 yılında yapıldı. Bu kazı ekibinin başında bulunan Refik Vefa Ducanî bu konuda miladî 1964 yılında "İktişafu Kehfi Ehli'l-Kehf (Ashab-ı Kehf'in Mağarasının Meydana Çıkarılması)" adlı bir kitap yayınladı. Kitapta ayrıntılı biçimde kurumun çalışmaları ile kazı ve inceleme çalışmaları sırasında karşılaşılan zorluklar anlatıldı. Kitapta mağarada belirlenen özellikler ile bu mağaranın Kur'ân'da sözü edilen Ashab-ı Kehf mağarası olduğunu teyit eder kalıntılar tanıtıldı. Kitapta bu mağarada bulunan belirtilerin ve diğer ipuçlarının Kur'ân'daki tanımlamalara uyduğu, buna karşılık İfisus, Şam, Betra şehirleri ile İskandinavya'daki mağaraların bu tanımlamalara uymadığı vurgulandı.

Kitapta yer alan analize göre o gençlerin kendisinden kaçarak mağaraya sığındıkları zalim hükümdarın miladî 249-251 yılları arasında hüküm süren ve Hıristiyanlar ile bir kısım Müslümanlar tarafından muhtemel görülen Dokyus ve miladî 275-305 yılları arasında hüküm süren ve diğer Müslümanların rivayetlerinde muhtemel görülen Dakyanus değil de miladî 98-117 yıllarında hüküm süren Taracan'dır.

Kitabın yazarı bu tezini şöyle ispat etmeye çalışıyor: Yüce Allah'ın Ashab-ı Kehf'i hükümdarlığı döneminde uyandırdığı iyi hükümdar, Hıristiyan ve Müslüman uzmanlarının görüş birliği ile miladî 408-450 yılları arasında hüküm süren Theodosious'tur. Eğer bu iyi hükümdarın imparatorluk döneminin ortalaması olan miladî 421 yılından, Kur'ân'da o gençlerin uyku dönemi olarak verilen 309 yılı çıkarırsak, 112 yılı rakamını buluruz ki, bu yıl İmparator Taracan'ın hükümranlık dönemi içinde yer alır. Bu imparator, sözünü ettiğimiz miladî 112 yılında çıkardığı bir fermanla putlara tapmayı reddeden bütün Hıristiyanların devlete ihanet suçu ile yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmalarını emretmişti.

Bazı Hıristiyan tarihçileri o gençlerin Kur'ân'da bildirilen mağaradaki uyku sürelerinin 309 yıl olduğuna itiraz etmişlerdir. Bu itiraz, Gibbon'un "Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Çöküşü" adlı eserinde de yer almıştır. Bu itirazı yapanlar söz konusu 309 yılın tarihin kayıtlarına ve verilerine uymadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Tarihin kayıtlarına göre o gençler miladî 249-251 yılları arasında hüküm süren Dokyus zamanında mağaraya girmiş ve 408-451 yılları arasında egemenliği elinde bulunduran iyi imparator Theodosious döneminde uyanmışlardır. Bu iki hükümdarın hükümranlıkları arasındaki süre ise iki yüz yıl veya daha azdır."

devletinin eski/tarihî eserlerle ilgili kurumu buraya ilgi göstererek mağarada bazı kazılar ve incelemeler yaptı ve bu çalışmalar sonunda yüzyıllar sonra bu mağara gün yüzüne çıkarıldı. Mağaradaki bazı bulgular ve kalıntılar onun Kur'ân'da hikâyeleri anlatılan Ashab-ı Kehf'in uyuduğu mağara olduğunu gösterir niteliktedir.

Ashab-ı Kehf'i oluşturan gençlerin sığındıkları mağaranın İslâm kaynaklı bazı rivayetlerde Amman şehrinde olduğu yönündeki iddia Yakut'un Mu'cemu'l-Buldan adlı eserinde yer alır. Ayrıca bu rivayetlerde Rakîm'in Amman yakınlarında bir kasabanın adı olduğundan bahsedilir. Ki, Yezid b. Abdülmelik'in hem bu kasabada, hem de bu kasaba-

---

Vefa Ducanî'nin teşekkür ile karşıladığımız bu araştırması mantıklı bir ispatla bu itirazı ortadan kaldırıyor. Fakat bu araştırmada da cevaplandırılması gereken birkaç nokta vardır:

1- Yazar, Kur'ân'da kamerî yılı olarak zikredilen 309 yılı 421 yılından çıkarmıştır. Oysa o yılları şemsî takvime göre 300 yıl sayması ve bu üç yüz yılı iyi hükümdarın hükümranlık döneminin ortalaması olan miladî 430 yılından çıkarması gerekirdi.

2- Yazar, o gençlerin durumunun İmparator Theodosious zamanında ortaya çıktığı hususunda Müslüman ve Hıristiyan tarihçilerin görüş birliği içinde olduğunu söylemiştir. Oysa böyle bir görüş birliği yoktur. Üstelik Müslüman kaynaklı rivayetlerin çoğunda söz konusu iyi hükümdarın adından hiç söz edilmiyor. Onların az bir bülümünde bu hükümdarın adı veriliyor ki, onların da bu bilgiyi Hıristiyan tarihçilerden almış olmaları muhtemeldir. Bu tez onlara muhtemelen miladî 421-452 yılları arasında yaşayan James Saruhî'den gelmiştir. Çünkü bu yazar miladî 474 yılında yazdığı bir kitapta bu hikâyeyi anlatmıştır. Sonra da iyi hükümdarı Theodosious'a uyarladılar. Üstelik bu husustaki görüş birliğinin bir benzeri o gençlerin mağaraya sığınmalarına sebep olan zalim hükümdarın ya Dokyus veya Dokyanus olduğu hakkında da vardır ki, bu şıkların her ikisi de iyi hükümdarın Taracan olabileceği ihtimalini reddeder.

3- Yine yazar, mağaranın üst kısmında bulunan manastırın kalıntıları onun miladî 518-527 yılları arasında hüküm süren birinci Justinyas'un zamanında yapılmış olduğunu gösterdiğini söylemiştir. Bunun böyle olabilmesi için de bu mabedin o gençlerin durumunun ortaya çıkışından yaklaşık yüz yıl sonra yapılmış olması gerekir. Oysa Kur'ân'da bu mabedin o gençlerin hemşerileri tarafından bulunmaları ile eş zamanlı olarak yapıldığı bildiriliyor. Buna göre, mağaranın üst tarafındaki manastır Justinyas'un zamanında gençlerin ortaya çıkışları ile eş zamanlı olan ilk yapılanma değil, sonradan meydana gelen bir yeniden yapılanmadır.

Bütün bunlardan sonra söylememiz gerekir ki, bu mağara ile ilgili olarak Kur'ân'da sözü edilen belirtiler, sözü edilen diğer mağaralar yanında en açık şekilde Recib mağarasının arkeolojik verileri ile uyuşmaktadır.

nın yakınlarında bulunan Mevkır adındaki bir başka kasabada bir başka sarayı varmış. Nitekim şu beyitte buna değiniliyor:

"Yezurne alâ tenanihi Yeziden / Bi-aknâfi'l-Mukıri ve'r-Rakimi=O zamanlar o sarayın damında Yezid'i ziyaret ederler / Mevkır ve Rakîm semtlerinde."

Yine bu rivayetlere göre Amman şehri, İslâm çağrısının ortaya çıkmasından önceki çağının en ünlü ve en güzel şehirlerinden biri olan Fledelfiya şehrinin bulunduğu yere kurulmuştur. Fledelfiya şehri ve çevresi miladî ikinci yüzyılın başlarından itibaren Romalıların egemenliğinde kalmış, ama bu egemenlik Müslümanların kutsal toprakları fethetmeleri ile sona ermiştir.

Bizce de doğrusu, Ashab-ı Kehf'in mağarası konusunda sayılan belirtiler bu mağaraya diğer mağaralardan daha net şekilde uymaktadır.

Üçüncü mağara: Bu mağara Şam dolaylarındaki Sahiliyye kasabasının yakınında yer alan Kasiyun dağında bulunmaktadır. Bu mağara da Ashab-ı Kehf'e nispet ediliyor.

Dördüncü mağara: Bu mağara Filistin beldelerinde olan Betra'da bulunan bir mağaradır. Bu mağara da Ashab-ı Kehf'e nispet edilir.

Beşinci mağara: Bu mağara -söylendiğine göre- Avrupa'nın kuzeyinde İskandinavya Yarımadası'nda keşfedilmiştir. İddiaya göre bu mağarada eski Romalılara benzeyen yedi çürümemiş ceset bulunmuştur ve bu yedi cesedin Ashab-ı Kehf'i oluşturan kişilerin cesetleri olduğunu sanılıyordur.

Kimileri dünyanın başka yerlerinde başka bazı mağaraların Ashab-ı Kehf'e ait olduklarını ileri sürerler. Bunlardan biri de bir Kafkas beldesi olan Nahcivan'daki bir mağaradır. O yörenin halkı bu mağaranın Ashab-ı Kehf'in sığındığı mağara olduğu inancı ile burayı ziyaret ederler.

Saydığımız bu mağaralardan hiçbirinin Kur'ân'da sözü edilen o gençlerin sığındıkları mağara olduğunu belirten bir kanıt yoktur. Üstelik tarihî kaynaklar az önce saydığımız şıkların son ikisini yalanlıyor. Çünkü bu hikâye her hâlükârda Romalılar ile ilgilidir ve onların egemenliği, en parlak dönemlerinde bile Kuzey Avrupa'ya ve Kafkasya'ya kadar ulaşmamıştır.

وَاتْلُ مَآ اُوحِىَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهٖ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ
دُونِهٖ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذٖينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ
وَالْعَشِىِّ يُرٖيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرٖيدُ زٖينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ
وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا
﴿٢٨﴾ وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَآءَ فَلْيَكْفُرْ
اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظَّالِمٖينَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَاِنْ يَسْتَغٖيثُوا يُغَاثُوا
بِمَآءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِى الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾
اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اِنَّا لَا نُضٖيعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا
﴿٣٠﴾ اُولٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ
فٖيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ
مُتَّكِئٖينَ فٖيهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

AYETLERİN MEALİ

27- (İnanmadıkları için onlara üzülme ve) Rabbinin kitabından (Kur'ân veya Levh-i Mahfuz) sana vahyedileni oku. (Çünkü) O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur ve O'nun dışında yönelecek hiçbir yer de bulamazsın.

28- Kendini, sabah-akşam (sürekli) yüzünü (isim ve sıfatlarını) dileyerek Rablerine yalvaran kimselerle beraber tut. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan ayırma. Kal-

bini bizi hatırlamaktan gafil kıldığımız, kendi hevesine uyan ve işi aşırılık olan kimseye boyun eğme.

29- Ve (kâfirlere) de ki: "Hak, Rabbinizdendir." Öyleyse isteyen iman etsin, isteyen inkâr etsin. Kuşkusuz biz, zalimlere duvarları kendilerini kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar, yüzleri kavuran zeytinyağının tortusuna (veya erimiş bakıra) benzer bir su ile imdatlarına karşılık verilir. O ne kötü bir içecektir ve orası ne kötü bir dayanaktır!

30- İman edip güzel işler yapanlar (bilsinler ki) biz, iyi işler yapanların mükâfatını zayi etmeyiz.

31- İşte onlar için altından ırmaklar akan Adn (ikamet) cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurulup yaslanarak altın bileziklerle bezenirler; ince ve kalın dibadan yeşil elbiseler giyerler. O ne güzel bir mükâfattır ve orası ne güzel bir dayanaktır!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerle Ashab-ı Kehf hikâyesinin öncesinde sözün kaldığı noktaya dönülüyor. Hikâyenin öncesinde sözün kaldığı nokta şu idi: Müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) inen kitaba inanmamaları, onun hakka yönelik çağrısını reddetmeleri onu çok üzmüştü. Bunun üzerine yüce Allah kendisini teselli etmek üzere bildirdi ki, bu dünya sınama ve deneme yurdudur, dünya üzerinde bulunan her şey onun süsüdür, Allah yeryüzünü bir gün mutlaka kupkuru bir toprak yapacaktır. O hâlde eğer insanlar Peygamber'in (s.a.a) çağrısına olumlu bir karşılık vermiyorlar, ona inen kitaba inanmıyorlarlarsa, onlar yüzünden sıkıntıya düşmemeli, bu durum ağırına gitmemelidir.

Bunun yerine kendini, devamlı olarak Rablerine dua eden yoksul müminlerle beraber tutmalı, günü gelince çıplak bir düzlüğe, kupkuru bir toprağa dönüşecek olan dünyanın sahibi oldukları çekiciliklerine kapılarak böbürlenen azıtmış kâfirlerin tarafına bakmamalı, onları sadece Rablerine çağırmakla yetinmeli, bundan daha fazlasına karışmamalıdır. Onlardan da isteyen iman eder, isteyen inkârcılıkta devam eder. Bu konuda onun hiçbir sorumluluğu yoktur. Kâfir kaldıkları veya iman ettikleri takdirde karşılaşmaları gerekli olan sonuç, Peygamber'in (s.a.a) üzülmesi veya sevinmesi değil, Allah'ın bu iki kesim için hazırladığı ceza veya ödüldür.

27) (İnanmadıkları için onlara üzülme ve) Rabbinin kitabından (Kur'ân veya Levh-i Mahfuz) sana vahyedileni oku. (Çünkü) O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur ve O'nun dışında yönelecek hiçbir yer de bulamazsın.

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "Lehade ileyhi ve 'iltehade' fiilleri 'meyletti' demektir." (Alıntı sona erdi.) Buna göre "multeheden" kelimesi meyil anlamındaki "el-iltihad" mastarından gelen ism-i mekândır. "Kitabi Rabbike=Rabbinin kitabı" ifadesinden maksat, Kur'ân veya Levh-i Mahfuz'dur. Ancak ikinci anlam, *"O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur"* ifadesine daha uygun düşmektedir.

Az önce söylediğimiz gibi, bu ayetlerle o gençlerin hikâyesinin öncesine dönülüyor. Buna göre, ibareye en uygun düşen bağlantı biçimi, *"Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku."* ifadesinin, *"Biz, onlardan hangisinin daha güzel işler yaptığını sınayalım diye yeryüzünde bulunan her şeyi orası için bir süs yaptık."* ifadesine matuf olmasıdır. Buna göre anlam şu şekilde belirginleşir: İnanmıyorlar diye onların arkasından üzülerek kendini helâk etme ve Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku. Çünkü birincisi, O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur, dolayısıyla o değişmez bir gerçektir ve ikincisi, sen O'nun dışında meyledip yöneleceğin bir merci bulamazsın.

Bundan da ortaya çıkıyor ki, *"O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur"* ve *"O'nun dışında yönelecek hiçbir yer de bulamazsın."* ifadeleri gerekçelendirme amaçlıdırlar. Buna göre bu iki ifade, *"Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku."* emrinin gerekçeleridir. Bundan dolayı da *"bulamazsın"* ifadesindeki hitap özel olarak Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmiştir. Oysa bu hitapla ifade edilen hüküm geneldir, yani hiç kimse Allah'tan başka yönelecek bir merci bulamaz.

Bu ifadenin maksadının şöyle olması da mümkündür: "Sen Allah'ın dışında yönelecek hiçbir yer bulamazsın. Çünkü sen elçisin ve elçinin gönderilen olması hasebi ile kendisini gönderenden başka yöneleceği bir yer ve mekân olamaz." Buna göre de, *"O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur"* ifadesi tek bir gerekçe olur ve ayetin anlamı şu şekilde belirginleşir: "Onlara ilâhî emirleri ve yasaları içeren bu ayetleri tebliğ amacı ile oku. Çünkü o ayetler ilâhî sözlerdir ve O'nun sözleri değişmez. Sen de Allah'ın elçisi olman hasebi ile sana düşen görev, göndericine yönelmen ve O'nun elçiliğini yerine getirmendir." Başka bir

yerdeki şu ayet de bu anlamı teyit eder: *"De ki: O bana kötülük dilerse, Allah'a karşı beni kimse himaye edemez. O'ndan başka yönelecek kimse bulamam. Benim tek görevim Allah katında olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğ etmektir."* (Cin, 23)

28- Kendini, sabah-akşam (sürekli) yüzünü (isim ve sıfatlarını) dileyerek Rablerine yalvaran kimselerle beraber tut. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi hatırlamaktan gafil kıldığımız, kendi hevesine uyan ve işi aşırılık olan kimseye boyun eğme.

Ragıp İsfahanî şöyle der: "Sabır, bir şeyi sıkışık durumda tutmak demektir. Örnek olarak 'sabertu'd-dâbbete', 'binek hayvanını yemsiz bıraktım' ve 'sabertu fulanen', 'falancayı içinden çıkamayacağı bir durumla baş başa bıraktım' demektir. Sabır, nefsi aklın ve şeriatın gerektirdiği doğrultuda tutmak veya aklın ve şeriatın alıkoymayı gerektirdiği şeylerden nefsi alıkoymak anlamındadır." (İhtiyaç duyduğumuz kısmın alıntısı burada sona erdi.)

Bir şeyin "vech"i, o şeyin sana dönük olan, sana karşı gelen tarafı demektir. Kelimenin asıl anlamı insan vücudunun bilinen bölümüdür. Yüce Allah'ın veçhi ise, O'nun en güzel isimleri ve yüce sıfatlarıdır ki, O'na yönelenler bunlarla O'nu yönelirler, O'na dua edenler bunlarla O'na dua ederler ve O'na ibadet edenler bunlarla O'na ibadet ederler. Nitekim bir ayette, *"En güzel isimler (Esmau'l-Hüsna) Allah'ındır; O'nu onlarla çağırın (ibadet edin)."* (A'râf, 180) buyruluyor. Allah'ın aşkın ve yüce zatına gelince, O'na yönelmek söz konusu değildir. Kastedenler O'nu kastederler ve dileyenler O'nu dilerler; çünkü O ilâhtır, rabdir, yücedir, büyüktür; rahmet, rıza ve bunlar gibi diğer isimlerin ve sıfatların sahibidir.

Allah'a dua eden ve O'nun vechini dileyen kimse eğer Allah'ın rahmeti, rızası, nimet vermesi, bağışı gibi fiilî sıfatlarını diliyorsa, o kimse bu sıfatların kapsamına girmeyi, bu sıfatların kendisini bürümesini, bir şekilde onlarla donanmayı istiyor demektir ki, o kimse rahmete ermiş, kendisinden razı olunmuş ve O'nun nimetleri ile nimetlenmiş olur. Eğer Allah'a dua eden kişi Allah'ın ilmi, gücü, yüceliği ve büyüklüğü gibi fiilî olmayan sıfatlarını diliyorsa, o kimse de Allah'ın bu yüce sıfatları ile O'na yaklaşmayı istiyor demektir. Şöyle de diyebilirsin: O kimse kendisini Allah'ın sıfatının gerektirdiği konuma koyuyor. Meselâ Allah'ın yüceliği, büyüklüğü, ululuğu karşısında kendini zillet ve küçük-

lük konumuna; Allah'ın ilmi, gücü, kudreti karşısında kendini cahil ve aciz konuma koyuyor. Diğer sıfatlarda da durum böyledir. Bu noktaya dikkat etmek gerekir.

Bir tefsirciye göre, buradaki "vech"den maksat, mecazî olarak rıza ve hoşnutlukla karşılanan ibadettir. Çünkü bir kimseden razı olan kişi ona yönelir ve birine kızan kişi de ondan yüz çevirir.[1] Bir başka tefsirciye göre de maksat zattır ve bu ibarede muzaf hazfedilmiştir [aslı "zate vechihi"dir].[2] Bir diğer tefsirciye göre de maksat, Allah'a yönelmektir ve anlamı, "Onlar O'na yönelmeyi ve O'nun nezdinde yakınlığı dilerler" şeklindedir.[3] Ancak yukarda yaptığımız açıklama, bu yorumların isabetsizliğini ortaya koyuyor.

O kimselerin sabah-akşam Rablerine dua etmelerinden maksat ise, onların sürekli şekilde dua etmeleri, dua etmeyi adet hâline getirmeleridir. Çünkü devam etmek, akşamdan sonra sabahın ve sabahtan sonra akşamın tekrarlanması yolu ile gerçekleştir. Dolayısıyla ifadede kinayeli anlatım tarzı söz konusudur. Bir başka görüşe göre sabah ve akşam dua etmekten maksat gündüzün başlangıcındaki ve sonundaki namazlardır. Diğer bir görüşe göre gündelik farz namazlardır.[4] Fakat bu görüşler yerinde değildir.

"Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan ayırma." ifadesindeki "ta'du" fiilinin kökü olan "adv" kelimesi Ragıp İsfahanî'nin açıkça belirttiği gibi tecavüz ve aşmak anlamındadır. Kelimenin bütün türevlerinde ve kullanıldığı yerlerde de bu anlam göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim Kamus'ta şöyle geçer: "Ade'l-emre ve ada ani'l-emri demek, 'onu aştı ve terk etti' anlamına gelir." Buna göre ifadenin anlamı şu şekilde olur: Sen dünya hayatının süsünü ister olduğun hâlde gözlerin onları aşmasın, terk etmesin.

Fakat bazı tefsirciler şöyle der: "Bu kelime aşmak anlamına geldiğinde 'an' edatı ile müteaddi olmaz, sadece affetmek anlamına gelirse an edeatı ile müteaddi olur."[5] İşte bundan dolayı Zemahşerî, el-Keşşaf adlı

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 262.]

2- [age.]

3- [age.]

4- [age.]

5- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 263.]

tefsirinde şöyle diyor: "La ta'du aynake anhum ibaresindeki 'ta'du' fiili, 'nebet anhu aynuhu ve alet anhu aynuhu' ifadelerinde geçen 'nebet ve 'alet' kelimelerinin anlamı olan ayrılmak ve odaklanmak manasını içeriyor. Yani gözü görmek istedi; ama ona odaklanamadı, onu göremedi. Çünkü eğer öyle olmasaydı, 'la t'eduhum aynake' denmesi gerekirdi."

"Kalbini bizi hatırlamaktan gafil kıldığımız, kendi hevesine uyan ve işi aşırılık olan kimseye boyun eğme." ifadesindeki kalbi gafil kılmaktan maksat, cezalandırmak yoluyla kalbe gafleti musallat etmek ve yüce Alla'ın zikrini, yâdını unutturmaktır. Çünkü onlar hakka inatla karşı çıktılar, Allah da onları kendini anmaktan gafil kılarak saptırdı. Yüce Alah'ın bu durumdaki kimseler hakkında bu sözü bu surenin ilerisindeki şu ayetle aynı anlamdadır: *"Kuşkusuz biz, onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da (duymalarını engelleyecek) bir ağırlık oluşturduk. Artık onları hidayete çağırsan da asla hidayete ermezler."* [Kehf, 57]

Dolayısıyla bu ayetin, Allah'ın insanları küfre ve günaha zorladığının delillerinden biri olduğunu söyleyenlerin sözü yersizdir. Çünkü ceza ve karşılık amaçlı zorlamak, irade ve tercih ilkesi ile çelişmez. Tercih prensibi ile çelişen şey, iptidaî/işin başında gerekçesiz olarak zorlamaktır ki, ayette söz konusu olan da birinci şıktaki durumdur.

Bu kelimenin hakkında tevil zorlamasına kalkışmaya da gerek yoktur. Nitekim bu yola başvuran bir tefsirciye göre 'kalbini gafil kılmak' demek, onu gaflete maruz bıraktık veya ona gafil olarak rastladık veya onu gaflete nispet ettik demektir. Bu tür tevillerden bir başkasına göre iğfal etmek/gafil kılmak, belirtisiz ve tanınmaz hâle sokmak demektir ve ayet de, "Onun kalbini belirtisiz kıldık, müminlerin kalplerinde belirtiyle belirtmedik, meleklerin tanımasını sağlayan alameti ve belirtiyi onun kalbine koymadık" anlamındadır. Fakat bütün bu yorumlar gördüğün gibi gereksiz birer zorlamadır.

"Kendi hevesine uyan ve işi aşırılık olan kimseye boyun eğme." ifadesi ile ilgili Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayetteki 'furutan' kelimesinin kökü olan 'fert' kelimesi, 'israf etti' anlamındaki 'efrata/ifratan' kullanımından hakkı aşmak ve onun dışına çıkmak demektir." (Alıntı sona erdi.) Arzulara uymak ve hak sınırını aşmak kalp gafletinin belirtilerindendir. Bundan dolayı bu iki cümlenin *"Kalbini... gafil kıldığımız"* ifadesine atfeldilmesi tefsir amaçlı bir atıftır.

29) Ve (kâfirlere) de ki: "Hak, Rabbinizdendir." Öyleyse isteyen iman etsin, isteyen inkâr etsin.

Bu ayet *"Rabbinin kitabından (Kur'ân veya Levh-i Mahfuz) sana vahyedileni oku."* ve *"Kendini, sabah-akşam... Rablerine yalvaran kimselerle beraber tut."* cümlelerinin atfolduğu yere matuftur. Çünkü sözün akışı, müşriklerin Peygamberimize (s.a.a) inen vahyi inkâr etmeleri ve bu inkârcılıkta ısrar etmeleri karşısında onun görevlerini sayma akışıdır. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Onlar için üzülme, sana vahyedileni oku, kendini şu fakir müminlerle bir arada tut ve kâfirlere, *"Hak, Rabbinizdendir."* de ve bu söze başka bir şey ekleme. Onlardan iman etmek isteyen iman etsin, kâfir olmak isteyen kâfir olsun. Onların iman etmelerinin bize bir faydası olmadığı gibi, kâfir olmalarının da bize bir zararı yoktur. Bu konudaki faydanın, zararın, sevabın ve azap yükümlülüğünün hepsi onların kendisine aittir. Neyi istiyorlarsa onu seçsinler. Biz zalimler için şunu şunu ve salih müminler de için şunu şunu hazırladık.

Bu söylediklerimizden ortaya çıkıyor ki, *"Öyleyse isteyen iman etsin, isteyen inkâr etsin."* ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) söylenmesi emredilen sözlerin devamı değil, yüce Allah'ın Peygamberimize hitap olarak yönelttiği bir sözüdür. Buna göre, bu cümlenin Peygamberimize söylenmesi emredilen sözlerin bir parçası olduğunu ileri süren görüşü ciddiye almamak gerekir.

Yukardaki açıklamamızdan çıkan bir başka sonuç da şudur: *"Kuşkusuz biz, zalimlere duvarları kendilerini kuşatan bir ateş hazırladık."* ifadesi, müşriklerin iman ile kâfirlik arasında serbest bırakılmasını gerekçelendirmektedir ki, bu serbest bırakma görünüşte serbest bırakma, ama aslında tehdittir. Buna göre anlam şöyledir: Biz sana onlar için üzülmeyi yasakladık, sana sadece tebliğ etmekle yetinmeni emrettik, sadece *"Hak, Rabbinizdendir."* demeyi kâfi görmeni, ısrara ve üstelemeye tevessül etmemeni istedik; çünkü bu çağrıyı kabul veya reddetmelerine karşılık onlar için farklı yükümlülükler hazırladık. Hazırladığımız bu yükümlülükler de özendirici ve engelleyici faktörler olarak yeterli oldukları için bunlardan daha fazlasına gerek yoktur. Bu iki durumdan birini seçmek onlara düşer.

Kuşkusuz biz, zalimlere duvarları kendilerini kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar, yüzleri kavuran zeytinyağının tortusuna (veya erimiş bakıra) benzer

bir su ile imdatlarına karşılık verilir. O ne kötü bir içecektir ve orası ne kötü bir dayanaktır!

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Ayetteki 'suradık' kelimesi, içindekileri çepeçevre kuşatan çadır demektir. Başka bir görüşe göre, çadırın çevresine sarılan elbise, kumaş parçası demektir. Yine ayetteki 'muhl' kelimesi zeytinyağının tortusu demektir. Başka bir görüşe göre bakır eriyiği anlamındadır. Yine ayetteki 'murtefak' kelimesi, 'mirfek' kelimesinden gelir ve yaslanılan yer veya şey demektir. Birinin dirseklerine dayandığını ifade etmek üzere Araplar 'irtefeka' derler." (Alıntı burada sona erdi.) Yine ayetteki "yeşvi" fiilinin kökü olan "şeyy" kelimesi pişmek, kavrulmak anlamındadır.

Burada "kâfirlere hazırladık" değil de *"zalimlere hazırladık"* diye buyrularak kâfirlik zalimlikle değiştiriliyor. Bu, ayette sözü edilen yükümlülüğün zalimler için sırf zalim olmaları hasebi ile öngörüldüğüne delildir ki, onları yüce Allah *"Onlar insanları Allah yolundan alıkoyarlar, o yolu eğri göstermeye yeltenirler ve ahirete inanmazlar."* (A'râf, 45) ayetinde tanıtmaktadır. Ayetin geri kalan bölümü açıktır.

30) İman edip güzel işler yapanlar (bilsinler ki) biz, iyi işler yapanların mükâfatını zayi etmeyiz.

Bu ayet, müminlerin iman etmiş olmaları ve salih amel işlemiş olmaları karşılığındaki ödülleri belirtiliyor. Ayette, "bunlara şunu şunu hazırladık" değil de *"iyi işler yapanların mükâfatını zayi etmeyiz"* buyrulmasının sebebi, o gruba gösterilen ilgiyi vurgulamak, onlara teşekkür edildiğini belirtmektir.

Ayetteki *"innâ lâ nuzîu...=iyi işler yapanların mükâfatını zayi etmeyiz"* ifadesi, ayetin başındaki "inne" edatının haberi konumundadır. Bu ifadede aslında sebep, müsebbebin yerine konmuştur. Söylenmek istenen şudur: İman edip salih ameller işleyenlere ödüllerini eksiksiz biçimde vereceğiz. Çünkü onlar iyi işler yapan kimselerdir ve biz iyi amel işleyenlerin ödülünü kayba uğratmayız.

Bu ayette azap ve cezanın, zülmun; arkasından da bunun karşıtı olarak ödülün, iman ve salih amelin sonucu sayıldığına göre bundan şu sonucu çıkarıyoruz: "Salih amelin eşlik etmediği kuru imana ödül yoktur." Hatta ayetin böyle bir imanın zulüm olduğunu ima ettiği de düşünülebilir.

31) İşte onlar için altından ırmaklar akan Adn (ikamet) cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurulup yaslanarak altın bileziklerle bezenirler; ince ve kalın dibadan yeşil elbiseler giyerler. O ne güzel bir mükâfattır ve orası ne güzel bir dayanaktır!

Ayette geçen "Adn" kelimesi, ikamet ve "Adn cennetleri" deyimi ikamet edilecek cennetler, bahçeler demektir. Yine ayetteki "esavir" kelimesi, denildiğine göre "sivar" kelimesinin çoğulu olan "esvire"nin çoğuludur ve kadınların bileklerine taktıkları bilezik demektir. Ancak Ragıp İsfahanî'ye göre bu kelime Farsçadan Arapçaya geçmiştir ve aslı "destvare (bilezik)"dir. Yine ayette geçen "sundus" kelimesi, ince diba ve "istebrek" da kalın diba demektir. "Erâik" kelimesi ise "erike" kelimesinin çoğuludur ve koltuk anlamına gelir. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı da açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'in Cuveybir yolu ile Dahhak'tan naklederek verdiği bilgiye göre İbn Abbas, *"Kalbini bizi hatırlamaktan gafil kıldığımız... kimseye boyun eğme."* ayeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ayet Ümeyye b. Halef hakkında indi. Bu kişi Peygamberimize (s.a.v) fakirleri yanından kovarak Mekke'nin ileri gelenlerini kendine yaklaştırma yolunda Allah'ın hoşuna gitmeyen bir çağrıda bulundu. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi: *Kalbini bizi hatırlamaktan* -yani tevhitten- *gafil kıldığımız* -yani kalbini mühürlediğimiz- *kendi hevesine* -yani şirke- *uyan ve* -Allah'ın işi konusunda- *işi aşırılık* -ve Allah'ı bilmemek- *olan kimseye boyun eğme.*"

Yine aynı eserde İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym Hilyetü'l-Evliya'da ve Beyhakî Şuabu'l-İman'da Selman-ı Farsî'den şöyle naklederler: "Bir defasında Muellefetu'l-Kulub, yani kalpleri İslâm'a ısındırlımak istenenler Peygamberimize (s.a.v) geldiler. Aralarında Uyeyne b. Bedir ve Akra' b. Hâbis de vardı. Peygamberimize, 'Ey Allah'ın Resulü, eğer bir meclisin başında otursan ve -üzerlerinde yün cübbe bulunan Selman, Ebuzer ve diğer fakir Müslümanları kastederek- bu adamlardan, bu yün cübbelerinden uzak dursan meclisine katılır, seninle konuşur ve söylediklerini öğrenirdik.' dediler. Bunun üzerine yüce Allah, *'Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku... Öyleyse isteyen iman etsin, isteyen inkâr etsin. Kuşkusuz biz, zalimlere... bir ateş hazırladık."* ayetlerini indirdi. Bu ayetlerde yüce Allah onları ateşle tehdit ediliyor.

Bu rivayetin benzerine Kummî de tefsirinde yer vermiştir. Fakat orada sadece Uyeyne b. Husayn b. Huzeyfe b. Bedir Fezarî'nin adından söz etmiştir. Bu rivayet ise bu iki ayetin Medine döneminde inmiş olmasını gerektirir. Bu hususta bu hikâyenin benzerini içeren başka rivayetler de vardır. Fakat ayetlerin akışı buna (ayetlerin MedenÎ oluşuna) uygun değildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Kendini, sabah-akşam (sürekli) yüzünü (isim ve sıfatlarını) dileyerek Rablerine yalvaran kimselerle beraber tut."* ayeti hakkında şöyle buyurdukları nakledilir: "Burada namaz kastediliyor."

Yine aynı eserde Asım b. Kuzî'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Öyleyse isteyen iman etsin, isteyen inkâr etsin."* ifadesinin tehdit anlamında olduğunu buyurmuştur.

el-Kâfi'de, Tefsiru'l-Ayyâşî'de ve başka eserlerde Ebu Hamza'ya dayanılarak verilen bilgiye göre, *"Ve (kâfirlere) de ki: 'Hak, Rabbinizdendir.' Öyleyse isteyen iman etsin, isteyen inkâr etsin."* ayetiyle ilgili oalrak İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bu ayet İmam Ali'nin (a.s) velâyeti hakkındadır."

Ben derim ki: Bu rivayet örnek verme kabilindendir.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ahmed, Abd b. Humeyd, Tirmizî, Ebu Ya'la, İbn Cerir, İbn Ebu Hatem, İbn Hibban, Hâkim -sahih olduğunu bildirerek-, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî -eş-Şuab adlı eserde- Ebu Said el-Hudrî'den Peygamberimizin (s.a.v) [ayetin orijinalinde geçen] "mâi'l-muhl" ifadesi hakkında şöyle buyurduğunu naklederler: "Yani zeytin yağı tortusu. Kişi ona yaklaştığında yüzünün derisi kavrulup içine düşer."

Tefsiru'l-Kummî'de de "mâi'l-muhl" ifadesi hakkında şöyle deniyor: İmam (a.s) şöyle buyurdu: "Muhl kelimesi zeytinyağının dibinde kalan tortu demektir."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Abdullah b. Sinan'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "Âdemoğlu içi boş olarak yaratıldığı için yiyeceğe ve içeceğe kesinlikle muhtaçtır. Nitekim yüce Allah, *'(Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar, yüzleri kavuran zeytinyağının tortusuna (veya erimiş bakıra) benzer bir su ile imdatlarına karşılık verilir.'* buyuruyor."

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ
وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ
اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًاۜ وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ
ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾
وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهٖ قَالَ مَٓا اَظُنُّ اَنْ تَبِيدَ هٰذِهٖٓ اَبَدًا ﴿٣٥﴾
وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّٖى لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا
مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُٓ اَكَفَرْتَ بِالَّذٖى خَلَقَكَ
مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لٰكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبّٖى
وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّٖٓى اَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَٓاءَ
اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِۚ اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى
رَبّٖٓى اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَٓاءِ
فَتُصْبِحَ صَعٖيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ اَوْ يُصْبِحَ مَٓاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطٖيعَ لَهُ
طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَاُحٖيطَ بِثَمَرِهٖ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ فٖيهَا
وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنٖى لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّٖٓى اَحَدًا
﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا
﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّۜ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ
بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾ اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ
الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

AYETLERİN MEALİ

32- Onlara şu iki adamı(n öyküsünü) örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her iki bağı da hurma ağaçları ile çevirmiş ve ikisinin arasında bir ekin var etmiştik.

33- İki bağın ikisi de yemişini vermiş ve yemişinden hiçbir şey eksiltmemişti. O iki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık.

34- O adamın (başka) malları da vardı. Derken arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: "Ben mal bakımından senden daha zenginim, evlât ve hizmetçiler bakımından da senden daha güçlüyüm."

35- (Böylece kibirlenmekle) kendisine zulmettiği bir hâlde bağına girdi, şöyle dedi: "Bunun yok olacağını asla sanmam."

36- "Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Andolsun eğer Rabbime döndürülürsem, (sahip olduğum kendi üstünlüğümle) bu bağdan daha iyi bir dönüş yeri bulurum."

37- Arkadaşı da onunla konuşurken ona şöyle dedi: "Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, sonra seni bir adam biçimine getiren Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"

38- "Fakat bana gelince, O Allah, benim Rabbimdir ve ben Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmam."

39- "Bağına girdiğin sırada, 'İş Allah'ın dilediğidir. Güç sadece Allah'ındır.' deseydin ya! Eğer beni mal ve evlât yönünden kendinden geride görüyorsan (sorun değil)."

40- "Olur ki Rabbim bana senin bağından daha iyisini verir ve senin bağının üzerine gökten bir afet gönderir de orası kupkuru bir toprak hâline gelir."

41- "Ya da onun suyu yerin dibine çekilir de bir daha aramakla bulamazsın."

42- Derken ürünleri (serveti) kuşatılıp yok edildi. Böylece oraya yaptığı masraflarından ötürü pişmanlıkla ellerini ovuşturup kaldı. Bağ, çardakları üzerine yıkılmış (tamamen harap olmuş) ve o, "Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım!" diyordu.

43- Allah'tan başka kendisine yardım edecek bir cemaati yoktu; kendisini (bundan) koruyacak güce de sahip değildi.

44- İşte orada (bütün sebeplerin etkisini kaybettiği sırada) velâyet, hak olan Allah'a aittir. O, mükâfat açısından daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

45- Onlara şu örneği de ver: Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su (yağmur) gibidir; yerin bitkileri onunla karışıp yeşerir; sonra (o bitkiler) rüzgârların savurduğu çerçöpe dönüşür. Allah'ın her şeye gücü yeter.

46- Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan salih işler ise, Rabbinin katında mükâfat açısından daha hayırlı ve ümit besleme bakımından daha güzeldir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde iki örnek veriliyor. Bu örneklerde insanın dünya hayatında sahip olduğu malların ve çoluk-çocuğun mahiyeti anlatılıyor. Bunlar dünyanın aldatıcı ve çabucak kaybolan süsleri, ziynetleridirler. İnsan bu süslere kapılınca, onlar onu Allah'ı anmaktan alıkoyarlar; onların tutkusuna kapılması, onlara güvenip dayanması hususunda zihnini çelerler; o da onlara hep sahip olacağı, onları hep elinde bulunduracağı ve gücü altında tutacağı hayaline kapılır. Fakat bunların başına Allah tarafından beklenmedik bir afet gelince, birden yok oluverirler ve onlardan insanın elinde uykudaki bir rüyadan ve yalancı bir hayalden başka bir şey kalmaz.

Buna göre bu ayetler sözü geriye döndürerek, *"Biz, onlardan hangisinin daha güzel işler yaptığını sınayalım diye yeryüzünde bulunan her şeyi orası için bir süs yaptık. (Bununla beraber) biz kesinlikle orada bulunan her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız."* ayetlerinde işaret edilen gerçeği açıklıyor.

32) Onlara şu iki adamı(n öyküsünü) örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her iki bağı da hurma ağaçları ile çevirmiş ve ikisinin arasında bir ekin var etmiştik.

Yani şu dünya hayatının süsüne dalarak Allah'ı tanımaya sırt çevirenlere öyle bir örnek ver ki, o sayede bu tutumları ile aslı olmayan sanal bir seraba bağlandıklarını açıkça görsünler.

Bazı tefsircilere göre,[1] bu örnekte anlatılan olay farazî bir hikâyedir. Zaten örneklerin içeriklerinin gerçekten yaşanmış olmaları gerekmez. Diğer bazı tefsirciler ise,[2] örneğin içeriğinin gerçekten yaşanmış bir hikâye olduğunu ve bu hususta çeşitli türde çok sayıda hikâyeler nakletmişlerdir. Fakat bu rivayetlerin hiçbiri güvenilir değildir. Ancak hikâyenin içeriği irdelendiğinde iki bahçenin varlığından, iki bahçe arasında ekin tarlası bulunduğundan ve diğer ipuçlarından söz edilmiş olması, hikâyenin gerçekten yaşanmış olması ihtimalini güçlendirir.

"Cenneteyni min a'nâb=İki üzüm bağı", yani üzüm ağaçlarından oluşan iki bağ. Çünkü çoğu kere meyvenin ağacına meyvesinin adı verilir. *"Her iki bağı da hurma ağaçları ile çevirmiş"*, yani iki bağın etrafını hurma ağaçları ile kuşatmış *"ve ikisinin arasında"* yani bağlarının arasında ve ortalarında *"bir ekin var etmiştik."* Böylece bu iki bağ birbirine birleşmiş ve adam için yiyeceklerle meyveleri bir araya toplamış oluyordu.

33) İki bağın ikisi de yemişini vermiş ve yemişinden hiçbir şey eksiltmemişti. O iki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık.

Ayetteki "ukul" kelimesi, "mekul/yenecek" şey demektir. O bağların yenecek şeylerini/yemişlerini vermelerinden maksat, ağaçlarının üzüm ve hurma vermeleridir.

"Ve lem tazlim minhu şe'eyn=Ve yemişinden hiçbir şey eksiltmemişti" ifadesindeki "tazlim" fiilinin kökü olan "zulm" kelimesinin bu-

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 273.]

2- [age.]

radaki anlamı, eksik bırakma ve kısmadır. İbaredeki zamir ise "ukul (yemiş)" kelimesine dönüktür. Yani bağlar yemişlerinden hiçbir şey eksiltmemiş, verebilecekleri meyvenin azamisini vermişlerdi. *"O iki bağ arasından bir de ırmak akıtmıştık"* yani iki bağ arasında bir nehir oluşturup akıtmıştık. Bu nehir o bağları suluyor, su ihtiyaçlarını zahmetsiz şekilde en yakın yoldan karşılıyordu.

34- O adamın (başka) malları da vardı.

"Ve kane lehu" ibaresindeki zamirin mecii adamdır. es-Sıhah adlı eserde söylendiği ve Kamus'tan nakledildiği üzere ifadedeki "semer" kelimesi, çeşitli mallar demektir. Başka bir görüşe göre zamirin mercii "nahl (hurma ağacı)" kelimesidir ve "semer (meyve)"den maksat da hurma ağacının meyvesidir. Bir başka görüşe göre de adamın bahçelerin dışında başka mülklerinden gelirleri de vardı. En uygun yorum bunların birincisidir, arkadan ikinci şık gelir. İki bağın, yemişlerini eksiksiz olarak vermelerinden, bu meyve ağaçlarının meyve verecek gelişmişlik derecesine ermiş oldukları ve *"O adamın (başka) malları da vardı."* ifadesinden de yaz mevsiminde olduğu gibi o iki bağın ağaçlarının meyve yüklü oldukları kastedilmiş olabilir ki, bu yorum zorlamasız bir yorumdur.

Derken arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: "Ben mal bakımından senden daha zenginim, evlât ve hizmetçiler bakımından da senden daha güçlüyüm."

İfadedeki "yuhaviru" fiilinin mastarı olan "el-muhavere" kelimesi, birbirine hitap etmek, karşılıklı konuşmak demektir. Yine ayetteki "nefer" kelimesi, bir şekilde biri ile beraber olan kişiler demektir. Böyle olan kişilerden "nefer" diye söz edilmesinin sebebi, o kişilerin o insanla birlikte göç etmeleri, yola çıkmalarıdır. Bu yüzden bu kelimeyi bazı tefsirciler hizmetçi ve evlât olarak, başkaları ise kavim ve aşiret olarak tefsir etmişlerdir. İlk yorum, adamın arkadaşının bize nakledilen *"Eğer beni mal ve evlât yönünden kendinden geride görüyorsan (sorun değil)."* şeklindeki sözüne daha uygundur. Çünkü burada "nefer" kelimesi yerine "veled" kelimesi kullanmıştır. Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: İki bağın sahibi kıldığımız adam karşılıklı konuşmaları sırasında arkadaşına, "Ben senden daha çok mal sahibiyim ve evlatlarımla hizmetçilerim seninkilerden kalabalıktır." dedi.

Adamın arkadaşına söylediği bu söz onun taşıdığı gerçekten sapmış bir kanaatini yansıtıyor. O kendine bakıp gördü ki, Allah'ın kendisine verdiği mal ve çocuklar üzerinde mutlak tasarruf sahibidir, bu konudaki isteklerine hiç kimse engel olamaz. Bunun üzerine bunların maliki olduğuna inandı. Ki bunun bir sakıncası yok ve böyle düşünmesi doğrudur. Fakat adam unuttu ki, bunları onun mülkiyetine veren Allah'tır ve O, başkalarının mülkiyetine verdiklerinin malikidir. Ayrıca Allah'ın, onun emrine ve egemenliğine verdiği dünya ziynetleri, insan için imtihan araçlarıdır, Allah'ın onlar aracılığı ile pis olanı temiz olandan ayırt etmesi amacıyladır. Oysa bu dünya süsleri o adamın nefsini kendisine çekti de Rabbinden kopuk olduğunu, malik olduğu şeylerde bağımsız olduğunu, etkinin bütünü ile kendi egemenliğine verilen görünür sebeplere ait olduğunu sandı.

Böylece Allah'ı unutup sebeplere sığındı ki, bu şirktir. Sonra kendine dönüp sebepler üzerinde tasarruf edebildiğini, onlara egemen olduğunu gördü. Bunu ise kendisinin bir üstünlüğü sandı, ardından büyüklük kompleksine kapıldı ve arkadaşına tepeden bakmaya başladı.

İşte bu yanılgıyı ifade etmek üzere iki farklı niteleme şekli ile karşılaşıyoruz. Şöyle ki, yüce Allah adamın mülkünü, "onlardan birinin iki bağı vardı" şeklinde değil de, *"Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her iki bağı da hurma ağaçları ile çevirmiş ve ikisinin arasında bir ekin var etmiştik."* şeklinde tanıtıyor. Oysa adam kendini arkadaşına, *"Ben mal bakımından senden daha zenginim, evlât ve hizmetçiler bakımından da senden daha güçlüyüm."* şeklinde tanıtıyor. Bu tanıtmada sadece kendini görüyor. Kendisini bu mala Allah'ın musallat ettiği, evlât ve hizmetçilerini çok sayıda yapanın O olduğunu unutuyor. Böylece bu sözü söylerken Karun gibi konuşuyor. Hani Karun kendisine şımarmamasını öğütleyen kişi karşısında Allah'ın kendisine verdiği zenginliği kendisinden bilerek demişti: *"O servet bana bendeki bilgi sayesinde verildi."* (Kasas, 78)

İşte adamın, *"Ben mal bakımından senden daha zenginim, evlât ve hizmetçiler bakımından da senden daha güçlüyüm."* şeklindeki bu sözü, yani kendisini üstün görme ve elindekileri Allah'tan bağımsız kendi hakkı bilme iddiası, sonra Allah'ı göz ardı ederek görünürdeki sebeplere sığınmada ifadesini bulan Allah'a ortak koşma tutumu, bağına girdiğinde söylediği nakledilen *"Bunun yok olacağını asla sanmam.*

Kıyametin kopacağını da sanmıyorum." şeklindeki sözü ile açığa vurduğu tutumdur.

35-36) (Böylece kibirlenmekle) kendisine zulmettiği bir hâlde bağına girdi, şöyle dedi: "Bunun yok olacağını asla sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Andolsun eğer Rabbime döndürülürsem, (sahip olduğum kendi üstünlüğümle) bu bağdan daha iyi bir dönüş yeri bulurum."

Bu iki ayetteki dört zamirin mercii adamdır. Ayetteki "cennet" ile tür olarak bağ kastediliyor. Bu yüzden "cenneteyn/iki bağ" denmiyor. Başka bir görüşe göre "iki bağ" denmemesinin sebebi, iki bağa aynı anda girilmesinin fiilen mümkün olmaması, onlara ancak art arda girilmesinin söz konusu olabilmesidir.

Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde şöyle diyor: "Eğer desen ki: Bu ayette daha önce iki tane olduğu belirtilen bağlar niçin tekil olarak ifade edildi? Buna karşılık derim ki: Bu ifadenin anlamı, 'Adam tek cenneti olan bağına girdi, onun başka bir cenneti olmayacaktır' şeklindedir. Yani Alah'ın müminlere vaat etmiş olduğu cennette onun payı yoktur. Onun cenneti dünyadaki mülkünden ibarettir, başka bir cenneti olmayacaktır. Yoksa burada ne iki bağ ve ne onların bir tanesi kastedilmiş değildir." (Alıntı burada sona erdi.) Zemahşerî'nin bu yorumu latif ve güzel bir yorumdur.

"Kendine zulmettiği bir hâlde". Adamın zalim olmasının sebebi, *"Ben mal bakımından senden daha zenginim, evlât ve hizmetçiler bakımından da senden daha güçlüyüm."* diyerek arkadaşına karşı büyüklük taslamasıdır. Çünkü bu söz onun kendini beğenmişliğini, Allah'ı unutup görünürdeki sebeplere bel bağlamak suretiyle O'na şirk koştuğunu ortaya koyuyor ki, bütün bunlar insanı mahveden kötülük ve rezilliklerdendir.

"Bunun yok olacağını asla sanmam." ifadesindeki "tebîde" fiilinin kökü olan "el-beyd" ve "el-beydude" kelimeleri helâk olmak, yok olmak anlamındadırlar. İfadedeki "hazihi=bu" edatı ile bağa işaret ediliyor. Bu iki cümlenin öncesinden bağımsız getirilmesinin sebebi, gizli bir sorunun cevabı olmasıdır. Sanki "Adam bağına girdi" dendiğinde biri 'Peki, sonra ne yaptı?' diye sordu ve bu soruya cevap olarak, *"Şöyle dedi: Bunun yok olacağını asla sanmam."* dendi.

Adamın bağının kalıcılığı, yok olmazlığı, *"Bunun yok olacağını asla sanmam."* şeklinde ifade ediliyor. Bir şeyden zannı/sanıyı olum-

suzlamak kinayeli bir ifadedir. Şöyle ki, o şeyin yok olacağını farz etmek önem verilmeyecek bir varsayımdır, öyle ki sanılmaya ve üzerinde durmaya bile değmez. Buna göre *"Bunun yok olacağını asla sanmam."* ifadesinin anlamı şöyledir: İnsan nefsi bu bağın kalıcılığı ve devamlılığı hususunda mutmain olduğundan ve tereddüde düşmediğinden, onun yok oluşu üzerinde düşünmez, yok olacağını hiç sanmaz.

İnsanın genel durumu böyledir. İnsan nefsi hiçbir fani şeye onun değişken ve çabuk yok olucu ciheti ile bağlanmaz. İnsan bir şeye onda bir şekilde kalıcılık belirtisi müşahade ettiği için gönül bağlar. Böylece o şeye doğru cezp olur ve onun yok olma ihtimallerinden hiçbirini aklına getirmez. Bu yüzden dünya insana yönelince onda güven bulduğunu, onun süslerinden yararlanmaya daldığını ve gözünün başka bir şey görmediğini görürsün. Heves ve ihtirasları gözlerini kör eder, uzun vadeli emeller kurar. Kendisinden hiç yok olmayacağını, elindeki nimetin hiç kaybolmayacağını, lehine işleyen görünürdeki sebeplerin hiç kesintiye uğramayacağını sanır. Fakat dünya ona sırt dönünce karamsarlığa, ümitsizliğe kapılır. Bu çıkmazdan kurtulabileceği beklentisini unutur. Bu çıkmazın devam edeceği saplantısı zihninde kesinlik kazanır, kötülüğün ve bedbahtlığın hep devam edeceğini sanır.

Bütün bunların sebebi, Allah'ın insan fıtratında yarattığı özelliktir. Bu özelliğe göre insan denenmeye ve sınavdan geçme hikmetine bağlı olarak bu fani süslere bağlanır. Allah'ı zikretmekten yüz çevirdiği zaman gözü sadece nefsini, önündeki dünya süslerini ve kendini saran görünürdeki sebepleri görür; müşahade ettiği mevcut duruma takılır kalır. Süsler ve şatafatlar onu kendileri üzerinde yoğunlaşmaya, onların yok olabileceklerine aldırış etmemeye çağırır. Bu da onu, onların kalıcılığı iddiasında bulunmaya götürür. Fıtrî akıl her ne zaman zamanın kendisini mağdur edeceğini, süresi belirli hayatının süresinin sona ereceğini kulaklarına fısıldasa da, ihtiras ve heveslerine bağlılığı ile uzun vadeli emelleri onu aklın mesajını dinlemekten ve ona kulak asmaktan alıkoyar.

Dünya tutkunlarının tavrı budur: Görüşleri sürekli çelişkilidir. Nefislerinin arzuları ile onayladıklarını yaparlar, fakat o yaptıklarını akılları ile reddederler. Buna rağmen arzularının görüşü ile tatmin olurlar ve bu tatmin oluşları aklın hükmüne kulak asmalarına engel olur.

İşte dünya tutkunlarının görünürdeki sebeplerin devamını ve dünya hayatının süslerinin kalıcılığını ileri süren sözlerinin anlamı budur. İşte

bu anlamı vurgulamak üzere bağ sahibi adamın sözü, "Bu bağ asla yok olmaz" şeklinde değil de, *"Bunun yok olacağını asla sanmam."* şeklinde bize nakledilmiştir.

"Kıyametin kopacağını da sanmıyorum." ifadesi, bir önceki *"Bunun yok olacağını asla sanmam."* cümlesindeki ebedîlik kuruntusuna dayanıyor. Çünkü bu kuruntu kıyametin kopması ile mevcut durumun değişmesini yadırgamaya yol açar. Müşriklerin ahireti reddetmeleri ile ilgili Kur'ân'da nakledilen bütün deliller de bu yadırgamaya dayanır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?"* (Yâsîn, 78), *"Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman gerçekten (o vakit) yeniden mi yaratılacağız?"* (Secde, 10)

"Andolsun eğer Rabbime döndürülürsem, (sahip olduğum kendi üstünlüğümle) bu bağdan daha iyi bir dönüş yeri bulurum." ifadesi ise az önce sözünü ettiğimiz kendini üstün görme ve iyiliği hak etmişlik iddiasına dayanıyor. Bu ise, her türlü iyiliğin ve mutluluğun bunların gerektirdiği çalışmaları yapmaksızın elde edilebileceği yolunda insanda asılsız bir beklentiye yol açar. Adam şunu demek istiyor: Kıyametin kopacağı ihtimali son derece zayıftır. Ama eğer kıyamet kopar da ben Rabbime döndürülürsem, özümdeki üstünlük sayesinde -Rabbim bana verir demiyor- kesinlikle bu bağdan daha iyi bir akıbet ve dönüş yeri bulurum.

Bu sözleri söyleyen bağ sahibi iddia ettiği üstünlük konusunda kendini o kadar aldatmıştı ki, sözlerini yemin ile bağladı. Nitekim "le-in rudidtu=Andolsun eğer döndürülürsem" ifadesinin başındaki "kasem lâmı" ile "le-ecidenne kesinlikle=bulurum" ifadesindeki "tekit lâmı ve nunu" bunu göstermektedir. Ayrıca "Eğer Rabbim beni kendine döndürürse" değil de *"döndürülürsem"* ve "Rabbim bana verir" değil de, *"bulurum"* demesi bu üstünlük iddiasının göstergesidir.

Bu iki ayetin içeriği şu ayetin içeriği gibidir: *"Andolsun ki, insanın başına gelen bir sıkıntının ardından biz ona bir rahmet tattırsak, 'Bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını hiç sanmıyorum. Ama eğer Rabbime döndürülecek olsam bile muhakkak ki, O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır.' der."* (Fussilet, 50)

37) Arkadaşı da onunla konuşurken ona şöyle dedi: "Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, sonra seni bir adam biçimine getiren Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"

Bu ve bunu izleyen üç ayet, adamın arkadaşının verdiği cevabı oluşturuyor. Arkadaşı bu sözleri önce bahçe sahibinin, *"Ben mal bakımından senden daha zenginim, evlât ve hizmetçiler bakımından da senden daha güçlüyüm."* şeklindeki sözüne, arkasından da bağına girdiğinde söylediği *"Bunun yok olacağını asla sanmam."* şeklindeki sözüne karşılık olarak veriyor. Bu cevaplarında adamın sözlerini, söyleyenin amacı itibarı ile şu iki yönden tahlil ediyor: Birincisi, kendisinde ve sahip olduğu servette, evlât ve hizmetçilerde bağımsızlığını iddia etmek suretiyle Allah karşısında kendini üstün görmesi ve sahip olduğu gücü kendisi için has ve ayrıcalık saymasıdır. İkincisi, arkadaşına karşı üstünlük taslaması, onu az şeylere sahip olma ve aşağılıkla damgalayarak küçümsemesidir. Bu tahlillerden sonra adamın bu iki iddiasını da kökünden çürüterek reddediyor. Buna göre, *"Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, sonra seni bir adam biçimine getiren Allah'ı inkâr mı ediyorsun? Fakat bana gelince, O Allah, benim Rabbimdir ve ben Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmam. Bağına girdiğin sırada, 'İş Allah'ın dilediğidir. Güç sadece Allah'ındır.' deseydin ya!"* ifadesi ile bu iddiaların birincisine, *"Eğer beni mal ve evlât yönünden kendinden geride görüyorsan (sorun değil). Olur ki Rabbim bana senin bağından daha iyisini verir ve senin bağının üzerine gökten bir afet gönderir de orası kupkuru bir toprak hâline gelir. Ya da onun suyu yerin dibine çekilir de bir daha aramakla bulamazsın."* ifadesi ile de iddiaların ikincisine cevap veriyor.

"Arkadaşı da onunla konuşurken ona şöyle dedi" ifadesinde, daha önce kullanılan *"onunla konuşurken"* cümlesinin tekrarlanması, adamın arkadaşının adamdan işittiği aşağılayıcı sözlere rağmen daha önce takındığı imanın verdiği sükûnet ve vakardan ayrılmadığını, tersine arkadaşına karşı konuşma adabını gözeterek tartışmasını sürdürdüğünü gösteriyor. Gözettiği edep kuralları arasında şunlar vardı: Adama karşı hoşgörülü davranıyor, nazik ifadeler kullanıyor, rencide edici sözlerden kaçınıyor, normal olarak adamın ağırına gidecek beddua çağrıştıran sözler söylemiyor, bağından söz ettiği üslup ile adamın çocuklarından söz edip onları kötü sözle anmıyor, sadece ima yolu ile bağının çıplak bir düzlüğe dönüşebileceğinden ve suyunun toprağın derinliklerine sızabileceğinden söz etmekle yetiniyor.

"Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan... Allah'ı inkâr mı ediyorsun?" ifadesi inkârî=yadırgama içerikli bir sorudur. Adamın arkadaşı bu

soruda arkadaşının sözlerinin içerdiği Allah'a ortak koşmayı yadırgıyor. Daha önce işaret ettiğimiz gibi arkadaşı kendisinin, sebeplerin ve sonuçların Allah'ın iradesinden bağımsız olduğunu iddia etmek suretiyle O'na şirk koşmuştu. Bu müşrikliğin uzantılarından biri de kıyametin kopuşunu yadırgaması, o konuda tereddüt etmesi idi.

Zemahşerî, el-Keşşaf adlı tefsirinde adamın arkadaşının adamı kâfir ve Allah'ı inkâr eden biri saydığını, çünkü adamın yeniden dirilmeyi şüphe ile karşıladığını, buna göre peygamberi inkâr eden nasıl kâfir oluyorsa adamın da aynı şekilde kâfir sayıldığını söylüyor. Fakat bu doğru değildir. Çünkü adam cevap amaçlı açıklamasında kendisinin müşrik olmadığını vurguluyor. Eğer Zemahşerî'nin dediği gibi adamı kâfir saysaydı, bu açıklamasında ahirete inandığından söz ederdi.

Eğer desen ki: Bu ayetlerde adamın müşrik olduğu açıkça belirtiliyor ve müşrikler ahireti inkâr ederler.

Buna karşılık derim ki: Adam putlara tapanlar anlamında müşriklerden değildi. Çünkü sözleri arasında putperestlik ilkelerinin cevaz vermediği bir itirafta bulunarak yüce Allah hakkında *"Rabbim"* tabirini kullanıyor ki, putperestler Allah'ı ne insanların Rabbi, ne de tapılan ilâh olarak görmezler. Onlara göre Allah rablerin rabbi ve ilâhların ilâhıdır. Ayrıca daha önce işaret ettiğimiz gibi adam ahireti kökünden reddetmiyor, onu tereddütle karşılıyor ve o konuda düşünmek istemeyerek onu yadırgıyor. Eğer ahireti kökünden inkâr etseydi, *"Andolsun eğer Rabbime döndürülürsem"* demez, bunun yerine "eğer döndürülürsem" derdi.

Ayette sözü edilen kötü tutumu ise adamın Rabbini unutması, kendisinin ve görünürdeki sebeplerin bağımsız olduğunu iddia etmesi anlamındaki müşrikliğidir. Bu da Allah'ı rububiyetten azlederek egemenlik ve yönetme dizginlerini başkasının eline vermek anlamına gelir ki, bu yaklaşım bütün bozuk dallara kaynaklık eden bozukluğun köküdür. Bu yaklaşım var olduktan sonra insan ister tevhit ilkesini dile getirsin, ister bu ilkeyi inkâr ederek yerine ilâhları koysun fark etmez. Zemahşerî "Adam 'Bu bağın sonsuza kadar yok olacağını sanmıyorum' dedi" ifadesinin tefsiri sırasında şu güzel sözleri söylüyor: "Müslüman zenginlerin çoğunluğunu görürsün ki, eğer açıkça böyle bir söz söylemeseler de hâl dilleri ile bu sözün benzerini söylüyorlar, tutumları ile bu sözü bağırıyorlar." (Alıntı sona erdi.)

Bu mümin kişi, *"Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, sonra seni bir adam biçimine getiren Allah'ı inkâr mı ediyorsun?"* şeklinde-

ki sözleri ile kâfir arkadaşının dikkatini aslına, yani ilk başta toprak ve sonra nutfeden ibaret olan yaratılışına çevirerek iddiasını çürütüyor. Çünkü insanın aslı, kaynağı budur. Bu asla, başka bir şey eklenmeden insanın çeşitli sıfatlara ve etkilere sahip insana dönüşmesini sağlayacak şekilde eklenen her şey Allah'ın katıksız bağışıdır. Ne insanın aslı, ne de aslı dışındaki varoluşsal zahirî sebepler bu sıfatların ve etkilerin hiçbir parçasına malik değildirler. Çünkü onlar da tıpkı insan gibidirler; kendilerinden ve kendilerinin etkilerinden yana sahip oldukları her şeyi sadece Allah'ın bağışı ile elde edebilmektedirler.

İnsan biçiminde düzenlenmiş olan insanın sahip olduğu her şey ve amaçlarına ulaşma yolunda varoluşsal/maddî sebepleri denetimi altına almasını sağlayan ilim, hayat, güç ve yönetim erki gibi insanlık özünün bütün etki ve belirtileri, bütün bunlar sadece ve sadece Allah'ın mülküdürler. Allah onları insana verse, onları onun mülküyetine sunsa da, Allah'ın mülkiyetinden çıkmazlar, O'ndan kopmazlar. Ne var ki insan bu niteliklerle donatıldığında o nitelikler ancak Allah'ın dileği ile insana nispet edilir, onun malı olur. Öyle ki, eğer Allah dilemese, insan bu niteliklerin hiçbirisine sahip olamaz. Dolayısıyla insan hiçbir şeyde ne kendisinden, ne de kendisinin etkilerinden yana Allah'tan bağımsız olamaz. Nitekim evrensel sebeplerin hiçbiri için de böyle bir bağımsızlık söz konusu değildir.

İşte mümin kişi arkadaşına şunu demek istiyor: Sen önce şu topraksın, sonra da insanlıktan, erkeklikten ve bunun etkilerinden hiçbirine sahip olacağı söz konusu olmayan nutfesin. Bunları sana dileği sonucunda veren ve seni onlara malik kılan ancak yüce Allah'tır, senin mülkiyetine verdiği niteliklerin asıl maliki O'dur. Hâl böyleyken nasıl oluyor da sen O'nu inkâr ediyor, O'nun rububiyetini görmezden geliyorsun? Sen nerede, bağımsızlık nerede?

38) "Fakat bana gelince, O Allah, benim Rabbimdir ve ben Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmam."

Ayetin başındaki "lakinna" ibaresinin yaygın okunma biçimi "lâkinne"dir. Yani şeddeli olan "nun" harfinin harekesi fethedir. Geçiş hâlinde "elif" okunmaz, fakat durma hâlinde okunur. Müfessirlerin açıkladığına göre bu ibarenin aslı "lâkin ene" şeklindedir. "Hemze"nin fethesi "nun" harfine nakledildikten ve "nun" harfi öbür "nun" harfi ile birleştirildikten (idğam) sonra "hemze" hazfeldilmiştir. Dolayısıyla geçiş hâlinde

şeddeli, meftuh "nun"la ve "elif"siz olarak okunurken, durma hâlinde "elif" ile okunur. Tıpkı tekil birinci şahıs zamiri olan "ene" ibaresinde olduğu gibi.

Bu ayette *"Rabbim"* ifadesi tekrarlanıyor. Bu ikinci *"Rabbim"* kelimesi, zamirin yerine konmuş bir zahir isimdir. Yoksa normal kullanıma göre "O'na hiçbir kimseyi ortak koşmam." denmesi beklenirdi. Böyle denmesinin sebebi, hükümle sıfat arasında bağ kurularak hükmün gerekçesine işaret etmektir. Sanki mümin kişi şöyle demek istiyor: "Ben O'na hiç kimseyi ortak koşmam. Çünkü O benim Rabbimdir ve rububiyeti sebebi ile O'na ortak koşmak caiz değildir." Bu ifade, kâfir arkadaşının kendisi ile ilgili iddiasının karşılığında mümin kişinin kendi durumunu belirten bir açıklamadır. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

39) "Bağına girdiğin sırada, 'İş Allah'ın dilediğidir. Güç sadece Allah'ındır.' deseydin ya!"

Bu ayet, mümin kişinin kâfir arkadaşına söylediği sözlerin devamıdır. İfade, bağına girdiğinde, *"Bunun yok olacağını asla sanmam."* diyen arkadaşına yönelik bir teşvik ve kınama niteliğindedir. Oysa adam böyle diyeceği yerde, "İş Allah'ın dilediğidir. Güç sadece Allah'ındır." diyerek işi bütünü ile Allah'ın dileğine bağlamalı ve gücü yüce Allah'a tahsis etmeli idi. Mümin kişinin bu tavsiyesi, arkadaşına yaptığı her nimetin Allah'ın dileğine bağlı olduğu ve her türlü gücün O'ndan kaynaklandığı şeklindeki açıklamaya dayalıdır.

"Mâ şâallah" ifadesinin takdirî açılımı ya "el-Emru mâ şâehullah (İş Allah'ın dilediğidir)" veya "Mâ şâehullahu kâinun (Allah'ın dilediği olur)" şeklindedir. Her iki takdirde de ibarenin başındaki "mâ" edatı mevsuledir. Fakat bu "mâ" kelimesinin şart edatı olup ifadenin takdirî açılımının "Mâ şâehullahu kâne (Allah dilerse olur)" şeklinde olması da mümkündür. Fakat şıkların ilki sözün akışına daha uygundur. Çünkü buradaki amaç, bağımsızlık ve Allah'a ihtiyaçsızlık iddia eden birine karşı her işin Allah'ın dileğine dayandığını vurgulamaktır.

"Güç sadece Allah'ındır." cümlesi, gücün Allah ile özdeş olduğunu, her türlü gücün O'nun tekelinde olduğunu ifade eder. Şu anlamda ki, yaratıklarda görülen ve onların beraberinde bulunan güç aynı ile O'nunla kaimdir, O'nun verdiği gücün O'ndan kopması ve yaratıkların bağımsız malı olması söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah, *"Bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu..."* (Bakara, 165) buyuruyor.

Böylece mümin kişinin kâfir arkadaşının kendisine söylediği ve bağına girdiği sırada dile getirdiği sözlere verdiği cevap tamamlanmış oluyor.

39-41) "Eğer beni mal ve evlât yönünden kendinden geride görüyorsan (sorun değil). Olur ki Rabbim bana senin bağından daha iyisini verir ve senin bağının üzerine gökten bir afet gönderir de orası kupkuru bir toprak hâline gelir. Ya da onun suyu yerin dibine çekilir de bir daha aramakla bulamazsın."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Bu ayetlerin ikincisinde geçen 'husban' kelimesi aslında bir kerede birlikte atılmak üzere hazırlanan oklar demektir. Bu atış türü süvariler tarafından kullanılır. Kelimenin aslı 'hesab'dır. Atılan oklara 'husban' denmesinin sebebi, bu atışta birden çok hesabın yapılmış olmasıdır. Yine aynı ayette geçen 'zelak' kelimesi, üzerinde bitki veya başka şey bulunmayan dümdüz toprak parçası demektir. Kelimenin aslı, üzerinde ayakların kaydığı, ayakların tutunamadığı toprak parçasıdır." (Alıntı burada sona erdi.)

Daha önce de açıkladığımız üzere ayetteki "saiden" kelimesi, üzerinde bitki bulunmayan dümdüz yer yüzeyi ve kurpkuru toprak demektir. Suyun "ğavr" olmasından maksat, toprağın derinliklerine sızıp kaybolmasıdır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi bu iki ayet, kâfir arkadaşının mal bakımından daha zengin, evlât ve hizmetçiler bakımından da daha güçlü olduğuna dayanan büyüklenmesine mümin kişinin verdiği cevaptır. Vermiş olduğu bu cevabın dayanağı daha önceki açıklamasıdır ki, o açıklamanın özeti şudur: Bütün işler Allah'ın dileğine ve gücüne dayandığı cihetle O seni benden daha varlıklı ve kalabalık tayfa sahibi yaptı. Dolayısıyla bu O'nun tasarrufudur ve bu konudaki yetki O'nun elindedir. Senden kaynaklanan bir şey değil ki, bana senin bağından daha iyisini versin ve senin bağını yıksın; beni senin durumundan daha iyi bir duruma getirsin ve seni benim bugünkü durumumdan daha beter bir durum ile karşılaştırsın; beni senden daha zengin yaparken, seni benden daha fakir yapsın.

Anlaşıldığı kadarıyla "in-tereni ene ekalle" ibaresindeki "tereni" fiili inanç anlamındaki "rey" kökünden geliyor ve "ef'al-i kulub"dandır. Bu fiili izleyen "ene" ise, aslında mübteda ile haber olan "tereni" fiilinin iki mefulünün arasına girmiş bir ayırıcı zamirdir. Yalnız bu fiilin gör-

mek anlamına gelen "ruyet" kökünden türemiş olması ve "ene" zamirinin "tereni" fiilinin hazfedilmiş mefulünu tekit eden merfu bir zamir olması da mümkündür.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Eğer sen beni kendinden daha az mala ve çocuğa sahip görüyorsan, bunun önemi yok. Çünkü bu konu Rabbimin elindedir. Olur ki, Rabbim bana senin bağından daha iyisini verir ve senin bağına don, samyeli, şimşek gibi semavî bir afetin oklarını yağdırır da orası üzerinde ne ağaç, ne de bitki bulunmayan boş ve çıplak bir toprak parçasına dönüşür veya suyu yerin dibine çekilir de çok derinlere indiği için onu arayıp çıkaramazsın.

42) Derken ürünleri (serveti) kuşatılıp yok edildi. Böylece oraya yaptığı masraflarından ötürü pişmanlıkla ellerini ovuşturup kaldı. Bağ, çardakları üzerine yıkılmış (tamamen harap olmuş) ve o, "Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım!" diyordu.

Ayetin orijinalindeki "uhita" kelimesinin kökü olan "el-ihata" kelimesi, bir şeyin helâk olmasının kinayeli ifadesidir. Bu deyim, düşmanın birini kuşatması ve onu her tarafından sarmasından alınmıştır. Öyle ki, bu kuşatma altındaki kişi her türlü yardımdan ve destekten kesilir ki, bu da helâk olmak demektir. *"Onlar artık çepeçevre kuşatıldıklarına inanırlarsa..."* (Yûnus, 22) ayetinde buyrulduğu gibi.

"Ellerini ovuşturup kaldı." ifadesinde pişmanlık kinaye yolu ile dile getiriliyor. Çünkü pişman olan kişi çoğu kere avucu ile öbür elinin sırtına döver. *"Bağ, çardakları üzerine yıkılmış"* ifadesi, bazı müfessirlerin dediğine göre tamamen harap olmuşluğun, tam bir yıkılmışlığın kinayeli ifadesidir. Çünkü yıkılıp çöken evlerin önce çatıları yere düşer, arkasından da duvarları çöken çatıları üzerine düşer. Ayette geçen "haviyetun" kelimesinin kökü olan "huviyy" kelimesi düşmek demektir. Başka bir görüşe göre bu kelimenin asıl anlamı boşluktur.

"Ve o, 'Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım!' diyordu." Yani keşke bu bağlandığım şeylere bağlanmasaydım! Keşke etkilerinde bağımsız olduklarını sandığım bu görünürdeki sebeplere sığınmasaydım, onlara bel bağlamasaydım! Keşke işi bütünü ile Allah'a havale etseydim! Şimdi çabalarım boşa gitti ve kendim de mahvoldum.

Buna göre ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Adamın birçok türdeki malı mahvoldu veya bağının ürünleri bozuldu. Bu yüzden harcamış olduğu sermayeden dolayı ve yıkılan bağı karşısında

pişmanlığa kapıldı. Bu pişmanlık duygusu ile de sürekli şöyle diyordu: "Keşke Rabbime kimseyi ortak koşmasaydım! Keşke bel bağladığım şeylere bel bağlamasaydım! Keşke kendime ve bana hiçbir faydası olmayan diğer görünür sebeplere güvenmeseydim!"

43) Allah'tan başka kendisine yardım edecek bir cemaati yoktu; kendisini (bundan) koruyacak güce de sahip değildi.

Ayetteki "fietun" kelimesi topluluk ve "muntesiren" kelimesi engelleyen, korunan [başına gelen felâketlerden kendisini] koruyan anlamındadır.

"Arkadaşı da onunla konuşurken ona şöyle dedi: Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, sonra seni bir adam biçimine getiren Allah'ı inkâr mı ediyorsun?" ifadesi ile başlayıp *"Ya da onun suyu yerin dibine çekilir de bir daha aramakla bulamazsın."* cümlesi ile biten beş ayet, bağ sahibi adamın küfre ve şirke düşmekle hata yaptığının sözlü açıklaması olduğu gibi, *"Derken ürünleri (serveti) kuşatılıp yok edildi."* cümlesi ile başlayıp, *"kendisini (bundan) koruyacak güce de sahip değildi."* cümlesi ile biten iki ayet de söz konusu yanlışının fiilî açıklamasıdır. Şöyle ki: Adam, *"Bunun yok olacağını asla sanmam."* diyerek dünyanın devamlılığına ve onun ziynetlerinin sürekliliğine gönül bağladığını açıklamıştı. Bu açıklaması ile ilgili yanıldığı, ürünleri kuşatılıp yok edildiğinde ve bağın, çardakları üzerine yıkılıp tamamen harap olduğunda kendisine gösterildi. Arkadaşına, *"Ben mal bakımından senden daha zenginim, evlât ve hizmetçiler bakımından da senden daha güçlüyüm."* diyerek zahirî sebeplere güvenip bel bağladığı açıklamasındaki yanılgısını, *"Allah'tan başka kendisine yardım edecek bir cemaati yoktu."* ifadesi ortaya koydu. Kendisine bağımsızlık tanımasının ve kendisiyle böbürlenmesinin yanlışlığına ise, *"kendisini (bundan) koruyacak güce de sahip değildi."* ifadesi ile işaret edildi.

44) İşte orada (bütün sebeplerin etkisini kaybettiği sırada) velâyet, hak olan Allah'a aittir. O, mükâfat açısından daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

Kelimenin yaygın okunuşu "velâyet" şeklindedir. "Vilâyet" şeklinde okuyanlar da vardır. Her iki okunuşta da anlam aynıdır. Bir görüşe göre "velâyet", yardım ve destek anlamına, "vilâyet" ise egemenlik anlamına gelir. Fakat bu yorum kanıtlanmış değildir. "el-Hakkı" keli-

mesinin sonunu da ["Allah" kelimesinin sıfatı olacak şekilde] esre ile okumak gerekir. Ayette geçen "sevab" ise mutlak anlamda karşılık, ecir ve sonuç demektir. Fakat çoğunlukta iyi ve güzel karşılık, mükâfat anlamında kullanılır. Yine ayette geçen "el-ukb", aynı şekilde "el-ukub" kelimesi de akıbet ve sonuç anlamındadır.

Tefsirciler ayetteki "hunâlike" edatı ile *"Derken ürünleri (serveti) kuşatılıp yok edildi."* ifadesine işaret edildiğini söylemişlerdir. Şu anlamda ki: İşte o yerde veya o vakitte, yani ürünün yok edildiği o yerde veya o zamanda velâyet Allah'a aittir. Bu yoruma göre buradaki "velâyet" de yardım ve destek anlamındadır. Yani belâ insanın etrafını kuşattığı ve bütün görünür sebepler ile bağlantısı koptuğu anda onun tek yardım edicisi Allah'tır, Allah'tan başka bir yardım edicisi yoktur.

Bu anlam kendi başına doğrudur. Fakat bu ayetlerin getiriliş amacına uygun değildir. Bu ayetlerin getiriliş amacı işin bütünü ile Allah'a ait olduğudur. O her şeyin yaratıcısı, her işin yöneticisidir. O'nun dışındakiler için sadece sanal bir serap, denemek ve sınavdan geçirmek amacıyla hayatı süslemek vardır.

Eğer o tefsircilerin yorumları yerinde olsaydı, burada "Allah" kelimesinin, batılın karşıtı olan "hak" sıfatı ile değil de güç, üstünlük ve izzet gibi sıfatlardan biri ile nitelenmesi uygun olurdu. Ayrıca *"O, mükâfat açısından daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir."* ifadesi de belirgin bir açıya ve uygun bir konuma sahip olmazdı.

Gerçi doğrusunu Allah bilir; ama gerçek şu ki "velâyet", yönetim malikiyeti, egemenlik anlamındadır ve bu anlam, *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun Resulü ve namaz kılan ve rükû hâlinde iken zekât veren müminlerdir."* (Mâide, 55) ayetinin tefsiri sırasında belirttiğimiz gibi bu kelimenin bütün türevlerine sirayet etmiştir. Yani helâkin kuşatması, görünür sebeplerin etkisiz kalması ve kendini bağımsız ve ihtiyaçsız gören insanın acizliğinin ortaya çıkması sırasında insanın ve her şeyin işlerinin veliliği ve yönetim egemenliği Allah'a aittir. Çünkü O gerçek ilâhtır, somut uygulama itibarı ile yönetim ve etkileme yetkisi O'na mahsustur. O'nun dışındaki yönetimde ve etkilemede O'na ortak oldukları iddia edilen zahirî sebepler özleri itibarı ile batıldırlar, Allah'ın onlara izin verdiği ve onları malik kıldığı durumlar dışında hiçbir etkileme gücüne malik olmadıkları gibi, insanın vehmi sonucu kuru ad dışında hiçbir bağımsızlığa da sahip değildirler. Buna göre özleri itibarı ile batıl

(boş), fakat Allah'ın izni oranında haktırlar (gerçektirler). Oysa Allah zatı itibarı ile hak, bağımsız ve özü itibarı ile ihtiyaçsızdır.

Yüce Allah ile tesirde ortak oldukları iddia edilen O'nun dışındaki zahirî sebepler birbirleri ile karşılaştırıldıklarında -ki, yüce Allah karşılaştırılmaktan münezzehtir- görülür ki, yüce Allah sevap verme açısından o sebeplerden daha hayırlıdır. Çünkü O, emirlerine uyanları gerçek anlamda ödüllendirirken diğer sebepler kendilerine bel bağlayanlara ancak geçici ve yok olmaya mahkûm bir ödül verebilirler ki, üstelik onlardan gelen ödül aslında Allah'tandır ve O'nun iznine bağlıdır. Aynı şekilde yüce Allah sonuç ve akıbet bakımından da o sebeplerden hayırlıdır. Çünkü yüce Allah yok olmayan, zeval bulmayan, sahibi olduğu celal ve ikramda değişme olmayan sabit haktır. Oysa görünürdeki sebepler, Allah'ın dünya hayatının süsü yaptığı geçici ve değişmeye mahkûm şeylerdir. İnsan onlara dalar ve gönül bağlar. Ama bu tutkunluk belirli bir süreye kadar devam eder. O süre dolunca da, Allah onları kupkuru bir toprak hâline getirir.

İnsanın yönetim yetkisini nispet ettiği ve durumunu düzeltmesini umduğu bir şeye bağlanması vazgeçilmez olduğuna göre Rabbi onun için başkalarından daha hayırlıdır. Çünkü O, mükâfat açısından daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

Bazı tefsircilere göre,[1] ayetteki "hunâlike" edatı ile kıyamet gününe işaret ediliyor. O zaman buradaki sevap ve sonuç ile o gün verilecek sevap ve sonuç kastedilmiş olur. Fakat kolayca görüleceği gibi sözün akışı bu yoruma hiçbir yönü ile uygun değildir.

45) Onlara şu örneği de ver: Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su (yağmur) gibidir; yerin bitkileri onunla karışıp yeşerir; sonra (o bitkiler) rüzgârların savurduğu çerçöpe dönüşür. Allah'ın her şeye gücü yeter.

Bu örnek, dünya hayatını beraberindeki geçici, hızla yok olmaya mahkûm süslerle temsil etmek üzere bu söz akışında sunulan ikinci örnektir.

Ayette geçen "heşîm" kelimesi, "heşm" kökünden feîl kalıbında gelen ve meful anlamında olan bir kelimedir. Ragıp İsfahanî'nin açıklama-

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 472, Kuteybî'den naklen; el-Keşşaf, c. 2, s. 724.]

sına göre kelime, bitki gibi gevşek yapılı şeylerin kırıntıları demektir. Ayetteki "tezrû" fiilinin kökü olan "zerv" kelimesi, ayırıp dağıtmak, savurmak anlamındadır. Başka bir açıklamaya göre, bir şeyi getirip götürmek demektir.

Burada, suyun yerin bitkilerine karışması değil de, yerin bitkilerinin suyla karışıp yeşermesi denmesinde, suyun bitkinin yapısında diğer unsurlardan daha baskın olduğuna işaret vardır. Yine ayette yağmur suyunun yanı sıra pınar ve dere sularından söz edilmemesinin sebebi, bütün diğer suların kaynağının yağmur suları olmasıdır. *"Sonra (o bitkiler) rüzgârların savurduğu çerçöpe dönüşür."* ifadesindeki "esbaha" fiili, yapılan açıklamaya göre "oldu, dönüştü" anlamındadır ve buna göre bu haberin sabah vakti ile kayıtlandığını ifade etmiyor.

Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: Dünyanın süsüne gönül vererek Allah'ı anmaktan yüz çevirenlere şu örneği de ver: Dünya hayatı gökten indirdiğimiz yağmur suyu gibidir; yerin bitkileri o suyla karışıp yeşerir, göz alıcı ve güzel bir görünüm kazanır, en güzel süsleriyle ortaya çıkar. Fakat daha sonra o bitkiler parçalanmış çerçöpe dönüşür ve rüzgârlar onları ayırıp sağ-sola savurur, öteye-beriye getirip götürür. Allah'ın her şeye gücü yeter.

46) Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan salih işler ise, Rabbinin katında mükâfat açısından daha hayırlı ve ümit besleme bakımından daha güzeldir.

Bu ayet az önceki örneğin sonucu durumundadır. Yani mal ve evlâtlar her ne kadar kalpler bunlara bağlansa da, gönüller onlara fayda beklentisi ile özlem beslese de, emeller onları kuşatsa da, bunlar çabuk yok olmaya mahkûm olan süslerdir; bunlardan istenilen her şeyde insana yarar sağlamaz, istenilen karşılığı vermez, bütün beklentilerini ve temennilerini gerçekleştirmek bir yana, çoğunu karşılamaya elverişli olmazlar. Görüldüğü gibi, bu ayetle bu konunun başına, yani *"Biz, onlardan hangisinin daha güzel işler yaptığını sınayalım diye yeryüzünde bulunan her şeyi orası için bir süs yaptık. (Bununla beraber) biz kesinlikle orada bulunan her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız (onlarla dünya süsleri arasındaki ilişkiyi koparacağız)."* [Kehf, 7-8] ifadelerine dönülüyor.

"Kalıcı olan salih işler ise, Rabbinin katında mükâfat açısından daha hayırlı ve ümit besleme bakımından daha güzeldir." ifadesinde yer alan "el-bakıyatu's-salihat" ibaresi ile salih/iyi ameller kastedili-

yor. Çünkü Kur'ân'ın bildirdiğine göre insanın amelleri Allah katında muhafaza edilmektedir. Buna göre ameller kalıcıdır. Eğer yapılan bir amel salih ise, kalıcı olan salih amellerden olur. Bu tür ameller ise, Allah katında sevap bakımından daha hayırlıdır. Çünkü bunları getiren insana yüce Allah hayırlı karşılık verir. Bu ameller ümit besleme bakımından da daha güzeldir. Çünkü bu amellerle umulan Allah'ın rahmeti ve keremi insanlara kesinlikle verilir. Dolayısıyla bu ameller insanın emellerini gerçekleştirme konusunda dünya süslerinden ve cazibelerinden daha sahicidirler. Çünkü dünyanın ziynetleri ve göz alıcı süsleri insana verdiği vaatlerin çoğunu yerine getirmez. Diğer taraftan onlara bağlanan emeller çoğunlukla yalancıdır, doğru olanları da yanıltıcı ve aldatıcıdır.

Şiî ve Sünnî kaynakların Peygamberimize (s.a.a) dayandırarak ve Şiî kaynakların Ehlibeyt İmamları'na (hepsine selâm olsun) dayandırarak naklettikleri rivayetlere göre, ayetteki kalıcı salih amellerden maksat "Sübhanallah, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah ve Allahu ekber" sözlerinden oluşan dört tespih içerikli cümledir. Diğer bazı rivayetlere göre maksat gündelik namazlar, başkalarına göre Ehlibeyt'i sevmektir ki, bütün bunlar örnek verme ve geneli özele, içeriğe uyarlama kabilindendir.

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ
اَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ
مَرَّةٍۚ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى
الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا
يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّآ اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًاۜ وَلَا
يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّآ
اِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِۜ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَآءَ
مِنْ دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۜ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَآ اَشْهَدْتُهُمْ
خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ
عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَآءِىَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ
يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوٓا
اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هٰذَا
الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۚ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَىْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا
مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوٓا اِذْ جَآءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ اِلَّآ اَنْ تَأْتِيَهُمْ
سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا
مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَۚ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّۖ

وَاتَّخَذُوٓا اٰيَاتٖى وَمَٓا اُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ
رَبِّهٖ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِىَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُۜ اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً
اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓى اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَهْتَدُوٓا اِذًا اَبَدًا
﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُوالرَّحْمَةِۜ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ
الْعَذَابَۜ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهٖ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى
اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

AYETLERİN MEALİ

47- Dağları yerinden götüreceğimiz, yeryüzünü belirgin ve düz olarak göreceğin ve onların tümünü bir araya getirip de hiçbirini geride bırakmayacğımız günü hatırla.

48- Onlar (müşrikler), tek saf hâlinde Rabbinin huzuruna çıkarılırlar. (Onlara deriz ki:) "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz. Bilakis siz, size bir buluşma zamanı belirlemeyeceğimizi sanmıştınız."

49- Ve kitap ortaya konur, suçluların onda olan şeylerden dolayı korkup tedirgin olduklarını görürsün. "Vay hâlimize!" derler, "Bu nasıl bir kitapmış, küçük-büyük hiçbir şeyi (hatamızı) atlamadan saymış!" Böylece yaptıkları her işi karşılarında hazır bulurlar. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.

50- Hani Meleklere, "Âdem'e secde edin." demiştik; İblis dışında hepsi secde etti. O, cinlerden idi de Rabbinin emrinden çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu veliler ediniyorsunuz (onların egemenliğine mi inanıyorsunuz)? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için ne kötü bir değişmedir bu!

51- (Çünkü) ben onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendi yaratılışlarında hazır/şahit tuttum. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim.

52- (Allah'ın) "Benim ortaklarım olduklarını sandığınız şeyleri çağırın." dediği günü de hatırla. Onları çağırırlar; ama onlar kendilerine cevap vermezler. Biz, aralarında derin bir uçurum meydana getiririz (onlarla ortakları arasındaki bağı koparırız).

53- Suçlular, ateşi görür ve ona düşeceklerini anlarlar; ondan bir çıkış yolu da bulamazlar.

54- Andolsun, bu Kur'ân'da insanlar için (hakkı ortaya koyup şükretmelerini sağlayacak) her örneği defalarca açıkladık. Fakat insan tartışmaya çok düşkündür.

55- Kendilerine hidayet geldiğinde, insanları iman etmekten ve Rablerinden af dilemekten alıkoyan şey, sadece öncekiler hakkında geçerli olan yasanın (kökten yok etme azabının) kendileri hakkında da uygulanmasını veya görecekleri şekilde azabın kendilerine gelmesini istemeleridir.

56- Biz elçileri, ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Küfre düşenler ise, hakkı batılla yok etmek için batıl (ve boş) sözlerle tartışırlar. Onlar, ayetlerimi ve uyardıkları şeyi alaya aldılar.

57- Kendisine Rabbinin ayetleri hatırlatılıp da ondan yüz çeviren ve kendi ellerinin önden gönderdikleri işleri unutan kimseden daha zalim kim vardır? Kuşkusuz biz, onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da (duymalarını engelleyecek) bir ağırlık oluşturduk. Artık onları hidayete çağırsan da asla hidayete ermezler.

58- Rabbin çok bağışlayandır, geniş merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları işler yüzünden onları cezalandıracak olsaydı, kuşkusuz onlar için azabı çabuklaştırırdı. Fakat onlar için belirlenmiş bir zaman vardır ki, ondan başka kaçıp sığınacakları bir yer bulamazlar.

59- İşte o beldelerin halkını, zulümleri yüzünden helâk ettik. Onları helâk etmek için belli bir zaman tayin etmiştik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz bu ayetlerle öncekiler arasında bağlantı vardır. Bunlar da onlar gibi, şu zahirî sebeplerin ve aldatıcı dünya cazibelerinin hayat süsleri olduklarını, hızla kaybolmaya mahkûm olduklarını, insanın onların kendisine ne fayda ve ne zarar veremeyeceklerini, ona lehinde veya aleyhinde olarak sadece amellerinin kalacağını ve onlara göre karşılık göreceğini açıklamaya devam ediyorlar.

Bu ayetlerde ilkönce kıyametin kopmasından ve insanın oraya tek başına ve sadece amelleri eşliğinde gelmesinden söz ediliyor. Sonra İblis'ten, onun Âdem'e secde etmeyi reddetmesinden ve Rabbinin emri dışına çıkmasından, insanlara düşman oldukları hâlde insanların Şeytan'ı ve soyunu veli edinmelerinden bahsediliyor. Arkasından kıyamet gününe, insanlarla Allah'a koştukları ortakların getirilmesine, onların arasında ilişki kopukluğunun belli olmasına dikkat çekiliyor. Bunları da mükâfat vaadi ve tehdit içerikli başka ayetler izliyor. Bütün bunlar amaç itibarı ile daha önceki ayetlerle bağlantılıdır.

47) Dağları yerinden götüreceğimiz, yeryüzünü belirgin ve düz olarak göreceğin ve onların tümünü bir araya getirip de hiçbirini geride bırakmayacğımız günü hatırla.

Ayetin başındaki zarf ("yevme" kelimesi) ibarede bulunmayan gizli bir fiil ile bağlantılıdır ve ifadenin takdirî açılımı, "uzkur yevme nüseyyiru" şeklindedir. Dağları yürütüp götürmek, onları yerlerinden söküp oynatmakla olur. Kur'ân'da bu olay çeşitli ifadelerle anlatılıyor. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O gün... dağlar çöküntü ile akıp giden kum yığınına döner."* (Müzzemmil, 14), *"Dağlar atılmış renkli yüne dönüşür."* (Karia, 5), *"Dağlar parçalanarak dağılıp toz duman hâline gelir."* (Vâkıa, 6), *"Dağlar yürütülüp serap hâline gelir."* (Nebe', 20)

Ayetin içeriğinden anlaşıldığına göre, yeryüzünün belirgin ve açık biçimde meydana çıkması, dağların yerlerinden sökülüp götürülmesinin sonucudur. Dağlar ve tepeler ortadan kalkınca, yeryüzünü açık bir şekilde görmek mümkün olur. Hiçbir yöresi bir engel aracılığıyla diğerinden gizli kalmaz, hiçbir bölge bir perde aracılığıyla örtülü olmaz. Bu ayetin, *"Yeryüzü Rabbinin nuru ile aydınlanır."* (Zümer, 69) ayetinin içeriğine işaret etmesi de muhtemeldir.

"Onların tümünü bir araya getirir ve hiçbirini geride bırakmayız." Yani onlardan birini bile geride bırakmaz, hepsini diriltiriz. Buna göre kıyamet günü haşrolmak bütün insanları kapsıyor.

48) Onlar (müşrikler), tek saf hâlinde Rabbinin huzuruna çıkarılırlar. (Onlara deriz ki:) "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz. Bilakis siz, size bir buluşma zamanı belirlemeyeceğimizi sanmıştınız."

Sözün akışı gösteriyor ki, bu ayetteki "urizû=huzura çıkarılırlar" ifadesinin çoğul zamiri ile bir önceki ayetteki iki çoğul zamirler müşriklere dönüktür. Yani kendilerine ve hayatları ile ilgili zahirî sebeplere bel bağlayan, kalıcı ve ebedî bir şeye tutunur gibi hayat süslerine gönül veren kimselere. Bu tutumları ise Rablerinden kopma, O'na dönmeyi inkâr etme ve yaptıkları işlerin Allah'ın hoşuna gittiğine veya O'nu öfkelendirdiğine aldırış etmeme anlamı taşır.

İlâhî imtihan dönemi sürdükçe, geçici dünya ziynetleri önlerinde oldukça, zahirî sebepler etraflarını sardıkça ve bu dönem sona ermedikçe onların durumları böyle devam eder. Sonra vakit gelip de zahirî sebeplerin arkası kesilince, emeller son bulunca, Allah dünya üzerindeki bütün ziynetleri çırılçıplak bir düzlüğe çevirince, onlar için sadece Rableri, kendileri ve ilk günden beri saklanan amel sayfaları kalır. O zaman hayatları boyunca Rableri olarak görüp kulluk etmeye yanaşmadıkları Rablerinin huzuruna çıkarılırlar. Allah'ın huzuruna da tek saf hâlinde; aralarında soy, mal, dünyevî mevki farkı gözetilmeksizin yargılanmak üzere çıkarılırlar. İşte o zaman anlarlar ki, yüce Allah apaçık bir haktır ve O'nun dışında taptıkları sözde ilâhlar, gönül bağladıkları hayat süsleri, öz bağımsızlıkları, elleri altındaki görünür sebepler asla Allah'ın yerini tutmayan birer vehimden ibarettirler. Ki onlar bu sayılanlara bağlanıp Allah yoluna sırt dönmekle, O'nun istediği gibi davranmamakla hata etmişlerdir. Bu ağır hataya düşmelerinin başlıca sebebi de, böyle bir duruşma sahnesinde ayağa dikilip Allah'a hesap vereceklerine hiçbir zaman ihtimal vermemiş olmalarıdır.

Bu açıklama ortaya koyuyor ki, bu iki ayetteki dört cümle, yani *"Onlar (müşrikler), tek saf hâlinde Rabbinin huzuruna çıkarılırlar."*, *"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz."*, *"Bilakis siz, size bir buluşma zamanı belirlemeyeceğimizi sanmıştınız."* ve *"Ve kitap ortaya konur..."* cümleleri, müşriklerin mahşerde bir araya geti-

rilip hesaba çekilecekleri süre zarfında Rableri ile aralarında cereyan edecek ayrıntılı gelişmelerden seçilmiş dört temel noktayı vurguluyor. Maksat da hâsıl olduğu için bu ana hatlara değinmekle yetinilmiştir.

Buna göre, *"Onlar (müşrikler), tek saf hâlinde Rabbinin huzuruna çıkarılırlar."* ifadesinde şu noktalara işaret ediliyor:

Birincisi: Onlar Rablerine dönüp O'nunla buluşmaya mecbur ediliyorlar. Böylece kendi gönüllü tercihleri olmaksızın Rablerinin huzuruna çıkarılacaklardır.

İkincisi: Bu buluşmada onların onurlandırılması diye bir durum söz konusu değildir. Bunu, *"Rabbinin huzuruna"* ifadesinden anlıyoruz. Eğer bu buluşmada onlara yönelik bir onurlandırma söz konusu olsaydı, tıpkı *"Onların Rableri katındaki mükâfatı Adn cennetleridir."* (Beyyine, 8) ve *"Onlar, Rablerine kavuşacaklardır."* (Hûd, 29) ayetlerinde buyrulduğu gibi, "Rablerinin huzuruna" denirdi.

Üçüncüsü: Onların vehimleri tarafından uydurulan soy, mal, mevki farkı gibi dünyaya mahsus üstünlükler ve ayrıcalıklar ortadan kalkmış olur. Böylece üst tabaka-alt tabaka, zengin-fakir, efendi-köle gibi hiçbir ayrıcalığın olmadığı bir şekilde tek saf hâlinde huzura çıkarılırlar. O günün tek ayrıcalık kriteri işlenen amellerin türüdür. İşte o zaman dünya hayatlarında yanılgıya düştüklerini, doğru yoldan saptıklarını açıkça görürler. Arkasından *"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz."* gibi bir hitapla karşılanırlar.

"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız şekilde bize geldiniz." ifadesi, [takdirdeki] "kavl" kelimesinin "makul"udur (onlara denilecek olan sözdür). Cümlenin takdirî açılımı ise, "kale lehum=onlara der ki" veya "kulna lehum=biz onlara deriz ki" şeklindedir. Bu hitapta onların dünyadaki yanılmışlıkları ve yoldan çıkmışlıkları vurgulanıyor. Çünkü dünyanın süslerine ve cazibelerine gönül verdiler; bu da onları, Allah'ın yolunu izlemekten ve O'nun dinine uymaktan alıkoydu.

"Bilakis siz, size bir buluşma zamanı belirlemeyeceğimizi sanmıştınız." ifadesi, *"Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin gerçekten huzurumuza geri döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Mu'minûn, 115) ayeti ile aynı anlamdadır. Bu cümle eğer sözün akışından anlaşıldığı üzere önceki cümleden bir idrab (sonraki mana ile önceki manayı reddetme, karşıt anlamı pekiştirme) ise anlamı şudur: "Dünyanın süsleri, nefsinize tutulmanız ve zahirî sebeplere bel bağlamanız sizi bize kulluk etmekten

ve yolumuzu izlemekten alıkoydu. Bilakis siz, size bir buluşma vakti belirlemediğimizi, bu buluşmada huzurumuza çıkarılıp hesaba çekilmeyeceğinizi sandınız." Başka bir tabirle şu anlamdadır: "Dünya ile meşgul olmanız ve onun ziynetlerine gönül bağlamanız her ne kadar bizi anmaya yüz çevirip günahlara dalmanıza sebep oldu ise de, bu tutumunuzun bundan da önde gelen bir başka temel sebebi vardır ki, o da sizinle bir buluşma gerçekleştiremeyeceğimizi sanmanızdır." Buna göre ahireti unutmuş olmak, yoldan çıkmanın ve kötü işlere dalmanın asıl sebebidir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır."* (Sâd, 26)

Ahiret âlemini yok saymayı sanmanın onlara isnat edilmesinin gerekçesi ise şudur: Onların dünyaya dalmaları, dünyaya ve Allah dışında taptıkları ilâhlara bağlanmaları, dünyanın devamlı olduğu, hiç Allah'a dönmeyecekleri yolundaki bir zandan kaynaklanan bir fiildir ve buna göre bu yaklaşımları davranışlarının yansıttığı amelî bir zandır. Bunun yanı sıra bu isnat, onların Allah meselesine ilgi duymadıklarından, bu meseleyi önemsememelerinden kinaye de olabilir. *"Fakat siz yaptığınız işlerin çoğunu Allah'ın bilemeyeceğini sandınız?"* (Fussilet, 22) ayetinde olduğu gibi.

"Bilakis siz, size bir buluşma zamanı belirlemeyeceğimizi sanmıştınız." ifadesi, onların cahillik ve benzeri bir bahaneye sığınarak ileri sürdükleri takdirî (burada açıklanmamış) bir mazeret beyanlarına idrab üslubu ile verilmiş bir cevap da olabilir. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

49) Ve kitap ortaya konur, suçluların onda olan şeylerden dolayı korkup tedirgin olduklarını görürsün. "Vay hâlimize!" derler, "Bu nasıl bir kitapmış, küçük-büyük hiçbir hatamızı atlamadan saymış!" Böylece yaptıkları her işi karşılarında hazır bulurlar. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.

Amel defterinin ortaya konulması, onda yazılanlar doğrultusunda hüküm vermek üzere ortaya konması demektir. Ayetteki "müşfikîn" kelimesinin kökü, yumuşaklık demek olan "şefkat"tir. Ragıp İsfahanî bu kelimeyi el-Müfredat adlı eserinde şöyle açıklıyor: "Şefkat kökünden türeyen 'işfak' kelimesi, korku ile karışık ilgi anlamındadır. Çünkü müşfik (şefkat duyan kimse) kendisine şefkat göstereni sever ve ondan gelecek sonuçtan korkar. Yüce Allah şöyle buyurur: *'Ve hum mine's-saeti*

muşfikûn=Onlar kıyametten korkarlar.' [Enbiyâ, 49] Eğer bu kelime 'min' edatı ile müteaaddi olursa/geçişli kılınırsa anlamında korku unsuru ve eğer 'fî' edatı ile müteaddi olursa ilgi unsuru anlamı baskın olur. *'İnnâ kunnâ fî ehlinâ muşfikîn=Doğrusu, biz daha önce ailemizin arasında endişe içindeydik.'* [Tûr, 26] ve *'Müşfikûne minha=İnananlar ise ondan korkarlar.'* [Şûrâ, 18] ayetlerinde buyrulduğu gibi." (el-Mufredat'tan yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Yine ayette yer alan "veyl" kelimesi helâk anlamına gelir. Musibet sırasında bu kelime ile seslenilmesi, bazılarının dediğine göre, karşılaşılan musibetin helâk olmaktan daha ağır olduğundan kinayedir. Dolayısıyla uğranılan musibetten kurtulmak için helâk imdada çağrılıyor. Tıpkı musibet karşısında ölmenin temenni edilmesi gibi. Bunun bir örneği, *"Yâ leytenî mittu gable hâzâ=Keşke daha önce ölmüş olsaydım!"* (Meryem, 23) ayetidir.

"Ve kitap ortaya konur" ifadesinden anlaşıldığına göre söz konusu olan defter, bütün insanların amellerinin muhasebesi için ortaya konacak bir tek defterdir. Bu ise, herkes için özel bir amel defterinin ortaya konması ile çelişmez. Çünkü Kur'ân'da her insan için, her ümmet için ve toplu olarak herkes için ayrı bir kitap olduğuna delâlet eden ayetler vardır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Her insanın (iyi ve kötü) amelini kendi boynuna taktık (kimsenin amelinin kendisinden ayrılmayacağına, zarar ve yararının ancak kendisine döneceğine hükmettik) ve kıyamet günü onun için, önünde açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız."* (İsrâ, 13), *"Bu, yüzünüze karşı gerçeği söyleyen defterimizdir."* (Câsiye, 29), *"O gün her ümmet kendi defterine çağrılır."* (Casiye, 28) İlk ayet hakkında gereken açıklamayı daha önce yapmıştık. İnşaallah son iki ayeti de ilerde açıklayacağız.

Başka bir açıklamaya göre,[1] buradaki defterden maksat, amellerin defterleridir ve kelimenin [el-kitab] başındaki "elif-lâm" istiğrak (geniş kapsamlılık, yani bütün kitapları) anlamındadır. Fakat sözün akışı bu anlama uygun değildir.

"Suçluların onda olan şeylerden dolayı korkup tedirgin olduklarını görürsün." ifadesinin, kitabın ortaya konmasının sonucu olarak getirilmesi ve cümlede onların o kitapta olan şeylerden korkup tedirgin

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 474.]

olmalarına yer verilmesi, söz konusu kitabın ameller kitabı veya içinde amellerin yer aldığı bir kitap olduğunun delilidir. Onların suçluluk sıfatı ile anılmaları da, hükmün sebebine işaret etmek amacı taşıyor ve kitapta olan şeylerden korkmalarının, suçlu olmalarından kaynaklandığını gösteriyor. Hüküm ise müşrik olmasa bile bütün suçluları kapsıyor.

"Vay hâlimize, derler. Bu nasıl bir kitapmış, küçük-büyük hiçbir şeyi (hatamızı) atlamadan saymış!" ifadesinde geçen "sağire=küçük" ve "kebire=büyük" kelimeleri, niteledikleri isimlerin yerini alan sıfatlardır. Onlar da hatîe=suç, masiyet=günah, hinne=kötü iş ve benzeri şeylerdir.

Suçluların bu sözleri, ortaya konan amel kitabının günahları veya içinde günahların da bulunduğu bütün olayları sayıp dökmedeki egemenliğinden duydukları korkuyu ve dehşeti şaşkınlık içerikli bir soru ile açıklamaktadır. "Küçük-büyük" ifadesinde, küçük kelimesinin öne alınmasının gerekçesi de bundan anlaşılıyor. Oysa görünüşe göre "büyük-küçük hiçbir hatamızı atlamadan hepsini saymış" denmesi gerekirdi. Çünkü sözün akışı ispat anlamı içeriyor ve ispat konusunda ileri adım atmak da büyükten küçüğe inmeyi gerektirir. Fakat -doğrusunu Allah bilir ya- buradaki maksat amel defterinin küçük davranışı küçük ve göze batmaz olduğu için, büyük ve belirgin davranışı da büyük olduğu için ihmal etmediğini belirtmektir. Makam ise, şaşırtma içerikli korku duyma makamı olduğundan, küçük davranışın küçük ve göze batmaz olmasına rağmen sayılması bu anlamı ifade etmeye bunun tersinden daha yakındır.

"Böylece yaptıkları her işi karşılarında hazır bulurlar." ifadesine gelince; sözün akışından anlaşıldığına göre bu cümle, *"küçük-büyük hiçbir şeyi (hatamızı) atlamadan saymış!"* ifadesinin atf-ı tefsiri değil, bağımsız bir sözdür. Buna göre karşılarında buldukları şey, amellerin yazılı hâldeki kayıtları değil, kendilerine uygun şeklindeki amellerin kendileridir. *"Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin. Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz."* (Tahrîm,7) ayeti ile bunun benzeri ayetlerin zahirî anlamı da budur. Bunu izleyen *"Rabbin hiç kimseye zulmetmez."* cümlesi de bu yorumu teyit eder. Çünkü amellerin somutlaşması durumunda zulmün olumsuzlanması daha belirgin olur. Zira karşılığını alacakları şey ancak amelleridir ki, hiç kimsenin müdahalesi olmadan onlara geri verilir ve ellerine geçer. Okuyucunun bu konu üzerinde iyice düşünmesi gerekir.

50) Hani Meleklere, "Âdem'e secde edin." demiştik; İblis dışında hepsi secde etti. O, cinlerden idi de Rabbinin emrinden çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu veliler ediniyorsunuz (onların egemenliğine mi inanıyorsunuz)? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için ne kötü bir değişmedir bu!

Bu ifadede yüce Allah meleklere insanların atası Âdem'e secde etmeyi emrettiği zaman kendisiyle İblis arasında meydana gelen olayları onlara ikinci defa hatırlatıyor. Melekler Âdem'e secde ettiler, fakat cin kökenli olan İblis ona secde etmeyerek Rabbinin emri dışına çıktı.

Yani bu olayı hatırlat ki, cin kökenli olan İblis'in ve soyunun onların düşmanları olduğunu, iyiliğini istemediğini açıkça anlasınlar. Buna göre İblis'in ve soyunun onlara cazip gösterdikleri dünyalık hazlara ve arzulara kapılmamaları, onlara uyup Allah'ı anmaya yüz çevirmemeleri ve batılı benimseme yolundaki çağrılarına uymamaları gerekir.

"Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu veliler ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır." ifadesi, olayın içeriğinin sonucudur ve soru da inkârî/yadırgama içeriklidir. Yani olayın sonucuna göre, İblis ve soyunu veli edinmemeniz gerekir; oysa onlar siz insanlar topluluğunun düşmanıdır. Bu anlama göre buradaki velilikten maksat itaat veliliğidir. Yani insanlar İblis'in ve soyunun çağrılarına uyuyorlar ve onlara itaata ederek Allah'ı bir yana bırakıyorlar. Tefsirciler bu ifadeyi böyle tefsir ediyorlar.

Fakat buradaki velilik ile rububiyet anlamına gelen egemenlik ve yönetim veliliğinin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Bilindiği gibi putperestler, iyiliklerini umarak meleklere taptıkları gibi, kötülüklerinden korunmak amacı ile cinlere de tapıyorlar. Yüce Allah da burada açıkça bildiriyor ki, İblis cinlerdendir, onun soyu vardır ve insanın mutluluk yolundan saparak türlü bedbahtlıklara uğraması şeytanın kışkırtması ile olmaktadır. Bu anlama göre ise ifadenin anlamı şöyledir: Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu veliler ediniyorsunuz, onların egemenliğine inanıp onlara taparak onlara mı yaklaşıyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin düşmanınızdır.

Bu yorumu, bu ayeti izleyen ayet de teyit etmektedir. Çünkü Allah'ın cinleri yaratılış olayına şahit tutmaması, yaratılışta onları hazır etmemesi onlarda itaat veliliğinin bulunmamasından çok yönetim veliliğinin bulunmamasına uygun düşer. Bu gayet açıktır.

Yüce Allah ayetin sonunda, Allah'ı bırakıp da İblis ve soyunu veli edinenleri, yani İblis'i yüce Allah'ın yerine koyanları kınayarak şöyle buyurmuştur: *"Zalimler için ne kötü bir değişmedir bu!"* Bu o kadar kötü bir tercihtir ki, hiçbir akıl sahibi buna girişmez.

Bir önceki cümlede, daha önceki *"demiştik"* ifadesinin söz akışına uyulmayarak "bizi bırakıp" değil de, *"beni bırakıp"* şeklindeki bir ifade ile çoğul birinci şahıstan tekil birinci şahsa geçilmesindeki sır budur. Böylece bu tercihteki çirkinliğin belirginliği arttırılmak istenmiştir. Yine daha önceki cümlede "emrimizden" değil de *"Rabbinin emrinden"* denerek çoğul birinci şahıstan tekil birinci şahsa geçilmesindeki sır da budur.

Tefsirciler buradaki meleklere verilen emrin İblis'i de kapsamına almasının ve onun cin kökenli olmasının anlamı hususunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir ki, bu konudaki görüşlerin bazılarına A'râf Suresi'nin tefsiri sırasında yer vermiştik.[1]

51) (Çünkü) ben onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendi yaratılışlarında hazır/şahit tuttum. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim.

Sözün akışından anlaşıldığına göre ayetteki iki çoğul zamir İblis ve soyuna dönüktür. Buradaki şahit tutmaktan maksat ise hazır bulundurmak ve göstererek bildirmektir. Nitekim "müşahede", hazır bulunarak görmek demektir. Ayette geçen "azud" kelimesi, insanın dirsek ile omuz arasındaki bölümü demektir. Bu kelime istiare yolu ile tıpkı "yed/el" kelimesinde olduğu gibi yardımcı anlamında kullanılır ki, burada kastedilen anlam da budur.

Bu ayette İblis ve soyunda egemenlik ve tedbir velâyetinin olmaması şu iki gerekçeye dayandırılıyor: **Birincisi:** Herhangi bir şeyin işlerinin yönetimi ile ilgili velâyet; o işlerle ilgili tasarlamaları, başlangıçları, gelişmeleri ve varacakları sonuçlar açısından o şey ve işlerle ilgili iç ve dış bağlantıları kelimenin tam anlamı ile kapsamlı şekilde bilmeye dayanır. Tekvinî bağlantı ise, kâinatın bütün parçalarında geçerli ve yaygındır. [Buna göre yönetimde velâyeti olan birinin de bu bağlantıların tümünü bilgi anlamında kapsaması gerekir.] Oysa yüce Allah bunla-

1- [el-Mîzân, c. 8, 11. ayetin tefsiri.]

rı, yani İblis ve soyunu ne gökler ile yeryüzünün ve ne de kendilerinin yaratılışına şahit etmedi. Dolayısıyla yüce Allah göklere ve yeryüzüne "Ol" deyip de onlar var olduğunda, onları orada hazır edip bunu onlara göstermediği gibi, onların kendilerine "Olun" deyip de var olduklarında da onlara kendi yaratılışlarını göstermemiştir. Buna göre onlar gökler ile yeryüzünün mahiyetinin ve bunların barındırdıkları varlık sırlarının, hatta kendi yaratılışlarının mahiyetlerinin cahilidirler. Hâl böyleyken, İblis ve soyu, nasıl olur da bunların ve kendi özlerinin yaratılış mahiyetinin cahili oldukları hâlde bu varlıkların veya bunların bir kesiminin yönetimini üstlenerek Allah dışında ilâhlar ve rabler olabilirler?

Onların bu varlıkların yaratılışına şahit olmadıklarının delili şudur: Onların her biri sınırlı yaratıklardır, kendisinin ötesini kavrama imkânına sahip değildirler. Kendileri dışındaki varlıklar bunlardan gaiptir, perde gerisidir. Bu ise açık bir gerçektir. Yüce Allah bu gerçeği birçok ayette açıklamıştır. Bunun yanı sıra bunların her birine var olmadan önceki sebeplerin ve var olduktan sonra geçirecekleri gelişmelerin neler olduğu da kapalıdır.

Bu delil, iyi düşünen ve meseleyi derinliğine irdeleyen bir araştırmacının nazarında cedelî olmayan bir burhandır. Böyle bir araştırmacı bizim tedbir ve yönetim diye adlandırdığımız yalancı oyunları, hata ve sapma göstermeyen evrensel tedbir ve yönetimle karıştırmaz. Bunun yanı sıra böyle bir yönetici aramızda dolaşan ve bel bağladığımız boş zanları ve kanaatleri de, ilmin gerçeği olan apaçık ilimle karıştırmaz. Ayrıca böylesine titiz bir araştırmacı, baskın belirtilerini elde etmekle bize kapalı olan hususları bilmeyi, gaybın açığa dönüşmesini sağlayan gerçek gayb bilgisi ile de karıştırmaz.

İkincisi: Bütün yaratık türleri fıtratlarının rehberliği altında türüne mahsus olan kemale doğru yönelmişlerdir. Bu hususu araştıran ve varlıkların durumunu derinliğine irdeleyen kimse bu sürecin kaçınılmaz olduğunu anlar. Buna göre ilâhî hidayet bütün her şeyi kapsamaktadır. Nitekim yüce Allah, *"Bizim Rabbimiz herşeye yaratılışını sunan ve arkasından onu amacına yönlendirendir."* (Tâhâ, 50) buyuruyor. Oysa şeytanlar bozguncu, saptırıcı kötü varlıklardır. Bunların göklerin, yeryüzünün veya insanın yönetiminde rol olmaları ise -ki, böyle bir şey olursa da ancak Allah'ın izni ile olabilir- genel hidayetteki (bütün varlıkları iyiye yöneltme yönündeki) ilâhî yasanın bozulmasına yol açar.

Yani yüce Allah'ın, özü itibarı ile fesat olan bir varlık aracılığı ile ıslaha ve temel karakteri saptırmak olan bir varlıkla hidayete tevessül etmesi söz konusu olur ki, bu muhaldir.

İşte yüce Allah'ın insanları yoldan çıkaranları yardımcı edinmemesi yönündeki *"Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim."* ifadesinin anlamı bundan ibarettir. Bu gerçeği iyi kavramak gerekir.

Ayette, "ma eşhedtuhum=hazır/şahit tutmadım" ve "ma kuntu=edinecek değilim" buyrulup da, "şahit olmadılar" ve "yardımcı olmadılar" şeklindeki bir ifadenin tercih edilmemiş olması, yüce Allah'ın her durumda onlara egemen olduğuna delildir. Zaten şeytanların, meleklerin veya başka varlık türlerinin yönetim konusunda Allah'a ortak olduklarını ileri sürenler bu varlıkların o konuda bağımsız olduklarını söylemiyorlar. Bilakis yönetim yetkisinin yüce Allah tarafından bu varlıkların mülkiyetine verildiğini, onlara bu görevin Allah tarafından devredilmiş olduğunu, bu varlıkların rabler ve ilâhlar olup Allah'ın ise, rablerin rabbi ve ilâhların ilâhı olduğuna inanıyorlar.

Ayete verdiğimiz yukarıdaki anlam, şahitliğin bildiğimiz gerçek anlamına (hazır etmek, göstermek) alınmasına ve "ma eşhedtuhum" ve "enfusihum" ibarelerindeki zamirlerin İblis ve soyuna döndürülmesine dayanır ki, sözün akışının da akla getirdiği ilk yorum budur. Yalnız tefsirciler bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- İblis ile soyunu varlıkların yaratılışına şahit tutmaktan maksat, mecazî olarak onlarla istişare etmektir. Çünkü bir şey üzerinde yetki (velâyet) sahibi olmanın en alt derecesi, veli olduğu ileri sürülen kimseyle iş konusunda istişare edilmesidir. Yardımcı edinmeyi olumsuzlamaktan maksat ise, herhangi bir biçimde bir şeye egemen olmaya yol açan diğer yardım isteme derecelerini olumsuzlamaktır. Sanki şöyle deniyor: Ben varlıkların yaratılışında onlara danışmadım ve bu konuda yardım alma şekillerinden hiçbiri ile onlardan yardım almadım. O hâlde onlar nasıl onların velileri olabilirler?

Bu görüşe yönelik itirazım şudur: Bu ayette şahitliğin mecazî anlamda kullanıldığını gösteren bir karine olmadığı gibi, bu kelimeyi gerçek anlamında kabul etmenin önünde de bir engel yoktur. Üstelik bir şey hususunda müşavirlik yapmak ile o şey üzerinde veli olmak arasında bir ilişki yoktur ki, istişare veli tayin etmenin bir derecesi ve müşavirlik veli olmanın derecelerinden biri olsun.

Bir tefsirci[1] bu açıklamayı şu şekilde yorumluyor: Buradaki şahit tutmaktan maksat, kinaye anlamında istişare etmektir. İstişare ise onların diledikleri gibi, yani istedikleri gibi, yani kâmil olacak şekilde yaratmalarını gerektirir. Buna göre şeytanların, kendilerini yaratmada şahit tutulmalarının olumsuzlanmasından maksat, onların yaratılışta kâmil olduklarının olumsuzlanmasıdır ki, kâmil yaratılışa sahip olmadıklarına göre işlerin yönetim veliliğini nasıl başarabilsinler?

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Bir kere bir önceki görüş için söz konusu ettiğimiz sakınca bu görüş hakkında da geçerlidir. Ayrıca bu görüşte şu sakıncalar vardır ki, birincisi şudur: Bu görüş bir şeyi ileri sürüp onun beş dereceli gereğini kastetme esasına dayanır. Şöyle ki, iddiaya göre istişare şahit tutmanın gereğidir. Müşavirin dilediğini yaratması istişarenin gereğidir. Müşavirin istediğini yaratması onun dilediğini yaratmasının gereğidir. Yaratılışın kâmil oluşu, onun istediğini yaratmasının gereğidir. Veliliğin geçerliliği de, yaratılışın kâmil oluşunun gereğidir. Buna göre şahit tutmayı gündeme getirip yaratılışın kâmilliğini veya veliliğin geçerliliğini kastetmek, dört veya beş aşamalı gerekliliklerin arkasındaki anlamın kinayeli gerekliliğine bağlı oluyor ki, Kur'ân-ı Kerim bu tür dolambaçlı bilmecelerden yüce ve münezzehtir.

Bu görüşteki ikinci sakınca şudur: Eğer bu yorum doğru kabul edilirse, onların göklerin ve yeryüzünün yaratışılında değil de sadece kendilerinin yaratılmasında şahit tutulmalarında geçerli olur; bu da iki şahit tutmayı ayırmayı gerektirir.

Üçüncü sakınca ise şudur: Bu görüş mukarreb/Allah'a yakınlaştırılmış melekler gibi yaratılışlarında kâmil olan varlık türlerinin veliliklerinin caiz olmasını gerektirir. Bu faraziye de bu tür varlıkların veliliklerinin mümkün olmasını ve onların rabliğinin caiz olmasını kabul etmek anlamına gelir. Oysa Kur'ân bu imkânı açık bir dille reddeder. Niteliği itibarı ile mümkün ve zatı itibarı ile Allah'a muhtaç olan bir varlık nasıl olur da kendisinin veya başka varlıkların yönetiminde bağımsız olabilir? *"İşleri düzenleyen (melek)lere andolsun"* (Nâziat, 6) ve benzeri ayetlerin anlamının ne olduğuna gelince, inşaallah yeri gelince açıklanacaktır.

2- Bu ifadedeki şahitlikten, kelimenin gerçek anlamı kastediliyor ve ifadede geçen iki zamir de şeytanlara dönüktür. Yalnız onların

---

1- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 296.]

kendi yaratılışlarına şahit edilmelerinden maksat, hepsinin kendi yaratılışlarına şahit edilmeleri değil, bazılarının diğer bazılarının yaratılışına şahit edilmeleridir.

Bu görüş hakkında söyleyeceğimiz şudur: Onların şahit edilmelerinin reddedilmesinden maksat, veliliklerinin reddedilmesi sonucunu elde etmektir. Oysa hiçbir müşrik bazı şeytanların diğer bazı şeytanların velisi olduğunu söylemediği gibi, gayenin de bunun olumsuzlanmasıyla bir ilgisi yoktur ki, ayetteki kelime şeytanların bazılarının diğerlerinin yaratılışına şahit edilmeleri anlamına yorulsun.

3- İfadedeki zamirlerin ilki şeytanlara, ikincisi ise ya kâfirlere veya kâfirler ile birlikte diğer insanlara dönüktür. Buna göre ifadenin anlamı şu şekildedir: Ben şeytanları ne göklerle yeryüzünün, ne de kâfirlerin veya genel olarak insanların yaratılışına şahit tutmadım ki, onlar onların velileri olsunlar.

Bu görüşe karşı söyleyeceğim şudur: Bu görüş zamirlerin arasında ayırım gözetiyor.

4- Bu ifadedeki her iki zamir kâfirlere dönüktür. İmam Râzî tefsirinde bu görüşü şöyle savunuyor: "Bana göre en yakın ihtimal bu iki zamirin Peygamberimize (s.a.v), 'Bu fakirleri meclisinden kovmadığın sürece sana inanmayız!' diyen kâfirlere dönük olmasıdır. Yüce Allah bu ayette onlara sanki şöyle demek istiyor: Bu bozuk beklentisi olanlar, gerçek dışı dayatmada bulunanlar kâinatın yönetiminde benim ortaklarım değildirler. Çünkü ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne kendi yaratılışlarında hazır/şahit tuttum, ne de dünyanın ve ahiretin yönetiminde onları kendime yardımcı yaptım. Tersine, onlar diğer yaratıklar gibidirler. Öyleyse neye dayanarak bu bozguncu sözleri sarf ediyorlar? Bu şuna benzer: Biri ortaya çıkıp sana çok önemli beklentilerini dayatmaya kalkışınca ona, 'Sen bu beldenin hükümdarı değilsin ki, senin bu dehşetli görüşlerini kabul edelim.' der ve onları yerine getirmezsin."

"Bu yorumu pekiştiren bir husus, kural gereği zamirin ibarede zikredilen isimlerin en yakın olanına dönük olmasının gerekliliğidir ki, bu ayetlerdeki en yakın isim, sözünü ettiğimiz kâfirlerdir. Çünkü *"Zalimler için ne kötü bir değişmedir bu!"* ifadesindeki zalimlerden maksat o kâfirlerdir."[1] (Râzî'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

1- [el-Kebir, c. 21, s. 138.]

Bu görüşe karşı şöyle deriz: Bu görüş sözün akışındaki bağlantıları altüst ediyor. Şöyle ki, biz bu ayetin bir şekilde yirmi üç ayet önceki *"Kalbini bizi hatırlamaktan gafil kıldığımız, kendi hevesine uyan ve işi aşırılık olan kimseye boyun eğme."* ayetinin anlamına işaret ettiğini, bunun içeriği ile onun arasında bağlantı olduğunu açıkladık. Zira sözün yönü bir örnekten sonra başka bir örnekle ve bir hatırlatmadan sonra başka bir hatırlatma ile surenin baş tarafına atıfta bulunuyor ki, Râzî'nin ileri sürdüğü bu anlam sözün akışına çok uzaktır.

Üstelik Râzî'nin sözünü ettiği müşriklerin Peygamberimize (s.a.a), "Bu fakirleri meclisinden kovmadığın sürece sana inanmayız!" şeklindeki sözleri, kâinatın işlerini yönetmeye karışma anlamına gelen bir söz değil ki, onlara *"Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendi yaratılışlarında hazır/şahit tuttum."* şeklinde bir karşılık verilsin. Tersine, onların bu önerileri, iman etmelerini fakir Müslümanların kovulmasına bağlayan ve böyle bir karşılığı gerektirecek bir iddiaya dayanmayan bir şart koşmadır. Evet, eğer müşrikler "Şu fakirleri meclisinden kov." diyerek bu kadarı ile yetinselerdi, Râzî dediğinde biraz haklı olurdu.

Belki de bu inceliğin farkına varıldığı içindir ki, bir tefsirci ayetteki her iki zamirin kâfirlere dönük olması farz edildiği takdirde ayetin anlamının şöyle olacağı yorumunda bulunmuştur: Onlar takdir kaleminin ezelde saadet ve bedbahtlık ile ilgili olarak ne yazdığını bilmiyorlar. Çünkü yaratılışa şahit tutulmuş değildirler. Böyleyken nasıl olur da onları kendine yaklaştırıp fakirleri kovmanı isteyebiliyorlar?

Bunun benzeri başka bazı tefsircilerin verdikleri şu anlamdır: Ben onları yaratılışın sırlarından haberdar etmedim. Onların bana kendilerine başkaları karşısında ayrıcalık sağlayacak özel bir yakınlıkları yoktur ki, sana iman etme hususunda insanların örnek edinecekleri bir öncülük rolleri olsun. O hâlde, onların desteklerine ümit bağlama. Çünkü dinim konusunda insanları yoldan çıkaranlardan destek almak bana yakışmaz.[1]

Bu yorumların her ikisi de İmam Râzî'nin yaptığı yorumdan gerçeğe daha uzaktır. Bu ayet, onların uydurdukları anlama asla delâlet etmez.

5- Ayeteki her iki zamir meleklere dönüktür ve anlamı şöyledir: "Ben melekleri kâinatın ve kendilerinin yaratılışına şahit tutmadım ki, insanlar beni bırakıp onlara tapsınlar." Bu görüşe şunu da eklemek ge-

1- [Tefsir-i Ebu'l-Fütuh Râzî, c. 7, s. 347, Kelbî'den naklen.]

rekir: *"Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim."* ifadesi de, şeytanların veliliklerinin reddedilişini dile getiriyor. Buna göre, ayetin, başını ve sonunu dikkate alarak meleklerin ve şeytanların her ikisinin de veliliklerinin reddedilmesine delâlet ettiğini kabul etmek gerekir. Aksi hâlde bu görüşü ayetin son cümlesi reddeder.

Bu görüşe karşı söyleyeceğim şudur: Bir önceki ayette kâfirlere hitap edilmesinin asıl sebebi, onların şeytanın veliliği hakkında ileri sürmüş oldukları sözdür. Bu nedenle de, *"Oysa onlar sizin düşmanınızdır."* ifadesinde onlardan çoğul zamiri ile söz edilmiş ve meleklerden hiç söz edilmemiştir. Dolayısıyla ayetteki iki zamirin şeytanlara değil de meleklere döndürülmesi gereksiz bir ayırım yapmak, meleklerin veliliklerini reddetmekle uğraşmak da sözün akışının ihtiyaç duymadığı ve makamın gerektirmediği bir yorumu söz konusu etmek olur.

52) (Allah'ın) "Benim ortaklarım olduklarını sandığınız şeyleri çağırın." dediği günü de hatırla. Onları çağırırlar; ama onlar kendilerine cevap vermezler. Biz, aralarında derin bir uçurum meydana getiririz (onlarla ortakları arasındaki bağı koparırız).

Bu ayet kıyamet günü müşrikler ile Allah'a ortak koştukları sözde ilâhları arasında bir bağlantı olmadığının meydana çıkışını vurgulayan üçüncü hatırlatmadır. Böylece pekişmiş oluyor ki, sözde ilâhlar müşriklerin kendileri hakkında iddia ettikleri niteliklerin hiçbirine sahip değildirler.

"Yakulu=dediği" ifadesindeki zamir, sözün akışının gösterdiği gibi Allah'a dönüktür ve ayetin anlamı şöyledir: Onlara, Allah'ın, "Benim ortaklarım olduklarını sandığınız şeyleri çağırın." dediği günü de hatırla. Bunlar da onları çağırırlar; ama onlar kendilerine cevap vermezler. Böylece ortaya çıkar ki, onlar benim ortaklarım değildirler. Çünkü eğer ortaklarım olsalardı, çağrılarına cevap verirlerdi.

"Biz, aralarında derin bir uçurum meydana getiririz." ifadesinin orijinalindeki "mevbık" kelimesi, helâk olmak anlamına gelen "el-vubuk" kökünden türemiş bir ism-i mekândır ve ifadenin anlamı şu şekildedir: "Müşrikler ile onların Allah'a ortak koştukları sözde ilâhlar arasında bir helak yeri koyduk." Tefsirciler bu helâk yeri anlamına gelen "mevbık" kelimesini, müşrikler ile onların Allah'a ortak koştukları sözde ilâhlarının helâk olacakları cehennem ateşi veya cehennemde belirli

bir yer diye tefsir ederler. Fakat ayet dikkatle incelenince bu anlama elverişli olmadığı görülür. Çünkü ortaklar ayette mutlak olarak zikrediliyor ki, bu ortakların kapsamına melekler, bazı peygamberler ve veliler de girer. Hatta belki de çoğunluğu bunlar oluşturur. Bunun yanı sıra Kur'ân'da birçok defa bu sözde ortaklara akıl sahipleri için kullanılan zamirler döndürülmüş ve bunların sadece azgın cinlerle insanların olduğunu gösteren bir delil yoktur. Müşrikler ile o sözde ilâhların arasına derin bir uçurumun meydana getirilmesinin bildirilmesini burada sadece insanlardan ve cinlerden oluşan ortakların kastedildiğine delil saymak ise, iddia edilen şeyin kendisini delil saymak ve sözün başına dönmek olur.

Bu sebeple muhtemelen müşrikler ile sözde ilâhları arasında helâk yeri meydana getirilmesinden maksat, onların arasındaki ilişkinin geçersiz kılınması ve rabıtalarının koparılmasıdır. Müşrikler dünyada kendileri ile ortak sandıkları ilâhlar arasında rabblik-merbubluk, sebep-sonuç ilişkisi olduğu görüşünde idiler. İşte burada aralarına derin bir uçurumun meydana getirileceği kinayesi ile taraflar helâk edilmeden o sanal bağlantının ve ilişkinin yok edilişi ifade ediliyor. Nitekim bu gerçeğe esprili bir ifadeyle işaret edilerek müşriklerin söz konusu ortaklarını, yüksek sesle çağırdıklarından söz ediliyor ve *"Benim ortaklarım olduklarını sandığınız şeyleri çağırın."* buyruluyor. Bilindiği gibi nida/çağırmak, uzakta olan için kullanılır ve bu da müşrikler ile ortak sandıkları şeyler arasındaki uzaklığın delilidir.

"(Yaratılışınızda) ortak(larımız) sandığınız şefaatçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz! Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaatçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir." (En'âm, 94) ve *"Sonra ortak koşanlara, 'Siz kendi yerinizde kalın, ortak koştuklarınız da kendi yerlerinde kalsın.' diyeceğiz. Böylece onların, (putlarıyla) aralarını açmış (ve aralarındaki bağı koparmış) olacağız. Ortak koştukları (putlar) da şöyle derler: Siz (gerçek anlamda) bize ibadet etmiyordunuz."* (Yûnus, 28) ayetleri de bu gerçeği vurgulmaktadırlar.

53) Suçlular, ateşi görür ve ona düşeceklerini anlarlar; ondan bir çıkış yolu da bulamazlar.

"Müşrikler" yerine "suçlular" konması, bu hükmün bütün suçluları kapsayan genel bir hüküm olduğuna delildir. Ayetteki "zan" kelimesi, bazılarının açıklamasına göre ilim anlamındadır. Ayetin son cümlesi olan *"ondan bir çıkış yolu da bulamazlar."* cümlesi bunun kanıtıdır.

Ayette geçen "muvakiuha" kelimesinden maksat, bazıları tarafından yapılan açıklamaya göre cehennem ateşine düşmektir. Fakat karşılıklı düşmenin kastedilmiş olması ihtimali de uzak değildir. Yani günahkârlar cehennem ateşine girmek suretiyle ona düşerken, cehennem ateşi de günahkârların onunla tutuşmaları anlamında onlara düşmektedir. *"Ondan bir çıkış yolu da bulamazlar."* ifadesindeki "masrif" kelimesi, "sarf" kökünden türemiş ism-i mekândır. Yani günahkârlar kaçıp sığınacakları ve cehennem ateşinden uzaklaşacakları bir yer bulamazlar, onlar için cehennem ateşi kaçınılmazdır.

54) Andolsun, bu Kur'ân'da insanlar için (hakkı ortaya koyup şükretmelerini sağlayacak) her örneği defalarca açıkladık. Fakat insan tartışmaya çok düşkündür.

Bu ayetin ilk yarısı hakkında, bir benzeri olan İsrâ Suresi'nin 89. ayetinin tefsiri sırasında açıklama yapmıştık. Ayette geçen "cedel" kelimesi, tartışma ve çekime içerikli konuşma demektir. Bu ve bunu izleyen beş ayet, az önceki hatırlatmalardan sonra insanları azap ile tehdit etme amacı taşımaktadırlar.

55) Kendilerine hidayet geldiğinde, insanları iman etmekten ve Rablerinden af dilemekten alıkoyan şey, sadece öncekiler hakkında geçerli olan yasanın (kökten yok etme azabının) kendileri hakkında da uygulanmasını veya görecekleri şekilde azabın kendilerine gelmesini istemeleridir.

Bu ayetteki "yesteğfirû=af dilemek" cümlesi, "yu'minû=iman etmek" cümlesine matuftur. Yani hidayet geldiği zaman onları iman etmekten ve mağfiret dilemekten alıkoyan şey...

"Sadece öncekiler hakkında geçerli olan yasanın kendileri hakkında da uygulanmasını..." ifadesi de şu anlama gelmektedir: Daha önceki milletler hakkında işleyen top yekûn yok edilme cezasına uğramayı istemeleridir. *"Veya görecekleri şekilde azabın kendilerine gelmesini istemeleridir."* ifadesi ise bir önceki cümleye matuftur ve anlamı şöyledir: Görecekleri şekilde azabın somut olarak kendilerine gelmesini istemeleridir. O zaman ise iman etmeleri onlara fayda sağlamaz. Çünkü o iman ilâhî cezayı gördükten sonra yapılmış bir imandır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Fakat azabımızı gördükleri zamanki imanları kendilerine bir fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında süregelen uygulaması budur."* (Mü'min, 85)

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: İnsanlar kendilerine fayda verecek bir iman aramıyorlar. Onların istedikleri şey ya eski ümmetler hakkında işleyen top yekûn yok edilme cezasına çarptırılıp helâk edilmek veya somut azap ile yüz yüze gelince zorunlu olarak iman etmektir ki, bu imanın onlara hiçbir faydası olmaz.

Ayetteki bu alıkoyma ve gereklilik iddia nitelikli bir husustur. Bununla kastedilen şey, insanların kötü karakterleri sebebi ile haktan yüz çevirdikleridir. Buna göre az önceki gerekçelendirme ve takdirî açılımın doğruluğu ile ilgili olarak tefsir kitaplarındaki gibi uzun açıklamalara girmenin ve bunun hakkındaki itirazalara değinip onları reddetmenin hiçbir faydası yoktur.

56) Biz elçileri, ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Küfre düşenler ise, hakkı batılla yok etmek için batıl (ve boş) sözlerle tartışırlar. Onlar, ayetlerimi ve uyarıldıkları şeyi alaya aldılar.

Bu ayette, Peygamberimize (s.a.a) teselli verilmektedir. Ona kâfirlerin inkârları ve Allah'ı anmaya sırt çevirmeleri yüzünden canını sıkmaması telkin edilmektedir. Çünkü elçilerin görevi sadece müjde vermek ve uyarmaktır. Bunun ötesinde cezalandırma gibi bir görevleri yoktur. Bu ayetle surenin başlarında geçen *"Bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından (yüz çevirip gitmelerinden dolayı) neredeyse kendini üzüntüden helâk edeceksin."* [Kehf, 6] ayetine atıfta bulunulmaktadır. Ayette Allah'ın ayetlerini alaya alan kâfirlere yönelik bir tür tehdit de vardır.

Ayetin orijinalindeki "yudhizu" fiilinin mastarı olan "idhaz" kelimesi helâk temek ve geçersiz kılmak, "dahz" da helâk olmak anlamındadır. Yine ayette geçen "huzuven" kelimesi ism-i meful anlamında bir mastar olup alaya almak demektir. Ayetin anlamı ise açıktır.

57) Kendisine Rabbinin ayetleri hatırlatılıp da ondan yüz çeviren ve kendi ellerinin önden gönderdikleri işleri unutan kimseden daha zalim kim vardır? Kuşkusuz biz, onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da (duymalarını engelleyecek) bir ağırlık oluşturduk. Artık onları hidayete çağırsan da asla hidayete ermezler.

Bu ayette müşriklerin zulmü büyük ve önemli sayılıyor. Zaten zulüm hedef edindiği mercie göre büyük ve önemli olur. Eğer zulüm,

ayetleri aracılığı ile yüce Allah'a yöneltilirse, o bütün zulüm türlerinin en büyüğü olur.

Kendi elleriyle işlediği şeyleri unutmasından maksat, hakka sırt çevirmeyi ve bile bile onunla alay etmeyi umursamamasıdır. *"Kuşkusuz biz, onu anlamamaları için kalplerinin üzerinde perdeler, kulaklarında da bir ağırlık oluşturduk."* ifadesinde müşriklerin Allah'ın ayetlerine sırt dönmelerinin veya bununla birlikte kendi elleriyle yaptıkları kötü işlerini unutmalarının sebebi bildiriliyor. Ayette kullanılan "kalplerinde perdeler ve kulaklarında ağırlık oluşturma ifadelerinin anlamlarını kitabımızda daha önce birkaç kez açıklamıştık.

"Artık onları hidayete çağırsan da asla hidayete ermezler." ifadesinde onların Allah tarafından kalpleri perdelendikten ve kulakları sağırlaştırıldıktan sonra iman etmelerinden ümit kesildiği vurgulanıyor. Bundan sonra onlar gerçeği düşünmek suretiyle kendi inisiyatifleri ile iman edemeyecekleri gibi, başkalarının yönlendirmelerini dinleyip onlara uymak suretiyle de gerçeğin farkına vararak iman edemezler. Bu anlamın ayetteki delili, *"Artık onları hidayete çağırsan da asla hidayete ermezler."* ifadesidir. Çünkü burada hidayete eremeyeceklerinin ebedîliği vurgulanmakta ve bu vurgulama ceza/şart ve cevap edatı olan "izen" edatı ile kayıtlandırılmaktadır.

Ruhu'l-Meani adlı tefsirde şöyle deniyor: "Cebriyye mezhebinin bağlıları mezheplerinin haklılığına bu ayeti, Kaderiyye mezhebinin savunucuları ise bir önceki ayeti delil göstermişlerdir. İmam Fahr-i Râzî[1] de şöyle der: Kur'ân'da bu iki fırkadan birisini destekleyen bir ayet bulunduğunda, mutlaka onun yanı başında öbürünü destekleyen bir başka ayet de bulunur. Bu durum ise, yüce Allah'ın kullarına yönelttiği ağır bir imtihanıdır ki, araştırmacı âlimler ile taklitçi âlimleri birbirinden ayırsınlar."[2] (Alıntı burada sona erdi.)

Ben derim ki: Bu ayetlerin her ikisi de haktır. Bu durum kulların davranışlarında serbestliğe sahip olduklarını ve aynı zamanda Allah'ın egemenliğinin kulların davranışları da dâhil olmak üzere bütün mülkünü kapsadığını gerektirir ki, bu görüş Ehlibeyt İmanları'nın (onlara selâm olsun) mezhebidir.

1- [el-Kebir, c. 21, s. 142.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 304.]

58) Rabbin çok bağışlayandır, geniş merhamet sahibidir. Eğer yaptıkları işler yüzünden onları cezalandıracak olsaydı, kuşkusuz onlar için azabı çabuklaştırırdı. Fakat onlar için belirlenmiş bir zaman vardır ki, ondan başka kaçıp sığınacakları bir yer bulamazlar.

Yukarıda söylediğimiz gibi, bu ayetler müşrikleri azapla tehdit etme amacı taşıyor. Onların davranışları o kadar kötüdür ki, iyilik diye bir şey beklenemez onlardan. Bu da onlara azabın inmesini ve cezalarının mühlet tanınmadan hemen verilmesini gerektirir. Çünkü dünyada kalmalarının kötülükten başka bir sonucu yoktur. Fakat yüce Allah onlar hakkında kesin bir azap hükmü vermiş olmakla birlikte cezalarını hemen vermemiş, bu azabı kendi ilminde belirlediği kesin bir sürenin sonuna kadar ertelemiştir.

Müşriklere yönelik açık tehdit hükmünü içeren bu ayet, *"Rabbin çok bağışlayandır, geniş merhamet sahibidir."* ifadesi ile başlıyor. Bu tür bir ifadenin kıllanılmasındaki asıl amaç, affedicilik ile merhametlilik sıfatlarını içerdiğinden dolayı cezayı vermekle ertelemek arasında denge kurmaktır. Çünkü bir yandan azabın kendisine hükmedilip bu hüküm yürürlüğe konuyor, böylece onların davranışlarının gereği yerine getiriliyor. Öte yandan da bu cezanın uygulanması erteleniyor. Çünkü yüce Allah çok bağışlayan ve geniş merhamet sahibidir.

Buna göre, *"çok bağışlayandır, geniş merhamet sahibidir."* cümlesi ile *"Eğer yaptıkları işler yüzünden onları cezalandıracak olsaydı, kuşkusuz onlar için azabı çabuklaştırırdı."* cümlesi, ihtilâf sonucu hâkim karşısına çıkan iki karşıt taraf ve *"Fakat onlar için belirlenmiş bir zaman vardır ki, ondan başka kaçıp sığınacakları bir yer bulamazlar."* cümlesi de hâkimin her iki tarafı hoşnut edecek ve haklarını gözetecek biçimde verdiği karar gibidir. Dolayısıyla işledikleri kötülüklerin gereği olarak Allah'ın intikam alıcılık sıfatı ie azabın kendisi gerçekleşirken, bağışlayıcılık ve merhametlilik sıfatları da azabın hemen uygulanmayıp ertelenmesi ile gerçekleşiyor. Bunun üzerine ilâhî affedicilik devreye girerek cezanın hemen uygulanmasından ibaret olan eylemin sonucunu siliyor ve rahmet sıfatı da onlara geçici bir hayat bağışlıyor.

Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginleşir: Eğer Rabbin onların yakalarına yapışıp onları cezalandıracak olsaydı, kuşkusuz onlar için azabı çabuklaştırırdı. Fakat cezalarını hemen vermedi; çünkü O

çok bağışlayan ve merhamet sahibidir. Bunun yerine, cezalarını kaçıp sığınacakları bir yer bulamayacakları belirlenmiş bir zamana bağlayarak kesin hükme bağladı. Buna göre, *"Fakat onlar için belirlenmiş bir zaman vardır..."* ifadesi, sırf haber verme ifadesi değil, kesin hüküm sözünden ibarettir. Öyle olmasaydı, "Onlar için belirli bir zaman tayin etmiştir." denirdi. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

İfadedeki "gafûr" kelimesi, mağfiretin çokluğuna delâlet eden bir mübalağa sıygasıdır. "Zu'r-rahmet" kelimesi ise -başındaki "el" takısının cins/kapsayıcılık anlamına gelmesi hasebiyle- rahmetin bütün her şeyi kapsadığına delâlet eder. Bu kelime çokluğa, sabitliğe ve süreklilliğe delâlet eden "rahman" ve "rahim" kelimelerinden anlamca daha geniş kapsamlıdır. Buna göre "gafûr", bir bakıma "zu'r-rahmet"e hizmet etmektedir. Şöyle ki, "gafûr", "zu'r-rahmet"in önündeki engelleri silip gidererek ortamı onun için uygun hâle getiriyor. Ortam uygun olunca da, "zu'r-rahmet" o ortamı kapsamına alıyor. Dolayısıyla "gafûr"da çaba ve çok iş yapmak, "zu'r-rahmet"te de yaygınlık ve önünde engel kalmayan şeyi kapsama almak anlamı vardır. Bu incelik sebebi ile mağfiret konusunda mübalağa sıygası olan "gafûr" kipi kullanılırken, rahmet konusunda da her türlü rahmeti içeren "zu'r-rahmet" kalıbı kullanılmıştır. Bu inceliği iyi kavra ve bu iki isim hakkında tefsircilerin yaptıkları açıklamaları bir yana bırak.

59) İşte o beldelerin halkını, zulümleri yüzünden helâk ettik. Onları helâk etmek için belli bir zaman tayin etmiştik.

Buradaki "beldeler"den, mecazî olarak o beldelerde yaşayan halk kastediliyor. Bunun delili, bu kelimeye dönük olan zamirlerdir. Ayette geçen "mehlik" kelimesi ise ism-i zamandır [ve helâk olma zamanı anlamındadır].

Ayetin anlamı açıktır. Amacı da şu hususu açıklamaktır: Müşriklerin helâk edilmelerinin ertelenmesi, istisnaî ve yeni ortaya çıkmış bir uygulama değildir. Tersine, bu uygulama, yüce Allah'ın zulümleri yüzünden helâk ettiği eski ümmetler hakkında işleyen bir yasasıdır. Allah o ümmetleri helâk ediyordu ve helâk edilişleri için belirli bir vakit kararlaştırıyordu.

Bu açıklamadan ortaya çıkıyor ki, bu ayetlerin içerdiği azap ve helâk, kıyamet günü azabı değil, tersine dünyada uğranacak bir cezadır. Yûnus Suresi'nin tefsiri sırasında belirttiğimiz gibi, eğer burada Kureyş

müşriklerinin önderleri tehdit edilmek istenmiş ise, sözü edilen cezadan maksat Bedir Savaşı bozgunudur. Yok, eğer ümmetin bütünü tehdit edilmek istenmiş ise, maksat ahir zaman cezasıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Ayyâşî'de, *"Vay hâlimize! Bu nasıl bir kitapmış, küçük-büyük hiçbir şeyi (hatamızı) atlamadan saymış!"* ayetiyle ilgili olarak İbn Necih aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle nakledilir: "Kıyamet günü olunca, herkese amel defteri verilir ve ona, 'Onu oku.' denir." İbn Necih diyor ki: İmam'a, "Adam defterde olanları bilir mi?" diye sordum. Bana şu cevabı verdi: "Adam defterdekileri hatırlar. Her anı, her kelimeyi, attığı her adımı, yaptığı her işi sanki o anda yapıyormuş gibi mutlaka hatırlar. Bundan dolayı insanlar, *'Vay hâlimize! Bu nasıl bir kitapmış, küçük-büyük hiçbir şeyi (hatamızı) atlamadan saymış!'* derler."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayet, insanın o gün hatırladıklarını amel defterinden öğrendiği şeyler olarak takdim ediyor. Yani insanın hatırladıkları o defterde yazılı olanlardır. Eğer insanın yaptıkları önünde hazır olmasa, hüccet/aleyhindeki delil tamamlanmış olmaz ve yaptıklarını inkâr etmesi mümkün olur.

Tefsiru'l-Kummî'de, *"Rabbin hiç kimseye zulmetmez."* ayeti hakkında İmam'ın şöyle dediği nakledilir: "Yani insanlar yaptıkları her şeyi yazılmış olarak bulurlar."

el-Burhan adlı tefsirde müellif kendi isnat zinciriyle İbn Babeveyh'den, o Ebu Muammer Sa'dan'dan, o da İmam Ali'den (a.s) şöyle nakleder: "Kur'ân'daki *'Suçlular, ateşi görür ve ona düşeceklerini anlarlar.'* ifadesi şu anlamdadır: "Oraya gireceklerine kesin olarak inanırlar."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ahmed, Ebu Ya'la, İbn Cerir, İbn Hibban, Hâkim -sahih olduğunu bildirerek- ve İbn Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî'den Resulullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu naklederler: "Kâfir, kıyamet günü dünyada iyi amel işlememiş olması sebebi ile elli bin yıl ayakta durdurulur. Gerçekten kâfir kişi kırk yıllık mesafeden cehennemi görür ve onun, kendisini içine alacağını anlar."

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetteki "muvâkiuhâ" kelimesinin günahkâr ile cehennem ateşinin her ikisinini birbirinin içine düşeceği yolundaki daha önce yaptığımız açıklamayı teyit ediyor.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَآ اَبْرَحُ حَتّٰىٓ اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِىَ
حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِى
الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقٖينَا مِنْ
سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَآ اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّٖى نَسٖيتُ
الْحُوتَ وَمَآ اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ وَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِى الْبَحْرِ
عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۚ فَارْتَدَّا عَلٰىٓ اٰثَارِهِمَا قَصَصًا
﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَآ اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ
مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰىٓ اَنْ تُعَلِّمَنِ
مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾
وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنٖىٓ اِنْ
شَآءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَآ اَعْصٖى لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَنٖى
فَلَا تَسْئَلْنٖى عَنْ شَىْءٍ حَتّٰى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا
حَتّٰىٓ اِذَا رَكِبَا فِى السَّفٖينَةِ خَرَقَهَاۜ قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا لَقَدْ
جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِىَ صَبْرًا
﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنٖى بِمَا نَسٖيتُ وَلَا تُرْهِقْنٖى مِنْ اَمْرٖى عُسْرًا

﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً
بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ
تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا
تُصَاحِبْنِى ۚ قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّى عُذْرًا ﴿٧٦﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَيَٓا
اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَٓا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا
يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ ۖ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ
هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِى وَبَيْنِكَ ۚ سَاُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا
﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِى الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ
اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَاَمَّا
الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَٓا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾
فَاَرَدْنَٓا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾
وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ
لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَٓا اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا
كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ ۚ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِى ۚ ذٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ
تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

AYETLERİN MEALİ

60- Hani Musa genç adamına şöyle dedi: "İki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar hiç durmadan yol gideceğim ya da uzun bir zaman yürüyeceğim."

61- İki denizin birleştiği yere vardıklarında, balıklarını unuttular. Balık ise denizde yolunu tutup gitti (suda kayıplara karıştı).

62- (İki denizin birleştiği yeri) geçtiklerinde Musa (gündüzün bir saatinde) genç adamına dedi ki: "Yemeğimizi getir; andolsun ki, bu yolculuğumuz yüzünden (çok) yorgun düştük."

63- (Genç) dedi ki: "Gördün mü! (İstirahat için) kayaya sığındığımızda ben balığı unuttum! Onu hatırlamamı şeytandan başkası bana unutturmadı. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti."

64- (Musa) dedi ki: "İşte bizim aradığımız o idi." Hemen ayak izlerini takip ederek geri döndüler.

65- Derken (orada) kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (peygamberlik) vermiş ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.

66- Musa ona dedi ki: "Doğruya iletici olarak sana öğretilenden bana da öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?"

67- (Hızır) dedi ki: "Sen (bu yolda) benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin."

68- "İlminin kuşatmadığı bir şeye nasıl sabredersin?!"

69- (Musa) dedi ki: "Allah dilerse, beni sabreden biri olarak bulursun ve senin hiçbir emrine karşı gelmem."

70- Dedi ki: "Bana uyacak olursan, sana o konuda ben bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma."

71- Bunun üzerine ikisi birlikte yola koyuldular. Nihayet bir gemiye bindiklerinde (Hızır) gemiyi deldi. Musa dedi ki: "Gemide bulunanları suda boğmak için mi gemiyi deldin? Andolsun ki, çok tehlikeli bir iş yaptın!"

72- (Hızır) dedi ki: "Sen benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?"

73- (Musa) dedi ki: "Unuttuğum bir şey için beni suçlama ve işimde bana güçlük yükleme."

74- Sonra (gemiden inip) tekrar yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında ve (Hızır) hemen onu öldürdüğünde Musa dedi ki: "Bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği hâlde) tertemiz (çocuk yaştaki günahsız) bir canı nasıl öldürdün? Andolsun ki, çok kötü bir iş yaptın!"

75- (Hızır) dedi ki: "Sana, benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?"

76- (Musa) dedi ki: "Eğer bundan sonra sana bir şey soracak olursam, artık benimle arkadaşlık etmeyebilirsin. Benim tarafımdan eline kesin bir mazeret geçmiştir."

77- Yine yola koyuldular. Nihayet halkından yiyecek istedikleri bir köyün halkına vardıklarında, ama köy halkı onları misafir etmekten kaçındıklarında, derken orada yıkılmak üzere olan bir duvar bulduklarında ve (Hızır) onu doğrulttuğunda (Musa) dedi ki: "İsteseydin, buna karşı elbette bir ücret alırdın."

78- (Hızır) dedi ki: "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzünü bildireceğim."

79- "O gemi, denizde çalışan bazı yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı."

80- "O erkek çocuğa gelince, onun anne ve babası mümin kimselerdi. Biz çocuğun azgınlık ve küfrüyle onları sarmasından korktuk (onlara acıdık)."

81- "Bu yüzden Rablerinin onun yerine onlara, ondan daha temiz ve akrabaca daha yakın olanını (akrabaya daha çok iyilik yapanı) vermesini istedik."

82- "O duvar ise, (başka bir) şehirdeki iki yetim çocuğun idi, altında onlara ait bir hazine vardı, babaları da iyi bir kimseydi. Böylece Rabbin, onların erginlik çağına erişmelerini ve hazinelerini çıkarmalarını istedi ki, Rabbinden (onlara) bir rahmet olsun. Ben de bunu kendi emrimle yapmadım. İşte senin sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzü budur."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde Musa Peygamber (a.s) ile iki denizin birleştiği yerde buluştuğu âlim kişinin hikâyesi anlatılıyor. Bu âlim kişi, olayların içyüzünü, arka planlarındaki yorumlarını biliyordu. Yüce Allah bu hikâye ile Peygamberimize (s.a.a) hatırlatmada bulunuyor. Bu hatırlatma bu surenin başından beri yapılan dört hatırlatmadan biridir. Bilindiği gibi surenin başında Peygamberimize sabırlı olması, tebliğ görevine devam etmesi hatırlatılmış, insanlarda gördüğü Allah'ı anmaya sırt dönmeler ve dünyaya yönelmeler karşısında kendisine teselli verilmiş, insanların meşgul oldukları dünya süslerinin belirli bir zamana kadar sürecek geçici süsler olduğu açıklanmıştır. Buna göre insanlarda gördüğü zahirî hayat nimetleri ve dünyada arzuladıklarını elde etmeleri onun zoruna gitmemelidir. Çünkü bu dış görünüşün (zahirin) arkasında bir arka plan (batın) ve onların arzularına olan egemenlikleri üzerinde bir ilâhî egemenlik vardır.

Dolayısıyla Musa Peygamber ile söz konusu âlimin öyküsüne değinmenin işaret etmek istediği gerçek muhtemelen şudur: Dünya tutkunlarının arzuları uyarınca cereyan eden şu olayların ve gelişmelerin mutlaka bir yorumu vardır. Belirlenmiş gün gelip de insanların gaflet uykularından uyandıkları ve şimdikinden farklı bir var oluş aşaması için diriltildikleri zaman bu yorumlar onlara açıklanacaktır. *"Onun somut yarumu ortaya çıktığı gün, onu vaktiyle unutmuş olanlar, 'Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdi.' deler."*

Şiî ve Sünnî kanallardan gelen rivayetlere göre, bu hikâyede adı geçen Musa, ululazm (şeriat sahibi) peygamberlerden biri olan İmran oğlu Musa Peygamber'dir (ona selâm olsun).

Başka bir görüşe göre,[1] bu hikâyenin kahramanı olan Musa, Yusuf Peygamber'in (a.s) torunlarından biri olan Musa b. Mişa b. Yusuf'tur ve İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerden biridir. Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü Musa ismi Kur'ân'ın yüz otuz kûsur yerinde geçiyor ve bu yerlerin hepsinde Musa b. İmran kastedilmiştir. Eğer burada ondan başkası kastedilmiş olsaydı, bu hikâyeye o doğrultuda bir karine eklenirdi.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 480.]

Bir diğer görüşe göre, bu hikâye temsilî/hayalî bir efsanedir. Bu şekilde tasvir edilmesinin amacı da şudur: Marifetin kemali/kâmil oluşu, insanı hayat pınarına ulaştırıp o pınarın suyundan içmesini sağlar. Bu ise, arkasından ölümün gelmediği ebedî bir hayattan ve daha iyisi düşünülemeyen daimî bir mutluluktan ibarettir.

Bu görüşe yönelik itirazımız şudur: Bu yorum delilsiz bir değerlendirmedir ve Kur'ân'ın zahiri bunu reddeder. Çünkü Kur'ân'da anlatılan hikâyede bu hayat pınarından söz edilmiyor. Bundan, sadece bazı tefsircilerin masallarında ve bir kısım tarihçilerin hikâyelerinde söz ediliyor ki, bunların ne Kur'ân kaynaklı bir dayanağı, ne de yeryüzünün herhangi bir yöresinde görülmüş somut bulgusu vardır.

Hikâyede sözü edilen ve Musa Peygamber'e izafe edilen gence gelince; denildiğine göre[1] Yuşa b. Nun'dur. Ona feta/delikanlı, genç denilmesinin nedeni bir görüşe göre,[2] Musa Peygamber'in yolculuklarında ve ikametlerinde sürekli yanında olması veya Musa Peygamber'e hizmet etmesidir.

Musa Peygamber'in buluştuğu ve Allah tarafından *"kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (peygamberlik) vermiş ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik."* diye güzel niteliklerle övülen ve Kur'ân'da adı verilmeyen âlimin kim olduğuna gelince; rivayetlere göre onun adı Hızır'dır ve Musa Peygamber'in (a.s) çağdaşı olan bir peygamberdir. Bu rivayetlerin bazılarına göre Allah ona uzun hayat bağışlamış, hâlâ yaşamakta ve ölmemiştir.[3] Onun hakkında söylenenlerin bu miktarının bir sakıncası yoktur. Çünkü bunları reddeden kesin bir aklî ve naklî delil yoktur. Fakat Hızır'ın kişiliği hakkında tefsirciler tarafından uzun incelemeler yapılmıştır. Nitekim uzun tefsir kitapları bunlarla doludur. Yine onun görülmesi ile ilgili birçok hikâyeler de anlatılmıştır. Fakat bu hikâyelerin hepsinde uydurulmuş veya yalan ve düzmece masal unsurları vardır.

60) Hani Musa genç adamına şöyle dedi: "İki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar hiç durmadan yol gideceğim ya da uzun bir zaman yürüyeceğim."

1- [Tefsiru Ebi'l-Futuh Râzî, c. 7, s. 355.]

2- [age.]

3- [Ruhu'l-Maani, c. 15, s. 320.]

Ayetin başında ki "iz" zarfı gizli olan bir fiile dönüktür. Bu cümle daha önceki üç hatırlatmanın atfolduğu kelimeye matuftur. Nakısa fiilerinden olan "lâ ebrehu" fiili "lâ ezalu (sürekli)" anlamındadır. Haberi, "hatta ebluğe" ibaresi ona delâlet ettiğinden dolayı kısaltma amacı ile hazfedilmiş ve takdirî açılımı, "lâ ebrehu emşî" veya "lâ ebrehu esîru (durmadan yürürüm)" şeklindedir. İki denizin birleştiği yer, yapılan bir açıklamaya göre,[1] Rum Denizi'nin/Akdeniz'in doğu ucu ile Fars/Basra Körfezi'nin batı ucu arasında kalan bölge demektir.[2] Ayetteki "hukuben" kelimesi çağ ve zaman anlamındadır. Nekire (belirtisiz) olarak kullanılması, hazfedilmiş bir sıfatın varlığına delâlet eder. Takdirî açılımı ise, "hukuben tavilen=uzun zaman" şeklindedir.

Buna göre ayetin anlamı, gerçi doğrusunu Allah bilir şöyledir: Hatırla o zamanı ki, Musa genç adamına şöyle dedi: "İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar hiç durmadan yürüyeceğim veya uzun yıllar boyunca yolculuğa devam edeceğim."

61) İki denizin birleştiği yere vardıklarında, balıklarını unuttular. Balık ise denizde yolunu tutup gitti (suda kayıplara karıştı).

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla "mecmea beynihima" ibaresi sıfatın mevsufa izafesi kabilindendir. Aslı ise, "Birleşme yerleri olmakla nitelenen iki deniz arası" şeklindedir.

"Balıklarını unuttular..." ifadesini izleyen iki ayet gösteriyor ki, sözü edilen balık tuzlanmış veya kızartılmış bir balık idi. Onu yolculuk sırasında azıkları olsun diye yanlarına almışlardı. Yoksa canlı değildi. Fakat o, konakladıkları yerde canlandı ve denizin yolunu tuttu. Musa Peygamber'in yanındaki delikanlı bu balığı canlanmış olarak denize atlarken gördü; ama bunu Musa'ya anlatmayı unuttu. Musa da balığın nerede olduğunu genç arkadaşına sormayı unuttu. Buna göre, *"balıklarını unuttular"* ifadesinde unutmanın her ikisine nispet edilmesi, "balıklarının durumunu unuttular" demektir. Dolayısıyla Musa balığın azık torbasında oluşunu unutarak onu araştırmadı. Musa'nın yol arkadaşı da balık ile iglili görmüş olduğu şaşırtıcı durumu Musa'ya haber verme-

---

1- [Menhecu's-Sadikin, c. 5, s365.]

2- Buna göre, "iki denizin birleştiği yer" ifadesinde, bir tür mecazî kullanım söz konusudur.

mek anlamında onu unuttu. Bu ifadenin açıklamasıyla ilgili tefsircilerin öne sürdüğü anlam budur.

Ancak bilmek gerekir ki, bu ayetlerde ölmüş balığın canlandığı açıkça belirtilmiyor. Tersine, *"balıklarını unuttular"* cümlesi ile delikanlının *"ben balığı unuttum!"* şeklindeki ifadesinden anlaşıldığına göre, Musa Peygamber ile genç adamı söz konusu balığı kayalığın denize bakan bir yerine koyuyorlar ve balık ya denize düşüyor ve kabaran bir dalga tarafından denize çekiliyor ve deliğe girmek gibi şaşırtıcı bir şekilde gözlerden kaybolup denizin derinliklerine gömülüyor. Bunun böyle olduğunu bazı rivayetler teyit ediyor. O rivayetlerde anlatıldığına göre o noktanın Hızır ile buluşma yeri olduğunun belirtisi, balığın canlanması değil, kaybolmasıdır. Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

"Balık ise denizde yolunu tutup gitti." ifadesinde geçen "seraben" kelimesi gidilen yol ve mezhep demektir. "Serab" ve "nefak" kelimeleri yer altında kazılmış deliksiz yol anlamına gelirler. Galiba burada balığın su içinde aldığı yol, içinde yol alınıp kaybolunan bir dehlize benzetiliyor.

62- (İki denizin birleştiği yeri) geçtiklerinde Musa (gündüzün bir saatinde) genç adamına dedi ki: "**Yemeğimizi getir; andolsun ki, bu yolculuğumuz yüzünden (çok) yorgun düştük.**"

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde şöyle geçer: "Nasab, vasab ve taab kelimeleri yakın anlamlı kelimelerdir ve her üçü de çaba harcamaktan kaynaklanan hâlsizlik anlamına gelirler." (Alıntı sona erdi.) Yine ayette geçen "ğeda" kelimesi kendisi ile beslenilen yiyecek demektir. Bu kelime [kuşluk veya öğle yemeği anlamı taşıdığından] bu olayın gündüz meydana geldiğinin delilidir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: İki denizin birleştiği yeri geçtiklerinde Musa, genç adamına kuşluk veya öğle yemeklerini getirmesini emretti. Yemekleri ise, yolda yemeleri için yanlarına aldıkları balık idi. Kendileri de bu yolculuklarından dolayı epeyce yorgun düşmüşlerdi.

63) (Genç) dedi ki: "**Gördün mü! (İstirahat için) kayaya sığındığımızda ben balığı unuttum! Onu hatırlamamı şeytandan başkası bana unutturmadı. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti.**"

Musa Peygamber'in yol arkadaşı bu sözleri ile iki denizin birleştiği yere vardıklarında ve orada mola vermeleri sırasındaki durumlarını

ifade ediyor. Çünkü kayalık dediği yer oradaydı. Bunun delili, *"O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti."* ifadesidir. Çünkü daha önce bu olayın iki denizin birleştiği yerde meydana geldiği söylenmişti. Delikanlı, Musa Peygamber'e şöyle diyor: "Yiyebileceğimiz bir yemeğimiz yok. Çünkü yemeğimiz olan balık iki denizin birleştiği yere varıp oradaki kayalığa sığındığımızda dirilerek denize girip gitti. Ben sana bunu haber vermeyi unutmuştum."

"Gördün mü! Kayaya sığındığımızda" ifadesinde delikanlı kayalığa sığınma ve dinlenmek için orada konaklamaları durumunu anlatıyor. *"Ben balığı unuttum!"* ifadesi de, "Balığın görmüş olduğum durumunu unuttum, onu sana anlatmadım" anlamındadır. Bazılarının da dediği gibi, bu anlamın delili, *"Onu hatırlamamı şeytandan başkası bana unutturmadı."* ifadesidir. Çünkü buradaki "en ezkurehu (onu hatırlamamı)" ifadesi "ensanihu (bana unutturmadı)" ifadesindeki zamirden bedeldir. İfadenin takdirî şekli de, "Balığı sana haber vermeyi bana unutturan şeytandır"dır. Yani o, balığın kendisini değil, onun görmüş olduğu durumunu Musa Peygamber'e anlatmayı unutmuştu.

Musa Peygamber'in adamının Allah'ın nebilerinden Yuşa b. Nun olduğunu kabul ettiğimiz ve nebilerin şeytana karşı Allah'ın koruması altında olduklarını göz önüne aldığımız takdirde bu delikanlının unutkanlığını şeytanın tasarrufuna bağlaması ilk başta yadırganabilir. Fakat aslında bunun bir sakıncası yoktur. Çünkü nebiler günaha dönük şeytan tasarrufları karşısında koruma altındadırlar. Yoksa günaha dönüşmeyen şeytan tasarruflarından korunmuş olduklarını belirten bir delil yoktur. Nitekim yüce Allah *"Kulumuz Eyyub'u da an. O, Rabbine 'Doğrusu şeytan bana yorgunluk ve eziyet verdi.' diye seslenmişti."* (Sâd, 41) buyuruyor.

"O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti." ifadesi, şaşırtıcı bir yol alışla denizde yolunu tutup gitti. Buradaki "aceben" kelimesi, meful-i mutlak olarak mevsufunun yerini almış bir sıfattır. Başka bir yoruma göre, *"denizde yolunu tutup gitti."* cümlesi delikanlının ve "aceben (acep!)" ifadesi de Musa Peygamber'in sözüdür. Fakat sözün akışı bu yorumu reddetmektedir.

Bil ki, yukarıda *" İki denizin birleştiği yere vardıklarında, balıklarını unuttular."* ifadesi için varit gördüğümüz ihtimal bu ifade için de geçerlidir.

64) (Musa) dedi ki: "İşte bizim aradığımız o idi." Hemen ayak izlerini takip ederek geri döndüler.

Ayetin orijinalindeki "nebğı" fiilinin kökü olan "bağy" kelimesi istemek, "irtedda" fiilinin mastarı olan "irtidad" kelimesi de başlangıca dönmek demektir. "Asar" kelimesi ayak izi anlamındadır, "kasas" kelimesinden maksat da uymak ve iz sürmektir. Buna göre ayetin anlamı şudur: Musa dedi ki: 'İşte bizim aradığımız da balığın başına geldiğini anlattığın o olaydır.' Bunun üzerine ayak izlerini sürerek, onları geriye doğru izleyerek geriye döndüler.

"İşte bizim aradığımız o idi..." ifadesi, Musa Peygamber'in vahiy yolu ile iki denizin birleştiği yerde o âlimle buluşma emri aldığını ortaya koymaktadır. O âlimi bulacağı ve onunla karşılaşacağı yerin belirtisi de balığın başına gelecek olaydır. Bu olay ya özel olarak balığın canlı olup denize gitmesi olayıdır veya belirsiz ve genel olarak kaybolması, canlanması ve ölü iken dirilmesi gibi olayların biridir. Bundan dolayı Musa Peygamber genç arkadaşının balığın durumu ile ilgili sözlerini işitince bu sözleri söyledi. Arkasından geriye bıraktıkları o yere döndüler ve orada kullarımızdan bir kul buldular...

65) Derken (orada) kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (peygamberlik) vermiş ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.

Her nimet yüce Allah'ın katından yaratıkları için bir rahmettir. Fakat bütün türleri ile zahirî nimetler gibi bazı nimetlerde evrensel sebepler aracı ve etkili iken, bütün dalları ve dereceleri ile nübüvvet ve velâyetten oluşan batınî nimetler gibi bazı nimetlerde de evrensel sebeplerin hiçbir aracılığı yoktur. Bu ayette rahmetin, Allah'ın dolaysız bağışı olduğunu ve onda başka hiçbir faktörün etkisinin bulunmadığını gösteren *"katımızdan"* kaydı ile kayıtlandırılmasından da, bunun anlattığımız rahmetin ikinci türünden, yani batınî rahmetlerden olduğu sonucu çıkar. Ancak şuna da dikkat etmemiz gerekir ki, *"Veli sadece Allah'tır."* (Şûrâ, 9) ayetinden anlaşılacağı üzere velâyet gerçek anlamı ile sacede yüce Allah'a mahsus iken, peygamberlik meleklerin vahiy ve benzeri gibi işlerle katkılarının olduğu bir nimettir. Bu gerçek de teyit eder ki, "tarafımdan" değil de azamet anlamı taşıyan çoğul birinci şahıs zamiri ile "tarafımızdan" şeklinde kullanılan *"katımızdan bir rahmet vermiş"* ifadesindeki rahmetten maksat velâyet değil peygamberliktir.

Böylece bu kelimeyi peygamberlik anlamında tefsir edenlerin görüşü doğrulanmış oluyor. Yine Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

"Ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik." ifadesi de tıpkı rahmet gibi Allah tarafından bağışlanan bir ilimdir. Bu öyle bir ilimdir ki, onda algılama ve düşünme gibi doğal sebeplerin rolü yoktur ve kazanma yolu ile elde edilen türlerden değildir. Bunun delili, ifadedeki *"tarafımızdan"* kaydıdır. Buna göre bu ilim kazanma sonucu elde edilmeyen, Allah'ın velilerine mahsus vehbî bir ilimdir. Bu ayetlerin sonu gösteriyor ki, ona verilen bu ilim olayların yorumuna ilişkin bir ilimdir.

66) Musa ona dedi ki: "**Doğruya iletici olara sana öğretilenden bana da öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?**"

Ayetteki "ruşd" kelimesi "gayy" kelimesinin karşıtı olup doğruyu isabet etmek demektir. Bu kelime ayet içinde ya "mefulun leh" veya "mefulun bih"dir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Musa, Hızır'a dedi ki: "Sana şu esasa dayanarak uyabilir miyim? O da şu ki, doğru yolu bulmam için sana öğretilen ilimden bana da öğretesin. Veya sana öğretilen doğruya iletici işten bana da öğretesin.

67) (Hızır) dedi ki: "**Sen (bu yolda) benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin.**"

Bu ayet, Hz. Musa'nın (a.s) ilim öğrenme yolunda Hızır'dan göreceği hiçbir şeyi sabırla karşılayamayacağını tekitli bir şekilde olumsuzluyor. Bunun delili, ayetin tekit ifade eden "inne" edatı ile başlaması, sabır kelimesinin genelliğin kastedildiğini gösteren olumsuz bir söz akışı içinde belirtisiz (nekire) olarak kullanılmasıdır. Bir başka delil de sabretmeyi olumsuzlamanın, "len testatia maiye sabren" şeklinde güç anlamındaki "istitaati (yapabilmeyi)" olumsuzlama yolu ile ifade edilmesidir. Bu ifade tarzı da, "len tasbire (asla sabredemezsin)" demekten daha tekitlidir. Bir diğer delil, olumsuzluk ifade ederken "lâ" edatının değil de "len" edatının kullanılmasıdır. Bir fiili yapmak güce bağlı olduğuna göre bu ayette fiil, sebeplerinden birinin olumsuzlanması suteriyle olumsuzlanıyor, ardından da sabır, ona güç yetirmenin sebebinin olumsuzlanması yolu ile olumsuzlanıyor. Bu sebep ise verilen haberi kavramak, olayın mahiyetini ve gerçek yorumunu, içyüzünü bilmektir. İşte ancak o zaman insan o olayın gerçekleştiği şekilde gerçekleşmesi gerektiğini bilir.

Hızır, *"Sen (bu yolda) benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin."* diyerek Musa Peygamber'in onun olaylar hakkındaki ilminin tezahürlerine sabredemeyeceğini bildiriyor. Yoksa "sana öğreteceğim ilme sabredemezsin, katlanamazsın" diyerek Musa'nın, ilminin kendisine karşı sabredemeyeceğini söylemiyor. Nitekim Musa Peygamber (a.s), kendisine gördüğü olayların yorumu anlatıldığında Hızır'a tepki göstermiyor; tersine onun tepkisi ilim öğretme yolunda kendisine gösterilen olayları müşahade ettiği zaman ortaya çıkıyor. Çünkü bilginin hükmü ile onun somut tezahürlerinin hükmü birbirinden farklıdır. Bunun bir başka örneği şudur: Musa Peygamber (a.s), yüce Allah ile buluştuktan sonra kavminin yanına dönüp danaya taptıklarını görünce, şiddetli bir öfkeye kapılarak elindeki kutsal levhaları yere attı ve kardeşi Harun'u başından tutarak kendine doğru çekti. Oysa yüce Allah ona buluşma sırasında kavminin yaptığını haber verdiğinde hiçbir tepki göstermemişti. Yüce Allah'ın sözü somut algıdan daha doğru olduğu hâlde tepkisiz kalmıştı. Bu hikâye Araf Suresi'nde anlatılmıştır.

Buna göre, Hızır'ın *"Sen (bu yolda) benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin."* şeklindeki sözü, Musa Peygamber'in Hızır'ın peşinden gittiği takdirde onun uygulayacağı öğretme yöntemine katlanamayacağını bildiriyor, yoksa ilmin kendisine dayanamayacağını söylemek istemiyor.

68) "İlminin kuşatmadığı bir şeye nasıl sabredersin?!"

Buradaki "hubren" kelimesi, ilim anlamındadır ve edebî açıdan cümlede temyiz görevini üstlenmektedir, anlamı da "bilgin onu kuşatmaz" şeklindedir.

69) (Musa) dedi ki: "Allah dilerse, beni sabreden biri olarak bulursun ve senin hiçbir emrine karşı gelmem."

Musa Peygamber o âlime sabır sözü verdi. Fakat bu sabrı Allah'ın dileği ile kayıtlandırıyor ki, sabretmediği zaman yalancı duruma düşmesin. [Fiil kipindeki] "lâ a'sî... (ve senin hiçbir emrine karşı gelmem.)" ifadesi, [isim kipindeki] "sâbiren (sabreden)" kelimesine matuftur. Çünkü bu kelimede fiil anlamı vardır. Dolayısıyla Musa Peygamber'in o âlime verdiği karşı gelmeme sözü de öncekisi gibi Allah'ın dileği ile kayıtlıdır. Böylece soru sormama yasağını çiğnediği takdirde, sözünü tutmamış kimse durumuna düşmenin önünü alıyor.

70) Dedi ki: "**Bana uyacak olursan, sana o konuda ben bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma.**"

Anlaşılan "minhu" ibaresi, "zikren" kelimesi ile bağlantılıdır. "Yuhdisu" kelimesinin mastarı olan "ihdas" kelimesi "zikir (bir şeyden söz etmek)" kelimesi ile kullanıldığında, daha önce sözü edilmemiş bir şeyi söz konusu etmeye başlamak, öncesinde bir durum söz konusu olmadan o şey hakkında bilgi vermek anlamına gelir. Dolayısıyla ayetin anlamı şudur: "Eğer benimle birlikte geleceksen, yaptığımı göreceğin ve görülmesi zoruna giden hiçbir davranışım hakkında, benim açıklama yapmamı beklemeden soru sorma." Bu ayet işaret ediyor ki, Musa Peygamber o âlimde zoruna gidecek bazı davranışlar görecek ve âlim o davranışları ona açıklayacaktır. Fakat Musa Peygamber'in soru sormayı ve bilgi istemeyi başlatan taraf olmaması, bunun yerine sabırlı davranarak o âlimin bilgi vermesini beklemesi gerekir.

Bu ayetlerden anlaşılacağı üzere Musa b. İmran, yüce Allah ile konuşma şerefine ermiş, ululazm/şeriat sahibi yüce peygamberlerden biri ve Tevrat sahibi bir resul ve nebi olduğu hâlde, Hızır karşısında ilimden yararlanmak isteyen bir öğrenciye yaraşan çarpıcı bir edep örneği göstermiştir.

Sözleri başından sonuna kadar alçakgönüllülüğe dayalıdır. Söze başlarken, edepli davranarak öğretme ile ilgili isteğini emir şeklinde değil, kendini küçülterek soru şeklinde dile getirdi. Hızır ile beraberliğini ona uymak şeklinde ifade etti. Sonra öğretmeyi bir şart şeklinde öne sürmedi, bunun yerine, *"bana da öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?"* dedi. Sonra kendini öğrenci saydı ve ardından Hızır'ın bilgisinin değerini yüceltti. Çünkü Hızır'ın bilgisini bilinmeyen bir kaynağa dayandırdı, onu hiçbir isimle veya sıfatla anmadı. Ondan, "bildiğin bilgi" diye değil, *"Sana öğretilen"* diye söz etti. Sonra bu bilgiyi *"doğruya iletici"* sıfatı ile övdü. Sonra "bildiğini" yerine *"sana öğretilenden"* diyerek öğreneceği bilginin onun bilgisinin bir bölümü olduğunu vurguladı. Sonra Hızır'ın kendisine yönelik işaretini emir diye adlandırarak ve emrine uymadığı takdirde kendisini asi sayarak onun değerini yükseltti. Sonra söz verişini açık ve ayrıntılı ifadeler ile dile getirmekten kaçınarak, *"Allah dilerse, beni sabreden biri olarak bulursun ve senin hiçbir emrine karşı gelmem."* şeklinde kinayeli bir ifade kullanmayı tercih etti.

Hızır da ona karşı edepli davrandı. Çünkü ilk başta isteğini açıkça reddetmedi, bunun yerine sabretme gücünün olmadığına işaret etti. Sonra Musa Peygamber Allah'ın dileğine bağlı olarak sabredeceğine dair söz verince, ona kendisine uyma emri vermedi, bunun yerine, *"Bana uyacak olursan..."* diyerek onu kendi isteği ile baş başa bıraktı. Sonra ona soru sormayı sırf bir mevlevi üslup ile mutlak anlamda yasaklamadı, bunun yerine, *"Bana uyacak olursan... bana soru sorma."* diyerek soru sorma yasağını onunla birlikte gitmeye bağladı. Böylece bu yasağın bir dayatma olmayıp onunla birlikte olmanın gerektirdiği bir husus olduğunu ifade etti.

71) Bunun üzerine ikisi birlikte yola koyuldular. Nihayet bir gemiye bindiklerinde (Hızır) gemiyi deldi. Musa dedi ki: "**Gemide bulunanları suda boğmak için mi gemiyi deldin? Andolsun ki, çok tehlikeli bir iş yaptın!**"

Ayette geçen "imren" kelimesi çok tehlikeli bir iş anlamına gelir. "Fentaleka (yola koyuldular)" fiili daha öncesinin uzantısıdır. Yola koyulanlar ise Musa Peygamber ile Hızır'dır. Bu da gösteriyor ki, genç adamı Hızır ile birlikte olan yolculuğunda Hz. Musa'ya eşlik etmedi. "Li-tuğriga" fiilinin başındaki "li" edatı gaye anlamı taşır. Çünkü her ne kadar boğulmak, gemide delik açmanın sonucu ise ve Hızır'ın bunu amaçlamadığı kesin ise de kaçınılmaz sonuç, açık olması hasebiyle kimi durumlarda amaçlanmış ve iddia edilmiş bir hedef olarak kabul edilebilir. "Bu işi yaparak kendini mahvetmek mi istiyorsun?" şeklindeki sözde olduğu gibi. Ayetin anlamı ise açıktır.

72) (Hızır) dedi ki: "**Sen benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?**"

Bu ifadede, Musa Peygamber'in sorusuna yönelik bir yadırgama ve daha önce söylediği *"Sen (bu yolda) benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin."* şeklindeki sözü hatırlatma vardır.

73) (Musa) dedi ki: "**Unuttuğum bir şey için beni suçlama ve işimde bana güçlük yükleme.**"

Ayetin orijinalindeki "turhiknî" fiilinin kökü olan "rahak" kelimesi, zorluk tarafından sarılmak ve bu kökten gelen "irhak" da zorlamak, güçlük ve mihnet yüklemek demektir. Ayetin anlamı ise şudur: "Verdiğim sözü unuttuğum ve ondan gafil olduğum için beni suçlama. Bana

takat getiremeyeceğim bir işi yükleme." Bazıları buradaki unutmayı terk etmek anlamında açıklıyorlar. Fakat ilk açıklama daha yerindedir. Her iki durumda da bu söz bir özür beyan etme ifadesidir.

74) Sonra (gemiden inip) tekrar yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında ve (Hızır) hemen onu öldürdüğünde Musa dedi ki: "Bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği hâlde) tertemiz (çocuk yaştaki günahsız) bir canı nasıl öldürdün? Andolsun ki, çok kötü bir iş yaptın!"

Bu ayette kısaltma amacı ile bazı ifadeler çıkarılmıştır. İfadenin kısaltmasız şekli, "Fe-harecâ mine's-sefineti ventalaka=O ikisi gemiden çıkıp tekrar yola koyuldular." biçimindedir.

"Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında..." ifadesinin orijinalinde geçen "fe-katelehu (ve hemen onu öldürdüğünde)", ayrıntı anlamlı "fe" harfi aracılığıyla şart kelimesine ("lakıya") matuftur ve "kale" de, ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla "iza" edatının cezasıdır. Bununla da şu gerçek ortaya çıkıyor ki, bu ifadenin temel amacı öldürme olayından söz etmek değil, Musa Peygamber'in itirazından söz etmektir. Bunun benzeri aşağıdaki *"Yine yola koyuldular. Nihayet halkından yiyecek istedikleri bir köyün halkına vardıklarında... ve (Hızır) onu doğrulttuğunda (Musa) dedi ki..."* ayetidir. Oysa daha önceki *"Bunun üzerine ikisi birlikte yola koyuldular. Nihayet bir gemiye bindiklerinde (Hızır) gemiyi deldi. Musa dedi ki..."* ayetinde durum böyle değildir. O ayette "iza"nın cezası "harakaha (onu deldi)" ifadesidir ve *"Musa dedi ki..."* cümlesi, öncesinden ayrı bir sözdür.

Buna göre bu ayetlerde bir tek hikâye anlatılıyor. Bu hikâye Musa Peygamber'in Hızır'a (her ikisine selâm olsun) yönelik arka arkaya gelen üç itirazını içeriyor. Yoksa Musa Peygamber'in üç itirazını içeren üç ayrı hikâye anlatılmıyor. Sanki şöyle denmiş gibidir: "Şu şu olaylar oldu ve Musa Peygamber Hızır'a itiraz etti. Sonra bir daha itiraz etti ve ardından tekrar itiraz etti." Buna göre, hikâye Musa Peygamber'in itirazlarının hikâyesidir ki, o hikâye bir tanedir. Yoksa berikinin davranışları ile ötekinin itirazlarının hikâyeleri anlatılmıyor ki, hikâyelerin sayısı üç olsun.

Bu üç ayet arasında niçin fark olduğu bundan ortaya çıkıyor. Şöyle ki, birinci ayette "harakahe (onu deldi)" cümlesi "iza" edatının cevabı oldu da ikinci ayetteki "katelehu (onu öldürdü)" ve üçüncü ayetteki "vecedeha

(buldular)" veya "ekamehu (onu doğrulttu)" cümleleri cevap değil de atıf yoluyla şartın bir parçası oldular. Bu inceliği iyi anlamak gerekir.

"Tertemiz bir canı nasıl öldürdün?" ifadesindeki "'zekiyyeten" kelimesi temiz anlamındadır. Maksat buluğ çağına ermemiş olması cihetiyle çocuğun günahlardan yana temiz ve günahsız olduğunun ifade edilmesidir. Nitekim ifadedeki "gulamen (genç delikanlı)" kelimesi de buna işarettir. Cümledeki soru yadırgama anlamı taşır ve sözü söyleyen Musa Peygamber'dir.

Ayetteki *"Bir can karşılığı olmaksızın"* ifadesi, o nefsin kısas yolu ile öldürülmesini caiz kılan bir öldürme eylemi olmaksızın anlamındadır. Çünkü buluğ çağına ermemiş bir gencin gerçekleştirdiği öldürmede, kısas yolu ile öldürülmeyi gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Bazıları, *"Bir can karşılığı olmaksızın"* ifadesinde söz konusu gencin buluğ çağına erdiği sonucunu çıkarıyorlar. Bu genç hakkında "gulam" tabirinin kullanılmış olması da, onun buluğ çağına ermediğine delil olamaz. Çünkü ğulam kelimesi, hem buluğ çağına ermiş hem de ermemiş gençler için kullanılır. Buna göre ifade, "kısas gereği olmaksızın öldürülmeyi gerektirecek günahları olmayan bir kişiyi mi öldürdün?" şeklindedir. Çünkü Musa Peygamber ile Hızır o gencin öldürülmeyi gerektiren bir suç işlediğini görmemişlerdi.

"Andolsun ki, çok kötü bir iş yaptın!" ifadesindeki "nukren" kelimesi, insan tabiatının yadırgadığı ve toplumun onaylamadığı çirkin bir eylem anlamına gelir. Daha önceki ayette Musa Peygamber geminin delinmesini henüz gerçekleşmemiş musibetlerin izlediği bir tehlike ve bela sayarken, bu ayette insan öldürmeyi çok kötü bir iş olarak niteliyor. Çünkü adam öldürmek, insanlar nazarında normalde insanların ölümüne yol açan ve ve doğrudan insan öldürme eylemi olmayan gemiyi delme eyleminden daha kötü ve daha feci bir eylemdir.

75) (Hızır) dedi ki: "Sana, benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?"

Bu ayetin anlamı açıktır. Bu ayette, "leke=sana" kelimesinin eklenmiş olması, Hızır'ın, tavsiyesini dinlemediği yolunda Musa Peygamber'i bir tür serzeniş etmek ve *"Sen benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin"* şeklindeki ilk sözünü işitmediğine ya da işittiği hâlde kendisini değil de bir başkasını kastettiğini düşündüğüne dair bir imada bulunmak içindir. Sanki Hızır, "Ben, 'Sen benimle

beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin.' derken bir başkasını değil, seni kastetmiştim." diyor.

76) (Musa) dedi ki: "**Eğer bundan sonra sana bir şey soracak olursam, artık benimle arkadaşlık etmeyebilirsin. Benim tarafımdan eline kesin bir mazeret geçmiştir.**"

Ayetteki "ba'deha" ibaresinin sonundaki zamir [takdirdeki] "hâzihi'l-merre=bu defa"ya veya "hâzihi'l-mes'eleti=bu soru"ya dönüktür. Yani eğer bu defadan veya bu sorudan sonra sana soru sorarsam, artık benimle beraber olma; yani benimle beraber olmayabilirsin.

"Benim tarafımdan eline kesin bir mazeret geçmiştir.", yani tam bir mazeret elde ettin ve bunun da benim açımdan olduğunu buldun. Çünkü benden yana mazeretin son raddeye erdi.

77) Yine yola koyuldular. Nihayet halkından yiyecek istedikleri bir köyün halkına vardıklarında, ama köy halkı onları misafir etmekten kaçındıklarında, derken orada yıkılmak üzere olan bir duvar bulduklarında ve (Hızır) onu doğrulttuğunda (Musa) dedi ki: "**İsteseydin, buna karşı elbette bir ücret alırdın.**"

Önceki ayette geçen *"fentalaka=tekrar yola koyuldular"* ve *"fe-katelehu=onu öldürdüğünde"* cümleleri için söylediklerimiz bu ayette yer alan *"fentalaka=yine yola koyuldular"*, *"fe-ebev =kaçındıklarında"*, *"fe-vecedâ=bulduklarında"* ve *"doğrulttuğunda"* cümleleri için de geçerlidir.

"Halkından yiyecek istedikleri" ifadesi "köy"ün sıfatıdır. Burada ["halkından yiyecek istedikleri köy" şeklinde bir tabir kullanılarak] "onlardan yiyecek istediler" şeklinde bir ifade kullanılmadı. Çünkü "onlardan yiyecek istedikleri köy" ifadesi düşük bir ifadedir. Köy halkına gelmeyi kastederek "köye geldi" şeklindeki ifadenin tersine; öyle demek düşük değildir. Çünkü bu ifadede gelme eyleminden köye düşen bir pay vardır. Dolayısıyla mecazî anlamda köyü o köyün halkı yerine koymak caizdir. Ama yemek istemek böyle değildir. O sadece köyün halkına mahsustur. Dolayısıyla *"onun halkı"* ifadesi, zahir ismin zamirin yerine konmasının bir örneği değildir.

Yine, "Nihayet bir köye vardıklarında, oranın halkından yiyecek istediler" de denmedi. Çünkü öyle denseydi, köy kelimesi sadece gerçek anlamda kullanılmış ve bizzat köyün kendisinin kastedildiği anlaşılmış

olurdu. Oysa bilindiği gibi ifadenin temel amacı ceza ile, yani *"dedi ki: İsteseydin, buna karşı elbette bir ücret alırdın."* cümlesi ile bağlantılıdır. Bu cümlede ücret almaktan söz ediliyor ki, ücret almak köyden değil, köy halkından olur. Ayrıca *"bir köyün halkına vardıklarında"* ifadesi, eğik duvarın doğrultulmasının köylülerden bir grubun huzurunda gerçekleştirildiğine delildir. Bundan dolayı "İsteseydin onlardan" veya "köy halkından buna ücret alabilirdin" denilmesine gerek kalmamıştır. Bu noktayı iyi anlamak gerekir.

Ayetin orijinalindeki "istat'ama" fiilinin mastarı olan "istit'am" kelimesi, birinden kendisini misafir ederek yemek vermesini istemek demektir. Bu yüzden, *"ama köy halkı onları misafir etmekten kaçındıklarında"* dendi. *"Derken orada yıkılmak üzere olan bir duvar bulduklarında"* ifadesindeki "yenkazzu" fiilinin mastarı olan "inkizaz" kelimesi düşmek ve yıkılmak anlamına gelir. Yıkılmak istemek, yıkılmaya yüz tutmayı anlatan mecazî bir ifadedir. *"Ve (Hızır) onu doğrulttuğunda"* ifadesi de, Hızır duvarın durumunu düzelterek onu sabitleştirdi, demektir. Burada Hızır'ın duvarı nasıl doğrulttuğu belirtilmiyor. Acaba olağandışı bir yöntem ile mi, yoksa duvarı yeni baştan örerek mi, yoksa bir direk dayayarak mı doğrulttu, belli değildir. Fakat Musa Peygamber'in, *"İsteseydin, buna karşı elbette bir ücret alırdın."* şeklindeki sözü bu doğrultma eyleminin olağandışı bir yöntemle gerçekleştirilmediğine işarettir. Çünkü ücret almak denince, akla ilk gelen şey normal olan iştir.

"İsteseydin, buna karşı elbette bir ücret alırdın." ifadesindeki "tehaze" kelimesi,[1] "ahaze (aldı)" ile aynı anlamdadır. "Aleyhi" ifadesindeki zamirin mercii "ekame" fiilinden anlaşılan "ikamet" kelimesidir. Bu kelime mastar olduğu için hem müzekker hem de müennes zamirin mercii olabilir. Sözün akışından Musa ile Hızır'ın aç oldukları anlaşılıyor. Böyle olduğu için Musa Peygamber Hızır'a yaptığı işe karşılık ücret almasını hatırlatıyor. Çünkü eğer Hızır yaptığı iş karşılığında bir ücret almış olsaydı, onunla açlıklarını giderecek bir yiyecek alabilirlerdi.

78) (Hızır) dedi ki: "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzünü bildireceğim."

1- Bu kelime hem şeddeli olarak "le't-tehazte" şeklinde, hem de şeddesiz olarak "le-tehazte" şeklinde okunmuştur.

Buradaki "hâzâ" edatı ile Musa Peygamber'in söylediği söze işaret ediliyor. Yani bu söz benimle senin aranda ayrılık sebebidir. Bir görüşe göre,[1] bu edat ile vakte işaret ediliyor. Yani bu vakit senin ile benim aramızda ayrılık vaktidir. Bu edat ile ayrılığın kendisine de işaret edilmiş olabilir. Yani bu ayrılık hazır oldu. Sanki daha önce ortada yoktu da Musa Peygamber'in, *"İsteseydin, buna karşı elbette bir ücret alırdın."* demesi üzerine ortaya çıktı. "Aramızda" denmeyip de *"benimle senin aramızın"* denmesinin sebebi tekittir. Hızır bu sözü üçüncü itirazdan sonra söyledi. Çünkü Musa Peygamber bundan önce ilk defasında Hızır'dan özür dilemiş, ikincisinde de kendisine bir fırsat daha vermesini istemişti. Üçüncü itirazdan sonraki ayrılığa gelince de, Musa Peygamber Hızır'ın eline ikinci itirazdan sonra bunun mazeretini peşinen vermişti. Çünkü ikinci itirazının arkasından, *"Eğer bundan sonra sana bir şey soracak olursam, artık benimle arkadaşlık etmeyebilirsin. Benim tarafımdan eline kesin bir mazeret geçmiştir."* demişti. Ayetin geride kalan bölümünün anlamı açıktır.

79) "O gemi, denizde çalışan bazı yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı."

Hızır bir önceki *"Şimdi sana, sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzünü bildireceğim."* ayetinde genel manada verdiği sözün bu ayetle ayrıntılı anlatımına başlıyor. *"Onu kusurlu kılmak istedim."* yani; onda kusur meydana getirmek istedim. Bu ifade, ayetteki *"her gemiyi"* ifadesinin, "kusursuz olan her gemi" demek olduğunun karinesidir.

"Onların arkasında... bir kral vardı." ifadesinde geçen "verâe" kelimesi arka taraf anlamındadır. Bu da, Arapçada "emam" ve "kuddam" kelimeleri ile ifade edilen ve insanın önündeki tarafın karşıtı olan taraf demektir. Fakat bu kelime kimi zaman insanın önünde de olsa ona kötülük veya nahoş bir şey yapmak isteyen birinin yahut insanın yüz çevirdiği bir şeyin ya da insanı başka şeyleri göz ardı edip sırf kendisi ile meşgul ettiren bir şeyin bulunduğu ama insanın farkında olmadığı taraf ve durum anlamında da kullanılır. Sanki insan yüzünü karşısının tersi olan bir yöne dönmüş gibi. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"O hâlde, kim bunun ötesine gitmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır."* (Mu'minûn, 7),

---

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 487.]

"Allah bir insanla ancak vahiy yolu ile veya perde arkasından konuşur." (Şûrâ,51), *"Allah onları arkalarından kuşatmıştır."* (Bürûc, 20)

Buna göre, ayetten elde edilen anlam şudur: O gemi birkaç yoksulun malı idi. Bu yoksullar onunla denizde çalışıp geçimlerini sağlıyorlardı. O civarda gemilere zorla el konulmasını emreden zorba bir hükümdar vardı. Ben gemide delik açarak onda bir kusur meydana getirmek istedim ki, o zorba hükümdar onu beğenmesin ve o yoksullara bıraksın.

80) "O erkek çocuğa gelince, onun anne ve babası mümin kimselerdi. Biz çocuğun azgınlık ve küfrüyle onları sarmasından korktuk (onlara acıdık)."

Gerek bu ayetin akışından ve gerekse daha sonraki bir ayette yer alan *"Ben de bunu kendi emrimle yapmadım."* ifadesinden açıkça anlaşıldığına göre, buradaki korkmaktan maksat mecazî anlamı ile şefkatten ve merhametten kaynaklanan çekinmektir. Yoksa kalpte meydana gelen belirli etki demek olan gerçek korku kastedilmemektedir ki, böyle bir duygudan yüce Allah ile onun peygamberleri kesinlikle münezzehtirler. Nitekim yüce Allah, *"Onlar Allah'tan başka hiç kimseden korkmazlar."* (Ahzâb, 39) buyuruyor. Yine ayetin akışından anlaşıldığına göre, *"azgınlık ve küfrüyle onları sarmasından korktuk."* ifadesinden maksat, o çocuğun ayartma ve psikolojik etki altına almak yolu ile kendisini aşırı derecede seven ana-babasını azgınlığa ve kâfirliğe sürüklemesi, onları bunlarla kuşatmasıdır. Fakat bir sonraki ayette geçen *"akrabaca daha yakın"* ifadesinin, bu ayetteki "tuğyanen ve kufren (azgınlık ve küfür" kelimelerinin edebî açıdan "yurhikehuma (onları sarması)" fiilinin temyizi olmalarını ve böylece bu kelimelerin ana-babanın değil de çocuğun sıfatları olmalarını teyit ettiği düşünülebilir.

81) "Bu yüzden Rablerinin onun yerine onlara, ondan daha temiz ve akrabaca daha yakın olanını (akrabaya daha çok iyilik yapanı) vermesini istedik."

Doğacak yeni çocuğun öldürülen çocuktan daha temiz olmasından maksat, ondan daha salih ve mümin olmasıdır. Bunun böyle olduğunu, bir önceki ayetteki azgınlık ve küfür şeklindeki karşıt sıfatlardan anlıyoruz. Buradaki "zekât" kelimesinin aslı, söylendiğine göre temiz olmaktır. O çocuğun mevcut delikanlıdan daha hayırlı olmasından maksat, akrabalık bağlarını daha fazla gözetmesi, ana-babasına daha bağlı olup onları

kötülüğe zorlamaya kalkışmamasıdır. Bu kavramı çocuğun ana-babasına karşı daha merhametli olacağı şeklinde tefsir etmek ise "Ondan daha yakın" ifadesi ile pek uyumlu değildir. Yukarıda söylediğimiz gibi bu da, bir önceki ayette geçen *"azgınlık ve küfrüyle onları sarmasından korktuk."* ifadesiyle delikanlının azgınlığı ve kâfirliği sebebi ile ana-babasını baskı altına almasının kastedildiğini, yoksa onları azgınlığa ve kâfirliğe zorlamasının ve kuşatmasının kastedilmediğini teyit eder.

Bu yorumların hangisi doğru kabul edilirse edilsin ayet şuna işaret ediyor ki, çocuğun ana-babası Allah katında değerli olan bir imana sahiplerdi ve bu durumları onların akrabalarına bağlı olup onlara iyilik etmesini ve mümin bir evlatları olmasını gerektiriyordu. Oysa delikanlının böyle olmayacağı, hatta bunun tersi olacağı hükme bağlandığından, yüce Allah onun yerine ondan daha temiz ve akrabalara daha iyi davranan bir evlat vermek için Hızır'a onu öldürmesini emretti.

82) "O duvar ise, (başka bir) şehirdeki iki yetim çocuğun idi, altında onlara ait bir hazine vardı, babaları da iyi bir kimseydi. Böylece Rabbin, onların erginlik çağına erişmelerini ve hazinelerini çıkarmalarını istedi ki, Rabbinden (onlara) bir rahmet olsun. Ben de bunu kendi emrimle yapmadım. İşte senin sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzü budur."

Bu ayetin içeriğinden şu sonuca varılması hiç de uzak bir ihtimal değildir: Burada sözü edilen şehir, Hz. Musa ile Hz. Hızır'ın bulduğu ve Hz. Hızır'ın doğrulttuğu duvarın bulunduğu şehirden başka bir yerdir. Çünkü sözü edilen yerleşim birimi o şehir olsaydı, bu iki yetim çocuğun o şehirde yaşadıklarına vurgu yapmaya fazla gerek duyulmazdı. Böyle demekle sanki yetim çocukların ve onların bakımını üstlenen velilerinin bu şehirde oturmadığına işaret edilmesi ön planda tutulmuştur.

Çocukların yetim olduklarının, duvarın altında onlara ait bir hazine bulunduğunun, duvar yıkıldığı takdirde bunun meydana çıkıp kaybolacağının ve babalarının iyi bir kimse olduğunun, bütün bunların belirtilmesi, *"Böylece Rabbin, onların erginlik çağına erişmelerini ve hazinelerini çıkarmalarını istedi"* ifadesinde hazırlık ve geçiş olsun diyedir. *"Ki Rabbinden (onlara) bir rahmet olsun."* ifadesi ise, yüce Allah'ın bu yoldaki isteğinin gerekçesini belirtiyor.

Buna göre, yüce Allah'ın rahmeti yetimlerin buluğ çağına erip hazinelerini çıkarmalarını istemesinin sebebidir. Bu da duvarın ayakta dur-

masına bağlı olduğu için Hızır onu doğrultuyor. Bunun yanı sıra, geride kalan iki yetim çocuğuna hazine bırakarak ölen babanın iyi bir kimse olması da, Allah'ın rahmetinin harekete geçmesinin sebebidir.

Yetimlerin babalarının iyi bir insan olması ile onun tarafından gömüldüğü anlaşılan bir hazinenin duvarın altında var olmasını bağdaştırma konusunda tefsirciler tarafından uzun incelemeler yapılmıştır. Çünkü hazine biriktirmek şu ayette kötülenmektedir: *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları elem verici bir azapla müjdele!"* (Tevbe, 34)

Fakat ayet sadece duvarın altında yetimlerin malı olan bir hazinenin bulunduğunu belirtmekle yetiniyor. Bu hazineyi biriktirip oraya gömenin babaları olduğunu söylemiyor. Kaldı ki, babanın iyi bir insan olarak nitelenmesi, hazinenin onun tarafından biriktirilip gömüldüğünün kabul edilmesi hâlinde mahiyeti ne olursa olsun bu işin kötülenen bir davranış olmadığına delildir. Ayrıca iyi bir insan olan yetimlerin babasının, bu hazineyi biriktirip gömmesini meşru kılacak bir açıklaması olabilir. Çünkü bu iş, bu hikâyede anlatılan gemide delik açmaktan ve masum bir cana kıymaktan daha şaşırtıcı bir olay değildir. Oysa ilk bakışta insana ters gelen bu olaylar, Allah'ın emri ile yapıldığı yorumu getirilerek caiz gösterilmiştir. Bu konuda bazı rivayetler var ki, onlara inşaallah ilerideki ilgili bölümde yer vereceğiz.

Bu ayet insanın iyi bir kimse olmasının evlâtlarına iyi bir sonucu miras bırakacağını, onlara mutluluk intikal etmesinin sebebi olacağına delil oluşturur. Buna göre, bu ayet iyilik şıkkı bakımından şu ayetin benzeridir: *"Kendileri, geriye zayıf çocuklar bırakmış oldukları takdirde, onların durumundan korkacak olanlar, (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler. O hâlde Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler (doğru bir yöntem izlesinler)."* (Nisâ, 9)

"Ben de bunu kendi emrimle yapmadım." ifadesi, kinaye yolu ile Hızır'ın yaptığı işleri başkasının emri ile yaptığını, bu başkasının da yüce Allah olduğunu, yoksa o işleri nefsinin buyruğuna uyarak yapmadığını belirtmektedir.

"İşte senin sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzü budur." Yani, sabretmeye güç yetiremediğin olayların açıklaması budur. Buradaki "testı'" fiili "istae, yestiu" kelimelerinin türevlerinden olup "istetae, yestetiu (güç yetirmek)" kelimesi ile aynı anlamı verir. Âl-i İm-

rân Suresi'nin tefsirinin başlangıcında belirttiğimiz gibi, Kur'ân dilinde "tevil" bir şeyin içerdiği, sonuç olarak vardığı, üzerine dayandığı gerçek anlamına gelir. Rüya tabiri demek olan rüyanın tevili, hükmün gerekçesi demek olan "hükmün tevili", eylemin faydası ve gerçek amacı demek olan "eylemin tevili" ve olayın gerçek sebebi olan "olayın tevili" gibi.

Buna göre, *"İşte senin sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzü budur."* ifadesi şuna işaret ediyor: Hızır'ın [tevil=olayın içyüzü olarak] söz konusu üç olayla ilgili yaptığı açıklama ve bu olaylar karşısındaki tutumu bu olayların gerçek sebebidir. Yoksa Musa Peygamber'in onun davranışlarının dış görüntülerine dayanan yüzeysel algıları gerçek sebep değildir. Gemide delik açma yoluyla insanların ölmesine sebebiyet vermek, erkek çocukla ilgili olayda haklı bir gerekçe olmaksızın adam öldürmek ve eğik duvarı doğrultma olayında yiyecek temini ile bağdaşmayan yanlış bir tutum sergilemek gibi.

Bazı tefsirciler şöyle derler: Hızır'ın Rabbine karşı takındığı güzel edebe şu sözler örnek gösterilebilir: Hızır kusurlu unsunları olabilecek olan davranışları kendine nispet ediyor. *"Onu kusurlu kılmak istedim."* gibi. Hem kendine, hem de Rabbine nispet edilmesi caiz olan davranışları çoğul birinci şahıs sıygası ile ifade ediyor. *"Rablerinin onun yerine onlara, ondan daha temiz ve akrabaca daha yakın olanını (akrabaya daha çok iyilik yapanı) vermesini istedik."* ve *"Biz çocuğun azgınlık ve küfrüyle onları sarmasından korktuk (onlara acıdık)."* gibi. Bunlara karşılık Allah'ın rabbliği ve mülkü üzerinde yönetim yetkisi ciheti ile sırf Allah'a mahsus olan davranışları da Allah'a nispet ediyor. *"Böylece Rabbin, onların erginlik çağına erişmelerini ve hazinelerini çıkarmalarını istedi."* gibi.[1]

İKİ BÖLÜMDE TARİHÎ BİR İNCELEME

1) Kur'ân'da Musa Peygamber İle Hızır Hikâyesi

Yüce Allah, Musa Peygamber'e kullarından birinin, onda bulunmayan bir ilme sahip olduğunu ve iki denizin birleştiği yere giderse onu orada bulacağını vahiy yolu ile bildirdi. O kul ise ölü balığın dirileceği (veya kaybolacağı) yerde idi.

1- [Fahr-i Râzî, el-Kebir, c. 21, s. 162.]

Musa Peygamber bu âlim ile buluşup mümkün olursa ondan sahip olduğu ilmin bir bölümünü öğrenmeye karar verdi ve bu kararını yanındaki adamına bildirdi. Bunun üzerine ikisi iki denizin birleştiği yere varmak için yanlarına ölü bir balık aldıkları bir hâlde yola çıktılar. Bir süre yol gittikten sonra iki denizin birleştiği yere vardılar. Epeyce yorgun düşmüşlerdi. Orada denizin kenarında bir kaya vardı. İstirahat edip toparlanmak için o kayaya sığındılar. Bu arada meşguliyetlerinden dolayı yanlarındaki balığı unuttular.

O sırada balık canlandı ve sürünerek denize atladı veya ölü hâlde denize düşüp suyun derinliklerinde kayboldu. Genç adam, balığın bu durumunu görüyor ve hayrete düşüyordu. Fakat bu olayı Musa Peygamber'e haber vermeyi unuttu. Bir süre sonra oradan ayrılarak tekrar yola koyuldular ve iki denizin birleştiği yeri arkada bıraktılar. Yine yorgun düşünce bir yerde mola verdiler. Musa Peygamber genç adamına, "Yemeğimizi getir; andolsun ki, bu yolculuğumuz yüzünden (epeyce) yorgunlukla karşılaştık." dedi. Bunun üzerine delikanlı balığın daha önce görmüş olduğu durumunu hatırladı ve Musa Peygamber'e dedi ki: "Biz istirahat için o kayaya sığındığımızda, balık dirildi ve denize atladıktan sonra yüzerek derinliklerde kayboldu. Ben balığın bu durumunu sana anlatmak istiyordum; ama şeytan onu bana unutturdu. (Veya ben balığı o kayanın yanında unutmuştum, o da denize düşüp suyun derinliklerinde kayboldu.)"

Musa Peygamber, "İşte bizim aradığımız o idi, haydi oraya dönelim." dedi. Bunun üzerine geldikleri yoldan kendi izlerini sürerek geri (iki denizin birleştiği yere) döndüler. Derken orada Allah'ın kullarından bir kul buldular ki, Allah ona kendi katından bir rahmet vermiş ve ona kendi tarafından bir ilim öğretmişti. Musa Peygamber kendini tanıttı ve ondan Allah'ın kendisine öğrettiği doğruya iletici bilgilerin bir bölümünü öğretmek üzere kendisini yanına almasını istedi. Âlim kişi Musa Peygamber'e dedi ki: "Sen benimle birlikte olup mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmadığın davranışlarımı görmeye asla sabredemezsin? İlminin kuşatmadığı bir şeye nasıl sabredersin?!" Bunun üzerine Musa Peygamber, Allah'ın izni ile sabrederek hiçbir emrine karşı gelmeyeceği yolunda ona söz verdi. Âlim kişi de Musa Peygamber'in isteğine ve verdiği söze dayanarak, "Bana uyacak olursan, sana o konuda ben bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma." dedi.

Bunun üzerine Musa Peygamber ile söz konusu âlim yola çıktılar. Bir süre sonra bir gemiye bindiler. Gemide çok sayıda yolcu vardı. Âlim bir ara gemide batmaya sebep olabilecek büyüklükte bir delik açtı. Bu işi ne maksatla yaptığı hakkında hiçbir bilgisi olmayan Musa gördüğü olay karşısında dehşete kapıldı ve verdiği sözü unutarak âlime dedi ki: "Gemide bulunanları suda boğmak için mi gemiyi deldin? Andolsun ki, çok tehlikeli bir iş yaptın!" Âlim, Musa'ya dedi ki: "Sen benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?" Bunun üzerine Musa Peygamber sabırlı olacağı yolunda verdiği sözü unuttuğu gerekçesi ile özür dileyerek, "Unuttuğum bir şey için beni suçlama ve işimde bana güçlük yükleme." dedi.

Ardından tekrar yola koyuldular. Bir süre sonra bir delikanlıya rastladılar. Derken âlim o delikanlıyı öldürdü. Bunu gören Musa Peygamber kendine hâkim olmayarak tutumunu değiştirdi ve "Bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği hâlde) tertemiz (çocuk yaştaki günahsız) bir canı nasıl öldürdün? Andolsun ki, çok kötü bir iş yaptın!" diyerek bu olaya karşı çıktı. Âlim kişi ikinci defa Musa'ya, "Sana, benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?" dedi. Artık Musa Peygamber'in, âlimden ayrılmayı engellemek üzere ileri süreceği mazereti kalmamıştı. Oysa ayrılmaya gönlü razı değildi. Bunun üzerine âlim kişiden bir daha soru sormasına kadar sürecek geçici bir beraberlik rica etti. Eğer bir daha soru sorarsa, o soru ayrılmalarının sebebi olacaktı. Bu nedenle de, "Eğer bundan sonra sana bir şey soracak olursam, artık benimle arkadaşlık etmeyebilirsin. Benim tarafımdan eline kesin bir mazeret geçmiştir." diyerek âlim kişiden mühlet istedi. Âlim kişi de onun bu isteğini kabul etti.

Yine yola çıkarak bir köye vardılar. Çok acıkmışlardı. Köyün halkından yemek istediler. Fakat hiç kimse onları misafir etmek istemedi. O sırada köyde yıkılmaya yüz tutmuş ve insanlar için tehlike oluşturan bir duvarla karşılaştılar. Âlim kişi o duvarı doğrulttu. Bunu göre Musa Peygamber, "İsteseydin, buna karşı elbette bir ücret alırdın." dedi.

Bunun üzerine âlim kişi, "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin içyüzünü bildireceğim." diyerek sözlerine şöyle devam etti: "O gemi, denizde çalışan ve geçimlerini onu işleterek sağlayan bazı yoksul kimselerindi. Onların arkasında da her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı. Gemide delik açtım ki, kusurlu olsun ve o hükümdarın hoşuna gitmesin."

"Delikanlıya gelince, o bir kâfirdi ve ana-babası mümin kimselerdi. Eğer yaşasaydı, kâfirliği ve azgınlığı ile ana-babasını saracaktı. Yüce Allah onları rahmeti kapsamına alarak bana o delikanlıyı öldürmemi emretti. Böylece o delikanlı yerine onlara daha temiz ve akrabaca daha yakın olan (akrabaya daha çok iyilik yapan) bir evlat verecekti. Onu bu sebeple öldürdüm."

"Duvara gelince, şehirde oturan iki yetimin malı idi ve altında o yetimlere ait olan bir hazine vardı. Yetimlerin babası iyi bir insan olduğu için yüce Allah o çocukları rahmetinin kapsamına alarak bana yıkılmaya yüz tutan duvarı doğrultmamı emretti. Böylece yetimler erginlik çağına erişip hazinelerini çıkarıncaya kadar ayakta kalacaktı. Eğer yıkılsa, altındaki hazine ortaya çıkacak ve halk tarafından yağmalanacaktı."

Ardından âlim, "Ben yaptığım bu işleri kendi emrimle değil, yüce Allah'ın emri ile yaptım. Onların içyüzü ve açıklamaları da sana söylediğim gibidir." dedi ve Musa Peygamber'den ayrıldı.

2) Hz. Hızır'ın (a.s) Hikâyesi

Kur'ân'da Hızır'dan sadece Musa Peygamber'in iki denizin birleştiği yere doğru yaptığı yolculuk vesilesi ile söz edilmiştir. Onun tanıtımı ve nitelikleri ile ilgili tek bilgi de bu surenin, *Derken (orada) kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (peygamberlik) vermiş ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.* (Kehf, 65) ayetinde verilen bilgidir.

Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) gelen rivayetlerde Hızır ile ilgili hikâyenin nasıl anlatıldığına gelince; Muhammed b. Ammare'nin verdiği bilgiye göre[1] İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurur: "Hızır, yüce Allah tarafından görevlendirilmiş bir nebidir. Yüce Allah onu kavmine elçi olarak gönderdi. O da kavmini Allah'ı bir bilmeye; peygamberlerine, elçilerine ve kitaplarına inanmaya çağırdı. Onun mucizesi ise şu idi: Kuru bir ağaç parçası veya çıplak bir toprak parçası üzerine oturduğu zaman o kuru ağaç veya bitkisiz toprak parçası hemen yeşillenirdi. Bu yüzden kendisine Hızır (yeşil) adı verildi. Yoksa adı Taliya b. Malik b. Abir b. Erfahşed b. Sam b.

1- İlerideki "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde bu rivayetin tamamına yer verilecektir.

Nuh idi..." ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirin yazarının çeşitli hadis mecmuası derleyicileri aracılığıyla İbn Abbas ve Ebu Hureyre'den aktardığı şu rivayet de yukarıdaki bilgiyi teyit ediyor. Bu rivayete göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Hızır'a Hızır adı verildi. Çünkü onun üzerinde namaz kıldığı beyaz bir deri yeşile dönüştü."

Ayyâşî'nin Bureyd aracılığı ile İmam Cafer Sadık (a.s) veya İmam Muhammed Bâkır'dan birinden naklettiği hadis gibi bazı rivayetlerde şöyle geçer: "Hızır ve Zülkarneyn iki âlimdi, nebi değillerdi..." Fakat Hızır ile Musa Peygamber hikâyesini anlatan ayetlerde onun peygamber olduğunu düşündüren ipuçları vardır. Çünkü bu ayetlerde ona hüküm indirildiği bildiriliyor.

Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) gelen muhtelif rivayetlere göre Hızır hâlâ hayattadır, henüz ölmemiştir. Yüce Allah'ın, bazı kullarına çok uzun süreli ömür yaşatması O'nun kudreti karşısında zor bir şey olmadığı gibi, bunun imkânsız olduğunu kanıtlayacak kesin bir aklî delil de yoktur.

Hızır'ın ömrünün uzunluğunun sebebi hakkında da Ehlisünnet kanalıyla gelen bazı rivayetler vardır. Bunlardan birine göre[1] Âdem Peygamber'in kendi sulbünden öz oğludur, Deccal'i yalanlasın diye kendisine uzun ömür verilmiştir. Bu rivayetlerin bir başkasına göre,[2] Âdem Peygamber (a.s), kıyamet gününe kadar yaşaması için ona dua etmiştir. Şiî ve Sünnî yollardan gelen birkaç rivayete göre Hızır ebedî hayat pınarından su içmiştir. Bu pınar karanlıklar içindeydi. Zülkarneyn bu pınarı ararken, karanlıkların içine girdiği sırada onun önünden giden Hızır bu pınardan içmişti. Buna göre bu sudan içmek Hızır'a nasip olurken Zülkarneyn'e nasip olmamıştır. Bu ve benzeri ahad nitelikli ve kesin olmayan rivayetleri Kur'ân'la, sünnetle veya akılla doğrulamak mümkün değildir.

Hızır ile ilgili hiçbir aklı başında kimsenin doğruluğuna güvenemeyeceği çok sayıda hikâye, masal ve rivayet vardır. Bunlardan biri Husayf'in şu rivayetidir: "Dört peygamber halen hayattadır. Bunların ikisi gökte, ikisi yeryüzündedir. Göktekiler İsa ve İdris'tir. Yerdekiler ise Hızır ile İlyas'tır. Hızır denizde ve İlyas karada yaşamaktadır."[3]

1- ed-Dürrü'l-Mensûr'da Darekutnî ve İbn Asakir aracılığıyla İbn Abbas'tan.

2- ed-Dürrü'l-Mensûr'da İbn Asakir'den, o da İbn İshak'tan.

3- ed-Dürrü'l-Mensûr'da İbn Şahin'den, o da Husayf'ten.

Bir diğeri Ukayl'in Kâ'b'dan naklettiği şu rivayettir: "Hızır yukarı deniz ile aşağı deniz arasında bir minber üzerindedir. Bütün deniz canlılarına, onun sözünü dinlemeleri ve dediklerini yapmaları emredilmiştir. Sabah-akşam ruhlar ona sunulur."[1]

Bir diğeri de Kâ'bu'l-Ahbar'dan gelen şu rivayettir: "Hızır b. Amil bir grup arkadaşı ile birlikte gemiye binerek Çin denizi adı verilen Hint denizine vardı. Orada arkadaşlarına, 'Beni denize sarkıtın.' dedi. Arkadaşları da onu sarkıttılar. Birkaç gün ve gece denizde kaldıktan sonra su yüzüne çıkınca arkadaşları ona, 'Ey Hızır, ne gördün? Yüce Allah sana ikramda bulunarak seni bu denizin derinliklerinde ölümden korudu.' dediler. Hızır onlara dedi ki: Beni bir melek karşıladı ve 'Ey günahkâr insan, nereden geldin, nereye gidiyorsun?' diye sordu. Ona, 'Bu denizin dibini görmek istiyorum.' dedim. Melek bana, 'Bu nasıl olabilir? Bundan üç yüz yıl önce Davut Peygamber zamanında bir kişi denizin dibine düşmeye başladı, fakat şu ana kadar onun derinliğinin üçte birine ulaşamadı.' cevabını verdi."[2] Bunlara benzer az duyulmuş hikâyeler içeren daha birçok rivayet vardır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Burhan adlı tefsirde müellif kendi isnat zinciri ile İbn Babeveyh'den, o Cafer b. Muhammed b. Ammare'den, o babasından, o da İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s) şöyle nakleder: "Yüce Allah Musa Peygamber ile konuşmuş, ona Tevrat'ı indirmiş, onun için her konuda öğüt ve ayrıntılı bilgi içeren levhalar yazmış, ona ışık saçan el, asa, sel, çekirge sürüsü, bit salgını, kurbağa salgını, kan yayılması ve denizi yarma mucizelerini vermiş, Firavun ile ordusunu suda boğmuştu. Bütün bunlar onun beşeriyet damarını kabartmış ve kendi kendine, 'Yüce Allah'ın benden daha bilgili birini yarattığını sanmıyorum.' demişti. Bunun üzerine yüce Allah Cebrail'e, 'Kulum helâk olmadan önce ona yetiş ve kendisine iki denizin birleştiği yerde ibadetle meşgul olan bir kulum olduğunu, ona uyup kendisinden ilim öğrenmesini söyle.' diye vahyetti."

1- ed-Dürrü'l-Mensûr'da Kâ'b'dan.

2- ed-Dürrü'l-Mensûr'da Ebu'ş-Şeyh'ten -el-Azamet adlı eserde- ve Ebu Nuaym'dan -Hilyetu'l-Evliya'da-, onlar da Kâ'bu'l-Ahbar'dan.

"Cebrail de yere inerek yüce Rabbinin bu emrini Musa'ya iletti. Musa Peygamber bu ilâhî emrin içinden geçen kendini beğenmişlik duygusu yüzünden olduğunu anladı. Hemen genç adamı Yuşa b. Nun ile birlikte yola çıktı. İki denizin birleştiği yere vardıklarında Hızır'ı Allah'a ibadet eder durumda buldular. Tıpkı *'Derken (orada) kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (peygamberlik) vermiş ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.'* ayetinde anlatıldığı gibi."

Ben derim ki: Bu rivayet çok uzundur. İmam burada, Musa Peygamber'in Hızır ile beraberliği ve aralarında geçen olayları Kur'ân'ın naklettiği hikâyedeki anlatıma uygun şekilde anlatıyor.

Ayyâşî bu hikâyeyi kendi tefsirinde iki kanaldan naklederken, Kummî de kendi tefsirinde müsnet [rivayet zincirine yer vererek] ve mursel [rivayet zincirine yer vermeksizin] olarak iki yoldan naklediyor. Aynı şekilde ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde bu hikâye Buharî, Müslim, Neseî, Tirmizî ve başkaları gibi büyük hadis mecmuası sahibi âlimler aracılığı ile birçok yoldan İbn Abbas ve Übeyy b. Kâ'b'a dayandırılarak Peygamberimizden (s.a.v) nakলediliyor.

Bütün rivayetler yukarda başlangıç kısmını naklettiğimiz Muhammed b. Ammare'nin rivayetinin içeriği ve Musa ile yol arkadaşının yanlarında götürdükleri balığın kayalığın yanında dirildikten sonra sürünüp denize girdiği konusunda aynı görüştedirler. Yalnız bu rivayetler Kur'ân'daki hikâyenin aslına eklenmiş birçok ayrıntıda farklı bilgiler içeriyorlar.

Bu eklenmiş ayrıntılardan birine yer veren İbn Babeveyh'in ve Kummî'nin rivayetlerine göre iki denizin birleştiği yer Şam ve Filistin topraklarında bir yerdir. Şu karine ile ki, Hızır ile Musa Peygamber'in uğradıkları köy Hıristiyanlara nispet edilen Nasıra adlı yerleşim birimidir. Bu rivayetlerin bir başkasına göre söz konusu yer Azerbaycan bölgesindedir. Bu iddia ed-Dürrü'l-Mensûr'un Süddî'ye dayanılarak naklettiği rivayetle de bağdaşıyor. Bu rivayete göre söz konusu deniz, başka bir denize karışan Ker ve Res adlı denizlerdir ve hikâyede adı geçen köy halkı ilkel insanlardan oluşan Bacrevan adlı köydür. Ubeyy'den nakledildiğine göre bu köy Afrika'dadır, Karazî'nin verdiği bilgiye göre ise, Tanca adlı yerleşim birimidir. Katade'den nakledildiğine göre de iki denizin birleştiği yer Rum ve Fars denizlerinin birleştiği yerdir.

Söz konusu eklenmiş ayrıntılardan bir diğerine göre, yanlarında götürdükleri balık kızartılmış, çoğuna göre de tuzlanmış balık idi.

Kummî'nin mursel olarak naklettiği rivayetle Buharî'de, Müslim'de, Neseî'de, Tirmizî'de ve diğer hadis kitaplarında yer alan rivayetlerden birine göre, söz konusu kayalıkta hayat pınarı vardı. Hatta Müslim'de ve diğer hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre bu su hayat suyu idi, ondan içen ebedî hayata kavuşur ve ona yaklaşan her ölü varlık hemen canlanırdı. Nitekim Musa Peygamber ile yol arkadaşı kayalıkta mola verip de balık suya değdiğinde canlandı. Diğer bir rivayete göre, Musa Peygamber'in genç arkadaşı bu sudan abdest aldı ve ondan bir damla balığın üzerine dünüşce hayvan canlanıverdi. Başka bir rivayete göre, Musa Peygamber'in genç arkadaşı hakkı olmadığı hâlde bu sudan içtiği için Hızır onu tutup bir gemiye bağladıktan sonra denize saldı ve delikanlı kıyamet gününe kadar denizin dalgaları ile baş başadır. Bir başka rivayete göre, söz konusu kayalığın yanında Hızır'ın su içtiği hayat pınarı vardı ki, bu iddia geride kalan rivayetlerde yer almamıştır.

Yine dört sahih hadis kitabında ve diğer kaynaklarda yer alan diğer bir rivayete göre, Musa Peygamber'in yanındaki balık denize düştü ve şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitti. Derken yüce Allah balığın çevresindeki suyun akışını durdu ve balık dar bir havuzda hapsedilmiş gibi oldu... Bu rivayetlerin bir diğerine göre Musa Peygamber geri döndükten sonra balığın izini gördü ve bu izi sürmeye başladı. Arkasından yol arkadaşı ile birlikte denizin üzerinde yürümeye başladılar ve bu yürüyüş Arap yarımadalarından birine varmalarına kadar devam etti. Taberî'nin İbn Abbas'a dayanarak bu hikâye hakkında verdiği bilgiye göre, Musa geri dönerek kayalığa geldi ve balığı buldu. Balık denizde kıvrılıp ilerlemeye başladı. Musa Peygamber de peşinden gitti. Elindeki asa ile önündeki suyu yarıp kendine yol açarak balığı kovalıyordu. Bu arada balığın içinden geçtiği deniz suyu kuruyup kayalığa dönüşüyordu... Fakat bu nakil geride kalan rivayetlerin bazısında yer almıyor.

Söz konusu rivayetlerin çoğunda yer alan bu eklenmiş ayrıntıların bir diğerine göre, Musa Peygamber Hızır ile kayalıkta buluştu. Bazı rivayetlere göre Musa Peygamber balığın denizde açtığı izden veya su üzerinde giderek onunla denizdeki adalardan birinde buluştu. Başka bazı rivayetlere göre ise onu su yüzeyinde otururken veya yaslanmış olarak buldu.

Bunlardan biri de, Musa Peygamber'in genç adamının onlarla birlikte yolculuğa devam ettiği, yoksa onu bırakarak gittikleri yolundaki farklı bilgidir.

Bu rivayetlerin bir başkası da gemide delik açılması, delikanlının öldürülmesi, duvarın doğrultulması ve altındaki hazine ile ilgili farklılıktır. Fakat bu konulardaki rivayetlerin çoğunluğunda hazinenin üzerinde bazı öğütlerin yazılı olduğu bir altın levha olduğu bildiriliyor. Rivayetlerde çocukların iyi insan olduğu belirtilen babaları hakkında da farklı bilgiler veriliyor. Çoğunluğuna göre bu kişi çocukların öz babasıydı. Başka bir rivayete göre onuncu kuşaktan, başka bir rivayete göre yedinci kuşaktan babalarıdır. Bazı rivayetlere göre, çocuklarla o babanın arasında yetmiş baba vardı. Bir diğer rivayete göre de çocuklar ile bu iyi kişi arasında yedi yüz yıllık bir zaman aralığı vardı. Rivayetler arasında daha başka farklılıklar da vardır.

Tefsiru'l-Kummî'de Muhammed b. Ali b. Bilal'e dayanılarak verilen bilgiye göre Yunus ve arkadaşları İmam Rıza'ya (a.s) yazdıkları bir mektup'ta, Musa Peygamber'in görmeye gittiği âlim hakkında Musa'nın mı, o âlimin mi daha bilgili olduğunu, Musa Peygamber'in döneminde ona hüccet olarak birinin varlığının caiz olup olmadığını sordular. İmam onlara şu cevabı verdi: "Musa Peygamber o âlimin yanına gitti, onunla denizdeki bir adada buluştular. Bu buluşma sırasında o âlim ya oturmuş veya yaslanmış durumda idi. Musa Peygamber ona selâm verdi. Fakat o selâmı yadırgadı. Çünkü o zamanlar yeryüzü barış ve esenlikten yoksundu. Âlim, 'Kimsin?' diye sordu. Musa Peygamber, 'Musa b. İmran'ım.' dedi. Âlim, 'Yüce Allah'ın kendisi ile konuştuğu Musa b. İmran sen misin?' diye sordu. Musa 'Evet.' dedi. Âlim kişi, 'Benden ne istiyorsun?' diye sordu. Musa, 'Doğruya iletici olarak sana öğretilenden bana da öğretmen için geldim.' dedi. Âlim, 'Ben senin katlanamayacağın bir işle görevlendirildiğim gibi, sen de benim katlanamayacağım bir işle görevlendirilmişsin.' dedi..."

Ben derim ki: Bu bilgi Şiî ve Sünnî kaynaklardan gelen başka rivayetlerde de yer almıştır.

ed-Dürrü'l-Mensûr'da verilen bilgiye göre Hâkim sahih olduğunu belirterek Ubeyy'den Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakleder: "Musa, Hızır ile buluştuğunda bir kuş gelip gagasını suya daldırdı. Bunun üzerine Hızır, Musa'ya, 'Bu kuşun ne dediğini biliyor musun?' diye sordu. Musa'nın, 'Ne diyor?' karşılığını vermesi üzerine Hızır şu cevabı verdi: Diyor ki, Allah'ın ilmi karşısında senin ve Musa'nın bilgisi ancak benim gagamın aldığı su kadadır."

Ben derim ki: Bu rivayette yer alan kuş hikâyesi, bu hikâyeyi anlatan rivayetlerin çoğunluğunda yer almıştır.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hişam b. Salim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Musa Hızır'dan daha bilgili idi."

Yine aynı eserde Ebu Hamza'ya dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) şöyle buyurmuştur: "Musa'nın vasisi Yuşa b. Nun'dur. Allah'ın kitabında Musa'nın genç adamı olarak anılan şahıs işte odur."

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Abdullah b. Meymun el-Kaddah, İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da babasından şöyle rivayet eder: "Bir defasında Musa Peygamber Benî İsrail'in ileri gelenleri arasında otururken adamın biri ona, 'Ben Allah'ı senden daha iyi bilen birini görmedim.' dedi. Musa Peygamber'in adama, 'Ben de görmedim.' diye karşılık vermesi üzerine yüce Allah ona, 'Böyle biri var, o da kulum Hızır'dır.' diye vahyetti. Bunun üzerine Musa ona hangi yolla ulaşacağını sordu. Balığın kaybolması onun için belirti oldu. Bu buluşmanın sonucunda Kur'ân'ın anlattığı olaylar meydana geldi."

Ben derim ki: Musa Peygamber ile Hızır'ın ilimleri konusunda rivayetlerde görülen farklılıkları onların sahip oldukları ilim türlerinin farklılığına yormak gerekir.

Yine aynı eserde Ebu Basir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) ayetteki *"korktuk"* ifadesi hakkında şöyle buyurmuştur: "O çocuğun büyüdüğü takdirde ana-babasını kâfirliğe çağırmasından ve onların da oğullarını aşırı derecede sevmeleri yüzünden bu çağrıya uymalarından korktu."

Yine aynı eserde Osman'a ve onun da bir raviye dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s), *"Bu yüzden Rablerinin onun yerine onlara, ondan daha temiz ve akrabaca daha yakın olanını vermesini istedik."* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Bu ana-babanın bir kızları oldu ve bu kız sonradan nebi olan bir oğlan dünyaya getirdi."

Ben derim ki: Bu konudaki rivayetlerin çoğunda o kızdan yetmiş nebinin dünyaya geldiği naklediliyor. Elbette ki, maksat o kızın bunlara aracı olduğunu belirtmektir.

Yine aynı eserde İshak b. Ammar'dan şöyle nakledilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah mümin bir kişi-

nin iyiliğinin hatırı için onun oğlunu ve oğlunun oğlunu da iyi yapar. Onun ailesini ve çevresindeki aileleri korur. Bu evlâtlar ve aileler o kişinin Allah katındaki değeri sayesinde Allah'ın himayesinde olmaya devam ederler." İmam sözlerinin burasında, *"onun anne ve babası mümin kimselerdi"* ayetini okudu ve sözü o iki çocuğa getirerek buyurdu ki: "Görmüyor musun ki, yüce Allah, babalarının iyiliğinin karşılığını o iki çocuğa veriyor!"

Yine aynı eserde Mes'ade b. Sadaka'dan, İmam Cafer b. Muhammed'den, o da dedelerinden Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu nakledilir: "Yüce Allah iyi bir kulunun ölümünden sonra ailesi ve malı konusunda onun halefliğini üstlenir. Adamın ailesi kötü kişiler olsa bile bu böyledir." Peygamberimiz arkasından, *"onun anne ve babası mümin kimselerdi..."* ayetini okudu.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı eserde İbn Mürdeveyh'in Cabir'e dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: "Yüce Allah iyi bir kimsenin iyiliğinin hatırı için onun çocuğuna, çocuğunun çocuğuna ve çevresindeki ailelerin halkına iyilik ihsan eder. O kişi aralarında olduğu sürece bunlar Allah koruması altında olmaya devam ederler."

Ben derim ki: Bu anlamda rivayetler pek çoktur.

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi isnat zinciri ile Safvan el-Cammal'dan şöyle nakleder: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"O duvar ise, (başka bir) şehirdeki iki yetim çocuğun idi, altında onlara ait bir hazine vardı"* ayetini sordum, şöyle buyurdu: "Bu hazine altın veya gümüş değil, şu dört cümleden ibaret bir yazı idi: Lâ ilâhe illallah, kim öleceğine kesin inanırsa gülmez, kim hesaba çekileceğine kesin inanırsa gönlü hiç rahat olmaz, kim kadere kesin inanırsa Allah'tan başkasından korkmaz."

Ben derim ki: Şiî ve Sünnî yollardan nakledilen çok sayıda rivayette söz konusu duvarın altındaki hazineden maksadın, bazı cümlelerin yazıldığı bir levha olduğu belirtiliyor. Bu rivayetlerin çoğunluğuna göre de o levha altın bir levha idi. Levhanın altından olması, İmam'ın yukarıdaki rivayette yer alan "Bu hazine altın veya gümüş değil" şeklindeki sözleri ile çelişmez. Çünkü İmam böyle demekle hazinenin altın veya gümüş paralardan oluşmadığını belirtmek istiyor ki, ilk akla gelen ihtimal budur. Levhanın üzerinde yazılı olan cümlelerin neler olduğu konusunda da rivayetlerde farklılıklar vardır. Fakat çoğunluğu bu cüm-

lelerin kelime-i tevhit, ölüm ve kader meselesi ile ilgili olduğu yönünde görüş birliğindedirler.

Bu rivayetlerin bazılarında, şahadet cümlelerinin her ikisine yer verildiği görülüyor. Nitekim ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Beyhakî'den -Şuabu'l-İman adlı eserde- o da Ali b. Ebu Talib'in, *"altında onlara ait bir hazine vardı"* ifadesi hakkında şöyle dediği naklediliyor: "O hazine, üzerinde şu cümlelerin yazılı olduğu bir altın levha idi: Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resulullah. Ölümün gerçek olduğunu söyleyen bir kimsenin nasıl sevinebildiğine şaşmak gerekir. Cehennem ateşinin gerçek olduğunu söyleyen bir kimsenin nasıl güldüğüne şaşmak gerekir. Kaderin gerçek olduğunu söyleyen bir kimsenin nasıl üzüldüğüne şaşmak gerekir. Dünyayı ve dünyanın dünya ehlini nasıl hâlden hâle döndürdüğünü gören kimsenin ona nasıl bel bağladığına şaşmak gerekir."

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِۜ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ اِنَّا
مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَیْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا
﴿٨٥﴾ حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ
وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًاۗ قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّآ اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّآ اَنْ تَتَّخِذَ
فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ
فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَآءًۨ
الْحُسْنٰىۚ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾ ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾
حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ
مِنْ دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذٰلِكَ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾
ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا
قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ
وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ
بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ى فِيهِ رَبّ۪ى خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ى بِقُوَّةٍ
اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ى زُبَرَ الْحَد۪يدِۜ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى
بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُواۜ حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ اٰتُون۪ٓى اُفْرِغْ عَلَيْهِ

قِطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُوٓا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾
قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪يۚ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ وَكَانَ وَعْدُ
رَبّ۪ي حَقًّا ﴿٩٨﴾ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ ف۪ي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي
الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِر۪ينَ
عَرْضًا ﴿١٠٠﴾ اَلَّذ۪ينَ كَانَتْ اَعْيُنُهُمْ ف۪ي غِطَٓاءٍ عَنْ ذِكْر۪ي وَكَانُوا لَا
يَسْتَط۪يعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾ اَفَحَسِبَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوٓا اَنْ يَتَّخِذُوا عِبَاد۪ي
مِنْ دُون۪ٓي اَوْلِيَٓاءَۜ اِنَّٓا اَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِر۪ينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

AYETLERİN MEALİ

83- Sana, Zülkarneyn('in durumu) hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size onunla ilgili Kur'ân (ayetlerini) okuyacağım."

84- Gerçekten biz onu yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kıldık, her şey(e ulaşmak) için ona bir sebep (yol) verdik.

85- Derken (kendisini batıya ulaştıracak) bir sebebi izledi.

86- Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu, kara balçıklı bir kaynakta (denizde) batar buldu. Kaynağın (denizin) yanında bir kavme rastladı. Dedik ki: "Ey Zülkarneyn! (Onlara galip geldiğine göre) onları cezalandıracak mısın yoksa onlara karşı iyi mi davranacaksın?"

87- Dedi ki: "Kim zulmetmişse, onu cezalandıracağız; sonra o, Rabbine döndürülecek ve O da onu görülmemiş bir azapla cezalandıracaktır."

88- "Kim de iman edip iyi işler yapmışsa, onun için en güzel karşılık vardır ve onu kolay bir görevle görevlendireceğiz."

89- Sonra (kendisini doğuya ulaştıracak) bir sebebi izledi.

90- Nihayet güneşin doğduğu yere varınca, onu, kendilerini güneşten gizleyecek bir örtü kılmadığımız (evleri ve elbiseleri olmayan bedevî) bir kavmin üzerine doğar buldu.

91- İşte (onların durumu) böyle (idi). Biz de onun yanında olan her şeyi bilgimizle kuşatmıştık.

92- Sonra (başka) bir sebebi izledi.

93- İki dağın arasına ulaşınca, oranın yakınlarında neredeyse hiçbir bir sözü anlamayan (saf) bir kavimle karşılaştı.

94- Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cuc ile Me'cuc bu topraklarda bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir set yapman şartıyla sana (ücret olarak) bir miktar mal verelim mi?"

95- (Zülkarneyn) dedi ki: "Rabbimin bana verdiği imkân ve güç daha iyidir. O hâlde siz (seti yapmamı sağlayacak) gücünüzle bana yardım edin de sizinle onların arasında sağlam bir set oluşturayım."

96- "Bana demir kütleleri getirin." İki dağın arasını (doldurup) aynı seviyeye getirince, "Körükleyin." dedi. Onu kor hâline getirince de, "Bana erimiş bakır getirin, onun üzerine dökeyim (boşluklarını doldurayım)." dedi.

97- Artık (Ye'cuc ve Me'cuc) onu ne aşabildiler ve ne de delebildiler.

98- (Zülkarneyn) dedi ki: "Bu, Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin vaadi geldiği zaman onu yerle bir eder (işlevsiz hâle getirir). Gerçekten Rabbimin vaadi haktır."

99- O gün (kıyamet günü) insanları kendi hâllerine bırakırız, dalgalar hâlinde birbirlerine girerler (mustarip ve darmadağın olurlar); Sur'a üfürülür de onların tümünü bir araya toplarız.

100- Ve o gün cehennemi kâfirlere apaçık sunarız.

101- O kimseler ki, gözleri beni anmaktan perdelenmişti, işitmeye de güçleri yoktu.

102- Küfre düşenler (putperestler), beni bırakıp da kullarımı (taptıkları yaratıklarımı) kendilerine veli edineceklerini mi sandılar?! Biz cehennemi kâfirlere ağırlama yeri yaptık.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayetlerde Zülkarneyn hikâyesi anlatılıyor. Hikâyeyi okurkan, Kur'ân'ın geleceğe dair verdiği haberler ile de karşılaşıyoruz.

83) Sana, Zülkarneyn('in durumu) hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size onunla ilgili Kur'ân (ayetlerini) okuyacağım."

Yani sana Zülkarneyn'in durumu ve yaptığı işler hakkında soru soruyorlar. Bunun delili, verilen cevapta Zülkarneyn'in durumunun ve yaptığı işlerin anlatılmasıdır, şahsının tanıtımı değil. Öyle ki, sadece lakabı ile yetinilmiş ve bunun ötesine geçilip adından bile söz edilmemiştir.

Ayette geçen "zikir" kelimesi ya meful anlamı taşıyan bir mastardır ki, o takdirde ayetin anlamı, "Size Zülkarneyn'le ilgili anlatılan şeyi okuyacağım" şeklinde olur. Veya buradaki "zikir" kelimesinden maksat Kur'ân'dır ki, birçok ayette Kur'ân'ın zikir olarak adlandırıldığı görülür. Bu takdirde de ayetin anlamı, "Size onun yani Zülkarneyn'in hakkında veya yüce Allah'tan (inen) Kur'ân (ayetlerini) okuyacağım" şeklinde olur. Söz konusu Kur'ân'dan maksat da bu ayetin sonrasında yer alan *"Gerçekten biz onu yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kıldık"* ifadesi ile başlayıp bu hikâyenin sonuna kadar devam eden ayetler topluluğudur. Bu anlamların ikincisi akla daha yakındır.

84) Gerçekten biz onu yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kıldık, her şey(e ulaşmak) için ona bir sebep (yol) verdik.

Ayetin orijinalindeki "mekkenna" fiilinin mastarı olan "temkin" kelimesi güçlü ve muktedir yapmak demektir. Araplar, "mekkentuhu" ve "mekkentu lehu" derler; yani onu güç ve kudret sahibi yaptım. Buna göre yeryüzünde güçlü ve iktidar sahibi olmak, kişinin mülk sahibi sıfatı ile yeryüzünde dilediği ve istediği gibi tasarrufta bulunması demektir. Kimi tefsirciler ise bu "mekân" kökünden türediğini -"mekân" kelimesindeki "mim" harfinin, kelimenin asıl harflerinden biri olduğunu sanarak- ileri sürmüşlerdir. Bu faraziyeye göre ayetteki "temkin" kelimesi, bir şeyi karşı koyucu bir engelin yerinden oynatamayacağı şekilde o şeye sebat ve istikrar kazandırmak anlamına gelir.

Ayette geçen "sebeb" vesile ve aracılık demektir. Zülkarneyn'e her şeyden sebep verilmesi ise ona gerekli ve hayatî amaçlara ulaşabilmek için kullanıp yararlanabileceği her şeyi sunmak anlamına gelir. Akıl, ilim, din, beden gücü, zenginlik, güçlü ordu, yaygın egemenlik, güzel

tedbir gibi. Bu ifade, yüce Allah'ın Zülkarneyn'e yönelik nimetlerini vurgulamak ve en etkili bir dil ile onun konumunu yüceltmek amacı taşır. Onun hayatı, yaptıkları ve söyledikleri ile ilgili olarak yüce Allah'ın anlattığı hikmet ve güç dolu örnekler bu hükmün şahididir.

85- Derken (kendisini batıya ulaştıracak) bir sebebi izledi.

Ayetin orijinalindeki "etbea" kelimesinin mastarı olan "el-itba'", katılmak, izlemek anlamına gelir; yani sebebe uydu, sebebe eklendi ve sebebi, güneşin battığı yere doğru yol almanın aracısı ve vesilesi yaptı.

86) Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu, kara balçıklı bir kaynakta (denizde) batar buldu. Kaynağın (denizin) yanında bir kavme rastladı.

Ayetin başındaki "hatta (nihayet)" edatı ibarede gizli bir fiilin varlığına delildir ve ifadenin takdirî açılımı, "Fe-sâre hattâ izâ beleğâ=Bir süre yol aldı, nihayet... varınca" şeklindedir. Güneşin battığı yerden maksat, o günün batıdaki son yerleşim birimidir. Bunun delili, *"Kaynağın (denizin) yanında bir kavme rastladı."* ifadesidir.

Tefsircilerin açıklamalarına göre, ifadenin orijinalinde geçen "aynin hamieh" sözünden maksat, kara balçıklı kaynak/pınardır ve buradaki pınar da deniz anlamındadır. Çünkü bu kelime kimi zaman deniz anlamında kullanılır. Zülkarneyn'nin güneşi kara bir balçıkta batarken bulması ise şu demektir: Zülkarneyn, denizin daha ötesinde herhangi bir kara parçasının olacağına ihtimal verilmeyen sahilinde durdu ve o sırada güneşi, denizde batıyormuş gibi gördü. Çünkü ufukta güneş deniz ile birleşiyordu. Bazılarının dediğine göre bu kara balçıklı deniz, Batı Okyanusu'dur. Bu okyanusta eskiden meridyenlerin başlangıcı olan sağlam zeminli adalar vardı, fakat daha sonra bu adalar okyanusun sularına gömüldü.

Bu ifadeyi "fî aynin hâmiyeh" şeklinde okuyanlar da vardır ki, o zaman "sıcak kaynak (deniz)" anlamına gelir. Bu durumda burası, Batı Okyanusu'nun Afrika sahilindeki ekvatora yakın yörelerine denk düşer. Muhtemeldir ki, Zülkarneyn batı istikametindeki yolculuğu sırasında Afrika sahillerine varmıştır.

Dedik ki: "Ey Zülkarneyn! (Onlara galip geldiğine göre) onları cezalandıracak mısın yoksa onlara karşı iyi mi davranacaksın?"

Kur'ân'da Allah'a nispet edilen "demek" fiili, peygamberlere mahsus vahiy ve vahiy vasıtası ile mesaj iletmek anlamında kullanılır. *"Dedik ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette durun."* (Bakara, 35) ve *"Hani şu şehre girin... demiştik."* (Bakara, 58) ayetlerinde olduğu gibi. Kimi yerde de bu fiil sadece peygamberliğe mahsus olmayan ilham anlamında kullanılır. *"Musa'nın annesine, 'Onu emzir.' diye vahyettik."* (Kasas, 7) ayetinde olduğu gibi.

Bundan anlaşılıyor ki, *"Dedik ki: Ey Zülkarneyn!..."* hitabı, Zülkarneyn'in, kendisine vahiy inen bir nebi olduğunu kanıtlamaz. Çünkü yüce Allah'ın "demesi", peygamberliğe mahsus olan vahiyden daha geniş kapsamlıdır. Ayrıca *"sonra o, Rabbine döndürülecek ve O da onu görülmemiş bir azapla cezalandıracaktır."* ifadesinde eylemin Allah'a üçüncü şahıs sıygası ile nispet edilmesi, Zülkarneyn'in konuşmasının, yanında bulunan bir nebi aracılığı ile gerçekleştiğini düşündüren bir ipucu olarak kabul edilebilir. O takdirde Zülkarneyn'in hükümdarlığı, tıpkı Talut'un İsrailoğulları arasındaki hükümdarlığında olduğu gibi, bir nebinin işareti ve yönlendirmesi ile yürütülen bir hükümdarlık olur.

"Onları cezalandıracak mısın yoksa onlara karşı iyi mi davranacaksın?" ifadesi ise, "İstersen bu topluluğu cezalandırırsın, istersen de onlara karşı güzel bir tutum takınırsın" anlamındadır. Bu ifadenin orijinalinde geçen "husnen" kelimesi ya mevsufunun yerini alan ism-i fail anlamında bir mastardır veya mübalağa anlamlı sıfattır. Bir tefsirciye göre,[1] azabın karşıtı olarak onlara karşı iyi davranılması şeklinde bir ifadenin kullanılmasında, bu şıkkın, yani güzel tutum takınılmasının tercih edilmesini telkin eden bir ima vardır. Bu ifade iki şık öneren ihbarî bir cümledir. Maksat serbestliği ifade etmektir. Buna göre bu cümle ihbarî bir üslup ile dile getirilmiş inşaî bir ifadedir. Dolayısıyla bazılarının da açıkladığı gibi, bu ifadenin anlamı, "Onları cezalandırmakta ve affetmekte serbestsin." şeklindedir.

Fakat anlaşılan o ki, bu ifade Zülkarneyn'in o toplumu cezalandıracağı veya affedeceği konusunu sorgulamayı, ne yapacağı hakkında bilgi almayı amaçlamaktadır. Bu, cezalandırmanın ve iyi davranmanın ayrıntılı açıklamasını içeren *"Kim zulmetmişse, onu cezalandıracağız..."* şeklindeki cevabın içeriğine daha uygundur. Çünkü eğer *"onları ceza-*

1- [Ruhu'l-Maani, c. 16, s. 34.]

landıracak mısın..." ifadesi serbestliği ifade eden bir hüküm olsaydı, *"Kim zulmetmişse, onu cezalandıracağız..."* şeklindeki Zülkarneyn'in sözü bu serbestliği anlatmayı ve onu kabul ettiğini ilan etmeyi ifade etmiş olurdu ki, bunun fazla bir faydası ve anlamı olmazdı.

Buna göre ayetin anlamı şudur: Zülkarneyn'den öğrenmek istedik ki, onlara ne yapacaksın? Onları yendiğine ve egemenliğin altına aldığına göre kendilerini cezalandıracak mısın, yoksa onlara güzel mi davranacaksın? Dedi ki: Aralarındaki zalimleri cezalandıracağız, sonra onlar Rablerine döndürülecek ve O da onları görülmemiş bir azapla cezalandıracaktır. Aralarındaki iyi işler yapan müminlere ise güzel davranacak, kendilerini kolay bir görevle görevlendireceğiz.

"Onları cezalandıracak mısın" cümlesinde mefule yer verilmediği hâlde, *"onlara karşı iyi mi davranacaksın"* cümlesinde mefule yer veriliyor. Çünkü o toplumu meydana getiren fertlerin hepsi zalim değildi. Buna göre bu nitelikte bir topluluğa cezayı genelleştirmek caiz değildir. Fakat güzel davranma şıkkına gelince; iyilerin de, kötülerin de bulunduğu bir topluma onun genelleştirilmesinin sakıncası yoktur.

87) Dedi ki: "**Kim zulmetmişse, onu cezalandıracağız; sonra o, Rabbine döndürülecek ve O da onu görülmemiş bir azapla cezalandıracaktır.**"

Bu ayette geçen "nukr" kelimesi, yine aynı kökten olan "munker" kelimesi, alışılmışın dışında anlamına gelirler. Yani Allah o kimseleri alışılmışın dışında, beklemedikleri ve ihtimal vermedikleri bir azaba çarptıracaktır.

Bazı tefsirciler buradaki zulmü Allah'a ortak koşmak ve cezalandırmayı da öldürmek şeklinde tefsir etmişlerdir. Buna göre, *"Kim zulmetmişse, onu cezalandıracağız"* ifadesinin anlamı, "Allah'a ortak koşup da şirkinden vazgeçmeyenleri öldüreceğiz" şeklindedir. Galiba bu tefsir şekli "zalimler"in karşıtı olarak "iman edip iyi işler yapanlar" ifadesinin kullanılmış olmasına dayandırılıyor. Oysa bu karşıtlamadan anlaşıldığı kadarıyla buradaki zalimden maksat hem Allah'a ortak koşup O'na inanmayanlar, hem de Allah'a iman edip O'na ortak koşmamakla birlikte salih amel işlemeyip yeryüzünde fesat çıkaranlardır. Eğer zulmün karşıtı olarak iman etmiş olmak zikredilmemiş olsaydı, bu zulümden fesat anlamı çıkardı, Allah'a ortak koşma anlamı hiç akla getirilmezdi. Çünkü hükümdarın alışılagelen tutumlarından bildiğimiz şudur ki, onlar

adaleti egemen kılmak istediklerinde yurtlarını bozguncuların bozgunculuklarından arındırmaya yönelirler. Ayrıca ayetteki cezalandırmayı sırf ölüm cezasına çarptırmakla sınırlandırmanın da delili yoktur.

88) "Kim de iman edip iyi işler yapmışsa, onun için en güzel karşılık vardır ve onu kolay bir görevle görevlendireceğiz."

Buradaki "salihen" kelimesi, mevsufunun yerine geçen bir sıfattır. "Hüsna" kelimesi de öyledir. "Cezaen" kelimesi ise hâl, temyiz veya meful-i mutlaktır. Buna göre, ifadenin takdirî şeklinin anlamı şöyledir: Ve emmâ men âmene ve amile sâlihen fe-lehu'l-mesûbetu'l-husnâ hâle kavnihi mecziyyen ev min heysil-cezâ ev neczîhi cezâen=Kim de iman edip salih amel işlemişse, bu kimse için karşılık verilirken veya ödül olarak en güzel karşılık vardır ya da onu güzel bir ödülle ödüllendiririz."

"Ve onu kolay bir görevle görevlendireceğiz." ifadesinin orijinalinde geçen "yusren" kelimesi "meysur (kolaylaştırılmış)" anlamında mevsufunun yerini tutan bir sıfattır. Anlaşıldığı kadarıyla buradaki "emren" kelimesi ile teklifî emir/yükümlülük içerikli emir kastediliyor. Buna göre ifadenin takdirî şeklinin anlamı şöyledir: Ona, emrimizden kolay olan bir söz söyleceğiz. Yani onu kolay bir görevle görevlendireceğiz, kolayına gelecek ve kendisi için zor olmayacak işler ona buyuracağız.

89-90) Sonra (kendisini doğuya ulaştıracak) bir sebebi izledi. Nihayet güneşin doğduğu yere varınca, onu, kendilerini güneşten gizleyecek bir örtü kılmadığımız (evleri ve elbiseleri olmayan bedevî) bir kavmin üzerine doğar buldu.

Yani daha sonra yola çıkmak için bir sebep hazırladı ve doğuya doğru yola çıktı. Nihayet doğu tarafında bir çöle vardığında güneşi, kendilerini güneşten gizleyecek bir örtü kılmadığımız bedevî bir topluluk üzerinde doğar buldu.

Buradaki "sitren" kelimesinden maksat, güneşten saklanmaya yarayacak bir örtüdür. Ev, elbise veya özel bir yapı gibi. Yani o bedevîler açık arazide yaşıyorlardı, kendilerini güneşten saklamak için sığınacakları evleri olmadığı gibi aynı zamanda çıplaktılar, elbiseleri yoktu. Yüce Allah o bedevîlerin bu durumunu, *"kendilerini güneşten gizleyecek bir örtü kılmadığımız"* ifadesi ile kendisine isnat ediyor. Böylece o bedevîlerin henüz bu durumlarının ilkelliğinin farkında olmadıklarına; ev yapmayı, çadır kurmayı, kumaş dokuyup elbise dikmeyi henüz öğrenmediklerine işaret ediyor.

91) İşte (onların durumu) böyle (idi). Biz de onun yanında olan her şeyi bilgimizle kuşatmıştık.

Anlaşılan o ki, ayetteki "kezalike" kelimesi, o toplumun anlatılan niteliğine işaret ediyor. Bir şeyi, başkalık iddiasına dayalı olarak kendisine de benzetmek bir tür pekiştirme ifade eder. "Kezalike" kelimesi ile işaret edilen şey hakkında akla yakın olmayan başka açıklamalar da yapılmıştır.

"Biz de onun yanında olan her şeyi bilgimizle kuşatmıştık." ifadesi hâl cümlesidir, "ledeyhi" kelimesindeki zamir de Zülkarneyn'e dönüktür ve anlamı şudur: Zülkarneyn, yolculuk için bir sebep edinerek güneşin doğduğu yere vardı, orada şöyle şöyle özellikte bir topluluk buldu. Öyle bir durumdaki bizim bilgimiz onun yanındaki araç-gereçleri ve başından geçenleri kuşatmıştı; yanında bulunanların sayısı ve imkânlarından haberdardık. Anlaşılan o ki, yüce Allah'ın onun yanındaki her şeyi kapsamı içinde bulundurması, onun tercihlerinin ve yaptıklarının Allah'ın yönlendirmesi ve emri ile olduğunu bildiren kinayeli bir ifadedir. Buna göre, onun bütün geliş-gidişleri ve yaptığı bütün işleri, onu yönlendiren bir hidayete ve uyguladığı bir emre dayanmaktadır. Onun batı tarafına doğru yaptığı yolculuk anlatılırken kullanılan *"Dedik ki: Ey Zülkarneyn!..."* ifadesi de bu anlamın benzerine işaret eder.

Dolayısıyla inceleme konumuz olan *"Biz de onun yanında olan her şeyi bilgimizle kuşatmıştık."* ifadesi, kinayeli anlamı bakımından, *"Bizim gözlerimiz önünde ve vahyimizle gemiyi yap."* (Hûd, 37), *"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder."* (Nisâ, 199) ve *"Allah onların yanında olan her şeyi kuşatmıştır."* (Cin, 28) ayetleri gibidir.

Müfessirlerden biri şöyle der: "Bu ayet, Zülkarneyn'in konumunu yüceltmeyi ifade eder, onun durumunun inceliklerini ve ayrıntılarını sadece Allah'ın kuşattığını dile getirir. Veya maksat onun bu yolculukta çektiği sıkıntıların korkunçluğunu vurgulamak, katlandığı musibetlerin ve zorlukların Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğuna, bunların ondan saklı kalmalarının söz konusu olamayacağına dikkatleri çekmektir. Ya da onun izlediği sebebin yüceltilmesi amaçlanmıştır."[1] Fakat ilk başta yaptığımız açıklama akla daha yakındır.

1- [Ruhu'l-Maani, c. 16, s. 36.]

92-93) Sonra (başka) bir sebebi izledi. İki dağın arasına ulaşınca, oranın yakınlarında neredeyse hiçbir bir sözü anlamayan (saf) bir kavimle karşılaştı.

Ayette geçen "sed" kelimesi, dağ ve geçiş yolunu kesen her türlü engel demektir. Bu iki setten maksat galiba iki dağdır. "Min dûnihim" ifadesi ise o iki dağın yakınları anlamındadır. *"Neredeyse hiçbir sözü anlamayan"* ifadesi de, o topluluğun ilkelliğini ve anlayışlarının kıtlığını anlatan kinayeli bir ifadedir. Başka bir açıklamaya göre bu ifade onların dillerinin garipliğini ve diğer dillere uzak oluşunu vurgulayan kinayeli bir ifadedir. Fakat bu görüş pek akla yakın değildir.

94) Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cuc ile Me'cuc bu topraklarda bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir set yapman şartıyla sana (ücret olarak) bir miktar mal verelim mi?"

Öyle anlaşılıyor ki, bu sözü söyleyenler Zülkarneyn'in iki dağa yakın bir yerde bulduğu kavimdir ve Ye'cuc ile Me'cuc da bu iki dağın ardında yaşayıp sık sık dağların berisine saldırarak buralardakileri öldüren, esir alan ve mallarını yağmalayan iki millettir. Bunun delili akıl sahipleri için kullanılan zamirleri, iki dağ arasında set yapılmasını ve başka belirtileri içeren ayetin akışıdır.

"Sana bir miktar mal verelim mi?" ifadesinde geçen "harç" kelimesi, bir ihtiyacı karşılamada kullanılmak üzere çıkarılan mal, ödenek demektir. Adamlar, Ye'cuc ve Me'cuc kavimleri ile aralarında bir set yapıp bu kavimlerin kendilerine yönelik saldırılarını önlemek üzere Zülkarneyn'e bir miktar mal vermeyi teklif ediyorlar.

95) (Zülkarneyn) dedi ki: "Rabbimin bana verdiği imkân ve güç daha iyidir. O hâlde siz (seti yapmamı sağlayacak) gücünüzle bana yardım edin de sizinle onların arasında sağlam bir set oluşturayım."

Ayette geçen "mekkennî" fiilinin aslı "mekkenenî"dir ki, sonradan birinci "nun" öbür "nun" ile birleştirilmiş/idğam edilmiştir. Yine ayette geçen "redm" kelimesi set, başka bir görüşe göre sağlam ve dayanıklı set anlamındadır. Buna göre adamlar Zülkarneyn'den normal bir set istedikleri hâlde onun sağlam bir set yapacağı yolundaki cevabı, onların isteklerine fazlası ile ve umutlarını aşan bir karşılıkla verilen bir cevaptır.

"Rabbimin bana verdiği imkân ve güç daha iyidir." ifadesi, Zülkarneyn'in, adamların set yapması karşılığında kendisine teklif ettikleri mala dönük ihtiyaçsızlık bildirimidir. Zülkarneyn onlara diyor ki: Rabbimin benim imkânıma sunup üzerinde istikrarlı kıldığı ve emrime verdiği güç ve genişlik, sizin bana vaat ettiğiniz maldan daha hayırlıdır; dolayısıyla vereceğiniz mala ihtiyacım yoktur.

"O hâlde siz gücünüzle bana yardım edin de sizinle onların arasında sağlam bir set oluşturayım." ifadesinde geçen "kuvvet" kelimesi bir şeye karşı destek olan, güçlenmeyi sağlayan imkân demektir. Bu cümle adamların, ondan kendileri için bir set yapmasını istedikleri yönündeki teklifleri ile bağlantılı bir sonuçtur. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Teklif ettiğiniz mala ihtiyacım yoktur. Sete gelince, eğer onu istiyorsanız, bana onu yapmam konusunda güç sağlayacak imkânlarla yardımcı olun. Bana çalışacak adam, set yapımında kullanılacak malzeme ve araçlar -ki imkânlar içinden demir kütleleri, erimiş bakır ve körük çekmeyi dile getirmiştir- sağlayın ki, size sağlam bir set yapayım.

Bu anlamdan ortaya çıkıyor ki, adamların Zülkarneyn'e teklif ettikleri mal veya ödenekten maksatları set inşa etmenin karşılığı olacak olan bir ücrettir.

96) "Bana demir kütleleri getirin." İki dağın arasını (doldurup) aynı seviyeye getirince, "Körükleyin." dedi. Onu kor hâline getirince de, "Bana erimiş bakır getirin, onun üzerine dökeyim (boşluklarını dolduravım)." dedi.

İfadedeki "zuber" kelimesi parça, kütle anlamına gelen "zubretun" kelimesinin çoğuludur. "Guref" kelimesinin "gurfetun" kelimesinin çoğulu olduğu gibi. Yine ayette yer alan "sâvâ" kelimesi, yapılan bir açıklamaya göre "sevva (düzledi)" anlamındadır. Bu kelimeyi "sevva" şeklinde okuyanlar da vardır. Yine ayetteki "sadefeyn" kelimesi "sadef" kelimesinin tesniyesidir ve dağın iki yanından biri anlamına gelir. Bir açıklamaya göre, bu kelimenin kullanılabilmesi için söz konusu dağın yanı başında ona paralel bir başka dağın da bulunması gerekir. Buna göre bu kelime "zevc (eş)" ve "di'f (kat)" gibi iki yanı ifade eden kelimelerdendir. Yine ayette geçen "kıtr" kelimesi bakır veya erimiş tunç anlamındadır. Bunun akıtılması demek; deliğe, aralığa ve boşluğa dökülmesi demektir.

"Bana demir kütleleri getirin."; yani set yapmada kullanılmak üzere bana demir parçaları getirin. Bu demir parçaları onlardan yardım olarak istediği güç kapsamındadır. Sadece demir parçaları isteyip de taş, toprak gibi diğer inşaat malzemelerinden söz etmemesinin sebebi, herhâlde demirin set yapımının sağlamlığının temel unsuru olmasıdır. Buna göre, *"Bana demir kütleleri getirin."* cümlesi, *"O hâlde siz gücünüzle bana yardım edin"* cümlesinden, tümden bir kısmın bedeli olacak şekilde bedeldir. Veya ifadenin başında "kale (dedi)" fiilini takdir etmek gerekir ki, bu takdirli üslup Kur'ân'da sık sık kullanılır.

"İki dağın arasını (doldurup) aynı seviyeye getirince, 'Körükleyin.' dedi." ifadesinde bazı kelimeleri hazfetmek şeklinde bir kısaltma ve icaz vardır. Takdirî açılımı ise şöyledir: Ona güç unsurları ile yardım ettiler, istediği her şeyi verdiler. O da onlar için set yaptı. Yaptığı seti iki dağın arasını düzleyecek ve aynı seviyeye getirecek şekilde yükseltince de adamlara, "Körükleyin." dedi.

Anlaşılan o ki, *"Körükleyin, dedi"* ifadesi, fiilin kendisine delâlet ettiği için fiilin ilintili olduğu durumu ifade etmekten vazgeçilmiştir. İstenen şey, körükleri setin üzerine kurup içine konan demirleri ısıtıp kaynatmak, boşluklarına ve aralıklarına erimiş bakır dökmektir.

"Onu kor hâline getirince de..." ifadesinde kısaltma ve icaz vardır. İfadenin takdirî açılımı ise şöyledir: Ardından körüklediler, sonunda körüklenen maddeler veya demir parçaları görünüm ve ısı derecesi bakımından ateş gibi oldu. Buna göre, bu ifadede istiare sanatı vardır.

"Bana erimiş bakır getirin, onun üzerine dökeyim, dedi."; yani bana biraz erimiş bakır getirin de demir yığınının üzerine dökeyim. Böylece demirin aralıkları tıkansın ve set, içine hiçbir şeyin sızamayacağı bir kaynaşmışlık kazansın.

97) Artık (Ye'cuc ve Me'cuc) onu ne aşabildiler ve ne de delebildiler.

Ayetteki "istaa" fiili "istetae" fiili ile aynı anlama gelir. Yine ayetteki "yezharûhu" fiilin mastarı olan "zuhur" kelimesi yükselmek, aşmak ve bir şeyin üstüne çıkmak demektir. Yine ayetteki "nakb" kelimesi delmek, delik açmak anlamına gelir. Nitekim Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde, "Duvarda ve deride delik açmaya 'nakb', tahtada delik açmaya da 'sukb' denir." demiştir.

Ayetteki çoğul zamirlerin mercii Ye'cuc ve Me'cuc'dur. İfadede kısaltma ve icaz vardır. Takdirî açılımı ise şu şekildedir: Zülkarneyn seti inşa etti. Ye'cuc ve Me'cuc bu setin yüksekliği sebebi ile üzerine çıkamadıkları gibi, sağlamlığı sebebi ile onun bir yerinde delik açamadılar.

98) (Zülkarneyn) dedi ki: "Bu, Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin vaadi geldiği zaman onu yerle bir eder (işlevsiz hâle getirir). Gerçekten Rabbimin vaadi haktır."

Ayette geçen "dekkae" kelimesi "dekk" kelimesi ile anlamdaştır. Çok ufalamak demek olan bu kelime ism-i meful anlamında bir mastardır. Başka bir görüşe göre bu kelime hörgücü olmayan dişi deve anlamındadır. Bu takdirde, bazılarının dediğine göre, burada istiare sanatı vardır ve setin yıkılması anlamına gelmektedir.

"Dedi ki: Bu, Rabbimden bir rahmettir."; yani Zülkarneyn, seti inşa ettikten sonra dedi ki: Bu set Rabbimden bir rahmet, yani nimettir ve Ye'cuc ile Me'cuc'un şerrini bir insan topluluğunun başından savan bir korumadır.

"Rabbimin vaadi geldiği zaman onu yerle bir eder." ifadesinde kısaltma ve icaz vardır. Takdirî açılımı da şöyledir: Bu rahmet Rabbimin vaadinin gerçekleşeceği ana kadar devam eder; Rabbimin vaadi geldiği zaman ise onu paramparça yaparak yerle bir eder.

Buradaki vaatten maksat, ya yüce Allah'ın bu setin kıyamet gününe yakın yıkılacağı yolunda verdiği bu sete mahsus bir vaattir ki, bu takdirde bu, Allah'ın Zülkarneyn'e önceden verdiği gaybî bir haber olur. Ya da maksat, kıyametin kopacağına ilişkin genel bir vaattir ki, o zaman dağlar yerle bir olacak ve dünya yıkılacaktır. Bu vaat, *"Gerçekten Rabbimin vaadi haktır."* cümlesi ile pekişmektedir.

99-100) O gün (kıyamet günü) insanları kendi hâllerine bırakırız, dalgalar hâlinde birbirlerine girerler (mustarip ve darmadağın olurlar); Sur'a üfürülür de onların tümünü bir araya toplarız. Ve o gün cehennemi kâfirlere apaçık sunarız.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla ifadedeki çoğul zamir insanlara dönüktür. *"Onların tümünü bir araya toplarız."* ifadesindeki çoğul zamirin kesin olarak insanlara dönük olması bu ihtimali teyit eder. Çünkü çoğulun hükmü geneldir.

"Dalgalar hâlinde birbirlerine girerler" ifadesinde istiare sanatı vardır ve maksat şudur: İnsanlar o gün dehşetin şiddetinden dolayı birbiri üzerine savrularak deniz gibi dalgalanırlar, aralarındaki düzen ortadan kalkar ve onlarda hercümerç hâkim olur. Rableri de onlardan yüz çevirir, onları rahmetinin kapsamına alarak inayeti ile durumlarını düzeltmez.

Buna göre bu ayet, Zülkarneyn'in, *"Rabbimin vaadi geldiği zaman onu yerle bir eder."* şeklindeki sözünün içerdiği icmale ayrıntılı açıklama getiriyor. Bunun benzeri başka bir yerdeki şu ayettir: *"Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (setleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman ve gerçek vaat yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! 'Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz.' derler."* (Enbiyâ, 96-97) Bu ayet nasıl yorumlanırsa yorumlansın gaybî olaylar ve fitneleri önceden haber verme kategorisine girer.

Buraya kadarki açıklamalardan açıkça anlaşılıyor ki, ayette geçen "terekna" kelimesi, akla ilk gelen anlamındadır ki, bu anlam "alma"nın tersi olan bırakma ve terk etmedir. Bir tefsircinin, "Bu kelime kılmak anlamındadır ve zıt anlamlara gelebilen kelimelerdendir." şeklindeki görüşünün hiçbir gerekçesi yoktur.

Ayet, yüce Allah'ın sözüdür, Zülkarneyn'in sözlerinin devamı değildir. Bunun delili sözün akışının üçüncü şahıstan çoğul birinci şahsa dönüşmesidir ki, çoğul birinci şahıs yüce Allah'ın daha önceki *"Gerçekten biz onu yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kıldık"* ve *"Dedik ki: Ey Zülkarneyn!"* şeklindeki sözlerinde kullandığı şahıs kipiydi. Eğer Zülkarneyn'in sözlerinin bir parçası olsaydı, *"onu yerle bir eder."* ifadesi ile uyumlu olarak "onları kendi hâllerine bırakır" denirdi.

"Sur'a üfürülür de onların tümünü bir araya toplarız." ayetindeki Sur'a üfleme, yeniden diriltme olayının habercisi olan ikinci Sur'a üflemedir. Bunun delili, *"onların tümünü bir araya toplarız. Ve o gün cehennemi kâfirlere apaçık sunarız."* ifadeleridir.

101) O kimseler ki, gözleri beni anmaktan perdelenmişti, işitmeye de güçleri yoktu.

Bu ayet, bir önceki ayette geçen kâfirlerin kim olduğunu açıklıyor. Bunlar öyle kimselerdir ki, Allah onlar ile kendisinin anılması eylemi arasına engelleyici bir sed koymuştur. -İşte Ye'cuc ve Me'cuc'un önüne

dikilen setin anlatılmasından hemen sonra onların durumuna değinilmesi bu benzerlik sebebiyledir.- Böylece onların gözlerine, kendisini hatırlamayı önleyen bir perde çekmiş ve kulaklarından işitme gücünü kaldırmıştır. Bunların sonucu olarak onlar ile hak arasındaki yol kesilmiştir ki, bu yol da Allah'ı anmaktır.

Çünkü hakka ermek ancak iki yoldan olabilir. Birinci yol göz aracılığı ile Allah'ın ayetlerini görmek ve bu görmenin vardırdığı sonuca ulaşmaktır. İkinci yol ise kulak yolu ile hikmeti, öğütleri, hikâyeleri ve ibretli dersleri algılamaktır. Oysa söz konusu kimselerde ne görme, ne de işitme yeteneği vardır.

102) Küfre düşenler (putperestler), beni bırakıp da kullarımı (taptıkları yaratıklarımı) kendilerine veli edineceklerini mi sandılar?! Biz cehennemi kâfirlere ağırlama yeri yaptık.

Buradaki soru yadırgama amaçlıdır. Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde bu ayet hakkında şöyle deniyor: "Ayetin anlamı şöyledir: Allah'ın birliğimi inkâr edenler, beni bırakıp da kendilerine yardım edecek, onlara vereceğim azabı başlarından savacak rabler edinebileceklerini mi sanıyorlar? Burada hazfedilen kelimelerin var olduğunun delili, *'Biz cehennemi kâfirlere ağırlama yeri yaptık.'* ifadesidir.

Bu ayet hakkında ikinci bir açıklama vardır ki, İbn Abbas'tan nakledilmiş, o da şöyledir: Kâfirler beni bırakıp başka bir ilâh edindiklerinde benim buna kendim için kızmayacağımı ve onları cezalandırmayacağımı mı sanıyorlar?

Üçüncü bir açıklamaya göre, ayetteki "en yettehizû (edinecekleri)..." ibaresi, "sandılar" anlamındaki "hasibe" fiilinin birinci mefulüdür ve ikinci mefulü de hazfedilmiştir. Buna göre ayetin takdirî açılımı şu şekildedir: "E-fe-hasibellezîne keferû ittihâzehum ibadî min dûnî evliyâe lehum ev dâfien li'l-ıkabı lehum=Acaba kâfirler beni bırakıp bazı kullarımı veli edinmelerinin onlar için faydalı veya azabımı başlarından savıcı olduğunu mu sandılar?" Bu açıklama ile daha önceki iki açıklama arasındaki fark şudur: Daha önceki iki açıklamada "en" edatı ile onun sılası iki mefulün yerini tutuyor ve hazfedilmiş olan ibare sılanın bir bölümünü oluşturuyor iken, bu üçüncü açıklamada "en" edatı ile onun sılası "hasibe" fiilinin birinci mefulüdür ve ikinci mefulü hazfeldilmiştir.

Ayetin dördüncü bir açıklama tarzına göre de "en" edatı ile onun sılası iki mefulün yerine geçiyor ve ifadenin amacı söz konusu veli edinmenin gerçek anlamda bir veli edinme oludğunu reddetme esasına dayanıyor. Şu anlamdaki burada asla bir veli edinme yoktur. Çünkü veli edinme iki tarafın onayı ile olur. Oysa veli edinilenler, *"Seni noksanlıklardan tenzih ederiz. Bizim velimiz onlar değil, sensin."* (Sebe, 41) ayetinde nakledilen sözleri ile veli edinilmelerine karşı çıkıyorlar.

Bu dört açıklama tarzı, geçerlilik derecelerine göre sıralanmıştır. Buna göre, en geçerli olanları birinci açıklama tarzıdır. Zaten incelemekte olduğumuz ayetlerin akışı bu açıklamayı destekliyor. Çünkü bu ayetler, daha doğrusu bu surenin bütün ayetleri şunu açıklıyor: Kâfirler dünya hayatına kapıldıkları için yanılgıya düştüler. Bunun sonucu olarak görünürlerdeki sebeplere bel bağlayarak Allah'ı bırakıp O'ndan başka veliler edindiler. Bunu yaparken, bu sözde ilâhların veliliğinin kendilerine yeteceğini, fayda sağlayacağını ve sıkıntılarını gidereceğini sandılar. Oysa Sur'a üfürülüp insanlar mahşerde toplandıktan sonra karşılaşacakları akıbet bu beklentileri ile taban tabana zıttır. Dolayısıyla bu ayet, onların yanılgı sonucu saplandıkları bu zanlarını yadırgadığını ve reddettiğini vurguluyor. Ayrıca "en" edatı ile sılasının "hasibe" fiilinin iki mefulünün yerini alması mümkündür. Bunun örneği Kur'ân'da çoktur. *"Yoksa kötülükleri yapanlar, kendilerini iman edip iyi işler yapanlarla bir tutacağımızı sandılar?"* (Casiye, 21) ayetinde ve başka ayetlerde olduğu gibi. Bu durum da, hazfedilmiş bir ikinci mefulün takdir edilmesini gereksiz kılar ki, bazı dil bilginleri böyle bir faraziyeyi caiz görmemişlerdir.

Söz konusu açıklama tarzını, *"(Müşriklere) de ki: Size, bütün işleri bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?"* [Kehf, 103] ayeti ile başlayan daha sonraki ayetler teyit ettiği gibi, aralarında İmam Ali'nin (a.s) bulunduğu bazı Kur'ân karilerinin ayetteki ilgili kelimeyi "efe-hasbu (kâfi mi)" şeklinde okumuş olmaları da teyit eder ki, bu takdirde ifadenin anlamı, "Kâfirlerin beni bırakıp da bazı kullarımı veli edinmeleri onlar için yeterli midir?" şeklinde olur.

"Beni bırakıp da kullarımı kendilerine veli edinecekleri" ifadesinde geçen "ibad (kullar)" kelimesinden maksat, putperestlerin taptığı melekler, cinler ve kâmil insanlardır.

Bazı tefsircilere göre buradaki "kullar"dan maksat, İsa Peygamber (a.s) ve Allah'a yakınlaştırılmış melekler ve benzerleridir, şeytanlar

değildir. Çünkü "ibadî (kullarım)" gibi izafetlerde çoğunlukla muzafın (kendisine nispet/izafet edilenin) onurlandırılması amaçlanır.

Bu iddiaya vereceğimiz cevap şudur: Her şeyden önce bu makam onurlandırmaya elverişli değildir. Bu gayet açıktır. İkinci olarak ayetteki *"Beni bırakıp"* ifadesi açıkça gösterir ki, burada sözü geçen kâfirlerden maksat, Allah'ın ilâhlığını kabul ederek O'na tapmayan, tersine Allah'a ortak koştukları ve kendilerine şefaatçi olacaklarını sandıkları ortaklara tapan putperestlerdir. Kitap ehline, bu arada Hıristiyanlara ve onların İsa Peygamber'i veli edinmelerine gelince; onlar Allah'ın veliliğini reddetmiyorlar, bunun yerine önce iki ayrı velilik kabul ediyorlar, sonra bu iki veliliği bir sayıyorlar. Bu noktayı iyi anlamak gerekir. Buna göre doğrusu şu ki, ayetteki *"kullarım"* ifadesi İsa Peygamber ile onun benzeri olan insanları kapsamaz, bunun yerine sadece putperestlerin sözde ilâhlarını kapsar ve bu ayetteki "kafirler"den maksat sadece putperestlerdir.

"Biz cehennemi kâfirlere ağırlama yeri yaptık."; yani kâfirler ahiret yurduna varır varmaz cehennemi onlar için ilk tadılacak şey olarak hazırladık. Bu ifadede ahiret, bir misafir yurduna ve cehennem de yeni gelen misafire ikram edilen ilk şeye benzetiliyor. Kıyamet günü kâfirler için tartı işlemi yapılmayacağı ve sanki hiç bekletilmeden cehenneme atılacakları yönündeki iki ayet sonra gelecek olan açıklama, bu benzetmetin güzelliğini ve inceliğini daha da arttırmaktadır. Ayette alaycılık ve kâfirleri hafife alma durumunun olduğu açıkça görülüyor. Muhtemeldir ki, kâfirlerin ilerki ayetlerde nakledilecek olan *" Küfrettikleri, ayetlerimi ve elçilerimi alaya aldıkları için de onların cezası cehennemdir."* [Kehf, 106] şeklindeki alaycılıklarına bu ayetle karşılık veriliyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) Musa Peygamber'in, yol arkadaşı gencin ve Hızır'ın hikâyelerini anlatınca ona, 'Bize doğusu ile, batısı ile yeryüzünü gezen seyyah hakkında bilgi ver. O kimdir ve hikâyesi nedir?' diye sordular. Bunun üzerine, *'Sana, Zülkarneyn('in durumu) hakkında soru soruyorlar.'* diye başlayan ayetler indi..."

Ben derim ki: Ashab-ı Kehf hikâyesinin anlatıldığı sırada bu rivayetten ayrıntılı şekilde söz etmiştik. Bu anlamdaki bir başka rivayet

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde yer almıştır. Bu rivayeti Suyutî, İbn Ebî Hatem'den, o da Sudeys'ten ve o da Gufre'nin azatlığı Ömer'den nakletmiştir.

Bil ki: Zülkarneyn hikâyesi hakkında Sünnî ve Şiî yollardan Peygamberimize (s.a.a) dayandırılan hadisler, Ehlibeyt İmamları'ndan (onlara selâm olsun) gelen rivayetler, yine Ehlisünnet tarafından mevkuf hadis olarak değerlendirilen sahabîlere ve tâbiîne ait sözler şaşırtıcı derecede farklılık göstermekte, hikâyenin bütün özel yönleri ve ayrıntıları bakımından çelişkiler ve zıtlıklar içermektedirler. Ayrıca bu rivayetlerde aklıselimin yadırgadığı, aklın muhal gördüğü ve varoluş kanunlarının reddettiği ilginç unsurlar vardır. Dikkatli bir araştırıcı bu rivayetleri mukayeseli bir yöntemle incelediğinde onlarda uydurmalar, sonradan eklemeler ve hikâyenin anlatımında şaşırtıcı mübalağalar olduğundan şüphe etmez. Bu rivayetlerin en şaşırtıcıları, Vehb b. Münebbih ve Kâ'bu'l-Ahbar gibi Müslüman olmuş Yahudi âlimlerden gelen rivayetler veya karinelerin Yahudilerden alındıklarına delâlet ettiği nakillerdir. Niteliği böyle olan, üstelik çok sayıda uzun olan bu rivayetleri ayrıntılı bir şekilde nakletmeyi faydalı görmedik. Sadece bu rivayetlerdeki farklılıklara kısaca işaret edecek ve farklılıklardan nispeten arınmış olanlarını nakletmekle yetineceğiz.

Rivayetlerdeki farklılıklardan biri, Zülkarneyn'in kendisi ile ilgilidir. Bunların çoğunluğuna göre Zülkarneyn bir beşerdi. Bazı rivayetlerde[1] şöyle geçer: "O, gökte bulunan bir melek idi, Allah tarafından yeryüzüne indirildi ve her şey(e ulaşmak) için ona bir sebep (yol) verdi." Makrizî'nin el-Hutat adlı eserinde, Cahiz'in Kitabu'l-Hayavan adlı eserinden nakledilerek verilen bilgiye göre Zülkarneyn'in annesi insan, babası ise melekti.

Rivayetlerdeki farklılıkların bir diğeri onun alameti ve kimliğinin mahiyeti ile ilgilidir. Rivayetlerin çoğunluğuna göre o, Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen, Allah hakkında iyimser düşünen ve Allah'ın da onun iyiliğini istediği salih bir kişi idi. Bazı rivayetlere göre o mu-

---

1- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ahves b. Hükeym'den, o babasından, o da Peygamberimizden (s.a.a); Şirazî'den, o Cübeyir b. Nefir'den, o da Resulullah'tan (s.a.a); yine bir grup ravi aracılığıyla Halid b. Ma'dan'dan, o da Peygamberimizden (s.a.a); yine bir grup ravi aracılığıyla Ömer b. Hattab'tan nakledilir.

haddes idi; kendisine bir melek gelir, ona mesaj iletir ve onunla konuşurdu.[1] Nakledilen diğer rivayetlere göre o bir nebi idi.[2]

Rivayetlerdeki bir başka farklılık onun ismi ile ilgilidir. Bazı rivayetlere göre onun adı Ayyâş,[3] bazısına göre İskender,[4] bir diğer bazısına göre Yunen b. Yafes b. Nuh oğullarından Merziya b. Merzibe el-Yunanî,[5] bazısına göre Kahtan kabilesinden Mus'ab b. Abdullah,[6] bazısına göre Tubba (Yemen) kavminin ilk hükümdarı olan ve Ebu Kerb Tubba olarak tanınan Sa'b b. Zû Meraid,[7] bir diğer bazısına göre de Abdullah b. Zahhak b. Ma'd'dır.[8] Bu konuda daha birçok rivayet vardır.

Rivayetlerdeki farklılıkların bir başkası onun Zülkarneyn adıyla anılmasının gerekçesi hakkındadır. Bazı rivayetlere göre Zülkarneyn, kavmini Allah'a çağırdı ve bu yüzden başının sağ tarafına aldığı bir darbe ile yaralandı. Bunun üzerine bir süre ortadan kayboldu. Sonra yine gelerek kavmini ikinci kez Allah'a çağırdı. Bu defa başının sol yanına aldığı bir darbe ile yaralandı. Bunun üzerine tekrar izini kaybettirdi. Sonra Allah sebepleri emrine verdi ve yeryüzünün doğusu ile batısını gezdi. İşte bu yüzden Zülkarneyn adını aldı.[9] Bir diğer riva-

---

1- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem ve Ebuş'-Şeyh aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s); el-Burhan adlı tefsirde Cebrail b. Ahmed aracılığıyla Esbağ b. Nubate'den, o da İmam Ali'den (a.s), Nuru's-Sekalayen'de Usul-i Kâfi'den naklen Hâris b. Muğiyre'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s).

2- Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Hamza es-Sümalî aracılığıyla Muhammed Bâkır'dan (a.s); ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ebuş'-Şeyh aracılığıyla Ebu'l-Verka'dan, o da İmam Ali'den (a.s). Bu anlama gelen başka rivayetler de vardır.

3- Tefsiru'l-Ayyâşî'de Esbağ b. Nubate'den, o da İmam Ali'den (a.s); el-Burhan adlı tefsirde Sumalî'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s).

4- Himyerî'nin Kurbu'l-İsnad'ında İmam Musa Kazım'dan (a.s); ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ukbe b. Amir aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a), yine bir grup ravi aracılığıyla Vehb'den.

5- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Münzir, İbn Ebî Hatem ve Ebu'ş-Şeyh aracılığıyla İbn İshak'tan, o da sonradan Müslüman olmuş Ehlikitap'tan.

6- el-Bidayetu ve'n-Nihaye'de.

7- el-Bidayetu ve'n-Nihaye'de İbn Hişam'ın et-Tican adlı eserinden naklen.

8- el-Hısal'da rivayet zincirine yer vermeden merfu olarak Muhammed b. Halid'den; el-Bidayetu ve'n-Nihaye'de Zübeyir b. Bekkar'dan, o da İbn Abbas'tan.

9- el-Burhan'da Şeyh Saduk'tan, o da Esbağ b. Nubate aracılığıyla İmam Ali'den (a.s); Tefsiru'l-Kummî'de İbn Ebî Basir aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s); el-Hısal'da da İbn Ebî Basir aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s).

yete göre ise kavmi ilk darbede onu öldürdü. Sonra Allah onu yeniden diriltti. Arkasından kavmine gelerek onları tekrar Allah'a çağırdı. Bu sefer de onu öldürdüler. Ardından Allah onu dirilterek dünyanın gökyüzüne çıkardı, sonra da yeniden yeryüzüne indirerek her şey(e ulaşmak) için ona bir sebep (yol) verdi.[1]

Başka bir rivayete göre de ikinci dirilişten sonra başındaki iki yara yerinde iki boynuz çıktı. Allah ışık ile karanlığı onun emrine verdi. Arkasından yere inince dünyayı gezerek insanları Allah'a çağırdı. O, arslan gibi kükrer ve boynuzları gök gibi gürleyip şimşek gibi çakardı. Böbürlenip çağrısına olumsuz karşılık veren kavimlerin üzerine karanlığı musallat eder, o da onları yıldırırdı ve böylece onlar onun çağrısına olumlu karşılık verme zorunda kalırlardı.[2]

Bazı rivayetlerde şöyle geçer: Zülkarneyn'in başında iki boynuz vardı. Bunları sarığının altında gizliyordu. Zaten Zülkarneyn, ilk sarığı takan kimseydi. Boynuzlarını halktan saklıyordu. Kâtibinden başka da hiç kimsenin bundan haberi yoktu. Onu da bundan hiç kimseye söz etmemesini tembihlemişti. Fakat kâtibi bu sırrı saklamaktan sıkıldığı için bir gün açık bir araziye çıktı ve ağzını yere değdirerek, "Haberin olsun ki, hükümdarın iki boynuzu var." diye seslendi. Yüce Allah kâtibin bu sözlerinden iki kamış bitirdi. Bu kamışlar bir gün oradan geçen bir çobanın hoşuna gitti. Çoban bu kamışları keserek kaval yaptı. Bu kavalı her çaldığında onlardan, "Haberin olsun ki, hükümdarın iki boynuzu var." şeklinde sözler çıkıyordu. Çok geçmeden bu haber şehre yayıldı. Bunun üzerine Zülkarneyn kâtibi çağırıp sorguya çekti ve doğru söylemediği takdirde kendisini öldüreceğini söyledi. O zaman kâtip hikâyeyi olduğu gibi anlattı. Bunun üzerine Zülkarneyn, "Bu durum Allah'ın açığa çıkmasını istediği bir durumdur." diyerek başından sarığı çıkardı.[3]

1- Tefsiru'l-Ayyâşî'de Esbağ b. Nubate aracılığıyla İmam Ali'den (a.s); ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh'den, o da Ebu Tufayl kanalıyla İmam Ali'den (a.s); buna Ayyâşî de yer verdiği gibi başka birçok rivayette de nakledilir.

2- Tefsiru'l-Ayyâşî'de Esbağ b. Nubate aracılığıyla İmam Ali'den (a.s). Bu anlamda bir rivayet de ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde bir grup ravi aracılığıyla Vehb b. Münebbih'den nakledilir.

3- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Ebu'ş-Şeyh aracılığıyla Vehb b. Münebbih'den.

Bir başka görüşe göre yeryüzünün iki boynuzunun, yani doğunun ve batının hükümdarı olduğu için ona Zülkarneyn lakabı verilmiştir.[1] Bir başka görüşe göre, Zülkarneyn rüyasında güneşin iki ucundan tuttuğunu gördü. Bu rüyası doğunun ve batının hükümdarı olacağı şeklinde yorumlanarak kendisine Zülkarneyn lakabı verildi.[2] Diğer bir görüşe göre başında iki örgü saç olduğu için,[3] başka bir açıklamaya göre Rum ve Fars diyarlarının hükümdarı olduğu için,[4] bir diğer görüşe göre başında boynuz benzeri iki çıkıntı olduğu için,[5] bir başka açıklamaya göre tacı üzerinde iki altın boynuz olduğu için[6] ona Zülkarneyn lakabı verilmiştir. Bu hususta daha başka rivayetler de vardır.

Rivayetlerdeki bir diğer farklılık Zülkarneyn'in doğuya ve batıya yönelik gezileri ile ilgilidir ki, en şiddetli ihtilâflar bu konudadır. Rivayet edildiğine göre bulutlar onun emrine verilmişti. Bulutlara biner yeryüzünün doğusuna ve batısına seyahat ederdi.[7] Başka bir rivayete göre, seyahatlerinin birinde Kaf Dağı'na vardı. Kaf Dağı bütün dünyayı kaplayan yeşil bir dağdır ve gökyüzü yeşil rengini ondan almıştır.[8] Bir başka rivayete göre Zülkarneyn, ebedî hayat pınarını aramaya çıktı. Ona bu pınarın karanlıklar arasında olduğu işaret edildi. O da karanlıklara daldı. Önünden Hızır gidiyordu. Hızır bu pınardan içip suyundan yıkandığı hâlde Zülkarneyn'e bu pınardan içmek nasip olmadı. Böylece Hızır ebedî hayata kavuştu.[9] Bu rivayetlere göre sözü edilen karanlıklar doğu tarafındadır.

1- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde bazıları aracılığıyla Ebu'l-Aliye ve Şihab'dan.

2- Nuru's-Sekaleyn adlı tefsirde el-Haraic ve'l-Ceraih adlı eserden naklen İmam Hasan Askerî (a.s) aracılığıyla İmam Ali'den (a.s).

3- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Şirazî'den, o da Katade'den.

4- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde bir grup ravi aracılığıyla Vehb'den.

5- age.

6- Ruhu'l-Maani'de nakledilir.

7- Ehlibeyt ve Ehlisünnet kaynaklarından ed-Dürrü'l-Mensûr'da, el-Burhan'da, Nuru's-Sekaleyn'de ve Biharu'l-Envar'da.

8- el-Burhan'da Cemil aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s); Tefsiru'l-Ayyâşî'de Hişam'dan, o da Peygamberimizin (s.a.a) Ehlibeyt'ine mensup bazı İmamlardan; ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem ve başkaları aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s).

9- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn İshak ve başkaları aracılığıyla Vehb'den.

Rivayetler arasındaki bir başka farklılık, Zülkarneyn'in inşa ettiği setin yeri ile ilgilidir. Bazılarına göre bu set doğu tarafında,[1] bazılarına göre ise kuzeydedir.[2] Bazı rivayetlerde mübalağanın dozu o kadar ileri dereceye vardırılmıştır ki, bu setin iki dağ arasındaki mesafeye tekabul eden uzunluğunun yüz fersah, genişliğinin elli fersah ve yüksekliğinin iki dağın yüksekliği kadar olduğu, bu set için yapılan temel kazma işleminde suya kadar derine inildiği, yapımında dolgu maddesi olarak kaya ve bakırdan harç yapıldığı, ardından demir kütleleri ile yükseltildiği, boşluklarının da erimiş bakırdan damarla doldurulduğu ve bu yüzden çizgili bir hırkaya benzediği ileri sürülmüştür.[3]

Rivayetler arasındaki diğer bir farklılık, Ye'cuc ile Me'cuc'un nitelikleri ve kimlikleri ile ilgilidir. Bazı rivayetlere göre bunlar Yafes b. Nuh'un soyundan ve Türklerdendir. Yeryüzünde fesat çıkardıkları için önlerinde set inşa edildi.[4] Bir diğer rivayete göre onlar Âdem Peygamber'in dışında başka bir soydandırlar.[5] Bazı rivayetlere göre onlar hızla çoğalan kavimdirler. Öyle ki, kadın veya erkekleri bin çocuk dünyaya getirmedikçe ölmez ve nüfusları geride kalan bütün insan nüfusundan daha fazladır.[6] Hatta bazı rivayetlerde nüfuslarının insan topluluğunun dokuz katı olduğu söylenmiştir.[7] Bazı rivayetlere göre, onlar o kadar saldırgan ve dehşet saçıcıdırlar ki, karşılaştıkları hayvanları, vahşi yaratıkları ve insanları parçalayıp yerler, önlerine çıkan yeşillikleri, ekinleri ve ağaçları otlayıp yutarlar, karşılarına çıkan akarsuları içip kuruturlar.[8] Diğer bazı rivayet-

---

1- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Münzir aracılığıyla İbn Abbas'tan.

2- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn İshak ve başkaları aracılığıyla Vehb'den.

3- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Münzir aracılığıyla İmam Ali'den (a.s) ve İbn Ebî Hatem aracılığıyla Katade'den; Nuru's-Sekaleyn'de İlelu'ş-Şerayi'den naklen İmam Hasan Askerî'den.

4- Nuru's-Sekaleyn'de Ravzatu'l-Kâfi'den naklen İbn Abbas'tan.

5- Taberî'de Abdullah b. Ümeyr ve Abdullah b. Selâm'dan; ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Neseî ve İbn Mürdeveyh'den, onlar da Peygamberimizden (s.a.a); yine aynı eserde İbn Ebî Hatem aracılığıyla Süddî'den, o da İmam Ali'den (a.s).

6- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Abdurrazzak ve başkaları aracılığıyla Abdullah b. Ömer'den.

7- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn İshak ve başkaları aracılığıyla Vehb'den.

8- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh aracılığıyla Hassan b. Atiyye'den; yine İbn Ebî Hatem ve başkaları aracılığıyla Hüzeyfe'den, o da Peygamberimizden (s.a.a). Bunların sayılarıyla ilgili rivayetlerdeki mübalağalar öyle bir dereceye

lere göre de onlar her biri dört yüz bin koldan oluşmuş iki millettirler ve kollardan her birinin sayısını sadece yüce Allah bilir.

Bazı rivayetlere göre onlar üç kesimdir. Bir kesimi uzun bir ağaç olan selvi gibidir. Bir kesimi ise genişliği ve uzunluğu aynıdır; hem genişlikleri dört zıradır, hem de uzunlukları. Bir kesimi de en şiddetli ve dehşet saçıcı olanıdır. Bu kesimdekilerin her ferdinde iki iri kulak vardır. Yattıkları zaman kulaklarının birini döşek ve öbürünü yorgan olarak kullanırlar. Kulaklarından biri kışlık elbiselerini oluşturur, içi ve dışı bol tüyden oluşan bu kulağa bürünürler; öbürü ise yazlık elbiselerini oluşturur ki, bunun da içi ve dışı ince tüyden oluşur. Vücutları sert ve kıllarla kaplıdır.(1) Bir rivayete göre onların her bir ferdinin boyu bir, iki veya üç karış uzunluğundadır.(2) Bazı rivayetlere göre de Zülkarneyn'in ordusu ile savaşanların yüzleri köpek yüzü gibi idi.(3)

Rivayetler arasındaki başka bir farklılık, Zülkarneyn'in hükümdarlık zamanı ile ilgilidir. Bazı rivayetlerde hükümdarlık döneminin Nuh Peygamber'den sonra olduğu yer alır.(4) Başka rivayetlere göre ise o, İbrahim Peygamber ile aynı asırda yaşadı ve hükümdarlık dönemi de İbrahim Peygamber'in zamanına rastlar. Kâbe'yi ziyaret etti ve orada İbrahim Peygamber ile karşılaşarak onunla el sıkıştı. Bu el sıkışma yeryüzünde gerçekleşen ilk el sıkışmadır.(5) Biğer bazı rivayetlere göre de onun hükümdarlığı Davut Peygamber zamanındadır.(6)

---

varmıştır ki bazılarında Peygamberimizden şöyle nakledilir: "Ye'cuc ve Me'cuc'un nüfusu, Müslümanların bin katı kadardır." (el-Bidayetu ve'n-Nihaye'de Sahih-i Buharî ve Sahih-i Müslim'den naklen Ebu Said el-Hudrî'den, o da Peygamber Efendimizden -s.a.a-) Hâlbuki şöyle deniyor: Müslümanların sayısı yeryüzünün beşte birine tekabul eder. Bu da Ye'cuc ve Me'cuc'un nüfusunun, yeryüzündeki insanların iki yüz katı olmasını gerektirir.

1- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem aracılığıyla Kâ'bu'l-Ahbar'dan.

2- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Münzir, Hâkim ve başkaları aracılığıyla İbn Abbas'tan.

3- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde bir grup ravi aracılığıyla Ukbe b. Amir'den, o da Peygamberimizden (s.a.a).

4- Tefsiru'l-Ayyâşî'de Esbağ b. Nubate aracılığıyla İmam Ali'den (a.s)

5- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh ve başkaları aracılığıyla Übeyd b. Ümeyir'den; Nuru's-Sekaleyn'de Şeyh Tusî'nin el-Emali adlı eserinden naklen İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s); İbn İshak'ın el-Arais adlı eserinden.

6- ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Ebî Hatem ve İbn Asakir aracılığıyla Mücahid'den.

Rivayetler arasındaki diğer bir farklılık onun hükümdarlık süresi ile ilgilidir. Bazı rivayetlere göre bu süre otuz yıl, diğer bazılarına göre de on iki yıldır. Özellikle ed-Dürrü'l-Mensûr, Biharu'l-Envar, el-Burhan ve Nuru's-Sekaleyn gibi hadis külliyatında bu hikâyenin ayrıntılarını inceleyenler rivayetler arasında daha birçok farklılıklarla karşılaşırlar.

Kemalu'd-Din adlı eserde müellif kendi isnat zinciriyle Esbağ b. Nubate'den şöyle rivayet eder: "Bir defasında İmam Ali minberde konuşma yaparken İbnu'l-Kevva ayağa kalkarak, 'Ey Müminlerin Emîri! Söyle bana, Zülkarneyn nebi mi, yoksa melek mi idi ve iki boynuzu altından mı, yoksa gümüşten mi idi?' diye sordu. İmam Ali ona şu cevabı verdi: O ne nebi ve ne melek idi. Boynuzları da ne altın ve ne gümüştü. O sadece Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen, Allah hakkında iyi düşünen ve Allah'ın da kendisi hakkında iyilik düşündüğü bir kuldu. Ona Zülkarneyn lakabının verilmesinin sebebi şudur: O kavmini Allah'a çağırınca, kendisini başının bir yanından yaraladılar. Bunun üzerine bir süre ortadan kayboldu. Sonra kavmine dönünce, bu defa kendisini başının öbür yanından yaraladılar. Sizin aranızda da öyle biri var."(1)

Ben derim ki: Anlaşılan o ki, ifadede geçen kelimenin asıl okunuşu "melik" değil "melek"tir. [Dolayısıyla İmam (a.s), Zülkarneyn'in melek olmadığını belirtiyor.] Çünkü ona ve başkalarına isnat edilen çok sayıda rivayette onun melek olduğu bildiriliyor. İmam'ın onun nebi veya melek olduğunu reddetmesi, onun nebi veya melek olduğu yolunda Peygamberimize (s.a.a) isnat edilen rivayetlerin doğru olmadıklarını vurgulaması anlamına gelir ki, daha önce işaret edildiği gibi Ömer b. Hattab onun melek olduğunu iddia edenlerdendi.

İmam (a.s), "Sizin aranızda da öyle biri var." -yani aranızda Zülkarneyn gibi başı iki yanından yarılan biri var- şeklindeki sözü ile kendisine işaret ediyor. Çünkü Amr b. Abduved'in darbesi ile alnının bir yanı ile Abdurrahman b. Mülcem'in [Allah'ın laneti onun üzerine olsun) darbesi ile öbür yanı yaralandı ve şehit oldu. Ayrıca İmam'ın (a.s) bu manada Şiî ve Sünnî kaynakların farklı sözlerle naklettiği çok sayıda sözleri vardır. Bunların en ayrıntılısı ise bizim yukarıda naklettiğimiz rivayettir. Ama ne var ki rivayeti anlam olarak nakledenler onun üzerinde oynamalar yaparak onu acayip şekillere büründürmüş ve büyük ölçüde tahrif etmiştirler.

1- [Kemalu'd-Din ve Tamamu'n-Nimet, İslâmî Yayınlar, s. 393.]

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığıyla Salim b. Ebu'l-Ca'd'dan şöyle nakledilir: "Ali'ye, 'Zülkarneyn nebi midir?' diye soruldu. O da, 'Peygamberimizin (s.a.v), 'O, Allah hakkında iyi düşündüğü ve Allah'ın da onun hakkında iyi düşündüğü bir kuldur.' dediğini işitmiştim.' dedi."

Tabersî'nin el-İhticac adlı eserinde yer alan İmam Cafer Sadık'ın (a.s) uzun bur konuşmasının bir yerinde soru soran bir kişi İmam'a, "Bana güneşin nerede kaybolduğunu anlat." dedi. İmam adama şu cevabı verdi: "Bazı âlimlerin dediğine göre, güneş ufkun en alt seviyesine alçaldığı zaman felek onu göğün karnına doğru döndürür. Böylece tekrar doğacağı yere alçalıncaya kadar yükselmeye devam eder."

Yani, güneş kara balçıklı bir kaynakta (denizde) batar. Sonra yeryüzünü yarararak doğacağı yere döner. Ardından doğmasına izin verilinceye kadar şaşkınlık içinde Arş'ın altında kalır. Böylece her gün ışığı elinden alınmakta, ardından da kızıl bir ışıkla donatılarak yeniden doğmaktadır.

Ben derim ki: İmam'ın, "güneş ufkun en alt seviyesine alçaldığı zaman felek onu göğün karnına doğru döndürür. Böylece tekrar doğacağı yere alçalıncaya kadar yükselmeye devam eder." şeklindeki sözü, güneşin battığı andan gökteki yörüngesinde tekrar doğacağı ana kadarki hareketini anlatıyor. Bu açıklama o dönemde geçerli olan Batlamyus kosmolojisinin faraziyesini yansıtıyor. Bilindiği gibi bu teori yerkürenin hareket etmediği ve çevresindeki gök cisimlerinin döndüğü esasına dayanır. Bu nedenle de İmam (a.s) onu bazı âlimlere isnat etmiştir.

Rivayetin sonundaki "Yani, güneş kara balçıklı bir kaynakta (denizde) batar. Sonra yeryüzünü yarararak doğacağı yere döner." şeklindeki sözler İmam'ın değil, ravinin sözleridir. Rivayeti nakleden kişi, anlayışının yetersizliği yüzünden *"onu, kara balçıklı bir kaynakta (denizde) batar buldu"* ayetini güneş yuvarlağının balçıklı kaynağa düşmesi, orada gözlerden kaybolması, sonra balık gibi suda yüzmesi ve doğacağı yere varmak için yeri delmesi, arkasından Arş'ın altında kalması şeklinde tefsir etmiştir. Onun zannına göre Arş yedi göğün üzerinde bulunan bir gök veya yedinci göğün üzerinde yer alan en iri ışıklı cisimdir. İşte onun tefsirine göre güneş, yeniden doğmasına izin verilinceye kadar burada bekletilir ve kızıl bir ışıkla donatılarak yeniden doğar.

Ravi, "Ardından doğmasına izin verilinceye kadar şaşkınlık için-de Arş'ın altında kalır." şeklindeki sözleri ile Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen rivayete işaret ediyor. Bu rivayete göre güneş battıktan sonra melekler onu götürüp Arş'ın altında durdururlar. Bu sırada ışığı elin-den alınmış olarak ertesi gün nasıl bir emir alacağını bilmeden orada bekler. Sonra ışıkla donatılır ve doğması emredilir. Ravi az önce Arş'ı tefsir etmekte nasıl yanıldı ise, burada da güneşin batışını tefsir etmekte yanılgıya düşüyor. Böylece gerçekten uzaklaşmasına yeni bir mesafe eklemiş oluyor.

Oysa Kur'ân'da veya Sünnet'te, Arş'ı dokuzuncu bir gök cismi ola-rak veya bu ravinin kafadan uydurduğu gibi taht şeklinde, yüksekte yer alan bir ışıklı cisim olarak tefsir eden güvenilir bir açıklama yoktur. Se-kizinci cildin başlarında Arş hakkındaki rivayetlerin büyük bir kısmına yer vermiştik.(1)

İmam (a.s), "Bazı âlimlerin dediğine göre" diyerek bu görüşü bazı âlimlere nispet etmekle bir yerde bu görüşü doğru bulmadığına işaret ediyor; buna rağmen doğru açıklamayı da yapmayı uygun görmüyor. Nasıl uygun görsün ki? O dönemdeki insanların yetersiz anlayışları basit bir teoriyi bile bu kadar çarpıttığına göre, algılarının ve anlayış kapasitelerinin onaylamadığı bir gerçekle karşılaşsalar, kim bilir onun karşısında nasıl bocalardı!

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Abdurrezzak, Said b. Mansur, İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebî Hatem, Osman b. Ebu Hazır kanalı ile şöyle naklederler: İbn Abbas'a, Muaviye b. Ebu Süfyan'ın Kehf Suresi'ndeki [tağrubu fî aynin hemietin=kara balçıklı bir kaynak-ta"] ayeti, "tağrubu fî aynin hâmiyetin" şeklinde okuduğu nakledildi. İbn Abbas diyor ki: "Bu haberi alınca Muaviye'ye, 'Biz o ayetteki ke-limeyi 'hemietin' şeklinde okuyoruz.' dedim." Bunun üzerine Muaviye, Abdullah b. Ömer'e, "O kelimeyi nasıl okuyorsun?" diye sordu. O da, "Senin okuduğun gibi." cevabını verdi.

İbn Abbas diyor ki: "Muaviye'ye, 'Kur'ân benim evimde indi.' de-dim. Bunun üzerine Kâ'b'ı çağırarak ona, "Tevrat'a göre güneş nerede batıyor?" diye sordu. Kâ'b, "Arapça uzmanlarına sor, onlar bunu daha iyi bilirler. Benim Tevrat'ta okuduğuma göre güneş, su ve çamur için-

1- [A'râf Suresi, 54-58. ayetlerin tefsirinde.]

de batıyor." dedi ve eli ile batı tarafını işaret etti. İbn Ebî Hazır, İbn Abbas'a dedi ki: "Eğer ben sizin yanınızda olsaydım, seni 'hemietin' şeklinde okumaya sıcak baktıran bir sözle teyit ederdim." İbn Abbas, "O söz nedir?" diye sordu. Dedi ki: "Ona, 'Zülkarneyn'in ilme yönelik ilgisini ve bağlılığını anlatan Tubba halkının elimizdeki şu beyitleridir.' derdim:

"Zülkarneyn Müslüman olarak yaşamış / birçok hükümdarı kendisine bağlayıp çevresinde toplamış bir hükümdardı."

"Doğulara ve batılara vardı. Maksadı / hikmet sahibi bir mürşitten egemenlik sebeplerini öğrenmekti."

"Güneş batarken gördü onun / hulb ile sa't-ı harmed içeren bir pınarda battığını."

İbn Abbas, "Beyitlerde geçen 'hulb' ne demektir?" diye sordu. İbn Ebî Hazır, "Tubba halkının dilinde çamur demektir." dedi. İbn Abbas, "Sa't ne demektir?" diye sorunca, balçık demektir." dedi. İbn Abbas, "Peki, harmed ne demek?' diye sordu. İbn Ebî Hazır, "Siyah." diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Abbas çağırdığı bir köleye, "Bu adamın dediklerini yaz." dedi."

Ben derim ki: Bu rivayet, kıraat şekillerinden tevatür düzeyine ulaşan okuma biçimleri ile pek uyuşmuyor. Bu rivayeti İbn Hişam da, et-Tican adlı eserinde naklediyor. Bu rivayete göre İbn Abbas, bu beyitleri Muaviye'ye okudu. O da ona beyitlerde geçen "hulb", "sa't" ve "harmed" kelimelerinin anlamlarını sordu. İbn Abbas, "Hulb balçık pınar, sa't onun dibindeki çamur, harmed ise çamurun altındaki taş ve çakıl demektir." dedi ve yukarıdaki beyitleri okudu. Bu farklılık, rivayetin güvenirliğinden kuşku duymak için yeterli bir sebeptir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ebu Basir aracılığıyla İmam Muhammed Bâkır (a.s), *"kendilerini güneşten gizleyecek bir örtü kılmadığımız"* ayeti hakkında şöyle buyurdu: "Onlar ev yapma sanatını bilmiyorlardı."

Tefisru'l-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam bu ayet hakkında şöyle buyurdu: "Onlar elbise yapma sanatını bilmiyorlardı."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Munzir'e dayanılarak verilen bilgiye göre İbn Abbas, *"İki dağın arasına ulaşınca"* ifadesi hakkında şöyle demiştir: "Yani biri Ermenistan, öbürü ise Azerbaycan topraklarında bulunan iki dağın arasına varınca."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Mufazzal'dan şöyle nakledilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"sizinle onların arasında sağlam bir set oluşturayım."* ayetini [ayette geçen 'redmen' kelimesinin ne anlama geldiğini] sordum, buyurdu ki: "Maksat takiyyedir. *'Artık (Ye'cuc ve Me'cuc) onu ne aşabildiler ve ne de delebildiler.'* Sen takiyye ilkesine göre hakeret ettiğinde sana hiçbir şey yapamazlar. Takiyye koruyucu bir sığınaktır. O seninle Allah düşmanları arasında hiçbir yerinde delik açamayacakları bir settir."

Yine aynı eserde yukarıdaki ayetle ilgili Cabir'e dayanılarak verilen bilgiye göre Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "Maksat takiyyedir."

Ben derim ki: Bu iki rivayet örnek verme kabilindendir, yoksa ayetin tefsiri değildir.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Esbağ b. Nubate'ye dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Ali (a.s), *"O gün insanları kendi hâllerine bırakırız, dalgalar hâlinde birbirlerine girerler"* ayeti hakkında, "Yani kıyamet günü." açıklamasını yaptı.

Ben derim ki: Ayetin akışından anlaşıldığına göre, burada kıyametin alâmetlerinden birine işaret ediliyor. İmam (a.s) da kıyamet günü demekle kıyametin alametini kastetmiş olabilir. Çünkü kimi zaman kıyamet günü tabiri, onun öncesinde vuku bulan olaylar anlamında da kullanılır.

Yine aynı eserde verilen bilgiye göre Muhammed b. Hakîm şöyle der: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) bir mektup yarazak, 'İnsan nefsi marifete muktedir midir?' diye sordum. İmam'ın, 'Hayır.' demesi üzerine dedim ki: 'Yüce Allah, *'O kimseler ki, gözleri beni anmaktan perdelenmişti, işitmeye de güçleri yoktu.'* buyuruyor. İmam bana, 'Bu ayet, *'Onların (hakkı) duymaya tahammülleri yoktu ve (onu) görmezlerdi de.'*[1] ayeti gibidir.' buyurdu. 'Allah onları ayıplıyor mu?' diye sorduğumda buyurdu ki: Kendisinin onlara yaptıkları yüzünden onları ayıplamıyor, onların yaptıkları yüzünden onları ayıplıyor. Eğer yoldan çıkıp boş işlere girişmeseydiler, hiçbir ayıplama söz konusu olmazdı."

Ben derim ki: İmam (a.s) şunu demek istiyor: Gözlerine ve kulaklarına perde çekilmesine kendileri sebebiyet verdikleri için bunun sorumluluğu onlara dönmüştür.

Tefsiru'l-Kummî'de verilen bilgiye göre İmam bu ayet hakkında

---

1- [Hûd, 20.]

şöyle buyurmuştur: "Onlar Allah'ın yarattığı belirtilere, göklere ve yeryüzüne bakmıyorlardı."

Ben derim ki: el-Uyun adlı eserde verilen bilgiye göre İmam Rıza (a.s), bu ayeti, velâyeti inkâr edenlere uyarlamıştır ki, bu, geneli özele uyarlama ve örnek verme kabilindendir.

ZÜLKARNEYN HİKÂYESİ

Kur'ân'a ve tarihe dayalı bu inceleme birkaç bölümden oluşuyor:

1) Kur'ân'da Zülkarneyn Hikâyesi

Kur'ân-ı Kerim, eski dönemlerde yaşayan kişiler ile ilgili tutumu uyarınca Zülkarneyn'in de adına, doğum tarihine, hayatına, nesebine ve diğer kişisel yönlerine değinmiyor, sadece üç seyahatini anlatmakla yetiniyor. İlk seyahati batı tarafınadır. Bu yolculuğunda güneşin battığı yere vardığında, onun kara balçıklı bir kaynakta (veya sıcak bir pınarda) battığını ve o yakınlarda bir kavmin yaşadığını görür. İkinci yolculuğu doğu tarafınadır. Bu yolculuğu sırasında güneşi öyle bir kavmin üzerine doğarken bulur ki, yüce Allah bu kavim ile güneş arasına hiçbir perde koymamıştır. Üçüncü seyahatinde de iki dağ arasına varınca bu dağların beri yakalarında neredeyse hiçbir söz anlamayan bir kavim bulur. Bu kavim ona Ye'cuc ve Me'cuc adlı kavimlerin yörede çıkardıkları fesattan şikâyet eder ve verecekleri bir miktar mal karşılığında kendileri ile Ye'cuc ve Me'cuc kavimleri arasında bir set inşa etmesini teklif eder. Zülkarneyn de bu seti yapmayı kabul eder. Onlara umduklarından daha sağlam bir şey yapma vaadinde bulunur. Kendilerinden gelen mal verme teklifini ise reddeder; sadece kendisine güç desteği sağlamalarını ister. Hikâyede belirtildiğine göre istediği destekler işçi, demir parçaları, körükler ve bakır eriğinden oluşuyordu.

Hikâyeden elde edilen özel bilgiler ve ana hatlar şunlardır:

1- Hikâyenin konusu olan şahıs, Kur'ân'daki bu hikâyenin inişinden önce, hatta kendi yaşadığı dönemde bile Zülkarneyn lakabı ile anılıyordu. Bu durum, ifadenin akışında yer alan *"Sana, Zülkarneyn('in durumu) hakkında soru soruyorlar."*, *"Dedik ki: Ey Zülkarneyn!"* ve *"Dediler ki: Ey Zülkarneyn!"* ifadelerinde açıkça görülüyor.

2- Bu şahıs Allah'a ve ahiret gününe inanan, hak dini benimsemiş bir kişi idi. Bu gerçek şu ifadelerden ortaya çıkıyor: *"Bu, Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin vaadi geldiği zaman onu yerle bir eder (işlevsiz hâle getirir). Gerçekten Rabbimin vaadi haktır."*, *"Kim zulmetmişse, onu cezalandıracağız; sonra o, Rabbine döndürülecek ve O da onu görülmemiş bir azapla cezalandıracaktır. Kim de iman edip iyi işler yapmışsa, onun için en güzel karşılık vardır ve onu kolay bir görevle görevlendireceğiz."* Onun dindeki üstünlüğünü pekiştiren diğer bir delil de, *"Dedik ki: "Ey Zülkarneyn! (Onlara galip geldiğine göre) onları cezalandıracak mısın yoksa onlara karşı iyi mi davranacaksın?"* ayetidir. Bu ayet onun vahiy veya ilham ile teyit edildiğini yahut yanında kendisini vahiy tebliği ile doğruya ileten bir nebinin bulunduğunu kanıtlar.

3- Zülkarneyn, yüce Allah'ın hem dünya, hem de ahiret hayırlarını bir arada bağışladığı bir kişi idi. Dünya hayrı olarak; güneşin doğduğu ve battığı yere kadar uzanan büyük bir egemenliğe kavuşmuştu, hiçbir şey kendisine engel olmamış, bütün sebepler buyruğuna sunulmuştu. Ahiret hayrına gelince; adaleti yaymak, hakkı uygulamaya geçirmek, hoşgörülük, affedicilik, yumuşak tutumluluk, onurluluk, hayrı yaygınlaştırmak ve kötülüğü gidermek gibi erdemlere sahipti. *"Gerçekten biz onu yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kıldık, her şey(e ulaşmak) için ona bir sebep (yol) verdik."* ayeti bu saydıklarımızın hepsine delâlet etmektedir. Ayrıca hikâyenin akışı boyunca vurgulanan cismanî ve ruhanî egemenliği de bu ayete delil olarak eklenmelidir.

4- Zülkarneyn, batı tarafına dönük yolculuğu sırasında zalim bir kavimle karşılaşmış ve onları cezalandırmıştı.

5- Zülkarneyn'in inşa ettiği setin yeri güneşin doğduğu ve battığı tarafın dışında kalan bir yerdi. Çünkü Zülkarneyn, güneşin doğduğu yere varışından sonra gerekli sebeplere sarılarak iki dağın arasına varmıştı. İnşa ettiği setin, doğunun ve batının dışında bir yönde ve yerde olmasına ilaveten, tanımlayıcı özelliklerinden biri duvar gibi dik yamaçlı iki dağ arasında olmasıdır. Zülkarneyn bu dağların iki yanının arasını düzlemiş ve yapımında demir kütleleri ile erimiş bakır kullanmıştı. Kaçınılmaz olarak da bu set, yeryüzünün iki yerleşim bölgesini birbirine bağlayan bir geçitte inşa edilmiştir.

2) Zülkarneyn ve Ye'cuc İle Me'cuc Seti

Eski tarihçiler ne Zülkarneyn adı veya Arapçadan başka dilde bu anlama gelen bir ad ile anılan bir hükümdardan, ne Ye'cuc ve Me'cuc adıyla anılan bir kavimden, ne de Zülkarneyn'e nispet edilen bir setten söz etmişlerdir. Evet, Yemen'de devlet kurmuş bazı Himyer hükümdarlarına nispet edilen birtakım övünme şiirleri vardır ki, bu şiirlerde Zülkarneyn'den, onun ataları olan Tubbalılardan olduğundan, doğuya ve batıya seyahat ettiğinden ve Ye'cuc ile Me'cuc setinden övünerek söz ederler. İlerideki bölümlerde bunlardan bazı seçmelere yer vereceğiz.

Bunların yanı sıra Ahd-i Atik'in (Tevrat'ın) bazı yerlerinde Me'cuc ile Cuc (Gog) ve Me'cuc'dan söz edilir. Meselâ Tevrat'ın Tekvin bölümü onuncu babında şöyle deniyor: "Nuh'un oğulları Sam ve Ham ve Yafetin zurriyetleri bunlardır; ve tufandan sonra onlara oğullar doğdu. Yafetin oğulları: Gomer, ve Mecüc, ve Maday, ve Yavan, ve Tubal, ve Meşek, ve Tiras."

Ayrıca yine Tevrat'ın Hezekiel bölümünün otuz sekizinci babında şöyle deniyor: "Ve bana Rabbin şu sözü geldi: Âdem oğlu, Magog diyarından olan, Roşun, Meşekin, ve Tubalın beyi Goga yönel, ve ona karşı peygamberlik et, ve de: Rab Yehova şöyle diyor: Roşun, Meşekin, ve Tubalın beyi Gog, işte, ben sana karşıyım; ve seni geri çevireceğim, ve çenelerine çengeller takacağım, seni ve bütün ordunu, atları ve atlıları, hepsi ağır esvap giyinmiş büyük kalkanlı, ve küçük kalkanlı, hepsi kılıç kullanan büyük bir cumhuru, onlarla beraber, hepsi kalkanlı ve miğferli Farsı, Kuşu, ve Putu; Gomeri, ve bütün ordularını; şimalin sonlarında Togarma evini, ve bütün ordularını, seninle beraber çok kavimleri çıkaracağım."

"Bundan dolayı, Âdemoğlu, peygamberlik et ve Goga de: Rab Yehova şöyle diyor: Kavmim İsrail emniyette oturunca sen o gün öğrenmeyecek misin? Ve sen, seninle beraber birçok kavimler hepsi atlara binmiş, büyük bir cumhur, ve kuvvetli bir ordu olarak şimalin sonlarından, kendi yerinden geleceksin..."

Önceki olayın devamının anlatıldığı otuz dokuzuncu bapta da şöyle geçer: "Ve sen, Âdemoğlu, peygamberlik et, ve de: Rab Yehova şöyle diyor: Roşun, Meşekin, ve Tubalın beyi Gog, işte, ben sana karşıyım; ve seni geri çevireceğim, ve seni ileri götüreceğim; ve seni İsrail dağları üzerine getireceğim; sol elinden yayını ve sağ elinden

oklarını vurup düşüreceğim. Sen, bütün ordularınla ve yanında olan kavimlerle, İsrail dağları üzerinde düşeceksin; yesinler diye her çeşit yırtıcı kuşa, ve kırın canavarlarına seni vereceğim. Açık kırda düşeceksin; çünkü ben söyledim, Rab Yehovanın sözü. Ve Magog (Me'cuc) üzerine, ve adalarda emniyette oturanlara üzerine ateş göndereceğim; ve bilecekler ki, ben Rab'im..."

Yuhanna kitabının Vahiy bölümünün yirminci babında şöyle deniyor: "Ve gökten inmekte olan bir melek gördüm; elinde cehennemin anahtarı ve büyük bir zincir vardı. Ve İblis ve Şeytan olan ejderi, eski yılanı, tuttu; ve onu bin yıl müddetle bağladı, ve bin yıl tamam oluncaya kadar artık milletleri saptırmasın diye, kendisini cehenneme atıp onu kapadı, ve onun üzerine mühürledi; bundan sonra kısa bir müddet çözülmesi gerektir..."

"Ve bin yıl tamam olunca, Şeytan zindanından çözülecektir; ve yerin dört köşesinde olan milletleri Yecüc ve Mecücü, saptırmak ve onları cenk için bir araya toplamak üzere çıkacaktır; onların sayısı denizin kumu gibidir. Ve yerin genişliği üzerine çıktılar, ve mukaddeslerin ordusunu ve sevgili şehri kuşattılar; ve gökten ateş inip onları yedi. Ve onları saptıran İblis, canavarla yalancı peygamberin içinde bulundukları ateş ve kükürt gölüne atıldı; ve ebetler ebedince gündüz ve gece kendilerine azap edilecektir."

Bu alıntılardan anlaşılıyor ki, Me'cuc veya Cuc ve Me'cuc, o günkü meskûn yeryüzünün Asyasının uzak kuzeyinde yaşayan bir veya birden çok bir milleti ve bu millet veya milletler saldırılar ve yağmalarla tanınan savaşçı bir millet veya milletlerdi.

O zaman şu yakın ihtimalli sezgiye varılabilir: Sözünü ettiğimiz Zülkarneyn, yeryüzünde fesat çıkaran bu milletlere saldırı yolunu kapatan büyük hükümdarlardan biridir ve ona nispet edilen setin de Asya kıtasının kuzeyi ile güneyi arasında geçişi önleyen bir engel olması gerekir. Çin Seti, Babu'l-Ebvab (Kapılar Kapısı) Seti, Daryal Seti ve bunların dışında başka setler gibi.

Günümüzde milletler tarihi ile ilgili eserler şunu kabul ediyorlar ki, vaktiyle Kuzeydoğu Asya'da, yani Çin'in kuzeyini oluşturan tepelerinde ve dağlarında ilkel ve saldırgan büyük bir millet yaşıyordu. Bu milletin nüfus artışı çok hızlı idi ve Çin gibi komşu milletlere saldırılar düzenliyorlardı. Kimi zaman tepelerinden çıkıp Orta Asya Ortadoğu

bölgelerine iniyor veya Kuzey Avrupa gibi diğer dünya bölgelerine varıyorlardı. Öyle ki, bazıları saldırdıkları bölgelere yerleşiyorlardı. Kuzey Avrupa'da yaşayanların çoğunluğu gibi. Bunlar orada yerleşik hayata geçerek tarım ve sanayi ile uğraşmaya yöneliyorlardı. Bazıları da geri dönüyor, sonra yeniden bu bölgelere akın ediyorlardı.[1]

Bu durum bizim az önce yakın ihtimal olarak gördüğümüz tezi teyit eder ki, o tez şudur: Sözünü ettiğimiz set, Asya'nın kuzeyinde bulunan ve bu kıtanın kuzeyi ile güneyi arasında geçişi önleyen setlerden biridir.

3) Zülkarneyn Kimdir ve Seti Nerededir?

Tarihçilerin ve tefsircilerin bu konuda farklı görüşleri vardır ve bu onların hikâyeyi uyarlama ile ilgili görüş ayrılıklarına bağlıdır:

a) Bazı tarihçilere ve tefsircilere göre Kur'ân'da sözü edilen set, Çin duvarıdır. Bu set, Çin ile Moğolistan arasında bulunan uzun bir duvardır. Çin hükümdarlarından Şin Huang Ti tarafından Moğol saldırılarını önlemek amacı ile inşa edilmiştir. Uzunluğu üç bin kilometre, kalınlığı dokuz ve yüksekliği on beş metredir. Taşlardan örülmüştür. Yapımına milattan önce 264 yılında başlanmış ve milattan sonra on veya yirmi yılında tamamlanmıştır. Bu teze göre sözü edilen Zülkarneyn'in, adı geçen Çin İmparatoru olması gerekir.

Fakat Kur'ân'da Zülkarneyn ve onun yaptığı set hakkında sayılan özellikler söz konusu Çin İmparatoru ile büyük Çin Seti'ne uymuyor. Meselâ o imparatorun yurdundan çıkıp uzak batıya sefer yaptığı yolunda elimizde bilgi yoktur. Ayrıca Kur'ân'da sözü edilen setin iki dağ arasında inşa edildiği, yapımında malzeme olarak demir parçaları ile bakır eriği kullanıldığı bildiriliyor. Oysa üç bin kilometre uzunluğu olan Çin Seti kimi yerde düzlüklerden ve kimi yerde dağlardan geçiyor. Yani iki dağ arasında kurulmuş değildir. Bunların yanı sıra yapımında kullanılan malzeme demir ve erimiş bakır değil, taştır.

b) Diğer bazı tarihçilere ve tefsircilere göre ise söz konusu seti bir

---

1- Bazıları da şöyle derler: "Ye'cuc ve Me'cuc Kuzey Asya bölgesini işgal eden milletlerdi. Toprak olarak, Tibet ve Çin'den başlayıp Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanır, batı tarafından da Türkistan diyarına kadarki alanı kapsar." Bu görüş İbn Miskeveyh'in Fakihetu'l-Hülefa ile Tehzibu'l-Ahlâk adlı eserinden ve İhvanu's-Safa'nın Resail'inden nakledilir.

Asur hükümdarı inşa etmiştir.(1) Milattan önce yedinci yüzyıl dolaylarında Sit adı(2) ile anılan kavimler Kafkas geçidinden Ermenistan'a, oradan da İran'a saldırıyorlardı. Bu kavimler zaman zaman Asur beldelerine ve bu beldelerin baş şehri olan Neyneva'ya (Ninova'ya) kadar vararak oraların halkını öldürüyor, esir alıyor ve mallarını yağmalıyorlardı. İşte bu saldırıları önlemek için Asur hükümdarı sözü edilen seti inşa etti. Galiba bu setten maksadı, Pers hükümdarı Enuşirevan tarafından tamir edildiği söylenen Babu'l-Ebvab setidir. Fakat hikâyenin özelliklerinin bu iddia ile bağdaştığı söylenemez.

c) Ruhu'l-Maani adlı eserde şöyle deniyor: "Bazılarının dediğine göre Kur'ân'da adı geçen Zülkarneyn, beşinci Pers hükümdarı Feridun b. Esfiyan b. Cemşid'dir. Bu zat Allah'a itaatkâr ve adil bir hükümdardı. Ebu Zeyd el-Belhî'nin Suvaru'l-Ekalim adlı eserinde verilen bilgiye göre bu hükümdar vahiy ile desteklenmiştir. Çoğu tarih kaynaklarına göre o yeryüzüne egemen olmuş ve bu geniş impatarorluğu İrec, Silm ve Tur adlarındaki üç oğlu arasında bölüştürmüştür. İrec'e Irak'ı, Hindistan'ı ve Hicaz'ı vererek onu taç sahibi yapmıştı. Silm adlı oğluna Rum'u, Mısır'ı ve batı taraflarını verirken Tur adlı oğluna da Çin'i, Türk illerini ve doğu tarafını ayırmıştı. Her oğlu için uygulayacağı ayrı bir yasa hazırladı. Bu üç yasaya siyaset adı verildi. Bu kelime üç yasa anlamına gelen 'si eysa' kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir."

"Bu hükümdarın Zülkarneyn lakabı ile anılmasının sebebi ya dünyanın iki yakasının hükümdarı olması ya Ravzatu's-Safa adlı esere göre beş yüz yıl süren hükümdarlığının uzunluğu veya ileri derecedeki yiğitliği sayesinde hükümdarı dize getirmiş olmasıdır."(3)

Ancak ne var ki, tarih bu iddiayı doğrulamamaktadır.

d) Diğer bir görüşe göre Zülkarneyn, Makedonyalı İskender'dir. Kendisi dillerde dolaşan bir hükümdar olduğu gibi, İskender Seti de yaygın

---

1- Doktor ve müneccim olan Hasan b. Kattan el-Mervezî'ye (öl. 548 hicrî) ait "Keyhan Şinaht" adlı eserden naklen. Orada onun adı Blins olarak geçer. Aynı şekilde adının İskender olduğu da yazılır.

2- Dedikleirne göre bu kavimler Batılılar tarafından "Sit" olarak adlandırılırlar. Daryuş döneminden kalma yazıtlarda bunların ismi geçer. Yunanlılar ise bunlara Mikak adı verirler.

3- [Maani'l-Ahbar, c. 16, s. 25.]

bir şöhrete sahiptir. Bu görüş bazı rivayetlerde de yer almıştır. Kurbu'l-İsnad'da yer alan ve İmam Musa Kazım'a (a.s) izafe edilen bir rivayet, Ukbe b. Nafi aracılığı ile Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen ve Vehb b. Münebbih'e isnat edilen ed-Dürrü'l-Mensûr kaynaklı rivayetler gibi.

Sahabîlerden ve tâbiînden olan bazı eski tefsirciler de bu görüşü benimsemişlerdir. Mecmau'l-Beyan'da verilen bilgiye göre Muaz b. Cebel, ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde nakledildiğine göre Katade gibi. Şeyh Ebu Ali Sina da, eş-Şifa adlı eserinde İskender'i tanıtırken ondan Zülkarneyn diye söz etmiş olduğu gibi İmam Râzî, el-Kebir adlı tefsirinde bu görüşü ısrarla savunmuştur.

Râzî, tefsirinde bu konuda şöyle diyor: "Kur'ân, bu adamın egemenliğini batı ile doğunun en uzak yörelerine ve kuzey tarafına ulaştığını kanıtlıyor ki, buralar yeryüzünün o zamanki mamur yerlerinin tamamını oluşturur. Böyle bir hükümdarın adının da kalıcılık kazanmış olması gerekir. Tarih kitaplarında egemenliğinin bu kadar geniş alana yayılması ile şöhret bulmuş tek hükümdar da Makedonyalı İskender'dir."

"Çünkü babasının ölümünden sonra Rum ve Mağrib hükümdarlarını toplayıp onlara galip geldi. Yeşil Deniz'e, arkasından Mısır'a vardı ve orada İskenderiye şehrini kurdu. Sonra Şam'a girdi. Arkasından İsrailoğulları üzerine yürüyerek Beytu'l-Mukaddes'e girdi. Oranın mezbahasında bir kurban kesti. Sonra Ermenistan'a ve Babu'l-Ebvab'a yöneldi. Iraklılar, Kiptîler ve Barbarlar onun karşısında boyun eğdiler. Arkasından İran'ı ele geçirdi. Hindistan'a ve Çin'e yönelerek uzaklardaki milletlerle savaştı. Sonra Horasan'a dönüp çok sayıda şehir kurdu. Arkasından İrak'a dönerek Zur veya Rumiyetu'l-Medayin şehrinde öldü. Cenazesi İskenderiye'ye taşınarak orada toprağa verildi. Otuz üç yıl yaşadı ve hükümdarlığı on iki yıl sürdü."

"Zülkarneyn'in dünyanın meskûn yerlerinin çoğuna egemen olduğu Kur'ân ile sabit olunca ve niteliği bu olan hükümdarın İskender olduğu tarihî bilgiler ile kanıtlanınca, Zülkarneyn lakabı ile İskender'in kastedildiğine kesin olarak hükmetmek gerekli olur."(1) (el-Kebir adlı tefsirden yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Bu görüşe yönelik itirazlarımız şunlardır: Birincisi: Dünyanın yerleşim bölgelerinin çoğunluğuna sadece Makedonyalı İskender'in ege-

---

1- [Fahr-i Râzî, el-Kebir, c. 21, s. 165.]

men olduğunu tarih onaylamıyor. Çünkü tarihte adı geçen hükümdarlar arasında egemenlik alanı onunki kadar, hatta ondan daha geniş olan hükümdarlar vardır.

İkincisi: Tarih, Kur'ân'da sayılan Zülkarneyn'in niteliklerini Makedonyalı İskender için ya kabul etmez veya reddeder. Meselâ Kur'ân'da Zülkarneyn'in Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kişi olduğu belirtilir ki, bu tevhit dinidir. Oysa İskender yıldızlara tapan bir putperestti. Nitekim onun Beytu'l-Mukaddes'te kestiği kurbanı Müşteri (Jüpiter) Yıldızı adına kestiği anlatılıyor. Yine Kur'ân, Zülkarneyn'i adil, yumuşak tutumlu ve salih bir kul olarak tanıtıyor. Oysa tarih İskender hakkında bunların tersini naklediyor.

Üçüncüsü: Tarih kitaplarının hiçbirinde Makedonyalı İskender'in Kur'ân'da anlatılan Ye'cuc ve Me'cuc setini inşa ettiğine yer verilmemiştir.

el-Bidayetu ve'n-Nihaye adlı eserde Zülkarneyn ile ilgili bilgi verilirken şöyle deniyor: "İshak b. Bişr, Said b. Beşir aracılığıyla Katade'den şöyle dediğini naklediyor: "İskender, Zülkarneyn'dir ve babası Kayserlerin (Roma hükümdarlarının) ilkidir. O, Sam b. Nuh'un oğullarındandır. İkinci Zülkarneyn ise, İskenderd'ir Philips'tir. (Müellif bunun nesebini İs b. İshak b. İbrahim'e vardırır.) Bu İskender, İskenderiye şehrinin kurucusu olan Makedonyalı, Yunanlı ve Mısırlı İskender'dir. İskender'in yaşadığı günler, Roma tarihinin başlangıcı sayılmıştır. Bu ikinci İskender, birincisinden uzun yıllar sonra yaşamıştır."

"Bu İskender milattan yaklaşık üç yüz yıl kadar öncedir. Feylesof Aristoteles (Aristo) onun veziri idi. Dara b. Dara'yı öldürüp Pers hükümdarlarını dize getirerek yurtlarını ele geçiren hükümdar budur."

Devamla der ki: "Bu noktayı vurgulamamızın sebebi, çoğu kimsenin bu iki İskender'in aynı olduğuna ve Kur'ân'da sözü edilen İskender'in, veziri Aristo olan İskender olduğuna inanmalarıdır. Bu yanlış anlama yüzünden büyük bir hataya ve geniş çaplı bir kargaşaya düşülüyor. Çünkü bu İskender'lerin ilki mümin ve salih bir kul, aynı zamanda adil bir hükümdardı ve veziri de Hızır idi. Daha önce söylediğimiz gibi o bir nebi idi. Oysa ikinci İskender bir müşrik ve veziri feylesof Aristo idi. İkisinin dönemleri arasında iki bin yıldan fazla bir zaman aralığı vardır. Bu nerede, o nerede! Bunları aynı kişiler sayıp birbirine karıştırmayı ancak meselelerin gerçek yüzünü bilmeyen cahil bir kimse yapar."[1] (Alıntı burada son buldu.)

1- [el-Bidayetu ve'n-Nihaye, İbn Kesir, c. 2, s. 105.]

Bu sözlerde İmam Râzî'nin yukarıda naklettiğimiz sözlerine yönelik bir tariz vardır. Fakat eğer bu sözleri dikkatle inceler ve Zülkarneyn hikâyesini anlatan eserine başvurursan, onun İmam Râzî'den daha az bir hataya düşmediğini görürsün. Çünkü milattan iki bin üç yüz yıldan daha önce yaşayıp egemenliğini yeryüzünün en batı ucundan en doğu ucuna ve kuzeye kadar yaymış, bir set inşa etmiş, mümin ve salih bir kişiliğe sahip, hatta nebi olan ve veziri Hızır olan, ebedî hayat suyunu bulmak için karanlıklara giren ve adı İskender veya başka bir şey olan bir kişiden tarihte söz edilmemektedir.

h) Bir grup tarihçinin bildirdiğine göre Zülkarneyn, Yemendeki Himyer hükümdarlarından, başka bir tabirle Yemenlilerden "Zu" unvanı verilen Tubbalılardan[1] biridir. Bu bilgi, kendilerinden nakledildiğine göre şu eserlerde geçer: el-Esmaî, Tarihu'l-Arabi Kable'l-İslâm (İslâm'dan önceki Arap tarihi); İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye ve Tican; Ebu Reyhan Biruni, el-Asaru'l-Bakiye; Neşvan b. Said el-Himyerî, Şemsu'l-Ulum. Bunların dışında başka eserlerde de bu bilgiye yer verilir.

Ardından bu hükümdarın adının ne olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir görüşe göre adı Tubbaların ilki olan Sa'b b. Zû Meraid'dir ki, bu melik Bi'ru's-Sebu' denilen yerde İbrahim Peygamber lehine hüküm vermiş olan kişidir. Başka bir görüşe göre adı Mus'ab b. Abdullah, bir diğer görüşe göre Tubbau'l-Akran lakaplı Hassan'dır. Esmaî, onun birinci Tubba'nın oğlu ikinci Tubba Hassan el-Akran Mulkî Kerb'in oğlu dördüncü Tubba Es'ad el-Kâmil olduğunu söylemiştir. Diğer bir görüşe göre de adı Şemmer Yer'aş'tır.

1- Yemen ülkesi eski dönemlerde seksen dört mihlaf'a bölünmüştü. Mihlaf, günümüzdeki ilçe-kasaba konumundaki yerleşim birimine verilen isim idi. Her mihlaf birkaç kaleden oluşurdu. Kasr veya Mahfed adını alan bu kalelerde o millete mensup bir topluluk yaşar ve bu topluluk şefleri tarafından yönetilirdi. Kasrın yönetimini üstlenen bu şefe Zi denirdi. Gamada Zi'si, Main Zi'si gibi. Mihlafların yöneticilerine Kıl, bu mihlafların tümünün yöneticilerine Melik denirdi. Yemen'in yanı sıra Madramut ve Şuhr'u yönetimi altında bulunduran melikler Tubba unvanı ile anılırdı. Fakat sadece Yemen'i yöneten meliklere Tubba değil, melik denirdi.

İsimleri elimize geçen Zu'lar elli beştir. Bunların içinde aynı zamanda melik olanlar sekiz Himyerî meliktir. Bunlar Yemen'de daha önce hâkim olan devletlerin sonuncusunun melikleridir. Bu meliklerin ondört tanesi kayıtlarda vardır. Nakil ve rivayet yolu ile Yemen meliklerinin tarihi hakkında ele geçen bilgiler belirsizdir, ayrıntılarına güvenilmez.

Bazı Himyerî ve cahiliye şairlerinin şiirinde Zülkarneyn'in adı ve onunla ilgili övgüler yer almıştır. Meselâ el-Bidayetu ve'n-Nihaye adlı eserde İbn Hişam, A'şa'nın şu beytine yer verir:

"Sa'b Zülkarneyn, Cenv denen yerdeki mezarında uykudadır. Öyle bir hâlde ki mezarı görünür durumdadır."

Yukarıda Hadisler Işığında Ayetlerin Açıklaması bölümünde sözünü ettiğimiz gibi Osman b. Ebu Hazır, İbn Abbas'a Himyerli bir şairin şu beyitlerini okumuştu:

"Dedem Zülkarneyn Müslüman bir / kraldı. Öyle bütün kırallar ona itaat edip etrafında toplanmışlardı."

"Doğulara ve batılara vardı. Maksadı / hikmet sahibi bir müşritten egemenlik sebeplerini öğrenmekti."

"Güneş batarken gördü onun / hulb ile sa't-ı harmed içeren bir pınarda battığını."

Makrizî, el-Hutat adlı eserinde şöyle diyor: "Bilmek gerekir ki, tarih uzmanlarının incelemelerine göre Kur'ân'da sözü edilen ve hakkında, *"Sana, Zülkarneyn('in durumu) hakkında soru soruyorlar. De ki: 'Size onunla ilgili Kur'ân (ayetlerini) okuyacağım.' Gerçekten biz onu yeryüzünde güç ve iktidar sahibi kıldık, her şey(e ulaşmak) için ona bir sebep (yol) verdik..."* diye buyurulan Zülkarneyn, çok sayıda Arap şiirinde adı geçen Arap kökenli bir hükümdardır."

"Adı Sa'b b. Zû Meraid b. Hâris er-Raiş b. Himal Zû Suded b. Ad Zû Mineh b. Ar el-Miltat b. Seksek b. Vail b. Himyer b. Sebe' b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtan b. Hud b. Abir b. Şalih b. Erfehaşd b. Sam b. Nuh'tur."

"O, Himyer hükümdarlarından biridir ve Himyerliler Aribe[1] Araplardır. Bunlara el-Arabu'l-Arba (öz Araplar) da denir. Zülkarneyn de, hükümdarlık tacı giymiş bir Tubba idi. Hükümdarlığının başlarında zorba bir kişilik sergiledi. Fakat daha sonra Allah için alçakgönüllülüğe yönelerek Hızır'la bir ayara geldi. Kur'ân'da sözü edilen seti inşa eden Zülkarneyn'in İskender b. Fhilips olduğunu sananlar yanılıyorlar. Çünkü unvanın başındaki 'zu' edatı Arapçadır ve Zülkarneyn, Yemen hükümdarlarına takılan Arap lakaplarındandır. İskender b. Fhilips ise Roma-Yunan kökenlidir."

1- Aribe Araplar İsmail Peygamber'den önceki Araplardır. İsmail ve evlâtları ise sonradan Araplaşmış Araplardırlar.

"Ebu Cafer Taberî de bu konuda şöyle diyor: Birinci kuşak Ehlikitap âlimlerinin çoğunluğuna göre Hızır, hükümdar Feridun b. Dahhak'ın döneminde yaşıyordu. Başka bir göre ise Musa Peygamber (a.s) zamanında yaşıyordu. Bir diğer görüşe göre de, İbrahim Peygamber (a.s) zamanında hüküm süren büyük Zülkarneyn ordusunun önünde yürümüştü. Zülkarneyn'in beldelere yönelik seferleri sırasında hayat ırmağına varmış ve ondan içmişti. Zülkarneyn'le yayındakilerin bu su hakkında bilgileri olmamıştı. Suyu içtikten sonra da ebedîleşmişti ve onlara halen yaşamaktadır. Bazılarına göre de İbrahim Peygamber (a.s) döneminde hüküm süren Zülkarneyn'in adı Feridun b. Dahhak'tır ve ordusunun önünde Hızır yürümüştür."

"Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam da, et-Tican adlı eserinde Zülkarney'in nesebini bizim yukarıda söylediğimiz gibi kaydettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: O, taç giymiş bir Tubba idi. Hükümdarlığının başlarında zorbaca davrandı. Sonra alçakgönüllü bir kişi oldu. Beytu'l-Mukaddes'te Hızır ile buluşarak onunla yeryüzünün doğu ve batı taraflarına doğru seferler yaptı. Kur'ân'da bildirildiği gibi her şeyin sebebi emrine verildi, Ye'cuc ve Me'cuc'e karşı set inşa etti ve Irak'ta öldü."

"İskender ise Yunanlıdır ve Macdunî (Makdunî -Makedonyalı- de denilir) İskender diye tanınır. İbn Abbas'a Zülkarneyn'in kimlerden olduğu sorulduğunda, 'Himyerlerden idi. Adı Sa'd b. Zû Meraid idi. Allah onu yeryüzünde egemen kıldı. Her şeyin sebebini emrine verdi. Güneşin iki uç noktasına ve yeryüzünün baş tarafına vardı, Ye'cuc ile Me'cuc'a karşı set inşa etti.' şeklinde cevap verdi. Arkasından ona, 'Peki, İskender kimdir?' diye soruldu. Bu soruya da şu cevabı verdi: O ise Roma kökenli hâkim ve salih bir kişi idi. Afrika'da deniz kenarında bir fener inşa etti. Rume denen toprakları ele geçirdi. Ardından Arap denizine vardı. Arap diyarında eser olarak çok sayıda şehir ve işyeri bıraktı."

"Kâ'bu'l-Ahbar'a da Zülkarneyn'in kim olduğu sorulunca şöyle cevap verdi: Hahamlarımızdan ve atalarımızdan öğrendiğimiz doğru bilgilere göre o Himyerlilerden idi ve adı Sa'd b. Zû Meraid idi. İskender ise İsu b. İshak b. İbrahim el-Halil (üzerlerine selâm olsun) oğullarından olan bir Yunanlı idi. İskender'in adamları İsa Peygamber'in döneminde yaşamışlardı ki,[1] Calinus ve Aristo bunlar arasındadır."

1- Ancak bu, tarihin kesin olarak bildirdiği gerçekle bağdaşmıyor. Çünkü tarihe göre İskender milat öncesi 324-356 yıllarında hüküm sürmüştür.

"Hemedanî, Kitabu'l-Ensab adlı eserinde bu konuda şöyle der: 'Kehlan b. Sebe'nin Zeyd adında bir oğlu dünyaya geldi. Zeyd'in de Arib, Malik, Galip ve Umeykerb adlarında dört oğlu oldu.' Heysem de der ki: Ümeykerb b. Sebe, Himyer'in ve Kehlan'ın erkek kardeşidir. Umeykerb'den, Ebu Malik Federha ve Muheylil adlarında iki oğul dünyaya geldi. Galib'in Cünade b. Galib adında bir oğlu oldu. Bu zat, Muheylil b. Umeykerb b. Sebe'den sonra hükümdar oldu. Arib'in Amr adında bir oğlu oldu; Amr'dan da Zeyd ve Hümeyse' adlarında iki erkek çocuk dünyaya geldi. İşte Ebu's-Sa'b künyesiyle bilinen Hümeyse', Birinci Zülkarneyn olarak tanınır. Bu zat arazi ölçümünde ve bina yapımında ustaydı. Numan b. Beşir onun hakkında şu beyitleri okur:

"Kerem sahibi bir topluluk olan bize insanlardan kim düşmanlık edebilir ki? Oysa Zülkarneyn ile Hatem bizdendir."

Şair Harisî ise onun hakkında şunları der:

"Sizden birini bize tanıtın da bilelim / Cahiliye döneminde melik unvanını taşıyan."

"Tubbalar ve Zülkarneyn gibi; kabul ediyor onu / liyakat ehli herkes. Sözün en lâyık olanı kabul edilenidir."

İbn Ebu Zi'b el-Huzaî de şiirlerinde ondan şöyle söz etmiştir:

"Ve bizdendir doğu ile batıya ayrılıp giden. / Bütün beldelerde yücelip doğru görüşlü olan."

"Güneş'in batıdan ve doğudan uçlarına ulaştı. / Ye'cuc'un setini yaptı da yukarıya kaldırdı."

"İşte bu, Zülkarneyn'dir Himyer'in iftihar ettiği / fil ordusuyla ki sayılmadığı için hesap edilemiyordu."

"Hemedanî de der ki: Hemedan âlimleri şöyle der: Zülkarneyn, Sa'b b. Malik b. Hâris el-Ala b. Rebia b. Hayyar b. Malik'tir. Zülkarneyn hakkında çok sayıda farklı görüş vardır." (Makrizî'den yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

Makrizî'nin bu açıklaması kapsamlı ve geniş çaplıdır. Bundan şu iki sonuç çıkar: Birincisi, Himyer hükümdarları arasında Zülkarneyn lakabı ile anılanların sayısı birden çoktur ve ortada birinci (büyük) Zülkarneyn ve başkaları vardır.

İkincisi, Ye'cuc ve Me'cuc'a karşı set inşa eden Zülkarneyn, Makedonyalı İskender'den yüzyıllarca öncedir. İster İbrahim Peygamber

(a.s) ile çağdaş sayılsın, ister ondan sonra geldiği kabul edilsin fark etmez. Gerçi onun Beytu'l-Mukaddes'te Hızır ile buluştuğu yolunda İbn Hişam'ın verdiği bilgi İbrahim Peygamber'den sonra gelmiş olmasını gerektirir. Çünkü Beytu'l-Mukaddes, İbrahim Peygamber'den birkaç yüzyıl sonra, Davut ile Süleyman peygamberler (onlara selâm olsun) zamamında inşa edilmiştir. Buna göre her hâlükârda, Himyer hükümdarlarının tarihinde belirsizlik olmasına rağmen Zülkarneyn, İskender'den öncedir.

Fakat Makrizî'nin açıklamasına ve tercihine göre şu iki nokta üzerinde durmak gerekir:

Birincisi: Himyerli Tubba tarafından inşa edilen söz konusu set nerededir?

İkincisi: Saldırılarını durdurmak için söz konusu setin inşa edildiği bozguncu millet kimdir? Acaba bu set, Yemen veya çevresinde inşa edilen setlerden biri midir? Yoksa Me'rib Seti ve diğerleri gibi, geçişi önlemek amacı ile değil de içme ve sulama suyu biriktirmek için yapılan setler midir? Ki bu setlerde Kur'ân'da anlatıldığı gibi demir parçaları ve erimiş bakır kullanılmamıştır. Yoksa bunlardan başka setler midir? Yine acaba oralarda bozguncu ve saldırgan bir kavim var mıydı? Oysa Yemenlilerin civarlarında Kıptî, Asur, Keldan vb. kavimlerden başka bir kavim yoktu ve bu kavimler uygar kavimlerdi.

Zamanımızın önde gelen araştırmacılarından biri[1] bu görüşü teyit etmek üzere özetle şöyle diyor: "Kur'ân'da sözü edilen Zülkarneyn, Makedonyalı İskender'den yüzyıllarca öncedir. O bu değildir. O, Zû lakabı ile anılan ve aynı zamanda Tubbalar diye bilinen Yemen hükümdarlarından biridir. Onların bir kesiminin geleneklerine göre yöneticiler 'Zu' unvanı ile anılırlardı. Zû Hemedan, Zû Gamdan, Zu'l-Menar, Zu'l-İz'ar, Zû Yezn gibi."

"Zülkarneyn; Müslüman, Allah'ın birliğine inanan, adil, iyi davranışlı, güçlü heybetli ve ihtişamlı bir hükümdardı. Kalabalık bir ordunun başında batıya doğru sefer yaparak Mısır'ı ve ötesini ele geçirdi. Arkasından Akdeniz'in sahilleri boyunca ilerleyerek batı okyanusu sahiline vardı ve orada güneşi kara balçıklı bir kaynakta (denizde) veya sıcak sulu bir pınarda batar buldu."

1- Allâme Seyyid Hibetuddin Şehristanî.

"Sonra dönüp doğuya doğru yoluna devam etti. Bu yolculuğu sırasında İfrikiya (Afrika)[1] şehrini kurdu. İmar ve inşa işlerinde çok arzulu ve mahir bir hükümdardı. Yolculuğuna devam ederek bir yarımadaya ve Orta Asya çöllerine ulaştı. Türkistan'a ve Çin Seti'ne vardı. Orada Allah'ın güneşi, kendilerini ondan gizleyecek bir örtü kılmadığı (evleri ve elbiseleri olmayan bedevî) bir kavmin üzerine doğar buldu."

"Sonra kuzey tarafına yöneldi ve Seretan'ın yörüngesine vardı. Galiba onun karanlıklara girdiği şeklinde dillerde dolaşan macerası budur. O yörenin halkı ondan Ye'cuc ve Me'cuc'un saldırılarına karşı bir set yapmasını istediler. Çünkü Zülkarneyn'in mensubu olduğu Yemenliler set yapmadaki tecrübeleri ile tanınıyorlardı. O da yerlilerin isteğini yerine getirerek orada bir set inşa etti."

"Eğer sözü edilen set Çin ile Moğolistan arasındaki geçişi engelleyen büyük bir duvar ise, o zaman Zülkarneyn'in set yapmasından maksat duvarın zaman içinde yıkılan yerlerini onarması olmalıdır. Yoksa bu duvarın aslı daha önceleri bir Çin hükümdarı tarafından yapılmıştı. Eğer Zülkarneyn tarafından yapılan set bu duvarın dışında başka bir set ise, mesele yok. Söylendiğine göre Zülkarneyn'in o yörede inşa ettiği ve asıl adı Şemmer Yer'aş olan diğer bir eseri de Semerkand[2] şehridir."

"Zülkarneyn'in Arap kökenli salih bir hükümdar olması, Arapların onun hakkında Peygamberimize (s.a.a) soru sorması, Kur'ân'ın ders ve ibret amaçlı olarak ondan söz etmesi bu açıklamamızı teyit eder. Çünkü bu amaçla bir Arap hükümdarından söz edilmesi; bir Rum, Acem veya Çin hükümdarından söz edilmesinden daha çok akla yakındır. Sebebine gelince söz konusu milletler Araplara uzak oldukları için onların hikâyelerini işitmeye ve eserlerinden ders almaya arzulu olmaları pek beklenemez. Bu yüzden Kur'ân, bu tür milletlerin hikâyelerine hiç yer vermemiştir." (Şehristanî'den özetle yaptımığız alnıtı burada sona erdi.)

1- Bu şehri Tubbalı kral Afrikas yapmıştır ki, bir görüşe göre Zülkarneyn budur. Bir diğer görüşe göre ise bu, Zülkarneyn'in babası veya kardeşidir ve Afrika kıtası da onun adıyla adlandırılmıştır.

2- Denilir ki: Bu şehir Türkistan bölgesinde bir yerdir. Zülkarneyn Sind'i yıkarak Semerkand'ı inşa etti. Denildiğine göre bu kelimenin aslı "Şemmer Kend" idi. Yani Şemmer Kal' idi. Ardından kelime Arapçalaştırılarak Semerkand olarak telaffuz edildi.

Açıklamasına yer verdiğimiz araştırmacının vardığı sonuca göre, Çin duvarının Zülkarneyn tarafından inşa edilen set olması mümkün değildir. Çünkü anlatıldığına gibi Zülkarneyn, İskender'den birkaç yüzyıl öncedir ve Çin duvarı İskender'den yarım yüzyıl kadar sonra yapılmıştır. Gerçi bu büyük duvar dışında Çin'in kuzey batısında başka bazı setler vardır; ama anlatıldığına göre onlar taştan yapılmıştır, yapımlarında hiç demir parçaları ve erimiş bakır kullanılmamıştır.

Tefsiru'l-Cevahir'de, konuyla ilgili giriş bölümünden sonra şöyle deniyor: "Yemen harabelerinde bulunun yazıtlardan hareketle Yemen devletlerinin üç devlet olduğu anlaşılmaktadır:

"Birincisi Main (Minae) devletidir. Başkenti Karna idi. Bilginlerin tahminlerine göre Main devleti, milattan önce on dördüncü yüzyıl ile milattan önce yedinci veya sekizinci yüzyıllar arasında hüküm sürmüştür. Bu devletin, sayısı yirmi altıyı bulan bazı hükümdarları hakkında birtakım bilgiler elde edilmiştir. Eb Yeda' ve Eb Yeda' Yenî' yani olgun gibi."

"İkinci devlet Kahtanîler tarafından kurulan Sebe devletidir. Bu devletin hükümdarları önce 'Zû (çoğulu Ezva)', sonra 'Kayl (çoğulu ekyal)' unvanı ile anılırlardı. Bunların en ünlüleri San'a'nın doğusundaki Sırvah sarayının sahibi olup sonra San'a'nın tümünü ele geçiren Sebe hanedanıdır. Bu hanedan milattan önce sekiz yüz elli ile milattan önce yüz on beş yılları arasında hüküm sürdü. Hükümdarlarından yirmi yedi kişinin adı biliniyor. Bunların on beşi Mukarrib olarak anılır. Mukarrib Yesa'mur ve Mukarrib Zemarala gibi. On iki tanesi ise sadece Melik olarak anılır. Melik Zerh ve Melik Yerim Eymen gibi."

"Üçüncü devlet Himyerîler tarafından kuruldu. Bunlar iki hanedandan oluşur: İlk hanedanı oluşturan Sebe ve Reydan hükümdarları milattan önce yüz on beş yılı ile milattan sonra iki yüz yetmiş beş yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Bunlar sadece melik unvanı ile anılırdı. İkinci hanedanı oluşturanlar ise Sebe, Reydan, Hardamut ve diğer yörelerin hükümdarlarıdır. İlkleri Şemmer Yer'aş, ikincileri Zülkarneyn ve üçüncüleri Belkıs'ın[1] eşi Amr'dır. Bu hanedan Zû Cüden [tarih kitaplarında Zûnüvas olarak da geçer] ile son bulur. Miladî iki yüz yetmiş beş yılı ile beş yüz yirmi beş yılı arasında hüküm sürmüşlerdir."

1- Bu Belkıs, Süleyman Peygamber'in (a.s) Sebe'den çağırtıp kendisiyle evlendiği söylenen Sebe Kraliçesi Belkıs değildir. Çünkü o Belkıs milattan yaklaşık bin yıl önce yaşamıştır.

"Yemen hükümdarlarının isimlerinin önünde Zû lakabının kullanıldığı görülürken, başka bir ülkenin, bu arada Rum hükümdarlarının adının önünde bu unvana rastlamıyoruz. Buna göre Zülkarneyn Yemen hükümdarlarından biridir. Yukarıda bu hükümdarlardan Zülkarneyn unvanı ile anılan birinden söz etmiştik. Fakat acaba o hükümdar Kur'ân'da sözü edilen Zülkarneyn midir?"

"Biz buna, hayır diyoruz. Çünkü sözü edilen hükümdarın dönemi bize çok yakındır ve bilginlerden bunu teyit eden bir görüş gelmemiştir. Bu husus sadece tarihî hikâyeler anlatan kişilerin sözlerinde geçiyor. Meselâ Şemmer Yer'aş Irak'a, Fars'a, Horasan'a ve Soğd'a (Sogdiana) varıp asıl adı Şemmer Kend Semerkant şehrini kurdu. Es'ad Ebu Kerb de Azerbaycan'la savaştı, oğlu Hessan'ı Soğd'a ve diğer ôğlu Ya'fur'u Rum'a, kardeşinin oğlunu da Fars'a gönderdi. Himyerîlerin bir kısmı bu tarihlerde Çin'i ele geçirdikten sonra orada kaldılar gibi."

"İbn Haldun ve diğer bilginler ise bu haberleri yalanlar, onları mübalağalı söylentiler olarak niteler, coğrafî ve tarihî deliller göstererek bu söylentilerdeki çelişkileri vurgularlar."

"Buna göre Zülkarneyn Arap milletindendir. Fakat sözü edilen tarihten önceki eski bir tarihte yaşamıştır." (Tefsiru'l-Cevahir'den özetle yaptığımız alıntı burada sona erdi.)

v) Başka bir görüşe göre Zülkarneyn, Farsların Hahameniş hanedanından, milattan önce beş yüz otuz dokuz ile beş yüz altmış yılları arasında tahtta kalan Kuruş (Cyrus/Koreş) adlı hükümdardır. Bu hükümdar İran imparatorluğunun kurucusudur. Fars ve Med ülkelerini birleştirdi. Babil'i ele geçirerek Yahudilerin Babil'den Kudüs'e dönmelerine izin verdi. Oradaki tapınağın yapılmasına yardımcı oldu. Mısır'ı ele geçirdikten sonra Yunanistan'a geçerek oranın halkına egemen olup batıya vardı. Arkasından doğu tarafının en uzak ucundaki mamur yerlere doğru sefere çıktı.

Bu iddiayı zamanımıza yakın bir âlim ileri sürmüştür.[1] Son zamanlarda ise Hintli bir araştırmacı[2] o âlimin ana hatları ile ileri sürdüğü bu iddiayı açıklayıp kabul ettirmek için büyük çaba harcamış ve şunları söylemiştir:

1- Ser Ahmed Han el-Hindî

2- Bu araştırmacı, Melvana Ebu'l-Kelâm Azad'dır.

Kur'ân'da Zülkarneyn'i tanımak için sayılan özellikler bu büyük hükümdara uyuyor. Çünkü o, Allah'a ve O'nun birliği esasına dayanan dine inanan, halkına karşı adil, yumuşak ve hoş tutumlu, zalimlere ve saldırganlara karşı sert bir hükümdardı. Allah her şey(e ulaşmak) için ona bir sebep (yol) vermişti. Bunun sonucu olarak dini, aklı, ahlâkî erdemleri, savaş malzemelerini, gücü, serveti, ihtişamı ve sebeplere boyun eğdirmeyi şahsında bir araya getirmişti.

Sözü edilen Fars hükümdarı Kur'ân'da anlatıldığı gibi ilk önce batıya doğru sefere çıktı ve Lidya ile çevresini ele geçirdi. İkinci olarak doğuya doğru giderek güneşin doğduğu yere vardı. Orada çöllerde yaşayan ilkel ve bedevî bir kavim ile karşılaştı. Sonra sözü geçen seti inşa etti. İpuçlarından anlaşıldığına göre bu set, Tiflis şehri yakınlarında Kafkas dağlarındaki Daryal geçitinde yapılmış olan settir. Konuyla ilgili açıklamanın özeti budur. Şimdi ayrıntılı açıklamasını verelim.

Kuruş'un Allah'a ve ahiret gününe inanmışlığı: Tevrat'ın Ezra kitabının birinci babında, Daniel kitabının altıncı babında ve İşaya kitabının kırk dördüncü ve kırk beşinci babında Kuruş'un yüceltilmiş ve takdis edilmiş olması bunun delilidir. Hatta İşaya kitabında ondan "Rabbe riayetkâr kişi" olarak söz ediliyor. Bu kitabın kırk beşinci babında şöyle deniyor: "Önümde milletlere baş eğdirmek, ve kralların belini gevşetmek, ve kapılar kapanmasın diye önünde kapı kanatlarını açmak için elini tuttuğu Koreş'e, mesihine Rab şöyle diyor: Ben senin önünce yürüyeceğim, ve çıkıntılı yerleri düz edeceğim; tunç kapıların kanatlarını kıracağım, ve demir sürgülerini parçalayacağım; seni adınla çağıran Rab, İsrail'in Allah'ı ben olduğumu bilesin diye karanlığın hazinelerini ve gizli yerlerin saklı zenginliklerini sana vereceğim. Sen beni tanımazken..."

Bu sözlerin vahiy olmadığından kesinlikle emin olsak bile, şunu göz önünde bulundurmalıyız ki, Yahudiler gibi inançlarına taassupla bağlı bir milletin mensupları müşrik, Mecusî veya putperest bir Kuruş'u mesih, İlâh'a bağlı, doğruya iletici, teyit edilmiş ve Rabbe karşı riayetkâr biri saymazlardı.

Üstelik Kuruş'dan seksen yıl sonrasına ait olan Büyük Daryuş (Dairus) döneminden kalma oymalar ve çivi yazıları Kuruş'un müşrik olmadığını, tevhit inancına bağlı olduğunu belgeliyor. Bu kadar kısa sürede Kuruş ile ilgili bilgilerin sapmaya uğradığını düşünmek akla yakın değildir.

Onun ahlâkî faziletlerine gelince; bu konuda onunla ilgili belgelenmiş haberlere, tutumuna, kendisine karşı gelen ve savaştığı zorbalara ve zalim hükümdarlara yönelik tavrına bakmak yeterlidir. Mad, Lidya, Babil, Mısır hükümdarları ile eski adı Baktria olan bugünkü Belh'in çevresindeki bedevî zorbalara yönelik tavrını örnek olarak alabiliriz. Karşılarında üstünlük sağladığı bütün kavimlerin suçlularını affeder, iyilerine güzel davranır, zayıflarına merhamet eder, bozguncularını ve hainlerini cezalandırırdı.

O, kadim kitaplarda, Tevrat'ın çeşitli bölümlerinde övgü ile anılır. Yahudiler ona karşı büyük bir saygı beslerler. Çünkü onları Babil esaretinden kurtarıp ülkelerine döndürdü, tapınaklarını tekrar yapmaları için onlara maddî yardımda bulundu, eski tapınaktan yağmalanıp Babil hükümdarlarının hazinelerinde saklanan tarihî kalıntılarını geri verdi. Bu durum, Kuruş'un Zülkarneyn olduğunun başlı başına bir delilidir. Çünkü rivayetlerden edindiğimiz bilgiye göre Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltilen Zülkarneyn ile ilgili sorunun kaynağı Yahudilerin bu yoldaki telkinleridir.

Heredot ve başkaları gibi eski Yunan tarihçileri de ondan söz etmişlerdir. Bu tarihçiler söz birliği ile onun mertliğini, yiğitliğini, hoşgörülüğünü, iyilikseverliğini, hırslı olmayışını, merhametli ve esirgeyici oluşunu vurgulamış ve ona bol bol övgüler yağdırmışlardır.

Kuruş'un Zülkarneyn lakabı ile anılmasının sebebine gelince; gerçi tarih kaynaklarında bu meseleye ilişkin bir açıklamaya rastlanmıyor. Fakat son zamanlarda güney İran'da Meşhed-i Morgab'da bulunan taş heykeller onun Zülkarneyn sıfatı ile nitelendirildiğini şüphe edilmez kesinlikle ortaya koyuyor. Çünkü bu heykellerde Kuruş, başının ortasından ve aynı noktadan çıkan iki boynuzlu bir kişi olarak temsil ediliyor. Bu boynuz çıkıntılarının biri önde ve öbürü arkaya doğru kıvrılmış olarak gösteriliyor. Bu görüntü, eski âlimlerden birinin Zülkarneyn'in Zülkarneyn lakabı ile adlandırılması hakkındaki açıklamasına yakındır. Söz konusu açıklamaya göre başında iki boynuzlu bir taç veya kavuk olduğu için ona Zülkarneyn lakabı verilmiştir.

Tevrat'ın Daniel kitabında[1] Kuruş'un, kendisini bir rüyasında iki boynuzlu bir koç şeklinde gördüğünü şöyle anlatıyor:

1- Daniel Kitabı, Sekizinci Bap, 1-9. ayetler

"Başlangıçta bana görünen ruyetten sonra, Kral Belşatsar'ın krallığının üçüncü yılında bana, Daniele, bir rüyet göründü. Ve rüyette gördüm; ve vaki oldu ki, ben gördüğüm zaman Elam vilâyetindeki Şuşan sarayında idim; ve ruyette gördüm, ve ben Ulay ırmağı yanında idim. Ve gözlerimi kaldırıp baktım, ve işte ırmağın önünde bir koç durmakta idi, ve iki boynuzu vardı; ve bu iki boynuz yüksektiler; ancak biri ötekinden daha yüksekti, ve yüksek olanı sonradan çıktı. Koçu garba, ve şimale, ve cenuba doğru tos vurmakta gördüm; ve onun önünde hiçbir hayvan duramadı, ve onun elinden kurtaran yoktu, ve dileğine göre yaptı, ve kendini büyüttü."

"Ve ben düşünmekte iken, işte, bütün yeryüzü üzerine garptan bir ergeç geldi, ve ayağı yere dokunmuyordu; ve ergeçin gözleri arasında göze çarpan bir boynuzu vardı. Ve ırmağın önünde durmakta olduğunu gördüğüm, iki boynuzu olan koçun yanına geldi, ve onun üzerine kuvvetinin şiddeti ile seğirtti. Ve koçun yanına yaklaşmakta olduğunu gördüm, ve ona karşı kudurdu, ve koçu vurup iki boynuzunu kırdı, ve koçta onun önünde durmaya kuvvet yoktu; ve onu yere çaldı, ve onu çiğnedi; ve onun elinden koçu kurtaran yoktu. Ve ergeç kendini pek çok büyüttü."

Tevrat'ın bu bölümünde rüyanın tamamı anlatıldıktan sonra Cebrail'in Kuruş'a görünerek rüyasını tabir ettiği bildiriliyor. Bu tabire göre iki boynuzlu koç Kuruş'u, onun başındaki iki boynuz Fars ve Med ülkelerini ve tek boynuzlu ergeç de Makedonyalı İskender'i simgeliyor.

Kuruş'un batıya ve doğuya doğru gerçekleştirdiği seferlere gelince; batıya yaptığı sefer Lidya zorbasını bertaraf etmek için idi. Çünkü Lidya zorbası hiçbir haklı sebep yokken, zalimlik ve azgınlık sonucu olarak ordusu ile Kuruş'un üzerine yürüdü. Kuruş da karşı sefere çıkarak giriştiği bir savaşta onu bozguna uğrattı ve arkasından kovalayarak ülkesinin başkentini kuşatıp ele geçirdi. Zorba kralı esir aldıktan sonra onu ve yandaşlarını affetti, onları cezalandırıp topyekün yok edebilecekken kendilerine iyilip edip yumuşaklılık gösterdi. Bu hikâye, *"Nihayet güneşin battığı yere* -ki, burası küçük Asya'nın batı sahili olabilir- *varınca, onu, kara balçıklı bir kaynakta (denizde) batar buldu. Kaynağın (denizin) yanında bir kavme rastladı. Dedik ki: Ey Zülkarneyn! (Onlara galip geldiğine göre) onları cezalandıracak mısın yoksa onlara karşı iyi mi davranacaksın?"* ayeti ile uyuşuyor. Çünkü Kuruş'un bu seferinde mağlup ettiği kavim, azgınlıkları, zalimlikleri ve bozgunculukları sebebi ile cezalandırılmayı hak etmişlerdi.

Arkasından Kuruş, doğuya, Baktria dolaylarındaki büyük sahraya doğru sefer düzenledi. Bu seferin amacı, oralarda saldırganlık ve kargaşa amacı ile ayaklanan ilkel bedevî kabilelerin fitne ateşini söndürmekti. Bu hikâye ile *"Nihayet güneşin doğduğu yere varınca, onu, kendilerini güneşten gizleyecek bir örtü kılmadığımız (evleri ve elbiseleri olmayan bedevî) bir kavmin üzerine doğar buldu."* ayeti arasındaki uyum açıktır.

Kuruş tarafından yapılan sete gelince; bu set, Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan Kafkas dağları arasındaki Daryal[1] geçidi arasında, Tiflis ile Viladi Kiyokuz'un birleştiği yerde bulunmaktadır.

Bu set, iki yüksek sıradağ zinciri arasında bulunan bir geçitte yer almıştır. Bu geçit kuzey ve güney yanlarında yükselen sıradağlar arasında geçişi sağlayan tek açık yoldur. Bu dağlar, Hazar Denizi ve Karadeniz ile birlikte Asya'nın kuzeyini güneyinden ayıran binlerce kilometre uzunluğunda bir doğal engel oluşturur.

O yüzyıllarda Asya'nın kuzeydoğusunda yaşayan bazı saldırgan kavimler Kafkas dağları arasındaki bu geçitten geçerek güneye sarkarlar ve önlerine açılan Ermenistan, İran, Asur ve Kelde bölgelerine saldırırlardı. Bu cümleden olarak milattan önce yedinci yüzyılda bu kavimler bu yörelere yoğun bir saldırı dalgası düzenleyerek birçok öldürme, esir alma ve yağmalamalar gerçekleştirip Asurların başkenti olan Neyneva (Ninova) şehrine kadar varmışlardır. Bu yoğun saldırılar yaklaşık olarak Kuruş döneminin bir asır öncesine rastlamaktadır.

Yunanlı Heretod'un da aralarında bulunduğu eski tarihçiler Kuruş'un Kuzey İran'da tutuşan fitne ateşlerini söndürmek amacı ile o bölgeye sefer düzenlediğini bildirmişlerdir. Anlaşılan o, Daryal geçidi üzerindeki seti, İran'ın kuzeyinde yaşayan halkın isteklerine ve yakınmalarına cevap olarak inşa etmiştir. Kuruş bu setin yapımında malzeme olarak taş ve demir kullanmıştı. Bu set, yapımında demir kullanılan tek aşılmaz settir ve iki dağ zinciri arasında inşa edilmiştir. Buna göre bu set ile *"O hâlde siz (seti yapmamı sağlayacak) gücünüzle bana yardım edin de sizinle onların arasında sağlam bir set oluşturayım."* ayeti arasındaki uyum açıktır.

Bu iddiayı teyit eden delillerden biri bu setin yakınından Sayrus (Cyrus) adı verilen bir ırmağın geçmesidir. Çünkü Sayrus, batılıların

---

1- Daryal'in Türkçe olan "Dar Yol"un değiştirilmiş şekli olması muhtemeldir. Söz konusu set de mahalli dilde "Demir Kapı" olarak adlandırılır.

Kuruş'a verdikleri addır. Diğer bir delil de Tiflis şehrinden geçen Kur (Kura/Kür) adlı bir ırmaktır. Yahudi tarihçi Yusuf, Kafkasya'nın kuzeyine yaptığı seyahati anlatırken bu setten de söz etmiştir. Buna göre bu set, Hazar Denizi sahilinde bulunan Babu'l-Ebvab'daki sur değildir. Çünkü tarihî kaynaklar da bu duvarın yapımını Enuşirvan'a nispet ederler ki, sözü edilen Yahudi tarihçi Yusuf,[1] Enuşirevan'dan daha önce yaşamıştı.

Üstelik Babu'l-Ebvab surunun, Kur'ân'da sözü edilen Zülkarneyn setinden başka bir set olduğu kesindir. Çünkü Babu'l-Ebvab setinin yapımında kesinlikle demir kullanılmamıştır.

Ye'cuc ve Me'cuce' gelince; kelimelerin ve dillerin zaman içindeki değişimleri ile ilgili araştırmalar bizi bunların Moğollar oldukları sonucuna götürür. Çünkü bu kelimelerden birinin Çince telafuzu "Menkuk" veya "Mencuk"tur. Ye'cuc ve Me'cuc kelimeleri muhtemelen Çinceden İbraniceye geçmişlerdir. Bu kelimeler Yunancaya ve diğer klasik dillere "Gog" ve "Magog" şeklinde geçtiler. "Magog" ve "Mangok" kelimeleri arasında görülen tam benzerlik, bu kelimenin Çincedeki "Menkuk" kelimesinin değişime uğramış şekli olmasını ve bundan da "Mongol" ve "Moğol" kelimelerinin türemiş olmasını gerektirir ki, kelime değişmelerinde bunun benzerleri sayılmayacak kadar çoktur.

Buna göre Ye'cuc ve Me'cuc kavmi Moğollardır. En eski yüzyıllardan beri Kuzeydoğu Asya'da yaşayan bu millet, büyük bir saldırgan milletti. Bir dönem Çin'e, bir dönem Kafkas dağları arasındaki Daryal geçidini aşarak Ermenistan'a ve kuzey İran dolaylarına, onların dilinde Sît diye anılan söz konusu setin yapılmasından sonraya rastlayan bir dönemde Kuzey Avrupa'ya saldırdılar. Bunların kollarından biri olan bir millet ise Roma üzerine yürüdü ve bu saldırıda Roma İmparatorluğu yenik düştü. Yukarıda Tevrat'tan yaptığımız alıntılarda bu bozguncu milletin kuzeyin uzaklarında yaşadıkları bildirilmişti.

Bu açıklama, Hintli araştırıcı Ebu'l-Kelâm Azad'ın görüşlerinin özetleştirilmiş şeklidir. Her ne kadar ayrıntılarda itiraz edilecek tarafları varsa da, diğerleri arasında Kur'ân'daki ayetlerle en açık şekilde uyuşan ve en kabul edilebilir açıklamalardır.

z) Zülkarneyn'le ilgili açıklamalardan biri de hocalarımın birinden duyduğum şu görüştür: "Zülkarneyn, insanlığın bu döneminden önceki

---

1- Denildiğine göre o miladî birinci yılda yaşıyordu.

bir dönemine ait bir şahsiyettir." Ancak bu, garip bir görüştür. Sözünü ettiğim hocam muhtemelen Zülkarneyn ile ilgili rivayetlerde anlatılan şaşırtıcı durumlara ve olaylara doğru bir açıklama getirmek için bu görüşü benimsemiştir. Birden çok defa ölüp dirilmesi, göğe çıkarılıp yeryüzüne inmesi, doğuya ve batıya doğru yaptığı seferlerde bulutların onunla birlikte hareket etmesi; ışığın, karanlığın, yıldırımın, şimşeğin onun buyruğu altında olması gibi. Bilindiği gibi insanlığın bu döneminin tarihinde bu olayların hiçbiri belgenmiş değildir. O hâlde bunlar bu dönemden önceki döneme ait olmalıdır. Anlaşılan hocam bu nakillere aşırı derecede hüsnüzan göstermiştir.

4) Ye'cuc ve Me'cuc Kimlerdir?

Tefsir âlimleri ve tarihçiler bu hikâye etrafında araştırmayı oldukça derinleştirmiş ve ayrıntıları üzerine fazlaca söz söylemişlerdir. Bunların çoğunluğuna göre Ye'cuc ve Me'cuc, Asya'nın kuzeyinde yaşayan büyük bir millettir. Bu araştırmacıların bir bölümü, onların ahir zamanda ortaya çıkarak yeryüzünde fesat çıkaracakları yolundaki bilgiyi, Tatarların (Moğolların) hicrî yedinci yüzyılın ortalarında Batı Asya'ya saldırmalarına; beldeleri yok ederek, insanları öldürerek, malları yağmalayarak ve o güne kadar görülmemiş facialar sergileyerek uygarlıkları ve nesilleri mahvetmelerine uyarlamışlardır.

Tatarlar önce Çin'i dize getirdiler. Arkasından Türkistan'a, İran'a, Irak'a, Suriye'ye, Kafkasya'ya saldırarak Küçük Asya'ya vardılar. Geçtikleri yerlerde kendilerine karşı direnen bütün şehirleri, beldeleri ve kaleleri yok ettiler. Semerkant, Buhara, Harezm, Merv, Nişabur, Rey gibi. Bunların saldırdıkları nice şehirler, yüzbinlerce nüfusa sahip olarak sabahlarken, akşama ateş üfleyecek biri ve binalarının çoğunluğunda taş üstünde taş kalmamış bir şekilde giriyorlardı.

Sonra ülkelerine döndüler. Arkasından yine yola çıkarak Rusya'ya saldırdılar. Polonya ve Macaristan halkını yok ettiler, arkasından Romanya'ya saldırarak onları cizye vermeye zorladılar. Bütün bunlar, açıklanması uzun sözleri gerektiren facialar şeklinde cereyan etti.

Fakat söz konusu âlimler, bunların seti aşarak çıkmalarının Kur'ân'daki ayetlerle çelişen yönünün oluşturduğu problemin çözümünü göz ardı etmişlerdir. Bilindiği gibi ayetlerde, *"Artık (Ye'cuc ve Me'cuc) onu ne aşabildiler ve ne de delebildiler. (Zülkarneyn) dedi ki:*

'Bu, Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin vaadi geldiği zaman onu yerle bir eder (işlevsiz hâle getirir). Gerçekten Rabbimin vaadi haktır.' O gün (kıyamet günü) insanları kendi hâllerine bırakırız, dalgalar hâlinde birbirlerine girerler..." buyruluyor. Yapılan tefsirlere göre bu bozguncu millet, setin gerisinde mahpustur. Bu set sağlam bir şekilde ayakta kaldığı sürece oradan çıkıp yeryüzünün başka yerlerine dağılmaları söz konusu değildir. Yalnız yüce Allah'ın belirlediği vakit gelince, onu delik deşik ederek veya yıkarak ortadan kaldırır ve o zaman onun ardından çıkarak insanlara hücum ederler, fesat ve kötülüklerine girişirler.

Dolayısıyla bu tefsircilerin buna göre söz konusu setin niteliğini net olarak ortaya koymaları gerekir. Eğer söz konusu edilen millet Tatarlar (Moğollar) ise -ki, bunlar Çin'in kuzeyinden kalkarak İran'a, Irak'a, Suriye'ye, Kafkasya'ya saldırarak Küçük Asya'ya vardılar- Kur'ân'da tanımlanan bu set nerededir ki, onlar onu aşarak bu beldelere girip oraları altüst ettiler?

Yok, eğer sözü edilen millet Tatarlar veya tarih boyunca saldırganlığı ile tanınan başka bir millet değil ise, o takdirde yapımında demir kullanılarak sağlamlaştırılan bu set nerededir? O set ki, bize, büyük bir milleti binlerce yıl boyunca arkasında tutarak dünyanın diğer bölgelerine saldırmadan alıkoyacak ve ötesine geçerek yeryüzünün öbür bölgelerine yayılmalarını önleyecek nitelikte tanıtılmıştır. Oysa günümüzde yeryüzünün bütün bölgeleri kara, deniz ve hava yolları ile birbirine bağlanmıştır. Dağ ve deniz gibi hiçbir doğal engel veya set, sur, hendek gibi hiçbir insan yapısı engel bir milleti diğerinden ayrı ve korunaklı tutamaz. O hâlde, niteliği ne olursa olsun ve ne şekilde farz edilirse edilsin, iki dağ arasında yer alan setin bir milleti dünyadan izole etmesi ne anlama gelir?

Benim bu problemi giderme hususunda gördüğüm çıkar yol -gerçi doğrusunu Allah daha iyi bilir- şudur: Ayetteki "dekkae" kelimesi, zillet anlamına gelen "dek" kelimesinden türemiştir. Nitekim Lisanu'l-Arab adlı sözlükte "Cebelun dekkun, yani zelilun." deniyor. Dolayısıyla setin "dekkae=zelil" edilmesinden maksat, bağlantı kurma yollarının genişlemesi; kara, deniz ve hava ulaşım araçlarının çeşitlenmesi ciheti ile zelil/önemsiz, etkisiz ve faydasız hâle getirilmesidir.

Buna göre, ayette dile getirilen vaadin mahiyeti, insanlık camiasının uygarlık alanında gelişmesi ve çeşitli milletlerin birbirlerine yaklaş-

malarıdır. Öyle ki, hiçbir milletin bir yerden başka bir yere intikal etmesini, hiçbir milletin gözüne kestirdiği başka bir millete saldırmasını önleyecek bir engel kalmaz.

Nitekim Ye'cuc ve Me'cuc'un saldırısını vurgulayan *"Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (setleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman..."* (Enbiyâ, 96) şeklindeki diğer bir ayetin içeriği bu anlamı teyit etmektedir. Çünkü bu ayette Ye'cuc ile Me'cuc'un önünün açılmasından söz ediliyor, fakat setten söz edilmiyor.

Ayetteki "dekkae" kelimesinin kökü olan "dek" kelimesinin başka bir anlamı daha vardır ki, o da toprağa gömmektir. es-Sıhah adlı eserde şöyle denir: "Dekektu'r-rukiyy, yani kuyuyu toprakla defnettim, kapattım." Bir diğer anlamı da dağların ufalanıp çamur tepeciklerine dönüşmesidir. Yine es-Sıhah adlı eserde şöyle denir: "Tedekdeketi'l-cibal, yani dağ ufalanıp çamur tepeciklerine dönüştü. Kelimenin tekili 'dekkae'dir." Buna göre bu set, jeolojik incelemelerde kanıtlandığı gibi şiddetli kasırgaların etkisi ile yer altına gömülen veya denizlerin kabarıp genişlemesi sebebi ile sular altında kalan eski eserler kervanına katılmış olabilir. Böylece yukarda anlattığımız problem giderilmiş olur. Fakat ilk açıklamamız akla daha yakındır. Yine de doğrusunu Allah daha iyi bilir.

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ اُولٰٓئِكَ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَآئِهِ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ ذٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوٓا
اٰيَاتِى وَرُسُلِى هُزُوًا ﴿١٠٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ
عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

AYETLERİN MEALİ

103- (Müşriklere) de ki: "Size, bütün işleri bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?"

104- (Onlar) iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları kaybolan kimselerdir.

105- (Ve) onlar, Rablerinin ayetlerini (nişane ve mucizelerini) ve O'na kavuşmayı (ahireti) inkâr eden, bu yüzden de amelleri boşa giden kimselerdir. (Amelleri boşa gittiğinden dolayı da) kıyamet günü onlar için bir tartı kurmayız.

106- İşte (onların durumu) böyledir. Küfrettikleri, ayetlerimi ve elçilerimi alaya aldıkları için de onların cezası cehennemdir.

107- İman edip iyi işler yapanlara gelince, Firdevs bahçeleri onların ağırlama yeridir.

108- Orada ebedî kalırlar ve oradan ayrılmak istemezler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz altı ayet, bu surenin daha önceki müşriklerin dünya hayatının cazibeleri ile baştan çıkmalarını, Allah dışındaki başka velilere bel bağlamalarını, gözlerin perdelenmesi ve kulaklarda (duymalarını engelleyecek) bir ağırlık oluşması gibi belalara uğramalarını ve bunları izleyen kötü akıbetlerle karşılaşmalarını açıklayan ayetlerinden sonuç çıkarma ve surenin sonunda gelecek olan *"De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim..."* ayetine zemin hazırlama amacı taşır.

103) (Müşriklere) de ki: "Size, bütün işleri bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?"

Ayetin akışından anlışıldığı kadarıyla bu hitap müşriklere yöneliktir ve kinaye üsluplu bir ifadedir. Bu niteleme ile kastedilenler müşriklerdir. İfade, *"(Ve) onlar, Rablerinin mucizelerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden... kimselerdir."* ayeti ile sarahate ve netliğe yaklaşıyor. Çünkü peygamberliği ve ahiret hayatını inkâr edenler müşriklerdir.

Bazı müfessirler(1) şöyle demişlerdir: Ayette "iş bakımından" değil de *"işler bakımından"* deniyor. Oysa edebî açıdan temyizde asl olan, kelimenin tekil (mastar) olmasıdır ve mastar da hem azı, hem de çoğu içerir. Bunun sebebi, söz konusu kimselerin yaptıkları işlerin çeşitliliğini vurgulamak ve ziyanın bu işlerin hepsini kapsadığının kastedildiğini belirtmektir.

104) (Onlar) iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları kaybolan kimselerdir.

Ayette ziyana uğrayanların kimler olduğu bildiriliyor. Bunlar bir önceki ayette müşriklere, haber verilecekleri, tanıtılacakları bildirilen kimselerdir. Burada onlar dünya hayatında çabaları koybolan kimseler olarak tanıtılıyorlar. Çabanın kaybolması da ziyandan ibarettir. Arkasından gelen *"iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde"* ifadesi ile o kimselerin en ağır zarara uğramış olmaları durumu tamamlanmış oluyor.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kazançlarda ve kâr amaçlı çabalarda zararla ziyan; emeğin ve çabanın amacına varamaması, sermayede eksilmeye veya emeğin boşa gitmesi durumunda gerçekleşir. Bu durum

---

1- [Alusî, Ruhu'l-Maani, c. 16, s. 47.]

ayette çabanın kaybolması şeklinde ifade ediliyor. Sanki yolu şaşırıp kaybetmiş de yürüyüş hedeflenenden başka bir noktaya varıp dayanmıştır. İnsan ya işteki tecrübesizliği ya izlenecek yolu bilmemesi veya sonradan ortaya çıkan başka faktörler yüzünden yaptığı işlerde ve çabalarda ziyana uğrar. Bu öyle bir ziyandır ki giderilmesi umulabilir. Çünkü bu tür işler yapan kimsenin yanlışını fark etmesi, sonra işini baştan alarak kayıplarını telafi etmesi, kaçırdıklarını yerine koyması beklenebilir. Fakat insan kimi zaman kâr ettiğini sandığı hâlde zarar eder; fayda sağladığına inandığı, bunun tersine ihtimal vermediği hâlde ziyana uğrar. İşte en ağır ve giderilme ümidi olmayan zarar budur.

Sonra insanın dünya hayatında mutlu olmak için çaba sarf etmekten başka bir fonksiyonu, bunun dışında bir arzusu yoktur. O hâlde, eğer hak yolu izler ve gerçek mutluluk olan amacına ererse, mesele yok. Eğer yolu şaşırır fakat yanlışının farkında olmazsa, sadece çaba bakımından zarar eder. Ama eğer yolunu şaşırır, hak dışında bir amaca erer de onda saplanıp kalırsa ve hakkın ışığı yolunu aydınlattığı her seferinde nefsi, önüne haktan yüz çevirme perdesi indirir, içinde bulunduğu böbürlenme ve cahiliye taassubunu kendisine cazip gösterirse, işte bu kimse yaptığı işler bakımından en çok zarar eden ve çaba açısından en çok eli boş olan kimsedir. Çünkü bu zarar, giderileceği umulamayan, günün birinde mutluluğa dönüşmesi beklenmeyen bir zarardır. İşte *"(Onlar) iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları kaybolan kimselerdir."* ayetinde yaptıkları işlerde en ağır zarara uğrayanlar ile ilgili açıklamada bu gerçeğe dikkat çekiliyor.

Gerçeğin ortada olmasına ve yaptıkları işlerin kaybolmasının kendilerince de belli olmasına rağmen işlerini güzel sanmalarının tek sebebi, nefislerinin dünya ziynetlerine ve cazibelerine kapılması ve onların aşırı arzulara dalmalarıdır. Bu durum onları hakka uymaya yönelmekten, hakka davet eden sese ve fıtrata çağıran mesaja kulak vermekten alıkoymaktır. Şu ayetlerde buyrulduğu gibi: *"Kendileri de bunlara yakinen inandıkları hâlde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler."* (Neml, 14), *"Ona, 'Allah'tan kork!' denildiğinde, günahla edindiği büyüklük gururu onu kuşatır."* (Bakara, 206) Buna göre, onların nefislerinin arzusuna uymaları, inat ve gurur sebebi ile hakka yüz çevirmişliklerine devam etmeleri ve nefsin arzularına dalmaları, bu tutumlarından hoşnut olmalarından ve yaptıklarını güzel görmelerinden kaynaklanıyor.

105) (Ve) onlar, Rablerinin ayetlerini (nişane ve mucizeleri-ni) ve O'na kavuşmayı inkâr eden... kimselerdir.

Bu, bütün işleri bakımından en çok ziyana uğrayanları ikinci kez tarif ve tefsir eden bir ifadedir. Buradaki ayetlerden maksat, kelimenin mutlak oluşunun gereği olarak yüce Allah'ın evrendeki ve insanın nefsindeki nişaneleri ile nebilerin ve resullerin kendi elçiliklerini teyit etmek için gösterdikleri mucizelerin bütünüdür. Buna göre Allah'ın ayetlerini inkâr etmek, peygamberliği inkâr etmektir. Üstelik peygamberin kendisi de bu ayetlerden biridir. Ayette sözü edilen Allah'a kavuşmaktan maksat da O'na dönmektir ki, bu da ahirettir.

Bu yüzden de amelleri boşa giden kimselerdir. (Amelleri boşa gittiğinden dolayı da) kıyamet günü onlar için bir tartı kurmayız.

Onların yaptıkları işlerin boşa gitmesinin sebebi şudur: Bu kimseler yaptıkları hiçbir işi Allah rızası için yapmıyorlar. İşlerinin amacı ahiret sevabı ve oradaki hayatın mutluluğu değildir, kendilerini bu işleri yapmaya sevk eden faktör hesap gününü hatırlamak değildir. Daha önce ikinci ciltte ameller konusunu işlerken işlerin boşa gitmesi meselesini enine-boyuna incelemiştik.[1]

"Kıyamet günü onlar için bir tartı kurmayız." ifadesi, onların işlerinin boşa gitmesinin sonucudur. *"O gün tartı haktır. Kimlerin tartıları ağır gelirse, işte onlar, kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif kalırsa, işte onlar, ayetlerimiz karşısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden kendilerini ziyan edenlerdir."* (A'râf, 8-9) ayetlerinden anlaşılacağı üzere kıyamet günü tartısı iyiliklerin ağırlığına bağlıdır. Bu adamların da işleri boşa gittiği için iyilikleri olmadığına göre orda ne ağırlık, ne de tartı vardır.

106) İşte (onların durumu) böyledir. Küfrettikleri, ayetlerimi ve elçilerimi alaya aldıkları için de onların cezası cehennemdir.

Ayetteki "zalike" işaret ismi onların anlatılan niteliklerine yöneliktir. "Zalike" işaret ismi hazfedilmiş mübtedanın haberidir ve ibarenin takdirî açılımı, "el-Emru kezâlike=İşte durum öyledir" şeklindedir. Yani onların durumu tavsif ettiğimiz gibidir. Bu mübteda ve haber cülmesi

---

1- [el-Mizan, c. 2, Bakara Suresi, 216-218. ayetlerin tefsiri sırasında.]

tekit amacı taşır. *"Onların cezası cehennemdir"* cümlesi yeni bir sözdür ve onların durumlarının akıbetini bildirmektedir. *"Küfrettikleri, ayetlerimi ve elçilerimi alaya aldıkları için"* ifadesi de şu anlamdadır: Kâfir oldukları, ayetlerimi ve peygamberlerimi alaya almak suretiyle kâfirliklerini ileri boyutlara vardırdıkları için...

107) İman edip iyi işler yapanlara gelince, Firdevs bahçeleri onların ağırlama yeridir.

Ayetteki "Firdevs" kelimesi hem müzekker, hem de müennes olabilir. Bir görüşe göre Rumca dilinde bostan demektir. Başka bir görüşe göre Nebatî dilinde yaş üzüm demektir ve aslı "Firdasa" şeklindedir. Bir diğer görüşe göre Süryanicede üzüm bağı demektir. Diğer bir görüşe göre Habeş dilinde bahçe anlamına gelir. Bir başka görüşe göre de çoğunluğunu üzüm kütüklerinin oluşturduğu sık ağaçlar ile kaplı anlamına gelen Arapça bir kelimedir.

Bazı müfessirler, bir önceki ayette cehennemin kâfirlere sunulacak bir ağırlama yeri sayılmasından sonra bu ayette Firdevs cennetlerinin müminlere sunulacak bir ağırlama yeri sayılmasından şu sonucu çıkarmışlardır: "Cennetin ve cehennemin ötesinde niteliklerinin belirtilmesi imkânsız olan ödüller ve cezalar vardır." Aşağıdaki ayetleri, bu yorumu teyit eden deliller sayabiliriz: *"Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda dahası da vardır."* (Kaf, 35), *"Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."* (Secde,17), *"Hiç hesaba katmadıkları şeyler Allah tarafından onlar için ortaya çıkarıldı da..."* (Zümer,47)

108) Orada ebedî kalırlar ve oradan ayrılmak istemezler.

Ayetteki "yebğûne" fiilinin kökü olan "bağy" kelimesi, istemek ve "hivelen" kelimesi de değiştirmek ve intikal etmek, ayrılmak anlamına gelir. Ayetin geri kalan bölümünün anlamı açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde İbn Mürdeveyh aracılığıyla Ebu Tufeyl'den şöyle nakledilir: "İmam Ali'nin (a.s), İbn Kevvan'ın *'Size, bütün işleri bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?'* ayetinde kimlerin kastedildiği yolundaki sorusuna, 'Onlar Kureyş kabilesinin azgınlarıdır.' cevabını verdiğini duydum."

Tefsiru'l-Ayyâşî'de İmam b. Rabeî'den şöyle rivayet edilir: "İmam Ali'nin (a.s) bir meclisinde İbn Kevva ayağa kalkarak İmam'a, 'Allah'ın buyurduğu, *'De ki: 'Size, bütün işleri bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?' (Onlar) iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatında çabaları kaybolan kimselerdir.'* ayetinde kimlerin kastedildiğini bana bildir.' dedi. İmam buyurdu ki: Onlar Rablerini inkâr eden ve dinlerine uydurma unsurlar/bidatler katan ve bu yüzden de ameleri boşa giden Ehlikitap'tır. Nehrevanlar da onlara uzak değildir."

Ben derim ki: Tefsiru'l-Kummî'de İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) bunların Hıristiyanlar olduğu rivayet edilir. Tabersî'nin el-İhticac adlı eserinde ise İmam Ali'den (a.s) bu kimselerin Ehlikitap olduğu nakledilir. ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde de şöyle geçer: İbn Munzir ve İbn Ebî Hatem, Ebu Humeyse Abdullah b. Kays aracılığı ile İmam Ali'den (a.s) şöyle rivayet ederler: "Bunlar kendilerini manastırlara hapseden rahiplerdir."

Bu rivayetler tümü ile uyarlama ve örnek vermek kabilindendir. Rivayetlerde sözü edilen bu iki ayet, müşrikleri muhatap alan birleşik bir söz akışında yer almıştır. İkinci ayetin tefsiri olan üçüncü ayetin, yani, *"(Ve) onlar, Rablerinin ayetlerini (nişane ve mucizelerini) ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden de amelleri boşa giden kimselerdir..."* ayetinin yukarda dediğimiz gibi putperestlere/müşriklere uygunluğu başkalarına uygunluğundan daha açıktır. Buna göre Tefsiru'l-Kummî'de bu ayetin tefsiri sırasında onun Yahudiler hakkında indiği ve Haricîleri de kapsamına aldığı şeklindeki görüş doğru değildir.

Tefsiru'l-Burhan'da Muhammed b. Abbas'tan, o da kendi isnat zinciri ile Hâris'ten, o da İmam Ali'den (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Her şeyin bir zirvesi vardır ve cennetin zirvesi de Firdevs'tir. Burası Muhammed (s.a.a) ve onun Ehlibeyti içindir."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Buharî'ye, Müslim'e ve İbn Ebî Hatem'e dayanılarak Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan bir şey istediğinizde O'ndan Firdevs isteyin. Çünkü orası cennetin ortası ve en yüksek yeridir. Onun üstünde Rahman'ın Arşı bulunur ve cennetin ırmakları oradan kaynaklanır."

Mecmau'l-Beyan adlı tefsirde Ubbade b. Samit'e dayanılarak verilen bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Cennetin yüz derecesi vardır. Her iki derecesinin arasında gök ile yeryüzü arası

kadar mesafe vardır. Firdevs, en yüksek dereceli kesimidir. Cennetin dört ırmağı oradan kaynaklanır. Yüce Allah'tan bir şey istediğiniz zaman O'ndan Firdevs'i isteyin."

Ben derim ki: Bu anlamda daha başka rivayetler de vardır.

Tefsiru'l-Kummî'de Cafer b. Ahmed'den, o Ubeydullah b. Musa'dan, o Hasan b. Ali b. Ebu Hamza'dan, o babasından, o da Ebu Basir'den uzun olan rivayetin bir bölümünde şöyle nakleder: İmam Cafer Sadık'a (a.s), *"İman edip iyi işler yapanlara gelince, Firdevs bahçeleri onların ağırlama yeridir."* ayetini sordum, şöyle buyurdu: "Bu ayet Ebu Zer, Selman, Mikdad ve Ammar b. Yasir hakkında inmiştir. Allah Firdevs cennetlerini onlar için ağırlama yeri, yani barınak, konaklama yeri ve menzil yapmıştır."

Ben derim ki: Bu rivayetin ya örnek verme amaçlı olduğu veya gerçek müminler hakkında indiği ve rivayette adları geçen dört kişinin en açık örneklerden oldukları kabul edilmelidir. Yoksa bu sure Mekke döneminde inmiş ve Selman (r.a) Medine döneminde Müslüman olmuştur. Şu da var ki, rivayetin isnat zincirinde zayıf halkaların varlığı muhtemeldir.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبّٖى لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ
كَلِمَاتُ رَبّٖى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهٖ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾

AYETİN MEALİ

109- De ki: "Rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için deniz mürekkep olsa, onun gibi başka bir denizi ona yardımcı getirsek bile, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenir."

AYETİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayet yüce Allah'ın sözlerinin genişliğini ve tükenmeyi kabul etmediğini vurgulayan bağımsız bir açıklamadır. Bu niteliği ile surenin ayetleri kapsamında değil de tek başına inmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Ama eğer surenin ayetleri kapsamında inmiş ise, o durumda surenin gündeme getirdiği bütün konularla ilişkilidir.

Şöyle ki, surenin başlangıcında birtakım ilâhî gerçeklerin varlığına işaret edildi ve ilk olarak Peygamberimizin (s.a.a), bazı insanların Allah'ı hatırlamaktan yüz çevirmeleri yüzünden duyduğu üzüntüyü teselli ederken insanların çoğunluğunun bu gerçekler karşısında uykuda oldukları ve ilerde bu uykularından uyanacakları belirtildi. Bu bağlamda Ashab-ı Kehf hikâyesi anlatıldı. Sonra birtakım hususlara parmak basılmasının arkasından Musa Peygamber ile Hızır hikâyesi gündeme getirildi. Bu hikâyede Musa Peygamber, Hızır'ın yorumlanmaya muhtaç ve kendisinin yorumlarının farkına varamadığı bazı davranışlarına şahit oldu. Bu olayların zahirî görüntüleri onu içyüzlerini, batınlarını anlamaktan gafil kıldı. Fakat Hızır bu olayların batınî yönlerini açıklayınca endişesi yatıştı. Sonra Zülkarneyn ve onun Allah'ın emri ile inşa ettiği set konusu ele alındı. Zülkarneyn bu seti, Ye'cuc ve Me'cuc adlı bozguncuların önünde kurarak onların setin berisine geçerek o yörelerde kargaşa çıkarmalarına engel oldu.

Görüldüğü gibi bu saydıklarımız, içinde birtakım gerçekleri ve sırları barındıran birtakım hususlardır, hakikatte birtakım ilâhî maksatları ortaya çıkaran bir dizi sözler ve Kur'ân'ın insanları kavramaya çağırdığı

birtakım gizlilikleri anlatan açıklamalardır. Dolayısıyla bu ayet, gerçi doğrusunu Allah daha bilir, şunu bilidiriyor ki, bu hususlar, yani yüce Allah'ın maksatlarını anlatan kelimeler tükenmez. O hâlde ayet, surenin içerdiği meseleleri enine-boyuna anlattıktan sonra son ayet olarak karşımıza çıkmışlık hâli ile, ne demek istediğini uzun uzun anlattıktan sonra "Bu sözlerin sonu yok, biz şimdiye kadar söylediklerimizle yetinelim" diyerek sözünü bağlayan bir kimsenin ifadesini andırıyor.

109) De ki: "**Eğer Rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için deniz mürekkep olsa, onun gibi başka bir denizi ona yardımcı getirsek bile, Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz tükenir.**"

Ayette geçen "kelime" sözcüğü, tek sözcük anlamında kullanıldığı gibi, *"De ki: Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim..."* (Âl-i İmrân, 64) ayetinde olduğu gibi cümle ve söz anlamında da kullanılır. Kur'ân'da çoğunlukla yüce Allah'ın dedikleri ve hükmettikleri anlamında kullanılır. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"İsrailoğulları'nın sabırlarına karşılık Rabbinin onlar hakkındaki güzel sözü tamamlandı (gerçekleşti)."* (A'râf, 137), *"İşte böylece Rabbinin, fasıklar (yoldan çıkmışlar) hakkındaki 'Onlar iman etmezler.' sözü gerçekleşmiş oldu."* (Yûnus, 33), *"Eğer Rabbin tarafından (insanların yeryüzünde kalıp bir süre yaşamalarına ilişkin) önceden bir söz (ezelî bir takdir) geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri hususta kesinlikle aralarında hüküm verilirdi."* (Yûnus, 19) Kur'ân'da bunlara benzer ayetler pek çoktur.

Bilindiği gibi yüce Allah, ağız açıp kapayarak konuşmaz. O'nun sözü, fiili ve var ediş sürecindeki etkinliğidir. Nitekim bir ayette şöyle buyurur: *"Bir şeyi(n olmasını) irade ettiğimiz zaman, bizim ona sözümüz, sadece 'Ol' demektir; o da hemen oluverir."* (Nahl, 40) Yüce Allah'ın bu yaratıcı eylemine "kelime" denmesinin sebebi, onun Allah'ın varlığı ve üstün gücünü kanıtlayan bir ayet, bir belirti olmasıdır. İşte bundan dolayı yüce Allah, *"Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisidir, O'nun Meryem'e attığı kelimesidir."* (Nisâ, 171) ayetinde İsa Peygamber'i "kelime" diye adlandırıyor.

Bu söylediklerimizden şu gerçek ortaya çıkıyor: Var olan her nesne ve meydana gelen her olay O'nun varlığına delâlet eden bir ayet, bir belirti olması bakımından O'nun kelimesidir. Fakat Kur'ân dilinde bu sözcük sadece gizliliği, batıllığı ve değişikliliği olmayacak şekilde O'nun

varlığına açıkça delâlet eden hususlar için kullanılır. *"Ben sadece doğru olanı söylerim."* (Sâd, 84) ve *"Benim huzurumda söz değiştirilmez."* (Kaf, 29) ayetlerinde buyrulduğu gibi. İsa Peygamber (ona selâm olsun) ile kesinleşmiş hükümler bunun örnekleridir.

Bundan da şu ortaya çıkıyor: Bazı tefsircilerin[1] yaptıkları gibi bu ayetteki kelimeleri Allah'ın bildiklerine, takdir ettiklerine veya ödül ve ceza ehline yönelik vaatlerine yormak doğru ve yerinde değildir.

Buna göre, *"De ki: Eğer Rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için deniz mürekkep olsa..."* ifadesi şu anlama gelmektedir: Eğer Rabbimin kelimelerini yazsam ve O'na delâletleri bakımından mürekkep olarak farz edilen denizle onları tespit etmek için yazıya döksem, Rabbimin kelimeleri bitmeden o deniz tükenir. Hatta eğer o denizi bir başka denizle takviye etsek ve onun gibi başka bir denizi ona yardımcı getirsek bile, Rabbimin kelimeleri bitmeden önce o ilave deniz de tükenir.

Bir tefsirci[2] şöyle demiştir: "Ayetteki *'onun gibi'* sözünden maksat, o denizin benzeri olan tek bir deniz değil, deniz olarak ne varsa anlamında o denizin benzerinin cinsidir. Çünkü benzer olan şey asıl olan şeye eklendiğinde sonlu olmaktan çıkmaz. Allah'nın kelimeleri, yani bildikleri ise sonsuzdur ve sonu olan şey, sonsuzu kapsayamaz."

Söz konusu tefsircinin söylediği doğrudur. Fakat bu doğruluk sonlu-sonsuz meselesi yüzünden ve Allah'ın kelimelerinin sonsuz olması açısından değildir. Tersine, kelimelerin delâlet ettiği gerçekler ve delâletleri bakımından kelimelerin kendisi miktarlara galiptir. Nasıl olmasın ki? Oysa denizin zerrelerinden her biri, bu zerreler ne kadar farz edilirse edilsin, varlıkları boyunca yüce Allah'ın cemaline ve celaline yönelik kendi delâletlerini kaydetmeye yetmezken, o denize başkası eklendiğinde bu delâleti kaydetmeye nasıl yeterli olsun ki?

Ayette "behr=deniz" ve "Rabbî=Rabbim" kelimelerinin zamir şeklinde değil de lafızlarıyla tekrarlanmasında zahir ismi zamir yerine koyma sanatı vardır. Bundaki espri, vurgulama ve pekiştirmedir. Allah'ın isimleri içinde özellikle "Rab" isminin kullanılmasının ve bu ismin birinci şahıs zamirine muzaf kılınmasındaki espri de budur. Ayrıca bu izafette (tamlamada) muzafun ileyhi (tamamlayan) onurlandırma amacı vardır.

1- [Mecmau'l-Beyan, c. 6, s. 498.]

2- [Ruhu'l-Maani, c. 16, s. 51.]

AYETİN HADİS IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsiru'l-Kummî'de müellif kendi isnat zinciri ile Ebu Basir'e dayanarak verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) bu ayet hakkında şöyle buyurmuştur: "Sana bildiririm ki, Allah'ın kelâmının ne sonu vardır, ne de bitiş noktası; asla son bulmaz."

Ben derim ki: İmam'ın "kelimat" kelimesini "kelâm" kelimesi ile açıklaması, yukarda yaptığımız açıklamayı teyit eder.

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰىٓ اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا
لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

AYETİN MEALİ

110- De ki: "Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Sadece bana, ilâhınızın tek bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın."

AYETİN AÇIKLAMASI

Okuduğumuz ayet surenin sonudur ve suredeki açıklamaların amacını özetliyor. Bu ayette, dinin üç temel ilkesi (usul-i din) bir arada ifade ediliyor ki, bu ilkeler tevhit/Allah'ın birliği, nübüvvet/peygamberlik ve mead/ahirette yeniden diriliştir. Allah'ın birliği ilkesi, *"ilâhınızın tek bir ilâh olduğu"* cümlesinde; peygamberlik ilkesi, *"Ben ancak sizin gibi bir beşerim... vahyolunuyor."* ve *"iyi iş yapsın"* cümlelerinde; ahirette yeniden dirilme ilkesi ise, *"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa"* cümlesinde ifade ediliyor.

110) De ki: "Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Sadece bana, ilâhınızın tek bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın."

Ayetteki ilk sınırlamalı tahsis, Peygamberimizin (s.a.a) diğer insanlarınkinin benzeri olan beşer oluşu konusundadır. Peygamberimizin bu bakımdan insanlardan fazla bir tarafı yoktur ve insanların onun ilâhlık ve gaybî bir güç iddiasında bulunduğunu sanmalarına karşılık kendisi için öyle bir fazlalık iddia etmiyor. İnsanlar bu yanılgıları yüzünden ondan, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği ve yine Allah'tan başka hiç kimsenin gücünün yetmeyeceği şeyler istediler. Fakat Peygamberimiz (s.a.a) bütün bu istekleri Allah'ın emri ile reddediyor, kendisine vahiy geldiği gerçeği dışında hiçbir olağanüstü ayrıcalığı kendine mal etmiyor.

Ayetteki ikinci sınırlamalı tahsis ise, insanların tek ilâhı olan ilâh ile ilgilidir. Bu da bütün varlıkların ilâhının tek Allah olduğunu dile getiren tevhit ilkesidir.

"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın." ifadesi de İslâm çağrısının özetini içeriyor. Bu çağrı ise, ortağı olmayan tek Allah'ın rızası için iyi amel yapmaktır. Bu da yüce Allah'a kavuşmaya, yani O'na dönmeye bağlı bir sonuç olarak sunuluyor. Çünkü hesaplaşma ve ödül-ceza olmaysadı, dine sarılmaya, inançla donanmaya, çeşitli davranışlar sergilemeye çağıran bir gerekçe olmazdı. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Allah'ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarının karşılığı olarak ağır bir azap vardır."* (Sâd, 26)

Ayette iyi işler yapmak ve Allah'a kulluk etmeye başka hiçbir şeyi ortak etmemek, tekrar dirilme ile başlayan ahiret hayatına bağlı bir sonuç olarak gösteriliyor. Çünkü tek Allah'ın birliğine inanmak ile amellerde O'na başkasını ortak koşmak, bir araya gelemeyecek olan iki çelişik tutumdur. Başka bir tabirle eğer Allah bir ise, bütün sıfatlarında bir ve tektir. Bu sıfatlar arasında mabutluk da vardır ki, O'nun bu hususta ortağı yoktur.

Yine ayette dine sarılmak, ahirette buluşmanın ve yeniden dirilişin kesinliğinin değil de yeniden dirilişi ummanın sonucu olarak sunuluyor. Çünkü ahiretin olacağına ihtimal vermek, ondan çekinmenin gerekmesi için kâfi bir sebeptir. Zira muhtemel zararı savmak gereklidir. Kimi tefsirciler ise, buradaki kavuşmaktan maksadın, yücelik ve onura kavuşmak olduğunu, bunun da kesin olmayıp umulan bir durum olduğunu söylemişlerdir.

Yine ayette Allah'a kavuşma umudu, *"ilâhınızın tek bir ilâh olduğu"* ifadesinin bağlı sonucu olarak sunuluyor. Çünkü kulların Allah'a dönüşü, ilâhlık kavramının tamamlanmasından ve sonuçlarındandır. Zira her istenen kemal, her güzel sıfat Allah'a mahsustur ve doğru olanı yapmak ve adaletle hükmetmek de bunlar arasındadır. Bu iki husus da kulların Allah'a dönmesini ve O'nun aralarında hüküm vermesini gerektirir. Şu ayette buyrulduğu gibi: *"Biz göğü, yeryüzünü ve ikisi arasındaki varlıkları boş yere yaratmadık. Bu, kâfirlerin zannıdır. Vay o kâfirlerin cehennemdeki hâline! Yoksa biz iman edip iyi ameller işleylenleri yeryüzünde fesat çıkaranlar ile bir mi tutacağız veya kötülüklerden sakınanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?"* (Sâd, 28-29)

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: İbn Mende, Ebu Nuaym -es-Sahabe adlı eserde- ve İbn Asakir de Sağir (Küçük) Süddî kanalı ile Kelbî'den, o Ebu Salih'ten, o da İbn Abbas'tan şöyle nakledilir: "Cündep b. Zuheyir namaz kılıp veya oruç tutup ya da sadaka verip de hayırla anıldığı zaman sevinir ve insanlar kendisinden söz etsinler diye bu ibadetlere yenilerini eklerdi. Bunun üzerine yüce Allah onu kınadı ve hakkında, *'Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın.'* ayetini indirdi."

Ben derim ki: Belirli bir isim zikretmeden buna benzer daha birkaç rivayet de nakliedilir. Bu tür rivayetleri ayetin somut örneklere uyarlanması şeklinde yorumlamak yerinde olur. Aksi hâlde herhangi bir surenin son ayetinin sırf özel bir sebep için inmiş olması zayıf bir ihtimaldir.

Yine aynı eserde Ebu Hatem'in Said b. Cubeyr'e dayanarak verdiği bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Rabbiniz buyuruyor ki: Ben en hayırlı ortağım. Buna göre kim yaptığı amele benimle birlikte yaratıklarımdan birini ortak ederse, o ameli tümü ile ona bırakırım ve sadece benim için yapılan ameli kabul ederim." Peygamberimiz (s.a.v) bunun arkasından şu ayeti okudu: *"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın."*

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Ali b. Salim'e dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah buyuruyor ki: Ben ortakların en hayırlısıyım. Kim yaptığı ibadette bana ortak koşarsa ibadetini kabul etmem, ben sırf benim için yapılan ibadeti kabul ederim."

Ayyâşî'nin verdiği bilgiye göre İmam Cafer Sadık (a.s) başka bir rivayette şöyle buyurur: "Yüce Allah buyuruyor ki: Ben ortakların en hayırlısıyım. Kim bana ve benimle birlikte bir başkasına ibadet ederse o ibadet, kendi için yapılanın olur, benim için yapılmış olmaz."

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ahmed, İbn Ebi'd-Dünya, İbn Mürdeveyh, Hâkim -sahih olduğunu bildirerek- ve Beyhakî, Şeddad b. Evs'e dayanarak verdikleri bilgiye göre Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Kim gösteriş amacı ile namaz kılarsa, şirke girer. Kim gösteriş amacı ile oruç tutarsa, şirke girer. Kim gösteriş amacı ile sadaka verirse, şirke girer." Peygamberimiz (s.a.v) daha sonra,

"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın." ayetini okudu.

Tefsiru'l-Ayyâşî'de Zürare'ye ve Humran'a dayanılarak verilen bilgiye göre İmam Muhammed Bâkır (a.s) ile İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuşlardır: "Eğer bir kul Allah'ın rahmetini dileyerek ve ahiret yurdu için bir ibadet yapar da sonra bu ibadete insanlardan birinin hoşnut olmasını karıştırır ise, müşrik olur."

Ben derim ki: Bu konuda Şiî ve Sünnî kanallardan nakledilen rivayetler sayılmayacak kadar çoktur. Bu rivayetlerde sözü edilen şirk, gizli şirktir ki, şirkin bu türü iman aslı ile değil, kemali ile bağdaşmaz. *"Onların çoğu, ancak şirk koşarak (gizli şirk ile) Allah'a iman ederler."* (Yûsuf, 106) ayetinde buyrulduğu gibi. Buna göre incelemekte olduğumuz ayet, şirkin bu türünü iniş/zahirî anlamı ile değil, batınî anlamı ile kapsamına alır.

ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirde Taberanî ve İbn Mürdeveyh, Ebu Hakîm aracılığıyla Peygamberimizin (s.a.v) şöyle buyurduğunu naklederler: "Ümmetime sadece Kehf Suresi'nin son ayeti inmiş olsaydı, onlara yeterdi."

Ben derim ki: Bunun sebebini az önceki açıklamamızda belirtmiştik.

Kehf Suresi'nin Sonu
Hamd Allah'a mahsustur

İÇİNDEKİLER

İSRÂ SÛRESİ 23-39. AYETLER

İSRÂ SÛRESİ 56-65. AYETLER

İSRÂ SÛRESİ 66-72. AYETLER

İSRÂ SÛRESİ 73-81. AYETLER

İSRÂ SÛRESİ 82-100. AYETLER

İSRÂ SÛRESİ 101-111. AYETLER

KEHF SÛRESİ / 335

1-8. AYETLER

KEHF SÛRESİ 9-26. AYETLER

KEHF SÛRESİ 27-31. AYETLER

KEHF SÛRESİ 32-46. AYETLER

KEHF SÛRESİ 47-59. AYETLER

KEHF SÛRESİ 83-102. AYETLER

KEHF SÛRESİ 103-108. AYETLER

KEHF SÛRESİ 109. AYET

KEHF SÛRESİ 110. AYET